

Միեր Հակոբյան

**Հայ ժողովրդի ռազմական
Տարեգիրք**

Հատոր III

*«Հայաստանը պիտի պաշտպանի հայ զինվորը, հայ
զինվորին պիտի ղեկավարի հայ հրամանատարը:
Օտարը մեր դաշնակիցն է: Շահը համընկավ՝
կպաշտպանի, չհամընկավ՝ կթողնի կգնա: Մենք
պիտի մեզ պաշտպանենք, սա է կյանքի
ճշմարտությունը»*

Իմ խոսքերն են...

Երևան
Հեղինակային Հրատարակություն
2026

ՅՏԴ 94 (479.25): 355 (058)
ԳՄԴ 63.3 (5 Յ) + 68 y 2
Յ 177

*Գիրքը նվիրվում է հանուն Հայաստանի
և հայ ժողովրդի ընկած ռազմիկների
անմար հիշատակին...*

Հակոբյան Մհեր

Յ 177 Հայ ժողովրդի ռազմական Տարեգիրք, Մ. Հակոբյան – Եր.: Զեդ. հրատ., 2026, Հատոր
III, – 965 էջ:

Հայ ժողովրդի ռազմական Տարեգրքի երրորդ հատորն ընդգրկում է. 884 թ-ից 1198 թ-ն
ընկած ժամանակահատվածը: Հատորում քննարկված է Հայ ժողովրդի ռազմական պատմության
Միջին միջնադարյան ժամանակաշրջանը:

Աշխատանքը կարող է հետաքրքրել ինչպես մասնագետներին, այնպես էլ բոլոր նրանց, ովքեր
հետաքրքրվում են Հայոց ռազմական պատմությամբ:

Հայ ժողովրդի ռազմական Տարեգիրք (884-1198)

2419. 885 գարուն – Տավրոսիկի և Կատանիկի Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 20) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²⁴¹⁹
2420. 885 գարուն – Կապուլայի ճ-մ: Կապուլայի իշխանության բանակը (մոտ 100) հաղթեց շրջակայքն ասպատակող Նեապոլի իշխանության և Բյուզանդական կայսրության միացյալ բանակի (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 5) մի մասին (80)՝ ստիպելով հիմնական բանակին նահանջել: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:²⁴²⁰
2421. 885 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը, Կապադոկիան, Փռյուզիան, Պիսիդիան, ինչպես նաև Հունաստանի հարավային ափերը Տարսուսի էմիր Յազման ալ-Հադիմի գլխավորած Արաբական խալիֆոթյան բանակը (մոտ 10.000, ուղիղ 20 նավ) ասպատակեց և նահանջեց:²⁴²¹

2422. 885 ամառ - 886 աշուն – Ամանտիայի գրավումը²⁴²²

Սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի և Սմբատ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000, այդ թվում Սարկավագի գլխավորած պավլիկյանները) պաշարեցին քաղաքը Աղլաբյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ – 885 թ-ի ամռանը կայսերական բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց, ինչի արդյունքում ի վերջո գրավեց քաղաքը, սակայն հակառակորդի կայազորի մնացորդները հետ քաշվեցին և ամրացան միջնաբերդում:

II փուլ – 885 թ-ի ամռանից մինչև 886 թ-ի աշուն կայսերական բանակը պաշարեց միջնաբերդը և ի վերջո ստիպեց հանձնվել, որից հետո առանց լուրջ մարտերի տիրեց Տրոպաս և Սևերինա ամրոցներին:

Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Արդյունքում Բյուզանդական կայսրության դիրքերը Ապենինյան թերակղզու հարավում լրջորեն ամրապնդվեցին:

2423. 886 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը, Կապադոկիան, Փռյուզիան և Պիսիդիան Տարսուսի էմիր Յազման ալ-Հադիմի գլխավորած Արաբական խալիֆոթյան բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁴²³
2424. 886 գարուն – Տավրոսիկի և Կատանիկի Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 20) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²⁴²⁴
2425. 886 նոյեմբեր – Հերի ճ-մ: Հերի էմիրության բանակը (մոտ 1.000) դարանակալ հարձակում գործեց Գրիգոր-Դերենիկ Արծրունու շքախմբի վրա (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 45 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Գրիգոր-Դերենիկը, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁴²⁵
2426. 887 գարուն – Գուլաթը-Այանանց Դուռ լեռնանցք-Ուտիք երթուղով երթուղով արշավեց Սմբատ արքայազնի, Ատրներսեհ և Գուրգեն Բագրատունիների, ինչպես նաև Լիպարիտ Օրբելյանի գլխավորած Անիի թագավորության¹ (մոտ 40.000) ու Զարադուռի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը՝ ամրացնելով տեղում Հայոց արքայի իշխանությունը և

¹ «Անիի թագավորության բանակ» հասկացության մեջ բնականաբար ընդգրկվում են ոչ միայն Անիի թագավորության, այլև վերջինիս գերագահության ներքո գտնվող բոլոր պետական միավորների բանակները: Այսուհետ և հետագայում ես, բացառությամբ որոշ դեպքերի, կարծության համար հատուկ չեմ նշի դրանց մասին՝ հասկանալի համարելով, որ ողջ ուժերով հանդես գալու դեպքում Անիի թագավորության վասալները (օրինակ՝ Արտանուշի թագավորությունը կամ Վասպուրականի և Սյունիքի իշխանությունները), ինչպես նաև վերջիններիս վասալները (օրինակ՝ Կղարջքի, Զարադուռի կամ Անձևացիքի իշխանությունները) անալոգիալ առկա են Անիի թագավորության բանակում:

սաստելով Աբխազական թագավորության ու Ներսեհ Բագրատուն ու հետագա հավակնությունները:²⁴²⁶

2427. 887 գարուն - Մարողինը Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջի գլխավորած Թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000), որը մինչ այդ հաղթել էր հակառակորդին Ռաբբայի ճ-մ-ում, չգրավեց Իսահակ իբն Զունդաջիկի գլխավորությամբ Թուլունյանների էմիրության դեմ ապստամբած Արաբական խալիֆոթյան բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁴²⁷ Թողնելով քաղաքի պաշարումը՝ Սաջանների էմիրության բանակը Շնքարի ճ-մ-ում հաղթեց Իսահակ իբն Զունդաջիկին օգնության շարժվել փորձող բեդվիններին, որից հետո Բառկաիդի ճ-մ-ում (Մոսուլի մոտ) պարտության մատնեց Նաև քաղաքից առաջխաղացած Իսահակ իբն Զունդաջիկի բանակին, ինչից հետո կողմերը հաշտություն կնքեցին:
2428. 887 ամառ - Լան գետի ճ-մ (Իտալիա, Կապուայի մոտ): Նեապոլի իշխանության և Բյուզանդական կայսրության միացյալ բանակը (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10) սկզբում պարտվեցին, հետո հաղթեց շրջակայքն ասպատակող Կապուայի և Բենվենտի իշխանությունների միացյալ բանակին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁴²⁸
2429. 887 հոկտեմբեր - Բադիի ճ-մ: Բենվենտի ապստամբած իշխանության և վերջինիս օգնության եկած Ադլաբյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁴²⁹
2430. 888 հունվարի վերջ - փետրվարի սկիզբ - Փոքր Յայքի հարավը, Կապադոկիան, Փոյուզիան և Պիսիդիան Տարսուսի էմիր Յազման ալ-Յադիմի գլխավորած Թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և Նահանջեց:²⁴³⁰
2431. 888 գարուն - Օծրախե (Ախալցխայից մոտ 15 կմ հյուսիս-արևմուտք) և Զավար (Մծխեթից մոտ 3 կմ արևելք) ամրոցները, ինչպես նաև Ախալցխան Ներսեհ Բագրատունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության և Աբխազական թագավորության միացյալ բանակը (մոտ 15.000, այդ թվում ալաններ) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) գրավեց Անիի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Յադթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 600, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:²⁴³¹
2432. 888 գարուն - Ասպնջակի ճ-մ (Գողերձականի հյուսիս): Սմբատ արքայազնի, Ատրներսեհ և Գուրգեն Բագրատունիների, ինչպես նաև Լիպարիտ Օրբելյանի գլխավորած Անիի թագավորության (մոտ 2.000) ու Զարադուռի իշխանության (մոտ 2.000) միացյալ բանակը հաղթեց Ներսեհ Բագրատունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության և Աբխազական թագավորության միացյալ բանակին (մոտ 13.000, այդ թվում ալաններ) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 450): Յադթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 7.000 զինվոր:²⁴³² Ներսեհ Բագրատունին գերվեց և սպանվեց, իսկ Աշոտ I Մեծը Ատրներսեհ Բագրատունուն՝ Ատրներսեհին, հռչակեց հենց Նոր ստեղծված Արտանուշի թագավորության արքա: Իր հերթին Կղարջբում, կենտրոն ունենալով Արդահանը և հանդիսանալով Արտանուշի թագավորության ենթական, սկսեց իշխել Յյուսիս-արևմտյան Բագրատունիների ներկայացուցիչ Գուրգեն Բագրատունին: Կղարջբում, կենտրոն ունենալով Արդահանը և հանդիսանալով Արտանուշի թագավորության վասալ, սկսեց իշխել Յյուսիս-արևմտյան Բագրատունիների ներկայացուցիչ Գուրգեն Բագրատունին:
2433. 888 գարուն - Սուրբ Կարգինուի ճ-մ (Իտալիա, Կապուայի մոտ, Լան գետի մոտակայքում): Կապուայի և Բենվենտի իշխանությունների միացյալ բանակը (մոտ 1.000, այդ թվում արաբներ) հաղթեց շրջակայքն ասպատակող Նեապոլի իշխանության ու Բյուզանդական կայսրության միացյալ բանակին (մոտ 1.000, այդ թվում արաբներ) և Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 10): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁴³³
2434. 888 ամառ - Յյուսիսիւն ամրոցը (Փոքր Յայք, Սեբաստիայից հյուսիս-արևելք) Թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության

- բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 400) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁴³⁴
2435. 888 հոկտեմբեր - Հռոդոսի ծովամարտ Տարսուսի եմիր Յազման ալ-Հադիմի գլխավորած Թուլունյանների էմիրության նավատորմը (մոտ 10 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 10 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 20 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, 4 նավ, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր, մոտ 1 նավ:²⁴³⁵
2436. 888 հոկտեմբեր - Միլացոյի ծովամարտ (Սիցիլիայի հյուսիս-արևելյան ափին): Աղլաբյանների էմիրության նավատորմը (մոտ 100 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 80 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500 զինվոր, մոտ 20 նավ, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր, մոտ 10 նավ:²⁴³⁶
2437. 888 աշուն - Սգլիսավի գյուղի ճ-մ (Արդահանի մոտ): Ատրնեսեհի և Բագրատ Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի (մոտ 10.000) ու Սմբատ արքայորդու գլխավորած Անիի թագավորությունների (մոտ 5.000), ինչպես նաև Լիպարիտ Օրբելյանի գլխավորած Զարադուշի իշխանության (մոտ 2.000) միացյալ բանակը հաղթեց Կղարջքի ապստամբած իշխան Գուրգեն Բագրատունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության, ինչպես նաև Աբխազական թագավորության միացյալ բանակին (մոտ 13.000, այդ թվում ալաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 450): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 7.000 զինվոր:²⁴³⁷ Մարտում վիրավորված Գուրգենը գերվեց և գերության մեջ էլ մահացավ:
2438. 889 գարուն - Տավրոսի նիսան Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²⁴³⁸
2439. 890 նոյեմբեր - 891 հունվար - Գուլաթե-Ուստի երթուղով արշավեց Անիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000)՝ հետ մղելով Կախեթի բորեպիսկոպոսության առաջխաղացած բանակին (մոտ 15.000):²⁴³⁹
2440. 891 ապրիլ - Կարսի շրջակայք Նորահռչակ արքա Սմբատ I-ի գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց՝ ճնշելով ապստամբած սպարապետ Աբաս Բագրատունու ելույթը:²⁴⁴⁰
2441. 891 սեպտեմբերի կես - հոկտեմբերի սկիզբ - Ճամնդավ ամրոց (Կիլիկիայի հյուսիս) Տարսուսի եմիր Յազման ալ-Հադիմի գլխավորությամբ Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև ամրոցի գրոհի ժամանակ բախտից արձակված տեգով տեգահարված Յազմանը:²⁴⁴¹
2442. 891 հոկտեմբերի 18 - Բենվենտո Սմբատ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գրավեցին Բենվենտի իշխանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր: Բենվենտի իշխանությունը առժամանակ ոչնչացավ: Արդյունքում Ապենինյան թերակղզու հարավը՝ Սալեռնոյից ու Բենեվենտից արևելք, ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ: Նոր ձեռք բերած տարածքների կառավարիչ նշանակվեց Սմբատ Հայը:²⁴⁴²
2443. 892 ամառ - Մարոնի Ահմեդ իբն Իսայի գլխավորած Շեյբանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Թուլունյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 4, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:²⁴⁴³

Սաջյան I պատերազմ (892-901)

2444. 892 նոյեմբեր - Փառիսոս (Արցախ, Զուստ-ի-Փառնես գավառի հյուսիս), Պարտավ և Բայրական առանց լուրջ մարտերի մտավ Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (30.000)՝ սաստելով Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորած

- Սաջանների էմիրության բանակին (մոտ 30.000): Կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Սաջանների էմիրության և Անիի թագավորության սահման հռչակվեց Արաքս գետը:²⁴⁴⁴
2445. 892 դեկտեմբեր - 893 հունվար - Դվինը Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ազատագրեց Դվինի էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և գերեց վերջինիս էմիրներին: Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁴⁴⁵
2446. 893 գարուն - Արճեշը, Արծկեն և Խյաթը Անիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Ութմանիկների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000)՝ ստիպելով Ութմանիկների էմիրությանը ընդունել Անիի թագավորության գերիշխանությունը: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁴⁴⁶
2447. 893 գարուն - Տարոն-Հաթը-Ապահունիք-Մանազկերտ-Այաշկերտ-Կարին երթուղով Սմբատ I-ի գլխավորությամբ արշաված Անիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000) Կայսիկների էմիրությանը ստիպեց ընդունել Անիի թագավորության գերիշխանությունը: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁴⁴⁷
2448. 893 գարուն - Ալանաց Դուռ ամրոցը Կարին-Տայք-Գուգաթը-Աբխազիա-Ալանաց Դուռ ամրոց երթուղով արշաված Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության (մոտ 58.000) և Ատրներսեհի գլխավորած Արտանուշի թագավորության (մոտ 40.000) միացյալ բանակը գրավեց Ալանական թագավորության կայազորից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:²⁴⁴⁸ Արդյունքում Աբխազական թագավորությունը և Կախեթի բորեպիսկոպոսությունը առժամանակ հրաժարվեցին Վրաստանի նկատմամբ հավակնություններից, Շուլուքյանների էմիրությունը ընդունեց Անիի թագավորության գերագահության տակ գտնվող Արտանուշի թագավորության գերիշխանությունը, իսկ Ալանաց Դուռ ամրոցն էլ վերակառուցվեց, հիմնովին ամրացվեց ու վերածվեց Անիի թագավորության հյուսիսային կարևորագույն սահմանային ամրության:
2449. 893 գարուն - Տիրիս-Հունան-Շամբոր երթուղով արշավեց Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի (մոտ 40.000) և Ատրներսեհի գլխավորած Արտանուշի (մոտ 30.000) թագավորությունների միացյալ բանակը՝ ուժի ցուցադրումով սաստելով Սաջանների էմիրությանը:²⁴⁴⁹
2450. 893 սեպտեմբերի վերջ - հոկտեմբերի սկիզբ - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադովկիան Տարսունի էմիր Ահմեդ իբն Աբբասի գլխավորած Թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁴⁵⁰
2451. 893 աշուն - Սամսոը Թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 40) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁴⁵¹
2452. 894 գարուն - Նախիջևանը Արտավանյան-Գողթն երթուղով Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորությամբ առաջխաղացած Սաջանների և Հերի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 90.000) գրավեց Հայկական բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500): Հայերը կորցրին մոտ 1.400, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁴⁵²
2453. 894 գարուն - Դողսի ճ-մ² (Արարատ, Արագածոտն գավառ, Վաղարշապատից մոտ 15 կմ հյուսիս)²⁴⁵³

«Այնտեղ մերկ տուներներով քաջ տղամարդիկ և լայնալիճ աղեղնավորները շատ մեծ վախ ու կոտորած են հասցնում իսմայելյան զնդին»

Դովհաննես Դրասխանակերտցի

Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորությամբ Նախիջևանից արշավանքը դեպի հյուսիս-արևմուտք շարունակած Սաջանների և Հերի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 87.000) առանց մարտերի մտավ մինչ այդ երկրաշարժից ավերված Դվին: Այդ ընթացքում Սմբատ I-ը հասցրեց կենտրոնացնել Անիի թագավորության բանակի մի մասը (մոտ 50.000) և, հյուսիսից մոտենալով թշնամուն, փակեց նրա առաջխաղացման ճանապարհը:

Հայկական բանակը ճամբարեց Դողս գյուղի մոտ գտնվող մի բարձրադիր վայրում՝ դաշտային ամրությունների միջոցով ավելի ամրապնդելով իր դիրքերը: Հաշվի առնելով

² Այս ճակատամարտը պատմագիտական գրականության մեջ բավարար լուսաբանում չի ստացել, իսկ նրա ընթացքում Հայկական բանակի կիրառած մարտավարական հնարքները որևէ կերպ չեն վերլուծվել:

թշնամու թվական գերազանցությունը և այն, որ վերջինիս հեծելագորը լեռնային պայմաններում կոժվարանա մարտնչել ամուր դիրքեր գրաված Հայկական բանակի դեմ՝ Հայոց արքան պատրաստվեց վարել պաշտպանողական մարտ: Միաժամանակ, սակայն, մինչ այդ Սմբատ I-ի և Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի միջև սկսվել էին բանակցություններ, որոնց անհաջող ավարտից հետո հակառակորդի բանակը մոտեցավ Հայկական բանակին ու տեղակայվեց վերջինիս անմիջական հարևանությամբ՝ հայկական դիրքերից ներքև գտնվող դաշտավայրում:

I փուլ – Երեք օր անց հակառակորդի բանակը անցավ հարձակման՝ փորձելով գրավել Հայկական բանակի դիրքերը, սակայն Հայկական հեծյալ և հետևակ նետաձիգների, ինչպես նաև տեգավորների ու պարսատիկավորների արդյունավետ գործունեության արդյունքում բոլոր գրոհները հետ մղվեցին, ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս, ընդ որում Հայկական ծանր հետևակի, ինչպես նաև հետևակ վիճակում մարտնչող Հայկական ծանր հեծելագորի ռազմիկները կարողացան մերձամարտում արդյունավետ ապահովել սեփական թեթև հետևակի պաշտպանությունը վերջինիս չափազանց մոտեցած և ձեռնամարտի ձգտող թշնամու մանր ջոկատներից կամ առանձին ռազմիկներից³:

II փուլ – Հակառակորդի բանակի վերջին և ամենաուժեղ հարձակում հետ մղվեց նրա համար ծանր կորուստներով:

III փուլ – Հետևակ վիճակում մարտնչող հայ հեծյալները արագորեն հեծնեցին սեփական նժույգները և, օգտվելով հակառակորդի շարքերում առաջացած շփոթից ու խուճապից, ինչպես նաև օգտագործելով բարձունքից արշավող ծանր հեծելագորի հարվածային հզոր թափը, հուժկու հարվածով ջախջախեցին հակառակորդի ռազմիկներին:

IV փուլ – Հայոց այրուծին, ծանր կորուստներ պատճառելով հակառակորդի բանակին, ստիպեց վերջինիս պատսպարվել սեփական ճամբարում, սակայն ուժերի դեռևս պահպանվող անհավասարության պայմաններում, չցանկանալով սկսել հակառակորդի ամրացված ճամբարի գրոհը, նահանջեց ելման դիրքեր⁴:

Հայերը կորցրին մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Ծանր կորուստներ կրած Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը չհամարձակվեց շարունակել մարտական գործողությունները: Կրկին սկսվեցին բանակցություններ, որոնց արդյունքում վերջինս համաձայնեց ստանալ դրամական փոխհատուցում ու նահանջել, թողնելով նաև մինչ այդ զբաղեցրած Նախիջևանը:

³ Ըստ Յովհաննես Դրասխանակերտցու. «Այնտեղ, սակայն, քաջ սուսերավորներն ու լայնալիճ աղեղնավորները շատ մեծ վախ ու կոտորած են հասցնում խախտելիքների գնդին: Եվ այդտեղ հարվածելով թշնամուն, նրան գետին են գցում ու փռում դաշտի վրա, իսկ մնացածներին էլ, փախցնելով ու ցրելով, գցում են օտարների բանակի շուրջը և նրանք հազիվ էին կարողանում պահել ու պաշտպանել իրենց տեղերը և կացարանները» (գլուխ 32: Միանգամից նշենք, որ այս հատվածը գրաբարից թարգմանվել է լիովին աղավաղված: Այսպես, բնագրում գրված «ի քաջ արանց սուսերամերկաց»-ը չգիտես ինչու թարգմանվել է որպես «սուսերածիգներ» և բաց է թողնվել «արանց» («տղամարդկանց»), բառը, որի հետևանքով աղավաղվել է ողջ Նախադասության իմաստը (տես՝ Յովհաննես Կաթողիկոս Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», Երևան 1996, էջ 172, 173): Խնդիրը կայանում է նրանում, որ իրականում «սուսերածիգներ» գորատեսակ Հայկական և ընդհանրապես որևէ այլ բանակում գոյություն չի ունեցել, բանի որ, եթե նկատի է ունեցվում «սուսերը» կամ «սուրը», ապա այն ձեռնամարտի, այլ ոչ թե նետողական զենք է և, եթե բացառիկ դեպքերում նետվել է, ապա միայն ձեռնամարտում մեջ գտնվող Հայկական բանակը, որի նետաձիգները և թեթև հետևակայինները բնականաբար ակտիվորեն գործում էին, պետք է իրոք հեռվից հարվածեր թշնամուն, իսկ, բանի որ այս սխեմայում չէին տեղավորվում «մերկ սուսերներով քաջ տղամարդիկ» (որոնք թվում է թե անգործության մեջ են), ապա նրանք մեխանիկորեն դարձել են «սուսերածիգներ»՝ ամենևին հաշվի չառնելով պաշտպանությունում գտնվող Հայկական բանակի գորատեսակների համատեղ գործողությունների առանձնահատկությունը, որի վրա էլ են հենց ուշադրություն են հրավիրում: Իր հերթին այն, որ հեծյալները այս դեպքում անգործ մնալու փոխարեն հանդես են եկել որպես հետևակայիններ և ուժեղացրել պաշտպանությունը, բխում է հենց մարտի տրամաբանությունից, բանի որ, եթե հետևակը պաշտպանություն է վարում ուժերի ողջ լարումով, ապա անհնար է պատկերացնել, որ հեծյալները իրենց հերթին չեն միանա մարտին, իսկ դա վերջիններս կարող էին արդյունավետ իրականացնել հետևակ նետաձիգների և թեթև հետևակայինների մոտ գտնվելու ու ձեռնամարտում նրանց պաշտպանելու միջոցով: Հայկական բանակի կողմից դիրքային պաշտպանությունում կիրառված զորանոթակների համագործակցության այս մարտավարությունը, որն ըստ մեզ հասած տվյալների առաջին անգամ դիտարկվում է մ.թ.ա. 857 թ-ի հուլիսի Սիփան լեռան ճակատամարտում և որի փայլուն օրինակ է նաև 998 թվականի հոկտեմբերի 18-ից նոյեմբերի սկիզբ ընթացած Ծումբ ամրոցի ճակատամարտը, հետագայում (գուցե լիովին անկախ, իսկ գուցե և Կիլիկիայում գտնված խաչակիր-անգլիացիների կողմից փոխառնված) Հայդուրամյա պատերազմի ընթացքում անգլիացիների կողմից կիրառվեց Ֆրանսիացիների դեմ 1346 թ-ի օգոստոսի 26-ի Կրեսսիի, 1356 թ-ի սեպտեմբերի 19-ի Պուատիեի, ինչպես նաև 1415 թ-ի հոկտեմբերի 25-ի Ագեկոկոի ճակատամարտերում, որտեղ դարձյալ հիմնալի արդյունք ապահովեց: Այս օրինակը, ի դեպ, ցույց է տալիս մեր պատմիչներին գրեթե համատարած բնորոշ այն թերությունը, որ նրանք, լինելով հոգևորականներ և խորթ ռազմական գործիչ, չէին մտնում ռազմական մանրամասնությունների մեջ ու իրենց աշխատություններում ներկայացնում էին ավելի շատ մարտի հոգեբանաբարության կողմը և արդյունքը: Ռազմական մանրամասները պարզելու տեսակետից արդեն իսկ դժվար ընկալելի այս տեղեկատվությունը հետագա մասնագետների թեթև ձեռքով, որոնք իրենք էլ լինելով փայլուն բանասերներ կամ լեզվաբաններ, այնուամենայնիվ չունենին ռազմական պատմության ոլորտի բավարար գիտելիքներ, ավելի է աղավաղվել:

⁴ Ըստ Յովհաննես Դրասխանակերտցու. «Եվ այդտեղ, հարվածելով թշնամուն, նրան գետին են գցում ու փռում դաշտի վրա, իսկ մնացածներին էլ, փախցնելով ու ցրելով, գցում են օտարների բանակի շուրջը և նրանք հազիվ էին կարողանում պահել ու պաշտպանել իրենց տեղերը և կացարանները» (գլուխ 32: Եվս մի ապացույց, թե մեր հոգևորական պատմիչները, ժամանակի առաջադեմ մտավորականները լինելով հանդերձ, ինչ «պարզությամբ» են փոխանցում մարտի իրական պատկերը:

2454. 894 գարուն - Սուլքի ճ-մ: Գուրգեն Ապուլպեյն Արծրունու գլխավորած Անձևացիքի իշխանության բանակը (մոտ 3.000) հաղթեց Մուշեղ Մոկացու գլխավորած Մոկաց իշխանության բանակին (մոտ 1.000) Հաղթողները կորցրին մոտ 200, պարտվողները՝ մոտ 400 զինվոր:²⁴⁵⁴
2455. 894 գարուն - Սասունը Ամսեղ իբն Իսայի գլխավորած Շեյբանյանների Էմիրության⁵ բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Դավիթ Արքայի Բագրատունու գլխավորած Տարոնի իշխանության (մոտ 1.000) և Չուրարիկների Էմիրության (մոտ 1.000) միացյալ բանակից: Հայերը կորցրին մոտ 900, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁴⁵⁵
2456. 894 օգոստոսի վերջ - սեպտեմբերի սկիզբ - Փոքր Հայքի հարավը և Կապարոպկիան Տարսուհի Էմիր Թուգզ իբն Ջուֆայի գլխավորած Թուլունյանների Էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց ու նահանջեց:²⁴⁵⁶
2457. 894 աշուն - Ադրիանապոլսի ճ-մ: Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Պրոկոպիոս Կարինիտ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000, այդ թվում խազարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 7.000, այդ թվում Կուրտիկ Մամիկոնյանը⁶ և Մեղրիկ Հայը): Հայերը կորցրին մոտ 3.000 զինվոր, այդ թվում Պրոկոպիոսը և Կուրտիկը, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁴⁵⁷
2458. 895 գարուն - Կարինը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գրավեցին Կայսիկների Էմիրության բանակից (մոտ

⁵ Շեյբանյանների տոհմը դեռևս VIII դարից հաստատվել էր Հյուսիսային Միջագետքում և Հարավային Հայաստանի որոշ շրջաններում: IX դարում, օգտվելով Արաբական խալիֆության կենտրոնական իշխանության թուլացումից, այս տոհմի տարբեր ճյուղեր համեմատաբար անկախ դրության հասան Շիրվանում (ի դեմս Շիրվանշահերի Էմիրության) և Տիֆլիսում (ի դեմս Շուաբյանների Էմիրության): Իր հերթին Ամիրում հաստատված Արմինիայի նախկին ոստիկան Իսա իբն ալ-Շայխ ալ-Չուխրիին էլ իր հերթին հաջողվեց կիսանկախ դրության հասնել Հյուսիսային Միջագետքում և Հարավային Հայաստանի որոշ շրջաններում: Վերջինիս որդին՝ Ամսեղ իբն Իսա իբն ալ-Շայխը (884-898), առավել ուժեղացրեց իր դիրքերը: Ամսեղին մեր պատմագրությունը համեմատաբար լավ գիտի և վերջինիս գործունեության մասին տեղեկություններ են հայտնում Թովմա Արծրունին, Հովհաննես Դրասխանակերտցին, ինչպես նաև, այլ անունով, Շապուհ Բագրատունին: Այս կապակցությամբ կարծում ենք, սակայն, որ քննարկվող դեպքում մենք գործ ունենք շփոթմունքի հետ: Արդյունքում կարծում ենք, որ, ճիշտ է, մեր երեք պատմիչներն էլ «Ամսեղ» անվան տակ սկզբունքորեն նկատի ունեն հենց Ամսեղ իբն Իսա իբն ալ-Շայխին, սակայն նրանց իսկ գրվածքներում առկա են որոշ ակնարկներ, որոնք խոսում են այն բանի օգտին, որ քննարկվող պարագայում Հայկական բանակը գործ է ունեցել ոչ միայն Չեյբանյանների Էմիրության բանակի հետ: Այսպես, Հովհաննես Դրասխանակերտցին հայտնում է, որ այս «Ամսեղը»... «...տիրել էր Միջագետքյան Ասորիքին, մինչև Պաղեստին»: Իր հերթին Թովմա Արծրունին, մի քիչ այլաբանորեն, բայց այնուհանդերձ հայտնում է, որ «Ամսեղ»-ի բանակում կային զինվորական ստորաբաժանումներ, որոնք կազմված էին Ասորիքի և Պաղեստինի զինված ուժերից: Արդյունքում մենք ունենք մի իրավիճակ, երբ ստացվում է, որ, հիմք ընդունելով վերը բերված տեղեկությունները, «Ամսեղ»-ի ազդեցության ոլորտում է գտնվել ոչ միայն Հյուսիսային Միջագետքը և Հարավային Հայաստանը, այլև Ասորիքն ու Պաղեստինը: Այդ հանգամանքը, սակայն, Ամսեղ իբն Իսա իբն ալ-Շայխի պարագայում ակնհայտորեն չի կարող համապատասխանել իրականությանը, բանի որ հենց այդ ժամանակներում Պաղեստինին, Ասորիքին և Կիլիկիային տիրում էր Աբբասյանների խալիֆության հետ անհաշտ մրցակցության մեջ գտնվող Թուլունյանների Էմիրությունը, որը որպես կենտրոն ուներ Եգիպտոսը: Հիմք ընդունելով վերոշարադրյալը՝ կարելի է ենթադրել, որ, թեև հայկական աղբյուրների «Ամսեղ»-ը իրոք Ամսեղ իբն Իսա իբն ալ-Շայխն է, սակայն հետագա իրադարձություններում նա գործել է մեծապես որպես Թուլունյանների Էմիրության վասալ և իր տրամադրության տակ ունեցել է հեց այս հզոր Էմիրության ուժերը: Միայն այս հանգամանքն է, կարծում ենք, որ կարող էր հնարավորություն տալ մինչ այդ բավականին համեստ ուժերի տիրապետող Ամսեղ իբն Իսա իբն ալ-Շայխին մրցակցության մեջ մտնել Անիի թագավորության հետ, որի ռազմական հզորությունը առնվազն մի քանի անգամ գերազանցում էր բուն Շեյբանյանների Էմիրության ռազմական հզորությանը: Այս առումով հատկանշական է, որ 896 թ-ի ամռանը տեղի ունեցած Թուլիի ճ-մ-ից հետո, երբ թվում էր, թե բոլոր հնարավորությունները կային զարգացնելու ձեռք բերված հաջողությունը, թշնամական բանակը այնուհանդերձ ոչ միայն հանկարծակիորեն դադարեցնում է ռազմական գործողությունները և նահանջում, այլև դրանից հետո ոչ ավել, քան երկու տարի անց Շեյբանյանների կտրուկ թուլացած Էմիրությունը ընկնում է Աբբասյանների խալիֆության ու շրջակա մյուս հարևանների հզոր հարվածների տակ և հայտնվում է կործանման եզրին: Մեր կողմից առաջարկված տարբերակի պարագայում ամեն ինչ բացատրելի է դառնում, բանի որ ակնհայտ է, որ դա տեղի է ունեցել Թուլունյանների Էմիրության ռազմաքաղաքական կտրուկ անկման հետևանքով, որի պատճառով Ամսեղ իբն Իսա իբն ալ-Շայխը գրկվել է իր հզոր հովանավորից, իսկ Աբբասյաններն և այլ ուժեր էլ հնարավորություն են ստացել հաշիվ տեսնել իրենց հակառակորդի դաշնակցի հետ: Իրոք, այն բանից հետո, երբ 896 թ-ի հունվարի 18-ին սպանվեց Թուլունյանների Էմիրության Էմիր Աբուլ Ջուաշ Խումարավեդը (884-896), Թուլունյանների Էմիրության դիրքերը միանգամից և կտրուկ կերպով սասանվեցին: Արդյունքում նոր Էմիրին՝ տասնչորսամյա Ջուաշ իբն Խումարավեդին (896), հրաժարվեցին ճանաչել Ասորիքում, Կիլիկիայում և Լույսիսի բուն Եգիպտոսի որոշ մասերում: Այս պայմաններում, թեև նորընծա Էմիրը դիմեց բռնությունների, որոնց զոհ գնաց Լույսիսի իր հորեղբայրը, սակայն Լույս տարվա հունիսին էլ Ջուաշը այնուհանդերձ զահրնկեց արվեց և մի քանի ամիս անց սպանվեց: Դրանից հետո զահ բարձրացավ զահրնկեց արված Էմիրի փոքր եղբայրը՝ տասներեքամյա Հարուն իբն Խումարավեդը (896-904), սակայն այս Էմիրին ևս հրաժարվեցին ճանաչել երկրի տարբերում մասերում, այդ թվում նաև Կիլիկիայում և Ասորիքի մի շարք շրջաններում: Արդյունքում, չնայած ուղղակի տեղեկությունների բացակայությանը, բոլոր հիմքեր կան ենթադրելու, որ քննարկվող ժամանակաշրջանում Ասորիքը հանձնված էր Աբուլ Ջուաշ Խումարավեդի եղբայր Շեյբան իբն Ամսեղի կառավարմանը, որը, ենթադրաբար, այդ պաշտոնը զբաղեցրել էր իր հոր մահից և այն բանից հետո, երբ ավագ եղբայրը դարձել էր Թուլունյանների Էմիրության Էմիր: Վերջինիս վիճակված էր, լինելով Թուլունյանների Էմիրության վերջին ղեկավարը, միանձնյա կառավարել 904-905 թվականներին: Այս հանգամանքը մեզ կարող է բերել հետաքրքիր հետևություն այն ալ, որ Անիի թագավորության արքա Սմբատ I-ի և Ամսեղ իբն Իսա իբն ալ-Շայխի հակամարտության արմատ արմատներում ընկած էր հենց Շեյբանյանների Էմիրության Էմիրի կողմից Շեյբան իբն Ամսեղի հզոր հովանավորությունը ձեռք բերելը, որը, հաշվի առնելով անունը, գուցե ինչ-որ ազգակցական կամ այլ տիպի կապ է ունեցել Շեյբանյանների տոհմի հետ: Կարելի է կարծել, որ հենց Լույսի հանգամանքով է պայմանավորված եղել նաև 896 թ-ի ամռան Թուլիի ճ-մ-ից հետո որևէ կերպ հաջողությունը զարգացնել չկարողանալը, բանի որ հենց այդ ժամանակ Ջուաշ իբն Խումարավեդի դեմ ապստամբել էին Ասորիքն ու հարակից շրջանները, վերջինս սպանել էր իր հորեղբայրը և վտանգի տակ կարող էր հայտնվել նաև Շեյբան իբն Ամսեղը: Արդյունքում այս ամենի պատճառով Շեյբան իբն Ամսեղը ամենայն հավանականությամբ ստիպված է եղել հետ կանչել Ամսեղ իբն Իսա իբն ալ-Շայխի գլխավորությամբ Անիի թագավորության տարածքում մարտնչող իր ուժերին, իսկ առանց վերջիններիս հզոր աջակցության էլ Շեյբանյանների Էմիրության բանակը, Լույսիսի Թուլիի ճ-մ-ում տարած հաղթանակն էլ հաշվի առնելով, միայն ինքն իրենով ակնհայտորեն քիչ էր Անիի թագավորության դեմ մարտնչելու համար: Այսպիսով՝ կարելի է գալ հետևություն, որ 896 թ-ի ամռան Թուլիի ճ-մ-ում Անիի թագավորության բանակը ընդհարվել է ոչ թե համեմատաբար թույլ Շեյբանյանների Էմիրության բանակի հետ, այլ նրա հակառակորդին է հանդիսացել մինչև 896 թ-ի ամռան Շեյբանյանների Էմիրությանը ակտիվորեն աջակցած Թուլունյանների Էմիրությունը՝ ի դեմս Պաղեստինի, Ասորիքի և Կիլիկիայի կառավարիչ Շեյբան իբն Ամսեղի կողմից Շեյբանյանների Էմիրության տրամադրության տակ դրված խոշոր ռազմական ուժերի:

⁶ Կուրտիկների ընտանիքը Բյուզանդիա էր անցել Վասիլ I-ի օրոք և, ըստ Ա. Ս. Երեմյանի, սերում է Մամիկոնյաններից (տես՝ Каздан А. П. “Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в 11-12 вв”, Ереван 1975, стр. 14, 15):

1.000), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, շրջակայքը ասպատակելով նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²⁴⁵⁸

2459. 895 զարուն – Բուլղարական թագավորության տարածքը սխուրթի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁴⁵⁹
2460. 895 զարուն – Վանը Աշոտ Արծրունու դեմ ապստամբած Գուրգեն Ապուլպեյն և Գագիկ Աբումրվան Արծրունիների միացյալ բանակը (մոտ 3.000) պաշարեց Վանը Հիսե և Թադևոս Ակեազիների գլխավորած Աշոտ Արծրունու կայազորից (մոտ 500), որը մեկ ամիս դիմադրելուց հետո ի վերջո ջրի պակասի պատճառով ստիպված հանձնվեց, սակայն, այն բանից հետո, երբ Աշոտ Արծրունին Սաջյանների Եմիրությունից վերադարձավ վերջինիս խոշոր բանակով (մոտ 10.000), հեռացավ քաղաքից: Հարձակվողները կորցրին մոտ 10, պաշտպանվողները՝ մոտ 2 զինվոր: Շուտով կնքվեց հաշտություն և վերականգնվեց նախկին վիճակը:²⁴⁶⁰
2461. 895 զարուն – Տարոնի ճ-մ: Ահմեդ իբն Իսայի գլխավորած Շեյբանյանների Եմիրության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Գուրգեն Բագրատունու գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակին (մոտ 7.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Գուրգենը, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁴⁶¹
2462. 895 մարտի 31 – Մարոնիդ և Արտամուշտ ամրոցը (վերջինը՝ Հայոց Միջագետքի արևելք, Բզաբդեի մոտ) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Համդան իբն Համդունի գլխավորած խարաջյաններից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁴⁶²
2463. 895 օգոստոսի 7 – Բենվենտը Սպոլետոյի դքսության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁴⁶³ Բենվենտի իշխանությունը վերաստեղծվեց:
2464. 895 դեկտեմբեր – Փոքր Հայքի հարավի ու Կապադոկիան Թուլունյանների Եմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁴⁶⁴
2465. 896 ամառ – Թուլխի ճ-մ (Տուրուբերան, Բզնունիք գավառ, Խլաթից մոտ 10 կմ հարավ-արևմուտք, Թխաջուր գետի ափին)²⁴⁶⁵

Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակի մի մասը (60.000), նպատակ ունենալով հետ մղել Ահմեդ իբն Իսայի գլխավորությամբ հարավից առաջխաղացող Թուլունյանների և Շեյբանյանների Եմիրության միացյալ բանակին (մոտ 60.000), ուղղություն վերցրեց դեպի Տարոն: Միաժամանակ, սակայն Հայկական բանակում գտնվող և ուղեկցողի դեր կատարող Վասպուրականի կառավարիչ Գագիկ Աբումրվան Արծրունին ոչ միայն Հայկական բանակն առաջնորդեց անջրդի ու քաղաքաբնակ վայրերով և թուլացրեց նրան, այլև, կապ հաստատելով հակառակորդի բանակի ղեկավար կազմի հետ, տեղեկացրեց նրան վերջինիս վիճակի մասին ու մատնանշեց մի հարմար վայր, որտեղ հակառակորդի բանակը կկարողանար անակնկալ հարձակվել նրա վրա: Ծանր հանդերձանքով շոգ եղանակին անջրդի ու քաղաքաբնակ տեղանքով շարժված, հոգնած և մարտակարգը կորցրած Հայկական բանակը երեկոյան տեղավորվեց հանգստի, ընդ որում Հայոց արքան, տեղյակ լինելով այն մասին, որ իր բանակը գտնվում է հակառակորդի բանակի անմիջական հարևանությամբ, ծանր հեծելազորի մի մասը պահեց մարտական վիճակում:

I փուլ – Հանկարծակի հայտնված հակառակորդի հեծելազորը փորձեց անակնկալ հարված հասցնել Հայկական բանակին, սակայն Հայոց արքան, անձամբ գլխավորելով դեռևս մարտական վիճակում գտնվող ծանր հեծելազորի մի մասը, այն շարժեց հակառակորդին ընդառաջ՝ միաժամանակ հրամայելով մարտական պատրաստության վիճակի բերել հիմնական բանակը:

II փուլ – Հարվածելով անակնկալի եկած հակառակորդի ռազմիկներին՝ Հայկական հեծելազորը ծանր կորուստներ պատճառեց և փախուստի մատնեց վերջիններիս:

III փուլ – Փոխանակ օգնության հասնելու սեփական արքային՝ Գագիկը Ապումրվանը և իր որոշ կողմնակիցներ իրենց գնդերով հապճեպորեն լքեցին մարտադաշտը, ինչի հետևեցին նաև խուճապի մատնված այլ գնդեր:

IV փուլ – Հակառակորդի բանակը վերադասավորեց ուժերը և անցավ հակագրոհի: Գրեթե միաժամանակ էլ թիկունքից Հայոց արքայի հետ գտնվող ծանր հեծելազորին հարվածեց հակառակորդի մի ուժեղ ջոկատ (10.000):

V փուլ – Հայոց արքայի հետ գտնվող ծանր հեծելազորը ոչ միայն ճեղքեց հակառակորդի բանակի շարքերը և հաջողությամբ նահանջեց, այլև թույլ չտվեց հետապնդել խուճապահար հեռացող սեփական հիմնական բանակին:

VI փուլ – Մարտադաշտին սկսեց մոտենալ Ատրնետսեհի գլխավորությամբ Անիի թագավորության բանակին օգնության շտապող Արտանուշի թագավորության բանակը (40.000), ինչի արդյունքում Ահմեդ իբն Իսան ոչ միայն հրաժարվեց շարունակել մարտը, այլև, հավաքելով ցրված ուժերը, արագորեն նահանջեց:

Հայերը կորցրին 5.050 զինվոր, ընդ որում առաջատար նախարարական տոհմերից զոհվեցին 50 հոգի, որոնց թվում նաև Սյունյաց իշխան Գրիգոր Սուփան Սյունու որդի Աշոտը: Թշնամին կորցրեց մոտ 3.000 զինվոր:

2466. 896 ամառ – Բուլղարաֆիզոնի ճ-մ (Ադրիանապոլսի մոտ): Սիմոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 100.000) գլխովին ջախջախեց Լևոն Կատակուլոնի⁷ գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 100.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 15.000, դաշնակիցը՝ մոտ 50.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁴⁶⁶
2467. 896 աշուն - 897 հունվար – Ուտիքի բերդերն ու ամրոցները Փայտակարանից ներխուժած Սաջյանների Էմիրության բանակը (մոտ 120.000) չգրավեց Անիի թագավորության կայազորներից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁴⁶⁷
2468. 897 հունվար – Կարսը Ուտիք-Գուգաթը երթուղով Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորությամբ արշավանալով շարունակող Սաջյանների Էմիրության բանակը (մոտ 115.000), շնորհիվ այն բանի, որ կայազորի հրամանատար Հասան Գևթունին բաղաբը դավաճանաբար հանձնեց թշնամուն, գրավեց Հայկական կայազորից (մոտ 500), որից հետո, չամբանալով բաղաբում, մտավ Դվին և բանակեց վերջինիս շրջակայքում: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁴⁶⁸
2469. 897 գարուն – Վասպուրականը Դվինից Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորությամբ դեպի հարավ առաջխաղացած Սաջյանների Էմիրության բանակը (մոտ 90.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁴⁶⁹
2470. 897 ամառ – Տիրիսը Դվին-Արագածոտն-Կումայրի-Ջավախք երթուղով Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորությամբ արշաված Սաջյանների Էմիրության բանակը (մոտ 100.000) չգրավեց Շույլությանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000, այդ թվում վրացիներ) և բաղաբի Հայ ռազմիկներից (մոտ 300), որից հետո, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց Դվին, որտեղից էլ հիմնական ուժերով վերադարձավ Ատրպատական: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁴⁷⁰
2471. 897 օգոստոս – Կորոն ամրոցը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 950, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:²⁴⁷¹
2472. 897 աշուն – Ուտիքի ճ-մ: Բանակցություններից վերադարձող Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի ներքինապետ Վասիֆի շբախումբը (մոտ 500) հարձակվեց իրեն ուղեկցող Գևորգ Սևորդու գլխավորած Սևորդյաց գնդի (մոտ 100) վրա և, հաղթելով նրան, գերեց Գևորգին ու նրա եղբայր Արվեսին, որոնք հետագայում սպանվեցին: Հայերը կորցրին մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁴⁷²
2473. 898 օգոստոսի վերջ – Հռոդոսի ծովամարտ: Տարսոնի Էմիր Ռահիբի գլխավորած Թուլունյանների Էմիրության նավատորմը (մոտ 100 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 80 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, դաշնակիցը՝

⁷ Այս տոհմը սերում էր Փոքր Հայքի Կոլոնիա բաղաբից: Վերջինիս հայականությունը Ա. Կաժդանը որևէ կերպ կասկածի տակ չի դնում (տես՝ Каздан А. П. "Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в 11-12 вв", Ереван 1975, стр. 29-33):

մոտ 1.500 գինվոր, մոտ 40 նավ, թշնամին՝ մոտ 200 գինվոր, մոտ 10 նավ: Գերի ընկած 3.000 քրիստոնյաները սպանվեցին:²⁴⁷³

2474. 898 դեկտեմբերի 19 - 899 ապրիլի 16 - Ամիր ալ-Մուբթաֆիի գլխավորած թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց Շեյբանյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու բաղաբի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100) և ստիպեց հանձնվել: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 գինվոր:²⁴⁷⁴ Միաժամանակ վերացավ նաև Շեյբանյանների էմիրության իշխանությունը Սասունի և հարակից շրջանների նկատմամբ:

2475. 898 դեկտեմբերի վերջ - 899 հունվարի սկիզբ - Ճամնդավ ամրոցը Տարսուհի էմիր Թուգջ իբն Ջուֆա ալ-Իսխանի գլխավորությամբ Փոքր Յայքի հարավի և Կապարովկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 300) և նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 գինվոր:²⁴⁷⁵

2476. 899 աշուն - Կակենից գյուղի ճ-մ (Վասպուրական, Մեծ Աղբակ գավառ): Թավրիզ-Մարանդ-Յեր-Մեծ Աղբակ երթուղով Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորությամբ առաջխաղացած Սաջյանների ու Յերի էմիրությունների միացյալ բանակի (մոտ 120.000) մի մասը (մոտ 5.000) հարձակվեց գյուղում տեղակայված Արծրունյաց գնդի (մոտ 2.000) վրա, սակայն վերջինս համարձակ հակազդողով ծանր պարտության մատնեց թշնամուն: Յայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 4.000 գինվոր:²⁴⁷⁶

2477. 899 աշուն - Վան առանց լուրջ մարտերի մտավ Մեծ Աղբակ-Կողիանովիտ-Տոսս երթուղով առաջխաղացող և Արծրունյաց բանակի (մոտ 10.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորած Սաջյանների ու Յերի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 116.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 գինվոր:²⁴⁷⁷

2478. 900 հունվար - Համբուրազան գյուղի ճ-մ (Վասպուրական, Մեծ Աղբակ գավառ)²⁴⁷⁸

Տոսս-Կողիանովիտ-Մեծ Աղբակ երթուղով նահանջող Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորած Սաջյանների և Յերի էմիրությունների միացյալ բանակի (մոտ 100.000) մի մասը (մոտ 1.000) սկսեց ասպատակել հայկական գյուղերը, որին ի պատասխան Արծրունյաց հեծելազորը (մոտ 600) մոտեցավ թշնամուն:

I փուլ - Յայկական հեծելազորը հզոր հարձակումով փախուստի մատնեց թշնամուն՝ ազատելով գերիներին և հետ խլելով ավարը:

II փուլ - Յայկական հեծյալները սկսեցին հետապնդել թշնամու ռազմիկներին, սակայն նրանց ձիերը խրվեցին խորը ձյան մեջ: Օգտվելով դրանից՝ թշնամու ռազմիկները հետ դարձան և, աղեղների հարվածի տակ առնելով շարժունակությունից զրկված հայկական ջոկատին, ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս:

Յայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 600 գինվոր: Շարունակելով նահանջը՝ հակառակորդի բանակը թողեց Անիի թագավորության սահմանները և հեռացավ Ատրպատական:

2479. 900 գարուն - Միսիֆիա ամրոցը (Կիլիկիայի հյուսիս) Կապարովկիան ասպատակած թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 60.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 300), սակայն, տեղեկանալով Աղանայի ճ-մ-ի մասին, թողեց պաշարումը և շարժվեց դեպի Կիլիկիա: Յայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 50 գինվոր:²⁴⁷⁹

2480. 900 գարուն - Աղանայի ճ-մ: Միտլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորությամբ Տիանայից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին հենց մարտի սկզբում փախուստի դիմած Տարսուհի էմիր Աբու-Սաբիտի գլխավորած թուլունյանների էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 5.000 գինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Աբու-Սաբիտը:²⁴⁸⁰ Դրանից հետո տաղանդավոր դոմեստիկը, սակայն, խուսափելով Միսիֆիայից առաջխաղացող թշնամու խոշոր ուժերից, Աղանայի մոտի ճամբարում մեծ բանակի խարույկներ վառելու, այդ միջոցով թշնամուն

մուլորության մեջ գցելու և վերջինիս առաջխաղացումը կասեցնելու շնորհիվ ձեռք բերած ավարով արագորեն հեռացավ դեպի արևմուտք ու թողեց Կիլիկիան:

2481. 900 գարուն - Մալիս կիրճի ճ-մ: Խալիֆ ալ-Մուլթադիտի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 60.000) առաջապահը (մոտ 1.000) հաղթեց Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի աջակցությամբ Տարսուսի կառավարիչ հռչակված Վասիֆի գլխավորած Սաջյանների էմիրության բանակին (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր: Վասիֆը դիմեց փախուստի, սակայն հետո գերվեց և Տարսուսը կրկին հայտնվեց խալիֆի ուղղակի տիրապետության ներքո, թեև քաղաքի նավատորմը խալիֆի հրամանով ոչնչացվեց:²⁴⁸¹

2482. 900 նոյեմբեր - Տավրոսի սահման և Կատանիս Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 20) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²⁴⁸²

2483. 900 դեկտեմբեր - Պյունաս գյուղի ճ-մ (Վասպուրական, Պալունիք գավառ)²⁴⁸³

Աշոտ Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց բանակը (մոտ 100) շարժվեց վերջին արշավանքի ժամանակ դավաճանորեն Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինին միացած Հասան Արծրունու դեմ, սակայն վերջինս, արագորեն համալրելով իր բանակը (մոտ 200), գիշերով շրջապատեց գյուղում ճամբարած Աշոտի բանակին:

Հասանի բանակը փորձեց հանկարծակի հարձակում գործել, բայց բռնկված մարտում հաղթանակ տարավ Աշոտի բանակը, ընդ որում մարտի ժամանակ Հասանը՝ մի ծանր և հսկայամարմին մարդ, հենվելով իր նիզակի վրա, ցատկեց այն տան կտուրի վրա, որտեղ գտնվում էր Աշոտը, սակայն կտուրը, չդիմանալով Հասանի ծանրությանը փլվեց, իսկ տան մեջ հայտնված Հասանը գերվեց:

Հաղթողները կորցրին մոտ 10, պարտվողները՝ մոտ 20 զինվոր: Աշոտ Արծրունին Հասանին անվնաս բաց թողնելու համար նրա մորից ու եղբորից ստացավ Սևան ամրոցը, բայց հետո այնուհանդերձ կուրացրեց Հասանին:

2484. 901 գարուն - Փայտակարան-Ուտիք երթուղով Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի գլխավորությամբ ասպատակելով արշաված Սաջյանների էմիրության բանակը (մոտ 100.000) ծանր կորուստներ կրեց խուլերայի լայնածավալ համաճարակից և նահանջեց, ընդ որում մահացավ նաև Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը:²⁴⁸⁴

2485. 901 մարտի 25 - մարտի վերջ - Դեմոնեն (Սիցիլիայի արևելք) Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 5) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁴⁸⁵

2486. 901 հունիսի 9 - 10 - Ռեզիուր Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 50) և ավարով նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր: Գերվեցին 17.000 խաղաղ բնակիչներ և հաղթողներին բաժին հասավ հսկայական ավար:²⁴⁸⁶

2487. 901 ամառ - Բասեն Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁴⁸⁷

2488. 901 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապարոսկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁴⁸⁸

2489. 901 հոկտեմբեր - Կիլիկիան սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ միայն մահմեդականներից գերելով 15.000 խաղաղ բնակիչ, չհաշված քրիստոնյա գերիները:²⁴⁸⁹

2490. 901 աշուն - Գինո բլրի ճ-մ (Արտաշատից մոտ 5 կմ արևմուտք)²⁴⁹⁰

Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորած Սաջյանների ու Հերի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 100.000) Փայտակարան-Ուտիք-Տիդիս-Քվեշ ամրոց (վերջինը՝ Գուգարք,

Տաշիր գավառի հյուսիս) -Կարս-Շիրակ երթուղով ներխուժեց Անիի թագավորության տարածք և, շրջանցելով Սմբատ I-ի գլխավորությամբ Տաշիրում իր ճանապարհը փակել փորձող Անիի թագավորության բանակին (մոտ 80.000), շարժվեց դեպի հարավ ու մտավ Դվին։ Տեղեկանալով այդ մասին՝ Անիի թագավորության բանակը հետապնդեց թշնամուն և, մոտենալով վերջինիս, բանակեց Արուն գյուղում (Արարատ, Արագածոտն գավառ)։ Սկսված բանակցությունները վերջացան անարդյունք, որից հետո Հայկական բանակը տեղաշարժվեց դեպի հարավ-արևելք։ Իր հերթին հակառակորդի բանակը թողեց Դվինը և մարտակարգ ընդունեց Արտաշատից արևելք գտնվող ընդարձակ դաշտում՝ Գինո բլրի ստորոտում։

I փուլ – Հայկական բանակը անցավ հարձակման և բավականին երկար տևած համառ ու արյունահեղ մարտում ի վերջո ծանր պարտության մատնեց թշնամուն։ Թշնամու բանակի մնացորդները դիմեցին խուճապահար փախուստի, իսկ Յուսուֆը սակավաթիվ ուժերով պատսպարվեց Արտաշատում։

II փուլ – Հաջողությունը զարգացրած Հայկական բանակի մի մասը գրավեց Արտաշատը ու գերեց Յուսուֆին, իսկ մնացած մասը հետապնդեց թշնամուն և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս։

Հայերը կորցրին մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 50.000 զինվոր։ Կնքվեց հաշտություն և Սաջյան I պատերազմը ավարտվեց։ Արդյունքում Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը ազատ արձակվեց, իսկ պարտություն կրած Սաջյանների էմիրությունը առժամանակ հրաժարվեց Անիի թագավորության նկատմամբ ոտնձգություններից։⁸

2491. 902 հունիս – Մեսսինայի ծովամարտ (Սիցիլիայի արևելք)։ Աղլաբյանների էմիրության նավատորմը (մոտ 100 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 100 նավ)։ Հաղթողները կորցրին մոտ 10, պարտվողները՝ 30 նավ։ Հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500 զինվոր, մոտ 20 նավ, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր, մոտ 5 նավ։²⁴⁹¹

2492. 902 ամառ – Դեմետրիասը (Արևելյան Հունաստան, Թեսալիա, ծովափին) Դամիանի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 40) և նահանջեց։ Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր։²⁴⁹²

2493. 902 օգոստոսի 1 – Տավրոմիսիայի գրավումը²⁴⁹³

Հուլիսի երկրորդ կեսին Պալեոմոհ առաջխաղացած Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) մոտեցավ քաղաքին, որի մոտ Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մարտակարգ ընդունեցին։

I փուլ – Աղլաբյանների էմիրության բանակը անցավ հարձակման և փոփոխական ընթացք ունեցած մարտում, շնորհիվ թվական գերակշռության ու ժամանակին մարտի մեջ մտցրած պահեստազորային ուժերի, ի վերջո հաղթանակ տարավ։

II փուլ – Աղլաբյանների էմիրության բանակը պաշարեց քաղաքը և օգոստոսի 1-ին գրավեց այն։

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 4.500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր։

2494. 902 ամառ – Քասեն սխուերի դոմեստիկոս Լևոն Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին և նահանջեցին։²⁴⁹⁴

⁸ Գրականության մեջ, հիմք ընդունելով Հովհաննես Դրասխանակերտցու բերած տվյալները, ընդունված է այն տեսակետը, որ Սաջյանների էմիրության 901 թվականի արշավանքը վերջացել է խաղաղ բանակցություններով, սակայն Շապուհ Բագրատունու աշխատության ուսումնասիրությունը մեզ բերում է այն հետևության, որ իրականում բանը վերջացել է զինված ընդհարումով և Հայկական բանակը հաղթել ու դուրս է շարժել թշնամուն երկրից, ընդ որում վճռական ճակատամարտը տեղի է ունեցել Պալեոմոհ դաշտում, որը նույնացվում է Արտաշատի մոտ գտնվող Գինո բլրի հետ։ Ինչպես տեսնում ենք, Շապուհ Բագրատունու մոտ հստակորեն նկարագրված է ամեն ինչ, իսկ թե ի՞նչ պատճառներով Հովհաննես Դրասխանակերտցին չի անդրադարձնում այս ճակատամարտին, դեռևս պարզաբանման կարիք ունի։ Ի դեպ նույն կերպ Հովհաննես Դրասխանակերտցին չի անդրադարձել նաև որևէ կասկած չհարուցող 923 թվականի ամառվա և 927 թվականի ապրիլից մայիս ընթացած Դվինի ճակատամարտերին, այնպես, որ մեր պատմիչի լռությունը դեռևս չի նշանակում, որ իրադարձությունը տեղի չի ունեցել։ Այս առումով հետաքրքիր է, որ ճակատամարտի մասին հիշատակում է նաև Մխիթար Այրիվանցին։

Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 90.000), նպատակ ունենալով վերջնականապես հնազանդեցնել Կայսիկների էմիրությանը, շարժվեց Ապահունիքում հավաքված Կայսիկների, Ութմանիկների և Շեյբանյանների էմիրությունների միացյալ բանակի ու նրան միացած մեծաթիվ դագիների (մոտ 60.000) դեմ: Կողմերը ճամբարեցին և սկսվեցին բանակցություններ:

I փուլ – Հակառակորդի բանակը անակնկալ հարձակվեց Հայկական բանակի վրա, որը սկսեց նահանջել:

II փուլ – Աշոտ Արծրունու գլխավորությամբ հիմնական բանակից առանձին բանակած ու հարձակման չենթարկված Արծրունյաց գունդը ժամանակին մտավ մարտի մեջ և, հարվածելով հակառակորդի բանակի աջ թևին, ջախջախեց այն:

III փուլ – Հայկական բանակը ճակատային ու թևային համակցված հարված հասցրեց հակառակորդի բանակի կենտրոնին և, ջախջախելով նաև այն, վերջնականապես փախուստի մատնեց հակառակորդի ողջ բանակին:

IV փուլ – Հայկական բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Արդյունքում թուլացան և աստիճանաբար անկման ուղին բռնեցին նաև վերջնականապես Անիի թագավորության գերիշխանությունն ընդունած Կայսիկների և Ութմանիկների էմիրությունները, իսկ Շեյբանյանների էմիրությունն էլ վերջնականապես զրկվեց որևէ հեռանկարից:

2496. 903 գարուն – Սյունիքի հյուսիսը Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (25.000) ասպատակեց՝ ճնշելով առկա ապստամբական տրամադրությունները:²⁴⁹⁶

2497. 903 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց ու նահանջեց:²⁴⁹⁷

2498. 903 ամառ – Լեւոնու կողմ (Էգեյան ծով) Արաբական խալիֆության և Կրետեի էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁴⁹⁸

2499. 903 ամառ – Պելոպոնեսի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30) հաղթեցին փոթորկից հետո ստիպված ափհանում իրականացրած Կրետեի էմիրության բանակին (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 280 զինվոր:²⁴⁹⁹

2500. 904 մայիս - հունիս – Հաղասի շրջակայքը (Կիլիկիայի արևելք, Մարաշից մոտ 90 կմ հյուսիս-արևելք) Բյուզանդական կայսրության բանակը (100.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁵⁰⁰

2501. 904 հուլիսի կես – Աթալիան Լևոն Տրիպոլիսցու գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000, 70 նավ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր: Գերվեց 5.000 խաղաղ բնակիչ և ազատ արձակվեցին 4.000 մահմեդական գերիներ:²⁵⁰¹ Շարունակելով առաջխաղացումը և մոտենալով Կոստանդնուպոլսի մատույցներին, Լևոն Տրիպոլիսցին ի վերջո ուղղություն վերցրեց դեպի Թեսալոնիկե:

2502. 904 հուլիսի 29 - 31 – Թեսալոնիկեի գրավումը²⁵⁰²

Լևոն Տրիպոլիսցու գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000, 54 ռազմական նավ և մեծ քանակությամբ տրանսպորտային նավեր) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50):

I փուլ – Հուլիսի 29-ին թշնամին հարձակում գործեց քաղաքի պարսպի ծովահայաց կողմից, սակայն համառ մարտից հետո կորուստներով հետ շարտվեց:

II փուլ – Հուլիսի 30-ին ափհանում իրականացրած Արաբական խալիֆության բանակը, կիրառելով պաշարողական տեխնիկա, կրկին անցավ գրոհի: Հատկապես ուժեղ

գրոհ կազմակերպվեց քաղաքի արևելյան դարպասների ուղղությամբ, սակայն համառ և փոփոխակի հաջողությամբ ընթացած մարտերից հետո հակառակորդն ի վերջո ստիպված եղավ կրկին վերադառնալ ելման դիրքեր:

III փուլ – Հուլիսի 31-ին Արաբական խալիֆության բանակը միաժամանակյա ցամաքային ու ծովային գրոհ ձեռնարկեց և համառ մարտերից հետո, այրելով դարպասներից մի քանիսը, գրավեց քաղաք:

Հայերը կորցրին մոտ 45, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Մինչև օգոստոսի 9-ը մնալով քաղաքում և ավերելով այն՝ Լևոն Տրիպոլիսցու բանակը 22.000 գերված խաղաղ բնակիչների հետ միասին թողեց այն, որից հետո, զիզգազաձև տեղաշարժերով խուսափելով կայսերական նավատորմի հետ հանդիպելուց, աշևան կեսերին վերադարձավ ելման դիրքեր:

2503. 904 ամառ – Ուլիլիսիսի ճ-մ (Մծխեթից մոտ 33 կմ հյուսիս-արևմուտք)²⁵⁰³

Սմբատ I-ի և Ատրնեսուեի գլխավորած Անիի ու Արտանուշի թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 70.000) արշավեց Կոնստանդին արքայի գլխավորությամբ Վրաստանը ասպատակող Աբխազական թագավորության բանակի (մոտ 50.000) դեմ: Քաղաքի մոտ կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Հայկական բանակը անցավ հարձակման և պարտության մատնեց հակառակորդի բանակին, որը պատսպարվեց քաղաքում:

II փուլ – Հայկական բանակը օղակեց քաղաքը, անցավ գրոհի և գրավեց այն: Միջնաբերդում ամրացած Կոնստանդինը գերվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր: Կոնստանդինը մնաց գերության մեջ մի քանի ամիս: Ի վերջո, ստանալով հնազանդության բավարար երաշխիքներ՝ Հայոց արքան ազատ արձակեց Կոնստանդինին և վերջինիս կրկին հռչակեց Աբխազական թագավորության արքա: Աբխազական թագավորությունը ընդունեց Անիի թագավորության գերիշխանությունը:

2504. 904 նոյեմբեր – Մարաշի ճ-մ: Միսիլերի դոմեստիկոս Անդրոնիկոս Դուկասի⁹ գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ 18.000¹⁰ զինվոր:²⁵⁰⁴

2505. 905 ամառ – Փայտակշտան գյուղի ճ-մ (Վասպուրական, Մարդաստան գավառ): Շամիրամ բերդի կայազորի հրամանատար Թադևոս Ալեացին, հետախույզներից տեղեկանալով Հերի եմիրության բանակի (մոտ 2.000) ներխուժման ու ասպատակությունների մասին, իր տրամադրության տակ եղած բանակով (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակվեց թշնամու վրա և գլխովին ջախջախեց: Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁵⁰⁵

2506. 905 դեկտեմբեր – 906 հունվար – Պաղա, Փարուհագ ու Առվենից ձոր բերդերը (Մոկք) եղբայրներ Գագիկ և Գուրգեն Արծրունիների գլխավորած Արծրունիների բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Մոկքի իշխանության բանակից (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 300 զինվոր: Մոկաց իշխանությունը ընդունեց Արծրունիների գերագահությունը:²⁵⁰⁶

2507. 906 մայիս – Ամուկ ամրոցը Գուրգեն և Գագիկ Արծրունիների գլխավորած Արծրունիների բանակը (մոտ 3.000) գիշերային անակնկալ գրոհով գրավեց Ութմանիկների եմիրության բանակից (մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁵⁰⁷

2508. 906 հունիս – Կոտոմբ, Համիդ ու Շահրան ամրոցները (Աղձնիքի արևելք) Արծրունիների բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Չուրարիկների եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:²⁵⁰⁸ Չուրարիկների եմիրությունը ոչնչացավ:

⁹ Գրականության մեջ կա կարծիք, որ Դուկասները հայկական ծագում ունեն: Ինձ, սակայն, որևէ ուղղակի վկայություն առ այդ չի հանդիպել, թեև, իհարկե, բացառված չէ, որ մայրական գծով նրանք կապ ունեցած լինեն հայերի հետ: Միակ ակնարկը, որը կարող է վկայել այս տոհմի հայականության մասին, այն է, որ այս ապստամբության ճնշման համար ոտքի հանված զորքերին, որպես Դուկասների ինամի, գլխավորել է Գրիգոր Իբերացին: Խնամիական կապը, սակայն, հասկանալիորեն դեռևս չի կարող վկայել այն մասին, որ անձիք նույն ազգից են: Կարծում եմ, որ Դուկասների հայականությունը քիչ հավանական է:

¹⁰ Խալիֆության բանակի կորուստները՝ ըստ Կեսարիայի եպիսկոպոս Արեթայի նամակներից մեկի, որը դեռ չի հրապարակվել:

2509. 906 հուլիս - Առնա, Ապուրափոր, Տամբեր և Ռոմի ամրոցները (Պարսկահայք) Գուրգեն Արծրունու գլխավորած Արծրունիների բանակը (մոտ 10.000) ազատագրեց Յերի եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁵⁰⁹
2510. 906 հուլիս - Գյուղիկի ճ-մ (Վասպուրական, Ճահուկ ամրոցի մոտ): Ճվաշ-Մարդաստան-Թռռնավան-Կծրունիք երթուղով ասպատակելով ներխուժած Յերի եմիրության բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց Շապուհ Ալեացու գլխավորությամբ իր վրա հարձակված Արծրունյաց բանակին (մոտ 500), բայց հետո, խուսափելով Գուրգեն Արծրունու գլխավորությամբ առաջխաղացող Արծրունյաց հեծելազորից (700), հետ քաշվեց: Հայերը կորցրին մոտ 400 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Շապուհը, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁵¹⁰
2511. 906 հուլիս - Կորոն ամրոցի ճ-մ: Սխուլերի դոմեստիկոս Անդրոնիկոս Դուկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ 6.000 զինվոր:²⁵¹¹
2512. 906 աշուն - Անիի շրջակայք գերագահությունը Անիի Բագրատունիների խլելու նպատակ հետապնդող Ատրներսեհի գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵¹²
2513. 906 աշուն - Գուզարքը Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց: Կնքվեց հաշտությունը, ըստ որի որևէ փոփոխություն տեղի չունեցավ:²⁵¹³
2514. 906 հոկտեմբերի 6 - Էգեյան ծովի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 100 նավ) հաղթեց Արաբական խալիֆության նավատորմին (մոտ 80 նավ):²⁵¹⁴ Հայերը կորցրին մոտ 20 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, մոտ 10 նավ, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր, մոտ 30 նավ:
2515. 906 հոկտեմբերի վերջ - նոյեմբերի սկիզբ - Ճամնդալի շրջակայքը ու Կապադոկիայի հարավը Տարսուհի Էմիր Ռուստամ իբն Բարդի ալ-Ֆերգանիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ գերելով 5.000 խաղաղ բնակչի:²⁵¹⁵
2516. 906 դեկտեմբեր -907 հունվար - Կիլիկիայի արևմուտքը ու Կապադոկիայի հարավը Տարսուհի Էմիր Ռուստամ իբն Բարդի ալ-Ֆերգանիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ գերելով 4.000 խաղաղ բնակչի:²⁵¹⁶
2517. 907 փետրվարի կես - փետրվարի վերջ - Կարալան (Կապադոկիա, Իկոնիայի մոտ) սխուլերի դոմեստիկոս Անդրոնիկոս Դուկասի և նրա որդի Կոնստանդինի գլխավորությամբ ապստամբած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000, այդ թվում 200 արաբ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակից (մոտ 100) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 30), սակայն, այն բանից հետո, երբ քաղաքին մոտեցած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ստիպեց սխուլերի նոր դոմեստիկոս Գրիգոր Իբերացու գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000) նահանջել, հեռացան Արաբական խալիֆության տարածք: Դուկասի բանակից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, հակառակորդ բանակից՝ հայերը մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր: Որոշ ժամանակ մնալով խալիֆությունում՝ Անդրոնիկոսն ու իր մտերիմները ստիպված իսլամ ընդունեցին, իսկ Կոնստանդինը փախչելով հետ վերադարձավ և ներման արժանացավ:²⁵¹⁷
2518. 907 գարուն - Տարոնա գետի ճ-մ (Պարսկահայք): Գուրգեն Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց հեծելազորը (700), հետապնդելով Յերի եմիրության նահանջող բանակին (մոտ 500), վաղ առավոտյան, արշավից հոգնած վիճակում, այնուամենայնիվ, անակնկալ հարձակվեց թշնամու ճամբարած բանակի (մոտ 500) վրա և հաղթեց: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁵¹⁸
2519. 907 գարուն - Մղունիս գյուղի ճ-մ (Պարսկահայք): Շարունակելով արշավանքը՝ Գուրգեն Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց համալրված հեծելազորը (1.000) արդեն ծայրահեղ հոգնած վիճակում հարձակվեց թշնամու բանակի (մոտ 500) վրա, բայց պարտություն կրեց: Հայերը կորցրին 500, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁵¹⁹

2520. 907 ամառ – Կոստանդնուպոլիսը իշխան Օլեգի գլխավորած Կիևյան Ռուսիայի բանակը (80.000, այդ թվում վարյագներ, սլավոններ, չուդեր, կրիվիչներ, մերեր, դրևյաններ, ռադիմիչներ, պոլյաններ, սեվերյաններ, վյատիչներ, խորվաթներ, դուլեբներ, տիվերներ, հունգարներ, ինչպես նաև 2.000 նավակ) չգրավեց Լևոն VI-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 4.000), որից հետո, ստանալով փրկագին ու ասպատակելով քաղաքի շրջակայքը, փոխշահավետ հաշտություն կնքեց և հեռացավ: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁵²⁰
2521. 908 ամառ – Կիլիկիայի արևմուտքը ու Կապադովկիայի հարավը ալ-Կասիմ իբն Սիմայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵²¹

Սաջյան II պատերազմ (909-924)

2522. 909 ապրիլ – Նախիջևանի ճ-մ: Սյունյաց բանակը (մոտ 10.000), հարմար դիրքավորվելով քաղաքի մոտ գտնվող լեռներում, կորուստներ պատճառեց Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորությամբ Արտավանյան-Գողթն երթուղով Անիի թագավորության տարածք ներխուժած Սաջյանների և Յերի Էմիրությունների, (մոտ 100.000), ինչպես նաև Գագիկ ու Գուրգեն Արծրունիների գլխավորած Վասպուրականի թագավորության (մոտ 10.000) միացյալ բանակին, որից հետո նահանջեց դեպի արևելք: Յայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000, վերջինիս կողմում հանդես եկող հայերը՝ մոտ 800 զինվոր:²⁵²²
2523. 909 ապրիլ – Ղվինը Նախիջևանից Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորությամբ արշավանքը դեպի հյուսիս-արևմուտք շարունակած Սաջյանների և Յերի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 112.000) գրավեց Անիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁵²³
2524. 909 մայիս – Տփղիսը Ղվինից Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորությամբ արշավանքը դեպի հյուսիս շարունակած Սաջյանների ու Յերի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 90.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Շուկուբյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000, այդ թվում վրացիներ) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 300): Յայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցները՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 30 զինվոր:²⁵²⁴ Շուկուբյանների Էմիրությունը ընդունեց Սաջյանների Էմիրության գերիշխանությունը:
2525. 909 հունիս – Ուջարման (Կախեթի արևմուտք, Տփղիսից մոտ 40 կմ արևելք) Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորությամբ արշավանքը դեպի հյուսիս շարունակած Սաջյանների ու Յերի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 89.000) գրավեց Կախեթի բորեպիսկոպոսության բանակից (300) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 30), որից հետո առանց լուրջ մարտերի մտան Բոջորմա: Յայերը կորցրին մոտ 25, դաշնակիցը՝ մոտ 250, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁵²⁵ Կախեթի բորեպիսկոպոսությունը ընդունեց Սաջյանների Էմիրության գերիշխանությունը:
2526. 909 հուլիս – Թմբկաբերդը (= Թմոզվի) Արդահան գավառի արևելք, Կուրի ձախ ափին) Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավոր Սաջյանների Էմիրության բանակը (մոտ 80.000) չգրավեց Անիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁵²⁶
2527. 909 հուլիս – Ղվեյ ամրոցի ճ-մ (Գուգարք, Կղարջք գավառի հյուսիս, Ախալցխայից մոտ 30 կմ հարավ-արևմուտք) Ղվինից Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորությամբ արշավանքը դեպի հյուսիս շարունակած Սաջյանների և Յերի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 80.000) հասավ Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակին (մոտ 20.000), սակայն վերջինս կարողացավ մարտերով պոկվել հակառակորդից, նահանջել ու ամուր դիրքեր գրավել լեռներում: Յայերը կորցրին մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁵²⁷
2528. 909 օգոստոս – Ղվեյ ամրոցը Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորած Սաջյանների Էմիրության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Անիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000, այդ թվում 134 վրացիներ): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ 134, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁵²⁸

2529. 909 ամառ – Կիլիկիայի արևմուտքը ու Կապադովկիայի հարավը Մունիսի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵²⁹
2530. 910 գարուն – Սյուլմադսիոն ամրոցը (Լեռնային Կիլիկիա) Մելիտենից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Իսմայիլ Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 450, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:²⁵³⁰
2531. 910 հունիս – Լիկանոս, Ճամնդավ և Սյուլմադսիոն ամրոցները (Լեռնային Կիլիկիա) Լիկանոս բանակաթեմի զորավար Մլեհ Յայ Մեծի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 4.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 900 զինվոր:²⁵³¹ Անդրեփրատյան Ծոփքի արևմուտքը ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ:
2532. 910 հուլիս - օգոստոս – Կիլիկիայի արևմուտքը ու Կապադովկիայի հարավը ալ-Կասիմ իբն Սիմայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵³²
2533. 910 ամառ – Ալ-Կուրա ամրոցը (Լաոդիկեայի մոտ) և Լաոդիկեան ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.127, որից 4.037 հեծյալ, 700 ռուսներ, 177 նավ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (1.500) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) և ասպատակեցին շրջակայքը: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր: Քրիստոնյաները մնացին գրաված տարածքներում մոտ մեկ տարի, սակայն, այն բանից հետո, երբ Արաբական խալիֆության բանակը 911 թ-ի հունիս ամսին զբաղեցրեց Կիպրոսը և մինչև սեպտեմբեր դաժան ասպատակության ենթարկեց այն, թողեցին դրանք և հեռացան Էգեյան ծովի ուղղությամբ:²⁵³³
2534. 910 ամառ – Ձկնավաճառի հովտի ճ-մ (Արարատ, Նիգ գավառի հարավ, Արագած լեռան արևելյան փեշերին)²⁵³⁴

Անիի թագավորության հյուսիսային գավառներում կենտրոնացած Յայկական բանակը (մոտ 25.000) Սմբատ I-ը Մուշեղ ու Աշոտ արքայորդիների գլխավորությամբ շարժեց թշնամու դեմ: Ի պատասխան դրա՝ Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի զորավարների, դավաճաններ Գագիկ արքայի, Անիի թագավորության սպարապետ Աշոտ Շապուհի Բագրատունու և Ատրնեսեսի Պատրիկի գլխավորած Սաջյանների ու Յերի Էմիրությունների (մոտ 35.000), ինչպես նաև Վասպուրականի (մոտ 5.000) և Յերքի թագավորությունների (մոտ 2.000) միացյալ բանակը շարժվեց դեպի հյուսիս ու բանակեց Ձկնավաճառի հովտում: Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում Մուշեղը և Աշոտը ստանձնեցին Անիի թագավորության բանակի թևերի հրամանատարությունը:

I փուլ – Անիի թագավորության բանակը անցավ հարձակման և բռնկված համառ մարտում ստիպեց հակառակորդին նահանջել:

II փուլ – Անիի թագավորության բանակի կազմում մարտնչող Սևորդիների գունդը դավաճանաբար լքեց մարտադաշտը, ինչի արդյունքում շփոթի և խուճապի մատնվեց ողջ այն թևը, որի կազմում մարտնչում էր այս գունդը:

III փուլ – Շփոթը և խուճապը փոխանցվեց Անիի թագավորության ողջ բանակին, որը պարտություն կրեց ու դիմեց փախուստի: Զաջաբար մարտնչող Մուշեղը գերվեց և հետագայում սպանվեց:

Յայերը կորցրին մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 7.000, վերջինիս կողմում հանդես եկող հայերը՝ մոտ 1.000 զինվոր:

2535. 910 ամառ – Արարատը Սաջյանների Էմիրության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց:²⁵³⁵
2536. 911 գարուն – Կիլիկիայի արևմուտքը ու Կապադովկիայի հարավը ալ-Կասիմ իբն Սիմայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵³⁶

2537. 911 գարուն - Դեմոնեն Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 5) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁵³⁷
2538. 911 ամառ - Սյունիքը և Գուգարքի արևելքը Սաջյանների Էմիրության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց:²⁵³⁸
2539. 911 ամառ - Ալաշկերտը Սաջյանների ու Հերի Էմիրությունների (մոտ 35.000), ինչպես նաև Գագիկ Արծրունու գլխավորած Վասպուրականի (մոտ 5.000) և Ատրնեսեի Պատրիկի գլխավորած Հերբի թագավորության (մոտ 2.000) միացյալ բանակը չգրավեց Անիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁵³⁹
2540. 911 ամառ - Կապույտ ամրոցը Սաջյանների և Հերի Էմիրությունների (մոտ 10.000), ինչպես նաև Վասպուրականի թագավորության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը պաշարեց Սմբատ I-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Ի վերջո, ցանկանալով վերջ տալ սեփական երկրի ավերմանը, Հայոց արքան դադարեցրեց դիմադրությունը և հանձնվեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁵⁴⁰ Սմբատ I-ը գերվեց և տանջամահ արվեց Դվինում 913 թ-ին:
2541. 911 ամառ - Դարունք ամրոցը դավաճան Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 7.000) գիշերային հանկարծակի գրոհով գրավեց Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակից (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 10, պարտվողները՝ մոտ 5 զինվոր:²⁵⁴¹
2542. 911 ամառ - Մակու ամրոցը (Վասպուրական, Արտագ գավառի հյուսիս-արևմուտք) և Ռդեռ բերդը (Արարատ, Մասյացոտն գավառ) դավաճան Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 7.000) գրավեց Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 200, պարտվողները՝ մոտ 50 զինվոր:²⁵⁴² Արդյունքում Կոգովիտ և Մասյացոտն գավառները ընկան Վասպուրականի թագավորության տիրապետության տակ:
2543. 911 ամառ - Միսիորի ճ-վ (Սյունիք): Սահակ Սյունու ու նրա եղբայր Վասակի գլխավորած Սյունյաց բանակը (մոտ 8.000) համառ մարտում ծանր կորուստներ պատճառեց Սյունիք ներխուժած Սաջյանների Էմիրության բանակին (մոտ 20.000) և նահանջեց դեպի արևելք: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:²⁵⁴³
2544. 911 ամառ - 913 - Երնջակ ամրոցը (Սյունիք, Երնջակ գավառի հարավ-արևմուտք) Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորած Սաջյանների Էմիրության բանակը (մոտ 7.000) քարազնացների կիրառմամբ գիշերային անակնկալ հարձակումով գրավեց Սյունյաց կայազորից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁵⁴⁴ Ստեղծվեց Գողթնի Էմիրությունը:
2545. 911 հոկտեմբեր - Սամոսի ծովամարտ: Դամիանի և Լևոն Տրիպոլիսցու գլխավորած Արաբական խալիֆության նավատորմը (300 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 180 նավ, հայերից՝ Ռոմանոս Գաբեղյանը): Հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500 զինվոր, մոտ 40 նավ, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր, մոտ 10 նավ:²⁵⁴⁵
2546. 912 ամառ - Ճամնդավ ամրոցի շրջակայքը Տարսնի Էմիր Ռուստամ իբն Բարդի ալ-Ֆերգանիի ու Դամիանի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵⁴⁶
2547. 913 հունիսի կես - Կոստանդնուպոլսի ճ-վ: Կոնստանդին VII-ի կողմնակիցները (մոտ 5.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000) հաղթեցին Կոնստանդին Դուկասի գլխավորությամբ գահակալական պայքար սկսած ու քաղաք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 300, այդ թվում Կուրտիկ Մամիկոնյանը): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 20 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Կուրտիկը, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր: Կոնստանդին Դուկասի ձին սայթաքեց, նա վայր ընկավ և սպանվեց, որից հետո նրա կողմնակիցները ցրվեցին:²⁵⁴⁷
2548. 913 օգոստոս - Կոստանդնուպոլիսը սխուլերի դոմեստիկոս Լևոն Փոկասի և նրա եղբայր Վարդի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) Սիմեոն I-ի գլխավորած պաշտպանեցին

- Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 120.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁵⁴⁸
2549. 913 օգոստոս – Կիլիկիայի արևմուտքը, Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Դամիանի ու Յուստինի իբն Համդանի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց, սակայն, այն բանից հետո, երբ Դամիանը մահացավ, նահանջեց:²⁵⁴⁹
2550. 913 աշուն – Ադնիքը և Ամիոյի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁵⁵⁰
2551. 913 աշուն – Խլաթը, Արծկեն, Արճեշը և Բերկրին Կայսիկների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Ութմանիկների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր: Ութմանիկները ոչնչացավ:²⁵⁵¹
2552. 913 աշուն – Հարավային Իտալիան Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 30.000), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 3.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) ասպատակեցին՝ ճնշելով բռնկված ապստամբությունը:²⁵⁵²
2553. 914 ամառ – Բագրևանդի ճ-մ: Աշոտ II Երկաթի և Նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (մոտ 300) հաղթեց Սաջյանների Էմիրության բանակին (մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁵⁵³
2554. 914 ամառ – Շիրակի ճ-մ: Աշոտ II Երկաթի և Նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (200) ջախջախեց Սաջյանների Էմիրության բանակին (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁵⁵⁴
2555. 914 ամառ – Գագ ամրոցը (Գուգարք, Ձորափոր գավառ) Աշոտ II Երկաթի և Նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Սաջյանների Էմիրության բանակից (մոտ 600): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁵⁵⁵
2556. 914 ամառ – Տիրիսը Աշոտ II Երկաթի և Նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (մոտ 4.000) անակնկալ հարվածով գրավեց Սաջյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁵⁵⁶
2557. 914 ամառ – Աղստևի ճ-մ: Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (200) հաղթեց Սաջյանների Էմիրության բանակին (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²⁵⁵⁷
2558. 914 ամառ – Վասպուրականի ճ-մ: Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Սաջյանների Էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁵⁵⁸
2559. 914 ամառ – Կորդուքի ճ-մ: Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 7.000) ջախջախեց Կորդուք ներխուժած Սաջյանների Էմիրության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁵⁵⁹
2560. 914 ամառ – Սյունիքի ճ-մ: Սահակ Սյունու ու Նրա եղբայր Վասակի գլխավորած Սյունյաց բանակը (մոտ 8.000) հաղթեց Ղվինից առաջխաղացած Սաջյանների Էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁵⁶⁰
2561. 914 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Տարսուսի Էմիր Բեշիրի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵⁶¹
2562. 914 աշուն – Ադրիանապոլսի ճ-մ: Սիմոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 100.000), օգտվելով պաժինակների դավաճանությունից, հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 80.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 10.000, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁵⁶²
2563. 914 աշուն – Ադրիանապոլիսը Սիմոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բագրատ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 700)՝ քաղաքը թողնելով միայն մեծ փրկագին ստանալուց հետո: Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁵⁶³

2564. 915 փետրվարի կես - մարտի կես - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Տարսուսի եմիր Բեշիրի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ գերելով 2.000 խաղաղ բնակիչ:²⁵⁶⁴
2565. 915 գարուն - Գուգարքի ճ-մ: Ատրնեսեի գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Կոնստանդին արքայի գլխավորությամբ Գուգարք ներխուժած Աբխազական թագավորության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁵⁶⁵
2566. 915 գարուն - Վաժիսի ամրոցը (Կախեթի) Կոնստանդին արքայի և Գուրգեն Դոնուրիի գլխավորած Աբխազական թագավորության (մոտ 30.000) ու Կախեթի բորեպիսկոպոսության (մոտ 15.000) միացյալ բանակը չգրավեց Հերքի թագավորության բանակից (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁵⁶⁶ Կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Գավազնի ամրոցն և Արեշին (վերջինը՝ Կախեթիի հարավ, Կուրի ձախ ափին) անցան Աբխազական թագավորությանը, իսկ Օրտքին (Կախեթիի արևմուտք)՝ Կախեթիի բորեպիսկոպոսությանը:
2567. 915 գարուն - Վասպուրականի ճ-մ: Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Սաջյանների եմիրության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁵⁶⁷
2568. 915 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Տարսուսի եմիր Մունիսի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց ու նահանջեց:²⁵⁶⁸
2569. 915 սեպտեմբեր - Մարաշի ճ-մ: Լիկանդոս բանակաթեմի զորավար Մլեի Հայ Մեծի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) հաղթեցին Տարսուսից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 10.000), որից հետո, ասպատակելով Հիսն-Մանսուր և Հադաս ամրոցների, ինչպես նաև Տարսուսի ու Մարաշի շրջակայքը, նահանջեցին՝ գերելով 50.000 խաղաղ բնակիչ: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁵⁶⁹
2570. 916 ամառ - Կողքը և Նրա շրջակայքը (Արարատ, Արշարունիք գավառի արևելք) Աշոտ II Երկաթի ու Նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (մոտ 10.000), Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) ասպատակեցին՝ պատժելով եմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի կողմից Անիի թագավորության արքա հռչակված սպարապետ Աշոտ Շապուհի Բագրատունուն՝ Աշոտ III Բռնակալին:²⁵⁷⁰
2571. 916 հունիսի սկիզբ - օգոստոսի վերջ - Գարիյանոյի ճ-մ (Նեապոլից մոտ 60 կմ հյուսիս-արևմուտք): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000), Բենվենտի, Հռոմի, Սպոլետոյի, Կապուայի իշխանությունների, ինչպես նաև Կամերինի, Բերենգարիայի և Ֆրիուլի կոմսությունների միացյալ բանակը (մոտ 10.000) հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 10.000), որից հետո մտան քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 9.000 զինվոր:²⁵⁷¹
2572. 916 աշուն - Փոքր Հայքի ու Կապադոկիայի հարավը Մունիսի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵⁷²
2573. 917 գարուն - Սակունթե ամրոցի ճ-մ (Գուգարք, Տաշիր գավառի հյուսիս)²⁵⁷³

Աշոտ II Երկաթի և Նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (մոտ 5.000) շարժվեց դեպի հյուսիս՝ նպատակ ունենալով ապստամբած Վասակ ու Աշոտ Գևորգիների գլխավորած կայազորից գրավել Շամշուղե ամրոցը: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ Հայոց արքան Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակի հիմնական ուժերը պարեն ձեռք բերելու նպատակով ցրեց Տաշիրում, իսկ ինքը՝ Մաղխազական հեծյալ գնդով (250) բանակեց Սակունթե ամրոցի մոտ: Օգտվելով դրանից՝ Գևորգի եղբայրների գլխավորած վարձկան ծանարները (4.000) աննկատ մոտեցան Մաղխազական հեծյալ գնդին:

I փուլ - Ծանարները անցան հարձակման, սակայն Մադխազական գնդի ռազմիկները անակնկալի չեկան և, հեծնելով ձիերը, Հայոց արքայի անձնական ղեկավարությամբ իրենք գրոհեցին հակառակորդի վրա:

II փուլ - Թշնամին անակնկալի եկավ, մատնվեց խուճապի և, ծանր կորուստներ կրելով, դիմեց փախուստի, ընդ որում մարտում սպանվեց Աշոտ Գևորգյան:

III փուլ - Մադխազական գունդը հետապնդեց և անխնա ոչնչացրեց թշնամուն մնացորդներին:

Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Արդյունքում, թեև Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը չարունակեց արշավանքը դեպի Շամշուղե, բանի որ Հայոց արքան տեղեկացավ Աշոտ III Բռնակալի կողմից Վաղարշապատի շրջակայքին տիրելու մասին, բայց այնուհանդերձ Հայոց արքան կարողացավ ամրացնել Սակուրեթ ամրոցն ու վերածել այն Անիի թագավորության հյուսիսային կարևորագույն սահմանային ամրության:

2574. 917 գարուն - Վաղարշապատի ճակատ (Վաղարշապատի մոտ): Աշոտ II Երկաթի և Նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (մոտ 3.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Աշոտ III Բռնակալի բանակին (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին 100, պարտվողները՝ 400 զինվոր:²⁵⁷⁴

2575. 917 օգոստոսի 20 - Աբեյոս գետի ճակատ (= Անքիլոսի ճակատ), (= Պոնտյակի ճակատ) (Անքիլոսից կմ հյուսիս)²⁵⁷⁵

Սխուլերի դոմեստիկոս Լևոն Փոկասի և Նրա եղբայր Վարդի, դոմեստիկոս Ռոմանոս Արգիրոսի, Լիկանդոս բանակաթեմի զորավար Մլեհ Հայ Մեծի, կայսերական թիկնապահ գնդի հրամանատար Աշոտ Հսկա Բագրատունու և Կոնստանդին Լիպս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000) մոտեցան Սիմեոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 60.000):

I փուլ - Կայսերական բանակը անցավ հարձակման, որին ի պատասխան հակառակորդի բանակը սկսեց կեղծ նահանջ իրականացնել և, իր հետևից տանելով հետապնդող ուժերին, խառնեց վերջիններս մարտակարգը:

II փուլ - Բուլղարական թագավորության բանակը անցավ վճռական հակահարձակման և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին:

III փուլ - Բուլղարական թագավորության բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին մինչև Կոստանդնուպոլիս և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 13.000 զինվոր, որոնց թվում գոհվեցին Աշոտ Հսկա Բագրատունին և Կոնստանդին Լիպս Հայը, դաշնակիցը՝ մոտ 17.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

2576. 917 սեպտեմբերի սկիզբ - Կոստանդնուպոլսի ճակատ (Կոստանդնուպոլսի մոտ): Սիմեոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 60.000) հաղթեց սխուլերի դոմեստիկոս Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 9.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁵⁷⁶

2577. 918 գարուն - Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Ջինինի ու Սումլի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵⁷⁷

2578. 918 ամառ - Ղվինի ճակատ: Աշոտ III Բռնակալի բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց Աշոտ II Երկաթի և Նրա եղբայր Աբբասի գլխավորությամբ իր դեմ արշավող Ոստանիկ (մոտ 3.000) ու Սաջանների Էմիրության (մոտ 1.000) միացյալ բանակին: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը՝ մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:²⁵⁷⁸

2579. 918 ամառ - Վաղարշապատի ճակատ Աշոտ II Երկաթի և Նրա եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության համալրված Ոստանիկ բանակը (մոտ 5.000) պաշարեց Աշոտ III Բռնակալի բանակից (մոտ 500): Կնքվեց հաշտություն, համաձայն որի Աշոտ III Բռնակալը հրաժարվեց արքայական հավակնություններից:²⁵⁷⁹

Աշոտ II Երկաթի և Նրա Եղբայր Աբբասի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ (մոտ 3.000), Խաչենի (մոտ 3.000) թագավորության, ինչպես նաև Կախեթիի բորեայիսկոպոսության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը շարժվեց ապստամբած Մովսեսի հյուսիս-կովկասյան վարձկան լեռնականներից կազմված բանակի (մոտ 8.000) դեմ: Դաշնակից բանակը մոտեցավ հակառակորդին և մարտակարգ ընդունեց: Առաջին շարքի առաջին գծում տեղավորվեց ծանր հետևակը, երկրորդ գծում տեղաբաշխվեցին նետածիգները, իսկ երկրորդ շարքում՝ ծանր հեծյալները: Ի տարբերություն աջ թևի՝ Հայոց արքան իր բանակի մեծ մասը տեղաբաշխեց սեփական մարտակարգի կենտրոնում և ձախ թևում:

I փուլ – Դաշնակից բանակի նետածիգները աղեղների հուժկու հարված հասցրեցին հակառակորդին՝ ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս և խառնաշփոթ առաջացնելով Նրա շարքերում:

II փուլ – Թույլ չտալով հակառակորդի բանակին ուշքի գալ՝ դաշնակից բանակը ծանր հեծելազորի և Նրան կրկնած ծանր հետևակը ճակատային, ինչպես նաև թեթև հետևակի թևային համակցված հուժկու հարվածներով գլխովին ջախջախեց վերջինիս:

III փուլ – Մովսեսը իր թիկնապահներով փորձեց փախուստի դիմել դեպի լեռներ, սակայն կարճ ժամանակ անց Մարդպետական գունդը շրջապատեց Նրա ջոկատը, իսկ Աշոտ II Երկաթն էլ մենամարտում հաղթեց ու գերեց Մովսեսին, որը հետագայում կուրացվեց:

IV փուլ – Հայկական բանակը հետապնդեց թշնամուն և ծանր կորուստներ պատճառեց Նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:

2581. 918 ամառ – Երազգավորսի շրջակայքը (Արարատ, Շիրակ գավառ, Ախուրյան գետի աջ ափին, Անիից մոտ 30 կմ հյուսիս) գահակալական պայքար սկսած Աբաս արքանեղբոր և Գուրգեն Ատրնեսեսի Բագրատունու միացյալ բանակը (մոտ 5.000), փորձ կատարելով բռնել Աշոտ II Երկաթին, ասպատակեց, սակայն Հայոց արքան հաջողությամբ հեռացավ Ուտիք, որից հետո նահանջեց նաև դավադիրների բանակը:²⁵⁸¹

2582. 918 սեպտեմբերի 1 – Ռեգիումը Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գիշերային անակնկալ գրոհով գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²⁵⁸²

2583. 919 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Բեշիրի ու Սումլի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁵⁸³

2584. 919 գարուն – Արարատ նահանգի կենտրոնական գավառները Դվինի Էմիրության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց:²⁵⁸⁴

2585. 919 ամառ – Դվինի ճ-մ: Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակը (մոտ 3.000) հաղթեց Դվինի Էմիրության բանակին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁵⁸⁵ Դվինի Էմիրությունն ընդունեց Անիի թագավորության գերիշխանությունը:

2586. 919 ամառ – Գողթնի ճ-մ²⁵⁸⁶

Սմբատ և Վասակ Սյունիների գլխավորած Սյունյաց (մոտ 6.000) ու Հերի Էմիրության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը, արշավանք սկսելով Գողթնի Էմիրության դեմ, մոտեցավ վերջինիս բանակին (մոտ 5.000) և մարտակարգ ընդունեց: Հերի Էմիրության բանակը տեղավորեց մարտակարգի ձախ թևում:

I փուլ – Հայկական բանակը հզոր հարձակումով հաղթեց թշնամուն, որը սկսեց նահանջել:

II փուլ – Հերի Էմիրության բանակը դավաճանեց և, անցնելով հակառակորդի կողմը, հարվածեց Հայկական բանակին:

III փուլ – Հայկական բանակը դժվարությամբ նահանջեց և պոկվեց հակառակորդից, ընդ որում մարտում զոհվեց Վասակ Սյունին:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

Աշոտ II Երկաթի և Ատրնեստի գլխավորած Անիի թագավորության Ոստանիկ (մոտ 5.000) ու Արտանուշի թագավորության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը մոտեցավ Գուրգեն Ատրնեստի Բագրատունու և Աբաս արքայազնի գլխավորած բանակին, որը դիրքավորվել էր մի լեռնոտ վայրում (մոտ 8.000):

I փուլ – Անիի թագավորության կառավարական բանակը անցավ հարձակման, սակայն լեռնային և անծանոթ տեղանքը, ինչպես նաև հակառակորդի բանակի համառ դիմադրությունը ստիպեցին վերջինիս նահանջել:

II փուլ – Հակառակորդ բանակը փորձեց հակահարձակման անցնել, սակայն, խախտելով սեփական մարտակարգը և որևէ արդյունքի չհասնելով, իր հերթին նահանջեց ելման դիրքեր:

III փուլ – Անիի թագավորության կառավարական բանակը հերթական անգամ անցավ հարձակման և պարտության մատնեց ու ցրեց հակառակորդի բանակին:

Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր: Շուտով սկսվեցին բանակցություններ և, համաձայնելով ներել դավադիր ապստամբներին, Աշոտ II Երկաթը հասավ Նրան, որ ապստամբությունն ավարտվեց:

2588. 919 աշուն – Կալեն ամրոցը (Աղվե գավառ, Աղսուն գետի աջ ափին) Սահակ Սևադայի գլխավորած Խաչենի ապստամբած թագավորության բանակը (մոտ 4.000) գրավեց Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակից (մոտ 400): Հարձակվողները կորցրին մոտ 200, պաշտպանվողները՝ մոտ 100 զինվոր:²⁵⁸⁸

2589. 919 դեկտեմբեր – Տավուշի ճ-Մ (Ուտիք, Տուս Բուստակ գավառ)²⁵⁸⁹

Խաչենի թագավորության ապստամբության մասին տեղեկացած Աշոտ II Երկաթը, ցանկանալով խուսափել արյունահեղությունից և այդ նպատակով իր տրամադրության տակ գտնվող Անի թագավորության Ոստանիկ (մոտ 4.000) ու Արտանուշի թագավորության (մոտ 4.000) միացյալ բանակը թողնելով դանդաղ առաջանալ, ինքը Մաղխազական գնդով (250) առաջ անցավ և մոտեցավ Սահակ Սևադայի գլխավորած Խաչենի թագավորության բանակին (մոտ 8.000)՝ ճամբարելով մի բարձրադիր վայրում: Խաչենի թագավորության բանակը շրջապատեց Մաղխազական գնդին և մարտակարգը ընդունեց: Առաջին շարքում տեղավորվեց թեթև հեծելազորը, իսկ երկրորդ շարքի առաջին գծում՝ ծանր հետևակը: Երկրորդ գծում տեղաբաշխվեցին նետաձիգները: Ծանր հեծելազորը, որպես հիմնական հարվածային ուժ, մնաց երրորդ շարքում:

Անմիջապես մարտից առաջ Մաղխազական գնդի ռազմիկներին հաջողվեց խորամանկությամբ գերել Սահակին, որից հետո նրա բանակի իշխանները մասամբ ցրվեցին, մասամբ էլ անցան Աշոտ II Երկաթի կողմը:

Բացի գերված Սահակից՝ այլ կորուստներ չեղան, վերջինս կուրացվեց, իսկ Խաչենի թագավորության ապստամբությունը ճնշվեց:

2590. 920 գարուն – Վասպուրական Արտավանյան-Գողթն-Ճվաշ Երթուղով ներխուժած Սաջյանների էմիրության բանակին (մոտ 70.000) Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 15.000) անկանոն հարվածներով հասցրեց, որից հետո, տալով փրկագին, հետ մղեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁵⁹⁰

2591. 920 աշուն – Կոստանդնուպոլսի շրջակայքը Սիմեոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 80.000) ասպատակեց, սակայն, խուսափելով ընդհարվել քաղաքում Ռոմանոս I Լգաբենոսի գլխավորությամբ ամուր պաշտպանության անցած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 2.000) հետ, ի վերջո հետ քաշվեց:²⁵⁹¹

2592. 921 փետրվարի կես – Ալվակայիդայի ճ-Մ (Արևելյան Թրակիա, Ներկայիս Բուլղարիա մոտ) Սիմեոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց Միքայելի գլխավորությամբ հետախուզություն իրականացնող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ

3.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500 զինվոր, որոնց թվում ստացած վերքերից հետագայում մահացած Միքայելը, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁵⁹²

2593. 921 մարտի 6 - 13 - Հառնի ամրոցը (= այ-Հարունիա) (Կիլիկիա, Հառնի գավառ) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) պաշարեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և ի վերջո ստիպեցին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 700 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 1.000 զերի:²⁵⁹³

2594. 921 մարտի 11 - 18 - Պիզեայի ճ-մ (Կոստանդնուպոլսի ցամաքահայաց պարսպից մոտ 10 կմ հարավ-արևմուտք)²⁵⁹⁴

Կաուկասոսի և Մենիկոսի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 80.000) մոտեցավ Կոստանդնուպոլսին, որտեղ Ռոմանոս I Լգաբենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 25.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000, այդ թվում ծովակալ Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանը) անցան ամուր պաշտպանության:

I փուլ - Մարտի 11-ից 15-ը Բուլղարական թագավորության բանակը ասպատակեց քաղաքի շրջակայքը, որից հետո հետ քաշեց ուժերը:

II փուլ - Մարտի 16-ին, նպատակ ունենալով պաշտպանել Պիզեայի մոտակայքի պալատական շինություններն ավերից, Ռոմանոս I Լգաբենոսի հրամանով Պոտոս Արգիրոսի և նրա եղբայր Լևոնի, Հովհան Ռեկտորի, ինչպես նաև ծովակալ Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած ուժերը ափհանում իրականացրին ու մարտակարգ ընդունեցին, սակայն հյուսիս-արևելքից մոտեցող հակառակորդի բանակն անցավ վճռական հարձակման, ծանր պարտության մատնեց կայսրության բանակին և հեռացավ:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000 զինվոր, այդ թվում զոհվեց նաև նավից ծովն ընկած և խեղդված ծովակալ Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանը, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

2595. 921 մարտի վերջ - նոյեմբերի վերջ - Պելոպոնեսի շրջակայքը Օրոնտոս Կարինիտ Հայի և նրան փոխարինած Վարդ Պլատիպոդես Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին՝ ճնշելով սլավոնների ապստամբություն:²⁵⁹⁵

2596. 921 ամառ - Շամշուլդե ամրոցի ճ-մ²⁵⁹⁶

Անիի թագավորությունում հարաբերական կայունություն հաստատած Աշոտ II Երկաթը որոշեց գրավել Շամշուլդե ամրոցը դավաճան Վասակ Գնթունու գլխավորած կայազորից և վերջնականապես ամրապնդել Հայոց թագավորության հյուսիսային սահմանը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Վասակ Գնթունին որոշեց ամրոցը հանձնել Գուրգեն Ատրնեբսեհի Բագրատունուն և այդ նպատակով մեկնեց այս իշխանի մոտ: Վերջինս, սակայն, ձեռքակալեց Վասակին և, իր բանակով (մոտ 1.000) պաշարելով ամրոցը Հայկական կայազորից (մոտ 100), պահանջեց այն իրեն հանձնել: Ամրոցի կայազորը, սակայն, չենթարկվեց այդ պահանջին՝ առաջարկելով ամենից առաջ ազատ արձակել Վասակին, բայց, միաժամանակ նաև՝ ստեղծված իրավիճակի մասին տեղեկացնելով Աշոտ II Երկաթին: Իմանալով այդ մասին՝ Հայոց արքան Անիի թագավորության Ոստանիկ (մոտ 5.000) բանակով սկսեց արագորեն մոտենալ ամրոցին:

I փուլ - Գուրգենն առերես համաձայնեց ազատ արձակել Վասակին, սակայն սկսված բանակցությունների ժամանակ նրա ուղարկած հետևակ ջոկատն (300) անցավ անակնկալ հարձակման և հարավային աշտարակի հետ միասին գրավեց ամրոցի արտաքին պարիսպը:

II փուլ - Ամրոցի կայազորը, հուսահատ գրոհի նետվելով արագորեն ամրոց ներխուժող հակառակորդի բանակի ուղղությամբ և ճեղքելով նրա շարքերը, հետ գրավեց արտաքին պարսպի մի մասն ու հարավային կորսված աշտարակը:

III փուլ - Այս ընթացքում ամրոցին մոտեցած Անիի թագավորության բանակը դրսից հզոր հարձակում գործեց պարիսպների վրա ու, թեև կողմերը սկզբում իրար չհասկացան,

սակայն արտաքին պարիսպը գրաված ամրոցի կայազորը շատ արագ ստեղծված իրավիճակի մասին տեղեկացրեց Ոստանիկ բանակին: Արդյունքում Անիի թագավորության բանակը և ամրոցի կայազորը շրջապատեցին անելանելի վիճակի մեջ հայտնված հակառակորդի ռազմիկներին, որոնք դադարեցրեցին դիմադրությունը և գերի հանձնվեցին:

Հաղթողները կորցրին մոտ 300, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր, ընդ որում գերիները կուրացվեցին, նրանց ականջներն և քթերը կտրվեցին ու միայն դրանից հետո նրանք ազատ արձակվեցին:

2597. 921 աշուն - Դվինը Անիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց Դվինի եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և հարկադրեց տեղի եմիրությանն ընդունել Անիի թագավորության գերագահությունը:²⁵⁹⁷
2598. 921 աշուն - Հարավային Իտալիան Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 8.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին՝ սահմանափակելով Կապուալի և Բենվենտոի միացյալ դքսության հավակնությունները:²⁵⁹⁸
2599. 922 գարուն - Վասպուրական Արտավանյան-Գողթն-Ճվաշ Երթուղով Ներխուժած Սաջանների եմիրության բանակին (մոտ 70.000) Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 15.000) անկանոն հարվածներով հասցրեց, որից հետո, տալով փրկագին, հետ մղեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁵⁹⁹
2600. 922 հունիս - Կոստանդնուպոլսի ճ-մ: Սիմեոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց գիշերային հարձակումով թիկունքից իր ճամբար Ներխուժած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 8.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:²⁶⁰⁰
2601. 922 հուլիս - Ադրիանապոլիսը Սիմեոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 50.000) սովի շնորհիվ գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 700), սակայն, խուսափելով իր դեմ շարժվող Բյուզանդական կայսրության նոր բանակից (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 30.000), նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁶⁰¹
2602. 922 օգոստոս - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապարոպկիան Կարինից և Տաթունից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց ու նահանջեց:²⁶⁰²
2603. 922 օգոստոս - Սեն-Ազաթոսը (Հարավային Իտալիա, Ռեգիայի մոտ) Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 10.000, ուղիղ 20 նավ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 480, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁶⁰³
2604. 922 օգոստոս - Լեմնոս կղզու ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 50 նավ) հաղթեց Լևոն Տրիպոլիսցու գլխավորած Արաբական խալիֆության նավատորմին (մոտ 30 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 400 զինվոր, մոտ 5 նավ, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր, մոտ 25 նավ:²⁶⁰⁴
2605. 922 սեպտեմբեր - Սելիստեի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության առաջխաղացած բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁶⁰⁵
2606. 922 աշուն - Վասպուրական Արտավանյան-Գողթն-Ճվաշ Երթուղով Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի գլխավորած Սաջանների եմիրության բանակին (մոտ 70.000) Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 15.000) անկանոն հարվածներ հասցրեց, որից հետո, տալով փրկագին, հետ մղեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁶⁰⁶
2607. 922 աշուն - Կաթավաքերի ճ-մ (Գուգարք, Ձորափոր գավառ)²⁶⁰⁷

Խաչենի թագավորությունը հերթական անգամ ապստամբեց, ընդ որում այս անգամ ստացվեց այնպես, որ Աշոտ II Երկաթի բոլոր վասալները լքեցին նրան: Ստեղծված պայմաններում չտեսնելով այլ ելք՝ Հայոց արքան մեկնեց Աբխազական թագավորություն և

ստացավ գինական օժանդակություն: Դրանից հետո Մաղխազական գունդը (250) և Աբխազական թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ուղղություն վերցրին դեպի Ուտիք ու բանակեցին Կաթավաբերդի ավերակների վրա՝ ամուր, սակայն ջրագուրկ մի վայրում: Օգտվելով հակառակորդի անհաջող մարտավարական քայլից՝ Խաչենի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ մոտեցավ վերջինիս և, փակելով կիրճի նեղ մուտքը, հակառակորդին դրեց անելանելի վիճակի մեջ:

I փուլ – Հայոց արքայի բանակը 3 օր անընդհատ փորձեց ճեղքել պաշարումը, սակայն այդպես էլ որևէ արդյունքի չհասավ:

II փուլ – Չորրորդ օրը հատկապես ջրի խիստ պակասից նեղվող Աբխազական թագավորության բանակի ղեկավար կազմը կապ հաստատեց ապստամբների հետ և պայմանավորվեց նրանց հանձնել Հայոց արքային՝ դրա փոխարեն պահանջելով թույլ տալ իրենց բանակին անվնաս հեռանալ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Աշոտ II Երկաթը Մաղխազական գնդով ճեղքեց ապստամբների շարքերը և հեռացավ՝ հետագայում ամրանալով Սևանա լճի կղզում:

III փուլ – Աբխազական թագավորության բանակը ողջ կազմով գերվեց և բաց թողնվեց միայն մեծ փրկագին վճարելուց հետո:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, ապստամբները՝ մոտ 1.000 զինվոր:

2608. 923 մարտ – Վայոց ձոր մտավ Դվինի Եմիրության բանակը (մոտ 2.000), սակայն, խուսափելով ընդառաջ շարժվող Սյունյաց բանակից (մոտ 8.000), նահանջեց:²⁶⁰⁸
2609. 923 ապրիլի 3 - 10 – Բյուրականը (Արագածոտն, Արագած լեռան հարավային փեշին) Սաջյանների և Դվինի Եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 6.000) յոթնօրյա պաշարումից հետո ի վերջո դավաճանության շնորհիվ գրավեց Անիի թագավորության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁶⁰⁹
2610. 923 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Մունիսի ու Սումլի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ գերելով 8.000 խաղաղ բնակիչ ու որպես ավար վերցնելով 8.000 ձի, 200.000 գլուխ եղջերավոր անասուն, մեծ քանակությամբ ոսկի և արծաթ:²⁶¹⁰
2611. 923 գարուն – Քաբերդ ամրոցը բռնկված Սատրապական Հայաստանի XII ապստամբությունն պայմաններում Ադրիանոս Հայի, Տաճատ Հայի և Խաղկտիք բանակաթեմի գորավար Վարդ Բոյիլաս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 4.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50), սակայն շուտով ապստամբների դեմ արշավեցին սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի ու նրա եղբայր Թեոփիլիոս-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), որի հետևանքով ապստամբների բանակը ցրվեց, իսկ ղեկավարները գերվեցին: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 50, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20 զինվոր: Սատրապական Հայաստանի XII ապստամբությունը ճնշվեց:²⁶¹¹
2612. 923 գարուն – Քասենը սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոս գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁶¹²
2613. 923 ամառ – Դվինը Քասեն-Քազուևան-Մասյացոտն երթուղով սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորությամբ Անիի թագավորության տարածք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) չգրավեցին Անիի թագավորության (մոտ 2.000) և Դվինի Եմիրության (մոտ 2.000) միացյալ բանակից: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 30 զինվոր:²⁶¹³
2614. 923 ամառ – Խյաթը սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) պաշարեցին Կայսիկների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և, ստանալով

հնազանդության երաշխիքներ ու վերցնելով մեծ ավար, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁶¹⁴

2615. 924 գարուն - Գեղ ամրոցի ճ-մ (Արարատ, Կոտայք գավառ): Գևորգ Մարդաբետունու ջոկատը (20) անակնկալ հարձակումով ջախջախեց Բեշիրի գլխավորած Սաջյանների և Դվինի Էմիրությունների միացյալ բանակին (1.000): Հայերը կորցրին մոտ 3, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁶¹⁵

2616. 924 գարուն - Սևանա լճի ճ-մ²⁶¹⁶

Բեշիրի գլխավորած Սաջյանների և Դվինի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 2.000) Դվին-Հրազդան գետի հովիտ-Սևանա լիճ երթուղով մոտեցավ Սևանա լճի կղզուն, որից հետո Բեշիրը Հայոց արքայից պահանջել հանձնվել: Աշոտ II Երկաթը հայտնեց իր կեղծ համաձայնությունը, որից հետո վերջինս, Մաղխազական գնդի մի մասին (մոտ 180) նախապես գաղտնի անցկացնելով լճի ափ, իսկ մնացած մասին (70 նետաձիգներ) էլ տեղավորելով նավակներում, հաջորդ օրը լուսաբացին մոտեցավ թշնամու բանակին, որի ռազմիկները գրեթե անզեն հավաքվել էին լճի ափին՝ կղզու դիմաց:

I փուլ - Ընդհուպ մոտենալով ափին՝ Հայ ռազմիկները սկսեցին անակնկալ և հուժկու նետաձգություն: Թշնամու ռազմիկները սկսեցին ծանր կորուստներ կրել, մատնվեցին խուճապի ու դիմեցին փախուստի:

II փուլ - Նավակների վրա գտնվող Հայ ռազմիկները ափ իջան և, միանալով ափին դարան մտած յուրայինների մյուս մասի հետ, համակցված հարված հասցրին բարոյաբլված թշնամուն ու գլխովին ջախջախեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:

2617. 924 գարուն - Գեղ ամրոցի ճ-մ: Գևորգ Մարդաբետունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 700) անակնկալ հարձակումով գլխովին ջախջախեց Բեշիրի գլխավորությամբ Դվինից առաջխաղացած Սաջյանների և Դվինի Էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 3.000): Ընդ որում, հանդիպելով Բեշիրին մարտադաշտում, Գևորգը հեծյալ թրամարտում ծանր թրի հզոր հարվածով վերջինիս ձիու հետ միասին տապալեց գետին: Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶¹⁷ Սաջյան II պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում, թեև Անիի թագավորությունը հսկայական կորուստներ կրեց, սակայն կարողացավ պահպանել իր անկախությունը:

2618. 924 աշուն - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապարովկհան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁶¹⁸

2619. 924 սեպտեմբեր - նոյեմբեր - Կոստանդնուպոլիսը Ռոմանոս I Լգաբենոսի գլխավորությամբ քաղաքի ներսում գտնվող և նրանից դուրս գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000, մոտ 500 նավ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) պաշտպանեցին Սիմեոնի գլխավորած Սիմեոն I-ի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 100.000), որը նահանջեց միայն երկկողմ բանակցություններից հետո: Հայերը կորցրին մոտ 1.000 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁶¹⁹

2620. 925 գարուն - Բրուտիանոս (Հարավային Իտալիա, Բրուտիոսյան թերակղզու հարավ) Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 480, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁶²⁰

2621. 925 հուլիսի 4 - Օփհան (Հարավ-արևելյան Իտալիա, Տերենտից արևելք) Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 480, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր: 6.000 խաղաղ բնակիչներ սպանվեցին, 10.000-ը գերի տարվեցին:²⁶²¹

2622. 926 գարուն - Ուլիսիսիստեն Գեորգի II-ի գլխավորած Աբխազական թագավորության և Փաղուն Դոնուրիի գլխավորած Կախեթի բորեպիսկոպոսության (մոտ 20.000), ինչպես նաև Արտանուշի թագավորության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը պաշարեց քաղաքի կառավարիչ Նշանակված ու ապստամբած Աբխազական թագավորության արքայորդի Կոնստանդինի կայազորից (մոտ 1.000), որից հետո պաշարողներին հաջողվեց

խորամանկությամբ գերել Կոնստանդինին ու մտնել բաղաթ: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁶²²

2623. 926 հունիսի վերջ - հուլիսի կես - Մելիտեն սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի և Լիկանդոս բանակաթեմի գորավար Մլեհ Հայ Մեծ գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 5.000), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ավարով նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶²³

2624. 926 օգոստոս - սեպտեմբեր - Փոքր Հայքի հարավը և Կապադովկիան Տաթունից արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁶²⁴

2625. 927 ապրիլ - Սամոսատը սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 5.000), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ավարով նահանջեցին՝ վերջապահային մարտերում կրելով որոշակի կորուստներ: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁶²⁵

2626. 927 ապրիլ - մայիս - Դվինի ճ-մ²⁶²⁶

Սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորությամբ Քասեն-Քազուկանը-Սասյացոտն երթուղով Անիի թագավորության տարածք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) պաշարեցին քաղաքը Անիի թագավորության (մոտ 2.000) ու Դվինի եմիրության (մոտ 2.000) միացյալ բանակից:

I փուլ - Կայսերական բանակը քարանետ ու կրականետ մեքենաների կիրառմամբ անցավ գրոհի և, կարողանալով փլել պարսպի մի հատվածը, ներխուժեց քաղաք:

II փուլ - Պաշտպանվողները անցան հուժկու հակազրոհի և քաղաքի մոտից հետ մղեցին հակառակորդին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր: Պարտվողները կորցրին 10.000 զինվոր, որից մոտ 4.000 զինվոր կորցրեցին հայերը: Արդյունքում կայսերական բանակը Սասյացոտն-Քազուկանը-Քասեն երթուղով հեռացավ Անիի թագավորության տարածքից: Դվինի եմիրությունը ոչնչացավ:

2627. 927 հունիսի վերջ - Լուլուա ամրոցի ճ-մ¹: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Տաթունից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր, որոնց թվում 400 գերի, որոնք սպանվեցին:²⁶²⁷

2628. 927 օգոստոս - Տեղենտը Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 480, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր: 6.000 խաղաղ բնակիչներ սպանվեցին, մի քանի հազար հոգի էլ գերվեցին:²⁶²⁸

2629. 927 դեկտեմբեր - Օթբանտը Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 8.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10), որից հետո հարուստ ավարով թողեց Օթբանտը և Տեղենտը: Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 480, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁶²⁹

2630. 928 հունվար - Ջաֆար ամրոցի ճ-մ (Կիլիկիայի հյուսիս): Տաթունից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶³⁰

2631. 928 գարուն - Խյաթը սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորությամբ Քասեն-Տուրուբերան երթուղով առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ

¹¹ Այս ճակատամարտի տեղը մոտավոր է և հնարավորություն կա այլ մեկնաբանությունների: Ցանկացած դեպքում պարզ է, որ խոսքը Տաթունից հյուսիս կամ հյուսիս-արևմուտք գտնվող մի սահմանային տարածքի մասին է:

50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) գրավեցին Կայսիկների եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ ու վերցնելով մեծ ավար, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.800, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁶³¹

2632. 928 գարուն - Բաղեշը խլաթից առաջխաղացած սխուլերի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 48.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 14.500) գրավեցին Շեյբանյանների եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ ու վերցնելով մեծ ավար, Աղծկի-Տուրուբերան-Բասեն երթուղով նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.800, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր: Շեյբանյանների եմիրությունը ոչնչացավ:²⁶³²
2633. 928 ամառ - Մելիտեի ճ-մ: Լիկանդոս բանակաթեմի զորավար Մլեհ Հայ Մեծը, ծպտելով որպես հողագործ բանվորներ, քաղաքի պաշարման ժամանակ ներսից հարված հասցնելու համար մի ջոկատ (700) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներ (մոտ 400) մտցրեց քաղաք, սակայն գաղտնիքը բացվեց և Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 2.000) ոչնչացրեց հակառակորդին: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁶³³
2634. 928 ամառ - Գիրանը և Հասան ամրոցը (Հարավային Իտալիա) Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 20), որից հետո, ասպատակելով Սալերնոյի և Նեպոլի շրջակայքը, ավարով նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 480, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁶³⁴
2635. 929 գարուն - Կալաբրիայի ճ-մ: Բենվենտի և Սալուտոյի դքսությունների միացյալ բանակը (մոտ 2.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (1.453, այդ թվում 84 հունգարներ, 47 խազարներ, 45 վարյագներ, 11 արաբներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (36 հեծյալ): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁶³⁵
2636. 929 գարուն - Տիրոլի ծովամարտ (Հարավային Իտալիա): Ֆաթիմյանների խալիֆության նավատորմը (4 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (7 նավ), որից հետո ասպատակեց Հարավային Իտալիան և ավարով նահանջեց՝ գերելով 12.000 խաղաղ բնակիչ: Թշնամին կորցրեց մոտ 150 զինվոր, 2 նավ:²⁶³⁶
2637. 929 ամառ - Մելիտեն սխուլերի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) պաշարեցին Արաբական խալիֆության կայազորից (մոտ 2.000) և ի վերջո ստիպեցին վերջինին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Մելիտեի եմիրը ընդունեց Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը, իսկ քաղաքում տեղաբաշխվեց կայսերական կայազոր:²⁶³⁷
2638. 930 փետրվար - Արշամաշատի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Լիկանդոս բանակաթեմի զորավար Մլեհ Հայ Մեծի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁶³⁸
2639. 931 մարտի վերջ - Լույուա ամրոցի ճ-մ¹²: Ուժեղ ձյան պայմաններում Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հարձակվեցին Տարսունից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 5.000) վրա, սակայն պարտվեցին: Ընդհանուր սպանված 600 զինվորից և 3.000 գերուց հայերը կորցրին մոտ 1.500 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 800 զինվոր:²⁶³⁹
2640. 931 մայիս - Լույուա ամրոցի ճ-մ¹³: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության նահանջող բանակին (մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁶⁴⁰

¹² Այս ճակատամարտի տեղը մոտավոր է և հնարավորություն կա այլ մեկնաբանությունների: Ցանկացած դեպքում պարզ է, որ խոսքը Տարսունից հյուսիս կամ հյուսիս-արևմուտք գտնվող մի սահմանային տարածքի մասին է, քանի որ մյուս արշավանքը եղել է դեպի արևմուտք:

¹³ Այս ճակատամարտի տեղը մոտավոր է և հնարավորություն կա այլ մեկնաբանությունների: Ցանկացած դեպքում պարզ է, որ խոսքը Տարսունից հյուսիս կամ հյուսիս-արևմուտք գտնվող մի սահմանային տարածքի մասին է:

2641. 931 հուլիս - սեպտեմբեր - Կապաղովկյան, ինչպես նաև Ամորիոնի և Անկյուրայի շոքակալը Տաքսոնից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (22.000, որից 12.000 հեծյալ) ասպատակեց:²⁶⁴¹
2642. 931 սեպտեմբեր - Խյաթն ու Բերկոն սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 15.000) գրավեցին Կայսիկների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) և, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ ու վերցնելով մեծ ավար, նահանջեցին: Յայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁶⁴²
2643. 931 սեպտեմբեր - դեկտեմբեր - Վասպուրականի հյուսիս Արտավանյան-Գողթն- երթուղով Մուֆլիի ալ-Սաջիի գլխավորությամբ ներխուժած Չիյարյանների և Յերի Էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 100.000) Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) անկանոն հարվածներով դուրս մղեց: Յայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁶⁴³
2644. 931 հոկտեմբերի կես - Սամոսատր սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, տեղեկանալով, որ քաղաքին մոտենում է թշնամու խոշոր բանակ (մոտ 40.000), նահանջեցին՝ թողնելով նաև Մեյխուն: Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶⁴⁴
2645. 931 նոյեմբերի սկիզբ - Բասենի ճ-մ. Վասպուրականի հյուսիս-Գողթն-Արտավանյան երթուղով Մուֆլիի ալ-Սաջիի գլխավորությամբ ասպատակելով արշաված Չիյարյանների, Յերի և Կայսիկների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 80.000) հաղթեց սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶⁴⁵
2646. 931 նոյեմբերի կես - դեկտեմբեր - Փոքր Յայքի հարավը և Կապաղովկյան Չիյարյանների, Յերի և Կայսիկների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 60.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁶⁴⁶
2647. 932 գարուն - Պարտավր Մուհամմեդ իբն Մուսաֆիրի գլխավորած Չիյարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Խաչենի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁶⁴⁷
2648. 933 դեկտեմբեր - 934 մայիսի 19 - Մեյխուն սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի և Լիկանդոս բանակաթեմի զորավար Մլեհ Յայ Մեծի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) պաշարեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 2.000) և ի վերջո քաղաքում բռնկված դաժան սովի պատճառով ստիպեցին քաղաքի կայազորին հանձնվել: Զաղաքի մահմեդական բնակչությանը առաջարկվեց կամ քրիստոնեություն ընդունել և մնալ քաղաքում, կամ Էլ լթել այն, ինչի արդյունքում մահմեդականները հիմնականում հեռացան: Զաղաքի պարիսպները ավերվեցին և դրանից հետո երկար ժամանակ չվերականգնվեցին:²⁶⁴⁸
2649. 934 մարտ - Սամոսատր, Յիսն-Մանսուր ամրոցը և Անի-Կենախը սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Յամդանյանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նահանջեցին: Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁶⁴⁹
2650. 934 ապրիլ - Կարինը սխուրի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Կայսիկների Էմիրության բանակից (մոտ 1.500): Յայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁶⁵⁰

Բուլղարական թագավորության բանակը (50.000), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակը (12.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) մոտեցան Հունգարական ու Պադիսկական խանությունների միացյալ բանակին (60.000):

I փուլ – Առաջին օրը քրիստոնյաների բանակը անցավ հարձակման: Բռնկվեցին և մինչև օրվա վերջ շարունակվեցին մանր մարտեր, ինչից հետո կողմերը վերադարձան ելման դիրքեր:

II փուլ – Երկրորդ օրը Պադիսկական խանության բանակ անցավ հարձակման և, աղետների հզոր հարվածի տակ առնելով քրիստոնյաների մարտակարգը, զգալի կորուստներ պատճառեց հակառակորդին:

III փուլ – Ցանկանալով փոխել մարտի ոչ բարենպաստ ընթացքը՝ քրիստոնյաների բանակն անցավ հարձակման, որին ի պատասխան Պադիսկական խանության բանակը սկսեց կեղծ նահանջ իրականացնել, որը հետագայում շարունակեց նաև Հունգարական խանության բանակը: Արդյունքում հետապնդող հակառակորդի մարտակարգը խառնվեց:

IV փուլ – Հունգարական և Պադիսկական խանությունների միացյալ բանակը անցավ վճռական հակահարձակման ու ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին:

V փուլ – Հունգարական և Պադիսկական խանությունների միացյալ բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին ու ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս՝ առանց լուրջ մարտերի գրավելով և ավերելով նաև Բելգրադը:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 50.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

2652. 934 ապրիլ – Կոստանդնուպոլիսը Ռոմանոս I Լգաբենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) պաշտպանեցին Հունգարական խանության բանակից¹⁴ (մոտ 80.000, այդ թվում պադիսկներ): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶⁵²

2653. 934 ամառ – Ֆրակսիների ծովամարտ (= Ջելալ-ալ-Խիլլայի ծովամարտ) (Հարավային Ֆրանսիա, Սեն-Տրոպե քաղաքի մոտ): Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 10 նավ), արդյունավետ օգտագործելով «Հունական կրակ»-ը, հաղթեց Կորդովայի խալիֆության նավատորմին (մոտ 30 նավ): Թշնամին կորցրեց մոտ 2.000 զինվոր, մոտ 50 նավ:²⁶⁵³

2654. 935 գարուն – Սամոսատի, Ամիդի, Տիգրանակերտի և Քեսունի շրջակայքը սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին, սակայն,

¹⁴ Մոտ 810 թվականին խազարական խաբանությունում սկսվեց և մինչև 834 թ-ը շարունակվեց իշխող վերնախավի դեմ ուղղված, մեծ մասշտաբներ ընդունած և հսկայական զոհերի հանգեցրած ներքաղաքական մի պատերազմ: Այդ պատերազմի ընթացքում մինչ այդ Կասպից ծովի հյուսիս-արևելյան տափաստաններում թափառող հունգարները անցան Վոլգան և սկսեցին կռվել ապստամբների կողմում: Իր հերթին ապստամբների դեմ պայքարող խաբանության վերնախավը օգնության կանչեց կրկին Կասպից ծովի հյուսիս-արևելյան տափաստաններում թափառող պադիսկներին և Կասպից ծովից արևելք ձգվող տարածքներում թափառող օղուզներին: Ու, թեև արդեն 820-ական թվականներին խազարական խաբանությունում ընթացող ապստամբությունը հիմնականում ճնշվեց, սակայն այն ունեցավ հսկայական հետևանքներ և բերեց մեծ ու անդառնալի փոփոխությունների: Արդյունքում նահանջող հունգարները, ինչպես նաև խազար ապստամբների մեծ մասը ստիպված եղան շարժվել դեպի արևմուտք և հաստատվել Դանուբի հյուսիսային ափերին: Այստեղ, առժամանակ օգտվելով պադիսկների կողմից իրական սպառնալիքի բացակայությունից, ինչպես նաև իրենց մեջ տարալուծելով ապստամբ խազարներին, բավականին ուժեղացած հունգարները արդեն 894 թ-ին, օժանդակելով Բյուզանդական կայսրությանը, պարտության մատնեցին բուլղարներին, սակայն 895 թ-ին Բուլղարական խանությանը օժանդակող պադիսկները իրենք ծանր պարտության մատնեցին հունգարներին, որոնք դրանից հետո ստիպված եղան շարժվել դեպի հյուսիս՝ գրավելով Ավարական խաբանության անկումից հետո Ֆրանկների կայսրության կողմից թույլ վերահսկվող տարածքները և շարունակելով ավարների արտաքին-ավարառնական քաղաքականությունը: Արդեն X դարի կեսերից, սակայն, հունգարները, կրելով մի քանի լուրջ պարտություններ, ստիպված եղան դրսևորել հիմնականում ավելի հանգիստ վարքագիծ, իսկ XI դարի սկզբից էլ Հունգարիան վերածվեց տիպիկ եվրոպական ֆեոդալական մի պետության: Տեղի ունեցան այլ փոփոխություններ ևս: Ապստամբության և նրա ճնշման արդյունքում խաբանության խազար քնակությունը հիմնականում գոհվեց: Դրանից հետո, խաբանության կենդանի մնացած քնակության մեջ ունենալով հեղինակություն և զրկվելով հեղափոխից, ինչպես նաև ցանկանալով լրացնել խաբանության քնակության կրած հսկայական մարդկային կորուստները, խազարական վերնախավը խաբանության տարածքի արևմուտքում քնակեցրեց ապստամբության ճնշման գործում մեծ դեր խաղացած պադիսկներին, իսկ արևելքում՝ օղուզներին: Արդյունքում ստացվեց այնպես, որ խազարական խաբանությունը վերջիններիցս ընկավ լիակատար կախվածության մեջ: Արդյունքում, արդեն լիակատար ինքնուրույնություն վայելող պադիսկները 889 թ-ին ապստամբեցին և, պարտության մատնելով խազարներին ու վերջիններիս կողմում հանդես եկող օղուզներին, իրենց տիրապետությունը հաստատեցին Մերձսևծովյան տափաստաններում և հիմնեցին Պադիսկների խանությունը, որը որպես արևելյան սահման ուներ Դոնը, իսկ արևմտյան՝ Դանուբը: Սրանով պադիսկները սահմանակից դարձան Բուլղարական խանությանը ու Բյուզանդական կայսրությանը՝ մշտական ընդհարումների մեջ մտնելով վերջիններիս հետ: Վարակիչ օրինակ ստացած օղուզները այս իրադարձություններից կարճ ժամանակ անց նույնպես ապստամբեցին և ստեղծեցին Օղուզական խանությունը, իսկ Վոլգայի ստորին հովտով սահմանափակված ու խիստ թուլացած խազարական խաբանությունն էլ ի վերջո կործանվեց 965 թ-ին՝ Կիևյան Ռուսիայի և Օղուզական խանության միացյալ ջանքերով:

տեղեկանալով, որ քաղաքին մոտենում է Համդանյանների եմիրության խոշոր բանակ (մոտ 60.000), նահանջեցին՝ թողնելով նաև Մեյխուն։²⁶⁵⁴

2655. 936 ամառ - Արզնի ճ-մ։ Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների եմիրության կառավարական բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Ալի իբն Ջաֆար Դեյլամցու գլխավորությամբ ապստամբած Համդանյանների եմիրության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000)։ Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր։²⁶⁵⁵ Ալի իբն Ջաֆար Դեյլամցու ապստամբությունը ճնշվեց։
2656. 937 աշուն - Վարդանակերտ գավառի ճ-մ։ Լաշքարի իբն Մարդի գլխավորած Չիյարյանների եմիրության բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց Ատրպատականի եմիր Դայսամ Իբրահիմ ալ-Քուրդի (մոտ 10.000) բանակին։ Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր։²⁶⁵⁶
2657. 937 աշուն - Խուդափերիկի կամրջի ճ-մ։ Չիյարյանների եմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Ատրպատականի եմիր Դայսամ Իբրահիմ ալ-Քուրդի (մոտ 5.000) բանակին։ Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր։²⁶⁵⁷

Գիլանյան պատերազմ (938)

2658. 938 սեպտեմբերի սկիզբ - Խոր-Վիրապ ամրոցի ճ-մ (Արարատ, Ոստան Հայոց գավառ, Արտաշատի մոտ)²⁶⁵⁸

Լաշքարի իբն Մարդի, ինչպես նաև Հերի և Գողթնի եմիրությունների միացյալ բանակի մի մասը (13.000), արշավանք սկսելով դեպի հյուսիս, առանց լուրջ դիմադրության հանդիպելու մտավ Ղվին։ Տեղեկանալով թշնամու արշավանքի մասին՝ արքայից-արքա Աբաս Քաջը, չսպասելով Մարզպանական և Ոստանիկ բանակի հիմնական ուժերի հավաքվելուն, միայն Ոստանիկ բանակի մի մասով (մոտ 10.000) ելավ վերջինիս ընդառաջ։ Ստացվեց այնպես, սակայն, որ սրընթաց երթի արդյունքում Ոստանիկ բանակը մասնատվեց և հետևակը հետ մնաց հեծելազորից։ Արդյունքում Խոր-Վիրապ ամրոցի դիմացի ընդարձակ հարթավայրում մարտակարգ ընդունած հակառակորդի բանակին Հայոց արքայի անձնական ղեկավարությամբ մոտեցավ միայն Ոստանիկ բանակի հեծելազորը։

I փուլ - Հայկական հեծելազորը ողջ ճակատով անցավ հարձակման և, ջախջախելով հակառակորդին, փախուստի մատնեց վերջինիս, որից հետո առանց մարտերի մտավ Ղվին։

II փուլ - Հաջորդ օրը հակառակորդի բանակը Խոր-Վիրապ ամրոցի դիմացի հարթավայրում կրկին մարտակարգ ընդունեց։ Ի պատասխան դրա՝ Հայկական հեծելազորը կրկնեց հարձակումը թշնամու բանակի վրա, ինչի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ։

III փուլ - Մարտադաշտ հասավ Գագիկ արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) և, ընթացքից գետանցելով Արաքսը, ջախջախիչ հարված հասցրեց հակառակորդի բանակի ձախ թևին ու փախուստի մատնեց վերջինիս։

IV փուլ - Հայկական բանակը ճակատային ու թևային համակցված հարված հասցրեց հակառակորդի բանակի կենտրոնին և, ջախջախելով նաև այն, վերջնականապես փախուստի մատնեց հակառակորդի ողջ բանակին։

V փուլ - Հայկական բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին մինչև Նախիջևան և ծանր կորուստներ պատճառեց նրան։

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ 8.000 զինվոր։

2659. 938 սեպտեմբերի սկիզբ - Հաղամակերտի ճ-մ (Վասպուրական, Մեծ Աղբակ գավառ)²⁶⁵⁹

Նախորդ իրադարձությունների հետ միաժամանակ Լաշքարի իբն Մարդի և նրա որդի Լաշքարիստանի գլխավորած բանակի մյուս մասը (մոտ 2.500) Պարսկահայք-Մեծ Աղբակ երթուղով ներխուժեց Վասպուրական։ Ի պատասխան դրա՝ Ատոմ Արծրունու գլխավորած Անձնացիքի իշխանության բանակը (մոտ 1.000) շարժվեց հակառակորդին ընդառաջ և քաղաքի մոտակայքի մի կիրճում դարան դրեց։ Այնուհետև Ատոմը

բանակցություններ սկսեց ու խոշոր գումարի փոխարեն հակառակորդին առաջարկեց հեռանալ, սակայն Լաշբարին չընդունեց այս առաջարկը և, շարժվելով Հայկական բանակի ուղղությամբ, ճամբարեց նրա անմիջական մոտակայքում:

I փուլ – Հայկական թեթև հեծելազորը ներխուժեց հակառակորդի բանակատեղի և, որոշակի կորուստներ պատճառելով հակառակորդի բանակին, կեղծ փախուստի դիմեց դեպի մոտակա կիրճի խորքը:

II փուլ – Լաշբարին իր հեծելազորի մի մասով սկսեց հետապնդել Հայկական թեթև հեծյալներին, մտավ կիրճը և ընկավ նախապես պատրաստված դարանը:

III փուլ – Հայկական հիմնական բանակը փակեց կիրճի մուտքը, որից հետո նախապես պատրաստված խոշոր քարեր գլորելու և նետահարության միջոցով գլխովին ոչնչացրեց հակառակորդին, ընդ որում մարտում ընկավ նաև Լաշբարին:

IV փուլ – Լաշբարիստանը, իմանալով տեղի ունեցած մասին, իր բանակի մնացած մասով անցավ հարձակման և կրկին մտավ կիրճը, սակայն դարանակալ Հայկական բանակը թշնամու բանակի այս մասին ևս նույն կերպ ոչնչացրեց:

Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ 2.000 զինվոր: Գիլանյան պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում Անիի թագավորությունը պահպանեց իր լիակատար անկախությունը և տարածքային ամբողջականությունը:

2660. 938 սեպտեմբերի սկիզբ – Խառքերոր (= Հիսն-Չիադ), (= Ճգնավորների բերդ) (Մինչեփրատյան ճովք, Անձիտ գավառ, ճովք լճակից մոտ 20 կմ հյուսիս-արևմուտք) Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 60.000) 9 օրում չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո, տեղեկանալով սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորությամբ առաջխաղացող Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 60.000¹⁵) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 40.000) առաջխաղացման մասին, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁶⁶⁰
2661. 938 հոկտեմբերի 8 – Հիսի-Սեյլամի ճ-մ (Արշամաշատի մոտ): Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 55.000) հաղթեց երթարշավից հետո ուժերը ձգած և մաս առ մաս մարտադաշտ ժամանող սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁶⁶¹
2662. 939 հոկտեմբերի 18 – Կոյունհայի ճ-մ: Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացած, քաղաքը պաշարած և նահանջած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 70.000) հաղթեց սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորությամբ թշնամուն հետապնդել փորձած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶⁶²
2663. 939 նոյեմբեր – Հավճիչ ամրոցը ու Կարինը Մծքին-Արզն-Մանագկերտ երթուղով առաջխաղացած Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակի (մոտ 70.000) առաջապահ ջոկատները պաշարեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), որոնք մանր ընդհարումներից հետո ավերեցին ամրությունները ու հեռացան: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր: Սկսվող ձմռան պայմաններում Համդանյանների Էմիրության բանակը կենտրոնացավ Արզնու:²⁶⁶³
2664. 940 գարուն – Սուլիման (Տարոն) և Խուրթ (Տուրուբերան, Խուրթ գավառ) ամրոցները, ինչպես նաև Սուլը Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ Արզնից առաջխաղացած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Տարոնի իշխանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր: Շարժվելով դեպի արևելք՝ Համդանյանների Էմիրության բանակը առանց լուրջ մարտերի մտավ Խլաթը, Արծկե ու Արծեշ, իրեն ենթարկեցնելով Կայսիկների Էմիրությանը:²⁶⁶⁴ Գագիկ Արծրունուց

¹⁵ Ըստ Նուվեյրիի Բյուզանդական կայսրության բանակը կազմել է 200.000 ռազմիկ, սակայն իրականում այդքան կարող էր կազմել միայն կայսրության ողջ բանակը: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ կարծում եմ, որ Հովհան-Կիրակոսի բանակը իրականում կազմել է մոտ 100.000 ռազմիկ:

ստանալով Համիր և Շիրան բերդերը՝ (Վասպուրական) Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը նահանջեց Մծբին։ Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր։

2665. 940 սեպտեմբեր – Խյաթը, Արծնեն ու Արճեշը Կայսիկների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Համդանյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100)։ Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր։²⁶⁶⁵

2666. 940 հոկտեմբեր - նոյեմբեր – Հայոց Միջագետքը և Քաֆար-Տուսա ամրոցի շրջակայքը սխուլերի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին և նահանջեցին։²⁶⁶⁶

2667. 940 նոյեմբեր – Ջարջինետտին (Սիցիլիա) Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց տեղի ապստամբած կայագորից (մոտ 500), վերջինիս օգնության եկած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50, այդ թվում Կարինիտ Հայր)։ Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցները՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր։²⁶⁶⁷

2668. 941 հունիսի 11 - սեպտեմբեր – Բյուզանդիայի ծովագամաքամարտ (= Հիերոնիսի ծովագամաքամարտ)²⁶⁶⁸

Իշխան Իգորի գլխավորությամբ արևելքից առաջխաղացած Կիևյան Ռուսիայի նավատորմը (50.000, այդ թվում պաժինակներ, 1.000 նավ) սկսեց մոտենալ Բոսֆորի նեղուցին։ Ստեղծված պայմաններում Ռոմանոս I Լգաբենոսի հրամանով հակառակորդի դեմ շարժվեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 200, այդ թվում 15 հրակիր նավ), ընդ որում կայսրը դեպի արևմուտք տեղափոխեց նաև Վարդ Փոկասի գլխավորած Արմենիական բանակաթեմի բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000), ինչպես նաև սխուլերի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000)։

I փուլ – Հունիսի 11-ին, արդյունավետ օգտագործելով «Հունական կրակ»-ը, կայսրության նավատորմը Հիերոնիսի մոտ ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին, ինչից հետո Իգորը 10 նավով վերադարձավ Կիևյան Ռուսիա, իսկ նրա նավատորմի հիմնական մասը շարժվեց Փոքր Ասիայի ափերի ուղղությամբ։

II փուլ – Հուլիսին Վարդ Փոկասի գլխավորությամբ արևելքից ժամանած բանակը ջախջախեց պարեն ձեռք բերելու նպատակով ափում իրականացրած և ցրված Կիևյան Ռուսիայի բանակին։

III փուլ – Օգոստոսին սխուլերի դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսի գլխավորությամբ Արևելքից ժամանած կայսերական բանակը անակնկալ հարվածով ջախջախեց կրկին պարեն ձեռք բերելու նպատակով ափում իրականացրած և Բյուզանդիայում ցրված Կիևյան Ռուսիայի բանակին։

IV փուլ – Սեպտեմբերին կայսերական նավատորմը, հերթական անգամ արդյունավետ օգտագործելով «Հունական կրակ»-ը, Կիլիայի մոտ հաղթեց հեռանալ փորձող Կիևյան Ռուսիայի նավատորմին։

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր, մոտ 600 նավ։

2669. 941 դեկտեմբեր - 942 հունվար – Կիլիկիայի արևելքը, ինչպես նաև Հունուս ամրոցի (վերջինը՝ Կիլիկիայի արևելք, Թիլ-Համտուն ամրոցի մոտ) և Քաֆար-Տաթ ամրոցի (Ասորիք, Շեյզար ամրոցից մոտ 25 կմ հյուսիս) շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ գերելով 15.000 խաղաղ բնակիչ։²⁶⁶⁹

2670. 942 գարուն – Ֆրակսիներտիի ծովամարտ (= Ջելայ-այ-Խիյայի ծովամարտ)։ Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 50 նավ), արդյունավետ օգտագործելով «Հունական կրակ»-ը, հաղթեց Կորդովայի խալիֆության նավատորմին (մոտ 100 նավ)՝ օժանդակելով ցամաքային ճանապարհով հարձակման անցած Հուգո Արլացու բանակին (մոտ 10.000),

որը, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Թշնամին կորցրեց մոտ 2.000 զինվոր, մոտ 50 նավ:²⁶⁷⁰

2671. 942 ամառ – Փոքր Հայքի հարավի ու Կապադովկիան Սումլի գլխավորությամբ Տարսուհի առաջխաղացած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁶⁷¹

2672. 942 սեպտեմբեր - 943 մայիսի 18 – Մելիտեն, Ամիդո, Տիգրանակերտը, Արզնո, Մծքինը և Դարա ամրոցը սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000), ինչպես նաև Իլշյանների էմիրության բանակը (մոտ 1.000) գրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) և նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր: Մելիտեի էմիրը վերջնականապես ընդունեց Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը և շարունակեց իշխել քաղաքում ու նրա շրջակայքում:²⁶⁷²

2673. 942 հոկտեմբերի կես - նոյեմբերի սկիզբ – Եղեսիան սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորությամբ Հյուսիսային Միջագետքը և Ռաշ-Ալն քաղաքի շրջակայքը ասպատակած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000) պաշարեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և նահանջեցին միայն Քրիստոսի անձեռակերտ պատկերը ստանալուց հետո: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁶⁷³

2674. 943 ապրիլ – Կոստանդնուպոլիսը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) պաշտպանեցին քաղաքին մոտեցած Հունգարական խանության բանակից (մոտ 80.000): Հայերը կորցրին մոտ 4, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁶⁷⁴

2675. 943 ամառ – Կուրի ճ-մ (Գուգարք, Արդահան գավառ)²⁶⁷⁵

«Հայաստանը, գտնվելով Միջին և Փոքր Ասիայի, ինչպես նաև Կովկասյան երկրների մեջտեղում, հաճախ մի կողմից դեպի մյուսն արշավող ազգերի համար ծառայում էր իբրև պատնեշ: Դրա համար էլ աշխարհակալները կամ հակառակորդ ազգերը նախ և առաջ ընդհարվում էին հենց հայերի հետ ու եթե սրանց ընկճում էին, ապա միայն նոր ազատորեն շարժվում էին առաջ, իսկ եթե ընդհակառակը՝ ապա հետ էին քաշվում և այդպիսով Հայոց դրացիները, նույնիսկ Հայոց գոհաբերության գնով, ազատվում էին սպառնացող չարիքից: Այդպես էր դարձնում ի վեր և այդպես շարունակվում էր: Եվ հենց այդ պատճառով Հայաստանի խաղաղ եղած ժամանակ նրա դրացի ազգերն էլ էին խաղաղություն վայելում: Բայց փոխանակ դրա համար քաջ կամ նահատակ հայերին շնորհակալ լինելու, ընդհակառակը՝ Հայոց շնորհիվ ձեռք բերած այդ խաղաղության արդյունքը, որ լինում էր իրենց գործնալը, գործ էին դնում հենց բարերար դրացու դեմ: Այդպես էլ արին աբխազները»

Մուրացան

Բերի գլխավորած Աբխազական թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ներխուժեց Անիի թագավորության տարածք և բանակեց Կուր գետի հյուսիսային ափին: Տեղեկանալով այս արշավանքի մասին՝ արքայից-արքա Աբաս Քաջը, չսպասելով վասալ ուժերի հավաքվելուն և նպատակ ունենալով արգելակել թշնամու հետագա առաջխաղացումը, միայն Ոստանիկ բանակով (մոտ 40.000) շարժվեց հակառակորդի բանակին ընդառաջ ու ճամբար զարկեց վերջինիս դիմաց՝ Կուր գետի հարավային ափին: Ստեղծվեց մի իրավիճակ, երբ Հայոց արքան չէր շտապում մարտի մեջ մտնել, քանի որ սպասում էր օգնության շարժվող Մարզպանական բանակի (մոտ 40.000) ժամանելուն:

I փուլ – Մի քանի օր հակառակորդ ճամբարների ռազմիկների միջև տեղի ունեցան մանր ընդհարումներ և մենամարտեր:

II փուլ – Չգալով, որ ժամանակը իր օգտին չի աշխատում՝ Բերը մի օր լուսաբացին իր ողջ բանակով անակնկալ անցավ Կուրը և հարձակվեց Հայկական ճամբարած բանակի վրա: Վերջինս, սակայն, խուճապի չմատնվեց, ընդ որում Հայոց արքայի կողմից արագորեն մարտական պատրաստության բերված Հայկական հեծելազորը ինքը գրոհեց հակառակորդի վրա և, ծանր պարտության մատնելով վերջինիս, չափոնեց գետի մյուս ափ:

III փուլ – Հայկական բանակը գետանցեց Կուրը և սկսեց հետապնդել ու կոտորել հակառակորդի փախչող բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր: Բերը գերվեց, կուրացվեց և միայն հետագայում մեծ փրկագնով ազատ արձակվեց:

2676. 943 նոյեմբերի 13 - 15 - Հյուսիսային Միջագետքը և Ռաշ-Այն քաղաքն ու Նրա շրջակայքը սխուլերի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (80.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000) ասպատակեցին և Նահանջեցին՝ գերելով 1.000 խաղաղ բնակիչ:²⁶⁷⁶
2677. 944 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը և Կասպողովկան Տաքունից առաջխաղացած Իլիշյանների Էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց ու Նահանջեց:²⁶⁷⁷
2678. 944 ամառ - Պարտավի ճ-մ. Կասպից ծով-Կուր գետ երթուղով Նավարկած Կիւյան Ռուսիայի բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում սլավոններ, ալաններ, լեզգիներ, մոտ 500 Նավակ) հաղթեց Սալարյանների Էմիրության բանակին (5.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000) ու մտավ քաղաք՝ ավերելով այն և կոտորելով բնակչությանը: Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 3.500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁶⁷⁸
2679. 944 ամառ - Պարտավի ճ-մ. Կիւյան Ռուսիայի բանակը (մոտ 25.500) հաղթեց Մարգուբան իբն Մուհամմեդի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցած Սալարյանների Էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Կիւյան Ռուսիայի բանակը կորցրեց մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶⁷⁹
2680. 944 աշուն - Պարտավի ճ-մ. Մարգուբան իբն Մուհամմեդի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցած Սալարյանների Էմիրության բանակը (30.000), փոքր ուժերով կեղծ հարձակում գործելով, Կիւյան Ռուսիայի բանակին (մոտ 20.000) քաշեց բաց դաշտ, շրջապատեց և պարտության մատնեց: Կիւյան Ռուսիայի բանակը կորցրեց 700, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁶⁸⁰
2681. 944 դեկտեմբեր - Մարաշի ճ-մ. Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) անակնկալ գիշերային հարձակումով հաղթեց սխուլերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորությամբ Կիլիկիայի արևելքը ու Հյուսիսային Ասորիքը ասպատակած և Նահանջելով քաղաք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000), որից հետո որոշակի դիմադրությունից հետո մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁶⁸¹
2682. 944 դեկտեմբեր - Տիանայի ու Ըռասաս ամրոցի շրջակայքը (վերջինը՝ Կիլիկիա, Թլաշար գավառ) Տաքունից առաջխաղացած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և Նահանջեց:²⁶⁸²
2683. 944 դեկտեմբեր - 945 փետրվար Պարտավը Սալարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց Կիւյան Ռուսիայի բանակից (մոտ 20.000): Կիւյան Ռուսիայի բանակը կորցրեց մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Կիւյան Ռուսիայի բանակն իր հերթին, կորուստներ կրելով բռնկված համաճարակից և ի վերջո այդուհետ վտանգավոր համարելով այլևս մնալ քաղաքում, գիշերը, Նավարկելով Կուր գետ-Կասպից ծով երթուղով, Նահանջեց:²⁶⁸³
2684. 945 փետրվար - Սալմաստի ճ-մ. Մարգուբան իբն Մուհամմեդի գլխավորած Սալարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) անորոշ ելքով ընդհարվեց Համդանյանների Էմիրության առաջխաղացած բանակի (մոտ 20.000) հետ, որը հետագայում տեղացած առատ ձյան պատճառով ցրվեց: Սալարյանների Էմիրության բանակը կորցրեց մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁶⁸⁴
2685. 946 օգոստոսի կես - Խարբերդի ճ-մ. Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց սխուլերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 20.000 սպանվածից և 2.000 գերիներից հայերը կորցրին մոտ 8.000, դաշնակիցները՝ մոտ 12.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 7.000 զինվոր:²⁶⁸⁵
2686. 947 գարուն - Կոստանդնուպոլսի ճ-մ. Պոթոս Արգիրոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ

20.000) գիշերային անակնկալ հարվածով ջախջախեցին Յունգարական խանության բանակին (մոտ 100.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:²⁶⁸⁶

2687. 948 գարուն - Մարաշի ճ-մ: Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց սխուլերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորությամբ Հյուսիսային Ասորիքը և Ռաշ-Այն քաղաքն ու Նրա շրջակայքը ասպատակած և նահանջելով քաղաք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000), որից հետո որոշակի դիմադրությունից հետո մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁶⁸⁷
2688. 948 գարուն - աշուն - Կարինի շրջակայքը Խաղկտիք բանակաթեմի զորավար Թեոփիլոս-Կիրակոսի, Նրա եղբայր Յովհաննես-Կիրակոսի որդի Ռոմանոս-Կիրակոսի և վերջինիս եղբոր որդի Յովհաննես Չմշիկի գլխավորած Խաղկտիք բանակաթեմի բանակը (մոտ 20.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեցին: Արդյունքում Սևունք քերդը (Մարդաղի գավառ) առանց լուրջ մարտերի ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ:²⁶⁸⁸
2689. 948 աշուն - Հաղաս ամրոցը Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) գրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁶⁸⁹
2690. 949 գարուն - Մարաշի ճ-մ: Սխուլերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորությամբ առանց մարտերի քաղաք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակին (մոտ 35.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁶⁹⁰
2691. 949 գարուն - Տաթունի շրջակայքը սխուլերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁶⁹¹
2692. 949 հուլիս - օգոստոս - Կրետենուլ ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (5.500, այդ թվում 629 ռուսներ, 220 սլավոններ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.600¹⁶, այդ թվում Կուրտիկ Մամիկոնյանը) մանր մարտերով չկարողացան գրավել կղզին Կրետեի էմիրության բանակից (մոտ 2.000) և նահանջեցին՝ զգալի կորուստներ կրելով ուժեղ փոթորիկներից: Հայերը կորցրին մոտ 100 զինվոր, որոնց թվում նաև ջրասույզ եղած Կուրտիկը, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁶⁹²
2693. 949 օգոստոսի սկիզբ - Սուրի ճ-մ: Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց քաղաքը պաշարած Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 7.000): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 400 սպանվածից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 200 զինվոր, մոտ 600 գերվածներից՝ հայերը մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300 ռազմիկ: Թշնամին կորցրեց մոտ 300 զինվոր:²⁶⁹³
2694. 949 օգոստոսի կես - Բուքայի ճ-մ (Անտիոքի մոտ): Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 3.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Հայեպից առաջխաղացած Համդանյանների էմիրության բանակին (մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, թշնամին՝ 400 սպանված և մեծաթիվ գերիներ:²⁶⁹⁴
2695. 949 սեպտեմբեր - Կարինը Խաղկտիք բանակաթեմի զորավար Թեոփիլոս-Կիրակոսի Նրա թոռ Յովհաննես Չմշիկի և եղբայր Յովհան-Կիրակոսի որդի Ռոմանոս-Կիրակոսի գլխավորած Խաղկտիք բանակաթեմի բանակը (մոտ 20.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) գրավեցին Կայսիկների էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ

¹⁶ 600 հայ ռազմիկներ, որոնց մասնակցությունը նախատեսված էր այս արշավանքին Թրակեսիոն բանակաթեմից, փոխադրամիջոցների հետ կապված խնդիրների պատճառով չկարողացան ժամանակին ներկայանալ: Միաժամանակ, սակայն, չի կարելի նաև մյուս կողմից բացառել, որ Եթևիկ հայեր եղել են նաև այլ զորամասերի կազմում:

300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁶⁹⁵ Թեոփիլոս-Կիրակոսը դարձավ Կարինի գորավար-կառավարիչ:

2696. 950 օգոստոսի վերջ - Փոքր Հայքի հարավը, Կապարովկիա և Տիանայի շրջակայքը Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (30.000) ասպատակեց:²⁶⁹⁶

2697. 950 սեպտեմբերի սկիզբ - Ճամնդավ ամրոցի ճ-մ: Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացած Համդանյանների էմիրության բանակի (մոտ 70.000, այդ թվում 4.000 ռազմիկ Տարսուհից) առաջապահը (մոտ 30.000) հաղթեց սիսուերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորությամբ Նահանջող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁶⁹⁷

2698. 950 սեպտեմբերի վերջ - Խարսիանոնի ճ-մ (= այ-Մվկարի ճ-մ): Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց սիսուերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 60.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 25.000): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 30.000 սպանվածից և 2.000 գերիներից հայերը կորցրին մոտ 13.000, դաշնակիցները՝ մոտ 19.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 10.000 զինվոր:²⁶⁹⁸

2699. 950 թ-ի հոկտեմբերի 25 - 26 - Հադաս ամրոցի ճ-մ (= Դարբ այ-Կենկերունիի ճ-մ):²⁶⁹⁹

Սիսուերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) դարան դրեցին Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ ուժերը հետ քաշող Համդանյանների էմիրության բանակին (մոտ 10.000) Նահանջի ճանապարհի ուղղության վրա:

I փուլ - Հոկտեմբերի 25-ին, այն բանից հետո, երբ հակառակորդի բանակը հատնվեց կիրճում, կայսերական բանակի ռազմիկները կիրճի գագաթից կազմակերպվող քարահուսքով հարվածեցին Նրան և մինչև օրվա վերջ ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս: Ստեղծված պայմաններում չգտնելով այլ ելք՝ Սեյֆ-Էդ-Դուլան հենց Նույն գիշեր էլ հատուկ հրամանով սպանել տվեց հակառակորդի 400 ազնվատոհմիկ գերիների, այրեց սեփական գումակը, ոչնչացրեց բոլոր անասուններին և պատրաստեց իր ռազմիկների հետ միասին հաջորդը օրը ճեղքել շրջապատման օղակը:

II փուլ - Հոկտեմբերի 26-ի առավոտյան կայսերական բանակը շարունակեց հարվածել հակառակորդին:

III փուլ - Օրվա կեսին Համդանյանների էմիրության բանակը անցավ հարձակման և փորձ կատարեց ճեղքել պաշարման օղակը, սակայն կայսրության բանակի համակցված հարվածների արդյունքում վերջնական պարտության կրեց ու գրեթե ողջ կազմով ոչնչացավ: Շատ քերի հետ փրկվեց միայն Սեյֆ-Էդ-Դուլան, այն էլ շնորհիվ այն բանի, որ, երբ արդեն շրջապատվել էր մի բարձր ժայռի վրա, Նժույգի հետ միասին ցատկեց գետը և հեռացավ:

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 700 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 6.800 սպանված, 3.000 գերի:

2700. 950 հոկտեմբերի վերջ - Նոյեմբերի սկիզբ - Հյուսիսային Միջագետքը սիսուերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և Նահանջեցին:²⁷⁰⁰

2701. 950 դեկտեմբեր - 951 հունվար - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապարովկիան Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և Նահանջեց:²⁷⁰¹

2702. 951 գարուն - Անձիտ գավառը, ինչպես նաև Ամիրի շրջակայքը Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և Նահանջեց:²⁷⁰²

2703. 951 հունիսի կես - օգոստոս - Ջերաշին (Բրուտիոսյան թերակղզու արևելք) ասպատակելով առաջխաղացած Ֆաթիմյանների խալիֆության և Ղալբյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 15.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5), սակայն, տեղեկանալով քաղաքին մոտեցող Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 8.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 400) մասին, փրկագնի դիմաց թողեց պաշարումը և, ստիպելով

- հակառակորդին նահանջել Օթրաստ, շրջակայքն ասպատակելով հեռացավ: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷⁰³
2704. 951 հոկտեմբեր - նոյեմբեր - Փոքր Հայքի հարավի ու Կապադոկիան Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և, խուսափելով առաջխաղացող Բյուզանդական կայսրության բանակից (40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 15.000), նահանջեց:²⁷⁰⁴
2705. 951 աշուն - Դվինը Մուհամմեդ իբն Շադդադի գլխավորած քրդական Շադդադյան ցեղի քրդերը (մոտ 5.000) գրավեցին Անիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Ստեղծվեց Շադդադյանների էմիրությունը:²⁷⁰⁵
2706. 952 հունվարի 24 - Սիզիլիայի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 50 նավ), արդյունավետ կիրառելով «Հունական կրակ»-ը, հաղթեց Ղալբյանների էմիրության նավատորմին (մոտ 100 նավ): Թշնամին կորցրեց մոտ 2.000 զինվոր, 60 նավ:²⁷⁰⁶
2707. 952 գարուն - Դվինի ճ-մ (Ոստան Հայոց գավառ, Մեծամոր գետի ափին): Մուհամմեդ իբն Շադդադի գլխավորած Շադդադյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Դվինը գրավել փորձող Սյունյաց իշխանության բանակին (մոտ 10.000, այդ թվում լեզգիներ): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁷⁰⁷
2708. 952 մայիսի 7-8 - Ջերաքի ճ-մ: Ֆաթիմյանների խալիֆության և Ղալբյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 15.000) օրվա վերջում սկսված մարտում հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000), որը զիջեր իրականացրեց հետապնդում, որից հետո պաշարեց քաղաքը, սակայն շուտով, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց՝ մտնելով Պետրակուկա: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁷⁰⁸
2709. 952 ամառ - Սոլճը Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) գրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ավարով նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷⁰⁹
2710. 952 աշուն - Դվինը Արտավանյան-Գողթն-Արած-Ուրծաձոր երթուղով Անիի թագավորության տարածք ներխուժած Սալարյան, Հերի և Գողթնի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 70.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեց Շադդադյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո, ուժեղ կայազոր թողնելով Դվինում, բանակային հիմնական ուժերով հեռացավ Անիի թագավորության տարածքից: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁷¹⁰
2711. 952 աշուն - Մարաշի ճ-մ: Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց սիսուրի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000, այդ թվում Կոնստանդին Փոկասը), որից հետո մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցները՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁷¹¹
2712. 953 գարուն - Դվինը Մուհամմեդ իբն Շադդադի գլխավորած Անիի թագավորության (մոտ 20.000)¹⁷ և Շադդադյանների էմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը առանց լուրջ մարտերի գրավեց Սալարյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁷¹²
2713. 953 հուլիսի սկիզբ - Սեյխուն և Արեգա ամրոցը (վերջինը՝ Սեյխունի մոտ) Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 800) և, այրելով դրանք, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁷¹³
2714. 953 հուլիսի վերջ - Հարթ-Մաուզանի ճ-մ (Չապետրայի մոտ): Կոնստանդին Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) կիրճում դարանը զցեցին ու ծանր կորուստներ

¹⁷ Այս իրադարձությանը Անիի թագավորության բանակի մասնակցությունը ենթադրվել է դեպքերի տրամաբանության շրջանակում, ինչպես նաև՝ հաշվի առնելով պահպանված որոշ անուղղակի ակնարկներ: Մանրամասն տես Եղիազարյան Ա. «Աշոտ Գ Ողորմած. Թագավոր Հայոց», Երևան 2020, էջ 21-23:

պատճառեցին Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների եմիրության բանակին (մոտ 49.000), սակայն ի վերջո ստիպված նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁷¹⁴

2715. 953 օգոստոսի սկիզբ - Անձիտ գավառը, ինչպես նաև Չապետրա ու Սուլմիհա ամրոցների շրջակայքը Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների եմիրության միացյալ բանակը (մոտ 28.000) ասպատակեց՝ սպանելով մեծ բանակությամբ խաղաղ բնակչություն:²⁷¹⁵
2716. 953 օգոստոսի վերջ - Խարսիանոնի ճ-վ: Հովհաննես Չմշկի և Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) հաղթեցին Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների եմիրության բանակին (մոտ 25.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:²⁷¹⁶
2717. 953 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր - Հյուսիսային Ասորիքը և Հայեայի շրջակայքը սխուրթի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000, այդ թվում Կոնստանդին Փոկասը և Լևոն Մլեհը) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁷¹⁷
2718. 953 աշուն - Ղվինի ճ-վ: Մուհամմեդ իբն Շադդադի գլխավորությամբ ապստամբած Շադդադյանների եմիրության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց քաղաքին մոտեցած և նրա մոտակայքի այգիներում հանգստի տեղավորված Անիի թագավորության բանակին (30.000): Հայերը կորցրին մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁷¹⁸
2719. 953 դեկտեմբեր - Հադաս ամրոցի ճ-վ: Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների եմիրության բանակը (մոտ 15.000), շնորհիվ իր իսկ գլխավորած հարվածային ջոկատի (600 հեծյալ) վճռական հարձակման, հաղթեց սխուրթի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000, այդ թվում մեծաթիվ ռուսներ, բուլղարներ և խազարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000, այդ թվում Կոնստանդին Փոկասը), որից հետո մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 7.000 զինվոր, որոնց թվում Վարդը վիրավորվեց, Կոնստանդինը գերվեց ու գերության մեջ մահացավ, դաշնակիցները՝ մոտ 12.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:²⁷¹⁹
2720. 954 գարուն - Ղվինը Սալարյանների եմիրության (մոտ 30.000) և Անիի թագավորության (մոտ 3.000)¹⁸ միացյալ բանակը դավաճանության շնորհիվ գրավեց Մուհամմեդ իբն Շադդադի գլխավորած Շադդադյանների եմիրության բանակից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր: Շադդադյանների եմիրությունը ընդունեց Սալարյանների եմիրության գերիշխանությունը:²⁷²⁰
2721. 954 հուլիս - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների եմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁷²¹
2722. 954 հոկտեմբերի 30 - Հադաս ամրոցի ճ-վ: Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների եմիրության բանակը (մոտ 50.000), շնորհիվ իր իսկ գլխավորած հարվածային ջոկատի (500 հեծյալ) վճռական հարձակման, հաղթեց սխուրթի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի և նրա որդի Նիկեփորի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (50.000, այդ թվում բուլղարներ, ռուսներ և խազարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 18.000, այդ թվում Լևոն Մլեհը և Վարաժնունին), որից հետո 12 օրում վերականգնեց ամրոցը՝ այնտեղ հաստատելով ուժեղ կայազոր: Ընդհանուր սպանված 3.000 զինվորից և մոտ 7.000 գերիներից հայերը կորցրին մոտ 3.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Վարաժնունին, իսկ Լևոնը՝ զոհվեց: Թշնամին կորցրեց մոտ 2.000 զինվոր:²⁷²²
2723. 955 հունիս - Սայմաստը Դայսամ Իբրահիմ ալ-Զուրդի գլխավորած Հերի եմիրության (մոտ 10.000) և Վասպուրականի թագավորության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը գրավեց Սալարյանների եմիրության բանակից (մոտ 500) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 50, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր:²⁷²³
2724. 955 հուլիս - Սայմաստի ճ-վ: Դայսամ Իբրահիմ ալ-Զուրդի գլխավորած Հերի եմիրության (մոտ 10.000) և Վասպուրականի թագավորության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը, շնորհիվ

¹⁸ Այս իրադարձությանը Անիի թագավորության բանակի մասնակցությունը ենթադրվել է դեպքերի տրամաբանության շրջանակում, ինչպես նաև՝ հաշվի առնելով պահպանված որոշ անուղղակի ակնարկներ: Մանրամասն տես Եղիազարյան Ա. «Աշոտ Գ Ողորմած. Թագավոր Հայոց», Երևան 2020, էջ 21-23:

- դավաճանության, հաղթեց բաղաբին մոտեցած Սալարյանների էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:²⁷²⁴
2725. 955 օգոստոս - Սալմաստի ճ-մ: Սալարյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000), շնորհիվ բրդերի դավաճանության, հաղթեց Դայսամ Իբրահիմ ալ-Քուրդի գլխավորած Հերի էմիրության (մոտ 10.000) և Վասպուրականի թագավորության (մոտ 10.000) միացյալ բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Դայսամ Իբրահիմ ալ-Քուրդը փորձեց պատսպարվել Վասպուրականի թագավորությունում, բայց ի վերջո հանձնվեց Սալարյաններին, կուրացվեց և հետագայում սպանվեց:²⁷²⁵
2726. 955 սեպտեմբերի 2 - սեպտեմբերի վերջ - Հադաս ամրոցը սխուլերի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի և Նրա որդի Նիկեփորի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում բուլղարներ և ռուսներ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000), չնայած այն բանին, որ մի հատվածում ճեղքել էին պարիսպը և թշնամու կայազորն արդեն պատրաստվում էր հանձնվել, այնուհանդերձ չգրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000)՝ հապճեպ նահանջով խուսափելով Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորությամբ առաջխաղացող Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 70.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷²⁶
2727. 955 աշուն - Նեապոլ, Նրա շրջակայքը և Իտալիայի հարավը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) ասպատակեցին՝ վերացնելով տիրող ապստամբական տրամադրությունները:²⁷²⁷
2728. 956 ամառ - Քրուսոխոսյան թերակղզու ճ-մ: Ափ իջած Ֆաթիմյանների խալիֆության և Դալբյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁷²⁸
2729. 956 ամառ - Թեյ-Պատրիկ ամրոցի ճ-մ (Անդրեփրատյան Ծոփ): Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Հովհաննես Չմշիկի և Նրա բրոջ ամուսին Ռոմանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Ընդհանուր սպանված 4.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 2.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Ռոմանոսը: Թշնամին կորցրեց մոտ 2.000 զինվոր:²⁷²⁹
2730. 956 ամառ - Դարը ալ-Հայաթինի ճ-մ (Անդրեփրատյան Ծոփ): Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց դարանակալ հարձակում գործել փորձող Կոզմա Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000), որից հետո կենտրոնացավ Ամիրում: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁷³⁰
2731. 956 ամառ - Սարանի, Շուրխ-Ցիսե և Նոխճական ամրոցները (Կախեթի, Շտորխ-Խևի և Ալազանի գետերի հատման վայրում) Լևոն արքայորդու գլխավորած Աբխազական (մոտ 15.000) և արքայից-արքա Աշոտ IV Ողորմածի¹⁹ գլխավորած Անիի (մոտ 15.000) թագավորությունների միացյալ բանակը գրավեց Կախեթիի բրեթախսկոպոսության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Արդյունքում Կախեթիի տիրակալ Գուրգեն Դոնուրիին հանձնվեց, իսկ Կախեթիի բրեթախսկոպոսությունը առերես ընդունեց Աբխազական թագավորության գերիշխանությունը²⁰:²⁷³¹

¹⁹ Ավանդականորեն ընդունված է Անիի թագավորության արքա Աբաս Զաջի (929-953) որդի Աշոտին (953-977) կոչել Աշոտ III: Այստեղ, սակայն, ակնհայտորեն իաշվի չի առնեցվում Անիի թագավորության արքա իռչակված Շապուհի որդի Աշոտը՝ Աշոտ III Բռնակալը (915-916՝ համիշխան): Հաշվի առնելով վերջինիս՝ ես Անիի թագավորության այս բարեգործ արքային կկոչեմ Աշոտ IV Ողորմած, իսկ Գագիկ I Մեծի (989-1020) որդուն՝ իր բաջությամբ իռչակված Աշոտին, Աշոտ V Զաջ (1020-1040):

²⁰ X դարի երկրորդ կեսին Արտանուշի, Հերթի և Աբխազական թագավորություններում, ինչպես նաև Կախեթիի իշխանությունում ծավալված ու դարակազմիկ նշանակություն ունեցած իրադարձությունների մասին հիմնականում հայտնում է «Զարթիս Ցիսովերթա»-ն: Որպես երկրորդական աղբյուրներ կարելի է մատնանշել նաև հիշատակվող իրադարձությունների մասին թռուցիկ և ոչ հստակ ակնարկներ պարունակող հայկական, բյուզանդական ու արաբական հեղինակներին (Ստեփանոս Տարոնեցի, Մատթեոս Ուռհայեցի, Հովհաննես Սկիլիցես, Յահա Անտիոքացի և այլն): Չարմանայի Է, սակայն, որ հսկայական կարևորություն ունեցող այս իրադարձությունները հիմնական աղբյուր հանդիսացող «Զարթիս Ցիսովերթա»-ում ևս ներկայացված են խիստ համառոտ, խառնաշփոթ և աղոտ կերպով, ընդ որում հայտնվող տվյալները հաճախ ոչ միայն հակասում են իրար, այլև՝ օտարազգի աղբյուրներին: Այստեղ, որոշակիորեն շեղվելով թեմայից, թույլ տանք մեզ ենթադրել, որ խառնաշփոթը առաջացել է հետագա դիտավորյալ խմբագրումների արդյունքում, երբ Զարթիսի պաշտոնական պատմագրությունը, նպատակ ունենալով հիմնավորել իր արքաների առաջնությունը Վրաստանի տարածքում գոյություն ունեցող այլ պետական միավորների նկատմամբ և հիմնավորել վերջիններիս «նախասկզբնական ծագումն ու իրավունքները», միտումնավոր խեղաթյուրել է «Զարթիս Ցիսովերթա»-ի սկզբնական տարբերակում

2732. 956 հոկտեմբեր - նոյեմբերի սկիզբ - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապարովկիան Հաղաս ամրոցից առաջխաղացած Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ իր հովանավորության տակ վերցնելով Իիշյանների էմիրության կողմից փաստացի անտերության մատնված Կիլիկիան²⁷³²:
2733. 956 նոյեմբերի սկիզբ - Հռոդոսի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 50 նավ), արդյունավետ կիրառելով «Հունական կրակ»-ը, հաղթեց Տաբունից առաջխաղացած Համդանյանների էմիրության նավատորմին (մոտ 100 նավ): Թշնամին կորցրեց 1.800 սպանված և մեծաթիվ գերիներ, մոտ 60 նավ:²⁷³³

2734. 956 նոյեմբերի կես - Արանոսի ճ-մ (Կիլիկիայի արևելք, Տլուք գավառ, Տլուքի մոտ)²⁷³⁴

Սիսուլերի դոմեստիկոս Լևոն Փոկասի և Հովհաննես Չմշիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) դարան դրեցին Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորությամբ ուժերը հետ քաշող Համդանյանների էմիրության բանակի (մոտ 20.000) նահանջի ճանապարհի վրա:

I փուլ - Այն բանից հետո, երբ հակառակորդի բանակը հատնվեց կիրճում, կայսերական բանակի ռազմիկները կիրճի գագաթից կազմակերպվող քարահուսքով հարվածեցին նրան և մինչև օրվա վերջ ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս:

II փուլ - Օրվա վերջին Համդանյանների էմիրության բանակը անցավ հարձակման և փորձ կատարեց ճեղքել պաշարման օղակը, սակայն կայսրության բանակի գիշերային համակցված հարվածների արդյունքում վերջնական պարտության կրեց ու գրեթե ողջ կազմով ոչնչացավ, ընդ որում շատ քչերի հետ փրկվեց միայն Սեյֆ-էդ-Դուլան:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:

2735. 956 նոյեմբերի վերջ - Սամոսատի, Ամիրի, Տիգրանակերտի և Արզնի շրջակայք Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁷³⁵
2736. 956 դեկտեմբեր - Տաբունի ճ-մ. Ծովով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) հաղթեցին Համդանյանների էմիրության բանակին (մոտ 7.000) և ավարով նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ 1.800 զինվոր:²⁷³⁶
2737. 957 գարուն - Կախեթի քոռեպիսկոպոսության տարածք Լևոն արքայորդու գլխավորած Աբխազական (մոտ 15.000), Հերքի (մոտ 10.000) և Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեց: Արդյունքում Կախեթի ապստամբած տիրակալ Գուրգեն Դոնուրիին կրկին հանձնվեց Լևոն արքայորդուն: Վերջինս, որն այդ ժամանակ արդեն տեղեկացել էր իր հոր մահվան մասին, հաշտություն կնքեց Գուրգենի հետ և շտապեց Աբխազական թագավորություն՝ գրավելու թափուր մնացած հայրենական գահը:²⁷³⁷
2738. 957 հունիս - Խարբերող Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորությամբ քաղաքի շրջակայքն ասպատակած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500) և նահանջեց Կիլիկիայի ուղղությամբ: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 15, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷³⁸
2739. 957 հունիս - Հաղաս ամրոցի շրջակայք սիսուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) ասպատակեցին, և հիմնովին ավերելով առանց դիմադրության հանձնված ամրոցը, նահանջեցին՝ խուսափելով Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորությամբ առաջխաղացող Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 50.000):²⁷³⁹

պահպանվող ներքոհիշյալ փաստերը ու դրանցից բխող քաղաքական հետևությունները: Արդյունքում փորձ է կատարվել կոծկել այն հանգամանքը, որ Արտանուշի թագավորությունը ոչ միայն ստեղծվել է ավելի վաղ, քան Քարթլի թագավորությունը, այլև վերջինը մեծապես ստեղծվել է առաջինի ջանքերի արդյունքում: Նույն խնդրի լուծումը փորձ է կատարվել տալ նաև Աբխազական թագավորության պարագայում: Այսպիսով՝ կարելի է ենթադրել, որ միտումնավոր խմբագրումներ իրականացրած Քարթլի թագավորության պաշտոնական պատմագրությունը, բնականաբար ի վիճակի չլինելով լիովին խեղաթյուրել պատմության իրական ընթացքի արտացոլումը, խառնաշփոթ է ստեղծել ոչ միայն «Քարթլի Յիսուրբեա»-ում, այլև հակասությունների մեջ է մտել մինչ այդ վերջինիս հայտնած տվյալները հիմք ընդունած օտարազգի սկզբնաղբյուրների հետ: Իմ կողմից փորձ է արվել վերականգնել իրադարձությունների իրական շղթան և շարադրվել է դրանց ամենահավանական պատկերը:

2740. 957 ամառ - Դվինը Սալարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Շադդադյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁷⁴⁰ Դվինի Շադդադյանների Էմիրությունը ոչնչացավ:
2741. 957 աշուն - Սիցիլիայի ճ-մ: Կղզում ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) շրջապատեցին ու հաղթեցին Ղալբյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000), սակայն, չամրանալով կղզում, սահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁷⁴¹
2742. 958 ապրիլի 11 - Դանուբի ճ-մ: Արևմուտքի Նախկին դոմեստիկոս Մարիանոս Արգիրոսի, ինչպես նաև հենց Նոր այդ պաշտոնին նշանակված Արևմուտքի դոմեստիկոս, մագիստրոս Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) գիշերային անակնկալ հարվածով ջախջախեցին Հունգարական խանության բանակը (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:²⁷⁴²
2743. 958 մայիսի վերջ - Ամիդի ու Տիգրանակետոսի շրջակայքը Վասիլ Լգաբենոս Հայի և Հովհաննես Չմշիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) ասպատակեցին և սահանջեցին:²⁷⁴³
2744. 958 հունիսի սկիզբ - Այ-Յամանի ամրոցի ճ-մ (Ամիդի մոտ): Հովհաննես Չմշիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Նաջայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակին (10.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, թշնամին՝ 5.000 սպանված, 3.000 գերի:²⁷⁴⁴
2745. 958 հունիսի վերջ - հոկտեմբերի վերջ - Սամոսատի ճ-մ²⁷⁴⁵

Վասիլ Լգաբենոս Հայի և Հովհաննես Չմշիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) պաշարեցին քաղաքը Համդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ - Հունիսի վերջին կայսրության բանակն անցավ գրոհի և գրավեց քաղաքը: Հակառակորդի կայազորի մնացորդը ամրացավ միջնաբերդում, որը պաշարվեց:

II փուլ - Տեղեկանալով ստեղծված իրավիճակի մասին՝ Սեյֆ-էդ-Դուլայի, ինչպես նաև Տարսուսի Էմիր Կարամոնի և Տրիպոլիսի Էմիր Եզիդի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 60.000) հոկտեմբերի վերջին շարժվեց քաղաքի ուղղությամբ: Իր հերթին, իմանալով հակառակորդի առաջխաղացման մասին, կայսրության բանակը, որոշակի ուժեր թողնելով շրջափակելու միջնաբերդը, հիմնական ուժերով շարժվեց վերջինիս ընդառաջ, ինչի արդյունքում հակառակորդի բանակը գլխովին ջախջախվեց:

III փուլ - Կայսրության բանակը վերսկսեց քաղաքի միջնաբերդի պաշարումը, որն ի վերջո հանձնվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր, որոնց թվում 1.700 գերի:

2746. 958 նոյեմբեր - Տրուքի ճ-մ (Կիլիկիայի արևելք, Տրուք գավառ): Սիսուրի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 8.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) դարանը գցեցին ու ծանր պարտության մատնեցին Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր, որոնց թվում 1.700 գերի:²⁷⁴⁶
2747. 959 գարուն - Սոսուլի, Մծքիսի և Տիգրանակետոսի շրջակայքը Բուլժեյանների Էմիրության բանակը (մոտ 60.000) ասպատակեց՝ ճնշելով Մոսուլի Համդանյանների Էմիրությունում առկա ապստամբական տրամադրությունները:²⁷⁴⁷
2748. 959 ապրիլ - Հառնի ամրոցը (= այ-Հարունիա) սիսուրի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Համդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁷⁴⁸

2749. 959 մայիս – Կյուրոս ամրոցի ճ-մ (Կիլիկիա, Կյուրոս գավառ): Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով փախուստի մատնեց մինչ այդ շրջակայքն ասպատակած ու գերիներ վերցրած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 8.000)՝ ազատելով գերիներին: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁷⁴⁹
2750. 959 հունիս – Հյուսիսային Ասորիքը ու Հայեայի շրջակայքը սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁷⁵⁰
2751. 959 հուլիս – Տարսուհի շրջակայքը սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին ու նահանջեցին:²⁷⁵¹
2752. 959 նոյեմբերի վերջ - դեկտեմբեր – Ամիոյի և Տղարանակերտի շրջակայքը սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁷⁵²
2753. 960 գարուն – Տարսուհի ճ-մ: Արբայից-արբա Աշոտ IV Ողորմածի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ջախջախեց Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ Անիի թագավորության տարածք ներխուժած Համդանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 70.000): Հայերը կորցրին մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 55.000 զինվոր:²⁷⁵³
2754. 960 հուլիսի 13 - 961 մարտի 7 – Խանիայի գրավումը²⁷⁵⁴ (= Կանդիա)

«Բյուզանդիան պարտական է Հայաստանին հրաշալի զինվորներով, քանի որ X դարում հայկական ջոկատները համարվում էին Բյուզանդական կայսրության բանակի լավագույն զորամասերը»

Շարլ Դիլ

«IX դարի կեսերից մինչև XI դարի սկիզբը քաջ և նվիրված զորավարների շարքում հատկապես վեց մեծ ղեկավարներ աչքի ընկան՝ Վասիլ I-ը, Ռոմանոս I-ը, Հովհան-Կիրակոսը (Կուրկուաս), Նիկեփոր Փոկասը, Հովհաննես Զմշիկը ու Վասիլ II-ը: Քաջ հայտնի է, որ բոլորն էլ հայկական ծագում ունեին»

Ռ. Ջենկինս

Սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորությամբ կղզում ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (12.200²¹, որից 5.000 հեծյալ, այդ թվում ռուսներ, 3.307 նավ²²) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) մոտեցան Կրետեի Էմիրության մարտակարգ ընդունած բանակին (10.000²³, այդ թվում Անեմաս Հայը²⁴):

I փուլ – 960 թ-ի հուլիսին կայսրության բանակը անցավ վճռական հարձակման և պարտության ու փախուստի մատնեց հակառակորդին, որից հետո պաշարեց քաղաքը:

II փուլ – 960 թ-ի հուլիսից մինչև օգոստոս Նիկեփոր Փոկասի բանակը մանր գրոհներ իրականացրեց քաղաքի ուղղությամբ, որի հետո անցավ վերջինիս շրջափակմանը:

III փուլ – 960 թ-ի օգոստոսին Կրետեի Էմիրության բանակը անակնկալ հարձակումով հաղթեց քաղաքից հեռացած ու կղզին հետախուզելու խնդիր ունեցող, սակայն ճամբարած ու ողջ կազմով հարբեցողության տրված կայսերական բանակի մի ջոկատի:

IV փուլ – 960 թ-ի սեպտեմբերին Իսլամյանների Էմիրության բանակը (40.000) ափ իջավ կղզում և, մոտենալով քաղաքին, ճամբարեց: Օգտվելով դրանից՝ կայսերական բանակի մի մասը Նիկեփոր Փոկասի անձնական ղեկավարությամբ գիշերային անակնկալ հարձակումով գլխովին ջախջախեց թշնամուն:

²¹ Այս թիվը ըստ արաբական հեղինակների:

²² Ըստ Աֆանասի Աֆոնացու առկա է եղել 250 նավ: Կարելի է կարծել, որ վերջին դեպքում նկատի է ունեցվում միայն անմիջականորեն կղզու մոտ գործած նավերը, այն դեպքում, երբ Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակողը, հիշատակելով թվով 3.307 նավ, նկատի ունի Միջերկրական ծովում գործող ողջ նավատորմը, որն ապահովում էր անմիջականորեն արդեն կղզում գործող բանակի հաջողությունը:

²³ Այս թիվը ըստ Թեոդոսիոսի:

²⁴ Հովհաննես Սկիլիցեսը այս անձնավորությանը համարում է. «Կրետեի ամիրայի որդի» և դրա հիման վրա ուսումնասիրողները եկել են հետևության, թե իբր վերջինս մահմեդական էր: Իրականում, սակայն, ըստ Հովհաննես Սկիլիցեսի, 960 թվականների սկզբին Կրետեում ապրում էր կղզու Էմիրից հետո. «կղզու առաջին դեմքը հանդիսացող» ոմն Անեմաս: Այսպիսով՝ շատ մեծ հավանականությամբ կարելի է այնուհետև, որ մեր այս Անեմասը Կրետեի Էմիր Աբդ-ալ-Ազիզ իբն Սայիդի որդեգիրն էր, իսկ եթե հաշվի առնենք, որ բյուզանդական աղբյուրներում հանդիպող Անեմաս տոհմի առաջին ներկայացուցիչը, ըստ Թեոփանոս Խոստովանողի, դեռևս VIII դարի վերջում կրում էր «Վարդան» անունը, ապա ակնհայտ է դառնում, որ այստեղ մենք գործ ունենք առնվազն արմատներով հայի հետ:

V փուլ - Հաջորդ օրը քրիստոնյաները վճռական հարձակում կազմակերպեցին քաղաքի ուղղությամբ, սակայն համառ մարտերից հետո հետ մղվեցին ելման դիրքեր:

VI փուլ - 961 թ-ի մարտի 7-ին, փլեյոլ պարսպի մի մասը և օգտվելով հակառակորդի շարքերում բռնկված սովից, կայսերական բանակը վճռական գրոհով գրավեց քաղաքը:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 45.000 զինվոր: Կրետեի եմիրությունը ոչնչացավ, իսկ Կրետեն ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ:

2755. 960 նոյեմբերի 8 - Անդրաստսի ճ-մ (= Ադրաստսի ճ-մ) (= Կիլիկիոսի ճ-մ²⁵) (= Ղարբ-Սիարագի ճ-մ)²⁷⁵⁵

Արևելքի դոմեստիկոս Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) դարան դրեցին Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորությամբ Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան ասպատակելուց հետո ուժերը հետ քաշող Համդանյանների եմիրության բանակի (մոտ 30.000) նահանջի ճանապարհի վրա:

I փուլ - Այն բանից հետո, երբ հակառակորդի բանակը հատնվեց կիրճում, կայսերական բանակի ռազմիկները, օգտվելով այն բանից, որ հակառակորդի բանակի ռազմիկները ստիպված էին իջնել ձիերից, անակնկալ հարձակումով ծանր պարտության մատնեցին Համդանյանների եմիրության բանակին:

II փուլ - Կայսրության բանակը հետապնդեց Համդանյանների եմիրության բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, ընդ որում Սեյֆ-Էդ-Դուլան փրկվեց միայն այն բանի շնորհիվ, որ, հակառակորդի հետապնդող ռազմիկների ճանապարհի ոսկե և արծաթե դրամներ շաղ տալով, շեղեց վերջիններիս ուշադրությունը, իսկ իր զինակիրն էլ նրան տվեց սեփական ձին:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր:

2756. 961 ամառ - Անձիսի ճ-մ: Նաջայի գլխավորությամբ շրջակայքն ասպատակած Համդանյանների եմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000) և նահանջեց: Ընդհանուր գերված 600 զինվորից և շարքից դուրս եկած մոտ 5.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 2.500 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 1.000 զինվոր:²⁷⁵⁶

2757. 961 դեկտեմբեր - Հայեսի ճ-մ: Սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին Սեյֆ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների եմիրության բանակին (մոտ 60.000) ու մտան քաղաք, սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ավարով նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:²⁷⁵⁷

2758. 962 հունվարի 10 - Անարգաբան սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (165.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000) գրավեցին իբև աս-Չիյաթի գլխավորած Համդանյանների եմիրության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը և ավերելով քաղաքի պարիսպները, ավարով նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁷⁵⁸

2759. 962 ապրիլի 9 - մայիսի 8 - Մարաշը, ինչպես նաև Հադաս, Դուլուխ, Մալախ և Ռաբան ամրոցները (Կիլիկիայի արևելք) սխուլերի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Համդանյանների եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁷⁵⁹

2760. 962 հունիս - Կոկիսոսի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 8.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) դարանը գցեցին ու ոչնչացրին Տարսոսից

²⁵ Ըստ Վատիկանյան Անանունի:

²⁶ Ըստ Յահա Անտիոքացու:

առաջխաղացած և քրիստոնյաների հիմնական բանակին Ռաշիկ ալ-Նասիհի գլխավորությամբ հետապնդել փորձող Համդանյանների էմիրության բանակին (4.000), որից հետո առանց լուրջ մարտերի տիրեցին Սիսիլ։ Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ 4.000 զինվոր։²⁷⁶⁰

2761. 962 հուլիս - օգոստոս - Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Նաջալի ու Ռաշիկ ալ-Նասիհի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց։²⁷⁶¹

2762. 962 աշուն - Խաղթերդի ճ-մ։ Նաջալի գլխավորությամբ շրջակայքն ասպատակած Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000) և նահանջեց։ Ընդհանուր գերված 500 զինվորից և շարքից դուրս եկած մոտ 5.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 2.500 զինվոր։ Թշնամին կորցրեց մոտ 1.000 զինվոր։²⁷⁶²

2763. 962 դեկտեմբերի 23 - Հայեայի ճ-մ։ Սիսուրի դոմեստիկոս Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000), անցնելով հակառակորդի հետևակի կողմից պահպանվող ծանծաղուտը, հաղթեցին Սեյֆ-էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակին (մոտ 50.000), մտան քաղաք ու ավերեցին այն, սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ձեռք բերած հսկայական ավարով նահանջեցին։ Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 35.000 զինվոր։²⁷⁶³

2764. 963 մարտի 30 - Եղեսիան Բյուզանդական կայսրության բանակի կազմում գործող Հայ հետևակ ռազմիկները (մոտ 1.000) անակնկալ գրոհով գրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 700), սակայն, չկարողանալով ամրապնդվել քաղաքում, ավարով հեռացան։ Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր։²⁷⁶⁴

2765. 963 մայիս - Մամեստիան Արևելքի դոմեստիկոս Հովհաննես Չմշիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), չնայած կարողացան ճեղքել պարսպի մի հատվածը, բայց այնուհանդերձ չկարողացան գրավել Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000)։ Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր։²⁷⁶⁵

2766. 963 հունիս - Ադանայի ճ-մ²⁷⁶⁶

«Կատաղի դոմեստիկի անունը սարսափի նշանակ դարձավ բոլոր արաբական երկրներում, իսկ արաբ մայրերն իրենց անհանգիստ երեխաներին վախեցնում էին սոսկալի «Չմշիկ»-ի անունով»

«Չմշիկը համարձակ էր, քաջ, տաքարյուն և, չնայած այն բանին, որ խիստ ցածրահասակ էր, աչքի էր ընկնում անհավատալի քաջությամբ, շարժունակությամբ ու խիզախությամբ»

Գուստավ Շյումպերժեն

Լևոն Սարկավազ

Արևելքի դոմեստիկոս Հովհաննես Չմշիկի գլխավորությամբ Ադանայի և Տաբունի շրջակայքը ասպատակած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) մոտեցան քաղաքի մոտ մարտակարգ ընդունած Համդանյանների էմիրության բանակին (20.000, որից 15.000 հեծյալ)։

I փուլ - Քրիստոնյաները անցան վճռական հարձակման և պարտության ու փախուստի մատնեցին թշնամուն։

II փուլ - Հակառակորդի մի ջոկատ (5.000) ամրացավ քաղաքի մոտ գտնվող բարձունքում, բայց Հովհաննես Չմշիկի անձնական ղեկավարությամբ հետևակ վիճակում հարձակված քրիստոնյա ռազմիկները այն ևս ոչնչացրին։

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 14.000 զինվոր։ Կայսրության բանակը, կայազոր թողնելով Սիսուս, անասնակերի պակասի պատճառով հիմնական ուժերով նահանջեց՝ գերելով 15.000 խաղաղ բնակիչ։

2767. 963 օգոստոսի սկիզբ - 964 դեկտեմբերի վերջ - Ռամեստայի ճ-մ (Սիցիլիայի հյուսիս, Մեսինայի մոտ)²⁷⁶⁷

Ղալբյանների էմիրության և Ֆաթիմյանների խալիֆության միացյալ բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200)։

I փուլ - 963 թ-ի օգոստոսի սկզբից մինչև 964 թ-ի աշնան սկիզբ թշնամին շրջափակեց քաղաքը, սակայն իրականացված մասնակի գրոհները վերջինիս որևէ հաջողություն չբերեցին:

II փուլ - 964 թ-ի աշնանը կղզում ափ իջան Նավատորմի հրամանատար Նիկիտայի և պատրիկ Մանուիլ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000, մոտ 1.000 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000)²⁷ գրեթե անմիջապես էլ առանց լուրջ մարտերի մտնելով Մեսինա, Սիրակուզա, Տավրոմոնիա, Գիմերա (վերջինը՝ Բուռնֆորնելոյի մոտ) ու Լեոնտիա (Սիրակուզայի մոտ):

III փուլ - Ցանկանալով զարգացնել հաջողությունը՝ Մանուիլ Փոկասը հիմնական ուժերով շարժվեց դեպի Ռամետա, սակայն դեկտեմբերի 25-ին քաղաքի մոտակայքում գտնվող կիրճում նրա բանակը դարանս ընկավ և գլխովին ոչնչացավ: Չոհվեց Նան Մանուիլը:

IV փուլ - Ղալբյանների Եմիրության ու Ֆաթիմյանների խալիֆության միացյալ բանակը արագորեն շարժվեց դեպի Մեսինա և ծովային ու ցամաքային մարտում ոչնչացրեց կղզուց հեռանալ փորձող քրիստոնյաների բանակի մնացորդին: Նավատորմի հրամանատար Նիկիտան գերվեց:

V փուլ - Չարգացնելով հաջողությունը՝ թշնամին առանց լուրջ մարտերի մտավ Ռամետա, Մեսինա, Տավրոմոնիա, Սիրակուզա և Գիմերոն:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

2768. 964 մարտ - Մոսուլը և Մծքինը Բուվեհյանների Եմիրության բանակը և քրդական ապստամբած Մրվանյան ցեղի գլխավորած քրդերը (մոտ 15.000) գրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և Մծքինի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 180, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁷⁶⁸ Ստեղծվեց Մրվանյանների Եմիրությունը:

2769. 964 ապրիլ - Մանազկերտի ճ-մ: Նաջայի գլխավորած Համդանյանների Եմիրության ապստամբած բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Աբուլ-Վարդի գլխավորած Կայսիկների Եմիրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 4.500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁷⁶⁹

2770. 964 ապրիլ - Մանազկերտը, Բաղեշը, Խյաթը, Արծկեն, Արճեշը ու Բերկրին Նաջայի գլխավորած Համդանյանների Եմիրության ապստամբած բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Կայսիկների Եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁷⁷⁰

2771. 964 մայիս - Բասենը ու Ապահունիքը Նաջայի գլխավորած Համդանյանների Եմիրության ապստամբած բանակը (մոտ 34.000) ասպատակեց, որից հետո, խուսափելով արքայից-արքա Աշոտ IV Ողորմածի գլխավորությամբ առաջխաղացող Անիի թագավորության բանակից (մոտ 50.000), Նահանջեց դեպի Տառն ու մտավ Սուշ:²⁷⁷¹

2772. 964 հունիս - Տառնի ճ-մ:²⁷ Արքայից-արքա Աշոտ IV Ողորմածի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Նաջայի գլխավորած Համդանյանների Եմիրության բանակին (մոտ 30.000), որից հետո առանց լուրջ մարտերի մտավ Արծկե, Արճեշ և Բերկրի: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:²⁷⁷² Արդյունքում Բաղեշի լեռնանցքից հյուսիս ընկած տարածքները վերջնականապես ազատագրվեցին և միացվեցին Անիի թագավորությանը:

2773. 964 հուլիս - Ղաշտային Կիլիկիան սխուրթի դոմեստիկոս Հովհաննես Չմշիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին, սակայն, խուսափելով տարածված համաճարակից, Նահանջեցին:²⁷⁷³

2774. 965 մարտի սկիզբ - մարտի կես - Տառնը Նիկեփոր II Փոկասի, Արևելքի դոմեստիկոս Հովհաննես Չմշիկի և կյուրապաղատ Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 170.000²⁸) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ

²⁷ Այս ճակատամարտը ևս գրականության մեջ գրեթե ուշադրության չի արժանացել:

²⁸ Միակ հեղինակը, որը նշում է այս ու հաջորդ տարում Կիլիկիայում ծավալվող ռազմական գործողություններին մասնակցած Բյուզանդական կայսրության բանակի թվաքանակը, Լևոն Սարկավազն է: Վերջինս, սակայն, հայտնում է միանգամայն անիրական մի թիվ՝ 400.000 ռազմիկ: Կարելի է կարծել, որ հեղինակի երկում տեղ է գտել այս կամ այն կերպ բացատրվող սխալ, քանի որ Բյուզանդական կայսրության բանակի ընդհանուր թիվը այս ժամանակաշրջանում կազմում էր ոչ ավել, քան 200.000 ռազմիկ: Միաժամանակ հասկանալի է, որ բաց դաշտ կարող էին

60.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեցին Ռաշիկ ալ-Նասիհի գլխավորած Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷⁷⁴

2775. 965 մարտի կես - մարտի վերջ - Անարզաբան, Ադանան, Քեսունը, ինչպես նաև Հռասաս, Պաղրաս (վերջինը՝ Կիլիկիա, Հռոսոս գավառ), Բեհեսնի (Կիլիկիա, Բեհեսնի գավառ), Հիսն-Մանսուր և Սիննեֆհոն ամրոցները (Կիլիկիա) Նիկեփոր II Փոկասի, Արևելքի դոմեստիկոս Հովհաննես Չմշիկի և կյուրապաղատ Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 148.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 69.500), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.950) գրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.200, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁷⁷⁵

2776. 965 ապրիլ - Մամեստիան Նիկեփոր II Փոկասի, Արևելքի դոմեստիկոս Հովհաննես Չմշիկի և կյուրապաղատ Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 145.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 68.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.000) գրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 2.000)՝ սկզբում գրավելով քաղաքի հիմնական մասը, իսկ հետո՝ գետով վերջինիցս առանձնացված միջնաբերդը: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁷⁷⁶

2777. 965 ապրիլի կես - օգոստոսի 16 - Տարսուհի գրավումը²⁷⁷⁷

«X դարում Բյուզանդական կայսրության զորավարները մատնանշում էին հայերի խաղաղած մեծ դերը Բյուզանդական կայսրության բանակում: Այսպես, Նիկեփոր II Փոկասը իր «Ստրատեգիկոն»-ում խորհուրդ էր տալիս արևելյան թեմերը համալրել միայն հայերով և հույներով»

«Նիկեփորը քաջ էր ու հզոր, պատերազմական հարցերում ամենափորձվածը, ծայր աստիճանի տոկոս, ժուժկալ, մեծախոհ ու հանճարեղ՝ քաղաքական հարցերում, արդար դատավոր, ճշգրիտ օրենսդիր, շատ հավատացյալ և եթե նրան չսպանեին, ապա հռոմեական պետությունը անսախմբյալ փառքի կհասներ»

Ա. Կաժդան

Լևոն Սարկավազ

Նիկեփոր II Փոկասի, Արևելքի դոմեստիկոս Հովհաննես Չմշիկի և կյուրապաղատ Լևոն Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 150.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 60.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) սկսեցին մոտենալ քաղաքին: Տեղեկանալով այդ մասին՝ քաղաքում տեղակայված Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 3.000) Ռաշիկ ալ-Նասիհի գլխավորությամբ պատրաստվեց ակտիվ գործողությունների:

I փուլ - Ապրիլի կեսին քաղաքին մոտեցան Նիկեփոր II Փոկասի բանակի հիմնական ուժերը և ճամբար գարկեցին: Ի պատասխան դրա՝ Համդանյանների էմիրության բանակը դուրս եկավ ճամբարից և մարտակարգ ընդունեց: Մարտակարգ ընդունեցին նաև քրիստոնյաները՝ առաջին շարքում տեղակայելով ծանր հեծելազորին, իսկ երկրորդ շարքում՝ ծանր ու թեթև հետևակի ուժերը: Աջ թևի հրամանատարությունը ստանձնեց կայսր Նիկեփոր II Փոկասը՝ իսկ ձախ թևի ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց Հովհաննես Չմշիկը: Կարճ ժամանակ անց քրիստոնյաները անցան համընդհանուր հարձակման և պարտության ու փախուստի մատնեցին հակառակորդին, որից հետո պաշարեցին քաղաքը:

II փուլ - Ապրիլի կեսերին քաղաքի շրջափակումն ավարտվեց, ընդ որում նպատակ էր դրվել այն գրավել սովի շնորհիվ: Միաժամանակ նաև քրիստոնյաները ասպատակեցին Դաշտային Կիլիկիան: Ի վերջո, խիստ դաժան սովը ծայրահեղ թուլացրեց քաղաքի պաշտպաններին և վերջիններս դադարեցրին դիմադրությունը:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Քաղաքի մահմեդական բնակչությանը առաջարկվեց կամ քրիստոնեություն ընդունել և մնալ քաղաքում, կամ էլ լքել այն:

դուրս բերվել և մեկ ուղղությամբ, ինչքան էլ վերջինս կարևորվեր, կարող էին կենտրոնացվել զգալիորեն ավելի քիչ թվով ռազմիկներ: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը, կարելի է ենթադրել, որ, տեղերում անհրաժեշտ-նվազագույն կայազորային և սահմանապահ ուժեր թողնելուց հետո, մարտական այս գործողություններում Բյուզանդական կայսրության բանակը կարող էր կազմել մոտ 170.000 ռազմիկ՝ մոտավորապես այնքան, ինչքան այն, ըստ Բար-Յեբրեեսի, կազմել էր 962 թ-ի Կիլիկիայում մղվող մարտական գործողություններում:

2778. 965 օգոստոսի 19 – Տարսնի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 100 նավ) հաղթեց Եգիպտոսից առաջխաղացած Իսլամյանների Եմիրության նավատորմին (մոտ 100 նավ), որի մնացորդներն էլ ցրեց փոթորիկը: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր, 10 նավ թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր, մոտ 40 նավ:²⁷⁷⁸
2779. 965 աշուն – Կիպրոսը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000, այդ թվում Վահրամ Հայը) գրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր: Վահրամ Հայը դարձավ Կիպրոսի դուքս:²⁷⁷⁹
2780. 965 աշուն – Ալեքսանդրեկը Նիկեիոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 110.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 50.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակի (մոտ 10.000) մի մասը գրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷⁸⁰
2781. 966 հունվար – Բուլղարական թագավորության տարածքի հարավային մասը Նիկեիոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁷⁸¹
2782. 966 փետրվարի սկիզբ – Կեսարիայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին Համդանյանների Եմիրության առաջխաղացած բանակին (մոտ 25.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁷⁸²
2783. 966 փետրվարի կես – Սրուճի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁷⁸³
2784. 966 փետրվարի վերջ – Անտիոքի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ գերելով 12.000 խաղաղ բնակիչ:²⁷⁸⁴
2785. 966 մարտի կես – Ամիդի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության առաջխաղացած բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Համդանյանների Եմիրության բանակին (մոտ 2.000), մոտեցան քաղաքին, սակայն չկարողացան գրավել այն: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, թշնամին՝ 300 սպանված և 400 գերի:²⁷⁸⁵
2786. 966 մարտի կես - ապրիլ – Ամիդի և Մծբինի, ինչպես նաև Դարա ամրոցի շրջակայքը մասերի բաժանված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁷⁸⁶
2787. 966 մայիսի կես - դեկտեմբերի կես – Անտիոքը Նիկեիոր II Փոկասի գլխավորությամբ Տարսնից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 110.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000), սակայն ի վերջո, խոշոր փրկագնի դիմաց թողնելով քաղաքը և վերջինիս մոտ տեղակայելով պահակային մի ջոկատ, շարունակեցին արշավանքը դեպի հարավ-արևմուտք: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁷⁸⁷
2788. 966 հունիս – Եդեսիան Նիկեիոր II Փոկասի գլխավորությամբ Անտիոքից առաջխաղացած Նիկեիոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 106.500), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 48.500), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 3, թշնամին՝ մոտ 3 զինվոր:²⁷⁸⁸
2789. 966 հունիս – Մեմփիքը Նիկեիոր II Փոկասի գլխավորությամբ Եդեսիայից առաջխաղացած Նիկեիոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 3, թշնամին՝ մոտ 3 զինվոր:²⁷⁸⁹

2790. 966 հունիս - հուլիս - Անտարտուս բերրոյ (Լիբանան, Միջերկրական ծովի ափին) Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորությամբ Մեմփիզ առաջխաղացած Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորությամբ ասպատակած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 90.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 40.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեցին Յամդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և նահանջեցին: Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷⁹⁰
2791. 966 հուլիս - Լաոդիկեան Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորությամբ Անտարտուսիզ առաջխաղացած Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 89.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 49.500), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.900) գրավեցին Յամդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 900 զինվոր:²⁷⁹¹
2792. 966 օգոստոս - Տրիպոլիս (Յարավային Ասորիք, ծովի ափին, Յեմսից մոտ 85 կմ հարավ-արևմուտք) Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորությամբ Լաոդիկեայիզ առաջխաղացած Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 30.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 8.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Յամդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000), որից հետո, ցրված ուժերը հավաքվելով Անտիոքի մոտ, ի վերջո հեռացան Կիլիկիա: Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 3, թշնամին՝ մոտ 3 զինվոր:²⁷⁹²
2793. 967 ապրիլի սկիզբ - Կոստանդնուպոլսի ճ-մ: Նիկեփոր II Փոկասի թիկնապահ գունդը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 4.500) ընդհարվեցին քաղաքի բնակիչների հետ (մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 1, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁷⁹³
2794. 967 հունիսի սկիզբ - Մարգիս-Մեդեի ճ-մ (Գուգարք, Գողերձականի հյուսիս): Դեմետրի III-ի գլխավորած Աբխազական թագավորության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Բյուզանդական կայսրությունից վերադարձած և եղբոր դեմ գահակալական պայքար սկսած Թեոդոսիոսին օժանդակող Արտանուշի թագավորության բանակին (մոտ 3.000, այդ թվում աբխազներ): Յայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁷⁹⁴
2795. 967 հունիսի սկիզբ - օգոստոսի վերջ - Չարզմա ամրոցը (Գուգարք, Գողերձականի հյուսիս, Ախալցխայից մոտ 28 կմ հյուսիս-արևմուտք) Դեմետրի III-ի գլխավորած Աբխազական թագավորության բանակը (մոտ 15.000) 3 ամսում չգրավեց Թեոդոսիոսին օժանդակող Արտանուշի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁷⁹⁵
2796. 967 հունիսի 10 - Կոստանդնուպոլսի ճ-մ: Նիկեփոր II Փոկասի թիկնապահ գունդը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 4.500) ընդհարվեցին քաղաքի բնակիչների և նավաստիների հետ (մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:²⁷⁹⁶
2797. 967 ամառ - Գանձակի ճ-մ (Ուտիք, Շակաշեն գավառ, Կուրի Գանձակ վտակի ափերին) Սալարյանների Էմիրության բանակը (մոտ 300) և Շադդադյան ցեղի քրդերը անակնկալ հարձակումով հաղթեցին քաղաքի շրջակայքն ասպատակող Սևորոյաց գնդին (400) ու լեզգիներին (մոտ 600): Յայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁷⁹⁷
2798. 968 ամառ - Աբխազական թագավորության տարածք մտավ Թեոդոսիոսի և Գուրգեն Դոնուրիի գլխավորած Արտանուշի թագավորության (մոտ 20.000) ու Կախեթիի բորեպիսկոպոսության (մոտ 15.000) միացյալ բանակը: Կնքվեց հաշտություն, սակայն Դեմետրի III-ը հետագայում ձերբակալեց և կուրացրեց Թեոդոսիոսին:²⁷⁹⁸
2799. 968 ամառ - Բարիկ Բենվենտի իշխանության և Յոմեական Սրբազան կայսրության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁷⁹⁹
2800. 968 ամառ - Քաֆար-Տաք ամրոցի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 12.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ գերելով 800 խաղաղ բնակիչ և ձեռք գցելով մեծ բանակի անասուններ:²⁸⁰⁰

2801. 968 ամառ – Յենսի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 12.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ գերելով մեծ քանակի խաղաղ բնակիչներ և հրի մատնելով շրջակայքը:²⁸⁰¹
2802. 968 սեպտեմբեր – Մանագլետոք Խաղկոթիքի և Կոլոնիայի բանակաթեմերի գորավար Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Կայսիկների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը մոտ 500 զինվոր: Կայսիկների Էմիրությունը ոչնչացավ:²⁸⁰²
2803. 968 հոկտեմբերի 19 - 22 – Անտիոք Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 150.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 40.000, այդ թվում Միքայել Բուրցես²⁹), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեցին Յամհանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 1 զինվոր: Միաժամանակ Պադրաս ամրոցում հատուկ հարվածային ջոկատով (500) հաստատվեց Միքայել Բուրցեսը՝ խնդիր ունենալով անակնկալ հարվածով գրավել Անտիոքը:²⁸⁰³
2804. 968 հոկտեմբերի վերջ - նոյեմբերի սկիզբ – Տրիպոլիսի շրջակայքը Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 140.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.500) ասպատակեցին:²⁸⁰⁴
2805. 968 նոյեմբերի 7 – Արկան Տրիպոլիսից Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 140.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.000) գրավեցին Իխշյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁸⁰⁵
2806. 968 նոյեմբերի կես - դեկտեմբեր – Յենսի և Յայեսի շրջակայքը Տրիպոլիսից Նիկեփոր II Փոկասի գլխավորությամբ հետ քաշվող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Անիի թագավորության բանակը (մոտ 8.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁸⁰⁶ Արդյունքում Յամհանյանների Էմիրությունը, ինչպես նաև Իխշյանների Էմիրության քայքայման արդյունքում նույն այս ժամանակ առաջացած Ասորիքի մանր Էմիրությունները դարձան Բյուզանդական կայսրությանն հարկատու:
2807. 969 հունիսի կես – Բուլխնոյի ճ-մ (Յարավային Իտալիա, Բարիի մոտ): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Բենվենտի իշխանությունների իշխան Պանդուլֆի գլխավորությամբ Բարին պաշարած Բենվենտի իշխանության և Յոմեական Սրբազան կայսրության միացյալ բանակին (մոտ 10.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Պանդուլֆը:²⁸⁰⁷
2808. 969 հունիսի կես - հուլիսի վերջ – Կապուան Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 9.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 900) պաշարեցին Բենվենտի իշխանության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, տեղեկանալով Յոմեական Սրբազան կայսրության բանակին (մոտ 25.000) առաջխաղացման մասին, նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁸⁰⁸
2809. 969 օգոստոսի սկիզբ – Ասկոյի ճ-մ (Յարավային Իտալիա, Բարիի մոտ): Բենվենտի իշխանության և Յոմեական Սրբազան կայսրության միացյալ բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.500): Յայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸⁰⁹
2810. 969 օգոստոսի կես – Սայոնտոյի ճ-մ: Բենվենտի իշխանության և Յոմեական Սրբազան կայսրության միացյալ բանակը (մոտ 8.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 500): Յայերը

²⁹ Պ. Խարանիսը Բուրցեսներին միանշանակ հայ է համարում: Մեքսերելով վերջինիս կարծիքը՝ մի քիչ ավելի քիչ վստահություն է դրսևորում Ա. Կափանը (տես՝ Каздан А. П. "Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в 11-12 вв", Ереван 1975, стр. 85): Այս կապակցությամբ ինքս հակված եմ կարծելու, որ Բուրցեսները այնուհանդերձ հայ էին, քանի որ մի կողմից ակտիվորեն հարաբերվել են ազգությամբ հայ զինվորականների հետ, մյուս կողմից էլ նրանցից ոմանք կրել են հայերին բնորոշ անուններ (օրինակ՝ Վարդ):

կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁸¹⁰ Հաջորդ տարի սկսվեցին բանակցություններ, որոնց արդյունքում Պանդուֆը բաց թողնվեց և կողմերի միջև վերականգնվեց միջպատերազմական վիճակը:

2811. 969 հոկտեմբերի 27 - 29 - Անտիոքի գրավումը²⁸¹¹

Արևելքի ստրատոպեդարքոս Պետրոս Հայի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող և Պաղրաս ամրոցում ամրացած Միքայել Բուրցեսը, կապ հաստատելով Անտիոքում բնակվող մի արաբի հետ, կաշառեց վերջինիս ու համոզեց աջակցել իր համարձակ ձեռնարկմանը: Այնուհետև Միքայելի, Վարդ Փոկասի, ինչպես նաև Սահակ Վարաժնունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (300) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 150) անսկառ մոտեցան քաղաքին:

I փուլ - Հոկտեմբերի 27-ին քրիստոնյաները, աստիճաններով անսկառ բարձրանալով պարիսպների վրա, անակնկալ հարձակումով գրավեցին 2 աշտարակ և, տեղեկացնելով այդ մասին Պետրոսի գլխավորած հիմնական բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 12.000), անցան շրջանաձև պաշտպանության:

II փուլ - Կայսերական բանակի ռազմիկները մինչև հոկտեմբերի 29-ը հետ մղեցին քաղաքի կայազորի ու աշխարհազորի (մոտ 3.000) բոլոր զորիկները, որից հետո Միքայել Բուրցեսին հաջողվեց բացել մոտակա դարպասը և նույն այս ժամանակ Կիլիկիայից առաջխաղացում իրականացրած հիմնական բանակին մտցնել քաղաք:

III փուլ - Հոկտեմբերի 29-ին կայսերական բանակը վերջնականապես գրավեց քաղաքը:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

2812. 969 դեկտեմբերի 14 - 970 հունվարի 11 - Հայեպի շոքակալքը Անտիոքից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (10.000 հեծյալ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) ասպատակեցին, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ, և նահանջեցին:²⁸¹²

2813. 970 փետրվար - Անտիոքի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000) հաղթեցին քաղաքը պաշարած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (100.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 60.000 զինվոր:²⁸¹³

2814. 970 գարուն - Ադրիանապոլսի ճ-մ: Պետրոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) անորոշ ելք ունեցած մարտում ընդհարվեցին Կիլիկյան Ռուսիայի բանակի (մոտ 10.000 հետ և նահանջեցին, ընդ որում մարտի ընթացքում Պետրոսը, մարտադաշտում հանդիպելով թշնամու առաջնորդին, հեծյալ նիզակամարտում հզոր հասցրեց հակառակորդին ու, միջաթափանց խոցելով վերջինիս, սպանեց նրան: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸¹⁴

2815. 970 ամառ - Արկադիապոլսի ճ-մ²⁸¹⁵

«Սկլերոսը մտավոր ընդունակությունների տեր մարդ էր, մտադրածը գլուխ դնելու շատ ընդունակ, նա ուներ հսկայական, կայսեր վայել հարստություն և իշխելու կարողություն: Նա մեծ հաղթանակներ էր տարել և ողջ զորքը իրեն հյուս հնազանդ էր»

«Վարդը, որ նաև Սկլերոս էր կոչվում, քաջ ու կորովի տղամարդ էր պատերազմական գործերում...»

Լևոն Սարկավազ

Միքայել Պետլյուս

Իշխան Սվյատոսլավը Բուլղարական թագավորության տարածքում տեղակայված Կիլիկյան Ռուսիայի բանակից (308.000, այդ թվում բուլղարներ, պաժինակներ և հունգարներ) առանձնացրեց մի ուժեղ ջոկատ (30.000), որը, շարժվելով դեպի հարավ, սկսեց մոտենալ Արևմուտքի դոմեստիկոս Վարդ Սկլերոսի և նրա եղբայր Կոնստանդինի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (12.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 6.000): Մի քանի օր սպասելով ու թույլ տալով բազմացել

հակառակորդի բանակում զարգանալու ներքին տարաձայնություններին, ինչպես նաև պետք եղած կարգով հետախուզելով հակառակորդի բանակը՝ Վարդ Սկլերոսը քաղաքից դուրս հանեց սեփական բանակը և, թևերում տեղավորելով դարաններ, ընդունեց կենտրոնը դեպի հակառակորդը ուղղված կիսալուսնաձև մարտակարգ:

I փուլ – Պաժինակները կենտրոնում անցան հարձակման, սակայն քրիստոնյաները կեղծ նահանջով գցեցին նրանց թևերում տեղավորված դարանների հարվածների տակ և մատնեցին փախուստի:

II փուլ – Հարձակման անցան հունգարները: Բռնկվեց համառ մարտ, որի ընթացքում Վարդը, մարտադաշտում հանդիպելով հունգարների առաջնորդին, թրերով մենամարտում ծանր թրի հզոր հարված հասցրեց հակառակորդի ուսին և սպանեց նրան: Միաժամանակ Կոնստանդինը, մենամարտելով մեկ ուրիշ հունգարի հետ, թրատեց նրա ձիուն, իսկ հետո, մենամարտը շարունակելով արդեն հետևակ վիճակում, սպանեց իր հակառակորդին:

III փուլ – Ի վերջո հարձակման անցավ Կիևյան Ռուսիայի բանակը, սակայն համառ ու փոփոխակի հաջողությամբ ընթացած մարտից և հակառակորդի դարանների հարվածների տակ ընկնելուց հետո այն ևս նահանջեց: Այդ ընթացքում Վարդը մարտադաշտում հանդիպեց հակառակորդի առաջնորդ մի հզոր ռազմիկի և նրան ևս հաղթեց ու սպանեց:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ 20.000 զինվոր: Կիևյան Ռուսիայի բանակը նահանջեց դեպի հյուսիս:

2816. 970 աշուն – ժռանգի ճ-մ (Կեսարիայի մոտ): Վարդ Սկլերոսի և նրա եղբայր Կոնստանդինի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Սատրապական Հայաստանի XIII ապստամբությունը սկսած Խաղկտիք և Կոլոնիա բանակաթեմերի զորավար Վարդ Փոկասի, ինչպես նաև վերջինիս եղբորորդիներ Վարդ, Թեոդորոս ու Նիկեփոր Փոկասների գլխավորությամբ ապստամբած Խաղկտիք և Կոլոնիա բանակաթեմերի բանակին (մոտ 20.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000), որը հիմնական կազմով անցավ հաղթողների կողմը: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 400 զինվոր:²⁸¹⁶

2817. 970 աշուն – Տյուրոպիոս ամրոցի գրավումը (Կեսարիայի մոտ)²⁸¹⁷

Վարդ Սկլերոսի և նրա եղբայր Կոնստանդինի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակի առաջապահ հեծելազորը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) Կոնստանդին Խարոնի գլխավորությամբ սկսեցին հետապնդել փոքրաթիվ ուղեկիցներով (300, այդ թվում մոտ 150 հայ) ամրոցում ապաստանել փորձող Վարդ Փոկասին:

I փուլ – Հետապնդողները հասան Վարդ Փոկասի ջոկատին, սակայն վերջինս մենամարտեց առաջ անցած Խարոնի հետ և լախտի հզոր հարվածով սպանեց վերջինիս, որից հետո պատսպարվեց ամրոցում:

II փուլ – Կայսերական կառավարական բանակը պաշարեց ամրոցը, ինչի արդյունքում բավարար երաշխիքներ ստացած Վարդ Փոկասը հանձնվեց և աքսորվեց Զեոս կղզի:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 10, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 5 զինվոր: Սատրապական Հայաստանի XIII ապստամբությունը ճնշվեց:

2818. 971 ապրիլի 12 - 13 - Պրեսյավի 6-ը²⁸¹⁸

«Հովհաննեսը մանկությունից ի վեր արիության բազմաթիվ գործեր էր կատարել ու շատ շատերին կարմացրել...»

Ստեփանոս Տարոնեցի

«Ընդամենը վեց տարի ու վեց ամիս թագավորեց այս մեծ կայսրը, հերոսական ուժ ունեցող այդ փոքրիկ մարդը, հանդուգն, անհաղթելի, վտանգի մեջ աներկյուղ, եզակի քաջության տեր, մի մարդ, որի քաջահաղթ բազուկը վերադարձրեց հռոմեական պատմության լավագույն օրերը»

Գուստավ Շյուլցերթեն

Նպատակ ունենալով Մինչդանուբյան տարածքներից դուրս մղել Կիւյան Ռուսիայի բանակին (մոտ 300.000, այդ թվում բուլղարներ, պաժինակներ և հունգարներ)՝ Հովհաննես I Չմշիկի, Արևմուտքի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի, ինչպես նաև Վարդ Սկլերոսի և Վասիլ Լգաբենոս Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 150.000, ուղիղ 300 նավ), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 60.000, այդ թվում Անեմաս Յայը), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ապրիլի սկզբին մեծ արշավանք սկսեցին դեպի հյուսիս: Օգտվելով այն բանից, որ հակառակորդի բանակը չէր զբաղեցրել լեռնանցքները՝ արդեն ապրիլի 9-ից 12-ը Հովհաննես I Չմշիկի, Հովհան-Կիրակոսի և Վարդ Սկլերոսի գլխավորած առաջապահը (37.000, որից 13.000 հեծյալ, ինչպես նաև 9.000 հոգանոց կայսերական թիկնազորը, որից 5.000 հեծյալ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000, այդ թվում Անեմաս Յայը), առաջ անցնելով Վասիլի գլխավորությամբ վերջապահում թողնված հիմնական ուժերից, մոտեցան Պրեսյավին, որի դիմաց հանդիպեցին այս ամենից անակնկալի եկած Սֆանգելլոսի և Բորիս II-ի գլխավորած Կիւյան Ռուսիայի բանակի մի մասին (16.500, այդ թվում բուլղարներ):

I փուլ - Կայսերական բանակը հարձակվեց թշնամու վրա, ինչի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ:

II փուլ - Կայսերական թիկնապահ գունդը հզոր հարված հասցրեց հակառակորդի բանակի ձախ թևին և ստիպեց վերջինիս նահանջել: Արդյունքում հակառակորդի ողջ բանակը ստիպված նահանջեց ու պատսպարվեց քաղաքում՝ կորցնելով 8.500 ռազմիկ:

III փուլ - Կայսերական բանակը, կիրառելով պաշարողական տեխնիկա, գրավեց պարիսպները և ներխուժեց քաղաք:

IV փուլ - Քաղաքում և, հատկապես, միջնաբերդում բռնկված համառ մարտում հակառակորդի բանակը վերջնական պարտություն կրեց ու, Հովհաննես I Չմշիկի կողմից անձնապես գլխավորված գրոհից հետո, գլխովին ջախջախվեց:

Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Բորիս II-ը:

2819. 971 ապրիլի կես - Պիսկոպան և Դինիան Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 8.000) գրավեցին Կիւյան Ռուսիայի բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000): Յայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁸¹⁹

2820. 971 ապրիլի 23 - հուլիսի վերջ - Դորոստոլի 6-ը²⁸²⁰

«Ճակատելիս ռուսները Հունաց ռազմաճակատի երկու թևերը հետ են շարտում: Իսկ թագավորը, ամբողջ գնդով, հայաստանցիներով հանդերձ, անշարժ մնում են ճակատամարտի մեջտեղում»

Ստեփանոս Տարոնեցի

«Կայսր Հովհաննես Չմշիկը հռոմեացիների պետության մեծ հաջողությունների պատճառ դարձավ, նա մեծացրեց նրա հզորությունը»

Միքայել Պսելլոս

Հովհաննես I Չմշիկի, Արևմուտքի դոմեստիկոս Հովհան-Կիրակոսի, ինչպես նաև Վարդ Սկլերոսի գլխավորությամբ ուժերը կենտրոնացրած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 130.000), նրա կազմում գործող Յայ ռազմիկները (մոտ 50.000, այդ թվում Անեմաս Յայը), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության (մոտ 9.000) միացյալ բանակը, շարունակելով արշավանքը դեպի հյուսիս, մոտեցան Դորոստոլում ու նրա շրջակայքում տեղակայված և իշխան Սվյատոսլավի գլխավորությամբ ուժերը կենտրոնացրած Կիւյան

Ռուսիայի բանակին (330.000, այդ թվում 60.000 ռուսներ, ինչպես նաև բուլղարներ, պաժինակներ և հունգարներ):

I փուլ – Ապրիլի կեսին կայսերական բանակի առաջապահը անակնկալ հարձակումով հաղթեց Կիևյան Ռուսիայի բանակի հետախուզական ջոկատին (7.000):

II փուլ – Ապրիլի 23-ին Կիևյան Ռուսիայի բանակը հարձակվեց քաղաքին մոտեցած հակառակորդի հիմնական բանակի վրա և ստիպեց վերջինիս նահանջել:

III փուլ – Կիևյան Ռուսիայի բանակը հետ մղեց հակառակորդի 12 գրոհի և միայն 13-րդ գրոհից հետո նահանջեց: Արդյունքում իշխան Սվյատոսլավի գլխավորած բանակի մեծ մասը ցրվեց, դաշնակիցները լքեցին նրան և արդեն միայն Կիևյան Ռուսիայի ուժերից կազմված 60.000 ռազմիկ իր իսկ գլխավորությամբ պատսպարվեց քաղաքում:

IV փուլ – Ապրիլի 24-ին կայսերական հիմնական բանակը մոտեցավ քաղաքին և ճամբարեց, իսկ հաջորդ օրը վերջինիս նավատորմը Դանուբի կողմից վերջնականապես շրջափակեց քաղաքը:

V փուլ – Ապրիլի 26-ին կայսերական բանակը հարձակվեց քաղաքից դուրս եկած թշնամու վրա և, համառ մարտերից հետո միայն հաջորդ օրը կարողացավ վերջինիս ուժերի մի մասին հետ մղել դեպի քաղաք ու սկսել նրա կանոնավոր պաշարումը: Այդ մարտերում աչքի ընկավ Թեոդորոս Լալակոնը, որին հավասարը լախտամարտում այդպես էլ չգտնվեց և որը մեկ հարվածով փշրում էր թշնամու ռազմիկների սաղավարտներն ու գլուխները: Աչքի ընկավ նաև մեկ այլ քրիստոնյա ռազմիկ, որի հարվածներից զոհվեց Սֆանգելլոսը:

VI փուլ – Յուլիսի 19-ին Կիևյան Ռուսիայի բանակը արտագրոհ իրականացրեց և այրեց հակառակորդի պաշարողական տեխնիկան: Այս ընթացքում զոհվեց նաև Յովհան-Կիրակոսը, որի ոսկեգոծ զրահից դատելով թշնամու ռազմիկները կարծել էին, թե գործ ունեն կայսեր հետ և իրենց միահամուռ հարվածները կենտրոնացրել էին հատկապես նրա վրա:

VII փուլ – Յուլիսի 21-ին քրիստոնյաների բանակը հարձակվեց քաղաքից դուրս եկած հակառակորդի բանակի վրա և մեծ դժվարությամբ վերջինիս ստիպեց նահանջել դեպի քաղաք: Այս ընթացքում բազում հակառակորդների հաղթած Անեմաս Յայը, մարտադաշտում հանդիպելով քաջաբար մարտնչող թշնամու առաջնորդ Իկամորին ու հեծյալ թրամարտում ընդհարվելով վերջինիս հետ, ձիով արագորեն մանևրելու շնորհիվ գերազանցեց հակառակորդին և, ծանր թրի հուժկու հարված հասցնելով վերջինիս կրծքին, տապալեց նրան ձիուց: Այս անգամ, սակայն, Կիևյան իշխանի զրահը փրկեց նրան, իսկ վերջինիս թիկնապահների կողմից շրջապատված ու քաջաբար մարտնչող Անեմասն էլ ի վերջո ընկավ՝ խոցված հակառակորդի նիզակներից: Ի վերջո, Կիևյան Ռուսիայի բանակը սկսեց աստիճանաբար նահանջել: Միաժամանակ Յովհաննես I Չմշիկը Վարդ Սկլերոսի կողմից գլխավորվող իր բանակի մի մասը աննկատ ռազմերթով անցկացրեց մարտով տարված և քաղաքից բավականին հեռացած հակառակորդի բանակի թիկունք:

VIII փուլ – Յուլիսի 22-ին Կիևյան Ռուսիայի բանակը իշխան Սվյատոսլավի անձնական ղեկավարությամբ կրկին դուրս եկավ քաղաքից և հարձակվեց մարտակարգ ընդունած հակառակորդի բանակի վրա: Բռնկվեց համառ մարտ: Արդյունքում արդեն կեսօրին կայսերական բանակը սկսեց նահանջել:

IX փուլ – Յովհաննես I Չմշիկը մարտի մեջ մտցրեց իր ծանր հեծելազորը ու թիկնապահ գունդը: Բռնկված համառ մարտում Անեմաս Յայը, մարտադաշտում հանդիպելով Սվյատոսլավին ու մենամարտում ընդհարվելով վերջինիս հետ, կրկին ձիով արագորեն մանևրելու շնորհիվ գերազանցեց հակառակորդին և, ծանր թրի հուժկու հարված հասցնելով վերջինիս կրծքին, տապալեց նրան ձիուց: Այս անգամ, սակայն, Կիևյան իշխանի զրահը փրկեց նրան, իսկ վերջինիս թիկնապահների կողմից շրջապատված ու քաջաբար մարտնչող Անեմասն էլ ի վերջո ընկավ՝ խոցված հակառակորդի նիզակներից: Ի վերջո, Կիևյան Ռուսիայի բանակը սկսեց աստիճանաբար նահանջել: Միաժամանակ Յովհաննես I Չմշիկը Վարդ Սկլերոսի կողմից գլխավորվող իր բանակի մի մասը աննկատ ռազմերթով անցկացրեց մարտով տարված և քաղաքից բավականին հեռացած հակառակորդի բանակի թիկունք:

X փուլ – Յովհաննես I Չմշիկի անձնական ղեկավարությամբ ճակատային հարձակման անցած ուժերը կեղծ նահանջով իրենց հետևից տարան հակառակորդի բանակին և ավելի հեռացրին վերջինիս քաղաքից:

XI փուլ – Վարդ Սկլերոսի գլխավորած ուժերը թիկունքից հարվածեցին հակառակորդի բանակին, կտրեցին վերջինիս քաղաքից և շրջապատեցին: Ողջ օրը տևած համառ մարտում Կիևյան Ռուսիայի բանակը, կորցնելով 15.000 ռազմիկ, միայն մեծ դժվարությամբ կարողացավ ճեղքել շրջապատման օղակը և ապաստանել քաղաքում:

Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ մոտ 18.000, թշնամին՝ մոտ 50.000 զինվոր: Հուլիսի վերջին կնքվեց հաշտություն, համաձայն որի Կիևյան Ռուսիայի բանակի մնացորդը իրավունք ստացավ անարգել հեռանալ, սակայն հետագայում վերջինս հարձակման ենթարկվեց պաժինականների կողմից և գրեթե լիովին ոչնչացավ: Այդ մարտում ընկավ նաև Սվայտոսլավը:

2821. 971 ամառ – Գանձակը Լաշթարի իբն Մուհամմեդի գլխավորած Շադդադյան ցեղի բրդերը (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկները (մոտ 200) անակնկալ հարձակումով գրավեցին Սալարյանների Եմիրության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁸²¹ Ստեղծվեց Շադդադյանների Եմիրությունը
2822. 972 գարուն – Գանձակը Իբրահիմ իբն Մարգուբանի գլխավորած Սալարյանների Եմիրության բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց Լաշթարի իբն Մուհամմեդի գլխավորած Շադդադյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁸²²
2823. 972 սեպտեմբերի կես – Մեյխուն, որը տեղի էմիրը մինչ այդ հանձնել էր Մոսուլի Համդանյանների Եմիրությանը, Հովհաննես I Չմշիկի և Արևելքի դոմեստիկոս Սլեի Փոքր Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000), օգտագործելով քաղաքում բռնկված սովը, գրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁸²³
2824. 972 սեպտեմբերի վերջ - հոկտեմբերի սկիզբ – Բաղեշի և Մծբինի շրջակայքը Հովհաննես I Չմշիկի և Արևելքի դոմեստիկոս Սլեի Փոքր Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 110.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 45.000) ասպատակեցին և, Համդանյանների Եմիրությունից ստանալով հնազանդության երաշխիքներ և մեկ տարվա հարկ, նահանջեցին:²⁸²⁴
2825. 972 հոկտեմբերի կես – Տղախանկերտը Արևելքի դոմեստիկոս Սլեի Փոքր Հայի գլխավորությամբ արշավանքը շարունակած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) չգրավեցին Համդանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁸²⁵
2826. 972 նոյեմբեր – Եղեսիայի շրջակայքը Արևելքի դոմեստիկոս Սլեի Փոքր Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին:²⁸²⁶
2827. 973 հունիսի սկիզբ - հուլիսի 4 – Ամիրի ճ-մ²⁸²⁷

Արևելքի դոմեստիկոս Սլեի Փոքր Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), օգտվելով այն բանից, որ Համդանյանների Եմիրության հիմնական բանակը (մոտ 30.000) զբաղված է Բուլգեիանների Եմիրության դեմ դեպի Բաղդադ իրականացվող արշավանքով, աննկատ մոտեցան քաղաքի մոտ ճամբարած Համդանյանների Եմիրության բանակին (մոտ 5.000):

I փուլ – Հունիսի սկզբին կայսերական բանակը հանկարծակի գրոհով ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին և, ճամբարելով քաղաքի մոտակայքում, սկսեց վերջինիս պաշարումը:

II փուլ – Հուլիսի 4-ին Բաղդադի մոտակայքից ուժերը հետ քաշած ու դրանք կենտրոնացրած Աբու-Տաղլիբի գլխավորած Համդանյանների Եմիրության հիմնական բանակը (մոտ 20.000) քաղաքի ուղղությամբ անակնկալ առաջխաղացում իրականացրեց և մանր մարտերից հետո փախուստի մատնելով հակառակորդի բանակի հիմնական մասին, շրջապատեց կայսերական բանակի ավելի փոքր մասին:

III փուլ – Կայսերական բանակը փորձեց ճեղքել պաշարումը և հեռանալ, սակայն անհաջողության մատնվեց՝ արդյունքում մասնավորապես դիմացից փչող ուժեղ քամու ու ավազե փոթորիկի պատճառով մոլորվելով և քաղաքի մոտի մի կիրճում հայտնվելով վերջնական շրջապատման մեջ:

Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 12.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր, ընդ որում Մլեհ Փոքր Հայը և 40 ռազմիկներ գերվեցին, տեղափոխվեցին Բաղդադ և այնտեղ մահապատժի ենթարկվեցին³⁰:

2828. 974 ամառ – Այծյազ բերդի ճ-մ (Տարոն, Մուշից արևմուտք)²⁸²⁸

Հովհաննես I Չմշիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (200.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 60.000), արշավելով Ամիդ-Տղաբնակերտ-Հաշտենակ երթուղով ու քաղաքներում չհանդիպելով լուրջ դիմադրության, մտան Տարոն և, նպատակ ունենալով ավելի խորանալ Անիի թագավորության տարածքում, ճամբարեցին բերդի մոտակայքում գտնվող Մշո դաշտում:

I փուլ – Մի քանի գիշեր շարունակ Տարոնի իշխանության բանակի հետևակ նետածիգները (մոտ 5.000) շրջապատեցին թշնամու բանակատեղին և իրականացրեցին անխնա նետահարում: Միաժամանակ Հայկական բանակի հարվածային խմբերը ներխուժեցին հակառակորդի ճամբար և, գիշերային խավարում կորուստներ պատճառելով հակառակորդի ռազմիկներին, հեռացան:

II փուլ – Ստեղծված անսպաստ պայմաններում, տեղեկանալով արքայից-արքա Աշոտ IV Ողորմածի գլխավորած Անիի թագավորության բանակի (80.000) իր կողմը շարժվելու մասին, ինչպես նաև մահմեդականների դեմ նախատեսվող առաջիկա արշավանքում չցանկանալով ընդհարվել քրիստոնյաների հետ, Հովհաննես I Չմշիկը հաշտության բանակցություններ սկսեց և, ստանալով Անիի թագավորության բանակի օժանդակ մի գունդ (10.000, որից 8.000 հեծյալ³¹), կայսերական բանակով նահանջեց Տղաբնակերտ:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 5, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 600 զինվոր: Շարունակելով արշավանքը, Տղաբնակերտից շարժվելով Մծքիկ ուղղությամբ ու նպատակ ունենալով առաջխաղացում իրականացնել մինչև Համադան, Հովհաննես I Չմշիկն ջրի պակասի ու շոգի պատճառով այնուհանդերձ ի վերջո ստիպված եղավ դադարեցնել առաջխաղացումը և, խուսափելով ընդհարման մեջ մտնել Բուվեհյանների էմիրության հետ, ուժերը հետ քաշել Տղաբնակերտ-Ամիդ երթուղով:

2829. 975 ապրիլ – Անտիոքի ճ-մ: Հովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող և դեպի հարավ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (200.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 60.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Բաջ Մարդպետունու ու Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (10.000) հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 120.000), որից հետո, քաղաքներում չհանդիպելով լուրջ դիմադրության, առաջացան Անտիոք-Այաամեա-Հենս երթուղով: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 40.000 զինվոր:²⁸²⁹

2830. 975 ապրիլի վերջ – Բաալբեկի ճ-մ: Հովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող և դեպի հարավ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 187.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 58.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Բաջ Մարդպետունու ու Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 9.000) հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 80.000), որից հետո առանց մարտերի մտան քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:²⁸³⁰

2831. 975 ապրիլ - մայիս – Բաալբեկ-Դամասկոս-Երուսաղեմ-Կայսարիա երթուղով արշավեցին Հովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 180.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ

³⁰ Ըստ մահմեդական աղբյուրների Մլեհ մահացել է հիվանդությունից, իսկ մահմեդական զորավարներն էլ բոլոր միջոցները ձեռնարկել են նրան բուժելու համար, այն դեպքում, երբ քրիստոնյա աղբյուրները խոսում են այս գերիների սպանության մասին: Կարելի է կարծել, որ վերջին տարբերակը շրջանառության մեջ էր դրվել Հովհաննես I Չմշիկի կրկնյան արշավանքի անմիջական նախորդին՝ հարվածի դաժանությունը մեղմելու մտայնությամբ:

³¹ Անիի թագավորության օժանդակ բանակի ընդհանուր թվի մասին, որպես «10.000», տեղեկացնում է Ստեփանոս Տարոնեցին, իսկ Սամվել Անեցին մանրամասնում է՝ հայտնելով, որ նրա կազմում կար 8.000 հեծյալ և. «...այլ բազում հետևակ»: Այս ամենը հիմք ընդունելով կարելի է ասել, որ օժանդակ զորաբանակի կազմում կար 8.000 հեծյալ և 2.000 հետևակային (10.000-8.000=2.000: Այս կապակցությամբ հետաքրքիր է Սմբատ Սպարապետի կարծիքը, ըստ որի օգնական այս զորաբանակում կար. «80.000 հեծյալ և 20.000 հետևակ»: Կարծում ենք, որ վերջին դեպքում պետք է առաջնորդվել արդեն իսկ բազմիցս քննարկված «մեկ գրո» պակասեցնելու մեթոդով, որից հետո վերջին հաղորդումը ևս իր տրամաբանական տեղն է գտնում այլ հաղորդումների շարքում:

55.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Զաչ Մարդաբետունու և Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 8.500)՝ բաղաբներում չհանդիպելով լուրջ դիմադրության:²⁸³¹

2832. 975 մայիս – **Բելոուրի ճ-մ**: Յովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 180.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 55.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Զաչ Մարդաբետունու և Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 8.500) հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 60.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր, այդ թվում 1.000 գերի:²⁸³²
2833. 975 մայիս - հունիս – **Բելոուր-Սիդու** (Փյունիկիա, Միջերկրական ծովի ափին) երթուղով արշավեցին Յովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 165.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 52.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Զաչ Մարդաբետունու և Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 8.000)՝ բաղաբներում չհանդիպելով լուրջ դիմադրության:²⁸³³
2834. 975 հուլիս – **Քիլոս** Յովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող և դեպի հյուսիս արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 165.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 52.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Զաչ Մարդաբետունու և Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 8.000) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁸³⁴
2835. 975 օգոստոս – **Քարտեռն լեռնանցքի ճ-մ** (Փյունիկիա, Միջերկրական ծովի ափին): Դեպի հյուսիս ասպատակելով արշավող Բյուզանդական կայսրության բանակի հեծելազորը (մոտ 10.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 4.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Զաչ Մարդաբետունու և Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության հեծելազորը (մոտ 6.000) հաղթեցին դարան մտած Ֆաթիմյանների խալիֆության հեծելազորին (2.000): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁸³⁵
2836. 975 օգոստոս – **Տիպուսի ճ-մ**: Յովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 162.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 50.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Զաչ Մարդաբետունու և Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 7.800) հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 30.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁸³⁶
2837. 975 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր – **Բալանեա, Զաբալա, Բորգա և Սիհուն ամրոցները** (Լիբանան, Միջերկրական ծովի ափին, Լաոդիկեայից հարավ) **Տիպուսի-Սիհուն-Աստիոն** երթուղով արշաված Յովհաննես I Չմշիկի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 158.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 48.000), ինչպես նաև սպարապետ Գևորգ Զաչ Մարդաբետունու և Իվանեի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 7.500) գրավեցին՝ չհանդիպելով որևէ լուրջ դիմադրության:²⁸³⁷ Արդյունքում Կիլիկիա և Ծոփե նահանգները, Յայոց Միջագետքի արևմտյան և կենտրոնական մասը, Տուրուբերանի հիմնական մասը, Յիուսիս-Արևմտյան Ասորիքը, Կրետեն և Կիպրոսը անցան Բյուզանդական կայսրությանն, իսկ Յամանյանների էմիրությունն էլ վերջնականապես ընդունեց նրա գերիշխանությունը:
2838. 975 աշուն – **Արևելյան Վրաստան** վրաց իշխանների հրավերով մտավ Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 40.000)՝ դուրս մղելով այնտեղից Գուրգեն Դոնուրիի գլխավորած Կախեթի բորեպիսկոպոսության բանակին (մոտ 15.000): Արդյունքում Արևելյան Վրաստանը ընկավ Արտանուշի թագավորության գերագահության տակ, իսկ նրա կառավարիչ դարձավ Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու որդեգիր, նրա պապի եղբոր թոռան որդի, և Աբխազական թագավորության անգավակ արքա Թեոդոսիոս II Կույրի բրոջ որդի Բագրատը:²⁸³⁸
2839. 976 հունվարի վերջ - փետրվար – **Տիպուսի շրջակայք** Աստիոնի դուքս Միթայել Բուրցեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 7.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁸³⁹

2840. 976 մարտ - **Տոխայուսի շոքակալը** Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսի և Գամրկելիի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 7.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁸⁴⁰
2841. 976 գարուն - **Թոեռը** մտավ Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը՝ (մոտ 40.000) ուժի ցուցադրումով սաստելով Բագրատին ու նրա ընտանիքին գերած Կախեթիի քորեպիսկոպոսության բանակին (մոտ 20.000): Արդյունքում Բագրատը ու նրա ընտանիքը առանց մարտերի ազատվեցին:²⁸⁴¹
2842. 976 գարուն - **Սեռա ամրոցի ճ-մ** (Հարավ-արևմտյան Թրակիա, Թեսալոնիկեից մոտ 70 կմ հյուսիս-արևելք)²⁸⁴²

Բուլղարիայի կառավարիչ եղբայրներ Մովսեսի, Դավթի, Ահարոնի և Սամուիլի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 200) սկսեցին մոտենալ Լևոն Մլեհ Յայի գլխավորությամբ ակտիվ պաշտպանության անցած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 200, այդ թվում վալախներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 20):

I փուլ - Կայսրության բանակի մի ջոկատ, կազմված հիմնականում վալախներից, անակնկալ հարձակվեց Դավթի գլխավորած հակառակորդի բանակի առաջապահի վրա և պարտության մատնեց վերջինիս, ընդ որում Դավիթը զոհվեց:

II փուլ - Բուլղարական թագավորության բանակի հիմնական ուժերը մոտեցան ամրոցին և անցան հարձակման, սակայն այն հետ մղվեց, իսկ Մովսեսն էլ պարսպի վրայից նետված քարից վերք ստացավ:

III փուլ - Կայսրության բանակը արտագրոհ իրականացրեց, որի ընթացքում Լևոն Մլեհը Յայը մարտադաշտում հանդիպեց Մովսեսին և, մենամարտում հասնելով առավելության, սպանեց վերջինիս, ինչի արդյունքում Բուլղարական թագավորության բանակը հետ քաշվեց:

Հարձակվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր, պաշտպանվողներից հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 20, զինվոր:

Սատրապական Հայաստանի XIV ապստամբություն (976-980)

«Առաջինը Սկլերոսին կայսր
հռչակեցին հայերը»

Հովհաննես Սկիլիցես

«Վարդը իրեն միացրեց Հունաց թագավորության մեջ
եղած Հայոց այրուծին ու մասնատեց Հունաց
թագավորությունը...»

Ստեփանոս Տարրնեցի

2843. 976 գարուն - **Տարրնի ճ-մ**: Անիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց ապստամբած, Տարրն ներխուժած և այն ասպատակող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողներից հայերը մոտ 3.000, դաշնակիցը մոտ 20.000 զինվոր:²⁸⁴³
2844. 976 գարուն - **Մելիտեն և Խառքեթոք** Վարդ Սկլերոսի, Գրիգոր ու Բագրատ Բագրատունիների, Չափրանիկ Մոկացու, Սահակ Վարաժնունու և Չորտվանել Բագրատունու գլխավորած ապստամբների բանակը (10.000) ու նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին կառավարական բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 3, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 10 զինվոր:²⁸⁴⁴
2845. 976 գարուն - **Խյաթը և Արճեշը** Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 17.000) գրավեց Անիի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:²⁸⁴⁵
2846. 976 գարուն - **Տիգրանակեթոքը և Ամիրը** Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում

գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸⁴⁶

2847. 976 հունիսի սկիզբ - **Կոկիսունի ճ-մ**: Տարսնի կառավարիչ Եվստաթիոս Մլեհ Հայի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 2.000) և նրան կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) հետ մղեցին Անթես Ալիաթեսի գլխավորած ապստամբների բանակի առաջապահին (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000) այն բանից հետո, երբ մարտաշարքից առաջ անցած Անթեսը զոհվեց պատահական հարվածից: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:²⁸⁴⁷

2848. 976 հունիսի 14 - **Ղուպնիցայի ճ-մ** (Արևմտյան Բուլղարիա): Բուլղարական թագավորության կառավարիչ Սամուիլ Կոմսաձագի բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) հաղթեցին Սամուիլի եղբայր, համիշխան իշխող Ահարոն Կոմսաձագի բանակին (մոտ 700) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 70): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր: Ահարոնը գերվեց և սպանվեց, իսկ Սամուիլը սկսեց կառավարել միանձնյա:²⁸⁴⁸

2849. 976 հուլիս - **Լապարա դաշտի ճ-մ** (Անդրեփրատյան Ծոփք, Ջեյհուն գավառ)²⁸⁴⁹

Վարդ Սկլերոսի և Սահակ Վարաժնունու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 15.000, այդ թվում 300 արաբ և քուրդ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) մոտեցան Արևելքի ստրատոպեդարքոս Պետրոս Հայի գլխավորած կառավարական բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000, այդ թվում Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսը):

I փուլ - Կողմերն անցան հանդիպակաց հարձակման, ինչի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ:

II փուլ - Օրվա երկրորդ կեսին ապստամբների բանակը թևանցեց կառավարական բանակին և արդեն երեկոյան անակնկալ թիկունքային հարձակումով պարտության մատնեց վերջինիս:

III փուլ - Ապստամբների բանակը որոշ ժամանակ հետապնդեց կառավարական փախչող բանակին՝ այդ ընթացքում առան մարտի մոտելով **Ճամդալ ամրոց**:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր: Կիբիրեոտների ծովային բանակաթեմը բանակաթեմի նոր հրամանատար Միքայել-Կուրտիկ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ միացավ Վարդ Սկլերոսին, որի կողմն անցավ նաև Միքայել Բուրցեսը:

2850. 976 հուլիս - **Մանագլեքոթ** Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸⁵⁰

2851. 976 հուլիս - օգոստոս - **Մուշի Տարոն** ասպատակած Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Տարոնի իշխանության կայազորից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁸⁵¹

2852. 977 սեպտեմբեր - **Օքսիդիոն ամրոցի ճ-մ** (Հյուսիսային Ասորիք): Ռոմանոս Բագրատունու և Միքայել Բուրցեսի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հարձակվեցին Համդանյանների Էմիրությունից հավաքված հարկերը Բյուզանդիա տանող քարավանի վրա, սակայն շրջակայքում գործող կառավարական բանակի (մոտ 10.000) դեմ մարտում պարտվեցին ու գրեթե ողջ կազմով գերվեցին: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Գերի ընկած հայերը սպանվեցին:²⁸⁵²

Վարդ Սկլերոսի և Նրա եղբայր Կոնստանդինի, Կոնստանդին Գավրասի, եղբայրներ Գրիգոր ու Բագրատ Բագրատունիների, ինչպես նաև Չափրանիկ Մոկացու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում արաբներ և քրդեր) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) շարժվեցին Արևելքի ստրատոպեդարքոս Պետրոս Հայի գլխավորած կառավարական համալրված բանակի (մոտ 50.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 1.000) դեմ: Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին: Ապստամբների բանակի կենտրոնը գլխավորում էր Վարդը, աջ թևը՝ Կոնստանդինը, իսկ լիովին հայ ռազմիկներից կազմված ձախ թևը՝ Կոնստանդին Գավրասը:

I փուլ – Ապստամբների բանակի թևերը անցան հարձակման և ջախջախեցին ու փախուստի մատնեցին կառավարական բանակի թևերին:

II փուլ – Չարգացնելով հաջողությունը՝ ապստամբների բանակը փախուստի մատնեց կառավարական բանակի կենտրոնը:

III փուլ – Ապստամբների բանակը սկսեցին հետապնդել ու կոտորել կառավարական բանակի փախչող մնացորդներին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 300, որոնց թվում զոհվեց նաև Պետրոսը, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000 զինվոր:

2854. 977 նոյեմբեր – Փոկեայի ծովամարտ: Կառավարական Նավատորմը (մոտ 100) հաղթեց Կիբիրեոտների ծովային բանակաթեմի զորավար Միքայել-Կուրտիկ Մամիկոնյանի գլխավորած ապստամբների Նավատորմին (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 20 զինվոր 2 նավ, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, մոտ 5 նավ:²⁸⁵⁴

2855. 977 դեկտեմբերի սկիզբ - 978 մարտի վերջ – Նիկիան Վարդ Սկլերոսի, Գրիգոր և Բագրատ Բագրատունիների ու Չափրանիկ Մոկացու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) ի վերջո սովի միջոցով գրավեցին Մանուիլ Կոմնենոսի³² գլխավորած կառավարական բանակից (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:²⁸⁵⁵

2856. 978 հունվար – Անտիոքի ճ-մ²⁸⁵⁶

Մինչ այդ ապստամբների կողմում գտնվող Անտիոքի ավագանին ապստամբեց և անցավ կառավարական բանակի կողմը: Ի պատասխան դրա՝ Սահակ Վարաժնունու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) շարժվեցին քաղաքի ուղղությամբ և օղակեցին այն կառավարական բանակից (մոտ 5.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500):

I փուլ – Ապստամբների բանակը ասպատակեց քաղաքի շրջակայքը:

II փուլ – Ապստամբների բանակը անցավ գրոհի, սակայն այն հետ մղվեց, ընդ որում չօգնեց նույնիսկ Սամվել Հայի գլխավորած քաղաքի Հայ աշխարհագորի ապստամբությունը, որին քաղաքի կայազորը պարտության մատնեց և ցրեց:

³² Գրականության մեջ կա կարծիք, որ Կոմնենոսները հայկական ծագում ունեն, սակայն որևէ ուղղակի վկայություն առ այդ ինձ առայժմ չի հանդիպել և այս առումով հավանական է համարել, որ այս տոհմը սերում էր փոքրասիական հույներից: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ իր ժամանակի փոքրասիական հունական ռազմաֆեոդալական ավագանու ներկայացուցիչները տարբեր ժամանակներում մեծ հավանականությամբ առնվազն զոռն խնամիական կապեր պետք է, որ ունենային հայկական ռազմաֆեոդալական ավագանին ներկայացնող տոհմերի հետ: Կոնկրետ Կոմնենոսների պարագայում հայտնի է, որ Նրանք խնամիական կապեր ունեին Դալաշների հետ, ընդ որում վերջիններիս հայականությունը ես համարում եմ հաստատված: Այս կապակցությամբ հարկ է ավելացնել, որ ոչ պակաս կարևոր էր նաև այն հանգամանքը, որ փոքրասիական հունական ռազմաֆեոդալական ավագանու ներկայացուցիչներն իրենք զուտ սոցիալական մակարդակում գործում էին հայերին բնորոշ սոցիալական վարքագծի շրջանակներում:

Պաշտպանվողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:

2857. 978 փետրվար - Արտաք ամրոցը (Յալեայից մոտ 50 կմ հյուսիս-արևմուտք) Վարդ Սկլերոսի կողմում հանդես եկող Համդանյանների էմիրության բանակի մի մասը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:²⁸⁵⁷
2858. 978 փետրվար - Անտիոքի ճ-վ: Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Վարդ Սկլերոսի կողմում հանդես եկող Համդանյանների էմիրության բանակի մի մասին (մոտ 9.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁸⁵⁸
2859. 978 մարտ - Շատիկ բերդը Ոստանիկ բանակը (մոտ 2.000) գրավեց Կարսի թագավորության բանակից (մոտ 200): Հարձակվողները կորցրին մոտ 200, պաշտպանվողները՝ մոտ 50 զինվոր: Շուտով Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու միջնորդությամբ կնքվեց հաշտություն:²⁸⁵⁹
2860. 978 մարտի 24 - Պանկալիայի ճ-վ (Կապադովկիա, Յալիս գետից դեպի Ամորիոն տարածվող հարթավայրում): Վարդ Սկլերոսի, Կոնստանդին Գավրասի, եղբայրներ Գրիգոր և Բագրատ Բագրատունիների, ինչպես նաև Չափրանիկ Մոկացու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին Վարդ Փոկասի գլխավորած կառավարական բանակին (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000, այդ թվում Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսը և Տարսոնի կառավարիչ Եվստաթիոս Մլեխ Յայը), ընդ որում Վարդ Փոկասը մարտադաշտում հեծյալ մենամարտ ունեցավ Կոնստանդին Գավրասի հետ ու զուրգի հզոր հարվածով տապալեց նրան ձիուց, սակայն հաջորդ իսկ ընդհարումում նիզակի կոթով հուժկու հարված ստացավ, տապալվեց ձիուց և հետագայում մեծ դժվարությամբ հազիվ փրկվեց: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000 զինվոր:²⁸⁶⁰
2861. 978 մարտի վերջ - Աթալիան Վարդ Սկլերոսի, Կոնստանդին Գավրասի, եղբայրներ Գրիգոր և Բագրատ Բագրատունիների, ինչպես նաև Չափրանիկ Մոկացու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) մանր մարտերից հետո գրավեցին կառավարական բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 400): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 30, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր:²⁸⁶¹
2862. 978 մայիս - Աբիդոսի ծովազամաքամարտ: Վարդ Փոկասի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) չկարողացան ռազմական ուղղակի հարվածով գրավել քաղաքը մինչ այդ Վարդ Սկլերոսի որդի Ռոմանոսի գլխավորությամբ քաղաք մտած ապստամբների բանակից (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10.000), որոնք, սակայն, ի վերջո կորուստներ կրելով «Հունական կրակ» օգտագործող հակառակորդի նավատորմից, նահանջեցին: Ապստամբներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, հակառակորդի ուժերից հայերը՝ մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր:²⁸⁶²
2863. 978 հունիս - Գյունեի ճ-վ (Խարսիանոնի մոտ): Վարդ Սկլերոսի, եղբայրներ Գրիգոր և Բագրատ Բագրատունիների ու Չափրանիկ Մոկացու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին Վարդ Փոկասի գլխավորած կառավարական բանակին (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000, այդ թվում Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսը և Տարսոնի կառավարիչ Եվստաթիոս Մլեխ Յայը), որին, սակայն, հաջողվեց կազմակերպված նահանջել: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁸⁶³
2864. 978 հուլիս - սեպտեմբեր - Տիգրանակերտը Բուլեհյանների էմիրության բանակը (մոտ 40.000) 3 ամիս պաշարեց Համդանյանների և Մրվանյանների էմիրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), ստիպեց հանձնվել, որից

հետո առանց մարտերի մտավ Ամիր: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁸⁶⁴

2865. 978 օգոստոս - Քաղեշի ճ-մ: Քաղաքից Նահանջող Համդանյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000), օգտվելով նրանից, որ թշնամու բանակի հրամանատարությունը հրաժարվել է ձեռք բերվելիք ավարը հանձնել սեփական ռազմիկներին, անակնկալ հարձակվեց Բուվեհյանների էմիրության հետապնդող բանակի (մոտ 9.000) վրա և պարտության մատնեց վերջինիս: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր: Մոսուլի Համդանյանների էմիրությունը կործանվեց, իսկ նրա տարածքի հիմնական մասն անցավ Բուվեհյանների էմիրությանը, իսկ փոքր մասը՝ Բուվեհյանների էմիրության գերիշխանությունն ընդունած Մրվանյանների էմիրությանը:²⁸⁶⁵

2866. 979 հունիսի 19 - Պանկալիայի ճ-մ²⁸⁶⁶

Վարդ Սկլերոսի, եղբայրներ Գրիգոր և Բագրատ Բագրատունիների, ինչպես նաև Չափրանիկ Մոկացու գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 47.000, այդ թվում արաբներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000) մոտեցան Վարդ Փոկասի գլխավորած կառավարական բանակին (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000):

I փուլ - Ապստամբների բանակը անցավ հարձակման և ստիպեց կառավարական բանակին Նահանջել: Այս ընթացքում Վարդ Փոկասը մարտադաշտում հանդիպեց և հեծյալ մենամարտ ունեցավ Վարդ Սկլերոսի հետ: Վերջինս թրի հարվածով վիրավորեց իր հակառակորդին, սակայն դրա փոխարեն Վարդ Փոկասը գուրգի հզոր հարված հասցրեց Սկլերոսին ու, թեև չխոցեց հակառակորդի պաշտպանական հանդերձավորումը, սակայն շշմեցրեց վերջինիս, ինչից հետո կողմերը հեռացան միմյանցից: Չնայած այս ամենին, սակայն, կառավարական բանակի վիճակը շարունակեց աստիճանաբար ծանրանալ:

II փուլ - Մարտադաշտ հասավ Հովհան-Թոռնիկ Մամիկոնյանի ու իշխանաց-իշխան Ջոջիկի գլխավորած Արտանուշի թագավորության հեծյալ զուևողը (12.000) և, թիկունքից հարվածելով ապստամբների բանակին, խուճապի մատնեց վերջինիս ու հարկադրեց փախուստի:

III փուլ - Ուժերը վերադասավորած կառավարական բանակը անցավ հակահարձակման և, Արտանուշի թագավորության հեծյալ զևողի օգնությամբ ճակատային ու թիկունքային համակցված հարվածներ հասցնելով, ծանր պարտության մատնեց ապստամբների բանակին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 13.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 13.000, դաշնակիցները՝ մոտ 20.000 զինվոր: Վարդ Սկլերոսը, Կոնստանդինը և Ռոմանոսը հեռացան Արաբական խալիֆություն, որտեղ բանտարկվեցին:

2867. 979 ամառ - 980 գարուն - Կապադոկիայի արևելքը, Փոքր Հայքը և Անդրեփրատյան ճոխքը Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին՝ ի վերջո դիմադրությունը դադարեցնողներին ներում խոստանալու միջոցով վերջնականապես ճնշելով Վարդ Սկլերոսի կողմնակիցների դիմադրությունը: Սատրապական Հայաստանի XIV ապստամբությունը ճնշվեց:²⁸⁶⁷

2868. 980 գարուն - Թիդուայի ճ-մ (Կենտրոնական Վրաստան): Բագրատ II-ի գլխավորած Աբխազական (մոտ 10.000) և Արտանուշի (մոտ 10.000) թագավորությունների միացյալ բանակը հաղթեց ապստամբած վրաց իշխանների բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁸⁶⁸ Արդյունքում Բագրատ I Մեծը դարձավ նաև նոր հռչակված Քարթլիի արքա՝ մեկ թագավորության մեջ միավորելով Վրաստանը և Աբխազական թագավորության տարածքը: Բագրատ I Մեծի

2869. 981 մարտ - Ռաբան ամրոցը Բյուզանդական կայսրության բանակի կազմում գործող Հայ հետևակայինները (մոտ 300), գիշերը աստիճաններով ներխուժելով ամրոց, անակնկալ հարձակումով գրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 700) այն բանից հետո, երբ մի հայ կնոջից տեղեկացան ամրոցի կայազորի վիճակի ու պարիսպների բարձրության մասին: Հայերը կորցրին մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁸⁶⁹

2870. 981 ամառ – Աստիոնի ճ-մ: Գամրեկեի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.500) անակնկալ գիշերային հարձակումով հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության ճամբարած բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁸⁷⁰
2871. 981 ամառ – Լառիկեայի ճ-մ: Գամրեկեի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.500) փորձեցին անակնկալ հարձակվել քաղաքը պաշարած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի (մոտ 20.000) վրա, սակայն հակառակորդի բանակն անցավ հակահարձակման և նրանց պարտության մատնեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Գամրեկեին գերվեց և հետագայում մահապատժի ենթարկվեց:²⁸⁷¹
2872. 981 նոյեմբեր – Բաթ ալ-Յահուլի ճ-մ (Հալեպի հյուսիսային դարպասների դիմաց): Արևելքի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Սաադ-Էդ-Դուլայի գլխավորած Համդանյանների Եմիրության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁸⁷²
2873. 981 աշուն – 984 աշուն – Լարիսսան (Հունաստան, Աթենքից մոտ 200 կմ հյուսիս-արևմուտք) Բուլղարական թագավորության կառավարիչ Սամուիլ Կոմսաձագի գլխավորությամբ քաղաքը շրջափակած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 50.000) չգրավեց Հունաստանի դուքս Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) ու հեռացավ միայն այն բանից հետո, երբ քաղաքի ղեկավարը կեղծ հնազանդություն հայտնեց Սամուիլին, ընդ որում դրանից հետո քաղաքն ապահովեց պարենամթերքով: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁸⁷³
2874. 982 գարուն – Շալշեթի ճ-մ: Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 25.000) հաղթեց Գուրգեն Բագրատունու գլխավորությամբ առաջխաղացած Քարթլիի թագավորության բանակի մի մասին (մոտ 5.000), որից հետո Քարթլիի թագավորության բանակի մյուս մասի (մոտ 10.000) գլուխն անցած մարտադաշտին մոտեցող Բագրատ I Մեծի հետ հաշտություն կնքվեց: Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸⁷⁴
2875. 982 գարուն – Ալաշկերտի ճ-մ: Անիի թագավորության (մոտ 50.000) և Գողթնի Եմիրության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ջախջախեց Աբուլ-Հաջ Սալարի գլխավորությամբ Ղվինդ առաջխաղացած Սալարյանների, Հերի և Շադդադյանների Եմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 70.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:²⁸⁷⁵
2876. 982 գարուն – Ղվինդ Գողթնի Եմիրության (մոտ 8.000) և Անիի թագավորության (մոտ 40.000) միացյալ բանակը Սալարյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր: Աբուլ-Հաջ Սալարը գերվեց, քաղաքն անցավ Գողթնի Եմիրությանը, իսկ կտրուկ թուլացած Սալարյանների Եմիրության հիմնական տիրույթներն էլ Ատրպատականում անցան Ռավվադյանների Եմիրությանը:²⁸⁷⁶
2877. 982 ամառ – Պարտավր, Շամբորր և Բայրականը Շիրվանշահերի Եմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Սալարյանների Եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁸⁷⁷
2878. 982 աշուն – Պարտավր, Շամբորր և Բայրականը Փառլունի գլխավորած Շադդադյանների Եմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Շիրվանշահերի Եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁸⁷⁸
2879. 983 մայիս – Բակեար ամրոցի ճ-մ (Վասպուրական, Ճվաշ գավառ)²⁸⁷⁹

Աբու-Դուլուֆի գլխավորած Գողթնի Եմիրության բանակը (907 հեծյալ) ներխուժեց Վասպուրական և սկսեց մոտենալ ամրոցի շրջակայքում հանգստացող Անձևացիքի իշխան ու Վասպուրականի իշխանաց-իշխան Աբլղարիբ Հավնունու, Վասպուրականի մարզպան Տիգրանի և Գրիգոր իշխանի շքախմբին (մոտ 30):

I փուլ - Թշնամին անակնկալ հարձակվեց և փախցրեց հայերի ձիերը: Հայերը ապաստանեցին ամրոցում, որը շուտով պաշարվեց թշնամու կողմից:

II փուլ - Չունենալով պաշտպանվելու հնարավորություն՝ հայերը, ստանալով բավարար երաշխիքներ, հանձնվեցին, սակայն գերված հայերը սպանվեցին և միայն Աբլղարիբը, Տիգրանը ու Գրիգորը մեծ փրկագնի դիմաց ազատ արձակվեցին:

Թշնամին կորցրեց մոտ 10 զինվոր:

2880. 983 սեպտեմբերի 25 - Հայեպի ճ-մ: Արևելքի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000³³) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000, այդ թվում Չորտվանելը) հաղթեցին Համդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 3.000) Հեմսի կառավարիչ Բակջուրի գլխավորությամբ բաղաբը պաշարած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Չորտվանելը, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁸⁸⁰
2881. 983 սեպտեմբերի վերջ - հոկտեմբեր - Կենտրոնական Ասորիքը, Հեմսը և ու նրա շրջակայքը Արևելքի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին²⁸⁸¹, ինչի արդյունքում Հեմսը և Կենտրոնական Ասորիքը հանձնվեցին Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունն ընդունած Համդանյանների Էմիրությանը:
2882. 984 գարուն - Տիգրանակերտը և Մծբինը Բադ իբն Դոստուկի գլխավորած Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Բուվեհյանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու բաղաբների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸⁸²
2883. 984 աշուն - Բաջլաի ճ-մ (Խաբուր գետի վերին հովտում): Բադ իբն Դոստուկի գլխավորած Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 9.000) հաղթեց Բուվեհյանների Էմիրության բանակին (մոտ 11.000), որից հետո առանց մարտերի մտավ Մոսուլ: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁸⁸³
2884. 985 հունիս - Կիլիզան (Ասորիք, Հալեպից մոտ 70 կմ հյուսիս) Արևելքի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) գրավեցին Համդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 250, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁸⁸⁴
2885. 985 հուլիս - Կիլիզայի ճ-մ: Արևելքի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) հաղթեցին իրենց ճամբարի վրա անակնկալ հարձակված Համդանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁸⁸⁵
2886. 985 օգոստոս - սեպտեմբեր - Պիրը Արևելքի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) պաշարեցին Համդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, տեղեկանալով, որ հակառակորդի հիմնական բանակը (մոտ 10.000) ասպատակում է Անտիոքի շրջակայքը, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁸⁸⁶
2887. 985 սեպտեմբեր - Քաֆար-Տաբ ամրոցի ճ-մ: Արևելքի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Համդանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁸⁸⁷
2888. 985 սեպտեմբեր - Բայանեա ամրոցը Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁸⁸⁸
2889. 985 հոկտեմբեր - Բայանեա ամրոցը Լևոն Մլեհ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000)

³³ Թեմալ-Էդ-Դինը հայտնում է, որ Վարդ Փոկասի բանակը կազմել է 500.000 ռազմիկ, որը ակնհայտ չափազանցություն է, քանի որ ողջ կայսրության բանակը բնակավոր ժամանակաշրջանում կազմում էր 200.000 ռազմիկ:

պաշարեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության կայազորից (մոտ 500), որը, ստանալով բավարար երաշխիքներ, հանձնվեց: Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²⁸⁸⁹

2890. 985 աշուն - 988 աշուն - Լարիսսան Բուլղարական թագավորության կառավարիչ Սամուիլ Կոմսաձագի գլխավորությամբ քաղաքը շրջափակած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 50.000) սովի շնորհիվ գրավեց Հունաստանի դուքս Նիկոլիցա Տլփինաս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁸⁹⁰

2891. 986 մայիս - Քաղղաղի ճ-մ: Վարդ Սկլերոսի, նրա եղբայր Կոնստանդինի և որդի Ռոմանոսի գլխավորությամբ գործող գերված քրիստոնյա ռազմիկներից կազմված հեծելազունը (3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000), ընդառաջ գնալով Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուվեհյանների Էմիրության Էմիր Սամսամ-Էդ-Դուլայի խնդրանքին, գլխովին ջախջախեցին գահակալական պայքար սկսած Շարաֆ-Էդ-Դուլայի՝ արևելքից առաջխաղացած բանակին (մոտ 25.000, այդ թվում 20.000 թյուրքեր): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Որպես պարգև այս հաղթանակի՝ Վարդ Սկլերոսի հեծելազունը իրավունք ստացավ վերադառնալ Սատրապական Հայաստան և անմիջապես Էլ ճանապարհ ընկավ:²⁸⁹¹

2892. 986 դեկտեմբեր - Քաղղաղի ճ-մ: Վարդ Սկլերոսի, նրա եղբայր Կոնստանդինի և որդի Ռոմանոսի գլխավորությամբ գործող գերված քրիստոնյա ռազմիկներից կազմված ու դեպի հյուսիս-արևմուտք շարժվող հեծելազունը (մոտ 2.700) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.800) հաղթեցին թիկունքից անակնկալ հարձակվել փորձած Բուվեհյանների Էմիրության բանակին (մոտ 5.000), որից հետո ապաստանեցին Սատրապական Հայաստանում: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸⁹²

2893. 986 հուլիսի 25 - օգոստոսի 17 - Սոֆիայի ճ-մ (= Տրայանոսի դարպասների ճ-մ) (= Սարդիկայի ճ-մ)²⁸⁹³

Վասիլ II-ի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000, այդ թվում Հունաստանի ստրատեգ, պատրիկ Գրիգոր Վիկացին, ինչպես նաև Լևոն Մլեհ Հայը) պաշարեցին քաղաքը Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ - Հուլիսի 25-ից սկսած կայսերական բանակը 20 օր շրջափակեց քաղաքը, սակայն որևէ հաջողության չհասավ: Հաջողություն չբերեց նաև պաշարողական տեխնիկայի կիրառումը, որը ոչնչացվեց թշնամու կողմից, իսկ պարենամթերքի համար հիմնական ճամբարից հեռացած մի ջոկատ Էլ ընկավ Բուլղարական թագավորության կառավարիչ Սամուիլի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցող Բուլղարական թագավորության բանակի (մոտ 30.000) դարանը և գլխովին ոչնչացավ: Արդյունքում կայսրության բանակը շուտով սկսեց նաև պարենամթերքի խիստ պակաս զգալ:

II փուլ - Օգոստոսի 15-ին կայսերական բանակը թողեց պաշարումը և սկսեց նահանջել, իսկ արդեն օգոստոսի 17-ին այն հասավ Տրայանոսի դարպասներ կիրճին: Միաժամանակ այս ընթացքում լուրեր տարածվեցին, թե իբր վերջապահի դեկավար Լևոն Մլեհ Հայը, որը մինչև հիմնական բանակի տեղ հասնելը հետ էր քաշել ուժերը, նպատակ ունի ռազմական հեղաշրջում իրականացնել, ինչը մեծ խառնաշփոթ առաջացրեց առանց այդ Էլ մեծապես շփոթված վիճակում նահանջող կայսերական բանակում:

III փուլ - Օգոստոսի 17-ի օրվա երկրորդ կեսում Բուլղարական թագավորության բանակը Տրայանոսի դարպասներ կիրճում դարանը զցեց և գլխովին ջախջախեց կայսերական բանակին:

IV փուլ - Բուլղարական թագավորության բանակը հետապնդեց և ծանր կորուստներ պատճառեց հակառակորդի բանակին, ընդ որում Վասիլ II-ը մեծ դժվարությամբ փրկվեց միայն այն բանի շնորհիվ, որ հիմնականում Հայ ռազմիկներից կազմված կայսերական թիկնազորը շրջապատեց նրան ու հանեց մարտադաշտից:

Հայերը կորցրին մոտ 10.000, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:

Սատրապական Հայաստանի XV ապստամբություն (987-991)

«Բյուզանդիայում հայ ազնվականների սոցիալական դիմադրի հակասական-դուալիստական եռությունը հստակորեն երևում է այն բանից, որ X-XII դարերում նրանք ոչ միայն տվեցին եռանդուն զորավարների մի փայլուն համաստեղություն, այլև ներկայացրեցին անհանգիստ ապստամբների ու խռովարարների մի երկար շղթա, ապստամբներ և խռովարարներ, որոնք անընդհատ ստիպում էին կայսրությանը ցնցվել»

Ա. Կաժդան

2894. 987 փետրվար – Մելիտեն Վարդ Սկլերոսի համալրված հեծելազունորդ (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000), Մրվանյանների էմիրության բանակը (մոտ 3.000), ինչպես նաև քոչվոր Նոմայրյան ու Ուկայյան ցեղերի գլխավորած արաբները (մոտ 4.000) անակնկալ հարձակումով գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 250): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 50 զինվոր: Վարդ Սկլերոսը սկսեց արագորեն մեծացնել իր բանակը և միաժամանակ բանակցել Վարդ Փոկասի հետ: Վերջինս, սակայն, գերեց Սկլերոսին և 987 թ-ի սեպտեմբերի 14-ին ինքը հռչակվեց կայսր:²⁸⁹⁴
2895. 987 սեպտեմբերի վերջ - հոկտեմբեր – Ապահուսիքը Մելիտենից հեռացած Մրվանյանների ու Համդանյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁸⁹⁵

Ռավվադյան պատերազմ (987-998)

2896. 987 աշուն – Նախիջևանը Արտավանյան-Գողթն երթուղով Աբուլ-Հաջ Մուհամմեդ իբն Հուսեյնի գլխավորությամբ Անիի թագավորության տարածք ներխուժած Ռավվադյանների, Հերի և Շադդադյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (100.000) գրավեց Գողթնի էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 400): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸⁹⁶
2897. 987 աշուն – Դվինը Նախիջևանից Աբուլ-Հաջ Մուհամմեդ իբն Հուսեյնի գլխավորությամբ արշավանքը դեպի հյուսիս-արևմուտք շարունակած Ռավվադյանների, Հերի և Շադդադյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 98.000) գրավեց Գողթնի էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 400): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁸⁹⁷ Արքայից-արքա Սմբատ II Տիեզերակալը, հաշվի առնելով այն, որ Աբխազիայում Բագրատ I Մեծի գաղտնի աջակցությամբ իրեն արքա հռչակած ու իշխանությանը վերատիրած Թեոդոսիոս II Կույրը խիստ սպառնալից դիրք է գրավել Անիի թագավորության նկատմամբ և նպատակահարմար չգտնելով միանգամից պատերազմել երկու ճակատով, խոշոր գումար վճարեց Աբուլ-Հաջ Մուհամմեդ իբն Հուսեյնին, որը, ստանալով այն ու կայազորներ թողնելով գրաված քաղաքներում, իր հիմնական բանակային ուժերով նահանջեց:
2898. 987 աշուն – Դվինի ճ-մ (Գուգարք, Ջավախք գավառ): Բագրատ Բարեհոգի արքայի գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Սատրապական Հայաստանի XV ապստամբությանը օժանդակող Արտանուշի թագավորությունը թուլացնելու նպատակ հետապնդող իր որդու՝ Գուրգեն Բագրատունու, գլխավորությամբ Զարադուռի իշխանության դեմ արշաված Զարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁸⁹⁸ Շուտով մոտեցան Բագրատ I Մեծի գլխավորած Զարթլիի և Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի թագավորությունների հիմնական ուժերը, որի արդյունքում կնքվեց հաշտություն:

2899. 987 դեկտեմբեր – Քարադուռի իշխանության տարածքը Թեոդոսիոս II Կույրի գլխավորած Աբխազական (մոտ 30.000) և Քարթլիի (մոտ 30.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեց:²⁸⁹⁹

2900. 988 հունվար – Գորիի ճ-մ (Վրաստան, Տփղիսից մոտ 50 կմ հյուսիս-արևմուտք)²⁹⁰⁰

Արքայից-արքա Սմբատ II Տիեզերակալը Թեոդոսիոս II Կույրից պահանջեց դադարեցնել թշնամական գործողությունները և հեռանալ Անիի թագավորության գերագահության տակ գտնվող տարածքներից: Միաժամանակ Հայոց արքան կենտրոնացրեց Անիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում Ոստանիկ, ինչպես նաև Մարզպանական բանակը, որի կազմում էին, մասնավորապես, Գոռամ իշխանի գլխավորած Արտանուշի թագավորության հեծելազորը, Գուրգեն արքայի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության բանակը (վերջինս իր կազմում ընդգրկում էր նաև Համակար Արծրունու գլխավորած Անձևյաց իշխանության բանակը և Աշոտ Մոկացու գլխավորած Մոկաց իշխանության հեծելազորը, ինչպես նաև Գևուսյաց, Քաջբերունյաց, Գաբեղյանց, Գազրիկյանց, Գևուսյանց և Ջյունականյանց զևոները), Կարսի թագավորության բանակը, Լոռու թագավորության բանակը, Աբուսամբ Սյունու գլխավորած Սյունյաց թագավորության բանակը, Հմայակ Սևորդու, Սմբատ ու Վասակ Առանշահիկների գլխավորած Խաչենի թագավորության բանակը, Գագիկ Բագրատունու գլխավորած Տարոնի իշխանության հեծելազորը, Գրիգորի գլխավորած Սասունի իշխանության բանակը, Կորճայքի հեծելազորը և Ճողքի իշխանության բանակը):

Տեղեկանալով իր դեմ արշավել պատրաստվող Անիի թագավորության բանակի կենտրոնանալու մասին՝ Թեոդոսիոս II Կույրը իր բանակով նահանջեց դեպի հյուսիս և ճամբարեց Գորիի շրջակայքում: Դրանից հետո արքայորդի Մուշեղը, ամուսնացած լինելով Թեոդոսիոս II Կույրի դստեր հետ և զգալով իրեն համեմատաբար ապահով, բանակցությունների նպատակով ժամանեց հակառակորդի ճամբար, սակայն գերվեց: Ի պատասխան դրա՝ Անիի թագավորության բանակը ուղղություն վերցրեց դեպի Գորի: Հակառակորդի բանակը, սակայն, ամուր դիրքեր զբաղեցնելով քաղաքի շրջակայքում, միաժամանակ բաց թողեց նաև Կուր գետի ջրերը, ինչի արդյունքում, առաջացնելով արհեստական ջրհեղեղ, սեփական դիրքերի դիմաց ստեղծեց համատարած լերկասառույց: Ստեղծված բարդ իրավիճակից ելք առաջարկեց Վասպուրականի Գուրգեն արքան, որը նաև հանձն առավ գերությունից ազատել իր քեռորդի Մուշեղին: Հրամայելով սեփական հեծելազորի ձիերը պայտել հաստ ու ցցային ելուստներ ունեցող պայտերով՝ Գուրգենը վերջինիս ուղեկցությամբ լերկասառույցի վրայով առերևույթ խաղաղ երթով շարժվեց թշնամու ուղղությամբ: Թեոդոսիոս II Կույրը, կարծելով, թե հայերը գալիս են բանակցելու, իր թիկնապահ զևոյով Մուշեղի ուղեկցությամբ մոտեցավ լերկասառույցի վերջին:

Ի փուլ – Լիակատար լուծություն պահպանող Գուրգենի հեծյալները ընդհուպ մոտեցան թշնամուն և, միանգամից հզոր աղաղակ բարձրացնելով, անակնկալ հարձակվեցին Թեոդոսիոս II Կույրի թիկնապահ զևոյի վրա: Վերջինս, պատրաստ չլինելով ընդհարմանը, խուճապի մատնվեց ու դիմեց փախուստի:

II փուլ – Հայկական բանակը կարճ տարածություն հետապնդեց հակառակորդի փախչող բանակին, սակայն շուտով դադարեցրեց այդ: Մուշեղը ազատվեց, իսկ յուրայինների կողմից լքված Թեոդոսիոս II Կույրը գերվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Հայոց արքան, սակայն, մեծահոգի գտնվեց, խստորեն չպատժեց իր ձեռքում հայտնված կույր ծերունուն և Թեոդոսիոս II Կույրն ուղղակի զրկվեց ամեն մի հեռանկարից: Միաժամանակ Քարադուռի իշխանությունը ընկավ Անիի թագավորության ուղղակի տիրապետության տակ, բայց 989 թ-ից նորից անցավ Արտանուշի թագավորությանը³⁴:

³⁴ Այս ճակատամարտը, որի մասին հայտնում է Շապուհ Բագրատունին, գրեթե ոչ մի ուշադրության չի արժանացել, քանի որ նրա նկատմամբ ի սկզբանե որդեգրվել է թերահավատ և ժխտողական մոտեցում, ինչը հիմնավորվում է նրանով, որ Շապուհ Բագրատունին որևէ կոնկրետ թվական չի նշում: Ընդ որում IX դարի վերջին և X դարի վերջին ապրած հայերի մոտ շատ տարածված անուններ կրող ու այս իրադարձությունների կապակցությամբ հիշատակվող անձանց անունների զարմանալի, թեև լիովին բացատրելի համընկնումը (հիշատակվող Սմբատ արքան կարող է նույնացվել կամ Սմբատ I-ի (890-913), կամ Սմբատ II Տիեզերակալի (977-989) հետ, Վասպուրականի բանակի հրամանատար Գուրգենը՝ Գուրգեն Ապուլպեղ Արծրունու (859-896) կամ Վասպուրականի Գուրգեն արքայի (982-1003) հետ և այլն) մասնագետների մեծամասնությանը քերել է այն համոզման, որ այս իրադարձությունները պետք է տեղադրել IX դարի վերջին և, որ նրանցում արտացոլված են Սմբատ I-ի 893 թ-ի մեծ արշավանքի արձագանքները: Իր հերթին, քանի որ հիշատակված իրադարձությունների արժանահավատ աղբյուր հանդիսացող Հովհաննես Դրասխանակերտցին այս ճակատամարտը չի հիշատակում, ապա «Ժողովուրդների բարեկամության» գաղափարը դավանող խորհրդահայ

Ապահովեցիք Յեր ուղևորվող Յերի Եմիրի որդի Աբուլ-Յաջ Մուսկի շքախումբը (մոտ 100) մտավ Վասպուրական: Այստեղ, գյուղերից մեկի մոտ նկատելով վազվզող հայ երեխաներին, Եմիրի որդու շքախումբը վերջինիս հրամանով առևանգեց նրանց և շարունակեց իր ուղին դեպի Յեր:

Տեղեկանալով այդ մասին՝ Սարգիս իշխանի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության սահմանապահ ջոկատներից մեկը (մոտ 50) հասավ թշնամուն և գլխովին ոչնչացրեց վերջինիս, իսկ Սարգիսը հեծյալ թրամարտում հաղթեց ու սպանեց Եմիրի որդուն:

Հայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 45 զինվոր: Գերված երեխաները ազատվեցին:

Տեղեկանալով որդու զոհվելու մասին՝ Յերի Եմիրը համոզեց Ռավվադյանների Եմիր Աբուլ-Յաջ Մուհամմեդ իբն Յուսեյնին միացյալ ուժերով ներխուժել Վասպուրական: Այդ նպատակով Յերի մոտ կենտրոնացած Ռավվադյանների, Շադդադյանների ու Յերի Եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) բաժանվեց երեք մասի և Եմիր Աբուլ-Յաջ Մուհամմեդի գլխավորությամբ պատրաստվեց երեք շարասյուններով ներխուժել Վասպուրականի թագավորության տարածք: Վիճակը բարդանում էր նրանով, որ Վասպուրականի թագավորության հիմնական բանակային ուժերը դեռևս գտնվում էին Անիի թագավորության հյուսիսում և անմիջականորեն թշնամուն դիմադրելու համար առկա էին սակավաթիվ ուժեր:

I փուլ – Հայկական մի ջոկատ (մոտ 100) գիշերը աննկատ թափանցեց հակառակորդի ճամբար և սպանեց Եմիր Աբուլ-Յաջ Մուհամմեդ իբն Յուսեյնին ու նրա օգնականներին:

II փուլ – Ստեղծված խառնաշփոթ իրավիճակում հակառակորդի բանակն այլևս չիրականացրեց նախատեսված ներխուժում դեպի Վասպուրական և սկսեց հետ քաշվել: Հայկական բանակը կարճ տարածություն հետապնդեց հակառակորդի փախչող բանակին, սակայն շուտով դադարեցրեց այդ:

Թշնամին կորցրեց մոտ 10 զինվոր: Գերված երեխաները ազատվեցին: Արդյունքում, սակայն, Ռավվադյանների Եմիրությունը սկսեց տենդագին պատրաստվել քիչ անց ձեռնարկվելիք ավելի խոշոր գործողությունների:

պատմաբանները, որոնք առանց այդ էլ չէին ցանկանում խոսել «կովկասյան եղբայրական ժողովուրդներ»-ի միջև տեղի ունեցած որևէ մի առճակատման մասին, միանշանակորեն այս ճակատամարտը հռչակել են «վիպական կամ հնարովի»: Ըստ իս, սակայն, այս ճակատամարտը անիրական համարելու ոչ մի իրական հիմք չկա, բացառությամբ թերևս վերջինիս չկոնկրետացվող թվականի՝ մի թերություն, որը չափազանց տարածված է ոչ միայն հայկական, այլև օտարագծի աղբյուրներում: Միաժամանակ ես կարծում եմ, որ այս ճակատամարտը պետք է տեղադրել ոչ թե 893, այլ 988 թ-ին: Իրոք, քննարկվող իրադարձություններում որպես արխագների արքա հիշատակվում է ոմն Թաթոս, որը իրականում ոչ այլ ոք է, քան Աբխազական թագավորության վերջին արքա Թեոդոսիոս II Կույրը (975-978, 987-988): Սրան հակառակ, IX դարի վերջում Աբխազական թագավորության Թաթոս կամ Թեոդոսիոս անուններով որևէ արքայի մասին տեղեկություն չկա: Միաժամանակ հիշատակվող Սմբատ արքան ինչքան հավանականությամբ կարող է լինել Սմբատ I-ը, նույնքան հավանականությամբ էլ՝ Սմբատ II Տիեզերակալը: Իր հերթին, որպես Վասպուրականի բանակի հրամանատար հիշատակված Գուրգենը առավել հավանական է ոչ թե Գուրգեն Ապուլայեցի Արծրունին է, այլ Վասպուրականի Գուրգեն արքան, քանի որ 890-ական թվականներին Գուրգեն Ապուլայեցի Արծրունին մեկուսացած տիրում էր Անձևացիքում, Վասպուրականի իշխանների հետ գտնվում էր բարդ ներանձնային հարաբերությունների մեջ և դժվար թե նրան վստահվեր Արծրունյաց բանակի հրամանատարությունը, այն դեպքում, երբ Վասպուրականի թագավորության լրիվ տարածքը իր, որդու ու եղբոր տիրապետության տակ ունեցող Գուրգեն արքան հենց ինքն էլ պիտի գլխավորեր սեփական բանակը: Եվ վերջապես Ստեփանոս Տարունեցին, թեև չկոնկրետացնելով ու խիստ անորոշ կերպով, սակայն տեղեկացնում է 980 թվականների վերջին Անիի թագավորության և արխագների միջև սրված հարաբերությունների ու Անիի թագավորության ձեռնարկված հյուսիսային արշավանքի մասին: Այսպիսով՝ առավել հավանական է այս իրադարձությունները տեղադրել 988 թ-ին, հենց այն ժամանակ, երբ արխագները, կրկին իրենց արքա հռչակելով մինչ այդ զանդնեց արված Թեոդոսիոս II Կույրին, վերջին անգամ փորձեցին վիճարկել համակովկասյան գերագահության հարցը Անիի Բագրատունիների հետ: Միաժամանակ պետք է նշել նաև, որ այս ճակատամարտի նկարագրությամբ Շապուհ Բագրատունին մեզ է փոխանցում մի յուրօրինակ շորանամակ, որը հստակ կերպով ցույց է տալիս Ե X դարի վերջի և XI դարի առաջին կեսի Անիի թագավորության 100.000 հոգանոց բանակի կառուցվածքը, ընդ որում մեր պատմիչը, թեև չի հայտնում Կարսի և Լոռու թագավորությունների բանակների մասին, սակայն ակնհայտ է, որ վերջինս, առաջնորդվելով տոհմական սկզբունքով, նրանց ընդգրկել է Անիի Բագրատունիների արքայական բանակի կազմում: Հետաքրքիր է նաև մեկ այլ հանգամանք: Իրոք, թվարկելով Անիի թագավորության բանակի կազմը, Շապուհ Բագրատունին վերջում նշում է. «...ինչպես նաև Պարսից աշխարհից՝ բազմաթիվ ուրիշներ»՝ այս խոսքերով ամենայն հավանականությամբ նկատի ունենալով Անիի արքաների նկատմամբ վասալական պարտավորություններ ունեցող Եմիրությունների ու նրանց տիրապետության տակ գտնվող հայագծի մանր ազնվականների բանակը: Վերջում ավելացնենք նաև, որ դեռևս պարզ չէ միայն, թե ո՞ր իշխանության բանակը հասկանալի հիշատակվող «ճոլ(դ)քի բանակ»-ի տակ: Այս կապակցությամբ կարելի է կարծել, որ, ըստ երևույթին նկատի է ունեցվում ճիդքը ազգագավառը, որը գտնվում է Կախեթի արևմուտքում: Այսպիսով, երբ հստականում է այս ճակատամարտի թվականը և այլևս որևէ փաստարկ չի մնում այն հռչակել «վիպական», մեր առաջ հառնում է Հայկական բանակի հերթական մի անտեսված, սակայն փայլուն հաղթանակ, որը հսկայական տեղեկատվություն է պարունակում իր ժամանակաշրջանի Հայկական բանակի մասին:

2903. 988 մայիս – Խրիստոսի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում 6.000 ռուսներ և վարյազներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), աննկատ անցնելով ասիական ափ, կեղծ հարձակումով բաց դաշտ քաշեցին ու դարանակալ և հիմնական ուժերի անակնկալ հարձակումով հաղթեցին մագիստրոս Զողակիր Տլփինաս Յայի³⁵ ու Նիկեփոր Փոկասի գլխավորած ապստամբների բանակին (մոտ 25.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 6.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000 զինվոր: Զողակիրը և Նիկեփորը գերվեցին, որից կարճ ժամանակ անց Զողակիրը սպանվեց:²⁹⁰³
2904. 988 մայիս – Բասենի ճ-մ: Տարոնի իշխան Զորտվանե Բագրատունու ու նրա եղբայր Զորտվանե-Բագրատի, ինչպես նաև Նիկեփոր Ծովիզ Փոկասի գլխավորած Արտանուջի թագավորության և Տարոնի իշխանության միացյալ բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում 2.000 հեծյալ) հաղթեց Հովհան-Թոռնիկ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ Տրապիզոնից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁹⁰⁴
2905. 988 ամառ - 989 ապրիլի սկիզբ – Աբդոն Վարդ Փոկասի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 50.000), նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000, այդ թվում Լևոն Մլեհ Յայը, Եվստաթիոս Մլեհ Յայը և Թեոգնոստոս Մլեհ Յայը), ինչպես նաև Արտանուջի թագավորության բանակը (մոտ 15.000) չգրավեցին կառավարական բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁹⁰⁵
2906. 989 ապրիլի 13 – Աբդոնի ճ-մ²⁹⁰⁶

Վասիլ II-ի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում ռուսներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) Կոստանդնուպոլիսից աննկատ անցան ասիական ափ ու սկսեցին մոտենալ ապստամբներին: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Վարդ Փոկասը, որոշ ուժեր թողնելով պաշարելու Աբդոնը, հիմնական բանակով (մոտ 45.000), նրան կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներով (մոտ 15.000, այդ թվում Լևոն Մլեհ Յայը, Եվստաթիոս Մլեհ Յայը և Թեոգնոստոս Մլեհ Յայը), ինչպես նաև Արտանուջի թագավորության բանակով (մոտ 15.000) շարժվեց հակառակորդի բանակի դեմ և երեկոյան ճամբարեց:

I փուլ – Կառավարական բանակը աննկատ մոտեցավ հակառակորդին և գիշերային անակնկալ հարձակումով ցրեց վերջինիս: Լուսաբացին, սակայն, Վարդ Փոկասը հավաքեց ցրված ուժերը և մարտակարգով շարեց սեփական բանակը ծովափին մարտակարգ ընդունած հակառակորդի բանակի դեմ գտնվող մոտակա բլուրների վրա:

II փուլ – Արտանուջի թագավորության բանակը Վարդ Փոկասի անձնական ղեկավարությամբ անցավ հարձակման, սակայն Վարդ Փոկասը, որը մինչ այդ թունավորվել էր, կորցրեց գիտակցությունը, ընկավ ձիուց և մահացավ: Միաժամանակ կառավարական բանակը անցավ հակահարձակման, որի պայմաններում Արտանուջի թագավորության բանակը նահանջեց, իսկ ապստամբները ցրվեցին:

III փուլ – Կառավարական բանակը հետապնդեց ապստամբների բանակին և որոշակի կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200 զինվոր: Ապստամբներին որոշ ժամանակ գլխավորեց ազատություն ձեռք բերած Վարդ Սկլերոսը, բայց Վասիլ II-ը, Կիևյան Ռուսիայի հետ բարդացած հարաբերությունների պայմաններում բանակցություններ սկսեց վերջինիս

³⁵ Տլփինասների հայակաճության կապակցությամբ կան մի քանի փաստարկներ: Այսպես, մասնավորապես հայտնի է, որ 986-988 թվականների Հելլադայի նահանգապետ Նիկոլիցա Տլփինասը խնամիացել էր Դեմետրիոս Կատակոլոնի հետ, որի հայակաճությունը ավելի որոշակի է, Վարդաս Փոկասի ապստամբությանը վերջինիս կողմից մասնակցել է Զողակիր Տլփինասը, Նիկոլիցայի թոռը կամ թոռան որդին կրում էր Բագրատ անունը, իսկ Կեկավմենոս Կատակոլոնն էլ բավականին դրական կամ, այսպես ասենք, ոչ անտարբեր է վերաբերվում Տլփինասներին, ընդ որում Նիկոլիցա Տլփինասի տղան ամուսնացած էր Կեկավմենոս Կատակոլոնի պապ Դեմետրիոս Կատակոլոնի աղջկա հետ: Այս կապակցությամբ ավելացնենք, որ Ա. Կաթոլանը Տլփինասների հայ լինելը մեծապես համարում է հավանական (տես՝ Կաթոլան Ա. Փ. «Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в 11-12 вв.», Ереван 1975, стр. 109, 110):

հետ և համոզեց դադարեցնել դիմադրությունը, ինչն էլ ի վերջո տեղի ունեցավ նույն տարվա հոկտեմբերի 11-ին:

2907. 989 ամառ – Խեղսոնետը Կիւսյան Ռուսիայի բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁹⁰⁷
2908. 989 ամառ – Վերիակ (Սոֆիայի մոտ) Բուլղարական թագավորության կառավարիչ Սամուիլ Կոմսաձազի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁹⁰⁸
2909. 989 նոյեմբեր – Անտիոքի միջնաբերդը Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 5.000, այդ թվում արաբներ) 4 օրում գրավեց Վարդ Փոկասի որդի Լևոնի գլխավորությամբ մինչ այդ այն զբաղեցրած ապստամբների բանակից (մոտ 700) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 400): Յայերը կորցրին մոտ 350, դաշնակիցը՝ մոտ 250, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁹⁰⁹
2910. 990 գարուն – Մանազկերտը Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի (մոտ 10.000) և Վասպուրականի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ազատագրեց Մրվանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:²⁹¹⁰ Մանազկերտը և Ապահունիքը միացվեցին Արտանուշի թագավորությանը:
2911. 990 գարուն – Տղարանակերտի ճ-մ: Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց քաղաքը պաշարած Բուլեհյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁹¹¹
2912. 990 գարուն – Ամիրի ճ-մ: Տղարանակերտից առաջխաղացած Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 9.000) հաղթեց քաղաքը պաշարած Բուլեհյանների Էմիրության բանակին (մոտ 6.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:²⁹¹²
2913. 990 գարուն – Խուանք գյուղի ճ-մ (Ապահունիք)²⁹¹³

Մանազկերտը կորցրած Մրվանյանները համոզեցին Ռավվադյանների Էմիր Մամլանին ռազմական գործողություններ սկսել Անիի թագավորության դեմ: Այդ նպատակով Յերի մոտ կենտրոնացած Ռավվադյանների, Շադդադյանների, Մրվանյանների ու Յերի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 140.000) բաժանվեց երեք մասի և երեք շարասյուններով պատրաստվեց ներխուժել Անիի թագավորության տարածք: Նախատեսված էր, որ ներխուժման պատրաստվող բանակի հյուսիսային (մոտ 60.000) և հարավային (մոտ 60.000) շարասյունները պետք է ուղղություն վերցնեին, համապատասխանաբար, Յեր-Ճվաշ-Արտագ-Կոզովիտ-Բագրևանդ երթուղով դեպի Արարատի ու Յեր-Մեծ Աղրակ-Անձնաղիք-Սոկ երթուղով դեպի Վասպուրականի հարավ՝ ինդիր ունենալով ապահովել Յեր-Թոռնավան-Բերկի-Արձեշ երթուղով սրընթաց երթով դեպի Մանազկերտ ուղղություն վերցնել պատրաստվող Մամլանի հիմնական բանակի (20.000) թևերը:

Մամլանը կարողացավ հաջողությամբ իրագործել իր ծրագիրը, երբ իր բանակի հյուսիսային և հարավային շարասյունների երթի միջոցով նա կարողացավ թևերում կաշկանդել Անիի թագավորության բանակի հիմնական մասին (մոտ 70.000), ինչն ապահովվեց իր գլխավորած հիմնական բանակի հաջող երթը մինչև Ապահունիք: Յակառակորդի հիմնական բանակը հասավ Խուանք գյուղին և ճամբարեց նրա մոտակայքում: Ստեղծված պայմաններում վերջինիս ճանապարհը կարողացավ փակել միայն Գաբրիել սպարապետի, Գամրկելի իշխանի, Վաչեի, Թևդատի և Փերսի գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը (5.500, որից 3.000 հետևակ նետածիգներ), ընդ որում հակառակորդին քանակապես զիջելու պատճառով Յայկական բանակը որոշեց գիշերային անակնկալ հարված հասցնել:

Ի փուլ – Գամրկելի իշխանի գլխավորությամբ հակառակորդի ուղղությամբ շարժվող Յայկական բանակի առաջապահը (700) անակնկալ հանդիպեց հակառակորդի գիշերապահին (1.000), սակայն հայերը չփոթվեցին և շեշտակի հարվածով պարտության

մատնեցին հակառակորդին, որի ջոկատի մնացորդները սկսեցին փախչել իրենց հիմնական բանակի ուղղությամբ:

II փուլ – Հայկական հիմնական բանակը ներխուժեց հակառակորդի ճամբար և սկսեց անխնա կոտորել անակնկալի եկած հակառակորդի ռազմիկներին: Միաժամանակ կազմակերպվեց նաև լեռներից իջնող գյուղացիների հոծ զանգված, ընդ որում գիշերային խավարում կայծակի ակնթարթային փայլատակումներով լուսավորվող այս տեսարանը ստեղծեց հսկայական բանակի հարձակման տպավորություն, իսկ այդ հանգամանքը վերջնականապես բարոյալքեց հակառակորդի բանակին և կոտորեց վերջինիս ռազմիկների դիմադրական ոգին: Արդյունքում հակառակորդի բանակը դիմեց խուճապահար փախուստի:

III փուլ – Հայկական բանակը հետապնդեց թշնամուն և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, իսկ Գամրկելին գերեց Մամլանի որդուն և կնոջը:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 16.000 զինվոր, որոնց թվում հատկապես շատ էին գերիները, ընդ որում Մամլանն ինքը հագիվ փրկվեց գերությունից: Հայերին բաժին հասավ նաև Ռավվադյանների էմիրի մարտական ձին, դրոշը և հարեմը:

2914. 990 գարուն – **Բանակի ճ-մ** (Վասպուրական, Բուժունիք գավառ, Ոստանի մոտակայքում)²⁹¹⁴

Նախորդ իրադարձությունների հետ միաժամանակ **Հեր-Մեծ Աղբակ-Անձևացիք-Բուժունիք** երթուղով Անիի թագավորության տարածքում խորացող հակառակորդի բանակի հարավային զորասյունը (մոտ 60.000), ենթարկվելով իր դեմ գործող Անիի թագավորության բանակի (մոտ 25.000) անկանոն հարվածներին, հասավ **Ոստան**: Այստեղ Վասպուրականի իշխանաց-իշխան Աբլղարիք Հավնունին, նեղացած լինելով Անձևացիքի իշխան Դերենիկ Արծրունուց այն բանի համար, որ վերջինս բանակի հրամանատարությունը հանձնել է տարիներ առաջ աչքի ընկած Սարգիս իշխանին, դավաճանեց իր բանակին և Հայրենիքին: Արդյունքում, կապ հաստատելով հակառակորդի բանակի հրամանատարի հետ, Աբլղարիքը տեղեկացրեց նրան Հայկական հիմնական բանակից առանձին գործող Անձևացիքի իշխանության բանակի (մոտ 4.000) վիճակի մասին և մատնանշեց մի հարմար վայր, որտեղ հնարավոր կլինի անակնկալ հարձակվել Հայկական բանակի վրա:

Օգտագործելով ստացած տվյալները՝ Ռավվադյանների էմիրության բանակը գիշերային անակնկալ հարձակում կազմակերպեց ճամբարած Հայկական բանակի վրա և պարտության մատնեց վերջինիս, ընդ որում հակառակորդի բանակի ռազմիկները չհամարձակվեցին մոտենալ միայն Աբլղարիքի ու նրա կողմնակիցների վրաններին, քանի որ վերջիններս զինված էին և պատրաստ դիմադրության:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000 զինվոր, այդ թվում գերվեց Անձևացիքի իշխան Դերենիկ Արծրունին, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր: Գերված հայերը բանտարկվեցին Բակեար ամրոցում:

2915. 990 գարուն – **Բակեար ամրոցի ճ-մ**²⁹¹⁵

Դավաճան Աբլղարիք Հավնունին, ցանկանալով որևէ կերպ քավել իր մեղքը, որոշեց ազատել հայ գերիներին: Այդ նպատակով Աբլղարիք Հավնունու գլխավորած Հայկական բանակը (50) դարան մտավ ամրոցի շրջակայքում՝ նախատեսելով գերիներին ազատել այն ժամանակ, երբ պահակային ջոկատը (մոտ 200) նրանց կհանի զբոսանքի:

I փուլ – Աբլղարիքի գլխավորած մի քանի հեծյալներ հարձակվեցին գերիներին հսկող պահակային ջոկատի վրա և դիմեցին կեղծ փախուստի: Այդ ընթացքում, մենամարտելով մի հաղթանակով հակառակորդի հետ, Աբլղարիքը թրատեց նրան:

II փուլ – Դարանում գտնվող Հայկական բանակի հիմնական ուժերը հարվածեցին կեղծ նահանջը շարունակող հայ հեծյալներին հետապնդող հակառակորդին և գլխովին ջախջախեցին վերջինիս, ինչի արդյունքում Դերենիկ Արծրունին ազատվեց:

III փուլ – Թշնամու ջոկատի մնացորդները հետապնդվեցին մինչև **Հեր**, ընդ որում որպես անձնական հաղթանակի նշան Աբլղարիքի հզոր ձեռքով Հերի դարպասին մխրճված տապարը երկար տարիներ մնաց այդպես էլ մխրճված:

Հայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 150 զինվոր:

2916. 990 զարուն - Տարոնի ճ-մ: Տարոնի իշխան Չորտվանել Բագրատունու ու Նրա եղբայր Չորտվանել-Բագրատի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁹¹⁶
2917. 991 զարուն - Քազանի ճ-մ (Բարձր Հայք, Դերջան գավառ): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում ռուսներ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Տարոնի իշխան Չորտվանել Բագրատունու ու Նրա եղբայր Չորտվանել-Բագրատի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 7.000 զինվոր, ընդ որում Չորտվանելը զոհվեց, իսկ Չորտվանել-Բագրատը գերվեց:²⁹¹⁷ Տարոնի իշխանության տարածքի հիմնական մասը ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ, բայց Տարոնի իշխանությունը շարունակեց իր գոյությունը՝ առժամանակ սահմանափակվելով միայն Սասուն և Խուրթ գավառներով: Սատրապական Հայաստանի XV ապստամբությունը ճնշվեց, թեև Վասիլ II-ը ստիպված եղավ Վարդ Սկլերոսին, Նիկեիոր Ծովիգ Փոկասին և Նրանց կողմնակիցներին զիջել հողային հսկայական տարածքներ ու պաշտոններ:
2918. 992 զարուն - Դվինը Կատակոլոնի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 1.000), քաղաք թափանցելով որպես քաղաքին ցորեն նվեր բերող շարասյան ուղեկցորդներ, անակնկալ հարվածով գրավեց Գողթի եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁹¹⁸
2919. 992 զարուն - Վայոց ձոր, Ճահուկ գավառները և Ծղուկ գավառի հյուսիսային մասը արքայից-արքա Գագիկ I Մեծի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 70.000) առանց լուրջ մարտերի միավորվեց Անիի թագավորությանը:²⁹¹⁹
2920. 992 զարուն - Մանազկերտը Արդյունքում Հայ-Բյուզանդական III պատերազմը սկսած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) չգրավեցին Արտանուշի թագավորության կայազորից (մոտ 1.000): Հարձակվողների հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 300, պաշտպանվողներից՝ հայերը՝ մոտ 50 զինվոր:²⁹²⁰
2921. 992 զարուն - Խյաթը և Արճեշը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 55.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) կարճատև դիմադրությունից հետո գրավեցին Մրվանյանների եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և, ստանալով եմիրության հպատակության երաշխիքներ, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 30 զինվոր:²⁹²¹
2922. 992 զարուն - ամառ - Բուղարական թագավորության տարածքը Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁹²²
2923. 992 հուլիս - Երկաթյա կամրջի ճ-մ: Հայեայր պաշարած և դրանից կարճ ժամանակ առաջ Ապամեայի ճ-մ-ում Համդանյանների եմիրության բանակին ջախջախած Մանջու-Թեգինի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի (մոտ 60.000) ասպատակելով առաջխաղացած մի մասը (35.000³⁶) հաղթեց Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (50.000³⁷, այդ թվում 2.000 արաբներ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000, այդ թվում Միքայել Բուրցեսի բրոջորդին): Հայերը կորցրին մոտ 6.000, դաշնակիցները՝ մոտ 10.000 զինվոր, ընդ որում արաբները կորցրին 300 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁹²³
2924. 992 հուլիս - Ամմա ամրոցը (Հալեպից մոտ 30 կմ արևմուտք) Մանջու-Թեգինի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Միքայել Բուրցեսի

³⁶ Այս թիվը ըստ Քեմալ-էդ-Դինի, այն դեպքում, երբ իբև Տաղրիբերդին հայտնում է 30.000 ռազմիկի մասին, ընդ որում երկու հեղինակներն էլ, ըստ Եւրոպյան, խոսում էին միայն Անտիոք մտած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի կորիզի մասին: Եական չհամարելով առկա տարբերությունը՝ մատնանշենք միայն, որ 5.000 ռազմիկները արշավող բանակին կարող էին միանալ ընթացքում:

³⁷ Քեմալ-էդ-Դինը հայտնում է 70.000 ռազմիկի մասին, սակայն ակնհայտ է, որ նա այս թիվը քիչեցրել է այն հանգամանքից, որ Միքայել Բուրցեսի բանակում կային թվով 7 «խաչագնդեր»: Այս տեսանկյունից կարծում եմ, որ իբև Տաղրիբերդիի տեղեկությունները, որոնցում գուցե արտացոլված են Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի հետախուզական որոշակի տվյալներ, ավելի մոտ են իրականությանը, քանի որ «խաչագնդեր»-ն իրոք կարող էին հանդես չգալ իրենց լիակատար հաստիքային թվակազմով, մանավանդ որ Նույն այդ ժամանակ կայսրությունը ծանր պատերազմ էր մղում Բալկանյան ճակատում:

քրոջորդու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁹²⁴

2925. 992 օգոստոս - Անտիոքը Մանչու-Թեգինի գլխավորությամբ քաղաքի շրջակայքն ասպատակած Ֆաթիմյանների խալիֆության համարված բանակը (մոտ 40.000) չգրավեց Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 5, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁹²⁵
2926. 992 օգոստոս - Եդեսիայի և Մարաշի շրջակայքը Մանչու-Թեգինի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց ու նահանջեց՝ կենտրոնանալով Հալեպի մոտ և, շարունակելով այս քաղաքի պաշարումը, Դամասկոս նահանջելով միայն 993 թ-ի փետրվարին:²⁹²⁶
2927. 992 աշուն - Լառիկեայի շրջակայքը Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին՝ վերացնելով տեղում տիրող ապստամբական տրամադրությունները:²⁹²⁷
2928. 993 գարուն - ամառ - Բուրդառական թագավորության տարածքը Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁹²⁸
2929. 993 օգոստոսի վերջ - սեպտեմբեր - Անտիոքի և Եդեսիայի շրջակայքը Դամասկոսից ամրոցը Համդանյանների Էմիրության բանակից գրաված Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (30.000) ասպատակեց, որից հետո նահանջեց՝ կենտրոնանալով Հալեպի մոտ, սակայն կարճատև պաշարումից հետո թողնելով այն, վերադարձավ Դամասկոս:²⁹²⁹
2930. 994 ամառ - Տայքի ճ-մ: Անիի թագավորության բանակը (մոտ 70.000) հաղթեց թագավորության տարածք ներխուժած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 80.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Հաղթողների հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 25.000 զինվոր:²⁹³⁰ Հայ-Բյուզանդական III պատերազմը ավարտվեց:
2931. 994 սեպտեմբերի 15 - Բուրգա դաշտի ճ-մ (Հալեպից մոտ 10 կմ հարավ)²⁹³¹

Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (30.000) մեծ արշավանք սկսեց դեպի հյուսիս և 994 թ-ի հունիսի սկզբին Սայիդ-Էդ-Դուլայի գուլյամ Լուլուի գլխավորած Համդանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) հերթական անգամ պաշարեց Հալեպը: Այս պայմաններում Բյուզանդական կայսրության գերագահության տակ գտնվող Համդանյանների Էմիրությունը օգնություն խնդրեց կայսրությունից: Ի պատասխան դրա՝ Անտիոքի դուքս Միքայել Բուրցեսի և Լևոն Մլեհ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000, այդ թվում Ծոփքի իշխան Թորոս Հայը) շարժվեցին Հալեպի ուղղությամբ:

Տեղեկանալով այդ մասին՝ Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը նահանջեց և բանակեց քաղաքից հարավ գտնվող գետի հարավային ափին: Շուտով կայսերական, ինչպես նաև Համդանյանների Էմիրության (մոտ 2.000) միացյալ բանակը մոտեցավ հակառակորդի բանակին և ճամբար դրեց գետի հյուսիսային ափին՝ ճահճուտների մոտ, ընդ որում, միայն այստեղ պարզելով հակառակորդի մեծաթվությունը, Միքայել Բուրցեսը որոշեց խուսափել մարտից, այն դեպքում, երբ Լևոն Մլեհը և Համդանյանները ցանկանում էր անպատճառ հարձակվել հակառակորդի վրա:

I փուլ - Համդանյանների Էմիրության բանակը իր թևում անցավ գետը և հարձակվեց հակառակորդի բանակի վրա: Վերջինս, իր ուժերի հիմնական մասը թողնելով կայսերական բանակի դեմ, մնացած մասը կազմող բեդվինների ուժերով պարտության և փախուստի մատնեց Համդանյանների Էմիրության բանակին:

II փուլ - Գետն անցած և հակառակորդին հետապնդող Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի մի մասը թևային, իսկ հիմնական մասը ճակատային համակցված հարված հասցրին կայսերական բանակին՝ ծանր պարտության մատնելով վերջինիս:

III փուլ – Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը, զարգացնելով հաջողությունը և Համդանյանների Էմիրության բանակից առանց լուրջ մարտերի գրավելով Ազազը, կրկին վերադարձավ Հայեայի մոտ՝ շարունակելով բաղաժեյ պաշարումը մինչև 995 թ-ի ապրիլ և թողնելով այդ գործողությունը միայն այն բանից հետո, երբ տեղեկացավ Վասիլ II-ի գլխավորած խոշոր բանակի առաջխաղացման մասին:

Ընդհանուր սպանված 5.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 500 զինվոր:

2932. 995 ապրիլ – Շեղաղը Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Անտիոք-Հայեայ երթուղով առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (100.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 35.000) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության կայազորից (մոտ 1.000)՝ մինչ այդ ստիպելով Հայեայը պաշարած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 25.000) նահանջել Դամասկոս: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁹³²
2933. 995 մայիս – Հեմսը Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Շեղաղից ասպատակելով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 95.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 33.000) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 1.000)՝ գերի տանելով 10.000 խաղաղ բնակիչ ու առանց մարտերի մտնելով Ռաֆանիա (Տրիպոլիսի մոտ): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 950 զինվոր:²⁹³³
2934. 995 հունիս - հուլիսի սկիզբ – Տոմարիսը Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Հեմսից ասպատակելով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 90.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000) չգրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 3.000), որից հետո վերադարձան Անտիոք՝ մինչ այդ վերականգնելով ու հիմնականում հայերից կազմված կայազորով համալրելով Անտարտուս ամրոցի (Լաոդիկեայից մոտ 50 կմ հարավ, ծովափին) կայազորը: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 950 զինվոր:²⁹³⁴
2935. 995 սեպտեմբեր – Տոմարիսի շրջակայքը Անտիոքի դուքս Դամիան Դալաշի³⁸ գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁹³⁵
2936. 995 դեկտեմբեր – Արկալի շրջակայքը Անտիոքի դուքս Դամիան Դալաշի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁹³⁶
2937. 996 սեպտեմբեր – Տոմարիսի շրջակայքը Անտիոքի դուքս Դամիան Դալաշի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁹³⁷
2938. 996 հոկտեմբեր – Անտիոքի և Եդեսիայի շրջակայքը Դամասկոսից առաջխաղացած և մինչ այդ Մաառատի մոտից Համդանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 15.000) նահանջել ստիպած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց, որից նահանջեց՝ կենտրոնանալով Հայեայի մոտ, սակայն կարճատև պաշարումից հետո թողնելով նաև այն:²⁹³⁸
2939. 996 նոյեմբեր – Անտարտուս ամրոցի ճ-մ: Անտիոքի դուքս Դամիան Դալաշի գլխավորությամբ Անտիոքից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000), ինչպես նաև ամրոցից արտագրոհ իրականացրած վերջինիս կայազորը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 950) հաղթեցին մինչ այդ բռնկված փոթորիկից տուժված և ստիպողական ափհանում իրականացրած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 5.000) այն բանից հետո, երբ մինչ այդ Հայեայից առաջխաղացած և ամրոցը պաշարած Ֆաթիմյանների խալիֆության հիմնական բանակը (մոտ 30.000), լսելով իր դեմ սկսված արշավանքի մասին, խուճապահար լքեց դիրքերը ու հեռացավ: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁹³⁹

³⁸ Ըստ Նիկողայոս Ադոնցի Դալաշները սերում են Անդրեփրատյան Ծովի ծայր հարավ-արևմուտքում գտնվող Դալաշ բաղաժեյ և ազգությամբ հայ էին (տես Ադոնց Ն. «Հայ-բյուզանդական ուսումնասիրություններ», Երևան 2012, էջ 471-484):

2940. 997 գարուն - Շամշուլդե ամրոցը և Դմանխար (Գուգարք, Տաշիր գավառ) Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁹⁴⁰
2941. 997 գարուն - Տիգրանակերտի ճ-մ: Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) և բաղաթի Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով վտարեցին արաբներին (մոտ 2.000) բաղաթից: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁹⁴¹
2942. 997 ամառ - Բուլղարիայի ճ-մ: Նիկեփոր Ուրանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին Սամուիլ Կոմսաձագ արքայի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁹⁴²
2943. 997 ամառ - Անիի թագավորության տարածք Յեր-Ճվաշ-Արտազ երթուղով ներխուժեց Մամլանի գլխավորած Ռավվադյանների, Յերի և Գողթնի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 110.000) ու բանակեց Կոզոմիտում, սակայն, այն բանից հետո, երբ հյուսիսից հակառակորդի բանակի դեմ շարժվեց Ոստանիկ, ինչպես նաև Կարսի և Արտանուշի թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 50.000) ու ճամբարեց Այաշկերտում: Վասպուրականի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) սկսեց սպառնալ հարավից, իսկ Սյունիքի թագավորության բանակը (մոտ 20.000)՝ արևելքից, Ռավվադյանների Էմիրը գերադասեց հաշտություն կնքել և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջել:²⁹⁴³
2944. 997 ամառ - Լոռի ամրոցի ճ-մ (Գուգարք, Տաշիր գավառի հարավ): Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու և Խաչենի թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց Մամլանին օժանդակելու նպատակով Լոռու թագավորության տարածք ներխուժած Շադդադյանների Էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:²⁹⁴⁴
2945. 997 ամառ - Գագ և Շամշուլդե ամրոցները, ինչպես նաև Դմանխար Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու և Խաչենի թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Դեմետրե իշխանի գլխավորած Զարթիի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁹⁴⁵
2946. 997 աշուն - Ամիրի ճ-մ: Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) և բաղաթի Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով ոչնչացրին կամ բաղաթից վտարեցին արաբներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁹⁴⁶
2947. 997 աշուն - Բուլղարական թագավորության տարածքը Նիկեփոր Ուրանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁹⁴⁷
2948. 998 գարուն - Սերբական իշխանության տարածքը Սամուիլ Կոմսաձագ արքայի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և, հաստատելով իր գերիշխանությունը, նահանջեց:²⁹⁴⁸
2949. 998 հունվար - հուլիս - Խլաթի ճ-մ²⁹⁴⁹

Մագիստրոս Բագրատ Մամիկոնյանի և իշխանաց-իշխան Բակուրյանի գլխավորած Արտանուշի (մոտ 10.000) ու Զարթիի (մոտ 10.000) թագավորությունների միացյալ բանակը շարժվեց դեպի հարավ-արևելք, մոտեցավ Խլաթի մոտ մարտակարգ ընդունած Մրվանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 20.000) և մի բարձրադիր վայրում ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեց:

I փուլ - Հակառակորդի բանակը անցավ հարձակման՝ փորձելով գրավել քրիստոնյաների բանակի դիրքերը: Քրիստոնյաների հեծյալ և հետևակ նետածիգների, ինչպես նաև տեգավորների ու պարսատիկավորների խիստ արդյունավետ գործունեության արդյունքում, սակայն, վերջինիս բոլոր գրոհները նրա համար ծանր կորուստներով հետ մղվեցին, ընդ որում քրիստոնյաների ծանր հետևակի, ինչպես նաև հետևակ վիճակում մարտնչող ծանր հեծելազորի ռազմիկները կարողացան մերձամարտում արդյունավետ ապահովել թեթև հետևակի պաշտպանությունը վերջինիս չափազանց մոտեցած և ձեռնամարտի ձգտող հակառակորդի մանր ջոկատներից կամ առանձին ռազմիկներից:

II փուլ – Հակառակորդի բանակի վերջին և ամենահզոր հարձակում հետ մղվեց նրա համար հատկապես ծանր կորուստներով:

III փուլ – Հետևակ վիճակում մարտնչող հեծյալները արագորեն հեծնեցին սեփական նժույգները և, օգտվելով հակառակորդի շարքերում առաջացած շփոթից ու խուճապից, ինչպես նաև օգտագործելով բարձունքից արշավող ծանր հեծելազորի հարվածային հզոր թափը, հուժկու հարվածով ջախջախեցին հակառակորդի ռազմիկներին՝ ծանր կորուստներ պատճառելով վերջիններին:

IV փուլ – Մայիսից մինչև հուլիս քրիստոնյաների բանակը պաշարեց քաղաքը, սակայն նրա բոլոր գրոհները հետ մղվեցին:

V փուլ – Հուլիսին դաշնակից բանակների ռազմիկների միջև հարաբերությունները սրվեցին, քանի որ վրացիները ախոռի վերածեցին հայկական եկեղեցին: Արդյունքում Արտանուշի թագավորության բանակը թողեց քաղաքի պաշարումը և սկսեց նահանջել:

VI փուլ – Մրվանյանների եմիրության բանակը հուժկու արտագրոհով պարտության մատնեց պաշարումը միայնակ շարունակել փորձող Զարթլիի թագավորության բանակին և, հարձակվելով նաև Արտանուշի թագավորության բանակի վրա, հարկադրեց նրան ևս նահանջել:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000 զինվոր, այդ թվում գերվեցին մագիստրոս Բագրատ Մամիկոնյան և իշխանաց-իշխան Բակուրյանը, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:

2950. 998 զարուն – Թեսալոնիկեի ճ-մ²⁹⁵⁰

Սամուիլ Կոմսաձագի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 15.000) սկսեց մոտենալ քաղաքի մոտ մարտակարգ ընդունած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000), ինչպես նաև Գրիգոր Բագրատունու, նրա որդիներ Գրիգորի, Աշոտի և Սահակ Անձիտցու գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակին (մոտ 3.000):

I փուլ – Կայսերական բանակն անցավ հարձակման, ինչին ի պատասխան Բուլղարական թագավորության բանակը սկսեց կեղծ նահանջ իրականացնել՝ արդյունքում իր հետևից տանելով հակառակորդի հետապնդող բանակին և խառնելով վերջինիս մարտակարգը:

II փուլ – Բուլղարական թագավորության բանակը անցավ հակահարձակման և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000 զինվոր, այդ թվում զոհվեց Գրիգոր Բագրատունին և գերվեցին Գրիգորը, Աշոտը ու Սահակը, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

2951. 998 մայիսի սկիզբ - հունիսի 19 – Ապամեայի ճ-մ⁹⁵¹

Տեղեկանալով, որ Համդանյանների եմիրության բանակը պաշարել է քաղաքը Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից և վերջինս գեների ու պարենամթերքի խիստ պակաս ունի՝ Անտիոքի դուքս Դամիան Դալաշի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000, այդ թվում Դամիանի որդիներ Կոնստանդինը և Թեոփիլկատոսը, նրա եղբայր Ռոմանոսը, ինչպես նաև Չորտվանե-Բագրատ Բագրատունին) սկսեցին շարժվել քաղաքի ուղղությամբ: Իմանալով այդ մասին՝ Համդանյանների եմիրության բանակը գեներով ու պաշարով ապահովեց Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 1.000) և հետ քաշվեց:

I փուլ – Կայսերական բանակը պաշարեց քաղաքը և սկսեցին լրջորեն սպառնալ վերջինիս: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Դամասկոսի Էմիր Ջալիս իբն Շամշամի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) շարժվեց քաղաքի ուղղությամբ, որից հետո միմյանց մոտեցած կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

II փուլ – Կայսերական բանակը հաղթեց Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին և փախուստի մատնեց վերջինի՝ հետապնդելով մինչև Բաալբեկ:

III փուլ – Բաալբեկի մոտ հակառակորդի ջոկատներից մեկը անակնկալ հարձակվեց կայսերական բանակի հրամանատարական խմբի վրա, որի հետևանքով Դամիանը,

Ռոմանոսը և Չորտվանել-Բագրատը զոհվեցին, իսկ Կոնստանդինը ու Թեոփիլկատոսը՝ գերվեցին:

IV փուլ - Օգտվելով առաջացած խառնաշփոթից՝ շարքերը վերականգնած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը անցավ հզոր հակահարձակման և պարտության մատնեց հակառակորդին:

Ընդհանուր սպանված 6.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 4.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 12.000 զինվոր:

2952. 998 հուլիսի սկիզբ - Անտիոքը Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 15.000) 4 օրում չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 1.500): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁹⁵²

2953. 998 հոկտեմբերի սկիզբ - հոկտեմբերի 18 - Շուսը ամրոցի ճ-մ⁹ (Տուրուբերան, Ապահունիք գավառ, ամրոցից մոտ 15 կմ հյուսիս, Արածանի գետից մոտ 15 կմ արևելք)²⁹⁵³

Ռավվադյանների Էմիրության Էմիր Մամլանը, ցանկանալով վերջնականապես ծնկի բերել Անիի թագավորությանը և ոչնչացնել քրիստոնյաներին, նախատեսեց լայնածավալ ռազմական գործողություններ սկսել, ընդ որում վերջինս իր կողմից արդեն իսկ գլխավորվող Էմիրությունների դաշինքի մեջ ներգրավեց նաև Ղազնևիների սուլթանությանը⁴⁰ և նրանից խոշոր ուժեր ստացավ: Արդյունքում, ստեղծվեց մի հսկայական բանակ (մոտ 200.000), որը աշնան սկզբին պատրաստվեց չորս շարասյուններով ներխուժել Անիի թագավորության տարածք: Ըստ նախապես հաստատված ծրագրի՝ Շադդադյանների և Շույուբյանների Էմիրության բանակից կազմված արևելյան առանձնացված շարասյունը (մոտ 20.000) պետք է ներխուժումն իրականացնեի Ուտիք-Գուզադը երթուղով՝ խնդիր ունենալով արագ ռազմերթով մտնել Անիի թագավորության խոր թիկունք, իսկ իր կազմում նաև Գողթնի Էմիրության բանակը ընդգրկող հյուսիսային (մոտ 50.000), ինչպես նաև հարավային (մոտ 30.000) շարասյունները պետք է ուղղություն վերցնեին, համապատասխանաբար, Յեր-Ճվաշ-Արտագ-Կոզուլիտ-Բագրևանը երթուղով դեպի Արարատի և Յեր-Մեծ Աղբակ-Անձնացիք-Մուկը երթուղով դեպի Վասպուրականի հարավ՝ խնդիր ունենալով ապահովել Յեր-Թոռնավան-Բերկրի-Արճեշ երթուղով սրընթաց երթով դեպի Մանազկերտ ուղղություն վերցնել պատրաստվող Մամլանի գլխավորած ու իր կազմում նաև Ռավվադյանների, Մրվանյանների և Յերի Էմիրությունների բանակները ընդգրկող հիմնական շարասյան (100.000) թևերը⁴¹:

Արքայից-արքա Գագիկ I Մեծը, տեղեկանալով հակառակորդի բանակի, շարասյունների թվաքանակի և ներխուժման ուղղությունների մասին, կատարեց զորահավաք ու իրականացրեց սեփական բանակի տեղաբաշխում: Լոռու և Խաչենի թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) թողնվեց հյուսիսում, խնդիր ունենալով դիմակայել հակառակորդի արևելյան առանձնացված շարասյանը, Ոստանիկ բանակի, ինչպես նաև Սյունիքի թագավորության բանակի (մոտ 40.000) առջև խնդիր

³⁹ Այս ճակատամարտը, չնայած իր ունեցած հսկայական ռազմաքաղաքական նշանակությանը, գրականության մեջ իր բավարար լուսաբանումը չի ստացել, իսկ նրա ռազմավարական բովանդակությունը և մարտավարական կառուցվածքը չի վերլուծվել:

⁴⁰ Ըստ Ստեփանոս Տարոնեցու. «*Խորասանի ամիրայի և այլ խուճադուժ ցեղերի օգնությամբ*», որը համապատասխանում է Ղազնևիների սուլթանությանը:

⁴¹ Մամլանի կիրառած այս ռազմավարության մասին ուղղակիորեն նշված էր, սակայն այն, որ թշնամին վարվել է հենց այդ կերպ, գործնականում կասկածից դուրս է: Իրոք, ուշադիր ուսումնասիրության դեպքում ամենից առաջ տեսնում ենք, որ ճակատամարտի դաշտում չեն հիշատակվում X դարի վերջի Անիի թագավորության վասալ հիմնական պետական միավորումները: Այսպես, այս վճռական ընդհարման ժամանակ բացակայում էին Սյունիքի, Խաչենի, Լոռու, Վասպուրականի, Մուկի, Անձնացիքի և Արտանուշի բանակները: Այս հանգամանքը չի կարող իր բավարար բացատրությունը գտնել նաև բավականին չարչրկված «Ֆեոդալական մասնատվածություն» թեզում, քանի որ, եթե դեռ 988 թվականին հեռավոր արխագական արշավանքի ժամանակ Անիի գահակալի ենթակաները պարտաճանաչորեն կատարեցին իրենց վասալական պարտավորությունները, ապա այս դեպքում, երբ մարտական գործողությունները մղվում էին անմիջականորեն հենց իրենց տարածքում կամ նրանց չափազանց մոտ, անհնար է պատկերացնել հիշատակված պետական միավորների պասիվությունը: Իր հերթին, համաձայն առկա ուղղակի վկայությունների, Անիի թագավորության գերագահության տակ գտնվող և նրա հարևան տարաբնույթ մահմեդական Էմիրությունները, Յայոց թագավորության նկատմամբ տածելով անհաշտ ատելության, ամեն կերպ օժանդակել են Մամլանի բանակին և ներխուժում կամ սպառնալից գործողություններ են իրականացրել իրենց տարածքներից: Եվ վերջապես, ըստ Ստեփանոս Տարոնեցու, 988, 990 և 997 թվականների ներխուժումները Մամլանը իրականացրել էր երեք շարասյուններով, այնպես, որ այս անգամ ևս մեծ հավանականությամբ կարելի է ենթադրել նման գործելակերպ: Վերջին հանգամանքն էլ հենց, ի դեպ, բացատրում է, թե ինչու անմիջականորեն մարտի դաշտում չեն հիշատակվում Անիի թագավորության վասալ հիմնական պետական միավորները: Արդյունքում, պարզ է դառնում, որ իրականում վերջիններս թշնամու մյուս շարասյուններից պաշտպանել են սեփական իշխանությունների սահմանները, մի հանգամանք, որը ռազմական գործից հեռու Ստեփանոս Տարոնեցին կամ չի ըմբռնել, կամ էլ կարևոր չի համարել հատուկ նշել:

դրվեց դիմագրավել հակառակորդի հյուսիսային շարասյանը, իսկ Վասպուրականի թագավորության, ինչպես նաև Մուկի ու Անձևացիքի իշխանությունների բանակներին (մոտ 30.000) էլ հրամայվեց դիմագրավել հակառակորդի հարավային շարասյանը: Ոստանիկ բանակի հիմնական մասը, նրա կազմում գործող Մաղխազական զուևորդ (վերջինը՝ 6.000 ծանր հեծյալ), ինչպես նաև Աբաս արքայի գլխավորած Կարսի, Գաբրիել սպարապետի, Գամրկելի եղբայրների և իշխանաց-իշխան Փերսի գլխավորած Արտանուշի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) Անիի թագավորության սպարապետ Վահրամ Պահլավունու, նրա որդի Սմբատ Մագիստրոսի, ինչպես նաև Աշոտ մարզպանի ընդհանուր ղեկավարությամբ շարժվեցին Մամլանի գլխավորած հակառակորդի հիմնական շարասյանն ընդառաջ: Արդյունքում, Հայկական բանակը հոկտեմբերի սկզբին ճամբարեց Ծուլբ ամրոցի մոտ գտնվող մի բարձրադիր վայրում՝ դաշտային ամրությունների միջոցով ավելի ամրապնդելով իր դիրքերը: Որպես հետևանք, Մամլանի գլխավորած հակառակորդի հիմնական շարասյան առաջխաղացումը կասեցվեց և վերջինս ճամբարեց քրիստոնյաների դիրքերից ներքև:

Հաշվի առնելով հակառակորդի թվական գերազանցությունը և այն, որ վերջինիս հեծելազորը լեռնային պայմաններում կոժվարանա մարտնչել ամուր դիրքեր գրաված իր բանակի դեմ՝ սպարապետ Վահրամ Պահլավունին պատրաստվեց վարել պաշտպանողական մարտ: Հակառակորդ բանակները, սակայն, զգալի ժամանակ մնացին ճամբարած վիճակում և չսկսեցին մարտը, քանի որ Մամլանի բանակը չէր համարձակվում մարտի մեջ մտնել լեռնային, քարքարոտ ու խիստ կտրտված տեղանքում, իսկ սպարապետն էլ իր հերթին չէր ուզում սեփական բանակը իջեցնել բաց դաշտ, որտեղ հակառակորդի բանակական առավելությունը և հատկապես առավելությունը հեծելազորի բանակով կարող էր դառնալ որոշիչ: Շուտով, սակայն, Մամլանի բանակը սկսեց պարենի պակաս զգալ, որի հետևանքով էլ ստիպված անցավ ակտիվ ռազմական գործողությունների:

Հոկտեմբերի 18-ի վաղ առավոտյան Մամլանի բանակը մարտակարգ ընդունեց: Առաջին շարքում տեղավորվեց խոշոր վահաններով զինված ծանր հետևակը, երկրորդում՝ հեծելազորը, իսկ երրորդում՝ թեթև հետևակը: Դրանից հետո հակառակորդի բանակը սկսեց դանդաղ երթով մոտենալ Անիի թագավորության բանակին: Վերջինս, չտապելով մարտի մեջ մտնել և թույլ տալով հակառակորդի բանակին ողջ կազմով խորանալ լեռնային տեղանքում, ինքը ևս մարտակարգ ընդունեց: Կենտրոնի առաջին շարքում լայնարձակ սարահարթի ողջ լայնությամբ տեղավորվեց հետևակի մի մասը, որի առաջին գծում թողնվեց ծանր, իսկ երկրորդում՝ թեթև հետևակը, ընդ որում վերջիններիս թիկունքում գտնվող բարձունքների վրա պատրաստվեցին հատուկ ամրացված պահեստային դիրքեր: Բանակային հիմնական ուժերը, զուգահեռ հակառակորդի շարժման ուղղությանը, դարան մտան աջ և ձախ թևերում՝ սարահարթը եզրող բարձրավանդակների հետևում: Միաժամանակ Արտանուշի թագավորության բանակը լեռնային շրջանցիկ ճանապարհով անցկացվեց հակառակորդի թիկունք՝ խնդիր ունենալով վճռական պահին թիկունքային հարված հասցնել հակառակորդին: Ըստ նախապես հաստատված մարտական ծրագրի՝ Անիի թագավորության բանակը պետք է պարկի մեջ վերցնեք հակառակորդի բանակին և ոչնչացնեք:

I փուլ – Կեսոբին, տեղեկանալով, որ հակառակորդի ամբողջ բանակը արդեն մտել է լեռները, իսկ Արտանուշի թագավորության բանակն էլ զբաղեցրել է ելման դիրքեր, սպարապետ Վահրամ Պահլավունին առաջ ուղարկեց թեթև հեծյալներին, որոնք, նետահարությամբ, առանձին մենամարտերով և մանր մարտերով նահանջելով, հակառակորդի ռազմիկներին քաշեցին իրենց հետևից՝ հասցնելով սարահարթում տեղավորված Անիի թագավորության բանակի կենտրոնի գրաված դիրքերին:

II փուլ – Հայերի կեղծ նահանջից ոգևորված Մամլանի հեծելազորը, տեսնելով Անիի թագավորության բանակի կենտրոնի սակավաթիվ ռազմիկներին, անցավ ուղղակի գրոհի: Բռնկվեց համառ մարտ, որի ընթացքում Անիի թագավորության բանակի կենտրոնը հզոր նետահարության և ծանր հետևակի պարտադրած ձեռնամարտի շնորհիվ կասեցրեց հակառակորդի գրոհի թափը ու սկսեց նահանջել դեպի պահեստային դիրքեր:

III փուլ – Պահեստային դիրքերում տեղակայված նետաձիգների հուժկու հարվածի տակ ընկած հակառակորդի հեծելազորը հայտնվեց ծանր վիճակում և սկսեց խոշոր կորուստներ կրել, քանի որ հեծյալները մեծամասամբ չէին կարողանում հաղթահարել

կտրուկ բարձունքը ու հասնել նետաձիգներին, իսկ որևէ կերպ այնուհանդերձ առաջ եկած հակառակորդի առանձին ռազմիկներին էլ ձեռնամարտում ոչնչացնում էին նետաձիգների շարքերում մարտնչող ծանր հետևակայինները: Մարտը այս կերպ շարունակվեց բավականին երկար, քանի որ հակառակորդի բանակի հետևի շարքերը, տեղյակ չլինելով առաջացած դժվարությունների մասին, շարունակվում էին առաջխաղացումը՝ կուտակվելով Անիի թագավորության բանակի կենտրոնի կողմից լքված սարահարթում:

IV փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին, զգալով, որ սարահարթում կուտակված հակառակորդի բանակը, թեև ծանր կորուստներ կրելով, բայց այնուհանդերձ աստիճանաբար սկսում է հաղթահարել իր բանակի կենտրոնին, սպարապետը մարտի մեջ մտցրեց դարանում գտնվող սեփական բանակի թևերը, ընդ որում սկզբում հակառակորդի հոծ շարքերի վրա գլորվեցին նախապես պատրաստված խոշոր քարեր, որոնք ծանր կորուստներ պատճառեցին ու խուճապի մատնեցին վերջինիս ռազմիկներին:

V փուլ – Թևերից հակառակորդի վրա շարժվող Անիի թագավորության բանակի հեծելազորի և հետևակի հիմնական ուժերը շրջապատեցին բարոյալքված հակառակորդին՝ սկսելով անխնա կոտորել վերջինիս: Միաժամանակ ճակատից շարունակեցին հուժկու հարվածներ հասցնել նետաձիգները:

VI փուլ – Հակառակորդի բանակի վերջապահում գտնվող նետաձիգները փորձեցին նահանջել, բայց նրանց վրա հարձակվեց Արտանուշի թագավորության բանակը և, միանգամից անցնելով ձեռնամարտի, գլխովին ջախջախեց, որից հետո փակեց հակառակորդի նահանջի ճանապարհը: Բորբոքված մարտում հատկապես աչքի ընկան Գամրկելի եղբայրները, որոնք հուժկու հարվածներով նժույգներից տապալում էին հակառակորդի ռազմիկներին և որոնց հավասար ռազմիկ հակառակորդի բանակի շարքերում այդպես էլ չգտնվեց: Արդյունքում, լիակատար շրջապատման մեջ հայտնված հակառակորդի բանակը գլխովին ոչնչացվեց:

VII փուլ – Անիի թագավորության բանակը մինչև երեկո հետապնդեց հակառակորդի փախչող բանակին մինչև Ատրպատական:

Հայերը կորցրին մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 60.000 զինվոր: Տեղեկանալով իրենց հիմնական բանակի պարտության մասին՝ թշնամու հյուսիսային և հարավային զորասյուները արագորեն նահանջեցին ու լքեցին Անիի թագավորության տարածքը: Ռավվադյան պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում Ապահունիքը անցավ Արտանուշի թագավորությանը, Գողթնի եմիրությունը ոչնչացավ, իսկ Անիի թագավորության տարածքում գտնվող, ինչպես նաև նրա հարևան մյուս եմիրությունները ստիպված եղան հրաժարվել մինչ այդ վարվող ագրեսիվ քաղաքականությունից:

2954. 998 հոկտեմբերի վերջ – Սպերխիոս գետի ճ-մ (Հյուսիսային Հունաստան): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000), ինչպես նաև Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 1.000) անցան վարարած գետը և գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Սամուիլ Կոմսաձագ արքայի գլխավորած Բուլղարական թագավորության ճամբարած բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁹⁵⁴

2955. 999 գարուն – Գրավինան (Իտալիա, Բարիից 35 կմ հարավ-արևմուտք) Գրիգոր Տարխանիատես-Կատակոլոնի⁴² գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գրավեցին Ղալբյանների եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁹⁵⁵

2956. 999 հոկտեմբերի 28 - նոյեմբերի սկիզբ – Շելզառո Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Ալսինդեից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 45.000) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության կայազորից (մոտ 1.000)՝ ստիպելով վերջինիս հանձնվել այն բանից հետո, երբ վնասվեց քաղաք տանող ջրատարը: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր: Քաղաքում տեղակայվեց հայերից կազմված կայազոր:²⁹⁵⁶

⁴² «Տարխանիատես»-ը քննարկվող դեպքում այս անձի մականունն է, որը կարող է իր արմատներով գնալ օրինակ դեպի այն փաստը, որ Գրիգորը եղել է էթնիկ թյուրքական զորամասերի հրամանատար կամ էլ կապ է ունեցել Տարոնի հետ: Հետաքրքիր է, որ մի քանի տասնամյակ անց հիշատակվող Հովսեփի որդուն Նիկեիոր Բրիեննոսը ուղղակիորեն կոչում է «Կատակոլոն», մի անուն, որը ընտրոշ է Կեկավմենոսների տոհմին:

2957. 999 նոյեմբերի սկիզբ - Հիսն իբն Կուլեյսը (Շեյքարի մոտ) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 115.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 44.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցները՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:²⁹⁵⁷
2958. 999 նոյեմբերի սկիզբ - Հիսն-Մասյաթը (Համմայից մոտ 45 կմ արևմուտք) Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Հիսն իբն Կուլեյսից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 113.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 43.500) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցները՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁹⁵⁸
2959. 999 նոյեմբերի կես - Ռաֆանիան Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Հիսն-Մասյաթից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 112.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 43.000) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցները՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁹⁵⁹
2960. 999 նոյեմբերի վերջ - Հեմսը Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Ռաֆանիայից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 110.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 42.000) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 500) և ավերեցին: Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցները՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁹⁶⁰
2961. 999 դեկտեմբերի սկիզբ - Արկան Դամասկոսում և նրա շրջակայքում կուտակվող Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 150.000) խուսափելու նպատակով Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Հեմսից ու Բաաբեկի շրջակայքից նահանջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 109.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 41.500) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 500) ու ավերեցին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 250 զինվոր:²⁹⁶¹
2962. 999 դեկտեմբերի 6 - 17 - Տոհայոխը Արկայից Վասիլ II-ի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 108.000, այդ թվում ռուսներ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 41.000) չգրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության կայազորից (մոտ 5.000), որից հետո, ասպատակելով Բեյրութի ու Ջաբալի շրջակայքը, նահանջեց դեպի Ալսոինը: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁹⁶²
2963. 1000 գարուն - Մարայդան (Իտալիա) Իտալիայի կատեպան Գրիգոր Տարխանիատես-Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գրավեցին Ղալբյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁹⁶³
2964. 1000 գարուն - Կիպրոսի ծովամարտ: Ֆաթիմյանների խալիֆության նավատորմը (մոտ 5 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 5 նավ): Թշնամին կորցրեցմոտ 20 զինվոր, 1 նավ:²⁹⁶⁴
2965. 1000 հուլիս - Հավճիչ ամրոցի ճ-վ²⁹⁶⁵

Օգտվելով Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու մահից՝ Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում 6.000 ռուս հետևակ Նիզակակիրներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) մտան Արտանուշի թագավորության տարածք, որը, համաձայն կենդանության օրոք Դավիթ Կյուրոպաղատ Բագրատունու հարկադրված գրած կտակի, պատկանում էր Բյուզանդական կայսրության կայսրին: Ստեղծվեցին լարված հարաբերություններ, որն էլ առիթ դարձավ, որ ամրոցի մոտ տեղավորված ռուսների ջոկատի (6.000) և Հայկական բանակի (մոտ 5.000) մի քանի ռազմիկների միջև խոտի տուկի պատճառով ընդհարում առաջանա:

I փուլ - Ռուսների հիմնական ուժերը շտապեցին ընդհարման վայր և մարտի մեջ մտան: Մարտի մեջ մտավ նաև Արտանուշի թագավորության Մեծ իշխան Պատրիարքի,

սպարապետ Գաբրիելի և Նրա եղբայր Յովհաննեսի, ինչպես նաև Չորտվանել Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը:

II փուլ - Կայսերական բանակը մարտի մեջ մտցրեց Նոր ուժեր և պարտության մատնեց Հայկական բանակին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր, պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ 500 զինվոր, այդ թվում զոհվեցին Մեծ իշխան Պատրիարքը, սպարապետ Գաբրիելը, Յովհաննեսը, ինչպես նաև Չորտվանելը: Վասիլ II-ը իր բանակով արշավեց Հաղթ-Մանազկետո-Բազրևանի արևմուտք-Օյթի երթուղով և վերջնականապես ամրապնդվեց գրաված տարածքներում: Արտանուշի թագավորությունը կործանվեց: Նրա տարածքի հյուսիսային մասը, ինչպես նաև արքայական տիտղոսը անցան Զարթիի թագավորությանը, իսկ Տայքը և Բարձր Հայքը՝ Բյուզանդական կայսրությանը:

2966. 1000 հուլիս - Կոզովիտ և Ճաղկոտն գավառները արքայորդի Յովհաննես-Սմբատի գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Վասպուրականի թագավորության բանակից (մոտ 1.000)՝ պատժելով Վասիլ II-ին ներկայացած և դրանով անուղղակի կերպով Բյուզանդական կայսրության կայսեր գերիշխանությունն ընդունած Անիի արքայի քրոջորդի, Վասպուրականի թագավորության արքա Սենեբերիմ-Յովհաննեսի եղբայր Աբուսահլ Արծրունուն:²⁹⁶⁶
2967. 1000 աշուն - Անտիոք-Հայեպ-Համմա-Յեմա-Տրիպոլիս-Սիհուն-Անտիոք երթուղով արշավեցին Վասիլ II-ի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000, այդ թվում Բակուրյան եղբայրները, Թևդատը և Փերսը)՝ քաղաքներում չհանդիպելով լուրջ դիմադրության:²⁹⁶⁷
2968. 1001 գարուն - աշուն - Օյթին (Տայք, Բուղխա գավառ) Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) պաշարեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000), սակայն մանր մարտերից հետո կնքվեց հաշտություն: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 70 զինվոր:²⁹⁶⁸
2969. 1001 ամառ - Անտիոքի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) մանր մարտերում հաղթեցին քաղաքի շրջակայքը ասպատակող Նոմայրյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁹⁶⁹
2970. 1001 աշուն - Մեծ Պրեսլավը, Փոքր Պրեսլավը և Պիսկովան (Ներկայիս Բուլղարիայի հյուսիս) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000, այդ թվում Թեոդորական Հայը) գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁹⁷⁰
2971. 1001 դեկտեմբեր- 1002 փետրվար - Լոռու թագավորության քերդերն ու ամրոցները արքայից-արքա Գագիկ I Մեծի գլխավորությամբ Լոռու թագավորության տարածք մտած Ոստանիկ բանակը (մոտ 50.000) առանց մարտերի գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (մոտ 5.000): Դավիթ I Անիոդին կրկին հնազանդվեց արքայից-արքա Գագիկ I Մեծին, որից հետո կնքվեց հաշտություն:²⁹⁷¹
2972. 1002 գարուն - Վասպուրական Արտավանյան-Գողթն-Ճվաշ երթուղով Սելջուկի գլխավորությամբ ներխուժած սելջուկներին⁴³ (մոտ 30.000) Վասպուրականի

⁴³ Նախակովկասյան տափաստանները, Վոլգայի ստորին հովիտը և Կասպից ծովի հյուսիս-արևելյան ափերը ընդգրկող Օղուզական խանությունում թափառող օղուզները, արևմուտքում որպես հարևան ունենալով Պաժինակների խանությունը և չկարողանալով արտաքին-ավարառական բաղաբակասություն իրականացնել այդ ուղղությամբ, իրենց հիմնական ջանքերը ուղղեցին դեպի հարավ, մանավանդ որ շուտով պարզվեց, թե Նրանց ներկայության ինչ մեջ պահանջ կա այս ուղղությամբ: Բանն այն է, որ այս ժամանակաշրջանում Արաբական խալիֆության արևելքում ստեղծված իշխանությունները մեծ կարիք ունեին վարձկան և ռազմունակ ուժի: Օգտվելով դրանից՝ իսլամական աշխարհի ծայրամասում ապրող և ավարառությունից ու ռազմական գործից զատ այլ գործունեություն ծավալել չցանկացող օղուզները պատրաստակամորեն ծառայության անցան խալիֆության արևելքում ստեղծված իշխանությունների բանակներում: Այս գործընթացի արդյունքը եղավ այն, որ X դարի կեսերին սկզբում առանձին ռազմիկներ, իսկ հետո արդեն ամբողջական ցեղեր ընդունեցին իսլամը և դարձան հորասանում ու Արալյան ծովի հարավային ափերին իշխող Սամանյանների Էմիրության վարձկանները: X դարի վերջին Նրանց սկսեց գլխավորել ծագումով օղուզ Սելջուկը (մոտ 985-1020), որից սկսած էլ իսլամ ընդունած օղուզներին սկսեցին կոչել սելջուկներ: Սամանյանների Էմիրությունը X դարի վերջին մշտական պատերազմների մեջ էր ավելի արևելք գտնվող Դարախանյանների խանության հետ, ինչը խիստ կարևորեց սելջուկների դերը: 997 թ-ից սկսած սելջուկները, որպես վարձկաններ սկսեցին ծառայել արդեն Սամանյանների Էմիրությանը կործանած և Նրա տարածքին տիրած Դազևիկների սուլթանությանը: Այս գործընթացից դուրս չմնաց նաև Անիի թագավորության կողմից ծանր պարտության մատնված և իր արևելյան

թագավորության բանակը (մոտ 10.000) անկանոն հարվածներով դուրս մղեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:²⁹⁷²

2973. 1002 մայիսի սկիզբ - հոկտեմբերի 18 - Բարիս Ղալբյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց Իտալիայի կատեպան Գրիգոր Տարխանիատես-Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), բայց ի վերջո, խուսափելով Վենետիկի Հանրապետության առաջխաղացող նավատորմից, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁹⁷³
2974. 1002 ամառ - Ազիլ ամրոցը (= Անզղ ամրոց) քրդական Միրդասյան ցեղի գլխավորած քրդերը (մոտ 3.000) գրավեցին Համդանյանների էմիրության բանակից (մոտ 200): Հաղթողները կորցրին մոտ 200, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:²⁹⁷⁴
2975. 1002 աշուն - Բերիան և Սերվիան (Հյուսիսային Հունաստան) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁹⁷⁵
2976. 1003 հունվարի կես - օգոստոսի կես - Վիոնիս (ներկայիս Բուլղարիայի հյուսիս-արևմուտք, Դանուբի աջ ափին) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) 8 ամսում, չնայած այն բանին, որ Սամուիլ Կոմսաձագի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց Աորիանապոլսի շոջակայքը ու նահանջեց, գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁹⁷⁶
2977. 1003 ամառ - Խաչենի թագավորության տարածք մտած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000) ստիպեց նահանջել Գրիգոր I-ի մահվան հանգամանքից օգտվել փորձելու նպատակով թագավորության տարածք ներխուժած Շադդադյանների էմիրության բանակին (մոտ 20.000): Արդյունքում Խաչենի թագավորության հյուսիսային լայնարձակ տարածքներն անցան անցավ Անիի թագավորությանը, իսկ Խաչենի թագավորությունն էլ հիմնականում սահմանափակվեց Արցախով:²⁹⁷⁷
2978. 1004 գարուն - Սկոպիեի ճ-մ (Հյուսիսային Հունաստան): Վասիլ II-ի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցած ու այն պաշարած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) անակնկալ անցան մոտակա գետը և ծանր պարտության մատնեցին Սամուիլ Կոմսաձագ արքայի գլխավորությամբ ճամբարած Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:²⁹⁷⁸
2979. 1004 գարուն - Պերնիկ (ներկայիս Բուլղարիա, Սոֆիայից մոտ 20 կմ հարավ-արևմուտք) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 48.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.500) չգրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²⁹⁷⁹
2980. 1004 ամառ - Սոֆիա նահանգի ամրոցները (Բուլղարիա) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000, այդ թվում Թեոդորական Հայը) գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁹⁸⁰
2981. 1005 գարուն - Շելզար ամրոցի ճ-մ: Նոմայոյանների էմիրության բանակը (մոտ 2.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց բերդում տեղակայված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 900): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁹⁸¹
2982. 1005 գարուն - Մախրուսի ճ-մ (Անտիոքից մոտ 10 կմ հարավ): Պողոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Նոմայոյանների էմիրության բանակին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁹⁸²

2983. 1005 ամառ – Սրուճի ճ-մ (= Քաֆար-Ազունի ճ-մ)²⁹⁸³

Անտիոքի դքսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 7.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) պաշարեցին քաղաքը Նոմայրյանների Եփրության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ – Կայսերական բանակը անցավ հարձակման և, հաղթահարելով հակառակորդի դիմադրությունը, գրավեց քաղաքը:

II փուլ – Կայսերական բանակը հաղթեց քաղաքին օգնության շտապող Նոմայրյանների Եփրության հեծելազորին (6.000) և խոշոր ավարով նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

2984. 1009 – Կիւլյան Ռուսիայի տարածք Բուլետլավ I Խիզախի գլխավորությամբ ներխուժած Լեհական թագավորության բանակին (մոտ 100.000) Կիւլյան Ռուսիայի (մոտ 70.000) և Հայկական (մոտ 10.000) միացյալ բանակը հետ մղեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁹⁸⁴

2985. 1009 – Կախեթիի բորեպիսկոպոսության տարածքը Բագրատ I Մեծի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին: Արդյունքում Կախեթիի բորեպիսկոպոս Դավիթ Դոնուրին վտարվեց, իսկ Կախեթիի բորեպիսկոպոսությունը ընդունեց Զարթլիի թագավորության գերիշխանությունը:²⁹⁸⁵

2986. 1010 գարուն – Կախեթիի բորեպիսկոպոսության տարածքը Բագրատ I Մեծի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին:²⁹⁸⁶

2987. 1010 մարտ – Բարիի ճ-մ: Լանգրբարդները (մոտ 2.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50), որից հետո մտան քաղաք, ինչպես նաև առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Տրակիս և Ասկուանը (Բարիի մոտ): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁹⁸⁷

2988. 1010 աշուն – 1011 գարուն – Բոջորման Բագրատ I Մեծի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Գուրգեն Դոնուրիի գլխավորած Կախեթիի բորեպիսկոպոսության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Գուրգենը: Արդյունքում Կախեթիի բորեպիսկոպոսությունը ընդունեց Զարթլիի թագավորության գերիշխանությունը:²⁹⁸⁸

2989. 1011 հունիսի 10 – Բարիի Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեցին լանգրբարդներից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁹⁸⁹

2990. 1011 – Շամքորի շոջակալը Անիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000), ինչպես նաև Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 25.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին՝ ստիպելով Շադդադյանների Եփրությանը ընդունել Զարթլիի թագավորության գերագահությունը:²⁹⁹⁰

2991. 1014 հուլիսի կես – Թեսալոնիկեի ճ-մ: Թեսալոնիկեի կառավարիչ Թեոփիլկատոս Բոսինատես Հայի⁴⁴ և նրա որդի Միքայելի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հանդիպակաց մարտում հաղթեցին Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 40.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁹⁹¹

2992. 1014 հուլիսի 29 – Կլեյրոնի ճ-մ (= Կլիդիումի ճ-մ), (= Բելասիցայի ճ-մ) (ներկայիս Բուլղարիայի հարավ-արևմուտք, Թեսալոնիկեից մոտ 100 կմ հյուսիս-արևելք): Կիրճը փակող պարիսպը թիկունքային և ճակատային գրոհով գրաված Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ

⁴⁴ Բոսինատեսների տոհմի հայականության հիմնավորվում է այն հանգամանքով, որ, ըստ Միքայել Աթալիաթեսի (տես՝ Օտար աղբյուրները հայերի և Հայաստանի մասին «Հովհաննես Սկիլիցես», Երևան 1979, էջ 382, 383) և Միքայել Պսելլոսի (տես՝ Михаил Пселл "Хронография", Москва 1978, стр. 194-196), վերջինս սերում էր Փոկասներից:

ռազմիկները (մոտ 7.000) համակցված հարվածներով հաղթեցին Սամուիլ Կոմսաձազ արքայի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 25.000 սպանված և մոտ 15.000 գերի, որոնից ամեն 100 հոգուց 99 հոգին հետագայում կուրացվեցին, իսկ մեկ հոգու էլ միայն մեկ աչքը վնասվեց, որպեսզի վերջինս կարողանա գերիների հարյուրյակին տեղ հասցնել:²⁹⁹²

2993. 1014 օգոստոսի կես - Ստորոմսիցիա լճի ճ-մ (ներկայի Հունաստանի հյուսիս): Արքայազն Գաբրիել-Ռոդոմիրի գլխավորությամբ կիրճում դարանած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց Թեսալոնիկեի կառավարիչ Թեոփիլկատոս Բոսինատես Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 7.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 500 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Թեոփիլկատոսը, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁹⁹³
2994. 1014 աշուն - Պրիլապոն, Ստիպիոն, Մայուկ և Մելնիկ (վերջինը՝ առանց մարտի) ամրոցները (ներկայիս Մակեդոնիա) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁹⁹⁴
2995. 1014 աշուն - Հայեպի ճ-մ: Մանսուր-իբն Լուլուի գլխավորած Համդանյանների էմիրության (մոտ 1.000) և Էմիրի խնդրանքով Վասիլ II-ի կողմից օգնության ուղարկված Հայկական (1.000) միացյալ բանակը հաղթեց Սալիհ-իբն Միրդասի գլխավորած քոչվոր Միրդասյանների ցեղի գլխավորած արաբներին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁹⁹⁵
2996. 1015 գարուն - Վոյինյան Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000, այդ թվում ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) պաշարեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և ստիպեցին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁹⁹⁶
2997. 1015 ամառ - Մագլենեն և Էնոսիա բերրը (ներկայիս Հունաստանի հյուսիս, Թեսալոնիկեից մոտ 90 կմ հյուսիս-արևմուտք) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000, այդ թվում ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) պաշարեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) և ստիպեցին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁹⁹⁷
2998. 1015 ամառ - Օլթի ճ-մ: Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁹⁹⁸
2999. 1015 աշուն - Պելագոնիայի ճ-մ (= Քիթոլայի ճ-մ): Բուլղարական թագավորության դարանած բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Օլտի (Թեսալոնիկեից մոտ 160 կմ հյուսիս-արևմուտք) հասած և առանց մարտերի այս քաղաք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 100.000, այդ թվում ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 30.000) վերջապահին, որից հետո, սակայն, նահանջեց՝ հեռանալով իր դեմ շարժվող հակառակորդի հիմնական բանակից: Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁹⁹⁹
3000. 1015 աշուն - Ստորոմիցան (ներկայիս Մակեդոնիա), ինչպես նաև Թերմիցա և Բոյանա բերրերը (Սոֆիայի մոտ) մասերի բաժանված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000) գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁰⁰⁰
3001. 1016 գարուն - Ղրիմի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000), ինչպես նաև Կիևյան Ռուսիայի բանակը (մոտ 10.000) հաղթեցին տեղի ապստամբած կառավարիչ Գեորգի Ցուլեսի բանակին (մոտ 10.000) և գերեցին նրան: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁰⁰¹

Չակրի-բեկի գլխավորած սելջուկները (մոտ 20.000) Յեդ-Մեծ Աղբակ-Անձևաղբ-Ռշտունի երթուղով ներխուժեցին Վասպուրական և, ասպատակելով հայկական գյուղերը, ճամբարեցին քաղաքի մոտակայքում: Տեղեկանալով այդ մասին՝ արքայորդի Դավթի և սպարապետ Շապուհ Երկաթաջարդի գլխավորած Վասպուրականի թագավորության ծանր հեծելազորը (մոտ 5.000) մոտեցավ թշնամուն:

I փուլ – Հայկական ծանր հեծելազորը հարվածեց հակառակորդին սկզբում նիզակներով, իսկ դրանից հետո անցավ թրամարտի: Սելջուկները ծանր կորուստներ կրեցին և դիմեցին փախուստի:

II փուլ – Հակառակորդի արագաշարժ հեծելազորը պոկվեց Հայկական հեծելազորից և սկսեց հեռվից նետահարել, ինչի արդյունքում հայերը սկսեցին կորուստներ կրել, ընդ որում հատկապես շատ էին վիրավորները:

III փուլ – Հայկական հեծելազորը մի քանի անգամ փորձեց հետապնդել հակառակորդին, սակայն չկարողացավ հասնել վերջինիս: Ստեղծված պայմաններում, երբ թեթև հեծելազորի և հետևակ նետածիզների բացակայությունը հետագա մարտը դարձնում էր անհեռանկար, քանի որ թշնամու հեծյալները խուսափում էին ձեռնամարտից, իսկ Հայկական ծանր հեծյալները չէին կարողանում հասնել նրանց, սպարապետ Շապուհը համոզեց Դավթին նահանջի հրաման տալ, որից հետո Հայկական հեծելազորը նահանջեց Ոստան:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁴⁵

3003. 1016 գարուն – Վանք և Ամյուկ ամրոցը Չակրի-բեկի գլխավորած սելջուկները (մոտ 17.000) չգրավեցին Վասպուրականի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000), որից հետո հեռացան Վասպուրականի թագավորության տարածքից: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁰³

3004. 1016 գարուն – Պերնիկը Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) չգրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁰⁰⁴

3005. 1017 ամառ – Լոնգան բերդը (ներկայիս Հունաստանի հյուսիս, Թեսալոնիկեից մոտ 130 կմ արևմուտք) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁰⁵

3006. 1017 ամառ – Կաստորիան (ներկայիս Հունաստանի հյուսիս, Թեսալոնիկեից մոտ 140 կմ արևմուտք) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 75.000) ու

⁴⁵ Այս ճակատամարտը ակնառու կերպով ցույց է տալիս քրիստոնյա բանակների հետ ընդհարումներում հավասարազոր ծանր հեծելազոր չունեցող, սակայն դրա փոխարեն թվական գերակշռություն և մեծաթիվ թեթև հեծելազոր ունեցող ընդհանրապես թուլորների և, մասնավորապես սելջուկյան բանակի մարտավարությունը: Ծանր հեծելազորը հիմնականում թեթև զինված թուլորների հեծելազորի հետ ընդհարվելիս անգերազանցելի է ճակատային հուժկու հարվածի և դրան հաջորդող ձեռնամարտի մեջ, սակայն թուլորների թեթև հեծելազորը, գերազանցելով ծանր հեծելազորին շարժունակությամբ, վերջինիս հիշատակված առավելությանը հակադրում է կտրուկ նահանջը, խուսափումը ձեռնամարտից և աղեղնամարտը: Այս պայմաններում հետևակ նետածիզները և թեթև հեծելազորը, լրացնելով սեփական ծանր հեծելազորին, որպես կանոն ի վիճակի են չեզոքացնել թեթև հեծյալների առավելությունները, ինչն էլ թույլ էր տալիս իր ողջ փայլով դրսևորվել ծանր հեծելազորի հիմնակի հատկանիշներին: Արդեն նշվել է, որ VII դարից սկսած Հայկական բանակում, ի տարբերություն հենց նույն Բյուզանդական կայսրության բանակի, հետևակը ընդհանրապես և հետևակ նետածիզները, մասնավորապես, ոչ միայն չկորցրին իրենց նշանակությունը, այլև զարգացում ապրեցին, ընդ որում մինչև XII դարի վերջ Հայկական բանակի նետածիզ ստորաբաժանումները, ի համեմատ Բյուզանդական կայսրության կամ խաչակիրների բանակների, պահպանեցին իրենց գերազանց հատկանիշները: Մարտավարական բնույթ ունեցող հատկապես այս հանգամանքն էր, որ, այլ հավասար պայմանների առկայության դեպքում և, հատկապես, լեռնային մարտում, գումարվում էր սեփական հողի համար մարտնչելու վճռականություն ցուցաբերող Հայկական բանակի զինանոցին ու թույլ էր տալիս վերջինիս իր քրիստոնյա հարևանների բանակների համեմատ ավելի հաջող գործել թուլոր կամ սելջուկյան տիպի բանակների դեմ: Հարկ է նշել, որ Հայկական բանակում ընդհանրապես հետևակի և, մասնավորապես հետևակ հիմնակի նետածիզների առկայության փաստը մեկնելիս էլ անբացատրելի մի երևույթ չէ, իսկ վերջիններիս սոցիալական հիմքն էին կազմում կամ Հայաստանի այնպիսի շրջանների բնակիչները, որտեղ դեռևս պահպանվել էին ազատ գյուղական համայնքները (օրինակ՝ Տարոն, Լեռնային Կիլիկիա և այլն), կամ էլ, ինչպես դա հետագայում կտեսնենք XIII-XV դարի Եվրոպայի քաղաքներում, խոշոր առևտրաարհեստավորական քաղաքները: XI դարի կեսերից մինչև XV դարը այս հանգամանքը ավելի կարևորվեց: Քննարկվող ժամանակահատվածում ին նախարարները, որպես կանոն, ընդհարվում էին բանակապես լրջորեն գերազանցող հակառակորդի հետ՝ այս պարագայում ստիպված լինելով իրենց գնդերը համալրել գյուղացիական աշխարհագրով, իսկ վերջինս, ձեռնամարտում զիջելով հեծելազորին և, հատկապես, ծանր հեծելազորին, լավ հնարավորություններ ուներ հաղթանակ տանել վերջինիս նկատմամբ աղեղնամարտում: Որպես օրինակ բերենք Տարոնի իշխան Թոմնիկ Մեծ Մամիկոնյանի (մոտ 1030 - ուղ. 1073) բանակը, որում հասարակ գյուղացիներից կազմված հետևակը, որի մեջ, անկասկած, սովորաբար էին հենց նետածիզները, կազմում էր 56.000 մարդ, այն դեպքում, երբ ազնվականներից կազմված հեծելազորը հաշվվում էր ընդամենը 6.000 հոգի: Եվ սա միայն օրինակը չէ: Ժամանակաշրջանի Հայկական գրեթե բոլոր բանակներում հետևակը և նրա կազմում գործող հետևակ նետածիզները կազմում էին բանակի զգալի մասը:

նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 19.000) չգրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁰⁰⁶

3007. 1017 ամառ – Բոսնոցադը, Վերիան և Սեփեհան (Սոֆիայի մոտ) Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000) գրավեցին Բուլղարական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁰⁷

3008. 1017 աշուն – Սեփեհայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Յովհաննես-Վլադիսլավի գլխավորած Բուլղարական թագավորության ճամբարած բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³⁰⁰⁸

3009. 1017 աշուն – Բարիի ճ-մ⁴⁶: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին ապստամբած Նորմաններին և լանգոբարդներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁰⁰⁹

3010. 1018 փետրվար – Հիոնիսիան Յովհաննես-Վլադիսլավի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), սակայն շուտով Յովհաննես-Վլադիսլավը սպանվեց և նրա բանակը ցրվեց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 30 զինվոր:³⁰¹⁰

3011. 1018 գարուն – Բուլղարական թագավորության տարածքը Վասիլ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000, այդ թվում ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) ասպատակեցին:³⁰¹¹ Արդյունքում Յովհաննես-Վլադիսլավի այրին, նրա ընտանիքի անդամները, թագավորության այլ իշխաններ, ինչպես նաև երկար տարիների Բուլղարական թագավորության բանակի կազմում գործող իշխան Գավրասը, Ալինախ Հայը, ինչպես նաև Գրիգոր-Ապուլֆապը և նրա եղբայրը⁴⁷ ընդունեցին Բյուզանդական կայսրության հպատակությունը: Բուլղարական թագավորությունը ոչնչացավ, իսկ նրա տարածքն ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ: Խորվաթական թագավորությունը ընդունեց Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը:

3012. 1018 մայիս – Արենուլայի ճ-մ (Արևելյան Իտալիա, Ֆորտորե գետի ափին): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անորոշ ելքով ընդհարվեցին Նորմանների և լանգոբարդների (մոտ 10.000) հետ: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰¹²

3013. 1018 հունիս – Արենուլայի ճ-մ: Նորմանները և լանգոբարդները (մոտ 15.000) հաղթեցին Իտալիայի կատեպան Լևոն-Թոռնիկ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰¹³

3014. 1018 հոկտեմբեր – Օֆալտո գետի ճ-մ (Արևելյան Իտալիա, Կաննի մոտ): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) հաղթեցին Նորմաններին և լանգոբարդներին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:³⁰¹⁴

3015. Մոտ 1019 – Լեմնուսի ծովագամաքամարտ: Կիբիրեոտների ծովային բանակաթեմի բանակը (մոտ 5.000, 50 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500, այդ թվում Թեսալոնիկեի դուքս Նիկեփոր Վասիլակի Հայը) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Կիլիկիայի Ռուսիայի ասպատակող բանակին (800, 16 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 790 զինվոր:³⁰¹⁵

⁴⁶ Այս ճակատամարտի տեղը խիստ մոտավոր է, քանի որ նրա համար միակ աղբյուր հանդիսացող Անանուն Բարիացին որևէ տեղագրական տեղեկություն չի հաղորդում, սակայն այնուհանդերձ պարզ է, որ իրադարձությունը տեղի է ունեցել Բարիի մոտակայքում:

⁴⁷ Վերջին երկուսի մասին՝ ըստ Յովհաննես Սիկիցեսի ձեռագրերի տարբերակներից մեկի (տե՛ս՝ Օտար աղբյուրները հայերի և Հայաստանի մասին «Յովհաննես Սիկիցես», Երևան 1979, էջ 328):

Արքայից արքա Գագիկ I Մեծի մահից հետո վերջինիս կրտսեր որդի Աշոտը գահակալական պայքար սկսեց արքայից-արքա հռչակված իր ավագ եղբայր Զովհաննես-Սմբատի դեմ և հեռացավ Վասպուրական: Դրանից հետո, իր կողմը գրավելով Մարզպանական բանակը (60.000, որից 20.000 հեծյալ), Աշոտը շարժվեց դեպի մայրաքաղաք և ճամբարեց նրա մոտակայքում՝ Ախուրյան գետի ձախ ափին, Ոստանիկ բանակի (30.000) մոտակայքում:

I փուլ – Ոստանիկ բանակը անակնկալի հարձակվեց Մարզպանական բանակի վրա, սակայն անհաջողության մատնվեց:

II փուլ – Մարզպանական բանակը անցավ հարձակման և պարտության մատնեց Ոստանիկ բանակին, որը դժվարությամբ նահանջեց Անի, իսկ նրա շատ ռազմիկներ էլ խեղդվեցին գետում: Այս ընթացքում Աշոտը մարտադաշտում հանդիպեց մինչև մարտը իրեն վիրավորական տոնով մենամարտի հրավիրած Զարթլիի թագավորության դեսպանին և մենամարտեց նրա հետ: Մենամարտի ընթացքում Աշոտը ճարպկորեն խույս տվեց թշնամու նիզակի հարվածից և, ծանր թրով հզոր հարված հասցնելով հակառակորդի ուսին, ջարդեց վերջինիս զրահը ու թրատեց նրան մինչև գոտկատեղ:

Մարզպանական բանակը կորցրեց մոտ 1.000, Ոստանիկը՝ մոտ 5.000 զինվոր: Կնքվեց հաշտություն, համաձայն որի Զովհաննես-Սմբատը պետք է իշխեր Անիում, իսկ Աշոտը՝ Աշոտ V Բաշը, թագավորության մնացած տարածքում:

3017. 1021 գարուն – Նախիջևանի ճ-մ: Լիպարիտ Բաշ Օրբելյանի գլխավորած Անիի թագավորության բանակի հեծյալ առաջապահը (5.000) համառ մարտում ընդհարվեց Աբուլ-Ասվար Շավուրի գլխավորությամբ Արտավանյան-Գողթն երթուղով Անիի թագավորության ներխուժած Շադդադյանների Էմիրության բանակի (մոտ 25.000, այդ թվում սելջուկներ) հետ և նահանջեց դեպի հյուսիս: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁰¹⁷

3018. 1021 գարուն – Դվինը Աբուլ-Ասվար Շավուրի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության բանակը (մոտ 22.000, այդ թվում սելջուկներ) գրավեց Անիի թագավորության կայազորից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁰¹⁸

3019. 1021 գարուն – Բջնի ամրոցի ճ-մ (Արարատ, Վարաժնունիք գավառ, Հրազդան գետի աջ ափին)³⁰¹⁹

Աբուլ-Ասվար Շավուրի գլխավորությամբ Նախիջևան-Արած-Ուրծաձոր-Դվին-Հրազդան գետի հունով հյուսիս-Վարաժնունիքի հարավ երթուղով առաջխաղացումը շարունակած Շադդադյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հասավ Բջնի, որտեղ նրա ճանապարհը փակեց Վասակ Բաշ Պահլավունու, Լիպարիտ Բաշ Օրբելյանի, Ֆիլիպի, Գեորգիի և Եմրանի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (5.000):

I փուլ – Անիի թագավորության բանակը անցավ հարձակման և ջարդեց թշնամու առաջապահին (մոտ 1.000), որը, մինչ այդ ավերելով գյուղը ու շրջապատելով եկեղեցին, կոտորում էր այնտեղ ապաստանած գյուղացիներին: Թշնամու առաջապահը կորցրեց 300 զինվոր, իսկ նրա մնացորդները նահանջեցին դեպի հիմնական բանակ:

II փուլ – Գյուղին մոտեցան հակառակորդի հիմնական ուժերը, ինչից հետո բռնկվեց համառ հանդիպակաց մարտ: Այդ ընթացքում Յոթ Գայլ մականունով հակառակորդի բանակի առաջնորդը՝ ահռելի ուժի տեր և քաջաբար մարտնչող մի հզոր ռազմիկ, սկսեց մարտահրավերներ նետել հայերին: Չգալով, որ իր զինակիցները տատանվում են ընդհարվել Յոթ Գայլի հետ, Վասակը, իրեն էլ պակաս քաջ և հզոր չհամարելով, ընդունեց մարտահրավերը: Մենամարտի ընթացքում Պահլավունյաց իշխանը ճարպկորեն խույս տվեց թշնամու նիզակի հարվածից և, ծանր թրով հզոր հարված հասցնելով հակառակորդի ուսին, ջարդեց վերջինիս զրահը ու թրատեց նրան մինչև գոտկատեղ:

III փուլ – Շադդադյանների Էմիրության բանակը նոր ուժեր մտցրեց մարտի մեջ, ինչի արդյունքում համառ մարտը շարունակվեց և Հայկական բանակին միայն մեծ դժվարությամբ հաջողվեց ջարդել ու փախուստի մատնել հակառակորդի բանակին:

IV փուլ – Անիի թագավորության բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին մինչև Դվին: Այդ ընթացքում, սակայն, մենամարտից ու համառ ճակատամարտից ուժասպառ եղած Վասակը բարձրացավ մի բլրի վրա և, պառկելով հանգստանալու, քուն մտավ, ինչից էլ օգտվելով, մի դավաճան մոտեցավ ու, քարով հարվածելով Վասակի գլխին, սպանեց նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր: Արդյունքում Անիի թագավորությունը կորցրեց Դվինը և Նախիջևանը, ինչպես նաև Ոստան Դվնա, Նախիջևան, Արած ու Ուրծաձոր գավառները:

3020. 1021 ամառ – Օլթին Գեորգի I-ի և Հրահատ Օրբելյանի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:³⁰²⁰
3021. 1021 իուլիս – Անիի ճ-մ: Գեորգի I-ի և Հրահատ Օրբելյանի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 35.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 35.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 900), ինչպես նաև Անիի թագավորության Ոստանիկ բանակին (մոտ 5.000) և հետապնդեցին մինչև Անի: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր: Հովհաննես-Սմբատը գերվեց և ազատվեց գերությունից միայն Քարթլիի թագավորությանը որոշ ամրություններ զիջելուց հետո:³⁰²¹
3022. 1021 օգոստոս – Օլոմիս Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Քարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500) ու հասան Վանանդ: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր:³⁰²²
3023. 1021 սեպտեմբերի 11 – Շոփա ամրոցի ճ-մ (= Ծովակ լճի ճ-մ) (= Չորր լճի ճ-մ) (Վանանդ, Ծովակ լճի ափին)³⁰²³

Տեղեկանալով Վասիլ II-ի գլխավորությամբ Տայք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 100.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 20.000, այդ թվում Թեփիկատոս Դալաշը) առաջխաղացման մասին՝ Գեորգի I-ի, Հրահատ Օրբելյանի ու նրա եղբայր Իվանեի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) այրեցին Օլթին ու Նախանջեցին դեպի հյուսիս-արևելք: Հակառակորդի բանակը հասավ Ծովակ լճին և ճամբարեց նրա շրջակայքում:

I փուլ – Փորձելով անակնկալի բերել հակառակորդի ճամբարած բանակին՝ Քարթլիի թագավորության բանակը սկսեց արագ երթով մոտենալ վերջինիս, սակայն Վասիլ II-ը ժամանակին տեղեկացավ այդ մասին և օրվա առաջին կեսին մարտական պատրաստության բերեց իր բանակը: Արդյունքում հակառակորդը կայսերական բանակին մոտեցավ հոգնած վիճակում և, տեղեկանալով այն մասին, որ վերջինիս անակնկալի բերել չի հաջողվել, փորձեց արագորեն հետ քաշվել: Ստեղծված պայմաններում, սակայն, կայսերական բանակն իր հերթին անցավ հարձակման՝ արդեն կեսօրին առաջապահը կազմող ուժերով հասնելով Քարթլիի թագավորության Նախանջող բանակի վերջապահին:

II փուլ – Մինչև օրվա վերջը շարունակված համառ մարտում համալրումներ ստացած կայսերական բանակը ի վերջո հաղթանակ տարավ, ընդ որում սեփական ձիով ճահճում խրված Հրահատն և նրա զինակից Խուրսը զոհվեցին, իսկ Իվանեն գերվեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:

3024. 1021 իոկտեմբեր - նոյեմբեր – Արդահանը ասպատակելով առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Քարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ

ռազմիկներից (մոտ 500): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր: Վասիլ II-ի բանակը ասպատակեց Տալի արևելքը և Գուգարքի արևմուտքը, սակայն, խուսափելով Թռեղքում կենտրոնացած Զարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 50.000, այդ թվում ծանարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20.000), Զավախք-Թռեղք երթուղով նահանջեց Տրապիզոն:³⁰²⁴

3025. 1021 նոյեմբեր - 1022 փետրվար - Կապարոպկիա ներխուժեցին Սատրապական Հայաստանի XVI ապստամբությունը սկսած Նիկեփոր Ծովիզ Փոկասի բանակը (մոտ 30.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000, այդ թվում Փերսը), ինչպես նաև Աշոտ V Զաչի գլխավորած Անիի (մոտ 20.000) և Դավիթ արքայորդու գլխավորած Սեբաստիայի (մոտ 10.000) թագավորությունների միացյալ բանակը: Սակայն շուտով Նիկեփորը մահացավ, Փերսը գերվեց և սպանվեց:³⁰²⁵

3026. 1022 մարտ - Բասենի ճ-վ³⁰²⁶

Գեորգի I-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում ծանարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) մոտեցան Բասենում տեղակայված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 80.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000):

I փուլ - Զարթլիի թագավորության հարձակման անցած բանակը ստիպեց հակառակորդին նահանջել:

II փուլ - Կայսերական բանակը մարտի մեջ մտցրեց նոր ուժեր և պարտության ու փախուստի մատնեց Զարթլիի թագավորության բանակին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 8.000, դաշնակիցները՝ մոտ 12.000 զինվոր: Սատրապական Հայաստանի XVI ապստամբությունը վերջացավ: Արդյունքում նախկին Արտանուշի թագավորության տարածքը վերջնականապես անցավ Բյուզանդական կայսրությանն, իսկ այս ամենից ահաբեկված Անիի արքա Հովհաննես-Սմբատը Անին կտակեց Վասիլ II-ին:

3027. 1022 ապրիլի 12 - հուլիսի սկիզբ - Տրոպաոս (Հարավային Իտալիա) Հենրիխ II-ի գլխավորած Հռոմեական Սրբազան կայսրության բանակը և լանգոբարդները (մոտ 30.000) չգրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50) և, խուսափելով սկսվող համաճարակից, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁰²⁷

3028. 1022 աշուն - Հերի ճ-վ³⁰²⁸

Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) պաշարեցին քաղաքը Հերի Էմիրության բանակից (մոտ 2.000):

I փուլ - Կայսերական բանակը անցավ գրոհի և, գրավելով պարսպի մի մասը, պատրաստվեց ներխուժել քաղաք:

II փուլ - Ռավվադյանների և Շադդադյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) սկսեց մոտենալ քաղաքին, ինչի մասին տեղեկացած քրիստոնյաները սկսեցին նահանջել:

III փուլ - Սկսված քամու և փոթորիկի պատճառով կայսերական բանակի նահանջը վերածվեց անկանոն փախուստի, որից էլ օգտվելով հակառակորդի բանակն անցավ հարձակման ու զգալի կորուստներ պատճառեց քրիստոնյաներին:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:

3029. 1025 գարուն - Եղեսիայի շրջակայք Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց՝ փորձելով խլել այն Նոմայրյանների Էմիրության կրտսեր Էմիր Օթայրից: Ի վերջո, Միրդասյանների Էմիրության Էմիր Սալիի իբն Միրդասիի միջնորդությամբ կնքվեց հաշտություն: Ըստ հաշտության պայմանների, քաղաքի երեք ամրություններից մեկը մնաց Օթայրի տիրապետության տակ, իսկ Վերին բերդ կոչվող միջնաբերդը, ինչպես նաև վերջինիս սահմաններից դուրս գտնվող երկու բերդերն անցան Միրդասյանների

Եմիրությանը, որն իր հերթին, սակայն, պարտավորվեց քաղաքից ստացված Եկամտի իր մասը փոխանցել Մրվանյանների Եմիրությանը:³⁰²⁹

3030. 1025 հունիս – Մեսսինայի ճ-մ: Ղալբյանների Եմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց կղզում ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁰³⁰
3031. 1026 գարուն – Արճեշ Նիկեիոր Կոմնենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 8.000) գրավեցին Մրվանյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 2.400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰³¹
3032. 1026 աշուն – Շամբորի ճ-մ: Փատլունի գլխավորած Շադդադյանների Եմիրության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Գեորգի I-ի և Լիպարիտ Բաջ Օրբելյանի գլխավորությամբ քաղաքը պաշարած Զարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 15.000), ինչպես նաև Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու թագավորության բանակին (մոտ 15.000): Ընդհանուր սպանված 10.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցները՝ մոտ 5.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 5.000 զինվոր:³⁰³²
3033. 1027 գարուն – Էլյիցի գետի ճ-մ: Գեորգի I-ի և Լիպարիտ Բաջ Օրբելյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության ու Գուրգեն Դոնուրիի գլխավորած Կախեթիի բորեպիսկոպոսության միացյալ բանակը (մոտ 28.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000), Ջաֆար իբն Ալիի գլխավորած Շուլուբյանների Եմիրության բանակը (մոտ 3.000), ինչպես նաև Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեցին Փատլունի գլխավորած Շադդադյանների Եմիրության բանակին (մոտ 30.000) Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 18.000 զինվոր:³⁰³³
3034. 1027 ամառ – Բուղարիա մտան Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) և առանց լուրջ մարտերի հետ մղեցին Պաժինական խանության բանակին (մոտ 50.000):³⁰³⁴
3035. 1027 ամառ – Բեռնի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 50 նավ) հաղթեց Ֆաթիմյանների խալիֆության նավատորմին (մոտ 30 նավ): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր, մոտ 1 նավ, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր, 12 նավ:³⁰³⁵
3036. 1028 գարուն – Պաֆլագոնիայի ճ-մ: Անատոլիկոն բանակաթեմի զորավար Վասիլ Սկլերոսի գլխավորած Անատոլիկոն բանակաթեմի բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Պրուսիան Բուլղարի գլխավորած Բուկելարների բանակաթեմի բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰³⁶
3037. 1028 ամառ – Գուգարքի և Արխազիան Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 6.000) ասպատակեցին:³⁰³⁷
3038. 1028 ամառ – Զարադուն ամրոցի ճ-մ (= Կրեթարնի ամրոցի ճ-մ) (Գուգարք, Թռեղք գավառի հյուսիս, Տիգրիսից մոտ 50 կմ արևմուտք): Լիպարիտ Բաջ Օրբելյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին ամրոցը պաշարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000 զինվոր:³⁰³⁸
3039. 1028 ամառ – Տրեթին (Գուգարք, Արդահան գավառի արևմուտք, Արդահանից մոտ 20 կմ հյուսիս-արևմուտք) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 4.000) չգրավեցին Զարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պաշտպանվողներից՝ հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:³⁰³⁹
3040. 1029 գարուն – Պարսկահայք-Ճվաշ-Արտաշ-Մարդաստան-Բերկի-Մարդաստան-Արտաշ-Ճվաշ-Պարսկահայք-Կորճայք-Մոսուլ երթուղով Չակրի-բեկի գլխավորած սելջուկները (մոտ 50.000) ասպատակելով արշավեցին և նահանջեցին:³⁰⁴⁰

3041. 1029 գարուն - Ուրմիա լճի ճ-մ: Չակրի-բեկի գլխավորությամբ Պարսկահայքը ասպատակող սելջուկները (մոտ 30.000) հաղթեցին Աբուլ-Յաջա իբն Ռաբիբ-էդ-Դուլայի գլխավորած Յերի էմիրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰⁴¹
3042. 1029 հուլիսի 14 - Քելբարի ճ-մ (Յալեայի մոտ) (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰⁴²
3043. 1030 գարուն - Մենիկոս ամրոցի ճ-մ (Ասորիք): Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 2.000) անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեց ամրոցում տեղակայված Բյուզանդական կայսրության բանակին (1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 400): Յայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁰⁴³
3044. 1030 գարուն - Վարդանակերտ ամրոցի ճ-մ: Կասպից ծով-Կուր գետ երթուղով նավարկելով առաջխաղացած Կիևյան Ռուսիայի բանակը (մոտ 1.500, 38 նավակ) հաղթեց Շիրվանշահերի էմիրության բանակին (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 200): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁰⁴⁴
3045. 1030 գարուն - Քալականը Աբուլ-Ֆաթ Մուսայի գլխավորած Շադդադյանների էմիրության (մոտ 5.000) և վերջինիս օգնության եկած Կիևյան Ռուսիայի (մոտ 1.300, մոտ 30 նավակ) միացյալ բանակը գրավեց գահակալական պայթար սկսած Էմիրի որդի Ասքվեհի բանակից (մոտ 700) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200) Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁴⁵
3046. 1030 հուլիս - Քելբարի ճ-մ: Ռոմանոս III-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000⁴⁸, այդ թվում բուլղարներ, ռուսներ, աբխազներ, խազարներ, պածիկներ ու ֆրանկներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000, այդ թվում Թոմսիկ-Ապուբաա Մամիկոնյանը և Կոնստանդին Դալաշը) հաղթեցին Միրդասյանների էմիրության բանակին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁰⁴⁶
3047. 1030 օգոստոսի 9 - 10 - Ազազի ճ-մ⁰⁴⁷

Ռոմանոս III-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000, այդ թվում բուլղարներ, ռուսներ, աբխազներ, խազարներ, պածիկներ ու ֆրանկներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000, այդ թվում Թոմսիկ-Ապուբաա Մամիկոնյանը և Կոնստանդին Դալաշը) Աստիքեղ շարժվեցին արևելք, ճամբարեցին ու պատրաստվեցին հետագա առաջխաղացմանը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Շիր-էդ-Դուլայի և Շաբիբ իբն Վասաբի գլխավորած Միրդասյանների ու Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 200) շարժվեցին հակառակորդին ընդառաջ:

I փուլ - Օգոստոսի 9-ի լուսաբացին Միրդասյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը անակնկալ հարձակումով հաղթեց հետախուզության ուղարկված հակառակորդի մի ջոկատի:

II փուլ - Կեսօրին Միրդասյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը շրջապատեց հակառակորդի ճամբարը ու, կտրելով վերջինիս ջրից և իրականացնելով հախուռն նետաձգություն, որոշակի կորուստներ պատճառեց հակառակորդին:

III փուլ - Երեկոյան կայսերական բանակը Կոնստանդին Դալաշի գլխավորությամբ փորձեց հարձակվել և ցրել հակառակորդին, բայց պարտություն կրեց:

IV փուլ - Օգոստոսի 10-ին կայսերական բանակը սկսեց նահանջել, որից էլ օգտվելով, հակառակորդի բանակն անցավ հարձակման և ծանր պարտության մատնեց ու ցրեց վերջինիս:

⁴⁸ Իբն ալ-Ասիրը հայտնում է, որ այս ճակատամարտում Բյուզանդական կայսրության բանակը կազմել է 300.000 ռազմիկ, ինչը, սակայն, կարծում ենք, որ ակնհայտ չափազանցություն է, քանի որ քննարկվող ժամանակաշրջանում նույնիսկ ողջ կայսրության բանակը չէր կազմում այդքան ռազմիկ:

V փուլ – Միրդասյանների և Նոմայրյանների եմիրությունների միացյալ բանակը սկսեց հետապնդել ու կոտորել հակառակորդի փախչող բանակին, իսկ Ռոմանոս III-ը փրկվեց միայն շնորհիվ կայսերական թիկնազորի կազմում գործող հայ հեծյալ նետաձիգների հաջող գործողությունների, որոնք հուժկու նետաձգությամբ ապահովեցին վերջինիս նահանջը:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 40.000 զինվոր:

3048. 1030 սեպտեմբեր – **Տյուբի ճ-մ**: Տյուբ բանակաթեմի զորավար Գևորգ Մանիակ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 400) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) ց հաղթեցին քաղաքը հանձնել պահանջող Նոմայրյանների եմիրության բանակին (800): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁰⁴⁸
3049. 1030 սեպտեմբեր – **Մենիկոս ամրոցը** Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) պաշարեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, այն բանից հետո, երբ ամրոցի կայազորը գիշերային անակնկալ հարձակումով այրեց պաշարողական տեխնիկան, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³⁰⁴⁹
3050. 1030 նոյեմբեր – 1031 հունվար – **Մենիկոս ամրոցը Անտիոք-Հայեայ** երթուղով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000), հետ մղելով Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 60.000), առանց մարտերի գրավեց Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (մոտ 1.000), որից հետո արշավեց **Համմա-Հեմա-Ռաֆանիա-Համմա-Հայեայ-Անտիոք** թրթուղով՝ ամրապնդելով Բյուզանդական կայսրության իշխանությունը Ասորիքում ու գերելով 10.000 խաղաղ բնակիչ:³⁰⁵⁰
3051. 1030 աշուն – **Բաքիի ճ-մ**: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մանր մարտերում հետ մղեցին Ղալբյանների եմիրության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁰⁵¹
3052. 1030 աշուն – **Տավուշ ամրոցի ճ-մ** (Ուտիք, Տուչ Կատակ գավառ, Տավուշ գետի ափին): Բագրատ II-ի և Լիպարիտ Բաշ Օրբելյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 15.000) հաղթեցին Զարթլիի թագավորության տարածք ներխուժած և ավարով նահանջող Շադդադյանների եմիրության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ 10.000 զինվոր:³⁰⁵²
3053. 1031 մարտ – **Արճճի վանքի ճ-մ** (Եդեսիայի մոտ): Զադաքի մեկ բերդին տիրող Նոմայրյանների եմիրության կոտսեր Էմիր Օթայրի բանակը (մոտ 50) անակնկալ հարձակումով հաղթեց քաղաքի միջնաբերդին և երկու բերդերին տիրող Շիրվի գլխավորած Միրդասյանների եմիրության բանակին (մոտ 50) ու սպանեց Շիրվին: Հաղթողները կորցրին մոտ 5, պարտվողները՝ մոտ 45 զինվոր:³⁰⁵³
3054. 1031 մարտ – **Վերին բերդը** (Եդեսիայի միջնաբերդը) Օթայրի գլխավորած Նոմայրյանների եմիրության բանակը (մոտ 500) պաշարեց Սալմանի գլխավորած Միրդասյանների եմիրության բանակից (մոտ 50), սակայն չկարողացավ գրավել այն: Հարձակվողները կորցրին մոտ 20, պաշտպանվողները՝ մոտ 5 զինվոր:³⁰⁵⁴

«Մանիակը մեկն էր պատմության ընթացքում ժամանակ առ ժամանակ հայտնվող այն մարդկանցից, որոնք, կարծես թե, պետք է գրավեին աշխարհը, բայց վերջին պահին կորցնում են ամեն ինչ՝ վճռական պահին ի հայտ եկած անսկատ մի թերության պատճառով»

Դ. Նորվիչ

«...Մանիակից թշնամիները վախենում էին, քանզի պատերազմներում նրա ունեցած քաջությունը զգացելի էին իրենց կաշվի վրա»

Հովհաննես Սկիլիցես

«Բնությունը հավաքել էր նրանում այն ամենը, ինչն անհրաժեշտ էր զորավարի համար՝ հասակը հասնում էր գրեթե 10 ոտնաչափի և շրջապատողները նրան նայում էին ներքևից վերև, ինչպես սարի կամ լեռան կատարի, տեսքով էլ նա նուրբ կամ գեղեցիկ չէր, այլ նման էր փոթորկի, որոտացող ձայն ուներ, ձեռքերով կարողանում էր պատեր ցնցել և ջարդել պղնձե դարպասներ, իսկ արագաշարժությամբ չէր զիջում նույնիսկ առյուծի, հոնքերն էլ ահարկու էին։ Մնացած բաներում ևս նա նույն կերպ էր, իսկ լուրերն ավելի էին ուռճացնում այն, ինչ կար իրականում։ Եվ բարբարոսները զգուշանում էին Մանիակից, ոմանք, քանի որ իրենց աչքերով տեսել էին նրան և զարմացել այդ այրի վրա, մյուսներն էլ՝ քանի որ նրա մասին սարսափելի պատմություններ էին լսել»

Միքայել Պսելլոս

Նախորդ իրադարձություններից հետո Վերին բերդում ամրացած Սալմանը Պայելի գլխավորությամբ քաղաք մտցրեց Մրվանյանների Էմիրության հեծելազորը (1.000), որի արդյունքում Պայելը փոխարինեց Սալմանին և Մրվանյանների ու Նոմայրյանների Էմիրությունները կարճ ժամանակով հավասար իրավունքներով սկսեցին տիրել քաղաքին։ Հետագայում, սակայն, Վերին բերդում տեղակայված Պայելը դավադրաբար սպանեց Օթայրին, ինչից հետո Օթայրի որդի իբն Օթայրի և նրա մոր կողմից գլխավորվող Նոմայրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 1.000) պաշարեց Վերին բերդը Պայելի գլխավորած Մրվանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 100)։

I փուլ – Մարտի կեսերին Նոմայրյանների Էմիրության բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց Վերին բերդի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ։

II փուլ – Մարտի վերջին ծավալվող իրադարձությունների մասին տեղեկացած Մրվանյանների Էմիրության հիմնական բանակը (մոտ 7.000) մոտեցավ քաղաքին, սակայն Նոմայրյանների Էմիրության բանակը ծանր պարտության մատնեց վերջինիս։

III փուլ – Ապրիլին Նոմայրյանների Էմիրության բանակը ավելի ուժեղացրեց Վերին բերդի պաշարումը։ Ստեղծված պայմաններում այլ ելք չտեսնելով՝ քաղաքի համար հետագա պայքարից հրաժարված Մրվանյանները Վերին բերդը կրկին հանձնեցին Պայելին փոխարինած Սալմանի գլխավորած Միրդասյանների Էմիրության բանակին (մոտ 100), սակայն Միրդասյանների Էմիրությունից խոստացված օգնությունը ուշացվեց, ինչի հետևանքով Սալմանը, իր հերթին չունենալով այլ ելք, մի գիշեր գաղտնուղով Վերին բերդ մտցրեց Տյուբ բանակաթեմի զորավար Գևորգ Մանիակ Հայի կողմից գլխավորվող մի ջոկատ (400, որից մոտ 300 հայ)։

IV փուլ – Ապրիլի վերջին տեղի ունեցածի մասին տեղեկացած Մրվանյանների Էմիրության հիմնական բանակը (մոտ 10.000) մտավ քաղաք, ավերեց այն, գրավեց և այրեց քաղաքի եկեղեցին, կոտորեց այնտեղ ապաստանած բնակչությանը, պաշարեց Վերին բերդը, սակայն անհաջողությամբ ավարտված գրոհներից հետո նահանջեց։

V փուլ – Մայիսին Ֆաթիմյանների խալիֆության, ինչպես նաև Ուկայյանների, Բուլեհյանների, Միրդասյանների, Մրվանյանների և Նոմայրյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) մտավ քաղաք ու պաշարեց Վերին բերդը։

VI փուլ – Հունիսից մինչև սեպտեմբեր հակառակորդի միացյալ բանակը բազում գրոհներ կազմակերպեց, սակայն, չկարողանալով գրավել Վերին բերդը, փոխարենը դաժանորեն ասպատակեց քաղաքի շրջակայքը։

VII փուլ – Հունիսին Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) փորձ կատարեցին դրսից օգնության հասնել Գևորգին, սակայն, ենթարկվելով հակառակորդի բանակի մանր հարվածներին, ստիպված եղան նահանջել։

VIII փուլ – Հուլիսին Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) կրկին փորձ կատարեցին դրսից օգնության հասնել Գևորգին, սակայն կրկին, ենթարկվելով հակառակորդի բանակի մանր հարվածներին, նահանջեցին։

IX փուլ – Օգոստոսին Բյուզանդական կայսրության բանակը (60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հերթական անգամ շարժվեցին քաղաքի ուղղությամբ, սակայն դարանակալ հարձակման ենթարկվեցին հակառակորդի բանակի կողմից և, պարտություն կրելով, ցրվեցին: Չնայած ձեռք բերած հաջողություններին, սակայն, Վերին բերդի գրոհներում անհաջողության մատնված հակառակորդի միացյալ բանակն ի վերջո հեռացավ քաղաքից:

Հայերը կորցրին մոտ 6.000, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր: Եդեսիան անցավ Բյուզանդական կայսրությանն, իսկ նրա առաջին դուքս Էլ կարճ ժամանակով դարձավ Գևորգ Մանիակ Հայը:

3056. 1031 օգոստոս - Կորճայքը և Վասպուրականի հարավը, Մելիտեն ու Նրա շրջակայքը Մրվանյանների Էմիրության բանակը (10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁰⁵⁶
3057. 1031 օգոստոս - Աղդիատիկ ծովի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 50 նավ) հաղթեց Իյիդիան ասպատակելուց հետո վերադարձող Ֆաթիմյանների խալիֆության նավատորմին (մոտ 30 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր, մոտ 1 նավ, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր, մոտ 15 նավ:³⁰⁵⁷
3058. 1031 աշուն - Սիցիլիայի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 500 նավ) հաղթեց Ֆաթիմյանների խալիֆության նավատորմին (10.000, 1.000 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր, մոտ 5 նավ, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր, 400 նավ:³⁰⁵⁸
3059. 1032 գարուն - Աստիոք-Հայեպ-Մենկոս-ՀամմաՅենս երթուղով արշավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000)՝ քաղաքներում ու ամրոցներում չհանդիպելով լուրջ դիմադրության, հետ մղելով Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 20.000) և ամրապնդելով կայսրությանը ենթակա Տրիպոլիսի Էմիրի դիրքերը:³⁰⁵⁹
3060. 1032 գարուն - Ալեքսանդրիան և Նրա շրջակայքը ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁰⁶⁰
3061. 1032 մարտ - Կասսանուն (Իտալիա, Բարիի մոտ) Ղալբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁰⁶¹
3062. 1033 գարուն - Մծքիկի շրջակայքը Շաբիբ իբն Վասաբի գլխավորած Նոմայրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁰⁶²
3063. 1034 գարուն - Ամիդի շրջակայքը Շաբիբ իբն Վասաբի գլխավորած Նոմայրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁰⁶³
3064. 1035 գարուն - Եդեսիայի, Սևապտրակ ամրոցի (Սամոսատից մոտ 90 կմ հյուսիս-արևելք) և Ալադի (Սևապտրակ ամրոցի մոտ) շրջակայքը Շաբիբ իբն Վասաբի գլխավորած Նոմայրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁰⁶⁴
3065. 1035 գարուն - Եդեսիայի ճ-վ³⁰⁶⁵

Շաբիբ իբն Վասաբի գլխավորած Նոմայրյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), ընդ որում քաղաքում ստեղծվեց պարենամթերքի լուրջ պակաս:

I փուլ - Նոմայրյանների Էմիրության բանակը անցավ հարձակման և, հաղթահարելով քրիստոնյաների բանակի թույլ դիմադրությունը, մտավ քաղաք: Կայսերական կայազորի մնացորդը պատսպարվեց միջնաբերդում:

II փուլ - Նոմայրյանների Էմիրության բանակը անցավ հարձակման միջնաբերդի ուղղությամբ, սակայն հետ մղվեց՝ կորցնելով 250 զինվոր:

III փուլ - Նոմայրյանների Էմիրության բանակը, ամայացնելով քաղաքը, նահանջեց՝ գերելով 3.000 խաղաղ բնակիչ:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:

3066. 1035 մայիս - **Թրակեսիոնի ճ-մ**: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին ափ իջած ու շրջակայքը ասպատակող Ֆաթիմյանների խալիֆության և Ղալբյանների Էմիրության միացյալ բանակին (7.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³⁰⁶⁶
3067. 1035 ամառ - **Թրակեսիոնի ծովամարտ**: Կոնստանդին Յայի գլխավորած Կիբիրեոսների ծովային բանակաթեմի նավատորմը (մոտ 50 նավ) հաղթեց Ֆաթիմյանների խալիֆության և Ղալբյանների Էմիրության միացյալ նավատորմին (մոտ 100 նավ): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր, մոտ 10 նավ, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր, մոտ 40 նավ:³⁰⁶⁷
3068. 1035 աշուն - **Սյուրիան** (Հարավային Իտալիա) Ղալբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 10) և, ավերելով այն, ավարով նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁶⁸
3069. 1035 աշուն - **Գուզադեի արևմուտք** Բարթիլի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 200): Յադթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:³⁰⁶⁹

3070. 1036 գարուն - **Բեռլիի ճ-մ**³⁰⁷⁰

Բյուզանդական կայսրության բանակը (24.000) և նրա կազմում գտնվող ու Գանձի իշխանի և նրա որդի Տաճատի կողմից գլխավորվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) պաշարեցին քաղաքը Յերի Էմիրության Էմիր Աբուլ-Յայջա իբն Ռաբիա-Էդ-Դուլայի գլխավորած Յերի Էմիրության բանակից (մոտ 2.000):

I փուլ - Կայսրության բանակը գրավեց քաղաքը և սկսեցին միջնաբերդի պաշարումը:

II փուլ - Կայսրության բանակի մեծ մասը պարեն ձեռք բերելու նպատակով ցրվեց շրջակայքում, իսկ միջնաբերդը պաշարել շարունակողները սկսեցին զբաղվել հարբեցողությամբ: Օգտվելով դրանից՝ միջնաբերդից արտագրոհ իրականացրած հակառակորդը, ինչպես նաև Չակրի-բեկի գլխավորությամբ դրսից հարված հասցրած սելջուկները (30.000) գերեցին վերջիններին:

Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 6.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 500 զինվոր: Գերիներին Չակրի-բեկը հրամայեց մորթել և արյունը լցնել մի փոսի մեջ, որի մեջ լողացավ:

3071. 1036 գարուն - **Ուտիքի հարավային ու կենտրոնական գավառները** սելջուկները (մոտ 50.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁰⁷¹

3072. 1036 գարուն - **Մեսսինայի ճ-մ**: Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Յայի գլխավորությամբ **Սիցիլիայում** ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000), աջակցելով գահակալական պայքարում պարտված ու Իտալիայում ապաստանած Ղալբյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ ալ-Ահալ Մուհամմեդին, հաղթեցին Ղալբյանների Էմիրության բանակին (մոտ 5.000): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁰⁷²

3073. 1036 գարուն - **Եռեսիայի ճ-մ**: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ժամանակին համարում ստանալով Անտիոքից, հաղթեցին Շաբիբ իբն Վասաբի գլխավորած Նոմայրյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³⁰⁷³

3074. 1036 ամառ - **Բեռլիի** Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 12.000) առանց մարտերի գրավեցին քաղաքն իրենց հանձնած Յերի Էմիր Աբուլ-Յայջա իբն Ռաբիբ-Էդ-Դուլայի բանակից:³⁰⁷⁴

3075. 1036 աշուն - Բերկրին Յերի, Ռավվադյանների, Ուկայյանների և Մրվանյանների եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰⁷⁵
3076. 1037 գարուն - Գաբիթյան և Բաքեան գավառները սելջուկները (մոտ 50.000) ասպատակեցին:³⁰⁷⁶
3077. 1037 գարուն - Ուրմիա լճի ճ-մ: Քաղաքի շրջակայքը ասպատակող սելջուկյան բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Ռավվադյանների եմիրության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰⁷⁷
3078. 1037 գարուն - Սասունի ճ-մ: Թոռնիկ Մեծ Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 15.000) ջախջախեց ներխուժած և ասպատակող սելջուկներին (20.000): Հայերը կորցրին մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:³⁰⁷⁸
3079. 1037 գարուն - Ռեմատայի ճ-մ: Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում 500 նորման, որոնց թվում Յելվիոս Ֆրանկապոլը և Հարալդ Դաժանը, ինչպես նաև վարյագներ ու պավլիկյաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000, այդ թվում Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնը) հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության (50.000) ու Ղալբյանների եմիրության (մոտ 10.000) միացյալ բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր:³⁰⁷⁹
3080. 1037 ամառ - Մեսսիան Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 35.000, այդ թվում մոտ 450 նորման, որոնց թվում Յելվիոս Ֆրանկապոլը և Հարալդ Դաժանը, ինչպես նաև վարյագներ ու պավլիկյաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.500, այդ թվում Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնը) տևական պաշարումից հետո գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության ու Ղալբյանների եմիրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) այն բանից հետո, երբ սեփական բները վերադարձող աղավաղների միջոցով քաղաքում ուժեղ հրդեհ տարածեցին: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁸⁰
3081. 1037 ամառ - Տավրոմիսիան Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 33.000, այդ թվում մոտ 450 նորման, որոնց թվում Յելվիոս Ֆրանկապոլը և Հարալդ Դաժանը, ինչպես նաև վարյագներ ու պավլիկյաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.300, այդ թվում Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնը) տևական պաշարումից հետո գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության ու Ղալբյանների եմիրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) այն բանից հետո, երբ անակնկալ հարվածով տիրեցին քաղաքի դարպասներին: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁸¹
3082. 1037 ամառ - Կատանիան Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում մոտ 450 նորման, որոնց թվում Յելվիոս Ֆրանկապոլը և Հարալդ Դաժանը, ինչպես նաև վարյագներ ու պավլիկյաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000, այդ թվում Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնը) տևական պաշարումից հետո գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության ու Ղալբյանների եմիրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) այն բանից հետո, երբ քաղաք ներխուժեցին դեպի այն տանող թուներով: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁸²
3083. 1037 ամառ - Սիրակուզան Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 28.000, այդ թվում մոտ 450 նորման, որոնց թվում Յելվիոս Ֆրանկապոլը և Հարալդ Դաժանը, ինչպես նաև վարյագներ ու պավլիկյաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.800, այդ թվում Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնը) տևական պաշարումից հետո գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության ու Ղալբյանների եմիրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) այն բանից հետո, երբ քաղաք ներխուժեցին մեռած ձևացած

Հարադին ուղեկցող թաղման թափորի կազմում: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁸³

3084. 1037 ամառ – Օրբեթ ամրոցը (Գուգարք, Տաշիր գավառի հյուսիս, Շամշուղե ամրոցից մոտ 19 կմ հյուսիս) և Փարցխիս բերդը (Վերջինը՝ Ալգետ գետի հովտում, Շամշուղեի մոտ, Տփղիսից մոտ 30 կմ հարավ-արևմուտք) Բագրատ II-ի ու Լիպարիտ Զաջ Օրբելյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.500), ինչպես նաև Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) զրապեցին Շույուբյանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁸⁴
3085. 1037 ամառ - 1039 գարուն – Տինդիս Բագրատ II-ի և Լիպարիտ Զաջ Օրբելյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) չգրապեցին Շույուբյանների Էմիրության բանակից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:³⁰⁸⁵
3086. 1038 հուլիս – Եղեսիայի ճ-մ: Ֆաթիմյանների խալիֆության 12 արաբ զորավարներ, ծալովելով որպես առևտրականներ, յուրաքանչյուրում մեկական զինվոր պարունակող 2.000⁴⁹ արկղ ունեցող քարավան մտցրին քաղաք, սակայն մի հայ լսեց արկղերում թաքնված ռազմիկների խոսակցությունը, որից հետո Եղեսիայի դուքս Թոռնիկ-Ապուբապ Մամիկոնյանի գլխավորած քաղաքի կայազորը կազմող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) անակնկալ հարձակվեցին վերջիններիս վրա և նրանց, ինչպես նաև քարավանի անձնակազմը ոչնչացրին: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 5, թշնամին՝ 3.999 զինվոր: Փրկվեց միայն թշնամու զորավարներից մեկը, որի քիթը և ականջները կտրեցին ու բաց թողեցին:³⁰⁸⁶
3087. 1039 հոկտեմբեր – Միքելգարրիեյի ճ-մ (Կախեթիի արևմուտք): Բագրատ II-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Գագիկ Բագրատունու գլխավորած Կախեթիի թագավորության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000), որից հետո ասպատակեցին շրջակայքը: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր:³⁰⁸⁷
3088. 1039 նոյեմբեր – Աթենի ամրոցի շրջակայքը (Գորիից մոտ 10 կմ հարավ) Տփղիսի Էմիրի հետ կնքած հաշտության ու հայերի նկատմամբ վարվող նոր քաղաքականության պատճառով ասպատակված Զարադուռի իշխանության բանակը (մոտ 10.000), ինչպես նաև նրան օժանդակող Լոռու (մոտ 5.000) և Կախեթիի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը Լիպարիտ Զաջ Օրբելյանի, Դավիթ I Անհողիի և Գագիկի գլխավորությամբ ասպատակեց: Ասպատակության մասին տեղեկացած Բագրատ II-ը Լիպարիտին շնորհեց Զարթլիի իշխանաց-իշխանի տիտղոսը, սակայն Զարադուռի իշխանությունը փաստացի դուրս եկավ Զարթլիի թագավորության կազմից, իսկ Կախեթիի թագավորությունն էլ դադարեց ընդունել վերջինիս գերիշխանությունը⁵⁰:³⁰⁸⁸

⁴⁹ Ըստ Յովհաննես Սկիլիցեսի Բոնիի հրատարակության: Այլ հրատարակություններում՝ 1.000:

⁵⁰ Այս ասպատակությունը երբեք չի դիտարկվել որպես հայերի լայն մասնակցությամբ իրականացված ասպատակություն և երբևիցե չի ընկալվել որպես Հայոց պատմության բաղկացուցիչ մաս, թեև ասպատակների հիմնական մասը հայեր էին և այն ծավալվում էր հոծ հայկական բնակչություն ունեցող բնիկ հայկական տարածքում՝ Գուգարքի հյուսիսային շրջաններն ընդգրկող Զարադուռի Օրբելյանների իշխանությունում: Զարթլիի թագավորությունում հայերի և վրացիների միջև սրված հարաբերությունները, որոնք ի վերջո հանգեցրեցին հայկական տարածքներում բռնկված ասպատակության, ունեին խորը արմատներ և հարցը չի կարող իր բավարար բացատրությունը ստանալ լուր Զարթլիի թագավորության ֆեոդալական բնույթի կամ Լիպարիտ Զաջ Օրբելյանի (1021-1058) փառասիրական նկրտումների մասին ընդհանուր դատողություններով: Իրականում ասպատակության համար հիմք հանդիսացավ վերևում արդեն իսկ քննարկված գործընթաց՝ Արտանուջի թագավորության վերածումը Զարթլիի թագավորության և վրացիների, աբխազների ու ծանարների միաձուլումը, որի արդյունքում նախկինում առաջնային տեղ և դեր ունեցող հայ ազնվականները իրենց խաղաղած դերով աստիճանաբար մղվեցին դեպիս ավան: Այս գործընթացը սկսվեց դեռևս Բագրատ I-ի թագավորության կետերից, որը ոչ միայն աստիճանաբար իր հենարանը դարձրեց աբխազներին և վրացիներին, այլև սկսեց բռնություններ գործադրել նաև հենց իր տոհմակիցների նկատմամբ (օրինակ՝ Արտանուջի դքսության անեքսիան և նրա տիրակալների ձերբակալումն ու սպանությունը): Այս գործընթացը իր զարգացումը ստացավ հատկապես Բագրատ II-ի (1027-1072) երկարատև իշխանության ընթացքում, իսկ ժամանակակիցների հոգեբանության մեջ Բագրատ II-ի թագավորությունը դեռևս ընկալվում էր որպես մի թագավորություն, որտեղ առաջնային դերը պետք է պատկաներ հայերին: Եվ հենց այդ տրամադրությունների կրողը հանդիսացավ Զարադուռի իշխանությունը, որի իշխան Լիպարիտը, ուղղորդելով հայերին, անջատվեց Զարթլիի թագավորությունից: Այս պայմաններում, երբ Զարթլիի թագավորության Բագրատունիների արքայատոհմը Բագրատ II-ի օրոք վերջնականապես կորցրեց իր հայակալությունը, իսկ հայերը սկսեցին սպառնալ Զարթլիի թագավորության ամբողջականությանը, Զարթլիի թագավորության արբան վերջնականապես սկսեց հենվել իրենց ընդհանուր թվով թագավորությունում հայերին գերազանցող վրացիների, աբխազների և ծանարների վրա: Արդյունքում XI դարի երրորդ քառորդում Զարթլիի թագավորությունում հայերի ունեցած դերն և նշանակությունը զգալիորեն քչացավ, սակայն XI դարի վերջերին, երբ աբխազները ու ծանարները արդեն հիմնականում

3089. 1039 աշուն - Դրագինե դաշտի ճ-մ (= Տրոնիեի ճ-մ) (Սիցիլիայի հյուսիս-արևելք): Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Յայի և Վասիլ Թեոդորական Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում նորմաններ, որոնց թվում Յելվիոս Ֆրանկապոլը և Յարալդ Դաժանը, ինչպես նաև պավլիկյաններ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 6.000, Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնը) հաղթեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության և Ղալբյանների էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 70.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 17.000, թշնամին՝ 50.000 զինվոր: Շուտով, սակայն, Գևորգ Մանիակ Յայը իր բանակով հետ կանչվեց կղզուց և ձերբակալվեց:³⁰⁸⁹
3090. 1040 մարտ - Մեսսինայի ճ-մ: Էմիր Ահմեդ ալ-Ահալ Մուհամմեդի գլխավորած Ղալբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց քաղաքը Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (350, որից 300 հեծյալ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 300), որոնք, օգտվելով հակառակորդի անհոգությունից, գիշերային անակնկալ հարձակումով գլխովին ջախջախեցին վերջինիս և հեռացան: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր, որոնց թվում սպանվեց նաև Էմիր Ահմեդը: Արդյունքում Սիցիլիան, բացառությամբ Մեսսինայի, կրկին ընկավ Ղալբյանների էմիրության տիրապետության տակ:³⁰⁹⁰
3091. 1040 գարուն - Չետայի ճ-մ (Սերբիայի հարավ-արևմուտք): Սերբական իշխանության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց ապստամբական ելույթները ճնշելու նպատակով առաջխաղացած և դժվարանցանելի վայրերում հայտնված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 50, այդ թվում Արմենուպոլ Յայը): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰⁹¹
3092. 1040 ամառ - Թերեի ճ-մ: Ապստամբած ու առաջխաղացած բուլղարները (մոտ 10.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁰⁹²
3093. 1040 ամառ - Դեմետրիասը Թեսալոնիկեից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) անակնկալ հարձակումով գրավեցին մինչ այդ առանց մարտերի քաղաք մտած բուլղարներից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁰⁹³
3094. 1040 սեպտեմբեր - Յամմայի ճ-մ: Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 15.000): Յայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁰⁹⁴
3095. 1040 հոկտեմբեր - Թեսալոնիկեի ճ-մ: Ալուսիանի գլխավորած ապստամբած բուլղարների բանակը (40.000) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 4.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100), որոնք, օգտվելով հակառակորդի անհոգությունից, անակնկալ հարձակումով և «Յունական կրակի» արդյունավետ կիրառմամբ, գլխովին հաղթեցին ու փախուստի մատնեցին թշնամուն: Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր, թշնամին՝ 15.000 սպանված, 15.000 գերի:³⁰⁹⁵
3096. 1040 հոկտեմբեր - Գուզարքի ճ-մ³⁰⁹⁶

Աբուլ-Ասվար Շավուրի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Յերի, Ռավվադյանների և Շադդադյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (150.000), սկսած արդեն սեպտեմբերից առաջանալով Ուսիքու, ներխուժեց Գուզարքի արևելք ու ճամբարեց: Մոտ մեկ ամսից իր հերթին Գուզարքում կենտրոնացավ Անիի թագավորության Ոստանիկ (մոտ 100.000, այդ թվում Մաղխազական գունդը (4.000 հեծյալ)), Կարսի (մոտ 20.000), Լոռու (մոտ 20.000, որից 10.000 կանոնավոր բանակի ռազմիկ), Սյունիքի (մոտ 15.000, որից 2.000 հեծյալ), Խաչենի (մոտ 5.000) և

ասիմիլացվել էին վրացիների կողմից, իսկ կործանված Անիի և Կարսի թագավորություններից շատ հայեր շարժվել էին դեպի հյուսիս ու հաստատվել Գուզարքում և Զարթիի թագավորությանը պատկանող հարավային այլ տարածքներում, վրացիներից հետո Զարթիի թագավորությունում իրենց թվով, ազդեցությամբ և մարտունակությամբ կրկին առաջնային տեղը սկսեցին զբաղեցնել հայերը:

Քարթլի (մոտ 10.000, որից 4.000 հեծյալ) թագավորությունների, ինչպես նաև Քարադուռի իշխանության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ հակառակորդի բանակը ռազմերթ իրականացրեց և ճամբարեց քրիստոնյաների բանակից ոչ հեռու՝ մեկ անցում հեռավորության վրա: Ստեղծված պայմաններում քրիստոնյաների բանակն իր հերթին ողջ զիշեր ռազմերթ իրականացրեց և փորձեց անակնկալի բերել թշնամուն, սակայն, արդեն լուսաբացին մոտենալով հակառակորդի բանակին, գտավ նրան մարտակարգով շարված:

I փուլ – Կենտրոնում ծանր հեծելազորի և նրան կրկնած ծանր հետևակի հասցրած ճակատային, ինչպես նաև թեթև հետևակի թևային համակցված հուժկու հարվածներով քրիստոնյաների բանակը ջախջախեց թշնամու բանակին ու մատնեց փախուստի:

II փուլ – Քրիստոնյաների բանակը 5 օրվա ընթացքում հետապնդեց հակառակորդի բանակին մինչև Ատրպատական և ծանր կորուստներ պատճառեց նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 15.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 70.000 զինվոր: Արդյունքում Անիի թագավորությունը առժամանակ չեզոքացրեց հարավ-արևելքից սպառնացող վտանգը:

3097. 1041 մարտի 16 – Ամֆիս գետի ճ-մ (= Օլիվենտո գետի ճ-մ) (Արևելյան Իտալիա, Կաննի մոտ): Ապստամբած Նորմանները (500) հաղթեցին իրենց դեմ շարժված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 50 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցները՝ մոտ 45 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 5 զինվոր:³⁰⁹⁷
3098. 1041 գարուն – Սերոհկայի ճ-մ: Միքայել IV Պաֆլագոնացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում Նորմաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին բուլղարների բանակին (մոտ 20.000) և, հետապնդելով վերջիններիս, մտան քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 600 զինվոր, թշնամին մոտ 5.000 զինվոր:³⁰⁹⁸
3099. 1041 գարուն - ամառ – Բուդադիան Միքայել IV Պաֆլագոնացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում Նորմաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին՝ ճնշելով բռնկված ապստամբությունը:³⁰⁹⁹
3100. 1041 հունիս – Անիի միջնաքերոդ սպարապետ Վահրամ Պահլավունու գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 10.000) գրավեց իշխանությունը զավթած Վեստ Սարգիս Սյունու բանակից (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 30 զինվոր:³¹⁰⁰
3101. 1041 հուլիս – Անիի շոքակալք Անիի թագավորության արքա հռչակվելու նպատակ հետապնդող Դավիթ I Անհողիի գլխավորած Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³¹⁰¹

Հայ-Բյուզանդական III պատերազմ (1041-1045)

3102. 1041 օգոստոսի սկիզբ – Անիի ճ-մ: Սպարապետ Վահրամ Պահլավունու գլխավորած Ոստանիկ բանակը (30.000) հաղթեց Հովհաննես-Սմբատի մահից հետո վերջինիս կտակի համաձայն Անին կայսրությանը հանձնելու պահանջով առաջխաղացած և քաղաքը պաշարած Բյուզանդական կայսրության բանակի (100.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000) մի թևին (20.000)՝ ստիպելով հակառակորդի հիմնական բանակին նահանջել: Հաղթողների հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ 19.900 զինվոր, որից մոտ 2.000 հայերը: Անիի թագավորության արքայից-արքա հռչակվեց Գագիկ II-ը:³¹⁰²
3103. 1041 օգոստոսի կես – Դվինի շոքակալք արքայից-արքա Գագիկ II-ի գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:³¹⁰³
3104. 1041 օգոստոսի վերջ – Բջնի ամրոցի ճ-մ: Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունու գլխավորած Անիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ջախջախեց Անիի թագավորության տարածք ներխուժած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 20.000) և գերեց նրա հրամանատարին: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:³¹⁰⁴

3105. 1041 սեպտեմբերի սկիզբ - Անիի շրջակայքը Անիի թագավորության արքա հռչակվելու նպատակ հետապնդող Դավիթ I Անհողի գլխավորած Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³¹⁰⁵
3106. 1041 սեպտեմբերի 3 - Օլիվենտոյի ճ-մ: Վիլիելմ Երկաթաձեռքի գլխավորած Նորմանները և լանգոբարդները (1.200, որից 700 հեծյալ) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³¹⁰⁶
3107. 1041 սեպտեմբերի վերջ - Օֆանտո գետի ճ-մ (= Սոնտեմաչորոյի ճ-մ) (Արևելյան Իտալիա, Կաննի մոտ): Վիլիելմ Երկաթաձեռքի գլխավորած Նորմանները և լանգոբարդները (2.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (18.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000, այդ թվում Անգել Հայր): Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 որոնց թվում զոհվեց նաև Անգել Հայր, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³¹⁰⁷
3108. 1041 սեպտեմբեր - Նոյեմբեր - Հայոց Միջագետքը և Հյուսիսային Միջագետքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց:³¹⁰⁸
3109. 1041 Նոյեմբեր - Մծքիսի ճ-մ: Քաղաքի շրջակայքը ասպատակող Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 25.000) հաղթեց Մրվանյանների և Ուկայյանների Էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁰⁹
3110. 1041 Նոյեմբեր - Ատենուֆի ճ-մ (= Սոնուպոյսի ճ-մ = Սոնտեպոյոզոյի ճ-մ) (Արևելյան Իտալիա, Կաննի մոտ): Նորմանները և լանգոբարդները (70.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 500, այդ թվում պավլիկյաններ): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³¹¹⁰ Ստեղծվեց Ապուլիայի դքսությունը:
3111. 1042 ապրիլի 21 - Կոստանոնուպոլսի ճ-մ: Քաղաքի ապստամբած բնակիչները (մոտ 20.000) գրավեցին պալատը Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Կեկավմենոս Կատակոլոնի գլխավորած կայսերական թիկնապահ զնդից (մոտ 4.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ 3.000 զինվոր:³¹¹¹ Միքայել V Կալաֆատը գահընկեց արվեց և Բյուզանդական կայսրության կայսր հռչակվեց Կոնստանդին VIII-ի աղջիկ Չոյայի հետ ամուսնացած Կոնստանդինը՝ Կոնստանդին IX-ը:
3112. 1042 մայիս - Կաննի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին Վիլիելմ Երկաթաձեռքի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³¹¹²
3113. 1042 գարուն - Հայոց Միջագետքը և Հյուսիսային Միջագետքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց ու նահանջեց:³¹¹³
3114. 1042 ամառ - աշուն - Հարավային Իտալիան Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին:³¹¹⁴
3115. 1042 հոկտեմբերի կես - Սկադարի ճ-մ (Ներկայիս Ալբանիայի հյուսիս): Սերբական իշխանության բանակը (մոտ 20.000) զիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեց իշխանության տարածքն ասպատակած և վերադարձած Բյուզանդական կայսրության բանակին (60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 300): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 40.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 39.800 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 1.000 զինվոր:³¹¹⁵ Արդյունքում Բուլղարիայից հյուսիս ընկած տարածքները դուրս եկան Բյուզանդական կայսրության վերահսկողությունից:
3116. 1042 դեկտեմբեր - Հարավային Իտալիան Արևմուտքի դոմեստիկոս Գևորգ Մանիակ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին, բայց հետո, խուսափելով Ապուլիայի դքսության առաջխաղացած խոշոր բանակից, նահանջեցին և կենտրոնացան Օթբանտի և Տեռենտի շրջակայքում:³¹¹⁶
3117. 1043 փետրվար - Օստրոպի ճ-մ (Թեսալոնիկեից մոտ 60 կմ հյուսիս-արևմուտք): Ապստամբած Գևորգ Մանիակ Հայի բանակը (20.000, այդ թվում Նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին

Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակին (40.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 6.000), ինչպես նաև եղբայրներ Հասան ու Ճնճղուկ Արծրունիների գլխավորած Վասպուրականի ազատագրողին (մոտ 5.000), սակայն հենց մարտի ընթացքում Գևորգը պատահական մի հարվածից սպանվեց և նրա բանակը դադարեցրեց դիմադրությունը: Ապստամբներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, կառավարական բանակից՝ հայերը մոտ՝ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:³¹¹⁷

3118. 1043 զարուհ - Կհայրոս մտան Կոնստանդին Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000)՝ ճնշելով բռնկված ապստամբությունը:³¹¹⁸

3119. 1043 զարուհ - Քարին Սպոլետոյի կոմսության բանակը (մոտ 5.000, այդ թվում նորմաններ) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 5, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:³¹¹⁹

3120. 1043 հունիսի սկիզբ - Վառնայի ճ-մ: Արևելյան Բուլղարիայի կառավարիչ Կեկավմենոս Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) հաղթեցին Կիևյան Ռուսիայի ափ իջած բանակի մի մասին (մոտ 10.000, այդ թվում նորմաններ): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³¹²⁰

3121. 1043 հունիսի 17 - Իսկրեստորոս փարոսի ճ-մ (Կոստանդնուպոլսից մոտ 5 կմ հյուսիս-արևելք)³¹²¹

Կիևյան Ռուսիայի բանակը (100.000, այդ թվում նորմաններ, 400 նավ) ծովով ու ցամաքով արևելքից մոտեցավ Կոստանդնուպոլսին, որից հետո ցամաքային ուժերը ափում տեղավորեց, իսկ նավատորմը թողեց նրա հարևանությամբ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Կոնստանդին IX-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000, 50 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000, այդ թվում Հասան ու Ճնճղուկ Արծրունիների գլխավորած Վասպուրականի ազատագրողը) ցամաքով, իսկ Վասիլ Թեոդորական Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության նավատորմը՝ ծովով, շարժվեցին հակառակորդի բանակի ուղղությամբ: Անհաջող ավարտված բանակցություններից հետո կողմերը պատրաստվեցին մարտի:

I փուլ - Կեսոբին կայսերական 2 նավեր Վասիլի անձնական ղեկավարությամբ հարձակվեցին թշնամու նավատորմի առաջապահի վրա և, արդյունավետ օգտագործելով «Հունական կրակ»-ը, հասան լիակատար հաջողության: Հակառակորդը կորցրեց 10 նավ, ընդ որում աբորդաժային ընդհարումներից մեկի ժամանակ Վասիլը առաջինը ցատկեց հակառակորդի նավերից մեկի մեջ և իր զինակիցների հետ միասին ոչնչացրեց նրա անձնակազմին: Միաժամանակ կայսերական բանակի մի մասը հարձակվեց հակառակորդի ճամբարի վրա և վերջինիս ցամաքային ուժերին ևս ստիպեց նահանջել:

II փուլ - Կայսերական ցամաքային բանակը ու նավատորմը ողջ ուժով անցան հարձակման և ի վերջո պարտության ու փախուստի մատնեցին հակառակորդին: Կիևյան Ռուսիայի նավատորմը ցրվեց բաց ծովում և շուտով ծանր կորուստներ կրեց սկիզբ առած փոթորիկից, իսկ փրկված ու ափ դուրս եկած հակառակորդի ռազմիկներն էլ սպանվեցին կամ գերվեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 50.000 զինվոր: Կիևյան Ռուսիայի նավատորմի մնացորդը նահանջեց ու սկսեց շարժվել դեպի հյուսիս-արևելք, իսկ ցամաքային ուժերը ուղղություն վերցրին դեպի Դանուբի գետաբերան:

3122. 1043 հունիսի վերջ - Քոսթորի ծովամարտ: Կիևյան Ռուսիայի նավատորմը (մոտ 100 նավ) դարանը զցեց և համառ ծովամարտում հաղթեց հետապնդող Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (24 նավ) ու ոչնչացրեց նավերում գտնվող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 1.700 զինվոր, 24 նավ, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր, 10 նավ:³¹²²

3123. 1043 հուլիսի սկիզբ - Վառնայի ճ-մ: Արևելյան Բուլղարիայի կառավարիչ Կեկավմենոս Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա

կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) շրջապատեցին Կիւյան Ռուսիայի նահանջող բանակի մի մասին (6.000) և ծանր պարտության մատնեցին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր, թշնամին՝ 5.200 սպանված, 800 գերի:³¹²³

3124. 1043 հուլիս - Սոսու-Բգաբդե-Յիսն-Բեֆ-Ամիր-Տաղանակերտ-Բաղեշ-Խյաթ երթուղով ասպատակելով արշավեց Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 15.000):³¹²⁴

3125. 1043 օգոստոս - Թոռնավան գավառի ճ-մ (Վասպուրական)³¹²⁵

Խյաթից առաջխաղացած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (15.000) սկսեց ասպատակել Թոռնավանը, որտեղ չկային բավարար բանակային ուժեր: Հակառակորդի դեմ շարժվեց միայն Թոռնավանի ծերունագարդ իշխան Խաչիկ Առյուծ Արծրունին՝ 70 հեծյալ ռազմիկներով:

I փուլ - Հայկական բանակը անակնկալ հարձակվեց հակառակորդի բանակի վրա, ընդ որում խիզախ այդ մարտին մասնակցեց Նույնիսկ ամրոցում մարտին իր մասնակցելը արգելելու նպատակով փակված Խաչիկի տասնհինգամյա որդին:

II փուլ - Հակառակորդի բանակը շրջապատեց Հայ հեծյալներին, որի արդյունքում, կռվելով մինչև վերջ, ի վերջո ընկան Խաչիկը ու Նրա որդին և զոհվեցին գրեթե բոլոր Հայ մարտիկները:

III փուլ - Կարճ ժամանակ անց մարտադաշտ հասավ հարձակման մասին տեղեկացված և եղբայրներ Հասան ու Ճնճուկ Արծրունիների գլխավորությամբ Թոռնավանին մոտեցող Վասպուրականի ազատագունդը (5.000): Մարտից անմիջապես առաջ Հասանը դուրս եկավ հակառակորդ բանակների մարտակարգերի միջատարածք և մենամարտի հրավիրեց իր հորը սպանողին: Առաջ եկավ մի հաղթանդամ ռազմիկ, որի հետ տեղի ունեցած հեծյալ թրամարտում Հասանը հաղթեց ու սպանեց Նրան՝ հետ խլելով հոր դրոշը և հանդերձանքը: Այնուհետև հակառակորդի շարքերին մարտահրավեր նետեց Ճնճուկը՝ մարտի կանչելով իր փոքր եղբորը սպանողին: Թշնամու շարքերից առանձնացավ մարտահրավերը ընդունած հակառակորդի հրամանատարը: Անմիջապես էլ տեղի ունեցած մենամարտում Ճնճուկը հաղթեց և սպանեց Նաև սրան՝ հետ խլելով սպանված եղբոր գեները: Դրանից հետո Վասպուրականի ազատագունդը անցավ հզոր հարձակման և գլխովին ջախջախեց հակառակորդի բարոյալքված բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ 4.000 զինվոր:

3126. 1044 ապրիլ - Անիի ճ-մ: Սպարապետ Վահրամ Պահլավունու գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 40.000) հաղթեց առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 70.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000): Հաղթողների հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 12.000 զինվոր:³¹²⁶

3127. 1044 մայիս - Անիի ճ-մ: Սպարապետ Վահրամ Պահլավունու գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 35.000) հաղթեց առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 65.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 13.000): Հաղթողների հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր:³¹²⁷

3128. 1044 հունիս - Անիի ճ-մ: Սպարապետ Վահրամ Պահլավունու գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 60.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 11.000): Հաղթողների հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր:³¹²⁸

3129. 1044 հունիս - Սուրմարուն (Արարատ, Մասյացոտն գավառի հյուսիս, Արաքսի աջ ափին), Ամբերդը (Արարատ, Արագածոտն գավառի արևմուտք, Արագածի հարավային լանջին) և Խոր Վիրապ ամրոցը Աբուլ-Ասվար Շավուրի գլխավորած Շադդադյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Անիի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³¹²⁹

3130. 1044 հուլիս - Անիի ճ-մ: Սպարապետ Վահրամ Պահլավունու գլխավորած Ոստանիկ բանակը (մոտ 30.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց բաղաժեք պաշարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 55.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ

ռազմիկներին (մոտ 10.000): Հաղթողների հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր:³¹³⁰ Արդյունքում իր ժամանակի դիվանագիտական երաշխիքների զինանոցի ողջ կիրառմամբ կազմվեց և Գագիկ II-ին ուղարկվեց մի ուղերձ, որով վերջինս, կարծես թե հարաբերությունները վերջնականապես պարզաբանելու համար, հրավիրվում էր Կոստանդնուպոլիս: Չմեկնել կայսրության մայրաքաղաք Հայոց արքային համոզել դժբախտաբար չհաջողվեց, իսկ արդյունքն ավելի քան սպասելի էր, քանի որ, այն բանից հետո, երբ արքայից-արքա Գագիկ II-ը մեկնեց Կոստանդնուպոլիս, այստեղ նա գերվեց և այլևս Անի չվերադարձավ, իսկ ստեղծված ծանր պայմաններում էլ բուն Անիում ծվարած դավաճաններին հաջողվեց մեկուսացնել անզիջում պայքարի կողմնակից ու անկախության ջատագով Վահրամ սպարապետին, զրկել նրան իր կողմնակիցների աջակցությունից և, կապ հաստատելով թշնամու հետ, Անին, իսկ արդյունքում նաև ողջ թագավորությունը, 1045 թ-ի սկզբին հանձնել Բյուզանդական կայսրությանը: Հայ-Բյուզանդական III պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում համահայկական նշանակություն ունեցող Անիի թագավորությունը կործանվեց:

3131. 1045 գարուն – Մեյխունե գավառը Մրվանյանների էմիրության բանակը (120) զիջերով ասպատակեց և նահանջեց:³¹³¹
3132. 1045 գարուն – Տեղեստի ճ-մ: Արևմուտքի դոմեստիկոս Արգիրոս Բարիացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Վիլիելմ Երկաթաձեռքի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹³²
3133. 1045 ամառ – Տրանսի ճ-մ (Հարավային Իտալիա): Վիլիելմ Երկաթաձեռքի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹³³

3134. 1045 աշուն – Դվինի ճ-մ³¹³⁴

«XI դարում Բյուզանդական կայսրության վարչական համակարգում հայ ազնվականները ունեին իսկայական նշանակություն: Նրանք կարևոր դեր էին խաղում կայսրության սահմանների պաշտպանության գործում և իրենց վրա էին վերցնում արևելյան պաշտպանական գծի պահպանության հիմնական ծանրությունը»

Ա. Կաժդան

Անիի կառավարիչ Ասիդի, Վահրամ Պահլավունու, նրա որդի Գրիգորի, ինչպես նաև Լիպարիտ Զաչ Օրբելյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Զարադուշի իշխանության բանակը (մոտ 5.000) արշավեցին Դվինի դեմ: Դվինում իշխող Աբուլ-Ասվար Շավուրը, սակայն, որի բանակը (մոտ 5.000) բանակապես զիջում էր հակառակորդին, չցանկացավ բաց մարտի մեջ մտնել, այլ դրա փոխարեն նետածիգներին դարան դրեց Դվինի շրջակայքի այգիներում, ինչպես նաև բաց թողեց Արաքս գետի ջրերը՝ ստեղծելով սայթաքուն ցեխաջրի լայնարձակ մի դաշտ:

I փուլ – Աբուլ-Ասվար Շավուրի հեծելազորը անցավ հարձակման և կեղծ նահանջով հակառակորդի հիմնական ուժերին քաշեց դեպի այգիները:

II փուլ – Հակառակորդին հետապնդող քրիստոնյաների հեծելազորը հայտնվեց Աբուլ-Ասվար Շավուրի կողմից նախապատրաստված ցեխաջրի դաշտում, որտեղ նժույգները սկսեցին սայթաթել կամ խրվեցին, ինչը կոտրեց հեծելազորի հարվածային թափը: Գրեթե միանգամից էլ, թույլ չտալով քրիստոնյաներին ուշքի գալ, դարանակալ նետածիգները հարվածի տակ առան վերջիններին: Հենց այս մարտում էլ ընկան Վահրամ Պահլավունին և Գրիգորը, իսկ կայսերական բանակը զգալի կորուստներով հետ քաշվեց դեպի հյուսիս:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:

3135. 1046 գարուն – Սյունիք ներխուժած և Սյունիքի թագավորության բանակի (մոտ 10.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000)

հասավ մինչև Տարևի վախճ (Սյունիք, Ծղուկ գավառի հարավ) ու նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³¹³⁵

3136. 1046 գարուն – Անակոսիան Բագրատ II-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) պաշարեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), սակայն, տեղեկանալով, որ Շուաբյանների էմիրը մահացել է և հրավեր ստանալով քաղաքից, հիմնական ուժերով շարժվեցին դեպի հարավ ու մտան Տիրիս: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, պաշտպանվողներից՝ հայերը մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 6 զինվոր:³¹³⁶

3137. 1046 ամառ – Ապուլիայի ճ-մ (Հարավային Իտալիա): Դրոգոյի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹³⁷

3138. 1046 աշուն – Շավշեթի ճ-մ (Գուգարք, Շավշեթ գավառ)³¹³⁸

Բագրատ II-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում 3.000 նորման) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մեծ արշավանքի դուրս եկան Քարադուռի իշխանության դեմ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Լիպարիտ Քաջ Օրբելյանի գլխավորած Քարադուռի իշխանության և Լոռու թագավորության միացյալ բանակը (մոտ 10.000), ինչպես նաև Կախեթի թագավորության բանակը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեցին Կուր գետի մոտ՝ վերջինիս մեջ թափվող վտակի ձախ ափին: Շուտով հակառակորդը մոտեցավ վտակի աջ ափին և մարտակարգ ընդունեց:

I փուլ – Դաշնակից բանակը հետ մղեց Կուրի վտակով հարձակման անցած թշնամու ճակատային հարվածը՝ կորուստներ պատճառելով վերջինիս:

II փուլ – Դաշնակից բանակը անցավ հակահարձակման և փախուստի մատնեց հակառակորդի բանակին:

III փուլ – Դաշնակից բանակը շրջապատեց նորմաններին, որոնք գերի հանձնվեցին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 100, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 սպանված և վիրավոր, մոտ 1.000 գերի: Գերված նորմանները սկսեցին ծառայել Քարադուռի իշխանության բանակում:

3139. 1046 աշուն – Արթասթունի ճ-մ (Ախալցխայից մոտ 20 կմ հյուսիս-արևմուտք): Լիպարիտ Քաջ Օրբելյանի գլխավորած Քարադուռի իշխանության (մոտ 10.000, այդ թվում մոտ 2.500 նորմաններ), Լոռու և Կախեթի (մոտ 1.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին Բագրատ II-ի գլխավորությամբ առաջխաղացած Քարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 25.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 100, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 7.000 զինվոր:³¹³⁹ Շուտով Բյուզանդական կայսրության կայսեր միջնորդությամբ կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Քարթլիի թագավորությունը փաստացի ճանաչեց Քարադուռի իշխանության անկախությունը, իսկ վերջինս էլ հռչակվեց Բյուզանդական կայսրության դաշնակից:

3140. 1046 նոյեմբեր - դեկտեմբեր – Դվինի շրջակայք Լիպարիտ Քաջ Օրբելյանի գլխավորած Քարադուռի իշխանության, Լոռու (մոտ 10.000, այդ թվում մոտ 2.000 նորմաններ) և Կախեթի (մոտ 1.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին ու նահանջեցին:³¹⁴⁰

3141. 1047 սեպտեմբերի սկիզբ - հոկտեմբերի կես – Սուրմարուն, Ամբերդ, Խոր Վիրապ ամրոցը և Ծիծեռնակաբերդը (վերջինը՝ Երևանի մոտ) Արևելքի դոմեստիկոս Կեկավմենոս Կատակոլոնի ու Լիպարիտ Քաջ Օրբելյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև

Քարադուռի իշխանության բանակը (մոտ 5.000) չգրավեցին Շադդադյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000): Տեղեկանալով բռնկված թոռնիկյան ապստամբության մասին՝ պաշարողները հաշտություն կնքեցին, ըստ որի Շադդադյանների էմիրությունը ընդունեց Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը, որից հետո նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³¹⁴¹

Թոռնիկյան ապստամբություն (1047)

3142. 1047 սեպտեմբերի 25 - հոկտեմբերի սկիզբ - Կոստանդնուպոլսի ճ-մ³¹⁴²

Ապստամբած Լևոն-Թոռնիկ Քաջ Մամիկոնյանի բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000, այդ թվում Հովհաննես Բատացես⁵¹, Թեոդորոս Հայը, Պողոս Հայը և Մարիանոս Բրանասը⁵²) պաշարեցին քաղաքը Կոստանդին IX-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակից (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000):

I փուլ - Սեպտեմբերի 25-ի օրվա առաջին կեսին ապստամբները քաղաքի պարիսպների դիմաց մարտակարգ ընդունեցին: Տեսնելով այդ՝ կառավարական բանակը (1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) դուրս եկան քաղաքից և գրոհի անցան, սակայն ապստամբները, կեղծ փախուստով հեռացնելով հարձակվողներին պարսպից, անցան կտրուկ հակահարձակման ու ծանր պարտության մատնեցին նրանց: Նույն օրը գիշերն էլ կառավարական ուժերը պարիսպների դիմաց պաշտպանական կառույցներ կառուցեցին, որոնք, սակայն, բավարար հզորություն չունեին:

II փուլ - Սեպտեմբերի 26-ի օրվա երկրորդ կեսին ապստամբները անցան վճռական հարձակման՝ ծանր պարտության մատնելով կառավարական բանակին, գրավելով վերջինիս ամրությունները և ստիպելով հակառակորդին պատսպարվել քաղաքի պարիսպներից ներս: Ապստամբները, սակայն, չգարգացրին հաջողությունը՝ հույս ունենալով խուսափել արյունահեղությունից և հաջորդ օրը խաղաղ մուտք գործել քաղաք:

III փուլ - Սեպտեմբերի 27-ի օրվա առաջին կեսին ապստամբները մոտեցան քաղաքի պարիսպներին, սակայն ընկան քարանետների հզոր հարվածի տակ և վերադարձան սեփական ճամբար:

IV փուլ - Մինչև հոկտեմբերի սկիզբ ապստամբները շրջափակեցին քաղաքը, սակայն, այն բանից հետո, երբ քաղաքին սկսեցին մոտենալ արևելքից ժամանած կառավարական խոշոր բանակային ուժեր ու սկիզբ առան տատանողական տրամադրություններ, թողեցին պաշարումը և նահանջեցին հյուսիս:

Ապստամբներից հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 400, հակառակորդից՝ հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:

3143. 1047 հոկտեմբերի կես - նոյեմբերի սկիզբ - Ռեդեստոսը (Բուլղարիա, Ադրիանապոլսի մոտ) Լևոն-Թոռնիկ Քաջ Մամիկոնյանի բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500, այդ թվում Հովհաննես Բատացես, Թեոդորոս Հայը, Պողոս Հայը և Մարիանոս Բրանասը) չգրավեցին Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր: Ապստամբները նահանջեցին: Շուտով Կոստանդնուպոլսին մոտեցան կառավարական խոշոր ուժեր: Այս պայմաններում Լևոնի շատ կողմնակիցներ, այդ թվում Թեոդորոս Հայը, Պողոս Հայը և Մարիանոս Բրանասը անցան հակառակորդի կողմը, իսկ դեկտեմբերի 25-ին Լևոն-Թոռնիկ Քաջ Մամիկոնյանը խաբեությամբ գերվեց ու կուրացվեց: Թոռնիկյան ապստամբությունը ճնշվեց:³¹⁴³

3144. 1047 նոյեմբեր - Ամիդի ճ-մ. Մինչեփրատյան ճոփքը և քաղաքի շրջակայքը Իբրահիմ Ինալի և Գթլմուշ իբն Արսլանի գլխավորությամբ ասպատակող Սելջուկյան սուլթանության

⁵¹ Ըստ Հովհաննես Սկիլիցեսի («Կոստանդին Մոնոմախ», մաս 8) Բատացեսները ազգական էին Բյուզանդական կայսրության Մամիկոնյաններին (Թոռնիկյաններին), ինչից էլ հենց բխեցվել է այն հանգամանքը, որ նրանք ծագումով հայեր էին:

⁵² Ըստ Հովհաննես Սկիլիցեսի («Կոստանդին Մոնոմախ», մաս 8) Բրանասները ազգական էին Բյուզանդական կայսրության Մամիկոնյաններին (Թոռնիկյաններին), ինչից էլ հենց բխեցվել է այն հանգամանքը, որ նրանք ծագումով հայեր էին:

բանակը (մոտ 25.000) հաղթեց Նասր-էդ-Դուլայի ու Մութամիդ-էդ-Դուլայի գլխավորած Մրվանյանների և Ուկայյանների եմիրության միացյալ բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁴⁴

3145. 1047 նոյեմբեր - Մծքիսի ճ-մ: Նասր-էդ-Դուլայի ու Մութամիդ-էդ-Դուլայի գլխավորած Մրվանյանների և Ուկայյանների եմիրության միացյալ բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Ամիրիզ Իբրահիմ Ինալի և Գթլմուշ իբն Արսլանի գլխավորությամբ արշաված և ասպատակելով քաղաքին մոտեցած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 24.000): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³¹⁴⁵

3146. 1047 նոյեմբեր - Արճեշի ճ-մ: Մծքիս-Բաղեշ-Աղթամար-Վան-Ադիոմիս երթուղով Իբրահիմ Ինալի և Գթլմուշ իբն Արսլանի գլխավորությամբ Վասպուրականի նահանգած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 14.000) հաղթեց Վասպուրականի կատեպան Ստեփանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 2.000), որից հետո նահանգեց Առքերանի-Գառնի-Մարդաստան-Արտագ-Ճվաշ-Չարավանդ-Յեր-Բաքեան-Գաբիթյան-Թավրիզ երթուղով: Յայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Ստեփանոսը, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁴⁶

3147. 1048 գարուն - Տրիկարիկայի ճ-մ (Չարավանդի Իտալիա, Կալաբրիա): Դրոգոյի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁴⁷

3148. 1048 օգոստոսի սկիզբ - Մեծ Չաք գետի ճ-մ³¹⁴⁸

Իբրահիմ Ինալի և Գթլմուշ իբն Արսլանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (120.000), արշավելով Թավրիզ-Գաբիթյան-Բաքեան-Յեր երթուղով, հիմնական ուժերով ճամբարեց Չարավանդում, սակայն նրա առաջապահը (20.000) շարունակեց արշավանքը ու մտավ Թոռնավան: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Արևելքի դոմեստիկոս Կեկավմենոս Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) լքեցին իրենց ճամբարը ու իրականացրին կեղծ նահանգ:

I փուլ - Սելջուկյան սուլթանության բանակը մտավ ճամբար և սկսեցին հավաքել տեղում թողած ավարը:

II փուլ - Անակնկալ ճամբար ներխուժած կայսերական բանակը ծանր պարտության մատնեց հակառակորդի բանակին:

Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր: Շուտով, սակայն, տեղեկանալով արշավանքի ելած հակառակորդի բանակի հսկայական բանակության մասին, կայսերական բանակը նահանգեց ու բանակեց Բասենում՝ դաշտային ամրություններով ամրացնելով իր ճամբարը և այդ ամենի մասին տեղեկացնելով կայսրին: Ստեղծված պայմաններում կայսրությունը Լիպարիտ Զաջ Օրբելյանից պահանջեց իրականացնել իր դաշնակցային պարտավորությունները և միանալ Բասենում տեղակայված բանակին:

3149. 1048 օգոստոսի կես - օգոստոսի վերջ - Արարատը, Տալեր, Բարձր Յալեր, Գուգարքի արևմուտքը ու Արշարունիքը Մարդաստան-Կոզոմիս-Բագրևանդ երթուղով Իբրահիմ Ինալի և Գթլմուշ իբն Արսլանի ընդհանուր ղեկավարությամբ առաջխաղացած և մի քանի խոշոր ջոկատների բաժանված Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 110.000) ասպատակեց:³¹⁴⁹

3150. 1048 օգոստոսի վերջ – Արծնի ճ-մ (Բարձր Հայք, Կարին գավառ, Կարինից մոտ 10 կմ հյուսիս-արևմուտք)³¹⁵⁰

Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) մոտեցավ պարիսպներ չունեցող քաղաքին, որի դիմաց նրանց դիմադրեց մարտակարգ ընդունած Հայկական բանակը (մոտ 7.000):

I փուլ – Հայկական բանակը, սպասելով օգնության Բասենում տեղակայված կայսերական բանակից, 6 օր շարունակ համառորեն դիմադրեց հակառակորդին: Կայսերական բանակը, սակայն, չնայած Կեկավմենոս Կատակոլոնի համառ պնդումներին, բանակի հրամանատարական կազմում գտնվող Ահարոն Բուլղարի պնդումների համաձայն այդպես էլ օգնության չհասավ քաղաքին:

II փուլ – Պաշարման յոթերորդ օրը, չդիմանալով հակառակորդի բանակի բանակական առավելությանը, Հայկական բանակը նահանջեց դեպի քաղաքի խորքերը:

III փուլ – Սելջուկյան սուլթանության բանակը համառ մարտերով և տներն այրելու ու դրանք փլելու միջոցով գրավեց քաղաքը, հիմնովին ավերեց այն և կոտորեց վերջինիս բնակչությանը:

Հայերը կորցրին մոտ 6.800, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

3151. 1048 սեպտեմբերի 19 – Կապուտառ ամրոցի ճ-մ (Արարատ, Բասեն գավառ, Արշովիտի դաշտում)³¹⁵¹

Կարսի (10.000) և Լոռու (մոտ 10.000) թագավորությունների, ինչպես նաև Քարադուռի իշխանության (16.700, այդ թվում մոտ 700 նորման) միացյալ բանակը միավորվեց Բյուզանդական կայսրության բանակի (60.000, որից 15.000 հեծյալ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 20.000) հետ, որից հետո Արևելքի դոմեստիկոս Կեկավմենոս Կատակոլոնի, Ահարոն Բուլղարի, Միջագետք բանակաթեմի զորավար Գրիգոր Պահլավունու, Լիպարիտ Զաչ Օրբելյանի և Չորտվանել Բագրատունու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող դաշնակից ուժերը դուրս եկան ամրացված ճամբարից ու կենտրոնացան Կապուտառ ամրոցի շրջակայքում: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Իբրահիմ Ինալի և Գթմուշ իբն Արսլանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (100.000) շարժվեց հակառակորդի ուղղությամբ, ընդ որում դաշնակից ուժերի հրամանատարությունը Ահարոն Բուլղարի պնդումների ազդեցության տակ այս անգամ ևս չհետևեց Կատակոլոն Կեկավմենոսի խորհրդին, որը պահանջում էր հարձակվել դեռևս երթի մեջ գտնվող հակառակորդի բանակի վրա ու անակնկալի բերել վերջինիս: Արդյունքում հակառակորդի բանակը անարգել մոտեցավ քրիստոնյաներին և ճամբարեց: Ստեղծված պայմաններում դաշնակից ուժերի ղեկավարությունը, հաշվի առնելով հակառակորդի բանակական գերակշռությունը, որոշեց աննկատ մոտենալ վերջինիս և լուսաբացին անակնկալ հարված հասցնել, ընդ որում Չորտվանելի գլխավորած Քարադուռի իշխանության բանակի մի ջոկատ (700) ստանձնեց գիշերապահի պարտականությունը: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ Սելջուկյան սուլթանության բանակը գիշերվա ընթացքում ինքը հայտնաբերեց հակառակորդին և դիմեց ակտիվ գործողությունների:

I փուլ – Վաղ լուսաբացին հակառակորդի բանակի մի ջոկատ փորձեց անակնկալ հարված հասցնել քրիստոնյաների բանակին, սակայն ընդհարվեց Չորտվանելի ջոկատի հետ: Բռնկված համառ հանդիպակաց մարտ, որի ընթացքում Չորտվանելը, բերանին նետի հարված ստանալով, զոհվեց:

II փուլ – Առավոտյան հարձակման անցավ Լիպարիտի անձնական ղեկավարությամբ գործող Քարադուռի իշխանության բանակը և փախուստի մատնեց հակառակորդին: Մարտը որոշ ժամանակ դադարեց և կողմերը սկսեցին արագորեն մարտակարգ ընդունել: Քրիստոնյաների մարտակարգի առաջին շարքը զբաղեցրին Քարադուռի իշխանության և Լոռու թագավորության բանակները, երկրորդ շարքը գրավեց Կարսի թագավորության բանակը, իսկ երրորդ շարքը մնաց կայսերական բանակին: Աջ թևի ղեկավարումը ստանձնեց Կեկավմենոսը, ձախ թևի հրամանատարությունը հանձնվեց Ահարոնին, իսկ կենտրոնի ղեկավար նշանակվեց Լիպարիտը: Սելջուկյան սուլթանության բանակի առաջին շարքը զբաղեցրեց թեթև, իսկ երկրորդ շարքը՝ ծանր հեծելազորը: Մինչև մարտը

հակառակորդի մարտակարգին մոտեցավ Լիպարիտը և, փայլեցնելով հսկայական տապարը, մենամարտի հրավիրեց թշնամու ցանկացած ռազմիկի, սակայն նրա մարտահրավերը այդպես էլ պատասխան չստացավ:

III փուլ – Օրվա առաջին կեսին Զարադուռի իշխանության ու Լոռու թագավորության միացյալ բանակները անցան հարձակման և, փախուստի մատնելով հակառակորդի բանակի առաջին շարքին ու հետապնդելով նրան, հարձակվեցին հակառակորդի բանակի երկրորդ շարքի վրա: Բռնկվեց համառ մարտ, որը շարունակվեց բավականին երկար:

IV փուլ – Կեսօրին մարտի մեջ մտավ Կարսի թագավորության բանակը, սակայն նույն այդ ժամանակ կայսերական բանակը սկսեց խուճապահար լքել մարտադաշտը:

V փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին Կարսի ու Լոռու թագավորությունների, ինչպես նաև Զարադուռի իշխանության միացյալ բանակները, չդիմանալով հակառակորդի բանակի հսկայական բանակական գերակշռությանը, սկսեցին նահանջել, ընդ որում Կարսի թագավորության բանակը հասցրեց համեմատաբար հեշտությամբ հեռանալ, սակայն Զարադուռի իշխանության և Լոռու թագավորության բանակները շրջապատվեցին: Բռնկված կատաղի մարտում Լիպարիտ Քաջը, դավաճանի հարվածից վիրավորված ձիու պատճառով ի վերջո մնալով հետևակ վիճակում, թշնամու ռազմիկների միահամուռ ջանքերով գերվեց:

VI փուլ – Օրվա վերջում քրիստոնյաների ծանր հեծելազորի մի մասին հաջողվեց ճեղքել շրջապատման օղակը և հեռանալ, բանի որ հակառակորդը, վախենալով չափազանց հեռանալ ավարով լիքը սեփական ճամբարից, երկար չհետապնդեց նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 20.000, դաշնակիցները՝ մոտ 20.000, որոնց թվում 660 նորման, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր: Սելջուկյան սուլթանության բանակը, արշավելով **Բագրևանդ-Կոզոլիտ-Մարդաստան-Թոռնավան-Չարավանդ-Յեր-Բաքեան-Գաքիթյան-Թավրիզ** երթուղով և ասպատակելով շրջակայքը, զավթած ավարով հեռացավ Սատրապական Հայաստանից: Տուրքի-բեկի արթունք տարված Լիպարիտը, այնտեղ տեղի ունեցած մենամարտերում հաղթելով մի քանի հակառակորդների և վաստակելով անպարտելի ռազմիկի անուն, ի վերջո խոշոր փրկագնի դիմաց ազատություն ձեռք բերեց ու 1050 թ-ին վերադարձավ Հայրենիք, որտեղ նրան վաղուց արդեն մահացած էին համարում:

3152. 1048 սեպտեմբերի վերջ - հոկտեմբերի սկիզբ - **Գանձակը** Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) չգրավեց Շադդադյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³¹⁵²

3153. 1049 մարտ - **Շամքորը և Գանձակը** քաղաքի բնակիչների հրավերով ու համաձայնությամբ առանց մարտերի քաղաք մտած Դվինում իշխող Աբուլ-Ասվար Շավուրի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության բանակի մի մասը (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50) անակնկալ հարվածով գրավեցին Շադդադյանների Էմիրության ավագ Էմիր Անուշիրվանին աջակցող Շադդադյանների Էմիրության բանակի մյուս մասից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:³¹⁵³ Անուշիրվանը զրկվեց իշխանությունից և Շադդադյանների Էմիրության միակ Էմիր հռչակվեց Աբուլ-Ասվար Շավուրը:

3154. 1049 գարուն - **Գանձակի ճ-մ. Դվին-Սողբ-Քուստ-ի-Փառնես-Գարդման-Շակաշեն** երթուղով չորսօրյա երթով քաղաքին մոտեցած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև **Կուրի ափով** Բագրատ II-ի գլխավորությամբ հարավ արշաված Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Աբուլ-Ասվար Շավուրի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության բանակից քաղաքը պաշարած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³¹⁵⁴ Արդյունքում Աբուլ-Ասվար Շավուրը որպես պատանդ Բյուզանդական կայսրությանն հանձնեց Անուշիրվանին, իսկ Շադդադյանների Էմիրությունն էլ ընդունեց Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը:

**Պաժինակական I պատերազմ
(1049-1052)**

3155. 1049 հունվար – **Դանուքի ճ-մ**: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին գետն անցած շրջակայքն ասպատակող Պաժինակական խանության⁵³ բանակին (մոտ 50.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:³¹⁵⁵

3156. 1049 գարուն – **Դամպոյսի ճ-մ** (= **Յաիբոյալի ճ-մ**) (Ադրիանապոլսի մոտ): Օրվա վերջին Պաժինակական խանության բանակը (մոտ 40.000) հաղթեց շոգ և անջրդի տեղանքով շարժված, լրջորեն հոգնած, մարտակարգը կորցրած ու առաջին իսկ ընդհարումից հետո անկանոն փախուստի դիմած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 6.000, այդ թվում Թեոդորոս Յայը և Պողոս Յայը): Յայերը կորցրին մոտ 3.000 զինվոր, այդ թվում զոհվեցին Թեոդորոս Յայը և Պողոս Յայը, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³¹⁵⁶

3157. 1049 ամառ – **Նիկեենե դաշտի ճ-մ** (Բուլղարիա)³¹⁵⁷

Նիկեփոր Ռեկտորի, Յելվիոս Ֆրանկապոլի և Արսենի դոմեստիկոս Կեկավմենոս Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում Ֆրանկներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) արշավանքի ելան ընդդեմ Պաժինակական խանության բանակի (մոտ 80.000), ընդ որում Նիկեփորը չհետևեց Կեկավմենոսի հրամանին, որը պահանջում էր հարձակվել դեռևս երթի մեջ գտնվող հակառակորդի բանակի վրա և անակնկալի բերել վերջինիս: Արդյունքում Պաժինակական խանության բանակը անարգել մոտեցավ կայսերական բանակին և ճամբարեց: Յաջորդ օրը կողմերը մարտակարգ ընդունեցին: Նիկեփորը իր վրա վերցրեց կենտրոնի ղեկավարումը, իսկ ձախ թևի ղեկավարումը հանձնեց Յելվիոսին: Կեկավմենոսը ստանձնեց աջ թևում տեղաբաշխված Յայ ռազմիկների ղեկավարումը:

I փուլ – Պաժինակական խանության բանակը հաղթեց դեռ մարտը սկսելուց առաջ անկանոն փախուստի մատնված կայսերական բանակի ձախ թևին և կենտրոնին:

II փուլ – Պաժինակական խանության բանակը հարձակման անցավ Յայ ռազմիկների ուղղությամբ, որոնք համառորեն դիմադրեցին: Արդյունքում, թեև փախուստի դիմած կայսերական բանակին ի վերջո հաջողվեց կտրվել հակառակորդի հետապնդումից, սակայն անհավասար մարտում ընկան գրեթե բոլոր հայերը: Կեկավմենոսը ծանր վիրավորվեց կոկորդին ստացված հարվածից և, անօգնական ընկած լինելով մարտադաշտում, փրկվեց միայն շնորհիվ դիակապտությամբ զբաղվող մի մարդու ջանքերի:

Յայերը կորցրին մոտ 8.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

3158. 1050 հունիսի 8 – **Լևադայի ճ-մ** (Ադրիանապոլսի մոտ)³¹⁵⁸

Պաժինակական խանության բանակը (մոտ 70.000), սրընթաց արշավելով դեպի հարավ-արևմուտք, մոտեցավ **Ադրիանապոլսին**: Տեղեկանալով հակառակորդի արշավանքի, ինչպես նաև վերջինիս քանակական գերակշռության մասին, Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000, այդ թվում հետևակի հրամանատար Սամվել Բուրցետը) ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեցին սեփական ճամբարի մոտակայքում:

I փուլ – Կայսերական բանակի հետևակը հարձակվեց սեփական դիրքերին մոտեցած հակառակորդի բանակի վրա, սակայն պարտություն կրեց և նահանջեց ելման դիրքեր:

⁵³ 1049 թ-ին Արալյան ծովի հյուսիսային ու արևելյան ափերին բնակվող ղվչախները շարժվեցին դեպի արևմուտք և ծանր պարտության մատնեցին սկզբում օղուզներին, իսկ ավելի ուշ՝ արևելյան պաժինակներին: Արդյունքում Ղվչախական խանության սահմաններում հայտնվեցին Արալյան ծովի հյուսիսային ափերից մինչև Դոն ընկած հսկայական տարածքները, իսկ արևելյան պաժինակները, ինչպես նաև օղուզների մի մասը ստիպված եղան անցնել Դոնը և միանալ դեռևս 889 թ-ից Մերձսևծովյան տափաստաններում լիովին անկախ իշխող ու Պաժինակների խանությունը հիմնած արևմտյան պաժինակներին: Այս ամենի հետևանքով Պաժինակների խանությունը, իր մեջ ընդունելով պաժինակների խոշոր նոր հատվածներ և դաշնակցելով օղուզների հետ, կտրուկ ուժեղացավ՝ վերածվելով Բյուզանդական կայսրության չափազանց վտանգավոր ախոյանի: Ղվչախների այս տեղաշարժի արդյունքը եղավ նաև այն, որ օղուզների հիմնական մասը Կասպից ծովի արևելյան ափերով տեղաշարժվեց դեպի հարավ և, հաստատվելով Սելջուկյան սուլթանությունում ու ընդունելով իսլամը, կտրուկ ուժեղացրեց վերջինիս ռազմական պոտենցիալը՝ բոլոր պայմանները ստեղծելով սելջուկյան հետագա հսկայամասշտաբ արշավանքների համար:

II փուլ – Անհաջողությամբ ավարտվեց նաև կայսերական բանակի հեծելազորի հարձակումը, որից հետո կայսերական բանակը թողեց զբաղեցրած դիրքերը և ամրացավ սեփական ճամբարում:

III փուլ – Պաշտակական խանության բանակը շրջապատեց կայսերական բանակի ճամբարը, որտեղից հակառակորդին շարքերին սկսեցին հարվածել բալիստներով: Ի վերջո, ստացվեց այնպես, որ պաշտակների առաջնորդը սեփական ձիու հետ միասին միջանցիկ տեգահարվեց բալիստից արձակված տեգի հզոր հարվածից, որից էլ բարոյաբլված վերջինիս բանակը նահանջեց և հետ թաշվեց ելման դիրքեր:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

3159. 1050 ամառ – Տինհոյ Լիպարիտ Զաջ Օրբելյանի գլխավորած Զարադուռի իշխանության, ինչպես նաև Լոռու (մոտ 10.000, այդ թվում մոտ 2.500 նորմաններ) և Կախեթի (մոտ 10.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Բագրատ II-ին ենթակա Զարթի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 10, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 2, դաշնակիցները՝ մոտ 10 զինվոր:³¹⁵⁹ Բագրատ II-ը մեկնեց Կոստանդնուպոլիս, որտեղ ընթացած հաշտության բանակցությունները տևեցին մինչև 1053 թվականը:
3160. 1051 իունվարի – Կատասյուրտասի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում ֆրանկներ և նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (20.000) գիշերային անակնկալ հարվածով ջախջախեցին Պաշտակական խանության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:³¹⁶⁰
3161. 1051 գարուն – Գոյնեի ճ-մ (Հյուսիսային Բուլղարիա): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Պաշտակական խանության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:³¹⁶¹
3162. 1051 գարուն – Տոյիցայի ճ-մ (Հյուսիսային Բուլղարիա): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին պաշտակներին (մոտ 70.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:³¹⁶²
3163. 1051 գարուն – Խարիդայի ճ-մ (Հյուսիսային Բուլղարիա): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գիշերային անակնկալ հարվածով ջախջախեցին Պաշտակական խանության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:³¹⁶³
3164. 1051 ամառ – Միսեփրատյան ճակատի արևմտյան և Անգեղոտուն գավառը բռնկված Սատրապական Հայաստանի XVII ապստամբության պայմաններում Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին:³¹⁶⁴
3165. 1051 ամառ – Արկնի ամրոցը (Ադնիք, Անգեղոտուն գավառ) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) պաշարեցին և ստիպեցին հանձնվել Հարպիկ, Դավիթ, Լևոն ու Կոնստանդին եղբայրների գլխավորած Հայկական կայազորին (մոտ 1.000) այն բանից հետո, երբ պաշարման երրորդ օրը ամրոցում գտնվող դավաճանները քնած ժամանակ սպանեցին պարսպի խոցելի մասում 3 օր պահակություն արած և իրենց դրդումով քնի անցած Հարպիկին: Հայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³¹⁶⁵ Սատրապական Հայաստանի XVII ապստամբությունը ճնշվեց: Դավիթը, Լևոնը ու Կոնստանդինը աքսորվեցին և ազատ արձակվեցին միայն 1056 թ-ին՝ հետ ստանալով Արկնի ամրոցը:
3166. 1052 գարուն – Մեծ Պոնտյակի ճ-մ: Պաշտակական խանության բանակը (մոտ 20.000) արտագրոհ կազմակերպեց և պարտության մատնեցին իր ճամբարը պաշարած, սակայն անկանոն նահանջել սկսած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ 1.000 զինվոր: Պաշտակական I պատերազմը

ավարտվեց: Արդյունքում Բյուզանդական կայսրությանն հաջողվեց առժամանակ ապահովվել իր սահմանների հյուսիս-արևելյան մասի անվտանգությունը:³¹⁶⁶

3167. 1052 գարուն – Տերենտի Ծ-Մ: Հեմփրիի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁶⁷
3168. 1052 ամառ – Կրոտոնի Ծ-Մ (Հարավային Իտալիա, Կալաբրիա): Հեմփրիի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁶⁸
3169. 1053 գարուն – Քասրա ամրոցը (Վրաստան) Շադդադյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Քարթլի թագավորության կայազորից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³¹⁶⁹
3170. 1053 աշուն – Գեղարբունիքը, այն բանից հետո, երբ Աբուլ-Ասվար Շավուրը բանակցությունների պատրվակով իր մոտ հրավիրեց Ֆիլիպ արքային և ուխտադրժորեն գերեց, Շադդադյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) և նահանջեց: Արդյունքում Ֆիլիպի ազատության փոխարեն Շադդադյանների Էմիրությանը զիջվեցին Շաշուաշ և Սոոք ամրոցները (Գեղարբունիք, Սևանա լճի հարավային ափին):³¹⁷⁰
3171. 1053 աշուն – Պարտավը Սելջուկյան սուլթանության և Ռավվադյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Շադդադյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո մտավ Գանձակ: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³¹⁷¹
3172. 1054 հունվարի 6 – Կարսը, մինչև հայերը զբաղված էին սուրբ ծնունդ նշելով, Տուղրիլ-բեկի դեմ ապստամբած, սակայն փախուստի դիմած և Բյուզանդական կայսրության կայսրություն անցնել ձգտող Գթլմուշ իբն Արսլանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (6.000) անակնկալ հարձակումով գրավեց քաղաքը Հայկական բանակից (մոտ 100), պաշարեց միջնաբերդը, սակայն ի վերջո նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³¹⁷²
3173. 1054 հունվարի կես – Վանանի Ծ-Մ³¹⁷³

«Ասում են, որ երբ գերված Թաթուլին ներկայացրել են Տուղրիլ-բեկին, վերջինս Կարսի սպարապետին կյանք է խոստացել, եթե նրա հարվածից ծանր վիրավորված իր զորավարը ապաքինվի: Բայց Թաթուլը միայն ծիծաղել և ձեռք է թափ տվել. «Եթե հարվածն իմն է, չի ապրի...»: Ու երբ թշնամու զորավարը մահացել է, իսկ Թաթուլը՝ սպանվել, Տուղրիլ-բեկը, որպես մխիթարություն իր մահացած զորավարի հորը, ուղարկել է վերջինիս Թաթուլի հզոր բազուկը և պատվիրել հայտնել. «Մխիթարվիր, Էմիր, վատ բազկից չընկավ որդիդ»...

Հայոց ավանդապատում

Սպարապետ Թաթուլ Վանանդեցու գլխավորած Կարսի թագավորության բանակը (մոտ 2.000) սկսեց հետապնդել Գթլմուշ իբն Արսլանի գլխավորությամբ Կարսից նահանջող Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 5.500):

I փուլ – Հայկական բանակը անակնկալ հարձակվեց հակառակորդի բանակի վրա և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

II փուլ – Սելջուկյան սուլթանության բանակը սկսեց մարտի մեջ մտցնել նոր ուժեր: Այս պայմաններում, զգալով, որ հակառակորդի բանակը առավելություն է ձեռք բերում, Թաթուլը մխրճվեց վերջինիս շարքերի մեջ և տեղի ունեցած մենամարտում ծանր վիրավորեց հակառակորդի բանակի հրամանատարներից մեկին, սակայն շուտով վիրավորվածի թիկնապահներին հաջողվեց գերել Թաթուլին:

III փուլ – Սելջուկյան սուլթանության բանակը խուճապի մատնվեց և միայն ծանր կորուստներով կարողացավ հեռանալ մարտադաշտից՝ իր հետ տանելով գերված Թաթուլին, որը հետագայում սպանվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

3174. 1054 հունվարի վերջ – Սուրմարուկի ճ-մ: Քաղաքի Հայկական աշխարհագրորի ռազմիկները (մոտ 1.000) Գթմուշ իբն Արսլանի գլխավորությամբ նահանջող Սելջուկյան սուլթանության բանակի (մոտ 3.500) ռազմիկներին իբր նրանց հանգիստը կազմակերպելու համար, ցրեցին տներում, հարբեցրին և գիշերային անակնկալ հարձակումով ոչնչացրին: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³¹⁷⁴ Գթմուշ իբն Արսլանը ապաստանեց Արաբական թերակղզում, սակայն հետագայում ներում ստացավ և վերադարձավ Սելջուկյան սուլթանություն:
3175. 1054 ամառ – Տալթը և Բարձր Հայքը Գաբիթյան-Բաքեան-Հեղ-Չարավանդ-Թոռնավան-Մարդաստան-Կոզոմիտ-Բագրևանը երթուղով արշաված մի քանի խոշոր ջոկատների բաժանված Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Ռավվադյանների և Շադդադյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 110.000) ասպատակեց:³¹⁷⁵
3176. 1054 ամառ – Արծկեն, Արճեշ ու Բերկրին Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Ռավվադյանների, Շադդադյանների և Մրվանյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 90.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.500) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³¹⁷⁶
3177. 1054 ամառ – Բաքերդի ճ-մ: Ֆրանկները (2.000) հաղթեցին շրջակայքը ասպատակած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 5.000)՝ հետ խլելով ավարը և ազատելով գերիներին: Հաղթողները կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³¹⁷⁷
3178. 1054 ամառ – Ալմիկ ամրոցը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Ռավվադյանների և Շադդադյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Հայկական բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ 1.000 զինվոր:³¹⁷⁸
3179. 1054 ամառ – Կարինը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Ռավվադյանների և Շադդադյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (140.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ 1.000 զինվոր:³¹⁷⁹
3180. 1054 ամառ – Մանագլետրոսի պաշտպանությունը³¹⁸⁰

Տուրքիլ-բեկի գլխավորությամբ Կարինից արշաված Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Ռավվադյանների և Շադդադյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 100.000) պաշարեց քաղաքը Վասիլ-Ապուբապ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000, այդ թվում ֆրանկներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000):

I փուլ – Հակառակորդի բանակը մի շարք գրոհները ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, որոնք կայսրության բանակը հետ մղեց:

II փուլ – Տուրքիլ-բեկը հրամայեց փորել պարսպահատվածներից մեկի տակ, սակայն քաղաքի կայազորը փորվածքը հատեց մեկ այլ փորվածքով և, անակնկալ հարձակումով ջարդելով աշխատանքները կատարող հակառակորդի ռազմիկներին, ոչնչացրեց թշնամական փորվածքը:

III փուլ – Տուրքիլ-բեկը Բաղեշից քաղաքի մոտ բերել տվեց մի մեծ բաբան, որը հենց առաջին իսկ հարվածով լուրջ վնաս հասցրեց պարսպին, սակայն կարճ ժամանակ անց քաղաքի կայազորը սեփական բաբանի դիպուկ հարվածով փշրեց հակառակորդի բաբանը: Տուրքիլ-բեկը վերանորոգեց Բաղեշից բերված բաբանը և, պաշտպանելով այն վահաններով, շարունակեց հարվածել քաղաքի պարիսպներին: Այս անգամ էլ, սակայն, դրությունից ելք գտավ մի ֆրանկ ռազմիկ, որը իբր բանակցելու նպատակով մոտեցավ հակառակորդի ճամբարին և, նախապես թաքցրած նավթի տարաների պարունակությունը լցնելով բաբանի վրա ու այրելով այն, դրանից հետո, օգտվելով հակառակորդի ռազմիկների շփոթմունքից, անվնաս վերադարձավ քաղաք:

IV փուլ – Հակառակորդի բանակը անցավ գրոհի և փորձեց փորել պարսպահատվածներից ևս մեկի հիմքերը, սակայն պաշտպանվողները սկսեցին կռուվել վերև քաշել պարսպի տակ աշխատողներին ու ոչնչացնել նրանց: Այս ամենի արդյունքում Տուրքիլ-բեկը ի վերջո քաղաքից հեռանալու հրաման տվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

3181. 1055 աշուն - Օրհայի ճ-մ (Հարավային Իտալիա): Հեմփրիի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100), որից հետո մտավ Օրհա, Նարոն և Լեյֆ: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁸¹
3182. 1055 աշուն - Տեռենտի ճ-մ: Հեմփրիի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁸²
3183. 1055 աշուն - Անին և Կարսը Գաբրիելան-Բաբեան-Հեր-Չարավանդ-Թոռնավան-Մարդաստան-Կոզովիտ-Բագրևանդ-Վանանդ-Շիրակ երթուղով արշաված Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Ռավվադյանների և Շադդադյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 100.000) չգրավեց Հայկական բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:³¹⁸³
3184. 1056 գարուն - Քարադուռի իշխանության տարածք աննկատ մտած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50), օգտվելով դավաճանական աջակցությունից, անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Լիպարիտ Քաջ Օրբելյանի շքախմբին (մոտ 100) և գերեց նրան: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 50, հայերը՝ մոտ 50 զինվոր: Լիպարիտը և նրա որդի Իվանեն գերվեցին ու աքսորվեցին Բյուզանդիա, իսկ նրանց տիրույթներն անցան Քարթլիի թագավորությանը: Լիպարիտը դարձավ վանական և որոշ ժամանակ հետո մահացավ, իսկ Իվանեն հետագայում վերադարձավ և, արդեն որպես Քարթլիի արքայի հպատակ, սկսեց տիրել Քարադուռի իշխանությունում:³¹⁸⁴
3185. 1056 հունվար - ամառ - Տայթ և Բարձր Հայթ Գաբրիելան-Բաբեան-Հեր-Չարավանդ-Թոռնավան-Մարդաստան-Կոզովիտ-Բագրևանդ երթուղով արշաված մի քանի խոշոր ջոկատների բաժանված Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) ասպատակեց ու նահանջեց:³¹⁸⁵
3186. 1056 աշուն - Խլաթը ու նրա շրջակայքը Բաղեշի Ձորա Պահակ Կիրճը Սամուխի գլխավորությամբ անցած Սելջուկյան սուլթանության բանակը⁵⁴ (3.000) ասպատակեց և նահանջեց:³¹⁸⁶
3187. 1056 աշուն - Խլաթի ճ-մ: Հելվիոս Ֆրանկապոլի գլխավորությամբ Միքայել VI-ի դեմ ապստամբած ֆրանկները (300) հաղթեցին Սամուխի գլխավորությամբ անակնկալ հարձակվել փորձող Սելջուկյան սուլթանության բանակին (3.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³¹⁸⁷
3188. 1056 աշուն - Խլաթի ճ-մ: Մրվանյանների Էմիրության և Սելջուկյան սուլթանության միացյալ բանակը (մոտ 1.000) քաղաքի Հայ ռազմիկները (մոտ 100) անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեցին Հելվիոս Ֆրանկապոլի գլխավորությամբ քաղաքում հանգստի տեղավորված ֆրանկներին (մոտ 250): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 230 զինվոր: Հելվիոսը գերվեց և հանձնվեց կենտրոնական իշխանություններին, սակայն ներման արժանացավ և կրկին ուղարկվեց Արևելք:³¹⁸⁸
3189. 1056 դեկտեմբեր - Հաթը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:³¹⁸⁹
3190. 1056 սեպտեմբեր - Տեռենտի ճ-մ: Առանց մարտերի Գալիպոլիս զբաղեցրած Հեմփրիի գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100), որից հետո մտավ Օթբանտ ու Մինեռլինո: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³¹⁹⁰

⁵⁴ 1055 թ-ին Սելջուկյան սուլթանությունը գրավեց Բաղդադը և դարձավ Արաբական խալիֆոսության փաստացի տերը՝ իր գերագահությունը տարածելով խալիֆոսության տարածքում գործող տարաբնույթ Էմիրությունների վրա: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ ես այսուհետ որպես կանոն կօգտագործեմ «Սելջուկյան սուլթանության բանակ» հասկացությունը, որի մեջ ընդգրկվում են տարաբնույթ Էմիրությունների բանակները, նույնիսկ եթե դրա մասին ուղղակի նշում չկա սկզբնաղբյուրներում, իսկ այն դեպքերում, երբ սկզբնաղբյուրներում առկա է ուղղակի նշում, ես կառանձնացնեմ կոնկրետ Էմիրության բանակը:

Սատրապական Հայաստանի XVIII ապստամբություն
(1057)

3191. 1057 զարուն – Եղանց բերոր (Տուրուբերան, Արշամունիք գավառ) և Հավճի ամրոց հորն ազատել փորձող Իվանե Օրբելյանի գլխավորած Քարադուռի իշխանության բանակը (մոտ 10.000) խաբեությամբ գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 200) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 20, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 20 զինվոր:³¹⁹¹
3192. 1057 զարուն – Կարինը Իվանե Օրբելյանի գլխավորած Քարադուռի իշխանության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), սակայն նահանջեց՝ խուսափելով Անիից առաջխաղացող Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 2.000): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 50, պաշտպանվողներից՝ հայերը՝ մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 10 զինվոր:³¹⁹²
3193. 1057 հունիսի վերջ – Նիկիան Կեկավմենոս Կատակոլոնի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում ֆրանկներ և ռուսներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին կառավարական բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100, այդ թվում Թեոփիլատոս Մանիակ Հայը): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 10, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 5 զինվոր:³¹⁹³
3194. 1057 հուլիս - օգոստոս – Կորճայք և Աղձնիքը Անձիտ-Բայաշոպիտ-Պաղնատուն-Խորճյան-Մանանադի-Բասեն-Խաղկոտիք-Սպեր-Դերջան-Երզնկա-Փոքր Հայք-Մելիտե-Ամիդ երթուղով ասպատակելով արշավեց Սելջուկյան սուլթանության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 60.000):³¹⁹⁴
3195. 1057 օգոստոսի վերջ – Հաղեսի ճ-մ (= Պոյոմոնի ճ-մ) (Նիկիայից հյուսիս)³¹⁹⁵

Իսահակ Կոմնենոսի, Կեկավմենոս Կատակոլոնի, Նիկեփոր Բուրիսատեսի և Ռոմանոս Սկլերոսի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում ֆրանկներ և ռուսներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) մոտեցան Միֆայել Բուրցեսի գլխավորած կառավարական բանակին (մոտ 40.000, այդ թվում ֆրանկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000, այդ թվում Մավրո-Կատակոլոնը): Ապստամբների բանակի ձախ թևի հրամանատարությունը ստանձնեց Կեկավմենոսը, աջ թևինը՝ Ռոմանոսը, իսկ կենտրոնի ղեկավարումն իր վրա վերցրեց Իսահակը:

I փուլ – Ապստամբների բանակ անցավ հարձակման և հաղթեց կառավարական բանակի աջ թևին, բայց միաժամանակ նաև հակառակորդի բանակին հաջողվեց պարտության մատնել իրենց բանակի աջ թևին ու գերել Ռոմանոսին:

II փուլ – Ապստամբներին հաջողվեց վերադասավորել ուժերը և վերջնական պարտության մատնել հակառակորդին, ընդ որում Նիկեփորը մարտադաշտում հանդիպեց Նորման Ռուսդոլֆին ու թրամարտում կիսեց նրա վահանը, թեև ինքն էլ թրի մի հարված ստացավ սաղավարտին, որից հետո իր զինակիցների օգնությամբ գերեց հակառակորդին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000 զինվոր: Սատրապական Հայաստանի XVIII ապստամբությունը ավարտվեց: Միֆայել VI-ը հրաժարվեց գահից և կայսր հռչակվեց Իսահակ Կոմնենոսը՝ Իսահակ I-ը:

3196. 1059 հունվար – Մելիտեի ճ-մ: Ամիդից առաջացած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (3.000) հաղթեց քաղաքից դուրս ելած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 400), որից հետո մտավ քաղաք, ավերեց այն ու հեռացավ: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³¹⁹⁶

3197. 1059 փետրվարի սկիզբ - Սորմիյանոս բերդի ճ-մ (Մինչեփրատյան Ծովք, Խորձյան գավառ)³¹⁹⁷

Խորձյան գավառը ասպատակող Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) մոտեցավ բերդին, որտեղ տեղակայված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) անցան ամուր պաշտպանության:

I փուլ - Սելջուկյան սուլթանության բանակը մոտեցավ բերդի պարսպին, սակայն վերջինիս կայազորի հրամանատարը նետահարեց հակառակորդի առաջնորդին: Դրանից հետո, օգտվելով Սելջուկյան սուլթանության բանակի շփոթությունից, ինչպես նաև սպասելով դրսից եկող օգնական ուժերի, կայսերական բանակը հարձակվեց նահանջել սկսած հակառակորդի բանակի վերջապահի վրա և կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

II փուլ - Սպասվող օժանդակ ուժերը այդպես էլ մարտադաշտ չհասան, որից էլ օգտվելով Սելջուկյան սուլթանության բանակը մարտի մեջ մտցրեց հիմնական ուժերը և հաղթանակ տարավ, թեև վերջնական արդյունքում այնուհանդերձ թողեց բերդի պաշարումը ու նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3198. 1059 փետրվարի կես - Եղնուտ գյուղի ճ-մ (Մինչեփրատյան Ծովք, Խորձյան գավառ): Հայկական բանակը (մոտ 2.000) հաղթեց Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 4.000) և ազատեց գերիներին: Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³¹⁹⁸

3199. 1059 մարտի սկիզբ - Սուրբ Կարապետ վանքի ճ-մ³¹⁹⁹

Թոռնիկ Մեծ Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 5.000) մոտեցավ Տարոն ներխուժած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 10.000), որից հետո կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ - Հայկական բանակը անցավ հարձակման և ջախջախեց հակառակորդի բանակի ձախ թևը:

II փուլ - Հայկական բանակը ճակատային ու թևային համակցված հարված հասցրեց հակառակորդի բանակի կենտրոնին և ջախջախեց նաև այն:

III փուլ - Հայկական բանակը հետապնդեց հակառակորդի փախչող բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ 3.000 զինվոր:

3200. 1059 հունիս - Սեբաստիան Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Սեբաստիայի թագավորության կայազորից (մոտ 1.000) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³²⁰⁰

3201. 1059 ամառ - Վասպուրականը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁰¹

3202. 1059 սեպտեմբերի 22 - Դանուբի ճ-մ: Իսահակ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Պադինական խանության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³²⁰²

3203. 1059 դեկտեմբեր - 1060 մայիս - Տերենտը և Բոխնիզին Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³²⁰³

3204. 1060 մայիս - Ռեջին Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50), որից հետո մտավ Գարիատի, Ռոսանո և Ջերչե (Հարավ-արևմտյան Իտալիա): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³²⁰⁴

3205. 1060 ամառ - Օրիայի ճ-մ: Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ

ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁰⁵

3206. 1060 հոկտեմբեր – Տեղեկոսի ճ-մ: Արևմուտքի դոմեստիկոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Ապուլիայի դքսության բանակին (մոտ 10.000), տիրեցին Հարավ-արևելյան Իտալիային, սակայն հետո, խուսափելով նոր մարտերից, ամրացան Քարինում՝ առժամանակ մնալով միայն Բոհնինգիում: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:³²⁰⁶
3207. 1061 հունվար – Մելֆիի ճ-մ (Հարավային Իտալիա): Առանց մարտերի Ալեքսանդրոս (Հարավային Իտալիա) մտած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁰⁷
3208. 1062 գարուն – Վրաստանի արևելքը և Ուտիքը Ալանանց դուռ լեռնանցքից ներխուժած Ալանական թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ գերելով 20.000 խաղաղ բնակիչ:³²⁰⁸
3209. 1062 ամառ – Բոհնինգիում Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50), սակայն ի վերջո նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³²⁰⁹
3210. 1062 ամառ – Օնիայի ճ-մ: Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 8.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²¹⁰
3211. 1062 նոյեմբերի սկիզբ – Անգեղոսուն գավառը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²¹¹
3212. 1063 գարուն – Ամիդի ճ-մ³²¹²

Հելվիոս Ֆրանկապոլի և Եդեսիայի դուքս Լևոն Զաչ Դավաթանոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000, այդ թվում Հովհաննես Սևապերակցին) մտան Անգեղոսուն գավառ՝ նպատակ ունենալով հետ շարտել այն ամայացրած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 40.000): Վերջինս իր հերթին, միանալով Մրվանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000), քաղաքի մոտ մարտակարգ ընդունեց և պատրաստվեց մարտի, ընդ որում հակառակորդին հաջողվեց մարտից անմիջապես առաջ կաշառել Հելվիոսին, որը դիտավորյալ հապաղեց՝ առաջ թողնելով Լևոնի գլխավորած ուժերին:

I փուլ – Լևոնի գլխավորած ուժերը հարձակվեցին հակառակորդի վրա: Բռնկվեց համառ մարտ, որի ընթացքում հակառակորդի շարքերում մարտնչող և հզոր ռազմիկի համբավ ունեցող Հեն-Պշարան սպանեց բազում քրիստոնյա ռազմիկների ու սկսեց մոտենալ Լևոնին: Վերջինս սլացավ հակառակորդին ընդառաջ ու, թեև նիզակի ուժեղ հարվածով Հեն-Պշարային տապալեց ձիուց, սակայն ինքն էլ ընկավ գետին: Հակառակորդները մենամարտը շարունակեցին հետևակ վիճակում: Արդյունքում Լևոնը սպանվեց, սակայն գրեթե միաժամանակ էլ մահացավ նաև Լևոնի կողմից ծանր վերք ստացած Հեն-Պշարան:

II փուլ – Մարտի մեջ մտան քաղաքում տեղակայված հակառակորդի բանակի թարմ ուժերը, որի արդյունքում կայսերական բանակը սկսեց նահանջել: Ցանկանալով փրկել իրավիճակը՝ Տավար Հայը սլացավ Հելվիոսի մոտ և, մեղադրելով նրան Եդեսիայի դքսի մահվան մեջ, պահանջեց ի վերջո մարտի մեջ մտնել:

III փուլ – Մարտի մեջ մտան Հելվիոսի գլխավորած ուժերը և ծանր պարտության մատնեցին արդեն հաղթանակ տոնող թշնամուն:

Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:

3213. 1063 ապրիլ – Դամասկոսը Պետրոս Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 7.000) և Հայկական (մոտ 5.000, այդ թվում Պետրոսի մամլուք Ավետիք Հայը) միացյալ

բանակը գրավեց քաղաքի աշխարհագրից ու Սելջուկյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր: Դամասկոսը կրկին ընկավ Ֆաթիմյանների խալիֆության տիրապետության տակ, իսկ Պետրոսը հռչակվեց վերջինիս կառավարիչ:³²¹³

3214. 1063 ամառ - **Նիհնտ գավառը** Հովհաննես Սևավերակցու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³²¹⁴
3215. 1063 ամառ - **Ամիրի ճ-մ**: Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Հովհաննես Սևավերակցու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²¹⁵
3216. 1063 ամառ - **Կարինի ճ-մ**: Հելվիոս Ֆրանկապոլի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:³²¹⁶
3217. 1063 աշուն - **Անտիոքի շրջակայքը** մինչ այդ քաղաքում թալանված վաճառական Գևորգ Շիրակացու կողմից վարձված սելջուկները (500) և Հայ ռազմիկները (մոտ 20) ասպատակեցին:³²¹⁷
3218. 1064 մարտ - **Անտիոքի ճ-մ**: Քաղաքում հյուրընկալված հայ վաճառականի քարավանի պահակազորը (80) հաղթեց իր վրա հարձակված քաղաքային աշխարհագրին (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³²¹⁸
3219. 1064 ապրիլ - **Սատերաս** (Հարավային Իտալիա) Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³²¹⁹
3220. 1064 մայիսի սկիզբ - **Վանը Թավրիզ-Գաբիթյան-Բաքեան-Գողթն** երթուղով առաջխաղացած և ապրիլ ամսից սկսած Արփ-Արսլանի ընդհանուր հրամանատարությամբ **Նախիջևանում** կենտրոնացած Սելջուկյան սուլթանության բանակի (180.000) Մելիք-Շահի գլխավորությամբ գործող Արևմտյան զորասյունը (80.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³²²⁰
3221. 1064 մայիսի սկիզբ - **Ամյուկ ամրոցը Վանից** Մելիք-Շահի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևմտյան զորասյունը (մոտ 77.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²²¹
3222. 1064 մայիսի սկիզբ - **Արճեշը Վանից** Մելիք-Շահի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևմտյան զորասյունը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²²²
3223. 1064 հունիսի կես - **Սուրմարուն Արճեշից** Մելիք-Շահի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևմտյան զորասյունը (մոտ 70.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³²²³
3224. 1064 հունիսի կես - **Ամբերոք և Բջնի ամրոցը Սուրմարունից** Մելիք-Շահի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևմտյան զորասյունը (մոտ 68.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³²²⁴
3225. 1064 հունիսի վերջ - **Սարմաշենը Բջնի ամրոցից** Մելիք-Շահի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևմտյան զորասյունը (մոտ 67.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³²²⁵

3226. 1064 մայիսի վերջ – Աղ-կայա ամրոցը (Գուգարք, Ծորոփոր գավառ, Դեբեդ գետի մոտ) Նախիջևան-Ճահուկ-Ճղուկ-Հաքանդ-Մյուս Հաքանդ-Գանձակ երթուղով Ալի-Արսլանի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևելյան զորասյունը (100.000) գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³²²⁶
3227. 1064 հունիս – Շամշուղե ամրոցը Աղ-կայա ամրոցից Ալի-Արսլանի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևելյան զորասյունը (100.000) գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³²²⁷

3228. 1064 հունիս – Ախալքալաքի գրավումը (Գուգարք, Ջավախք գավառ, Շամշուղե ամրոցից մոտ 75 կմ հարավ-արևմուտք)³²²⁸

Ալի-Արսլանի գլխավորությամբ Շամշուղե ամրոցից արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևելյան զորասյունը (մոտ 98.000) ներխուժեց Ջավախք և սկսեց մոտենալ քաղաքին, որտեղ ամրացած Քարադուռի իշխանության բանակը (մոտ 3.000) անցավ համառ պաշտպանության:

I փուլ – Հայկական բանակը երեք օր հետ մղեց հակառակորդի բանակի գրոհները:

II փուլ – Պաշարման չորրորդ օրը Սելջուկյան սուլթանության բանակը հաղթահարեց պարիսպը և ներխուժեց քաղաք:

III փուլ – Հայկական բանակը քաղաքային մարտերում համառ դիմադրություն ցույց տվեց, սակայն քաղաքն ի վերջո ընկավ: Սելջուկյան սուլթանության բանակը ավերեց քաղաքը և կոտորեց նրա բնակչությանը:

IV փուլ – Քաղաքի կայազորի մնացորդը ամրացավ միջնաբերդում, սակայն համառ մարտերից հետո միջնաբերդի պատերի տակ հրդեհ առաջացնելու միջոցով Սելջուկյան սուլթանության բանակը գրավեց նաև այն:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:

3229. 1064 հունիսի վերջ – Դամասկոսը քաղաքի ապստամբած աշխարհագորը և Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) գրավեցին քաղաքի կառավարիչ Պետրոս Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 500) ու Հայկական (մոտ 100, այդ թվում Ավետիք Հայը) միացյալ բանակից: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³²²⁹
3230. 1064 հունիս – Կաստանետան (Հարավային Իտալիա) Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³²³⁰
3231. 1064 հուլիսի սկիզբ – Քվեշ ամրոցը Ալի-Արսլանի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևելյան զորասյան մի մասը (մոտ 20.000) գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³²³¹ Այդ ընթացքում Ալի-Արսլանին ներկայացավ Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ը և, հպատակություն հայտնելով Ալի-Արսլանին, փրկեց իր թագավորության տարածքը հետագա ասպատակություններից:
3232. 1064 հուլիսի կես - օգոստոսի սկիզբ – Գուգարքի արևմուտք-Տալք երթուղով ասպատակելով արշավեց Ալի-Արսլանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևելյան զորասյունը (մոտ 90.000), որից հետո նահանջեց և մտավ Շիրակ: Այդ ընթացքում Ալի-Արսլանին ներկայացավ Լոռու թագավորության արքա Գուրգեն II-ը և, հպատակություն հայտնելով Ալի-Արսլանին, փրկեց իր թագավորության տարածքը հետագա ասպատակություններից:³²³²

«Չայաստանը պիտի պաշտպանի հայ զինվորը, հայ զինվորին պիտի ղեկավարի հայ հրամանատարը: Օտարը մեր դաշնակիցն է: Շահը համընկավ՝ կապաշտպանի, չհամընկավ՝ կթողնի կզնա: Մենք պիտի մեզ պաշտպանենք, սա է կյանքի ճշմարտությունը»

Իմ խոսքերն են

Սելջուկյան սուլթանության բանակի Արևելյան (մոտ 90.000) և Արևմտյան (մոտ 70.000) զորասյունները սկսեցին հյուսիսից ու հարավից մոտենալ Անիին, որտեղ գտնվող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Չայ ռազմիկները (մոտ 5.000) Գիրգոր Բակուրյանի, Բագրատ Վիսկացու, Սարգիս ու Մխիթար-Կուրտիկ Մամիկոնյանների, ինչպես նաև Գիրգոր-Լապաստակ Չայի գլխավորությամբ պատրաստվեցին պաշտպանության:

I փուլ – Յուլիսի վերջին, օգոստոսի հակառակորդի բանակի չհամաձայնեցված գործողություններից, կայսերական բանակը անակնկալ հարձակվեց հարավից մոտեցող վերջինիս զորասյան վրա և, ծանր կորուստներ պատճառելով ու հետ շարտելով հակառակորդին, վերադարձավ քաղաք: Դրանից հետո Սելջուկյան սուլթանության բանակը միավորեց ուժերը և սկսեց քաղաքի պաշարումը:

II փուլ – Յուլիսի վերջից մինչև օգոստոսի կես կայսերական բանակը համառորեն հետ մղեց հակառակորդի բանակի բոլոր գրոհները:

III փուլ – Օգոստոսի 16-ին Սելջուկյան սուլթանության բանակը սկսեց նահանջել: Միաժամանակ, սակայն, կայսերական բանակը լքեց իր պաշտպանությանը հանձնված պարսպի հատվածը և ամրացավ միջնաբերդում: Օգոստոսի այս ամսնի հետևանքով ստեղծված խառնաշփոթից՝ Սելջուկյան սուլթանության բանակը վերսկսեց գրոհը և, հաղթահարելով պարիսպները, մտավ քաղաք:

IV փուլ – Չայ ռազմիկները քաղաքային մարտերում համառորեն դիմադրեցին Սելջուկյան սուլթանության բանակին, սակայն քաղաքը, բացառությամբ միջնաբերդի, ի վերջո ընկավ: Սելջուկյան սուլթանության բանակը ավերեց քաղաքը և կոտորեց նրա բնակչությանը:

Չայերը կորցրին մոտ 4.500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր: Արդյունքում Ալի-Արսլանին հպատակություն հայտնեց նաև Կարսի թագավորության արքա Գագիկը, որը դրանով իսկ փրկեց իր թագավորության տարածքը հետագա ասպատակություններից: Սելջուկյան սուլթանություն բանակն իր հերթին չամրացավ գրաված տարածքներում և ձեռք բերած հսկայական ավարով հեռացավ Ատրպատական:

3234. 1064 աշուն – Դամասկոսը Պետրոս Չայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 20.000) և Չայկական (մոտ 10.000) միացյալ բանակը գրավեց Սելջուկյան սուլթանության բանակից (մոտ 2.000): Չայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³²³⁴

3235. 1064 հոկտեմբեր – Շամբորի ճ-մ. Ալանանց դուռ լեռնանցքից ներխուժած ու Վրաստանի արևելքը և Ուտիքը ասպատակած Ալանական թագավորության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Շադդադյանների էմիրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գնվող Չայ ռազմիկներին (մոտ 1.000), որից հետո, ասպատակելով Գանձակի և Պարտավի շրջակայքը, ինչպես նաև Արգախի հարավը, նահանջեց: Չայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³²³⁵

3236. 1065 գարուն – Շամշուլդե, Լուկիա, Կաթավաքար, Օրբեթ, Կոշկ և Վարազաքարը ամրոցները, ինչպես նաև Գագ քերդը (Գուգարք) Զարթլի թագավորության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 20.000) առանց մարտերի գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (մոտ 10.000) օգտագործելով մինչ այդ Գուրգեն II-ի խաբեությամբ գերվելու հանգամանքը: Հետագայում բոլոր ամրությունները վերադարձվեցին Լոռու թագավորությանը՝ բացառությամբ Շամշուլդեի:³²³⁶

3237. 1065 հունիս – Ղանուկի ճ-մ: Գետն անցած Օղուզական խանության բանակը (60.000⁵⁵) ջախջախեց Վասիլ-Ապուբապ Մամիկոնյանի և Նիկեփոր Բոսինատեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 70.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000), որից հետո, ասպատակելով Թրակիան և Հունաստանը, ավարով վերադարձավ՝ որոշակի կորուստներ կրելով սկսված ցրտերից: Հայերը կորցրին մոտ 5.000 զինվոր, այդ թվում գերվեցին Վասիլ-Ապուբապը և Նիկեփորը, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³²³⁷ Շուտով Վասիլ-Ապուբապին և Նիկեփորին հաջողվեց փախչել գերությունից, իսկ Օղուզական խանության բանակն էլ ծանր կորուստներ կրեց Պաժինական խանության բանակի հարձակումներից: Վասիլը նշանակվեց Եդեսիայի, իսկ Նիկեփորը՝ Անտիոքի դուքս:
3238. 1065 ամառ – Թյմուխ ամրոցը (Աղձնիք, Անգեղտուն գավառ) Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²³⁸
3239. 1065 ամառ – Սևապերակ ամրոցի ճ-մ: Նորմանները (200) սկզբում հաղթեցին Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 1.000), բայց հետո պարտություն կրեցին: Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ 15 զինվոր:³²³⁹
3240. 1065 ամառ – Սևապերակ ամրոցի ու Նզբիկի շրջակայքը (վերջինը՝ Հայոց Միջագետքի արևմուտք, Եփրատի աջ ափին, Պիրի և Այնթապի միջև) Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁴⁰
3241. 1065 ամառ – Թոռիճայի ճ-մ (Եդեսիայից մոտ 10 կմ հյուսիս)³²⁴¹

Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500):

I փուլ – Սելջուկյան սուլթանության բանակը անցավ գրոհի և գրավեց քաղաքը, սակայն միջնաբերդում ամրացած քրիստոնյաները շարունակեցին դիմադրությունը: Այս ընթացքում Անտիոքի դուքս Խաչատուրի և Եդեսիայի դուքս Պիղոնիտի օգնական Վարդ Հայի գլխավորությամբ Եդեսիայից արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) արդեն գիշերով սկսեցին մոտենալ Թոռիճային, ընդ որում Խաչատուրի գլխավորած ուժերը առաջինը մոտեցան հակառակորդին: Վարդը, սակայն, որին Պիղոնիտը հրամայել էր որևէ կերպ վնասել Խաչատուրին, անմիջապես հնչեցրեց մարտական շեփորները՝ դրանով իսկ, ըստ էության, հակառակորդին տեղեկացնելով վտանգի մասին:

II փուլ – Խաչատուրի գլխավորած ուժերը այնուհանդերձ հարձակվեցին քաղաքում տեղակայված Սելջուկյան սուլթանության բանակի վրա և սկզբում հաջողության հասան, սակայն հակառակորդը շուտով մարտի մեջ մտցրեց Նոր ուժեր:

III փուլ – Խաչատուրի գլխավորած ուժերը արագորեն նահանջեցին և ամրացան Ծուլմանի բերդի շրջակայքում:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Ծավալված իրադարձությունների մասին Խաչատուրը տեղեկացրեց Կոնստանդին X-ին, որը Վարդին մահապատժի ենթարկեց, իսկ Պիղոնիտին էլ պաշտոնազրկեց:

3242. 1066 գարուն – Եդեսիայի շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁴²
3243. 1066 գարուն – Տեպ բերդը (Եդեսիայի մոտ) Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³²⁴³

⁵⁵ Հովհաննես Միկիլիցեսը հայտնում է «60 բյուրի» մասին, սակայն, հաշվի առնելով հունարենի որոշ առանձնահատկություններ, կարելի է ենթադրել, որ խոսքը հենց 6 բյուրի մասին է, քանի որ, ցանկացած դեպքում, Բալկաններից հարձակվող օղուզները չէին կարող 600.000 մարտիկ ունենալ:

3244. 1066 գարուն – Քսու ամրոցի ճ-մ (Եդեսիայից 5 կմ հարավ-արևելք)³²⁴⁴

Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 8.000) սկսեց մոտենալ Բյուզանդական կայսրության բանակին (4.000, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000):

I փուլ – Դեռևս մինչև մարտի սկիզբը Բյուզանդական կայսրության բանակի ահաբեկված հիմնականում ոչ հայ ռազմիկները լքեցին մարտակարգը և դիմեցին խուճապահար փախուստի:

II փուլ – Ստեղծված ծանր պայմաններում շարքում մնացած ռազմիկները սկսեցին կանոնավոր մարտով նահանջել դեպի Եդեսիա, ընդ որում մոտակա մի կամրջի վրա 2 հայ եղբայր հետևակայիններ իրենց կյանքի գնով այնքան դիմադրեցին թշնամու առաջապահին, մինչև հիմնական բանակը սկսեց ավարտել գետանցը: Դրանից հետո փոքրաթիվ ուժերով մարտի մեջ մտան նորմանները և, դիմադրելով հակառակորդին ու կրելով կորուստներ, հնարավորություն տվեցին սեփական բանակին վերջացնել գետանցը:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3245. 1066 գարուն – Սոֆիայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Պաժինական խանության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³²⁴⁵

3246. 1066 ամառ – Կապադոկիան Գագիկի գլխավորած Ծամնդավի թագավորության բանակը (1.000) ասպատակեց:³²⁴⁶

3247. 1066 ամառ – Եդեսիայի շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁴⁷

3248. 1066 օգոստոս – Սելիսի ու Հիսն-Կայավդիա ամրոցի շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության (մոտ 1.000) և Հայկական (300) միացյալ բանակը ասպատակեց ու նահանջեց:³²⁴⁸

3249. 1066 աշուն – Աղձնիքը, Հայոց Միջագետքը ու Անդրեփրատյան Ծովքի հարավը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁴⁹

3250. 1066 աշուն – Թյմուխ և Թյերուր ամրոցները (Միկեփրատյան Ծովք) շրջակայքն ասպատակած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³²⁵⁰

3251. 1066 աշուն – Լազիկը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր:³²⁵¹

3252. 1066 աշուն – Օշին ամրոցի ճ-մ (Նիզիքի մոտ)³²⁵²

Եդեսիայի դուքս Երվանդ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (21.500, որից 1.500 հեծյալ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000), նպատակ ունենալով անակնկալ հարձակում գործել հակառակորդի վրա, մոտեցան Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 30.000): Վերջինս, սակայն, տեղեկացավ հակառակորդի բանակի արշավանքի մասին, ինչը ստիպեց հարձակվողներին լեռնոտ մի վայրում ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավել:

I փուլ – Կայսերական բանակը համառորեն հետ մղեցին թշնամու բոլոր գրոհները:

II փուլ – Սելջուկյան սուլթանության բանակը հաղթեց կեղծ նահանջով հակառակորդին դարանը գցել փորձող, սակայն ի վերջո այն անկանոն փախուստի վերածած կայսերական բանակին:

III փուլ – Սելջուկյան սուլթանության բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Երվանդ Հայը գերվեց և հետագայում ազատվեց գերությունից միայն մեծ փրկագնով:

3253. 1066 դեկտեմբեր – Բոհնիզի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000), ինչպես նաև ապստամբած նորմանները (մոտ 500) հաղթեցին Ապուլիայի դքսության բանակին (մոտ 5.000), որից հետո մտան Բոհնիզի, Տեբեստ և Կաստանետա: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³²⁵³
3254. 1067 հունիս – Մելիտեի ճ-մ: Ամիրից առաջացած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) 7 նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 7.000): Յայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³²⁵⁴
3255. 1067 հունիս - հուլիս – Անդրեդրատյան ճոխքը, Կապարովկիան, Կեսարիան ու Նրա շրջակայքը, Կիլիկիան ու Յուսիսային Անդրիքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց:³²⁵⁵
3256. 1067 հուլիս - օգոստոս – Անտիոքի ճ-մ: Անտիոքի դուքս Նիկեփոր Բոտիսատեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) մանր հարձակումներով ստիպեցին Յուսիսային Անդրիքը և Անտիոքի շրջակայքը ասպատակող Սելջուկյան սուլթանության ու Միրդասյանների Էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 30.000) Նահանջել: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³²⁵⁶
3257. 1067 օգոստոս – Մծբինի, Ամիրի և Եդեսիայի շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և Նահանջեց:³²⁵⁷
3258. 1067 օգոստոս – Դամասկոսը քաղաքի ապստամբած աշխարհագորը ու Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) գրավեցին քաղաքի կառավարիչ Պետրոս Յայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 1.000) և Յայկական (մոտ 700, այդ թվում Ավետիք Յայը) միացյալ բանակից: Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³²⁵⁸
3259. 1067 հոկտեմբեր – Մելիտեն, Նրա շրջակայքը, ինչպես նաև Յիսն-Կալավոհա ամրոցի շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության (մոտ 1.000) ու Յայկական (մոտ 300) միացյալ բանակը ասպատակեց և Նահանջեց, ընդ որում Մելիտեի կառավարիչ Կարինիտ Յայը սպանվեց:³²⁵⁹
3260. 1067 նոյեմբերի կես - նոյեմբերի վերջ – Պարտավի շրջակայքը Բագրատ II-ի գլխավորած Զարթլի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և Նահանջեցին:³²⁶⁰
3261. 1067 դեկտեմբերի սկիզբ – Ուտիքը և Կախեթին Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 200.000⁵⁶) ասպատակեց՝ ընդունելով Շադդադյանների, Շիրվանահերի և Դերբենդի Էմիրությունների, ինչպես նաև Կախեթի թագավորության հնազանդությունը:³²⁶¹
3262. 1067 դեկտեմբերի սկիզբ - 1068 հունվար – Տիրիսը և Ռուսթամին (Տիրիսից մոտ 20 կմ հարավ-արևելք) Ալի-Արսլանի գլխավորությամբ ասպատակելով կրկին առաջխաղացած Սելջուկյան սուլթանության, Շադդադյանների, Շիրվանահերի և Դերբենդի Էմիրությունների (մոտ 200.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 10.000) ու Կախեթի (մոտ 10.000) թագավորությունների միացյալ բանակը և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) գրավեցին Զարթլի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո, ուժեղ զորախումբ թողնելով տեղում, Նահանջեցին: Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 4.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500 զինվոր:³²⁶²
3263. 1068 հունիս – Ռեջին Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 25, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³²⁶³
3264. 1068 օգոստոս – Մուխրանի ճ-մ (Ալգետ գետի հովտում): Բագրատ II-ի գլխավորած Զարթլի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Տիրիսից առաջխաղացած և շրջակայքն ասպատակող Սելջուկյան սուլթանության ու Շադդադյանների Էմիրության միացյալ բանակին (33.000):

⁵⁶ «Զարթլի-Ցիսուրեթ»-ն («Զարթլի մատյան») հայտնում է, որ այս և հաջորդող իրադարձություններում Սելջուկյան սուլթանության բանակը կազմել է 500.000 ռազմիկ, ինչը, սակայն, կարծում եմ, որ ակնհայտ չափազանցություն է, քանի որ քննարկվող ժամանակաշրջանում նույնիսկ ողջ սուլթանության բանակը չէր կազմում այդքան ռազմիկ՝ ընդհանուր առմամբ հասնելով 400.000 հոգու:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր: Արդյունքում Տփղիսը, Ռուսթավին և Գավազնի ամրոցը, ինչպես նաև Գագ ու Սուրբ Գրիգոր բերդերը անցան Զարթլիի թագավորությանը, իսկ Շամշուղե ամրոցը՝ Զարթլիի թագավորությանը ենթակա Զարադուռի իշխանությանը:³²⁶⁴

3265. 1068 օգոստոսի 5 - 1071 ապրիլի 16 - Բաղին Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³²⁶⁵
3266. 1068 սեպտեմբեր - Ուտիքը և Գուգարքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց՝ ընդունելով Շադդադյանների և Շիրվանշահերի էմիրությունների հնազանդությունը:³²⁶⁶
3267. 1068 հոկտեմբեր - Օթրանտի ճ-մ: Առանց մարտերի բաղաբ մտած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁶⁷
3268. 1069 գարուն - Ուտիքը Շիրվանշահերի էմիրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁶⁸
3269. 1069 գարուն - Լեչեի ճ-մ: Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100), որից հետո մտավ Գավինին ու Օթիանի (Հարավային Իտալիա): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁶⁹
3270. 1069 հունիս - Նեոկեսարիան ու նրա շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁷⁰
3271. 1069 հուլիս - Սերաստիայի ճ-մ: Փռյուզիա-Կեսարիա-Սերաստիա-Տևրիկե-Արզովան երթուղով Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պածիսակներ, դիչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000, այդ թվում Փարսման-Ապուբապ Մամիկոնյանը) հասան և հաղթեցին Նեոկեսարիայից նահանջող Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 70.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:³²⁷¹
3272. 1069 հոկտեմբեր - Մելիտեի ճ-մ: Սերաստիա-Կոկիսոն-Մարաշ-Տյուրք երթուղով Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 150.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պածիսակներ, դիչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 20.000, այդ թվում Փարսման-Ապուբապ Մամիկոնյանը) մի մասը (մոտ 50.000, այդ թվում ֆրանկներ և հայեր) իր հրամանատարի անվճռականության պատճառով պարտություն կրեց Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակից (մոտ 70.000) ու փրկվեց միայն շնորհիվ նրա, որ օգնության հասան սեփական բանակային հիմնական ուժերը: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁷²
3273. 1069 նոյեմբեր - Արտաք և Ղաթ ամրոցները (Հյուսիսային Ասորիք) Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 145.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պածիսակներ, դիչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 19.800, այդ թվում Փարսման-Ապուբապ Մամիկոնյանը) գրավեցին Միրդասյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁷³
3274. 1069 նոյեմբեր - Հալեպի շրջակայքը Արտաքից Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 145.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ,

պածինակներ, դփչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 19.800, այդ թվում Փարսման-Ապուբապ Մամիկոնյանը) ասպատակեցին:³²⁷⁴

3275. 1069 Նոյեմբերի կես - Նոյեմբերի 20 – Մեմբիջի ճ-մ³²⁷⁵

Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ Հայեպից արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 145.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պածինակներ, դփչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 19.800, այդ թվում Փարսման-Ապուբապ Մամիկոնյանը) Նոյեմբերի կեսին պաշարեցին քաղաքը Միրդասյանների եմիրություն և Սելջուկյան սուլթանության միացյալ կայազորից (մոտ 1.000)՝ միաժամանակ նաև զգալի ուժեր թողնելով արևելքից քաղաքին մոտեցող Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների եմիրությունների միացյալ բանակի (մոտ 100.000) դեմ:

I փուլ – Մինչ հիմնական բանակը զբաղված էր ճամբար զարկելով՝ հայկական հետևակը, պարզելով, որ պարիսպները ամուր չեն պաշտպանվում, անցավ հարձակման և գրավեց դրանք: Տեսնելով այդ՝ հարձակման անցավ նաև կայսերական հիմնական բանակը և արդյունքում քաղաքը գրավվեց, իսկ մի բանի կետերում դիմադրություն կազմակերպելու հակառակորդի բանակի փորձերն էլ հաջողություն չբերեցին:

II փուլ – Նոյեմբերի 18-ին քրիստոնյաները սկսեցին քաղաքի միջնաբերդի գրոհը և հաջորդ օրը գրավեցին այն: Միաժամանակ Սելջուկյան սուլթանության և Միրդասյանների եմիրություն միացյալ բանակը արևելքից ընդհուպ մոտեցավ քաղաքին: Նույն օրն էլ, սակայն, հրաժարվելով ենթարկվել քաղկեդոնականություն ընդունելու կայսեր պահանջին, հայկական հետևակը ապստամբեց և հանդարտվեց միայն այն բանից հետո, երբ կայսրը հայտարարեց իր մտադրությունից հրաժարվելու մասին: Հայկական հետևակը տեղաբաշխվեց քաղաքի պարիսպների մոտ:

III փուլ – Նոյեմբերի 19-ին հակառակորդի բանակը անցավ հզոր հարձակման և, փախուստի մատնելով իրեն ընդդիմակայող ուժերին, պաշարեց կայսերական բանակի ճամբարը:

IV փուլ – Նոյեմբերի 20-ին ուժերը կենտրոնացրած կայսերական բանակը Ռոմանոս IV-ի անձնական ղեկավարությամբ հզոր հարձակման անցավ հակառակորդի բանակի ուղղությամբ և պարտության ու փախուստի մատնեց վերջինիս, սակայն չհետապնդեց՝ վերադառնալով քաղաք և ամրացնելով այն:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր: Փարսման-Ապուբապ Մամիկոնյանը նշանակվեց Մեմբիջի կառավարիչ:

3276. 1069 Նոյեմբերի վերջ - դեկտեմբեր – Մեմբիջ-Ազագ-Ալեքսանդրեկ երթուղով Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ նահանջող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 130.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պածինակներ, դփչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.500) ենթարկվեցին Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների եմիրությունների միացյալ բանակի (մոտ 80.000) անկանոն հարվածներին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³²⁷⁶

3277. 1069 Նոյեմբերի վերջ - դեկտեմբեր – Անդրեփրատյան ճովքը, Կապադոկիան, Փոյուզիան, Պիսիդիան, Ամորիոնը ու նրա շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 120.000) ասպատակեց և նահանջեց:³²⁷⁷

3278. 1069 Նոյեմբերի վերջ - 1070 գարուն – Տյուրքոսը Ակկայի կառավարիչ Պետրոս Հայի գլխավորած Հայկական (մոտ 10.000) ու Ֆաթիմյանների խալիֆության կառավարական (մոտ 5.000) միացյալ բանակը ցամաքից ու ծովից պաշարեց տեղի էմիր բանակից (մոտ 1.000) և, այն բանից հետո, երբ Սելջուկյան սուլթանության բանակը (12.000 հեծյալ) մոտեցավ Սիդոնին, Պետրոսը թողեց քաղաքի պաշարումը և շարժվեց թշնամու

ուղղությամբ: Ստիպելով վերջինիս նահանջել՝ Պետրոսը իր բանակով կրկին մոտեցավ Տյուրոսին, սակայն այդպես էլ չկարողացավ գրավել քաղաքը և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³²⁷⁸

3279. 1070 փետրվար - Շապին-Գարահիսարի (Կոլոնիայից 45 կմ արևելք) շոքակալը Կրիսպինի և Ռասսել Բեյլիի գլխավորությամբ ապստամբած ֆրանկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին:³²⁷⁹

3280. 1070 մարտի 4 - Շապին-Գարահիսարի ճ-մ: Կրիսպինի և Ռասսել Բեյլիի գլխավորած ֆրանկները (մոտ 1.000) հաղթեցին իրենց դեմ ուղարկված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³²⁸⁰

3281. 1070 մարտի կես - Շապին-Գարահիսարի ճ-մ: Ֆրանկները (մոտ 700) հաղթեցին Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 2.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁸¹

3282. 1070 մարտի կես - Միսեփրատյան ճոփը ֆրանկները (մոտ 600) ասպատակեցին և ցրվեցին:³²⁸²

3283. 1070 մարտի կես - Լարիսայի ճ-մ (Արաբկիրից մոտ 105 կմ արևմուտք)³²⁸³

Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 80.000) մոտեցավ Կիլիկիա-Կեսարիա-Լարիսա երթուղով Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշաված ու սեփական ճամբարում ամրացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 100.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պածինակներ, դփչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000):

I փուլ - Հակառակորդի բանակն անցավ գրոհի, սակայն այն հետ մղվեց:

II փուլ - Հակառակորդի բանակը սակավ ուժերով անցավ հարձակման և կեղծ նահանջով դուրս քաշեց կայսերական բանակին սեփական ճամբարից:

III փուլ - Հակառակորդի բանակը մարտի մեջ մտցրեց հիմնական ուժերը, սակայն, հանդիպելով համառ դիմադրության, ստիպված եղավ նահանջել:

Հայերը կորցրին մոտ 6.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

3284. 1070 ապրիլ - Արճեշ Կոզովիտից արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 250, դաշնակիցը՝ մոտ 750, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³²⁸⁴

3285. 1070 գարուն - 1071 գարուն - Բրիսնիզի Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³²⁸⁵

3286. 1070 մայիս - հունիս - Եկեղյաց գավառի ճ-մ: Լարիսա-Արաբկիր (վերջինը՝ Անդրեփրատյան ճոփի հյուսիս, Եփրատի Արաբկիր վտակի աջ ափին) - Սելիտե-Խարբերդ-Ճապադդուր-Խորձյան-Մուզուր-Եկեղյաց երթուղով Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 150.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պածինակներ, դփչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 20.000) վերջապահը (մոտ 40.000), որը գլխավորում էր սխուլերի դոմեստիկոս Փիլարտոս Վարաժնունին, պարտություն կրեց Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների ու Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակի (մոտ 50.000) մանր հարձակումներից և դժվարությամբ միացավ հիմնական բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³²⁸⁶

3287. 1070 հունիս - օգոստոս - Անդրեփրատյան ճոփը, Կապադոկիան, Իկոնիան և նրա շոքակալը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների ու Նոմայրյանների էմիրությունների

միացյալ բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց և, հետապնդվելով Եկեղյաց գավառ-Սեբաստիա-Կեսարիա-Յերակյեա երթուղով Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշավող Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 150.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պաժինակներ, ղփչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 20.000), մտավ Կիլիկիա։³²⁸⁷

3288. 1070 օգոստոս - Տաթունի ճ-մ։ Աբլղարիբ Արծրունու գլխավորած բանակը (մոտ 10.000) դարանը գցելով ջախջախեց ավարով նահանջող Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 40.000)։ Յայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր։³²⁸⁸
3289. 1070 օգոստոս - սեպտեմբեր - Յերակյեա-Տաթուն-Աղանա-Մամեստիա երթուղով Ռոմանոս IV-ի գլխավորությամբ արշավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 150.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պաժինակներ, ղփչախներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000)՝ վերջնականապես դուրս մղելով Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակին Կիլիկիայից։³²⁸⁹
3290. 1070 աշուն - Յաննի ամրոցի ճ-մ։ Անտիոքի դուքս Խաչատուրի գլխավորած բանակը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) դարանը գցելով ջախջախեց շրջակայքն ասպատակող Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 10.000)։ Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր։³²⁹⁰
3291. 1070 աշուն - Կապարոսկիայի ճ-մ։ Մանուիլ Կոմնենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) մանր մարտերում հաղթեցին Սելջուկյան սուլթանության ցրված և ասպատակող բանակին (մոտ 20.000)։ Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր։³²⁹¹
3292. 1071 հունվարի վերջ - Մանազկերտը Շադդադյանների ու Շիրվանշահերի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 12.000) գրավեց Յայկական բանակից (մոտ 1.000) և ավերեց՝ օգտվելով այն բանից, որ քաղաքի Բյուզանդական կայսրության բանակը մինչ այդ դիմել էր փախուստի։ Յայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր։³²⁹²
3293. 1071 փետրվար - Թյմուխ և Թթովրաթ ամրոցները (վերջինը՝ Կիլիկիա) Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500)։ Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր։³²⁹³
3294. 1071 փետրվար - Տիգրանակերտի, Ամիրի և Սևավերակ ամրոցի շրջակայքը սուլթան Ալի-Արսլանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ ստանալով խոշոր փրկագին։³²⁹⁴
3295. 1071 մարտի սկիզբ - ապրիլի վերջ - Եղեսիան սուլթան Ալի-Արսլանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 70.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500)։ Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր։³²⁹⁵
3296. 1071 մարտի սկիզբ - ապրիլի վերջ - Մեմփոք սուլթան Ալի-Արսլանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 50.000) չգրավեց Փարսման-Ապուբապ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ

ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո, խուսափելով Սեբաստիայից արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20.000), Նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³²⁹⁶

3297. 1071 ապրիլ – Սեբաստիայի ճ-մ³²⁹⁷

Օգտվելով այն բանից, որ հակառակորդի հիմնական ուժերը շարժվել են դեպի Մեմֆիշ՝ Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) մոտեցավ Արևելքի դոմեստիկոս Մանուիլ Կոմնենոսի, Միքայել Բագրատունու և Նիկեփոր Մլեհ Հայի գլխավորությամբ Սեբաստիային մոտեցած և ճամբարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 8.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000, այդ թվում Թոռնիկ-Գողերձ Հայը):

I փուլ – Կայսերական բանակը հարձակվեց հակառակորդի բանակի վրա, որը դիմեց կեղծ Նահանջի:

II փուլ – Հակառակորդին հետապնդող կայսերական բանակը ընկավ վերջինիս կողմից Նախապատրաստած թակարդը և ծանր պարտություն կրեց:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Մանուիլ Կոմնենոսը, Միքայել Բագրատունին, Նիկեփոր Մլեհ Հայ և Թոռնիկ Գողերձ Հայը գերվեցին, սակայն կարողացան համոզել թշնամու առաջնորդին անցնել կայսրության կողմը: Արդյունքում թշնամու հրամանատարը թողեց իր բանակը և գերիների հետ միասին փախավ Կոստանդնուպոլիս:

3298. 1071 հունիս - հուլիս – Անդրեփրատյան Ծովքը, Կապադոկիան, Փռյուզիան, Պիսիդիան, Ամորիոնը ու Նրա շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և Նահանջեց:³²⁹⁸

3299. 1071 հուլիս – Սեբաստիայի ճ-մ³²⁹⁹

«Կայսերական հրամանով հռոմեական բանակը հավաքվեց Անատոլիկոն բանակաթեմում: Այստեղ կարելի էր տեսնել մի ապշեցուցիչ բան. Ողջ արևելքն ու արևմուտքը հպատակեցնող հռոմեական հռչակավոր մարտիկները շատ փոքրաթիվ էին, այն էլ թշվառությունից ու տառապանքներից գլխիկոր, անգրահ, առանց պատերազմական ծիերի և այլ անհրաժեշտ հանդերձանքի: Նրանք անարի էին ու վախկոտ, անընդունակ որևէ սխրանքի, ինչի լուռ վկան էին անգամ նրանց կեղտոտ, կարծես ծխից մրոտված դրոշները, որոնց հետևում էին փոքրաթիվ ու խղճուկ զինվորները»

Հովհաննես Սևիլիցե

Նպատակ ունենալով վերջնականապես մաքրել կայսրության տարածքը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միրդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահերի, Ուկայյանների և Նոմայրյանների եմիրությունների միացյալ բանակից և վերջ տալ նրա ասպատակություններին՝ ստեղծվեց մի մեծաքանակ, բայց բազմազգ, թույլ և վատ կառավարվող բանակ ու արշավանք սկսեց դեպի արևելք: Ռոմանոս IV-ի, սխուլերի դոմեստիկոս Փիլարտոս Վարաժնունու, Սատրապական Հայաստանի XVIII ապստամբության ղեկավար Նիկեփորի Բրիեննոսի որդի, Արևմուտքի դոմեստիկոս Նիկեփոր Բրիեննոսի և մագիստրոս Հովսեփ Տարխանիատես-Կատակոլոնի գլխավորությամբ Փռյուզիա-Կեսարիա-Լարիսա-Արաբկիր-Ագրանե երթուղով արշավող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 220.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պաժինակներ, ղփչախներ, խազարներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000, այդ թվում այդ թվում, Կարինի դուքս Նիկեփոր Վասիլակի

Հայը⁵⁷, Եդեսիայի դուքս Պետրոս Հայը, պրոտովեստարիոս Վասիլ Մլեհ Հայը, Խատապ Հայը, Թոռնիկ-Գողերձ Հայը և Լևոն Դավաթանոս Հայը) առաջապահը (մոտ 30.000, այդ թվում մոտ 3.000 հայ) սկսեցին մոտենալ Սեբաստիային։ Այս ամենի մասին ժամանակին տեղեկացած սուլթան Ալի-Արսլանը արագորեն կենտրոնացրեց իր բանակը Ապահունիք գավառի արևելքում և Ադիոմլիտում, իսկ մի ուժեղ առաջապահ ջոկատ (մոտ 20.000) էլ ուղարկեց թշնամու շարժման ուղղությամբ։

1 փուլ – Սելջուկների առաջապահը անցավ հարձակման հակառակորդի առաջապահի վրա և կեղծ նահանջով առաջ քաշեց նրան։

II փուլ – Թշնամին մարտի մեջ մտցրեց դարանում տեղադրված հիմնական ուժերը և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին։

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր։

3300. 1071 իուլիս – Սեբաստիայի թագավորության տարածքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց՝ պատժելով իբր Սելջուկյան սուլթանության բանակին օգնած Ատոմ և Աբուսահլ Արծրունիներին։³³⁰⁰

3301. 1071 օգոստոսի 3 – Խլաթի ճ-մ։ Սելջուկյան սուլթանության հիմնական բանակի առաջապահը (մոտ 20.000) հաղթեց Սեբաստիա-Երզնկա-Կարին-Մուշ երթուղով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 197.000, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պաժինակներ, ղիչախներ, խազարներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 49.500, այդ թվում զորավար-ավտոկրատոր Փիլարտոս Վարաժնունին, Կարինի դուքս Նիկեփոր Վասիլակի Հայը, Եդեսիայի դուքս Պետրոս Հայը, պրոտովեստարիոս Վասիլ Մլեհ Հայը, Խատապ Հայը և Թոռնիկ-Գողերձ Հայը) առաջապահին (20.000, այդ թվում մոտ 5.000 հայ, որոնց թվում և Թոռնիկ-Գողերձ Հայը)։ Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր։³³⁰¹

3302. 1071 օգոստոսի 15 - 19 – Մանազկերտի ճ-մ (Տուրուբերան, Հարթ գավառ, Խլաթի և Մանազկերտի միջև, Տողատափի դաշտում)³³⁰²

«Ռոմանոս IV-ի բանակում գտնվող հայկական հետևազորը աչքի էր ընկնում բարձր մարտական հատկանիշներով»

Ա. Կաժդան

«Ռա մեծ Բյուզանդայի մահվան ժամն էր... Հայաստանը և Կապադոկիան, նահանգներ որոնցից սերվել էին այնքան հայտնի կայսրեր ու ռազմիկներ և որոնք կազմում էին կայսրության հիմնական ուժը, ընդմիջտ կորան և թուրքը թոշվորի իր վրանը դրեց հինավուրց հռոմեական փառքի վրա»

Գելցեր

Ռոմանոս IV-ի, սխուլերի դոմեստիկոս Փիլարտոս Վարաժնունու, Արևմուտքի դոմեստիկոս Նիկեփոր Բրիեննոսի և մագիստրոս Յովսեփ Տարխանիատես-Կատակոլոնի գլխավորությամբ Մուշ-Մանազկերտ երթուղով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (200.000⁵⁸, այդ թվում մեծաթիվ օղուզներ, պաժինակներ, ղիչախներ, խազարներ, նորմաններ, ռուսներ, սլավոններ, բուլղարներ, ֆրանկներ, գերմանացիներ, վրացիներ և աբխազներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000, այդ թվում Կարինի դուքս Նիկեփոր Վասիլակի Հայը, Եդեսիայի դուքս Պետրոս Հայը, պրոտովեստարիոս Վասիլ Մլեհ Հայը, Խատապ Հայը և Թոռնիկ-Գողերձ Հայը) ճամբարեցին Մանազկերտի շրջակայքում։ Այստեղ կայսրը, որևէ տեղեկություն չունենալով թշնամու մասին և իրեն զգալով լիակատար ապահովության մեջ, ինչպես նաև ցանկանալով ապահովել իր

⁵⁷ Բյուզանդական աղբյուրներում այս տոհմը հայտնի է «Վասիլակի» անունով, սակայն այս տոհմի ամենահայտնի ներկայացուցիչ Գող Վասիլը, ըստ ուսումնասիրությունների (օրինակ՝ Հայկական սովետական հանրագիտարան, հատոր 3, էջ 150) Կամսարականների տոհմից էր։ Այնպես, որ սխալ չի լինի, եթե նրանց կոչենք իրենց իրական՝ հայկական տոհմանունով։

⁵⁸ Այս թիվը ըստ իբև ալ-Ասիրի և ալ-Բուհարիի (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»։ ալ-Բուհարիի մասին Садр ад-Дин Али ал-Хусайни. Ахбар ад-даулат ас-сельджукиа. М. Восточная Литература. 1980, стр. 60, комм. 20)։ Ալ-Հուսեյնի և ալ-Ֆարիկի հայտնում են, որ Բյուզանդական կայսրության բանակը կազմել է 300.000 ռազմիկ, ալ-Ջուզին խոսում է 400.000-ի մասին, իսկ իբև ալ-Կալանիսին այս թիվը հասցնում է 700.000-ի։ Մատթեոս Ուռհայեցին, Միքայել Պսելլոսը և Միքայել Ասորին, առանց կոնկրետ թիվ նշելու, հայտնում են, որ արշավի էր դուրս եկել Բյուզանդական կայսրության գործնականում ողջ բանակը, Արիստակես Լաստիվոնցին հիշատակում է «անհամար բազմություն», Կիրակոս Գանձակեցին հայտնում է. «մեծ բանակ»-ի մասին, իսկ Նիկեփոր Բրիեննոսը տեղեկացնում է, որ Ռոմանոս IV-ի բանակը ավելի մեծ էր, քան որևէ կայսր ունեցել էր դրանից առաջ։ Հաշվի առնելով այս հաղորդումները, ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակի քանակական պոտենցիալը XI-րդ դարի կեսերին՝ կարելի է կարծել, որ ճշմարտությանը առավել մոտ են իբև ալ-Ասիրի և ալ-Բուհարիի տվյալները։

մեծաքանակ բանակի պարենավորումը, ցրեց վերջինիս ուժերը⁵⁹: Արդյունքում, հիմնական բանակը ճամբարելով Մանազկերտի մոտ, Ռոմանոս IV-ը Յովսեփ Տարխանիատես-Կատակունի գլխավորությամբ մի ջոկատ (30.000) ուղարկեց Խլաթի ուղղությամբ, մյուսը (12.000⁶⁰) ուղղեց դեպի հյուսիս, իսկ երրորդն էլ Ռասսել Բեյլիի գլխավորությամբ (10.000, այդ թվում ֆրանկներ և օղուզներ) ուղարկեց դեպի արևելք: Ջոկատների առջև խնդիր դրվեց զբաղվել ավարառությամբ: Այս ամենի մասին տեղեկացած սուլթան Ալի-Արսլանը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Միդասյանների, Մրվանյանների, Շադդադյանների, Շիրվանշահների, Ուկայյանների և Նոմայյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (150.000⁶¹) վերջնականապես կենտրոնացրեց **Յեռի ու Սալմաստի շրջակայքում** և, օգտվելով հակառակորդի անհոգությունից, սկսեց աննկատ երթով մոտենալ վերջինիս:

I փուլ – Օգոստոսի 15-ին Յայկական հետևակը անցավ գրոհին և երեկոյան գրավեց Մանազկերտի պարսպի մի հատվածը: Դրանից հետո քաղաքի կայագործ գթությունն հայցեց և պարտավորվեց դադարեցնել դիմադրությունը՝ եթե անձի ու գույքի ապահովություն ստանա: Կայսրը համաձայնեց այդ պահանջին, սակայն դրանից հետո քաղաք մտած քրիստոնյա ռազմիկները կոտորվեցին: Տեղեկանալով կատարվածի մասին՝ քրիստոնյաների ողջ բանակը մոտեցավ պարսպին և դրանից ահաբեկված թշնամին, արդեն ավելի մեծ փրկագնի դիմաց, կրկին համաձայնվեց դադարեցնել դիմադրությունը ու հաջորդ օրը, ողջ կազմով դուրս գալով քաղաքից, հեռացավ դեպի արևելք:

II փուլ – Օգոստոսի 18-ի կեսօրին ավարառությամբ զբաղվող Ռասսել Բեյլիի ջոկատը ուղղություն վերցրեց դեպի սեփական ճամբար, սակայն անակնկալ հարձակման ենթարկվեց թշնամու առաջապահի կողմից և պարտություն կրեց: Դրանից հետո Սելջուկյան սուլթանության բանակի առաջապահը անցավ հարձակման, սակայն շուտով սկսեց իրականացնել կեղծ նահանջ՝ ձգտելով իր հետևից տանել հակառակորդին և խառնել նրա մարտակարգը:

III փուլ – Մարտի մեջ մտավ Նիկեփոր Բրիեննոսի ղեկավարությամբ գործող բանակը և վերականգնեց հավասարակշռությունը:

IV փուլ – Նիկեփոր Վասիլակի Յայի անձնական ղեկավարությամբ մարտի մեջ մտավ Յայկական բանակը՝ ի վերջո փախուստի մատնելով թշնամուն: Օգտվելով նրանից, սակայն, որ Ռասսել Բեյլիի և Նիկեփոր Բրիեննոսի ուժերը չեն հետևում Նիկեփոր Վասիլակի Յայի գլխավորած բանակին՝ Ալի-Արսլանը մարտի մեջ մտցրեց Նոր ուժեր ու շրջապատեց Յայկական բանակին: Բռնկված համառ մարտում Խատապ Յայը զոհվեց, իսկ Նիկեփոր Վասիլակի Յայը՝ գերվեց⁶²:

⁵⁹ Այս կապակցությամբ պետք է ասել, սակայն, որ ամենայն հավանականությամբ, երևի, միայն պարսիկ հիմնախնդիրը չէր, որ կայսեր դրդեց մասնատել ուժերը: Այսպես, թշնամու գտնվելու Նույնիսկ մոտավոր վայրը հայտնի չէր և բացառված չէր, որ կայսրը ուժերը տարբեր կողմեր էր ուղարկելու ինչպես հետախուզության, այնպես էլ այլ ուղղություններով թշնամու առաջխաղացման դեմն անելու համար: Դետաքթերի է, որ վարձկան Նորմանների մոտ կործին էր թևածում, թե կայսրը տարբեր զորավարներ ուղարկեց տարբեր ուղղություններով ամենից առաջ հենց այն պատճառով, որ. «... սրանք տիրեն այն քաղաքներին, որոնք իր փառքի պատճառով անցել էին իր կողմը» (տե՛ս՝ Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 3): Իր դերը կարող էր ունենալ նաև այն հանգամանքը, որ Նույնիսկ բանակի ամենաբարձր հրամայական Ռոմանոս IV-ի դեմ մի խուլ դժգոհություն էր թևածում, իսկ ոմանք էլ արդեն ընդհանրապես սկսել էին ահաբեկվել և, չհավատալով գործի հաջողությանը, փորձում էին այս կամ այն կերպ գլուխ պահել կամ իրենց գլուխը փրկել: Ամենախոշոր ջոկատով այլ կողմ գնաց Յովսեփ Տարխանիատես-Կատակունը, իսկ հենց նրան է, որ ավանտուրա պատմիչ Միքայել Աթալիատեսը, ինչպես նաև Յովհաննես Սիկիդեսի Շարունակողը, ուղղակիորեն մեղադրում են դավաճանության մեջ՝ Յովսեփին իր խոշոր ջոկատով ոչ միայն հետախուզություն չկատարեց կամ որևէ կերպ չառավ թշնամու առաջխաղացման դեմը, այլև, խախտելով իր կողմից ստացվող ուղղակի հրամանները, վարվեց լրիվ հակառակ կերպ և Յուսիսային Միջագետքով ու Ասորիքով վերադարձավ կայսրության տարածքի խորքեր: Իրեն որևէ կերպ չդրսևորեց նաև Վրաստանի ուղղությամբ ուղարկված ջոկատը, դե իսկ Ռասսել Բեյլին էլ կարողացավ լուծել միայն շատ սահմանափակ խնդիրներ: Բոլոր հեղինակները, սկսած հենց ժամանակակիցներից, քննադատում են բանակից խոշոր ուժեր առանձնացնելու կայսեր այս ռազմավարությունը և այդ քննադատությունը մեծապես հիմնավոր է, քանզի իրոք բանակը զգալիորեն թուլացավ: Մյուս կողմից, սակայն, ուժերի մասնատման արդյունքում բանակից հեռացան միայն մոտ 50.000 ռազմիկներ, իսկ այն պարագայում, երբ առկա էին 200.000 ռազմիկներ, դեռևս մնում էին 150.000 հոգի, որոնք, ավելի լավ կառավարման պայմաններում, ի վիճակի էին առնվազն լուրջ դիմադրություն ցույց տալ Ալի-Արսլանին: Այսինքն, քննադատելով հանդերձ ուժերի մասնատման և իրեն, ըստ էության, դավաճանած անձանց զգալի ռազմական ուժերով սեփական բանակից հեռացնելու հարցում Ռոմանոս IV-ի սխալ ռազմավարությունը, միաժամանակ պետք է փաստել, որ մյուս բացասական գործոնների շարքում հետագա աղետի գործում այս հանգամանքը հանդես եկավ որպես ընդամենը գործոններից միայն մեկը և վերջնական պարտության բերեց միայն մյուս բացասական գործոնների հետ միավորվելիս:

⁶⁰ Համաձայն Մատթեոս Ուռուշայեցու և Սմբատ Սպարապետի: Ըստ Մատթեոս Ուռուշայեցու այս ջոկատը կազմել է 20.000, իսկ ըստ Սմբատ Սպարապետի՝ 10.000 ռազմիկ: Կարելի է կարծել, որ Մատթեոս Ուռուշայեցու մոտ այս ջոկատի կազմի մեջ է հաշվվել նաև Ռասսել Բեյլիի ջոկատը:

⁶¹ Այս թիվը ըստ իմն ալ-Ասիրի, ալ-Յունեյնի, ալ-Բուհարիի և ալ-Ջուզի: Իրականում, սակայն, կարելի է կարծել, որ «մահմեդական ոգեշնչմամբ» տոգորված հեղինակները ոչ պակաս, քան տասն անգամ փոքրացրել են իրենց սիրելի հերոսի բանակի թվաքանակը: Այս պնդումը անուղղակիորեն հաստատվում է նրանով, որ մի կողմից Սելջուկյան սուլթանության ողջ ռազմական պոտենցիալը կազմում էր ոչ պակաս, քան 300.000 ռազմիկ, իսկ մյուս կողմից էլ՝ ճակատամարտի նախօրեին սուլթանության բանակը գտնվում էր ցրված վիճակում և հավանական է համարել, որ Ալի-Արսլանը կարողացել է հավաքել իր բանակի միայն մոտավորապես կեսը, բայց ոչ երբեք հազիվ՝ բաներորդ մասը: Հատկանշական է, որ, համաձայն Սմբատ Սպարապետի, բանակի մեծագույն մասը այնուհանդերձ եղել է Ալի-Ասլանի տրամադրության տակ, իսկ ըստ Մատթեոս Ուռուշայեցու, Ալի-Ասլանը առաջ է շարժվել. «անթիվ բազմությամբ»:

⁶² Համաձայն Մատթեոս Ուռուշայեցու և Սմբատ Սպարապետի՝ Նիկեփորը զոհվել է, սակայն Յովհաննես Սիկիդեսը հայտնում է, որ նա գերվել է, այն դեպքում, երբ բյուզանդական աղբյուրները հայտնում են նրա հետագա գործունեության մասին:

V փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին կայսրը ի վերջո մարտի մեջ մտցրեց իր հիմնական ուժերը և անցավ հարձակման, սակայն Ալի-Արսլանը ևս խոշոր ուժեր նետեց մարտի ու, հետ մղելով հակառակորդին, շարունակեց նեղել շրջապատված Հայկական բանակին:

VI փուլ – Սելջուկյան սուլթանության և Նրա դաշնակիցների միացյալ բանակը կրկին անցավ հարձակման, բայց, շնորհիվ Հայկական բանակի կայունության, այն հետ մղվեց:

VII փուլ – Չարգացնելով հաջողությունը՝ կայսերական հիմնական բանակը թիկունքից հարված հասցրեց Հայկական բանակին շրջապատած հակառակորդի բանակին: Գրեթե միաժամանակ էլ շրջապատման օղակի ներսից գրոհի անցան Նաև շրջապատվածները: Համակցված հարվածների արդյունքում արդեն երեկոյան շրջապատումը հաջողությամբ ճեղքվեց և քրիստոնյաների ուժերը ապաստանեցին սեփական ճամբարում:

VIII փուլ – Օգոստոսի 18-ի լույս 19-ի ողջ գիշերվա ընթացքում Սելջուկյան սուլթանության և Նրա դաշնակիցների միացյալ բանակը, խոշոր ուժերով անընդհատ մոտենալով քրիստոնյաների ճամբարին, իրականացրեց հախուռն նետածգություն: Ի պատասխան դրա՝ քրիստոնյա ռազմիկները իրենք ևս աղեղների հարվածների տակ առան թշնամու շարքերը՝ թույլ չտալով վերջինիս հասնել էական առավելության: Նույն գիշեր էլ, սակայն, Ալի-Արսլանին հաջողվեց բանակցություններ սկսել օղուզների և պաժինակների առաջնորդների հետ ու համոզել նրանց իրենց ցեղակիցներով անցնել իր կողմը: Թոռնիկ Գողերձ Հայի ղեկավարության տակ գտնվող օղուզների մի մասը հենց նույն գիշերն էլ միացավ Ալի-Արսլանին, իսկ օղուզների մյուս մասն ու պաժինակներն էլ պատրաստվեցին նույնը անել մարտի ժամանակ:

IX փուլ – Օգոստոսի 19-ի առավոտյան կայսերական բանակը դուրս եկավ ճամբարից և մարտակարգ ընդունեց: Աջ թևի ղեկավարությունը ստանձնեց Թեոդորոս Ալիաթեանը, ձախ թևինը՝ Նիկեփորի Բրիեննոսը, կենտրոնի և ողջ բանակի ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց Ռոմանոս IV-ը, իսկ պահեստազորը հանձնվեց Հովհաննես Դուկասի որդի Անդրոնիկոսին: Սելջուկյան սուլթանության բանակը ևս մարտակարգ ընդունեց՝ առաջին շարքում տեղաբաշխելով թեթև, իսկ երկրորդ շարքում՝ ծանր հեծելազորը: Կարճ ժամանակ անց հակառակորդի բանակի ռազմիկները մոտեցան քրիստոնյաների բանակի առաջին շարքին և սկսեցին նետերի տարափ տեղալ ծանր հեծյալների վրա: Ի պատասխան դրա՝ մարտի մեջ մտան Հայկական բանակի հետևակ նետածիգները և, չեզոքացնելով հակառակորդի հեծյալ նետածիգներին, հետ շարտեցին նրանց: Ցանկանալով զարգացնել հաջողությունը՝ կայսրը հարձակման նետեց ծանր հեծյալներին, որոնք կարճ ժամանակամիջոցում պարտության մատնեցին հակառակորդի թեթև հեծյալներին: Վերջիններս, սակայն, հեշտությամբ պոկվեցին ծանր հեծյալներից և սկսեցին հեռվից նետահարել՝ իրենց հերթին ստիպելով ծանր հեծյալներին նահանջել: Չգալով նման կերպ մարտ վարելու անհեռանկարությունը՝ Սելջուկյան սուլթանության և Նրա դաշնակիցների միացյալ բանակը առժամանակ նահանջեց, կենտրոնացրեց հիմնական ուժերը ու ընդունեց դուրս եկած մասով դեպի հակառակորդի մարտակարգի կենտրոնն ուղղված աղեղնաձև մարտակարգ: Ի պատասխան դրա՝ քրիստոնյաները իրենց հերթին ևս ընդունեցին խաչածև մարտակարգ⁶³, առաջին շարքի կենտրոնում տեղավորելով հիմնականում Հայկական բանակը, Նրա հետևի երկրորդ շարքում՝ օղուզներին և պաժինակներին, իսկ վերջիններիս հետևում էլ՝ երրորդ շարքի կենտրոնում՝ պահեստազորը: Մնացած ուժերը տեղաբաշխվեցին երկրորդ շարքի թևերում:

X փուլ – Կեսօրին Սելջուկյան սուլթանության և Նրա դաշնակիցների միացյալ բանակի կենտրոնը անցավ հարձակման, սակայն շուտով սկսեց իրականացնել կեղծ նահանջ և, իր հետևից տանելով հետապնդող հակառակորդին, խառնեց Նրա մարտակարգը: Կռահելով հակառակորդի մարտավարությունը, սակայն՝ քրիստոնյաները դադարեցրեցին հետապնդումը և, վերադառնալով էլման դիրքեր, վերականգնեցին մարտակարգը: Այս կերպ ընթացող փոխադարձ գրոհներով մարտը շարունակվեց բավականին երկար և արդյունքում մահմեդականների բանակը ի վերջո սկսեց աստիճանաբար նահանջել:

XI փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին կայսերական բանակի իրականացրած հերթական հակահարձակումներից մեկի ժամանակ կայսրը մարտի մեջ մտցրեց օղուզներին և

⁶³ Այս մասին հայտնում են Մատթեոս Ուռհայեցին և Սմբատ Սպարապետը: Նկարագրված մարտակարգը քննարկվող ժամանակում հանդիսանում էր Բյուզանդական կայսրության բանակի հիմնական մարտակարգը դաշտային ճակատամարտերում:

պածիւնակներին: Վերջիններս, սակայն, անակնկալ կերպով անցան հակառակորդի կողմը և, միանալով վերջինիս, հարձակվեցին քրիստոնյաների բանակի վրա: Ստեղծված ծանր պայմաններում, սակայն, Հայկական բանակը արագորեն նահանջեց և, զբաղեցնելով դավաճանների կողմից լքված երկրորդ շարքի կենտրոնը, ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեց: Հակառակորդի բանակի հերթական հարձակումը հետ մղվեց:

XII փուլ – Սելջուկյան սուլթանության և Նրա դաշնակիցների միացյալ բանակը, հիմնական ուժերը կենտրոնացնելով սեփական ձախ թևում, անցավ հզոր գրոհի, փախուստի մատնեց ու մասամբ շրջապատեց հակառակորդի բանակի աջ թևը: Այս վճռական պահին պահեստագործի հրամանատար Անդրոնիկոս Դուկասը, կեղծ լուր տարածելով կայսեր մահվան մասին, պահեստագործի հիմնական ուժերով լքեց մարտի դաշտը և դիմեց փախուստի:

XIII փուլ – Հայկական բանակի թիկունքով արշաված կայսերական բանակի ձախ թևը փորձեց օգնության հասնել սեփական աջ թևին, սակայն իր հետևից բերեց թշնամու աջ թևի ուժերին, որոնք, հետապնդելով քրիստոնյաներին, անցան կենտրոնում մարտնչող Հայկական բանակի թիկունք: Այդ ընթացքում պահեստագործը, ինչպես նաև կայսերական բանակի հիմնական այլ ուժերը և հատկապես վարձկանները, թալանելով գումակը, վերջնականապես դիմեցին անկանոն ու խուճապահար փախուստի:

XIV փուլ – Հայկական բանակը, հայտնվելով ճակատից հարձակվող և թիկունք անցած թշնամու խոշոր ուժերի շրջապատման վտանգի մեջ, կարողացավ թևային գորաշարժով պոկվել թշնամուց ու հեռանալ մարտի դաշտից:

XV փուլ – Արդեն մուրթն ընկնելիս Սելջուկյան սուլթանության և Նրա դաշնակիցների միացյալ բանակը շրջապատեց հակառակորդի բանակի մնացորդին ու մինչև ուշ գիշեր անխնա ոչնչացրեց կամ գերեց դեռևս դիմադրող քրիստոնյա ռազմիկներին: Կայսր Ռոմանոս IV-ը, որը մինչ այդ իրավիճակը գոնե ինչ-որ կերպ փրկելու համար իր թիկնազորով և յուրայիններով քաջաբար մարտի էր նետվել, անդուլ մարտնչելով բոլոր կողմերից առաջացող հակառակորդի ռազմիկների դեմ, արդյունքում մնաց լիովին մենակ, իսկ Նրա նժույգն էլ կարկտի պես թափվող նետերի ու նիզակների հարվածներից ի վերջո տապալվեց: Այս պայմաններում Ռոմանոս IV-ը, որի անձնական արիությունն ընդունում էին Նույնիսկ հակառակորդները, այնուհանդերձ Նույնիսկ հետևակ վիճակում էլ շարունակում էր համառորեն դիմադրել, սակայն ի վերջո հարված ստացավ թևին, այլևս չկարողացավ գործադրել ծանր թուրը և ուժասպառ վիճակում գերի ընկավ:

Հայերը կորցրին մոտ 15.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեցին Նիկեփոր Վասիլակի Հայը և պրոտովեստարիոս Վասիլ Մլեհ Հայը, իսկ խատապ Հայը զոհվեց: Դաշնակիցը կորցրեց մոտ 70.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Հովսեփ Տարխանիատես-Կատակոլոնի գլխավորած ջոկատը արագորեն վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս, դեպի հյուսիս ուղարկված ջոկատը ապաստանեց Տայքում, մեծաթիվ օղուզներն ու պածիւնակները համալրեցին Սելջուկյան սուլթանության բանակը և արդյունքում արևելքում գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը, որպես կազմակերպված ուժ, ըստ էության դադարեցրեց իր գոյությունը: Գերության մեջ հայտնված Ռոմանոս IV-ը Սելջուկյան սուլթանությանը զիջեց Հայաստանի 18 նահանգներից 16-ը (բացառությամբ Փոքր Հայքի և Կիլիկիայի) և այդ գնով ազատություն ձեռք բերեց: Պարտություն կրած Բյուզանդական կայսրությունը ոչ միայն կորցրեց Հայաստանի հիմնական մասը, այլև դրանից հետո այլևս երբեք չկարողացավ վերականգնել կրած կորուստները ու զբաղեցնել իր երբեմնի ունեցած դիրքը:

Սատրապական Հայաստանի XIX ապստամբություն (1071-1072)

3303. 1071 սեպտեմբեր - նոյեմբեր – Մամեստիա, Անարգաքա, Տարսուս, Մարաշ, Թեսուն (վերջինը՝ Կիլիկիայի արևելք, Թեսուն գավառ), Ռաքան, Հավատանք, Մեյխոն, Հռոմկլա (վերջինը՝ Կիլիկիա, Պիրից մոտ 50 կմ հյուսիս-արևմուտք, Եփրատի աջ ափին) քաղաքներին ու ամրոցներին Փիլարտոս Վարաժնունու գլխավորած Հայկական բանակը (20.000) տիրեց առանց լուրջ մարտերի: Ստեղծվեց Կիլիկիան, Անդրեփրատյան Ծոփքը, Մինչեփրատյան Ծոփքի Գավրեք, Անձիտ, Բալահովիտ և Հաշտեանք գավառները, Աղձնիքի Անգեղտուն

գավառը, ինչպես նաև Հայոց Միջագետքի արևմուտքը ընդգրկող Փիլարտոս Վարաժնունու ռազմական պետությունը:³³⁰³

3304. 1071 հոկտեմբեր – Ամասիայի ճ-մ: Միքայել VII-ի կողմում Կոնստանդին Դուկասի գլխավորությամբ հանդես եկող բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում ֆրանկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), մոտենալով ու հեռամարտով ստիպելով հակառակորդին բաց մարտի համար քաղաքից դուրս գալ, հաղթեցին գերությունից ազատված ու կայսրության գահին վերահաստատվել փորձող Ռոմանոս IV-ի բանակին (մոտ 7.000, այդ թվում ֆրանկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր:³³⁰⁴

3305. 1072 մարտ – Ադանայի ճ-մ³³⁰⁵

Միքայել VII-ի կողմում Անդրոնիկոս Դուկասի, Կրիսպինի և Ռասսել Բեյլիի գլխավորությամբ գործող բանակը (մոտ 8.000, այդ թվում ֆրանկներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մոտեցան քաղաքում ապաստանած Անտիոքի դուքս Խաչատուրի և Ռոմանոս IV-ի բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000):

I փուլ – Կրիսպինի գլխավորած կառավարական բանակի ձախ թևը հարվածեց հակառակորդի բանակի աջ թևին և փախուստի մատնեց վերջինիս:

II փուլ – Կառավարական բանակը փախուստի մատնեց նաև կենտրոնում գտնվող հակառակորդի հեծելազորին ու հետևակին և հաղթանակ տարավ: Խաչատուրը գերվեց:

III փուլ – Մի քանի օրից կառավարական բանակը առանց լուրջ մարտերի դավաճանության շնորհիվ գրավեց քաղաքը, որի միջնաբերդում ապաստանած Ռոմանոս IV-ը հանձնվեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 700, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր: Ռոմանոս IV-ը և Խաչատուրը շատ այլոց հետ միասին գերվեցին: Սատրապական Հայաստանի XIX ապստամբությունը ճնշվեց: Ռոմանոսը կուրացվեց և աքսորվեց, իսկ Միքայել VII-ի իշխանությունը վերջնականապես ամրապնդվեց:

3306. 1072 մարտ – Եղեսիան Արտուխի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 45.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Հայկական բանակից (մոտ 500), սակայն չամրացավ քաղաքում: Հայերը կորցրին մոտ 1, թշնամին՝ մոտ 3 զինվոր:³³⁰⁶

3307. 1072 գարուն – Գավազնի և Ագարակ ամրոցները (վերջինը՝ Լոռի ամրոցի մոտ) Փատլուն իբն Շավուրի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Զարթլիի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³³⁰⁷

3308. 1072 հունիս - օգոստոս – Ագարակ ամրոցը Բագրատ II-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) գրավեցին Շադդադյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³³⁰⁸

3309. 1072 աշուն – Գանձակն և նրա շրջակայքը Բագրատ II-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Ալանական թագավորության բանակը (40.000) ասպատակեցին, սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, նահանջեցին:³³⁰⁹

3310. 1072 աշուն – Ալեյուլայի դաշտի ճ-մ (Մինչեփրատյան Ծոփք, Անձիտ գավառ, Խարբերդի մոտ)³³¹⁰

Փիլարտոս Վարաժնունին Տարոնի իշխանությունից պահանջեց ընդունել իր գերիշխանությունը, բայց ստացավ մերժում: Ի պատասխան՝ դրա Փիլարտոս Վարաժնունու բանակը (2.000, որից 1.200 հեծյալ), իր կազմում ունենալով Ռասսել Բեյլիի և Հելվիոս Ֆրանկապոլի գլխավորած վարձկան լորմաններին (800), շարժվեց դեպի Անձիտ ու

մոտեցավ Թոռնիկ Մեծ Մամիկոնյանի և Կապոսի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակին (1.300, որից 300 հեծյալ): Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին: Տարոնի իշխանության բանակի առաջին շարքում տեղավորվեցին հետևակ նետաձիգները, երկրորդում տեղաբաշխվեց ծանր հետևակը, իսկ երրորդում՝ Կապոսի գլխավորած հեծելազորը (300): Փիլարտոսը իր բանակի կենտրոնում տեղավորեց նորմաններին, իսկ մասամբ կենտրոնում և հիմնականում թևերում էլ տեղաբաշխեց իր մնացած բանակը:

I փուլ – Տարոնի իշխանության բանակի առաջին շարքը նետերի տարափ տեղադրող հակառակորդի բանակի կենտրոնի վրա և կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

II փուլ – Փիլարտոսի բանակի կենտրոնը անցավ հարձակման և, ճեղքելով հակառակորդի մարտակարգի առաջին շարքը, մխրճվեց վերջինիս երկրորդ շարքի դասավորության մեջ:

III փուլ – Տարոնի իշխանության բանակ թևային հարվածեց հասցրեց հակառակորդի բանակի կենտրոնին, շրջապատեց այն և ստիպեց գերի հանձնվել:

IV փուլ – Տարոնի իշխանության բանակը անցավ հարձակման ողջ ճակատով և փախուստի մատնեց հակառակորդին բանակի թևերին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին 300 զինվոր, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200 սպանված և վիրավոր: Պարտվողները կորցրին նաև 1.500 գերի, որոնց թվում գերվեց նաև Ռասսել Բեյլին:

3311. 1073 զարուն – Արշամաշատի ճ-մ: Էմիր Բեքիր զորավարի գլխավորությամբ Տարոնի իշխանության տարածք մտած Մրվանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 2.000) մոտեցավ Թոռնիկ Մեծ Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակին (մոտ 1.000): Սկսվեցին բանակցություններ, որոնց ընթացքում տեղի ունեցած խնջույքի ժամանակ Բեքիրը փորձեց սպանել Տարոնի իշխանին: Սակայն Թոռնիկը ինքը սպանեց Բեքիրին և ոչնչացրեց նրա թիկնազորը: Գրեթե անմիջապես էլ հարձակման անցավ Հայկական բանակը և փախուստի մատնեց թշնամուն: Սակայն յուրայինների մոտ վերադառնալիս հակառակորդի դարանակալ նետաձիգը մահացու նետահարեց Մամիկոնյան իշխանին, որը կարճ ժամանակ անց մահացավ: Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³³¹¹

3312. 1073 նոյեմբեր – Գագ բերդը ապստամբած Իվանե Օրբելյանի գլխավորած Զարադուռի իշխանության բանակը (մոտ 100) անակնկալ հարվածով գրավեց Զարթիի թագավորության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2, պարտվողներից՝ հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 15 զինվոր:³³¹²

3313. 1073 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր – Զարադուռի իշխանության տարածքը Գեորգի II-ի գլխավորած Զարթիի և Կախեթիի (մոտ 50.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին՝ փորձելով ճնշել Իվանե Օրբելյանի ապստամբությունը: Կարճ ժամանակ անց փոխադարձ զինջումներով կնքվեց հաշտություն, որը որոշակիորեն ձեռնտու էր այնուհանդերձ Զարադուռի իշխանությանը:³³¹³

3314. 1073 աշուն – Կեսարիայի ճ-մ³³¹⁴

Եղբայրներ Իսահակ և Ալեքսեյ Կոմնենոսների, ինչպես նաև գերությունից ազատված Ռասսել Բեյլիի գլխավորությամբ Փռնուզիայից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում 400 ֆրանկներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) մոտեցան Կեսարիային և ճամբարեցին, ինչի մասին տեղեկացած Սելջուկյան սուլթանության բանակն (մոտ 50.000) իր հերթին սկսեց աննկատ մոտենալ հակառակորդին: Այդ ընթացքում Ռասսել Բեյլին, գժովելով Կոմնենոս եղբայրների հետ, օրերից մի օր երեկոյան իր ջոկատով լքեց հիմնական բանակի ճամբարը, իսկ կեսգիշերին էլ աննկատ փախուստի դիմեց Սեբաստիայի ուղղությամբ: Վաղ լուսաբացին, իմանալով Ռասսել Բեյլիի հեռանալու մասին, Իսահակ Կոմնենոսը ցանկացավ Ալեքսեյի գլխավորությամբ հետապնդում ուղարկել, սակայն, հենց այդ պահին էլ հետախույզներից իմանալով թշնամու մոտենալու մասին, փոխեց մտադրությունը, որից հետո, Ալեքսեյին թողնելով ճամբարում, ինքը պատրաստվեց արտագրոհ իրականացնել:

I փուլ – Վաղ առավոտյան Ռասսել Բեյլիի ջոկատը անակնկալ հարձակումով հաղթեց հակառակորդի բանակի մի մասին և հեռացավ:

II փուլ – Նախորդ իրադարձությունների հետ միաժամանակ կայսերական բանակը փորձեց անակնկալ հարձակվել հակառակորդի բանակի վրա, որը, սակայն, իրականում խուճապի չմատնվելով, դիմեց կեղծ փախուստի:

III փուլ – Հակառակորդին հետապնդող կայսերական բանակը ընկավ վերջինիս նախապատրաստած թակարդը և ծանր պարտություն կրեց, ընդ որում Իսահակը գերվեց:

IV փուլ – Օրվա վերջում հակառակորդի բանակը մոտեցավ կայսերական բանակի ճամբարին և անցավ գրոհի, սակայն բրիտանականները այն հետ մղեցին: Դրանից հետո, սակայն, պաշտպանվողները սկսեցին մանր խմբերով լքել ճամբարը և հեռանալ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ ի վերջո հեռացողներին հետևեց նաև Ալեքսեյը՝ արդյունքում հազիվ փրկվելով գերվելուց:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Շուտով Իսահակ Կոմնենոսը փրկագնով ազատվեց գերությունից:

3315. 1073 սեպտեմբեր – Պրիստորինայի ճ-մ (Սկոպիեի մոտ): Խորվաթական թագավորության և Սերբական իշխանության միացյալ բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում բուլղարներ) հաղթեց Բուլղարիայի դուքս Դամիան Դալաշի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000 զինվոր, այդ թվում գերվեց Դամիանը, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³³¹⁵
3316. 1073 հոկտեմբեր – Կաստորիայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000, այդ թվում պատրիկ Թեոդոստոս Բուրցեսը) հաղթեցին Խորվաթական թագավորության ու Սերբական իշխանության միացյալ բանակին (մոտ 28.000, այդ թվում բուլղարներ): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:³³¹⁶
3317. 1073 նոյեմբեր – Տանկոսի ճ-մ (Սկոպիեի մոտ): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000, այդ թվում պատրիկ Թեոդոստոս Բուրցեսը) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Խորվաթական թագավորության ու Սերբական իշխանության միացյալ բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում բուլղարներ): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:³³¹⁷
3318. 1074 հունվար – Կահիրեն Ալկայի կառավարիչ Պետրոս Հայի գլխավորած Հայկական (10.000, այդ թվում Ավետիք Հայը, Պետրոսի որդիներ Ահմեդը, Աֆդալը և Ջաֆարը, ինչպես նաև վերջինիս մամլուք Կոնստանդին Հայը) ու Ֆաթիմյանների կառավարական (մոտ 5.000) միացյալ բանակը, ընդառաջելով Ֆաթիմյանների խալիֆ ալ-Մուսթանսիրի խնդրանքին, գրավեց ապստամբած և բաղաբը գրաված օղուզներից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Պետրոսը հռչակվեց Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր⁶⁴ և ոչնչացրեց օղուզների առաջնորդներին՝ սանձահարելով երկրում տիրող անկարգությունները և բարելավելով խալիֆության տնտեսական վիճակը:³³¹⁸
3319. 1074 գարուն – Ասուանը (Ստորին Եգիպտոս) վեզիր Պետրոս Հայի ու հազարապետ Ասթեզին Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 15.000) և Հայկական (10.000, այդ թվում Ահմեդը, Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Հայը և Կոնստանդին Հայը) միացյալ բանակը առանց լուրջ մարտերի գրավեց արաբներից ու սևամորթներից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Ստորին Եգիպտոսում տիրող ապստամբական տրամադրությունները վերացան:³³¹⁹
3320. 1074 գարուն – Ղիքիսիայի ճ-մ: Իլիրիայի դուքս Նիկեփոր Բրիեննոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Խորվաթական թագավորության և Սերբական

⁶⁴ 1073-1169 թվականներին Ֆաթիմյանների խալիֆության ռազմաքաղաքական կյանքում և տնտեսության մեջ խիստ մեծացավ հայերի տեսակարար կշիռն ու դերը: Խոսքը ոչ միայն վերաբերվում է գրեթե անընդհատ կառավարած և երկրի փաստացի ղեկավարներ հանդիսացած հայազգի վեզիրներին, այլև հայկական տարրի ձեռք բերած հսկայական նշանակությանը Եմիրության կյանքի ամենատարբեր ոլորտներում ու հատկապես բանակում: Ընդ որում՝ խայտաբղետ կազմ ունեցող Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակում հայերը, կազմելով 10.000 ռազմիկ և կենտրոնացված լինելով առանձին և զուտ հայերից կազմված ստորաբաժանումում, ի տարբերության տարացել բեդվինների, սևամորթների կամ սելջուկների, հանդես էին գալիս որպես մի կուռ ամբողջություն՝ դրանով իսկ առավել մեծացնելով իրենց դերն ու նշանակությունը:

իշխանության միացյալ բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր: Արդյունքում Թրակիայում և Իլիրիայում Բյուզանդական կայսրության իշխանությունը ամրապնդվեց:³³²⁰

3321. 1074 զարուն - Սանգարիա գետի ճ-մ³³²¹

Կեսար Հովհաննես Դուկասի, Նրա որդի Անդրոնիկոսի, Նիկեփոր Բուրխանտեսի և Պապասի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 7.000, այդ թվում ֆրանկներ և վարյագներ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 700) մոտեցան Ռասսել Բեյլիի ու Վասիլ Մլեի Հայի գլխավորած նորմաններին (մոտ 2.000) ու Նրանց միացած Հայ ռազմիկներին (մոտ 200): Կառավարական բանակի աջ թևում Պապասի ղեկավարությամբ տեղակայվեցին ֆրանկները, ձախ թևը Անդրոնիկոսի գլխավորությամբ զբաղեցրին վարյագները, իսկ կենտրոնի և ողջ բանակի ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց Հովհաննեսը: Նիկեփորը Նշանակվեց պահեստազորի հրամանատար: Մարտակարգ ընդունեց Նաև ապստամբների բանակը՝ երկու մասի բաժանելով սեփական ուժերը:

I փուլ - Ապստամբների բանակը ողջ ճակատով անցավ հարձակման և ընդհարումից անմիջապես հենց առաջ կառավարական բանակի աջ թևը կազմող ֆրանկները անցան վերջինիս կողմը:

II փուլ - Ապստամբների բանակը հարձակման անցավ հակառակորդի բանակի կենտրոնի և ձախ թևի ուղղությամբ: Արդյունքում կառավարական բանակի ձախ թևի հիմնական ուժերը դիմեցին փախուստի, իսկ կենտրոնը և ձախ թևում համառորեն մարտնչող վարյագներն էլ, ի վերջո, կրելով ծանր կորուստներ, պարտություն կրեցին: Այս ընթացքում Հովհաննես Դուկասը գերի ընկավ: Տեսնելով այս ամենը՝ Նիկեփորի գլխավորած պահեստազորը լքեց մարտադաշտը:

III փուլ - Անդրոնիկոս Դուկասը, հավաքելով փախուստի դիմած որոշ ուժեր, հուսահատ գրոհով փորձ կատարեց ազատել հորը, սակայն բռնկված համառ մարտում ստանալով ծանր վերքեր, ինքն էլ գերի ընկավ:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:

3322. 1074 զարուն - ամառ - Անդրեփրատյան ճովեր, Կապադոկիան, Փռյուզիան, Պիսիդիան, Ամորիոնը ու Նրա շրջակայքը Արտուխի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (100.000⁶⁵) ասպատակեց:³³²²

3323. 1074 զարուն - Խրիստապոլսի ճ-մ³³²³ (= Մետավոլիի ճ-մ), (= Սոֆոնա լեռան ճ-մ), (= Մարոկոսի ճ-մ), (= Տրիսեայի ճ-մ)

Ապստամբները, բավարար ուժեր չունենալով զարգացնել հաջողությունը, ազատ արձակեցին ծանր վերքեր ստացած Անդրոնիկոսին և կայսր հռչակեցին գերության մեջ գտնվող Հովհաննեսին: Ի պատասխան դրա՝ Միքայել VII-ը, այլևս որևէ ուժ չունենալով դիմադրել հակառակորդին, դիմեց Սելջուկյան սուլթանությանը՝ առաջարկելով արշավանք իրականացնել ապստամբների ուղղությամբ: Արդյունքում Սելջուկյան սուլթանության բանակը (100.000) սկսեց մոտենալ Կեսար Հովհաննես Դուկասի, Ռասսել Բեյլիի և Վասիլ Մլեի Հայի գլխավորությամբ ամուր դիրքեր գրաված ապստամբներին (2.700) ու Նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 250):

I փուլ - Սելջուկյան սուլթանության բանակի առաջապահը (6.000) հարձակվեց հակառակորդի բանակի վրա և, Նետերի տարափ տեղալով վերջինիս ամրացված դիրքերի ուղղությամբ, դիմեց կեղծ փախուստի:

II փուլ - Ապստամբները, Նեղվելով թշնամու հարվածներից և ցանկանալով զարգացնել իբր ձեռք բերած հաջողությունը, դուրս եկան ամրացված դիրքերից ու սկսեցին հետապնդել հակառակորդի բանակին:

⁶⁵ Այս թիվը տրվել է այն հիմնավորմամբ, որ քիչ անց, կապված Խրիստապոլսի ճ-մ-ի հետ, Հովհաննես Սիկլիցեսը հայտնում է հենց 100.000 ռազմիկի մասին: Կարծում ենք, որ, եթե Խրիստապոլսի ճ-մ-ի պարագայում դա քիչ հավանական է, ապա, դրան հակառակ, որպես Փոքր Ասիայում 1071 թ-ի աշնանը գործող Սելջուկյան սուլթանության բանակի ընդհանուր թվաքանակն արտահայտող թիվ, այն միանգամայն ընդունելի է:

III փուլ – Հարձակման անցնելով հիմնական ուժերով՝ Սելջուկյան սուլթանության բանակը շրջապատեց և գլխովին ջախջախեց հակառակորդի բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, որոնց թվում գերվեցին Նաև Հովհաննես Դուկասն ու Ռասսել Բեյլին, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Գերված Ռասսել Բեյլին, սակայն, գրեթե անմիջապես էլ, կնոջ ջանքերով խոշոր փրկագնի դիմաց ազատվելով գերությունից, մեկնեց արևելք: Հովհաննես Դուկասը ևս, փրկագնով ազատ արձակվելով, մեկնեց Կոստանդնուպոլիս, սակայն այլևս և ոչ մի քաղաքական կշիռ չվայելելով, դարձավ վանական:

3324. 1074 աշուն – Ամասիայի ճ-մ: Ռասսել Բեյլիի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 2.000, այդ թվում մեծաթիվ ֆրանկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) հաղթեցին Նիկեփոր Պալեոլոգոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակին (մոտ 500, այդ թվում մեծաթիվ ալաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 20, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:³³²⁴
3325. 1075 գարուն - ամառ – Ամասիայի ճ-մ: Ալեքսեյ Կոմնենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 500, այդ թվում 150 ալան) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50), շրջափակելով քաղաքն ու նրա հարակից ամրությունները և մատակարարման լուրջ խնդիրներ ստեղծելով հակառակորդի համար, ի վերջո Թուրուխի գլխավորությամբ առաջխաղացած Սելջուկյան սուլթանության բանակի (մոտ 30.000) օգնությամբ խաբեությամբ գերեցին Ռասսել Բեյլիին ու ստիպեցին ապստամբներին (մոտ 1.000, այդ թվում մեծաթիվ ֆրանկներ) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 200) դադարեցնել դիմադրությունը և հանձնվել: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:³³²⁵ Ռասսել Բեյլիին տեղափոխեցին Կոստանդնուպոլիս և բանտարկեցին:
3326. 1075 աշուն – Տրապիզոնը Թուրուխի գլխավորությամբ Արտանուշ-խադկտիք երթուղով արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց Թեոդորոս Գավրասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500) և նահանջեց խադկտիք-Արտանուշ-Վանանդ-Անի երթուղով: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³³²⁶ Ստեղծվեց Տրապիզոնի ռազմական պետությունը, որն ընդգրկում էր Փոքր Հայքը:
3327. 1075 աշուն – Սեմփռոն Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 12.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³³²⁷
3328. 1076 ամառ – Լամբրոն ամրոցը (Կիլիկիայի արևմուտք, Լամբրոն գավառ, Տարսուսից մոտ 40 կմ հյուսիս-արևմուտք) Գանձակի շրջակայքի իր տիրույթներից գաղթած իշխան Օշին Հեթումյանի և նրա եղբայր Հալկամի գլխավորած ջոկատը (մոտ 1.000) գրավեց Սելջուկյան սուլթանության բանակից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր: Ստեղծվեց Լամբրոնի Հեթումյանների ռազմական պետությունը:³³²⁸
3329. 1076 ամառ – Գանձակը Շավ-Թեգինի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (48.000) գրավեց Փատլուն իբն Փատլունի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³³²⁹
3330. 1076 ամառ – Շամշուդեն Շավ-Թեգինի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 90.000) գրավեց Իվանե Օրբելյանի գլխավորած Քարադուռի իշխանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 700, որոնց թվում գերվեց Նաև Իվանեն, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³³³⁰
3331. 1076 աշուն – Փաղցխիսի ճ-մ: Գեորգի II-ի Քարթլիի և Աղսարթան I-ի գլխավորած Կախեթի թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Շավ-Թեգինի գլխավորությամբ առաջխաղացած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 40.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր:³³³¹
3332. 1076 ամառ – Երուսաղեմը Ասթիգի գլխավորած Դամասկոսի Էմիրության բանակը (մոտ 100.000) գրավեց Ֆաթիմյանների խալիֆության կայազորից (մոտ 2.000) և քաղաքի Հայ

ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.900, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր: Շուտով Սելջուկյան սուլթանության բանակը առանց լուրջ մարտերի մտավ Քաալբեկ, Դամասկոս, Կալսարիև, Բեյրութ, Սիդոն, Բիբլոս և Տրիպոլիս: Արդյունքում Ասորիքը և Պաղեստինը ընկան Սելջուկյան սուլթանության տիրապետության տակ:³³³²

3333. 1076 աշուն - Անտիոքի ճ-մ: Ասթիգի գլխավորած Դամասկոսի էմիրության բանակը (մոտ 100.000) հաղթեց Անտիոք դուքս Իսահակ Կոմնենոսի և Կոնստանդին Դիոգենեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Իսահակը, իսկ Կոնստանդինը սպանվեց, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Շուտով Իսահակ Կոմնենոսը փրկագնով ազատվեց գերությունից:³³³³
3334. 1077 գարուն - Անակոպիան Գեորգի II-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պաշտպանվողներից՝ հայերը մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր:³³³⁴
3335. 1077 գարուն - Կահիրեի ճ-մ: Վեզիր Պետրոս Հայի ու հազարապետ Ասթեզին Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 10.000) և Հայկական (10.000, այդ թվում Ահմեդը, Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Հայը և Կոնստանդին Հայը) միացյալ բանակը հաղթեց Ասթիգի գլխավորած Դամասկոսի էմիրության առաջխաղացած բանակին (20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր: Արդյունքում Պաղեստինը մնաց Սելջուկյան սուլթանության տիրապետության տակ, սակայն վերջինս դադարեցրեց ոտնձգությունները Ֆաթիմյանների խալիֆության նկատմամբ:³³³⁵
3336. 1077 ամառ - Թեսալոնիկեի ճ-մ: Ապստամբած Նիկեփոր Բրիեննոսի բանակը (մոտ 3.000, այդ թվում նորմաններ և ֆրանկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) հաղթեցին քաղաքից առաջխաղացած ու իր հերթին ապստամբած Նիկեփոր Վասիլակի Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 300): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր: Արդյունքում Նիկեփոր Վասիլակին ընդունեց Նիկեփոր Բրիեննոսի առաջնությունը և միացավ վերջինիս ապստամբությանը:³³³⁶
3337. 1077 հոկտեմբերի կես - Տրալանապոլսի ճ-մ (Հարավային Թրակիա, ծովափից 14 կմ հյուսիս)³³³⁷

Նիկեփոր Բրիեննոսը միավորեց ուժերը իր եղբայր Հովհաննես Բրիեննոսի ուժերի հետ, ինչից հետո ապստամբների բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում նորմաններ և ֆրանկներ) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում Նիկեփոր Վասիլակի Հայը, Տարխանիատես-Կատակոլոնը և Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը) կենտրոնացան քաղաքի մոտակայքում, ուր քիչ առաջ ժամանել էին Կոնստանդին Թեոդորական Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500):

I փուլ - Ապստամբներ բանակի ռազմիկները մոտեցան քաղաքին և քաղաքի կայազորը կազմող ռազմիկների հետ փոխադարձ ծանակումներից հետո պատրաստվեցին գրոհի անցնել, սակայն սկիզբ առած մանր ընդհարումներից հետո Նիկեփոր Բրիեննոսը հետ պահեց նրանց այդ ձեռնարկումից՝ քաղաքի մոտ նշանակելով պահակակետեր:

II փուլ - Նիկեփոր Բրիեննոսի որդի Պատրիկը Կացամուտիոսի և Վասիլ-Կուրտիկի հետ միասին մոտեցավ պարիսպներին ու, պարզելով, որ քաղաքի պահակազորը քնած է, մինչ այդ հապճեպ պատրաստված աստիճաններով յուրայինների հետ վերև մագլցեց և, գերելով քնած պահակազորայիններին, ստիպեցին նրանց կայսր հռչակել Նիկեփորին:

III փուլ - Քաղաքի կայազորը զենքի դիմեց, սակայն շուտով ստիպված եղավ դադարեցնել դիմադրությունը և կայսր հռչակել Նիկեփոր Բրիեննոսին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 2, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 400 զինվոր, այդ թվում գերվեց Կոնստանդին Թեոդորական Հայը, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000 զինվոր:

3338. 1077 նոյեմբեր - Կոստանդնուպոլսի շրջակայքը Յովհաննես Բրիեննոսի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում նորմաններ և ֆրանկներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) ասպատակեցին, սակայն, տեղեկանալով, որ Միքայել VII-ի դրդումով գործող Պադինական խանության բանակի խոշոր ուժեր հայտնվել են իրենց թիկունքում և ասպատակում են Թրակիան, նահանջեցին:³³³⁸
3339. 1077 նոյեմբեր - 1078 հունվար - Թրակիան Ալեքսեյ Կոմնենոսի և Ռասսել Բեյլիի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) ասպատակեցին:³³³⁹

Սատրապական Յայաստանի XX ապստամբություն (1077-1081)

«Յողատեր և ռազմական առաջնորդներ հանդիսացող հայ ազնվականները կազմում էին հենց այն դասակարգը, որը հանդիսանում էր Կոմնենոսների տոհմի սոցիալական հենարանը»

Ա. Կադան

3340. 1077 աշուն - Եղեսիան Վասիլ-Ապուբապ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ վեց ամիս քաղաքի մոտ ճամբարած Փիլարտոս Վարաժնունու ռազմական պետության բանակը (մոտ 10.000) հետո ի վերջո քաղաքի հայերի աջակցությամբ անակնկալ հարվածով գրավեց Եղեսիայի դուքս Լևոն Դավաթանոս Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000): Լևոն Դավաթանոսը սպանվեց: Յայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³³⁴⁰ Քաղաքի կառավարիչ Նշանակվեց Վասիլ-Ապուբապ Մամիկոնյանը:
3341. 1077 նոյեմբեր - Ակիշուն գյուղի ճ-մ (Անտիոքի մոտ): Անտիոքի դուքս Վասակ Պաիլադունու նենգ սպանությունից հետո քաղաքի հայերի աջակցությունը ստացած Փիլարտոս Վարաժնունու բանակը (մոտ 3.000) անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեց Փիլարտոսի առաջարկով իբր սելջուկների դեմ պատերազմելու նպատակով գյուղում հավաքված Անտիոքի Բյուզանդական կայսրության բանակին (700), որից հետո մտավ Անտիոք: Յայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ 700 զինվոր:³³⁴¹
3342. 1078 հունվար - Նիկիայի ճ-մ: Ապստամբած Նիկեփոր Բոտինատեսի բանակը (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 200) հետ մղեցին Միքայել VII-ի դրդումով Սուլեյման իբն Գթմուշի գլխավորությամբ իրենց առաջխաղացումը կասեցնել փորձող Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 10.000), որը, ստանալով խոշոր զուգար, նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³³⁴² Արդյունքում Նիկիան և Փոքր Ասիայի մնացած քաղաքները ընկան Նիկեփոր Բոտինատեսի տիրապետության տակ, իսկ 1078 թ-ի մարտի 31-ին էլ պալատական հեղաշրջման հետևանքով Միքայել VII-ը գահընկեց արվեց և կայսր հռչակվեց Նիկիայից մայրաքաղաք անցած Նիկեփոր Բոտինատեսը՝ Նիկեփոր III-ը:
3343. 1078 գարուն - Կարսը Գեորգի II-ի գլխավորած Զարթլիի և Աղսարթան I-ի գլխավորած Կախեթի թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գրավեցին Կարսի եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³³⁴³
3344. 1078 մայիսի կես - Կայովարիայի ճ-մ (Մարմարայի ծովի հյուսիսային ափին, Թրակիական Յերակլեայից արևմուտք)³³⁴⁴

Արևմուտքի դոմեստիկոս Ալեքսեյ Կոմնենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում 2.000 սելջուկներ, ինչպես նաև նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում Կոստանդին Կատակոլոնը) մոտեցան Նիկեփոր Բրիեննոսի գլխավորած ապստամբների բանակին (12.000, այդ թվում պադինականներ և ֆրանկներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 500, այդ թվում Կատակոլոնը և Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը): Միաժամանակ Ալեքսեյ Կոմնենոսը, սպասելով մարտադաշտին մոտեցող սելջուկյան լրացուցիչ ուժերի (մոտ 3.000), ցանկանում էր հետաձգել մարտը, սակայն դա չհաջողվեց: Իր հերթին Նիկեփոր Բրիեննոսը, հակառակորդի գերված հետախույզներից իմանալով

թշնամու արշավանքի և նրա բանակի թվակազմի մասին, մարտական պատրաստության բերեց իր ուժերը, որից հետո կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

Ապստամբների բանակը բաժանվեց երկու շարքի: Աջ թևի (5.000) ղեկավարությունը ստանձնեց Հովհաննես Բրիեննոսը, ձախ թևինը (3.000)՝ Կատակոլոնը, իսկ կենտրոնի (4.000) և ողջ բանակի ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց Նիկեփոր Բրիեննոսը: Ձախ թևից առանձնացված տեղակայվեցին պածինակները՝ խնդիր ունենալով մարտի ընթացքում թևանցել հակառակորդին և թիկունքային հարված հասցնել: Կառավարական բանակի աջ թևի ղեկավարությունը ստանձնեց Կոնստանդին Կատակոլոնը, իսկ հիմնականում նորմաններից կազմված ձախ թևի, կենտրոնի, ինչպես նաև ողջ բանակի ղեկավարությունն էլ իր վրա վերցրեց Ալեքսեյ Կոմնենոսը: Թևերից առանձնացված՝ դարաններում տեղակայվեցին սելջուկները՝ խնդիր ունենալով մարտի ընթացքում թևային հարված հասցնել առաջխաղացած հակառակորդին:

I փուլ – Ապստամբների բանակը անցավ հարձակման և, պարտության մատնելով հակառակորդին, ստիպեց վերջինիս նահանջել, սակայն այդ վճռական պահին մինչ այդ դարանում տեղավորված սելջուկյան ջոկատները մտան մարտի մեջ և, հարվածելով հակառակորդին, կանգնեցրին վերջինիս առաջխաղացումը:

II փուլ – Նիկեփոր Բրիեննոսը մարտի մեջ մտցրեց իր բանակի երկրորդ շարքը և կրկին հզոր հարված հասցրեց հակառակորդի բանակին: Արդյունքում՝ արդեն հակառակորդի ողջ բանակը սկսեց նահանջել, որի հետևանքով կենտրոնում տեղակայված ուժերը գրեթե շրջապատվեցին, իսկ շատ նորմաններ էլ, դադարեցնելով դիմադրությունը, անցան հակառակորդի կողմը: Դրանից հետո պածինակները, սակայն, թողնելով հակառակորդի բանակի հետապնդումը, սկսեցին զբաղվեցին ավարառությամբ, որից հետո էլ, թալանելով ապստամբներ բանակի գումակը, լքեցին մարտադաշտը և հեռացան: Որպես ընդհանուր հետևանք այս ամենին՝ ապստամբների բանակի մարտակարգը խառնվեց և այն մեծապես զրկվեց կառավարումից:

III փուլ – Նորմանների ուղեկցությամբ կենտրոնում շրջապատված Ալեքսեյը իր մտերիմների հետ միասին հուսահատ հարձակումով ճեղքեց հակառակորդի բանակի շարքերը և անցավ վերջինիս թիկունք, որտեղ, պածինակների կողմից առաջացրած խառնաշփոթի պայմաններում ձեռք գցելով Նիկեփոր Բրիեննոսի ձին ու հանդերձանքը, վերադարձավ յուրայինների մոտ՝ տեղեկանալով մարտադաշտին մոտեցող սելջուկյան լրացուցիչ ուժերի մասին և հրամայելով ամենուր հայտարարել, որ Նիկեփոր Բրիեննոսը սպանված է: Դրանից հետո Ալեքսեյը սկսեց կենտրոնացնել ցրված ուժերը՝ միաժամանակ տեղաբաշխելով նաև մարտադաշտ ժամանած սելջուկյան ուժերը, որոնց երկու ջոկատ նա տեղակայեց դրանում, իսկ մեկը առաջ ուղարկեց:

IV փուլ – Առաջ ուղարկված սելջուկյան ջոկատը հարվածեց հակառակորդի բանակին և, այն բանից հետո, երբ Նիկեփոր Բրիեննոսը կարգի բերելով իր ուժերը հետ մղեց այդ հարվածը, դիմեց կեղծ փախուստի:

V փուլ – Դարանում տեղաբաշխված սելջուկյան ջոկատներ սկսեցին սրընթաց հակահարձակում և, անցնելով սեփական կենտրոնում առաջխաղացած ու մարտակարգը կորցրած հակառակորդի բանակի թիկունք, թևանցեցին և շրջապատեցին այն: Գրեթե միաժամանակ էլ ապստամբների բանակին հարվածեց նաև նահանջը դադարեցրած սելջուկյան ջոկատը, ինչպես նաև ճեղքման գնաց կառավարական բանակի շրջապատված կենտրոնի ռազմիկները:

VI փուլ – Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում մարտակարգը վերջնականապես կորցրած ապստամբների բանակը ի վերջո պարտություն կրեց: Նիկեփոր Բրիեննոսը գերվեց, իսկ նրա որդին և եղբայրը միայն մեծ դժվարությամբ ճեղքեցին շրջապատողների օղակը և հեռացան:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 250, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000 զինվոր: Նիկեփոր Բրիեննոսը տեղափոխվեց մայրաքաղաք ու կուրացվեց, սակայն ապստամբությունը շարունակվեց:

3345. 1078 հունիսի սկիզբ – Կիզիկոսի ճ-մ: Ռասսել Բեյլիի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Հովհաննես Բրիեննոսի բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100):

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:³³⁴⁵ Հովհաննեսը ներման արժանացավ, սակայն հետագայում Կոստանդնուպոլսում սպանվեց:

3346. 1078 հունիսի վերջ - Պերիթեորիսիումի ճ-մ (Թեսալոնիկեի մոտ): Արևմուտքի դոմեստիկոս Ալեքսեյ Կոմնենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում մոտ 1.000 սելջուկ և նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում Կոստանդին Կատակոլոնը, Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը և Պետրոս Բագրատունին) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Նիկեփոր Վասիլակի Հայի բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:³³⁴⁶

3347. 1078 հուլիսի սկիզբ - Թեսալոնիկեի ճ-մ³³⁴⁷

Արևմուտքի դոմեստիկոս Ալեքսեյ Կոմնենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում մոտ 1.000 սելջուկներ և նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում Կոստանդին Կատակոլոնը, Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը և Պետրոս Բագրատունին) մոտեցան Նիկեփոր Վասիլակի Հայի ու նրա եղբորորդի Մանվելի բանակին (մոտ 7.000, այդ թվում պաժինակներ, ֆրանկներ, նորմաններ, բուլղարներ և ալբանացիներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 700):

I փուլ - Ուշ երեկոյան կառավարական բանակը լքեց սեփական ճամբարը և նրա շրջակայքում դարան մտավ: Ապստամբները, կարծելով թե հակառակորդը դիմել է փախուստի, մտան ճամբար, գրավեցին այն և սկսեցին զբաղվել ավարառությամբ:

II փուլ - Կառավարական բանակը հարձակվեց հակառակորդի վրա և ողջ գիշեր տևած համառ մարտի արդյունքում ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս: Մարտում աչքի ընկավ հատկապես Պետրոս Բագրատունին:

III փուլ - Մանվել Վասիլակի Հայը սեփական բանակի մի մասին հավաքեց մոտակա բլրի վրա և փորձեց անցնել հակահարձակման, սակայն Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանի անձնական ղեկավարությամբ գործող կառավարական բանակը ինքը անցավ հարձակման բլրի վրա տեղակայված հակառակորդի ուղղությամբ: Բռնկվեց համառ մարտ, որի ընթացքում Վասիլ-Կուրտիկը մենամարտեց Մանվելի հետ: Մենամարտի ընթացքում Մանվելը փորձեց թրով հարված հասցնել հակառակորդին, սակայն վերջինս ինքը լախտի հզոր հարվածով տապալեց Մանվելին ձիուց ու գերեց:

IV փուլ - Կառավարական բանակը, հետապնդելով Նիկեփոր Վասիլակի Հայի գլխավորությամբ նահանջող հակառակորդի բանակին, կարճատև դիմադրությունից հետո մտավ Թեսալոնիկե և վերջնական հաղթանակ տարավ:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր: Նիկեփոր Վասիլակի Հայը գերվեց և կուրացվեց, իսկ նրա ապստամբությունը ճնշվեց:

3348. 1078 աշուն - 1079 գարուն - Դամասկոսը Ավետիք Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 20.000) և Հայկական (մոտ 10.000, այդ թվում Կոստանդին Հայը) միացյալ բանակը չգրավեց Ասթիզի գլխավորած Դամասկոսի Էմիրության բանակից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³³⁴⁸

3349. 1079 գարուն - Կիլիկիայի հյուսիսը և Կապադոկիան Գագիկի գլխավորած Ծամնդավի թագավորության բանակը (1.000) ասպատակեց: Շուտով, սակայն, Մանդալե եղբայրները խաբեությամբ գերեցին Գագիկին և, բանտարկելով իրենց պատկանող Կիզիստրալ ամրոցում (Կիլիկիա, Տիանա գավառ), սպանեցին:³³⁴⁹

3350. 1079 գարուն - Կիզիստրալ Գագիկի սպանության համար վրեժ լուծելու նպատակ հետապնդող Գագիկի որդի Դավթի գլխավորած Ծամնդավի, Գագիկ Բագրատունու գլխավորած Կեսարիայի, Ատոմ ու Աբուսահլ Արծրունիների գլխավորած Սեբաստիայի թագավորությունների, ինչպես նաև Փիլարտոս Վարաժնունու (մոտ 5.000) միացյալ բանակը չգրավեց Մանդալե եղբայրների գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³³⁵⁰ Ծամնդավի

թագավորությունը կործանվեց, իսկ Ճամնդավ ամրոցն ընկավ Դանիշմանյանների եմիրության տիրապետության տակ:

3351. 1079 նոյեմբեր – Նիկիայի ճ-մ³⁵¹

Հովհան Ներքինու, Գեորգի Պալեոլոգոսի և Կուրտիկ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ Վասիլ ամրոցից (Նիկիայից մոտ 5 կմ հյուսիս) առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) պաշարեցին քաղաքը ապստամբած Նիկեփոր Մլեի Հայի բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Չերծ մնալով ակտիվ գործողություններից՝ քաղաքը պաշարողները բանակցություններ սկսեցին դիմադրությունը դադարեցնելու վերաբերյալ, սակայն պաշարյալները, իմանալով, որ Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) մոտենում է քաղաքին, սկսեցին ձգձգել բանակցությունները:

I փուլ – Տեղեկանալով Իկոնիայի սուլթանության բանակի մոտենալու մասին՝ քաղաքը պաշարողները սկսեցին նահանջել:

II փուլ – Օգտվելով ստեղծված խառնաշփոթից՝ Իկոնիայի սուլթանության բանակը սկսեց հետապնդել և մանր հարձակումներով զգալի կորուստներ պատճառեց նահանջողներին, որոնք միայն մեծ դժվարությամբ կարողացան հեռանալ ու կենտրոնանալ Վասիլ ամրոցի մոտակայքում:

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Արդյունքում Նիկիան, Կիզիկոսը և Փոքր Ասիայի մնացած քաղաքները ընկան Նիկեփոր Մլեի Հայի տիրապետության տակ, որը, սակայն, չունենալով բավարար ուժեր, դրանցում տեղակայեց Իկոնիայի սուլթանության բանակներ:

3352. 1079 նոյեմբեր – Քարծրաքերոք (Կիլիկիա, Սիսից մոտ 30 կմ հյուսիս-արևմուտք), ինչպես նաև Կոպիտառ (Կիլիկիա, Սիսից մոտ 20 կմ արևելք) և Կոռոմզուլ (Կիլիկիա, Սիսից մոտ 22 կմ հյուսիս) ամրոցները Ռուբեն Ռուբինյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 10.000) ազատագրեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000)՝ հիմք դնելով Ռուբինյանների իշխանությանը: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր: 1081 թ-ի ապրիլին Նիկեփոր Մլեիը, համաձայնության գալով հենց նոր կայսր հռչակված իր աներձագ Ալեքսեյ I-ի հետ, դադարեցրեց ապստամբությունը և լքեց Փոքր Ասիան, սակայն Իկոնիայի սուլթանության բանակները չհեռացան գրաված տարածքներից և արդյունքում վերջնականապես ձևավորվեց գրեթե ողջ Փոքր Ասիան ընդգրկող Իկոնիայի սուլթանությունը: Սատրապական Հայաստանի XX ապստամբությունը վերջացավ:³³⁵²

3353. 1080 ամառ – Կարսը Ահմեդ Ուղուղիանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության և Կարսի եմիրության միացյալ բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Քարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.300 զինվոր:³³⁵³

3354. 1080 հոկտեմբեր – Քվեշ ամրոցի ճ-մ: Ահմեդ Ուղուղիանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության և Կարսի եմիրության միացյալ բանակը (մոտ 50.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Գեորգի II-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³³⁵⁴

3355. 1080 հոկտեմբեր - նոյեմբեր – Տայքը, Գուգարքը, ինչպես նաև Քարթլիի թագավորության մնացած տարածքը Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Շաղդադյանների և Կարսի եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց և նահանջեց:³³⁵⁵

3356. 1081 ապրիլ – Եղեսիայի շրջակայքը Սուլեյման իբն Գթլմուշի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 13.000) ասպատակեց և նահանջեց:³³⁵⁶

3357. 1081 ապրիլ – Լտար քերդի ճ-մ (Եղեսիայի մոտ): Սուլեյման իբն Գթլմուշի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Վասիլ-Ապուբապ Մամիկոնյանի և Սմբատ Վիսկացու կողմից գլխավորվող Փիլարտոս Վարաժնունու ռազմական պետության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³³⁵⁷

3358. 1081 մայիս - Խառանի ճ-մ: Ուկայյանների Էմիրության (2.000 հեծյալ) և Փիլարտոս Վարաժնունու (մոտ 500) միացյալ բանակը հաղթեց Սամոսատի շրջակայքը, Հայոց Միջագետքը ու Հյուսիսային Ասորիքը ասպատակած Իկոնիայի սուլթանության բանակին (10.000)՝ ազատելով գերվածներին ու հետ խլելով ավարը: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:³³⁵⁸

3359. 1081 մայիս - Նիկոմեդիայի ճ-մ³⁵⁹

Վարդ Բուրցեսի, Գեորգի-Լևոն Հայի և Նավատորմի հրամանատար Կոնստանդին Դալաշի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) նավերով մոտեցան փոքրասիական ափին տեղակայված Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 5.000):

I փուլ - Կայսերական բանակը ծովից ձեռնարկած մանր հարձակումներով ոչնչացրեց հակառակորդի բանակի ցրված ջոկատներից ոմանց:

II փուլ - Կայսերական բանակը ափիանում իրականացրեց ողջ ուժերով և մանր մարտերում պարտության մատնեց հակառակորդին, սակայն, արդյունքում ի վիճակի չլինելով զարգացնել հաջողությունը, հետ քաշվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:

Նորմանական I պատերազմ⁶⁶ (1081-1085)

3360. 1081 հունիսի 17 - 1082 փետրվարի 18 - Դիրիսիայի ճ-մ³⁶⁰

Ապուլիայի դուքս Ռոբերտ Գվիսկարի և նրա որդի Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորությամբ Բոհնիզիզ ծովով առաջխաղացած Ապուլիայի դքսության բանակը (30.000, 150 նավ⁶⁷), առանց մարտերի տիրելով Կորֆու կղզուն, շարժվեց դեպի հյուսիս ու, ծանր կորուստներ կրելով վրա հասած փոթորկից, ափ իջավ հյուսիս-արևմտյան Հունաստանում, ինչից հետո հունիսի 17-ին պաշարեց Դիրիսիան, որտեղ Գեորգիոս Պալեոլոգոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20) անցան համառ պաշտպանության: Տեղեկանալով հակառակորդի առաջխաղացման մասին՝ Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000⁶⁸, այդ թվում 7.000 սելջուկներ, 2.000 հունգարներ, 1.000 ֆրանկներ, 1.000 հետևակ վարյագներ, ինչպես նաև 2.800 պավլիկյաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում մեծ դոմեստիկոս Գրիգոր Բակուրյանը, Նիկեփոր Մլեհ Հայը, Ասպենդ Հայը, Գեորգի Լևոն Հայը, Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը, Դավաթանոս Հայը և Վարդ Բուրցեսը) սկսեցին շարժվել քաղաքի ուղղությամբ:

⁶⁶ Սկանդինավյան երկրներից և Նորմանդիայից արտագաղթող նորմանները, XI դարի առաջին քառորդից սկսած մեծացող թափով հանդես գալով որպես Բյուզանդական կայսրության վարձկաններ, աստիճանաբար հաստատվեցին Իտալիայի հարավում: Արդեն դարի կեսերին, օգտվելով բյուզանդական իշխանության թուլացումից, վերջիններս այստեղ հիմնեցին Ապուլիայի դքսությունը և սկսեցին ավազակային հարձակումների, ասպատակությունների ու ահաբեկությունների միջոցով ընդարձակել այն: Արդյունքում դարավերջին նորմանները, որպես հենակետ ունենալով Հարավային Իտալիան և Սիցիլիան, դարձան Բյուզանդական կայսրության վտանգավոր հակառակորդները ու լուրջ քայլեր ձեռնարկեցին Հունաստանը նվաճելու ուղղությամբ, թեև այդպես էլ հաջողության չհասան: Հետագայում վերջիններս իրենց ռազմական եռանդը լիովին ծախսեցին խաչակրաց առաջին արշավանքներում և արդեն XII դարի կեսերից դադարեցին իրենցից որևէ իրական ուժ ներկայացնել:

⁶⁷ Համաձայն Օրդերիկ Վիտալիսի՝ Ապուլիայի դքսության բանակը ունեցել է հազիվ 10.000 ռազմիկ, իսկ «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»-ը և Պետրոս Սարկավազը հայտնում են 15.000 հոգու մասին: Կարծում են այնուհանդերձ, որ ավելի հավաստի կարող են համարվել հենց Աննա Կոմնենոսի բերած տվյալները, քանի որ մի կողմից նա ավելի լավ էր տեղեկացված կայսերական առաջնակարգ հետախուզական տվյալներից ու նրա բերած թիվն զուտ ռազմական առումով իրոք, որ ավելի հավանական է, իսկ մյուս կողմից էլ՝ եվրոպական հեղինակները, առաջնորդվելով ֆեոդալական մտածելակերպով, նկատի են ունեցել Ապուլիայի դքսության բանակի միայն կորիզը՝ Օրդերիկի դեպքում հաշվի առնելով միայն ազնվականներին կամ ասպետներին, իսկ Պետրոսի և «Նորմանական համառոտ ժամանակագրության» պարագայում էլ՝ հաշվի դուրս թողնելով վարձկաններին և մնացած դաշնակիցներին:

⁶⁸ Լուսա Պրոտոսպարաֆիոսը հայտնում է, որ կայսրության բանակը կազմել է 70.000 ռազմիկ, Պետրոս Սարկավազը այդ թիվը հասցնում է 170.000-ի, իսկ Գաուֆրեդ Մալատերան ուղղակի հայտնում է. «*անթիվ զորք*»-ի մասին: Կարծում եմ, սակայն, որ քննարկվող ժամանակաշրջանում Բյուզանդական կայսրությունը որևէ կերպ չէր կարող ունենալ 170.000 ռազմիկ, իսկ 70.000 հոգի էլ լավագույն դեպքում կարող էր հաշվվել միայն կայսրության ողջ հաստիքային բանակը, այն դեպքում, երբ պարզ է, որ կոնկրետ արշավանքի ելած դաշտային բանակը պետք է, որ ավելի փոքր լիներ: Հաշվի առնելով վերոգրյալը, ինչպես նաև մարտի պատկերը, կարելի է ենթադրել, որ Ալեքսեյ I Կոմնենոսի բանակը կազմել է մոտ 20.000 ռազմիկ:

I փուլ – Հունիսի երկրորդ կեսին քաղաքը պաշարողները բանակցություններ սկսեցին, սակայն այդ ընթացքում պաշարյալների մի շրջատ հարձակվեց նրանց վրա և, որոշակի կորուստներ պատճառելով, վերադարձավ քաղաք:

II փուլ – Նախորդ իրադարձությունների հետ միաժամանակ Ալեքսեյ I-ի գործադրած դիվանագիտական միջոցառումների շնորհիվ Վենետիկի հանրապետությունն անցավ կայսրության կողմը և արդեն հունիսի վերջին քաղաքին մոտեցած վերջինիս նավատորմը (59 նավ) ծանր պարտության մատնեց Բոհեմուկո Տերենտացու գլխավորությամբ հարձակման անցած Ապուլիայի դքսության նավատորմին, որից հետո, Գեորգիոս Պալեոլոգոսի անձնական ղեկավարությամբ քաղաքից արտագրոհ իրականացրած կայազորի օգնությամբ արդեն ցամաքային ուժերով (մոտ 7.000) պարտության մատնելով նաև թշնամու ցամաքային ուժերին, մտավ Դիրիսիայի նավահանգիստ:

III փուլ – Հունիսի սկզբից մինչև օգոստոսի կեսեր Ապուլիայի դքսության բանակը մի շարք գրոհներ իրականացրեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ: Անհաջողությամբ ավարտվեց նաև քաղաքի գլխավոր գրոհը, որն իրականացվեց պաշարողական հսկայական մի աշտարակի կիրառմամբ, քանզի պաշտպանվողները հատուկ այդ նպատակով պատրաստված գերանի կիրառմամբ թույլ չտվեցին բացվել պարսպի վերին հատվածի ուղղությամբ բացվող պաշարողական այդ աշտարակի դարպասը, որից հետո նետերի ու այրվող նյութերի տարափ տեղացին աշտարակում տեղակայված ռազմիկների (500) վրա: Արդյունքում թշնամու ռազմիկները դիմեցին փախուստի, իսկ հաջող արտագրոհ իրականացրած պաշտպանվողներն էլ լիովին շարքից հանեցին պաշարողական աշտարակը: Այս և իրականացված այլ գործողությունների, ինչպես նաև սեփական ճամբարում տարածված սովի ու հիվանդությունների պատճառով Ապուլիայի դքսության բանակը կորցրեց 10.500 ռազմիկ:

IV փուլ – Հոկտեմբերի 15-ին Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը, միանալով Կոնստանդին Բողիսի գլխավորած Սերբական իշխանության բանակին (մոտ 5.000), արևելքից մոտեցավ քաղաքին և ճամբար զարկեց: Գնահատելով իրավիճակը՝ որոշում ընդունվեց մոտ օրերին վճռական մարտի մեջ մտնել հակառակորդի բանակի դեմ: Նախապես որոշվել էր գիշերային հարձակում գործել վերջինիս ճամբարի վրա և այդ նպատակով որոշ ուժեր ուղարկվել էին առաջ՝ թևանցում կատարելով թիկունք դուրս գալու նպատակով, սակայն, այն բանից հետո, երբ, տեղեկանալով հակառակորդի առաջխաղացման մասին, Ապուլիայի դքսության բանակը հոկտեմբերի լույս 18-ի գիշերը իր հերթին շարժվեց վերջինիս դեմ, թերակղզուց, որի վրա տեղավորված էր քաղաքը, դեպի մայրցամաք անցնելով նեղ ջրային հատվածի վրայով գցված կամրջով, նախնական ծրագիրը փոխվեց: Շրջանցման ուղարկված ուժերի հիմնական մասը հետ դարձավ, իսկ ավելի փոքր մասը անցավ քաղաք և միացավ վերջինիս կայազորին: Հոկտեմբերի 18-ի առավոտյան կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում կայսերական բանակի աջ թևի ղեկավարությունը ստանձնեց Նիկեփոր Մլեհ Հայը, ձախ թևինը՝ Գրիգոր Բակուրյանը, իսկ կենտրոնի և ողջ բանակի ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց Ալեքսեյ I-ը: Կենտրոնի և ձախ թևի առաջին շարքում տեղավորվեցին սելջուկները և հունգարները, ձախ թևի երկրորդ շարքում՝ վարյագները, աջ թևի երկրորդ շարքում՝ սերբերը, իսկ երրորդ շարքում տեղաբաշխվեցին մնացած ուժերը:

V փուլ – Ալեքսեյ I-ի բանակի կենտրոնի և ձախ թևի առաջին շարքը դանդաղորեն շարժվեցին թշնամու մարտակարգի ուղղությամբ, իսկ երկրորդ շարքը աստիճանաբար հետևեց նրան, ընդ որում սելջուկներն ու հունգարները խնդիր ունեին մարտերով առաջ քաշել հակառակորդին, իսկ հետևակ մարտնչող վարյագները՝ ապահովել նրանց պաշտպանությունը մերձամարտում: Իր հերթին Ռոբերտ Գվիսկարը սեփական բանակի կենտրոնում և աջ թևում առաջ ուղարկեց հեծելազորը՝ վերջինիս առաջ խնդիր դնելով հրապուրել հակառակորդին և խախտել նրա մարտակարգը: Արդյունքում երկու կողմերն էլ որոշ ժամանակ չկարողացան իրականացնել նախնական մարտական ծրագիրը և մարտ հեռամարտի բնույթ ստացավ:

VI փուլ – Ապուլիայի դքսության հեծելազորը, աստիճանաբար հետ մղելով սելջուկներին և հունգարներին, ի վերջո հարձակման անցավ սեփական աջ թևում ու հարվածեց վարյագներին, որից հետո, որոշ ժամանակ մարտը շարունակելուց հետո դիմեց կեղծ փախուստի: Հրապուրված իրենց իբր ձեռք բերած հաջողությամբ՝ վարյագները սկսեցին հետապնդել թշնամուն, սակայն, գործելով հետևակ վիճակում, արագորեն

հոգնեցին, ընդ որում, զգալի տարածություն հեռացած լինելով սեփական ուժերից, նրանք շրջապատվեցին և որոշ ժամանակ անց գրեթե ողջ կազմով ոչնչացան: Այս ընթացքում Գեորգիոս Պալեոլոգոսի գլխավորությամբ քաղաքից արտագրոհ իրականացվեց, սակայն այն որևէ էական արդյունքի չհանգեցրեց և քաղաքի կայազորը վերադարձավ ելման դիրքեր:

VII փուլ – Օգտվելով այն բանից, որ կայսերական բանակի ձախ թևը գործնականում արդեն ոչնչացված է, իսկ կենտրոնն էլ առաջ է անցել աջ թևից՝ Ռոբերտ Գվիսկարը վճռական հարձակման անցավ սեփական աջ թևում և կենտրոնում: Արդյունքում կայսերական բանակի կենտրոնը և ձախ թևի մնացորդները ծանր պարտություն կրեցին ու համառ ձեռնամարտից հետո դիմեցին փախուստի: Բռնկված մարտում այլոց թվում ընկան նաև Նիկեփոր Պալեոլոգոսը և և Կոնստանդինոս III-ը, իսկ Ասպենդ Յայն ու Ալեքսեյ I-ն էլ, համապատասխանաբար, ծանր ու թեթև վերքեր ստացան: Տեսնելով կատարվածը՝ Կոնստանդին Բողիևի գլխավորած Սերբական իշխանության բանակը, որը մինչ այդ էլ չէր մասնակցել մարտին, հեռացավ մարտադաշտից:

VIII փուլ – Ապուլիայի դքսության բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, ընդ որում այս ընթացքում գրեթե միայնակ մնացած Ալեքսեյ I-ը, մարտնչելով հակառակորդի հետապնդող ռազմիկների դեմ, միայն մեծ դժվարությամբ փրկվեց:

IX փուլ – Ապուլիայի դքսության բանակը շարունակեց քաղաքի պաշարումը, որը 1082 թ-ի փետրվարի 18-ին ի վերջո դադարեցրեց դիմադրությունը և հանձնվեց:

Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 6.000⁶⁹ զինվորից հայերը կորցրին մոտ 300 զինվոր, որոնց թվում ծանր վիրավորվեց Ասպենդ Յայը, դաշնակիցները՝ մոտ 6.700 զինվոր, թշնամին կորցրեց մոտ 12.000 զինվոր:

3361. 1081 ամառ - աշուն - Խորասանը և Բահիի շրջակայքը ապստամբած Շիհաբ-էդ-Դուլա Թեկիշի բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (7.000) ասպատակեցին:³³⁶¹
3362. 1081 աշուն - Ուտիքը և Կախթեին Սելջուկյան սուլթանության գերիշխանությունն ընդունած Գեորգի II-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 8.000), ինչպես նաև Սելջուկյան սուլթանության (մոտ 80.000) միացյալ բանակն ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին՝ ընդունելով Կախթեիի թագավորության հնազանդությունը:³³⁶² Արդյունքում Զարթլիի թագավորությունը վերջնականապես ընդունեց Սելջուկյան սուլթանության գերիշխանությունը՝ վերջինիս զիջելով Զարադուռի իշխանության տարածքը: Արդյունքում Օրբելյանները լքեցին հայրենի կալվածքները և տեղափոխվեցին Զարթլի:
3363. 1082 մայիսի սկիզբ - Յանիկայի ճ-մ (Յունաստանի հյուսիս-արևմուտք, Յանիկա լճի ափին)³³⁶³

Տեղեկանալով այն մասին, որ Ալեքսեյ I-ի դրդումով գործող Յոմեական Սրբազան կայսրության բանակը պատրաստվում է ներխուժել Ապուլիայի դքսության տարածք՝ Ռոբերտ Գվիսկարը մարտական գործողությունները շարունակելու համար տեղում թողեց Բոհեմունդ Տերենտացուն, իսկ ինքը որոշ ուժերով վերադարձավ Իտալիա: Դրանից հետո Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 20.000) կենտրոնացավ Յանիկայում և ամրացրեց քաղաքը: Այս պայմաններում Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 700 հեծյալ, այդ թվում մեծ դոմեստիկոս Գրիգոր Բակուրյանը, Նիկեփոր Մլեհ Յայը, Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը, Գեորգի Լևոն Յայը, Դավաթանոս Յայը և Վարդ Բուրցեսը) սկսեցին շարժվել քաղաքի ուղղությամբ:

Տեղեկանալով հակառակորդի բանակի առաջխաղացման մասին՝ Ապուլիայի դքսության բանակը դուրս եկավ քաղաքից և նրա մատույցներում մարտակարգ ընդունեց:

⁶⁹ Համաձայն Լուպ Պրոտոսպարիոսի:

Կայսերական բանակը ևս մարտակարգ ընդունեց, ընդ որում, ցանկանալով խուսափել կենտրոնի ուղղությամբ հակառակորդի հեծելազորի հզոր հարձակումից, այստեղ պատրաստվեցին հատուկ սայլեր, որոնք նախատեսված էին հակառակորդի հարձակումը սկսվելուն պես վերջինիս առաջխաղացող հեծելազորի ուղղությամբ դրանք գլորելու և այդ կերպ հեծելազորի հուժկու հարվածը հնարավորինս չեզոքացնելու համար:

I փուլ – Կայսերական բանակի թեթև հետևակայինները մոտեցան հակառակորդի բանակին և աղեղների հարվածի տակ առան վերջինիս:

II փուլ – Կենտրոնից դեպի թևեր տեղաշարժված և երկու մասի բաժանված Ապուլիայի դքսության բանակը թևային շրջանցիկ հարված հասցրեց հակառակորդին: Բռնկվեց համառ մարտ, սակայն ի վերջո կայսերական բանակը տեղի տվեց և դիմեց փախուստի:

III փուլ – Ապուլիայի դքսության բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, ընդ որում գրեթե մենակ մնացած Ալեքսեյ I-ը, մարտնչելով հակառակորդի հետապնդող ռազմիկների դեմ, դժվարությամբ փրկվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3364. 1082 մայիսի վերջ – Յանիայի ճ-մ: Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 20.000), խուսափելով հակառակորդի բանակի կենտրոնի առջև ցրված մանր և սուր չորսծայրանի ոգնիներից ու հարվածելով վերջինիս թևերին, հաղթեց Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000 հեծյալ, այդ թվում մեծ դոմեստիկոս Գրիգոր Բակուրյանը, Նիկեփոր Մլեհ Հայը և Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³³⁶⁴

3365. 1082 հունիս - հոկտեմբեր – Օլսոնո Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 15.000) չգրավեց Արև Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), որից հետո, ասպատակելով Բուդաբիայի հյուսիսային և կենտրոնական մասերը, կենտրոնացավ Լարիսսայի շրջակայքում: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³³⁶⁵

3366. 1082 նոյեմբերի 26 - 1083 ապրիլի 26 – Լարիսսայի ճ-մ³³⁶⁶

Ապուլիայի դքսության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց քաղաքը, որտեղ Լևոն Կեֆալիոնոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20) անցան համառ պաշտպանության:

I փուլ – 1082 թ-ի նոյեմբերի 26-ից մինչև 1083 թ-ի ապրիլի կես Ապուլիայի դքսության բանակը մի շարք գրոհներ իրականացրեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

II փուլ – 1083 թ-ի ապրիլի 23-ին սեփական բանակ ժամանեց Բոհեմունդ Տերենտացին՝ պատրաստվելով վճռական գործողությունների: Միաժամանակ, տեղեկանալով զարգացող իրադարձությունների մասին, Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում 7.000 սելջուկներ և օղուզներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում մեծ դոմեստիկոս Գրիգոր Բակուրյանը, Նիկեփոր Մլեհ Հայը և Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը) ապրիլի երկրորդ կեսին մոտեցան քաղաքին ու ապրիլի 23-ին ճամբար զարկեցին նրա մոտակայքում: Հակառակորդի մասին անհրաժեշտ տեղեկություններ հավաքելով՝ Ալեքսեյ I-ը գլխավոր հրամանատարներ նշանակեց Նիկեփոր Մլեհին և Վասիլ-Կուրտիկին, ինչից հետո նրանց հիմնական ուժերով թողեց տեղում և հրամայեց սովորական ձևով մարտակարգ ընդունել ու մարտ տալ, իսկ ինքը ընտրյալ ջոկատով անցավ հակառակորդի թիկունք:

III փուլ – Ապրիլի 24-ին, ցանկանալով աննկատ դարձնել Ալեքսեյ I-ի ուժերի տեղաշարժը, Նիկեփոր Մլեհի ու Վասիլ-Կուրտիկի ղեկավարած ուժերը հարձակվեցին հակառակորդի վրա և, մինչև ուշ երեկո մարտնչելով նրա հետ ու շեղելով վերջինիս ուշադրությունը, հնարավորություն տվեցին Ալեքսեյ I-ի ուժերին դարանակալ դիրքեր գրավել, որից հետո նահանջեցին ելման դիրքեր:

IV փուլ - Ապրիլի 25-ի առավոտյան, ցանկանալով վճռական բեկում մտցնել մարտում, Բոհեմունդ Տերենտացին երկու ջոկատների ուժով վճռական հարձակման անցավ կենտրոնում, որտեղ հակառակորդի բանակը, որոշակի դիմադրություն ցույց տալուց հետո, դիմեց կանխամտածված նահանջի՝ իր հետևից քաշելով Ապուլիայի դքսության բանակի հիմնական ուժերին:

V փուլ - Ալեքսեյ I-ի տրամադրության տակ եղած ուժերը թիկունքից ներխուժեցին հակառակորդի ճամբար, որտեղ զգալի ջարդ իրականացրին և մեծ ավար ձեռք գցեցին:

VI փուլ - Ցանկանալով ամրապնդել հաջողությունը՝ Ալեքսեյ I-ը կենտրոնում ճեղքած և առաջ անցած հակառակորդի ջոկատների հետքերով ուղարկեց սելջուկներին և օղուզներին: Սրանք, հասնելով Բրիենի գլխավորությամբ գործող վերջապահ ջոկատին, ուժեղ նետածգությամբ ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս և շփոթի մատնեցին:

VII փուլ - Տեղեկանալով թիկունքում զարգացող իրադարձությունների մասին՝ Բոհեմունդ Տերենտացին շուռ տվեց առաջապահում գործող իր ջոկատը և մյուս ջոկատի հետ միասին հարձակվեց սելջուկների ու օղուզների վրա, որոնք, չդիմանալով այդ հարձակմանը, դիմեցին փախուստի՝ հետապնդվելով հակառակորդի կողմից: Դրանից հետո, հավաքելով ցրված ուժերը, Ապուլիայի դքսության բանակը սկսեց նահանջել և օրվա վերջում ճամբար զարկեց միայն մեկ ու նեղ անցում ունեցող մի հովտում:

VIII փուլ - Ապրիլի 26-ի առավոտյան Միքայել Դուկասի գլխավորությամբ թշնամուն հետապնդող ուժերը մոտեցան Ապուլիայի դքսության ճամբարած բանակին և փորձեցին անակնկալ հարված հասցնել: Արդյունքում առաջապահում գտնվող սելջուկները և օղուզները զգալի կորուստներ պատճառեցին հակառակորդի բանակին, սակայն վերջապահ ուժերի շարքում սկիզբ առած չհամաձայնեցված գործողությունների արդյունքում վերջինս կարողացավ կենտրոնացնել ուժերը, անցնել հակահարձակման և, պարտության մատնելով ընդդիմակալողներին, կեսօրին դուրս շարտել Նրանց հովտից:

IX փուլ - Օրվա երկրորդ կեսին մարտադաշտին մոտեցող Ալեքսեյ I-ի հիմնական ուժերը, հարվածելով Միքայել Դուկասի ջոկատին հետապնդող հակառակորդի բանակին, հետ շարտեցին վերջինիս: Արդյունքում Ապուլիայի դքսության բանակը, ի վերջո պոկվելով հակառակորդից, շարժվեց դեպի **Տոկլայա** (Լարիսսայի մոտ), իսկ հետո էլ հավաքվեց **Կաստորիայի** մոտ:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Մի քանի օր անց Ապուլիայի դքսության բանակի ռազմիկները, մասամբ սեփական նախաձեռնությամբ, իսկ մասամբ էլ Ալեքսեյ I-ի դրդումով, սկսեցին պահանջել պատերազմի նախորդ տարիների համար իրենց խոստացված ու չվճարված գումարը և, քանի որ Բոհեմունդը ի վիճակի չէր կատարել Նրանց այդ պահանջը, Նրա բանակի մարտունակությունը էականորեն անկում ապրեց, իսկ շատ ռազմիկներ էլ, լքելով Նրա շարքերը, հեռացան:

3367. 1083 Նոյեմբեր - **Կաստորիան** Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000, այդ թվում մեծ դոմեստիկոս Գրիգոր Բակուրյանը, Նիկեփոր Մլեհ Հայը և Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը) գրավեցին Ապուլիայի դքսության բանակից (մոտ 500) այն բանից հետո, երբ ցամաքի ու լճի կողմից իրականացված միաժամանակյա գրոհի արդյունքում ստիպեցին հակառակորդի կայազորին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր, որոնց մի մասը հետագայում ծառայության անցավ կայսերական բանակի կազմում:³³⁶⁷ Ստեղծված երկիմաստ պայմաններում, աչքի տակ ունենալով սեփական բանակի փաստացի կազմալուծումը, Բոհեմունդ Տերենտացին Նոր ուժեր բերելու նպատակով անցավ Ապենինյան թերակղզի, որտեղ Ռոբերտ Գվիսկարն իր հերթին Նոր պատրաստություններ տեսավ: 1084 թվականին, սակայն, պատերազմական գործողությունների ծանրությունն անցավ ծովին: Արդյունքում Ադրիատիկ ծովում մի շարք ընդհարումներ տեղի ունեցան Ապուլիայի դքսության և Ալեքսեյ I-ի դրդումով գործող Վենետիկի Հանրապետության Նավատորմերի միջև, որոնք ավարտվեցին վերջինիս համոզիչ հաղթանակով: Դրանից հետո Ռոբերտ Գվիսկարը, կենտրոնացնելով Նոր ուժեր և նախատեսելով պատերազմը վերսկսել արդեն հաջորդ տարի, 1085 թվականի հուլիսին 17-ին մահացավ: Դրան հաջորդած խառնաշփոթի պայմաններում Դիրիխիան անցավ Բյուզանդական կայսրությանը, իսկ Նորմանական I պատերազմն էլ փաստացի ավարտվեց:

3368. 1083 սեպտեմբերի 13 – Եղեցիա մտավ Փիլարտոս Վարաժնունու գլխավորած բանակը (մոտ 10.000) և գերեց բաղաթի դուքս հռչակված Սմբատ Վիկացուն, ինչպես նաև նրան ընդդիմացող Արշուկ, Իշխան ու Թոտոռակ մեծամեծներին: Արշուկը սպանվեց, իսկ մնացածները կուրացվեցին:³³⁶⁸
3369. 1084 հունիս 20 – Ալեքսանդրիան վեզիր Պետրոս Յայի ու հազարապետ Աթեգին Յայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 20.000) և Յայկական (մոտ 10.000, այդ թվում Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Յայը և Կոնստանդին Յայը) միացյալ բանակը գրավեց Պետրոսի ապստամբած որդի Ահմեդի բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³³⁶⁹
3370. 1084 հունիսի 24 – Սալիդը (Եգիպտոսի հյուսիս, ծովի ափին) վեզիր Պետրոս Յայի ու հազարապետ Աթեգին Յայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 20.000) և Յայկական (մոտ 10.000, այդ թվում Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Յայը և Կոնստանդին Յայը) միացյալ բանակը գրավեց Ահմեդի բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³³⁷⁰
3371. 1084 հուլիսի կես – Դամիեթայի ճ-մ: Վեզիր Պետրոս Յայի ու հազարապետ Աթեգին Յայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 30.000) և Յայկական (մոտ 10.000, այդ թվում Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Յայը և Կոնստանդին Յայը) միացյալ բանակը հաղթեց Ահմեդի բանակին (ընդհանուր՝ մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³³⁷¹ Ահմեդը գերվեց և հորից ներում ստացավ: Որոշ ժամանակ անց, սակայն, այն բանից հետո, երբ Ահմեդը կրկին անհնազանդություն ցուցաբերեց, Պետրոսի հրամանով նա սպանվեց:
3372. 1084 սեպտեմբեր - 1085 գարուն – Դամասկոսը վեզիր Պետրոս Յայի ու հազարապետ Աթեգին Յայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 50.000) և Յայկական (մոտ 10.000, այդ թվում Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Յայը և Կոնստանդին Յայը) միացյալ բանակը չգրավեց Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի գլխավորած Դամասկոսի Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³³⁷²
3373. 1084 սեպտեմբեր – Ամիրի ճ-մ: Արտուխի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) հաջողությամբ ավարտված բանակցություններից և հաշտության կնքումից հետո լուսաբացին անակնկալ հարձակումով հաղթեց Ուկայյանների և Մրվանյանների Էմիրության ճամբարած միացյալ բանակին (մոտ 20.000), որից հետո պաշարեց բաղաթը, սակայն որևէ արդյունքի չհասավ: Յաղթողները կորցրին մոտ 7.000, պարտվողները՝ մոտ 15.000 զինվոր:³³⁷³

3374. 1084 դեկտեմբերի 10 - 1085 հունվարի 12 – Անտիոքի գրավումը³³⁷⁴

Փիլարտոս Վարաժնունու որդի Պարսամի⁷⁰ աջակցությամբ գործող Սուլեյման իբն Գթլմուշի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (3.000) դեկտեմբերի 10-ի լույս 11-ի գիշերը աննկատ մոտեցավ Փիլարտոս Վարաժնունու բանակի (մոտ 100) կողմից պաշտպանվող բաղաթի պարիսպներին:

I փուլ – Թշնամու ռազմիկները նիզակներին ամրացված պարանների օգնությամբ բարձրացան պարիսպների վրա և վաղ առավոտյան անակնկալ հարձակումով գրավեցին բաղաթը, ընդ որում բաղաթի կայազորի մնացորդը ամրացավ միջնաբերդում:

II փուլ – 1085 թվականի հունվարի 12-ին, չունենալով պաշտպանվելու հետագա հնարավորություն, միջնաբերդում ամրացած հայերը, ստանալով բավարար երաշխիքներ, հանձնվեցին, սակայն սպանվեցին:

Յայերը կորցրին մոտ 95, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:

3375. 1085 հունվարի կես – Սինտաը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 1.000) անակնկալ հարվածով գրավեց Տրապիզոնի իշխանության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³³⁷⁵ Շուտով, սակայն, օգտվելով այն բանից, որ Մելիք-Շահի ղեսպան Չաուշը անցել է իր կողմը, Ալեքսեյ I-ը համոզեց վերջինիս, օգտվելով

⁷⁰ Ըստ իբն ալ-Ասիրի:

սուլթանական հրովարտկից, հեռացնել թշնամական կայազորը քաղաքից և հանձնել այն Բյուզանդական կայսրությանն:

3376. 1085 գարուն - Տարսնը, Ադանան, Մամեստիան, Անարգաբան, Մարաշը, Խարբեղորը և Բայուն, ինչպես նաև Մառ ամրոցը (վերջինը՝ Կիլիկիա, Ալեքսանդրեյ գավառ, Ամանոսյան լեռների հարավ Կիլիկիա, Ալեքսանդրեյ գավառ, Ամանոսյան լեռների հարավ, Պադրասից մոտ 7 կմ հյուսիս-արևելք) Սուլեյման իբն Գթլմուշի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Փիլարտոս Վարաժնունու բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Կիլիկիայի հիմնական մասը ընկավ Իկոնիայի սուլթանության տիրապետության տակ:³³⁷⁶ Նույն տարվա հուլիսին, սակայն, Դամասկոսի եմիրության դեմ տրված խոշոր ճակատամարտում Իկոնիայի սուլթանության բանակը ջախջախիչ պարտություն կրեց, Սուլեյմանը, խուսափելով գերությունից, ինքնասպանություն գործեց և Իկոնիայի սուլթանությունը տրոհվեց բազմաթիվ մանր իշխանությունների ու թուլացավ:
3377. 1085 գարուն - Ամիրո, Տարանակեղոր, Խյաթը, ինչպես նաև Բգաբդե ամրոցը Արտուկի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Մրվանյանների եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 8.000) և քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000), որից հետո, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ, հեռացավ: Հայերը կորցրին մոտ 900, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³³⁷⁷
3378. 1085 հոկտեմբեր - Խաչենի թագավորության տարածք Ծղուկ-Բադե-Կոմսական երթուղով ներխուժեց Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000), սակայն, ենթարկվելով Մեհևան և Գևորգ Մեհևանյան իշխանների գլխավորած Խաչենի թագավորության բանակի (մոտ 8.000) անկանոն հարվածներին, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³³⁷⁸
3379. 1085 հոկտեմբերի սկիզբ - Նիկիայի ճ-վ: Թաթիկի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000, այդ թվում նորմաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) նորմանների համարձակ հակազորից հետո հաղթեցին քաղաքից հարձակված Իկոնիայի սուլթանության բանակին (200 հեծյալ), որից հետո, խուսափելով թշնամու առաջխաղացած խոշոր ուժերից (15.000), նահանջեցին Վասիլ ամրոց, իսկ հետո էլ՝ Նիկոմեդիայի շրջակայք: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³³⁷⁹
3380. 1085 հոկտեմբերի սկիզբ - Պրենեստոսի ճ-վ (Նիկոմեդիայի մոտ): Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 1.000) հասավ Թաթիկի գլխավորությամբ նահանջող Բյուզանդական կայսրության ճամբարած բանակին (մոտ 900, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 99) ու փորձեց անակնկալ հարված հասցնել, սակայն պարտություն կրեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³³⁸⁰
3381. 1085 հոկտեմբերի կես - հոկտեմբերի վերջ - Կիլառիսիոսի ծովագամաքամարտ (Բեոս կղզու մոտ)³³⁸¹

Թաթիկի և Նավատորմի հրամանատար Մանուիլ Բուտումիտի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000, այդ թվում նորմաններ, 50 նավ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) մոտեցան Իկոնիայի սուլթանության գերագույն կառավարիչ հռչակված Աբուլ-Կասիմի գլխավորած բանակին (մոտ 7.000), որը զբաղված էր Նավաշինությամբ:

I փուլ - Հոկտեմբերի կեսին կայսրության բանակը, ծովով սրընթաց երթով մոտենալով հակառակորդին, այրեց արդեն իսկ կառուցված կամ կառուցվող նավերը: Մինչ այդ, սակայն, Աբուլ-Կասիմի ռազմիկները հասցրին նահանջել և որոշ հեռավորության վրա ամուր դիրքեր գրավել:

II փուլ - Հաջորդ օրը մոտեցավ քրիստոնյաների ցամաքային բանակը, որը, հարմար դիրքեր գրավելով, 15 օր շարունակ մանր մարտեր մղեց հակառակորդի բանակի դեմ: Վերջինս, սակայն, այդ ընթացքում սկսեց համալրումներ ստանալ:

III փուլ - Հոկտեմբերի վերջինը կայսրության բանակն անցավ համընդհանուր հարձակման և, մեծապես շնորհիվ նորմանական հեծելազորի հաջող գործողությունների, ծանր պարտության ու փախուստի մատնեց հակառակորդին:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր: Շուտով, հաշվի առնելով նաև այն, որ թուլանում էին նաև Իկոնիայի սուլթանությունում իշխանությունն ըստ Էուբյան բռնազավթած Աբուլ-Կասիմի դիրքերը և Էմիր Բուզանի գլխավորությամբ արևելքից արշավանք է սկսվել իր դեմ, վերջինս ընդունեց Ալեքսեյ I-ի առաջարկը և հաշտություն կնքեց:

3382. 1086 մարտի սկիզբ - մայիսի վերջ - Նիկիան Էմիր Բորսուկի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) չգրավեց Աբուլ-Կասիմի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության և Բյուզանդական կայսրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³³⁸²

Պաժինակական II պատերազմ⁷¹ (1086-1091)

3383. 1086 ամառ - Քելլատովոյի ճ-մ (Բուլղարիա, Պլովդիվից հյուսիս)³³⁸³

Արևմուտքի դոմեստիկոս Գրիգոր Բակուրյանի և Բրանասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մոտեցան Թրակիա ներխուժած Պաժինակական խանության բանակին (մոտ 70.000) և ճամբարեցին: Հաշվի առնելով ուժերի անհավասարությունը՝ Գրիգոր Բակուրյանը առաջարկեց պաշտպանողական մարտ տալ, սակայն Բրանասը պնդեց հարձակողական գործողության անհրաժեշտության մասին: Արդյունքում Գրիգոր Բակուրյանը ստիպված համաձայնեց վերջինիս հետ, քանի որ հակառակ դեպքում նրան կմեղադրեին հանցավոր անգործության մեջ, որովհետև հակառակորդն ամայացնում էր շրջակայքը: Կայսերական բանակը մարտակարգ ընդունեց, ընդ որում կենտրոնի և ողջ բանակի ղեկավարությունը ստանձնեց Գրիգոր Բակուրյանը:

I փուլ - Կայսերական բանակը անցավ հարձակման, որի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ:

II փուլ - Օգտվելով թվական գերակշռությունից՝ Պաժինակական խանության բանակը շրջապատեց հակառակորդի բանակին և ծանր պարտության մատնեց:

Հայերը կորցրին մոտ 700 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Գրիգոր Բակուրյանը, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Բրանասը, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

3384. 1086 սեպտեմբեր - Մարիցա գետի ճ-մ (Ֆիլիպպոպոլսի մոտ): Թաթևի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000), հարձակվելով թևերից, հաղթեցին հավաքած ավարը պահպանող Պաժինակական խանության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր: Տեղեկանալով կատարվածի մասին՝ Պաժինակական խանության բանակը հավաքեց ցրված ուժերը, մոտեցավ հակառակորդին, սակայն, այն բանից հետո, երբ կողմերը մարտական կարգ ընդունած երեք օր առավոտից երեկո կանգնեցին միմյանց դիմաց, ի վերջո նահանջեց:³³⁸⁴

3385. 1086 նոյեմբեր - Թլպաշար ամրոցը Խարբերդի Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Ֆրանկներից (մոտ 1.000) և, սպառնալով մահապատժի ենթարկել մինչ այդ գերված Թլպաշարի տեր Հելվիոս Ֆրանկապոլին, ստիպեց ամրոցի կայազորին հանձնվել: Հելվիոսը մահապատժի ենթարկվեց, Թլպաշարի ռազմական պետությունը ոչնչացավ, իսկ նրա տարածքն անցավ Խարբերդի Էմիրությանը:³³⁸⁵

3386. 1086 աշուն - Խորասանը և Բահիի շրջակայքը ապստամբած Շիհաբ-Էդ-Դուլա Թեկիշի բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (7.000) ասպատակեցին:³³⁸⁶

⁷¹ 1080-ական թվականների սկզբին ղվչախները վերսկսեցին իրենց առաջխաղացումը դեպի արևմուտք և ստիպեցին մինչ այդ Կիլիկյան Ռուսիայից պարտություններ կրած պաժինակներին թողնել Մերձսևծովյան տափաստանները: Ի վիճակի չլինելով դիմադրել ղվչախներին և հետապնդվելով վերջիններիս կողմից՝ պաժինակները անցան Դանուբը և փորձեցին հաստատվել Բուլղարիայի տարածքում: Հենց դրա արդյունքը հանդիսացավ Պաժինակական II պատերազմը:

3387. 1086 աշուն – Թեղսեղ (Հյուսիս-արևելյան Պարսկաստան, Ամու-Դարյա գետի աջ ափին) Սելջուկյան սուլթանության կառավարական բանակը (մոտ 100.000) պաշարեց Շիհաբ-էդ-Դուլա Թեկիշի բանակից (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500) ու ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³³⁸⁷ Թեկիշը գերվեց և որոշ ժամանակ հետո սպանվեց:
3388. 1087 հունվարի 3 - մարտի 3 – Եղեսիակ Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Պարսամ Հայի գլխավորած Փիլարտոս Վարաժնունու ռազմական պետության կայազորից (մոտ 2.000): Պարսամը զոհվեց, իսկ կարճ ժամանակ անց մահացավ նաև Փիլարտոսը: Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³³⁸⁸ Եղեսիայի կառավարիչ դարձավ Փիլարտոսի նախկին վասալ Թորոս իշխանը: Ու, թեև քաղաքի միջնաբերդում տեղավորվեց սելջուկյան կայազոր, սակայն մի քանի տարի անց տարի Թորոսին հաջողվեց հեռացրել նրան քաղաքից: Փիլարտոս Վարաժնունու պետությունը կործանվեց, իսկ նրա տարածքի հիմնական մասը անցավ Իկոնիայի սուլթանությանը, թեև վերջինիս իշխանությունը գրաված տարածքներում մեծապես կրում էր ձևական բնույթ: Զեսունը և Ռաբան ամրոցը անցան Վասիլ Գող Կամսարականին, որը ստեղծեց չափերով ավելի փոքր հերթական ռազմական պետությունը: Իրենց հերթին Մելիտեում, Մարաշում և Սևավերակ ամրոցում լիովին անկախ շարունակեցին իշխել համապատասխանաբար Փիլարտոսի նախկին վասալներ Գաբրիել իշխանը, Թաթուլ իշխանը, ինչպես նաև Պողոս Սևավերակցին ու նրա եղբայր Նիկեփորը:
3389. 1087 գարուն – Պիրր և Նզդիկ Աբլղարիբ Պահլավունու և նրա եղբայր Լիկի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 1.000) գրավեց Խարբերդի Էմիրության բանակից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 150 զինվոր:³³⁸⁹ Ստեղծվեց Պիրի Պահլավունիների ռազմական պետությունը:
3390. 1087 գարուն – Կուլիի ճ-մ (Էնոսից մոտ 10 կմ հյուսիս-արևելք): Նիկողայոս Մավրո-Կատակոլոնի, Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանի և Բեբեցիոտ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) համառ մարտում հաղթեցին Պաժինականական խանության բանակին (80.000, այդ թվում մեծաթիվ ղվչախներ և փոքրաթիվ հունգարներ): Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 45.000 զինվոր:³³⁹⁰
3391. 1087 օգոստոսի 1 - օգոստոսի կես – Ղորոստոյի ճ-մ³³⁹¹

Ցանկանալով վերջ տալ Դանուբն անցած և սեփական տերությունը ասպատակող Պաժինականական խանության բանակի (մոտ 60.000, այդ թվում մեծաթիվ ղվչախներ) գործողություններին՝ Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում պավլիկյաններ, բուլղարներ, նորմաններ և օղուզներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000, այդ թվում Նիկեփոր Մլեհ Հայը, Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը, Նիկողայոս Մավրո-Կատակոլոնը, Գրիգոր Մավրո-Կատակոլոն և Բեբեցիոտ Հայը) ամառվա սկզբին սկսեցին աստիճանաբար շարժվել հակառակորդի ուղղությամբ: Միաժամանակ Գեորգիոս-Թորոս Կատակոլոնի⁷² գլխավորությամբ Դանուբ գետով Դորոստոլի ուղղությամբ ուղարկվեց ուժեղ նավատորմ (մոտ 100 նավ), որի առջև խնդիր դրվեց ոչնչացնել հակառակորդի հաղորդակցությունը գետով, խոչընդոտել վերջինիս նահանջին և առիթի դեպքում թիկունքային հարված հասցնել:

I փուլ – Օգոստոսի առաջին կեսին, ենթարկվելով հակառակորդի բանակի մանր հարձակումներին, կայսերական բանակը հասավ Դորոստոլ և պաշարեց քաղաքը: Ի պատասխան դրա՝ հակառակորդը ամուր պաշտպանություն կազմակերպեց քաղաքում և սկսեց կենտրոնացնել ուժերը, իսկ Ղվչախական խանության խոշոր ուժեր էլ պաժինակների առաջնորդների խնդրանքով հյուսիսից սկսեցին մոտենալ Դանուբին:

II փուլ – Օգոստոսի կեսին կայսերական բանակը մի քանի գրոհներ ձեռնարկեց և ի վերջո գրավեց քաղաքը, սակայն հակառակորդի կայազորի մնացորդը ամրացավ միջնաբերդում: Ստեղծված պայմաններում, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ միջնաբերդը գրավելը զգալի դժվարություն էր ներկայացնում, իսկ ուժերը կենտրոնացրած

⁷² Ուսումնասիրողները հակված են մի քանի տարի անց հիշատակվող «Ալեքսանդր Եվթորփիոս» անվան տակ տեսնել Չոնորասի կողմից հիշատակվող Թորփիոս Կատակոլոնին, որի տղա Նիկեփորը հետագայում ամուսնացավ Ալեքսեյ I-ի աղջիկ Մարիայի հետ: Այսպիսով՝ Եվթորփիոսները կարող են համարվել Կատակոլոնների մի ճյուղը:

Պաժինակական խանութային բանակն էլ արդեն մոտենում էր քաղաքին, Ալեքսեյ I-ը հետ քաշեց իր ուժերը քաղաքից և ճամբար զարկեց դրա մոտակայքում: Հաջորդ օրը առավոտյան կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում կայսերական բանակի ձախ թևի ղեկավարությունը ստանձնեց Նիկեփոր Մլեի Հայը, աջ թևի կառավարումը հանձնվեց Կաստամոնիտոսին ու Թաթիկին, իսկ կենտրոնի և ողջ բանակի ղեկավարությունն էլ իր վրա վերցրեց Ալեքսեյ I-ը: Օղուզները և Նորմանները տեղակայվեցին պահեստազորում: Մարտակարգ ընդունեց նաև Պաժինակական խանութային բանակը՝ հիմքում ունենալով իրար կապված սայլերից կազմված դաշտային ամրությունը և սպասելով մարտադաշտին մոտեցող Ղիֆախական խանութային բանակին (36.000): Ալեքսեյ I-ը նախատեսել էր մոտիկ թողնել հակառակորդի բանակին և կտրուկ հակահարձակումով պարտության մատնել վերջինիս, այն դեպքում, երբ Պաժինակական խանութային բանակի հրամանատարությունը նպատակ ուներ մանր հարձակումներով սեփական ամրացված դիրքերի վրա քրիստոնյաների հարձակում հրահրել, այդ կերպ կորուստներ պատճառել վերջինիս և օգնության հասած ուժերի հետ միասին վերջնական պարտության մատնել:

III փուլ - Վաղ առավոտվանից մինչև երեկո ընթացավ փոխադարձ հարձակումների բնույթ ստացած համառ մարտ, ընդ որում մի քանի անգամ հակառակորդին այնուհանդերձ հաջողվեց իրենց ամրացված դիրքերի վրա հրահրել կայսերական բանակի հարձակումը և զգալի կորուստներ պատճառել վերջինիս: Ծանր կորուստներ կրեցին հատկապես Նորմանները:

IV փուլ - Օրվա վերջում ի վերջո մարտադաշտին մոտեցավ Պաժինակական խանութային բանակի մյուս մասը և հուժկու հարված հասցրեց կայսրության բանակին, ինչի հետևանքով վերջինս ծանր պարտություն կրեց ու դիմեց փախուստի:

V փուլ - Պաժինակական խանութային բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, ընդ որում գրեթե միայնակ մնացած Ալեքսեյ I-ը, մարտնչելով հակառակորդի հետապնդող ռազմիկների դեմ, դժվարությամբ փրկվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 1.500 զինվոր, որոնց թվում գերվեց, սակայն հետագայում փրկագնվեց նաև Նիկեփոր Մլեիը, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:

3392. 1087 ամառ - Գանձակը Սելջուկյան սուլթանության (մոտ 60.000) և Գրիգոր Զաչ Պահլավունու գլխավորած Անիի (մոտ 6.000) միացյալ բանակը պարիսպը փլելով ու աշտարակներից մեկը զավթելու միջոցով գրավեց Փատլուն իբն Փատլունի գլխավորած Շադդադյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100, այդ թվում Աշոտ Բագրատունին): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր, պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ 700 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Աշոտը, դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր: Արդյունքում Շադդադյանների էմիրությունը կորցրեց Ուտիքում ունեցած իր բոլոր տիրույթները, ինչից հետո էմիրության կենտրոնը տեղափոխվեց Անի, որտեղ իշխանության էր հասել Աբուլ-Ասվար Շավուրի որդի Մանուչիր իբն Շավուրը:³³⁹²
3393. 1088 գարուն - աշուն - Սերբական իշխանության տարածքը Հովհաննես Դուկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) ասպատակեցին:³³⁹³
3394. 1088 աշուն - Դուկլայի ճ-մ: Հովհաննես Դուկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 25.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 250) հաղթեցին Կոնստանդին Բողինի գլխավորած Սերբական իշխանության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 25, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³³⁹⁴
3395. 1089 գարուն - Ալկան, Տյուրոսը, Սիդոնը և Բիբլոսը վեզիր Պետրոս Հայի ու հազարապետ Ասթեզին Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 60.000) և Հայկական (10.000, այդ թվում Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Հայը և Կոնստանդին Հայը) միացյալ բանակը գրավեց տեղի էմիրությունների բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Ստեղծվեց գրաված քաղաքներն ընդգրկող Ամմարյանների էմիրությունը:³³⁹⁵
3396. 1089 հոկտեմբեր - Բարգավիան (Ասորիք, Լաոդիկեայից մոտ 60 կմ հյուսիս-արևելք) Հայեայից առաջխաղացած Հալեայի էմիրության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Հայկական կայազորից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³³⁹⁶

3397. 1090 գարուն – Խարհոպոյսի ճ-մ: Պածինակական խանութային բանակը (մոտ 5.000) դարանը գցեց և անակնկալ հարվածով հաղթեց սեփական ճամբարի վրա հարձակվող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 200): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 300 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցները՝ մոտ 270 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 20 զինվոր:³³⁹⁷
3398. 1090 գարուն – Ապրոսի ճ-մ (Հյուսիսային Բուլղարիա): Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000, այդ թվում նորմաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին ավար ձեռք բերելու համար մեկնած Պածինակական խանութային բանակին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 20 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 300 սպանված և վիրավոր, 300 գերի:³³⁹⁸
3399. 1090 մայիսի 19 – Քեոսի ծովամարտ: Էմիր Չախանի գլխավորությամբ ծովափնյա շրջանները ասպատակող Իկոնիայի սուլթանության նավատորմը (մոտ 100 նավ) հաղթեց առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 100 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր, մոտ 10 նավ, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր, 2 նավ:³³⁹⁹
3400. 1090 ամառ – Քեոսի ճ-մ³⁴⁰⁰

Կոնստանդին Դալաշի և Օպոսի գլխավորությամբ ավիանում իրականացրած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում նորմաններ և պածինակներ, մոտ 70 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) պաշարեցին կղզու գլխավոր ամրոցը Էմիր Չախանին ենթարկվող ծովահենական կայազորից (մոտ 500):

I փուլ – Կայսերական բանակը, մի շարք գրոհներից հետո քանդելով պարիսպը, պատրաստվեց ներխուժել քաղաք: Միաժամանակ, չցանկանալով, որ քաղաքը ավերվի, Կոնստանդինը հրամայեց սպասել կայազորի խաղաղ հանձնմանը, սակայն այդ ընթացքում սկսեցին քաղաքին մոտենալ Էմիր Չախանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության նավատորմը (մոտ 80) և բանակը (8.000): Տեղեկանալով այս մասին՝ Օպոսի գլխավորած կայսերական նավատորմը շարժվեց վերջինիս ուղղությամբ, սակայն, չհամարձակվելով մարտի մեջ մտնել, հետ վերադարձավ: Իր հերթին Չախանը, ավիանում իրականացնելով, մանր ընդհարումներից հետո դիրքեր գրավեց կայսերական բանակի մոտակայքում: Այս պայմաններում քրիստոնյաները թողեցին ամրոցի պաշարումը և, որոշակի տարածություն հեռանալով նրանից, տեղակայվեցին ամրացված ճամբարում:

II փուլ – Հաջորդ օրը կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, որից հետո Էմիր Չախանի բանակը անցավ հարձակման: Տրվելով խաբկանքին՝ նորմանները փորձեցին հակահարձակում կազմակերպել, սակայն հակառակորդի ռազմիկները, հարվածելով առաջ եկած հեծյալների ձիերին, հետագայում արդեն ձեռնամարտում ծանր պարտության մատնեցին առանց ձիերի մնացած հեծյալներին, որոնցից կենդանի մնացածները միայն մեծ դժվարությամբ պատսպարվեցին նավերում:

III փուլ – Սկիզբ առան բանակցություններ, որոնց անհաջող ավարտից հետո Չախանը մեկնեց նոր ուժեր բերելու, այն դեպքում, երբ Կոնստանդինը, վերսկսելով ամրոցի պաշարումը, ի վերջո գրավեց այն՝ արդյունքում սեփական տիրապետությունը տարածելով նաև ողջ կղզու վրա:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:

3401. 1090 ամառ – Ռուսդուկի ճ-մ (Հյուսիսային Բուլղարիա, Դանուբի հարավային ափին)³⁴⁰¹

Պածինակական խանութային բանակը (մոտ 50.000) հյուսիսից սկսեց մոտենալ Ալեքսեյ I-ի գլխավորությամբ հարավից քաղաքին մոտեցած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000, այդ թվում բուլղարներ, նորմաններ և օղուզներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000, այդ թվում Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը և Նիկողայոս Մավրո-Կատակունը):

I փուլ – Կայսերական բանակը անակնկալ հանդիպեց պարենամթերք ձեռք բերելու նպատակով գետն անցած հակառակորդի բանակի ռազմիկներին, հանկարծակի սկսված այդ մարտում պարտություն կրեց ու հետ քաշվեց քաղաքի շրջակայք:

II փուլ – Հաջորդ օրը լուսաբացին գետն անցած կայսերական բանակը մարտակարգ ընդունեց և անցավ հարձակման, սակայն հակառակորդը, համառ մարտում պարտության մատնելով նրան, ցրեց ու ստիպեց նահանջել: Միաժամանակ, սակայն, Ալեքսեյ I-ին հաջողվեց գետի հյուսիսային ափին որոշակի դիմադրություն կազմակերպելուց հետո հետ անցնել քաղաք, հավաքել շրջակայքի աշխարհագորը և արդեն օրվա վերջում, գետի հարավային ափին շարելով այն մարտական կարգով ու տպավորություն ստեղծելով, թե դա մի նոր և թարմ բանակ է, ստիպել Պաժինսկական խանության բանակին դադարեցնել առաջխաղացումը:

III փուլ – Հաջորդ օրը Պաժինսկական խանության բանակը անցավ գետը ու հարձակվեց կայսերական բանակի վրա, սակայն վերջինս, առաջին շարքում տեղակայելով նետածիգներին, անցավ հուժկու հակահարձակման և, միաժամանակ նաև թիկունքային հարված հասցնելով, համառ մարտում ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:

3402. 1090 աշուն – Ցուրուկ ամրոցի ճ-մ⁴⁰²

Պաժինսկական խանության համալրված բանակը (մոտ 50.000) մոտեցավ Ալեքսեյ I-ի գլխավորությամբ քաղաքի մոտ ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000, այդ թվում բուլղարներ, նորմաններ և օղուզներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000, այդ թվում Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը և Նիկողայոս Մավրո-Կատակունը):

I փուլ – Կայսերական բանակը հարձակումով և կեղծ նահանջով հակառակորդի բանակին քաշեց ամրոցի պատերի տակ, որից հետո, կտրելով պարիսպներից կախած ու քարերով լցված սայլերի պարանները, դրանք թողեց վերջինիս վրա: Միաժամանակ կենտրոնում առաջ եկած հակառակորդին թևային հարվածներ հասցրին նաև քրիստոնյաների բանակի թևերը: Արդյունքում Պաժինսկական խանության բանակը ծանր կորուստներ կրեց և հետ շարտվեց:

II փուլ – Հաջորդ օրը կայսերական բանակը, դուրս գալով ամրացված դիրքերից, հարձակվեց հակառակորդի բանակի վրա և, կրկին ծանր պարտության մատնելով վերջինիս, հեռու քշեց նրա մնացորդներին քաղաքից:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:

3403. 1091 փետրվարի 17 – Խիրովկախի ճ-մ (Կոստանդնուպոլսի մոտ 40 կմ հյուսիս)³⁴⁰³

Պաժինսկական խանության բանակը (մոտ 15.000) արշավանք սկսեց դեպի հարավ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Ալեքսեյ I-ի գլխավորությամբ Կոստանդնուպոլսից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) արագորեն մտան քաղաք ու պատրաստվեցին պաշտպանության:

I փուլ – Տեսնելով, որ հակառակորդի բանակի մի մասը (6.000) մեկնել է պարեն ձեռք բերելու՝ կայսերական բանակը դարանակալ հարձակումով ոչնչացրեց այն, որից հետո կայսերական բանակի ռազմիկները հանդերձավորվեցին թշնամու ռազմիկների հանդերձներով:

II փուլ – Կայսերական բանակի ռազմիկները, ընկալվելով որպես արշավանքից վերադարձող յուրայիններ, մտան հակառակորդի ճամբար և անակնկալ հարվածով պարտության մատնեցին Պաժինսկական խանության բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:

Ուժերը կենտրոնացրած Պաժինակական խանության բանակը (մոտ 60.000) սկսեց շարժվել դեպի հարավ, որից հետո, պատրաստվելով դիմագրավել Ալեքսեյ I-ի գլխավորությամբ արևելքից մոտեցող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 40.000, այդ թվում 500 նորմաններ, մեծաթիվ բուլղարներ և օղուզներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000, այդ թվում Նիկեփոր Մլեհ Հայը, Կոնստանդին Դալաշը և Վասիլ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը), շարժվեց դեպի արևմուտք ու տեղակայվեց Մարիցա գետի ստորին հոսանքում տարածվող հարթավայրում: Այս ընթացքում կայսերական բանակը, գումակը թողնելով Էնսոսում, անցավ Սափցա գետը և Խիռնի ավոնոն մոտակայքում ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեց: Միաժամանակ հյուսիս-արևելքից Մարիցա գետի աջ ափով սկսեց մարտադաշտին մոտենալ նաև Ղիչախական խանության բանակը (40.000) ու, թեև այն ժամանել էր որպես Ալեքսեյ I-ի դաշնակից, սակայն վերջինս, չվստահելով նոր ժամանողներին, թողեց մինչ այդ զբաղեցրած դիրքերը և երեք օր անց իր բանակով կրկին անցավ գետի ձախ ափ: Կարճ ժամանակ անց կայսեր միացավ զորահավաքային գործը կազմակերպող Նիկեփոր Մլեհ Հայի կողմից ուղարկված մի խոշոր ջոկատ, որին որոշ ժամանակ անց հետևեցին նաև մի քանի այլ ջոկատներ: Հաջորդ օրը Ալեքսեյ I-ը ընդունեց Ղիչախական բանակի առաջնորդներին և հասավ նրան, որ վերջիններս խոստացան մարտնչել իր կողմում, թեև այդ հարցում լիակատար վստահություն մինչև վերջ այդպես էլ չեղավ: Միաժամանակ Ղիչախական խանության բանակը, մանր հարձակումներ գործելով Պաժինակական խանության բանակի վրա և մերժելով պաժինակների կողմից մշտապես արվող դաշնակցելու առաջարկը, իր հերթին շարժվեց դեպի գետանց և այնտեղ ճամբարեց:

I փուլ – Դեռևս լիովին չվստահելով Ղիչախական խանության բանակին՝ Ալեքսեյ I-ը փորձեց իր բանակով նահանջել դեպի Ֆիլակոյան ծանծաղուտ, սակայն հանդիպեց մինչ այդ գետն անցած հակառակորդի մի խոշոր ջոկատի: Բռնկվեց համառ մարտ և քրիստոնյաները, թեև հաղթանակ տարան, սակայն վերադարձան ելման դիրքեր: Ապրիլի 28-ին կայսերական բանակը հարմար դիրքեր գրավեց Լևոնյան բլրի ստորոտում³⁴⁰⁵ հյուսիսում գտնվող հակառակորդի բանակի դիմաց: Ի վերջո, զիջելով մարտ տալու Ղիչախական խանության բանակի առաջնորդների կոչին, կայսրը, հաշվի առնելով նաև այն, որ վերջին պահին իրեն է միացել մի օժանդակ ջոկատ (5.000 վալախներ) ևս, պատրաստվեց հաջորդ օրը վճռական մարտ տալ:

II փուլ – Ապրիլի 29-ի առավոտյան կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում կայսերական բանակի ձախ թևի ղեկավարությունը ստանձնեց Կոնստանդին Դալաշը, աջ թևի կառավարումը հանձնվեց Գեորգիոս Պալեոլոգոսին, իսկ կենտրոնի և ողջ բանակի ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց Ալեքսեյ I-ը: Ձախ թևից ավելի ձախ տեղակայվեց Ղիչախական խանության բանակը, նրանից ավելի ձախ դիրքեր գրավեցին դաշնակից օղուզները, իսկ կայսերական բանակի ձախ թևից ավելի ձախ ու Ղիչախական խանության բանակից աջ էլ կայսրը, համենայն դեպս, տեղակայեց լրացուցիչ ուժերը, այդ թվում նաև՝ նորմաններին: Մարտակարգ ընդունեց նաև Պաժինակական խանության բանակը՝ հիմքում ունենալով իրար կապված սայլերից կազմված դաշտային ամրությունը: Դաշնակից ուժերը անցան վճռական հարձակման և, բոլոր կողմերից շրջապատելով հակառակորդի դաշտային ամրությունը, համառ գրոհներից հետո օրվա երկրորդ կեսին ի վերջո գրավեցին այն:

III փուլ – Համառ մարտ շարունակվեց մինչև օրվա վերջ, որի արդյունքում Պաժինակական խանության բանակը գլխովին ջախջախվեց, իսկ կենդանի մնացած ռազմիկներն ու նրանց ընտանիքի անդամներն էլ գերի ընկան: Նույն գիշեր էլ գերիները իրենց հիմնական մասով սպանվեցին, քանի որ պարզվեց, որ կայսերական բանակի ռազմիկներն ուղղակի ի վիճակի չեն պատշաճ կերպով հսկել գերիների այդքան մեծ քանակությունը:

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 50.000 զինվոր: Պաժինակների խանությունը ոչնչացավ, պաժինակները աստիճանաբար ձուլվեցին Ղիչախների մեջ, իսկ Ղիչախական խանության արևմտյան սահմանը հասավ Դանուբին:

Հովհաննես Դուկասի և հետագայում իրեն միացած Կոնստանդին Դալաշի գլխավորությամբ Կոստանդնուպոլսից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, մոտ 100 նավ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում Ալեքսանդր-Թորոս Կատակոլոնը) պաշարեցին քաղաքը Էմիր Չախանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000, 20 նավ):

I փուլ - Մարտի սկզբից մինչև հունիսի սկիզբ կայսերական բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ արդյունքի չհասավ:

II փուլ - Հունիսի սկզբին քրիստոնյաները անցան վճռական հարձակման և սկսեցին առավելության հասնել: Ստեղծված պայմաններում Չախանը առաջարկեց հաշտություն կնքել՝ պայմանով, որ, որևէ վնաս չպատճառելով քաղաքի բնակչությանը, իրեն թույլ տրվի անարգել հեռանալ Չմյունիա:

III փուլ - Տեղեկանալով այն մասին, որ հեռացող Չախանը փորձում է իր հետ տանել քաղաքի բնակիչներից ոմանց՝ Կոնստանդինը հետապնդեց վերջինիս ուժերին և զգալի կորուստներ պատճառեց, իսկ Հովհաննեսն էլ մտավ թշնամու ճամբար ու մեծ ավար ձեռք բերեց: Հետապնդումից դժվարությամբ խույս տված Չախանը ապաստանեց Չմյունիայում:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:

3406. 1092 հուլիս - Սամոսը և հարակից կղզիները Հովհաննես Դուկասի և Կոնստանդին Դալաշի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, մոտ 100 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁴⁰⁶

3407. 1092 աշուն - Նիկիան Էմիրներ Բուզանի, Յադի-Սիանի և Ադ-Սոնկուրի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Հալեպի ու Անտիոքի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) չգրավեցին Աբուլ-Կասիմի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության ու Բյուզանդական կայսրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁴⁰⁷

3408. 1093 փետրվար - Մծքիկը գահակալական պայքար սկսած Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի գլխավորած Դամասկոսի Էմիրության (մոտ 60.000) և Թորոս Եղեսիացու (մոտ 5.000) միացյալ բանակը գրավեց Ուկայյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁴⁰⁸

3409. 1093 ապրիլի սկիզբ - Յեռմես գետի ճ-մ (Դարա ամրոցի մոտ): Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի գլխավորած Դամասկոսի Էմիրության (մոտ 50.000) և Թորոս Եղեսիացու (մոտ 5.000) միացյալ բանակը, հարվածելով կենտրոնին, հաղթեց Մոսուլի Էմիր Իբրահիմի գլխավորած Ուկայյանների Էմիրության բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ 10.000 զինվոր:³⁴⁰⁹

3410. 1093 ապրիլ - մայիս - Ամիդը, Տղանակետը, Խյաթը, ինչպես նաև Բզաբոն ամրոցը Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի գլխավորած Դամասկոսի Էմիրության (մոտ 40.000) և Թորոս Եղեսիացու (մոտ 5.000) միացյալ բանակը գրավեց Մրվանյանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և քաղաքների Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր: Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի և Թորոս Եղեսիացու միացյալ բանակը հասավ Թալիզ, սակայն այստեղ Եղեսիայի Էմիր Բուզանի և Հալեպի Էմիր Ադ-Սոնկուրի գլխավորությամբ ապստամբած բանակի մեծ մասը լքեց Տուտուշին և անցավ սուլթան Բերքիյարուքի կողմը: Արդյունքում Դամասկոսի Էմիրության և Թորոս Եղեսիացու միացյալ բանակը ստիպված եղավ նահանջել Ասորիք:³⁴¹⁰

3411. 1093 հուլիս - Տուրոսը վեզիր Պետրոս Հայի ու հազարապետ Ասթեզին Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 60.000) և Հայկական (10.000, այդ թվում Աֆդալը, Ջաֆարը, Ավետիք Հայը և Կոնստանդին Հայը) միացյալ բանակը քաղաքի բնակչության

աջակցությամբ գրավեց ապստամբած Ամմարյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁴¹¹

3412. 1094 մարտ - Չարինակ բերդը (Աստիոքի մոտ) Աստիոքից Յադի Սիանի գլխավորությամբ արշաված Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Հայկական բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁴¹²

3413. 1094 գարուն - Չինգա լեռան ճ-մ (Սերբիայի հարավ-արևելք, Կոսովոյի դաշտում, Չվեչան բաղաձի մոտ): Վուկանի գլխավորած Սերբական իշխանության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ գիշերային հարձակումով ծանր կորուստներ պատճառեց Հովհաննես Կոմնենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության ճամբարած բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁴¹³ Հովհաննես Կոմնենոսի բանակը դադարեց իրենից մարտական արժեք ներկայացնել, իսկ Սերբական իշխանության բանակը ասպատակեց հյուսիս-արևմտյան Թրակիան:

3414. 1094 մայիսի 27 - Թել աս-Սուլթանիեի ճ-մ (Հալեպի մոտ): Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի գլխավորած Դամասկոսի էմիրության (մոտ 20.000) և Թորոս Եդեսիացու (մոտ 5.000) միացյալ բանակը հաղթեց Եդեսիայի էմիր Բուզանի և Հալեպի էմիր Ադ-Սոնկուրի բանակին (6.000), ինչպես նաև Եդեսիայի աշխարհագորին (մոտ 1.000)՝ առանց լուրջ մարտերի մոտենալով Սրուճ, Խառան և Եդեսիա: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000 զինվոր: Բուզանը և Ադ-Սոնկուրը գերվեցին ու սպանվեցին:³⁴¹⁴

3415. 1095 փետրվարի 26 - Ռեյի ճ-մ: Բերքիարուքի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 70.000) հաղթեց Տուտուշ իբն Ալի-Արսլանի գլխավորած Դամասկոսի էմիրության (մոտ 50.000) և Թորոս Եդեսիացու (մոտ 5.000) միացյալ առաջխաղացած բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:³⁴¹⁵ Տուտուշը սպանվեց, իսկ Բերքիարուքի դիրքերը ամրապնդվեցին:

Ղիֆախական պատերազմը (1095)

3416. 1095 մարտ - Գոլոնեի ճ-մ³⁴¹⁶

Ցանկանալով կայսր իռաքեյ Ուսման IV-ի որդի Լևոն ներկայացող մի ինքնակոչի՝ Ղիֆախական խանության մասերի բաժանված բանակը (մոտ 100.000) անցավ Դանուբը և սկսեց շարժվել դեպի հարավ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Ալեքսեյ I-ի գլխավորությամբ Կոստանդնուպոլսից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000, այդ թվում նորմաններ, բուլղարներ, սելջուկներ և օղուզներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000, այդ թվում Նիկեփոր Մլեհ Հայը, Հովհաննես Բագրատունին, Կոնստանդին Կատակոլոնը, Կոնստանդին-Թորոս Կատակոլոնը, վերջինիս որդի Նիկեփորը, Գեորգիոս-Թորոս Կատակոլոնը, Նիկողայոս Մավրո-Կատակոլոնը, նրա որդի Մարիանը, Դավաթանոս Հայը և Միքայել Անեմասը) կենտրոնացան Անքիոսի մոտ: Ստեղծված պայմաններում Ալեքսեյը I-ը, մնալով տեղում ու ստուգելով պաշտպանական աշխատանքների իրականացման մակարդակը, խոշոր ջոկատներ առանձնացրեց հիմնական բանակից և ուղարկեց տարբեր կողմեր: Դավաթանոսը, Գեորգիոս-Թորոս Կատակոլոնը և Կոնստանդին Ումբերտոպոլոսն ուղարկվեցին հսկելու Չիգայի շրջակայքը, Սկալիարիոս Իլիանը, Կանտակուզենոսը ու Թաթիկը՝ Թերմայի շրջակայքը, երբեմնի ապստամբ, հետագայում կուրացված Նիկեփոր Բրիեննոսին, Կոնստանդին Կատակոլոնին և Մարիանոս Մավրո-Կատակոլոնին հանձնարարվեց կազմակերպել Ադրիանապոլսի պաշտպանությունը, իսկ Կոնստանդին-Թորոս Կատակոլոնի, Միքայել Անեմասի ու Մոնաստրայի գլխավորած ջոկատն (մոտ 5.000, որոնց թվում մոտ 500 հայ) էլ խնդիր ստացավ անսկառ շարժվել թշնամու առաջխաղացող բանակի հետքերով և անակնկալ հարված հասցնել վերջինիս:

I փուլ - Հաջողությունը զարգացնող Ղիֆախական խանության բանակի մի մասը (մոտ 10.000) մոտեցավ Գոլոնեին, որի բնակչությունը և կայազորը անցավ նրա կողմը ու վերջինիս ներս թողեցին քաղաք:

II փուլ – Կոնստանդին-Թորոս Կատակոլոնի, Միքայել Անեմասի և Մոնաստրայի գլխավորած ջոկատը անակնկալ հարձակվեց պարենամթերք ձեռք բերելու նպատակով քաղաքից ելած հակառակորդի մի ջոկատի վրա ու ջախջախեց այն:

Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 2.000 սպանված և վիրավոր, ինչպես նաև 500 գերի:

3417. 1095 զարուն – Կապանի ճ-մ (Սյունիք, Կովսական գավառ)³⁴¹⁷

Մանուչե իբն Շավուրի և Գրիգոր Զաչ Պահլավունու գլխավորած Շադդադյանների էմիրության (մոտ 45.000, այդ թվում սելջուկներ) ու Անիի (մոտ 5.000) միացյալ բանակը, ենթարկվելով Սենեբերիմ արքայի գլխավորած Խաչենի թագավորության բանակի (մոտ 10.000) անկանոն հարվածներին, ի վերջո պաշարեց քաղաքը Հայկական բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ – Խաչենի թագավորության բանակը հետ մղեց հակառակորդի բանակի բոլոր գրոհները: Դրանից հետո անհաջողության մատնված Մանուչե իբն Շավուրի կոչով Գրիգոր Զաչ Պահլավունին բանակցություն սկսեց Սենեբերիմի հետ, որի ընթացքում, սակայն, Սենեբերիմը նենգորեն սպանվեց:

II փուլ – Խաչենի թագավորության բանակը անակնկալ հարձակվեց հակառակորդի բանակի վրա և ծանր պարտության մատնեց վերջինիս:

III փուլ – Խաչենի թագավորության բանակը հետապնդեց փախուստի դիմած հակառակորդի բանակին և, ծանր կորուստներ պատճառելով նրան, դուրս մղեց թագավորության տարածքից:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 12.000 զինվոր:

3418. 1095 զարուն - աշուն – Եղեսիայի ճ-մ³⁴¹⁸

«Թորոսի ճարտարամիտ իմաստությամբ, մեծ հնարագիտությամբ ու անչափ կարողությամբ էր, որ Եղեսիան ազատվեց չար ու դաժան տաջիկների հարկատվությունից և ծառայությունից»

Աննա Կոմնենոս

Օգտվելով Տուտուշ իբն Ալի-Արսլան պարտությունից՝ Թորոս Եղեսիացին միջնաբերդի դիմաց պարիսպ կառուցելով անջատեց այն քաղաքից և հռչակեց իր անկախությունը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) պաշարեց քաղաքը Թորոս Եղեսիացու բանակից (մոտ 5.000)

I փուլ – Հակառակորդի բանակ մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց, սակայն Հայկական բանակը դրանք բոլորը հետ մղեց:

II փուլ – Պաշարման 65-րդ օրը հակառակորդի բանակը, մեծ կորուստների գնով հաղթահարելով պարիսպը, ներխուժեց քաղաք:

III փուլ – Հայկական բանակը կենտրոնացրեց ուժերը և, անցնելով հակահարձակման, ծանր պարտության մատնեց ու հետ շարտեց հակառակորդի բանակին:

IV փուլ – Քաղաքին սկսեց մոտենալ Անտիոքի և Հալեպի էմիրությունների միացյալ բանակը (40.000), ինչը ստիպեց Սելջուկյան սուլթանության բանակին նահանջել:

V փուլ – Քաղաքի պաշարումը շարունակած Անտիոքի և Հալեպի էմիրությունների միացյալ բանակը բազում գրոհներ ձեռնարկեց, սակայն Հայկական բանակը հետ մղեց դրանք՝ ի վերջո ստիպելով նաև այս հակառակորդին նահանջել:

VI փուլ – Թորոս Եղեսիացու բանակը կապ հաստատեց միջնաբերդում դեռևս դիմադրող սելջուկյան կայազորում գտնվող Մխիթար զորականի ու նրա 30 հայազգի ռազմիկների հետ և նրանց օգնությամբ անակնկալ գրոհով ի վերջո գրավեց միջնաբերդը:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:

3419. 1095 զարուն – Մելիտեի շրջակայքը Ահմեդ Ղազիի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁴¹⁹

3420. 1095 ապրիլի սկիզբ – Անքիոսի ճ-մ: Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում՝ նորմաններ, բուլղարներ, սելջուկներ և օղուզներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 4.000) հետ մղեցին քաղաքին մոտեցած Ղիչախական խանության բանակին (մոտ 80.000): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³⁴²⁰

3421. 1095 ապրիլի վերջ - հունիսի սկիզբ – Ադրիանապոլիսի ճ-մ³⁴²¹

Անքիոսից առաջխաղացած Ղիչախական խանության բանակը (մոտ 60.000) պաշարեց քաղաքը, որտեղ Նիկեփոր Բրիեննոսի, ինչպես նաև Կոնստանդին Կատակոլոնի և Մարիանոս Մավրո-Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 100) անցան համառ պաշտպանության:

I փուլ – Ապրիլի վերջից մինչև մայիսի կեսեր հակառակորդի բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

II փուլ – Մայիսի երկրորդ կեսին Կոնստանդին-Թորոս Կատակոլոնի և վերջինիս որդի Նիկեփորի գլխավորած մի ջոկատ փորձեց անսկաւ քաղաք թափանցել, սակայն հակառակորդի բանակի հետ սկիզբ առած համառ մարտի արդյունքում ստիպված եղավ նահանջել, ընդ որում մարտի ընթացքում հեծյալ նիզակամարտում աչքի ընկավ Նիկեփորը:

III փուլ – Հունիսի սկզբին քաղաքի կայազորը հզոր արտագրոհ իրականացրեց և ծանր կորուստներ պատճառեց հակառակորդի բանակին, որն ի վերջո հետ քաշվեց: Այս մարտի ընթացքում հեծյալ նիզակամարտում աչքի ընկավ Մարիանոսը:

Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

3422. 1095 հունիսի կես – Տավրոկոմայի ճ-մ (Հյուսիսային Բուլղարիա)³⁴²²

Ղիչախական խանության բանակի մի մասը (12.000) սկսեց ասպատակել քաղաքի շրջակայքը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Ալեքսեյ I-ի գլխավորությամբ Անքիոսից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում՝ նորմաններ, բուլղարներ, սելջուկներ և օղուզներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում՝ Նիկեփոր Մլեի Յայը, Հովհաննես Բագրատունին և Նիկողայոս Մավրո-Կատակոլոնը) շարժվեցին թշնամու դեմ և ճամբար զարկեցին Տավրոկոմայի կիրճում՝ հակառակորդի դիրքերից ներքև:

I փուլ – Ալեքսեյ I-ի հրամանով սելջուկները անցան հարձակման՝ խնդիր ունենալով կեղծ նահանջով ներքև քաշել ամրացված դիրքերում պատսպարված հակառակորդի բանակին: Արդյունքում, սակայն, թեև թշնամու բանակը դուրս եկավ սեփական դիրքերից և սկսեց հետապնդել սելջուկներին, բայց ժամանակին դադարեցրեց այդ ու վերականգնեց մարտակարգը:

II փուլ – Ալեքսեյ I-ի հիմնական բանակը անցավ վճռական հարձակման և համառ մարտում ծանր պարտության մատնեց թշնամուն:

Յայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր, թշնամին՝ 7.000 սպանված և վիրավոր, 3.000 գերի:

3423. 1095 հունիսի 30 – Ալեքսանդրիայի ճ-մ: Վեզիր Պետրոս Յայի մահից հետո ապստամբած, ալ-Մուսթալիի դեմ պայքար սկսած, Նիզար իբն ալ-Մուսթանսիրին աջակցող և իշխանության համար պայքար սկսած Ավետիք Յայի բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Աֆդալ Շահնշահ Յայի և նրա որդի Ալի Ահմեդի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 5.000) ու Յայկական (մոտ 9.000, այդ թվում՝ Զաֆարը և Կոնստանդին Յայը) միացյալ բանակին: Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 2.000 դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁴²³

3424. 1095 հուլիսի կես - Ավրիկայի ճ-մ (Ադրիանապոլսից մոտ 8 կմ հյուսիս-արևմուտք)³⁴²⁴

Ալեքսեյ I-ի գլխավորությամբ ուժերը կենտրոնացրած և Ադրիանապոլսից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում՝ նորմաններ, բուլղարներ, սելջուկներ և օղուզներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.500, այդ թվում՝ Նիկեփոր Մլեհ Հայը, Հովհաննես Բագրատունին, Կոնստանդին Կատակոլոնը, Կոնստանդին-Թորոս Կատակոլոնը, վերջինիս որդի Նիկեփորը, Գեորգիոս-Թորոս Կատակոլոնը, Նիկողայոս Մավրո-Կատակոլոնը, նրա որդի Մարիանոսը, Դավաթանոս Հայը և Միքայել Անեմասը) մոտեցան ուժերը կենտրոնացրած Ղիչախական խանության բանակին (մոտ 70.000), ընդ որում Ալեքսեյ I-ի հրամանով ամեն մի վրանի մոտ գիշերը մեկ տասնյակից ավելի խարույկներ վառվեցին, որպեսզի հակառակորդն ահաբեկվի կայսերական բանակի իբր մեծաթվությունից: Հաջորդ օրը լուսաբացին կողմերը պատրաստվեցին մարտի:

I փուլ - Կայսերական բանակը անցավ վճռական հարձակման և, ծանր պարտության մատնելով հակառակորդի բանակին, հարկադրեց դիմել փախուստի:

II փուլ - Կայսերական բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին, ծանր կորուստներ պատճառեց և խլեց վերջինիս ձեռք բերած գրեթե ողջ ավարը:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Արդյունքում Ղիչախական պատերազմն ավարտվեց և Ղիչախական խանության բանակը հետ մղվեց Դանուբից հյուսիս:

3425. 1095 աշուն - Ալեքսանդրիայի ճ-մ: Վեզիր Աֆդալ Շահնշահի Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 20.000) և Հայկական (մոտ 9.000, այդ թվում Ալի Ահմեդը, Ջաֆարը և Կոնստանդին Հայը) միացյալ բանակը հաղթեց Ավետիք Հայի ու Էմիր Նիզար իբն ալ-Մուսթանսիրի բանակին (մոտ 8.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 800): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 600 դաշնակիցը՝ մոտ 6.000 զինվոր: Ավետիքը ու Նիզարը գերվեցին ու սպանվեցին, իսկ ալ-Մուսթափի և Աֆդալ Շահնշահի իշխանությունը վերջնականապես ամրապնդվեց:³⁴²⁵

3426. 1095 աշուն - Թոսիճ բերդի ճ-մ (Եդեսիայի մոտ): Խլիճ-Արսլանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 1.000) հարձակվեց Թորոս Եդեսիացու գլխավորությամբ բերդը պաշարած Հայկական բանակի (մոտ 1.000) վրա և ստիպեց նահանջել: Հայերը կորցրին 150, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³⁴²⁶

3427. 1096 գարուն - ամառ - Մելիտեն Խլիճ-Արսլանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց Գաբրիել Մելիտեցու գլխավորած Հայկական բանակից (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁴²⁷

3428. 1096 գարուն - Ապրոնիայի ծովագամաքամարտ (Կիզիկոսից հարավ, լճի ափին)³⁴²⁸

Ալեքսանդր-Թորոս Կատակոլոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, 200 նավակ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) պաշարեցին քաղաքը Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ - Կայսերական բանակը 6 օր շարունակ գրոհներ կազմակերպեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն մատնվեց անհաջողության:

II փուլ - Կայսերական բանակը անցավ գիշերային գրոհի և ի վերջո տիրեց պարիսպներին, սակայն հակառակորդի կայազորի մնացորդը ամրացավ միջնաբերդում:

III փուլ - Տեղեկանալով, որ Խլիճ-Արսլանի գլխավորությամբ քաղաքին է մոտենում Իկոնիայի սուլթանության խոշոր մի բանակ (մոտ 50.000), Ալեքսանդրը, տեղակայելով ռազմիկներին նավակներում, լճի վրայով ուղղություն բռնեց դեպի Մարմարայի ծով դուրս եկող գետերից մեկի գետաբերանը, սակայն այստեղ քրիստոնյաներն ընկան թշնամու կողմից նախապես պատրաստված դարանը և ծանր պարտություն կրեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3429. 1096 ամառ - Կիզիկոսը, Ապրոնիան ու Պիմանիոնը (վերջինը՝ Կիզիկոսի մոտ) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ

ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁴²⁹

3430. 1096 աշուն – Թլպաշար ամրոցը Ռիդվանի գլխավորած Հալեպի էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Խարբերդի էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր:³⁴³⁰

Խաչակրաց I արշավանք (1096-1101)

3431. 1096 դեկտեմբերի սկիզբ - 1097 ապրիլի կես – Կոստանդնուպոլսի ճ-մ³⁴³¹

Սկիզբ առած խաչակրաց I արշավանքի պայմաններում առանձին խմբերով ժամանող խաչակիրները սկսեցին աստիճանաբար կենտրոնանալ Կոստանդնուպոլսի մատույցներում: 1096 թ-ի դեկտեմբերի սկզբից սկսած մինչև դեկտեմբերի 23 քաղաքի մոտ հավաքվեց նաև Գոտֆրիդ Բուլյոնացու⁷³, նրա եղբայրներ Էստաշ ու Բալդուին Բուլոնացիների, ինչպես նաև մոր կողմից վերջիններիս ազգական Բալդուին Բուրգոն գլխավորած բանակը (80.000, որից 10.000 հեծյալ), ընդ որում Գոտֆրիդը միանգամից ընդունվեց ոչ միայն որպես յուրայինների, այլև այդ ժամանակ քաղաքի մոտ գտնվող խաչակիրների միասնական առաջնորդ: Որոշակիորեն չվստահելով նորեկներին, բայց միաժամանակ նաև ցանկանալով կիրառել նրանց ուժը Իկոնիայի սուլթանության դեմ մղվող պայքարում՝ Ալեքսեյ I-ը, ապահովելով խաչակիրներին պարենամթերքով, միաժամանակ նաև աստիճանաբար քաղաքում կենտրոնացրեց Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000, այդ թվում Նիկեփոր Մլեհ Հայը) և սկսեց համոզել Գոտֆրիդին հպատակության երդում տալ իրեն: Վերջինս, սակայն, սպասելով նոր ժամանող ուժերին, հասկանալով, որ ժամանակն իր օգտին է աշխատում և մեծ հաշվով քիչ հիմքեր տեսնելով կայսրից կախման մեջ հայտնվելու համար, ամեն կերպ սկսեց ձգձգել այդ արարողությունը: Խաչակիրների բանակը, սակայն, աստիճանաբար սկսեց պարենի պակաս զգալ:

I փուլ – 1096 թ-ի դեկտեմբերի 23-ին խաչակիրները ասպատակեցին քաղաքի շրջակայքը՝ բավարարելով պարենամթերքի սեփական պահանջները և ձգտելով ստիպել Ալեքսեյի I-ին գնալ զիջումների:

II փուլ – 1096 թ-ի դեկտեմբերի 24-ին խաչակիրները կրկին ասպատակեցին քաղաքի շրջակայքը, սակայն ենթարկվեցին կայսերական բանակի հարձակմանը և որոշակի կորուստներ կրեցին: Այս պայմաններում Բալդուին Բուլոնացու գլխավորած խաչակիրները օրվա վերջում իրենց հերթին հարձակվեցին հակառակորդի վրա և պարտության մատնեցին վերջինիս՝ գերելով 60 հոգու: Հաջորդ օրը կնքվեց զինադադար, ըստ որի խաչակիրները պետք է հավաքվեին քաղաքի պարիսպների հյուսիսային հատվածի մոտակայքում՝ Լուկոս գետից հյուսիս և Ոսկե Եղջուր հրվանդանի հարևանությամբ:

III փուլ – 1097 թ-ի հունվարի սկզբին հարաբերությունները կրկին սկսեցին սրվել, որի արդյունքում կայսերական իշխանությունները հրաժարվեցին պարենամթերք տրամադրել, իսկ վերջինիս պակասը կրկին զգացած խաչակիրներն էլ, ի պատասխան դրա, կրկին սկսեցին ասպատակել ու ամայացնել քաղաքի շրջակայքը, ընդ որում հատկապես տուժվեցին քաղաքի պարսպի հյուսիսային հատվածների դիմաց գտնվող տարածքները: Միաժամանակ, կասկածելով, թե Ալեքսեյ I-ի մոտ բանակցությունների մեկնած անձիք գերվել են, Գոտֆրիդ Բուլյոնացին մարտական վիճակի բերեց իր բանակը և ուժեղացրեց ասպատակությունները:

IV փուլ – Հունվարի 13-ին առավոտյան, իր հերթին ցանկանալով որևէ կերպ սանձահարել հակառակորդին, Ալեքսեյ I-ի բանակը (500) ափիանում իրականացրեց և աղեղների հարվածների տակ առավ հակառակորդի դասավորությունը: Միաժամանակ երբեմնի ապստամբ, հետո կուրացված Նիկեփոր Բրիեննոսի որդի, կայսեր աղջիկ Աննայի ամուսին Նիկեփորի գլխավորությամբ Սուրբ Ռոմանոսի դարպասներից դուրս եկավ մեկ

⁷³ Գոտֆրիդը ներկայիս Բելգիայի հարավում գտնվող Բուլյոն ամրացված քաղաքի տերն էր և նրա կոչումը, նման Էստաշի ու Բալդուինի կոչմանը, այնուհանդերձ պետք չէ շփոթել վերջինիս հետ, քանի որ Բուլոնը, ի տարբերություն Բուլյոնի, մեր քննարկվող ժամանակաշրջանում իրենից ներկայացնում էր կոմսություն:

այլ ու ավելի խոշոր ջոկատ (20.000)՝ փորձելով գրավել հիշատակված դարպասներից ավելի հյուսիս հոսող Լուկոս գետի կամուրջը և արգելել խաչակիրներին վերադառնալ գետից հարավ ձգվող տարածություններ: Այս պայմաններում խաչակիրները հեռամարտ սկսեցին Ոսկե Եղջյուր հրվանդանի կողմից հարձակվող հակառակորդի հետ, սակայն որևէ հաջողության չհասան, քանի որ հարձակվողների հիմնական ուժերը կազմող թուրքապուլները ու պածինականները գերազանցում էին իրենց որակապես և հաջողությամբ չեզոքացնում էին վերջիններիս նետածիգների քանակական առավելությունը՝ հարկ եղած պարագայում վերադառնալով նավեր ու կրկին ավիանում իրականացնելով: Միաժամանակ Գոտֆրիդ Բուլյոնացին, նկատելով գետի ուղղությամբ հակառակորդի իրականացրած շարժը, Բալդուինի գլխավորությամբ այդ կողմն ուղարկեց մի ուժեղ հեծյալ ջոկատ (500), որին հաջողվեց հակառակորդին կանխելով զբաղեցնել կամրջի երկու ելքերը և այն պահել խաչակիրների հսկողության տակ:

V փուլ – 1097 թ-ի հունվարի 13-ին կեսօրին, ցանկանալով այնուհանդերձ հետ խլել կամուրջը, Ալեքսեյ I-ի բանակը համակցված հարված հասցրեց վերջինիս, որն իրականացվեց հարավից՝ Սուրբ Ռոմանոսի դարպասների, ինչպես նաև հյուսիսից՝ Ադրիանապոլսի դարպասների, կողմից: Բռնկվեց և մինչև երեկո շարունակվեց համառ մարտը, ընդ որում Բալդուին Բուլյոնացին, հիմնական ուժերով գործելով կամրջի հարավային ելքի ուղղությամբ, ի վերջո պարտության մատնեց և քաղաք շարտեց Նիկեփոր Բրիեննոսի ուժերին: Միաժամանակ հաջողությունը Բալդուինի ջոկատի կողմում եղավ նաև կամրջի հյուսիսային ելքի մոտ, որտեղ, գործելով արդեն թիկունքից հակառակորդին հարվածած խաչակիրների հիմնական բանակի հետ միասին, նրան ևս հաջողվեց հետ շարտել հակառակորդին, որը կորցրեց 160 զերի: Արդյունքում կամուրջը մնաց խաչակիրների հսկողության տակ, որոնք դրանից հետո վերադարձան իրենց սկզբնական դիրքերը:

VI փուլ – 1097 թ-ի հունվարի 14-ից 20-ը խաչակիրները հիմնովին ասպատակեցին քաղաքի շրջակայքը՝ առաջանալով դեպի հյուսիս զգալի տարածության վրա:

VII փուլ – 1097 թ-ի հունվարի 20-ին Ալեքսեյ I-ը Գոտֆրիդ Բուլյոնացու մոտ բանակցությունների համար դեսպաններ ուղարկեց, սակայն նրանք ենթարկվեցին հարձակման, ինչը աստիճանաբար վերածվեց խոշոր ընդհարման, որի արդյունքում կողմերն ի վերջո վերադարձան ելման դիրքեր: Մի քանի օր անց կրկին սկիզբ առան բանակցություններ, որոնց արդյունքում Գոտֆրիդ Բուլյոնացին ի վերջո համաձայնեց վասալական երդում տալ Ալեքսեյ I-ին, թեև փետրվարի վերջին խոշոր ուժերով քաղաք ժամանած Բոհեմունդ Տերենտացու քրոջորդի Տանկրեդ Տերենտացին այնուհանդերձ խուսափեց նման երդում տալուց: Վայելելով կայսեր աջակցությունը՝ խաչակիրների բանակը, որին միացել էր արդեն Ռայմունդ Տուլուզացին, սկսեց աստիճանաբար անցնել Փոքր Ասիա և կուտակվել **Քաղկեդոնի շրջակայքում:**

VIII փուլ – Ապրիլի կեսին տեղ հասավ կոմս Ռեյնալդ Տուլոնցու գլխավորած բանակը (15.000): Նախնական բանակցություններից հետո, սակայն, կրկին ընդհարում սկսվեց, որի արդյունքում խաչակիրները, ենթարկվելով ծովի կողմից ավիանում իրականացված ուժերի հարձակմանը, ի վերջո դադարեցրին դիմադրությունը և համաձայնեցին դառնալ Ալեքսեյ I-ի վասալները:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3432. 1097 փետրվարի 18 – **Վարդապ գետի ճ-մ** (Կաստորիայի մոտ): Բոհեմունդ և Տանկրեդ Տերենտացիների, ինչպես նաև Բոհեմունդի հորեղբոր որդի Ռիչարդ Սալերնացու և վերջինիս որդի Ռոջեր Սալերնացու գլխավորած խաչակիրները (2.000), որ մինչ այդ ուժերի մի մասով անցել էին գետը, անակնկալ հետ դարձան ու հաղթեցին իրենց վերջապահի վրա հարձակված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000, այդ թվում պածինականներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 80 զինվոր:³⁴³²

3433. 1097 մարտի 22 – **Կիլևասարի ճ-մ**: Հալեպի Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Դամասկոսի և Անտիոքի Էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁴³³

3434. 1097 մարտի վերջ – Ռեդեստոսի 6-ը: Ռայմոնդ Տուլուզացու գլխավորած խաչակիրները (մոտ 20.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁴³⁴
3435. 1097 ապրիլ – Մելիտեի շրջակայքը Խլիճ-Արսլանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁴³⁵
3436. 1097 մայիսի 6 - հունիսի 19 – Նիկիայի գրավումը³⁴³⁶

Գոտֆրիդ Բուլյոնացու, Էստաշ ու Բալդուին Բուլոնացիների, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Յուզո Մեծի, Ստեփան Շարտրագու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Բալդուին Բուրգոն, Յուզո Մեն-Պոլի, Բոհեմունդ և Տանկրեդ Տերենտացիների, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների և այլոց կողմից գլխավորվող խաչակիրները (600.000, որից 100.000 հեծյալ⁷⁴) Թաթիկի, Մանուիլ Բուտունիտի ու Սիտտայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (2.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկների (մոտ 200, այդ թվում Բագրատ Կամսարականը) ուղեկցությամբ բազմաթիվ ջոկատների բաժանված, սակայն գործելով ընդհանուր ծրագրով, արշավանքի ելան Իկոնիայի սուլթանության դեմ: Ուժերը կենտրոնացնելով Նիկիայի շրջակայքում՝ քրիստոնյաները հյուսիսից, արևելքից և հարավից պաշարեցին քաղաքը Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 2.000), ընդ որում Գոտֆրիդ Բուլյոնացու ուժերը քաղաքը շրջափակեցին հյուսիսից, Բոհեմունդ Տերենտացունը՝ արևելքից, իսկ մի քիչ ուշ տեղ հասած Ռայմոնդ Տուլուզացունը՝ հարավից: Միաժամանակ, սակայն, արևմուտքում գտնվող Ասկանյան լճի կողմից քաղաքի շրջափակում չիրականացվեց, ինչը հնարավորություն տվեց թշնամու կայազորին կապ պահպանել սեփական հիմնական բանակի հետ:

I փուլ – 16 օր շարունակ քաղաքի կայազորը հետ մղեց քրիստոնյաների գրոհները: Այդ ընթացքում սեփական մայրաքաղաքի պաշարման մասին տեղեկացած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (50.000) սկսեց մոտենալ հակառակորդին:

II փուլ – Մայիսի 21-ի առավոտյան Իկոնիայի սուլթանության բանակի առաջապահը (10.000) հարավից հարձակվեց քրիստոնյաների վրա, սակայն հետ շարտվեց՝ կորցնելով 4.000 զինվոր:

III փուլ – Մայիսի 22-ի առավոտյան, նպատակ ունենալով ճեղքելով քաղաք մտնել, մարտի մեջ մտավ Խլիճ-Արսլանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության հիմնական բանակը, շեղող հարվածը հասցնելով արևմուտքից, իսկ հիմնական հարվածը՝ հարավից, սակայն մինչև օրվա վերջ տևած մարտում այն ևս պարտություն կրեց՝ կորցնելով, այդ թվում 3.000 զեռի:

IV փուլ – Մայիսի վերջից մինչև հունիսի կես խաչակիրները պաշարողական մեթոդների լայն կիրառմամբ բազում գրոհներ իրականացրին, սակայն որևէ հաջողության չհասան: Անհաջողությամբ ավարտվեց նաև թունելի կիրառումը, քանզի, թեև պարսպի մի հատվածը արդյունքում փլուզվեց, սակայն հակառակորդն այն արագորեն վերականգնեց: Միաժամանակ, զգալով, որ առանց Ասկանյան լճի կողմից քաղաքի շրջափակման հաջողության հասնելը անհնարին է, քրիստոնյաները դիմեցին Ալեքսեյ I-ին և, ցամաքով քարշ տալով լիճ մտցնելով վերջինիս կողմից տրամադրված նավակներ, այդ կողմից ևս կտրեցին քաղաքի կապն արտաքին աշխարհի հետ:

⁷⁴ խաչակրաց I արշավանքում խաչակիրների թվաքանակի հարցը մինչ այժմ բուռն վեճերի տեղիք է տալիս: Ինքնին լինելով բարդ և խճճված, ինչպես բանակների թվաքանակի հետ կապված ամեն մի խնդիր, այն առավել բարդանում է աղբյուրների հակասական տեղեկությունների ֆոնին, որոնք այս թիվը հասցնում են մի քանի հարյուր հազարի: Չմտնելով հարցի քննարկումների մանրամասների մեջ և այս հարցում խորհուրդ տալով ծանոթանալ իմ աշխատանքները մեկին (տես՝ Акopian M. И. «Первый крестовый поход и армяне (Столкновение миров и библейский народ)», Ереван 2019, стр. 37-44)՝ այստեղ միայն սեղմ կերպով նշեմ իմ մոտեցումը հարցին: Ըստ Աննա Կոմենտսի, Գոտֆրիդ Բուլյոնացու տրամադրության տակ կար 80.000 ռազմիկներից կազմված բանակ: Գոտֆրիդը ներկայացնում էր Յուսիս-արևելյան Ֆրանսիան հարակից շրջաններով և Յուսիսային Գերմանիան: Խաչակրաց I արշավանքը ձեռնարկողների շարքում սկզբունքորեն ուժով նրան հավասար կային ևս երկու անձիք՝ Յարավայի և Կենտրոնական Ֆրանսիան, ինչպես նաև մասնակիորեն Կենտրոնական Գերմանիան ու Յուսիսային Իտալիան: Ներկայացնող Ռայմոնդ Տուլուզացին, ինչպես նաև Յուսիսային Ֆրանսիան ներկայացնող Ռոբերտ Ֆլանդրացին: Մի կողմ թողնելով աղբյուրների հակասական տեղեկությունները՝ կարող ենք մոտավորապես ասել, որ նրանք ևս, ընդհանուր առմամբ առաջնորդում էին մոտավորապես այնքան ռազմիկ, ինչքան Գոտֆրիդ Բուլյոնացին: Յիշատակված անձանց հետ միասին պետք է հիշատակել նաև Բոհեմունդ Տերենտացուն, որը ներկայացնում էր Կենտրոնական և Յարավայի Իտալիան: Բոհեմունդը իր ռազմական ուժով զիջում էր առաջին երեքին և նրա բանակի թիվը կարող էր կազմել մոտավորապես 60.000 ռազմիկ: Այսպիսով՝ արդեն իսկ առկա է 300.000 ռազմիկներից կազմված մի բանակ: Այս թվին, սակայն, պետք է գումարել նաև մոտավորապես այդքան էլ կազմող աշխարհագրային-կամավորական բանակը: Այսպիսով՝ կարելի է զգալի վստահությամբ պնդել, որ խաչակրաց I արշավանքի հիմնական փուլին մասնակցել են մոտ 600.000 ամենատարբեր մակարդակի ռազմիկներ:

V փուլ – Հունիսի 19-ին խաչակիրներն անցան համընդհանուր գրոհի և սկսեցին ներխուժել քաղաք: Չգալով, որ քաղաքի գրավումն անխուսափելի է՝ թշնամու կայազորը հանձնվեց Ասկանյան լճի կողմից քաղաքին մոտեցած Մանուիլ Բուտումիտի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության նավատորմին:

Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցները՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 40.000 զինվոր:

3437. 1097 հունիսի սկիզբ - հունիսի վերջ – Shawans Անտիոքի Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁴³⁷

3438. 1097 հունիսի 1 – Դորիլեոնի ճ-մ (Նիկայից մոտ 100 կմ հարավ-արևելք)³⁴³⁸

Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 2.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 200, այդ թվում Բագրատ Կամսարականը) ուղեկցությամբ հունիսի 26-ին Նիկիայից առաջխաղացումը վերսկսած և դեպի հարավ-արևելք շարժված խաչակիրները (մոտ 500.000) հունիսի 28-ին բաժանվեցին 2 զորասյան, որոնցից առաջինը Բոհեմունդ ու Տանկրեդ Տերենտացիների, Ռիչարդ և Ռոջեր Սալերնացիների, ինչպես նաև Ստեփան Շարտրացու գլխավորությամբ բռնեց որոշակիորեն կարճ՝ ուղիղ դեպի արևելք, իսկ հետո դեպի հարավ-արևելք տանող, ճանապարհը, իսկ մյուսը Գոտֆրիդ Բուլյոնացու, Էստաշ ու Բալդուին Բուլոնացիների, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Հյուգո Մեծի, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Բալդուին Բուրգոն և Հյուգո Սեն-Պոլի գլխավորությամբ առաջացավ մի քիչ երկար՝ դեպի հարավ, իսկ հետո՝ կտրուկ դեպի արևելք, ուղղվող ճանապարհով: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Խլիճ-Արսլանի և Ահմեդ Ղազիի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության, ինչպես նաև Դանիշմանյանների, Անտիոքի, Հալեպի և այլ Էմիրությունների միացյալ բանակը (200.000, որից 150.000 հեծյալ) կուտակվեց քաղաքից արևելք՝ պատրաստվելով անակնկալ հարձակում գործել քրիստոնյաների առաջին զորասյան վրա: Հունիսի 30-ի երեկոյան քրիստոնյաների առաջին զորասյունը հասավ Դորիլեոնի հարթավայրի հյուսիս-արևմտյան ծայրամասին և ճամբարեց, իսկ արդեն հուլիսի 1-ի առավոտյան Էլ, շարունակելով առաջխաղացումը, կեսօրին սկսեց մոտենալ Դորիլեոնից մոտ 10 կմ արևմուտք հոսող փոքր գետին, մինչդեռ երկրորդ զորասյան առաջապահ ուժերը հասան առավոտյան առաջին զորասյան կողմից լքված կայանատեղիին:

I փուլ – Հունիսի 1-ի առավոտյան թշնամու բանակը հարձակում գործեց վերջին պահին վտանգի մասին տեղեկացված քրիստոնյաների առաջապահ զորասյան վրա: Արդյունքում բռնկվեց և մի քանի ժամ շարունակվեց համառ մարտ, որի հենց սկզբում Բոհեմունդը հատուկ սուրհանդակի միջոցով հարձակման մասին տեղեկացրեց մյուս զորասյանը:

II փուլ – Կեսօրին թշնամին, կեղծ նահանջով առաջ քաշելով հակահարձակման անցնել փորձող քրիստոնյաների հիմնական ուժերին, աղեղների հարվածի տակ առավ վերջինիս: Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում քրիստոնյաները կորցրին 2.000 զինվոր և դիմեցին փախուստի: Միաժամանակ, կաշկանդելով քրիստոնյաների ուժերը, թշնամին շրջանցեց վերջիններիս աջ թևից, ներխուժեց հակառակորդի ճամբար և ծանր կորուստներ պատճառեց քրիստոնյաներին, որոնք կորցրին 4.000 զինվոր:

III փուլ – Տեղեկանալով ստեղծված իրավիճակի մասին՝ Ռոբերտ Նորմանդացին հետ շրջեց թշնամուն հետապնդող իր հիմնական ուժերի մի մասը և հարձակվեց սեփական ճամբար ներխուժած թշնամու բանակի վրա: Կրկին բռնկվեց համառ մարտ, սակայն այս անգամ արդեն թշնամին, մարտի մեջ մտնելով Նոր ուժեր, կրկին սկսեց հաղթանակ տանել: Քրիստոնյաները կորցրին 3.000 զինվոր:

IV փուլ – Մարտի մեջ մտավ Բոհեմունդի գլխավորած ուժերի մյուս մասը, բայց թշնամին իր հերթին ևս, մարտի նետելով Նոր ուժեր, հերթական անգամ սկսեց առավելության հասնել:

V փուլ – Օրվա վերջին մարտադաշտ հասավ խաչակիրների վերջապահ զորասյունը (60.000, որից 40.000 հեծյալ) և հզոր հարված հասցրեց հակառակորդին, ընդ որում առաջինը մարտի մեջ մտավ Հյուգո Մեծի գլխավորած ջոկատը (300), հետո տեղ հասան Ռոբերտ Ֆլանդրիացու գլխավորած ուժերը, իսկ վերջում արդեն՝ Գոտֆրիդ Բուլյոնացու

գլխավորած երկրորդ գորասյան հիմնական ուժերը: Արդյունքում թշնամու բանակը պարտություն կրեց և սկսեց նահանջել:

VI փուլ – Թշնամու բանակը, ամրանալով հյուսիս-արևելյան ուղղությամբ տարածվող բլրաշղթաների առաջին շարքում, փորձեց դիմադրություն կազմակերպել, սակայն արդյունքում դուրս մղվեց այդ դիրքերից և, կրելով ծանր կորուստներ, անցավ բլրաշղթայի երկրորդ շարք, որտեղ պահեստագործ ընտիր ուժերի հետ միասին գտնվում էին խլիճ-Արսլանը ու Ահմեդ Ղազին:

VII փուլ – Քրիստոնյաները, վերադասավորելով ուժերը, գրոհեցին թշնամու դիրքերը արդեն գլխավոր հրամանատարի դիտակետի մոտակայքում, ընդ որում Գոտֆրիդ Բուլյոնացու գլխավորած մի քանի ճակատային անհաջող գրոհներից հետո հաջողվեց հաջողության հասնել միայն այն բանից հետո, երբ Յուզո Մեծի գլխավորած ուժերը թևային հարված հասցրին թշնամու ձախ թևին, իսկ դրանից հետո էլ Ռայմոնդ Տուլուզացու գլխավորությամբ թևանցում իրականացրած քրիստոնյաների ուժերին էլ հաջողվեց թևային հարված հասցնել հակառակորդին արդեն վերջինիս աջ թևում և դուրս գալ նրա թիկունք:

VIII փուլ – Քրիստոնյաները մինչև ուշ գիշեր հետապնդեցին հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեցին՝ ձեռք բերելով նաև հսկայական ավար ու գերիներ:

Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցները՝ 30.000, թշնամին՝ մոտ 60.000 զինվոր:

3439. 1097 օգոստոսի սկիզբ – **Հերակլեայի ճ-մ**: Գոտֆրիդ Բուլյոնացու, Էստաշ ու Բալդուին Բուլոնացիների, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Յուզո Մեծի, Ստեփան Շարտրացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Բալդուին Բուրգոն, Յուզո Մեն-Պոլի, Բոհեմունդ և Տանկրեդ Տերենտացիների, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների և այլոց գլխավորությամբ **Հորիզոն-Իկոնիա** երթուղով Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 1.900) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 190), ինչպես նաև Բագրատ Կամսարականի ուղեկցությամբ առաջխաղացած խաչակիրները (մոտ 490.000) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության ու Դանիշմանյանների Էմիրության միացյալ բանակին (80.000): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցները՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:³⁴³⁹
3440. 1097 սեպտեմբերի սկիզբ – **Լուլուա ամրոցի ճ-մ**: Գոտֆրիդ Բուլյոնացու, Էստաշ Բուլոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Յուզո Մեծի, Ստեփան Շարտրացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Յուզո Մեն-Պոլի, Բոհեմունդ Տերենտացու և այլոց գլխավորությամբ **Հերակլեայից** Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 1.800) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 180), ինչպես նաև Բագրատ Կամսարականի ուղեկցությամբ առաջխաղացած խաչակիրները (մոտ 480.000) տեղի հայ իշխան Սիմոնի գլխավորած բանակի (մոտ 1.000) աջակցությամբ հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության ու Դանիշմանյանների Էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 70.000), որից հետո առանց լուրջ մարտերի տիրեցին Լուլուային: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցները՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 40.000 զինվոր:³⁴⁴⁰ Լուլուա ամրոցը, ինչպես նաև Դուռն Կիլիկիո և Կուկլակա կիրճի հսկողությունը հանձնվեց Սիմոնին:
3441. 1097 սեպտեմբերի սկիզբ – **Վահկա ամրոց** (Հարգան գավառ, Սարոս գետից արևմուտք) Կոնստանդին Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 100), դեպի ամրոց ճյուղեր տեղափոխող վերջինիս կայազորի ռազմիկների հետ խառնված ներթափանցեց ամրոց և անակնկալ հարվածով գրավեց այն Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 150): Հայերը կորցրին մոտ 1, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³⁴⁴¹

3442. 1097 սեպտեմբերի կես - սեպտեմբերի 25 – **Տաքսոնի գրավումը**³⁴⁴²

Հերակլեայում խաչակիրների հիմնական բանակից առանձնացած և սեպտեմբերի սկզբին Կիլիկիա մտած Տանկրեդ Տերենտացու, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների (800, որից 500 հեծյալ), ինչպես նաև տեղում վերջինիս միացած Օշին Հեթումյանի և Բագունի իշխանի (մոտ 500) միացյալ բանակը արշավանք սկսեց դեպի **Տաքսոն**:

I փուլ – Քաղաքի մատույցներում քրիստոնյաների առաջապահը հետ մղեց Իկոնիայի սուլթանության բանակի (500) հարձակումը, որը նահանջեց դեպի քաղաք և պատրաստվեց դիմադրության:

II փուլ – Քրիստոնյաները պաշարեցին քաղաքը: Կարճ ժամանակ անց նրանց միացավ նաև Բալդուին Բուլոնացու, Բալդուին Բուրգոնի և Բագրատ Կամսարականի գլխավորած խաչակիրների (2.000, որից 700 հեծյալ) բանակը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ թշնամու կայազորը համաձայնեց հանձնել քաղաքի երկու աշտարակ՝ պայմանով, որ մնացած ամրություններն էլ կհանձնի քրիստոնյաների հիմնական բանակի տեղ հասնելուն պես: Թեժ վեճից հետո քաղաքն անցավ Բալդուինին, իսկ Տանկրեդն իր ուժերով շարժվեց Ադանայի ուղղությամբ:

III փուլ – Սեպտեմբերի 24-ին քաղաքին մոտեցավ Տանկրեդ Տերենտացու բանակին միանալ ձգտող նորմանների մի ջոկատ (300), որին, սակայն, Բալդուինը թույլ չտվեց ապաստանել քաղաքում: Օգտվելով դրանից՝ Իկոնիայի սուլթանության բանակի մի մասը (300) նույն գիշեր էլ անակնկալ հարձակում գործեց վերջիններիս վրա և գլխովին ոչնչացրեց:

IV փուլ – Սեպտեմբերի 25-ի առավոտյան քրիստոնյաները, պարզելով գիշերվա իրադարձությունները, հարձակվեցին քաղաքում մնացած թշնամիների վրա և, ոչնչացնելով սրանց, վերջնականապես տիրեցին բոլոր ամրություններին:

Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 320, թշնամին՝ 200 զինվոր:

3443. 1097 սեպտեմբերի 20 – Անարգաքան Կոնստանդին Ռուբինյանի (մոտ 500) Տիանայից առաջխաղացած Վելֆ Բավարացու (մոտ 500) միացյալ բանակը առանց լուրջ մարտերի գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 5 զինվոր:³⁴⁴³

3444. 1097 սեպտեմբերի 25 – Ադանան Տարսուհից առաջխաղացած Օշին Հեթումյանի, Բագունի իշխանի (մոտ 500), ինչպես նաև Տանկրեդ Տերենտացու, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների (մոտ 950) միացյալ բանակը, որը մինչ այդ մոտեցել էր Անարգաքային, սակայն, չկարողանալով ներս մտնել և ստանալով միայն անհրաժեշտ պարենամթերք, հետ էր վերադարձել, առանց լուրջ մարտերի գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 5 զինվոր:³⁴⁴⁴

3445. 1097 սեպտեմբերի 28 – Մամեստիայի գրավումը³⁴⁴⁵

Ադանայից առաջխաղացած Օշին Հեթումյանի և Բագունի իշխանի (մոտ 500), ինչպես նաև Տանկրեդ Տերենտացու, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների (մոտ 950) միացյալ բանակը սկսեց մոտենալ Մամեստիային, որտեղ գտնվող Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 300) պատրաստվեց պաշտպանության, սակայն մինչ այդ Օշինի և Բագունու ռազմիկները, անսկառ տեղավորելով քաղաք մտցվող խոտի սայլերում, կարողացան ներթափանցել քաղաք:

I փուլ – Խաչակիրները անցան ճակատային գրոհի և համառ մարտերով մտան քաղաք:

II փուլ – Իկոնիայի սուլթանության բանակը, կենտրոնացնելով ուժերը, անցավ հակահարձակման: Արդյունքում խաչակիրները սկսեցին հետ մղվել, սակայն այդ պահին անակնկալ թիկունքային հարված հասցրին Օշինի ու Բագունու ռազմիկները և արդյունքում քրիստոնյաները վերջնականապես տիրեցին քաղաքին:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր: Տեղեկանալով այս մասին՝ Ադանայի միջնաբերդում ամրացած Իկոնիայի սուլթանության բանակը թողեց այս քաղաքն ու հեռացավ: Արդյունքում Տարսունն ու Ադանան ընկան Տանկրեդ Տերենտացու տիրապետության տակ:

3446. 1097 սեպտեմբերի 30 – Մամեստիան Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 2.000) պաշարեց Օշին Հեթումյանի, Բագունի իշխանի (մոտ 500), ինչպես նաև Տանկրեդ Տերենտացու և Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների (մոտ 950) միացյալ բանակից, սակայն, անհաջող գրոհներից հետո տեղեկանալով Բալդուին Բուլոնացու, Բալդուին Բուրգոնի և Բագրատ Կամսարականի գլխավորությամբ Տարսուհից առաջխաղացող խաչակիրների (մոտ 2.000) մասին, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁴⁴⁶

3447. 1097 հոկտեմբերի սկիզբ - Մամեստիայի ճ-մ: Քաղաքի մոտ ճամբարած Բալդուին Բուլոնացու, Բալդուին Բուրգոնի և Բագրատ Կամսարականի բանակը (մոտ 2.000) հաղթեց անակնկալ հարձակման անցած Տանկրեդ Տերենտացու, ինչպես նաև Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների բանակին (մոտ 1.000, որից 500 հեծյալ) և, կոտորելով ու գերելով հակառակորդի ռազմիկներին, հետապնդեց վերջիններին մինչև քաղաք: Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 300 զինվոր, որոնց թվում գերվեցին Ռիչարդ Սալերնացին և Ռոբերտ Խենսը: Շուտով կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Տանկրեդ Տերենտացու բոլոր ձեռքբերումները անցան Բալդուին Բուլոնացուն և գերիները ազատ արձակվեցին:³⁴⁴⁷
3448. 1097 հոկտեմբերի առաջին կես - Կիլիկիայի արևելքը Տանկրեդ Տերենտացու, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների (մոտ 2.000), ինչպես նաև Կոնստանդին Ռուբինյանի, Օշին Յեթումյանի և Բագունի իշխանի (մոտ 1.500) միացյալ բանակը ասպատակեց՝ վերջնականապես նահանգից դուրս մղելով Իկոնիայի սուլթանության բանակները:³⁴⁴⁸
3449. 1097 հոկտեմբերի առաջին կես - Ալեքսանդրեկ Տանկրեդ Տերենտացու, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների (մոտ 2.000), ինչպես նաև Կոնստանդին Ռուբինյանի, Օշին Յեթումյանի և Բագունի իշխանի (մոտ 1.500) միացյալ բանակը գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 500), որից հետո առանց լուրջ մարտերի մտավ Պաստուն (Կիլիկիա, Ալեքսանդրեկ գավառ, Ամանոսյան լեռների հարավ, Պադրասից 5 կմ արևելք) ու Ղարապակ (= Սարա) ամրոցներ (Կիլիկիա, Ալեքսանդրեկ գավառ, Ամանոսյան լեռների հարավ, Պադրասից մոտ 7 կմ հյուսիս-արևելք): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³⁴⁴⁹ Դրանից հետո, փոքրաթիվ ուժեր թողնելով գրաված քաղաքներում ու ամրոցներում, Տանկրեդ Տերենտացին ամսվա վերջում Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների և հայ իշխանների ուղեկցությամբ միացավ Արտաք ամրոցը պաշարած խաչակիրների հիմնական բանակին:
3450. 1097 հոկտեմբերի առաջին կես - Թլաշար ամրոցը Բալդուին Բուլոնացու և Բալդուին Բուրգոնի գլխավորած խաչակիրները (700, որից 200 հեծյալ), ինչպես նաև Բագրատ Կամսարականի և Նրա եղբայր Վասիլ Գող Կամսարականի բանակը (մոտ 500), գրավեցին Հալեպի Էմիրության բանակից (մոտ 100), որից հետո առանց լուրջ մարտերի մտան Արևանդան ամրոց (= Ռավանդան) (Կիլիկիայի արևելք, Կյուրոս գավառ, Այնթապից մոտ 40 կմ արևմուտք): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 8, թշնամին՝ մոտ 60 զինվոր:³⁴⁵⁰ Թլաշար ամրոցը ընկավ կոմս Թոմաս Դ'Լա-Ֆերի, իսկ Արևանդանը՝ Բագրատ Կամսարականի տիրապետության տակ:
3451. 1097 հոկտեմբերի առաջին կես - Արտաք ամրոցը Գոտֆրիդ Բուլոնացու, Էստաշ Բուլոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Հյուգո Մեծի, Ստեփան Շարտրացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Հյուգո Սեն-Պոլի, Բոհեմունդ Տերենտացու և այլոց գլխավորությամբ Տիանա-Կեսարիա-Կոմանա-Կոկիսոն երթուղով Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 1.500) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 150) ուղեկցությամբ առաջխաղացած ու մինչ այդ առանց կռվի Սարաք և Այնթապ մտած խաչակիրների (մոտ 330.000) բանակի առաջապահը (1.000) Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Բալդուին Բուլոնացու, Բալդուին Բուրգոնի, Ռոջեր Սալերնացու և Տանկրեդ Տերենտացու ընդհանուր ղեկավարությամբ ու Թաթուկ Մարաշցու բանակի (մոտ 1.000) աջակցությամբ պաշարեց Իկոնիայի սուլթանության և Անտիոքի Էմիրության միացյալ կայազորից (500), որը փորձեց ուժերը հետ քաշել միջնաբերդ, բայց այդ ընթացքում քաղաքի ապստամբած աշխարհագորը (մոտ 500) ոչնչացրեց վերջինիս ու օգնեց քրիստոնյաներին քաղաք մտնել: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:³⁴⁵¹ Մարաշը և Այնթապը ընկան Թաթուկ Մարաշցու տիրապետության տակ:
3452. 1097 հոկտեմբերի կես - Եդեսիայի շրջակայքը Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց: Ստեղծված պայմաններում, ցանկանալով ապահովել խաչակիրների աջակցությունը, Թորոս Եդեսիացին առաջարկեց Բալդուին Բուլոնացուն ժամանել քաղաք և համատեղ տիրել Նրան: Բալդուին համաձայնեց և արդեն հոկտեմբերի վերջին իր բանակով (500 հեծյալ) ժամանեց Եդեսիա:³⁴⁵² Եդեսիայի ռազմական պետությունը ոչնչացավ և Նրա փոխարինեց Եդեսիայի կոմսությունը, որի առաջին կոմս հռչակվեց Բալդուին Բուլոնացին:

3453. 1097 հոկտեմբերի 16 – Արտաք ամրոցի ճ-մ⁴⁵³

Իկոնիայի սուլթանության ու Անտիոքի Եմիրության միացյալ բանակը (20.000, որից 10.000 հեծյալ) պաշարեց ամրոցը Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Բալդուին Բուլոնացու, Բալդուին Բուրգուն, Ռոջեր Սալերնացու և Տանկրեդ Տերենտացու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող խաչակիրների (1.000) ու Թաթուլ Մարաշցու (մոտ 1.000) միացյալ բանակից:

I փուլ – Հակառակորդը փոքր ուժերով անցավ հարձակման և, կեղծ նահանջով դուրս բաշելով քրիստոնյաներին ամրոցից, փորձեց շրջապատել: Արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ և քրիստոնյաները միայն մեծ դժվարությամբ կարողացան վերադառնալ ելման դիրքեր:

II փուլ – Հակառակորդը պաշարեց ամրոցը, սակայն շուտով, իմանալով քրիստոնյաների հիմնական բանակի (մոտ 320.000) առաջխաղացման մասին, նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:

3454. 1097 հոկտեմբերի 17 – Ալ-Բալանու ամրոցի ճ-մ (Անտիոքից հյուսիս): Պետրոս Դ'Կաստիլոն, Գիյոմ Մոնպեյեացու, Պետրոս Դ'Ռոեի և Պետրոս-Ռայմոնդ Խաթբուլացու գլխավորած խաչակիրները (500) և նրանց կազմում գործող Հայ ռազմիկները (մոտ 10) անակնկալ գիշերային հարձակումով հաղթեցին Անտիոքի Եմիրության բանակին (400) և մտան ամրոց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 350 զինվոր:³⁴⁵⁴

3455. 1097 հոկտեմբերի 19 - 20 – Երկաթյա կամրջի ճ-մ⁴⁵⁵

Գոտֆրիդ Բուլյոնացու, Էստաշ Բուլոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Հյուգո Մեծի, Ստեփան Շարտրացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Հյուգո Սեն-Պոլի, Բոհեմունդ Տերենտացու և այլոց գլխավորությամբ Արտաքից Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 1.400) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 140) ուղեկցությամբ առաջխաղացած խաչակիրների (մոտ 320.000), ինչպես նաև Կոնստանդին Ռուբինյանի, Օշին Հեթումյանի, Բագունի իշխանի և Թաթուլ Մարաշցու միացյալ բանակը (մոտ 2.000), ենթարկվելով Անտիոքի Եմիրության բանակի (մոտ 1.000) մանր հարձակումներին, աստիճանաբար սկսեց մոտենալ կամրջին, որի կայազորը (900) անցավ համառ պաշտպանության:

I փուլ – Հոկտեմբերի 19-ի օրվա առաջին կեսին Ռոբերտ Նորմանդացու և Հյուգո Սեն-Պոլի գլխավորությամբ գործող քրիստոնյաների առաջապահը (մոտ 10.000) հարձակման անցավ կամրջի ամրությունների ուղղությամբ, սակայն հետ մղվեց ելման դիրքեր:

II փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին տեղ հասած քրիստոնյաների հիմնական բանակը ծանծաղուտով անցավ գետը, պարտության մատնեց գետի մյուս ափին գտնվող հակառակորդի ուժերին, որից հետո, հարվածելով արդեն երկու կողմից, ըստ էության տիրեց գետի երկու ափերին, թեև բուն աշտարակներում և կամրջի մոտ ամրացած թշնամու ռազմիկները շարունակեցին դիմադրությունը:

III փուլ – Հոկտեմբերի լույս 20-ի գիշերը աշտարակներում ամրացած թշնամու ռազմիկները փորձեցին անակնկալ գրոհ իրականացնել քրիստոնյաների բանակի վրա, սակայն, մատնվելով անհաջողության, հեռացան Անտիոքի ուղղությամբ:

IV փուլ – Հոկտեմբերի 20-ին քրիստոնյաների բանակը, հետ մղելով հակառակորդի մանր հարձակումները, վերջնականապես տիրեց գետի բոլոր անցումներին և պատրաստվեց առաջանալ Անտիոքի ուղղությամբ:

Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:

3456. 1097 հոկտեմբերի 21 - 1098 հուլիսի 5 – Անտիոքի գրավումը³⁴⁵⁶

Գոտֆրիդ Բուլյոնացու, Էստաշ Բուլոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Հյուգո Մեծի, Ստեփան Շարտրացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Հյուգո Սեն-Պոլի, Բոհեմունդ և Տանկրեդ Տերենտացիների, Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների և այլոց գլխավորությամբ Երկաթյա կամրջից Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության

բանակի (մոտ 1.400) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 140) ուղեկցությամբ առաջխաղացած խաչակիրները (300.000), ինչպես նաև Կոնստանդին Ռուբինյանի, Օշին Յեթումյանի, Բագունի իշխանի, Բագրատ և Վասիլ Գող Կամսարականների ու Թաթուլ Մարաշցու միացյալ բանակը (մոտ 2.000) մոտեցան քաղաքին և հոկտեմբերի 21-ին արևելքից, հյուսիսից ու արևմուտքից պաշարեցին այն: Անտիոքի Էմիր Յադի-Սիանի գլխավորած Անտիոքի Էմիրության բանակը (27.000, որից 7.000 հեծյալ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500, այդ թվում Գևորգ-Փիրուզ Հայը և նրա 2 եղբայրները), օգտվելով այն բանից, որ հակառակորդի մոտ հատկապես սկզբնական շրջանում բացակայում է պաշարողական տեխնիկան, ձեռնամուխ եղան համառ պաշտպանության, թեև քաղաքի պաշտպանությանը մասնակցող հայերը ամեն կերպ օժանդակում էին հակառակորդին, իսկ պարիսպների վրա գործելիս էլ ձգտում էին հնարավորինս քիչ վնաս պատճառել քրիստոնյաներին:

I փուլ – 1097 թ-ի հոկտեմբերի 22-ին քրիստոնյաները ողջ ուժով գրոհ կազմակերպեցին քաղաքի պարիսպների ուղղությամբ, սակայն համառ մարտերից հետո մղվեցին ելման դիրքեր:

II փուլ – 1097 թ-ի հոկտեմբերի 23-ից սկսած 15 օր, օգտվելով պաշարողների ժամանակավոր անգործությունից ու ինքնավստահությունից, քաղաքի կայազորը ներսից՝ հյուսիս-արևմտյան՝ Շան, և արևմտյան՝ Դքսի, դարպասներից, ինչպես նաև Արեգ ամրոցում տեղակայված թշնամու ուժերը՝ դրսից, մի քանի խոշոր ու բազում մանր արտագրոհներ ձեռնարկեցին, որոնցից մեկի արդյունքում ոչնչացվեց հատուկ արտագրոհները կանխելու նպատակով Շան դարպասի դիմաց կառուցված ամրությունը, իսկ մյուսի արդյունքում էլ մասնակիորեն խլվեց Սուրբ Սիմոնի Նավահանգստից (= Սելևկիա Պիեռիա) քաղաքի ուղղությամբ շարժվող պարենամթերքով բեռնված քարավանը: Այսպես շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև քրիստոնյաներին Ռայմոնդ Տուլուզացու գլխավորությամբ հաջողվեց խոշոր քարերից և փայտերից կազմված մի ամրության շնորհիվ Շան դարպասների ուղղությամբ փակել թշնամու արտագրոհի հիմնական ուղին: Միաժամանակ քրիստոնյաները, պարզելով, որ իրենց թիկունքից հարձակումներն իրականացվում են Արեգ ամրոցից, Բոհեմունդի գլխավորած ջոկատի (1.000) ուժերով այդ ուղղությամբ հարձակում գործելով ու կեղծ նահանջ ձևացնելով, դուրս բաշեցին թշնամու հիմնական ուժերին ամրոցից և ոչնչացրին: Թշնամին կորցրեց 700 զինվոր: Նոյեմբերի վերջին և դեկտեմբերին քրիստոնյաները իրականացրին քաղաքի լիակատար շրջափակում՝ օղակելով այն նաև հարավից, սակայն սեփական ճամբարում տարածված համաճարակների, ինչպես նաև դաժան սովի պատճառով հենց իրենք հայտնվեցին ծանր վիճակում, քանզի դեռևս նոյեմբերին Սուրբ Սիմոնի Նավահանգստ ժամանած ջենովական նավերը շատ քիչ պարենամթերք էին բերել: Ծանր պայմանների և անասնակերի պակասի պատճառով շարքից դուրս եկան նաև մարտական նժույզները: Իրավիճակից ելք գտան հայ իշխանները, որոնք քրիստոնյաների ճամբար բերեցին մեծ քանակությամբ սննդամթերք, ինչը մասամբ մեղմեց սովը:

III փուլ – 1097 թ-ի դեկտեմբերի 31-ին պաշար ձեռք բերելու նպատակով Բոհեմունդ Տերենտացու և Ռոբերտ Ֆլանդրիացու գլխավորությամբ քաղաքից հեռացած խաչակիրները (30.000, որից 20.000 հեծյալ, որից 700 ասպետ) 1098 թ-ի հունվարի 26-ին հանդիպեցին Հալեպի ու Դամասկոսի Էմիրությունների միացյալ բանակին (100.000, որից 60.000 հեծյալ): Արդյունքում՝ հեծելազորի առաջապահ ուժերով մարտի մեջ մտած Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, ժամանակին օգնության չստանալով Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած հետևակայիներից, ստիպված եղավ ի վերջո նահանջել, սակայն կարճ ժամանակ անց, միավորելով ուժերը Բոհեմունդի հետևակի հետ և անցնելով հակահարձակման, քրիստոնյաները կտրտված տեղանքում հասան հաջողությունը զարգացնել փորձող, սակայն ուժերը ցրած Հալեպի Էմիրության ջոկատներից մեկին (12.000) ու ծանր պարտության մատնեցին վերջինիս:

IV փուլ – 1098 թ-ի հունվարի 1-ին քաղաքի կայազորը, տեղեկանալով պաշարողների ուժերի նոսրանալու մասին ու դուրս գալով Շան դարպասից, հարձակում գործեց այդ հատվածում տեղակայված քրիստոնյաների վրա, որի հետևանքով մոտակա կամրջի մոտ համառ մարտ բռնկվեց: Արդյունքում՝ հակառակորդը մի պահ նահանջեց, սակայն հետո փախուստի դիմեցին արդեն քրիստոնյաները և քաղաքի կայազորը, բավարար տարածություն հետապնդելով ու կորուստներ պատճառելով վերջիններին,

վերադարձավ և կրկին պատասպարվեց քաղաքում: Այս ընդհարման ժամանակ վիրավորվեց Ռայմոնդ Տուլուզացին, իսկ 15 հեծյալներ, այդ թվում Բեռնար-Ռայմոնդ Բեգերացին, ինչպես նաև 20 հետևակայիներ ընկան մարտի դաշտում, ընդ որում շատերն էլ խեղդվեցին կամ մահացու վերքեր ստացան Օրոնտես գետում: Հունվարի վերջին Բոհեմունդ Տերենտացու և Ռոբերտ Ֆլանդրիացու գլխավորած ուժերը, հավաքելով հնարավորինս շատ պարենամթերք, վերադարձան բանակատեղի, որտեղ, սակայն, մինչ այդ սկիզբ առած սովը ու ամենամահաբեր զարազանների պակասը նույնիսկ դրանից հետո էլ աստիճանաբար հսկայական չափերի հասավ: Արդյունքում՝ սովից և տարածված հիվանդություններից շատ-շատերը մահացան կամ հյուծվեցին, վերջնականապես շարքից դուրս եկավ նժույգների հիմնական մասը, իսկ շատերն էլ, այդ թվում Ստեփան Շարտրացին, Թաթիկն ու Նրանց գլխավորած ուժերը փետրվար ամսվա ընթացքում թողեցին բանակը և հեռացան: Միաժամանակ, ցանկանալով որևէ կերպ մեղմել իրավիճակը, քրիստոնյաների բանակի ղեկավարությունը ճամբարից հեռացրեց անմարտունակ հնարավորինս շատ մարդու, ինչպես նաև սկսեց մշտական արշավներ կազմակերպել դեպի հակառակորդի տարածքի խորքերը, թեև Էական արդյունք այդպես էլ չեղավ: Ստեղծված աղետալի վիճակը որոշակիորեն թեթևացրեց այն, որ շրջակա տարածքների հայերն և ասորիները Կոնստանդին Ռուբինյանի գլխավորությամբ հերթական անգամ զգալի քանակությամբ պարեն հասցրեցին քրիստոնյաների ճամբար:

V փուլ – 1098 թ-ի փետրվարի 12-ին քրիստոնյաները, քաղաքում բնակվող հայերից և ասորիներից իմանալով, որ Հալեպում կուտակված Հալեպի ու Դամասկոսի եմիրությունների միացյալ բանակը (30.000, որից 28.000 հեծյալ) պատրաստվում է քաղաքի կայազորի հետ միասին անակնկալ համակցված հարձակում գործել, անցան պատասխան գործողությունների: Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած 6 գնդերից կազմված քրիստոնյաների մի ջոկատ (12.000, որից 7.000 հեծյալ) գիշերով, որպեսզի քաղաքի կայազորը չիմանա այդ մասին, աննկատ դուրս եկավ և դարանակալեց քաղաքից մոտ 20 կմ հյուսիս-արևելք տարածվող մի վայրում: Լույսը բացվելուն պես քրիստոնյաների բանակի 5 ջոկատները փակեցին ընթացքի մեջ գտնվող հակառակորդի բանակի ճանապարհը, որից անմիջապես հետո Երկաթյա կամրոջ մոտ համառ մարտ բռնկվեց: Արդյունքում, սակայն, երբ մարտի մեջ մտավ Բոհեմունդի անձնական ղեկավարությամբ գործող վեցերորդ ջոկատը, թշնամին ի վերջո ծանր պարտություն կրեց և դիմեց փախուստի Խաղիմ ամրոցի (Հյուսիսային Ասորիք, Հալեպից արևմուտք) ուղղությամբ, սակայն, չկարողանալով ամրանալ ամրոցում, այն ևս ավերեց ու դիմեց փախուստի: Այս մարտում աչքի ընկան հայերը, որոնք, սակայն, տարվեցին հետապնդմամբ: Արդյունքում՝ թշնամին, շրջապատելով նահանջող և մի լքված ամրոցում ապաստանած հայերին, երկօրյա մարտերից հետո ստիպեց վերջիններիս հանձնվել: Հայերից գերվեցին 1.500 հոգի, որոնք հետագայում Հալեպում սպանվեցին: Միաժամանակ հետ մղվեց նաև քաղաքի կայազորի կողմից իրականացված արտագրոհը: Արդյունքում՝ թշնամին ընդհանուր առմամբ կորցրեց 2.000 սպանված և մեծ քանակի գերիներ, ինչպես նաև քրիստոնյաներին հասան 1.000 մարտական նժույգներ: Նույն օրն էլ, քաղաքի կայազորը արտագրոհ իրականացրեց, որը համառ մարտերից հետո հետ մղվեց:

VI փուլ – 1098 թ-ի փետրվարի երկրորդ կեսին, տեղեկանալով, որ Սուրբ Սիմոնի Նավահանգիստ են ժամանել պարենամթերքով և այլ անհրաժեշտ պարագաներով բարձրված նավեր, Բոհեմունդ Տերենտացու ու Ռայմոնդ Տուլուզացու գլխավորությամբ քաղաքի մոտից այդ ուղղությամբ շարժվեց խաչակիրների մի ջոկատ՝ նպատակ ունենալով ապահով կերպով քաղաք հասցնել նոր ժամանածներին և Նրանց գույքը:

VII փուլ – 1098 թ-ի փետրվարի վերջին քաղաքից աննկատ դուրս եկած Անտիոքի եմիրության բանակը (4.000) դարանակալ հարձակում գործեց Սուրբ Սիմոնի Նավահանգստից վերադարձող քրիստոնյաների վրա, որոնք պարտություն կրեցին և ցրվեցին: Քրիստոնյաները կորցրին 1.000, հակառակորդը՝ 500 ռազմիկ: Միաժամանակ, փորձելով աջակցել յուրայիններին, քաղաքից արտագրոհ իրականացրեց նաև կայազորային ուժերի մյուս մասը, սակայն միասնական գործողություն իրականացնել չհաջողվեց և այս հարձակումը տեղի ունեցավ բավականին ուշ: Արդյունքում՝ քրիստոնյաներին հաջողվեց ծանր պարտության մատնել քաղաքից արտագրոհ իրականացնողներին և, զգալի կորուստներ պատճառելով վերջիններիս, հետ շարտել դեպի քաղաք: Քրիստոնյաները կորցրին 300, հակառակորդը՝ մարտի դաշտում 5.000 սպանված,

այդ թվում 12 եմիրներ, ընդ որում 1.400 հոգի խեղդվեցին գետում, իսկ 7.000 հոգի էլ գերվեցին:

VIII փուլ – 1098 թ-ի մարտին քրիստոնյաները քաղաքի հարավ-արևմտյան կողմում գտնվող Երկու քույրեր աշտարակի դիմաց ևս մեկ ամրություն կառուցեցին, որը հանձնեցին Տանկրեդ Տերենտացու հրամանի տակ գործող մի ջոկատի (մոտ 1.000, այդ թվում 500 ասպետներ) հսկողությանը և վերջնականապես շրջափակեցին քաղաքը: Այդ ընթացքում քաղաքի կայազորը հարձակում ձեռնարկեց այս ուղղությամբ, որը հետ մղվեց միայն համառ մարտերից հետո: Քրիստոնյաները կորցրին 2.055, հակառակորդը՝ 800 ռազմիկ: Դրանից հետո գրեթե անմիջապես էլ Տանկրեդը ձեռք գցեց քաղաքի համար նախատեսված պարենամթերքի մի մեծ քարավան, ոչնչացնելով վերջինիս պահակազորը (700), ինչը մեծապես մեղմեց քաղաքը պաշարողների պարենային ծանր վիճակը:

IX փուլ – 1098 թ-ի ապրիլի սկզբին քրիստոնյաները անակնկալ հարձակում գործեցին Յալեայի շրջակայքի վրա և ձեռք գցեցին 2.000 նժույգներ ու 3.000 գլուխ այլ անասուն:

X փուլ – 1098 թ-ի մայիսի վերջին քաղաքի կայազորը 14 վայրերում միաժամանակ անակնկալ հարձակում ձեռնարկեց քաղաքը պաշարողների ուղղությամբ: Արդյունքում՝ քրիստոնյաները սկսեցին ծանր կորուստներ կրել և միայն հետագայում, կենտրոնացնելով ուժերը, կարողացան հետ մղել թշնամուն՝ զգալի կորուստներ պատճառելով վերջինիս, ընդ որում գերիների թվում հայտնվեց նաև քաղաքի արևմտյան կողմի երեք աշտարակների հրամանատար, զինագործ Գևորգ-Փիրուզ Յայի որդին:

XI փուլ – 1098 թ-ի ապրիլի կեսերից սկսած Քեր-Բուղայի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (300.000, որից 200.000 հեծյալ) սկսեց արևելքից աստիճանաբար մոտենալ Անտիոքին՝ սպառնալից իրավիճակ ստեղծելով խաչակիրների (165.000, որից 15.000 հեծյալ) և Յայ ռազմիկների (մոտ 1.600) համար, ընդ որում շրջակայքի հայերն ու ասորիները հասցրեցին տեղեկացնել խաչակիրներին թշնամու խոշոր ուժերի առաջխաղացման մասին: Այս վճռական պահին մինչ այդ Բոհեմունդի հետ կապ հաստատած Գևորգ-Փիրուզ Յայը առաջարկեց քրիստոնյաներին քաղաք մտնել իր հսկողությանը հանձնված աշտարակներով: Բանակցությունները տևեցին ողջ մայիս ամիսը, սակայն ամսվա վերջում ի վերջո համաձայնություն ձեռք բերվեց: Դրանից հետո, թշնամու զգոնությունը ավելի բթացնելու նպատակով, 1098 թ-ի հունիսի 2-ի երեկոյան քրիստոնյաների ողջ բանակը դուրս եկավ ճամբարից և, ցուցադրաբար շարժվելով Սելջուկյան սուլթանության մոտեցող բանակի դեմ, գիշերը արագորեն հետ վերադարձավ: Գրեթե անմիջապես էլ Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած նորմանները Գևորգ-Փիրուզ Յայի հսկողությանը հանձնված աշտարակներով անարգել մուտք գործեցին քաղաք, որից հետո հարձակման անցան քրիստոնյաների հիմնական ուժերը: Համառ դիմադրությունից հետո հունիսի 3-ին քաղաքը գրավվեց, ընդ որում թշնամին կորցրեց 10.000 խաղաղ բնակիչ, իսկ քաղաքի կայազորի մի մասը (3.000) ամրացավ միջնաբերդում: Յադի-Սիանը փորձեց փախչել, բայց սպանվեց Յայ ռազմիկների կողմից: Տեղեկանալով քաղաքի գրավման մասին՝ թշնամու ուժերը լքեցին նաև Անտիոքի հարակից մի շարք ամրություններ, որոնք գրավվեցին հայերի կողմից:

XII փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 4-ից սկսած գրեթե ամեն օր միջնաբերդում ամրացած թշնամին սկսեց համարձակ արտագրոհներ կատարել դեպի քաղաքի փողոցներ, ընդ որում միջնաբերդին տիրելու բոլոր փորձերը, այդ թվում նաև փորձը, որը կատարվեց քաղաքի այդ հատվածը հրդեհելու միջոցով, մատնվեց անհաջողության: Այս պայմաններում քրիստոնյաները միջնաբերդի կողմում թշնամու արտելքի ուղղությամբ բարիկադներով պատեցին քաղաքի փողոցները, սակայն դա էլ միայն որոշակիորեն մեղմեց իրավիճակը:

XIII փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 6-ին Սելջուկյան սուլթանության բանակի առաջապահը (300 հեծյալ) մոտեցավ քաղաքին, փոքր ուժերով (30) գրոհելով ու կեղծ նահանջով բաց դաշտ քաշեց Ռոշեր Բառնեհիլի գլխավորած ջոկատին (50, որից 15 ասպետ), զցեց դարանը և ոչնչացրեց:

XIV փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 8-ին հյուսիս-արևելքից քաղաքին մոտեցավ Սելջուկյան սուլթանության բանակը, որը, հետ շարտելով արտագրոհի իրականացնել փորձող քրիստոնյաներին, շրջափակեց քաղաքը:

XV փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 11-ին Սելջուկյան սուլթանության բանակը հզոր գրոհ կազմակերպեց քաղաքի ուղղությամբ, որը հետ մղվեց միայն մեծ դժվարությամբ:

XVI փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 12-ին Սելջուկյան սուլթանության բանակը կրկին հզոր գրոհ կազմակերպեց քաղաքի ուղղությամբ, որը համառ մարտերից հետո այս անգամ ևս հետ մղվեց:

XVII փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 13-ին քրիստոնյաները արտագրոհ իրականացրին, սակայն, համառ մարտում մատնվելով անհաջողության և կրելով ծանր կորուստներ, ստիպված նահանջեցին ու կրկին ապաստանեցին քաղաքում, ընդ որում դեպի քաղաք նահանջելիս, միայն դարպասներով խուճապահար անցնելիս, առաջացած հրմշտոցի ժամանակ գոհվեց 100 հոգի: Միաժամանակ միջնաբերդից արտելք իրականացրին նաև այստեղ գտնվող ուժերը և ծանր կորուստներ պատճառեցին քաղաքում գտնվող քրիստոնյաներին: Հենց նույն գիշեր էլ քրիստոնյաներից ոմանք, ցած իջնելով պարիսպներից, փախան դեպի Սուրբ Սիմոնի նավահանգիստ կամ անցան թշնամու կողմը:

XVIII փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 14-ին թշնամու մի ջոկատ (30) գաղտնի վեր մագլցեց աշտարակներից մեկով և փորձ կատարեց տիրել քաղաքին, սակայն այդ մասին ժամանակին տեղեկացած քրիստոնյաները կարողացան հետ շարտել հակառակորդին:

XIX փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 15-ին Սելջուկյան սուլթանության բանակը գրոհ իրականացրեց արևելյան ուղղությամբ, որը, թեև համառ մարտերից հետո հետ մղվեց, սակայն թշնամին տիրեց մինչ այդ Տանկրեդ Տերենտացու հսկողությանը հանձնված ամրությանը:

XX փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 16-ին Սելջուկյան սուլթանության բանակի մի մասը (2.000) գրոհ իրականացրեց մինչ այդ Ռայմոնդ Տուլուզացու հսկողությանը հանձնված ամրության ուղղությամբ, սակայն համառ մարտերից հետո Ռոբերտ Ֆլանդրիացու գլխավորությամբ գործող ամրության կայազորը (500) թշնամուն հետ շարտեց: Նույն գիշեր էլ, սակայն, այլևս հնարավոր չհամարելով հետագա դիմադրությունը, Ռոբերտը իր տրամադրության տակ եղած ուժերով այրեց ամրությունը և վերադարձավ քաղաք:

XXI փուլ – Քրիստոնյաների մոտ սկիզբ առավ և շուտով մեծ չափերի հասավ պարենի պակասը: Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը՝ 1098 թ-ի հունիսի 18-ին քրիստոնյաները մի ջոկատ ուղարկեցին Սուրբ Սիմոնի նավահանգստի ուղղությամբ, որը, սակայն, հաջորդ օրը հետ դառնալիս ենթարկվեց թշնամու հարձակմանը և միայն ծանր կորուստներ կրելուց հետո կարողացավ պարենամթերքի մի մասի հետ քաղաք հասնել:

XXII փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 20-ի Սելջուկյան սուլթանության բանակի մի մասը (2.000) հարձակվեց Սուրբ Սիմոնի նավահանգստի վրա և գրավեց այն՝ ոչնչացնելով տեղում գտնվողներին, գրավելով պարենի մնացած պաշարները և ստիպելով փրկված փոքրաքանակ մարդկանց նավերով բաց ծով դուրս գալ: Այս պայմաններում պարենամթերքի պակասը քրիստոնյաների մոտ հասավ ծայրահեղ աստիճանի, ինչն էլ հաշվի առնելով, բանակի առաջնորդները որոշեցին վճռական ճակատամարտի մեջ մտնել թշնամու դեմ:

XXIII փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 28-ի վաղ առավոտյան քրիստոնյաների բանակը, նախապես բաժանված երկու շարքերից կազմված վեց ջոկատների, երբ հինգ գծից կազմված առաջին շարքում հեծելազորն էր, երկրորդում, կազմված ևս հինգ գծից՝ հետևակը, սկսեց դուրս գալ քաղաքի հարավ-արևմտյան դարպասներից, անցավ Քարե կամուրջը և մարտակարգ ընդունեց: Մարտակարգ ընդունեց նաև հակառակորդը՝ ընդ որում Քեր-Բուդայի բանակի ձախ թևը, գործելով Խլիճ-Արսլանի հրամանի տակ, հասնում էր հյուսիս-արևմուտքում գտնվող լեռներին, աչք՝ հարավ-արևելքում հոսող Օրոնտես գետին, իսկ կենտրոնը տեղակայված էր թևերից քիչ հետ, քանզի նախատեսված էր կենտրոնում առաջ քաշել հակառակորդին և, շրջապատելով թևերից, ոչնչացնել: Քրիստոնյաների բանակի առաջին ջոկատը (30.000) գլխավորում էին Հյուզո Մեծը և Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, երկրորդը (30.000)՝ Գոտֆրիդ Բուլյոնացին, երրորդ ջոկատը (15.000) գործում էր Ռոբերտ Նորմանդացու հրամանի տակ, չորրորդը (20.000)՝ Ռայմոնդ Տուլուզացու ու Եպիսկոպոս Ադեմար Մոնտեյլացու, ընդ որում հիվանդ Ռայմոնդը մի ջոկատով (200) մնաց միջնաբերդի դեմ կառուցած ամրության վրա և նրա ջոկատի հրամանատարությունը փաստացի իրականացնում էր Ադեմար Մոնտեյլացին, հինգերորդ ջոկատի (4.000) հրամանատար կարգվեց Ռեյնալդ Տուլոնցին, վեցերորդ հատուկ ջոկատը (1.000) տրվեց Տանկրեդ Տերենտացուն: Յոթերորդ ջոկատը (30.000), որը թողնվել էր որպես ընդհանուր պահեստազոր, պետք է օգնության հասներ մարտի վճռական պահին, ինչպես նաև խոչընդոտեր միջնաբերդի կողմից իրականացվող արտելքներին, դրվեց

Բոհեմունդ Տերենտացու հրամանի տակ: Քեր-Բուղան, ցանկանալով խանգարել հակառակորդին բացազատվել, մի ուժեղ ջոկատ (2.000) ուղարկեց Քարե կամրջի ուղղությամբ, սակայն վերջինս չկարողացավ լիովին տիրել կամրջին, ընդ որում Ռոբերտ Ֆլանդրիացու գլխավորությամբ ճակատային, ինչպես նաև թևային հարված հասցրած քրիստոնյաներին հաջողվեց պարտության մատնել այս ջոկատին և հետ շարտել, ինչը հնարավորություն տվեց ողջ բանակին անցնել կամուրջը և մարտակարգ ընդունել Օրոնտես գետի աջ ափին:

XXIV փուլ – Կեսօրին քրիստոնյաները ողջ ճակատով անցան հարձակման, որի արդյունքում բռնկվեց ու բավականին երկար շարունակվեց համառ ու խիստ արյունահեղ մի մարտ: Արդյունքում, սակայն, կենտրոնում թշնամին ի վերջո սկսեց տեղի տալ և նահանջել, որին հետևեց նաև թևերի նահանջը, երբ ձախ թևը սկսեց հեռանալ լեռների, իսկ աջ թևը՝ Օրոնտես գետի ուղղությամբ:

XXV փուլ – Օգտվելով այն բանից, որ կենտրոնում առաջխաղացող քրիստոնյաների թևերը հայտնվել են հարվածի տակ՝ Սելջուկյան սուլթանության բանակը կենտրոնում դադարեցրեց նահանջը և անցավ հակահարձակման՝ միաժամանակ նույնն անելով նաև թևերում ու ստեղծելով թևանցման և շրջապատման վտանգ:

XXVI փուլ – Մարտի մեջ մտավ Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած քրիստոնյաների վեցերորդ ջոկատը, որը փորձեց կանխել հիմնական ուժերի շրջապատումը, բայց դրա հետ միաժամանակ էլ հակառակորդի ձախ թևի լեռներից հարվածեցին խլիճ-Արսլանի գլխավորած ուժերը, որոնք, կիրառելով նաև «Հունական կրակ», կարողացան առժամանակ կանգնեցնել Բոհեմունդ Տերենտացու ուժերին և համառ մարտ պարտադրել:

XXVII փուլ – Մարտի մեջ մտավ Ռեյնալդ Տուլոնցու գլխավորած առանձին հարվածային ջոկատ, որը, թիկունքից շրջանցելով հակառակորդի ձախ թևը, թիկունքային հարված հասցրեց խլիճ-Արսլանի ուժերին: Բռնկվեց համառ մարտի, որ արդյունքում, թեև բաջաբար մարտնչող Ռեյնալդը զոհվեց, սակայն Սելջուկյան սուլթանության բանակի ձախ թևը խուճապի մատնվեց և սկսեց քայքայվել, ինչից օգտվելով էլ կրկին հարձակման անցած Բոհեմունդ Տերենտացու ուժերը դրսից, ինչպես նաև նահանջը դադարեցրած հիմնական բանակը ներսից հարվածեցին հակառակորդին: Արդյունքում՝ Սելջուկյան սուլթանության բանակի ձախ թևը դիմեց խուճապահար փախուստի:

XXVIII փուլ – Քրիստոնյաները, վերականգնելով շարքերը, հարձակման անցան հակառակորդի կենտրոնի և աջ թևի ուղղությամբ՝ վերջնական պարտության մատնելով Սելջուկյան սուլթանության բանակին:

XXIX փուլ – Քրիստոնյաները, այդ թվում նաև տեղի հայերն ու ասորիները, մինչև օրվա վերջ հետապնդեցին և կոտորեցին թշնամու փախչող բանակին:

XXX փուլ – 1098 թ-ի հունիսի 29-ից հուլիսի 5-ը քրիստոնյաները շրջափակեցին միջնաբերդը, որտեղ ամրացած թշնամու ռազմիկներն ի վերջո դադարեցրին դիմադրությունը և հանձնվեցին:

Հաղթողներից հայեր կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 170.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 200 զինվոր, այդ թվում Գևորգ-Փիրուզ Հայի եղբայրը, դաշնակիցը՝ մոտ 130.000 զինվոր: Ստեղծվեց Անտիոքի դժբախտությունը, որի դուրս հռչակվեց Բոհեմունդ Տերենտացին: Նորաստեղծ դժբախտության կազմում ընդգրկվեցին նաև Կիլիկիայում Բալդուին Բուլոնացու և մնացած խաչակիրների ձեռքբերումները:

3457. 1097 նոյեմբերի կես – Սամուսատի ճ-վ: Բալակի գլխավորած Արտուխյանների էմիրության բանակը (300 հեծյալ) անակնկալ հարձակումով պարտության մատնեց քաղաքին մոտեցած ու ավարառություն սկսած Բալդուին Բուլոնացու, Բալդուին Բուրգցու և Թորոս Եդեսիացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակին (մոտ 1.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (800), ինչպես նաև Կոնստանդին Կարկառեցու բանակին (50 հեծյալ): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 1.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 994, դաշնակիցները՝ 6 զինվոր, թշնամին կորցրեց մոտ 50 զինվոր:³⁴⁵⁷

3458. 1098 մարտի 8 – Եդեսիայի միջնաբերդը Եդեսիայի աշխարհագրորդ (մոտ 1.000), Բալդուին Բուլոնացու գլխավորած խաչակիրները (մոտ 50) և Կոնստանդին Կարկառեցու բանակը (մոտ 50) պաշարեցին Թորոս Եդեսիացու կայազորից (մոտ 50): Կարճատև մարտից հետո Թորոսը, բավարար երաշխիքներ ստանալով իր ապահովության վերաբերյալ, հանձնվեց,

սակայն կարճ ժամանակ անց, չնայած ստացված երաշխիքին, Թորոսը սպանվեց, իսկ քաղաքի միանձնյա կառավարիչ հռչակվեց Բալդուին Բուլոնացին:³⁴⁵⁸

3459. 1098 մարտի կես - Եփեսոսի ճ-մ: Առանց մարտերի Չմյուռնիա մտած և Յովհաննես Դուկասի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 300, այդ թվում Միքայել Կեկավմենոսը) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 10.000), որից հետո առանց մարտերի մտան Սաորդես, Ֆիլադելֆիա, Լաոդիկիա, Յոմա և Լամպասկոս (Փոքր Ասիայի հարավ-արևմուտք): Յայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:³⁴⁵⁹
3460. 1098 մարտի կես - Պոլիպոտի ճ-մ (Փոքր Ասիայի հարավ-արևմուտք): Յովհաննես Դուկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 25.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 250) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության ճամբարած բանակին (մոտ 10.000): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³⁴⁶⁰
3461. 1098 մարտի վերջ - Բաբերդը Թեոդորոս Գավրասի ու Դավաթանոս Յայի գլխավորությամբ արշաված Տրապիզոնի իշխանության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) գրավեցին Մանկուչակյանների Էմիրություն բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁴⁶¹
3462. 1098 մարտի վերջ - Ճորոխ գետի ճ-մ: Թեոդորոս Գավրասի ու Դավաթանոս Յայի գլխավորությամբ արշաված Տրապիզոնի իշխանության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) անակնկալ գիշերային հարձակումով հաղթեցին⁷⁵ Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Մանկուչակյանների և Սալդուխյանների Էմիրությունների միացյալ ճամբարած բանակին (մոտ 30.000): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³⁴⁶²
3463. 1098 ապրիլ - Կարինի ճ-մ: Սալդուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 5.000) հետ մղեց Տրապիզոնից Թեոդորոս Գավրասի ու Դավաթանոս Յայի գլխավորությամբ արշաված Տրապիզոնի իշխանության բանակին (մոտ 8.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 4.000): Յայերը կորցրին մոտ 700 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Թեոդորոս Գավրասը, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁴⁶³

3464. 1098 մայիսի սկիզբ - մայիսի վերջ - Եդեսիայի պաշտպանությունը³⁴⁶⁴

Անտիոքին օգնության շտապող Սելջուկյան սուլթանության բանակի (300.000, որից 200.000 հեծյալ) մի մասը (մոտ 20.000), առաջանալով Խառանից, սկսեց մոտենալ քաղաքին, որտեղ Բալդուին Բուլոնացու և Բալդուին Բուրգցու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 1.500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) պատրաստվեցին համառ պաշտպանության:

I փուլ - Մայիսի սկզբին քրիստոնյաները անակնկալ հարձակվեցին քաղաքին մոտեցող թշնամու բանակի առաջապահի վրա և, ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս, պատսպարվեցին քաղաքում:

II փուլ - Մինչև մայիսի վերջ Սելջուկյան սուլթանության բանակը մի շարք գրոհներ իրականացրեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն չհասավ որևէ հաջողության:

III փուլ - Մայիսի կեսին Սելջուկյան սուլթանության բանակը թողեց քաղաքի պաշարումը և հեռացավ, ընդ որում քրիստոնյաները, օգտվելով առիթից, հարձակվեցին թշնամու վերջապահի վրա ու որոշակի կորուստներ պատճառեցին վերջինիս:

Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 5, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:

3465. 1098 հուլիսի կես - Յալեայի և այ-Բարան ամրոցի շրջակայքը (վերջինը՝ Յալեայի մոտ) Ռայմոնդ Տուլուզացու գլխավորած խաչակիրները (մոտ 20.000) ու նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁴⁶⁵

⁷⁵ Այս ճակատամարտի ելքի մասին նրա հիմնական աղբյուր հանդիսացող Աննա Կոմենենոսը, խոստանալով խոսել հետագայում, դժբախտաբար այդպես էլ չի անում այդ: Այնուհանդերձ, սակայն, հաշվի առնելով, որ դրանից քիչ անց Տրապիզոնի իշխանության բանակը արդեն գործում էր Կարինի մոտակայքում, կարելի է գրեթե վստահությամբ պնդել, որ այս ճակատամարտում քրիստոնյաները հաղթանակ են տարել:

3466. 1098 հուլիսի վերջ – Մարտի ան-Նումանի ճ-մ (Հալեայից մոտ 55 կմ հարավ-արևմուտք): Հալեայի եմիրության բանակը (մոտ 5.000) դարանը զցեց և հաղթեց Ռայմոնդ Պիղատոսի գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 1.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 800 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 300 զինվոր:³⁴⁶⁶
3467. 1098 օգոստոս – Արևանդան ամրոցի ճ-մ: Վասիլ Գոզ և Բագրատ Կամսարականների բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց ամրոցի շրջակայքը ասպատակող Եդեսիայի կոմսության բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 20 դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:³⁴⁶⁷
3468. 1098 օգոստոս – Արևանդան ամրոցի շրջակայքը Բալդուին Բուլոնացու և Բալդուին Բուրգցու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (50) ասպատակեց, սակայն շուտով կնքվեց հաշտություն:³⁴⁶⁸
3469. 1098 օգոստոսի սկիզբ - սեպտեմբերի կես – Երուսաղեմը վեզիր Աֆդալի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 50.000) և Հայկական (մոտ 15.000, այդ թվում Ալի Ահմադը, Ջաֆարը և Կոնստանդին Հայը) միացյալ բանակը, պաշարողական բաբանների կիրառմամբ քանդելով քաղաքի պարսպի մի մասը, գրավեց Սելջուկյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁴⁶⁹
3470. 1098 նոյեմբերի 26 - դեկտեմբերի 21 – Մարտի ան-Նումանը Ռայմոնդ Տուլուզացու, ինչպես նաև Բոհեմունդ և Տանկրեդ Տերենտացիների ու Ռիչարդ և Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած խաչակիրները (100.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500, այդ թվում Գևորգ-Փիրուզ Հայը) գրավեցին համառ դիմադրություն ցույց տված Հալեայի եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Չոհվեց 20.000 խաղաղ բնակիչ, իսկ քաղաքն ավերվեց:³⁴⁷⁰
3471. 1099 փետրվարի 14 - մայիսի 13 – Արբայի ճ-մ (Հեմսից մոտ 70 կմ հարավ-արևմուտք)³⁴⁷¹

Գոտֆրիդ Բուլյոնացու, Էստաշ Բուլոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Զյուգո Սեն-Պոլի, Տանկրեդ Տերենտացու և այլոց գլխավորությամբ Անտիոքից առաջխաղացած խաչակիրները (80.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 350, այդ թվում Գևորգ-Փիրուզ Հայը) պաշարեցին քաղաքը Ամմարյանների եմիրության բանակից (մոտ 2.000):

I փուլ – Փետրվարի 15-ին խաչակիրները (14) Տոփայուսի մոտ անակնկալ հարձակում գործեցին դեպի քաղաք անասունների հոտ տեղափոխող Ամմարյանների եմիրության բանակի (մոտ 60) վրա՝ ոչնչացնելով հակառակորդի 60 ռազմիկի ու խլելով 1.500 զուլիս անասուն և 6 ճուլգ:

II փուլ – Փետրվարի երկրորդ կեսից մինչև մայիսի սկիզբ խաչակիրները մի շարք գրոհներ իրականացրին քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասան:

III փուլ – Փետրվարի երկրորդ կեսին խաչակիրները, ասպատակելով շրջակայքը և ահաբեկելով հակառակորդին, առանց լուրջ մարտերի մտան Ամմարտոս ու Մարաբեյլա:

IV փուլ – Մարտին խաչակիրները պաշարեցին Ջաբալը, սակայն, ստանալով տեղեկություն, որ Ռայմոնդ Տուլուզացու գլխավորությամբ Արբայի մոտ մնացած բանակին սպառնում է Սելջուկյան սուլթանության բանակը, փրկագին վերցնելով վերադարձան քաղաքի մոտ:

V փուլ – Ապրիլին Տոփայուսի ուղղությամբ արշաված խաչակիրները (մոտ 5.000) ծանր պարտության մատնեցին Ամմարյանների եմիրության բանակին (մոտ 1.500), ընդ որում խաչակիրները կորցրին 40, հակառակորդը՝ 700 զինվոր:

VI փուլ – Մայիսի սկզբին խաչակիրները մի շարք փորձեր ևս կատարեցին տիրել քաղաքին, սակայն, մատնվելով անհաջողության, բայց միաժամանակ նաև հաշտություն կնքելով Ամմարյանների եմիրության հետ, թողեցին քաղաքի պաշարումը և վերսկսեցին առաջխաղացումը Երուսաղեմի ուղղությամբ:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:

3472. 1099 մարտ – Տալանի ճ-մ: Քաղաքի աշխարհագրորդ (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին և գերեցին Կաթանաճուր և Կաթանաճուրի ծովահեններին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր, այդ թվում մեծաքանակ գերիներ, որոնք, սակայն, հետագայում Բալդուին Բուլոնացու միջնորդությամբ ազատ արձակվեցին:³⁴⁷²
3473. 1099 մարտ – Յոթորոսի ծովամարտ: Լանդուֆի և Թաթիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 100 նավ) և, արդյունավետ օգտագործելով «Յունական կրակ»-ը, հաղթեց Պիզանյան նավատորմին (90 նավ): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 30 զինվոր, մոտ 1 նավ, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր, մոտ 15 նավ:³⁴⁷³
3474. 1099 մայիսի վերջ – Սիդոնի ճ-մ: Գոտֆրիդ Բուլոնացու, Էստաշ Բուլոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Յուզո Սեն-Պոլի, Տանկրեդ Տերենտացու և այլոց գլխավորությամբ Արքայից առաջխաղացած խաչակիրները (մոտ 65.000) ու նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 350, այդ թվում Գևորգ-Փիրուզ Յայը) հաղթեցին անակնկալ հարված հասցրած Ամարյանների Էմիրության բանակին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁴⁷⁴
3475. 1099 հունիսի 7 - հուլիսի 15 – Երուսաղեմի գրավումը³⁴⁷⁵

Գոտֆրիդ Բուլոնացու, Էստաշ Բուլոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Յուզո Սեն-Պոլի, Տանկրեդ Տերենտացու և այլոց գլխավորած խաչակիրները (60.000⁷⁶) ու նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 300, այդ թվում Գևորգ-Փիրուզ Յայը) պաշարեցին քաղաքը Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակից (1.500, այդ թվում 500 օղուզներ):

I փուլ – Յունիսի 7-ին խաչակիրները հաղթեցին քաղաքի շրջակայքում գործող Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (200), ընդ որում խաչակիրները կորցրին 4, թշնամին՝ 30 զինվոր:

II փուլ – Յունիսի 10-ի առավոտյան խաչակիրները պաշարողական աստիճանների կիրառմամբ անցան գրոհի, սակայն մինչև կեսօր տևած համառ մարտից հետո այն հետ մղվեց:

III փուլ – Յունիսի 13-ին խաչակիրները պաշարողական աստիճանների կիրառմամբ կրկին անցան գրոհի, սակայն հետ մղվեցին ելման դիրքեր:

IV փուլ – Յունիսի 17-ին, տեղեկանալով, որ Յայֆա (Երուսաղեմից մոտ 60 կմ հյուսիս-արևելք, ծովի ափին) են ժամանել պարենամթերք և անհրաժեշտ հանդերձանք բերած ջենովական ու պիզանյան 6 նավեր, խաչակիրների մի ջոկատ (200, որից 120 հեծյալ⁷⁷) շարժվեց այդ ուղղությամբ՝ բեռը անվտանգ քաղաք հասցնելու նպատակով: Այդ ընթացքում, սակայն, քաղաքի մոտակայքում գործող Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (700) անակնկալ հարձակում գործեց հիմնական ուժերից առանձնացած խաչակիրների ջոկատի մի մասի վրա (80, որից 30 հեծյալ⁷⁸) և որոշակի կորուստներ պատճառեց վերջինիս, բայց հետո, երբ տեղ հասան այս մասին իմացած հիմնական ուժերը, թշնամին պարտություն կրեց ու հետ շարժվեց՝ կորցնելով 200 զինվոր:

⁷⁶ Ըստ Ռայմոնդ Ամիլացու Երուսաղեմը պաշարած խաչակիրների բանակը, ըստ բանակի ղեկավարության իրականացված հաշվարկների, կազմում էր, ոչ ավել, քան 12.000 հոգի, ընդ որում նրա կազմում շատ աղքատներ և հաշմվածներ կային, իսկ ասպետներն էլ հազիվ կազմում էին 1.200 կամ 1.300 հոգի՝ վերջին տվյալը, ըստ հեղինակի իսկ գնահատման: Իր հերթին Ալբերտ Ախենցին փոխանցում է, որ Երուսաղեմին մոտենալիս քրիստոնյաների բանակը կազմում էր 50.000 մարդ, սակայն, ըստ հեղինակի, պայքարելու ունակ էին միայն 20.000 հոգին, այն դեպքում, երբ անմիջապես քաղաքի պաշարման սկզբում այն կազմում էր 60.000 ռազմիկ՝ կանայք, և տղամարդիկ: Եվ վերջապես Գիյոմ Տյուրացին տեղեկացնում է, որ բանակում առկա բոլոր մարդկանց, տղամարդկանց և կանանց ընդհանուր թիվը կազմում էր 40.000 հոգի, որոնցից 20.000-ը հետևակայիններ էին, իսկ հեծյալներն ընդամենը 1.500 հոգի էին, ընդ որում նույն հեղինակը չի զանազան նաև ավելացնել, որ առկա էին նաև այլք, որոնք, սակայն, ուժագուրկ, հիվանդ, թույլ ու ծեր մարդիկ էին: Միաժամանակ ըստ Քեմալ-էդ-Դինի տեղեկությունների հայտնի էր, որ խաչակրաց I արշավանքի վերջին փուլի սկզբում՝ Անտիոքից դեպի Երուսաղեմ իրականացված արշավանքի ամենասկզբում, քրիստոնյաների բանակը կազմել է 100.000 մարդ: Յայֆի առնելով վերոգրյալը՝ կարծում են, որ, հաշվի առնելով բոլոր-բոլորին, որոնք առկա էին քրիստոնյաների բանակում և այս կամ այն կերպ իրենց մասնակցությունն էին բերում մարտական գործողություններին, քրիստոնյաների բանակը կազմել է տարբեր մակարդակի 60.000 ռազմիկ:

⁷⁷ Դեպի Յայֆա մարտարշավի համար առանձնացվել է ասպետների մարտավարական միավոր հանդիսացող մեկ հարյուրյակ, որի կազմում իրականում, ըստ տվյալների, եղել է 80 ասպետ, ընդ որում այս ասպետներից 30-ին ուղեկցել են 50 հետևակայիններ: Յայֆանական համարելով, որ մոտավորապես այս նույն հարաբերակցությունը կարող էր լինել նաև ասպետների մյուս՝ 50 հոգու, պարագայում, հավանական են համարում, որ նրանց հետ իրենց հերթին եղել են մոտ 70 հետևակայիններ: Այսպիսով՝ Յայֆա արշավող ջոկատի թիվը կարող էր կազմել 200 հոգի, որից 80-ը հեծյալ ասպետներ, իսկ 120-ը՝ հետևակայիններ:

⁷⁸ Ռայմոնդ Ամիլացին, Գվիբերդ Նոմանցին, Օրդերիկ Վիտայիցը և այլ հեղինակներ հայտնում են միայն ասպետական ուժերի մասին ու միայն Գիյոմ Տյուրացին է, որ հայտնում 30 ասպետների հետ եղած 50 հետևակայինների մասին:

V փուլ – Հունիսի լույս 18-ի գիշերը Ֆաթիմյանների խալիֆության նավատորմը անակնկալ ծովային հարձակում գործեց Հայֆայի վրա, որի հետևանքով խաչակիրները, կորցնելով նավերը, ստիպված հավաքեցին դրանց բերած բեռները և նավաստիների հետ միասին հետ վերադարձան Երուսաղեմի մոտ:

VI փուլ – Հունիսի 19-ից մինչև հուլիսի 13-ը խաչակիրները, օգտագործելով ծովով ստացված միջոցները, ինչպես նաև անտառանյութ բերելով բավականին հեռվից, կառուցեցին պաշարողական 2 աշտարակներ, ինչպես նաև այլ մեքենաներ: Այս ընթացքում խաչակիրները սկսեցին պարենամթերքի և, հատկապես, ջրի սուր պակաս զգալ, ընդ որում քաղաքի մոտ առկա միակ աղբյուրի ջուրը չէր հերիքում բանակին, իսկ այլ կերպ այն հնարավոր էր ձեռք բերել միայն մոտ 10 կմ հեռավորության վրա գտնվող աղբյուրներից, ինչը, սակայն, կապված էր մեծ վտանգների հետ ու քաղաքի մոտակայքում գործող Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի ջանքերով մշտապես ուղեկցվում էր մանր հարձակումների շարանով, որոնք զգալի վնաս էր պատճառում խաչակիրներին: Ի վերջո, պաշարողական աշտարակները և այլ մեքենաների կառուցումը ավարտվեց, ընդ որում դրանց հիմնական մասը տեղավորվեց քաղաքի հարավային և արևմտյան կողմում, բայց հետո, որպեսզի թշնամին անակնկալի գա, վճռական գրոհի հենց նախորդ գիշերը դրանց մեծ մասն ու աշտարակներից մեկը աննկատ տեղափոխվեցին քաղաքի արևելյան կողմ:

VII փուլ – Հուլիսի 14-ին խաչակիրները հյուսիս-արևելքից, հյուսիս-արևմուտքից և հարավից անցան համընդհանուր հարձակման, սակայն ողջ օրը տևած մարտից հետո նրանք կարողացան հասնել միայն այն բանին, որ պաշարողական աշտարակները հաստատվեցին պարիսպների ուղիղ դեմ դիմաց, ընդ որում, թեև վրա հասած գիշերն ընդհատեց մարտը, սակայն երկու կողմերն էլ մնում էին զինված և մարտի պատրաստ վիճակում, քանի որ պաշտպանվողները վախենում էին գիշերային գրոհից, իսկ հարձակվողներն էլ զգուշանում էին այն բանից, որ թշնամին անակնկալ արտագրոհ կիրականացնի ու կայրի պաշարողական մեքենաները:

VIII փուլ – Հուլիսի 15-ի առավոտյան խաչակիրները կրկին անցան գրոհի և ի վերջո սկզբում հյուսիս-արևելյան, իսկ հետո արդեն մյուս ուղղություններով մտան քաղաք՝ կոտորելով քաղաքի ոչ քրիստոնյա բնակչությանը, ընդ որում Դավթի աշտարակում հավաքված քաղաքի կայազորի մնացորդը (500) պատվավոր անձնատվության ենթարկվեց ու հեռացավ Ասկայոն:

Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր: Կոտորվեցին նաև մոտ 50.000 խաղաղ բնակիչներ: Ստեղծվեց տարածաշրջանում առաջացած խաչակիրների մյուս իշխանությունների նկատմամբ գերագահություն ունեցող Երուսաղեմի թագավորությունը, որի թագավոր հռչակվեց Գոտֆրիդ Բուլյոնացին՝ Գոտֆրիդը:

3476. 1099 հուլիս – Մեյխտեի շոքակալքը Ահմեդ Դագիի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁴⁷⁶

3477. 1099 օգոստոսի 12 – Ասկայոնի ճ-մ³⁴⁷⁷

Տեղեկանալով Աֆդալի գլխավորությամբ Ասկայոնում Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի (200.000⁷⁹) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 2.000, այդ թվում Աֆդալի եղբայր Ջաֆարը⁸⁰) կենտրոնական մասին՝ Գոտֆրիդ արքայի, ինչպես նաև Էստաշ Բուլյոնացու, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Ռոբերտ Նորմանդացու, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Հյուգո Սեն-Պոլի, Տանկրեդ Տերենտացու և այլոց գլխավորությամբ Երուսաղեմից ու հարակից վայրերից առաջխաղացած և ընթացքում ուժերը միավորած Երուսաղեմի

⁷⁹ Ըստ Պետրոս Տուղեբողի և Օրդերիկ Վիտալիսի այս ճակատամարտում Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը կազմել է 200.000 ռազմիկ, Ալբերտ Ալենցին, Մատթեոս Ուռնայեցին ու Սմբատ Սպարապետը այս թիվը հասցնում են 300.000-ի, Ռաուլ Կաենացին հայտնում է 360.000 հեծյալի և անթիվ հետևակայիների մասին, Էբհարդ Աուրացին տեղեկացնում է 100.000 հեծյալների ու 400.000 հետևակայիների մասին, իսկ Չիգերտ ժամբլացին էլ կրկնում է նրան: Այս առումով կարծում եմ, որ իրականությանն ավելի մոտ են, թերևս, Պետրոս Տուղեբողի և Օրդերիկ Վիտալիսի տեղեկությունները, քանի որ մի կողմից դա համապատասխանում է Ֆաթիմյանների խալիֆության ու Ասորիքի միացյալ ռազմական հնարավորություններին, իսկ մյուս կողմից էլ հաստատվում է նաև քրիստոնյաների բանակի թվաքանակի և կողմերի կորուստների վերլուծությամբ, որի մասին կխոսվի ստորև:

⁸⁰ Այս մասին տեղեկացնում է Մակրիզին:

թագավորության բանակը (մոտ 50.000⁸¹) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 250, այդ թվում Գևորգ-Փիրուզ Հայը) մոտեցան քաղաքին, ընդ որում հակառակորդի ճամբար մեկնած և վերադարձած Գևորգ-Փիրուզը սպառնիչ տեղեկատվություն ներկայացրեց վերջինիս բանակի, զինվածության ու ռազմական ծրագրերի մասին: Սրան հակառակ, Աֆդալը, տրվելով կործանարար ինքնավստահությանը և վստահ լինելով, որ հակառակորդը անչափ փոքրաքանակ է ու հազիվ միայն կարողանա պաշտպանել Երուսաղեմը, ոչ մի կերպ չնախապատրաստվեց ճակատամարտին:

Օգոստոսի 12-ի առավոտյան խաչակիրները հյուսիս-արևելքից մոտեցան քաղաքին հարակից լայնարձակ դաշտավայրին և մարտակարգ ընդունեցին: Մինչև ծովափ ձգվող աջ թևի հրամանատարությունը ստանձնեց Ռայմոնդ Տուլուզացին, իսկ ձախ թևինը՝ Գոտֆրիդ արքան, ընդ որում վերջինս իրենից ձախ թողեց մի առանձնացված ուժեղ ջոկատ (5.000, որից 2.000 հեծյալ), որը խնդիր ուներ խոչընդոտել Ասկալոնից դուրս եկած այլ ուժերի կողմից հնարավոր շրջանցիկ թևային հարվածին: Կենտրոնում՝ Գոտֆրիդի ուժերից աջ ու ավելի առաջ, դիրքեր գրավեց Էստաշ Բուլոնացու գլխավորած ջոկատը, նրանից աջ տեղավորվեց Ռոբերտ Ֆլանդրիացու հրամանատարության տակ գտնվող ջոկատը, իսկ նրանց դիմաց Էլ Ռոբերտ Նորմանդացու գլխավորությամբ դիրքեր գրավեցին ծանր հետևակայիններից ու նետածիգներից կազմված առաջապահ ուժերը: Միաժամանակ թողնվեց ուժեղ պահեստազոր, որը պետք է գործեր Տանկրեդ Տերենտացու գլխավորությամբ: Աֆդալը, տեսնելով հակառակորդի ծավալվող մարտակարգը, իր հերթին մարտակարգով շարեց սեփական ուժերը՝ դաշնակից ուժերին տեղավորելով առաջին շարքում, իսկ ինքը սեփական ուժերով մնալով երկրորդ շարքում:

I փուլ – 09:00-ի մոտակայքում Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը մոտեցավ քրիստոնյաների առաջապահին և սկսեց նետերի տարափ տեղալ վերջինիս վրա: Սրան ի պատասխան՝ խաչակիրների աղեղնավորները սկսեցին պատասխան նետածությունը: Հեռամարտը տևեց բավականին երկար, սակայն ի վերջո այն աստիճանաբար սկսեց առավելություն ապահովել խաչակիրներին:

II փուլ – 11:00-ի մոտակայքում Ֆաթիմյանների խալիֆության հեծելազորը, ցանկանալով բեկում մտցնել հեռամարտում, անցավ հարձակման խաչակիրների առաջապահի ուղղությամբ, սակայն հանդիպեց համառ դիմադրության, իսկ այն բանից հետո, երբ խաչակիրներին օգնության հասան Էստաշ Բուլոնացու և Ռոբերտ Ֆլանդրիացու գլխավորած ուժերը, ծանր պարտություն կրեց ու դիմեց փախուստի:

III փուլ – 14:00-ի մոտակայքում խաչակիրները կենտրոնում և թևերում անցան համընդհանուր հարձակման, ընդ որում այդ ընթացքում Տանկրեդը, իր ուժերից ավելի հետ հաջող դասավորելով ճակատամարտից անմիջապես առաջ որպես ռազմավար ձեռք բերած ու մի քանի հազար գլխից կազմված անասունների խոշոր հոտը, սրանց բարձրացրած փոշում կարողացավ տպավորություն ստեղծել, թե խաչակիրների ուժերն ավելի շատ են, քան իրականում կան, իսկ այդ հանգամանքն էլ իր հերթին կործանարար ազդեցություն ունեցավ հակառակորդի բանակի վրա: Արդյունքում վերջինս ողջ կազմով դիմեց խուճապահար փախուստի՝ մասամբ փորձելով պատսպարվել Ասկալոնում, մասամբ էլ՝ այլ վայրերում ու ընդհանուր առմամբ կորցնելով 30.000 զինվոր, երբ, մասնավորապես 3.000 հոգի խեղդվեց ծովում, 10.000 հոգի զոհվեցին ճամբարում ու դեպի քաղաք փախչելիս, իսկ 2.000 հոգի էլ սպանվեցին քաղաքի դարպասների մոտ առաջացած հրմշտոցի ժամանակ:

IV փուլ – Մինչև օրվա վերջ խաչակիրները հետապնդեցին հակառակորդի փախչող բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս: Փախուստի դիմեց նաև Աֆդալը՝ միայն մեծ դժվարությամբ կարողանալով պատսպարվել Ասկալոնում:

⁸¹ Ըստ Գիյոմ Տյուրացու այս ճակատամարտում քրիստոնյաների բանակը կազմել է 1.500 հեծյալ և 9.000 հետևակային, Ալբերտ Ալենցին հայտնում է 20.000 ռազմիկի մասին, Էթհարդ Աուրացին, հաստատելով Նախորդին, տեղեկացնում է 5.000 հեծյալների ու 15.000 հետևակայինների մասին, իսկ Չիգբերտ Ժամբլացին էլ կրկնում է Նախորդին: Այս առումով կարծում եմ, սակայն, որ բոլոր հեղինակներն էլ մեծապես նվազեցրել են քրիստոնյաների բանակի թվաքանակը, քանի որ, ինչպես ցույց տրվեց վերևում, Երուսաղեմի պաշարումը իրականացրել է քրիստոնյաների 60.000 հոգանոց բանակը, իսկ, հաշվի առնելով կորուստների և այլ պատճառով բանակի շարքերից դուրս եկած մարդկանց առավելագույնը 10.000 հոգու կազմով, ցանկացած դեպքում կստանանք 50.000-ի մոտ մի թվաքանակ: Միաժամանակ պետք է հաշվի առնել, որ Երուսաղեմի պաշարումից և գրավումից անցել էր համապատասխանաբար հազիվ մի քիչ ավել երկու ամսից և մի քիչ պակաս մեկ ամսից, իսկ այդ պարագայում հիշատակված 30.000 հոգին, այն էլ քննարկվող տարածաշրջանում ու ժամանակաշրջանում, ուղղակի որևէ տեղ կորել չէին կարող, այլ, ընդհակառակը, Սուրբ քաղաքի գրավումը պետք է ուխտավորների նոր հոսք ապահովեր: Այսպիսով՝ հիմնավորված եմ համարում այն տեսակետը, որ այս ճակատամարտում քրիստոնյաների բանակը կազմել է 50.000 ամեն մակարդակի ռազմիկ, ընդ որում սա հաստատվում է նաև կողմերի կորուստների վերլուծությամբ, որի մասին կխոսվի ստորև:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 1.200, դաշնակիցը՝ մոտ 120.000⁸² զինվոր:

3478. 1099 օգոստոսի վերջ - նոյեմբերի վերջ - Լաոդիկեան Բոհեմունդ Տերենտացու, ինչպես նաև Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած Անտիոքի դքսության և Պիզայի ու Ջենովայի Հանրապետությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Անդրոնիկոս Ցինցիլուկոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50), սակայն կարողացավ տիրել ծովային առևտրական ուղիների վրա գտնվող երկու աշտարակներին: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:³⁴⁷⁸
3479. 1099 աշուն - Կադգլանի ճ-մ (Արարատ, Գաբեդյանք գավառ): Մանուչե իբն Շավուրի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության (մոտ 1.000) և Գրիգոր Զաջ Պահլավունու գլխավորած Անիի (մոտ 3.000) միացյալ բանակը ջախջախեց Էլդագիի ու նրա եղբայր Յակուտի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակին (7.000), ընդ որում մարտի ընթացքում Գրիգորը մենամարտեց անհաղթ ռազմիկ համարվող Յակուտի հետ, հաղթեց և սպանեց նրան: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³⁴⁷⁹ Անի վերադառնալիս, սակայն, հակառակորդի դարանակալ Նետաձիգները հարվածի տակ առան հաղթողների բանակի ղեկավար կազմին, ինչի ընթացքում, փրկելով Մանուչեի կյանքը, բերանից մահացու վերք ստացավ Պահլավունյաց իշխանը և դրանից կարճ ժամանակ անց մահացավ:
3480. 1100 գարուն - Խյաթը քաղաքի Հայկական աշխարհագորը (մոտ 3.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Մրվանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000), որից հետո հանձնեցին այն քաղաք ժամանած Մարադայի Էմիր Զուբ-Էդ-Դին Իսմայիլի գուլյամ Սուբման ալ-Զուբեհին: Հայերը կորցրին մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր: Ստեղծվեց Շահարմենների Էմիրությունը:³⁴⁸⁰
3481. 1100 գարուն - Ամիրո և Տաթանակետո Դամասկոսի Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Ինայանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 150 զինվոր: Ինայանների Էմիրությունը որոշ ժամանակ ընդունեց Դամասկոսի Էմիրության գերիշխանությունը:³⁴⁸¹
3482. 1100 գարուն - Մարաշը Մանուիլ Բուտումիտի գլխավորությամբ Սելյուկիա (Կիլիկիայի հարավ-արևմուտք, ծովի ափին, Կոռիկոսից մոտ 25 կմ հարավ-արևմուտք) -Կոռիկոս-Ադանա-Տարսոն-Մամեստիա երթուղով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500, այդ թվում Կիպրոսի դուքս Կոնստանդին-Թորոս Կատակոլոնը և Վարդը) գրավեցին Անտիոքի դքսության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:³⁴⁸²

⁸² Ըստ Ալբերտ Ախենցու այս ճակատամարտի երեք էպիզոդներում՝ բաց դաշտում տեղի ունեցած ընդհարման վերջին փուլում, դեպի ծով նահանջելիս և Ասկալոնի դարպասների մոտ տեղի ունեցած հրմշտոցում, Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը կորցրել է համապատասխանաբար 30.000, 3.000 և 2.000 ռազմիկ: Էբհարդ Աուրացին իր հերթին հայտնում է ճակատամարտի մեկ այլ էպիզոդի՝ Ասկալոնի նավահանգստում զոհված հակառակորդի 2.000 ռազմիկների մասին, իսկ հակառակորդի ընդհանուր կորուստներն էլ գնահատում է առնվազն 100.000 իոգի: Այս տվյալները կրկնում է նաև Հիգբերտ Ժամբլացին, իսկ վերջին երկու հեղինակների հետ համաձայն են Մատթեոս Ուռուշակցին և Սմբատ Սպարապետը: Իր հերթին, խոսելով այս ճակատամարտում միայն Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի մի մասը կազմող Ասկալոնի ասկարի կրած կորուստների մասին, իբն Կալանիսին հայտնում է, որ, համաձայն հարգարժան ու արժանահավատ ասկալոնցիների պնդումների, այն կազմել է 2.700 մարդ: Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի կրած կորուստների հարցը պարզելիս, ըստ իս, կարևոր է հաշվի առնել նախ հենց այս բանակի իսկ թվաքանակը մինչև ճակատամարտը, իսկ հետո նաև՝ քրիստոնյաների բանակի թվաքանակը: Վերևում ցույց տրվեց, որ ամենայն հավանականությամբ Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը կազմել է 200.000, իսկ քրիստոնյաներինը՝ 50.000 ռազմիկ: Կարևոր է նաև հաշվի առնել, որ ամենատարբեր պատճառներով (Աֆղայի ռազմական սխալները, կազմակերպական բացթողումները, ասորիքյան ուժերի չկամությունը Ֆաթիմյանների լուրջ հաջողությանը և այլն) Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը Ներքևապես թույլ էր և ռազմիկների զգալի մասը տրամադրված չէր լուրջ մարտի, իսկ դրան հակառակ էլ՝ հենց նոր Սուրբ քաղաքն ագատագրած քրիստոնյական բանակի ռազմիկների մարտական ոգին անչափ բարձր էր և նրանք լի էին իրենց ձեռքբերումները պահպանելու վճռականությամբ, մանավանդ որ պարտությունը կարող էր նշանակել լիակատար կործանում: Ավելին, վերցնելով առաջարկված նվազագույն 200.000 թիվը և հաշվի առնել նաև Ասկալոնի ասկարի կորստի չափը, թեև, դժբախտաբար, մենք չգիտենք այդ ասկարի սկզբնական չափը և այդ հանգամանքը որոշակիորեն արժեզրկում է այս փաստարկը: Այնուհանդերձ կարող ենք ամրագրել, որ քննարկվող ժամանակաշրջանում Ասկալոնի ասկարը կարող էր կազմել առավելագույնը 5.000 ռազմիկ, որոնց մոտ կեսը զոհվել է: Ընդհանրացնելով վերը շարադրվածը՝ հավանական եմ համարում, որ Ֆաթիմյանների խալիֆության 200.000 իոգանոց բանակը այս ճակատամարտում կորցրել է իր կազմի կեսից մի քիչ ավելին՝ մոտ 120.000 ռազմիկ, իսկ 50.000 կազմող քրիստոնյաների բանակը կորցրել է մոտ 20.000 ռազմիկ:

Սրուճի էմիրը, զգալով, որ չի կարող քաղաքը իր ձեռքում պահել, 1100 թվականի հունիսին դիմեց Սամոսատի էմիր Բալակին և նրան իր ուժերով քաղաք հրավիրեց, սակայն դրանից որոշ ժամանակ անց կապ հաստատեց քաղաքին մոտեցած արդեն Բալդուին Բուլոնացու հետ ու քաղաքը հանձնեց վերջինիս: Արդյունքում միջնաբերդում հաստատվեցին կոմս Ֆուրչեր Շարտրացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (100) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50): Նույն թվականի օգոստոսի վերջին, սակայն, Սրուճի էմիրը կրկին մտքափոխվեց, որի արդյունքում միջնաբերդի քրիստոնեական կայազորը կորցրեց իշխանությունը քաղաքի նկատմամբ: Ավելին, փորձելով դարանը գցել քաղաքի մասին իրական տեղեկատվություն չունեցող Բալդուին Բուլոնացուն, 1100 թ-ի հուլիսին էմիրը վերջինիս քաղաք հրավիրեց և առաջարկեց բարձրանալ պարիսպների վրա, սակայն Բալդուինը, դարան կասկածելով, իր փոխարեն յուրայիններից առաջ ուղարկեց 12 հոգու, որոնք գերվեցին: Դրանից հետո Բալդուինը, պատրաստ չլինելով քաղաքի պաշարմանը, նահանջեց, իսկ հետո, տեղեկանալով Գոտֆրիդի մահվան մասին, մեկնեց Երուսաղեմ, որտեղ Բալդուինը՝ Բալդուին I-ը, հռչակվեց Երուսաղեմի թագավորության արքա՝ Եդեսիայի կոմս հռչակելով իր քրոջ տղա Բալդուին Բուրգուն, իսկ Անտիոքի դքսության կառավարումն էլ մի քանի ամսից հանձնելով Տանկրեդ Տերենտացուն:

Նպատակ ունենալով վերջնականապես հետ խլել քաղաքը՝ Արտուխյանների էմիրության բանակը (մոտ 7.000), 1101 թ-ի հունվարի սկզբին ասպատակելով Սրուճի շրջակայքը, մտավ քաղաք, որտեղից իր ուժերի հետ միասին արդեն հեռացել էր նախկին էմիրը: Ֆուրչեր Շարտրացին, իր հերթին ստեղծված իրավիճակի մասին տեղեկացնելով Բալդուին Բուրգուն, պատրաստվեց պաշտպանության: Արդյունքում Բալդուին Բուրգու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մոտեցան քաղաքին:

I փուլ – 1101 թ-ի հունվարի առաջին կեսին Ֆուրչեր Շարտրացին, դարանը քաշելով թշնամու ուժերին, ոչնչացրեց հակառակորդի մի քանի ռազմիկ, իսկ 6 հոգու էլ գերեց՝ նրանց հետագայում փոխանակելով մինչ այդ գերի ընկած 12 յուրայիններից 6-ի հետ, որից հետո ևս 4 գերիներ փախան, իսկ երկուսը մահապատժի ենթարկվեցին:

II փուլ – 1101 թ-ի հունվարի երկրորդ կեսին աննկատ քաղաքին մոտեցած Բալդուին Բուրգու ուժերը դրսից, իսկ Ֆուրչեր Շարտրացու կայազորը՝ միջնաբերդից, միաժամանակյա հարձակում գործեցին քաղաքում տեղակայված թշնամու վրա, սակայն պարտություն կրեցին: Ֆուրչերը զոհվեց, նրա ուժերի մնացորդները կրկին ամրացան միջնաբերդում, իսկ Բալդուինն էլ իր բանակի մնացորդներով դժվարությամբ պատսպարվեց Եդեսիայում:

III փուլ – 1101 թ-ի փետրվարի սկզբին Բալդուին Բուրգու և Տանկրեդ Տերենտացու գլխավորած Անտիոքի դքսության (8.700, որից 700 հեծյալ) ու Եդեսիայի կոմսության (1.300, որից 600 հեծյալ) միացյալ բանակը, ինչպես նաև նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 800) անակնկալ հարձակվեցին քաղաքի մոտ ճամբարած թշնամու բանակի վրա և փախուստի մատնեցին վերջինիս, որը կորցրեց 1.000 սպանված, 50 գերի:

IV փուլ – Քրիստոնյաները գրավեցին քաղաքը՝ ոչնչացնելով վերջինիս ոչ քրիստոնյա բնակչությանը:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Այս պայմաններում Բալակը, այլևս հույս չունենալով իր իշխանության տակ պահել նաև Սամոսատը, այն վաճառեց Բալդուին Բուրգուն, որը այստեղ իշխող նշանակեց Կոնստանդին Կարկառեցուն:

3484. 1100 հուլիսի կես – Մելիտեի շրջակայքը Ահմեդ Ղազիի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց:³⁴⁸⁴

3485. 1100 հուլիսի 22 - օգոստոսի 3 – Մարաշը դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու, ինչպես նաև Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Թաթուլ Մարաշցու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության (մոտ 500) ու Հայկական (մոտ 500) միացյալ բանակից: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:³⁴⁸⁵

3486. 1100 օգոստոսի 5 – Մելիտեի ճ-մ: Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) անակնկալ հարձակվեց դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու, ինչպես նաև Ռիչարդ և Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորությամբ քաղաքին օգնության շտապող Անտիոքի դքսության բանակի (5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 1.000) վրա և, օգտվելով նրանից, որ վերջինիս ռազմիկները զենքերը թողել էին գումակում, լիակատար հաղթանակ տարավ: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեցին նաև Բոհեմունդ Տերենտացին և Ռիչարդ Սալերնացին, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁴⁸⁶ Տեղեկանալով կատարվածի մասին՝ քաղաքին օգնության շտապեցին Բալդուին Բուլոնացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000), ինչի արդյունքում Գաբրիել Մելիտեցին ընդունեց Եդեսիայի կոմսության գերիշխանությունը:
3487. 1100 հոկտեմբեր – Ասկարոնի ճ-մ: Բալդուին I-ի և Տանկրեդ Տերենտացու գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց քաղաքին մոտեցած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 150): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁴⁸⁷
3488. 1101 գարուն – Աղանան, Տարսուն ու Մամեստիան Տանկրեդ Տերենտացու և Ռոջեր Սալերնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁴⁸⁸
3489. 1101 հունիս – Մելիտեի շրջակայքը Ահմեդ Ղազիի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁴⁸⁹
3490. 1101 հունիսի 23 – Անկյուրան Ռայմոնդ Տուլուզացու, Ստեփան Շարտրացու, Ստեփան Բուրգունդացու, Էդ Բուրգունդացու, Ալբերտ ու Հյուգո Բլանդրացիների և այլոց գլխավորությամբ Կոստանդնուպոլսից Նիկոմեդիա-Նիկա-Դորիեոն երթուղով Սիստայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (300) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 30) ուղեկցությամբ առաջխաղացած խաչակիրները (մոտ 170.000, այդ թվում 50.000 հեծյալ⁸³) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցները՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 5 զինվոր:³⁴⁹⁰
3491. 1101 հուլիսի 1 - 31 – Մարզվան ամրոցի ճ-մ (Կապադոկիայի հյուսիս, Ամասիայից մոտ 30 կմ հյուսիս-արևելք)³⁴⁹¹

Ռայմոնդ Տուլուզացու, Ստեփան Շարտրացու, Ստեփան Բուրգունդացու, Էդ Բուրգունդացու, Ալբերտ ու Հյուգո Բլանդրացիների և այլոց գլխավորած խաչակիրները (մոտ 163.000) Սիստայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 295) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 25) ուղեկցությամբ հունիսի վերջին վերսկսեցին իրենց առաջխաղացումը Անկյուրայից և, առանց մարտերի զբաղեցնելով Փանգրան, շարունակեցին առաջանալ դեպի հյուսիս-արևելք: Այս ընթացքում Խլիճ-Արսլանի և Ահմեդ Ղազիի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության, ինչպես նաև Դանիշմանյանների ու Հալեպի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 150.000) տեղաբաշխվեց հակառակորդի բանակի թիկունքում:

I փուլ – Հուլիսի 1-ին թշնամին, գործելով հակառակորդի թիկունքում, բազմաթիվ մանր հարձակումներ գործեց քրիստոնյաների վերջապահի վրա՝ զգալի կորուստներ պատճառելով վերջինիս ու նաև՝ ոչնչացնելով բոլոր հետ մնացողներին:

II փուլ – Հուլիսի 2-ին թշնամին վերսկսեց թիկունքային հարձակումները, ընդ որում դրանց վերջը տալու համար առանձնացված հեծյալ ջոկատը (700) ընկավ հակառակորդի հեծյալ նետաձիգների ջոկատի (500) հարվածի տակ և հետ շարտվեց, որից հետո թշնամին շարունակեց հարձակումները: Քրիստոնյաները կորցրին 1.000 զինվոր:

⁸³ Ըստ Ալբերտ Ախենցու այս ճակատամարտում քրիստոնյաները կորցրել են 160.000 հոգի: Հաշվի առնելով, որ փրկվածները կարող էին կազմել մոտ 10.000 հոգի, որպես արշավող բանակի հիմնական բանակություն ընդունվել է իմ բերված թիվը: Միաժամանակ հեծելազորի բանակությունը տրվել է ըստ Աննա Կամենսուի տվյալների:

III փուլ – Հուլիսի 3-ին թշնամին կրկին վերսկսեց թիկունքային հարձակումները, իսկ դրա վերջը տալու համար Ռայմոնդ Տուլուզացու գլխավորությամբ առանձնացված հեծյալ ջոկատն էլ այս անգամ ևս պարտություն կրեց, ընդ որում հակառակորդը նահանջեց միայն այն բանից հետո, երբ Ստեփան Շարտրացու գլխավորությամբ տեղ հասան հիմնական բանակից առանձնացած խոշոր ուժեր (10.000 հեծյալ):

IV փուլ – Հուլիսի 4-ից 18-ը, ենթարկվելով հակառակորդի մանր հարձակումներին և աստիճանաբար պարենամթերքի ու անասնակերի պակաս զգալով, քրիստոնյաները հասան Կաստամոնիև (Գանգրայից 120 կմ հյուսիս-արևելք) և ճամբարեցին:

V փուլ – Հուլիսի 19-ին, այրելով շրջակայքի բուսականությունը, թշնամին բազում մանր հարձակումներ գործեց՝ ծանր կորուստներ պատճառելով շրջակայքում պարեն և անասնակեր ձեռք բերելու համար ցրված քրիստոնյաներին:

VI փուլ – Հուլիսի 20-ից 25-ը, կրկին ենթարկվելով հակառակորդի մանր հարձակումներին և շարունակելով զգալ պարենամթերքի ու անասնակերի սուր պակաս, քրիստոնյաները հասան մի հարթավայր և ճամբարեցին՝ հավաքելով ցրված ուժերը:

VII փուլ – Հուլիսի 26-ի վաղ առավոտվանից սկսած թշնամին տարբեր կողմերից բազում հարձակումներ գործեց քրիստոնյաների վրա, սակայն ի վերջո մղվեց ելման դիրքեր՝ կորցնելով 700 զինվոր:

VIII փուլ – Հուլիսի 27-ին, կրկին ենթարկվելով հակառակորդի մանր հարձակումներին, պարենամթերքի ու անասնակերի արդեն ահազնացող պակաս զգացող քրիստոնյաների բանակի առաջապահը (3.000) հասավ Մարգվանիև և Նույն օրն էլ գրավեց այն, սակայն, այն բանից հետո, երբ փորձեց զարգացնել հաջողությունը, ընկավ դարանը ու հետ շարտվեց ելման դիրքեր՝ կորցնելով 700 զինվոր, դադարեցնելով առաջխաղացումը և հավաքելով ցրված ուժերը:

IX փուլ – Հուլիսի 30-ի վաղ առավոտյան քրիստոնյաները չորս շարքերից կազմված մարտակարգ ընդունեցին և պատրաստվեցին հարձակողական գործողությունների: Նույն կերպ վարվեց նաև հակառակորդը: Վաղ առավոտյան հարձակման անցավ Ալբերտ Բլանդրացու գլխավորած քրիստոնյաների բանակի առաջին շարքը, սակայն անվերջ նահանջող, մերձամարտից խուսափող և հեռամարտ մղող հակառակորդի դեմ մարտում մոտ մեկ ժամ տևած առճակատումից հետո կորցնելով Նիույզների մեծ մասը ու կրելով զգալի կորուստներ, ստիպված նահանջեց և պատասպարվեց սեփական ճամբարում:

X փուլ – Օրվա առաջին կեսին Կոնրադի գլխավորությամբ հարձակման անցավ քրիստոնյաների բանակի երկրորդ շարքը, սակայն մինչև կեսօր տևած համառ մարտում այն ևս, Նույն կերպ մարտնչող հակառակորդի դեմ մարտում կրելով ծանր կորուստներ, կեսօրին նահանջեց սեփական ճամբար:

XI փուլ – Կեսօրին հարձակման անցավ Ստեփան Շարտրացու գլխավորած քրիստոնյաների բանակի երրորդ շարքը, սակայն մինչև երեկո տևած մարտում այն ևս նահանջեց ելման դիրքեր:

XII փուլ – Օրվա վերջում Ռայմոնդ Տուլուզացու գլխավորությամբ մարտի մեջ մտավ քրիստոնյաների բանակի չորրորդ շարքը, որի թվում նաև կայսերական բանակը, սակայն սրանք ևս որևէ հաջողության չհասան, ընդ որում արդեն գիշերով կայսերական բանակը լքեց քրիստոնյաների ճամբարը և հեռացավ հյուսիս-արևմտյան ուղղությամբ՝ ձգտելով հասնել Սինոպին: Միաժամանակ հակառակորդի շրջապատման մեջ հայտնվեց Ռայմոնդ Տուլուզացին, որը փրկվեց միայն մեծ դժվարությամբ և Ստեփան Շարտրացու ժամանակին ցույց տված օգնության շնորհիվ: Արդյունքում քրիստոնյաները կորցրին 50.000, թշնամին՝ 3.000 ռազմիկ:

XIII փուլ – Հուլիսի լույս 31-ի գիշերը քրիստոնյաների առաջնորդները, լքելով հիմնական բանակը, փրկություն որոնելու նպատակով շարժվեցին դեպի հյուսիս: Այս կամ այն կերպ Նույնը փորձեցին անել նաև այդ մասին տեղեկացված մնացած ռազմիկները, սակայն այդ մասին ժամանակին իմացած թշնամին սկսեց հետապնդել նրանց, որի արդյունքում սկզբում տիրեց հակառակորդի ճամբարին, իսկ հետո, հետապնդելով մնացածներին, գլխովին ջախջախեց: Ռայմոնդ Տուլուզացու և Ստեփան Շարտրացու գլխավորությամբ փրկվեցին միայն 3.000 հոգի, որոնք մեծ դժվարությամբ հասան Սինոպ և այնտեղից հեռացան Կոստանդնուպոլիս:

Հայերը կորցրին մոտ 15, դաշնակիցները՝ 160.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:

Գիյոմ Նեվերցու, Ժոսլին Կուրտունեացու և այլոց գլխավորած խաչակիրները (200.000), Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 100) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկների (մոտ 20) ուղեկցությամբ օգոստոսի սկզբին առաջանալով Նիկոմեդիայից, հասան Ղորիչեն, որից հետո, տեղեկանալով, որ հյուսիս-արևելքից մոտենում է խիճ-Արսլանի և Ահմեդ Ղազիի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության, ինչպես նաև Դանիշմանյանների ու Յալեայի եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 120.000), փոխեցին արշավանքի ուղղությունը և շարժվեցին Իկոնիայի ուղղությամբ:

I փուլ – Օգոստոսի 8-ից 18-ը քրիստոնյաները, ենթարկվելով թշնամու բազմաթիվ մանր հարձակումների, հասան Իկոնիային, սակայն, որևէ հնարավորություն չունենալով պաշարել այն, շարունակեցին արշավանքը:

II փուլ – Օգոստոսի 18-ից 30-ը քրիստոնյաները, կրկին ենթարկվելով հակառակորդի մանր հարձակումներին, առաջացան Յերակլեայի ուղղությամբ, սակայն հետագա օրերին պարենամթերքի և, հատկապես, ջրի պակասից սկսեցին ծանր կորուստներ կրել:

III փուլ – Օգոստոսի 30-ին քրիստոնյաների բանակի առաջապահ ուժերը, համառ մարտեր մղելով հակառակորդի դեմ, հասան Յերակլեային և արդյունքում, կրելով զգալի կորուստներ, այնուհանդերձ կարողացան անցնել Կիլիկիա:

IV փուլ – Օգոստոսի 31-ին մոտեցավ քրիստոնյաների հիմնական բանակը, սակայն, ենթարկվելով հակառակորդի հուժկու հարվածներին և ինքն էլ լինելով անչափ հյուժված, ի վերջո գլխովին ջախջախվեց:

Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ 100.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:

3493. 1101 սեպտեմբերի սկիզբ - վերջ – Ավյոսի ճ-մ (Յերակլեայի մոտ)³⁴⁹³

Գիյոմ Պուլատիեցու, Յյուզո Մեծի, Ռայմոնդ Տուլուզացու, Ստեփան Շարտրացու, Յյուզո Լուսինյանին և այլոց գլխավորած խաչակիրները (մոտ 120.000, որից 60.000 հեծյալ) Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 100) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկների (մոտ 20) ուղեկցությամբ սեպտեմբերի սկզբին առաջանալով Նիկոմեդիայից, հասան Ղորիչեն, որից հետո մոտեցան Իկոնիային: Իմանալով այդ մասին՝ խիճ-Արսլանի և Ահմեդ Ղազիի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության, ինչպես նաև Դանիշմանյանների ու Յալեայի եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 100.000) պատրաստվեց ակտիվ գործողությունների:

I փուլ – Սեպտեմբերի կեսից մինչև սեպտեմբերի վերջ քրիստոնյաները, ենթարկվելով հակառակորդի մանր հարձակումներին և պարենի ու ջրի պակասից կրելով ծանր կորուստներ, ի վերջո հասան Յերակլեային և, անցնելով առաջ, մտան դեպի Կուկյակա կիրճը:

II փուլ – Սեպտեմբերի վերջին Կուկյակա կիրճը մտած քրիստոնյաների բանակը, ընկնելով հակառակորդի դարանը, գլխովին ջախջախվեց:

Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ 100.000 զինվոր, ընդ որում ծանր վիրավորված Յյուզո Մեծը կարճ ժամանակ անց Տարսոնում մահացավ: Թշնամին կորցրեց մոտ 20.000 զինվոր:

3494. 1101 սեպտեմբերի 7 – Ռամալայի ճ-մ (Երուսաղեմից մոտ 20 կմ հյուսիս)³⁴⁹⁴

Տեղեկանալով Աֆդալի գլխավորությամբ Ռամալայի մոտակայքում Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի (31.000, որից 11.000 հեծյալ⁸⁴) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկների (մոտ 300) կենտրոնանալու մասին՝ Բալդուին I Բուլղոնացու գլխավորությամբ Երուսաղեմից ու հարակից վայրերից առաջխաղացած և ընթացքում ուժերը միավորած Երուսաղեմի թագավորության բանակը (մոտ 11.000, որից 1.000 հեծյալ) սկսեց շարժվել հակառակորդի ուղղությամբ: Սեպտեմբերի 7-ի առավոտյան քրիստոնյաները հյուսիս-

⁸⁴ Վիլյամ Մալմսբերցին հայտնում է, որ քրիստոնյաների բանակը կազմված էր 250 հեծյալներից և 700-ից էլ քիչ հետևակայիներից, Գիյոմ Տյուրացին՝ 260 ասպետներից և 900 հետևակայիներից, իսկ Ֆուլխեր Շարտրացին՝ 270 հեծյալներից և 900 հետևակայիներից: Սրան հակառակ, սակայն, իբև Կալանսիսին տեղեկացնում է, որ քրիստոնյաների բանակը կազմված է եղել 1.000 ասպետներից և 10.000 հետևակայիներից: Յաշվի առնելով Երուսաղեմի թագավորության ռազմաքաղաքական դրությունը և մարտի պատկերը՝ հավանական եմ համարում հենց վերջին տեղեկությունը:

արևելքից մոտեցան քաղաքին և ընդունեցին վեց ջոկատների ուժով կազմված իրենից երեք շարք ներկայացնող սեպածն մարտակարգ, երբ թևերի ու կենտրոնի դիմաց տեղակայվեցին ևս երկու ջոկատներ, իսկ մեկն էլ տեղավորվեց դրանցից առաջ՝ սեպի սուր ծայրում: Միաժամանակ նաև թողնվեց ուժեղ պահեստագոր, որը պետք է գործեր Բալդուին I Բուլոնացու գլխավորությամբ: Աֆդալը, տեսնելով հակառակորդի ծավալվող մարտակարգը, իր հերթին ևս մարտակարգով շարեց սեփական բանակը՝ հիմնական ուժերը տեղավորելով թևերում:

I փուլ – Առավոտյան Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը անցավ հարձակման քրիստոնյաների թևերի ուղղությամբ, իսկ քրիստոնյաներն էլ հարձակման անցան կենտրոնում: Ողջ ճակատով բռնկվեց և մի բանի ժամ շարունակվեց համառ մարտ, որի արդյունքում քրիստոնյաները աստիճանաբար սկսեցին տեղի տալ:

II փուլ – Կեսուրին Բալդուին I Բուլոնացու անձնական գլխավորությամբ մարտի մեջ մտավ պահեստագորը և մեկ ժամ տևած համառ ձեռնամարտից հետո պարտության ու փախուստի մատնեց հակառակորդի կենտրոնին:

III փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին քրիստոնյաները զարգացրին հաջողությունը և համառ մարտից հետո արդեն երեկոյան պարտության մատնեցին հակառակորդի բանակի թևերին ու գրավեցին հակառակորդի ճամբարը:

IV փուլ – Չտարվելով հետապնդմամբ՝ քրիստոնյաները բանակը սկսեց նահանջել Հայֆայի ուղղությամբ՝ ողջ կազմով գերելով այդ ուղղությամբ շարժված թշնամու հեծյալ ջոկատին (500):

Ընդհանուր սպանված ու ծանր վիրավորված 5.000 և գերված 500 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 50 զինվոր, թշնամին կորցրեց մոտ 300 զինվոր:

3495. 1102 զարուն – Ամիդի ճ-վ⁴⁹⁵

Քեր-Բուղայի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց Ամիդը Ինալյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100):

I փուլ – Սելջուկյան սուլթանության բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ արդյունքի չհասավ, ընդ որում այդ ընթացքում Ինալյանների Էմիրի խնդրանքով սկսեց քաղաքին մոտենալ Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000):

II փուլ – Սելջուկյան սուլթանության բանակը հարձակվեց Արտուխյանների Էմիրության բանակի վրա ու պարտության մատնեց վերջինիս, սակայն, չնայած ձեռք բերված հաջողությանը, ի վերջո թողեց քաղաքի պաշարումը և նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:

3496. 1102 մայիս 17 - 18 – Ռամալայի ճ-վ⁴⁹⁶

Աֆդալի գլխավորությամբ Ասկարնից առաջխաղացած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (30.000, որից 20.000 հեծյալ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) մտան Երուսաղեմի թագավորության տարածք ու պաշարեցին քաղաքը Երուսաղեմի թագավորության կայազորից (մոտ 200): Տեղեկանալով այս մասին՝ Բալդուին I Բուլոնացին Երուսաղեմի թագավորության բանակի մի մասով (700 հեծյալ) առաջացավ թշնամու ուղղությամբ՝ Երուսաղեմից և հարակից վայրերից հավաքվող ու ընթացքում ուժերը միավորող Երուսաղեմի թագավորության բանակին (10.000) հրամայելով հավաքվել Հայֆայում:

Մայիսի 17-ի առավոտյան Բալդուին I Բուլոնացու գլխավորած քրիստոնյաները, սխալմամբ հանգելով այն մտքին, թե գործ ունեն հակառակորդի փոքրաքանակ ուժերի հետ, մոտեցան Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին և մարտակարգ ընդունեցին: Առաջապահ ջոկատի (500) հրամանատարությունը ստանձնեցին Ստեփան Շարտրացին և Ստեփան Բուրգունդացին, իսկ պահեստագորը (200) մնաց արքայի հրամանի տակ: Տեսնելով հակառակորդի առաջխաղացումը՝ մարտակարգ ընդունեց նաև Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը:

I փուլ – Կեսօրին քրիստոնյաների առաջապահը անցավ հարձակման և, պարտության մատնելով ու ցրելով հակառակորդի բանակի առաջին շարքում տեղակայված հետևակայիններին, Ներխուժեց վերջինիս հիմնական ուժերի շարքերը, սակայն միանգամից էլ հայտնվեց լիակատար շրջափակման մեջ: Արդյունքում քաջարի դիմադրություն ցույց տված քրիստոնյաները ողջ կազմով զոհվեցին:

II փուլ – Բալդուին I Բուլոնացու գլխավորությամբ գործող պահեստազորը, միայն վերջին պահին գերծ մնալով մարտի մեջ մտնելուց, դժվարությամբ հետ քաշվեց Ռամալայի ուղղությամբ և պատասպարվեց քաղաքում: Նույն գիշեր էլ, սակայն, Բալդուին I Բուլոնացին աննկատ թողեց քաղաքը և, հաջողությամբ խուսափելով հակառակորդի պարեկային խմբերից, հասավ Երուսաղեմ:

III փուլ – Մայիսի 18-ին Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը անցավ գրոհի և համառ մարտից հետո գրավեց Ռամալան՝ ոչնչացնելով վերջինիս կայազորը:

Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեցին նաև Ստեփան Շարտրացին և Ստեփան Բուրգունդացին, թշնամին՝ 695 զինվոր:

3497. 1102 օգոստոսի 5 – Հալֆայի ճ-մ (Երուսաղեմից մոտ 60 կմ հյուսիս-արևելք, ծովի ափին): Բալդուին I Բուլոնացու գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց քաղաքին մոտեցող Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակին (29.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 290): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 3.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 2.970 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 300 զինվոր:³⁴⁹⁷

3498. 1102 սեպտեմբերի 18 – Մելիտեի գրավումը³⁴⁹⁸

Ահմեդ Ղազիի գլխավորությամբ Մելիտեի շրջակայքը ասպատակած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 40.000) պաշարեց քաղաքը Գաբրիել Մելիտեցու բանակը (5.000):

I փուլ – Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը անցավ հարձակման և, կեղծ նահանջով դուրս քաշելով հակառակորդին քաղաքի առջև գտնվող բաց դաշտ, ծանր պարտության մատնեց վերջինիս:

II փուլ – Հակառակորդի բանակը զարգացրեց հաջողությունը և գրավեց քաղաքը:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Գաբրիելը գերվեց, իսկ Մելիտեն ընկավ Դանիշմանյանների Էմիրության տիրապետության տակ:

3499. 1102 սեպտեմբերի վերջ – Ըլահթան (Կարկառից մոտ 15 կմ հյուսիս-արևմուտք) Ահմեդ Ղազիի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Գաբրիել Մելիտեցու կնոջ բանակից (մոտ 1.000): Անհաջողության մատնված թշնամին քաղաքին մոտեցրեց Գաբրիելին և պահանջեց հորդորել իր կնոջը դադարեցնել դիմադրությունը, սակայն վերջինս կոչ արեց շարունակել պայքարը: Գաբրիելը սպանվեց, իսկ թշնամին նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁴⁹⁹ Գաբրիել Մելիտեցու ռազմական պետությունը ոչնչացավ:

3500. 1102 սեպտեմբերի վերջ⁸⁵ – Սեբաստիայի ճ-մ: Գրիգոր Գավրասի և Դավաթանոս Հայի գլխավորությամբ արշաված Տրապիզոնի իշխանության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Դանիշմանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³⁵⁰⁰

3501. 1102 աշուն – Մարոնիի շրջակայքը և Հյուսիսային Միջագետքը Սուբմանի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁵⁰¹

3502. 1102 աշուն - 1103 գարուն – Լառոնկեան Տանկրեդ Տերենտացու և Ռոջեր Սալերնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 10.000) սովի միջոցով գրավեց

⁸⁵ Այս ճակատամարտի թվականը տատանվում է 1101-ից 1103 թվականների միջև: 1101 թվականը քիչ հավանական է, քանի որ այդ ժամանակ դեռևս ընթացքի մեջ էր իսաչակրաց I արշավանքի երրորդ փուլը, իսկ 1103 թվականն էլ քիչ հավանական է, քանի որ արդեն այդ թվականի մայիս ամսին Բոհեմոնը Տերենտացին ազատվեց գերությունից: Այսպիսով՝ կարելի է հավանական համարել հենց 1102 թվականը, ընդ որում օգոստոսի վերջին, երբ Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը շեղվեց և արշավեց Մելիտեի ուղղությամբ:

- Անդրոնիկոս Ցինցիլուկոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 45, դաշնակիցը՝ մոտ 940, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁵⁰²
3503. 1103 փետրվար - Սծքինը Ջլոմիշի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց ապստամբած և իրեն Մոսուլի կառավարիչ հռչակած Մուսայի բանակից (մոտ 500) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), սակայն հետագայում, պաշարելով Մոսուլը և հետ քաշվելով այս քաղաքից Սուլեմանի գլխավորած Արտուխյանների էմիրության բանակի (մոտ 20.000) առաջխաղացման պատճառով, լքեց նաև Սծքինը: Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁵⁰³
3504. 1103 մարտի 19 - Հեռի ճ-մ: Սուլթան Բարեխարուբի բանակը (մոտ 50.000) օրվա երկրորդ կեսին հաղթեց սուլթան հռչակված Մուհամմեդ Տափարի, ինչպես նաև Շահարմենների, Շադդադյանների ու Սալդուխյանների էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 30.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 3.000, պարտվողները՝ մոտ 10.000 զինվոր: Մուհամմեդ Տափարին իր բանակի մնացորդով նահանջեց դեպի Արճեշ, հետո անցավ Անի, որից հետո ապաստանեց Թավրիզում:³⁵⁰⁴ 1104 թ-ի մարտին կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Սելջուկյան սուլթանության հյուսիս-արևմտյան մասն ընկավ Մուհամմեդ Տափարի տիրապետության տակ, իսկ մնացած մասում շարունակեց իշխել Բարեխարուբը:
3505. 1103 մարտի վերջ - Չեղազադենի ամրոցը (Տփղիսից հյուսիս-արևելք) Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000⁸⁶, այդ թվում Սարգիս Ավագ Չաթարյանը, Իվանե Լիպարիտի Օրբելյանը և Վահրամ Արծրունին) գրավեցին Կախեթիի թագավորության կայազորից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հաղթողներից հերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր:³⁵⁰⁵ Կախեթիի թագավորությունը ոչնչացավ, իսկ նրա տարածքն ընկավ Քարթլիի թագավորության տիրապետության տակ:
3506. 1103 գարուն - Կապանը Արտավանյան-Գողթն երթուղով աննկատ խաչենի թագավորության տարածք ներխուժած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ գրոհով գրավեց Հայկական բանակից (մոտ 500), որից հետո, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ձեռք բերած ավարով նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³⁵⁰⁶
3507. 1103 հոկտեմբեր - Հալեպի շրջակայքը Տանկրեդ Տերենտացու ու Ռոջեր Սալերնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 10.000), ինչպես նաև Բալդուին Բուրգուն և Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ ստիպելով Հալեպի Էմիր Ռիդվանին դառնալ հարկատու:³⁵⁰⁷
3508. 1103 նոյեմբեր - Հալեպի շրջակայքը Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ ստիպելով Հալեպի Էմիր Ռիդվանին հավատարիմ մնալ ստանձնած պարտավորություններին:³⁵⁰⁸
3509. 1103 դեկտեմբեր - Հալեպի շրջակայքը Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ ստիպելով Հալեպի Էմիր Ռիդվանին հավատարիմ մնալ ստանձնած պարտավորություններին:³⁵⁰⁹
3510. 1104 մարտ - Խարբերդը և Պադին ամրոցը Սուլեմանի գլխավորած Արտուխյանների էմիրության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Խարբերդի էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 800,

⁸⁶ XII դարի սկզբից մինչև XII դարի երրորդ քառորդը Քարթլիի թագավորության բանակի կազմում գործող Հայ ռազմիկների թիվը տրվել է, հաշվի առնելով Սմբատ Սպարապետի այն տեղեկությունը, որ 1121 թվականի օգոստոսի 14-22-ի Դիդգորի ճակատամարտում Հայ ռազմիկները կազմում էին 10.000 մարդ: Հետաքրքիր է նշել, որ այս թիվը հաստատվում է նաև անուղղակիորեն: Այսպես, 1240-ական թվականների սկզբին, երբ Մոնղոլական կայսրությունը անցավ ռազմավարչական «թունամային» համակարգի, սահմանվեց, որ Չաթարյանների իշխանությունը պատերազմի դեպքում պետք է հանդես գա 3 թունամով (30.000 ռազմիկ): XII դարի սկզբից մինչև XII դարի երրորդ քառորդը հետագայում Չաթարյաններին պատկանած հիմնական տարածքները դեռևս չէին գտնվում Քարթլիի թագավորության ազդեցության ոլորտում: Զննարկվող ժամանակաշրջանում Քարթլիի թագավորության կազմում էր գտնվում հետագա Չաթարյանների իշխանության 30.000 հոգանոց մոբիլիզացիոն հնարավորություն ունեցող տարածքի ընդամենը մոտ մեկ երրորդը, ինչը հիմք է տալիս Հայ ռազմիկների թվաքանակը 1100-1110 թվականներին ընդունել մոտավորապես 10.000-ի, իսկ հետագա տարիներին, համապատասխան նորանոր հայաբնակ շրջանների ագլոմացիան գործընթացին, 15.000 հոգուց մինչև 30.000 հոգու սահմաններում: Ընդ որում պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ հայերը, որոնք շահագրգռված էին Քարթլիի թագավորության հաջողություններով, անկասկած մասնապական մասնակցություն էին ունենում իրականացվող ռազմական գործողություններին՝ դրանով ավելի իսկ մեծացնելով իրենց «միջին-սահմանված» թիվը:

թշնամին՝ մոտ 2.000 գինվոր:³⁵¹⁰ Խարբերդի Էմիրությունը ոչնչացավ, իսկ նրա տարածքն անցավ Արտուխյանների Էմիրությանը:

3511. 1104 մարտ - Ամիր Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Ինայանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200): Յայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 գինվոր:³⁵¹¹ Ինայանների Էմիրությունը շարունակեց տիրել քաղաքին՝ որպես Արտուխյանների Էմիրության ենթակա:

3512. 1104 մարտ - Մարդինի շրջակայքը Բալդուին Բուրգուն և Ժոսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 9.300) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 4.300) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁵¹² Արդյունքում Եդեսիայից Թլկուրան ամրոց (վերջինը՝ Եդեսիայից մոտ 80 կմ հյուսիս-արևելք) ընկած տարածքները անցան Եդեսիայի կոմսությանը:

3513. 1104 ապրիլ - Էրզուխի ճ-մ (Կախեթի, Գանձակից մոտ 95 կմ հյուսիս): Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Սելջուկյան սուլթանության առաջխաղացած բանակին (մոտ 60.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 գինվոր:³⁵¹³ Արդյունքում մինչ այդ ծայրահեղ թուլացած Կախեթիի թագավորությունը ոչնչացավ, իսկ նրա տարածքն էլ ընկավ Զարթլիի թագավորության տիրապետության տակ:

3514. 1104 ապրիլ - Պլասթան (Անդրեփրատյան Ծովք, Ջեյհուն գավառ, Ջեյհուն գետի ափին) գերությունից հենց նոր ազատված Բոհեմունդ Տերենտացու, ինչպես նաև Տանկրեդ Տերենտացու և Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 10.000), Բալդուին Բուրգուն և Ժոսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Դանիշմանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 300 գինվոր:³⁵¹⁴

3515. 1104 մայիսի 10 - 15 - Օշուտի ճ-մ (Խառանից մոտ 10 կմ արևելք, Բալիկ գետի ափին)³⁵¹⁵

Մոսուլի կառավարիչ Ջկրմիշի և Սուբման իբն Արտուխի գլխավորությամբ Սոսուլից առաջխաղացած Սելջուկյան սուլթանության ու Արտուխյանների Էմիրության միացյալ բանակը (30.000) սկսեց մոտենալ Եդեսիային: Տեղեկանալով այս մասին՝ Բալդուին Բուրգոն օգնություն խնդրեց Անտիոքի դքսությունից, սակայն այդ ընթացքում հակառակորդի բանակը հասցրեց առաջանալ և մայիսի 10-ին պաշարել քաղաքը Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 1.000):

I փուլ - Թշնամին ասպատակեց քաղաքի շրջակայքը, սակայն, տեղեկանալով, որ Ժոսլին Կուրտունեացու գլխավորությամբ Թլպաշարից առաջխաղացած Եդեսիայի կոմսության բանակի մի մասի (2.000, այդ թվում մոտ 1.000 հայ) ուղեկցությամբ քաղաքին է մոտենում Բոհեմունդ ու Տանկրեդ Տերենտացիների, ինչպես նաև Ռիչարդ և Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (10.000, որից 3.000 հեծյալ), նահանջեց Խառանի ուղղությամբ:

II փուլ - Մայիսի 11-ից 12-ը ուժերը Եդեսիայում միավորած Անտիոքի դքսության և Եդեսիայի կոմսության միացյալ բանակը իրականացրեց աստիճանաբար նահանջող հակառակորդի հետապնդում, որը, սակայն, իր հերթին սկսեց առաջ քաշել քրիստոնյաներին՝ սպասելով խոշոր համալրումների:

III փուլ - Մայիսի 13-ին քրիստոնյաները ասպատակեցին Խառանի շրջակայքը, սակայն ներքին հակասությունների պատճառով չպաշարեցին այն և շարունակեցին առաջանալ դեպի արևելք:

IV փուլ - Մայիսի 14-ի օրվա կեսին, անցնելով Բալիկ գետը և տեղեկանալով, որ հակառակորդը մոտակայքում է, քրիստոնյաների միացյալ բանակը մարտակարգ ընդունեց, ընդ որում Բոհեմունդ Տերենտացին ստանձնեց աջ թևի, իսկ Տանկրեդ Տերենտացին՝ կենտրոնի հրամանատարությունը, այն դեպքում, երբ Բալդուին Բուրգոն և Ժոսլին Կուրտունեացին իրենց վրա վերցրին ձախ թևի ղեկավարությունը: Այս ընթացքում Սելջուկյան սուլթանության և Արտուխյանների Էմիրության միացյալ բանակը ի վերջո

ստացավ սպասված համալրումը (30.000), որից հետո պատրաստվեց ակտիվ գործողությունների:

V փուլ – Մայիսի 14-ի օրվա վերջին մարտակարգ կազմած վիճակով առաջացող քրիստոնյաների բանակը հասավ Օշուտի հովիտ՝ պատրաստվելով ճամբար զարկել: Այս ընթացքում, սակայն, թշնամին ողջ ճակատով անցավ հարձակման: Տեղեկանալով ստեղծված իրավիճակի մասին՝ քրիստոնյաները դադարեցին ճամբար զարկելը, կարգի բերեցին ուժերը և անցան հակահարձակման: Արդյունքում աջ թևում և կենտրոնում գործող Անտիոքի դքսության բանակը հասավ հաջողության, սակայն ձախ թևում գործող Եդեսիայի կոմսության բանակը ծանր պարտություն կրեց, իսկ Բալդուին Բուրգցին և Ժուլին Կուրտունեացին էլ գերվեցին:

VI փուլ – Տեղեկանալով ստեղծված իրավիճակի մասին՝ Տանկրեդ Տերենտացին արդեն ուշ գիշերով փորձեց օգնության հասնել ձախ թևին, սակայն հաջողության չհասավ, որից հետո ստիպված եղավ վերամիավորվել ուժերը Բոհեմունդ Տերենտացու ուժերի, ինչպես նաև սակավաթիվ այլ փրկված քրիստոնյաների հետ և ի վերջո ճամբարել:

VII փուլ – Մայիսի լույս 15-ի գիշերը քրիստոնյաները, խուճապահար լքելով սեփական ճամբարը, սկսեցին մանր խմբերով հեռանալ Բալիկ գետի ուղղությամբ, սակայն գետանցման ընթացքում գետանցումը հսկող թշնամու հարվածներից ծանր կորուստներ կրեցին:

VIII փուլ – Մայիսի լույս 15-ի առավոտյան Բոհեմունդ ու Տանկրեդ Տերենտացիները, զգալով, որ բանակը քայքայվում է, իրենց ձեռքի տակ եղած ուժերով միացան հեռացողներին և միայն դրանից հետո հաջողվեց մաքրել գետանցումը ու արդեն օրվա վերջում ապաստանել Եդեսիայում:

Ընդհանուր սպանված 10.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 8.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեցին նաև Բալդուին Բուրգցին և Ժուլինը: Թշնամին կորցրեց մոտ 5.000 զինվոր:

3516. 1104 մայիսի 25 – Եդեսիայի ճ-մ⁸⁷

Մոսուլի կառավարիչ Ջկրմիշի և Սուբմանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության ու Արտուխյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 50.000) մայիսի 24-ի երեկոյան պաշարեց քաղաքը Տանկրեդ Տերենտացու, ինչպես նաև Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 2.000):

I փուլ – Մայիսի 25-ի վաղ առավոտյան Տանկրեդ Տերենտացու ու Ռիչարդ Սալերնացու անձնական գլխավորած գործող Եդեսիայի կոմսության բանակը անակնկալ հարձակում գործեց նախորդ օրը գործնականում ողջ կազմով հարբեցողության տրված և այժմ խորը քնի մեջ ընկղմված թշնամու բանակի վրա ու ծանր պարտության մատնեց վերջինիս:

II փուլ – Եդեսիայի կոմսության բանակը, միավորելով ուժերը Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորությամբ առաջացած Անտիոքի դքսության բանակի (մոտ 9.000) հետ, մինչև օրվա վերջ հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Դրանից հետո Բոհեմունդ Տերենտացին, Անտիոքի կառավարումը հանձնելով Տանկրեդ Տերենտացուն, օգնական ուժեր բերելու նպատակով աշնանը մեկնեց Եվրոպա, սակայն այդպես էլ այլևս երբեք հետ չվերադարձավ: Իր հերթին Տանկրեդ Տերենտացին Եդեսիայի կառավարումը հանձնեց Ռիչարդ Սալերնացուն:

3517. 1104 հունիսի սկիզբ – Ադանան, Տարսուր, Մամեստիան և Անարզաբան⁸⁷ Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Անտիոքի դքսության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁵¹⁷

⁸⁷ Աննա Կոմնենոսը հայտնում է, որ Բյուզանդական կայսրության բանակը տիրել է Լոնգինիադային, որը Անարզաբայի մոտ կառուցված մի ամրոց էր և քննարկվող ժամանակաշրջանում, ըստ երևույթին, իրականացնում էր Անարզաբայի հսկողությունը: Այսինքն, այս ամրոցին տիրողը տիրում էր նաև Անարզաբային:

Կանտակուզենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 25.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) պաշարեցին քաղաքը Անտիոքի դքսության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ – Կայսերական բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

II փուլ – Տիրելով քաղաքի շրջակայքի բնակավայրերին ու շրջափակելով այն ծովից՝ Կանտակուզենոսը վերսկսեց քաղաքի գրոհը և ի վերջո գրավեց այն: Հակառակորդի կայազորի մնացորդը պատսպարվեց միջնաբերդում՝ սպասելով Բոհեմոնոյ Տերենտացու գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցող Անտիոքի դքսության բանակին (մոտ 10.000):

III փուլ – Քաղաքին մոտեցած Անտիոքի դքսության բանակը անցավ գրոհի և, համառ մարտից հետո ճեղքելով պաշարումը, լրացուցիչ ուժեր ու պարենամթերք մտցրեց միջնաբերդ: Ի վերջո, սակայն, Անտիոքի դքսության բանակը քաղաքից հետ շարտվեց:

IV փուլ – Կայսերական բանակը շարունակեց պաշարումը և ի վերջո ստիպեց հակառակորդին դադարեցնել դիմադրությունը ու հանձնվել:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3519. 1104 ամառ – Որոտ ամրոցը (Սյունիք, Ծղուկ գավառ) հարավ-արևելքից Խաչենի թագավորության տարածք ներխուժած ու անկանոն հարվածների ենթարկվող Արզնի Էմիրության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Խաչենի թագավորության բանակից (մոտ 700) և, ավերելով այն, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁵¹⁹

3520. 1104 ամառ – Քալականը քաղաքի ապստամբած աշխարհագորը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) գրավեցին Սելջուկյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:³⁵²⁰

3521. 1104 աշուն – Անարգաքան Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 4.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 400): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁵²¹

3522. 1104 աշուն – Մարաշը Ռիչարդ և Ռոջեր Սալերնացիների, գերությունից ազատված Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 7.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000), ինչպես նաև Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 5.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 400, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 100 դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:³⁵²² Մարաշի ռազմական պետությունը ոչնչացավ, իսկ քաղաքն անցավ Անտիոքի դքսությանը:

3523. 1105 փետրվարի վերջ - մարտի կես – Լոռի, Հադպատ և Սանահին ամրոցները (Գուգարք, Տաշիր գավառ) Ղզիլ-Արսլանի գլխավորությամբ Լոռու թագավորության տարածք ներխուժած ու անկանոն հարվածների ենթարկվող Արզնի Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և, ավերելով դրանք, հետ քաշվեց դեպի հարավ: Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁵²³

3524. 1105 մարտի կես – Մարոհնը Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Մարոհի Արտուխյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), սակայն ի վերջո նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:³⁵²⁴

3525. 1105 մարտի վերջ – Արտաք ամրոցի ճ-մ: Տանկրեդ Տերենտացու գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 15.000), ինչպես նաև Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների և Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Հալեպի Էմիրության բանակին (30.000), որը փորձում էր պաշտպանել մինչ այդ ամրոցի կայազորը կազմած Հայ ռազմիկների կողմից իրեն հանձնված ամրոցը: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ 3.000 զինվոր:³⁵²⁵

3526. 1105 մարտի վերջ – Ղվինը Ղզիլ-Արսլանի գլխավորած Արզնի Էմիրության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Շադդադյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ

ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³⁵²⁶

3527. 1105 մարտի վերջ - ապրիլ - Հայեայի շրջակայքը Տանկրեդ Տերենտագու գլխավորած Անտիոքի դքսության միացյալ բանակը (մոտ 40.000), ինչպես նաև Ռիչարդ Սալերնացու ու Ժոսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 9.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.500) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁵²⁷
3528. 1105 ապրիլի սկիզբ - Բոեն ամրոցը (Սյունիք, Ձորք գավառ) Ղզիլ-Արսլանի գլխավորությամբ Խաչենի թագավորության տարածք մտած ու անկանոն հարվածների ենթարկվող Արզնի Էմիրության բանակը (մոտ 65.000) գրավեց սպարապետ Խոսրով Շեր Սյունու գլխավորած Խաչենի թագավորության բանակից (մոտ 700) և, ավերելով այն, նահանջեց դեպի Ղզին: Հայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁵²⁸
3529. 1105 ապրիլի կես - նոյեմբերի կես - Ղզինը Շադդադյանների Էմիրության (մոտ 10.000), Անիի (մոտ 5.000) և Սելջուկյան սուլթանության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը գրավեց Ղզիլ-Արսլանի գլխավորած Արզնի Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Ղզիլ-Արսլանը գերվեց և սպանվեց:³⁵²⁹
3530. 1105 հունիս - Պյասթայի ճ-մ: Ռիչարդ Սալերնացու կողմից քաղաքում հաստատված խաչակիրների բռնություններին ի պատասխան տեղի աշխարհագորը (մոտ 300) հանդուգն մարտահրավերով քաղաք իջեցրեց միջնաբերդում ամրացած վերջիններիս կայազորին (300) և, միանալով Դանիշմանյանների Էմիրության բանակին (մոտ 500), անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեց նրան: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ 300 զինվոր:³⁵³⁰

3531. 1105 օգոստոսի 27 - Ռամալայի ճ-մ³⁵³¹

Տեղեկանալով Ռամալայի մոտակայքում Աֆդալի որդի Շարաֆի գլխավորությամբ Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի (15.000⁸⁸) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 150) կենտրոնական մասին՝ Բալդուին I Բուլոնացու գլխավորությամբ Երուսաղեմից ու հարակից վայրերից առաջխաղացած և ընթացքում ուժերը միավորած Երուսաղեմի թագավորության բանակը (4.000, որից 1.000 հեծյալ⁸⁹) մոտեցավ քաղաքին: Միաժամանակ թիկունքից քրիստոնյաներին սկսեց մոտենալ Տուղ-Թեգինի գլխավորած Բուրյանների աթաբեկության բանակը (1.000):

Օգոստոսի 27-ի առավոտյան քրիստոնյաները հյուսիս-արևելքից մոտեցան քաղաքին և ընդունեցին վեց ջոկատների ուժով կազմված իրենից երեք շաբ Ներկայացնող սեպան և մարտակարգ, երբ թևերի ու կենտրոնի դիմաց տեղակայվեցին ևս երկու ջոկատներ, իսկ մեկն էլ տեղավորվեց դրանցի առաջ՝ սեպի սուր ծայրում: Միաժամանակ նաև թողնվեց ուժեղ պահեստազոր (650, որից 150 հեծյալ), որը պետք է գործեր Բալդուին I Բուլոնացու գլխավորությամբ: Շարաֆը, տեսնելով հակառակորդի ծավալվող մարտակարգը, իր հերթին մարտակարգով շարեց սեփական ուժերը:

I փուլ - Առավոտյան Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը անցավ հարձակման: Ողջ ճակատով բռնկվեց և մի քանի ժամ շարունակվեց համառ մարտ, որի արդյունքում քրիստոնյաները աստիճանաբար սկսեցին տեղի տալ:

II փուլ - Կեսօրին թիկունքից հարձակման անցավ Բուրյանների աթաբեկության բանակը, սակայն Բալդուին I Բուլոնացու անձնական գլխավորությամբ գործող պահեստազորը փախուստի մատնեց վերջինիս:

⁸⁸ Ըստ իբն ալ-Կալանիսիի այս ճակատամարտում Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը կազմել է 10.000 հեծյալ և հետևակային, Ֆուլխեր Շարտրացին և Գիյոմ Տյուրացին հայտնում են 15.000 ռազմիկի մասին, Ալբերտ Ախենցին այս թիվը հասցնում է 40.000-ի, իսկ Էբհարդ Աուրացին՝ 50.000-ի: Այս առումով կարծում եմ, որ իրականության ավելի մոտ են թերևս Ֆուլխեր Շարտրացու և Գիյոմ Տյուրացու տեղեկությունները, բանի որ մի կողմից կրած անհաջողություններից հետո դա առավել է համապատասխանում Ֆաթիմյանների խալիֆության ռազմական հնարավորություններին, իսկ մյուս կողմից էլ հաստատվում է նաև քրիստոնյաների բանակի թվաքանակի ու կողմերի կորուստների վերլուծությամբ, որի մասին կխոսվի ստորև:

⁸⁹ Ըստ Ֆուլխեր Շարտրացու այս ճակատամարտում քրիստոնյաների բանակում եղել են 500 ասպետներ, ինչպես նաև վերջիններիս աջակցելուն ուղղված անորոշ քանակի հետևակայիններ, Ալբերտ Ախենցին հայտնում է 5 ջոկատների և պահեստազորի առկայության մասին, ընդ որում վերջինս ըստ այս հեղինակի կազմված է եղել 160 ասպետներից, Գիյոմ Տյուրացին տեղեկացնում է 500 հեծյալի և 2.500 հետևակայինի մասին, իսկ քրիստոնյաների բանակի թիվը հասցնում է 4.000-ի: Այս առումով կարծում եմ, որ հիմնավորված է թերևս վերջին հեղինակի հաղորդումը, որը, եթե հաշվի առնենք, որ մյուս հեղինակների տեղեկությունները այս կամ այն չափով ամբողջական չեն, չի հակասում մյուսներին, համապատասխանում է Երուսաղեմի թագավորության ռազմական հնարավորություններին, ինչպես նաև հաստատվում է կողմերի կորուստների վերլուծությամբ, որի մասին կխոսվի ստորև:

III փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին քրիստոնյաների պահեստագործ, զարգացնելով հաշողությունը, վերադարձավ մարտի դաշտ և արդեն երեկոյան համառ մարտից հետո քրիստոնյաների բանակը վերջնականապես պարտության մատնեց հակառակորդին:

Ընդհանուր սպանված ու ծանր վիրավորված 5.000⁹⁰ և գերված 2.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 40 զինվոր, թշնամին կորցրեց մոտ 500⁹¹ զինվոր: Արդյունքում Ֆաթիմյանների խալիֆության երկար ժամանակով հրաժարվեց Երուսաղեմի թագավորության նկատմամբ իրականացվող լայնածավալ ցամաքային ռազմական գործողություններից:

3532. 1105 սեպտեմբեր – Եդեսիայի ճ-վ⁵³²

Եդեսիայի շրջակայքը ասպատակած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) մոտեցավ քաղաքին, որտեղ Ռիչարդ և Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000 հետևակային) պատրաստվեցին պաշտպանության:

I փուլ – Թշնամին անցավ հարձակման և, կեղծ նահանջով դուրս քաշելով քրիստոնյաների ուժերին քաղաքի առջև գտնվող բաց դաշտ, պարտության մատնեց նրանց: Հայերը կորցրին 450 զինվոր:

II փուլ – Թշնամին վերսկսեց գրոհը, մտավ քաղաք, սակայն, չկարողանալով գրավել քաղաքի միջնաբերդը, նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Դրանից հետո, Ռիչարդ Սալերնացին քաղաքի կառավարումը հանձնելով Ժուլին Կուրտունեացուն, աշնանը Ռոջերի հետ մեկնեց Եվրոպա, որտեղ նրանք միացան Բոհեմունդ Տերենտացուն:

3533. 1105 աշուն – Տրապիզոնի ճ-վ: Հովհաննես Բագրատունու և նրա եղբորորդի Գրիգոր Բագրատունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) հաղթեցին Գրիգոր Գավրասի գլխավորած Տրապիզոնի իշխանության բանակին (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 500), ընդ որում մարտի ընթացքում հակառակորդի երկու ռազմիկներ տապալեցին Գրիգոր Գավրասին ձիուց ու գերեցին: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 150 դաշնակիցը՝ մոտ 700 զինվոր:³⁵³³ Տրապիզոնի իշխանությունը ընկավ Բյուզանդական կայսրության գերիշխանության տակ, իսկ նրա ժամանակավոր կառավարիչ Նշանակվեց Գրիգոր Բագրատունին: Սակայն հաջորդ տարի Գրիգոր Գավրասը, հնազանդության երաշխիքներ տալով Ալեքսեյ I-ին, ազատ արձակվեց և կրկին հռչակվեց Տրապիզոնի իշխան:

3534. 1105 աշուն – Բայրականի ճ-վ: Քաղաքի աշխարհագրորդ (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) հաղթեցին Գանձակից առաջխաղացած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁵³⁴ Շուտով կնքվեց հաշտություն և վերականգնվեց նախկին վիճակը:

Նորմանական II պատերազմ (1106-1108)

3535. 1106 ամառ – Օթբալսոյի ճ-վ⁵³⁵

Իսահակ Կոնտոստենիանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում պածիկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ

⁹⁰ Ըստ Ալբերտ Ախենցու այս ճակատամարտում քրիստոնյաները կորցրել են միայն 100 ասպետ, իսկ Գիյոմ Տյուրացին, առանց կոնկրետացնելու, խոսում է 60, հավանաբար ասպետների, մասին: Միաժամանակ, սակայն, հաշվի առնելով ասպետների և հետևակայիների մեկը հինգին հարաբերակցությունը, կարծում եմ, որ ընդհանուր կորուստները կազմել են մոտ 500 ռազմիկ:

⁹¹ Ըստ Գիյոմ Տյուրացու այս ճակատամարտում Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը կորցրել է 4.000 սպանված և 2.000 գերի, իսկ Ալբերտ Ախենցին հայտնում է 7.000 հոգու մասին: Հաշվի առնելով, որ ամենայն հավանականությամբ լիովին ոչնչացվել է նաև Բուրյանների աթաբեկության հազարյակը, կարծում եմ, որ երկու հեղինակների տեղեկություններն էլ հաստատում են միմյանց և արտացոլում իրականությունը:

200, այդ թվում Ալեքսանդր-Թորոս Կատակոլունը) ափ իջան քաղաքի մոտ ու պաշարեցին այն Ապուլիայի դքսության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ – Կայսերական բանակը անցավ հարձակման և գրավեց քաղաքը: Դրանից հետո միջնաբերդում ամրացած հակառակորդի կայազորը կեղծ հնազանդություն հայտնեց՝ միաժամանակ նաև ստեղծված իրավիճակի մասին տեղեկացնելով քաղաքին մոտեցող Ապուլիայի դքսության հիմնական բանակին (մոտ 5.000) և սպասելով նրա օգնությանը:

II փուլ – Ապուլիայի դքսության բանակը անակնկալ հարձակվեց կայսերական բանակի վրա և, ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս, հետ մղեց դեպի ծովը:

III փուլ – Կենտրոնացնելով ուժերը՝ կայսերական բանակը անցավ հակահարձակման ու հետ շարեց հակառակորդի բանակին, սակայն ստեղծված պայմաններում արդեն որևէ խոսք իսկ գնալ չէր կարող քաղաքի գրոհի մասին և արդյունքում կայսերական բանակն ի վերջո նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցները՝ մոտ 3.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3536. 1106 իոկտեմբեր – Ռաշկայի ճ-մ: Սերբական իշխանության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Հովհաննես Կոմնենոսի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁵³⁶

3537. 1106 իոկտեմբերի վերջ - 1108 սեպտեմբեր – Ղիրիխայի ճ-մ⁵³⁷

Բոհեմունդ Տերենտացու, ինչպես նաև Ռիչարդ և Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորությամբ Բոհունգոնգ ծովով առաջխաղացած Ապուլիայի դքսության բանակը (72.000, այդ թվում գերմանացիներ, ֆրանսիացիներ և իսպանացիներ, ինչպես նաև 230 ռազմանավ, մեծ բանակի այլ բեռնակիր նավեր⁹²) ափ իջավ Դիրիխայի մոտ: Տեղեկանալով հակառակորդի բանակի առաջխաղացման մասին՝ Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում պաժինակներ, սելջուկներ, բուլղարներ և ալաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում Կոնստանդին Գավրասը, Միքայել Կեկավմենոսը, Մարիանոս Մավրո-Կատակոլունը, Ալեքսանդր Հայը և Թորոս Հայը) պատրաստվեցին շարժվել քաղաքի ուղղությամբ:

I փուլ – 1106 թ-ի իոկտեմբերի վերջից մինչև 1107 թ-ի գարուն Ապուլիայի դքսության բանակը ասպատակեց քաղաքի շրջակայքը՝ պատրաստվելով սկսել նրա պաշարումը:

II փուլ – 1107 թ-ի գարնանից մինչև 1108 թ-ի մարտ Ապուլիայի դքսության բանակը պաշարողական տեխնիկայի լայն կիրառմամբ մի շարք գրոհներ իրականացրեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ: Անհաջողության մատնվեց նաև պարիսպների տակ թունել փորելու միջոցով դրանց մի հատվածը փլելու փորձը: Միաժամանակ Ապուլիայի դքսության բանակի թիկունքում հայտնված կայսերական բանակը իր հաջող գործողություններով փակեց հակառակորդի բանակի ելքը դեպի այլ տարածքներ, իսկ կայսերական ու Վենետիկի հանրապետության նավատորմն էլ կորեց վերջինիս կապը Ապուլիայի դքսության հետ ծովով: Արդյունքում, Բոհեմունդ Տերենտացու բանակում աստիճանաբար սով սկսվեց, ամենաանհրաժեշտ իրարի պակաս զգացվեց, իսկ ձիերն էլ սկսեցին անկում ապրել:

III փուլ – 1108 թ-ի ապրիլի 8-ին Ապուլիայի դքսության բանակի մի ջոկատ ճակատային ու թիկունքային համակցված հարվածով պարտության մատնեց շրջակայքը իսկող Ալեքսեյ I-ի բանակի ջոկատներից մեկին: Մի քանի օր անց նմանատիպ պայմաններում պարտություն կրեց Ալեքսեյ I-ի ջոկատներից ևս մեկը:

IV փուլ – 1108 թ-ի ապրիլի վերջին Կանտակուզենոսի գլխավորած ուժերը հարձակվեցին Միոս ամրոցի վրա և գրեթե գրավեցին այն, սակայն, տեղեկանալով հակառակորդի բանակի խոշոր ուժերի առաջխաղացման մասին, նահանջեցին: Շուտով հակառակորդի առաջխաղացող բանակը հարձակվեց Միքայել Կեկավմենոսի ջոկատի վրա,

⁹² Համաձայն «Բարիական տարեգրության» Ապուլիայի դքսության բանակը ունեցել է 34.000 ռազմիկ և 230 նավ, Գիյոմ Տյուրացին հայտնում է 45.000-ի մասին, Ֆուլխեր Շարտրագին՝ 65.000-ի, իսկ Ալբերտ Ախենցին՝ 72.000-ի մասին: Թորոգարիոսի տվյալները ընդհանրապես քննարկման ենթակա չեն: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մոտավորապես 50-60.000 ռազմիկ ունեցող Ալեքսեյ I-ը այնուհանդերձ գերծ մնաց ուղիղ ընդհարումից, կարելի է կարծել, որ իրականությանը առավել մոտ է Ալբերտ Ախենացու տեղեկատվությունը:

որը հսկում էր Ավյոնի շրջակայքը, և պարտության մատնեց վերջինիս: Շուտով, սակայն, բռնկված նոր ճակատամարտում Ապուլիայի դքսության բանակը, թեև հետ շարտեց Կանտակուզենոսի գլխավորած ուժերի առաջապահը կազմող պածինակներին ու սելջուկներին, ինչպես նաև աջ թևում տեղակայված ալաններին, այնուհանդերձ վերջնական պարտություն կրեց կենտրոնում վճռական հարձակման անցած կայսերական հիմնական բանակից:

V փուլ – 1108 թ-ի մայիսի սկզբին կայսերական բանակի ջոկատներից մեկ հաղթեց Ապուլիայի դքսության բանակի ջոկատներից մեկին, կարճ ժամանակ անց անակնկալ հարձակումով ջախջախեց հակառակորդի ևս մեկ ջոկատ (6.000), իսկ հետո էլ գերեց մեկ հարյուրյակ:

VI փուլ – 1108 թ-ի ամռանը, մանր ընդհարումներ ունենալով հակառակորդի հետ, Ալեքսեյ I-ի բանակը ավելի ուժեղացրեց վերջինիս շրջափակումը ցամաքից ու ծովից: Միաժամանակ հակառակորդի ճամբարում պարենամթերքի պակասը ավելի սուր չափերի հասավ, ծայր առան դասալքություն և հիվանդություններ, իսկ Բոհեմունդի մերձավոր շրջապատի շատ մարդիկ էլ, այդ թվում նաև Ռիչարդ Սալերնացին, սկսեցին գործել կայսեր օգտին: Ստեղծված պայմաններում Բոհեմունդ Տերենտացին դադարեցրեց դիմադրությունը և հաշտության բանակցություններ սկսեց:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր: Կնքվեց հաշտություն և Նորմանական II պատերազմն ավարտվեց: Բոհեմունդ Տերենտացին իր բանակի մնացորդներով հեռացավ Դիրիխիայից և վերադարձավ Ապուլիայի դքսության տարածք՝ հրաժարվելով իր հետագա նվաճողական ծրագրերից ու կայսրությանը զիջելով, մասնավորապես, Ադանան, Տարսոնը և Մամեստիան:

3538. 1106 սեպտեմբեր 2 – Մեյխունե Խլիճ-Արսլանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Դանիշմանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁵³⁸
3539. 1106 սեպտեմբերի կես – Եդեսիայի շրջակայքը Խլիճ-Արսլանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ մինչ այդ առանց մարտերի մտնելով Սելջուկյան սուլթանության կայազորի կողմից իրեն հանձնված Խառան:³⁵³⁹
3540. 1107 մայիս - հունիս – Հայեայի շրջակայքը Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁵⁴⁰
3541. 1107 աշուն – Անարգարայի շրջակայքը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (12.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁵⁴¹
3542. 1107 աշուն – Բերդուս ամրոցի ճ-մ (Կիլիկիայի արևելք, Բերդուս գավառ): Թորոս Ռուբինյանի և Վասիլ Գող Կամսարականի միացյալ բանակը (մոտ 10.000) ջախջախեց Անարգարայից նահանջող Իկոնիայի սուլթանության բանակին (12.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:³⁵⁴²
3543. 1107 աշուն – Մծքինը Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Սելջուկյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), սակայն հետագայում ազատեց քաղաքը: Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:³⁵⁴³
3544. 1108 գարուն – Հարգանի ճ-մ (Կիլիկիայի հյուսիս, Հարգան գավառ): Ապլասաթ Մամիկոնյանի, Վասիլ Գողի որդեգիր Վասիլ Տղայի ու քեռորդի Պետրոսի, ինչպես նաև Տիգրան Զաչի գլխավորած Վասիլ Գող Կամսարականի բանակը (1.500, որից 500 հեծյալ) թևային հարվածներով ջախջախեց հավաքված ավարը պահպանող Իկոնիայի սուլթանության բանակին (7.000, որից 6.000 հեծյալ)՝ ազատելով գերիներին ու հետ խլելով ավարը: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեցին նաև վերջինիս 5 առաջնորդները:³⁵⁴⁴
3545. 1108 գարուն – Ադանան, Տարսոնը և Մամեստիան Տանկրեդ Տերենտացու գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գրավեցին Արևելքի դոմեստիկոս Ասպենդ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից

(ընդհանուր՝ մոտ 600): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁵⁴⁵

3546. 1108 ամառ – Ամուտա թի ամրոցը (Անարգաբայից մոտ 30 կմ հարավ-արևելք) Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 6.000) գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁵⁴⁶

3547. 1108 սեպտեմբեր – Թյապաշար ամրոցի ճ-ւ: Հալեպի Էմիրության (մոտ 1.000) և Տանկրեդ Տերենտացու գլխավորած Անտիոքի դքսության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը անորոշ ելքով ընդհարվեց գերությունից ազատված Բալդուին Բուրգուն, ինչպես նաև Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության (մոտ 1.000) բանակի ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 200) հետ: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:³⁵⁴⁷

3548. 1108 հոկտեմբեր – Թյապաշար ամրոցի ճ-ւ³⁵⁴⁸

Տանկրեդ Տերենտացու գլխավորած Անտիոքի դքսության (մոտ 3.000, որից 1.000 հեծյալ) և Հալեպի Էմիրության (3.000, որից 1.000 հեծյալ) միացյալ բանակը մոտեցավ Բալդուին Բուրգուն, Ժուլին Կուրտունեացու ու Ջավալիի գլխավորած Եդեսիայի կոմսության (մոտ 500, այդ թվում մոտ 100 հայ), Վասիլ Գոդ Կամսարականի (3.800, որից 800 հեծյալ, 1.000 և վարձկան պաժինակներ) և Սելջուկյան սուլթանության (5.000) միացյալ բանակին: Ճակատամարտից առաջ Տանկրեդ Տերենտացին և Ժուլին Կուրտունեացին կարճատև հանդիպում ունեցան, սակայն չկարողացան համաձայնության գալ, ընդ որում այդ հանդիպումը կասկածներ առաջացրեց Ջավալիի մոտ, որ այս ամենը կարող է իր դեմ ուղղված լինել:

I փուլ – Կողմերը ողջ ճակատով անցան հանդիպակաց հարձակման: Բռնկվեց ու բավականին երկար շարունակվեց համառ մարտ, որից հետո կողմերը վերադարձան ելման դիրքեր:

II փուլ – Որոշ ժամանակ անց կողմերը կրկին ողջ ճակատով անցան հանդիպակաց հարձակման, սակայն, այս անգամ ևս որևէ արդյունքի չհասնելով, վերադարձան ելման դիրքեր:

III փուլ – Կողմերը երրորդ անգամ անցան հանդիպակաց հարձակման, որի ընթացքում Տանկրեդն ու Ժուլինը ընդհարվեցին մենամարտում: Տանկրեդը գետին տապալեց Ժուլինին, որի հետ ընկավ նաև Նրա դրոշը: Դրանից կարճ ժամանակ անց, սակայն, Տանկրեդի հետ ընդհարվեց արդեն գետնից Ժուլինի դրոշը ճանկած ու այն կրկին պարգած Վասիլ Գոդ Կամսարականը, որը, նույն այդ դրոշի ձողով ծանր հարված հասցնելով Տանկրեդին, այս անգամ արդեն ինքը Նրան տապալեց գետին: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ Բալդուին Բուրգուն բանակը, մինչ այդ տեսնելով Ժուլինի ընկնելն և Նրա դրոշի տապալվելը, խուճապի մատնվեց ու աստիճանաբար սկսեց նահանջել:

IV փուլ – Ջավալին, որը մինչ այդ էլ կասկածով էր վերաբերվում զարգացող իրադարձություններին, իր բանակով հարվածեց դաշնակից քրիստոնյաներին, ծանր կորուստներ պատճառեց Նրանց և դիմեց փախուստի, ընդ որում ծանր կորուստներ կրած հաղթողներն իրենք էլ ի վիճակի չէղան հետապնդում կազմակերպել:

Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցները՝ մոտ 1.700, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր: Բալդուին Բուրգուն ապաստանեց Արևանդան ամրոցում, իսկ Ժուլինը ամրացավ Թյապաշար ամրոցում:

3549. 1109 հունվար - մայիս – Տղաբանակերտը Սուբման ալ-Զուբեյի գլխավորած Շահարմենների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) քաղաքում բռնկված սովի շնորհիվ գրավեց Ինայանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 400): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁵⁴⁹

Բալդուին Բուրգուն ու Ժոսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000, այդ թվում Ապլասաթ Մամիկոնյանը) մոտեցան քաղաքին: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Արտուխյանների եմիրության բանակը (8.080, որից 1.080 հեծյալ) դարանեց քաղաքի շրջակայքում:

I փուլ – Արտուխյանների եմիրության բանակը անակնկալ հարձակում գործեց քաղաքի շրջակայքը ասպատակող քրիստոնյաների վրա, որի արդյունքում խաչակիրները, կորցնելով 150 ռազմիկ, դիմեցին փախուստի:

II փուլ – Միայնակ մնացած Հայ ռազմիկները Ապլասաթի անձնական ղեկավարությամբ հակահարձակման անցան հաջողությունը զարգացնել փորձող հակառակորդի ուղղությամբ և, ճեղքելով վերջինիս դասավորությունը, խուճապի մատնեցին նրան:

III փուլ – Մարտադաշտ վերադարձած խաչակիրները կրկին մտան մարտի մեջ, որից հետո թշնամին վերջնական պարտություն կրեց:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000 զինվոր, այդ թվում ձեռքից վիրավորվեց Ապլասաթ Մամիկոնյանը, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3551. 1110 գարուն – Շամշուդե ամրոցը Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) անակնկալ հարվածով գրավեցին Սելջուկյան սուլթանության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁵⁵¹ Գուգարքի հյուսիս-արևելքը ընկավ Զարթիի թագավորության տիրապետության տակ, իսկ Օրբելյանները հաստատվեցին կրկին վերականգնված Զարադուռի իշխանությունում:

3552. 1110 գարուն – Փանձակի շրջակայքը Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և Նահանջեցին՝ խուսափելով Սելջուկյան սուլթանության առաջխաղացած բանակից (200.000):³⁵⁵²

3553. 1110 մարտ - մայիս – Բեյրութը Բալդուին I Բուլոնացու գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության բանակը (մոտ 25.000), ինչպես նաև Ժոսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 100) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10) գրավեցին Ամմարյանների եմիրության բանակից (մոտ 1.000), որից հետո պաշարեցին Սիդոնը և, ստանալով խոշոր փրկագին Նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁵⁵³

3554. 1110 մայիսի 3 - հուլիսի վերջ – Եդեսիայի ճ-մ⁵⁵⁴

Մավդուդի, Էլդագիի, Սուլեման ալ-Քուրթիի, Իբրահիմի և Թողան-Արսլանի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Արտուխյանների, Շահարմենների, Ինայանների ու Արզնի եմիրությունների միացյալ բանակը (100.000), ասպատակելով քաղաքի շրջակայքը, պատրաստվեց պաշարել այն Բալդուին Բուրգուն գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Իր հերթին Բալդուին Բուրգին, տեղեկանալով թշնամու առաջխաղացման մասին Ժոսլին Կուրտունեացուն ուղարկեց դեռևս Բեյրութի և Սիդոնի մոտ գտնվող Բալդուին I Բուլոնացու մոտ՝ նկարագրելով Նրան իրավիճակը ու խնդրելով շտապ օգնության հասնել:

I փուլ – Մայիսի 3-ին հակառակորդի բանակը սկսեց քաղաքի պաշարումը: Միաժամանակ, տեղեկանալով ստեղծված իրավիճակի մասին, Բալդուին I Բուլոնացու գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության (մոտ 30.000), Տանկրեդ Տերենտացու, Ռիչարդ և Ռոջեր Սալերնացիներին գլխավորած Անտիոքի դքսության (մոտ 20.000), Բերտրան Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլի կոմսության (մոտ 5.000), ինչպես նաև Վասիլ Գոդ Կամսարականի (մոտ 5.000) ու Աբդարիբ Պահլավունու (մոտ 500) միացյալ բանակը սկսեց շարժվել դեպի հյուսիս՝ ի վերջո ուժերը կենտրոնացնելով Սամսաառում: Իր հերթին, արդեն հուլիսի սկզբին, իմանալով քաղաքին մոտեցող քրիստոնյաների միացյալ բանակի առաջխաղացման մասին, մահմեդականների միացյալ բանակը առժամանակ Նահանջեց

խառնակ, որտեղ վերջինիս միացավ նաև Տուդ-Թեգինի գլխավորած Բուրյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 15.000):

II փուլ – Հուլիսի վերջին, ցանկանալով խուսափել հակահարձակման անցած մահմեդականների միացյալ բանակից և բավարար ուժեր չունենալու պատճառով վտանգավոր համարելով քաղաքի հետագա պաշտպանությունը, Եդեսիայի կոմսության ղեկավարությունը վճռեց սեփական բնակչության հետ հեռացող հիմնական բանակի ուղեկցությամբ նահանջել Եփրատի աջ ափ՝ բուն քաղաքում թողնելով հայերից կազմված կայազոր: Նահանջը, սակայն, իրականացվեց ծայրահեղ անկազմակերպ ձևով, ինչից օգտվելով էլ ասպատակելով Եփրատին մոտեցած թշնամու բանակը թույլ տվեց քրիստոնյաների բանակին անցնել գետի աջ ափ, որից հետո անցավ անակնկալ հարձակման և կոտորեց անցումը դեռևս չսկսած ու Եփրատի ձախ ափում մնացած խաղաղ բնակչությանը:

III փուլ – Մահմեդականների միացյալ բանակը մինչև հուլիսի վերջ պաշարեց քաղաքը, որից հետո, հիմնովին ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Չոհվեց մոտ 30.000 խաղաղ բնակիչ: Երուսաղեմի թագավորության, Անտիոքի դքսության Տրիպոլիսի կոմսության, ինչպես նաև Վասիլ Գող Կամսարականի ու Աբլղարիբ Պահլավունու բանակները հեռացան սեփական տիրույթներ:

3555. 1110 մայիսի վերջ – Անարգաքայի շրջակայքը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁵⁵⁵

3556. 1110 հունիս – Թեռեքի ճ-մ: Դավիթ I Շինարարի գլխավորությամբ ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Զարթլիի թագավորության բանակը (1.500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) մեկօրյա համառ մարտում հետ մղեցին Սելջուկյան սուլթանության և Սալդուխյանների Եմիրության միացյալ բանակին (100.000), որը, պատրաստ չլինելով տևական դիմակայության, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁵⁵⁶

3557. 1110 աշուն – Անարգաքայի շրջակայքը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁵⁵⁷

3558. 1110 դեկտեմբերի կես - 1111 հունվարի սկիզբ – Թեռեսը (Հալեպից մի քանի կմ արևմուտք) Տանկրեդ Տերենտացու, Ռիչարդ և Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 30.000), ինչպես նաև Բալդուին Բուրգուն գլխավորությամբ Հալեպի շրջակայքը ասպատակած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Հալեպի Եմիրության բանակից (մոտ 500) և, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁵⁵⁸

3559. 1111 գարուն – Կիզիստրա ամրոցի գրավումը³⁵⁵⁹

«... Այսքան ժամանակ է, որ նրանց տերը կորած է նրանց համար, բայց նրանք իրենց սիրուց այնպես են համարում, թե նա իրենց գլուխ է կանգնած իբրև թագավոր կամ իրենց հետ գնդի մեջ է գտնվում, իբրև պատերազմին գլուխ կանգնած և իրենք նրա առաջ նրան են ծառայում...»

Փավստոս Բյուզանդ

Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 1.000) պաշարեց ամրոցը Մանդալե եղբայրների կայազորից (մոտ 300), ընդ որում ամրոցը հանձնելու կապակցությամբ սկսված բանակցությունները ավարտվեցին անհաջողությամբ:

I փուլ – Հայկական բանակը թշնամու զգոնությունը բթացնելու նպատակով լքեց դիրքերը և, ցուցադրաբար հեռանալով ամրոցից, գիշերը արագորեն հետ վերադարձավ ու աննկատ դիրքեր զբաղեցրեց ամրոցի մոտակայքում:

II փուլ – Հաջորդ օրը վաղ առավոտյան Հայկական բանակը, օգտվելով այն բանից, որ ամրոցի դռները բացվել են և կայազորի ռազմիկները ելումուտ են անում, անակնկալ

գրոհով գրավեց ամրոցը: Մանդալե եղբայրները պատսպարվեցին ամրոցի գլխավոր աշտարակում:

III փուլ – Հայ ռազմիկները, այրվող նետերով այրելով գլխավոր աշտարակի դարպասը, գրավեցին այն:

Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր: Մանդալե եղբայրները գերվեցին և սպանվեցին: Թորոս Ռուբինյանը հետ խլեց Գագիկ II-ի դրոշն ու սպառնազինությունը՝ տեղափոխելով դրանք Վահկա:

3560. 1111 գարուն – **Ջեյիուն գավառը** (Անդրեփրատյան Ծոփքի արևմուտք) Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Վասիլ Գող Կամսարականի (մոտ 3.000) և վերջինիս օգնության եկած Անտիոքի դքսության (մոտ 1.000) միացյալ բանակից: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁵⁶⁰

3561. 1111 մայիս – **Ասկալոնի գրավումը**³⁵⁶¹

Վեզիր Շահնշահ Հայի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 30.000) և Հայկական (մոտ 6.000, այդ թվում Ալի Ահմեդը, Ջաֆարը և Կոնստանդին Հայը) միացյալ բանակը, ցույց տալով, թե իբր արշավում է դեպի Երուսաղեմի թագավորություն, սակայն իրականում նպատակ ունենալով անակնկալ բերել Ամմարյանների Էմիրության բանակին (մոտ 1.000), մոտեցավ **Ասկալոնին**: Դրանից հետո Աֆդալը իր մոտ հրավիրեց Ամմարյանների Էմիրին, սակայն վերջինս հրաժարվեց ներկայանալ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Ֆաթիմյանների վեզիրը, ցանկանալով բացնել հակառակորդի զգոնությունը, իր բանակով նահանջեց: Միաժամանակ Աֆդալին հաջողվեց պատրանք ստեղծել, թե սեփական բանակի Հայկական մի ջոկատ (մոտ 700) ապստամբել է և չի ենթարկվում իրեն:

I փուլ – Առերես ապստամբած Հայկական ջոկատը հեռացավ Աֆդալի բանակից և, շահելով Ամմարյանների Էմիրի վստահությունը, մտավ քաղաք:

II փուլ – Հայկական ջոկատը անակնկալ հարձակվեց քաղաքի կայազորի վրա և, պարտության մատնելով վերջինիս, գրավեց քաղաքը:

Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր: Ասկալոնն ընկավ Ֆաթիմյանների խալիֆության տիրապետության տակ:

3562. 1111 հունիսի սկիզբ – **Թյուրքան և Գոտեթի ամրոցները** (Եդեսիայից մոտ 80 կմ հյուսիս-արևելք) Մավդուդի, Էլդագիի, Սուբման ալ-Զուբեյի, Աբու-Մանսուրի, Ղզիլ-Արսլանի և Ահմեդալիի գլխավորությամբ **խառանից** արշաված Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Արտուխյանների, Շահարմենների, Ինալյանների, Արզնի ու Ահմեդալիների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 80.000) գրավեց Եդեսիայի կոմսության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁵⁶²

3563. 1111 հունիսի 13 - հուլիսի 28 – **Թյաշար ամրոցը** Մավդուդի, Էլդագիի, Սուբման ալ-Զուբեյի, Աբու-Մանսուրի, Ղզիլ-Արսլանի և Ահմեդալիի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Արտուխյանների, Շահարմենների, Ինալյանների, Արզնի ու Ահմեդալիների Էմիրությունների միացյալ բանակի (մոտ 80.000) մի մասը (մոտ 10.000) համառ մարտերով չգրավեց Ժուսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և, ստանալով խոշոր փրկագին, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁵⁶³

3564. 1111 հունիսի կես – **Ջուլման ամրոցը** (Եդեսիայից մոտ 20 կմ հարավ-արևելք) **Թյուրքան-Շենալ** երթուղով Մավդուդի, Էլդագիի, Սուբման ալ-Զուբեյի, Աբու-Մանսուրի, Ղզիլ-Արսլանի և Ահմեդալիի գլխավորությամբ արշաված Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Արտուխյանների, Շահարմենների, Ինալյանների, Արզնի ու Ահմեդալիների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 69.000) չգրավեց Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁵⁶⁴

3565. 1111 հունիսի վերջ – **Եդեսիան** Մավդուդի, Էլդագիի, Սուբման ալ-Զուբեյի, Աբու-Մանսուրի, Ղզիլ-Արսլանի և Ահմեդալիի գլխավորությամբ **Ջուլմանից** արշաված Սելջուկյան

սուլթանության, ինչպես նաև Արտուխյանների, Շահարմենների, Ինայանների, Արզնի ու Ահմեդալիների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 68.000) չգրավեց Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 1.500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁵⁶⁵

3566. 1111 իուլիսի սկիզբ – Սրուճը Մավդուդի, Էլզագիի, Սուլթման ալ-Քուրթիի, Աբու-Մանսուրի, Ղզիլ-Արսլանի և Ահմեդալիի գլխավորությամբ Եդեսիայից արշաված Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Արտուխյանների, Շահարմենների, Ինայանների, Արզնի ու Ահմեդալիների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 65.000) չգրավեց Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁵⁶⁶

3567. 1111 իուլիսի կես – Հալեայի շոթակալը Տանկրեդ Տերենտացու, Ռիչարդ և Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած Անտիոքի դքսության ու Բերտրան Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 15.000), ինչպես նաև Բալդուին Բուրգոն և Ժոսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին, որից հետո շարժվեցին դեպի Շելզար:³⁵⁶⁷

3568. 1111 իուլիսի վերջ – Եդեսիան Մավդուդի, Էլզագիի, Սուլթման ալ-Քուրթիի, Աբու-Մանսուրի, Ղզիլ-Արսլանի և Ահմեդալիի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Արտուխյանների, Շահարմենների, Ինայանների, Արզնի ու Ահմեդալիների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 60.000) չգրավեց Բալդուին Բուրգոն գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 1.500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁵⁶⁸

3569. 1111 օգոստոսի վերջ – սեպտեմբերի սկիզբ – Շելզար ամրոցի ճ-մ:³⁵⁶⁹

Մավդուդի, Էլզագիի, Սուլթման ալ-Քուրթիի, Աբու-Մանսուրի, Ղզիլ-Արսլանի և Ահմեդալիի գլխավորությամբ Եդեսիայից դեպի հարավ շարժված Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Արտուխյանների, Շահարմենների, Ինայանների, Արզնի ու Ահմեդալիների էմիրությունների միացյալ ուժերից առանձնացած Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև այդ ժամանակ վերջինիս միացած Բուրյանների աթաբեկության միացյալ բանակը (մոտ 20.000) մոտեցավ Օրոնտես գետի ափին տեղակայված Տանկրեդ Տերենտացու, Ռիչարդ և Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած Անտիոքի դքսության ու Բերտրան Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության ճամբարած միացյալ բանակին (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000)՝ կտրելով քրիստոնյաներին ջրից:

I փուլ – Օգոստոսի վերջից սեպտեմբերի սկիզբ տեղի ունեցան մանր մարտեր, որոնց արդյունքում քրիստոնյաների վիճակն աստիճանաբար սկսեց վատանալ:

II փուլ – Սեպտեմբերի սկզբին քրիստոնյաները փորձեցին վճռական հարձակման անցնել իրենց դիրքերից ներքև տեղակայված թշնամու բանակի ուղղությամբ, սակայն, դավաճանից իմանալով այս մասին, մահմեդականների բանակն ինքը անակնկալ հարձակումով ներխուժեց քրիստոնյաների ճամբար, թալանեց այն, իսկ հետո էլ պարտության մատնեց նրանց հիմնական ուժերին, որոնք միայն մեծ դժվարությամբ վերադարձան Ելման դիրքեր:

III փուլ – Այլևս անհեռանկար համարելով մարտի շարունակությունը՝ քրիստոնյաները լքեցին իրենց ճամբարը և, հետ մղելով թշնամու բանակի մանր հարձակումները, ի վերջո պատասպարվեցին Անտիոքում: Իր հերթին, սակայն, հաշվի առնելով, որ Ահմեդալիների և Շահարմենների էմիրությունների միացյալ բանակն արդեն հեռանում է Ասորիքից, իսկ Հալեայի էմիրությունն էլ այդպես էլ իրական միջոցներ չի ձեռնարկում աջակցելու ընթացող մարտական գործողություններին, Սելջուկյան սուլթանության բանակը վերադարձավ Մոսուլ, իսկ մնացածներն էլ դարձան իրենց տեղերը:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3570. 1111 սեպտեմբերի կես - Մարդինի ճ-մ: Արտուկյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակվեց Յալեայի մոտ մահացած Շահարմենների էմիրության էմիր Սուբման ալ-Զուբբի դագաղը տեղափոխող պահակախմբի (մոտ 7.000) վրա, սակայն պարտություն կրեց և նահանջեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁵⁷⁰
3571. 1111 սեպտեմբերի կես - Լամպակոսի ճ-մ: Եվմաթիոս Թիլոկալոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության ասպատակող բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁵⁷¹
3572. 1111 հոկտեմբեր - Կելվիանայի ճ-մ (Փոքր Ասիայի արևմուտք, Ֆիլադելֆիայի մոտ): Եվմաթիոս Թիլոկալոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) անակնկալ զիջերային հարձակումով հաղթեցին Ֆիլադելֆիայի (Փոքր Ասիայի հյուսիս-արևմուտք) մոտից առաջխաղացած Իկոնիայի սուլթանության հիմնական բանակից (24.000) առանձնացած, առաջխաղացած ու ճամբարած առաջին բանակին (10.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³⁵⁷²
3573. 1111 հոկտեմբեր - Մենանդրոս գետի ճ-մ (Փոքր Ասիայի արևմուտք, Ֆիլադելֆիայի մոտ): Եվմաթիոս Թիլոկալոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 4.500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 90) հաղթեցին Ֆիլադելֆիայի մոտից առաջխաղացած Իկոնիայի սուլթանության երկրորդ բանակին (14.000): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³⁵⁷³
3574. 1111 նոյեմբեր - 1112 փետրվար - Ակրոյինտը Գեորգիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 7.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 70) պաշարեցին քաղաքի ապստամբած կառավարիչ Միքայել Ամաստրիսացու բանակից (մոտ 1.000) և ի վերջո ստիպեցին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 1.00, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁵⁷⁴
3575. 1112 գարուն - Կելվիանայի ճ-մ: Կոնստանդին Գավրասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³⁵⁷⁵
3576. 1112 գարուն - Հիսն-Մանսուր ամրոցը Վասիլ Գող Կամսարականի բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Անտիոքի դքսության բանակից (մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁵⁷⁶
3577. 1112 գարուն - Ռաբան ամրոցը Տանկրեդ Տերենտացու, ինչպես նաև Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Վասիլ Գող Կամսարականի բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:³⁵⁷⁷
3578. 1112 գարուն - Զետունը Տանկրեդ Տերենտացու, ինչպես նաև Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 9.000) չգրավեց Վասիլի Գող Կամսարականի բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁵⁷⁸ Սկսվեցին բանակցություններ, որոնց արդյունքում Ռաբան ամրոցը Հիսն-Մանսուր ամրոցի և այլ տարածքային զիջումների փոխարեն վերադարձվեց Վասիլին:
3579. 1112 գարուն - Կիլիկիայի ճ-մ (Նահանգի հյուսիս): Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 7.000) հետ մղեց Իկոնիայի սուլթանության առաջխաղացած բանակին (մոտ 12.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեցին նաև Ապլասաթ Մամիկոնյանը և Տիգրան Բաշը, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³⁵⁷⁹
3580. 1112 հունիսի 15 - հունիսի 22 - Եդեսիայի ճ-մ⁵⁸⁰

Մավրուդի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց քաղաքը Բալդուին Բուրգոս գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000):

Ի փուլ - Հունիսի 15-ին Թյապաշար ամրոցից առաջխաղացած Ժուլին Կուրտունեացու բանակը (մոտ 2.000), կեղծ ռազմերթ իրականացնելով Սորուճի ուղղությամբ, անակնկալ փոխեց ուղղությունը և պարտության մատնեց իրեն հետապնդող թշնամու ջոկատին

(1.500), որը կորցրեց 150 ռազմիկ, իսկ 8 ղեկավար էմիրներն էլ գերվեցին: Դրանից հետո Եդեսիայի մոտ գտնվող թշնամու հիմնական բանակը ուղղություն վերցրեց դեպի Սրուճ, ինչից օգտվելով էլ, Ժուլիսի բանակը սրընթաց երթով մտավ Եդեսիա:

II փուլ – Հունիսի 22-ին Սելջուկյան սուլթանության բանակը կրկին մոտեցավ քաղաքին: Այս պայմաններում սովի մատնված մի քանի դավաճան հայեր կապ հաստատեցին Մավրուդի հետ և նույն գիշեր էլ քաղաքի արևելյան աշտարակներից մեկը հանձնեցին նրան: Վերջինս զավթած աշտարակ մտցրեց մի ջոկատ (100), դրանից հետո անմիջապես զարգացրեց հաջողությունը և գրավեց մոտակա 2 աշտարակները ևս:

III փուլ – Քրիստոնյաները Ժուլիսի ու Բալդուինի անձնական ղեկավարությամբ անցան հակահարձակման և հետ գրավեցին աշտարակները, ընդ որում թշնամին կորցրեց 30 զինվոր:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Սելջուկյան սուլթանության բանակը թողեց քաղաքի պաշարումը և նահանջեց:

3581. 1112 հոկտեմբերի կես - դեկտեմբերի կես - Քեսունը և Հռոմկլա ամրոցը, օգտվելով այն բանից, որ Վասիլ Գող Կամսարականը նույն տարվա հոկտեմբերի 12-ին մահացել էր, Տանկրեդ Տերենտացու, ինչպես նաև Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 9.000) պաշարեց, սակայն չկարողացավ գրավել Վասիլի Գող Կամսարականի կնոջ բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁵⁸¹

3582. 1112 հոկտեմբերի կես - դեկտեմբերի կես - Քեհեսլի ամրոցը Տանկրեդ Տերենտացու, ինչպես նաև Ռիչարդ ու Ռոջեր Սալերնացիների գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց, սակայն, չկարողանալով գրավել այն Վասիլի Գող Կամսարականի կնոջը ենթակա Կուրտիկի բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 500), ի վերջո տիրեց միայն այն բանից հետո, երբ Կուրտիկի վստահությունը նվաճած Կալամարի անունով եվրոպացի մի կին թունավորվելով սպանեց նրան: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁵⁸² Իր հերթին շուտով, սակայն, Տանկրեդը վարակվեց տիֆով և ստիպված եղավ նահանջի հրաման տալ՝ նույն թվականի դեկտեմբերի 25-ին կնքելով իր մահկանացուն: Սկիզբ առան բանակցություններ, որոնց արդյունքում Վասիլ Գող Կամսարականի կինը Քեսունի փոխարեն, որպես Եդեսիայի կոմսության ենթակա, սկսեց իշխել Սամոսատում, Հռոմկլա ամրոցն անցավ Աբլղարիբ Պահլավունուն, իսկ Վասիլ Տղա Կամսարականը շարունակեց իշխել Ռաբանում:

3583. 1113 հունիս - Ծովք ամրոցը (Մինչեփրատյան Ծովք, Անձիտ գավառ, Ծովք լճի արևմտյան ափի ժայռոտ թերակղզում) Էմիր Ղազիի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Ապիրատ Զաջ Պահլավունու կայազորից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Ապիրատ Զաջ Պահլավունին, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁵⁸³

3584. 1113 հունիսի 28 - օգոստոսի վերջ - Սիւսաքայի կամրջի ճ-մ (Պաղեստին, Տիվերդիկյան լճի մոտ)³⁵⁸⁴

Մավրուդի և Տուղ-Թեգինի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության ու Բուրյանների աթաբեկության միացյալ բանակը (30.000, որից 7.000 հեծյալ) Հարավային Ասորիքից ներխուժեց Երուսաղեմի թագավորության տարածք: Իր հերթին, Բալդուին Բուրգոն կողմից ուղարկված հայ սուրհանդակներից տեղեկանալով այս մասին և ցանկանալով կանխել թշնամու առաջխաղացումը, Բալդուին I Բուլոնացին ու Տիբերիայի կոմսության կոմս Նշանակված Ժուլին Կուրտունեացին, չսպասելով Անտիոքի դքսության և Եդեսիայի կոմսության ուղիքի ելած բանակներին ու ցանկանալով միայն սեփական ուժերով հասնել թշնամու բանակը ջախջախողի փառքին, Երուսաղեմի թագավորության բանակի մի մասով (4.700, որից 700 հեծյալ) շարժվեցին վերջինիս ընդառաջ՝ հունիսի 28-ի օրվա վերջում պատրաստվելով ճամբարել թշնամու բանակի անմիջական հարևանությամբ:

I փուլ – Հունիսի 28-ի օրվա վերջում մահմեդական միացյալ բանակի առաջապահը (2.000 հեծյալ), որը պարեն ձեռք բերելու նպատակով ցրվել էր շրջակայքում, հայտնաբերեց հակառակորդին և, միավորելով ուժերը, անցավ հարձակման, ինչի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ: Թշնամին կորցրեց 310 զինվոր:

II փուլ – Արդեն ուշ գիշերով Երուսաղեմի թագավորության բանակին հաջողվեց հետ մղել հարձակումը և, անցնելով հակահարձակման, սկսել թշնամու բանակի հետապնդումը, որը սակայն երկար չտևեց, քանզի քրիստոնյաները ընկան հակառակորդի պատրաստած դարանը և, ենթարկվելով հակահարձակման, հետ շարտվեցին: Քրիստոնյաները կորցրին 1.530 ռազմիկ:

III փուլ – Յուդիսի 29-ի առավոտյան քրիստոնյաներին մոտեցավ մահմեդականների հիմնական բանակը և վերսկսված մարտում ծանր պարտության մատնեց Երուսաղեմի թագավորության բանակին, ընդ որում Բալդուին I Բուլոնացին, մարտի ժամանակ երկաթյա լախտի հարված ստանալով թիկունքին, հազիվ փրկվեց և իր բանակի մնացորդներով պատասպարվեց Տիբերիայի լեռներում:

IV փուլ – Յուդիսի սկզբից մինչև օգոստոսի վերջ Սելջուկյան սուլթանության և Բուլոնացիների աթաբեկության միացյալ բանակը ցրվեց Երուսաղեմի թագավորության տարածքում ու ասպատակեց այն, ընդ որում այս ընթացքում Բալդուին I Բուլոնացուն ընդամենը միայն հաջողվեց դարանը գցել և պարտության մատնել Տյուրքոսից առաջացած վերջինիս կայազորին (մոտ 1.000), որը փորձ էր կատարում օգտվել իրավիճակից:

V փուլ – Օգոստոսի վերջին Բալդուին I Բուլոնացուն հաջողվեց կենտրոնացնել սեփական թագավորության բոլոր ուժերը և, միացնելով իր բանակին (16.000) Ռոջեր ու Ռիչարդ Սալերնացիների գլխավորությամբ առաջխաղացած Անտիոքի դքսության (1.000, որից 400 հեծյալ) և Պոնս Տուլուզցու գլխավորած Տրիպուլիսի կոմսության (մոտ 1.000) միացյալ բանակը, ինչպես նաև Բալդուին Բուրգուն գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 300), շարժվել թշնամու բանակին ընդառաջ, սակայն ստեղծված պայմաններում հակառակորդի բանակ ղեկավարությունն ինքը հավաքեց ցրված ուժերը և հեռացավ Երուսաղեմի թագավորության տարածքից:

Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000⁹³, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3585. 1113 ամառ – Աորատայի ճ-մ (Փոքր Ասիայի արևմուտք, Ռիսդակես գետի ներքին հոսանքում): Նիկիայի դուքս Եվտաթիոս Կամիցայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (500, այդ թվում պաժինակներ և ֆրանկներ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության հիմնական բանակի (50.000) մի մասին (մոտ 1.000), սակայն մի քանի օր անց ուժերը կենտրոնացրած թշնամին շրջապատեց ու պարտության մատնեց Նրանց: Հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁵⁸⁵
3586. 1113 ամառ – Ակրոկայի ճ-մ (Փոքր Ասիայի արևմուտք): Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում պաժինակներ և ֆրանկներ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300, այդ թվում առաջապահի հրամանատար Կոնստանդին Գավրասը և Գեորգիոս-Լևոնը) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 40.000): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:³⁵⁸⁶
3587. 1113 ամառ – Ակրոկայի ճ-մ: Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 25.000, այդ թվում պաժինակներ և ֆրանկներ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 250, այդ թվում Կոնստանդին Գավրասը և Գեորգիոս-Լևոնը) հաղթեցին սեփական վերջապահի վրա հարձակված Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 25, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:³⁵⁸⁷
3588. 1114 ապրիլ – Կարկառ ամրոցը (Անդրեփրատյան Ծովք, Կոմագենե գավառ, Մելիտեից մոտ 60 կմ հարավ-արևելք) Բալդուին Բուրգուն գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) զրավեցին Կոնստանդին Կարկառեցու բանակից (մոտ 700): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողները կորցրին մոտ 300 զինվոր:³⁵⁸⁸ Կոնստանդինը գերվեց,

⁹³ Ըստ Բար-Յեբրեոսի զոհվել են 1.300 հետևակայիններ, իսկ Սիմեթբերայի շարունակողը հայտնում է 1.500 հետևակայինի զոհվելու մասին: Միաժամանակ իբև ալ-Կալանիսին հայտնում է, որ քրիստոնյաները կորցրել են 2.000 հեծյալ և մեծ թվով հետևակայիններ, սակայն այս տեղեկությունը, այն բանի ֆոնին, որ քրիստոնեական այլ աղբյուրներից հայտնի է 30 հեծյալի զոհվելու մասին, կարող է մոտ լինել ճշմարտությանը միայն այն պայմանով, որ խոսքը գնա քրիստոնյաների ողջ բանակի կորստի մասին:

տեղափոխվեց Սամոսատը և Սամոսատի բանտում էլ հենց գոհվեց նույն տարվա դեկտեմբերի 10-ին տեղի ունեցած ավերիչ երկրաշարժի ժամանակ:

3589. 1114 մայիսի 24 - հունիսի 24 – Եղեսիան Բարսուխի գլխավորությամբ Սոսույից արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակը (15.000 հեծյալ) չգրավեց Բալդուին Բուրգցու գլխավորած Եղեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁵⁸⁹

3590. 1114 հունիսի վերջ – Սամոսատի ճ-մ³⁵⁹⁰

Բարսուխի գլխավորությամբ Եղեսիայից արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) պաշարեց քաղաքը Վասիլ Գոդ Կամսարականի կնոջ գլխավորած Եղեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500):

I փուլ – Թշնամին անցավ գրոհի և համառ մարտերից հետո գրավեց քաղաքը, որի կայազորը նահանջեց միջնաբերդ: Սկսվեցին բանակցություններ, որի արդյունքում Վասիլ Գոդ Կամսարականի կինը համաձայնեց ընդունել Սելջուկյան սուլթանության գերիշխանությունը:

II փուլ – Մի քանի օրից քաղաքին մոտեցան Բալդուին Բուրգցու գլխավորած Եղեսիայի կոմսության բանակը (700 հեծյալ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) և, անակնկալ հարձակման անցնելով, պարտության մատնեցին թշնամուն:

Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:

3591. 1114 հուլիսի սկիզբ – Սոուճը Բարսուխի գլխավորությամբ Սամոսատից ու Եղեսիայից նահանջած և ուժերը վերամիավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Եղեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ավերեց քաղաքը և ավարով հեռացավ: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200 թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁵⁹¹

3592. 1114 հուլիսի կես – Պիրր և Հռոմկյա ամրոցը Բարսուխի գլխավորությամբ Սոուճից արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 9.000) չգրավեց Աբլղարիք Պահլավունու բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 500), որից հետո, ասպատակելով Հյուսիսային Ասորիքը, սակայն խուսափելով ընդհարվել Եփրատի աջ ափին մոտեցող Բալդուին I Բուլոնացու գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության, Ռոջեր Սալերնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության և Պոնս Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակից (մոտ 30.000), նահանջեց Եղեսիա-Խառան երթուղով: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:³⁵⁹²

3593. 1114 աշուն – Դարա ամրոցի ճ-մ: Էլդագի, Դաուդի և Բալակի գլխավորած Արտուխյանների Եմիրության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Խառանից նահանջած և Բարսուխի գլխավորությամբ Արտուխյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) ամրոցը պաշարած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 15.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁵⁹³

3594. 1114 աշուն – Դանուբի հյուսիսային ափերը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10) ասպատակեցին և, հետ մղելով Ղփչախական խանության բանակին (մոտ 10.000), ավարով նահանջեցին:³⁵⁹⁴

3595. 1115 գարուն – Խառքերդի շրջակայքը Արտուխյանների Եմիրության ապստամբած բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց, որից հետո քաղաքը հանձնեց Իկոնիայի սուլթանությանը, սակայն, մինչ վերջինիս կայազորը կհաստատվեր քաղաքում, այն զբաղեցրեց Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000), որը հաջորդ տարի այն փոխանցեց Արտուխյանների Եմիրությանը:³⁵⁹⁵

3596. 1115 գարուն – Տիգրանակերտի շրջակայքը Ինայանների Եմիրության բանակը (մոտ 3.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁵⁹⁶

3597. 1115 մայիս – Եղեսիան ալ-Բարսուխի գլխավորությամբ Խառանից արշաված Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 100.000) չգրավեց Եղեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 50,

դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ 3.000 զինվոր: Շարունակելով արշավանքը Պիր-Յալեա երթուղով՝ թշնամին ճամբարեց Շեյզար ամրոցի մոտակայքում: Շուտով ամրոցին մոտեցան և ճամբարեցին նաև Բալդուին I Բուլոնացու գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության, Ռոջեր Սալերնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության, Պոնս Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության, Դամասկոսի, Արտուխյանների ու Յալեայի եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 80.000), ինչպես նաև Բալդուին Բուրգոն գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500): Սելջուկյան սուլթանության բանակը, խուսափելով ընդհարումից, սկսեց նահանջել: Տեղեկանալով այդ մասին՝ ցրվեցին նաև դաշնակից ուժերը:³⁵⁹⁷

3598. 1115 ամառ - Ռուսթամին Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 7.000, այդ թվում Սարգիս Ավագ Չաբարյանը, Յրահատ Օրբելյանը և Վահրամ Արծրունին) գրավեցին Շույուբյանների եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁵⁹⁸
3599. 1115 սեպտեմբերի 14 - Դանիսի ճ-մ (= Թել-Դանիֆի ճ-մ) (= Սարմինի ճ-մ) (Յալեայի մոտ): Ռոջեր Սալերնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության (8.000, որից 700 հեծյալ) և Բալդուին Բուրգոն գլխավորած Եդեսիայի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) անակնկալ հարձակումով փախուստի մատնեցին Սելջուկյան սուլթանության ասպատակություններ սկսած և ուժերը ցրած բանակին (50.000): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 100 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 20.000 սպանված և 500 գերի:³⁵⁹⁹
3600. 1115 հոկտեմբերի սկիզբ - Ռաբան ամրոցը Բալդուին Բուրգոն գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Վասիլի Տղա Կամսարականի բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁶⁰⁰ Վասիլ Տղան օգնություն հայցելու նպատակով մեկնեց Թորոս Ռուբինյանի մոտ, որը, սակայն, գերեց վերջինիս և հանձնեց Բալդուին Բուրգոն:
3601. 1116 փետրվար - Տայթի ճ-մ: Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Քասենից Կոռ ձգվող տարածությունում փռված ճամբարած Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Սալդուխյանների ու Մանկուչակյանների եմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 50.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:³⁶⁰¹
3602. 1116 հունիս - Կեյհայի ճ-մ (Դորիլեոնի մոտ): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին ասպատակած ու ավարով նահանջող Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 10.000): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:³⁶⁰²
3603. 1116 սեպտեմբերի կես - Գեոմիայի ճ-մ (Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 50) հաղթեցին ասպատակած և ավարով նահանջող Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 5.000): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁶⁰³
3604. 1116 սեպտեմբերի վերջ - Պոլիվոսի ճ-մ (Դորիլեոնի մոտ): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 50) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 5.000): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁶⁰⁴
3605. 1116 հոկտեմբերի սկիզբ - Պիմանիոնի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 50) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 5.000): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁶⁰⁵
3606. 1116 հոկտեմբերի սկիզբ - Ամոռիոնի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 50) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 5.000): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁶⁰⁶
3607. 1116 հոկտեմբերի սկիզբ - Սանգարիա գետի ճ-մ: Վարդ Բուրցեսի և Գեորգի-Լևոն Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 50) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակի մի մասին (մոտ

10.000), սակայն թիկունքից հարձակված թշնամու բանակի մյուս մասը գրավեց նրանց ճամբարը: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁶⁰⁷

3608. 1116 հոկտեմբերի կես - Սանգարիա գետի ճ-մ: Վարդ Բուրցեսի և Գեորգի-Լևոն Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50) երկօրյա համառ մարտում ընդհարվեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակի հետ (մոտ 15.000), որը նահանջեց միայն այն բանից հետո, երբ տեղեկացավ Ալեքսեյ I-ի գլխավորությամբ արշավող Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 400, այդ թվում Կոնստանդին Գավրասը, Միքայել Կեկավմենոսը) մոտենալու մասին: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³⁶⁰⁸

3609. 1116 հոկտեմբերի վերջ - նոյեմբերի սկիզբ - Իկոնիայի շոքակայքը: Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 400, այդ թվում Կոնստանդին Գավրասը, Միքայել Կեկավմենոսը, Վարդ Բուրցեսը և Գեորգի-Լևոն Հայի) ասպատակեցին ու տեղի բրիտանյա բնակչության հետ միասին նահանջեցին:³⁶⁰⁹

3610. 1116 նոյեմբերի կես - Իկոնիայի ճ-մ⁶¹⁰

Ալեքսեյ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 400, այդ թվում Կոնստանդին Գավրասը, Միքայել Կեկավմենոսը, Վարդ Բուրցեսը և Գեորգի-Լևոն Հայի), կենտրոնացնելով ավարը ու հավաքելով շրջակա բրիտանյա բնակչությանը, սկսեցին նահանջել՝ երթային կարգով ձգվող բանակի կենտրոնական հատվածում պահելով գումակը, ինչպես նաև խաղաղ բնակչությանը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Մելիք-Շահի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) սկսեց հետապնդել կայսերական բանակին՝ մշտապես պահելով վերջինիս երկու մասի բաժանված սեփական բանակի հարվածի կենտրոնում:

I փուլ - Կայսերական բանակը, մինչև օրվա վերջ հաջողությամբ հետ մղելով թշնամու մանր գրոհները, հաջողությամբ շարունակեց երթը և ճամբարեց: Նույն գիշեր էլ խոշոր ուժերով ժամանեց անձամբ Մելիք-Շահը՝ պատրաստվելով հաջորդ օրը վճռական մարտ տալ:

II փուլ - Լույսը բացվելուն պես կայսերական բանակը, շարունակելով հաջողությամբ հետ մղել թշնամու մանր գրոհները, շարունակեց երթը: Ցանկանալով բեկում մտցնել մարտում՝ Իկոնիայի սուլթանության ողջ բանակը Մելիք-Շահի անձնական ղեկավարությամբ անցավ վճռական գրոհի, սակայն բռնկված համառ ձեռնամարտում ծանր պարտություն կրեց և դիմեց խուճապահար փախուստի: Օրվա վերջում կայսերական բանակ բանակը կրկին ճամբարեց:

III փուլ - Իկոնիայի սուլթանության բանակը գիշերային հարձակում գործեց կայսերական բանակի վրա, սակայն այդ մասին նախապես տեղեկացված Ալեքսեյ I-ը մասերի բաժանեց իր բանակը և ողջ գիշեր տևած համառ մարտում հետ շարտեց թշնամուն:

IV փուլ - Հաջորդ օրը լուսաբացին կայսերական բանակը շարունակեց երթը, սակայն գրեթե միանգամից էլ համառ մարտի բռնվեց Իկոնիայի սուլթանության բանակի հետ: Ողջ օրը ընթացած մարտը, սակայն, թշնամուն որևէ հաջողություն չբերեց և արդյունքում, հույսը կորելով հաջողության հասնել, Մելիք-Շահը բանակցություններ սկսեց Ալեքսեյ I-ի հետ:

Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր: Կնքվեց հաշտություն, որի արդյունքում Փոքր Ասիայի հյուսիս-արևմտյան, արևմտյան և հարավային ափաշերտը ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ, իսկ Իկոնիայի սուլթանությունն էլ ձևականորեն ընդունեց Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը:

3611. 1117 գարուն - Քայաձոր ամրոցը (Ադվանք, Պարտավից մոտ 35 կմ հյուսիս-արևելք) արքայորդի Դեմետրեի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գրավեցին Շիրվանշահերի եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝

մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր: Արդյունքում Կախերիի արևմտյան և կենտրոնական հատվածներն ընկան ընկավ Քարթլի թագավորության տիրապետության տակ:³⁶¹¹

3612. 1117 գարուն - Արևանդան ամրոցը Ռոշեր Սալերնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության և Բալդուին Բուրգուն գլխավորած Եդեսիայի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) գրավեցին Բագրատ Կամսարականի բանակից (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200 զինվոր, պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ 800 զինվոր: Վասիլ Գող Կամսարականի ռազմական պետությունը ոչնչացավ:³⁶¹²

3613. 1117 գարուն - 1118 մարտ - Պիրի և Նզբիսը Ռոշեր Սալերնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության ու Բալդուին Բուրգուն գլխավորած Եդեսիայի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 13.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ի վերջո բռնկված սովի շնորհիվ գրավեցին եղբայրներ Աբլղարիբ և Լիկ Պահլավունիների բանակից (ընդհանուր՝ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200 զինվոր, պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ 800 զինվոր: Պիրի ռազմական պետությունը ոչնչացավ, իսկ նրա տարածքն անցավ Աբլղարիբ Պահլավունու աղջկա հետ ամուսնացած Գալերիան Կուրտունեացուն: Կարճ ժամանակ անց Բալդուինը տեղեկացավ իր քեռի Բալդուին I Բուլոնացու մահվան մասին, որից հետո մեկնեց Երուսաղեմ: Արդյունքում Բալդուին Բուրգուն՝ Բալդուին II-ը, հռչակվեց Երուսաղեմի թագավորության արքա, իսկ Եդեսիայի դարձավ Ժուսլին Կուրտունեացին:³⁶¹³

3614. 1117 ամառ - Մծբիսը Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Սելջուկյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:³⁶¹⁴

3615. 1118 մարտի 15 - Մեյխոնի շոթակալքը Մանկուչակյանների Էմիրության բանակը (մոտ 3.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁶¹⁵

3616. 1118 ապրիլի վերջ - Գուզառքը Սելջուկյան սուլթանության և Սալդուխյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց, սակայն տեղեկանալով Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ Տափարիի ապրիլի 18-ին մահանալու մասին, նահանջեց:³⁶¹⁶

3617. 1118 մայիս - Ախուրյան գետի ճ-մ. Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Քարթլի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին ճամբարած Սելջուկյան սուլթանության ու Սալդուխյանների Էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:³⁶¹⁷

3618. 1118 մայիս - Վասպուրականն Ամեդալիների Էմիրության բանակը ասպատակեց և նահանջեց:³⁶¹⁸

3619. 1118⁹⁴ մայիս - Խառանի շոթակալքը Գալերիան Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 7.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ գերելով 5.000 թուրքմենի, ինչպես նաև ձեռք բերելով մեծ բանակի ռազմավար:³⁶¹⁹

3620. 1118 հունիս - հուլիս - Ազազի ճ-մ⁶²⁰

Ռոշեր Սալերնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 7.000) պաշարեց քաղաքը Արտուխյանների Էմիրության կայազորից (մոտ 3.000):

I փուլ - 30 օր շարունակ խաչակիրները գրոհեցին քաղաքի վրա, սակայն արդյունքի չհասան: Ի վերջո, նրանց միացավ Թորոս Ռուբինյանի եղբայր Լևոնի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 2.000):

II փուլ - Մարտերի 31-րդ օրը վաղ առավոտյան թշնամին հզոր արտագրոհ իրականացրեց, ընդ որում միաժամանակ էլ դրսից հարձակման անցավ Արտուխյանների Էմիրության առաջխաղացած հիմնական բանակը (մոտ 10.000), սակայն Հայկական

⁹⁴ Անանուն Եդեսիացին, ակնհայտորեն սխալվելով, այս դեպքերը տեղադրում է 1115 թ-ին, սակայն Գալերիան Կուրտունեացու, որպես Պիրի տիրակալի հիշատակումն իսկ ցույց է տալիս, որ մենք գործ ունենք 1117 թ-ից հետո ընկած ժամանակահատվածի հետ: Այս պայմաններում հավանական է կարծել, որ հարձակումը տեղի է ունեցել 1118 թ-ի մայիսին, երբ տեղ է հասած եղել Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ Տափարիի մահվան մասին լուրը:

բանակը ծանր պարտության մատնեց քաղաքից հարձակվողներին և, հետաանդելով թշնամուն մինչև քաղաքի դարպասները, վերացրեց վերջինիս արտագրոհի հետագա բոլոր հնարավորությունները, իսկ Ռոջեր Սալերնացու բանակն էլ ջախջախեց Արտուխյանների եմիրության հիմնական բանակին:

III փուլ – Զրիստոնյաները շարունակեցին քաղաքի պաշարումը, որի կայազորը ի վերջո դադարեցրեց դիմադրությունը և հանձնվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

3621. 1118 իուլիս – Լոռի և Ագարակ ամրոցները (վերջինը՝ Լոռու մոտ) Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) գրավեցին Լոռու թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 60, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:³⁶²¹ Տաշիր, Նիգ ու Վարաժնունիք գավառները ընկան Զարթլիի թագավորության տիրապետության տակ: Արդեն իսկ լիակատար կերպով իր նախկին տարածքով սկսեց գործել Զարադուռի իշխանությունը:
3622. 1118 օգոստոս – Հալեպի ճ-մ: Ժուսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Արտուխյանների եմիրության բանակին (մոտ 3.000), որից հետո, միանալով Ագազիգ առաջխաղացած Ռոջեր Սալերնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության (մոտ 5.000) ու Լևոնի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակին (մոտ 1.500), ասպատակեցին քաղաքի շրջակայքը և նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³⁶²²
3623. 1119 փետրվար – Մեյիտեի շրջակայքը Ժուսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 7.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁶²³
3624. 1119 փետրվար – Կարկառ ամրոցի շրջակայքը Մասուդի և Բալակի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության ու Խարբերդի Արտուխյանների եմիրության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁶²⁴
3625. 1119 փետրվար – Անի-Կենախ ամրոցի շրջակայքը Մասուդի և Բալակի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության ու Խարբերդի Արտուխյանների եմիրության միացյալ բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁶²⁵
3626. 1119 գարուն – Պյասթան Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Դանիշմանյանների եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁶²⁶
3627. 1119 իուլիս - օգոստոս – Եդեսիայի շրջակայքը, Հայոց Միջագետքի արևմուտքը և Հյուսիսային Ասորիքը Էլզազիի ու Տուղ-Թեգինի գլխավորած Արտուխյանների եմիրության և Բուրյանների աթաբեկության միացյալ բանակը (80.000, որից 40.000 հեծյալ) ասպատակեց:³⁶²⁷
3628. 1119 իուլիսի 28 – Սարմադի ճ-մ (= Արյան հովտի ճ-մ), (= Կարմրահովտի ճ-մ) (Հալեպից 38 կմ արևմուտք)³⁶²⁸

Ռոջեր Սալերնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (11.300, այդ թվում 10.000 աշխարհագորային, 1.000 հեծյալ), ինչպես նաև Ժուսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (8.700) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (900, որից 500 հեծյալ), չսպասելով Բալդուին II Բուրգցու գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության ու Պոնս Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլի կոմսության միացյալ բանակին (մոտ 40.000), սկսեցին մոտենալ Էլզազիի ու Տուղ-Թեգինի գլխավորությամբ Եփրատը գետանցած, շրջակայքը ասպատակած և արագորեն նահանջող Արտուխյանների և Արզնի եմիրությունների, ինչպես նաև Բուրյանների աթաբեկության միացյալ բանակին (80.000, որից 40.000 հեծյալ), որը, սակայն, ինքը մարտի հենց նախորդ օրը աննկատ շրջապատեց քրիստոնյաներին:

I փուլ – Կեսոբին քրիստոնյաները անցան հարձակման թշնամու առաջապահ ուժերի (7.000) ուղղությամբ, սակայն ընկան հիմնական բանակի հարվածի տակ շրջապատվեցին

և, ենթարկվելով հուժկու նետահարության, գլխովին ջախջախվեցին: Մարտում ընկավ նաև մինչև վերջ բաջաբար մարտնչած Ռոշեր Սալերնացին:

II փուլ – Թշնամին ոչնչացրեց քրիստոնյաների բանակի մնացորդը, որից հետո ցրվեց շրջակայքում և սկսեց ավարառությամբ զբաղվել:

III փուլ – Թշնամու բանակի որոշ ջոկատներ հանդիպեցին մարտադաշտին մոտեցող Երուսաղեմի թագավորության և Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակին ու որոշ հաջողությունների հասան, սակայն արդեն իսկ իրերի իրական դրության մասին տեղեկացված Բալդուին II Բուրգոն կարողացավ իր բանակը ուղղել դեպի Անտիոք և, ամրացնելով քաղաքը, պատրաստվել դեպքերի հետագա զարգացմանը:

Ընդհանուր սպանված 15.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցները՝ մոտ 14.200 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

3629. 1119 հուլիսի վերջ - օգոստոսի սկիզբ – Թեոդայ քաղաքը և Չարդանա ամրոցը (Եդեսիայի մոտ) Էլդագիի ու Տուդ-Թեգինի գլխավորած Արտուխյանների Եմիրության և Բուրյանների աթաբեկության միացյալ բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց Անտիոքի դքսության ու Եդեսիայի կոմսության միացյալ բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200) ու, տալով երաշխիքներ, ստիպեց հանձնվել, թեև հետագայում Չարդանայից հեռացող կայազորը ենթարկվեց հարձակման և որոշակի կորուստներ կրեց: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁶²⁹

3630. 1119 օգոստոսի սկիզբ – Սև լեռների ճ-մ: Բալդուին II Բուրգոն գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության և Պոնս Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 15.000), ինչպես նաև Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 700) հաղթեցին Արտուխյանների Եմիրության և Բուրյանների աթաբեկության միացյալ բանակին (3.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁶³⁰

3631. 1119 օգոստոսի 16 – Թեոդայի ճ-մ³⁶³¹

Բալդուին II Բուրգոն գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության, Անտիոքի դքսության և Պոնս Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 50.000), Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), ինչպես նաև Թորոս ու Լևոն Ռուբինյանների գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 1.000) շարժվեցին Էլդագիի և Տուդ-Թեգինի գլխավորած Արտուխյանների Եմիրության ու Բուրյանների աթաբեկության միացյալ բանակի (մոտ 70.000) դեմ: Կողմերը մոտեցան իրար և մարտակարգ ընդունեցին: Քրիստոնյաների բանակի առաջին շարքում տեղավորվեց հեծելազորը, երկրորդում՝ հետևակը: Հակառակորդի բանակի լավագույն ուժերը տեղաբաշխվեցին թևերում:

I փուլ – Քրիստոնյաները անցան հարձակման և, ջախջախելով թշնամու բանակի կենտրոնը, փախուստի մատնեցին այն:

II փուլ – Մահմեդականների բանակը, թևանցելով քրիստոնյաների դասավորությունը, հարձակվեց վերջիններիս երկրորդ շարքի վրա և կորուստներ պատճառեց նրան:

III փուլ – Փախչող հակառակորդին հետապնդելուց հետո մարտադաշտ վերադարձած քրիստոնյաները հզոր հարված հասցրեցին թշնամու բանակին և փախուստի մատնեցին նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ 10.000 զինվոր:

3632. 1119 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր – Հալեպի շրջակայքը Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁶³²

3633. 1119 նոյեմբեր – Արևանդան ամրոցի ճ-մ: Արտուխյանների Եմիրության բանակը (մոտ 1.000) գիշերային ընդհարումում հաղթեց Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի

կոմսության բանակին (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:³⁶³³

3634. 1120 փետրվարի 14 – Բոսորայի ճ-մ (Կախեթի): Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում մեծաթիվ դիչախներ և ալաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000, այդ թվում Սարգիս Ավագ Չաքարյանը, Հրահատ Օրբելյանը և Վահրամ Արծրունին) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Սելջուկյան սուլթանության ճամբարած բանակին (մոտ 60.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:³⁶³⁴
3635. 1120 փետրվարի վերջ – Կապադոկյա (= Չաքալա) (Ադվանք, Շաքեից մոտ 65 կմ հարավ-արևելք) Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում մեծաթիվ դիչախներ և ալաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 13.000) գրավեցին Շիրվանշահերի Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 900 զինվոր:³⁶³⁵ Ողջ Կախեթին ընկավ Զարթլիի թագավորության տիրապետության տակ:
3636. 1120 մայիսի 7 - հունիսի սկիզբ – Շիրվանշահերի Էմիրության տարածքը Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 100.000, այդ թվում 40.000 դիչախներ, ինչպես նաև ալաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁶³⁶
3637. 1120 մայիսի 20 – Քեսունի ճ-մ: Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Անտիոքի դքսության, ինչպես նաև Եդեսիայի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 6.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ջախջախեցին Հալեպից առաջխաղացած և Անտիոքի շրջակայքն ասպատակած ու նահանջող Արտուխյանների Էմիրության բանակին (մոտ 9.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ 4.000 զինվոր:³⁶³⁷
3638. 1120 մայիսի 26 – Թյալաշար ամրոցը Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁶³⁸
3639. 1120 հունիս – Եդեսիայի շրջակայքը, Հայոց Միջագետքի արևմուտքը և Հյուսիսային Ասորիքը ալ-Բարսուկի, Էլդագիի ու Տուղ-Թեգինի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության, Արտուխյանների Էմիրության և Բուրյանների աթաբեկության միացյալ բանակը (133.000) ասպատակեց, սակայն շուտով թշնամուն մոտեցան Բալդուին II Բուրգոն գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության, Անտիոքի դքսության ու Պոնս Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 60.000), ինչպես նաև Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), որի արդյունքում Մաառատ Միսրինի մոտակայքում (Հալեպից մոտ 70 կմ հարավ-արևմուտք) կողմերը իրար դեմ ճամբարեցին մի քանի օր, իսկ հետո մահմեդականների միացյալ բանակը նահանջեց:³⁶³⁹
3640. 1120 ամառ – Գանձակի ճ-մ: Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 100.000, այդ թվում 40.000 դիչախներ, ինչպես նաև ալաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին Աֆրիդունի գլխավորած Շիրվանշահերի Էմիրության բանակին (30.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Աֆրիդունը:³⁶⁴⁰ Դերբենդի Էմիրությունը, որը, սկսած 1077 թ-ից, կցվել էր Շիրվանշահերի Էմիրությանը, կրկին վերագտավ իր ինքնուրույնությունը:
3641. 1120 ամառ – Անձիտ գավառը Միքայել Կարկառեցու, նրա որդի Կոնստանդինի ու Հովհան զորականի բանակը (մոտ 1.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁶⁴¹
3642. 1120 ամառ – Սիրմանի ճ-մ (Երզնկայի մոտ): Հետապնդելով փախուստի դիմած և Տրապիզոնի իշխանության օգնությանը դիմած Իսհակ իբն Մանկուչակին՝ Էլդագիի և Բալակի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության, ինչպես նաև Արտուխյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Մանկուչակյանների Էմիրության (մոտ 5.000), և Կոնստանդին Գավրասի գլխավորած Տրապիզոնի իշխանության բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Կոնստանդին Գավրասը գերվեց և միայն մեծ փրկագին վճարելուց հետո հետագայում ազատ արձակվեց, իսկ Իսհակը գերվեց և ազատվեց առանց փրկագնի, քանի որ Էլդագիի աղջկա ամուսինն էր:³⁶⁴²

3643. 1120 նոյեմբեր - Արշարունիքի ճ-մ: Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթիկ թագավորության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում ղվչախներ, ինչպես նաև ալաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին Կարին-Բասեն-Չաքեդյանք երթուղով առաջխաղացած Սալդուխյանների ու Կարսի էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³⁶⁴³ Վանանդի հյուսիսը, Գուգարքի արևմուտքը և Շիրակի արևելքը ընկան Զարթիկ թագավորության տիրապետության տակ:
3644. 1120 աշուն - Անձիտի ճ-մ: Միքայել Կարկառեցու, Կոնստանդինի և Հովհան գորականի գլխավորած բանակը (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Արտուխյանների էմիրության բանակին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁶⁴⁴
3645. 1121 հունվար - Հայեայի շրջակայք Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁶⁴⁵
3646. 1121 հունվար - Կարկառ ամրոցը Արտուխյանների էմիրության բանակը (մոտ 2.000), խորը ձյան միջով իր համար ճանապարհ բացելով ձիերի մի երամակ (1.000 ձի) առաջ թողնելու միջոցով, անակնկալ հարձակումով գրավեց Միքայել Կարկառեցու բանակից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր: Կարկառ ամրոցի շրջակայքի բնակչությունը գերվեց և փոխադրվեց Անձիտ, իսկ Միքայել Կարկառեցին էլ առժամանակ ընդունեց Արտուխյանների էմիրության գերիշխանությունը:³⁶⁴⁶
3647. 1121 մարտ - Հունան ամրոցի ճ-մ: Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթիկ թագավորության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում մեծաթիվ ղվչախներ և ալաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Շիրվանշահերի ու Դերբենդի էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր:³⁶⁴⁷
3648. 1121 ապրիլ - Հայեայի շրջակայք Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁶⁴⁸
3649. 1121 մայիս - Հայեայի շրջակայք Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁶⁴⁹
3650. 1121 հունիս - Հայեայի շրջակայք Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁶⁵⁰
3651. 1121 հունիս - Պարտավի ճ-մ: Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթիկ թագավորության բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում մեծաթիվ ղվչախներ և ալաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 100.000), որից հետո, ասպատակելով Պարտավի և Գանձակի շրջակայք, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ 30.000 զինվոր:³⁶⁵¹
3652. 1121 հուլիս - օգոստոս - Հայեայի շրջակայք Բալդուին II Բուրգուն գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության, Անտիոքի դքսության և Պոնս Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 35.000), ինչպես նաև Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին և մանր մարտերից հետո նահանջեցին:³⁶⁵²
3653. 1121 օգոստոսի 14 - 22 - Հիդզորի ճ-մ (Տփղիսից 10 կմ արևմուտք)³⁶⁵³

«Դավիթ թագավորը հայ ժողովրդի պաշտպանն ու բարեկամը դարձավ ու հենց նրա մոտ հավաքվեց Հայոց բանակի մնացած մասը»

Մատթեոս Ուռհայեցի

Սելջուկյան և Իկոնիայի սուլթանությունների, ինչպես նաև Դանիշմանյանների, Արտուխյանների, Շահարմենների, Շիրվանշահերի, Շադդադյանների, Սալդուխյանների,

Կարսի, Մանկուչականների, Ինայանների ու Արզնի Էմիրությունների միացյալ բանակը (150.000, որից 50.000 հեծյալ), արշավելով Կարին-Տալե-Արդահան-Ջավախքի հյուսիս-Թոնդ-Մանգլագ Փող երթուղով, մոտեցավ Դավիթ I Շինարարի գլխավորությամբ ուժերը միավորած և մարտակարգ ընդունած Քարթլի թագավորության բանակին (մոտ 120.000, այդ թվում 40.000 դիչախ, 18.000 ալան, 500 խաչակիր, 100 ռուս) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (10.000):

I փուլ – Քարթլի թագավորության բանակի առաջապահ հեծելազորը, անակնկալ մոտենալով թշնամուն, ներխուժեց վերջինիս ճամբար և, կորուստներ պատճառելով թշնամուն, նահանջեց դեպի կիրճի խորքը՝ իր հետևից բաշելով ձեռք բերված կեղծ հաջողությունից ոգևորված թշնամու հիմնական ուժերին:

II փուլ – Դավիթ I Շինարարը մարտի մեջ մտցրեց դարանում գտնվող իր բանակի թևերը և հզոր հարված հասցրեց հակառակորդին: Ավելին, սկզբում թշնամու հոծ շարքերի վրա գլորվեցին նախապես պատրաստված խոշոր քարեր, որոնք ծանր կորուստներ պատճառեցին ու խուճապի մատնեցին թշնամու ռազմիկներին:

III փուլ – Թևերից առաջացող Քարթլի թագավորության բանակի հեծելազորի ու հետևակի հիմնական ուժերը շրջապատեցին թշնամու բարոյալքված բանակին՝ սկսելով անխնա ջարդ: Ի վերջո, լիակատար շրջապատման մեջ հայտնված թշնամու ուժերը դադարեցին դիմադրությունը և հանձնվեցին:

IV փուլ – 8 օր շարունակ Քարթլի թագավորության բանակը հետապնդեց և ոչնչացրեց հակառակորդի մնացորդներին՝ հասնելով մինչև Անի:

Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 12.000 զինվոր, թշնամին՝ 40.000⁹⁵ սպանված և 50.000 գերի:

3654. 1121 դեկտեմբեր – Կարկառ ամրոցի շրջակայքը Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 1.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁶⁵⁴

3655. 1122 փետրվար – Կարկառ ամրոցի ճ-մ: Բալդուին II Բուրգուն գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության, Անտիոքի դքսության և Պոնս Տուլուզոն գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 25.000), ինչպես նաև Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Սիբայել Կարկառեցու բանակին (մոտ 1.000), որը ճանաչեց Երուսաղեմի թագավորության գերիշխանությունը և նրանից ստացավ ռազմական օժանդակություն: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:³⁶⁵⁵

3656. 1122 գարուն – Տիդիսի գրավումը³⁶⁵⁶

Դավիթ I Շինարարի և Իվանե Լիպարիտի Օրբելյանի գլխավորած Քարթլի թագավորության բանակը (300) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 100) պաշարեցին քաղաքը Շուլուբյանների Էմիրության բանակից (մոտ 100)՝ դարան դնելով քաղաքի մոտակայքում գտնվող Ավճալայի հովտում:

I փուլ – Քրիստոնյաները (15) հարձակվեցին քաղաքի մոտ տարածվող Լիչինիս հովտում արածող Շուլուբյանների անասունների հոտերի վրա և, փախցնելով դրանք, իրենց հետևից հրապուրեցին քաղաքի կայազորին (100 հեծյալ):

II փուլ – Յետապնդողները, հասնելով քրիստոնյաներին, մարտի մեջ մտան վերջիններիս հետ:

III փուլ – Քրիստոնյաների հիմնական ուժերը Դավիթ I Շինարարի անձնական ղեկավարությամբ հարձակվեցին Շուլուբյանների Էմիրության բանակի վրա և ծանր պարտության մատնեցին վերջինի:

IV փուլ – Չարագնեցված հաջողությունը՝ Քարթլի թագավորության բանակը մտավ քաղաք:

Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 80 զինվոր: Շուլուբյանների Էմիրությունը ոչնչացավ:

⁹⁵ Ըստ Սմբատ Սպարապետ՝ «400.000»: Այս տեղեկությունը ակնհայտ չափազանցություն է և, հավանաբար, հանդիսանում է հետագա կրկնակողների անհարկի միջամտությունների արդյունքը, բանի որ ռազմական գործի լավագույն գիտակ Սմբատը չէր անի նման տարրական սխալ, համաձայն որի հակառակորդի վերջնական կորուստը... ավելին է նրա սկզբնական թվից:

3657. 1122 հունիս – Եղեսիան Բալակի գլխավորած Արտուկյանների Եմիրության բանակը (մոտ 100.000) չգրավեց Եղեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁶⁵⁷
3658. 1122 հունիս - հուլիսի 28 – Յիսև-Մանսուր և Չարդանա ամրոցների, Քեսունի, Եղեսիայի, Յալեայի, ինչպես նաև Շեյզար ամրոցի շրջակայքը Էլզագիի ու Տուղ-Թեգինի գլխավորած Արտուկյանների Եմիրության և Բուրյանների աթաբեկության միացյալ բանակը (10.000) ասպատակեց ու ճամբարեց Շեյզար ամրոցի մոտակայքում: Շուտով թշնամուն մոտեցան Երուսաղեմի թագավորության, Անտիոքի դքսության և Պոնս Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 1.200), ինչպես նաև Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եղեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) և ճամբարեցին գետի ափին: Կողմերն, ընթացքում փոխելով դիրքերը և իրականացնելով փոխադարձ մանր ասպատակություններ, իրար դեմ կանգնեցին մինչև օգոստոսի վերջ, որից հետո մահմեդականների միացյալ բանակը նահանջեց:³⁶⁵⁸
3659. 1122 սեպտեմբերի 13 – Տալիհթի Ծ-Մ (Եղեսիայից մի քանի կմ հյուսիս)³⁶⁵⁹
- Ժուլին և Գալերիան Կուրտունեացիների գլխավորած Եղեսիայի կոմսության բանակը (1.000 հեծյալ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 100) շարժվեցին հիմնական բանակից առանձնացած ու Բալակի գլխավորությամբ դեպի Անծիս հեռացող Արտուկյանների Եմիրության բանակի (800 հեծյալ⁹⁶) հետքերով և հասան վերջինիս:
- I փուլ – Խաչակիրները անցան հարձակման, սակայն անհարթ տեղանքը կոտրեց վերջիններիս հարձակման թափը, իսկ կարճ ժամանակ անց Էլ նրանց ձիերը խրվեցին խորը ցեխի մեջ: Օգտվելով դրանից՝ թշնամու ռազմիկները, նետահարելով շարժունակությունից զրկված խաչակիրներին, ծանր կորուստներ պատճառեցին հակառակորդին:
- II փուլ – Արտուկյանների Եմիրության բանակ շրջապատեց քրիստոնյաներին և գործնականում ողջ կազմով գերեց:
- Յայերը կորցրին մոտ 90, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր: Քրիստոնյաներից գերվեցին 60 հոգի, որոնց թվում նաև Ժուլինս ու Գալերիանը:
3660. 1122 հոկտեմբեր – Բուզայի Ծ-Մ (Յալեայի մոտ): Թալաշար ամրոցից առաջխաղացած Անտիոքի դքսության, ինչպես նաև Եղեսիայի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին Յալեայի Եմիրության բանակին (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ 90 զինվոր:³⁶⁶⁰
3661. 1122 նոյեմբեր – Յալեայի շրջակայքը Անտիոքի դքսության, ինչպես նաև Եղեսիայի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 400) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁶⁶¹
3662. 1122 դեկտեմբերի սկիզբ – Բալիս ամրոցի Ծ-Մ (Յալեայից մոտ 150 կմ հարավ-արևելք, Եփրատի աջ ափին): Յալեայի Եմիրության բանակը (մոտ 1.500) հաղթեց Յալեայի մոտից առաջխաղացած և ամրոցը պաշարած Անտիոքի դքսության, ինչպես նաև Եղեսիայի կոմսության միացյալ բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³⁶⁶²
3663. 1122 դեկտեմբերի կես – Պիրո Յալեայի Եմիրության բանակը (մոտ 1.000) պաշարեց Եղեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 300) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100) և, որոշակի ժամանակ մարտնչելուց հետո ստանալով փրկագին, նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 3, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:³⁶⁶³
3664. 1123 հունվար – Յալեայի շրջակայքը Անտիոքի դքսության, ինչպես նաև Եղեսիայի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 400) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁶⁶⁴

⁹⁶ Ըստ իբև ալ-Ասիր այս ճակատամարտում Արտուկյանների Եմիրության բանակը կազմված է եղել 400 հեծյալից: Այս դեպքում ավելի հավանական է թվում Մատթեոս Ուռհայեցու տեսակետը, որպես դեպքերին առավել մոտ կանգնած հեղինակ, թեև հարցն, իհարկե, չի կարող համարվել վերջնականապես լուծված:

3665. 1123 մարտի սկիզբ - Սամոսատի և Զլախթայի, ինչպես նաև Կարկառ և Հիսն-Մանսուր ամրոցների շրջակայքը Բալակի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց։³⁶⁶⁵
3666. 1123 մարտի վերջ - ապրիլի սկիզբ - Կարկառ ամրոցը Բալակի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Եդեսիայի կոմսության կայազորից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), սակայն ի վերջո, ընդհատելով պաշարումը, շարժվեց ամրոցի ուղղությամբ շարժվող քրիստոնյաների բանակի դեմ։ Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր։³⁶⁶⁶
3667. 1123 ապրիլի 18 - Հիսն-Մանսուր ամրոցի ճ-մ (Եփրատի վտակ Սինջի ափին)։ Բալակի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) վաղ առավոտյան անակնկալ հարվածով հաղթեց Բալդուին II Բուրգուն գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության, Անտիոքի դքսության, Պոնս Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակին (մոտ 35.000), Եդեսիայի կոմսության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000), ինչպես նաև Միքայել Կարկառեցու բանակին (մոտ 500) այն դեպքում, երբ քրիստոնյաների հեծելազորը սկսել էր երթը, իսկ հետևակը դեռևս գտնվում էր ճամբարում։ Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր։³⁶⁶⁷ Բալդուին II Բուրգուն և նրա բոլոր որդի Բարլուֆը գերվեցին։ Տանջելով ու սպառնալով Բալդուին II Բուրգուն, Արտուխյանները ստիպեցին Կարկառ ամրոցի կայազորին ամրոցը հանձնել իրենց։
3668. 1123 ապրիլի վերջ - Պիրի ճ-մ։ Բալակի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Եդեսիայի կոմսության բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100)։ Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր։³⁶⁶⁸
3669. 1123 մայիս - Եդեսիայի, Տյուքի, ինչպես նաև Ագագ ամրոցի շրջակայքը Բալակի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց՝ առանց մարտի մտնելով Հիսն-Մանսուր ու Հիսն-Կայավոդիա ամրոցներ և ավերելով ու այրելով դրանք։³⁶⁶⁹
3670. 1123 մայիսի սկիզբ - Գանձակի ճ-մ։ Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 120.000, այդ թվում 50.000 ղիչախներ, ինչպես նաև ալաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեցին Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Ահմեդալիների Էմիրության միացյալ բանակին (60.000), ընդ որում, այրելով Կուր գետի վրայով զգված Նավակամուրջը, քրիստոնյաները արգելեցին թշնամու բանակի փախուստը և դրանով իսկ հատկապես ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս։ Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 50.000 զինվոր։³⁶⁷⁰
3671. 1123 մայիսի կես - Շամախի (Աղվանք, Պարտավից մոտ 130 կմ արևելք) Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 90.000, այդ թվում մեծաթիվ ղիչախներ և ալաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 4.000) պաշարեցին Սելջուկյան սուլթանության ու Շիրվանշահերի Էմիրության միացյալ բանակից (մոտ 50.000), սակայն, այն բանից հետո, երբ սրվեցին հարաբերությունները ղիչախների և քրիստոնյաների միջև, վերջիններս, ասպատակելով բաղաբի շրջակայքը, Նահանջեցին։ Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր։³⁶⁷¹
3672. 1123 հունիս - Գոյաստանը (Աղվանք, Շամախիից մոտ 7 կմ հյուսիս) Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում ղիչախներ և ալաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) գրավեցին Շիրվանշահերի Էմիրության բանակից (մոտ 1.000), որից հետո, ասպատակելով Շիրվանշահերի Էմիրության տարածքը, Նահանջեցին։ Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր։³⁶⁷² Շիրվանշահերի Էմիրության արևմտյան զգալի հատվածներ միացվեցին Զարթլիի թագավորությանը։

Հայ ռազմիկները (40), Նպատակ ունենալով ազատել Խարբերողի միջնաբերդում գերության մեջ պահվող Բալդուին II Բուրգուն, Ժոսլին ու Գալերիան Կուրտունեացիներին, Բարլուֆին և ուրիշ խաչակիր ու հայ գերիների՝ սկսեցին Նախապատրաստվել անակնկալ հարձակման:

I փուլ – Օգոստոսի 2-ին Հայ ռազմիկները, ծալվելով իբրև գյուղացիներ, վանականներ և վաճառականներ, Ներս մտան քաղաք: Մոտենալով միջնաբերդում ու Նրա դիմաց տեղավորված Արտուխյանների Էմիրության բանակին (մոտ 300)՝ Հայ ռազմիկները անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեցին այն և, միջնաբերդում գտնվող գերված հայ կանանց (80) օգնությամբ գրավելով միջնաբերդը, ազատեցին գերիներին:

II փուլ – Ժոսլինն ու մի հայ ռազմիկ օգնություն բերելու Նպատակով սրընթաց երթով դուրս եկան քաղաքից, որից հետո, ծալվելով գյուղացի մի հայ կնոջ հանդերձների մեջ և գրկում պահելով վերջինիս ծծկեր երեխային, Եդեսիայի կոմսը հաջողությամբ հասավ Եդեսիա: Օգնություն կազմակերպելու բոլոր փորձերը, սակայն, անցան ապարդյուն:

III փուլ – Բալակի գլխավորությամբ ուժերը կենտրոնացրած Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 3.000) պաշարեց միջնաբերդը և, փորելով միջնաբերդի աշտարակներից մի քանիսի տակ ու փլուզելով դրանք, սեպտեմբերի 16-ին գրավեց այն Հայ ռազմիկներից (120, այդ թվում 80 կին) ու խաչակիրներից (69):

Հայերը կորցրին 120, դաշնակիցը՝ մոտ 65, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Բալդուին II Բուրգուն, Գալերիան Կուրտունեացին և Բարլուֆը կրկին գերվեցին:

3674. 1123 սեպտեմբերի վերջ - նոյեմբերի վերջ – Հայեպի շրջակայքը և Հայոց Միջագետքի արևելքը Ժոսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 8.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և Նահանջեցին:³⁶⁷⁴

3675. 1123 դեկտեմբեր – Ազազի ճ-մ: Ժոսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 3.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) հաղթեցին ամրոցը պաշարած ալ-Բարսուխի, Բալակի ու Տուղ-Թեգինի գլխավորությամբ ամրոցը պաշարած Սելջուկյան սուլթանության, Արտուխյանների Էմիրության և Բուրյանների աթաբեկության միացյալ բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³⁶⁷⁵

3676. 1124 մարտ – Դմանիսը Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում ղվչախներ և ալաններ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) գրավեցին Շույուբյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000):³⁶⁷⁶ Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 900 զինվոր: Շույուբյանների Էմիրությունը ոչնչացավ, իսկ Գուգարքի կենտրոնական գավառներն ընկան Զարթլիի թագավորության տիրապետության տակ և միացվեցին Չաքարյանների իշխանությանը:

3677. 1124 ապրիլի սկիզբ – Մաշխալի ճ-մ (Ազազի մոտ): Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 500) հաղթեց Եդեսիայի կոմսության բանակին (մոտ 500) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50): Ընդհանուր սպանված 40 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 4, դաշնակիցները՝ մոտ 36 զինվոր: Թշնամին կորցրեց, թշնամին՝ մոտ 5 զինվոր:³⁶⁷⁷

3678. 1124 ապրիլ – Շաքուրանի ճ-մ (Աղվանքի հյուսիս-արևելք, Դերբենդից մոտ 100 կմ հարավ): Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 70.000, այդ թվում ղվչախներ և ալաններ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեցին Դերբենդի Էմիրության բանակին (մոտ 40.000, այդ թվում քրդեր, լեզգիներ, ղվչախներ և ալաններ), որից հետո առանց լուրջ մարտերի մտան Հասան և Խոզաունդ ամրոցներ (Աղվանքի հյուսիս): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:³⁶⁷⁸

3679. 1124 մայիս – Խայինջաքար (Գուգարք, Կողբուփոր գավառ), Կայծու (Գուգարք, Տաշիր գավառ), Մահկանաբերդ (Գուգարք, Ձորափոր գավառ), Տերունական (վերջինը՝ Շամբորից 50 կմ հարավ-արևմուտք), Կայեն, Տավուշ, Գավազնի, Գագ և Նոր բերդ բերդերն ու ամրոցները (վերջին երկուսը՝ Ուտիք, Տուչ Կատակ գավառ), ինչպես նաև Շամբորդ Դավիթ I Շինարարի և Իվանե Լիպարիտի Օրբելյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության

բանակը (մոտ 70.000, այդ թվում ղվչախներ և ալաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) գրավեցին Սելջուկյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁶⁷⁹ Ողջ Գուգարքը, ինչպես նաև Ուտիքի հյուսիսը ըսկան Քարթլիի թագավորության տիրապետության տակ և միացվեցին Քարադուռի իշխանությանը, ընդ որում Մահկանաբերդը և նրա շրջակայքը հանձնվեց Օրբելյանների գերագահությունը ընդունող Արծրունիներին:

3680. 1124 մայիսի սկիզբ - հուլիսի 7 - **Տուրքոս** դոժ Դոմենիկե Միքելլեի գլխավորած Վենետիկի հանրապետության, Երուսաղեմի թագավորության, Անտիոքի դքսության և Պոնս Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 30.000, 100 նավ), ինչպես նաև Ժոսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) պաշարողական տեխնիկան ղեկավարող հայ մասնագետների օգնության շնորհիվ գրավեցին Ամմարյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր: Ամմարյանների Էմիրությունը ոչնչացավ:³⁶⁸⁰

3681. 1124 մայիսի 5 - **Մեմբիջի ճ-մ**³⁶⁸¹

Բալակի գլխավորած Խարբերդի Արտուխյանների Էմիրության բանակը (12.000⁹⁷, որից 7.000 հեծյալ) պաշարեց քաղաքը Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Այլ ելք չունենալով՝ քաղաքի կայազորը օգնություն հայցեց Եդեսիայի կոմսությունից՝ խոստանալով դրա դիմաց քաղաքը հանձնել խաչակիրներին: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Ժոսլին Կուրտունեացու, Ժոֆրուա Զետունցու, Մահ Տլուքցու և Հերի Ռաբանցու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (10.000, որից 900 հեծյալ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) շարժվեցին քաղաքին օգնության: Կողմերը մոտեցան իրար և մարտակարգ ընդունեցին: Թևերի ղեկավարությունը ստանձնեց Ժոսլինը, իսկ կենտրոնինը՝ Ժոֆրուան:

I փուլ - Քրիստոնյաները Ժոսլինի անձնական ղեկավարությամբ անցան հարձակման և փախուստի մատնեցին հակառակորդի թևերին:

II փուլ - Խարբերդի Արտուխյանների Էմիրության բանակի կենտրոնը հարձակվեց քրիստոնյաների կենտրոնի վրա և փախուստի մատնեց վերջինիս: Մարտում ընկավ Ժոֆրուա Զետունցին:

III փուլ - Իմանալով տեղի ունեցածի մասին՝ քրիստոնյաները լքեցին մարտադաշտը և ամրացան **Թյալաշար ամրոցի շրջակայքում**: Խարբերդի Արտուխյանների Էմիրության բանակը փորձեց սկսել Մեմբիջի պաշարումը, սակայն, այն բանից հետո, երբ Բալակը սպանվեց պարսպի վրայից արձակված մի նետի հարվածից, նրա բանակը հապճեպ նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 2.600 զինվոր, թշնամին՝ 3.000 հեծյալ և մոտ 1.000 հետևակային:

3682. 1124 մայիսի սկիզբ - **Սևավերակ ամրոցի շրջակայք** Միքայել Կարկառեցու բանակը (մոտ 1.000) ասպատակեց և, խուսափելով առաջխաղացող Պողոս ու Նիկեփոր Սևավերակցիների (մոտ 1.000), ինչպես նաև Արտուխյանների Էմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակից, նահանջեց:³⁶⁸²

3683. 1124 մայիսի կես - **Կարկառ ամրոցի շրջակայք** Պողոսակ Սևավերակցու (մոտ 1.000) ու Արտուխյանների Էմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը ասպատակեց և նահանջեց:³⁶⁸³

3684. 1124 մայիսի կես - **Շաքախտան ամրոցի ճ-մ** (= **Մարջ Ակսասի ճ-մ**) (Ռաշ-անի և Խառանի միջև): Խարբերդի Արտուխյանների Էմիրության բանակը (300) անակնկալ հարձակումով հաղթեց շրջակայքն ասպատակող Եդեսիայի կոմսության բանակին (մոտ 700) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 70): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³⁶⁸⁴

3685. 1124 հունիս - **Օլթին** Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում ղվչախներ և ալաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները

⁹⁷ Ըստ Օրդերիկ Վիտալիսի այս ճակատամարտում Բալակի բանակը կազմել է 300.000 ռազմիկ, որը ակնհայտ չափազանցում է, քանի որ այդքան բանակ մարտադաշտ կարող էր հանել միայն ողջ Սելջուկյան սուլթանությունը և այն էլ՝ իր լավ ժամանակներում:

(մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) գրավեցին Սալդուխյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000), որից հետո, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁶⁸⁵

3686. 1124 ամառ - Ամիրի ճ-մ: Աբու-Մանսուրի գլխավորած Ինալյանների Էմիրության բանակը (մոտ 5.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկները (մոտ 500) անակնկալ հարձակումով ոչնչացրին կամ քաղաքից վտարեցին հաշիշականներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 100, թշնամին՝ 700 զինվոր:³⁶⁸⁶
3687. 1124 ամառ - Քառեշ Շահարմենների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց Արզնի Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 300) և ի վերջո ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 60, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁶⁸⁷ Քաղաքը մնաց Արզնի Էմիրությանը, որը, սակայն, ընդունեց Շահարմենների Էմիրության գերիշխանությունը:
3688. 1124 հունիս - Անիի ճ-մ: Անիի բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Աբու-Ասվար Շավուր իբն Մանուչեի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության բանակին (մոտ 2.000)՝ քաղաքում հաստատելով հայերի ինքնավար իշխանություն և կարճ ժամանակ անց հանձնելով այն Զարթլիի թագավորությանը: Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁶⁸⁸
3689. 1124 հունիսի 13 - դեկտեմբերի 10 - Մեյխունե քաղաքի շրջակայքը ասպատակելով այն պաշարած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) սովի շնորհիվ գրավեց Իկոնիայի սուլթանության ապստամբած և Արտուխյանների Էմիրության կողմն անցած կայազորից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁶⁸⁹
3690. 1124 օգոստոս - Կարկառ և Պեպուլավ ամրոցները (վերջինը՝ Կարկառի մոտ) Միքայել Կարկառեցու բանակը (50) գրավեց Արտուխյանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 5, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:³⁶⁹⁰
3691. 1124 աշուն - Քառեշ Դաուդի գլխավորած Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Շահարմենների և Արզնի Էմիրությունների միացյալ բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³⁶⁹¹
3692. 1124 սեպտեմբեր - Շամախի Դավիթ I Շինարարի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում ղվչախներ և ալաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) գրավեցին Շիրվանշահերի Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁶⁹² Շիրվանշահերի Էմիրության տարածքն անցավ Զարթլիի թագավորությանը:
3693. 1124 հոկտեմբերի 8 - 1125 հունվարի 30 - Հայեսք Բալդուին II Բուրգուն գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության, Անտիոքի դքսության և Պոնս Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլի կոմսության միացյալ բանակը (30.000) ու Ժոսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), ինչպես նաև Մագիադյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) պաշարեցին Հալեպի Էմիրության բանակից, սակայն, խուսափելով Մոսուլի ու Բուրյանների աթաբեկությունների առաջխաղացած բանակից (մոտ 70.000), նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³⁶⁹³
3694. 1125 մարտ - Ղամախ Կարսի Էմիրության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Զարթլիի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁶⁹⁴
3695. 1125 ապրիլ - հոկտեմբերի կես - Անիի ճ-մ³⁶⁹⁵

Սելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Շադդադյանների, Շահարմենների, Ահմեդալիների, Սալդուխյանների, Մանկուչականների և Կարսի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց քաղաքը Անիի բանակից (մոտ 5.000):

I փուլ - Ապրիլից մինչև սեպտեմբեր թշնամին բազում գրոհներ ձեռնարկեց ու, թեև որևէ հաջողության չհասավ, սակայն քաղաքում սով սկսվեց:

II փուլ – Սեպտեմբերին Անիի բանակը անակնկալ գիշերային հարվածով պարտության մատնեց թշնամուն բանակին:

III փուլ – Անիի բանակը հետապնդեց հակառակորդի փախչող բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, սակայն ի վերջո հետ քաշվեց ու կրկին պատսպարվեց քաղաքում:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր: Արդյունքում հակառակորդի բանակը, խուսափելով քաղաքը օղակելուց, այնուհանդերձ շարունակեց մնալ վերջինիս շրջակայքում՝ աստիճանաբար ստանալով խոշոր համալրումներ:

3696. 1125 հունիսի սկիզբ – Անձիտը, ինչպես նաև խաղբերդի ու Մեյիտեի շրջակայքը Էմիր Ղազիի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ խուսափելով Դաուդի գլխավորած Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Էմիրության առաջխաղացող բանակից (մոտ 10.000):³⁶⁹⁶

3697. 1125 հունիսի սկիզբ – Մասար ամրոցը (Անդրեփրատյան Ծոփք) Էմիր Ղազիի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հարձակվողները կորցրին մոտ 1.000, պաշտպանվողները՝ մոտ 800 զինվոր:³⁶⁹⁷

3698. 1125 հունիսի սկիզբ – Մասար ամրոցի շրջակայքը Էմիր Ղազիի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 19.000) ասպատակեց և, խուսափելով Դաուդի գլխավորած Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Էմիրության առաջխաղացող բանակից (մոտ 30.000), նահանջեց, ընդ որում ընդհարումից խուսափելով ու շրջակայքն ասպատակելով հետ քաշվեց նաև Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Էմիրության բանակը:³⁶⁹⁸

3699. 1125 հունիսի 13 - 24 – Ազազի ճ-մ³⁶⁹⁹

Հունիսի 13-ին ալ-Բարսուխի և Տուդ-Թեգինի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության, Արտուխյանների Էմիրության ու Բուրյանների աթաբեկության միացյալ բանակը (40.000) պաշարեց Ազազը Անտիոքի դքսության կայազորից (մոտ 1.000) և, կիրառելով 12 բաբան ու փլելով քաղաքի պարսպի զգալի հատվածներ, պատրաստվեց վճռական գրոհով գրավել այն: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Բալդուին II Բուրգուն գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության, Անտիոքի դքսության և Պոնս Տուրուզու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակը (30.000), Ժոսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (5.800, որից 1.300 հեծյալ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (500) շարժվեցին թշնամուն ընդառաջ՝ հունիսի 20-ին ճամբարելով Կյուրոս ամրոցի մոտակայքում: Ի պատասխան դրա՝ հակառակորդի բանակը նահանջեց և ճամբարեց Հայեսի մոտ: Օգտվելով դրանից՝ քրիստոնյաները, գումակը թողնելով Կյուրոսի մոտի իրենց ճամբարում, մոտեցան Ազազին: Հունիսի 21-ին հակառակորդը սրընթաց երթով մոտեցավ քաղաքին և պաշարեց այնտեղ տեղակայված քրիստոնյաներին, որոնք միանգամից սկսեցին պարենի սուր պակաս զգալ:

I փուլ – Հունիսի 21-ից 23-ը քրիստոնյա ուժերը հետ մղեցին հակառակորդի բանակի հարձակումները, սակայն պարենի պակասը պաշտպանվողների վիճակը դարձնում էր անհուսալի:

II փուլ – Հունիսի 24-ին քրիստոնյա ուժերը, իրականացնելով կեղծ նահանջ, սկսեցին հեռանալ Թեդեսի ուղղությամբ: Օգտվելով դրանից՝ հակառակորդի բանակը, առանց պահպանելու մարտակարգը, սկսեց հետապնդել նահանջողներին:

III փուլ – Քրիստոնյաների բանակը անցավ հարձակման և ծանր պարտության մատնեցին թշնամու բանակին, որի մնացորդները ցրվեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ 35.000 զինվոր:

3700. 1125 հունիսի վերջ – Մասառատ Միսրիկի ճ-մ: Անտիոքի դքսության (մոտ 10.000), ինչպես նաև Ժոսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Մոսուլի աթաբեկության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³⁷⁰⁰

3701. 1125 սեպտեմբերի սկիզբ – Դմանիսը Դեմետրե I-ի, Իվանե Լիպարիտի Օրբելյանի, Նրա որդի Սմբատի, Եղբայր Աբուլեթի և վերջինիս որդի Իվանեի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում ղվիչախներ և ալաններ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) գրավեցին Կարսի Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 900 զինվոր:³⁷⁰¹

3702. 1125 աշուն – Կարսի ճ-մ: Դեմետրե I-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում ղվիչախներ և ալաններ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 9.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 4.800) հաղթեցին Կարսի Էմիրության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁷⁰²

3703. 1125 հոկտեմբերի կես – Անիի ճ-մ³⁷⁰³

Դեմետրե I-ի, Աբուլեթ Օրբելյանի և Նրա որդի Իվանեի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում ղվիչախներ և ալաններ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), Անիի բանակը (մոտ 5.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) մոտեցան Սելջուկյան սուլթանության, Աբուլ-Ասվար Փատլուն իբն Մանուչեի գլխավորած Շադդադյանների, Իբրահիմի գլխավորած Շահարմենների, Ալի իբն Աբուլ-Կասիմի գլխավորած Սալուխյանների, Դաուդի գլխավորած Արտուխյանների, ինչպես նաև Ահմեդալիների, Մանկուչակյանների և Կարսի Էմիրությունների միացյալ բանակին (80.000):

I փուլ – Զարթլիի թագավորության բանակը հզոր հարվածով պարտության մատնեց թշնամու բանակին:

II փուլ – Զարթլիի թագավորության բանակը 5 օր շարունակ հետապնդեց հակառակորդի փախչող բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 40.000 զինվոր:

3704. 1126 հունվարի 25 – Մարջ-աս-Սուֆֆայի ճ-մ³⁷⁰⁴

Բալդուին II Բուրգուն գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության, Անտիոքի դքսության և Պոնս Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 30.000), ինչպես նաև Ժոսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) արշավի ելան Դամասկոսի ուղղությամբ: Իմանալով այդ մասին՝ Տուղ-Թեգինի գլխավորած Բուրյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում 2.000 թուրքմեն հեծյալներ) ելավ թշնամուն ընդառաջ: Կողմերը ճամբար զարկեցին, իսկ հունվարի 25-ի առավոտյան Էլ մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Բուրյանների աթաբեկության բանակը անցավ հարձակման և, պարտության մատնելով քրիստոնյաների բանակի թևերին, Նրանց փախուստի մատնեց, սկսեց հետապնդել ու զգալի կորուստներ պատճառել՝ ի վերջո ներխուժելով հակառակորդի ճամբար:

II փուլ – Օգտվելով այն բանից, որ թշնամին տարվել է ավար հավաքելով, քրիստոնյաները վերականգնեցին շարքերը և վճռական հակահարձակման անցան՝ գլխովին ջախջախելով թշնամու բանակը:

III փուլ – Քրիստոնյաները հետապնդեցին թշնամու փախչող բանակին մինչև Դամասկոսի շրջակայք և ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:

3705. 1126 մարտի 25 – Ռաֆանիան (Ասկալոնից մոտ 50 կմ հարավ-արևմուտք) Բալդուին II Բուրգուն գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության, Անտիոքի դքսության և Պոնս Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 30.000), ինչպես նաև Ժոսլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Ֆաթիմյանների խալիֆության

բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁷⁰⁵

3706. 1126 գարուն - աշուն – Անիի գրավումը³⁷⁰⁶

Սելջուկյան սուլթանության, Փատլուն իբն Մանուչեի գլխավորած Շադդադյանների, Իբրահիմի գլխավորած Շահարմենների, Ալի իբն Աբուլ-Կասիմի գլխավորած Սալդուխյանների, Դաուդի գլխավորած Արտուխյանների, ինչպես նաև Ահմեդալիների, Մանկուչականների և Կարսի էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 70.000) պաշարեց քաղաքը Աբուլեթ ու Իվանե Աբուլեթի Օրբեյանների գլխավորած Անիի բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ – Մի քանի ամիս Հայկական բանակը համառորեն հետ մղեց թշնամու բոլոր գրոհները, ընդ որում պաշտպանությանը մասնակցում էին նաև կանայք, որոնց մեջ հատկապես աչքի ընկավ Այծեմնիկ անունով մի աղջիկ:

II փուլ – Ամռանը Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000, այդ թվում Սմբատ Օրբեյանը և Վահրամ Արծրունին) հարձակվեցին քաղաքը պաշարողների վրա, սակայն որևէ արդյունքի չհասան և հետ մղվեցին:

III փուլ – Մինչև աշուն Հայկական բանակը շարունակեց դիմադրությունը, սակայն քաղաքում բռնկված սովը ի վերջո հարկադրեց բանակցություններ սկսել:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր: Արդյունքում Աբուլեթ և Իվանե Օրբեյանները բոլոր ցանկացողների հետ միասին իրավունք ստացան հեռանալ քաղաքից, իսկ Անիին կրկին տիրացած Շադդադյանների էմիրության նոր էմիր Փատլուն իբն Մանուչեն իր հերթին պարտավորվեց որևէ վնաս չհասցնել քաղաքին ու նրա բնակչությանը:

3707. 1126 հուլիս – Թեդեսի ճ-մ: Բալդուին II Բուրգուն գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության, Անտիոքի դքսության և Պոնս Տուլուզուն գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 10.000), ինչպես նաև Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Մոսուլի աթաբեկության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ 12.000 զինվոր:³⁷⁰⁷

3708. 1126 աշուն – Արևիկը (Սյունիք, Արևիք գավառ) Կաթավաքերոդը (Սյունիք, Արևիք գավառ, Մեղրիից մոտ 12 կմ հյուսիս-արևմուտք) ու Բաղակուքար ամրոցը (Սյունիք, Արևիք գավառ) Խաչենի թագավորության տարածք ներխուժած և անկանոն հարվածների ենթարկվող Սելջուկյան սուլթանության ու Ահմեդալիների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Խաչենի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) և, ավերելով դրանք, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³⁷⁰⁸

3709. 1127 գարուն – Անտիոքի դքսության տարածքը Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 7.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000), ինչպես նաև Արտուխյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁷⁰⁹

3710. 1127 հունիսի սկիզբ – Ջեյհուն գավառի ճ-մ: Ռուբինյանների (մոտ 2.000) և Իկոնիայի սուլթանության գահի համար պայքարող Արաբի (մոտ 5.000) միացյալ բանակը դարանը զցցեց ու հաղթեց Մուհամմեդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության և Դանիշմանյանների էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Մուհամմեդը, որը հետագայում ազատ արձակվեց:³⁷¹⁰

3711. 1127 հունիսի կես – Ջեյհուն գավառի ճ-մ: Ռուբինյանների (մոտ 1.800) և Արաբի (մոտ 4.500) միացյալ բանակը հաղթեց Դանիշմանյանների էմիրության բանակին (մոտ 8.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁷¹¹

3712. 1127 հունիսի վերջ – Ջեյհուն գավառի ճ-մ: Դանիշմանյանների էմիրության համալրված բանակը (մոտ 8.000) սկզբում պարտվեց, բայց հետո հաղթեց Ռուբինյանների (մոտ 1.300) և Արաբի (մոտ 3.500) միացյալ բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Մուհամմեդն ազատվեց գերությունից:³⁷¹²

3713. 1127 հունիսի վերջ – Կոմսական Արաբի փախչող բանակը (մոտ 3.000) գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 200) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁷¹³ Արաբը շարժվեց դեպի արևմուտք, սակայն հետագայում սպանվեց, իսկ Իկոնիայի սուլթան Ռուքն-էդ-Դին Մասուդի դիրքերը վերջնականապես ամրապնդվեցին:
3714. 1127 հունիս – Մեյխտեի շրջակայք Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց:³⁷¹⁴
3715. 1127 օգոստոս – Մեյխտեի ճ-մ: Դաուդի գլխավորությամբ խարբերողից առաջխաղացած Արտուխյանների և Դանիշմանյանների էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին քաղաքի շրջակայքն ասպատակող Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 15.000): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³⁷¹⁵
3716. 1127 հոկտեմբերի կես – Յայեպր ու Նրա շրջակայք Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած Անտիոքի դքսության և Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁷¹⁶
3717. 1127 աշուն – Մծքիկ Չանգիի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Արտուխյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁷¹⁷
3718. 1127 աշուն – Ղվիկ Փատլուն իբն Մանուչեի գլխավորած Շադդադյանների էմիրության բանակը (մոտ 7.000) գրավեց Շադդադյանների էմիրության բանակի մյուս մասից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁷¹⁸
3719. 1128 գարուն – Նոր քերդի ճ-մ: Դեմետրե I-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000), Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ջախջախեցին Աղվանքի կառավարիչ Ղարա-Սոնկուրի գլխավորության առաջխաղացած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 30.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:³⁷¹⁹
3720. 1128 գարուն – Փանձակը Փատլուն իբն Մանուչեի գլխավորած Շադդադյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Սելջուկյան սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁷²⁰
3721. 1128 գարուն – Եդեսիայի շրջակայք Արտուխյանների էմիրության բանակը ասպատակեց և նահանջեց:³⁷²¹
3722. 1128 ամառ – Ամիդի շրջակայք Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 7.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁷²²
3723. 1128 գարուն – Բռանիկը (Սերբիայի արևելք) Յունգարական թագավորության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Կուրտիկ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 10): Յայերը կորցրին մոտ 7, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁷²³
3724. 1128 ամառ – Ջազիրան (= Բզաբդե ամրոց) Չանգիի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Արտուխյանների էմիրության բանակից (մոտ 500) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁷²⁴
3725. 1128 ամառ – Ղվիկի ճ-մ: Արզնի էմիրության էմիր Թողան-Արսլանի որդի Յուսամ-էդ-Դին Խուրթի գլխավորած Արզնի էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Փատլուն իբն Մանուչեի գլխավորած Շադդադյանների էմիրության բանակին (մոտ 7.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000) և մտավ քաղաք, որն ընկավ Արզնի էմիրության տիրապետության տակ: Յայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁷²⁵
3726. 1129 ամառ – Փոքր Յայքի հյուսիս-արևմուտքը և Կապադոկիան Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց ու գցեց իր տիրապետության տակ:³⁷²⁶

3727. 1129 ամառ – Դանիշմանյանների Էմիրության տարածքը Լևոն Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁷²⁷
3728. 1130 ամառ – Գագ ամրոցի ճ-մ: Քարթլի թագավորության բանակը (մոտ 10.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ջախջախեցին Սելջուկյան սուլթանության առաջխաղացած բանակին (մոտ 12.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³⁷²⁸
3729. 1130 հոկտեմբերի 21 – Կահիդեն ապստամբած Ալի Ահմեդի բանակը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 800, այդ թվում Յովհաննես Յայը) գրավեցին Նորընծա խալիֆ ալ-Յաֆիզի բանակից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁷²⁹ Արդյունքում դիմադրությունը դադարեցրած ալ-Յաֆիզը Ալի Ահմեդին հռչակեց Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, որի ձեռքում կենտրոնացավ երկրի փաստացի կառավարումը:
3730. 1130 նոյեմբերի կես - դեկտեմբերի 5 – Դամասկոսի ճ-մ³⁷³⁰

Բալդուին II Բուրգուն և Ֆուլք Անժուացու գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության, Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած Անտիոքի դքսության ու Պոնս Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության, ինչպես նաև Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության միացյալ բանակը (60.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 600) շարժվեցին Դամասկոսի ուղղությամբ և ճամբար զարկեցին Դերայի մոտ (Դամասկոսից մոտ 10 կմ հարավ-արևմուտք): Տեղեկանալով թշնամու արշավանքի մասին՝ Բուրյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 30.000) կենտրոնացրեց բոլոր ուժերը և պատրաստվեց դիմադրության: Նոյեմբերի երկրորդ կեսին, որևէ տեղեկություն չունենալով թշնամու մասին և իրենց զգալով լիակատար ապահովության մեջ, ինչպես նաև ցանկանալով ապահովել սեփական մեծաքանակ բանակի պարենավորումը՝ քրիստոնյաները առանձնացրին մի մեծ ջոկատ (մոտ 10.000) և ուղղեցին այն դեպի Յավրան: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Բուրյանների աթաբեկության բանակը հիմնական ուժերով շարժվեց այս ջոկատի հետքերով և նրա վերադարձի ճանապարհի Բարաքի շրջանում դարան դրեց:

I փուլ – Դեկտեմբերի 1-ի վաղ առավոտյան Բուրյանների աթաբեկության բանակը Բարաքի շրջանում անակնկալ հարձակվեց Յավրանից վերադարձող քրիստոնյաների ջոկատի վրա և մինչև օրվա վերջ տևած համառ մարտում այն գլխովին ոչնչացրեց, որից հետո վերադարձավ Դամասկոս:

II փուլ – Դեկտեմբերի 3-ի առավոտյան Բուրյանների աթաբեկության բանակը շարժվեց Դերայի մոտ ճամբարած թշնամու հիմնական բանակի ուղղությամբ, սակայն շուտով պարզվեց, որ այն դեռևս գիշերով, խուսափելով սկսված անբարենպաստ եղանակից, բռնել է նահանջի ուղին:

III փուլ – Մինչև դեկտեմբերի 5-ը Բուրյանների աթաբեկության բանակը հետապնդեց քրիստոնյաների նահանջող բանակին և նրան որոշակի կորուստներ պատճառեց:

Յայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:

3731. 1131 գարուն – Գառնի ամրոցի ճ-մ: Յուսամ-Էդ-Դին Խուրթի գլխավորած Արզնի և Արտուխյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Աբուլթթ Օրբելյանի ու նրա որդի Իվանեի գլխավորած Քարթլի թագավորության բանակին (մոտ 20.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակին (մոտ 5.000): Յայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁷³¹ Խուրթի հրամանով սպանված քրիստոնյա ռազմիկների գլուխները կտրվեցին, եփվեցին կաթսաներում և մաշկազերծ արվեցին, որից հետո չորացված գանգերը տեղադրվեցին Դվինի պարիսպների վրա:
3732. 1131 փետրվարի սկիզբ – Սամոսատի շրջակայքը Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁷³²
3733. 1131 փետրվարի կես – Պլատանա կիրճի ճ-մ: Լևոն Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 2.000) դարանը գցեց և հաղթեց Անտիոքի

դիմացության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁷³³

3734. 1131 փետրվարի 21 – Անարգաքայի ճ-մ³⁷³⁴

Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած Անտիոքի դիմացության բանակը (մոտ 7.000) ճամբարեց Եփրատի մոտ, որից հետո դուքսը, գլխավորելով մի ջոկատ (200) և հիմնական բանակին հրամայելով հետևել իրեն, հետախուզության նպատակով աննկատ մտավ Կիլիկիա ու հասավ Անարգաքայի շրջակայքին: Իր հերթին, տեղեկություն չունենալով կատարվածի մասին, Էմիր Ղազիի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ևս ներխուժեց Ռուբինյանների իշխանության տարածք ու միայն քաղաքի մոտակայքում տեղեկացավ ստեղծված իրավիճակի մասին, ընդ որում Պլատանա կիրճում տեղի ունեցած ճակատամարտի արդյունքում Անտիոքի դիմացության հիմնական բանակը չկարողացավ միանալ Բոհեմունդ Տերենտացուն:

I փուլ – Անտիոքի դիմացության բանակը անակնկալ հարձակվեց պարենամթերք հավաքող Դանիշմանյանների Էմիրության բանակի ցրված ջոկատների վրա և ոչնչացրեց դրանց՝ կորցնելով 12 ասպետ:

II փուլ – Մարտի դաշտին սկսեց մոտենալ Դանիշմանյանների Էմիրության հիմնական բանակը: Այս պայմաններում Բոհեմունդ Տերենտացու գլխավորած Անտիոքի դիմացության բանակը ամրացավ մոտակայքում գտնվող բարձունքում, սակայն Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը անցավ վճռական հարձակման և լիովին ոչնչացրեց թշնամուն:

Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 195 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Բոհեմունդը:

3735. 1131 փետրվարի վերջ – Մամեստիան Լևոն Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 3.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:³⁷³⁵

3736. 1131 գարուն – Թյալաշար ամրոցի շրջակայքը Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁷³⁶

3737. 1131 սեպտեմբերի կես – Թեյարան ամրոցը (Յուսիսային Ասորիք, Հալեպի և Մեմբիջի միջև) Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 7.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) պաշարեցին Արտուխյանների Էմիրության բանակից (մոտ 500), սակայն այդ ընթացքում Ժուլինը մնաց պարսպի փլվածքի տակ և ծանր վնասվածքներ ստացավ, իսկ նրա բանակը նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:³⁷³⁷

3738. 1131 սեպտեմբերի վերջ – Քեսունի շրջակայքը Էմիր Ղազիի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց, սակայն, խուսափելով պատգարակի վրա գտնվող Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորությամբ ընդառաջ շարժված Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 7.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 2.000), նահանջեց: Կարճ ժամանակ անց Եդեսիայի կոմսը վախճանվեց և Եդեսիայի նոր կոմս դարձավ նրա որդի Ժուլինը:³⁷³⁸

3739. 1131 դեկտեմբերի 8 – Կահիրեն ապստամբած Հովհաննես Հայի բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) գրավեցին մինչ այդ դավադրաբար սպանված վեզիր Ալի Ահմեդի բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր: Ալ-Հաֆիզը ձեռք բերեց ազատություն, իսկ Հովհաննես Հայ հռչակվեց Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր:³⁷³⁹

3740. 1132 գարուն – Գուզարը Շահարմենների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁷⁴⁰

3741. 1132 գարուն – Կիլիկիայի հյուսիսը Էմիր Ղազիի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց: Սկիզբ առան բանակցություններ, Լևոն Ռուբինյանը ընդունեց Էմիր Ղազիի գերիշխանությունը և պարտավորվեց հարկ վճարել վերջինիս, սակայն, այն բանից հետո, երբ թշնամին նահանջեց, սակայն Ռուբինյանց իշխանը հետագայում այդպես էլ որևէ պարտավորություն չկատարեց:³⁷⁴¹

3742. 1132 ամառ – Եղեսիայի ճ-մ: Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եղեսիայի կոմսության բանակը (1.000) ու նրա կազմում գտնվող 3այ ռազմիկները (մոտ 400) հաղթեցին Հայեայից առաջխաղացած և քաղաքի շրջակայքն ասպատակող Չանգյանների աթաբեկության բանակին (մոտ 1.500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁷⁴²
3743. 1132 ամառ – Սասունի ճ-մ: Վիգեն Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 1.000) գիշերային անակնկալ հարվածով հաղթեց Սուքման իբն Իբրահիմի գլխավորությամբ առաջխաղացած և հաղթեց գյուղերից մեկում ճամբարած Շահարմենների Էմիրության բանակի (մոտ 10.000) մի մասին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³⁷⁴³ Սուքման իբն Իբրահիմը գերվեց, նրա հետ հաշտություն կնքվեց և Շահարմենների Էմիրության բանակը նահանջեց:
3744. 1132 աշուն – Եղեսիայի ճ-մ: Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եղեսիայի կոմսության բանակը (600) ու նրա կազմում գտնվող 3այ ռազմիկները (մոտ 300) հաղթեցին Շամա ալ-Հաջիբ Մուհամմեդի գլխավորությամբ քաղաքի շրջակայքն ասպատակող Չանգյանների աթաբեկության Հայեայից առաջխաղացած բանակին (մոտ 1.500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ 1.000 զինվոր, ընդ որում թշնամու բանակի առաջնորդը գերվեց և քաղաքի առջև ողջակեզ արվեց:³⁷⁴⁴
3745. 1132 աշուն – Շարախտան ամրոցը Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եղեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 3.000) նրա կազմում գտնվող 3այ ռազմիկները (մոտ 1.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Արտուխյանների Էմիրության բանակից (մոտ 500) և ավերեցին: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³⁷⁴⁵
3746. 1132 աշուն – Շենավ ամրոցը Չանգիի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Եղեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող 3այ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁷⁴⁶
3747. 1132 աշուն – Չարդանա ամրոցի ճ-մ: Չանգիի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Եղեսիայի կոմսության բանակին (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող 3այ ռազմիկներին (մոտ 200), որից հետո մոտեցավ Եղեսիայի, սակայն հաշտություն կնքեց և հեռացավ Հայեայ: Հայերը կորցրին մոտ 90, դաշնակիցը՝ մոտ 380, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁷⁴⁷
3748. 1132 աշուն – Կահիրեի ճ-մ: Վեգիր Յովհաննես Յայի բանակը (500) և նրա կազմում գտնվող 3այ ռազմիկները (մոտ 400) հաղթեցին ալ-Հաֆիզի դրդումով հարձակման անցած վերջինիս թիկնազորին (500): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 4, թշնամին՝ 300 զինվոր: Յովհաննեսի դիրքերը ամրապնդվեցին, սակայն մի քանի ամիս անց նա թունավորվեց, իսկ ալ-Հաֆիզը հասավ իրական իշխանության:³⁷⁴⁸
3749. 1133 մարտ – Աղանան և Տարսնը Լևոն Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁷⁴⁹
3750. 1133 մարտ – Կաստամունը Յովհաննես II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Դանիշմանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող 3այ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁷⁵⁰
3751. 1133 ապրիլի 25 – Թյալաշար ամրոցի ճ-մ: Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 2.500) հաղթեց Եղեսիայի կոմսության բանակին (1.500) և նրա կազմում գտնվող 3այ ռազմիկներին (մոտ 100): Ընդհանուր սպանված 1.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 920 զինվոր, թշնամին կորցրեց, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁷⁵¹
3752. 1133 ամառ – Թյալաշար ամրոցի ճ-մ: Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 2.000) հաղթեց Եղեսիայի կոմսության բանակին (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող 3այ ռազմիկներին (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:³⁷⁵²
3753. 1133 ամառ – Սասուն ամրոցը (Մուշից մոտ 25 կմ հարավ) անկանոն հարվածների ենթարկվող Սուքման իբն Իբրահիմի գլխավորած Շահարմենների Էմիրության բանակը (մոտ 49.000) գրավեց Տարոնի իշխանության բանակից (մոտ 700) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁷⁵³

3754. 1134 ապրիլի 27 - Ամիրի 6-մ: Ինսյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200) քաղաքը պաշարած Չանգյանների աթաբեկության (մոտ 20.000) և Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը հաղթեց Յիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության առաջխաղացած բանակին (մոտ 10.000), որից հետո շարունակեց պաշարումը, բայց ի վերջո նահանջեց: Յաղթողները կորցրին մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:³⁷⁵⁴
3755. 1134 մայիսի վերջ - Սավուրը Չանգյանների աթաբեկության (մոտ 20.000) և Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության (մոտ 7.000) միացյալ բանակը գրավեց Յիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100) ու փոխանցեց Մարդինի Արտուխյանների Էմիրությանը: Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:³⁷⁵⁵
3756. 1134 ամառ - Կաստամոնը Էմիր Ղազիի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁷⁵⁶
3757. 1134 ամառ - Ալ-Բարիան, Թանզան, ինչպես նաև Ջաբալջուր և Չուլ-Կարնայն ամրոցները (Ամիրի մոտ) Չանգյանների աթաբեկության (մոտ 40.000) և Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը գրավեց Արտուխյանների Էմիրության Յիսն-Զեֆի ճյուղի բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.500) և քաղաքների Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁷⁵⁷ Թանզան անցավ Չանգյանների աթաբեկությանը, իսկ Ալ-Բարիան, ինչպես նաև Ջաբալջուր և Չուլ-Կարնայն ամրոցները՝ Մարդինի Արտուխյանների Էմիրությանը:
3758. 1134 ամառ - Բաղեշը Չանգյանների աթաբեկության (մոտ 40.000) և Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը պաշարեց Շահարմենների ու Արզնի Էմիրությունների միացյալ բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 300) և հեռացավ միայն խոշոր փրկագին ստանալուց հետո: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³⁷⁵⁸
3759. 1134 ամառ - Անտիոքի 6-մ: Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 600) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 300) հաղթեցին քաղաքի շրջակայքն ասպատակող Չանգյանների աթաբեկության բանակին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁷⁵⁹
3760. 1134 սեպտեմբեր - դեկտեմբեր - Կաստամոնը Յովհաննես II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության և Իկոնիայի սուլթանության միացյալ բանակը (մոտ 70.000) պաշարեց Դանիշմանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100), սակայն, այն բանից հետո, երբ մինչ այդ իրեն միացած Իկոնիայի սուլթանության բանակը անակնկալ թողեց պաշարումը և հեռացավ, որոշ ժամանակ պաշարումը շարունակելուց ու նույնիսկ գրոհի անցնելուց հետո էլ Յովհաննես II-ի բանակը ևս այնուհանդերձ նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁷⁶⁰
3761. 1134 հոկտեմբեր - նոյեմբեր - Մեյխտեի շրջակայքը Մուհամմեդի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց՝ ճնշելով տեղում առկա ապստամբական տրամադրությունները:³⁷⁶¹
3762. 1134 դեկտեմբեր - 1135 հունվար - Մեյխտեի շրջակայքը գահակալական պայքար մղող Այն-Էդ-Դինի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 3.000) ասպատակեց և հեռացավ:³⁷⁶²
3763. 1134 դեկտեմբեր - Անտիոքի 6-մ: Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 600) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 300) հաղթեցին քաղաքի շրջակայքն ասպատակող Չանգյանների աթաբեկության բանակին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁷⁶³
3764. 1135 հունվար - Իմնա ամրոցի 6-մ (Անտիոքից արևելք): Երուսաղեմի թագավորության, Անտիոքի դքսության և Տրիպոլի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 30.000), ինչպես նաև Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Չանգյանների աթաբեկության

բանակին (մոտ 40.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:³⁷⁶⁴

3765. 1135 փետրվար – Կաստամոնը Հովհաննես II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց Դանիշմանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50) և ի վերջո ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁷⁶⁵
3766. 1135 մարտ – Գանգրան Հովհաննես II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) պաշարեց Դանիշմանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50) և մի քանի գրոհներից հետո ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁷⁶⁶
3767. 1135 գարուն – Սարվանդիքար ամրոցի ճ-մ (Կիլիկիա, Թիլ-Համտուն գավառ): Լևոն Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Անտիոքի դքսության բանակին (մոտ 5.000) և մտավ ամրոց: Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Շուտով, սակայն, Երուսաղեմի արքա Ֆուլկը բանակցություններ վարելու պատրվակով հանդիպում կազմակերպեց Լևոնի հետ և այդ ընթացքում ուխտադրժորեն գերեց վերջինիս: Արդյունքում Ռուբինյան իշխանը իր ազատության փոխարեն Անտիոքի դքսությանը զիջեց Ադանան, Տարսուր, Մամեստիան, Ինչպես նաև Սարվանդիքար ամրոցը:³⁷⁶⁷
3768. 1135 գարուն – Չարդանա ամրոցի շրջակայքը Չանգյանների արաբեկության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁷⁶⁸
3769. 1135 գարուն – Կարկառ ամրոցը Միքայել Կարկառեցու բանակը (մոտ 200) անակնկալ հարձակումով գրավեց Արտուխյանների Էմիրության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁷⁶⁹
3770. 1135 ամառ – Անձիտ գավառը Միքայել Կարկառեցու, նրա որդի Կոնստանդինի ու Հովհան զորականի բանակը (մոտ 1.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁷⁷⁰
3771. 1135 ամառ – Չիգոնի ճ-մ (Եփրատի ափին): Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 1.000) դարանը զցեց Միքայել Կարկառեցու բանակին (մոտ 100) ու հաղթեց, ընդ որում շրջապատված և միայնակ մնացած Միքայելը, օղազրահով ու լրիվ սպառազինությամբ բարձունքից նետվելով գետը և սուզվելով մինչև նրա հատակը, դուրս լողալով անցավ մյուս ափ ու փրկվեց: Հայերը կորցրին մոտ 90, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³⁷⁷¹

3772. 1135 ամառ – Կահիրեի ճ-մ³⁷⁷²

«Նետաձգության շնորհիվ հայերը հաղթեցին արաբներին, սպանեցին նրանցից մի քանի հազարին և գերեցին Էմիրի որդուն»

Միքայել Ասորի

Ալ-Հաֆիզ խալիֆի ապստամբած որդի Հեյդարի բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց մայրաքաղաքը իր հոր բանակից (մոտ 1.000): Այս պայմաններում ալ-Հաֆիզը օգնության խնդրանքով դիմեց Եգիպտոսի արքեպիսկոպոս Գրիգոր Պահլավունուն և Սայիդի կուսակալ նշանակված վերջինիս եղբայր Վահրամին, մյուս եղբայր Վասակին, ինչպես նաև եղբորորդիներ Վասիլին ու Շահանին: Հայկական բանակը (մոտ 8.000 նետաձիգ) մոտեցավ Կահիրեին:

I փուլ – Հայկական բանակը հարձակվեց թշնամու վրա և, շնորհիվ նետաձիգների գործողությունների, պարտության ու փախուստի մատնեց թշնամուն:

II փուլ – Հայկական բանակը պաշարեց Կահիրեն, որի կայազորը կարճատև դիմադրությունից հետո հանձնվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր: Վահրամ Պահլավունին հռչակվեց Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, ստացավ «Պետության թագ» կոչումը, իսկ Վասակը նշանակվեց Կուս նահանգի նահանգապետ: Բարձր պաշտոններ ստացան նաև Վասիլը և Շահանը: Պահլավունիները իրենց ձեռքում կենտրոնացրին Ֆաթիմյանների խալիֆության փաստացի կառավարումը:

3773. 1135 ամառ - Դարա ամրոցի ճ-մ: Չանգիի գլխավորած Արտուկյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) մոտեցավ Չանգյանների աթաբեկության ճամբարած բանակին (մոտ 10.000), սակայն բանակի ղեկավարության միջև առաջացած ներքին տարաձայնությունների պատճառով սկսեց անկանոն նահանջել: Օգտվելով դրանից՝ Չանգյանների աթաբեկության բանակը անցավ հարձակման և հաղթանակ տարավ: Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 8.000 զինվոր:³⁷⁷³
3774. 1135 ամառ - Մծբինը և Նրա շրջակայքը Չանգիի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց՝ ճնշելով ապստամբած ու քաղաքը Արտուկյաններին հանձնած տեղի էմիրի դիմադրությունը:³⁷⁷⁴
3775. 1135 ամառ - Սելևկիան Լևոն Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁷⁷⁵
3776. 1135 աշուն - Քեսունի ճ-մ: Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 500) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50) դարանակալ հարձակումով հաղթեցին քաղաքի շրջակայքն ասպատակող Միքայել Կարկառեցու բանակին (մոտ 700): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 500 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Միքայելը:³⁷⁷⁶
3777. 1135 աշուն - Սելևկիան և Կոռնկոսը Հովհաննես II-ի գլխավորությամբ Պամֆիլիայից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000⁹⁸, այդ թվում մեծաթիվ գերմանացիներ, հունգարներ և ղփչախներ, ինչպես նաև սելջուկներ) գրավեց Ռուբինյանների իշխանության բանակից (մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Դրանից հետո կայսրը տարածաշրջանի բոլոր քրիստոնյա տիրակալներին կոչ արեց ներկայանալ և հպատակություն հայտնել իրեն, ինչի վրա ծախսվեց ողջ 1136 թ-ը:³⁷⁷⁷
3778. 1135 աշուն - դեկտեմբեր - Փանգրան Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 50.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) պաշարեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (2.000) և սովի շնորհիվ ստիպեցին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁷⁷⁸
3779. 1136 գարուն - Ռևանդուզի շրջակայքը (Կորճայք, Մահկերտ տուն գավառի հարավ) Մասուդ իբն Մուհամմեդի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց, որի արդյունքում Նախկին սուլթան Դաուդը դադարեցրեց գահակալական պայքարը:³⁷⁷⁹
3780. 1136 ապրիլի 9 - 15 - Քեսունի ու Մարաշի շրջակայքը Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁷⁸⁰
3781. 1136 մայիս - Չարդանա ամրոցը Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁷⁸¹
3782. 1136 ամառ - Ադանան, Տարսուր, Մամեստիան, ինչպես նաև Սարվանդիքար ամրոցը Լևոն Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 20.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Անտիոքի դքսության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 8, թշնամին՝ մոտ 4 զինվոր:³⁷⁸²
3783. 1136 ամառ - Պարզման ամրոցի ճ-մ: Եդեսիայի կոմսության բանակը (500) հաղթեց Կոնստանդին Կարկառեցու բանակին (մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 350, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³⁷⁸³ Ստեղծված ծանր պայմաններում Կոնստանդինը լքեց իր տիրույթների մնացորդները և հեռացավ Կիլիկիա: Կարկառի ռազմական պետությունը ոչնչացավ:
3784. 1136 ամառ - Վասպուրականի ճ-մ: Վիգեն Մամիկոնյանի և Սուքման իբն Իբրահիմի գլխավորած Տարոնի իշխանության (մոտ 20.000) ու Շահարմենների էմիրության միացյալ բանակը հաղթեց Էլտկուզի գլխավորությամբ առաջխաղացած Սելջուկյան սուլթանության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր:³⁷⁸⁴

⁹⁸ Անանուն Եդեսիացին հայտնում է, որ, Բյուզանդական կայսրության բանակը կազմված էր 400.000 ռազմիկից, ինչը մեր կարծիքով չափազանցություն է: Իր հերթին Քեմալ-էդ-Դինը տեղեկացնում է 200.000-ի մասին, որը ևս չի կարող համապատասխանել իրականությանը, քանի որ դա համապատասխանում է հազիվ այն թվին, որը Բյուզանդական կայսրությունն ուներ իր ծաղկման դարաշրջանում՝ IX դարի երկրորդ կեսին:

3785. 1136 աշուն - Կիլիկիայի արևելքը Երուսաղեմի թագավորության և Անտիոքի դքսության միացյալ բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁷⁸⁵
3786. 1136 աշուն - Կիլիկիայի հյուսիսը Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁷⁸⁶
3787. 1137 փետրվարի 4 - Կահիրեի ճ-մ: Վահրամ, Վասիլ և Շահան Պահլավունիների գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 10.000) ու Ջայկական (20.000, այդ թվում Գայմազ Ջայը) միացյալ բանակը մարտի ընթացքում Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի՝ հակառակորդի կողմն անցնելու պատճառով պարտվեց Սայիդի նահանգապետ Ռիդվանի գլխավորությամբ ապստամբած բանակից (30.000): Ջայերը կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁷⁸⁷
3788. 1137 փետրվարի կես - Կուս նահանգը Վահրամ, Վասիլ և Շահան Պահլավունիների գլխավորած Ջայկական բանակը (մոտ 15.000, այդ թվում Գայմազ Ջայը) ասպատակեց՝ լուծելով սպանված Վասակ Պահլավունու վրեժը:³⁷⁸⁸
3789. 1137 փետրվարի վերջ - Ասուանը Վահրամ, Վասիլ և Շահան Պահլավունիների գլխավորած Ջայկական բանակը (մոտ 15.000, այդ թվում Գայմազ Ջայը) պաշարողական տեխնիկայի պակասի պատճառով չգրավեց ապստամբների կողմն անցած տեղի կայազորից (մոտ 500): Ջայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:³⁷⁸⁹ Ջայկական բանակը ճամբարեց քաղաքի մոտակայքում, շուտով սկսվեցին բանակցություններ, որի արդյունքում հայերին թույլատրվեց մնալ տեղում կամ հեռանալ՝ չխառնվելով կառավարման հարցերին:
3790. 1137 գարուն - Ամյուկ ամրոցը Էլտկուզի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության և Ահմեդալիների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Շահարմենների էմիրության բանակից (մոտ 500) և ավերեց: Ջարձակվողները կորցրին մոտ 1.000, պաշտպանվողները՝ մոտ 500 զինվոր:³⁷⁹⁰
3791. 1137 գարուն - Սասունի մի քանի ամրոցներ անկանոն հարվածների ենթարկվող Էլտկուզի ու Սուբման իբն Իբրահիմի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության և Շահարմենների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Վիգեն Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) , սակայն, չհասնելով այլ Էական հաջողության, ի վերջո հետ քաշվեց: Ջայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³⁷⁹¹
3792. 1137 մարտ - Ադանան, Տարսուրը և Մամեստիան Յովհաննես II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում մեծաթիվ գերմանացիներ, հունգարներ և ղփչախներ) գրավեց Ռուբինյանների իշխանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500): Ջայերը կորցրին մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁷⁹²
3793. 1137 մարտ - ապրիլ - Անարգաբայի ճ-մ³⁷⁹³

Յովհաննես II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 75.000, այդ թվում մեծաթիվ գերմանացիներ, հունգարներ և ղփչախներ, ինչպես նաև սելջուկներ) սկսեց մոտենալ Լևոն Ռուբինյանի ու Նրա որդիներ Ռուբենի, Թորոսի, Մլեհի և Ստեփանեի գլխավորությամբ Անարգաբայում ամրացած Ռուբինյանների իշխանության բանակին (մոտ 1.000):

I փուլ - Ջայկական բանակը հաղթեց սելջուկներից կազմված և քաղաքին մոտեցած հակառակորդի առաջապահին՝ հետապնդելով ու ոչնչացնելով Նրա մնացորդներին: Դրանից հետո, խուսափելով մոտեցող կայսերական բանակից, Ջայկական բանակը վերադարձավ քաղաք: Կարճ ժամանակ անց կայսերական բանակը ողջ կազմով մոտեցավ քաղաքին ու պաշարեց այն:

II փուլ - Ջայկական բանակը հետ մղեց թշնամու գրոհները, որոնցից մեկի ժամանակ, իրականացնելով հաջող արտագրոհ, ոչնչացրեց թշնամու բանակի պաշարողական տեխնիկան:

III փուլ - Յովհաննես II-ը բերել տվեց բաբաններ և խոյեր ու սկսեց դրանցով հարվածել քաղաքի պարիսպներին: Ի պատասխան՝ դրա քաղաքի կայազորը սեփական բաբանների դիպուկ հարվածներով շարքից հանեց թշնամու բաբանները, իսկ պարսպին մոտեցված խոյերն էլ այրեց շիկացած երկաթներով և այրվող նետերով: Անհաջողության մատնված կայսրը Նոր պատրաստված խոյերը պատեց թաց կավով և, շարունակելով

հարվածել քաղաքի պարիսպներին, պաշարման 30-րդ օրը ի վերջո ճեղքեց պարսպահատվածներից մեկը:

IV փուլ – Կայսերական բանակն անցավ վճռական գրոհի և, կրելով մեծ կորուստներ, ի վերջո մտավ քաղաք:

V փուլ – Քաղաքում բռնկված համառ մարտերի արդյունքում կայսերական բանակին ի վերջո հաջողվեց մոտենալ միջնաբերդին:

VI փուլ – Չորս օր շարունակ միջնաբերդում կենտրոնացած Հայկական բանակի մնացորդը հետ մղեց թշնամու գրոհները:

VII փուլ – Հինգերորդ օր Հայկական բանակը Լևոնի, Ռուբենի Թորոսի, Մլեհի և Ստեփանեի անձնական ղեկավարությամբ գիշերային հարձակումով ճեղքեց պաշարման օղակը ու հեռացավ քաղաքից:

VIII փուլ – Հայկական բանակը մթության մեջ ցրվեց, իսկ Լևոնը, Ռուբենը և Թորոսը փոքրաթիվ ջոկատով մի լեռնահովտում շրջապատվեցին իրենց հետապնդող կայսերական բանակի կողմից:

IX փուլ – Հայկական ջոկատը, փակելով լեռնահովտի մուտքերը, կես ամիս հետ մղեց թշնամու բանակի բոլոր գրոհները: Ի վերջո, սակայն, բռնկված դաժան սովը ստիպեց Լևոնին դադարեցնել դիմադրությունը:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Լևոնը, Ռուբենը և Թորոսը գերվեցին ու տեղափոխվեցին Կոստանդնուպոլիս, որտեղ Ռուբենը տանջամահ արվեց, իսկ Լևոնը, չդիմանալով այդ տեսարանին, կաթվածահար եղավ: Մլեհը ու Ստեփանեն ապաստանեցին Անտիոքում:

3794. 1137 մայիս – Խալիճ, Ամոյք (Անարգաբայի մոտ), Ցախունտ (Սիսից 5 կմ արևելք), Կարմիր լեռ և Կապան ամրոցները (վերջինը՝ Ուլկիա գավառ), ինչպես նաև Ալեքսանդրեկ Հովհաննես II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում մեծաթիվ գերմանացիներ, հունգարներ և ղփչախներ) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Ռուբինյանների իշխանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁷⁹⁴

3795. 1137 մայիս – Թիլ-Համտուն ամրոցը (Կիլիկիայի արևելք, Թիլ-Համտուն գավառ) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Ռուբինյանների իշխանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁷⁹⁵

3796. 1137 մայիս - հունիս – Վահկա ամրոցի գրավումը³⁷⁹⁶

Հովհաննես II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում մեծաթիվ գերմանացիներ, հունգարներ և ղփչախներ) պաշարեց ամրոցը Կոնստանդին Կարկառեցու գլխավորած Հայկական կայազորից (մոտ 1.000):

I փուլ – Հայկական կայազորը համառորեն հետ մղեց թշնամու բոլոր գրոհները, ընդ որում մարտերի միջև ընկած դադարներից մեկի ժամանակ հսկայական ուժով, խոշոր մարմնով և մեծ քաջությամբ աչքի ընկնող Կոնստանդինը մենամարտի հրավիրեց թշնամու բանակի ցանկացած ռազմիկի: Հինված քառակուսի մեծ վահանով և ծանր թրով՝ վերջինս սկսեց մենամարտել ծանր թրով ու մարդահասակ վահանով զինված և կայսերական բանակում իր խիզախությամբ հայտնի մի ռազմիկի հետ: Մենամարտի ընթացքում հակառակորդի հարվածներից մեկը փշրեց Կոնստանդինի վահանը, սակայն, չնայած դրան, Կոնստանդինը ինքը սկսեց հզոր հարվածներով ճնշել հակառակորդին, որը սկսեց պասիվ պաշտպանվելով նահանջել դեպի սեփական ճամբար: Չգալով, որ հակառակորդի նահանջի արդյունքում հնարավոր է, որ ինքը գերվի՝ Կոնստանդինը վերադարձավ ամրոց:

II փուլ – Կայսերական բանակը շարունակեց գրոհները և ի վերջո գրավեց ամրոցը:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր: Կոնստանդին Կարկառեցին գերվեց, բայց նավով Կոստանդնուպոլիս փոխադրվելիս սպանեց պահակներին և լողալով ափ հասավ: Շուտով, սակայն, հակառակորդին կրկին հաջողվեց գերել Կոնստանդինին: Նույն տարվա հուլիսին էլ կայսերական հիմնական բանակը Չոքե-Մարզվան ամրոց (Կիլիկիա, Ալեքսանդրեկ գավառ, Հայոց ծոցից հարավ-արևելք) և Ալեքսանդրեկ երթուղով շարժվեց դեպի Անտիոք, օգոստոսի 29-ին բանակ դրեց Նրա շրջակայքում, իսկ սեպտեմբերի կեսերին էլ մտավ քաղաք: Արդյունքում կայսերական

բանակը գրավեց Ռուբինյանների իշխանության տարածքը և տեղակայվեց նրանում, իսկ Անտիոքի դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցին ընդունեցին կայսրության գերիշխանությունը:

3797. 1137 օգոստոսի կես - Պաղրաս ամրոցի ճ-մ: Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց ձեռք բերված ավարը և գերիներին Անտիոքից փոխադրող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000)՝ խլելով ավարն ու ազատելով գերիներին: Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁷⁹⁷
3798. 1137 աշուն - Գաստոն ամրոցը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Տաճարականների օրդենից (մոտ 1.000): Հարձակվողները կորցրին մոտ 500, պաշտպանվողները՝ մոտ 400 զինվոր:³⁷⁹⁸
3799. 1137 սեպտեմբերի վերջ - Ադանան Իկոնիայի սուլթանության (մոտ 25.000) բանակը գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 750, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁷⁹⁹
3800. 1137 հոկտեմբերի 29-30 - Տալիթի ճ-մ: Թիմուրտաշի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակը (10.000 հեծյալ) գիշերը դարանից անակնկալ հարձակվելով մինչև հաջորդ օրը կեսօրը տևած մարտում հաղթեց Եդեսիային պարեն տանող Եդեսիայի կոմսության բանակին (4.300, որից 300 հեծյալ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.500) և, ասպատակելով քաղաքի շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁸⁰⁰
3801. 1137 նոյեմբեր - Քոստ ամրոցը Թիմուրտաշի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 8.000) գրավեց Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 90, դաշնակիցը՝ մոտ 450, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁸⁰¹
3802. 1138 փետրվար - Շուայաս ամրոցը (Եդեսիայի մոտ) Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 15.000) չգրավեց Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁸⁰²
3803. 1138 ապրիլի 2-9 - Բուզայի ճ-մ⁸⁰³

Անտիոքից առաջխաղացած Հովհաննես II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության (մոտ 60.000, այդ թվում մեծաթիվ գերմանացիներ, հունգարներ և ղփչախներ), Ռայմոնդ Պուատիեցու գլխավորած Անտիոքի դքսության (մոտ 10.000), ինչպես նաև Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) մոտեցան քաղաքի մոտ տեղակայված Չանգյանների աթաբեկության բանակին (մոտ 20.000):

I փուլ - Ապրիլի 2-ին Չանգյանների աթաբեկության բանակը անցավ հարձակման և փախուստի մատնեց քրիստոնյաների բանակի առաջապահին:

II փուլ - Մարտի մեջ մտավ քրիստոնյաների հիմնական բանակը և փախուստի մատնեց Չանգյանների աթաբեկության բանակին, որի մնացորդները պատսպարվեցին քաղաքում:

III փուլ - Ապրիլի 2-ից 9-ը քրիստոնյաների բանակը պաշարեց քաղաքը և ի վերջո գրավեց այն:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր: Գերվեցին 6.000 խաղաղ բնակիչներ:

3804. 1138 ապրիլի 18 - 23 - Հայեայի ճ-մ⁸⁰⁴

Հովհաննես II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության (մոտ 58.000, այդ թվում մեծաթիվ գերմանացիներ, հունգարներ և ղփչախներ), Ռայմոնդ Պուատիեցու գլխավորած Անտիոքի դքսության (մոտ 9.500), ինչպես նաև Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության (մոտ 4.500) միացյալ բանակը և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.800) մոտեցան քաղաքի մոտ տեղակայված Չանգյանների աթաբեկության բանակին (մոտ 20.000):

I փուլ – Ապրիլի 18-ին Չանգյանների աթաբեկության բանակը անցավ հարձակման, սակայն քրիստոնյաների բանակը համառ մարտում փախուստի մատնեց թշնամուն, որի մնացորդները պատսպարվեցին քաղաքում:

II փուլ – Քրիստոնյաների բանակը պաշարեց քաղաքը, սակայն, պարենամթերքի, ջրի և փայտանյութի պակասի պատճառով հնարավոր չհամարելով նրա գրավումը, ապրիլի 23-ին թողեց այն ու հեռացավ՝ առանց մարտերի մտնելով Թերեսլ, բայց միաժամանակ նաև ենթարկվելով թշնամու մանր հարձակումներին, որի արդյունքում գերիների մի մասն ազատվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

3805. 1138 ապրիլի 29 - մայիսի 21 – Շելգարի ճ-մ³⁸⁰⁵

Հովհաննես II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության (մոտ 55.000, այդ թվում մեծաթիվ գերմանացիներ, հունգարներ և ղզլախներ), Ռայմոնդ Պուատիեցու գլխավորած Անտիոքի դքսության (մոտ 9.000), ինչպես նաև Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության (մոտ 4.000) միացյալ բանակը և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.500), առանց լուրջ դիմադրության հանդիպելու մտնելով Քաֆար-Տաթ ամրոց, մոտեցան քաղաքի մոտ տեղակայված Չանգյանների աթաբեկության բանակին (մոտ 20.000):

I փուլ – Ապրիլի 29-ին Չանգյանների աթաբեկության բանակը անցավ հարձակման, սակայն քրիստոնյաների բանակը համառ մարտում փախուստի մատնեց թշնամուն, որի մնացորդները պատսպարվեցին քաղաքում:

II փուլ – Քրիստոնյաների բանակը պաշարեց քաղաքը, սակայն նրա բոլոր գրոհները հետ մղվեցին: Ստեղծված պայմաններում հնարավոր չհամարելով քաղաքի գրավումը և լուր ստանալով, որ Չանգյանների աթաբեկության ու Արտուխյանների Էմիրության միացյալ բանակը (50.000) հարձակում է ձեռնարկվել Եդեսիայի ուղղությամբ, Հովհաննես II-ը հաշտություն կնքեց և, հարուստ նվերներ ստանալով քաղաքից, մայիսի 21-ին նահանջեց:

III փուլ – Չանգյանների աթաբեկության բանակը անցավ հարձակման քրիստոնյաներ բանակի վերջապահի ուղղությամբ, սակայն վերջինս համառ մարտում փախուստի մատնեցին թշնամուն, որի մնացորդները պատսպարվեցին քաղաքում:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր: Հունիսին քրիստոնյաների բանակը ճամբարեց Անտիոքի մոտ, ինչից կարճ ժամանակ անց Հովհաննես II-ի իր բանակով հեռացավ Կիլիկիա, իսկ քրիստոնյա մնացած ուժերը ցրվեցին և վերադարձան Ելման դիրքեր:

3806. 1138 հունիս – Քեսունը և Նրա շրջակայքը, այն բանից հետո, երբ Վահրամ իշխանի գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 200) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 80) լքեցին քաղաքը, Դանիշմանյանների ու Արտուխյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁸⁰⁶

3807. 1138 ամառ - 1139 ամառ – Հաթթախ ամրոցը (Աղձնիք, Նփոնտ գավառ, Տիգրանակերտից մոտ 35 կմ հյուսիս-արևմուտք, Տիգրիսի ձախ վտակ Քաղիրթի ափին) Թեմուրտաշի գլխավորած Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Մրվանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր: Մրվանյանների Էմիրությունը ոչնչացավ:³⁸⁰⁷

3808. 1138 ամառ – Վահկա, Կապան և Հռոմկյա ամրոցները Մուհամմեդի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հարձակվողները կորցրին մոտ 2.000, պաշտպանվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁸⁰⁸

3809. 1138 աշուն – Վահկա, Կապան և Հռոմկյա ամրոցները Հովհաննես II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակներից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հարձակվողները կորցրին մոտ 2.000, պաշտպանվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁸⁰⁹

3810. 1138 աշուն – Խլաթը գահակալական պայքար մղող Սելջուկ-Շահի գլխավորությամբ շրջակայքն ասպատակող Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց

Սուբման իբն Իբրահիմի գլխավորած Շահարմենների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200), որից հետո, խուսափելով Յուսամ-Էդ-Դին Խուրթի գլխավորությամբ առաջխաղացող Արզնի էմիրության բանակից (մոտ 10.000), նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:³⁸¹⁰

3811. 1139 զարուն - Տրապիզոնի իշխանության տարածքը Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁸¹¹

3812. 1139 զարուն - Բաղեշը Չանգյանների աթաբեկության և Ինայանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Շահարմենների ու Արզնի էմիրությունների միացյալ բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 300), որից հետո քաղաքն անցավ Չանգյանների աթաբեկությանը ենթակա Ինայանների էմիրությանը: Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁸¹²

3813. 1139 մայիսի 31 - Վահիդեն Վահրամ, Վասիլ և Շահան Պահլավունիների գլխավորած Յայկական բանակը (մոտ 15.000), ընդառաջելով Ֆաթիմյանների խալիֆ ալ-Յաֆիզի խնդրանքին, գրավեց ապստամբած ու քաղաքը գրաված վերջինիս վեզիր Ռիդվանի բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր: Վահրամ Պահլավունին կրկին հռչակվեց Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր: Բարձր պաշտոններ ստացան նաև Վասիլը և Շահանը, որի արդյունքում Պահլավունիները կրկին իրենց ձեռքում կենտրոնացրին Ֆաթիմյանների խալիֆության փաստացի կառավարումը:³⁸¹³

3814. 1139 հունիս - Դարա ամրոցը, Ռաշ-Այնը, Խառանը, ինչպես նաև Ջաբալթուր և Չուլ-Կարնայն ամրոցները Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Մարդինի Արտուխյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.500) ու քաղաքների Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁸¹⁴ Չուլ-Կարնայն ամրոցը փոխանցվեց Յիսն-Բեֆի Արտուխյանների էմիրությանը:

3815. 1139 աշուն - Արզնը Դավուդի գլխավորած Յիսն-Բեֆիի Արտուխյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Յուսամ-Էդ-Դին Խուրթի գլխավորած Արզնի էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁸¹⁵ Շուտով, սակայն, խուսափելով Չանգիի և Թեմուրտաշի գլխավորությամբ Արզնի էմիրությանը օգնության շարժված Չանգյանների աթաբեկության (մոտ 30.000) ու Մարդինի Արտուխյանների էմիրության (մոտ 10.000) միացյալ բանակից, Յիսն-Բեֆիի Արտուխյանների էմիրության բանակը նահանջեց:

3816. 1139 հոկտեմբեր - Փանձակը և Նրա շրջակայքը Բարթիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000), Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեցին ու նահանջեցին:³⁸¹⁶

3817. 1139 նոյեմբեր - Ուտիքի հյուսիսը, Գուզարքի արևելքը ու Կախեթի հարավ-արևմուտքը Դարա-Սոնկուրի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁸¹⁷

3818. 1139 մայիս - 1140 մայիս - Նեոկեսարիայի ճ-մ³⁸¹⁸

Յովհաննես II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում մեծաթիվ գերմանացիներ և իտալացիներ) պաշարեց քաղաքը Դանիշմանյանների էմիրության բանակից (մոտ 2.000):

I փուլ - 1139 թ-ի մայիսից մինչև սեպտեմբերի կես, հետ մղելով թշնամու մանր հարձակումները, կայսերական բանակը մոտեցավ քաղաքին:

II փուլ - 1139 թ-ի դեկտեմբերից մինչև 1140 թ-ի գարուն կայսերական բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն դրանք բոլորը հետ մղվեցին:

III փուլ - 1140 թ-ի գարնանը Մուհամմեդի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) փորձեց դրսից հարձակվել կայսերական բանակի վրա, սակայն համառ մարտում, շնորհիվ արքայազն Մանուիլի ու Նրա շքախմբի հանդուգն հակահարձակման, հետ շարտվեց: Շուտով, սակայն, կայսեր եղբորորդի Յովհաննես Կոմնենոսը անցավ թշնամու կողմը: Արդյունքում, անհանգստանալով այն հանգամանքից, որ հակառակորդը շուտով կիմանա սեփական բանակի վատ վիճակի մասին, Յովհաննես II-ը հրամայեց նահանջել:

IV փուլ – 1140 թ-ի մայիսին կայսերական բանակը սկսեցին նահանջել: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Դանիշմանյանների էմիրության բանակը անցավ հարձակման քրիստոնյաների վերջապահի ուղղությամբ, սակայն վերջիններս համառ մարտում հետ մղեց թշնամուն բանակին:

V փուլ – Հետ մղելով թշնամու բանակի մանր հարձակումները և շարժվելով դեպի հյուսիս՝ կայսերական բանակի բանակը ի վերջո պոկվեց թշնամուց:

Հաղթողները կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ մոտ 15.000 զինվոր:

3819. 1140 գարուն – Ուտիքի հյուսիսը, Գուզարքի արևելքը ու Կախեթի հարավ-արևմուտքը Ղարա-Սոնկուրի գլխավորած Մելջուկյան սուլթանության, ինչպես նաև Ղարա-Սոնկուրի գլխավորած Մելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁸¹⁹
3820. 1141 փետրվար – Մելիտեի ճ-մ: Մուհամմեդի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Անտիոքի դքսության, Բյուզանդական կայսրության (մոտ 15.000), ինչպես նաև Ժուլիս Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության (մոտ 6.000) առաջխաղացած միացյալ բանակին ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁸²⁰
3821. 1141 հոկտեմբեր – Մելիտեի շրջակայքը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁸²¹
3822. 1142 գարուն – Անի-Կեմախ ամրոցը Մուհամմեդի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Մանկուչակյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000), սակայն ի վերջո վերադարձրեց այն իր նախկին տիրոջը: Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁸²²
3823. 1142 մայիսի սկիզբ – Չապետրա ամրոցի և Արկայի շրջակայքը (վերջինը՝ Մելիտեից մոտ 30 կմ արևմուտք) Ժուլիս Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 6.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.500) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁸²³
3824. 1142 մայիսի վերջ – Չապետրա ամրոցի ու Արկայի շրջակայքը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁸²⁴
3825. 1142 ամառ – Հադահեր, Կարապետքար և Բերդակուր ամրոցները (Արցախ) Փանձակից ապստամբած Ղուբլուղի գլխավորությամբ առաջխաղացած Մելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Խաչենի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500): Հայերը կորցրին մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁸²⁵
3826. 1142 ամառ – Պյասթայի ճ-մ: Ժուլիս Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 8.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:³⁸²⁶
3827. 1142 ամառ – Եդեսիայի ճ-մ: Ժուլիս Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 6.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.500) հաղթեցին Արտուխյանների էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:³⁸²⁷
3828. 1142 օգոստոսի սկիզբ - սեպտեմբերի կես – Թլապաշար ամրոցը Հովհաննես II-ի գլխավորությամբ Աթալիայից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց Ժուլիս Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և նահանջեց միայն այն բանից հետո, երբ Եդեսիայի կոմսը ընդունեց Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր: Դրանից հետո կայսերական բանակը շարժվեց դեպի Անտիոք և բանակ դրեց վերջինիս պարիսպների տակ, սակայն, շուտով, հաշվի առնելով սկսվող ձմեռը, Հովհաննես II-ը իր բանակով նահանջեց Կիլիկիա:³⁸²⁸ 1143 թ-ի գարնանը Հովհաննես II-ը պատրաստվեց նորից արշավել դեպի արևելք, սակայն ապրիլի 8-ին մահացավ որսի ժամանակ ստացած վերքից:
3829. 1142 սեպտեմբեր – Մարաշի շրջակայքը Մուհամմեդի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁸²⁹

3830. 1142 սեպտեմբեր - Շաբախտան ամրոցը Չանգիի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 90, դաշնակիցը՝ մոտ 380, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁸³⁰
3831. 1142 հոկտեմբեր - Ամիդի ճ-մ: Չանգիի և Թեմուրտաշի գլխավորությամբ Ինալյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200) քաղաքը պաշարած Չանգյանների աթաբեկության (մոտ 20.000) ու Մարդինի Արտուխյանների էմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը մեկօրյա համառ մարտում հաղթեց Դաուդի գլխավորած Յիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության առաջխաղացած բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 100), բայց ի վերջո նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁸³¹
3832. 1142 հոկտեմբեր - նոյեմբերի սկիզբ - Սուր, Թվուրան, Սարգուն և Սաքան ամրոցները Չանգիի և Թեմուրտաշի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության (մոտ 10.000) և Մարդինի Արտուխյանների էմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը գրավեց Յիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500): Յաղթողները կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁸³²
3833. 1142 նոյեմբերի սկիզբ - Բադ ամրոցը (Յայոց Միջագետքի հյուսիս-արևելք) Չանգիի և Թեմուրտաշի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության (մոտ 9.500) և Մարդինի Արտուխյանների էմիրության (մոտ 4.500) միացյալ բանակը չգրավեց Յիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության բանակից (մոտ 500): Յարձակվողները կորցրին մոտ 300, պաշտպանվողները՝ մոտ 50 զինվոր:³⁸³³
3834. 1142 նոյեմբերի սկիզբ - նոյեմբերի վերջ - Ամիդը Չանգիի և Թեմուրտաշի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության (մոտ 9.500) ու Մարդինի Արտուխյանների էմիրության (մոտ 4.500) միացյալ բանակը պաշարեց Ինալյանների, ինչպես նաև Յիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.500) և ստիպեց հանձնվել: Յաղթողները կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁸³⁴
3835. 1143 հունվար - Մելիտեի ու Արկալի շրջակայքը գահակալական պայքար վարող Այն-Էդ-Դինի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁸³⁵
3836. 1143 փետրվար - մարտ - Գանձակը Ջավալիի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Ղուբլուդի գլխավորած բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁸³⁶ Ղուբլուդը գերվեց և կուրացվեց:
3837. 1143 մարտ - Յադահեր, Կարապետքար և Բերդակուր ամրոցները Խաչենի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Սելջուկյան սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁸³⁷
3838. 1143 փետրվարի 17 - Մելիտեն Այն-Էդ-Դինի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000), առանց մարտի փախուստի մատնելով իշխանությունից զրկված Էմիր Չուն-Նունի բանակին (2.000), գրավեց իր կողմն անցած քաղաքի կայազորից, որից հետո Այն-Էդ-Դինը սկսեց տիրել Մելիտեում:³⁸³⁸ Չուն-Նունը քաշվեց դեպի էմիրության հարավ-արևմուտք և, հաստատվելով Կեսարիայի մոտակայքում, իսկ 1151 թ-ից էլ արդեն՝ բուն Կեսարիայում, ու սկսելով մեծապես վայելել Իկոնիայի սուլթանության հովանավորությունը, շարունակեց պայքարը Մելիտեի և Սեբաստիայի տիրակալների դեմ:
3839. 1143 մարտ - Սեբաստիան Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Յադի-Բասանի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 300), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, ավարով նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁸³⁹
3840. 1143 մարտ - Յամգին, ալ-Մաուզիր և Թեմաուզիր բերդերը (Եդեսիայի մոտ) Չանգիի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Եդեսիայի կոմսության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁸⁴⁰
3841. 1143 գարուն - նոյեմբեր - Խաչենի թագավորության տարածքը Խաչենի թագավորության բանակի (մոտ 10.000) անկանոն հարվածների ենթարկվող Սելջուկյան սուլթանության

բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³⁸⁴¹

3842. 1143 մայիս - Պռականա ամրոցը (Կոռիկոսից մոտ 30 կմ հյուսիս-արևմուտք) Մանուիլ I-ի գլխավորությամբ Կիլիկիայի հեռացող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 500): Հարձակվողները կորցրին մոտ 100, պաշտպանվողները՝ մոտ 50 զինվոր:³⁸⁴²

3843. 1143 մայիս - Սեբաստիայի շրջակայքը Մասուդի և Այն-Էդ-Դինի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության ու Մելիտեի Դանիշմանյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց:³⁸⁴³

3844. 1143 հունիս 17 - սեպտեմբերի 14 - Մելիտեն Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց Այն-Էդ-Դինի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 2.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁸⁴⁴

3845. 1143 հուլիս - Պյասթայի շրջակայքը ու Ջեյհուն գավառը Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁸⁴⁵ Արդյունքում Չուն-Նունը ընդունեց Իկոնիայի սուլթանության հովանավորությունը՝ շարունակելով պայքարը Մելիտեի և Սեբաստիայի տիրակալների դեմ:

3846. 1144 գարուն - Ամիրը, Սոերոը (վերջինը՝ Ադճիք, Սերխեթք գավառ), Թանգան, Հիզանը, ինչպես նաև ալ-Դուկ, Մաթիս, Բանիսրա, Չուլ-Կարնայն և Հանի ամրոցները (Ամիրի մոտ) Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Հիսն Քեֆի Արտուխյանների ու Ինալյանների Էմիրությունների միացյալ բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000) և քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁸⁴⁶

3847. 1144 գարուն - Բահմարի ճ-մ (Հայոց Միջագետքի արևելք): Չանգիի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Ղարա-Արսլանի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության բանակին (մոտ 30.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 5.000, պարտվողները՝ մոտ 15.000 զինվոր:³⁸⁴⁷

3848. 1144 գարուն - Անտիոքը ցամաքային զորքերի հրամանատարներ Անդրոնիկոս և Հովհաննես Կոնտոստեփանոսների, ինչպես նաև նավատորմի հրամանատար Դմիտրիոս Բրանասի գլխավորությամբ Աթալիա-Մելեկիա-Տարսուն-Անտիոք երթուղով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000, 100 նավ) պաշարեց Ռայմոնդ Պուատիեցու գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակից (մոտ 2.000), որից հետո, ստանալով Անտիոքի դքսության հնազանդության երաշխիքներ, նահանջեց:³⁸⁴⁸

3849. 1144 հունիս - օգոստոս - Մելիտեն Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց Մելիտեի Դանիշմանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 2.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), որից հետո, գործի մեջ դրած իր բանակի մի մասով (20.000) ստիպելով Չանգիի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակին նահանջել, Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր հաստատեց Ղարա-Արսլանին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁸⁴⁹

3850. 1144 աշուն - 1145 փետրվար - Տավուշ ամրոցը Ջավալիի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 950, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁸⁵⁰

3851. 1144 նոյեմբերի 28 - դեկտեմբերի 23 - Եդեսիայի գրավումը³⁸⁵¹

«Եդեսիան իր ծննդյան օրից հայաթաղաք է եղել և պատահական չէ, որ բոլոր ժամանակներում նրա ազատության համար ամենից շատ արյուն են թափել հենց հայերը»

Հայկ Խաչատրյան

Չանգիի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության և Արտուխյանների Էմիրության (մոտ 60.000), ինչպես նաև Եսայի Սևափերակցու գլխավորած Սևափերակի ռազմական պետության (մոտ 500) միացյալ բանակը, օգտվելով նրանից, որ Ժուսլին Կուրտունեացին Եդեսիայի կոմսության հիմնական բանակով գտնվում է Թլպաշար ամրոցում, սրընթաց երթով առաջանալով, պաշարեց քաղաքը, որտեղ գտնվող Եդեսիայի կոմսության բանակը

(մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 800) արթալիսկոպոս Յուզոյի գլխավորությամբ անցան համառ պաշտպանության:

I փուլ – Նոյեմբերի 28-ից Նոյեմբերի 30-ը թշնամին պատրաստեց 7 բաբան և դեկտեմբերի 1-ից սկսեց դրանցով հարվածել քաղաքի պարիսպներին: Դրանից հետո թշնամին նետերի տարափ տեղաց պարիսպների ուղղությամբ և անցավ գրոհի, որը, սակայն, համառ մարտից հետո հետ մղվեց:

II փուլ – Դեկտեմբերի 2-ից դեկտեմբերի 20-ը Չանգյանների աթաբեկության բանակը ներսից փայտյա հենարաններով ամրացված թունել փորեց մոտակա 2 աշտարակները միացնող պարսպի տակ: Եվս մեկ թունել փորվեց դեպի քաղաքի ներս: Այս ընթացքում քրիստոնյաները փորձեցին արտագրոհով ոչնչացնել փորված թունելները, սակայն մատնվեցին անհաջողության: Դրանից հետո քաղաքի կայազորը քաղաքի ներս տանող թունելի մուտքի դիմաց թշնամու ռազմիկների համար աննկատ կառուցեց լրացուցիչ մի պարիսպ:

III փուլ – Դեկտեմբերի 21-ին Չանգին քրիստոնյաներին առաջարկեց հանձնվել, սակայն բացասական պատասխան ստացավ, որից հետո դեկտեմբերի 22-ի լույս 23-ի գիշերը, այրելով 2 աշտարակները միացնող պարսպի տակ փորված թունելում տեղակայված փայտյա հենարանները, փլեց պարսպի այդ հատվածը:

IV փուլ – Դեկտեմբերի 23-ի առավոտյան թշնամու բանակն անցավ գրոհի, սակայն քաղաքի կայազորի կառուցած նոր պարսպի մոտ բռնկված համառ մարտում կորուստներով հետ շարտվեց:

V փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին թշնամուն հաջողվեց բաբանների հարվածներով ճեղքել լրացուցիչ պարիսպը: Դրանից հետո թշնամու բանակը հզոր հարձակում կազմակերպեց ճեղքվածքի ուղղությամբ՝ ստիպելով քրիստոնյաներին այլ հատվածներից ուժեր տեղափոխել այդ ուղղությամբ:

VI փուլ – Օգտվելով պարիսպների այլ հատվածներում պաշտպանության թուլացումից՝ թշնամու բանակի ռազմիկները աստիճաններով բարձրացան դրանց վրա և, գրավելով քաղաքի ողջ պարիսպը, սկսեցին այնտեղից նետերի ու քարերի տարափ տեղալ պաշտպանությունը շարունակել փորձող քրիստոնյա ռազմիկների վրա:

VII փուլ – Առաջացած խուճապի պայմաններում քրիստոնյա ռազմիկները շարժվեցին դեպի միջնաբերդ: Այստեղ ամրացած կայազորի ռազմիկները, սակայն, հրաժարվեցին որևէ մեկին ներս թողնել մինչև Յուզոյին տեսնելը, որը, սակայն, արդեն զոհվել էր միջնաբերդի շրջակայքում:

VIII փուլ – Թշնամու բանակը մոտեցավ միջնաբերդին և ոչնչացրեց նրա շրջակայքում պաշտպանվող քրիստոնյա ռազմիկներին:

IX փուլ – Դեկտեմբերի 24-ին թշնամու բանակը պաշարեց միջնաբերդը, որտեղ ամրացած քաղաքի կայազորի մնացորդը դեկտեմբերի 28-ին դադարեցրեց դիմադրությունը և հանձնվեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 150 զինվոր:

3852. 1145 փետրվարի սկիզբ – Սրուճը Չանգիի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 20.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 4, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:³⁸⁵²

3853. 1145 փետրվարի կես - մարտի վերջ – Պիրի պաշտպանությունը³⁸⁵³

Չանգիի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 30.000) պաշարեց քաղաքը Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300):

I փուլ – Փետրվարի վերջին վճռական գրոհի անցած թշնամու բանակը ներխուժեց քաղաք:

II փուլ – Քրիստոնյաները կենտրոնացրեցին ուժերը և, անցնելով հակահարձակման, ծանր պարտության մատնեցին ու հետ շարտեցին թշնամու բանակին:

III փուլ – Մարտի կեսին Տրիպոլիսի կոմսության բանակը (200), շեփորահարելով իր գալստյան մասին, փորձեց գետի կողմից մուտք գործել քաղաք, սակայն քաղաքի կայազորի հետ չհամաձայնեցված գործողությունների, ինչպես նաև թշնամու հարձակման պատճառով ծանր կորուստներ կրեց: Որպես հետևանք՝ միայն փոքրաթիվ ռազմիկների հաջողվեց պատսպարվել քաղաքում: Մարտի վերջին Չանգյանների աթաբեկության բանակը պատրաստվեց նոր գրոհի, սակայն, տեղեկանալով Մոսուլում սկսված անկարգությունների մասին, նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Եդեսիայի կոմսությունը կորցրեց Եփրատի ձախ ափի գտնվող իր բոլոր տիրույթները և սահմանափակվեց Եփրատի աջ ափին գտնվող Թլպաշարի սենյորության տարածքով:

3854. 1145 գարուն – Արշամաշատը Ղարա-Արսլանի գլխավորած Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁸⁵⁴
3855. 1145 գարուն – Պռականա ամրոցը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500): Հաղթողները կորցրին մոտ 700, պարտվողները՝ մոտ 450 զինվոր:³⁸⁵⁵
3856. 1145 գարուն – Ամուտա Թիլ ամրոցը Կոստանդնուպոլսից վերադարձած Թորոս Ռուբինյանի ջոկատը (12) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 100) այն բանից հետո, երբ որպես խաղաղ բնակիչներ ամրոց մտած Հայ ռազմիկները անակնկալ հարձակումով ոչնչացրին այնտեղ տեղակայված թշնամու ռազմիկներին: Հայերը կորցրին մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 80 զինվոր: Կարճ ժամանակ անց Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը առանց մարտերի մտավ նաև Վահկա և Սիմանակայա ամրոցները (վերջինը՝ Անարգաբա գավառ):³⁸⁵⁶
3857. 1145 ամառ – Հադահեր, Կարապետքար, Բերդակուր, Ադահա և Տանձիկ ամրոցները (Արցախ) Գանձակից Ջավախի գլխավորությամբ առաջխաղացած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) չգրավեց Խաչենի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁸⁵⁷
3858. 1145 ամառ – Ռաբան ամրոցի ճ-մ: Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 2.000) հաղթեց ամրոցի շրջակայքը ասպատակող Իկոնիայի սուլթանության բանակին (3.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ 3.000 զինվոր: Կարճ ժամանակ անց Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը առանց մարտերի մտավ Անարգաբա, ինչպես նաև Թիլ-Համտուն, Կապան և Սատարա ամրոցները (վերջինը՝ Կիլիկիայի հարավ-արևելք): Սատարա ամրոցը Թորոսը նվիրեց Հիվանդախնամների օրդենին, որը դրա փոխարեն պարտավորվեց ռազմական օժանդակություն ցույց տալ Ռուբինյաց իշխանին՝ իրենց օգնականների հետ միասին մարտի հանելով 400 ասպետներ:³⁸⁵⁸
3859. 1146 ամառ – Պիթիկիայի ճ-մ (Իկոնիայի մոտ): Մանուիլ I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 70.000, այդ թվում Նիկողայոս Անգեղը, Գողերձ Հայը և Բեբեցիոտ Հայը) մի մասը (մոտ 20.000) հաղթեց շրջակայքը ասպատակող Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁸⁵⁹
3860. 1146 ամառ – Կայոզերիի ճ-մ (Ֆիլոմելիոնի մոտ): Մանուիլ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 65.000, այդ թվում Նիկողայոս Անգեղը, Գողերձ Հայը և Բեբեցիոտ Հայը) հաղթեց Իկոնիայի սուլթանության հարձակման անցած բանակին (մոտ 30.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³⁸⁶⁰
3861. 1146 ամառ – Ֆիլոմելիոնը (Իկոնիայից մոտ 110 կմ հյուսիս-արևմուտք) Մանուիլ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 63.000, այդ թվում Նիկողայոս Անգեղը, Գողերձ Հայը և Բեբեցիոտ Հայը) գրավեց Իկոնիայի սուլթանության հարձակման անցած բանակին (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁸⁶¹
3862. 1146 ամառ – Անդրամահունի ճ-մ (Իկոնիայի մոտ): Մանուիլ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում Նիկողայոս Անգեղը, Գողերձ Հայը և

Բեքեցիոտ Հայր) հաղթեց Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության հարձակման անցած բանակին (մոտ 30.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:³⁸⁶²

3863. 1146 ամառ – Իկոնիայի ճ-մ³⁸⁶³

Մանուիլ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 55.000, այդ թվում Նիկողայոս Անգեղը, Գողերձ Հայրը և Բեքեցիոտ Հայրը) պատրաստվեց պաշարել քաղաքը Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 20.000), որը, բուն քաղաքում թողնելով ուժեղ կայազոր, հիմնական ուժերով տեղաբաշխվեց վերջինիս շրջակայքում:

I փուլ – Կայսերական բանակը անցավ հարձակման և փախուստի մատնեց քաղաքի մոտ տեղակայված հակառակորդի բանակին:

II փուլ – Քաղաքից արտագրոհ իրականացրած Իկոնիայի սուլթանության բանակը անակնկալ հարձակվեց հետապնդում իրականացնող կայսերական բանակի վերջապահի վրա և սկսեց հաղթանակ տանել:

III փուլ – Մանուիլ I-ը, դադարեցնելով հետապնդումը, հետ շրջեց իր բանակի մի մասը և փորձեց վերականգնել հավասարակշռությունը: Շուտով, սակայն, նա ստիպված եղավ հետ դառնալ արդեն ողջ բանակով և միայն դրանից հետո ու նաև այն բանի շնորհիվ, որ Բեքեցիոտ Հայրի միջոցով կեղծ լուր տարածեց Մասուդի գերվելու մասին, թշնամու բանակը կրկին փակվեց քաղաքում:

IV փուլ – Հաջորդ օրը կայսերական բանակը ձեռնամուխ եղավ բուն քաղաքի պաշարմանը, սակայն արդյունքում, զգալով, որ առկա ուժերով և ստեղծված պայմաններում ի վիճակի չէ գրավել այն, նահանջեց:

Հաղթողները կորցրին մոտ 1.500, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:

3864. 1146 ամառ – Պուլսգուսի ճ-մ (Տուգ լճի մոտ)³⁸⁶⁴

Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության և Դանիշմանյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում Գավրասը) սկսեց հետապնդել Մանուիլ I-ի գլխավորությամբ Իկոնիայից նահանջող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000, այդ թվում Նիկողայոս Անգեղը, Գողերձ Հայրը և Բեքեցիոտ Հայրը): Տեղեկանալով այս մասին՝ Մանուիլ I-ը Նիկողայոս Անգեղի և Գողերձ Հայրի գլխավորությամբ վերջապահում դարանակալ ջոկատներ թողեց:

I փուլ – Օրվա սկզբում Մանուիլ I-ը, ցանկանալով աչքի ընկնել անձնական խիզախությամբ և հրապուրել թշնամիներին հարձակվել սեփական դարանների ուղղությամբ, առաջացավ հակառակորդի բանակի ուղղությամբ, սակայն տեղի ունեցած մանր ընդհարումների արդյունքում այնպես ստացվեց, որ նահանջող թշնամուն հետապնդելիս հենց ինքն ու իր շքախումբը առաջ անցան և հայտնվեցին կիսաշրջապատման մեջ:

II փուլ – Օրվա կեսին, տեղեկանալով կայսեր սպառնացող վտանգի մասին, Նիկողայոս Անգեղը և Գողերձ Հայրը թողեցին նախապես զբաղեցրած դարանակալ դիրքերը ու շարժվեցին վերջինիս օգնության: Բռնկվեց համառ և փոփոխական հաջողությամբ ընթացող մարտ:

III փուլ – Օրվա վերջում մարտի մեջ մտավ սեփական ճամբարից առաջխաղացած կայսերական հիմնական բանակը, որի արդյունքում թշնամին պարտություն կրեց և դիմեց փախուստի: Այլևս չտարվելով հետապնդմամբ՝ քրիստոնյաները վերադարձան սեփական ճամբար:

IV փուլ – Հաջորդ օրը առավոտյան կայսերական բանակը շարունակեց նահանջը, սակայն վերջապահի ուղղությամբ հզոր հարձակում կազմակերպած հակառակորդի բանակը խոշոր հաջողության հասավ՝ արդեն կեսօրին ծանր կորուստներ պատճառելով այստեղ գտնվող հետևակին ու խուճապ տարածելով ողջ բանակում:

V փուլ – Իմանալով կատարվածի մասին՝ քրիստոնյաների հեծելազորի ընտրյալ ուժերը կայսեր անձնական ղեկավարությամբ անցան հակահարձակման և ծանր կորուստներով հետ շարժեցին թշնամուն: Չնայած ձեռք բերած հաջողությանը, սակայն,

կայսերական բանակում խուճապը աստիճանաբար ավելի մեծ չափեր ընդունեց, իսկ ուժերը վերախմբավորած թշնամին էլ օրվա վերջում պատրաստվեց կրկնել հարձակումը:

VI փուլ – Երեկոյան հակառակորդի բանակը հարձակվեց քրիստոնյաների վրա, սակայն ուժերը համախմբած կայսերական բանակը վճռական հակահարձակման ծանր պարտության և փախուստի մատնեց վերջինիս, որից հետո արդեն կեսգիշերին ճամբար զարկեց: Հաջորդ օրը նահանջը շարունակող Մանուիլ I-ը բանակցություններ սկսեց Մասուդի հետ և զինադադար կնքեց:

Քրիստոնյաները կորցրին մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 13.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց ու սպանվեց նաև Գավրասը:

3865. 1146 ամառ – Մենակորոս գետի ճ-մ (գետի ակունքների մոտ): Մանուիլ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում Նիկողայոս Անգեղը, Գողերծ Հայը և Բեբեցիոտ Հայը) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Իկոնիայի սուլթանության ճամբարած բանակին (մոտ 5.000) և, հետապնդելով թշնամուն, կրկին գործած անակնկալ հարձակումով վերջնական պարտության մատնեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁸⁶⁵ Հաջորդ տարի Մանուիլ I-ը պատրաստվեց կրկին արշավել Իկոնիայի սուլթանության դեմ, սակայն, հետ ստանալով Պռականա ամրոցը, չարեց այդ:
3866. 1146 օգոստոս – սեպտեմբերի վերջ – Ֆանաթ բերդը (Ջազիրայի մոտ) Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 6.000) պաշարեց քրդերից (մոտ 500), սակայն, տեղեկանալով աթաբեկ Չանգիի սպանության մասին, նահանջեց: Հարձակվողները կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:³⁸⁶⁶
3867. 1146 հոկտեմբեր – Տուռ-Արդին գավառը (Հայոց Միջագետքի արևելք) Ղարա-Արսլանի գլխավորած Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Չանգյանների աթաբեկության բանակից (մոտ 5.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 4.000 զինվոր:³⁸⁶⁷

3868. 1146 հոկտեմբերի 26 - դեկտեմբերի 1 – Եդեսիայի ճ-մ³⁸⁶⁸

Ճրագրելով հետ գրավել Եդեսիան Չանգյանների աթաբեկության կայազորից (մոտ 1.000)՝ Ժուլին Կուրտունեացին ու Բալդուին Զեսունցին կապ հաստատեցին քաղաքի հայ բնակչության հետ և, ապահովելով նրանց օժանդակությունը, իրենց բանակով (մոտ 900) աննկատ մոտեցան քաղաքին:

I փուլ – Հոկտեմբերի 26-ի գիշերը պարիսպը պահպանող Հայկական աշխարհազորի (մոտ 600) աջակցությամբ խաչակիրները ներխուժեցին քաղաք, որից հետո, չմտնելով լուրջ մարտի մեջ, հակառակորդի կայազորը ամրացավ միջնաբերդում:

II փուլ – Հոկտեմբերի 26-ից դեկտեմբերի 1-ը քրիստոնյաները շրջափակեցին միջնաբերդը՝ զերծ մնալով, սակայն, վճռական գործողություններից, իսկ այդ ընթացքում Չանգյանների աթաբեկության բանակը (10.000) սկսեց մոտենալ քաղաքին: Այս պայմաններում Ժուլին Կուրտունեացին, անհնարին համարելով հետագա դիմադրությունը, որոշեց տեղական բնակչության հետ միասին հեռանալ քաղաքից:

III փուլ – Դեկտեմբերի 1-ի ժամը 02:00-ի մոտակայքում քաղաքի բնակչությունը Եդեսիայի կոմսության բանակի և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 600) ուղեկցությամբ սկսեց դուրս գալ քաղաքից, սակայն ամեն ինչ արվեց շատ անկազմակերպ: Արդեն դարպասներից անցնելու ժամանակ առաջացած հրմշտոցի արդյունքում խաղաղ բնակչությունը մեծաթիվ զոհեր տվեց, իսկ դրան էլ շուտով գումարվեց նաև այն, որ գրեթե անմիջապես էլ միջնաբերդում ամրացած հակառակորդի կայազորը քաղաք մտավ և կոտորեց քաղաքում մնացած կամ դեռևս հեռանալ չհասցրած հայերին:

IV փուլ – Առավոտյան Չանգյանների աթաբեկության բանակը հարձակվեց քաղաքից արդեն դուրս եկած և դեպի հյուսիս շարժվող քրիստոնյաների վրա: Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում Եդեսիայի կոմսության բանակը և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները սկսեցին մարտերով նահանջել:

V փուլ – 18:00-ի մոտակայքում Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած խաչակիրները լքեցին մարտադաշտը և, դիմելով փախուստի, ապաստանեցին Սամուսառում:

VI փուլ – Բալդուին Զեսունցու գլխավորած խաղաղ բնակիչները և Հայ ռազմիկները, հետ մղելով թշնամու բանակի հարձակումները, շարժվեցին դեպի մոտակայքում գտնվող

կիսաքանդ մի ամրոց, սակայն ռազմիկներից տեղ հասան միայն քչերը, իսկ բնակչությունը համարյա ամբողջությամբ կոտորվեց: Չոհվեց նաև Բալդուին Քետունցին:

VI փուլ – Գիշերը ամրոցում ապաստանած սակավաթիվ քրիստոնյաները աննկատ լքեցին այն և ապաստանեցին Սամոսատում:

Չայերը կորցրին մոտ 550, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:

3869. 1147 գարուն – Մարաշի ու Քետունի շրջակայքը խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց՝ պատրաստվելով հարձակվել ընդառաջ շարժված Ռեյնալդ Քետունցու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակի (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Չայ ռազմիկների (մոտ 1.000) վրա, սակայն միաժամանակ կողմերին սկսեց մոտենալ Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000), որի արդյունքում Իկոնիայի սուլթանության բանակը, խուսափելով ընդհարումից, նահանջեց:³⁸⁶⁹

3870. 1147 մայիս – Գանձակը ապստամբած Էրդիշի գլխավորած բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց քաղաքի աշխարհագրից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Չայ ռազմիկներից (մոտ 100) և, ասպատակելով շրջակայքը ու խուսափելով Զարթլիի թագավորության առաջխաղացած բանակից (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Չայ ռազմիկներից (մոտ 15.000), նահանջեց: Չայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:³⁸⁷⁰

3871. 1147 ամառ – Ղարա ամրոցը Թեմուրտաշի գլխավորած Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Չանգյանների աթաբեկության բանակից (մոտ 1.000): Չաղթողները կորցրին մոտ 1.500, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր:³⁸⁷¹

3872. 1147 հոկտեմբերի 26 – Ղորիտենի ճ-ը⁸⁷²

Չոկտեմբերի 15-ին Կոնրադ III-ի գլխավորությամբ Նիկիայից առաջխաղացած և հաջակրաց II արշավանքը սկսած խաչակիրների առաջին խումբը (70.000, որից մոտ 45.000 հեծյալ⁹⁹) Փոկասի¹⁰⁰ գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 40)

⁹⁹ Ինչպես և հաջակրաց I արշավանքի պարագայում, հաջակրաց II արշավանքում խաչակիրների թվաքանակի հարցը ևս մինչ այժմ բուռն վեճերի տեղիք է տալիս: Ինչպես բանակների թվաքանակի հետ կապված ամեն մի խնդիր ինքնին լինելով բարդ և խճճված՝ վերջինս կոնկրետ դեպքում ավելի բարդանում սկզբնաղբյուրների հակասական և համառոտ տեղեկությունների ֆոնին: Խնդրի պարզաբանման առումով ամենից առաջ պետք է նշել, որ դեպի Արևելք արշավանքը իրականացվեց երկու խոշոր բանակներով, որոնցից մեկը և առավել խոշորը գլխավորում էր Զոմեթական Սրբազան կայսրության կայսր Կոնրադ III-ը, իսկ մյուսը՝ Ֆրանսիական թագավորության արքա Լյուդովիկոս VII-ը: Այս երկու բանակների թվաքանակների մասին տեղեկություններ հայտնող հեղինակներին պայմանականորեն կարելի է բաժանել երեք խմբի: Առաջին խումբը կազմում են դեպքերին ակնատես կամ գոնե ժամանակակից եվրոպական հեղինակները, որոնց տվյալները, քանի որ այս մարդիկ ակտիվ կերպով հետաքրքրված էին զարգացող իրադարձություններով, համարում են առավել արժանահավատ: Դժբախտաբար այս խմբում գտնվող հեղինակներից միայն Գիյոմ Տյուրացին է խոսում կոնկրետ թվերի մասին, այն դեպքում, երբ մնացած բոլոր հեղինակները ուղղակի սահմանափակվում են այս կամ այն կերպ իրենց զարմանք և հիացմունքը արտահայտելով քրիստոնյաների բանակի հսկայական թվակազմի վերաբերյալ՝ այս կամ այն կերպ արտահայտելով այն միտքը, որ դրանից առաջ նման մեծության բանակ չի եղել, երբ ուրիշ էին եղել բոլորը և «պատել ամեն ինչ»: Ինչ վերաբերվում է Գիյոմ Տյուրացուն, ապա, ըստ այս սթափ հեղինակի տեղեկությունների, Կոնրադ III-ի բանակում կային 70.000 ծանրազեն հեծյալներ. «...*չափված հետևակայինների, կանանց, երեխաների և թեթևազեն հեծյալների*», ընդ որում վերջինս քիչ անց ևս մեկ անգամ կրկնում է նույն տեղեկությունը 70.000 ծանրազեն հեծյալների մասին: Իր հերթին, խոսելով Լյուդովիկոս VII-ի բանակի մասին, ըստ նույն Գիյոմ Տյուրացու, այստեղ ևս. «...*հնարավոր էր հաշվել 70.000 ուժեղ և զրահապատ այլերի՝ այս անգամ ևս հաշվի չառած երկրորդական մարդկանց*», թեև քիչ հետո այս հեղինակը այնուհանդերձ հարկ է համարում ճշգրտել, որ Ֆրանսիական թագավորության արքայի բանակում «...*համեմատաբար ավելի քիչ բանակի զորք կար*»: Երկրորդ խումբը կազմված է բյուզանդական երկու հեղինակներից՝ դեպքերից որպես հատուկ անձ ակնատես Յովհաննես Կինամոսից և նկարագրվող իրադարձություններից միայն 8 տարի անց ծնված Նիկիտա Խոնիացուց: Այսպես, ըստ Յովհաննես Կինամոսի, հենց որ խաչակիրները մոտեցան Դանուբին, Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը գետանցման համար նրանց ամենայն անհրաժեշտ ուղարկեց, որից հետո. «...*իրամայեց գրագիրներին, մեծ բանակության կանգնելով գետի այս ու այն ափերին, զրանցել բոլոր նավերի բեռները: Գրագիրները, սակայն, հաշվելով մինչև 90 բյուր, հետագայում այլևս հաշվել կարողացան*»: Նիկիտա Խոնիացին ևս խոսում է նույն էպիզոդի մասին՝ զերծ մնալով, սակայն, կոնկրետ թիվ հայտնելուց ու իր հերթին ավելացնելով, որ. «...*զորքի բանակն այնքան անթիվ էր, որ այդ զորքը ի վերջո թողեցին և, հույսը կորցնելով որևէ հաջողության հասնելուց, վերադարձան իրենց բանին*»: Յետաքրքիր է, որ խաչակիրների հաշվարկի ենթարկելու էպիզոդի մասին հայտնվում է նաև Առաջին խմբին պատկանող պատմիչ Յեմուլդ Բոսաուեցին: Երրորդ խումբը ներկայացված է ասորի պատմիչներով, որոնք ևս շահագրգռված էին խաչակիրների հաջողություններով: Այսպես, դեպքերին ժամանակակիցներ Մար Սիմոնը հայտնում է, որ Կոնրադ III-ի բանակը կազմված է եղել 930.000, իսկ Լյուդովիկոս VII-ի բանակը՝ 600.000 ռազմիկից: Այս խմբին պատկանող Միքայել Ասորին, սակայն, ի տարբերություն Նախորդների, խոսում է այս բանակների անհամեմատ ավելի փոքր թվերի մասին և գնահատում է դրանք համապատասխանաբար 9.000 և 5.000 հոգու սահմաններում՝ միաժամանակ չզանալով ավելացնել, որ սրանցից զատ. «...*կային նաև այլ՝ այլաբեղունքից*»: Իր հերթին, Նախորդներից մի քանի տասնամյակ ավելի ուշ ապրած Մնանուն Եդեսիացին Կոնրադ III-ի բանակը գնահատում է 395.000, իսկ Լյուդովիկոս VII-ի բանակը՝ 100.000 ռազմիկների չափով: Եվ, վերջապես, դեպքերից դարձրելու հետո ապրած Բար-Յեբրեոսը խոսում է համապատասխանաբար 90.000 և 50.000 հոգու մասին: Վերոշարադրյալից կարելի է անել մի քանի կարևոր հետևություններ: Նախ, հաշվի առնելով ինչպես ռազմաքաղաքական վերլուծությունը, այնպես էլ հեղինակի անձը, ակնհայտ է, որ հավաստիության ունեն ամենից առաջ Գիյոմ Տյուրացու տեղեկությունները և, չնայած դրանք թվական առումով լրիվ չեն, սակայն Կոնրադ III-ի ու Լյուդովիկոս VII-ի բանակների թվակազմը համապատասխանաբար կարելի է գնահատել 90.000 և 60.000 ռազմիկների չափով: Այս առումով հետաքրքիր է, որ Յովհաննես Կինամոսը Կոնրադ III-ի բանակը հաշվում է «90 միլիարդ»-ի չափով, ընդ որում «միլիարդ» տերմինի նշանակությունը հունական գրական համակարգում որպես «10.000» թե «1.000» ընդունելու հարցը մինչև այժմ էլ վիճելի է և, եթե առավել տարածված է այն տեսակետը, որ այն հավասարազոր է «10.000»-ի ու համարժեք է հայկական «բյուր»-ին, ապա ինքս կողմնակից եմ այլ կարծիքի և համարում եմ, որ, համեմայն դեպս դեպքերի զգալի մեծամասնությունում ու հատկապես այս դեպքում այն հավասար է հենց «1.000»-ի, քանի որ հունական այբուբենը կազմված է 28 տառից և «միլիարդ» կամ «բյուր» տերմինով կամ նշանով այստեղ նկատի են ունենում ամենից առաջ հենց «1.000» թիվը: Այս

ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 10, այդ թվում Գրիգոր Երեցը) ուղեկցությամբ սկսեց շարժվել դեպի հարավ-արևելք՝ ի վերջո ճամբար զարկելով Ղորիլենի մոտակայքում։ Տեղեկանալով այդ մասին՝ Մասուդի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) սկսեց անսկսատ մոտենալ քրիստոնյաներին։

I փուլ – Հոկտեմբերի 26-ի առավոտյան քրիստոնյաների հեծելազորը, փորձելով ձեռնամարտում պարտության մատնել սեփական մարտակարգին մոտեցած հակառակորդին, անցավ հզոր հարձակման, ի պատասխան որի, սակայն, թշնամու հեծելազորը, չմոտենալով ձեռնամարտի մեջ և գերազանցելով հակառակորդին արագաշարժությամբ, նահանջեց ու պոկվեց վերջինիցս։ Արդյունքում քրիստոնյաների հեծելազորը հոգնեց, կորցրեց մարտակարգը և ի վերջո ստիպված կանգ առավ։

II փուլ – Իկոնիայի սուլթանության բանակը անցավ անակնկալ հակահարձակման և համառ մարտում ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին։ Քրիստոնյաների բանակի մնացորդը դժվարությամբ նահանջեց և պոկվեց հակառակորդից։

III փուլ – Կեսոբին Իկոնիայի սուլթանության բանակը մոտեցավ քրիստոնյաների ճամբարին և մանր հարձակումներով ու հզոր նետաձգությամբ ծանր կորուստներ պատճառեց հակառակորդին, ընդ որում անհաջողությամբ ավարտվեցին արտագրոհներ իրականացնելու բոլոր փորձերը։

IV փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին քրիստոնյաները սկսեցին նահանջել և, ենթարկվելով թշնամու բանակի մշտական հարձակումներին ու կրելով ծանր կորուստներ, ի վերջո ծանր պարտություն կրեցին, ընդ որում փոթաբանակ ուղեկիցների հետ միասին միայն Կոնրադ III-ին հաջողվեց համեմատաբար բարեհաջող հասնել Նիկիա։

Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցները՝ 60.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր։

3873. 1148 գարուն - ամառ - Գանձակի շրջակայք քաղաքի նոր կառավարիչ նշանակված Ռավվադի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց՝ փորձելով վերացնել բոչվոր թուրքմենների շրջանում տիրող ապստամբական տրամադրությունները։³⁸⁷³
3874. 1148 գարուն - Սեյիտեի շրջակայք Յադի-Բասանի գլխավորած Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց։³⁸⁷⁴
3875. 1148 հունիսի 18 - 20 - Սեյիտեի շրջակայք Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին և նահանջեցին։³⁸⁷⁵
3876. 1148 ամառ - Սոլեռոի շրջակայք Թեմուրտաշի գլխավորած Մարդինի Արտուխյանների եմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց։³⁸⁷⁶
3877. 1148 աշուն - Խոխանաբերդի ճ-մ (Արցախ, Մեծիրանք գավառ)։ Հասան Առանշահիկի բանակը (մոտ 500) հաղթեց Գրիգոր և Սմբատ Առանշահիկների բանակին (մոտ 500)։ Հաղթողները կորցրին մոտ 20, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Սմբատը։³⁸⁷⁷

առումով անչափ հատկանշական է, որ Հովհաննես Կիսամոսի «90 միրիադ»-ը որպես «90.000» է մեկնաբանում նաև հայտնի բյուզանդագետ Ֆ. Ուսպենսկին (տես՝ տես՝ Успенский Ф. И. "История Византийской империи", том 4, Москва 1997, стр. 165)։ Հատկանշական է, որ այս պարագայում Հովհաննես Կիսամոսի հայտնած տեղեկությունը լիովին համահունչ է դառնում Գիյոմ Տյուրացու և Բար-Յերբեոսի տեղեկությունների հետ, սակայն բանը միայն դրանով չի սահմանափակվում, քանզի այս պարագայում իր բացատրությունն են գտնում նաև ասորի հեղինակների տվյալները։ Այսպես, ամենից առաջ ակնհայտ է, որ ժամանակակից, բացառված չէ նաև իրար ծանոթ ասորի երկու հեղինակները՝ Մար Սիմոնը և Միթայել Ասորին, հայտնում են թվական առումով միմյանցից 100 անգամ տարբերվող տվյալներ։ Այս առումով կարծում եմ, որ երկու հեղինակների գլխին էլ չար կատակ է խաղացել այլ թվական տվյալների շարքում նրանց հասած տեղեկությունը, որը փոխանցվել է «միրիադ»-ի կիրառմամբ և ամենայն հավանականությամբ ստացվել է հունական աղբյուրներից։ Կարծում եմ, որ տաս անգամ, այսինքն «մեկ զոր պակասեցնելու» մեթոդով պետք է քննարկել Մար Սիմոնի տեղեկությունները, իսկ Միթայել Ասորու տվյալներն էլ, ընդհակառակը, անհրաժեշտ է 10 անգամ ավելացնել։ Այս առումով հատկանշական է, որ Բար-Յերբեոսի տվյալները իրականությանն ավելի մոտ են։ Ինչ վերաբերվում է Անանուն Եդեսիացուն, ապա, եթե այստեղ առկա չէ որևէ զրգական սխալ, քանի որ առկա և գրականորեն որոշակիորեն ոչ ստանդարտ «395.000» թիվը նման կասկածներ է հարուցում, ապա այս հեղինակն ուղղակի սխալվել է։ Այսպիսով՝ կարելի է վստահությամբ պնդել, որ խաչակրաց II արշավանքի հիմնական փուլին մասնակցել են մոտ 150.000 ամենատարբեր մակարդակի ռազմիկներ, որոնցից 90.000-ը՝ Կոնրադ III-ի և 60.000-ը՝ Լյուդովիկոս VII-ի բանակներում։ Միաժամանակ, կոնկրետ այս ճակատամարտի կապակցությամբ խաչակիրների թվաքանակը վերջնականապես պարզելիս պետք է նախ հաշվի առնել, որ այստեղ խոսքը վերաբերվում է միայն Կոնրադ III-ի բանակին, քանի որ Լյուդովիկոս VII-ի բանակը գտնվում էր ավելի հեռու ու այս իրադարձություններին անմիջական մասնակցություն չի բերել և, բացի այդ, արդեն Նիկիայում Կոնրադ III-ի բանակից առանձնացան 15.000 հեծյալներ, որպեսզի սեփական մակարդակի ռազմիկներ շարժվեն դեպի Պաղեստին։ Հաշվի առնելով, որ, ինչպես Կոնրադ III-ի մնացած բանակում, այնպես էլ այստեղ 3 հեծյալին բաժին էր ընկնում մեկ հետևակային, առանձնացված այս ուժերի ընդհանուր թիվը կարելի է սահմանել որպես 20.000։ Եվ այսպես, ընդհանրացնելով վերը շարադրվածը կարող ենք փաստել, որ քննարկվող ճակատամարտին իր մասնակցությունը բերած Հռոմեական Սրբազան կայսրության բանակը կազմել է 70.000 ռազմիկ։

¹⁰⁰ Այս մասին տես՝ Каждан А. П. "Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в 11-12 вв.", Ереван 1975, стр. 74, որտեղ էլ հեղինակը հղում է կատարում առայժմ ինձ անհասանելի Mon. Germ. Hist. Scriptores, t. XVI, p. 5 աղբյուրին։

3878. 1149 հունվար - Ամհոյի շրջակայքը Ղարա-Արսլանի գլխավորած Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁸⁷⁸
3879. 1149 գարուն - Եդեսիայի ճ-մ: Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 5.000) դարանը գցելով հաղթեց Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորությամբ քաղաքի շրջակայքն ասպատակող Եդեսիայի կոմսության բանակին (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁸⁷⁹
3880. 1149 հուլիսի 30 - Մաարաթայի ճ-մ (= Յագրայի ճ-մ) (= Ինարի ճ-մ) (Հալեպից մոտ 40 կմ հյուսիս-արևմուտք): Չանգյանների և Բուրյանների աթաբեկության միացյալ բանակը (մոտ 10.000, որից 6.000 հեծյալ) շրջապատեց Ռայմոնդ Պուատիեցու գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակին (մոտ 5.000, որից 4.000 հեծյալ, որոնցից 3.000 ասասիններ) և Ռեյնալդ Բեսունցու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 500), որոնք դիրքային անհավասար պայմաններում հարձակման անցան, սակայն ծանր պարտություն կրեցին: Հայերը կորցրին մոտ 450, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեցին նաև Ռայմոնդը և Ռեյնալդը, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁸⁸⁰
3881. 1149 սեպտեմբերի 11 - Մարաշի Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 700) այն բանից հետո, երբ ուխտադրժորեն հարձակվեց և ոչնչացրեց քաղաքից անվտանգ հեռանալու երաշխիք ստացած քրիստոնյաների կայազորին: Հայերը կորցրին մոտ 650, դաշնակիցը՝ մոտ 250, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁸⁸¹
3882. 1149 սեպտեմբեր - Գանձակի ճ-մ: Քաղաքի աշխարհագրորդ (մոտ 6.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) հաղթեցին սուլթանորդի Ջահր-Շահի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության առաջխաղացած բանակին (մոտ 6.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁸⁸²
3883. 1149 հոկտեմբեր - Գանձակը Ռավվադի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց քաղաքի ապստամբած աշխարհագրից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և, ասպատակելով շրջակայքը ու խուսափելով Քարթլիի թագավորության առաջխաղացած բանակից (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 15.000), նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:³⁸⁸³
3884. 1149 հոկտեմբեր - նոյեմբեր - Սերբական իշխանության տարածքը Մանուիլ I գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000, այդ թվում Կոնստանդին Անգեղը) գրավեց Սերբական իշխանության բանակից (մոտ 10.000) և, ստանալով հնազանդության երաշխիքներ, նահանջեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:³⁸⁸⁴
3885. 1149 նոյեմբեր - Հերբան ամրոցի ճ-մ (Արցախ, Կողթ գավառ): Գանձակից առաջխաղացած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Էլտկուզյանների աթաբեկության ապստամբած (մոտ 10.000) ու Գրիգոր Առանշահիկի (մոտ 1.000) միացյալ բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁸⁸⁵
3886. 1149 աշուն - Կարկառ ամրոցի շրջակայքը Ղարա-Արսլանի գլխավորած Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների էմիրության բանակը (մոտ 7.000) ասպատակեց:³⁸⁸⁶
3887. 1149 դեկտեմբերի 6 - 1150 հունվարի 6 - Գանձակը Էլտկուզի գլխավորությամբ Նախիջևանից առաջխաղացած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց քաղաքի աշխարհագրից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և ի վերջո, հասնելով փոխհամաձայնության, տիրեց վերջինիս: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 40 զինվոր:³⁸⁸⁷
3888. 1149 դեկտեմբեր - Տզնկեր ամրոցը Ղարա-Արսլանի գլխավորած Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով գրավեց Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 700) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (200): Հայերը կորցրին մոտ 180, դաշնակիցը՝ մոտ 650, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁸⁸⁸

3889. 1149 դեկտեմբեր – Քյահթայի, ինչպես նաև Կարկառ ու Յիսն-Մանսուր ամրոցի շրջակայքը Ղարա-Արսլանի գլխավորած Յիսն-Քեֆի Արտուխյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց³⁸⁸⁹:
3890. 1150 հունվարի կես – Թլպաշար ամրոցի ճ-մ: Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 5.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում Վասիլ և Շահան Պահլավունիները) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին ամրոցը պաշարած Իկոնիայի սուլթանության և Չանգյանների աթաբեկության միացյալ բանակին (մոտ 10.000): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁸⁹⁰
3891. 1150 մարտ – Յարու ամրոցը (Արցախ) Խաչենի թագավորության բանակը (մոտ 200) անակնկալ հարձակումով գրավեց Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁸⁹¹
3892. 1150 ամառ – Ղարա ամրոցը Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Մարդինի Արտուխյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 1.500, պարտվողները՝ մոտ 800 զինվոր:³⁸⁹²
3893. 1150 ամառ – Մարդինի շրջակայքը Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 25.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁸⁹³
3894. 1150 աշուն – Կարկառ ամրոցի ճ-մ: Մախ Բեսունեացու գլխավորությամբ ամրոցին օգնության շարժված Եդեսիայի կոմսության բանակը (մոտ 2.000, այդ թվում 500 հեծյալ), Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 800, այդ թվում Վասիլ Պահլավունին և Գրիգոր Քյահթեցին), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) փորձեցին անակնկալ հարձակվել Ղարա-Արսլանի գլխավորությամբ ամրոցի մոտ ճամբարած Արտուխյանների էմիրության բանակի (մոտ 3.000) վրա, սակայն պարտություն կրեցին: Յայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցները՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:³⁸⁹⁴ Վասիլ Պահլավունին ու Գրիգոր Քյահթեցին գերվեցին և, որպես փրկագին իրենց ազատությանը, Արտուխյաններին զիջեցին Կարկառ ու Յիսն-Մանսուր ամրոցները, ինչպես նաև Քյահթան՝ դրանց փոխարեն տիրույթներ ստանալով Ադճնիքում: Այս պայմաններում Ժուլին Կուրտունեացին Եդեսիայի կոմսության դեռևս իր տիրապետության տակ գտնվող մասը վաճառեց Բյուզանդական կայսրությանն և իր բանակի մնացորդով (200 հեծյալ) ուղղություն վերցրեց դեպի Անտիոք, սակայն ճանապարհին գերվեց և 8 տարի անց գերության մեջ էլ մահացավ: Եդեսիայի հռչակվեց Եդեսիայի գերված կոմսի որդի Ժուլինը:
3895. 1151 գարուն – Բեսունը, Այնթապը, Ազազը, ինչպես նաև Պարզման, Բեհեսնի, Ռաբան, Քաֆար-Տաք, Կյուրոս, Յադաս, Կեֆարյասա, Թեյ Խայիդ, Բուրջ ալ-Ռուսաս, Յիսն-Բիսիրֆուս և Նահր ալ-Ջաուզ ամրոցները (վերջին հինգը՝ Եդեսիայի մոտ) Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Ժուլին Կուրտունեացու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Եդեսիայի կոմսության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.900, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³⁸⁹⁵
3896. 1151 գարուն – Տյուքի ճ-մ: Նուր-Էդ-Դինի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակին (մոտ 5.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000), մտավ քաղաք, սակայն ավարով նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁸⁹⁶
3897. 1151 գարուն – Թլպաշար ամրոցը Մասուդի, Նուր-Էդ-Դինի և Ղարա-Արսլանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության, Չանգյանների աթաբեկության ու Արտուխյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Ժուլին Կուրտունեացու գլխավորած Եդեսիայի կոմսության բանակից (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:³⁸⁹⁷
3898. 1151 ամառ – Թլպաշար ամրոցի շրջակայքը Մասուդի, Նուր-Էդ-Դինի և Ղարա-Արսլանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության, Չանգյանների աթաբեկության ու Արտուխյանների էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁸⁹⁸
3899. 1151 ամառ – Թլպաշար ամրոց-Անտիոք, հետ մղելով Մասուդի, Նուր-Էդ-Դինի և Ղարա-Արսլանի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության, Չանգյանների աթաբեկության ու Արտուխյանների էմիրության միացյալ բանակի (մոտ 30.000) հարձակումները, Բալդուին III-

ի և ժուլին Կուրտունեացու գլխավորությամբ մարտերով շարժվեցին Եդեսիայի կոմսության, Անտիոքի դքսության, ինչպես նաև Երուսաղեմի թագավորության միացյալ բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500), այն բանից հետո, երբ այլևս անհնար համարելով սեփական ուժերով դիմադրության հետագա շարունակումը, ժուլին Կուրտունեացին Բաղդուին III-ի համաձայնությամբ Թլպաշար ամրոցը և կոմսության այլ տարածքներ վաճառեց Բյուզանդական կայսրությանը ու բնակչության հիմնական մասի հետ սկսեց հեռանալ Երուսաղեմի թագավորության տարածք: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր: Եդեսիայի կոմսությունը ոչնչացավ:³⁸⁹⁹

3900. 1151 ամառ - Շորոտ ամրոցը (Սյունիք, Ձորք գավառ) հարավ-արևմուտքից Խաչենի թագավորության տարածք ներխուժած ու անկանոն հարվածների ենթարկվող Էլտկուզյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Խաչենի թագավորության բանակից (մոտ 700) և, ավերելով այն, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁹⁰⁰
3901. 1151 ամառ - Ամիրի շոքակայքը Թեմուրտաշի գլխավորած Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ փորձելով հնազանդեցնել Ինայանների Էմիրությանը:³⁹⁰¹
3902. 1151 աշուն - Ամիրի շոքակայքը Թեմուրտաշի գլխավորած Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ փորձելով հնազանդեցնել Ինայանների Էմիրությանը:³⁹⁰²
3903. 1151 աշուն - Կեսարիան և Ճամնդավ ամրոցը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Մելիտեի և Սեբաստիայի Դանիշմանյանների Էմիրության միացյալ բանակից (մոտ ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁹⁰³
3904. 1151 աշուն - Թի-Համտուն ամրոցի ճ-մ: Թորոս Ռուբինյանի, բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 7.000): Հայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁹⁰⁴
3905. 1151 աշուն - Աղանան, Մամեստիան և Սիսը Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 7.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 700)՝ գերելով նահանգի Բյուզանդական կայսրության դուքս Թորոս Բարձրաբերդցուն: Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁹⁰⁵
3906. 1152 հունիսի կես - հուլիսի 12 - Թլպաշար ամրոցը Իկոնիայի սուլթանության, Չանգյանների աթաբեկության և Արտուխյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո մտավ Սամոսատ, Պիր, Տուրք, ինչպես նաև Զեֆարսուտ (վերջինը՝ Կիլիկիա, Կյուրոս գավառ), Արևանդան և Բաբուլա ամրոցներ: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁹⁰⁶ Սրանով Եդեսիայի կոմսերի ժառանգությունը վերջնականապես բաշխվեց հաղթողների միջև, երբ Այնթապը, Մարաշը, Զեսունը, ինչպես նաև Թլպաշար, Պարզման, Ռաբան և Բեհեսնի ամրոցները անցան Իկոնիայի սուլթանությանը, Զյաիթան, ինչպես նաև Կարկառ ու Հիսն-Մանսուր ամրոցները՝ Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրությանը, Պիրը, Սամոսատը, ինչպես նաև Զեֆարսուտ և Կյուրոս ամրոցները՝ Մարդինի Արտուխյանների Էմիրությանը, իսկ Ազազ ամրոցն ու մնացած ամրացված կետերը՝ Չանգյանների աթաբեկությանը, ընդ որում շուտով Մարդինի Արտուխյանների Էմիրությունը Պիրն ու Զեֆարսուտ և Կյուրոս ամրոցները վաճառեց Իկոնիայի սուլթանությանը, իսկ Սամոսատը՝ Չանգյանների աթաբեկությանը:
3907. 1152 հունիսի վերջ - հուլիսի կես - Սեբաստիայի շոքակայքը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ ստիպելով հրաժարվել Մելիտեի տիրակալների աջակցելու մտքից:³⁹⁰⁷
3908. 1152 հունիսի վերջ - հուլիս - Կապարոզկիան Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁹⁰⁸
3909. 1152 հուլիսի 24 - հուլիսի վերջ - Մելիտեի շոքակայքը Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁹⁰⁹

«Լինելով բաջարի պատերազմող՝ Թորոսը ոչ միայն տիրացավ իր հայրենի ժառանգությանը, այլև տեր դարձավ իր նախնիների ունեցածից շատ ավելի բերդերի ու բաղաբների»

Գրիգոր Երեց

Անդրոնիկոս Կոմնենոսի և Թեոդորոս Կոնստանտինոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (12.000) ծովից ներխուժեց Կիլիկիա, ընդ որում մինչ այդ պաշտոնական Կոստանդնուպոլսի իրականացրած պառակտիչ գործունեության արդյունքում շատ իշխաններ լքեցին Թորոս Ռուբինյանին, իսկ Օշին ու Սմբատ Յեթումյանները, ինչպես նաև Թորոս, Վասիլ, Տիգրան և Դերենիկ Բարձրաբերդցիներն էլ իրենց բանակներով (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) միացան կայսերական բանակին։ Այս պայմաններում հակառակորդը շարունակեց առաջխաղացումը և պաշարեց Մամեստիան, որտեղ ամրացած Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 4.000) անցավ ամուր պաշտպանության։

I փուլ – Հայկական բանակը հետ մղեց թշնամու գրոհները, որից հետո Թորոսը փորձեց հաշտության բանակցություններ սկսել, սակայն գոռոզ Անդրոնիկոսը ընդհատեց դրանք և սպառնաց իր հետ բերած Թորոսի հոր շղթաներով վերջինիս ևս հոր նման տանել Կոստանդնուպոլիս։

II փուլ – Անձրևոտ և մուր մի գիշեր Հայկական բանակը դուրս եկավ քաղաքից և անակնկալ հարձակումով գլխովին ջախջախեց թշնամու բանակին։ Այս ընթացքում մենամարտում հանդիպեցին Թորոսն ու Անդրոնիկոսը, երբ վերջինս հաջողացրեց ուժեղ հարված հասցնել Ռուբինյաց իշխանին, սակայն Թորոսի որակյալ զրահավորումը փրկեց նրան, ինչից հետո Անդրոնիկոսը դիմեց փախուստի և հետագայում ապաստանեց Անտիոքում։ Սրան հակառակ՝ Սմբատ Յեթումյանը, Դերենիկ Բարձրաբերդցին ու Թեոդորոս Կոնստանտինոսը սպանվեցին, իսկ թշնամու բանակի մնացած հրամանատարները ու բազում այլ ռազմիկներ գերվեցին։

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 9.000 զինվոր, որոնցից 4.201 սպանված։ Օշին Յեթումյանը, ինչպես նաև Թորոս, Վասիլ և Տիգրան Բարձրաբերդցիները, հնազանդության երաշխիքներ տալով Ռուբինյան իշխանին, ազատ արձակվեցին։

3911. 1152 աշուն – Տարսունը Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500)։ Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր։³⁹¹¹

3912. 1153 մայիսի սկիզբ – Աֆիս ամրոցը (Հալեպից մոտ 40 կմ հյուսիս-արևելք) Նուր-Էդ-Դինի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Անտիոքի դքսության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200)։ Հայերը կորցրին մոտ 180, դաշնակիցը՝ մոտ 220, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր։³⁹¹²

3913. 1154 գարուն – Ասիի ճ-մ։ Զարթլի թագավորության բանակը (մոտ 15.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000), ինչպես նաև Շադդադյանների Էմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեցին Սալդուխի գլխավորած Սալդուխյանների և Մանկուհակյանների Էմիրությունների միացյալ բանակին (մոտ 10.000)։ Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր։ Սալդուխը գերվեց և միայն խոշոր փրկագնի դիմաց ազատ արձակվեց։³⁹¹³

3914. 1154 ապրիլ - մայիս – Մամեստիան և Անարզաբան Իկոնիայի սուլթանության ու Սեբաստիայի Դանիշմանյանների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 50.000) չգրավեց Ռուբինյանների իշխանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և նահանջեց։ Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր։³⁹¹⁴

3915. 1154 ապրիլ – Սիցիլիայի ծովամարտ։ Սիցիլիայի թագավորության նավատորմը (մոտ 30 նավ) հաղթեց Կոնստանդին Անգելի և նրա եղբայր Նիկողայոսի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 10 նավ) ու գերեց Կոնստանդինին։ Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր, մոտ 5 նավ, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր։³⁹¹⁵

3916. 1154 մայիսի կես - Դարպասակ ամրոցի ճ-մ: Ստեփանե Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 1.000), ինչպես նաև մեծ մագիստրոս Ռայմոնդ Դ'Բուլայի գլխավորած Հիվանդախնամների օրդենը (մոտ 1.000) դարակը գցեցին և ջախջախեցին Յաղուբի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակին (3.000), ընդ որում Ստեփանեն մարտադաշտում հանդիպեց Յաղուբին ու հեծյալ նիզակամարտում սպանեց նրան: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 2.900 զինվոր:³⁹¹⁶
3917. 1154 օգոստոս - Ասկայոնի ճ-մ: Կահիրեից փախուստի դիմած և Դամասկոսում ապաստանել փորձող Նախկին վեզիր Աբբասի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակը (մոտ 4.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (3.000, այդ թվում Գայմազ Հայը) սկզբում հաղթեցին Կուսի Նահանգապետ Թալայի իբն Ռուզգիբե Հայի, նրա որդի Ռուզգիբի և եղբայր Պետրոսի հրամանով իրենց հետապնդող Ֆաթիմյանների խալիֆության կառավարական բանակին (մոտ 7.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 700), սակայն ի վերջո պարտություն կրեցին: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Գազազը, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր, պարտվողները, ընդհանուր առմամբ կորցրին 5.000 զինվոր, որից հայերը՝ մոտ 500 զինվոր:³⁹¹⁷ Արդյունքում Ալ-Ֆաիզը հռչակվեց Ֆաթիմյանների խալիֆ, Թալայի իբն Ռուզգիբե Հայը դարձավ վեզիր, իսկ նրա որդին Նշանակվեց բանակի հրամանատար և գլխավոր դատավոր: Արդյունքում Ռուզգիբեները իրենց ձեռքում կենտրոնացրին Ֆաթիմյանների խալիֆության փաստացի կառավարումը Թալայի իբն Ռուզգիբե Հայը դարձավ վեզիր, իսկ նրա որդին Նշանակվեց բանակի հրամանատար և գլխավոր դատավոր: Արդյունքում Ռուզգիբեները, ալ-Ֆայեզի խնամակալի դերում իրենց ձեռքում կենտրոնացրին Ֆաթիմյանների խալիֆության փաստացի կառավարումը: Դրանից հետո առաջիկա մի քանի տարում, ինչպես արժանահիշատակ Պետրոս Հայի ժամանակ եղավ, Ֆաթիմյանների խալիֆությունում քառսը վերացավ և հայերի խելամիտ կառավարման պարագայում երկիրն աստիճանաբար սկսեց ուղղել մեջքը:
3918. 1155 հունվար - Պիրո, Այնթապ, Մարաշ, Զեսունը, ինչպես նաև Թլապաշար, Ըռասաս, Կյուրոս, Արևանդան, Պարզման, Բեհեսնի, Բերդուս, Ռաբան ու Ընկուզեկ ամրոցները (վերջինը՝ Կիլիկիա, Ընկուզուտ գավառ) Նուր-Էդ-Դինի, Ստեփանե Ռուբինյանի և մեծ մագիստրոս Ռայմոն Դ'Բուլայի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության (մոտ 50.000) ու Ռուբինյանների (մոտ 10.000) միացյալ բանակը, ինչպես նաև Հիվանդախնամների օրդենը (մոտ 1.000) գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁹¹⁸ Շուտով կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Պարզման, Բեհեսնի, Բերդուս և Ռաբան ամրոցները, ինչպես նաև Զեսունը Մարաշը և Այնթապը վերադարձվեցին Իկոնիայի սուլթանությանը, Թլապաշար, Ըռասաս, Կյուրոս ու Արևանդան ամրոցները անցան Ռուբինյաններին, իսկ Պիրո ընկավ Չանգյանների աթաբեկության տիրապետության տակ:
3919. 1155 մարտ - Զեյիուն գավառը Յաղի-Բասանի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց, սակայն, խուսափելով Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության առաջխաղացած բանակից (մոտ 30.000), ի վերջո հաշտություն կնքելով, Նահանջեց:³⁹¹⁹
3920. 1155 մայիսի կես - մայիսի 24 - Թի-Համտուն ամրոցը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Ռուբինյանների իշխանության բանակից (մոտ 1.000) և, ձիերի մեջ բռնկված համաճարակի պատճառով կորցնելով դրանց մեծ մասը, Նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁹²⁰
3921. 1155 մայիսի կես - մայիսի վերջ - Կապարոզկիայի արևմուտքը Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց՝ ստիպելով Իկոնիայի սուլթանությանը ի վերջո հետ քաշել սեփական բանակը Ռուբինյանների իշխանության տարածքից:³⁹²¹
3922. 1155 ամառ¹⁰¹ - Տալսոնի ճ-մ: Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց Միքայել Բրանասի գլխավորությամբ Կիպրոսից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³⁹²²

¹⁰¹ Այս իրադարձության թվականը խիստ մոտավոր է, սակայն դեպքերի ընդհանուր զարգացման տրամաբանությունը հիմք է տալիս հավանական համարել հենց այս թվականը:

3923. 1155 ամառ – Անսի Ծ-Մ: Գրիգոր Պահլավունու գլխավորած Անսի բանակը (6.000), աջակցելով գահակալական պայքար սկսած Փատլունին, հաղթեց Շադդադի գլխավորած Շադդադյանների էմիրության բանակին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր: Արդյունքում Շադդադը դիմեց փախուստի և ապաստանեց Ֆաթիմյանների խալիֆությունում, իսկ Շադդադյանների էմիրության էմիր հռչակվեց Փատլունը:³⁹²³

3924. 1155 աշուն – Բուկ ամրոցի Ծ-Մ (Արևելյան Իտալիա, Բարիի մոտ)³⁹²⁴

Հովհաննես Դուկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում ֆրանսիացիներ, իտալացիներ, գերմանացիներ, վրացիներ և ալաններ¹⁰²) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները¹⁰³ (մոտ 500, այդ թվում Հովհաննես Անգեղը) պատրաստվեցին պաշարել ամրոցը Սիցիլիայի թագավորության բանակից (մոտ 500):

I փուլ – Ամրոցի կայազորը անակնկալ հարձակվեց Հովհաննես Դուկասի գլխավորությամբ ամրոցին մոտեցող կայսերական բանակի առաջապահի վրա, սակայն կարճ մարտից հետո հետ մղվեց: Դրանից հետո կայսերական հիմնական բանակը ճամբարեց ամրոցի մոտ և սկսեց վերջինիս պաշարումը:

II փուլ – Հաջորդ օրը կայսերական բանակը անցավ գրոհի, սակայն ողջ օրը տևած համառ մարտում որևէ հաջողության չհասավ:

III փուլ – Մի քանի օր անց Սիցիլիայի թագավորության հիմնական բանակը (մոտ 40.000) մոտեցավ կայսերական բանակին, որից հետո հաջորդ օրը կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում կայսերական բանակը զգալի ուժեր տեղադրեց դարաններում:

IV փուլ – Սիցիլիայի թագավորության բանակը անցավ հարձակման, որի արդյունքում բռնկվեց և մինչև կեսօր շարունակվեց համառ մարտ:

V փուլ – Տեսնելով, որ յուրայինները սկսում են նահանջել, Հովհաննես Դուկասի գլխավորած ջոկատը հզոր հարված հասցրեց կենտրոնում՝ շփոթի և վերջնական փախուստի մատնելով հակառակորդի բանակին:

VI փուլ – Կայսերական բանակը հետապնդեց Սիցիլիայի թագավորության բանակին, որից հետո վերադարձավ և շարունակեց ամրոցի պաշարումը: Հակառակորդի բանակը կորցրեց 300 հեծյալ և մեծաթիվ հետևակայիններ:

VII փուլ – Կայսերական բանակը անցավ գրոհի և գրավեց ամրոցը:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Շուտով կամավոր կերպով Հովհաննես Դուկասի իշխանությունն ընդունեցին նաև Մոնտոպոլիսն ու Ռավեննան:

3925. 1155 աշուն – Պոլիսիական և Սոլիսան (Իտալիայի արևելք, Տերենտի մոտ) Հովհաննես Դուկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 36.000, այդ թվում ֆրանսիացիներ, իտալացիներ, գերմանացիներ, վրացիներ և ալաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 480, այդ թվում Հովհաննես Անգեղը) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Սիցիլիայի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁹²⁵

3926. 1155 աշուն – Սագավորայի Ծ-Մ (Արևելյան Իտալիա, Բարիի մոտ)³⁹²⁶

Հովհաննես Դուկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 35.000, այդ թվում ֆրանսիացիներ, իտալացիներ, գերմանացիներ, վրացիներ և ալաններ)

¹⁰² Այս և հետագա իրադարձություններում ամենայն հավանականությամբ հենց ալաններին նկատի ունի Հովհաննես Կինամոսը, երբ խոսում է «մասագետներ»-ի մասին:

¹⁰³ Այն հետևությանը, որ 1155-1156 թվականներին Իտալիայում մարտական գործողություններ իրականացնող Բյուզանդական կայսրության բանակի կազմում եղել են Հայ ռազմիկները, ինձ բերել է հետևյալը: Նախ, որպես Բյուզանդական կայսրության բանակի հրամանատարներից մեկը հիշատակվում է Հովհաննես Անգեղը, որը բնականաբար չէր կարող միայնակ լինել: Հետո, նկարագրվող իրադարձություններում հիշատակվում է «իբերներ»-ը, այսինքն՝ վրացիները, իսկ ավելի կոնկրետ՝ Քարթլիի թագավորության հպատակները, իսկ սրանց թվում արդեն իսկ, անկասկած, կարող էին լինել հայեր: Իր հերթին պետք է հաշվի առնել, որ կայսերական զրական ավանդույթում «իբերներ» տերմինով հաճախ կոչում էին նաև երբեմնի Իբերիայի բանակաթեմի ընկիչներին, ընդ որում այս բանակաթեմն ընդգրկում էր պատմական Հայաստանի Տաթևի նահանգը, Գուգարքի արևմուտքը և Բարձր Հայքի որոշ շրջաններ:

և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 450, այդ թվում Հովհաննես Անգեղը) մոտեցան Սիցիլիայի թագավորության բանակին (մոտ 25.000):

I փուլ – Սիցիլիայի թագավորության բանակը հարձակվեց մարտադաշտին մոտեցող կայսերական հիմնական բանակի առաջապահի վրա և ստիպեց վերջինիս նահանջել:

II փուլ – Մարտադաշտին մոտեցած կայսերական բանակի հիմնական ուժերը մտան մարտի մեջ և փախուստի մատնեցին թշնամու բանակին:

III փուլ – Չարգացնելով հաջողությունը՝ կայսերական բանակը առանց լուրջ դիմադրության հանդիպելու գրավեց Մագալյան:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:

3927. 1155 աշուն – Տերենտի ճ-մ: Հովհաննես Դուկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում ֆրանսիացիներ, իտալացիներ, գերմանացիներ, վրացիներ և ալաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 400, այդ թվում Հովհաննես Անգեղը) հաղթեցին Սիցիլիայի թագավորության բանակին (մոտ 7.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁹²⁷

3928. 1155 աշուն – Սոնտալյան (Իտալիայի արևելք, Տերենտի մոտ) Հովհաննես Դուկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 29.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 380, այդ թվում Հովհաննես Անգեղը) 10 օրում գրավեցին Սիցիլիայի թագավորության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:³⁹²⁸

3929. 1155 աշուն – Սոնտալյայի ճ-մ: Հովհաննես Դուկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 28.000, այդ թվում ֆրանսիացիներ, իտալացիներ, գերմանացիներ, վրացիներ և ալաններ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 360, այդ թվում Հովհաննես Անգեղը) հաղթեցին քաղաքին մոտեցող, սակայն նրա անկման լուրը ստանալուց հետո նահանջող Սիցիլիայի թագավորության բանակին (մոտ 7.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր, որոնց թվում 100 գերի:³⁹²⁹

3930. 1155 աշուն – Գաստոն ամրոցը Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁹³⁰

3931. 1155 դեկտեմբեր – Գաստոն ամրոցի ճ-մ: Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Ռեյնալդ Շատինաացու գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակին (մոտ 7.000) և ստիպեց նահանջել: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁹³¹ Շուտով, սակայն, Գաստոնը, ինչպես նաև Պադրաս և Կյուրոս ամրոցները Թորոսը նվիրեց Տաճարականների օրդենին, որը դրա փոխարեն պարտավորվեց ռազմական օժանդակություն ցույց տալ Ռուբինյանց իշխանին:

3932. 1156 գարուն – Մամեստիան Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Թոռնիկ Մամիկոնյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակից (մոտ 1.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁹³²

3933. 1156 ապրիլի կես - մայիսի 28 – Բոհլնդգիլի ճ-մ³⁹³³

Հովհաննես Դուկասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 25.000, այդ թվում ֆրանսիացիներ, իտալացիներ, գերմանացիներ, վրացիներ և ալաններ, 14 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 350, այդ թվում Հովհաննես Անգեղը), առանց մարտերի մտնելով Օսոնիա, պաշարեցին քաղաքը Սիցիլիայի թագավորության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ – Ապրիլի կեսին քաղաքի կայազորը մանր հարձակումներ գործեց քաղաքը պաշարողների վրա, սակայն դրանք որևէ եական արդյունքի չհանգեցրին:

II փուլ – Ապրիլի վերջին կայսերական բանակը սկսեց քաղաքի պարիսպներին հարվածել քարանետներով, իսկ որոշ ժամանակ անց էլ հարվածի տակ առավ բուն քաղաքը: Արդյունքում քաղաքի բնակիչները ապստամբեցին, անցան կայսերական բանակի

կողմը և քաղաք թողեցին պաշարողներին, իսկ Սիցիլիայի թագավորության կայազորը ապաստանեց միջնաբերդում:

III փուլ – Մայիսի սկզբին Սիցիլիայի թագավորության նավատորմը (մոտ 70 նավ) մոտեցավ քաղաքին և փորձեց նավահանգիստ մտնել, սակայն արդեն նավահանգստում, ընկնելով Հովհաննես Դուկասի բանակի ցամաքային ու ծովային ուժերի համակցված հարվածի տակ, անկանոն փախուստի դիմեց՝ կորցնելով 4 նավ և 2.000 զինվոր:

IV փուլ – Հովհաննես Դուկասի բանակին հաջողվեց փլել միջնաբերդի պարսպի մի հատվածը և, հետ մղելով հակառակորդի արտագրոհը, անցնել հակագրոհի ու գրավել աշտարակներից մի բանիսը, թեև դրանք ի վերջո փլվեցին և արդյունքում հարձակվողները այնուհանդերձ նահանջեցին: Այդ ընթացքում Վիլիելմ I-ի գլխավորած Սիցիլիայի թագավորության մի խոշոր բանակ (մոտ 50.000) սկսեց մոտենալ քաղաքին, իսկ դաշնակիցներից շատերն էլ լքեցին Հովհաննես Դուկասին:

V փուլ – Մայիսի երկրորդ կեսին, տեղեկանալով, որ թշնամին ցամաքից մոտենում է, կայսերական հեծելազորի մի ջոկատ անցավ հակառակորդի թիկունք և, անակնկալ հարվածով ծանր կորուստներ պատճառելով Սիցիլիայի թագավորության բանակի վերջապահին, վերադարձավ քաղաքի մոտ: Շուտով, սակայն, հակառակորդի հիմնական բանակը վերջնականապես մոտեցավ քաղաքին և մայիսի 27-ին տեղավորվեց կայսերական բանակի հարևանությամբ:

VI փուլ – Մայիսի 28-ին կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, որից հետո բռնկվեց և բավականին երկար շարունակվեց համառ մարտ: Ի վերջո, սակայն, Սիցիլիայի թագավորության բանակը ծանր պարտության ու փախուստի մատնեց թշնամուն: Հովհաննես Դուկասը գերվեց, իսկ նրա բանակի մնացորդները ապաստանեցին քաղաքում:

VII փուլ – Սիցիլիայի թագավորության բանակը պաշարեց քաղաքը և ստիպեց այնտեղ ապաստանածներին հանձնվել:

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 18.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Արդյունքում Բյուզանդական կայսրությունը կորցրեց այն ամենը, ինչ ձեռք էր բերել Ալեքսինյան թերակղզում: Ստեղծված պայմաններում շուտով սկիզբ առան բանակցություններ և կնքվեց հաշտություն, որի արդյունքում Բյուզանդական կայսրությունը վերջնականապես հրաժարվեց Իտալիայի նկատմամբ ունեցած որևէ հավակնությունից:

3934. 1156 զարուն – Մառաշը Ստեփանե Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ հարձակումով գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, նահանջեց՝ հետը տանելով քաղաքի բնակչությանը: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁹³⁴

3935. 1156 ամառ¹⁰⁴ – Տարսունի ճ-մ: Թորոս Ռուբինյանի (մոտ 3.000) ու Ռեյնալդ Շատիոնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության (մոտ 3.000) միացյալ բանակը հաղթեց Անդրոնիկոս-Թորոս Կատակոլոնի գլխավորությամբ Կիպրոսից արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ 3.000 զինվոր: Գերվեց նաև Անդրոնիկոսը, որը ազատություն ստացավ միայն խոշոր փրկագնի դիմաց, որը Թորոսը ամբողջությամբ բաժանեց իր ռազմիկներին:³⁹³⁵

3936. 1157 զարուն – Կիպրոսի ճ-մ³⁹³⁶

Մլեհ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների (մոտ 5.000) և Ռեյնալդ Շատիոնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը ափ իջավ կղզում: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Միքայել Բրանասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 8.000) շարժվեց վերջինիս ուղղությամբ:

I փուլ – Ռուբինյանների իշխանության և Անտիոքի դքսության միացյալ բանակը հաղթեց հարձակման անցած Բյուզանդական կայսրության բանակի մի մասին:

¹⁰⁴ Այս իրադարձության թվականը խիստ մոտավոր է, սակայն դեպքերի ընդհանուր զարգացման տրամաբանությունը հիմք է տալիս հավանական համարել հենց այս թվականը:

II փուլ – Մի քանի օր անց Ռուբինյանների իշխանության և Անտիոքի դքսության միացյալ բանակը հաղթեց նաև Նիկոսիայից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության հիմնական բանակին՝ գերելով Միքայել Բրանսսին:

III փուլ – Ռուբինյանների իշխանության և Անտիոքի դքսության միացյալ բանակը, օգտվելով որևէ կազմակերպված դիմադրության բացակայությունից, ասպատակեց կղզին ու ձեռք բերած հսկայական ավարով վերադարձավ ելման դիրքեր:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:

3937. 1157 մարտ – Ջեյհուն գավառը Յադի-Բասանի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց դեպի Լարիսա:³⁹³⁷
3938. 1157 ապրիլ – Կոկիսունը, Զեսունը, ինչպես նաև Բեհեսնի և Բերդուս ամրոցները Ստեփանե Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500): Հայերը կորցրին մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁹³⁸
3939. 1157 ապրիլ – Ջեյհուն գավառը և Լարիսայի շրջակայքը Ստեփանե Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁹³⁹
3940. 1157 մայիս – Ջեյհուն գավառը և Լարիսայի շրջակայքը Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց, որից հետո Դանիշմանյանների էմիրության հետ կնքվեց հաշտություն:³⁹⁴⁰
3941. 1157 ամառ – Կոկիսունը, Զեսունը, ինչպես նաև Բեհեսնի և Բերդուս ամրոցները Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց Ռուբինյանների իշխանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500), սակայն շուտով կնքվեց հաշտություն, որի արդյունքում Կոկիսունը մնաց Ռուբինյաններին, իսկ Զեսունը, ինչպես նաև Բերդուս և Բեհեսնի ամրոցներն անցան Իկոնիայի սուլթանությանը:³⁹⁴¹
3942. 1157 հուլիսի սկիզբ – Նախիջևանի ճ-մ: Մուհամմեդ իբն Մահմուդի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) հաղթեց Էլտկուզի գլխավորած Էլտկուզյանների աթաբեկության (մոտ 40.000), Խաչենի թագավորության (մոտ 10.000), ինչպես նաև Արաբական խալիֆոսության (3.000) միացյալ բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 25.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³⁹⁴²
3943. 1157 հուլիսի կես – Սեդրիկ Սելջուկյան սուլթանության բանակը (մոտ 75.000) գրավեց Խաչենի թագավորության կայազորից (մոտ 1.000) և, ավերելով այն, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Էլտկուզյանների աթաբեկությունը և Խաչենի թագավորությունը կրկին հնազանդվեցին Սելջուկյան սուլթանությանը:³⁹⁴³
3944. 1157 օգոստոս – Արշարունիքը Գեորգի III-ի գլխավորած Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁹⁴⁴
3945. 1157 աշուն – Սարաշը Ստեփանե Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 5.000) չգրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:³⁹⁴⁵
3946. 1157 աշուն – Շելզադ ամրոցը Թիերի Էլզասցու գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության (մոտ 5.000) և Թորոս Ռուբինյանի (մոտ 5.000) միացյալ բանակը գրավեց Չանգյանների աթաբեկության բանակից (մոտ 1.000), որից հետո առանց մարտերի մտավ Խարիս: Ամրոցն ու քաղաքը անցան Երուսաղեմի թագավորությանը: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:³⁹⁴⁶
3947. 1158 գարուն – Այնթապը Նուր-Էդ-Դինի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 30.000) սովի միջոցով գրավեց Ռուբինյանների իշխանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500), հետո մտավ Թյալաշար ամրոց, սակայն ի վերջո նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:³⁹⁴⁷
3948. 1159 նոյեմբեր – Տարսունը, Ադանան, Մամեստիան և Անարգաբան Մանուիլ I-ի գլխավորությամբ Պամֆիլիայից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (80.000, այդ թվում Թեոդորոս Բատացեսը) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Ռուբինյանների իշխանության բանակից (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:

Թորոս Ռուբինյանը իր հիմնական ուժերով նահանջեց դեպի հյուսիս և ամրացավ Բարձրաբերդի շրջակայքում:³⁹⁴⁸

3949. 1159 նոյեմբեր - Բարձրաբերդի ճ-մ: Ամուր դիրքեր գրաված Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության առաջխաղացած բանակին (մոտ 15.000) և գերեց նրա առաջնորդներին: Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³⁹⁴⁹
3950. 1159 դեկտեմբեր - Հայեայր Մանուիլ I-ի և Ռեյնալդ Շատիոնցու գլխավորությամբ Անտիոքից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության (80.000, այդ թվում Թեոդորոս Բատացեյը) և Անտիոքի դքսության (մոտ 10.000), ինչպես նաև Ռուբինյանների իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը պաշարեց Չանգյանների աթաբեկության բանակից (մոտ 2.000), սակայն, ենթարկվելով, Չանգյանների աթաբեկության, ինչպես նաև Իկոնիայի սուլթանության միացյալ բանակի (մոտ 40.000) անկանոն հարվածներին, ի վերջո նահանջեց Անտիոք, որտեղից Մանուիլ I-ը իր բանակով հեռացավ Կոստանդնուպոլիս: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ 12.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁹⁵⁰
3951. 1160 գարուն - Տարսուր, Աղանան, Մամեստիան և Սոյեն, ինչպես նաև Լուլուա ամրոցը Թորոս և Մլեհ Ռուբինյանների (մոտ 30.000), ինչպես նաև Չանգյանների աթաբեկության (մոտ 3.000) միացյալ բանակը գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁹⁵¹
3952. 1160 գարուն - Եղեսիան, Խառանդ և Ռաքքան Հալեպի Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁹⁵²
3953. 1160 ամառ - Քեսունը, Մարաշը, ինչպես նաև Ռաքան ու Բեհեսնի ամրոցները Նուր-Էդ-Դինի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) և քաղաքների Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) ու նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁹⁵³
3954. 1160 նոյեմբեր - Մարաշի և Այնթապի շրջակայքը Ռեյնալդ Շատիոնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության բանակը (1.000, որից 125 հեծյալ) ասպատակեց:³⁹⁵⁴
3955. 1160 նոյեմբեր - Արևանդան ամրոցի ճ-մ: Չանգյանների աթաբեկության բանակը (10.000) պարտության մատնեց Ռեյնալդ Շատիոնացու գլխավորած Անտիոքի դքսության նահանջող բանակին (1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 200 զինվոր, պարտվողները՝ 400 սպանված, 30 գերի, որոնց թվում գերվեց նաև Ռեյնալդը:³⁹⁵⁵
3956. 1160 դեկտեմբեր - Անտիոք մտած Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 15.000) Անտիոքի դուքս հռչակեց Բոհեմունդ Պուատիեցուն:³⁹⁵⁶
3957. 1161 գարուն - Պաղրասի շրջակայքը Անտիոքի դքսության բանակը (1.000) ասպատակեց՝ վերացնելով տեղում գործող ավազակներին:³⁹⁵⁷
3958. 1161 ապրիլ - Կարինի ճ-մ: Գեորգի III-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ջախջախեցին Սալդուխի գլխավորած Սալդուխյանների և Մանկուչակյանների Էմիրությունների միացյալ բանակին (15.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ 10.000 զինվոր: Սալդուխը գերվեց և միայն խոշոր փրկագնի դիմաց ազատ արձակվեց:³⁹⁵⁸
3959. 1161 մայիս - Անիի ճ-մ: Գրիգոր Պահլավունու գլխավորած Անիի բանակը (մոտ 6.000) հաղթեց Փաղունի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրության բանակին (մոտ 2.000)՝ քաղաքում հաստատելով հայերի ինքնավար իշխանություն: Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁹⁵⁹
3960. 1161 հուլիսի վերջ - Օլթիի ճ-մ: Գեորգի III-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) և Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) եռօրյա մարտում հաղթեցին Շադդադյանների Էմիրության բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³⁹⁶⁰ Արդյունքում Անիի ավազանին քաղաք մտցրեց Սադուն Արծրունու և Սարգիս Մեծ Չաքարյանի գլխավորած ուժերը: Սադունը հռչակվեց Անիի կառավարիչ, սակայն կարճ ժամանակ անց Գեորգի III-ը, որին կասկածելի թվաց այն

հանգամանքը, թե ինչ մեծ եռանդով է Սադունը ամրացնում քաղաքի պարիսպները, պաշտոնական արեց վերջինիս և քաղաքի կառավարիչ նշանակեց Սարգսին:

3961. 1161 օգոստոսի վերջ – Ասիի ճ-մ³⁹⁶¹

Սուբման իբև Իբրահիմի գլխավորած Շահարմենների, Սալդուխի գլխավորած Սալդուխյանների և Մանկուչակյանների, Ֆախր-Էդ-Դինի գլխավորած Արզնի, Նաջմ-Էդ-Դին գլխավորած Մարդինի Արտուխյանների, Ինալյանների, Կարսի, ինչպես նաև Իբրահիմի գլխավորած Սուրմարուի եմիրությունների միացյալ բանակը (80.000), առաջանալով Կարինի, մոտեցավ Անիին ու մարտակարգ ընդունեց: Գեորգի III-ի, ամիրսպասալար Իվանե Օրբելյանի, նրա եղբայր Լիպարիտի և պապի եղբորորդի Կիրկաշ Օրբելյանի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (50.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000, այդ թվում Սարգիս Մեծ Չաբարյանը և Սադուն Արծրունին), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ևս մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Զարթլիի թագավորության բանակը ողջ ճակատով անցավ հարձակման: Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում թշնամու բանակի թևերից մեկում տեղակայված Սալդուխյանների եմիրության բանակը, չդիմանալով թևանցող հարվածին, փախուստի դիմեց: Վերջինիս հետևեց նաև մյուս թևում տեղակայված Մարդինի Արտուխյանների եմիրության բանակը, որի ուժերի հիմնական մասը Նաջմ-Էդ-Դին գլխավորությամբ դեռևս գտնվում էր երթի մեջ:

II փուլ – Զարթլիի թագավորության բանակը հետապնդեց թշնամու բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Յայերը կորցրին մոտ 7.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000 զինվոր, թշնամին՝ 40.000 սպանված և 30.000 գերի, որոնցից 9.000 հոգին Շահարմենների եմիրության բանակից:

3962. 1161 սեպտեմբեր – Շաբեի ճ-մ: Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.000) հաղթեցին Էլտկուզյանների աթաբեկության բանակին (մոտ 10.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ 4.000 զինվոր:³⁹⁶²

3963. 1162 գարուն - ամառ – Ասիոր Ղարա-Արսլանի գլխավորած Յիսն-Քեֆի Արտուխյանների և Յադի-Բասանի գլխավորած Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Չանգյանների աթաբեկության ու Ինալյանների եմիրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 90, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁹⁶³

3964. 1162 ամառ – Սեյիստեի շոքակալը Յադի-Բասանի գլխավորությամբ Ասիորի հեռացող Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁹⁶⁴

3965. 1162 օգոստոսի 5 – Դվինի ճ-մ: Գեորգի III-ի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (80.000, որից 20.000 հեծյալ¹⁰⁵), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) և Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեցին Արզնի եմիրության բանակին (մոտ 10.000), որից հետո առանց լուրջ մարտերի մտան Դվին և Կաղզվան: Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:³⁹⁶⁵ Դվինի պարիսպների վրա տեղադրված զոհված քրիստոնյա ռազմիկների գանգերը հավաքվեցին, մահմեդական հոգևորականների ուսերի վրա տեղափոխվեցին Տփղիս և թաղվեցին զինվորական պատիվներով:

3966. 1162 օգոստոսի վերջ – Փանձակը ու նրա շոքակալը Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 17.000) և Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁹⁶⁶

¹⁰⁵ Այս ճակատամարտում Զարթլիի թագավորության բանակի թվակազմի մասին գոյություն ունեն իրարից տարբերվող չորս տվյալներ: Այսպես, ըստ Ռաշիդ-Էդ-Դինի վերջինիս թիվը կազմում էր 1.000 ռազմիկ, ըստ «Զարթլի Յիսուդեբ»-ի՝ 20.000, ըստ իբև ալ-Ասիրի՝ 30.000, իսկ ըստ իսլամական աղբյուրներից մեկի՝ 80.000: Առավել հավանական է թվում, որ վրացական աղբյուրի բերած տվյալը վերաբերվում է միայն վրացական հեծելազորի, իսլամական աղբյուրի տվյալը՝ արդեն ողջ բանակի թվաքանակին, իսկ իբև ալ-Ասիրի տեղեկությունը՝ քրիստոնյաների բանակի ողջ հեծելազորին: Ինչ վերաբերվում է Ռաշիդ-Էդ-Դինի տեղեկությանը, ապա կարելի է կարծել, որ այն վերաբերվում է քրիստոնյաների բանակի ընդամենը մի մասին:

3967. 1162 դեկտեմբերի սկիզբ – Գագ ամրոցը Էլտկուզյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Լոռու թագավորության բանակից (մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁹⁶⁷
3968. 1162 դեկտեմբերի կես – Գագ ամրոցի ճ-մ: Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 25.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ու Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հասան Գագից՝ Նահանջող Էլտկուզյանների աթաբեկության բանակին (մոտ 20.000) և, ջախջախելով նրան, մտան ամրոց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ 24.000 զինվոր:³⁹⁶⁸
3969. 1162 դեկտեմբերի 23 – Կահիկեի ճ-մ: Վեգիր Ռուզգիբի գլխավորած Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 20.000) ու Հայկական (20.000) միացյալ բանակը գիշերային մարտի ընթացքում Ֆաթիմյանների խալիֆության բանակի՝ հակառակորդի կողմն անցնելու պատճառով պարտվեց Կուսի Նահանգապետի ապստամբած բանակից (30.000): Հայերը կորցրին մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Ռուզգիբը գերվեց և սպանվեց:³⁹⁶⁹
3970. 1162 դեկտեմբերի վերջ – Ղվինը և Սրենը (վերջինը՝ Շիրակի հարավ) Էլտկուզյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Հայկական կայազորներից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³⁹⁷⁰
3971. 1163 գարուն – Աշնակի և Թալինի շրջակայքը Ղվինից առաջխաղացած Էլտկուզյանների աթաբեկության բանակը (50.000) ասպատակեց և Նահանջեց:³⁹⁷¹
3972. 1163 հուլիսի 13 – Լոռի ամրոցի ճ-մ⁹⁷²

Էլտկուզի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Էլտկուզյանների աթաբեկության, Սուբման իբն Իբրահիմի գլխավորած Շահարմենների, Արսլան-Աբայի գլխավորած Ահմեդալիների, Փատլունի գլխավորած Շադդադյանների, Ֆախր-Էդ-Դինի գլխավորած Արզնի, ինչպես նաև Ինայանների, Կարսի և Սուրմարուի Էմիրությունների միացյալ բանակը (ընդհանուր՝ մոտ 100.000, որից 50.000 հեծյալ) Թավրիզ-Ռուսիք երթուղով շարժվեց դեպի հյուսիս: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Գեորգի III-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 100.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000), պատրաստվելով դիմակայել հակառակորդին, ճամբարեցին Լոռու շրջակայքում, որից հետո սկսվեցին բանակցություններ: Արդյունքում՝ զգոնությունը կորցրած Գեորգի III-ը ցրեց ուժերը՝ Լոռու մոտ մնալով բանակի միայն մի մասը կազմող հեծելազորով (30.000 հեծյալ, այդ թվում մոտ 10.000 հայ): Սրան հակառակ՝ բանակցությունների ընթացքում վրաց իշխաններից մեկը կապ հաստատեց Էլտկուզի հետ՝ պարտավորվելով վերջինիս բանակը անսկստ մոտեցնել Լոռի ամրոցի մոտ տեղակայված քրիստոնյաներին ճամբարին և սեփական բանակի վրա անակնկալ հարձակում ապահովել: Արդյունքում՝ թշնամու բանակը անսկստ երթով մոտեցավ ամրոցին և, բաժանվելով երեք մասի ու պատրաստվելով հարվածի, դարան մտավ: Մահմեդականների միացյալ բանակը Էլտկուզի հրամանով դիրքեր գրավեց ճակատում, իսկ Էլտկուզյանների աթաբեկության բանակը անցավ քրիստոնյաների բանակի թիկունք:

I փուլ – Մահմեդականների միացյալ բանակը մարտակարգ ընդունեց և, ճակատի կողմից մոտենալով քրիստոնյաների բանակին, անցավ հարձակման: Ի պատասխան դրա՝ քրիստոնյաների հեծելազորը ևս մարտակարգ ընդունեց ու անցավ հարձակման, որի արդյունքում թշնամու բանակը սկսեց պարտություն կրել և Նահանջել:

II փուլ – Մարտի մեջ մտավ Էլտկուզյանների աթաբեկության բանակի հեծելազորը և թիկունքից հարվածեց քրիստոնյաների հեծելազորին: Միաժամանակ Նահանջը դադարեցրեց և կրկին ճակատային հարձակման անցավ նաև մահմեդականների միացյալ բանակը, որի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ:

III փուլ – Մարտի մեջ մտան Էլտկուզյանների աթաբեկության բանակի մնացած ուժերը և հարվածեցին քրիստոնյաներին: Արդյունքում քրիստոնյաներին միայն մեծ դժվարությունից ու ծանր կորուստներից հետո հաջողվեց ճեղքել շրջապատման օղակը և հեռանալ:

Ընդհանուր սպանված 10.000 և գերված 5.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:

3973. 1163 հուլիսի վերջ - աշուն - Տալթը, Գուգարքը, ինչպես նաև Զարթիի թագավորության մնացած տարածքը Էլտկուզի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Էլտկուզյանների աթաբեկության, Սուբման իբն Իբրահիմի գլխավորած Շահարմենների, Արսլան-Աբայի գլխավորած Ահմեդալիների, Փատլունի գլխավորած Շադդադյանների, Ֆախր-Էդ-Դինի գլխավորած Արզնի, ինչպես նաև Ինայանների, Կարսի և Սուրմարուի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 90.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁹⁷³
3974. 1163 դեկտեմբեր - Անի-Կեմախ ամրոցի շրջակայքը Յադի-Բասանի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁹⁷⁴
3975. 1163 դեկտեմբեր - 1164 հոկտեմբեր - Անի Էլտկուզի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Էլտկուզյանների աթաբեկության, Սուբման իբն Իբրահիմի գլխավորած Շահարմենների, Արսլան-Աբայի գլխավորած Ահմեդալիների, Փատլունի գլխավորած Շադդադյանների, Ֆախր-Էդ-Դինի գլխավորած Արզնի, ինչպես նաև Ինայանների, Կարսի և Սուրմարուի Էմիրությունների միացյալ բանակը (40.000), ի վերջո օգտվելով քաղաքում բռնկված սովից, գրավեց Անիի բանակից (5.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:³⁹⁷⁵ Քաղաքը կրկին ընկավ Շադդադյանների Էմիրի տիրապետության տակ, որը ընդունեց Զարթիի թագավորության գերիշխանությունը և պարտավորվեց որևէ վնաս չհասցնել քաղաքին ու նրա բնակչությանը:
3976. 1164 գարուն - Ամիրո Ղարա-Արսլանի գլխավորած Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 1.000) փորձեց անակնկալ գիշերային գրոհով գրավել Չանգյանների աթաբեկության և Ինայանների Էմիրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), սակայն հետ շարտվեց: Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:³⁹⁷⁶
3977. 1164 ամառ - Հիսն-Զեֆի և Չմշկածագ ամրոցի շրջակայքը (վերջինը՝ Մինչեփրատյան Ծոփք, Շահունի գավառ) Յադի-Բասանի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁹⁷⁷
3978. 1164 օգոստոսի 11 - 12 - Խարիսի ճ-ւ³⁹⁷⁸

Նուր-Էդ-Դինի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության և Ղարա-Արսլանի ու Նաջմ-Էդ-Դինի գլխավորած Արտուխյանների Էմիրության միացյալ բանակը (100.000, որից 60.000 հեծյալ) պաշարեց քաղաքը Երուսաղեմի թագավորության բանակից (մոտ 1.000), որից հետո սկսեց քարանետներով հարվածել պարիսպներին: Ի պատասխան դրա՝ Անտիոքում կենտրոնացած Կոնստանդին Կալամանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության (մոտ 5.000), Բոհեմունդ Պուլատիեցու գլխավորած Անտիոքի դքսության (7.200, որից 600 հեծյալ¹⁰⁶), Ռայմոնդ Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության (6.400¹⁰⁷), Տաճարականների ու Հիվանդախնամների օրդենների (մոտ 2.000), ինչպես նաև Թորոս և Մլեհ Ռուբինյանների գլխավորած Ռուբինյանների (մոտ 10.000) միացյալ բանակը¹⁰⁸ օգոստոսի 10-ին դուրս եկավ քաղաքից ու հաջորդ օրը սկսեց մոտենալ Խարիսին: Տեղեկանալով հակառակորդի առաջխաղացման մասին՝ մահմեդականների բանակը օգոստոսի 11-ին թողեց քաղաքի պաշարումը և բանակեց ոչ հեռու գտնվող Ամու գյուղի մոտակայքում: Այս պայմաններում Թորոս Ռուբինյանը սկսեց քրիստոնյաների բանակի մյուս առաջնորդներին համոզել ամրացնել Խարիսի և հակառակորդի իսկ տարածքում չհետապնդել վերջինիս, սակայն Ռուբինյանց իշխանի կարծիքը բանակի մյուս առաջնորդների մոտ հավանության չարժանացավ:

1 փուլ - Օգոստոսի 12-ին մահմեդականների բանակի մի մասը անցավ հարձակման և, արագորեն իրականացնելով կեղծ նահանջ ու իր հետևից տանելով հետապնդմամբ տարված կայսերական բանակին և խաչակիրներին, խառնեց նրանց մարտակարգը՝ այս վիճակում հասցնելով քրիստոնյաներին մարտակարգով շարված սեփական բանակի հիմնական ուժերի մոտ:

¹⁰⁶ Այս մասին հայտնում է Ամանուն Եդեսիացին (գլուխ 443)՝ վերագրելով այս թիվը Անտիոքի դքսության և Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակին: Այն բանի ֆոնին, սակայն, որ Միքայել Ասորի և Բար-Յեբրեդը հայտնում են, որ Անտիոքի դքսության ու Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակը կազմել է 13.000 ռազմիկ, կարելի է ենթադրել, որ Ամանուն Եդեսիացու հաղորդումը վերաբերվում է միայն Անտիոքի դքսության բանակին:

¹⁰⁷ Տես Նախորդ ծանոթագրությունը:

¹⁰⁸ Իբն Ասակիրը և ալ-Ջուզին նշում են, որ քրիստոնյաների բանակը կազմված էր 30.000 ռազմիկից: Հաշվի առնելով, որ ըստ Միքայել Ասորու և Բար-Յեբրեդի միայն Անտիոքի դքսության ու Տրիպոլիսի կոմսության բանակը կազմել է 13.000 ռազմիկ, կարելի է ենթադրել, որ, հիշատակված 30.000-ի սահմաններում, Ռուբինյանները մարտադաշտ են հանել մոտ 12.000, իսկ Բյուզանդական կայսրությունը՝ մոտ 5.000 ռազմիկ:

II փուլ – Ցանկանալով զարգացնել հաջողությունը՝ թւերում գտնվող կայսերական, ինչպես նաև Անտիոքի դքսության և Տրիպոլիսի կոմսության բանակները, չվերականգնելով մարտակարգը ու չսպասելով Ռուբինյանների իշխանության բանակի տեղ հասնելուն, կրկին անցան հարձակման հակառակորդի արդեն հիմնական ուժերի ուղղությամբ: Արդյունքում մահմեդականների բանակի թւերը որոշ դիմադրություն ցույց տալուց հետո շարունակեցին կանխամտածված նահանջը: Միաժամանակ, հարձակման անցնելով կենտրոնում, թշնամին հասավ լիակատար հաջողության՝ գործնականում ոչնչացնելով այստեղ գտնվող քրիստոնեական հետևակին:

III փուլ – Տեղեկանալով կենտրոնում զարգացող իրադարձությունների մասին՝ քրիստոնյաների բանակի թւերը, ընդհատելով թշնամու հետապնդումը, վերադարձան մարտադաշտ, սակայն պարզվեց, որ արդեն չափազանց ուշ է և քանակական հսկայական գերակշռություն ունեցող հակառակորդի բանակը տիրել է ողջ շրջակայքին: Արդյունքում մահմեդականների բանակը ողջ ուժով անցավ հակահարձակման և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին, ընդ որում Բոհեմունդ Պուլատիեցին, Ռայմոնդ Տուլուզցին և Կոնստանդին Կալամանոսը գերվեցին:

IV փուլ – Մահմեդականների բանակը զարգացրեց հաջողությունը, որի արդյունքում միայնակ մնացած Հայկական բանակը, պահպանելով մարտակարգը, դժվարությամբ նահանջեց, կտրվեց թշնամուց և պատսպարվեց Անտիոքում: Այս ընթացքում մի պահ գերության մեջ հայտնվեց միայն վերջապահ ուժերի հետ քաշումն ապահովող Մլեհ Ռուբինյանը, սակայն հակառակորդի ծանոթ ռազմիկները նրան ազատ արձակեցին և ի վերջո նա ևս կարողացավ միանալ Ռուբինյանների բանակին:

V փուլ – Երեկոյան Չանգյանների աթաբեկության բանակը մոտեցավ Խարիմին և առանց մարտերի գրավեց այն:

Քրիստոնյաները կորցրին 10.000 սպանված և ծանր վիրավոր, 6.000 գերի, որոնց թվում էին նաև Բոհեմունդ Պուլատիեցին, Ռայմոնդ Տուլուզցին և Կոնստանդին Կալամանոսը: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 11.000 զինվոր:

3979. 1164 սեպտեմբեր – Սուրմարուի ճ-մ: Սուրմարուի էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Քարթլիի թագավորության բանակին (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 7.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁹⁷⁹
3980. 1164 սեպտեմբեր – Մեյխտեի ճ-մ: Յադի-Բասանի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության բանակը (մոտ 8.000) հաղթեց Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության առաջխաղացած բանակին (մոտ 8.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 4.000 զինվոր:³⁹⁸⁰
3981. 1164 սեպտեմբեր – Մարաշի շրջակայքը Թորոս, Ստեփանե և Մլեհ Ռուբինյանների գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:³⁹⁸¹
3982. 1164 հոկտեմբեր – Մարաշի ճ-մ: Թորոս, Ստեփանե և Մլեհ Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Չանգյանների աթաբեկության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր, ընդ որում գերի ընկած թշնամու 400 ռազմիկները հետագայում փոխանակվեցին Խարիմի ճ-մ-ում գերի ընկած Հայ ռազմիկներին հետ:³⁹⁸²
3983. 1164 նոյեմբեր – Անարգաբան և Կոռիկոսը, ինչպես նաև Հունուս ու Պայաս ամրոցները Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 20.000), լուծելով նենգորեն սպանված Ստեփանեի վրեժը, գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:³⁹⁸³
3984. 1165 գարուն – Սիմսիայի ճ-մ (= Չևզմին ճ-մ): Հունգարական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Միքայել Գավրասի և Միքայել Բրանասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000), որից հետո պաշարեց ու որոշ ժամանակ անց գրավեց քաղաքը: Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 6.000 զինվոր:³⁹⁸⁴

3985. 1165 ամառ – Սերաստիայի շոքակալը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց՝ ստիպելով Դանիշմանյանների եմիրությանը ընդունել Իկոնիայի սուլթանության գերիշխանությունը:³⁹⁸⁵
3986. 1165 օգոստոս - սեպտեմբեր – Սիմսի Մանուիլ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500, այդ թվում Կոնստանդին և Հովհաննես Անգեղները, Միքայել Գավրասը և Միքայել Բրանասը), հետ մղելով Դանուբի ափին տեղակայված Հունգարական թագավորության բանակին (մոտ 20.000), գրավեցին Հունգարական թագավորության կայազորից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:³⁹⁸⁶
3987. 1165 հոկտեմբեր – Հիսն-Թայիբ ամրոցի ճ-մ (Հիսն-Բեֆի մոտ): Հիսն-Բեֆի Արտուխյանների եմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց քրդական Շամսադդինյան ցեղի քրդերին (մոտ 3.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր:³⁹⁸⁷
3988. 1165 նոյեմբեր – Տարսուկի ճ-մ³⁹⁸⁸

Անդրոնիկոս Կոմնենոսի գլխավորությամբ Կիպրոսից արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) մոտեցավ քաղաքի մոտ մարտակարգ ընդունած Թորոս Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակին (մոտ 10.000), որից հետո Անդրոնիկոսի հրամանով նրա բանակը ընդունեց խաչակիր օրդեններին բնորոշ սեպածև մարտակարգ¹⁰⁹:

I փուլ – Հայկական բանակը, անսկատ թևանցելով թշնամու բանակին, անակնկալ թևային հարվածներ հասցրեց և ծանր պարտության մատնեց վերջինիս:

II փուլ – Հայկական բանակը հետապնդեց և ոչնչացրեց թշնամու փախչող բանակին: Այդ ընթացքում, թեև Թորոսին անսկատ մոտեցած հեծյալ Անդրոնիկոսը անակնկալ հարձակումով տապալեց վերջինիս ձիուց և դիմեց փախուստի, սակայն, շնորհիվ հուսալի զրահի ու երկար վահանի, Ռուբինյան իշխանը որևէ եական վնաս չկրեց:

Հայերը կորցրին 400, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:

3989. 1166 գարուն – Կաթավաբերդը, ինչպես նաև Գեղի (Սյունիք, Ձորք գավառ, Կաթավաբերդից մոտ 22 կմ հյուսիս) և Գրիամ ամրոցները (Սյունիք, Բաղք գավառ, Գեղիից մոտ 53 կմ արևելք) հարավ-արևմուտքից հաջենի թագավորության տարածք ներխուժած ու անկանոն հարվածների ենթարկվող Էլտկուզյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց հաջենի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) և, ավերելով դրանք, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³⁹⁸⁹
3990. 1166 գարուն – Օլթիի և Կարսի շոքակալը, ինչպես նաև Արշարունիքը Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեցին ու նահանջեցին:³⁹⁹⁰

¹⁰⁹ Նիկիտա Խոնիացու կողմից հիշատակվող այն տեղեկությունը, որ Անդրոնիկոսն իր բանակը դասավորել էր «կենդանու» ձևով, ինչը, կարծես թե կարող է ընկալվել է որպես կայսերական զորավարի արհամարհանքի ցույց հայերի նկատմամբ, իրականում, ըստ իս, պետք չէ հասկանալ ուղղակի իմաստով: Արդյունքում կարելի է կարծել, որ Բյուզանդական կայսրության բանակը, որը մեր կողմից դիտարկվող դարաշրջանում արդեն կորցրել էր իր «հռմեական» և նույնիսկ «բյուզանդական» դասական որակները և, ըստ էության, վերածվել էր միջին եվրոպական ֆեոդալական պետության հեծելազորային մի բանակի, իրականում ընդունել է սուր ծայրը դեպի հակառակորդի դասավորության կենտրոնն ուղղված խաչակիր ռազմականական օրդեններին բնորոշ սեպածև մարտակարգ, որտեղ շարքով կանգնած ռազմիկների ամբողջությունը հեծվից նայելիս իրոք նմանվում է խոզի: Կրկին կարելի է կարծել, որ, ամենայն հավանականությամբ հենց այս հանգամանքն է, որ չի ընկալել ռազմական գործին անտեղյակ հոգևորական-պատմիչ Նիկիտա Խոնիացին: Կարելի է ենթադրել, որ վերջինս, լսելով ճակատամարտին մասնակցած ռազմիկների կիրառած արտահայտությունները այն մասին, որ Անդրոնիկոսն իր բանակին տվել է «կենդանու», «խոզի»-ի կամ «խոզի գլխի» ձև և չորսանալով դրա ռազմական նրբությունների մեջ, այդ բառերը ընկալել է բառացի՝ արդյունքում արդեն իր կողմից ավելացնելով մանրամասներն ի դեմս կենդանու մարմնի այլ մասերի: Իմ տեսակետը անուղղակիորեն հաստատվում է նաև այն հանգամանքով, որ թշնամու բանակը լիակատար անկարողություն դրսևորեց մասերի բաժանված Հայկական բանակի անակնկալ (հավանական է թևային) հարվածին դիմադրելիս, իսկ հայտնի է, որ «խոզի գլուխ»-ը բավականին արդյունավետ է հակառակորդի մարտակարգերին հզոր ճակատային հարված հասցնելու համար, սակայն միաժամանակ վերջինս նաև խիստ անոյությաբարժ է, անմանրամասն է, անօգնական է ու հատկապես անպաշտպան է թևային հարվածներից: Որպես ասվածի հաստատում կարելի է մատնանշել «խոզի գլուխ» մարտակարգի կիրառման ամենահայտնի օրինակներից մեկը՝ 1242 թ-ի ապրիլի 5-ի «Սառաջաբար» բանուկով հայտնի Չուղ լճի ճ-մ-ը: Այս օրինակն, ի դեպ, կրկին ցույց է տալիս միջնադարյան պատմիչների գրեթե համատարած բնորոշ այն թերությունը, որ նրանք, լինելով հոգևորականներ և խորթ ռազմական գործին, չէին մտնում ռազմական մանրամասնությունների մեջ ու իրենց աշխատություններում ներկայացնում էին մարտի ավելի շատ հոգեբանաբարոյական կողմը ու արդյունքը: Ռազմական մանրամասները պարզելու տեսանկյունից արդեն իսկ դժվարընկալելի այս տեղեկատվությունը հետագա մասնագետների թեթև ձեռքով, որոնք իրենք էլ լինելով փայլուն բանասերներ կամ լեզվաբաններ, այնուամենայնիվ չունեին ռազմական պատմության ոլորտի բավարար գիտելիքներ, իր հերթին, արդեն մեր ժամանակներում, ցավոք ավելի էր աղավաղվում:

3991. 1166 գարուն - Գանձակի շրջակայքը Բարթիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁹⁹¹
3992. Մոտ 1166 գարուն - Ղորիճենի ճ-վ: Ցիկանդիլաս Գուդելիայի և Միքայել Անգեղի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ գիշերային հարձակումով հաղթեց Իկոնիայի սուլթանության առաջնաղացած բանակին (մոտ 15.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:³⁹⁹²
3993. 1166 ամառ - Սիրմիայի ճ-վ: Հունգարական թագավորության բանակը (մոտ 20.000), նախապես լքելով սեփական ճամբարը, հաղթեց Միքայել Գավրասի և Միքայել Բրանասի գլխավորությամբ գիշերային անակնկալ հարձակում գործել փորձող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 6.000 զինվոր:³⁹⁹³
3994. 1166 աշուն - Հունգարական թագավորության տարածքը արևմուտքից և հարավ-արևելքից հարձակված Բյուզանդական կայսրության մասերի բաժանված բանակը (ընդհանուր՝ մոտ 60.000, այդ թվում հարավ-արևելյան ուղղության հրամանատար Լևոն Բատացեը, ինչպես նաև մեծաթիվ վալախներ) երկու անգամ ասպատակեց և նահանջեց:³⁹⁹⁴
3995. 1167 հուլիսի 8 - Սիրմիայի ճ-վ³⁹⁹⁵

Անդրոնիկոս Կոնստանտինոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000, այդ թվում սելջուկներ, ղփչախներ, գերմանացիներ, իտալացիներ և 500 սերբեր) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300, այդ թվում Վասիլ Կամսարականը, Թաթիկ Հայը, Կոնստանդին Ասպենդ Հայը, Ասպենդ Հայը, Գեորգիոս Բրանասը և նրա եղբայր Դեմետրիոսը) հմուտ զորաշարժերով ստիպեցին մարտից խուսափող Հունգարական թագավորության բանակին (մոտ 60.000, որից 15.000 հեծյալ) այնուհանդերձ ի վերջո մարտի մեջ մտնել:

Հունգարական թագավորության բանակը տեղաբաշխվեց երկու շարքում՝ առաջինում ունենալով հետևակը: Կայսերական բանակը տեղաբաշխվեց հինգ շարքով: Առաջին շարքում տեղակայվեցին սելջուկների և ղփչախների թեթև հեծյալները, ուժեղացված սակավաթիվ ասպետական ուժերով, երկրորդում՝ Վասիլ Տղա Կամսարականի, Թիդոկալոսի, Թաթիկ Հայի ու Ասպետի Հայի գլխավորած ուժերը, երրորդ շարքում տեղ գրադեցրին ավելի ծանր զինված ուժերը, այդ թվում նաև սելջուկյան ծանր հեծելազորը, իսկ չորրորդ շարքում Հովսեփ Բրիեննոսի, Կոնստանդին Ասպետի, Գեորգիոս Բրանասի և նրա եղբայր Դեմետրիոսի առանձին զևոներն էին: Հինգերորդ շարքում տեղակայվեց Անդրոնիկոս Լամպրադոսի ղեկավարությամբ գործող պահեստազորը: Ողջ բանակի ղեկավարում իրականացնում էր Անդրոնիկոս Կոնստանտինոսը:

I փուլ - Կեսոբին կայսերական բանակի առաջին շարքը հարձակվեց թշնամու բանակի առաջին շարքի վրա՝ խնդիր ունենալով, հեռամարտի միջոցով առաջ քաշելով թշնամու հիմնական ուժերին և խախտելով նրա մարտակարգը, տանել իր հետևից, որից հետո պետք է հարվածեին հիմնական ուժերը: Արդյունքում, սակայն, թշնամու բանակի առաջին շարքը այնքան կտրուկ հակահարձակման անցավ, որ կայսերական բանակի առաջին շարքը կեղծ փախուստի փոխարեն իրական փախուստի դիմեց ու ցրվեց:

II փուլ - Հունգարական թագավորության ծանր հեծելազորը, զարգացնելով հաջողությունը, հարձակվեց կայսերական բանակի երկրորդ շարքի վրա ու նրան ևս պարտության մատնեց՝ միաժամանակ, սակայն, զգալիորեն կորցնելով մարտակարգը:

III փուլ - Հունգարական թագավորության ծանր հեծելազորը հարվածեց կայսերական բանակի երրորդ շարքին: Բռնկվեց և բավականին երկար շարունակվեց համառ ու փոփոխակի հաջողությամբ ընթացած մարտ, որի ընթացքում, մասնավորապես, ծանր վիրավորվեց, գերվեց ու գերության մեջ էլ հետագայում մահացավ Դեմետրիոս Բրանասը:

IV փուլ - Օգտվելով այն բանից, որ թշնամու բանակի հետևակը կտրվել է հեծելազորից, Անդրոնիկոս Լամպրադոսի գլխավորությամբ մարտի մեջ մտավ կայսերական բանակի պահեստազորը՝ շրջապատելով թշնամու հեծելազորին: Մարտակարգը վերականգնեցին և վերսկսեցին մարտը նաև կայսերական բանակի մնացած ուժերը:

Արդյունքում արդեն երեկոյան Յունգարական թագավորության բանակի հեծելազորը ծանր կորուստներ կրեց, իսկ հետևակն էլ դիմեց փախուստի:

V փուլ - Կայսերական բանակը հետապնդեց թշնամուն և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հայերը կորցրին մոտ 60, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր, որոնց թվում նաև 2.800 գերի: Շուտով կնքվեց հաշտություն, որի արդյունքում Բալկանյան թերակղզում Բյուզանդական կայսրության դիրքերն ավելի ամրապնդվեցին, իսկ Յունգարական թագավորությունն էլ երկար ժամանակով հրաժարվեց Դանուբից հարավ գտնվող տարածքների նկատմամբ հավակնություններից:

3996. 1168 ամառ - Կեսարիան և Ճամսդավ ամրոցը Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Սեբաստիայի Դանիշմանյանների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:³⁹⁹⁶
3997. 1169 գարուն - 1173 ամառ - Սասունի ճ-մ: Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 10.000) փոփոխական ելք ունեցած մարտերում հետ մղեց Շահարմենների և Մարդինի Արտուխյանների Էմիրությունների միացյալ բանակի (մոտ 50.000) հարձակումը: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:³⁹⁹⁷
3998. 1169 ամառ - Կիլիկիայի արևելքը Հալեպից առաջխաղացած և գահակալական պայքար սկսած Մլեհ Ռուբինյանի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 20.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:³⁹⁹⁸
3999. 1169 օգոստոսի կես - Կահիրեի ճ-մ: Ֆաթիմյանների խալիֆության (մոտ 7.000) և Հայկական (մոտ 5.000) միացյալ բանակը հաղթեց քաղաքի շրջակայքն ասպատակող Չանգյանների աթաբեկության բանակին (մոտ 7.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:³⁹⁹⁹
4000. 1169 օգոստոսի 23 - Կահիրեի ճ-մ: Սալահ-Էդ-Դինի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Ֆաթիմյանների խալիֆության (50.000) ու Հայկական (մոտ 10.000) միացյալ բանակին, մտավ քաղաք, որից հետո համառ մարտերով և, ի վերջո հրդեհելով այն, գրավեց Հայոց տունը՝ Հայկական բանակի զորանոցը: Հայերը կորցրին մոտ 8.000, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁴⁰⁰⁰ Սալահ-Էդ-Դինը վերջնականապես ամրապնդեց իր դիրքերը որպես Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, իսկ այն բանից հետո էլ, երբ Ֆաթիմյանների խալիֆության վերջին խալիֆ ալ-Ադիլը 1171 թ-ի սեպտեմբերի 13-ին կնքեց իր մահկանացուն, Նուր-Էդ-Դինը հայտարարեց Ֆաթիմյանների խալիֆության վերացման և այն մասին, որ այդուհետ Եգիպտոսը կազմում է Չանգյանների աթաբեկության մի մասը, ընդ որում որպես Հալեպի հզոր աթաբեկի տեղապահ Եգիպտոսում բնականաբար թողնվեց այս ամենը հիանալի կազմակերպած Սալահ-Էդ-Դինը:
4001. 1170 գարուն - Կիլիկիայի արևելքը Հալեպից առաջխաղացած Մլեհ Ռուբինյանի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին, որի արդյունքում Մլեհը հռչակվեց Ռուբինյանների իշխան:⁴⁰⁰¹
4002. 1170 ամառ - Լամբրոն ամրոցը Մլեհ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց Օշին Հեթումյանի բանակից (մոտ 1.000): Հարձակվողները կորցրին մոտ 500, պաշտպանվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁰⁰²
4003. 1170 հոկտեմբեր - Կլոզ քաղ ամրոցը և Բադաբեռը (Սյունիք, Ձորք գավառ) հարավ-արևմուտքից խաչենի թագավորության տարածք ներխուժած ու անկանոն հարվածների ենթարկվող Էլտկուզյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 60.000) գիշերային հարձակումով և համառ մարտերով գրավեց խաչենի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴⁰⁰³ Սյունիքը ընկավ Էլտկուզյանների աթաբեկության տիրապետության տակ:
4004. 1170 հոկտեմբեր - Մծքիկը Նուր-Էդ-Դինի գլխավորած Հալեպի Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության բանակից (մոտ 800) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁴⁰⁰⁴

4005. 1171 գարուն – Չաստոն, Պաղրաս և Կյուրոս ամրոցները Մլեհ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 30.000), օգտվելով մեծ մագիստրոս Ֆիլիպ ԴՄայիի մահից, գրավեց Տաճարականների օրդենից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁰⁰⁵
4006. 1171 գարուն – Սատարա ամրոցը Մլեհ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 25.000) գրավեց Հիվանդախնամների օրդենից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁰⁰⁶
4007. 1171 հունիս – Անտիոքի շրջակայքը Մլեհ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁰⁰⁷
4008. 1171 օգոստոսի վերջ – Պաղրաս ամրոցի ճ-մ⁴⁰⁰⁸

Ամորի արքայի գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության, գերությունից ազատված Բոհեմունդ Պուատիեցու գլխավորած Անտիոքի դքսության և կրկին գերությունից ազատված Ռայմոնդ Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության միացյալ բանակը (մոտ 30.000), ինչպես նաև Տաճարականների ու Հիվանդախնամների օրդենները (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) մոտեցան ամրոցից բավականին հեռու պաշտպանական դիրքեր գրաված Մլեհ Ռուբինյանի (մոտ 10.000) և Չանգյանների աթաբեկության (մոտ 5.000) միացյալ բանակին:

I փուլ – Խաչակիրները անցան հարձակման, որից ահաբեկված Չանգյանների աթաբեկության բանակը լքեց մարտակարգը և դիմեց խուճապահար փախուստի:

II փուլ – Միայնակ մնացած Հայկական բանակը, պահպանելով մարտակարգը ու հետ մղելով հակառակորդի բանակի գրոհները, նահանջեց և ամրացավ ամրոցի շրջակայքում:

III փուլ – Նոր դիրքերում ամրացած Հայկական բանակը մի քանի օր հետ մղեց հակառակորդի բանակի բոլոր գրոհները և ի վերջո ստիպեց վերջինիս նահանջել:

Հայերը կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

4009. 1172 գարուն – Մելիտեն Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի գլխավորությամբ Կեսարիայից առաջխաղացած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) չգրավեց Աֆրիդունի գլխավորած Մելիտեի Դանիշմանյանների և Խարբերդի Արտուխյանների եմիրության միացյալ բանակից (մոտ 2.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր: Գերվեց 12.000 խաղաղ բնակիչ:⁴⁰⁰⁹
4010. 1172 ամառ - հոկտեմբեր – Կեսարիայի շրջակայքը Նուր-Էդ-Դինի ու Մելֆ-Էդ-Դինի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության, Չուն-Նունի գլխավորած Դանիշմանյանների, Նաջմ-Էդ-Դին գլխավորած Մարդինի Արտուխյանների, Ղարա-Արսլանի գլխավորած Հիսն-Քեֆի և Խարբերդի Արտուխյանների եմիրությունների (ընդհանուր՝ մոտ 30.000), ինչպես նաև Մլեհ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ասպատակեց ու նահանջեց:⁴⁰¹⁰
4011. 1172 հոկտեմբեր – Մելիտեի շրջակայքը Կեսարիայից հեռացող Չանգյանների աթաբեկության, Արտուխյանների և Դանիշմանյանների եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և ցրվեց:⁴⁰¹¹
4012. 1172 հոկտեմբեր – Տարսուհի ճ-մ: Մլեհ Ռուբինյանի (մոտ 20.000) և Չանգյանների աթաբեկության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը հաղթեց, գերությունից ազատված Կոնստանդին Կալամանոսի գլխավորությամբ Կիարոսից արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր: Կոնստանդինը գերվեց և ազատվեց միայն մեծ փրկագին ստանալուց հետո:⁴⁰¹²
4013. 1173 գարուն – Սեբաստիան Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի գլխավորությամբ Կեսարիայից առաջխաղացած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Չուն-Նունի գլխավորած Դանիշմանյանների եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և քաղաքների Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) ու ասպատակեց շրջակայքը: Հայերը կորցրին մոտ 180, դաշնակիցը՝ մոտ 1.800, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր:⁴⁰¹³
4014. 1173 գարուն – Մելիտեն Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի գլխավորությամբ Սեբաստիայից առաջխաղացած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Աֆրիդունի

գլխավորած Դանիշմանյանների եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և քաղաքների Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) ու ասպատակեց շրջակայքը: Հայերը կորցրին մոտ 180, դաշնակիցը՝ մոտ 1.800, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր:⁴⁰¹⁴

4015. 1173 ամառ - Մարաշը, Այնթապը, Զեսունը, Կոմանան, Սեբաստիան, Նեոկեսարիան, ինչպես նաև Բեհեսնի ու Չորը-Մարզվան ամրոցները Նուր-էդ-Դինի և Սեյֆ-էդ-Դինի գլխավորած Չանգյանների աթաբեկության, Չուն-Նունի գլխավորած Դանիշմանյանների, Նաջմ-էդ-Դին գլխավորած Մարդինի, Հիսն-Զեֆի ու Խարբերդի Արտուխյանների եմիրությունների (ընդհանուր՝ մոտ 80.000), ինչպես նաև Սլեհ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության (մոտ 20.000) միացյալ բանակը գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴⁰¹⁵ Շուտով փոխադարձ զիջումներով կնքվեց հաշտություն, որի արդյունքում Սեբաստիան և Մելիտեն վերադարձվեցին Դանիշմանյանների եմիրությանը, իսկ մյուս քաղաքներն ու ամրոցները մնացին Իկոնիայի սուլթանության տիրապետության տակ:
4016. 1173 ամառ - Ռևանդուզը Էլտկուզյանների աթաբեկության բանակը պաշարեց (մոտ 10.000) Ահմեդալիների եմիրության բանակից (մոտ 1.000) և, ստանալով Թավրիզը ու հնազանդության երաշխիքներ, նահանջեց:⁴⁰¹⁶
4017. 1174 մայիսի վերջ - Մծբինը, Պիրը, Եդեսիան, Սրուճը և Ռաքքան Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Հալեպի Չանգյանների աթաբեկության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 400): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁰¹⁷
4018. 1174 հունիս - Սեբաստիան, Նեոկեսարիան և Կոմանան Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Չուն-Նունի գլխավորած Դանիշմանյանների եմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:⁴⁰¹⁸
4019. 1174 ամառ - Սասունի ամրոցները Սուբման իբն Իբրահիմի գլխավորած Շահարմենների եմիրության բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց Վիգեն Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակից (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Արդյունքում Տարոնի իշխանությունը ընդունեց Շահարմենների եմիրության գերիշխանությունը և թշնամին նահանջեց:⁴⁰¹⁹
4020. 1174 ամառ - Բաքվի ճ-մ (Աղվանք, Կասպից ծովի ափին): Գեորգի III-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), Լոռու թագավորության (մոտ 5.000), ինչպես նաև Շիրվանշահերի եմիրության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը հաղթեցին Կասպից ծովից և Դերբենդի լեռնանցքից Ներխուժած Կիևյան Ռուսիայի բանակին (մոտ 50.000 զինվոր, այդ թվում ղվիչախներ, 73 նավակ): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁴⁰²⁰
4021. 1174 ամառ - Շաքուրանը Գեորգի III-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 9.000), Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 4.500), ինչպես նաև Շիրվանշահերի եմիրության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը գրավեց Դերբենդի եմիրության բանակից (մոտ 1.000, այդ թվում ռուսներ և ղվիչախներ): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցները՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁰²¹
4022. 1174 սեպտեմբեր - Բասենը և Կարինի շրջակայքը Գեորգի III-ի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴⁰²²
4023. 1174 հոկտեմբեր - Անին Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) գրավեցին Շահնշահի գլխավորած Շադդադյանների եմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁰²³
4024. 1174 նոյեմբեր - Ղվինի շրջակայքը Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) և Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 4.500), օգտվելով Ատրպատականում բռնկված թուրքմենների ապստամբությունից ու այն

բանկից, որ Նախօրհանում կենտրոնացած բանակը շարժվել է վերջիններիս դեմ, ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴⁰²⁴

4025. 1174 դեկտեմբեր - Գագ ամրոցի, Պարտավի և Բայրականի շրջակայքը, ինչպես նաև Ուտիքը և Փայտակարանի հյուսիսը Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 4.500), ինչպես նաև Շիրվանշահերի Էմիրության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴⁰²⁵
4026. 1175 հուլիս - օգոստոս - Անիի շրջակայք և Գուգարքը, ինչպես նաև Զարթլիի թագավորության մնացած տարածքը Էլտկուզի գլխավորած Էլտկուզյանների աթաբեկության, Սուբման իբն Իբրահիմի գլխավորած Շահարմենների և Շահնշահի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրությունների, ինչպես նաև Ահմեդալիների, Կարսի ու Սուրմարուի Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց և, հետ քաշվելով, կենտրոնացավ Լոռի ամրոցի մոտակայքում:⁴⁰²⁶
4027. 1175 ամառ - Ճառաքար ամրոցը (Կաղզվանից մոտ 20 կմ հյուսիս-արևմուտք) Շահարմենների Էմիրության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Շադդադյանների Էմիրության բանակից (մոտ 800), ինչից հետո վաճառեց Էլտկուզյանների աթաբեկությանը: Հարձակվողները կորցրին մոտ 500, պաշտպանվողները՝ մոտ 600 զինվոր:⁴⁰²⁷
4028. 1175 սեպտեմբեր - Լոռի ամրոցի ճ-մ: Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեցին Ղզիլ-Արսլանի գլխավորած Էլտկուզյանների աթաբեկության, Սուբման իբն Իբրահիմի գլխավորած Շահարմենների և Շահնշահի գլխավորած Շադդադյանների Էմիրությունների, ինչպես նաև Ահմեդալիների, Կարսի ու Սուրմարուի Էմիրությունների միացյալ բանակին (80.000): Հայերը կորցրին մոտ 7.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:⁴⁰²⁸
4029. 1176 օգոստոսի կես - Ամասիա արշավեցին Միքայել Գավրասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության և Տրապիզոնի իշխանության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները, սակայն, չնայած այն բանին, որ քաղաքը պատրաստ էր նրանց ընդունել, իսկ միջնաբերդում էլ արդեն իր կայազորն էր, Միքայել Գավրասը վախեցավ հաստատվել քաղաքում և այն ի վերջո հանձնվեց քաղաքին մոտեցած ու մոտակայքում ճամբարած Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 1.000):⁴⁰²⁹
4030. 1176 մայիս - Տիդիսի շրջակայքը Իվանե Օրբելյանի, նրա եղբայրներ Լիպարիտի ու Զավթառի, ինչպես նաև վերջինիս որդի Ինայի գլխավորությամբ Գուգարքից արշաված ապստամբների բանակը (մոտ 35.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (30.000, այդ թվում Սարգիս Մեծ և Վահրամ Չափարյանները, Վահրամի որդիներ Չափարե Փոքրն ու Սարգիսը, ինչպես նաև Հասան Կայենցին, Գրիգոր Պահլավունին և Անանիա Դվինցին) ասպատակեցին: Գեորգի III-ը ապաստանեց Տիդիսում և սկսեց արագորեն ուժեր հավաքել: Դրան հակառակ ապստամբների շարքերում առաջ եկան տատանումներ ու տարաձայնություններ, իսկ շատերը, այդ թվում և Գրիգոր Պահլավունին, ուղղակիորեն լքեցին ապստամբներին ու միացան Զարթլիի արքային: Այս պայմաններում ապստամբները նահանջեցին և ամրացան Լոռիում ու Շամշուղեում:⁴⁰³⁰
4031. 1176 հունիս - Մահկանաբերդի ճ-մ: Զարթլիի թագավորության կառավարական բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում Վասակ Արծրունին) Տիդիսի քաղաքապետ Կուրտ Արծրունու գլխավորությամբ մի նեղ կիրճում շրջապատեցին Լիպարիտ Օրբելյանի գլխավորությամբ դեպի Կայեն ամրոց շարժվող ապստամբներին (մոտ 15.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 12.000) և հաղթեցին: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր: Պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000 սպանված և վիրավոր, մոտ 10.000 գերի, դաշնակիցը՝ մոտ 500 սպանված ու վիրավոր, 2.500 գերի: Լիպարիտ Օրբելյանը պատասպարվեց Լոռիում, իսկ Սարգիս Մեծ, Վահրամ, Չափարե Փոքր և Սարգիս Փոքր Չափարյանները, ինչպես նաև Հասան Կայենացու գլխավորած Կայեն ամրոցի կայազորը լքեցին ապստամբներին ու միացան Գեորգի III-ին:⁴⁰³¹
4032. 1176 հունիսի վերջ - Ագարակ ամրոցը Տիդիսի քաղաքապետ Կուրտ Արծրունու գլխավորած Զարթլիի թագավորության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում Սարգիս Մեծ, Վահրամ, Չափարե Փոքր և Սարգիս Փոքր Չափարյանները, Վասակ Արծրունին, ինչպես նաև Հասան

- Կայենցին) պաշարեցին ապստամբներից (մոտ 1.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 800) և ստիպեցին հանձնվել: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:⁴⁰³²
4033. 1176 հուլիսի սկիզբ - Կախերթի ճ-մ: Տփղիսի քաղաքապետ Կուրտ Արծրունու գլխավորած Քարթլիի թագավորության կառավարական բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000, այդ թվում Սարգիս Մեծ, Վահրամ, Չափարե Փոքր և Սարգիս Փոքր Չափարյանները, Վասակ Արծրունին, ինչպես նաև Հասան Կայենցին), ինչպես նաև Շիրվանշահերի էմիրության (մոտ 10.000) բանակը հաղթեցին ապստամբած կախերթցիներին, լեզգիներին ու լեռնականներին (մոտ 20.000), ինչպես նաև Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000, այդ թվում Ազատի որդի Գրիգորը, Վարդանի որդի Իվանեն և Արտավազոսի որդի Աշոտը): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 600 զինվոր, որոնց թվում Գրիգորը զոհվեց, իսկ Իվանեն ու Աշոտը գերվեցին, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000 զինվոր:⁴⁰³³
4034. 1176 հուլիսի սկիզբ - հուլիսի վերջ - Շամշուղե ամրոց Քարթլիի թագավորության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000, այդ թվում Սարգիս Մեծ, Վահրամ, Չափարե Փոքր և Սարգիս Փոքր Չափարյանները, Վասակ Արծրունին, ինչպես նաև Հասան Կայենցին) գրավեցին ապստամբներից (մոտ 500) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 900, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:⁴⁰³⁴
4035. 1176 հուլիսի 19 - 1177 փետրվարի 11 - Լոռի ամրոց Տփղիսի քաղաքապետ Կուրտ Արծրունու գլխավորած Քարթլիի թագավորության կառավարական բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000, այդ թվում Սարգիս Մեծ, Վահրամ, Չափարե Փոքր և Սարգիս Փոքր Չափարյանները, Վասակ Արծրունին, ինչպես նաև Հասան Կայենցին) պաշարեցին Իվանե, Քավթառ ու Ինա Օրբելյանների գլխավորած ապստամբներից (մոտ 1.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 800) ու ստիպեցին հանձնվել: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:⁴⁰³⁵ Օրբելյանների ապստամբությունը ճնշվեց: Իվանե, Քավթառ ու Ինա Օրբելյանները գերվեցին և սպանվեցին, իսկ օգնություն ստանալու նպատակով Էլտկուզյանների աթաբեկություն մեկնած Լիպարիտը այլևս չվերադարձավ ու նշանակվեց Սյունիքի կառավարիչ:
4036. 1176 օգոստոսի կես - Նեոկեսարիայի ճ-մ⁴⁰³⁶
- Անդրոնիկոս Բատացեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության ու Տրապիզոնի իշխանության, ինչպես նաև Չուն-Նունի գլխավորած Դանիշմանյանների էմիրության միացյալ բանակը (30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) պաշարեցին քաղաքը Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 10.000):
- I փուլ - Քրիստոնյաները անցան գրոհի և 12 օր տևած մարտերի արդյունքում գրեթե գրավեցին քաղաքը:
- II փուլ - Քաղաքի կայազորում ծառայողները նետերին ամրացված գրությունների միջոցով քաղաքը պաշարողներին տեղեկացրին, թե իբր Չուն-Նունն իր բանակով պատրաստվում է անցնել հակառակորդի կողմը և հարվածել դաշնակիցներին: Արդյունքում քրիստոնյաները սկսեցին նահանջել: Օգտվելով ստեղծված խառնաշփոթից՝ Իկոնիայի սուլթանության բանակը արտագրոհ կազմակերպեց և պարտության մատնեց նահանջողներին, որոնք կորցրին 1.000 հոգի, որոնց թվում սպանվեց նաև Անդրոնիկոսը, իսկ Չուն-Նունը գերվեց ու տանջամահ արվեց:
- Հայերը կորցրին մոտ 1.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Անդրոնիկոս Բատացեսը, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:
4037. 1176 սեպտեմբերի 17 - 18 - Սյուրիկեաֆունի ճ-մ (Իկոնիայից մոտ 100 կմ հյուսիս-արևմուտք, Բեյշեիր լճից մոտ 15 կմ հյուսիս-արևելք)⁴⁰³⁷

«Այս ճակատամարտը հիմնիվոր կործանեց Փոքր Ասիայից թուրքերին վտարելու հույսը: Դրանից հետո կայսրությունը այլևս ի վիճակի չէր

Մանուիլ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում մեծաթիվ սերբեր, հունգարներ, բուլղարացիներ, իտալացիներ, գերմանացիներ, սելջուկներ և ղլփախներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50, այդ թվում Հովհաննես և Անդրոնիկոս Անգեղները) մտան Իկոնիայի սուլթանության տարածք և, ենթարկվելով թշնամու բանակի մանր հարձակումներին ու պարենամթերքի և ջրի զգալի պակաս զգալով, շարունակեցին առաջխաղացումը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության և Չանգյանների աթաբեկության, ինչպես նաև Արտուխյանների Էմիրության միացյալ բանակը (50.000, այդ թվում սուլթանի խորհրդական Հասան իբն Գավրասը) դարանեց հակառակորդին վերջինիս առաջխաղացման ուղու վրա գտնվող մի լայնարձակ լեռնահովտում՝ սեփական ուժերը տեղավորելով թևերում գտնվող բարձունքներում:

I փուլ - Առանց հետախուզության առաջ շարժվող կայսերական բանակի առաջապահը մտավ լեռնահովիտ, որտեղ ենթարկվեց հզոր հարձակման: Առաջապահում գտնվող հետևակին հաջողվեց ճեղքել թշնամու բանակի շարքերը և, դուրս գալով կիրճի մյուս կողմից, ամուր դիրքեր գրավել, սակայն հեծելազորը ենթարկվեց լիակատար շրջապատման ու գլխովին ջախջախվեց: Միայն Մանուիլ I-ին հաջողվեց թիկնապահների փոքրիկ խմբով ճեղքել հակառակորդի պաշարման օղակը և պատսպարվել հետևակի զբաղեցրած դիրքերում:

II փուլ - Հակառակորդի բանակը շրջապատեց քրիստոնյաների հետևակի զբաղեցրած դիրքերը և սկսեց նետերի տարափ տեղալ:

III փուլ - Հակառակորդի բանակը անցավ հարձակման, սակայն նրա բոլոր գրոհները հետ մղվեցին:

IV փուլ - Քրիստոնյաները մի քանի արտագրոհներ իրականացրին, այդ թվում Հովհաննես Անգեղի գլխավորությամբ, սակայն հակառակորդը հետ մղեց դրանք: Սեպտեմբերի 17-ի լույս 18-ի ողջ գիշերվա ընթացքում հակառակորդի բանակը խոշոր ուժերով անընդհատ մոտեցավ քրիստոնյաների ճամբարին և սկսեց իրականացնել հախուռն նետածություն: Միաժամանակ Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդը բանակցություններ սկսեց քրիստոնյաների շարքերում գտնվող սելջուկների հետ՝ համոզելով նրանց անցնել իր կողմը:

V փուլ - Հաջորդ օրը սկսվեցին բանակցություններ և կնքվեց զինադադար, ըստ որի Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդը պետք է թույլ տար կայսերական բանակին նահանջել եկած երթուղով: Կայսերական բանակը նահանջեց եկած ճանապարհով և հեռացավ՝ բավականին երկար տարածություն ենթարկվելով մանր հարձակումներին:

Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 60.000, թշնամին՝ 20.000 զինվոր:

4038. 1177 զարուն - Մենանդրոս գետի ճ-մ: Հովհաննես Բատացեսի, Կոնստանդին Դուկասի և Միքայել Ասպետ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) դարանը զցեց ու ջախջախեց շրջակայքն ասպատակած և ձեռք բերած ավարով նահանջող Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 20.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.500, պարտվողները՝ մոտ 13.000 զինվոր: Չոհվեց նաև Միքայել Ասպետը՝ ընկնելով գետը և խեղդվելով:⁴⁰³⁸

4039. 1177 հունիսի 19 - 1178 հոկտեմբերի 25 - Մելիտեն Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Մուհամմեդի գլխավորած Դանիշմանյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր: Դանիշմանյանների Էմիրությունը ոչնչացավ:⁴⁰³⁹

4040. 1178 զարուն - Մենանդրոս գետի ճ-մ: Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով փախուստի մատնեց Անդրոնիկոս Անգեղի և Մանուիլ Կանտակուզենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության ճամբարած բանակին (մոտ 10.000) ու խլեց ձեռք բերած ավարը: Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁰⁴⁰

4041. 1178 դեկտեմբերի սկիզբ - 1179 մարտի վերջ - Խառիմը Ֆիլիպ Էլզասցու գլխավորած Երուսաղեմի թագավորության, Բոհեմունդ Պուատիեցու գլխավորած Անտիոքի դքսության, Ռայմոնդ Տուլուզցու գլխավորած Տրիպոլիսի կոմսության Ռուբեն Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության միացյալ բանակը (30.000, որից մոտ 10.000 հայ) միացյալ բանակը չգրավեց Չանգյանների աթաբեկության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁰⁴¹
4042. 1179 աշուն - Դարա ամրոցի շրջակայքը Էլզագիի գլխավորած Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց՝ վերացնելով տեղում տիրող ապստամբական տրամադրությունները:⁴⁰⁴²
4043. 1180 գարուն - Բեհեսի ամրոցի ճ-մ: Տաթի-Էդ-Դինի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (1.000 հեծյալ) հաղթեց Իկոնիայի սուլթանության բանակին (20.000) և հետ շարժեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁰⁴³
4044. 1180 ամառ - Մարդինի ճ-մ: Էլզագիի գլխավորած Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց շրջակայքն ասպատակող Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 15.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴⁰⁴⁴
4045. 1180 հուլիս - Ռաբան և Բեհեսի ամրոցների շրջակայքը Սալահ-Էդ-Դինի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության (մոտ 70.000) ու Մուհամմեդի գլխավորած Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Էմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁰⁴⁵
4046. 1180 հուլիս - Քեսունը Սալահ-Էդ-Դինի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության (մոտ 40.000) և Մուհամմեդի գլխավորած Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Էմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), սակայն շուտով կնքվեց հաշտություն և դաշնակից բանակը նահանջեց քաղաքից՝ ավերելով վերջինիս ամրությունները: Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁰⁴⁶
4047. 1180 օգոստոս - Կիլիկիայի ճ-մ (Նահանգի հյուսիս): Լևոն Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Իկոնիայի սուլթանության կողմում հանդես եկող քոչվոր թուրքմեններին (մոտ 7.000), որոնց ի սկզբանե թույլատրված էր եղել օգտվել հայերի տիրապետության տակ գտնվող արոտավայրերից: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:⁴⁰⁴⁷
4048. 1180 սեպտեմբերի վերջ - Մենաքի ամրոցը Սալահ-Էդ-Դինի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության (մոտ 40.000) և Մուհամմեդի գլխավորած Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Էմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Ռուբինյանների իշխանության կայազորից (մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁰⁴⁸
4049. 1180 սեպտեմբերի վերջ - հոկտեմբեր - Մենաքի-Մամեստիա երթուղով, ենթարկվելով Ռուբեն և Լևոն Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակի (մոտ 20.000) անկանոն հարվածներին, արշավեց Սալահ-Էդ-Դինի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության (մոտ 40.000) ու Մուհամմեդի գլխավորած Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Էմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը, սակայն հոկտեմբերի 2-ին կնքվեց հաշտություն և թշնամին նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁴⁰⁴⁹
4050. 1182 մարտ - Խառաքսի ճ-մ (Մենանդրոս գետի ափին): Գահակալական պայքար սկսած Անդրոնիկոս Կոմնենոսի գլխավորած բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Անդրոնիկոս Անգեղոսի գլխավորած կառավարական բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր: Անդրոնիկոս Անգեղոսը միացավ Անդրոնիկոս Կոմնենոսի բանակին, որի դիրքերը ավելի ամրապնդվեցին և բոլոր պայմանները ստեղծվեցին նրա՝ կայսր դառնալու համար:⁴⁰⁵⁰
4051. 1182 ապրիլ - Կոռիկոսը և Մելեկիան Ռուբեն ու Լևոն Ռուբինյանների գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության (մոտ 30.000) և Իկոնիայի սուլթանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը գրավեց Իսհակ Կոմնենոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000): Իսահակը գերվեց ու հանձնվեց Անտիոքի դքսությանը: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁰⁵¹
4052. 1182 ապրիլ - 1185 ապրիլ - Լամբրոն ամրոցը Ռուբեն Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Հեթում Հեթումյանի

բանակից (մոտ 1.000), որի արդյունքում Յերուսալմների ռազմական պետությունը ընդունեց Ռուբինյանների ռազմական պետության գերիշխանությունը: Հարձակվողները կորցրին մոտ 500, պաշտպանվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁰⁵²

4053. 1182 օգոստոս - Ֆիլադելֆիայի ճ-մ: Գահակալական պայթար սկսած մեծ դոմեստիկոս Հովհաննես Բատացեսի, ինչպես նաև նրա որդիներ Մանուիլի և Ալեքսեի գլխավորած բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Անդրոնիկոս Լապարդիոսի գլխավորած կառավարական բանակին (մոտ 10.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴⁰⁵³ Շուտով, սակայն, Հովհաննես Բատացեսը հանկարծամահ եղավ և նրա ապստամբությունը հանգեց:

4054. 1182 սեպտեմբերի վերջ - 1183 հունիսի 12 - Մծքիլը Սալահ-Էդ-Դինի գլխավորած Եյուբյանների սուլթանության (մոտ 60.000), Մուսաֆար-Էդ-Դինի գլխավորած Բեգթեգինյանների Եմիրության (մոտ 5.000) և Մուհամմեդի գլխավորած Հիսն-Բեֆի Արտուխյանների Եմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը չգրավեց Չանգյանների աթաբեկության կայազորից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 300)՝ փոխարենը առանց լուրջ դիմադրության հանդիպելու մտնելով Ռաբբա, Կիոկեսիոն, Եդեսիա և Սրուճ: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 60, թշնամին՝ մոտ 150 զինվոր: Այս ընթացքում, թողնելով քաղաքը պաշարված, Սալահ-Էդ-Դինի գլխավորած բանակի հիմնական մասը փորձեց առաջխաղացում իրականացնել Մոսուլի ուղղությամբ, սակայն, տեղեկանալով, որ իր դեմ կուտակվել են թշնամու զգալի ուժեր, նահանջեց, հետագայում գրավեց Շնքարը, որից հետո նահանջեց Դարա ամրոց, իսկ այնտեղից էլ՝ Խառան՝ մոտալուտ ձմեռը հաշվի առնելով ցրելով իր բանակի հիմնական ուժերը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Չանգյանների աթաբեկության, ինչպես նաև Շահարմենների և Մարդինի Արտուխյանների Եմիրությունների միացյալ բանակը շարժվեց դեպի Խառան, ի պատասխան որի Սալահ-Էդ-Դինը արագորեն հավաքեց ցրված ուժերը, ինչը ստիպեց հակառակորդին այնուհանդերձ նահանջել: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Սալահ-Էդ-Դինի գլխավորած Եյուբյանների սուլթանության բանակը առաջխաղացում իրականացրեց ու հասավ Մարդինի շրջակայքին, բայց ի վերջո վերադարձավ ելման դիրքեր Խառանի մոտակայքում:⁴⁰⁵⁴

4055. 1182 աշուն - Սրուճի շրջակայքը, Հայոց Միջագետքի արևմուտքը ու Հյուսիսային Ասորիքը Չանգյանների աթաբեկության բանակը (մոտ 10.000 հեծյալ) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁰⁵⁵

4056. 1183 ապրիլի 18 - ապրիլի 26 - Ամիդը Սալահ-Էդ-Դինի գլխավորած Եյուբյանների սուլթանության (մոտ 10.000), Մուսաֆար-Էդ-Դինի գլխավորած Բեգթեգինյանների Եմիրության (մոտ 5.000) և Մուհամմեդի գլխավորած Հիսն-Բեֆի Արտուխյանների Եմիրության (մոտ 2.000) միացյալ բանակը գրավեց Չանգյանների աթաբեկության ու Ինայանների Եմիրության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 750, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Ինայանների Եմիրությունը ոչնչացավ, իսկ քաղաքն անցավ Եյուբյանների սուլթանության գերիշխանությունը ընդունած Հիսն-Բեֆի Արտուխյանների Եմիրությանը:⁴⁰⁵⁶

4057. 1183 մայիսի առաջին կես - Այնթապը ու Թյապշար ամրոցը Սալահ-Էդ-Դինի գլխավորած Եյուբյանների սուլթանության (մոտ 40.000), Մուսաֆար-Էդ-Դինի գլխավորած Բեգթեգինյանների Եմիրության (մոտ 4.000) և Մուհամմեդի գլխավորած Հիսն-Բեֆի Արտուխյանների Եմիրության (մոտ 4.000) միացյալ բանակը առանց լուրջ դիմադրության հանդիպելու գրավեց Չանգյանների աթաբեկության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100), ասպատակեց շրջակայքը արագորեն շարժվեց դեպի Հայեպ:⁴⁰⁵⁷

4058. 1183 ամառ - Այալի ծովամարտ (Կարմիր ծովի հյուսիս-արևելյան ափի մոտ): Լուլու ալ-Հաջիբ Հայի գլխավորած Եյուբյանների սուլթանության նավատորմը (9 նավ) հաղթեց գերությունից ազատված Ռեյնալդ Շատիոնացու գլխավորությամբ դեպի Մեքքա ուղղություն վերցրած խաչակիրների նավատորմին (5 նավ), ինչից հետո ոչնչացրեց ցամաքում ամրացած վերջինիս ռազմիկներին: Հաղթողները կորցրին մոտ 2, պարտվողները՝ 5 նավ: Գերի ընկած խաչակիրները խաչվեցին:⁴⁰⁵⁸

4059. 1184 գարուն - Գանձակի ճ-մ: Զարթլի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեցին Էլտկուզյանների աթաբեկության բանակին (մոտ 40.000,

- այդ թվում Էլիկում Օրբելյանը): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր, ընդ որում զոհվեց նաև Էլիկումը:⁴⁰⁵⁹
4060. 1184 գարուն - Լապարդիան (Փոքր Ասիայի արևմուտք) Ալեքսեյ Բրանսսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Անդրոնիկոս Լապարդիոսի գլխավորած ապստամբներից (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.500, պարտվողները՝ մոտ 1.000:⁴⁰⁶⁰ Անդրոնիկոս Լապարդիոսը ձերբակալվեց, տեղափոխվեց մայրաքաղաք և կուրացվեց:
4061. 1184 գարուն - ամառ - Նիկիան Անդրոնիկոս I-ի և Ալեքսեյ Բրանսսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց ապստամբած Թեոդորոս Կանտակուզենոսի ու Իսահակ Անգեղոսի գլխավորած բանակից (մոտ 2.000, այդ թվում սելջուկներ), սակայն համառ մարտերից հետո կարողացավ գրավել միայն այն բանից հետո, երբ Թեոդորոսը զոհվեց, իսկ բավարար երաշխիքներ ստացած պաշտպանվողներն էլ դադարեցրեցին դիմադրությունը: Հաղթողները կորցրին մոտ 2.000, պարտվողները՝ մոտ 1.500 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Իսահակ Անգեղոսը:⁴⁰⁶¹
4062. 1184 ամառ - Պրուսիան (Նիկիայից մոտ 50 կմ արևմուտք) Անդրոնիկոս I-ի և Ալեքսեյ Բրանսսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Թեոդորոս Անգեղոսի և այլոց գլխավորած ապստամբներից (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.500, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց ու կուրացվեց Թեոդորոսը:⁴⁰⁶²
4063. 1185 հունիսի 24 - Ղիզիսիան Սիցիլիայի թագավորության բանակը (80.000, 200 նավ) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Հովհաննես Բրանսսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Բրանսսը:⁴⁰⁶³
4064. 1185 հունիսի 19 - հունիսի վերջ - Խլաթը Սալահ-Էդ-Դինի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության (մոտ 60.000), Մուսաֆար-Էդ-Դինի գլխավորած Բեգթեգինյանների Էմիրության (մոտ 5.000) և Մուհամմեդի գլխավորած Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության (մոտ 5.000) Հայեպ-Երեսիս-Ամիր-Բանդե երթուղով արշաված միացյալ բանակը կարճատև պաշարեց Բեկ-Թեմուրի գլխավորած Շահարմենների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), որից հետո, խուսափելով Ջահան-Փահլևանի գլխավորությամբ առաջխաղացող Էլտկուզյանների և Չանգյանների աթաբեկությունների, ինչպես նաև Ահմեդալիների Էմիրության միացյալ բանակից (մոտ 70.000), նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁰⁶⁴
4065. 1185 հունիսի վերջ - հուլիսի կես - Տադանակերտը, որը 1122 թ-ին որպես իբթա տրվել էր Մարդինի Արտուխյանների Էմիրությանը, Սալահ-Էդ-Դինի, Մուսաֆար-Էդ-Դինի և Մուհամմեդի գլխավորությամբ Խլաթից նահանջած Էյուբյանների սուլթանության, ինչպես նաև Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների, Բեգթեգինյանների ու Շամսադդինյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 60.000) համառ մարտերից հետո գրավեց Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) միայն լուրջ զիջումների գնով: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20 թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Քաղաքում թողնելով ուժեղ կայազոր՝ Էյուբյանների սուլթանության բանակի հիմնական ուժերը վերադարձան Հյուսիսային Ասորիք, որտեղ, ի վերջո ստանալով Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության հնազանդության երաշխիքները, հեռացավ:⁴⁰⁶⁵
4066. 1185 օգոստոս - Աստղոնք ամրոցը և Հանդերձաբերդը (Տարոն) Ջահան-Փահլևանի գլխավորությամբ շրջակայքն ասպատակելով առաջխաղացած Էլտկուզյանների ու Չանգյանների աթաբեկությունների, ինչպես նաև Ահմեդալիների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Տարոնի իշխանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 500) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:⁴⁰⁶⁶
4067. 1185 օգոստոսի 15 - Օլթին Սալուխյանների Էմիրության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Շահարմենների Էմիրության բանակից (մոտ 800) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴⁰⁶⁷
4068. 1185 սեպտեմբեր - Տարոնի իշխանության տարածքը Ջահան-Փահլևանի գլխավորած Էլտկուզյանների ու Չանգյանների աթաբեկությունների, ինչպես նաև Ահմեդալիների Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁰⁶⁸

4069. 1185 հոկտեմբերի 26 – Կարինը ու Նրա շրջակայքը, ինչպես նաև Բասենը Բեկ-Թեմուրի գլխավորած Շահարմենների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ գերելով 8.000 խաղաղ բնակիչ:⁴⁰⁶⁹
4070. 1185 հոկտեմբերի վերջ – Մոսինայուսի ճ-մ (Յունաստանի հյուսիս-արևելքում, Թեսալոնիկեից մոտ 150 կմ արևելք): Ալեքսեյ Բրանասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Սիցիլիայի թագավորության բանակին (մոտ 30.000), որից, հետապնդելով թշնամու ու ևս մեկ անգամ փախուստի մատնելով, գրավեց քաղաքը: Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁰⁷⁰
4071. 1185 նոյեմբերի սկիզբ – Ամֆիոպուսի ճ-մ (= Դիմիտրիցայի ճ-մ), (= Ստրիմոնի ճ-մ) (Յունաստանի հյուսիս-արևելքում, Թեսալոնիկեից մոտ 150 կմ արևելք): Ալեքսեյ Բրանասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Սիցիլիայի թագավորության բանակին (մոտ 30.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁰⁷¹
4072. 1185 նոյեմբերի 7 – Դիմիտրիցայի ճ-մ (= Ամֆիոպուսի ճ-մ), (= Ստրիմոնի ճ-մ): Ալեքսեյ Բրանասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Սիցիլիայի թագավորության բանակին (մոտ 5.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:⁴⁰⁷²
4073. 1186 հունվարի 19 - 23 – Օլթին և Նրա շրջակայքը Սալդուխյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց՝ ճնշելով քաղաքը Շահարմենների էմիրությանը հանձնելու նպատակով տեղում բռնկված ապստամբությունը:⁴⁰⁷³
4074. 1186 փետրվար - մարտ – Բուլղարական թագավորության տարածքը Իսահակ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց, սակայն, այդպես էլ չհասնելով որևէ հաջողության, հետ քաշվեց ելման դիրքեր:⁴⁰⁷⁴
4075. 1186 մարտի վերջ - ապրիլի սկիզբ – Կոստանդնուպոլսի ճ-մ⁴⁰⁷⁵

Ապստամբած Ալեքսեյ Բրանասի բանակը (մոտ 30.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) պաշարեցին քաղաքը Իսահակ II-ի ու կեսար Կոնրադ Մոնֆերատոցու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակից (մոտ 5.000, այդ թվում իտալացիներ ու գերմանացիներ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Ապստամբները մարտակարգ ընդունեցին քաղաքի պարիսպների դիմաց, որից հետո Ալեքսեյ Բրանասը կոչ արեց քաղաքացիներին դադարեցնել դիմադրությունը և անցնել իր կողմը: Չհասնելով հաջողության, սակայն, նա պատրաստվեց մարտի:

I փուլ – Մարտի վերջին ապստամբները անցան հարձակման և բավականին երկար տևած մարտում ծանր պարտության մատնեցին կառավարական բանակին՝ ստիպելով հակառակորդին պատսպարվել քաղաքի պարիսպներից ներս: Ապստամբները, սակայն, չգարգացրին հաջողությունը՝ հույս ունենալով խուսափել արյունահեղությունից և հետագայում խաղաղորեն մուտք գործել քաղաք:

II փուլ – Հինգ օր անց ապստամբները ծովային գրոհ իրականացրին, սակայն, թեև սկզբում որոշակի հաջողության հասան, բայց հետագայում պարտություն կրեցին և հետ մղվեցին ելման դիրքեր: Դրանից հետո Ալեքսեյ Բրանասը ավելի ուժեղացրեց քաղաքի շրջափակումը՝ հույս ունենալով հաջողության հասնել սովի միջոցով:

III փուլ – Ապրիլի սկզբին, կենտրոնացնելով ուժերը և պատրաստվելով մարտի, կառավարական բանակը ի վերջո դուրս եկավ քաղաքից ու հարձակման անցնող ապստամբների բանակի դիմաց մարտակարգ ընդունեց: Տեսնելով այդ՝ ապստամբները դադարեցրին առաջխաղացումը և վերականգնեցին մարտակարգը: Սկսվեց հեռամարտ, որը շարունակվեց մինչև կեսօր: Ի վերջո, կառավարական բանակը ողջ ճակատով հարձակման անցավ՝ հզոր հարված հասցնելով հատկապես կենտրոնում: Արդյունքում կենտրոնում մարտնչող Բրանասը, մենամարտում հանդիպելով Կոնրադին, պարտություն կրեց, գերվեց ու սպանվեց, իսկ Նրա բանակն էլ համընդհանուր փախուստի դիմեց:

Ապստամբներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, հակառակորդից՝ հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:

4076. 1186 ապրիլ – Սարվանդիքար, Գաստոն, Սատարա և Դարպասակ ամրոցների շրջակայքը, այն բանից հետո, երբ Բոհեմունդ Պուատիեացին ուխտադրժորեն գերեց Ռուբեն Ռուբինյանին, Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 10.000) ու մեծ մագիստրոս Ռոջեր Դ'Մուլենի գլխավորած Զիվանդախնամների օրդենը (մոտ 1.000) ասպատակեցին, սակայն, այն բանից հետո, երբ նրանց ընդառաջ շարժվեց Լևոն Մեծ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 25.000), նահանջեցին: Արդյունքում Ռուբենի ազատության փոխարեն Անտիոքի դքսությանը զիջվեցին Մամեստիան և Ադանան, ինչպես նաև Սարվանդիքար, Ճկեր ու Թի-Համտուն ամրոցները:⁴⁰⁷⁶
4077. 1186 ապրիլ – Հռոմկյա ամրոց, փորձելով Ամենայն Հայոց կաթողիկոս դարձնել սեփական թեկնածուին, մտավ Հեթում և Շահնշահ Մամիկոնյանների գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 2.000), սակայն նահանջեց:⁴⁰⁷⁷
4078. 1186 ապրիլ – Քասենը և Կարինի շրջակայքը Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴⁰⁷⁸
4079. 1186 ապրիլ – Վանը, Ոստանը, Բաղեթը և Նրանց շրջակայքը Բեկ-Թեմուրի գլխավորած Շահարմենների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց՝ ամրապնդելով սեփական իշխանությունը տեղերում:⁴⁰⁷⁹
4080. 1186 մայիս – Մամեստիան և Ադանան, ինչպես նաև Սարվանդիքար, Գաստոն, Սատարա ու Դարպասակ ամրոցները Լևոն Մեծ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 25.000) գրավեց Անտիոքի դքսության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁰⁸⁰
4081. 1186 մայիս – Ալեքսանդրեյ գավառը Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴⁰⁸¹ Շուտով Սատարա, Դարպասակ և Սարվանդիքար ամրոցները Հայոց իշխանությանը հավատարիմ ծառայելու պայմանով տրվեցին Զիվանդախնամների օրդենին և կնքվեց հաշտություն:
4082. 1186 մայիս – Ձաղիձորի ճ-մ (Գուգարք, Տաշիրի հարավ-արևմուտք): Կախախճեց Գամրեկեյի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.500) հաղթեցին Էլտկուզյանների աթաբեկության առաջխաղացած ու շրջակայքն ասպատակող բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:⁴⁰⁸²
4083. 1186 հունիս – Կոդաքքի ճ-մ: Գուգան Աբուլասանիսիձեի և Բոցո Ջակեյի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Սալդուխյանների, Մանկուչակյանների, Շահարմենների, Արտուխյանների և Կարսի Էմիրությունների առաջխաղացած ու շրջակայքն ասպատակող միացյալ բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:⁴⁰⁸³
4084. 1186 հունիս - հուլիս – Քասենը և Կարինի շրջակայքը Յուրի արքայի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 70.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴⁰⁸⁴
4085. 1186 հուլիս – Ճառաքար ամրոցը Գրիգոր Պահլավունու գլխավորած Անիի բանակը (մոտ 4.000) գրավեց Էլտկուզյանների աթաբեկության բանակից (մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴⁰⁸⁵
4086. 1186 հուլիս – Թոռձյան ամրոցի ճ-մ (Սասուն): Շահնշահ Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բեկ-Թեմուրի գլխավորած Շահարմենների Էմիրության առաջխաղացած բանակին (մոտ 30.000) ու գերեց Բեկ-Թեմուրին, որից հետո առանց մարտերի մտավ ամրոց: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁴⁰⁸⁶
4087. 1186 օգոստոսի սկիզբ – Սասունի ճ-մ: Բեկ-Թեմուրի գլխավորած Շահարմենների Էմիրության համալրված բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Շահնշահ Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության համալրված բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 8.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Շահնշահը, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Տարոնը, Տուրուբերանի արևմուտքը, ինչպես նաև Մինչեփրատյան ճոփի արևելքը ընկան Շահարմենների Էմիրության տիրապետության տակ, իսկ Տարոնի իշխանությունը ընդունեց վերջինիս գերիշխանությունը:⁴⁰⁸⁷

4088. 1186 օգոստոսի կես - Շաքախտան ամրոցը Եղեփայից առաջխաղացած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Չանգյանների աթաբեկության բանակից (մոտ 500): Չաղթողները կորցրին մոտ 400, պարտվողները՝ մոտ 300 զինվոր:⁴⁰⁸⁸
4089. 1186 օգոստոսի վերջ - Շաքախտան ամրոցի ճ-մ: Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 4.500) հաղթեց Բուլակ-Արսլանի գլխավորությամբ Մարդինից առաջխաղացած Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության բանակին (մոտ 5.000) Չաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր:⁴⁰⁸⁹
4090. 1186 ամառ - աշուն - Ֆիլանտիֆիան Իսահակ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում Վասիլ Բատացեսը) պաշարեցին կայսր հռչակված Թեոդորոսի բանակից (մոտ 1.000) և ի վերջո սկսված բանակցությունների արդյունքում վերջինս հրաժարվեց իր տիտղոսից, իսկ հետո էլ ապաստանեց Իկոնիայի սուլթանությունում: Չարձակվողները կորցրին մոտ 200, պաշտպանվողները՝ մոտ 10 զինվոր:⁴⁰⁹⁰
4091. 1186 սեպտեմբերի սկիզբ - Բաղեշի ճ-մ: Չանգյանների աթաբեկության, ինչպես նաև Շահարմենների և Մարդինի Արտուխյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Ալկուվամ իբն Սամակայի գլխավորած Շամսադդինյանների Էմիրության բանակին (10.000): Չաղթողները կորցրին 10.000, պարտվողները՝ 10.000 զինվոր:⁴⁰⁹¹
4092. 1186 սեպտեմբերի կես - Բաղեշը Շահարմենների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Ալկուվամ իբն Սամակայի գլխավորած Շամսադդինյանների և Արզնի Էմիրությունների միացյալ բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Չայ ռազմիկներից (մոտ 200): Չայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴⁰⁹²
4093. 1186 սեպտեմբերի վերջ - նոյեմբերի վերջ - Խաղթեռոհի, Մարդինի և Մելիտեի, ինչպես նաև Չիսն-Կյավդիա ամրոցի շրջակայքը Չանգյանների աթաբեկության, ինչպես նաև Շահարմենների և Մարդինի Արտուխյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց՝ իրականացնելով բազմաթիվ սպանություններ և գերելով 26.000 խաղաղ բնակիչ:⁴⁰⁹³
4094. 1186 սեպտեմբեր - Բուլղարական թագավորության տարածքը Չովհաննես Անգեղի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց, սակայն շուտով Չովհաննեսը հետ կանչվեց և բանակը նահանջեց:⁴⁰⁹⁴
4095. 1186 նոյեմբերի 7 - Լարդեայի ճ-մ (Չյուսիսային Բուլղարիա)⁴⁰⁹⁵

Իսահակ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 20.000, այդ թվում Կոնստանդին Ասպետը) մի մասը (2.000 հեծյալ) հասավ շրջակայքն ասպատակած և ավարով նահանջող Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 8.000, այդ թվում ղվիչախներ և վալախներ) ու մարտակարգ ընդունեց: Ձեռք բերած ավարի հետ առաջ ուղարկելով սեփական ուժերի մի մասը՝ թշնամու բանակը ևս մարտակարգ ընդունեց:

I փուլ - Կայսերական բանակը անցավ հարձակման, ի պատասխան որի թշնամին սկսեց կեղծ նահանջ իրականացնել և, իր հետևից տանելով հետապնդող հակառակորդին, խառնեց նրա մարտակարգը:

II փուլ - Բուլղարական թագավորության բանակը անցավ հակահարձակման և սկսեց պարտության մատնել կայսերական բանակին:

III փուլ - Իսահակ II-ի գլխավորությամբ մարտի մեջ մտան կայսերական բանակի հիմնական ուժերը և վերջնական պարտության մատնեցին հակառակորդին:

Չաղթողները կորցրին մոտ 700, պարտվողները՝ մոտ 3.000 զինվոր:

4096. 1187 գարուն - Մծքինի ճ-մ: Չանգյանների աթաբեկության, ինչպես նաև Շահարմենների և Մարդինի Արտուխյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 25.000) հաղթեց Ալկուվամ իբն Սամակայի գլխավորած Շամսադդինյանների Էմիրության բանակին (30.000): Չաղթողները կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր:⁴⁰⁹⁶
4097. 1187 գարուն - Չյուսիսային Միջագետքը և Չայոց Միջագետքը Չանգյանների աթաբեկության, ինչպես նաև Շահարմենների և Մարդինի Արտուխյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց՝ ոչնչացնելով Շամսադդինյանների Էմիրության բանակի ցրված մնացորդներին (մոտ 5.000): Չաղթողները կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր:⁴⁰⁹⁷

4098. 1187 գարուն – Մարդին Եյությանների սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 70), որից հետո, կնքվեց հաշտություն և Եմիրությունը կրկին ընդունեց Եյությանների սուլթանության գերիշխանությունը: Հայերը կորցրին մոտ 7, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁴⁰⁹⁸ Ի վերջո կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Շամսադդինյանների Եմիրությունը ընդունեց Շահարմենների Եմիրության գերիշխանությունը և հետ ստացավ Բաղեշը:

4099. 1187 ապրիլ – Հվինի ճ-մ⁴⁰⁹⁹

«Չաքարեն ու Իվանեն, որոնք քաջ այրեր էին և հզոր տիրակալներ, մեծ պատիվ ունեին Թամարա կոչված Վրաց թագուհու մոտ... Չաքարեն Վրաց արքային ենթակա վրաց ու Հայոց բանակի հրամանատարն էր, իսկ Իվանեն զբաղեցնում էր աթաբեկի պաշտոնը»

Կիրակոս Գանձակեցի

Չաքարե Մեծ Չաքարյանի և նրա եղբայր Իվանեի, ինչպես նաև վերջիններիս հորեղբոր որդիներ Չաքարե Փոքր ու Սարգիս Չաքարյանների գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) շրջակայքն ասպատակելով մոտեցան քաղաքին, սակայն, խուսափելով Էլտկուզյանների աթաբեկության և Սուրմարուի Եմիրության միացյալ բանակից (մոտ 40.000) ու հետապնդվելով վերջինիս կողմից, նահանջեցին դեպի հյուսիս ու մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Քարթլիի թագավորության բանակը հարձակվեց հակառակորդի վրա և պարտության մատնեց վերջինիս:

II փուլ – Քարթլիի թագավորության բանակը հետապնդեց թշնամու բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց նրան, որից հետո ձեռք բերած ավարով հեռացավ:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:

4100. 1187 մայիս – Ռավինի ճ-մ (Սիսի մոտ)⁴¹⁰⁰

«Լևոնը ոչ միայն իմաստուն էր ու տաղանդավոր, այլ նաև փորձառու հեծյալ էր՝ քաջ և խիզախ պատերազմող»

Սմբատ Սպարապետ

Ռուստամի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (10.000, որից 5.000 հեծյալ) մոտեցավ Սիսին և ճամբարեց նրա դիմացի դաշտում: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Լևոն Մեծ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 10.000) անսկստ մոտեցավ թշնամու բանակին:

I փուլ – Հայկական բանակը անակնկալ հարձակվեց թշնամու բանակի վրա և գլխովին ջախջախեց վերջինիս, ընդ որում Լևոնը, մարտի դաշտում հանդիպելով Ռուստամին, հեծյալ նիզակամարտում հաղթեց ու սպանեց նրան:

II փուլ – Հայկական բանակը հետապնդեց թշնամու բանակին մինչև Ջեյիուն գետ և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

4101. 1187 հունիս – Գագ ամրոցի, Պարտավի և Բայլականի շրջակայքը, ինչպես նաև Ուտիքը և Փայտարականի հյուսիսը Յուրի արքայի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴¹⁰¹

4102. 1187 օգոստոս – Գեղարքունիքի ճ-մ⁴¹⁰²

Յուրի արքայի, ինչպես նաև Չաքարե Մեծ Չաքարյանի գլխավորած Քարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000), ասպատակելով

շրջակայքը, սկսեցին նահանջել, սակայն Էլտկուզյանների աթաբեկության առաջխաղացած բանակը (մոտ 60.000) հասավ նրանց: Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Զարթլիի թագավորության բանակը հարձակվեց հակառակորդի վրա և պարտության մատնեց վերջինիս:

II փուլ – Զարթլիի թագավորության բանակը հետապնդեց թշնամու բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց նրան, որից հետո ձեռք բերած ավարով հեռացավ:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:

4103. 1187 սեպտեմբերի սկիզբ - հոկտեմբերի 2 – Երուսաղեմի Սալահ-Էդ-Դինի գլխավորած Եյուբյանների սուլթանության բանակը (60.000) գրավեց Երուսաղեմի թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100)՝ թույլ տալով քաղաքի կայազորին ու բոլոր ցանկացողներին փրկագնի դիմաց լքել քաղաքը: Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Երուսաղեմի թագավորությունը ոչնչացավ, իսկ նրա տարածքն անցավ Եյուբյանների սուլթանությանը:⁴¹⁰³

4104. 1187 հոկտեմբեր – Գագ ամրոցի, Պարտավի և Բայլականի շոջակայքը, ինչպես նաև Ուտիքը ու Փայտարականի հյուսիսը Յուրի արքայի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեցին:⁴¹⁰⁴

4105. 1187 հոկտեմբեր – Նախիջևանի ճ-մ⁴¹⁰⁵

Յուրի արքայի գլխավորությամբ Բայլականի շոջակայքը ասպատակած և վերադարձող Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) սկսեցին աստիճանաբար շարժվել դեպի հյուսիս, սակայն Էլտկուզյանների աթաբեկության առաջխաղացած բանակը (մոտ 30.000) հասավ նրանց: Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Զարթլիի թագավորության բանակը հարձակվեց հակառակորդի վրա և պարտության մատնեց վերջինիս:

II փուլ – Զարթլիի թագավորության բանակը հետապնդեց թշնամու բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց նրան, որից հետո ձեռք բերած ավարով հեռացավ:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:

4106. 1187 նոյեմբեր – Հառնի ամրոցի ճ-մ: Լևոն Մեծ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Եյուբյանների սուլթանության բանակին (մոտ 40.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁴¹⁰⁶

4107. 1188 մարտ - մայիս – Լուվիցան (Հյուսիսային Բուլղարիա) Իսահակ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նահանջեց: Հարձակվողները կորցրին 700, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁴¹⁰⁷

4108. 1188 ամառ – Պռականա ամրոցը Սըր Բալդուինի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 5.000) չգրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (500): Ռուբինյանների իշխանության բանակը կորցրեց մոտ 500 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Բալդուինը, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁴¹⁰⁸

4109. 1188 ամառ – Պռականա ամրոցի ճ-մ⁴¹⁰⁹

«Լևոնի արիության համբավը թուլացնում էր անօրենների ջղերը, իսկ քրիստոնյանների երեսը պայծառացնում էր խնդությանը և սրտերը լցնում ուրախությամբ: Հունաց թագավորը հույս ուներ հաղթել թուրքերին հատկապես հենց Լևոնի շնորհիվ»

«Գալով իշխանության՝ Լևոնը միանգամից սկսեց լայնացնել իր տիրույթների սահմանները: Պատերազմներ մղելով հարևան ազգերի հետ՝ նա տարավ փայլուն հաղթանակներ և արժանի եղավ իր անվանը, քանզի Լևոն նշանակում է առյուծ»

Միքայել Ասորի

Կիրակոս Գանձակեցի

Լևոն Մեծ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 10.000) մոտեցավ ամրոցին, որում գտնվող Թիպիլ Էմիրի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (500) ձեռնամուխ եղավ պաշտպանության:

I փուլ – Հայկական բանակը հարձակվեց ամրոցի վրա և, իրականացնելով կեղծ նահանջ, իր հետևից բաց դաշտ քաշեց թշնամու կայազորին ու խառնեց վերջինիս մարտակարգը:

II փուլ – Հայկական բանակը անցավ հակահարձակման և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին, ընդ որում Լևոնը, մարտի դաշտում հանդիպելով Թիպիլին, մենամարտում հաղթեց ու սպանեց նրան:

III փուլ – Հայկական բանակը առանց լուրջ մարտերի մտավ ամրոց:

Հայերը կորցրին 100, թշնամին՝ 200 զինվոր: Արդյունքում Սելևկիա գավառի հյուսիս-արևմուտքը, Անտիոք Կոյազան գավառը (Կիլիկիայի արևմուտք), ինչպես նաև Լավզատ (վերջինը՝ Կիլիկիայի արևմուտք, Լավզատ գավառ) և Լուլուա ամրոցները ընկան Ռուբինյանների իշխանության տիրապետության տակ:

4110. 1189 զարուն – Ուշնուխ (Պարսկահայք, Արիս գավառ, Արասի գետի ափին), Ուրմիայի, Յերի և Սայմաստի շրջակայքը Տուղրիլ իբն Արսլան-Շահի գլխավորած Սելջուկյան սուլթանության բանակը (50.000) ասպատակեց՝ ձգտելով հնազանդեցնել Էլտկուզյանների աթաբեկությանը:⁴¹¹⁰
4111. 1189 զարուն – Սեբաստիայի ճ-վ: Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի և Աղսարայում ու Իկոնիայում իշխող Քուրբ-Էդ-Դինի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության կառավարական բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց քաղաքում և նրա շրջակայքում իշխող Սուլթան-Շահին Ենթակա Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 8.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 40), որից հետո Մանկուչակյանների Էմիրության Էմիր ու Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի որդեգիր Վահրամ-Շահի միջնորդությամբ հաշտություն կնքվեց: Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 4.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 3.980 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 1.000 զինվոր:⁴¹¹¹
4112. 1189 օգոստոսի 28 - 1191 հուլիսի 12 – Ակկայի համար ընթացած մարտերին Էյուբյանների սուլթանության բանակի կազմում իր մասնակցությունը բերեց ծովակալ Լուլու ալ-Հաջիր Հայի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության նավատորմը (մոտ 100 նավ), որը, փոփոխակի հաջողությամբ ընթացած մարտերում ընդհարվելով Վենետիկի, Ջենովայի և Պիզայի հանրապետությունների նավատորմերի հետ, քաղաքի կայազորին գրեթե անընդհատ ապահովեց պարենամթերքով, իսկ մարտերից մեկում Էլ Լուլու ալ-Հաջիր Հային հաջողվեց գրավել թշնամու մի նավ և նրանով մուտք գործել քաղաք:⁴¹¹²
4113. 1189 սեպտեմբերի 2 – Պաղպասկ և Սատարա ամրոցները Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) պաշարեց Հիվանդախնամների օրդենից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու ստիպեց հանձնվել: Հարձակվողները կորցրին մոտ 20, պաշտպանվողները՝ մոտ 5 զինվոր: Սատարա ամրոցը ավերվեց:⁴¹¹³
4114. 1189 սեպտեմբերի կես - սեպտեմբերի վերջ – Պաղրաս և Մառ ամրոցները Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) 10 օր պաշարեց Տաճարականների օրդենից (մոտ 1.000) ու ստիպեց հանձնվել: Հարձակվողները կորցրին մոտ 20, պաշտպանվողները՝ մոտ 5 զինվոր: Պաղրաս ամրոցը ավերվեց:⁴¹¹⁴
4115. 1189 հոկտեմբեր – Պաղրաս ամրոցի շրջակայքը Լևոն Մեծ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց՝ ստիպելով Էյուբյանների սուլթանության բանակին (մոտ 4.500) նահանջել:⁴¹¹⁵
4116. 1189 նոյեմբեր – Պաղրաս ամրոցի շրջակայքը Անտիոքի դքսության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց:⁴¹¹⁶
4117. 1189 դեկտեմբեր – Պաղրաս ամրոցի շրջակայքը Լևոն Մեծ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց՝ ստիպելով Անտիոքի դքսության բանակին (մոտ 5.000) նահանջել:⁴¹¹⁷
4118. 1189 նոյեմբեր – Ֆիլիպոպոլիս ճ-վ: Ֆրիդրիխ I Բարբարոսայի գլխավորած խաչակիրների բանակի (մոտ 100.000) մի մասը (5.000 հեծյալ), քաղաքում գտնվող հայերից տեղեկանալով իր վրա նախապատրաստվող անակնկալ հարձակման մասին, առաջացավ դեպի կայսերական բանակի ճամբար, սակայն, ոչ-ոքի չգտնելով այդտեղ, վերադարձավ ու հաղթեց Մանուիլ Կամիցայի և Թեոդորոս Բրանսսի գլխավորությամբ անակնկալ հարված հասցնել փորձող Բյուզանդական կայսրության բանակին (2.000, այդ թվում ալաններ): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴¹¹⁸

4119. 1190 մարտ - Ֆիլմելիոնի ճ-մ: Ֆրիդրիխ I Բարբարոսայի գլխավորությամբ Կոստանդնուպոլիսից առաջխաղացած խաչակիրները (մոտ 100.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 50.000), որից հետո մտան քաղաք և այրեցին այն: Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁴¹¹⁹
4120. 1190 ապրիլ - Յինկարիայի ճ-մ (Ֆիլմելիոնի մոտ): Ֆրիդրիխ I Բարբարոսայի գլխավորած խաչակիրները (մոտ 90.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 90) կմոտ եղծ նահանջով ամրացված դիրքերից դուրս քաշեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 15.000) ու վճռական հարձակումով հաղթանակ տարան: Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁴¹²⁰
4121. 1190 ապրիլ - Միլասայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 50, այդ թվում Նիկոլայ-Կուրտիկ Մամիկոնյանը) հաղթեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 10.000): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴¹²¹
4122. 1190 մարտի սկիզբ - մայիսի սկիզբ - Տառնովոյի ճ-մ (= Տրայանոսի դարպասների ճ-մ) (Կենտրոնական Բուլղարիա)⁴¹²²

Իսահակ II-ի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում Ալեքսեյ Անգելը և Յովհաննես Անգելը) պաշարեց քաղաքը Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ - Մարտի սկզբից սկսած կայսերական բանակը շրջափակեց քաղաքը, սակայն որևէ հաջողության չհասավ՝ փոխարենը ասպատակելով շրջակայքը: Այս ընթացքում արքաներայր Յովհան Ասենի գլխավորած Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում ղվչախներ ու վալախներ) դարան դրեց թշնամու բանակի նահանջի ուղու վրա գտնվող կիրճում, որից հետո կայսերական բանակում կեղծ լուրեր տարածեց, թե իբր քաղաքին է մոտենում Ղվչախական խանության հսկայական մի բանակ:

II փուլ - Մայիսի սկզբին կայսերական բանակը թողեց պաշարումը և սկսեց նահանջել, իսկ արդեն երկու օրից այն հասավ Տրայանոսի դարպասներ կիրճին: Բուլղարական թագավորության բանակը, սակայն, հենց կիրճում էլ դարանը զցեց և գլխովին ջախջախեց կայսերական բանակին:

III փուլ - Բուլղարական թագավորության բանակը հետապնդեց և ծանր կորուստներ պատճառեց հակառակորդի բանակին, ընդ որում Իսահակ II-ը մեծ դժվարությամբ փրկվեց միայն այն բանի շնորհիվ, որ կայսերական թիկնազորը շրջապատեց նրան ու հանեց մարտադաշտից:

Յաղթողները կորցրին մոտ 3.000, պարտվողները՝ մոտ 20.000 զինվոր:

4123. 1190 մայիսի սկիզբ - մայիսի 18 - Իկոնիան Ֆրիդրիխ I Բարբարոսայի գլխավորած խաչակիրները (մոտ 80.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 80) գրավեցին Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 5.000), սակայն, չկարողանալով գրավել միջնաբերդը, հաշտություն կնքեցին և շարունակեցին արշավանքը: Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁴¹²³
4124. 1190 մայիսի վերջ - հունիսի 10 - Իկոնիա-Յերակետա-Սելևկիա երթուղով արշավեցին Ֆրիդրիխ I Բարբարոսայի գլխավորած խաչակիրները (մոտ 90.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 90): Յունիսի 10-ին, սակայն, Ֆրիդրիխը խեղդվեց գետում, որից հետո նրա բանակի մեծ մասը վերադարձավ Եվրոպա:⁴¹²⁴
4125. 1190 ամառ - Արդահանի ճ-մ⁴¹²⁵

Նպատակ ունենալով գրավել Զարթլիի թագավորության գահը՝ մինչ այդ Կոստանդնուպոլիս արտաքսված Նախկին արքա Յուրին ժամանեց Կարին, որտեղ էլ սկսեց աստիճանաբար հավաքել իր հավատարիմ ուժերը և որտեղից էլ սկսեց ապստամբություն նախապատրաստել Զարթլիի թագավորությունում: Ի վերջո, նախապատրաստությունները համարելով բավարար՝ Յուրին Տրապիզոնի իշխանության բանակի գլուխն անցած մտավ Զարթլիի թագավորության տարածք, որտեղ նրան միացան Վարդան Դադիանիի ու Բոցո

Ձևակերպելու գլխավորությամբ հավաքված ապստամբները: Դրանից հետո ապստամբները առկա ուժերը բաժանեցին երկու մասի: Ցանկանալով զարգացնել հաջողությունը՝ Յուրին իր բանակի մի մասը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000) ուղարկեց Գորհի ուղղությամբ, իսկ ինքը, գլխավորելով ապստամբների բանակի մյուս մասն (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000, այդ թվում Վարդան Կայծունցին, Իվանե Գագեցին, Մաքա Կայենցին), սկսեց առաջանալ Տիդհի ուղղությամբ: Տեղեկանալով հակառակորդի առաջխաղացման մասին՝ Թամարա թագուհու օգտին գործող ուժերը հավաքվեցին Տիդիսում, որից հետո ամիրսպասալար Կախախճե Գամրեկելիի, ինչպես նաև Չաբարե Մեծ, Իվանե, Չաբարե Փոքր և Սարգիս Փոքր Չաբարյանների ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Զարթիկի թագավորության կառավարական բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) շարժվեցին հակառակորդի բանակի ուղղությամբ: Օրվա վերջին Կուր գետի ափին տարածվող Արդահանի մոտ հակառակորդ բանակները մոտեցան իրար:

I փուլ – Կուր գետի կամրջի մոտ սկիզբ առավ հեռամարտ, սակայն գիշերը վրա հասնելուն պես այն դադարեց:

II փուլ – Գիշերը ապստամբները, բավարար չհամարելով իրենց ուժերը մարտի հետագա շարունակման համար, լքեցին սեփական ճամբարը և, պոկվելով հակառակորդից, փորձեցին ամրանալ Վարձիա լեռան շրջակայքում, սակայն լուսաբացին սկիզբ առած մանր ընդհարումներից հետո հաջողության չհասան ու շարժվեցին Թմբկաբերդի ուղղությամբ:

III փուլ – Երրորդ օրը սկիզբ առավ վճռական մարտ, որի արդյունքում ապստամբները ծանր պարտություն կրեցին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 500 դաշնակիցները՝ մոտ 4.500 զինվոր: Ճակատամարտից անմիջապես հետո հաղթանակի բարի ավետիսը Թամարա թագուհուն հասցրեց սրարշավ Տիդիս արշաված Սարգիս Փոքր Չաբարյանը, որը որպես պարգև ստացավ Թմբկաբերդը, իսկ նրա եղբայր Չաբարե Փոքրը՝ Գագը:

4126. 1190 ամառ – Գորհի շրջակայք Դավիթ Սուլանի, Չաբարե Մեծ, Իվանե, Չաբարե Փոքր և Սարգիս Փոքր Չաբարյանների ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Զարթիկի թագավորության բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում ղվչախներ և ալաններ), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) ասպատակեցին, որի արդյունքում Յուրիի օգտին գործող ապստամբները բանակը (մոտ 5.000, այդ թվում կովկասյան լեռնականներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) ի վերջո դադարեցրեց դիմադրությունը և հանձնվեցին: Յուրին գերվեց, ներման արժանացավ, վտարվեց Զարթիկի թագավորության տարածքից և ապաստանեց Էլտկուզյանների աթաբեկությունում, իսկ Թամար թագուհու իշխանությունը զգալիորեն ամրապնդվեց:⁴¹²⁶
4127. 1190 օգոստոսի սկիզբ – Պաղրաս ամրոցի ճ-մ: Ելուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակվեց Սելևկիա-Տաթուն-Ադանա-Մամեստիա-Ալեքսանդրեյ երթուղով, ասպատակելով արշաված և Ֆրիդրիխ I Բարբարոսայի մահից հետո այնուհանդերձ առաջխաղացումը շարունակել որոշած խաչակիրների (40.000) մի մասին (մոտ 5.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 50 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 1.000 սպանված, 200 գերի:⁴¹²⁷
4128. 1190 օգոստոսի վերջ – Պաղրաս ամրոցի ճ-մ: Ելուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց պարեն գտնելու մեկնած խաչակիրներին (մոտ 3.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 100 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 1.000 սպանված, 500 գերի:⁴¹²⁸
4129. 1191 մարտ – Հանի ամրոց Տաթի-Էդ-Դիսի գլխավորած Ելուբյանների սուլթանության բանակը (700 հեծյալ) գրավեց Չանգյանների աթաբեկության կայազորից (մոտ 100): Հարձակվողները կորցրին մոտ 100, պաշտպանվողները՝ մոտ 50 զինվոր:⁴¹²⁹
4130. 1191 մարտ – Հանի ամրոցի ճ-մ: Տաթի-Էդ-Դիսի գլխավորած Ելուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 600 հեծյալ) հաղթեց Բեկ-Թեմուրի գլխավորած Շահարմենների Էմիրության բանակին (4.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:⁴¹³⁰
4131. 1191 մարտ – Կորի ճ-մ: Զարթիկի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) հաղթեցին Գուզան Աբուլասանիսիճեի գլխավորած Շահարմենների, Սալդուխյանների, Մանկուչակյանների, Կարսի ու Սուրմարուի

Էմիրությունների առաջխաղացած միացյալ բանակին (12.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴¹³¹ Գուգանը գերվեց ու կուրացվեց, իսկ Թամարա թագուհու դիրքերը վերջնականապես ամրապնդվեցին:

4132. 1191 մարտ - Սորավիա գետի ճ-մ (Հյուսիսային Հունաստան, Սկոպիեի մոտ) Իսահակ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Սերբական իշխանության բանակին (մոտ 30.000)⁴¹³²: Արդյունքում, սակայն, տեղեկանալով Բուլղարական թագավորության բանակի առաջխաղացման մասին սեփական թիկունքում, Իսահակ II-ը հաշտություն կնքեց, որն, ըստ Էուբյան, ամրապնդեց ամենից առաջ հենց սերբական կողմի ձեռքբերումները Բալկանյան թերակղզու կենտրոնական հատվածում:

4133. 1191 ապրիլ - Ֆիլիպոպոլսի ճ-մ (= Պլովդիվի ճ-մ): Կոնստանդին Անգելի և Արևմուտքի մեծ դոմեստիկոս Վասիլ Բատացեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) մանր հարձակումներով հաղթեց շրջակայքն ասպատակող Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 5.000, այդ թվում ղվչախներ ու վալախներ): Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր: Կարճ ժամանակ անց, սակայն, Կոնստանդինը հռչակվեց կայսր ու, թեև վերջինս շուտով ձերբակալվեց և կուրացվեց, սակայն նրա բանակը ցրվեց, ինչի հետևանքով կրկին առաջխաղացած Բուլղարական թագավորության բանակը ասպատակելով հասավ մինչև Ադրիանապոլիս և ավարով նահանջեց⁴¹³³:

4134. 1191 ապրիլ - Սևավերակ ամրոցը Տաթև-Էդ-Դինի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 2.000 հեծյալ) պաշարեց Շահարմենների Էմիրության բանակից (մոտ 100) և ստիպեց հանձնվել:⁴¹³⁴

4135. 1191 մայիս - սեպտեմբեր - Արզն Տաթև-Էդ-Դինի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց Արզնի Էմիրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴¹³⁵

4136. 1191 մայիս - սեպտեմբեր - Խյաթը և Մանագլետոյը Տաթև-Էդ-Դինի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 2.000 հեծյալ) պաշարեց Շահարմենների Էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500), սակայն, այն բանից հետո երբ Տաթև-Էդ-Դին մահացավ, նրա բանակը նահանջեց ու ցրվեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:⁴¹³⁶ Շահարմենների Էմիրությունը կրկին վերատիրեց Հանի ամրոցին:

4137. 1191 աշուն - Մեյխոնի շրջակայքը Աղսարայում և Իկոնիայում իշխող Զուրբ-Էդ-Դինի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց, փորձելով իր տիրապետության տակ գցել այստեղ իշխող Մուհիդ-Էդ-Դինին, սակայն, այն բանից հետո, երբ վերջինս ապավինեց Էյուբյանների սուլթանության աջակցությանը, Զուրբ-Էդ-Դինի գլխավորած բանակը նահանջեց:⁴¹³⁷

4138. 1192 հունիս - Պարտավի շրջակայքը, ինչպես նաև Ուտիքի հարավը Դավիթ III-ի, Չաքարե Մեծ ու Իվանե Չաքարյանների, Չաքարե Փոքր Գագեցու, ինչպես նաև Սարգիս Փոքր Թմբկաբերդցու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 4.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴¹³⁸

4139. 1192 գարուն - Իկոնիայի շրջակայքը Սեբաստիայում և նրա շրջակայքում իշխող Սուլթան-Շահին Ենթակա Իկոնիայի սուլթանության (մոտ 5.000), ինչպես նաև Մանկուհայանների Էմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը, փորձելով ձերբակալել սուլթանության գահի մյուս հավակնորդներին և Սուլթան-Շահի համար ապահովել միանձնյա իշխանություն, ասպատակեց, սակայն ի վերջո ստիպված եղավ նահանջել:⁴¹³⁹

4140. 1192 ամառ - Կարինի ճ-մ⁴¹⁴⁰

Դավիթ III-ի և Չաքարե Մեծ ու Իվանե Չաքարյանների, Չաքարե Փոքր Գագեցու, ինչպես նաև Սարգիս Փոքր Թմբկաբերդցու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակելով մոտեցան քաղաքին, որի դիմաց մարտակարգ էր ընդունել Սալդուխյանների,

Մանկուհականների, Կարսի ու Սուրմարուի եմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 30.000):

I փուլ – Զարթլիի թագավորության բանակը անցավ հարձակման և, ողջ օրը տևած համառ մարտում պարտության մատնելով թշնամու բանակին, վերջինիս հետ մղեց քաղաք, որից հետո սկսեցին զբաղվել ավարառությամբ:

II փուլ – Հաջորդ օրը թշնամու բանակը կրկին ելավ քաղաքից և մարտակարգ ընդունեց, սակայն սկիզբ առած մարտում ծանր պարտություն կրեց ու կրկին ապաստանեց քաղաքում:

III փուլ – Զարթլիի թագավորության բանակը ասպատակեց քաղաքի շրջակայքը և ավարով նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:

4141. 1192 աշուն – Գանձակի ճ-մ⁴¹⁴¹

Դավիթ III-ի և Չափարե Մեծ ու Իվանե Չափարյանների, Չափարե Փոքր Գագեցու, ինչպես նաև Սարգիս Փոքր Թմբկաբերդցու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 17.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 3.000) ասպատակելով մոտեցան քաղաքին, որի դիմաց Էլտկուզյանների սուլթանության բանակը (մոտ 20.000) մարտակարգ էր ընդունել:

I փուլ – Զարթլիի թագավորության բանակը անցավ հարձակման և, ողջ օրը տևած համառ մարտում պարտության մատնելով թշնամու բանակին, վերջինիս հետ մղեց քաղաք, որից հետո սկսեցին զբաղվել ավարառությամբ:

II փուլ – Ասպատակելով դեպի հյուսիս շարժված քրիստոնյաները թշնամու բանակի հետ մանր ընդհարումներում հաջողության հասան և ավարով նահանջեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:

4142. 1193 գարուն – Սեբաստիան Աղսարայում ու Իկոնիայում իշխող Զուրբ-Էդ-Դինի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Սեբաստիայում և նրա շրջակայքում իշխող Սուլթան-Շահին ենթակա Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր: Սուլթան-Շահը սպանվեց, իսկ նրա տիրապետության տակ գտնվող տարածքներն անցան Զուրբ-Էդ-Դինին:⁴¹⁴²

4143. 1193 ապրիլ – Նախիջևանի ճ-մ: Աբու-Բաթրի գլխավորած Էլտկուզյանների սուլթանության բանակի մի մասը (մոտ 5.000) հաղթեց գահակալական պայքար մղող Մահմուդի գլխավորությամբ Թավրիզից առաջխաղացած Էլտկուզյանների սուլթանության բանակի մյուս մասին (մոտ 7.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 2.500 զինվոր:⁴¹⁴³

4144. 1193 ապրիլ – Բայլականի ճ-մ: Աբու-Բաթրի գլխավորած Էլտկուզյանների սուլթանության բանակ մի մասը (մոտ 15.000) հաղթեց Օմարի գլխավորած Էլտկուզյանների սուլթանության բանակի մյուս մասին (մոտ 7.000), ինչպես նաև վերջինիս աջակցող Շիրվանշահերի եմիրության բանակին (մոտ 7.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴¹⁴⁴

4145. 1193 ապրիլ – Տիգրանակերտի շրջակայք Բեկ-Թեմուրի գլխավորած Շահարմենների եմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և, որևէ հնարավորություն չտեսնելով տիրել քաղաքին, նահանջեց:⁴¹⁴⁵

4146. 1193 ապրիլ – Գաստուն ամրոցի ճ-մ: Լևոն Մեծ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (200) անակնկալ հարձակումով հաղթեց բանակցությունների պատրվակով Ռուբինյան իշխանին գերել պատրաստվող Անտիոքի դուքս Բոհեմունդ Պուատիեցու բանակին (10)՝ գերելով Բոհեմունդին:⁴¹⁴⁶

4147. 1193 ապրիլ – Անտիոք առանց մարտերի մտավ Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 20.000), սակայն տեղի խաչակիրների և քաղաքի աշխարհագորի (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) հետ սկսված մանր ընդհարումներից հետո նահանջեց:⁴¹⁴⁷ Արդյունքում կողմերը պայմանավորվեցին, որ Անտիոքի դքսությունը Ռուբինյաններին է փոխանցում Պաղրաս ամրոցից Այաս ընկած տարածքը, իսկ Բոհեմունդի տղա Ռայմոնդը ամուսնանում է Լևոնի

հանգուցյալ եղբայր Ռուբենի դուստր Ալիծի հետ, պայմանով, որ նրանց որդին ժառանգի Ռուբինյանների ռազմական պետության և Անտիոքի դքսության գահերը: Վերաշինված Գաստոն ամրոցը Լևոնը մի քանի ամիս անց նվիրեց Տաճարականների օրդենին, որը փոխարենը կրկին պարտավորվեց ռազմական օժանդակություն ցույց տալ Ռուբինյան իշխանին:

4148. 1193 ամառ – Դվինի ճ-մ: Չաքարե Մեծ և Իվանե Չաքարյանների, Չաքարե Փոքր Գագեցու, ինչպես նաև Սարգիս Փոքր Թմբկաբերդցու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեցին Էլտկուզյանների սուլթանության և Սուրմարուի Էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:⁴¹⁴⁸

4149. 1193 ամառ – Գեղարքունիքի շրջակայքը և Ուտիքը Դավիթ III-ի ու Իվանե Չաքարյանի, Չաքարե Փոքր Գագեցու, ինչպես նաև Սարգիս Փոքր Թմբկաբերդցու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Լոռու թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴¹⁴⁹

4150. 1193 աշուն – Բերդուս ամրոցը Լևոն Մեծ Ռուբինյանի գլխավորած Ռուբինյանների իշխանության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Իկոնիայի սուլթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁴¹⁵⁰

4151. 1193 աշուն – Կամբեճանի ճ-մ: Սագիր Մախաթելիսիճեի գլխավորած Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.500) հաղթեցին Յուրիի Սուզդալցու գլխավորած Էլտկուզյանների սուլթանության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:⁴¹⁵¹

4152. 1194 մարտ – Սրուճի շրջակայքը, Հայոց Միջագետքի արևմուտքը ու Հյուսիսային Ասորիքը ալ-Ադիլի գլխավորած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց՝ հնազանդեցնելով Չանգյանների աթաբեկությանը:⁴¹⁵²

4153. 1194 հունիսի 1 – Շամբորի ճ-մ⁴¹⁵³

«Չաքարեն և Իվանեն փորձված, իմաստուն ու քաջարի տղամարդիկ էին, որոնց տոհմը ավանդաբար հավատարիմ էր արքաներին: Դենց դրա համար էլ Թամարայի պապն ու հայրը շատ էին սիրում նրանց: Դենց նրանց ուղղեց իր հայացքը Թամարան և տվեց Չաքարեն ամիրսպասալարի, իսկ Իվանեն՝ սախուրթուխուցեսի պաշտոնները: Այս մարդիկ արժանի էին մարդ կոչվելու, թեև հավատքով հայեր էին»

«Չաքարեն ու Իվանեն մարտերում աչքի ընկան մեծ քաջագործություններով: Շնորհիվ դրա նրանք ազատագրեցին և իրենց վերցրին բազում Հայոց գավառներ, որոնց մինչ այդ տիրում էին պարսիկներն ու մահմեդականները»

Կիրակոս Գանձակեցի

Քարթլիս Ցխովրեբա

Աբու-Բաքրի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Էլտկուզյանների սուլթանության, Արաբական խալիֆության, ինչպես նաև Կարսի, Ահմեդալիների և Բեգթեգիսյանների Էմիրությունների միացյալ բանակը (մոտ 100.000), ճամբար զարկելով Գանձակից Շամբոր ձգվող տարածության վրա, պատրաստվեց ներխուժել Զարթլիի թագավորության տարածք: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Դավիթ III-ի, Չաքարե Մեծ և Իվանե Չաքարյանների, Չաքարե Փոքր Գագեցու, ինչպես նաև Սարգիս Փոքր Թմբկաբերդցու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Զարթլիի թագավորության բանակը (մոտ 90.000, այդ թվում ղվչախներ և ալաններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000, այդ թվում Լիպարիտ Իվանեի Օրբելյանը, Վաչե Վաչուտյանը, Սարգիս Մամիկոնյանը, Հասան Դոփյանը, Վասակ Աղբակյանը, վերջինիս եղբայր Գրիգորը և որդիներ Բաբեկը, Սկդեմը ու Պոռոջ Զաքը), Լոռու (մոտ 5.000) և Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների, ինչպես նաև Շիրվանշահերի Էմիրության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը, առաջանալով Ուտիքի հյուսիսից, սկսեց մոտենալ թշնամուն: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ ճանապարհների անբարեկարգության պատճառով Չաքարե Փոքր Գագեցու և Սարգիս Փոքր Թմբկաբերդցու գլխավորած առաջապահ հեծելազորային ուժերը առաջ անցան ու կտրվեցին Չաքարե Մեծ և Իվանե Չաքարյանների գլխավորած հետևակի հիմնական ուժերից, իսկ սրանք էլ իրենց հերթին

առաջ անցան Դավիթ III-ի գլխավորած վերջապահից: Տեղեկանալով այդ մասին՝ թշնամին արագորեն կենտրոնացրեց ուժերը և փորձեց մաս առ մաս ջախջախել քրիստոնյաներին:

I փուլ – Թշնամու բանակը հարձակվեց Չափարե Փոքր Գագեցու և Սարգիս Փոքր Թմբկաբերդցու գլխավորած առաջապահի վրա: Բռնկվեց համառ և խիստ արյունահեղ մարտ: Չափարե Փոքրի տակ սպանվեց ձին, սակայն վերջինս շարունակեց մարտը հետևակ վիճակում:

II փուլ – Մարտադաշտ հասան Չափարե Մեծի ու Իվանե Չափարյանների գլխավորած հետևակ ուժերը և, ընթացքից մտնելով մարտի մեջ, ջախջախիչ հարված հասցրեցին ու փախուստի մատնեցին թշնամուն:

III փուլ – Մարտադաշտ հասավ Դավիթ III-ի գլխավորած վերջապահը՝ ավարտին հասցնելով թշնամու ջախջախումը:

IV փուլ – Դաշնակից ուժերը հետապնդեցին թշնամու փախչող բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս:

V փուլ – Դաշնակից ուժերը առանց մարտերի մտան Շամբոր, Գանձակ, Պարտավ Բայլական, Գարդման, ինչպես նաև Քարահերձ (վերջինը՝ Շամբորից 30 կմ հարավ-արևմուտք), Տավուշ, Երեզվանք (վերջինը՝ Շամբորից 40 կմ արևմուտք), Կածարեթ (Տփղիսից 40 կմ արևելք), Տերունական, Գագ և Չարեթ (վերջինը՝ Ուտիք, Գարդման գավառի հարավ, Չարեթ և Շամբոր գետերի միախառնման վայրում) ամրոցներ:

Հայերը կորցրին մոտ 7.000, դաշնակիցները՝ մոտ 12.000, թշնամին՝ մոտ 60.000 զինվոր: Աբու-Բաթրը հազիվ փրկվեց գերությունից, իսկ հաղթողներին բաժին հասավ խալիֆի դրոշը և այլ դրոշներ, ինչպես նաև՝ թշնամու բանակի գանձարանը: Գանձակը և Ուտիքի հարավը ընկան Քարթլի թագավորության տիրապետության տակ, իսկ նրա կառավարիչ դարձավ Էլտկուզյանների սուլթանությունից հեռացած ու Քարթլի թագավորությունում ապաստանած Օմարը:

4154. 1194 հուլիսի կես – Գանձակը Աբու-Բաթրի գլխավորած Էլտկուզյանների սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) քաղաքի մահմեդական բնակչության աջակցությամբ գրավեց հաղթեց մինչ այդ սպանված Օմարի բանակից (մոտ 500) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁴¹⁵⁴ Գանձակը, Ուտիքի հարավը և Բայլականը ընկան Էլտկուզյանների սուլթանության տիրապետության տակ:
4155. 1194 աշուն – Խլաթի շրջակայքը ալ-Ադիլի գլխավորությամբ Մծքիսից արշաված Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴¹⁵⁵
4156. 1194 աշուն – Արկադիապոլսի ճ-մ: Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում ղվչախներ և վալախներ) հաղթեց Արևմուտքի մեծ դոմեստիկոս Վասիլ Բատացեսի և Արևելքի մեծ դոմեստիկոս Ալեքսեյ Գիդոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000), ընդ որում Վասիլ Բատացեսը զոհվեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 5.000 պարտվողները՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁴¹⁵⁶
4157. 1194 դեկտեմբեր - 1195 հունվար – Կեսարիան և Պյասթան Աղսարայում ու Իկոնիայում իշխող Քուրթ-Էդ-Դինի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Պյասթայում և նրա շրջակայքում իշխող Մուշիհ-Էդ-Դինի բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր: Մուշիհ-Էդ-Դինը ապաստանեց Ռուբինյանների իշխանության տարածքում որտեղից փորձեց աջակցություն ստանալ:⁴¹⁵⁷
4158. 1195 փետրվար – Կեսարիայի ճ-մ: Ռուբինյանների իշխանության (մոտ 20.000) և Մուշիհ-Էդ-Դինի (մոտ 5.000) միացյալ բանակը հաղթեց Աղսարայում ու Իկոնիայում իշխող Քուրթ-Էդ-Դինի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 250, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր: Արդյունքում մի քանի կարևոր սահմանային ամրություններ անցան Ռուբինյանների իշխանությանը, սակայն Մուշիհ-Էդ-Դինը ի վերջո հեռացավ Կոստանդնուպոլիս:⁴¹⁵⁸
4159. 1195 գարուն – Խոր-Վիրապի ճ-մ: Իվանե Չափարյանի գլխավորած Քարթլի թագավորության բանակը (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) կիրճում դարանը զցեցին ու ջախջախեցին Էլտկուզյանների սուլթանության և Սուրմարուի Էմիրության միացյալ բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 4.500 զինվոր:⁴¹⁵⁹

4160. 1195 ամառ – Գանձակի և Դվինի շրջակայքը Դավիթ III-ի, Չաքարե Մեծ, արաբեկ Իվանե, Չաքարե Փոքր ու Սարգիս Չաքարյանների ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) ու Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեցին:⁴¹⁶⁰ Արդյունքում Գեղարքունիքը ընկավ Զարթիի թագավորության տիրապետության տակ ու միացվեց Չաքարյանների իշխանությանը, իսկ Խաչենի թագավորությունն էլ ընդունեց Զարթիի թագավորության գերիշխանությունը: Միաժամանակ Սյունիքի մի մասում շարունակեցին իշխել Չաքարյանների գերագահությունն ընդունող Օրբելյանները, իսկ Սյունիքի մյուս մասում և Արցախի մի մասում էլ՝ Աղբակյանները:
4161. 1195 օգոստոս – Սեդեսի ճակատ (Հունաստան, Թեսալոնիկեից 80 կմ արևելք): Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում ղվչախներ և վալախներ) հաղթեց Ալեքսեյ Ասպետի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000), որից հետո մտավ քաղաք, ավերեց այն և ավարով նահանջեց, ընդ որում Ալեքսեյը գերվեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.500 պարտվողները՝ մոտ 5.000 զինվոր:⁴¹⁶¹
4162. 1195 աշուն – Քասեղ և Կարինի շրջակայքը Դավիթ III-ի, Չաքարե Մեծ, արաբեկ Իվանե, Չաքարե Փոքր ու Սարգիս Չաքարյանների ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) ու Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեցին և նահանջեցին:⁴¹⁶²
4163. 1196 գարուն – Քջնի և Ամբերդ ամրոցները Դավիթ III-ի, Չաքարե Մեծ ու Իվանե Չաքարյանների, Չաքարե Փոքր Գագեցու, ինչպես նաև Սարգիս Փոքր Թմբկաբերդցու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Զարթիի թագավորության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Լոռու (մոտ 5.000) ու Խաչենի (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը գրավեցին Էլտկուզյանների սուլթանության կայազորից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, որոնց թվում զոհվեց նաև Սարգիս Մամիկոնյանը, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 900 զինվոր:⁴¹⁶³ Մագազ, Կոտայք և Արագածոտն գավառներն ընկան Զարթիի թագավորության տիրապետության տակ ու միացվեցին Չաքարյանների իշխանությանը: Չաքարե Մեծը Արագածոտն գավառի մի մասը և Նիզը հանձնեց Չաքարյանների գերագահությունը ընդունող Վաչուտյաններին:
4164. 1196 գարուն – Ռաբան ամրոցի ու Այնթապի շրջակայքը Մարաշից առաջխաղացած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁴¹⁶⁴
4165. 1196 ամառ – Դարպասկ ամրոցը ամրոցի կայազորը կազմող Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 1.000) գրավեց ապստամբած, զենքի դիմած և ամրոցի որոշ ամրություններ գրաված տեղում պահվող բրիտանոյա գերիներից (մոտ 100) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 9, դաշնակիցը՝ մոտ 95, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁴¹⁶⁵
4166. 1196 հոկտեմբեր - 1197 փետրվար – Դադիվարասի գրավումը (Անկարայի մոտ)⁴¹⁶⁶

Անկյուրայում ու նրա շրջակայքում իշխող Մասուդ-Շահի գլխավորած Իկոնիայի սուլթանության բանակը (մոտ 15.000) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500):

I փուլ – 1196 թ-ի հոկտեմբերից մինչև 1197 թ-ի փետրվար Իկոնիայի սուլթանության բանակը շրջափակեց քաղաքը և քարանետների կիրառմամբ զգալի ավերածություններ առաջացրեց, սակայն իրականացված բոլոր գրոհները հետ մղվեցին:

II փուլ – 1197 թ-ի փետրվարին Թեոդորոս Բրանասի, Անդրոնիկոս Կատակոլոնի և Թեոդորոս Կազանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) մոտեցավ քաղաքին, սակայն Իկոնիայի սուլթանության բանակը խորը գիշերով անակնկալ դարանակալ հարձակում գործեց վերջինիս վրա, ծանր պարտության մատնեց ու ցրեց: Անդրոնիկոս Կատակոլոնը և Թեոդորոս Կազանը գերվեցին¹¹⁰:

¹¹⁰ Նիկիտա Խոնիազին կոնկրետ չի նշում, թե երեք զորավարներից, որ երկուսը գերվեցին, սակայն, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հետագայում նույն հեղինակը հիշատակում է Բուլղարիայում գործող Թեոդորոս Բրանասին («Պատմություն», «Ալեքսեյ Անգեղոսի՝ Իսահակ Անգեղոսի եղբոր թագավորությունը», գիրք 2, մաս 6), կարելի է ենթադրել, որ գերվել են հենց Անդրոնիկոս Կատակոլոնը և Թեոդորոս Կազանը:

III փուլ - Վերսկսելով պաշարումը և պաշարյալներին ցուցադրելով կայսերական գերված երկու զորավարներին՝ Մասուդ-Շահը ի վերջո ստիպեց պաշարյալներին դադարեցնել դիմադրությունը:

Հաղթողները կորցրին մոտ 1.500 պարտվողները՝ մոտ 8.000 զինվոր: Քրիստոնյաները վտարվեցին Դադիվարասից և այնտեղ հաստատվեցին մահմեդական բնակիչներ:

4167. 1197 ամառ - Սեբաստիան և Կեսարիան Թոթաթում և նրա շրջակայքում իշխող Սուլեյման-Շահի բանակը (մոտ 15.000), Աղսարայում ու Իկոնիայում իշխող Քուլթ-Էդ-Դինի մահից, գրավեց վերջինիս բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:⁴¹⁶⁷
4168. 1197 հուլիսի վերջ - օգոստոս - Ռաբան ամրոցի շրջակայքը Հայեպից առաջխաղացած Էյուբյանների սուլթանության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և, ճնշելով տեղում առկա ապստամբական տրամադրությունները, նահանջեց:⁴¹⁶⁸
4169. 1197 դեկտեմբերի սկիզբ - Խլաթի միջնաբերդը քաղաքի ասպատամբած աշխարհագորը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) գրավեցին Խեշտա-Շահ Ղութուդի գլխավորած բանակից (մոտ 100) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 80): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 5 զինվոր: Խեշտա-Շահը գերվեց և սպանվեց: Շահարմենների Էմիրության Էմիր հռչակվեց բանտից ազատված մանկահասակ ալ-Մելիք ալ-Մանսուր Մուհամմեդը, սակայն իրական իշխանությունը հայտնվեց նրա վեզիր, ղփչախ Շուշ-Էդ-Դինի ձեռքում:⁴¹⁶⁹

1198 թ-ի հունվարի 6-ին ստեղծվեց Կիլիկիայի Հայոց թագավորությունը:

Երրորդ գրքի վերջ

Սկզբնաղբյուրներ

²⁴¹⁹ «Յիջրի 272 թվականին Սիցիլիայի կառավարիչ Սևադան իր ջոկատներն ուղարկեց հույների մարզերի վրա հարձակվելու նպատակով: Նրանք ավար ձեռք գցեցին ու վերադարձան» (իբև Ադարի «Մարդիկ պատմությունը»):

«Մի մեծ զորք ուղղվեց Կատանի քաղաք և ոչնչացրեց այն ամենը, ինչ այնտեղ կար, որից հետո ուղղվեց դեպի Տավրոմինիա, ոչնչացրեց նրա ցանքերը և հարձակում գործեց քաղաքի վրա: Սեվադայի մոտ դեպքանորդի կարգավիճակով եկավ հունական պատրիկներից մեկը՝ խաղաղության և փոխանակություն իրականացնելու խնդրանքով: Նրանք 3 ամսվա համար զինադադար կնքեցին և փրկագներին նրա մոտ եղած 300 մահմեդական գերիներին, որից հետո Սևադան վերադարձավ Պալերմո» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Ալին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբև ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁴²⁰ «Դրանից հետո, երբ Կազանը գնաց Կոստանդնուպոլիս, ոմն կայսերական ստրատեգոս ուղարկեց կանդիդատ Յովհաննիս, որին պեղասգական լեզվով կոչում էին Յովհաննիկոս: Սա 300 ռազմիկների հետ եկավ եպիսկոպոս Աթանասիոսի (Նեապոլի իշխանության իշխան Աթանասիոսը (877-898) – Մ.Յ.) մոտ և վերջինս, նրանց գլուխն անցած, թալանեց Կապուայի շրջակայքը՝ Նույն այս մարդկանց միջոցով ազատելով շրթաններից ու ազատություն պարգևելով նաև Պանդուլֆին (Կապուայի իշխանության իշխան Պանդուլֆին (862-864, 879-882) – Մ.Յ.): Նա ընդունելություն գտավ նաև Սվեթ Մագիստրոսի կողմից, որը միացավ հույներին և արդյունքում Կապուայի շրջակայքից տարվեցին անասունների բոլոր հոտերը: Այս պատճառով, ահա, Լանդուլֆի (Կապուայի իշխանության իշխան Լանդուլֆի (864-879) – Մ.Յ.) որդի Լանդոն (Կապուայի իշխանության իշխան Լանդոն (882-885) – Մ.Յ.) և եպիսկոպոս Լանդուլֆը եկան Սալյետոյի հիշատակված դքսի (Սալյետոյի դքսության դուքս Գվիդոյի (880-891) – Մ.Յ.) մոտ և խնդրեցին նրա օգնությունը: Դրանից հետո Լանդուլֆը Սալյետոյից հետ դարձավ, իսկ Լանդոն էլ հիշատակված դքսի հետ միասին Սիպոնտով անցավ Կապուա: Մի քանի օր կանգ առնելով Անտյետում՝ դուքսը Կապուան լցրեց հացով, որից հետո, ստանալով որոշ լուրեր, անակնկալ վերադարձավ Դոմո՝ Կապուայի թողնելով հիշատակված եպիսկոպոսի ձեռքում: Այդ ժամանակ հույներն ու նեապոլիցիները կրկին ոտքի ելան և ուղղվեցին սուրբ Էրազմի աշտարակի վրա: Նրանք բավականին երկար ժամանակ շրջափակեցին այն և ի վերջո ձեռք գցեցին այդ վայրերում ամրացած մարդկանց, որից հետո սկսեցին երկու կողմից դաժանորեն նեղել Կապուային, կարծես վերջինս պաշարված էր: Իրոք, հույներն ու նեապոլիցիները, Պանդուլֆի հետ միասին, որը տեղակայվել էր Սիկուպոլի մոտ, շրջակայքում ամեն ինչ ոտնատակ տվեցին ու արևմտափյլի արեցին: Ահա այդ պատճառով էլ այնպես եղավ, որ, երբ նրանցից 80 հոգի եկան Կալինոլ ու գաղտնի հարձակվեցին Տեանի վրա, մյուս՝ սուրբ Սիդոաստիկոսի, կողմից, որը Տեան ամրոցի մոտակայքում էր, նրանց դեմ եկան Լանդոն (Կապուայի իշխանության իշխան Լանդոն – Մ.Յ.) տեսնելիքների ու Անտյետոյի (Կապուայի իշխանության ապագա իշխան Անտյետոյի – Մ.Յ.) զգալի քանակի կապուացիների հետ միասին, ինչի արդյունքում այդ անտյետոյից պարտվեցին» (Էրիստեմետր «Բենվենտի լանգուբարդների պատմությունը», գլուխ 60):

²⁴²¹ «Այդ տարի Յազանը ամառային արշավանք իրականացրեց» (Տաբարի «Արեաների ու մարգարետների պատմություն»):

Ալ-Ալին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի և իբև ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբև Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասինը:

²⁴²² «Նրան փոխարինում է «Փոկաս» մականվանյալ Նիկեփորը՝ եռանդուն, արյուն, ֆիզիկական ուժով ու մտավոր կարողություններով օժտված մի համեստ մարդ, որն ի հետ վերցրեց Արևելքի հրամանատարների ներառվող մեծ զորք, ինչպես նաև այն Դիակոնիցեսին, որը ժամանակին Տեֆոնկետո՝ խրիստիոսի ծառայում՝ Մանիի հավատը դաժանորդ մի մեծ գործնաստով: Նիկեփորը, գլխավորելով Ստեփանոսի զորքերը, ցուցաբերեց խոհեմություն, պատերազմական արիություն և սխրանք: Նա իսկույն գրավեց Ամանտիա քաղաքը և, դիմադրություն ցուցաբերած թշնամիներին փախուստի մատնելով ու նրանց մեծ ջարդ տալով, վերստին հռոմեական տիրապետությանը ենթարկեց Տրոպաս կոչվող ամրոցը և սուրբ Սևերինային: Մարտում և կռիվներում նա հաղթեց հազարացիներին ու նրանցից գրաված ավարով լիացրեց իր զորքը: Այդպիսի գործեր արվեց երանելի կայսր Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլի I – Մ.Յ.) կենդանության օրոք, իսկ պակասը նա լրացրեց հետագայում՝ ամենանիեզ և ամենաիմաստուն կայսր Լևոնի՝ Վասիլի որդու (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI – Մ.Յ.), ժամանակ: Թեև ժամանակագրական տեսակետից այս մարտերը իրար չեն հաջորդել, ինչպես սույն պատմության մեջ է ցույց տրված, սակայն, յուրաքանչյուր դեպքի ճշգրիտ ժամանակը հայտնի չլինելու պատճառով, բոլորը մի տեղում շարադրվեց՝ իրար հետևից: Ահա այն, ինչ ես լսեցի անմիջականորեն Վասիլ կոչվող, ինչպես նաև նրա գործարարմանատարների միջոցով հարավի մասին ցամաքում և ծովում, Արևելքում ու Արևմուտքում» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 71):

«Վասիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I – Մ.Յ.), ընկնելով անել վիճակի մեջ, սրանց ընդդիմակայելու կարող մի անձնավորություն էր փնտրում: Եվ ահա նա նպատակահարմար գտավ այդ գործը վստահել իր նախնիներից մեկի օրոք աչքի ընկած սխուրեղի դոմեստիկոս պատրիկ Նիկեփորին, մականունը Փոկաս: Այս Նիկեփորը, Նիկեփոր կայսեր պալատ էր, մի քաջարի ու խոհեմ մարդ, աստծու հանդեպ բարեպաշտ, իսկ մարդկանց հանդեպ՝ արդար: Նա մի զորամասով անցավ Իտալիա և, կարճ ժամանակահատվածում սարակինոսներին Իտալիայից դուրս շարժելով, ստիպեց հանգիստ մնալ Սիկիլիայում: Պատմում են, թե իտալացիներն այս մարդու առաքելության հավերժական հիշատակի համար տաճար կառուցեցին, ոչ ի նշանավորումն իրենց ձեռք բերածի ազատության, այլ՝ արժանաիրիշատակի մի այլ գործի: Իրոք, երբ հռոմեացիները պետք է իրենց զորավարի հետ ոտն վերադառնային, նրանք, բազում իտալացիների բռնելով, ուզում էին որպես ստրուկ նրանց դիմացի ափը տանել: Երբ այդ բանն իմացվեց, Նիկեփորը մինչև Բոնետսիոն հասնելով, որտեղից պետք է նավերին դեպի Իլլիրիա, ոչինչ չստաց, ոչ էլ որևէ կասկած հարուցեց, սակայն, երբ հասան Բոնետսիոն, ինք գինկորներից յուրաքանչյուրին անձամբ նավ բարձրացնելով ճամկա դրեց, իսկ տեղացիներին էլ թողեց աներկյուղ բնակվել իրենց երկրում» (Րովիանես Սիկիլիցե «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 4):

«Այդ տարի ընդհարում եղավ մահմեդականների և Նիխիտու անունով պատրիկի միջև, որը մեծ զորքով եկել էր Կոստանդնուպոլիսից: Նա մտավ Սերբա քաղաքը, որտեղից մահմեդականները եկան, հանձնվեցին ու հեռացան Սիցիլիա» (իբև Ադարի «Մարդիկ պատմությունը»):

«Այդ տարի Կոստանդնուպոլիսից Նիկեփոր անունով մի պատրիկ եկավ, որի հետ մեծ զորք կար: Նա պաշարեց Սանտա-Սեվերինա քաղաքը, շրջապատեց այն և սկսեց ճնշել ներսում գտնվող մահմեդականներին: Նրանք, իրենց խնայելու պայմանով, հանձնեցին քաղաքը և հասան Սիցիլիա: Դրանից հետո Նիկեփորը զորք ուղարկեց Ամանտիա քաղաք և սա այն աստիճան ճնշեց քաղաքին, որ բնակչությունը ամանի պայմանով նրան հանձնվեց և մեկնեց Պալերմո, որը Սիցիլիայում էր» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴²³ «Այդ տարի Բազյարը սպանելով ու գերեվարելով խորացավ հունական հողում, որից հետո նա ավարով ու գերիներով վերադարձավ Տարսոն» (իբև Դավրուն «Մեծ պատմություն»):

Իբև ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն» աշխատությունում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²⁴²⁴ «Այդ տարի ավարտվեց Սիցիլիայի կառավարիչ Սևադայի և հույների միջև կնքված զինադադարը: Սևադան ջոկատներ ուղարկեց Սիցիլիայում գտնվող հույների երկիր, որոնք ավար ձեռք գցեցին ու վերադարձան» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴²⁵ «Երբ Դերենիկը գնաց Վասպուրականի իշխանների ձեռքը, նա մեկնեց դեպի Ընծայից ձորը, որի ճանապարհն անցնում էր Զեթ քաղաքի գավառով: Ազատագրողի մարդկանցից, սակայն, նրան արգելեցին, բանգի նրանք լսել էին, որ շրջաբերական թղթով Աշոտ իշխանաց-իշխանը դարան էր պատրաստել նրա դեմ: Նա, սակայն, չանցաց դրան: Նրան ասացին. «Թող տեսնեք, թե լուրերից ի՞նչ է դուրս գալու», բայց նա, դրան չանաչու պատճառով, մնաց անորդվելի և գնաց ու գիշերեց Փետրոսակ գյուղում՝ քաղաքի դիմաց, որտեղ քաղաքապետը, որին Ապրետոս էին կոչում, պարսկական զորքի օժանդակությամբ երկար ժամանակ չարությամբ սպասում էր նրան: Եվ ահա սա զորքը գումարեց և եկավ նրան ընդառաջ: Ազաբացիները փութացնելով և ասացին. «Եկ հանդիպե՛ք միմյանց սիրով ու խաղաղությամբ»: Այդ ժամանակ ազատանին կրկին արգելեց նրան, սակայն նա կրկին բնավ չանցաց ոչ-ոքի: Այն, որ երկուսի աշխարհներն ընդհուպ միացած էին իրար և քաղաքը հովտաձև դաշտում էր, նպաստում էր մարդասպանների լինելու անելի բաժախտը: Դերենիկը իրեն պատահած իրավիճակներից հոգե պատասխան տանելու նրան և լրտեսները փութալով ասացին քաղաքապետին. «Ահա, նա հեռացել է զորքից և, ընկած որսի հետևից, անհոգությամբ ու անզգուշությամբ գալիս է այսինչ տեղը: Արդ, փութա պատահել նրան, բանգի աստված մատնել է նրան թո ձեռքը»: Նրանք ճեպով վազեցին՝ հախուռն հարձակմամբ և սպառազինված այրուձիով: Այս ընթացքում Դերենիկը, սիգաբալլ երիվարով հանդարտ ճեմելով սպառազինված զորքագլուխ առջև, միայնակ և առանց ուղեկցի հասավ առունի միջև ընկած տեղը: Եվ ահա թշնամու զորքը այս ու այն կողմ ճեղքվեց և նրան առավ իր մեջ: Նույն ժամանակ բազմությամբ շրջափակեցին նրան և պահեցին, ինչպես ամուր անձավում, և նրանք նրա շուրջը ձգեցին մահաբեր ցանցը՝ բաջ նահատակին կործանելու համար: Քաղաքապետը, ինչպես Զուղան էր համբուրել տիրոջը, միջև այդ նշան էր տվել և ասել. «Երբ որ կհամբուրեմ նրա այսինչ տեղը, դուք նիզակի ուժով խորունկ վերք կհասցնեք նրան»: Եվ նույն ժամանակ մերկացրած սրերով ու նիզակներով հախուռն հարձակվեցին նրան և, ինչպես արյունաբոլոր ու մարդուրդը գազանները, սրափորիտղ արեցին և սպանեցին նրան, ինչից հետո խավար դարձրին Վասպուրական աշխարհը, որտեղ ապրում էր իշխանը: Դերենիկը բառասուն տարեկան էր, երբ մեռավ: Այնժամ նա որդորմագին աչքերը շրջեց իր բաջ նիզակակիցների կողմը, թե ո՞վ արդյոք իրեն օգնության կհասնի, բայց, որովհետև տեղը նրան մատնեց նրանց ձեռքը, ինչպես ասել է Դավիթը. «Տիրոջ ահը եղավ ամենքի վրա», ուստի ամեն մի տղամարդ մազապուրծ փախավ ու գնաց իր աշխարհը: Ձերբակալեցին միայն

Ամատուկայաց Լահապետ Ապուսակրին և առան ու գնացին դեպի քաղաք: Վերցրին նաև սպանվածի դին և տարան իրենց հետ՝ պարծենալով համարը» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 20):

«Եվ ահա մեծանուն իշխանը իր Լահիկին սովորությանը ճանապարհ ընկավ Անձահիձորով, եկավ և իջավ Յերական կոչված դաշտը, երբ կամենում էր շտապ կերպով հասնել իր արքունի ձմեռանոցը՝ ճվաջ գավառի Մարական ավանը: Այդ ժամանակ նրան ընդառաջ եկավ մարդն այն անօրեն, նեղգավորի սիրելին, կեղծավոր բարեկամը, ծնողը կորստյան պահակին, մահացու խորհուրդների չար այդ կաթնատուն, խավարի դայակը, արյունարբունների հենարանը, չարի արքանակը, դժոխքի բանակին... և խավարի տիղմը, որը ծովային լուսանկար մարգարիտը կորստյան խորհուրդատն ընկղմեց: Սա խրատատուների հանձնարարությանը աղաչում է Վասպուրականի մեծանուն իշխանին, որ, հանուն մտերմության, իր մոտ իջևանի: Այդ, սակայն, իր գավառը շտապելու պատճառով իշխանը հանձն չառավ, սակայն նա, ինչեցնելով մտերմության դաշինքը, ստիպում է իշխանին, որ գոնե թույլ տա կրկին արժանանալու նրա փառազարդ երեսիտեսությանը: Եվ այսպես, գտնելով մահառիթ հնարանքը, նա գալիս է հանդիպելու հզորին...: Այն պիղծ ալյազգին, բանի որ անծամբ չէր կարող ընդդիմանալ հզորին, իր հետ վերցրել էր ծածուկ գինաված ուժեղ ըմբշամարտիկ մարդկանց՝ խախապես խրատելով գործակիցներին, թե ինչպես պիտի վարվեն: Մոտ է գալիս իշխանը, և նա, գրկելով պարանոցը, իր հուրայական համբույրն է տալիս: Դրանից հետո գործի մարդիկ բռնում են սանձն ու իշխանի երկու ձեռքերն, ինչպես նաև պողպատե քաջահատ սուսերը, որպեսզի բաժը չկարողանա որևէ կողմ փախչել, որից հետո նիզակահարելով, վերջ են տալիս նրա կյանքին: Դրանից հետո, բանի որ նրանից սերված տղաներ Աշոտը, Գագիկը և Գուրգենը մանուկ էին ու դեռ չէին դարձել չափահաս, ուստի ոչ-ոք չգտնվեց, որ վրեժխնդիր լինեի անարգալից թափած արյան համարը» (Անանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 1):

«Ամռան օրերին Դերենն իր Վասպուրական երկրում մնաց, բայց, երբ աշնան օրերը եկան, նա, ինչպես իր սովորությունն էր, հարմար համարեց Յեր քաղաքը գնալ: Այդ ժամանակ նրա բոլոր ազնվականները լսել էին, որ Սմբատ թագավորը նամակ է ուղարկել Արտուշի որդիներին, բայց ոչ-ոք չէր համարձակվում այդ ամսին ասել Դերենին, որովհետև խիստ բարկացկոտ մարդ էր: Եվ ապա նա հրաման տվեց իր սպասավորներին, բարձեցին հաց և գինի, գեր ու պարարտ խոշոր անասուններ, ինչպես նաև ոչխարներ և ամեն տեսակի բարիք, որ կար Վասպուրական աշխարհում: Դրանից հետո նա ուղարկեց մեկին, որի անունը Մլեհ ճախամանեցի էր, ասելով. «Առ այս ամեն բարիքները, գնա Յեր և ասա Արտուշի որդիներ Ալիին ու Մահմեդին, թե կամենում եմ գալ ու ձմեռել իրենց մոտ, որովհետև նրանց Մարանդի լեռներում և Մահդազանի դաշտերում որս շատ է լինում»: Դրանից հետո նա, վերցնելով իր ազատներին, գնաց Ծախուկ գավառը: Այս Դերենը մինչ այդ ունի այդ պահել Ապուրվան Արծրունու դեմ, որն իր որդի Աշոտի անունն էր: Եվ ահա, երբ հասան Ծախուկ գավառի Աստուշտ գյուղը և օթևանեցին, Դերենը հրամայեց Ազատ Արծրունուն ու նրա եղբայրներին, որոնց անուններն էին Կոտու, Վահան, Սարայ ու Զուրդ, և ասաց. «Բռնեք Ապուրվանին, կապեք երկաթյա կապանքներով ու տարեք, դրեք Ազարակի ամրոցում»: Եվ ահա նրանք բռնեցին Ապուրվանին, նրա ոտքերը երկաթյա կապանքների մեջ երգցին ու առան և տարան Ազարակի բերդը: Ապուրվանը, սակայն, մարդ ուղարկեց իշխան Դերենի մոտ և ասաց. «Որ ինձ կապանքներից, բոլորս էլ բայց լսիր ինձ ու մի գնա Յեր քաղաքը: Վերադարձիր և տիրիր իմ տանը, որովհետև այնտեղ իմ գույքի, խոշոր անասունների, ոչխարների, ձիերի ու ջորիների շատ հարստություն կա, չլինի թե իմ ծառաները կողոպտեն տունս: Եթե այդպես է, դու պետք չես ունենան գնալու ուղիղ իժերի այդ բույն Յեր քաղաքը, բանգի այնտեղ շատ արյուն են հեղել»: Դերենը, սակայն, երբ լսեց Ապուրվանի պատգամը, անպատվեց նրան ու նույն ժամին էլ շարժվեց դեպի Յեր: Եվ ահա նրանք եկան ու հասան Սայմաստ քաղաքը: Եպիսկոպոս Փոկասը, երբ լսեց այդ, եկավ արանց ընդառաջ, տարավ և իջեցրեց իր վանքը: Դերենն այնտեղ մեկ օր մնաց, իսկ առավոտյան ելավ ու գնաց հասավ այն գետի վտակին, որը վար է հոսում Անձախի ձորից: Այստեղից էլ եկան ու գնացին Յերի դաշտը: Այդ ժամանակ նրանց դեմ դուրս եկան Ապուրվանի որդիները, նրանց հետ էլ բազմաթիվ զորք, ընդ որում Ալին իր Մահմեդ եղբորը իմաց տվեց ու ասաց. «Եթե իշխանի հետ մարդիկ քիչ լինեն, ես ձախ բազուկս կբարձրացնեմ դեպի նրա գործը, իսկ այդ ժամանակ դու նիզակով հարվածիր նրան, իսկ եթե նրա հետ մարդիկ շատ լինեն, ես աջ բազուկս կբարձրացնեմ, կհամբուրեմ նրան ու դու լուռ կմնաս»: Եվ ահա, երբ հասան ջրին, Ազատն ու նրա եղբայրները խոսեցին և ասացին. «Իշխան Դերեն, լավ չենք գտնում մեզ նրանց բանակը տեսնելով, որովհետև շատ բազմամբոխ են: Մեզ այսօր պետք է գնալ նրանց մոտ, դարձիր ու գնանք մեր Կոտորի ամրոցը»: Դերենը, սակայն, չկամեցավ նրանց լսեց, գոռաց ծիու վրա, վազեցրեց այն վտակի միջով, ապա՝ մյուսով, հետո էլ՝ երրորդով, բանի որ երեք ճյուղեր էին, որ ելնում էին ու հոսում Յերի դիմաց: Նրա ազատագուհը, սակայն, կանգնեց և ոչ-ոք չկարողացավ ջուրն անցնել: Եվ ահա, երբ իշխանը հասավ գազանաբարդ այդ ցեղի գորգաղնիկ, Ալին ընդառաջ եկավ նրան ու ձախ ձեռքի բազուկը գցեց նրա վզով՝ համբուրելով նրան: Այդ ժամանակ Մահմեդը ինչպե՞ս հարվածեց նրա կողմ: Դերենը, ձին բաշտելով, կամեցավ փախչել և սպաստանել իր ազատակնի մոտ, բայց այլազգիները հետապնդելով շրջապատեցին նրան: Այդ ժամանակ նա բարձր ձայնով կանչում էր նրանց, թե. «Ո՛վ իմ սնուցած ազատներ, այս օրվա համար եմ պահել ձեզ», սակայն նրանք հետ չդարձան նրա ձայնի վրա, այլ շուրջ եկան ու գնացին Ծախուկի բերդը՝ Ապուրվանի մոտ, որին հանեցին կապանքներից ու կարգեցին Վասպուրականի իշխան՝ հաստատելով Վանում, որը իրենց մայրաքաղաքն էր: Այլազգիները վերցրեցին Դերենի դիակն ու տարան Յեր քաղաքը, սակայն նրանց բոլոր Կուլինարը փրկագնեց նրա դիակն ու ուղարկեց Յայոց աշխարհ» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Իսմայելի ցեղի ղեկավարները, սակայն, որ տիրում էին Յերի ու Զարեհվանդի գավառներին ու բաղաբերին ինչպես սեփականը, չնայած խոսքով իրենց սրտագին բարեկամությունն էին ցույց տալիս Գրիգոր կոչված Արծրունյաց Դերենի իշխանին, ինչպես նաև՝ հնազանդություն, սակայն իրենց հոգիներում հեռու էին դրանից: Եվ ահա մի անգամ աշնանային օրերին Գրիգոր իշխանը ճանապարհ ընկավ Յեր քաղաքի կողմերը, որպեսզի հանդիպի այդ քաղաքի տիրոջ հետ: Այդ ժամանակ նա, ելնելով իշխանին ընդառաջ, դավաճանաբար գործ թաքցրեց խաղողանոցներում: Եվ այսպես, հանդիպելով իշխան, իսմայելցիների զորքն անակնկալ դուրս թռավ թաքստոցից և, անմիջապես էլ սուր սրերով խոցելով վերջինիս, գետին տապալեց: Այսպես, խաբված անհավատներից, Արծրունյաց իշխանը զոհվեց՝ հետո թաղվելով իր նախնիների դամբարանում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 30):

²⁴²⁶ «Եվ ապա Աշոտը, ձեռք գցելով իրուհային կողմնակցները գտնվող մեծ Կովկասի ծործորներին, հովիտներում ու երկայնագոգ ձորերում բնակված ազգերին իրեն է ենթարկում: Նա ամբողջությամբ իր ազդեցության տակ է գցում նաև Գուգարքի խոշակարար ժողովուրդներին, ինչպես նաև Ուտի գավառի ավազակային մարդկանց: Իրոք, Աշոտը, նրանցից վանելով ավազակությունը, բոլորին դարձնում է օրինավոր ու հնազանդ և նրանց համար առաջադրողներ ու իշխաններ է կարգում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 28):

«Իսկ այս Դավիթ կյուրապարտին թշնամացավ Գուգար իշխանի որդի Նասրը, որն այս Դավիթի հորեղբայրն էր: Գուգարմի որդի Նասրը և Գուրգենն աբխազաց կողմն էին, իսկ Դավիթն ու Լիպարիտն օգնում էին հայերին և միասին Զարթուրի համար կռվում էին աբխազների դեմ...: Սկսեց սկզբնական պատմությունն այն Դավիթ կյուրապարտի, որին սպանեց Գուգարմ մամիայի որդի Նասրը՝ իր հորեղբորորդին: Եվ ահա Նասրին սկսեցին թշնամանալ հայերը, Լիպարիտը, վրացիներն ու Աշոտի եղբայր Դավիթը: Սրանց հետ էին սարակինոսները: Եվ ահա նրանք հարձակվեցին Նասրի վրա, փախուստի մատնեցին և խլեցին բերդերը, որից հետո Նասրը մեկնեց Յուսաստան՝ հունաց արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն ՎԻ - Մ.Յ.) մոտ» («Զարթուր-Ցխովերա», «Զարթուրի մատյանը»):

«Եվ ահա մարդասպան Նասրը փախավ Կոստանդնուպոլիս թագավորություն և այնտեղ մնաց երկար տարիներ» («Զարթուր-Ցխովերա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

²⁴²⁷ «Այդ տարի Մուհամմադ իբն Աբու-Սաջի (Սաջանների էմիրության ապագա հիմնադիր Էմիր Մուհամմադ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Յ.) և Իսահակ իբն Զուրդաջի միջև հարաբերությունները սրվեցին, միևնույն նրանք նախապես հաշտ իշխում էին Զազիրայում: Բանն այն է, որ իբն Աբու-Սաջը վեճ ունեցավ Իսահակի հետ կառավարման գործերում և ուզեց առաջինը լինել, սակայն Իսահակը չհնազանդվեց նրան: Աբու-Սաջը լուր ուղարկեց Եգիպտոսի տիրոջ Ահմեդ իբն Թուլունի (Թուլունյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Ահմեդ իբն Թուլունի - Մ.Յ.), որդուն՝ Յուսուֆին իբն Թուլունին (Թուլունյանների էմիրության էմիր Յուսուֆին (884-896) - Մ.Յ.), հնազանդություն հայտնեց, նրա կողմն անցավ և իր գավառում, որն էր Կիննասարինը, խուրթալում նրա անունը ինչե՞ր որպես տիրակալի: Նա իր որդի Դիվիդարին (Սաջանների էմիրության ապագա Էմիր Մուհամմադ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշին - Մ.Յ.) Յուսուֆինի մոտ որպես պատանդ ուղարկեց և Յուսուֆինը շատ փող ուղարկեց նրան ու նրա զորավարներին: Յուսուֆինը եկավ Ասորիք և Բալխի մոտ հանդիպեց իբն Աբու-Սաջին: Իբն Աբու-Սաջը անցավ Եփրատը դեպի Ռակկա, բախվեց իբն Զուրդաջի հետ և կռիվ տեղի ունեցավ, որի ժամանակ իբն Զուրդաջը պարտվեց ու իբն Աբու-Սաջը գրավեց նրա ունեցվածքը: Յուսուֆինը անցավ Եփրատը և իջևանեց Ռաֆիկայում: Իսահակը փախավ Մարդին ամրոցը, իսկ իբն Աբու-Սաջը պաշարեց նրան, այնտեղից գնաց Սիսիքար ու հաղթեց մի խումբ արաբ բեդվիների: Իբն Զուրդաջը Մարդինից գնաց Մոսուլ, իսկ իբն Աբու-Սաջը Բառնայից հանդիպեց նրան և ռազմիկներին դարձանակալ պահեց: Սրանք կռիվ ժամանակ դուրս եկան իբն Զուրդաջի դեմ և նա պարտվեց ու փախավ՝ վերադառնալով Մարդին, ուր նախապես մնում էր: Իբն Աբու-Սաջը ուժեղացավ, նրա անունը բարձրացավ, նա տիրեց Զազիրային ու Մոսուլին և սկզբից սկսեց ինչե՞ր նախ Յուսուֆինին և ապա արդեն հենց իր անունը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիպակտար պատմություն»):

²⁴²⁸ «Իսկ Անտենուֆը (Կասաղայի իշխանության իշխան Անտենուֆը (887-910) - Մ.Յ.), երդումով ենթարկվելով Անդոյին (Բենվեճի իշխանության իշխան Անդոյին (884-890) - Մ.Յ.), նրանից որպես օգնություն ստացավ գրեթե 120 ռազմիկ և սրանց հետ միասին դաժանորեն ոտնատակ տվեց Լիբուրիան: Այնուհանդերձ հուսահատությունը հաճախ արիության առաջացնելու հատկություն ունի և ահա մատերացիներն ու որդը

կապուսացիներ, միավորվելով հիշատակված ապուլիացիների հետ, մեծ արշավանքի ելան Կալվիայից, անցան Լիբուրիան և, ամայացնելով Սվետուլան, սկսեցին հետ դառնալ: Լանի գետի մոտ, սակայն, այն անօրենները անակնկալ ելան հույների ու նեպալոցիների զորքի դեմ: Արդյունքում Ատենուլֆի կողմը հույների նկատմամբ սկզբում որոշակի առավելության հասավ, սակայն հետո հայտնվեցին ամֆիթատրոնի մոտ ապրող զինվորները, որի արդյունքում, շրջապատված թիկունքից և ճակատից, Ատենուլֆի մարդիկ պարտություն կրեցին՝ մասամբ սրահար լինելով, մասամբ էլ գերվելով: Այս ամենի արդյունքում արիության ձեռք բերած Աթանասիոսը (**Նեապոլի իշխանության իշխան Աթանասիոսը – Մ.Յ.**) սկսեց պատերազմի ձգտել, սակայն Ատենուլֆն էլ իր հերթին անմիջապես հետ դարձավ և, բանի որ նոր ընդհարումներ չեղավ, իր մարդկանց հետ Ատելայի մոտից տուն դարձավ» (Երիսմբերտ «Բենվենտի լանգոբարդների պատմությունը», գլուխ 72):

²⁴²⁹ «Լևոնի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Յ.**) թագավորության օրոք Լոնգիբարդիայի դուքսը (**Բենվենտի իշխանության իշխան Ացցոյի (884-890) – Մ.Յ.**), որ Ֆրանկիայի ռեքսի (**Միջին Ֆրանկական թագավորության արքա Լյուդովիկոս II-ի (843-876) – Մ.Յ.**) փեսան էր եղել, կայսեր դեմ ապստամբության բարձրացրեց և համայն երկիրն իրեն ենթարկեց: Կայսրն, իմանալով այդ մասին, Երզնկի ապստամբությունը ձեռնելու համար արևմտյան բոլոր բանակաթեմերի զորքերով ուղարկեց սեղանապետ Կոստանդինին: Ճակատամարտում, սակայն, Կոստանդինի զորքերը պարտություն կրեցին և սրի բաշվեցին, Կոստանդինը հազիվ փրկվեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 6):

²⁴³⁰ «Յազմանը հարձակում իրականացրեց ու հասավ մինչև ալ-Մաս բանինա, ձեռք գցելով գերիներ ու ավար, այն դեպքում, երբ ինքն ու մահմեդականները անվտանգ մնացին: Դա այդ տարվա Ռամադան ամսին էր» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի արշավանք իրականացրեց Բազմարը և խորը խորացավ հունական երկրում: Նա հարձակվեց բնակչության դեկավարներից մեկի վրա, սպանեց, ավարտեց, գերելարեց և անվտանգ վերադարձավ Տարսուս» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Ալինի իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադիբիդի Աբու ալ-Մահասինը:

²⁴³¹ «Ապա արիագագ թագավոր Բազրատը (**Արիագական թագավորության արքա Բազրատը (887-898) – Մ.Յ.**) Դունաստանից վերադարձրեց իր փեսա Նասրին՝ տալով նրան իր զորքը: Դրանից հետո Նասրը Սամցխեում գրավեց երեք բերդ՝ Օծրխեն, Ջվարիսցիխեն և Լոնսիանյան, որոնք Լոնկայե Գուրամն էր կառուցել» («Զարթիս-Ֆիսովրեա», «Զարթիի մատյանը»):

²⁴³² «Դրանից հետո հունաց թագավորությունից ելավ Նասրը և ժամանեց Արիագիայի արքան նրա փեսա Բազրատն էր (**Արիագական թագավորության արքա Բազրատը – Մ.Յ.**), որը Նասրին մեծ զորք տվեց: Արիագիայից Նասրը անցավ Սամցխե, որտեղ ևս մեծաթիվ զորք հավաքեց: Եվ ահա սպանված կյուրապաղատի որդի Ատրներսեից ելավ, որպեսզի մարտնչի նրա դեմ, և նրան օգնության եկան Գուրգեն կյուրապաղատն ու իր որդիները: Նրանք բոլորը մեծ մարտ տվեցին, ընդհարվեցին Նասրի հետ և աստված օգնեց փոքրաթանակ կողմին, բանգի Ատրներսեից հաղթեց Նասրին ու փախուստի մատնեց նրա զորքին, իսկ իրեն՝ Նասրին, էլ սպանեցին Սամցխե-խևի Ասպիճա գյուղում: Դա եղավ Զրոնիկոսի 108 թվականին: Նասրը երեխաներ չթողեց և այդպես ջնջվեց հիշողությունը նրա մասին» («Զարթիս-Ֆիսովրեա», Սմբատ Դավթորդի «Բազրատունյաց պատմություն»):

«Եկան Դավթի որդիներ Գուրգենն ու Ատրներսեի և օգնեցին հայերը: Նրանք բախվեցին Կուրի ափին, որտեղ արիագները հաղթվեցին, իսկ Նասրին, օսերի իշխան Բադաթարին ու արիագաց Երիսապին էլ սպանեցին» («Զարթիս-Ֆիսովրեա», «Զարթիի մատյանը»):

«Այս կերպ ուժեղանալով Արիագիայում և դաշինք կնքելով կողիտական իշխան Նասրեի հետ՝ նա (**Արիագական թագավորության արքա Բազրատը – Մ.Յ.**) համարձակվեց թշնամական գործողություններ սկսել Ատրներսեի դեմ, որին հարկն էր, որ երթևեկ լինի: Ապստամբներ Բազրատը ու Նասրեն, հավաքելով կովկասյան լեռների զորքը, տիրեցին Իմերեթիային, հետո անցան երկիրն Իբերիայից բաժանող լեռները և Կուր գետի վրա ճակատամարտի մեջ մտան Ատրներսեի արքայի դեմ, սակայն ի վերջո պարտություն կրեցին իբերներից, իսկ Նասրե իշխանն էլ գերվեց ու սպանվեց» (Դավիթ Բազրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 88):

«Այս Բազրատը (**Արիագական թագավորության արքա Բազրատը – Մ.Յ.**) բերեց Ներսեհին, որն իր աներձակն էր, և օգնեց նրան Ատրներսեի արքայի դեմ գործում» (Վախուշտի Բազրատունի «Եգեթի, Արիագիայի և Իմերեթիայի կյանքը»):

²⁴³³ «Դրանից կարճ ժամանակ անց մարդկության թշնամի Աթանասիոսը (**Նեապոլի իշխանության իշխան Աթանասիոսը – Մ.Յ.**) մեծաթանակ ու հեծյալ ու հետևակ խառնաբաշտ զորք հավաքեց հույներից, Նեապոլիցիներից ու խամալիցիներից, որից հետո այն մարտի ուղարկեց Կապուլայի դեմ: Այդ ժամանակ Սուրբ Կարգիոսի մոտ, որը Լանի գետի մոտակայքում է, նրա դեմ ելավ Ատենուլֆը (**Կապուլայի իշխանության իշխան Ատենուլֆը – Մ.Յ.**), որը, որպես օգնականներ ուներ Այոյի (**Բենվենտի իշխանության իշխան Ացցոյի – Մ.Յ.**) ուղարկած մարդկանց, ինչպես նաև սարակինոսների: Վերջիններս, սակայն, որ առկա էին երկու կողմերում, գործեցին համաձայնեցված ու չօգնեցին կողմերից և ոչ մեկին: Այդ ժամանակ Ատենուլֆը, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, ավելի մեծ վճռականությամբ հարվածեց իր թշնամիներին և առաջին իսկ հարվածով իր հզոր արիությանը սկսեց հաղթանակ տանել՝ ամեն ինչ ջարդ ու փշուր անելով մինչև լիակատար ոչնչացում, շատերին սպանելով, շատերին գերելով, իսկ շատերին էլ ստիպելով փախչել բաղաբնի: Դրանից հետո նա իր մարդկանց հետ ավարով ծանրաբեռնված հաղթականորեն սեփական ծամբար վերադարձավ, ընդ որում սեփական մարդկանցից նա կորցրել էր միայն Ալդերիկ անունով մեկին, այն էլ, ասում էին, սա սպանվել էր յուրաքանչյուրի կողմից: Այդ ժամանակից ի վեր Ատենուլֆը սկսեց աստիճանաբար ուժեղանալ, իսկ Աթանասիոսը՝ թուլանալ» (Երիսմբերտ «Բենվենտի լանգոբարդների պատմությունը», գլուխ 73):

²⁴³⁴ «Դրանից կարճ ժամանակ անց մարդկության թշնամի Աթանասիոսը (**Նեապոլի իշխանության իշխան Աթանասիոսը – Մ.Յ.**) մեծաթանակ ու հեծյալ ու հետևակ խառնաբաշտ զորք հավաքեց հույներից, Նեապոլիցիներից ու խամալիցիներից, որից հետո այն մարտի ուղարկեց Կապուլայի դեմ: Այդ ժամանակ Սուրբ Կարգիոսի մոտ, որը Լանի գետի մոտակայքում է, նրա դեմ ելավ Ատենուլֆը (**Կապուլայի իշխանության իշխան Ատենուլֆը – Մ.Յ.**), որը, որպես օգնականներ ուներ Այոյի (**Բենվենտի իշխանության իշխան Ացցոյի – Մ.Յ.**) ուղարկած մարդկանց, ինչպես նաև սարակինոսների: Վերջիններս, սակայն, որ առկա էին երկու կողմերում, գործեցին համաձայնեցված ու չօգնեցին կողմերից և ոչ մեկին: Այդ ժամանակ Ատենուլֆը, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, ավելի մեծ վճռականությամբ հարվածեց իր թշնամիներին և առաջին իսկ հարվածով իր հզոր արիությանը սկսեց հաղթանակ տանել՝ ամեն ինչ ջարդ ու փշուր անելով մինչև լիակատար ոչնչացում, շատերին սպանելով, շատերին գերելով, իսկ շատերին էլ ստիպելով փախչել բաղաբնի: Դրանից հետո նա իր մարդկանց հետ ավարով ծանրաբեռնված հաղթականորեն սեփական ծամբար վերադարձավ, ընդ որում սեփական մարդկանցից նա կորցրել էր միայն Ալդերիկ անունով մեկին, այն էլ, ասում էին, սա սպանվել էր յուրաքանչյուրի կողմից: Այդ ժամանակից ի վեր Ատենուլֆը սկսեց աստիճանաբար ուժեղանալ, իսկ Աթանասիոսը՝ թուլանալ» (Երիսմբերտ «Բենվենտի լանգոբարդների պատմությունը», գլուխ 73):

²⁴³⁵ «Յուլիանից կոչվող բաղաբնի հանձնվեց հազարացիներին, որոնք նրա ողջ բնակչությունը գերի բռնեցին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 4):

²⁴³⁶ «Այդ տարի Յազմանը ծովից հարձակում գործեց և հույներից 4 նավ խլեց» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադիբիդի Աբու ալ-Մահասինը:

²⁴³⁷ «Դիջրի 275 թվականին Սիցիլիայի բնակիչները ուժեղ հարձակում գործեցին անհավատների վրա, որի ընթացքում անհավատներից սպանվեց ավելի քան 7.000 հոգի և խեղդվեցին 5.000 հոգին, այնպես որ հույները թողեցին շատ բաղաբներ ու ամրոցներ, որոնք սահմանակից էին մահմեդականներին: Դրանից հետո մահմեդականները հասան Մեծ երկրին, այնտեղ էլ գերիներ վերցրին ու վերադարձան» (Իբն Ադարի «Մադրիբի պատմությունը»):

«6397 թվականին գրավվեցին հունական նավերը Միլացյուրում ու նրանցից սպանվեց 5.000 հոգի: Ռեզիուսի բնակչությունը դիմեց փախուստի» («Բենբրիջյան ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ հույներն իրենց նավերով Կոստանդնուպոլիսից եկան Ռեջիո, իսկ մյուս կողմից էլ եկան Աֆրիկայի ու Սիցիլիայի խամալիցիները և երկու կողմերն իրար եկան Սիցիլիայի բաղաբ Մեփանի միջև: Այն բանից հետո, երբ նրանք կարճատև մարտում ընդհարվեցին, հույները պարտություն կրեցին...: Սա տեղի ունեցավ ծովի այն նեղ հատվածում, որը Ռեջիոն բաժանում է Սիցիլիայից...: Դա տեղի ունեցավ Տիրոջ 888 թվականի հոկտեմբեր ամսին» (Երիսմբերտ «Բենվենտի լանգոբարդների պատմությունը», գլուխ 81):

²⁴³⁸ «Իսկ Գուրգեն կյուրապաղատը իր նստավայր Տայթից ու Կաղամաֆից բնակվելու տեղափոխվեց Ծավեթի Արդահան: Դրանից հետո իրար մեջ սկսեցին թշնամանալ և միմյանց դեմ սկսեցին զորք հավաքել մի կողմից Գուրգեն կյուրապաղատն ու նրա մարդիկ, իսկ մյուս կողմից էլ Վրաց արքա Ատրներսեին ու Բազրատ Արտանուշեցին: Նրանք բոլորը ժամանեցին Արդահան-խևիում գտնվող Մզինալի գյուղ և իրար եկան մարտում: Արդյունքում Գուրգեն կյուրապաղատը փախուստի մատնվեց, բռնվեց, այդ ընթացքում վիրավորվեց և ստացած վերքից էլ Ատրներսեի որդի ու մեծն Աշոտի թոռ Գուրգենը Զրոնիկոսի 111 թվականին մահացավ՝ իրենից հետո թողնելով երկու որդիների՝ Ատրներսեիին և իշխանաց-իշխան Աշոտին» («Զարթիս-Ֆիսովրեա», Սմբատ Դավթորդի «Բազրատունյաց պատմություն»):

²⁴³⁹ «Դիջրի 276 թվականին Սիցիլիայում Տավրոմիսիայի վրա սրբազան պատերազմի ելավ Սևադա իբն Մուհամմեդը և պաշարեց այն» (Իբն Ադարի «Մադրիբի պատմությունը»):

²⁴⁴⁰ «Սմբատը գնացել էր Գուգարի կողմերը՝ այնտեղի ժողովուրդներին նվաճելու համար, այդ պատճառով էլ նա չկարողացավ հասնել ժամանակին» (Ռուփանես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 30):

«Այդ ժամանակ ուժեղացավ բորեպիսկոպոս Փադուրը (**Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Փադուրն Դոնուրին (881-893) – Մ.Յ.**) և իրեն ենթարկեցրեց գարդաբանցիներին» («Զարթիս-Ֆիսովրեա», «Զարթիի մատյանը»):

«Նա (**Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Փադուրն Դոնուրին – Մ.Յ.**) նվաճեց Գարդաբանին» (Վախուշտի Բազրատունի «Կախեթի և Զեթի կյանքը»):

²⁴⁴¹ «Լուրը հասնելուն պես արքայի որդի Սմբատը խիստ վշտահար հեծեժանքով սեփական երազավորք կալվածքից գալիս, հասնում է Շիրակական: Մեծ կարողիկոսը գնալով՝ համոզում, միաթարում ու հանգստացնում է նրան՝ չփոխվելով իր ազնիվ ու բարեբարո բնավորությունից: Այնուհետև նրա մոտ է գալիս Վրաց մեծ իշխան Ատրներսեի՝ ցավակցություն ու վշտակցություն հայտնելու համար: Եվ, բանի որ Հայոց սպարապետ Աբբազը՝ Աշոտ արքայի եղբայրը, գտնվում էր Վանանդի իշխանության կողմերում, սովորության համաձայն նա հասնում է նրա մոտ՝

մտնելու, սփռվելու և սգո տխուր խոսքեր ասելու համար: Դրանք սիրով ու հոժարությամբ ընդունելով՝ Աբբասը, սակայն, չէր կամենում որ Ատրնեբսեից որանից հետո գնա Սմբատի մոտ՝ մտածելով, թե զուցե, ամեն ինչ իմանալով, նրանք դավեն ու դրժեն իրեն: Մինչ այդ նա չէր կարողացել վերցնել այն, ինչ կամենում էր, որովհետև իրականանում ձգտում էր թագավորությունն ինքը նվաճել: Սակայն, ինչպես նա լսեց ի պատասխան, չգնալն ավելի անպատշաճ էր: Եվ այսպես, առանց ինչ-որ փաստի, առանց հուզվելու, շփոթվելու և աղմկելու Ատրնեբսեից անտեսում է այս ամենը, գնում, հանդիպում է Սմբատի հետ ու նրա վրայից հանում է նրա հագած թագավորական սևաթույր զգեստները: Սմբատը նրան մեծարում է մեծամեծ ու պատվական ընծաներով, որից հետո Ատրնեբսեից նորից վերադառնում է Աբաս սպարապետի մոտ: Վերջինս, բարկանալով կամ ոմանց բուրթունից, կամ թե իր հասցեին Սմբատի մոտ վատ խորհելուց, Ատրնեբսեիին բռնում, կապում է երկաթյա շղթաներով և գցում Կարոց բերդի բանտը: Այնուհետև նրանցից յուրաքանչյուրը սաստիկ աղմուկ ու աղաղակ է թափում մյուսի գլխին: Եվ ահա Սմբատն ու Աբբասը, իրենց մոտ կուտակելով մեծ հեծելազոր, մարտնչում են միմյանց դեմ և երկրում քիչ խառնակություն ու ավերածություն չի, որ կատարում են: Մեծ կյաթողիկոսը, կանգնելով նրանց միջև, մտածում է խոտել խաղաղության մասին և ահա նա խնդրում է Ատրնեբսեիին արձակել իր տեղը ու չեզոքացնել տեղացուցի հրաբորբոք բարկությունը, սակայն սպարապետը, խորամանկելով ու հավանություն ցույց տալով, ասում է. «Ատրնեբսեից այստեղից ինձ կտա երկու ամրոց, որ հափշտակել է իմ քոռը ամուսնու՝ Գուրգենի ձեռքից, հետո իր որդի Դավթին կթողնի ինձ մոտ որպես պատանդ և ես նրան բաց կթողնեմ խաղաղությամբ»: Դրանից հետո, կնքելով ձեռագիր եղովմանգիրը, նա այն տալիս է մեծ հայրապետին: Եվ ապա, երբ առավ իր խնդրածը, դարձյալ խաբվելով այն դրժող դևից, նա բաց չի թողնում Ատրնեբսեիին և նույնիսկ արհամարհում է մեծ կաթողիկոսի միջնորդությունը: Դրա վրա տրտմելով, սրտի դառնությամբ հուզվելով ու մեծ խռովությամբ խոժոռվելով՝ մեծ հայրապետը լեպալ ու այլատեղից գնաց Շիրակ գավառը: Այդ ժամանակ սպարապետը, իմանալով այդ մասին, թերևս, խուժան ավազակներից, սաստիկ բարկանալով գնում, հասնում է ամրոցի դուռը և, մտնելով ներս, դադար է առնում ամրոցի պատերի տակ: Այնուհետև, մեծ զորք հավաքելով, Սմբատը ասպատակում է Աբբասի ընդարձակ շենքերը, որոնք գտնվում էին ամրոցի շուրջը, ուր գաղթել, թաքնվել ու պահվել էր գավառի բնակչությունը: Նա թալանում է արի մարդկանց ու ընտիր երիտասարդների վրայի գեղեթերը՝ ժամանակավորապես Աբբասին փակելով բերդում, որպես բանտում: Եվ շատ օրեր նա հաճախակի այդ բանն է անում, որից նեղվելով, տագնապի ու տարակուսանքի մեջ ընկնելով ու ճար չկարողանալով գտնել՝ եղբորորդուն հեզությամբ պատանդներ վստահելով Աբբասը նրանից խնդրում է նրա որդուն՝ իր համանուն Աշոտին, ինչպես նաև իր եղբայր Շապուռի կրկին Աշոտ անունով որդուն, որպեսզի ինքն էլ ազատի ու նրան տա Ատրնեբսեիին: Այդ ժամանակ այն խաղաղասերը, որ ամեն ինչում չէր վրիպում, ընդունեց պատանդները տալու հարցը: Եվ ահա նա վերցնում, բերում է Ատրնեբսեիին, միախառնում է և մեծապատիվ շքեղությամբ ուղարկում իր աշխարհը» (Րովմանես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 30):

²⁴⁴¹ «Այդ տարի Յուստուս Բ ամսի 25-ին Ամիտը ալ-Ուջայֆը եկավ Տարսոն ու Յազանիի հետ միասին ամառային արշավանք իրականացրեց՝ հասնելով Սալանդը: Այդ արշավանքի ժամանակ էլ հենց Յազանը մահացավ: Նրա մահվան պատճառն այն էր, որ նետորական սարքից արձակված մի բան կապվ նրա կողին, երբ նա գտնվում էր Սալանդի ամրոցի մոտ: Չորքը հեռացավ ամրոցից, չնայած որ արդեն մոտ էր այն բանին, որ գրավի բաղաբը: Նա մահացավ ճանապարհին հաջորդ օրը՝ Ռեքեբ ամսի 14-ին, որն ուրբաթ էր, մարդկանց ուսերի վրա փոխադրվեց Տարսոն և այնտեղ էլ թաղվեց» (Տաբարի «Արբաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Ներքին Յազանի մահը քրիստոնեական հողում, երբ նա այնտեղ էր գտնվում մահմեդական զորքի հետ, տեղի ունեցավ Կաուկար կոչվող ամրոցի մոտ: Նա ալ-Ֆաթի իբն հականի ազատարձակյալն էր: Նա փոխադրվեց Տարսոն և թաղվեց ալ-Ֆիհադ դարպասների մոտ: Դա տեղի ունեցավ Քիջրի 278 թվականին Ռեքեբ ամսի կեսին: Նրա հետ այդ արշավանքում տուլայանի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլադիսի (892-902) – Մ.Ֆ.) այլ հրամանատարներ ևս կային՝ ալ-Ռեքեֆը և իբն Աբի-Իսան՝ Տարսոնի կառավարիչը: Անհավատների դեմ պատերազմում, որը սկսվում էր ծովում ու ցամաքում, Յազանը հիմնապի եռանդով էր աչքի ընկնում, իսկ նրա նավաստիները այնպիսին էին, որ նրանց նմանը երբեք չէր եղել ու որոնցից բացը չկար: Թշնամին վախենում էր նրանից և քրիստոնյաները վախեցած փախչում էին իրենց ամրոցներ: Մեյիտեի կառավարիչ Ամր իբն Ռաբդալլահ իբն Մոլան ալ-Աբթայից, ինչպես նաև Ատրիքի սահմանային շրջանի կառավարիչ Ալի իբն Յահիա ալ-Արմալից հետո հույների դեմ ավելի բաց ռազմիկ չէր հայտնվել, բան ներքին Յազանն էր» (Մասուդի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 1):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն աշխատությունում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Դալուդը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահսինը:

²⁴⁴² «Տիրոջ 891 թվականին՝ 9-րդ ինդիկտիոնին, հույները մտան Բենվենտ» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

²⁴⁴³ «Քիջրի 279 թվականին Ամիտը իբն Իսա իբն աշ-Շեյխը (Շեյքանյանների էմիրության էմիր Ամիտը իբն Իսան (894-898) – Մ.Ֆ.) տիրեց Մարդին ամրոցին, որը մինչ այդ գտնվում էր իբն Զուրաբիի ձեռքում» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴⁴⁴ «Իսկ երբ Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Վ-ի – Մ.Ֆ.) հետ դաշինքի և կայսրի հետ նրա հաստատուն ու ճշմարիտ սիրո միակամության մասին լուրս է Սմբատի թագադրում՝ ոստիկան Ավիշինը (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը (890-901) – Մ.Ֆ.), խորապես վիրավորվում ու նախանձում է այն բաների համար, թե զուգե նրանք իրեն դավեն: Եվ ահա նա աշխատում էր եղծել ու հատել նրանց սիրո միաբանության կապը: Այդ նպատակով մեծ զորք գումարելով՝ նա խորհում է զայլ ու հասնել Հայաստան: Սմբատ արքան, իսկույն գզգյով Ավիշինի չարամիտ խարդախանքը, անմիջապես ոտքի է հանում նախարարներից հավաքված մեծ զորք՝ բաղկացած կտրիճ, լավ կռվող ու զինավարժ մարդկանցից՝ մոտավորապես 30.000 հոգի: Նա Ավիշինին ընդառաջ է գնում մինչև Ռոտուլի գավառը, որը գտնվում է Ատրպատականի մոտիկ: Եվ, մինչև թշնամիների զորքին հասնելն ու մոտենալը, սուրհանդակի միջոցով նա Ավիշինին լուր է առաքում. «Ինչո՞ւ», - ասում է. - «Կարացած դիմելով գալիս ես չեցին բաների համար, չլինի՞ թե այն բանի համար, որ ես բարեկամություն հաստատեցի կայսեր հետ: Այդ իմացիր, որ դա նաև ձեր օգտի համար է, որպեսզի թերևս, ինչ-որ պետք է մեծ ամիրապետին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլադիսին – Մ.Ֆ.), հեշտությամբ կարողանամ ձեռք բերել նաև հույներից: Այնտեղից իբրև օգնություն ընծայել եմ ոչ միայն ինչպես հազուստներ, գաղտնի ու վայելուչ սպասքներ, այլև նպաստներ վաճառականների համար, ինչը քո կրոնակիցների համար էլ ճանապարհ կբացի դեպի նրանց աշխարհը, երբ լիությանը կհարստանան նաև ձեր գանձարանները»: Երբ Ավիշինը խոսքի այսպիսի հաճելի ոճ լսեց ու տեսավ, որ ընտրյալ մարդիկ սպառազինված ելել ու հասել են դռների մոտ, նա իր չար խոսքերը փոխարինեց սիրո պատգամավորությամբ: Եվ ապա նրանք երկուսն էլ հեծնում են բարձրավիզ երիտասարդներ, որից հետո, հանդիպելով ու թագադրված բազմաթիվ պառզևներ ու պատիվ ընծայելով միմյանց, Ավիշինը վերադառնում, գնում է Ատրպատական» (Րովմանես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 31):

²⁴⁴⁵ «Սմբատ արքան հետ դարձավ և գնաց Դվին մայրաքաղաքը: Այստեղ, բանի որ դրած առաջին պայմանի համաձայն նա բաղաբը չտեսավ իրեն հնազանդեցված ու իր ծառայության տակ ընկած, արքունի հարկերի ու մաքսերի չափը նվազեցրած գտավ, իսկ բաղաբի դռներն էլ՝ իր առաջ փակ, այդ պատճառով նա ուժգնորեն պաշարում է նրանց: Նա այնտեղ առաջ բերեց խառնակություն և իրարայնություն, զբաղվեց ավարառությանը, ծառահատումով և հրաթափումով: Այս կերպ մեկ-երկու ամիս նա ստեպ-ստեպ այս բանն էր անում: Դրանից նեղվելով, տագնապելով ու տարակուսելով՝ նրանք ձգտում էին հաղթել մեկը մյուսին: Հետո պատերազմ հրահրողներ, բաղաբի գլխավոր ոստիկաններ ու հրամանատարներ Մահմեդ և Ռամայի անունով եղբայրները, գիշերով դուրս գալով բաղաբից, փախչում են: Այդ մասին իմանալով ու հետապնդելով՝ զորքը նրանց ձերբակալում ու բերում է արքայի մոտ: Նրանց պարանով կապելով, գավազանով տանջելով և նրանցից վերցնելով ոսկու ու արծաթի շատ գանձեր՝ արքան նրանց երկաթյա շղթայելով ուղարկում է Լևոն կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Վ-ի – Մ.Ֆ.) մոտ: Այնուհետև քաղաքացիներին իսկապես նվաճելով, իրեն ենթարկելով ու ձեռք բերելով՝ նա բոլորին գցում է իր ազդեցության տակ: Նա հոգ էր տանում նրանց մասին և, ոմանց հաճելի խոսքերով, ոմանց էլ ունեցվածք տալով, գրավում է իր կողմը» (Րովմանես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 31):

«(Իտիհակը մեքբերում է անում Սմբատ Ի-ին ուղղված Շեյքանյանների էմիրության էմիր Ամիտը իբն Իսայի նամակից – Մ.Ֆ.) Դու բռնությամբ գրավեցիր... մեծ շահաստան Դվինը» (Շապուռ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Այս նույն ժամանակներում էր, որ Դվինը ապստամբեց, որի պատճառով թագավորը պատերազմով գրավեց բաղաբը ավագ ուրբաթ օրը» (Ստեփանոս Տարսնեցի «Տիգրեական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 3):

²⁴⁴⁶ «Սմբատը կառուցեց կայսրի ամրությունը, վերաշինեց ողջ գավառը և տիրեց Առբերանի երկրին...: Ապա Տաքկաց երկրից մի մարդ կար, որի անունը Հաբիբ էր: Սա տիրեց Մոսուլին և կամեցավ պատերազմել Հայոց թագավոր Սմբատի դեմ, որովհետև Սմբատը կայսր աշխարհի մոտ էր, որտեղ իր համար բերդ չիսեց, իսկ հետո էլ ցանկացավ տիրել Ատրվից Միջագետքին...: (Իտիհակը մեքբերում է անում Սմբատ Ի-ին ուղղված Շեյքանյանների էմիրության էմիր Ամիտը իբն Իսայի նամակից – Մ.Ֆ.) Դու բռնությամբ գրավեցիր Արձեշն ու Արձկեն..., ապա դարձյալ հանդգնեցիր ու գրավեցիր կայսր գավառը» (Շապուռ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

²⁴⁴⁷ «Սմբատ արքան հոգ էր տանում բոլորի մասին և, ոմանց հաճելի խոսքերով, ոմանց էլ ունեցվածք տալով, գրավում է իր կողմը, ըստ որում Կրաց մեծ կուրապաղատն ու նրա համախոհները, հավանելով նրա գեղեցիկ կարգերին ու ուղղությանը, հնազանդվում են նրան, իսկ

ըմբռնատագրողներին էլ համարձակ զորությանը ու բռնկողներն ինքնուրույն, նա իրեն է հնազանդեցնում: Եվ այսպես ձգտելով՝ նա ընդլայնում է իր տերության սահմանները հյուսիս-արևմուտքից մինչև Կարին քաղաքը» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 31):

«(հեղինակը մեջբերում է անում Սմբատ Ի-ին ուղղված Շեքսպիանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ իբն Իսայի նամակից – Մ.Ֆ.) Դու գրավեցիր... Մանազկերտը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

²⁴⁴⁸ «Եվ այսպես ձգտելով՝ Սմբատ արքան ընդլայնում է իր տերությանը հյուսիս-արևմուտքից մինչև Կարին քաղաքը, իսկ այնտեղից էլ, Կորաբեով այն կողմ անցնելով, հասնելով մինչև մեծ ծովի ափը՝ եգերացիների սահմանները, հետո՝ Կովկասյան մեծ լեռան ստորոտները՝ գրավելով գուգարացիներին ու Ճանարքը: Այսպիսով՝ նա հասավ մինչև Ալանաց դռանը՝ գրավելով նաև երկաթյա դռնով նրանց այդ ամրոցը» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 31):

²⁴⁴⁹ «Այստեղից Սմբատ արքան հասավ մինչև հարավային կողմը, այն է՝ Կուր գետով եկավ մինչև Տիգրիս քաղաքը, ինչպես նաև Ուտի գավառն ու մինչև Դուևարակերտ քաղաքը՝ Տուս և Շամբոր: Եվ այդպես, ընդարձակելով իր տերության սահմանները ու ղնելով այս տարածքները արքունի հարկերի, տուրքերի ու մաքսերի լծի տակ, նա իր քաջամարտության գեղքը տնկում է որպես հաղթության նշան» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 31):

²⁴⁵⁰ «Այդ տարի Ռեջեբ երկրորդ ամսի 5-ին Ահմեդ իբն Աբբասը ամառային արշավանքի համար Դուևարվեհի (Թուլունյանների Էմիրության Էմիր Դուևարվեհի – Մ.Ֆ.) անունից եկավ Տարսուս, որից հետո ժամանեց նաև Բադր ալ-Համմալին: Նրանք Տարսուսի կառավարիչ ալ-Ռեջեֆայի հետ միասին ամառային արշավանք իրականացրին ու հասան Բլխուսը» (Տաբարի «Արքաների ու մարզապետների պատմություն»):

«Այդ տարի Ահմեդ իբն Աբբասը ամառային արշավանքի համար Դուևարվեհի իբն Ահմեդ իբն Թուլունի (Թուլունյանների Էմիրության Էմիր Դուևարվեհի – Մ.Ֆ.) անունից եկավ Տարսուս, որից հետո ժամանեց նաև Բադր ալ-Համմալին: Նրանք Տարսուսի կառավարիչ Ռեջեֆայի հետ միասին արշավանք իրականացրին ու հասան Բլխուսը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Ասիր իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁴⁵¹ «Հազարացիները պաշարմամբ գրավեցին Սամսուր և ուրիշների թվում գերի վերցրին նաև նրա զորավար Պասալալան» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 7):

²⁴⁵² «Իսկ դավաճան այն Ափշին ոստիկանը (Սաջանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.), որի մասին Նախապես ասացինք, երբ մի կողմից տեսավ Սմբատ արքայի մեծ հաջողությունները, նրա ձեռք բարձրացնելը, հաղթելն ու տիրելը հյուսիսային ժողովուրդներին, իսկ մյուս կողմից էլ՝ զազանաբար ժողովրդին համոզելն ու հնազանդեցնելը, իր մտքում որոշեց դրանից հետո չնալ նրա հետ կնքած սիրո ու հնազանդության դաշինքի և միաբանության մեջ մնալ: Նա, սակայն, նաև կասկածում էր, թե զուցե Սմբատը արքան չկատարի հարկերի պայմանը, որ դրված էր վրան ու դրա համար էլ աճապարում է հատել ու խզել վնասների պատճառների կապը, որը, նրա կարծիքով, Սմբատն էր: Եվ ապա, վարանելով գաղտնիքի մեջ, նա, իբր թե ինչ-որ կողմերում իբրև գործի գնալու համար հասնելու կարիք կա, իր մոտ մեծ գործ է հավաքում: Դրանից հետո, ինչպես շոխը հորդելով, դուրս ելնելով ու կոտորելով, նա հեղեղի նման սկսում է ողողել, գռվել ու կործանել լավության դրած հիմքերը: Սմբատ արքան չգիտեր այդ մասին, իսկ այդ ընթացքում ոստիկանը գալիս, հասնում է մինչև Նախիջևան» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 33):

«(հեղինակը մեջբերում է անում Սմբատ Ի-ին ուղղված Շեքսպիանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ իբն Իսայի նամակից – Մ.Ֆ.) Դու բռնությանը գրավեցիր Նախիջևանը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

²⁴⁵³ «Սմբատ արքան չգիտեր այդ մասին, իսկ այդ ընթացքում ոստիկանը գալիս, հասնում է մինչև Նախիջևան: Սմբատը, թեև լսում է բոլոր ու աշխատում է հապճեպ իր մոտ հավաքել զորքը, սակայն չի հասցնում այն անգամվա պես շտապ դուրս գալ նրա առաջ, մինչև որ Ափշինը (Սաջանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) եկավ, հասավ Դվին քաղաքը: Այդ ժամանակ արքան ապալվում է ապահով վայրերին, ինչից հետո բոլոր կողմերը իրավարարվեցին էր տարածում: Եվ ահա Հայոց Նախարարները մեծ զորքով անմիջապես խմբով գալիս ու կուտակվում են, բայց արքայի կանչով հյուսիսային կողմից բոլորովին չեկան կորովի աղեղնավորներ, տեգավորներ ու նիզակավորներ՝ սպառազինված գեներով ու զարդերով: Եվ ապա դեպքերին հետևելով՝ նրանք հավաքվում են Կժան գյուղում, որ գտնվում է Արագած լեռան ստորոտում: Այնուհետև Գեորգ մեծ կաթողիկոսը ընդառաջ է գնում ոստիկանին, որպեսզի թերևս կարողանա հնար գտնել Ափշինի դեմ, կարողանա փափկեցնել նրա բարեղեն սիրտը և խնայել Տիրոջ բանակի ռեսուրսները: Մեծ կաթողիկոսին նախ բարեխոսում տեսակցությանը ընդունելով և, ըստ նեռի պաշտամունքի, նրա միտքը իր կողմը դարձնելով՝ հենց նրան էլ Ափշինը հետո պատգամավոր է ուղարկում Սմբատ արքայի մոտ՝ դավաճանությանը ու դավադրությանը թագավորին կանչելով իր մոտ: Աստծո այդ կաթողիկոսը, սակայն, արդարամիտ ու պարզ սրտով չհասկացավ, որ դրանով ջանում է իր արքային թակարդող գցել, հրապուրելով նրան իր մոտ տանել, և ահա, երբ խորագետն ու խոհեմ մարդը չի համաձայնվում Նախարարների ստորաթևով գնալ Ափշինի մոտ, կաթողիկոսը վերադառնում, գնում է ոստիկանի մոտ: Թեպետև շատերը շատ անգամ աղաչում էին նրան չգնալ չարաբար հեղինակի մոտ, սակայն նա հենց չկանգնեց՝ որպես թե չդրժելու ոստիկանի հետ կնքած դաշինքը: Այդ ժամանակ ոստիկանը, իմանալով, որ կաթողիկոսի պատգամավորությանը Սմբատը չի եկել, հրամայում է բռնել կաթողիկոսին, շղթայել և երկաթյա ձեռնակապեր դնել, որից հետո ինքը շարժվում, գնում է Սմբատ արքայի վրա ու, մոտենալով, տեղավորվում է Դոդս գյուղի մոտ: Երեք օրից հետո նա կազմում է գունդ ու գումարտակ և կռվի է ելնում արքայի դեմ: Այնտեղ, սակայն, բաջ տուներավորներն և լայնալիճ աղեղնավորները շատ տեժ վայր ու կոտորած են հասցնում իմալեցիների գնդին: Եվ այդտեղ, հարվածելով թշնամուն, նրան գետին են գցում ու փռում դաշտի վրա, իսկ մնացածներին էլ, փախցնելով և ցրելով, գցում են օտարների բանակի շուրջը, իսկ նրանք հագիվ էին կարողանում պահել ու պաշտպանել իրենց տեղերը և կազարանները: Այնուհետև չար ոստիկանը, այնպիսի ծովի նման կուտակվելով, փրփրելով ու լեռնաբալկով, հանգում ու սպառվում է և, փոխանակ գազանաբար սաստելու, աղերսում ու խնդրում է իրեն, տալ արքունի տուրքը և երդման դաշինք կնքել՝ նրա միաբանությունից չզատվելու համար: Իր հեղինակ արքան, տնօրինելով աշխարհի խաղաղությունը, անհապաղ կատարում է նրա խնդրանքը, նրան մատուցում է երևելի ու պատվական ընծաներ և պարգևներ՝ նրա կողմից արժանանալով թագավորների վայել ոչ պակաս փառավոր պատվի: Ոստիկանն այնուհետև ուղևորվում, գնում է՝ իր հետ նույն շղթաներով տանելով մեծ կաթողիկոսին» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 33):

«Արաբների Հայաստան գալը, երկիրը գրավելն ու ստրկական հարկերի տակ դնելը տեղի ունեցավ Հայոց 342 թվականին» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 21):

«Դրանից մի բանի տարի հետո ուժեղացած մահմեդականները ամայացրեցին Հայաստանը և Հատերին գերեցին» (Սիմեոն Երևանցի «Ջամբ», գլուխ 10):

²⁴⁵⁴ «Հայոց դրանից առաջ երկու մեծամեծ ու գլխավոր այեհեր իշխաններ՝ Մոկաց Մուշեղ իշխանը և Անձնացյա Գուրգեն իշխանը, միմյանց նկատմամբ սաստիկ թշնամանք բորբոքելով, անողոք կռիվ են մղում իրար դեմ: Այդ պատերազմում Գուրգենը սպանեց Մոկաց Մուշեղ իշխանին» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 34):

²⁴⁵⁵ «Դրանից հետո Սմբատ արքան, երբ տեսավ, որ Հայաստանում միատարր ու մշտական խաղաղություն է հաստատվել և Նախարարները հնազանդ են իրեն սիրո դաշինքով, մտադրվեց գնալ հարթել, հաստատել, նվաճել նաև Տարսուսի աշխարհի ու Աղձնյաք Նահանգի կողմերը, որպեսզի բուն տերությունից չառանձնացվի այդ տոհմերի սեփականությունը: Զանի որ խմայելյան մեծ իշխան Ահմատը (Շեքսպիանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ իբն Իսան – Մ.Ֆ.), որ տիրել է Ասորիքի Միջագետքին մինչև Պաղեստին, ձերբակալելով Արծրունիներին փեսայացած Ալյսմարային (Չուրարիկների Էմիրության Էմիր Աբու-Մարդա իբն Մուսա իբն Չուրարային – Մ.Ֆ.), որ գաղտնի պաշտում էր բրիստոնեական հավատը և բռնեցիների փոխարեն իշխում էր Աղձնյաք աշխարհի վրա, ու նրան բանտ գցելով՝ ինքն է գրավում նրա սեփականությունն ու Սիմ լեռան բնակիչներին» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 34):

²⁴⁵⁶ «Այդ տարի Ջուսմադա Բ ամսի կեսին, հինգաբարձի օրը Դուևարվեհի (Թուլունյանների Էմիրության Էմիր Դուևարվեհի – Մ.Ֆ.) անունից Տարսուս եկավ Թուգջ իբն Ջուգջ: Ինչպես ասում են, նա արշավանք իրականացրեց, հասավ մինչև Տրայուն և գրավեց Մալուրիան» (Տաբարի «Արքաների ու մարզապետների պատմություն»):

«Այդ տարի Դուևարվեհի (Թուլունյանների Էմիրության Էմիր Դուևարվեհի – Մ.Ֆ.) անունից ամառային արշավանք իրականացնելու նպատակով Տարսուս եկավ Թուգջ իբն Ջուգջ: Նա այդպես էլ վարվեց և Ջուսմադա Բ ամսին հասավ մինչև Տրաբզոն ու գրավեց Բուրդիան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 281 թվականին հույների երկրում գրավվեց Մալուրիան» (Աս-Սուլիտի «Պատմություն»):

Աբու-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

Ալ-Ալին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասինը:

²⁴⁵⁷ «Միսեոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Միսեոնը (893-927) – Մ.Ֆ.) զազազած հռոմեացիների դեմ գեներալացրեց: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն V-ը – Մ.Ֆ.) նրա դեմ ստրատեգիա Կրիսիտեսին ուղարկեց՝ տալով բազում զորք ու հրամանատարներ: Մակեդոնիայում տեղի ունեցած ճակատամարտում, սակայն, հռոմեացիները պարտվում են և հենց Կրեսիտեսն ինքը, ինչպես նաև հայազգի Կուրտիկեսը շատ ուրիշների հետ սրբախորհուրդ են լինում» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 9):

²⁴⁵⁸ «Մարակինոսներին, որոնք ապրում են Ատրիայից Միջագետքում, դու կկարողանաս հաղթել այն միջոցների կիրառմամբ, որոնք օգտագործվել են ստրատեգոսներից մեկի կողմից, որը վերջերս ազատագրեց Թեոդոսիոսից և այն ենթարկեցրեց մեր կայսրությանը: Զանի որ հռոմեացիների սովոր չեն ուղտերի տեսքին և դրան գումարած էլ դրանք դրանց տեսքից փախուստի են դիմում, պետք է ստրատիկոսների նծույզները, բայց հատկապես պրոտոստատների ու արխոնտների նծույզները, հատուկ վարժանքների միջոցով սովորեցնել տասնականների ու կիսկյանների աղմուկին և նրանց պահել ուղտերի հետ միասին, որպեսզի դրանք ուղտերի տեսքից չվախենան: Կան նաև այլ միջոցներ, որոնք հնարավոր է կիրառել նման պայմաններում» (Լևոն VI «Մարտավարություն», մաս 18, գլուխ 141):

«Մրանից երկու տարի հետո հունական զորքը պաշարեց Կարին քաղաքը, ապա հետ դարձան այնտեղից և իրենց կամքով թողեցին գնացին» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունիաց տան», գիրք 3, գլուխ 22):

²⁴⁵⁹ «Մեզ հայտնի է, որ այս կերպ է վարվել մեր ստրատեգոս Նիկեիտորը բուլղարական արշավանքի ժամանակ» (Լևոն VI «Մարտավարություն», մաս 11, գլուխ 25):

²⁴⁶⁰ «Եվ Աշոտը, առանց երկյուղի, համարձակությամբ ելավ ու գնաց Ավշինի (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի – Մ.Ֆ.) հրավերների հետևից, իսկ Դայոց թագավոր Սմբատը անվայել համարեց Աշոտի մեկնելն Ավշինի մոտ, քանզի նա մտածեց, թե միգրացիոն իշխաններից ուրիշներն էլ կհետևեն նրան և կգնան: Նա արգելեց Աշոտին, որը սակայն չանսաց ոչ-ոքի: Այնժամ Սմբատ թագավորը հույժ գայլաբան էր և գրեց Գուրգենին՝ Անձնացյալ տիրոջը, ինչպես նաև Գագիկ Աբուրմովանին, ասելով. «Քնական արդարությամբ Վասպուրական աշխարհը եղել է ձեր ժառանգությունը և, ձեզ արտաթելով, այն թողել են Աշոտի նախնիներին: Ուրեմն ելե՛ք այդ աշխարհի դեմ համարձակ ու զորությամբ և այդ երկիրը կդառնա ձեր ժառանգությունը»: Այս հրամանը փութով ի կատար ածվեց, ըստ նրանց իշխանատեղի ցանկության: Եվ հարձակվելով մեր աշխարհի վրա՝ այն կիսեցին երկու բաժին: Ապա՝ եկան պատերազմելու Վան քաղաքի ամրոցի դեմ և, որովհետև Ավշինի մոտ գնալիս Աշոտը Վանում թողել էր Վասպուրականի տիկին Սեդային, իսկ ամրոցի ռազմի պատրաստությունը վստահել էր Դիսեին և սրա եղբայրը Թադևոսին, որոնց անվանում էին Շերեփի որդիներ, նրանք Ավեացի տոհմից էին և քաջ էին ու հմուտ պատերազմելու մեջ, նրանք պատերազմեցին 30 օր, սակայն ոչնչով չկարողացան վնասել: Դիսեից պարտվում էին, քան թե հաղթանակ կորզում, մինչև որ բերդի միջոցները պակասեցին, մանավանդ ջուրը: Այդ ժամանակ նրանք ակամայից լքեցին, թուլացրեցին մարտը և ամրոցը տվեցին Գագիկ Աբուրմովանին: Եվ մինչև մեր երկիրն այսպիսի խառնաշփոթության մեջ էր, եղածի լուրը հասավ Ավշինին և իշխան Աշոտին, թե. «Երկիրը վրդովված է և տարակույսի մեջ են թա մարդոցների տեղերը, արդ չանա անհապաղ վերջ տալ ու բակտել նրանց միասնական դավաթությունը», որից չհամբերելով, Աշոտը Ավշինի գործով եկավ նրանց վրա, որոնք տեղի տվեցին և գնացին իրենց ամրոցները, իսկ Վասպուրականի զորքը գնաց Աշոտի հետևից» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունիաց տան», գիրք 3, գլուխ 22):

²⁴⁶¹ «Նույն տարում մեռավ Տարոնի տերը՝ Դավիթ Արթան: Այդ ժամանակ Դիսեի որդի Ամիտը (Շեքանյանների էմիրության էմիր Ամիտ իբն Իսան – Մ.Ֆ.) բռնությամբ նվաճեց նրա երկիրը, ընդ որում Տարոնի իշխան, Աշոտ կյուրապաղատի որդի Գուրգենը նենգությամբ սպանվեց Ամիտի զորագլուխներից: Նա քաջ ու երանելի տղամարդ էր և Դայաստանում՝ հույժ հայտնի» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունիաց տան», գիրք 3, գլուխ 22):

«Տարիներ անց վախճանվում է նաև Տարոնի մեծ իշխանը Դավիթ Բագրատունին և նրա փոխարեն նշանակվում է նրա եղբորորդի Գուրգենը: Դետո նրա դեմ կռվում է Ամիտը (Շեքանյանների էմիրության էմիր Ամիտ իբն Իսան – Մ.Ֆ.), մինչև որ Գուրգեն սպանվում է պատերազմում» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունիաց տան», գլուխ 34):

²⁴⁶² Аль-Табари, т. 38: стр. 15-17:

²⁴⁶³ «Տիրոջ 894 թվականի 12-րդ ինդիկտոնին հույները ֆրանկների ճնշման տակ հեռացան Բենկենտից» (Անանուս Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

²⁴⁶⁴ «Այդ տարի Շավալ ամսին մահմեդականները հարձակվեցին հույների վրա և նրանց միջև պատերազմը շարունակվեց 12 օր: Մահմեդականները հաղթեցին, մեծ ավար ձեռք գցեցին ու հեռացան» (Տաբարի «Արբանյանի ու մարգարեների պատմություն»):

«Նույն այդ տարում մահմեդականները հարձակվեցին հույների վրա և նրանց միջև պատերազմը շարունակվեց 12 օր: Մահմեդականները հաղթեցին, մեծ ավար ձեռք գցեցին ու վերադարձան» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

²⁴⁶⁵ «Իսկ Ամիտը (Շեքանյանների էմիրության էմիր Ամիտ իբն Իսան – Մ.Ֆ.), կանաց-կանաց առաջ շարժվելով, ձգտում է տիրապետել այդ կողմերի վրա: Եվ, բանի որ Դավիթ մեծ իշխանի որդին փետայացել էր արքայի եղբայր Շապուհին, շատացել էր նրա մեղադրանքը և Ամիտի չարությունը բացահայտվել ու հայտնի էր դարձել: Դրա համար արքան, հավաքելով Դայոց նախարարների զորքը ու միացնելով իր զորքին, որ ընդհանուր մոտավորապես 60.000 հոգի կազմեց, շարժվում, գնում, հասնում է Տարոնի արևելքում գտնվող լեռան դիմաց ու այնտեղ բանակ է դնում՝ տեսնելու համար, թե վիճակն ինչպիսին է: Այդ ժամանակ բիրտ բռնակալ Ամիտը նստում է Տարոնի արևմտյան կողմում՝ բանակը տեղավորելով Եփրատ գետի ափին: Եվ ահա, բանի որ Ամիտի ու Վասպուրականում գաղտնի իշխանացած Գագիկի միջև միաբանություն կար, Գագիկը նենգորեն ու խաբեությամբ համաձայնեցրեց արքային այնտեղից մեկնել, գնալ դեպի հարավ՝ Դոդաս քաղաքագլուխի դիմաց, իբր թե երկրի այդ կողմում հարմար է գործն ավարտելու խոռվությամբ կամ խաղաղությամբ: Արքան, բոլորովին չկասկածելով, որ նա լուրջ է, գնում է նրա հետ, իսկ նա, նախ աճապարանքով Ամիտին գեկուցում է այդ խաբեության մասին, և ապա պայմանավորվում է նշանակված հարմար պահին հարձակվելու նրա վրա, որից հետո ինքը զորքի բազմությունը առաջնորդում է, դեպի լեռան կողմը: Ամրոցը զորքը գնում էր անջրդի, ապառաժուտ, մացառախիտ ու քարքարոտ տեղերով մագլցելով, այնպես որ շատերը ծարավից տանջվելով մեռնում են, իսկ մյուսները, միլիոն, հոգևած, տանջված, հուսալքված, թուլացած, ծանրաշարժ ու չնչապառ թափառելով, հագիվ հասնում են ջրի՝ Թուղիս անունով մի վայրում: Եվ այնտեղ բոլորը, որպես ծեծված ու հողակտոր արված, փռվում են գետնին, իսկ Ամիտը, Գագիկի դրած պայմանի համաձայն, ստիպում է իր զորքին սպասել մինչև լուսաբաց, մինչև որ հասնում է իրոսակ զորքը և ասպատակում: Եվ ահա, ավազակների հարձակումից դրդված, հուսալքված զորքը, շտապ դիմելով գրահներին, գեղեթին ու զարդերին, իսկ բոլորից առաջ նախ ինքը՝ արքան, ձի հեծնելով ու մտնելով ասպարեզ, առաքինանում է: Նրա հետևից մյուսները ևս, ձի հեծնելով ու ասպատակելով, կռվող թշնամու զորքի բազմությունը հետ են դարձնում ու ջարդոխորդ անում: Այդ ժամանակ Գագիկը, երբ տեսնում է այդպիսի խիզախ կռիվը, որ սկսվել էր իր պատճառով, մահվան հոտ է առնում ու սրտնեղվում է, բայց այնուհանդերձ, չար ստաղորությամբ ու առհասարակ բանական ավագակաբար հարվածություն, նա հրամայում է նախ իր վրանը գետնին գցել և բռնակիրներին բարձել, իսկ հետո՝ հետ դառնալ ու գնալ: Երբ այդ բանը տեսնում է բազմությունը, այն համարում է իրավացի և բոլորը նույն ձևով են վարվում: Դրա համար, երբ արքան իր հեղթին տեսնում է այդ բանը, հասկանում է, որ այլևս չի հաջողվի նրանց պատերազմի գործը, դրա համար էլ նաև ևս հետ է դառնում ու փախչում: Այնտեղ ընկնում է անվիրած ու անվարժ երիտասարդը՝ արքայի բեռնորդին չնաղազեղ Աշոտը, որը հայկական մեծ նախարարության ցեղից էր: Սրա հետ ընկնում են նաև ոչ նշանավոր իշխաններ 50 հոգուց ավելի կամ պակաս, իսկ մյուս զինվորները ցրվում են ու գնում՝ յուրաքանչյուրը իր տեղը: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա նա, իրեն հանգիստ տալու համար, գալիս ու դադար է առնում Բագրավան գավառում» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունիաց տան», գլուխ 34):

«/22/ Նույն ժամանակ եկավ թագավորի եղբայր Շապուհը և Գագիկ Աբուրմովանին կարգեց Վասպուրական տերության իշխան, մանավանդ որ Գագիկը փեսայացրել էր Շապուհին՝ տալով իր դստերը, իսկ Ատոմը թագավորի երկյուղից մուռն մնաց: Եվ Վասպուրականի ազատությունը գլուխները վերցրեցին ու գնացին ամրացրեց քաղաքը Դիսեի որդի Ամիտի (Շեքանյանների էմիրության էմիր Ամիտ իբն Իսայի – Մ.Ֆ.) մոտ, որը մեծ հաճությամբ իր հետ կապեց նրանց, իբրև պատվավոր այրերի ու զորավոր քաջամարտիկների, մանավանդ որ բազում անգամ արժանացել էին հաղթողի անվան, իսկ ավելի առաջ էլ նա իմացել էր նրանց համբավի մասին: Դրա համար էլ նա մեծ հոժարությամբ ընդունեց նրանց, մանավանդ որ զավթել էր Տարոնի կողմերը և հետամտում էր բնական կարգով ամրապայտելու ողջ Դայաստանում, բանից Տարոնն անվանում էին Դայոց առաջին տունը: Այն գրավել էր Ամիտը և կամենում էր ավելի ևս առաջ գալ, որպեսզի Դայոց նախարարներին գրավի մեծապատիվ սիրով և նրանց միջոցով հաստատ մնա երկյուղայի այն հրամանների հանդեպ, որ հանապազոր Դայոց Սմբատ թագավորն ուղարկում էր նրան... /23/ Ինչպես վերևում մի փոքր հիշեցինք, Ամիտը գրավել էր Տարոնի աշխարհը և այն անքատել Դայոց պետությունից: Սմբատը բազում անգամ գրեց նրան՝ փութապես թողնել գավառը և տալ Դավիթ իշխանի որդի Աշոտին, ձեռքը, նա նրան խոստացավ Դայոց զորապետությունը, արքունի հրամանով և հայերի հնազանդության հանդերձ, բայց Ամիտը չխոնարհվեց և ոչ ոմկնությունը նրա ասածներին՝ արհամարհելով իր մոտ առաքվածներին: Այնժամ թագավորը դեսպաններ ուղարկեց իր տերության բոլոր կողմերը՝ Դայաստան, Վրաստան և Ադվանք՝ քաղաքացիներին, զորապետներին, գավառապետներին, ովքեր սիրով հնազանդվում և հարկ էին վճարում նրան: Նրա մոտ եկան Վրաց Արքունեսի իշխանը և ուրիշներ: Եվ, ինչպես ասում են, գումարված զորքի թիվը եղավ 100.000 հոգի: Ապա՝ թագավորը Բզունյաց ծովի եզերքով գնաց դեպի Ապախունյաց կողմերը և

բանակեց այն գետի ափին, որը լցվում է Աղծինքի խոխոտներով: Ամիտը իրագրել եղավ դեպի իր կողմը Սմբատի գալստյան մասին, ինչից հետո, գունարելով իր նահանգի, ինչպես նաև Միջագետքի ու Չեթագետքի գործը, եկավ, հասավ նրա դիմացը: Եվ անհապաղ, մի անկախորթում սպառնալից անկողնի դարձավ կազմ ու կուռ և պատրաստվեց մարտի: Վասպուրականի քաղաքը, որոնց անունները հիշեցինք վերևում, կտրիճաբար նետվեցին առաջ, փակեցին բանակի առջևը և հետ դարձրեցին գորագույններին: Եվ ինչպես հողմն է այս ու այն կողմ շարժում եղեգների անտառը, նրանք սասանեցին ու շփոթեցին գործին, սակայն թագավորը, երբ իմացավ, որ գործերը, հարձակվեցին միմյանց վրա, մտածեց, որ միգուցե կարողանա դարդարեցնել մեթառումը: Նա սաստեց պատերազմող իր զորագնդին, բայց չկարողացավ հանդարտեցնել սրբախոյտող կոտորածի գեղազեղ կոհակներն ու բորբոքված հնոցը: Նույն ժամանակ էլ նա շուռ տվեց ձիու երասանները և մտավ պատերազմի մեջ, այնտեղ ցուցաբերեց բազում արիություններ, սակայն ոչ մի օգուտ չկարողացավ բերել, այլ դուրս եկավ մարտից և փախավ դեպի Ղոզքի ուղղությամբ, իսկ Ամիտը շրջափակեց գործը և անխնա հարվածներ հասցրեց, մանավանդ նրանց հետ եղած հետևակազոր բազմությանն ու ռազմիկներին: Եվ, ինչպես ասում է, սպանվածների թիվը եղավ ավելի քան 5.000 հոգի: Նրանց մարմինները մեկ տարի մնացին առանց հողմուղեվու գազաններից ու թռչուններից: Այդ ժամանակ պատերազմում ընկել էր նաև Չեթագետքի իշխան Աշոտ Չալկազը, որը ճանաչվում էր որպես Սուփանի որդի: Սպարապետի տիկինը եկավ Տարոնից, մի նշանով գտավ նրա դին, տարավ իր Պորայ ավանը և գերեզման դրեց» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 22, 23):

«Տաքվաց արաբների երկրից մի մարդ կար, որի անունը Չաբիք էր (խոսքը **Շեքանյանների էմիրության էմիր Ամիտը իբն Իսայի մասին է – Մ.Ֆ.**): Սա տիրեց Մոսուլին և կամեցավ պատերազմել Չայոց թագավոր Սմբատի դեմ, որովհետև Սմբատը հայաջ աշխարհի մոտ էր, այստեղ իր համար բերդ էր գցել և ցանկանում էր տիրել Ասորիոց Միջագետքին: Եվ ահա Չաբիքը, որ Մոսուլի տերն էր և Սալիիքի որդին, լինելով մի պատերազմասեր մարդ, գործ կազմեց և այսպիսի մի հրովարտակ գրեց Սմբատ թագավորին. «Չաբիքից՝ Սալիիքի որդուց, Մոսուլի թագավորից՝ Չայոց իշխան Սմբատին՝ Աշոտի որդուն: Դու հանդգնեցին ինքնագույն քեզ թագ կապել, որովհետև աշխարհն անտղամարդ գտար: Դա քեզ հաջողվեց և դու բռնությամբ գրավեցիր բոլոր Ասորիոց արևմուտքից մինչև արևելք, մինչև հասար Պարտավ քաղաքը: Նույն կերպ առավ նաև Նախիջևանն ու մեծ շահաստան Դվինը: Դրանով էլ չհագեցար, դարձար դեպի Ասորիոց կողմերը և գրավեցիր Արծեշը, Արծեյն ու Սանազկերտը: Դրանից հետո դարձյալ հանդգնեցիր ու գրավեցիր հայաթի գավառը: Եվ ահա դու ձեռք ես պարգել դեպի ինձ ու ցանկանում ես անցնել Միջագետք՝ դեպի Բաբելոնի երկիրը: Բայց արդ ես կամենում եմ թո՛ղ դեմ պատերազմել, ես գալու եմ ու ավարի եմ առնելու թո՛ղ, ինչպես նաև այն երկրի ունեցվածքը, որ թո՛ղ ձեռք տաս Է: Եվ այսպես, եթե դու կամենում ես, վատահեղով քեզ վրա, գործը հաղթանք էր ու եկ ինձ ընդառաջ»: Երբ Սմբատ թագավորը այս լսեց, հրաման արձակեց ողջ Չայոց, Վրաց, Աղվանից և Տայոց երկրներին: Նա նաև լուր ուղարկեց Վասպուրականի իշխան Ապուրվակին. «Վերցրու թո՛ղ գործը և եկ ինձ մոտ»: Ապուրվակը, սակայն, երբ լսեց դա, չարացավ, որովհետև նեղավոր մարդ էր և ապստամբ: Նա մի նամակ գրեց Մոսուլի էմիրին, որովհետև սիրելի էին միմյանց երգվել էին, որ. «Եթե պատերազմ սկսվի թո՛ղ ու Սմբատի միջև, ոչ թե նրան եմ օգնելու, այլ՝ քեզ»: Այդ ժամանակ Չաբիքը լուր ուղարկեց նրան, թե. «Եթե թո՛ղ խոսքերը ճշմարիտ են, ահա, ժամը հասել է, դու հասարի մեկ օր, ես կհասնեմ Սմբատին, իսկ հետո կտեսնես, եթե ինչ կանես նրա գործին»: Ապուրվակն ուղարկեց Աբեդյան տոհմից մեկին՝ Կատենի որդի Ասասկին, երդում արեց ու տվեց՝ տանելու այն Չաբիքին: Այդ ընթացքում Սմբատը վերցրեց Չայոց գործը, հավաքեց շատ զորքեր ու նրանք եկան հասան հայաթի երկիր՝ բանակ դնելով Մոսուլի դաշտում: Այստեղ նրանք կանգնել ու ապստամբ էին Ապուրվակին, սակայն նա ուշացնում էր գալը, քանի որ նենգել էր Սմբատին: Երբ Չաբիքն իմացավ Սմբատի մտադրությունը ու Սրվակն ուշանալով, իր գործից ընտրեց 10.000 նիզակավոր մարդկանց՝ քաջ կռվողների, իսկ ինքը մարդ ուղարկեց Սմբատի մոտ և հաշտություն առաջարկեց, ընդ որում պատգամավորին անցավ իրենց ասել. «Սմբատին առա, որ մեզ տա հայաթի բերդը ու այդ ժամանակ մենք հաշտություն կհաստատենք, իսկ ինքը ամեն կերպ պահիր նրան այնտեղ»: Եվ ահա պատգամավորը գնաց ու Սմբատին հանդիպեց Մոսուլի դաշտում: Իր հերթին Չաբիքը գիշերով շտապ գործադրեց արեց և հարձակվեց Սմբատի գործի վրա: Երբ Չայոց գործերը գիշերով լսեցին այլազգիների աղմուկը, սարսափեցին ու մատուցեցին փախուստի, իսկ թշնամիները, հետապնդելով նրանց, ծանր հարվածներով այդ օրը չարդեցին Չայոց գործը ու տիրեցին նրանց ինչքին: Սմբատը ամառահար հեռացավ Չաբիքից, ճանապարհ ընկավ Թխաջրով, եկավ, հասավ Ղոզքի ամրոցը և, մազապուրծ գալով, ընկավ Ռշտունյաց գավառը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Չորս տարի հետո Աշոտ Բագրատունու որդի Չայոց Սմբատ թագավորը գործադրով է անում և ասպատակ սփռելով անցնում է Ասորիք: Այստեղ նրա դեմ դուրս են գալիս արաբական զորքերը ու փախուստով նրան վերադարձնում են Չայաստան՝ ամեն ինչ թափուր և ունայն դարձնելով: Այդտեղ մեռնում են Չայկազն Աշոտ իշխանը և սակավաբանակ զորքեր: Միևնույն ժամանակ Վասպուրականի մեծ իշխան Ապուրվակը սպանվում է իր գործի կողմից» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 21):

«Այնուհետև Սմբատը պատերազմում է Ամիտի (Շեքանյանների էմիրության էմիր Ամիտը իբն Իսայի – Մ.Ֆ.) դեմ և, բազում հարվածներ կրելով, պարտվում է նրանից ու փախուստով է դիմում» (Մովսես Դասխուրացի «Տեղեկական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 3):

²⁴⁶⁶ «Իսկ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.), ինչպես ասվեց, Լևոն Կատակոլոնիս ղումեստիկոս նշանակեց և Սիմեոնի (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնի – Մ.Ֆ.) դեմ ուղարկեց, նրա հետ միասին նաև պրոտոպոստիարիոս Թեոդոսիոս պատրիկին: Արևելյան բանակաթևերի ու տազմաների զորքերն անցան Արևմուտք: Բուլղարաֆիզոնում տեղի ունեցավ ճակատամարտ, որտեղ հռոմեացիները չարաչար պարտության կրեցին և գլխովին ոչնչացան: Հռոմեացիների թվում էր և պրոտոպոստիարիոս Թեոդոսիոսը» (Թեոփանես Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 10):

«Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Ֆ.) ժամանակ բուլղարների առաջնորդը, որի անունը Սիմոն կամ Սիմեոն էր (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Ֆ.), աչք ուղղեց չարության վրա և եկավ կայսերական քաղաքի ուղղությամբ: Նա հաղթահարեց հույներին և հաղթեց նրանց: Նա մեծ նեղություն պատճառեց նաև քաղաքին և մի մեծ խրամ փորեց, որը հասավ մինչև Ոսկյա կղզի ող դարպասներին: Այդ ժամանակ հիշատակված մարտերում շատ հայտնի Ռոմ ռազմիկներ սպանվեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 2):

«Իր թագավորության սկզբում բուլղարների և սակավների առաջնորդ Սիմոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Ֆ.) եկավ արքայական քաղաքի վրա և շատ բնակավայրեր ավերեց: Նա մեծ նեղություն պատճառեց նաև քաղաքին և մի մեծ խրամ փորեց, որը հասավ մինչև Ոսկյա կղզի ող դարպասներին: Այդ ժամանակ ռոմների արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.) դիմեց Սիմոնին, թե. «Մենք բոլորս քրիստոնյաներ ենք, արդ ինչո՞ւ չենք կարող խաղաղ լուծել մեր միջև առաջացած վեճը»: Սիմոնը, սակայն, հրաժարվեց մեղմել իր վարքագիծը և այդ ժամանակ Կոստանդնուպոլսի արքան հավաքեց Կոստանդնուպոլսում գտնվող բոլոր արաբներին և խոստացավ նրանց, որ, եթե նրանք օգնեն ռոմներին հաղթանակ տանել բուլղարների նկատմամբ, ապա նա նրանց բոլորին բաց կթողնի: Եվ ահա արաբները ռոմներին հետ միասին միասնական նպատակով ելան, հաղթեցին սակավներին և նրանցից շատերին սպանեցին, իսկ մյուսներին էլ մատնեցին փախուստի: Կոստանդնուպոլսի արքան, սակայն, հետ կանգնեց իր խոստումից, խլեց արաբների գեղերը և, նրանց կրկին շղթայակապ անելով, ցրեց տարբեր տեղեր, քանզի նա վախենում էր նրանցից: Այս մասին տեղեկացնում է նաև երջանկահիշատակ Մար-Միքայելի վարքաբանությունը, որտեղ պատմվում է արաբների կողմից ռոմների այս պատերազմին մասնակցության մասին, բայց նաև արաբական զորքերում է ներկայացված, թե ինչպես իրականում եղավ սակավների դեմ մղված այդ պատերազմը: Մինչ այդ ռոմները չէին հավատում, որ անվտանգ է պատերազմի համար ինչպես արաբ ռազմագերիներին և նրանց գեղք վատահել» (Բար-Յեբրեստ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի, ինչպես պատմում են, նամակ եկավ Տարսունից այն մասին, որ սլավոնները մեծ քանակությամբ հարձակվել են հույների վրա, նրանցից մեծ քանակություն սպանել, ավերել շատ բնակավայրեր և հասել մինչև Կոստանդնուպոլիս՝ ստիպելով հույներին ապաստան որոնել այնտեղ: Դրանից հետո հույների բռնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.) սլավոնների արքայի մոտ մարդ էր ուղարկել ասելու հետևյալը. «Մեր հավատքը նույնն է, արդ ինչո՞ւ մենք իրար մարդկանց սպանենք»: Այդ ժամանակ սլավոնների արքան պատասխանեց նրան. «Դա իմ նախնիների թագավորությունն է և ես չեմ հեռանա, մինչև որ մեզից մեկը չսպանի մյուսին»: Երբ հույների արքան փրկություն չգտավ սլավոնների արքայից, նա հավաքեց իր մոտ գտնվող մահմեդականներին, նրանց գեղք բաժանեց և խնդրեց օգնել իրեն սլավոնների դեմ: Նրանք արեցին այդ և սլավոնները հեռացան: Եվ երբ հույների արքան տեսավ այդ, նա սկսեց վախենալ իր համար և նրանց մոտ մարդիկ ուղարկեց, հեռացրեց նրանց, վերցրեց նրանց գեղքը և ցրեց տարբեր վայրեր՝ վախենալով, որ նրանք հանկարծ իր դեմ հանցագործություն չգործեն» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Նույն այդ տարի սլավոնները մեծ քանակությամբ հարձակվեցին ռոմների վրա, պաշարեցին Կոստանդնուպոլիսը: Նրանք այդ քաղաքի բնակչությանից մեծ քանակություն սպանեցին ու ամայացրին երկիրը: Չիմանալով ինչպես փրկվել նրանցից՝ հույների արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.) հավաքեց իր մոտ գտնվող մահմեդականներին, նրանց գեղք բաժանեց և խնդրեց օգնել իրեն սլավոնների դեմ: Նրանք արեցին այդ և ստիպեցին սլավոններին հեռանալ Կոստանդնուպոլիսից: Երբ հույների արքան տեսավ այդ, նա սկսեց վախենալ նրանցից, դրա համար էլ հետ կանչեց նրանց, վերցրեց նրանց գեղքը և ցրեց տարբեր վայրեր՝ վախենալով, որ նրանք հանկարծ իր դեմ հանցագործություն չգործեն» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այլ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²⁴⁶⁷ «Իսկ վշտաւեր եւ չարասեր Ավիշին ոստիկանը (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.), լսելով կատարված այդպիսի ոճիրների, Սմբատի դավադիր փախուստի, ինչպես նաև Յայոց գործի լուծարվելու ու հեռանալու, մեծամեծ ավազանու նենգության և այլոց շեշտակի երկպառակության մասին, իր կամքը կատարելու համար այդ պահը հարմար ժամանակ է համարում և, չարությամբ մտածելով ու առաջնորդվելով, վեր է կենում: Նա, սաստիկ հեղեղի նման մոնչալով, գալիս է, որպեսզի հորդահոս ջրի նման սարսափներով ողորկի Յայաստանն ու թագավորի գլխին թափի իր դառն թույլը: Եվ ահա, մեկնելով Ուտի ավազա, նա գալիս է Չուգարաց ու Վրաց կողմերը, որ նախ նրանց նվաճի կամ խառնաշփոթություն գցի նրանց մեջ, որպեսզի Սմբատի փախուստը իրենից որևէ տեղ երբեք չհաջողվի: Եվ, բանի որ այն կողմերի նախարարները չհամաձայնվեցին նրա հետ ապստամբվել և նա չկարողացավ ուժ գործադրելով մոտենալ նրանց անսատչելի ամրոցին՝ դարձյալ գնաց Յայոց Վանանդ գավառը» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 35):

«Ավշինը (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) անհուն գործով ու գեներով ելավ Յայոց երկրի վրա և եկավ ու հասավ Սմբատին, որը փախավ և մագապուրծ ընկավ Վրաց աշխարհը» (Անանու «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

«Յայոց 361 թվականին Ավշինը (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) եկավ Յայաստան» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

²⁴⁶⁸ «Այնտեղ խորհուրդ տեսնալով՝ նա (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) սկսեց հետապնդել Սմբատին, սակայն, երբ վերցին ընկավ Տալի ժայռոտ խոր ու փոս ձորերը, ոստիկանը հասկացավ, որ նրան չի կարող սասանել ոչ դավով, ոչ՝ լ նենգությամբ և ոչ էլ կարող է, կռվելով նրան հալածելով, դուրս վռնել: Եվ ահա նա գնում և պաշարում է Կարուց ամրոցը, որը գտնվում է Վանանդ գավառում: Այնտեղ էին թաքնվել, պահվել ու ձգնավորի կյանքով էին ապրում Յայոց տիկինը՝ Սմբատի կինը, և նրա հարսը, որ եգերացիների արքայի (Աբխազական թագավորության արքա Բագրատի – Մ.Ֆ.) դուստրն էր, ինչպես նաև այլ ազնվականների կանայք: Ամրոցի պահակը Պասան անունով բանակացին էր՝ Ղվթունի ցեղից, չափազանց հավակնատր մի մարդ, որը արքայի ողջ տան հրամանատարն էր: Արքայի գանձեր ու ունեցած շատ այլ բաները պահվում էին ամրոցի գանձարանում, որը Ավշինը ստույգ կերպով իմացավ իրեն տեղյակ պահողներից: Եվ ահա նա ուժգին կատաղությամբ պատում ու պաշարում է ամրոցը: Դրա մասին Պասանը խոհեմ իմացությամբ լցրոքեն մտածելով ու իմանալով, որ իրենք ոչ մի կերպ չեն կարող փրկվել նրանից, որովհետև բացվել է կորստյան դուռը, և, զորանալով երկնային նախախնամության կամքով, երդմնագիր է պահանջում Ավշինից, որպեսզի նրան տա ամրոցը ու նրանից տանևս արյան և ամեն տեսակի չար անարմատություն պահանջություն: Երբ նա անսխալապես ու աներկբայորեն նրան է տալիս նրա խնդրած վստահագիրը, բացվում է բերդի դուռը և Ավշինը ներս է մտնում: Ամրոցի մարդիկ, թեպետև խուճապահար են լինում նրանից, ինչպես կործանիչ ահագին զագանից, սակայն նա նրանց համար չսահմանեց վտանգավոր, տագնապալի ու մահվան տարակուսանք առաջացնող որևէ բան կամ չփակեց բանտում, այլ, ռախվիկների բազմությունը դուրս հանելով, բոլոր ազնվականների ձեռքից ազատեց միայն տիկնոջը, նրա հարսին, արքունի տան հրամայող Պասանին և մի քանի ազնվական կանանց: Իր հետ վերցնելով նաև գանձեր և ունեցվածք՝ նա տանում է Դվին քաղաք՝ տարածների նկատմամբ ցուցաբերելով ոչ թե մոտավոր տագնապ ու տարակուսանք, այլ, ավելի շատ՝ նրանցից մեծարանք ու հյուրասիրություն ընդունելով: Մի քանի օր անց նա Պասանին թողնում է գնալ իր թագավորի մոտ, իսկ Սմբատ արքան, դարձյալ գալով Կարոց ամրոցը ու տեսնելով, թե ինչպես է այն հափշտակված թշնամիների կողմից, իրեն չէր կորցրում, երկնավոր փրկության հույսից, այլ լիաբերան գոհությամբ հավատում էր Աստծո կամքին, որ, նա իրեն կտա տարելու հնար, իսկ թշնամուն՝ անդառնալի կորուստ: Եվ, բանի որ ձմեռ էր ու նա չկարողացավ որոշել բնակարանից, Սմբատը այնտեղից գնաց Երասխաձորի ապահով տեղերը՝ Կաղզվան գյուղը: Այնտեղ երկուստեք դեսպան դեսպանի հետևից էին գնում ու գալիս Սմբատի և Ավշինի մոտ: Միմյանց հարցաքննելով՝ նրանցից յուրաքանչյուրն աշխատում է կատարված գործերի մեղադրանքը թափել մյուսի վրա: Այնուհետև ոստիկանը արքայից իջրև պատանդներ է պահանջում նրա ավագ դստերը և արքայի եղբայր Սահակի դստերը, իսկ արքայի կրտսեր եղբայր Շապուհի դստերն էլ պահանջում էր իրեն կնոջն ու տալու: Սմբատի երդմնագիրը նա անհաստատ ու դատարյալ պատրվակ էր համարում և միայն այս ամենն էր նա վստահության ու անվերջ խաղաղության հիմք համարելու պատճառաբանությունները: Եվ ահա արքան, չտեսնելով նախարարների հարթ ու հարմար միաբանությունն իր հետ և դեպի այլ ճար ու ելք չգտնելով՝ ստիպված ենթարկվում է նրա կամքին՝ որպես պատանդ նրան տալով իր որդի Աշոտին, եղբորդի Սմբատին, ինչպես նաև նրան կնության տալով իր կրտսեր եղբայր Շապուհի դստերը: Երբ նա ընդունեց նրան, նրանք հարսանյալաց պար պարեցին ու կաթավեցին, սակայն Ավշինը չկամեցավ ցրտաշունչ ձմռան ժամանակ այնտեղից գնալ» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 35):

«Նույն տարին անօրեն արաքը (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) երկրորդ անգամ գալիս է Յայաստան և սրա հրամանով Պարտավի արքունիքից դուրս է գալիս ներքինին՝ Յայաստան գալու: Սա լիք էր անասունված մի մարդ էր, ուր որ նրա ոտքը ընկնում էր, ավերում, բանդում էր աստծու եկեղեցիները, իսկ որտեղ Զորաստի խաչ էր տեսնում, փռում նման անարացնում էր: Երբ նա Յայաստան հասավ, Սմբատը ժամանակավորապես փախստական դարձավ: Նա գրավեց Սմբատի ամրոցը և թագուհուն տիկիններով, սրանց որդիներով, ունեցվածքները, կտակարանները ու սուրբ սպասները և խաչերը, բազմաբանակ գանձերի հետ միասին գերեվարեց» (Մովսես Դրասխանակերտցի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 21):

«Այս բաները լսելով՝ Սաճի որդի էմիր Ավշինը (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.), որը Պարտավանի ոստիկանն էր և Սմբատին պսակ դնողը, մանավանդ որ խիստ չարացած էր հունաց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Ֆ.) հետ Սմբատի բարեկամանալու պատճառով, դիմում է դեպի Յայոց աշխարհը, գրավում է Կարին բերդը և իրենց կանանցով ու երեխաներով գերի է տանում ազատների, որոնց ողորմելի տեսքով տանում, հասցնում է Դվին քաղաքը» (Ստեփանոս Տարունցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 3):

«Ապա նա (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) այնտեղից վերադարձավ և պաշարեց Կարուց բերդը, բացեց մթերված գանձերի տունը, վերցրեց բազում ավար» (Անանու «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

²⁴⁶⁹ «Այնժամ Վասպուրականի Ազոտ իշխանը ծանապարհվեց դեպի Բագրևանդ գավառ և արագ անցավ իր աշխարհը, իսկ Յայոց Սմբատ թագավորը դեսպան ուղարկեց և Ավշինից (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) խնդրեց խաղաղություն՝ գրավվածի՝ տալով անդրանիկ որդուն: Ավշինը վերցրեց նրան, վերադարձավ և դիմեց Ազոտի վրա, մեծ սպանակալիքով ու ռիս պահելով նրանից իր հրավերը արհամարհելու համար: Եվ ձմռան օրերին նա եկավ ու հասավ Թոռնական գավառը, իսկ իշխան Ազոտը, եղբայրներն ու բոլոր իշխանները, ազատագործի հետ խորհրդակցեցին ու ասացին. «Դաժան ժամանակներ են, ու պատերազմ, ո՞վ գիտիհաղթությունը, թե ում կլինի հաղթությունը»: Եվ այսպես, խնայելով սուրբ եկեղեցիներն ու հավատացյալներին, Ազոտը ելավ ու գնաց Ավշինի մոտ՝ մահվան գրավ դնելով անձը: Այնտեղ բարեկամաբար մեղադրանքներով նրանք ջանացին ներել մեկ-մեկու և պատճառեցին միմյանց, ինչ-որ ցանկացան: Ապա՝ իշխանը Ազոտին մեծ պատվով և բազում երևելի պարգևներով վերադարձրեց, սակայն, որովհետև երկուսն սրտերից էլ կասկածը դուրս չեկավ, Ավշինը պահանջեց գրավականներ, իսկ Ազոտը տվեց եղբորը՝ Գագիկին, թեև յոթ ամիս հետո ուղարկեց կրտսերին՝ Գուրգենին և վերադարձրեց Գագիկին: Երբ գարունը եկավ, սակայն, Գուրգենը փախավ Ավշինի մոտից և եկավ հասավ իր եղբայրների մոտ՝ քակելով բարեկամության դաշինքը» (Անանու «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

²⁴⁷⁰ «Դրանից հետո ոստիկան Ավշինը (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.), դարձյալ խաբվելով ճիշտ կարծված առանձին լեզվագարներից և նենգամիտ խաբեություն նյութելով իր սրտում, սկսեց շրջել քաղաքներում՝ իբր դրանք նվաճելու համար: Եվ ապա նա չկուճ, գնում, հասնում է Տփղիս քաղաքը, իսկ այնտեղից էլ, իջրև հողմից բլվելով, փոթորկի նման հանկարծակի դիմում, գալիս է Շիրակ գավառի կողմերը՝ իր միտքը շրջելով դեպի հին մուրադությունը և հույսը կենդիվ գաղտնի կախարդների վրա, որպեսզի թերևս կարողանա նենգ հնարագիտությունը դավել Սմբատ արքային: Շուտա մի փոքր գնուղ կազմելով, սակայն, թագավորը սաստիկ տագնապով ընկնում է Տայոց ամրոցի կողմերը՝ իր սիրեցյալ Ատրնեսի կուրապաղատի կալվածքները, իսկ ոստիկանը, երբ տեսավ, որ անհնար է արքային դավաճանել, որ փորձել էր մեկ, երկու, երեք անգամ, դարձյալ այն բարությունից դրդված՝ բարեսիրության ու զգույնության համար արքայի նկատմամբ ցուցաբերում է անկեղծ վերաբերմունք: Եվ ապա նա մեկնում, գնում է Դվին մայրաքաղաք, որտեղից ջանում է հավաստիացնել իր աննենգ սիրո դաշինքը: Դրանից հետո, իր փոխարեն այնտեղ թողնելով իր որդի Դևդաթին (Սաջանների էմիրության ապագա էմիր Դևդաթին – Մ.Ֆ.) ու մեծ ներքինապետին՝ նա շտապ գնում է Ատրպատական: Այդ ժամանակ շտապում է նրան ընդառաջ գալ մեծ տիկինը՝ արքայի եղբայր Սահակի կինը՝ իր հետևից տանելով շատ ոսկի, արծաթ, կահ-կարասի ու, նրա հանդիսվելով Շարուր դաշտում: Որպես հատուցում նա նրան է ընծայում իր հետ տարած նվերները և, ծնկի գալով նրա առաջ, արտասպաթոր լացուկոծով խնդրում է իր որդյակ Սմբատին, որին նախապես ոստիկանը Սմբատ արքայից վերցրել էր որպես պատանդ: Նա նրան ներկայացնելով իր այրիության արևն ու վախը և հայտնի է դարձնում իր արեկտուր հոգը: Դրա վրա էլ ավելի է ծնվում ոստիկանի սիրտը ու նա խղճում է բարեհոգություն և ցուցաբերում, որովհետև շատ անգամ մարդիկ, որ չար են լինում, երբեմն դիպվածով բարի են դառնում: Դետո, տիկնոջ ձեռքից առնելով նվերները, նա նրան տալիս իր որդուն, իսկ նա, ընդունելով մեծ պարգևը, վերադառնում է իր տուն» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 37):

«Ավշինը (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) Սմբատի հետևից գնաց դեպի Տփղիս քաղաք և հույժ հարստահարեց Սմբատին՝ վերցնելով բազում հարկեր» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

²⁴⁷¹ «Ինչպես պատմում են, ալ-Մուկաֆայի գուլյամ Ռահիբը և իբն Կելուբը հունական քաղաքներից գրավեցին Կուռան ու դա եղավ այդ տարվա Ռեջեբ ամսին» (Տաբարի «Ալթաբների ու մարգարեների պատմություն»):

«Հագարացիները և գրավեցին Կորոնը՝ Կապարովկայում» (Թեմուխանու խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 10):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն և աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²⁴⁷² «Սմբատ արքան Տալեից վերադառնալուց հետո գնում և Ամի ամրոցի մոտ՝ Ախուրյան գետի ափին, հանդիպում է մեծ ներքինապետին, որից հետո նրանք միմյանց հետ սիրո դաշինք են կնքում: Դրան էլ ավելի հավանելով և արքային տեսնելով՝ ներքինապետը խոստովանում, որ, թերևս, նրա նման ոչ-ոքի չի տեսել: Այդ օրվանից ներքինապետը դառնում է արքայի համախոհը, կասակիցն ու գործակիցը: Եվ շատ պարզևներ ու պատիվ ընդունելով նրանից՝ ներքինապետը գնում է Փայտակարան քաղաք: Արդյունքում Ավշինի որդի Դևդադը (Սաջանների էմիրության ապագա էմիր Դևդադը – Մ.Ֆ.) մնաց Դվին քաղաքում և Սմբատ արքան նրա համար օրապարեն է պատրաստել տալիս՝ մեկ տարուց ոչ պակաս: Ներքինապետը, սակայն, երբ գնում է արքայի մոտից, հակամիտած ու բանասարկու մարդկանց խուսելով ճանապարհին հրապուրվում է դեպի չարը: Նրանց հետո մեկնում էր Սևորդյաց Գեորգի նահապետի, իրենց պապի՝ Սև կոչվելու պատճառով նրանց ազգը Սևորդիք էր անվանվում, մեծ գործը: Այնուհետև նրանք խմբով հարձակում են գործում և, թեպետև արի մարդիկ բազաբար պատերազմ են մղում լավ սպառազինված ներքինու դեմ, սակայն հանկարծակի հարձակման պատճառով չեն կարողանում առնել նրանց դեմը: Եվ ահա իր եղբայր Արվեստի հետ բռնում են Գեորգին և առնում, գնում են Փայտակարան քաղաքը: Այնուհետև մոտ գտնվող դահիճները, հարցաքննելով նրանց, մեծ նեղություն էին պատճառում նրանց ու աշխատում են քրիստոսակերտ կրոնից նրանց դարձնել դեպի իրենց՝ Սահմեդի անօրեն կրոնը: Այդ խոսքերին բնավ տեղի չտալով և չիսմաձայնելով երկնավոր կյանքի փրկությունը աղավաղել կամ փոխանակել անդառնալի կորստյան ու սնոտիապաշտ կյանքի հետ՝ նրանք սրի բաշվեցին և իրենց անունները գրեցին կենաց զրուսն» (Ռովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 37):

«Նույն տարին անօրեն արաբը (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) արշավեց Վրաստան, սրա դեմ դուրս եկան վրաց երկու բաջ գորավարներ՝ Գևորգ իշխանը և սրա Արևես եղբայրը, բայց երկուսն էլ չարաչար կերպով սպանվեցին նրա ձեռքով» (Մովսես Դավթուրացի «Աղվակից պատմություն», գլուխ 21):

²⁴⁷³ «Այդ տարի Շաբան ամսի 3-ին ալ-Մուկաֆայի գուլյամ Ռահիբը հարձակում իրականացրեց ծովի վրա և Աստված նրա հաղթանակ պարգևեց հունական շատ նավերի ու հույների մեծ բազմության նկատմամբ, որը տեղակայված էր այդ նավերում: Նրանք գլխատեցին այդ նավերի վրա գտնվող 3.000 հույների, այրեցին նավերն ու գրավեցին հունական ամրոցները, որից հետո անվնաս հեռացան» (Տաբարի «Ալթաբների ու մարգարեների պատմություն»):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն և աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասինը:

²⁴⁷⁴ «Այդ տարի մեռավ Ամմեդ իբն Իսան (Շեքանյանների էմիրության էմիր Ամմեդ իբն Իսան – Մ.Ֆ.) և Ամիրում ու ենթակա հողերում նրան հաջորդեց որդին՝ Մուհամմադը (Շեքանյանների էմիրության էմիր Մուհամմեդ իբն Ամմեդ (898) – Մ.Ֆ.)՝ որպես բռնի տիրացող: Մուլադիտը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլադիտը – Մ.Ֆ.) Չուլիքից ամուսն գործել Մոսուլի վրայով նրա դեմ Ամիր եկավ՝ իր հետ ունենալով որդուն՝ Աբու Մուհամմադի ալ-Մուլադիտի (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ ալ-Մուլադիտին – Մ.Ֆ.): Նա հասավ Ամիր ու, բարանետ մեքենաներ դնելով, պաշարեց այն մինչև հիջրի 286 թվականի Ռաբիա Բ ամիսը: Մուհամմադ իբն Ամմեդ իբն Իսան լուր ուղարկեց նրան՝ երաշխավորագիր խնդրելով իր, մերձավորների ու քաղաքի բնակիչների համար: Մուսուդից համաձայնեց, և սա դուրս եկավ ու հանձնեց քաղաքը: Մուսուդից ընտիր գզետներ նկիրեց և պատմեց, սակայն քաղաքի պարիսպները բանդեց: Ապա՝ նրան լուր հասավ, որ Մուհամմադ իբն ալ-Շալիբ ուզում է փախչել և նա ձեռքակալեց նրան ու նրա ընտանիքը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴⁷⁵ «Այդ տարի Չուլիքից ամսին իբն ալ-Իշխիդը Տարսունի ու այլ քաղաքների բնակիչների հետ միասին արշավանք իրականացրեց, հասավ Սալանդային ու գրավեց այն: Նրա վերադարձը Տարսուն եղավ 286 թվականին» (Տաբարի «Ալթաբների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի իբն ալ-Իշխիդը Տարսունի բնակիչների հետ միասին արշավանք իրականացրեց: Աստված նրան հաղթանակ տվեց և նա հասավ Իսկանդերունին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Հալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի և իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁴⁷⁶ «Տփղիսից առաջանալով Ավշինի (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) գործը եկավ, հասավ մինչև Վան ավանը, Վասպուրական աշխարհի՝ անհամար բազմությանը, իսկ իշխան Անուր եղբայրների և ողջ զորքի հետ խույս տվեց և ամրացավ Որսիքից ձորում: Այնժամ Վասակ Դենադարձի որդին Հասանը, որի մասին ասացինք վերևում՝ անօրեն, ժառանգ ու ապերասան մի մարդ, ավագանների հայր, մարդասպանների մայր և ծնող ասեն մի անօրինության, դարձյալ մոլեգնեց՝ հաղթվելով հորական չարապաշտությունից: Հավատքի անարատությունը հազիվ թե պահպանելով անարատ՝ նա օգնեց Ավշին էմիրին և կործանարար բազում վասաներ հասցրեց հավատացյալներին ու սուրբ եկեղեցիներին: Նա նվիրվեց պիղծ գործերի և դուռ բացեց չարյաց համար՝ սատանայի հանրիմացությանը գործելով մահաբեր դարավանդներ: Ավշին էմիրը մեծն Վանում և Ռուսան ավանում թողեց երկու ներքինի ոստիկանների՝ բազում հեծյալներով: Նրանց գլխավորը ճանաչվում էր Սափի անունով, իսկ ինքը՝ Ավշինը, գնաց Արբակ գավառ և իջևանեց Հադամակերտ ավանում: Ապա՝ մեծաթիվ զորքով ուղարկեց մի ներքինի մարդու, որի անունն էր Հյուսիս էր, որպեսզի սա գնա և պատերազմի իշխանի դեմ: Եվ, որովհետև նրանք ամրացել էին անսամույց Կակեկից գյուղում, ներքինի վերադարձավ մեծ ամիթով՝ տեղի ամրության և գորականների բազմամարտիկ լինելու պատճառով ոչնչով չկարողանալով վնասել նրանց: Ավշին էմիրը անդառնալով մեծ փուլով անցավ, գնաց Անուրպատական՝ երկու ներքինիների թողնելով երկու ավաններում, որ հիշեցինք վերևում» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

²⁴⁷⁷ «Իսկ Ավշինը (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.), զրկվելով իր հղացած դիտավորությունից, կրկնեց իր չարակամությունը նաև այսպես: Ելավ, սպառնալով ու մոռնալով, խրոխտ ու դառնալուց, և հանկարծակի եկավ ու ստավ Շալիքում բաղաբը՝ Վան-Տոսպ, իսկ Աշուտ իշխանն ու իր եղբայրները խույս տվեցին Փոքր Արբակի կողմերը՝ Չվար և Սրինգ ամրոցների մոտ: Ավշինը Վասպուրական աշխարհը վստահեց Սափի անունով ինչ-որ ծառայի, որը հույն գերայաններից էր, սա մի ներքինի էր, թողել էր հավատն ի Քրիստոս, ընդունել մահմեդական գեներ և լցվել արյունարբու գիտությամբ: Նա տարածեց ու սփռեց իր գործակարներին ամբողջ երկրում, բայց չկարողացան մի հնար գտնել ամրոցները վնասելու համար: Այդպես անհոգ ու աներկյուղ բռնությամբ գործակալներով հարկ էին պահանջում» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 25):

²⁴⁷⁸ «Մի ուժեղ զորագունդ եկավ ու մնաց Մարդաստան գավառի Համբուրյազան ավանում, ուր այն ժամանակ Նախճավան քաղաքից տեղափոխվել էր Մարդաստանի եպիսկոպոսական աթոռը: Ձմեռային եղանակին սակավաթիվ ազատագործով այնտեղ հասան մեր բաջերը՝ երեք եղբայրները, և մթնշաղի լույսի տակ վազբով վրա հասան ու սրի բաշեցին շատերին, բայց, բանի որ երկար ընթացքից և թանձրամած ձյան կուտակումներից ձիերը հոգնել էին և պակասել էր նրանց ուժը, թշնամիները, աղեղներով ու ինքնակներով անաղմուկ հարձակվեցին նրանց վրա և ձեռքակալեցին ուսնը: Նրանք կեսին դատապարտեցին մահվան և, նրանց զուրկները հատելով, բարձրացրին փայտի վրա՝ պարսպի դարպասների վերևում, իսկ ձեռքակալվածներին էլ ուղարկեցին Ավշինի (Սաջանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինը – Մ.Ֆ.) մոտ՝ Պարտավ: Մոսնց կապալներով մեջ գցեցին բանտ, ապա դատապարտեցին մահվան և սրով խոդալողեցին՝ կտրելով մեջքերից: Այսպես՝ բոլոր բռնակալներին տանջամահ արեցին, չարաբարեցին, կտրեցին մեջքերից և ահ ու սարսուռի մեջ դրեցին նրանց տեսողներին, բայց միայն ում Արշակի՝ Վարաժմուկյան տոհմից, որը փրկվեց Շապուհ Բագրատունու դստեր խնդրանքով, որին այն ժամանակ, անօրեն ամուսնությամբ կնության էր առել Ավշինը: Նրան աղերսեց Վասպուրականի Սեդա տիկինը, որն Աշուտի կինն էր ու Ապուրվանի դուստրը, և այդպես փրկեց Ավշինի սրից» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 25):

²⁴⁷⁹ «Այդ ժամանակ ան-Նուզելը հարձակվեց հունական մարզի վրա, որից հետո հեռացավ Տարսուն: Այդ ժամանակ էլ հենց լուր եկավ, որ Աբու-Սաբիրը, իսկ նրա հետ էլ նաև մահմեդականների մեծ բանակություն Կուրիայից տեղափոխվել են Կոստանդնուպոլիս» (Տաբարի «Ալթաբների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի արաբների հրամանատար Մուհամմեդը ռումների երկիր, թալանեց որոշ գյուղեր և գերեց 100 ռազմիկների, 60 հոգևորականների, բախանների ու վանականների, ինչպես նաև տարավ վանքերի խաչերը» (Բար-Յեբրեյն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև իբն Հալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁴⁸⁰ «Մեզ հայտնի է, որ այս կերպ է վարվել մեր սորատեգոս Նիկեփորը, երբ նա մեր կողմից բավականին մեծ զորքով ուղարկվել էր Ասորիք: Այդ ժամանակ, ձեռք գցելով մեծ բանակությամբ ավար, նա դրանով հեռացավ հենց այս կերպ: Իրոք, երբ թշնամական երկրի հենց կենտրոնում նա հետապնդվան էր ենթարկվել սարակիստների սորատեգոս, ներքինի Աբուլփեթի գլխավորված զորքի կողմից, նա հենց այսպես վարվեց և

արդյունքում բարեհաջող կերպով պահպանեց և գերի բարբարոսներին, և ողջ այն ավարը, որը նրա ձեռքում էր հայտնվել թշնամական երկրի ասպատակումից հետո» (Լևոն VI «Մարտավարություն», մաս 11, գլուխ 25):

«Այդ տարի, ինչպես պատմում են, թշնամին մոտեցավ Բաբա-Կալամիային, որը գտնվում էր Տարսուսի շրջանում: Պատերազմի ելավ Աբու-Սուբխտը, որը իբն ալ-Իշխիդի մահից հետո Տարսուսի կառավարիչն էր: իբն ալ-Իշխիդը նրան իր փոխարեն նշանակեց Էր շրջանի կառավարիչ, երբ հարձակում էր գործել, և ահա, երբ նա մահացավ, Աբու-Սաբխտը մնաց կառավարելու նրա փոխարեն: Նա իր ջոկատով հասավ առ-Ռիհան գետին՝ հետապնդելով թշնամուն, սակայն հետո գերվեց, իսկ նրա հետ եղած մարդիկ էլ զոհվեցին: Ու մարտնչում էր իբն Կեյուբը՝ Դարբա-Սալայայում: Երբ նա վերադարձավ արշավանքից, կանչեց սահմանային շրջանի բնակչության առաջնորդներին, որպեսզի համաձայնության գան գործերի կառավարիչի հարցով: Ու կարծիքները կանգ առան Այի իբն ալ-Արաբիի վրա ու նրան հանձնեցին գործերը, չնայած Աբու-Սաբխտի որդու անհամաձայնությանը: Վերջինս ասում էր, որ հայրը իրեն է նշանակել իր փոխարեն և նա զորք հավաքեց շրջանի բնակչության դեմ պայքարելու համար, սակայն իբն Կեյուբը միջնորդ եղավ այդ գործին և Աբու-Սաբխտի որդին համաձայնեց: Դա Ռաբիա Բ ամսին էր» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Դրանից հետո ռումները հավաքվեցին և ցամաքով ու ծովով առաջ ուղարկեցին մի հզոր բանակ, որը հասավ մինչև Քիշում: Նրանք գերի վերցրին ավելի քան 15.000 հոգու՝ արաբների կանանց ու երեխաներին, որոնցից զատ ռումների երկիր տեղափոխեցին նաև մեծ քանակի քրիստոնյաների, քանի որ վտանգ կար, որ արաբները կգային ու կսպանեին նրանց» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին կրճատ հայտնվում է նաև իբն Դալուկը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Այլ-Այլին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի և իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁴⁸¹ «Յիցի 288 թվականին Մուլթադիտը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիտը – Մ.Ֆ.) մտավ Ասորիքի սահմանային շրջան՝ հետապնդելով ներքին Վասիֆին: Նա նամակով նրա մոտ ուղարկեց Ռաշիկին՝ «ալ-Յումազի» մականվանալ: Վասիֆ ալ-Բեկթեմուրը և ներքինու այլ հրամանատարներն ու նրանց կողմնակիցները, երբ նրանց շատ մարդիկ բռնվեցին, ուզում էին մտնել հունական երկիր և թաքնվել կիրճերում, սակայն Մուլթադիտը հապճեպ ելավ Բադդադից, թաքցրեց այդ մասին լուրը և Վասիֆը չգիտեր այդ մասին՝ չնայած նրա մեծ զգուշությանը և զգոնությանը իր գործողություններում: Նա չիմացավ այդ մասին, մինչև որ Մուլթադիտը չանցավ Եփրատը և չներկայացավ Ասորիք: Դա, սակայն, վնաս հասցրեց Մուլթադիտի առողջությանը, քանի որ նա արագ երթոց հյուժնեց: Երբ Մուլթադիտը մտավ Ասորիքի սահմանային շրջանի կենտրոնական հատված, նա իր զորքը թողեց Կենիսես-Սաուդի մոտ և մի քանի հրամանատարներ առանձնացրեց Վասիֆին հետապնդելու համար: Նրանք անցան 15 մղոն, մինչև որ հեծելազորի առաջապահը չհասավ նրան: Նրանց թվում էին Խաբան ալ-Մուֆիհը, Ֆասիֆ-Մուշկինը, Այի-Կուրեն և այլ հրամանատարներ: Նրանց հետ մարտնչեց Վասիֆը ու դա Դարբա-Սալայի կողմից վայրում էր: Երբ Մուլթադիտը մոտեցավ և Վասիֆի կողմնակիցները լքեցին նրան ու հեռացան նրանից, նա գերվեց, բերվեց Մուլթադիտի մոտ և հանձնվեց ներքինի Մուլիսին» (Մասուդի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հալեքեր», գիրք 2, գլուխ 16):

«Իսկ դրանից հետո ներքինապետը, վախենալով ու հեռանալով Ալիշից (Սաջանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինից – Մ.Ֆ.) և իր հետ վերցնելով արքայի որդի Աշուտին, որը պատանդ էր և գտնվում է ներքինու մոտ՝ բանտում, ինչպես նաև նրա եղբայր Մուշեդի կնոջը, որին գերել-տարել էին Կարուց բերդից, իսկույն գալիս, հասնում է Սմբատ արքայի մոտ և նրան տալիս նրա որդուն՝ հարսի հետ միասին: Էլ ավելի ուրախանալով Աստծո, նախախնամության ու գերիների փրկության համար՝ նա հոգ է տանում մեծ շնորհակալությամբ սիրով իր մոտ բերել ներքինապետին և, նրան մեծարելով առատ պարգևներով ու ընծաներով, ուղարկում է Ասորեստանի կողմերը: Մեկնելով ու գնալով Եգիպտոսի սահմանները՝ ներքինապետը այնտեղ բռնվում ու սպանվում է իր ամիրապետի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիտի – Մ.Ֆ.) կողմից» (Րուփիանես Դրասխանակերտցի «Ջայոց պատմություն», գլուխ 37):

«Գարնանամուտին ներքինի մի մարդ, որ կարգվել էր Պարտավ բաղաթի վերակացու, զորք հավաքեց, ապստամբեց Ալիշին (Սաջանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի – Մ.Ֆ.) դեմ և անցավ ու գնաց մինչև Շամա երկիրը: Այս լսելով՝ Էմիրը ստիպված իր մոտ կանչեց այն մարդկանց, որոնց թողել էր Վասպուրական աշխարհի տեղապահներ, իսկ ինքն աճապարելով հասավ Պարտավ բաղաթը: Այնտեղ էլ հենց նա պատահեց վրեժխնդրության Չայաստան աշխարհում արած չարագործությունների համար, աստված չներեց նրան և սուրբ հրեշտակի միջոցով պատժեց սոսկալի խոցով, ինչպես մի ժամանակ Վադեդ կայսեր (Յոռուի հասմիշխան կայսր Ադադե II-ը – Մ.Ֆ.) Երիստոսի քաջ նահապետների ձեռքով, ինչին պակաստես էր սուրբ Թեկըրը, որի մասին ընծայեց մեծ հավաստի կերպով Աբուգաղը պատմիչը: Այնտեղ անմիջապես նաև նրա երկու որդիները և զորականներից շատերը սոսկալի մահվամբ ոչնչացան նրա աչքերի առաջ, որից հետո ինքը նույնպես չարաչար տանջանքներով վախճանվեց: Մրանից հետո Ջայոց երկիրը խաղաղացավ չարահնար իսմայելական ցեղի հրոսակներից» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

«Արաբների 287 թվականին Վասիֆ ներքինին, որ արաբների զորավարն էր Կիլիկիայում, ապստամբեց և պատրաստվեց ծով դուրս գալ: Այս պատճառով, ահա, Մուլթադիտը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիտը – Մ.Ֆ.) հրամայեց այրել արաբների բոլոր նավերը, իսկ, քանի որ հենց Տարսուսից էին արաբները հիմնականում հարձակվում քրիստոնյաների վրա, դա քրիստոնյաների շատ օգնեց» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁴⁸² «Դրանից հետո ալ Միցիլիայի Էմիրը մեկնեց դեպի Տավրոսիկա, կտրատեց նրա խաղողի այգիները, մարտնչեց նրա բնակչության հետ, իսկ հետո ուղղվեց դեպի Կաստանիա և պաշարեց այն, սակայն չհասավ իր նպատակին և վերադարձավ Պալերմո, ուր մնաց մինչև 288 թվականը սկսվելը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴⁸³ «Այդ ժամանակներում Արծրունյաց մեծ իշխան Աշոտը, որ սերում էր Սենեբերիմ արքայի սերնդից, մի փոքր զննով ելնում, գնում ու շրջապատում է իր տերության կողմերում: Եվ, հասնելով մի ձորատեղում, որ Փորակ Լմբա են անվանում, գիշերում է այնտեղի մի ազարակում, որտեղ բնակվում էին գաբալոնացիները՝ ձմեռային ժամանակի պատճառով մտնելով ու տեղափոխվելով շենքի ներքևի հարկի տակ, իսկ Վասակ Արծրունին՝ Երիստոսին ուղարկած Վասակի և Նույն Աշոտ իշխանի հորաքրոջ որդին, իրեն բնակության տեղ էր ընտրել Սևան կոչվող ամրոցը, իսկ երբ նա լսեց այն Փորակում իջևանած իշխանի մասին, խաբվելով այդ չար դևից և կամավոր կուրությունը իր վրա կրելով, գաղտնի զորք է կազմում ու պատրաստում սուռնավոր պակազակներ, շեշտակի աղեղնավորներ, կորովի սուռնավորներ և վահանակիրներ, որոնք վարձ էին գեներ օգտագործելու մեջ: Եվ ինքը անմիջապես նրանց հետ տրեհավորվելով՝ հանկարծակի գիշերով հարձակվում է իշխանի վրա: Եվ, պտտվելով, շրջափակելով, պաշարելով պահում են դռներն այն տների, որտեղ մնում էին Աշոտ իշխանը յուրայինների հետ միասին, որոնց կարծես բռնել, գցել էր բանտ, իսկ Յասանը, հենվելով իր նիզակի վրա, այծամի նման վազում, իրեն միանգամից գցում է այն տանիքի վրա, որտեղ գտնվում էր իշխանը: Նրա ոտքերի թնդունից ու դոփյունից տանիքը դողդուլ, փլուզվում, թափվում է, իսկ փլուզումից հետո էլ Յասանն է սահում, ընկնում այն տան մեջ, իսկ հետո, Յասանի խոթի հագագային ձայնից ծանաչելով նրան, իսկույն բռնում են նրան և բերում իշխանի մոտ: Երբ Յասանի զորքը տեղյակ է դառնում այդ խառնաշփոթությանը, մորիկից հալածվող ծխի նման փախչում ու անհետ կորչում է: Այսպիսով, Յասանն ընկավ այն փոսը, որը փորեց ու պատրաստեց ինքը, իսկ Աշոտ իշխանը, նրան շղթայակապ անելով, իր հետ առավ տարավ Աման ամրոցը և դրսից պահանջում էր ամրոցը իրեն տալ, իսկ Յասանի մայրը ու նրա եղբայրը, որը Նույն մորից և ոչ Նույն հորից էր, ուժ գործադրելով չէին ուզում բերդը նրան տալ՝ չկարողանալով վստահ լինել իշխանի խոստումներին, թե նա շղթայակապ Յասանին ողջ ու առողջ կթողնի իրեն: Այնուհետև Սմբատ արքան հասկացրեց ստիպեց ինձ՝ գնալ գործն ավարտել, թերևս հնարավոր լինել փակել կորստյան այն դուռը, որը անձամբ բացեց Յասանը, իսկ ես գնացի և հանդգեցի տիկնոջը, որպեսզի, նա տա ամրոցը և Յասանին փրկի մահվան երկյուղից, որպեսզի ողջանդամ նրան արձակեն բանտից: Դետո ես իշխանից երդմագիր ստացա, որ նա պետք է ողջանդամ ու անվնաս բաց թողնեի Յասանին, բայց հետո, երբ ես ամրոցը վերցնելով տվեցի իշխանի ձեռքը, նա, խաբվելով առանձին ազնվականների նաևիկ ու չար խորհուրդներից, փորում է Յասանի աչքերը» (Րուփիանես Դրասխանակերտցի «Ջայոց պատմություն», գլուխ 38):

«Այս ժամանակ Աշոտը հիշեց Յասանի՝ Վասակ Դենադարծի որդու, չարաբարո արքայակությունը, որ կատարեց Ալիին Էմիրի (Սաջանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի – Մ.Ֆ.) մոտ: Չորեք ուղարկեց և պաշարեց Սևան բերդը, որ հափառվել էր Վահանի որդի Գագիկը և տվել Յասանի ձեռքը, քանի դեռ Աշոտը կալանքի մեջ էր: Եվ քանզի ձմեռային օրեր էին, երբ հևար չկար ձիարշավներով ճակատամարտել, Յասանը զորագլուղ կազմեց և հետիոտն գնաց ճակատելու Աշոտ իշխանի զորքի դեմ, որը Պղոսման գյուղում էր՝ Լուսբա Փորակ կոչված գավառում: Եվ կեսգիշերին վրա հասնելով՝ հույս ուներ հաղթել, անգիտանալով իմաստունի ասածները, թե. «Մարդը անիրավությամբ հաջողություն չի ունենա», իսկ նախախնամության գործությունը օգնության հասավ իշխանի զորքին, որը, թեպետև փոքրաթիվ էր, բայց հարվածեց և, գիշերային մարտում կտորորելով, թուլացրեց Յասանի հրոսակախումբը: Յասանը չդիմացավ, բարձրացավ մի տան փած ձեղունը, ինչը դարձավ նրա համար ծուղակ, որից փրկություն չկար: Նա սուզվեց տան մեջ, ընկավ քաջ տղամարդկանց ձեռքը, որպեսզի կատարվի մարգարեի ասածը թե. «Դոր փորեց, բայց իր շինած փոսի մեջ ինքը պիտի ընկնի»: Եվ իսկույն ձերբակալեցին Յասանին և կրկին կապանքներով բարձր տվեցին Սևան կոչված բերդի դուռը: Աճապարեց, այնտեղ հասավ ավետաբեր սուրհանդակների շնորհիվ նաև Աշոտ իշխանը՝ եղբայրներով հանդերձ: Կարճ ժամանակ շրջապատեցին բերդը, ապա փորեցին Յասանի աչքերը և առան ամրոցը» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

²⁴⁸⁴ «Երբ այս ամենը լսում է ուսուկյան Ավիշինը, իբրև անվանողական գազան կատաղությանը մոռնում է Սմբատի վրա, որպես թե՛ նրան համարելով խրատատու և իր ներքինը կողմից վատ գործեր կատարելու պատճառ: Նա հոխորտում է արքայի վրա թափել մեծ անպրոպ ու դաժան հեղեղ և ահա իր տերության բոլոր կողմերը հրովարտակներ է ուղարկում, որպեսզի շտապ իր մոտ հասնեն արի ու բազ մարդիկ՝ երիվարներով, զենքերով, զարդերով և հետևակ զորքերի գնդերով: Արդ, միևնույն ժամանակ թագավորությունները եկել, դիմել հասել ու հավաքվել էին նրա մատ և, երբ նա պատրաստվել էր արդեն վեր կենալ գալ, իր ներված սրտի դառը թույլն թափելով արքայի վրա, հանկարծակի ընկնում է սաստիկ ու ծանր հիվանդության մեջ, այրվում է նրա փորը, բայց այնպես էն նրա խորքերը և որովայնից դուրս էին մղվում նրա կտոր-կտոր եղած աղիքները: Եվ, նախքան մարմնից նրա հոգու բաժանվելը, նրանից արդեն մահվան հոտ էր փչում: Եվ այսպես հեղձամաղձուկ կերպով մեռնելով՝ նա իր սաստիկ դառնությանը իջավ դժոխք: Նրա զորքից շատերը, նրա հետ նույն, ցավերի ու դառն նեղության մեջ ընկնելով, մեռնում են, իսկ մնացածները ցրվում, գնում են իրենց տեղերը» (Յովհաննես Դրասխանասկերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 37):

«Գարնանամուտին ներքինի մի մարդ, որ կարգվել էր Պարտավ բաղաթի վերակացու, զորք հավաքեց, ապստամբեց Ավիշինի (Սաջանների **Եսիրության հիմնադիր Եսիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի – Մ.Ֆ.**) դեմ և անցավ գնաց մինչև Շամա երկիրը: Այս լսելով՝ Եսիրը ստիպված իր մոտ կանչեց այն մարդկանց, որոնց թողել էր Վասպուրական աշխարհի տեղապահներ, իսկ ինքն աճապարելով հասավ Պարտավ բաղաթը: Այնտեղ պատահեց վրեժխնդրության հայաստան աշխարհում արած չարագործությունների համար: Աստված թերեք նրան և սուրբ իրեշտակի միջոցով պատժեց սոսկալի խոցով, ինչպես մի ժամանակ Վաղես կայսրը (Հռոմի համալիսան կայսր Վաղես II-ը – Մ.Ֆ.) Զրիստոսի բազ նահապետների ձեռքով, ինչին ականատես էր սուրբ Թեկըր, որի մասին ընծայեց մեծ հավաստի կերպով Բուզանդ պատմիչը: Այնտեղ անմիջապես նաև նրա երկու որդիները և զորականներից շատերը սոսկալի մահվամբ ոչնչացան նրա աչքերի առաջ, որից հետո ինքը նույնպես վախճանվեց չարաչար տանջանքներով: Մրանից հետո Հայոց երկիրը խաղաղացավ չարահնար իսմայելական ցեղի հրոսակներից» (Անանուս «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

²⁴⁸⁵ «Երբ լավ ժամանակներ եկան, նա Սիցիլիայի Եսիրը նավատորմ կազմեց և Ռաբիա Բ ամսի 1-ին պատրաստվեց հարձակման: Նա պաշարեց Դեմոնեն, նրա դիմաց բարանետներ դնելով, և այդտեղ մնաց մի բանի օր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴⁸⁶ «Հիջրի 288 թվականին արշավանքի ելավ Սիցիլիայի կառավարիչ Աբու-Աբբասը և ուժով մտավ Ռեջիո, որտեղ մեծ ավար ձեռք գցեց: Ամրոցները նրանից աման խնդրեցին և գլխահարկ վճարեցին» (իբն Ադարի «Մադրիբի պատմություն»):

«Այդ տարվա վերջին՝ հունիս ամսվա 10-ին, գրավվեց Ռեգիումը» («Բենբրիջի Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո նա Սիցիլիայի Եսիրը մեկնեց դեպի Մեսսինա և ռազմականվելով հասավ մինչև Ռեջիո, որտեղ շատ հույներ էին հավաքվել: Նա բաղաթի դարպասների դիմաց մարտնչեց նրանց դեմ, նրանց փախուստի մասնեց և Ռեջեթ ամսին թրի ուժով տիրեց բաղաթին: Նա այնտեղ այնքան ոսկի և արծաթ ձեռք բերեց, որ հաշվել հնարավոր չէր: Նա այդ ամենը այլուրի և այլ բաների հետ միասին լցրեց նավերը ու վերադարձավ Մեսսինա՝ ավերելով բաղաթի պարիսպները: Նա այնտեղ գտավ Կոստանդնուպոլսից եկած նավեր, դրանցից 30-ը գրավեց, որից հետո վերադարձավ Պալերմո, ու մնաց այնտեղ մինչև Հիջրի 289 թվականը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴⁸⁷ «Զրիստոսասեր, ծիրանածին և երանելի կայսր Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.) լսելով, որ սարակինոսները, գալով Ֆասիանե կղզված շրջանը, այնտեղի եկեղեցիները բերդերի վերածեցին, Արմենիականների բանակաթեմի զորավար, պատրիկ Լալակունին և Կոլոնիայի զորավարին Միջագետքի և Խաղկոթի զորավարների հետ ուղարկեց, որոնք բանդեցին այդ բերդերը, ազատեցին եկեղեցիները և ավարի առան ողջ Ֆասիանեն, որն այն ժամանակ գտնվում էր սարակինոսների տիրապետության տակ» (Կոստանունի Շիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 45):

²⁴⁸⁸ «Այդ տարի ալ-Հասան իբն Ալի Կուրեթի ենթակա Նազիր իբն Մուհամմեդը հույներից շատ ամրոցներ գրավեց ու Տարսուս հասցրեց 100 անգամից հայտնի հույների, 60 պատրիկների և հոգևորականների, ինչպես նաև շատ խաչեր ու դռներ: Այդ ամենը Կուրեթ Բադադ ուղարկեց» (Տաբարի «Արբանյանի ու մարգարեների պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Ալին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁴⁸⁹ «Չուլիից ամսի 12-ին եկավ Ռաբբայի վաճառականների նամակն այն մասին, որ հույները շատ նավերով եկել են ու նրանց մեծ քանակությամբ էլ հեծյալ վիճակով հասել է Զեյթունին՝ մահմեդականներից գերի տանելով ավելի քան 15.000 տղամարդ, կին և երեխա: Նրանք տարան նրանց ու հետները տարան նաև շատ զինվորներ» (Տաբարի «Արբանյանի ու մարգարեների պատմություն»):

«Սասունի իշխաններից 50 հոգի, ծառայելով թուրքերին, մեկնեցին Կիլիկիա և Աստծո օգնությամբ սկսեցին աստիճանաբար տարածել այնտեղ իրենց ազդեցությունը» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն» աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Հալիլուն իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁴⁹⁰ «Բայց ուսուկյան Յուսուֆին (Սաջանների Եսիրության Եսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջին (901-919, 922-926) – Մ.Ֆ.) ավելի չար բան էր թվում Սմբատ թագավորի հեռանալը իրենից և նա, անսխալ իմաստությամբ չափելով իր գործը, ծար էր փնտրում նրան կրկին իր կողմը դարձնել ու նրա հետ ընկերանալ, ինչպես որ մի ժամանակ նրա եղբայր Ավիշինի (Սաջանների Եսիրության հիմնադիր Եսիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի – Մ.Ֆ.) հետ էր: Նա նախ ամիրապետին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուհադդիդին – Մ.Ֆ.) խնդրեց Սմբատին իր կողմը դարձնելու, բայց նա չստեց և ինքը չհասավ իր երազած հույսին: Այնուհետև, խռովության կարգով շարժվելով ու արհամարհելով, նա մեծ զորք է հավաքում, ճանապարհ է ընկնում ու գալիս հասնում է Փայտակարան բաղաթը, իսկ այնտեղից էլ, շտապ անցնելով Ուտի գավառով, գալիս է մինչև Տաշրատախ: Այս բանը, երբ լսում է արքան, բազում, զորքով շարժվելով գնում, պահում է Աջոթի ու Տաշիրի կողմերի ճանապարհների կիրճերն ու նեղ տեղերը՝ նրան թույլ չտալով ոտքի ճանապարհով անցնելու: Այդ բանը տեսնելով և գաղտնի շրջանցելով լեռան արևմտյան կողմից՝ Յուսուֆը բարձր լեռան ցածր տեղերով ընկնում է Շիրակ գավառի այս կողմը ու, այնտեղ գիշերելով, շտապ հասնում է Դվին բաղաթ: Արքան, երբ հետագայում իմանում է դեպի լեռան արևմտյան կողմը Յուսուֆի գնալու մասին, թեպետև հետամտում է նրան, սակայն, չկարողանալով հասնել, զորքը հավաքում է Արուճ բաղաթագլուխում՝ Արագած լեռան ծոցերում: Ուսուկյան Յուսուֆը, երբ իմացավ արքայի մոտ լինելը իրեն, ատենադպիրներից ուղարկում է մի պատուական մարդու՝ ազգությանը ասորի ու հավատով քրիստոնյա, և միշտ սիրավոր, հաճելով, դյուրին պատգամով ու շատ պատվասեր նախախնամությամբ կնքված դաշինքով ազդում է արքայի սրտի վրա: Նա ողջ ավելի ու որոշ տրոհում ու վտարում է նրա մտքի, իսկ արքունի տուրքն էլ թողնում է նրա կամքին ու կարողությանը, միայն թե նա իր հետ կնքի խաղաղության հարթ ու հավասար դաշինք: Ապա, լսելով բարեկարգ պատգամի այդպիսի բարի լուրը, անտրոջով իր կամքով ու հրաժեշտի հրաման տալով՝ նա հաճելի խոսքերի փոխարեն ատենադպիրին պատասխանում է սիրո, ողջ արգասիքով և նույն պայմանով: Հետո նրանք երդմնագիր են կնքում և տալիս միմյանց» (Յովհաննես Դրասխանասկերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 39):

«Աբուսաճի որդին (Սաջանների Եսիրության Եսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջին – Մ.Ֆ.), որ մի դաժան, չար ու խստասիրտ մարդ էր, ոտնձգություն արեց Հայոց աշխարհի նկատմամբ ու կամեցավ հարկ առնել Սմբատ թագավորից: Սմբատը, սակայն, չկամեցավ հարկ վճարել և ասաց. «Դու ավելի լավը չես, քան Ալին, թեպետև նեղությանը սպանեցիր նրան, ու ես քեզ հարկ չեմ տա»: Եվ ապա Աբուսաճի որդին հավաքեց Պարսից բոլոր զորքերը և եկավ Հայոց աշխարհ: Իր հեղթին Սմբատը հավաքեց Հայոց բանակը և գնաց նրան ընդառաջ: Ծակատասարտոր բռնկվեց Փնա դաշտում: Մարտը երկարեց, սակայն հաղթեց Սմբատը պարսիկների բանակին, նրանցից շատերին սպանեցին, մյուսներին էլ հալածելով փախուստի մատնեցին: Եվ ահա Աբուսաճի որդին Պարսկաստան վերադարձավ մեծագույն ամոթով ու այս ժամանակից ինչքան անցնում էր, այնքան ավելի էր փքվում Յուսուֆ իբն Աբուսաջը... Սմբատ թագավորի օրերում Հայք եկավ Յուսուֆ ուսուկյանը և իր ասորի բարտաղարի միջնորդությամբ սեր եղավ Սմբատի և Յուսուֆի մեջ: Վերջինս բազում ընծաներ և թագ ուղարկեց Սմբատին և Հայոց հայրապետ Յովհաննեսին էլ առատ պարգևներ տվեց ըստ արժանիքի, որ առավել ուրախացավ արքան իր այնքան պարգևների վրա» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Այս բանը լսելով՝ Յուսուֆը (Սաջանների Եսիրության Եսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջին – Մ.Ֆ.) ելնում, գալիս է Պարտավ, այնտեղից էլ գաղտնաձաժուկ անցնում է Տիրիս և գալիս Տաշիր: Այդ իմանալով՝ Սմբատը մեծ զորքով պահում է նրա ճանապարհը, բայց նա գողաբար բարձր լեռների վրայով գնում անցնում է Շիրակ և այնտեղից չկում է դեպի Դվին, իսկ Սմբատը սաստիկ զորությամբ հասնում է նրա հետևից: Այդ ժամանակ Յուսուֆը սարապիսար հաշտություն է խնդրում, բազմաթիվ ընծաներով նորից զարդեցրելով պատվում է Սմբատին և թողնում ու գնում է Պարսկաստան» (Ստեփանոս Տարունցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Սմբատը բռնեց տաճիկների տուլթանին (Սաջանների Եսիրության Եսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջին – Մ.Ֆ.) և հրամայեց բոլոր տաճիկներին, ինչպես կանանց, պահել հյուսեր» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

²⁴⁹¹ Այս մասին տեղեկացնում է իբն ալ-Ասիրը:

²⁴⁹² «Հագարացիները գրավեցին Դեմետրիաս բաղաթը Բելլադա բանակաթեմում» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 16):

²⁴⁹³ «Երբ զինվորներն զբաղված էին այդ եկեղեցիների կառուցման աշխատանքներով, աֆրիկացիները գրավեցին Սիկիլիայի Տավրոմենիոնը և հռոմեացիների մեծ կոտորած եղավ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 18):

«Նա (Աղյաթյանների Էմիրության Էմիր Աբու-Իսահակ Իբրահիմը (875-902) – Մ.Ֆ.) ելավ Սուսայից Ռաբիա Բ ամսի 16-ին և կանգ առավ Նուբայում: Նա մարդկանց ձերեր ու գեթե տվեց, ինչպես նաև հրամայեց աշխատավարձ բաժանել: Նա ամեն մի հեծյալի 20 դիմար տվեց, իսկ հետևակայինի՝ 10: Նա ելավ Նուբայից դեպի Տրապիսան ու այնտեղ մնաց 17 օր՝ աշխատավարձ բաժանելով նրանց, ովքեր իր հետ էին: Դրանից հետո նա հեռացավ և Ռեքեբ ամսի 28-ին մտավ Պալեոսո, որից հետո հրամայեց դառն անել: Նա մնաց Սիցիլիայում 14 օր՝ աշխատավարձ բաժանելով և տեղացիներին, և նրանց, ովքեր իր հետ արշավի էին եկել: Շաբան ամսի 7-ին նա կանգ առավ Տավրոմենիայի մոտ և պաշարեց այն: Նրա ու քաղաքի բնակչության միջև թեժ մարտ եղավ, այնպես որ երկու կողմից էլ շատ վիրավորներ եղան: Մահմեդականներն արդեն նահանջում էին, երբ Ղուրան կարդացողը կարդաց. «Ահա այս երկու վիճողները, որոնք վիճում են իրենց աստծու շուրջ»: Այդ ժամանակ զորքից ամենաբազմերն ու հմուտները վճռական հարձակում գործեցին և անհավատները դիմեցին փախուստի: Մահմեդականները նրանց հսկայական բանակություն կոտորեցին և նրանց հետ առաջացան մինչև լեռների գագաթներն ու հարթավայրերի խորքերը: Իբրահիմն ու իր հետ եղողները մտան Տավրոմենիա՝ սպանելով ու գերեզմարելով: Այդ ժամանակ նա իր թոռ Չիյադ-Ալլահին (Աղյաթյանների Էմիրության ապագա Էմիր Աբու-Մուդար Չիյադ-Ալլահին – Մ.Ֆ.) Աբու-Աբբասի (Աղյաթյանների Էմիրության Էմիր Աբու-Աբբաս Աբդալահի (902-903) – Մ.Ֆ.) որդուն, ուղարկեց Սիկուս մարոցի ուղղությամբ, իսկ իր որդի Աբու-Աղաբին էլ գործով ուղղեց դեպի Դեմոն: Վերջինս գտավ, որ սրա բնակիչներն արդեն փախել են և նա վերցրեց այն ամենը, ինչ գտավ այնտեղ: Նա իր մյուս որդի Աբու-Խուջարին ուղարկեց Ռամետա: Այստեղի բնակչությունը ամեն խնդրեց և համաձայնեց գլխահարկ վճարել: Նա Սաուդ ալ-Ջավալիին ուղարկեց Լիյաջ և նրանք առաջարկեցին ողջ բնակչությանն իսլամ ընդունել կամ գլխահարկ վճարել, սակայն նա համաձայնություն չտվեց, մինչև որ բնակչությունը չիքավ ամրոցներից: Նա ավերեց ամրոցները և դրանց քարերը ծովը լցրեց: Դրանից հետո ևս գործով ուղղություն ընձեռեց դեպի Սեսսիևա և մնաց այնտեղ երկու օր, որից հետո Ռամադան ամսի 26-ին իր մարդկանց հրամայեց անցնել Կալաբրիա» (Նուվեյրի «Պատմություն»):

«Հիջրի 289 թվականին նա (Աղյաթյանների Էմիրության Էմիր Աբու-Իսահակ Իբրահիմը – Մ.Ֆ.) նավատորմով եկավ Սիցիլիա, ուղղվեց դեպի Յ.թ.թինու բաղաբ և տիրեց նրան Ռեքեբ ամսի վերջին: Նա արդարացիություն էր դրսևորում և լավ էր վերաբերվում հպատակներին: Դրանից հետո նա մեկնեց դեպի Տավրոմենիա: Սրա բնակչությունը պատրաստվում էր նրա դեմ ճակատամարտի: Երբ նա մոտեցավ, նրանք ելան ու մարտնչեցին նրա դեմ:... Եվ նա հարձակվեց ու նրա հետ ամուր հավաքած տեր մարդիկ կային: Եվ ահա անհավատները դիմեցին փախուստի, իսկ մահմեդականները սպանում էին նրանց, ինչքան ուզում էին, որից հետո ուժով մտան քաղաք: Այնտեղ գտնվող հույների մի մասը նստեց նավերը և դրանցով հեռացավ, իսկ մյուս մասն էլ սկսեց ապաստան որոնել միջնաբերդում: Մահմեդականները շրջապատեցին նրանց ու մարտնչեցին նրանց դեմ՝ ուժով ստիպելով ներքև իջնել, վերցնելով նրանց գույքը և գերեզմարելով երեխաներին: Դա Շաբան ամսի 22-ին էր: Եվ ահա Իբրահիմը հրամայեց սպանել ռազմիկներին, իսկ կանանց, երեխաներին և ավարն էլ վաճառեց: Երբ Տավրոմենիայի գրավում մասի լուրը հասավ հույները արթալին (Բուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ին – Մ.Ֆ.), այն ուժեղ ազդեց նրա վրա: 7 օրվա ընթացքում նա թագ չէր կրում և ատում էր, որ վշտահարին դա վայել չէ: Դրանից հետո հույները շարժվեցին և որոշեցին ելնել, որպեսզի պաշտպանեն Սիցիլիան մահմեդականներից: Նրանց լուր էր հասել, որ Իբրահիմը պատրաստվում էր ելնել Կոստանդնուպոլսի դեմ: Արթալն այստեղ մեծ գործ թողեց և մեծաթիվ ջոկատ ուղարկեց Սիցիլիա: Ինչ վերաբերվում է Էմիր Իբրահիմին, ապա սա Տավրոմենիայի գրավումից հետո իր ջոկատներն ուղարկեց Սիցիլիայի քաղաքներ, որոնք գտնվում էին հույների ձեռքին: Նա մի ջոկատ ուղարկեց դեպի Սիկուզ, մեկ այլ ջոկատ էլ՝ Դեմոն: Նրանք հայտնաբերեցին, որ սրանց բնակչությունն արդեն հեռացել է և վերցրին այն ամենը, ինչ այնտեղ մնացել էր: Նա մի ջոկատ ուղարկեց Ռամետա, մեկ այլ ջոկատ էլ ալ-Յաջ: Սրանց բնակչությունը հնազանդվեց գլխահարկ վճարելու պայմանով, սակայն նա չհամաձայնեց դրան և այլ բան նրանցից չէր ընդունում, բացի ամրոցների հանձնումը: Նրանք կատարեցին այդ պահանջը և նա ավերեց դրանք, որից հետո ուղղվեց դեպի Կոսենցա» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Իբրահիմ իբն Ահմեդը (Աղյաթյանների Էմիրության Էմիր Աբու-Իսահակ Իբրահիմը – Մ.Ֆ.) կոչ արեց մարդկանց սրբազան պատերազմի ելնել ու ելավ Սուսա քաղաքից զորքի հետ՝ ճամբարելով Բուսա քաղաքի մոտ Ջումադա Ա ամսի 1-ին, երկուշաբթի օրը: Նա Սիցիլիա ժամանեց Ռեքեբ ամսի 3-ին, որից հետո մոտեցավ Տավրոմենիային և վերցրեց այն Շաբան ամսի 21-ին, կիրակի օրը» (Կալ խադիկ «Պատմություն»):

«Գլխավոր Էմիրը (Աղյաթյանների Էմիրության Նախկին Էմիր Աբու-Իսահակ Իբրահիմը – Մ.Ֆ.) եկավ Աֆրիկայից, մայիս ամսին զորք հավաքեց սիցիլիացիներից ու աֆրիկացիներին և օգոստոս ամսի 1-ին գրավեց Տավրոմենիոնը» («Բեմբրիջյան ժամանակագրություն»):

²⁴⁹⁴ «Կայսրը (Բուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.) այնուհետև սխուրի դոմեստիկոս, մագիստրոս Կատակոլոնին ուղարկեց, որը, գալով Թեոդոսուպոլսի ամրոցը, ավարի առավ նրա շրջակայքը, ապա նաև, Նույն ձևով ավերելով Ֆասիան երկիրը և նրա ամրոցները, վերադարձավ՝ ապրանքներն անձ վնաս հասցնելով» (Կոնստանդին Շիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 45):

²⁴⁹⁵ «Այն ժամանակներում Հայոց Սմբատ թագավորը արշավեց Ապահունյաց աշխարհի վրա, բանգի Աբդուհանի (Կայսիկների Էմիրության Էմիր Աբու ալ-Համիդի (884-898) – Մ.Ֆ.) որդիները (Կայսիկների Էմիրության համիդյան Էմիրներ Աբու-Սևադան (898-936), ինչպես նաև համիդյան, հետո միանձնյա Էմիրներ Աբու-Ասվադը (898 - մոտ 940՝ Բերկիրում, մոտ 940 - ուղ. 952), Աբու-Սալիմը (898-952՝ Սերմադույում, 952-953) – Մ.Ֆ.), որ կայսիկներ են անվանվում, ապստամբել էին թագավորի իշխանության դեմ և հրաժարվել, ինչպես օրենքն էր, հարկեր ու զինվորներ տալուց: Գրեթե բոլոր Հայոց, Կրաց և Աղվանից իշխանները Հայոց զորքի հետ եկել էին Ապահունյաց աշխարհի վրա: Նրանց հետ էր նաև Վասպուրականի մեծ իշխան Աշոտը՝ Դերենիկի որդին, իսկ նրա հետ նաև՝ Սոկաց Գրիգոր իշխանն ու Անձնացյաց զորքը, որովհետև Սոկաց և Անձնացյաց իշխանները հպատակվում էին Վասպուրականի իշխանությանը: Հայոց զորքն անցավ և բանակեց Մանավազյան նահանգի Օշական դաշտում, իսկ կայսիկն էլ, որ տիրում էր Ապահունյաց աշխարհին, հավաքեց իր զորքը: Նրա հետ էին նաև Պարսկաստանի քաղաքաբնակները և ասպատակները, որոնք հարձակումներ էին գործում հույների վրա: Կայսիկը գրեց Սմբատ թագավորին, խնդրեց խաղաղության և խոստացավ, թե ինչ կամենա, իսկույն կլինի: Հայտնին այսպես էր, իսկ ծածուկը՝ ինչպես որ պարզվեց: Թագավորը հանձն առավ խաղաղությունը, իսկ կայսիկները և ովքեր նրանց հետ էին, ինչպես նաև պարսից զորքը, գաղտնի պատրաստվեցին մարտի ու անձապարեցին, հասան Հայոց զորքի դիմացը: Մինչ սրանք մտնում էին անհոգ ու ապաիով, նրանք մարտաշարքեր կազմեցին և պատրաստվեցին մարտի, իսկ թագավորը, որը անհոգ էր, փոխադր, ելավ և փախավ բանակից երկար տարածության վրա: Այդ ժամանակ Աշոտ իշխանը, Սոկաց տերը և Անձնացյաց զորքը ավելի բազմաթիվ արիացան և մնացին, հանգիստ զինավառվեցին ու ժայռի պես կանգնեցին իբրև մի մարդ: Հանդուգն դիմադրությամբ և խուռն հարձակմամբ նրանք հարվածեցին ճակատից, ուր՝ աջակողմյան թևում, կոշկում էին այլազգի բազմեր: Եվ ահա նրանք ցրվեցին զորագունդն ու պարտության մատնեցին ախույաններին: Նրանք մի ակնթարթում հետ դարձրին զորքը և, հետապնդելով փախստականներին, սուր գործի դրեցին ու շատ-շատների գլուխներ գետին, իսկ մնացյալները փախուստով ընկան Մանավազյան քաղաքը: Ապա՝ գույժ հասավ թագավորի հետևից, հետ դարձան, եկան ու պաշարեցին քաղաքը, իսկ ովքեր փակված էին քաղաքում, աղոթներ և պաղատանքներ հղեցին մեծ իշխան Աշոտին, որպեսզի հաշտեցնի իրենց: Բարենտությամբ լցված Աշոտը հոգ տարավ և թագավորի հետ խոսեց խաղաղության մասին: Սմբատը անսաց և ընդունեց հայցածը՝ առնելով հարկ և պատանդներ, ինչպես նաև երկրավ բերոր Հաղացովում: Այս բերոր մանավազեցին խլել էր բերկրացուց, իսկ սրանք այն զավթել էին Գինունի ազգատոհմից՝ Մեծեժ Գևուռու զարմից, Վասպուրականի բաժնից, բանգի Բերկիրին եղել էր նաև Վասպուրականի մասը: Եվ իսկույն վերադարձրեցին բերոր բերկրացիներին, իսկ իրենք վերադարձան մեծ հաղթությամբ և անչափ խնդությամբ: Այս կատարվեց Հայոց 351 թվականին՝ Հայոց կաթողիկոս Դովհանեսի հայրապետության չորրորդ տարում» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 28):

«Այս ժամանակ Հայոց թագավոր Սմբատը եկավ, հասավ Ապահունիք գավառ և գլխահարկ պահանջեց Կայսիկ կոչված ցեղից, բայց նրանք ընդդիմացան և պատերազմելու ցանկություն ցույց տվեցին: Այնժամ Սմբատ թագավորը օգնության կանչեց Աշոտ իշխանին, որը, իջնելով արյան հարազատությունն ու սերը, եկավ հասավ մեծ փութով: Պատերազմը սաստկանալիս, սակայն, Սմբատն իր զորքով հանդերձ ի փախուստ դարձավ այլազգիների առջևից, սակայն այստեղ սակավաթիվ զորքով մեջ ընկավ Վասպուրականի իշխան Աշոտը և բարձրալի մեծ օգնությամբ պարտության մատնեց թշնամիներին, որից հետո վերադարձավ ու զնաց Նախճավան քաղաք, որը դրված էր իր իշխանության տակ» (Անանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3):

«Հայոց 351 թվականին եղավ Ուշայի կռիվը» (Դովհանես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

²⁴⁹⁶ «Զիջ օրեր անց Սյունյաց մեծ իշխանը ևս գործում է սրա նման, նա ևս գնում է Աֆշինի (Մաջանների Էմիրության իմամադիր Էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինի – Մ.Ֆ.) մոտ, որի մոտից նա ևս նրա նման վերադառնում է ոչ դատարկաձեռն: Այնուհետև, սակայն, զոջավով արբայի հետ ինձեցած միաբանությունը պատակովելու համար, նա ողորմագին աղերսում է բանի տեր չգնել իր հանցանքը և չգրվել իրեն հայրական սիրո առաջին իսկամբից: Եվ ահա Սմբատ արքան, առաջին այցելությամբ, մեջ անջրպետ չգցելով, հոգ է տանում գրկալի սիրով իր մոտ բերել նրան՝ մեծապատիվ պերճությամբ շքեղացնելով իբրև սիրելի որդու» (Դովհանես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 34):

«Երբ եկավ մյուս տարին, Սյունյաց Աշոտ իշխանը դուրս եկավ Հայոց թագավորի հնազանդությունից, դադարեցրեց հարկատվությունը թագավորին և ձեռնարկեց հարկերն ու տուրքը Պարսից բռնավորին (Սաջանների էփրոյության հիմնադիր էփր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջ ալ-Աֆշինին – Մ.Ֆ.) հատուցելու գործը: Նա հավաքեց իր զորքը 10.000 զորավոր տղամարդկանց կազմով ու եկավ, մտավ Վայոց ձորի ամրոցները: Այնժամ թագավորը փութով մեկը մյուսի հետևից սուրիանդակներ ուղարկեց Աշոտ իշխանի մոտ, որպեսզի անհապաղ, արագությամբ հասնի իր մոտ: Եվ գրեց այն ժամանակ սի թղթում, հիշեցրեց Աշոտի կատարածը Ապահունյաց գործի դեմ մղած պատերազմում հաղթելու համար և նրա փառավոր անուն հանելով՝ ստելով. «Այս գործը նույնպես խաղաղությամբ կամ պատերազմով գլուխ կգա, եթե միայն դու հեռու մնաս հապաղելուց»: Եվ խոստացավ տալ նրան քաղաքներ, գավառներ, գյուղեր և ագարակներ, քանզի Նախճավան ոստանը նույնպես տվել էր նրան ի տիրություն՝ մանավազեցի կայսրիկին հաղթելու համար: Ինքը՝ թագավորը, հավաքեց մեծ զորք, ավելի քան 25.000 հոգի ու եկավ անցավ Երասխ գետից անդին՝ բանակելով այնտեղ, իսկ Վասպուրականի իշխանը նրա հետևից իսկույն եկավ ժամադրված տեղը, ինչի համար հույժ ուրախացավ թագավորը, քանզի ազատվեց Սյունյաց իշխանի հանդեպ ունեցած երկյուղից: Այգաբացին նրանք անցան Երասխ գետից այն կողմ՝ Շարուր դաշտը, և բանակեցին գետեզերքին: Աշոտ իշխանը գրեց Սյունյաց Աշոտ իշխանին և ապստամբելը համարեց անօգուտ, համոզեց երկուսին և գլուխ բերեց հաշտություն նրանց միջև, մինչև որ եկավ Սյունյաց իշխանի եղբայր Սահակը՝ իր հետ բերելով հարկերը: Ապա՝ վերադարձավ մեծ պարզվելով ու անչափ խնդությամբ» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 28):

²⁴⁹⁷ «Այդ տարի Ջուհադա Բ ամսի 4-ին այլ-Կասիմ իբն Միմային հանձնարարվեց ամառային արշավանք իրականացնել միջագետքյան սահմանային շրջանից ու դրա համար նրան բաց թողնվեց 32.000 դինար: Ջուհադա Բ ամսի 10-ին Աբու-Աշարը եկավ իր Տարսուն շրջանը ու նրա հետ նաև շատ կամավորականներ եկան, որպեսզի հարձակում գործեն: Նրա հետ էին նաև ալ-Մուբաֆֆին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբաֆֆին (902-908) – Մ.Ֆ.) նվերները հունական արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ին – Մ.Ֆ.): Այդ տարի հունական արքայից 2 դեսպաններ եկան, որոնցից մեկը ներքինի էր, իսկ մյուսը՝ իսկական տղամարդ: Նրանք խնդրանք էին բերել փրկագներու մահմեդականների ձեռքում գնվող գերիներին ու նրանց հետ էին նաև նվերներ հունական արքայից, ինչպես նաև մահմեդական գերիներ, որոնց նա ուղարկել էր ալ-Մուբաֆֆինին: Նա համաձայնություն ստացավ այն բանին, ինչ խնդրում էր, և դեսպաններին թանկարժեք հանդերձներ նվիրեցին» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

²⁴⁹⁸ «Հազարացիները գրավեցին նաև Լեմսուրը և բազում ժողովուրդ գերեվարեցին» (Թեովանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 18):

²⁴⁹⁹ «Այդ Ապրիլից (Կրետեի էփրոյության էփր Օմար իբն Շուաբ Աբու Խալիֆ – Մ.Ֆ.) Սայապես (Կրետեի էփրոյության էփր Սայիդ իբն Օմար (841-880) – Մ.Ֆ.) անունով մի որդի ունեցավ, որն էլ Բաբդել անունով տղա ունեցավ: Սա երջանկալիշատակ կայսր Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Ֆ.) օրոք ափ իջավ Պելոպոնեսում և դա ստիպված եղավ անել, քանզի նրա նավը փոթորկից ափ նետվեց: Արդյունքում տեղի ստորառեզոս Կոնստանտին Տեսաարակոնտապեցիսի կողմից նա պարտության մատնվեց» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 2):

²⁵⁰⁰ «Այդ տարի Շաբան ամսին լուր եկավ, որ հունական կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.) 10 խաչագնդեր է ուղարկել Սահմանային գոտում, իսկ դրանցում կային 100.000 հոգի: Նրանց մեծ քանակություն ուղղվեց դեպի ալ-Հադաս և նրանք հարձակվեցին ու գերեցին այն մահմեդականներին, որոնց կարողացան բռնել, ինչպես նաև այրեցին բնակավայրեր» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Լուր եկավ նաև Սահմանային շրջանից, որ հունական կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.) 10 խաչագնդեր է ուղարկել, իսկ դրանցում կային 100.000 հոգի: Հույները թալանում էին, անակնկալ հարձակումներ գործում և այրում» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Այդ տարի հունական արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.) 10 խաչագնդեր ուղարկեց Սահմանային գոտի և դրանցից յուրաքանչյուրում 100.000 հոգի կար: Նրանք հասան ալ-Հադաս, թալանեցին ու սպանեցին ում կարողացան, այրեցին ու վերադարձան» (Սիբու իբն ալ-Ջուհի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

Իբն ալ-Ասիիրը իր «Լիակատար պատմություն աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասինը:

²⁵⁰¹ «Այդ տարի Ռամադան ամսի վերջին, ինչպես ասում են, Տարսունից եկավ Աբու-Մադանի նամակը այն լուրով, որ Աստված հաղթանակ է տվել ալ-Չարաֆա անունով առաջնորդին իր հարձակման ժամանակ, որը նա իրականացրեց է հույների Անթալիա քաղաքի ուղղությամբ, մի քաղաք, որը, ինչպես պնդում էին, հավասար էր Կոստանդնուպոլսին: Այդ քաղաքը ծովի ափին էր: Ալ-Չարաֆայի նամակում ասվում էր, որ նա գրավել է այն ուժով, սպանել, ինչպես ասում են, 5.000 հոգու, գերել նույն բանակություն և գերությունից էլ ազատել 4.000 մահմեդական: Նա հույներից գրավել էր 60 նավ և դրանցով տարել այն, ինչ գավթել էր արծաթից, ոսկուց, ապրանքներից ու ստրուկներից: Նա այդ արշավանքին մասնակցած ամեն մարդու համար փայաբաժին էր սահմանել և դա 1.000-ական դինար կազմեց: Մահմեդականներն ուրախացան այդ լուրից» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Եկավ Աբու-Մադանի նամակը այն լուրով, որ ինքը լուր ունի, որ ալ-Չարաֆա անունով գույամը ուժով մտել է ծովափին գտնվող Անթալիա, հույներից սպանել է 5.000 հոգու, գերել նույն բանակություն և գերությունից էլ ազատել 4.000 մահմեդական: Նա հույներից գրավել էր 60 նավ և դրանցով տարել այն, ինչ գավթել էր արծաթից, ոսկուց, ապրանքներից ու գույքից: Այդ արշավանքին մասնակցած ամեն մարդու բաժին հասավ 1.000-ական դինար: Մահմեդականներն ուրախացան այդ լուրից» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Այդ տարի Տարսունից հույների վրա արշավանք իրականացրեց ալ-Չարաֆայի գույամը և հասավ Անտիոքին, որը Կոստանդնուպոլսի մոտ է: Նա պաշարեց այն, ամարեց նրա հետ և սրի ուժով գրավեց՝ սպանելով այնտեղ 15.000 հոգու և գերելով կրկնակի ավել: Նա մահմեդական գերիներից ազատեց 4.000 հոգու: Նա այնտեղ ծովափին 60 նավեր գտավ և դրանց վրա բարձեց խլված ավարը՝ ոսկին, արծաթը, ապրանքները և ստրուկներին: Հեծյալի փայաբաժինը կազմեց 1.000 դինար» (Սիբու իբն ալ-Ջուհի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի ալ-Չարաֆայի գույամը Տարսունից գնաց հույների վրա և հասավ Անթալիային, որը Կոստանդնուպոլսի մոտ է: Նա պաշարեց այն և գրավեց գրոհով: Նա սպանեց մոտ 5.000 հոգու, գերի վերցրեց նույնպես էլ բանակություն և ազատեց մահմեդական գերիներին: Նա տիրեց հարստությունների այն բանակի, որ հնարավոր չէր հաշվել, այնպես որ ամեն մի հեծյալի փայաբաժինը հասավ 1.000 դինար» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

Իբն ալ-Ասիիրը իր «Լիակատար պատմություն աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Հալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև աս-Սուլիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁵⁰² «Տրիպոլսեցին այստեղ հանդիպեց թշնամիներին, բայց մոտենալ անգամ չհամարձակվեց նրանց նավատորմիդին, որից հետո ինքնաբերաբար շրջվեց և գալով Թեսաղոնիկե, գրավեց այն, գերի վերցրեց «Կացիակիոս» մականվանակալ նրա զորավարին, կոտորեց և բազում արյունահեղություն կատարեց» (Թեովանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 20):

«Հիջրի 203 թվականի Ռաբիա Բ ամսին հույների երկրում գրավվեց Սելևկիա քաղաքը (Սկասի և ունեցվում Սալունիկեն – Մ.Ֆ.), որից հետո արաբները գերիներով Եգիպտոս վերադարձան» (Եվստաթիոս Ալեքսանդրիացի «Թանկարժեք բարերի շարան»):

«Հիջրի 290 թվականի Ռաբիա Բ ամսին հունական երկրում գրավվեց Սելևկիա քաղաքը» (ալ-Ալիի «Պատմություն»):

Ալ-Մաթին իր «Պատմություն»-ում հիմնական գծերով կրկնում է Եվստաթիոս Ալեքսանդրիացու հաղորդումը:

Այս մասին մանրամասներ պատմում է Յովհան Կամենացին:

²⁵⁰³ «Այդ ժամանակներում եգեթացիների Կոստանդին թագավորը (Աբխազական թագավորության արքա Կոնստանդինը (898-916) – Մ.Ֆ.), տարվելով այլանդակ ու դժմի բարքով և աչքերը ոչ թե դեպի ճշմարտությանը, այլ դեպի չար խորհուրդները բարձրացնելով, գործ է գումարում և շարժվում, գնում է հյուսիսային կողմերը՝ Կովկասյան լեռների ծոծորները, միաժամանակ՝ նաև գուգարացիների աշխարհի ու այն ցեղերի վրա, որոնք բնակվել էին Ալանաց դռան մոտ, որպեսզի նրանց նվաճի ու գցի իր ձեռքի տակ: Եվ, բանի որ այդ ցեղերը հնազանդվել ու նվաճվել էին Սևրատ արքայի ձեռքով, Կրաց Ատրներստե թագավորը շուտափույթ նամակ է գրում եգեթացիների թագավորին, որը իր փեսան էր, որպեսզի նա իր սրտից ցրի, հեռացնի, կորցնի դատարկ, սին, ապիրատ ու սնտի խորհուրդը և մոլեգին մտքով չհակառակվի ոչ վեհագույններին և ոչ էլ իրեն: Արդյունքում, սակայն, երբ նրա ականջները փակվեցին, նա հեռացավ հոսքերն ունկնդրելուց ու չբերվեց իմաստուն խորհրդի, Սևրատ արքան, իր հետ վերցնելով նաև Կրաց թագավորին և մեծ զորքով հախտել հարձակվելով, միասին գործով ընդառաջ գնացի Կոստանդինին: Վերջին, երբ տեսավ, որ չի կարող նրանց դեմ կանգնել, հետ դառնալով թաթնվում է ապահով վայրերում՝ նրանցից խնդրելով հաշտություն: Այդ ժամանակ արքան իր աներ Ատրներստեին և իր նախարարներից մի քանիսին ուղարկում է նրա հետ խոսելու խաղաղության մասին և, երբ նրանք միմյանց դեմ դուրս եկան ու զբաղվեցին ինչ-որ բանով, Ատրներստեի հրամանով արքայի նախարարները հանկարծակի բռնեցին եգեթացիների թագավորին

ու բերեցին նրա առաջ իբրև այծի մի ուլ, որը, մինչ այդ առյուծի նման բնից դուրս գալով, ձգտում էր ցրել ու կոտորել ազգերին: Դրանից հետո Սմբատ արքան, Վուրի աշխարհում գրավելով բազում ամրոցներ, այդ կողմերում կուսակալներ կարգելով ու վերցնելով Կոստանդին եգերացուն, բերում է իր հետ ու երկաթյա շղթաներով բանտ գցում Անի ամրոցում: Միաժամանակ նա այդ անում է ոչ թե բանափրկելով, այլ, կրկին և մեծարելով, ավելացնում է նրան անհրաժեշտ հանդերձանքն ու ապրուստի միջոցները՝ ըստ իր բարեխիտ կամեի: Եվ նրան այդպես միայնակ չորս ամիս պահում է փակի տակ, սակայն հետո, երբ նա տեսավ եգերացիների երկպառակությունը, որոնք շեշտակիորեն անջատվելով, պատրաստվել էին Կոստանդինից ավելի զորեղ մեկ ուրիշին կարգել իրենց թագավոր և երբ դա ստույգ կերպով իմացավ այդ, այնուհանդերձ չէր վախճում նրան շտապ արձակել ու նշանակել իր տերության թագավոր: Բանն այն էր, որ նախ Սմբատ արքան փեսա էր դարձել Վրաց թագավորին ու դրանով նրան էր շողորդթում և հետո, որպեսզի, թերևս որպես իր սանը, նա այնուհետև գտնվեր ինսպանդության մեջ և իրեն երախտահատույց լիներ: Եվ ապա նա Կոստանդին հազցնում է թագավորական գեեստներ, նրա գլխին դնում մարգարիտներով ընդելուզված ոսկյա խույր, մեջքին կապում է ակնանակոռ ոսկյա գոտի, նրա ուղևորության կարիքների համար պատրաստում է գեղեցիկ այլ իրեր և, նրան զորք տալով, ուղարկում է իր աշխարհը: Եվ, երբ նա գնաց ու հաստատվեց որպես միապետ, իշխեց իր սեփական տերության վրա, որից հետո Սմբատ արքայի նկատմամբ դրսևորեց ինսպանդություն, մտերմություն ու համախոհություն՝ նրա կողմից իր հանդեպ ցուցաբերած հայրական հոգատարության համար նրան համարելով իրեն հաճելի ու բաղձալի մի անձնավորություն» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 41):

«Սմբատը կալանավորում է եգերացիների Կոստանդին թագավորին (Արխագական թագավորության արքա Կոստանդին - Մ.Ֆ.) և պահում իր ձեռքի տակ նվաճված» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Շփոթ և աղմուկ է ընկնում Սմբատ թագավորի ու եգերաց թագավոր Կոստանդինի (Արխագական թագավորության արքա Կոստանդին - Մ.Ֆ.) միջև, բայց հետո Ներսեհ իշխանի միջնորդությամբ նրանք հաշտվում են: Կոստանդինն բռնելուց և կապելուց հետո Սմբատ թագավորը, նրան թագազակելով, ուղարկում է իր աշխարհը: Վրաց թագավորը, սակայն, հավետ չարացավ Կոստանդինի արձակման պատճառով» (Շապուռի Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Սմբատ Նվաճող արքան բռնեց նաև վրաց արքա Դեմետրեին (հեղինակը սխալվում է, բանի որ բնարկվող ժամանակաշրջանում Արխագական թագավորության արքան էր Կոստանդին III-ը - Մ.Ֆ.) և հրամայեց շատ վրացիների ձեռքեր այրել, որի պատճառով նրանք սկսեցին «աբխազ» կոչվել» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Այդ ժամանակ ելավ աբխազաց թագավոր Կոստանդինը (Արխագական թագավորության արքա Կոստանդինը - Մ.Ֆ.) և գրավեց Զարթին: Նրան թշնամացավ Հայոց արքա Սմբատ Տիեզերակալը, արշավեց մեծ զորքով և մոտեցավ Ուփլիսցիխեն, որից հետո, թամբերը դարսելով մեկը մյուսի վրա, հնարամտությամբ գրավեցին բերդը: Այսպիսով Սմբատն ու Կոստանդինը սիրահոժար ինամիացան և Սմբատը վերադարձրեց Ուփլիսցիխեն ու բովանդակ Զարթին» («Զարթիս-Տիսուկերա», «Զարթիի մատյանը»):

«Ելավ Արխագաց թագավոր Կոստանդինը (Արխագական թագավորության արքա Կոստանդինը - Մ.Ֆ.) և գրավեց Զարթին: Նրան թշնամացավ Հայոց արքա Սմբատ թագավորը, որ եկավ ու պաշարեց Ուփլիսցիխեն, ապա նրանք հաշտություն կնքեցին, և Կոստանդինն ու Սմբատը ինամիացան: Սմբատը զիջեց Ուփլիսցիխեն Կոստանդինին ու գնաց» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»): «Այս Կոստանդինը (Արխագական թագավորության արքա Կոստանդինը - Մ.Ֆ.) և Հայոց արքա Սմբատը ճակատեցին Զարթիի համար, սակայն հետո հաշտություն կնքեցին և Կոստանդինը գեղեցիկ Զարթին» (Վախուշտի Բագրատունի «Եգերի, Արխագիայի և Իմերեթիայի կյանքը»):

²⁵⁰⁴ «Այդ տարի Մուհամադ ամսին Անդրոնիկ Յուլյը հարձակվեց Մարաշի ու նրա շրջանի վրա: Արշավի ելան Մսիսի ու Տարսուսի բնակչությունը և մեծ թվով մահմեդականների հետ միասին ընկավ Աբու-Ռիջալ իբն Բեբարը: Այդ տարվա Շավալ ամսին Տարսոն ժամանեց Ռուստամ իբն Բարդան, որպես նրա, ինչպես նաև Անդրիքի սահմանային շրջանի կառավարիչ: Այդ տարի մահմեդականների ու հույների միջև փոխանակված տեղի ունեցավ 2ուլբադա ամսի 24-ին: Այդ ընթացքում փրկագնված մահմեդականների թիվը, ինչպես ասում են, 1.200 հոգի կազմեց: Դրանից հետո հույները խախտեցին պայմանավորվածությունը և հեռացան: Մահմեդականները վերադարձան հունական մնացած գերիների հետ: Եվ Աբու-Ալիի ու կադի իբն Մուբարակի կողմից որոշվեց փոխանակում իրականացնել, սակայն, այն բանից հետո, ինչ եղավ Անդրոնիկի հետ, նկատի ունեն նրա հարձակումը Մարաշի վրա և Աբու-Ռիջալի ու մյուսների սպանությունը, Աբու-Ալիից հեռացվեց պաշտոնից և կառավարիչ նշանակվեց Ռուստամը: Նա էլ հենց ղեկավարեց փոխանակումը, իսկ հույների կողմից այդ գործ ղեկավարում էր Աստանա անունով մի մարդ» (Տաբարի «Արքաների ու մարզաբների պատմություն»):

«Այդ տարի հույները հարձակվեցին Մարաշի և նրա շրջանի վրա: Արշավանքի ելավ Մսիսի ու Տարսուսի ժողովուրդը, սակայն մահմեդականների մեծ բանակություն ընկավ, այդ թվում Աբու-Ռիջալ իբն Աբու-Բեբարը: Այդ տարվա Շավալ ամսի 15-ին Տարսոն մտավ Ռուստամը, որպես նրա, ինչպես նաև Անդրիքի սահմանային շրջանի կառավարիչ: Այդ տարի մահմեդականների ու հույների միջև փոխանակված տեղի ունեցավ 2ուլբադա ամսի 24-ին: Այդ ընթացքում փրկագնված մահմեդականների թիվը, ինչպես ասում են, 1.200 հոգի կազմեց: Դրանից հետո հույները խախտեցին պայմանավորվածությունը և հեռացան: Մահմեդականները հունական մնացած գերիների հետ վերադարձան» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

Իբն ալ-Ասիիրը իր «Լիակատար պատմություն աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Դալուկը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁵⁰⁵ «Մեծ պատերազմից հետո, որը եղավ Նախքան այն դեպքերը, որոնց մասին գրեցի և որոնք տեղի ունեցան Մանավազյան Նահանգի ու Յուշու դաշտի սահմանագլխին, բաղաբների խռովարարները հավաքվեցին միևնույն վայրում և զուր տեղը ասպատակեցին երկիրը, բայց այն ժամանակ նրանք դատավճիռ ընդունեցին Վասպուրականի բաշերի սրից, ինչպես գրել եմ: Իսկույն պատերազմում ընկածների գույժը հասավ Պարսից բաղաբը և Անդրպատականի սահմանները: Եվ նրանք, ըստ իրենց օրենսդրության, ձախողակ օրենքների, արյունարբու և դաժանաբարո չարագործությունների, մանավաճ ստանալական չարությանը լցվածները, ծայրերը գցեցին բոլոր բաղաբները, խռովեցին, ըստ իրենց գազանային մոլեգնության, գայլույթով ելան իրենց որջերից, ինչպես մեղուներն են ծնվելուց հետո դիմում ու դուրս գալիս մեղվանոցներից իրենց որդիածին առաջնորդի գլխավորությամբ և գայլույթով հարձակվում մարդկային սեռի վրա, հույս ունենալով վնասել նրանց, բայց իրենց են ձգում մահվան մեջ: Այսպես պարսկական խուճանն այլևայլ տեսերից ու բաղաբներից՝ Մարսկաստանից, Պարսկաստանից, Ելամցիներից, հուճաստանից, Կրմանից, Մուկանից, Թուրքաստանից և Խորասանից հանկարծակի հասավ Ճվազ գավառը: Այրեցին, ավերեցին և հիմնիկեր կործանեցին սուրբ եկեղեցիները՝ բրիստոնյաների աղոթքի տները, սրի բաշեցին նրա միաբնակության քահանաներին, ժամատման արեցին ծերերին ու պառավներին, գերության տարան երիտասարդներին և կույսերին, ավարառությամբ վատեցին նրանց ինչքն ու ստացվածքը: Եվ երկիրն ընկավ մեծ նեղությունների մեջ ու լցվեց վատ կասկածներով: Այն ժամանակ Շամիրան բերդում ապահով նստած էր Ակեսցի տոհմի Թադևոսը, որը ճանաչվում էր որպես Շերեփի որդի: Նախապես սրան հիշեցինք այլ վայրում՝ Արձնիքի կողմերում մղված մեծ պատերազմում: Սա, ինչպես առյուծի կորյուն, նստել էր իր բնում՝ վարանումի մեջ: Նա գրեց Ամատունյաց տոհմի սուրբ եպիսկոպոսին, որը նստում էր սուրբ Թադևոս առաքյալի հանգստարանում՝ Արդողական գավառում՝ ելք գտնելու վրա հասած հրոսակներից: Նա պատասխանեց բաշալերորդ խրատով, հորդորեց մարտիրոսական պատկերի անընկալություն և, եթե այդ պատերազմում մահանա, որպես հաղթող կժառանգի խոստովանողի անուն ու կզորանա Բրիստոսի մեր աստծո խաչի զորությանը: Թադևոսն անսայթաք հավատով փութաց և առաջ անցավ, պատերազմելու համար: Նա, սակավաթիվ զորականներով, որ պահպան էին Շամիրան բերդը, ելավ ապահով տեղից և, սլանալով ինչպես արծիվը դուրի վրա, պատահեց անհուն բազմությանը Փայտակշտան գյուղում: Հենց այնտեղ էլ՝ փոքրիկ գաղիվեր տեղում, նա, ինչպես հեղեղատ, հորդալով հասավ նրանց վրա և, խրախուսվելով Բրիստոսից, մեկ ակնթարթում դաշտի երեսը լցրեց սպանվածների ու վիրավորների դիակներով, իսկ ողջ մնացածների կեսը, ով որ կարողացավ, փախավ նրա առջևից և փրկվեց: Ուրիշները աղաղակ բարձրացրին և վայնասունով փրկություն հայցեցին բաշամարտիկ ախոյան Շերեփյան Թադևոսից: Վասպուրական աշխարհի անորոշացավ, եղավ ապահով ու անհոգ և այլևս պարսկական ասպատակող հրոսակները չկրկնեցին մեր երկրի վրա իրենց հարձակումը» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 29):

«Այս լսելով՝ իմայելացող, Մարազ և Պարսից չարահամար ցեղերը ու անգույժ Անդրպատականի պատերազմող տղամարդիկ, առհասարակ շարժվեցին պատերազմելու բաշ Գագիկի՝ մեծն իշխանի, դեմ: Մոմշալով, ինչպես արյունարբու գազաններ, նրանք եկան և հասան մինչև Մալմաս բաղաբը: Երդմանք ուխտեցին միմյանց հետ՝ վրեժ առնել, բանդել և ավերել Վասպուրական երկիրը, մինչև որ գրավեն Ամյունը ու առնեն Ութմանի արյան վրեժը: Այդ ժամանակ բաշարի ու երջանիկ իշխանը Գագիկը բազում զորք գումարեց, եկավ Մարդաստան գավառը և իր եղբորը՝ Գուրգենին, առաքեց Հաղամակերտ բաղաբը: Երկուսով զինավառվեցին ընդդեմ նրանց և պահեցին ճանապարհների նեղ տեղերը, հուսալով, որ թերևս աստված կօգնի իրենց՝ պատերազմը հաղթությանը պատկերելու: Գագիկ իշխանը կանխատեսորեն Ճվազ գավառի և Շամիրան կոչված բերդի վերակացու ու իր կարգել Ակեսցոց տոհմից ինչ-որ մեկին՝ հավանաբար ու բաշասիրտ մի տղամարդու, որի անունն էր Թադևոս: Սա պատերազմներում ցուցաբերել էր բազում արի արարքներ, դարձել պայծառ ու երևելի և փայլում էր Հայոց զորականների մեջ: Նա կատարել էր բարի շատ արարաբներ, զվարթությամբ և առատարտորեն օգնել էր աղքատներին, ժիր էր ու հոգածու եկեղեցիների զարդարման և շինության հանդեպ, օգնող էր որբերին ու այրիներին՝ հանգստացնող բոլոր տառապալների: Նա ինչպեղ դրել էր ոչ միայն իր գեղքի ու զինվորության, այլև

աստծո գործության վրա: Սրա մոտ հասան լրտեսները և ասացին. «Ահավասիկ, այս գիշերվա մեջ այլազգիների զորքն անթիվ բազմությամբ անցավ մեր աշխարհն»: Այդ ժամանակ Թադևոսը սակավաթիվ զորքով հետամտեց և Գերատա դաշտում հասավ Արանց: Այնինչ այլազգիները մերժեցան՝ կամենում էին սրի բերանը տալ աստծո ժողովրդի բազում խմբերի: Այնժամ քաջ տղամարդ Թադևոսը, աչքերը բարձրացրեց դեպի երկինք, օգնության կանչեց տեղ Զորհուսոսին և, ըստ գրածի, թե. «Աստված պատրաստ է գտնվում իրեն կանոնների համար», փութապես աստծո գործության օգնության հասավ Քայոց գորագնդին, որը, թեպետև հույժ նվազ էր, սակայն, սուր զործի դնելով, կոտորեց և դաշտի երեսը լցրեց ընկածների դիակներով, որոնք դիզվեցին իրար վրա: Հաստերին ձեռքակալեցին և մեծ հաղթությամբ բերեցին իշխանի առջև, իսկ մեծանուն Գագիկ իշխանն էլ բազում ու երևելի պարզևներով շքեղացրեց և նախապատվեց հաղթանակող այդ տղամարդուն՝ Թադևոսին: Այդ ժամանակ այլազգիները, տեսնելով եղածը, ասացին. «Որովհետև քչերից այս կրեցինք, ինչպե՞ս կարող ենք դիմանալ իշխանի բազմաթիվ զորքին, մանավանդ որ այնտեղ ինքը՝ իշխանն է, լինելու պատերազմի հարդարողը»: Եվ ահա այսպես ահաբեկված կրունկ դարձրեցին ու խափանվեցին Արանց չար մտադրությունները» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 4):

²⁵⁰⁶ «Երբ Մոկաց տերերը տեսան, որ Գագիկի ձեռքը բարձրացավ բոլորի վրա, ապաստանեցին իրենց ամրոցներում և հրաժարվեցին հարկեր տալուց, հույժ վախենալով մեծն Գագիկ իշխանի սպառնալիքներից: Այդ ժամանակ մեծանուն իշխանը փութապես զորք գումարեց և ծնունդ օրերին ասպատակեց Մոկաց երկիրը: Այստեղ գարմանում եմ ամեն օրինակի արժանի և մեծանուն իշխանի բազմության վրա, քանզի երկու դժվար գործ էր հաղթահարեց քաջապետ, մեկը՝ բանգի Մոկաց երկիրն ունի բարձրաբերձ լեռներ ու անտառախիտ փայլարներ, և մյուսը, որ ձյունն էր պատել, սաստիկ ցուրտ էր, և առհասարակ սառել էր ողջ երկիրը: Նա, սակայն, ելավ բարձրագագաթ լեռները և ողբի կոխան արեց դրանք ինչպես հարթ ճանապարհ, իսկ աշխարհի իշխաններն ու ազատները, ողջ բնակչությամբ հանդերձ, մագապուրծ փախան և մնացին ամրոցներում, բերդերում՝ չկարողանալով ընդդիմակայել հզորին: Գագիկն առավ երկրի ավարը և վերադարձավ Երիվարի անվանված գավառը, գրավեց այնտեղ Պաղա բերդը և Փարիուացը: Նա ամուկ նաև Առվենից ձորը, առավ այն, ինչպես նաև՝ այնտեղի ամրոցը, և տիրեց այդ գավառներին» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 4):

²⁵⁰⁷ «/1/ Տերը Դերենիկին տվեց մեկ այլ որդի, որին անվանեց իր հորեղբոր անունով՝ Գուրգեն: Սա աստծո օգնությամբ ցույց տվեց բազում արի գործեր և Արա հանդես կատարվեց Դավթի սաղմոսների հոգեշունչ մարգարեությունը, թե. «Այն ամենը, որ պիտի անի, կհաջողվի Արան»: Սա վերստին սեփականեց իր և իրենից հետո եկածների համար Սղզանը և իր մերձակայքը՝ Տոսպ գավառից, որը Վարագա լեռան ստորոտում էր: Այն վաղուց հափշտակել էր իսրայելացիների ամենաչար ցեղը՝ Դրա համար Դերենիկի նախնիները ջանքեր թափեցին, բայց ոչ այլ օգուտ չունեցան, իսկ մեծանուն և քաջամարտիկ իշխանը ջանաց արդարացնել իր նախնիների հույսերը և հույժ խելացի հնարներով, մանավանդ խրախուսվելով աստծո օգնությունից, մեծ արիությամբ գիշերով առավ ամրոցը ու տիրեց գավառին...: /4/: Իսկ ծովեզերքի գավառում է սքանչելի և անառիկ Ամյուկ բերդը, որը երկար ժամանակ հափշտակել էին այլազգիները՝ բազում ու անհուն պատերազմներում արձակվելով մեր նախնի աստվածասեր իշխանների վրա: Այսպես տե՛ղ գրեթե հարյուր տարի, մինչև քաջն Գագիկ ժամանակները: Սրան հասավ նախնյաց վրեժը և պատրաստվեց Արանց դեմ պատերազմելու, նեղվեց Արանցից ու նեղվեց Արանց, ապա գտավ մեծ հղացում՝ գիշերով գողացավ ամրոցն ու քրախողոտղ արեց, բնաջնդեց և վերագրեց երկրից Արա բնակիչներին, իսկ խռովարարների գլխավորներին էլ բարավեժ արեց ծովի սրտի խորքերը: Այնտեղ Արանք կունենան անհայտ գերեզմաններ, մինչև որ կհնչի վերջին փողը և կլինի իրենց արարքների դատաստանը, իսկ սքանչելի Ամյուկ ամրոցը, որ երկնապիշ է և Նայոդի պարանոցը ցավեցնող, բազում ծախսերով ու մեծաթիվ արհեստավորների ձեռքով ևս հրաշակերտեց երևելի շինություններով՝ գագաթից ցած, մինչև ծովի եզրը, ծայրեծայր պարսպավորեց անմեծանալի ամրությամբ» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 1, 4):

²⁵⁰⁸ «Այս անելուց հետո Գագիկը պատերազմի ելավ նաև Ատրեստանի դեմ և բազում գավառներ գրավեց իրենց ամրոցներով հանդերձ: Ատրեստանի մատուցներում նա Կոտոմ անունով գյուղում տեսավ Աղծնիքի իշխանական տան մի ամրոց, որը սեփականել էր Չուրարիկ կոչված ցեղը: Սրանց նա իսպառ ջնջեց, կորցրեց, տապալեց ամրոցի շինությունները, Արա բարերը բարձեց նավերը և, բերելով ծովի վրայով, տվեց սուրբ Եկեղեցու շինության համար» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 9):

²⁵⁰⁹ «Քանզի Փոքր Աղբակը, Կործեից աշխարհը և Պարսկահայքը սահմանակից էին միմյանց և միշտ գծտուություններ էին առաջանում, Գուրգեն մարզպանի և Կործերի տերերի միջև, մարզպանը ելավ Արանց դեմ ու գրավեց Տամբեր և Ըռնա գավառները: Նա Ապուլափի բերդում և Կործեից Վիրի բաղաբուն մարդությունների պահպանության համար Արանակեց իր վերակացուներին» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 29):

«Գուրգենը այլազգիների ձեռքից բռնությամբ կորգեց նաև Ըռնա գավառը, որը վաղագույն ժամանակներից հափշտակել էին Արանք և ոչ ոք չի կարող հիշատակել, թե դարերից ի վեր ինչ է կատարվել այնտեղ: Դրա հետ միասին նա մեծ գործությամբ տիրեց նաև Ատրապատականի բազում այլ բաղաբներին: Այդքան սքանչելի հաղթություններով, ահա, նա հռչակավոր ու երևելի տղամարդ դարձավ Քայաստանում» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 1):

²⁵¹⁰ «Իսկ Պարսկահայքի ռամիկները՝ խառնիճադանք բազմությամբ, գաղտնազնա և անկրիս ճանապարհներով եկան ու հասան Մարդաստան գավառի Վիտահոտ ավանը, բնակիչներին սրի քաշեցին, վարեցին գերության և ավարի մատնեցին: Նրանք անցնելիս եղան նաև Ծվաշ ու Թռնակվան գավառներով և անցան Կրծնույաց գավառով: Նրանք գերեվարեցին և ավարի մատնեցին Լեկը, Աղզին, Կրծիքը և Ծախուկ գավառի ու մասը: Այս մասին տեղեկացավ Թադեոս Շերեփյանի եղբայր Շապուհը: Նա ելավ Պարսկահայքի ռամիկների դեմ և, այնտեղ ցուցաբերելով բազում արիություններ, ազատեց շատ գերիներին ու խլեց ավարը Արանցից, սակայն, սրով խոցվելով, վախճանվեց Գետիկ անունով բնակավայրում՝ հասնելով մարտիրոսական նահատակության և անձը մահվան տալով Զորհուսոսի հոտի համար: Դրանից հետո այլազգիներն անցան, գնացին և մտան Թուրք գավառ ու Շոռի: Երբ գուժկանը հասավ Քայոց մարզպան Գուրգենին, նա 1.000 հեծյալ արյեղով ելավ Արանց հեռուից, որոնք գինավառված էին, և գնաց ու հասավ Այլի գավառը: Նրա գալուստը հայտնի եղավ այլազգիների զորագնդին և ահա նրանք փախան ու գնացին ավելի հեռու: Մտնելով ապահով տեղեր՝ նրանք ցրվեցին լեռնային անհայտ թաքստոցներում» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 29):

²⁵¹¹ «Այդ տարի Շավալ ասիին Բաղդադ լուր եկավ այն մասին, որ հույները հարձակվել են Կուռնի վրա և Արա բնակչությունը ընդհարվել է նրանց հետ: Յուլյանը, սակայն, Արանց փախուստի մատնեցին և շատերին սպանեցին, սպանեցին նաև Բենի-Թեմիսի հրամանատարներին, որից հետո տան բաղաբ, այրեցին մզկիթը ու տարան այնտեղ մնացած բնակչությանը» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի Շավալ ասիի 7-ին Բաղդադ լուր եկավ այն մասին, որ հույները հարձակվել են Կուռնի վրա և կոտորել Արա ռազմիկներին: Դրանից հետո Արանք մտել են բաղաբ, ավերել մզկիթը, տարել այնտեղ մնացած բնակչությանը և սպանել Բենի-Թեմիսի հրամանատարներին» (Արիք իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակալատար պատմություն» աշխատությունում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁵¹² «Ապա այն պատվական նախարարներից Պասան անունով մեկը, որ արքայի ողջ տերության իշխանն ու հրամանատարն էր և չկար մեկը, որ համարձակվեր ձեռք բարձրացնել Արա դեմ, ինչպես նաև ինքը թագավորը, միշտ լսում էր Արա խոսքին, Նույն ինքը՝ Ալիսուփեյը, ազդվելով չարից ու ձեռք գցելով ճախորդ և անզգամ բաների, խորհում էր արքային սպանելու մասին: Եվ, Արանց միջև գցելով չար անջուպետ, նա արքայից, հեռացնում է Վանանդացիներից, Չավունիներից ու այլ նախարարներից կազմված իր գլխավոր համազգիներին, թվով մոտավորապես 15 մարդու: Յետո, իր կորուստը թաքուն պատրվակ բերելով, Վրաց թագավորի հետ միասին Արանք որոշում են սպանել Սմբատին և դրա փոխարեն Պասանին կարգել Պայաստանի կուսակալ, միայն թե նա Արանց հետ չար գործերի մասնակցի: Վրաց թագավորը իսկույն հրապարակում է դրանցով և այնուհետև Արանք միասի ձեռնամուխ են լինում արքայի սպանության գործին: Եվ ապա ոմն Չավունու՝ Պասանի աներոջը, որ համաձայնել էր Արանց չար մտադրությանը, Արանք բաջալերելով ուղարկում են սպանելու արքային, ինչպես նաև Արա համախոհներին ու կողմնակիցներին: Նրանք գնում են արքային ծառայելու պատրվակով և, Արանցից թաքցնելով իրենց մուգ մտադրությունները, փնտրում են հարմար պահ, իսկ Վրաց թագավորը և Ալիսուփեյ երկրորդը, այսինքն՝ Պասանը, ինչպես նաև Արանց մյուս համախոհները, այն բանից հետո, երբ Չավունու հետ միասին, որին էլ առաջեցին, պայանակարվել էին արքային սպանել, դրանից հետո Արանք հույս ունեին կցցել անտեղի սպանության պատճառները: Յետո, սակայն, սրտնեղությանը չդիմանալով, Արանք շատ մեծ զորքով շտապ դուրս են գալիս Շիրակ գավառի կողմերը: Այդ ժամանակ Պասանը տեղումնադրելով Այլի ամրոցը տալիս է Արանքներին, իսկ իրենք կանգնում ու դարձնում են առնում Երազգավորի արքունական ապարանքում, որովհետև Սմբատ արքան գտնվում էր Տաշիրի սահմաններում: Այնուհետև ոմնաք արքային մեկ առ մեկ հատնում են գործած դավաճանության և Արանքներին, Պասանին ու Արանց համախոհներին մասին, որոնք պատրաստ եկել, հասել ու բռնյ են դրել Երազգավորում: Երբ դեպքերը ստուգապես հայտնի դարձան, արքան ավազակի շտապողականությամբ անմիջապես հասնում է Շիրակ գավառը: Այնուհետև Արանքներին ու Պասանին, երբ տեսան, որ սպանության մտադրությունը գլուխ չի գալիս, պատում ու պաշարում է ահն ու երկյուղը: Եվ ահա Արանք հաճախակի

թալանում են նրանց, ովքեր ընկնում են իրենց ձեռքը, թալանում են նաև Անի ամրոցում պահվող շատ ունեցվածք, որից հետո փախչում, գնում, ընկնում են Տայքի ապստամբ տեղերը» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 42):

«Ապա Հասան անունով մեծ նախարարներից մեկը իր կողմը դարձրեց 15 մարդկանց ու նաև Վրաց թագավորին՝ սպանելու Սմբատ թագավորին, սակայն, երբ գաղտագողի մարդ են ուղարկում Սմբատ թագավորին սպանելու, հայտնի են դառնում իրողությունները: Եվ իսկույն Ատրնեբսեից և Հասանը բազում զորքով հասնում են Անի ու, ինչ-որ կար արքայի պահեստում, բոլորը ավար առնելով գնում են» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Դրա վրա զայրացած վրաց Ատրնեբսեի թագավորը անջատվում է Սմբատից և նրա նկատմամբ չարիքներ է խորհում» (Ստեփանոս Տարունեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

²⁵¹³ «Իսկ երբ աղմուկ-աղաղակի գուժը տարածվում է արքայի տերության բոլոր կողմերում, պատերազմող ու կռվող ողջ զորքը, հանդիսավոր ձևով անցնելով, առհասարակ բոլորը դառնում են միաբան և սպառազինվում են, նույն ձևով հազնում են ճշմարտության նույն գրահը ու մի գոտիով արդիաբար ամրացնում են իրենց մեջքերը: Նրանք իրենց մահը ճշմարիտ կյանք էին համարում թագավորի վրեժխնդրության համար: Եվ այդպես, երբ բոլորը մեկտեղ գնում, հավաքվում են թագավորի մոտ, վերջինս չվում, գնում է՝ դիմադրելու չար ոստիկանին և մյուս ապստամբներին: Նրանք, երբ հասնում են Ատրնեբսեի տերության երկրներին, ամեն ոք առանձին-առանձին, Դավթի նման իրեն զինվելով նախատակության համար, պարսատիկով խլիում են ոչ միայն վիթխարի հսկային, այլ նաև բազմաթիվ կռվող մարդկանց և շատ արյուն են ուզում թափել: Արբան, սակայն, նրանց չջողդեց այդ անել՝ ասելով. «Այն անձը, որ մեզ գործի, նա էլ կկորչի»: Նա սուրը հեռացնում և բաժանում է անմեղ մարդկանցից ու պահանջում է իր ձեռքը տալ վնասակարներին, ուստի և Ատրնեբսեից անձամբ խոստովանվում է չարամիտ դավադրությունն ու արքայից մեղքերի թողություն է հայցում: Եվ ահա հեգահամբույր այդ մարդը, այն ընդունելով պարկեշտ մտքով, նրան հաշտության ձեռք է մեկնում ու, նրա որդուն որպես պատանդ վերցնելով, բերում է իր հետ: Միաժամանակ նա նաև իրեն դավող իր նախարարներին ևս առհասարակ նրանից խլելով՝ բոլորի աչքերը կտրացնում է, որից հետո ոմանց ուղարկում է հռոմեական արքայի **Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն ՎԻ - Մ.Ֆ.**, ոմանց էլ՝ եգերացիների թագավորի **(Աբխազական թագավորության արքա Կոնստանդին - Մ.Ֆ.)** մոտ: Եվ այսպես, ասես աստվածային նախախնամությամբ, նա կրկին հաստատում է իր թագավորությունը» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 42):

«Իսկ Սմբատը, առնելով զորքերը, դիմում է նրանց վրա և արբան թույլ չի տալիս մեղանելի ոմանց, այլ հակառակն է պահանջում, որ Ատրնեբսեն ինքը գա արքայի մոտ: Դրանից հետո նա արդեն, մյուս վնասարարներին ևս բռնելով, նրանց աչքերը կտրացնում է: Նա Ատրնեբսեի որդուն պատանդ է տանում իր հետ, իսկ Ատրնեբսեին էլ հաշտ համբույրով արձակում է: Այսպես Աստծո նախախնամությամբ Սմբատն հաստատում է իր թագավորությունը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

²⁵¹⁴ «Հռոմեացիների դեմ հազարացիների նավատորմի դուրս եկավ: Կայսրը դրոմուսի լողոթետ Դեմերիոսին համայն նավատորմի ծովակալ Նշանակեց...: Եվ ահա, երբ հազարացիները վրա հասան..., Դեմերիոսը միայնակ, սուրը առաքելով Թովմայի հիշատակ օրը, հազարացիներ հետ կռվի բռնկեց և մեծ հաղթանակ տարավ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 26):

²⁵¹⁵ «Այդ տարի Մուհառամ ամսի սկզբին արշավանք իրականացնելու համար Տարսոն ժամանեց իբն Կայտալազը ու Ռուստամը ելավ նրա հետ միասին: Դա Ռուստամի երկրորդ արշավանք էր: Նրանք հասան Սալանդա և Աստված նրանց հանձնեց սրանց ձեռքը: Նրանք մեկնեցին դեպի Հալիս և նրանց ձեռքն ընկավ 5.000 հոգի: Նրանք մեծ քանակությամբ հույների սպանեցին և անվնաս հետ դարձան» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի Մուհառամ ամսին արշավանք իրականացնելու համար Տարսոն ժամանեց իբն Կայտալազը ու Ռուստամը ելավ նրա հետ միասին: Դա Ռուստամի երկրորդ արշավանք էր: Նրանք հասան Սալանդա, գրավեցին այն և սպանեցին մեծ քանակությամբ հույների, գերեցին 5.000 հոգու ու անվնաս հետ դարձան» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

²⁵¹⁶ «Նույն տարում էլ իբն Կայտալազը Տարսոնից արշավանք իրականացրեց և թշնամիներից գերեց 4.000 կանանց ու երեխաների, ինչպես նաև եղբերավոր անասուններ և այլ գույք: Հանձնվելու համար նրա մոտ եկավ մի պատրիկ և իսլամ ընդունեց: իբն Կայտալազի ելքը Տարսոնից եկավ այդ տարվա Մուհառամ ամսվա սկզբին» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Նույն տարում էլ իբն Կայտալազը Տարսոնից արշավանք իրականացրեց և թշնամիներից գերեց 4.000 հոգու, ինչպես նաև շատ եղբերավոր անասուններ և այլ գույք: Հանձնվելու համար նրա մոտ եկավ մի պատրիկ և իսլամ ընդունեց» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

²⁵¹⁷ «Անդրոնիկոսը, դրան իրազեկ դառնալով և հուսալքվելով՝ իր ազգականներով և ծառաներով Կաբալա կոչվող քաղաքը գրավեց ու ապստամբություն բարձրացրեց: Սամոնսը, որ վաղուց էր երազում նման առիթ ձեռք գցել, ասաց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն ՎԻ - Մ.Ֆ.**). «Ես քեզ միշտ չէի՞ ասում, տեր, որ Դուկասը ապստամբ ու խռովարար է՝ թո թագավորության թշնամին»: Կայսրը, առանց հապաղելու, նրա խռովությունը ճնշելու «Իբերիացի» կոչված Գրիգորյանի ուղարկեց, որ փուլերի դոմեստիկոս էր և Անդրոնիկոսի խնամին: Անդրոնիկոսը, իմանալով այդ մասին, ինչպես և Նիկողայոս պատրիարքի՝ եկեղեցուց վտարվելու մասին, տևով տեղով փախավ այն ժամանակ հռոմեացիների դեմ արշավանքի դուրս եկած հազարացիների մոտ: Ամերմունին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթահին (902-908) - Մ.Ֆ.**) նրան փառք ու պատվով ընդունեց: Կայսրը ցավեց Անդրոնիկոսի համար, քանզի նա մտադիր էր նրան իր ստորագրությամբ նամակ ուղարկել և կոչ անել վերադառնալ հռոմեացիների երկիրը: Ոմանք կայսեր խորհուրդ տվեցին սիրաշահել պրետորիոնում բանտարկված սարակինոսներից որևէ մեկին և ստորագրել նամակով Անդրիբ ուղարկել: Կայսրը այդպես էլ արեց, կարող արդեն էլ արեց, կարող արդեն էլ արեց, խրիստովալով կնքեց և որեց կարծ, սպիտակ մոմի ֆատիլոնի մեջ: Երբ սարակինոսը պալատից դուրս եկավ, Սամոնսը կանչեց նրան ու ասաց. «Դու տեղյա՞ն ես ունեցածիդ էության»: Եվ ավելացրեց, թե իր ձեռքում եղած մուրը Անդրիբը կկործանի: Նրան դրամ տալով՝ նա հորորդեց գրությունը Ուզբերին հանձնել: Նա գնալով այդպես էլ արեց: Անդրոնիկոսին բռնեցին և իր բոլոր ազգականներով բանտ նետեցին: Անդրոնիկոսը, տեղեկանալով, որ կատարվածը Սամոնսի նեղությունն արդյունք է, հարկադրաբար ինքն էլ, իր հետ եղողներն էլ հավատուրաց եղան: Ինչ վերաբերում է նրա որդի Կոստանդինին, ապա նա համոզվելով, որ ամենևին չեն թույլատրի այնտեղից հեռանալ Անդրոնիկոսի խորհրդով փախչում է Անդրիբից և իր մարդկանց հետ կայսեր մոտ վերադառնում: Կայսրը նրան առատ նվերներ տվեց, և, կանգնելով մեր Տիրոջ՝ փողից, պատկերի արևելյան կողմը, ասաց նրան. «Քեզ թյուրիմացության մեջ թող չգցի շատերի կողմից երգվող երգը, թե հռոմեացիների վրա Կոստանդինն է թագավորել: Երդվում եմ համուն թանապուստ դատաստանի և մեր Տիրոջ պատկերի, որ թեպետև անունը Կոստանդինն է, թագավորությունը բոլոր չի լինելու, այն ի վերուստ և ի սկզբանե ընծայված է իմ պաշտելի որդուն, ինչպես այդ մասին ինձ տեղեկացրել են բազմաթիվ սուրբ այրեր: Եթե դու փորձես որդուս սպանել, այս դռնից ներս թո մարտից անջատված գլուխն է մտնելու»: Այդպես էլ եղավ, քանզի հետո, երբ նա ապստամբություն բարձրացրեց, արյան ճապաղիքով ու հողով շաղախված նրա գլուխն իրոք այդ դռնից ներս մտցվեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 26):

«Քիչ ժամանակ անց քաղաքին անհանգստություն պատեց Դուկասի անկարգության պատճառով: Նա հավաքեց դավադիրների, փախավ Կաբալա, վեց ամսվա ընթացքում այնտեղ դիմադրեց պաշարմանը և հետո անցավ հազարացիների կողմը: Չնայած կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն ՎԻ - Մ.Ֆ.**) նրան բազում անգամ կանչեց, ուղարկելով նրան խրիստովանել, որոնք լի էին սարապիելի երդումներով, և նույնիսկ սեփական հավատքի խորհրդանշաններից ուղարկեց, վերջինս քառե սրտով մերժեց այդ բարի կոչերը ու հանձնվեց ասորեստանցիներին՝ իր մասին քրիստոնյաների մոտ վատ համբավ թողնելով: Այդ ամենից տիրեց ու վշտացավ կայսրը՝ մտածելով, թե ինչ անի ինքը» (Ամանուն վանական «Կոստանդինուպոլիսի Զատկական վանքի ժամանակագրությունը», մաս 2, գլուխ 11):

«Այդ տարի պատիկ Անդրոնիկը գրեց սուլթանին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթահին - Մ.Ֆ.**) և աման խնդրեց, իսկ նա կայսեր անունից ղեկավարում էր Սահմանային շրջանի բնակչությանը ռազմական գործողություններում: Ամանը նրան տրվեց, նա ելավ ու հետը բերեց մոտ 200 մահմեդական զորիկների, որոնք նրա ամրոցում էին: Դռնից իր կայսրը մարդիկ ուղարկեց, որ բռնեն նրան: Այդ ժամանակ Անդրոնիկը ամրոցում գտնվող գերի մահմեդականներին գեղե բաժանեց և նրանց հետ միասին հանեց իր որդիներից մեկին: Նրանք գիշերը անակնկալ հարձակվեցին պատրիկի վրա, որը ուղարկվել էր նրա մոտ, նրա հետ եղող ժողովրդից շատ մարդ սպանեցին և վերջինս այն ամենը, ինչ կար նրանց ճամբարում: Ռուստամը Սահմանային շրջանի բնակչության հետ ելավ Ջումադա Ա մասին և ուղղություն բռնեց դեպի Անդրոնիկը, որպեսզի ազատի նրան: Ռուստամը Կոնիա եկավ ծակատանարտի ավարտին: Պատրիկները իմացան մահմեդականների գայտալայն մասին և հեռացան: Անդրոնիկը իր որդուն ուղարկեց Ռուստամի մոտ, իսկ վերջինս էլ ուղարկեց իր քարտուղարին և շատ նավաստիների, որոնք գիշերեցին ամրոցում: Երբ առավոտը բացվեց, Անդրոնիկը ելավ ու նրա հետ էին նրա հետ եղած բոլոր գերի մահմեդականները, ինչպես նաև նրանք, որոնք նրա մոտ էին եկել ավելի ուշ ու բացի սրանցից այն քրիստոնյաները, որոնք համաձայնել էին Անդրոնիկին նրա գործողություններում: Նա իր փողերն ու գույքը հանեց Կոնիայի մոտ գտնվող մահմեդականների ճամբար: Մահմեդականները թալանի ենթարկեցին Կոնիան, որից հետո Անդրոնիկի, մահմեդական գերիների և Անդրոնիկի հետ եղած քրիստոնյաների հետ միասին վերադարձան Տարսոն» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի պատիկ Անդրոնիկը գրեց սուլթանին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթաֆին – Մ.Ֆ.) և աման խնդրեց, իսկ նա կայսեր անունից ղեկավարում էր Սահմանային շրջանի բնակչությանը ռազմական գործողություններում: Ամանը նրան տրվեց ու նա ելավ ու հետը բերեց մոտ 200 մահմեդական գերիների, որոնք նրա ամրոցում էին, և նա հետը Տարսուս տարավ իր ունեցվածքը» (Արիբ իբն Սադ «Տարսարիի համառոտագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալուլը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁵¹⁸ «Իսկ երբ եկավ մյուս տարին և, մինչ նրանք անհոգ, ապահով ու աներկյուղ էին մարզպանի հանդեպ, սա վերցրեց այրուձի, կազմած 700 զորականներից, և անցավ երկար տարածության՝ հասնելու համար պարսից զորքի բազմությանը: Նա դուրս եկավ Զադանակետո քաղաքից ուղղաթիվ օրվա իններորդ ժամին, անցավ Ըմբես ծովակով, Վարաժունիքով ու Զարեհավանով և այգաբացին հասավ Ըռնայի Զամաց գյուղը, իսկ արդեն գիշերով՝ մինչև Տարսուս կոչված գետը: Դրանից հետո, արդեն մյուս առավոտ, նրանք վրա հասան բանակին հոգևած ձիերով և անգզուշությամբ մտան այնտեղ: Նույն ժամին ընկան ինչ որ երկուսը՝ Վլիթև ու Մարաճան, իսկ մարզպանի ձին վազելուց սատկեց: Այնուհանդերձ նրանք պատերազմի հույժ պատշաճող խրոխտությամբ ու հպարտությամբ վանեցին ախյաններին, ավարի մատնեցին բանակը, սրի քաշեցին շատերին և հասան մի ցածրադիր տեղ՝ Մղունիս գյուղը» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 29):

²⁵¹⁹ «Նրանք հասան մի ցածրադիր տեղ՝ Մղունիս գյուղը: Եվ, որովհետև, ինչպես ասվեց, երկար ճանապարհ գնալուց ու անքնությունից տանջվել, թուլացել էին թե ձիերը և թե հեծյալները, որոնք տղթից, արևի այրող տապից ջերմությունից և ուժեղ ծարավից պապանձվել էին, թշնամին հանկարծակի հանգստությամբ դիմեց հայերի վրա, բանցի սրանք անհոգության մեջ էին: Անհավատների զորականները, հոգով դառնացած, իրենց կանանց, որդիների և ազգականների համար, ուժգին սաստկությամբ հարձակվեցին նրանց վրա և, սուր զործի ղնելով, անխնա կոտորեցին: Եվ չսված բեկմամբ կործանվեց Զայոց գորագունը, այնպես որ շատերից բերքը հազվի մազապուրծ փրկվեցին: Այն օրը պատերազմում ընկան գրեթե 500 անվանի մարդիկ, որոնց գերեզմանի տեղն անգամ ցարդ հայտնի չէ: Նրանք հույժ փառավոր տղամարդիկ էին՝ Արծրունյաց ազգատոհմից և ուրիշ պաշարարություններից: Թող տերն այցելու լինի նրանց» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 29):

²⁵²⁰ «Ինդիկտինի 6415 թվականին Օլեգը (Կիևյան Ռուսիայի իշխան Օլեգը (879-912) – Մ.Ֆ.) գնաց հույների վրա՝ Իզդրին (Կիևյան Ռուսիայի ապագա իշխան Իզդրին – Մ.Ֆ.) թողնելով Կիևում: Օլեգն իր հետ վերցրել էր նաև մեծաքանակ վարյագների, սլավոնների, չուդերի, կրիվիչների, մերերի, դրևյանների, ռադիմիչների, պոլյանների, սեվերյանների, վյատիչների, խորվաթների, ղուլեբների և տիվլների, որոնք հայտնի էին «տոլուպ» անունով: Այս բոլորին հույները կոչում էին «Մեծ Սկյութներ»: Ահա այս բոլոր ուժերով, առաջանալով ձիերի վրա ու նավերով, Օլեգը եկավ, ընդ որում նա 2.000 նավ ուներ: Օլեգը եկավ Ցարգրադի մոտ, իսկ հույները իրար բերեցին ուժերը և բաղաբնույթ ու նեղուցը փակեցին: Այդ ժամանակ Օլեգը սկսեց մարտնչել և բաղաբնույթ շրջակայքում հույների շատ սպանություններ իրականացրեց: Նա այրեց նրանց մեծաքանակ պալատներն ու եկեղեցիները, իսկ նրանց էլ, որոնց բռնում էին, ունակ մտրակահարում էին, այլոց՝ այլ կերպ տանջում, երրորդներին՝ նետահարում, ունակ էլ ծով էին նետում, մի խոսքով, այդ ժամանակ ռուսները շատ չարթելք բերեցին հույների գլխին, ինչպես տեղորոշար վարվում են թշնամիները: Եվ ահա Օլեգը հրամայեց իր ռազմիկներին անիվներ պատրաստել ու նավերը ղնել դրանց վրա, իսկ երբ բաժնի համընթաց եղավ, նա բարձրացրեց առագաստները և ուղղվեց դեպի բաղաբնույթ: Իրենց հերթին հույները, տեսնելով այդ, վախեցան և, մարդ ուղարկելով Օլեգի մոտ, ասացին. «Մի կործանիր բաղաբնույթ, մենք բեզ ինչքան պետք է, հարկ կտանք»: Այդ ժամանակ Օլեգը կանգնեցրեց ռազմիկներին, որից հետո հույները բերեցին ուտելիք և գինի, սակայն այն չընդունվեց, բանի որ թունավորված էր: Դույները վախեցան և ասացին. «Այդ Օլեգը չէ, այլ հենց սուրբ Դեմետրիոսն է մեզ վրա ուղարկվել Աստծո ղողկից»: Դրանից հետո Օլեգը հրամայեց 2.000 նավի համար հարկ վճարել, ընդ որում ամեն նավի վրա կար 40 հոգի, որոնցից յուրաքանչյուրին հասավ 12 գրիվնա: Դույները համաձայնեցին դրան, խաղաղություն խնդրեցին և աղաչեցին այլևս հունաց երկրում չպատերազմել: Եվ ահա Օլեգը, մի բիչ հետ քաշվելով մայրաքաղաքից, խաղաղության բանակցություններ սկսեց» (Անանուս «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

«Այդ ժամանակ հունագրները, հաղթելով հույներին, ստիպեցին նրանց հարկ վճարել» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև Ամորտուլոսի Շարունակողը:

²⁵²¹ «Այդ տարի ամառային արշավանք իրականացրեց ալ-Կասիմ իբն Սիման և Մուսիս ներքինի փրկագնեց այն գերիներին, որոնք հայտնվել էին հույների ձեռքում» (իբն Կեսիր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալուլը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁵²² «Իսկ երբ զարնանային հարավային բաժնի հեռացնում է ձմեռային ցրտությունը, ոստիկանը (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.), մեծ բանակ կազմելով, ներկած սրտի անհաշտ խռովությամբ, շարժվում, գալիս է մեր աշխարհը՝ իր հետևից շրթայակապ ինձ տանելով: Այնուհետև, ուղևորվելով ու հասնելով Նախջալան քաղաքը՝ նրանք մի բանի օր մտնում են այնտեղ, մինչև որ հրավիրված առաջնորդներ Գագիկին ու Գուրգենը գալիս, հասնում են ու այլևայլ խմբեր կազմում: Ապա՝ նա հրոսակների նման ամենից առաջ շարժվում, գալիս է Սյունյաց աշխարհի կողմերը, իսկ Սյունյաց գահերեց գլխավոր իշխանն ու ազգակից եղբայրների հետ մեկտեղ զորքով շտապում և իր հոյակապ անվանն ու հռչակին համապատասխան արիությանբ ու քաջությամբ տիրում է մուսթերի անցքերին ու ճանապարհների կիրճերին: Չենք վերցնելով ու քաջաբար գինվելով՝ նրանք շատերին վիրավորում ու թափազյուր են անում, բայց, բանի որ Աստծո խնամակալությունը անտեսեց նրանց, նրանք չկարողացան զորեղ ու կատաղի թշնամուն հաղթել, այլ փախան և ընկան բարանձավներն ու բարձր լեռների ծործորները: Իսկ այն անօրենք, նրանց մոտից հետ դաշնակով, երկրից փախածներին ու թալանի համար հետ մնացողներին գտնելով, ունակ սրի ճարակ է տալիս, իսկ ունակ՝ գերության բռնում: Եվ սա կատարվում է գատիկ մեծ պասի օրերի ընթացքում, Զայոց 358 թվականին» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Զայոց պատմություն», գլուխ 43):

«Այն ժամանակ Յուսուֆը (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.), ապստամբված լինելով իր ամիրապետի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթաֆի (902-908) – Մ.Ֆ.) դեմ, կամենում էր բախվել նրա հետ: Դրա համար ամիրապետը պատգամ է հղում Սմբատ թագավորին՝ մեծ զորքով գնալ Յուսուֆի վրա՝ Ատրպատական: Սմբատն էլ դա կամեցավ կատարել, ուստի զորք գումարեց և ծածուկ կերպով իրողության մասին տեղեկացրեց Յուսուֆին, բայց նա չհավատաց այդ մտերմությանը և իր մտքում դաժան վերաբերություններ պատրաստում նրա դեմ ու, աչք պահած, սպասում էր հարմար ժամի: Ապա հնարավոր սիւղեղներ ստեղծելով ու հայտնվելով ամիրապետի մոտ՝ նա իր իրավունքին է ենթարկում նաև հայերին, զորք է գումարում և պատրաստություն տեսնում՝ գալիք զարնանը մեր Զայոց աշխարհի արշավելու համար...: Եվ այսպես, հենց որ զարնանը բացվեց, փչեց դառն բամբուկ և հարավային բոցը ցուլաց մեր աշխարհում, իր որջից դուրս եկավ վանդակազերծ զազան և կատաղի շուրջ Յուսուֆը, որը կամենում էր կանել ողջ Զայաստանը: Պապի օրերին հասնելով Նախիջևան քաղաքը և ասպատակելով՝ նա ուզեց ջնջել Սյունիք նահանգը ու իշխանների բռնել, սակայն Սյունյաց գահերեց իշխան Սմբատը, հավաքելով եղբայրներին ու ազգականներին, ինչպես նաև իր իշխանության բոլոր ազատագրված զորքերը, դուրս եկավ արաբական զորքերի դեմ՝ բռնելով ճանապարհների անցքերն ու կիրճերը: Այդպես շատերին կոտորեցին, բայց, բանի որ աստծո խնամքը հեռացել էր և աստված ուզում էր մեզ փորձության մատնել, ոչինչ չօգնեց և մերոնք չկարողացան դիմադրել: Սմբատն իր մայր Շուշանին, իր կին Սոփիին, որը Դերենիկի դուստրը և Վասպուրականում թագավորող Գագիկի թույրն էր ու ձեռքին ուներ մի փոքրիկ ծծկեր տղա, իր եղբայր Սահակի կնոջը, որ Գուգարաց բղճիսի դուստրն էր, եղբոր հետ տարավ ու ամրացրեց Երևանի անառիկ ամրոցում, իսկ իրենք փախուստի դիմեցին: Սմբատը գնաց Վասպուրական, իր խնամի Գագիկի մոտ, Սահակը՝ Գուգարք՝ իր աներոջ մոտ, բայց Բաբելոնն ու Վասակը մնացին այնտեղ: Գրիգոր Սուփանն ու իր եղբայրները մնացին իրենց տներում՝ ամրացած լեռների կատարների ու ժայռերի ծերպերում, իսկ անիծյալ Յուսուֆին, այդ իմանալով, ասպատակ սփռեց ողջ նահանգում, կողոպուտ հավաքեց ու գերի բռնեց բազմաթիվ մարդկանց, որոնց նույն ժամանակ գտավ: Նրանցից փախածներին ու ավելի գեղեցիկներին նա ընտրեց ու գերության բռնեց, մյուսներին էլ, սրի ճարակ դարձնելով, կոտորեց: Սա տեղի ունեցավ սուրբ գատիկ տոնի օրերին: Եվ անհամար սպանվածների արյունը խառնվեց մեր փրկիչ Զիուսի փրկչական արյունը, որ այն օրը թափվեց խաչի վրա: Նրանց մարտիրոսական պատվը պահպանվում է: Սա կատարվեց Զայոց 358 թվականին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

²⁵²³ «Իսկ ոստիկանը (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.), տասներկու օր այնտեղ մնալուց հետո հյուսիս-արևելքով անցնում, գնում է Դվին մայրաքաղաքը: Այնուհետև նա կանգ է առնում Երասխ գետի ափին և այդ ժամանակ անմիջապես գալիս, նրա մոտ հասնում Սյունյաց տեր Սուփանը՝ կամավոր հպատակվելով ոստիկանին: Դրա համար շատ է զարմանում և ավելի է հզորանում նրա թշնամանքն ու չարությունը արքայի նկատմամբ» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Զայոց պատմություն», գլուխ 43):

«Անիծյալ Յուսուֆը (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.), այս բոլոր ռմբազորությունները կատարելով ու տասներկու գիշեր այստեղ անցկացնելով, անցավ, գնաց Դվին քաղաքը և հսկայական բանակներով նստեց Երասխ գետի ափին...: Անիծյալ Յուսուֆը, Սմբատին դրապոն համար, նրա դեմ ողջ տարին բազմաթիվ ճակատամարտեր էր կազմակերպում, բայց չէր կարողանում» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

«Եվ այս են Զայեի սահմաններն և այդ կողմաց ձորերի անունները՝ Վանանդ, Աշորիք, Ապահունիք, Ծաղկոտն, Ծակատք, Կոզովիտի երկու ձորը, Ծարուրը, Վասպուրականի տասներկու ձորը, Վայոց ձորի չորս ձորը, Դվինաղաշտի ձորը, Գեղարքունյաց չորս ձորը, Սյունյաց տասն ձորը, Տաշիկն ու

Կողորմությունը: Այս ու 87 ծորերն աստծո անեծքով ավերվեցին՝ իբրև հետևանք նրանց մեղքերի, քանի որ այդ ծորերում չգտնվեց և ոչ մի աթոռ ուղղափառ եպիսկոպոսների, և ոչ էլ չգտնվեցին ուղղափառ վանքեր հավատացյալ կրոնավորների, ինչպես հարցրեց Աբրահամը աստծուն...: Եվ աստծո հաճությամբ տեղից շարժվեց արաբացոց թագավոր իբն Աբու-Ղասիմ Էմիր իբն Աբուսաժ կոչեցյալը (Սաջյանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) և պարսից տերը, որին հպատակ էին 60 մեծամեծ բաղաթներ և որին հնազանդ էին 7 հզոր թագավորներ: Սրանց բոլորին տալով զորք՝ բազում և ընտիր հազարապետներով հանդերձ, որոնք ղեկավար էին հազարանոց ու տասնհազարանոց վաշտերի, նա մտավ Ղվին բաղաթը և նրա գալույթին հետևող մեծությունը նախազուգական էր Յայթի ավերումը, ինչպես ինկվեցիների կործանումը եղավ, որպեսզի սրանք էլ զոքան» (Ստեփանոս Տեթթի «Գործունի վկայաբանությունը»):

«Յայթն ու իբերները դաժան դժբախտություններ տեսան Էմիր Արաբի (Սաջյանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) կողմից, որը Ղազվինից ուղարկվել էր որպեսզի կառավարի այս ժողովուրդներին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 88):

²⁵²⁴ «Այս դեպքերից հետո Զարթի եկավ հազարացիների Էմիր Աբու-Կասիմ իբն Աբու-Սաջ (Սաջյանների Եմիրության հիմնադիր Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.), որին ուղարկել էր Էմիր Մուսան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիդին (908-932) - Մ.Ֆ.) այնպիսի մեծ զորքով, որը երկուրդ չէր տեղավորվում: Սա, նախ գալով Յայաստան, ավերեց ողջ երկիրը՝ Սյունիքը, Վայոց ձորը և Վասպուրականը: Այդ ժամանակ Յայոց արքա Սմբատը նրա ահից չկարողացավ մնալ տեղում, փախավ ու պատսպարվեց արքայազն լեռներում, ուր և մնում էր: Եվ ահա Աբու-Սաջի որդին Աբու-Կասիմը եկավ Տիգրիս, որտեղ այդ ժամանակ Էմիր էր Ալի իբն Ջաֆարը (Շուաբյանների Եմիրության Էմիր Ալի իբն Ջաֆարը (909-914) - Մ.Ֆ.):» («Զարթիս-Ցիսվերթա», «Զարթիի մատյանը»):

«Սրանից հետո եկավ արաբների Էմիր արաբ Կասիմի որդի Յազարացին (Սաջյանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.): Սրան չդիմացավ Յայոց Սմբատ թագավորը, որը բաշվեց Աբխազաց լեռները, իսկ Էմիրը ավերեց ողջ Տայքը ու եկավ Տիգրիս» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»):

«Ամայացնելով Յայաստանը՝ Էմիր Արաբը (Սաջյանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) զորքով եկավ Տիգրիս» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 88):

²⁵²⁵ «Նա (Սաջյանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) եկավ ու պաշարեց Ուջարման, որի ներսում կար 300 մարդ: Նրանք բազում օրեր մարտնչեցին և, երբ տեսան, որ չեն կարող դիմադրել, գիշերով փախուստի դիմեցին: Ոմանք փախան, ոմանք էլ հասան և կոտորեցին: Երբ Բոճորմայի բերդականներն իմացան Ուջարման մասին, թողեցին բերդը ու փախան: Այդ ժամանակ թշնամիները, երբ եկան ու գտան այն մարդաթափ եղած, ասացին. «Փարսիսի ներսում կատաղի դիմադրում էին, իսկ բերդն անտերունջ թողեցին»: Արաբները գրավեցին Բոճորման իր բերդով հանդերձ, իսկ Ուջարմայի պարիսպները քանդեցին: Իր հերթին բորեպիսկոպոս Գուրգենը (Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրի (893-918) - Մ.Ֆ.), տեսնելով իր անգործությունը, ապավինեց երրոմանը և գնաց տեսության Աբու-Կասիմին, որը հարցրեց. «Ո՞վ ստիպեց բեգ այստեղ գալ»: Նա պատասխանեց. «Ստիպեց մայրս»: Եվ Աբու-Կասիմը սաաց. «Ոչ-ոքի չեմ վշտացնի»: Եվ ահա նա սիրաշահեց բորեպիսկոպոսին իր առաքնության համար և ազատ արձակեց, բայց Բոճորման իրեն պահեց» («Զարթիս-Ցիսվերթա», «Զարթիի մատյանը»):

«Ամիր Արաբը (Սաջյանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) տիրեց Բոջորմային և Ուջարմային, որոնք Իրե գետի վրա էին, որից հետո, Կախեթում դուբս ղնելով Կիդանին (Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրի (893-918) - Մ.Ֆ.), դիմեց դեպի Սաաթաբազ և ամայացրեց այդ մարզը» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 88):

«Կյուրիկեի (Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրի - Մ.Ֆ.) ժամանակ Կախեթի մտավ հազարացիների Էմիրը, որը գրավեց Ուջարման և Բոջորման, իսկ Կյուրիկեն գնաց Էմիրի մոտ» (Վախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Յերթի կյանքը»):

²⁵²⁶ «Այնուհետև Աբու-Կասիմը (Սաջյանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) ներխուժեց Զարթի ու ավերեց, սակայն, մինչ այդ անելը, ավերել էին Ուխիսիցիների պարիսպները, որպեսզի այնտեղ արաբները չհիմնավորվեն: Այնտեղից նա անցավ Սամցխե, ավերեց Սամցխեն ու Ջավախքը, որից հետո պաշարեց Թմոզվի բերդը: Եվ ահա, տեսնելով բերդի անադիկությունն ու ամրությունը, նա հեռացավ այնտեղից» («Զարթիս-Ցիսվերթա», «Զարթիի մատյանը»):

«Ապա նա (Սաջյանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) ավերեց Զարթին, մտավ Սամցխե, ավերեց Ջավախքը ու մոտեցավ Թմոզվիին, որը չկարողացավ վերցնել» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»):

²⁵²⁷ «Եվ ապա, նենգությամբ զինվելով, Յուսուֆը (Սաջյանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) սուրհանդակ և ուղարկում Սմբատ արքայի մոտ ասելով, որ, եթե նա իրեն վճարի ողջ տարվա տուրքը, ինքը անտարակույս նրան կպարզեն խաղաղության դաշինք ու կանցնի, կգնա: Այդ ժամանակ նա, թեպետ գիտեր խռովաժողով թշնամու խոսքերի վրա չուրախանալ, սակայն, աստվածային ու մարդկային մեղադրությունից իրեն դուրս հանելով, իսկույն տալիս է նրան խնդրածը՝ մոտավորապես 60.000 դահեկանի չափով: Ոստիկանը, երբ այն ընդունեց, իսկույն սկսեց հետապնդել Սմբատին՝ նրան տանելով, մղելով ու հասցնելով մինչև Վրաց աշխարհը և դա այնքան ժամանակ, մինչև որ Սմբատն ընկնում է Կղարքի անմատչելի ամրոցները: Այս ընթացքում նա ինձ նա բանտարկեց Ղվին բաղաթում՝ մետաղյա բանտում, երկաթյա կապանքների մեջ...: Յուսուֆ ոստիկանը, ամառային բոլոր եղանակներին մոնչալով իբրև անվանդակ առյուծ ու որսի պատրաստվելով Սմբատի դեմ՝ շատ օրեր այդպես սպասում էր, սակայն այդ ժամանակ նրան չկարողացավ որևէ վնաս տալ՝ բարձր լեռներում, խոր ձորերում ու բարանձավներում ամրացված լինելու պատճառով, որից հետո նա դարձյալ շարժվում, գալիս է Ղվին բաղաթ...: Եվ ահա դադար առնելով՝ ոստիկանը բույն է դնում Ղվինում՝ ձմեռվա ցուրտ եղանակը այնտեղ անցկացնելու համար» (Զովհաննես Դրասխանյանի «Յայոց պատմություն», գլուխ 43, 44):

«Յուսուֆը (Սաջյանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) հնազանդվում է ամիրապետին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիդին - Մ.Ֆ.) և, զորքերի հսկայական բազմություն գումարելով, գալիս է Սմբատի վրա: Նա իր ողջ զորությամբ գալիս, հասնում է մեր Յայոց աշխարհը՝ Յայոց 356 թվականին: Այդ ժամանակ նրա մոտ են գնալ Վրաստանի Ատրներսեթ թագավորը, Վասպուրականի Գագիկ իշխանը, որը Սմբատի բեռնորդին էր, ինչպես նաև Սմբատի եղբայր Շապուրի որդի Աշոտը: Նրանք իրենց բոլոր զորքերով միանում են Յայոց աշխարհի շենության պատճառով չար նախանձից նենգագործվող Յուսուֆին՝ Սմբատ թագավորին թողնելով միայնակ: Սմբատ թագավորը, երբ լսեց նրանց նենգավոր մտադրության մասին, Յայոց տանուտերերով և բոլոր զորքերով միասին եկավ ու գնաց Տաշիր գավառի Օծուն գյուղ, որտեղից էլ անցավ Աբխազիա: Յուսուֆը հետապնդում է նրան մինչև Կուել ամրոցը և այս բերդի մոտ մարտի է բռնվում» (Ստեփանոս Տարունցի «Տիգրեական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Դարձյալ Յայոց 358 թվականին, Սմբատի թագավորության և Յովհաննեսի հայրապետության ժամանակ, Յուսուֆ ոստիկանը (Սաջյանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) եկավ Յայք, որից հետո, Յայոց աշխարհի ավերման երկյուղի պատճառով, նրան անձնատուր եղան այնպիսի իշխանները՝ Գագիկ թագավորի եղբայր մարզպան Գուրգենը, Սուլիանը, Սմբատ արքայի եղբորորդի, Յայոց սպարապետ Աշոտը, ինչպես նաև Գրիգորը» (Շապուր Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Յայերի սրտերը, սակայն, տաքացած էին ինչպես երկաթը և սառած՝ ինչպես տիեզերքը, քանի որ նրանց հերձվածողական մեղքը աղանախյա եղունգով էր փորագրված երկաթե տախտակի վրա: Եվ ահա Յայոց այդ տունը նմանվեց այն անմիտ մարդուն, որը իր հիվեր գայթակղության և փխրուն ավագի վրա դրեց ու, հենց որ շինվածքը բարձրացրին, այն իսկույն փուլ եկավ և մեծ էր փուլազումը: Ինչպես սովորություն ունին՝ նրանք նախ և առաջ ապառիկ մնացած հարկերը պահանջեցին, նաև՝ նվեր և ընծաներ իրենց հազարապետներին, քանի որ հայերը նրանց հարկատու էին: Ապա՝ անցյալի բեգարը խնդրեցին... և այսպիսի մեքենայական եղանակներով ծծեցին նրանց նյութական միջոցները, որպեսզի հեշտությամբ տիրեն, որը և եղավ այսպես: Եվ երբ արաբացի սկսեց հաղթահարել, նա չհանդիպեց ոչ մի փորձի, որ Յայոց թագավորը դիմադրություն ցույց տար կամ փրկություն որոներ, քանի որ աստված ճեղքել էր նրա թագավորությունը: Ապա՝ նա փախավ Աբխազաց լեռների կողմը, ուր ի վերջո չխուսափեց մահից: Եվ ահա արաբացոց արքան (Սաջյանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) մեծ գալույթով սկսեց նրան փնտրել, որպեսզի մահվան դատապարտի: Եվ եկան նրանք Գուրգեն իշխանաց-իշխանի մոտ՝ Դուելի բերդը, ուր գտնվում էին ազատները ու նրանց հետ Զրիստոսի վկա՝ երանելի Գործունը» (Ստեփանոս Տեթթի «Գործունի վկայաբանությունը»):

«Ամիր Արաբը (Սաջյանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) դիմեց դեպի Սաաթաբազ և ամայացրեց այդ մարզը: Նա գրոհով գրավեց Բվեշ ամրոցը և 130 ազնվականների հետ միասին տանջամահ արեց իբերական իշխան Միթայեյին, որը Գործուն էր կոչվում» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 88):

²⁵²⁸ «Յուսուֆը (Սաջյանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) գրավում է Կուել ամրոցը և դրանից հետո անցնում է Տիգրիս» (Ստեփանոս Տարունցի «Տիգրեական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Նա (Սաջյանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) եկավ Ղվելի բերդը և, շրջապատելով այն, սկսեց գրոհել: Բերդում էր գտնվում Գործուն անունով մի պատանի, որը իր հասակակիցների հետ միասին ամեն օր մարտնչում էր թշնամու դեմ: Եվ ահա, երբ գրավեցին այդ բերդը, բռնեցին սուրբ Գործունին և նահատակեցին նրան, որի մարդիկությունն ընդարձակ նկարագրեց մեր սուրբ հայր Մտեբեկարի եպիսկոպոս Ստեփանոսը: Եվ այնտեղից Աբու-Կասիմը և գնաց Ղվին բաղաթ» («Զարթիս-Ցիսվերթա», «Զարթիի մատյանը»):

«Ապա նա (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) ... մոտեցավ Ղվեյին: Գործոնի նահատակությունից հետո էմիրը այնտեղից եկավ Ղվին» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթոյի պատմությունը»):

²⁵²⁹ «Այդ տարի Շաքան ամսի 15-ին Մուկնիս ներքինուն պատվավոր հանդերձ նվիրվեց և հրամայվեց ամառային արշավանքի համար Տարսուն մեկնել: Նա այդ նպատակով եկավ այնտեղ ու, շատ առաջնորդների ու գույամների հետ միասին, եկավ մեծ գործով: Ներքինի Մուկնիսը մեծ գործով Մեյխտեից ամառային արշավանք իրականացրեց դեպի հունական երկիր ու նրա հետ էր այլ-Յագար աս-Սուլամին: Նա Յիջրի 296 թվականի վերջին հաղթեց հույներին և շատ հայտնի հույներ գերեց: Այդ մասին լուրը տուլթանին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթադիին – Մ.Ֆ.) հասավ Մուհառա ամսի 6-ին» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարների պատմություն»):

«Այդ տարի Շաքան ամսի 15-ին Մուկնիս ներքինուն պատվավոր հանդերձ նվիրվեց և հրամայվեց ամառային արշավանքի համար Տարսուն մեկնել, որպեսզի մարտնչի հույների դեմ: Նա մեծ գործով ու մի քանի առաջնորդներով եկավ: Այդ տարի Մուհառա ամսին տուլթանին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթադիին – Մ.Ֆ.) հասավ Մուկնիս ներքինուն նամակը, որով նա հայտնում էր, որ հույների վրա իր այն արշավանքի ընթացքում, որը հիշատակվեց Յիջրի 296 թվականին, նա նրանց փախուստի է մատնել, սպանել նրանց մեծ քանակություն և գերել շատ հայտնի այրերի: Այդ նամակը կարդացվեց Բաղդադում և Մուկնիսը վերադարձավ» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիվալատար պատմություն աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁵³⁰ «Մեյխտեի արաբները հարձակվեցին և սպանեցին Իսմայիլին, որի հետո Սյունապոսիոնը մնաց անտեր» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 51):

²⁵³¹ «Երբ խարսիանոսի դուքս Աշանակվեց Կոնստանդինը, վերոհիշյալ Մեյխաը իջավ և գրավեց Լիկանդոսին ամրոցը: Նա վերակառուցեց այն, ամրացրեց և այնտեղ հաստատվեց, իսկ քրիստոսասեր Լևոն կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Ֆ.) կողմից Լիկանդոսը հռչակվեց կլեյսուր: Մեյխաը այնուհետև Լիկանդոսից անցավ Ցամանդոսի լեռը և այնտեղ կառուցեց միջև օրս գոյություն ունեցող ամրոցը: Այն ևս կլեյսուրի հորջորջում ստացավ: Մեյխաը գրավեց նաև Սյունապոսիոնը, որը նա դարձրեց տուրմարիություն» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 51):

²⁵³² «Այդ տարի Շավալ ամսին ալ-Մուբթադիը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթադիը – Մ.Ֆ.) մեծ քանակի գործով դեպի հունական երկիր ամառային արշավանք իրականացնելու ուղարկեց ալ-Կասիմ իբն Սիմային և հենց այդ տարի էլ եղավ նրա ամառային արշավանքը դեպի հունական երկիր» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարների պատմություն»):

«Այդ տարի հույների դեմ իրականացրած ամառային արշավանքից ժամանեց ալ-Կասիմ իբն Սիման ու նրա հետ մեծ քանակությամբ զորքեր և 50 հայտնի հույներ կային: Նրանց տանում էի ուղտերի վրա և նրանցից շատերի ձեռքերին հունական դրոշներ, ոսկյա և արծաթե խաչեր կային» (Սիբստ իբն Զուլի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի ալ-Կասիմ իբն Սիման ժամանեց հունական երկրից ու մտավ Բաղդադ: Նրա հետ գերի ու հայտնի հույներ կային, որոնց ձեռքերին դրոշներ և ոսկյա խաչեր կային: Գերիները մեծ քանակությամբ էին կազմում» (Իբն Կեսիր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն»):

«Այդ տարի ալ-Մուբթադիը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթադիը – Մ.Ֆ.) ալ-Կասիմ իբն Սիմային ուղարկեց ամառային արշավանք իրականացնելու, իսկ Մուկնիս էլ փրկվեց այն գերիներից, որոնք կային հույների ձեռքում» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիվալատար պատմություն աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Իբն Տաղիբերդին իր «Պատմություն»-ում կրճատ կրկնում է Արիբ իբն Սադի և իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁵³³ «Այդ տարի հունական նավերի հրամանատար Փարսը ժամանեց ու մարտ տվեց Անտիոքի սահմանների մոտ: Նա երկար պայքարից հետո գրավեց ալ-Զուբ ամրոցը, երբ այն այդպես էլ օգնություն չստացավ մահմեդականներից: Նա գրավեց նաև Լաոդիկեան և մեծաքանակ ժողովուրդ գերի վերցրեց: Այդ տարի Միջերկրական ծովում մահմեդական նավատորմի հրամանատար Դամիանը հարձակվեց Կիպրոսի վրա, քանի որ նրա բնակիչները խախտել էին պայմանավորվածությունը, որը կար իսլամի դեմ սկզբում, երբ նրանք չպետք է օգնեին ոչ մահմեդականներին հույների դեմ, ոչ էլ հույներին՝ մահմեդականներին, ընդ որում կղզու գլխահարկը կիսով չափ մուծվում էր մահմեդականներին, կիսով չափ էլ՝ հույներին: Դամիանը մնաց այդ կղզում չորս ամիս: Նա գերեվարեց և այրեց բնակավայրերը ու մի քանի վայրեր գրավեց, որտեղ ամրացել էին բնակիչները...: Այդ տարի Դամիանը, որ գլխավորում էր հարձակումները ռումների դեմ ծովում, մահմեդականների նավերով հարձակվեց Կուպրոսե կղզու վրա: Այս կղզու բնակիչները խախտել էին դեռևս իսլամի սկզբում կնքված պայմանավորվածությունը, որ չպիտի օգնեին ռումներին մահմեդականներին դեմ պայքարում, ինչպես և հակառակը, իսկ այդ կղզու խարաջի կեսն էլ պետք է հավասարապես պատկաներ մահմեդականներին ու ռումներին: Այսպիսով՝ Դամիանը այդ կղզում մնաց 4 ամիս՝ գերեվարելով բնակչությանը, այրելով ամեն ինչ ու տիրելով ամրացված վայրերին» (Մատուդի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 2, գլուխ 18):

«Կայսրերի արշավանքները, նորարարությունները և հսկայական ծախսերը ոչ մի արդյունք չույժեցին հատկապես բարեփառատակ Լևոն կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Ֆ.) ... օրոք, երբ այնքան շատ դրամական միջոցներ կորան և զինվորներ գոհվեցին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 8):

«Թրակիացի և մակեդոնացի սխորայիոսներ՝ 1.037 հոգի: Թրակիայի բանակաթևից՝ 1.000 հոգի, Սերաստիա բանակաթևից՝ 1.000 հայ, Պլատանիոսից՝ 500 հայ, Պրիսեից՝ 500 հոգի: Ընդհանուր գումարը 6.037 հեծյալ» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Բյուզանդական արքունիքի արարողությունների մասին», գիրք 2, գլուխ 44):

«Հույները Չուլբադա ամսին նույն կերպ եկան Լաոդիկեա» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

²⁵³⁴ «Երբ ոստիկանը (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) եկավ Ղվին, իր փախուստից վերադարձավ նաև Սմբատ արքան, որը գալիս է Երազգավորս՝ իր տերության սեփական կալվածքները: Երբ բացվեցին զարնան դռները և օրերը տաքացան, ոստիկանը մեծ գործ է պատրաստում ու, իբրև հրոսակ, առաջանում է Սմբատ արքայի վրա: Նա գործը տալիս է Քազիկ թագավորի ու նրա մյուս նախարարների ձեռքը և այդ դավաճաններին նենգորեն ուղարկում Սմբատի վրա: Այդ ժամանակ ոմանք Սմբատին ասում են այդ նենգ դավաճանության մասին, որից հետո նա ևս ստիպված մեծ գործ է գումարում, տալիս է իր որդիները Աշոտի ու Մուշեղի ձեռքը և պատվիրում ծանապարհի զգուշ լինել: Երբ նրանք գալիս, հասնում են Նիզ գավառը, տեսնում են, որ օտարների բանակը տեղավորվել ու դադար է առել լեռան ստորոտի հովիտներում՝ մի հարթ տեղում, նրանց հետ էլ նաև Քազիկ թագավորը: Այդպես, երբ նրանք դուրս են գալիս իրար դեմ, ստիպված մարտի են պատրաստվում՝ չիմանալով Ուտի գավառից եկած իրենց գործի նենգության մասին, իսկ Ուտի գավառի բնակիչները Սևորդիք էին: Այնտեղ Աշոտն ու Մուշեղը նախ իրենք են կռվի ասպարեզ մտնում ու գրոհելով առաքիններին, ինչպես նաև, մեծ քաջագործությամբ կտրելով ռազմականության այն գիծը, հարձակվում են միմյանց վրա, սակայն, երբ կռիվը շատ խորացավ և նրանք խառնիխուռն միմյանց վրա հարձակվեցին, ըստ նենգ մտադրության ուտեղիցների գործը հանկարծակի հետ է դառնում և նրանցից յուրաքանչյուրը գնում է իր ցանկացած ուղղությամբ: Եվ, քանի որ Աշոտը գործի այդ կողմում էր, նրանց վերադարձնելու համար հարկադրված հարձակվեց նրանց վրա, որովհետև այլազգիների հարձակումը հզորանում ու սաստկանում էր: Այդ ժամանակ Մուշեղը, ընկնելով թշնամիների մեջ, անհամար քաջագործություններ է ցուցաբերում, բոլորին զարմանք պատճառելով, սակայն, միայնակ մարտ մղելով, նա չկարողացավ դիմակայել բազմությանը: Եվ ահա նրան բռնում և տանում են ոստիկանի մոտ, իսկ սա թագավորազն մանուկին՝ Մուշեղին, բռնելու համար զվարճանում ու հրճվում է և իր գործի հետ խրախճանք կազմակերպում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 45):

«Թագավորը Աբխազիայից վերադառնում է Շիրակ: Հայերը տարվա սկզբներին Յուսուֆը (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) դարձյալ բազմաթանկ գործերով գալիս է Հայոց աշխարհի վրա: Նրա դեմ իր բոլոր զորքերով են դուրս գալիս Սմբատը և նրա երկու որդիները՝ Աշոտն ու Մուշեղը: Նիզ գավառում նրանք միմյանց դեմ մարտի են բռնվում Չկնավաճառ կոչված վայրում, որտեղ Հայոց գործը պարտվում և փախուստի է մատնվում: Այնտեղ Սմբատի որդի Մուշեղին գերի են բռնում, տանում են Ղվին և այնտեղ, մահվան դեղ տալով, սպանում են» (Ստեփանոս Տարսուցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Յուսուֆը (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) պատերազմում բռնում է և Սմբատի որդի Մուշեղին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

²⁵³⁵ «Այնուհետև դառն մտքի հրաբորբորը նյութը (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.), տանելով այդպիսի հաղթանակ, մեր երկրի բոլոր ծայրերում սփռում ու տարածում է իրկիզուլություն» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 44):

²⁵³⁶ «Այդ տարի Շավալ ամսին ալ-Մուբթադիը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթադիը – Մ.Ֆ.) մեծ քանակի զորքով ամառային արշավանք իրականացնելու ուղարկեց ալ-Կասիմ իբն Սիմային և մեծ ավարի ու գերիների տեղ դարձավ: Եվ հետ եկավ ալ-Կասիմ իբն Սիման ամառային արշավանքից, որը իրականացրել էր հույների ուղղությամբ, և նրա հետ մեծ քանակությամբ զորքեր և 50 հայտնի հույներ կային:

Նրանց տանում էի ուղտերի վրա և նրանցից շատերի ձեռքերին հունական դրոշներ, ոսկյա և արծաթե խաչեր կային: Դա Ռաբիա Ա ամսի 16-ին» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

Իբն ալ-Ասիիրը իր «Լիակատար պատմություն աշխատությունում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

2537 «Միջլիայի Էմիրը իր զորքով ելավ Դեսնեի վրա, ավարտեց, գերեվարեց, այրեց և հետ դարձավ» (իբն ալ-Ասիիր «Լիակատար պատմություն»):

2538 «Անտեն ոստիկանը (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.), տեսնելով, որ իր կուսակալներն ու կողմակիցները մեր մեծ հաղթության պատճառով ձեռք են բաշում մեր երկրի բոլոր կողմերից և չկա մեկը, որ նրանց դեմ դուրս գա, չար ավագակների հետ միասին ասպատակվում է բոլոր կողմերում՝ Սիսականի ժողովուրդներին, Տաշիրի ու Կանգարի այն կողմերում և Գեղամա ծովակի ափի» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 47):

2539 «Նա (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) Գագիկ թագավորին իր նախարարների հետ միասին մեծ զորքով առաքում է Վաղարշակերտի ամրոցը շրջապատելու, պաշարելու ու գրավելու: Նրանք գնացին և շատ օրեր կռվեցին ամրոցի դեմ, բայց ոչ մի վնաս չկարողացան տալ նրան: Եվ, թեպետև շատ մարդիկ են վիրավորվում ամրոցում ու գետին տապալվում թշնամիների կողմից, սակայն նրանք այն մոլեգնամած իրամանով չէին համարձակվում որևէ բան անել, այլ նստում, պահում էին ամրոցը բազում օրեր» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 47):

«Տաճիկ զորքերը նրան հետապնդելով գալիս հասնում են Բագրևանդ գավառ և Հայոց 359 թվականին գրավում են Վաղարշակերտ բերդը» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

2540 «Սմբատ արքան հեռանում, գնում ու թաքնվում է Երասխաձորի բերդում՝ թերևս ակնկալելով հանդարտեցնել այս չարի բորբոքված տոչորումը, որ փաթթվել էր Հայոց վզին...: Այնուհետև նա գնում է Կապուտի բարանձավի ամրոցը, որ գտնվում էր Երասխի ձորում՝ իջևանելով և այնտեղ մնալով, որովհետև այն անառիկ ամրոց էր: Եվ, բանի որ Իսմայելի բռնությունը ավելի էր ծանրանում նրանց վրա, մեկ տարի անց թշնամին պատի նման պաշարեց ու շրջապատեց ամրոցը: Հետո, մոլեգնած ոստիկանի (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.) իրամանով, ռախիլը առաջ է բերվում պատերազմի ու, ջախջախվող մեծ զազանների ձայների նման, շատերին կոտորելու աղմուկ է առաջանում: Մարդիկ, սակայն, ամրոցին պաշտպան կանգնելով, ամենայն բազույթամբ սանձում էին չարագործի ձգտումը, երբ նետաձիգները լայնալիճ աղեղներից նետել, իսկ պարսատիկները պարսատիկներից բարձր էին թափում կռվողների վրա՝ նրանց հասցնելով անհամար վերքեր: Եվ, բանի որ հազարացու ձեռքի տակ բազմաթիվ զինվորներ կային Զրիստոսի հավատացյալներից, նա, նրանց միշտ զինելով, ուղարկում է ամրոցի դեմ պատերազմելու՝ խնայելով յուրայիններին: Տեսնելով այդ բոլոր ոճրագործություններն ու բրիստոնյաների կորուստը, որ կարծես իրեն մոտ կանգնած դահիճների կողմից էին խոխողվում՝ Սմբատ արքան այնուհետև, նպատակ դարձնելով իր մահը, անձամբ վճիռ կտրելով և ուրիշների համար փրկության հոգացող գնվելով, անտեսեց իր փրկությունը: Եվ, Տիրոջ նկատմամբ Հովսեփի մարգարեաբար խոսքի համաձայն, նա արժանի համարեց, որ միայն ինքը մեռնի և ոչ թե ողջ ժողովուրդը կորչի՝ ըստ Երիզագարի լավ համարելով բազույթամբ մեռնելը, բան արատավոր կյանքով ապրելը: Եվ ապա, ոստիկանից երդմնագիր խնդրելով, նա շարժվում և խոնարհվում նրա առաջ ու այդպիսով տարապարտ մահվան վտանգից առհասարակ փրկվում է բրիստոնյա ժողովրդին, ամրոցում եղած իր եկեղեցիներին և հազարացիների ձեռքի եղած այն բրիստոնյաներին, որոնց գինել էր» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 48):

«Այդ պատճառով Յուսուֆը (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) սրտմտեց սաստկությամբ անհուն զորքով ու գեներով հարձակվեց Հայաստանի վրա և մեզ վրա հասան բազում աղետավոր անցքեր, որոնց մասին ինչ-որ մի այլ զորավոր ու մտահարուստ հոռետոր մեզից առաջ գրեց և հանձնեց արքունի գրապահոցը: Երբ Սմբատը տեսավ, որ հնար չունի ընդդիմանալու պարսից արքային, փախավ ու ամրացավ Կապուտ բերդում, իսկ բռնավորը շուրջանակի պաշարեց ամրոցը և մի բանի օրից հետո բռնեց նրան, իբրև անգոր երեխայի» (Անանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 4):

«Քիչ ժամանակ անցած նույն իրեն՝ մեծ թագավոր Սմբատին, հասավ աստվածային պատուհասը, որ կատարվելու էր աշխարհում: Վերնային զորությունը նրանից հեռանալու պատճառով նա բռնեց իր և Հայաստանի կործանման ճանապարհը, ինչից հետո ներկայացավ արաբական զազանաղեմ իշխանին (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.), որը ուներ շան ու չնարդի բարբ: Սա բռնեց կամավոր եկած թագավորին և խաչափայտի վրա սպանեց: Այսպիսով՝ աղետավոր ձայն ինչեց թորգոմյան տանը, և ընդհանրապես ավերածություն հասավ Հայաստանին, իսկ այս ժամանակ Հայոց 363 թվականն էր» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 21):

«Սմբատ թագավորը փախչում, ամրանում է Կապուտան բերդում...: Այսպիսով՝ տաճիկ զորքերը գնում, հասնում են Կապուտան ամրոցին: Եվ ահա թագավորը իր մոտ մնացած ազատների դավաճանության հետևանքով սարսափահար և ցուպը ձեռքին գնում է Սաճի (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.) որդի Յուսուֆի (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.) մոտ» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Զրիստոսի 914 թվականին Աբուսաջը (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) գրավեց Հայաստանն ու ավերեց՝ սպանելով Սմբատին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Սմբատը Զրիստոսի համար նախատեսված վախճանվեց Դվինում՝ Ապուտեօի որդի Յուսուֆի (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.) կողմից կախվելով փայտից...: Սա Դվինում սպանեց Սմբատ թագավորին և թագավորեցրեց Արծրունյաց տանից ուն Գագիկի՝ Դերենիկի որդուն, որը մի բարի ու աստվածասեր մարդ էր և Սմբատ Բագրատունի թագավորի բեռնորդին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Իսկ պատվական Սմբատ թագավորը տաճիկ Հոսիփ ոստիկանի (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.) ձեռքով խեղդամահ է լինում Դվինում և հանուն Զրիստոսի Նշավակվում է փայտի վրա» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 46):

«Իսկ անիծյալ Յուսուֆը (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.), քիչ օրեր անց դուրս գալով Դվինից, կրկին անգամ մտածեց ձեռք գցել Սմբատ արքային, որն ամրացել էր Արծրունյաց ձորում՝ Կապուտ կոչված բերդում: Նա երդմամբ հնարամտում ու այնտեղից արքային դուրս է հանում, վերցնում, գալիս է Դվին և դնում երկաթի դաժան կապանքներին մեջ՝ լիովին դեն նետելով իր չարության պատրվակի թողը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

«Սմբատ արքան մի տարի խաղաղությամբ բոլորել էր Երասխաձոր վայրի Կապուտ բարանձավում, սակայն հետո իսմայելյան զորքը պաշարեց ամրոցը: Եվ ահա Սմբատ արքան, տեսնելով այն, որ բրիստոնյաներից շատերը կոտորվում էին, դահիճների կողմից խոխողված մարմինները հոգու համար որպես ինչ-որ մոտալուտ նպատակ դրած իջավ ամրոցից՝ երդման ուխտ դնելով ոստիկանի (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.) հետ: Երջին, նվիրելով նրան թագումը ընձաներ, սիրով ընդունեց Սմբատին, սակայն հետո, երբումը դրժելով, կապեց նրան և մեկ տարի դրեց բանտում» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Հայոց 360 թվականին եկավ Աբուսաճի որդին (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջին - Մ.Ֆ.), ավերեց Հայաստանը, բռնեց Սմբատին և Դվինում խաչեց» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1175 թվականի»):

«Հայոց 362 թվականին Յուսուֆ անտեն ոստիկանը (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջին - Մ.Ֆ.) Դվին բաղաբան սպանեց Հայոց արքա Սմբատին» (Ավագ Նեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Այս Յուսուֆը (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) կոտորեց մեր ազգը և Դվին բաղաբան խեղդամահ արեց Սմբատ թագավորին՝ կախելով փայտից» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Եկան և հայտնեցին նրան (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջին - Մ.Ֆ.), թե Սմբատ արքան ամրացել է Կապուտ բերդում: Այնուհետև Աբու-Կասիմը շտապ շարժվեց և հրամայեց իր զորքին, որպեսզի որևէ մարդու, որին որ գտնեն, բերեն իր մոտ: Եկավ և պաշարեց Կապուտ բերդը և բերդականների կանանց ու երեխաներին, որոնք գտնվում էին բերդից դուրս, գերեց: Այդ իսկ պատճառով բերդը անձնատուր եղած, Սմբատին գերի վերցրին, տարան Դվին, կախաղան հանեցին և նա այդպես մահացավ» («Քարթլի-Ցիսլիքեթ», «Քարթլիի մատյանը»):

«Իսկ երբ տուրք Գործունի մարտիրոսությունից հետո Սմբատ թագավորը վերադարձավ իր երկիրը, նա ոչ մի հնարավորություն չգտավ, բացի նրանից, որ մոտեր Կապուտ բերդը: Այս Սմբատին այն ժամանակվա բոլոր մարդիկ իմաստասգույն էին համարում, բայց, երբ աստծո օգնությունը նրանից հեռացավ և նա ամբողջապես ուժասպառ եղավ, նա անել վիճակում փակվեց ամրոցում և հետև ուներ զորքի բազմություն: Աբու-Հասիմը (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.), սակայն, այդ բերդին ևս մոտեցավ, որը և պայթեցրեց հետո գրավեց, ու Հայոց բոլոր իշխաններին, իշխանուհիներին և ազատներին գերեց: Նա Սմբատ թագավորին երկար տանջանքից հետո սպանեց և գլխատած կախաղանի հանեց բաղաբ Դվինի կենտրոնում» (Ստեփանոս Տեղեցի «Գործունի վկայաբանություն»):

«Այնտեղ նա (Սաջյանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Ֆ.) տեղեկացավ, որ Հայոց Սմբատ թագավորը Կապուտ բերդում է, շտապ դիմեց այնտեղ, պաշարեց այն և կարճ ժամանակում բերդից դուրս բերեց Սմբատի ընտանիքը, իսկ Սմբատին էլ Դվինում խաչափայտի վրա կախեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

«Նա (Սաջանների էսիրոյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) պաշարեց Սմբատին Կապուլտում, դուրս հանեց նրան այնտեղից և խաչեց, իսկ Յայաստանն էլ ասպատակեց» (Միթայել Ասորիի «Ժամանակագրություն», Չավելված 5):

²⁵⁴¹ «Բայց երբ Յուսուֆ էսիրը (Սաջանների էսիրոյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) գնաց Պարսկաստան, Գագիկ թագավորը մեկնեց Կոզովիտ գավառը, պաշարեց անառիկ Դարույնքը և գիշերով հանկարծակի առավ՝ ի վերուստ իրեն տրված հաջողության շնորհիվ» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 4):

²⁵⁴² «Գագիկ թագավորը Առավ Նան Մակվի բերդը, որտեղից առաջանալով էլ գրավեց Ողե բերդը և Մասյացոտները» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 4):

²⁵⁴³ «Նան պատանի մանուկ Վասակը՝ Սյունյաց գահերեց իշխան Աշոտի որդին, որ իր կամքով անձնատուր էր եղել ոստիկանին (Սաջանների էսիրոյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) և որը նրան բանտարկեց: Մի օր, սակայն, երբ վրա է հասնում գիշերը, Վասակը, հանկարծակի գործածելով պողպատյա կարճ սուրը, պահակին գետին է փռում և ապա, բավական հեռանալով ու զնայով, անցնում է պարսպի պատից և փախչում, իսկ երբ ուժեղանում է պահակների ծայրը, նրանք զորք են պատրաստում նրա հետևից ուղարկելու համար: Այդ ընթացքում նա դուրս է գալիս այգիների ճանապարհի և գնում, հասնում է իրենց աշխարհը՝ իր հայրական ամրոցները...: Այդ ժամանակ ոստիկանի կողմից անտեղի սպանված Գրիգորի Յայկազուն հարազատ եղբայրներ Սահակն ու Վասակը այդ հալածանքների ժամանակ ուժեղ իրարանցում բարձրացրին՝ ձգտելով, որ գոնե կարողանան հնար գտնել իրենց նեղողների ձեռքից ազատվելու, ամրանալու իրենց տերության սեփական ամրոցներում և չիեռանալու, զնայու օտար աշխարհներ, միևնույն ժամանակ ասում են, անցին Տիրոջ բարկությունը: Եվ ապա, նավեր պատրաստելով և, իբրև տապալի մեջ, սրընթաց թիակներով վարելով, նրանք գնացին, թաքնվեցին ու ամրացան այնքան, որքան ի վիճակի էին: Նրանք հապճեպ ընկան Միափորի ապահով գավառը, իսկ իսմայելյան զորապետը, մտնելով կղզու ամրոցը և մնացած կողոպուտից ոչ թե քիչ, այլ շատ քան հավաքելով, փակում է թողնում է և ինքը ասպատակելով ընկնում է նրանց հետևից: Եվ ահա նրանք, հետ դառնալով ու դիմահար դուրս գալով թշնամու դեմ, նրանցից շատերին վիրավորում են ու սրի ճարակ տալիս, մնացածներին էլ՝ փախուստի մատնում, իսկ իրենք հեռանում, գնում ու թաքնվում են Գարդմանի ու Արցախի անտառների անձավաշատ ամրոցներում՝ ակնկալելով Տիրոջ խնամակալությանը» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 46, 47):

«Գեղասլաց պատանի, կտրիճ Վասակը՝ Սյունյաց տեր Սմբատի եղբայրը, որ ակիճյալ Յուսուֆի (Սաջանների էսիրոյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) չար կամքին չենթարկվելու պատճառով բանտ էր նետված ավելի քան մեկ տարի, մի օր, երբ մութն ընկավ, օգնության կանչելով վերին կամքը և երեսը խաչակնքելով, ասաց. «Օգնեցե՛ք ինձ, Սյունյաց եկեղեցիներ»: Վերցնելով պողպատի սուրն ու գործի դնելով՝ նա պահապաններին դիարձավ արեց, իսկ ինքն էլ, բավական տարածության վազելով, կախվեց պարսպից ու իջավ և, բանի որ նրա ծառաները նախօրոք ձի էին պատրաստ պահել, հեծավ այդ երիվարն ու փախավ: Ապա, միևնույն պահակների ճիչն ու զինվորների ծայրը կուժեղանալիս, միևնույն ժամանակ, նա ընկավ այգիների միջանկները, այլ և այլ ճանապարհներով անցավ ու գնաց իր երկրի ամուր տեղերը: Այստեղ էլ այնուհետև Սյունյաց Յայկազուն իշխանները՝ Սուխան ակակնված Գրիգորի եղբայրներ Սահակն ու Վասակը, իրենց մոր՝ երանելի տիկին Սարիաիի հետ միասին, իրենց կյանքի փրկության համար հնար որոնելով ու սրտապնդվելով, ուղեցին արկված անօրենի ձեռքից և փախչել, ընկնել իրենց աշխարհի ամուր տեղերը, բայց տարադուր չդառնալ՝ միևնույն անցին աստծու բարկությունը: Եվ ահա նրանք արագաշարժ նավակներով գնացին ու ամրացան Սևանա կղզում: Յուսուֆն այս լսելով՝ նրանց հետևից զորք ուղարկեց, որը եկավ և նստեց կղզու դիմացի լճափին, իսկ նրանք, վախենալով, որ, թերևս, այդ չար մարդկանց ստեղծած հնարավորությամբ իրենց հարազատ փոթորկառույց լճի զնդանում բռնվեն, այնտեղից դուրս գալով, գիշերը շատ նավակներով անցան այն կողմը և գնացին Միափոր ամուր գավառը: Այդ իմանալով՝ գործը նրանց հետապնդեց, բայց նախ, մտնելով կղզին, ամեն ինչ կողոպուտեց: Ապա՝ իշխանները, անհեղձ եկած ու հասած իրուսկներին, հետ դարձան, հույժ բաջուրայք շատերին կոտորեցին, ուրիշներին էլ փախուստի մատնեցին, իսկ իրենք անցան գնացին Գարդմանի ու Արցախի ամուր աշխարհը և մնացին այնտեղ՝ վերին օգնությունն ակնկալելով» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

«Իսկ Գրիգոր իշխանի եղբայրները՝ Սահակն ու Վասակը, իրենց եղբոր մահից հետո ամրությունը անձերի մեջ բարձրացրին և փախան նեղիչներից, որ գոնե հնար գտնեն ամրապալ իրենց տերության սեփական ամրոցներում և չգնան օտար աշխարհի գերության, միևնույն անցին տիրոջ բարկությունը: Եվ ապա նավակարների սրընթաց թիակներով իբրև տապալի մեջ երթալով՝ նրանք բոլորվելով ամրանում են Սևանա կղզում՝ իրենց քրիստոնապետ և ճգնավոր մայրերով, կանանցով, որդիներով ու ազատագույն բանակով հանդերձ, որովհետև իսմայելյան ասպատակների զուր հեղձված պղտոր հորձանքը առավել, քան ասատկանալով բախում էր մեր բնակչության ավազահիմն տանը: Ապա՝ իմացավ այն կանացախոս և դառնահամբուր հազարացի Յուսուֆը (Սաջանների էսիրոյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) այս մասին ու գորք գումարեց նրանց վրա: Երբ հասան Սևանա ծովակի եզրը, թշնամու սուրը պաշարմամբ պատնեշ պատեց նրանց շուրջը, իսկ ապա միտք դրեցին սիրելի եղբայրները բոլոր հետ միասին, որ գուցե բռնեն նրանց թշնամիները, ջրապատ անդունդներից իրենք փախուստի տեղ չգտնեն և մատնվեն հեթանոս բռնադատների ձեռքը ու տրվեն նրանց ցեխոտ չարությանը: Եվ այնուհետև նավարկողների ձեռքերը զորացան և ահա նրանք, նավարկելով իրենց մայրերի հետ և առհասարակ ընտանյոք ու ինչքով, ողբալ ձեռքը կարողացավ կրել, չվեցին, գնացին, հապճեպ ընկան ամուր Միափոր գավառը: Այդ ժամանակ իսմայելյան զորապետը մտավ կղզու ամրոցը, մնացյալներին թալանեց, ոչ սակավ, քան թե շատը ժողովելով պահեստ թողեց և ինքը, ասպատակ սփռելով, դիմեց, անցավ նրանց հետևից: Այդ ժամանակ նրանք, կրկին հետ դառնալով դեպի թշնամիները, նրանց դեմ ելան: Արդյունքում նրանցից շատերը վիրավոր խոցոտած և սրի ճարակ եղած դեպի փախուստ էին դարձնում նրանց, իսկ իրենք չվեցին գնացին, բոլորեցին ու դադար առան Գարդմանա և Արցախի անձավաշիտ մայր ամրոցներում՝ ակնկալելով տեղ Աստծու այցելությանը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

²⁵⁴⁴ «Դրանից հետո ոստիկանը (Սաջանների էսիրոյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.), եռացող կաթասիկ նման իր մտքում բորբոքվելով, հեռանում, գնում է այն ամրոցը, որ կոչվում Երնջակ՝ այն խլելու, փորելու, կորցնելու և գետնին հավասարեցնելու համար, բանի որ այնտեղ էին թաքնվել ու ամրացել բարեպաշտ տիկնայք՝ Սյունյաց մեծ իշխան Սմբատի մայրը, կինը՝ Գագիկի քույրը, Սմբատի եղբայր Սահակի կինը և ազնվական ու պատվական այլ տղամարդիկ և կանայք: Ապա, վերցնելով իր հետ, նա շղթայակապ վիճակում տանում է Նան Սմբատ արքային: Նա շղթայապատում է ամրոցը՝ տալով ահագին մեծ կռիվ և անընդհատ ու անդադար նրանց վրա ավելացնելով աղմուկը և խռովությունը...: Անօրեն ոստիկանը, մնալով ու Երնջակ ամրոցի շուրջը կռելով, այնտեղից չի հեռանում, միևնույն որ գաղտնաբար չի խլում և հափշտակում այդ ամրոցը: Դրանից հետո այնտեղ բնակվողներից շատերի համար նա կյանքի կորստյան դուռ է բացում և նրանցից շատերին կերակուր է դարձնում բազմախողիտող սրին, իսկ ուրիշներին էլ, իրենց սողոմական չար տանջանքներով, գերության բռնում: Կանանց մեջ ականավորներին ու երանելիներին՝ Սյունյաց Սմբատ իշխանի բարեպաշտ ու խելացի մորը, Սմբատի բարեպաշտ կնոջը, իր սանի ու որդյակի հետ, և նրա եղբայր Սահակի՝ Սյունյաց տիրոջ կնոջը գերի վերցնելով այդ ամրոցից՝ նա նրանց մեծ նեղության ու տառապանքի մեջ որպես վտարանդի պահում են Դվին բաղաբուն, որպեսզի չերևար, թե նրանցից ով է տիկինը, ով՝ աղախինը» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 49, 50):

«Իսկ անօրեն Յուսուֆը (Սաջանների էսիրոյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) թագավորի հետ միասին շարժվում Դվինից և պատերազմի է բռնվում Երնջակ կոչվող բերդի դոյակում, որտեղ պատսպարված էին ազատների կանայք ու նրանց գանձերը: Թշնամիները գրավում են ամրոցն ու այնտեղից վերադառնում Դվին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Ապա, վերցրած Սմբատին, Յուսուֆը (Սաջանների էսիրոյան էսիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) գալիս է կռվելու Երնջակի անառիկ ամրոցի դեմ, որտեղ էին գտնվում Սյունյաց պատվական տիկիները Շուշանն ու Սուփին և բազմաթիվ ուրիշ ազնվական կանայք ու տղամարդիկ: Շատ օրեր նա սաստիկ մարտ է մղում բերդի դեմ: Չանազան միջոցներով օր ավուր նա խստացնում էր մարտը, բայց ոչինչ չէր օգնում: Դրանից կատաղած՝ նա թագավորին բերել է տալիս բերդի դիմաց, գանազան կտանքներով չարչարում է ու հրամայում. «Ասա, որ բերդը հանձնեն», իսկ նա, իմանալով, որ, միևնույն է, այդ չարից պրծում չկա, ոչինչ չէր խոսում: Ուստի այնտեղ Սմբատ սուրբ թագավորին գերմարդկային սարսափելի տանջանքներով սպանեցին, հրամայեցին տանել Դվին ու մեռած մարմինը կախել փայտից: Այսպես նրա սարսափությունը լուսաճանաչ փայլեց բարձունքից: Նրա սրբությանը մեծ բժշկություններ եղան և շատերը քրիստոնյա դարձան: Սա տեղի ունեցավ Յայոց 362 թվականին: Անիծյալը, այսպիսի մեծ ու հանդուգն ոճի գործելով, դեռ չհագեցավ չարիքներից, այլ հենց այն ժամանակ ուզում էր իր թույնը թափել բերդում եղած գաղթականների վրա: Այդ պատճառով այնտեղից չիեռացավ, միևնույն որ գիշերը գողունի բերդը գրավեց՝ երկաթե ճանկերի հարկարեցունով անմատչելի ծայրերը մազցող,

անձամբ ամուսնու ու քարազնաց մարդկանց միջոցով: Ու թեպետև նա գրավեց բերդը, բայց ոչ մարդկանց հնարամտությամբ, այլ այդ աստված էր ուզում կործանում բերել այն և այդպես էլ արեց: Ապա, բացելով բերդի դռները, հանեցին փառավոր տիկիներին՝ կուտակված բազում գանձերով: Այնտեղի բնակիչներին էլ սրակոտոր արեցին, իսկ մեծ բարեպաշտուհի տիկին Շուշանին՝ Աշոտի կնոջը, Սմբատի ու մյուսների մորը, Սուրբին՝ Սմբատի կնոջն ու Չագիկ թագավորի բորջը՝ մի տղայով հանդերձ, ինչպես նաև Սահակի կնոջը ուրիշ ազնվական կանանց հետ միասին որպես գերիներ թողնել, տարան Ղլին ու բանտարկեցին խավարչտիս բանտի նեղ որջում» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

²⁵⁴⁵ «Հոկտեմբեր ամսին լոգոթետ Չեմերիտի և հազարացիներ Ղափանոսի ու Լևոնի միջև ծովամարտ տեղի ունեցավ, երբ Մամուսում գորավար էր հետագայում թագավորած Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.): Չեմերիտը պարտվեց և հազիվ փրկվեց, նրա հետ եղած գրեթե բոլորը վտանգվեցին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 31):

²⁵⁴⁶ «Այդ տարի Տարսունի շրջանից ամառային արշավանք իրականացրեց Ռուստամը իբև Բարդան, որը Բենի-Նեֆիսի անունից Սահմանային շրջանի ղեկավարում էր իրականացնում: Ղափանը նրա հետ էր: Ռուստամը պաշարեց Մլեխ ալ-Արմանիի ամրոցը, որից հետո հեռացավ նրանից և այդտեղ Չիլբիլա բաղաբի մատուցեց» (Տարբի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի Տարսունի շրջանից ամառային արշավանք իրականացրեց Ռուստամը, որը Սահմանային շրջանի ղեկավարում էր իրականացնում: Նա պաշարեց Մլեխ ալ-Արմանիի ամրոցը, որից հետո մտավ նրա տիրույթները և այդտեղ Չիլբիլա բաղաբի մատուցեց» (Արիբ իբև Սադ «Տարբիի համառոտագրություն»):

«Այդ տարի Սահմանային գոտու հրամանատար Ռուստամը ամառային արշավանք կատարեց Տարսունի կողմից, իր հետ ունենալով Ղափանային: Նա պաշարեց հայազգի Մլեխի բերդը, ապա մտավ նրա գավառը և հրկիզեց» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Արաբների 299 թվականին արաբների գորավար Ռուստամը Տարսունի ամրությունից ներխուժեց ռումների երկիր՝ գրավելով Մելիբ-ալ-Արմանի ամրոցն ու այդտեղ այն» (Բար-Յեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև իբև Ղալուկը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁵⁴⁷ «Այսպիսին էր կայսրության դրությունը, երբ բաղաբի մեծամեծներից ոմանք, որոնք իր բաղաբային և խոհեմության համար սիրում էին սխուղերի դոմեստիկոս Կոնստանդին Ղուկասին և գտնում, որ նա կարող է լավ կառավարել կայսրությունը, նրան խորհուրդ տվեցին մտնել բաղաբ և առանց դժվարության տիրապի իշխանության: Ինչպես ուրիշները, այդպես էլ Նիկողայոս պատրիարքը, անտեղյակ, որ Ալեքսանդրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդրը (912-913) – Մ.Ֆ.) իրեն լիազորել է լինել իշխանության խնամակալը, պատարագից Արտավազգին հանձնարարականով Կոնստանդին Ղուկասի մոտ ուղարկեց՝ հորդորելով մայրաքաղաք մտնել և տիրանալ իշխանության...: Կոնստանդին Ղուկասը, որն ուզում էր թագավորության տիրանալ և անկեղծ աչքը թագին էր սևեռած, իրեն հավատարիմ մեծաթիվ զինվորներից ամենաընտիրների հետ փոթանակի հասավ մայրաքաղաք, գիշեր ժամանակ ակրոպոլիսի մոտ գտնվող դարպասի պրոտոմեդոսիարիոս Միքայելի փոքր դռնից մտավ ներս և իր մարդկանցով գիշերն անքուն անցկացրեց իր աներոջ Գրիգորի տանը: Ասեկտե Նիկետառ, սակայն, նա, այդ դեպքերից հետո պրոտոմեդոսիարիոս դարձավ, Կոնստանդին Ղուկասի ժամանման մասին տեղյակ պահեց պատրիկ Կոստանդինին և Էլարդիկոս վանականին: Վերջիններս Նույն գիշերն, իսկ եղան Ղուկասի մոտ և խորհրդակցելով, դեռ լույսը չբացված, շահերով, բազում ժողովորդով ու ամբոխով եկան ձիարշավարանի դարպասը՝ Կոստանդին Ղուկասին կայսր ներդրելով, թեև այստեղ Կոստանդինի ծիսականը, ձիարշավարանի դարպասի ներսի կողմում գտնվող մեկի կողմից նիզակի հարված ստանալով, սպանվեց: Երբ Կոստանդինի ձիարշավարանի ներսում գտնվողները չընդունեցին, դեռ ավելին՝ վնդդեցին, նա կարծես այրահար ու թագավորությունը տիրանալու փափագից խելակորույս, տխուր ու գլխահակ հեռացավ և գնաց փոքր ձիարշավարանը՝ ձիապանի սպանությունը վատ նշան համարելով: Այնտեղ ևս կայսր ներդրվելով՝ նա եկավ մինչև հավելե և, այդ հավելի երկաթե դարպասով մուտք գործելով, հասավ մինչև Էքսկլոբիտոսները: Մագիստրոս Յովհաննես Էլարդաք, սակայն, հետերիայի զինվորների և հեծյալների մեջ ընտրություն կատարելով, գեներալ նրանց Ղուկասի դեմ ուղարկեց: Նրանք հասան հավելե և կռվի բռնվեցին, որի ժամանակ երկու կողմից էլ շատերը տրակոտոր լինելով և ընկան, այն աստիճան, որ տեղի պես հոսող արյունը լճացավ: Սպանվողների մեջ էին նաև Գրիգոր Ղուկասի որդին, նրա հորեղբորորդի Միքայելը և հայազգի Կուրտիկը: Կոնստանդին Ղուկասը, իմանալով, որ մեծ ընդհարում է տեղի ունեցել, ձի հեծած ձիարշավարանից դուրս եկավ: Նրա ձին, սակայն, այնտեղ սպառնալից կամ թաքցնող տախտակների վրա սայթաքելով, իր հեծյալին գետին տապալեց: Երբ ոմն մեկը տեսավ նրան գետին զգված և միայնակ, մնացած բոլորը ցրվեցին, սրով կտրեց նրա գլուխը: Այն բերվեց կայսեր և ցույց տրվեց բոլորին՝ խաբեության ճամփան փակված լինելու համար» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 2):

«Երբ պատրիարքը տեսավ, որ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդրը – Մ.Ֆ.) մահամերձ է, նա գրեց Անդրոնիկոս Ղուկասի որդի Կոնստանդինին, որպեսզի սա շտապի տիրել քաղաքին ավելի վաղ, քան որն է այլ մեկը կտիրի արքայական իշխանությանը: Հաջորդ օրը կայսրը, արդեն մահանալով, կանչեց պատրիարքին և նրան նշանակեց խնամակալական խորհրդի անդամ՝ մագիստրոս Ստեփանոսին, մագիստրոս «Էլարդաք» մականվանալով Յովհաննեսին և ռեկտոր Յովհաննեսին՝ Եվթիմիոսի հետ միասին: Այդ ժամանակ Չոյան, օգտվելով իրավիճակից, ժամանեց պալատ, որպեսզի վերջին անգամ տեսնվի մահացող արքայի հետ: Այստեղ արդեն պատրիարքը սկսեց զոջալ, որ գրել է Ղուկասի որդուն ու սկսեց մտածել, թե ինչպես կործանի նրան, երբ սա կժամանի: Այդ ժամանակ Ալեքսանդրը, տառապելով փտախտից և սեռական օրգանների հիվանդությունից, իր թագավորության տասներեքերորդ ամսում մահացավ ամոթային մահով: Դեռևս երրորդ օրվա արարողությունը չէր ավարտվել, երբ ժամանեց Ղուկասի որդին՝ Կոնստանդինը, և սկսեց բոլորին ցույց տալ պատրիարքի նամակը: Երբ վերջին, գտնվելով պալատում, լսեց այդ մասին, ի սրտե գայրացավ և սկսեց ուռթի հանել ու տրամադրել մարդկանց Կոնստանդինի դեմ: Նա ձեռքերի վրա տանում էր և վրաններում ու հրապարակներում ցույց էր տալիս դեռևս երիտասարդ ինքնակալ կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ին (913-959) – Մ.Ֆ.): չդադարելով մարդկանց կոչ անել մարտնչել արքայի համար ու ապստամբին մահվան գիրկը նետել: Ամեն ինչ տեղի ունեցավ ըստ նրա ցանկության, կամ, ավելի լավ է ասել՝ հրամանով: Սկզբում հավելի դարպասների մոտ պատրիկ Գրիգորի կողմից սպանվեց ապստամբի որդի Գրիգորը, որից հետո արդեն հենց իրեն՝ Կոնստանդինին, նրա հորը, այն ժամանակ, երբ նա բարձրաձայն փրավորում էր պատրիարքին, հետերիայի ռազմիկները գլխատեցին՝ օգտվելով այն բանից, որ նրա ձին սայթաքել էր հավելի աստիճանների վրա: Ես կլեմն այն մասին, թե ինչպես էին կործանվում մարդիկ գավազանների ու նիզակների հարվածներով, չեմ խոսի ամենուր դրված կախաղանների, ինչպես նաև նետերի մեծ քանակությունից մահացածների մասին: Ինչո՞ւ նա չստ պատմեմ, միայն կասեմ, որ այդ օրը մեծագույն անբարոյականություն էր պատճառում գոհվեց 800 մարդ, ինչպես ասում էին նրանք, որոնք թաղել էին մահացածներին, և այդ պատճառով էլ լավ տեղեկացված էին» (Ամանուն վանական «Կոստանդինուպոլիսի Զատկական վանքի ժամանակագրությունը», մաս 2, գլուխ 11):

«Մեկ արդեն հայտնել ենք պատմությունը այն մասին, թե ինչպես Կոնստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ի – Մ.Ֆ.) դեմ ելան ապստամբները, որոնք վիճարկում էին նրա թագավորությունը, և դա եղավ ավելի շուտ, քան Ռոմանը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.): Կանգնեց նրանց գլուխ: Ահա, ուրեմն, Անդրոնիկի որդի Կոնստանդինը, որ կոչվում էր Ղուկաս, ձեռնարկեց այդ գործը: Նա պաշտպանություն էր փնտրել Մութթաֆիի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութթաֆիի – Մ.Ֆ.) մոտ Տարսուն շրջանում: Նա հույների արքա Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Ֆ.) գորավարն էր և Բաղդադ էր մեկնել Յիջրի 294 թվականին՝ ընդունելով իսլամը Մութթաֆիի ձեռքից: Դրանից հետո նա մահացավ և նրա այդ որդին փախավ Ջերբելի, Հայաստանի ու Ադրբայջանի ուղղությամբ: Նրա հետնորդները և կողմակիցները շատացան ու մեկնեցին Կոստանդինուպոլիս՝ վիճարկելով Կոնստանդին իբև Լևոնի թագավորելը, ընդ որում դա գրեթե ստացվեց, սակայն հետո Ղուկասի վրա հարձակում գործեցին Կոնստանդինի մարդիկ ու սպանեցին նրան» (Մատուղի «Ոսկու մարգագետինների և գոհարների հանքեր», գիրք 1):

«Նրանից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ից – Մ.Ֆ.) հետո թագավորում է նրա եղբայր Ալեքսանդրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդրը – Մ.Ֆ.), բայց հետո ապստամբ մարդիկ նրա շուրջ աղմուկ-աղաղակ բարձրացրին և այդ պատճառով նա ևս չկարողացավ օգնության հասնել» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 48):

²⁵⁴⁸ «Օգոստոս ամսին Բուլղարիայի իշխան Սիմեոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով արշավանքի դուրս եկավ, մոտեցավ Կոստանդինուպոլիսի և, Վլախեռնայից մինչև այսպես կոչված Ոսկե դուռ, պաշարման մեջ առավ բաղաբ: Նա տոգորված էր բաղաբը հեշտությամբ գրավելու հույսով, բայց համոզվելով, որ այն անուր պարիսպներով է պաշտպանված և ապահովված է բազում զինվորներով, ինչպես նաև բարաժակ ու նետարձակ մեքենաներով, հուսաբեկ վերադարձավ Չեբդոմոն կոչված տեղը՝ խնդրելով հաշտություն կնքել: Երբ խնամակալները մեծ սիրով ընդունեցին նրա առաջարկը, Սիմեոնը հաշտության շուրջ բանակցություններ վարելու համար իր մագիստրոս Թեոդորոսին ուղարկեց: Նիկողայոս պատրիարքը, Ստեփանոսը և Յովհաննես մագիստրոսը, առնելով կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ի – Մ.Ֆ.), եկան մինչև Վլախեռնա, ներս առան Սիմեոնի երկու որդիներին և կայսեր հետ պալատում ծառչեցին: Նիկողայոս պատրիարքը գնաց Սիմեոնի մոտ և նրա առջև Սիմեոնը խոնարհեց իր գլուխը: Պատրիարքը աղոթք կարդաց և, ինչպես պատմում են, իր կնգուղը թագի փոխարեն դրեց նրա գլխին: Սիմեոնն ու նրա որդիները, անթիվ, թանկագին նվերների արժանանալով,

վերադարձան իրենց երկիրը՝ հաշտության շուրջ համաձայնություն, սակայն չկայացրած» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 5):

«Ինդիկտիոնի 6422 թվականին Բուլղարիայի տեր Սիմեոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Ֆ.) գնաց Ցարգրադի վրա և, կնքելով խաղաղություն, վերադարձավ» (Անանուն «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

Այս մասին հայտնում է նաև Ամորտոլոսի Շարունակողը:

2549 «Այդ տարի ամառային արշավանք իրականացրեց ալ-Ֆուսեյն իբն Չամդան իբն Չամդունը: Նամակ եկավ Տարսուսից, որտեղ պատմվում էր, որ նա շատ ամրոցներ է գրավել և սպանել է շատ հույների» (Տաբարի «Արբանյակի ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի ալ-Ֆուսեյն իբն Չամդանը ամառային արշավանք իրականացրեց, հույների երկրում շատ ամրոցներ գրավեց և անթիվ բանակությամբ ժողովուրդ սպանեց» (ալ-Այսի «Պատմություն»):

Իբն Կեփիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

2550 «Իսկ հույներն արդեն հասել էին Դիրաբեթի և տիրել մի քանի ամրությունների» (Սիբստ իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

2551 «Երբ պարսից Էմիր Ապուսականը (Սաջանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) գերի վերցրեց և գլխատեց Մեծ Յայթի իշխանաց իշխան Սմբատին, Մանցիկիտո ամրոցում նստող Ապուսաստան (Կայսիկների Եմիրության համալիսան Էմիր Աբու-Սևադան – Մ.Ֆ.) գրավեց Խալիսա և Դերկրի ամրոցները, ինչպես նաև Արգես բաղաբը» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 44):

2552 «Իտալիան խաղաղ ապրեց մինչև Կոնստանդին Ծիրանածինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ի – Մ.Ֆ.) և նրա մոր օրերը: Այն ժամանակներից սկսած սարակիստները դարձյալ ուղիք եկան և, որևէ դիմադրության չհանդիպելով, Իտալիայի վրա ասպատակ սփռեցին: Պետությունը, համոզվելով, որի վիճակի չէր միաժամանակ ընդդիմակայել և արևելքի, և արևմուտքի սարակիստներին, նամանակվա, որ բուլղարներն էլ վերադրել էին հաշտության պայմանագիրը, որոշեց Միկիլիայի սարակիստների հետ դաշինք կնքել: Կայսերական սենեկապաններից մեկի՝ Կալաբրիայի զորավար Եվստաթիոսի, միջոցով պայմանագիր ստորագրվեց, որի համաձայն հռոմեացիները սարակիստներին վճարում են տարեկան 22.000 ոսկի» (Ռովիանենտ Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեիի Փոկաս», մաս 4):

2553 «Իսկ շատ բան կատարածն ու հաջողակ, մարտական գործի մեջ վարժն ու փորձվածը՝ Սմբատ արքայի որդի Աշոտը, հալածանքների ժամանակ ուժեղ կռվելով, ցույց է տալիս նահատակության արժանի բազմաթիվ բացառություններ: Նա արիությամբ գերազանցում է բոլոր նրանց, ովքեր կյանքով ու տարիքով իրեն հավասար էին: Նախքան իր հոր նահատակությամբ վախճանվելը, նա, գրեթե օրում սլացող սավառնաթև արծվի նման սրնթաց արշավելով, խղիճում էր գիշատիչ այլազգիների հետևից, որոնք ասպատակել էին մեր երկիրը: Եվ կարճ ժամանակվա ընթացքում նա կարողանում է առհասարակ գրավել ու նվաճել իր հոր տերության բոլոր այն ամրոցները, որոնք խլել էր ոստիկանը, իսկ այնտեղ, եթե սարակիստներից պահակներ էր գտնում, արվ սպանում էր: Դրանից հետո պատերով, պահակներով ու ապրաստի միջոցներով ամրացնելով ամրոցները՝ ինքը ընկնում էր թշնամիների հետևից, որտեղ էլ, որ խմայելյան ասպատակներն ու ավազակները գտնվեին: Իր հարազատ եղբայր Աբբասի հետ միասին նա ամենուրեք և, ամեն ինչով աներկյուղաբար, գրեթե Իլիական պատերազմ էր մղում հակառակորդների դեմ: Հարձակվելով իսլամական զորքի վրա, որ նստում էր Բագրավանդ գավառում՝ Աշոտը նրանց բոլորին սր ծարակ էր տալիս: Բռնելով նրանց գլխավոր երեցին՝ նա իրաման էր նրան տիկ հանել և կախել ամրոցի պարսպից, որպեսզի բոլորը տեսնեն և ահաբեկվեն» (Ռովիանենտ Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 50):

2554 «Իսկ ինքը՝ Աշոտը, գնալով Շիրակ գավառը և հարձակվելով այն զորքի վրա, որ բուն էր դրել, տեղավորվել այնտեղ, նրանց ևս սրի է բաշում, իսկ մնացածներին՝ հալածում» (Ռովիանենտ Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 50):

2555 «Այնտեղից վերադառնալով՝ Աշոտը օդալացի նման չվում, գնում է Գուգարքի կողմերը և գրավելով այն, ինչպես նաև իր տերության ամրոցները, գզում է դրանք և դրանք իր հպատակության տակ» (Ռովիանենտ Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 50):

2556 «Այնտեղից հանկարծակի մեծ արագությամբ Աշոտը հասնում է հազարացիների զորքի վրա, որ գտնվում էր Վրաստանի մայրաքաղաք Տփղիսում: Եվ այնտեղ ոմանց նա սր ծարակ էր տալիս, իսկ պատվական մարդկանցից ոմանց էլ բռնելով, շղթայակապ պահում էր բանտում, որպեսզի գրավաթափ անելով՝ նրանց փոխանակեր այն բրիտանյանների հետ, որոնք բռնված էին չար ոստիկանի (Սաջանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի – Մ.Ֆ.) ձեռքով» (Ռովիանենտ Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 50):

2557 «Եվ ապա վերցնելով շատ առ ու ավար՝ Աշոտը այնտեղից վերադառնում է դեպի Տաշիրքի գավառը: Լսելով, որ խմայելյան զորքը թաքնվել, նստել ու դադար է առել Արստեի ապահով ու խոր ծորերում՝ նա այնուհետև, իր զորքից ընտրելով մոտավորապես 200 մարդ, գնում, հարձակվում է հազարացու զորքի վրա: Նա մեծ կռիվ տալիս, նրանց բոլորին սրի է բաշում և առ ու ավարով վերադառնում իր բանակը: Եվ իսկույն չվում, գնում է իրեն միշտ սիրելի իշխան Գուրգենի մոտ, և այնտեղ միասին, խուճապի են մատնվում թշնամիները, ինչպես ջախջախվող մեծ զազանների ամրոցների կողմերը: Այնուհետև այն ապակառուցները այլևս չհարձակվեցին նրա տիրույթների վրա» (Ռովիանենտ Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 50):

2558 «Այնուհետև այն վայրերում Գագիկ թագավորը իր վայելչատես և բարեպաշտ եղբոր՝ Գուրգենի, հետ, քիչ տագնապ ու նեղություն չէր պատճառում թշնամիներին, որոնք Յուսուֆի (Սաջանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի – Մ.Ֆ.) հրամանով Անուպատականի կողմերում ավազակախմբեր էին կազմել: Եվ այսպես, առնական բացություն ցուցաբերելով՝ զորավարական ու իշխանական գնդի հետ միասին հազարացիներից շատերին նրանք թավալզոր են անում» (Ռովիանենտ Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 51):

2559 «Եվ այսպես, առնական բացություն ցուցաբերելով, զորավարական ու իշխանական գնդի հետ միասին հազարացիներից շատերին Գագիկն ու նրա եղբայր Գուրգենը թավալզոր են անում, ընդ որում ոչ թե մեկ անգամ, այլ բազմիցս ու հաճախակի նրանք այս բանն էին անում Կորդկաց, Ռատկաց ու Անուպատական աշխարհների ստորոտներում, որից խուճապի են մատնվում թշնամիները, ինչպես ջախջախվող մեծ զազանների ձայնից: Արդյունքում գավառների բնակիչները պաշտպանվում են ավազակների սաստիկ ասպատակություններից» (Ռովիանենտ Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 51):

2560 «Ոստիկանին (Սաջանների Եմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի – Մ.Ֆ.) քիչ աղմուկ ու աղաղակ չէր պատճառվում նաև Միսական տերերի ու ցեղերի կողմից, որոնք, ամրանալով խոր ծորերում, հեղեղատներում ու քարանձավների ամրոցներում, ավազակային բազում արշավասույր հարձակումներն էին հասցնում թշնամիների և, զորք ուղարկելով, արյունահեղություն էին առաջացնում» (Ռովիանենտ Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 51):

2561 «Այդ տարի Տարսուսից եկավ Ալի իբն Իսա վեգիրը...: իբն Աբդ ալ-Բաթին 2.000 հեծյալներով ամառային արշավանքի ուղարկվեց ներքինի Բեշիրին՝ Աբու-Սաջի (Սաջանների Եմիրության իհիմանի Էմիր Մուհամմեդ իբն Աբու-Սաջի – Մ.Ֆ.) որդուն, օգնության, որը սուլթանի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիդի – Մ.Ֆ.) անունից Տարսուսի կառավարիչն էր: Նրանց ամառային արշավանքը չհաջողեց» (Տաբարի «Արբանյակի ու մարգարեների պատմություն»):

Իբն Կեփիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալուլը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

2562 «Ինդիկտիոնի 6423 թվականին Բուլղարիայի տեր Սիմեոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Ֆ.) եկավ ու սկսեց գերելարել Թրակիան: Իմանալով այդ մասին՝ հույները մարդ ուղարկեցին պաժինակների հետևից, իսկ երբ սրանք եկան, հավաքեցին նաև իրենց ուժերն ու պատրաստվեցին ելնել Սիմոնի դեմ: Այդ ժամանակ, սակայն, հույն զորավարները գտնվեցին, որի պատճառով էլ պաժինակները, տեսնելով, որ հույներն իրենց մեջ գտնվում են, թողեցին ու հեռացան: Եվ ահա, բուլղարները մարտի մեջ մտան հույների դեմ ու կոտորեցին նրանց» (Անանուն «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

Այս մասին հայտնում է նաև Ամորտոլոսի Շարունակողը:

2563 «Ինդիկտիոնի երրորդ տարվա սեպտեմբեր ամսին Պագրատուկա հայր Ադրիանապոլիսը ստիպված հանձնեց Սիմեոնին (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնին – Մ.Ֆ.) ...: Շատ չանցած 2-րդ (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, կայսեր ինանակալ 2-րդ – Մ.Ֆ.) կողմից բազում նվերներով այնտեղ ուղարկվեցին կանիկլեն Վասիլ պատրիկը և Նիկետաս Էլազիկոս պրոտոսպաթարը ու բաղաբը հետ վերցրին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 8):

«Դրանից հետո Սիմոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Ֆ.) տիրեց Ադրիանապոլիսին» (Անանուն «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

Այս մասին հայտնում է նաև Ամորտոլոսի Շարունակողը:

2564 «Նրանք ձմեռային ցրտի ու ձյան պայմաններում ձմեռային արշավանք իրականացրին: Այդ տարի սուլթանին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթադիդին – Մ.Ֆ.) Տարսուսի սուլթանական կառավարիչ Բեշիրից նամակ եկավ, որտեղ նա պատմում էր հունական երկրի վրա

իրականացված հարձակման և այն մասին, որ այդ ընթացքում նա մի քանի ամրոցներ է գրավել, գերիներ ու ավար է ձեռք գցել և գերել է 150 պատրիկների, այնպես որ գերիների ընդհանուր թիվը կազմել է 2.000 հոգի» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն»):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Աբուլ-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Դալուկը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁵⁶⁵ «Բայց ես ուզում եմ տիրուր և տրտում խուսք առաջ տանել ու ասել, որ, բանի որ մեր շուրջը եղած դրացիները ու ցեղերը՝ հույները, եգեթացիները, գուզարացիները, ուտեցիները և Կովկասի ստորոտում բնակվող հյուսիսային ցեղերը, մտածելով, թե գուցե նրանք կարողանան չար ոստիկանին (Մաջանների Եմիրության Եմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Մաջն - Մ.Ֆ.) գրկել առիթից ներխուժել իրենց կողմերը, եթե նա չգտնի ոչ մի շեն քաղաք, ավան ու գյուղ, ահա ուրեմն, այդ պատճառով նրանցից յուրաքանչյուրը ջանաց ավերել, փորել, կորցնել ու գետնին հավասարեցնել իր աշխարհի ստորին մասերը: Եվ այպա այդ ժամանակ նրանց հետ միասին մեր երկրի դեմ կռվի դուրս եկան և գողերը, և ավազակները» (Ռովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 52):

²⁵⁶⁶ «Այնուհետև, մի քանի տարի անց, և երբ շենացավ երկիրը, այն ժամանակ Կյուրիկե բորեայիսկուպոսյան (Կախեթի բորեայիսկուպոսյան իշխան Գուրգեն Դուռուին - Մ.Ֆ.) օգնության կանչեց աբխազաց թագավոր Կոստանդինին (Աբխազական թագավորության արքա Կոստանդինին - Մ.Ֆ.), անցան Դերե և պաշարեցին Վեժինի բերդը, ընդ որում Աբխազաց թագավորը շրջապատեց վերին, իսկ Կյուրիկեն՝ ստորին կողմից: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նրանք ձեռնամուխ եղան բերդի գրավմանը, այնժամ եկավ Ատրնեստի Պատրիկը (Շերթի թագավորության արքա Ատրնեստի Պատրիկը (895-909, 909-920՝ արքա) - Մ.Ֆ.) և Ավագ ուրբաթին հաշտության պայմաններ գրեց: Նա աբխազաց թագավորին հանձնեց Արիշի և Գավազկի ամրոցները, իսկ Կյուրիկեն՝ Օրծորի ամրոցը: Հաշտություն կնքելուց հետո՝ վերադարձին, աբխազաց թագավոր Կոստանդինը եկավ, Ավազերի տաճարում երկրպագեց սուրբ Գևորգին և ոսկով դրվագեց նրա պատկերը, իսկ նրա մեծաբանակ գործին էլ Կյուրիկե բորեայիսկուպոսը ճանապարհեց՝ մեծապես պատվելով: Այս ամենից հետո Կոստանդինը վերադարձավ իր երկիրը: Քիչ անց, սակայն աբխազաց թագավոր Կոստանդինը վախճանվեց և Աբխազաց երկիրը որոշ ժամանակ պառակտվեց» («Զարթիս-Ֆիսկուբեա», «Զարթիլի մատյանը»):

«Այնուհետև Կյուրիկե (Կախեթի բորեայիսկուպոսյան իշխան Գուրգեն Դուռուին - Մ.Ֆ.) Ատրնեստի դեմ բերեց աբխազների արքա Կոստանդինին (Աբխազական թագավորության արքա Կոստանդինին - Մ.Ֆ.) ու դա եղավ Երիստոսի 915 կամ Երրիկոսի 135 թվականին: Հետո, սակայն, Վաժիսկիում նրանք հաշտվեցին, ինչպես նկարագրվել է, և Դերե արքա Ատրնեստի պատրիկին (Շերթի թագավորության արքա Ատրնեստի Պատրիկին - Մ.Ֆ.), իսկ Կախեթին՝ Կյուրիկեն» (Վախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Դերթի կյանքը»):

²⁵⁶⁷ «Բայց մեր հակառակորդը, որ ոտնակոխ արեց Տիրոջ սրբությանը (Մաջանների Եմիրության Եմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Մաջն - Մ.Ֆ.), դեռևս արձանացած նստում էր Դվին մայրաքաղաքում և, մոնչալով սաստիկ նեղարտությանը, շրջում էր, փնտրում ու որոնում, թե ում կուլ տա: Մեր երկրի բոլոր ծայրերում նա սիրում էր իր ասպատակող զորքը և առավելապես իր մոլեքում, որ ի ծնե չար էր, ձգտում է իր չարությանը ավելի շատ Գագիկ թագավորի, բան մեկ ուրիշի վրա թափել: Իսկ Գագիկը, տեղեկանալով նրա նենգավոր ծառայությանը և տեսնելով, որ ավազակները եկել, հասել են դռներին, առնում է իր վտարանդի հարազատներին ու գանձարանների ավարը և իր խառնիճաղանջ տերության բոլոր կողմերից հավաքված մարդկանց հետ հեռանում, գնում է Մոկաց ու Կորդվաց ապսիով լեռների ծործորներ և պատապարվում ու թաքնվում է այնտեղ: Եվ ահա նա ինքը մի երբայրների ու ազնվական գինավ գնդի հետ ամրանում ու դադար է առնում ցամաքի վրա՝ այնտեղ գոռչանալով անվանալով զազանից և այն միշտ պարտադիր պահելով իրենց մոլեքում: Նրանց հետ էր նաև Սյունյաց Սմբատ մեծ իշխանը, որը Աստծո կողմից սպասում էր խաղաղության... բայց, մինչդեռ դառնալուց, թունավոր օձը բույն էր դրել Դվին քաղաքում ու միշտ համակված էր չար մտադրությանը ու չար թույնով խայթելու Գագիկ թագավորին կամ թե բոլոր նախարարներին նրա հետ միասին ամբողջությամբ գցելու ավերածության ու ապականության մեջ, Գագիկը, հույսը դնելով Տիրոջ վրա, քիչ իրարանցում ու խառնաբասություն չէր առաջ բերում, լցնում նրա, նրա կուսակալների, գործակալների, զորքի ու զորապետների վրա, որոնք Դեր, Չարևանդ, Մարանդ ու Նախքալան երկրամասերից էին: Եվ նա բազմաթիվ օրեր խիզախ մարտեր էր մղում նրա ասպատակների ու զորապետների դեմ՝ շատ արյուն թափելով, իսկ երբ այդ ողջ ուժը տեսավ չար ոստիկանը, որն, իբրև անարգ ու արհամարհված անձ, միշտ դատապարտվում էր նրա կողմից, նախանձելով այդ դեպքերին, հույժ գայլանալով ու մոնչալով, անցնում գնում և իր շուրջն հավաքում անթիվ զորքերի բարավաններ: Հետո նա գնում, գալիս ու հասնում է Մարդաստանի ու Տոսպ գավառի կողմերը և մեծ-մեծ հոխորտում էր ջնջել, չարոյել, ջախջախել, կոտորել, խորտակել, թևերը կտրել, մեջտեղից վերացնել և ամբողջովին սրի քաշել նրա տոհմը, ցեղն ու զավակներին: Երբ տեսան, որ տաջկական զորքի ողջ բազմությունը եկել, հասել իրենց վրա, հիշելով յուրայիններից որոշ վախկոտների պատերազմից հուսալքվելը, թեև նրանք չէին կարող հավասարապես միաբանվել, այնուհետև որոշեցին չկարողանալով այնուհանդերձ գործը զույս բերել ու կռվով կանգնել թշնամու դեմ: Այսպիսով նրանք մեկնում, գնում են գաղթականների մոտ և նրանց գոռչաբար պահում են՝ ապահով և անվտանգ կերպով, իսկ իրենք, առհասարակ միասնաբար սպառազինվելով գեներով ու զարդերով, դուրս են գալիս ապահով լեռների ստորոտները, խոր ձորերն ու քարանձավները և, այստեղ-այնտեղ, սպառազինվելով, զարդարվելով ու սրընթաց ընթանալով, գնում-գալիս են իրենց հետապնդող թշնամիների հետևից: Նրանք երթևեկում էին տեղից-տեղ, բլուրից բլուր և սրընթաց սլանալու պատճառով, որ ըստ Սողոմոնի. «Իբրև այծյամների ուլեր վազելով՝ գնում էին Բեթել լեռների վրա»: Արդյունքում թշնամիների գրոհները չեն կարողանում հասնել նրանց հետևից ու նրանք ոչ էլ կարողանում էին իրենց կամքը իրենազույս կերպով կատարել: Այսպես, հալիչստանվելով ինչ-որ խելացևոր կասկածաբան ու հիմարանալով, նրանք մնացին մոտավորապես երկու ամիս, ապա Աստծո նախախնամության թողեցին, անցան ու գնացին Ռստկան գավառի հարավային կողմերը՝ Դեր և Սալմաստ, իսկ այնտեղից՝ Ատրպատականի քաղաք...: Գագիկ թագավորը, նրա ազգակիցներն ու նախարարները, երբ տեսան, որ չորացել, ցամաքել, անցել ու գնացել է չարի՝ գետի նման անտեղի հոսող հեղեղը, առհասարակ փառապիրում էին նախախնամող Աստծուն: Այնուհետև յուրաքանչյուրը վերադառնում է իր գավառը, քաղաքները, կալվածքները, գյուղերն ու տները՝ չվնասվելով չար ոստիկ ավազակներից, բացի մի քանիսից, որոնք, կապկպված լինելով թշնամուց, չկարողացան հասնել և ընկնել ամրություններում տեղավորվածների մեջ: Նաև խելացի, խոհեմ, արդարամիտ Անձնացյաց իշխան Ատոմն էր, որ ոչ քիչ զորությամբ օգնություն էր ցույց տալիս Գագիկ թագավորին: Նա ինքը իմաստալից խորագիտությամբ, մանավանդ աստվածային նախախնամությամբ դուրս տանելով՝ արտաքսում, դուրս է մղում աշխարհից ու իր հոր տնից չար ավազակները և չարալույծ չարության բոլոր հորձանքները՝ առանց պատերազմի: Եվ այսպես նա հրաբորբոք Յուսուֆի բոլոր իրացայտ չարություններից այդ կերպով պահվում է Աստծո թևերի հովանու տակ: Նաև Մոկաց իշխան Գրիգորը իր երբայր Գուրգենի հետ միասին մեծ ծառայություն է մատուցում Գագիկին, որը այնտեղ հալածանքի մեջ էր, իսկ ինքը իր խրդիխտ, ժայռոտ ու ապահով աշխարհով ողջ ու առողջ ազատվում է գերողների ու նեղողների ձեռքից» (Ռովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 54, 55):

²⁵⁶⁸ «Այդ տարի հունական երկրի վրա հարձակում իրականացրեց Տարսոսի տիրակալ Ներթիկի Մուսիսը: Նա զավթեց այն, ավար ձեռք բերեց ու գերեց պատրիկների: Գերիների թիվը կազմեց 2.000 հոգի» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասինը:

²⁵⁶⁹ «Հույների մնացած մասը հաղթեց Մարաշի և Շամշաթի բնակչության մեծաքանակ ամբոխին: Նրանք գերեվարեցին 50.000 մահմեդականների: Այս հանգամանքները շատ լուրջ և լայնորեն հայտնի դարձան, այնպես որ սուլթանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթահիրը - Մ.Ֆ.) մարդիկ և գունարներ ուղարկեց Սահմանային շրջան: Դրանից հետո շատ ընդհարումներ եղան, որոնք հույների համար անհաջող վերջաբան ունեցան» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Այդ տարի Յուսուֆ ամսին լուր եկավ այն մասին, որ հույները զորահավաք են արել, շարժվել են մահմեդականների վրա ու հաղթել Տարսոսի մի ռազմական ջոկատի» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Այդ տարի հույները հարձակվեցին Միջագետքի սահմանային շրջանի վրա, ուղղվեցին դեպի Հիսն Մանսուր և գերեցին բոլոր նրանց, որոնք գտնվում էին այնտեղ: Մարդիկ լուրջ վտանգի ենթարկվեցին, բանի գործը այլ վայրում զբաղված էր Հուսեյն իբն Համդանի գործով: Այդ տարի հայտնվեցին հույները, որոնց դեպավարում է Լոգոթետը: Նրանք խոցեցին մեծ թվով տարսոսյան ռազմիկների, որոնք մարտնչում էին հավատքի համար, և մահմեդականները ամառային արշավանք չիրականացրին: Այդ տարի հայազգի Մլեհը հարձակվեց Մարաշի վրա, ասպատակեց և նրա շրջակայքից շատերին գերեվարելով, վերադարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հույների 1227 թվականին ռուսների մի բանակ հարձակվեց Տարսոսի վրա, իսկ մեկ այլ բանակ՝ Մարաշի: Նրանք արարներից գերեվարեցին մոտ 50.000 հոգու, ինչը մեծ վիշտ եղավ արաբների համար» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Դալուկը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Ալ-Այնի իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁵⁷⁰ «Անցնելով բազմաթիվ իշխաններով՝ Աշոտը հասնում է իր աշխարհը և շատերին նվաճելով գցում է իր ազդեցության տակ, իսկ շատերից էլ, նորընծա հյուրանմեծարության ակնկալելով, նա սպասում էր: Եվ, բանի որ նրանք տեսնում են, որ Կող մեծ դաստակերտը չարությամբ է դիմագրավում նրան, երբեք էլ չցանկանալով հնազանդվել իրեն, այդ պատճառով նա նրանց հունական գերության է մատնում» (Ռովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 56):

«Այսբան անցքերից հետո Սմբատի եղբորորդի Աշոտը սպարապետության պաշտոնում էր, իսկ իր որդի Աշոտը փախուստի մեջ էր բյուզանդական կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ: Ռոմանոս կայսրը, սակայն, սրան թագադրելով ուղարկեց Դայաստան: Դրանից սպարապետ Աշոտը զայրացավ և նրանք ուզում էին սաստկությամբ կռվել միմյանց դեմ, բայց մեծ կաթողիկոս Դովհաննեսը համոզեց ու խաղաղեցրեց նրանց, և մեր երկիրը մի փոքր շուրջ բաշեց Յուսուփի (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի – Մ.Ֆ.) ավագակալին հարձակումներից» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

²⁵⁷¹ «Լսելով այդ՝ պապն անմիջապես դեսպաններ ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս՝ համոզելու կերպով խնդրելով իրեն օգնություն ցույց տալ: Այդ ժամանակ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.), որպես մի աստվածավախ ու սրբազան անձնավորություն, անմիջապես նավերի վրա տեղակայված զորք հանեց: Այս զորքը ափ իջավ Գարեյիանո գետի մոտ, որտեղ էլ հենց նրան դիմավորվեցին Դովհաննեսը, բեկվեցողների հզոր իշխանը (Կապուռայի և Բենվենտի իշխանությունների իշխան Լանդոֆին (910-943) – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Կասերինի ու Սպոլետոյի բնակչության կողմից, որոնք բոլորը գտնվում էին այդ վայրում: Դրանից հետո նրանց միջև մի դաժան մարտ տեղի ունեցավ, սակայն, այն բանից հետո, երբ փոխադրվեցին տեսան, որ քրիստոնյաները առավելության են հասնում, Գարեյիանո լեռան վրայից ներքև նետվեցին և բավարարվեցին նեղ անցումների պահպանությամբ ...: Նույն օրն էլ հույները ծավալեցին այն կողմում, որտեղից գործը դժվար էր՝ փակելով այն ուղիները, որոնցով փոխները կկարողանային հեշտությամբ փախչել: Տեղակայվելով այս կերպ՝ նրանք սկսեցին դիտարկում իրականացնել փոխների նկատմամբ՝ փակելով փախուստի նրանց ճանապարհը և ամեն օր ոչնչացնելով թշնամիների մեծ բանակությամբ ...: Այդ ամենօրյա մարտերում, որոնք ընթանում էին մի կողմից փոխների, մյուս կողմից էլ հույների ու լատինացիների միջև, Աստծո աջակցությամբ ոչ մի փուն չխուսափեց այն բանից, որպեսզի կամ չգոհվի սրից, կամ էլ կենդանի գերի չընկնի: Այդ պայթյալի ժամանակ սրբազան առաքյալներ Դետրոսոս ու Պողոսը երևացին բարեպաշտ հավատացյալներին և ես հավատում եմ, որ միայն նրանց աղոթքներով էր, որ քրիստոնյաները փախուստի ժամեցին փոխների և հաղթանակ տարան» (Լիտուպրանդոս Կրեմնացի «Յատուցման գիրք», գիրք 2, գլուխ 52-54):

«Այդ ժամանակ աֆրիկացիները, որոնք Գարիյանո լեռան վրա գտնվող ամրությունից բզկտում էին ողջ Իտալիան, այնպես ջախջախվեցին պապ Դովհաննիսի, ինչպես նաև Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.) կողմից ուղարկված օժանդակ ուժերի կողմից, որ ողջ չմնաց ոչ մի մարդ՝ զոհեց փրկավորված կամ գերված: Շատերն են հավատացնում, որ այդ ճակատամարտում տեսել են աստվածային առաքյալներ Դետրոսի և Պողոսի, որոնք օգնության էին եկել քրիստոնյաներին» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Տիրոջ 916 թվականին՝ 4-րդ ինդիկտիոնին, Աստծո կամքով հազարացիները հեռացան Գարիյանոյից» (Մանուկ Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

²⁵⁷² «Այդ տարի Մուսիս ալ-Մուսաֆարը ամառային արշավանքի համար մեկնեց հունական երկիր ...: Նա մեկնեց Մելիտե և մարտնչեց այնտեղ: Նա գրեց Աբու-Կասիմ Ալի իբն Ահմեդ իբն Բիստամին, որպեսզի սա այնտեղի ժողովրդի հետ միասին ելին Տարսուսից և վերջինս այդպես էլ վարվեց: Մուսիսը հույներից շատ ամրոցներ գրավեց և ուժեղ ավերածություններ կատարեց: Սահմանային շրջանի բնակչությունը, սակայն, դժգոհ մնաց նրանից, ասելով, որ, եթե ես ցանկանայի, ապա իրոք դրանից ավելին կանեի: Մուսիսը վերադարձավ Բաղդադ և խալիֆը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթահիրը – Մ.Ֆ.) պատվեց ու պարգևատրեց նրան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Ռաբիա Բ ամսին հունական երկրի վրա Մելիտեի կողմից հարձակում գործեց ներքինի Մուսիսը: Նա գրեց սահմանային էմիրներին և նրանք հավաքվեցին նրա մոտ՝ կիրճում: Նրա մոտ Տարսուսից եկավ նաև Ալի իբն Ահմեդ իբն Բիստամը: Մուսիսը շատ ամրոցներ գրավեց և ուժեղ ամայացումներ իրականացրեց, որից հետո վերադարձավ Բաղդադ: Ալ-Մուբթահիրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթահիրը – Մ.Ֆ.) նրան պատվավոր հանդերձներ շնորհեց» (Սիբտ իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Բալուդը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Ալ-Ալինի իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁵⁷³ «Յետո արքայորդի Աշոտ թագավորը չվում, գնում, հասնում է Գուգարքի կողմերում գտնվող այն մեծ ամրոցը, որը վրացերեն Շամշուլդե, այսինքն «Երեք նետ», է կոչվում, բանի որ նրա հայրը սեփականացրել էր այդ ժողովուրդներին՝ ամրոցի ողջ շրջակայքով, իսկ երկու եղբայրների էլ՝ Վասակ ու Աշոտ եղբայրներին, որոնք Գլթունիների տոհմից էին, այդ նահանգի բերդապահներ ու վերակացուներ էր կարգել: Եվ ահա Աշոտը նույն հնազանդության կարգով կրանցից պահանջում էր գալ իր մոտ հավատարիմ ծառայության: Եվ, որովհետև նա այնտեղ իր զորքի համար բիշ ու սակավ պարեն է գտնում, այդ պատճառով զորքը ուղարկում է մոտակա գավառը՝ գնալու ու հոգալու իրենց ապրուստը, մինչև ինքը այնտեղից հետ դառնա: Եվ ինքը՝ Աշոտը, այնուհետև իր գեղեցիկ եղբոր՝ Աբբասի, հետ միասին 250 մարդկանցով գնում, տեղավորվում ու դադար է առնում այն ամրոցի մոտ, որը Սակուրթե էր կոչվում: Այդ ժամանակ Վասակն ու Աշոտը, երբ տեսան, որ ամբողջապես պակասել է հեծելազորի քարավանը ու որն է մեկի կողմից չկա անմիջական օգնություն, այնուհետև խտանալով, սովախանալով ու աքացի տալով, միաժամանակ թաքուն իրենց զորքն են հավաքում՝ իրենց հետ վերցնելով նաև իրենց սիրելիներին, որոնց համալրում են Տիգրիսի ու Կովկասի ձորերի զորազնեցիներ, մոտավորապես 4.000 հոգուց ավելի սուսերամերկեր, վահանավորներ, նիզակավորներ և վաղակավորներ: Եվ ապա նրանք անսպասելիորեն հարձակվում են ու ասպատակում, իսկ սրանք, երբ տեսան, որ իրենց շրջապատել են ավագակներն ու զորքի բազմությամբ, բազմապատաստ արցունքներով օգնության էին կանչում Տեր Աստծո բարձր բազկին, որը կարող էր միայնակ հարձակվելու թշնամիների վրա, անմիջապես ձեռքում են նրանց ճակատի վահանափակ բազմության խմբերը ու նրանց հետ դարձնում: Եվ ահա միայն 200 մարդով նրանք բռնում ու հալածում են 4.000 հոգանոց սպառազինված զորքը՝ նրանցից ոմանց էլ սպանում են սրի բերանով, նետերի սլաքներով ու նիզակների տեգերով: Նրանք սարակիստներից ոմանց բռնում ու սպանում են, ոմանց էլ բթներն ու ականքներն են կտրում, իսկ քրիստոնյաներին, ինչպեսզի ու կողոպտելով, թողնում են, որ գնան, հեռանան, ընդ որում նրանցից գեթ մեկը չէր կարողանում փախչել, բացի միայն Վասակից, որը մի բանի մարդկանցով փախչում, ընկնում է Շամշուլդե ամրոց: Ահա այսպես իրագործելով, ինչպես Գեղեզնիկ նկանակը, դարձյալ գլորվելով օտարների բանակի մեջ ու նրան բնաջնջելով, Աշոտն իր եղբոր հետ միասին հետ է դառնում և ուղախույսյալ, մեծ հաղթանակով ու բազմաթիվ ավարով գնում Վրաց աշխարհի կողմերը՝ իրեն միշտ սիրելի Գուրգեն իշխանի մոտ» (Ռովհաննես Դրասխակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 57):

²⁵⁷⁴ «Իսկ Աշոտ թագավորը, որի մասին խոսվում է այժմ, չլսելով, որ թագավորից մյուս հորեղբորորդի և նա հավատարիմ չի մնացել իրենց միջև հաստատված դաշինքին, նվաճելով ու իր ձեռքի տակ գցելով Վաղարշապատ քաղաքի շուրջը եղած ավաններն ու ագարակները, հետաքրքրվում է միմյանց միջև եղած թշնամությամբ: Եվ ահա, պատրաստելով մարտիկների ավագանիների խմբեր, միջոց է իր անվանակից մյուս հորեղբորորդի Աշոտը առանց կասկածելու նստել էր Վաղարշի կողմից գյուղում, Աշոտ թագավորը վաղ առախույսյալ, անսպասելիորեն հանկարծակի վրա հասնելով, մեծ կոտորած ու ջարդ է տալիս նրա զորքին: Եվ նրան մի ձիով, մի հագնատուղ և նրա ողջ զորքը բռնելով փախուստի է մատնում՝ ամբողջովին ավարառելով նրանց ողջ կողոպտածը՝ չափազանց շատ գեղեքներ, զարդեր, ձիեր ու ջորիներ: Դրանից հետո արքայորդի Աշոտը գնաց Վաղարշապատ քաղաք ու հաստատեց այնտեղ, իսկ մյուս Աշոտը գնաց ու նստեց Դվին քաղաքում» (Ռովհաննես Դրասխակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 58):

²⁵⁷⁵ «Կայսրուհի Չոնե (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, կայսեր ինսամակալ Չոնե – Մ.Ֆ.), տեսնելով Սիմեոնի (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնի – Մ.Ֆ.) փախածությունն ու քրիստոնյաների դեմ գործած ոտնձգությունները, պետական գործիչների հետ որոշում է կայացնում հազարացիների հետ հաշտություն կնքել, ռազմագերիների փոխանակություն կատարել և արևելքի համայն զորքը արևմուտքը տեղափոխել՝ Սիմեոնի պարտության մատնելու և ոչնչացնելու նպատակով: Ռազմագերիների փոխանակություն կատարելու համար Անտրիք ուղարկվեցին պատրիկ Դովհաննես Զոմոդիոսն ու Միքայել Տոբասարը: Փոխանակության կատարումից հետո, կարգի համաձայն, տագմանների զինվորներին հռոգ բաժանվեց և նրանք բանակաթեսնային զինվորների հետ անցան Դվին: Սիմեոնի դիմեստիկոս էր մագիստրոս Լևոն Փոկասը, որը, սակայն ավելի իր քաջությամբ էր աչքի ընկնում, քան՝ ղեկավարելու հմտությամբ: Պալատի պրոտոպաթասոր Կոնստանտինը, մականունը «Կեֆալաս», և Կոնստանտին Բալեյիսը Թրակիա տարան Նախկան ու կենարար խաչափայտը, բոլորը երկրպագեցին և նրա վրա երկվեցին միմյանց համար իրենց կյանքը զոհաբերել, որից հետո համայն զորքով արշավեցին բուլղարներին դեմ: Էքսկուբիտոսների տագմանի իրամանատար Դովհաննես Գրապսոնն էր, իսկ ինկանատնեիները՝ Մարովիի որդին: Չորակարի պաշտոնը վարում էին Կոնստանտին Ազիդուրը, նրա եղբայր Լևոնը և Վարդաս Փոկասը: Նրանց հետ էին և Մելիսը՝ հայերից, ինչպես նաև բանակաթեսների մյուս բոլոր զորավարները: Դոմեստիկոսի հետ էր նաև պատրիկ Կոնստանտին Լիպսը, որ նրա խորհրդականն էր բոլոր հարցերի վերաբերյալ: Ինդիկտիոնի 5-րդ տարվա օգոստոս ամսի 20-ին Աբելյուս գետի ափին հռոմեացիների և բուլղարների միջև տեղի ունեցավ ճակատամարտ, բայց աստծո հանդեպ գործած անբնական ու անզնկան մեղքերի համար հռոմեացիները զիջումին պարտություն կրեցին և բոլորը փախուստի դիմեցին: Նրանք սարափելի վայելատուն բարձրացրին, մի մասը իրար ոտնատակ անելուց, մյուսը՝ թշնամիների կողմից կոտորվելուց: Այնքան արյուն հոսեց, ինչքան՝ երբևիցե: Լևոնը փախուստի դիմելով փրկվեց Մեսեմբրիայում: Ծակատամարտում մյուսների հետ սրակոտոր եղան Կոնստանտին Լիպսը, Դովհաննես Գրապսոնը և բազում այլ իրամանատարներ: Նավատորմի դրունգար, պատրիկ Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.) որը տորմիդով

Դանուբ գետն ուղակվեց Լևոն Փոկասին օգնության, ինչպես և, այդ մասին ասվեց, Դովհաննես Բոգասը՝ պաժինակներին մոտ՝ սրանց ոտքի հանելու: Այն ժամանակ, երբ դրուևզար Ռոմանոսը հրաման էր ստացել պաժինակներին նավերով Դանուբ գետով անցկացնել, որպեսզի նրանք սատարեն Լևոն Փոկասին, պաժինակները տեսան, որ Ռոմանոսն ու Դովհաննեսը կռվի են բռնված, իրար հետ վիճում ու զգվառվում են, դրա համար էլ հեռացան իրենց երկիրը: Պատերազմի ավարտին, երբ Ռոմանոսն ու Բոգասը բարդաբե վերադարձան, նրանց մեղադրանք ներկայացվեց: Դրուևզար Ռոմանոսը ամբաստանվեց այն բանում, որ նա իր անփութության, ու ավելի շուտ վնասարարության պատճառով պաժինակներին չանցկացրեց Դանուբ գետով և, որ շտապ նահանջել է՝ անգամ փախստական հռոմեացիներին նավերի մեջ չառած: Նրան մեծ վտանգ սպառնաց, քանզի կուրացման դատապարտվեց, ընդ որում վճիռը ի կատար կածվեր, եթե կայսրուհու մոտ մեծ ազդեցություն ունեցող պատրիկ Կոնստանդին Գոնգրիենը և Ստեփանոս մագիստրոսը վճիռը չեղյալ չհայտարարեին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 10):

«Երբ կայսր Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ը – Մ.Ֆ.), հիվանդանալով ծանր ախտով, այս կյանքից փոխադրվեց և նրան հետևեց իր եղբայր Ալեքսանդրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդր – Մ.Ֆ.), ռումների գահը, որն անցել էր Լևոնի փոքրահասակ որդի Կոնստանդինին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ին – Մ.Ֆ.) և ավգուստա Չոեին (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, կայսեր խնամակալ Չոեին – Մ.Ֆ.), օրորվեց: Դրանից օգուվեց միսիացիների առաջնորդ Սիմեոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոն – Մ.Ֆ.)՝ մի բայ և մարտերի հակված մարդ, որն արդեն վաղուց էր այրվում ռումների դեմ մարտի ելնելու ցանկությունից: Չորադարելով ամայացնել Մակեդոնիան և Թրակիան՝ նա, համակված բնական և ընդհանրապես սկյութներին բնորոշ խելթության, հրամայեց ռումներին իրեն ինքնակալ կոչել: Սրանք, սակայն, չտանելով սկյութի բացահայտ լիտիությունը և գոռոզությունը, որոշեցին գեներալ ելնել նրա դեմ: Եվ ահա, նրանք զորքի հրամանատարներ նշանակեցին սխյուերի դոմեստիկոս Լևոն Փոկասին, որն այդ ժամանակ այլ զորավարների շարքում աչքի էր ընկնում իր բաջության և հաղթանակներով, իսկ իրակիր նավերի հրամանատարությունն էլ հանձնեցին Ռոմանոսին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ին – Մ.Ֆ.)՝ այդ պաշտոնին նշանակվողը կոչվում էր ծովային նավատորմի դրուևզար: Նրանք ուղարկվեցին միսիացիների դեմ այն հաշվարկով, որ մեկը նրանց վրա հարձակվի ցամաքից, իսկ մյուսը՝ ծովից: Պատմում են, որ, իրականացնելով մտադրվածը և հասնելով Սիսիային, Լևոնը եռանդուն կերպով մարտի նետվեց և ոչնչացրեց անթիվ բանակության թշնամիներ: Դրա արդյունքում Սիմեոնը հայտնվեց ծայրահեղ դժվարին իրավիճակում: Նա չգիտեր ինչ անել և ինչպես թաքնվել այդքան բայ և ռումանոսին այդից: Բոլոր միսիացիները արդեն թուլացել էին մարտում և փախուստի էին դիմել, սակայն այստեղ, ինչպես ասում են, Լևոն թիկնապահներից մեկը նրան լուր բերեց այն մասին, որ Ռոմանոսը, բացելով առագաստները, շուտ է եկել դեպի բաժին ու լողում է Բյուզանդիոն՝ նպատակադրվելով զավթել իշխանությունը: Այդ լուրը խոցեց Լևոնին, նա խառնեց մարտակարգ և, թիկունք դարձնելով միսիացիներին, շտապեց դեպի մայրաքաղաք՝ հուլյս ունենալով, որ իրեն կհաջողվի կանխել Ռոմանոսին և իշխանության հասնել ռումների նկատմամբ: Տեսնելով ռումների այդ անախիզ և տարօրինակ փախուստը՝ Սիմեոնը սկզբում իբր ինչ-որ խորանասկզբային կասկածեց, ստաժածեց, թե միսիացիների կործանում է սպառնում, եթե նրանք սկսեց հետապնդել, սակայն հետո, համոզվելով, որ նրանք իրոք ինչքան ուժ ունեն փախչում են, նետվեց նրանց հետևեց և անգթաբար նրանց անհաշիվ բանակություն կոտորեց: Դիմա էլ դեռ երևում են ոսկորների կույտերը Աքիդոսի մոտ, որտեղ այն ժամանակ այդքան անպատիվ կերպով կոտորվեց ռումների փախչող զորքը: Ինչ վերաբերվում է Լևոնին, ապա նա չկարողացավ ժամանակին գալ և խաբվեց իր հույսերում» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 7, մաս 7):

«Երբ այն մեծ և հսկա հայր, Եկեղատրիա Անդրիդինի փեսան, այն երկայնաբազուն և կոփված, որին հայերն Աշոտ էին անվանում, չգիտեմ որպես փախստական, թե բարեկամ եկավ իմ երանելի և սուրբ հոր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Ֆ.) մոտ, նա որպես սպասավոր ուներ հենց վերջերս՝ մի փոքր առաջ, վախճանված հոգևակալոր Մեդիասին, ով նրա հետ մասնակցեց բուլղարական շատ անհաջող պատերազմին: Ամենանաստված բուլղար այդ Սիմեոնի (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոն – Մ.Ֆ.) դեմ մղված հիշածս պատերազմում Դայր սպանվեց, նա էթակոբիտոսներ կոչված կայսրական տագմայի հրամանատարն էր, և անհայտ կորավ նաև իմ երանելի հոր պրոտովեստիարիոս Թեոդոսը: Ահա վերոհիշյալ Մեդիասը, այս պատերազմում մի կերպ կենդանի մնալով, գնաց Դայոց երկիրը» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Բանակաթեմերի մասին», գլուխ 12):

«Դույներին ու բուլղարների արքային (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ի և Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոն – Մ.Ֆ.) միջև շատ պատերազմներ տեղի ունեցան» (Եվստաթիոս Ալեքսանդրիացի «Թանկարժեք բարերի շարան»):

«Այդ ժամանակ Փոկասը, որը ցամաքային զորքերն էր առաջնորդում Բուլղարիայի արքա Սիմեոնի (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոն – Մ.Ֆ.) դեմ, ահաբեկված նման լուրերից, փախավ մարտի դաշտից և այս կերպ բուլղարներին ուժ ու բաջություն տվեց հույներին դաժան պարտության մատնելու համար, բայց դե ինքն էլ բռնվեց Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.) կողմից և գրկվեց տետրոլոթյունից» (Զիգբերտ Ռեմբլացի «Տարեգրություն»):

Այլ-Մաթին իր «Պատմություն»-ում կրկնում է Եվստաթիոս Ալեքսանդրիացու հաղորդումը:

²⁵⁷⁶ «Իսկ հաղթանակից ամբարտավանացած բուլղարները արշավեցին մինչև քաղաք: Այդ ժամանակ սխյուերի դոմեստիկոս Լևոնը, հետերիարխ Դովհաննեսը և Դուկասի որդի Նիկողայոսը բազում զորքով բուլղարների դեմ դուրս եկան Թրակիայի Կատապոլոնոսս կղզվող վայրը, բայց, երբ բուլղարները գիշեր արհեստական հանկարծակի նրանց վրա խուժեցին և դոմեստիկոսը դիմեց փախուստի, Դուկասի որդի Նիկողայոսն ու նրա հետ էլ բազմաթիվ ուրիշներ, սրի բաշվեցին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 10):

²⁵⁷⁷ «Այդ տարի ամառային արշավանքի հրամանատարներից լուր եկավ այն մասին, որ Աստված մեզ հունական երկրում շատ ամրոցներ է փոխանցել» (Իբն Կեսիր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն»):

«Այդ տարի հունական երկրի վրա հարձակվեց Ջանի աս-Սաֆավանին: Նա ավարի տիրեց, թալանեց, գերեվարեց և անվնաս հետ վերադարձավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Դայոնը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում, ընդ որում ըստ հեղինակի ամառային արշավանքի ցամաքային մասը գլխավորել է Ջինին, իսկ ծովայինը՝ Սուվը:

²⁵⁷⁸ «Իսկ արքայորդի թագավորը գնում և կնության է առնում Սևադա կոչվող մեծ իշխան Սահակի դստերը: Եվ այնտեղ, երբ պարեր էին պարում և կաթակում էին, ոստիկան Յուսուֆը (Սաջանների Եմիրության Եմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջը – Մ.Ֆ.) նրան առաքում է արքայական թագ ու գեղեցիկ, փայլուն, պատվական զարդարուն զգեստներ, ոսկեսանձ ձիեր՝ զարդարված պատվական գեներով և զարդերով, ինչպես նաև խմայելյան հեծելազունը՝ նրան օգնելու համար: Արքայորդի Աշոտը, պատկվելով ոստիկանի առաքած թագով, նրան է ուղարկում շատ իրեր ու զանձներ, որից հետո, իր հետ առնելով իր աները՝ Սահակ իշխանի, գորքը, գալիս, հասնում է Դվին քաղաքի դարպասներին մոտ, բանի որ այնտեղ էր տեղավորվել նրա անվանակից մյուս թագավորը: Եվ ապա զորք հանելով՝ նրանք կռվում են միմյանց դեմ, իսկ ես յուրաքանչյուրի հետ խոսում էի խաղաղության մասին՝ մեկ, երկու, երեք անգամ: Աշոտ արքայորդին, սակայն, ապավինելով իր զորքի բազմությունը և հույսը դնելով իր բաջության վրա, ամբարտավան ու գոռոզ կերպով հոխորտում էր ու թերևս դա հաճելի չէր Տիրոջը: Եվ ահա, երբ նրանք կռվով միմյանց բախվեցին, արքայորդու աները՝ Սևադա իշխանի որդի Գրիգորի, դրոմասը, նրանց առաջ փախուստի է դիմում Աշոտ արքայորդու զորքը և զորքից շատերից սրի են բաշում ըստ այն իմաստուն խոսքի, թե Տերը ամբարտավաններին հակառակ է» (Դովհաննես Դրասխանակերտցի «Դայոց պատմություն», գլուխ 58):

²⁵⁷⁹ «Դետո արքայորդին մեկնում, գնում է Վրաց մեծ իշխան Գուրգենի մոտ և, նրանից ստանալով մեծ զորք, դարձյալ գալիս, հասնում է Վաղարշապատ քաղաքը: Այս անգամ ես արդեն թույլ չտվեցի, որ նրանք կռվով հարձակվեն միմյանց վրա, այլ շարժեցի նրանց միտքը և նրանք ունկնդիր եղան իմ բարի խորատներին, որոնք էլ լսելով՝ միմյանց նկատմամբ սեր դրսևորեցին» (Դովհաննես Դրասխանակերտցի «Դայոց պատմություն», գլուխ 58):

²⁵⁸⁰ «Արքայորդի Աշոտ թագավորը գնում է իր աները՝ Սահակ մեծ իշխանի, մոտ և ապա, իր հետևից նրան զինելով, ողջ զորքով գնում է Ուտի գավառը՝ հնազանդեցնելու Մովսեսի բիրտ ապստամբությունը, որին հենց ինքն էր կարգել իշխան ու հրամանատար Ուտի գավառի այն վայրենի ցեղերի վրա: Այնտեղ մեծ բորեայինկոպսը (Կախեթի բորեայինկոպսության իշխան Գուրգեն Դոնուրին – Մ.Ֆ.), որ տիրում էր Գուրգաթի այն մասին, որը գտնվում էր Ալանաց դռան մոտ, մեծ զորքով գալիս և հասնում էր թագավորին՝ օգնելու համար: Սիմեոնը, որ մեծ զորքը խմբովին հարձակվում իր վրա՝ Մովսեսը ևս հանդուգն ու անճոռնի մեծ զորք է կազմում և, գրեթե գաղվայրից հոսող հեղեղի նման, իջնում է ցած: Նրանք ընդվզելով շտապում են հանել, հեռացնել իրենց թագավորին: Այդ ժամանակ թագավորը պատգամաբեր է ուղարկում Մովսեսի մոտ՝ տալաքեցնելու նրա հպարտ բնավորության սառնությունը, որ հնազանդելի ու ապրի խաղաղ և հանգիստ, բայց նա պատգամաբերին ավելի հանդուգն պատասխան է տալիս: Ապա խոհեց ու ուշիմ թագավորը, Սահակ իշխանի հետ միասին կուռ սպառազինվելով աղեղով, սուներով և նիզակների տեգերով, իր զորքին՝ նկատի ու հոյակապ մարդկանց, որոնք և կազմում էին նրա առջևի մասը ու ձախ կողմը, հորսակի նման չվելով իսկույն հասնում են ճորափ, որտեղ իր զորքով ամրացել էր Մովսեսը: Եվ, այնտեղ մեծ իրարանցում առաջացնելով ու գրոհելով, նրանք ահ ու սարսափ են գցում նրանց վրա, սակայն Մովսեսի զորքը, տեսնելով հակառակորդի զորքի այդքան մեծ ուժը, հանկարծակի ցանուցիր այս ու այն կողմ

արշավելով ու փախչելով, հեռանում է և մեկուսանում՝ միայնակ թողնելով Մովսեսին: Այա և ինքը շատ շտապ, խուճապահար դուրս գալով ծորակից, հապճեպ փախչում է դեպի արևմուտք և գնում, ընկնում է Սյունյաց աշխարհը՝ Սմբատ իշխանի մոտ, որպեսզի թերևս կարողանա նրա օգնությամբ ճանապարհ գտնել յուրային տարակույսների համար: Եվ, մինչդեռ թագավորը, տեղավորվելով Ուտի գավառում, այդ աշխարհի համառ ու ավազակաբարո մարդկանց համոզում էր իրեն ենթարկվել, Մովսեսը հանկարծակի չվում գնում է Սիսականի կողմերից՝ մտադրվելով գնալ Ծանարքի մեծ բորեպակոպոսի մոտ ու բարի խոստմամբ նրան իրեն միաբան դարձնել և իր տերությունը գրավով ազատել: Այդ աղետալի անցքերը անմիջապես հասկանալով՝ թագավորը աճապարում է իսկույն հետևել նրան: Նա, ձի նստելով ու բշտելով Մովսեսի լավ սպառնազինված ու պատրաստված մարդկանց մոտ, մոտենում ու սրով խփում է նրա երկաթյա գլխանոցին, ամուր գլխանոցը մեջտեղից շեշտակի ձեղբում է և այն մխրճում հողի մեջ: Հետո հետ դառնալով և իր հետ վերցնելով Մովսեսին՝ նա նրան տանում է ու փորելով նրա աչքերը կուրացնում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 59):

²⁵⁸¹ «Իսկ երբ սա այսպես իր կամքով կատարվեց, ապա Աշոտը չվում, գնում է Հիրակ գավառը և սիրալից սրտով իր մոտ է կանչում իր եղբայր Աբբասին, որին իշխանաց իշխան էր կարգել, ինչպես նաև նրա աներոջը՝ Վրաց Գուրգեն իշխանին՝ չինալով, որ նրանք իր դեմ կոչվեցին չարակն նախանձով լի դավաճանություն: Երբ նրանք միմյանց հանդիպում են Որոմանի գյուղում, նա բազմապարզ բարության թագավորներին վայել պատիվ է տալիս նրանց և, որովհետև չի հաջողվում այն տեղում ըստ երկնային նախախնամության բացել նրա կորստյան դուռը, թագավորը հեռանում է նրանց մոտից, գալիս ու առանց ինչ-որ կասկածանքի տեղավորվում է Երազգավորս բաղաբազուկում: Այդ ժամանակ, ահա, նրանք մտածեցին սիրո պատրվակով թագավորին դավելու մասին: Եվ այսպես նրանք, որոգայթներ կոչվելով, զարդեն ծաղիկներ համար հանկարծակի հարձակվում են նրա վրա, սակայն, մի փոքր առաջ իրազեկ լինելով այդ մասին, թագավորը շտապ իր հետ վերցնում է իր եղբայր Աբբասի տղային, ինչպես նաև Երազգավորսի զաղթականներին և, հազիվ ճողոպրելով խարդավանական որսորդության խայծից, շարժվում, գնում է Ուտի գավառը: Եվ ահա նրանք, գալով ու չկարողանալով գտնել այն, ինչ կամենում էին, ամաչելով ու հետ մնացած գաղթականներին վերցնելով, վերադառնում են» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 59):

²⁵⁸² «6426 թվականի տարվա վերջին նավեր եկան Աֆրիկայից և գիշերով գրավեցին Ռեգիումը» («Զենթրիցյան ժամանակագրություն»):

²⁵⁸³ «Այդ տարի ամառային արշավանքի հրամանատարներից լուր եկավ այն մասին, որ Աստված մեզ հունական երկրում շատ ամրոցներ է փոխանցել» (Իբն Կեսիր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն»):

«Այդ տարի դեպի հունական երկիր արշավանք իրականացրեց Բեշիր ալ-Աֆշինը: Նա շատ ամրոցներ գրավեց, տիրեց ավարի և անվնաս մնաց: Սուլվը հույների դեմ մարտնչեց ծովի վրա, ավարի տեր դարձավ, գերեզարեց և վերադարձավ: Այդ տարի նաև Զանի ալ-Սաֆուսին մտավ հունական երկիր, թալանեց, ավերեց, այրեց, գրավեց ու վերադարձավ: Նրա նամակները այդ ամենի մասին կարդացվեցին Բաղդադի միևնաբեմերից» (Իբն ալ-Ասիր «Լիխատատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Դալուլը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում, ընդ որում ըստ հեղինակի ամառային արշավանքի ցամաքային մասը գլխավորել է Բեշիրը, իսկ ծովային՝ Սուլվը:

Ալ-Ալին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁵⁸⁴ «Շնաբարո Նարն այս անելով քիչ ժամանակ անց դուրս եկավ, զորքերը սփռեց, ողջ երկիրը ասպատակեց և իսպառ ջնջեց մեր ողջ Հայոց աշխարհը Այրարատյան երեք գավառների հետ միասին, որից հետո, ավարով ու գերիներով հարստացած, հետ եկավ ու բնակվեց Դվինում» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

²⁵⁸⁵ «Հետո Աշոտը հետ է դառնում և շտապ չվում, գնում է Դվին բաղաբի դարպասների մոտ: Այնտեղ նա, նրանցից շատ արյուն թափելով և նրանց առհասարակ կորոպտելով, լռեցնում է նրանց ամբարտաճան ու բիրտ ասպատակությունը և գցում իր ծառայության տակ» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 60):

²⁵⁸⁶ «Այստեղ Սիսական տոհմի մեծ իշխան Սմբատը և նրա երեք եղբայրները, ցատումալից սրտով դժգոհելով հազարացուց, որն այն ժամանակ բռնի կերպով իշխում էր Գողթան գավառի վրա, նրանից խնդրում են իրենց վերադարձնել սեփական Երեջակ ամրոցը վերջինիս ստորոտում գտնվող գավառի հետ միասին: Այս գավառը Յուսուփ ոստիկանը (Սաջանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Հ.) վերցրել, տվել էր Գողթան բռնակալի ձեռքը, և սա, իբրև արքունիքի կողմից իրեն շնորհված, դրանք իրեն էր համարում և հանձն չէր առնում տալ: Հետո յուրաքանչյուր կողմը, զորք հավաքելով և գունդ կազմելով, ավազակների նման զոգզված հարձակվում են ու կռվում միմյանց դեմ: Երբ ճակատը կազմվեց ու հեծելազորները հարձակվեցին միմյանց վրա, հազարացիների կողմը աղմկելով հետ մղվեց և նրանք մոտ էին պարտվելու, բայց այդ ժամանակ այրտեղ Սմբատ իշխանի զարավոնացի զորքը, որ գտնվում էր նրա եղբայր Վասակի թիկունքում, ծախ թևից հանկարծակի չար մտադրությամբ ձի հեծած հարձակվում և բաջ ու կորովի Վասակին գետին են փռում, որից հետո վերադառնալու համար հետ են դառնում և գնում են Նախնայական բաղաբ: Իրենց հերթին, այն գեղեցիկ երիտասարդի դիակը վերցնելով ճակատամարտի տեղից, եղբայրները այն տարան ու թաղեցին իրենց հայրերի մոտ՝ մեծ լացուկոծ անելով նրա վրա» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 60):

«Այս դեպքերից հետո Սյունյաց մեծ իշխան Սմբատը և նրա երեք եղբայրները, ցատկոտ սրտով դժկամելով այն ժամանակ Գողթան գավառին բռնակալաբար տիրող Էմիրից, պահանջեցին իրենց սեփական տիրույթները՝ Երեջակի բերդն ու շրջակա գավառները, որոնք Յուսուփը (Սաջանների Էմիրության Էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ - Մ.Հ.) նրան էր վստահել: Գողթնի Էմիրը, սակայն, չկամեցավ տալ, այլ ասաց. «Աբրուևուտս հենց ինձ են պարգևաված»: Սմբատը, այդ լսելով, զորք է գումարում՝ ահավոր սաստկությամբ պատերազմելու համար իր հետ բերելով նաև սկյութացի թուրքերին, որոնք վրաներով բնակվել էին իր նահանգում: Էմիրը էլ ելնում է նրանց դեմ: Երբ բախվում են միմյանց, հազարացին պարտվում է, սակայն այդ ժամանակ թուրք գնկվորները, որ ծախ կողմից Վասակի թիկունքում էին, միմյանց հետ դիվային խորհուրդ անելով միասնաբար հարձակվեցին Վասակի վրա, դիպալավ գետին գլորեցին և, ուղղություն վերցրած, փախան Նախիջևանի կողմերով: Այն գեղեցիկ երիտասարդի դիակը ճակատամարտի տեղից վերցնելով՝ նրա եղբայրները անասիման ողբերով, բարձրագույն աղաղակներով տարան ու դրեցին իր հոր՝ Աշոտի, մոտ և վրան մեծ լաց ու կոծ արեցին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

²⁵⁸⁷ «Երբ Աշոտ թագավորը Դվին բաղաբը պատրաստեց իբրև իր կամակատար, այնտեղից հետ դառնալով, մեկնում է Վրաց աշխարհը, որտեղ, իր հետ վերցնելով Վրաց թագավոր Ատրոներսեհին, արդեն երկուսով կռիվ են սկսում Գուրգեն իշխանի դեմ՝ իրենց վրեժ լուծելով նրանցից, ովքեր ինձնորեն և չարանկորեն նրան անիրավ ու աշխարհավեր կործանում պատճառեցին: Թեպետև դրան թագավոր Աշոտը և արքայորդի Աշոտի եղբայր Աբբասը հավաքվում են օգնելու Գուրգենին, սակայն, չկարողանալով պատերազմի կանոններով դիմադրել, ամրանում են խոր հովիտներում և լեռների մեջ ընկած անտառափյտ ու խոր ծորերում: Չնայած այս բանին, սակայն, լեռների անձուկ տեղերը չէին կարողանում իսպառ արգելել ավազակների ասպատակությունները նրանց վրա, ընդ որում սրանց դեմ մշտապես կռվում էր նաև փահանակի զորքի բազմությունը, իբրև ինչ-որ ասպարհալի մի բան, զինված աղեղներով ու սրերով: Սրանք, նրանցից շատերին վիրավորելով գետին են փռում այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանք խոսում են հնազանդության ու խաղաղության: Եվ մեր աշխարհին նրանց ձեռքով ինչ ավերածության ու սասանում, որ բերվեց, կրկին որպես տույժ նրանք են նորոգում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 60):

²⁵⁸⁸ «Եվ մինչդեռ այսպես նրանք մոտ էին միմյանց միջև խաղաղություն հաստատելուն, իսկույն Ուտի գավառից Աշոտ թագավորի մոտ գուժկան է հասնում՝ հայտնելով նրան իր աներ Սահակ իշխանի շարժվելը դեպի Ուտի գավառ, նրանց կողմից առհասարակ ուժգնորեն այն ամրոցների կորոպտումն ու հափշտակությունը, որոնք գտնվում են Ձորափորում, իր երկրի զաղթականներին իր տերության ամրոցները տանելը, իր հաստատվելը, մնալն ու նստելը գավառի լեռնային կողմում...: Նաև մյուս ամրոցը, որ գտնվում էր սրան մոտիկ, Սահակը շտապ գրավում է՝ բերդապահներին սրի բերան է տալիս և երկրի բնակիչներին իրենց ունեցվածքով զաղթեցնում իր տերության ապահով տեղերը, ընդ որում նրանց արտերը, որ մոտ էին հնձելուն, նա ժամանակից շուտ գերադիմելուով հնձել է տալիս ու հրկիզում, որպեսզի թագավորը չկարողանա այնտեղ բնակվել, տեղավորվել ու կռվել» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 60):

«Վասակին բռնելով երկաթի կապանքներով՝ Աշոտը դնում է Կայենի ամուր բերդը: Թեպետև կաթողիկոսը, թագավորի մոտ շատ միջոցներ գործադրելով, ջանում էր նրան ազատել, բայց թագավորը չէր ուզում՝ ինչ-ինչ պատճառաբանություններ բերելով: Ապա, որոշ օրեր անց, նա բռնությամբ ազատվեց Ձորագետի ու Գարդմանի իշխան Սահակի ձեռքով և ուղարկվեց իր տուն՝ Գեղարքունիք գավառը, բանի իր հենց նա էր իրենց ժառանգական բաժինը մեր Սիսական աշխարհում» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

²⁵⁸⁹ «Այս բանը լսելով շատ հարուստ ու բազմահանձար Վրաց Ատրոներսեհ թագավորը մի կողմ է դնում իր բեռնորդի Գուրգենի պատրաստ գործը, որ իր ձեռքի տակ կար և, թողնելով այդ մասին հոգալու մեկ այլ տեղում հարմար ժամանակ, հոժարությամբ իր մոտից անմիջապես ուղարկում է Հայոց Աշոտ թագավորին՝ Սահակ իշխանի գործը գլուխ բերելու համար: Աշոտը, սակայն, իր զորքը թողնում է հետևում՝ իր թիկունքում, և միայն մոտավորապես 300 ընտիր մարդկանցով շատ շտապ գալիս, հասնում է Ձորափոր: Եվ նախ տեսնում են, որ Սահակ իշխանը հափշտակել է Կայան կղզված բերդը և այնտեղի բանտում գտնվող Սյունյաց տեր Վասակին արձակել է իր հոր տուն, նրա հետ նաև ազնվական կանանց, որոնք նրա հետ էին որպես գերիներ, իսկ ամրոցի վրա էլ պահակներ կարգելով՝ անցել գնացել է...: Այսպիսով, երբ թագավորը տեսնում է այսպիսի տաղտկայի տառապանք ու իրարանցում՝ լցված ու սփռված իր տերության մեջ, այնուհետև, չվախենալով իշխանի մեծ գորքից ու չիփշելով իր զորքի քիչ լինելու

մասին, գնում է հանդիպելու նրանց, որ բանակ էին դրել ու տեղավորվել Տավուշ ձորի արևմտյան կողմում գտնվող մի փոքր լեռան ծործորներում՝ իրենց թագավորին հափշտակ և ծուղակ գցելու համար։ Այնտեղ գտնելով մի բլրակ, որ շրջապատված է բարաժայտներով, ողջ զորքը բարձրանում է նրա վրա, բանակ դնում ու գիշերում։ Դրանից հետո նրանք եպիսկոպոսներից մեկին պատգամավոր են ուղարկում Սահակ իշխանի մոտ ասելով. «Իդանկանում ի՞նչ չարություն կամ ինչպիսի՞ վնաս ինձնից հասավ թե՛ք, որ դրա փոխարեն ես թո կողմից արժանացա այսպիսի ծանր աղետի, որը տեսա կատարված, և մի՞թե թո երդմնագիրն էլ թե՛ք չի բերում զոքման կամ ինչո՞ւ ես այժմ դատարկ բաների հետևից ընկնում» առանց որևէ հանցանքի թափելով իմ արյունը։ Այժմ հետ դարձիր թո բարկությունից և դեպի բարին դարձրու թո անտերի թաքցրած ապականության որդայոթը։ Միայն թո հափշտակած երկու ամրոցը նորից տուր ինձ, վերադարձրու իմ աշխարհի գաղթականներին, դրանից հետ, կլինի միասնական խաղաղություն մեր միջև, ինչպես հարազատ հոր և սիրելի որդու միջև»։ Լսելով այսպիսի հրաման՝ իշխանը, թերևս, պատասխանի արժանի չի համարում այն, այլ, էլ ավելի մռնչալով եպիսկոպոսի վրա, ասում է. «Դու նստիր այստեղ՝ իմ վրանում, ես սրով կզնամ նրա մոտ և իսկույն նրա հրամանի պատասխանը կտաս»։ Այս ասելով՝ նա հավաքում է իր ողջ զորքը, ավելի քան 8.000 մարդ, և, առաջ մղվելով ու խուժելով դեպի բլրակը, որի վրա գտնվում է թագավորը, հետևակ զորքին հրամայում է վահաններով փակել չորս կողմ՝ տեսքով նման անպարտելի պարսպի։ Սրանց թիկունքում նա կանգնեցնում է հեծելազոր գունդը՝ սպառազինված զենքերով ու զարդերով։ Եվ առաջապահ զինվորները վահանափակ զորքի առաջ սրընթաց երիվարներով այս ու այն կողմ էին գնում գալիս, իսկ երբ դուրս է գալիս արուսյակը, մերկապատյան սրերի բազմության սաղավարտները, նրանց թիկունքների, կրծքերի, բազուկների ու սրունքների տախտակները փայլում էին կայծակի շողերի նման։ Իր շուրջը այսպես լավ սպառազինված տեսնելով նրա մեծ զորքին՝ թագավորը հետևում է թողնում իր հարյուրավոր զինվորներին, որոնք հուսալքվել էին երկար ճանապարհի պատճառով, և միայն 200 հոգով իջնում է բլրակից նրանց դեմ։ Այնտեղ, իշխանի երդմնագիրը փռելով Աստծո դիմաց, նա ինքն իրեն ասում էր այսպես. «Եթե ես ինչ-որ տեղ սխալվեցի կամ դրժեցի այս երդումը, Տեր Աստված, հատուցիր իմ տուտ հանցանքը իմ գլխով, իսկ եթե իշխանը դեմ գնաց դրան, նրան հատուցելով իր հանցանքի դիմաց, փրկիր ինձ այս անտեղի մահվանից, որ նյութելով գցում են ինձ վրա»։ Եվ ապա հրովարտական ձեռագիրը գրաստի վրա տուր խաչին կապելով, որ սուրբ էր միշտ իր հետ ման ածել, նրանցից 200 հոգին, հանկարծակի զինվելով ու բարձր ձայնով աղաղակելով, ձի են հեծնում։ Նախ՝ ինքն է գրոհում, հրապարակում ու ակնթարթորեն հողմի նման փոթորկում նրանց վրա, ինչի արդյունքում ճակատամարտի տեղում ոչ-ոք չի մնում, նրանք նույնիսկ երկուսով թնավ մեկտեղ չէին մնում, այլ ցանուցի սփռվում են բլրակների գագաթներին, հովիտներում, խոր ձորերում և անտառներում։ Այդ ժամանակ նրանցից բոլորը՝ փոքրից մինչև մեծը, մոլորվում են, բացի երկուսից՝ Սահակ իշխանից և նրա որդի Գրիգորից, որոնց թնում ու տանում են։ Եվ ապա թագավորը Գարդմանի ամրոցը ամբողջությամբ ինքն է գրավում ու ողջ երկիրը նվաճելով իրեն է ենթարկում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 60)։

²⁵⁹⁰ «Բայց ոստիկան Սրուկը (Սաջանների էմիրության էմիր Սրուկը (919-922) – Մ.Յ.), դեռևս իր սրտից չհանելով չար թույնի նախանձը, որ միշտ աշխատում է թափել Գագիկ թագավորի վրա, ոչ այնքան շատ օրեր անց իր զորքը հանելով, առաջում է Ճվաճ գավառի կողմերը։ Գավառի բնակիչները, թեպետ նախապես իրազեկ էին չար թագավորի մասին, սակայն բոլորը չկարողացան փախչել ամրոցները, որովհետև թշնամիները կայծակի նման հարձակվեցին ու ասպատակեցին ողջ գավառը՝ մեծ ավար առնելով ու կողոպտելով։ Եվ ովքեր չկարողացան աճապարել ու ընկնել տարբեր վայրերի ամրոցները, նրանց՝ տակա տղամարդկանց, կանանց և մատուցած երեսներին, գերության են տանում։ Երբ այդ բանը տեսավ Գագիկ թագավորը և իր իմաստուն մտքով հասկացավ, որ անկարող է կռվով կանգնել Սրուկի դեմ, նրա հետ սկսեց խոսել հնազանդության պայմանով։ Եվ ապա հոգևոր դասից Գեորգ անունով մեկին բազում ընծաներով ու նվերներով առաքում է ոստիկան Սրուկի մոտ՝ նրանից խնդրելով առտուգություն։ Սրուկը, նվերներն առնելով ու ընդունելով՝ նրան տալիս է երդմնագիր, որպեսզի այլևս թագավորի դեմ դիմադրություն չանի» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 61)։

²⁵⁹¹ «Բուլղարները դարձյալ արշավեցին և հասան մինչև Կատասիրտա» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 5)։

²⁵⁹² «Դոմեստիկոս Ադրայեստոսի մահից հետո սխուրթի դոմեստիկոս Նշանակվեց Պոթոս Արգիրոսը՝ մի գեղեցիկ և անչափ փորձառու մարդ։ Սա, տագմաների հետ գալով Թերմոպոլիս, այնտեղից բուլղարներին լրտեսելու հանձնարարությամբ իր տոպոսներետես Միքայելին՝ Մորլունի որդուն, ուղարկեց, բայց նա անսպասելիորեն ընկավ բուլղարների լարած թակարոց ու, թեև նրանցից շատերին խոդխողեց, բայց ինքն էլ վիրավորվեց և, բաղաբ գալով, վախճանվեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 5)։

²⁵⁹³ «Թշնամին գրավեց այն Դիցրի 308 թվականի Շավա անի վերջին շաբաթում և 1.500 հոգի մահմեդական բնակիչներ գերի տարվեցին, դրանց մեջ կանայք և երեխաներ» (Յակոբ ալ-Ջամալի «Աշխարհագրական բառագիր»):

²⁵⁹⁴ «Միսենը (Բուլղարական թագավորության արքա Միսենը – Մ.Յ.) դարձյալ է արշավում հռոմեացիների վրա։ Նա հազանի, Մենիկոսի և ուրիշների գլխավորությամբ բազմաթիվ բուլղարների է ուղարկում՝ հրամայելով անհապաղ բաղաբի վրա հարձակվել։ Սրանք լեռների միջով եկան մինչև Անգլաբաբ։ Ռոմանոս կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը (920-944) – Մ.Յ.), իմանալով նրանց հարձակման մասին և երկյուղելով, որ նրանք հանկարծ կզնան ու կրակի կտան Պեգեի պալատներն ու Ստենոնը, կայսերական, հետերիայի և տագմանների մեծաթիվ զինվորներով նրանց դեմ է ուղարկում Յովհաննես ռեքտորին, ինչպես նաև Լևոն և Պոթոս Արգիրոսներին։ Սրանց հետ էր նավատորմի ղեկավար, պատրիկ Ալեքսիոս-Մուսելեն՝ սեփական զորքով։ Պահոց ինկվերտոր շաբաթն էր։ Եվ ահա նրանք զինվորներին դասավորեցին Պեգեի դաշտային ու ցածրադիր վայրերում, իսկ բուլղար զինվորներն էլ երևացին բարձրադիր տեղերից։ Այդ ժամանակ անհասկանալի ու սարսափազորու վայնասունով բուլղարները ուժգնապես հարձակվեցին հռոմեացիների վրա։ Յովհաննես ռեքտորն իսկույն փախուստի դիմեց, իսկ նրա փոխության համար մաքառող Պլատիպոդեսի որդի Ֆոտիոսը և շատ ուրիշներ էլ սրի բաշվեցին։ Հազիվհազ փրկված ռեքտորը դրոմոն մտավ։ Եկավ և փախուստի դիմած զինյալ Ալեքսիոս-Մուսելեն դրուկաբար, որը, սակայն, չկարողացավ բարձրանալ դրոմոնի նավասանդուղը և, ծովն ընկնելով, իր պրոտոսանդատորի հետ խեղդվեց։ Ինչ վերաբերում է Արգիրոսներին՝ Պոթոսին և Լևոն պատրիկին, ապա նրանք, փախուստի դիմելով, բերդում ապաստանեցին ու փրկվեցին։ Նավաստիներն ու բոլոր զինվորները թշնամիներից փախչելով կամ ծովում խեղդվեցին կամ սրակոտոր եղան, կամ էլ բուլղարների ձեռք գերի ընկան։ Բուլղարներին, ահա, այլևս ոչինչ չէր խանգարում և նրան Պեգեի պալատները կրակի տվեցին ու ողջ Ստենոնը մոխրի վերածեցին։ Սարսափելի բան էր, երբ անխոհեմությանն ու անփորձությանը հանդգնությունն է դաշնակցուն» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 8)։

²⁵⁹⁵ «Կայսր, տեր Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Յ.) թագավորության ժամանակ Պելոպոնեսի բանակաթեմի գորավար, պրոտոսպաթար Յովհաննես Պրոտոնընը հայտնեց նույն տեր Ռոմանոսին և միլիզների, և էբերիտների մասին, թե նրանք ապստամբություն են բարձրացրել ու, չեն ենթարկվում ոչ գորավարին և ոչ էլ կայսեր հրամաններին, այլ ապրում են ինքնավար ու ինքնիշխան։ Նրանք չեն ընդունում գորավարի կողմից նրանց վրա նշանակված կառավարիչին, չեն ուզում գորավարի արշավանքներին մասնակցել, ոչ էլ ուզում են որևէ այլ պետության ծառայության կատարել։ Մինչև սրա գեկուցագրի կտանելը, Պելոպոնեսի գորավար Նշանակվեց պրոտոսպաթար Կրիսիտես Արտուրասը։ Երբ Պելոպոնեսի գորավար Յովհաննես Պրոտոնի գեկուցագիրը տեղ հասավ և ընթերցվեց կայսր տեր Ռոմանոսին, խոսքը վերոհիշյալ սլավոնների ապստամբության, կայսերական հրամաններին դժկամությամբ ենթարկվելու, ավելի ճիշտ չենթարկվելու մասին էր, պրոտոսպաթար Կրիսիտեսը հրաման ստացավ նրանց դեմ արշավել, որպես այդ աստիճան անհնազանդ ու չենթարկվող մարդկանց, պատերազմել նրանց դեմ, պարտության մատնել և ոչնչացնել։ Նա մարտ ամսից սկսեց պատերազմել նրանց դեմ, կրակի տվեց ողջ բերքը և թալանեց բոլոր շրջանները։ Նրանք դիմադրեցին մինչև նոյեմբեր ամիսը և, երբ համարվեցին, որ գլխովին կոտորվելու են, հպատակվելու համար կանքի անձեռնմխելության մասին երաշխիքներ խնդրեցին և ներողամտություն՝ իրենց կատարածի համար...։ Երբ պրոտոսպաթար Կրիսիտեսը տեղափոխվեց Դելլադա բանակաթեմը, Պելոպոնեսի գորավար Նշանակվեց պրոտոսպաթար Վարդաս Պլատիպոդեսը։ Պրոտոսպաթար Վարդաս Պլատիպոդեսը և նրա համախոհ պրոտոսպաթարներն ու հրամանատարները խռովություն բարձրացրին և բանակաթեմից բռնեցին պրոտոսպաթար Լևոն Ազելյատուսին։ Այդ միջոցին սլավոնները իսկույն հարձակում գործեցին նույն բանակաթեմի վրա, իսկ սլավոնները, այն է միլիզներն ու էգերիտները, դիմեցին կայսր Ռոմանոսին՝ խնդրելով և աղերսելով զիջել իրենց վրա բարդված հավելյալ հարկերը, որպեսզի իրենք վճարեն այնքան հարկ, ինչքան նախկինում։ Ինչպես ասվեց, սլավոններն արդեն մուտք էին գործել Պելոպոնեսի բանակաթեմ։ Կայսրը, երկյուղելով, որ սլավոնները կարող են միանալ նրանց և լիակատար կործանել բանակաթեմը, խրիստոնյա շնորհեց նրանց, որի հասնաձայն հարկի չափը մնում էր նախկինը» (Վոնտասնի Շիրանակի «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 50)։

²⁵⁹⁶ «Բայց դրանից հետո բացահայտվում է բանակացի Վասակ Գևորգուն ապստամբությունը, որին վստահված էր Շանուրդե ամրոցի պահպանությունը։ Երբ գլուխ չի գալիս նրա մտածած դավաճանությունը, նա փախչում է Արտի մոտից, որը շահանշահ է անվանվում, և անձնատուր լինելով Վրաց Գուրգեն իշխանին՝ խոստանում է նրան տալ մեծ ամրոցը, միայն թե նա իր նահանգից նրան տա Կրուստ ամրոցը։ Այդ ժամանակ Գուրգենը, անմիջապես կատարելով Վասակի խնդրանքը, երդմնագիր կնքելով տալիս է այն նրան տանելու։ Վասակը, հավանաբար լինելով երդմանը և դուրս գալով ամրոցից, չվում, գնում է Գուրգեն իշխանի մոտ։ Եվ, բանի որ նախքան այդ Վուրի աշխարհի հեծելազորի կողմից սպանվել էր Վասակի եղբայր Աշոտը, դրա համար, երբ մեկնում է, ամրոցը վստահում է իր կրտսեր սաներին։ Երբ նա հանդիպում է Գուրգեն իշխանին, վերջինս, իսկույն վերցնելով նրան անտեղից, հետ է դարձնում, բերդում ամրոցի դռան մոտ և պահանջում է այն իրեն տալ, սակայն

ամրոցի պահակները չկամեցան այն տալ, մինչև որ իրենք չստանան Վասակին: Երբ իշխանը կոչվեց Եվստակիոս ամրոցի մարդկանց դեմ, պահապանները անմիջապես հայտնում են շահիշահին այդ մասին և նա ածապարելով գալիս Եվստակիոսին բերելով: Երբ նա եկավ այդ տեղը, Գուրգենը հեռացվեց ամրոցի դռնից, բայց պահապանները ամրոցը նրան էլ չկամեցան տալ, մինչև որ իրենք չստանան Վասակին: Իր հերթին շահիշահը, շրջապատելով ու պաշարելով ամրոցը, սպասում էր հարմար պահի այն գրավելու համար, բայց այդ ընթացքում Գուրգենը մեծ երդմամբ պահապաններին համոզում է Վասակին նրանց տալ, իսկ նրանք էլ պահանջում են գործ ուղարկել, որպեսզի ամրոցը նրանց տա: Եվ ահա Գուրգեն իշխանն ուղարկում է մոտավորապես 300 բազմակողմ աղերնավոր, վահանավոր ու սուսերավոր մարդկանց, որոնք, երբ հասան, նրանց առաջ գաղտնի բացեցին մուտքի դռները և նրանք բոլորը մտան ամրոց: Եվ ահա ամրոցի մարդիկ, ճանաչելով իրենց խաբուրդ մահառիթմը ու նենգավոր շուկը, որ պատրաստել էին կատարել, ներքին բերդը լքելով ու հեռանալով, ամրանում են վերին բերդում՝ սաստիկ կոչվ տալով Գուրգենի գործի դեմ, որպեսզի թերևս կարողանան նրան դուրս հանել: Այդ ժամանակ Աշոտը, չինանալով իրողությունը, կարծում էր, թե ամրոցի մարդիկ միմյանց հետ ընդհարվելով կռվում են: Եվ ապա ինքը դրսից կռվում էր վերին բերդի դեմ, իսկ նրանք, վերևից ներքև բացակայելով, արքային հասկացնում էին կապառության պատճառները, որպես թե նրա համար է այդ պատերազմը իրենց կողմից իրագործվում Գուրգենի ազնվական գործի դեմ, իսկ նա ծայն է տալիս նրանց ասելով. «Եթե ինձ համար եք ձգտում այդպիսի կռիվների, ապա ինչո՞ւ իմ առաջ չեք բացում այդ դուռը, որպեսզի ես մտնեմ ու հեշտությամբ կատարեմ այդ հանդեսը և առատորեն ձեզ տամ բոլոր բարիքները»: Եվ ապա նրա առաջ բացվեց ամրոցի դուռը և, ներս մտնելով, նա իսկույն ձեռքակալում է Գուրգենի ողջ գործին: Մի բանի օր անց նա նրանց բոլորին գրկում է աչքերից, քթներից ու ականջներից: Այնուհետև հյուսիսային այդ ցեղերը, նվաճվելով նրա կողմից, հնազանդվում են ծառայելու նրան և Աստծո հաջող նախախնամությամբ նա առաջ է գնում ու հզորանում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 62):

²⁵⁹⁷ «Եվ շահիշահ կոչված Աշոտն ու մյուս Աշոտը իսկապես երկուսով գալիս, հասնում են Դվին մայրաքաղաքի դուռը՝ իրենց կողմը գրավելով այնտեղ պաշտամունքով մոլորված հեթանոսներին» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 62):

²⁵⁹⁸ «Պայմանագրի ստորագրումից հետո Կալաթրիայի գորավարը Նշանակվեց «Մուգալուն» մակամկանյալ պատրիկ Գովհանեսը, որին, սակայն, տեղացիները, իրենց հետ դաժան վարվելու պատճառով, սրի բաշեցին և անցան Լոնգիբարդիայի ռեքս Դանդուլոսի (**Կապուայի և Բենվենտի իշխանությունների իշխան Լանդոլֆի – Մ.Գ.**) կողմը» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեիոյ Փոկաս», մաս 5):

²⁵⁹⁹ «Բայց Գագիկ թագավորը, մաքուր խորհրդով այստեղ դրսևորելով հստակ ու զգաստ միտք..., սովորական իմաստությամբ հաշտեցնում է համաձայնեցնում էր բովանդակ հարևաններին ու մերձավորներին՝ լավակալ համաձայն համախոհությամբ, սիրով ու հնազանդությամբ նրանց կապելով իր հետ, իսկ թշնամիների նկատմամբ էլ մեծահոգություն և ցուցաբերում իր սիրելի եղբայր Գուրգենի ու նաև իր կողմից պատվի արժանացած համազգիների հետ միասին: Ոմանց նա իր ձեռքով ձրի նվերներ տալով հաշտեցնում էր, համաձայնեցնում խաղաղության հռչակման համար, իսկ բարին առողջ մյուս հեթանոսներին ու չխրատվողներին էլ, փոփոխական պատերազմներով ու ամբոխի կռիվով հնազանդեցնելով, բռնի կերպով ուղք է կանգնեցնում, բայց նաև ամիրայություն (**Ամիրալուն իսլամական խալիֆայ – Մ.Գ.**) անհ ու երկուսը անհայտ չէր մնում և նա հարկադրված համաձայնեցնում էր՝ պարտախառույց լինելով բռնակալին: Նա վրանգի համաձայն ուսումնասիրում է հնարավորությունը, որպեսզի իր համար ապրուստ և շատերի համար օգտակար բան կարողանա անել: Եվ մի ողջ տարի այսպես անելով՝ եկեղեցու սուրբ իմպերը կանգուն էին մնում: Եվ աշխարհի ապահովության համար շենության և խաղաղության նորոգումն ընթանում էր բնականորեն» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 64):

²⁶⁰⁰ «Երբ բուլղարները դարձյալ արշավելով հասան ու կրակի տվեցին սուրբ Թեոդորայի պալատները, Ռոմանոս կայսրը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս Ի-ը – Մ.Գ.**) տազմաների հրամանատարներին ճաշի հրավիրեց: Նրանց հետ էր և Սակտիկես կոչվածը: Կայսրը հորդորեց նրանց և դորեք թշնամիների դեմ դուրս գալ ու պաշտպանել հայրենիքը: Նրանք պատրաստակամությամբ ասացին, թե իրենց կանքը չեն խնայի հանուն նրա թագավորության և բրիստոնյաների: Հաջորդ օրը ինչպե՞ս Սակտիկեսը, զինվելով կայսրի կողմից, գործով ապացուցեց իր հավատարմությունն ու խիզախությունը: Անցնելով բուլղարների թիկունք և խոյանալով նրանց ծամբարի վրա՝ նա հանդիպածին սրի բաշեց: Բուլղարները, տեղեկանալով կատարվածի մասին, ծամբար են վերադառնում և, բախվելով Սակտիկեսին, փախուստի են մատնում, բանգի նրա զինվորները փոքրաթիվ էին: Սա բաջաբար կռվեց, շատերին սպանեց, բայց, ի վիճակի չլինելով դիմանալ մեծաթիվ թշնամիներին, բաշեց ձիու տանձը և դիմեց փախուստի: Երբ նա պետք է մոտակից հոսող գետն անցներ, նրա ձիու ոտքը խրվում է գետի տիղմի մեջ և նա թիկունքին ու ազդրին վերք է ստանում: Իր զինվորների օգնության ձիվ վերայ տիղմից դուրս բաշվեց և նա հասավ Կալանդեռն ու փրկվեց: Նրան պառնկեցրին սուրբ սորոսուն, բայց վերքը ծանր էր և նա գիշերը վախճանվեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 10):

²⁶⁰¹ «Երբ Ադրիանապոլիսի գորավարն էր Մորուլեոն մակամկանյալ պատրիկը, որին ավելի ճիշտ կլիներ կոչել Թիմոլեոն, որպես պատերազմական գործերում շատ կարող ու հմուտ մի մարդու, որ բուլղարների դեմ բազում սխրալքներ էր գործել, բուլղար Միմենը (**Բուլղարական թագավորության արքա Միմենը – Մ.Գ.**) համայն գործով շրջապատեց ինչպե՞ս բաղաբը և այն առավ ամուր օղակի մեջ: Բաղաբի բնակիչների պարենը սպառվեց, նրանց սարսափելի տոկն էր տանջում, բանգի նրանք ոչ մի տեղից պարեն չէին ստանում, և ահա, սննդամթերքի պակասից ներկված, նրանք իրենց էլ, իրենց գորավարին էլ հանձնեցին բուլղարներին: Միմենը գորավարին ձեռք գցելով՝ նրան ամուր կապանքների մեջ առավ և, բյուր խոշտանգումների ենթարկելով, վերջը ենթարկեց դառը մահվան, իր՝ Միմենին, ամենանգույն ու ամենադաժան հոգուն պատշաճող: Դրանից հետո, բաղաբում թողնելով բուլղարների կայազոր, նա վերադարձավ: Կայազորի զինվորները, սակայն, տեղեկանալով, որ իրենց վրա են գալիս հռոմեացիների գործեր, բաղաբը լքելով հեռացան, և բաղաբը դարձյալ հռոմեացիների իշխանության տակ անցավ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 13):

«Երբ ռուսների վրա թագավորում էր Ռոմանոսը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս Ի-ը – Մ.Գ.**), բուլղարների տիրակալ Միմենը (**Բուլղարական թագավորության արքա Միմենը – Մ.Գ.**) հարձակվեց Կոստանդնուպոլիսի ուղղությամբ: Նա այրեց ու ոտնատակ տվեց Թրակիան ու Մակեդոնիան, որից հետո պաշարեց Ադրիանապոլիսն ու գրավեց այն» (Բար-Յերբեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁶⁰² «Այդ տարի Մոսուլի Հաջիբ Մուհամմադ իբն Նասրը հարձակում գործեց Կալիկալայի վրա, երբ հույները հարձակում էին գործել այդ շրջանի ուղղությամբ: Տարսունի բնակչությունը ելավ դեպի Մեյխուտ, հաղթանակ տարավ և հունական երկրից այնքան ավար ու գերիներ վերցրեց, ինքեան չէին էլ ենթարկում: Դրանից հետո նրանք վերադարձան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Հալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում՝ ավելացնելով տեղեկությունը նաև Տարսունի մասին: Ալ-Ալիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁶⁰³ «Հիջրի 310 թվականին 20 գալերաներով հույների երկրի վրա ծովով հարձակում գործեց Մասուդ ներքինի և գրավեց Ագաթա բաղաբը: Նա գերեզմանը նրա բնակչությանը և վերադարձավ ալ-Մահրի» (Իբն Ադարի «Մադրիքի պատմություն»):

«6342 թվականին Աֆրիկայից եկավ Մասուդ անունով մի սլավոն և գրավեց Մեն-Ագաթիս ամրոցը» («Բենբրիջյան ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի մահմեդականները մարտնչեցին ցամաքի ու ծովի վրա: Նրանք ավարի տեղ դարձան և անվստ մնացին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Ալիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը: Այս մասին հայտնում է նաև իբն Հալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁶⁰⁴ «Մեծ գործով ու ռազմանավերով հռոմեացիների դեմ դուրս եկավ ԼԼոն Տրիպոլից: Նա հասել էր Լեմոս կղզին, երբ հանկարծակի նրա վրա հարձակվեց Նավատորմի դրոնկար, «Հռադիստ» մակամկանյալ Գովհանես պատրիկը: Մարտ տեղի ունեցավ, որում աստծո օգնությամբ հազարացիները պարտվեցին՝ փախուստի դիմելով հազիվ փրկվեց միայն Տրիպոլից:» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 14):

²⁶⁰⁵ «Այդ տարի Տարսունի գործը մտավ Մալաթիա, հաղթեց, մտավ Ռումի երկիրը և, սպասվածից ավելի հաջողություն ունենալով, վերադարձավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁶⁰⁶ «Իսկ Յուսուֆը (**Սաջանների էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջ – Մ.Գ.**), ինչպես փյաճ և ուռած մի բան, օրով սրընթաց սուրյալով, պանալով արտրակա Միջագետքով ու բազմաթիվ այլ օթականներ անցնելով և գնալով, շուտափույթ հասնում է Կորդվաջ աշխարհը: Գագիկ թագավորը, ինչ-որ մեկի միջոցով ավելի շուտ տեղյակ լինելով նրա գալստյանը, առհասարակ իր տերության բնակիչներին ճանապարհ է զգում փախուստի համար և, հետը վերցնելով մի խումբ փախուսականների, տանում, տեղավորում է նրանց Կոզովիտ ու Ճաղկոտն լեռների ծործորներում: Չնայած», - ասում էր նա, - «մենք ստիպված ենք դողողալով փախչել, տեղից տեղ տեղափոխվել, սակայն Զրիստոսի ժողովուրդը, հնարավոր է, չի ընկնի ստրկությունների ձեռքը, չարախոս խմայեցիների սրերի ավար չի դառնա և հանուն հազարացիների փրակ հավատքի չի մեղծի բրիստոնեական հավատքի ճշմարիտ հավատալիքները»: Եվ այսպես, գաղթականների բարավանք թիկունքում կանգնեցնելով՝ թագավորը և նրա եղբայր Գուրգենը ազնվական բանակով ու հեծյալ գնդով, սպառնալիքով զենքերով, գաղտնի ու Նիզակների տեգերով, միշտ առջևի կողմն էին պահում՝ հետևելով մեծ զգուշությամբ ու անթափաչ աչքերով: Նրանց նման իմաստուն էր նաև Անձնացյաց մեծ իշխան Անոնը, որը հանձնարեղ

խոհեմությամբ նախապես հոգացող խորհրդով իր տերության բնակիչներին բարձրացնում է երկրի անառիկ լեռների գագաթները՝ նրանց ապահով կերպով պահելով խոր ծորերում, հեռեդատներում, վիհերում և բլուրների ծործորներում՝ յուրային զինված մեծ զորքի հետ պահապան լինելով գաղթականների համար: Ոստիկան Յուսուֆը, մի բանի օր մնալով Կորդուքի սահմաններում, մեկնում է այնտեղից և գալիս, հասնում ու բանակ է դնում Անձևացյաց աշխարհում: Այնտեղ, թերևս ոչ թե չարություն և ու խռովություն հարուցելով, այլ, իբրև օձի թույլը հեռացնելով, Ատոմի իշխանի մոտ նա սուրիանդակներ է ուղարկում՝ իրեն տալու արքունի տուրքը: Եվ սովորական կարգով Ատոմ իշխանը թույլատրում է տալ նրա նվերները, որպեսզի վերցնի, գնա ու հեռանա՝ աշխարհը թողնելով անվտանգ ու անվտանգ: Նա, իմաստուն կերպով նշխարներով մոտակա անիրավ բռնությունը մտածում է շատերի օգուտի մասին, չի խնայում գանձերն ու ունեցվածքը և իսկույն նրան վճարում է պահանջվող գումարը՝ այն կրկնակի ավելացնելով: Բացի դրանից նա նաև իր ձեռքով առատ պարգևներ է տալիս, իսկ նրանց շատ պահանջած հարկերի մնացորդի փոխարեն էլ ազնվական տոհմից պատանդներ է տալիս, որոնց վերցնելով, Յուսուֆը մեկնում, գնում է Ականիս լեռան կողմերը՝ Աղբակ գավառը: Եվ այնտեղ նա տեսնում է, որ ողջ երկիրը թափուր ու դատարկ է մնացել բնակիչներից: Նա նաև ստույգ կերպով տեղեկանում է, որ կարող է հասնել ու կատարել իր չար խորհուրդը, որ իր մտքում պատրաստել է Գագի թագավորի համար: Այնուհետև, իբրև սևամորթ իր սևությունը իրենից հանելով՝ նա իր կամքը սրտի սովորական սպիտակությամբ է փոխարինում ու թագավորի մոտ սուրիանդակներ է ուղարկում՝ մոտալուտ բարեգույք հաշտության համար: Միաժամանակ, սակայն, ընչաքանց ու խիստ շահասեր լինելու պատճառով, նա պահանջում է տալ շատ տարիների արքունական հարկը ու, բացի դրանից, խնդրում է առանձին իրեն տալ նվերներ ու ընծաներ՝ միաժամանակ նրան հիշեցնելով նրան թագադրելու երախտիքը ու նրան ազատություն տալով՝ տիրելու համար ողջ Պայաստանին: Թագավորը, ծանոթանալով Յուսուֆի ուռնացած մտադրությանը և իմանալով, որ նա ուժ չունի հակամիտելու դեպի վատթար կամ ուղղելու չարամիտ խորհրդի նպատակը, այնուհանդերձ վառելաքաղ իմաստությամբ իր անխնայի միտքը այս չարությունից պահում ու պահպանում էր և ինչ-որ տարակուսանքով նախընտրելի է համարում երկրորդը՝ կրկնակի կամ եռակի անգամ արքունական հարկը, արքունի բոլոր բեգարները տալը, որպեսզի վերծի քննախնդրության պատճառով սրախողխող կոտորածով միմյանց չբախվեն, որովհետև. «Պատերազմների պտուղը մահն է»,- ասում է: «Իսկ մահվան հրավերը նայում է դժոխքի հատակին»: Այնուհետև, առանց խնայելու իր ունեցվածքը, նա այն նրա առաջն է դնում և առհասարակ բոլորից՝ մերձավորներից, ազնվականներից, ռաբիկներից ու ոչ ռաբիկներից հավաքելով շատ արծաթ, ոսկի, գարդ, ձիեր ու ջորիներ է տալիս տանելու՝ իր ձեռքով տրված առատ նվերների հետ միասին: Դրանք առնելով ու ընդունելով մեծ շնորհակալությամբ՝ նա իսկույն ճանապարհ է ընկնում ու գնում է Դեր և Զարևառ գավառների կողմերը, որոնք գտնվում են Ռատյաց նահանգում: Եվ, բանի որ ինքը դիմել էր գնալու մեծ բաղաձ Դեր, որը գտնվում էր Պարսկաստանում, Պայաստան ուստի էր և ուղարկում Նադր անունով մեկին, որը շատերի կողմից Սրուք է անվանվում, իսկ ինքը մնում է այնտեղ, մինչև որ Աղվանքի ու Ատրպատականի կողմերում կարգում է ոստիկաններ, պետեր ու վերակացուներ» (Յուսուֆի Պարսկաստանից «Յայոց պատմություն», գլուխ 64):

²⁶⁰⁷ «Եվ մինչդեռ շահնշահ վրձված Աշոտը ճանապարհն էր գնում դեպի իր սիրելի Ռուտի գավառը, այն երկրից նրան հասավ գույժի ձայն, որ այն Ամրավ կոչեցալը, որը իր ուժեղության համար շատերի կողմից «Յիկի» անունով էր հորջորջվում և շահնշահն էլ հենց նրան հրամանատար էր կարգել երկրի վրա, չարամտորեն մթան մեր թաթախվելով ու իրեն այլ կերպարանքով ներկայացնելով, դուրս է եկել շահնշահ կոչված շահի հնազանդության տակից և, լքելով, արհամարհելով ու անարգելով իր բնիկ տերությունը, ցանկանում 7 համաձայնվում է մտնել ոչ բնիկ Գամիրի աշխարհի իշխանաց իշխան Գուրգենի լծի տակ: Եվ այդ նահանգի մյուս բոլոր նախարարների հետ միասին հարձակվելով՝ նա նույն ապստամբությանն էր նախապատրաստվում: Եվ ապա, անսխալապես գրավելով Տավուշ ամրոցը, նա ապառիկ կերպով այնտեղ է պահում իր տան անդամներին, որպեսզի, ինքը և յուրայինները պարսպ մնալով, ժամանեն ու կարողանան գործը գլուխ բերել 7 թագքորած որդայթներն էլ հեշտությամբ վերացնել: Աշոտը, սակայն, երբ գնում հասնում է ուստիացիների աշխարհը, տեսնում է, որ բոլորը իրենից երես են թեթել, անցել-գնացել ու փախել են: Դրանից հետո, ահա, նրան ոչ մի օգնական չգտնվեց, բացի մի բանի աննշան մարդկանցից: Երբ նրան հայտնի են դառնում այդ դեպքերն ու աղետները, նա դիմում է օտարության և գնում է եգերացիների թագավորի (Աբխազական թագապետության **արքա Գորգի II-ի (916-956) – Մ. Գ.**) մոտ՝ աներկբա հյուսով իր հետ ունենալով սիրո նախկին ուղիները, որպեսզի թերևս իրեն պարտելի պատուղներ բաղի նրանից: Այդ ժամանակ եգերացիների թագավորը, հանդիպելով Աշոտին և նրան ընդունելով բազմապատիկ պարգևներով և սիրալիկ սրտով, ամեն ինչով ու ամեն բանով ողջ սրտով, մարտնով ու զորությամբ միանում է նրան: Եվ ապա, նրան տալով մեծ օգնություն ու գումարելով մեծ զորք գրեթե օղակալեց երկվարներով, երկաթալուծ գրահներով, զարհուրեցուցիչ սաղավարտներով, լանջապանակ երկաթազաված տախտակներով, ամուր վահաններով, գեղեցիկ, գարդերով ու նիզակների տեգերով սպառազինված, այդ ամբողջը տալիս է նրա ձեռքը, որպեսզի նրանց միջոցով թշնամուց վրեժ առնի: Դեռելագնդով խմբովին անսխալապես գալով, հասնելով և շատերին մի մարդու նման խրախուսելով՝ նա մտածում էր կարել-կարկատել մոտակա դեպքերի ելքը ու անհապաղ իր գեներ թափել թշնամիների վրա, բայց այն Ամրավը, որ «Յիկի» էր կոչվում, և նրա հետ նաև մյուս ապստամբ սրիկաները, ամենուրեք իրենց օգնող շատ զորք հավաքելով, բուն էին դրել ու ամրացել էին ծառախիտ անտառում՝ Կուր գետի ստին: Եվ ահա, երբ Աշոտին չի հաջողվում թշնամու դեմ կռիվ տալ, նա, իր զորքը ճանապարհի հանելով, ինքն անմտաբար ընկնում է և մի արոցի անձուկ և ունեղ տեղերը: Եվ ոչ-որ չէր կարողանում դուրս ելնել՝ չուրջը մացառախիտ ու տղմոտ լինելու, պատճառով, բացի միայն նեղ ու անձուկ այն տեղից, որ նրանք մտան: Եվ այդպես կամավոր կերպով իբրև բանտում փակվելով՝ նրանք չէին կարողանում դրսից ներս բերել մթերք ուստի ուստի, կամ ջուր՝ հովանալու համար, կամ կեր՝ երկվարների համար: Եվ ողջ զորքն առհասարակ նեղվում տառապում ու տարակուսում էր անհաստատ մթերք պատճառով: Եվ այդպես թուլացնելով իրենց կամքը՝ նրանք իրենց զաղտնի խոսքերը թշնամու անախն են գցում, որպեսզի Աշոտին բռնեն, կապեն ու տան նրանց ձեռքը և իրենցից յուրաքանչյուրը անվտանգ կերպով դուրս ելնելով մեկին ու գնա իր տեղը: Դրան իրագրել լինելով ու մեծ վախով բռնվելով՝ Աշոտը դաշինքի երդմամբ իր մերձավորներին ու խորհրդատուներին լռելայն կապում է իր հետ, որից հետո նա պատրաստում է օղակալել ու սրբաբան երկվարներ և, գիշերվա կեսին անսպասելիորեն ծի հեծնելով ու հեծյալ գնդի միջով կտրելով անցնելով, գնում է դեպի այն ամրոցը, որ կոչվում է Կաթավաթար՝ այնտեղից էլ գնալով ուր ու հաջողում է: Թշնամիները, այդ բանը տեսնելով և այդտեղի մուտքի իրենց պաշարներով ու պալիներով, առհասարակ կողոպտում են զորքին, այնպես որ նրանցից ոչ-որ չի կարողանում ճողոպրել, թեև նրանք նրանց գթում են, ինչպես քրիստոնյաների կարգերն են պահանջում, որ նրանցից ոչ մի մարդ չպետք է մեռնի» (Յուսուֆի Պարսկաստանից «Յայոց պատմություն», գլուխ 63):

²⁶⁰⁸ «Եվ այդպես, իբր չար գազան խոցոտելու համար նրան արթնացնելով և հորդորելով անարգելու նրա հեթանոսական բարքը, շտապ ուղարկում է մեծ զորք՝ սպառազինված հեծելազոր ու հետևակ, և նրանց ուղղում է կուսակրոնների վանքը, որ գտնվում է Գամիս գյուղաքաղաքի հյուսիս-արևելյան կողմի քարայրում: Եվ, երբ նրանք գնացին, անսպասելիորեն մտան այն քարայրը, բռնեցին նրանում եղած մենակյացներին և, նրանց ծեծելով ու բազմաթիվ չարչարանքների ենթարկելով, նրանցից պահանջում էին թաքցրած ունեցվածքը: Մինչ, որ այդ չարչարողներից ոմանք, թեպետև ոչ այդ ժամանակ, սակայն հետո, բազմապատիկ պատժի ենթարկվելով, հանում Զրիստոսի ավանդեցին իրենց հոգին և հասան երանելի ինչպիս, որ կա ու պահվում է Աստծու սիրողների համար: Այնուհետև, կողոպտելով Զրիստոսի եկեղեցու բոլոր բարեպաշտությունները, ավետարանները, մարգարեական և առաքելական սուրբ կտակարանները, նաև ողջ ունեցվածքն ու բազմաթիվ անասունների նախիրներ, միաժամանակ կողոպտելով շատ մեղվապարսեր և այն կուսանոցում եղած գեղեցիկ ու չքանդատես շենքերը հրկիզելով ու հրդեհելով՝ նրանք հեռացան, գնացին» (Յուսուֆի Պարսկաստանից «Յայոց պատմություն», գլուխ 66):

«Ապա Նարին հրաման եկավ գնալ Ատրպատական: Եվ անսխալապես Բշըր անունով իր ծառաներից մեկին նա նշանակեց Դվինում կալանավորված Սյունյաց իշխանների վրա և ինքն անցավ, գնաց Պարսկաստան՝ Ատրպատական: Նա այնտեղ հոգաց արքունի բոլոր հոգսերը ու այնտեղից վերադարձավ սպայակույտ մեծ զորքով: Նա իր մեջ մտածեց գնալ Միսականի կողմերով ու նահանգը ավարի առնել, իսկ եթե հնարավոր լինի, բռնել Սյունյաց գահերեց իշխան Սմբատին՝ կամ ավազակաբար հանկարծակի հարձակվելով, կամ ճակատամարտերով ոտնատակ անելով, գերել ու ավերել նրա տունը, իրեն էլ տանել Դվին՝ եղբայրների մոտ: Այդ ժամանակ իմաստուններն Սմբատ իր սեփական գավառում՝ Վայոց ձորում, հանգիստ ու խաղաղ նստած էր: Լսելով նրա գալու լուրը՝ նա ամբարցնեց իր տունն ու Վայոց ձորի ողջ ամուր գավառը: Ինքն էլ զորքերը դուրս բերելով՝ սպայակույտ զորքի մեծ ամբոխով իրեն շրջապատեց արքունական ապարանքում, որը գտնվում էր Եղեգի գյուղաքաղաքում: Այնուհետև Նարը, գալով և տեսնելով նրան այնպիսի պատրաստությամբ ու անհաղթախարեղի զորությամբ զգուշացած, իր մտադրությունը չկարողացավ ի հայտ բերել, այլ նրա հետ խոսեց խաղաղությամբ ու բազմաթիվ պատգամավորների միջոցով հաշտության և խաղաղության պայմանագիր կնքեց: Սմբատն էլ պահանջեց իր եղբայրներին, որոնք կապակներից մեջ Դվինում էին, և Նարը խոստացավ բաց թողնել նրանց: Այնուհետև Սմբատն ստացավ գալով մեծ ուրախություն արեցին և Նարը, Սմբատից բազմաթիվ նվերներ ու պարգևներ ստանալով, ճանապարհիվեց, գնաց մտավ Դվին: Եվ իսկապես, նա Բաբելոնից չարտավարված գլխագին վերցրեց ու նրան ազատեց, բայց Սահակին դեռ բանտարկված թողեց այնտեղ, որովհետև սա դահեկանների այն ծանր չափը չունեց, որ գլխագին էին պահանջում: Ապա նա էլ, քիչ ժամանակ անց, մեծ կշռով ոսկի վճարելով իր փրկագինը ու ազատվելով կապակներից, դուրս եկավ, գնաց իր սեփական տերությունը, որից հետո մեծ ուրախության եղավ եղբայրների մեջ» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 38):

²⁶⁰⁹ «Եվ, երբ նրանք ներկայացան Նարին ու իրենց կատարածը պատմեցին նրան, նրա ցուր ու հիմար բնավորությունը նրան բերում է այլանդակ մտքի: Ուստի, անսխալապես իսկ իր նպատակը մահու կամ կենաց կռիվը համարելով, նա ուղք է հանում մեծ բազմություն, որպեսզի զաղտնի ու

ծածուկ հարձակվելով Բյուրական ամրոցի վրա, ինձ բռնեն, շոթայակապ անեն ու տանեն, իսկ ինձ հետ եղող կղերականներին և ամրոցի մյուս բնակիչներին էլ, սրահողիտոյ անելով, կոտորեն, գերեն ու կողոպտեն: Ես, սակայն, շատ շուտով ծանոթանալով նրանց մառախլապատ ու միգապատ մոլորությանը և առաքյալ նման խորհրդածելով, նրանց չարից խուսափել տվեցի՝ կատարելու համար տերունական պատվերը: Եվ փախանք, ճողոպտելով գնացինք Բագարանի արթունական ապարանքը՝ թագավորող Աշոտի մոտ, որպեսզի Միոնի մոր մատուկները իսպառ չհեղեղվեն ու չողողվեն հեթանոսների հարավահողմ խաբեությանը ...: Իսմայելյան գործը, երբ իմացավ, որ իրենց գաղտնի նետածգությունը ինձից անհայտ չմնաց և նրանց թաքցրած թակարդները ծածուկ չմնացին, իմ խույս տալն էլ նրանց հայտնի եղավ, այնուհետև նրանք դադար են առնում և գործը բազմաթիվ գնդերի են բաժանում, որպեսզի իրենք կազմ ու պատրաստ, այդպես զինվելով իրենց չարության իծաթյունը Զրիստոսի հավատացյալների վրա թափեն: Բյուրականի բնակիչները, իմանալով հեթանոսների անբուժելի մտադրության և անտեղի հոսող, սաստիկ հեղեղի մասին, որ գալու է և որից ճար չկար ճողոպտելու, բազմաթիվ կանանց ու մատղաջ երեխաների, այլև այն ծերերի ու տկարների համար, որոնց փախուստի տեղը անհնար ու կործանարար էր, ապա, ըստ գրածի, նրանք խույս տալով գնացին իրենց մատանները և նրանց առաջ փակեցին դռները: Եվ նրանք խուսափելով փախան ամբարիշտ բլրից ու թաքնվեցին իրենց պարսպի պատերի տակ՝ ապավինելով ամենագործ Աստծո օգնությանը: Այն ամրոց բարձրացած զինվորներից ոմանք ինքնակալ իշխանների զինվորներն էին: Նրանք, երբ լսեցին իսմայելյան չարաշնչուկ ու չարամիտ խորհուրդը, այստեղից-այնտեղից մտան այն ամրոցը՝ ապավինելով հավատացյալներին մինչև կռիվ ու մահվան վերջին կետը: Նրանցից ամեն մեկը առհասարակ իր ընկերոջը այսպես ասաց. «Միչին այս պահը»,- ասում էին,- «կենցաղօգուտ կյանքով ձգտում էինք հաճոյանալ մեր զորավարներին, իսկ այժմ, իբրև բարի զինվորներ, վշտակից ենք լիսում Զրիստոսին և նրա հավատացյալ ժողովրդին»: Եվ այդպես մահը կյանքին խառնելով՝ նրանք ցանկանում էին ավարտել պատերազմի բարի ընթացքը: Յետո իսմայելյան գործը շփոթված ու փոթորկված բքի նման եկավ, հասավ ամրոցի դռանը՝ անհամար ու անօրեն դրոմամբ և հեթանոսական անարգել մոլությամբ: Եվ ապա, վահաններով շրջափակված հետևակ գործը ու թիկունքից այն պաշտպանող հեծյալ գունդը կատաղի զազանների նման հարձակման անցան: Ամրոցի մարդիկ, երբ տեսնում էին այդպիսի մարտի խառնիթ չարագործությունները, իրենց կամքից շատ թշնամիների արյուն և մարդու նման նետվեցին պարիսպների վրա և այդ օրը տարբեր տեղերում նրանց միջև ոչ մեծ ընդհարումներ եղան, մինչև որ օրը չավարտվեց և վրա չհասավ զիջերը: Իսկ հաջորդ առափոխյան, դեռևս միևնույնաբանության մթնշաղի, ամրոցում գտնվող բոլոր մարդիկ եկան սուրբ եկեղեցու դուռը՝ խնդրելով սուրբ եպիսկոպոսից նրանց հաղորդություն տալ...: Եվ ապա, մատուցելով սարսափելի գոհը Զրիստոսի համար՝ մարդկանց փրկող խորհուրդը նա առհասարակ բաշխում է տղամարդկանց, կանանց, ծերերին, երեխաներին ու ամեն հասակի համեմատ՝ խորհրդանշան ավանդությանը և սուրբ հաղորդության պայմանով, իսկ իսմայելյան գործի ծայրը, աղմուկը և ամբոխի կռիվն ավելի է սաստկանում: Նրանց ցատկոտելը, ոտոտուելը, գեկերի ու վահանների ձայները դողդաղանում էին գետինը, ինչպես Նակոմոս գավառի բնակիչներն են գտնում: Յետո ամրոցի մարդիկ, շուրջբոլոր հավաքվելով պարիսպների զուխներին, աչքեր հառնում են առ Աստված, որպեսզի նա օգնի իրենց նեղության մեջ այդ պատերազմում և իրենց չիրապուղվեն հեթանոսների դիվանդան մոլորությամբ: Եվ այդպես մարտ մղելով վերջի վրա՝ նրանք շատ թշնամիների արյուն և թափում են շատերի թափվալը են անում...: Թշնամիներ, որ իրենց միտքը թաթախել են վրեժի հատուցման խավարով ու մթությանը, թեպետև յոթ օր հաճախակի մարտ էին մղում ավազակների դեմ, բայց չէին կարողանում սասանել ամրոցը: Յետո ամրոցի կայազորայիններից մեկը, իր կողմն ունենալով կենսածին հույսի հանգամանքը և ուրանալով ողորմությունն ու հավատը, ամրոցն իսկույն տալիս է ժախտ և անօրեն հազարացիների ձեռք, իսկ նրանք, էլ ավելի ուրախանալով և մտովին խրախճանալով, անմիջապես գրոհում են և, առանձին սանդուղքով բարձրանալով, լցվում են ամրոցը: Ապա, ի հայտ բերելով թաքցրած որոգայթը, նրանք չար մտադրությամբ զազանաբար բախվում են մարդկանց և վայրենի ու դժոխակ մոքով սկսում բոլորին անողորմաբար սրի ծարակ տալ...: Այս ամենը կատարվեց Թորգոմյան թվականության 332-րդ տարում..., բայց ամրոցը հեթանոսների ձեռքը մատնող զինվորներին ևս վերցրին իրենց հետ ու գերիների հետևից տարան ոստիկանի մոտ, որպեսզի նրանց ցուցաբերած երախտի փոխարեն նա հատուցի նրանց, ինչպես նաև բաշխի տարեկան դահեկանները ու տա նաև նրանցը: Եվ երբ նրանք ներկայացան ոստիկանին և փոխհատուցում էին ակնկալում, նա իսկույն ևեթ հրամայում է սրով կտորել նրանց» (Ռովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 66):

«Սուրբ Սահակ եպիսկոպոսը 200 մարդկանց և 7 եկեղեցականների հետ վախճանվեց Բյուրականում ահեկան ամսի 10-ին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 46):

²⁶¹⁰ «Այդ տարի Մուկիս ալ-Մուսաֆարը հարձակում գործեց հունական երկրի վրա, այն ավարտեց և մի քանի ամրոցներ գրավեց: Նույն կերպ ծովից հարձակվեց նաև Մուսլը, որը 1.000 գերի վերցրեց, ինչպես նաև ձեռք գցեց 8.000 ձի, 200.000 գլուխ մանր եղջերավոր անասուն, ինչպես նաև մեծ քանակությամբ ոսկի և արծաթ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁶¹¹ «Ում Արդիանոս խալիֆ և մեծահարուստ Տաճատ հայր խալիֆայի գորավար Վարդաս Բոլիյասի դրոմամբ գրավելով Բաբերդ կղզիով բերդը, Ռոմանոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի - Մ.Ֆ.) դեմ խռովություն ու ապստամբություն են բարձրացնում: Նրանց ապստամբությունը ճնշում է սխյուրի դոմեստիկոս Յովհաննես Կուրկուսար և, գլխավորներին ձերբակալելով, կուրացնում ու ունեցվածքը բռնագրավում է, իսկ աղբատներին ու անևշաններին էլ անմեղ համարելով, հրամայում է գնալ, ուր ցանկանան: Տաճատը փախավ մի ուրիշ շատ ամուր բերդ և, անպատիժ մնալու մասին երաշխիքներ ստանալով, եկավ քաղաք, ուր ստացավ մանգալիսի պաշտոնը: Նա տնային կալանքի մեջ էր պահվում Մանգալների տանը, բայց, երբ փորձեց փախուստի դիմել, բռնվեց ու կուրացվեց: Վարդաս Բոլիյասին վանական խուզեցին, սակայն կայսր նրան ինայեց, քանզի իր մտերիմն էր եղել» (Թեոփանոս Խոստանակոյի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 12):

²⁶¹² «Իսկ տեղ Ռոմանոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը - Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ մագիստրոս Յովհաննես Կուրկուսար, արշավելով Տիփիոն ամրոցի վրա, ճանապարհին ամբողջությամբ ամայացրեց Ֆասիան երկիրը, որպես սարակիստների ենթակա» (Կոստանակոյի Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 45):

²⁶¹³ «Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը - Մ.Ֆ.) իր թագավորության երկրորդ տարում անհամար գործ է գումարում և դեմեպիկոսի ուղարկելով Ղվին քաղաքի վրա: Այստեղի էլիորը էր Սբուկը, որը շահնշահ Աշոտն իրեն փոխարինող էր թողել քաղաքում: Հունաց գործերը գալիս, պաշարում են Ղվինը, բայց գրավել չեն կարողանում ու այնտեղից հեռանում են» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 6):

²⁶¹⁴ «Պարսկաստանի էմիրի (Սաջանների էմիրության էմիր Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի - Մ.Ֆ.) կողմից իշխանաց իշխան Սմբատի սպանվելուց հետո Ապոստատան (Կայսիկների էմիրության համիշխան էմիր Աբու-Սևադան - Մ.Ֆ.) իրեն համարեց Մանցիկներտ ամրոցի և մյուս ամրոցների ու շրջանների տերն և տիրակալ ու անկախացավ: Նա իր մյուս երկու եղբայրներ Ապոլեոֆոնտի և Ապոսեմիսի հետ, սակայն, ի վերջո ստիպված եղավ ենթարկվել կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ին - Մ.Ֆ.) ու հարկ վճարել իրենց ամրոցների և շրջանների համար, քանզի սխյուրի դոմեստիկոսը համար ապաքար էր մղել նրանց ամրոցների դեմ ու ասպատակել և ավերել էր նրանց պատկանող շրջանները» (Կոստանակոյի Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 44):

²⁶¹⁵ «Բեշիրը հեծյալ մեծ գործ է հավաքում և դուրս է գալիս գեղամաշեն Մազազ գավառի կողմերը՝ վրեժխնդիր լինելու շահան կոչվող շահի իրենց չինագանդվելու համար: Եվ, քանի որ նա տեղավորվել էր Սևան կղզու անմատչելի ամրոցում և Բեշիրը, որ փնտրում էր նրան, չհասավ, այնուհետև մտածում էր ձեռք գցել այդ գավառները և մնացած քիչ մարդկանց էլ գերել, կողոպտել ու սրի ծարակ տալ: Չնայած ողջ աշխարհը թշնամիների ավարառությունից առհասարակ ավերվել ու անմարդաբնակ էր դարձել, սակայն այդպես էլ նրան չհաջողվեց իրագործել իր չարամիտ ու նենգ մտադրությունը, քանի որ շահան կոչված շահի պատվավոր մարդկանցից Չևորգ անունով մեկը ելել ու շրջում էր այդ գավառներում՝ թշնամի ավազակներից ամրացնելու երկրի սակավամասն բարեկարգությունը: Բեշիրը, երբ անսպասելիորեն դուրս է գալիս նրա դեմ, Չևորգը իսկույն սարսափահար է լինում, որովհետև նրա հետ 20-ից ավելի մարդ չկար, իսկ Բեշիրից մոտավորապես 1.000 մարդ էր: Տիրոջ վրա հույս դնելով, սակայն, Չևորգը սպասում էր՝ նրանց հաղթելու հույսով: Եվ ապա, բաշխալուծված ու սրտապնդված, նա ձի է հեծնում և, արիաբար գրոհելով նրանց դեմ, շատերին թակավորում անում: Թեպետև իրենց մարդկանցից քչերը Նույնպես արահապվելով թշնամիների կողմից սպանվում էին: Այսպիսով՝ մոլոր ու խաբված իսմայելացիները նրանց առաջ փախուստի էին մատնվում, սակայն նրանք անարգել մղեգնությամբ, իրենց պատելով խավար ստվերների մառախուղով, ում որ գտնում էին ծանապարհի վրա, այդ էին բաշում՝ հեզ ու անպարտելի քահանաներին, երկրագործներին, խաշնարածներին, ծանապարհողներին և անգամ՝ անտեղներին: Եվ արդեն անտեղներին նեղապարտ դարձնելով ու կտրելով նրանց գլուխները՝ նա անապարծ փախուստով դարձեց անունով, տանում էր իր հետ Ղվին քաղաքը՝ ասելով, թե իբր այդ հաղթանակը ինքն է տարել բաջագործությամբ ու մեծ կռիվով: Նա իր հետ տարել էր ավելի քան 20 անտեղի կտրած գլուխներ» (Ռովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 67):

²⁶¹⁶ «Եվ շատ օրեր դար ու դադար առնելով և դարձյալ հանելով առաջինից ավելի մեծ գործ ու նրանց զինելով ասպազեն և սպառազեն գեներելով՝ Բեշիրը շարժվում, գնում է ծովակի ափը՝ Սևան կղզու ամրոցի դիմաց, որպեսզի, թերևս հանկարծակի շահնշահ կոչվող վրա հարձակվելով, նրան կարողանա գցել մահվան թակարդը կամ շոթայակապ անել: Նա, սակայն, երբ տեսավ, որ այն մեծ ուժը ելել ու հասել է դռներին, շուտափույթ պատրաստում է 11 նավ, նրանց վրա է բարձրացնում 70 ազնվական մարդու և լայնալիճ աղեղներով զինված իր ծառաներին, որոնք բաշակրորդ ու նետածգության մեջ հմուտ մարդիկ էին և գրեթե մազից էլ չէին վրիպում: Ապա՝ ինքն էլ նրանց հետ նավ է բարձրանում և նրանք գնում են թշնամիների դեմ ծովամարտ տալու: Եվ հաջողությամբ նետեր արձակելով՝ նրանք թշնամիներից ոմանց միաչքանի են դարձնում, իսկ շատերին էլ

խիստ խոցելով ու վիրավորելով սպանում են: Եվ այդպես նրանք կտրուկ ու հեռացնում են թշնամիների բազմության ռազմաճակատը և թշնամին նրանց առաջ փախուստի է դիմում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 67):

«Աշտուղ խմայեական գործերին հալածեց մեր Յայոց աշխարհից, իսկ մարտերում էլ գորավարների կարիքը չէր գգում, այլ ինքն անձամբ էր վարում պատերազմը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 6):

²⁶¹⁷ «Իսկ այն Բեշերը ամաչելով ձգտում էր դրա փոխարեն վրձն լուծել: Եվ նա ուղիղ գնում է դեպի Գեղա ամրոցը, որպեսզի թերևս հանկարծակի հարձակվելով՝ կարողանա նրան վնասել: Այնտեղ էլ, սակայն, նա տալիս է իր գլխին, բանի որ այն Գևորգը, որի խիզախ կռվի մասին նախապես պատմեցինք, այդ պահին հանդիպեց նրան այն ամրոցում: Եվ, երբ նա տեսավ, որ ամբողջը հասել է ամրոցի դռների մոտ, զինվում է զենքերով, զարդերով ու տեգավոր նիզակներով և, իր հետ վերցնելով նաև մի բանի այլ մարդկանց՝, ամրոցից դուրս է գալիս թշնամիների դեմ: Եվ ապա, մենակ կռվելով ողջ գործի դեմ, նա նախ սրով ջարդողւիչուր է անում Բեշիրի երիվարը, այնպես, որ նա հագիվ մի այլ ձի հեծնելով փախչում է, և ապա մյուս մարտակիցները նա աջակցելով Գևորգին՝ թշնամիներից շատերին գետին էին փռում ու մնացածներին փախուստի մատնում: Եվ նրանք շատերի նկատմամբ վարվում են առավել սաստկությամբ՝ ասելով, թե «Դավիթն ավելի կտրիժ է, քան գեթացիները»: Թշնամիները խմբովին այդպիսի անարգանքով գնացին, մտան Դվին քաղաքը և սպառնալիքներով ջանում էին վրձն լուծել ամրոցի բնակիչներին» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 67):

²⁶¹⁸ «Այդ տարի մահմեդականները մտան հունական երկիր: Նրանք սպանեցին, ավարառեցին և հետ դարձան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁶¹⁹ «Ինդիկոնի երկրորդ տարվա սեպտեմբեր ամսին Բուլղարիայի իշխան Սիմեոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Յ.) համայն գործով Կոստանդնուպոլսի վրա է արշավում, Թրակիայում ու Մակեդոնիայում ասպատակ է սփռում, ամեն ինչ կրակի է տալիս, քարոլքանք անում և ծառերը կտրատում: Հասնելով մինչև Վլադիմիր՝ նա պահանջում է, որ իր մոտ ուղարկեն Նիկողայոս պատրիարքին և մեծամեծներից ոմանց, որպեսզի խաղաղության շուրջ բանակցեն: Երբ երկու կողմերը միմյանց պատանդներ տվեցին, նախ գնաց Նիկողայոս պատրիարքը, ապա «Ստիպիոտես» մականվանյալ Միքայել պատրիկը, և պարագինաստնոն Յովհաննես Միստիկոսը: Յովհաննես ռեքտորին կայսեր առջև ամբաստանել էին և նա, իրեն հիվանդ ձևացնելով, պալատից դուրս եկավ ու Գալաթիոնի մոտ գտնվող իր վանքում վանական խուզվեց: Վերոհիշյալները Սիմեոնի հետ խաղաղության շուրջ բանակցություններ էին վարում, երբ Սիմեոն նրանց հետ ուղևորեց և ցանկացավ տեսնել հենց իրեն՝ Ռոմանոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս Ի-ին – Մ.Յ.), բանցի շատերից լսել էր նրա խոհեմություն, քաջության ու ողջամտություն մասին: Կայսրը այդ առթիվ շատ ուրախացավ, որովհետև կայսրզին տեսնում էր, որ խաղաղություն հաստատվի ու վերջ գտնեն ամեն օր տեղի ունեցող արյունահեղությունները: Նա մարդիկ ուղարկեց և Կոստանդնուպոլսի ափին՝ ծովի վրա, ամրագրյալ հենակետ պատրաստել տվեց՝ այն մտքով, որ կայսերական տորիերն նավարկելով կարողանա այնտեղ խարխալ գցել: Այդ հենակետը ամեն կողմից շրջափակելով՝ նա հրամայեց իրենց բանակցություններ վարելու տեղի մեջտեղում տեղ չիսնել: Սիմեոնը, սակայն, գործ ուղարկեց և Յուստինիանոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս Ի-ի – Մ.Յ.) կառուցած Պեգեի ամենասուրբ աստվածածնի տաճարը և ողջ շրջակայքը կրակի տվեց, որից պարզվեց, որ նա խաղաղություն չէր ուզում, այլ ցանկանում էր կայսեր խաբել՝ նրան օրորելով սին հույսերով: Կայսրը Նիկողայոս պատրիարքի հետ գնաց Վլադիմիր, մտավ տուրք Մորոս և ձեռքերը մեկնեց աղոթքի, ապա գետինն ի վայր երկրպագեց, արցունքներով ողորդեց տուրք հատանք՝ պաղատելով փառավորյալ ու անբժի ճատվածածին մերմել ամբարտավան Սիմեոնի անհաշտ և անզույթ սիրտը ու համոզել, որ հաշտություն կլքի: Նրանք բացեցին սրբազան արկղը, որտեղ պահվում է տուրք աստվածածնի եմփիորոնը, կայսրը առավ ու հագավ այն, կարծես անխորտակելի զուտ լինել, իսկ հավատքն էլ դեպի ամենասուրբ աստվածածինը նրանց ստղավարտ էր, և ահա, նման ապաիով զենքերով զինված, նա տաճարից դուրս եկավ: Նա, իրեն ուղեկցողների վահաններով ու զենքերով զինվելով, գնաց Նշանակված վայրը՝ Սիմեոնի հետ բանակցելու: Այդ բոլորը տեղի ունեցան հինգշաբթի օրը, նոյեմբեր ամսի 9-ին, օրվա չորրորդ ժամին: Ժամանակ է Սիմեոնը՝ իր հետ բերելով բազում մատերի բաժանված զինվորներին: Ոսկե վահաններ ու նիզակներ կրողները մի խումբ էին կազմում, արծաթե վահաններ ու նիզակներ ունեցողները՝ մի այլ, վերջապես զանազան զույներով զարդարված զենքեր կրողներ երկաթապատները՝ առանձին: Նրանք, իրենց մեջ առնելով Սիմեոնին, հունարեն լեզվով նրան վասիլևս էին ներբողում: Բոլոր սենատորները, բաղաթի պարիսպների վրա կանգնած, դիտում էին կատարվածը: Դիմարի, տեսնելու բան էր կայսեր՝ իսկապես թագավորական ու մեծ հոգին, հիսնալու նրա անվեհերության և քաջությանը: Տեսնելով այդքան թշնամիների վրա տալը՝ նա չէր կյուղեց, չէր երեաց, չնահանջեց և, կարծես բարեկամների բազմության մեջ էր գնում, քաջաբար դիմեց առաջ, ոչ ավելի, ոչ պակաս հոգին տալու թշնամիներին, որպես իր հպատակների փրկագին, բանցի հիշյալ հենակետը առաջինն հասավ և նա էր Սիմեոնին ընդունում: Երբ երկու կողմերն էլ միմյանց պատանդներ տվեցին և բուլղարները ուշադիր զննեցին հենակետը, որպեսզի հանկարծ որևէ որոգայթ կամ թակարդ լարված չլիք, Սիմեոն իջավ ձիուց և դիմեց դեպի կայսրը: Ողջագուրվելով, նրանք խոսեցին խաղաղության շուրջ: Պատմում են, թե կայսրը Սիմեոնին ասաց. «Լսել եմ, բարեպաշտ մարդ ես և ճշմարիտ քրիստոնյա, բայց և տեսնում եմ, որ թո արածն ու ասածը հակասության մեջ են: Բարեպաշտ մարդը, քրիստոնյան, խաղաղության ու սիրո կողմնակից է, բանցի աստված ինքը սեր է և սեր է Նշանակում: Սպանություններով ու իզուր արյունահեղությամբ ամբարիշտ ու անհավատ մարդիկ են հրժմում: Այդ, եթե դու ճշմարիտ քրիստոնյա ես, ինչպես այդ մասին տեղեկացել եք, վերջապես դադարեցրու ամենը մարդկանց կոտորելը և պիղծ արյունահեղությունը, մեզ՝ քրիստոնյաներիս, հետ խաղաղություն կնքիր, չէ՞՞ որ դու էլ ես քրիստոնյա, քրիստոնյա ես կոչվում, մի ցանկար պղծել քրիստոնյա մարդկանց ձեռքերը համահավատ քրիստոնյաների արյամբ: Դու էլ, արդ, մարդ արարած ես, հավատում ես մահվան, հարության ի մեռելոց, դատ ու դատաստանի: Այսօր կաս, բայց վաղը հող ես դառնալու: Միայն ջերմեռանդություն է ի վիճակի հանգցնել մեծամտությունը: Դու, գնալով այն աշխարհը, ի՞նչ պատասխան ես տալու աստծուն ամենը մարդկանց կոտորելուդ համար, ի՞նչ երեսով կիսես նայես սարսափելի, բայց արդար դատավորին: Եթե այդ բոլորը գործում ես դրդված սիրուց դեպի գանձերը, ես ցանկությունը ավագեցնեմ, միայն թե վերջ տուր պատերազմին, սիրիդ խաղաղությունն ու համերաշխությունը, որպեսզի ինքդ էլ կարես խաղաղ, արյամբ չջարդախված, հանգիստ կյանքով, իսկ քրիստոնյաներն էլ թող փորձություններից դադար առնեն և վերջ տան քրիստոնյաներին կոտորելը, բանցի արդար բան չէ: որ նրան հավատակիցների վրա գեթ բարձրացնեն»: Կայսրն այդքան ասելուց հետո լռեց: Սիմեոնը ամոթահար եղավ կայսեր այդ աստիճան համեստության վրա և նրա նման խոսքերից ու համաձայնվեց հաշտություն կնքել: Միմյանց ողջագուրելով՝ նրանք բաժանվեցին: Կայսրը Սիմեոնին փառավոր նվերներ տվեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 15):

«Ինդիկոնի 6437 թվականին Սիմեոնը (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Յ.) եկավ Ցարգրադի վրա ու սկսեց գերեզմարել Թրակիան և Մակեդոնիան: Նա մեծ ուժով ու գործողությամբ մոտեցավ Ցարգրադին, որտեղ, սակայն, խաղաղություն կնքեց Ռոմանոս արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս Ի-ին – Մ.Յ.) հետ և հետ դարձավ» (Ամանուն «Անցած օրերի տարեցրություն»):

«Այդ ժամանակ Սիմեոն Բուլղարացին (Բուլղարական թագավորության արքա Սիմեոնը – Մ.Յ.), որը փրկիստփայից վանական էր դարձել, իսկ վանականից էլ՝ ռազմիկ, առաջնորդում էր բուլղարներին և դաժանորեն ջարդում էր հույներին, սակայն հույների կայսր Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս Ի-ը – Մ.Յ.), պայմանագիր կնքելով նրա հետ, սանձեց այդ խենթությունը» (Չիգբերտ Ժամբալցի «Տարեգրություն»):

²⁶²⁰ Այս մասին հայտնում է նաև Ամորտոլոսի Շարունակողը: «6433 թվականին եկավ ուղղափառատների եվրի (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Մուհամմեդ Ուբեյդալլահ ալ-Մահդիի (910-934) – Մ.Յ.) ճաջիք Աֆրիկայից և գրավեց Բարասապալ» («Զեմբրիջյան ժամանակագրություն»):

²⁶²¹ «Չիջի 313 թվականին Յաջիք Տաֆար իբն Ուբեյդը հարձակվեց Սիցիլիայի հունական մասի վրա, այնտեղ շատ վայրեր նվաճեց, որոնց մեջ էր նաև Ուարիա քաղաքը, այնտեղ 6.000 ռազմիկներ սպանեց, 10.000 հոգու գերեց ու գերեզմարեց նաև պատրիկին, որը միայն 5.000 միջավայների դիմաց նրանից խաղաղություն, ինչպես նաև ներում ստացավ իր ու իր բաղաթի համար: Դրանից հետո Եվրոյ վերադարձավ Սիցիլիա ուր ժամանեց Ռաբիա Բ ամսի 26-ին» (Իբն Ադարի «Մադրիբի պատմություն»):

«6434 թվականին Յաջիքն անձամբ եկավ Օրիա կղզիվ վայրն ու գրավեց այն: Դրանից հետո նա զինարարար կնքեց Կալաբրիայի բնակչության հետ, համաձայն որի որպես պատանդներ իր մոտ պահեց Սիցիլիայի եպիսկոպոս Լևոնին և Կալաբրիայի տիրակալին» («Զեմբրիջյան ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Սիցիլիական գործը իր եվր Սալիմ իբն Ռաշիի հետ միասին ելավ, ընդ որում ալ-Մահդին (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Մուհամմեդ Ուբեյդալլահ ալ-Մահդին – Մ.Յ.) նրանց գործ ուղարկեց Աֆրիկայից: Նրանք մտան Լանգոբարդիայի հող, գրավեցին Գիրանը և մեծ ավար ձեռք գցեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Տիրոջ 924 թվականին՝ 14-րդ ինդիկոնիսին, Օրիան գրավեց սարակինոսների կողմից» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 924 թվականի հուլիս ամսին Օրիան գրավեց սարակինոսների կողմից» (Ամանուն Բարիացի «Տարեգրություն»):

²⁶²² «Երեք տարի անց Կոստանդինը սկսեց թշնամանալ իր հոր (Աբիսազական թագավորության արքա Գեորգի Ի-ի – Մ.Յ.) հետ գահին տիրելու համար: Եվ, երբ հայտնի դարձավ նրա մտադրությունը, Կոստանդինը պատապարվեց Ռուփիսիցիս բերդի մեջ և նրա հետ էին տքեթացի և այլ

բազում ազնաւորներ: Գեորգի թագավորը, երբ համոզվեց, որ իր որդին ապստամբել է, արշավեց իր ողջ հզորութեամբ՝ հետը բերելով Տայքի թագավորին և Փաղյա բորեայիսկոպոսին (**Կախթեփի բորեայիսկոպոսութեան իշխան Փաստուն Դոմնոսին (918-929) – Մ.Ֆ.**): Նրանք պաշարեցին Ուխիսիսը: Երբեմն գրոհում էին հեծելազորով, երբեմն՝ հետևակով, բայց բերդին, ուր բազում մարդ էր պատսպարվել, ոչ մի վնաս չհասցրին: Այնտեղ Գեորգի թագավորը Սազունեղի ազնաւորների միջոցով ապսպրեց հետևյալ կերպ. «Դուք եկ, բեզ կտանենք Աբխազաց երկիրը, դու կթագավորես և հայրդ կմնա առանց գահի»: Նա հավատաց և վստահեց, սակայն, նրա մոտ գտնվող ազնաւորներն ընդդիմանում էին: Նա չանաց նրանց, գիշերը լատստանավով դուրս եկավ Կուր գետը և, երբ հասավ Կուր գետի հանդիպակաց ափը, չկարողանալով այլևս համբերել, հարձակվեցին նրան բռնելու: Կոստանդինը, երբ կռահեց նրանց նենգությունը, փորձեց լատստեով հետ դառնալ ափից, որպէսզի նորից բերդը մտնի, սակայն չկարողացավ լատստերը տեղաշարժել, ցրատուզ եղավ այնտեղ, որտեղ լատստանավերը խրվել էին: Այդտեղ բարձրացավ, դուրս եկավ թագավորը՝ ողջ գործով հանդերձ: Նրանք շրջապատեցին բերդը: Եվ, երբ լուսացավ, սկսեցին որոնել, իսկ նա դուրս էր եկել ջրից և թաքնվել էր ժայռերի պարսեւում: Նրան գտավ մի անհավատարիմ մարդ, բռնեցին և բերեցին թագավորի մոտ, որը նրան խիստ պատժեց՝ նախ աչքերը խարանեցին և հետո ամորձատեցին, որից հետո Կոստանդինը մահացավ: Բերդի մեջ գտնվող ազնաւորներին ապահովեցնելով դուրս բերելով՝ տրեթացիներին թագավորը խաղաղությամբ ճանապարհեց և նրանք գնացին Վասպուրական» (**«Զարթիս-Ցիսովերթա», «Զարթիսի մատյանը»**):

²⁶²³ «Դույների արքան (**Այստի է ունեցվում սխտերի դոմեստիկոս Դույն-Կիրակոսը – Մ.Ֆ.**) գրեց սահմանի ժողովրդի այն մասին, որ իրեն խարաջ վճարեն: «Ու, եթե նրանք վճարեն, լավ, իսկ եթե ոչ՝ ես կմեկնեմ նրանց դէմ, կսպանեմ տղամարդկանց և կգերեվարեմ երեխաներին», - ասաց նա ու ավելացրեց. «Ես ճշգրիտ գիտեմ, որ ձեր տիրակալները թույլ են»: Նրանք չստացին նրան, նա շարժվեց նրանց դէմ և Դիջրի 314 թվականին մտավ Մեյխոն: Դույները ավերեցին այն, գերեվարեցին նրա բնակչությանը և ամայացրին՝ մնալով այնտեղ 16 օր...: Այդ տարի Ռաբիա Բ ամսում Մեյխոն ու շրջակա գավառների վրա հարձակվեցին ռումները դոմեստիկոսի հետ, որին ընկերակցում էր կիրճերի տեր հայազգի Սլեդը: Նրանք պաշարեցին Սալաթան, իսկ նրա բնակիչները դիմադրեցին: Ռումները նրա արվարձանի մի բանի դարպասներ գրավեցին ու ներս մտան, սակայն բնակիչները կռվեցին և դուրս բերեցին նրանց: Ռումները բաղաթում ոչինչ ձեռք չբերեցին, սակայն նրա գյուղերից շատերը ավերեցին, նույնիսկ մեռելները դուրս բերեցին և մեջտեղը գցեցին, ապա հեռացան: Մեյխոն բնակիչները ճումարա և ամսին դիմեցին Բաղդադ օգնություն խնդրելու, սակայն չտուգան և ձեռնունայն վերադարձան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դույների արքա դոմեստիկոսը, թող անիծյալ լինի նա Աստծո կողմից, գրեց սահմանի ժողովրդի այն մասին, որ իրեն խարաջ վճարեն՝ հակառակ դեպքում սպառնալով, որ կվարտնջի նրանց դէմ: Նրանք դիմադրեցին նրան, նա այդ տարվա սկզբին շարժվեց նրանց դէմ և ամայացումներ իրականացրեց նրանց հողում: Նա մտավ Մեյխոն և սպանեց նրա բնակիչների մեծ քանակություն ու գերիներ վերցրեց՝ մնալով այնտեղ 16 օր: Զաղաթի բնակչությունը փրկվեց Բաղդադում՝ խնդրելով օգնություն նրա դէմ» (իբն Կեսիր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն»):

«Այդ տարի հույները եկան Մեյխոն, ամայացրին ու գերեվարեցին: Եվ եկան Մեյխոնի բնակիչները Բաղդադ՝ օգնություն խնդրելով այն փորձանքի դէմ առնելու համար, որ եկել էր իրենց գլխին հույների կողմից» (Վալ խադիկ «Պատմություն»):

«Այդ տարի հույները եկան Մեյխոնի վրա» (ալ-Ռամադան «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Դույները մոտեցան Մեյխոնին՝ գերեվարելով ու սպանելով: Նրանք շատ օրեր մնացին այնտեղ և բաղաթի բնակչությունը օգնության խնդրանքով Բաղդադ եկավ ճումարա և ամսին» (Սիբտ իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբի իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև աս-Սուլիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁶²⁴ «Այդ տարի Տարսուհի գորթ մամառային արշավանք կատարեց և ավարով վերադարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Տարսուհի դեպի հույների երկիր ամառային արշավանք իրականացվեց: Մահմեդականները ավար ձեռք բերեցին և անվնաս մնացին» (իբն Կեսիր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն»):

²⁶²⁵ «Այդ տարի ռումները աշխուժացան և հարձակվեցին Սահմանային գոտու վրա: Նրանք մտան Սամոսատ ու լրիվ կողոպտեցին ունեցվածք, գեներ և ամեն ինչ, իսկ մայր մզկիթում էլ աղոթքի ժամանակ զանգ հնչեցրին: Այսպիսով մահմեդականները հետապնդեցին ռումներին, կռվի բռնկեցին և մեծ ավար վերցրեցին: Ալ-Մուբթադին ալ-Քիլիսին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթադիդը – Մ.Ֆ.**) հրամայեց գործին Մուսիս ալ-Մուզաֆարի հետ միասին արշավանքի պատրաստվել: Եվ ահա սրանք եկան ու Ռաբիա Բ ամսին մտան սահմանային գոտի ...: Այդ տարի ալ-Մուբթադիդը Մուսիսին պատվավոր հանդերձներ շնորհեց և հրամայեց մտնել սահմանային շրջան, բանի որ հույները եկել էին Սամոսատ, տիրել էին այնտեղ ամեն ինչին և զանգահարություն էին արել մզկիթում» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ռաբիա Բ ամսին ալ-Մուբթադիդը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբթադիդը – Մ.Ֆ.**) Մուսիսին պատվավոր հանդերձներ շնորհեց և հրամայեց մտնել սահմանային շրջան, բանի որ հույները եկել էին Սամոսատ, տիրել էին այնտեղ ամեն ինչին և զանգահարություն էին արել մզկիթում» (Սիբտ իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի Մուսիս ալ-Մուզաֆարին հանձնարարվեց մտնել սահմանային գոտի, բանի որ հույների արքան եկել էր Սամոսատ ու գլխավոր մզկիթում զանգահարություն կազմակերպել, իսկ հույներն էլ այնտեղ աղոթք էին արել» (Վալ խադիկ «Պատմություն»):

«Դիջրի 315 թվականին հույները մտան Սամոսատ, գերեցին նրա բնակչությանը, զավթեցին ինչ կար չկար և մզկիթում զանգահարություն կազմակերպեցին» (Աս-Սուլիսի «Պատմություն»):

«Դույների 1238 թվականին ռումները բանակը ելավ ու հասավ Սամոսատ: Այստեղ նրանք արքայի վրանը հաստատեցին մեծ մզկիթի մոտ և, խլիճով աղոթքի կանգնելու համար նախատեսված զանգերը, մարդկանց հավաքեցին ու գերեցին: Դրանից հետո արաբների բանակը հետապնդեց ռումների բանակին և հետ բերեց այն, ինչ սրանք տարել էին, ընդ որում գերվեց նաև ռումների արքայի (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս Ի – Մ.Ֆ.**) ազգականը, որին շղթայակապ բերեցին Բաղդադ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում:

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում կրճատ կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁶²⁶ «Այդ տարի դոմեստիկոսը մեծ բանակով Ռումի երկրից շարժվեց դեպի Դվին բաղաթը, ուր Նասր ալ-Մուբթադին էր նստած՝ պաշտպան գործով: Դոմեստիկոսը ուներ խոյեր, բարանետ մեքենաներ և հրարձակ գործիքներ, որոնցից ամեն մեկը տասներկու մարդ կարող էր վառել և այնքան ուժեղ կրակ ուներ, որ կաշու էր մարդու, որ ոչ ոք չէր կարողանում այն հանգցնել: Մահմեդականները ամենից ավելի դրանից էին վախենում: Այդ մեքենաները դեկավարում էր մի հրարձակ նետածից, որը նրանց քաջագույններից էր, սակայն մի մահմեդական գինավոր նետահարեց նրան ու սպանեց և Ալլահը մահմեդականներին փրկեց նրան չարիքից: Դոմեստիկոսը նստում էր մի բարձր գահի վրա, որը նայում էր բաղաթին ու գործին: Նա հրամայեց կռիվն սկսել իր աչքի առջև: Զաղաթի բնակիչները դիմադրեցին: Ռումները դոմեստիկոսի հրամանատարության տակ համառ պայքարով հասան բաղաթի պարիսպներին, այնտեղ բազմաթիվ ծեղքվածքներ բացին ու մտան բաղաթ: Զաղաթի ժողովուրդը և ներսի գործը սաստիկ պատերազմ տվեցին և մահմեդականները հաղթեցին ու ռումներին դուրս բերեցին՝ սպանելով մոտավորապես 10.000 մարդ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Դալիլը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁶²⁷ «Այդ տարի Տարսուհի մի ծիպվոր գորամաս դուրս եկավ Ռումի երկիրը: Ընշամին հարձակվեց նրա վրա, կռվի բռնկեցին, ռումները հաղթեցին ու մահմեդականներից 400 հոգու բռնեցին ու անխնայ սպանեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁶²⁸ «Դիջրի 315 թվականին ներքինի Սաբիրը 40 նավով մտավ Սիջիխա՝ հույների մարզի վրա հարձակվելու նպատակով: Նա իր այդ արշավանքում հաղթանակ տարավ՝ սպանելով ու գերեվարելով» (իբն Ադարի «Մադրիբի պատմություն»):

«6436 թվականին Սաբին անուսով մեկ այլ սլավոն կրկին անգամ եկավ Աֆրիկայից ու օգոստոսի 17-ին գրավեց Տարենտան: Դաջորդ տարի նա արշավեց Լանգոբարդիա, շատ գերիներ վերցրեց, սակայն չգրավեց ոչ մի բաղաթ և Կալաբրիայի բնակչության հետ հաշտություն կնքեց մեկ տարով» (Քեմբրիջյան ժամանակագրություն):

«Սիջիխական գործը վերադարձավ և մտավ Կալաբրիայի երկիր: Այն ուղղվեց դեպի Տարենտա, պաշարեց և գրոհով գրավեց այն Ռամադան ամսին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Սաբին ներքինին մեծ գործով ելավ ալ-Մահդիի (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Մուհամմեդ Ուբեյդալլահ ալ-Մահդի – Մ.Ֆ.**) կողմից հունական երկրի ուղղությամբ: Նա գրավեց Տերենտը և այնտեղ 6.000 հայտնի հույների սպանեց առաջին իսկ հարվածով: Նա այնտեղից հարուստ զարդեր վերցրեց, հագուստներ, սարունկեր, ոսկի, արծաթ ու շատ այլ տեսակի թանկագին բարեր, այնքան, որ նրա բանակությունը ոչ որոշել էր հնարավոր, ոչ էլ գնահատել» (Վալ խադիկ «Պատմություն»):

«Հիջրի 316 թվականին Աֆրիկայից 30 ռազմականներով ժամանեց Սարիբ սլավոնը: Սրանցով նա մտավ Կալաբրիայի մարզ և ուժով գրավեց Տերենտը» (Նուվեյրի «Պատմություն»):

«Տիրոջ 927 թվականին՝ 15-րդ ինդիկտիոնին, Տերենտը գրավեց սարակինոսների կողմից, իսկ այդ եղավ օգոստոս ամսին» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 927 թվականին Տերենտը գրավեց սարակինոսների կողմից, իսկ այդ եղավ օգոստոս ամսին» (Ամանուն Բարիացի «Տարեգրություն»):

²⁶²⁹ «Դրանից հետո Սարիբը մոտեցավ Օթթանտին, պաշարեց այն ու ավերեց նրա շինությունները: Մարդկանց հիվանդություն պատուհասեց և նրանք վերադարձան մայրաքաղաք, բայց հետո նրանք հետ դարձան ու Կալաբրիայի բնակչության մի մասը նրանց հնազանդվեց՝ համընդհանուր գլխահարկ վճարելու պայմանով» (Նուվեյրի «Պատմություն»):

«Դրանից հետո նրանք մոտեցան Օթթանտո քաղաքին, պաշարեցին այն և ավերեցին նրա տները: Սակայն մահմեդականներին սարսափելի համաճարակ պատուհասեց և նրանք վերադարձան: Այնուհանդերձ Սիցիլիայի բնակչությունը չէր դադարում հարձակումներ գործել, թալանել և ավերել այն ամենը, ինչ Սիցիլիայում ու Կալաբրիայում դեռևս գտնվում էր հույների ձեռքում» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁶³⁰ «Այդ տարի Չուլթադա ամսում Սամալը իր ընկերակիցների հետ ողջ-առողջ ամառային արշավանքից վերադարձավ Տարսուն: Նա կռվի էր բռնկել ռումների մի մեծ խմբի հետ, մահմեդականները հաղթել էին, ռումներից շատերին սպանել և անհաշիվ ավար էին վերցրել: Նրանց ավարի մեջ պետք է հաշվել և այն, որ Ռումի երկրում 300.000 զուլուս ռիսար ընդհանուր տարածից: Նրանց դեմ դուրս եկավ իբն ալ-Ղահաբ անունով մի բուրդ ցեղապետ, որը Ջաֆարի կոչված մի բերդ ուներ: Սա մահմեդականությունից հավատալիօր էր եղել ու անցել Ռումի թագավորի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռումանուս I-ի – Մ.Ֆ.**), կողմը, որը նրան մեծ պարգևներ էր տվել ու հրամայել վերադառնալ իր բերդը: Մահմեդականները հանդիպեցին նրան, կռվեցին, գերեցին և սպանեցին նրան ու նրա բոլոր ընկերակիցներին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Նամակ եկավ հունական մարզից այն մասին լուրով, որ մահմեդականները կրկին հարձակում են գործել հույների վրա և նրանց բոլորին, ով կար գործում, հաղթել են ու մեծ ավարի տեր են դարձել: Եվ եկավ հույների կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռումանուս I-ի – Մ.Ֆ.**) դեսպանը խաղաղության խնդրանքով» (Կալ Խաղիկ «Պատմություն»):

²⁶³¹ «Այդ տարի դոմեստիկոսը մեծ բանակով Ռումի երկրից եկավ Չայաստան և պաշարեց խլաթը, որի բնակիչները հաշտություն կնքեցին: Նա հեռացավ այնտեղից մզկիթից բեմը հանելուց և փոխարենը խաչ դնելուց հետո» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 316 թվականին Ղումուստուկը մեծ բանակով Ռումից հասավ Ախլաթ: Խլաթցիք խաղաղություն խնդրեցին և հույները համաձայնվեցին այն հիման վրա, որ, մզկիթի մինչքաղաք վերացնելով, փոխարենը խաչ դրվի» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասինը:

Այս մասին հայտնում է նաև աս-Սուլիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁶³² «Այդ տարի դոմեստիկոսը մեծ բանակով Ռումի երկրից եկավ Չայաստան և պաշարեց խլաթը, որի բնակիչները հաշտություն կնքեցին: Նա հեռացավ այնտեղից մզկիթից բեմը հանելուց և փոխարենը խաչ դնելուց հետո: Այդ նույնը արեց նաև Բաղդադը: Արզնի և այլ քաղաքների բնակիչները վախեցան նրանից ու, թողնելով իրենց երկիրը, հեռացան, իսկ նրանց մեծամեծերը գնացին Բաղդադ՝ օգնություն խնդրելու խալիֆից (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթաթիդի – Մ.Ֆ.**), բայց չտուգան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 316 թվականին Ղումուստուկը մեծ բանակով Ռումից հասավ Ախլաթ: Խլաթցիք խաղաղություն խնդրեցին և հույները համաձայնվեցին այն հիման վրա, որ, մզկիթի մինչքաղաք վերացնելով, փոխարենը խաչ դրվի: Հետո նա մեկնեց Բիթլիս և նույն կերպով վարվեց նաև նրա հետ: Ղումուստուկը այն պաշտոնյան էր, որի հրամանի ներքո էին գտնվում Կոստանդնուպոլսի ծոցից դեպի արևելք տարածվող երկրները» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասինը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասինը:

²⁶³³ «Այդ տարի 700 ռումներ ու հայեր հասան Մելիտե և, ունենալով բահեր ու բրիչներ, ձևացրին, թե իբր թե սևագործ աշխատանքով ապրողներ են: Պարզվեց, սակայն, որ կիծերի տեր հայազգի Մելիտե նրանց ուղարկել էր, որպեսզի մնան և, եթե որ ինքը պաշարի քաղաքը, այն իրեն հանձնեն: Այդ բանն իմացան Մելիտեի բնակիչները, կոտորեցին նրանց և ունեցվածքն էլ վերցրեցին...: Մելիտեի բնակիչները, վատ դրության մեջ լինելով, հաշտություն էին կնքել ռումների հետ, նրանց էին հանձնել քաղաքի բանակիները և սրանք դարձել էին մահմեդականների տերերը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին շատ կարճ հայտնում է ալ-Համադանին:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասինը:

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մահասին իր «Պատմություն»-ում:

Այս մասին հայտնում է նաև Աբու-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատանքում:

Այս մասին հայտնում է նաև աս-Սուլիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁶³⁴ «Հիջրի 316 թվականին Սիցիլիայում Սաբիրը հարձակվեց հույների մասի վրա ու նվաճեց ալ-Գիրան կոչվող վայրը, ինչպես նաև Ղալաթ ալ-Հասանը, որտեղ էլ ձեռք գցեց այն ամենը, ինչ նրանք ունեին: Նա ուղղություն բռնեց դեպի Սլիր ու նրա բնակիչները նրա հետ խաղաղություն կնքեցին՝ գումար վճարելու և մետաքսյա կտորներ տալու պայմանով: Դրանից հետո նա ուղղվեց դեպի Նեսապոլ ու նրա բնակիչները ևս հաշտություն կնքեցին՝ գումար վճարելու և հանդերձներ տալու պայմանով: Դրանից հետո նա վերադարձավ Սիցիլիա» (Իբն Ադարի «Մադրիբի պատմություն»):

²⁶³⁵ «Այդ ժամանակ Կամերինոյի ու Սպոլետոյի մարկգրաֆը Թեդեբալդոն էր (**Սպոլետոյի դքսության դուքս Թեդեբալդո (928-936) – Մ.Ֆ.**), որը մի հայտնի հերոս էր և մոտիկ ազգակցական կապերով կապված էր Հյուզո արքայի (**Միջին Ֆրանկական թագավորության արքա Հյուզո Ադալգո (926-945) – Մ.Ֆ.**) հետ: Նա օգնության մեկնեց Բենվենտի իշխանին (**Կապուայի և Բենվենտի իշխանությունների իշխան Լանդոլֆին – Մ.Ֆ.**)՝ աջակցելով նրանց հույների դեմ պայքարում, որոնք ուժեղ նեղում էին նրան: Եվ այսպես, մարտի մեջ մտնելով հույների դեմ, նա հաղթանակ տարավ: Ի վերջո՝ այնպես պատահեց, որ նա գերի վերցրեց մեծաքանակ հույների, որոնք դրանից հետո սկսեցին իշխանության տակ ունենալ ոչ թե երկիրը, այլ ամրությունները: Ներքինացնելով գերիներին՝ Թեդեբալդո վերջիններին ստորադասեց, որը հրամայում էր նրանց, հայտնեց հետևյալը. «Իմանալով, որ ձեր սրբազան կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռումանուս I-ի – Մ.Ֆ.**) համար ներքինիներից ավելի արժեքավոր բան չկա, ես համեստորեն ձգտեցի նրանց ուղարկել այս քչերին, սակայն, եթե մատծուն հաճելի լինի, ես ավելի շատերին կուղարկեմ» (Լիտուարանդուս Կրեմոնացի «Հատուցման գիրք», գիրք 4, գլուխ 9):

«Պորտոսպալաթը Եպիփանի գլխավորությամբ 8-րդ ինդիկտիոնում ճանապարհ ելան կայսերական 11 խելանդիոն: Նրանցից առաջ՝ 7-րդ ինդիկտիոնում, պատրիկ Կոզմայի գլխավորությամբ ճամփա ելան 11 խելանդիոն: Այնտեղ էին ռումների 7 կարավիա՝ 415 հոգով: Հեծելազորից այնտեղ էին՝ Թրակսիոն ու Մակեդոնիա բանակաթևից՝ 202 սպա, 98 սխուլարիոս և 608 նոր սխուլարիոս: Օտարազգի խրամատավորներից կային՝ մեծ հետերիայից 731 հոգի, միջին հետերիայից՝ 46 հոգի, ֆարգանցիներ՝ 645 հոգի, խազարներ՝ 47 հոգի, կայսերական ուժերից՝ 71 հոգի, մայրաքաղաքի Արիթմոսից՝ 35 հոգի, նոր ռազմագերիներից՝ 79 հոգի, մոսուլցի՝ 11 հոգի, պանոսլաններ՝ 18 հոգի, թուրքեր՝ 84 հոգի, ինչպես նաև հայ կամավոր մանգանարիոսներ, բոլորը միասին՝ 36 հոգի: Ընդհանուր առմամբ կային 1.453 հոգի» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 44):

«Այն ժամանակ հռոմեացիների գալիսը դեռ Ռումանուս ծերունու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռումանուս I-ի – Մ.Ֆ.**) ձեռքում էր գտնվում, որը նպատակահարմար գտավ նախկին գիմկոններ ուղարկել և ամբողջից պոկված մասը վերստին փրկել: Ուղարկվեց նաև Ղանուկֆոսին (**Կապուայի և Բենվենտի իշխանությունների իշխան Լանդոլֆին – Մ.Ֆ.**) ծանոթ Թեսալոնիկեյի Կոսմաս պատրիկը, որը, անցնելով Իտալիա և հանդիպելով Ղանուկֆոսին, հորդորում է հրաժարվել հռոմեացիների հողերից, հաշտվել կայսեր հետ և թշնամու փոխարեն բարեկամ ու դաշնակից դառնալ: Սկզբում նա մերժեց, սակայն Կոսմաս, լինելով խոհեմ ու ողջամիտ մարդ, Ղանուկֆոսին ասաց. «Իմ պարտքն էր բարեկամական փրկարար խորհուրդներ տալ, իսկ եթե դու չես ուզում ուշադրություն դարձնել իմ օգտակար խոսքերին, ապա ճշմարտություն դեմ մեծապես մեղադրելու կհամոզվես, երբ բեզ էլ, համայն ժողովուրդին էլ մեծագույն պանակների ելթարկես»՝ ի վիճակի չլինելով ընդդիմակայել այդպիսի մեծ ու հզոր պետության»: Ղանուկֆոսը համոզվեց, որ պատրիկը իսկապես լավ խորհուրդ է տալիս, ընդառաջ գնաց նրա հորդորին և դաշինք կնքեց: Նա խորհուրդ տվեց ապստամբած բանակաթևների կառավարիչներին վերադառնալ նախկին իշխանության ներքո՝ ճանաչել իրենց

կայսեր: Նրանք համոզվեցին, և իտալիայում ու Լոնգիբարդիայում դարձյալ տիրեց կայուն խաղաղությունը» (Յոզեֆ Գեյտե «Համառոտություն պատմության», «Նիկեյի Փոկաս», մաս 5):

«Այդ ժամանակ բենվենտոյները, պատերազմ մղելով հույների դեմ, բոլոր հույներին, որոնց գերում էին, ներքինացնում էին» (Չիգորսո ժամբլացի «Տարեգրություն»):

²⁶³⁶ «Հիշքի 317 թվականին Սաբիր ներքինին իր երրորդ արշավանքն իրականացրեց և ծովի վրա հանդիպեց ստրատեգոսին: Հույները 7 նավեր ունին, իսկ Սաբիրինը 4-ն էին, սակայն ստրատեգոսը դիմեց փախուստի և Սաբիրը գրավեց Թերմոլի բաղնիքը և այնտեղ գերեզմանեց շատ կանանց և երեխաների: Դրանից հետո նա վերադարձավ ալ-Մահդիա» (իբն Ադարի «Մադդիի պատմությունը»):

«6438 թվականին սլավոնը երրորդ անգամ անձամբ անցավ Կալաբրիա և վերցրեց Տարավա կղզվող ամրոցն ու այնտեղից բերեց 12.000 գերի» («Բենվենտոյան ժամանակագրություն»):

²⁶³⁷ «Այն ժամանակներն էր, որ սխոլերի դոմեստիկոս, մագիստրոս Հովհաննես Կուրկուասը, որ Ռոմանոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս Ի- Մ.Յ.) գրեթե գահ բարձրանալու օրից փախուց կերպով ղեկավարեց հռոմեական բանակը, անընդմեջ պարտության մատնեց ասորեստանցիներին, գրավեց և նվաճեց նրանց բաղնիքները, բերդերը, գյուղերն ու շրջանները: Նա տիրացավ նաև Ասորիի նշանավոր և հռչակավոր, շատ անառիկ ու հզոր Մելիտենե կղզվող բերդին: Նա այդ բերդի դեմ շատ հինուտ պատերազմեց, ասպատակ սփռեց, ավերեց այն, իրո ճարտար դարձրեց շրջակա գյուղերն ու շրջանները և, այդ անպարտելի ու անմարտելի բերդը օղակի մեջ առնելով, նրա դեմ գործի դրեց բաղաբավեր մեքենաներ՝ պաշարայինների դժվարին ու անելանելի փնտրելի մեջ գցելով: Նրանք չգիտեին ինչ անեն և բազմիցս դոմեստիկոսի մոտ դեսպաններ ուղարկեցին՝ իրենց անձեռնմխելիության մասին խոստում խնդրելով: Խորամանկ խոստում սխոլերի դոմեստիկոս Հովհաննես Կուրկուասը ընդառաջ գնաց մարդկանց արցունքներին ու գույք շարժող խոսքերին և, ծակատաքի փոփոխականությունը աչքի առաջ ունենալով, տեղի տվեց ու նրանց անձեռնմխելիության մասին խոսք տվեց, որից հետո Ամերի թոռ, Մելիտենեի էմիր Աբուխաֆը, ապա և Աբուսալաթը՝ մի մեծատոհմիկ զորավար և Մելիտենեի մեծատուն, Կուրկուասի մոտ եկան: Սխոլերի դոմեստիկոս Հովհաննեսն ընդունեց նրանց և կայսրին ուղարկեց: Նրանք, հաշտության պայմանագիր կնքելով, վերադարձան իրենց բաղնիք և այսուհետև հռոմեացիների հետ դաշնակցած, նրանց հետ արշավանքի էին դուրս գալիս իրենց ցեղակից հազարացիների դեմ՝ գերեզմանաված հազարացիներով բաղաբ էին գալիս ու հռոմեացիների հետ մասնակից դառնում հաղթանակների առթիվ կազմակերպվող հանդեսներին: Դա արտասովոր, ապշելու մի բան էր՝ անաստված սարակիստների դժբախտության մի նմուշ էր» (Թեոփանոս Խոստովանող Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 24):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁶³⁸ «Այդ տարի Մելե ալ-Արմանին եկավ Շաւշաթի շրջան՝ նրա բնակչության վրա հարձակվելու համար: Նրա դեմ եկավ Ջինիլի-Սաֆվանիի զուլայա Նաշը, որը հասարակական կարգին էր հետևում Դիար-Մուդարում և Ռաբբայի շրջանում: Նա թե՛ մարտում հաղթեց Մելեին ու նրա զորքին և Մանսուր անունով ու Աբու-Գալանիս մականվանյալ իր որդուն 400 գերիների հետ միասին Բաղդադ ուղարկեց, որոնց մեջ հայտնի առաջնորդներ կային: Նրանց Բաղդադ բերեցին այդ տարվա Ռաբիա Ա ամսին՝ ամոթահար կերպով նստեցված ուղտերի վրա» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

²⁶³⁹ «Այդ տարի Ռաբիա Ա ամսին Տարսուսի կառավարիչ Սամալը արշավեց Ռուսի երկիրը: Նա անցավ մի գետ, ապա ձյուն տեղաց, ծածկելով մինչև ձիերի կրծքերը: Նրանց վրա հարձակվեց ռուսների մի մեծ բազմություն, սակայն Ալլահը մահմեդականներին հաղթանակ պարգևեց և նրանք ռուսներից 600 հոգու սպանեցին ու մոտավորապես 3.000 հոգու գերեզմանեցին՝ կողոպտելով մեծ քանակությամբ ոսկի, արծաթ, դիպակ և այլ բաներ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Սաֆար ամսվա վերջին դեպի հունական սահման արշավանքի եկավ Տարիֆ աս-Սըլիբին: Ռեջեբ ամսին հունական սահմանի ուղղությամբ շարժվեց նաև Նասիրը՝ աշ-Շարաբիի ներքինին, և նրան պատերազմի էր մղում Մունիս ալ-Մուսաֆարը: Եգիպտոսի Ֆուստատից ելան 11 նավեր, որպեսզի ծովից հարձակվեն հունական երկրի վրա: Նրանց հրամանատարն էլ Աբու Ալի Յուսուֆ ալ-Դաջարին» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Լուր եկավ այն մասին, որ Մուսլը՝ Տարսուսի կառավարիչը, հարձակում էր գործել հույների վրա: Մահմեդականներն անցան գետը և նրանց վրա առատ ձյուն տեղաց: Դրանից հետո նրանք ընդհարվեցին հույների զորքի հետ, որոնց գլխավորում էին 6 պատրիկներ: Մահմեդականները պաշտպանվեցին նրանցից և սպանվեցին 500 հայտնի հույներ, իսկ 3.000-ն էլ գերվեցին» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

Ալ-Ալին իր «Պատմություն» աշխատությունում կրճատ կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Իբն Կեսիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁶⁴⁰ «Դրանից հետո պայմանավորվեցին անիծյալները և առավելության հասան մահմեդականների նկատմամբ, սպանեցին նրանց մեծ քանակությամբ և գերեզմանեցին մազաճիթ» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

²⁶⁴¹ «Այդ տարի Ռեջեբ ամսին Սամալը վերադարձավ Տարսուս և մեծ զորքով մտավ Ռուսի երկիրը թե՛ ձիավոր, թե՛ հետիոտն: Նրանք Անդրիոն հասան, ուր մեծ թվով ռուսներ էին հավաքվել, սակայն, հենց որ լսեցին Սամալի գալստյան մասին, ցրվեցին: Մահմեդականները մտան և այնտեղ գտան շատ ապրանք ու մթերք, որը վերցրեցին և ապա վառեցին թշնամու բոլոր կառույցները: Նրանք մտան Ռուսի երկիրը և կողոպտելով, կոտորելով ու ավերելով հասան մինչև Անկարա, որն այժմ կոչվում է Անկիրոն, որից հետո ողջ-առողջ վերադարձան՝ առանց որևէ վտանգի հանդիպելու: Ավարի արժեքը կազմում էր 136.000 դինար: Նրանք Տարսուս հասան Ռամադան ամսի վերջում» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո եկավ Տարսուսի կառավարիչ Ռուստամ ներքինին, որը ամառային արշավանքի եկավ 12.000 հեծյալներով ու 10.000 հետևակայիններով: Նրանք հասան Անդրիոնին և ներխուժեցին բաղաբ: Դրանից հետո նրանք խորը մտան հույների երկիր, ավար ձեռք գցեցին ու գերեցին մոտ 16.000 ստրուկներ, սպանեցին մեծ քանակությամբ հույների և երեք ամիս մնացին այնտեղ» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁶⁴² «Այդ տարի իբն ալ-Դայրանին (Վասպուրականի թագավորության արքա Գագիկը - Մ.Յ.) և Զայաստանի ծայրամասային գավառների այլ հայազգի իշխաններ գրեցին ռուսներին՝ դրդելով հարձակվել իսլամի երկրի վրա և խոստանալով իրենց օգնությունը: Ռուսները մեծ բազմությամբ հայազգիներ, ավերեցին Բերդուն և խլաթը իրենց շրջակայքով, մահմեդականներից շատերին սպանեցին ու մեծ բազմություն գերեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁶⁴³ «Այս լուրը հասավ Մուֆիհին (Գիլանի էմիրության էմիր Մուֆիհի ալ-Սաջին - Մ.Յ.)՝ Յուսուֆ իբն Աբու-Սաջի (Սաջանների էմիրության էմիր Աբու-Կասիմ Յուսուֆին - Մ.Յ.) զուլային, որն Անդրպատականի կառավարիչն էր: Սա մեծ զորքով, որին հետևում էին կամավորներ, Զայաստան եկավ և տեղ հասավ Ռամադան ամսին: Նա դիմեց իբն ալ-Դայրանի (Վասպուրականի թագավորության արքա Գագիկը - Մ.Յ.) երկիրը և կռվեց նրանց դեմ, որոնք առաջինի հետ համախոհ էին այդ ընդհարումների ժամանակ: Նա սպանեց նրա մարդկանց և կողոպտեց նրա ունեցվածքը: իբն ալ-Դայրանին ամրացավ իր մի բերդում: Հայերից այնքան շատ կոտորեցին, որ ասվում է, թե դրանց թիվը հասնում էր 100.000 հոգու, սակայն Ալլահն ավելի լավ գիտի» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁶⁴⁴ «Ռուսի զորքերը գնացին Սամոսատ ու պաշարեցին: Բնակիչները օգնություն խնդրեցին Սայիդ իբն Համդանից, որին Մուկտադիրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուքթադիրը - Մ.Յ.) Մոսուլի ու Դիար Ռաբիայի կառավարիչ էր կարգել՝ պարտավորեցնելով արշավել Ռուսի կողմերը և նրանցից փրկել Մելիտեն, որի բնակիչները, վատ դրության մեջ լինելով, հաշտություն էին կնքել ռուսների հետ՝ նրանց հանձնելով բաղաբի բանալիները և սրանք դարձել էին մահմեդականների տերերը: Այդ, երբ Սամոսատի բնակիչների սուրհմադարը եկավ Սայիդ իբն Համդանի մոտ, սա պատրաստվեց ու շտապ գնաց նրանց մոտ: Նա հասավ այն ժամանակ, երբ ռուսները գրեթե գրավելու վրա էին բաղաբը, սակայն, երբ նա մոտեցավ, նրանք փախան: Այնտեղից նա գնաց Սալաթիա, ուր կար ռուսների բազմություն, ինչպես նաև այնտեղ էր հայազգի Մելիի զորքը: Սրա հետ էր Մուկտադիրի հին զորապետ Բանի իբն Նաֆիսը, որը, լինելով ռուսների ձեռքում, ընդունել էր քրիստոնեությունը: Երբ իմացան, որ Սայիդը գալիս է, դուրս եկան բաղաբից՝ վախճանալով, որ բաղաբի դրսի կողմից Սայիդը կգա իր զորքով, իսկ ներսից էլ բնակիչները կապստառվեն ու կսպանեն իրենց: Ուստի փախան, իսկ Սայիդը մտավ բաղաբ, ապա, որպես փոխանորդ թողնելով իր զորապետներից մեկին, վերադարձավ (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մելիտեն ու Սամոսատի բնակչությանը օգնության մեկնեց Սայիդ իբն Համդանը (Համդանյանների էմիրության համիդյան էմիր Աբու-Ուլա Սաիդը - Մ.Յ.), որպեսզի փրկի նրանց հույներից, և նա հարձակում գործեց հույների մարզի վրա» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Մունիսին լուր հասավ, որ հույները զորք են հավաքել, որում գտնվում է Բանի իբն Նաֆիսը: Սա դրանից առաջ Մուկտադիրի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուքթադիրը - Մ.Յ.) գահագրկումից հետո հունական երկրի իր փախել: Հունական զորքերը ուղղվում էին դեպի Մելիտեն, որպեսզի հարձակվեն մահմեդականների վրա: Եվ գրեց Մունիսը հունական երկիր՝ իր մոտ հրավիրելով Բանի իբն Նաֆիսին՝ խոստումներ տալով նրան ու ցանկություն առաջացնելով նրա մեջ հետ բաշել հույներին Մելիտեից: Բանի իբն Նաֆիսը եկավ Մոսուլ ու հետ բաշեց զորքերը Մելիտեից: Մունիսը դրանից շատ ուրախացավ նվերներ տվեց նրան, պատվեց և ընկերացավ հետը» (Արիբ իբն Սադ «Տաբարիի համառոտագրություն»):

2645 «Այս տարում Մուֆլիի ալ-Սաքին (**Գիլանի Էմիրության Էմիր Մուֆլիի ալ-Սաքին (931-932) – Մ.Ֆ.**) բախվեց դոմեստիկոսի հետ: Նրանք կռվեցին, դոմեստիկոսը պարտվեց և Մուֆլիի Նրա հետևից Ռումի երկիրը մտավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2646 «Սալիդը, որպես դազի Ռումի երկիր մտավ Շավալ ամսին: Նրա երկու առաջապահ զորամասերը, դեռ Նախքան իր՝ Ռումի երկիրը ներթափանցելը, արդեն ռումեղից մեծ բազմություն էին կոտորել» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2647 «Այս դեպքերից որոշ ժամանակ անցնելուց հետո արաբների ցեղը հեռանում է ասպարեզից և հայտնվում է մի ցեղ, որին կոչում են դելեմիկներ: Սրանց Սալար անունով մի ինչ-որ զվարավոր (**Սալարյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սուհամմեդ իբն Մուսաֆիրը (935-941) – Մ.Ֆ.**), իր իշխանությունը համատարած կերպով սփռելով, եկավ և տիրեց Աղվանքին, Պարսկաստանին ու Ղազախստանին: Նա եկավ Պարտավ և անմիջապես էլ տիրացավ նաև այդ բաղաբին» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 21):

«Այդ ժամանակ Սալարյանները տիրեցին Պարտավին ու Ադրբայջանին» («Զարթիս-Ցիսվերբա», «Զարթիի մատյանը»):

2648 «Աբուխաֆսի, այդ խոհեմ ու խորամանկ այրի մահից հետո, Մելիտենի բնակիչները վերացրին հաշտությունը: Միտլերի դոմեստիկոս Դովհանես Կուրկուսաբ բանակաթեսալին զորքերով և տաճարներով, ինչպես և Մելիսա՝ հայերի հետ, դարձյալ արշավում են Սրանց դեմ, և անհապաղ բազում ասպատակ են սփռում՝ անվերջ հարձակումներ գործելով նրանք գերեվարում ու թալանում նրանց: Նրանք Մելիտենի համար այնքան դժվարին կացություն ստեղծեցին, որ կարծ ժամանակում գրոհով վերցրին այն և հիմնահատակ կործանեցին, այն էլ ոչ միայն Մելիտենեն, այլև նրան սահմանակից բազմաթիվ ու առատաբեր շատ եկամտաբեր բաղաբներ ու գյուղեր: Կայսրը Մելիտենեն դարձրեց կուրատորի երկիր և ամեն տարի այնտեղից որպես հարկ գանձում էր բազում հազար ոսկի ու արծաթ» (Թեովիանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 24):

«Ապա հունաց Ռոմանոս կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.**) օրերում և Զայոց Աբաս թագավորի ժամանակներում տաճիկների կողմից գրավվեց Մելիտեն, որը եղավ Զայոց 383 թվականին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 7):

«Իսկ տաճիկները, որ ունեին իրենց ձեռքի տակ Կապադովկան, ինչպես նաև Զայոց և Ատրոփոց Միջագետքները Կիլիկիայի ու Զեդալեայի հետ միասին, այդժամ տկարացան և պակասեցին, բանգի տրվեցին հարեբեցողության և որկրամոլության: Այդ պատճառով էլ, ահա, եկավ Ռոմանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.**) Կիրակոս ստրատեգատը, եկավ Զայոց Մելիտեն և խոսեց բաղաբի վրա: Բաղաբացիները նրանից 40 օրով աման խնդրեցին, մինչև հարցնեն իրենց թագավորն (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Կահիրին (932-934) – Մ.Ֆ.**), թե կա՞ փրկանքի իրենց և նա անսաց նրանց: Կիրակոսը, սակայն, բռնեց սուրիանդակին, որ տանում էր այդ թուղթը, և նրան ծածուկ պահեցին, իսկ հետո նա ոմանց ծածուկ մտցրեց բաղաբ, որոնք ասացին, թե ավետիս են բերել և այդ օրն, իսկ իրենց զորքը արևմտիս հետ բաղաբ կմտնի: Նրանց հավատացին, իսկ հույները, հանդերձավորվելով որպես տաճիկներ, երեկոյան մտան բաղաբն իբրև յուրայիններ և գրավեցին այն, բայց չկոտորեցին արաբներին, այլ հանեցին նրանց բաղաբն ու թողեցին խաղաղությանը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Ռոմանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.**) և Աբբասի օրում Զայոց 383 թվականին տաճիկներից գրավվեց Մելիտեն» (Կարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 47):

«Այդ ժամանակ ռումեղի մեջ հայտնվեց մի հաղթական հերոս, որի անունը Կիրակոս էր: Սա եկավ Մելիտեն, որը Կապադովկիայի շրջան հանդիսացող Փոքր Զայախստանում էր: Այս բաղաբը կրկնակի պարիսպ ուներ, ինչպես նաև ջրով լի խրամ, այնպես, որ եթե, նպատակ դրվեր այդ բաղաբը մարտով գրավել, ապա դրա համար չորս տարի կպահանջվեր: Միաժամանակ, սակայն, այս բաղաբի բնակչությունը տանջվում էր սովի ճիհաններով ու դրա համար էլ նրանք խոստացան, որ դեսպան կուղարկվեն արաբների արքայի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Կահիրի – Մ.Ֆ.**) մոտ, իսկ եթե նա օգնության չհասնի, կդադարեցնեն դիմադրությունը և բաղաբը կհանձնեն: Ռումեղը այս ամենի համար արաբներին 40 օր տվեցին, սակայն, երբ դեսպանորդը դուրս եկավ բաղաբից, որ մեկնի արաբների արքայի մոտ, ռումեղը բռնեցին նրան և, սպառնալով մահով, ստիպեցին իրենց ուզած հաղորդագրությունը հասցնել բաղաբ: Այդպես էլ եղավ և նրանք ինչպես պետք է օգտվեցին այդ հնարքից: Եվ ահա այս սուրիանդակը նամակը վերցրեց ու հասցրեց բաղաբ՝ ասելով. «Ես եյա ու զոտ արաբների արքային, ահա նրա արաբների արքային»: Դրանից հետո նա հանձնեց նամակը, որտեղ ասվում էր. «Չորքերն արդեն մոտիկ են, լսեցեք այս մարդուն: Դուք ինքներդ գիտեք, որ, երբ մենք գանք, պետք է բացեք բաղաբի դարպասները, որ մենք ներս մտնենք ու հանգստանանք, իսկ հետո ելնենք ռումեղի դեմ»: Նա այս կերպ համոզեց բաղաբացիներին և նրանք հավատացին նրան: Դրանից հետո այդ սուրիանդակը կրկին եկավ բաղաբից իբր արաբների մոտ գնալու համար, սակայն իրականում եկավ ռումեղի մոտ և հայտնեց ամեն ինչի մասին: Դրանից հետո լավ զինված ռումեղի մի ջոկատ գիշերով եկավ բաղաբից, իրանց հետո փչեց ռազմական շփոթները և, կարծես թե մարտերով նահանջելով, մթնում մոտեցավ բաղաբի դարպասներին: Այդ ժամանակ ներսում գտնվողները բացեցին դարպասները, ռումեղի այս ջոկատը ներս մտավ և գրավեց բոլոր մոտքերն ու ելքերը, որից հետո ներս մտավ արդեն ռումեղի մնացած զորքը: Ռումեղը, սակայն, արաբներին չսպանեցին՝ համաձայն իրենց երդումների, որ տվել էին մինչ այդ: Փոխարենը, սակայն, որոշվեց, որ արաբները պետք է թողնեն բաղաբը: Այսպես որոշվեց՝ կյանքը հեռանալու դիմադ: Քննարկելով այս ամենը՝ արաբները համաձայնեցին, որից հետո բաղաբի բոլոր ամրություններն ու պարիսպներն ավերվեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 2):

«Այդ տարի դոմեստիկոս Կուրկուսաբ 50.000 ռումեղի հետ եկավ ու պաշարեց Մելիտեն երկար ժամանակ, այնպես, որ բնակիչների մեծ մասը սովից մեռավ: Նա երկու վրան խիտեց, որոնցից մեկի վրա խաչ կար և ասաց. «Ով ուզում է քրիստոնյա դառնալ, թող գա այն վրանի մոտ, որի վրա խաչ կա, որ ստանա իր ընտանիքը և ունեցվածքը, իսկ ով ուզում է մահմեդական մնալ, թող մյուս վրանի մոտ գա և կստանա իր կյանքի ապահովությունը ու ապահով տեղ կհասնի»: Մահմեդականների մեծ մասը եկավ այն վրանի մոտ, ուր խաչ կար՝ ցանկանալով ստանալ իրենց ընտանիքը և ունեցվածքը: Մնացածներին մի պատրիկի հետ ապահով վայր ուղարկվեցին և երաշխավորագրով գրավեց բաղաբը Զումադա Բ ամսի սկզբին, կիրակի օրը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մալաթիան մի մեծ բաղաբ էր և Սահմանային ամրությունների գոտում, այն ամենապահուստուն էր, ամենալավ զինվածը և բաջարի զորք ուներ: Այս շրջանը տարածվում էր Ամանոսի լեռներից մինչև Ջազիրայից այն կողմ ընկած մասերը: Նրանում կան բազմաթիվ լեռներ, որոնց վրա առկա են բոլորին մատչելի ընկուզենիներ, Նշենիներ, որթատանկեր, նոնենիներ և այլ ձմեռային ու ամառային մրգերի ծառեր, որոնք ոչ մի տիրոջ չեն պատկանում: Այժմ նա ռումեղի երկրում ամենահզոր բաղաբներից է: Այնտեղ ապրում են հայեր: Նա ռումեղի կողմից նվաճվել է Դիցրի 319 թվականին և դա իսլամի երկրների համար առաջին մեծ աղետն էր Սահմանային ամրությունների գոտում: Դրանից հետո Սահմանային ամրությունների գոտու բնակիչների, նրանց անձերի, ունեցվածքի, կալվածքների ու նրանց տիրակալների նկատմամբ վրա աղետները շատացան, սակայն այս բոլորն արդեն մոռացվել է» (իբն Զաուկալ «Երկրի պատկերը», Շամ):

«Դիցրի 322 թվականին Դումուստուկը արշավեց իսլամական երկրների վրա և երկար պաշարելուց հետո տիրեց Մալաթիային, որը անձնատուր եղավ: Բնակիչներին նա դուրս հանեց բաղաբից և տեղափոխեց ապահով տեղ: Այդ տեղի ունեցավ Զումադա Ա ամսի սկզբներին: Դուրեքն այնտեղ ամահմեդականների հանդեպ գործեցին զազոնելի արարքներ և այդ երկրների մեծ մասը անցավ նրանց ձեռքը» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Դիցրի 322 թվականին պատահած դեպքերի կարգում Աբու. Դալիբ Զամմամ իբն ալ-Փադուն իբն Սուհադաբը իր պատմության գրքի մեջ գրում է, թե Դումուստուկը այդ բաղաբը գրավեց ու պարիսպը և դրակները բանդել տվեց» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Այդ տարի հույները տիրեցին Մելիտենին» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

Իբն Կեսիրի իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում համառոտ կերպով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը: Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Ալ-Ալիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

2649 «Նրանք տիրեցին նաև Սամուսատին, ավերեցին այդ շրջանը, շատ կոտորեցին ու սարսափելի արարքներ գործեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դիսն Սանսուր կոչված բաղաբը մի փոքրիկ ամրացված վայր էր, որն ուներ մզկիթ, շրջակա գավառներ, գյուղեր, որոնք ոռոգում չունեին, սակայն ճակատագիրը որոշել էր նրանց կորստյան մատնել Զամանյանների ու ռումեղի ձեռքով» (իբն Զաուկալ «Երկրի պատկերը», Շամ):

«Այդ տարի հույները տիրեցին... Սամուսատին» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Եվ գրավեց Կիրակոսը Կարսո բաղաբը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

2650 «Եվ գրավեց Կիրակոսը Կարսո բաղաբը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Նույն այդ ժամանակ ռումեղը արաբներից գրավեցին նաև Զայախստանում գտնվող Թեոդոսիոպոլիսը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 2):

«Երկրի մեծ մասը նրանց ձեռքն ընկավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Երկրի մեծ մասը հայտնվեց նրանց ձեռքում» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

2651 «Երբ չորս արքաներն (**Խուսբը վերաբերում է Զունգարական խանության խան Չոլթանին (907-950), Պաճինական խանության խանին, որի անունը մեզ չի հասել, ինչպես նաև երկու այլ խոշոր ցեղապետներին – Մ.Ֆ.**) իսկացան այն մասին, թե ինչպես նորահայտ քրիստոնյաներ են եկել իրենց

դեմ, նրանք պատգամավորներ ուղարկեցին իրենց երկրում գտնվող մահմեդականների առևտրականների մոտ, որոնք եկել էին հեռավոր երկրներից՝ իսլավացիների մոտից, ալ-Բաքից, ալանների կողմերից և այլ տեղերից, բանգի սրանք իրենց երկրներում մշտապես պատերազմում էին նման անհավատների դեմ...: Դրանից հետո, երբ գործը շարք կազմեց և նորահայտ այդ քրիստոնյաներն առաջ եկան, թուրքերի շարքերից առաջ եկան այդ առևտրականները, մոտեցան նորահայտ այդ քրիստոնյաներին և փորձ կատարեցին համոզել անցնել իրենց կողմը...: Գիշերվա ընթացքում չորս արքաները ռազմական խորհուրդ գումարեցին, որի ընթացքում պաժինակների արքան ասաց. «Վաղը վաղ առավոտյան ինձ հանձնեցե՛ք զորքի ղեկավարումը», ինչին մյուսները տվեցի իրենց համաձայնությունը...: Այդպես էլ արեցին և վաղ առավոտյան, այն բանից հետո, երբ պաժինակներն առաջ եկան, նրանց հեծյալ ջոկատները սկսեցին հետ ու առաջ սլանալ և նետերի անվերջ հարվածներ հասցնել: Դեծյալները սուրում էին աջից ձախ ու հակառակը, բայց այդ ժամանակ նաև սրեր կային հանված պատյաններից: Երկինքը մթնեց և ամենուր լսվում էին հեծյալների աղաղակները: Հակառակորդը հարված հասցրեց, սակայն մյուս կողմի շարքերը չերեքացին, իսկ հետո հարվածեցին արդեն նրանք և փախուստի մատնեցին իրենց հակառակորդին: Ռումներից ու մահմեդականներից, որոնք քրիստոնյա էին դարձել, այդ օրն ընկան 60.000 հոգի, ինչից հետո թուրքերը, օգտագործելով ընկածների մարմինները, ելան բաղաթի պարիսպների վրա: Բաղաթն ընկավ, սակայն սրերը ոչ մի կերպ չէին հանգստանում և մարդիկ էին գերելարվում: Թուրքերը թողեցին այդ բաղաթը միայն երեք օր անց» (Մասուդի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 17):

Այս մասին հայտնում է նաև Սիմեոն Մետաֆրաստեսը:

²⁶⁵² «Ինդիկոսի յոթերորդ տարվա ապրիլ ամսին իռմեսցիների վրա տեղի ունեցավ թուրքերի առաջին արշավանքը: Նրանք մինչև բաղաթն ընկած տարածքը ասպատակ սփռեցին և բոլոր թրակացիներին կողոպտեցին: Ռազմագերիների փոխանակություն կատարելու ուղարկվեց պրոտովեստիարիոս և պարտիկոնստանտնոն թեոփանես պատրիկը: Նրանց հետ նա փայլուն, խելացի բանակցություններ վարեց և ամեն ինչ իր ուզածի պես լուծեց: Նրանք հիացան ու շատ դրվաճակներին նրա հեռատեսությունն ու լրջախոհությունը: Այստեղ էր, որ Ռոմանոս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.**) ցուցաբերեց իր մեծահոգությունն ու մարդասիրությունը՝ ռազմագերիների փրկության համար նա դրամ չխնայեց» (Թեոփանես Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 37):

«Ինդիկոսի 6442 թվականին առաջին անգամ Ցարգրադի վրա եկան ուգրները և գերելարեցին ողջ Թրակիան, սակայն Ռոմանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.**) նրանց հետ խաղաղության կնքեց» (Անանիոս «Անցած օրերի տարեգրություն»):

Այս մասին հայտնում են նաև Ամորտոլոսի Շարունակողը, ինչպես նաև Սիմեոն Մետաֆրաստեսը:

²⁶⁵³ «Այդ ժամանակ հույները հաղթեցին սարակինոսներին Ֆրակիսիենտիի մոտ, որտեղ սրանց ապաստանն էր և որտեղից սրանք հաճախակի հարձակումներ էին գործում Իսապիայի վրա՝ անցնելով Ալպերը: Եվ այսպես, Աստծո աջակցությամբ սրանց հարձակումներին վերջ տրվեց և Իսապիան ու Ալպերը հանգստացան» (Ֆլոդորար «Տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ հույն արքան (**Միքիս Բյուզանդական թագավորության արքա Դյուզո Ալիպին – Մ.Ֆ.**), այն բանից հետո, երբ հույների կայսրը նրան «հունական կրակ» ուղարկեց, գրոհեց Ֆրակիսիենտին: Նա այրեց սարակինոսյան նավերը և, գրավելով բաղաթը, վտարեց այնտեղից սարակինոսներին» (Զիգերտ ժամբյացի «Տարեգրություն»):

²⁶⁵⁴ «Երբ ռումները լսեցին, թե նա ինչ էր արել, հավաքվեցին ու հարձակվեցին Նիդրկերտի վրա, հրկիզեցին երկիրը, կողոպտեցին, ավերեցին, գերելարեցին ժողովրդին և, ողջ ունեցվածքը հափշտակելուց հետո, վերադարձան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի դոմեստիկոսը հունական զորքերով եկավ Ասիոյի և Սամոսատի շրջանները: Դենց այդ ժամանակ էլ Ալի Աբդալլահ իբն Համդանը (**Հալեպի Համդանյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**), նա այդ ժամանակ դեռ երիտասարդ էր ու դա նրա առաջին արշավանքներից մեկն էր, մեկնեց դեպի Ասիոյի և պարենամբերը ուղարկեց Սամոսատի բնակչությանը: Նրան տեղի էմիրներից մեկը դիմարեց... (**տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.**): Դենց այդ տարում էլ հույները տիրեցին Սամոսատին և թալան իրականացրին, սակայն դոմեստիկոսը խնայեց բնակիչներին և նրանց անվտանգ տեղ հասցրեց» (Զահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Այդ տարի դոմեստիկոսը հունական զորքով առաջացավ դեպի Ասիոյի և Սամոսատ: Եվ ելավ Սեյֆ-է-Դուլան իբն Համդանը (**Հալեպի Համդանյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**), դա նրա արշավանքներից առաջինն էր, ու մարտնեց նրա դեմ: Ու նրա գործերը դոմեստիկոսի հետ այնպես զնացին, որ վերջինս տիրեց Սամոսատին, սակայն խնայեց նրա բնակչությանը» (Իբն Թադրիբիդի Աբու Ալ-Մահասին «Պատմություն»):

«Եվ գրավեց Կիրակոսը... Ետևումը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», զուլու 20):

Ալ-Համդանի իր «Տարբերի համառոտագրություն»-ում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁶⁵⁵ Այս մասին հայտնում են իբն Չաֆիրը, իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիկին և Դահաբին:

²⁶⁵⁶ «Լաշարին զորք հավաքեց ու շարժվեց Դայսամի դեմ: Նրան օգնեց իբն Դուլան, իսկ Դայսամը փախավ ու անցավ Արաբս գետը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁶⁵⁷ «Լաշարի մարդկանցից ոմանք անցան գետը նրա հետևից և Դայսամը պարտություն կրեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁶⁵⁸ «Ինչպես ավելի վերևում պատմեցինք, Պարսից անխիճասության մասին ասելը, ըստ զովածի, թե. «Իսրայելը դատավոր չուներ և յուրաքանչյուր ոք հավակնում էր իր կամեցածը»: Այս ժամանակ արաբացի ցեղից մի մարդ, որը հուժուր էր պատերազմներում և զինվորական գործերում, բարձրաձիգ ամբարտապանության կամեցավ ինքնազուրի լինել: Ուստի՜ն զորք գումարեց, հանկարծակիորեն մտավ և անցավ Գողթնաստանում ու Նախճավան ավանով: Նա վերցրեց նաև Շարուր կոչված գավառի զորքը և եկավ հասավ մինչև մեծ մայրաքաղաք Դվինը: Ապա փութապես հարկապահանքներ ու ոստիկաններ ուղարկեց Այրարատյան երկիրը և մինչև Արագածոտն կոչված գավառը, որը Սմբատի որդի Աբբասի կալվածքների մի մասն էր, և այն զգեց իր իշխանության տակ: Եվ, բանգի Աբբասը չէր կարող ընդհարվել իր վրա բռնացողի հետ, իմաց տվեց Գագիկ արքային սուրհանդակների ու հրովարտակների միջոցով, որպեսզի գա և փրկի իրեն հրոսակների բռնություններից: Գագիկ արքան, հիշելով արյան հարազատությունն ու սերը, ելավ բազում զորքով զնաց հարազատի վրեժն առնելու, իսկ Աբբասը՝ Սմբատի որդին, հպարտությամբ եկավ Վաղարշապատ բաղաթի դաշտը և կամեցավ, Նախթան Հայոց մեծն թագավոր Գագիկի գալուստը, պարծանք վաստակել իր անձի համար: Այլազգի մարդը, բանգի գիտեր նրա մասին, որ հուժուր չէ պատերազմներում, սակավաթիվ զորքով ելավ նրա դեմ և ջարդեց ու փախուստի մատնեց նրան: Աբբասի զորքից նա արի բաշեց 400 տղամարդու, թալանեց զորքին ու երկրի բնակիչներին, իրի մասին ոչինչ չէր երկիրը և մեծ հաղթությամբ ու բազում ավարով վերադարձավ բաղաթ, իսկ Աբբասը այնուհետև փախավ և մագապուրձ ընկավ Վրաց աշխարհը: Գագիկ արքան, լսելով այս գույժն ու աղաղակները, փութով հասավ Դվինի մատույցները՝ Երասխ գետի եզերքը, սուրբ Վիրապի դիմաց, որից ելնելով, Մեծն սուրբ Գրիգորիոսը լուսավորեց մեր Հայաստան աշխարհը: Այլազգին տեսավ, որ մեծն արքայի բանակը սփռվել է Գիսու լեռ կոչված բլրի ստորոտներում: Բլուրկի անունն արդեն մարգարեական է և, ինչպես անապական գիսուց, արքան զնայվեց, ուրախացավ իր իսկ հաստատած վայրում, թեպետև հաղթության շնորհի առավ բարձրալից սուրբ Լուսավորչի բարեխոսությամբ, որի հիշատակը տոնվում է Սահմի ամսի տասներորդ օրը: Գագիկի շնորհները ստանալով, սակայն, բլուրը չի զրկվում այս պատմության մեջ արած գովեստներից: Այնուհետև ամբարիշտ մարդը գումարեց զորք՝ գրեթե 13.000 մարդ, և դիմեց Գագիկ արքայի վրա՝ ինչ-որ ուրիշների պես կարծելով նրան: Մինչդեռ արեգակը երրորդ ժամն էր, ինչ թևածում էր երկնականարով, և դեռ ընթերցվում էր սուրբ Ավետարանը, եկավ սուրհանդակներից ինչ-որ մեկն ու ասաց. «Ինչո՞ւ է երկար ու ձիգ աղոթում իմ տեր արքան, ահա այլազգիների զորքը մոտեցավ մեր բանակին և տիրոջ սուրբ խորանին», սակայն արքան կայուն արտով ու հեզահամբույր բաջությամբ չբարձրացրեց աչքերը և ոչ էլ խոսեց իմաց տվողի հետ, այլ կատարեց սովորական աղոթքը: Իմաստունը հասկանում էր, որ. «Տիրոջն է պատերազմը» և «Տերը հակառակ է ամբարտապաններին ու շնորհներ է անում խոնարհներին»: Այնժամ արքան զինավառվեց արիությանը, առավ հաստացյալների բանակը, հանդարտ առաջ շարժեց զորագունդ զորագնդի հետևից և պատշաճաբար ճակատ հարդարեց: Այնուհետև սուրհանդակների խմբերն իրար խառնվեցին, լավեցին ծայրայիններ, թուրքուներ և երևացին ասես ամպերից ցած թափվող կայծեր: Օրն սկսեց դառնալ ահավոր: Այնժամ արքան բարձրալից օգնությամբ զորացավ իր զորքի հետ, մանավանդ որ Հայոց սուրբ հայրապետը՝ մեծ Եղիսեն, բախանայական դատով հանդերձ բարձրացել էր Գիսու բլրի կատարը և սուրբ Ներսեսի պես ձեռքերը վեր էր պարզել, մինչև որ պարտվեց երկրորդ Անադեղին: Անցնելով Հայոց զորագնդերի միջով՝ արքան եկավ ու կանգնեց այլազգիների զորքի կենտրոնի առջև, որտեղ կային մոտ 4.000 հետևակ տղամարդիկ՝ ըմբռնաբար զինակիրներից: Նրանց հետ ընդհարվելով՝ արքան, ինչպես կայծակն է հարվածում եղեգին, այդպես խորտակեց այլազգիների զորաբանակը: Եվ այնուհետև գետին ընկածների բազում դիակներ թանձրացել էին դաշտի երեսին, ինչպես հնձի օրերին ցորենի խորձերի դեզերը: Այնտեղ սրախողիտող և գետավեժ արվելով սպանվեցին 8.000 մարդ, իսկ նրանցից շատերին էլ ձերբակալեցին: Արքան ոմանց շղթայակապ ուղարկեց անադիկ Դարույնը, իսկ 200-ից ավելի կամ պակաս մարդկանց, որպես պարգևներ, շնորհեց կյանք՝ հրամայելով արձակել, որպեսզի գնան բաղաթ և պատանեն, ինչ-որ տեսան: Եվ ինչը՝ Գագիկ արքան, աճապարելով անցավ Երասխ գետը և կամեցավ ծայրեծայր իրդեղին Դվին բաղաթը և շրջակա գավառը, մինչև որ բաղաթի ծերերը ընկան նրա ոտքերը և խնդրեցին խաղաղություն՝ տալով հարկեր և պատանդներ, ինչը արքան առավ և խաղաղությամբ վերադարձավ Դարույնը ամրոցը: Արքան այլազգիների այրուձի զորքի անչափ շատ գեները ու զարդերը

վերցրեց, իսկ իր գորականների բազում ավարառուներից ոչ մեկից արքան ոչինչ չպահանջեց, այլ հրամայեց, որ հեռու տանեն իր առջևից, ինչ-որ վաստակել էին» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 10):

²⁶⁵⁹ «Այն ժամանակ դեմիսիկների գործի մի մասը կամեցավ անցնել Ասորեստան աշխարհը: Նրանք հասան Յաղամակերտ քաղաքը և Աղբակ գավառը, ինքան կարող էին թալանեցին ինչքը և գերեցին կանանց ու երեխաներին: Այս լսելով՝ Պաղիկ արքան հրամայեց իր գործին նրանց հետևից բաջապիտը հեծալներով հետամուտ լինել, որոնք էլ, արթունաստ ստանալով հրամանը, ածապարեցին և վազընդփույթ հասան նրանց, ովքեր անհողություն մտնում էին Ամենացյաց աշխարհում: Այդ ժամանակ Նիգակավոր բաջապարտիկները, ընդհարվելով դեմիսիկների գործին, նրանց դարձրեցին Յայոց երիվարների ոտքի կոխան, ինչպես դաշտի խոզվը և, սուր գործադրելով, կոտորեցին գրեթե 2.000 մարդու: Ապա՝ ավարի մատնեցին նրանց բանակը, փրկեցին գերիներին և վերադարձան յուրաքանչյուրն իրենց տեղերը՝ մեծ հաղթությամբ» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 11):

«Լաջարիի գորականները գրեցին Վուշմահիրին (Չիյադյանների էմիրության էմիր Վուշմահիր իբն Չիյարին (935-967) – Մ.Ֆ.), տեղեկացնելով, որ իրենք հնազանդ են նրան և, երբ որ տեսնեն նրա զորքը, նրա կողմը կանցնեն՝ ընդդեմ Լաջարու: Լաջարին, սակայն, բռնեց այդ նամակներն ու ծածկեց այդ բանը Վուշմահիրի կողմակիցներից: Երբ Վուշմահիրը մոտեցավ, նա հավաքեց իր զորքը, հայտնեց ամեն ինչ և ասաց, որ ինքը նրանց հետ չի կարող կռվել ու որոշել է գնալ Ամենացյաց կողմերը՝ կողոպտելու ճանապարհի վրա գտնվող հայերին, ապա՝ գնալ Մոսուլ, այն գրավելու և այլ վայրեր արշավելու համար: Նրանք համաձայնեցին և նա գնաց Յայաստան, որի բնակիչները անտեղյակ նստած էին: Նա կողոպտեց, ավարի տվեց և գերեվարեց ու հասավ Ամենացիք՝ իր հետ ունենալով ավարը: Նա կանգ առավ մի հայի տիրույթներում: Սա դրավ առաջարկեց նրան, միայն թե հանգիստ թողնեք իրեն և իր երկիրը: Լաջարին համաձայնեց նրա հետ: Ապա հայը ծուղակ լարեց մի կիրճում ու հրամայեց մի բանի հայերի, որ Լաջարիի ունեցվածքից որևէ բան կողոպտեն ու գնան այդ կիրճի կողմը: Նրանք այդպես էլ արեցին ու լուրը հասավ Լաջարուն: Սա հեծավ իր ձին ու հինգ մարդկանցով հետապնդեց նրանց, իսկ դարան մտածները, դուրս գալով, սպանեցին նրան ու ընկերներին: Ապա՝ եկան նրա զորքերը ու, տեսնելով նրանց սպանված վիճակում, վերադարձան: Նրանք հրամանատար ընտրեցին որդուն՝ Լաջարիստանին, ու որոշեցին գնալ Տինլին լեռնանցքով, որը Ջուրի լեռան այն կողմում էր, և այնտեղ, ապահով վայրում թողնելով իրենց հոտերը, վերադարձան հայազգի Ասորի մոտ, որ վրեժ լուծեն նրանից: Ասորը, այս բանը լսելով, մարդկանց տեղակարգեց կիրճերի վրա, որպեսզի բարկոծեն նրանց ու թույլ չտան անցնելու: Նրանք մեծ թվով մարդկանց սպանեցին և միայն քչերը փրկվեցին, որոնց մեջ էր Լաջարիստանը: Սա իր մարդկանցով գնաց Նասիր ալ-Ռուլա իբն Յամուդին (Մոսուլի Յամուդյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Նասր-ադ-Ռուլան (935-967) – Մ.Ֆ.) մոտ Մոսուլ, նրա զորքի մի մասը սրա մոտ մնաց, իսկ ուրիշները գնացին Բաղդադ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁶⁶⁰ «Յիջրի 326 թվականի արշավանք: Այդ տարի Չուլբադա ամսին նա (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.) ելավ ու հասավ Ղադի մարոցին: Ղադիից հետո նա ալ-Յասան իբն Ալի ալ-Կալուսին մի ջոկատով ուղարկեց դեպի ալ-Թելեք մարոց, իսկ ինքը մեկնեց դեպի Յիսն-Չիյադ 7, մնալով ամրոցի մոտ 7 օր, արդեն մոտ էր այն բանին, որ գրավի այն, սակայն 200.000 հոգանոց զորքով նրան մոտեցավ դոմեստիկոսը և նա հետ նահանջեց՝ ուղղություն բռնելով դեպի Շիմաթ» (իբն Չաֆի «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Յիջրի 326 թվականի Չուլբադա ամսին Սեյֆ-է-Ղուլան (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.) արշավանքի ելավ Ղադի մարոցի ուղղությամբ և մոտեցավ Յիսն-Չիյադին: Նա արդեն մոտ էր այն գրավելու, մնալով այդ ամրոցի մոտ 9 օր, սակայն 200.000 հոգանոց զորքով նրան մոտեցավ դոմեստիկոսը: Սեյֆ-է-Ղուլան նահանջեց՝ վերադառնալով և ուղղություն բռնելով դեպի Շամշատ, իսկ հունական հեծելազորը մեկնեց նրա հետևից» (Լուվեյրի «Պատմություն»):

«Այս պայմաններում արաբները Նշանակեցին Բար-Յամուդյանի (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլային – Մ.Ֆ.), որպեսզի նա զորք հավաքի և գնա Սեյստեի վրա: Սա այդպես էլ արեց, գերեվարեց և թալանեց ողջ Կապարովկիան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 3):

²⁶⁶¹ «Յունական հեծելազորը գնաց նրա (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլային – Մ.Ֆ.) հետևից, իսկ նա կանգ առավ ալ-Մուբադդալի կողմի վայրում՝ մտադրվելով մարտնչել հույների դեմ: Ղադիից հետո, սակայն, նա այդ վայրի անվանումը վատ նշան համարեց և հեռացավ, իսկ երբ եկավ Չուլիհջայի 10-ը, նա եկավ 2 ամրոցների միջև գտնվող մի վայր, իսկ այդ ամրոցները Յիսն-Սելյանն ու Յիսն-Չիյադն էին: Այդ անվանումներում նա լավ կանխանքան տեսավ և այդտեղ էլ հենց կանգ առավ: Յունական զորքերը մոտեցան և նրանցից մի ջոկատ առանձնացավ՝ մոտավորապես 20.000 հեծելայի կազմով: Տեղի ունեցավ ճակատամարտ, որի ընթացքում Սեյֆ-է-Ղուլան իր զույլաներով հարված հասցրեց: Նրա զույլաներից էին Յամուդյանն ու Աբդալլահ իբն Մուսլիմը: Աստված փախուստի մատնեց հույներին և նա գերեց նրանցից 70 պատրիկների: Մարտը և գերեվարումը չդադարեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ գիշերը վրա չհասավ: Նա գրավեց նաև դոմեստիկոսի գահավորակն ու աթոռը» (իբն Չաֆի «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Սեյֆ-է-Ղուլան (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.) նահանջեց և վերադառնալով ուղղություն բռնեց դեպի Շամշատ, իսկ հունական հեծելազորը մեկնեց նրա հետևից: Եվ երբ եղավ Չուլիհջայի 10-ը, նա եկավ Յիսն-Չիյադի ու Յիսն-Սալամի միջև ընկած մի վայր: Նա կանգ առավ այնտեղ: Յույների զորքը մոտեցավ և նա մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ: Աստված փախուստի մատնեց հույներին և Սեյֆ-է-Ղուլան գերեց նրանց 70 պատրիկների: Մարտը ու գերեվարումը չդադարեցին մինչև գիշերվա վրա հասնելը: Նա գրավեց նաև դոմեստիկոսի գահն ու գահավորակը» (Լուվեյրի «Պատմություն»):

«Այդ օրը լուր եկավ Բաղդադ այն մասին, որ Ալի իբն Աբդալլահ իբն Յամուդյանը (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.) հանդիպել է դոմեստիկոսին և նրան փախուստի է մատնել» (Սիբտ իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»): «Այդ տարի ուժեղ ճակատամարտ տեղի ունեցավ ալ-Յասան իբն Աբդալլահ իբն Յամուդյանի (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.) ու դոմեստիկոսի միջև: Աստված օգնեց իսլամին ու փախավ դոմեստիկոսը, իսկ բրիտանականներից էլ շատ ժողովուրդ սպանվեց: Գրավվեց նաև դոմեստիկոսի գահն ու նրա դռնը» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

²⁶⁶² «Նա (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.) մտավ հույների երկիր, նրանց շատ ամրոցները ավերեց, շատ ամրացված կետեր գրավեց և ամայացրեց երկիրը այնպես, ինչպես դա ոչ-ոք նրանից առաջ չէր արել: Եվ անհա նրա մոտ եկավ հույների արքայի նամակը, որով նա գալուցրեց Սեյֆ-է-Ղուլային: Ի պատասխան դրա՝ նա կրպիտ պատասխանով մարդ ուղարկեց նրա մոտ: Այդ ժամանակ արքան Սեյֆ-է-Ղուլային դեսպանին ասաց. «Նա այնպես է գրում ինձ այդ նամակը, կարծեց արդեն պաշարել է Կոլոնիան»՝ դա ակնհայտորեն շատ դժվար գործ համարելով: Նրա խոսքերը հասան Սեյֆ-է-Ղուլային և նա որոշեց ուղղվել դեպի Կոլոնիա ու չհեռանալ այնտեղից, մինչև Աստված այն իր ձեռքը չհանձնի: Նրա մոտիկներից ոմանք կարծիք հայտնեցին, որ դա դժվար ձեռնարկում է, բայց նա ասաց. «Ես չեմ հրաժարվի այդ քաղաքի վրա հարձակումից: Կամ հաղթանակ կլինի, կամ էլ ես շահիդ կդառնամ»: Եվ անհա նա ծանկյա ընկավ, պաշարեց այն, այրեց ողջ երկիրը և թալանեց վրավածքները, որից հետո գրեց դոմեստիկոսին, նա արքայի նման էր իրեն պահում՝ նամակ ուղարկելով նրան Կոլոնիայից: Այդ ամենը ազդեց հույների վրա և նրանք սկսեցին ուժեղ վախենալ նրանից, բանի որ դա մի հարուստ վայր էր, որտեղ դրանից առաջ դեռ ոչ մի մահադատական ոտք չէր դրել: Ղադիից հետո Սեյֆ-է-Ղուլան վերադարձավ այնտեղից, իսկ դոմեստիկոսն էլ գնաց նրա հետևից: Այդ ժամանակ Սեյֆ-է-Ղուլան հարձակվեց նրա վրա և այնպիսի բանակությամբ հույներ սպանեց, ինչպիսի բանակություն ոչ-ոք Բարձրայից բացի ի վիճակի չէ հաշվել» (իբն Չաֆի «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Այդ օրը լուր հասավ Բաղդադ այն մասին, որ Ալի իբն Աբդալլահ իբն Յամուդյանը (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.) հանդիպել է դոմեստիկոսին և նրան փախուստի է մատնել» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարվա սկզբին լուր եկավ այն մասին, որ Ալի Աբդալլահ իբն Յամուդյանը (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.) հանդիպել է դոմեստիկոսին և արդյունքում Ալիի նրան փախուստի է մատնել» (Չախաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Այդ տարի լուր եկավ Բաղդադ, որ Սեյֆ-է-Ղուլան Ալի իբն Աբդալլահ իբն Յամուդյանը (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.) պարտության է մատնել դոմեստիկոսին (սխալմամբ դոմեստիկոս Յովհան-Կիրակոսին – Մ.Ֆ.)» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

«Յայոց 383 թվականին Յամուդյանը (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.) բազմաբանակ զորքով մտավ Կողոնիա և նորից հետ դարձավ» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 7):

«Յայոց 388 թվականին Յամուդյանը (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.) զորքով մտավ Կոլոնիա ու այնտեղից վերադարձավ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 47):

²⁶⁶³ «Յիջրի 328 թվականին Սեյֆ-է-Ղուլան (Յալեայի Յամուդյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.) Նիսիբիսից ելավ հարձակման համար ու կանգ առավ Մանազկերտի մոտ՝ ուղղություն բռնելով դեպի Կալիկալա: Այդ ժամանակ հույներն այդ քաղաքի դիմաց արդեն մեկ այլ քաղաք էին կառուցել և կոչել էին այն Խաֆջիք, սակայն, երբ նրանք իմացան նրա գալու մասին, ավերեցին այն ամենը, ինչ կառուցել

էին, և հեռացան: Եվ, երբ հույները ավարտեցին բաղաձև ու հեռացան, վերադարձավ Նան Սեյֆ-Էդ-Դուլան և կանգ առավ Արզնում, մինչև որ ծյուն եկավ ու արշավանքը դարձավ անհաջող» (Իբն Չաֆիի «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Նույն տարում էլ Սեյֆ-Էդ-Դին Ալի իբն Չամդանը (Չալեպի Չամդանյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) հարձակվում գործեց հունական երկրի վրա և դոմեստիկոսի հետ մի բանի ընդհարումներ ունեցավ, որտեղ Աստված ուղղափառների հաղթանակ տվեց, փառք նրան» (Չախաբի «Իսլամի պատմություն»):

²⁶⁶⁴ «Դրանից հետո նա (Չալեպի Չամդանյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի խլաթ և մտավ հույների երկիրը, այն բանից հետո, երբ նրա մոտ եկավ Չալաստանի ու Ջուրգանի արքան, որը երբեք ոչ մի արքայի չէր ենթարկվել: Նա նրան լավ վերաբերվեց, պատվավոր հանդերձներ նվիրեց և նրանից մի բանի ամրոցներ ստացավ, որոնք վնաս էին հասցնում մահմեդականներին: Դրանից հետո նա բաց թողեց նրան գնալ իր երկիր այն բանից հետո, երբ նրանից հնազանդության երդում ու ճանապարհների պահպանության երաշխիքներ ստացավ: Նրա մոտ եկան նաև մանկներ Չալաստանի ու Ջուրգանի արքաներից՝ հնազանդության և ենթակայության հավաստագրումներով: Դրանից հետո նա մեկնեց իբն Թոռնիկի երկիր և պաշարեց ու ավիրեց Մուշ քաղաքը: Նա նաև ավերեց քրիստոնյաների կողմից շատ հարգվող մի եկեղեցի» (Իբն Չաֆիի «Տրոհված պետության պատմություն»):

²⁶⁶⁵ «Ապոստատայի (Կայսիկների էմիրության համընթաց էմիր Աբու-Ասադայի – Մ.Ֆ.) երկրորդ եղբայր Ապուլեսֆուեթը (Կայսիկների էմիրության համընթաց էմիր Աբու-Ասադայի – Մ.Ֆ.) և նրա հորեղբորորդի և որդեգիր Ահմեդը (Կայսիկների էմիրության համընթաց էմիր Ահմեդ իբն Աբդ-ալ-Չալիքի ալ-Աբու-Ասադը (Բեդլիյուն՝ մոտ 940-960) – Մ.Ֆ.) գրավեցին խլաթ ամրոցը, Արզես ամրոցը և Ալցիկե ամրոցը: Նրանք ևս հպատակություն հայտնեցին հռոմեացիների կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ին – Մ.Ֆ.), անցան նրա գերիշխանության ներքո և իրենց եղբայր Ապոստատայի նման իրենց ամրոցների և շրջանների համար հարկ էին վճարում» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 44):

²⁶⁶⁶ «Այդ տարի Սաֆար ամսին հույները մոտեցան Քաֆարթուսային, որը գտնվում է Ջազիրայում, ու սպանեցին և գերեվարեցին» (Իբն Թադրիբի Ռուֆուի Աբու ալ-Մահալին «Պատմություն»):

²⁶⁶⁷ «Հիջրի 323 թվականին՝ Նրա (Չալեպի Չամդանյանների էմիրության Չալեպի Աբու-Կասիմ Մուհամմեդի (934-946) – Մ.Ֆ.) օրոք, շատ հունական քաղաքներ գրավվեցին» (Իբն Ադրիսի «Մադրիբի պատմություն»):

«Չալեպի տարի Նոյեմբեր ամսի 20-ին գրավվեց Ջալեքիստին» («Բեմբրիջյան ժամանակագրություն»):

Աբու-Ֆիդան իր «Չամառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

²⁶⁶⁸ «Ինդիկոսի տասնյոթերորդ տարվա հունիս ամսի 11-ին 10.000 նավերով Կոստանդնուպոլիսի վրա նավեցին ծագումով ֆրանկ, այսպես կոչված դրոմիտեսոս ռոսները: Զաղաթում առկա տրիերներով և դրոմիտեսոսով նրանց դեմ ուղարկվեց Թեոփանես պատրիկը: Նա պարտաստի վիճակի բերեց նավատորմից, այն առավել ևս ամրապնդեց դարձրեց պահելու ու արտադրելու և ծովամարտում պարտության մատնելու պատրաստակամությամբ գնաց ռոսների ընդառաջ: Ռոսները հասան Թեոփանեսին և մոտեցան Եվբսիկյան Պոնտոսի Փարոսին, ընդ որում փարոս է կոչվում այն շինությունը, որի վրա դրված է մի չափ՝ գիշերը նավորներին ճանապարհ ցույց տալու համար: Թեոփանես պատրիկը նրանց սպասում էր Եվբսիկյան Պոնտոսի բերանի մոտ...: Ահա, Թեոփանես պատրիկ անակնկալ կերպով նրանց վրա հարձակվեց Հիերոնիմոս...: Թեոփանես իր դրոմիտեսով առաջինը հարձակվեց, ցրեց ռոսները նավատորմի շարքերը, արհեստական հրով նավերից շատերը կրակի տվեց, մնացածներին էլ, վնասներ հասցնելով, ստիպեց փախուստի դիմել: Թեոփանեսի դրոմիտեսն հետևեցին և մնացած դրոմիտեսներն ու տրիերաները և, հարձակման անցնելով, ռոսներին գլխովին պարտության մատնեցին, նրանց բազմաթիվ նավեր մարդկանցով հանդերձ ջրատույզ արեցին, շատերին կոտորեցին, իսկ ավելի շատերին էլ գերի վերցրին: Կենդանի մնացած ռոսները նավեցին արևելյան կողմը, այսպես կոչված Ազոդոս: Նույն ժամանակ նրանց ճանապարհ կտրելու համար ցամաքով ձիավորներով և ընտիր զինվորներով նախկին գորավար, պատրիկ Վարդաս Փոկասն ուղարկվեց: Ռոսները պարեն և պիտանի այլ բան հայթայթելու համար Բյուզանդիայի շրջաններ մի բավական մեծ զորամաս ուղարկեցին: Ահա, հիշյալ Վարդաս Փոկասը, հանդիպելով այդ զորամասին, նրան մեծ վնասներ պատճառեց, պարտության մատնեց ու սրի բաշեց: Այն ժամանակ Արևելքից համայն զորքով իջավ նաև ամենախմաստուն ու խորամանկ Յուդիկոսը՝ սխուրթի դոմեստիկոսը, որը, այստեղ ու այնտեղ ցրվել եկած բազմաթիվ ռոսներին բռնելով, կոտորեց: Ռոսները, Յուդիկոսին Կուրկուասի հարձակումից սարսափած, այլևս չէին համարձակվում ափ դուրս գալ և մնում էին տեղում՝ իրենց նավերի մոտ: Նախքան հռոմեական զորքի իջնելը, սակայն, նրանք դազում և սուկայի չափերով պատճառեցին, կրակի տվեցին ողջ այսպես կոչված Ստենոնը, գերի վերցրածներից ոմանց նրան խաչում էին, ոմանց՝ գետնին գամում, ուրիշներին էլ, թիրախի անցնեցնելով, նետահար էին անում: Ձեռք գցած հոգևորականների ձեռքերը մեջքին կապելուց հետո, նրանք նրանց գլխի մեջտեղում երկայնք գամել էին գամում: Նրանք բազմաթիվ տուրք տաճարներ կրակի տվեցին: Երբ վրա հասավ ձմեռը և նրանք պարենի պակաս զգացան, ապա և սարսափ՝ իրենց վրա եկած սխուրթի դոմեստիկոս Կուրկուասի զորքից, ինչպես և հենց նրանից՝ խոհեմ ու խորամանկ Կուրկուասից, ինչպես նաև ռազմական արվեստի մեջ հմուտ պատրիկ Թեոփանեսին՝ ծովամարտ տալուց, որոշեցին իրենց երկիր վերադառնալ: Ջանալով թաքուն կերպով ծոցաբերդ հռոմեական նավատորմից՝ նրանք ինդիկոսի տասնհինգերորդ տարվա սեպտեմբեր ամսին հետ դեպի Թրակիայի կողմերը նավեցին, բայց նրանց դեմ ելավ հիշյալ Թեոփանես պատրիկը, բանգի չկարողացան աննկատ անցնել այդ մշտադրոս ու բաշ մարդուց: Տեղի է ունենում երկրորդ ծովամարտը, որում հիշյալ այդ բազում նավեր ջրատույզ արեց և ռոսներից շատերին կոտորեց: Նավերով փրկվեցին շատ քչեր և, Կյուլեի ափերը դուրս գալով, գիշերը հասնելուն պես փախան: Փայլուն հաղթանակ տարած Թեոփանես պատրիկը հսկայական պարսկական զորքով վերադարձավ, մեծ պատիվներով ու շուքով ընդունվեց և պարակիսենոսի պատվին արժանացավ» (Թեոփանես Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 39):

«/6. 10/ Ինգորի (Կիկլան Ռուսիայի իշխան Իգորի (912-945) – Մ.Ֆ.) պարտությունը, որը, խախտելով երդումով կնքված պայմանագիրը, լողալով մոտենում մայրաքաղաքին 10.000 նավերի վրա տեղակայված հսկայական զորքով, իսկ հետագայում Կիկլերյան Բոսպոր ժամանեց հագիվ մեկ տասնյակ նավակներով, ինքն էլ դառնալով իր աղետի լուրբերը...: /9. 2/ Սկյութների սարսափ պատեց, բանի որ նրանք վախճանում էին, որ իրենց դեմ հեղոնկ կրակ կօգտագործվի, բանգի իրենց ժողովրդի ծերերից նրանք լսել էին, որ այդ «մարական կրակ»-ով ռոսները միտքացրել էին Եվբսիկյան Պոնտոսով լողացող Ինգորի... հսկայական նավատորմը» (Լևոն Սարկիսյան «Պատմություն», գիրք 6, մաս 10, գիրք 9, մաս 2):

«Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.) հրամայեց իրեն ներկայանալ նավաշինարարների և ասաց նրանց. «Հենց հիմա ելեք ու հանդերձավորեք այն խելանդիոնները, որոնք այստեղ են մնացել, սակայն կրակ նետելու համար նախատեսված սարքերը տեղադրեք ոչ միայն նավի թթամասին, այլև՝ նավախելին և երկու կողմերին»: Եվ այսպես, երբ խելանդիոնները իր հրամանի համաձայն հանդերձավորվեցին, նա դրանց մեջ նստեցրեց անչափ փորձառու այրերի և հրամայեց նրանց գնալ արքա Իգորի (Կիկլան Ռուսիայի իշխան Իգորի – Մ.Ֆ.) դեմ: Նրանք ճանապարհ ընկան: Տեսնելով նրանց ծովում՝ արքա Իգորը հրամայեց նրանց կենդանի բռնել և չափանել, սակայն բարի և ողորմած Աստված, ցանկանալով պաշտպանել նրանց, ով մեծարում է իրեն, խոնարհվում է իր առջև և մեծարում է իրեն աղոթքով ու հաղթանակով, սանձեց բանիները, դրանով իսկ խաղաղեցնելով ծովը, բանի որ հակառակ դեպքում հույների համար դժվար կլիներ նետել կրակը: Եվ այսպես, դիրքեր գրավելով ռուսական նավատորմի մեջ, նրանք սկսեցին նետել կրակը բոլոր ուղղություններով: Ռոսները, տեսնելով դա, միանգամից սկսեցին նավերից ծովը նետել, գերադասելով խեղդվել ծովում, քան թե այրվել կրակում: Նրանց որոշ մասը, ծանրացած օդազրահներով ու սաղավարտներով, միանգամից ջրի տակն անցավ և նրանց այլևս չտեսան, իսկ մյուսները նույնիսկ ջրի մեջ էլ շարունակում էին այրվել: Ոչ-ոք այդ օրը չփրկվեց, եթե միայն չհաջողեց պատսպարվել ափում, բանի որ ռոսների նավերը իրենց փոքր չափերի պատճառով լողում են ծանծաղ ջրերում, ինչը իրենց խորը նստվածքի պատճառով հասու չէր հունական խելանդիոններին: Դրանից որոշ ժամանակ անց Իգորը, որ հսկայական կորուստներ էր կրել, իր տուն դարձավ, իսկ հույները, հաղթանակ տանելով և իրենց հետ ունենալով մեծ բանակի գերիներ, հաղթականորեն Կոստանդնուպոլիս վերադարձան: Դրանից հետո Ռոմանոսը հրամայեց մահապատժի ենթարկել բոլոր գերիներին իմ հորացուն»՝ այսինքն Յուդո արքայի (Միջին Ֆրանկական թագավորության արքա Յուդո Արլացու – Մ.Ֆ.) դեսպանի, ներկայությամբ» (Լիտուպրանդոս Կրեմնացի «Չառուցման գիրք», գիրք 5, գլուխ 15):

«Այդ ժամանակ Ռուսիայի արքա Իգորը (Կիկլան Ռուսիայի իշխան Իգորը – Մ.Ֆ.), իմանալով, որ հույների ողջ զորքը տարվել է սարակիստների դեմ և ցրված է կղզիների պաշտպանության համար, ավելի քան 1.000 նավերով եկավ Կոստանդնուպոլիսի վրա, ընդ որում նա այնքան էր վստահ հաղթանակում, որ հրամայեց չափանել հույներին, այլ միայն գերել: Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.), սակայն, քչերի հետ միասին արհաբար ելնելով նրա դեմ և, ամենուր «հունական կրակ» նետելով, նրանց գրեթե բոլորին իրենց նավերի հետ միասին այրեց: Փրկվեցին միայն քչերը, ընդ որում բոլոր գերիներին կայսրը հրամայեց գլխատել» (Հիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Ռոսների արքա Իգորը (Կիկլան Ռուսիայի իշխան Իգորը – Մ.Ֆ.), իմանալով, որ հույների զորքերը տարվել են սարակիստների դեմ կամ ցրված են կղզիների պահպանության գործին, 1.000, իսկ զուգե նույնիսկ դրանից ավել թվով նավերով ժամանեց, որպեսզի գրավի Կոստանդնուպոլիսը: Նա այն աստիճան վստահ էր իր հաղթանակում, որ հրամայեց հույներին չափանել, այլ՝ գերի վերցնել: Կայսրը Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.), սակայն, քչերի հետ արհաբար ելավ նրանց դեմ և բոլոր կողմերից նետված «հունական կրակով» գրեթե բոլոր

ռուսներին իրենց նավերի հետ միասին այրեց: Փրկվեցին միայն քչերը, որոնք գերի ընկան, սակայն կայսրը հրամայեց, որ բոլոր գերիներին գլխատեն» (Ֆրուտուֆ Միխելսբերգի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի ռուսները արշավանք իրականացրին Կոստանդնուպոլսի վրա և հասան Ակրուբուլուի դարպասին, որը խազարական ծովի վրա է: Հույները մարտնչեցին նրանց դեմ, հետ մղեցին և հաղթեցին նրանց» (Յահա Ամտիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Ինդիկոսինի 6449 թվականին Իգորը (**Կիևյան Ռուսիայի իշխան Իգորը – Մ.Ֆ.**) գնաց հույների վրա: Այդ ժամանակ բուլղարները լուր ուղարկեցին արքային (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս Ի-ին – Մ.Ֆ.**), թե ռուսները 10.000 նավակներով Յարգրադի վրա են գալիս: Եվ ահա նրանք եկան, լողալով մոտեցան ու սկսեցին մարտնչել Բյուզանդիա երկրում: Նրանք ամայացրին ողջ երկիրը սկսած Պոնտական ծովից մինչև Հերակլեա և Պաֆլագոնիա, ինչպես նաև ողջ Նիկոմեդիան, մի խոթով, Նեղոսների ողջ շրջակայքը նրանք այրեցին: Իր հերթին ռուսները, ում որ բռնում էին, նրանցից ոմանց ծծում էին, այլոց, դնելով իրենց առջև, նետահարում, մյուսներին էլ՝ կապկալում, որից հետո երկաթյա գամեր էին մեխում նրանց գլուխների մեջ: Այդ ժամանակ Նեղոսի երկու կողմերում շատ տուրք եկեղեցիներ, վանքեր ու գյուղեր իրկիզվեցին և ոչ թիչ հարստություն կորսվեց: Եվ ահա ի վերջո Արևելքից եկան ռազմիկները՝ պանթերոդոմետսիկոսը 40.000 ռազմիկների, Փոկաս Պատրիկը մակեդոնացիների և Թեոդորոս Ստրատեգոսը թրակիացիների հետ միասին, ընդ որում նրանց հետ էին նաև քոյարների ուժերը: Եվ ահա սրանք բոլորը շրջապատեցին ռուսներին, որոնք, նստելով խորհրդի, գնեք ձեռքին ելան հույների դեմ: Այդ ժամանակ մի դաժան ճակատամարտ սկսվեց և հույները հազիվ հաղթանակ տարան, որից հետո ռուսները, երեկոյան կողմ վերադառնալով իրենց տեղերը, գիշերով նստեցին նավակներն ու լողալով հեռացան: Թեոփանոսը, սակայն, ռուսներին դիմավորեց իրավիճակը հրավիր նավերով և սկսեց խողովակներով կրակ ուղղել ռուսների նավակների վրա: Դա մի հրաշք բան էր, ընդ որում ռուսները, տեսնելով հույրը, նետվում էին ծովի ջրերի մեջ՝ գոնե այդ կերպ փորձելով փրկվել: Ահա այս կերպ մնացածները տուն դարձան, որից հետո, գալով իրենց տները, սկսեցին ամեն մեկը յուրաքանչյուրին պատմել այդ նավակային կրակների մասին: «Կարծես երկնային կայծակ լինե՞ր դա», - ասում էին նրանք,- «կարծես երկնային հուր ունեն հույներն իրենց ձեռքում, հենց որով էլ այրեցին մեզ ու հենց այդ պատճառով էլ մենք չկարողացանք հաղթանակ տանել նրանց նկատմամբ» (Ամանուն «Անցած օրերի տարեգրություն»):

²⁶⁶⁹ «Ռաբիա Բ ամսին հույները եկան Հալեպ, մի վայր, որը կոչվում էր Հոմոս ու գտնվում էր Հալեպից 6 փարսախ հեռավորության վրա: Նրանք թալանեցին, այրեցին, սպանեցին ու գերեվարեցին և գերիների թիվը հասավ 10.000 հոգու» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ռաբիա Բ ամսին հույները եկան Հալեպ, մի վայր, որը կոչվում էր Հոմոս ու գտնվում էր Հալեպից 6 փարսախ հեռավորության վրա: Նրանք թալանեցին, այրեցին, սպանեցին ու գերեվարեցին և գերիների թիվը հասավ 10.000 հոգու» (Սիբու իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի հույները եկան Հալեպի շրջան՝ Հոմոսի մոտ, որը Հալեպից հեռու է 6 փարսախ, և ավերեցին ու այրեցին այն՝ գերեվարելով 10.000 հոգու» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Այդ ժամանակ հույները եկան Հալեպի մոտ գտնվող Հոմոս շրջանը, որը գտնվում է Հալեպից 6 փարսախ հեռավորության վրա, թալանեցին ու այրեցին՝ գերի վերցնելով 10.000 հոգու» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Սահասին «Պատմություն»):

«Հույների 1252 թվականին ռուսները եկան Կափարթուրա երկրի վրա, որը ոտնատակ տվեցին և հեռացան...: Հաջորդ տարի ռուսները կրկին Ներիսուժեցին Կիլիկիան և Հոմոս երկրից գերի բռնեցին 15.000 հոգի՝ այրելով գյուղերը և հեռանալով» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Հալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի և Սիբու իբն ալ-Ջուզի հաղորդածները՝ ավելացնելով միայն, որ ըստ որոշ հեղինակների գերիների թիվը կազմել է 15.000 հոգի:

²⁶⁷⁰ «Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Իստայիայի լեռնային մասը նրա հյուսիս-արևմտյան հատվածում դաժանորեն ամայացվեց սարակինոսների կողմից, որոնք ապրում էին Ֆրիկիսիստենում: Արդյունքում Հյուզան (**Միջին Ֆրանկական թագավորության արքա Հյուզո Արլացին – Մ.Ֆ.**) պատվեց մտադրությամբ դեսպաններ ուղարկել Կոստանդնուպոլիս՝ խնդրելով կայսր Ռոմանոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս Ի-ին – Մ.Ֆ.**) իրեն որպես օգնություն նավեր ուղարկել, որոնք հույներն իրենց լեզվով կոչում էին խելանդիոսներ և ունեին «հունական կրակ»: Հյուզոն նպատակ ուներ այնպես անել, որ, մինչ ինքը կփորձի Ֆրիկիսիստեն ավերել հարձակվելով ցամաքից, հույները շրջապատեն թշնամու ամրությունները ծովից, այդին նրանց նավերը և մանրագլին հետևեն այն բանին, որ Իսպանիայի կողմից պարենամթերք և օգնական զորք չգա...: Կայսրը անմիջապես «հունական կրակ» կրող նավեր պատրաստեց և մեծ նվերներով ուղարկեց՝ հրամայելով հայտնել, որ տան այդ առջև...: Եվ այսպես Հյուզո արքան, հավաքելով զորքը և Տիրենյան ծովով նավատորմ ուղարկելով Ֆրիկիսիստեն, ինքը առաջացավ այդ կողմը ցամաքով: Եվ ահա հույները, հասնելով տեղ, անմիջապես կրակ նետեցին և արագորեն այրեցին սարակինոսների բոլոր նավերը: Միաժամանակ արքան, պաշարելով Ֆրիկիսիստեն, ստիպեց բոլոր սարակինոսներին փախչել Մալոու լեռան ուղղությամբ: Այստեղ արքան բոլոր կողմերից շրջապատեց սարակինոսներին և նա բոլոր հնարավորություններն ուներ ձեռք գցել նրանց, եթե մի հանգամանք նրան չհանգարեք, որի մասին հիմա կասեմ...: Հյուզո արքան շատ էր վախճնում Բերենգարից (**Միջին Ֆրանկական թագավորության ապագա արքա Բերենգարից – Մ.Ֆ.**), որ վերջինս հանկարծ Ֆրանկոնիայում ու Շվաբիայում զորք չհավաքվի և իր վրա չհարձակվի՝ զրկելով իրեն թագավորությունից: Ահա այս պատճառով էլ հենց, հետևելով վատ խորհրդին, նա անմիջապես հույներին իրենց երկիր ուղարկեց և սարակինոսների հետ խաղաղություն կնքեց՝ ապանակով, որ նրանք կտեղակայվեն Շվաբիան Իտալիայից բաժանող լեռներում, իսկ եթե Բերենգարը որոշի այդ լեռներով զորք անցկացնել մյուս կողմը, ամեն կերպ կխանգարեն այդ անցմանը» (Լիտուպրանդոս Կրեմոնացի «Հատուցման գիրք», գիրք 5, գլուխ 9, 14, 16, 17):

²⁶⁷¹ «Այդ 330-րդ տարում աս-Սուլը Տարսուսի շրջանից ելավ դեպի հունական երկիր, սպանեց, գերեվարեց, ավարտեց և անվստահ հետ դարձավ: Նա գերի վերցրեց մեծ թվով հունական պատրիկներ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Իբն Կեսիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում համառոտ կերպով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Հալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²⁶⁷² «Հիջրի 331 թվականին հույների զորքը եկավ Դիարբեքիր և այնտեղից մեծաքանակ մարդկանց գերեվարեց: Հույները վերցրին Արզնը, ամայացրին նրա շրջանի մեծ մասը և մոտեցան Նիսիբիսին...: Եվ ահա հույները այդ տարի վերադարձան Դիարբեքիր և տիրեցին Դարա բաղաբին Հիջրի 331 թվականի Ռամադան ամսի 10-ին, որտեղ մնացին երկու օր» (Յահա Ամտիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Հույների 1254 թվականին ռուսները եկան Մալիարկերտ, Արզան ու Նիսիբիս, շատ մարդկանց գերեցին, այրեցին բնակավայրերը և հեռացան» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի լուր եկավ, որ հույները հարձակվել են Արզնի ու Մալիարկինի վրա, ավերել են դրանք ու գերի վերցրել դրանց շատ բնակիչներին» (Աալ Խադիկ «Պատմություն»):

«Այդ տարի Սաֆար ամսին հույները եկան Արզն, Մալիարկին ու Նիսիբին՝ սպանելով ու գերեվարելով» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Սաֆար ամսին հույները եկան Արզն, Մալիարկին ու Նիսիբին՝ սպանելով ու գերեվարելով» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Սահասին «Պատմություն»):

«Մեխտե թաղաքը զրկված էր պարիսպներից դեռ այն ժամանակից ի վեր, երբ Կիորիսը գրավել էր այն արաբներից» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև աս-Սուլիտին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁶⁷³ «Հույները վերցրին Արզնը, ամայացրին նրա շրջանի մեծ մասը և մոտեցան Նիսիբիսին, որից հետո պահանջեցին Եդեսիայի բնակիչներին, որպեսզի նրանք հանձնեն սրբապատկեր-սավանը, որը գտնվում էր Եդեսիայի եկեղեցում և որով մեր տեր Հիսուս մարգարեն սրբել էր իր դեմքը ու արդյունքում նրա վրա տալիս էր նրա պատկերը: Հույները խոստացան, որ եթե իրենց հանձնեն այն, նրանք բաց կթողնեն հայտնի բնակչությանը մահմեդական գերիների, որոնք գտնվում էին իրենց ձեռքում: Այդ մասին նամակագրություն սկսվեց ալ-Մուլաբի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաբին (940-944) – Մ.Ֆ.**) հետ և վեգիր Աբու-Հասան իբն Մուլան գեկուցեց խալիֆին այն մասին, ինչ որ հայտնվել էր այդ կապակցությամբ՝ խնդրելով նրա ցուցումը, թե ինչպես պետք է վարվել: Խալիֆը հրամայեց հավաքել կաթիլներին ու օրենսդիրներին և նրանցից պարզաբանումներ խնդրել, թե ինչպես պետք է վարվել և ինչ ուղի ընտրել: Վեգիր Աբու-Հասան իբն Մուլան կանչեց Ալի իբն Իսային ու նրա հետ էլ նաև պետության այլ հայտնի անձանց, հայտարարեց նրանց այն ամենի մասին, ինչ գիտեր այդ գործի վերաբերյալ, և հարցրեց նրանց կարծիքը: Երկար խոսակցություն սկսվեց: Ներկաներից ոմանք սավանի Նշանակությունը այնպես բացատրեցին, որ այս արդեն երկար ժամանակ է, որ գտնվում է Եդեսիայի եկեղեցում և հույների արքաներից ոչ մեկը այն չի պահանջել, նրանք ասացին, որ դա խայտառակություն կլինի իսլամի համար ու մահմեդականներն ընդհանրապես Հիսուսի, խաղաղություն նրան, սավանի նկատմամբ, որը կրում էր նրա պատկերը, ավելի շատ իրավունքներ ունեն: Այդ ժամանակ Ալի իբն Իսան ասաց, որ մահմեդականներին գերեվարությունից ու անհավատների ձեռքում կրկնող տառապանքներից ու նեղություններից ազատելն ավելի անհրաժեշտ ու կարևոր է: Բոլոր ներկաները համաձայնեցին նրա խոսքերին և նրանք ու

մահմեդականների այլ կաղիների խորհուրդ տվեցին ընդունել գերիներին և հանել սավանը, բանգի կառավարությունը ուժ չունի մարտնչել նրանց դեմ և որևէ այլ միջոց չունի ազատել գերիներին նրանց ձեռքից: Այդ ժամանակ վեզիրն այդ ամենի մասին արձանագրություն կազմեց և վերցրեց այդ բանին ներկա բոլոր անձանց ստորագրությունները, որից հետո այն ներկայացրեց ալ-Մուլթաբին: Եվ ահա վերջինս հրամայեց գրել, որ վարվեն այդ արձանագրության համաձայն: Եվ Եդեսիայի բնակիչների ու հույների միջև բանն այնպես կարգավորվեց, որ սրանք հանձնում են 200 մահմեդականների, որոնց գերել էին, իսկ Եդեսիայի բնակիչներն էլ հույների առաջ պայման էին դնում, որ նրանք այլևս բաղաբի վրա չհարձակվեն: Այս կերպ նրանք իրար միջև հավերժական խաղաղություն կնքեցին և հույները սավանը բերեցին Կոստանդնուպոլիս: Այն տեղ հասցվեց Աբա ամսի 15-ին: Ելան Ստեփանոսն և Նրա եղբայր, պատրիարք Թեոփիլիատոսն ու Կոնստանդինը, ինչպես նաև Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.) որդիները Ոսկյա դարպասների մոտ, որպեսզի դիմավորել այդ պատկերը: Նրա առջևից գնում էին պետության բոլոր պաշտոնյաները՝ մեծաթիվ մոմերով: Այն բերվեց սուրբ Սոֆիայի տաճար, իսկ այնտեղի էլ՝ պալատ: Դա տեղի ունեցավ ծերունի Ռոմանոսի՝ Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի – Մ.Ֆ.) որդի Կոնստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ի – Մ.Ֆ.) հետ համատեղ թագավորության 24-րդ տարում» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Հռոմեական գործ պաշարել էր Եդեսիա բաղաբը, որտեղ էր ամփոփված Երիստոսի սգո վարդաշավը: Բաղաբի բնակիչները, գտնվելով անելանելի վիճակում, Ռոմանոս կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ դեսպանություն ուղարկեցին և խնդրեցին վերացնել պաշարումը՝ խոստանալով դրա դիմաց Երիստոսի սուրբ վարդաշավը տալ: Իրենց նախ նվերի համար նրան պահանջեցին գերի ընկած անվանի մարդկանց, ինչպես և խրիստոփոլ գորության, որ հռոմեական գորթն այստեղեւն չի ասպատակի իրենց տարածքը: Ինչը և տեղի ունեցավ» (Թեոփիլատոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 48):

«Այդ ժամանակ ռումները պաշարեցին Եդեսիան և սկսեցին նեղել նրան հարձակումներով...: Եվ ահա դեսպաններ եկան Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.) մոտ և ասացին, որ, իրենք պատրաստ են տալ մեր տեր Հիսուս Երիստոս Փրկչի թանկարժեք ծածկոցը, որը կար դեռևս Աբգար արքայի ժամանակներից, եթե ռումները թողնեն ու հեռանան: Այդպես էլ, արեցին, որից հետո ռումները թողեցին բաղաբի շրջակայքը և հեռացան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 3):

«Այդ տարում Ռոմանոս թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.) լուր ուղարկեց Մուստակի Բիլլահին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթաբին – Մ.Ֆ.), խնդրելով մի թաշկինակ, որի մասին ասում էին, թե Երիստոսը իր երեսին էր բսել, և դեմքը նրա վրա էր պատկերվել: Դա գտնվում էր Եդեսիայի եկեղեցիներից մեկում: Նա կում էր, որ, եթե թաշկինակը իրեն ուղարկվի, ապա ինքը մեծ թվով մահմեդական գերիների ազատ կարձակի: Մուստակի Բիլլահը հրավիրեց դատավորների ու օրենսգետների և նրանցից ֆաթվա պահանջեց: Նրանք տարբեր կարծիքներ հայտնեցին, ոմանք համաձայն էին այն հանձնել թագավորին և գերիներին փրկել, իսկ ուրիշներ ասացին, թե այդ թաշկինակը հնագույն ժամանակներից եղել է իսլամի երկրում և Ռումի ոչ մի թագավոր այն չի պահանջել, ուստի հանձնելը նվաստացում է: Հավաքվածների մեջ էր նաև Այի իբն Իսա վեզիրը, որն ասաց, որ մահմեդականների գերությունից, նեղությունից, զրկանքից ազատելը ավելի լավ է, քան այդ թաշկինակը մեզ մոտ պահելը: Եվ ահա խալիֆը հրամայեց այն հանձնել ու գերիներին ազատել: Այդպես էլ արվեց և մարդ ուղարկվեց, որ գնա, Ռումի երկրից գերիներին բերի, և իրոք սրանք ազատ արձակվեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Սաֆար ամսին հույները եկան Ադաբեա, Մայիարկին և Նիսիբին և ամայացրին Միջագետքը: Նրանք սպանում էին, գերեվարում ու պահանջում Եդեսիայի եկեղեցու սավանը, որով, ինչպես սխալմամբ ասում էին քրիստոնյաները, մարգարեն իր դեմքն էր սրբել և նրա պատկերը մնացել էր նրա վրա: Հույները հայտարարեցին, որ բաց կթողնեն իրենց մոտ գտնվող մահմեդական գերիներին, չնայած որ դրանք շատ հազար էին կազմում: Ալ-Մուլթաբին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթաբին – Մ.Ֆ.) հավաքեց օրենսգետներին և նրանք բնարկեցին այդ: Այդ ժամանակ նրանցից մեկն ասաց, որ դա ստորագում կլինի իսլամի համար և, եթե ճիշտ է այն, որ Հիսուսի դեմքը պատկերվել է նրա վրա, ապա մահմեդականներն ավելի շատ իրավունք ունեն այդ հարցով: Այդ ժամանակ Այի իբն Իսան ասաց, որ մահմեդականների ազատությունն Աստծուն ավելի հաճելի կլինի, քան որևէ այլ գործը, մանավանդ եթե նկատի ունենան այն կարիքն ու աղետային վիճակը, որում իրենք գտնվում են իմյան: Ու բոլորը համաձայնեցին, ուղարկեցին սավանը և հույները բաց թողեցին գերիներին» (Միքայել իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

²⁶⁷⁴ «Ինդիկոսիոնի առաջին տարվա ապրիլ ամսին հսկա բանակով դարձյալ ներխուժեցին թուրքերը: Պարսկամոմենտ Թեոփանես պատրիկը գնաց և նրանց հետ հաշտություն կնքեց՝ պատանդ առնելով երևելի մարդկանց, որը և պատճառ դարձավ, որ խաղաղությունը հինգ տարի պահպանվի» (Թեոփանես Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 45):

«Ինդիկոսիոնի 645 թվականին կրկին Ցարգարդի վրա եկան ուզրները, սակայն խաղաղություն կնքեցին Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ը – Մ.Ֆ.) հետ և հեռացան» (Ամանուն «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

Այս մասին հայտնում է նաև Ամորտուոսի Ծարունակողը:

²⁶⁷⁵ «Այս Աբգարը իր բաղադրարար վարքի և բաշխարար գորության պատճառով մեր Հայոց աշխարհի խաղաղության ու բարգավաճման հիմքը դրեց և շրջակայքում բոլորին հաղթական հանդիսացավ: Նա դադարեցրեց դեպի Հայոց աշխարհը վրացիների ու սարմատացիների ասպատակությունները, որոնք մի օր բազմախառն բանակներով և բյուրավոր զորքերով, ամբարտավանությամբ Բելի օրինակով, Աբիազիայի իշխան Բերի գլխավորությամբ Կովկասյան լեռներից էլ այն կողմ գտնվող սարմատացիների աշխարհից դուրս գալով, անթիվ բազմությամբ շարժվում, գալիս և հասնում է Կուր կոչվող գետի ափը՝ ցանկանալով անապատացնել մեր Հայոց աշխարհը, ընդ որում Բերը դեսպան է ուղարկում Հայոց թագավորի մոտ՝ պահանջելով չօծել եկեղեցին ըստ սուրբ Գրիգորի ուղղադավան հավատի, այլ ասում է, թե ինքը կգա և կկատարի այդ՝ քաղկեդոնական օրենքներով: Բանն այն է, որ այդ ժամանակ թագավորը Կարին բաղաբի սուրբ կաթողիկեն էր կառուցել՝ վեհաշուք արձաններով, որձաբար, պողպատառաջ վեներով, բոլորածև գմբեթավորված, իսկ երկնամասն խորանները՝ պայծառորեն զարդարված: Աբաս թագավորը, երբ լսում է նրա այդ պահանջը, Հայոց այրուժիւղց մի գեղամարտակ է կազմում, արագորեն հասնում է Կուր գետի ափին ու բանակ է դնում Բերի բանակի դիմաց: Երկու կողմերի զինվորները ամեն օր հարձակվելով ասպատակ էին սփռում գետի այս ու այն ափերում և ահա օտերից մեկում արհազագ ասպատակները անցնում են Կուր գետն ու հասնում Հայոց բանակի մոտերը: Այդ ժամանակ շփոթության աղաղակները հասնում են թագավորին և նա հրամայում է շուտափույթ երիկարը իր մոտ բերել, ասպազենն ու գեները անձամբ ինքն է հագնում, երկսայրի տուները ձեռքն է առնում և հարձակվում է ասպատակների վրա: Նա նրանց հետևից հասնում է գետի մեջտեղը, բաշի հզոր ձեռքով հարվածներ է հասցնում և երիկարներից կիսախեղով ցած է գցում, որոնց համար հուղաղակավոր ջուրն է դառնում: Դրանից հետո ինքը, ափ դուրս գալով, անեղ ձայնով Աստծուն օգնական է կանչում և իր անունն է տալիս, որից էլ ահաբեկված՝ հյուսիսային ազգը փախուստի է դիմում: Հայոց զորքերը, քաջասիրտ գորությամբ հետապնդելով, նրանց բոլորին սրտ ճարակ են դարձնում ու ողջ բանակը ավարի առնում: Նրանք նաև ամբարտավան Բերին են ձեռքակալում և բերում հասցնում Կարուց բաղաբը: Թագավորը ասում է նրան. «Լավ նայիր այդ գեղեցկաշեն եկեղեցուն, բանի որ այլևս չես տեսնելու», և հրամայում է փորել նրա աչքերը: Դրանից հետո նրա խավարած պատկերը իր ազգի մարդիկ արժայթով գնեցին և Հայաստանի հետ երդմամբ խաղաղության դաշինք հաստատեցին, և որ այլևս նրանց միջև պատերազմ չլինի» (Ամանուն Տարուների «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 7):

«Աբաս թագավորը Կարսում գեղեցիկ հորինվածքով շինեց կաթողիկեն: Նրա օրում մեծ զորքով Կուր գետով շարժվեց եկավ Կովկասի այն կողմում գտնվող սարմատացիների ցեղի Բեր անունով իշխանը և, լսելով, որ հայոց թագավորը, ժամանակ գտնելով, եկեղեցի է շինում, նրա մոտ պատվիրակ է ուղարկում ու ասում. «Դու նախապես իմացած եղիր, որ եկել եմ օրհնելու թո եկեղեցին ըստ ձեր կրոնի՝ Զաղկեդոնի ժողովի կանոններով»: Աբբասը, սակայն, նրա դեմ դուրս գալով Հայոց զորքով, սրի ճարակ է տալիս ողջ զորքը և, Բերին էլ բռնելով, կենդանի բերում է Կարս: Նա թույլ է տալիս նրան մեկ անգամ տեսնելու եկեղեցին և ապա, փորելով նրա աչքերը, նրան վաճառում է իր ցեղին՝ եղբմազիր առնելով, որ այլևս չհարձակվեն Հայաստանի վրա» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 46):

²⁶⁷⁶ «Դրանից հետո նրանք երկրորդ անգամ վերադարձան և մտան Ռաշ-Այն Ֆիջրի 332 թվականի Ռաբիա Ա ամսի 12-ին, երեքշաբթի օրը, և այնտեղ մնացին երկու օր: Նրանք այդ բաղաբի բնակիչներից գերեցին մոտ 1.000 հոգու և հեռացան» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Հույները երկրորդ անգամ մտան Ռաշ-ալ-Այն այդ տարվա Ռաբիա Ա ամսին: Նրանք այնտեղ մնացին երկու օր, սպանեցին, թալանեցին ու, այնտեղից գերելով 1.000 հոգու, հեռացան իրենց երկիր» (ալ-Մաթին «Պատմություն»):

«Այդ տարի Ռաբիա Ա ամսին հույները մտան Ռաշ-Այն, մնացին այնտեղ 3 օր, ամայացրին այն ու տեղի բնակչությունից շատերին գերեվարեցին: Արաբ-թուրքները ուղղվեցին դեպի նրանք և մարտնչեցին նրանց դեմ, որի արդյունքում հույները, որ դոմեստիկոսի հետ 80.000 հոգի էին կազմում, նահանջեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Իբն Կեթիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Հալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասինը:

²⁶⁷⁷ «Թուզք իբն Շաբիրը՝ ալ-Իշխանի (Իշխանների էմիրության էմիր Աբու-Քաթր Մուհամմեդ ալ-Իշխանի իբն Թուզքը (935-946) – Մ.Ֆ.) հայրը, որը եգիպտոսյան կառավարիչն էր, Ֆիջրի այդ 332 թվականին մեծ զորքով ելավ Դամասկոսից ու մտավ Տարսոն՝ նպատակ ունենալով հարձակում գործել: Նա գրավեց Մալուրիան, որը Բարգուտա շրջանից ոչ հեռու է գտնվում, ինչպես նաև Դարբ ալ-Ռահիբան» (Մատուհի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 1):

²⁶⁷⁸ «Միևնույն ժամանակներում հյուսիսային կողմերից հայտնվում է այլակրոն և անծանոթ մի ցեղ, որին ռուզիկ են անվանում: Սրանք մորկի նման մասնատարած ոչ ավելի, բան երբեք ժամ ընթանալով Կասպից աշխարհածովի ելքով, հանկարծ հասան Արվանդի Պարտավ մայրաքաղաքը, որը ուժ չունեցավ նրանց դիմադրելու: Նրանք քաղաքը մատնեցին սրածուրրության և խլեցին բնակիչների ողջ ունեցվածքը» (Մովսես Դասխուրացի «Արվանդի պատմություն», գլուխ 21):

«Այդ տարի ռուսների մի խումբ դուրս եկավ դեպի Կասպից ծով և հարձակվեց Ատրպատականի կողմերը: Ծովի վրա նավելով՝ նրանք բարձրացան Կուրն ի վեր, որը մեծ գետ է, և հասան Պարտավ: Նրանց դեմ Պարտավի ղեկավարներն ու կամավորներն բազմությամբ, որոնց թիվը 5.000 հոգուց ավելի էր, ելավ Մարգուբանի (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդի (942-957) – Մ.Ֆ.) նախիրը: Նրանք բախում ունեցան ռուսների հետ, սակայն, հազիվ մեկ ժամ անց, մահմեդականները պարտություն կրեցին: Դեմիկները լրիվ կոտորվեցին, ռուսները մահմեդականներին հետապնդեցին դեպի քաղաք և, ով որ հեծնելու գրաստ ուներ, փախավ՝ լքելով քաղաքը: Ռուսները գրավեցին քաղաքը, երաշխավորագիր առաջարկեցին և լավ վերաբերվեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նույն տարում... տարրեր ժողովուրդներ հայտնվեցին՝ այրևներ, սակավներ և լեզգիներ, որոնք հասան մինչև Ատրպատական: Նրանք թալանեցին քաղաքը, որը կոչվում է Բարդա և այնտեղ 20.000 հոգու սպանեցին» (Բար-Ֆերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Իր պատմության մեջ իբն ալ-Ասիրը հայտնում է, որ Ֆիջրի 332 թվականին ռուսները նավակներով առաջանալով ծովով ու Կուր գետով եկան Առանի մայրաքաղաք Պարտավի վրա: Նրանց դեմ 5.000 ռազմիկների զույն անցած ելավ այնտեղի կառավարիչը, սակայն ջարդվեց: Ռուսները տիրեցին Պարտավին, սկզբում խնայեցին նրա բնակչությանը, բայց հետո, նկատելով խլրտում սրանց շարքերում, հրամայեցին մեկ շաբաթվա ընթացքում թողնել քաղաքը, իսկ նրանց, որոնք չկատարեցին հրամանը, թվով 19.000 կին ու տղամարդ, գերեցին և վաճառեցին՝ յուրաքանչյուրին 20 դիրհեմ արծեթով» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

²⁶⁷⁹ «Ապա ամեն Լոռվից մահմեդականների զորքեր եկան, ռուսները կռվի էին ընկնում նրանց հետ և մահմեդականները չէին կարողանում դիմադրել նրանց: Բաղաթի ռաշիկը դուրս էր գալիս, բարկոծում ռուսներին և աղաղակում: Ռուսները այդ բանն արգելում էին նրանց, սակայն նրանք չէին հրաժարվում այդ բանից, բացի որոշ խելոթներից, որոնք հետ կանգնեցին, իսկ հասարակ ժողովուրդը և ռաշիկը իրենց չէին զսպում: Երբ այս բանը երկարեց, նրանց մուսնեղիկը հայտարարեց, որ քաղաքի ժողովուրդը պետք է երեք օրում դուրս գա: Դուրս եկավ, ով որևէ գրաստ ուներ, որի միջոցով կարող էր դուրս գալ, սակայն մեծամասնությունը մնաց Նշված ժամկետից հետո: Ռուսները ջարդեցին նրանց, ժառ ժողովուրդը կոտորեցին և կոտորեցին: Երբ այս բանը տեսանք էլ մի բանի տասնյակ հազար գերեվարեցին: Մնացածներին հավաքեցին մզկիթում: Ասացին. «Ձեր փրկագինը տվե՛ք, թե՛ չէ՛ կկոտորենք»: Նրանց համար միջնորդեց մի քրիստոնյա և ամեն մի մարդու համար բաժան դիրհեմ որոշեցին, սակայն այս բանը ընդունեցին միայն խոհեմները: Երբ ռուսները տեսան, որ ոչինչ դուրս չի գալիս, բոլորին կոտորեցին և միայն փախչողներն ազատվեցին: Նրանք քաղաքի բնակիչների ունեցվածքը ավարի տվին, գերեվարեցին և կանանցից, ով որ իրենց հաճելի թվաց, տարան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Աղորթականի տիրակալ Մուհամմեդ իբն Մուզաֆարը, որը կոչվում էր Մարգուբան (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.), 30.000 հոգանոց զորքով գնաց ռուսների դեմ, սակայն ջարդ կրեց» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

²⁶⁸⁰ «Երբ ռուսները Պարտավի բնակիչների նկատմամբ վերոհիշյալն արեցին, մահմեդականները գայրացան և իրար կռվի կոչ արեցին: Մարգուբան իբն Մուհամմադը (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) հավաքեց մարդկանց և կռվի կոչ արեց: Նրա մոտ 30.000 մարդ հավաքվեց, որոնց հետ նա կռվի գնաց, սակայն չկարողացավ ռուսներին դիմադրել: Թե՛ առավոտյան, թե՛ երեկոյան կռիվ էր տալիս, սակայն միշտ պարտված էին վերադառնում: Այդպես տևեց մի բանի օր: Այդ, ռուսները գնացել էին Մարաղայի կողմերը և, որովհետև շատ միոզ էին կերել, հիվանդացան ու նրանց մեջ հիվանդություններ և մահ տարածվեց: Երբ զործը երկարեց, Մարգուբանը խորամանկություն գործադրեց: Նա որոշեց մարդկանց դարանակալ պահել, իր զորքով հարձակվել, ապա նահանջ ձևացնել և, երբ դարանակալ մարդիկ դուրս գալին, ինքն էլ նորից հարձակվելու ռուսների վրա: Այս բանը նա առաջարկեց իր զորքերին և նրանց դարան մտցրեց: Ապա՝ նրանք հանդիպեցին, քնդհարվեցին և Մարգուբանն ու նրա զորքը փախուստ ձևացրին, իսկ ռուսները նրանց հետևից ընկան, մինչև որ դարանի տեղն անցան, սակայն Մարգուբանի մարդիկ շարունակեցին առանց հետ նայելու փախչել: Մարգուբանը հետագայում պատմել է այդ մասին, թե՛ «Գոռացի մարդկանց, որ հետ դառնան, սակայն նրանք այդ բանը չարեցին, որովհետև սաստիկ վախեցել էին ռուսներից, և ես հասկացա, որ եթե մարդիկ շարունակեն փախչել, ռուսները նրանց մեծ մասին կկոտորեն, որից հետո, վերադառնալով դարանակալների մոտ, կկռահեն եղածը և սրանց ևս լրիվ կսպանեն: Ապա ես մենակ հետ դարձա»,- ասում էր նա,- «և ինձ հետևեցին եղբայրս ու ընկերս: Ես պատրաստ էի շահիդ դառնալ: Այդ ժամանակ ղեկավարների մեծ մասը ամոթից հետ դարձավ և մենք հարձակվեցինք, իսկ դարանակալներին էլ մեր ազդանշանով կանչեցինք: Նրանք հարձակվեցին ռուսների հետևից, մենք բաջաբար կռվեցինք և շատերին սպանեցինք, որոնց մեջ էր նաև նրանց իշխանը: Մնացածները ապաստանեցին Շահրիստան կոչված բաղաթի բերդում, ուր նրանք շատ մթերք էին փոխարդել, ինչպես նաև գերիներին և ունեցվածքը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ռուսները մեկ տարուց ավել մնացին այդ կողմերում: Մարաղայի վրա նրանց արշավանքի ժամանակ նրանցից մեկը կանաչ միոզ կերավ և ահա զորքում շատ հիվանդություններ տարածվեցին: Օգտվելով դրանից՝ կրկին հայտնվեց Մարգուբանը (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.), որը, չհասնելով ռուսների ճամբարին, զորքի մի մասին որդե դարանում, իսկ մյուսների հետ էլ հարձակվում գործեց նրանց վրա և թեթև ընդհարումից հետո դիմեց փախուստի՝ ռուսներին բաշելով դարան, որտեղ, շրջապատված երկու կողմից, նրանք գլխովին ջախջախվեցին: Ռուսների մնացած մասը ամրացավ Պարտավի ամրոցում, որը կոչվում էր Շահրիստան» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

²⁶⁸¹ «Այդ տարի դեպի հունական երկիր արշավանք ձեռնարկեց Սեյֆ-է-Դուլան (Չալեպի Չամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան (944-967) – Մ.Ֆ.) ու անփորձանք հետ դարձավ այն բանից հետո, երբ աչքի ընկավ այնտեղ: Այդ ժամանակ դոմեստիկորտ լսել էր, որ Սեյֆ-է-Դուլան պատերազմում է իր հակառակորդների դեմ ու դրա համար էլ մեծ զորքով հարձակվել էր Բարդասի ու Մարաշի վրա՝ սպանելով ու գերեվարելով: Լսելով այդ՝ Սեյֆ-է-Դուլան շտապեց դեպի լեռնածերայը և հարձակվեց դոմեստիկոսի զորքի վրա: Նրանց միջև մարտ տեղի ունեցավ և Սեյֆ-է-Դուլան հետ խլեց գերիներին ու ավարը, իսկ հույներն էլ ամոթալի փախուստի դիմեցին: Դրանից հետո Սեյֆ-է-Դուլան զգաց, որ հույների քաղաքի պարսպի մի մասն արդեն ավերվել է, իսկ դա ձմռանն էր, և նա օգտվեց առիթից, պաշարեց նրանց ու գերեվարեց, սակայն նրա զորքի մի մասը կործանվեց: Մյուս տարի Տարսոսում խուճաք կառուցվեց նրա անունով, նա բնակիչներին թանկարժեք հանդերձներ նվիրեց և 80.000 դինար տվեց՝ գերիներին փրկագնելու համար» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Երբ Սեյֆ-է-Դուլան (Չալեպի Չամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) տիրեց Չալեպ քաղաքին, հույները եկան նրա վրա, սակայն նա ելավ նրանց դեմ, դուրս մղեց նրանց քաղաքից, հաղթեց նրանց և սպանեց նրանցից շատերին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Իբն Տարդիբերդին իր «Պատմություն»-ում գրեթե բառացի կրկնում է ալ-Չահաբիի հաղորդածը:

²⁶⁸² «Ալ-Իշխանը (Իշխանների էմիրության էմիր Աբու-Քաթր ալ-Իշխանի իբն Թուզքը – Մ.Ֆ.) Զաֆուրի գլխավորությամբ զորք ուղարկեց Չալեպի վրա, իսկ էմիր Սեյֆ-է-Դուլան (Չալեպի Չամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) այդ ժամանակ հարձակում էր գործում հույների հորդերի վրա: Նա ամայացրեց Սաֆասֆ և Առնասուս քաղաքները, տիրեց ավարի և վերադարձավ՝ միայն դրանից հետո ելնելով և ուղղվելով Իշխանի զորքերի դեմ» (Թեմալ-է-Դին «Չալեպի պատմության հաղորդում»):

²⁶⁸³ «Նույն ինքը՝ Սալարը (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.), պաշարեց նրանց, բայց ոչ մի վնաս չկարողացավ տալ, որովհետև ուժի կողմից անհաղթելի էին, սակայն քաղաքի կանաչ, հնար մտածելով, թույլ խնեցրին ռուզիկներին: Սրանք ինացան դավադրությունը և անխնա կոտորեցին կանանց ու նրանց մանուկներին: Եվ Պարտավում վեց ամիս մնալով՝ նրանք այն թափուր ու դատարկ թողեցին և գնացին, իսկ մնացածները, իբրև վախկոտներ, բազմատեսակ ավարով գնացին իրենց երկիրը» (Մովսես Դասխուրացի «Արվանդի պատմություն», գլուխ 21):

«Իսկ Մարգուբանի (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) մարդիկ շարունակեցին կռվել ռուսների դեմ և այդ ժամանակ հիվանդությունները տարածվեցին ռուսների մեջ: Երբ նրանք թաղում էին մարդուն, հետո դնում էին նաև գեղեքը և հետագայում, ռուսների հեռանալուց հետո, մահմեդականները դրա մեծ մասը դուրս բերեցին: Ապա նրանք գիշերով բերդից դուրս եկան՝ իրենց մեջքի վրա տանելով ցանկացած ունեցվածքը և այլ բաներ: Նրանք իջան Կուր և, իրենց նավերը նստելով, հեռացան: Մարգուբանի զորքերը չկարողացան հետապնդել նրանց և տարած ունեցվածքը խլել նրանցից, դրա համար էլ ձեռք բաշեցին այդ գործից: Եվ ահա Ալլահը երկիրը մաքրեց նրանցից» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 332 թվականին մի խումբ ռուսներ ծովից անցան և Կուր գետով հասան մինչև Պարտավ քաղաքը, որին տիրեցին, ապա նավերով վերադարձան դեպի իրենց երկիրը» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Ռուսները, որոնք նեղվում էին թշնամու կողմից, ինչպես նաև տարածված հիվանդությունների և այդ պատճառով էլ ի վիճակի չէին պաշտպանվել, մի անգամ գիշերը նստեցին նավակները և մեկնեցին իրենց երկիր» (Աբբաս-գուլի-ադա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

«Այդ ժամանակ Սալարյանները գրավեցին Պարտավն ու Ատրպատականը» («Զարթիս-Ցիսվիբեա», «Զարթիի մատյանը»):

«Այդ ժամանակ Սալարյանները գրավել էին Պարտավն ու Ատրպատականը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»):

²⁶⁸⁴ «Մարզուբանը (Սալարյանների **Էմիրության Էմիր Մարզուբան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) ռուսներին համառ կերպով պաշարեց, սակայն նրան լուր հասավ, թե Աբու Աբդալլահ ալ-Ֆուսթեյն իբն Սալիդ իբն Համդանը մտել է Ատրպատական ու հասել Սալմաստ: Նրան ուղարկել էր վերջինիս հորեղբորորդին Նասիր ալ-Դուլան (Մուսայի Համդանյանների **Էմիրության հիմնադիր Էմիր Նասր-ադ-Դուլան – Մ.Ֆ.**), որպեսզի նվաճի Ատրպատականը: Երբ լուրը հասավ Մարզուբանին, նա մի գործամաս թողեց ռուսների պաշարման համար, իսկ ինքը գնաց իբն Համդանի դեմ և նրանք ընդհարվեցին: Ապա ծուլն տեղաց, և իբն Համդանի զորքը ցրվեց, բանգի մեծ մասամբ անսպասելի արարքներ էին: Նասիր ալ-Դուլայից նամակ եկավ իբն Համդանին՝ իմաց տալով, որ Տուգունը, մահացել է, ինքը կամենում է իջնել Բաղդադ և դրա համար էլ հրամայում էր նրան վերադառնալ, ինչի արդյունքում սա հետ դարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մարզուբանը (Սալարյանների **Էմիրության Էմիր Մարզուբան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**), ստիպված լինելով մեկնել Սալմաստ, զորքի մի մասը թողեց Պարտավի պաշարման համար» (Աբբաս-գուլի-ադա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

²⁶⁸⁵ «Այդ տարի Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլա իբն Համդանը (Հալեայի Համդանյանների **Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) առաջացավ դեպի Հիւսն-Չիլդադ և հարձակվեց հույների վրա՝ սպանելով ու գերեվարելով: Նրա դեմ ելավ դոմեստիկոսը, Սեյֆ-էդ-Դուլան հանդիպեց նրա հետ և դոմեստիկոսը փախավ: Նրա ռազմիկներից սպանվեցին մոտ 20.000 հոգի ու գերվեցին մոտ 2.000 հոգի: Սեյֆ-էդ-Դուլան անվստահ հետ դարձավ» (ալ-Մաքին «Պատմություն»):

²⁶⁸⁶ «Թուրքերը հռոմեացիների վրա արշավեցին և, ասպատակ սփռելով, սուրբ Չատկի տոնին հասան մինչև քաղաք: Նրանք ավարտեցին ողջ Թրակիան և ձեռք բերեցին բազմաթիվ գերիներ ու ավար: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ը – Մ.Ֆ.) Էսկուբիստորների դոմեստիկոս պատրիկ Պոթոս Արգիրոսին նրա տագմայով, ինչպես և Բուկելլարների, Օպսիկոնի և Թրակեսիոն բանակաթեմերի զորավարների անհապաղ կրակեց դեմ ուղարկեց: Մյուսը, Շիրանաձնի աստվածընկալ արդթեմերով գիշերով թշնամիների վրա խուժելով, նրանց գլխովին սրակոտոր արեցին, պարտության մատնեցին, առան նրանց ձեռք բերած ողջ թալանն ու ազատեցին գերիներին: Վերապարծներն, իրենց կրած սարսափելի պարտությունից ու փախուստից ամոթահար, իրենց երկիր վերադարձան» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 47):

²⁶⁸⁷ «Հայոց 397 թվականին տաճիկները գրավեցին Մարաշը» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 7):

«Այդ տարի հույները, թող անիծի նրանց Աստված, հարձակվեցին Ատրոքի վրա և գերիներ վերցրին: Սեյֆ-էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների **Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հետապնդեց նրանց, հասավ ու կոտորեց ավելի մեծ բանակություն, բան նրանք գերեվարել էին» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Այդ տարի հույները հարձակվեցին Ատրոքի վրա և գերիներ վերցրին: Սեյֆ-էդ-Դուլա իբն Համդանը (Հալեայի Համդանյանների **Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հետապնդեց նրանց, հասավ ու նրանցից շատերին սպանեց՝ վերադարձնելով այն ամենը, ինչ վերցրել էին մահմեդականներից» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

«Հույները մտան Ռաշ-Այն ու նրա բնակիչներից գերեցին 3.000 հոգու» (ալ-Համադանի «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Հայոց 396 թվականին Համդանը (Հալեայի Համդանյանների **Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հաղթեց Փոկասին» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

²⁶⁸⁸ «Թեոփիլոսն ասպատակեց հազարացիների գյուղերն և շրջանները: Նա ամենաանառիկ ու ամենահրաշալի Թեոդոսուպոլիս բերդում և նրա շրջակայքում գտնվող բերդերում բնակվող հազարացիներին գերեվարեց ու ստիպեց նրանց Հովհաննես մագիստրոսին հարկատու և հպատակ դառնալ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 42):

²⁶⁸⁹ «Իբն ալ-Ասիրի ալ-Մաքինի մոտ սպաժ է, որ Հիջրի 337 թվականին Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների **Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) մեկնեց դեպի Բարզու ամրոցը և պաշարեց այն: Այնտեղ ամրացել էր բուրդ Աբու-Տադիլը: Դոմեստիկոսը ելավ ալ-Հադասի վրա, կանգ առավ նրա մոտ և պաշարեց: Սեյֆ-էդ-Դուլան իմացավ այդ մասին, բայց նա եղովել էր, որ չի հեռանա Բարզույից, մինչև որ չի գրավի այն: Եվ ահա նա մնաց այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ չգրավեց այն հանձնվելու միջոցով և չավերեց նրա պարիսպները: Եվ ահա դոմեստիկոսը Լևոնը մնաց ալ-Հադասի մոտ այնքան ժամանակ, մինչև որ չավերեց նրա պարիսպները և ուժով չգրավեց այն» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Հիջրի 337 թվականին Զայնուբ բնակիչներն անվտանգության երաշխիքով այն հանձնել էին Ռուս բրիտանյանների արքա ալ-Ռուսեստիկին» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

²⁶⁹⁰ «Եկավ լուր այն մասին, որ Սեյֆ-էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների **Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) փախուստի է դիմել հույներից և նրանք գրավել են Մարաշը» (ալ-Համադանի «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Հիջրի 337 թվականին նա (Հալեայի Համդանյանների **Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) գրավեց Բարզու ամրոցը Աբուլ-Հաջար ալ-Զուրդիի բրդեղորուց ու հենց այդ ժամանակ էլ նրա ու հույների միջև ընդհարում տեղի ունեցավ, որտեղ հաղթանակը բաժին հասավ հույներին, որոնք տիրեցին Մարաշին» (Էմալ-էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի Սալֆ ալ-Դուլա իբն Համդանը (Հալեայի Համդանյանների **Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հարձակվեց Ռուսի երկրի վրա: Պատերազմ տեղի ունեցավ, պարտվեց Սեյֆ ալ-Դաուլան, իսկ ռուսները գրավեցին Մարաշը և պարտության մատնեցին Տարսունի զորքին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Սալֆ ալ-Դուլա իբն Համդանը (Հալեայի Համդանյանների **Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հարձակվեց Ռուսի երկրի վրա: Պատերազմ տեղի ունեցավ, պարտվեց Սեյֆ ալ-Դաուլան, իսկ ռուսները գրավեցին Մարաշը և պարտության մատնեցին Տարսունի զորքին» (Սիբստ իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի լուր եկավ Սեյֆ-էդ-Դուլա իբն Համդանի (Հալեայի Համդանյանների **Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) ճակատամարտի մասին, որում նա փախուստի է դիմել և հույները, գրավելով Մարաշը, կանգ են առել Տարսունում» (Վալ Խադիկ «Պատմություն»):

«Հույների 1260 թվականին, որը համապատասխանում է արաբների 337 թվականին, ռուսները հարձակման անցան արաբների երկրի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ Հեմսի ու Հալեայի տեր Սեյֆեդուլան (Հալեայի Համդանյանների **Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) նրանց դեմ մարտի մեջ մտավ, սակայն արաբները պարտություն կրեցին: Դրանից հետո ռուսները գրավեցին Գերմանիկեն, այսինքն՝ Մարաշը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Երիտասարդ 950 թվականին գրավեցին Մարաշը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Կոստանդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ի – Մ.Ֆ.) իր վեցերորդ տարում և Հայոց 398 թվականին տաճիկներից վերցրեց Մարաշը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 47):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում:

Իբն Կեսիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասինը:

²⁶⁹¹ «Այնուհետև ռուսները գնացին Տարսունի վրա, սպանեցին, թալանեցին և հեռացան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հիջրի 337 թվականին... հույները թալանեցին Տարսունը» (Էմալ-էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի... լուր եկավ... որ հույները ... կանգ են առել Տարսունում» (Վալ Խադիկ «Պատմություն»):

²⁶⁹² «... իսկ Կուրտիկը, Կոնտե նավելիս, դոմոնիկոսների հետ միասին ջրասույզ եղավ...: Ինչպես անցյալում կայսրերի արշավանքները, նորարարությունները և իսկայական ծախսերը ոչ մի արդյունք չտվեցին հատկապես... բայց հատկապես Կոնստանդին Շիրանաձնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ի – Մ.Ֆ.) օրոք, երբ այնքան շատ դրամական միջոցներ կորան և զինվորներ զոհվեցին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 3, 8):

«Այս արշավանքին, իմիջիպիլոց, մասնակցեցին 584 հոգի ռուսներ և նրանց սպասարկող՝ 45 հոգի՝ ընդամենը 629 ռուս: Կային նաև դավաճանացիներ՝ 368 հոգի, ինչպես նաև ռազմագերիներ՝ 700 հոգի...: Այնտեղ էին նաև Թրակիա բանակաթեմից տոպոտերտեսը, չորս տագմանների հրամանատարները և զինվորները՝ 139 հոգի, չորս տագմանների սխոլարիոսներ և զինվորներ՝ 354 հոգի: Չորս տագմանների հրամանատարների և սխոլարիոսների ընդհանուր թիվն էր 493 հոգի: Մակեդոնիայի բանակաթեմից տոպոտերտեսը և չորս տագմանների

հրամանատարները, 83 հոգի, չորս տազմաների սխույարիոսները՝ 293 հոգի: Չորս տազմաների հրամանատարների և սխույարիոսների ընդհանուր թիվն էր 869 հոգի: Պերասիկա տազմաներից այնտեղ էին էքսկուրսիոսը իր տուպոտերետետով և իր ողջ տազմայով, հրամանատարներով ու սխույարիոսներով, ընդամենը՝ 700 հոգի: Հիկանատոսն իր տուպոտերետետով և իր ողջ տազմայով, հրամանատարներով ու սխույարիոսներով կազմում էին ընդամենը 456 հոգի: Հայերից, ուներ վերջերս սկսեցին ռոճիկ ստանալ Արևելքի տազմաներից, այնտեղ էին 1.000 հոգի: Օպսիկիոն բանակաթեմում հաստատված սկսվեցներից այնտեղ էին 220 հոգի: Թրակեսիոն բանակաթեմի զորավարը իր երեք տուրմարիսներով և բանակաթեմի մյուս իշխանավորներով, բոլոր առաջնորդներով ու բոլոր զինվորներով, ուներ գտնվում էին դրուսգարների և կոմեսների ծառայության մեջ, այնտեղ էին 150 հոգի: Պահանջվեց 800 զինվոր ևս և տրվեց 4-ական դահեկան կանխավճար, այն է՝ 41 լիտր ոսկի և 32 դահեկան: Այդ գումարից ռոճիկ տրվեց հարյուրիկի բանակաթեմի զորքին՝ 24 լիտր և 56 դահեկան: Հրամանատարներից կարելի է ավելի մանրամասն իմանալ Կրետե կղզին ափ դուրս եկած Թրակեսիոն բանակաթեմի զորքի բանակի մասին: Նույն Թրակեսիոն բանակաթեմից Թրակեսիոնի ծովափը պահպանող հայերից պետք է մեկնեին 600 հոգի, բայց, փոխադրանավերի սակավաթվության պատճառով, կարողացան ափ դուրս գալ ընդամենը 50 զինվոր: Խարպեդիկի բանակաթեմի զորավարը իր ողջ զորքով, այն է՝ մեծ տուրմարիսներով, կորտեի կոմետով, բանակաթեմի դոմեստիկոսով կազմում էին 25 հոգի, փոքր տուրմարիսները՝ 47 հոգի էին, դրուսգարները՝ 205 հոգի, իսկ շարքայիսները՝ 428 հոգի: Ընդամենը 705 հոգի» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Բյուզանդական արքունիքի արարողությունների մասին», գիրք 2, գլուխ 45):

«Վասիլևս Կոնստանդինը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ը – Մ.Ֆ.**), այլևս ի վիճակի չլինելով տանել կրետացիների հանդգնությունը, մարտունակ զորք հավաքեց, կազմեց հրակիր տրիեթալեր և նրանց Կրետե ուղարկեց՝ հուսալով մեկ հարվածով տիրանալ կղզուն: Չորավարի վախկոտության և անփորձության, ծագումով պափազանցի այդ ողորմելի ալարկոտի պատճառով, սակայն, որը մինչ այդ ներթիկի էր եղել պալատում, չնայած որ զարդարված էր պատրիկի փառավոր աստիճանով, նրա անունը Կոնստանդին էր, իսկ մականունը՝ Գոնգիլա, ահա ուրեմն, այդ պատճառով ողջ հավաքված զորքը, բացառությամբ մի բանի մարդու, ջախջախվեց և ոչնչացվեց բարբարոսների կողմից» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 1, մաս 2):

²⁶⁹³ «Հիջրի 337 թվականին դոմեստիկոս Լևոնը պաշարեց Սուրոնը: Նրա դեմ ելավ Մուհամմեդ իբն Նասիր ադ-Դուլան, նրա ռազմիկներից 400 հոգի սպանեց և գերեց մեծ բանակություն» (ալ-Մաթին «Պատմություն»):

²⁶⁹⁴ «Լևոնը պաշարեց Բուբան: Լսելով այդ մասին՝ Մուհամմեդ իբն Նասիր-է-Դուլան (**Մոսուլի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Նասր-ադ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) Սեյֆից ելավ նրան ընդառաջ: Լևոնը մարտնչեց Մուհամմեդի և Մևսիթի շրջանում: Մուհամմեդը ելավ նրա դեմ, սակայն դոմեստիկոսը Հիջրի 338 թվականին ջարդեց նրան և շատ ժողովուրդ կոտորեց նրա զորքից» (Էթնալ-է-Դին «Հայկաի պատմության հատվածներ»):

«Սեյֆ-է-Դուլան (**Հայկաի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) մեկնեց Մայֆարկին և իր փոխարեն Հայկաի կառավարիչ Նշանակեց իր եղբայր Մուհամմեդ իբն Նասր-է-Դուլային (**Մոսուլի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Նասր-ադ-Դուլային – Մ.Ֆ.**): Եվ ահա Բուբանի վրա ելավ դոմեստիկոս Լևոնը, որը գտնվում է Մևսիթի շրջանում: Մուհամմեդը ելավ նրա դեմ, սակայն դոմեստիկոսը Հիջրի 338 թվականին ջարդեց նրան և շատ ժողովուրդ կոտորեց նրա զորքից» (Էթնալ-է-Դին «Հայկաի պատմության հատվածներ»):

²⁶⁹⁵ «Կոնստանդին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ը – Մ.Ֆ.**), Չմշկի դոմեստիկոսին մեծաբանակ զորքով ուղարկում է Կարինի կողմերը: Սա գալիս, պաշարում է Թեոդոսիոսը, ծակատամարտ է տալիս և պարտության է մատնում իսմայելցիների զորքերին, որից հետո բարոբանդ է անում բաղաթի խանդակն ու նրա բարձրաբերձ աշտարակները և գրավում է բաղաթը: Այնուհետ բաղաթյան բազում գործեր է ցույց տալիս Չմշկիկի թոռ Կյուռ-ժանը (**Բյուզանդական կայսրության սպազա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշկիկ – Մ.Ֆ.**), որ այն ժամանակ դեռևս մանկական տարիքում էր» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 7):

«Այդ տարվա Ռաբիա Ա ամսին հուլիսը գրավեցին Կալիկալա բաղաթը, տիրեցին նրան, ավերեցին նրա պարիսպները և բնակիչների աման շնորհեցին, որից հետո հեռացան բյուզանդից» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Չորստար պատրիկ Թեոֆիլոսը գրավեց Կարինը (**Հայսիկների էմիրության համախան Էմիր Աբու-Մուլիզ Աբդ առ-Ռահման իբն Աբու Սևադային (936-952) – Մ.Ֆ.**), իսկ վերջինս, տեսնելով, որ փրկության ոչ մի հույս չի մնացել, համաձայնվեց դառնալ թագավորության ծառան և որպես պատանդ տվեց իր որդուն: Ինչ վերաբերում է Մաստատոնին, ապա այն պատկանում էր Թեոդոսուպոլիսին: Մագիստրոս Հովհաննեսը յոթ ամիս պաշարել էր Թեոդոսուպոլիսը և չէր կարողացել գրավել այն, դրա համար զորք ուղարկեց և գրավեց Մաստատոն ամրոցը և այնտեղ հաստատեց արտոսպաշար Պետրոսաս Բոլիսիսին, որն այն ժամանակ Նիկոպոլի կառավարիչն էր: Պանգրատ մագիստրոսը, որ նույն մագիստրոս Հովհաննեսի հետ միասին արշավել էր Թեոդոսուպոլիսի վրա, երբ որոշեց հեռանալ, խնդրեց Հովհաննեսին, որ Մաստատոն ամրոցը իրեն տա՝ գրավոր երդում տալով նրան, որ ինքն է դրան տիրելու պարագայում այն ոչ մի դեպքում չի զիջի սարակինոսներին» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 45):

«Զորիստի 951 թվականին գրավեցին Կարինը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 398 թվականին Կարինը գրավեցին» (Հովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

²⁶⁹⁶ «Այդ տարի Ռաբիա Ա ամսին Սեյֆ-է-Դուլան (**Հայկաի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) արշավաբեկ իրականացրեց: Նրա մոտ Տարսուսից 4.000 հոգի եկան, որոնց գլխավորում էր կարի Աբու-Հուսեյնը: Նա ուղղություն բռնեց դեպի Կեսարիա՝ մի բանի ամրոցներ գրավելով, սպանելով ու գերեվարելով» (իբն Թադիբիթի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

«Վեճի առարկա կազմողը գավառ է Մոսիս սահմանային մարզում, որի վրա արշավեց Սայֆ ադ-Դաուլ իբն Համդանը (**Հայկաի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) Հիջրի 339 թվականին» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Այդ հաշտությունը չդադարեց գոյություն ունենալ հույների ու եղեսիա բաղաթի բնակիչների միջև, մինչև որ Սեյֆ-է-Դուլան (**Հայկաի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) չխախտեց այն 338 թվականին, երբ նա ստիպեց Եղեսիայի բնակիչներին իր հետ միասին հարձակում գործել Մոսիս վրա, ընդ որում այդ արշավանքի ընթացքում նրանցից մեծ բանակություն զոհվեց» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Արաբների 339 թվականին Սեյֆեդուլան (**Հայկաի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հավաքեց 30.000 հեծյալ ու հետևան ռազմիկների և նրանք ներխուժեցին ռուսների երկիր՝ ձեռք գցելով մեծ բանակի ավար» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ակնհաստես Սեյֆ-է-Դուլայի պալատական պոետ ալ-Մուբանաթին:

²⁶⁹⁷ «Այդ տարի, ինչպես ասացինք, Սեյֆ-է-Դուլան (**Հայկաի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հարձակում իրականացրեց և Ռաբիա Ա ամսին ելավ: Այդ ժամանակ 4.000 հոգու կազմով նրան միացավ նաև Տարսուսի զորքը, որոնց գլխավորում էր կարի Աբու-Հուսեյնը: Նա մեկնեց դեպի Կեսարիա, հետո՝ Կապադոկիա, խորը մտավ հունական երկիր, մեծ թվով ամրոցներ գրավեց, գերեվարեց ու սպանեց, որից հետո ուղղություն բռնեց դեպի Սամանդա ու խարսանա՝ կրկին սպանելով ու գերեվարելով: Դրանից հետո նա անդադարձավ Սարիսի երկրամասին, որից մինչև Կոնստանդնուպոլիս 7 օրվա ճանապարհ էր: Եվ ահա, երբ նա պաշարել էր այն, դոմեստիկոսը (**սխույարի դոմեստիկոս Վարդ Փոկասը – Մ.Ֆ.**) հարձակվեց նրա առաջապալի վրա, սակայն վերջինս հաղթանակ տարավ և դոմեստիկոսը փրկվեց իր ամրոցում՝ վախճանալով սեփական կյանքի համար» (Չահաթի «Իսլամի պատմություն»):

«Նա (**Հայկաի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) այդ տարի արշավանքի ելավ ու պաշարեց Սաիրիսը, այրեց նրա մատույցները» (իբն Չահաթի «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Ծամոնավ, հույների երկրի մեջ գտնվող բաղաթ, որի վրա Հիջրի 339 թվականին արշավեց Սայֆ ադ-Դաուլան (**Հայկաի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) և Դումուստուկը նրա առաջից փախուստ տվեց» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Սեյֆ-է-Դուլան (**Հայկաի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հարձակում գործեց Սամանդայի վրա և այրեց այն» (ալ-Ալի «Պատմություն»):

«Դրանից հետո նա (**Հայկաի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) ուղղություն բռնեց դեպի Սամանդա» (իբն Թադիբիթի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ակնհաստես Սեյֆ-է-Դուլայի պալատական պոետ ալ-Մուբանաթին:

²⁶⁹⁸ «Սեյֆ-է-Դուլան (**Հայկաի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) պատրաստվեց հարձակում գործել հույների հողերի վրա և այդ նպատակով գործնական կերպով մեծ զորք հավաքեց: Նա խորը մտավ հունական երկիր Հիջրի 339 թվականի Ռաբիա Ա ամսի 15-ին, այնտեղ շատ առաջացավ և հասավ խարսանայից երկու օրվա արշավի հեռավորությանը հավասար տարածության անդին գտնվող մի վայր: Նա այնտեղ մի բանի հունական ամրոցներ գրավեց ու մեծ բանակությամբ բնակչություն գերեց» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Նա (**Հայկաի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) այդ տարի արշավանքի ելավ ու... այրեց խարսանի մատույցները: Դրանից հետո նա հեռացավ աս-Սինա, որտեղ հրամայեց մնալ ծառաներին ու գումանը, իսկ ինքը, արդեն ավելի թեթև, կրկին

անցավ հարսանան ու հասավ Բատն-ալ-Լակյաթին: Նա հանդիպեց դոմեստիկոսին, նրան փախուստի մատնեց և գերեց նրա 120 հայտնի պատրիկներին: Դոմեստիկոսը փրկվեց և վերադարձավ իր գործի մոտ» (Իբն Զաֆիր «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Այդ տարի եղավ ալ-Մավկաթեի ճակատամարտը: Սեյֆ-էդ-Դուլա իբն Զամրանը (Չալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) հարձակվեց հույների վրա և, մտալով այնտեղ 2 ամիս, գերեվարեց ու իրկիզեց: Նրա դեմ ուղղվեց դեպի դոմեստիկոսը և հանդիպեց նրան Սավկաթի մոտ, որը մի վայր է հարսիսանոնից անդին: Նրանք մարտնչեցին և հույներից սպանվեց 30.000 հոգի, իսկ 2.000 պատրիկներ էլ գերեվեցին» (ալ-Մաթին «Պատմություն»):

«Յետո դոմեստիկոսը հավաքեց զորքը և մարտնչեց Սեյֆ-էդ-Դուլայի (Չալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) դեմ, սակայն մտոված նրա ամենասամոթալի փախուստի մատնեց և շատ պատրիկներ գերեվեցին» (Զահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Դրանից հետո նա (Չալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) հարձակվեց հարսանայի վրա ու այն ևս այրեց...: Իբն Ամիրիի մոտ պատմվում է, որ Յիջրի 339 թվականին տեղի ունեցավ ալ-Լկանի ճակատամարտը: Բանն այն էր, որ Սեյֆ-էդ-Դուլան հարձակում էր իրականացրել հունական երկրի վրա և մնացել էր այնտեղ 2 ամիս՝ սպանելով, գերեվարելով ու այրելով, բայց հետո նրա վրա գնաց դոմեստիկոսը և հանդիպեց նրան ալ-Լկանում, որը հարսիսանից անդին գտնվող մի վայր է: Նրանք մարտնչեցին և Սեյֆ-էդ-Դուլան ջարդեց հույներին: Նա նրանցից մոտ 30.000 հոգի կոտորեց, ինչպես նաև գերեց 2.000 պատրիկների և այլոց» (ալ-Ալիսի «Պատմություն»):

«Դրանից հետո նա (Չալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) ուղղություն բռնեց դեպի... հարսանան՝ սպանելով ու գերեվարելով, որից հետո ուղղվեց դեպի Մարիխ, որի ու Կոստանդնուպոլիսի միջև 7 օրվա ճանապարհ է: Եվ ահա, երբ նա պաշարել էր այն, դոմեստիկոսը հարձակվեց նրա առաջապահի վրա, սակայն մահմեդականները հաղթեցին նրան և նա փրկություն գտավ ամրոցում՝ վախենալով իր անձի համար: Նա գործ էր հավաքել ու մարտնչել էր Սեյֆ-էդ-Դուլայի դեմ, սակայն մտոված նրան ամոթալի փախուստի մատնեց և գերի ընկան նրա մի քանի պատրիկներ: Դա իրոք մի փառահեղ արշավանք էր, երբ մահմեդականները այնպիսի ավար ձեռք գցեցին, ինչպիսին նկարագրել հնարավոր չէ: Նրանք արշավանքում մնացին մի քանի ամիս» (Իբն Թադիյի «Իբրիկի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ականատես Սեյֆ-էդ-Դուլայի պալատական պոետ ալ-Մուբանաթին:

²⁶⁹⁹ «Նա (Չալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) առաջ շարժվեց և, երբ հասավ Կիրճին, որը հայտնի էր «Կոտորածի ձոր» անունով, թշնամին հանդիպեց նրան՝ մարտնչելով կարգով շարժված բարձունքների վրա: Նրանք մարտնչեցին նրա դեմ, հյուժեցին նրան և, երբ նա ներքև իջավ, թշնամին հարձակվեց նրա վրա: Նա մարդկանց հետ մնաց Բարադա անունով հայտնի գետի մոտ: Թշնամին զավթեց ադ-Դարի կիրճը և Սեյֆ-էդ-Դուլան այդպես էլ չկարողացավ ելնել լեռները: Դրա համար էլ նա ի վերջո ձախ թեքվեց մի ճանապարհով, որը նրան ցույց էր տվել ուղեկիցներից մեկը: Գիշերն եկավ ու նրա ընկերներից ոմանք գաղտնի ուղղվեցին դեպի գումակ: Նրանք դավաճանեցին ու, թեև Սեյֆ-էդ-Դուլան նրանց կոչ էր անում սրբազան պատերազմի ելնել, սակայն նրանք չեկան: Սեյֆ-էդ-Դուլան սկսեց վախենալ, որ գերիները կփախչեն ու դրա համար էլ նա սպանեց նրանց բոլորին: Դա եղավ այդ տարվա Ջումադա Ա ամսվա 11-ին: Դրանից հետո նա ծանվա ելավ ու հասավ գումակին, որը Չադասի լեռան տակ գտնվող լճի մոտ էր: Դա ամենակարևոր արշավանքներից մեկը կլինեց, եթե մարդիկ չլսեին նրան, սակայն այժմ դոմեստիկոսը իր ենթականերից ստացավ հարկը, այն ենթականերից, որոնք գտնվում էին Չադասում՝ այդ ամրոցում, որը Սեյֆ-էդ-Դուլան ավերել էր դեռևս Յիջրի 337 թվականին» (Իբն Զաֆիր «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Բայց երբ նա (Չալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) ուղեց ելնել այնտեղից, հույները փակեցին լեռնային անցուղիները ու հատկապես այն կիրճը, որով նա ցանկանում էր ելնել, իսկ այն հայտնի էր «Մարդկանց կոտորածի վայր», ինչպես նաև «Դարբ ալ-Կենկուրիոն» անունով՝ գտնվելով ալ-Չադասի շրջանում: Հույները նրան պարտության մատնեցին և մարտում կամ գերության մեջ մահացան մահմեդականներից նրանք, որոնք նրա հետ էին: Հույները ազատեցին այն գերիներին, որոնք վերցրել էին մահմեդականները, տիրեցին գումակին, ձիերին ու գույքին, ինչպես նաև մեծ ավար ձեռք գցեցին: Սեյֆ-էդ-Դուլան նրանցից փրկվեց մի փոքր ջոկատով ու դա կատարվեց Յիջրի 339 թվականին Ջումադա Բ ամսին, ընդ որում դրանից հետո Սահմանային գոտու բնակիչներն այդ արշավանքը «Դժբախտ արշավանք» կոչեցին» (Ցահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Դա մի աչքի ընկնող արշավանք էր, երբ մահմեդականները այնպիսի ավար ձեռք բերեցին, որը նույնիսկ նկարագրել հնարավոր չէ: Նրանք մի քանի ամիս արշավանքի մեջ էին, բայց հետո տարսնցիները վերադարձան ու վերադարձան նաև բեռվին արաբները: Սեյֆ-էդ-Դուլան (Չալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) սկսեց վերադառնալ մի ղեկարանցանելի կիրճով: Հույները փակեցին նրա ճանապարհը այդ կիրճում և կանգ առան նրա ու նրա առաջապահի միջև: Նրանք կտրեցին ծառերը և լցրին դրանցով նրա ճանապարհները: Նրանք քարեր էին ներքև գլորում կիրճում գտնվող մարդկանց վրա, ընդ որում հույները տեղաբաշխված էին դոմեստիկոսի հետ գտնվող մարդկանցից ավելի հետ՝ սպանելով ու գերեվարելով: Սեյֆ-էդ-Դուլային փրկություն չկար: Նրա հետ 400 հայտնի գերված հույներ կային, նա գլխատեց նրանց, խողովոցեց բոլոր ուխտերին ու եղբերավոր անասուններին, այրեց գումակը և, մահացու մարտի մեջ մտնելով, մի փոքր ջոկատով փրկվեց: Դոմեստիկոսը տիրեց զորքի մեծ մասին՝ գերեվարելով էմիրներին ու կադիներին: Սեյֆ-էդ-Դուլան հազիվ փրկվեց և եկավ Չալեայ» (Զահաբի «Իսլամի պատմություն»):

«Սեյֆ-էդ-Դուլան (Չալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) Յիջրի 339 թվականին արշավանք իրականացրեց ու նրա հետ մեծ զորք կար: Այդ արշավանքի ընթացքում նա հաղթանակի հասավ և մեծաթիվ ավար ձեռք գցեց, սակայն, երբ նա վերադառնում էր, ալ-Զավզաթի կիրճում նրանից առանձնացան Սահմանային գոտու բնակիչները ու հենց նույն այդ կիրճում էլ հույները ելան Սեյֆ-էդ-Դուլայի դեմ: Մեծ քանակությամբ մահմեդականներ սպանվեցին և այդքան էլ գերվեց: Իր ձիու մեջքի վրա փրկվեց միայն Սեյֆ-էդ-Դուլան: Նրան ճանաչեցին, հետապնդեցին և քեցեցին միջև քարձր սարի կատարը, որի տակից գետ էր հոսում: Նա վախեցավ, որ հանկարծ հույներն իրեն գերի կվերցնեն, եթե նա կանգ առնի կամ վերադառնա: Դրա համար էլ նա խթաններով հարվածեց ձիուն և ստիպեց նրան այդ բարձր տեղից ցատկել դեպի գետը, որպեսզի սպանվի ու հույներն իրեն չգտնեն: Ձին, սակայն, ընկավ ուտերի վրա և Սեյֆ-էդ-Դուլան անվնաս հեռացավ: Այդ արշավանքը կոչվեց «Դժբախտ արշավանք»: Այդ արշավանքում նրանից անթիվ քանակի գումար և հանդերձանք գրավվեց: Նա ինքը պատմեց, որ իր հետ վերցված ձեռագրերից կործանվեցին 5.000 թերթ նամակներ, որոնք ուղղված էին Աբու-Աբդալլահ իբն Մուբայլին, թող որդւսն նրան մատված, իսկ նա Բանու Զամրանի կողմնակիցն էր» (Թեմալ-էդ-Դին «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

«Յիջրի այդ 339 թվականին Սեյֆ-էդ-Դուլա իբն Զամրանը (Չալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) մտավ հունական երկիր: Նա մարտնչեց այնտեղ և խորը մտավ երկիր, շատ ամրություններ վերցրեց, գերեվարեց ու ավար վերցրեց: Եվ ահա, երբ նա ուղեց ելնել հույների երկրից, վերջիններս փակեցին նրա ճանապարհը լեռնածեղիներում, որտեղ էլ նրա հետ եղող մահմեդականները կործանվեցին՝ սպանվելով ու գերեվարվելով: Հույները գերիներին ու ավարը հետ վերցրին, վերցրին նաև մահմեդականների գումակն ու գույքը: Սեյֆ-էդ-Դուլան քեցեցի հետ փախավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Երբ նա (Չալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) վերադարձի ճանապարհին էր բռնել, հույները փակեցին նրա ճանապարհը այն կիրճում, որից նա պետք է դուրս գար: Նրանք սպանեցին բոլոր նրանց, որոնք նրա հետ էին, գերեցին մնացածին և հետ խլեցին այն ամենը, ինչը մահմեդականները մինչ այդ վերցրել էին հույներից: Սեյֆ-էդ-Դուլան իր ընկերներից կազմված ջոկատով հազիվ փրկվեց: Եվ ասում է իբն ալ-Ջուզին, որ նրա հետ գտնվող բոլոր մահմեդականները զոհվեցին կամ այդ մարտում, կամ գերության մեջ: Հույները հետ խլեցին գերիներին, որոնք վերցրել էին նրանք, գրավեցին նրա գանձարանը, գումակն ու գնեթերը և միայն նա էր, որ փոքրաթիվ մարդկանց հետ փրկվեց, իսկ նրանք 30.000 էին...: Իբն Ամիրիի մոտ պատմվում է, որ այդ տարի տեղի ունեցավ «Դժբախտության ճակատամարտը»: Դա այսպես եղավ: Սեյֆ-էդ-Դուլան ուղղություն բռնեց դեպի այն կիրճը, որը հայտն էր «Ընկած մարդկանց կիրճ» կամ «Դարբ ալ-Կենկուրիոն» անուններով: Այդ կիրճում նա գտավ դոմեստիկոսին և մարտնչեց նրա դեմ: Արդյունքում Սեյֆ-էդ-Դուլան իր ընկերների փոքր քանակությամբ փախավ, իսկ երբ առավոտը բացվեց, դոմեստիկոսը հետապնդեց նրանց և նրանցից ևս 5.000 հոգու սպանեց, իսկ 3.000 հոգուն էլ գերեց: Մնացածները դիմեցին փախուստի» (ալ-Ալիսի «Պատմություն»):

«Բայց մենք աչքել ենք այն բանի վրա, որ այսբան ժամանակ անց ականատես եղանք կանխագուշակման իրականացմանը, թե ինչպես կենցաղով ու դավանանքով ամբարիշտ այդ բարբարոսները նախօրոք հավանակի կերպով իմացել էին ճշարտությունը: Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II – Մ.Ֆ.) չկարողացավ գրավել Զադար, բայց այժմ, մեր օրերում Կոնստանդին Շիրանաձինը, (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII – Մ.Ֆ.), ամենախիստապաշտն Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI – Մ.Ֆ.) որդին և Վասիլի թոռը, գլուխ բերեց այդ գործը» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 48):

«Դրանից հետո, երբ արաբները հետ էին դառնում ռուսները հետապնդեցին նրանց, հասան ու փակեցին այնտեղի ամրություններից մեկի դարպասների մոտ: Այդ ժամանակ արաբների ողջ զորքը սպանվեց կամ գերեվարվեց և ռուսները հետ բերեցին թալանածը: Ինչ վերաբերվում է Սեյֆ-էդ-Դուլային (Չալեայի Զամրանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլային – Մ.Ֆ.), ապա նա մի քանի հոգու հետ հազիվ փախավ, ընդ որում կորցրեց իր ողջ ժողովրդին, Նժույգները, ջորիները, գանձերը և գույքը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Զրիստոսի 952 թվականին ջարդեցին Համտունին (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլային – Մ.Յ.)» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին VII-ը – Մ.Յ.) թուրքերի շատ բեռներ թափել տվեց Ալիս գետը, փախուստի մատնեց Իսմայելի զորքը և կոչվեց Թրեաժուլ, այսինքն թրիք ժողովող կամ հավաքող» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 47):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Համադանին, ընդ որում վերջինս տեղեկացնում է Համդանյանների Էմիրության բանակի թվաքանակի մասին:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասինը:

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ակնաստես Սեյֆ-էդ-Դուլայի պալատական պոետ ալ-Մուբանաթին:

Իբն Կեփրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասինը:

²⁷⁰⁰ «Դրանից հետո հույները խուսափեցին հետապնդումից, թալանեցին երկիրը և գերիններ վերցրին: Մարդիկ դողում էին, բայց հետո Աստված ողորմած գտնվեց և դոմեստիկոսը Սեյֆ-էդ-Դուլային (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլային – Մ.Յ.) խաղաղության առաջարկով դեսպանություն ուղարկեց, սակայն սա չհամաձայնեց և նրան սպառնալիք ուղարկեց» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

²⁷⁰¹ «Այդ տարի Սեյֆ-էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Յ.) գործ հավաքեց Միջագետքից, Մոսուլից, Մուղարից, ինչպես նաև մի շարք այլ ցեղերից ու մտավ հույների երկիր: Նա խորը տարածության մտավ նրա խորք և ամեն մի լեռնանցքում մեկական ջոկատ թողեց: Նա սպանեց ու շատերին գերեվարեց, որից հետո անվնաս վերադարձավ Հալեա» (Սիբու իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Դրանից հետո նա (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Յ.) գործ կազմեց և խառանի մոտակայքում մտավ հունական երկիր, ավարի տիրեց և գերեց շատ ժողովուրդ: Նույն կերպ նաև հարձակում գործեց նաև Տարսուսի ժողովուրդը, բայց ծովային ու ցամաքային ճանապարհով» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

Աբու-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

²⁷⁰² «Դրանից հետո Սեյֆ-էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Յ.) Հալեայից մեկնեց Ամիր, մարտնեց հույների դեմ, ամառացրեց նրանց կալվածքները և անվնաս հեռացավ: Ինչ վերաբերում է հույներին, ապա նրանք մտադրվեցին Ամիրին տիրել խորանարկությամբ: Այդ գործում նրանց փորձում էր օգնել մի քրիստոնյա՝ խոստանալով, որ նրանց համար 4 մղոն երկարությամբ թունել կփորի: Ու նա արեց այդ և լայն լեռների փորեց, որը հասնում էր բաղաթի պարսպի մոտ, բայց հետո բաղաթի բնակիչներն իմացան այդ մասին ու սպանեցին այդ քրիստոնյային, իսկ թունելն էլ լցրին ու վերականգնեցին այն ամենը, ինչ փորված էր» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»):

²⁷⁰³ «Նա (Հալեայի Էմիրության Էմիր Հասան իբն Ալին (948-952) – Մ.Յ.) հաճախակի հարձակումներ էր գործում հույների վրա, այնպես որ սրանք Կոստանդնուպոլսում գտնվող իրենց արքայից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին VII-ից – Մ.Յ.) օգնություն խնդրեցին: Վերջինս մեծ զորք ուղարկեց, որը ափ իջավ Օթրանտում: Ալ-Հասան իբն Ալին իր հերթին լուր ուղարկեց ալ-Մանսուրին (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Թահիրին (946-953) – Մ.Յ.)՝ հայտնելով նրան գործերի դրության մասին: Սա ներքինի Ֆարուխի հետ նրան միասին մեծ զորք ուղարկեց: Եվ ահա ալ-Հասանը իր զորքը միավորեց Նոր եկածների հետ և, ուղղվելով դեպի Ռեջին, իր ուժերը ցրեց ողջ Կալաթրիայում: Ալ-Հասանը ամուր պաշարեց Ջերախն և նրա բնակչությունը ուժեղ ծարավից հայտնվեց կործանման եզրին, այնպես որ մոտ էր նրան միայն վերցնել: Այդ ժամանակ, սակայն, լուր եկավ, որ հույների զորքը մոտենում էր նրան, դրա համար էլ նա Ջերախի բնակչության հետ սրանց կողմից որոշակի գուժամբ վճարելու պայմանով հաշտություն կնքեց, որից հետո ուղղվեց հույների վրա: Երբ նրանք լսեցին, որ նա գտնվում է իրենց մոտիկ, նրանք դիմեցին փախուստի և առանց մարտի թողեցին Օթրանտը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷⁰⁴ «Յիջրի 340 թվականի Ջումադա ամսին Սեյֆ-էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Յ.) ամառային արշավանք իրականացրեց: Նա այրեց գյուղերը, թալանեց կալվածքները և ուղղություն բռնեց դեպի Սամանդա: Նրան լուր հասավ, որ թշնամին գործ է հավաքու և 40.000 իրաքի կազմով պարտաստվում է հարձակման, այդ պատճառով էլ Սեյֆ-էդ-Դուլայի զորքը վախեցավ ելնել Սամանդայի դեմ, սակայն նա ինքը ցանկանում էր այնտեղ գնալ» (իբն Չահաբի «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Այդ տարի Սեյֆ-էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Յ.) գործ հավաքեց Միջագետքից, Մոսուլից, Ամորիից, Մուղարից և մի քանի այլ ցեղերից ու մտավ հույների երկիրը: Նա խորը խորացավ այնտեղ և ամեն կի իրձում մեկական ջոկատ թողեց: Նա սպանեց, շատ գերեվարեց և անվնաս հեռացավ Հալեա» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Սեյֆ-էդ-Դուլան իբն Համդանը (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Յ.) հավաքեց Մոսուլի, Միջագետքի ու Ամորիի զորքերին, ինչպես նաև բեռվիներին, որից հետո մտավ հույների երկիր: Նա շատերին սպանեց ու գերեվարեց, որից հետո անվնաս Հալեա վերադարձավ» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

«Սեյֆ-էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Յ.) հասավ և այրեց խարաշան» (Բեմալ-էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մահասին իր «Պատմություն»-ում:

²⁷⁰⁵ «Առաջին Շադդադյանը Մուհամմադ իբն Շադդադ իբն Կուրտակն էր (Շադդադյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմադ իբն Շադդադ (951-957) – Մ.Յ.): Նրա երևան գալու և իշխանության ձեռք բերելու պատճառն այն էր, որ երբ Սալլար Մարզուբան իբն Մուհամմադ իբն Մուսաֆիրը (Սալարյանների Էմիրության Էմիր Մարզուբան իբն Մուհամմադ – Մ.Յ.) Ռեյի դարպասների մոտ Յիջրի 337 թվականին գերի ընկավ և չորս տարի գերության ու բանտարկության մեջ մնաց, Ատրպատականում իշխանությունը խառը վիճակում հայտնվեց և ամեն մի տոհմի ու գերդաստանի տեր գրավեց երկրի մի մասը, դե իսկ Մուհամմադ իբն Շադդադն էլ հաստատվեց Դվին բաղաթում: Բնակչությունը բաղաթը նրան հանձնեց, որպեսզի պաշտպանվի նրանց պատիվն ու կանանց և ապահով լինեն չարագործներից ու խռովարարներից՝ ինչպես դալլամցիներից, այնպես էլ ուրիշներից: Մուհամմադ իբն Շադդադը տիրացավ նրան մոտավորապես Յիջրի 340 թվին և այնտեղ հաստատվեց իր ընտանիքի, տոհմի և հետնորդների մի փոքր խմբի հետ» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«Առաջին Շադդադյանը Մուհամմադ իբն Շադդադ իբն Կուրտակն էր (Շադդադյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմադ իբն Շադդադ (951-957) – Մ.Յ.): Նրա երևան գալու և իշխանության ձեռք բերելու պատճառն այն էր, որ երբ Սալլար Մարզուբան իբն Մուհամմադ իբն Մուսաֆիրը (Սալարյանների Էմիրության Էմիր Մարզուբան իբն Մուհամմադ – Մ.Յ.) Ռեյի դարպասների մոտ Յիջրի 337 թվականին գերի ընկավ և չորս տարի գերության ու բանտարկության մեջ մնաց, Ատրպատականում իշխանությունը խառը վիճակում հայտնվեց և ամեն մի տոհմի ու գերդաստանի տեր գրավեց երկրի մի մասը, դե իսկ Մուհամմադ իբն Շադդադն էլ հաստատվեց Դվին բաղաթում: Բնակչությունը բաղաթը նրան հանձնեց, որպեսզի պաշտպանվի նրանց պատիվն ու կանանց և ապահով լինեն չարագործներից ու խռովարարներից՝ ինչպես դալլամցիներից, այնպես էլ ուրիշներից: Մուհամմադ իբն Շադդադը տիրացավ նրան մոտավորապես Յիջրի 340 թվին և այնտեղ հաստատվեց իր ընտանիքի, տոհմի և հետնորդների մի փոքր խմբի հետ» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁷⁰⁶ «Կարելի է գաղմատել նաև աֆրիկացիների դեմ տեղի ունեցած պատերազմի վրա, քանզի շատ չանցած նրանց հետ էլ բախում ու կռիվ եղավ՝ ծովային մարտ: Եվ ահա փչեց մեզ համար նպատակաւոր և օգտաւոր բանի, իսկ բարբարոսների համար՝ աննպատ ու հակառակ, սաստիկ բանի, որի պատճառով նրանք պարտություն կրեցին և գեղերով ու նավերով հանդերձ խորտակվեցին: Նրանց Էմիրը (Հալեայանների Էմիրության Էմիր Հասան իբն Ալին – Մ.Յ.) կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին VII-ին – Մ.Յ.) աղերսեց հաշտություն կնքել, ընդ որում խոստացան կայսեր ծառայել ոչ միայն սրանք: Գալլիայում նավարկող բոլոր բարբարոսները Շիրանաձին արքային իրենց երախտագիտությունն էին հայտնում և թանկագին նվերներ ու պատանդներ էին ուղարկում կայսեր: Շիրանաձին բախտը բոլորին հպատակության, ծառայության և լծի ընթացրեց» (Թեոփիանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 31):

«Այդ տարի Իսմայիլ իբն ալ-Կաիմը (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Թահիրը – Մ.Յ.) մեծ նավատորմ կազմեց, որպեսզի հարձակում գործի հունական երկրի վրա: Նա անձամբ զբաղվեց այդ գործով» (Կալ խադիկ «Պատմություն»):

²⁷⁰⁷ «Սալար Իբրահիմ իբն Մարզուբանը (Սալարյանների Էմիրության ապագա Էմիր Իբրահիմ իբն Մարզուբան – Մ.Յ.), որը Ատրպատականի որոշ մասերում փոխարինում էր իր բանտարկյալ հորը (Սալարյանների Էմիրության Էմիր Մարզուբան իբն Մուհամմադին – Մ.Յ.), երբ տեղեկացավ այս մասին, լուր ուղարկեց Դիրուսի տիրոջ մոտ և նրան թելադրեց Մուհամմադի (Շադդադյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհամմադ իբն Շադդադի – Մ.Յ.) դեմ պայքարելու, նրան պաշարելու ու դուրս բերելու մի ծրագիր: Այս անհավատը, հետևելով սույն ծրագրին, մի բիրտ բանակ հավաքեց հայերից, լեզգիներից և ուրիշ անհավատներից ու խաղաց, գնաց Մուհամմադ իբն Շադդադի դեմ: Սա, երբ լսեց այդ լուրը, կանչեց իր

մարդկանց, որոնք պատրաստվեցին կռվելու նրա դեմ ու կասեցնելու նրան: Եվ դուրս եկան բաղաբեց՝ Ալլահին վստահելով: Նրանք այդ անհիշյալների հետ հանդիպեցին Արաբս և Մանսամուն գետերի միջև ու թեժ ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Մահմեդականները հաղթեցին, իսկ անհավատները պարտվեցին և նրանցից փրկվեցին միայն նրանք, որոնք թաքնվել էին ծառաստանների ու թփուտների մեջ: Մուհամմադ իբն Շարդադը հաղթական վերադարձավ Դիլին բաղաբեց և օգնություն խնդրեց բնակչությունից՝ ստեղծելու համար բաղաբեցի մոտիկ մի այլափսի վայր, որտեղ իր մարդիկ կապաստանեին իրենց երեխաներով: Բանն այն էր, որ նա անհանգիստ էր լեզգիների կողմից հարձակումից: Նրան օգնեց բաղաբեցի ժողովուրդը և նրանց օգնությամբ նա կառուցեց մի ամրոց, որն անվանեց Տալլ-Յալի, որտեղ էլ հենց տեղափոխեց իր ընտանիքը: Սա գտնվում է Դիլին բաղաբեցի մի ձայնընկեցի հեռավորության վրա» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«Սալար Իբրահիմ իբն Մարգուբանը (Սալարյանների էմիրության ապագա էմիր Իբրահիմ իբն Մարգուբանը – Մ.Ֆ.), որը Ատրպատականի որոշ մասերում փոխարինում էր իր բանտարկյալ հորը (Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմադին – Մ.Ֆ.), երբ տեղեկացավ այս մասին, լուր ուղարկեց Դիրմուսի տիրոջ մոտ և նրան թելադրեց Մուհամմադի (Շարդադյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շարդադի – Մ.Ֆ.) դեմ պայքարելու, նրան պաշարելու ու դուրս բերելու մի ծրագիր: Այս անհավատը, հետևելով սույն ծրագրին, մի քիչ քանակ հավաքեց հայերից, լեզգիներից և ուրիշ անհավատներից ու խաղաց, գնաց Մուհամմադ իբն Շարդադի դեմ: Սա, երբ լսեց այդ լուրը, կանչեց իր մարդկանց, որոնք պատրաստվեցին կռվելու նրա դեմ ու կասեցնելու նրան: Եվ դուրս եկան բաղաբեց՝ Ալլահին վստահելով: Նրանք այդ անհիշյալների հետ հանդիպեցին Արաբս և Մանսամուն գետերի միջև ու թեժ ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Մահմեդականները հաղթեցին, իսկ անհավատները պարտվեցին և նրանցից փրկվեցին միայն նրանք, որոնք թաքնվել էին ծառաստանների ու թփուտների մեջ: Մուհամմադ իբն Շարդադը հաղթական վերադարձավ Դիլին բաղաբեց և օգնություն խնդրեց բնակչությունից՝ ստեղծելու համար բաղաբեցի մոտիկ մի այլափսի վայր, որտեղ իր մարդիկ կապաստանեին իրենց երեխաներով: Բանն այն էր, որ նա անհանգիստ էր լեզգիների կողմից հարձակումից: Նրան օգնեց բաղաբեցի ժողովուրդը և նրանց օգնությամբ նա կառուցեց մի ամրոց, որն անվանեց Տալլ-Յալի, որտեղ էլ հենց տեղափոխեց իր ընտանիքը: Սա գտնվում է Դիլին բաղաբեցի մի ձայնընկեցի հեռավորության վրա» (Սյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁷⁰⁸ «/7/ Կոնստանդին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ը – Մ.Ֆ.), ինչպես և նրա աները (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.), չուզեց բաղաբեցյան լուծել սարակինոսների հետ ունեցած վեճը և վերանորոգել խաղաղությունը, այլ Նպատակահարմար գտավ ավելի շուտ հարցը լուծել պատերազմով: Նա մարտունակ զորք ուղարկեց, նրա հրամանատար Նշանակեց պատրիկ Սալալենտին և Կալարիսի ուղարկեց՝ հրամայելով միմյանց երկրի գործակալին, Սա մի փոքր առաջ հիշատակված Պաթարիոսն էր, և միասին գլխավորել կաթոլիկոսացիների ու սիկիլիացիների հրահրած պատերազմը: Նաև Սակրիոհանեսի հրամանատարությամբ նավատորմի էլ ուղարկվեց: Նրանք, տեղ հասնելով, իրենց ազատության պատճառով տեղացիների գլխին անթիվ փորձանքներ բերեցին ու այլ վատություններ ևս արեցին, ինչ սուլթանի իրենք՝ թշնամիները, չէին անի: Երբ այդ մասին իմացավ սարակինոսների էմիր Աբուլխարեն (Ղալբանների էմիրության էմիր Դասան իբն Ալին – Մ.Ֆ.), բաժնի Ֆատունն արդեն մահացել էր, գոտեկոծեց իր մարդկանց և հողորդեց չվախենալ իրենց ազգակիցների գլխին այդպիսի փորձանքներ բերող զորքից: Եվ ահա նա, ընդդիմաբանվելով նրանց, ուժեղ մարտ տվեց և փայլուն ու հույսկապ հաղթանակ տարավ, այնպես, որ քիչ էր մնացել զորավարներն էլ գերի ընկնեին: /8/ Դրանից հետո Կոնստանդին կայսրը Դովհանես ասեկրետին, մակևանուր Պիդատոս, ուղարկեց սարակինոսների հետ խաղաղության շուրջ բանակցություններ վարելու: Սարակինոսները սովոր չեն փոքել տարած հաղթանակներով, այլ հզոր վիճակում և բաղադրության կողմնակից են, դրա համար ուրախությամբ ընդառաջ գնացին և որոշ ժամանակով հաշտություն կնքեցին» (Դովհանես Սկիլիցես «Դամասկոսի պատմություն», «Նիկեիոս Փոկաս», մաս 7,8):

«Ալ-Յասսը (Ղալբանների էմիրության էմիր Դասան իբն Ալին – Մ.Ֆ.) ելավ ու անցավ Տերաքիի նեղուցը: Մահմեդականները Դիջիի 340 թվականի Արաֆ օրը մարտնչեցին սարաւեգոսի դեմ, որի հետ հույներ կային: Տեղի ունեցավ ամենաթեժ մարտերից մեկը, որը մարդիկ տեսել էին: Հույները դիմեցին փախուստի, մահմեդականները մինչև գիշերը վրա հասնելը հետապնդեցին նրանց, նրանցից շատերին սպանեցին և գրավեցին գումակը, զենքերն ու ձիերը...: Մահմեդականների և Կոստանդուպոլիսից եկած զորքի, ինչպես նաև նրանց միացած հույների միջև ճակատամարտը տեղի ունեցավ 2ուլիից ասի 10-ին: Նրանք իրար եկան և ուժեղ ճակատամարտ եղավ: Հույները դիմեցին փախուստի, իսկ մահմեդականները սկսեցին կրկնակուսի հետապնդել նրանց՝ սպանելով ու գերեվարելով: Դա տևեց մինչև գիշերը վրա հասնելը: Նրանք տիրեցին ողջ գումակին, գեներին և հեծելու կենդանիներին: Նա սպանակածների գլուխներն ուղարկեց Սիցիլիայի և Աֆրիկայի բաղաբեց, որից հետո պաշարեց Տերաքի: Սրա բնակչությունը նրա հետ գումար վճարելու պայմանով խաղաղություն կնքեց, որից հետո նա վերադարձավ նրանց մոտից և մի ջոկատով ուղղվեց դեպի Բատրակուկա, նվաճեց այն ու տիրեց այն ամենին, ինչ կար այնտեղ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«6459 թվականի հուլիսի 2-ին, չորեքշաբթի օրը, Աֆրիկայից Պալերմո ժամանեց Ֆարաջ-Մուհամմեդ անունով մի պալին, որի հետ կային նաև բեռնակիր նավեր ու մեծ զորք՝ ցամաքային և ծովային: Էմիր Դասանը (Ղալբանների էմիրության էմիր Դասան իբն Ալին – Մ.Ֆ.) զորք վերցրեց սիցիլիացիներից ու աֆրիկացիներից և այդ ասի 12-ին, շաբաթ օրը, մոտեցավ Ռեգիոնին: Նրանք հայտնաբերեցին, որ վայրը լքված է: Նրանք վերադարձան Ջարեֆ, ուժեղ մարտնչեցին նրանց դեմ, սակայն ոչինչ չկարողացան անել: Եվ ահա, նրանք նրանց հետ հաշտություն կնքեցին ու պատանդներ վերցրին, որից հետո վերադարձան ու անցան Կասսանո, մարտնչեցին նաև այստեղ ու ևս ոչինչ չկարողացան անել: Դրա համար էլ նրանք նաև Կասսանոյի ժողովրդի հետ հաշտություն կնքեցին, նրանցից պատանդներ վերցրին և վերադարձան» («Բեմբրիջյան ժամանակագրություն»):

²⁷⁰⁹ «Լուր եկավ այն մասին, որ հույները Սրուժ են մտել, այրել են այնտեղի մզկիթները և գերեվարել բնակչությանը: Այդ տարի Սեյֆ-էդ-Դուլան (Ղալբանի Դամասկոսների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) վերակառուցեց Մարաշը» (ալ-Յամադանի «Տաբարիի համառոտագրություն»):

«Այդ տարի հույները մտան Սրուժ, որը Դիար-Ռաբիայում է, սպանեցին ու գերեվարեցին, այրեցին մզկիթները և թալանեցին բաղաբեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի հույները մտան Սրուժ, որը Դիար-Ռաբիայում է, սպանեցին ու գերեվարեցին, այրեցին մզկիթները և թալանեցին բաղաբեց» (Սիբու իբն ալ-Ջուլի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի հույները տիրեցին Սերուջին, գերեվարեցին նրա բնակչությանը և այրեցին նրա մզկիթները» (Կալի խադիկ «Պատմություն»):

Աբու-Ֆիդան իր «Դամասկոս պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով իբն ալ-Ասիրին:

Իբն Կեթիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Ալ-Ալիսին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁷¹⁰ «Այս լուրը հասավ Սալար Իբրահիմ իբն Մարգուբանին (Սալարյանների էմիրության ապագա էմիր Իբրահիմ իբն Մարգուբանին – Մ.Ֆ.), որն Արդեբիլումն էր: Լսելով այդ՝ վերջինս ուղարկեց մի մեծ բանակ՝ կազմված զանազան տեսակի դավաճաններից, բորդերից և Թարոսի մարդկանցից: Նրանք խաղացին, գնացին դեպի Դիլին դուռ և նրանց դիմավորեց Մուհամմադ իբն Շարդադը (Շարդադյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շարդադի – Մ.Ֆ.), ընդ որում դիմարդեց մեծ ուժով: Երբ կռիվը սաստկացավ, բաղաբեցի ժողովուրդը չդիմացավ, դավաճանեց Մուհամմադին և լքեց նրան՝ թողնելով միայնակ իր մի խումբ մերձավորների հետ: Երբ Մուհամմադը նրանց նահանջելը տեսավ, ինքն էլ գիշերով նահանջեց դեպի իր ամրոցը, ինչից հետո իջեցրեց այնտեղից իր մերձավորներին ու տարավ Դայաստանի կողմը: Նա թողեց Դիլին իր բնակիչներին, այնպես որ նրանք դավաճաններից տուժեցին ինչպես որ պետքն էր» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«Այս լուրը հասավ Սալար Իբրահիմ իբն Մարգուբանին (Սալարյանների էմիրության ապագա էմիր Իբրահիմ իբն Մարգուբանին – Մ.Ֆ.), որն Արդեբիլումն էր: Լսելով այդ՝ վերջինս ուղարկեց մի մեծ բանակ՝ կազմված զանազան տեսակի դավաճաններից, բորդերից և Թարոսի մարդկանցից: Նրանք խաղացին, գնացին դեպի Դիլին դուռ և նրանց դիմավորեց Մուհամմադ իբն Շարդադը (Շարդադյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շարդադի – Մ.Ֆ.), ընդ որում դիմարդեց մեծ ուժով: Երբ կռիվը սաստկացավ, բաղաբեցի ժողովուրդը չդիմացավ, դավաճանեց Մուհամմադին և լքեց նրան՝ թողնելով միայնակ իր մի խումբ մերձավորների հետ: Երբ Մուհամմադը նրանց նահանջելը տեսավ, ինքն էլ գիշերով նահանջեց դեպի իր ամրոցը, ինչից հետո իջեցրեց այնտեղից իր մերձավորներին ու տարավ Դայաստանի կողմը: Նա թողեց Դիլին իր բնակիչներին, այնպես որ նրանք դավաճաններից տուժեցին ինչպես որ պետքն էր» (Սյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁷¹¹ «Դիջիի 341 թվականին Սեյֆ-էդ-Դուլան (Ղալբանի Դամասկոսների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) կառուցեց Մարաշը: Նրա մոտ հունական զորքերի հետ միասին եկավ դոմեստիկոսը, որպեսզի խոչընդոտի այդ կառուցմանը, սակայն Սեյֆ-էդ-Դուլան մեծ ու հայտնի մի ճակատամարտում խոցեց նրան» (Բեմալ-էդ-Դին «Ղալբանի պատմության հատընտիր»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Դալայի պալատական պոետ ալ-Մութանաբին:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Դալայից:

²⁷¹² «Այդ ժամանակ ովսեյից իրենց մեծամեծներից շատերին ուղարկեցին Մուհամմադ իբն Շարդադի (Շարդադյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շարդադի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ ներդադարձնելու իրենց բաղաբեցը՝ երդվելով լինել իշու

հնազանդ ու այլևս երբեք չդավաճանել: Հասան նրան ու ասացին այս ամենը այնքան ժամանակ, մինչև որ նրա սիրտը մեղմացավ նրանց նկատմամբ և նա նրանց հետ Դվին վերադարձավ: Նա կարգավորեց նրանց գործերը, պաշտպանեց նրանց կռապաշտների ու ապականիչների չարիքից և կարգավորեց բաղաբի ու բնակիչների վիճակը: Եվ ահա ուժեղացավ Մուհամմադ իբն Շարդադի դիրքը ժողովրդի կառավարման ու գործերի կարգավորման մեջ» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«Այդ ժամանակ դվնեցիք իրենց մեծամեծներից շատերին ուղարկեցին Մուհամմադ իբն Շարդադի (**Շարդադյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շարդադի – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ ներողության խնդրելով նրանից, հրավիրելով վերադառնալ իրենց բաղաբը՝ երդվելով լինել իրև հնազանդ ու այլևս երբեք չդավաճանել: Հասան նրան ու ասացին այս ամենը այնքան ժամանակ, մինչև որ նրա սիրտը մեղմացավ նրանց նկատմամբ և նա նրանց հետ Դվին վերադարձավ: Նա կարգավորեց նրանց գործերը, պաշտպանեց նրանց կռապաշտների ու ապականիչների չարիքից և կարգավորեց բաղաբի ու բնակիչների վիճակը: Եվ ահա ուժեղացավ Մուհամմադ իբն Շարդադի դիրքը ժողովրդի կառավարման ու գործերի կարգավորման մեջ» (Մյունենցիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁷¹³ «Սեյֆ-է-Դուլան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հիշքի 342 թվականին արշավանքի ելավ ու հարձակվեց... Արկայի վրա» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Սեյֆ-է-Դուլան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հարձակում գործեց Սելխտի շրջանի վրա: Նա գերելուց, այրեց և մեծ ամայացումներ իրականացրեց: Նա գրավեց Արկա ամրոցը, այրեց Սելխտեն և ուղղություն բռնեց դեպի Մամուսատ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ակնատես Սեյֆ-է-Դուլայի պալատական պոետ ալ-Մուբանաթին:

²⁷¹⁴ «Վարդ Փոկասի որդի Կոնստանդինը նրան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլային – Մ.Ֆ.**) հանդիպեց Դարբ-Մերվանի մոտ և երկու կողմից շատ ժողովուրդ սպանվեց: Դրանից հետո Սեյֆ-է-Դուլան անցավ Եփրատը, ուղղվեց դեպի Բաթն-Հանձիթ և մտավ Մամուսատ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ դվնիկների ամբոխն առաջ անցավ դեպի կիրճը և հայտնաբերեց, որ հույներն այն արդեն զբաղեցրել են: Բոլոր դվնիկները գերի ընկան, իսկ Սեյֆ-է-Դուլան հետ դարձավ» (իբն Չաֆիր «Տրոիկա՝ պետության պատմություն»):

«Հիշքի 342 թվականին Սեյֆ-է-Դուլան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) մտավ հույների երկիր ու հարձակվեց Վիքատրայի վրա: Դոմեստիկոս Վարդ Փոկասի որդի Կոնստանդինը Մաուզանի կիրճում ընդհարվեց նրա հետ և երկու կողմից էլ շատ ժողովուրդ սպանվեց» (Բենավ-է-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

²⁷¹⁵ «Նրան Եփրատի վրա մի ծանծաղուտ ցույց տվեցին, նա անցավ գետը և գնաց Բանթ-Հանձիթ, որի բնակչությունն անակնկալի եկավ: Նա նրանցից այնքան սպանեց, որ սպանվածների թիվը անհայտ մնաց» (իբն Չաֆիր «Տրոիկա՝ պետության պատմություն»):

«Այդ տարի Ռաբիա Ա ամսին Սայֆ ալ-Դուլան իբն Համդանը (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) արշավեց Ռումի երկիրը: Նա կոտորեց, գերեց, գերեվարեց ժողովրդին, ավարի տվեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Հալեայի տիրակալ Սեյֆ-է-Դուլան իբն Համդանը (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) մտավ հունական երկիր, մեծ բանակությամբ հույներ սպանեց, մնացածներին էլ գերեվարեց և հարուստ ավարով ու անվնաս վերադարձավ» (իբն Կեսիր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ակնատես Սեյֆ-է-Դուլայի պալատական պոետ ալ-Մուբանաթին:

²⁷¹⁶ «Այդ տարի Սեյֆ-է-Դուլան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) ամառային արշավանք իրականացրեց: Նրա դեմ ելան ալ-Հմիդը (**Բուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակալոր Հուսամնե 1 Հմիդը – Մ.Ֆ.**) և նրա եղբայր Լիկեփորը ու դա տեղի ունեցավ խարսանի մոտ: Նրանք մարտնչեցին նրա դեմ ու ջարդեցին նրան, այնպես որ Սեյֆ-է-Դուլան միայն քչերի հետ փրկվեց» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

²⁷¹⁷ «Նրան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) լուր հասավ, որ դոմեստիկոս արդեն մտել է Հալեայի շրջան» (իբն Չաֆիր «Տրոիկա՝ պետության պատմություն»):

«Նրան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլային – Մ.Ֆ.**) լուր հասավ, որ դոմեստիկոս Վարդ Փոկասն արդեն մտել է Անտիոքի շրջան» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁷¹⁸ «Վրաստան նահանգի և Հայաստանի այլ մասերի վրա կար մի թագավոր, որի անունն էր Աշոտ իբն ալ-Աբբաս և նա Շահնշահ տիտղոսն էր կրում: Սա փորձեց պաշարել Դվինը և նրա ժողովրդի դեմ կռվել: Նա 30.000 հոգու կազմով հայերից, լեզգիների և այլ անհավատներից զորք հավաքեց ու ճամբար գաղթեց բաղաբին մոտիկ մի վայրում, որը կոչվում էր Նաուարդ: Նա ցրեց իր զորքը, որպեսզի զինվորներն այրեն բերքն և բանդեն շեները: Լուրը հասավ Մուհամմադ իբն Շարդադին (**Շարդադյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շարդադին – Մ.Ֆ.**), որն իր մի խումբ մարդկանց և մերձավորների հետ անտեղյակ նստած էր: Այս պայմաններում նա մի հնարամտություն մտածեց այս ուժեղ թշնամուն հետ մղելու համար: Նա հրամայեց բաղաբում բոլոր գտնվողներին՝ թե տղամարդկանց, թե երեխաներին, նստել անասունների՝ էշերի, կովերի, ձիերի ու ջորիների վրա, այդ վիճակում բաղաբից դուրս գալ և կանգնել բաղաբին մոտիկ, որպեսզի թշնամին տեսնի նրանց հոծ բազմությունը ու լսի նրանց աղաղակը և բացակայությունները՝ սպասելով, մինչև որ Մուհամմադ իբն Շարդադի նրանց շարժվել ու առաջ խաղալ: Այդպես էլ արեցին: Եվ գնաց նա մի խումբ ծիսավորների և քաջերի հետ որպես առաջապահ՝ թշնամու կողմը, որը եղածից անտեղյակ ջրված էր սովորուտ տեղերում՝ պատասխարկելով սաստիկ շոգից: Նրանք չթափվեցին, մինչև որ մահմեդականները կատաղած առյուծների նման հարձակվեցին և ամեն կողմից սրախողխող արեցին: Երբ կռիվը սաստկացավ, Մուհամմադ իբն Շարդադը նշան արեց բաղաբի մոտ հավաքված խմբին, որոնք բարձրաձայն գոռացին և մոտեցան թշնամուն՝ տեսանելի լինելու չափով: Երբ թշնամին տեսավ նրանց լեռնանման հոծ բազմությունը, նրա աչքին սրանք ավագի հատիկներից ավելի շատ թվացին: Եվ ահա Ալլահի օգնությամբ և օժանդակությամբ նրանք պարտվեցին» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«Վրաստան նահանգի և Հայաստանի այլ մասերի վրա կար մի թագավոր, որի անունն էր Աշոտ իբն ալ-Աբբաս և նա Շահնշահ տիտղոսն էր կրում: Սա փորձեց պաշարել Դվինը և նրա ժողովրդի դեմ կռվել: Նա 30.000 հոգու կազմով հայերից, լեզգիների և այլ անհավատներից զորք հավաքեց ու ճամբար գաղթեց բաղաբին մոտիկ մի վայրում, որը կոչվում էր Նաուարդ: Նա ցրեց իր զորքը, որպեսզի զինվորներն այրեն բերքն և բանդեն շեները: Լուրը հասավ Մուհամմադ իբն Շարդադին (**Շարդադյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմադ իբն Շարդադին – Մ.Ֆ.**), որն իր մի խումբ մարդկանց և մերձավորների հետ անտեղյակ նստած էր: Այս պայմաններում նա մի հնարամտություն մտածեց այս ուժեղ թշնամուն հետ մղելու համար: Նա հրամայեց բաղաբում բոլոր գտնվողներին՝ թե տղամարդկանց, թե երեխաներին, նստել անասունների՝ էշերի, կովերի, ձիերի ու ջորիների վրա, այդ վիճակում բաղաբից դուրս գալ և կանգնել բաղաբին մոտիկ, որպեսզի թշնամին տեսնի նրանց հոծ բազմությունը ու լսի նրանց աղաղակը և բացակայությունները՝ սպասելով, մինչև որ Մուհամմադ իբն Շարդադը նրանց շարժվել ու առաջ խաղալ: Այդպես էլ արեցին: Եվ գնաց նա մի խումբ ծիսավորների և քաջերի հետ որպես առաջապահ՝ թշնամու կողմը, որը եղածից անտեղյակ ջրված էր սովորուտ տեղերում՝ պատասխարկելով սաստիկ շոգից: Նրանք չթափվեցին, մինչև որ մահմեդականները կատաղած առյուծների նման հարձակվեցին և ամեն կողմից սրախողխող արեցին: Երբ կռիվը սաստկացավ, Մուհամմադ իբն Շարդադը նշան արեց բաղաբի մոտ հավաքված խմբին, որոնք բարձրաձայն գոռացին և մոտեցան թշնամուն՝ տեսանելի լինելու չափով: Երբ թշնամին տեսավ նրանց լեռնանման հոծ բազմությունը, նրա աչքին սրանք ավագի հատիկներից ավելի շատ թվացին: Եվ ահա Ալլահի օգնությամբ և օժանդակությամբ նրանք պարտվեցին» (Մյունենցիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁷¹⁹ «Նրան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլային – Մ.Ֆ.**) լուր հասավ, որ դոմեստիկոս Վարդ Փոկասն արդեն մտել է Անտիոքի շրջան: Սեյֆ-է-Դուլան հասավ նրան Մարաշից անդին: Նա խոցեց նրա զորքը և գերեց նրա որդի Կոնստանդինին: Այդ ծակադատարարում սպանվեց Սելիի որդի Լևոնը, իսկ Կոնստանդինը՝ դոմեստիկոսի որդին, տեղափոխվեց Հալեա և իրեն վրա հասած հիվանդությունից այնտեղ էլ մահացավ: Սեյֆ-է-Դուլան հրաման տվեց բրիտանյաններին և նրանք իրենց վրա վերցրին այդ գործը: Նրանք մահացածին գերեցին սավանով պատեցին և եկեղեցիներից մեկում արկղի մեջ դրեցին: Սեյֆ-է-Դուլան գրեց նրա հորը՝ միաթաքելով որդու անփվան կապակցությամբ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Նրան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) լուր հասավ, որ դոմեստիկոսն արդեն մտել է Հալեայի շրջան: Լսելով այդ՝ նա նահանգեց՝ ուղղություն բռնելով դեպի Հիսն ալ-Ազազ: Նա Շիմշաթի մոտ անցավ Եփրատը և եկավ Դուլ, իսկ դոմեստիկոսն այդ ժամանակ արդեն ավարով ու գերիներով հետ էր դառնում: Սեյֆ-է-Դուլան հետևեց նրան ու հասավ նրանց Մարաշի շրջանում՝ Սելխան գետի մոտ: Դոմեստիկոսը մեծ զորքով էր, իսկ Սեյֆ-է-Դուլան այդ վայրն էր հասել միայն 600 հեծյալներով, բայց հազիվ էին դեռ հույները տեսել նրանց, երբ դիմեցին փախուստի: Սեյֆ-է-Դուլան, ինչքան սիրտն ուզում էր, սպանեց նրանց և շատ գերիներ վերցրեց, որոնց մեջ էին նաև դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինը, ինչպես նաև պատրիկների մեծ բանակություն: Նա ապառքեց բոլոր գերված մահմեդականներին ու հետ իսլեց հույների ձեռքում հայտնված ողջ ավարը, որից հետո անվնաս մտավ Հալեա» (իբն Չաֆիր «Տրոիկա՝ պետության պատմություն»):

«Այդ տարի Ռաբիա Ա ամսին Սայֆ ալ-Դուլա իբն Յամալը (Յալեայի Յամալյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) արշավեց Ռուսի երկիրը: Նա կոտորեց, գերեց, գերեվարեց ժողովրդին և ավարի տվեց: Սպանվածների մեջ էր դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինը: Այս բանը ծանր էր ռուսներին և դոմեստիկոսի համար: Վերջինս զորք հավաքեց ռուսներից, ռուսներից, բուլղարներից և ուրիշներից ու շարժվեց դեպի Սահմանային գոտին: Նրա դեմ դուրս եկավ Սայֆ ալ-Դուլա իբն Յամալը և նրանք Շաբան ամսին հանդիպեցին Յադասի մոտ: Մաստիկ կռիվ տեղի ունեցավ նրանց միջև, բանցի երկու կողմերը համառ դիմադրեցին, սակայն բարձրալույս Ալլահի հաղթանակը տվեց մահմեդականներին և ռուսները փախուստի դիմեցին: Նրանցից ու նրանց ընկերացողներից մեծ բազմություն կոտորվեց, գերի ընկան նաև դոմեստիկոսի փեսան, աղջկա տղան և բազում պատրիկներ: Դոմեստիկոսը պարտված և ընկճված վերադարձավ, իսկ Սեյֆ-է-Դուլան գերի վերցրեց դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինին: Նա այնտեղ շատ ժողովուրդ սպանեց ու վերադարձավ Յալեայ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Սեյֆ-է-Դուլա իբն Յամալը (Յալեայի Յամալյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) անվասա վերադարձավ հույների մոտից՝ օգնություն ստացած լինելով աստծուց: Նա գերել էր դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինին: Սեյֆ-է-Դուլան մտավ Յալեայ ու դոմեստիկոսի որդին նրա հետ էր: Նա դեմքով հաճելի մի երիտասարդ էր և մնաց արժանապատիվ դրության մեջ, մինչև որ չսահագրավ» (իբն Թադիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

«Այդ տարի, ինչպես արդեն հիշատակեցին, Սեյֆ-է-Դուլան (Յալեայի Յամալյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) գերի վերցրեց դոմեստիկոսի որդուն էլ մարտում, որը տեղի ունեցավ նրա հոր դեմ, իսկ նրան գերողը Սեվաբ ալ-Ռուկայյն էր: Սեյֆ-է-Դուլան մտավ Յալեայ, իսկ դոմեստիկոսի որդին էլ՝ նրանից առաջ: Վերջինս մնաց պատվալիր գերության մեջ մինչև իր մահը» (Չահաբի «Իսլամի պատմություն»): «Լուր եկավ այն մասին, որ Սեյֆ-է-Դուլան (Յալեայի Յամալյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) արշավանք է իրականացրել, ավար է ձեռք բերել ու գերել է դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինին» (ալ-Յամալի «Տաբաթի համառոտագրություն»):

«Այդ տարի Սեյֆ-է-Դուլան Յալեայի Յամալյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) ավարի հետ միասին անվասա վերադարձավ հույների երկիրը: Նա գերի էր վերցրել դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինին, այնտեղ շատ ժողովուրդ էր սպանել ու վերադարձել Յալեայ» (Սիբու իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Դրանից հետո նրա (Յալեայի Յամալյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլայի – Մ.Ֆ.) մոտ հավաքվեց ինչպես եգիպտացիների զորքը, այնպես էլ Սահմանային շրջանի բանակը: Եկավ նաև իսլամ ալ-Չիյադը: Նա հաղթեց հույներին և նրանցից շատ մարդ կոտորեց...: Այդ տարի ելավ Սեյֆ-է-Դուլա իբն Յամալը, մտավ հուսային երկիր, շատ հույներ սպանեց, մյուսներին էլ գերեվարեց ու մեծ հարստություններ ձեռք գցեց: Նա հաղթեց դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինին, սպանեց նրան և անվասա վերադարձավ՝ ավարի հետ միասին» (ալ-Ալի «Պատմություն»):

«Սայֆ ալ-Դուլա Ալի իբն Աբալլախը (Յալեայի Յամալյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) վերանվաճեց Յադասը» (իբն Յուսուբ «Երկրի պատմություն», Շամ):

«Ջուլբաթ, լեռներում մի վայր Աստիթի և Մարաշի միջև, որտեղ Սայֆ ալ-Դուլա իբն Յամալը (Յալեայի Յամալյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) գերեվ չափվեց հույների հետ և փառք ստացավ» (Յակուտ ալ-Յամալի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ակնատես Սեյֆ-է-Դուլայի պալատական պետ ալ-Մուբանաբին:

Իբն Կեսիրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁷²⁰ «Երբ Սալլար Մարգուբանը (Սալարյանների եմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) Յիջրի 342 թվականին բանտից փրկվեց և վերջ տվեց թուրք Դայասի չարագործությանը, նա Յիջրի 343 թվականին մի խումբ դայլամցիների ուղարկեց պաշարելու Դվինի բաղաբը և այնտեղից դուրս բջելու Մուհամմադ իբն Շարդադին (Շարդադյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Շարդադին – Մ.Ֆ.): Դվինի բերդն այդ ժամանակ գտնվում էր մի խումբ դայլամցիների ձեռքում և, երբ Մարգուբանի բանակը պաշարեց Դվինը, բերդի մեջ գտնվող դայլամցիները դավաճանեցին Մուհամմադ իբն Շարդադին ու բանակի մի մասը ներս թողեցին բերդի մի փոքր դռնից: Նրանք ուզեցին հարձակվել Մուհամմադի, նրա ընտանիքի և մերձավորների վրա ու նրանց հետ համաձայնվեց բաղաբի ժողովրդի մի մասը՝ աչք ունենալով նրա հարստության վրա: Երբ Մուհամմադը զգաց այդ բանը, հավաքեց իր տան անդամներին ու մերձավոր բարեկամներին: Նրանք վերցրին ինչ որ կարելի էր վերցնել և բոլորը եկան բերդի այն դռան մոտ, որ հայտնի էր Գերեզմանների Դուռ անվամբ: Նրանք այն գտան փակված, ընդ որում բանային իրենց հետ չէր: Նրանց հետ էր նրա մի եղբորորդին՝ իբն Շարաֆան իբն Իսան, որը հայտնի էր իր բարության և ազնվությամբ: Սա մերկացրեց իր թուրը, խփեց կողպեքին և կոտորեց այն: Դուռը բացեցին և դուրս բերեցին իրենց ընտանիքներին, զավակներին և ունեցվածքը: Ապա այդ գիշեր անցան Արաբս և Մանսաման գետերն ու ապաստանեցին Ասվարջանի տիրոջ մոտ» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաբի և Շիբլանի պատմություն»):

«Երբ Սալլար Մարգուբանը (Սալարյանների եմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) Յիջրի 342 թվականին բանտից փրկվեց և վերջ տվեց թուրք Դայասի չարագործությանը, նա Յիջրի 343 թվականին մի խումբ դայլամցիների ուղարկեց պաշարելու Դվինի բաղաբը և այնտեղից դուրս բջելու Մուհամմադ իբն Շարդադին (Շարդադյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Շարդադին – Մ.Ֆ.): Դվինի բերդն այդ ժամանակ գտնվում էր մի խումբ դայլամցիների ձեռքում և, երբ Մարգուբանի բանակը պաշարեց Դվինը, բերդի մեջ գտնվող դայլամցիները դավաճանեցին Մուհամմադ իբն Շարդադին ու բանակի մի մասը ներս թողեցին բերդի մի փոքր դռնից: Նրանք ուզեցին հարձակվել Մուհամմադի, նրա ընտանիքի և մերձավորների վրա ու նրանց հետ համաձայնվեց բաղաբի ժողովրդի մի մասը՝ աչք ունենալով նրա հարստության վրա: Երբ Մուհամմադը զգաց այդ բանը, հավաքեց իր տան անդամներին ու մերձավոր բարեկամներին: Նրանք վերցրին ինչ որ կարելի էր վերցնել և բոլորը եկան բերդի այն դռան մոտ, որ հայտնի էր Գերեզմանների Դուռ անվամբ: Նրանք այն գտան փակված, ընդ որում բանային իրենց հետ չէր: Նրանց հետ էր նրա մի եղբորորդին՝ իբն Շարաֆան իբն Իսան, որը հայտնի էր իր բարության և ազնվությամբ: Սա մերկացրեց իր թուրը, խփեց կողպեքին և կոտորեց այն: Դուռը բացեցին և դուրս բերեցին իրենց ընտանիքներին, զավակներին և ունեցվածքը: Ապա այդ գիշեր անցան Արաբս և Մանսաման գետերն ու ապաստանեցին Ասվարջանի տիրոջ մոտ» (Սյունեջյիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁷²¹ Այս մասին հայտնում է իբն ալ-Ասիր իր «Լիակատար պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև Աբու-Ֆիդան իր «Յամառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում:

²⁷²² «Սեյֆ-է-Դուլան (Յալեայի Յամալյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) Յիջրի 343 թվականին կանգ առավ ալ-Յադաս ամրոցի մոտ, որպեսզի վերակառուցի այն: Այդ ժամանակ դոմեստիկոս Վարդ Փոկասը շարժվեց նրա վրա: Երկու կողմեր էլ օրվա սկզբից մինչև վերջ մարտնչեցին իրար դեմ և արդյունքում մահմեդականները հաղթեցին հույներին ու այլ հունական առաջնորդների հետ միասին գերեցին Վահրամին, ընդ որում նրանք նաև հույներից շատերին էլ սպանեցին: Վարդ Փոկասի որդի Նիկեփորը (Քուզանդական կայսրության ապագա ակազ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) օրվա մնացած մասը թաքնվեց ալ-Յադասի ջրատարում, իսկ հետո, երբ գիշերն իջավ, հասավ հորը: Սեյֆ-է-Դուլան մնաց ալ-Յադասի մոտ այնքան ժամանակ, մինչև որ չկառուցեց այն» (Յահա Աստիթեցի «Ժամանակագրություն»):

«Լուրջ վճիռները կարևոր մարդկանց ունակությունն են: Արդյո՞ք ալ-Յադաթ գիտի, թե ինչ գույն ունի, կամ մի՞թե գիտի, թե ինչ հեղուկ են ցողում ամպերը: Մինչ նրա գալը ճեփ ամպերն էին, անձրև էր տեղացել, իսկ երբ մոտ եկավ, ծածկվեց անթիվ գանգերի արյամբ: Նա շինեց այն վեհորեն, այնինչ նիզակն էր նիզակի բախվում, իսկ շուրջը մահվան կոհակներն էին զարնվում իրար: Այնտեղ առկա էր մի ինչ-որ խելագարության զգացում, շուրջը հնախյներ՝ ասարկու սպանության ընկած դիերից: Զված էր այն ինչպես վատարանդին դարի, բայց թո նիզակով դու հետ բերեցիր այն հանուն կրոնի՝ հակառակ դարի» (ալ-Մուբանաբի «Բանաստեղծությունների հավաքածու»):

«Սեյֆ-է-Դուլան (Յալեայի Յամալյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) մեկնեց դեպի Յադաս ու կանգ առավ այնտեղ Ջումադա Բ ամսի 17-ին: Նա սկսեց շինարարությունը՝ անձամբ փորելով սկսելով ամրոցի հիմքի շինարարության սկիզբը: Դրանից հետո մարդիկ ևս սկսեցին փորել: Եվ երբ ուրբաթ եղավ, մոտավորապես 50.000 հեծյալներով ու հետևակայիններով՝ ռուսներ, բուլղարներ և հայեր, նրան մոտեցավ իբն Փոկասը: Սեյֆ-է-Դուլան մարտական կարգով մարտնչեց նրա դեմ Ջումադա Բ ամսի վերջին, երկուշաբթի օրը: Մարտի ընթացքում նա անձամբ հորձակվան տարավ իր 500 զուլյանների ու թշնամու փախուստի մասունց՝ գերելով շատ պատրիկների և ազնվականների ու սպանելով մոտ 3.000 հեծյալների և հետևակայինների: Նա մնաց ալ-Յադասի մոտ այնքան ժամանակ, մինչև որ անձամբ իր ձեռքով ատամնաշարի վերջին բարդ չտեղարդեց: Դա եղավ այդ տարվա Ռեջեբ ամսի 13-ին» (իբն Չաֆի «Տրոիկաժ պետության պատմություն»):

«Դրանից հետո Սեյֆ-է-Դուլան (Յալեայի Յամալյանների եմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Եփրատը, անցավ այն և ուղղվեց դեպի Բուսն-Յանձիթ: Նա մոտեցավ Սամաուսին, իսկ այդ ընթացքում դոմեստիկոսը մտավ աշ-Շամ: Եվ ահա Սեյֆ-է-Դուլան վերադարձավ, հասավ նրան Մարաոսի մոտ, ջարդեց նրան, փախուստի աստեղծ նրա զորքը, մարտում սպանեց պատրիկ Լևոսին և, գերելով դոմեստիկոսի որդի Կոնստանդինին, ստիպեց նրան ջրով լի դուլ կրել պետաբարան, իսկ սա լրիվ անմարդու էր և, երբ Սեյֆ-է-Դուլան եկավ, նրան լրիվ արցունքների մեջ գտավ: Կոնստանդինը գտնվում էր նրա մոտ, մինչև որ չսահագրավ իրեն պատուհասած հիվանդությունից: Այդ մարտի ընթացքում դոմեստիկոսը թաքնվել էր ներքին ջրատարում և վերադարձից հետո նա վանական դարձավ ու վանականի հանդերձ հազավ: Այս կապակցությամբ ալ-Մուբանաբին ասում էր, որ, եթե վանականի սքեմը փրկել Ալիից, ապա արթաները մեկ-մեկ կամ երկու-երկու վանականի սքեմ կհազնեին: Իր հերթին Աբու-Աբբաս Ահմեդ իբն Մուհամմեդ ան-Նամին ասել է. «Այնուհանդերձ նա վանականության ձգտում էր նրա նկատմամբ տաճած վախից, որը շատ կանխեց և կարճացնում, սրի կոթի փոխարեն բռնում է գավազանը, իսկ լանջագոտու փոխարեն կրում է

վանականի պետ»։ Եվ այսպես Սեյֆ-Էդ-Դուլան կառուցեց այլ-Ֆադալը։ Դոմեստիկոսն ուղղվել էր նրա կողմը, նրանք մի ողջ օր մարտնչել էին և հաղթանակով մնացել էր մահմեդականների կողմը։ Դա Ֆիքրի 343 թվականին էր, երբ գերվեցին դոմեստիկոսի փեսան՝ նրա աղքատ ամուսին Ավուլարժարամը, այն բանից հետո... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.) երբ դոմեստիկոսը (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.) (Զեմալ-Էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»)։

«Ֆիքրի 343 թվականի Ջուսադա Ա ամսի 12-ին, չորեքշաբթի օրը Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլայի - Մ.Ֆ.) պաշարեց Զայնուդդին և մեկ օրվա ընթացքում նրա հիվանդ գոցեց՝ առաջինը հենց իր ձեռքով փորելով հիվանդը։ Նա այնտեղ մնաց այնքան ժամանակ, մինչև նրա շինարարությունն ավարտին չհասցրեց, իսկ դա եղավ Ռեշեք ամսի 13-ին, երեքշաբթի օրը» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»)։

«Այդ տարի ուժեղ ճակատամարտ տեղի ունեցավ Սեյֆ-Էդ-Դուլա իբն Համդանի (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլայի - Մ.Ֆ.) և դոմեստիկոսի միջև։ Վերջինս մեծ ամբոխ էր հավաքել տարբեր ժողովուրդներից՝ թուրքերից, ռուսներից և խազարներից, սակայն նա հաղթվեց ու փախք մատնեց։ Շատ պատրիկներ սպանվեցին, իսկ նա ինքը փախավ։ Գերվեց կանացի կողմից նրա ազգականը ու գերի ընկան նաև շատ այլ պատրիկներ։ Ինչ վերաբերվում է սպանվածներին, ապա դրանց թիվը ու հաշիվը չկար։ Եվ Սեյֆ-Էդ-Դուլան բռնեց նրանց գործը իր ունեցած չունեցածի հետ միասին» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»)։

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում, որը ինչպես նաև է բուլղարների մասին, իսկ որպես ճակատամարտի վայր էլ ինչպես նաև է Ֆադալ ամրոցի շրջակայքը։

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մահասին իր «Պատմություն»-ում։

Այս մասին հայտնում է նաև Աբու-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում։

723 «Այդ ժամանակ Դարբանդի ժողովուրդը ապստամբեց Մարգուբանի (Սալարյանների Էմիրության Էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.) դեմ։ Նա գնաց նրանց դեմ արշավանալիս և ահա Արդապատականի բուրդ ցեղապետներից մեկը լուր ուղարկեց Դայսամին՝ հրավիրելով Արդապատական և խոստանալով օգնել նրան իշխանությանը տիրանալու։ Սա գնաց ու գրավեց Սալմաստ բաղաբը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

724 «Մարգուբանը (Սալարյանների Էմիրության Էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.) գորավարներից մեկին ուղարկեց, սակայն այս գորավարի մարդիկ կռվի մեջ անցան Դայսամի կողմը և նա պարտվեց, իսկ Դայսամը մնաց Սալմաստում» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

725 «Երբ Մարգուբանը (Սալարյանների Էմիրության Էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.) Դարբանդի ապստամբների գործը վերջացրեց, վերադարձավ Արդապատական։ Երբ մոտեցավ Դայսամին, վերջինս Սալմաստը թողեց, հեռացավ Դայսաստան ու դիմեց Գագիկի որդի Դերանիկին, բանի որ վստահում էր նրանց։ Մարգուբանը գրեց Դերանիկին, հրամայելով ձերբակալել Դայսամին, սակայն սա չենթարկվեց։ Դետո, սակայն նա ի վերջո ձերբակալեց նրան՝ վախճանալով Մարգուբանից։ Երբ բռնեցին նրան, Մարգուբանը հրամայեց իրեն հանձնել և այս անգամ էլ Արծրունին չենթարկվեց, սակայն ի վերջո ստիպված եղավ հանձնել նրան։ Երբ Մարգուբանը ձեռք բերեց նրան, աչքերը փորել տվեց, կուրացրեց նրան և ապա բանտարկեց։ Երբ մեռավ Մարգուբանը, նրա մեղծավորներից գորականներից մի բանիսը սպանեցին Դայսամին՝ վախճանալով նրանում կուտակված ուխից» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

726 «Վարդ Փոկատը այլ-Ֆադալի մոտ վերադարձավ Ֆիքրի 344 թվականին, պաշարեց այն ու ճեղք բացեց պարսպում։ Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) մեկնեց մարտնչելու նրա դեմ, սակայն, երբ նա մոտեցավ, դոմեստիկոսը հեռացավ» (Յահա Աստիթեգի «Ժամանակագրություն»)։

«Դոմեստիկոսը ելավ ու պաշարեց Ֆադալը Ֆիքրի 344 թվականին։ Նա ճեղք բացեց պարսպի մեջ։ Սեյֆ-Էդ-Դուլային (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) այդ մասին լուրը հասավ Ջուսադա Ա ամսի 11-ին։ Նա անմիջապես հեծնեց ձին և մեկնեց Հալեայից։ Ալ-Ֆադալից նրան անհասկանալի լուրեր էին հասնում, բանի որ թշնամին զբաղեցրել էր բոլոր ճանապարհները։ Սեյֆ-Էդ-Դուլան հազավ զենքեր, հավաքեց իր զույգաներին ու ընկերներին և, երբ մոտեցավ ալ-Ֆադալին, թշնամին դիմեց փախուստի այն ժամանակ, երբ ալ-Ֆադալի բնակչությունն արդեն դուրս էր գալիս։ Սեյֆ-Էդ-Դուլան գրավեց գուճակի մի մասը» (իբն Չաֆի «Տրոհված պետության պատմություն»)։

«Երբ (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայար Դիմիտրի II Փոկատը - Մ.Ֆ.) նրա մոտ հավաքում է ռուսներին, սակայնքներին ու բուլղարներին, իսկ դու, ով Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.), նրան համար մահ ես պատրաստում» (ալ-Մուլթանաբի «Բանաստեղծությունների հավաքածու»)։

Այս մասին համառոտ հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում՝ կրկնելով իբն ալ-Ասիրին։

727 «Կոնստանդին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ը - Մ.Ֆ.) լուսհիբարդների և Նեապոլսեցիների դեմ գործառնակ առանձնացրեց, նրա հրամանատար Նեանակելով պատրիկ Մարիանոսին, բանից Արևմուտքը ապստամբություն էր բարձրացրել և թղթափել հռոմեական լուծը։ Իրոք, նրանք, ովքեր որպես բնակչության վայր Լոնգիբարդիան և Կալաբրիան էին ստացել, իրենց հույսը դնելով այն բանի վրա, որ մայրաքաղաքից շատ են հեռու, անչափ լիտիացել էին։ Նրանք շարունակ ապստամբություն էին բարձրացնում և այն աստիճան անհնազանդ էին դարձել, որ հազարացիներին պախտ էին տալիս, իսկ մերձակա բաղաբների, բերդերի, գյուղերի բնակիչներին էլ սրի էին բաշում ու կոտորում։ Նեապոլսեցիները ևս, հրաժարվելով Քրիստոսին ենթարկվել, որոշեցին սուրկի պես վարվել՝ նրանք ևս բացահայտ ապստամբության դիմեցին։ Ծիրանածինը, որպեսզի ապստամբություն բարձրացրած բազմությունն առավել ևս չլիտիանա, ասելով, թե հռոմեացիներին հպատակ ժողովուրդներին է ստրկացրել, Թրակիայի և Մակեդոնիայի բանակաթեսերի գործերով ու հեղուկ կրակով հանդերձված ռազմականությունը սանձում է նրանց հիմարությունը։ Պատրիկ Մարիանոս Արդիոսը հռոմեական զորքով ցամաքով ու ծովով հարձակվեց Նեապոլսի վրա, ցամաքում եղածը ամբողջությամբ իրկիցեց, իսկ ափամերձ շրջաններն էլ ապստամբ փակեց, ինչի արդյունքում Նեապոլսեցիներին ամեն կողմից օղակեց։ Սուրից ու գերեվարությունից ճնշվելով ու նեղվելով՝ նրանք աղաչանք-պաղատանքով դիմեցին Կոնստանդին արքային՝ ուխտելով հպատակվել, ինչպես անցյալում։ Նույն բանն արեցին նաև լուսհիբարդներն ու կալաբրացիները։ Դրա համար էլ, ահա, Միկիլիայի բարբարոսները հաշտության պայմանագիր կնքեցին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 30)։

«Առ-Ռահիբիա կղզում իսկները տիրեցին մահմեդականների 12 նավերի և կղզում նրանցից շատ մարդ սպանեցին, մնացածներին էլ գերեվարեցին։ Դրանից հետո նրանք Սիցիլիա կղզում մի ամրոց գրավեցին և այնտեղ գերիների վերցրին։ Եվ մահմեդականներին անհավատներից մեծագույն փորձություն եկավ» (Ալա Խադիկ «Պատմություն»)։

728 «6466 թվականին մյուս ամիս անցավ Հասանը (Հալեայի Էմիրության Էմիր Հասան իբն Ալին - Մ.Ֆ.), հանդիպեց իր եղբայր Ամարին ու փախավ նրա առաջ Մարիանոս ստրատեգոսը, երբ գրավվեց մեկ նավ։ Դա՞նորդ տարի իր վերադարձի ժամանակ սեպտեմբերի 24-ին մահմեդականների նավատորմը կործանվեց։ Դրանից հետո Հասանը նույն տարում այլ նավատորմ հանեց» («Զեմալիյան Ժամանակագրություն»)։

729 «Ֆիքրի 345 թվականին Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) Բաթն-Հանձիթի վրա հարձակում գործեց։ Նա կանգ առավ Արսասնաս գետի ափին և նավակներով անցավ մյուս ափ։ Այդ ժամանակ Հովհաննես իբն Չմիկը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայար Հովհաննես I Չմիկը - Մ.Ֆ.) գտնվում էր Թեյ-Բատրիկում։ Սեյֆ-Էդ-Դուլան հաղթանակ տարավ նրա նկատմամբ և իբն Չմիկը փախավ։ Սեյֆ-Էդ-Դուլան գրավեց Թեյ-Բատրիկը» (Յահա Աստիթեգի «Ժամանակագրություն»)։

«Այդ տարի Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) հարձակում գործեց և այնպիսի ամայացուցանեց իրականացրեց հունական երկրում, ինչպիսի մահմեդականները չէին արել արդեն 30 տարի։ Նա իր հետ վերցրել էր մասերի բաժանված նավակներ ու լաստեր, որոնց օգնությամբ գետանցեց Արսասնաը և ուղղություն վերցրեց դեպի Թեյ-Բատրիկ կոչվող բաղաբը։ Նա այրեց այն, հույները մեծ ավար վերցրեց և նրանցից սպանեց մոտ 4.000 հոգի։ Նա որպես ավար այնքան շատ շեղծարարորդ անասուններ, թանկարժեք բարեղը և մետաքս էլ վերցրեց, որ կորցրեց հաշիվը։ Դրանից հետո նա անվնաս վերադարձավ Ամիդ և ներս մտավ» (իբն Չաֆի «Տրոհված պետության պատմություն»)։

«Ֆիքրի 345 թվականին Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) հարձակում գործեց Բաթն-Հանձիթի վրա, կանգ առավ Արսասնասի ափին և, Թեյ-Պատրիկի մոտ անակնկալ կերպով հարձակվելով Հովհաննես Չմիկի (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայար Հովհաննես I Չմիկը - Մ.Ֆ.) վրա, նրան փախուստի մատնեց՝ գրավելով բաղաբը։ Այդ ճակատամարտում սպանվեց Չմիկի փեսա Ռոման իբն ալ-Բալանթասն ու գերվեց իբն Կալմուլը» (Զեմալ-Էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»)։

«Այդ տարի Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Յալեայի Յամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) հարձակվեց հույների վրա, պաշարեց Թեյ-Բադրիկը և գրավեց այն: Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) ու նրա զորքերը փախան» (ալ-Մաքին «Պատմություն»):

Աբուլ-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

²⁷³⁰ «Եվ հեռացավ Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Յալեայի Յամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.)՝ ուղղվելով դեպի այն լեռնանցքը, որը կոչվում է Դաբը ալ-Յայաթին, այսինքն «Դերձակների կիրճ»: Նա հայտնաբերեց, որ Չմշիկն (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) արդեն զբաղեցրել է այդ կիրճն և այն լցրել է մարդկանցով: Նրանց միջև մարտ սկիզբ առավ և Սեյֆ-Էդ-Դուլան հաղթեց նրանց» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Յալեայի Յամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) հեռացավ դեպի Դաբը ալ-Յայաթին ու այնտեղ գտավ դոմեստիկոսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.) որդի Կազվային: Սեյֆ-Էդ-Դուլան հարձակվեց նրա վրա, նրան փախուստի մատնեց և իր փոխարեն հանձնարարեց իր հորեղբորորդի Աբու-Աշյար ալ-Հուսեյնին իբն Ալիին վերականգնել Արանդուրը» (Բեմալ-Էդ-Դին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

²⁷³¹ «Լոծոթանին տիրում էր Արշիի որդի Իվանեն, որը, դավաճանելով տիրոջը (Աբխազական թագավորության արքա Գեորգի II-ին – Մ.Ֆ.), պատապարդեց այնտեղ: Հռոմեացիներ Շուրիս-ցիլե բերդը, ուր և գործ տեղադրեցին: Այն ժամանակ Մարանի բերդին դարձյալ տիրում էր Արշիի որդի և Իվանեի եղբայր Խախուսան, որը կամենում էր իր եղբոր պես գեներով պաշտպանել այն: Եկավ թագավորը և հրամայեց գործին բացահայտ գրոհել, սակայն նրանք գրավեցին բերդը հնարամտությամբ և կալանված խախուսային բերեցին թագավորի մոտ: Թագավորը բանտարկեց նրան և աքսորեց Տիբեթ: Նախճական բերդին տիրում էր Կյուրիկեի որդի Փաղան (Կախեթիի բորեպիսկոպոսության ապագա իշխան Փառլուն Դոնուրին – Մ.Ֆ.): Նա էլ ամրացավ այնտեղ: Տեսնելով իր անգործությունը՝ Կյուրիկե բորեպիսկոպոսը (Կախեթիի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրին – Մ.Ֆ.) խնդրեց երաշխիք, որ իրեն ողջ կթողեն, որից հետո Կախեթը գիշեց Գեորգի թագավորին: Արքայորդի Լևոնը (Աբխազական թագավորության ապագա արքա Լևոն II-ը – Մ.Ֆ.), սակայն, չէր կամենում ազատ արձակել Կյուրիկեին, քանզի առաջին անգամ էլ նա դեմ էր դրան, սակայն հայրը չանասց նրան: Կյուրիկեն պայման դրեց, որպեսզի ծնունդը չգրավեն Բոծորմա բերդը և որ զատիկից հետո իրավունք տան գնալու: Նրա խնդրանքը բավարարեցին: Այդ պատճառով, վերցնելով Նախճական բերդը և որպես պատանդ տանելով նրա կրտսեր որդի Դավթին, Կյուրիկեն լուսարարության օրը բաց թողեցին» («Զարդիս-Ցխովեբա», «Զարթիկի մատյանը»):

«Գեորգի արքայի (Աբխազական թագավորության արքա Գեորգի II-ին – Մ.Ֆ.) մահից հետո նրա որդի Լևոնի (Աբխազական թագավորության արքա Լևոն II-ի (956-967) – Մ.Ֆ.) օրոք Կյուրիկեն (Կախեթիի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրին – Մ.Ֆ.) կրկին զբաղեցրեց Կախեթին» (Կախուշտի Բագրատունի «Կախեթիի և Յերթի կյանքը»):

²⁷³² «Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Յալեայի Յամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) Յիջրի 345 թվականի արշավանքի ելավ: Նա մի ջոկատ ուղարկեց Սամանդա, այնտեղ այն գտավ ստրատեգոս իբն Բալակաթասավային ու գերեց նրան: Նա այրեց, սպանեց, գերեվարեց և վերադարձավ» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Ռեջբե ամսին Սայֆ ալ-Դուլա իբն Յամդանը (Յալեայի Յամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով շարժվեց դեպի Ռուսի երկիրը, արշավեց մինչև Խարջանա և Սարիխա, բազում բերդեր գրավեց ու գերեվարեց ժողովրդին, գերեց, հրկիզեց, ավերեց ու շատերին կոտորեց: Նա վերադարձավ Ադանա և մնաց այնտեղ մինչև եկավ Տարսուսի պետը, որին նա պատվական զգեստներ շնորհեց, շատ նվերներ տվեց ու վերադարձավ Յալեա» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Յալեայի Յամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) այդ տարվա Ջումադա Բ ամսին Սահմանային շրջանի բնակիչների հետ միասին արշավանք գործեց և հույների երկրում շատ վայրեր թալանեց, այնպիսի, ինչպիսիք էին Խարջանա ու Սարիխը: Բացի դրանից նա գերեց ալ-Դասառային, իբն ալ-Բալանասթավային, ստրատեգոսի որդի Լևոնին, իբն Գազային և Սակեռնայի պատրիկին, իսկ դոմեստիկոսը, Բարկիլն ու պատրիկ ալ-Յալդիտան էլ փախան: Երբ Սեյֆ-Էդ-Դուլան վերադարձավ, նա գերիների վրայից հանեց շոթաները, նրանց նվերներ տվեց և նրանց հետ լավ վարվեց» (Բեմալ-Էդ-Դին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի Յալեայի տիրակալ Սեյֆ-Էդ-Դուլա իբն Յամդանը (Յալեայի Յամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) մտավ հույների երկիր, սպանեց, գերեվարեց և վերադարձավ Ադանա, որից հետո էլ եկավ Յալեա...: Ալ-Միքատը ևս ասում է, որ այդ տարի Սեյֆ-Էդ-Դուլան հարձակում գործեց հույների երկրի վրա, հասավ Խարսանային, շատ ամրոցներ գրավեց, գերիների վերցրեց և անվասա վերադարձավ Յալեա» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

Աբուլ-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

Իբն Կեփրը իր «Եգիպտոսի և Դամասկոսի պատմություն» աշխատությունում կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁷³³ «Պեռն Ե պատմել նաև Կիբիրտոսների բանակաթեմի գորավարի Կասիլ Յեթսամիլիտեսի պատերազմական արշավանքի մասին: Այս պատրիկ Կասիլը, երբ վարում էր Կիբիրտոսների բանակաթեմի գորավարի պաշտոնը, թեև տարիքով երիտասարդ էր, սակայն խելքով տարեց էր և իր տարիքի համեմատ՝ շատ փորձառու: Տեսնելով, թե ինչպես են նշանավոր հազարացիներով Տարսուսից դուրս եկած ռազմականները հռոմեական շրջանների վրա հարձակումներ գործում և մտադիր լինելով ձեռք գցել դրանք ինչպես թռչունի բույնը, գորավարը իր նավերը նրանց դեմ դուրս հանեց: Արդյունքում, թեպետև իր նավերը թվով քիչ էին և թշնամու արքան մեծաթիվ նավերի դեմ պայքարելու համար՝ ոչ բավարար, բայց նրա միտքն ու կամքն ավելի հզոր էին, քան թշնամու ռազմականների բազմությունը, իսկ ողջամիտ խիզախությունը՝ բազում դաշնակիցներից: Եվ ահա նրանք հանդիպում են միմյանց, նավերը բախվում են իրար և երկուստեք սկսվում է մարտը: Երկու կողմից էլ նավերի վրա բռնու աղմուկ-աղաղակ բարձրացավ և նավերը շարունակեցին բախվել միմյանց մինչև այն ժամանակ, երբ գորավար Կասիլն անձամբ քրիստոսուրացիների մեջ խուժեց: Դրանից հետո, երբ այնուհետև քրիստոսուրացիների վրա չորս կողմից հեղուկ կրակ թափվեց, նրանք իսկույն պարտություն կրեցին, սրի բաշվեցին և գերի ընկան, ընդ որում ամենից առաջ՝ նրանց հրամանատարները, իշխաններն ու կադիները: Սրանց նա երջանիկ Կոնստանդին կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ին – Մ.Ֆ.) մոտ քաղաք ուղարկեց և նրանցով ձիարշավարանում հաղթական շքերթ կազմակերպեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 29):

²⁷³⁴ «Հոյակերը մարդկանցով ամրացրին կիրճերը և ահա, երբ Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Յալեայի Յամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) մոտեցավ կիրճին, նրանք մարտնչեցին նրա դեմ: Նրանց վրա գիշեր իջավ և Սեյֆ-Էդ-Դուլան իր ռազմիկների փոքր ջոկատով փախավ, իսկ դոմեստիկոսն ու Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) տիրեցին նրա ռազմիկներին, որոնցից հույները սպանեցին ու գերեվարեցին մեծ քանակությամբ: Նրանք թալանեցին նրա ու նրա զորքի գույքը: Եվ եկավ Լևոն դոմեստիկոսը ու գերեց Աբու-Աշյար իբն ալ-Յասսինի՝ Սեյֆ-Էդ-Դուլայի (Յալեայի Յամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) կառավարիչին: Սա տեղափոխվեց Կոստանդնուպոլիս, որտեղ էլ գերության մեջ մահացավ» (ալ-Մաքին «Պատմություն»):

«Սեյֆ-Էդ-Դուլան (Յալեայի Յամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) դեռ դրանից առաջ Տյուբուս թողել էր Աբու-Աշիր իբն ալ-Յասսան իբն Ալի իբն ալ-Հուսեյն իբն Յամդանին՝ հրահանգ տալով նրան ճամբար զարկել Արանդուսի մոտ ու վերականգնել այն: Եվ ահա դոմեստիկոսի որդի Լևոնը եկավ ու հանդիպեց նրան: Լևոնը գերեց նրան ու տարավ Կոստանդնուպոլիս, որտեղ էլ սա գերության մեջ մահացավ» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Դոմեստիկոսի որդի Լևոնն ուղղվեց դեպի նա Աբու-Աշյար ալ-Հուսեյնին իբն Ալին, նրան փախուստի մատնեց, գերեց ու տարավ Կոստանդնուպոլիս, որտեղ սա մահացավ» (Բեմալ-Էդ-Դին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի լուր եկավ Սեյֆ-Էդ-Դուլա իբն Յամդանի (Յալեայի Յամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) ճակատամարտի մասին, որում նա փախուստի է դիմել» (Վալ Խադիկ «Պատմություն»):

Աբուլ-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ևս հաղորդում է այս մասին:

²⁷³⁵ «Երբ ժոմները լսեցին, թե նա ինչ էր արել, հավաքվեցին ու հարձակվեցին Նիրկերտի վրա, հրկիզեցին երկիրը, կողոպտեցին, ավերեցին, գերեվարեցին ժողովրդին և, ողջ ունեցվածքը հափշտակելուց հետո, վերադարձան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հոյակերը զայրացան, զորք հավաքեցին ու եկան Մայիարկին: Նրանք սպանեցին, գերեվարեցին ու շատ գյուղեր այրեցին» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

Ալ-Յամդանին իր «Տաբարիի համառոտագրություն»-ում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Չահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում, որը հիշատակում է նաև Ամիդի ու Արզնի մասին:

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մահասին իր «Պատմություն»-ում, որը հիշատակում է նաև Ամիդի ու Արզնի մասին:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասինը:

²⁷³⁶ «Այդ տար Ջումադա Բ ամսին հույները ծովից հարձակվեցին Տարսուսի բնակիչների վրա, նրանցից 1.800 հոգի սպանեցին, այրեցին շրջակա գյուղերը և գերեվարեցին նրանց բնակչությանը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի հույները ծովից հարձակվեցին Տարսուի բնակիչների վրա, նրանցից 1.800 հոգի սպանեցին, այրեցին շրջակա գյուղերը և գերեվարեցին նրանց բնակչությանը» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Հույները, գրավելով Մարաշը, կանգ են առել Տարսունում» (Վալ Խադիկ «Պատմություն»):

«Հույների 1268 և արաբների 345 թվականին ռումները ծովով հարձակվեցին Տարսուի վրա, այրեցին շատ գյուղեր, սպանեցին արաբների 1.800 ռազմիկների և հեռացան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասինը:

²⁷³⁷ «Թագավորը (Աբխազական թագավորության արքա Գեորգի II-ն - Մ.Ֆ.) մեկնեց Աբխազաց երկիր, իսկ Կյուրիկեն (Կախեթիի բորեայիսկուպոսիան իշխան Գուրգեն Դուռուին - Մ.Ֆ.) Բոճորմա մտավ, նա պատրաստվում և կամենում էր գասուկից հետո գնալ: Այնժամ դավ նյութեցին վրաց ազնաւորները և նրանց հետ կախեթցիներ Գոդերծի Սգոեուրին, Մասա Ղանգաեյին, Դաչի Կորիկաեյին, Դաչի և Իվանե Միսիլիսեյինները, եղբայրներ Սարա և Գրիգոր Փիտուեյնիները ու նրանց հետ նաև 50 այլ ազնաւորներ, որոնք զորավիգ եղան Կյուրիկեյին: Սկսեցին գրոհել բերդերի վրա և կարճ ժամանակ անց գրավեցին այդ բոլորը: Նրանք ավերեցին Շուրիս-ցիխե և Լոճքան բերդերը ու նորից Կյուրիկեն իր հայրենիքին տիրեց: Եկան և Գեորգի թագավորին հայտնեցին Կախեթի կորստի մասին: Վերջինս հույժ տրտմեց և մեղադրեց բոլոր նրանց, ովքեր օժանդակել էին Կյուրիկե բորեայիսկուպոսին ազատ արձակելուն: Եվ երբ ձևեռն անցավ, նա իր որդի Լևոնի (Աբխազական թագավորության ապագա արքա Լևոն II-ը - Մ.Ֆ.) իրականաւորութամբ դարձյալ զորք ուղարկեց, որը ներխուժեց և իրո ճարակ դարձրեց Կախեթը, սակայն հենց այդ արշավանքի ընթացքում ստացան մեծ ու աստվածասեր Գեորգի թագավորի մահվան բոթը: Այնժամ Լևոնը կանչեց Կյուրիկե բորեայիսկուպոսին: Նրանք, որոնց ուղեկցում էին մեկական հեծյալ, հանդիպեցին Բազալթ լճի ափին, բանակցեցին մեկ օր, մինչև որ Լևոնը նրան հայտնեց իր հոր մահը: Սեր տածելով նրա նկատմամբ՝ նա խոստացավ Կյուրիկեի որդուն իր փեսան դարձնել: Լսելով այդ, Կյուրիկեն ցատկեց ձիուց և երկրպագելով շնորհակալութուն հայտնեց, ուրախացավ հաշտության և սիրո, առավել ևս ինսամիութան առաջարկության համար: Եվ ահա Լևոնը վերադարձավ և տիրեց իր հայրենիքին ու թագավորութանը, քանի որ նույն ժամանակ էլ նա մտավ Աբխազաց երկիրը» (Բար-Յեբրեոս «Սիստիկա», «Բար-Յեբրեոս»):

²⁷³⁸ «Դրանից հետո Սեյֆ-էդ-Դուլան (Ջալեայի Ջամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Հիսն-Չիյաղ ու պաշարեց այն, սակայն նրան լուր հասավ, որ դոմեստիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը - Մ.Ֆ.) մեկնում է Անդրիք: Նա շտապեց նրան ընդառաջ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից կարճ ժամանակ անց Սեյֆ-էդ-Դուլան (Ջալեայի Ջամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) զորք հավաքեց և ներխուժեց ռումների երկիր: Նա գերեվարեց, այրեց ու սպանեց, որից հետո եկավ Ադանա, որը Կիլիկիայի մի քաղաք է, մի քանի օր մնաց այնտեղ, ամրացրեց տեղանքը և կոչ արեց Տարսուի էմիրին չկախելալ ռումներին: Դրանից հետո նա թողեց այդ վայրը և հեռացավ Ջալեա» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷³⁹ «Դրանից հետո Սեյֆ-էդ-Դուլան (Ջալեայի Ջամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Հիսն-Չիյաղ ու պաշարեց այն, սակայն նրան լուր հասավ, որ դոմեստիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը - Մ.Ֆ.) մեկնում է Անդրիք: Նա շտապեց նրան ընդառաջ ու հետ վանեց նրան, սակայն մինչ այդ դոմեստիկոսը պաշարել էր ալ-Ջադաս ամրոցը և խաղաղութամբ գրավել այն Դիջրի 346 թ-ի Ռաբիա Ա ամսին: Նա ինչպե՞ս ամրոցի բնակիչներին և նրանք հեռացան Ջալեա: Դոմեստիկոսը ավերեց ալ-Ջադաս ամրոցը» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի հույները եկան ու պաշարեցին ալ-Ջադասը: Սեյֆ-էդ-Դուլան (Ջալեայի Ջամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) հաղթեց նրանց, որից հետո դոմեստիկոսից դեսպան եկավ ու նրան պատերազմ հայտարարեց» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև Է. Զահաբին իր «Իսլամի պատմություն» աշխատությունում:

²⁷⁴⁰ «Նրան (Սալարյանների էմիրության էմիր Դուսթան իբն Մարգարյանի (957-960) - Մ.Ֆ.) ներկայացան իր հոր զորավարները, բացի Ջաստան իբն Շարմազանից, որը վճռել էր գրավել Ջայաստանը, քանի որ նրա կառավարիչն էր համարվում...: Այդ ժամանակ Ջաստան իբն Շարմազանը Ջայաստանում էր ամրացած...» (իբն ալ-Ասիր «Լիսկատար պատմություն»):

²⁷⁴¹ «Հաշտության վերացումից հետո նրանք, դարձյալ նավելով, անցնում ու ավարառում էին կալաբրացիներին: Այդ ժամանակ Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ին - Մ.Ֆ.) նրանց դեմ վերստին հետևակ ու ծովային ուժ է ուղարկում: Նավատորմիորը գլխավորում էին Կրամբերաս մականունով մեկը և Մորոլունը, իսկ հետևակի զորավարն էր պատրիկ Մարիանոս Ագիրոսը: Հասնելով Հիդրոնուս և Նավերը ափ քաշելով՝ նրան նախապատրաստվում էին Սիկիլիա նավելու: Սարակինոսները այդ լուրի վրա շփոթվեցին, այն բերնեբերան տարածվելով ծավալվեց, իրադրությունը եղածից ավելի սարսափելի ներկայացվեց և ահա նրանք, վախենալով փորձանքի հանդիպել, քանզի թշնամին իրենց էր մոտեցել անսպասելի կերպով, երբ իրենց անպատրաստի վիճակում էին, խոճապի մատնված լեքեցին իրենց ճամբար և Հեմեդոնից փախան, անցան Սիկիլիա: Պանդոնոս նավելու ժամանակ, սակայն, նրանց գլխին սոսկալի փորձորիկ պայթեց, նավերն այլեկոծությունից, բայց ավելի շուտ իրենց կողմից անարգվող Քրիստոս աստծուց, ջարդուկչուր եղան և գլխովին կորստյան մատնվեցին: Դրանից հետո, ահա, նրանք հռոմեացիների հետ հաշտություն կնքեցին և խաղաղությունը անխախտ պահպանվեց մինչև Փոկասի (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասի - Մ.Ֆ.) գահ բարձրանալը» (Ռովիանենտ Սիկիլցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 8):

Այս մասին հայտնում է նաև Ամմոն-Էրի-Աբդալ Վեգամ Նովայրին, որը տեղեկացնում է, որ հույները, հայերը և ռումները Սիցիլիայում շրջապատել են Ղալբյանների էմիրության էմիր Հասան իբն Ալիի բանակը:

²⁷⁴² «Մի անգամ այնպես ստացվեց, որ Իստրոսի վրայով գետնացեց սկյութական զորքը, այդ ժողովրդին կոչում են հոներ: Ստրատեգոս Լևոնը, սակայն, չէր կարող նրանց դեմ բաց մարտի մեջ մտնել, քանի որ թշնամիները գովերգում էին իրենց ջոկատների մեծաթվությունը, իսկ զորքը, որը Լևոնը բերել էր իր հետ, չնչին էր և ի վիճակի չէր մարտ տալու: Այդ պատճառով էլ նա որոշեց իրեն ու իր ռազմիկներին ակնհայտ վտանգի չենթարկել, այլ սկյութների վրա հարձակվել թաթուն և ինչ-որ արիական ու քաջարի բան անել: Եվ ահա, անտառներով աննկատ մոտենալով հոներին, նա դարակց դիտարկեց նրանց դիրքերը և ճշգրիտ հաշվեց թշնամիների բանակը, իսկ հետո էլ ուշ գիշերով, բաժանելով ուժերը երեք մասի, մոտեցավ սկյութներին, անակնկալ հարձակվեց նրանց վրա և կարճ ժամանակահատվածում ամբողջով կործանեց արեց, որ թշնամիների հսկայական բանակությունից միայն շատ քչերին հաջողվեց ճողոպրել» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 2, մաս 2):

«Թուրքերը արշավեցին Թրակիայի վրա: Այն ժամանակ Մակեդոնիայի բանակաթեմում մոնոստրատեգոս և Արևմտաթի կատապան էր պատրիկ Մարիանոս Ագիրոսը, որն ընդդիմակայեց նրանց և պարտության մատնեց, շատերին գերի վերցրեց և մնացածներին ստիպեց, խայտառակ եղած, իրենց երկիր վերադառնան» (Թեոփիլոս խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 15):

²⁷⁴³ «Ռաբիա ամսին հույները եկան Ամիդի, Արզնի, Մայիարկիսի և Դիար-Ռաբիայի վրա, շատ ամրոցները գրավեցին ու շատ ժողովուրդ սպանեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիսկատար պատմություն»):

«Ռաբիա ամսին հույները եկան Ամիդի, Արզնի, Մայիարկիսի և Դիար-Ռաբիայի վրա, շատ ամրոցները գրավեցին ու շատ ժողովուրդ սպանեցին» (Սիբու իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի հույները մտան Ամիդ ու Մայիարկիս, սպանեցին 1.500 հոգու» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Ռաբիա Ա ամսին հույները մոտեցան Ամիդին, Արզնին ու Մայիարկետոսին, շատ ամրոցներ գրավեցին ու շատ ժողովուրդ սպանեցին» (իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

«Արաբների 346 թվականին ռումները եկան Ամիդի, Արզնի ու Մայիարկետոսի վրա: Նրանք տիրեցին շատ բերդերի ու ամրոցների և սպանեցին 1.500 հոգու» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁴⁴ «Հովհաննես Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկը - Մ.Ֆ.) մեկնեց Ամիդ, Արզն ու Մայիարկիս և Հիջրի 347 թվականին պաշարեց ալ-Յամանի կոչվող ամրոցը, որը Ամիդի մոտ էր: Սեյֆ-էդ-Դուլան (Ջալեայի Ջամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) 10.000 հոգանոց զորքով ուղարկեց ալ-Կասկային, սակայն Չմշիկը մարտնեց նրա դեմ և Նաջան փախավ: Հույները նրա գործից մոտ 5.000 հոգու սպանեցին, իսկ մոտ 3.000 հոգու էլ գերեցին: Նրանք տիրեցին Նաջայի ողջ գումակին» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Հովհաննես Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկը - Մ.Ֆ.) ելավ Դիարբեքրի վրա և պաշարեց ալ-Յամանի ամրոցը: Սեյֆ-էդ-Դուլան (Ջալեայի Ջամդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.) այդ մասին լուր ստացավ և 10.000 հեծյալներով նրա դեմ ուղարկեց Նաջմ ալ-Կասկային: Չմշիկը մարտնեց նրանց դեմ և արդյունքում Նաջան իրենց փախուստի, նրա ռազմիկներից 5.000 հոգի սպանվեց, իսկ 3.000-ը՝ գերի ընկան: Չմշիկը տիրեց Նաջայի գումակին» (Բենավ-էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

2745 «Ծիրանածինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ը – Մ.Ֆ.) պարակիմոնեսու Վասիլ պատրիկիին զորքով և մեծ պատրաստությամբ անասոված համոզունի (Հայեայի համադանյանների եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլայի – Մ.Ֆ.) դեմ արշավանալիս ուղարկեց: Վասիլը, Ծիրանածինի աստվածաշունչ խորհուրդներով զինված պալատից և Բյուզանդիոնից դուրս գալով, լինում է բրիտանոսուրացների շրջաններում և նախ պաշարում է Եփրատ գետի ափին գտնվող ու դեռ հնից ասորիների կողմից բնակեցված անառիկ, բազմամարդ ու բազմազան Սամոսատ բաղաբը: Նաև զորքով այդ բաղաբի վրա էր շարժվում, սակայն, նաև բարբարոսների Էմիրը: Նրանք, իրենց բնածին ամբարտապանությամբ գողոգացած, հոխորտում էին, թե առանց մարտի հաղթանակ կտանեն, սակայն, երբ բարբարոսները բախվեցին հռոմեական բանակին, չկարողանալով նրա թափին ընդդիմակայել, դիմեցին փախուստի, երբ յուրաքանչյուրը ջանում էր մի կերպ սեփական անձը փրկել: Այն ժամանակ հռոմեացիները դիմակայուստ արեցին, կապանքների մեջ առան գերվածներին և հսկայական ավար ձեռք բերեցին: Այդ բոլորը ցուցադրվեց հասարակության ձիարշավարանում, հաղթական երթի ժամանակ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 44):

«Հայոց 407 թվականին Ուռնայում ու Եդեսիայի բովանդակ գավառում արաբները զորահավաք կատարեցին և, ահագին բազմությամբ անցնելով Եփրատ մեծ գետը, հարձակվեցին Սամոսատ կոչվող բերդաբաղաբի վրա: Պատերազմի դուրս ելավ ռումների զորահրամանատարը, որի անունը Պատականեստոս էր՝ մի հզոր և բազ մարդ: Զորաբի դարպասների առջև նրանք բախվեցին իրար, ռումները տաճիկների զորքին պարտության մատնեցին և բաղաբի դարպասների մոտ ահալիր կոտորած սարքեցին, իսկ մի բանի օր հետո գրավվեց արդեն Ուռնայի մոտ գտնվող Սամոսատ բաղաբը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայոց 407 թվականին հունաց զորքը գրավում է Սամոսատ բաղաբը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 7):

«Քրիստոսի 958 թվականին գրավեցին Սամոսատը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Կոստանդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VII-ը – Մ.Ֆ.) առաքեց իր որդի Վասիլին, որը գրավեց Սամոսատ բաղաբը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Դրանից հետո ռումները գրավեցին Սամոսատը և այրեցին այն» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նույն կերպ նաև պարակիմոնես Վասիլն ու Յովհաննես Չվչիկը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Յովհաննես I Չվչիկը – Մ.Ֆ.) ելան ու պաշարեցին Սամոսատը՝ մի բանի օրում վերցնելով այն: Նրանք հեռացան նրանց Ռաբան ամսին, բայց հետո նորից պաշարեցին: Սեյֆ-էդ-Ղուլան (Հայեայի համադանյանների եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Ֆ.) ելավ ու մարտնչեց նրանց դեմ, սակայն հույները նրա նկատմամբ մի մեծ հաղթանակ տարան: Սեյֆ-էդ-Ղուլան փախավ, իսկ Չվչիկը հետապնդեց նրան ու հարձակվեց նրա զորքի վրա՝ սպանելով ու գերեվարելով նրա մոտիկների, ընկերների ու հայտնի գույամների մեծ բանակություն: Դա եղավ Քիջրի 347 թվականի Շաբան ամսին: Կոստանդինուպոլիս բերվեցին 1.700 գերի հեծյալներ, որոնց պատեցրին բաղաբում՝ ձիերի վրա ու լիակատար զինվածության մեջ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Չվչիկն (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Յովհաննես I Չվչիկը – Մ.Ֆ.) ու պարակիմոնես ուղղվեցին դեպի Սումասայթ ամրոց և գրավեցին այն: Դրանից հետո նրանք մեկնեցին դեպի Ռաբան ու պաշարեցին այն: Սեյֆ-էդ-Ղուլան (Հայեայի համադանյանների եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Ֆ.) մեկնեց նրանց ուղղությամբ ու հանդիպեց նրանց հետ: Հույները նրա նկատմամբ մեծ հաղթանակ տարան, Սեյֆ-էդ-Ղուլան էլ փախուստով վերադարձավ: Հույները հետապնդեցին նրան, սպանեցին և գերի բռնեցին նրա անթիվ բանակությամբ ազգականների ու առաջնորդների: Դա 347 թվականին էր» (Թեմալ-Էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Ռաբիա ամսին հույները... ի վերջո գրավեցին Սամոսատը, ավերեցին այն ու սպանեցին բոլոր այնտեղ գտնվողներին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ռաբիա ամսին հույները... ի վերջո գրավեցին Սամոսատը, ավերեցին այն ու սպանեցին բոլոր այնտեղ գտնվողներին» (Սիբտ Իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի Ռաբիա Ա ամսին հույները... ավերեցին Սամոսատը» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

«Պատմում է նաև ալ-Միթատը, որ հույները ի վերջո գրավեցին Սամոսատը, ավերեցին այն ու սպանեցին բոլոր այնտեղ գտնվողներին» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

2746 «Ազգիստորոս Նիկեոսի Փոկաս... գլխովին պարտության մատնեց... Հայեայի Էմիր Յամոնյանների (Հայեայի համադանյանների եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլայի – Մ.Ֆ.) (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս (II)», մաս 4):

«Դրանից կարճ ժամանակ անց Հայեայից ելավ Սեյֆեդուլան (Հայեայի համադանյանների եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Ֆ.), սակայն, երբ նա հասավ Տյուբին, ռումները մարտ տվեցին նրան, հաղթեցին ու գերեցին շատերին նրա ազգականներից: Նրանք նաև արաբ հետևակայիններից շատ շատերին սպանեցին և միայն բջերը կարողացան փրկվել» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ապա ռումները բռնեցին Կիրճերը և, երբ նա (Հայեայի համադանյանների եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Ֆ.) ուզեց վերադառնալ, նրա հետ եղած Տարոնի զորքերը ասացին նրան: «Ռումները տիրացել են քո թիկունքում գտնվող Կիրճերին և չես կարող այստեղից վերադառնալ: Ավելի լավ է, որ մեզ հետ վերադառնաս»: Նա, սակայն, չընդունեց, բանգի համար էր իր կարծիքի վրա, սիրում էր պնդել և ոչ ոքի հետ չէր խորհրդակցում, որ չասվի, թե ուրիշ կարծիքով շարժվեց: Նա վերադարձավ Նույն Կիրճով, որի միջով եկել էր, և ահա նրա առջև ելան ռումները, խլեցին նրա ողջ ավարն ու բռնեցին, կոտորեցին նրա մարդկանց և շատերին սպանեցին ու գերեցին: Նա մեծ դժկարությամբ հազիվ կարողացավ փրկվել 300 մարդկանց հետ միասին: Սա է խելոք մարդկանց կարծիքը անտեսելու վատ հետևանքը, իսկ ճշմարտությունը միայն Ալլահը գիտի» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Շաբան ամսին Հայեայի շրջանում մեծ ճակատամարտ եղավ հույների և Սեյֆ-էդ-Ղուլա Ալի իբն Աբդալլահ իբն Յամոնյանի (Հայեայի համադանյանների եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլայի – Մ.Ֆ.) միջև: Վերջինս ջարդվեց և հույները նրա շատ մարդկանց ու գույամների սպանեցին, գերի վերցրին նրա ընտանիքին, իսկ նա ինքն էլ փախավ իր զորքի փոքր մասով» (Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

«Տյուբ, փոքր բաղաբ Հայեայի մարգերում, Ավասիմների մաս կազմող, որտեղ Աբու Ֆարաս իբն Յամոնյանը բախում ունեցավ հույների հետ» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Այդ տարի հույները ջարդեցին Սեյֆ-էդ-Ղուլայի (Հայեայի համադանյանների եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլայի – Մ.Ֆ.), նրա ռազմիկներից գերեցին 2.000 հեծյալների և լիակատար զինվածության մեջ նրանց Կոստանդինուպոլիս տարան» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

«Քրիստոսի 964 թվականին Տյուբը գրավեցին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

2747 «Արաբների 347 թվականին, բանի որ Մոսուլի Էմիր Ներսեսիդուլան (Մոսուլի համադանյանների եմիրության հիմնադիր Էմիր Նասր-ադ-Ղուլայի – Մ.Ֆ.) անգգուշ էր իրեն պահում և չէր ցանկանում արծաթի տեսքով սահմանված հարկը Բաղդադ ուղարկել, Բաղդադի Էմիր, այսինքն՝ զորավար Մուհադդուլան (Արաբական խալիֆության իսլամական, փաստացի տիրակալ, Բուլեհյանների եմիրության Էմիր Մուհադդ-Ղուլան (945-967) – Մ.Ֆ.) ելավ նրա դեմ: Այդ ժամանակ Նասիրը փախավ Նիսիբիս, սակայն Մուհադդուլան այդտեղ էլ հասավ նրան: Այս պայմաններում Նասիրը փախավ Մայիարկերտ, սակայն այնտեղ էլ չկարողացավ մնալ ու հեռացավ Հայեայ՝ պատսպարվելով իր եղբայր Սեյֆեդուլայի (Հայեայի համադանյանների եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլայի – Մ.Ֆ.) մոտ, որը եղբորը ընդունեց մեծ սիրով, իրենց շատ հնազանդ պահեց և բանը հասցրեց Նույնիսկ նրան, որ իր իսկ ձեռքերով հանեց Ներսեսիդուլայի կոշիկները» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

2748 «Արաբների 348 թվականին ռումները գրավեցին Յարունիսան և սպանեցին այնտեղ գտնվող տղամարդկանց, իսկ կանանց ու երեխաներին էլ գերեցին՝ ավերելով ամրոցը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հետո հույները եկան ալ-Յարունիսա և սպանեցին բոլոր նրան, որոնց այնտեղ գտան, որից հետո ավերեցին այն» (Սիբտ Իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Հարունիսան Ամասոս լեռներից արևմուտք գտնվող Կիրճերից մեկում կառուցված մի փոքրիկ բերդ էր, որը շինել էր Հարուն ալ-Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.): Ես այն տեսել եմ, երբ բարեկարգ վիճակում էր, նրա բնակչությունը մեծ համառությամբ ու բաշտությամբ սրբազան պատերազմ էր մղում, արշավում էր Ռումի երկիրը, հանկարծակի ներխուժում և ավար էր բերում, սակայն ռումները հետո նվաճեցին այն» (Իբն Գուդկալ «Երկրի պատկերը», Շամ):

«Ալ-Հարունիսա, ունի զույգ պարիսպ և երկաթյա դռներ: Հույները ավերեցին այն և Սալֆ ալ-Դաուլան (Հայեայի համադանյանների եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Ղուլամ Ղարկավիային, որը վերաշինեց բաղաբը» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

2749 «Հույները հարձակվեցին Կյուրոսի վրա և շատերին գերեցին: Սեյֆ-էդ-Ղուլան (Հայեայի համադանյանների եմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էդ-Ղուլան – Մ.Ֆ.) գիշերով հարձակվեց նրանց վրա և գերիներին ազատեց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁷⁵⁰ «Այդ տարի հույները եկան Եդեսիա ու Խառան և գերեցին Աբուլ-Յեսամ իրն ալ-Կադի իրն Խափսին, որը Բահրան քաղաքից էր: Նրանք գերիներ վերցրին, սպանեցին ու վերադարձան իրենց երկիր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի հույները եկան Եդեսիա ու Խառան և գերեցին Աբուլ-Յեսամ իրն ալ-Կադի իրն Խափսին, որը Բահրան քաղաքից էր: Նրանք գերիներ վերցրին, սպանեցին ու վերադարձան իրենց երկիր» (Սիբու իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Արաբների 348 թվականին ռումները Յալեայի մոտ գերի վերցրին Նեստեհուլայի (Մոսուլի Յամհանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Նասր-ալ-Ղուլային – Մ.Ֆ.) որդի Մուհամմեդին, նրա որդի ստրուկների, ինչպես նաև գորավար Աբու ալ-Յաթիմին և սրա ստրուկներին, որոնք Կապարթուրայից էին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁵¹ «Արաբների 348 թվականին ռումները եկան նաև Տարսուսի երկիր, որտեղ շատերին սպանեցին ու գերեվարեցին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁵² «Յուլները 1272 թվականին նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը (959-963) – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Յովհաննեսին, որը կոչվում էր նաև Չնչիկ (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Յովհաննես I Չնչիկին – Մ.Ֆ.), այսինքն՝ գորավար, ինչպես նաև Նիկեիոյի դոմեստիկոսին (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասին – Մ.Ֆ.), որ սրանք մտնեն արաբների երկիր: Նրանք այդպես էլ արեցին և հարձակվեցին Ամիր քաղաքի վրա, որտեղ սպանեցին մոտ 100 ռազմիկին, գերեցին 30 հոգու, այրեցին ցանքերը և հեռացան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի հույները կրկին նվաճեցին Դիարբեքը և հասան Մայիարկին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷⁵³ «Մեր Յայոց 408 թվականին Յայոց գործը ջարդ տվեց տաճիկների գորահրամանատար Յամտունին (Յալեայի Յամհանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլային)» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 408 թվականին Աշոտը հաղթեց Յամտունին (Յալեայի Յամհանյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Դուլային – Մ.Ֆ.), որին մինչ այդ ընկնել էր ամիրապետի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաթ (946-974) – Մ.Ֆ.)» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

²⁷⁵⁴ «/1.2/ Այդ վասիլան Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ի – Մ.Ֆ.) խելքին փչեց աստվածային օգնությամբ տապալել կրեոյան արաբներին, որոնք չափից դուրս էին գոռոզացել և մտադրվել էին կործանել ռումներին: Ուրախանալով հռոմեական տերության հետ վերջերս տեղի ունեցած դժբախտությունից՝ նրանք հաճախակի ամայացնում էին նրա ծովափնյա մասերը... /1.3/ Ցանկանալով հատուցել վնասը, որը հասցվել էր այդ պարտությունից, Ռոմանոսը Կրետեի դեմ պատերազմ վարելու համար ստրատեգոս-ավտորիտարոսը Նաևակեց Նիկեիոյի Փոկասին՝ մագիստրոսներից ամենաարժանիին (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոյի II Փոկասին – Մ.Ֆ.), որն այդ ժամանակ ղեկավարում էր Արևելքի գործը, ռումներն այդ պաշտոնը կոչում են սիդերի դոմեստիկոս, որպես անհաղթահարելի ուժի, գործնական ու ռազմական գործում փորձառու մի մարդու: Այդ Նիկեիոյի, վասիլանի հրամանով հավաքելով Ասիայի գործերը, նստեցրեց նրանց նավեր, ծով դուրս եկավ ու արագընթաց հրակրի նավերի մեծ քանակությամբ, որոնք ռումները կոչում են դրոմոնտեր, ժամանակը Կրետե: Երբ ափամասնա պահը եկավ, նա գործով ցույց տվեց պատերազմ վարելու հարցում իր փորձառությունը: Նա նավերով իր հետ կամրջակներ էր բերել տվել, որոնցով էլ, դրանք ափ իջեցնելով, ծովից ցամաք հասցրեց զինված հեծյալներին: Ազդված նոր ու իրենց համար անսովոր տեսարանից՝ բարբարոսները մնացին տեղում կանգնած ըստ ջոկատների՝ պահպանելով շարքի կանոնավորությունը և սպասելով ռումների մոտենալուն: Ճակատը բաժանելով երեք մասի՝ ստրատեգոս Նիկեիոյից հրամայեց ռազմիկներին իրար հպել վահաններն ու առաջ ցցել Նիզակները: Դրանից հետո նա հրամայեց առաջ բերել խաչի նշանով դրոշմ և, գլխավորելով ռազմական հարվածը, շարժվեց ուղիղ բարբարոսների վրա: Մարտափելի մարտ բռնկվեց: Նետերը կարկուտի պես էին թափվում, սակայն ի վերջո բարբարոսները չկարողացան դիմադրել ռումների Նիզակների հարվածներին, նրանց շարքերը խառնվեցին և նրանք, դիմելով փախուստի, ինչքան ուժ ունեին նետվեցին դեպի ամրությունը: ռումները, հետապնդելով նրանց, անթիվ խառնվեցին կոտորեցին: Այսպես հաջող վերջացավ ռումների համար այդ առաջին հարձակումն ու ճակատամարտը: Երբ բարբարոսները, ինչպես ասվեց, փակվեցին իրենց ամրոցում, ստրատեգոսը հավաքեց գործը և կրետացիների բաղադրի դիմաց ծավալար գարկեց: Տրիետանիոսին և մնացած ֆորտիդաներին նա հրամայեց իրար հետ մնալ անվտանգ նավահանգստում, պահպանել ծովային մատույցները և հետապնդել ու հեղուկ կրակով այրել յուրաքանչյուր բարբարոսական նավ, որը կփորձի հեռանալ: Մանրագնին ամեն ինչ նախատեսելով ու պատրաստելով՝ նա ընտրյալ ռազմիկներից կազմակերպեց մի ջոկատ հանձնեց «Պաստիսը» մակակվանյալ ստրատեգոս Նիկեիոյիին՝ մի խիզախ ու շատ պատերազմների մասնակցած, ոչ մեկ անգամ հազարացիների կողմից գերված ու նույնպես անգամ էլ փախուստի դիմած այդ ամրոցում, որի դեմքին ու կրծքին վերքերի շատ սպիտ կային, որոնք նա ստացել էր մարտի դաշտում: Դեռ նրան էլ, որն այդ ժամանակ Թրակեսիոն բանակաթմաի ստրատեգոսն էր, հրամայվեց այդ ջոկատը գլխավորած շրջել կղզում ու հետախուզել այն: Նիկեիոյի Փոկասը հրահանգեց նրան սթափ լինել ու մշտադիմել, անգործությանը և տոնականությանը չտրվել, որպեսզի թշնամու կողմից իրենց գլխին փորձանք չգա: Շրջելով կղզում և որևէ փառավոր գործ անելով՝ Պաստիսը պետք է հնարավորինս շուտ ծանաթ վերադառնար: /1.4/ Բարիքը, սակայն, երբեք ամրոցական անեղծ վիճակում չի տրվում և նրա հետ գալիս է չարիքը, հաջողությունը ուղեկցվում է անհաջողությամբ, հաճույքը՝ տխրությամբ, և հնարավոր չէ լիակատար կերպով վայելել երջանկություն: Այդպես եղավ ռումների հետ նաև այդ անգամ: Մտնելով ծաղկուն և ամեն ինչով առատ այդ երկիրը, հողն այնտեղ հարուստ էր հիանալի բարիքներով ու տարաբնույթ իրությունով, արոտավայրեր կային ու հոտեր, նրանք, փոխանակ, ինչպես կարգն է, խստորեն հետևեին ստրատեգոսի հրահանգներին, լիակատար կերպով աչքաթող արեցին դրանք, մոռացան դրանց մասին և տրվեցին տոնականության ու ալարկությանը: Թաթնվելով պաշտպանության համար արքայի անտառածածկ լեռներում՝ բարբարոսները տեսան, որ ռումները անգուսպ և անփույթ են, դրա համար էլ դուրս եկան անտառներից ու բարայրներից, մարտական կարգ ընդունեցին և կուռ շարքով հարձակվեցին նրանց վրա: ռումները, չնայած որ լույ հարթած էին ու ոտքի վրա մնալ չէին կարողանում, այնուհանդերձ ելան բարբարոսների դեմ և արիաբար դիմադրեցին նրանց: Ստրատեգոս Պաստիսը բաջաբար մարտնչում էր և կործանում բարբարոսների շարքերը, սակայն նրա ձին, կրծքից խոցված նետերով ու Նիզակներով, ընկավ և հոգին փչեց: Նա արագորեն ցատկեց ձիուց և, որոշ ժամանակ հետ մղելով բարբարոսները հարձակումները թողլով, նրանցից շատերին սպանեց: Ի վերջո, արյունաքամ լինելով և վիրավորված շատ նետերից, նա ընկավ երկու մարտնչող բանակների միջատարածքում: Երբ նա գոհվեց, ռումները փախուստի դիմեցին, իսկ նրանց հետապնդող բարբարոսները, որպես մատաղացու կենդանիների, սպանեցին նրանց գրեթե բոլորին, այնպես որ այդ ջոկատից շատ քչերը անվնաս վերադարձան ճամբար: Երբ Նիկեիոյի իմացավ ռումների բաժին հասած դժբախտության մասին, նա դատապարտեց գոհվածների անմտությունն ու անհոգությունը: Վախենալով ճակատագրի փոփոխությունից ու նրա անկայունությունից՝ նա պետքական համարեց այլևս չդանդաղել, ժամանակն իզուր չվատնել և, ինչ գնով էլ լինի, ավարտել պատերազմը, քանի դեռ բարբարոսները, համարձակություն ձեռք բերելով, չեն սկսել դարաններից հարձակվել ու իր դեմ չեն ելել միավորված ջոկատներով: /1.5/ Այն ժամանակ, երբ Նիկեիոյի այդ ամենն էր կշռադատում և որոշում էր ընդունում, նա մի հնարագետ ու գործունյա մարդ էր, մեծ հայտնի բոլոր մարդկանցից ամենակարողը օգտակար գործեր հղանալու ու դրանք կյանքի կոչելու հարցում, ողջամիտ էր և հակում չուներ հաճույքների տրվելու ու բացի այդ նա հիանալի կարողանում էր օգտագործել ժամանակն ու հանգամանքները, ուներ անհաղթելի ուժ և մարմնի ամրություն, ատում են, որ մի անգամ, երբ նրա վրա է հարձակված եղել բարբարոսներից բաջագուն մեկը, նրանցից, որոնք սովորաբար սկսում են մարտը, Նիկեիոյի նրա կրծքին է ուղղել Նիզակն ու երկու ձեռքով այնպիսի ուժի հարված հասցրել, որ Նիզակն անցել է միջաթափանց՝ ծակելով զրափի դիմացի ու հետևի մասերը, ահա ուրեմն, այն ժամանակ, երբ Նիկեիոյի այդ ամենն էր կշռադատում և որոշում էր ընդունում, այս մարդը միտք հղացավ քաղաքի շուրջը պտտվել և մանրագնին ամեն ինչ դիտարկել, որպեսզի հարձակման համար ամենահարմար վայրը ընտրի: Ավարտելով շրջայցը՝ նա համոզվեց, որ դժվար կլինի ոչ միայն քաղաք մտնելը, այլև նույնիսկ նրան մոտենալը: Մի կողմից հուսալի արգելք էր հանդիսանում ծովը, իսկ մյուս կողմից էլ բարձրանում էր հարթ ու տաքված մի ժայռ, որի վրա հառնում էին պարիսպներ՝ իրենցից ներկայացնելով անսովոր ու զարմանալի մի տեսարան: Դրանք կառուցված էին հողից, որը մեծապես խառնված էր խոզի և այծի մազերի հետ, իսկ պարսպի հաստությունն այնպիսին էր, որ նրա վրայով ողջ երկարությամբ կարող էին միմյանց կողքին ընթանալ երկու մարտականքներ: Բարձրությամբ ևս նրանք բավարար էին ու, բացի այդ, պարիսպների շուրջ երկու շատ լայն և խորը խանդակներ էին փորված: Ահա ուրեմն, տեսնելով, ինչպես արդեն ասացինք, որ քաղաքն ամրացված է և բացարձակապես անառիկ, Նիկեիոյի մտածեց հետևյալը: Նա ողջ երկարությամբ մի պարիսպ կառուցեց հարավային ափից մինչև դիմացինը և այդ կերպ կտրեց կրետացիների քաղաքը ծովից: Բարբարոսներն արդեն չէին կարողանում անարգել արտագրոհներ իրականացնել դեպի ափ, իսկ ինքն էլ, դրան հակառակ, հնարավորություն ստացավ սկսել մարտը իր ցանկությամբ: Դարիսպն արագորեն կառուցվեց և Նիկեիոյի ուղղվեց դեպի նոր հաղթանակը, որի մասին մենք հիմա կպատմենք: Նա կանչեց բոլոր գորահրամանատարներին իր վրանի մոտ և հայտարարեց հետևյալը: /1.6/ «Կարծում եմ, որ ձեզանց ոչ մեկը չի մոռացել ստրկուհու սերունդի՝ հազարացիների, դաժանությունները, որոնց այս կղզին բաժին հասավ ճակատագրի թողտուգությամբ, չի մոռացել և այն, որ նրանք հարձակվում ու ստրկության էին բռնում մարդկանց և այն, թե ինչպես էր դա կործանարար անդարարառնում ռումների վրա: Արդյո՞ք անապատի չեն վերածվել ծովափնյա բոլոր հողերը նրանց ավազակություն պատճառով: Նրանց հարձակումների պատճառով չե՞ր արդյոք, որ անմարդաբնակ է կղզիների մեծ մասը: Ահա թե ինչու ճակատագրից թույլ չի տվել խարդախներին, այդ անկուշտ գազաններին, այդ անհատակ շատակներին ոչնչացնել քրիստոնեական ողջ ժողովրդին: Վերինի կամքը այստեղ է ուղղվել մեզ, որպեսզի մենք մեզ հասցված տառապանքների համար ամեն կերպ հատուցում տանք: Դրա ասացույցը մեր ոչ վաղուցվա

հաղթանակն է: Մենք հազիվ էինք հասցրել ավարտել ծովային ճամփորդությունը և ոտք դնել կղզի, մեր սիրտը դեռ խառնում էր ծովային ճամփորդությունից, երբ Ամենակարողի օգնությամբ բարբարոսների մեծ մասին սրի ճարակ դարձրինք, մյուսներին էլ փակեցինք բաղաթում: Կոչ եմ անում ձեզ, զինակիցներ, չորսվել տոնականությանն ու փափկակեցությանը, թող մեր ոչ վաղուցվա դժբախտությունը ձեզ օրինակ ծառայի: Եթե Նիկեփորը Պատիվասի հետ ուղարկվածները աջաթող չանեին իմ խորհուրդներն և չորսվեին ավերորդություններին ու հաճույքներին, այդքան սարսափելի կերպով չէին զոհվի: Խախտելով իմ հրահանգները՝ նրանք իրենց անխոհեմության համար արժանի պատիժ ստացան: Զգուշանալով մեր ընկերների արեւոտայի ճակատագրից՝ մենք պետք է գուսպ ու մշտաբար լինենք, եռանդով հետախուզենք և հետևենք այստեղ թաքնվածներին, ինչպես վայրի գազանների՝ նրանց դուրս բռնեք բարայրներից ու որջերից և ոչնչացնեք: Այդ չճախսեք ժամանակը տոնականությունների ու հարբեցորդության վրա, այլ լինենք ռուսներ և մարտերում ապացուցենք մեր ցեղի ազնվացեղությունն ու արիությունը»: /1.7/ Ստրատեգոսն ավարտեց իր խոսքը, ռազմիկները գվարթացան և սկսեցին ծափահարել: Մերկացնելով թրերը՝ նրանք պատրաստակամություն հայտնեցին հնազանդվել նրան և գնալ նրա հետևից այնտեղ, որտեղ նա ցույց կտա: Նա, սակայն, համոզեց նրանց չարժվել և հանգստություն պահպանել մինչև այն պահը, երբ ինքը, ընտրելով հարմար պահը, չի հրամայի նրանց մարտի մեջ մտնել: Ընտրելով ողջ բանակից առավել բաց ու ճարպիկ ռազմիկների՝ նա, ոչ մի աղմուկ չբարձրացնելով, այնպես, որ բարբարոսները չնկատեցին նրա հեռանալը և որևէ վնաս չպատճառեցին մնացած զորքին, խորը գիշերով դուրս եկավ ճամբարից: Այս կերպ դուրս գալով ճամբարից և անցնելով երկրի մի մասը՝ նա գերիներից իմացավ, որ ինչ-որ բարձունքի վրա հավաքվում է բարբարոսական զորքը թվով 40.000 հոգի, և, որ այն պատրաստվում է անակնկալ հարձակվել ռուսների վրա, բռնել նրանց բաղաթի մոտից ու ազատել այնտեղ պաշարված կրետացիներին: Զեռք բերելով նման տեղեկություններ՝ ստրատեգոսը իր հետ ընթացող ընտրյալ զորքին մեկ օր հանգիստ տվեց, իսկ ուշ գիշերով, իր հետ վերցնելով ուղեկիցների տեղացիներից, արշավանքի ելավ: Նա, շատ արագ ընթանալով լույսի պայծառ լույսի տակ, չդանդաղեցնելով ընթացքը, շրջապատեց այն բարձունքը, որի վրա խորը քնով քնած էին բարբարոսները: Դրանից հետո, հրամայելով փչել շեփոռները և խփել թմբուկները, նա սկսեց բարձրանալ լեռնի վրա: Լսելով գնեթերի շայցունը, մերկ ու անակնկալի եկած, սարսափահար անակնկալ հարձակումից, բարբարոսները փախուստի դիմեցին, սակայն փրկվելն անհնար էր, բանի որ լեռնի բոլոր լանջերը զբաղեցված էին հռոմեական ուժերի կողմից: Այս կերպ կարճ ժամանակվա ընթացքում 40.000 հոգանոց բարբարոսական զորքը զոհ գնաց հռոմեական Նիգակներին և լիովին բնաջնջվեց: Այդ նոր հաղթական ավարին զորավարը միացրեց նաև մեկ այլ հաղթական ավար: Նա հրամայեց բոլոր սպանվածների գլուխները կտրել և ճամփորդական պայուսակներով դրանք ճամբար տանել: Յուրաքանչյուրին, ով գլուխ կտրեր, նա խոստացավ դրամական պարգև: Բոլոր ռազմիկները ուրախությամբ սկսեցին կյանքի կոչել այդ հրամանը, հատկապես հայերից կազմված ջոկատը: Նրանք կտրում էին բարբարոսների գլուխները և դրանք տեղավորում պայուսակներում: Գիշերը ստրատեգոսը վերադարձավ ճամբար: /1.8/ Զաջորդ օրը, հենց որ լուսապայծառ արևը բարձրացավ հորիզոնի վրա և ուղղվեց դեպի երկնականար, Նիկեփորը հրամայեց բարբարոսների գլուխների մի մասը հազգնել Նիգակների վրա և ցցել իր կողմից կառուցված հողաթմբի վրա, իսկ մյուս մասն էլ՝ բարանետներով նետել բաղաթ: Երբ կրետացիք տեսան Նիգակների շարքը, որին հազգված էին գլուխներ, և համոզվեցին, որ դրանք, ինչպես նաև մյուսները, որոնք նետվում էին բաղաթի պարիսպների ուղղությամբ ու կաշում ատամնաշարին, իրենց հայրենակիցներին և ազգականներին են պատկանում, նրանց սարսափ ու խելագարություն համակեց: Նրանք բարացան անակնկալ և հոգեցունց այդ տեսարանից: Զնչում էին տղամարդկանց ոռնոցներն ու կանանց լացն ու կոծը և թվում էր, թե բաղաթը, որտեղ բոլորը իրենց մազերն էին փետտում ու ողբում իրենց շատ սիրելիներին, արդեն գրավվել է: Այնուհանդերձ նրանք բացարձակապես չէին պատրաստվում զիջել ռուսներին և իրենց պարտված ճանաչել: Զույսը դնելով սեփական ամրությունների անառիկության վրա՝ նրանք փորձում էին չկորցնել արիությունն ու ամբողջովին զինավառ պայսում էին ռուսների հարձակվանք՝ մտադրվելով հետ չարտել յուրաքանչյուր մեկին, ով կմոտենա իրենց: Ստրատեգոսը հրամայեց փչել մարտի շեփոռները և, կոչ անելով կրծքով ընդունել վտանգը, շարժեց զորքը դեպի պարիսպները: Եվ ահա բռնկվեց մարտ, որի ընթացքում հառնեցին ուժի և խիզախության շատ տեսարաններ: Ամենուր սուլում էին Նիգակները, ձևամորթի պես օդն էին հատում նետերը և Նետողական մեքենաներից անընդհատ թռչում էին բարեք, որոնք հարվածում էին ատամնաշարին: Անհրաժեշտությունը նաև բարբարոսներին ստիպեց արիաբար մարտնչել: Զամառոտի դիմադրելով՝ նրանք աղեղներով հարվածում էին պարիսպների վրայից, նետում փոքր կացիններ և փլում հսկայական բարեք: Նրանք պաշտպանության ոչ մի միջոց աջաթող չէին անում և ռուսներին ոչ պակաս վնաս էին հասցնում, բան իրենք էին կրում: Վտանգը ընդհուպ նրանց վրա էր գալիս, իսկ փրկության հույս չկար, դառ համար էլ նրանք լարում էին բոլոր ուժերը և արիաբար դիմադրում էին հակառակորդին: /1.9/ ռուսների ստրատեգոս Նիկեփորը համոզվեց, որ բաղաթի պարիսպները հուսալիորեն ամրացված են, բացարձակապես անհասանելի ու անհաղթահարելի են և դրանք անհրաժեշտ էլ գրավել մեկ հարվածով, բանի որ վերջիններս շատ բարձր են ու շրջապատված են երկու խրամատներով, որոնց խորությունը հավասար է պարիսպների բարձրությանը: Նա տեսնում էր, որ բարբարոսները հուսահատորեն դիմադրում են իրենց ուժերից վեր կերպով ու դրա համար էլ որոշեց այլևս չմարտնչել խելագարվածների հետ, որոնք հաստատ մահվան ուղի ընտրած մարդիկ էին, դադարեցնել ներքևից պարսպի տիրելու փորձերը և նետերի հեղեղի տակ իզուր ռուսների զորքը չոչնչացնել, այլ պաշարվածների սովի մատնել մինչև այն ժամանակ, երբ բավարար բանակությանը պատրաստված կլինեն «կրիա»-ներ ու այլ պաշարողական մեքենաներ: Նա հետաձգեց մարտը, ճակատի մարտիկներին նահանգի հրաման շեփոռահարեց և վերադարձավ ճամբար: Իր ճամբարը նա շրջապատեց ցցաբարսպով և այն պատեց հուսալի խանդակով, որից հետո սկսեց մարզել զորքը՝ ամենօրյա մարզանքներով մարզելով զորքի ռազմական փորձառությունը: Նրա հրամանով այդ գործում լավագույնները հանդիսացող մարդիկ կառուցում էին պաշարողական մեքենաներ: Ամեն մի համար առիթի դեպքում նա հարձակումներ էր գործում և հարվածներ տր էր հասցնում: Դեռն այդտեղ էլ՝ պարսպի մոտ, Նիկեփորն իր զորքի հետ անցկացրեց ձմեռը: /2.6/ Լևոնի, որի մասին խոսք եղավ, հարազատ եղբայրը՝ Նիկեփոր Փոկասը, պետք է հիմնական գծերով կրկնել նրա մասին պատմությունն ու շարունակել մեր պատմության հետևողական ընթացքը, մոտեցավ կրետացիների բաղաթին և այնտեղ անցկացրեց ձմեռը՝ պատրաստելով զորքը մարտի և կառուցելով պաշարողական մեքենաներ: Նա ծրագրածին համաձայն հաջողությանը իրականացնում էր մտազանդ, իսկ երբ արեգակի ձմեռային դիրքը սկսեց աստիճանաբար փոխվել զարնանային, զինեց իր ռազմիկներին, դասավորեց նրանց խորը ծակատով և շեփոռների ծայերին ու թմբուկների աղմուկի տակ շարժեց բաղաթի գրոհի: Այն ժամանակ, երբ ստրատեգոսը ամրացնում էր առաջին շարքերը և դասավորում ռազմիկների բառանկյան ձևով, պարսպի հետևից դուրս ցցվեց, կոտորատվելով ու ծամածնվելով, ինչ-որ մի անառակ աղբիկ և սկսեց լկտի ու անամոթ կերպով ծղոտալ ու անեծքներ թափել: Կրետացիների մեջ, ասում են, մեծ սարգանք են վայելում գուշակությունները, կախարդությունները, գոհասեղանի մոտ Նվիրատվությունը և սնտրիապաշտությունը, որը նրանց մի քանից է մոտեց գործել մանիքեացիներին ու Մուհամեդի հետ միասին: Այդ լկտի աղբիկը, սակայն, ոչ միայն կախարդությանը ցույց տվեց իր անառակ անամոթությունը, այլ, թույլ տվածից ավելի վեր բարձրացնելով զգեստն ու մերկացնելով մարմինը՝ նա անեծքներ ու ծաղրածանակ էր թափում ստրատեգոսի վրա: Այդ ժամանակ մի դիպուկ նետածիգ, ձգելով արեղնալարը, չափը կորցրած այդ աղբկա վրա մի նետ արձակեց: Աշտարակից գետին տապալվելով՝ նա ջարդվեց և հոգին փչեց՝ ողորմելի մահվամբ հատուցելով հանդուգության համար: Ամառնապես էլ թե՛ մարտ բռնկվեց, սակայն կրետացիք որոշ ժամանակ դիմադրեցին՝ պարիսպների վրա կանգնած հետ մղելով ռուսների հարձակումն ու վիրավորելով շատերին: /2.7/ Տեսնելով այդ՝ ստրատեգոսը արագորեն մոտեցրեց բարանետները և հրամայեց բարբարոսներին հարվածել բարեքով: Դրանից հետո նա պարսպին մոտեցրեց պաշարողական մի մեքենա, ռուսները այդ գյուտը կոչում են «խոյ», բանի որ երկաթը՝ հազգված գերանի վրա ու ճեղքող բաղաթային պարիսպները, իրոք իր տեսքով հիշեցնում է ոչխարի գլուխ: Երբ այդ «խոյ»-ը հենվեց պարսպին և սկսեց նրան ուժեղ հարվածներ հասցնել, շատ ռազմիկներ, զինված բարաջարդ գործիքներով, իջան խանդակ ու սկսեցին փորել ամրությունը՝ կոտրելով ու ջարդելով բարեքը, որոնք նրա համար ինքն էին ծառայում: Բարեբախտաբար այդ վայրում ապարդ ավազային էր և բավականին հեշտությամբ զիջում էր ռազմիկների ջանքերին: Այդ ընթացքում «խոյ»-ը չէր դադարում հարվածել պարսպին և աստիճանաբար հնազանդեցնում էր նրա բարդ ու դժվար ավերվող բնույթը: Խանդակ ուղարկված մարտիկները փորեցին պարսպի մի մասը այնպես, որ նրա տակ բավականին խորը մի տարածք գոյացավ ու այն սկսեց կախվել: Դրանից հետո նրանք ուղիղ գերաններով ամրացրին այն, բարձր տալով բերեցին հեշտ այրվող փայտեղեն, այրեցին դրանք ու դուրս եկան փողովածից: Կրակը ուժեղացավ, հեռապրկները մոխրացան և երկու աշտարակներ իրենց մեջ գտնվող պարսպի հատվածի հետ միասին անակնկալ ճեղքվեցին, նստվածք տվեցին ու փլվեցին: Զարմացած անակնկալ տեսարանից և վախեցած տեղի ունեցածի գերբնականությունից՝ կրետացիք որոշ ժամանակ խուսափեցին մարտից, սակայն շուտով, հիշելով այն մասին, որ իրենց գերությունն և ստրկությունը է սպասում, թշնամիները խոսքերին շարքերը ու գարնանային արիությանը սկսեցին դիմադարձել պարսպի ճեղքվածքով առաջ եկող հռոմեացիներին՝ աչք փակելով անխնայոր փտանքի վրա և իրենց կյանքի համար մարտի մեջ մտնելով անմարդկային կատարողությամբ: Ի վերջո, սակայն, մարտի դաշտում շատ բարբարոսներ ընկան, նոր ջոկատներ հարվածեցին նրանց թիկունքից և ռուսների հարձակումը դարձավ անկասելի: Այլևս հնարավորություն չկար դիմադրելու այդ ուժեղ հարձակվանքը և թշնամիները փախուստի դիմեցին՝ ցրվելով տների արանքներում գտնվող նեղ անցուղիներում: ռուսները հետապնդում և անխնա ոչնչացնում էին նրանց: Նրանք, որոնք փրկվեցին և ազատվեցին մարտում իրենց բաժնի հասած կործանումից, նետեցին գնեթերը և սկսեցին ներողանություն հայցել: Տեսնելով այդ՝ ստրատեգոսը խթանեց ձին և, ողջ թափով առաջ նետվելով մոտեցավ բաղաթ, սկսեց գալիք դաժանացած ռազմիկներին՝ համոզելով նրանց չսպանել մարդկանց, որոնք նետել են գնեթերը, դաժան ու անխնա չվարվել անգեների ու անպաշտպանների հետ: Ամառողային է, համոզում էր նա, կործանել ու ոչնչացնել հանձնված ու հնազանդված թշնամիներին: Այդ կերպ զորավարը դժվարությամբ կանգնեցրեց իր զորքի արյունաքոս պոռթկումը: /2.8/ Այս կերպ գրոհով

գրավելով բաղաձոր՝ ստորառեզուր իր համար ընտրեց ռազմավարի լավագույն մասը և ստրկացրեց ամենաուժեղ գերիներին: Այդ ամենը նա լավագույն կերպով պահպանեց մոտակա հաղթահանողների համար, իսկ մնացածը տվեց զորքին՝ թալանի: Ասում են, որ կրետացիների բաղաձորում հսկայական, անսպառ հարստություններ էին հավաքված, քանզի նրանք երկար ժամանակ բարգավաճում էին՝ օգտվելով ճակատագրի ողորմածությունից և ոչ մի աղետ չէին տեսնում, որը իր հետ կարող է բերել ժամանակի փոփոխական ընթացքը: Ծովահենական հարձակումներով ամայացնելով երկու մայրցամաքների ափերը՝ կրետացիք անհաշիվ հարստություններ էին կուտակել: Այս կերպ ռումները ուժով գրավեցին ու հնգանդեցոյի այդ բաղաձորը: Այն բանից հետո, երբ ամեն մի արժեքավորող դուրս բերվեց բաղաձորը՝ Նիկեիոքը հրամայեց ավերել այն շրջապատող պարիսպները և, շատ տեղերում դրանք ավերելով, զորքը տարավ նոր վայրեր: Թալանելով դրանք և բնակիչներին ստրկացնելով՝ նա առանց արյունահեղության ճնշեց ամեն մի դիմադրություն և, բարձրանալով ամայացված բաղաձորի ոչ հեռու գտնվող մի բարձր բլուրի վրա, հրամայեց իր ռազմիկներին այնտեղ մի ոչ մեծ ամրոց կառուցել: Այդ վայրը նրան անվտանգ ու ամրություն կառուցելու համար հարմար թվաց: Բլրի երկու լանջերն էլ դիք էին, կտրտված էին խորը ծորերով ու ջրվում էին վերևից հոսող աղբյուրների անսպառ ջրով: Կառուցելով ամուր և անաղիյ մի ամրություն՝ Նիկեիոքը նրանում բավարար կայացրեց հաստատեց և բաղաձորի տվեց Թեմենոս անունը: Դրանից հետո նա խաղաղեցրեց ողջ կղզին ու բնակեցրեց այն՝ համայնքներում հավաքելով հայերին, ռումներին և այլ տեղափոխվածներին: Կղզու պահպանության համար թողնելով հրակիր նավեր՝ նա ավարն ու գերիներին տեղափոխեց նավերում և լողաց դեպի Բյուզանդիոն: Ինքնակալ Ռոմանոսն ընդունեց նրան մեծագույն պատիվներով ու ողջ բաղաձոր հավաքվեց թատրոնում կազմակերպված նրա հաղթանակներին՝ զարմանալով ավարի առատության և հիանալիության վրա: Այնտեղ կարելի էր տեսնել ոսկու և արծաթի կույտեր, մաքուր ոսկեցի ծովկած բարբարոսական դրամներ, ոսկով պատված շորեր, վառ կարմիր գորգեր ու ամենանուրբ կերպով պատրաստված ամեն տեսակի թանկարժեք իրեր, որոնք փայլում էին ոսկով և թանկարժեք քարերով: Անհաշիվ էին նաև տարաբնույթ գրահները՝ սաղավարտները, թերերը, ոսկեգոծ գրահներն ու իրգակները, վահանները, ձիգ աղեղները և այլք ամենն այնքան մեծ քանակությամբ էր, որ թվում էր, թե առատությունն է լցվում բաղաձորը ու թատրոնում գտնվող ամեն ոք կարող էր ասել, որ այդտեղ է կուտակվել բարբարոսների հողի ողջ հարստությունը, իսկ վերջում գալիս էր ստրուկի կարգավիճակ ստացած բարբարոսների ամբոխը» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 1, մաս 2-8, գիրք 2, մաս 6-8):

«Կղզին, իրենց տիրապետության ու գերիշխանության տակ անհավատները պահեցին 158 տարի, մինչև այն օրը, երբ կղզին գրոհով գրավեց դոմեստիկոս մագիստրոս Նիկեիոք Փոկասի (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոք II Փոկասին – Մ.Ֆ.) կողմից...: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Ֆ.), լսելով դա, այլևս իր վճռից հետ կանգնել չէր կարող: Նա գինեց զորքը, վճարեց նրա հոռոգը և, մագիստրոսին դրամ տալով, էպիստատես Միքայել Կիտոնիսի հետ ինդիկտիոնի հինգերորդ տարվա հուլիս ամսին ճանկու դրեց: Նավատորմի կազմում կար հեղուկ կրակով զինված 2.000 նավ, 1.000 դրոմոն, ինչպես նաև պարենով ու գենթով բարձրված 307 բեռնատար նավ: Դոմեստիկոս Նիկեիոքը, խորաբաղաձոր դուրս գալով, հասավ Ֆյուզելե և ամենից առաջ մտահոգված էր, որպեսզի ողջ տորմիորը այնտեղ կենտրոնանա ու խարխիս գցի: Խորամխորդ նախ արագընթաց գալեոներ ուղարկեց, հրամայելով հետախույզել և լեզու բռնել: Նրանք եղան տեղում և, լեզուներ բռնելով, մագիստրոսին բերեցին: Նա մանրակրկիտ հարցաքննեց նրանց և իմանալով, որ Կրետեի էմիրը (Կրետեի էմիրության էմիր Աբդ-ալ-Ազիզ իբն Սաիդը (949-961) – Մ.Ֆ.) ու բերդի մեծամեծները բաղաձորի դուրս իրենց արվարձաններում են գտնվում, փութանալի, շտապ տեղ հասավ և խարխիս գցեց: Նավերից դուրս գալով՝ նա ցցապատեց սարքեր, խոր խրամ փորեց և գնաց ասպատակության: Սա բոլորին խորհուրդ էր տալիս միասին լինել և թշնամուն չհետապնդել, բանի չեն իմացել էմիրի ուժը: Շարժվելով բերդի վրա՝ նա նրանից դուրս գտնվող բոլոր կրետացիների վրա սարսափ տարածեց և ստիպեց բերդում ներփակվել: Դրանից հետո, ահա, ամեն օր բազում մարդիկ անցնում էին մագիստրոսի կողմը: Նիկեիոքը, իմանալով, որ բերդից դուրս մնացածները ապաստանել են կիրճերում, կլեստներում, գետակների ափին, ճահճուտներում ու լեռներում, զորք հանդերձնելով, նետաձիգ ձիավորների, ռոսների, մաստոլիկոնի, թրակիայի և Սակեոնիայի զինվորների հրամանատարներով նրանց դեմ ուղարկեց, իսկ ինքը՝ խոհեմ ու քաջարի դոմեստիկոսը, մնաց Սակիայի հետևում: Այրի խորագիտության պատճառով բոլորին թվում էր, թե հայրենի երկրում են գտնվում: Չինվորները, հասնելով ու խուճելով կրետացիների անասունների, հոտերի և ունեցվածքի թաքստոցները, այնտեղ, որտեղ և իրենք կրետացիք բացօթյա ծամբարել էին, ամեն ինչ ավարառելով, հաղթանակով ու ուրախությամբ վերադարձան: Այսուհետև հռոմեացիները անվախ ու աներկյուղ ծամբարում էին այն վայրերում, որտեղ կային զուլպ աղբյուրներ, ամեն տեսակի բարիքների առատություն: Յուրաքանչյուրն ուներ իյուղակը՝ պտղատու ծառերի մեջ, ինչպես նաև բարիքներ, որոնք գետի նման էին, բոլորը ոգևորված էին ու բերկրալից՝ ամեն ինչի պարտադիր իրենց փառավոր զորավար մագիստրոսի համար: Կրետեի էմիրը, անունը Կուրուպաս, կատարվածի մասին տեղեկացրեց իր ցեղակիցներին՝ Իսպանիայի ու Աֆրիկայի հազարացիներին, և նրանցից օգնություն ու օժանդակ զորք խնդրեց: Վերջիններս սրընթաց գալեոներ ուղարկեցին՝ իմանալու հռոմեացիների զորավարի, նրա զորքի, վերջինիս դրության և զորավարի հրամաններին նրա ենթարկվելու մասին: Նրանք փութանալի հասան Կրետե, գիշերով պահակների օգնությամբ մտան բերդը, հանդիպեցին էմիր Կուրուպասին և մեծամեծներին, նրանց գտան անելանելի, ընկճված ու հուսահատ վիճակում, նրան չգիտեին ինչ անեն հռոմեական բանակի և մագիստրոսի դեմ: Իրենց մոտ ժամանածների վզին փաթաթվելով՝ նրան ոչինչ չէին կարողանում ասել, սեղմում էին նրանց ձեռքը և աղիողորմ լաց լինում ու պաղատում, որ էմիրները դիմեն իրենց օգնության, օժանդակ զորք ուղարկեն, որից հետո նրանց փութանալի հետ ուղարկեցին: Նրանք վերադառնալով, յուրաքանչյուրը ներկայացավ էմիրներին և զեկուցեց հռոմեացիների հանդերձնված և արշավանքի դուրս եկած հսկա նավատորմի, տարբեր դաշնակից ժողովուրդներից բաղկացած ռոմ բանակի, զորավարի ուշիմություն և լրջախոհություն, նրա՝ առ աստված ունեցած հավատքի, արդարության, նրա՝ ամեն տեսակի կրթերից խորշելու մասին: Նրանք բար կրտեցին և ոչ մի դեպքում չէին ուզում կրետացիների օգնության հասնել՝ օժանդակ զորք առաջնելով: Երբ կղզում բանակած զորքի վրա եկավ աստիկ ձմեռը, անձրևն ու սառնամանիքը, սպառվեց պարենը և ուտելիքը, մաշվեցին ծածկոցները ու նա մերկ մնաց, զինվորները փառվեցին և ուզեցին տուն վերադառնալ, բայց քաջարի ու խոհեմ առաջնորդ Նիկեիոքը կոչով ու բաղժ խոսքով բոլորին իրենց մտադրությունից հետ կանգնեցրեց: Նա ասաց նրանց. «Իմ եղբայրներ ու մարտուրկներ, մտաբերե՛ք երկյուղն առ աստված, և՛ մաքառե՛ք վրեժխնդիր լինել աստծո նկատմամբ արված անարգանքի համար, Կրետեում արիաքար պայքարե՛ք ամբարշտ թշնամիների դեմ, ապավինե՛ք երկյուղ փարատող հավատքին և մտաբերե՛ք, որ ասորական կղզում ենք գտնվում: Փախուստն այստեղից կապված է մեծ վտանգների հետ: Եկե՛ք վրեժխնդիր լինե՛ք անպատվված կույսերի համար, մեր սրտերը թող ցավ գգան՝ տեսնելով խեղանդամ եղածներին: Մեր խոնջանքն ու վտանգները, որոնց ենթարկվելու ենք, անվարձ չեն մնա: Աներեք կանգնե՛ք, տոկանք քրիստոնորացիների դեմ պայքարին և Երիստոս աստված մեզ աստար կկանգնի, նա կոչեցանք մեր թշնամիներին ու Երիստոսի նկատմամբ ամբարտաշխանացածների բերդը կգրավվի: Նա բազում այլ խոսքերով հորդորեց նրանց, իսկ մեկը բոլորի անունից պատասխանեց «Ով մագիստրոս, դու բացեցիր մեր սրտերը, թո խոսքերը զորացրին մեզ ու հետ կանգնեցրին մեր մտադրություններից, դու թևավորեցիր մեր հոգին, մենք կենթարկվե՛ք թո կամքին ու հրամաններին և բե՛զ հետ կգոհվե՛ք...»: Ռոմանոս կայսրը, իմանալով Կրետեում գտնվող բանակի նեղ վիճակի, կրա՝ հանդերձանքի ու պարենի պակաս գգալու մասին, պարակիմոնեսո Յովսեփի ողջախոհությանը խելույն օգնության հասավ: Չինվորները, կանաճ-կանաճ սիրտ առնելով, ավելի բան թաժանեցին ամիս պաշարման մեջ պահեցին բերդը: Կրետացիների պարենն ու միջոցները սպառվեցին և, կարիքից ճնշված, ամեն օր մագիստրոսի մոտ դասալիք էին լինում: Այսպիսով, հրամանով ամեն ինչ տնօրինող աստծո, ինդիկտիոնի վեցերորդ տարվա մարտ ամսին սիսլեի դոմեստիկոսը, տարբեր փառանգներ, ծանրագեն գնդեր և զորախմբեր կազմելով, բանակն անհապաղ մարտի նախապատրաստեց: Այդ նախաձեռնելուց հետո նա հրամայեց տազմաների և բանակաթեմային զորքերի հրամանատարներին, հայերին ու ռոսներին, սլավոններին, ինչպես նաև Թրակիայի զինվորներին գրոհել բերդի վրա: Տեսնելու էր, թե ինչպես էին իրար հրմշտում, բախվում միմյանց, տեսնելու էր քարերի ու նետերի տարափը, բաբանների հարվածները պարսպի և ատամնաշարերի վրա: Ամբարտաշխաններին երկյուղ, վախ ու սարսափ համակեց: Կարճատև մարտից հետո բերդը գրավեց: Տեսնելու էր սարակիստների կանանց ու երեխաներին... (հետագա տեքստը չի պահպանվել – Մ.Ֆ.)» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 7, 10-12, 16):

«Այդ տարի կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Ֆ.) մագիստրոս Նիկեիոք Փոկասին (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոք II Փոկասին – Մ.Ֆ.) ..., տալով բազմաթիվ ընտիր զինվորներ և լավ հասարակած նավատորմի, Կրետեի սարակիստների դեմ ուղարկեց: Նավելով դեպի կղզի և առաջին անգամ ափ դուրս գալով՝ նա պարտության մատնեց իրեն ընդդիմակալելու ելած սարակիստներին, նրանց փախուստի մատնեց ու իր զինվորներով անվտանգ ափ ելավ: Նա խոր խրամատով ու ցցերով պաշտպանված ամուր ցանկապատներ շինեց և իր նավերը խարխիսեց ալեկոմությունից կատարելապես անվտանգ ծովախորշներում: Ամեն ինչ ապահով կերպով կարգի բերելով՝ նա եռանդազին լծվեց կղզու բաղաձորի պաշարման աշխատանքին, ողջ ուրթ ամիս գործի դրեց պաշարողական բոլոր մեքենաները և, քանդելով պարիսպները, գրավեց բաղաձորն ու բերդը: Ինդիկտիոնի 4-րդ տարվա մարտ ամսի 7-ին նա գրոհով վերցրեց կղզու ամենամանուր բաղաձորը, որ տեղացիները հանդաքս էին անվանում, գերեց կղզու էմիր Կուրուպեիսին (Կրետեի էմիրության էմիր Աբդ-ալ-Ազիզ իբն Սաիդին – Մ.Ֆ.) ու նրանից հետո կղզու առաջին դեմքը հանդիսացող Անեմասին: Նվաճելով բոլանդակ կղզին՝ նա մտադիր էր ավելի երկար մնալ այնտեղ և կարգավորելու նրա գործերը, բայց երկրում կանխասացություն էր տարածվել, թե այն հռոմեացի այրը, ով գրավելու և Կրետե կղզին, անխուսափելիորեն դառնալու է հռոմեացիների կայսր: Կղզու գրավման լուրը հասնելուն պես, ահա, Ռոմանոսը, Յովսեփի խորհուրդով, Նիկեիոքին այնտեղից հետ կանչեց» (Յովսեփես Սկիլիցես «Յամառոտություն պատմության», «Ռոմանոս (II)», մաս 4):

«Հունաց քաջ և առաքինի կայսր Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) ... գրավեց Կրետեն» (Պատմագրի Պոլիստեցի «Հիշատակարան 965 թվականի»):

«Հայոց 408 թվականին ռոմաների կայսր Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Ֆ.) գորահավաք անելով արշավում է տաճիկների վրա: Նավարկելով լայնատարած Օվկիանոսը՝ նա անցնում է Կրետե կղզիով մեծ կղզին և կատաղի պատերազմով եգիպտական զորքերի ձեռքից գրավում է այն, բոլոր կղզիները ու ծովեզրյա շրջանները, որոնք 400 տարի գտնվում էին արաբների տիրապետության ներքո» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Եվ կարելի էր տեսնել, թե ինչպես են լացող ու հեծծեացող կրետացիները իրենց էմիր Կուրուպասի (Կրետեի էմիրության էմիր Աթա-ալ-Ազիզ իբն Սաֆրի – Մ.Ֆ.), կանանց, երեխաների ու ողջ ավարի հետ միասին հաղթական հանդեսով անցնում ձիարշավարանով» (Վատիկանյան մանսուն, մաս 21):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Աստիբացին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁷⁵⁵ «/1/ Այս կերպ հռոմեական ստրատեգոս Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասին – Մ.Ֆ.), ինչպես արդեն հիշատակվեց, անցկացրեց իր զորքերը Կրետե կղզին, պայթարի մեջ մտավ այնտեղի բարբարոսների դեմ, նրանց մի մասին սրի ծարակ դարձրեց, իսկ մյուսներին էլ շատ շուտով ու առանց առանձնահատուկ ջանքերի պաշարեց քաղաքում, որի մոտ անցկացրեց ձմեռը՝ ամենօրյա զինավարժանքներով պատրաստելով ռազմիկներին առաջիկա մարտերին: Այդ ժամանակ Համդվանը՝ Կիլիկիայի հարևանությամբ ապրող հազարացիների առաջնորդը, մի սուր մտքի տեր և գործույթյա մարդ, որը դեռ երիտասարդ տարիքից անկասկած գերազանցում էր իր բոլոր հայրենակիցներին ռազմական արվեստում (Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.), տեղեկացավ կրետացիների դեմ ռոմաների զորքի ծովային արշավանքի մասին և որոշեց, որ ժամանակը հարմար է անպատիժ ներխուժելու ռոմաների տիրույթներ՝ ոչ մի կաթիլ արյուն չկորցնելով, մեծ հարստություններ ձեռք գցելու ու իրեն հավերժ փառքով ապահովելու համար: Եվ ահա, հավաքելով ամենախիզախ արաբներին ու հազարացիներին, Համդվանը մտավ ռոմաների սահմաններ՝ իր ճանապարհին ամեն ինչ թալանելով ու այրելով: Իմանալով Համդվանի հարձակման և նրա լկտի ու բռնի առաջխաղացման մասին՝ ինքնակալ Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Ֆ.) նրա դեմ ուղարկեց Լևոն Փոկասին՝ Նիկեփորի հարազատ եղբորը, Եվրոպայի ռազմական ուժերի ղեկավարին, ռոմաները այդ պաշտոնը կոչում են Արևմտադեմ ղոմանիկոս: Լևոնը քաջարի, խիզախ ու անսովորության աստիճան խելացի մի մարդ էր և մեզ հայրենի մարդկանցից առավել ընդունակը դժվարին պայմաններում ընդունել ճիշտ որոշումներ: Կարծում եմ, որ մարտերում նրան աջակցում էր ինչ-որ աստվածային ուժ, որը հաղթում էր նրա բոլոր հակառակորդներին և նրանց հնազանդ դարձնում: Նրա կողմից զորք ղեկավարելու ժամանակ շատ մարտեր եղան, սակայն ոչ մի հակառակորդ չկարողացավ նրա նկատմամբ առավելության հասնել և լիակատար հաղթանակը մշտապես իր կողմում էր...: /2/ Հենց այս ստրատեգոս Լևոնին էլ ինքնակալ Ռոմանոսը անցկացրեց Ասիա, որպեսզի նա բոլոր հնարավոր միջոցներով դիմադրած կանգնի բարբարոսների ավազարտություն նկրտումներին և հետ մղի նրանց հանդուգն ու անասկո հարձակումները: Հենց որ Լևոնը Եվրոպայից անցավ Ասիա, նրան սկսեցին լուրեր հասնել Համդվանի լկտիության և դաժանության մասին: Նա տեսավ այրված տաճարներ ու գյուղեր, քանդված ամրություններ և ամայացված ավաններ, որոնցից բնակիչները բռնի գերի էին բռնվել: Չորակարգ որոշեց ռազմիկներին ակնհայտ վտանգի չենթարկել և բաց դաշտում, ընդդեմ մեծաթիվ ու լավ զինված և ոչ մեկ անգամ հաղթած ու անսպասելի հաջողություններից հպարտացած բարբարոսների դեմ չհանել իր փոքրաթիվ, վատ պատրաստված, հազարացիների հաղթանակներից և նրանց ամենօրյա հաջողություններից վախեցած զորքը: Նա գերադասեց դարաներ դնել հիմնական լեռնային անցուղիներում, որտեղից ամենահարմարն էր հետևել թշնամիների տեղաշարժին և, երբ նրանք կանցնեն սայթաթուն ու անհուսալի արահետներով, հարձակվել նրանց վրա և կայուն կերպով մարտնչել հետևելով: /3/ Այն ժամանակ, երբ ստրատեգոս Լևոնը այս ամենի շուրջն էր մտածում և որոշումներ էր ընդունում, նրա մտքին եկավ ոգևորել իր ռազմիկներին մի քանի խոսքով՝ մղելով նրանց այն բանին, որ պետք եղած դեպքում ելնեն բարբարոսների դեմ ու քաջարոր գործեն մարտում: Անաջ գալով և մի քիչ լռելով՝ նա սկսեց ոգևորել ռազմիկներին հետևյալ խոսքերով. «Հիմակիցներ: Իմանալով ձեր արիությանը, ռազմական խիզախությունն ու փորձառությունը, մեր ընդհանուր տերն ու տիրակալը ուղարկել է մեզ իմ գերագույն հրամանատարությամբ Համդվանի հարձակումներով ու թալանով տապալված Ասիա: Ահա թե ինչու ես կոչ եմ անում ձեզ քաջաբար մարտնչել, կարծում եմ, որ կարիք չկա խոսքերով արիության դրդել նրանց, ովքեր դեռ երիտասարդ տարիքից աչքի են ընկնում արիության և խիզախությամբ, այլ ուզում եմ, որ դուք թշնամիներին հաղթեք ողջամտությամբ ու խելամուռությամբ, բանգի ռազմական հաջողությունը սովորաբար կախված է ոչ այնքան մենք եյք գտնեք այս դժվար պայմաններում, ինչպես գործենք ի օգուտ, այլ ոչ թե ի վնաս մեզ: Եվ իհարկե մենք հուսահատ քաջություն չենք դրսևորի, անխիտեմ կերպով նետվելով դեպի անխուսափելի կործանումը, բանգի անզուսպ խիզախությունը սովորաբար վտանգների հետ է կապված, այլ խոհեմ դանդաղկոտությամբ կվարվենք, որը փրկության կբերի նրան, ով դիմել է իրեն»: /4/ «Ելնելով այս ամենից, իմ ռազմիկներ, ես խորհուրդ եմ տալիս ձեզ վտանգի չենթարկվել, անզուսպ կերպով նետվելով դեպի բարբարոսները, որոնք տեղակայված են հարթավայրում: Ավելի լավ չէ՞՞ արդյոք դրա փոխարեն դարաներ դնել անապիկ վայրերում, սպասել թշնամիների ստնեկալուն, իսկ հետո էլ արդեն ողջ ուժով հարվածել նրանք ու քաջաբար մարտնչել: Հենց այս կերպ, ես կարծում եմ, մենք աստվածային աջակցությամբ կհաղթենք թշնամիներին ու կիլենք մեր հայրենակիցներից թալանվածը: Դաճախ հաջողվում է ոչնչացնել թշնամուն անակնկալ հարձակմամբ: Անակնկալ հարվածով հեշտ է կործանել գոռոզությունն ու սնապարծությունը: Դաճախ հաջողվում է երիտասարդական ամյունը և մարտերում ձեռք բերած բարեծնությունը՝ սկսեք մարտը այն ժամանակ միայն, երբ ես շեփոներով կշան կտամ»: Ահա այսպիսի խոսքով հանդես եկավ ստրատեգոսը: Չորքը գոյություններով ու ծափահարություններով իր հանդիմանությունը տվեց, նրա խորհուրդները լավագույնը համարեց և պատրաստակամություն հայտնեց նրա հետևից գնալ ուր կամենա: Եվ ահա, նա դարաններով պատեց ողջ ճանապարհը, որն անցնում էր դիք, բարձրադիր և կտրտված կիճերով ու բարձունքներով, կտրտված էր լանջերով և ձորերով, առատ կերպով պատված էր ծառերով ու տարաբնույթ մացառուներով: Նախապես զբաղեցնելով թաթևված դիճերը՝ ստրատեգոսը սկսեց սպասել բարբարոսների մոտենալուն, իսկ Համդվանը պարծեծում և հպարտանում էր իր բազմամարդ ջոկատներով, սնապարծ ու գոռոզ կերպով հպարտանում էր մեծաթիվ ավարով և գերեվարվածներով: Նա ամեն պահի մի կողմ էր թեքվում ճանապարհից, հեծած խոշոր և անսովոր կրակոտ մի հովատակ, ու հայտնվում էր մեկ զորքի առաջապահում, մեկ՝ վերջապահում՝ ճոճելով կիզակը, որը մեկ ուղղում էր դեպի առաջ, մեկ քաշում դեպի իրեն: Երբ ձիերի համար հասու ճանապարհը վերջացավ՝ բարբարոսները կուտակվեցին դժվարանցելի ու անհարթ արահետներում: Նրանք մարտավարձը կտրտվեց և ամեն մեկը սկսեց առանձին մազլեց անհարթությունները: Ահա հենց այն ժամանակ էլ զորավարը շեփորահարեց պայմանաւնշանը և, դարանից բարձրացնելով իր ռազմիկներին, նետվեց բարբարոսների վրա: /5/ Մինչ այդ պահը նրանք բոլորը բռնած ունեին թրերի կոթերը և հիմա, մերկացնելով դրանք, սկսեցին աջ ու ձախ կոտորել թշնամական զորքը, որը հոգնել էր ծանր անցումից, այն ժամանակ, երբ իրենք ուժով լեցուն էին: Ինքը Համդվանը հազիվ գերի չընկավ ռոմաների ձեռքը, բանի որ, լինելով շատ հնարամիտ և աչքաբաց դժվարին իրավիճակներում, շեղեց ռոմաներին հետապնդումից այն բանի շնորհիվ, որ փախչելիս հրամայեց իր հետևից շատ տալ ոսկի և արծաթ, որը առատ կերպով տանում էր հետը: ռոմաները սկսեցին հավաքել ոսկին, իսկ այդ ընթացքում նրան հաջողվեց փոքրաթիվ թիկնապալաններին հետ խույս տալ վտանգից: Այդ մարտում ռոմաները ոչնչացրին այնքան մեծ քանակությամբ բարբարոսներ, որ մինչև հիմա էլ դեռևս այնտեղ ամենուր երևում էին մարդկային ոսկորների կույտեր: Այս կերպ ստրատեգոսը գեղքի ուժով և խորամանկությամբ հաղթանակի հասավ, ոչնչացրեց բարբարոսների մեծաթիվ զորքը ու փախուստի մատնեց Համդվանին՝ դուրս վանելով նրանից պարծենկոտությունը և բացահայտելով նրա ամոթալի փոքրոգությունն ու վախկոտությունը: Դրանից հետո նա հրամայեց մի վայրում հավաքել ձեռք բերած ավարը, ինչպես նաև ռոմաներից բարբարոսների թալանածը, և մեծ մասը բաժանեց նրանց միջև: Բարբարոսների կողմից գերված բնակիչներին նա ճանապարհի համար անհրաժեշտ բաներ տվեց և ուղարկեց տներով, իսկ այդ պատերազմում բռնված հազարացիներին շրջապակապ արեց և, շնորհակալական աղոթքներ հղելով նախախնամությանը, հաղթական երգով ճանապարհ բռնեց դեպի ինքնակալ տիրակալը՝ պատրաստվելով հաղթականորեն մուտք գործել Բյուզանդիոն: Ռազմիկները ծափահարում էին զորավարին, արժանի կերպով հիմնադրվում նրանով և փառաբանելով այրին, որին հավասարը չէր ծնել կենդանի սերունդը: Տեսնելով, որ նրան մարտերում մշտապես ուղեկցում է հաջողությունը, նրանք պաշտում էին նրան ու նրա աստվածային շնորհը: Երբ Լևոնը հասավ Բյուզանդիոն և առատ ավարով ու մեծաթիվ գերված հազարացիներով քաղաք մտավ, ինքնակալ Ռոմանոսն ընդունեց նրան պատվով: Հաղթահանող ժամանակ, որը տեղի ունեցավ թատրոնում, Լևոնը զարմացրեց հանդիսատեսներին ստորիկներին մեծ քանակությամբ ու ձեռք գցած բարիքներով: Տիրակալը ըստ արժանկյուն հատուցեց նրա ռազմական փութագործությունները նվերներով ու պատիվներով: Այսպես, շնորհիվ զորավար Լևոնի, Ասիան փրկվեց, իսկ հաղթված Համդվանը դարձավ փախուսական ու թափառական» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 2, մաս 1-4):

«Ինչ վերաբերում է Արևելքի դոմեստիկոս պատրիկին, նա, որպես իր եղբոր երեսփոխան, Արևելք ուղարկվեց՝ անաստված Համդունին (**Հայեայի Համդունյանների էփրոպայան հիմնադիր էփր Սեյֆ-է-Ղուլային – Մ.Ֆ.**) հնարավորություն չտալու Արևելքն անպաշտպան գտնելու և հռոմեական երկիրն ասպատակելու, գերելարելու ու թալանելու: Պատրիկը միացավ Կապադովկիայի գորավար Կոնստանտին Մառնևոս պատրիկին և տազմաների մնացած գորավարներին, արշավանքի դուրս ելած ամբարտավանին հանդիպեց Անդրաստո կոչվող վայրում և, բախվելով նրան, փայլուն հաղթանակ տարավ, ջարդ տվեց ու փախուստի մատնեց: Այն ժամանակ տեսնելու էր, թե ինչպես են կապտում թշնամիների դիակները, սրակոտոր անում ամբարտավան հազարացիներին, փախուստի մատնում նրանց և ստրուկների սնան գերում: Այլևս նրանց փույթը չէին ոչ ձիերը, ոչ դրամները, ոչ էլ ցեղակիցները, յուրաքանչյուրն աշխատում էր սեփական անձը փրկել: Այն ժամանակ ամբարտավան ու փրկված Համդունն էլ թիչ մնաց գերվեր, նրա ձին, որին նա հեծել էր, կանգնեց ու ծնկի եկավ, բայց նրա ծառան՝ հավատուրաց Յովհաննեսը, իր ձիու վրայից իջնելով, այն Համդունին տվեց, որով Յովհաննեսը բռնվեց, բայց ամբարտավանը փրկվեց: Պատերազմի ժամանակ ձեռք բերված ողջ ավարը, գերված բրիտոսուրացիների հետ միասին պատրիկը Բյուզանդիոն բերեց և ցուցադրեց հաղթական երթի ժամանակ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 6, մաս 14):

«Նիկեիոի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոի II Փոկասին – Մ.Ֆ.**)՝ Կրետեում գտնված ժամանակ, Ռոմանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Ֆ.**), անհանգստանալով, որ արևելքի արաբները, և ամենից առաջ Հայեայի էփր Համդունը (**Հայեայի Համդունյանների էփրոպայան հիմնադիր էփր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.**)՝ ռազմունակ ու մյուսներից ավելի գործունյա մի մարդ, արևելքը չասպատակեն, Լևոն Փոկասին՝ Նիկեիոի Փոկասի եղբորը, մագիստրոսի պատվաստեց շնորհելով, ուղարկեց արևելքի սխուրձի դոմեստիկոսի պաշտոնը վարելու: Նա, անցնելով Ասիա և Ադրաստո կոչվող վայրում հանդիպելով Համդունին, նրան գլխովին պարտության մատնեց ու ոչնչացրեց: Մարտում ընկածներին հաշվելն անհնարին էր, իսկ գերվածներն ու թաղաք ուղարկվածներն էլ այնքան շատ էին, որ թաղաքի տներն ու ազարակները ստրուկներով լցվեցին և միայն նրանց առաջնորդ Համդունը կարողացավ փոթաթիվ մարդկանցով խուսափել վտանգից և գնալ իր երկիրը: Երբ Լևոնը նրա մոտ մտավ, կայսրը նրան մեծ սիրովորությամբ ընդունեց, նրա պատվին հաղթական շքերթ կազմակերպեց, ըստ արժանիյուն պարգևներ շնորհեց, նաև՝ պատիվներ ու բարձր աստիճաններ բոլոր նրա հետ աչքի ընկածներին» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս (II)», մաս 4):

«Այդ ժամանակ Սեյֆեդունյան **Հայեայի Համդունյանների էփրոպայան հիմնադիր էփր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.**) հավաքեց 30.000 հոգու, ելավ տեղից և հասավ Կարսենային, որտեղ մեծ ավար ձեռք գցեց: Հետո, սակայն, երբ նա ցանկանում էր հետ դառնալ, ռումները փակեցին նրան ամրությունների դարպասների առաջ և արդյունքում միայն 300 արաբներ կարողացան փախչել: Ռումները գլխովին ոչնչացրին արաբներին, գերեցին ողջ մնացածներին և մեծ ավար ձեռք գցեցին: Նրանք ձեռք գցեցին Սեյֆեդունյայի նժույգները, զրահները և բոլոր այն զանգեղ, որ ուներ Սեյֆեդունյա Բար-Համդանը: Այդ ժամանակ վերջինիս հետ եղած հայտնի մարդկանցից սպանվեցին Համիդ Բար-Նամուս Մուսասա խանը և կադի Աբու-Հուսեյնը» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ռոմանոս թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Ֆ.**) կոտորած արեց Տաքկաստանում» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»): :

²⁷⁵⁶ «Այդ տարի Սայֆ ալ-Ղուլայի (**Հայեայի Համդունյանների էփրոպայան հիմնադիր էփր Սեյֆ-է-Ղուլայի – Մ.Ֆ.**) ստրուկ Նաջան գնաց Անձիտի վրա: Նրա հանդիպեց Աբդալլահ ալ-Մալատին հույների հետ միասին, սակայն նա ջարդեց նրանց, նրանցից հսկայական մեծություն կոտորեց և գերեց 600 հոգու՝ 200 ձիու հետ միասին» (Իբն Զաֆիր «Տրոիկալ պատմություն», «Տրոիկալ պատմություն»):

²⁷⁵⁷ «Նիկեիոի Փոկասը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոի II Փոկասին – Մ.Ֆ.**), ինչպես նախապես ասվեց, կարգադրություն ստացավ Կրետեից վերադառնալ, բայց նրան թույլ չտվեցին մուտք գործել մայրաքաղաք, այլ նա հրաման ստացավ համայն գործով գնալ արևելք: Համդունը (**Հայեայի Համդունյանների էփրոպայան հիմնադիր էփր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.**), կրած պարտությունից սթապկվելով, սկսեց էր հզորանալ: Մարտունակ գործ հավաքելով՝ նա հարկար առիթ էր սպասում՝ հռոմեացիների պետության վրա հարձակվելու, բայց Փոկասը, մուտք գործելով Ատրիք, համառ ճակատամարտում նրան հաղթեց, գլխովին պարտության մատնեց, հալածեց Ատրիքի խորքերը, գրոհով վերցրեց Բերիա քաղաքը, բացի միջնաբերդից, որպես ավար մեծ հարստություն ու ռազմագերիներ վերցրեց, ազատագրեց այնտեղ կապանքների մեջ պահվող բրիտոսոսյաններին և տուն ուղարկեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս (II)», մաս 10):

«Մագիստրոս Նիկիփորը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոի II Փոկասին – Մ.Ֆ.**) և պատրիկ Կյուռ-ժանը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմեյիլը – Մ.Ֆ.**), որոնք իրենց հզորությամբ զարհուրեցրել էին ողջ Տաճկաստանյան երկրները..., պաշարել էին Հայեայը..., որն էլ գրավեցին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

«Արիստոսի 960 թվականին գրավեցին Հայեայը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Արաբների 350 թվականին արաբ ընտիր ռազմիկները ելան Նիսիդիոսից և ուղղվեցին Տարսոս, սակայն ռումները, որ դարանակալել էին, սպանեցին նրանցից ոմանց, իսկ մյուսներին էլ, որ բավական մեծ մի ամբոխ էին կազմում, գերի բռնեցին: Այս կապակցությամբ արաբները շատ զայրացան» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացի իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁷⁵⁸ «Հույների 1274 և արաբների 351 թվականին Նիկեիոի դոմեստիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոի II Փոկասին – Մ.Ֆ.**) 165.000 հեծյալների զույն անցած եկավ Կիլիկիա, պաշարեց Անարզաբան և դաժանորեն պատերազմեց նրա դեմ: Արաբները, որ ներսում էին, հուսահատվեցին որևէ տեղից օգնություն ստանալ և անվտանգության երաշխիքներ խնդրեցին իրենց կանքի ու զույգի համար՝ այդ պարագայում պարտավորվելով հանձնել ամրությունը, իսկ այդ էլ արեցին մեծ պատրաստակամությամբ, բաժնի իր տեսան, որ այն հաստիվածում, որտեղ լեռն է, պարիսպը փուլ է եկել: Այդ ժամանակ Նիկեիոից տվեց նրանց անհրաժեշտ խոստումը և նրանք բացեցին ամրության դռները նրա առաջ: Դրանից հետո, երբ Նիկեիոից ներս մտավ ու տեսավ, որ գրեթե արդեն գրավել էր ամրությունը սրով, նա զոջաց տված խոստման համար, որից հետո հրամայեց, որ բոլոր մարդիկ պետք է հավաքվեն մզկիթում, իսկ ով այդպես չի վարվի, մեղքն իր վրից: Հաջորդ օրը Նիկեիոից հետ եղած մարդիկ բաղաբ մտան և, ում էլ իր գտան տներում կամ փողոցներում, սպանեցին՝ տղամարդկանց, կանանց ու երեխաներին: Նիկեիոից հավաքեց բաղաբում եղած բոլոր զրահները և պարզվեց, որ այնտեղ 40.000 միայն օղազրահներ կային, ինչպես նաև համապատասխան բանակի թորեք ու աղեղներ, որոնք պատրաստվել էին 40.000 արմավենիներից: Այդ ժամանակ դոմեստիկոսը հրամայեց, որ մզկիթում գտնվողները կարող են գնալ ուր ուզում են, իսկ նրանք, ովքեր երեկոյան տեղում կլինեն, կսպանվեն: Այդ ժամանակ արաբները սկսեցին հեռանալ, սակայն այդ արեցին այնպիսի հապճեպությամբ, որ թաղաքի դարպասների մոտ առաջացած իրվշտոցում ոտնատակ գնացին շատ տղամարդիկ կանայք ու երեխաներ, իսկ այլք էլ մահացան ճանապարհներից, բաժնի իր զգիտելին ուր գնալ: Դրանից հետո Նիկեիոից ավերեց մզկիթը և բանդեց թաղաքի երկտակ պարիսպները, ինչպես նաև մեծ շենքերը» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Մագիստրոս Նիկիփորը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոի II Փոկասին – Մ.Ֆ.**) և պատրիկ Կյուռ-ժանը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմեյիլը – Մ.Ֆ.**), որոնք իրենց հզորությամբ զարհուրեցրել էին ողջ Տաճկաստանյան երկրները..., պաշարել էին Անարզաբան..., որն էլ գրավեցին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

«Զրիստոսի 960 թվականին գրավեցին Անարզաբան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 408 թվականին արաբների Սարա թագավորից (**Հայեայի Համդունյանների էփրոպայան հիմնադիր էփր Սեյֆ-է-Ղուլայից – Մ.Ֆ.**) գրավեցին Անավարդան և... մեծ կոտորած սարքեցին ավելի շատ բրիտոսոսյանների, բաժնի իր տեսան և կազակիցներից» (Սատրեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

²⁷⁵⁹ «Կարճ ժամանակի ընթացքում վերցնելով ու ավերելով ավելի քան 60 հազարական ամրոցներ՝ նա (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոի II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) հսկայական ավար ձեռք գցեց և այնպիսի փայլուն հաղթանակով իրեն պատկեց, ինչպիսին մինչ այդ ոչ մեկին բաժին չէր հասել: Ռազմիկներին, որոնք անհաշիվ հարստություն էին հավաքել, նա հանեց հազարացիների հողերից և ցրեց տներով, իսկ ինքը շտապեց ինքնակայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ, որպեսզի պարզ և ստանա իր հեղուկությունների համար» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 2, մաս 9):

«Նիկեիոից (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոի II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) Կիլիկիայում մնաց 22 օր և այդ ընթացքում տիրեց 54 ամրությունների՝ ոմանք սրով, ոմանք էլ խաղաղությամբ: Այս ընթացքում, ասում են, երբ ամրություններից մեկից դուրս էին գալիս արաբ կանայք, հայերը, պատված կրթով, հարձակվեցին սրանց վրա, իսկ այդ ժամանակ էլ արդեն այս կանանց հետ եղող արաբները ձեռքերը մեկնեցին սրերին: Նիկեիոից, որ շատ զայրացավ այդ ամենից, հրամայեց կոտորել բոլորին և արդյունքում ռումները արաբներից սպանեցին 400 հոգու, այդ թվում նաև շատ մեծաբանակ կանանց» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ռումները ծոռից եկան ու գրավեցին Մարաշը և Հաղաբը մահմեդականների ձեռքից» (Իբն Հաուկալ «Երկրի պատկեր», Շամ):

«Ռումները հարձակվեցին Սիս ամրոցի վրա ու տիրեցին» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁷⁶⁰ «Պատի օրերին Նիկեիորն (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոր II Փոկասը – Մ.Յ.**) ու նրա հետ եղողները հասան Կեսարիա և թվում էր, թե նրանք կըժպարանան վերադառնալ: Այս պայմաններում արաբների այն զորավարը, որ գտնվում էր Տարսուսում, հավաքեց 4.000 հոգու և գնաց ռումների հետևից, սակայն նրանք բոլորը հաղթվեցին ու սպանվեցին, ընդ որում ընկան ինչպես բոլոր արաբները, որոնք այնտեղ էին, այնպես էլ Տարսուսի գորավարն և նրա եղբայր Բար-Ռաբբաթը: Դրանից հետո ռումները կրկին մտան Կիլիկիա և զբաղեցրին Սիսը՝ այնտեղ հաստատելով կայսրգոր» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁶¹ «Այս տարվա Ջումադա ամսին Սայֆ ալ-Դուլան վերակառուցեց Անազարբան և իր հաջորդին Տարսուսի բնակիչներից բաղկացած զորքով ուղարկեց Ռումի երկիրը: Սրանք ավերեցին, կոտորեցին, գերեվարեցին ու վերադարձան» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Սեյֆեդուլայի (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլայի – Մ.Յ.**) ստրուկ Նաջան ներխուժեց ռումների երկիր և հասավ Սայֆարկերտ: Նա շատ ավար ձեռք գցեց, ինչպես նաև 2.000 մարդ, որոնցից 500 հոգուն շղթայակապ արեց և իր հետ վերցրեց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁷⁶² «Այդ տարի Սայֆ ալ-Դուլայի (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլայի – Մ.Յ.**) ծառա Նաջան զորքով հարձակվեց խարբեղի վրա: Ռումների մի զորամաս դիմադրեց նրան, սակայն նա հաղթեց և ռումներից 500 հոգի երաշխավորագրով հանձնվեց» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ ռումները, առավելության հասնելով արաբների նկատմամբ, սպանելով ու գերեվարելով հասան մինչև Մեծ Հայաստան, որը, սակայն, թողեցին ու հետ դարձան: Այդ ժամանակ էր, որ բոլոր հայերը, վախենալով արաբների վրեժխնդրությունից, բանի որ իրենք ևս քրիստոնյաներ էին, փախան դեպի ռումների սահմաններ, որոնք նրանց բնակության համար հատկացրին Կապադոկիայի Սեբաստիան: Արդյունքում հայերն այնտեղ շատ շատացան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁷⁶³ «Վասիլանը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Յ.**) շատ սիրալիր ընդունեց մագիստրոսին և նրանց, ովքեր նրա հետ էին, ու կրկին նրան կրկնեց ուղարկեց՝ մարտնչելու հանդուգն Համդանի (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլայի – Մ.Յ.**) դեմ: Շարժվելով արքայանիստ քաղաքից՝ մագիստրոսը ժամանեց հարևան բարբարոսական երկրամասեր և սկսեց այրել ու ավերել քաղաքները: Դրանից հետո նա իր ողջ զորքով նետվեց դեպի բազմամարդ և հարստություններով լի հսկայական քաղաք, որը կոչվում էր Հալեայ՝ գնալով անաստված Համդանի վրա: Եվ ահա, մոտենալով հիշատակված քաղաքին, նա հայտնաբերեց, որ Համդանը իր կողմից քաղաքի շուրջ շարել է զորքը, որը կազմված է հսկայական բանակության արաբներից, ղեկավարներից, բրդերից ու այլ ռազմական ուժերից, որոնք հավաքվել էին ողջ երկրով մեկ: Հետևանքը, կազմված միայն հալեացիներից, պաշտպանում էր գետի վրայի երկու անցումները՝ խոչընդոտելով հռոմեական զորքի գետանցումը: Համդանը անշարժ կանգնած էր: Դժբախտը չգիտեր, որ խաբված է իր անօգուտ հույսերում, որ ձեռքում ... (**տեքստը վնասված է – Մ.Յ.**) ... աջակցությունը պատերազմում և (**տեքստը բաց է թողնված – Մ.Յ.**) ... ժամանակ մագիստրոսը հետախույզեց գետի ծանծաղուտը և պետք եղած կերպով ծանոթացավ տեղանքի պայմաններին: Վերին ծանծաղուտի մոտ, չնայած դժվարությանը, հեծելազորային ուժերին հաջողվեց անցնել գետը, բանգի ձիերը սկսեցին լողալ: Եվ այդ ժամանակ ռումները սկսեցին թրեղով կատաղորեն կոտորել համդանյան հետևազորին: Տեսնելով նրանց ջարդը՝ դատարկ սնապարծը դիմեց փախուստի՝ ինչքան ուժ ուներ ներդնելով, որ փրկվի: Այսպես՝ մագիստրոսը առանց մարտի տիրեց Հալեայ քաղաքին և, բռնելով գերի հազարացիների ու ձեռք գցելով ավարը, որը հսկայական է, երբ այն ի մի բերեցին, որոշեց վերադառնալ Բյուզանդիոն: Իմանալով, սակայն, վասիլան Ռոմանոսի մահվան մասին, նա ընդիստեց իր եղբւր և իրավայեց, որ իր հետ եղած հրամանատարներից յուրաքանչյուրը հռոմեական երկրի մի վայրում հավաք գերի հազարացիների ու ավարը» (Վաստիկանյան Անանուս, մաս 22):

«Այն բանից հետո, երբ Նիկեիորը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոր II Փոկասին – Մ.Յ.**) ողջ ժողովրդի հիացական զարմանքի ուղեկցությամբ հաղթահանեց իրականացրեց, ինքնակալ Ռոմանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Յ.**) նրան շքեղ նվերներ տվեց և հանձնեց իշխանությունը Ասիայի վրա: Այս կերպ, երկրորդ անգամ ստանալով դոմեստիկոսի պաշտոնը, նա անցավ Բոսպորը, հավաքեց զորքը, անառիկ ճակատ կազմեց և մտավ հազարացիների երկիրը: Իմանալով Նիկեիորի հարձակման մասին՝ բարբարոսները անհնարին համարեցին տեղում մնալը, դարաններ դնել կամ ուղիղ մարտ տալը: Նրանք որոշեցին հարձակվել ռումների վրա՝ թաքնվելով ամրոցներում և ամեն մի հնարավորության դեպքում հարվածներ հասցնելով: Նրանք շատ էին վախենում դեմ առ դեմ հանդիպել կայուն և ամրոցներ այրին, իսկ վերջինս, որպես հողմամորիկ ամեն ինչ ավերելով շուրջը, անայացնում էր դաշտերը ու ստրկացնում մարդաշատ գյուղերը: Իր ճանապարհին հիդ ու սրի մատնելով ամեն ինչ՝ նա նետվեց ամրոցների դեմ և առաջին իսկ գրոհից տիրեց նրանցից շատերին, իսկ այն ամրությունները, որոնք ամուր պարիսպներ ու մեծաթիվ ռազմիկներ ունեին, Նիկեիորը պաշարեց մեքենաների միջոցով և անհաշտ պատերազմ վարեց՝ իր ռազմիկներին համառության մղելով մարտերում: Յուրաքանչյուրը պատրաստակամորեն կատարում էր նրա հրամանները, բանգի նա թաքնություն էր առաջացնում և խթանում էր այն ոչ միայն խուսերով, այլ սեփական օրինակով՝ ամեն անգամ զարմանալի արիությանը մարտնչելով ճակատի դիմաց, գնալով վտանգին ընդառաջ և արիաբար հետ մղելով այն» (Լևոն Սարկիսյան «Պատմություն», գիրք 2, մաս 9):

«Այսպիսին էր Նիկեիորը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոր II Փոկասը – Մ.Յ.**), նա նման փայլուն ռազմավարությամբ մեծապես ընդլայնեց հռոմեացիների տիրապետությունը, նա ավելի քան 100 քաղաք ու բերդ գրավեց Կիլիկիայում, Ասորիքում և Լիբանանյան Փյունիկիայում, որոնցից խոշորագույններն ու անվանիներն են... Հալեայը...» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեիոր Փոկաս», մաս 16):

«Եվ ահա Ռոմանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Յ.**) դոմեստիկոս Նիկեիորին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոր II Փոկասին – Մ.Յ.**) և Հովհաննես Զմբիկին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Զմբիկին – Մ.Յ.**) զինված ռումների հետ միասին ուղարկեց արաբների դեմ: Արաբները հայտնվեցին մեծ փորձանքում և Հուլյների 1274 թվականին ռումները գրավեցին Հալեայը: Այդ ժամանակ, երբ ռումները Հալեայում էին ու պայքարում էին արաբների դեմ, նրանք լսեցին իրենց կայսր Ռոմանոսի մահվան մասին, դրա համար էլ վերադարձան: Իրոք, չնայած ռումները ջարդել էին Բար-Համդանին (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլային – Մ.Յ.**), սակայն նրանք այլևս չէին կարող մնալ այդտեղ, բանի որ կայսերական քաղաքից ստացված լուրերը նրանց ստիպում էին վերադառնալ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 3):

«Դրանից հետո ռումները շարժվեցին Հալեայի դեմ: Այդ ժամանակ Սեյֆեդուլան (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլան – Մ.Յ.**) ելավ և մարտ տվեց ռումներին, սակայն պարտություն կրեց, ընդ որում զոհվեցին Համդանի բոլոր որդիները, իսկ Սեյֆեդուլան մի բանի հոգու հետ դիմեց փախուստի ու հագիվ փրկվեց: Եվ ահա դոմեստիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեիոր II Փոկասը – Մ.Յ.**) տիրեց Սեյֆեդուլայի պալատին, որը քաղաքի պարիսպներից անդին էր, ու այնտեղից հանեց 390 տաղանդ արծաթ, 2.400 ջորիներ և անթիվ բանակի գեներալներ: Նա այրեց այս պալատն ու պաշարեց քաղաքը: Ռումները ձեռքեցին քաղաքի պարիսպը, ներս մտան և այնքան կոտորեցին, մինչև որ բոլորին չսպառեցին: Հալեայում նրանք գտան 1.200 Ռում գերի տղամարդկանց, որոնց ազատություն շնորհեցին: Իրենց հերթին ռումները գերեցին ավելի քան 10.000 պատանի և աղջիկ, ինչպես նաև տեղի դարձան մի հսկայական ավարի, այնքան շատ, որ ի վիճակի չէին այդ ամենը տանել, ընդ որում, ինչ-որ չկարողացան տանել, այրեցին: Այդտեղ էր, որ ռումները գտան գեթոնի ձեռքով լի բազմաթիվ տակառներ, որոնք դատարկեցին, որպեսզի դրանցում չուր լցնեն, իսկ ձեռք, տարածվելով հողի վրա, կորավ: Ռումները ավերեցին նաև մզկիթները: Մի խոսքով, նրանք Հալեայում մնացին ինչը օր և ավերեցին ամեն ինչ: Դրանից հետո, երբ ռումներն ուզում էին հետ դառնալ, Ռոմանոս արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ի – Մ.Յ.**) բոլոր որդին, որը Նիկեիորի հետ էր, դեմ ելավ դրան ու ասաց. «Մեկը չպետք է հեռանալ, մինչև որ չտիրենք միջնաբերդին»: Այդ ժամանակ Նիկեիորը, բանի որ չէր կարող հակաճառել, ասաց. «Ահա միջնաբերդը, այն քո դիմաց է, գնա և գրավիր այն»: Այդ ժամանակ, երբ արքայի բրդերորդին մոտեցավ միջնաբերդին, նրա վրա թաղ նետեցին դարպասից վեր գտնվող հատածից: Այս պայմաններում արքայի բրդերորդին ուզում էր հետ դառնալ, սակայն միջնաբերդում եղողները բացեցին դարպասները, որից հետո դեղյամզի մի մարդ, որի անունը Բաշա էր, ընկավ վերջինիս հետևից ու Նիզակով այնպես հարվածեց նրա թևակներին արաբներին, որ Նիզակի ծայրը դուրս եկավ կրծքից: Այդ ժամանակ արքայի այդ բրդերորդու հետ եղողները վերցրին սպանվածի դիակը և տարան Նիկեիորի մոտ: Եվ ահա ռումները, որպեսզի վրեժ լուծեն այդ արյան համար, արաբներից գլխատեցին 12 հարյուրյակ մարդ, որոնց գերել էին, որից հետո հետ դարձան ռումների երկիր» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հայոց 410 թվականին արաբների Սուրա թագավորից (**Հալեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլայի – Մ.Յ.**) գրավեցին... Հալեայը և մեծ կոտորած տարեցին ավելի շատ քրիստոնյաներից, քան նրանց ազգակիցներից» (Մատթեոս Ուռուխյեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ը – Մ.Ֆ.) զորք առաքեց Հայեայի վրա և գրավեց այն» (Խսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Համդունին (Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլային – Մ.Ֆ.) հաղթեցին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»): «Կիննասարին ջունդի գլխավոր քաղաքը Հայեայն է, որը շեն էր, խիտ բնակչությամբ, լի հարստությամբ և ընկած էր Իրաքից եկող ճանապարհի վրա, որն ընթանում է դեպի Սահմանային ամրությունների գոտին ու Ասորիքի մյուս ջունդերը: Ռոմանոսը գրավեցին այն երեք շիջի 370 թ-ից հետո: Նա ունի քաղաքներ, ամուր պարիսպ, որը, սակայն, չպաշտպանեց նրանց ճանապարհը՝ Սայֆ ալ-Դուլային (Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլային – Մ.Ֆ.) վատ կառավարման և նրա որոշ մասերում քայքայված լինելու պատճառով: Ռոմանոսը մայր մզկիթը կործանեցին, ժողովրդին գերեզմանեցին ու վառեցին քաղաքը: Այն ունի փոքր միջնաբերդ, որը մեր օրերում է վերականգնվել, ուր որոշ մարդիկ ապաստանեցին Հայեայի գրավման ժամանակ և փրկվեցին: Հայեայի գրավման ժամանակ, սակայն, թե օտարների, թե քաղաքի ժողովրդի ապրանքները և պիտույքները փչացան, շատերը կոտորվեցին: Հասարակ ժողովրդից ևս մեծ չափով կոտորվեցին, սակայն այդ մասին ստույգ տեղեկությունները կարող են մարդկանց տառապանք պատճառել և վիստեղեցի իսլամը ու մահմեդականներին» (Իբն Հաուկալ «Երկրի պատկեր», Շամ):

«Չիջիի 351 թվականին հույների կայսր Նիկիֆորոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեֆոր II Փոկասին – Մ.Ֆ.) գրավեց Հայեայը, բայց ամրոցը, որտեղ ապաստան էր գտել այիյանների և հաշիմյանների մի զորք, կատաղի դիմադրեց նրան: Այդ ժամանակ ամրոցը շատ ամուր պարիսպ չուներ, քանի որ որոշ ժամանակ առաջ այն մեծապես տուժել էր երկրաշարժից, ուստի ամրոցի կայազորը պաշտպանվում էր պաշարողների կողմից արձակված նետերով, իսկ որպես պարիսպ էլ ծառայում էին ավանակի թամբերից կազմված կույտերը: Եվ ահա կայսեր եղբորորդին բերդից նետված քարով սպանվեց և, նրա մահվան համար վրեժ լուծելու համար, հույները մահապատժի ենթարկեցին իրենց տիրապետության տակ գտնվող 12.000 մահմեդական գերիների: Արդյունքում, սակայն, Հայեայ քաղաքը թալանելուց հետո կայսրը ստիպված եղավ հրաժարվել բերդը գրավելու բոլոր հույսերից և բանակցություններ սկսեց կայացրողի հետ: Այդ ժամանակակից ի վեր Հայեայում իշխող կառավարիչները նվիրվեցին բերդի վերակառուցմանը» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Հետո ուղղվեցին դեպի Հայեայ, որտեղ Կարավիան՝ Սայն-ալ-Դաուլա իբն Համդանի (Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլային – Մ.Ֆ.) ստորույդ, տիրում էր այն օրից, երբ Աբիլմասրի իբն Խուսաբան այնտեղից վտարվեց: Կարավիան ամրացավ միջնաբերդում, իսկ կայսրը ստիպված եղավ հրաժարվել բերդը գրավելու բոլոր հույսերից և բանակցություններ սկսեց կայացրողի հետ, որ Կարավիան հույների թագավորին հարկ վճարի, և այդ հարկը այսինքն՝ Համայթի ծանրանա նաև Հայեայից կախում ունեցող շրջակա մյուս քաղաքների վրա, այսինքն Համայթի, Հոմսի Զաֆրոյաթի, Սաարայթի, Աֆառայի, Շայգարի ու նրանց միջև գտնվող մյուս քաղաքների վրա: Հայեայի ժողովրդը դրանով վճարեց երաշխավորագիրը և հույները մեկնեցին Հայեայից, որից հետո մահմեդականները վերստին տիրեցին այդ վայրին» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդ Նիկեֆորը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեֆոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) ահեղ մի մարդ եղավ մահմեդականների համար: Սա հենց նա էր, որը Սեյֆ-է-Դուլային (Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլային – Մ.Ֆ.) ժամանակ գրավեց Հայեայը և նրա կիցը հույների աչքում բարձրացավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այս շիջիի 351 թվականին Հայեայի վրա հարձակվեցին հույները: Նրանք բնակիչներից ջարդեցին ինքան, որ կարողացան: Սայֆ ալ-Դաուլան (Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլային – Մ.Ֆ.), տկարացած լինելով, Ասորիքը թողեց առանց պաշտպանության և վերադարձավ Մուֆարդին» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիր»):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Աստիքագին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁷⁶⁴ «Այդ ժամանակ էր որ հազարավոր ռազմիկ հեռակայիներ, որոնք ազգությամբ հայ էին, ներխուժեցին Եդեսիայի շրջան և ձեռք գցեցին 1.000 ոչխար, 500 գոմեշ ու 10 արաբ, որից հետո հեռացան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այս տարում Ռաբիա Ա ամսին հայերը, հետիոտն մեծ բազմությամբ հավաքվելով դուրս եկան Եդեսիայի դեմ, հարձակվեցին, կողոպտեցին, գցեցին և, լի ավարով, վերադարձան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷⁶⁵ «Այդ տարի Ռոմանոսը դոմեստիկոսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշկիկ – Մ.Ֆ.) հետ պաշարեցին Մամեստիսի, բնակիչների դեմ կռվեցին և պարիսպը ծակեցին, սակայն բնակիչները նրան ուժեղ դիմադրություն ցուցաբերեցին, մինչև որ սաստիկ կռիվից հետո նրանց հետ մղեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշկիկ – Մ.Ֆ.) գրավեց Մուպուեստիան և մնացած այլ քաղաքները» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 3):

«Այն բանից հետո, երբ Նիկեֆորը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Նիկեֆոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) Ռոմանոսի բանակով վերադարձավ Հայեայն և նրանք հասել էին Սիմանդու, լսեցին Ռոմանոս արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ի – Մ.Ֆ.) մահվան լուրը: Այդ ժամանակ իշխանները Չմշկիկ (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշկիկ – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ մի մտքի եկան և Նիկեֆոր դոմեստիկոսին արքա հռչակեցին, իսկ այդ եղավ հույների 1275 թվականին: Դրանից հետո նոր արքան Չմշկիկին դոմեստիկոս դարձրեց և ուղարկեց պայքարելու արաբների դեմ, իսկ ինքը վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս՝ հաստատվելով թագավորության գահին: Եվ ահա Չմշկիկ դոմեստիկոսը եղավ Մուպուեստիայի դեմ, ծավալար զարկեց նրա դիմաց և 7 օր շարունակ ավելի քան 60 հարձակում գործեց պարիսպների վրա, սակայն հաջողության չհասավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Աստիքագին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁷⁶⁶ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեֆոր II Փոկասը (363-369) – Մ.Ֆ.) այդ նույն ժամանակ Կիլիկիայի դեմ ուղարկեց մագիստրոս Հովհաննես Չմշկիկին (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշկիկ – Մ.Ֆ.), որն արդեն արևելից զորքերի դոմեստիկոս էր նշանակված: Հասնելով Ադանա քաղաք՝ նա հանդիպեց համայն Կիլիկիայից զինվորագրված ընտիր հազարացիների և, մարտի բռնկելով, գլխովին պարտության մատնեց: Հազարացիների մի մասը մարտի դաշտում սրի քաշվեց, իսկ մյուս մասը՝ շուրջ 5.000 հոգի, ձիերից ցած իջնելով, փախուստի դիմեց մի գահավաճ ու ղեկավարեց իրենց զորքի հետ, որտեղ, ապավինելով վայրի հարմար դիրքին, սկսեց համառորեն դիմադրել հանդակվողներին: Հովհաննեսը շրջապատեց նրանց, սակայն, համոզվելով, որ ձիերով իր վիճակի չէր նրանց չէր պայքարել, հրամայեց զինվորներին ձիուց ցած իջնել և ինքն էլ նրանց հետ ոտքով բարձրացավ լեռը: Հովհաննեսը նրանց բոլորին պարտության մատնեց ու սրի քաշեց: Մարակնոսներից և ոչ ոք փախուստի չդիմեց, արյունը գետի պես հոսեց բարձրից ցած, որի պատճառով լեռը «Արյան լեռ» կոչվեց: Այս սխրանքը էլ ավելի փառավորեց Հովհաննեսի անունը և սարակնոսների կատարյալ կորստյան պատճառ դարձավ» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեֆոր Փոկաս», մաս 10):

«Եվ ահա զորքի հրամանատար դարձավ Չմշկիկ (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշկիկ – Մ.Ֆ.), որը մտավ Կիլիկիա, այնտեղ հանդիպեց արաբներին, նրանց մարտ տվեց և հաղթեց: Դրանից հետո նա գրավեց Տարսունը... և մնացած այլ քաղաքները» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 3):

«Դրանից հետո Չմշկիկ դոմեստիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշկիկ – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Ադանայի ու Տարսուսի վրա: Այդ ընթացքում Ռոմանոսը շրջափակեցին և ոչնչացրին 5.000 հոգու, որոնք անապատի որդիներ էին և եկել էին տարսոնցիներին օգնության: Այսպես նրանք ոչնչացրին սրանց և հեռացան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ռոմանոսը հրկիզեցին նրա, ինչպես նաև Ադանայի ու Տարսուսի գավառները, քանի որ վերջիններիս բնակիչները օգնել էին սրա ժողովրդին: Սահմեդականներից 15.000 մարդ կոտորվեց: Ռոմանոսը երկրում մնացին տասնհինգ օր, սակայն ոչ ոք նրանց չդիմադրեց: Նրանք գնդի թանկություն և ուտելիքի պակասի պատճառով հետ դարձան: Այդ ժամանակ կռվելու նպատակով հորասանից Ասորիք մի մարդ եկավ՝ իր հետ ունենալով մոտավորապես 5.000 ռազմիկ: Նրանց ճանապարհը անցնում էր Հայաստանի ու Նիկեֆորի վրայով: Երբ Սաֆար ամսին հասան Սայֆ ալ-Դուլային (Հայեայի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-է-Դուլային – Մ.Ֆ.) մոտ, նա նրանց կռվի տարավ Ռումի երկրի դեմ, որպեսզի անվտանգություններին գորավիճ լինեն: Տեսնելով, սակայն, որ Ռոմանոսը վերադարձել են, խորասանյան ռազմիկները թանկության պատճառով ցրվեցին Սահմանային գոտում, որից հետո նրանց մեծ մասը եկավ Բաղդադ, այնտեղից էլ գնաց Խորասան: Երբ դոմեստիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշկիկ – Մ.Ֆ.) վերադառնում էր Ռումի երկիրը, Մամեստիայի, Ադանայի և Տարսուսի բնակիչներին լուր էր ուղարկել, թե՛ «Ես հեռանում եմ ձեզանից ոչ թե թուլության, այլ անասնակերի պակասության և ուժեղ թանկության պատճառով: Սակայն ես կվերադառնամ և, ձեզանից, ով որ հեռացած լինի, կփրկվի, իսկ, ում որ տեղում գտնեմ, կսպանեմ»» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հույները եկան Տարսոս և այնտեղի բնակչության մեծ բանակություն սպանեցին» (Միքո իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

²⁷⁶⁷ «/7/ Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեֆոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) Սիցիլիա ուղարկեց հրակիր տրիարաներ, հուսայի կերպով դրանք բեռնելով անիրաժեշտ բաներով, ինչպես նաև՝ ռազմիկներով ու զինվորական հանդերձանքով լցված հսկայական նավեր:

Նավատորմի վրա նա ստորադաս Նշանակեց պատրիկ Նիկիտային՝ մի բարեպաշտ ու պատվավոր մարդու, չնայած Ներքինի, իսկ հեծյալ զորքի հրամանատարությունն էլ հանձնեց իր հորեղբորորդի Մանուիլին, որը ևս կրում էր պատրիկի պատիվ և մի տաքարյուն, ինքնակամ ու անխոհեմ պոռթկումների ենթակա մարդ էր: Լողալով անցնելով Ադրիատիկ ծովը՝ նրանք իջան Նավերից և ճակատ կազմեցին: Սկզբում հաջողությունը նրանց հետ էր և նրանք առաջին իսկ հարձակումով գրավեցին փառապանծ Սիրակուզան ու Գիսերան և, դրանից զատ, առանց արյունահեղության զբաղեցրին Տավոմոնիսան ու Լեոնտիան: Նախանձ ճակատագիրը, սակայն, չցանկացավ դեպի հաջողության տանել նրանց առաջատարները, շատ ուժեղ դժգոհություններ սկսեց փչել հակառակ կողմը և նրանց կործանման հորձանուտը նետեց: Ներքնշարադրյալ պատմությունը դա կբացատրի: /8/ Սիցիլիացիները չէին կարողանում դիմադրել ռուսների ուժին և անհաղթահարելի արիությանը: Լքելով բաղաբը՝ նրանք թաքնվում էին լեռնային կիրճերում և հավաքվում էին առավել հարմար վայրերում, բանգի այդ կղզին հարուստ էր լեռներով և անտառներով ու այնտեղ շատ հեշտ էր, եթե պետք լիներ, ձեռքի հետ արագ ամրություն կառուցել: Դրա համար էլ Մանուելը ողջ երկրով մեկ պետք է պահպաներ գրաված բաղաբները, ինչպես նաև արտոնավայրերն ու ճանապարհները, որպեսզի զրկեր փախստականների կենդանիների կերից և այլ պարենամթերքից: Այս դեպքում բաղաբը հյուժված սիցիլիացիները երկու հնարավորություն կունենային՝ կամ հանձնվել ռուսներին, կամ էլ մահանալ կյանքի համար անիրաժեշտ միջոցների պակասից: Այնպես ստացվեց, սակայն, որ տաքարյուն, բաջությունից և խիզախությունից այրվող ու իր նախկին հաղթանակներից չափից դուրս հպարտ Մանուիլին չէր հերիքում գործունայնությունը և փորձառությունը ու դրա համար էլ նա վտանգավոր ճանապարհներով նետվեց հետապնդելու փախստականներին: Կիրճերից մեկում ճակատը ցրվեց և սկսեց անհարթություններով ու ժայռերով անկանոն առաջ շարժվել: Միա հենց այդ ժամանակ էլ այդ վայրում թաքնված բարբարոսները անակնկալ կերպով արժուկով ու սարսափելի աղաղակներով հարձակվեցին ռուսների վրա: Ցնցված անակնկալից՝ նրանք, անտառի խիտ թավուտում չտեսնելով արևը, դիմեցին փախուստի: Ռուսների վրա հարձակված բարբարոսները, ինչպես զոհաբերության համար նախատեսված կենդանիներին, սպանում էին նրանց անողորմ կերպով ու նրանք միայն այն ժամանակ դադարեցին ռազմիկներին կոտորել, երբ նրանց ուժը և զայրույթը սպառվեցին: Այնտեղ սպանվեց նաև հենց ինքը՝ Մանուելը, իսկ ռուսներից նրանք էլ, որոնք խուսափեցին սրից, կենդանի ընկան հազարացիների ձեռքը: Կործանելով ցամաքային զորքը՝ բարբարոսները նետվեցին դեպի ծովափ, որտեղ խարսխված էին հռոմեական նավերը, և անսիջապես էլ տիրեցին նրանց մեծ մասին: Ինքը՝ պատրիկ Նիկիտան, գերվեց և որպես գերի ուղարկվեց աֆրիկացիների արքունիք (Ճաթթիսյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Թաաիմ Սաադ ալ-Մուիզին (953-975) – Մ.Ֆ.): Այդքան մեծաբանակ ռազմիկներին միայն փոքր մասը փրկվեց և ներկայացավ Նիկեիոյ կայսրին: Այդքան մեծաթիվ զորքի կործանման լուրը խորը խոցեց վասիլևսին: Նա անչափ տխրել էր ճակատագրի այդ անակնկալ ու արդեսբեր հարվածից, սակայն ամուր բնավորություն ուներ և դժվարին իրավիճակներում կարողանում էր պահպանել ոգու ուժը: Արդյունքում, խորհելով մարդկային գործերի անկայունության մասին, նա արհաբար էր տանում դժբախտությունը: Ու հենց դրա համար էլ ուշ աշնանը նա զորք կազմեց Ասորիքում բնակվող հազարացիների դեմ ելնելու համար» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 7, 8):

«/3/ Նիկեիոյը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյ II Փոկասը – Մ.Ֆ.) իր թագավորության առաջին տարում մարտունակ զորք ու նավատորմով տալով, Սիլիկիայի սարակինոսների դեմ ուղարկեց, իր հորեղբայր Լևոնի, ով նախկինում սխուղելի դոմեստիկոս էր եղել և ծերունի Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի – Մ.Ֆ.) ժամանակ կուրացվել էր, ապօրինի որդի, պատրիկ Մանուիլին: Նիկեիոյը իր անձի համար անպատվություն էր համարում, որ իր իշխանության օրոք հռոմեացիների կայսրությունը սարակինոսներին հարկատու լինի...: /9/ Երբ նա կայսր հռչակվեց, կատարյալ խայտառակություն համարելով սարակինոսներին հարկատու լինելը, ինչպես ասացինք, Մանուիլին զինական ուժով նրանց դեմ ուղարկեց: Լինելով, սակայն, երիտասարդ, վերջերս զինվորական ծառայության մեջ մտած, զորավարելու անկարող և բացասական բազում այլ գծերի տեր, ինչպես նաև ուշադրություն չդարձնելով լավ խորհուրդ տվողներին, Սիլիկիայի բարբարոս ու դժվարանցանելի վայրերում նա իր համայն զորքով շրջապատման մեջ ընկավ և գլխովին ոչնչացավ: Գերի ընկավ նաև նավատորմի դրուճաբոր՝ Ներքինի պատրիկ Նիկեիտասը, ու շրջապակապ Աֆրիկա ուղարկվեց: Միա այսպիսի փորձանքի մեջ ընկավ Մանուիլը՝ դառնալով նաև ողջ զորքի կորստյան պատճառ» (Դովիանեն Սիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեիոյ Փոկաս», մաս 3, 9):

«Եվ այսպես, ոգևորված այդ գուշակությունից, սարակինոսները սրանից երեք տարի առաջ Սիցիլիայի և Խարիբոլայի մոտ, որը Սիցիլիայի ջրերում է, մարտի մեջ մտան պատրիկ Մանուիլի դեմ, որը Նիկեիոյի (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոյ II Փոկասի – Մ.Ֆ.) եղբորորդին էր, որի արդյունքում դաժանորեն ջախջախեցին նրա անձայրածիռ նավատորմը, իսկ իրեն էլ բռնեցին, գլխատեցին և դիակն ի ցույց դրեցին: Նրանք գերեցին նաև Մանուիլի զինակիցներից մեկին, որը նույն տոհմին էր պատկանում, սակայն նրանք չսպանեցին նրան, այլ ստիպեցին տանջվել երկարատև գերության մեջ, որից հետո վաճառքի հանեցին, սակայն այնպիսի մի գին Նշանակելով, որպիսին մահկանացուներից ոչ-ոք երբեք ի վիճակի չէր վճարել: Դրանից հետո, ոչ պակաս ոգևորությամբ ելնելով մագիստրոս Էբսակոնոսի դեմ ու փախուստի մատնելով վերջինիս, նրանք ջախջախեցին նաև որս բանակը» (Լիտուպրանդոս Կրեմոնացի «Դեսպանություն», գլուխ 43):

²⁷⁶⁸ «Այնպես պատահեց, որ այդ ժամանակ Մուիզգ ալ-Դուլա իբն Բուլային (Արաբական խալիֆության ինամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլեհյանների էմիրության էմիր Մուիզգ-էլ-Դուլան – Մ.Ֆ.) Բաղդադից շարժվեց դեպի Մոսուլ և Մծքին ու գրավեց դրանք: Նա դուրս բերեց Նասիր ալ-Դուլային (Մոսուլի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Նասր-ալ-Դուլային – Մ.Ֆ.), ինչպես կհիշենք շուտով» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷⁶⁹ «Մեկ արդեն հիշեցինք, թե ինչ էր արել Սայֆ ալ-Դուլա իբն Համդանի (Հայեպի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էլ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) ծառա Նաջան հառաժիկ ժողովրդին Ֆիջրի 352 թվականին և թե ինչպես է նա խլել նրանց ունեցվածքը: Երբ այս դրամները կուտակվեցին նրա մոտ, սակայն, նա, իրեն ուժեղ զգալով, երախտամոռ դարձավ, ապերախտ գտնվեց իր բարերարի նկատմամբ, ամբարշտությամբ շարժվեց դեպի Նիկիեոն ու հարձակվեց Հայաստանի վրա, որի շատ մասերին տիրել էր Աբու-Վարդ անունով մի արաբ (Կայսիկների էմիրության էմիր Աբու-Վարդը (953-964) – Մ.Ֆ.): Նաջան կռվեց նրա հետ և սպանեց Աբու-Վարդին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷⁷⁰ «Նաջան գրավեց նրա (Կայսիկների էմիրության էմիր Աբու-Վարդի – Մ.Ֆ.) բերդերը, ինչպես նաև խլաթը, Մանսադկերտը Մուշը և այլ վայրեր: Աբու-Վարդի ունեցվածքը հափշտակելուց հետո նրա մոտ շատ հարստության կուտակվեց և նա ապստամբեց Սայֆ ալ-Դուլայի (Հայեպի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էլ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) դեմ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նաջան Հայաստան մտնելիս համոզեց հորասանից եկած 5.000 զազիկների հրամանատարին ու Աբու-Վարդի դեմ կռվի տարավ նրան իր հետ: Այս կերպ նա հաղթեց նրան և այլ բարբարների թվում նրանից գրավեց նաև Մուշը» (իբն Միսբալեթ «Ժողովուրդների փորձը»):

«Սայֆ ալ-Դուլան (Հայեպի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էլ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) պատժեց Նաջանին, որը մինչ այդ տիրել էր Մանսադկերտին, խլաթին, Բերկրին, Արծեհին ու Արծեհին՝ սպանելով Աբու-Վարդ Սալմային (Կայսիկների էմիրության էմիր Աբու-Վարդին – Մ.Ֆ.)» (Աբու Ֆարաս իբն Համդան «Ներքոդականներ»):

²⁷⁷¹ «Նաջան գրեց նրան (Արաբական խալիֆության ինամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլեհյանների էմիր Մուիզգ-էլ-Դուլային – Մ.Ֆ.), երբ նա Մծքինում էր՝ խնդրելով նրա օգնությունը իր տերերի՝ Համդանի տոհմի, դեմ: Մուիզգ ալ-Դուլան, սակայն, վերադարձավ Բաղդադ ու հաջովեց Նասիր ալ-Դուլայի (Մոսուլի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Նասր-ալ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) հետ, ինչպես կհիշենք շուտով» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷⁷² «Երբ մռայլ ձմեռանը փոխարինեց հանգիստ և հաճելի զարևոտային եղանակը, Սայֆ ալ-Դուլան (Հայեպի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Սեյֆ-էլ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Նաջայի վրա, բանի որ սա ապստամբել և ըմբոստացել էր: Երբ նա հասավ Նիկիեոն, Նաջան փախավ, իսկ Սայֆ ալ-Դուլան գրավեց նրա բաղաբներն ու բերդերը, որ սա իր հերթին գրավել էր Աբու-Վարդից (Կայսիկների էմիրության էմիր Աբու-Վարդից – Մ.Ֆ.)» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷⁷³ «Հայոց 413 թվականին Հայոց զորքերը հասան Տարոն գավառին՝ ոչնչացնելով տաջիկների զորքերը և բռնելով նրանց շատ իշխաններ: Այդ ժամանակից ի վեր այդ երկիրն ազատվեց կեղտոտ մահմեդականների իշխանությունից» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նաջայի մերձավորներից որոշ մարդիկ երաշխավորագիր խնդրեցին նրանից (Մոսուլի Համդանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Նասր-ալ-Դուլայից – Մ.Ֆ.), սակայն նա սպանեց նրանց: Երաշխավորագիր խնդրեց նաև Նաջայի եղբայրը և նա լավ վերաբերվեց ու հարգեց նրան: Դրանից հետո նա մարդ ուղարկեց Նաջայի մոտ՝ համոզելով ու սպառնալով, որ վերադառնա: Նա եկավ նրա մոտ, նա լավ վերաբերվեց նրան և վերադարձրեց իր պաշտոնին: Հետո, սակայն, Սայֆ ալ-Դուլայի զուլամները նրա ներկայությամբ նրա Նիկիեոնում գտնվող Սայֆ ալ-Դուլայի տանը և սպանեցին նրան Ֆիջրի 354 թվականի Ռաբիա Ա ամսին: Սայֆ ալ-Դուլան շատ վատ զգաց այդ ամենից, իսկ Նաջայի դիակն էլ դուրս տարան և զգեցի ջրի ու կեղտերի առուն, ուր նա մնաց մինչև հաջորդ օրը, որից հետո այն հանեցին այնտեղից ու թաղեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷⁷³ «Մեկ տարի անց դոմեստիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ավագա ավագ համակայսր Հովհաննես I Զմիկի – Մ.Ֆ.) կրկին եկավ Կիլիկիա: Նա երեք ամիս շարունակ թափառեց դաշտային վայրերում ու, թեև ամրություններին տիրել չկարողացավ, սակայն հարկ սահմանեց: Դրանից հետո զորքի մեջ տարածված հիվանդությունների պատճառով նա հեռացավ» (Բար-Յերեմոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁷⁴ «Երբ մնայլ ծնունդ փոխարինեց հանգիստ և հաճելի զարնալային եղանակը, Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) արշավանք հռչակեց հազարացիների դեմ և դուրս եկավ Բյուզանդիոսից: Նա որոշ ժամանակ անցկացրեց կապաղովկիացիների երկրում, որտեղից էլ, հավաքելով մարտունակ բանակ, շարժվեց տարսոնցիների վրա, որոնք այդ ժամանակ հպարտանում էին իրենց մեծապալությանը, բացարժեքությամբ և ռազմական արվեստով: Նրանք բացահայտ ու անօրինակ հանդգնությամբ անակնկալ հարձակումներ էին գործում: Մոտենալով բաղաբնիկ Նիկեփորը բոլոր կողմերից դեմքեր դրեց, ամրացված ճամբար զարկեց և սկսեց պաշարումը: Պաշարված հազարացիները, սակայն, այդ ժամանակ առատորեն ապահովված էին պարենամթերքով և հույսը դրել էին պարիսպների ամրության վրա: Տարսոնի պարիսպներն իրոք անհասանելի բարձրություն ունեին և կրկնակի շրջանակով պատում էին բաղաբնիկ: Այնտեղ կար փորված նաև խորը խանդակ՝ պատված իրար կիպ հաված սպիտակ բարեբուրդ և մի ամբողջություն կազմելով պարիսպների հետ միասին: Որպես ամրություն ծառայում էր նաև Կիդնոս գետը, որը բաղաբնիկ բաժանում է երկու մասի: Այդ գետը, ջրառատ արդեն իր իսկ ակունքներում, սառը և վճիտ էր իր ողջ երկարությամբ: Այն Տարսոնի համար ոչ վատ պաշտպանություն է ապահովում: Զաղաթի ներսում նրա ափերը իրար միացված էին երեք կամուրջներով: Երբ տարսոնցիների վրա էր գալիս պատերազմը, նրանք բաց էին անում գետի մուտքը դեպի խանդակ և մեկ ժամից արդեն նրանում ջուրը դուրս էր գալիս ափերից: Ահա թե ինչի վրա էին հույս դրել բարբարոսները, երբ նրանք ծիծաղում էին վասիլևսի վրա՝ առանց որևէ վախի վիրավորելով նրան, արտագրոհներ իրականացնելով ու շատ ռուսների սպանելով: Մնալով բաղաբնիկ պարիսպների մոտ բավարար ժամանակ և տեսնելով, որ այդ ձեռնարկը հաջողություն չի ունենում՝ ինքնակալ Նիկեփորը նահանջեց» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 3, մաս 10):

²⁷⁷⁵ «/11/ Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) իր թագավորության երկրորդ տարում՝ ինդիկտիոնի 7-րդ տարվա հուլիս ամսին, հռոմեացիներից և դաքնակից իբերներից ու հայերից բաղկացած ծանր զինական ուժով Կիլիկիա արշավեց՝ հետը տանելով նաև իր կին Թեոփանոյին և նրա զավակներին: Թեոփանոյին նա թողեց Կիլիկիայից դուրս գտնվող Դրիզիոն կոչվող ինչ-որ բերդում, իսկ ինքը, մուտք գործելով Կիլիկիա, ավերեց Անազարվա, Ռոստոս և Ադանա բաղաբնիկները ու բազում այլ բերդեր: Նա չհամարձակվեց գնալ դեպի Տարսոն և Մուպտեստիա, բանի որ ձմեռն արդեն վրա էր հասել: Տեղում անհրաժեշտ բանակությամբ զորք թողնելով՝ նա գնաց Կապաղովկիա ձմեռելու...: /16/ Այսպիսին էր Նիկեփորը, նա նման փայլուն ռազմավարությամբ մեծապես ընդլայնեց հռոմեացիների տիրապետությունը, նա ավելի քան 100 բաղաբնիկ բերդ գրավեց Կիլիկիայում, Ասորիքում և Լիբանանյան Փյունիկեում, որոնցից խոշորագույններն ու անվանիներն են Անազարվան, Ադանան..., Պազարսը և Միլենֆիորը...» (Ռովիանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 11, 16):

«Մի կողմ գնալով Տարսոնից՝ նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) նետվեց մոտակա ամրոցների վրա ու առաջին իսկ գրոհից գրավեց Ադանան, Անազարվան ու ավելի քան 20 նմանատիպ ամրություններ» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 3, մաս 10):

«Այդ ժամանակ բացարժեք Կիրակոսն իր եղբոր հետ միասին առավելության հասավ՝ գրավելով Բեհսինը, Կարսենայի շրջանը, Դիսն-Մանսուրը, Զեսուրը և ողջ Կիլիկիան» (Սիբայե Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 3):

«Ռուսները հայերին տեղակայեցին նաև Կիլիկիայում, որը գրավել էին արաբներից, բանի որ բոլոր այն պատերազմներում, որ մղում էին ռուսները, հայ հետևակայինները նրանց զգալի օգնություն էին ցույց տալիս» (Բար-Յերբեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ապա նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) առաջ անցնելով գրավեց Ադանան... և Նշանավոր Անազարվան» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Իր գործերով ու (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) ներխուժեց Կիլիկիա, հարձակվեց տաջիկների վրա ու գրավեց... Ադանան և Անարաբզան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այնուհետև Սայֆ ալ-Դաուլա իբն Համդանը (Հայկաի Համարյանների հարկության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-էլ-Դաուլան – Մ.Ֆ.) երեք հազար անգամ հազար դիրհեմ ծախսելով վերանորոգեց Անարաբզան, բայց հույները կրկին տիրեցին այդ բաղաբնիկ նույն Սայֆ ալ-Դաուլայի օրոք» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիր»):

«Սա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) նաև նա էր, որը վերցրեց... Ադանան, Անարաբզան և այլ բաղաբնիկ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Բաղրասի բերդի ամրակայանն աշխատանքները ավարտին հասցրեց Ռուսի արքա ալ-Մելիք Նիկֆորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.), որը Հիջրի 358 թվականի վերջերին դուրս էր եկել իսլամի երկրների դեմ: Նա սպանեց և գերեվարեց, մինչև որ հասավ Ասորիք...: Երբ նա կառուցեց այս Բաղրասը, նրա կառավարիչ Նշանակեց ալ-Բուրջի անունով մեկին՝ նրա մոտ թողնելով 1.000 մարտիկների: Նա Բաղրասն այնպես ամրացրեց, որ այն գրեթե անմատչելի դարձավ» (Իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

²⁷⁷⁶ «Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Մուպտեստիայի վրա, շրջափակեց այն բոլոր կողմերից և եռանդով ձեռնամուխ եղավ այդ ամրոցի պաշարմանը՝ նետողական մեթոդների միջոցով բոլոր կողմերից հարվածների ենթարկելով այն: Զաղաթի բնակիչները բացարժեք դիմադրություն էին ցույց տալիս: Նրանք պաշտպանվում էին ինչքան ուժ ունեին, աշտարակների վրայից ռուսների վրա հրակոծելով և արձակելով ռուսներին, սակայն վասիլևսը ստեղծագործ մի մարդ էր և զարմանալիորեն հեշտ էր ելք գտնում դժվարին իրավիճակից: Պատվելով բաղաբնիկ շուրջը և ընտրելով ամենախաբուս վայրը՝ նա խորը գիշերով աշտարակների մոտ բերեց ռազմիկների և հրամայեց նրանց փորել սկսած այդ վայրում հոսող Պյուրամոս գետից մոտից, այնպես, որ բարբարոսները ոչ մի բան չկատարեցին և այդ բան մեծաթիվ ռուսները կորստյան ջնախմբվեցին: Ռազմիկները սկսեցին փորել, նրանք հողը հեռացնում էին և նետում ջուրը: Այդ աշխատանքի վերջում երկու աշտարակներ իրենց միջև տարածվող պարսպի մասի հետ միասին կախվեցին առանց որևէ հիմքի և այն բանի համար, որ դրանք չփլվեին, դրանք ամրացրին գերաններով: Հենց որ արևի ճառագայթները լուսավորեցին շրջակայքը, հազարացիները սպիտակ շորերով դուրս ցցվեցին աշտարակներից և, ինչպես սովորաբար, ձգելով աղեղները ու պատրաստելով այլ մեթոդներ, սկսեցին լուսանքներ թափել տիրակալի հասցեին: Նիկեփորը հրամայեց այդտեղ ներթափանցել ռուսների հիմքերը, իսկ ինքը ճակատ կազմեց և ոտքից գլուխ գինված գրոհի գնաց: Ամրանները արագորեն այրվեցին, որից հետո փորված ու կախված պարսպի մասը որոպվեց ու տապալվեց գետին՝ իր հետ տանելով նաև դրանց վրա կանգնած հազարացիներին: Նրանցից շատերը ջարդվեցին և հենց այդտեղ էլ հոգիները փչեցին, իսկ մյուսները գերի բռնվեցին ռուսների կողմից ու սկսեցին ողբալ իրենց բաժին հասած ճակատագիրը: Երբ բանդված պարսպը բավարար լայնությամբ անցում բացեց, ինքնակալը ողջ գործի հետ միասին մտավ Մուպտեստիա: Տիրելով բաղաբնիկ՝ նա կենդանի մնացած բոլոր բարբարոսներին ստրկության մատնեց, ընտրեց ավարի լավագույն մասը ու առանձնացրեց այն արքայական գանձարանի համար՝ արգելելով գործին թալանել ստորաբնիկները: Եվ երբ Աղեղնավորի համապատասխանությամբ արեգակն անցավ դեպի Այծեղջյուրի համաստեղությունը ու ձեռնային ցուրերը սկսեցին ուժեղ ազդեցություն ունենալ՝ նա ելավ այնտեղից ու նահանջեց հռոմեական տերության սահմանները: Մտնելով Կապաղովկիա՝ նա հարկ եղած կերպով պարգևատրեց իր ռազմիկներին և հրամայեց նրանց ցրվել տներով, ընդ որում նա հիշեցրեց նրանց, որ նրանք պետք է կարգին վիճակում պահեն գեներ, սրեն թորերը, լավ հոգ տանեն ձիերի մասին և զարնան բացվելուն պես վերադառնան իր մոտ: Եվ ահա գործը ցրվեց տներով, իսկ ինքը՝ կայսրը, մնացած ռազմիկների հետ միասին ձմեռն անցկացրեց Կապաղովկիայում՝ պատրաստվելով պատերազմի» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 3, մաս 10):

«/12/ Գարնան սկզբին նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) դարձյալ մտավ Կիլիկիա և, իր գործերը երկու մասի բաժանելով, մի մասը իր եղբայր Լևոնի գլխավորությամբ թողեց Տարսոնը պաշարելու, իսկ, մնացած մասն էլ ինքը վերցնելով, եկավ Մուպտեստիա: Համառ պաշարման ենթարկելով այն և դաքնակից ունենալով նաև բաղաբնիկ տարածված սովը՝ նա գրավեց բաղաբնիկ մեկ մասը, իսկ բաղաբնիկ մեջտեղից կիսում է Սարոս գետը, կարծես այն երկու բաղաբնիկից: Երբ, ինչպես ասվեց, բաղաբնիկ մեկ մասը գրավվեց, սարակիները, գրավված կեսը նախօրոք ամեն կողմից կրակի տալով, ապաստանեցին մյուս մասում, սակայն կայսրը ավելի համառ պաշարմամբ գրավեց նաև մյուս մասը և թշնամիներից ոչ ոք չկարողացավ այնտեղից ծոցարել...: /16/ Այսպիսին էր Նիկեփորը, նա նման փայլուն ռազմավարությամբ մեծապես ընդլայնեց հռոմեացիների տիրապետությունը, նա ավելի քան 100 բաղաբնիկ բերդ գրավեց Կիլիկիայում, Ասորիքում և Լիբանանյան Փյունիկեում, որոնցից խոշորագույններն ու անվանիներն են... Մուպտեստիան...» (Ռովիանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 12, 16):

«Նիկիփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) բացապես հաղթեց իսմայելական զորքերին ու բազմաթիվ բաղաբնիկ խլեց նրանցից, ինչպես օրինակ Սիսիսը, որը տեղի ունեցավ Հայոց 413 թվականին» (Ստեփանոս Տարսոնցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

«Ապա նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.), առաջ անցնելով, գրավեց Սիսիսը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Իր գործերով նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) ներխուժեց Կիլիկիա, հարձակվեց տաքիկների վրա ու գրավեց Մսիսը...» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 965 թվականին նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) գրավեց Մսիսը և հասավ մինչև Անտիոքի դուռը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) եկավ դեպի Անտիոք, պաշարեց Մսիսը և գրավեց այն...: Եվ այս տեղի ունեցավ Ֆիջրի 354 թվականին: Երկիրը մնաց նրանց ձեռքում, մինչև որ այդ վայրերի իշխանությանը տիրացավ Լևոն հայը, որի սերնդի ձեռքն էլ գտնվում է այն մինչև օրս: Ֆիջրի 354 թվականին հույների Նիկեփոր թագավորը տիրեց սահմանային նահանգներին ու գրավեց Մսիսը» (Յակոբ ալ-Ջամալի «Աշխարհագրական բառագիր»):

«Սա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) նաև նա էր, որը վերցրեց... Մասիսան» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷⁷⁷ «/1/ Ես պատմեցի, թե ինչպես վասիլևս Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) վերցրեց Մոպսուեստիան և տիրեց նրա մոտակայքում գտնվող ամրություններին, իսկ ինքն էլ ձեռնն անցկացրեց Կապադոկիայում՝ վիշտ ու զայրույթ զգալով: Նրան տանջում էին մտքերն այն մասին, որ նա մի գրոհով չգրավեց Տարսոնը, որ նա հետ շարտվեց այդ քաղաքի պարիսպներից ինչպես բռն մի նետ, որը դիպել է ամուր առարկայի, որ չի արել ոչ մի արիական կամ բարեօրին բան: Նա իր համար վիրավորանք, ուղղակի անպատվություն և անուղղելի խայտառակություն էր համարում այն, որ ինքը՝ Նիկեփոր Փոկասը, լինելով սկզբում ստրատեգոս, իսկ հետո էլ նշանակվելով սխոլերի դոմեստիկոս, բանդել և այրել, մոխրի էր վերածել անթիվ քաղաքներ, գրավել էր ծաղկուն երկրներ, ստիպել էր մարտի դաշտից փախչել ռազմունակ ցեղերի ու վախեցրել էր նրանց այնպես, որ նրանց չեն կարողացել դիմադարձ կանգնել իր ուժին և անհաղթ ռազմական հզորությանը, ահա ուրեմն նա այժմ, երբ իր արիությանն ու խելքին հնազանդվել է հռոմեական տերությունը և ինքն իր հետևից տանում է 400.000 հոգու հասնող հռոմեական զորք, այնուհանդերձ այդքան անհաջող է մարտնչել, ընդ որում ոչ թե Բաբելոնից, որը Մեմփիսից և Կապադոկիայից ամրացրել էր յոթ շաբաթի պարիսպներով, ոչ իհն Յոմսից, որը վեր էր խոյացել հռոմեական հզորությունից, ոչ հուդայական պարիսպներից, որոնք այնքան բարձր են ու լավ շարված, որ նրանց մասին պատմությունը անհավանական կարող է թվալ նրանց, ովքեր դրանք չեն տեսել, այլ Տարսոնից՝ փոքրիկ մի քաղաքից, որը տեղակայված է հեծելազորի համար հատուկ դաշտավայրում ու բնակեցված է և տեղի բնիկների, և եկվորների կողմից: Ահա թե ինչ վրա էր մտածում Նիկեփորը՝ անվերջ զայրանալով ու վշտանալով: «Մի՞թե»,- մտածում էր նա,- «խիստ տարսոնցիները կխուսափեն իրենց ճակատագրից»՝ ծաղրելով իր արիությունը և արիամարիելով ռազմական փորձառությունը: Չէ՞ որ շրջակա բոլոր բնակիչները մարտերում կոտորված են, իսկ նրանք, որոնք խուսափել են սրի սայրից, փոխել են ազատությունը ստրկության հետ: Ահա թե ինչու նա, սպասելով տարվա հարմար պահի, ուժեղացված կերպով մարտական գործողությունների էր նախապատրաստում իր հետ գտնվող ռազմիկներին: Արդյունքում, հենց որ զարուկը բացվեց և ձեռնային ցուրտը բացարձակապես տարայուծեց ամառային զոգի մեջ՝ ըստ իր հրամանի վասիլևսի մոտ սկսեցին հավաքվել զորքերը: Նա կատարյալ կերպով զինեց ռազմիկներին, որոնց թիվն անցավ 400.000 հոգին, բարձրացրեց դրոշմը և բռնեց դեպի Տարսոն տանող ճանապարհը: /2/ Այդ արշավանքի ժամանակ թեթև զինված ռազմիկներից մեկը, հոգնած ճանապարհի դժվարությունից, այդ ժամանակ զորքը անցնում էր ձորերի ու ժայռերի միջև ձգվող նեղ ճանապարհով, թիկունքից նետեց վահանը և թողեց այն ճանապարհին: Տիրակալը, անցնելով մոտիկից, տեսավ այդ վահանը և հրամայեց իրեն ուղեկցողներից մեկին վերցնել այն: Չափի էր զորքը ժամանել հանգստի վայր, երբ նա սկսեց հետաքրքրվել, թե որ լուխանգոսի մոտ է գտնվում այն ռազմիկը, որը դեռ մարտից առաջ, չհանդիպելով վտանգի, նետել է վահանը ու գրկվել է իր գեներալի: Մեղավորը չթաքնվեց և անմիջապես հայտնաբերվեց: Նրա վրա նետելով ահեղ ու խիստ հայացք՝ տիրակալն արտաբերեց. «Ասա ինձ, անպետք, եթե մեզ վրա անակալկալ հարձակվեր թշնամին, ի՞նչ գեներալ դու, որ նետել ես վահանը ճանապարհին, կպաշտպանվեիր թշնամիներից»: Ռազմիկը տարաստից բարացել էր ու սառել էր բացված բերանով: Վասիլևսը հրամայեց լուխանգոսին մտրակահարել նրան, որն ինքն իրեն մահվան էր դատապարտել, և, ի տես ողջ ճամբարի, կտրել բիրքը: Մակային լուխանգոսը, կամ այդ մարդու նկատմամբ խղճախարությունից, կամ էլ մեղմացած նվերներով, նրան անվնաս բաց թողեց: Չաջորդ օրը տիրակալը տեսավ այդ ռազմիկին, իր մոտ կանչեց լուխանգոսին և դիմեց նրան հետևյալ խոսքերով. «Ով համառ անպատկառ, ինչպե՞ս դու համարձակվեցին չկատարել իմ հրամանը: Թե՞ դու կարծում ես, որ ես բեզդեցի բիչ եմ հոգում գործի մասին, բանգի ես հրամայել էի պատժել նրան, որ կնետի իր գեներալի ու դաս մյուսներին: Թող ոչ մեկը չընդօրինակի նրա անհոգությունն ու թուլությունը, չկրկնի նրա արարքը, որպեսզի մարտի դաշտում անգնե չհայտնվի և անմիջապես էլ ինչ չկան հաղթանակությունից»: Դրանից հետո նա մտրակով պատժեց լուխանգոսին և կտրեց նրա բիրքը, որպեսզի ողջ զորքը զգուշանա այսուհետ անփույթ վերաբերվել գեներալին: /3/ Շուտով Նիկեփորը մոտեցավ Տարսոնի շրջակայքին, ծամբար զարկեց և քաղաքի շուրջը ամրություններ կառուցեց: Նա հրամայեց պոկել ծաղիկները և կտրել ծառերը, որոնցով առատորեն պատված էին դաշտերն ու մարզագետիկները, որպեսզի մարտը ընթանա բաց տարածության վրա և որպեսզի բարեարտոնները հնարավորություն չունենան, դարմաներ դնելով անտառածածկ վայրերում, անակնկալ հարձակությունից հռոմեական զորքի վրա: Ողջ շրջակայքը գրկվել էր բնական գեղեցկությունից, այն, որ առաջ բերեառառ էր, հարյուր տարածվալորներով ու պատված տարաբնույթ բուսականությամբ, որի պտուղները տարաբնույթ հյութեր էին տալիս: Տարսոնի բնակիչները, հպարտ ռումմերի նկատմամբ իրենց նախկին հաղթանակներից, սկզբում ի հայտ բերեցին իրենց անվախությունն ու տաքարյունությունը: Նրանք չկարողացան զսպվել, դուրս եկան քաղաքից ու շարվեցին ուժեղ և կուռ շաբերով՝ չափից դուրս կերպով ի ցույց դնելով իրենց վտանգին դեմ հանդիման, իսկ վասիլևսը ամրությունից դուրս հանեց զորքի առավել կայուն և ուժեղ մասն ու ճակատ կազմեց երկու ծամբարների միջև ընկած տարածքում: Անջնում նա տեղակայեց զրահ հագած հեծյալներին, իսկ նրանց հետևում տեղակայեց նետածիգներին ու պարաստիկավորներին՝ հրամայելով նրանց այնտեղից խոցել հակառակորդին: Այն թևի գլուխ կանգնեց ինքը՝ իր հետևից տանելով անթիվ քանակությամբ հեծյալների: Չախ թևում մարտնչում էր Չոփանները, կոչված Չմիկ, որը բարձրացվել էր դուբի աստիճանի (Բյուզանդական կայսրության ապագա ավագ համակայսր Չոփաննես I Չմիկը – Մ.Ֆ.): Սա մի տաքարյուն մարդ էր և, ինչպես ոչ այլ ոք, իրեն մարտում դրսևորել էր անհավատալիորեն քաջ ու եռանդուն կերպով, չնայած այն բանին, որ, ինչպես վիպական դյուցազուն Թիդեոսը, շատ փոքրահասակ էր: Նրա փոքր մարմնում թաքնված էր հերոսի քաջությունն ու ուժը: Երբ վասիլևսը հրամայեց շեփորահարել ի մարտ՝ երևաց կատարյալ կարգով շարժվող հռոմեական ճակատը և ողջ դաշտը լցվեց գեներալի փայլով: Տարսոնցիները չդիմադրեցին այդ հարվածին և, խոցվելով նիզակների կարկուտից ու նետածիգների և պարաստիկավորների հարվածներից, որոնք գործում էին նրանցից հետ, անմիջապես ամոթյալ կերպով փախուստ դիմեցին ու փակվեցին քաղաքի պարիսպների ներսում՝ այդ ընդհարումում կորցնելով իրենց համաքաղաքացիների ոչ բիչ մասին: Անգուստ վախը համակեց նրանց այն ժամանակ, երբ նրանք տեսան այդքան մեծաթիվ և վարպետորեն հարձակվող զորք: Նրանք տեղակայվեցին քաղաքին պարիսպների վրա և, ամրացնելով դրանք նետողական մեքենաներով ու հայտնվելով անհասանելիության մեջ, պատրաստվեցին համառորեն դիմադարձ կանգնել թշնամական հարձակմանը: /4/ Ինքնակալ Նիկեփորը, տեսնելով, որ ուղղակիորեն քաղաքին մոտենալը և գրոհելը անհնարին է, իսկ գրոհով էլ այն գրավել հնարավոր չէ, որոշեց վտանգի չենթարկվել, հրաժարվել անխոհեմ կերպով մարտի ձգտելուց ու տարսոնցիներին սովի մատնել, որն իր դաժանությամբ և նրանց կամքից անկախ կստիպի վերջիններս հանձնվել: Ընդունելով նման որոշում՝ նա քաղաքը շրջապատեց հուսալի պահպանությամբ: Զանի դեռ սովը մինչև վերջ չէր տկարացրել տարսոնցիներին՝ նրանք պաշտպանվում էին՝ աշտարակներից նիզակներ նետելով ռումմերի վրա, սակայն, այն բանից հետո, երբ քաղաքը ողորմելի կերպով տկարացավ, իսկ ուսելիքի պակասն էլ տկարացրեց նրանց մարմինները, ծանր տխրությունը պատեց քաղաքին և բնակիչները, պատված մահացու գունատությամբ, ոչ մի բանով սկսեցին չտարբերվել սովերներից: Նրանք ընկան սարսափելի հուսահատության գիրկը, բանգի աղետը, որը հասցվում է սովի կողմից, ամենակործանարար ու խղճմտանքի արժանի բանն է՝ մարմինը կորցնում է իր գծերը, սովը հանգցնում է նրա տաքությունը, մաշվել նմանվում է սարդոստային նման մի բանի և աստիճանաբար մոտենում է մահի: Երբ տարսոնցիները արդեն ուժ չունեին դիմադրել անտանելի սովին և այլևս չէին կարողանում մարտնչել նման մեծաքանակ զորքի դեմ, նրանք վասիլևսի հետ խաղաղություն կնքեցին և դադարեցրին դիմադրությունը՝ պայմանով, որ ցանկացողին թույլ տրվի ազատորեն հեռանալ Անտիոքի և նրանից մոտեցող հանգույցները: Նիկեփորը համաձայնեց այդ պահանջին և, երբ խաղաղությունը կնքվեց, նա հրամայեց անմիջապես դուրս գալ քաղաքից՝ իրենց հետ ունենալով ամենաանհրաժեշտից միայն հագուստը: Եվ այսպես նա տիրեց քաղաքին, հավաքեց անհաշիվ կերպով հարուստ ավար, բաժանեց այն ռազմիկների միջև, պատշաճ պահպանություն դրեց և, հետը վերցնելով ոսկե խաչերը, որոնք պատված էին թանկարժեք քարերով, դրանք տարսոնցիների կողմից ձեռք էին բերվել ռումմերի համար անհաջող ելք ունեցած ճակատամարտերում, մեկնեց մայրաքաղաք: Ժամանելուն պես նա իրացական ընդունելության արժանացավ ժողովրդի կողմից և, ձեռք բերած խաչերը տեղակայելով աստվածային հայտնի տաճարում, երկար ժամանակ զվարճացնում էր ժողովրդին մարտականքների մրցույթներով ու այլ խաղերով, բանգի բյուզանդիոնցիները այլ մարդկանցից ավելի շատ են հավկած տեսարանների» (Լևոն Սարկալավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 1-4):

«Ես (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) հնազանդեցի արտեսանցիների քաղաքներն ու բոլոր փյունիկցիներին, ես անառիկ Տարսոնը ծնկի բերեցի Յոմսի լճի տակ» (Չոփաննես Երկրաչափ «Նիկեփոր Փոկաս»):

«/12/ Գարնան սկզբին նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) դարձյալ մտավ Կիլիկիա և, իր գործերը երկու մասի բաժանելով, մի մասը իր եղբայր Լևոնի գլխավորությամբ թողեց Տարսոնը պաշարելու...: Ինչ վերաբերում է Տարսոնը պաշարող կայսրը

եղբայր Լևոնին, ապա նա իր զորքի մի մասը Մոնաստիրիոստեսի գլխավորությամբ խոտ ու պարեն հայթայթելու ուղարկելով, փորձանքի հանդիպեց, բանձի այդ գործով զբաղվողները անզգուշորեն դես ու դեն ցրվեցին, իսկ տարսոնցիներն էլ զիջերով աննկատ դուրս գալով հարձակվեցին այդպես ցրված վիճակում գտնվողների վրա և շատերին կոտորեցին, այդ թվում և հենց Մոնաստիրիոստեսին: Տարսոնցիները, տեղեկանալով Մոսպոլեստիայի առման մասին և պաշարումից ու սովից նեղվելով, Լևոնի մոտ պատգամավորություն ուղարկեցին, կոչ անելով կայսեր ու պաղատելով պատեղի չենթարկվել, որի դիմաց խոստացան հանձնել իրենց բաղաբը: Նա թույլ տվեց յուրաքանչյուրին որոշակի մեծության բեռով դուրս գալ, իսկ բաղաբի մնացած ողջ հարստություն տեղը դարձավ...: /16/ Այսպիսին էր Նիկեփորը, նա նման փայլուն ռազմավարությամբ մեծապես ընդլայնեց հռոմեացիների տիրապետությունը, նա ավելի քան 100 բաղաբ ու բերդ գրավեց Կիլիկիայում, Ասորիքում և Լիբանանյան Փյունիկեում, որոնցից խոշորագույններն ու անվանիներն են... Տարսոնը...» (Յովհաննես Սկիլիցես «Յամառոտություն կատմություն», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 12, 16):

«Նիկիփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայար Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) բաջապես հաղթեց իսմայելական զորքերին ու բազմաթիվ բաղաբներ խլեց նրանցից, ինչպես օրինակ Տարսոնը, որը եղավ Հայոց 414 թվականին» (Ստեփանոս Տարսոնցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

«Հուլյաների 1276 և արաբների 354 թվականին Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայար Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) ելավ Կոստանդնուպոլսից, եկավ ու հաստատվեց Կապադոկիայի Կեսարիայում: Այդ ժամանակ Տարսոսի և դաշտերի բնակիչները մի նամակ ուղարկեցին նրան, որում հայտնեցին, որ իրենք ենթարկվում են ռումների արշավին՝ միաժամանակ խնդրելով ուղարկել որևէ մեկին, որը կթագավորի իրենց վրա: Նիկեփորը, սակայն, պատասխանեց. «Այժմ դուք հուսահատ դրության մեջ եք, բանի որ արաբներից օգնություն ստանալ չէք կարող և սովից էլ այն աստիճանի եք հասել, որ սատկած շներ եք լալիում, իսկ ես գիտեմ, որ եթե նման վիճակում չլինեիք, դուք այդպես չէիք խոսի: Գիտեմ նաև, որ ապագայում, երբ ուժ կհավաքեք, կապտամբվեք իմ դեմ: Այդ իմացեք, որ ձեզ համար ես ոչինչ չունեմ պահած, բացի սրից»: Դրանից հետո դեսպանի նամակը այդեցին իր իսկ գլխավորներում, իսկ նրա մորուքն էլ խուզեցին և գերի բռնեցին: Այդ ժամանակն առում էին, թե ամեն օր Տարսոնից 300 դիպապատ դազաղներ էին դուրս հանում: Եվ ահա Նիկեփոր արքան հավաքեց իր զորքը, գնաց ու ճամբար զարկեց դաշտերում, որից հետո տիրեց ամեն ինչին, իսկ այդ տարվա Ռեջեբ ամսի 13-ին էլ, շաբաթ օրը, արաբների մեծ ջարդ իրականացրեց: Նիկեփորը գերեց 200.000 տղամարդ, կին ու երեխա, որոնց փոխադրեց ռումների երկիր: Ավարտելով այս գործը՝ Նիկեփորը ելավ ու պաշարեց Տարսոսը: Այստեղ, սակայն, այն բանից հետո, երբ բաղաբի մարդիկ աղաչանք-պաղատանքով խնդրեցին չափարել իրենց և բացեցին բաղաբի դարպասները, նրա սիրտը մի տխրություն պատեց ու նա նրանց անվտանգության երաշխիքներ տվեց, որոնք վերաբերվում էին հանձնվողների կյանքի և գույքին, ընդ որում, երբ արքան բաղաբ մտավ, նա մի շարք հայտնի արաբներին իր սեղանը կիսելու հրավիրեց: Դրանից հետո արքան հրամայեց, որ նրանք կարող են իրենց ունեցած չունեցածով հեռանալ Աստիոք, իսկ ովքեր էլ այդ կողմը գնալ չեն ուզում, կարող են գնալ այդ բաղաբներ, ընդ որում նա նաև երեք պատրիկներ նշանակեց, որպեսզի սրանք հսկեն հեռացողներին ու պաշտպանեն նրանց վնասից: Այդ ժամանակ էր, որ կարեցին որոշ հայերի ձեռքերն ու բթները, բանի որ սրանք ձեռք էին մեկնել այդ արաբների գույքին: Արքան նաև վնասը խստորեն մտրակահար անել տվեց, որից հետո նոր մարդիկ ուղարկեց բոլոր ճանապարհների վրա, որպեսզի արաբները կարողանային անվտանգ հեռանալ: Արքան Տարսոսի մզկիթը ձիանցի վերածեց, որից հետո բաղաբում 5.000 հոգու հետ տիրելու նշանակեց մի պատրիկի, իսկ մեկ այլ պատրիկի էլ նշանակեց տիրելու դաշտերին: Տարսոնը վերակառուցվեց և, անչափ ճոխանալով, լցվեց պարենամթերքով, այնպես որ մեկ լիտր հացը վաճառվում էր մեկ զուգայով: Այդ ժամանակ նախկին տարսոնցիներից շատերը իրենց տները դարձան, ընդ որում նրանցից ոմանք կնքվեցին և բրիստոնյա դարձան, իսկ այլք էլ, թեև կնքվեցին, սակայն նրանցից ծնված երեխաները կնքվեցին» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հիջրի 354 թվականին հուլյաների Նիկեփոր թագավորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայար Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) տիրեց սահմանային նահանգներին ու գրավեց Մսիսը, որտեղից անցավ ու բանակ դրեց Թարսուսի առաջ: Այդտեղ էր Սայֆ ալ-Դաուլայի (Հալեպի Համանյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Սեյֆ-դ-Դաուլայ – Մ.Ֆ.) կողմից նշանակված իբն Չալաթ կոչված մի մարդ և նրա ազատագրալը՝ Ռաշիկ ան-Նասիմին, որոնք բաղաբը հանձնեցին հաշտության: Համաձայնությունը նախատեսում էր, որ բաղաբից մեկնել ուզող մահմեդականները իրավունք պիտի ունենան արտահանելու իրենց կարողացած չափով ունեցվածք, առանց որևէ արգելքի, լինի ինչուև փող կամ կարասի: Պայման դրվեց, որ լքյալ տները պիտի մնային գրավողներին, իսկ մզկիթներն ու աղոթատեղիները բանդվեցին: Զաղաբում մնացող մարդիկ, որոնք իրենց հավատի վրա հաստատ էին, պիտի վճարեին գլխահարկ, իսկ նրանք, որոնք բրիստոնեություն ընդունեցին, պիտի վարձատրվեին և պիտի արժանանային հարգանքի ու շնորհների: Հեղինակը ավելացնում է, որ մուսուլման բնակիչներից մի մասը բրիստոնյա դարձան և շնորհների արժանացան, իսկ փոթորաթիվ մասը, որ հաստատ մնացին կրոնի վրա, հանձն առան տուրք վճարել: Մեծ մասը հեռացավ ու ցրվեց իսլամական գանազան երկրներում: Զաղաբին տիրանալուց հետո Նիկեփորը այդտեղ տվեց կրոնական գրքեր, բանդել տվեց մզկիթները և գրավեց անհամար գեյքեր, որոնք ամբարված էին մթերանոցների մեջ սկսած օմայյանների օրից նման չտեսված բանակությամբ: Աբու-Կասիմ ասո-Թայմուհին պատում է, ականատես գաղթականներից բաղելով, որ, երբ Նիկեփորը գրավեց Տարսոնը, բաղաբի դուռնի կողմը երկու դռներ կանգնեցրեց և մուներիկների միջոցով ժողովրդին հայտարարեց, թե ով փախագում է ողորմած թագավորի երկրի մեջ ապրել, վայելել արդարություն, ախիտականություն, ունեցվածքի, անձի ու զավակների ապահովություն, բարի վերաբերմունք, պատվի պաշտպանություն և ուրիշ նպատակադր կանխմաներ, պետք է կանգնի այս դրոշի տակ, որպեսզի թագավորի հետ գնա հունական երկրները, իսկ ովքեր գերադասում են անարգանքը, նեղությունները, աշխատանքի ու դատաստանի անարդարություն, ծանր հարկադրություն, կապվածքների և ինքեթի բռնազրկվում ու այս կարգի աննպաստ պայմաններ, պետք է հավաքվեն այն դրոշի տակ, որպեսզի ուղարկվեն իսլամական երկրները: Մեծ թվով բրիստոնեացած կամ ջիզիա վճարելու համեմատու եղող մահմեդականներ հավաքվեցին հուլյաների դրոշի տակ: Թարսուս մտնելուց հետո յուրաքանչյուր հույն մի մուսուլմանի տուն յուրացրեց և դռան առջև սպասեց, թույլ չտալով, որ տանտերը տնից դուրս գա մի կոշիկից ավելի բան վերցնելով իր հետ: Երբ մուսուլմանը դուրս էր գալիս, բրիստոնյան անմիջապես ներս էր մտնում և տիրանում ողջ մեջքը գտնված ինքեթին: Այն կանաչը, որոնք միանում էին իրենց ծնողներին, լքում էին իրենց մուսուլման ամուսիններին և երեխաներին նետում հայրերին: Ոմանք էլ մերժում էին հանձնել երեխաներին և նրանց բրիստոնեացնում էին: Մարդիկ իրենց երեխաներից հրաժեշտ էին առնում լաց ու կոծի մեջ, ողբաձայն ճիչեր արձակելով ու այն աստիճան աղեխարշ ստեսարան էր ստեղծվել, որ հույներն անգամ խղճալուց լաց էին լինում: Բեռները փոխադրելու համար միայն հույն բեռնակիրներ կային: Նրանք էլ իրենց հանձնված բեռի մեկ երրորդ մասը վերցնում էին իրեն. վարձ բեռները միջև. Աստիոք հասցնելու համար: Այս դեպքերի ընթացքում Սայֆ ալ-Դաուլան դեռ ողջ էր Մուֆարդիում և մուսուլման իշխաններից ամեն մեկը զբաղված էր իր մուսուլման հարևանի դեմ պատերազմելով: Նրանք այդ կերպով դրժեցին այն պատվիրանը, թե. «Թող Ալլահը մեզ հեռու պահի նրանցից, որոնք դասայիք են լինում վտանգի պահին, լքում են իրենց ընկերներին: Թարսուսը և շրջապայքը մինչև օրս էլ մնում են հույների և հայերի ձեռքում...: Նիկեփորը եկավ դեպի Ասորիք..., գրավեց... Թարսուսը և շրջակա բաղաբները: Եվ այս տեղի ունեցավ Հիջրի 354 թվականին: Երկիրը մնաց նրանց ձեռքում, մինչև եր այդ վայրերի իշխանությանը տիրացավ Լևոնի հայը, որի սերնդի ձեռքն էլ գտնվում է այն մինչև օրս» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Սա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայար Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) նաև նա էր, որը վերցրեց Տարսոնը...: Եվ այսպես Նիկեփորը իր ջանքերն ուղղեց իսլամի երկրների նվաճման ուղղությամբ և նրան հաջողվեց այն, ինչ ցանկանում էր, շնորհիվ այն բանի, որ այդ ժամանակ իսլամի արքաները զբաղված էին իրեր դեմ պատերազմելով: Եվ այսպես, նա նվաճեց այդ երկրները: Նա հետևյալ գործողության ձևին էր հետևում: Սկզբում նա հարձակվում ու թալանում էր բաղաբամերձ դաշտերը, որից հետո միայն, երբ բաղաբը թուլանում էր, տիրում էր արդեն նրան: Եվ այսպես, նա տիրեց ալ-Սուդուրին, և միջագետքյան, և ասորիքյան, ինչպես նաև անթիվ բանակություն գերեզարդեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Իսկ Զաֆուր ալ-Իխշանի օրոք, ով Եգիպտոսի սուլթանն էր, անուշադրություն ցուցաբերվեց սահմանային ամրությունների հարցում, ինչի արդյունքում ռումները արքա ալ-Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայար Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց դրանց վրա: Պաշտպանություն կազմակերպեցին, ուստի նա կրակի տվեց մերձակա գյուղերը, կտրեց ծառերը և ավերի ենթարկեց շրջակա բնակավայրերը: Զաֆուրն իմացավ այդ մասին, բայց անուշադրության տվեց: Նա մի օր երազում տեսավ, թե իբր երկինք է բարձրացել՝ ձեռքին մուրճ, որով փորձում էր բանդել երկինքը: Երբ լուսացավ, երազամեկնիչ կանչեց և պատմեց նրան երազում տեսածը: Վերջինս ասաց. «Դու մարդ ես, որ կրոնն է բանդում և ոչինչ չի անում հանուն սրբազան պատերազմի»: Մրանից Զաֆուրը սթափվեց և իբն Չաաֆարանի անունով մի հրամանատարի գլխավորությամբ զորք պատրաստեց՝ ասելով. «Ցույց տվեք մի մեծ բնակավայր, որ այն եկամուտն ունի, ինչ Տարսոնը, որ ավերվեց, և, որ այդ բնակավայրը շուկա և բաղնիքներ ունենա: Անացին՝ Բուսիր ալ-Մադարին»» (Իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Հունաց թագ և առաքինի կայսր Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայար Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) ... գրավեց Կիլիկիայի Տարսոնը» (Պանտալեոն Պոլիսիոս «Հիշատակարան 965 թվականի»):

«Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայար Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) գորահավաք արեց և, հսկայական զորքով անցնելով լայնատարած Օվկիանոսը, կատաղի մարտում առյուծի պես մռնչալով հարձակվեց տաճիկների վրա: Նա նախ հարձակվեց Կիլիկիայի վրա ու հաղթանակ տարավ՝ գրավելով հռչակավոր Տարսոն բաղաբը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Իր գործերով նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) ներխուժեց Կիլիկիա, հարձակվեց տաքիկների վրա ու գրավեց մայրաքաղաք Տարսուսը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 964 թվականին Տարսուսը գրավեցին տաքիկներից» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Կոստանդնուպոլսում ապրում էր Դիոգենես անունով մի խիզախ կայսր (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.): Նա սկսեց վճռաբար ճնշել սարակինոսներին, զավթել բազմաթիվ քաղաքներ և բերդեր, որոնք սարակինոսները խլել էին քրիստոնյաներից Դերակ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ներակլես I-ի – Մ.Ֆ.) օրոք» (Շեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 5):

²⁷⁷⁸ «Զաղաթի գրավումից երեք օր անց Եգիպտոսից Տարսուսին օգնության հասավ մի հսկայական նավատորմով՝ լի ցորենով և այլ պարենամթերքով, բայց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) կողմից ծովափին հսկելու նշանակված զինվորները թույլ չտվեցին նրանց խարխիս գցել, ոչ էլ ափ դուրս գալ: Նրանք, չգիտենալով տվյալ դեպքում ինչպես վարվել, հետ դարձան: Հանդիպելով սարսափելի նավաբեկության՝ նրանք ցրվել եկան և բաժնեկերից, և կայսեր ռազմասնավերի կողից հարձակման ենթարկվելով» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 13):

²⁷⁷⁹ «Ես (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) գրավեցի նաև մեծ ու իր գեղեցկությամբ փառահեղ Կիպրոսը» (Յովհաննես Երկրաչափ «Նիկեփոր Փոկաս»):

«Իր թագավորության երկրորդ տարում Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) Կիպրոս կղզին էլ ամբողջովին հռոմեացիների տիրապետությանը ենթարկեց՝ պատրիկ Նիկետաս խալկոնցիսի միջոցով հազարացիներին այնտեղից դուրս շարժելով» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 15):

²⁷⁸⁰ «Ալեքսանդրեկ մի բերդ էր Միջերկրական ծովի ափին: Այստեղ կային արմավենիներ, մշակված դաշտեր, բերք ու առատություն, սակայն թշնամին մտավ, նվաճեց ու ապականեց» (Իբն Դաուկալ «Երկրի պատկերը», Շամ):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.), ավարտելով ու մոխրի վերածելով Կիլիկիայի մնացած քաղաքները, ինդիկտիոնի իններորդ տարվա հոկտեմբեր ամսին վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս՝ իր հետ տանելով նաև Տարսուսի և Մուպուտեստիայի դարպասները, որոնք ոսկով պատելով, մայրաքաղաք բերեց որպես զարդ: Մի դարպասը նա կանգնեցրեց Ալրոպոլիսի վրա, իսկ մյուսը՝ Ոսկե Դռան պարսպի վրա» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 14):

²⁷⁸¹ «Ասելով այդ՝ նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) հրամայեց նրանց կորել իր երկրից, իսկ ինքը, հավաքելով մարտունակ զորք, արշավանքի ելավ միսիացիների դեմ ու առաջին իսկ գրոհից տիրեցի ռումեներին հարևան բոլոր սահմանային ամրություններին: Դիտարկելով երկիրը, սակայն՝ Նիկեփորը համոզվեց, որ այն լեռնային է ու պատված է անտառներով: Պոնտական լեզվով ասած՝ միսիացիների երկիրը. «Փորձանքի բուն էր»՝ անտառներ ու թփուկներով հետևում բարձրանում էին դիք վայրերն ու լեռները, իսկ հետո էլ ճախիճներն ու ճահճուտները, այդ վայրը հարուստ էր խիտ մնացառուտներով ու բոլոր կողմերից փակված էր անանցանելի լեռներով՝ տեղակայված լինելով Գեմայի և Ռոդոպայի մոտ ու ողողվելով մեծ գետերով: Տեսնելով այդ՝ վասիլևս Նիկեփորը որոշեց, որ պետք է անպատրաստ զորքը առաջ տանել վտանգավոր վայրերով ու թույլ տալ, որ միսիացիները, ինչպես կենդանիների հոտ, ոչնչացնեն ռազմիկներին: Պնդում են, որ ռումեները հաճախ են պարտություն կրել Միսիայի նեղ վայրերում ու լիակատար ոչնչացման ենթարկվել» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 5):

«Բուլղարները, օգտվելով այն բանից, որ Նիկեփոր արքան (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) զբաղված էր մահմեդականների հողերը գրավելով, անայացրին նրա տիրույթների ծայրամասերը և հարձակումներ գործեցին հարակից երկրների վրա: Դրա համար էլ նա գնաց նրանց վրա ու դաշինք կնքեց ռումեների հետ, որոնք պատերազմի ժամանակ նրան դաշնակից դարձան, և նրանք պայմանավորվեցին պատերազմել բուլղարների դեմ ու հարձակվել նրանց վրա: Եվ ահա թշնամություն ծայր առավ ռումեների ու բուլղարների մեջ և նրանք սկսեցին զբաղվել իրար դեմ պատերազմելով: Արդյունքում ռումեները բուլղարների նկատմամբ առավելության հասան, անակնկալ հարձակվեցին Դիտա կոչվող նրանց քաղաքի վրա, դա նրանց պետության մայրաքաղաքն էր, և գերեցին բուլղարների արքա Սամուկի (Իեդիմակը սիպակում է և իրականում խոսքը վերաբերում է Բուլղարական թագավորության արքա Պետրոսի (927-969) – Մ.Ֆ.) երկու որդիներին (Բուլղարական թագավորության ասպագա արքա Բորիս II-ին և նրա եղբայր Ռոմանոսին – Մ.Ֆ.), որոնք գտնվում էին այնտեղ» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

²⁷⁸² «Յուլների 1279 և արաբների 357 թվականին խորասանցի որոշ մարդիկ, միավորվելով 3.000 անտիոքցիների հետ, ներխուժեցին Կասպարովկիայի տարածք: Այդ ժամանակ 40.000 ռումեներ մարտի մեջ մտան նրանց դեմ և խորասանցիներից ու անտիոքցիներից շատ շատերին սպանեցին և գերեվարեցին» (Բար-Շեբերես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁸³ «Յուլների 1279 և արաբների 357 թվականին ռումեները հարձակվեցին Սերուշի վրա, գերեցին 300 արաբների, ձեռք գցեցին շատ անասունների ու հեռացան» (Բար-Շեբերես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁸⁴ «Յուլների 1279 և արաբների 357 թվականին խռովություն ընկավ Անտիոքում գտնվող անտիոքցիների ու խորասանցիների միջև, ինչից էլ օգտվելով ռումեները հարձակվեցին և Անտիոքի երկրից գերի բռնեցին 12.000 տղամարդ, կին, տղա ու աղջիկ» (Բար-Շեբերես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁸⁵ «Այդ տարի Շավալ ասին ռումեներ եկան, հարձակվեցին Ամիդ քաղաքի վրա և պաշարեցին ու կռվեցին նրա բնակիչների հետ: Նրանք 300 մարդ կոտորեցին, 400 հոգի գերեցին, սակայն չկարողացան գրավել» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Յիջրի 355 թվականին հույները, դուրս գալով իրենց սահմաններից, հասան Ամիդ և պաշարեցին այն» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Մեկ տարուց Նիկեփոր արքան (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) ելավ ու պաշարեց Ամիդը, սակայն չկարողացավ գրավել այն» (Բար-Շեբերես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁷⁸⁶ «Նրանք դիմեցին Դարա ու մոտեցան Մծբինին: Նիկեփորից եկող մի քարավան հանդիպեց նրանց, որը գրավեցին: Մարդիկ, նրանցից վախենալով, Մծբինից փախան այն աստիճան, որ մեկ անատոլի գրաստի վարձքը հարյուր դիրհեմ դարձավ: Սայֆ-ալ-Ղուլան (Հայկազի Համայնյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սեյֆ-է-Ղուլան – Մ.Ֆ.), որը Մծբինում էր, կապ հաստատեց արաբների հետ, որպեսզի նրանց հետ փախչի, սակայն այնպես պատահեց, որ ռումեները հեռացան նախքան նրա փախուստը կկայանար և նա մնաց իր տեղում» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի հույները երկրորդ անգամ եկան Դիարբեքի և հասան Մայփարկին» (Սիբտ Իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Յիջրի 355 թվականին հույները, դուրս գալով իրենց սահմաններից, հասան Ամիդ և պաշարեցին այն: Ապա, հեռանալով այնտեղից, նրանք գնացին Նիսիբին և ավարի մատնեցին: Նիսիբինի բնակիչները փախուստ տվեցին: Այնուհետև հույները Տեգիրեից ուղղվեցին դեպի Անտիոք և հասան Անտիոքի առաջ, որտեղ մնացին երկար ժամանակ և այնտեղից վերադարձան Տարսուս» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

²⁷⁸⁷ «Վասիլևս Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.), պատմությունը կրկին վերադառնում է այն տեղին, որտեղից գնաց ուրիշ ուղղությամբ, հավաքելով հռոմեական զորքը, շտապեց դեպի Անտիոքում գտնվող Անտիոք քաղաք և այնտեղ ծամբար զարկեց: Անտիոքի բնակիչները առատորեն ունեին անհրաժեշտ պարենամթերքներ և նրանք հպարտորեն ու գոռոզաբար մերժեցին խաղաղության ասեն մի հնարավորություն, իսկ Նիկեփորն էլ չէր ուզում պարսպախար մեքենաներով ավերել քաղաքը, քանի որ վստահ էր, որ մոտ ժամանակներում պաշարողական խորամանկություններով կտոհի վերջինիս դադարեցնել դիմադրությունը: Դրա համար էլ, կարճ ժամանակ մնալով Անտիոքի պարիսպների մոտ ու ոչ քիչ չափով վարձեցնելով նրա բնակիչներին իր բանակի օրինակելի մարտակարգով, նա գնաց այնտեղից և մեկնեց դեպի Երջանիկ երկիր՝ աշխարհի կենտրոնը, որը նույնպես կոչվում է Պաղեստին ու որտեղ, ինչպես ասվում է Սուրբ գրքում, հոսում են կաթն և գինի: Նրանից աջ գտնվում էին Կիլիկիան և այլ ծովափնյա երկրամասեր» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 10):

«Իսկ իր թագավորության երրորդ տարին՝ զարնաև սկզբին, կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) դարձավ ներխուժեց Անտիոք: Նա հասավ Անտիոք, բայց նրա վրա չհարձակվեց, բանից համոզված էր, որ անտիոքացի, Կիլիկիայի քաղաքների զլխին եկած փորձանքից սարսափած, իր անունն անգամ ի վիճակի չէին լինելու լսել: Շրջանցելով Անտիոքը՝ նա Անտիոքի խորքերը գնաց, ավերեց Լիբանանի մերձակա ծովափնյա բազում քաղաքներ ու գյուղեր և դեկտեմբեր ամսին վերադարձավ: Անտիոքացիները, սակայն, համառ դիմադրություն ցուցաբերեցին, բանից շրջակայքից օգնություն ցուցաբերելու համար քաղաք էր մտել բազում ժողովուրդ: Բացի այդ, նաև հռոմեացիների զորքի անհրաժեշտ պարենը և սպառվելու վրա էր, նաև երկնքից տեղացած անձրևներից մի անանցանելի ճախիճ էր գոյացել» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 15):

«Ապա նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) մեծ ջարդ տվեց տաճիկներին՝ ընդհուպ միջև Անտիոք» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Զախցախեյովկա» նրանց՝ նա (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) թշնամիներին հետապնդեց մինչև Մեծն Անտիոք, որից հետո հաղթականորեն վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Նիկեփոր արքան (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) ելավ, պաշարեց Անտիոքը, շատ օրեր պայքարեց այս քաղաքի դեմ, սակայն չկարողացավ գրավել այն, որից հետո ամայացրեց քաղաքի շրջակայքի գյուղերն ու այգիները և հեռացավ» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ռուսները Ջագիդայից գնացին Անտիոք, պաշարեցին Անտիոքը, երկար ժամանակ կռվեցին նրա բնակիչների դեմ, սակայն չկարողանալով գրավել, շրջակայքը ավերեցին, կողոպտեցին ու վերադարձան Տարսուս» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁷⁸⁸ «Զբաղեցնելով Եդեսիան՝ Նիկեփորը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) մտավ սուրբ ապաշխարողների տաճարներին, աղոթեց աստծուն և գործին հանգիստ տվեց: Նրան լուրեր հասան, որ այդ ամրոցում է պահվում կավե սալիկի վրա դրոշմված Փրկչի պատկերը...: Զբաղեցնելով քաղաքը՝ կայսր Նիկեփորը վերցրեց սրբազան այդ կավե սալիկը և տեղավորեց այն ոսկուց ու թանկագին քարերից պատրաստված զարդատուփի մեջ, որից հետո հանձնեց Աստվածածնի տաճարի պահպանությանը, որը գտնվում էր պալատին կից» (Լևոն Սարկավագ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 10):

²⁷⁸⁹ «Ահա դրա պատճառով կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) ձեռնունայն մայրաքաղաք վերադարձավ՝ իր հետ բերելով նաև Դիոդորացիի առանձին ժամանակ այնտեղ գտած աղյուսը, որի վրա կար մեր աստծու՝ Քրիստոսի, անձեռակերտ պատկերը, ապա նաև Դովհանես Մկրտչի մազերից արյունաներկ մի փուկ» (Դովհանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 15):

«Դրանից հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) զբաղեցրեց Մեմֆիս ամրոցը, որն իր ճանապարհին էր ընկած» (Լևոն Սարկավագ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 10):

²⁷⁹⁰ «Անթարքոսը բերդ էր ծովի ափին և Անտիոքի բնակչության համար սահմանային ամրություն է...: Նրա շուրջը պարիսպ կար, որը նրան պաշտպանում էր անապատի բեղկներից: Նրանք մի բանի անգամ համառ դիմադրեցին ռուսներին՝ հուսահատական վիճակում գտնվելու պատճառով: Այս է պատճառը, որ Նիկեփոր կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) շատ չհամարեց» (իբն Դաուկալ «Երկրի պատկերը»):

«Ռուսի աքաջ ալ-Մեհի Նիկիֆորը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Մասրոյաթ Մասրինը, Մասրոյաթ ալ-Նումանը, Համան և Հեմը: Հեմսից նա վերցրեց սուրբ Մար Յուհաննա ալ-Անուրմիսի գլուխը և սրով նվաճեց Արական: Նա էր, որ գրավեց Ամսոստուսը, Մարակիյան և Ջաբալան» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Իսկ իր թագավորության երրորդ տարում՝ զարնան սկզբին, կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) ... Անտիոքի խորքերը գնաց, ավերեց Լիբանանին մերձակա ծովափնյա բազում բաղաբներ ու գյուղեր և դեկտեմբեր ամսին վերադարձավ» (Դովհանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 15):

²⁷⁹¹ «/15/ Նա (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) Անտիոքի խորքերը գնաց, ավերեց Լիբանանին մերձակա ծովափնյա բազում բաղաբներ ու գյուղեր և դեկտեմբեր ամսին վերադարձավ...: Այսպիսին էր Նիկեփորը, նա նման փայլուն ռազմավարությամբ սեծապես ընդլայնեց հռոմեացիների տիրապետությունը, նա ավելի քան 100 բաղաբ ու բերդ գրավեց Կիլիկիայում, Անտիոքում և Լիբանանյան Փյունիկեում, որոնցից խոշորագույններն ու անվանիներն են... /16/ Նա հարկատու դարձրեց Փյունիկեի Տրիպոլիսը և Դամասկոսը» (Դովհանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 15, 16):

²⁷⁹² «Դրանից հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) անցավ լիբանանյան լեռները և մոտեցավ Տրիպոլիսին: Նա տեսավ, որ այդ բաղաբն ամրացված էր և այն վերցնելը դժվար է, բան մյուսները ու, բացի այդ, ուշանում էին հակընթաց բանուց հետ մնացող նավերը» (Լևոն Սարկավագ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 10):

²⁷⁹³ «Դրանից հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) գնաց թատրոն և նստեց նայելու հեծյալ մրցումները: Սկզբում, սակայն, նա հրամայեց իր հետ եղած ռազմիկներին բաժանվել հակադիր ջոկատների, մերկացնել թերերը և, կարծես կատակով, հարձակվել մեկ մեկու վրա՝ այդ կերպ վարժվելով ռազմական արվեստին: Բյուզանդիոնի բնակիչները, սակայն, ծանոթ չէին ռազմական գործին: Թերերի փայլը կուրացրեց նրանց, իսկ իրար վրա ելող ռազմիկներին շառաչեց՝ վախճեցրեց: Ցնցված անսովոր տեսարանից՝ նրանք դուրս նետվեցին թատրոնից և փախան տները: Հրճարողի ու անկանոն փախուստի ժամանակ նրանց ոչ քիչ բանակություն զոհվեց, շատերն էլ ողորմելի կերպով տրորվեցին ու խեղդվեցին: Այդ պատահալը սկիզբ դրեց Բյուզանդիոնի թշնամությանը առ վասիլևս» (Լևոն Սարկավագ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 6):

²⁷⁹⁴ «Մրանից հետո գահին նստեց Լևոնի (**Աբխազական թագավորության արքա Լևոն III-ի – Մ.Ֆ.**) եղբայր Դեմետրեն (**Աբխազական թագավորության արքա Դեմետրե II-ը (967-976) – Մ.Ֆ.**) և տիրեց Զարթիլին: Եվ, մինչ կկարգավորեր իր թագավորությունը, այդ ընթացքում անցավ որոշ ժամանակ: Երբ նրա եղբայր Թեոդորը (**Աբխազական թագավորության ապագա արքա Թեոդոսիոս II Կույրը – Մ.Ֆ.**) գտնվում էր Հունաստանում, այս երկրի որոշ մարդիկ իրադրեցին Թեոդոսին իր եղբոր դեմ: Խնդիրը կայանում էր նրանում, որ աբխազաց Գեորգի Մեծ (**Աբխազական թագավորության արքա Գեորգի II-ի – Մ.Ֆ.**) թագավորի կենսանության օրում նրա երկու որդիներ Թեոդոսն ու Բագրատն ուղարկվեցին էին Հունաստան, այնտեղ դաստիարակվելու համար, որպեսզի հետագայում, իր մահից հետո, նրանց միջև տեղի չունենա երկպառակություն և պայքար: Եվ ահա եկավ Թեոդորը Հունաստանից ու հասավ Սամոսին: Նա, կանգ առնելով Մարգիս Մերե ավանում, իր մոտ է կոչում մեսիների ազնաւորներին, զորք է ժողովում և կամենում էր բազկի ուժով նվաճել իր հայրենիքը: Դեմետրե թագավորը, սակայն, ուղարկեց իր զորքը և ահա վերջինս, հանկարծակի հարձակվելով, փախուստի մատնեց Թեոդոսին: Վերջինս եկավ Զարթիլ և գնաց մթավար Ատրներսեի Չամելու մոտ, նրան տարան Չամի բերդ և այնտեղից նա հետամուտ էր լինում իր նպատակին» («Զարթիլ-Յիսուկերա», «Զարթիլի մատյանը»):

«Այս Դեմետրեն (**Աբխազական թագավորության արքա Դեմետրե II-ը – Մ.Ֆ.**) մի քաջ, խիզախ և անաստված մարդ էր: Հենց դրա համար էլ աբխազները սկսեցին դավել նյութել նրա դեմ և Կոստանդնուպոլսից բերեցին իր եղբայր Թեոդոսիոսին (**Աբխազական թագավորության ապագա արքա Թեոդոսիոս II Կույրն – Մ.Ֆ.**), սակայն այդպես էլ չկարողացան ազատվել Դեմետրեից» (Վախուշտի Բագրատունի «Եգեթի, Աբխազիայի և Իմերեթիայի կյանք»):

²⁷⁹⁵ «Այնժամ Դեմետրե թագավորն (**Աբխազական թագավորության արքա Դեմետրե II-ը – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց իր զորքը և, պաշարելով Չամի բերդը, շուրջ երեք ամիս մարտնչեցին: Նրանք բերդից այս կողմ գտնվողներին մեծապես վնասում էին և, երբ բերդականների վիճակը անտանելի դարձավ, նրանք խնդրեցին տալ երդում ու երաշխիք, որ կթույլատրեն Թեոդոսին (**Աբխազական թագավորության ապագա արքա Թեոդոսիոս II Կույրն – Մ.Ֆ.**) խաղաղությամբ հեռանալ: Հրաժեյ վստահեցրին ու խաղաղությամբ ծանապարհեցին Թեոդոսին: Նա գնաց Դավիթ կյուրապալատի մոտ, որտեղ և մնաց մեկ տարի» («Զարթիլ-Յիսուկերա», «Զարթիլի մատյանը»):

²⁷⁹⁶ «Մի ուրիշ բան էլ պատահեց, որ էլ ավելի գրգռեց նրա (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.**) դեմ կուտակված ատելությունը: Բանը կայանում էր նրանում, որ սուրբ Զատիկի տոնի օրը նավաստիների ու հայերի միջև տեղի ունեցած ընդհարման ժամանակ բազում մարդիկ սպանվեցին, քիչ էր մնացել զոհ դառնալ նաև քաղաքի Էպարքոս Միսինանկիոս մագիստրոսը: Այդ առթիվ լուր տարածվեց, որ Նիկեփորը, զայրացած լինելով քաղաքացիների, որպես խառնակությունների առիթ տվողներին, հանդես, ստադիոն է ձիարշակությունների օրը դեմոսին ծուղակը գցել և պատժել: Արդյունքում, մի փոքր ժամանակ անց, երբ ձիարշակական մրցումներն էին տեղի ունենում, Նիկեփորը, ուզենալով քաղաքացիներին ցույց տալ, թե ինչ բան է պատերազմը, իսկ գուցե, ավելի ճիշտ, քաղաքացիների մեջ երկյուղ սփռելու համար, ոմանց հրամայեց, սրերը մերկացնելով, ռազմախաղ կատարել, իբրև թե դիտողներին զվարճացնելու համար: Երբ դա տեղի ունեցավ, դիտողները, իրենց տեսածի նպատակին անտեղիկ ենթադրելով, որ տարածված լուրն արդեն կրակ էր և կռվում, վազբով շտապեցին դեպի դիմ ու նեղ ելքերը, որտեղ էլ նրանք, իրար տրորելով, կոտորվում էին: Այս կերպ բոլորն էլ իրար ոտնատակ լինելով գլխովին կկոտորվեին, եթե չկատարեին, որ կայսրը հանգիստ ու անշարժ նստած է իր բազմաթիվին: Դեմոսը նրան անշարժ տեսնելով և համոզվելով, որ տեղի ունեցածը կայսրը կամքից անկախ եղավ, դադարեցրին փախուստը» (Դովհանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 19):

«Տիրոջ համաբանման տոնին, երբ տիրակալը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) տվողության համաձայն երթ իրականացրեց քաղաքից դուրս դեպի այսպես կոչված Դիգա, այնտեղ զարմանալի գեղեցկության տաճար էր կառուցված ի պատիվ Աստվածածնի, շարք տեղի ունեցավ Բյուզանդիոնի բնակիչների ու հայերի միջև, որի ընթացքում հայերը շատ քաղաքացիների վիրավորեցին: Դրանից հետո երեկոյան, երբ տիրակալը վերադառնում էր պալատ, Բյուզանդիոնի բնակիչները բացահայտորեն վիրավորեցին նրան: Մի կին իր աղջկա հետ միասին հասավ նրան ու, թեթվելով տան տանիքից, տիրակալի վրա քարեր նետեց: Հաջորդ օրը արեւոտը բռնեց նրան ու նա իր աղջկա հետ միասին հատուցեց այդ արարքի համար՝ կրակի ճարակ դառնալով Անարքա կոչվող թաղամասում: Այդ ժամանակ էլ, որ գրում եմ այս տողերը, դեռ երիտասարդ էի ու գիտելիքներ ձեռք բերելու նպատակով ապրում էի Բյուզանդիոնում: Ես տեսա, թե ինչպես վասիլևս Նիկեփորը ձիով քայլում էր քաղաքում՝ անվիրավոր կերպով տանելով դաժան վիրավորանքներն ու պահպանելով ոգու ուժը, կարծես ոչ մի անսովոր բան տեղի

չէր ունենում: Ինձ զարմացնում էր այդ մարդու հանգստությունը, որը անվեհերությունն ու քաջությունը պահպանում էր նույնիսկ ամենաապրապիտի իրավիճակներում: Այսուհանդերձ, արդեն երեկոյան խոռովությունն ավարտվեց: Տիրակալը դժվար էր տրվում գայլույթին և ընդհանրապես մեծահոգի մարդ էր ու դրա համար էլ նա մոռացության տվեց վիրավորանքները, որոնք նախորդ օրը նրան հասցվել էին քաղաքացիների կողմից՝ ավելի շուտ դրանք վերագրելով ինչ-որ մթազնածությանը, բան գայլացած ժողովրդի գործունեությանը» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 7):

²⁷⁹⁷ «Ֆառլ իբն Մուհամմադը (**Շարդադյանների էմիրության ապագա էմիր Փատուլը – Մ.Ֆ.**) վերադարձավ իր երկու եղբայրների՝ Լաջբարիի (**Շարդադյանների էմիրության ապագա էմիր Լաջբարի իբն Մուհամմադի – Մ.Ֆ.**) և Մարգուբանի (**Շարդադյանների էմիրության ապագա էմիր ալ-Մարգուբանի – Մ.Ֆ.**) մոտ և, կարճ ժամանակ մնալուց հետո, որոշեց հեռանալ ու գնալ այլ ծայրամասային իշխանների մոտ: Նրանք պնդեցին, որ նա մնա իրենց հետ, բայց նա երդվեց, որ չի ծառայի կռապաշտներին և կապիի միայն մահմեդական երկրում: Նա դուրս եկավ իր ընկերակիցների հետ, նպատակ ունենալով գնալ ու հասնել մինչև Սալլար Իբրահիմ իբն ալ-Մարգուբանի (**Սալարյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Մարգուբանի (960-983) – Մ.Ֆ.**) մայրաքաղաքը: Նա հասավ Գանձակ քաղաք և իր մարդկանց, ծառաների և գործակիցների հետ, որոնք միացել էին նրան, իջևանեց նրա դարպասների մոտ: Այստեղ Սալլար Իբրահիմի կողմից նշանակված մի կառավարիչ կար, որը կոչվում էր Ալի առ-Տազի: Սա ողջունեց նրան, հյուրասիրեց, սիրալիկ վերաբերվեց ու խոստացավ, որ կգրի Սալլարին և կհայտնի նրա վիճակի մասին, որ նրան քաղաքի հասույթից թոշակ նշանակի, որպեսզի դրսեցիներից այն պաշտպանի, հետ միի գողերի ու չարագործների և մանավանդ սևորդիների ոտնձգությունները: Այդ քաղաքի դարպասների մոտ հավաքվել էին ալ-Սարիյա կոչված մի խումբ մարդիկ, որոնց մեջ կային բազմաթիվ ձիավորներ՝ մոտավորապես 400 հոգի: Սրանք միացել էին սևորդիներին, միախառնվել նրանց հետ, իջել Զուռի ափը և, ապաստանելով ծառատաներում ու թփուտներում, կողոպտում էին այդ ավանների բերքը ու ապաստակ էին սփռում: Այս կառավարիչը Փադլուն իբն Մուհամմադի օգնությանը դիմեց, որպեսզի նրանց հետ միի և, եթե առիթը գտնի, պատնի նրանց: Երբ նրանք այս վիճակում էին, քաղաքում մի վայնասուն բարձրացավ, թե նրանք հասել են Սուրմին գյուղը բերքը դարպասներու և թե մարդիկ վերցրել են գնեթերը ու դուրս են եկել Գանձակից: Այդ ժամանակ Փադլունը իր ընկերների հետ առաջ խաղաց նրանց կողմը և խիստ կռվի մեջ փախուստի մատնեց նրանց: Շարդադյանները հալածեցին նրանց և ապա հետ վերադարձան: Երբ քաղաքի բնակիչները իմացան, թե ինչ էր կատարվել, ավելի մեծացավ նրանց հարգանքը և սկսեցին ավելի ու ավելի վստահել նրան: Եվ այսպես մնաց Փադլունը մինչև Ֆիջրի 359 թվականը» (ալ-Ֆակի «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Ֆառլ իբն Մուհամմադը (**Շարդադյանների էմիրության ապագա էմիր Փատուլը – Մ.Ֆ.**) վերադարձավ իր երկու եղբայրների՝ Լաջբարիի (**Շարդադյանների էմիրության ապագա էմիր Լաջբարի իբն Մուհամմադի – Մ.Ֆ.**) և Մարգուբանի (**Շարդադյանների էմիրության ապագա էմիր ալ-Մարգուբանի – Մ.Ֆ.**) մոտ և, կարճ ժամանակ մնալուց հետո, որոշեց հեռանալ ու գնալ այլ ծայրամասային իշխանների մոտ: Նրանք պնդեցին, որ նա մնա իրենց հետ, բայց նա երդվեց, որ չի ծառայի կռապաշտներին և կապիի միայն մահմեդական երկրում: Նա դուրս եկավ իր ընկերակիցների հետ, նպատակ ունենալով գնալ ու հասնել մինչև Սալլար Իբրահիմ իբն ալ-Մարգուբանի (**Սալարյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Մարգուբանի (960-983) – Մ.Ֆ.**) մայրաքաղաքը: Նա հասավ Գանձակ քաղաք և իր մարդկանց, ծառաների և գործակիցների հետ, որոնք միացել էին նրան, իջևանեց նրա դարպասների մոտ: Այստեղ Սալլար Իբրահիմի կողմից նշանակված մի կառավարիչ կար, որը կոչվում էր Ալի առ-Տազի: Սա ողջունեց նրան, հյուրասիրեց, սիրալիկ վերաբերվեց ու խոստացավ, որ կգրի Սալլարին և կհայտնի նրա վիճակի մասին, որ նրան քաղաքի հասույթից թոշակ նշանակի, որպեսզի դրսեցիներից այն պաշտպանի, հետ միի գողերի ու չարագործների և մանավանդ սևորդիների ոտնձգությունները: Այդ քաղաքի դարպասների մոտ հավաքվել էին ալ-Սարիյա կոչված մի խումբ մարդիկ, որոնց մեջ կային բազմաթիվ ձիավորներ՝ մոտավորապես 400 հոգի: Սրանք միացել էին սևորդիներին, միախառնվել նրանց հետ, իջել Զուռի ափը և, ապաստանելով ծառատաներում ու թփուտներում, կողոպտում էին այդ ավանների բերքը ու ապաստակ էին սփռում: Այս կառավարիչը Փադլուն իբն Մուհամմադի օգնությանը դիմեց, որպեսզի նրանց հետ միի և, եթե առիթը գտնի, պատնի նրանց: Երբ նրանք այս վիճակում էին, քաղաքում մի վայնասուն բարձրացավ, թե նրանք հասել են Սուրմին գյուղը բերքը դարպասներու և թե մարդիկ վերցրել են գնեթերը ու դուրս են եկել Գանձակից: Այդ ժամանակ Փադլունը իր ընկերների հետ առաջ խաղաց նրանց կողմը և խիստ կռվի մեջ փախուստի մատնեց նրանց: Շարդադյանները հալածեցին նրանց և ապա հետ վերադարձան: Երբ քաղաքի բնակիչները իմացան, թե ինչ էր կատարվել, ավելի մեծացավ նրանց հարգանքը և սկսեցին ավելի ու ավելի վստահել նրան: Եվ այսպես մնաց Փադլունը մինչև Ֆիջրի 359 թվականը» (Սյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁷⁹⁸ «Նա (**Աբխազական թագավորության ապագա արքա Թեոդորիս II Կուրյը – Մ.Ֆ.**) գնաց Դավիթ կյուրապաղատի մոտ, որտեղ և մնաց մեկ տարի, իսկ այս Դավիթ կյուրապաղատը այն էր, որը մահացել էր թրոնիկոնի 221-րդ տարում, որի մասին վերը խոսել ենք: Սա Ատրենեսի կյուրապաղատի որդին և Սմբատ թագավոր-կյուրապաղատի թոռն էր՝ Բագրատունիներից: Դրանից հետո Թեոդորսը դարձավ ելավ Տալթից և անցավ Կախեթ: Այնժամ Դեմետրե թագավորը (**Աբխազական թագավորության արքա Դեմետրե II-ը – Մ.Ֆ.**) պատվիրակներ ուղարկեց Թեոդորսի և Կյուրիկե թորեպիսկոպոսի (**Կախեթի թորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դնուրիի – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ պատգամով. «Քանից եկել է իմ եղբայրը Դնուրիստանից, որպեսզի մարդկանց ստորանքով շարունակվի պայքարը մեր միջև, արդ, հետ թո միջնորդությամբ վստահի որ երբորս ինձ, թող լինենք երկուսն էլ հավասար տեղ մեր հայրենիքի, ինչպես էինք ես և Լևոնը, վերցրու ինձանից երաշխիք ու միջնորդներ և քեզից մեծապես շնորհակալ կլինեմ այդ արարքի համար»: Դեմետրե թագավորի առաջարկին տեղեկանալով՝ Կյուրիկե թորեպիսկոպոսը կանչեց Թեոդորսին, հաղորդեց Դեմետրեի երաշխիքը և ասաց. «Ես կլինեմ թո արյան վրեժխնդիրը»: Եվ Թեոդորսին վստահելով իր եղբորը՝ նա նրան ուղարկեց նրա մոտ: Այնժամ տարան նրան երդումով և երաշխիքով, իսկ երդումը Սվետի Տիտղոսի անունով արձև տվեցին կաթողիկոսը, վարդապետները և բոլոր դիոցեզները: Գալով իր եղբոր մոտ՝ Թեոդորսը մնաց այնտեղ մի որոշ ժամանակ, սակայն հետո Դեմետրե թագավորը, մոռացության տալով աստծո և մարդկանց միջնորդությունը, ստադրվեց երգմագանց լինել, կալանավորեց Թեոդորսին և խարանեց աչքերը» («Բարթիխ-Ցիսկոբեա», «Բարթիլի մատուցը»):

²⁷⁹⁹ «**Ինդիսակը մեքեբում է Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասի ուղիղ խոսքը՝ ուղղված Դոմմեական Սրբազան կայսրության հիմնադիր կայսր Օտոն I Մեծի (936-973) դեսպան Լիտոպանոս Կրեմնուացուն – Մ.Ֆ.)** նրա (**Դոմմեական Սրբազան կայսրության հիմնադիր կայսր Օտոն I Մեծի – Մ.Ֆ.)** որդին (**Դոմմեական Սրբազան կայսրության ապագա կայսր Օտոն II-ը – Մ.Ֆ.)** էր այնտեղ, կիևը, ինչպես նաև սակավցիները, շվաբները, բավարացիները, բոլոր-բոլորն այնտեղ էին, սակայն, երբ նրանք այդքան թույլ եղան, որ ի վիճակի չէին գրավել նույնիսկ իրենց դիսպոզիցիոն ցույց տված փոքրիկ մի քաղաք, ինչպես և կկարողանան նրանք դիմարդել, երբ են գամ իմ գործերի ուղեկցությամբ, որոնք, ինչպես ասում են, թվով անթիվ են ինչպես Գագրազի լանջի բերքը, Մեթիմայի խաղողները կամ ծովի հորձանուտի ի սկզբանե անհաշիվ ձկները» (Լիտոպանոս Կրեմնուացի «Պատմություն», գլուխ 11):

²⁸⁰⁰ «Եվ ահա մեկ տարի անց՝ հուլիների 1280 թվականին, ռուսները գնացին նաև Դեմսի վրա, գերեվարեցին բնակչությանը, այրեցին ամեն ինչ ու հեռացան» (Բար-Յերբեռն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁸⁰¹ «Եվ ահա մեկ տարի անց՝ հուլիների 1280 թվականին, ռուսները եկան Կափաթութա և այնտեղից գերեցին 800 հոգի, ինչպես նաև տարան մեծ քանակի ավար» (Բար-Յերբեռն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁸⁰² «Հայոց 417 թվականին Նիկիփորի (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.**) եղբորորդի Վարդը մեծաբանակ գործով գալիս, հասնում է Ապահունիք, պաշարում է Մանազկերտ քաղաքը, գրվում է այն և հիմնահատակ բրում ու կործանում է նրա պարիսպները» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

«Այդ տարի Ռուսի թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) զորք ուղարկեց Մանազկերտ, որը Հայաստանում է, պաշարեց այն ու, ներք գցելով տեղի մահմեդականներին, բռնի ուժով գրավեց: Ռուսների ուժը ավելացավ և երկրի տարբեր կողմերում մահմեդականները վախենում էին նրանցից: Երկիրը անտեր էր մնացել՝ առանց պաշտպանի, և ռուսները ուր որ կամենային, կհաղթակվեին» (իբն ալ-Ասիր «Լիալիստար պատմություն»):

«Նույն այդ թվականին հուլիների թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) մի բանակ ուղարկեց Հայաստանում գտնվող Մանազկերտ քաղաքի վրա, պաշարեց ու սրով գրավեց այն, որից հետո ողջ երկիրը մնաց անպաշտպան» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

²⁸⁰³ «Մանց դժվարության վերջերսով թշնամու մի շարք ամրոցներ՝ նա (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.**) ողջ զորքի հետ մոտեցավ Անտիոքին, նրա պարիսպների մոտ ճամբար գարկեց, հավաքեց ստրատիոտներին ու լուխանգոսներին բաց երկնքի տակ ու նրանց դիմեց հետևյալ խոսքերով. «Հիմակիցներ, ճակատագրի կամքով ու մեր փորձառության շնորհիվ, որը համակցված է արիությանը, մենք, ինչպես գիտեք, հակառակ ամեն մի ակնկալիքի գրավեցինք այս քաղաքից առաջ գտնվող ամրոցները: Տերմորեն շնորհակալ եմ ձեզից այն բանի համար, որ դուք, հույսը դնելով իմ, որպես ձեր առաջնորդի վրա, չխոսարկեցիք ձեզ տանջող մեծաթիվ դժվարությունների առաջ, որոնք սովորական են պատերազմում, և մարտնչեցինք այնպիսի ոգևորությամբ ու արիությամբ, որ ամրոցներից և ոչ մեկը, որին մենք դիմեցինք, չդիմացավ մեր խիզախությանն ու չմնաց չգրավված: Ես գիտեմ, ռազմիկներ, թե ինչպես եք դուք ձգտում հնազանդեցնել այս քաղաքը, ինչ անգուցելի կրթով եք ձգտում բանդել ու ավերել այն կրակով: Սակայն ես տիրած կլինեմ, եթե քաղաքը, որը երրորդ տեղն է զբաղեցնում

տիեզերքում պարիսպների գեղեցկությամբ ու բարձրությամբ, չէ՞ որ դուք տեսնում եք, թե ինչ բարձրության են դրանք հասնում, իր մեծաթիվ բնակիչներով ու տների զարմանալի կառուցվածքով, ուրեմն ահա, ես տիրած կլինեմ, որ այդ բաղաբեր պլերակների կույտ դառնա, ինչպես մի սովորական ամրոց: Ինձ թվում է, որ անխոհեմ է ծախսել հռոմեական զորքի եռանդը այդ բաղաբեր պլերակներու վրա՝ ոչնչացնելով ու ամայացնելով այն, ինչն արդեն իսկ մեզ է պատկանում: Ես նույնիսկ կասեմ, որ առավել հեռատես զորավար է չէ նա, ով իր հարձակումներով ու հարձակման ենթարկված երկրում երկար մնալով ուժասպառ է անում ու կործանում է այն կամ նա, ով հարձակումներ է գործում և, անմիջապես էլ տուն դառնալով, ամայացնում ու սպառում իր երկիրը: Ես չեմ անդրևի նման զորավարին կոչել անխոհեմ ու վերին աստիճանի չարամի: Նման զորավարը նման է առակում ծաղրվող այն շներին, որոնք պետք է բռնեն գայլերի ոհմակնի ոչխարների հոտից հեռու, սակայն ոչ միայն չեն իրականացնում այդ գործը, այլև գայլերից վատ են բզկտում ու պատառոտում ոչխարներին: Ահա ուրեմն, եթե դուք համաձայն եք ինձ հետ ու վստահում եք ինձ, մենք պետք է անմիջապես էլ ամրացնենք ահա այն տեսքից հուսալի ու պիրկ բլուրը, այնտեղ տեղակայեք հեծելազորի ու հետևակի մեկական ջլկատ ու դրակից հետո ամենօրյա սրտագործներով, հարձակումներով ու պարենամթերքի թալանով հնազանդեցնենք անտիոքացիներին, նրանց դժվարին իրավիճակում դնենք և տալիս ենք, թեկուզ իրենց կամքին հակառակ, հնազանդվել ռուսներին»: Ավարտելով խոսքը՝ վասիլևսը ուսին վերցրեց մի բար, նման հարցերում նա հասարակ ու համեստ էր, բարձրացավ բլուրը և հրամայեց զորքին հետևել իր օրինակին: Եվ ահա երեք օր անց բլրի վրա հայտնվեց հզոր և միանգամայն հուսալի մի ամրոց: Նա այդ ամրոցում թողեց 500 հեծյալից ու հետևակայինից կազմված մի ջլկատ, ապահովեց այն բավարար բանակությամբ պարենամթերքով ու հրամայեց ամենօրյա հարձակումներ գործել Անտիոքի վրա՝ իրենց ճանապարհին սրի մատնելով ու թալանելով ամեն ինչ, իսկ ինքն ելավ այնտեղից և մեկնեց մայրաքաղաք, որտեղ էլ, հանդիսավոր կերպով ընդունվելով բաղաբերների կողմից, մնաց որոշ ժամանակ» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 11):

«Մոսկից կարճ ժամանակ անց ռուսների արքա Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) եկավ ու պաշարեց Անտիոքը» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁸⁰⁴ «Դրանից հետո ռուսների արքա Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) Անտիոքից շարժվեց Տրիպոլիսի վրա և այրեց քաղաքի սահմաններից դուրս գտնվող բոլոր կացարանները» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁸⁰⁵ «Դրա հետևից էլ նա անցավ նրա կողքով ու որոշեց պաշարել Արկա ամրոցը, որտեղ անթիվ հարստություններ էին հավաքվել: Շրջափակելով այն երեք շաբթ ամրություններով՝ նա ուժեղ պաշարման ձեռք զարկեց և, ավերելով աշտարակները պարսպապատ մեծեղաներով, ողջ 9 օր ամայացրեց քաղաքը՝ տանելով անթիվ հարստություններ: Միասնական հարվածով նա տիրեց նաև այլ ամրոցների» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 4, մաս 10):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) հարկատու դարձրեց Փյունիկեի Տրիպոլիսը և Դամասկոսը» (Ռովմանես Սիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 16):

«Դրանից հետո ռուսների արքա Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) գնաց ու տիրեց Գազայի այն ուժեղ ամրությունը, որտեղից մեծ ավար ձեռք գցեց» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հունաց կայսր Նիկեփոր Փոկասը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) պատերազմ սկսելով սարակինոսների դեմ, կանչեց Բագրատ արքային (Քարթլիի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծին – Մ.Ֆ.) ու հայերին, որպեսզի օժանդակեն բրիտանոնության թշնամիներին զսպելու հարցում: Այս դաշնակիցների օգնությամբ կայսրը շատ ճակատամարտերում հաղթեց խալիֆ Մոթթային (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութային – Մ.Ֆ.) ու ճնշեց սարակինոսներին: Պատերազմը իր ավարտը գտավ հարձողի կամքով և Բագրատ արքան մեծ ավարով, որին գումարվեցին նաև կայսեր կողմից տրված նվերները, վերադարձավ իր տիրույթները» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 93):

²⁸⁰⁶ «Դրանից հետո ռուսների արքա Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) գնաց և պաշարեց Դեման ու Դալեպը: Նիկեփորը այդ վայրերում մնաց երկու ամիս՝ գերելով ու թալանելով, ընդ որում չգտնվեց որևէ մեկը, որ կկարողանար դիմադրել նրան: Նա գերեց 100.000 միայն երիտասարդներ ու աղջիկներ, իսկ ծերերին ու պատավաթներին էլ ուղղակի չէին հաշվում: Գերիներից ոմանց սպանեցին, ոմանց էլ թողեցին: Այդ ժամանակ, եթե չլիներ ռուսների շարժումը տարածված համաճարակը, նա հաստատ կտիրեր նաև Դալեպին ու Անտիոքին: Արքան դեմքն ուղղել էր դեպի Երուսաղեմ, սակայն նա ի վիճակի չէրավ գնալ այդ կողմը, բանից նրա հետ եղած ուժերը հոգնել էին թշնամուն պատճառած այդ մեծ պարտությունից և անչափ ծանրաբեռնված էին ավարով» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁸⁰⁷ «Եվ ահա Պանդուլֆը (Կապուայի և Բենվենտի իշխանությունների իշխան Պանդուլֆը (967-981) – Մ.Ֆ.), հարձակվելով նրանց վրա, վերջին հաշվով հաղթեցին տարաբ, որից հետո առաջացավ դեպի քաղաքի դարպասները, ընդ որում նա իր հետ նաև խոշոր ուժեր էր բերել, որպեսզի դեմ ելնի ավելի մեծաբանակ հակառակորդին...: Եվ այսպես, մինչ Պանդուլֆը ուժեղ և վստահ հարվածով ջարդում էր հույներին, սրանք շարունակում էին փախչել: Պանդուլֆն ու իր հետ եղողները մեծ աղմուկ հանելով ավելի առաջացան և տեսան փախչող թշնամիների թիկունքները, որից հետո շարունակեցին նոր եռանդով ջարդել: Այդ ժամանակ քաղաքից դուրս եկան հույների նոր խմբեր, որոնք պատրաստվում էին հարձակվել Պանդուլֆի վրա: Սրանք, սակայն, երբ տեսան, թե ինչ ջարդ են կրել վերադարձողները, հապաղեցին, ընդ որում այս նորեկները ևս նույնիսկ նայել իսկ չէին կարողանում Պանդուլֆի վրա, կարծես նա մի գերբնական եակ լիներ, որը հույների վերջը պետք է տար: Այս պայմաններում Պանդուլֆը կրկին հարձակվեց հույների վրա և սկիզբ դրեց մի նոր մարտի, սակայն հենց այդ ժամանակ էլ նրա ձին վերջ տաքցավ: Այդ ժամանակ այն մարդկանցից մեկը, որն ուղեկցում էր նրան, անմիջապես, առանց մի պահ իսկ բաց թողնելու, իր սեփական ձին զիջեց տիրոջը, որից հետո Պանդուլֆը վերադարձավ հույների դեմ մարտին: Այս անգամ, սակայն, ոչինչ նրան չօգնեց, բանի որ նրա իսկ ռազմիկները սկսեցին ցուլել, իսկ հույների մի մեծ բանակություն էլ շրջապատեց Պանդուլֆին: Պանդուլֆը, սակայն, բավականին երկար ժամանակ շարունակեց համառորեն դիմադրել, մինչև իր մի հզոր և ասարկու հարված չստացավ, որի հեղինակը էլ հույն էր: Արդյունքում, ահա, Պանդուլֆը ցած տապալվեց լծող գից և կորցրեց շարժունակությունը, որից հետո հույները նետվեցին նրա վրա, գերեցին ու բերեցին իրենց պատրիկի մոտ: Հարկ է նշել, որ այդ ընթացքում ոչ քիչ մարդ վիրավորվեց նաև Պանդուլֆի կողմակիցներից, որոնք սպանվեցին կամ գերվեցին, իսկ այլք էլ փախան մինչև իրենց սահմաններ» (Անանուն «Սալերնոյի ժամանակագրություն», գլուխ 171):

«Կայսրը (Հռոմեական Միջագետքի կայսրության հիմնադիր կայսր Օտոն I-ը – Մ.Ֆ.), բավարար չափով վստահելով հույների դեսպանների, հայտնի անձանց հետ միասին պայմանավորված վայրն ուղարկեց իր զորքի մի մասին, որպեսզի նրանց, համաձայն դեսպանների հանդիսավոր խոստման, հանձնվի այդ աղջիկը ու ամենայն պատվով բերվի իր որդու (Հռոմեական Միջագետքի կայսրության ապագա կայսր Օտոն II-ի – Մ.Ֆ.) մոտ: Հույները, սակայն, դիմեցին խորամանկության, բանգի հնուց ի վեր նրանք տիրում էին աշխարհի ժողովուրդների մեծ մասին նրանց գերազանցելով ոչ թե արիության, այլ խորամանկությամբ: Եվ այսպես հույները, անակնկալ հարձակվելով դրան չսպասող ու ոչ մի վատ բան չկատարած մարդկանց վրա, թալանեցին նրանց ճամբարը, շատերին սպանեցին, իսկ այլոց էլ բռնեցին ու բերեցին Կոստանդնուպոլիս՝ իրենց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.) մոտ» (Վիդուկինդ Կորվեացի «Սաքսերի պատմությունը», գլուխ 71):

«Ցանկանալով իր որդուն (Հռոմեական Միջագետքի կայսրության ապագա կայսր Օտոն II-ին – Մ.Ֆ.) կին բերել Կոստանդնուպոլիսի կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.) աղջկան՝ Օտոն Մեծը (Հռոմեական Միջագետքի կայսրության հիմնադիր կայսր Օտոն I-ը – Մ.Ֆ.) հավատաց այդ տիրակալի դեսպաններին, որոնք նրա մոտ էին ուղարկվել այլ առիթով, որից հետո իր հայտնի մարդկանց դրեց նրանց հետ, որպեսզի կարգի գցեն այդ գործը: Ծանապարհին, սակայն, հույները, ըստ իրենց բնորոշ նենգության, անակնկալ հարձակվեցին այս մարդկանց վրա, ոմանց սպանեցին, իսկ այլոց էլ գերեցին ու բերեցին իրենց տիրակալ օգոստոսի մոտ» (Տիտմար Մարգերուրգի «Ժամանակագրություն», գիրք 2, գլուխ 15):

²⁸⁰⁸ «Եվ ահա պատրիկ Եվգենիոսը... շտապեց դեպի Կապուա և, պատրաստելով բազում մեքենաներ, փորձեց գրավել այդ քաղաքը, իսկ այդ գործողությունը տևեց գրեթե 40 օր: Միաժամանակ Նեապոլի ժողովրդի նկատմամբ իշխանություն ունեցող պատրիկը իր ձեռքի տակ եղած ուժերով իր հեղինակ ևս եկավ այդ քաղաքի մոտ՝ ամայացնելով ու այրելով նրա շրջակայքը: Այս մարդիկ, սակայն, իրենց նպատակին չհասան, բանի որ երկար ժամանակի ընթացքում ներդրված ջանքերը արդյունքի չհասցրին, իսկ պաշարողներից շատերն էլ վիրավորվել կամ սպանվել էին: Այդ ժամանակ պաշարողները, շրջապալանգործներից իմանալով, որ իրենց ուղղությանը է շարժվում ֆրանկների և խոշոր բանակ, թողեցին Կապուան և նահանջեցին՝ գերելով շրջակայքի հարուստներին ու երկու սեռի մոտ 500 մարդկանց» (Անանուն «Սալերնոյի ժամանակագրություն», գլուխ 172):

²⁸⁰⁹ «Մինչ տողի իր ունեներն այս ամենը, ալեմանների բանակը հասավ Սալոնեո, որից հետո սաքսերը հասան Կապուա, սակայն չգտան հույներին: Դրանից հետո նրանք շարունակեցին առաջխաղացումը և ներխուժեցին Նեապոլի տարածք՝ ավարտելով այս, ինչպես նաև Կապուա քաղաքի շրջակայքը: Այնուհետև, շարունակելով առաջխաղացումը, նրանք հասան Ավելինո, որն արդեն վերցվել էր հույների ձեռքից և հանձնվել մերոնց: Դրանից հետո ալեմանները ֆրանկների հետ միասին հարձակվեցին Բենվենտի վրա..., որից հետո ժամանեցին Ապուլիա: Այդ ժամանակ Եվգենիոսը, որի մասին վերևում ասացինք, իր դաժանության պատճառով սեփական մարդկանց կողմից ձեռքակալվել և Կոստանդնուպոլիս էր

ուղարկվել...: Եվ այսպես, երբ ֆրանկների ամբողջությունը մոտեցան Ասկոլիին, Աբդալի անունով մի պատրիկի գլխավորությամբ, որը նոր էր կանգնել բանակի գլուխ, նրանց դեմ անակնկալ ելավ հույների մի մեծ բանակ: Այսպիսով՝ երկու բանակները բաղադրեց ոչ այնքան հեռու իրար եկան, ընդ որում գերմանացիներն ու անգլիացիները, անցնելով անակնկալ հարձակման, նետվեցին հակառակորդի վրա և արդյունքում, սպանելով շատերին, այլոց էլ ստիպեցին փախուստի դիմել: Միաժամանակ, սակայն, նրանք չէին ցանկանում սպանել պատրիկին և ցանկանում էին գերել վերջինիս, սակայն այդ հարցում քիչ բան կարողացան անել, բանի որ սա հիմալայի նժույգ ուներ ու, թեև վիրավոր, կարողացավ փախչել ու փրկվել: Այդ ստառում մեծապես աչքի ընկավ Կոնոյի կոստը...: Այդ կոպում հույների բանակից ընկան գրեթե 5.000 հոգի: Դրանից հետո ֆրանկները, վերցնելով հսկայական ավար, մեծ ցնծությամբ գնացին Ավելիոն բաղաբ, նույնը արեցին նաև այնտեղ, ոտնատակ տվեցին Բենվենտի շրջակայքը և հեռացան» (Ամանուն «Սալերնոյի ժամանակագրություն», գլուխ 172, 173):

²⁸¹⁰ «Հարկ է կել, որ Կապուայի դեմ իրականացված գործողությունների հետ միասին հույները գործողություններ ձեռնարկեցին նաև Սալերնոյի դեմ, սակայն այստեղ ուժեղ զորքով նրա դեմ ելավ Չիգո անունով մի իշխան, որը ստիպեց ռոմանցիներին նահանջել, ընդ որում նրանք մեծապես զոհ գնացին ֆրանկների հարվածներին, երբ Սալերնոյի հասան միայն մի բանի վիրավորներ...» (Ամանուն «Սալերնոյի ժամանակագրություն», գլուխ 173):

²⁸¹¹ «Լիկեվորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Լիկեվոր II Փոկասը – Մ.Յ.) Անտիոքից մայրաքաղաք վերադառնալու ճանապարհին Տավրոսը, որը տեղացիները Սև լեռ են անվանում, անցնելիս, լեռան մեջտեղում՝ մի անառիկ բլրի վրա, բերդ կառուցեց, իսկ Միքայել Բուրցիսին էլ, պատրիկի աստիճան շնորհելով, թողեց այդ բերդում՝ անվանելով Սև լեռան գորավար: Նրան նա կարգադրեց արթուն հսկել ու ամեն միջոցներով խոչընդոտել բաղաբից անհրաժեշտ պարենամթերք ձեռք բերելու նպատակով անտիոքացիների դուրս գալը: Նա թողեց նաև իր ներքինիներից մեկին՝ ստորոկ Պետրոսին՝ մի գործունյա մարդու: Նշանակելով վերջինիս Կիլիկիայի ստրատուպեդարխի՝ նա հրաման տվեց զորքը ցրել ձմեռելու և սպասել իր գալստյան հաջորդ տարի: Պատմում էին, թե կայսրը կարող էր գրոհով վերցնել Անտիոքը, բայց դիմաժամ ձգձգել էր բաղաբի առումը՝ վախճանալով տարածում գտած կանխագուշակությունից: Բուրցի շրթներում այն խոսքն էր, թե Անտիոքի գրավման հետ միասին կայսրը կմահանա: Հարկավ նա, այդ բանից վախեցած, չհարձակվեց Անտիոքի վրա՝ Պետրոսին ու Բուրցիսին էլ կարգադրեց բաղաբը վրա ոչ մի հարձակում չգործել: Լիկեվորը, ահա, ասածի պես անելով, մտավ մայրաքաղաք: Բուրցիսը, սակայն, լինելով Անտիոքի կողքին և ցանկանալով հավերժական փառքի արժանանալ, անուշադրության մասնեց կայսեր խորհուրդները, նա գիշեր ու ցերեկ մտածում էր բաղաբը գրավելու ուղիների մասին: Նա շարունակ գնում և համաձայնության գալու բանակցություններ էր վարում անտիոքացիների հետ: Վերջիններս, սակայն, մեծամտացած հրաժարվում էին բանակցությունների մեջ մտնել: Դրա վրա Բուրցիսը ծածուկ կերպով բարեկամացավ մի սարակինոսի հետ, սրա անունը Ավաբն էր, նվերներով ու խոստումներով կաշառեց նրան և կարողացավ նրանից ստանալ Անտիոքի արևմտյան աշտարակներից մեկի, անունը Կալլա, չափերը: Դրանից հետո նա մինչև աշտարակի գագաթը հասնող աստիճաններ շինեց և, օգտվելով մի խավար ու անձրևոտ գիշերից, ծածուկ կերպով աստիճանները ինեցե պարսպին: Իր 300 մարդկանցով նա վեր բարձրացավ և սրի բաշեց այդ, ինչպես նաև դրա կողքի աշտարակի պահապաններին: Իր 300 մարդկանցով տիրանալով այն երկու աշտարակներին՝ նա ստրատուպեդարխի մոտ անհապաղ սուրիանդակ ուղարկեց, հայտնելու, որ շտապի համայն զորքով գալ, բանգի բաղաբն արդեն գրավվել էր: Պետրոսը, սակայն, այդ տեղեկությունը ստանալով, զայացավ ու խուսափեց: Նա երկյուղում էր կայսեր զայրույթից, որի հրամանները դժեշտ պատճառով կարող էր գլխին փորձանք գալ: Բուրցիսը պնդում էր, իրար հետևից սուրիանդակներ ուղարկելով նա, կոչ էր անում շտապ տեղ հասնել, բանգի ի վիճակի չէր այլևս դիմանալ պաշարմանը: Անտիոքացիք, իմանալով աշտարակների գրավման մասին, ամեն տեղից շտապեցին ու ջանում էին պաշարել այդ աշտարակները: Նրանք բազում նետեր էին արձակում, բաբաններ էին գործի դնում, կրակ էին վառում և դիմում էին ամեն բայի, ինչ պետք է անեին մարդիկ, որոնց գլխին կախված էր կանանց ու երեխաներով հանդերձ կործանվելու վտանգը, ովքեր չէին ուզում կորցնել արևելքի ամենաերևելի այդ քաղաքը: Ստրատուպեդարխը, երկյուղելով, որ այսբան և այսպիսի մարտիկների ու բաղաբի՝ իր անհնազանդության պատճառով տեղի ունենալիք կորուստը հռոմեացիների պետությանը վնաս կբերի, իր կամքին ու ցանկության հակառակ համայն զորքով այնուհանդերձ շտապ տեղ հասավ: Նա Բուրցիսի մարդկանց գտավ ուժասպառ վիճակում, նրան երեք օր ու գիշեր պաշարման մեջ էին: Անտիոքացիք, իմանալով Պետրոսի հարձակման մասին, հուսաբեկ եղան և նրանց թափը կտրվեց: Բուրցիսը, առիթից օգտվելով, դարպասի մոտ իջավ, թողնելով կրոնք կապանքի լծակը, բացեց դարպասները և Պետրոսին համայն զորքով հանդերձ ներս մտցրեց: Ահա այս ձևով գրավվեց մեծ ու հռչակավոր Անտիոքը: Լիկեվորը պետք է, որ ուղբասանար այսպիսի քաղաքի առման առթիվ և իր ծակատագիրը ասածուն վատախել, բայց նա, ընդհակառակը, տխրեց, ստրատուպեդարխին պատասխանատվության ենթարկեց, իսկ Բուրցիսի էլ ոչ միայն ռեանդն ու բաջությունը բանի տեղ չդրեց և նրան գործած սխրանքին արժանի պարգև չընտրեց, այլ, գլխին լուսանքներ թափելով, պաշտոնանկ արեց՝ հրամայեց տնային կալանքի մեջ պահել նրան» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Լիկեվոր Փոկաս», մաս 17):

«Եվ այսպես, միախցիները արդարևս գրավվել էին ձեռքերը՝ կոչ անելով կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Լիկեվոր II Փոկասին – Մ.Յ.) իրենց օգնության գալ, սակայն, մինչև նա կպատրաստվեր արշավանքի, լուր եկավ Մեծն Անտիոքի գրավման մասին: Այն գրավվեց լիովին համապատասխան այն հրամաններին, որոնք տրվել էին այն հնազանդեցնելու համար թողնված զորքին: Իրոք, ամենօրյա հարձակումներ պատճառով Անտիոքը ուժասպառ էր եղել և ամենայն անհրաժեշտի ծայրահեղ պակաս էր գգում: Այդ ժամանակ պատրիկ և ստրատուպեդարխ Պետրոսը, որը, չնայած ներքինի, սակայն գործունյա և միանգամայն բաշարի մի մարդ էր, զորքով ժամանեց այնտեղ ու իր տաքսիարքոս «Բուրցա»՝ մակալկանյալ Միքայելին ուղարկեց բաղաբը դիտարկելու: Միքայելը մի բանի ընտրյալ ռազմիկներով ընդհուպ մոտեցավ ամրոցին, դիտարկեց հարմար վայրերը պարսպի վրա և հետ վերադարձավ ծամբար, որից հետո աշտարակների բարձրությանը համապատասխանող աստիճաններ կառուցեց ու բարձեց դրանք եղջերավոր անատանների վրա: Գիշերվա կեսին նա բաշեցի մի ջոկատով սողոսկեց Անտիոքի պարիսպների մոտակայքը: Հենելով աստիճանները պարսպին՝ նա դրանցով անաղմուկ վերև բարձրացավ ու սրահար արեց խորը բնով բնած հազարացի պահակներին: Այս կերպ տիրելով պարիսպներին՝ ռոմաները իջան աշտարակներից և բոլոր չորս կողմերից այրեցին բաղաբը: Անտիոքացիները, ցնցված անակնկալ աղետից, սարսափելի հուսահատության գիրքն ընկան: Նրանք ռոմում ու հեծկտում էին՝ չիմանալով ինչ անել: Ի վերջո, նրանք որոշեցին հույները դնել իրենց արհուրյան վրա և բաշարար մարտնչել հակառակորդի դեմ մինչև լույսը լրիվ չբացվի, սակայն ստրատուպեդարխ Պետրոսը կանխեց նրանց մտադրությունը: Նա զորքով ներս մտավ դարպասներից, որը բաց էին արել մինչև այն այնտեղ սողոսկած ռոմաները: Անտիոքացիները նույնիսկ չհամարձակվեցին դեմ առ դեմ հանդիպել նման ուժի և, նետերով գեղեքներ, սկսեցին ներդաժանություն հայել: Ստրատուպեդարքոսը նրանց ստրկացրեց, հանգեցրեց հորդեղ, ընտրեց ավարի լավագույն մասը, տիրացավ ողջ քաղաքին և պահակագոր կարգեց պարսպի առավել խոցելի հատվածներում» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 5, մաս 4):

«Այդ ժամանակ հույները զբաղեցրին նաև Անտիոքը...: Եվ ահա ռոմաները հարձակվեցին Անտիոքի վրա, արաբները հրաժարվեցին այդ քաղաքից և ռոմաները տիրեցին ինչպես նրան, այնպես էլ ողջ Անտիոքին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 3):

«Հույների 1281 և արաբների 359 թվականին ռոմաները գաղտնի պայանապնդով անտիոքություն ձեռք բերեցին Դուկասի ամրոցի բրիտանյանների հետ, ըստ որի սրանք պետք է մեկնեին Անտիոք և այնտեղ ձևացնեին, թե իբր վախճանում են ռոմաներից ու այդ պատճառով են փախել: Որոշվել էր, որ սրանք պետք է հաստատվեին Անտիոքում և այնտեղ մնային այնքան ժամանակ, մինչև որ ռոմաների բանակը աննկատ չէր մոտենա քաղաքին, իսկ այդ պարագայում նրանք պետք է ելնեին և օգնեին դրսից առաջացող ռոմաներին տիրել քաղաքին: Զրիստոնյանները, այդպես էլ վարվեցին, իսկ երկու ամիս անց 40.000 ռոմաների հետ եկավ Լիկեվորը արքայի եղբայրը և նրանք շրջապատեցին Անտիոքի պարիսպները: Այդ ժամանակ Դուկասի ամրոցի այն մարդիկ լեռան կողմից օգնություն ցույց տվեցին, ռոմաները մտան Անտիոք ու տիրեցին նրան: Դրանից հետո նրանք բաղաբում մեծ կոտորած արեցին, սակայն մինչև այդ մի կողմ բաշեցին ծերերին ու լրիվ երեխաներին, ասելով, թե. «Գնացե՛ք ուր ուզում եք»: Անելով այսպես՝ նրանք վերջինիս հասուն տարիքի կանանց ու տղամարդկանց, ինչպես նաև երիտասարդներին, մի խոսքով, ավելի քան 20.000 մարդ, և նրանց ուղարկեցին ռոմաների երկիրը» (Բար-Յեբեռն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հայոց 418 թվականին գրավվում է Ասորական մեծ Անտիոք քաղաքը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

«Բացի այդ այլ տեղերում նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Լիկեվոր II Փոկասը – Մ.Յ.) ազատագրեց ազնվազարմ Անտիոք քաղաքը, Կիլիկիա և Միջագետքը...» (Յեթում Պատմիչ «Նետոգից պատմություն», գիրք 2, գլուխ 5):

«Ավախվել գալաթի անուն և ոչ թե քաղաքի: Նրա մայրաքաղաքն է Անտիոքը, որը Դամասկոսից հետո Ասորիքի ամենաբարեկարգ քաղաքն է: Մինչև օրս նրա շուրջը բարե պարիսպ կա, իսկ նրա վրա իշխում է մի լեռ: Ունի դաշտեր, արոտավայրեր, ծառաստաններ, ջրաղացներ և այլ միջոցներ, որոնք բավարարում են բնակչությանը: Ասվում է, որ ձիավորը նրա պարսպի շուրջը միայն մեկ օրում կարող է պտտվել: Ունեն առուներ, որոնք հոսում են նրանց շուրջակայքի, տների, փողոցների ու մայր մզկիթի միջով: Անտիոքը ունեցել է կալվածքներ, գյուղեր ու բարեբեր հողեր, սակայն թշնամին գրավեց ու տիրեց նրան: Դեռ նախօրեին, երբ այն դեռ մահմեդականների ձեռքում էր, այս քաղաքի վիճակն արդեն վատացել էր, սակայն այժմ այն էլ ավելի խանգարվեց: ռոմաներն այն նվաճեցին Հիջրի 359 թվականի սկզբին: Ոչ ոք ներդաժան չբաշեց ռոմաների մի մագին դիպել, ոչ մի փորձ չկատարվեց քաղաքը փրկելու» (Իբն Հաուկալ «Երկրի պատկերը», Ծավ):

«Ռուսների կողմից Անտիոքի գրավումը տեղի ունեցավ հունվարի 1-ին՝ Ֆիջրի 358 թվականի Չուլիիջա ամսի ավարտին մնացած գիշերներից 13-րդին» (Բեմալ-Էդ-Դին «Յալեայի պատմության հատրևտիր»)։

«Հույները արշավեցին Անտիոքի վրա և սրի ուժով գրավեցին Անտիոքը, սպանեցին բնակիչներին և մեծ չարիք հասցրին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»)։

«Անտիոքը պատկանում էր ռուսներին, որոնք այն նվաճել էին Ֆիջրի 358 թվականին» (իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մուսուլի ալթաբեկների պետության»)։

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացին իր «Ժամանակագրություն»-ում։

²⁸¹² «Միաժամանակ ռուսները 10.000 հեծյալներ ուղարկեցին Յալեայի վրա և այստեղի մարդիկ պարտավորվեցին ամեն տարի սահմանված հարկ վճարել ռուսներին, որոնք ութ հոգու վերցրին որպես պատանդներ և հեռացան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

²⁸¹³ «Անտիոքի և վերևում մեր թվարկած մյուս բաղաբանների գրավման առթիվ վշտացած համայն աշխարհի սարակիստները և Նույն կրոնը դավանող մյուս ազգերը։ Եվ ահա եգիպտացիները, պարսիկները, էլամացի արաբները, ինչպես նաև երջանիկ կոչված Արաբիայում ու Սարայում բնակվողները համաձայնության եկան և զինակցություն հաստատեցին։ Նրանք ամեն տեղից մեծ զորք հավաքեցին և այն գլխավորել տվեցին ցամաքային ու ծովային ճակատամարտերի հմուտ մասնագետ համարվող կարբեդոնացիներին, որոնց հրամանատարն էր Չոխարը՝ մի գործունեյա մարդ և հմուտ պատերազմող։ Եվ ահա նրանք բոլոր զինյալ ուժերը՝ 100.000 մարտունակ ռազմիկների, մի տեղ հավաքելով՝ դուրս եկան հռոմեացիների դեմ։ Հասնելով Անտիոքի արվարձանը՝ Ղափնե, նրանք փութաբանության անցան քաղաքի պաշարմանը։ Պաշարյալները պաշտպանվում էին քաջաբար ու խիզախորեն, որով պաշարումը երկարեց։ Երբ այլազգիների հարձակման մասին հայտնվեց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկի (969-975) – Մ.Գ.), շտապ կարգով Մետապոտամիայի գորավարին նամակներ ուղարկվեցին՝ այնտեղից ուժերը հավաքելու և պաշարվածներին օգնության գնալու հրամանով։ Հայտը զորքի ընդհանուր հրամանատար Նբանակեց, այլ զորքեր էլ տվեց պատրիկ Նիկողայոսին՝ իր մտերիմ ներքինիներից մեկին, որը միանալով մյուս ուժերին և ընդհարվելով բյուրապատիկ ավելի բարբարոսների հետ, փայլուն հաղթանակ տարավ, մի ճակատամարտում նրանց ցիրուցան արեց ու հռոմեացիների իսպառակ քաղաքների անվտանգությունն ապահովեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Հովհաննես Չմշիկ», մաս 4)։

«Կարթագենցիները և արաբները նպատակադրվել էին հարձակվել ռուսների կողմից հենց Նոր հայատակեցված անտիոքյան Անտիոքի վրա...։ Հազարացիների հարձակումը, սակայն, նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկ – Մ.Գ.) կանգնեցրեց պատրիկ Նիկողայոսի գլխավորությամբ գործող արևելյան զորքի օգնությամբ, ընդ որում այս Նիկողայոսը, լինելով պալատական ներքինի, շատ ջանքերով փորձառություն էր ձեռք բերել ռազմական գործում» (Լևոն Սարկվալագ «Պատմություն», գիրք 6, մաս 8)։

«Չմշիկի կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկ – Մ.Գ.) Հայոց Աշոտ թագավորին գրում է այսպիսի մի նամակի. «Մեծ Հայքի շահնշահ Աշոտ, իմ հոգևոր որդի, լսի իմացիդ, թե ինչքան իրաջներ գործեց աստված և մեզ անտիոքյան հաղթանակներ պարգևեց։ Անհնարին է պատկերացնել աստծո բարոությունն ու անչափ մարդասիրությունը, որ ցուցաբերեց նա իր ժողովրդի նկատմամբ։ Այս տարի մեր թագավորությունը կամեցավ թո մեծությանդ էլ հայտնի դարձել, ով Աշոտ Բագրատունի, իմ որդի, և ահա մենք հայտնում ենք, որ դու էլ, որպես բրիտանյա և մեր թագավորությանը սիրելի ու հավատարիմ, ուրախանա և փառավորես մեր Զրիստոս Աստծո անհուն մեծությունը, իմանա, թե ինչպես աստված ամեն ժամանակ օգնում է քրիստոնյաներին, թե ինչպես մեր թագավորությանը հարկատու դարձրինք ողջ Պարսից արևելքը, ինչպես հանեցինք Հակոբ Մծբնացի սուրբ հայրապետի Նշխարները տաջկաց քաղաքից, տաճիկներին մեզ հարկատու դարձրինք, ինչպես նրանց ձեռքից փրկեցինք գերիներից և ելանք գնացինք։ Մենք աստծո օգնությամբ և մեր մեծ հզորությամբ պարտության մատնեցինք ամբարտապան ու փեզված ամիր-ալ-մուսլիմին՝ ափրիկեցից իշխանին (Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Թամիմ Մաադ ալ-Մուհիդին – Մ.Գ.), ափրիկեցից, որոնց Մաիթ արապիկ են անվանում։ Նա մեծ զորքով մեզ վրա էր եկել և որոշ ժամանակ նեղ վիճակի մեջ գցել մեր գործերին, բայց հետո նրանք, մյուս թշնամիների նման, խայտառակ փախուստի դիմեցին։ Այն ժամանակ մենք գրավեցինք նրանց երկրի միջնաշխարհը, սրի քաջեցինք բազմաթիվ գավառների բնակչությանը և փոթանակի դուրս եկանք ձեռնելու՝ ողջ մեր հեծելազորին ռոմի վճարելով» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1)։

«Ֆիջրի 360 թվականին Ջաֆար իբն Ֆելաիդ իր ստրուկ Ֆուտուխի գլխավորությամբ Համասկոսից Անտիոքի վրա մեծ զորք ուղարկեց։ Նա պաշարեց այն 5 ամիս և ոչինչ չկարողացավ նրա հետ անել ոչ ուժով, ոչ էլ խորամանկությամբ։ Այդ ժամանակ Հովհաննես Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկ – Մ.Գ.) Բուլղարիայում էր, որտեղ նա մարտնչում էր» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»)։

«Քաղաքն այրալե մնաց մինչև Ֆիջրի 366 թվականը, երբ Ջաֆար իբն Ֆալլահն իր ենթականերից մեկին ուղարկեց Անտիոքը գրավելու։ Վերջինս 5 շաբաթ պաշարման մեջ պահեց այն, բայց գրավել չկարողացավ» (իբն Աբդ ալ-Չաիիրի «Պատմություն»)։

²⁸¹⁴ «Լսելով այդ խելագար խոսքերը՝ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Հովհաննես I Չմշիկ – Մ.Գ.) որոշեց ողջ եռանդով անհապաղ պատերազմի պատրաստվել, որպեսզի կանխի Աֆենդալայի (Կիլիկյան Ռուսիայի իշխան Սկյատոսյակի (945-972) – Մ.Գ.) հարձակումը և փակի նրա ճանապարհը դեպի մայրաքաղաք։ Նա անմիջապես էլ քաջ ու խիզախ մարդկանցից մի շուկա հավաքեց, կոչեց նրանց «անմահներ» և հրամայեց գտնվել իր մոտ։ Ղրանից հետո նա հրամայեց մագիստրոս Վարդասին, որը կոչվում էր Սկլեոս՝ իր սկյուզներին կին Մարիայի եղբորը՝ մի գործունեյա և անսովոր քաջ մարդու, ինչպես նաև պատրիկ Պետրոսին, որին կայսր Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասը – Մ.Գ.) վերջինիս բնորոշ արիության ու փառասիրեց ռազմական հեղոթությունների համար ստրատուպեդարի պաշտոնում էր նշանակել։ Այս Պետրոսի մասին պատմում էին, թե Թրակիայի վրա սկյուզների հարձակման ժամանակ, չնայած այն բանին, որ ինքը կրտաված էր, պատահեց այնպես, որ իր ջոկատով ելավ նրանց դեմ մարտում, իսկ այդ ժամանակ մարտակարգերի միջատարածք ձի հեծած դուրս ելավ սկյուզների առաջնորդը՝ հսկայական հասակով ու հուսալի պաշտպանված գրահով մի մարդ, որը, պատեղով երկար Նիզակը, սկսեց ցանկացողին իր դեմ մարտի դուրս գալու հրավիրել։ Ահա այդ ժամանակ էլ հենց Պետրոսը, հակառակ սպասումների համակված քաջությամբ և արիությամբ, հզոր կերպով շուռ եկավ ու երկու ձեռքերով այնպիսի ուժով ուղղեց Նիզակը դեպի սկյուզի կուրծքը, որ նրա մարմինը միջաթափանց ծակեց, հանեց թիկունքից և Նույնիսկ գտա՞ր չկարողացավ պաշտպանել իսկային։ Նա տարածվեց գետնին, իսկ սկյուզները, ազդված տեսածից, դիմեցին փախուստի...» (Լևոն Սարկվալագ «Պատմություն», գիրք 6, մաս 11)։

²⁸¹⁵ «/1/ / Ահա, ուրեմն այս երկու գորահրամանատարներին կայսրը հրամայեց զորք հավաքել և մեկնել Միսիային սահմանակից երկրներ։ Նրանք հրաման ստացան այնտեղ ձևեռել՝ մարդելով ռազմիկներին և շրջելով երկրում, որպեսզի վերջինս որևէ վնաս չլրի սկյուզների հարձակումներից։ Իմանալեց իրապիսկից նաև արաբներն ու թշնամիների զբաղեցրած տարածքները ուղարկեց մարդկանց, որոնք հագած կլինեց սկյուզական շորեր, որպեսզի նրանք իմանան թշնամիների մտադրությունների մասին ու հայտնեն այդ մասին կայսեր։ Տիրակալից ստանալով նման հրամաններ՝ գորավարները ժամանեցին Եփրոսից։ /12/ Իմանալով ռուսների արշավանքի մասին՝ տավրոսկյուզները իրենց զորքից մի մասն առանձնացրին, միացրին նրանք մեծ բանակի հոներ ու միսիացիներ և ուղարկեցին ռուսների դեմ։ Հենց որ մագիստրոս Վարդասը, որը միշտ քաջարի և վճռական էր, իսկ այդ ժամանակ էլ հատկապես էր այրվում զայրությամբ ու քաջությամբ, իմացավ թշնամիների հարձակման մասին, շուրջը հավաքեց ընտրյալ ռազմիկներից կազմված մի ջոկատ և շտապեց մարտի։ Կանչելով Հովհաննես Ավակասևին՝ նա նրան հետախուզության ուղարկեց՝ հանձնարարելով դիտարկել սկյուզներին, իմանալ նրանց բանակությունը, այն վայրը, որտեղ նրանք տեղակայված են, ինչպես նաև պարզել, թե ինչով են զբաղվում։ Բոլոր այդ տեղեկությունները պետք է հնարավորինս արագ ուղարկվեին իրեն, որպեսզի նա կարողանա պատրաստել ու մարտի համար տեղաբաշխել ռազմիկներին։ Հովհաննեսը ընտրյալ ռազմիկների հետ արագորեն սուրաց դեպի սկյուզների ճամբարը և հաջորդ օրը մի ռազմիկ ուղարկեց մագիստրոսին՝ համոզելով նրան մոտ զորքով ժամանել, բանի որ սկյուզները ճամբարել էին ոչ հեռու՝ շատ մոտիկ։ Լսելով այդ լուրը՝ Վարդասը զորքը բաժանեց երեք մասի։ Նրանցից մեկին նա հրամայեց ուղիղ ընթանալ կենտրոնով, իսկ մյուս երկուսին՝ թաքնվել կողքերում՝ անտանդերում, և դուրս թափել դարանից միայն այն բանից հետո, երբ կսեն մարտի կանգո շեփորի ձայնը։ Այդ հրահանգները տալով լուխանգոսներին՝ նա ուղիղ գնաց սկյուզներին վրա։ Թե՛ մարտ բռնկվեց։ Թշնամական զորքը զգալիորեն գերազանցում էր ռուսների զորքին բանակապես, նրանք ավելի քան 30.000 էին, իսկ մագիստրոսի մոտ, հաշված նաև նրանց, որոնք գտնվում էին դարանիցում, ոչ ավել, քան 10.000 ռազմիկ կար։ Արդեն մարտն ընթանում էր և երկու կողմից էլ ընկնում էր քաջագույն ռազմիկներ։ Եվ այստեղ, ասում են, ոմն սկյուզ, պարծենալով իր ուժով և մարմնի հզորությամբ, առաջ նետվեց իրեն շրջապատող հեծյալների ջոկատից, քառատրոփ մոտեցավ Վարդասին և թորով հարվածեց նրա սաղավարտին։ Հարվածը, սակայն, անհաջող էր և թուրը, սահելով սաղավարտի արրության վրայով, ծռվեց ու սահեց մի կողմ։ Այդ ժամանակ պատրիկ Կոնստանդինը՝ Վարդասի եղբայրը, մի երիտասարդ, որի աղվամազը հագնվել էր բունեմ ծնունդի և որը, սակայն, հսկայական հասակ ուներ և անհաղթելի ուժի տեր էր, հանեց թուրը ու նետվեց սկյուզի վրա։ Սա վախեցնավ Կոնստանդինի հարձակումից և մի կողմ թեքվեց հարվածից։ Նա թեքվեց ձիու գավակին ու այդ պատճառով էլ հարվածն իջավ ձիու վզին և այդ կենդանու գլուխը մի կողմ թռցրեց։ Սկյուզը ձիու հետ միասին գետնի տարալվեց և խոցվեց Կոնստանդինի կողմից։ /13/ Բանի որ մարտի հաջողությունը թեքվում էր մեկ այս, մեկ այն

գործի օգտին և անկայուն հաջողությունը անվերջ մի կողմից մյուսին էր անցնում՝ Վարդապետ հրամայեց շեփոթել ռազմական հավաք և հաճախ իրեն թմրեցնել: Այդ նշանով ելավ դարձանում թաքնված գործը և թիկունքից նետվեց սկյութների վրա: Պատված վախով՝ նրանք սկսեցին հավելի դեպի փախուստը: Այդ ժամանակ, սակայն, երբ նահանջը նոր էր միայն սկսվում, ուն հայտնի սկյութ, որը գերազանցում էր մյուսներին իր հասակով ու զրահների փայլով, առաջ եկավ երկու գործերի միջև գտնվող տարածք ու սկսեց իր զինակիցների արհուրթյան կոչ անել: Վարդապետ սուրբաց դեպի ետ և այնպես հարվածեց նրա գլխին, որ թուրը հատեց մինչև գոտկատեղը: Սաղավարտը չկարողացավ պաշտպանել սկյութին, գրահը չդիմացավ ձեռքի հարվածին և թրի հատող ուժին և նա, մեջտեղից կիսված, գետին տապալկվեց: Ռուսները ոգի առան և օղջ ցնցեցին ուրախ բացականչություններով, իսկ սկյութները այդ ազդեցիկ ու գերբնական հարվածից սարսափի մատնվեցին: Նրանք սկսեցին ոռնալ, քանդեցին շարքը և դիմեցին փախուստի: Մինչև ուշ երեկո Ռուսները հետապնդում և անտորոմ կերպով ոչնչացնում էին նրանց: Անում են, որ այդ մարտում սպանվել են 55 Ռուսներ, շատերը վիրավորվել են ու ավելի շատ էլ ձիեր են սպանվել, իսկ սկյութներից սպանվել են ավելի քան 20.000 հոգի: Ահա թե ինչպես ավարտվեց սկյութների ու Ռուսների միջև ընթացած այդ ճակատամարտը, իսկ այդ ընթացքում կայար Յովհաննեսը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայար Յովհաննես I Չմիկը – Մ.Ֆ.**) ասիական գործին շտապեցնում էր Յելեսպոլսոսում դեպի Եփրոսյա անցնել: Նա հրամայեց նրանց ձմեռն անցկացնել Թրակիայի ու Մակեդոնիայի երկրամասերում՝ ամեն օր վարժվելով գնեքին տիրապետելու գործին, որպեսզի առաջիկա մարտերում այն անապատառ չլինի և չարդ չկրի հակառակորդից: Նա նրանց հրամայեց, որ նրանք սպասեն զարնանը, իսկ երբ գարունը կվերացնի ձմեռային խստությունը և երկրի դեմքը վերջականապես կբացվի, ինքն անձամբ կգա նրանց մոտ՝ հետևից տանելով իր գործը և ողջ ուժով ընկնելով տակիրոսկյութների վրա» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 6, մաս 11-13):

«5/ Իսկ Ռուսների ազգը մեր ասած ձևով Բուլղարիան գրավելով և Պետրոսի (**Բուլղարական թագավորության արքա Պետրոսի – Մ.Ֆ.**) երկու որդիներ Բորիսին (**Բուլղարական թագավորության ապագա արքա Բորիս II-ին – Մ.Ֆ.**) ու Ռոմանոսին գերի վերցնելով, մտադիր չէր այլևս տուն վերադառնալ: Իրոք, հիացած լինելով երկրի բարեբերության վրա, նրանք Նիկեիոյի կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայար Նիկեիոյի II Փոկասի – Մ.Ֆ.**) հետ կնքած պայմանագրին մաս բարով առացին՝ նպատակարար գտնելով մնալ այդ երկրում և տիրել այն: Նրանց այդ բանին էլ ավելի էր դրդում Կալոկիրեոն, ասելով, որ, եթե ինքը նրանց կողմից հռոմեացիների կայսր հռչակվի, կիրառարկի Բուլղարիայից, երկարատև խաղաղություն կկնքի, բազմապատիկ ավելի կտա պայմանավորված գումարը և ողջ կյանքում նրանց դաշնակից ու բարեկամ կունենա: Ռուսները այդ խոսքերից մեծամտացած, նրանք ուզում էին Բուլղարիան, որպես գեղեցիկ տիրացած երկիր, սեփականացնել և, երբ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայար Յովհաննես I Չմիկը – Մ.Ֆ.**) նրանց մոտ դեսպանություն ուղարկեց, խոստանալով լրիվ կատարել Նիկեիոյի ուխտածը, չընդունեցին այդ ամենը՝ պատասխաններ տալով բարբարոսական գոռոզամտությամբ: Այդ ժամանակ, ահա, կայսրը ստիպված եղավ հարցը պատերազմով լուծել: Նա նամակներ գրեց և կարծ ժամանակվա ընթացքում արևելքի գործերն արևմուտք փոխադրեց՝ նրանց հրամանատար նշանակելով մագիստրոս Վարդաս Սկլերոսին, որին ստորառելատ կոչեց: Չմիկը սրա քրոջ՝ Մարիային, նախքան կայսր դառնալը, օրինակակն կին էր առել: Նա որոշել էր զարնանը ինքն էլ պատերազմի դուրս գալ: Ռուսները և նրանց առաջնորդ Սվատոսլավը (**Կիևյան Ռուսիայի իշխան Սվատոսլավ – Մ.Ֆ.**), իմանալով հռոմեական գործի՝ արևմուտք անցնելու մասին, արդեն ստրկացված բուլղարների հետ համագործակցություն հաստատեցին, որպես դաշնակից վերցրին նաև պաժինակներին և արևմուտքում: Պաննոնիայում, բնակված թուրքերին: Ահա այսպես, հավաքելով 308.000 հոգանոց մարտունակ զորք, նրանք անցան Յեմուր, համայն Թրակիան կրակի տվեցին ու ապառախեցին: Նրանք Արկադիոպոլիսի պարիսպներին մոտիկ տեղում բանակեցին՝ մտադիր լինելով ճակատամարտ տալ հենց այստեղ: Մագիստրոս Վարդաս Սկլերոսը, զգալով, որ իր զորքը թվական տեսակետից շատ է զիջում հակառակորդին, իր ողջ զորքը 12.000 հոգու էր հասնում, որոշեց ռազմագիտական խորամանկությամբ հաղթահարել հակառակորդներին՝ բնաջնջել նման բազմությունը ճարտարությամբ ու հնարագիտությամբ: Այդպես էլ եղավ: Ինքը, զորքով հանդերձ ներփակվելով պարիսպներից ներս, ակամջ չկախեց դուրս գալու և վճռական մարտ տալու թշնամիների բազում կոչերին: Տեսնելով հանդերձ, թե ինչպես են թշնամիները հանդիպածը ունառտակ անում, այնուամենայնիվ նա ձևացրեց, որ երկուողում է և հարմար առիթի է սպասում: Սկլերոսի բռնած դիրքը բարբարոսների հռոմեացիների նկատմամբ մեծ արիամարիակնով չցրեց, նրանք հավատացին, որ Սկլերոսը իսկապես վախից է հռոմեական փաղանգները պարիսպների մեջ ներփակել և չի համարձակվում դուրս գալ: Դրա համար էլ, ահա, նրանք առանց վախենալու դեսուդեն ցրվեցին, բանակեցին ոչ ինչպես որ պետք էր, ուշադրություն չդարձրին պահակություն վրա և ողջ գիշերը իրենց հանձնեցին բարբարոսական կերուխուսի, սրինգների, թմբակների նվագին ու պարերին՝ անհրաժեշտ ոչ մի բանի մասին հոգ չտանելով: Վարդապետ, հարևար առիթի ձեռք գցելով և թշնամիների վրա ինչպես հարձակվելու մասին լավ կշռադատելով, որոշեց հարձակվան օրն ու ժամը: Նա գիշերը մի բանի ամենակարևոր տեղերում ծուղակներ ու դարաններ սարքեց, պատրիկ Յովհաննես Ավակասնին էլ փոքր գորախմբով առաջ ուղարկեց՝ կարգադրելով առաջ վազել և լրտեսել թշնամիներին, հաճախակի տեղեկացնել, ճշգրիտ հաղորդել նրանց գտնվելու վայրը, ապա և հարձակվել ու ընդհարվել նրանց հետ, բայց մարտի հենց սկզբում նահանջել ու ձևացնել, թե փախուստի է դիմում, ընդ որում նա պետք է փախուստի դիմեր ոչ թե գլխովին ձիերի սանձերը լրիվ, բայց թողած, այլ՝ հանգիստ ու կազմակերպված, իսկ որտեղ, որ հնարավոր էր, շուտ գար ու կռվի բռնվեր թշնամիների հետ: Այդպես պետք է և աներ, մինչև որ նրանց բաշեն ծուղակներն ու դարանները, որից հետո, ահա, արդեն կարող էին փախուստի դիմել խառնիխուռն ու առանց հետ նայելու: Բարբարոսները երեք մասի բաժանվեցին, առաջին մասը բաղկացած էր բուլղարներից ու Ռուսներից, իսկ թուրքերն ու պաժինակները ամեն մեկն առանձին էին: Յովհաննեսը ճանապարհին պատահմամբ հանդիպում է պաժինակներին ու, նրանց հետ կռվի բռնվելով, ստացած կարգադրության համաձայն փախուստ է ձևացնում՝ արագ կերպով նահանջելով: Պաժինակները հետապնդում էին հռոմեացիներին իրենց շարքերը ցրած, որպեսզի, ինչպես իրենց կարծում էին, գլխովին ոչնչացնեն փախուստի դիմողներին, իսկ հռոմեացիները մեկ կազմակերպված կեպով նահանջելով, մեկ շուտ գալով ու պաշտպանվելով, շտապում էին դեպի ծուղակները: Երբ հասան ծուղակների մեջտեղը, ահա այդ ժամանակ, բաց թողնելով սանձերը, բառատրոփ փախուստի դիմեցին, իսկ պաժինակներն էլ վրա, խուժելով, անկազմակերպ հետապնդում էին նրանց: Այդ ժամանակ համայն գործի գլուխն անցած հանկարծակի հայտնվեց մագիստրոսը: Պաժինակները, իմանալով իրենց շարքերից շարժվելու, հետապնդումը դադարեցրին, բայց փախուստի էլ չդիմեցին, այլ մնացին տեղում՝ հնարավոր հարձակումն ընդդիմակայելու համար: Երբ մագիստրոսի զինվորներն ուժեղ թափով նրանց վրա խոյացան, իսկ մնացած փաղանգն էլ կարգ ու կանոնով նրանց հետևից հարձակվեց, սկյութների ամենախիզախներն իսկույն գետին տապալկվեցին: Երբ փաղանգը խորանալով երկուսի բաժանվեց, պաժինակներն ընկան այդ ծուղակների մեջ, բանգի փաղանգի թևերը, իրար միանալով, նրանց օղակեցին: Նրանք մի փոքր դիմադրեցին, բայց, տեղի տալով, գրեթե բոլորն էլ կոտորվեցին: /6/ Վարդասն ահա այս կերպ պարտության մատնեց նրանց, իսկ գերիներին էլ իմանալով, որ մնացած թարմ ուժերն էլ կազմ ու պատրաստ պատերազմի են սպասում, բառատրոփ շարժվեց նրանց վրա: Նրանք, ինչպես լինելով պաժինակների գլխին եկած անսպասելի փորձանքի մասին, սրտաբեկ եղան, բայց, այնուհանդերձ իրենց գոտեպնդելով և փախուստի դիմածներին հավաքելով, հարձակվեցին հռոմեացիների վրա: Առջևից հեծելազորն էր գնում, հետևից՝ հետևակը: Երբ առաջին ընդհարման ժամանակ ձիավորների թափը գոտեպնդեց անակնկալ կերպով հայտնված հռոմեացիներից, նրանք նահանջեցին ու միացան հետևակազորին: Այնտեղ նրանք, դարձյալ գոտեպնդվելով, սպասում էին հարձակման անցած հռոմեացիներին: Մարտը մոտավորապես հավասար էր, մինչև այն ժամանակ, երբ մի սկյութ, իր ամբողջ մարմնի ու բաջատության վրա ապավինած, մյուսներից առաջ անցավ ու հարձակվեց ձի հեծած և զորաշարքերը ոգևորող մագիստրոսի վրա: Նա թրով հարված իջեցրեց նրա սաղավարտին, բայց թուրը սաղավարտի վրայով սահեց և հարվածը նպատակին չհասավ: Մագիստրոսն իր հերթին թրի հարված իջեցրեց նրա սաղավարտին: Նրա ձեռքի ուժի և թրի երկաթի կոփակածության պատճառով այնպիսի ուժեղ հարված հասցվեց, որ սկյութը վերից վար կիսվեց: Մագիստրոսի եղբայր Կոնստանտինն էլ, որ եղբորն օգնության էր դիմել, շտապեց հարվածել սկյութին օգնության ձեռք մեկնած և ավելի հանդգնություն ցուցաբերող մի այլ սկյութի գլխին, բայց վերջինս մի կողմ թեքվեց, Կոնստանտինի թրի հարվածը շեղվեց ու իջավ սկյութի ձիու պարանոցին՝ կտրելով այն: Սկյութն ընկավ գետին, իսկ Կոնստանտինը, ձիուց իջնելով և բռնելով նրա մորուսը, խոցողորոշեց նրան: Այս բաջազործությունը ոգևորեց հռոմեացիներին, նրանց ավելի համարձակ դարձրեց, իսկ սկյութներին էլ՝ մահ ու սարսափով պատեց: Իսկույն մոռանալով արհուրթյան մասին, նրանք հայտառաջ կերպով, առանց որևէ կարգ ու կանոնի, փախուստի դիմեցին: Հռոմեացիներն ընկան նրանց հետևից և համայն դաշտը դիակներով ծածկեցին: Սպանվածներից շատ էին գերի ընկածները, մնացած բոլորն էլ, բացի մի բանիցից, փրկալով: Վտանգից ոչ ոք չէր պրծնի, եթե վրա չհասներ գիշերը, որի ժամանակ հռոմեացիները դադարեցրին հետապնդումը: Ահա այսպես բյուզանդի բարբարոսներից շատ բլբեր վերապրեցին, իսկ հռոմեացիներից մարտի դաշտում ընկան 25 հոգի, թեև վերջ ստացան գրեթե բոլորը» (Յովհաննես Սկլիդեցի «Համառոտություն պատմության», «Յովհաննես Չմիկ», մաս 5, 6):

²⁸¹⁶ «1/ Բանի դեռ ինքնակալ Յովհաննեսը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայար Յովհաննես I Չմիկը – Մ.Ֆ.**) զբաղված էր Ռուսների դեմ պատերազմի պատրաստվելով՝ դուքս Վարդապետ՝ Կուրասպաղատ Լևոնի որդին և կայսր Նիկեիոյի (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայար Նիկեիոյի II Փոկասի – Մ.Ֆ.**) եղբորորդին, գաղտնի կերպով հակվելով դեպի հեղաշրջումը, փախուստի դիմեց Լևոնիայից, որտեղ աքսորվել էր: Այդ գործի մի քան օգնականներն էին եղբայրները՝ պատրիկներ Թեոդորոսը, Վարդապետ և Նիկեիոսը, որոնք, ըստ Պարսկաստանի իրենց ծննդավայրի, կոչվում էին Պարսկաստանյաններ ու դուքս Վարդապետ խորթ եղբայրներ էին գալիս: Խորը գիշերով Վարդապետ գաղտնի կերպով լքեց Լևոնիան և, ողջ ընթացքում փոխելով նախապես պատրաստված ձիերին, ժամանեց Կասպարովկյան Կեսարիա: Մնալով այնտեղ մի բանի օր՝ նա իր շուրջը հավաքեց մեծաթիվ համարձակ ու ապստամբությանը հարելուն հակված մարդկանց, որոնք ամեն օր հավաքվում էին նրա մոտ: Ամեն օր

նրա մոտ էին ժամանում նրա ազգականներն ու հետը շփովոյ մարդիկ, քանզի այդ ժամանակ սովորական էր հեղաշրջումների ժամանակ անչափ ուրախություն դրսևորելը, քանզի մարդկանց հրապուրում էր վաղանցիկ փառքը, պատվավոր կոչումները և փողերի բաժանումը: Հավատարմացներից ամենայն եռանդով ռազմիկներ հավաքելով՝ օգնություն էին ցույց տալիս արդեն իսկ հիշատակված Պարսկուտյանները, ինչպես նաև Սիմեոնը, այդ հողագործը, որը զբաղվում էր խաղողագործությամբ և դրա համար էլ կոչվում էր Ամպիեդաս: Ցածր ծագման մի մարդ լինելով՝ սա, սակայն, բազմիկների ուժով և արիությանը չէր զիջում փառավոր հզորությամբ ու արիությանը հայտնի այրերին: Երբ Վարդապը տեսավ, որ իր մոտ բավականին շատ աշխարհագործ է հավաքվել, որը կարող է անհարթելի մարտակարգ կազմավորել և դեմ առ դեմ մարտնչել հակառակորդի հետ՝ նա մի կողմ նետեց սև կոշիկները ու հազավ կարմիրը, որից հետո ապստամբները բացահայտորեն նրան ռումների կայսր ներթողեցին: Նա խոստացավ բոլորին բավարարել գումարով, բաժանում էր պատվավոր կոչումներ ու հաստատում էր տաքսիարքոսների, ստրատեգոսների և այլ ռազմական պաշտոնյաների, որոնց տիրակալը միշտ շռայլորեն առաջարկում է իր մտերիմներին: Ապստամբության գործում իր բաժինն ուներ նաև կուրապաղատ Լևոնը՝ Վարդապի հայրը, որը բանտարկված էր Լեւոնու կողմ: Աբիդոսի եպիսկոպոս Ստեփանոսի միջոցով նա մակեդոնացիների գումար և պատիվներ խոստացավ՝ համոզելով նրանց ընդունել իրեն, երբ ինքը կփախչի կղզուց, ապստամբել Հովհաննեսի դեմ և օգնել իրեն գահընկեց անել նրան: /2/ Այս ամենի մասին լուրը, ինչպես և պետք էր սպասել, անհնազանդեց կայսեր: Նա անմիջապես Ստեփանոսին հեռացրեց Աբիդոսից և հանձնեց նրան դիկաստրիայի դատին: Երբ Ստեփանոսը մերկացվեց հանցագործության մեջ ու բացահայտվեցին նրա բոլոր մտադրությունները՝ նա գործն ուղարկեց եպիսկոպոսների սինոդ, որպեսզի Ստեփանոսին գրկեն հոգևորականի աստիճանից, իսկ Լևոն կուրապաղատին և նրա որդի Նիկեփորին էլ, որոնք դատարանի որոշմամբ դատապարտվել էին մահվան, կայսրը, առաջնորդվելով մարդասիրությամբ, այնուհանդերձ չհրամայեց մահապատժի ենթարկել: Նա միայն նրանց երկուսին էլ կուրացրեց և աքսորեց Լեւոնու կողմ: Ահա թե ինչպես ավարտվեց կուրապաղատ Լևոնի փորձը անցնել Եվրոպա՝ ինքը սարսափելի պատժի ենթարկվեց, իսկ նրա շատ ընկերներ էլ, որոնք մասնակցություն էին ունեցել դավադրությունում, որն ուղղված էր կայսեր գահընկեցությանը, գրկվեցին հարստությունից ու լքվեցին: Ինչ վերաբերվում է Վարդապին, ապա նա, մի անգամ հակվելով դեպի բռնակալությունը, անհասանել հետևում էր այդ մտադրությանը: Նա հպարտանում էր մարդկանց մեծաթվությամբ, որոնք հավաքվել են իր շուրջը, մեծամտանում էր իր գործով և երազում էր այն մասին, որ ահա-ահա կտիրի կայսերական գահին: Առաջ շարժվելով Ասիայով՝ նա կրակով ողջացնում էր անհնազանդների բնակավայրերը ու դրանք միափցնելի ավար դարձնում: Տիրակալը գրեց նրան հետևյալը...: /3/ Ստանալով այդ ուղերձը՝ Վարդապ Փոկասը հարկ չհամարեց արժանի գրավոր պատասխան տալ, այլ պայթեց հիշողներով, կայսեր կոչից էլեղորոտ չարագործ, ստոր մարդասպան, որը սպանել է իր ազգականներին, և պահանջեց, որ սա հրաժարվի բռնատիրած իշխանությունից...: Իմանալով նրա այդ խելագար խոսքերի մասին և համոզվելով, որ Փոկասն ու իրեն հետևողները անբուժելիորեն հիվանդ են թալանի և սպանությունների ախտով՝ կայսր Հովհաննեսը որոշեց չդառադել, այլևս անհոգությանը չտրվել ու թույլ չտալ, որ ապստամբի խուճբը, օգտվելով իր անգործությունից, ավելի բաղաբներ և ամրապնդվի իր հավակնություններում: Նա նպատակ ուրեց, երբ դրա հանրակրթությունը լինի, մարտ տալ՝ օգտագործելով բոլոր ուժերը և հետ մղելով ավազակներին: Նա իր մոտ կանչեց Վարդապին, որը կոչվում էր Սկլերոս՝ անսովոր քաջ ու գործունյա այդ մարդուն, որը Թրակիայի բանակի հրամանատարն էր և քաջաբար հետ էր մղել ռոմների ուժեղ հարձակումը ռոմների վրա: Սրա քույր Մարիան, որը մեծ փառքի էր արժանացել իր գեղեցկությամբ և առաքինությամբ, Հովհաննեսի կինն էր եղել, սակայն դրանից քիչ առաջ նրան խցել էր դաժան մահը: Իր մոտ կանչելով Վարդապին, քանի որ վերջերս սա մեր Նկարագրած հաղթանակի էր շահել սկյութների նկատմամբ ու նրանց փախուստի էր մատնել, կայսր Հովհաննեսը նրան ստրատելատ Նշանակեց ապստամբների դեմ և ուղարկեց Ասիա: Նա հրամայեց նրան, ինչպես այդ հնարավոր է, չպղծել հողը հայրենակիցների արյունով, եթե դրան ծայրահեղ անհրաժեշտությունը չորդի, ու իր կողմը գրավել դավաճանի կողմնակիցներին պատիվներ խոստանալով, գումար բաժանելով և լիակատար ներում խոստանալով: Նա նրան հանձնեց ոսկով կնքված կայսերական հրամանագրեր, որոնցում նշված էին տաքսիարքոսներին, ստրատեգոսներին և պատրիկներին պաշտոններ: Այդ հրամանագրերով նա հրամայեց պարգևատրել նրանց, որոնք կհրաժարվեն իրենց մոլորությունից, հետ կկանգնեն ինքնիշխան բռնակալից և կհակվեն հնազանդության կայսեր: Անցնելով Բոսպորը և հասնելով Դորիետին՝ ստրատելատ Սկլերոսը այնտեղ հավաքեց զորքը, ճակատ կազմեց և սկսեց ամենօրյա վարժություններ իրականացնել: Երբ նա տեսավ, որ իր մոտ բավարար բանակությանը ռազմիկներ են հավաքվել, այն բանի համար, որ առիթի դեպքում մարտնչել կարողանան թշնամիների դեմ բաց մարտում, նա դուքս Վարդապին, որն իրեն խնամի էր գալիս, Փոկասի քույրը ամուսնացած էր Սկլերոսի եղբայր Կոնստանդինի հետ, հետևյալ նամակն ուղարկեց...: /4/ Հատուկ լինելով նամակի բովանդակությանը՝ Վարդապ Փոկասը պատասխանեց հետևյալ կերպ...: /5/ Ստանալով այդ նամակը և համոզվելով, որ ոչ մի խորհուրդներով հնարավոր չէ ազդել մի մարդու վրա, որին հանդգնությունը խելթության է հասցրել՝ Վարդապ Սկլերոսը զորքը բաժանեց ջոկատների և գնաց Դիպոտամոսի ուղղությամբ: Գալով այնտեղ՝ նա անմիջապես էլ Վարդապ Փոկասի ծամբար ուղարկեց աղբաստների շորեր հագած հետախույզների, որպեսզի նրանց զորքի հրամանատարներին հայտնաբերեն, որ կայսրը խոստանում է ներել նրանց հանդուժել մտահաղացումը և բացի դրանից հայտնել, որ, եթե նրանք կապերը չխզեն ապստամբի հետ և չհաշտվեն տիրակալի հետ, ստրատելատը չի հապաղի նրանց դեմ ելնել ողջ զորքով ու նրանց հետ կվաճակի ինչպես թշնամիների: Լսելով այդ և խորհելով, որ իրենց համար ավելի շահավետ է գերադասել կայսեր կողմից առաջարկվող պատիվները կասկածելի հաջողության համար պայքարից՝ գիշերը վրա հասնելուն պես նրանք լքեցին Փոկասին և անցան ստրատելատի կողմը: Նրանց մեջ գլխավորը Անդրապատոսն էր՝ Փոկասի խորթ եղբայրը, ինչպես նաև Սիմեոն Ամպիեդասը: Իմանալով այն մասին, որ սրանք անակնկալ կերպով հետ են կանգնել իրենից ու դիմել փախուստի՝ Վարդապը, ինչպես և պետք էր սպասել, զայրացավ: Նա սկսեց կոչ անել մնացածներին, որպես նրանց երդումի վկա կանչելով Աստծուն, չղավաճանել և, ինչպես ուժերը կպատի, օժանդակել իրեն՝ մի մարդու, որն արդեն իսկ տուժել է: Սկլերոսը, ասում էր նա, չի դիմանա մեզ բաց մարտում, եթե հարձակման անցնի՝ մի կողմ թողնելով փոքրգոյությունն ու անվճռականությունը: Այս կերպ նա կոչ էր անում ու համոզում էր նրանց, սակայն նրանք այնուհանդերձ գաղտնի կերպով լքում էին ճամբարը և գնում ստրատելատ Սկլերոսի մոտ: Հայտնում էին, որ խորը գիշերով, կտորված իր համակիրների փախուստից, կորցրած թուղը և համակնքած տիրությունը, Փոկասը արդեք հղեց առ Աստված՝ բարձրաձայնելով Դավթի սաղմոսը. «Դաւոյա դու, տեր, ինձ անիրավողներին», բայց հանկարծ նրա ականջներին հասավ օդում զրնգացող ձայնը, որն արգելում էր նրան շարունակել սողմոսը, քանի որ ստրատելատ Վարդապն արդեն նրա դեմ արտասանել էր նույն խոսքերը: Այն բանից հետո, երբ նա այդ ձայնը լսեց երեք անգամ՝ զարմացած հրաշագործ կանխագուշակությունի և պատված վախով՝ ելավ անկողնուց և սկսեց սպասել լուսաբացին: /6/ Երբ լույսը լուրջ բացվեց՝ նա ցատկեց ծիու վրա և, շրջելով զորքի մեջ, հայացքով հանկարծ կանգ առավ կոշիկների վրա: Այստեղ նա տեսավ ստորիկան մի բան՝ նրա կոշիկները ոչ թե կարմիր էին, այլ լուրջ սև: Նա սկսեց հարցնել իր մարդկանց, թե ինչպե՞ս են սխալվել նրանք՝ իրեն կարմիրի փոխարեն լուրջ սև կոշիկներ տալով՝ կայսերականի փոխարեն՝ սովորական, բայց սրանք պատասխանեցին, որ ճոթավոր կոշիկները կարմիր են և խորհուրդ տվեցին ավելի լավ նայել: Նա կրկին հայացք գցեց դրանց վրա և տեսավ, որ դրանք իրոք, ինչպես և առաջ, կարմիր են: Փոկասը հասկացավ, որ նաև այդ երկրորդ հրաշագործ կանխագուշակությունը որևէ լավ բան չի խոստանում: Նա նաև տեսավ, որ զորքը համաձայն չէ իր հետ, դուրս է գալիս հնազանդությունից և դրա համար էլ որոշեց ցանկացած գնով փրկել իր կյանքը: Եվ ահա Փոկասը իրեն առավել մոտիկ 300 մարդկանց՝ հիւսնայի գինված այդ ռազմիկների, հետ կեսգիշերին գաղտնի դուրս եկավ ճամբարից ու գնաց Բռնակալների ամրոցի՝ Անտիգոս կոչվողի, ուղղությամբ: Այդ ամրոցը նա, վախենալով ճակատագրի փոփոխություններից, վաղուց էր ամրացրել ու այնտեղ կուտակել հաց և այլ պարենամթերք: Այդ վայրը, որտեղ տեղակայվել էր Վարդապ Փոկասի զորքը, վաղուց ի վեր կոչվում էր Վարդապետառ: Հենց որ ստրատելատ Վարդապ Սկլերոսը իմացավ Փոկասի փախուստի մասին՝ մի քանի ընտրյալ ռազմիկներով սկսեց հետապնդել, սակայն նրան չհաջողվեց հասնել Փոկասին և սա փրկվեց ամրոցում: Փոկասի գերված բոլոր կողմնակիցներին նա կուրացրեց, այդպիսին էր իր՝ կայսեր, հրամանը: Ասում են, որ այն վայրը, որտեղ տառապալները նման դժբախտության հանդիպեցին, կոչվում է Տիֆլիզիվարնիս» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 7, մաս 1-6): «Սկլերոսի սկյութական պատերազմը դեռ չէր վերջացել, իսկ ռոմնականներն էլ դեռ չէին հասցրել մաքրել մարտի արյունից, երբ վրա հասավ կայսերական մագիստրոսին կայսեր (Բուզանդական կայսրության ավագ համակարար Հովհաննես I Զմիկի - Մ.Հ.) մոտ կանչող նամակը: Տեղ հասնելով՝ նա հրաման է ստանում անցնել Ասիա, իր հետ ապագա պատերազմի համար անհրաժեշտ քանակությամբ զորք վերցնելով, քանզի Վարդապ Փոկասը, որ դատապարտվել էր ազգականներով, ընկերներով ու մերձավորներով հանդերձ Ամասիայում մնալ, այնտեղից փախուստի էր դիմել: Նրանց միջև գաղտնի պայմանավորվածություն կար Կապադովկիայի Կեսարիան գրավել: Այնտեղ սա մեծաթիվ վարձկաններ հավաքեց, որոնք գլխավորում էին պատրիկ Թեոդորոս Պարսկուտյանի որդիներն ու Նիկեփորը, ինչպես և մի այլ պատրիկ՝ Սիմեոն Ամպիեդասը: Փոկասն, իր գլխին թագ դնելով և առնելով կայսերական մյուս նշանակները, կայսեր դեմ ապստամբություն բարձրացրեց: Իր հայր կուրապաղատ Լևոնը, սրանցից ոմանց նվերներ տալով, ոմանց էլ պաշտոններ ու կալվածքներ խոստանալով, համոզել էր նրանց միասնալ նրան՝ օգտվելով Աբիդոսի եպիսկոպոսի ծառայություններից: Ավելին, նա ինքն էլ մտադիր էր իր որդի Նիկեփորի հետ միասին Լեւոնուց ծածուկ անցնել Թրակիայի շրջանները: Կայսրն իմացավ այդ մասին, եպիսկոպոսը, որ ձեռքապահվել էր, չկարողանալով բնությունից խուսափել, ամեն ինչ բացահայտեց, կուրապաղատին դատավորներին հանձնեցին, որոնք միահամուռ կերպով իրեն և իր որդուն մահվան դատապարտեցին: Կայսրը, սակայն, բարեբարություն հանդես բերեց և նրանց երկուսին էլ կուրացնում ու ցմահ աքսորի դատապարտեց: Պատմում են, սակայն, թե կայսրը դաիծներին թաթուն պատվիրեց նրանց աչքերին ամենևին վնաս չհասցնել, լույ ձևացնել, որ կուրացնում են, բայց իրականում խնայել նրանց աչքի լույսը, ընդ

որում նա պատմությունը չասել, թե կայսրն է այդպես հրամայել, այլ այդ բանը իրենց՝ դահիճների իբրև թե մարդասիրության վերագրվի, որ նրանց աչքի լույս է պարզվում: Կուրապաղատի հարցն ահա այսպես լուծվեց, իսկ Սկլերոսն, անցնելով Ասիա և լինելով՝ Դորիեոնում, նախ փորձեց Փոկասին և նրա կողմնակիցներին լավ խոստումներով հետ կանգնեցնել իրենց մտադրությունից, Սկլերոսը կայսրից կարգադրություն էր ստացել ինչպես հնարավոր է ջանալ ձեռքերը եղբայրական արյամբ չպղծել, բայց, երբ տեսավ, որ իր ջանքերը արդյունք չեն տալիս, ապստամբները այդ միջնորդություններից ավելի շատ գոռոզ էին դառնում, բան թե տեղի էին տալիս, որոշեց գործի անցնել: Չորեն առնելով՝ նա շարժվեց դեպի Կեսարիա: Մարդիկ, իմանալով այդ մասին, նպատակահարմար գտան, անորոշ հույսերով փոխարեն, ձեռքում եղածը չփախցնել և, կայսեր կողմից իրենց տրված ընծաներն առնելով, գիշերով անցան Սկլերոսի կողմը: Առաջինը Դիոգենես Արդալեստոսն էր, ապա Ամպիեդասն ու Թեոդոլոսի որդիները: Մի խոսքով, այդպես վարվեցին բոլոր նրանք, ովքեր ապստամբության նախապատրաստմանը առնչություն ունեին, այնուհետև՝ համայն զորքը, այնպես, որ Փոկասը իր սպասավորների հետ միասին մնաց մենակ: Ոչ մեկից օգնություն չստանալով՝ նա ընկղմվեց վշտի ու կսկծի մեջ իրեն ուղիք հանողների, բայց հետո դավաճանողների առջիկ: Երբ գիշեր եղավ ու նա բռն մտավ, երագում տեսավ, որ ինքը զայրացած ու զազազած աստծո հետ խոսում է իրեն անիրավողների մասին, ասելով՝ «Ղափա ղու, տեր, ինձ անիրավողներին»: Երբ նա ուզեց շարունակել սաղմոսի խոսքերը, սակայն, մի ձայն լսեց, որ ասում էր չարունակել, բանգի պարզվեց, որ Սաղմոսի շարունակությունը Սկլերոսն ասաց: Փոկասը սարսափահար զարթնեց և, համոզվելով, որ ոչ մի հույս չունի, ինչպես որ էր, ձի նստեց և իր մերձավորների հետ փախավ Տյուրոպիոս բերդը» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Յովհաննես Չմշիկ», մաս 7):

«Երբ թագավորեց Յովհաննես Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.), նրա դեմ խռովություն բարձրացրեց Լևոն կուրապաղատի որդի Վարդը՝ Նիկեիի արքայի (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիի II Փոկասի – Մ.Յ.) եղբորորդին: Նրա մոտ այդ ժամանակ շատ ժողովուրդ հավաքվեց ու նա տեղակայվեց Կոստանդնուպոլսի մոտ: Այդ ժամանակ Յովհաննես Չմշիկ արքան մեծ զորքով նրա դեմ ուղարկեց Վարդ Սկլերոսին և վերջինս նրան փախուստի մատնեց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»): «Դայոց 418 թվականին Նիկեիիի եղբորորդի (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիի II Փոկասի – Մ.Յ.) մեծ դուստր Վարդը ապստամբում և թագավորում է ժռանգում: Նրա դեմ պատերազմում է հաղթական Կյուռ-Ժանը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.), հաղթում է Վարդին և նետում է կոշոռ բանտը» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

²⁸¹⁷ «Ինչ վերաբերվում է Փոկասին, ապա նա այն ժամանակ շտապեց դեպի ամրոց, որը գտնվում էր իր զորքի հետևում: Հանկարծ հետապնդողներից ինչ-որ մի ինքնավստահ քաջ ձիու վրա մոտեցավ նրան և, պայթելով սպառնալիքներով, պատեց թուրն ու փորձեց հարվածել: Փոկասը սկսեց խնդրել նրան հեռանալ՝ խղճալով իր աղետալի վիճակը: «Չէ՛ որ դու մահկանացու ես», - ասաց նա նրան, - «ու դու պետք է հաշվի առնես ճակատագրի փոփոխականությունն ու անկայունությունը: Պետք չէ խորացնել աղետի մեջ հատնված մարդու տառապանքները, հերիք եմ այն փորձանքները, որոնք նրան բաժին հասան, երբ ռուսների զորքի նախկին հրամանատարը բեզ է նայում որպես փախստական»: Վերջինս, սակայն, ուշադրությունը դարձրեց այդ խոսքերին և սկսեց գրգռել մոտենալ՝ մտադրվելով խոցել Փոկասին: Այդ ժամանակ Վարդասը ճանկեց կողքից կախված լախտը և, անակնկալ շուռ գալով, իջեցրեց այն հարձակվողի սաղավարտին: Լախտը, անցնելով սաղավարտի միջով, ջահաջատեց գանգը և այդ քաջը, ոչ մի ձայն չարձակելով, գետին ընկավ: Այս կերպ Փոկասը անվտանգ հասավ ամրոցին: Ստրատելատն ու մագիստրոս Վարդաս Սկլերոսը պաշարեց ամրոցը և սկսեց համոզել Վարդաս Փոկասին ներողամտություն հայցել տիրակալից ու անմիջապես էլ լքել ամրությունը: Փոկասը բացարձակապես անօգնական էր և ծայրահեղ կարիքի մեջ էր ու դրա համար էլ նա, լավ մտածելով և կշռադատելով բոլոր հանգամանքները, որոշեց հույսը դնել ճակատագրի վրա ու հնազանդվել տիրակալին, եթե իրեն և իր մոտիկների ներում տրվի: Նա պահանջեց վստահեցում այն բանում, որ իրեն որևէ վատ բան չեն անի: Սկլերոսը նրան նման խոստում տվեց և նա անմիջապես էլ իր կնոջ ու երեխաների հետ միասին դուրս եկավ ամրոցից: Սկլերոսը ընդունեց նրանց, նրանց վրա պահակազոր կարգեց, ոչ մի վնաս չհասցրեց և կնքված պայմանին մասին զեկուցեց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.)՝ հարցնելով, թե ինչպես պետք է ինքը վարվի: Կայսր Յովհաննեսը հրամայեց Վարդաս Փոկասին վանական խուզել և կնոջ ու երեխաների հետ միասին աքսորել Բեռն կղզի, իսկ Սկլերոսին էլ հանձնարարեց հավաքել ռազմիկներին ու Յելեսպոստոսով անցնել Եփրոսի՝ ձմեռն անցկացնելով այնտեղ գտնվող ամրություններում: Կայսրը գրեց, որ զարևան բազմելուն պես ինքն իր ուժերով կելնի սկյութների դեմ, բանի որ չի կարող տանել նրանց անզուսպ լկտիությունը» (Լևոն Սարգավազ «Պատմություն», գիրք 7, մաս 8):

«Երբ նրա փախուստի մասին տեղեկացրին Վարդաս Սկլերոսին, նա ճարտար ձիավորների ուղարկեց շուտափույթ հասնելու նրան՝ նախքան բերդ մտնելը: Նրանք արագ թափով հետապնդեցին նրան և հասան դաշտում, երբ նա դեռ չէր մոտեցել բերդի պարիսպներին: Հետապնդողներից ամենից համարձակն ու քաջը, անունը Կոնստանդին, մականունը՝ Խարոն, մնացածներին հետևում թողնելով, թափով շարժվեց իր վերջապահ զինվորների մեջ գտնվող Փոկասի վրա, որը պատրաստ էր իր վրա հարձակվողին դիմարդելու: Խարոնը հեռվից տեսավ նրան և ճանաչեց, խաչատառակ ու անդալիս լուսանքներ թափեց գլխին, անվանեց ողորմելի և վախկոտ ու լոջ արեց սպասել մի քիչ, որ ստանա իր ապստամբության մրցանակը: Փոկասը, լսելով իր հասցեին ուղղված լուսանքները և ճանաչելով իրեն անարգողին, քաշեց սանձը, շուռ եկավ դեպի նա և ասաց. «Դու, ով մարդ, նկատի ունենալով մարդու բախտի փոփոխականությունը, մի հալիոյի, մի վիրավորի արդեն դժբախտացած մարդուն, այլ գթա ու ողորմի ինձ՝ տարաբախտիս, մի մարդու, որ կուրապաղատա հայր է ունեցել, կեսար պապ, կայսր հորեղբայր, մի մարդու, որ ինքն էլ դուքս է եղել, գերագույն ավանգամու շարքին և թուսվել, իսկ այժմ ընկել է կատարյալ դժբախտության և փորձության մեջ»: Խարոնը պատասխանեց ու ասաց. «Ով չար գլուխ, այդ բաները լավ է երեխաներին ասես, որոնց կարելի է խաբել, իսկ նման փուչ խոսքերով ինձ չես հիմարացնի»: Նա խթանեց ձիւն ու ավելի հանդուգն մոտեցավ, իսկ Փոկասը, քաշելով իր էֆեստիսից կախված լախտը, դեմը կանգնեց, նրա սաղավարտին հարված իջեցրեց և տեղի ու տեղը սպանեց՝ սաղավարտը չիփանցավ հարվածի ուժգնությամբ: Դրանից հետո Փոկասը, քաշելով սանձերը, շարունակեց ճանապարհը: Ետևից եկողները, հասնելով Խարոնի ընկած տեղը, նրա անակնկալ սպանության վրա ապշեցին և բոլորը դարձրեցին հետապնդում: Ոչ ոք չէր համարձակվում առաջանալ: Այսպիսով, Փոկասը հնարավորություն ստացավ բարձրանալ բերդ: Ապա՝ տեղ հասավ և Սկլերոսը: Նա Փոկասի, որպես իր խնամու մոտ, բանգի Փոկասի թույր Սոֆիան Սկլերոսի հարսն էր՝ իր որդու Կոստանդին կինը, անվերջ մարդ էր ուղարկում, շահագործված եղբունազոր էր տալիս, խորհուրդ էր տալիս կայսեր կողմն անցնել և օր առօր ձեռք բերել նրա ներողամտությունը: Իր անձի ապահովության մասին երդումներ տեսնալով՝ նա իր մարդկանցով համենվեց Սկլերոսին: Նա ոչ մի պատիժ չստացավ, այլ միայն, երբ դարձավ վանական, կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.) նրան Բիոս կղզին աքսորեց, իսկ Սկլերոսին էլ հրաման տվեց թեթևազեն տազմաներով դարձյալ անցնել արևմուտք» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Յովհաննես Չմշիկ», մաս 7):

«Եվ ահա Վարդ Սկլերոսը Փոկասին փախուստի մատնեց և Վարդ Փոկասը փրկվեց մի ամրոցում, որտեղ էլ Սկլերոսը գերեց նրան՝ նախապես արքայից (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.) խոստում վերցնելով ինչպես նրան: Երբ նա ներկայացավ արքային, վերջինս նրան, նրա կնոջն ու եղբորը աքսորեց կղզիներից մեկը» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁸¹⁸ «/7.9/ Ես արդեն պատմել եմ, որ ստրատելատ Վարդասը կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Յ.) կողմից Եփրոսից ուղարկվել էր Ասիա հենց նոր բռնկված Վարդաս Փոկասի ապստամբության դեմ: Իմանալով այդ մասին՝ սկյութները անակնկալ հարձակումներ էին կատարում և անգթորեն ամայացնում ու ասպատակում էին Մակեդոնիան՝ դրանով իսկ ռուսների հսկայական վնաս պատճառելով: Այս առումով պետք է ասել, որ «Կուրկուաս» մականվանյալ մագիստրոս Յովհաննեսը, որին վստահվել էր այնտեղ գտնվող զորքը, չափից ավել էր տրվում անգործությանն ու հարբեցողությանը՝ գործերի կառավարման հարցերում ցուցադրելով անփորձություն և անկարողություն ու դրա համար էլ ռուսների մտադրությունները կյանք էին կոչվում ինքնակալ հանդգնությամբ: Տիրակալը այլևս չէր կարողանում տանել հանդգնությունը և իրեն պատճառվող անխիայտ վիրավորանքները ու դրա համար էլ շտապեց նրանց հետ չափվել բաց մարդուն, որպեսզի ողջ ուժով խոցի ու դուրս մղի նրանց: Դրա համար նա հրամայեց հրակիր նավեր պատրաստել և պարենատար նավերի վրա բարձած Ադրիանապոլիս ուղարկեց շատ հաց ու կենդանիների կեր, ինչպես նաև զորքի համար գենը, որպեսզի ռուսները մարտի ընթացքում ոչ մի բանի պակաս չգզան...: Սպասելով զարնանը՝ նա ամեն օր ուռուցանում էր իր հետ գտնվող զորքին ամեն կողմ լիակատար զինվածությամբ շարժվելու հարցում և վարձեցնում տարաբնույթ ռազմական հնարքներ՝ որոնք մարտերի համար իրենից չէին անհնարափափա արդյունք կոչվում: /8.1/ Յենց որ վառ գարունը փոխարինեց մռայլ ձմեռանը՝ կայսրն անմիջապես պարգեց խաչե դրոշը և արշավով շտապեց տավրոսկյութների վրա...: Պետք եղած կարգով արդյունքներ հղելով առ աստված՝ նա ելավ այնտեղ գտնվող պալատ, որպեսզի դիտարկի իրակիր տրիերաները: Նրանք օրորվում էին Բոսֆորի նեղուցում, շարված իրար կողք, այնտեղ, որտեղ բեռնակիր նավերի համար հարմար նավահանգիստը ձգվում է, կարծես թեքվելով, մինչև Կասմուրն ու գետը, որը կամրջից այն կողմ թափվում է ծովը: Հիմնալով մարտականարում նավերի վարպետ ընթացքով ու նրանց միջև ընթացած ցուցադրական մարտով, նավերի հետ նաև մեկ այլ տեսակի նավեր կային, որոնք ժողովրդի մեջ կոչվում էին զանաներ և մոներիաներ, թվով ավելի քան 300 հատ, կայսրը պարզևատրեց թիավարներին ու ռազմիկներին գումարով և նրանց գետային ճանապարհը պահպանելու համար ուղարկեց Խարոսը, որպեսզի սկյութները չկարողանան այնտեղից լողալով հեռանալ իրենց երկիր ու Կիսմերյան Բոսպոր այն դեպքում, եթե փախուստի

մատնվեն... /8.2/ Այսպիսով՝ նաև՝ հասան Իստորոսին: Այդ ընթացքում ինքնակալը ելավ Բյուզանդիոսից և ժամանեց Ադրիանապոլիս...: Ժամանելով այստեղ՝ կայսր Յուլիանոսը հետախույզներից իմացավ, որ դեպի Միսիս ճանապարհը տանում է անանցանելի ու նեղ արահետներով, որոնք կոչվում են կլետուրներ, ու դրա համար էլ դրանք, կարծես փակված բոլոր կողմերից, չեն պաշտպանվում սկյութների կողմից: Հավաքելով լիսանգոսներին ու տաքսիարքոսներին՝ նա հետևյալ խոսքերն ասաց. «Ես կարծում եմ, իմ զինակիցների, որ սկյութները արդեն վաղուց սպասում են մեզ անցումի մոտ և ջանք չեն խնայել պարիսպներով ու բլուրներով փակել առավել վտանգավոր վայրերը արահետի նեղ ու դժվար անցանելի վայրերում, որպեսզի մեզ հասնալու հեշտ ջիկի առաջ շարժվել, սակայն, բանի որ նրանց խաբեք տուրք գատիկի մոտենալը, նրանք չփախչեն ճանապարհը և չառան մեր դեմը՝ կարծելով, թե, հանուն պատերազմի, մենք չենք հրաժարվի հիմնալի շորերից, հանդիսավոր երթերից, խնջույքներից ու տեսարաններից, որոնցով մենք լցնում ենք մեծ տոնի օրերը: Կարծում եմ, որ մենք լավագույն կերպով կվարվենք, եթե հենց հիմա օգտվենք բարեպատեհ առիթից, զինվենք և ինչքան հնարավոր է արագ անցնենք նեղ ճանապարհով, բանի դեռ տավրոսկյութները չեն իմացել մեր գալու մասին ու լեռնային անցումներում մեզ մարտ չեն պարտադրել: Եթե մենք, առաջ անցնելով սկյութներից, անցնենք նեղ վայրերը և անակնկալ հարձակվենք նրանց վրա, ապա կարծում եմ, որ, թող օգնական լինի մեզ Աստված, առաջին իսկ հարվածով կտիրենք Պրեսպին՝ միսիացիների մայրաքաղաքին, իսկ հետո էլ, առաջ շարժվելով, կանոնադրաբար ձուլվենք ինքնուրույնությանը»: Այսպիսին էր կայսեր խոսքը: /8.3/ Մտադրեցինք նրա տաքսիարքոսներին նրա խոսքերը անտեղի և չափից ավելի համարձակ թվացին, իսկ անցկացնել հռոմեական զորքերը օտար երկիր կիրճերում ու նեղ անցումներով՝ թեթևամիտ ու չմտածված մի հանդգնություն, որը հասնում էր խելագարության: Նրանք բավականին երկար լուծեցին, իսկ գալարացած կայսրն ասաց հետևյալ խոսքերը. «Ես ինքս էլ գիտեմ, որ անգագուշությունն ու ինքնակալ հանդգնությունը մարտերում սովորաբար բերում է վտանգի ու անուղղելի աղետի, չէ՞ որ ողջ կյանքս ամենաերիտասարդ տարիքից ես անցկացրել եմ մարտերում և, ինչպես գիտեք, շատ հաղթանակներ եմ տարել ու մեծ փառքի հասել: Մեր հաջողությունը, սակայն, ասելի ծայրին է և ճակատագիրը մեզ հետո հնարավորություն չի տա վարվել մեր պատկերացրածով ու հիմա մենք պետք է վճռական գործենք և, ինչքան հնարավոր է, լավ օգտվենք հանգամանքներից: Կարծում եմ, որ դուք, իմաստասաց մեծ փորձով փոփոխական հանգամանքներում ու ռազմական հաջողություններով, կհամաձայնեք ինձ հետ: Եվ այսպես, եթե դուք հավատում եք այն բանին, ինչը ես խորհուրդ եմ տալիս որպես ամենից լավ, ապա հաշվի առեք, որ սկյութները դեռևս անգործության են մատնված, զինի չեն ընկնում մեր գալու մասին և մենք պետք է օգտվենք հարմար առիթից: Այն բանից հետո, երբ մենք կանցնենք լեռնային անցումները, մեզ հաղթանակ է սպասում, սակայն, եթե նրանք հայտնաբերեն մեր մտադրությունը անցնել լեռնային անցումները և այնտեղ մեր դեմ կորչե շարեն, գործը հաջողության չի վախճում ու այդ ժամանակ մեզ սարսափելի աղետներ կսպասեն, իսկ մեր վիճակն էլ անելանելի կդառնա: Արդ ոգի առեք, հիշեք, որ դուք ռուսներ էր, որոնք զենքի ուժով փախուստի են մատնում ցանկացած թշնամու, եկեք իմ հետևից ինչքան հնարավոր է արագ և գործով ցույց տվեք ձեր քաջությունը»: /8.4/ Խոսելով այդ կերպ՝ հիմնալի զինված Յուլիանոսը ցատկեղ արագ և ազնվացեղ ձիու վրա, մեջքին գցեց երկար լիզակը ու ճանապարհ ընկավ: Նրանից առաջ շարժվում էր ռազմիկների ջոկատը, որը ոտքից գլուխ պատված էր զրափով և կարծում էր «Ամանների ջոկատ», իսկ նրանից հետո էլ շարժվում էին 15.000 ընտիրյա իռլանդացիներ ու 13.000 հեծյալներ: Մնացած զորքի մասին հոգավոր կայսրը հանձնարարեց Վասիլ պրոտեգորոսին, որը պետք է գումակի հետ միասին վերջապահում դանդաղ շարժվե՝ տանելով պաշարողական և այլ մեքենաներ: Երբ, հակառակ սպասումների, նրանք անցան լեռնային ու վտանգավոր վայրերը, կայսրն ընդհատեց վտանգավոր երթը և հանգիստ տվեց հետևակ ու հեծյալ զորքին՝ տեղակայելով այն անառիկ բլրի վրա, որի կողքով հոսում էր գետը, որը առաջ ջուր էր մատակարարում: Երբ բացվեց հաջորդ օրվա լուսաբացը՝ նա ոտքի հանեց զորքը, այն խորը մարտակարգով շարեց և, հրամայելով անընդհատ ռազմական կոչ շեփորահարել, խիստ թվովներն ու հարվածել ծնծղաներին, ելավ Պրեսպի վրա: Անպատկերանցելի աղմուկ բարձրացավ: Հարևան լեռներում տարածվեց ծնծղանների զվոցը, շաչում էին զենքերը, խրիկները ձիերը և բարձրաձայն գոռում էին մարդիկ՝ ոգի տալով իրար, ինչպես լինում է մարտից առաջ: Տավրոսկյութները, տեսնելով վարժ կերպով մոտեցող զորքը, անակնկալից ցնցվեցին: Նրանց վախ պատեց և նրանք իրենց անօգնական զգացին, սակայն այնուհանդերձ նրանք շտապեցին զենք վերցնել, ծածկեցին թիկունքները վահաններով, որոնք ամուր են և առավել անվտանգության համար հասնում են ուղեքրին, ու, սպառնալից մարտակարգ ընդունելով, ելան քաղաքի դիմաց գտնվող բաց դաշտ: Ռոնալով ինչպես գազաններ և արձակելով տարօրինակ ձայներ՝ նրանք նետվեցին ռուսների վրա: ռուսները ընդհարվեցին նրանց հետ և քաջաբար մարտ տվեցին՝ գարմանալի սիրագործություններ կատարելով: Այնուհանդերձ ոչ այս ու ոչ էլ այն կողմը չէին կարողանում հաջողության հասնել և այդ ժամանակ տիրակալը հրամայեց «անմահներ»-ին հարձակվել սկյութներին ձախ թևի վրա: «Ամաններ»-ը, առաջ ցցելով լիզակները և ուժեղ խթանելով ձիերին՝ նետվեցին թշնամիների վրա: Սկյութները միշտ հետևակ են մարտնչում: Նրանք սովոր չեն մարտնչել ձիերի վրա և չեն վարժվում այդ բանին: Դրա համար էլ նրանք չդիմացան ռուսների լիզակների հարվածին և, դիմելով փախուստի, փակվեցին քաղաքի պարիսպների մեջ: ռուսները հետապնդում էին նրանց և անգթորեն սպանում: Պատմում են, թե իբր այդ հարձակման ժամանակ զոհվեց ավելի քան 8.500 սկյութ: /8.5/ Կենդանի մնացածները թաքնվեցին ամրոցում և, կատաղորեն դիմադրելով, վերևից՝ պարսպի վրայից, նետեր էին արձակում ու լիզակներ էին նետում: Ասում էին, որ Պրեսպի վրա էր գտնվում Կալոկիրոս պատրիարքը, որը, ինչպես ես այդ մասին ասել եմ իր ժամանակին, շարժել էր ռուսների զորքը միսիացիների վրա: Իմանալով կայսեր ժամանման մասի, իսկ դա հնարավոր չէր գաղտնի պահել, բանգի կայսերական ոսկե Նշանները հիմնալի փայլով փայլում էին, նա խորը գիշերով գաղտնի կերպով փախավ քաղաքից և ներկայացավ Աֆենդուլալին (**Կիսյան Ռուսիայի իշխան Սկյութալան – Մ.3.**), որը ողջ զորքի հետ միասին գտնվում էր Դորոստոլում, որն հիմա կոչվում է Դրիստոլ: Ահա այս կերպ փախավ Կալոկիրոսը: Վրա հասած գիշերը ստիպեց ռուսների դադարեցնել մարտը, բայց ահա բացվեց հաջորդ օրվա առավոտը, որը կոչվում էր Մեծ հիկադաթի...: Հենց այդ ժամանակ էլ ժամանեց մնացած զորքը պաշարողական մեքենաներով հանդերձ և կայսր Յուլիանոսը, թողնելով ծամբարը, շարեց զորքը: Անհաղթ ռազմական կարգով և հաղթական հիմն երգելով՝ զորքը նետվեց դեպի պարիսպները՝ նպատակադրելով առաջին իսկ հարվածով վերցնել քաղաքը: Ռուսները, ոգևորված իրենց հրամանատար Աֆանդուլալի հորդորներով, որը սկյութների մոտ իր պատվով Աֆենդուլալից հետո երրորդն էր՝ նրանք բարձրագույն կատարելությունը հետո, պաշտպանվում էին ատամնաշարերի հետևում և, ինչքան ուժ ունեին, հետ էին մղում ռուսների հարձակումը՝ վերևից նետելով ու քարեր նետելով և նետեր արձակելով: Իրենց հերթին ռուսները ներքևից վերև հարվածում էին քարանետ մեքենաներով, պաշարյալներին հարվածում էին քարերի, նետերի և տեգերի հեղեղով, հետ էին մղում նրանց հարվածները ու հնարավորություն չէին տալիս առանց իրենց համար վտանգի ծիրարկել ատամնաշարերի արանքից: Ի վերջո, կայսրը ուժեղ ձայնով հրաման տվեց պարիսպներին աստիճաններ հեծն և նրա ձայնը պաշարողներին ուժն ավելացրեց: Յուրաքանչյուրի, ում վրա ընկնում էր տիրակալի հայացքը, քաջաբար մարտի էր նետվում՝ հուսալով արժանի պարգև ստանալ իր սիրագործության համար: /8.6/ Երբ ռուսները նետվեցին հարձակման և դեպի պարիսպները շարժեցին աստիճաններ՝ նրանցից մեկով վերև բարձրացավ մի ինչ-որ քաջ պատանի՝ դեմքին հագնված բուսած կարմիր աղվամազով: Նա ծննդով Անատոլիկոն թեմից էր, նրա անունն էր Թեոդոսիոս, իսկ անվանումը՝ «Մետոնիտ»։ Աջ ձեռքում նա բռնել էր թուրը, իսկ ձախում պահում էր վահանը, որով պաշտպանում էր զլուխը վերևից թափվող սկյութների հարվածներից: Հասնելով պարսպի կատարին՝ նա հարձակվեց մի սկյութի վրա, որը երևա ատամնաշարի հետևում և ցանկացավ լիզակով նրան ներքև հրել: Նա հատեց հակառակորդի վիզը և նրա գլուխը սողավարտի հետ միասին գլորվեց պարսպից այն կողմ: ռուսները ողջունեցին այդ անսովոր սիրագործությունը հիացական բացականչություններով և նրանցից շատերը, քաջությամբ մրցելով այս մեկի հետ, որն առաջինն էր մազցել պարիսպը, աստիճաններով վերև գնացին: Այդ ընթացքում «Մետոնիտ» կոչվածը, ելնելով պարսպի վրա, տիրեց նրա վերևի մասին և, շուտ գալով տարբեր կողմեր, ոչնչացրեց իսկայական բանակության պաշտպանող սկյութների՝ ներքև նետելով նրանց պարիսպներից: Շուտով արդեն շատերը ելան պարսպի վրա տարբեր վայրերում և սկսեցին, ինչքան ուժ ունեին, ոչնչացնել թշնամիներին: Այդ ժամանակ սկյութները լեքեցին ամրությունը և ամոթալի կերպով հավաքվեցին ամուր պատով ամրացված արքայական պալատում, որտեղ պահվում էին միսիացիների զանձերը, բայց մուտքերից մեկը նրանք բաց թողեցին: Այդ ընթացքում շատ ռուսներ, որոնք գտնվում էին պարսպից այն կողմ, պոկեցին դարպասների շրջանակները, շարժեցին կողպեքները և մտան քաղաք՝ ոչնչացնելով անթիվ բանակության սկյութներ: Այդ ժամանակ, ասում են, բռնվեց և կոտը ու երկու փոքրահասակ երեխաների հետ միասին տիրակալի մոտ բերվեց նաև միսիացիների արքա Բորիսը (**Բուլղարական թագավորության արքա Բորիս II-ը (969-971) – Մ.3.**), որը հագնված կարմիր աղվամազ ուներ: Ընդունելով նրան՝ կայսրը պատվեց նրան և կոչեց բուլղարների տիրակալ՝ հավաստիացնելով, որ նա եկել է վրժ լուծել միսիացիների համար, որոնք սարսափելի աղետներ են կրել սկյութներից: /8.7/ ռուսները բոլորը միասին ներխուժեցին քաղաք և ցրվեցին նեղ փողոցներում՝ սպանելով թշնամիներին ու թալանելով նրանց բարիքը: Այսպես՝ նրանք հասան արքայական պալատին, որտեղ հավաքվել էր ռուսների զորքի լավագույն մասը: Սկյութները, սակայն, որոնք գտնվում էին պալատում, կատաղի կերպով դիմադրում էին դարպասներով ներս մտած ռուսներին և նրանք սպանեցին մոտ 150 քաջ ռազմիկների: Իմանալով այդ անհաջողության մասին՝ կայսրը, ինչքան ուժ ուներ, սուրաց պալատի մոտ և հրամայեց իր ջոկատին ողջ ուժով հարձակվել թշնամու վրա, սակայն, տեսնելով, որ դրանից ոչ մի լավ բան դուրս չի գա, բանգի տավրոսկյութները մեծ բանակի ռազմիկներ էին խոցում, որոնք նրանց հանդիպում էին նեղ անցումում, նա կանգնեցրեց ռուսների անխոհեմ մղումները և հրամայեց բոլոր կողմերից պալատի վրա կրակ նետել: Երբ ուժեղ կրակ բռնկվեց, որն ամեն ինչ խժռում էր իր ճանապարհին, թվով ավելի քան 7.000 իռլանդացիներ և քաջ տեղաձուլված մարտակարգ ընդունեցին՝ պատրաստվելով հետ մղել ռուսների հարձակումը: Կայսրը հուսալի ջոկատով նրանց դեմ ուղարկեց մագիստրոս Վարդաս Սկլերոսին: Շրջապատելով սկյութներին իր զորքի քաջարի ռազմիկներով՝ Սկլերոսը մարտի մեջ մտավ: Մարտ բռնկվեց և ռուսները

հուսահատորեն դիմադրում էին՝ թիկունք ցուց չտալով թշնամիներին, սակայն ռուսներն իրենց արիության և ռազմական փորձառության հաղթանակ տարան ու բոլորին տրակտոր արեցին: Այդ մարտում զոհվեցին նաև մեծաթիվ միսիացիներ, որոնք թշնամիների շարքերում մարտնչում էին ռուսների, որպես սկյութների հարձակման մեղավորների, դեմ: Աֆանգելյոսին քչերի հետ հաջողվեց փախուստով փրկվել: Նա գնաց Աֆենդոյալի մոտ, սակայն շուտով սպանվեց, ինչի մասին ևս ներբերում կապատեմ: Այսպես երկու օրվա մեջ գրավվեց ու ռուսների տիրապետության տակ ընկավ Պրեսլավ բաղաբը: /8.8/ Կայսր Յովհաննեսը սովորության համաձայն պարզանայեց գործին, նրան հանգիստ տվեց և հենց այդ վայրում էլ տոնեց Փրլչի տուրք հարույթունը: Ընտրելով մի բանի գերի տավրոսկյութներ՝ Նա բաղաբ գրավման ու նրա կողմնակիցների կործանման մասին հաղորդումով նրանց ուղարկեց Աֆենդոյալի մոտ: Նա նրանց հանձնարարեց նաև փոխանցելու, որ Աֆենդոյալը առանց հապաղելու ընտրի երկուսից մեկը՝ կամ վայր դնի գեյքը, հանձնվի հաղթողներին և, հանդգնության համար ներողություն խնդրելով անմիջապես հեռանա միսիացիների երկրից, կամ էլ, եթե չի ցանկանում այդ անել և հակվում է դեպի բնածին ինքնակամությունը, որը ուժերով պաշտպանվի իր վրա եկող հռոմեական զորքից: Ահա այս ամենը նա հանձնարարեց հայտնել Աֆենդոյալին, իսկ ինքը մի բանի օր անցկացրեց բաղաբում և վերականգնեց ավերված պարիսպները, որից հետո, այնտեղ թողնելով մի ուժեղ ջոկատ և իր անունով կոչելով բաղաբը Յովհաննուպոլիս, որը զորքով գնաց դեպի Պորոստոյ» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 7, մաս 9, գիրք 8, մաս 1-8):

«9/ Իր թագավորության երկրորդ տարում Նա (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմիկը – Մ.Ֆ.**) վճռեց ռուսների դեմ արշավել: Նվերներ բաժանելով՝ նա սիրաշահեց զորքը, զորավար ոչնչացվեց իրենց խոհեմության և ռազմավարական փորձով անուն հանած մարդկանց և այլ պատրաստություն տեսավ, որպեսզի զորքը չի մի բանի պակասը չգցա: Նա նավատորմի ղրկումը, հետազայում պրոտովեստիար դարձած Լեոնտիոսի միջոցով նաև նավատորմի կարգի բերեց՝ հին նավերը վերանորոգեց, ապա և նորերը շինեց՝ ուժեղ նավատորմի ստեղծելով: Գարնանն արդեն ամեն ինչ պատրաստ էր և նա, աստծուն աղոթելով, բաղաբացիներին հրաժեշտ տվեց ու մայրաքաղաքից դուրս եկավ: Հասնելով Ռեդեստոս՝ իր մոտ նա ընդունեց սկյութների երկու դեսպանների, որոնք առերես դեսպանության էին ժամանել, բայց իրականում եկել էին հռոմեացիների լրտեսելու: Սրանք նախատում էին հռոմեացիների, ատում, թե ի՞նչու են իրենց փորձության ենթարկում, որի վրա կայսրը հրամայեց նրանց որոշ ճամբարով մեկ պտույտ կատարել և ակնատես լինել զորաշարքերին, քանզի նա շատ լավ հասկացավ նրանց զայստյան նպատակը: Երբ նրանք այդպես պտույտ կատարեցին և ամեն ինչ հետախուզեցին, կայսրը նրանց հրամայեց վերադառնալ և իրենց առաջնորդին (**Կիևյան Ռուսիայի իշխան Սվյատոսլավին – Մ.Ֆ.**) հայտնել, թե այդպիսի կազմակերպված ու կարգապահ զորքով է հռոմեացիների կայսրը սպառնացել գալիս նրա դեմ պատերազմելու: Ահա այսպես նա ճամփա դրեց դեսպաններին, իսկ ինքն էլ այնուհետև, մարտունակ զինվորներ վերցնելով, շուրջ 5.000 հետևակ և 4.000 հեծյալ, առաջ շարժվեց՝ մնացած համայն զորքին հրամայելով Վասիլ պարակմիսնեստի գլխավորությամբ առանց շտապելու հետևել իրեն: Աննկատ հեմոսն անցնելով՝ նա ոտք դրեց թշնամու երկիր ու բանակեց բուլղարների արքայանիստ Լեո Պրեսլավա բաղաբի մոտ: Իր հանկարծակի գալուստը սկյութներին ապշեցրեց ու անելանելի վիճակի մեջ գցեց, իսկ այդ փորձությունների կեսով կանգնեցին ու պատճառ Կալոկիրեցը, նախքան պատերազմական փողերի ծայրը լսելը, սա էլ էր այնտեղ գտնվում, և իմանալով, որ կայսրը եկել է պատերազմի անձամբ մասնակցելու, բաղաբի ծածուկ ճողոպրեց՝ հասնելով ռուսների ճամբար: Ռուսները, տեսնելով նրան և իմանալով կայսրի ժամանման մասին, մեծ տագնապի մեջ ընկան, բայց Սվյատոսլավի բազում հորդորների և նրա՝ տվյալ իրադրության հարմար արտասանած ճառի վրա իրենց հավաքելով, գնացին ու բանակեցին հռոմեացիների մոտիկ: Այդ ընթացքում կայսրը հետ գտնվող զորամասը, հասնելով բաղաբի առջև տարածված դաշտը, հանկարծակի ու անսպասելի հարձակման թշնամիների վրա: Նա հասավ պարիսպներից դուրս զորավարությանը զբաղված 8.500 հոգուց բաղկացած թշնամիներին, որոնք, որոշ ժամանակ դիմադրելուց հետո, հոգնատանջ փախուստի դիմեցին: Նրանցից մի մասը անփառունակ կոտորվեց, մյուսն էլ փրկություն գտավ բաղաբում: Այս դեպքերի ժամանակ, բաղաբի ներսում գտնվող սկյութները, իմանալով հռոմեացիների անակնկալ զայստյան և յուրայինների հետ նրանց մարտի բռնկելու մասին, յուրաքանչյուրն իրենց ձեռքն անցած զենքն առնելով, դուրս եկան օգնության: Հռոմեացիները, հանդիպելով նրանց անկազմակերպ ու ցրված վիճակում, կոտորում էին: Չկարողանալով անգամ կարճատև դիմադրություն ցույց տալ՝ նրանք փախուստի դիմադրելուց հետո, հեծյալներն առաջ անցնելով՝ փակեցին բաղաբ տանող ճանապարհը, իսկ դաշտով մեկ ցրված թշնամիները, փորձելով փախուստի դիմել, հռոմեացիների ձեռքն էին ընկնում ու կոտորվում: Համայն դաշտը լցվեց դիակներով, իսկ ավելի շատ մարդիկ էլ գերի ընկան: Պրեսլավայի համայն զորքի առաջնորդ Զսաներկունը, սա Սվյատոսլավից հետո սկյութների մեջ երկրորդ մարդն էր համարվում, երկուդուրով բաղաբի մասին, փակեց դարպասները, լծակներով դրանք անպահովեց և, բարձրանալով պարիսպը, ամեն տեղիներում ու բարերով դիմադրում էր հարձակման անցած հռոմեացիներին: Երբ վրա հասավ գիշերը, պաշարումը դադարեց: Վաղ առավոտյան երևաց պրոտեորոս Վասիլը՝ իր գլխավորած համայն զորքով: Սրա զայստյան վրա կայսրը շատ ուրախացավ: Նա մի բլրի վրա բարձրացավ, որպեսզի սկյութներն իրեն տեսնեն, իսկ մնացյալ զորքերը բաղաբը օղակի մեջ առան: Կայսրը նրանց բազմիցս կոչ արեց տեղի տալ և գլխովին չկոտորվել, բայց սկյութները չէին համաձայնում պարիսպից իջնել: Դրա վրա հռոմեացիները, արդար զայրույթով լցված, շարունակեցին պաշարումը՝ նետաձգության զսպելով պարիսպների վրա կանգնածներին և պարիսպներին աստիճաններ հեծնելով: Այդ ժամանակ մի բաջարի գլխավոր, աջ ձեռքին թուր բռնած, իսկ ձախ ձեռքով էլ իր գլուխը վահանով ծածկած, առաջինը բարձրացավ աստիճաններից մեկից վեր: Վահանով նա հետ էր մղում հարվածները, իսկ թորով՝ մարտնչում իր վրա հարձակվողների ու ճանապարհը փակել փորձողների դեմ: Նա բարձրացավ պարսպի աստամաշարի վրա և, այնտեղ գտնվող բոլոր թշնամիներին ցիրուցան անելով, հնարավորություն ստեղծեց իր հետևից եկողներին բարձրանալու: Սրա օրինակին հետևեցին և շատ ուրիշներ: Ընդհարման ժամանակ սկյութները պարտություն կրելով՝ իրենց պարսպից ցած էին գլորում: Նախորդների տռանդից վարակված բազում այլ հռոմեացիներ ևս, պարսպի տարբեր տեղերում աստիճաններ հեծնելով, վեր էին բարձրանում: Երբ սկյութներն իրարանցման մեջ ընկան, հռոմեացիներից մի բանիսին հաջողվեց աննկատ և առանց որևէ դժվարության մոտենալ դարպասին ու, բացելով այն, հնարավորություն տալ զորքերին ներս մտնելու: Այս ձևով, ահա, բաղաբը գրավվեց: Սկյութները փախուստի դիմեցին բաղաբի փողոցներով և հռոմեացիների ձեռքն ընկնելով կոտորվում էին, իսկ կանայք ու երեխաներն էլ գերեզմանվում էին: Կնոջ ու երեխաներով գերի ընկավ նաև բուլղարների թագավոր Բորիսը (**Բուլղարական թագավորության արքա Բորիս II-ը – Մ.Ֆ.**)՝ դեռևս թագավորի նշանակները վրան: Նրան կայսրը մոտ բերեցին, որը մարդասիրաբար վարվեց՝ նրան կոչելով բուլղարների թագավոր: Նա ազատ էր արձակում գերի ընկնող ամեն մի բուլղարի՝ թույլ տալով նրանց գնալ ուր ցանկանան և ասելով, որ ինքը եկել է ոչ թե բուլղարների ստրկացնելու, այլ նրանց ազատագրելու և որ միայն ռուսներին է նա թշնամի համարում ու նրանց նկատմամբ է վերաբերվում որպես թշնամիների /10/ Սկյութներից ամենաբազմը՝ 8.000 հոգու կազմով, տիրելով բաղաբի ներսում գտնվող պալատի ինչ-որ մարդկան, որոշ ժամանակ վրիպեցին հռոմեացիների ուշադրությունից և այդ ընթացքում, թաքուն բռնելով, կոտորում էին բազում հռոմեացիների, ովքեր հետ էին մնում կամ դիակապտության նպատակով այնտեղ էին լինում: Երբ կայսրն այդ մասին իմացավ, նա նրանց դեմ ուժեղ զորք ուղարկեց, որը, սակայն, եռանդով գործի չձեռնարկեց և վախեցավ պաշարման անցնել, ոչ թե ռուսներից երկուդուրու պատճառով, այլ՝ որովհետև տեղաբեր շատ ամուր էր ու անադիր: Կայսրը, սակայն, այս հարցն էլ հեշտության լուծեց՝ գեյքն անելով և հետոյին մյուսներից առաջ անցնելով: Չինվորները, տեսնելով դա, իրենք էլ իսկույն գեյքերն առան ու վազեցին՝ յուրաքանչյուրը շտապելով կայսրից առաջ անցնելով և աղմուկ-աղաղակով բերդի վրա հարձակվելով: Ռուսները պաշարողներին համառ դիմադրություն ցույց տվեցին և հռոմեացիները, բազում տեղերից հորեհ գցելով, դիմադրողներին հաղթեցին: Կրակի ուժին ու հռոմեացիների գեյքին չդիմանալով՝ նրանք յուրաքանչյուրն, իրեն ցած նետելով, փախուստի էր դիմում: Շատերը հոր գոհ դարձան կամ գահավիժելով սպանվեցին, իսկ մնացածներն էլ սրի բաշվեցին ու գերի ընկան: Ահա բաղաբը այս կերպ գրավվեց, այն չկարողացավ ողջ երկու օր անգամ դիմադրել: Գրավված բաղաբին վերստին տիրանալով՝ կայսրը տեղում ուժեղ կայազոր հաստատեց, առատ պարենով ապահովեց, ապա Նշեց տուրք հարության տոնը, բաղաբն էլ իր անունով Յովհաննուպոլիս կոչելով, հաջորդ օրը ճամփա ընկավ դեպի Պորոստոյ, որը Պրիստոյա էլ է կոչվում» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Յովհաննես Չմիկ», մաս 9, 10):

Այս մասին հայտնում է նաև Յահա Անտիոքացին իր «Ժամանակագրություն»-ում:

²⁸¹⁹ «Ճանապարհին նա (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմիկը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Պիսկովա կոչվող բաղաբը, Դիսիան և շատ այլ բաղաբներ, որոնք մերժում էին սկյութների իշխանությունը և անցնում ռուսների կողմը» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 8, մաս 8):

«Իսկ Սվյատոսլավը (**Կիևյան Ռուսիայի իշխան Սվյատոսլավ – Մ.Ֆ.**), իմանալով Պրեսլավայի առան մասին, ինչպես սպասելի էր, իրարանցման մեջ ընկավ, բայց և այնպես միտքը չփոխեց, այլ իր մարդկանց գոտեպնդեց: Կոչ անելով ավելի մեծ բաջարություն ցուցաբերել և, ինչ հնարավոր է կատարելով, ապա և բոլոր կանկածելի բուլղարներին՝ շուրջ 300 հոգի, սպանելով՝ նա դուրս եկավ հռոմեացիների դեմ: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմիկը – Մ.Ֆ.**) իր ճանապարհին ընկած բաղաբները գրավեց, նրանց մեջ զորավարներ հաստատեց, գրոհով վերցրեց բազմաթիվ բերդեր ու բաղաբներ և, դրանք հանձնելով գինվորներին թալանելու, առաջ շարժվեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Յովհաննես Չմիկ», մաս 11):

²⁸²⁰ «/8.8/ Աֆենդոյալը (**Կիևյան Ռուսիայի իշխան Սվյատոսլավ – Մ.Ֆ.**), իմանալով Պրեսլավի մոտ իրեն բաժին հասած պարտության մասին, տիրություն ու գայրույթ արարեց: Նա դա ապագայի համար վատ կանխաշան համարեց, սակայն, համակված սկյութական խենթությամբ և

պարծենալով միսիացիների նկատմամբ տարած իր հաղթանակներով, հույս ուներ հեշտությամբ հաղթել ռուսների զորքին: /8.9/ Նա տեսնում էր, որ միսիացիները հրաժարվում են իր հետ դաշինքից և անցնում են կայսեր (**Բուզանդական կայսրության ավագ համակարար Դովհաննես I Չմեկը – Մ.3.**) կողմը: Դատուն դատողությամբ հասկանալով, որ, եթե միսիացիներն անցնեն ռուսների կողմը, իր գործերը վատ ավարտ կունենան, նա իր մոտ կանչեց միսիացիներից 300 առավել տոհմիկների և հայտնիների ու անմարդկային դաժանությամբ հաշիվ տեսավ նրանց հետ՝ նրանց բոլորին նա գլխատեց, իսկ շատերին էլ շղթայեց և բանտ նետեց: Դրանից հետո, հավաքելով տավրոսկյութների ողջ զորքը, մոտ 60.000 հոգի, նա շարժվեց ռուսների դեմ: Այն ժամանակ, երբ տիրակալը դանդաղորեն շարժվում էր ռուսների զորքի ուղղությամբ, սրանց զորքից առանձնացան խելթը հանդնությանը աչքի ընկնող մի բանի քաջեր, որոնք, դարան դնելով, անակնկալ հարձակում գործեցին և սպանեցին ռուսների առաջապահ ջոկատից մի բանի հոգու: Տեսնելով սրանց դիակները, որոնք ցրված էին ճանապարհի շուրջը, կայսրը թողեց սանները և կանգնեցրեց ձին: Դայրենակիցների կործանումը նրան զայրացրեց և նա հրամայեց հետապնդել ու գտնել այդ չարագործությունը կատարածներին: Դովհաննեսի թիկնապահները, մանրագլին խուզարկելով շրջակա անտառներն ու մացառուտները, բռնեցին այդ ավագանիներին և բերեցին կայսեր մոտ: Նա անմիջապես հրամայեց սպանել նրանց և թիկնապահները, առանց վարանելու մերկացնելով թերերը, մինչև վերջին մարդը կտող-կտող արեցին նրանց: Այդ ժամանակ զորքը մոտեցավ Դորոստոլի դեմ տարածվող տարածքին, որը ընդունված է կոչել նաև Դրիստա: Տավրոսկյութները, կիսա իրար հպելով վահաններն ու նիզակները և իրենց ջոկատին պարսպի տեսք տալով, մարտի դաշտում սպասում էին հակառակորդին: Կայսրը նրանց դեմ շարեց ռուսներից, զրահ հագած հեծյալների և տեղակայելով կողբերում, իսկ նետածիգներին ու պարաստիկավորներին էլ՝ հետևում, հրամայելով նրանց առանց դադարի հարվածել: Ահա այս կերպ նա զորքը մարտի տարավ: /8.10/ Ռազմիկները հանդիպեցին ձեռնամարտում, թե՛ մարտ բռնկվեց և առաջին այդ ընդհարումներում երկու կողմն էլ մարտնչում էր միանման հաջողությամբ: Ռուսները, որոնք հարևան ժողովուրդների մեջ մարտերում մշտական հաղթողների փառքն էին վայելում, համարում էին, որ իրենց սարսափելի դժբախտություն կպատահի, եթե նրանք ամոթալի պարտություն կրեն ռուսներից, ու դրա համար էլ բոլոր ուժերը լարած մարտնչում էին: Իրենց հերթին ռուսներին ամոթ ու չարություն էր պատում այն մտքից, որ նրանք, գեղի ուժով հաղթելով իրենց բոլոր հակառակորդներին, պետք է, ինչպես մարտին անկողն խորելուկներ, նահանջեն ու կարճ ժամանակի ընթացքում կորցնեն մեծագույն փառքը՝ պարտություն կրելով մի ժողովրդից, որը մարտնչում է հետևակ մարտակարգով և ընդհանրապես չի կարողանում հեծելավարել: Առաջ մղվելով նման մտքերով՝ երկու զորքն էլ մարտնչում էր անգերազանցելի քաջությամբ՝ ռուսները, որոնց առաջնորդում էր գազանությունը և կատաղությունը, կատաղի պոռթկումով նետվում էին ռուսների վրա, իսկ սրանք էլ հարձակվում էին՝ օգտագործելով փորձն ու ռազմական արվեստը: Երկու կողմն էլ շատ ռազմիկներ ընկան, մարտն ընթացավ փոփոխակի հաջողությամբ և ընդհուպ մինչև երեկո չէր կարելի պարզել, թե ում կողմն է թեքվում հաղթանակը, սակայն, երբ արեգակը սկսեց թեքվել դեպի արևմուտք, կայսրը ողջ թափով սկյութների վրա նետեց ողջ հեծելազորը: Ուժեղ ձայնով կոչ անելով ռազմիկների գործում ցույց տալ հռոմեական բնածին խիզախությունը՝ նա նրանց ոգի էր տալիս: Նրանք հարձակվեցին անսովոր ուժով, շեփորահարները մարտ էին շեփորում, իսկ հզոր սկյութները էլ տարածվում էր ռուսների շարքերի վրայով: Սկյութները, չդիմանալով այդ հարձակմանը, դիմեցին փախուստի և բշկեցին պարիսպներից ներս: Այդ մարտում նրանք իրենց ռազմիկներից շատերին կորցրին, իսկ ռուսներն էլ սկսեցին հաղթական հիմներ երգել և փառաբանել կայսեր: Նա նրանց պարգևներ էր բաժանում և խնջույքներ կազմակերպում՝ ուժեղացնելով նրանց եռանդը մարտում: /9.1/ Դենց որ լույսը բացվեց, կայսրը սկսեց ճամբարն ուժեղացնել հզոր հողաթմբով՝ գործելով հետևյալ կերպ: Դորոստոլից ոչ հեռու հարթավայրի վրա մի ոչ մեծ բլուր էր բարձրանում: Տեղակայելով բանակն այդ բլրի վրա՝ Դովհաննեսը հրամայեց նրա շուրջ խանդակ փորել, իսկ հողը էլ հանել ու կուտակել ճամբարի մոտ գտնվող տարածքում, որ բարձր թունր ստացվի: Դրանից հետո նա հրամայեց այդ հողաթմբի վերևում նիզակներ ցցել ու դրանց վրա վահաններ կախել: Այս կերպ ճամբարը պատվեց խանդակով ու հողաթմբով, իսկ թշնամիներն էլ այլևս չէին կարողանա ներս թափանցել՝ մոտենալով խանդակին, նրանք կանգ կառնեին: Սովորաբար հենց այսպես են ճամբար զարկում ռուսները թշնամական երկրում: Այս կերպ ամրացնելով ճամբարը՝ հաջորդ օրը Դովհաննեսը շարեց զորքը և շարժեց այն բաղաբային պարսպի ուղղությամբ: Երևալով աշտարակներից՝ սկյութները հռոմեական զորքի ուղղությամբ նետել էին արժակներ, բարել էր այն ամեն էին նետում, ինչ հնարավոր էր բաց թողնել նետողական գեներից, իսկ ռուսները, պաշտպանվելով սկյութներից, իրենց հերթին ներքևից հարվածում էին նետերով ու պարաստիկներով: Մարտը այդ փոփոխվածներից այն կողմ չանցավ և ռուսները հեռացան ճամբար, որպեսզի հաց ուտեն, այն դեպքում, երբ սկյութները հեծյալ վիճակում դուրս եկան բաղաբայից: Այդ ժամանակ նրանք առաջին անգամ երևացին ձիերի վրա: Առաջ նրանք միշտ մարտի էին գնում հետևակ վիճակում, իսկ հեծյալ վիճակում մարտնչել թշնամիների դեմ չգիտեին: ռուսներն անմիջապես զինվեցին, նետվեցին ձիերի վրա, ճանկեցին նիզակները, նրանք մարտնչում շատ երկար նիզակներ էին օգտագործում, և սրընթաց ու հզոր հեղեղով սուրացին թշնամիների վրա: Դոմեական նիզակները խոցում էին սկյութներին, որոնք չէին կարողանում սանների միջոցով կառավարել ձիերին ու դրա համար էլ փախուստի դիմեցին և պատսպարվեցին պարիսպների հետևում: /9.2/ Այդ ընթացքում երևացին Իստրոսով լողացող հրակիր նավերը, ինչպես նաև ռուսների պարեն տեղափոխող նավերը: Այդ պատճառով ռուսները անասելի ուրախացան, իսկ սկյութների սարսափ պատեց, բակի որ նրանք վախճնում էին, որ իրենց դեմ հեղուկ կրակ կօգտագործվի, բանգի իրենց ժողովրդի ծերերից նրանք լսել էին, որ այդ «մարական կրակ»-ով ռուսները մոխրացրել էին Եֆթախյան Պոնտոսով լողացող Ինգորի (**Կիկյան Ռուսիայի իշխան Իգորի – Մ.3.**)՝ Աֆենդուլալի հոր, հսկայական նավատորմը: Դրա համար էլ նրանք արագորեն հավաքեցին իրենց նավակները և դրանք մոտեցրին բաղաբայի պարսպին այն վայրում, որտեղ կողքով հոսող Իստրոսը պատում է Դորոստոլի մի կողմը: Դրակիր նավերը, սակայն, սպասում էին սկյութների պրլոր կողմներից, որպեսզի նրանք չկարողանան նավակների վրա տեղակայված տորոսներ իրենց երկիրը: Դաջորդ օրը տավրոսկյութները դուրս եկան բաղաբայից և տեղակայվեցին հարթավայրում՝ պաշտպանված օղազրակներով ու մինչև ոտքերը հասնող վահաններով: Ծամբարից դուրս եկան նաև ռուսները՝ նույնպես հուսալիորեն պաշտպանված զրահներով: Երկու կողմերն էլ բաջաբար մարտնչում էին, հերթով նեղելով մեկը մյուսին, և պարզ չէր, թե որ մեկը կհաղթի, բայց ահա ռուսների զորքից դուրս թռած մի ռազմիկ խոցեց Աֆանդուլալին, որը տավրոսկյութների մոտ երրորդը պատիվն ուներ Աֆենդուլալից հետո՝ քաջարի, հսկայական հասակի տեղ մի այրի, որը այդ մարտում քաջաբար մարտնչում էր: Ցնցված վերցրինս կործանումից՝ տավրոսկյութները սկսեցին դաշտավայրում բայլ առ բայլ նահանջել՝ նետվելով դեպի բաղաբայ: Այդ ժամանակ «Լալակոնոն» մականվանյալ Թեոդորոսը, մի անհաղթ և իր խիզախությամբ ու մարմնական հզորությամբ սարսափելի մարդ, երկաթե լախտի հարվածներով շատ թշնամիներ սպանեց: Նրա ձեռքի ուժն այնքան հզոր էր, որ լախտի հարվածը կտորների էր վերածում ոչ միայն սաղավարտը, այլև՝ սաղավարտով ծածկված գլուխը: Այս կերպ սկյութները, թիկունք դարձնելով, պատսպարվեցին բաղաբայում: Կայսրը հրամայեց հավաք շեփորահարներ և, հավաքելով ռուսների ճամբարում ու ուրախացնելով նրանց նվերներով և խնջույքներով, ոգևորում էր քաջաբար մարտնչել առաջիկա մարտերում... /9.3/ Ահա այս կերպ մարտերը շարունակվում էին և դրանց ելքն անորոշ էր մնում... /9.5/ Ահա այսպիսի տխուր և կործանարար ելք ունեցավ կուրապարտատ Լևոնի ձգտումը դեպի բռնակալություն: Ինչ վերաբերվում է ռուսներին, ես կրկին վերադառնում եմ այնտեղ, որտեղից շեղվեցին, ապա նրանք շարվեցին և դուրս եկան հարթավայր՝ ձգտելով ողջ ուժերը ներդնելով այդտեղ ռուսների ռազմական մեքենաները: Նրանք չէին կարողանում տանել նետված արկերի աղմուկը, որոնք սուղոցով անցնում էին նրանց գլխավերևում: Ամեն օր քարերի հարվածներից, որոնք նետվում էին այդ մեքենաներից, մեծաթիվ սկյութներ էին սպանվում: Այդ մեքենաները պաշտպանում էր տիրակալի ազգական Դովհաննես Կուրկուալը: Նկատելով թշնամիների հանդուգն արտագործը՝ Կուրկուալը, չնայած այն բանին, որ նրա գլուխն ուժեղ ցավում էր և խմած գինուց նրա բունը տանում էր, բանը նախաճաշից հետո էր, ցատկեց ձիու վրա ու ընտրյալ ռազմիկների ուղեկցությամբ նետվեց նրանց ընդառաջ: Նրա ձին հենց ընթացքի ժամանակ սայթաքեց մի փոսի վրա և վրայից նետեց մագիստրոսին: Սկյութները տեսան նրա ընտիր հանդերձանքը, հիանալի կուփված զրահաթեփուկները ձիու վրա և այլ բաներ, դրանք ոչ քիչ բանականությամբ պատված էին ոսկով, ու մտածեցին, թե դա հենց ինքը կայսրն է: Կիսա շրջապատելով նրան՝ նրանք հենց տեղում էլ իրենց թերերով ու տապարներով զրահների հետ միասին գազանաբար կտող-կտող արեցին նրան, գլուխը հագցրին նիզակին, ցցեցին այն աշտարակի վրա և սկսեցին ծաղրել ռուսներին՝ գոռալով, թե իրենց խոցել են հենց իրեն՝ կայսեր, ինչպես մատաղացու: Մագիստրոս Դովհաննեսը, այսպիսով՝ բարբարոսների ցատուկի գոհը դարձավ և սուրբ տաճարների դեմ կատարած հանցանքների համար պատիժ ստացավ, բազիկ առավ են, թե Միսիայում նա շատ եկեղեցիներ էր թալանել և իր անձնական ունեցվածքի վերածել սրբազան պարագաներն ու անոթները: /9.6/ Ոգևորված նման հաղթանակով՝ հաջորդ օրը ռուսները դուրս եկան բաղաբայից և մարտի համար դասավորվեցին բաց վայրում: ռուսները և շարվեցին խորը մարտակարգով և շարժվեցին նրանց ընդառաջ: Սկյութների մեջ էր Իկմորը՝ հսկայական հասակի տեր մի քաջ մարդ, Աֆենդուլալից հետո զորքի առաջին առաջնորդը, որին սկյութները երրորդն էին պատվում իրենց շարքերում: Եղջապատված իրեն մոտիկ համարվող ռազմիկների ջոկատով՝ նա գայրույթով շարժվեց ռուսների դեմ և նրանցից շատերին խոցեց: Տեսնելով այդ՝ կայսեր թիկնապահներից մեկը՝ կրետացիների առաջնորդ Անեմասի (**վերնում արդեն նշվեց, որ իրականում սա Կրետեի էմիրության էմիր Աբդ-ալ-Ազիզ իբն Սաֆիիի որդեգիրն էր – Մ.3.**) որդին, այրվելով ոգու խիզախությունից, քաշեց, հանեց կողքից կախված թուրը, ձիու վրա ցատկոտեց տարբեր կողմում և, խթանելով այն, նետվեց Իկմորի վրա, հասավ նրան և թորով հարվածեց վզին: Արդյունքում սկյութի գլուխը, կտրված աջ ձեռքի հետ միասին, գլորվեց գետին: Դենց որ Իկմորը գոհվեց, սկյութները աղաղակ բարձրացրին, որը խառնված էր նախնիների հետ, իսկ ռուսները նետվեցին նրանց վրա: Սկյութները չկարողացան դիմանալ հակառակորդի հարձակմանը: Անչափ տրտմած իրենց առաջնորդի կործանումից՝ նրանք վահանները գցեցին ուսերին և սկսեցին նահանջել բաղաբայի ուղղությամբ, իսկ ռուսներն էլ հետապնդում ու սպանում էին նրանց: Եվ ահա, երբ գիշերը եկավ և լուսնի լրիվ պատկերը փայլեց, սկյութները դուրս եկան հարթավայր ու սկսեցին հավաքել իրենց

«11/» էրը հետախույզներն սասցին, թե ինչ-որ սկյուռներ են գալիս, նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայոր Դովհաննես I Չնչիկը - Մ.Յ.) ընտիր զինվորների ուղարկեց։ Թեոդորոս Միսթեացուն նա զորահրամանատար նշանակեց և կարգադրեց գլխավորել զորքը, հետախուզել հակառակորդների բանակը և իրեն այդ մասին տեղյակ պահել, իսկ եթե թշնամին առաջ անցի, ապա հեռամարտությամբ զաղափար կազմել նրանց զորության մասին, իսկ ինքը հետևեց նրանց՝ համայն բանակը կարգի բերած։ Երբ Թեոդորոսի զորքը բախվեց թշնամիների, ուժեղ թափով նրանց վրա խուժեցին։ Ռուսները, վախճանալով ծուղակի մեջ ընկնել, առաջ չէին գնում և, որովհետև նրանցից շատերը վիրավորվել էին, ոմանք էլ սպանվել, տեղի տալով ցրիվ եկան մերձակայքում գտնվող լեռները, այնտեղի խիտ ու ընդարձակ անտառները, և լեռնային կածանով ապավինեցին Դրիստրայում։ Նրանք 700 հոգի էին, իսկ իրենց հետ նույն բռնկած ու պարտության մատնած հռոմեացիները՝ 300։ Սկյուռները միացան Ավյատուպլին (Կիևյան Ռուսիայի իշխան Ավյատուպլին - Մ.Յ.), և նրան այնտեղից վերցնելով, 330.000 հոգուց բաղկացած համայն զորքով բանակեցին Դորոստոլոնից տասներկու մղոն առաջ՝ վճռելով քաջաբար և ուժով իրենց վրա եկող կայսեր ընդդիմակայելու։ Դռոմեացիները, մտալուտ հաղթանակներից բերկրացած, սպասում էին վճռական ճակատամարտին։ Նրանք վստահ էին, որ աստված իրենց սատար է կանգնելու, սա չի սիրում անարդար իշխանավորներին, այլ մշտապես օգնում է նրանց, ում նկատմամբ անարդար են վարվել, այդ իսկ պատճառով ոչ միայն քաջարիները, այլև վախկոտներն ու թույլ հոգու տեր մարդիկ պատրաստակամություն հանդես բերեցին, արիության և մարտին մասնակից դառնալու անհամբերությամբ լցվեցին։ Հակառակորդ զորքերը, երբ մոտեցան միմյանց, և կայսրը, և Ավյատուպլին իրենց զինվորներինը կոչով դիմեցին, ոգևորեցին նրանց, ապա, ստեղծված իրարության կապակցությամբ անհրաժեշտ կարգադրություններն անելով, պատերազմական փոփոքը հեղեղող հեռու նույն հեռանալով բախվեցին միմյանց։ Առաջին ընդհարման ժամանակ հռոմեացիները, ուժեղ թափով հարձակվում գործելով և շատերին գետին տապալելով, սասանեցին բարբարոսների զորաշարքերը։ Բարբարոսները չնահանջեցին, հռոմեացիներն էլ գլխովին չհալածեցին նրանց, և սկյուռները, իրենց դարձյալ գոտեպնդելով, աղաղակներով հռոմեացիների վրա վերստին հարձակվեցին։ Որոշ ժամանակ պայքարը հավասար էր, բայց երբ սկսեց մթնել, հռոմեացիները, իրենք ոգևորելով և հորդորներից կարծես ուժ ստացած, խուժեցին սկյուռներին ձախ թելի վրա ու իրենց անկախելի թափով շատերն տապալեցին։ Ռուսները, սակայն, ընկնելով ծանր դրության մեջ, դեռ դիմադրում էին, դրա համար կայսրն իր մտերիմներից մի քանիսին օգնության ուղարկեց, ինքն էլ, առանց կայսերական նշանակների, նիզակը ձեռքին, ձին խթանելով և զինվորներին

ոգևորելով, շտապեց նրանց հետևից: Համար ճակատամարտ տեղի ունեցավ, մարտի ելքը բազմիցս փոփոխվեց, պատմում են, որ պայթարի ելքը տասներկու անգամ մեկ այս, մեկ այն կողմ սասանվեց, և ռուսները վտանգներից հուսաբեկ եղած, խայտառակ կերպով փախուստի դիմեցին ու դաշտով մեկ ցրիվ եկան: Հռոմեացիները, հետապնդելով նրանց, ձեռքն անցածին կոտորում էին: Շատերն ընկան, դրանցից ավելին էլ գերի վերցվեց, իսկ ուրիշ, որ կարողացան վտանգից փրկվել, ապավինեցին Դորոստոլոնում: /12/ Կայսրը հաղթանակի առթիվ բարեհաջող վկա Գերոգին գոհությամբ մատուցեց, թշնամիների և ճակատամարտ տվեց նրա հիշատակի օրը, իսկ հաջորդ օրը ինքն էլ ճանկան ընկավ դեպի Դորոստոլոն: Տեղ հասնելով՝ նա ամուր ճամբար հաստատեց, բայց պաշարման չանցավ, բանգի վախեցավ, որ, գետի ափը բռնած չլինելով, ռուսների կիսաջողկի նավերով փախուստի դիմել: Դրա համար նա բանակեց՝ սպասելով հռոմեական նավատորմի: Այդ միջոցին Սկյատոսլավը, երկուդեղով, որ իր մոտ գտնվող շուրջ 20.000 բուլղար ռազմագերիներ կարող են ապստամբել, նրանց առավ երկաթե և այլ կապանքների մեջ ու նախապատրաստվեց պաշարման դեմ պայթարելու: Երբ նավատորմի լող հասավ, կայսրն անցավ պարսպամարտի և բազմիցս հարձակման անցած սկյութների փախուստի մատնեց: Օրերից մեկը, երբ հռոմեացիները երեկոյան մոտ ցրվեցին ճաշելու, բարբարոսները, երկու մասի բաժանված՝ ձիավոր ու հետևակ, մարտնչելու համար դուրս եկան բաղաբի երկու փողեր դռներից՝ արևելյանից, որի հսկողությունը դրված էր ստրատոպեդարի Դետրոսի և նրա թրակացի ու մակերոնացի զինվորների վրա, ինչպես նաև արևմտյանից, որի հսկողությունը վստահված էր Վարդաս Սկլերոսի և նրա արևելյան զորաբանակին: Սկյութները առաջին անգամ այստեղ ահա ձիավոր հանդես եկան, նախորդ մարտերում նրանք հետևակ մարտնչեցին: Հռոմեացիները նրանց համառորեն ընդդիմակայեցին և բաջաբար կռվեցին: Երկար ժամանակ պայթարը հավասար էր, բայց ի վերջո հռոմեացիներն իրենց արիությանը բարբարոսների փախուստի մատնեցին դեպի պարիսպներ: Այս մարտի ընթացքում նրանցից շատերն ընկան, հատկապես ձիավորներ, իսկ հռոմեացիներից ոչ ոք չկորսվեց, միայն 3 ձի սպանվեց: Բարբարոսներն, ահա, այսպիսի ջարդ ստանալով, պարիսպներից ներս բռնեցին: Վրա հասավ գիշերը, բայց նրանք գիշերն անքուն անցկացրին: Նրանք վայրենի ու սարսափելի կոծով ողբացին մարտում ընկածներին՝ այն աստիճանի, որ խողովներին թվում էր, թե գազաններ են ոռնում ու կաղկանծում, այլ ոչ թե մարդիկ՝ ողբում ու կոչում: Երբ լույսը բացվեց, ռուսները տարբեր բերդերում հաստատված իրենց բոլոր կայագրորները Դորոստոլոն կանգեցին: Միանշ շտապ կարգով տեղ հասան, իսկ կայսրը, վերցնելով իր ողջ զորքը, եկավ բաղաբի առջև փռված դաշտը և բարբարոսների պատերազմի էր դրդում: Երբ նրանք չեկան, նա ճամբարը վերադարձավ ու հանգիստ մնաց: Կոստանտինայից և Իստրոս գետից այն կողմ գտնվող բերդերից նրա մոտ դեսպաններ ժամանեցին, իրենց գործած չարիքների համար ներում աղերսելով և իրենց, ամրություններով հանդերձ, կայսրն հանձնելով: Կայսրը նրանց սխալիքի ընդունեց, այդ բերդերը ընդունելու համար մարդկանց ուղարկեց, ինչպես և նրանց պահպանության համար բավարար կայացրո սահմանեց: Երբ վրա հասավ երեկոն, ռուսները, բացելով բաղաբի բոլոր դարպասները, նախորդներից շատ ավելի մեծ թվով հարձակվեցին հռոմեացիների վրա, որոնք գիշերվա վրա հույս դրած հանգիստ վիճակում էին: Առաջին ընդհարման ժամանակ, նրան կարծես գերակշռեցին, բայց փողը անց հռոմեացիները գերազանցեցին: Երբ հերոսաբար կռվող Աֆանգելլոսն սպանվեց, ռուսները շփոթվեցին և նրանց թափով կտրվելով, հակառակ դրան, ողջ գիշերը նրանք տեղի չտվեցին, ինչպես և հաջորդ օրը՝ մինչև կեսօր: Երբ կայսրը զորք ուղարկեց, փակելու համար բարբարոսների մոտուրը դեպի բաղաբ և այդ բանը ռուսներն իմացան, դիմեցին փախուստի: Բաղաբ տանող ճանապարհները փակված գտնելով՝ նրանք դաշտի վրայով փորձեցին փախուստի դիմել, բայց բռնվելով, սպանվում էին: Սկյատոսլավը գիշերը բաղաբի պարիսպը օղակեց խոր խրամով, որպեսզի խոչընդոտի հռոմեացիների թափով հարձակումը բաղաբի պարսպի վրա: Ահա այսպես ապահովվելով բաղաբը՝ նա կարծեց, թե կկարողանա բաջաբար դիմադրել պաշարմանը: Այն պատճառով, որ նրա զինվորների մեծ մասը վիրավոր լինելով վատ վիճակում էր, որի վրա բարդվեց և սովը, նրանց պարենն արդեն սպառվել էր, իսկ հռոմեացիներն էլ արգելաբանում էին նրանց դրսից մատակարարումը, Սկյատոսլավը, ահա, օգտվելով մուգ ու անլուսին մի գիշերից, երբ երկնքից տեղատարափ անձրև ու սարսափելի կարկուտ էր թափվում ու նաև սահմնեցուցիչ որոտ ու կայծակ էր, 2.000 ոգով, մտնելով միափայտ նավերը, դուրս եկավ պարեն հայթայթելու: Յուրաքանչյուրն որտեղից, որ կարողացավ հացահատիկ, կորեկ և այլ սննդամթերքներ հավաքելով՝ միափայտ նավակներով, գետի վրայով, վերադառնում էին դեպի Դորոստոլոն: Վերադարձին նրանք գետնափին նկատեցին զինվորների բազում սպասավորների, որոնցից ոմանք ձիերին էին ջրում, ոմանք՝ խոտ հավաքում, ուրիշներն էլ՝ փայտ ջարդում: Նավերից դուրս գալով՝ նրանք անշշուկ գնացին և, անսպասելիորեն ու թաքուն հարձակվելով, նրանցից շատերին սպանեցին, մնացածներին էլ ստիպեցին ցրվել մերձակա թափուտներում: Ապա դարձյալ նավերը մտնելով, նպաստավոր բաժու. օգնությանը նրանք հասան Դորոստոլոն: Երբ այդ բանն իմացվեց՝ կայսրն ընկավ մեծ տրտմության մեջ: Նա նավատորմի հրամանատարների խիստ պախարակեց այն բանի համար, որ նրանք չիմացան բարբարոսների՝ Դորոստոլոնից դուրս նավելու մասին: Նա սպանաց նրանց մահապատժի ենթարկել, թե՛ այդ բանը մի անգամ ևս կրկնվի: Նավատորմի հրամանատարները արդեն ուշադիր հսկում էին գետի երկու ափերն էլ, իսկ կայսրը ողջ 65 օր պաշարման մասնակցելով, ամեն օր համար մարտ տալով, գտավ որ պետք է օղակմամբ և պաշարյալների սովի մատնելով փորձել բաղաբին տիրանալ: Դրա համար նա ամեն տեղից խրամներով փակեց ճանապարհները և պահակություն հաստատեց այդտեղ, որպեսզի ոչ ոք չկարողանա դուրս գալ պարեն հայթայթելու, իսկ ինքը հանգիստ մնաց: Դորոստոլոնում, ահա, դրությունն այսպիսին էր: /14/ Պաշարման սկյութները, ներսում սովից տառապելով, դրսից էլ՝ պարսպավեր մեքենաներից, հատկապես այն կողմից, որի հսկողությունը դրված էր Դոմանոս Կուրկուսաի որդի մագիստրոս Դովհանեսի վրա, այնտեղ գտնվող բարանետ մեքենան պաշարվածներին շատ էր վնաս հասցնում, առանձնացնելով ամենաբաջ ծանրագեն զինվորներից ոմանց, թեթևագենների հետ միասին ուղարկեց առաջ՝ փորձելու այդ մեքենան ոչնչացնել: Կուրկուսաը, իմանալով դա, վերցրեց իր լավագույն մարդկանց և շտապ օգնության դիմեց, բայց, ընկնելով սկյութների շրջապատման մեջ, Նիզակի հարվածից ձին կորցրեց, նրա հետ գետին գլորվեց և սրբախոյոյից արվեց: Վրա հասած հռոմեացիները ռուսների ետ կռվի բռնվեցին, մեքենան փրկեցին, իսկ սկյութներին էլ, հետ չարտելով, ստիպեցին բաղաբում փակվել: Հուլիս ամսի 20-ին ռուսները հսկայական բազմությամբ բաղաբից դուրս եկան և հռոմեացիների հետ կռվի բռնվեցին: Նրանց գոտեպնդում և մարտի էր պատրաստում սկյութների մոտ Նշանավոր Իվմոր անունով մեկը, որը Աֆանգելլոսի սպանությունից հետո նրանց մոտ մեծ պատիվ ուներ: Մրան բոլորը հարգում էին ոչ թե իր տոհմիկ ծագման պատճառով, ոչ էլ համակրանքով նրան, այլ՝ իր քաջության համար: Կրետիկ Եվիոր Կուրուպեի (վերնում արդեն լքվեց, որ իրականում սա Կրետիկ Եվիորյան Եվիոր Կեր-ալ-Ազիզ իբն Սաիդի որդեգիրն էր - Մ.Գ.) որդի Անեմասը, որ կայսերական թիկնապահներից մեկն էր, տեսնելով, թե ինչպես Իվմորը, բաջաբար կռվելով և մյուսներին էլ ոգևորելով ու նույն բանին մղելով, սասանում է հռոմեացիների շարքերը, նրա ոչ աժդահա կառուցվածքից ամենևին երկուդեղ, ոչ էլ՝ արիությանից: Նա, քաջությամբ և ինչ և ձին դետուրեն շարժելուց հետո իր ազդեցիկ կախված թուրը բաշտելով, անզուսպ թափով շարժվեց սկյութի վրա, հարվածեց նրա ձախ ուշին անրակի մոտ ու կտրեց փիղը: Գուլուր աջ ձեռնի հետ միասին գետին ընկավ: Սկյութը գետին փռվեց, իսկ Անեմասը անվնաս վերադարձավ ճամբար: Այս դեպքի առթիվ խառնիճաղանջ աղմուկ բարձրացավ, հռոմեացիները հաղթականորեն աղաղակեցին, իսկ սկյութները՝ անփառունակ կոծեցին ու տեղի տվեցին: Հռոմեացիների աղաղակների տակ նրանք փախուստի դիմեցին և խայտառակ կերպով բաղաբում ապաստանեցին: Այդ օրը նրանցից շատերը սպանվեցին, ոմանք տեղի նեղվածքի պատճառով իրար ոտնատակ անելով, մյուսները՝ ընկնելով հռոմեացիների ձեռքը: Քիչ էր մնացել գերի ընկնելու հենց ինքը՝ Սկյատոսլավը, բայց վրա հասած գիշերը փրկեց նրան: Վերադարձվածները պարիսպների հետևում Իվմորի սպանության առթիվ մեծ լացուկով բարձրացրին: Ընկած բարբարոսներին թաղելու ժամանակ հռոմեացիները սպանվածների մեջ կանանց էլ գտան, որոնք տղամարդու շորեր հագած տղամարդկանց հետ հռոմեացիների դեմ էին կռվել: /15/ Զանի որ պատերազմը բարբարոսների համար անհաջող էր ընթանում և ոչ մի տեղից օգնության հույս չկար, ցեղակիցները հեռու էին գտնվում, իսկ սահմանակից այլազգի բարբարոսները, հռոմեացիներից սարսափած, մերժեցին օգնել: Նրանց պարենն էլ սպառվեց և ոչ մի տեղից հնարավոր չէր այն ձեռք բերել, բանգի հռոմեական նավատորմի ուշադիր կերպով հսկում էր գետի ափերը, իսկ հռոմեացիների համար ամեն օր, կարծես առատ աղբյուրից, հոսում էր ամեն մի բարիք, հեծելազորն ու հետևակն էլ գնալով ստվարանում էին: Սկյութները չէին կարող նաև իրենց նավակների մեջ մտնելով փախուստի դիմել, բանգի, ինչպես ասացինք, դուրս գալու տեղերը ուշադիր հսկվում էին: Այս պայմաններում նրանք ժողով արեցին: Նրանցից ոմանք խորհուրդ էին տալիս գիշերով ծածուկ հեռանալ, մյուսները գտնում էին, բանի որ նախանշելու ոչ մի հնարավորություն չկա, հռոմեացիների հետ պայքարն լքեցն, երաշխիքներ խնդրեց և այդպես հեռանալու դեպի իրենց երկիրը, ուրիշներն էլ իրենց կարծիքով ձեռնառն այլ խորհուրդներ էին տալիս: Բոլորն էլ ցանկանում էին մեկընդմիջ տեղ տալ պատերազմին, բայց Սկյատոսլավն ասաց՝ մի անգամ ևս պատերազմել հռոմեացիների դեմ և կամ հաղթել հակառակորդների լավ մարտնչելով, կամ էլ պարտություն դեպքում գերադասել փառավոր ու երանելի մահը խայտառակ և ամողբալի կյանքից, բանգի փախուստով փրկվելու դեպքում կյանքն իրենց համար անտանալի կլինի, իրենք արիամարիանքի առաջակ կոռառան անցնելու իրենցից սարսափող հարևան ազգերին: Սկյատոսլավի խորհուրդը նրանց դուր եկավ և բոլորը համաձայնվեցին ողջ ուժով մասնակցել մահու և կենաց պայթարին: Հաջորդ օրը նրանք բոլորը միասին դուրս եկան բաղաբից, փակեցին դարպասները, որպեսզի ոչ ոք չկարողանա փախուստի դիմելով ապաստանել բաղաբում, և բախվեցին հռոմեացիներին: Տեղի ունեցավ կատաղի մարտ, բարբարոսները բաջաբար էին կռվում, իսկ ծանր սպառնազինված հռոմեացիները, կիզիչ արևից ու ծարավից տանջվելով, միջոք էր, սկսեցին տեղի տալ: Կայսրը, տեսնելով դա, իր մարդկանցով շտապեց օգնության, կռվի ողջ ծավալումը նա իր վրա վերցրեց, իսկ արևի ու ծարավից տանջվող զինվորների համար էլ կարգադրեց գինով ու ջրով լի տիկեր բերել: Իրենց ծարավը հագեցնելով և կիզիչ արևից որոշ ժամանակ խուսափելով՝ նրանք իրենց կարգի բերեցին և ուժգնությամբ ու թափով խուճեցին սկյութների վրա: Վերջիններս բաջաբար դիմադրեցին և մարտը հավասար էր: Կայսրը հասկացավ, որ սկյութների տոկոսության պատճառը նեղ տեղանքն էր, որը հռոմեացիներին չի թողնում ծավալվել և իրենց արիությանը վայել

մեծագործություն ցուցաբերել, դրա համար գորավարներին հրամայեց նահանջել դեպի դաշտը, հեռանալ քաղաքից, փախուստի դիմելու տպավորություն թողնելով, բայց ոչ շտապողականությամբ, այլ հանդարտ ու քիչ-քիչ և, երբ իրենց հետապնդողներին քաղաքից հեռու բաշեն, հանկարծակի ձգեն սանձերը, շրջեն ձիերին և սկյութների հետ կռվի բռնվեն: Չորավարները կատարում էին հրամանը, իսկ ռուսները, հռոմեացիների նահանգը փախուստ համարելով, իրար կոչ անելով, աղաղակներով անցան հետապնդման: Հռոմեացիները, երբ հասան կանխորոշված վայրը, շրջվեցին ու քաջաբար հարձակվեցին նրանց վրա: Այստեղ կատաղի մարտ տեղի ունեցավ, որի ժամանակ գորավար Թեոդորոս Միսթեացու ձին նիզակահար եղավ, իսկ Թեոդորոսը գետին ընկավ: Նրա շուրջը իր համար կռիվ տեղի ունեցավ, ռուսները շանտ էին սպանել նրան, իսկ հռոմեացիները՝ փրկել: Այս Թեոդորոսը, ձիուց ընկնելով, սկյութներից մեկի գոտիից բռնեց և կարծես մի թեթև վահանիկ լինել, իր բազկի գործությամբ այս ու այն կողմ շարժելով, հետ էր մղում իր վրա ուղղված հարվածները և քիչ առ քիչ նահանջում դեպի հռոմեացիները, որոնք, ի վերջո, գերակշռության հասնելով, սկյութներին հետ մղեցին ու այդ մարդուն վտանգից փրկեցին: Պատերազմը ելք չգտած, գործերը բաժանվեցին միմյանցից: /16/ Կայսրը, տեսնելով, որ սկյութները նախկինից ավելի համառորեն են պայքարում, ցավելով չարչարվող և պատերազմից տառապող հռոմեացիներին, ապա նաև ժամավաճառությանից նեղված, վճռեց հարցը մենամարտությանը լուծել: Նա Սվյատոսլավի մոտ դեսպանություն ուղարկեց՝ կոչ անելով մենամարտել, ասելով, թե ավելի լավ է մի մարդու մահվամբ հարցը լուծվի, քան թե ժողովուրդները սրախողխող արվեն և կամաց-կամաց սպառվեն, որ թող հաղթող տեղը լինի ամենայնի: Սվյատոսլավը, սակայն, չընդառաջեց կայսեր կոչին և գոռոզաբար պատասխանեց, թե ինքը թշնամուց լավ գիտի իր համար ինչն է ավելի լավ և, եթե կայսրը մտահոգված է այս աշխարհից հեռանալու, ապա մահվան քյուր ճանապարհները կան, թող ուզածն ընտրի: Ահա այսպես պրոռոտախոսներով՝ նա ավելի եռանդով պատերազմի նախապատրաստություն տեսավ: Կայսրը մենամարտից հույսը կտրած աշխատում էր բոլոր միջոցներով փակել բարբարոսների մուտքը դեպի քաղաք: Այդ գործը զուրկ բերելու համար նա իր գլխավորած տազմաներով ուղարկեց մագիստրոս Կարդաս Սկլերոսին, իսկ ծերունի Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս I-ի - Մ.Ֆ.) որդի Կոնստանտին կայսեր որդի պատրիկ Ռոմանոսին և Պետրոս Ատանուպեղարիին էլ իրենց գլխավորած ուժերով կարգադրեց հարձակվել թշնամիների վրա: Նրանք համառ կռվի բռնվեցին սկյութների հետ, որոնք դիմադրություն ցույց տվեցին: Մարտի ելքը շատ փոփոխական էր, երկար ժամանակ՝ հավասար: Այստեղ ևս Կրեմեր Եմիրի որդի Անեմաքը, ձին այստեղ-այնտեղ շարժելով և ավելի ուժեղ խթանելով՝ երիտասարդական ակունով խուժեց հենց Սվյատոսլավի վրա ու, թշնամու փառանգն երկուսի բաժանելով, թորով նրա գլխին հարված հիշեցրեց: Նա, թեև նրան ձիուց ցած գլորեց, բայց չսպանեց, բանգի նրա հագած գրաիդ թույլ չտվեց այդ բանն անել: Անեմասին շրջապատեցին և նա, շատերից հարվածներ տանալով, հեղոսաբար զոհվեց՝ արժանանալով անգամ հակառակորդների մեծ հիացմունքին: /17/ Պատմում են, թե հռոմեացիները վերուստ էլ օգնություն ստացան՝ հարավից սկյութների դեմքին մորիկ բարձրացավ, որ թույլ չէր տալիս նրանց իրենց ուզածի պես մարտնչել: Հռոմեացիների ողջ բանակին մի ինչ-որ մարդ էլ երևաց, որ սպիտակ ձիու վրա նստած առջևից մարտնչում էր, աստանում ու դողդաջում թշնամիների փաղաղակները: Նա ոչ նախապես, ոչ էլ դրանից հետո չճանաչվեց: Անում են, թե նա Թեոդորոսներից՝ բարեհաջող մարտիրոսներից, մեկն էր: Կայսրն, ահա, մշտապես այսպիսի պաշտպաններ ու պատրիկներ ուներ թշնամիների դեմ: Այնպես էր պատահել, որ այս ճակատամարտից տեղի ունեցավ հենց այն օրը, երբ մենք, ընդունված կարգի համաձայն, նշում ենք ստրատելատի հիշատակը: Բյուզանդիոնում էլ մի առաքելի կին հաստատեց, որ երևույթը գերագույն ուժից էր, նա ճակատամարտի նախօրեին երազ էր տեսել: Իրեն թվաց, թե աստվածածինն է մոտը կանգնել և լսել նրա ասածը ինչ-որ գինվորի, թե. «Տե՛ր Թեոդորոս, իմ և քո Հովհաննեսը դժվարին կացության մեջ էր, շտապիր նրա օգնության»: Առավոտյան նա իր տեսածը հարևաններին պատմեց: Այդպիսին էր, ահա, երազը, իսկ սկյութները դարձյալ փախուստի մատնվեցին, բայց, բարադի դարպասները Սկլերոսի կողմից փակված գտնելով, դաշտով մեկ ցրվեցին ու կոտորվեցին՝ մի մասը իրար կոտորելով, իսկ մեծ մասն էլ հռոմեացիներից սրի բաշվելով: Մնացած գրեթե բոլորը վիրավոր էին: Կայսրը ի պատիվ Թեոդորոս մարտիրոսի, նրա օժանդակությանը փոխհատուց լինելով, հիմնական բանդեց այն տաճարը, որտեղ ամփոփված էր նրա տուրք մարմինը, շատ ավելի մեծն ու գեղեցիկը կառուցեց, նրա համար նա առանձնացրեց հոյակապ տիրույթներ, իսկ այդ քաղաքը Եփեսայիտայի փոխարեն վերանվանեց Թեոդորոսի: /18/ Իսկ Սվյատոսլավը, բոլոր միջոցները փորձելով, բայց ոչ մի արդյունքի չհասնելով, համազվելով, որ իրեն ոչ մի հույս չի մնացել, որոշեց համաձայնության գալ: Նա կայսեր մոտ դեսպաններ ուղարկեց, ապահովության երաշխիքներ խնդրելով, որ հռոմեացիների դաշնակիցն ու բարեկամը դառնալով, իրեն թույլ տրվի իր մարդկանց հետ տուն վերադառնալ, սկյութներից էլ ով ցանկանա առևտուր անելու, առանց վախի իրավունք ունենա գալ Ռոմանոսի: Կայսրն ընդունեց դեսպաններին, նա ասաց ընդունված խոսքը, թե հռոմեացիները տվորություն ունեն թշնամիների պարտությունն մատնել, ոչ թե գնելով, այլ՝ բարեբարությամբ: Նա հաստատեց Սվյատոսլավի բոլոր խնդրանքները: Երբ հաշտությունը կնքվեց, Սվյատոսլավը աղերսեց տեսակցել կայսեր հետ: Նրա այդ խնդրանքն էլ նա բավարարեց և Սվյատոսլավն եկավ կայսեր մոտ: Հանդիպելով միմյանց, նրանք տեսակցություն ունեցան իրենց ցանկացած նյութի շուրջ և բաժանվեցին: Դարձյալ Սվյատոսլավի խնդրանքով, կայսրը պաճինակների մոտ դեսպանություն ուղարկեց՝ բարեկամություն և դաշնակցություն առաջարկելով, որպեսզի նրանք այլևս չանցնեն Խսորոս գետը: և չասպատակեն Բուլղարիան, թույլ տան ռուսներին առանց խոչընդոտի անցնել իրենց երկրի վայրով և նույն տեղով էլ տուն վերադառնալ: Դեսպանության գնացողը Եփեսայիտների եպիսկոպոս Թեոփիլոսն էր: Պաճինակները, ընդունելով դեսպանությունը, մերժեցին միայն ռուսներին անցում տալու կետը, իսկ մնացածների վերաբերյալ պայմանագիր կնքեցին: Ռուսները նավեցին, գնացին, իսկ կայսրը գետի ափին գտնվող բերդերի ու բաղաբերների մասին հոգալով, դեպի հռոմեացիների երկիր շարժվեց» (Զովհաննես Սկլիցես «Համառոտություն պատմության», «Զովհաննես Զմիկ», 11, 12, 14-18):

«Ինդիկտիոնի 6479 թվականին Սվյատոսլավը (Կիևյան Ռուսիայի իշխան Սվյատոսլավին - Մ.Ֆ.) մարդ ուղարկեց հույների մոտ, թե. «Ռուզում եմ ձեզ վրա գալ ու գրավել ձեր քաղաքը, ինչպես բուլղարների այս քաղաքը»: Այդ ժամանակ հույներն ասացին. «Ի վիճակի չենք մենք թե՛զ դիմադրել, արդ ավելի լավ է մեզնից հարկ վերցրու քո ողջ դրոժիկայի համար, իսկ որպեսզի ամեն ինչ ճիշտ լինի, ասա մեզ, թե քանի հոգի եք դուք»: Ռուսներին խաբելով այսպես խոսեցին հույները, բանգի նրանք ստախոս ազգ են ու այդպես է մինչև մեր օրերը: Եվ ահա Սվյատոսլավն ասաց. «Մենք 20.000 հոգի ենք», սակայն նա ավելացրեց 10.000-ը, իսկ որ իրականում ռուսները 10.000 հոգի էին կազմում: Եվ ահա հույները Սվյատոսլավի դեմ հանեցին 100.000 հոգու և հարկ վճարելուց հրաժարվեցին: Դրանից հետո Սվյատոսլավը գնաց հույների վրա և սրանք ելան ռուսների դեմ: Երբ ռուսները տեսան հույներին, շատ վախեցան, բանի որ տեսան նման հսկայական մեծության ռազմիկներին, բայց այդ ժամանակ Սվյատոսլավն ասաց. «Մենք այլևս ոչ մի տեղ կորել չենք կարող, ուզենք, ուզենք էլ չուզենք, պետք է մարտնչենք: Այդ եկեք չխայտապանվենք Ռուսիո երկրիդ, այլ, եթե պետք է, ուսլորացած հենց այստեղ էլ մնանք, բանգի մահացածների խայտառակությունն չի սպառնում, իսկ եթե փախչենք՝ խայտառակ կլինենք: Արդ եկեք չփախչենք, այլ ամուր կանգնած մնանք տեղում, իսկ ես էլ բոլորիցդ առաջ կընթանամ: Եվ ահա իմացեք, եթե իմ գլուխը դնեն, այդ ժամանակ դուք ձեր գլուխների մասին հոգացեք»: Ռազմիկները վերջին խոսքերի վերաբերյալ պատասխանեցին. «Ռոտեղ քո գլուխը դնես, այնտեղ էլ մենք մերը կդնենք»: Եվ ահա գինավառված ելան ռուսները և մի դաժան մարտ բռնկվեց, երբ Սվյատոսլավը հաղթանակ տարավ, իսկ հույները փախան: Դրանից հետո Սվյատոսլավը ուղղվեց դեպի մայրաքաղաք՝ մարտնչելով ու ոտնատակ տալով իր ճանապարհին գտնվող քաղաքները, որոնք մինչ այժմ էլ դատարկ են: Այդ ժամանակ արքան (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Հովհաննես I Զմիկը - Մ.Ֆ.) սեփական վրանում հավաքեց իր իշխաններին..., որից հետո մարդ ուղարկեց Սվյատոսլավի մոտ ասելով. «Մի արի մայրաքաղաքի վրա, այլ վերցրու նվերներն ու հեռացիր», բանգի, իրոք, քիչ էր մնացել, որ Սվյատոսլավը մայրաքաղաքին հասնի: Այդ ժամանակ նրանք հարկ տվեցին, իսկ նա վերցրեց այդ ամենը նաև սպանվածների փոխարեն ասելով. «Թող սա էլ հասնի սպանվածի ցեղին»: Եվ ահա, վերցնելով այդ ամենը, Սվյատոսլավը մեծ փառքով Պերյասլավ վերադարձավ, սակայն այստեղ, տեսնելով, որ իր դրոժիկան փոքրացել է, ինքն իրեն ասաց. «Հանկարծ մի որևէ խորամանկությամբ չոչնչացնեն ինձ ու իմ դրոժիկան», բանգի շատերն էին ընկել մարտերում: Եվ ահա նա ասաց. «Գնամ Ռուսիա, դրոժիկայի նոր ուժեր բերեմ», որից հետո մարդ ուղարկեց Դորոստոլում գտնվող արքայի մոտ, թե. «Ռուզում եմ թե՛զ հետ ամուր խաղաղություն և սեր ունենալ» (Անանուս «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

«Հայոց 418 թվականին Կյուր-ժանը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Հովհաննես I Զմիկը - Մ.Ֆ.) գնում է Բուլղարաց երկիր ու պատերազմում է բուլղարների դեմ, իսկ նրանք, ռուզաց ազգը օգնության կանչելով, մարտի են դուրս գալիս նրանց դեմ: Միմյանց դեմ ճակատամարտելիս ռուզները Հունաց ճակատի երկու թևերը հետ են շարժում, իսկ թագավորը Հայոց ողջ հետևակ գնդով հանդերձ անշարժ մնում է ճակատամարտի մեջտեղում: Այստեղ հերոսաբար գործում է հետևակ գունդը, որին սաղարթ են ասում: Այն թագավորի առջև պատմում է նրան դիմաց եկող թշնամի վահանափակողը, որից հետո թագավորի հետ եղած ողջ հեծելազորը ներս է թափվում և, սրերը գործի դնելով, նրանց բոլորին սրախողխող են անում ու տարբեր վայրեր ցրուցան սիռում, հնազանդեցնում ու տիրում են Բուլղարական ազգին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

«Զմիկին (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Հովհաննես I Զմիկին - Մ.Ֆ.) լուր հասավ, որ ռուսները, որոնց հետ Լիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Լիկեփոր II Փոկյաթը - Մ.Ֆ.) խաղաղություն էր կնքել և պայմանավորվել բուլղարների դեմ պատերազմի հարցով, մտադիր են գալ իր վրա ու պատերազմելով՝ վրեժխնդիր լինելով Լիկեփորի սպանության համար: Նա կանխեց նրանց, ելավ նրանց դեմ ու պաշարեց Դեսարա քաղաքը, որը ռուսները վերցրել էին բուլղարներից: Նա այնտեղ մնաց երեք ամիս, պաշարված պահելով նրանց, և ի վերջո ռուսների արքան (Կիևյան Ռուսիայի իշխան Սվյատոսլավը - Մ.Ֆ.) խնդրեց Զմիկին, որ նա ինչպես իրենց ու իր հետ

եղող մարդկանց ելնել բաղաբեցի ու վերադառնալ իր երկիր: Արքան համաձայնեց դրան ու նրանցից ընդունեց բաղաբն ու հարակից տարածքները, որոնց տիրել էին ռուսները: Նա ընդունեց նաև բուլղարների արքա Մամուկիի (**հեղինակը սխալվում է և իրականում խոսքը վերաբերվում է Բուլղարական թագավորության արքա Պետրոսին – Մ.Ֆ.**) որդիներին (**Բուլղարական թագավորության ապագա արքա Բորիս II-ին և նրա եղբայր Ռոմանոսին – Մ.Ֆ.**), որոնք ռուսների մոտ էին, և նրանց ամրոցների կառավարիչներ նշանակեց: Դրանից հետո արքան վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Յահա Աստիքացի «ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ մահացավ Բուլղարիայի արքա Պետրոսը (**Բուլղարական թագավորության արքա Պետրոսը – Մ.Ֆ.**), որի մայրաքաղաքը Մեծ Պրեսլավն էր, և հունական արքան (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Ֆովիանոս I Չմիկը – Մ.Ֆ.**), անթիվ զորք հավաքելով իր ժողովրդից, վերջնականապես տիրեց ողջ Բուլղարիային ու այն իր իշխանությանը ենթարկեցրեց, որից հետո, թողնելով իր գործը, վերադարձավ տուն: Նրա գորավարները, սակայն, շարժվելով Ռաշկայի վրա, զբաղեցրին այդ շրջանը» (Դուկլյանին Երեց «Տարեգրություն», գլուխ 30):

²⁸²¹ «Այդ ժամանակ նա (**Շարդարյանների էմիրության ապագա էմիր Փառլունը – Մ.Ֆ.**) որոշեց գնալ Ատրպատական, սակայն նրա մոտ եկան Գանձակի մեծամեծներն ու ասացին. «Մի հիմարացիր, ով էմիր, մնա թո տեղում ու մարդ ուղարկիր եղբորդ՝ Լաշթարիի (**Շարդարյանների էմիրության ապագա էմիր Լաշթարիի իբն Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.**) մոտ, որպեսզի այս բաղաբը նրան հանձնվի, նա ձեռք բաշի անհավատներին ծառայելուց և թող Ալլահն ու դուք լինեք մեր ապաստանը այս ամբարիշտների չարիքների դիմաց»: Եվ նա կատարեց ինչ լսել էր նրանցից և ինչ-որ իր սիրտը վկայում էր: Նա սուրիանդակ ուղարկեց իր եղբոր մոտ, հրավիրեց նրան և տեղեկացրեց մարդկանց ասածների մասին, թե Գանձակի գրավումը ապահովված է: Երբ լուրը հասավ Լաշթարիին, սա ոչինչ չարեց, այլ չար ու սխալ մտադրություններ վերագրեց նրան: Այդ ժամանակ Փառլունը իր եղբորը բերել տալու մի հնարք մտածեց: Նա իր մի ծառային ուղարկեց եղբորը՝ Լաշթարիին, տեղեկացնելու, թե ինքը հիվանդությամբ է բռնված և չի կարող ձի նստել: Լաշթարիին անմիջապես ձի նստեց և այդ ծառայի հետ եկավ: Ծառան հասավ և լուր բերեց Փառլունին, թե Լաշթարիին իջևանել է այսինչ գյուղում: Նա անմիջապես հեծավ և դիմավորեց իր եղբայր Լաշթարիին: Նրանք ողջագուրվեցին և արտասվեցին: Ապա Լաշթարիին նրան մեղարկեց, ասելով. «Փառք Ալլահին, դու առողջ ես, էլ ի՞նչ եր մղում եթ անելու այն, ինչ-որ ցավ պատճառեց մեր սրտերին»: Ասաց նրան Փառլունը. «Իմ էմիր եղբայրս, արդյո՞ք ժամանակը չի եկել, որ դու հրաժարվես հողագործ անհավատների ծառայությունից և առավոտից երեկո խոզերի հետ անցկացնելուց ու ազանի փոխարեն զանգերի ձայնը լսելուց, երբ այս բաղաբը մեզ հանձնել են ինքնակամ և իրար միջև համաձայնությամբ»: Լաշթարիին, սակայն, հակառակվեց նրան այս հարցում և ասաց. «Դու գիտե՞ս, եղբայր իմ, թե մեր հայրը (**Շարդարյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Շարդարը – Մ.Ֆ.**) ինչ արեց Դվին բաղաբում ու բանի տարի է դրանից հետո, որ մենք թափառում ենք, մեզ ոչ մի տեղ չեն ընդունում և մեր կյանքը ոչ մի ժամանակ էլ բաղաբ չի եղել: Ուստի, եթե մտնենք այս բաղաբը, մեր դեմ դուրս կգա նրա տերը (**Սալարյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Մարգուբանը – Մ.Ֆ.**), կպաշարի ու կնեղի մեզ, իսկ մենք փոքրաթիվ խումբ ենք և ո՞վ պետք է ազատի մեզ նրա ձեռքից: Կան որոշ կարծիքներ, որոնք սխալ են և նման դեպքերում ամեն կարծիք չէ, որ ծիշտ է: Մենք արդեն մի դաս ունեցանք և ունեցածը մեզ բավական է»: Փառլունն ասաց. «Մարդ պետք է բարձրացնան ձգտի և, եթե ձեռք բերի ու դրանից հետո, նպատակին հասած կլինի, իսկ եթե բալլերն անբավարար լինեն, մեղադրելու ոչինչ չկա, որ նա որևէ բանի ձգտել և կամ ցանկացել»: Եվ ահա համաձայնվեց Լաշթարիին իր եղբոր այս խոսքերի և մտքերի հետ, ընդունեց նրա խնդիրը: Ու վերադարձավ Փառլունը Գանձակի դռան մոտ, որպեսզի հավաքի բնակիչներին և ուխտը նորոգի: Բաղաբի ռալիսի անունն էր Յուսուֆ ալ-Կազազ: Նա բերել տվեց սրան և նրա հետևողներին, համաձայնության կնքեց նրանց հետ ու բոլորը միասին երգվեցին, որ, հենց որ Լաշթարիին և Փառլունը շարժվեն, ըստ նախապես գծված ծրագրի, բաղաբի դռները բացեն, ձեռքակալեն կառավարչին ու հանձնեն նրան: Երբ նրանց միջև բաղաբը հանձնելու մասին համաձայնությանը կայացավ, Յուսուֆ ալ-Կազազը հավաքեց բաղաբի երիտասարդներին և զինեց նրանց: Նրանք դիմեցին կառավարչի տունը, նրան ձեռքակալեցին ու բացին բաղաբի դռները, իսկ Լաշթարիին մտավ ու նստեց բարձերի ու ամիրայական աթոռի վրա Ֆիքրի 360 թվականին» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Այդ ժամանակ նա (**Շարդարյանների էմիրության ապագա էմիր Փառլունը – Մ.Ֆ.**) որոշեց գնալ Ատրպատական, սակայն նրա մոտ եկան Գանձակի մեծամեծներն ու ասացին. «Մի հիմարացիր, ով էմիր, մնա թո տեղում ու մարդ ուղարկիր եղբորդ՝ Լաշթարիի (**Շարդարյանների էմիրության ապագա էմիր Լաշթարիի իբն Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.**) մոտ, որպեսզի այս բաղաբը նրան հանձնվի, նա ձեռք բաշի անհավատներին ծառայելուց և թող Ալլահն ու դուք լինեք մեր ապաստանը այս ամբարիշտների չարիքների դիմաց»: Եվ նա կատարեց ինչ լսել էր նրանցից և ինչ-որ իր սիրտը վկայում էր: Նա սուրիանդակ ուղարկեց իր եղբոր մոտ, հրավիրեց նրան և տեղեկացրեց մարդկանց ասածների մասին, թե Գանձակի գրավումը ապահովված է: Երբ լուրը հասավ Լաշթարիին, սա ոչինչ չարեց, այլ չար ու սխալ մտադրություններ վերագրեց նրան: Այդ ժամանակ Փառլունը իր եղբորը բերել տալու մի հնարք մտածեց: Նա իր մի ծառային ուղարկեց եղբորը՝ Լաշթարիին, տեղեկացնելու, թե ինքը հիվանդությամբ է բռնված և չի կարող ձի նստել: Լաշթարիին անմիջապես ձի նստեց և այդ ծառայի հետ եկավ: Ծառան հասավ և լուր բերեց Փառլունին, թե Լաշթարիին իջևանել է այսինչ գյուղում: Նա անմիջապես հեծավ և դիմավորեց իր եղբայր Լաշթարիին: Նրանք ողջագուրվեցին և արտասվեցին: Ապա Լաշթարիին նրան մեղադրեց, ասելով. «Փառք Ալլահին, դու առողջ ես, էլ ի՞նչ եր մղում եթ անելու այն, ինչ-որ ցավ պատճառեց մեր սրտերին»: Ասաց նրան Փառլունը. «Իմ էմիր եղբայրս, արդյո՞ք ժամանակը չի եկել, որ դու հրաժարվես հողագործ անհավատների ծառայությունից և առավոտից երեկո խոզերի հետ անցկացնելուց ու ազանի փոխարեն զանգերի ձայնը լսելուց, երբ այս բաղաբը մեզ հանձնել են ինքնակամ և իրար միջև համաձայնությամբ»: Լաշթարիին, սակայն, հակառակվեց նրան այս հարցում և ասաց. «Դու գիտե՞ս, եղբայր իմ, թե մեր հայրը (**Շարդարյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուհամմեդ իբն Շարդարը – Մ.Ֆ.**) ինչ արեց Դվին բաղաբում ու բանի տարի է դրանից հետո, որ մենք թափառում ենք, մեզ ոչ մի տեղ չեն ընդունում և մեր կյանքը ոչ մի ժամանակ էլ բաղաբ չի եղել: Ուստի, եթե մտնենք այս բաղաբը, մեր դեմ դուրս կգա նրա տերը (**Սալարյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Մարգուբանը – Մ.Ֆ.**), կպաշարի ու կնեղի մեզ, իսկ մենք փոքրաթիվ խումբ ենք և ո՞վ պետք է ազատի մեզ նրա ձեռքից: Կան որոշ կարծիքներ, որոնք սխալ են և նման դեպքերում ամեն կարծիք չէ, որ ծիշտ է: Մենք արդեն մի դաս ունեցանք և ունեցածը մեզ բավական է»: Փառլունն ասաց. «Մարդ պետք է բարձրացնան ձգտի և, եթե ձեռք բերի ու դրանից հետո, նպատակին հասած կլինի, իսկ եթե բալլերն անբավարար լինեն, մեղադրելու ոչինչ չկա, որ նա որևէ բանի ձգտել և կամ ցանկացել»: Եվ ահա համաձայնվեց Լաշթարիին իր եղբոր այս խոսքերի և մտքերի հետ, ընդունեց նրա խնդիրը: Ու վերադարձավ Փառլունը Գանձակի դռան մոտ, որպեսզի հավաքի բաղաբի բնակիչներին և ուխտը նորոգի: Բաղաբի ռալիսի անունն էր Յուսուֆ ալ-Կազազ: Նա բերել տվեց սրան և նրա հետևողներին, համաձայնության կնքեց նրանց հետ ու բոլորը միասին երգվեցին, որ, հենց որ Լաշթարիին և Փառլունը շարժվեն, ըստ նախապես գծված ծրագրի, բաղաբի դռները բացեն, ձեռքակալեն կառավարչին ու հանձնեն նրան: Երբ նրանց միջև բաղաբը հանձնելու մասին համաձայնությանը կայացավ, Յուսուֆ ալ-Կազազը հավաքեց բաղաբի երիտասարդներին և զինեց նրանց: Նրանք դիմեցին կառավարչի տունը, նրան ձեռքակալեցին ու բացին բաղաբի դռները, իսկ Լաշթարիին մտավ ու նստեց բարձերի ու ամիրայական աթոռի վրա Ֆիքրի 360 թվականին» (Այուենջեհմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁸²² «Երբ լուրը հասավ Արդեբիլ Ալլար Իբրահիմ իբն Մարգուբանին (**Սալարյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Մարգուբանը – Մ.Ֆ.**)՝ նա առաջ խաղաց իր զորքով Ֆիքրի 361 թվականին, պաշարեց Գանձակ բաղաբն ու կռվեց Լաշթարի (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Լաշթարի իբն Մուհամմեդի (971-978) – Մ.Ֆ.**) դեմ: Նրանց միջև տեղի ունեցան սաստիկ պատերազմ և ճակատամարտեր, որոնց մասին կարելի է երկար խոսել: Երբ, սակայն, նա չհաղթեց, հաշտվեց Լաշթարիի հետ և Գանձակի դռնից վերադարձավ Արդեբիլ: Լաշթարիին բարեկարգեց երկիրը, հեռացրեց ապականիչներին և դալամցիներին դուրս բռնեց նրա գավառներից: Մարդիկ հանգստացան, նրա հեղինակությունը բարձրացավ և գործերը հաջող գնացին: Լաշթարիին օրեցօր ընդարձակեց իր թագավորությունը, մինչև որ տիրեց ողջ Առանին և Յայաստանի մի մասին: Նա իր հպատակների գործերը լավագույն կերպով էր դեկավարում և իր զինվորների հետ վարվում էր մեծ հմտությամբ, մինչև որ հասավ Ֆիքրի 368 թվականը, երբ իր աթոռաձուլության Գանձակում մահացավ ալ-Լաշթարի Աբու-Հասան Ալի իբն Մուհամմադ իբն Շարդարը: Նրա իշխանության տևողությունը միայն իր ցեղի վրա մոտավորապես 24 տարի էր, իսկ իր ցեղի և Գանձակ բաղաբի ու նրա բոլոր գավառների վրա՝ 28 տարի» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Երբ լուրը հասավ Արդեբիլ Սալար Իբրահիմ իբն Մարգուբանին (**Սալարյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Մարգուբանը – Մ.Ֆ.**)՝ նա առաջ խաղաց իր զորքով Ֆիքրի 361 թվականին, պաշարեց Գանձակ բաղաբն ու կռվեց Լաշթարի (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Լաշթարի իբն Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.**) դեմ: Նրանց միջև տեղի ունեցան սաստիկ պատերազմ և ճակատամարտեր, որոնց մասին կարելի է երկար խոսել: Երբ, սակայն, նա չհաղթեց, հաշտվեց Լաշթարիի հետ և Գանձակի դռնից վերադարձավ Արդեբիլ: Լաշթարիին բարեկարգեց երկիրը, հեռացրեց ապականիչներին և դալամցիներին դուրս բռնեց նրա գավառներից: Մարդիկ հանգստացան, նրա հեղինակությունը բարձրացավ և գործերը հաջող գնացին: Լաշթարիին օրեցօր ընդարձակեց իր թագավորությունը, մինչև որ տիրեց ողջ Առանին և Յայաստանի մի մասին: Նա իր հպատակների գործերը լավագույն կերպով էր դեկավարում և իր զինվորների հետ վարվում էր մեծ հմտությամբ, մինչև որ հասավ Ֆիքրի 368 թվականը, երբ իր աթոռաձուլության Գանձակում մահացավ ալ-Լաշթարի Աբու-Հասան Ալի իբն Մուհամմադ իբն Շարդարը: Նրա իշխանության տևողությունը միայն իր ցեղի վրա մոտավորապես 24 տարի էր, իսկ իր ցեղի և Գանձակ բաղաբի ու նրա բոլոր գավառների վրա՝ 28 տարի» (Այուենջեհմ-Բաշի «Պատմություն»):

2823 «Եվ ահա, երբ նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Բուլղարիայից, պատերազմի գնաց իսլամի երկրի դեմ՝ Մելիտեի մոտ անցնելով Եփրատը Ֆիջրի 361 թվականի Չուլիիջա ամսին» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»): «Հայոց 421 թվականին ռումների սպարապետը՝ այն է Ղեմսիկոսը, որին Մլեհ էին կոչում, բազմաթիվ զորքով հարձակվում է տաճիկների վրա և Զրիստոսի օգնությամբ տարբեր տեղերում նրանց պարտության է մատնում: Նա շարժվում, հասնում է Մելիտեն, գրկելով հացից ու ջրից, այդ քաղաքը դնում է դժվարին դրության մեջ և այդ ճանապարհով ստիպում է հանձնվել» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1): «Հայոց 421 թվականին ռումների զորավար Ղեմսիկոսը բազմաթիվ զորքով հարձակվում է Մելիտեն՝ քաղաքի վրա և, գրկելով հացից ու ջրից, այդ ճանապարհով ստիպում է հանձնվել» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

2824 «Եվ ահա, երբ նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Բուլղարիայից, պատերազմի գնաց իսլամի երկրի դեմ: Մելիտեի մոտ անցնելով Եփրատը Ֆիջրի 361 թվականի Չուլիիջա ամսին՝ նա մեծ զորքով ուղղվեց դեպի Դիար-Ռաբիա ու Ֆիջրի 362 թվականի Մուհառաբ ամսի 1-ին, շաբաթ օրը մտավ Լիսիբիս: Նա սպանեց, գերեվարեց, այրեց ու մնաց այնտեղ այլքան ժամանակ, մինչև որ գործը իր և Աբու Տաղլիբի՝ Նասր-ադ-Դուլա ալ-Հասան իբն Աբդալլահ իբն Համդանի (Մոսուլի Համդանյանների էմիրության էմիր Ուդա-ադ-Դուլա Աբու-Տաղլիբի (կրճատ՝ Աբու-Տաղլիբ) (969-973, 978) – Մ.Ֆ.) միջև չափարկվեց և պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց խաղաղության ու ամենամյա հարկ վճարելու վերաբերյալ: Նա նրանից վերցրեց մեկ տարվա հարկի կանխավճարը» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»): «Արաբների 362 թվականին ղոմեստիկոսը ռումների բանակով Նեդիսուժեց Լիսիբիսի շրջան, որտեղ նա մեծ կոտորած արեց: Նա այնտեղ մնաց երկու օր՝ գերեվով, թալանելով և այս ու այն կողմ նետվելով» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

2825 «Նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) նրանից (Մոսուլի Համդանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղլիբից – Մ.Ֆ.) վերցրեց մեկ տարվա հարկի կանխավճարը և ուղղվեց դեպի Մայփարկին՝ պահանջելով նրա հանձնվելը, սակայն այդ պահանջը չիրականացվեց և նա հեռացավ՝ իր փոխարեն Բաթ Անձիտում թողնելով Արևելքի ղոմեստիկոսին» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»): «Բանն այն է, որ, ինչպես հիշեցինք, ղոմեստիկոսը արշավել էր իսլամի երկիրը և կողոպտել Դիար Բաբբը...» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2826 «Բանն այն է, որ, ինչպես հիշեցինք, ղոմեստիկոսը արշավել էր իսլամի երկիրը և կողոպտել... Դիար Ռաբիան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2827 «Այն բանից հետո, երբ արքան (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) գնաց այդ երկրից, Բաթն-Անձիտից նա գնաց Ամիդ ու պաշարեց այն: Այդ ժամանակ նրա ու մահմեդականների միջև Ֆիջրի 362 թվականի Ռամադան ամսին մեծ ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Այդ ժամանակ երկու կողմերից էլ հսկայական մեծությամբ թվով մարդիկ ընկան և ղոմեստիկոսն իր շատ տարդակաց հետ գերվեց ու մահմեդականները հարուստ ավար, շատ գեներներ և պաշարներ գրավեցին: Դոմեստիկոսը մնաց գերության մեջ Աբու Տաղլիբի (Մոսուլի Համդանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղլիբի – Մ.Ֆ.) ձեռքում այլքան ժամանակ, մինչև որ Ֆիջրի 363 թվականի Ջումադա Բ ամսին չմահացավ» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Այնուհետև, Հունաց Կյուռ-ժանը թագավորը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) Մլեհ դեմեսիկոսին բյուրավոր զորքերով ուղարկում է Ամիդի վրա, որը գալիս և շրջապատում Համտուսի թոռ Աբու-Թադլաբի (Մոսուլի Համդանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղլիբի – Մ.Ֆ.) զորքին, բայց անակնկալ ժամին 400 տուներամերկ մարդիկ երիվարներին հեծած հանկարծակի դուրս են արշավում քաղաքի դարպասից, տուներահար են անում դռների առջև եղած գունդը, բոլոր զորքերին ցիր ու ցան են անում, բազմաթիվ մարդկանց սրայիտող են անում և դեմեսիկոս Մլեհին էլ գերի բռնում, ընդ որում նա տաճիկների մոտ էլ մահացավ» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 10):

«Այնտեղից վեր կենայով՝ Ղեմսիկոսը, որին Մլեհ էին կոչում, մեծ ոգևորությամբ հարձակվում է Տգլաթ գետի վրա կառուցված Տիգրանակերտ քաղաքի վրա, որը Ամիդ էլ է կոչվում, սակայն այս անգամ տաճիկների զորքը պատերազմի դուրս եկավ ռումների դեմ: Ամիդ քաղաքի դարպասների մոտ տեղի ունեցավ կատաղի մարտ, ռումից զորքը տաճիկներին փախուստի մատնեց և տաճիկները, բազում զոհեր տալով, մտան քաղաք: ռումների զորքը ճամբարեց գետի ափին՝ Ավսալ կոչվող վայրում՝ քաղաքից երկու նետընկեց հեռավորության վրա: Մի քանի օր անց երկնքից թափվեց աստոծ ցատումը և սաստիկ քամի բարձրացավ, որի սաստիկին ոռնոցից երկիրն էր սասանվում: Ուժգին հողմը գետնի հողը երկնք բարձրացրեց ու թափեց բրիստոնյա զինվորների վրա: Թանձր փոշին ծածկեց մարդ և անասուն ու նրանց ողջ զուսմը գետը թափվեց: Աստծո պատիժը՝ սաստիկ փոշին, կուրացրեց մարդկանց և անասուններին, փակվեցին, խավարեցին բոլորի աչքերը, ռումների բովանդակ զորքն ընկավ պաշարման մեջ ու չէր կարողանում այդ վիճակից դուրս գալու ելք գտնել: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով բրիստոնյաների գլխին եկած աղետը, ենթադրեցին, որ աստված պատերազմում իրենց հետ կլինի, դրա համար էլ բոլորը միասին հարձակվեցին բրիստոնյա զինվորների վրա և, առանց խնայելու, անգաթաբար սրայիտող արեցին ու կոտորեցին նրանց: Զրիստոնյաների շուրջ 50.000 հոգանոց զորքից բերքը միայն կարողացան սրից խուսափել, զորքի մեծ մասը կոտորվեց: Այլազգիները գերեցին ռումների դեմեսիկոս զորավարին, նրա հետ նաև 40 այլ մեծամեծ ու երևելի իշխանների և տարան Ամիդ քաղաքը: Այլազգիների իշխանավորները, ականատես լինելով ռումների զորքի կործանմանը, ահ ու սարսափի մեջ ընկան և սասցին: «Այսպես արյունը, որ թափեցինք ռումների տնից, մեզ չի մնա: ռումները կգան և կկործանեն տալկաց տունը: Եկեք հաշտվենք ու համաձայնության գանք ռումների զորահրամանատարների և իշխանավորների հետ, նրանցից երրորդ ամսենք ու թույլ տանք, որ խաղաղությամբ գնան իրենց երկիրը»: Երբ նրանք այդ բանի շուրջն էին մտածում, հասավ ռուման Նիկեիտոր կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիտոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) սպանության լուրը և դրա վրա այլազգիների ավագները 40 բրիստոնյա իշխանավորներին ուղարկեցին Բաղդադ՝ խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուդայիյ- Մ.Ֆ.) մոտ, ուր բոլորն էլ նահատակվեցին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այնտեղից վեր կենայով՝ Ղեմսիկոսը հարձակվում է Տիգրանակերտ քաղաքի վրա, որը Ամիդ էլ է կոչվում, սակայն այս անգամ տաճիկների զորքը պատերազմի դուրս եկավ ռումների դեմ: Ամիդ քաղաքի դարպասների մոտ տեղի ունեցավ կատաղի մարտ, ռումից զորքը տաճիկներին փախուստի մատնեց և տաճիկները մտան քաղաք: ռումների զորքը մեծ հաղթանակով հետ դարձավ և ճամբարեց գետի ափին՝ Ավսալ կոչվող վայրում՝ քաղաքից երկու նետընկեց հեռավորության վրա: Մի քանի օր անց երկնքից թափվեց աստոծ ցատումը, բարձրացավ աստիկ քամի, թանձր փոշին ծածկեց մարդ և անասուն ու նրանց ողջ զուսմը գետը թափվեց: Աստծո պատիժը՝ սաստիկ փոշին, կուրացրեց մարդկանց և անասուններին, փակվեցին, խավարեցին բոլորի աչքերը, ռումների բովանդակ զորքն ընկավ պաշարման մեջ ու չէր կարողանում այդ վիճակից դուրս գալու ելք գտնել: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով բրիստոնյաների գլխին եկած աղետը, ենթադրեցին, որ աստված պատերազմում իրենց հետ կլինի, դրա համար բոլորը միասին հարձակվեցին բրիստոնյա զինվորների վրա և առանց խնայելու անգաթաբար կոտորեցին նրանց: Այլազգիների գերեցին ռումների Ղեմսիկոս զորավարին, նրա հետ նաև 40 այլ իշխանների, բրիստոնյաներից բերքին հաջողվեց փրկվել: Այլազգիների իշխանավորները, երբ հասկացան, թե ինչ են արել ու ինչ վնաս է կրել բրիստոնյանական զորքը, սկսեցին վախենալ Նիկեիտոր կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիտոր II Փոկասը – Մ.Ֆ.) զայրության, բանգի այդ լուրը նրան դեռ չէր հասել: Եվ ահա նրանք որոշեցին բաց թողնել հույների իշխաններին, նրանցից երրորդ վերցնելով, բայց, մինչ նրանք այդ բանի շուրջն էին մտածում, հասավ Նիկեիտորի սպանության լուրը և դրա վրա այլազգիների ավագները 40 բրիստոնյա իշխանավորներին ուղարկեցին Բաղդադ՝ խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուդայիյ – Մ.Ֆ.) մոտ, ուր բոլորն էլ նահատակվեցին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի ընդհարում տեղի ունեցավ Ֆիբատտուլլահ իբն Նասիր ալ-Դուլա իբն Համդանի և ղոմեստիկոսի միջև Նիկեիտորի գավառում: Բանն այն է, որ, ինչպես հիշեցինք, ղոմեստիկոսը արշավել էր իսլամի երկիրը և կողոպտել Դիար Ռաբիան ու Դիար Բաբբը: Երբ ղոմեստիկոսը տեսավ, որ դիմադրող չկար, ցանկացավ տիրանալ նաև Ամիդին: Նա առաջ շարժվեց, իսկ այնտեղ էր Աբու-Հայջա իբն Համդանի դուլամ-Հազարմարը: Սա նամակ գրեց, օգնություն և օժանդակություն խնդրելով Աբու-Տաղլիբից (Մոսուլի Համդանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղլիբի – Մ.Ֆ.)՝ բացատրելով դրությունը: Վերջինս նրա մոտ ուղարկեց իր եղբորը Աբու-Կասիմ Ֆիբատտուլլահ իբն Նասիր ալ-Դուլային և սրանք երկուսով պատրաստվեցին ղոմեստիկոսի դեմ կռվի: Նրանք եկան ու հանդիպեցին նրան Ռամադանի վերջին: Դոմեստիկոսը մեծ զորքով էր, սակայն այն երկուսը նրան հանդիպեցին մի կիրճում, որի միջով ձիերը չէին կարող անցնել, իսկ ռումները պատրաստ էին, պարտվեցին և մահմեդականները գերի վերցրեցին ղոմեստիկոսին: Սա բանտարկված մնաց, մինչև որ իիվանդացավ Ֆիջրի 363 թվականին: Աբու Տաղլիբը շատ ջանք թափեց նրան բուժելու: Հավաքեց բժիշկներին, սակայն ոչինչ չօգնեց ու մեռավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո ղոմեստիկոսը ելավ Ամիդի դեմ, որի հրամանատարը Հազարմարը անուկով մի մարդ էր: Սա, իմանալով արշավանքի մասին, մարդ ուղարկեց Մոսուլի տիրակալ Աբու-Թադլիբի (Մոսուլի Համդանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղլիբի – Մ.Ֆ.) մոտ, որը եղբոր հետ միասին անմիջապես եկավ: Եվ ահա սրանք հարձակվեցին ռումների վրա և արդյունքում արաբները հաղթանակ տարան, իսկ ղոմեստիկոսին էլ գերեցին և որպես գերի փոխադրեցին Մոսուլ: Ինչ վերաբերվում է մնացած ռումներին, ապա նրանք փախան: Հարկ է նշել, որ Աբու-Թադլիբը շատ ուշադիր էր ղոմեստիկոսի հետ, քանի որ հույս ուներ այդ միջոցով բարեկամություն հաստատել ռումների հետ, սակայն ղոմեստիկոսի ջերմաստիճանը բարձրացավ և նա շուտով մահացավ» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

2829 «(հեղինակը մեքեբրում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չմշիկի նամակից – Մ.Ֆ.) Ապրիլ ամսի սկզբին մենք արշավեցինք Փյունիկե և Պաղեստին ու ցրիվ տվեցինք պիղծ ամիրիկացիներին, որոնք Շամ գավառն էին եկել: Մենք մեր ողջ զորքով շարժվեցինք Անտիոքից, անցանք մեր թագավորության բոլոր գավառներով և բոլորին հնազանդեցրեցինք» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«(հեղինակը մեքեբրում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չմշիկի նամակից – Մ.Ֆ.) Դրանից հետո մենք ներխուժեցինք Մեծն Անտիոք և, հնազանդեցնելով սրա շրջակայքի ողջ բնակավայրերը, հասանք Զենս ու Դամնա: Նրանք հնազանդորեն ընդունեցին մեր հարկը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Մեր օրերում ռումները ներխուժեցին, նրա դաշտերը ապականեցին ու ավերեցին ամեն ինչ» (իբն Զաուկալ «Երկրի պատկերը»):

2830 «(հեղինակը մեքեբրում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չմշիկի նամակից – Մ.Ֆ.) Ծանր հարկեր նշանակելով ու անհամար գերիներ վերցնելով՝ մենք հասանք մինչև Զենս քաղաքը: Զարկատու գավառների բնակչությունը մեզ սիրալիք ընդունեց: Մենք հասանք մինչև Վատոլվեք, որ կոչվում է Նան Իլիուպոլիս, այն է՝ Արեց քաղաք, մի նշանավոր ու հարուստ քաղաք՝ շատ բարձր, ահռելի պարիսպներով պարփակված: Նրանք մեր դեմ պատերազմի դուրս եկան, սակայն մեր մեծաթիվ զորքը նրանց հալածեց և սրի բաշեց: Մի բանի օր անց մենք պաշարեցինք Արեց քաղաքը: Մեր զորքերը ձեռք բերեցին մեծ թվով գերիներ, տղաներ ու աղջիկներ, նաև ոսկի և արծաթ, ինչպես նաև բազմաթիվ անասուններ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«(հեղինակը մեքեբրում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չմշիկի նամակից – Մ.Ֆ.) Դրանից հետո մենք շարժվեցինք անառիկ Զալեսի վրա: Նրանք մեր դեմ պատերազմի դուրս եկան, սակայն մեր մեծաթիվ զորքը նրանց հալածեց և սրի բաշեց, մենք ձեռք բերեցինք շատ գանձեր, ոսկի, արծաթ և աղջիկներ: Նույնը եղավ նաև Անտոնիայում» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Արաբների 364 և հուլյների 1286 թվականին, ռումների արքա Չմշիկ կոչվող Յովհաննեսը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) ելավ ու տիրեց Զենսին ու Բաաբեկին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

2831 «(հեղինակը մեքեբրում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չմշիկի նամակից – Մ.Ֆ.) Այնտեղից առաջ շարժվեցինք դեպի Դամասկոս մեծ քաղաքը՝ վճռելով այն ևս պաշարել: Զաղաքապետը, որ մի ալևոր և խելամիտ մարդ էր, դիմեց մեր թագավորությանը և, բազմաթիվ նվերներ տալով, խնդրեց չգերել ու չստրկացնել, ինչպես Վատոլվեքի բնակիչներին, չավերել գավառը, ինչպես նրանց: Նրանք բազմաթիվ թանկարժեք նվերներ բերեցին և մեծ բանակի երիվարներ ու ջորիներ, ոսկե և արծաթե գեղեցիկ առարկաներ ու հարկ արաբական ոսկով՝ 40.000 դահեկան: Նրանք ընդունեցին մեր զորապետներին և գրություն տվեցին, թե սերնդեսերունդ հավիտյան կլինեն մեր թագավորական ծովը, որտեղ մեր այնտեղ գորավար նշանակեցինք Թուրք կոչվող մեկին՝ բաղդադի անվանի մի մարդու, որ 500 ձիավորով մեր կողմն էր անցել մեզ ծառայելու համար ու քրիստոնեություն էր ընդունել: Սա անցյալում էլ ծառայել էր մեր թագավորությանը: Դամասկոսցիները երդումներով հաստատված հաշտություն կնքեցին այն մասին, թե հարկերը կվճարեն անխափան, փառաբանեցին մեր թագավորությունը և համաձայնեցին կռվել մեր թշնամիների դեմ: Ահա այդ պատճառով է, որ մենք գաղափարեցինք Դամասկոսը: Այնտեղից ելանք և գնացինք դեպի Տիրեական ծովը, որտեղ մեր տեր Դիուս Երիստոսը երկու ձկով հրաշքներ գործեց: Մենք ուզեցինք այդ քաղաքն էլ պաշարել, սակայն նրա բնակիչները եկան ու հպատակություն հայտնեցին մեր թագավորությանը՝ բերելով, ինչպես և դամասկոսցիները, բազմաթիվ նվերներ ու 30.000 դահեկան հարկ՝ չհաշված այլ տուրքերը: Նրանք մեզնից զորավարներ խնդրեցին և, դամասկոսցիների պես, ծառայական վստահելի գրություն տվեցին մեզ՝ հավիտյան հպատակ լինելու և անխափան հարկ վճարելու մասին: Դրա վրա մենք չգերեվարեցինք նրանց, չավերեցինք ոչ քաղաքը, ոչ էլ գավառները, մենք այնտեղից ավար էլ չվերցրինք, որովհետև դա տուրք առաքյալների հայրենիքն էր: Ահավասիկ Նազարեթը, որտեղ սուրբ կույս Մարիամ Աստվածածինը հրեշտակից ավետիսը ստացավ: Մենք գնացինք և Տափորական լեռը բարձրացանք, այն տեղը, որտեղ մեր Դիուս աստվածը այլակերպվեց: Մեր՝ այնտեղ գտնվելու միջոցին Ռամլեից և Երուսաղեմից մեզ մոտ մարդիկ եկան՝ հայցելով մեր թագավորության ողորմածությունը նրանց հանդեպ: Նրանք զորավար խնդրեցին, եղան մեզ հարկատու և ուխտեցին ծառայել մեզ, մի բան, որին մենք ընդառաջ ցանցինք: Մենք ցանկացանք տաքիկների գերությունից ազատագրել նաև մեր Երիստոս աստծո սուրբ Գերեզմանը: Մենք զորավարներ նշանակեցինք բոլոր այն շրջաններում, որոնք հպատակություն հայտնեցին մեզ և դարձան մեր թագավորության հարկատու, դրանք են Պենիադան, որ կոչվում է Նան Դեկապոլիս, Գեներալեթը և Արկեսան, որ կոչվում է Պողոմիա: Նրանք զրավոր համաձայնություն տվեցին ամեն տարի անխափան հարկ վճարել և մեզ ծառայել: Մենք գնացինք մինչև Կեսարես, որը գտնվում է Օվկիանոս մեծ ծովի ափին, որի բնակիչները հնազանդություն հայտնեցին և անցան մեր գերիշխանության ներքո: Եվ եթե պիղծ ամիրիկացիները մեզնից սարսափած ապաստանած չլինեին ծովեզրյա բերդերում, մենք աստծո օգնությամբ սուրբ Երուսաղեմ քաղաքն էլ կզնայինք և կաղոթեինք աստծո սուրբ վայրերում, բայց, երբ իմացանք, որ ծովեզրյա բնակիչները փախել էին, այն ժամանակ գավառի վերին կողմը հպատակեցրեցինք ու ռումոց գերիշխանությանը յեթարկեցինք, այնտեղ զորավար նշանակեցինք և դարձրինք մեզ կողմնակից, իսկ նրանք, որոնք մեզ չհնազանդվեցին, նրանց մարտ տվեցինք» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«(հեղինակը մեքեբրում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չմշիկի նամակից – Մ.Ֆ.) Այնտեղից առաջ շարժվեցինք դեպի Դամասկոս մեծ քաղաքը՝ վճռելով այն ևս պաշարել: Զաղաքապետը, որ մի ալևոր և խելամիտ մարդ էր, պատրաստակամորեն մեր մոտ եկավ և, բազմաթիվ նվերներ տալով, խնդրեց մեր հարկատուն դառնալ: Նա ընդունեց մեր զորավարին և զրավոր պարտավորվեց մեր հարկատուն դառնալ: Այնտեղից ելանք և գնացինք դեպի Տիրեական, որտեղ մեր տեր Դիուս Երիստոսը պատվեց և աստվածային հրաշքներ գործեց: Այս քաղաքի բնակիչները եկան ու հպատակություն հայտնեցին մեր թագավորությանը՝ բերելով, ինչպես և դամասկոսցիները, բազմաթիվ նվերներ: Նրանք մեզնից զորավարներ խնդրեցին և, դամասկոսցիների պես, ծառայական վստահելի գրություն տվեցին մեզ՝ հավիտյան հպատակ լինելու մասին: Ահավասիկ Նազարեթը, որտեղ սուրբ կույս Մարիամ Աստվածածինը հրեշտակից ավետիսը ստացավ: Մենք գնացինք և Տափորական լեռը բարձրացանք՝ ուխտի գնալով այդ վայրերը: Մեր՝ այնտեղ գտնվելու միջոցին Ռամլեից և Երուսաղեմից մեզ մոտ մարդիկ եկան՝ հայցելով մեր ողորմածությունը և մեզնից զորավար խնդրեցին: Մենք ուզում էին սուրբ գերեզմանին ազատել տաքիկների ստրկությունից և բոլոր նվաճված շրջաններում հեծյալներ ու զորավարներ թողեցին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո, երբ Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) ցանկանում էր շարժվել Դամասկոս Բար-Չաթի վրա, Ամրիքի արաբ առաջնորդների մեկը գրեց Դամասկոսի տիրակալի ալ-Փետեգանին և խորհուրդ տվեց նրան դիմադրություն ցույց չտալ ռումներին, բանի որ այդ անել հնարավոր չէր: Ալ-Փետեգանը հետևեց այս խորհրդին և, մարդ ուղարկելով Չմշիկի մոտ, խոստացավ ընդունել նրա իշխանությունը՝ պարտավորվելով ամեն տարի վճարել 300.000 զուգե: Չմշիկը տվեց իր համաձայնությունը, որից հետո մոտեցավ Դամասկոսին: Այդ ժամանակ ալ-Փետեգանը ընդառաջ ելավ արքային, նրա առաջ իջավ Նժույգից և բազում անգամներ համբուրեց հողը նրա առաջ: Արքան ուրախացավ ալ-Փետեգանի այդ հնազանդության վրա և գովեց, որից հետո ալ-Փետեգանը ցատկեց Նժույգի վրա և սկսեց ցույց տալ իր հեծելակազմության հնոթությունները: Արքան այս անգամ ևս գովեց ալ-Փետեգանին, որից հետո վերջինս կրկին հառնեց արքայի առաջ: Չմշիկն այս անգամ ևս գովեց ալ-Փետեգանին, որից հետո սա ևս մեկ անգամ համարյուրեց գետինը: Այդ ժամանակ արքան ուզեց այն Նժույգը, որով սա այդպես վարպետորեն հեծելավարում էր և ալ-Փետեգանը չմտքեց՝ դրան ավելացնելով իր գրահը և Նիզակը: Այդ ժամանակ ալ-Փետեգանը առաջարկեց այլ բաներ, ինչպես նաև պարենամթերք՝ դրան գումարելով 30 ձիեր և մեծ բանակի Նիզակներ: Արքան ընդունեց այդ ամենը, սակայն վերցրեց միայն մեկ ձի և մեկ Նիզակ, իսկ մնացածը շնորհակալությամբ հետ դարձրեց: Այդ ժամանակ ալ-Փետեգանը հարուստ հագուստներ, թանկարժեք գավաթներ, այլ թանկարժեք իրեր, ինչպես նաև գավաթներ նվիրեց արքային» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ելավ արքան (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) ու ուղղություն վերցրեց դեպի ծովափ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

2832 «Արքան (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) զբաղեցրեց Բեյրութն ու գերեց այս քաղաքի Էմիրին՝ Նեբիհին Նաարին՝ ուղարկելով վերջինիս հունաց երկիր» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«(հեղինակը մեքեբրում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չմշիկի նամակից – Մ.Ֆ.) Այս, շարժվելով ծովեզրյա ճանապարհով, որն ուղիղ տանում էր դեպի Երևելի և անվանի, ամուր պարիսպներով պարսպապատված Կոիտոն քաղաքը, որն այժմ կոչվում է Պեղոս, պատերազմեցինք, կատաղի ճակատամարտում գրավեցինք այն ու 1.000 ամիրիկացու գերեցինք, նմանապես և Ամիր-ալ-Մուսնիի Նասեր զորավարի ու երևելի այլ իշխանավորների: Այդ քաղաքում ևս զորավար նշանակեցինք և այնտեղից ուզեցինք գնալ Երիթրոս» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Դրանից հետո, թողնելով սրանց, Չմշիկը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշիկը – Մ.Ֆ.) ելավ ու հարձակվեց Բեյրութի վրա, որին տիրեց սրի ուժով և այնտեղից ավար վերցրեց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

2833 «(հեղինակը մեքեբրում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չմշիկի նամակից – Մ.Ֆ.) Երբ սիրոնացի լսեցին այդ մասին, մեզ մոտ ուղարկեցին իրենց քաղաքի ավագներին, որոնք աղաչեցին մեր թագավորությանը և խնդրեցին՝ մեզ հյուս հարկատու լինել և ծառայել մեզ: Մենք նրանց աղաչանքներին ընդառաջ գնացինք և կատարեցինք նրանց ցանկությունը նրանցից սուրբ վերցրեցինք և տվեցինք զորավարներ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Դրանից հետո Չձշիկը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չձշիկը – Մ.Յ.) գնաց Սիդոնի վրա: Այս բաղաբի ընակիչները, սակայն, արտագրոհ իրականացրին և դիմադրություն ցույց տվեցին, որից հետո նա հեռացավ» (Բար-Յերբետոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁸³⁴ «(հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չձշիկի նամակից – Մ.Յ.) Սիդոնից վեր կենալով՝ գնացիս Բիբլոն հին և ամուր բերդը, որին նմանապես գեների ուժով տիրեցին, իսկ ընակիչներին էլ գերեվարեցին» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

²⁸³⁵ «(հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չձշիկի նամակից – Մ.Յ.) Մեծ ավարով ու ռազմագերիներով մենք անցանք ծովագրյա բոլոր բաղաբները՝ դժվարամատչելի, նեղ ու վտանգավոր ճանապարհներով, որոնցով մինչև այդ որևէ հեծելագոր երբևիցե չէր անցել: Այնտեղ մենք հանդիպեցինք շեն և գեղեցիկ բաղաբների ու ամուր բերդերի, որտեղ հաստատված էր տաջիկ կայսրը: Մենք բոլորն էլ պաշարեցինք և հիմնահատակ կործանեցինք, իսկ ընակիչներին գերի տարանք: Նախքան Դեկասպոլիս հասնելը, մենք հեծելագոր ուղարկեցինք թիմացիներին և տաշխամատացիներին, այն լեռնանցքը, որ Զարերես է կոչվում, մենք լսել էինք, որ այդտեղ ափրիկեցիներն այդ լեռնանցքը պահում են: Հրաման տվեցինք դարանակալել և կործանել ծովափներ լարել նրանց դեմ: Մեր կարգադրության համաձայն էլ գործեցին: Թշնամու 2.000 հոգի բացահայտ հարձակում գործեց մեր զինվորների վրա, բայց վերջիններս նրանցից շատերին սպանեցին, առավել շատերին էլ գերեվարեցին ու մեր թագավորության առջև բերեցին» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Մենք գրավեցինք Ակվան, Տրիպոլիսը և բոլոր ծովափնյա բաղաբները» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

²⁸³⁶ «(հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չձշիկի նամակից – Մ.Յ.) Բացի այդ մերոնք, որտեղ որ նրանցից հանդիպեցին, փախուստի մատնեցին: Այդպիսով, մենք բնաջնջեցինք Դեկասպոլիս ողջ գավառը, ամբողջությամբ կտրատեցինք, արմատախիլ արեցինք նրանց այգիները, ձիթենիները և պարտեզները, ավերեցինք բովանդակ գավառը, որտեղ գտնվող ափրիկեցիք հանդգնեցին մեր դեմ պատերազմի դուրս գալ: Այն ժամանակ մենք հարձակվեցինք նրանց վրա և իսպառ կտորեցինք» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չձշիկը – Մ.Յ.) մոտեցավ Տրիպոլիսի և պաշարեց այն, սակայն, ի վիճակի չգտավ վնաս հասցնել այս բաղաբին» (Յահա Աստուրացի «Ժամանակագրություն»):

«Իբն ալ-Չձշիկը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չձշիկը – Մ.Յ.) ... գնաց ասորիքյան երկրներ և հեռուն խորացավ դրանցում: Նա, ինչքան ցանկանում էր, վնաս հասցրեց մահմեդականներին և հասավ Տրիպոլիս, սակայն սրա ընակիչները նրան դիմադրություն ցույց տվեցին և նա պաշարեց նրան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁸³⁷ «Այն ժամանակ բազում շրջանների վրա տաճիկներն էին տիրում: Եվ ահա հունաց կայսրը, արյունահեղություններ կատարելով, տաջկաց երկրով գնում է մինչև Բաղդադ բաղաբի սահմանները, հետո, երկրի խորքերում շրջվելով, շարժվում է դեպի Երուսաղեմ բաղաբը...: (հեղինակը մեջբերում է անում Աշոտ IV-ին ուղղված Յովհաննես I Չձշիկի նամակից – Մ.Յ.) Մենք գրավեցինք ճուղե բաղաբը, որ Գաբալուն է կոչվում, ապա Վաղանյացը, Սիհունը և հռչակավոր Չուրգավը: Մինչև Ռամլե և Կեսարիա չմնաց ոչ ծով, ոչ ցամաք, չմնաց ոչինչ, որ աստծո զորությամբ չհպատակվեր մեր թագավորությանը: Մինչև Բաբելոն ընկած երկիրը մենք հպատակեցրեցինք և ընակչությանը մեր ծառա դարձրինք: Մեր թագավորությունը մեծաթիվ զորքով յոթ ամիս շրջեց այդ երկրում և ավերեց բաղաբներն ու գավառները: Ամիր-ալ-Մուսնին (Արաբական խալիֆության խալիֆ աթ-Թալիս (974-991) – Մ.Յ.) նույնիսկ չիմառնակվեց Բաբելոնից դուրս գալ մեր դեմ կամ հեծելագոր ուղարկել իր զորքերի օգնության: Եվ, եթե Բաբելոնին մերձակա այդ վայրերում սաստիկ շոգ ու անջրդի ճանապարհը չխանգարեր, ինչպես այդ մասին քո մեծապատվությունն էլ գիտի, մեր թագավորությունը մինչև Բաբելոն կգնար: Այնուհանդերձ մենք հենց իրեն՝ ամիր-ալ-Մուսնինին (Ճաթիմանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Թալիս Մաադ ալ-Մուհիդին – Մ.Յ.) հալածական արեցինք եգիպտացվոց երկիրը և մեզ թագավորեցնող աստծո շնորհիվ վերջնականապես պարտության մատնեցինք: Այժմ բովանդակ Փյունիսին, Պաղեստինն ու Ամորիքը ազատագրվել են տաջկաց հպատակությունից և ընդունել ռուսոց գերիշխանությունը: Լիբանանի մեծ լեռն անգամ մեր տիրապետության տակ անցավ, իսկ այնտեղ եղած անթիվ-անհամար տաջիկներին էլ մենք գերեցինք և բաժանեցինք մեր հեծյալներին: Մենք մեղմորեն ու մարդասիրաբար կառավարեցինք Ամորեստանը, շուրջ 20.000 հոգի տեղահան արեցինք և Գաբալոնում ընակեցրինք: Ահա, իմացիր, որ աստված քրիստոնյաներին այսպիսի հաղթանակներ պարգևեց, հաղթանակներ, որոնց նմանը դեռ չէր եղել երբեք: Գաբալուն բաղաբում մենք գտանք մեր Զրիստոս աստծո հողաթափները, որոնցով նա շրջեց երկրի վրա, նմանապես և մեր Փրկչի պատկերը, որն անցյալում հրեաները խոցել էին և որից իսկույն արյուն և ջուր էր հոսել, մենք գտանք նաև գեղարդը: Այդ բաղաբում մենք գտանք նաև Կարապետի՝ Յովհաննես Մկրտչի, գլխի պատվական մագեր: Այդ բոլորը վերցնելով՝ ահա այժմ մենք որանք տանում ենք պահելու մեր աստվածապաի բաղաբում: Այնուհետև, սեպտեմբեր ամսին, աստծո կամքով մեր աստվածապաիսկան զորքը տարանք Ամորիք: Մենք այդ բոլորի մասին տեղյակ պահեցինք քո փառավորությանը, որպեսզի դու հիմնապես մեր հրամաններով, կատարվածի վրա դու էլ փառավորես աստծո մեծ մարդասիրությունը և իմանաս, թե այս օրերին ինչպես բարի գործեր կատարվեցին, ինչպես մեծացավ ու ընդարձակվեց Զրիստոսի սուրբ խաչի տիրապետությունը, որ այս վայրերում էլ գովաբանվում և փառավորվում է աստծո անունը: Մեր թագավորությունը ծոխանում է անուշով և մեծությամբ, իսկ աստծո զորությունը մեր շուրթերով փառաբանվում և գովաբանվում է, բանգի նրա կամքով թշնամիները մեզ ենթարկեցին: Թող միշտ օրինյալ լինի Իսրայելի տեր աստվածը: Դերջանի պրոտոսպաթար և Տարոնի գորավար Լևոնի գեներալգրից իմացանք, որ, հակառակ քո համաձայնության, դեռ չես տվել Այծյաք բերդը: Մենք այժմ գրեցինք մեր գորավարին, որ ոչ բերդն առնի, ոչ էլ ցորենը, որ հանձն էիր առել տալ, որովհետև այն այժմ մեզ պետք չէ: Համենայն դեպս, դու մեր գորավարին վերադարձրու բեզ ուղարկված խրիստվոյը, որպեսզի նա էլ ուղարկի այն մեր թագավորությանը: Ըն վաստակի և թափած ջանքերի դիմաց, ըստ քո ցանկացածի, դու կստանաս ամեն մի բարիք» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Մենք գրավեցինք Զեպելը, Սեխունը ու Բուրգավը՝ ամենուր խողովելով մեր հրամանատարներին: Գաբալուն բաղաբում մենք գտանք մեր Զրիստոս աստծո հողաթափները, իսկ Բյուրիստոնում՝ նրա պատկերը հրեաների կողմից խաչվելուց հետո, ինչպես նաև Յովհաննես Մկրտչի գլխի պատվական մագերը, որոնք, վերցնելով ահա, այժմ մենք որանք տանում ենք պահելու Կոստանդնուպոլսում: Եվ ահա, լսելով այս ամենը ուրախացիր և Աստծուն փառաբանիր այն բանի համար, որ մեր թագավորությանը հնարավորություն է տրվել լայնորեն փառաբանել Զրիստոսի անունը, բանգի Մեծն Կեսարիայից մինչև Մեծն Բաբելոնի ողջ հարավային ափեր մենք հնազանդեցրեցինք և մեր իշխանության տակ ազդեցինք, ինչի համար պետք է շնորհակալ լինեք մեր տեր Հիսուս Զրիստոսի դարեդար՝ մենք ու մեր սերունդները» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«4/ Երբ կրկին գարունը փայլեց, կայսր Յովհաննեսը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չձշիկը – Մ.Յ.) հավաքեց հռոմեական ուժերը, հուսալի կերպով գինեց դրանք, ելավ մայրաքաղաքից ու անցավ Պաղեստինի՝ երջանիկ այդ երկրի միջով, որում, ինչպես մարգարեներն են ասում, կայթ է հոսում և հոսում է: Նա մոտեցավ ասորեներ Մեմեդ կոչվող ամրոցին և այն պատերազմով ու տարաբնույթ խորամանկություններով իրեն ենթարկեցրեց...: Ելնելով այնտեղից՝ նա մոտեցավ ուժեղ և անառիկ ամրոց Ապամեային: Մի բանի օրում նա գրավեց ու հնազանդեցրեց այդ ամրոցը, իսկ հետո էլ գործով ուղղություն վերցրեց դեպի Դամասկոս: Դամասկոսի ընակիչները կայսրը դիմավորեցին այդ առնտրական բաղաբի դարպասների մոտ ձեռքերին նվերներ՝ հույս ունենալով խաղաղեցնել նրա զայրույթը և ողորմածության հակել: Յովհաննեսը պարտավորեցրեց նրանց որոշված հարկերը վճարել և հնազանդեցրեց հռոմեական իշխանությանը, որից հետո ելավ այնտեղից, կտրեց անցավ Լիբանանը, դա մի երկար ու ժայռոտ լեռնաշղթա է, որը տարածվում է այդ վայրում Պաղեստինից ու Փյունիկիայից սկսած, և, անցնելով ամենակատարով, անակնկալ հարձակումով գրավեց Բորզո բաղաբը: Ելնելով այնտեղից՝ նա իջավ Փյունիկիա, գրավեց Վալեսն ամրոցը և պաշարեց Բերիթը...: /6/ Նա մարտերով գրավեց Վալեսան ու Բերիթը ու մոտեցավ Տրիպոլիսին: Այդ բաղաբին կայսրը չկարողացավ միանգամից տիրել, բանի որ այն տեղակայված է դիք բլրի վրա և ցամաքի կողմից պատված է ամուր պարիսպներով: Մյուս կողմից էլ այն ողողվում է ծովով, ունի անվտանգ ու հուսալի նավահանգիստ: Նահանջելով այնտեղից՝ Յովհաննեսն անցավ ափի երկայնքով և սկսեց զբաղեցնել ճանապարհին հանդիպող վայրերը...: /10/ Ելնելով այնտեղից՝ կայսրը Բյուզանդիոնի ուղղությունը բռնեց...» (Լևոն Սարկավագ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 4, 6, 10):

«Նիկեոնի կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեոն II Փոկասի – Մ.Յ.) կողմից գրավված և հռոմեացիներին հարկատու դարձած բաղաբները, ինչպես վերևում ասացինք, ապստամբություն բարձրացնելով, տապալել էին հռոմեական գերիշխանությունը: Ահա սրանց դեմ դուրս եկավ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չձշիկը – Մ.Յ.) և հասավ մինչև Դամասկոս: Համոզվելով, բաղձր խոսքով, բայց և պատերազմով ու բռնությամբ նա դրանք վերագրավեց և, ամեն ինչ պետք եղածի պես կարգի բերելով, ճանապարհ ընկավ դեպի մայրաքաղաքը» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Յովհաննես Չձշիկ», մաս 21):

«Չձշիկը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չձշիկը – Մ.Յ.) ելավ բազում զորքով, հասավ Կեսարիայի դուռը հետո՝ մինչև Բաղդադ և Երուսաղեմ՝ գրավելով ծովագերը ու հարկատու դարձնելով բոլորին՝ 300 բաղաբ նա կտորեց խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ աթ-Թալիս – Մ.Յ.) զորքն ու նրանցից խլեց 40.000 ձի ու ջորի, որից հետո 2.000 ծառա և 10.000 ձի ուղարկեց Հայոց արքա Աշոտին, բանգի Աշոտը նրան օգնական էր տվել 10.000 ձիավոր և այլ բազում հետևակայիններին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

« Դովհանները (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Դովհաններ I Չմշկը – Մ.Ֆ.) տաքկաց աշխարհում բազում տեղեր առավ » (Իսահակ Երեց « Ժամանակագրություն », գլուխ 20):

« Սա գրվեց Փռյուզհա գավառի Եռապայայացում, որն այժմ Չմշկի Դովհաններ թագավորի (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Դովհաններ I Չմշկի – Մ.Ֆ.) պատվին է կոչվում: Սա նա էր... որ տիրեց բազում բաղաբերի ու աշխարհների՝ ծովեզրով մինչև Բաղդադի դուռը: Նա հարկատու դարձրեց 300 բաղաբ, կոտորեց խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ աթ-Թայի – Մ.Ֆ.) գործը, վերցրեց 40.000 ձի ու ջորի, 100.000 ծառա: Սրանցից նա 2.000 տաքից ծառաներ ու 50.000 ձի ու ջորի ուղարկեց Հայոց աղբյուրին՝ Աշոտ Դովհաններին, բանգի նա, որպես օգնականություն նրան, տվել էր 300.000 ձիավոր և բազում այլ հետևակայիններ » (Մկրտիչ Չմշկածագեցի « Դիւատակարան 1436 թվականի »):

« Այդ ժամանակ հույները զբաղեցրին նաև Պարթևտիքը և Երուսաղեմը, բանի որ արաբները խրվել էին վախերի մեջ » (Միքայել Ասորի « Ժամանակագրություն », գիրք 13, գլուխ 3):

« Դրանից հետո Չմշկը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Դովհաններ I Չմշկը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Տաբալի վրա և, բանի որ նրա բնակիչները անհնազանդություն դրսևորեցին, նա այս անգամ ևս գործի դրեց սուրը և ավարի տեր դարձավ: Դրանից հետո նա շարժվեց դեպի Տարսուս » (Բար-Յերբեոս « Աշխարհիկ պատմություն », գիրք 10):

« Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Դովհաններ I Չմշկը – Մ.Ֆ.) վերցրեց Բայանիս ամրոցն ու Տաբալան: Նա ընդունեց նաև Բորգա, ինչպես նաև Սիհուն ամրոցների հանձնվելը: Բանն այն էր, որ Եռլեքը, այդ բրիտանյան, որը Ռթոսի բարոտոլարն էր, երկու անգամ ամրոցներն էլ հանձնեց նրան: Այդ ժամանակ արքան այդ ամրոցների վրա հրամանատարներ նշանակեց և այդ ժամանակից ի վեր մինչև այժմ դրանք սկսեցին պատկանել հույներին: Այս ամենի դիմաց արքան Եռլեքին պատրիկի տիտղոս շնորհեց, ընդ որում նա երկու որդի ուներ, նա նրանց ևս նույն տիտղոսը տվեց, սակայն, բացի դրանից նաև, նա նրան Անտիոքի վասիլիկ դարձրեց և մեծ մի կալվածք նվիրեց » (Յահա Անտիոքացի « Ժամանակագրություն »):

²⁸³⁸ « Այժմ Նեյս կախերը և պաշարեցին Ուփիսցիսներ: Այդ ժամանակ Զարթոյի Երիսթայն էր գործել և բազում գործ ունեցող Մարուշի որդի Իվանն: Սա պատվիրակներ ուղարկեց Դավիթ կյուրապաղատի մոտ՝ հորդորելով նրան, որպեսզի արշավի իր գործով, նվաճի Զարթոյն և կամ այն իրեն պահի, կամ՝ շնորհի Գուրգենի որդի Բագրատին՝ աբխազաց թագավոր Գեորգիի (Աբխազական թագավորության արքա Գեորգի II-ի – Մ.Ֆ.) դստեր որդուն, որին մոր կողմից հասնում էր Աբխազաց երկիրը և Զարթոյն (խոսքը վերաբերվում է Զարթոյի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծին (975-978՝ Զարթոյի կառավարիչ, 978-980՝ Զարթոյի կառավարիչ և Աբխազիայի արքա, 980 - մոտ 1005՝ Աբխազիայի արքա, մոտ 1005 - ուղ. 1014՝ Աբխազիայի և Զարթոյի արքա) – Մ.Ֆ.): Այդպես էլ Մարուշի որդի Իվանն էր կամենում Բագրատին գահ բարձրացնել: Իրագել դառնալով Մարուշի որդի Իվանի ցանկությանը՝ Դավիթ կյուրապաղատն իր ողջ գործով մտավ Զարթոյ: Եվ իմանալով նրա՝ Դավթի, գալստյան մասին, կախերը փախուստի դիմեցին՝ նրանց թողնելով Զարթոյին: Եկավ Դավիթ կյուրապաղատը և կանգ առավ Զվախվելիում: Այստեղ նրան ներկայացավ Զարթոյի Երիսթայն Մարուշի որդի Իվանն և ահա Դավիթը վերցրեց Իվանից շնորհեց այն Բագրատին ու նրա հայր Գուրգենին, բանի որ ինքը ծառանգ չուներ և որդեգրել էր Գուրգենի որդի Բագրատին: Տայի բոլոր թագավորներից առավել հզորացավ այս Դավիթ կյուրապաղատը...: Եվ երբ վերադարձավ այնտեղից՝ թողեց Ուփիսցիսներում Գուրգենին և նրա որդի Բագրատին: Այդ ժամանակ Բագրատը դեռևս անչափահաս էր, այդ իսկ պատճառով որպես գահակից թողեց իրոր՝ Գուրգենին: Ժողովեց վրաց ազնաւորներին և հրամայեց. « Սա Տայի, Զարթոյի և Աբխազաց երկրի գահաժառանգն է, իմ որդին և սանը, և ևս եմ տա խնամակալն ու սատարը, սրան հպատակվեց բոլորը »: Եվ որոշ ժամանակ մնալով՝ նա գնաց Տայ » (« Զարթոյի-Յիսուկերա », « Զարթոյի մատյանը »):

²⁸³⁹ « Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը (963, 976-1025) – Մ.Ֆ.) Միքայել ալ-Բուրջեսի հետ գործ ուղարկեց արշավանքի խալաֆ երկիր: Եվ ահա ալ-Բուրջեսը հարձակվում գործեց Տրիպոլի վրա, այնտեղ շատ ավար ձեռք գցեց, վերադարձավ Անտիոք և սկսեց գործ հավաքել երկրորդ արշավանքի համար » (Յահա Անտիոքացի « Ժամանակագրություն »):

²⁸⁴⁰ « Եվ ահա ալ-Բուրջեսը հարձակվում գործեց Տրիպոլի վրա, այնտեղ շատ ավար ձեռք գցեց, վերադարձավ Անտիոք և սկսեց գործ հավաքել երկրորդ արշավանքի համար...: Եվ հանձնեց Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) Լաթաքիայի կառավարումը Գրմուկին սրա նախկին սիրագործությունների համար, այն բանի համար, որ նա հարձակվում էր գործել Տրիպոլի ու նրա շրջակայքի վրա և այդ ընթացքում գերելարել ու սպանել էր նրա բնակիչների և մարդիքների մեծ բանակություն, ինչպես նաև հարուստ ավար էր ձեռք գցել » (Յահա Անտիոքացի « Ժամանակագրություն »):

²⁸⁴¹ « Երբ անցավ որոշ ժամանակ, սկսեցին խորամանկությամբ վերստին դավեր նյութել, ինչպես այդ ընտրոշ է Զարթոյի ազնաւորներին: Եվ ահա նրանք, դավադրության մեջ մտնելով նաթուրգեյելիների և սաթուտարեյելիների հետ, գործ բերեցին Կախեթից, հանձնեցին Ուփիսցիսներ, ձեռք բերեցին Գուրգենին, նրա որդի Բագրատին (Զարթոյի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծին – Մ.Ֆ.) և Գորանդուխտ թագուհուն ու տարան Կախեթ: Երբ այս իմացավ Դավիթ կյուրապաղատը, հույժ տրտմեց, արշավեց իր գործով և եկավ Թեոքը՝ Կախեթ անցնելու նպատակով: Կախեթը, իմանալով այդ, պատվիրակներ ուղարկեց և դաշն կնքեցին: Նրանք ազատ արձակեցին Գուրգենին, Բագրատին և Գորանդուխտ թագուհուն: Վերադարձնելով Զարթոյն և Ուփիսցիսներ՝ Ծիբբուայի և Գորդի բերդերը նրանք պահեցին իրենց » (« Զարթոյի-Յիսուկերա », « Զարթոյի մատյանը »):

« Դավիթ կյուրապաղատը հավաքեց իր բոլոր ուժերը, հայերին ևս կանչեց, ապա եկավ Թեոքը՝ Կախեթ անցնելու նպատակով » (Վախուշտի Բագրատունի « Զարթոյի պատմություն »):

²⁸⁴² « Մովսեսը, Սերբեն պաշարելու ժամանակ, պարսպից նետված մի բարից վիրավորվելով, մեռավ » (Դովհաններ Սկիլիցես « Համառոտություն պատմության », « Վասիլ և Կոնստանդին », մաս 11):

²⁸⁴³ « Հայոց 425 թվականին մի անօրեն իշխան, որին Սկլերոս էին կոչում, ապստամբություն բարձրացրեց ռումոց Վասիլ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ: Նա, գորահավաք կատարելով, անիրավ և անօրեն մարդկանց բազմությամբ սրի էր բաշտում ռումոց երկիրը: Այդ աստվածուրացը մեծաթիվ գործով եկավ, մուտք գործեց Հայոց երկիրը և մեծ կոտորած սարքեց: Հայոց գործը հարձակվեց անօրեն իշխանի վրա, նրան պարտության մատնեց, մեծ հաղթանակ տարավ և, ջարդ տալով նրան փախուստի մատնեց » (Մատթեոս Ուռնայեցի « Ժամանակագրություն », մաս 1):

« Հայոց 427 թվականին մի անօրեն իշխան, որին Սկլերոս էին կոչում, ապստամբություն բարձրացրեց ռումոց Վասիլ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ: Նա, ներխուժելով ռումոց երկիր, մեծ կոտորած արեց: Հայոց գործը հարձակվեց անօրեն իշխանի վրա, նրան պարտության մատնեց, մեծ հաղթանակ տարավ և, ջարդ տալով նրան, փախուստի մատնեց » (Սմբատ Սպարապետ « Ժամանակագրություն »):

²⁸⁴⁴ « 1/ Դովհաններն (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Դովհաններ I Չմշկը – Մ.Ֆ.) ահա ասված ձևով վախճանվեց, իսկ թագավորական իշխանությունը 6484 թվականին, ինդիկտոնի 4-րդ տարվա դեկտեմբեր ամսին, անցավ Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ի – Մ.Ֆ.) որդիներ Վասիլին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.) և Կոստանդինին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին I-ին – Մ.Ֆ.): Վասիլի 20-րդ տարին էր ընթանում, Կոստանդինը նրանից երեք տարով փոքր էր: Սրանք դեռ ջահել էին ու թույլ՝ ոչ հաստատուն կամքով, և անունով էին կայսրեր, պետական գործերի փաստական տերը պրոեկտոս Վասիլն էր: Երբ իշխանությունն անցավ Ռոմանոսի որդիներին, Վասիլը սուրհանդակներ ուղարկեց և աքսորից պալատ բերեց նրանց մորը: Նա վախենում էր թագավորության դեմ հնարավոր ապստամբություններից, հատկապես մագիստրոս Վարդաս Սկլերոսից, որը թագավորության վրա շարունակ աչք ուներ և մշտապես ապստամբելու ցանկություն: Նա դեռ Դովհաններ կայսեր դեմ դավադրություն նյութելու համար էր ձեռքբերվել և դատապարտվել կուրացման, բայց Դովհանները փրկել էր նրան այդ դատապարտից: Ահա Վասիլը ամենից շատ հենց սրանից էր վախենում, բանից այն ժամանակ հռոմեական բոլոր զինված ուժերը նրա ձեռքում էին և նա հեշտությամբ ցանկացած տեղն էր նրանց տանում՝ նա նշանակված էր համայն Արևելքի ստրատեգատ: Վասիլը գտավ, որ թագավորության համար նպատակահարմար է ու անհրաժեշտ է ջլատել, թուլացնել նրա անսահման գործությունը՝ ենթադրվող ապստամբության անընդհատ: Նա Վարդասին զրկում է ստրատեգատի աստիճանից և նշանակում Մետոպոտամիայի տագմանների դուքս՝ հրամայելով արթուն կերպով հսկել սարակինոսների արշավանքները: Նա նույնպես վարվեց և կասկածներ հարուցող Միքայել Բուրցիսի հետ՝ ջանալով հեռացնել նրան Սկլերոսի հետ ունեցած ընկերությունից, Բուրցիսն էլ նրա վրա և ինչ-որ զինվորական տագմող էր գլխավորում: Ահա Վասիլը սրան, մագիստրոսի պատվաստիճանը շնորհելով, նշանակեց Օրոնտես գետի վրա գտնվող Անտիոքի դքսության դուքս, իսկ արևելից համայն գործերի վերատեսուչ ու վերակազմ էլ նշանակեց Փոկասի (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեփոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.) ստորին պատրիկ Պետրոսին՝ տալով ստրատուպեդարխի կոչումը: Սա ներքինի էր, բայց արտակարգ գործույթ և պատերազմական հարցերում շատ փնտռ: Այդ բանը Սկլերոսին շատ տխրեցրեց, այն աստիճան, որ նա չկարողացավ արիաբար իր մեջ պահել կսկիծը: Նա պարսպվեց ու նախատեց պետությանը, ասելով, թե իր գործած սխրանքների ու տարած հաղթանակների դիմաց ահա այսպիսի հատուցում է ստանում, փոխանակ առաջ քաշելու, հետ են մղում, և դա պարակլիմոսներին քիչ, գուցե ամենևին էլ չի հետաքրքրում պարակլիմոսներն: Ասել էր, թե Սկլերոսը թող բավարարվի տրվածով և ավելին չպահանջի, թե չէ: Լինելով սեփական տան տեր, կարող է դրա

ծառան դառնալ: /2/ Պարակլիմոնենոսն ահա այդ քայլերին դիմեց: Վարդապետ մայրաքաղաքից վաղվաղակի գնաց և ստանձնեց իրեն տրված պաշտոնը: Անցյալում նա ռազմավարական հարցերում բազմիցս հանդես եկավ որպես խոհուն և գործունյա մարդ, ու, բանաստեղծաբար ասած, նա համայն զորքի սիրելին դարձավ: Իր գաղտնիքը հայտնեց նրանց, որոնց վստահում էր, հատկապես ստրատեյատների տազմային: Եվ ահա իր ծրագրերը ի հայտ բերելու հարմար ժամանակ որսալով և իր մեթոդների հետ խորհրդակցելուց հետո՝ երկար ժամանակ երկնած ապստամբությունը ծնավ ու նա կայսրերի և ցեղակիցների դեմ գնեց բարձրացրեց: Նա առանց հապաղելու մայրաքաղաք ուղարկեց Անթեսին, մակաունեղ Ալիաթես՝ իր ամենագործունյա սպասավորին, որպեսզի փորձի փախցնել և իր մոտ բերել մայրաքաղաքում գտնվող իր որդուն՝ Ռոմանոսին: Անթեսը, լինելով բաղաբույս և ջանալով իսկությունը ծածկել, սկսեց Սկլերոսի հասցեին վատ լուրեր տարածել, որով հաջողվեց առանց իր վրա կասկած հարուցելու Ռոմանոսին փախցնել և Սկլերոսի մոտ բերել: Այդ ժամանակ Վարդապետ իր մտադրություններն արդեն բացահայտեց, կապեց թագը, վերցրեց թագավորության մնացած նշանակները և իր հետ եղող հռոմեական համայն զորքի կողմից կայսր հռչակվեց: Առաջինը նրան կայսր ներողություն հայերը: Զանի որ այսպիսի վեգ գցողը բազում դրամի կարիք ունի, առանց որի, ինչպես հռետոր Ղամաթեսեն և ասում, ոչինչ չես կարող անել, նա իսկույն դիմեց դրամ հավաքելու: Նա բռնեց պետական հարկահավաքներին և սկսեց ինքը գանձել պետական գումարները՝ ձեռքակալել ու պատժել փող ունենալու մեջ ենթադրվող մարդկանց: Ոմանք էլ կամավոր էին բերում ու հանձնում իրենց ունեցվածքը, հույս ունենալով ապագայում բազմապատիկը ստանալ: Եվ ահա կարճ ժամանակամիջոցում նա բազում դրամ է կուտակում: Գրավելով Մետապոնոմիայում գտնվող հարյուրից անունով անտիկ բերդը և ամեն տեսակետից այն ապահովելով ու պետք եղած կայազորը հաստատելով՝ նա այնտեղ էր պահում հավաքված դրամները՝ որոշելով անհաջողության դեպքում այն դարձնել ապաստարան ու փրկության նավահանգիստ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 1, 2):

«Վասիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Յ.**) Վարդապետ Սկլերոսին նշանակեց Անձիտ և ալ-խալիդիտա երկրամասերի կառավարիչ, սակայն, երբ նա եկավ այնտեղ, անակնկալ հարձակվեց Մեյիտեի վրա, բռնեց այնտեղ գտնվող վասիլական և խլեց նրա մոտ գտնվող գումարը 6 կենտինարի չափով: Դրանից հետո նա ապստամբեց արքայի դեմ և իրեն արքա հռչակեց: Նրա մոտ շատ ժողովուրդ հավաքվեց հույներից, հայերից, ինչպես նաև մահմեդականներից և նա տիրեց ողջ այդ երկրին» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ որ Վասիլ թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Յ.**) նստեց գահին Յայոց 425 թվականին, ինչպես Նախորդ արդեն ասել ենք, Վարդը, որ մակնակմամբ Սիկլառոս էր կոչվում և բաց ու կորույն տղամարդ էր պատերազմական գործերում, ապստամբում է ու թագավորում Տահանի և Մեյիտեի կողմերում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):

²⁸⁴⁵ «Իմ մտերիմ Համիդիա բողոքից մեկը, որ Բադի (**Մովսեսյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Բադ իբն Դուստուկի (կրճատ՝ Բադ) (964-990) – Մ.Յ.**) մասին հետաքրքրվում է, ինձ պատմել է, որ Բադի բուլկյան էր Աբու Շուջա, անունը Բադ, իսկ Աբու Աբդալլահը Հուսեյն իբն Դուստաբը Բադի եղբայրն է: Նա սկզբում հոտեր էր արածացնում, հյուրասեր էր և առատաձեռն, իր ունեցած ոչխարները մորթում էր ու մարդկանց հյուրասիրում և այդ պատճառով, որպես առատաձեռն, հայտնի դարձավ: Նրա մոտ զորք հավաքվեց, նա սկսեց ճանապարհի կտրել և, ինչ-որ ստանում էր, բաժանում էր: Նրա մարդկանց թիվը աստիճանաբար շատացավ և նա սկսեց արշավախմբեր կատարել, ապա մոտավոր Հայաստան, գրավեց Արձեշ քաղաքը և դա առաջին քաղաքն էր, որ նա գրավել էր» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁸⁴⁶ «Նա (**Մովսեսյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Բադ իբն Դուստուկը – Մ.Յ.**) ուժեղացավ և այնտեղից գնաց Դիար Բաբը ու գրավեց Անիի քաղաքը, ապա՝ Նիկիդերտը և Դիար Բաբի այլ քաղաքներ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁸⁴⁷ «Վարդը հարևան արաբականությունների հետ դաշինք կնքեց, այն է Ամիրի, որ Մեմե և Կոչվում, էմիր Աբու Դուլափի (**Մովսեսյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Բադ իբն Դուստուկի – Մ.Յ.**), և Մարտիրոսյոյի, որ Մայաֆարիկին են կոչում, էմիր Աբու Տադլիբի հետ (**Մոսուկի Համադյանների էմիրության էմիր Աբու-Տադլիբի – Մ.Յ.**): Նա նրանց հետ խնամակալ կապեր հաստատեց, որոնցով ամրապնդեց բարեկամությունը, նրանցից բազում դրամ ստացավ և դաշնակց զորք՝ 300 արաբ ձիավորներ: Երբ ապստամբության լուրը տարածվեց ամենուրեք, խառնակությունների սիրահար ամեն մարդ նրա մոտ հավաքվեց: Երբ ամառը եկավ, նա համայն զորքով հույսերով լի շտապ ճանապարհ ընկավ դեպի մայրաքաղաք՝ ոչ ավելի, ոչ պակաս՝ պալատ մտնելու ակնկալությամբ: Այս քայլին դիմելու հարցում իրեն ավելի համարձակ ու հանդուգն դարձրեց ինչ-որ առաքինի մարդ լինելու հավանություն ունեցող մի վանականի գիշերային տեսիլքը: Սա երազում հրեղեն այրեր էր տեսել, որոնք, Վարդասին առնելով, տանում էին դեպի մի շատ բարձր տեղ, որտեղ տղամարդուց ավելի խոժոռաղեն մի կին հանդիպեց և նրան ընձեռնեց կայսերական խառազանը: Վարդասն այդ խառազանը թագավորության նշանակ համարեց, բայց իրականում դա աստծու ցատուն էր հռոմեացիների դեմ: Երբ ապստամբության լուրը մայրաքաղաք հասավ, կայսրերը սարսափահար եղան, իսկ պետության ամբողջականության մասին մտածող ողջախոհ մարդկանց էլ տազնապ համակեց: Բերկունք այրեցին միայն նրանք, ովքեր պետական հեղաշրջումների և թայանի սիրահարներ էին: Անհապաղ Դետրոս ստրատոպեդարխին նամակ ուղարկվեց և զորքի առողջ մասը անհապաղ Կեսարիայում հավաքվեց: Այդ ընթացքում Նիկոմեդիայի պորտոքոս սինկլետոս Ստեփանոսը՝ մի անվանի, իր խնամապալամ ու առաքինության հռչակված մարդու, դաժան ու անզույս ամառային մտադրությունները քաղցր խոսքով մեղմել կարողացող մեկը, Սկլերոսի մոտ դեսպան է ուղարկվում՝ ջանալու նրան համոզել, որ գեները ցած դնի: Սկլերոսը, սակայն, մի բանի մասին էր մտածում՝ թագավորությունը ձեռք գցելու, և երբ Ստեփանոսը նրա մոտ գալով բազում սիրայի ու հրապուրիչ խոսքեր ասաց, նա երկար-բարակ պատասխան չտվեց, այլ, երկարելով աջ ոտքը և ցույց տալով կարմիր կոշիկը, ասաց «Ով մարդ, բազում մարդկանց ներկայության սա մի անգամ հազնելուց հետո, հնարավոր չէ հեշտության հանել: Մեզ ուղարկողների ասա, որ ինձ կանոնի կայսր ընտրեն, մեկ է, ես նրանց կամքին հակառակ էլ կջանամ տիրել իշխանության»: Այդ ատելով և բառատուն օր ժամկետ տալով՝ նա հրամայեց նրան բաց թողնել: Սինկլետոսը վերադարձավ և կայսրերին ու թագավորության ղեկավար Վասիլին հայտնեց Սկլերոսի պատասխանը: Դրա վրա ստրատոպեդարխին գրություն ուղարկվեց ներքին պատերազմ չկա, այլ ապահով կերպով հսկել անցումները և, եթե որևէ մեկը պատերազմելու գա, պաշտպանվել: Սկլերոսը, ճանախ ընկնելով դեպի Կեսարիա, առաջընթաց մարտիկներ և հետախույզներ ուղարկեց, որպեսզի լուրեսեն, իրեն տեղեկացնեն հակառակորդների գտնվածքը և այսպես Վարդն ու հարձեցնեն իր ճանապարհը: Ուղարկվածների հրամանատար էր նշանակված Անթես Ալիաթեսը: Նրանք մի կիրճ հասան, այդ վայրը կոչում են Կուկոսի քար, որտեղ հանդիպեցին կայսերական բանակի մի զորամասի, որին գլխավորում էր մագիստրոս Եվստաթիոս Մալեթիսը: Հեռամարտի բռնկվելով՝ նրանք փորձեցին բախվել: Որոշ ժամանակ, ահա, երկու կողմերն էլ այրպես հեռամարտությամբ էին զբաղված և ոչ ոք թիկունք չէր ցույց տալիս, երբ Ալիաթեսը, չկարողանալով այլևս իրեն զսպել, տաքացած, խթանեց իր ձին և անկարագրելի քափով բախվեց հակառակորդների հետ: Խոսքի արժանի բան չգործած՝ նա մահացու վրէժ ստացավ և ընկավ, իսկ իր ողջ զորքը ցրվեց մերձակա անտառներում ու թափուտներում: Այդ ժամանակ լուր տարածվեց, թե Վարդասի հետերիարխը մտադիր է կայսեր զորքի կողմն անցնել: Սկլերոսը նրան իր մոտ կանչեց, պախարակեց, բացահայտ ոչինչ չարած ազատ արձակեց, բայց վարձկան սարակինոսներին ծածուկ կարգադրեց, որ սպանեն: Եվ ահա օրը ցերեկով, փողոցում անցնելիս, նրան դաշույններով վրա խուժեցին և խողխողեցին» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 3):

«Վարդը իրեն է միացնում Հունաց թագավորության մեջ եղած Յայոց այրուձին և մասնատում է Հունաց թագավորությունը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):

²⁸⁴⁸ «Ինչ վերաբերում է Ահարոնին (**Բուլղարական թագավորության համիդյան արքա Ահարոնի (972-976) – Մ.Յ.**), ապա նրան էլ, ինչպես ասում են, որպես հռոմեացի, ողջ ընտանիքով հանդերձ կոտորեց Սամուիլը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոնստանդ (972-1014) – Մ.Յ.**): Սամուիլի որդի Ռադոմիր-Ռոմանոսի (**Բուլղարական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռադոմիրի – Մ.Յ.**) օգնությամբ փրկվեց միայն Ահարոնի որդի Յովհաննես-Վլադիսլավը (**Բուլղարական թագավորության ապագա արքա Յովհաննես-Վլադիսլավը – Մ.Յ.**): Համայն Բուլղարիայի վրա միառեծան իշխեց Սամուիլը» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 11):

²⁸⁴⁹ «Այս աշխարհից կայսր Յովհաննեսի (**Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմիկի – Մ.Յ.**) հեռանալուց հետո «Սկլերոս» մակնակակալ մագիստրոս Վարդապետ, այրվելով իշխանության ծարավի ու ազատությունից, գայթակղեցրեց և հիմարացրեց մեծաթիվ ու դյուրահավատ ամբոխին՝ տիրակալների (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի և կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Յ.**) դեմ վտանգավոր ապստամբություն նյութելով: Չորս տարի շարունակ նա տեղաշարժվում էր Ասիայում՝ կրակով ամալացնելով ամբողջական երկրամասեր, ոչնչացնելով քաղաքներ, բշտելով ու կատաղությամբ կոտորելով իր դեմ ելնող հռոմեական զորքը: Առաջին պարտությունը պատմական և ստրատեգիայի Դետրոսի գլխավորած ռումիկների զորքը կրեց հայերի երկրի հետ սահմանակից Լապարայի դաշտավայրում, որտեղ նաև ինքը՝ Դետրոսը, խոցված նիզակով, ընկավ ձիուց և ուղիղ հենց մարտակարգի կենտրոնում էլ հոգին փչեց: Նա հետ միասին գոհվեցին նաև մեծաթիվ ռազմիկներ» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 7):

«Կայսերական զորաբանակների հրամանատարները որոշեցին Նախքան Սկլերոսի հայտնվելը ճանապարհի կարևոր դիպերը բռնել: Նրանք ողջ զորքով գնացին ու բանակեցին նրա դիմաց՝ կանխօրոք բռնելով այն ճանապարհները, որոնցով անցնելու էլ Սկլերոսը: Երբ Սկլերոսն այդ բանը իմացավ, նրա թափը կոտրվեց, նա այլևս չէր շտապում առաջանալ և ձգձգմամբ ժամանակն էր վատնում՝ սպասելով, թե ինչ ցույց կտա ապագան: Նրան ոտքի հանեց ու եռանդն էր բորբոքում, սակայն, իր մոտ եկած դասայի մի զորավարը, անունը՝ Սահակ, մակնունքը՝ Վահրամ: Նա, Սկլերոսի մոտ գալով, խորհուրդ տվեց իզուր ժամանակաճառ չլինել, բանից, նրա ատելով, ժամանակաճառությունը անկումայնություն և առաջացնում: Սկլերոսը,

գտնելով, որ նա իրավացի է, նրան նշանակում է արշավանքի ղեկավար ու առաջնորդ: Ահա ուրեմն, Սահակը առջևից էր գնում, իսկ Սկլերոսը՝ հետևում նրան: Երեք օրից նա հասնում է Լապարա: Սա Կապարովկիայի մի մասն է կազմում, որ այժմ Լիկանոս է կոչվում: Նա Լապարա է կոչվել իր բարեբերության և բերքառատության պատճառով: Ստրատոպեդարիսը, իմանալով այդ մասին և երկյուղելով, որ Սկլերոսը կարող է իրեն շրջանցելով անցնել, գիշերով առաջ շարժվեց ու բանակեց հակառակորդի դիմաց: Դրանից հետո որոշ ժամանակ երկու կողմերն էլ խուսաճանալով էին, ձգձգում բացահայտ բախումը և ջանում խորամանկությամբ հաղթանակ տանել: Վարդասը, սակայն, գերազանցեց իր հակառակորդներին: Նա առաջ ընթրիք պատրաստեց, ձևացնելով, թե ուզում էր իր զորքերին ճաշ տալ, և այդպիսով խաբեց թշնամիներին, որոնք, ենթադրելով, որ Սկլերոսն այդ օրը պատերազմ չի ձեռնարկի, իրենք էլ իրենց կերուխուսի տվեցին: Երբ Սկլերոսը այդ մասին իմացավ, նա զորքերը մարտական պատրաստության մեջ էր պահում, հանկարծակի պատերազմական շեփոք հնչեցնելով, հարձակվեց ճաշի նստած թշնամիների վրա, որոնցից յուրաքանչյուրը, պատահած գեղքն առնելով և առանց անակնկալից շփոթվելու, ընդդիմակայեցին հարձակվողներին: Նրանք որոշ ժամանակ համարձորեն դիմարդում էին: Այնուհետև Վարդասը, թևակցում կատարելով, թշնամիների մեջ շրջապատման սարսափ գցեց: Միաժամանակ նա, վարձկաններին ուղարկելով թիկունքից հարձակվելու, նրանց փախուստի մատնեց և մեծ ջարդ տվեց: Առաջինը նահանջեց Անտիոքի դքսության դուքս Բուրցիսը՝ կամ վախկոտությունից, կամ էլ դավաճանելով, երկու վարկածն էլ կար: Վարդասը տիրացավ ողջ ճամբարին իր կայքով հանդերձ: Նա անհաշիվ հարստություն ձեռք բերեց: Այնտեղից այնուհետև նա եկավ Ծամնդավ կոչվող վայրը: Ծամնդավը գահավեժ ժայռի վրա գտնվող բազմամարդ ու շատ հարուստ բաղաբ էր: Տեղացիք կամավոր բաղաբը նրան տվեցին և նա հսկայական հարստություն հավաքեց: Այս հաղթանակը կայսեր կողմնակիցների շատերին ցնցեց և ստիպեց Սկլերոսի կողմն անցնել: Սկլերոսի կողմն առաջինն անցավ Բուրցիսը, պատրիկ Անդրոնիկոս Դուկաս Լիդորսը՝ որդիներով հանդերձ, իսկ աթալիացիներն էլ, կայսեր ծովակալին բանտարկելով, համայն նավատորմիդով անցան Սկլերոսի՝ Կիբիրեոսների բանակաթեմի գորավար նշանակած Միթայել Կուրտիկի կողմը» (Յուլիանոս Սկլիպես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 4):

«Այդպես (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.) գրեց Անտիոքում գտնվող Միթայել ալ-Բուրջեսին, որ նա արշավանքի ելնի ու Սկլերոսի դեմ պատերազմելու համար միանա իբն ալ Մլեհ պատրիկին, որն այդ ժամանակ Տարսոսի կառավարիչն էր: Նրանք ընդհարվեցին Սկլերոսի հետ Ջահանում, սակայն նա նրանց փախուստի մատնեց: Իբն ալ Մլեհը հեռացավ Կապարովկիայում գտնվող իր տունը, իսկ ալ-Բուրջեսն ամրացավ իր երկրի ամրոցներից մեկում, որը գտնվում էր Անատոլիկոնում: Սկլերոսը մոտեցավ նրան, ստիպեց դուրս ելնել, խոստանալով անվանագրություն, և այդ ժամանակ նա անցավ նրա կողմը և Սկլերոսը նրան նշանակեց մագիստրոսի պաշտոնում» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Չորս տարի շարունակ ճակատամարտ մղելով Վասիլ թագավորի դեմ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.)՝ Վարդը հասնում է մինչև Բյուզանիա՝ արյան ճապաղիքով լցնելով այդ ամբողջ աշխարհը» (Ստեփանոս Տարնուեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):
²⁸⁵⁰ «Եվ մինչդեռ այսպիսի շփոթություն էր տիրում տիրապետության մեջ, հայաթի և Նիդկերտի Էմիր Բատը (Մովսեսյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Բադ իբն Դուստուկ – Մ.Ֆ.) վերստին կառուցում է Մանազկերտ քաղաքը» (Ստեփանոս Տարնուեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):

²⁸⁵¹ «Հայաթի և Նիդկերտի Էմիր Բատը (Մովսեսյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Բադ իբն Դուստուկին – Մ.Ֆ.) սրով ու գերությամբ Տարնուի ողջ գավառը անմարդաբնակ է դարձնում, ավարի է վերցնում և Մուշ քաղաքը և զարհուրելի տեսքով խողխողում է Սուրբ Փրկիչ անվանված եկեղեցու բախաններին, որոնց արյան դաշվածքը մինչ օրս ցույց են տալիս Նույն եկեղեցու վրա» (Ստեփանոս Տարնուեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):

²⁸⁵² «Հայոց 423 թվականին եղավ Տարնուի գերությունը» (Յուլիանոս Ավագեղեց «Ժամանակագրություն»):

«Երբ այդ բոլորի մասին հայտնվեց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.) և պարակլիոնեսոսին, նրան խորհրդակցելով որոշեցին կայսեր մտերիմներից մեկին կայսերակից դարձնել, ազատելով նրան որևէ պատասխանատվությունից և իրավունք տալով վերջինիս իր կողմն անցած մարդկանց պաշտոններ ու առատ ընծաներ շնորհել՝ ի վերջո շարժվելով ապստամբների դեմ: Այդ միտքը հավանություն գտավ և ուղարկվեց կայսեր պրոտովեստիարիոս Լևոն: Նա որպես խորհրդական վերցրեց ոմն պատրիկ Յուլիանոսին, հայտնի և ճարտասան մի մարդու: Այս Լևոնը կայսեր կողմից լիազորություն ստացավ անարգել գործելու որպես կայսր և ահա նա դուրս գալով, հասավ Փռյուզիայի Կոստինոն, միացավ Պետրոս ստրատոպեդարիսին ու այնտեղ բանակեց: Վարդասը վրան էր խփել Դիպոտամոսում: Սա մի կայսերական գյուղ էր, որը տեղացիք Մեսանակոս են կոչում: Լևոնը ծածուկ ջանում էր ապստամբներին իր կողմը գրավել և, նրանց նվերներ խոստանալով, կայսեր կողմակից դարձնել, բայց իր հաշիվների մեջ նա սխալվեց, բանգի, իր կոչը հակառակորդը թուլության նշան համարելով, նա իրականում ավելի գոտեպնդեց ապստամբներին: Նա, դրա վրա հույսը կորցնելով, գիշերով Կոստինոնից ելնելով ու Սկլերոսի կողքից անցնելով, շարժվեց դեպի արևելք: Այդ բանը Սկլերոսի մարդկանց ահուրդող մեջ գցեց, բանգի նրանք երկյուղեցին ոչ միայն իրենց ունեցվածքի և կալվածքների, այլև իրենց ամենաթանկագին բանիների համար: Այդ ժամանակ վազում մարդիկ, իրաժարությունով ապստամբությունից, պրոտովեստիարիոսի կողմն էին անցնում, այնպես, որ ապստամբների փոշիացման վտանգ առաջացավ: Սկլերոսը, դրանից վախեցած, մագիստրոս Միթայել Բուրցիսին, որը, ինչպես ասացինք, վերջերս էր իր կողմն էր անցել, ինչպես և պատրիկ Ռոմանոս Տարնուեցուն, զորքով առաջ ուղարկեց՝ հրամայելով խուցընդունել պրոտովեստիարիոսին, նրա վրա հանկարծակի հարձակումներ գործել, ինչպես հնարավոր է խանգարել նրա գրոհները, բայց խուսափել վճռական ճակատամարտից: Բուրցիսի զինվորները, սակայն, մոտենալով կայսերական զորքին, հակառակ Սկլերոսի կարգադրության, ստիպված եղան ակամայից կռվի բռնվել: Պատճառը հետևյալն էր: Լուր ստացվեց, որ Արևելքի Բերիայի սարակինոսները դուրս են եկել գնալու մայրաքաղաք՝ հռոմեացիներին տանելու տարեկան հարկը, ընդ որում իմացվեց, որ այսինչ օրը նրան պետք է անցնեն բանակների միջով: Երբ այդ օրը եկավ և սարակինոսները պետք է Օբսիլիոս կոչվող բերդի մոտով անցնեին, Բուրցիսի սարակինոսները իրենց զինվորներին, Նույն բանն արեցին նաև պրոտովեստիարիոսի մարդիկ, և նրանք եռանդագին դիմեցին մարտի, երբ նրանց առջև, կարծես մրցանակ, դրված էր սարակինոսների ոսկին: Երբ սարակինոսները մոտեցան, նրանք հարձակվեցին միմյանց վրա և մարտի բռնվեցին: Բուրցիսը պարտվեց, նրա զինվորներից շատերը սպանվեցին և, հատկապես, հայերը, բանգի հռոմեացիները, այն բանի համար, որ հայերն առաջինն անցան ապստամբի կողմը, իրենց ձեռքն ընկած բոլոր հայերին անխնա սրի էին բաշում» (Յուլիանոս Սկլիպես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 5):

²⁸⁵³ «Երբ պարտություն լուրն իրեն հայտնվեց, Վարդասն, առանց հապաղելու իր զորքերը վերցնելով, շտապեց օգնության: Հասնելով Ռագեսա կոչվող ինչ-որ վայր՝ նա բանակեց՝ սպասելով մարտ տալու հարմար պահի: Կայսերական զորքերի ժամավաճառության պատճառով, սակայն, ճակատամարտի պահը ձգձգվում էր, որի ընթացքում բազում ապստամբներ, նախորդ պարտությունից ցնցված, անցնում էին պրոտովեստիարիոսի կողմը: Այդ ժամանակ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) բանակում եղած երիտասարդներն և պատերազմների փորձ չունեցողները, մոտալուռ հաղթանակից ամբարտաճանաչած, կռիվն սկսելու մեծ եռանդ էին ցուցաբերում, իսկ ավելի տարեցներն ու մարտում կռիվածները վախենում էին և խուսափում ճակատամարտից: Ի վերջո, սակայն, ինչպես մի մարդ էր ասել, թե. «ոյուրահավատը փորձանքի հետևից է գնում», պրոտովեստիարիոս ականջ է դնում երիտասարդների խոսքին և, պատերազմական շեփոք հնչեցնելով, զորքը կռվի է տանում: Վարդասն իր զորքեր երեք մասի բաժանեց, կենտրոնը գլխավորեց ինքը, աջ թևի վրա հրամանատար նշանակեց իր եղբայր Կոնստանդինին, իսկ ձախ թևի՝ Կոնստանդին Գալիասին: Բախման ընթացքում թևերի գորավարները հեծելազորով հարձակվեցին հակառակորդների վրա և պրոտովեստիարիոսի զինվորները, չկարողանալով դիմարդել, պարտություն կրեցին: Տեղի ունեցավ մեծ կոտորած: Այստեղ, ի դեպ, ընկան պատրիկ Յուլիանոսը, Պետրոս ստրատոպեդարիսը և երևելիներից շատ ուրիշներ, իսկ պրոտովեստիարիոսը և այլ հրամանատարներ էլ գերի ընկան: Վարդասը հրաման տվեց պրոտովեստիարիոսին հսկողության տակ պահել, իսկ եղբայրներ Թեոդորոս ու Նիկետաս Հագիողաֆարիտներին էլ, որպես թե իր նկատմամբ ուխտադրուժ եղածներն և պրոտովեստիարիոս կողմն անցածների, ողջ զորքի ներկայությամբ կուրացրեց» (Յուլիանոս Սկլիպես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 6):

«Սկլերոսը իր զորքով մեկնեց Կապարովկիայի մարզ ու գնաց իբն ալ Մլեհի վրա...: Այդ ժամանակ Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.) պատրաստեց պատրիկ ստրատոպեդարիսին, որը հայտնի էր ալ-Մուրաբազի անունով՝ մի ներքինու, որը մասնակցել էր Անտիոքի գրավմանը, նրան մեծ զորք հանձնեց և հրահանգ տվեց միանալ ալ Մլեհի հետ ու մարտնչել Սկլերոսի դեմ: Նրանք ընդհարվեցին Կապարովկիայում, որտեղ ալ-Մուրաբազին սպանվեց, իսկ իբն ալ Մլեհը դիմեց փախուստի: Սկլերոսը ուժեղացավ և նրա դիրքերն ամրապնդվեցին» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ պատճառով Վասիլ թագավորը գումարում է Բյուզանդիոնի, Թրակիայի և Մակեդոնիայի զորքերին ու արևմտյան բոլոր ազգերի հետ միասին ուղարկում է Վարդ բռնակալի դեմ: Վարդը իր հերթին զինվում է նրանց դեմ պատերազմի և նրան հետ քաջաբար մարտնչում էին նաև Հայոց զորքերը: Այնտեղ էին Տարնուի իշխանի որդիներ Գրիգորն ու Բագրատը, ինչպես նաև Սեպա իշխան Չափրանկը, որոնք սարսափափոք են անում հուսկական զորքին: Եվ ահա նրանք, ահաբեկվելով և, ինչպես փոթորկահույզ մորիկի Ողջ, շփոթափար անելով, շատերին սրախտիտը արեցին, բազմաթիվ մարդկանց էլ ձերբակալեցին: Այնտեղ սպանվում է նաև նրանց գորահրամանատար, Ներքինի Պետրոսանոսը: Հետագայում, սակայն,

ողորմաճաքար և հանուն քրիստոնեական հավատի գթասրտությամբ, հաղթողները մնացածներին կյանք շնորհեցին» (Ստեփանոս Տարունեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):

²⁸⁵⁴ «Այս հաղթանակից հետո Վարդասի համբավը մեծացավ ու տարածվեց, բոլորը, այսպես ասած մեծն ու փոքրը, նրա կողմն էին անցնում, իսկ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) համար մի հույս էր մնացել, սուրբ խաղիւխը՝ աստծո օգնությունը: Պարակիմոնեսը, թեև իր ուշադրությունը բնեռել էր ցամաքի վրա, բայց ավելի շատ հոգ էր տանում ծովի մասին, բանգի նրան նեղություն էր պատճառում հակառակորդի նավատորմի հրամանատար Միքայել Կուրտիկը, որը, գրավելով բոլոր կղզիները, մտադիր էր պաշարել Յելլեսպոլսոսի կնիքում: Այս իսկ պատճառով պարակիմոնեսն, ահա, նավատորմի շատ լավ կարգի բերելով, պատրիկ Թեոդորոս Կարանտենոսի ծովակալությամբ Կուրտիկի դեմ է ուղարկում: Պատրիկ Թեոդորոսը, նավելով և Յելլեսպոլսոսի նեղուցներն անցնելով, Փոկեայում բախվում է Կուրտիկին: Տեղի ունեցավ համառ նավամարտ, որտեղ Կուրտիկի մարդիկ պարտություն են կրում ու ցրվում: Կարանտենոսը ծովի տերը դարձավ և ծովում անդորրը տիրեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Յամառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 7):

²⁸⁵⁵ «Դրանից հետո Վարդը գրոհով գրավեց Նիկիան» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 7):

«Ծովում հաջողություն ձեռք բերելուց հետո, պարակիմոնեսը սկսեց ցամաքի վրա ուշադրություն դարձնել: Նա պատրիկ Մանուիլ Էրոտիկոսին՝ ազնվական, իր առաքելությամբ ու արիությամբ անուն հանած մի մարդու, ուղարկեց Նիկիայի պաշտպանության: Մի փոքր անց տեղ է հասնում նաև Սկլերոսը, որը, Նիկիայի շուրջ գտնվող գյուղերը իրկիզելով, վերջը հենց Նիկիայի վրա է հարձակվում՝ ջնախով բաղաբավեր մեքենաներով գրավել այն: Մանուիլը արիաբար դիմադրում էր և պարիսպների վրա հակառակորդի հեծած աստիճաններն ու մեքենաները հունական կրակով կրակի տալիս: Սկլերոսը, պաշարումից արդյունքի չհասնելով, դրանից հետո հույս ունեւ բաղաբեր գրավել բնակչությանը սովի մատնելու միջոցով: Պաշարումը երկարեց, բաղաբազմները պարենի պակասից սկսեցին տառապել և Մանուիլը չգիտեր ինչ անել, բանգի Սկլերոսը շատ ուշադիր հսկում էր մուտքերը և ինքը չէր կարող բաղաբ պարեն բերել: Դրա համար էլ, ահա, նա որոշեց Սկլերոսին խորամանկությամբ հաղթահարել: Նա Նիկիայի ցորենի ամբարները, բավազով լցրեց, ավազը ցորենով ծածկեց, այնպես արեց, որ դիտողը խաբվի, որից հետո հակառակորդ գործակալից գերի ընկած ոմանց բերեց և, ամբարները ցույց տալով, արձակեց, որ գնան Սկլերոսի մոտ ու ասեն, թե. «Ես սովից չեմ վախենում, բանգի երկու տարվա համար բավարար պարեն ունեմ, իսկ պաշարելով էլ բաղաբն առնել հնարավոր չէ: Արդ, լինելով թո համախոհը, ես պատրաստ եմ թո օգտին հեռանալ բաղաբից, եթե դու ինձ և իմ մարդկանց երդումներով երաշխիք տաս անվասա գնալու ուր որ ցանկանանք»: Վարդասն ուղարկությանը ընդունեց դա, երաշխիքներ տվեց, և Մանուիլը, առնելով Նիկիայից իրենց ողջ ունեցվածքով, մտան մայրաքաղաք: Սկլերոսն առավ Նիկիան և, տեսնելով հացահատիկի հետ կապված խորամանկությունը, իր խաբվելու համար տխրեց, բայց և այնպես, տեղում ուժեղ կայացող թողնելով ու նրա գորավար նշանակելով ոմն Պեգասիոսի, ինքը անցավ իր անեյիքին» (Յովհաննես Սկիլիցես «Յամառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 7):

«/1/ Այդ անվանումը աշտարակը ստացել էր վաղուց, երբ հայտնի Մանուիլին՝ կայսր Իսահակ Կոմնենոսի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ II-ի – Մ.Ֆ.**) և նրա եղբայր Յովհաննեսի՝ հորական կողմից իմ հոր պապին, կայսր Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) նշանակել էր ողջ Արևելքի ստրատեգոս-ավտոկրատոր, որպեսզի նա վերջ տա Սկլերոսին կամ ուժ գործադրելով, կամ էլ հակելով խաղաղության պայմանագիր կնքելու: Ռազմատեր և արյունաբու Սկլերոսը, սակայն, մշտապես պատերազմը գերադասում էր խաղաղությունից ու ամեն օր մարտ էր տալիս, բանգի նա ոչ միայն խաղաղություն չէր ցանկանում, այլև ձգտում էր հզոր գեյեռալիների միջոցով վերցնել Նիկիան: Եվ ահա նա, ճեղքելով պարիսպը, բանգից աշտարակի հիմքը և արդյունքում այն նստեց՝ կարծես ծնկի գալով, ու հենց այդ պատճառով էլ հետագայում ստացավ նման անվանում: Ահա սա է այդ աշտարակի պատմությունը» (Աննա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 1):

²⁸⁵⁶ «Ալ-Բուրջեղը իր ավագ որդուն թողել էր Անտիոքում՝ նշանակելով նրան կառավարիչ: Նա գաղտնի, մինչ կվերցվեր Սկլերոսի կողմից, գրեց նրան, կանչեց իր մոտ և հանձնարեց բաղաբ հանձնել Վասիլի Զելյուքը պատրիկին: Ալ-Բուրջեսի որդին կատարեց այն, ինչ հանձնարարել էր նրան իր հայրը, և մեկնեց նրա մոտ...: Սկլերոսի մոտ էր գտնվում քրիստոնեության ընդունած Ուբեյդալլահ անունով մի շեյխ, որը Մեխիտեի բնակիչներից էր: Նա նրան մագիստրոս դարձրեց և, հետը դնելով նաև իր ստրուկ Զնտիտիչ ներքինին, ուղարկեց Անտիոքի վրա կառավարելու: Եվ ահա, երբ նրանք ժամանեցին Անտիոք, Զելյուքը հանձնեց նրանք բաղաբը և այդ ժամանակ էլ հենց ողջ Անտիոքն ու Սահմանային շրջանը, ինչպես նաև Արևելքի բոլոր երկրները դարձան Սկլերոսին հպատակ...: Սագաստրոս Ուբեյդալլահը պատրիկ Զելյուքին ուղարկեց Մեխիտե այդ բաղաբին տրվելու, իսկ Անտիոքի ավագանուն էլ՝ Սկլերոսի աչքի դիմաց՝ Կապադոկիա...: Սկլերոսը հաստատեց Զելյուքին Մեխիտեն, իսկ Անտիոքի ավագանուն էլ, որոնք եկել էին իր, մոտ, հետ ուղարկեց բաղաբ...: Վասիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) դեռ Սկլերոսի ապստամբության սկզբում Անտիոքի պատրիարքի հետևից ծովով մի խելանդին էր ուղարկել, որպեսզի նրան իր մոտ բերեն: Սա, լինելով հիվանդ, ծանապարհ ընկավ, սակայն, չհասնելով Տարսուս, մահացավ...: Այդ ժամանակ Ագապիոս անունով մի եպիսկոպոս կար Յալեպում: Անտիոքի բնակիչները մարդ ուղարկեցին նրա հետևից, որպեսզի պատրիարք Թեոդորոսի մահվանից հետո նա գա ու տիրություն անի իրենց բաղաբում: Եվ ահա նրանք հարցն այնպես լուծեցին, որ կզրեն Վասիլ արքային, խնդրելով նրան հենց այս մարդուն նշանակել պատրիարք: Նրանք նամակում գրել էին նաև այլ անձանց անուններ, բայց հանձնարարել էին նամակը տեղ հասցնել Յալեպի եպիսկոպոս Ագապիոսին, որը խնդրել էր նրանց, որպեսզի թեկնածուների շարքում իր անունն էլ ավելացնեն, և նրանք համաձայնել էին դրան: Նա այդ նամակով ծանապարհ ընկավ և արքային ներկայացրեց բաղաբի վիճակն ու բնակչության տրամադրվածությունը, որ նրանք ամուր հավատարմություն են պահում իր նկատմամբ և միաժամանակ նաև ավելացրեց, որ ողջամտությունը պահանջում է, որ բաղաբում պատրիարք լինի, որը կկառավարի նրանց ու բնակչությանը կպահի հավատարմության մեջ արքայի նկատմամբ: Արքան շնորհակալություն հայտնեց նրան իր թափած ջանքերի համար և հավանություն տվեց նրա գործողություններին: Փոխարենը Ագապիոսը խոստացավ, որ կվերադառնա Անտիոք, մագիստրոս Ուբեյդալլահին կհամոզի անցնել արքայի կողմն ու կհեռացնի Սկլերոսի անունը, որը Էկտենիոնում կփոխարինի արքայի անվամբ: Արքան հարցը լուծեց այն պայմանով, որ, եթե նա ամեն ինչ անի հենց այդպես, նա կնշանակվի Անտիոքի պատրիարք: Եվ ահա արքան Ագապիոսի հետ Ուբեյդալլահին մի նամակ և ուղարկում, լրիվ գրած իր ձեռքով, որում նա նրան համոզում էր իր կողմն անցնել, տարաբնույթ ողորմածություններ է խոստանում, խոստանում է ցմահ նշանակել Անտիոքի կառավարիչ և իրականացնել նրա բոլոր այն ցանկությունները, որոնք նրա անունից կարտահայտի Ագապիոսը՝ Յալեպի եպիսկոպոսը, ամեն ինչ կլինի այնպես, ինչպես իրենք կորոշեն, իսկ Ագապիոսին էլ կնշանակի Անտիոքի պատրիարք: Ագապիոսը, կերպարանափոխվելով որպես վանական, ծանապարհ ընկավ և հասավ Անտիոքի ամրություններին: Նա կտրեց իր մոտ եղած Սրբազան գրքի գրվածքի փայտյա կազմը, նրանում տեղադրեց արքայի նամակը և կրկին ամրացրեց այնտեղ ձեռագրի էջը, այնպես որ նամակը նկատելի չէր: Եվ ահա, երբ նա բաղաբ եկավ ու խուզակվեց, նրա մոտ ոչ մի կասկածելի բան չգտան: Նա հանդիպում ունեցավ Ուբեյդալլահի հետ, նրա հետ առանձին տեսակցեց և խոսքը տարավ այն բանի ուղղությամբ, ինչի մասին խոսելու էր՝ ցույց տալով արքայի նամակը: Ուբեյդալլահը ընդունեց նրան, արքա հռչակեց Վասիլին, մերժեց Սկլերոսի անունը և Ագապիոսին նշանակեց Անտիոքի պատրիարք...: Երբ Վարդաս Սկլերոսն իմացավ, որ Վասիլը կրկին արքա է հռչակվել Անտիոքում, նա այնտեղ ուղարկեց իբև Բահրամին, որպեսզի բնակչությանը կրկին հնազանդության բերի և իրեն կրկին արքա հռչակի այնտեղ, սակայն անտիոքեցիները թույլ չտվեցին նրան բաղաբ մտնել: Այդ ժամանակ նա պաշարեց նրանց ու մարտնչեց հետները՝ տանելով նրանց անասուններն ու ձիերը, որոնք մեծ բանակությամբ արածում էին բաղաբի շրջակայքում...: Յալեքը, որոնք ապրում էին Անտիոքում, խռովություն բարձրացրին բաղաբում ու նրա շրջակայքում: Նրանք բոլորը լսում էին Մանուիլ անունով մի մարդու: Նրանք անակնկալ ներխուժեցին պալատ՝ մագիստրոս Ուբեյդալլահի մոտ, որպեսզի սպանեն նրան: Եվ հարցրեց Ուբեյդալլահը իր ստրուկներին և կողմնակիցներին, թե իր կողմն ունե արդյոք Անտիոքի բնակիչները, թե՞ իր դեմ: Նրանք նրան ասացի, որ իր կողմնում են: Այդ ժամանակ նա զվարթացավ և ելավ հայերին դեմ: Նրա մոտ հավաքվեցին բաղաբի բնակիչները, մարտնչեցին հայերի դեմ և նրանցից շատերին պառնեցրին: Յալեքը փախուստի մատնվեցին ու նրանց հետ փախավ նաև Մանուիլը» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմությունում» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Անտիոքցուն:

²⁸⁵⁷ «Սկլերոսին միացավ Մախֆուզ իբև Չաբիբ իբև ալ-Բագիլը, որը գրավեց Արթաթ ամրոցը: Դրանից հետո նա գործով շարժվեց Անտիոքի վրա, գործ, որը նա հավաքել էր հայերից, ինչպես նաև այլ խառնամարտից» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁸⁵⁸ «Սկլերոսին միացավ Մախֆուզ իբև Չաբիբ իբև ալ-Բագիլը, որը գրավեց Արթաթ ամրոցը, որից հետո գործով շարժվեց Անտիոքի վրա, գործ, որը նա հավաքել էր հայերից, ինչպես նաև այլ խառնամարտից: Նրա դեմ ելավ մագիստրոս Ուբեյդալլահը ու մարտնչեց նրա դեմ: Արդյունքում իբև ալ-Բագիլը փախավ Յալեպ, ու կրկին բռնեց Վասիլ արքային (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) հնազանդվելու ուղին» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁸⁵⁹ «Ապա Սմբատը սկսեց իռիտորալ իր հորեղբայր Մուշեղի դեմ, որը Կարսում էր, և գրավեց Շատիկ կղզված բերդը, որը ճակատում էր: Այդ է պատճառն դառնում, որ Տայրց Դավիթ կուրապաղատը Կրաց ողջ բանակով շարժվի, գա Սմբատի վրա: Նա գալիս, իջնում է Շիրակի Բավաջ ձոր կղզված գյուղը և նրա հետ էր նաև Մուշեղը, որն էլ հենց նրան օգնության էր կանչել: Այդ ժամանակ Սմբատը բերդը նորից նրանց է հանձնում ու խաղաղություն է հաստատում, ընդ որում Սմբատի երկրում հանցավոր ոչինչ չեն անում, բանի որ խաղաղատեր ու արդարամիտ էր Կյուրապաղատը» (Ստեփանոս Տարունեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 11):

2860 «Երկրորդ պարտությունը ռուսները կրեցին Վարդաս Փոկասի ղեկավարությամբ, որը, տիրակալներից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ից և կրոսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ից – Մ.Ֆ.**) սխույթի դոմեստիկոսի կողմն առնալով, Պանկալիայում, որ հեծյալ տեղաշարժելու համար հարմար մի հարթավայր է Ամորիոսի մոտ, ելավ Սկլերոսի դեմ: Այդ մարտում Փոկասը նիզակի կոթով հարված ստացավ և, ընկնելով ծիուց, փռվեց գետին: Նա կռնվել թշնամիների կողմից և անփառունակ կերպով կսպանվեց, սակայն նրա հակառակորդները դեմքով չէին ճանաչում նրան և վրան ուշադրություն չդարձրեցին, ընդունելով շատերից ընդամենը մեկի փոխարեն, իսկ վրա հասած գիշերն էլ փրկեց գորավարին: Միաժամանակ Սկլերոսը, պարտանալով ու պարծենալով նման հաղթանակներով, սկսեց իրեն անդիմադրելի ու անհաղթ երևակայել» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 7):

«Դիմադրության հանդիպելով՝ այնտեղից Փոկասը մայրաքաղաք վերադարձավ, որտեղից կրկին նալ նստելով, հակառակորդից ծածուկ անցավ նեղուցների դիմացի ափ, և գիշերներն ընթանալով, եկավ Կեսարիա: Այստեղ նա, մագիստրոս Եվստաթիոս Մալեյիոսին և Միքայել Բուրցիսին ընկերանալով, վերջինս մեղայի գալով դարձյալ կայսր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) կողմն էր անցել, նրանց հետ պատերազմի նախապատրաստություն տեսավ: Ինչքան որ ժամանակները թույլ էին տալիս գործ հավաքելով ու նաև փախուստի դիմաձերձին էլ որսալով՝ նա եկավ Ամորիոն: Սկլերոսը, լսելով սրա դուրս գալու մասին, առաջին անգամ լինելով հասկացավ, որ մարտնչելու է պատերազմող, քաջարի և ռազմավարության արվեստի գիտակ մի մարդու հետ, ոչ թե ինչպես մինչ այդ էր՝ ձվատ, կանանցում օրն անցկացնող և փափկասուն մարդուկների: Եվ ահա նա, Նիկիայից դուրս գալով շարժվեց, դեպի Ամորիոն և, հանդիպելով Փոկասին, նրա հետ կռվի բռնվեց: Փոկասի զինվորները, սակայն, որոնց արիությունն ու հանդուգնությունը նախկինում կրած պարտությունների պատճառով սասնեցրել էր, չդիմացան և Սկլերոսը գերակշռեց, բայց Փոկասի զորքն անկազմակերպ ցիրուցան չեղավ, այն, թեև տեղի տվեց, բայց նահանջեց դանդաղորեն, որպեսզի չստեղծվի այն տպավորությունը, որ վախից դրոպած է փախչում, այլ ձգտեց այնպես անել, որ տպավորություն լինի, թե նա այդ անում է ենթարկվելով զորավարական հրամանին՝ կարգ ու կանոնով: Երբ զինվորները թիկունքը շրջելով դիմում էին փախուստի, նրանց զորաշարքերը եզրափակող Փոկասն ընդդիմակալում էր հարձակվողներին և թույլ չէր տալիս, որ նրանք մեծ ուժով ու թափով հարձակվեն: Պատմում են, որ այդ ընթացքում իր զինվորներով փախուստի դիմողներին հետապնդող Կոնստանդին Գալիարը, անտեղի փառամոլությունից դրոպած և կարծելով, թե մեծ փառքի կարծանանա, եթե Փոկասին անձամբ գերեվարի, խթանելով իր ձիւն, մեծագույն թափով նետվեց Փոկասի վրա: Փոկասը տեսավ ու ճանաչեց նրան և ձին հանգիստ մի կողմ քաշելով, դիմադրեց ու զուրգով հարվածեց Գալիարի սաղավարտին: Ուժգին հարվածից Գալիարն ուշաթափվեց և ձիուց ցած գլորվեց, իսկ Փոկասը, առիթը օգտվելով, առանց շտապելու, ուղքով գնաց առաջ՝ ձեռքից բաց չթողնելով սանձերը: Այդ ժամանակ Գալիարի զինվորները, տեսնելով իրենց զորավարի տապալումը, դադարեցրին հետապնդումը և նրա մասին էին հոգում» (Յովհաննես Սիկլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 8):

«Երբ Սկլերոսի զորքը վտանգավոր ընթացք ընդունեց, Վասիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) ողորմածություն դրսևորեց Նիկեիտի արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիտի II Փոկասի – Մ.Ֆ.**) եղբայր Լևոնի որդի Վարդաս Փոկասի նկատմամբ, նրան հետ կանչեց այն կողմ, որտեղ աթոռով էր այն բանից հետո, երբ սա աթոռում անցկացրել էր 7 տարի, նրան սխույթի դոմեստիկոսի, այսինքն՝ բոլոր զորքերի հրամանատար, Նշանակեց, տվեց նրան իր զորքերը և պատերազմի ուղարկեց Սկլերոսի դեմ: Դա ապստամբության... (**տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.**) տարում էր: Վարդաս Փոկասը ելավ Սկլերոսի դեմ և նրանք ընդհարվեցին Պանկալիայում, որտեղ Յիջրի 367 թվականի Չուլբադա ամսի 10-ին (**978 թ-ի հունիսի 19-ին, սակայն հեղինակը չփոխում է նույն վայրում գրեթե 3 ամիս տարբերությամբ տեղի ունեցած երկու ճակատամարտերի թվականները – Մ.Ֆ.**) Վարդաս Փոկասը փախուստի մատնվեց ու երկու կողմերից բազում մեծաթիվ մարդիկ զոհվեցին» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Եվ այս նույն ձևով երկրորդ անգամ... ճակատամարտ տալով՝ Վարդը անընդհատ հաղթում են արևմտյան զորքերին, այնպես որ Հունաց ողջ աշխարհը գրեթե բռնվում է պատերազմով» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):

2861 «Դրանից հետո Սկլերոսը գրոհով գրավեց... Աթալիս» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 7):

2862 «Դրանից հետո Սկլերոսը գրոհով գրավեց... Աթիոսը, իրենց ենթարկեցրեց ռուսների բոլոր տիրույթները Ասիայում, գրավեց մեծաթիվ տիրեթներ, սկսեց գերիշխել ծովում և մեծաթիվ աղետներ հասցրեց վաճառականներին ու նույնիսկ մայրաքաղաքին՝ հնարավորություն չտալով, ինչպես առաջ, լողալով գալ հացով բռնված նավերին: Դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև տիրակալները (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը և կրոսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.**) գաղտնի Բյուզանդիոսի չուղարկեցին իրակի նավեր, որոնց ղեկավարում էր Վարդաս Պարասկուտենոսը: Այս նավատորմը անակնկալ մոտեցավ Աթիոսին, այրեց բռնակալի նավերը, կոտորեց այնտեղ գտնվող ռազմիկներին և տիրեց ամրոցին» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 7):

«Պարասկուտենոսը, ամեն ինչից հույսը կտրած, Սկլերոսն արդեն մոտենում էր մայրաքաղաքին, մի բանից էր միայն իրական օգնություն ակնկալում՝ քաղաքից Վարդաս Փոկասին կանչելուց: Միայն սրան էր նա Սկլերոսի դեմ պայքարելու ընդունակ ուժ համարում: Նա անհապաղ կանչեց նրան, երրորդներով ապահովեց, մեծ հարստություն տվեց, պատվեց մագիստրոսի պատվաստիճանով և, սխույթի դոմեստիկոս Նշանակելով, Սկլերոսի դեմ հանեց: Փոկասը հանուն ամենայնի ընթացող պայքարը գլխավորելով, նախ և առաջ փորձեց Թրակիայից Աթիոս անցնել: Հելլենապոլսոսի շրջանները Սկլերոսի որդի Դոմանոսն էր պահպանում: Դիմադրության հանդիպելով, այնտեղից նա մայրաքաղաք վերադարձավ» (Յովհաննես Սիկլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 8):

«Իր ուժերը տեղաբաշխելով ու դրանք բաժանելով ջոկատների՝ Փոկասը ոչ մեկ կամ երկու անգամ փախուստի մատնեց Սկլերոսի ջոկատներին, որոնք ավելի մեծաթիվ էին, քան իրենը: Ինչքան նա զիջում էր թշնամիներին ռազմիկների բանակությամբ, այդքան էլ գերազանցում էր խիզախությամբ, ռազմական արվեստով ու խորամանկությամբ» (Միքայել Պետլուս «Ժամանակագրություն», «Վասիլ», մաս 7):

2863 «Իսկ Փոկասը, իր զինվորներով հասնելով Խարսիանոն կոչված Լահանը, այնտեղ բանակեց և իր անելիքի մասին էր մտածում: Այնտեղ նա կայսերական պատիվներ էր շնորհում իր կողմն անցնող բազում մարդկանց և, շնորհներ ցուցաբերելով, զորքում էր զինվորների ջերմեռանդությունը: Սկլերոսը ևս, հետապնդելով նրան, վրաններ խիցեց թագավորական ջերմուկներ կոչվող վայրում և իր անվանակցին մարտի հրավիրեց: Փոկասը սիրով ընդունեց նրա հրավերը և դարձյալ մարտ տեղի ունեցավ: Փոկասի զինվորները որոշ ժամանակ ընդդիմակայեցին, իսկ Փոկասն ինքը ձի նստած ամեն տեղ էր հասնում և երկաթե զուրգով ճեղքում հակառակորդի շարքերն ու անհամար կոտորած սարքում, բայց նրա զինվորները, դարձյալ թիկունքը շուռ տալով, փախուստի դիմեցին» (Յովհաննես Սիկլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 8):

«Իր ուժերը տեղաբաշխելով ու դրանք բաժանելով ջոկատների՝ Փոկասը ոչ մեկ կամ երկու անգամ փախուստի մատնեց Սկլերոսի ջոկատներին, որոնք ավելի մեծաթիվ էին, քան իրենը: Ինչքան նա զիջում էր թշնամիներին ռազմիկների բանակությամբ, այդքան էլ գերազանցում էր խիզախությամբ, ռազմական արվեստով ու խորամանկությամբ» (Միքայել Պետլուս «Ժամանակագրություն», «Վասիլ», մաս 7):

«Եվ այս նույն ձևով... երրորդ անգամ և բազմաթիվ անգամներ ճակատամարտ տալով՝ Վարդը անընդհատ հաղթում է արևմտյան զորքերին, այնպես որ Հունաց ողջ աշխարհը գրեթե բռնվում է պատերազմով» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14):

2864 «Իբև հստորովից (**Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուվեհյանների Եմիրության Եմիր Ադուդ-է-Դուլայից (978-983) – Մ.Ֆ.**) գաղտնի ձևով Ռամսոնի (**Հալեպի Համալայանների Եմիրության Իմամադի Եմիր Մեֆ-է-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) մեծ ազատուհինը, որ բնակվում էին Ատրակյան հարթավայրում, լքում են իրենց ամրակուռ բաղաթները՝ Նիրկերտը, Ամիրը, Ագրուն և մնացած բոլորը, ու փախստական գնում են Հունաց աշխարհը, ապա Վասիլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) հրամանով վերադառնում և բնակվում են Հալեպում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 16):

«Երբ Աբու Տաղիբը (**Մոսուլի Համալայանների Եմիրության Եմիր Աբու-Տաղիբը – Մ.Ֆ.**) և Բախտիարը (**Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուվեհյանների Եմիրության Եմիր Ի-է-Դուլան (967-978) – Մ.Ֆ.**) պարտվեցին, Ադուդ ալ-Դուլան (**Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուվեհյանների Եմիրության Եմիր Ադուդ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) շարժվեց դեպի Մոսուլ և Չուլբադա ամսի 12-ին այն հարակից շրջանների հետ միասին գրավեց: Աբու Տաղիբը կարծեց, որ սա ևս ուրիշների նման մի քիչ մնալուց հետո հաշտություն կկնքի և կվերադառնա, սակայն Ադուդ ալ-Դուլան շատ վճռակալ էր: Մոսուլ գալիս նա իր հետ բերել էր պարեն և անասուններ, ինչպես նաև Մոսուլն ու նրա նահանգը ճանաչող մարդկանց: Նա վտառի հաստատվեց Մոսուլում ու ձիավոր ջոկատներ ուղարկեց փնտրելու համար Աբու Տաղիբին: Աբու Տաղիբը լուր ուղարկեց նրան, խնդրելով, որ երաշխավորի իր տիրույթները, սակայն Ադուդ ալ-Դուլան չընդառաջեց նրան և ասաց. «Այս երկիրը ինձ համար ավելի ցանկալի է, քան Իրաքը»: Աբու Տաղիբի մոտ էին Մուհիդ ալ-Դուլայի որդիներ Մարգուբան իբն Բախտիարը, Աբու Իսահակը և Աբու Թահիրը, ինչպես նաև նրանց մայրը, որը հայր Բախտիարին էր՝ իրենց իրերով: Աբու Տաղիբը շարժվեց դեպի Սժքին, իսկ Ադուդ ալ-Դուլան իր Զաջի Աբու Հարթ Թուրանի գլխավորությամբ մի շրջան ուղարկեց Ջազիրա իբն Ումար: Մի ջոկատ էլ նա ուղարկեց Մինջարի դեպի ճանապարհ՝ Աբու Տաղիբին գտնելու համար այս ուղղությամբ հրամանատար Նշանակելով Աբու-Վաֆա Բախիր իբն Մուհամմադին: Աբու Տաղիբը աճապարեց, եկավ Նիրկերտ և ընտանիքի հետ այնտեղ հաստատվեց, սակայն, երբ լսեց Աբու-Վաֆայի գալուստը իր դեմ, շարժվեց դեպի Բաղեշ՝ հետը տանելով իր կանանց և ընտանիքի անդամներին: Աբու-Վաֆան հասավ Նիրկերտ, որի դռները փակ էին իր առջև: Նա անառիկ մի բերդ էր՝

ռումների հին բերդերից: Նա թողեց այն ու գնաց Աբու Տաղիբին փնտրելու, իսկ վերջինս Կարինից հեռացել էր Հասանիյա, որը Ջագիրայի շրջաններից էր, բարձրացել էր Քալաթի ամրոցը և այլ ամրոցներ՝ հավաքելով իր ողջ ունեցվածքը: Աբու-Վաֆան վերադարձավ Նիդրեդու ու պաշարեց այն: Երբ Արուդ ալ-Դուլան լսեց, թե Աբու Տաղիբը գնացել է իր բերդերը, ինքն անձամբ գնաց նրա դեմ, սակայն չգտավ նրան, այլ միայն նրա մերձավորներից շատերը հանձնվեցին նրան: Նա վերադարձավ Մոսուլ և Աբու Տաղիբի հետևից իր բարեկամ գորավարներից մեկի հետ, որի անունը էր Թուդան, զորք ուղարկեց: Աբու Տաղիբը փախավ Բաղեշ, կարծելով, թե ոչ ոք չի հետևի իրեն, սակայն Թուդանը հետապնդեց նրան և նա, Բաղեշից փախչելով դիմեց Ռուսլի երկիրը, որպեսզի հարաբերության մեջ մտնի նրանց Վարդ ալ-Դուլմի զորված թագավորի հետ, որը թագավորական ընտանիքից չէր, այլ բռնության թագավոր էր դարձել: Ռումները, սակայն, նրան չէին ենթարկվել և մեկ ուրիշին էին բերել իրենց թագավորների որդիներից, ինչի արդյունքում պատերազմը նրանց միջև երկարել էր: Այս Վարդը, որպեսզի հզորանա, ազգացական կապ հաստատեց Աբու Տաղիբի հետ, սակայն իրականում այդ Աբու Տաղիբն էր, որ կարիք ուներ նրա օգնությանը...: Ազատվելով նրանցից՝ նա եկավ Հիսն-Չիյադ, որն այժմ հայտնի է Խարբերդ անունով: Հիշյալ Վարդը գրեց նրան, տեղեկացնելով, որ Ռումները հավաքվել են իր դեմ և օգնություն խնդրեց, ասելով. «Եթե վերջացնեն այս գործը, կգամ բեզ մոտ օգնության»: Աբու Տաղիբն իր զորքից մի մաս ուղարկեց, սակայն այնպես պատահեց, որ Վարդը պարտվեց: Աբու Տաղիբը, երբ այդ բանն իմացավ, հույսը կորցրեց հաղթանակից, վերադարձավ իսլամի երկիրը ու հաստատվեց Ամիդում: Այստեղ նա մնաց երկու ամիս, մինչև որ Նիդրեդու գրավվեց: Երբ Աբու-Վաֆան վերադարձավ Աբու Տաղիբին հետապնդելուց, պաշարեց Նիդրեդու, որի կառավարիչն էր Չագարմարդը: Սա կազմակերպեց բաղադրի պաշտպանությունը և երեք ամիս կատարել կռիվեց Աբու-Վաֆայի դեմ: Ապա Չագարմարդը մեռավ և Աբու Տաղիբին այդ մասին գրվեց, ինչից հետո նա իրականացեց, որ նրա փոխարեն դրվի Համդանյանների ծառաներից դուլամ Մուհիսը, որը դարձավ կառավարիչ: Աբու-Վաֆան իր հերթին, ելք չգտնելով, սիրաշահելու նպատակով նամակ գրեց բաղադրի երևելիներից մեկը հանդիսացող Ամիդ իբն Ուբայդալլահին: Սա համաձայնեց ու սկսեց բաղադրի հպատակներին սիրաշահել Աբու-Վաֆայի կողմը, սրանք ևս համաձայնեցին ու նրա ազդեցությունն ուժեղացավ: Այդ ժամանակ վերջինս լուր ուղարկեց Մուհիսին, պահանջելով բաղադրի բանակները, որը չկարողացավ մերժել, բանի որ Ամիդը համակիրներ չառ ուներ, և նա ուղարկեց բանակները՝ միաժամանակ նաև խնդրելով, որ իր համար երաշխավորագիր ստանա: Ամիդ իբն Ուբայդալլահը լուր ուղարկեց Աբու-Վաֆային, որը երաշխավորեց Մուհիսի և ողջ բնակչության անվտանգությունը: Այսպիսով՝ ղռները բացվեցին և բաղադրը հանձնվեց: Աբու-Վաֆան Նիդրեդու պաշարելու ժամանակ իր ջոկատներն էր ուղարկել դրացի բերդերը, որոնք բոլորը գրավվեցին: Երբ Աբու Տաղիբն այս լսեց, ինքը և իր բոլորը Ջամիլյան Ամիդից գնացին Ռահբա, իսկ իր մերձավորներից ոմանց էլ նա հրամայեց ապաստան խնդրել Աբու-Վաֆայից ու նրանք այդպես էլ արեցին: Ապա Աբու-Վաֆան եկավ ու պաշարեց Ամիդը: Այս բաղադրի բնակիչները, այս տեսելով, Նիդրեդուի բնակիչների օրինակին հետևեցին և, երաշխավորագիր ստանալով, բաղադրը հանձնեցին: Աբու-Վաֆան տիրեց ողջ Դիարբաքրին, Աբու Տաղիբի մերձավորները եկան հանձնվելու, նա երաշխավորեց նրանց և վերադարձավ Մոսուլ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Արուդ-Էդ-Դուլայի (**Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլբուլյանների էմիրության էմիր Արուդ-Էդ-Դուլան - Մ.3.**) բարտուղար Աբու-Վաֆան հետապնդում էր Աբու Տաղիբ իբն Համդանին (**Մոսուլի Համդանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղիբը - Մ.3.**) այն ժամանակ, երբ սա փախուստի դիմեց Մոսուլից: Աբու Տաղիբը վախենում էր իր համար ու դրա համար էլ նա բռնեց Միջագետքի ուղին: Միաժամանակ նա գրեց Վարդաս Սկլերոսին՝ նրանից օգնություն խնդրելով, բանի որ Սկլերոսը առաջ նրա հետ բարեկամություն էր անում և նրա օգնության էր դիմել Վասիլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի - Մ.3.**) դեմ պատերազմելու համար: Եվ ահա այնպես պատահեց, որ այդ երկուսը նրան եկավ ան ժամանակ, երբ նրա զորքերն արդեն պատերազմի մեջ էին մտնում Վասիլի ու Վարդ Փոկասի զորքերի դեմ ու դրա համար էլ Սկլերոսը, շատ զբաղված եղավ իր հոգսերով, որպեսզի հոգար Աբու-Թաղիբի մասին: Այնուհանդերձ նա նրան այնուհանդերձ զգալի բանակի պաշար ուղարկեց և խորհուրդ տվեց գալ իր մոտ, որպեսզի միացյալ ուժերով պայքարեն իր թշնամիների դեմ, իսկ երբ սրանք կջարդվեն ու նա հաղթանակ կտանի նրանց նկատմամբ, կվերադառնան ու կօգնեն նրան: Աբու-Թաղիբը, սակայն, չէր կարող որոշում ընդունել գնալ նրա մոտ ու դրա համար էլ նա որպես օգնություն մի ջոկատ ուղարկեց, իսկ ինքը մնաց Հիսն-Չիյադում՝ սպասելով որ տեսնի, թե ինչով կավարտվի գործը...: Երբ պարտության լուրը հասավ Աբու Տաղիբին, որը գտնվում էր Հիսն-Չիյադում, նա վերադարձավ իսլամի երկիր ու կանգ առավ Ամիդում: Արուդ-Էդ-Դուլայի զորքերը շրջապատեցին նրան և նա գնաց Ռահբա: Աբու-Վաֆան պաշարեց Սայիհարկինը, գրավեց այն, որից հետո տիրեց Ամիդին, Դիարբեքրի մյուս մասերին և Համդանյանների մնացած ամրոցներին» (Յահա Անտիբաքի «Ժամանակագրություն»):

«Արուդ-Էդ-Դուլայի (**Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլբուլյանների էմիրության էմիր Արուդ-Էդ-Դուլան - Մ.3.**) նրան (**Մոսուլի Համդանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղիբին - Մ.3.**) հետապնդելու համար ուղարկեց Աբու-Հարթ Թուդանին և հրամայեց հետապնդել ու մարտնչել նրա դեմ: Աբու Տաղիբը ճանապարհից մի կողմ թեքվեց դեպի Բիթլիս և մտածեց, որ չի հետապնդվի: Թուդանին հրահանգվեց հետապնդել նրան և միաժամանակ էլ զորքով նրան օգնության ուղարկվեց Աբու-Սադ Բահրամ իբն Արտաշիրը: Եվ ահա նրանք երկուսն էլ ընկան նրա հետևից: Այդ ժամանակ նա Բիթլիսից բռնեց դեպի հույների երկիր տանող ճանապարհը՝ ձգտելով դեպի Վարդ ալ-Դուլմ կոչվող հույների արբան, իսկ վերջինս մի մարդ էր, որը գալիս էր իշխանությունը հույների նկատմամբ, բայց հետո ապստամբել էին նրա դեմ Կոստանդնուպոլսում գտնվող զորքերը և արբայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ի - Մ.3.**) որդիներից երկու եղբայրների (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին և կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ին - Մ.3.**) որդե թագավոր: Եվ ահա հույների մեջ անհամաձայնություն առաջացավ, ինչի արդյունքում երկու զորքերի միջև պատերազմն ու խռովությունը երկար տևեց: Վարդն արդեն ուզում էր ինքը դիմել Աբու Տաղիբին, բայց ահա այնպես տեսցվեց, որ հենց սա դարձավ նրա մոտ ապաստան փնտրող: Եվ նաև այնպես պատահեց, որ Աբու Տաղիբը գնում էր մի լեռնածերպում, երբ այստեղ նրան հասավ Արուդ-Էդ-Դուլայի ուղարկած զորքը...: Հետո, երբ Թուդանն ու Աբու-Սադը պարտվեցին, Աբու Տաղիբն իրեն մի քիչ ավելի անվտանգ զգաց: Նա գնաց Հիսն-Չիյադ և մնաց այնտեղ, իսկ Կոստանդնուպոլսյան զորքերը մոտենան Վարդին և նա շատ զբաղված դարձավ իր հոգսերով, որպեսզի հոգար Աբու Տաղիբի մասին, սակայն նա նրան այնուհանդերձ զգալի պաշարներ ուղարկեց և խորհուրդ տվեց գալ իր մոտ, որպեսզի միացյալ ուժերով պայքարեն իր թշնամիների դեմ, իսկ երբ սրանք կջարդվեն ու նա հաղթանակ կտանի նրանց նկատմամբ, ապա կվերադառնան ու կօգնեն նրան: Աբու Տաղիբը, սակայն, չէր կարող որոշում ընդունել գնալ նրա մոտ ու դրա համար էլ նա որպես օգնություն մի ջոկատ ուղարկեց, իսկ ինքը մնաց Հիսն-Չիյադում՝ սպասելով, որ տեսնի, թե ինչով կավարտվի գործը: Եվ ահա հունական երկու բանակներն ընդհարվեցին և Վարդը փախուստի մատնվեց: Այդ լուրը հասավ Աբու Տաղիբին և այդ ժամանակ նա հույք կորեց նրանից օգնություն ստանալ, դրա համար էլ գնաց իսլամի երկիր ու կանգ առավ Ամիդում: Նա այստեղ մնաց 2 ամիս, մինչև որ Սայիհարկինը գրավվեց» (իբն Միսբալի «Ժողովուրդների փորձը»):

²⁸⁶⁵ «Երբ Աբու Տաղիբը (**Մոսուլի Համդանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տաղիբը - Մ.3.**) Բաղեշից հեռանում էր, Արուդ ալ-Դուլայի (**Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլբուլյանների էմիրության էմիր Արուդ-Էդ-Դուլան - Մ.3.**) զորքը հասավ նրա հետևից և ցանկացավ կողոպտել նրա մոտ եղած ողջ ունեցվածքը, բանգի լսել էր այն շատ մեծ է: Երբ զորքը հարձակվել էր, հրամանատարը զոչեց. «Ձեռք չտաք այդ հարստությանը, դա Արուդ ալ-Դուլայինն է», սակայն այդ ժամանակ գինվորները հետ կանգնեցին կռվից: Տեսնելով, որ նրանք թուլացան, Աբու Տաղիբը հարձակվեց նրանց վրա և պարտության մատնեց՝ մեծ կոտորած սարքելով» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁸⁶⁶ «Փոկասն այնտեղից անհապաղ բարձրացավ Իբերիա և, գալով Իբերիայի արխոնտ Դավթի մոտ, նրանից օգնական զորք խնդրեց: Նա պատրաստակամորեն ընդառաջեց, բանգի նա Փոկասի հետ լավ հարաբերությունների մեջ էր, երբ վերջինս դեռ Հալիդայի դուքսն էր: Փոկասը, այնտեղից մեծ զորք առնելով, փախուստի ժամանակ ցիրուցան եղած իր գինվորներին հավաքելով, իջավ Պանկալիա, որտեղ Սկլերոսն էր բանակել: Պանկալիան բարձրադիր մի վայր է՝ ձիավարության համար հարմար, Հալիս գետին շատ մոտիկ: Դարձյալ համառ մարտ է լինում: Այստեղ Փոկասը, տեսնելով, թե ինչպես է իր զորքը աստիճանաբար տեղի տալիս և մտադիր է փախուստի դիմել, համարելով, որ փառքով մեռնելը խայտառակ ու ամոլային արարելուց լավ է, հակառակորդների շարքերը ճեղքելով ուժեղ թափով շարժվեց Սկլերոսի վրա: Սկլերոսը արիաբար դիմարդեց նրան և նրանք ուզում էին հարցը լուծել առաջնորդների մեծամարտով, առանց գինվորների որևէ օգնության: Դիմելով ստացած վերքից վատ վիճակում, արդեն ուշաթափվելու վրա գտնվող իրենց հրամանատարին, նրան մի աղբյուրի մոտ տարան՝ վերքի արյունը լվանալու: Այլը, սակայն, ենթադրում էին, թե Սկլերոսը գլխովին կորել է, բանգի նրա ձին մի կողմ նետվեց, իր տիրոջ մոտից փախավ, զորքերի միջով առանց հեծյալի ու արյունվա, սանձարձակ թափով անցավ և գնաց, այդ ձիուն եգիպտական էին անվանում: Եվ ահա գինվորները, իմանալով, թե ում ձին է այն և ենթադրելով, որ իրենց հրամանատարը սպանված է, երբ նրանց ոչ ոք չէր հալածում, անկազմակերպ փախուստի դիմեցին և, իրենց զահավեժ անելով անորոշորի ու Հալիս գետի մեջ, անփառանկավ կոտորվեցին: Փոկասը, բլրի վրայից այդ բանին ականատես լինելով և ենթադրելով, որ կատարվածը աստվածուստ էր, իսկ դա հենց այդպես էր, իր գինվորներով ցած իջավ և իրար տրորող, արիության մասին կատարելապես մոռացած փախուսականներին հավաքեց, ոմանց սպանեց, ոմանց էլ գերի վերցրեց: Եվ ահա Սկլերոսը, փոքրաթիվ մարդկանց հետ փրկվելով, փախչում է Մարտիրոսապոլիս և

այնտեղից իր եղբայր Կոստանդինը դեսպանության է ուղարկում Բաբելոնի արխոնտ խոսրովի (**Արաբական խալիֆության ինստանկալ, փաստացի տիրակալ, Բուլեդիանների էմիրության էմիր Արուդ-է-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ օգնություն և դաշնակցություն աղերսելով: խոսրովը, սակայն, հարցը ձգձգում էր, ոչ խոստանում էր օգնություն տալ, ոչ էլ մերժում էր այդ: Կոնստանդինը երկար ժամականաւ եղավ և Սկւերոսն իր բոլոր մարդկանցով ի վերջո ստիպւած էր գնալ խոսրովի մոտ» (Յովհաննէս Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 9):

«Դրանից հետո Փոկասը ռազմիկների մեծաթիվ ջոկատ կազմեց, հարձակվեց Սկւերոսի վրա, հաղթեց նրան և ստիպեց փախչել հազարացիների մոտ՝ Էլբասան» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 7):

«8/ Ի վերջո երկու զորավարները որոշեցին մարտնչել իրար դէմ ու հանդիպել մենամարտում: Եվ ահա նրանք հանդիպեցին մարտադաշտում, որը բաժանում էր գործին, երբ, հագիվ հայացք գցելով իրար վրա, նրանք անմիջապէս էլ սկսեցին մենամարտը: Ապստամբ Սկւերոսը իր կատաղի հարձակման մեջ, չիղճալով անհրաժեշտ զգուշության մասին և մոտենալով Փոկասին, առաջինը ողջ ուժով հարվածեց նրա գլխին, ընդ որում ձիու սրընթաց ընթացքը նրա հարվածին ավելի մեծ ուժ տվեց: Փոկասը, սակայն, չնայած որ մի պահ անակնկալից ձեռքից բաց թողեց սանձերը, արագորեն խելքը գլուխը հավաքեց և պատասխանեց հակառակորդին՝ նույնատիպ հարված հասցնելով նրա գլխին, սառեցնելով եռանդը ու մատնելով փախուստի: 9/ Երկուսն էլ նման դատաստանը վերջնական ու անվիճելի համարեցին: Հուսահատված Սկւերոսը, որը ի վիճակի չէր մարտնչել Փոկասի դէմ, իսկ կայսեր կողմն անցնելուց էլ ամաչում էր, շատ անակնկալ ու անխոհեմ որոշում ընդունեց և գործի հետ միասին լքեց հռոմէական սահմանները: Նա անցավ ասորական երկիր՝ իր գալու մասին տեղանք պահելով խոսրով արքային (**Արաբական խալիֆության ինստանկալ, փաստացի տիրակալ, Բուլեդիանների էմիրության էմիր Արուդ-է-Դուլայի – Մ.Ֆ.**): Չնայած դրան՝ վերջինս նրա մեջ կասկածներ առաջացրեց, դրա համար էլ, վախենալով ի մի հավաքված ռազմիկներից և անակնկալ հարձակումից, արքան հրամայեց նրանց շղթայել և պահել հուսալի բանտում» (Միքայել Պետլոս «Ժամանակագրություն», «Վասիլ», մաս 8, 9):

«Այնուհետև, այս բոլոր իրադարձությունները անցնելուց հետո, Հունաց Վասիլ թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) Թոռնիկ գորավարին, որն ազգությամբ վրացի էր և սուրբ լեռան արեղա, հանում, ուղարկում է Տայոց Դավիթ կյուրապաղատի մոտ: Նա խոստանում է նրան տալ խաղտոհառիճը, Կոնստուլի հետ միասին, Չորմայրին և Կարինը, Բասենն ու Սևուկ բերդակը, որ Մարդաղին են, Հարքն և Ապահունիքը, որոնք էլ հենց տվեց, որպէսզի իրեն օգնական զորք ուղարկեն: Դավիթ կյուրապաղատը գումարում է Վրաց ողջ զորքը, իշխանաց-իշխան Տոքիկին դնում է Թոռնիկի հետ և ուղարկում է պատերազմելու բռնակալ Վարդի դէմ: Նրանք, սկսելով Տայոց աշխարհից, բանդում և անցնում են հունաց ողջ երկիրը, որը բռնակալի ձեռքի տակ էր: Վարդ թագավորին, որը նաև Փոկաս էր կոչվում և բանտարկել էր կղզում, հունաց Վասիլ թագավորը նույնպէս ազատում է բանտից, նրա ձեռքն է տալիս հունաց արևմտյան ողջ զորաբանակը և վրացական զորքերի հետ միասին երկու բանակներն ուղարկում է բռնակալ Վարդի դէմ: Բռնակալը, որ միայն մեկ բանակի դէմ պատերազմելով քիչ էր մնացել այն փախուստի մատներ, երկրորդ բանակի վրա հասնելուն պէս, երբ ճակատամարտը հիմնավորապէս կարգավորում, դրանից հանկարծակի գալով, փախուստի է մատնում» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիգրեական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 15):

«Ինքնակալի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) թագավորության սկզբում, երբ նրա դէմ առաջին անգամ ապստամբեց Վարդը, որ կոչվում է Սիկլառոս և համարյա բոլոր ռումներին տարավ իր հետ, թագավորը օգնության համար զորք խնդրեց վրաց Կյուրապաղատից և նրանով հաղթելով բռնակալին ու փախցրեց երկրից, այնպէս, որ սա գնաց և ընկավ Բաբելոն՝ բաղդեացիների բաղաբը» (Արիստակես Լաստիվոյեցի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Այդ ընթացքում հունաց թագավորի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) դէմ ապստամբել էր Սկլիրոսը և գրավել էր ողջ ցամաքային կողմը՝ թագավորներին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի և կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.**) և թագուհուն պաշարելով Կոստանդնուպոլսում ու մեծ նեղություն պատճառելով նրանց: Լինելով այդ վիճակում, ահա, նրանք խորհեցին այսպէս: «Դավիթ կյուրապաղատից զատ, մեզ ոչ-ոք զորավաճ չի կարող լինել»: Դրա համար էլ նրանք նամակ գրեցին և հղեցին Թոռնիկէ Զարթովներն, որը գտնվում էր Սուրբ լեռան մեծ մայրանից Սեծն Աթանասիոսի վանքում՝ Դավիթ կյուրապաղատի մոտ, խնդրելով, որ աստարի իրենց: Այս տեսնելով, կյուրապաղատը հույժ ուրախացավ և ընդունեց հունաց արքայի նամակները և Թոռնիկէին իրազէլ դարձրեց ողջ իրողությանը: Հունաստան զորք ուղարկելու մասին խորհրդակցեցին և ապաստար նշանակեցին Թոռնիկէին, որը մինչ այդ Թոռնիկէն կյուրապաղատի և նրա նամակները տարավ հանձնեց հունաց արքային և տեղեկացրեց կյուրապաղատի ցանկությանը: Եվ այնժամ հունաց արքան Հունաստանի վերին երկրները շնորհեց կյուրապաղատին ի տիրություն՝ իր կենդանության օրոք: Միաժամանակ, որպէս պատանդ, նա Դավիթ կյուրապաղատից պահանջեց ազնաւորների որդիներին ու Դավիթը արքայորդիներին որպէս պատանդ տվեց: Դրանից հետո կայսրը դարձյալ պահանջեց նրա կնոջ եղբայր՝ հայր Իվանէի որդի Եփթիմիոսին, որ նրան էլ ուղարկեց Հունաց արքայի մոտ: Իմանալով այս՝ Իվանէն, իր կամքից անկախ, ելավ և մենեցեց մայրաքաղաք Կոստանդնուպոլիս: Եվ, բանի որ թագավորները ճանաչում էին Աբուհարթին, որը հայր Իվանէի անեղն էր, Իվանէին ևս մեծ սեր ցույց տվին ու յա՛վ ընդունեցին: Այնուհետև, սակայն, Իվանէն և իր անեղնը միջև Եփթիմիոսի համար երկարատև վեճ տեղի ունեցավ, բանգի չէր կանենում նրան տալ և խիստ մեղադրեց նրան Իվանէն, այսպէս ասելով. «Ի՛նչ է այս: Մի՞թե դուք որդի չունեք: Արդյո՞ք պարզ չէ, թե ում եք դուք որպէս ձեր որդիների կարեկցում, իսկ իմ որդուն որդի պէս զոհ բերեցիք որպէս պատանդ, մի՞թե Տերը ձեզ կներդ»: Եվ այսպէս ասածո կամքով և թագավորների որոշմամբ նա տարավ իր որդուն և նորից վերադարձավ Օլիմպոս, իսկ Թոռնիկէն գրեց կյուրապաղատին: «Գիտե՛ք, որ աստված գորավաճ է բեզ, մի դավաճանիկ: Եվ երբ ասածո հովանակորությանը մեր բոլոր թշնամիներին գերեւ, ողջ ավարը բոնք թող լինի»: Այդ իսկ պատճառով կյուրապաղատը տվեց 12.000 ընտիր հեծյալներ և Զրիստոսի օգնությանը փախուստի մատնեց Սկլիրոսին, որը փախավ մինչև Պարսկաստան: Այնուհետև, թագավորների հրամանով նա վերադարձավ և գերեց Հունաստանի բոլոր մեծամեծներին ու նրանց ողջ ինչքն ավարի առավ, որի մի մասը բաժանեց գործին, իսկ թանկարժեք և մեծ մասն էլ պահեց իրեն՝ ոսկի, արծաթ, գործվածքներ ոսկեխուս և այլ այսպիսի բաներ» («Զարթիւս-Յիսովեբա», «Զարթիւի մատյանը»):

«Այդ ժամանակ ռումների վրա թագավորող երկու եղբայրները (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը և կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.**) դոմեստիկոս նշանակեցին Վարդ անունով մի մարդու, որն ապստամբեց նրանց դէմ և ցանկացավ անկախ իշխել այն երկրների վրա, որ ռումները գրավել էին արաբներից: Եվ ահա այս Վարդը մի պատգամավոր ուղարկեց Աղադեդուլայի (**Արաբական խալիֆության ինստանկալ, փաստացի տիրակալ, Բուլեդիանների էմիրության էմիր Արուդ-է-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) մոտ, որը Բաղդադի էմիրը էր, որպէսզի սա օգնի իրեն հաստատելով ռումների թագավորության գահին Արևելքում, ընդ որում նա խոստացավ ողջ կյանքում հնազանդ լինել արաբներին: Այդ ժամանակ արաբներ Վասիլն ու Կոնստանդինը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը և կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.**) իրենց հեթին դեսպաններ ուղարկեցին Աղադեդուլայի մոտ և խնդրեցին նրան աջակցություն ցույց չտալ ապստամբին և չօգնել մեկին, որը ելել է իր արաբների դէմ: Աղադեդուլան համոզվեց, սակայն Վարդի դեսպանորդին այդ ցույց չտվեց և խոստացավ օգնել վերջինիս ինչով հնարավոր է: Դրանից հետո ռումների արաբները բանակ ուղարկեցին ապստամբների դէմ, ինչի մասին իմանալով, Վարդասը մի բանի մարդկանցով մոտեցավ արաբական սահմանին և նամակ ուղարկեց Աղադեդուլայի մոտ, որպէսզի սա օգնական բանակ ուղարկի: Աղադեդուլան, հավաստիացնելով, որ այդպէս էլ կվարվի, փոխարենը բանակ ուղարկեց և, իր հետ եղած մարդկանց հետ միասին, բռնեց Վարդին: Արդյունքում Վարդն ու մնացած ապստամբները բերվեցին Բաղդադ և երկար ժամանակով փակվեցին Բաղդադի բանտում» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Վարդ իբն Մուսիկը, որը ամենագլխավոր հրամանատարներից և ամենատոհմիկ պատրիկներից էր, սկսեց երազել իշխանության մասին: Նա նամակագրական կապ հաստատեց Աբու Տադլիբ իբն Համդանի (**Մոսուլի Համդանյանների էմիրության էմիր Աբու-Տադլիբը – Մ.Ֆ.**) հետ, խնամիացավ նրա հետ և սկսեց իր համար ալ-Մուդուրի մահիճեղականներից զորք հավաքել: Նրանք հավաքվեցին նրա մոտ և նա գնաց հույների վրա: Արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) իրար հետևեց նրա դէմ գործեր ուղարկեց, սակայն նա ջարդեց դրանց բոլորին: Եվ ահա հայտարարեցավ նրա սիրտը, ուժեղացավ նրա դրուզումը և նա գնաց Կոստանդնուպոլիսի վրա: Այդ ժամանակ արաբն ուղարկեց իր օգնական վախենալ և ազատ արձակեց Վարդիս իբն Լևոնին ու նրան Վարդի դէմ մղվող պատերազմի հրամանատար նշանակեց: Նրանք համառորեն մարտնչեցին և նրանց միջև այդ պայքարը երկար տևեց: Ի վերջո, Վարդը փախավ իսլամի երկիր» (Իբն ալ-Ասիր «Լիսակատար պատմություն»):

«Եվ ահա Վարդաս Փոկասն ու Վարդաս Սկւերոսը երկրորդ անգամ ընդհարվեցին Յիջրի 368 թ-ի Շաբան ամսի 21-ին, կիրակի օրը (**979 թ-ի մարտի 24-ին, հեղինակը, ինչպէս և Պանդիպիյի նախորդ ճ-մ-ի պարագայում, շփոթում է թվագրությունը – Մ.Ֆ.**), և Սկւերոսը փախուստի մատնվեց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁸⁶⁷ «Սկւերոսի հետ չգնացող ապստամբները՝ Լևոն Գերին, Անդրոնիկոս Դուկաս Լիդոսի որդիներ Զրիստափոր Էպիփտը և Վարդաս Մոնզուրը, Անդրոնիկոսն արդեն մահացել էր, Թրակեսիոն բանակաբնում գտնվող Արմակուրիոն, Տափակ Զար և այլ անառիկ բերդերը գրավելով, դիմադրեցին մինչև ինդիկտոնի ութերորդ տարին: Նրանք, այդ վայրերից հարձակումներ գործելով, ապստամբում էին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) երկիրը: Այս կերպ նրանք շարունակեցին նահանգների ավարառությունները, մինչև որ, պատրիկ Նիկեիիոր Պարսակուտենոսի միջոցով ներում ստանալով, անցան կայսրեր կողմը» (Յովհաննէս Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 10):

2868 «Այդ ընթացքում անցավ երեք տարի, երբ Աբխազաց երկրում թագավորում էր Թեոդոս Կույրը (**Աբխազական թագավորության արքա Թեոդոսիոս II Կույրը – Մ.Ֆ.**): Զայեպվեց, սակայն, այդ երկիրը և խաթարվեց նախորդ թագավորների կողմից սահմանված կարգ ու կանոնը: Տեսնելով այդ՝ նրա երկրի երևելիները՝ բոլորն անխտիր, հույժ վշտացան: Եվ ահա նույն Մարուշի որդի Իվանեն կամեցավ Աբխազաց աշխարհի թագավոր դարձնել Բագրատին (**Զարթովի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծին – Մ.Ֆ.**): Նրա հետ էին Աբխազաց երկրի և Զարթովի բոլոր մեծամեծերը, էրիսթավներն ու ազնաւորները և ահա նրանք բոլորով Դավիթ կյուրապաղատին խնդրեցին Բագրատին տալ որպէս իրենց թագավոր, իսկ նա ստիպված ու մեծ դժկամութեամբ կատարեց նրանց խնդրանքը: Ինչպէս նախապէս ասացինք, Դավիթ կյուրապաղատը ժառանգ չուներ և Բագրատին որդեգրել էր որպէս Տայթի երկու կողմերի թագաժառանգ, սակայն, քանզի անժառանգ էր մնացել Զարթովի և Աբխազաց երկիրը, նրանց տվեց Բագրատին՝ երաշխիք ու պատանդ վերցնելով նրանցից: Բերեցին Բագրատին Աբխազաց երկիր, օժեցին թագավոր և բոլորը հպատակվեցին նրա հրամանին քանզի չափահաս էր դարձել: Երբ անցավ երկու տարի, նա սկսեց կառավարել ու ձեռնամուխ եղավ կարգավորելու ամեն մի գործ իր պապի՝ Գեորգի մեծ թագավորի (**Աբխազական թագավորության արքա Գեորգի II-ի – Մ.Ֆ.**) նման, դեռ ավելին՝ քանի որ ամեն ինչով նմանվում էր իր դաստիարակին՝ մեծ թագավոր Դավիթ կյուրապաղատին: Այնքան էին նրա բարության բոլոր գործերը: Ինչ վերաբերում է իր մորեքայր Թեոդոս թագավորին, ապա նրան նա ուղարկեց Տայթ՝ Դավիթ կյուրապաղատի մոտ՝ ավելի բարձր համարելով այն, որ յուրաքանչյուր մարդ, մեծ թե փոքր, բարի գործի համար հույս, իսկ չարագործության համար վախ ունենա հենց իրենից: Այս բոլորից հետո նա անցավ Զարթով, որպէսզի կարգավորի Զարթովի խառնաշփոթ կացութիւնը, եկավ և կանգ առավ Թիդուայում: Այդ ժամանակ Զարթովի ազնաւորները, որոնցից յուրաքանչյուրն առանձին էր տնօրինում Զարթովի գործերը, թէև Գորանդուխտի հպատակության ներքո էին, դժգոհ էին նրա զայուց: Եվ ահա Զավթար Տրելու առաջնորդութեամբ նրանք մարտնչելու համար նրան ընդառաջ ելան և կանգ առան Մոդրիի սահմանագլխին: Աբխազաց թագավոր Բագրատն այդ տեսնելով՝ ոտքի հանեց իր զորքը, գնաց և նրանք մարտնչեցին: Այդ ժամանակ փախուստի մատնեցին քարթվելներին, ոմանց կոտորեցին, ոմանց գերի վերցրին, իսկ այլք էլ փախան և ցրվեցին: Բագրատը եկավ Ուփիսցիխե, վերցրեց բերրն իր մորից, մնաց մի քանի օր, փոքր ինչ կարգի բերեց դրութիւնը Զարթովում, ապա մեկնեց Աբխազաց երկիր՝ հետը վերցնելով մորը» («Զարթովիս-Յիսուկերբա», «Զարթովի մատյանը»):

2869 «Հիջրի 370 թվականի Ռամադան ամիսն էր, երբ հույները տիրեցին իբն Իբրահիմի ամրոցին, որը գտնվում էր Ռաբան քաղաքում: Դա մի շատ ուժեղ ամրոց էր, որին նրանք տիրեցին խորամանկության շնորհիվ: Բանն այն էր, որ այդ ամրոցում էր գտնվում մի գերյալ հայ կին, որը ծառայում էր ամրոցի տիրակալին: Նա Ռաբանում եղբայրներ ու բույր ուներ: Եվ ահա օրերից մի օր նա բույրը հույր եկավ իր մոտ, մնաց որոշ ժամանակ և նկատեց, որ ամրոցը լքված է, այն չի հսկվում և հնարավոր է գրավել, եթե գործի դրվի խորամանկություն: Նա հաշվեց բարձրությունն այն տեղից, որտեղից հնարավոր էր մտնել ամրոց, իյիկի թելի միջոցով հաշվեց տարածությանը մինչև գետին, որից հետո տուն դարձավ և հայտնեց իր եղբայրներին ամրոցի դրության ու այն մասին, թե ինչպիսի միտք է ինքը հղացել: Նա պատմեց, որ ամրոցը շատ վատ է պահպանվում և, եթե նրանք միջոցներ ձեռնարկեն, կգրավեն այն: Նա նրանց այդ գործը, որպես մի հեշտ գործ ներկայացրեց և դրոճեց աստիճան պատրաստել այն թելի երկարությունը, որով ինքը հաշվել էր բարձրությունը: Եվ ահա նրանք, հետևելով վերցրած այն աստիճանը, որը նախապես պատրաստել էին, գիշերը ելան ու վեր մագլցեցին այն մարդկանց հետ միասին, որոնց վերցրել էին հետևեց: Այդ գիշերը ամրոցի տիրակալի մոտ միտք էր հայտնվել միայնակ մնալ իր կանանց հետ և հարցերգողությամբ զբաղվել: Նա հրամայել էր պահապաններին, որ այդ գիշեր իրենց կոչերով չանհանգստացնեն իրեն ու չխանգարեն ծառայությանը: Արդյունքում նրանց մեծ մասը ցրվեց, իսկ մնացածներն էլ իրենց պահակակետներում պառկեցին քնելու: Եվ ահա, երբ այդ կնոջ եղբայրներն ու նրանց մարդիկ հայտնվեցին ամրոցում, նրանք հանդիպեցին մի քնած պահապանի, սպանեցին նրան, որից հետո ներխուժեցին ամրոցի տիրակալի սենյակ, երբ սա քնած էր իր բարձի վրա, որդու հետ միասին սպանեցին նաև նրան և Վասիլին (**Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**) արքա հռչակեցին: Այդ ժամանակ, երբ ամրոցում եղածները տեսան այդ ամենը, նրանք վազելով դուրս փախան այնտեղից: Հայերը զբաղեցրին այդ ամրոցը, տիրեցին նրան և ու փոխանցեցին Վասիլ արքային: Նա նրանց պարգևատրեց, նրանց վրա ողորմածություններ թափեց ու հրամայեց ավելի ամրացնել այն, այնպես որ այն անառիկ լինի գրոհի համար և անհաղթահարելի մի ռազմական ուժ դառնա» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիոբեցուն:

2870 «Մարդիբցիների զորքը ալ-Միսհաջ անունով մի Էմիրի գլխավորությամբ եկավ Աստիոբի շրջան: Նրանք գումակն ու իրենց պաշարները թողնեցին իրենցից հետ: Եվ ահա Գորուրը գիշերով ելավ, գրավեց այդ գումակը, որից հետո հարձակվեց արդեն բուն զորքի վրա, ջարդեց այն, Էմիրին էլ գերեց ու սպանեց նրա շատ ռազմիկների» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիոբեցուն:

2871 «Հիջրի 370 թվականին Նազալն ու իբն Շաբիրը Տրիպուլից Լաթաքիա գնացին ու պաշարեցին Գորուրիկի ամրոցը: Այդ ժամանակ Գորուրիկն իր զորքի առաջապահի գլուխն անցած ելավ, սակայն նրա վրա նետվեց իբն Շաբիրի ստրուկ Յուսուբը, վիրավորեց նրա ձիուն և այն ընկավ: Արդյունքում Գորուրը գերվեց, ուղարկվեց Կահիրե և հետագայում մունեղիներին կողմից հայտարարվեց նրա դատաարարման մասին, ինչից հետո նա մահապատժի ենթարկվեց» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիոբեցուն:

2872 «Հիջրի 371 թվականի Տուսուդա և ամսին դոմեստիկոս Վարդ Փոկասը եկավ Հայեպի վրա ու նրա գալու հաջորդ օրը Բաբ ալ-Յահուդում ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Եվ ահա նա Սաադ-է-Դուլայից (**Հայեպի ռազմականների Էմիրության Էմիր Սաադ-է-Դուլան (967-991) – Մ.Ֆ.**) ըստ կնքված պայմանագրի գումար պահանջեց: Նրանք դեսպանություններ փոխանակեցին և ի վերջո հարցը լուծվեց այնպես, որ հույներին ամեն տարի պետք է վճարվեր 400.000 դիրհեմ մաքուր արծաթ՝ 20 դիրհեմ մեկ դինարի դիմաց հաշվարկով: Գալու հինգերորդ օրը նա հեռացավ» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև Բենալ-է-Դինը՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիոբեցուն:

2873 «/168/ Եթե շրջակայքում բոլորը ապստամբեն, ապա, ինչքան ունես, հավաքիր բերքն ու կերը կենդանիների համար և կուտակիր այն ամրոցում: Գնիր նաև այլ պարենամթերք ու տար այնտեղ: Այնքան պարենամթերք կուտակիր, որ հերիք լինի քո և քո տոհմի, ինչպես նաև ազատների ու ստրկաների համար, որոնք քեզ հետ միասին հեծնում են ձիերը և մարտական կարգ զբաղեցնում: Թող նույնը քո խորհրդով անեն նաև մյուսները՝ մեծից փոքր: Եթե դու ներսում հացի պաշարներ ունենաս, ապա, ես վստահ եմ դրանում, երբ թշնամիները ուզենան մարտնչել քո դեմ, դու, աստվածային օգնությամբ նրանց փախուստի կմատնես, իսկ եթե դու այդպես չկարգես, ապա, ինչպես քեզ ավանդել եմ, քեզ հետ կլինի այն, ինչ եղել է Նիկոլիցա Լարիսացու ծնողների հետ: /169/ Երբ իմ հանգուցյալ պապ Կեկավմենոսը Լարիսայում էր գտնվում, իշխելով Հելլադայի վրա, բուլղարական բռնակալ Սամուիլը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսածագը – Մ.Ֆ.**) շատ անգամ փորձեց մեկ պատերազմով, մեկ խորամարտությամբ տիրել այդ քաղաքին, սակայն չկարողացավ այդ անել, այլ ամեն անգամ հետ էր մղվում: Իր հերթին պապս մեկ հետապնդում էր նրան պատերազմով, մեկ փորձում էր փախկեցնել նրան ու նրա մոտիկներին նվերներով: Գործելով այդպես՝ նա առանց խղճընդոտի հանդիպելու հնարավորություն էր ստանում վարել ու ցանել և այդ կերպ իր մարդկանց ապահովում էր, սակայն երբ նա տեսավ, որ բռնակալը արդեն լրիվ առավելության է հասել, նա նրան արքա հռչակեց և, այդ կերպ խաբելով նրան ու մոլորության մեջ գցելով, շարունակեց վարել ու ցանել: Նա նաև գրեց ծիրանածին Վասիլին (**Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**), թե. «Գիտես ինչ, իմ սրբազան տեր, ես ստիպված եմ ուրաջել և ստիպողաբար եմ հրամայել լարիսացիներին նրան հռչակել ու հիմա նրանք Աստած օգնությամբ վարել և ցանք են անում ու քո արքայական աղոթքներով ես այնքան բերք եմ հավաքել, որ լարիսացիներին դա հերիք կլինի չորս տարի: Այդ իմացիր, մենք ցանկացած դեպքում քո արքայական ստրուկներն ենք»: Իմանալով այդ մասին՝ արքան հավանություն տվեց իմ պապի գործադրած խորամանկությանը» (Կատակոլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 168, 169):

2874 «Անցավ մի քանի տարի: Այդ ժամանակ Կլդեկարիի Երիսթավն էր Ռատը և նա տիրում էր Ատենի բերդին ու Զարթովի այն մասին, որ ընկած էր գետից հարավ՝ Թեոդեթին, Մանգլեաց փոքրիկ և Սկվիրեթին: Ռատը կամովին չէր հնազանդվում Բագրատ թագավորին (**Զարթովի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծին – Մ.Ֆ.**) և ահա Բագրատ թագավորը ծածուկ ժողովեց իր ողջ զորքը ու մտավ Զարթով՝ կամենալով բռնել Երիսթավ Ռատին: Այնժամ իսկույն հայտնեցին Դավիթ կյուրապաղատին՝ ամբաստանելով հետևյալ կերպ. «Ուրիշ այլ տեղ չի գնալու, այլ քո մահն է փնտրում»: Պատրաստվել էր նաև Գուրգենը՝ Բագրատի հայրը՝ գնալու իր որդու մոտ: Եվ ահա Դավիթ կյուրապաղատը շտապ եկավ, հավաքեց իր զորքը և իրազեկ դարձրեց Հայոց բոլոր թագավորներին: Այդ ժամանակ դեռևս ողջ էր Բագրատի պապը՝ վրաց թագավոր Բագրատը: Նա ևս եկավ Դավիթ կյուրապաղատի մոտ, քանզի երկույդ էր կրում, որ իր որդին՝ Գուրգենը, իրենից կլի թագավորությունը: Նրանք մեծ զորքով եկան և կանգ առան Դիվիում: Չորեք անհամար էր և այն ուղարկվեց Գուրգենի դեմ: Ելան Գուրգենի դեմ, կռվի բռնկեցին Գարդաթիսիում՝ Շավշթի սահմանագլխին, և փախուստի մատնեցին Գուրգենին, որը մագապուրծ եղած պատսպարվեց Տեփթիսցիներում: Այս ժամանակ Բագրատը եկել էր Թեոդեթ և կանգ առել Կարուշեթում: Նա պատմիրակներ ուղարկեց, զորատես կատարեց և տեսավ, որ ուժով չի կարող դիմակայել Դավիթ կյուրապաղատին: Այնժամ թողնելով իր զորքը տեղում՝ նա ինքը միայնակ գնաց Դավիթ կյուրապաղատի մոտ, ներում հայեցեց և ասաց հետևյալը. «Ուրիշ այլ նպատակով չեմ եկել, քան Ռատի անհնազանդության պատճառով», իսկ նա ծանախարհեց նրան և հրամայեց. «Ասացին ինձ, թե ելել

էիր իմ մահը փնտրելու, սակայն այժմ հավաստի իմացա, որ դու անմեղ ես: Այլևս արտոնում եմ քեզ Ռատին հնազանդեցնել, ինչպես ինքդ կամենաս»: Այնժամ Բագրատը բերկրանքով լի վերադարձավ Աբխազաց երկիր, որպեսզի Ռատին կասկածի տեղիք չտա և, անակնկալ հարձակվելով, հանկարծակիի բերի նրան» («Զարթիս-Ֆիտլոյեթա», «Զարթիի մատյանը»):

²⁸⁷⁵ «Մուշեղը առաքեց, կանչեց Ղեմսաստանի պարսիկ էմիր Սալարի (**Սալարյանների էմիրության էմիր Մարգուբան իբն Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.**) թոռ Աբրիհաճին (**Սալարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ջաջ Սալարին (982) – Մ.Ֆ.**) ու սա, թեպետ ժամանակին չեկավ, բայց հետագայում եկավ, Չայոց 431 թվականին այրեց ռուսիսի վանքը և ծոպանով զած գցեց տուրք Շողակաթի վրա կանգնեցված փրկչական Նշանը: Շուտով, սակայն նրա վրա շարժվեց Աստծո գայլույթը, նա դիվահար եղած պատերազմի մեջ մտավ Գողթնի էմիր Աբուտալափի (**Գողթնի էմիրության էմիր Աբու-Դուլուֆի (մոտ 970-1000) – Մ.Ֆ.**) դեմ և պարտվեց նրանից» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 12):

²⁸⁷⁶ «Գողթնի էմիր Աբուտալափը (**Գողթնի էմիրության էմիր Աբու-Դուլուֆ – Մ.Ֆ.**) Աբրիհաճից (**Սալարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ջաջ Սալարից – Մ.Ֆ.**) գրավեց Դվինն ու մյուս բոլոր քաղաքները, նրան էլ ձերբակալեց» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 12):

²⁸⁷⁷ «Չիքրի մոտավորապես 372 թվականին նա (**Շիրվանշահների էմիրության ապագա էմիր Մուհամմեդ իբն Ահմեդ – Մ.Ֆ.**) գրավեց Բարդա քաղաքը և այնտեղ կառավարելու նշանակեց իր տեղակալ Մուսա իբն Ալիին» (Ամանուն «Շիրվանի և Ալ-Բաքի պատմություն»):

«Չիքրի մոտավորապես 372 թվականին նա (**Շիրվանշահների էմիրության ապագա էմիր Մուհամմեդ իբն Ահմեդ – Մ.Ֆ.**) գրավեց Բարդա քաղաքը և այնտեղ կառավարելու նշանակեց իր տեղակալ Մուսա իբն Ալիին» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁸⁷⁸ «Փատուլուն (**Շարդարյանների էմիրության ապագա էմիր Փատուլուն – Մ.Ֆ.**) Սալարից (**Սալարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ջաջ Սալարից – Մ.Ֆ.**) խլում է Պարտավն ու Շամբորը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 56):

«Նա (**Շարդարյանների էմիրության ապագա էմիր Փատուլուն – Մ.Ֆ.**) հաստատվեց իր իշխանության մեջ, այն վարեց լավագույն կերպով, առաջ խաղաց և Չիքրի 383 թվականին գրավեց Պարտավն ու Բայլականը» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Նա (**Շարդարյանների էմիրության ապագա էմիր Փատուլուն – Մ.Ֆ.**) հաստատվեց իր իշխանության մեջ, այն վարեց լավագույն կերպով, առաջ խաղաց և Չիքրի 383 թվականին գրավեց Պարտավն ու Բայլականը» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²⁸⁷⁹ «Այս ժամանակներում Գողթնի էմիր Աբուտալափը (**Գողթնի էմիրության էմիր Աբու-Դուլուֆ – Մ.Ֆ.**) 907 հետևակ դաշինքով գալիս է Վասպուրական աշխարհը: Վասպուրականի թագավոր Աշոտի հրամանով մեծաքանակ զորքով նրանց դեմ է դուրս գալիս Վասպուրականի իշխանաց-իշխան Աբրիհաթի կոչվածը՝ Գրիգոր իշխանի ու Տիգրան մարզպանի հետ միասին: Նրանք գալիս և իջևանում են ճուշ գավառի Բակեար կոչված վայրում՝ իրենց երիվարներ թողնելով արածելու: Եվ ահա նրանց վրահասու են լինում տաջկաց զորքերը, հափշտակում են ողջ երիվարները, իսկ նրանք մնում են ամրոցում արգելափակված: Այդ ժամանակ տաջիկ զորքերն, ըստ իրենց մահափառ օրենքի, երդումով հավաստիացնում են, թե. «Մեղե չեմք զործի ձեր նկատմամբ, միայն ձեր գեները հանձնե՞լ մեզ, իսկ դուք գնացե՞ք խաղաղությանը»: Եվ նրանք, իրենց անսխառությանը հիմարացած, տալիս են իրենց գեները, բայց նրանք, ըստ իրենց իթախանական անօրեն կրոնի, ստում են իրենց երդմանը, բոլորին սրախողխող են անում և միայն Աբրիհաթիին ու նաև երկու իշխանների՝ Գրիգորին ու Տիգրան մարզպանին է, որ ձերբակալում են: Մրանք միայն հետո զանձագին տալով փրկվեցին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 13):

«Չայոց 433 թվականին եղավ Աբուտալուֆի (**Գողթնի էմիրության էմիր Աբու-Դուլուֆի – Մ.Ֆ.**) կողմից Բակի կոտորածը» (Յովհաննես Ավագրեց «Ժամանակագրություն»):

²⁸⁸⁰ «Բակչուրը ձեմտում ապստամբեց Սաադ-է-Դուլայի (**Չայեյի Չամդանյանների էմիրության էմիր Սաադ-է-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) դեմ և իրեն օգնության կանչեց ալ-Ազհգի (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազհգի (975-996) – Մ.Ֆ.**) զորքերին: Նրանք գնացին նրա հետ ու բանակ զարկեցին Բաբ ալ-Յահուբի մոտ Չիքրի 373 թվականի Ռաբիա Բ ամսին, որից հետո երկու օր մարտնչեցին: Վարդ Փոկասը դոմեստիկոսը գնաց Չայեյի վրա: Այդ մասին լուրը հասավ Բակչուրին և նա ելավ նրա դեմ Ռաբիա Բ ամսի 8-ին: Վարդ Փոկասը մոտեցավ Բաբ ալ-Յահուբին նույն ամսվա 14-ին ու Մուֆադրաջը նրա հետ էր: Տեղի ունեցավ ճակատամարտ, որից հետո նա դեսպանություններ փոխանակեց Սաադ-է-Դուլայի հետ ու նրանք այն տիպի համաձայնության եկան, որ վերջինս նրան երկու տարվա հարկը կվճարի՝ 40.000 դինարի չափով» (Յահա Աստիքացի «Ժամանակագրություն»):

«Չիքրի 373 թվականի Ռաբիա Բ ամսին, չորեքշաբթի օրը դոմեստիկոս Ֆիրդուսը 500.000 հոգանոց հեծյալ ու հետևակ զորքով մոտեցավ Չայեյի դարպասներին: Նա պարտավորվել էր Վասիլ և Կոնստանդին եղբայրների (**Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի և կոստեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.**) դիմաց, որ կվերցնի Չայեյը, կավերի նրա պարիսպները, քարը քարին չի թողնի և գերիներին էլ կքերի Կոնստանդինուպոլիս: Նա հոգացել էր զորք հավաքելու մասին և անթիվ բանակի քարանետ մեքենաներ ու խոյրեր էր պատրաստել: Նա մի բանի օր մնաց ալ-Չադասում, սարսափ տարածելով մարդկանց վրա, սակայն Սաադ-է-Դուլան (**Չայեյի Չամդանյանների էմիրության էմիր Սաադ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) նրա վրա ուշադրություն չդարձրեց: Դրանից հետո նա առաջ շարժվեց: Առաջապահը գլխավորում էր Տրֆալիլ ալ-Մուրադին, իսկ աջ ու ձախ թևերում էին երկաթյա զրահներով պատրիկները: Նա ժողովրդի մեջ քարափ տարածեց: Նա իր թեթևագույն ջոկատները տարբեր կողմեր ուղարկեց: Սաադ-է-Դուլան հրամայեց իր ստրուկներին զինվել: Այս փիճակում նա մնաց երեք օր, որից հետո շարեց իր զորքը մարտական կարգով՝ պատրաստվելով քաղաքի պաշարմանը: Սաադ-է-Դուլան ոչ մեկին դուրս չէր թողնում նրա մոտ, մինչև որ նա ռազմիկները չլքեցին պատերազմի տեղերը: Դետո յոթերորդ օրը նա հրամայեց իր ստրուկներին ելնել հույկների դեմ: Նա անփնկնուժ չտեսնված եռանդով հարձակվեց նրանց վրա և սպանեց վրացիների արքա Տրֆալիլին, որը նրանց զորքի հիմքն էր, և այդ ժամանակ էլ հենց պատերազմը թեժացավ: Սաադ-է-Դուլան իր սեփական զորքին ևս հրամայեց ելնել նրա դեմ: Նրանք ընդհարվեցին ալ-Մալդանում, սակայն նրա զորքը անոթալի կերպով դիմեց փախուստի և վիշտը հաղթահարեց նրան... Պատմում են, որ դոմեստիկոսը երազում մարգարեին էր տեսել, որը նրան ապառնալով ասել էր, թե, թե. «Մի՞թե դու համարձակվում ես սպառնալ այդ քաղաքին, որտեղ աստծուն աղոթողը պարսպի վրա է կանգնած», ընդ որում նա ցույց էր տվել Բաբ-Կիստերին և ուր որ Բաբ ալ-Գանամի միջև պարսպի վրա մի վայր, որտեղ Մեշխեդ ալ-Նուրի մզկիթն էր: Եվ երբ հույկների արքան արթնացավ, նա սկսեց հարցուփորձ անել և պարզեցին, որ դա իբն Աբի Նումայր Աբդերազգակ իբն Աբդ ալ-Սալամն էր՝ Չայեյի այդ աղոթողը: Դա էլ հենց պատճառ հանդիսացավ, որ Վարդը հեռացավ Չայեյից: Այլք էլ ասում են, որ նա խաղաղություն էր կնքել հայեացիների հետ և հեռացել: Դա կարող է տեղի ունեցած լինել նաև Չիքրի 372 թվականին, երբ Բակչուրը ալ-Ազհգից (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազհգից – Մ.Ֆ.**) պահանջեց, որ իրեն Դամասկոսի նահանգապետ նշանակի և գրեց նրան, որ նա զորք ուղարկի իրեն, որով ինքը կվերցնի Չայեյը: Նա նրան զորք ուղարկեց և նա այնքան ժամանակ մնաց Չայեյի մոտ, մինչև որ դոմեստիկը չհեռացավ Ամսիոք: Այդ ժամանակ Բակչուրը, վախենալով անակնկալ հարձակման ենթարկվել, հեռացավ Չայեյից» (Բեմալ-է-Դին «Չայեյի պատմության հատրնտիր»):

²⁸⁸¹ «Ամսի 26-ին, երկուշաբթի օրը Վարդ Փոկասը գնաց այնտեղից ու եկավ Չեմս, որտեղ նա գերեվարեց բնակչությանը և այրեց շատերին, որոնք թաքնվել էին քարանձավներում: Դրանից հետո նա գնաց դեպի Թելլ-հալիֆի ու առաջ անցավ» (Յահա Աստիքացի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ դոմեստիկոսը հույսը կտրեց գրավել Չայեյը և սկսեց վախենալ, որ հույկների արքան կսպանի իրեն, նա գնաց Չեմսի կողմը: Բակչուրը փախավ նաև Չեմսից ու գնաց դեպի Տույս, որից հետո դոմեստիկոսը գրեց Չեմսի բնակիչներին, որ նրանք անվտանգության մեջ են և ասաց նրանց, որ ինքը գնում է Դամասկոսի վրա ու խաղաղության մեջ է գտնվում Սաադ-է-Դուլայի (**Չայեյի Չամդանյանների էմիրության էմիր Սաադ-է-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) տիրույթների հետ: Նրանք հանգստացան և նա նրանց հրամայեց իրեն պարենամթերք ու պաշար մատակարարել, բայց հետո Ռաբիա Բ ամսին նա հանկարծակի հարձակվեց Չեմսի վրա և նրանք այրեցին քաղաքային մզկիթը» (Բեմալ-է-Դին «Չայեյի պատմության հատրնտիր»):

²⁸⁸² «Այդ տարի ուժեղացավ Բաբ ալ-Քուրդին, իսկ նրա անունը էր Աբու Աբդալլահ ալ-Ռուսեյն իբն Դուստաբ (**Մրվանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Բաբ իբն Դուստուկին – Մ.Ֆ.**): Նա Չամդիդի քորեթից էր՝ հաստամարմին, ջլապիւնդ և ուժեղ: Սկզբում նա հաճախ ասպատակում էր Դիար Բաքրի Սահմանյանի գոտին, իսկ երբ Աղուդ ալ-Դուլան (**Արաբական խալիֆության իմամական, փաստացի տիրակալ, Բուլեհյանների էմիրության էմիր Աղուդ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) գրավեց Մոսուլը, սա եկավ նրա մոտ ծառայության: Աղուդ ալ-Դուլան, սակայն, երբ տեսավ նրան, վախեցավ և ասաց. «Չեմ կարծում, թե ինձ մոտ մնա» և իրոք, հենց որ դուրս եկավ, փախավ: Նրա դուրս գալուց հետո Աղուդ ալ-Դուլան հրամայեց ձերբակալել նրան ու բերել, որովհետև նա, ասաց Դուլան. «Նա ջլապիւնդ է և ուժեղ, նրանում չարություն կա և այդպիսին չի կարելի կենդանի թողնել»: Չայոնեցին, սակայն, թե նա փախել է և Դուլան այլևս չհետաքրքրվեց նրանով: Աբու Աբդալլահ ալ-Ռուսեյն իբն Դուստաբ գնաց Դիար Բաքրի սահմանային գոտին, մինչև որ հաջողություն գտավ, ուժեղացավ, իսկ Աղուդ ալ-Դուլայի մահվանից հետո էլ գրավեց Լիփրկերտը ու Դիար Բաքրի մեծ մասը: Նրա մարդկանցից մի խումբ եկավ ու գրավեց Մժիքը» (իբն ալ-Ասիր «Լիպկատար պատմություն»):

²⁸⁸³ «Բուլեհ Սամսալ ալ-Դուլան (**Արաբական խալիֆության իմամական, փաստացի տիրակալ, Բուլեհյանների էմիրության էմիր Սամսալ-է-Դուլան (983-998) – Մ.Ֆ.**) զորք պատրաստեց և ուղարկեց Աբու Սադ Բահրան և Արաջիկի հետ, սակայն նրանում պարտվեց Բահրամը և նրա մեծածավառների մի խումբ գերի ընկավ, իսկ Բադի (**Մրվանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Բադ իբն Դուստուկի – Մ.Ֆ.**) ուժն ավելացավ: Սամսալ ալ-Դուլան մեծ զորքով ուղարկեց Չաթիր Աբու-Կասիմ Սաադ իբն Մուհամմադին, և բախվեցին Բաջլայայում, խաբուր ալ-Ռուսայնիյայի վրա, Զավաջի գյուղի մոտ: Սաստիկ կռիվ եղավ, Սասը և ընկերները փախուստի դիմեցին, իսկ Բադը շատ դելմիկներով բռնեց, սպանեց ու

գերեվարեց, ապա անխնա կոտորեց գերիներին: Երբ Բաղը փախուստի մատնեց դեմիկներին ու Սաադին և արեց այն, ինչ-որ ասվեց, Սաադը կանխեց նրան ու մտավ Մոսուլ, սակայն Բաղը հետապնդեց նրան: Ժողովուրդը, սակայն, դեմիկների վատ վերաբերմունքի պատճառով ապստամբեց Սադի դեմ, սա հազիվ ազատվեց նրանցից, իսկ Բաղը մտավ Մոսուլ ու գրավեց: Նրա ուժն ավելացավ, նա դուրս եկավ ծայրամասայինների շարքից, դասվեց մեծամեծների շարքը և նա մտածեց նույնիսկ գրավել Բաղդադը ու այնտեղից վերացնել դեմիկներին: Սաադն ալ-Դուլան վախեցավ ու մտահոգվեց և միայն այս հարցով էր զբաղվում: Նա գորթ հավաքեց նրա դեմ ուղարկելու համար, սակայն տարին վերջացել էր» (իբն ալ-Ասիր «Լիալիյաթար պատմություն»):

²⁸⁸⁴ «Աբուլ-Մալիկ Սաադ-է-Դուլան (Ջալեայի Ջամհայանների եմիրության եմիր Սաադ-է-Դուլայի - Մ.Ֆ.) դանդաղեց հույների հետ որոշված գումարը վճարել, ինչից հետո դոմեստիկոս Վարդ Փոկասը գնաց Կիլիկիայի վրա, մարտնչեց և ուժով գրավեց այն՝ գերավարելով նրա բնակչությանը Ֆիքրի 375 թվականի Սաֆար ամսին» (Յահա Աստիքացի «Ժամանակագրություն»):

«Սաադ-է-Դուլան Աբուլ-Փադը (Ջալեայի Ջամհայանների եմիրության ապագա եմիր Սաադ-է-Դուլան - Մ.Ֆ.) հրաժարվեց հույներին այն հարկը վճարել, որը վճարվում էր ամեն տարի, և ահա Վարդ Փոկասը գնաց նրա բաղաբի վրա, պաշարեց այն, սրի ուժով գրավեց և բնակիչներին գերի տարավ, իսկ դա եղավ Ֆիքրի 375 թվականի Սաֆար ամսին» (ալ-Մաքին «Պատմություն»):

²⁸⁸⁵ «Դրանից հետո Փոկասը ջարդեց համդանյանների մի ջոկատ, որն ուզում էր հարձակվել իր ճամբարի վրա» (Յահա Աստիքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁸⁸⁶ «Փոկասը մոտեցավ Ապամեային ու նրա դեմ ուղղեց իր պաշարողական մեքենաները: Նա ավերեց որոշ աշտարակներ և ուժեղ կերպով մարտնչեց ամրոցի դեմ: Այդ ժամանակ Կարգուլը (Ջալեայի Ջամհայանների եմիրության ապագա եմիր Սաադ-է-Դուլան - Մ.Ֆ.) գնաց Սիմոն Ջալեացու վանքի վրա, այն գտնվում է Աստիքի շրջանի վերջում ու Ջալեայի շրջանի սկզբում, պաշարեց վանքը 3 օր շարունակ, բավականին ուժեղ մարտնչեց նրա դեմ և սրով գրավեց այն Այուլա ամսի 8-ին, այսինքն Ֆիքրի 375 թվականի Ռաբիա Բ ամսի 12-ին: Նա շատ վանականներ սպանեց, բանգի դա մի բազմամարդ ու ծաղկուն վանք էր, և գերեվարեց շատ շատերին, որոնք շրջակայքից այդտեղ էին հավաքվել փրկվելու նպատակով: Նրանք բերվեցին Ջալեա և ամոթանքի ենթարկվեցին...: Երբ այդ լուրը այն մասին, ինչ տեղի էր ունեցել Սիմոն Ջալեացու վանքի հետ, հասավ Վասիլին (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին - Մ.Ֆ.), նա գրեց Վարդին, որ սա հեռանա Ապամեայից» (Յահա Աստիքացի «Ժամանակագրություն»):

«Սաադ-է-Դուլան (Ջալեայի Ջամհայանների եմիրության ապագա եմիր Սաադ-է-Դուլան - Մ.Ֆ.) գնաց Աստիքի շրջանում գտնվող Սիմոնի վանք, այն 3 օր պաշարեց և նույն տարվա Ռաբիա Բ ամսին էլ գրավեց: Նա սպանեց այնտեղ ապրող վանականներից շատերին: Դա մի ծաղկուն և բազմամարդ վանք էր: Նա շատերին գերի տարավ նրանցից, որոնք փրկություն էին որոնել այնտեղ Աստիքի մոտերից, ու նրանց Ջալեա բերեց: Երբ այդ լուրը այն մասին, ինչ տեղի էր ունեցել վանքի հետ, հասավ Վասիլին (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին - Մ.Ֆ.), նա գրեց Վարդին, որ սա հեռանա Ապամեայից, այն դեպքում, երբ սա արդեն մոտեցել էր բաղաբին ու սկսել էր պաշարել այն» (ալ-Մաքին «Պատմություն»):

²⁸⁸⁷ «Դոմեստիկոս Վարդը իր գործի մի ջոկատ ուղարկեց Բաֆար-Տար և այն ջախջախեց արաբներին ու համդանյաններին» (Յահա Աստիքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁸⁸⁸ «Այդ ժամանակ մարդիքները տիրեցին Բայանիս ամրոցին» (Յահա Աստիքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁸⁸⁹ «Վասիլ արքան (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին - Մ.Ֆ.) Աստիք կառավարիչ Նշանակեց Լևոն-Մելիսիան մագիստրոսին և սա զորքով գնաց ու պաշարեց Բայանիսը: Այդ ժամանակ զորքի մեջ աղաղակ բարձրացավ և այն հեռացավ Բայանիսից: Դրա վրա Վասիլը զայրացավ Մելիսիանի վրա և հրամայեց նրան ընտրել երկուսի միջև՝ կամ նա կվերադառնա ամրոցի մոտ ու կգրավի այն, կամ էլ կվճարի իրեն այն գումարները, որոնք նա ծախսել է բանակի վրա, որպես զինվորների ռոճիկ, ու նա մեկ ուրիշին կուղարկի ամրոցի մոտ: Այդ ժամանակ Լևոն-Մելիսիանը խոստացավ, որ կվերադառնա ու կգրավի այն: Նա զորքով հետ դարձավ, մի խոյ պատրաստեց և դրանով այնպես հարվածեց պարսիկին, որ նրա աշտարակներից ու պարսպախառվածներից մեկը փլվեց: Ներսում գտնվող մարդիքները ներսում հայեցին ու հեռացան ամրոցից: Մելիսիանը վերականգնեց այն, ինչ ավերել էր, և բաղաբը պարսպապատեց» (Յահա Աստիքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁸⁹⁰ «Երեք տարի անց արքան (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) մեկ ուրիշին ստրատեգոս Նշանակեց Ֆելլադայում: Երբ իմ պապը Լարիսիում չէր, այլ մայրաքաղաքում էր, իսկ ստրատեգոսը նման հատկություններ չուներ, որ որևէ ռազմական խորամանկություն հորիներ, Սամուիլը (Բուզանդական կայսրության արքա Սամուիլ Կոնստանդ - Մ.Ֆ.) եկավ ու թույլ չտվեց նրանք բերքահավաք անել: Այդ ժամանակ նա թույլ տվեց նրանց ցանել, սակայն ամռանը ընդհանրապես հնարավորություն չտվեց ելնել բաղաբից: Դա նա անում էր երեք տարվա ընթացքում, այնպես որ ուտելիքի պակասի պատճառով նրանք սկսեցին ուտել շների, էշերի և այլ անմաքուր ուտելիք, իսկ երբ դա էլ հատեց, սկսեցին հավաքել կաշիներ, որոնք թափված են աղտողետությունների մեջ՝ ցանկանալով հազգեցնել բաղաբը: Մի կին այդ ժամանակ, երբ նրա ամուսինը մահացավ, կերավ նրա ազորը: Ամուսնելի սովի արդյունքում Սամուիլը նրանց հնգանդեցրեց առանց արյուն թափելու և ստրկացրեց բոլոր լարիսացիներին, բացառությամբ Նիկիոլիսիցի ցեղի: Միայն նրանց նա առանց վնաս հասցնելու հեռացրեց իրենց գույքի հետ, ընդ որում անելով. «Ես շատ շնորհակալ եմ ծիրանածին տեր Վասիլից այն բանի համար, որ նա հետ կանչեց թո խնամի Կեկավմեսոսին և ազատեց ինձ նրա խորամանկությունից» (Կատակլոյն Կեկավմեսոս «Ստրատեգիկոն», մաս 170):

«Սա (Բուզանդական թագավորության արքա Սամուիլ Կոնստանդ - Մ.Ֆ.) պատերազմող և անհանգիստ մարդ էր, որը օգտվելով հռոմեական զորքերի՝ Սկլերոսի դեմ մղվող մարտերով զբաղված լինելու հանգամանքից, բովանդակ արևմուտքը ոտնատակ արեց, ոչ միայն Թրակիան ու Մակեդոնիան և Թեսալոնիկեի շրջակայքը, այլև Թեստալիան, Ֆելլադան ու Պելոպոնեսը: Նա գրավեց բազմաթիվ բերդեր, որոնցից ամենագլխավորը Լարիսան էր, նրա բնակիչներին տնով-տեղով վերաբնակեցրեց Բուլղարիայի խորքերը, նրանց զինվորացրեց և հռոմեացիների դեմ դաշնակից դարձրեց: Նա Լարիսայի եպիսկոպոս եղած սուրբ Քելիլիոսի աճյունը տեղափոխեց և Պրեսպայում ամփոփեց, որտեղ որ իր արքունիքն էր գտնվում» (Ռովիանենտ Սկիլիցես «Ջամանոտություն պատմություն», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 11):

²⁸⁹¹ «Ինչպես ասացինք, Բաբելոնում խոսրովի (Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլեհյանների եմիրության եմիր Ադուդ-է-Դուլայի - Մ.Ֆ.) կողմից նա և իր մարդիկ բանտ էին նետվել: Նա, ամեն տեսակի հոգատարությունից զրկված, տառապում էր չարչարանքներից ու բանտապահների վարյազություններից: Հանկարծակի, սակայն, բախտը նրան ծպտաց և նա ու իր մարդիկ բանտից տարօրինակ կերպով ազատ արձակվեցին: Ես այժմ կպատմեմ, թե նա ինչպես կապակցվեցի ազատվել և ինչպես ողջ-առողջ վերադարձավ հռոմեական պետություն սահմանները: Պարսից ժողովուրդը, սարակինոսներից իշխանությունից զրկվելով, նրանց նկատմամբ մշտապես թաքուն թշնամություն էր տածում և առիթ ու միջոց էր որոնում տապալելու նրանց գերիշխանությունը և վերականգնելու պետականությունը: Միանց մեջ ազնվական ծագումով մի մարդ կար, անունը Ինարգոս, որը ճարտար հռետոր էր, բացի այդ նաև՝ պատերազմական գործերին հմուտ ու գործունե: Սա նկատեց, որ խոսրով թագավորը (Նկատի է ունեցվում Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլեհյանների եմիրության եմիր Սամուդ-է-Դուլա - Մ.Ֆ.) իշխում է վատ ու անշնորհ և, որոշելով, որ պարսիկների սպասած հարձակ ժամանակը դա է, որ կա, ոտքի է հանում Աբենեյանների ողջ տոհմը ու սարակինոսների դեմ ապստամբություն է բարձրացնում: Նա ընդունեց նաև արևելքի թուրքերից բաղկացած շուրջ 20.000 հոգանոց փարձկան զորք և սկսեց ավարառել ու ասպատակել սարակինոսներին՝ գլխավոր կոտորել գերի ընկածներին ու չխնայելով անգամ երեխաներին: Խոսրովը բազմիցս անգամ նրա դեմ իր զորավարներին ուղարկեց, ապա և ինքը անձամբ նրա դեմ դուրս եկավ, բայց բոլոր մարտերում էլ պարտություն կրեց: Դրա վրա նա, հուսաբեկ եղած և հասկանալով, որ այսուհետև ի վիճակի չէ գեներով մարտնչել պարսիկների դեմ, բանգի զինվորները, բազում անգամ ջարդ ստանալով, պարսիկի անունից անգամ վախճում էին, մտաբերում է բանտարկյալ հռոմեացիներին: Նա միանգամայն խոհեմ կերպով մտածեց, որ բանտարկյալը, եթե նշանավոր ու երևելի, հոգով ու մարմնով հզոր մեկը չլիներ, չէր կարող սեփական տիրույթ դեմ ապստամբեր և նրան նման օրի հասցնել, չէր կարող փախստական լինելուց ու դժբախտ մնալուց հետո էլ, այդքան և այդպիսի մարդկանց կողմից որպես կայսր ներքոյվել: Ահա ուրեմն խոսրովը, խորհրդակցելով իր ծերակուտականների հետ, բանտից ազատում է Սկլերոսին, նրա նկատմամբ ցուցաբերում է ամեն տեսակի հոգատարություն և վերջում պահանջ դնում՝ պատերազմին մասնակցություն ունենալու: Սկլերոսը նախ սկսեց կոտորել և ծիծաղով ասաց, թե այսքան ժամանակ բանտարկված ու բանտի տառապանքները կատարելապես ճաշկանծ մարդիկ ինչպե՞ս կարող են գեներ շարժել: Խոսրովը դարձյալ իր ասածի վրա էր պնդում, խնդրում նրան վերցնել անհաշիվ դրամ, անթիվ, գերազանց զինվորներ և գլխավորել պատերազմը՝ մոռանալով բանտարկյալից հետո կապված ամեն մի օրվարություն, բանգի ինքը կարող է իր ապագա փախություններով ու պատիվներով կոծկել նախկին վատություններն և բանտային անտանելի կյանքը: Սկլերոսն իր ի վերջո տեղի է տալիս և խոստանում կատարել խնդիրը: Նա կտրականապես մերժեց վերցնել արաբ, սարակինոս կամ էլ այլազգի ու խոսրովին ենթակա զինվորներ, այլ պահանջեց Աստիքի բաղաբների բանտերը ստուգել և ազատ հարձակել ու զինել այնտեղ բանտարկված հռոմեացիներին: Նա ասաց, որ միայն անհեղձ, և ոչ այլ ձևով, ինքը կարող է նախաձեռնել պատերազմը ընդդեմ պարսիկների: Խոսրովն ընդունեց նրա պահանջը, բանտերի դռներն անհապաղ բացեցին և այնտեղ գտնվող հռոմեացիներն ազատ արձակվեցին: Նրանցից 3.000 հոգի հավաքվեց: Սկլերոս նրանք բաղնիք ուղարկեց, մաքրեց բանտի աղտողությունից, նրանց հագուստ և հանդերձներ հագցրեց, յուրաքանչյուրին անհրաժեշտ ու բավարար կերպով զինեց և, ճանապարհ ցույց տվողների վերցնելով, շարժվեց ընդդեմ պարսիկների: Հանդիպելով միմյանց՝ Սկլերոսի զինվորները ուժեղ

թափով հարձակվեցին պարսիկների վրա, որոնք, հակառակորդի տարօրինակ գեղեցիկ, օտար բարբառից, իրենց համար անսովոր մարտական կարգից, ի վերա ամենայնի՝ հռոմեացիների արտակարգ թափից և ուժգնությունից ապուշ կտրած, գլխովին պարտություն կրեցին ու կոտորվեցին, այն աստիճան, որ, ինչպես ասում են, բոթն անգամ տանող չէրավ: Այդ մարտում ընկավ Նան. Ինարզոսը: Հսկայական ավար վերցնելով և բազում ձիեր ձեռք բերելով՝ նրանք վճռեցին այլևս խոսքովի մոտ չվերադառնալ, այլ բռնեցին դեպի Ռոմանոսիա տանող ճանապարհ: Նրանք, փոթանակի ճանապարհ կտրելով, կարողացան ծածուկ ճողոպրել ու փրկվել իրենց սահմաններում: Այս առթիվ մի այլ վարկած էլ կա, թե պարսիկների դեմ տարած հաղթանակից հետո նրանք վերադարձան և խոսքովի կողմից սիրալիր ընդունելության արժանացան, որի փոքր անց վախճանվելուց հետո նրան հաջորդած համանուն որդին նրանց, որպես իրենց դաշնակիցների, զորք տվեց և տուն ուղարկեց: Սկզբուն անհա, ըստ վերևում ասված երկու վարկածներից մեկի, եկավ հռոմեացիների երկիրը, գտավ Վարդաս Փոկասին կայսր հռչակված և ինքն էլ այդպիսին հռչակվեց իր մարդկանց կողմից» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ», «Կոնստանդին», մաս 15):

«Իսկ հետո ահա թե ինչ է տեղի ունենում: Բաբելոնում, որտեղ պաշտպանություն էին փնտրում և, ինչպես արդեն ասվեց, իրենց հույսերում խաբվեցին Վարդաս Սկլերոսի ռազմիկները, պատերազմ սկսվեց օտարականների դեմ՝ մի ծանր ու սարսափելի պատերազմ, որը շատ ջոկատների ու ռազմիկների կարիք առաջացրեց: Խոսքով (մկատի է ունեցվում Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուվեյհյանների Էմիրության Էմիր Սամա-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) չէր կարող յուր գնալ սեփական բանակով ու դրա համար էլ, հույսը դնելով փախստականների վրա, անսխալապես ազատեց նրանց շղթաներից, հանեց բանտից և շարեց թշնամական ջոկատների դեմ: Այդ բաջարի, ռազմունակ և ռազմական գործում փորձված այրերը բացազատեցին մարտակարգը և ռազմական մարտականքներով նետվեցին թշնամիների վրա, ոմանց հենց տեղում սպանեցին, մյուսներին էլ փախուստի մատնեցին, հետապնդեցին մինչև ծամբար ու ոչնչացրեցին մինչև վերջին մարդը: Նրանք արդեն գրեթե հետ էին վերադառնում, սակայն հետո, կարծես ենթարկվելով հոգեկան պրոթեզման, հեռու սլացան, բանգի վախճանում էին, որ բարբարոսը ոչ սիրալիր կդիմավորի իրենց ու կրկին կշրթալի» (Միքայել Պետլուս «Մամանակագրություն», «Վասիլ», մաս 11):

²⁸⁹² «Բոլոր ռումները միասին սրընթաց սլացան և, միայն այն բանից հետո, երբ նրանք հեռացան Ասորեստանից, բարբարոսը (Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուվեյհյանների Էմիրության Էմիր Սամա-է-Դուլան – Մ.Ֆ.) իմացավ նրանց անհետանալու մասին և հրամայեց հավաքված ռազմիկներին հետապնդել նրանց: Թշնամիների հորդան թիկունքից թափվեց ռազմիկների վրա, սակայն կարողացավ միայն համոզվել, թե ինչքան է ինքը զիջում հռոմեական ուժին: Հետապնդողները անակնկալ կերպով հետ դարձրին ձիերին և մտան մարտի մեջ՝ բլերը ընդդեմ մեծաթիվների, սակայն թշնամիներից շուտով բլերը մնացին, դե իսկ փրկվածներն էլ փախուստի դիմեցին» (Միքայել Պետլուս «Մամանակագրություն», «Վասիլ», մաս 11):

²⁸⁹³ «Այն բանից հետո, երբ Վարդաս Սկլերոսի ավազակախումբը լիովին ցրվեց, կայսր Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II – Մ.Ֆ.) հավաքեց զորքն ու ելավ միսիացիների դեմ: Այդ վայրերին ու դաժան ցեղը մտածում է միայն սպանությունների մասին: Այն վնաս էր հասցնում ռումների պետությանը՝ անգթաբար ասպատակելով Մակեդոնիան ու ոչնչացնելով ծաղկուն հասակի բոլոր մարդկանց: Դրա համար էլ Վասիլը, մղված ավելի շատ տաքարյունությունից, բանձն ողջամտությունից, շտապեց մեկ հարվածով հնազանդեցնել Միսիան, սակայն ճակատագրի անարդարության պատճառով խաբվեց իր հույսերով: Ծանապարի բռնելով նեղ ու դիք արահետներով և մոտենալով Սարդիկա բաղաբնի, որը սկյութները տվորաբար կոչում են Տրալիցա՝ Վասիլը նրա մոտ ծամբար գարկել և 20 օր պաշարեց բաղաբն: Այդ գործում, սակայն, նա հաջողության չհասավ, բանի որ ստրատեգոսների անպետքության պատճառով զորքը հակվեց անգործությանը և այլարկոտությանը: Սկզբում, երբ ռումները կանաչ խոտի փնտրուղի նպատակով դուրս եկան ծամբարից, միսիացիների դարանից հարձակվեցին նրանց վրա, սարսափելի կոտորած արեցին և մեծաթիվ կենդանիներ ու ձիեր տարան: Հետո տեղի ունեցավ հետևյալը՝ պաշարողական սարքերը և այլ մեքենաները դրանք՝ պարիսպներին մոտեցնողների անվարժության պատճառով չգործեցին ու այրվեցին թշնամիների կողմից: Բացի այդ ռազմիկները, չափից շատ օգտագործելով, սպառեցին պաշարները և սկսեցին ամենամահաբաժնի պակաս գգալ: Դրա համար էլ կայսրը, հավաքելով գույքը, որը զորքով ուղղորդված բռնեց դեպի Բյուզանդիան: Մեկ ողջ օր ճանապարհ անցնելուց հետո նա ծամբար գարկեց անտառային մի ժողովում ու ռազմիկներին հանգիստ տվեց...: Հաջորդ օրը զորքը անցնում էր անտառապատ ու քարայրներով կտրտված մի կիրճով: Հազիվ անցնելով այն՝ այն ընկավ մացառուտներով պատած ու դժվարանցանելի մի վայր, որտեղ միսիացիները հարձակվեցին ռումների վրա և կոտորեցին ռազմիկների մեծ մասին՝ գրավելով կայսրը վրանը, գանձարանը ու ողջ գումակը: Ես ևս այնտեղ էի, ես, որ վշտով եմ պատմում այդ մասին: Ի դժբախտություն ինձ, ես ուղեկցում էի կայսրը՝ իրականացնելով սարկավազի ծառայություն: Ուղեքն հազիվ խույս տվեցին և ես կրառնայի սկրյուպական սրի ավար, եթե վտանգից ինձ չփրկեր ինչ-որ աստվածային հովանավորություն, որը ներշնչեց ինձ արագորեն բլել ձիև, բարձրանալ կիրճի պատով, բանի որ այն զբաղեցված չէր թշնամիների կողմից, և արագորեն հասնել սարի կատարին: Չորքի մնացորդը, անանցանելի լեռներով փախչելով, դժվարությամբ փրկվեցին գտավ հետապնդող միսիացիներից և վերադարձավ հռոմեական սահմաններ՝ կորցնելով գրեթե ողջ հեծելազորն ու գումակը» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 8):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II – Մ.Ֆ.) մեծ ցանկություն ուներ նրա (Բուզարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսագաի – Մ.Ֆ.) գործունեության առաջն առնել և, երբ ազատվեց Սկլերոսի հետ կապված հոգսերից, հավաքեց հռոմեական զինված ուժերը ու որոշեց անձամբ Բուզարիկա ներխուժել՝ բանի տեղ չլնելով դեռևս սխոլերի դոմեստիկոսի աստիճանն ունեցող Վարդաս Փոկասին և արևելից մյուս մեծամեծներին: Նա Ռոդոպեի և Երրոս գետի մոտ գտնվող ճանապարհով մուտք գործեց Բուզարիկա՝ կիրճերը պահպանելու հրաման տալով իր հետևում թողնելով Լևոն Մեյխսենտոսին: Տրիպոլից, հնում Սարդիկե կոչված, միջև գտնվող կիրճերն ու թավալները անցնելով՝ նա հասավ Ստոպոնիոն կոչվող ինչ-որ վայր ու բանակեց՝ մտածելով ինչպես ձեռնարկել Սարդիկեի պաշարումը: Իմացվել էր, որ Սամուիլը շրջակա լեռների գագաթներն է բռնած, նա վախճանում էր բացահայտ ու մոտիկից մղվող մարտից, և նա ամենուրեք ծուղակներ էր լարել՝ հակառակորդներին վնասելու նպատակով: Այդ ընթացքում, երբ կայսրն ահա այդպիսի մտածմունքի մեջ էր, արևմուտքի սխոլերի դոմեստիկոս Ստեփանոսը, որին իր կործանասկանության պատճառով Կոնստանտինոս էին անվանում՝ Լևոն Մեյխսենտոսին անչափ առողջ մի մարդ, զիջել ժամանակ գալիս և կայսրը մոտ և կոչ անում նրան, ամեն ինչ երկրորդական համարելով, անհապաղ մայրաքաղաք վերադառնալ, բանգի, իբրև թե Մեյխսենտոսը, թագավորության վրա աչք ունենալով, քառատրոփ այնտեղ է գնացել: Այդ բանը ցնցեց կայսրը և նա իսկույն ճանապարհ ընկնելու հրաման տվեց: Սամուիլը, անկազմակերպ հեռանալով փախուստ համարելով, աղմուկ աղաղակով իսկույն հռոմեացիների վրա հարձակվեց, նրանց երկյուղով պատած և ստիպեց փախուստի դիմել: Նա գրավեց հռոմեացիների ծամբարը և տիրացավ նրանց ողջ ունեցվածքին, այդ թվում և կայսրական վրանին ու կայսերական նշանակներին: Կայսրը, մի կերպ անցնելով կիրճերը, ողջ-առողջ հասավ Ֆրիլիպպոպոլիս: Հասնելով այնտեղ՝ նա տեսավ որ Մեյխսենտոսը անշարժ տեղում կանգնած է և ուշադիր հսկում է այն, ինչ իրեն էր վստահված, որի վրա նա լուստանքներ թափեց Կոնստանտինոսի գլխին՝ համարելով ստախոս և այսպիսի փորձանքի պատճառ: Վերջինս պարսավանքը հանգիստ չտարավ և էլ ավելի համառությամբ պնդում էր իր խորհրդի ճիշտ լինելու վրա: Կայսրը, նրա անպատճառ մոլորությունից գրգռված, ցանցի վեր թռավ և, բռնելով նրա մորուքից ու մազերից, գետնի փռեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ» և Կոնստանդին», մաս 12):

«Արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II – Մ.Ֆ.) մեծ գործով գնաց նրանց դեմ, մոտեցավ Աբարիա կոչվող բաղաբնի ու պաշարեց այն: Այդ ժամանակ գիշերով գործում լուր տարածվեց, թե կիրճը փակվել է և այդ ժամանակ էլ հենց արքան ու ողջ զորքը փախուստի դիմեցին և նետվեցին դեպի կիրճը: Դա եղավ 1297 թ-ի Աբայի 17-ին, այսինքն Հիջրի 376 թվականի Ռաբիա Բ ամսին: Բուզարները հետապնդեցին արքային, թալանեցին նրա գումակն ու գանձարանը և այդ ժամանակ նրա զորքի շատ մեծ բանակություն կործանվեց: Դա նրա թագավորության տասներորդ տարում էր» (Յահա Անտիոքացի «Մամանակագրություն»):

«Ես ավելի շուտ կիսվաժառ, որ այսօր արևը չի ծագի, բայց միսիացի անավելության հասավ Ավսոնիոսի նկատմամբ, աղեղը հաղթեց Նիզակին: Կարծես շարժման մեջ մտան անտառներն ու վայրի ծայրերը, այնպես, որ նույնիսկ առյուծը վախեցավ դուրս գալ որդից: Դու, Փաետոն, դու, որ գետնի տակ թո մարտակառքն ես վարում, Կեսարի սովերին հանդիպելով նրան փոխանցիր, որ հռոմեական փառքը բաժին հասավ Իստրոսին, ի զեն, միսիացի անավելության հասավ Ավսոնիոսի նկատմամբ, իսկ աղեղը հաղթեց Նիզակին» (Հովհաննես Երկրաչափ «Բուզարական կիրճում ռումների պարտության մասին»):

«Այնուհետև ինքը՝ Վասիլ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II – Մ.Ֆ.), գորածողով է անում և շարժվում Բուզարաց երկրի վրա: Մեծասատ գործությանը գնալով լայնածավալ բանակով՝ նա տիրում է նրանց աշխարհի կենտրոնը, սակայն բուլղարները աճապարանքով գրավում են բոլոր նեղ տեղերն ու կիրճերի ճանապարհների կապակները: Եվ ահա, բանի որ մացառուտ և անանցանելի վայրեր էին, թագավորին ու նրա զորքերին արգելափակում են ինչպես բանտում և բոլորին սրախողխող են անում, սակայն հայոց հետևակագունը, հետևից ու առջևից շրջապատելով Վասիլ թագավորին, լեռնազանգ ճանապարհով տանում, հասցնում է նրան Մակեդոնիա: Ողջ հեծելազունը ապարով ու թագավորական արքունիքով մատնվեց նրանց ձեռքը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 23):

«Վասիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II – Մ.Ֆ.) որոշեց Բուզարիան իր թագավորության հպատակեցնել: Նա դիմեց բուլղարների թագավոր Ալուսիանին (Բուզարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսագաի – Մ.Ֆ.) և նահանգների բոլոր իշխաններին՝ հպատակվելու իր թագավորությանը: Նրանք հրաժարվեցին հնազանդվել Վասիլ կայսրի հրամաններից: Դրա վրա Վասիլ կայսրն իր ողջ երկրում

գորահավաք արեց և մեծ գայլորդային հարձակվեց Բուլղարիայի վրա՝ սրի ու գերության մատնելով երկիրը: Բուլղարների թագավոր Ալուսիանը գորահավաք արեց և հսկայական զորքով եկավ Վասիլի վրա: Երկուսի միջև կատաղի պատերազմ տեղի ունեցավ: Բուլղարների թագավորը հաղթեց Վասիլին և նրա ողջ զորքին փախուստի մատնեց մինչև Կոստանդնուպոլիս: Բուլղարները մեծ ավար վերցրին և Վասիլի բազմաթիվ զինվորների գերեվարեցին: Վասիլը ամոթահար մտավ Կոստանդնուպոլիս» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Յայդ 437 թվականին կայսր Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) դեսպան ուղարկեց բուլղարական արքա Ալուսիանի (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմանազի – Մ.Ֆ.) մոտ, որպեսզի սա իրենց ենթարկվի, սակայն Ալուսիանը չհամաձայնեց: Այդ ժամանակ Վասիլը իր զորքով հարձակվեց նրա վրա, սակայն, պարտություն կրելով, խայտառակված հետ դարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Երբ Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) մեծացավ, նա մեկնեց դեպի բուլղարների երկիր... սակայն նրանք վշտացրին նրան և նա վերադարձավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Քրիստոսի 995 թվականին Վասիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) գնաց Բուլղարիա և փախստական եղավ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ բուլղարների մեջ ապստամբեց Սամուիլ անունով մեկը (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմանազի – Մ.Ֆ.), որը թույլ տվեց իրենց արքա հռչակել ու մեծաբանակ պատերազմներ մղեց հույների դեմ՝ դուրս մղելով նրանց Բուլղարիայից, այնպես, որ նրա իշխանության ողջ ընթացքում նրանք չէին համարձակվում այնտեղ ոտք դնել» (Ռուկանսին երեց «Տարեգրություն», գլուխ 33):

Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև ալ-Մաքբի իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիքեցուն:

2894 «Այդ ամենի մասին լուրը հասավ Սկյերոսին և նա մարդ ուղարկեց Սամաս-ադ-Դուլայի (նկատի է ունեցվում Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլճեյանների Եմիրության Եմիր Ադուդ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ խնդրելով նրան բաց թողնել իրեն, որպեսզի նա օգուտի առիթից: Միաժամանակ նա խնդրեց օգնել իրեն մարդկանցով ու պաշարեղենով՝ խոստանալով կատարել այն ամենը, ինչ պարտավորվել էր կատարել նրա հայր Ադուդ-ադ-Դուլայի (Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլճեյանների Եմիրության Եմիր Ադուդ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) առջև: Սամաս-Էդ-Դուլան համաձայնեց դրան և Սկյերոսից, նրա եղբայր Կոստանդինից ու որդի Ռոմանոսից երդումներ և պարտավորագրեր վերցրեց այդ ամենի ազնիվ իրականացման մասին: Նա նրանց ու նրանց բոլոր մարդկանց ազատ արձակեց, նրանք ավելի քան 300 հոգի էին, ու դա եղավ Յիջրի 376 թվականի Շաբան ամսին՝ նրանց համար բաց թողնելով ձիեր և գնեքեր նրանց թվից, որոնք նա առաջ խլել էր նրանցից: Նա իր մոտ կանչեց նաև Բենի-Մուսեյբա տոհմը՝ Ուկայյանների շեյխերին, որպեսզի նրանք գնան նրանց հետ և ուղեկցեն մինչև Բաղդադի մատույցները: Սկյերոսի այդ ազատումը շատ մահմեդականների վրա ծանր տպավորություն թողեց և այդ ոգով շատ խոսեցին: Այդ խոսակցությունները հասան Սկյերոսին և նա սկսեց վախենալ, թե իր գործը հանկուտ չտալավի: Դրա համար էլ նա խնդրեց արաբներին հնարավորինս շուտ տանել իրեն: Նրանք նրա ու նրա շրջապատի բոլոր մարդկանց հետ մեկնեցին: Նույն կերպ նաև արաբներն էլավ Նոմայրյանների մի մասը, նրան հասցրեց ալ-Ջազիրա ու անցկացրեց Եփրատը: Նա ժամանեց Մեյիստեի 1298 թվականի Շաբան ամսին, այսինքն Յիջրի 376 թվականի Շաբանին: Այդ ժամանակ Մեյիստեի վասիլյակը Կուլեյբ պատրիկն էր, որը հանձնել էր Յիս-Բարզուն: Սկյերոսը բռնեց նրան և նրանից խլեց այն ամենը, ինչ գտավ նրա մոտ՝ գումարներ, ձիեր, շորեր ու գնեքեր: Արդյունքում նա դրա շնորհիվ ուժեղացավ և իրեն արքա հռչակեց: Նույն կերպ խորամանկություն կիրառեց նաև Նիկեոսի Ռուբեն, որին Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) Սկյերոսի առիթով ուղարկել էր Ադուդ-Էդ-Դուլայի մոտ: Նա իր մոտ կանչեց բեդվիններից մեկին, որը վերցրեց նրան և հասցրեց հույների երկիր: Այս կերպ նա վերադարձավ Վասիլ արքայի պալատ: Ուժեղացան Սկյերոսի դիրքերը և նրա մոտ մեծ թվով արաբ ուկայյաններ ու նոմայրյաններ հավաքվեցին, որոնք եկել էին նրանց ու հայերի հետ: Նա օգնության համար մարդ ուղարկեց նաև Բադ Զուրդի (Մրվանյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Բադ իբն Դուսուկի – Մ.Ֆ.) մոտ, որը տիրում էր Դիար-Բեքրին, և սա ուժեղ զորքով ուղարկեց իր եղբայր Ալիին: Վասիլ արքան ստիպված եղավ Վարդ Փոկասին վերադարձնել դոմեստիկոսի պաշտոնը Յիջրի 376 թվականի Շուբիհա ամսին, նրան գործ ուղարկեց և հրահանգեց գնալ Սկյերոսի վրա: Նախապես, սակայն, նա Փոկասի մոտ մի մարդ ուղարկեց, որը պետք է նրանից երդում և ամուր պարտավորություններ վերցնեք արքային անկեղծ նվիրվածության ու նրա նկատմամբ անկեղծ բարեմտության և լիակատար հնազանդության մասին: Փոկասը գրեց Սկյերոսին, խնդրելով նրան իր մոտ ուղարկել Սկյերոսի եղբայր Կոստանդինին, որը նաև Վարդ Փոկասի կնոջ բորջ ամուսնին էր: Սկյերոսը նրան ուղարկեց նրա մոտ և Վարդ Փոկասը նրան նաև ուղարկեց եղբոր մոտ, որպեսզի պայմանավորվեն, որ նրանք համատեղ պայքարի կելնեն Վասիլի դեմ, կտիրեն նրա երկիրն ու կբաժանեն այն իրենց միջև: Այդ դեպքում Փոկասը կթագավորի Կոստանդնուպոլսում, իսկ Սկյերոսը՝ նրա պատերից դուրս: Սկյերոսը համաձայնություն տվեց այն ամենին, ինչ ցանկանում էր Փոկասը, և նրանք փոխադարձ երդումներ տվեցին միմյանց ու պարտավորություններ ստանձնեցին իրար հանդեպ, բայց երբ որոշվեց, որ երկու բանակները պետք է միավորվեն, ինչի մասին նրանք պայմանավորվել էին, Սկյերոսի որդի Ռոմանոսը դրան չհամաձայնեց, նրա հայացքները չհամընկան հոր հայացքների հետ և նա ասաց, որ դա, ի վնաս Սկյերոսի, Փոկասի կողմից նյութվող մի խորամանկություն է: Նա չլսեց իր հորը: Եվ այս կերպ Ռոմանոսը հեռացավ նրանից, գնաց Վասիլ արքայի մոտ և բացահայտեց նրան այն ամենը, ինչ նրանք ձեռնարկել էին՝ տեղեկացնելով այն պայմանավորվածությունների մասին, որը ձեռք էր բերվել նրա հոր ու Վարդ Փոկասի միջև: Այդ ընթացքում Փոկասը մեկնեց Ջեփան ու հանդիպում ունեցավ Սկյերոսի հետ, որտեղ նրանք զորուցեցին իրենց գործերի մասին և, կրկին հանդիպելու պայմանով խոստանալով, բաժանվեցին: Դետո Սկյերոսը կրկին հանդիպում ունեցավ Փոկասի հետ և այդ հանդիպման ժամանակ արդեն Փոկասը բռնեց Սկյերոսին ու ուղարկեց մի ամրոց, որտեղ գտնվում էր նրա կինը: Նա նրան բանտարկեց այնտեղ և ասաց. «Դու կմնաս այս վիճակում այս ամրոցում, որտեղ իմ կինն է, և, երբ ես կհասնեմ այն ամենին, ինչին ձգտում եմ, այսինքն կտիրեմ թագավորությանը, այդ ժամանակ էլ հենց կպահեմ իմ խոսքը թո՛ հանդեպ ինչպես որ պայմանավորվել էինք, և ես չեմ խաբի բեզ»: Դրանից հետո Վարդ Փոկասը բացառապես ապստամբեց և իրեն արքա հռչակեց իսպի տոնի օրը, որը չորեքշաբթի էր՝ 1298 թվականի Այլուի 14-ին, այսինքն Յիջրի 377 թվականի Ջուսադա և ամսի 17-ին: Դրանից հետո նա տիրեց հույների ողջ երկիրն՝ մինչև Դորիլեոն ու ծովի ափեր, իսկ նրա զորքերն էլ հասան Խրիստոպոլիս» (Յահա Աստիքեցի «Ժամանակագրություն»):

«/24/ Յայդ 435 թվականին Վարդ թագավորը դուրս է գալիս Բաղդադից և մտնում Մեյիստե, որովհետև իբն Խուրրովը (Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլճեյանների Եմիրության Եմիր Ադուդ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.), որի մասին նախօրոք ասել էք, մահալայիս իր որդուն (Արաբական խալիֆության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլճեյանների Եմիրության Եմիր Սամուիլ-Էդ-Դուլային – Մ.Ֆ.) պատվիրել էր կապանքներից արձակել Վարդ թագավորին, բանցի նախապես նրա հետ երդումով դաշինք ունեցող կնքած: Նա էլ ազատ է արձակում նրան գեներով, հանդերձանքով, երիվարներով և բոլոր յուրայիններով հանդերձ: Եվ, այն բանից հետո ելնում է Բաղդադ բաղաբից որոշ հեռավորության վրա, ողջ բաղաբի խառնիճաղաչ բազմությունը շարժվում է նրանց հետևից՝ նրան սպանելու համար: Անապատաբան արաբացիները, սակայն, ընդդեմ դուրս գալով, անուն ու թագավորին և ամայի ծանապանքներով տանում, պահում են իրենց վրաներում, որտեղից էլ գաղտնի ճանապարհներով հասցնում են Մեյիստե բաղաբ՝ Բաբելոնից 31 օրվա ճանապարհի հեռավորությամբ: Եվ առհասարակ աշխարհի բոլոր գործերը եկան նրան հնազանդության, իսկ Ապահուկյաց Բատր (Մրվանյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Բադ իբն Դուսուկին – Մ.Ֆ.) և Նիդկերտի Եմիր (Յալեպի Գամալյանների Եմիրության Եմիր Սասադ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) այն վրանաբան արաբների հետ միասին նրա հետ էին: Եվ կրկին նախկին խռովությունը գլուխ բարձրացրեց Գունաց աշխարհում... /25/ իսկ Վարդը, որ նույն ինքը Փոկասն է, Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) հրամանով Գունաց և Վրաց ընդհանուր զորքերով դուրս է գալիս այս Վարդի դեմ պատերազմի: Այս իր սուրհանդակների ձեռքով ստապատիր խոսքերով նա գիր է ուղարկում նրան, ուր ասում է. «Եկ խաղաղություն կնքենք միմյանց հետ, մեր մեջ բաժանենք Գունաց աշխարհը և վերացնենք Վասիլի թագավորությունը»: Դրան հավատալով՝ Վարդ թագավորը իր մոտից ազատ է արձակում տաջկական զորքերին, սակայն, երբ հանդիպում են միմյանց, Վարդ Փոկասն ուրանում է իր տված երդումը, յոթ օր հետո կայանավորում է Սիկլառոս Վարդին և իրավայում է գնահատելու իր սկզբնական խաղաղությանը տանել ժեռավ բերողը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 24, 25):

«/14/ Իսկ հռոմեացիների մեծամեծները՝ Վարդաս Փոկասը և նրա մտերիներից ոմանք, կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ գայլաբացած այն բանի համար, որ նա Բուլղարիա արշավելիս արհամարհեց իրենց և անգամ վարձակալի տեղ չդրեց, ուրիշներն էլ իրենց տեսածը տարբեր վիրավորանքների ու անարգանքի, իսկ եվսուպոսի Մալեյիմոսն էլ այն պատճառով, որ խայտառակ կերպով հեռացվեց ինչպալ արշավանքին մասնակցելուց, խարսխանում հավաքվելով ինչպալ Մալեյիմոսի տանը, օգոստոս ամսի 15-ին, ինդիկտոնի 15-րդ տարում, Վարդաս Փոկասին կայսր հռչակեցին՝ նրան թագ կապելով և տալով կայսերական մյուս նշանակները: Երբ նա կայսր հռչակվեց, լուր հասավ, թե Ասորիքից Սկյերոսն է գալիս... /16/ Սկյերոսն, ահա, վիճակն այդպիսին գտնելով, տարախուսանքի մեջ էր: Իրեն նա շատ թույլ էր համարում մեն մենակ շարունակելու ու տանելու ապստամբությունը, բայց և շատ անպատվաբեր ու անարի՛ միանալ Փոկասին կամ կայսերը: Իր մտերիներին հետ երկար կշռադատելուց հետո նա գտավ, որ իրեն միաժամանակ կայսր հռչակելը վտանգի հետ է կապված և ձեռնադրել չէր անհանդիսության, իսկ իրերի ելքը պարզ չլինելու պատճառով էլ տերերից մեկի կողմն անցնելուն և մյուսին արհամարհելուն ևս դեմ էր, որա համար, ահա, վճռեց երկու իշխանություններն էլ հնարավորին չափ սիրաշահել, որպեսզի մեկի անհաջողության դեպքում մյուսի օգնությունն ու սատարն ունենա: Նա

Փոկասին նամակ ուղարկեց, համագործակցության և թագավորությունը իրար մեջ բաժանելու առաջարկությամբ, եթե կարողանան հաղթել կայսերը, բայց միաժամանակ իր որդի Ռոմանոսին, իբրև թե դասալիք, ծածուկ կայսեր (**Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ ուղարկեց: Նա շատ խոհեմ դատեց, եթե Փոկասը գերակշռեր, ինքը կկրկեր իր որդուն, իսկ եթե կայսեր կողմը հաղթանակներ՝ ինքը իր որդու միջնորդությամբ վտանգից կկրկներ: Ռոմանոսը, փախուստ ձևացնելով, գնում է կայսեր մոտ, որը նրան մեծ պատվով և ուրախությամբ ընդունեց, իսկունյ մագիստրոսի պատվաստիճան շնորհեց և պատերազմներում մշտապես նրա խորհուրդներին էր դիմում: Սկներոսի՝ Ասորիք նահանգնեցուց հետ հոգեժողից ազատված կայսրն ավելի արիությանբ ձեռք գցեց պետական գործերին: Երբ իմացավ, որ իր միջոցառումները պարսկախմբմունսին դուր չեն գալիս, նա փնթխեց իր, իսկ հարմար առիթ՝ ձեռք գցելու դեպքում հնարավոր է, որ սարսափելի գործերի կդիմեր, ահա այդ նկատառումներով նրան պաշտոնանկ է անում և տնային կալանքի դատապարտում: Տեսնելով, սակայն, որ նա դարձյալ հանգիստ չի մնում և մշտապես սոսկայի բաներ է ծրագրում, ջանքեր թափելով նախկին պաշտոնը ձեռք գցելու, նա աքսորում է նրան Ստեփան և գրավում նրա ունեցվածքի մեծ մասը, որպեսզի նա, միջոցներից զուրկ լինելով, հնարավորություն չունենա ահավոր արարքներ գործելու: Դրանից հետո ինքը, այլևս խորհրդական չունենալով և ստեղծված իրադրության մեջ ընկերների ու գործակիցների կարիքը զգալով, այդ ժամանակ սրտաբաց ընդունեց Ռոմանոսին՝ նրա մեջ տեսնելով փորձառու, գործունյա և պատերազմական հարցերում շատ հմուտ մարդու: /17/ Վարդապ Փոկասը, երբ ստացավ Սկներոսի վերադարձի լուրը, նրան նամակ գրեց, հավանություն տվեց նրա առաջարկներին և երդումներով խոստացավ, թե. «Եթե մեր ծրագրերն իրականանան, դու կիշխես Ասորիքի, Փյունիկի, Կյուլե Ասորիքի, Պաղեստինի և Միջագետքի վրա, իսկ ես էլ կտիրեմ հենց մայրաքաղաքի և մնացած ազգերի վրա»: Սկներոսն ուրախությամբ ընդունեց այդ խոստումները և, տրված երդումներին վստահելով, գնաց Փոկասի մոտ Կապադոկիայ, իբրև թե համագործակցությունն անհապաղ իրականացնելու, սակայն Փոկասը, նրան ծուղակը գցելով, վրայից հանում է կայսերական նշանակները և ուղարկում Տյուրոպիոս բերդը՝ նրան իսկող ուժեղ պահակություն սահմանելով» (Րովմանես Սկլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 14, 16, 17):

«Այդ տարի Սամասն ալ-Դուլան (**Արաբական խալիֆության խմանակալ, փաստացի տիրակալ, Բուզենիանների էմիրության էմիր Սամաս-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) ազատ արձակեց Վարդ ալ-Ռումիին, որի բանտարկության մասին խոսել ենք: Այդ, նա բաց թողեց և ազատ արձակեց նրան այն պայմանով, որ նա մեծ թվով մահաբեղական գերիների արձակի Ռումի բերդերից, յոթը շրջակա գավառների հետ միասին հանձնի և բանի կենդանի է, իսկալի երկրի վրա չհարձակվի ոչ նա, ոչ էլ նրա մերձակորդներից որևէ մեկը: Նա Վարդին դրամ և այլ բաներ մատակարարեց և սա գնաց Ռումի երկիրը: Ճանապարհին նա շատերին ներգրավեց, թե անապատի, թե այլ վայրերի բնակիչներից, և հրապարակեց նրանց նվերների ու կողոպուտի հույսով: Նա եկավ, մինչև որ հասավ Մալաթիա, գրավեց այն և, այսպիսով, իր դիրքը ուժեղացրեց՝ օգտագործելով նաև այն դրամները և միջոցները, որ այնտեղ կային: Նա դիմեց Վարդիս իբն Լևոնին, հետը նամակագրություն ունեցավ և նրանք պայմանավորվեցին, որ Կոստանդնուպոլսի ու ծոցի սրան հարող հյուսիսային շրջանները Վարդիսին լինեն, իսկ ծոցից այս կողմ՝ հարավում ընկածը, Վարդին: Նրանք դաշնակցեցին և միացան, սակայն Վարդիսը հանկարծ ձեռքակալեց Վարդին ու բանտարկեց, բայց զղջաց և շուտով ազատ արձակեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մաքիս իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Ասորիքցուն:

²⁸⁹⁵ «Իսկ տաթկական այն գործերը, որ արձակված էին Միկայառոսի կողմից, գնացին իրենց բնակության վայրերը, բայց, երբ լսեցին Վարդի՝ ժեռափում բանտարկվելու լուրը, հարավային կողմից հարձակվեցին և գերեցին մինչև Ապահունիք» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 24):

²⁸⁹⁶ «Հայոց 436 թվականին Ռովդի (**Ռավկադյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Դուսեյն իբն Մուհամմեդ առ-Ռավկադի (մոտ 950-961) – Մ.Ֆ.**) որդին և Անուրատականի էմիր Աբլիհանը (**Ռավկադյանների էմիրության էմիր Աբու-Հաջ Մուհամմեդ իբն Դուսեյնը (մոտ 961 - ուղ. 988) – Մ.Ֆ.**) 100.000 պարսիկ զորքով գալիս, հարձակվեցին և Անուրատին (**Գողթնի էմիրության էմիր Աբու-Դուլուֆի – Մ.Ֆ.**) վրա, խլում է նրանից Մալարի քաղաքը և ավարի է վերցում նրա երկիր Գողթնը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 18):

²⁸⁹⁷ «Անուրատականի էմիր Աբլիհանը (**Ռավկադյանների էմիրության էմիր Աբու-Հաջ Մուհամմեդ իբն Դուսեյնը – Մ.Ֆ.**) գալիս, հասնում է Դվին քաղաքը, գրավում է այն և Հայոց աշխարհից պահանջում է նախորդ տարիների հարկերը: Սմբատ թագավորը մեծամեծ նվերների հետ միասին նրան ընդառաջ է ուղարկում հարկը և նրան հետ է դարձնում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 18):

²⁸⁹⁸ «Այդ իրադարձություններից բխել տարիներ առաջ աշխարհի մեծամեծները կուրացրին Աբխազիայի Թևրաս թագավորին (**Աբխազական թագավորության արքա Թեոդոսիոս II Կուրին (975-978, 987-988) – Մ.Ֆ.**) և վերցրեցին նրանից թագավորությունը: Ապա՝ Տայոց կյուրապաղատ Դավիթն ու Հայոց արքա Սմբատը Աբխազիայի վրա թագավոր կարգեցին Գուրգենի որդի Սմբատին՝ Վրաց Բագարատ թագավորի թոռանը: Սակայն մահանում է Սմբատի տատը և նրա պապ Բագարատը ուրիշ կին է առնում, որը Գուրգենի որդի Բագարատին (**Քարթլիի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծին – Մ.Ֆ.**) հայածնում է իր հայրենի երկրից: Այս իսկ պատճառով Գուրգենի որդին՝ Աբխազիայի թագավորը, Սմբատական երկրից անհամար զորքով շարժվում, գալիս է Դավիթ կյուրապաղատին և իր պապ Բագարատի վրա: Նա, Ավկասյան լեռներից այս կողմն անցնելով, գալիս, բանակ է դնում Կուր կոչված գետի ափին: Այդ ժամանակ Դավիթ կյուրապաղատն ու Վրաց Բագարատ թագավորը սուրիանդակ են ուղարկում Հայոց Սմբատ թագավորի մոտ և նրան իրենց օգնության են կանչում: Վերջինս առնում է Հայոց ողջ զորքը և իր եղբայր Գագիկի հետ միասին գնում են նրանց մոտ՝ բանակ դնելով Ջավախք գավառի Դիվլե գյուղի մոտ: Նրանք իրենց հետ տանում են նաև Կարոց քաղաքի թագավոր մանուկ Աբբասին՝ իր կարմրագետն գնդով հանդերձ: Եվ Վրաստանի ու Վասպուրականի բոլոր զորքերը, ինչպես նաև Սյունյաց ու Աղվանքի իշխանները միագումար հավաքվում են ընդդեմ աբխազական զորքերի: Այդ ժամանակ սրանք վախճանալով խաղաղություն են առաջարկում և բարեկամություն են հաստատում միմյանց միջև: Դավիթ կյուրապաղատը Աբխազիայի թագավորից խնդրում է Սակուրեթի բերդը և, վերցնելով այն, տալիս է Սմբատին՝ իբրև հատուցում նրա տված օգնության համար: Սմբատի մահվանից հետո, սակայն, Սակուրեթի բերդը հետ են վերցնում: Եվ ահա միմյանց հետ խաղաղություն հաստատելով՝ յուրաքանչյուրը վերադառնում է իր երկիրը: Դա տեղի ունեցավ Հայոց 437 թվականին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 28):

²⁸⁹⁹ «Երբ ձեռքը հասավ Բագարատը (**Քարթլիի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծին – Մ.Ֆ.**) իր ողջ զորքով եկավ և մոտեցավ Կղեզարի բերդին: Տեսնելով այս՝ Ռատն ընդառաջ ելավ, վերցնելով իր հետ որդուն՝ Լիպարիտին, թթուրյուն աղտերես արքազազ թագավորի Բագարատին և իր բերդը տվեց նրան՝ ինքն իր հայրենիքում՝ Աղվաթե գավառում, մնալով» («Քարթլի-Ցխովրեթ», «Քարթլիի մատյանը»):

²⁹⁰⁰ «Այդ ժամանակ Սմբատը կամեցավ խնամիրություն հաստատել լազերի թագավորի (**Աբխազական թագավորության արքա Թեոդոսիոս II Կուրի – Մ.Ֆ.**) հետ, որ աբխազներն են: Եվ ահա նա աբխազաց Դատոս արքայի դստերը կին բերեց իր որդի Մուշեղին ու դրանով նրանք բարեկամացան միմյանց հետ: Ապա Սմբատ թագավորը մտադրվեց գրավել աբխազաց այն գավառները, որ մոտ էին Շիրակի գավառին՝ Կանգարքը, Գոգզենը, Ձայլցեղը, Կողը և Արտանիքը, որովհետև Սմբատը մեծ ձգտումներով ու հանդուգն մարդ էր և նրա թագավորության ժամանակից հաջող էր անցել: Այդ ժամանակ աբխազաց Դատոս թագավորը լուր ուղարկեց Հայոց թագավոր Սմբատին. «Ըեզ չեմ տա իմ հայրենի գավառները», բայց նա դադար չարավ: Երբ նրան չստաց, Դատոսը լուռ մնաց մինչև ձմեռն օրերը, ապա իր մոտ կանչեց իր փեսա Մուշեղին ու նրան գնդան որեց: Մուշեղը լուր ուղարկեց իր հայր Սմբատին ասելով, թե. «Այն գավառների համար, որ խլել ես աբխազաց թագավոր Դատոսի ձեռքից, ահա, կապել է ինձ երկաթյա կապանքներով»: Երբ Սմբատն այդ իմացավ, գորածողով արեց և շատ ազգեր հավաքեց՝ պատերազմի ելնելով Աբխազաց երկրի վրա: Եվ ահա նա ելավ ու հասավ Նավիսանյաց երկիրը՝ այն գյուղը, որ կոչվում է Գորի: Իսկ այնտեղ նստած էր աբխազաց թագավորը ու Մուշեղն էլ իր հետ: Կտրեց Սմբատն այն գետի ջուրը, որ շրջապատում էր բերդը, բայց սառույցի պատճառով, բանի որ այն կապել էր ողջ դաշտը, քաղաք մտնելու հնար չկար: Սմբատը մտավ Աբխազաց երկիրը և առհասարակ ավարի ենթարկեց այն ու եկավ հասավ Արդահան գավառը, իսկ նրա հետ այս բազմամարդի զորքն էր՝ Արևելից իշխան Սմբատը՝ բազմաթիվ զորքով, Փառիսոսի իշխան Հնայակը՝ բազում հեծյալներով, Աղձնյաց իշխան Գրիգորը՝ բազմաթիվ զորքով, Գոռնուի իշխան Վասակը՝ բազում հեծյալներով, Վայոց ձորի իշխան Արուշակը՝ բազմաթիվ զորքով, Տայոց իշխան Գոռանը՝ բազում հեծյալներով, Ճողթնից իշխանը՝ բազմաթիվ զորքով, Տարոնի իշխան Գագիկը՝ բազում հեծյալներով, Վասպուրականի իշխան Գուրգենը՝ բազմաթիվ զորքով, Մոկաց իշխան Արտը՝ բազում հեծյալներով, Անձնացյաց իշխան Համակարը՝ բազմաթիվ զորքով, Կորդկաց իշխանը՝ բազում հեծյալներով, ինչպես նաև Պարսից աշխարհից՝ բազմաթիվ ուրիշներ: Եվ ահա նրանք շրջապատել էին սառցաքի շուրջն ու հնար չկար նրանց՝ Գորի գյուղը գրավելու: Սմբատ թագավորը և տարաբնույթի մեջ էր, բայց Վասպուրականի իշխան Գուրգենը սասց իր ազատանիին, թե որն է հնարը և ապա նրանք իրենց ձիերին նոր պայտերով պայտեցին: Նա հավաքեց նաև Գնունյաց, Զաքերտունյաց, Գաբեղենից, Չյունականց, Գագրիկյանց և Գլթունյանց տոհմերից բազմ մարդկանց: Ինքը՝ Գուրգենը՝ մի բազմ մարդ, առավելապես լուսանալուն պես եկավ, իսկ Սմբատը տխուր-տխուր կանգնած էր, և Գուրգենը կանգնեց նրա առջև: Գուրգենը հարցրեց. «Ինչո՞ւ ես տխուր, արքա», իսկ Սմբատը ասաց. «Ապա ի՞նչ անեց, իմ որդի Գուրգեն» և Գուրգենն ասաց. «Ինձ հրաման տուր ու ես թո որդուն կբերեմ քեզ մոտ», բայց Սմբատ թագավորը ծիծաղեց նրա խոսքի վրա: Գուրգենը, սակայն, ասում է. «Մի ծիծաղիր, թագավոր», իսկ Սմբատը հարցնում է. «Մի՞թե հնար կամ ճար է լինելու, որ թոշունի նման թոշեիր, որդի Գուրգեն» և Գուրգենն ասում է. «Թագավոր, հրաման տուր և ինքը անհող եղիր»: Իշխանները նայում էին ու հարցնում. «Ի՞նչ է կամենում անել Վասպուրականի իշխանը» և ծիծաղում էին իրար հետ ու կատակի տալիս իրար: Բայց թագավորն ասաց. «Գնա, որդի

Գուրգեն» և Գուրգենը ելավ, գնաց իր ազատանիի մոտ ու հայտնեց թագավորի հրամանի մասին: Եվ ահա Վասպուրականի բաջ երիտասարդները ձի հեծան, ձի հեծեց նաև ինքը՝ Գուրգեն Արծրունին, և նրանք ելան գնացին ցրտից պնդացած սառույցների վրա: Երբ նրանք մոտեցան գյուղին, արհազագ թագավորի գործը ելավ՝ գրավելու սառույցի եզրը, ու նրանց իրենց որսն էին համարում: Իսկ տրանք գալիս էին լուռ ու անձայն, որովհետև Գուրգեն իշխանը պատվիրել էր իր ազատանիին՝ ասելով, թե: «Պատրաստված գնացեք, բայց խաբեցեք արհազագ գործին ու մի կողմ հեռացեք»: Այդ կերպ նրանք գնացին, հասան ցամաքի մոտ ու հանկարծակի աղաղակեցին: Այդ ձայնի վրա արհազագ գործերը փախուստի մատնվեցին նրանց առջև և ահա նրանք, շրջապատվելով թշնամիներին, սրի բաշեցին ու սկսեցին կոտորել նրանց: Արհազագ թագավորը լսեց հանկարծակի աղմուկը, ելավ տանիքը, բարձր ձայնով աղաղակեց ու հարցրեց. «Ո՞վ էս, դա բաջ արյան գործ է, տուր ինձ անունդ»: Եվ Գուրգենն ասաց. «Ես Վասպուրականի իշխանն եմ, իսկ նա որդին է իմ բեռն»՝ Սմբատ թագավորին: Եվ ահա նա, բռնելով արհազագ թագավորին ու Սմբատի որդի Մուշեղին՝ բերեց Սմբատ թագավորի առջև: Ահա այդպես զարմացան բոլոր իշխանատոհմերը, որ Սմբատի հետ էին, իսկ արհազագ թագավորը համաձայնության եկավ, տվեց Կանգարթը, Գոգշենն ու Կողը, որից հետո խաղաղություն հաստատեցին իրար մեջ» (Շապուհ Բագրատունիի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Յայոց արբան ելավ վրացիների դեմ և հնազանդեցրեց նրանց» (Մխիթար Այրիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

²⁹⁰¹ «Յայոց 437 թվականին Աբրիաճ իբն Ռուփը (Ռավվարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ջաջ Մուհամմեդ իբն Ջուսեյն - Մ.Ֆ.) մեծագույն կատաղությամբ ու ցատունով և լցվում Վասպուրական աշխարհի նկատմամբ հետևյալ պատճառով: Մի անգամ Յո գավառի Ալկորի (Չերի էմիրության էմիր Աբու-Ջաջ Մուսլի (մոտ 945-990) - Մ.Ֆ.) որդին բաժանության նպատակով անցնում է Ապախուրիի էմիրի մոտ, ապա, այնտեղից վերադառնալիս, երբ որ մոտենում են Չերի սահմաններին և անցնում էին ինչ-որ գյուղի միջով, այդ ժամանակ նրանք խաղաղի տեսնում են գեղեցկատես բրիտանիա մանուկների: Այդ ժամանակ նրանք անմիջապես էլ գալյաբար հարձակվում, բռնում են նրանց, դնում երկվարների վրա ու փախցնում, տանում են: Այդ տեսնելով՝ Սարգիս անունով հավատացյալներից մեկը հեծնում է իր երկվարն ու ընկնում նրանց հետևից: «Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ եք անում այդ բանը», - ասում է Սարգիսը նրանց, սակայն նրանք, հետ դառնալով, թշնամաբար դիմում են դեպի նա: Սարգիսը, սակայն, պողպատե թուրը բաշաբար դուրս բաշելով, նրանց արյունով է հարբեցնում, բոլորին կոտորում է, իսկ Ալկորի որդուն էլ մեջտեղից երկու կտոր է անում՝ վերադարձնելով գերված երեխաներին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 18):

²⁹⁰² «Եվ ահա Չերի տեր Ալկորը (Չերի էմիրության էմիր Աբու-Ջաջ Մուսլի - Մ.Ֆ.) բաժանված է ուղարկում Ատրպատականի էմիր Աբրիաճի (Ռավվարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ջաջ Մուհամմեդ իբն Ջուսեյն - Մ.Ֆ.) մոտ և խոստանում է նվիրել նրան Չեր քաղաքը, միայն թե սա իր որդու արյան վրեժն առնի Վասպուրական աշխարհից: Աբրիաճը, վստահ լինելով իր գործերի բազմաթիվությանը, խոստանում է անմարդաբնակ դարձնել այդ ողջ երկիրը: Արդյունքում, հավաքելով Պարսից խուժուղուժ գեղերի բազմությունը, նա գալիս, հասնում է Վասպուրականի սահմանի հենց դեմը: Երեկոյան ժամին նա երեք առաջապահ գեղեր է բաժանում իր գործերը, որպեսզի վաղ առավոտյան բանակի մի գունդն աջակողմից սիռնի երկրի սահմաններին, մյուսը նույնն ակի ձախակողմից, իսկ ինքը բանակի մեծ մասով բռնի երկրի կենտրոնական մասը, որպեսզի բրիտանիաներից ոչ-ոք չկարողանա կենդանի մնալ: Այս բոլորը նա դասավորում է և կարգադրություն է անում իր գործին արևմտյան, բայց նույն գիշեր խոսեց նրա դեմ Փրկչի ձայնը..., իսկ վաղ առավոտյան էլ նա մահացած գտնվեց, նրա չարության խորհուրդն իսպառ խափանվեց» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 19):

«Յայոց 438 թվականին Մամլանը (Ռավվարյանների էմիրության էմիր Մամլան իբն Աբու-Ջաջ Մուհամմեդ (կրճատ՝ Մամլան) (988-1000) - Մ.Ֆ.) մտավ Վասպուրական և գնաց մինչև Ուտան» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁰³ «Դեռ չէին հասցրել ուշքի գալ այս աղետից, երբ մագիստրոս Վարդաս Փոկասը ապստամբություն բարձրացրեց տիրակալների (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի և կրոսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանտին VIII-ի - Մ.Ֆ.) դեմ, իրեն եկեղյակեցրեց ռուսների գործը, որը գտնվում էր Ամիայում, զբաղեցրեց նավահանգիստներն ու բաղաբները, բացի Աբիդոսից, շատ նավեր բերեց ու նրանցով փակեց Չեղեսպոնտոսի նեղուց՝ թույլ չտալով բեռնակամերին մոտենալ մայրաքաղաքին՝ մագիստրոս Լևոն Մեխիմանոսի գլխավորությամբ տորիների պահպանության ու այդ քաղաքի պաշարման համար գործ ակի հանելով: Դրանից հետո նա Բյուզանդիոնի դեմ ուժեղ ամրություն կառուցեց խրիստոպոլսյան բլրի վրա և այնտեղ ոչ քիչ բանակի հեծյալ ու հետևակ գործ ուղարկեց, որի հրամանատար նշանակեց իր եղբայր Նիկեփորին, ինչպես նաև պատրիկ Կալոկիրոսին՝ Տլիֆինաս մականվանյալ: Կայսր Վասիլը, սակայն, մեծ ուժերով անցնելով Բոսֆորը, հաղթեց նրանց մարտում և գերի բռնեց: Փոկասի եղբայր Նիկեփորին նա շղթայեց ու բանտ նետեց, իսկ Կալոկիրոս Տլիֆինասին էլ այնտեղ, որտեղ նրա վրան էր զարկված, ցցի հանեց» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 9):

«Ապա նույն Փոկաս Վարդը, որ խիստ բռնակալ թագավոր եղավ, Յայոց 435 թվականին հունաց և վրաց գործերով միասին երկու տարի շարունակ ճակատամարտ է տալիս արքայախիստ Կոստանդնուպոլիս քաղաքի դեմ: Նա թագավորական քաղաքի դեմ ամրոց է կառուցել տալիս և Տլիֆինաս մագիստրոսին զորականներով հանդերձ պահապան և կանգնեցնում, որպեսզի ոչ մեկը քաղաքից դուրս չգա կամ դրսից ներս չմտնի: Նավահանգստի պաշտպանները, սակայն, խաղաղության դաշինք հաստատելով Վասիլ թագավորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի - Մ.Ֆ.) հետ, քաղաքում եղած ողջ գործը և նրանք էլ, որ արևմտյան կողմում էին, մի գիշերվա մեջ այս կողմ են անցկացնում: Սրանք անցնում են ամրոցի թիկունքը և այնտեղ ծածկվելով թաքնվում են, իսկ վաղ առավոտյան էլ պատերազմական նավերը քաղաքի կողմից մոմեղեններով կազմված-պատրաստված շարժվում են ամրոցին ընդդեմ: Ամրոցում գտնվողները, տեսնելով նրանց, դուրս են գալիս նրանց դեմ պատերազմի: Այդ ժամանակ թաքնված գործերը թիկունքի կողմից հարձակվում են նրանց վրա, սրախողտող և ծովընկեց են անում Տլիֆինասի ողջ զորքին, իսկ գործերի գլխավոր Տլիֆինասը բակալունսին էլ ձերբակալում են և տանում ներկայացնում Վասիլ թագավորին: Արդյունքում Տլիֆինասը դատապարտվեց խաչափայտից կախվելու, իսկ դա տեղի ունեցավ Յայոց 437 թվականին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 25):

«Բանակի մի մասն էլ տալով պատրիկ Կալոկիրոս Տլիֆինասին՝ Փոկասը նրան ուղարկում էր մայրաքաղաքի դիմացի ափում գտնվող խրիստոպոլիս, ինքն էլ մնացած բանակով իջնում է Աբիդոս՝ հուսալով, որ, նեղուցներին տիրանալով, մայրաքաղաքի բնակիչներին սովի կմատնի: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) Տլիֆինասին շատ խնդրեց հեռանալ խրիստոպոլից և չբանակել մայրաքաղաքի դիմաց, բայց, չկարողանալով նրան համոզել, գիշեր ժամանակ նավեր նախապատրաստեց, նրանց մեջ ռուսների նստեցրեց, նա նրանց հետ իմամիական կապեր էր հաստատել, նրանց իշխան Կալոկիրոսին (Կիկլան Ռուսիայի իշխան Կալոկիրոս (980-1014) - Մ.Ֆ.) կնկային էր տվել իր բոլոր մնացյալն ու սրանցից օգնություն էր ստացել, և աննկատ անցնելով դիմացի ափը, հարձակվում է թշնամիների վրա՝ ոյուրությամբ հաղթանակ տանելով: Տլիֆինասին հենց վրան խփած տեղում էլ նա փայտից կախում է, իսկ Փոկասի եղբայր Նիկեփոր Կուրին էլ բանտարկում, որից հետո մյուս գեղախաձների համար ևս համապատասխան պատիժներ սահմանելով, վերադառնում էր մայրաքաղաք» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 17):

«Եվ այսպես, գործերը վտանգավոր ընթացք ընդունեցին և դրանք անհանգստություն պատճառեցին Վասիլ արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) իր գործի ուժի և իր նկատմամբ տարած հաղթանակների պատճառով: Նրա հարստությունները սպառվել էին և կարիքը ստիպեց նրան դեսպանություն ուղարկել ռուսների արքայի (Կիկլան Ռուսիայի իշխան Կալոկիրոս - Մ.Ֆ.) մոտ, իսկ նրանք նրա թշնամիներին էին, որպեսզի օգնություն խնդրի իր այդ վիճակում: Նրանք իրար մեջ պայմանագիր կնքեցին իմամիության մասին և ռուսների արքան ամուսնացավ Վասիլ արքայի բորջ հետ այն բանից հետո, երբ Վասիլը պայման դրեց, որ նա ու իր ողջ ժողովուրդը, իսկ դա մի մեծ ժողովուրդ էր, կնքվեն: Այդ ժամանակ ռուսներն իրենց որևէ օրենքի չէին համարում և որևէ կրոնի չէին պատկանում: Վասիլ արքան հետագայում նրանց մոտ ուղարկեց մետրոպոլիտներ ու եպիսկոպոսներ և նրանք կնքեցին ու փոխության դուռ բացեցին նրանց համար: Դրանից հետո նա նրանց մոտ ուղարկեց իր բորջը և ռուսների երկրում նա շատ եկեղեցիներ կառուցեց: Եվ այսպես, երբ նրանց միջև ամուսնության այդ հարցը որոշվեց, եկավ ռուսների գործը և միացավ հույների այն գործին, որը Վասիլ արքայի մոտ էր: Միասնական ուժերով նրանք ծովով մեկնեցին խրիստոպոլիս՝ Վարդ Փոկասի դեմ պայքարելու համար: Արդյունքում նրանք հաղթանակ տարան նրա նկատմամբ և Վասիլը տիրեց ծովափնյա շրջաններին և բոլոր այն նավերին, որոնք կային Փոկասի ձեռքում» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մաքբիլ իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Անտիոքցուն:

²⁹⁰⁴ «Եվ ահա Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.), այն բանից հետո, երբ Փոկասի գործերը տեղակայվեցին Կոստանդնուպոլիս մատույցներում ու տիրեցին Արևելքի երկրներին, մագիստրոս Տարոնիսին ծովով ուղարկեց Տրապիզոն: Նա այնտեղ հավաքեց մարդկանց և ուղղվեց դեպի Եփրատի ափեր: Վարդ Փոկասն իր որդի Նիկեփոր Ծովիգին ուղարկեց Վրաստանի արքա Դավթի մոտ, որը տիրում էր ալ-Տայ երկրամասին, որպեսզի խնդրի նրա օգնությունը Տարոնիսի դեմ: Դավթից նրա հետ միասին 1.000 հեծյալներով ուղարկեց իր ստրուկին ու նրա հետ գնացին նաև ալ-Տայլիտիայի տիրակալ Բագրատ պատրիկի երկու որդիները 1.000 հեծյալներով: Նրանք ընդհարվեցին Տարոնիսի հետ և ջարդեցին նրան: Այդ ժամանակ նրանց հասավ խրիստոպոլիս մոտ ծովում Փոկասի նկատմամբ Վասիլի տարած հաղթանակի լուրը և Դավթի վրացու հավատարիմ ստրուկն ու Բագրատի երկու որդիները հապճեպ նետվեցին նրա մոտ, որպեսզի արդարանան այն բանի համար, որ արել են

այն, ինչ նա իրենցից պահանջել էր, այսինքն՝ ջարդել են Տարոնիսին: Այդ ժամանակ Փոկասի որդի Նիկեփորի հետ եղած զորքը ցրվեց, իսկ նա ինքն էլ եկավ մոր մոտ, որը դեռ գտնվում էր այն ամրոցում, որտեղ բանտարկված էր Սկլերոսը» (Յահա Անտիփոսի «Ժամանակագրություն»):

2905 «Վարդաս Փոկասը, իմանալով խրիստոսի մոտ գործի կործանման և այն մասին, որ իր եղբայրը գերվել է ու բանտ է նետվել, իսկ Տլիփինասն էլ ցցի է հանվել, հավաքեց իր բոլոր ուժերը և, գալով Աբիդոս, փորձեց գրավել այնտեղի ամրոցը ու անցնել Եվրոպա, որ իրեն ենթարկեցին այն» (Լևոն Սարկվալազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 9):

«Փոկասը, հասնելով Աբիդոս, տեղապահվ պաշարման մեջ առավ այն: Պաշտպանները բազաբար դիմադրում էին: Նախօրոք կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) կողմից նրանց մոտ ուղարկված նավատորմի դրուճար Կիրիակոսը գոտեպնդում էր պաշարյալներին: Փոքր անց այնտեղ նավեց նաև կայսեր եղբայր Կոնստանդինը, նրանից հետո տեղ հասավ նաև ինքը՝ կայսրը» (Ռովիանես Սկլիդես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 18):

2906 «/10/ Այդ ընթացքում Վարդաս Փոկասը վերադարձավ ռումների կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ, արժանացավ հաղթանակների և դարձավ թագավորին մոտիկ անձանցից մեկը: Այսպես ավարտվեց առաջին ապստամբությունը և կայսր Վասիլը, թվում էր, ազատվեց բոլոր հոգսերից: Այդ ազատումը, սակայն, իրականում բազում աղետների սկիզբն էր միայն: Բանն այն էր, որ Փոկասը, որը սկզբում ոչ քիչ պատիվների արժանացավ, բայց հետո դրանք ավելի ու ավելի քաջան, հասկացավ, որ կրկին խաբվել է իր սպասումներում: Կարծելով, որ ինքը չի դրժի երդումը, բանի որ այն գործում է միայն որոշակի պայմաններում, Վարդասը գործի մեծ մասի հետ Վասիլի դեմ ապստամբություն բարձրացրեց՝ ավելի վտանգավոր, քան նախորդը: Ամենից առաջ նա իր կողմը գրավեց այդ ժամանակվա ամենահզոր տոհմերին, ապստամբեց կայսեր դեմ, իբերներից գործ հավաքեց, բոլոր այդ այրերը մինչև երեք ոտնաչափ հասակ ունեին և տեսքով շատ խիստ էին, որից հետո ոչ միայն մտքով, այլև գործով գործեց՝ վրան գցեց կայսերական թագ ու հազավ կայսերական շորեր: /12/ Այդ ընթացքում Սկլերոսը կրկին մտադրվեց տիրել գահին և տիրանալ իշխանությանը, բանգի այդ ժամանակ Փոկասը թողել էր մայրաքաղաքը, իսկ արքայական գործերը ցրված էին, սակայն, մոտենալով հռոմեական սահմաններին, նա խնայեց, որ Փոկասն է իրեն կայսր հռչակել: Այդ ժամանակ Սկլերոսը, բավարար ուժ չունենալով, որպեսզի նաև արքայի դեմ մարտնչի, նոր վիրավորանք հասցրեց ինքնակալին և Փոկասին ներկայացավ՝ զսպելով հպարտությունը և համաձայնելով նրանից հետո երկրորդ տեղը զբաղեցնել: Դրանից հետո նրանք ռազմական ուժեր բաժանեցին երկու մասի և ապստամբությանը նոր թափի հաղորդեցին: Հուլիսը ղեկավար գործի և ամրությունների վրա՝ նրանք իջան Պրոպոնտիդայի մոտ գտնվող ափամերձ ամրոցների մոտ, այնտեղ անվտանգ պայմաններում ծավալար զարկեցին և պատրաստ եղան ծովով անցումը կազմակերպելուն: /13/ Վասիլ արքան կշտանալով էր անշնորհակալ ռումներին և, բանի որ դրանից քիչ առաջ նրա մոտ էր հայտնվել տավրոս-սկյութների ընտրյալ ռազմիկներից կազմված մի ջոկատ, պահեց այն իր մոտ, նրան գումարեց նաև օտարականներին և ուղարկեց թշնամական գործի դեմ: Սրանք հակառակորդներին անակնկալի բերեցին, բանի որ վերջիններս պատրաստվում էին ոչ թե թշնամուն ջարդել, այլ գինի խմել, շատերին սպանեցին, մնացածներին էլ ցրեցին և ապստամբների մեջ խռովություն բարձրացավ հենց իր՝ Փոկասի, դեմ: /14/ Ռազմական փորձառություն ձեռք բերելով՝ այդ ժամանակ հռոմեական գործի հետ էր գտնվում Վասիլ արքան, այդ ժամանակ հազիվ աճած բեղմնորուքով մի երիտասարդ, սակայն նա իր եղբայր Կոնստանդինի (**Բյուզանդական կայսրության կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.**) հետ միասին, որը կանգնած էր մարտակարգում, չհասպտեց մարտակարգում տեղ զբաղեցնել՝ հազած գրահներ ու պտտելով երկար Նիզակը: /15/ Չորքերը շարվեցին իրար դեմ հանդիպման: Ափին արքայական, իսկ բլուրների վրա՝ բռնակալի զորքերն էին: Բանակների միջև ազատ տարածություն էր մնում: Երբ Փոկասը իմացավ, որ կայսրը գտնվում է մարտակարգում, նա չհասպտեց մարտը տալու գործում, ընտրեց օրը, որին վիճակված էր վերջնականապես որոշել պատերազմի ելքը, ու հանձնվեց ճակատագրի կամքին, ընդ որում նա գործեց հակառակ իր գուշակների խորհուրդների, որոնք, զոհաբերություններ անելով, փորձեցին հետ պահել նրան ճակատամարտից: Նա հաշվի չևստեց նրանց հետ և բաց թողեց ձիուն: Պատմում են նաև չար նախանշանների մասին: Այն ձիւ, որի վրա նա նստեց, անմիջապես էլ հենց նրա տակ աայթաքեց: Փոկասը փոխարդվեց մեկ ուրիշի վրա, որի հետ, սակայն, մի քանի քայլ հետո նույն տեղի ունեցավ: Նրա դեմքի գույնը փոխվեց, գիտակցությունը մթաճեց ու սկսվեց գլխապտույտ: Դիչին, սակայն, չէր կարող կանգնեցնել այդ մարդուն, եթե նա պատրաստվել էր մարտի: Առաջնալուծ դեպի առաջին գիծ և գտնվելով արքայական զորքից արդեն ոչ հեռու՝ նա իր մոտ հետևակ ջոկատ հավաքեց, դրանք ռազմական իբերներն էին՝ կենսախիռը պատանիներ դեմքերին առաջին արվամագով, միանման բարձրահասակ, ինչպես ընտրված, ձեռքերին թեր ու հարձակման մեջ անկողն: Ձեռքի մի շարժումով նա նրանց իր հետևից տարավ, հետևում թողեց մարտակարգը և ռազմակալից ինչեցնելով ու բաց թողնելով ասանձը, նետվեց ուրիշ կայսեր վրա: Այդ ձեռքում նա սեղմում էր բարձր պահած թրի կոթը, որով նա պատրաստվում էր խոցել Վասիլին: /16/ Այսօրինակ հանդգնությանը ապստամբը նետվեց Վասիլի վրա, իսկ վերջինս էլավ մարտակարգից ու կանգ առավ՝ մի ձեռքում ունենալով թուր, իսկ մյուսում՝ Աստվածամոր պատկերը, որում հենարան էր տեսնում հակառակորդի անզուպելի հարձակմանն ընդդիմակայելիս: Կարծես հզոր քամից բջվող ամպ՝ Փոկասը փոշի բարձրացնելով սլանում էր հակառակորդի վրա, մեր ռազմիկներն էլ երկու կողմերից սկսեցին նրա վրա տեգեր նետել, իսկ Կոնստանդինն էլ, պտտեցնելով երկար Նիզակը, առաջ անցավ մարտակարգից, սակայն չէր հասցրել դեռ Փոկասը հեռու գնալ իր զորքից, երբ հանկարծ ընկավ թամբից ու գետին տապալկվեց: Տարբեր մարդիկ այդ մասին տարբեր կերպ են պատմում: Ոմանք պնդում են, որ նա վիրավորվել էր տեգի հարվածից և ընկել մահացու խոցված, մյուսներն ասում էին, թե իբր ստամոքսի ու փորի խանգարումից նրա աչքերը հանկարծ մթնել են ու նա, կորցնելով գիտակցությունը, ընկել է ձիուց: Կոնստանդին արքան բռնակալի սպանությունը պարծենկոտաբար իրեն էր վերապրում, սակայն մեծամասնությունը կարծում էր, որ դա դավադրության արդյունք էր: Թույլը, հատուկ ստեղծված նրա համար ու խնամված նրա կողմից, շարժման ժամանակ անակնկալ կերպով բարձրացավ դեպի գլուխը, մտավ ուղեղը և բերեց գլխապտույտի ու անկման: Եվ ասում են, թե դա Վասիլի հրամանով էր արվել, իսկ այն իրականացրեց ապստամբի մատուցված: Ինքս իմ կողմից այդ գործում պարզություն չեմ մտցնում և ասեն ինչ վերագրում եմ Աստվածամորը: /17/ Եվ ահա նա, ով մշտապես անհասանելի էր թերի ու Նիզակների համար, ընկավ գետին: Իրոք սգալու ու խղճմաննքի արժանի տեսարան: Երբ երկու զորքն էլ տեսան այդ, ապստամբները մատերի բաժանվեցին, նրանց սեղմ մարտակարգը թուլացավ, հետ դարձավ ու դիմեց փախուստի, իսկ արքայի մտերմները շտապեցին ընկածի մոտ և, երբ իբերներն արդեն ցրվել էին, կտրատեցին նրա մարմինը, գլուխը կտրեցին ու հասցրեցին Վասիլին: /18/ Այդ ամենի արդյունքում արքան լրիվ ուրիշ մարդ դարձավ, նրան ոչ այնքան ուրախացնում էր կատարվածը, ինչքան՝ տխրեցնում գործերի տխուր վիճակը: Նա բոլորի նկատմամբ կասկածամիտ ու խիստ դարձավ, մտքով՝ նենգամիտ, իսկ մեղադրությունն նկատմամբ էլ դրանից հետո նա սկսեց գայլույթ ու չարություն դրսևորել» (Միքայել Դսեվլյու «Ժամանակագրություն», «Վասիլ», մաս 10, 12-18):

«Իմանալով, որ բռնակալը մոտեցել է Աբիդոսին՝ կայսր Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**), հավաքեց իր մոտ գտնվող զորքը, զինեց իրանիք նավերը և ելավ նրա դեմ: Անցնելով Դեկեսպոնոսը՝ նա Աբիդոսի դիմաց գտնվող հարթավայրում զարկեց արքայական վրանը և բանն օր մարդում ու հրահանգավորում էր զորքը՝ մտածելով այն մասին, թե ինչպես մոտենա ապստամբին: Եվ ահա մի անգամ գիշերը նա, զորքը քաճակելով ջոկատների, ծովափով շարժվեց թշնամիների վրա: Լուսաբացին, չդադարեցնելով կոտորել նրանց, նա այրեց թշնամուն նավերը: Վարդաս Փոկասը, ցնցված կայսեր անակնկալ հարձակումից, ամրությունից դուրս եկավ նրա դեմ: Մարտնչելով երկու զորքերի միջև գտնվող տարածքում՝ նա հանկարծ ընկավ ձիուց ու նրան գլխատեցին: Նրա հսկայական մարմինը թաղեցին Աբիդոսում, իսկ Նիզակին հագցված գլուխը հասցրեցին մայրաքաղաք, հանդիսավորությամբ անցկացրին փողոցներում և ուղարկեցին Ասիայում գտնվող ապստամբներին: Այսպես դադարեց հուզումը և խորը հանգստություն տիրեց» (Լևոն Սարկվալազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 9):

«/18/ Երբ նրանք (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը և իր մեղածակները – Մ.Ֆ.**), ահա, անցան այս ափը, Փոկասը, իր զորքի մի մասին հրաման տալով շարունակել Աբիդոսի պաշարումը, մնացած զորքով կայսրերի դեմ դուրս եկավ: Ծակատամարտն արդեն սկսվելու վրա էր, երբ Փոկասը, ազնվորեն գերադասելով բազաբար մեռնել, քան թե ամիթով ապրել, հեռվից տեսնելով ձիու վրա նստած և այստեղ այնտեղ գնացող կայսերը, իր զինվորների շարքերը կարգի բերեց, գոտեպնդեց նրանց և դատելով, որ եթե նրան հաղթահարի, ապա ռումներին պարտության մատնելը դյուրին կլինի, ձիւ թափանելով սղոթացողներ դիմեց նրա վրա: Նա ջիղուրան արեց իր դիմաց գտնվող շարքերը և բոլորի համար անդինսագրավելի մարդու տապալորություն թողեց: Նա արդեն կայսեր մոտ էր, երբ հանկարծակի շրջվեց, մի բլուր բարձրացավ, ձիուց ցած իջավ և, գետին պառնելով, հոգին փչեց: Նա կամ այս ու այն կողմ գնալու ժամանակ զինվորներից մեկից մահացու վերք ստացավ, կամ էլ, ինչ-որ ներքին հիվանդությունից իյունվեց, ընդ որում, բանգի նրա մարմնի վրա ոչ մի վերք չգտան, դրա համար տիրում է այն կարծիքը, թե թունավորեցին նրան: Անում են, թե նրա ամենահամարադրիմ սպասավորներից Սիմեոնը, կայսեր կողմից նվերներ ստանալով, համարձակվեց նրան և բոլորով սպանել: Փոկասը տվորություն ուներ պատերազմների ժամանակ մարտից առաջ սառը ջուր խմել: Ըստ իր տվորության նա այստեղ էլ նույն բանն արեց և առանց գիտնալու ջրի հետ միասին թույն խմեց: Երբ Փոկասը բլրի վրա երկար պառկած մնաց, բոլորը ենթադրեցին, թե, վատ զգալով ցանկացել էր մի փոքր հանգստանալ, բայց, երբ այդ բանը երկար տևեց, մեկը մոտեցավ ու տեսավ, որ նա մեռած է ու անշնչացած: Բոլորն իմացան նրա մահվան մասին և ապստամբներն իսկույն փախուստի դիմեցին, իսկ կայսեր զորքերը, գոտեպնդված դրանից, անմարձակվեց նրան և բոլորի համար կարգի բերեց: Կայսրը սրանց իր հետ մայրաքաղաք տարավ և ավանակների վրա բարձած հրապարակի միջով ծանակեց: Նա խնայեց միայն Լևոն Մեյխսենոսին: Պատմում են, թե երբ հակառակորդները դեմ դիմաց էին կանգնած և Լևոնի եղբայր Թեոդոստոսը ծաղրի էր ենթարկում կայսրերին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր**

Վասիլի II-ին և կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ին – Մ.Ֆ.) ու անպարկեշտ լուտանքներ թափում նրանց վրա, Լևոնը արտասովոր աչքերով պարսավում էր նրան, խնդրում փակել բերանը և անպատկառորեն չանարգել սեփական տերերին: Երբ, սակայն, նա չկարողացավ նրանց այդ բանից հետ պահել, Նիզակը բաշեց և նրանով բազում հարվածներ իջեցրեց նրան, այն աստիճան, որ կայսրը, դեպքերին ականատես լինելով, ներկաներին բացականցեց. «Տեսե՛ք, մի փայտից պատրաստված խաչ ու բան»: Ահա ասում են, այս պատճառով էր, որ Լևոնին խաչատառակալությանից գերծ պահեցին: /19/ Արդ, ինդիկտիոնի երկրորդ տարվա ապրիլ ամսին՝ Փոկասի մահից և նրա ապստամբության վերացումից հետո, Սկլերոսը, առիթից օգտվելով, դարձյալ հրապարակելով էկվալ և որոշեց շարունակել Նախկին ապստամբությունը: Կայսրը, իմանալով այդ մասին, նրան նամակով հորդորեց քրիստոնյաների արյան հեղմանը վերջ տալ, չէ՞ որ ինքն էլ մարդ էր, մահկանացու և վերջին դատաստանին ենթակա, թեև բավականին ուշացած, գիտե՞նալ, թե ինչն է իր համար ձեռնադրու ու ճանաչել աստվածատուր արքային: Այդ նամակի վրա նա տեղի տվեց և, անձեռնմխելիության մասին երաշխիքներ ստանալով, ցած դրեց զենքերը ու հաշտվեց կայսրին հետ՝ կուրապաղատի պատվաստիճանն ստանալով: Հարկ է լքել, որ նա այնուհետև չարքայացավ և չարժանացավ կայսրին տեսնելու բախտին, բանգի ճանապարհին տեսողությունը կորցրեց, տեսողական զգայարանը այլևս չգործեց և նա կույր վիճակում կայսրեր մոտ բերվեց: Տեսնելով, թե ինչպես են նրան ձեռքից բռնած առաջնորդում, կայսրը ներկաներին ասաց. «Նրան, ումից ես սարսափում էի ու դողում, ձեռքից բռնած են բերում»» (Յովհաննես Սիլիկոս «Համառոտություն պատմության», «Վասիլի և Կոնստանդին», մաս 18, 19):

«Իրենց ու ռուսների զորքերով Վասիլի արքան ու նրա եղբայր Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլի II-ին և կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ին – Մ.Ֆ.) Երկրորդում եղան Վարդ Փոկասի դեմ, որը կոստանդնուպոլսյան ապի մոտ էր, ու հաղթեցին Փոկասին, որը սպանվեց նույն տարվա Նիսան ամսի 13-ին, այսինքն Յիջրի 379 թվականի Մուհառամ ամսի 3-ին: Նրա գլուխը բերվեց Կոստանդնուպոլիս և այնտեղ ի ցույց դրվեց: Նրա այդ ապստամբության տևողությունը կազմեց 1 տարի ու 7 ամիս: Երբ Վարդ Փոկասի կնոջը հասավ նրա սպանության լուրը, նա բանտարկությունից բաց թողեց Սկլերոսին, որից հետո նրա մոտ հավաքվեցին նրանք, որոնք Փոկասի մոտ էին Վասիլի արքայի դեմ նրա ապստամբության ժամանակ: Դրանից հետո նա նրկին կարմիր մաշկի հագավ: Նրան միացավ նաև Վարդ Փոկասի որդի Նիկեփոր Ծալիզը: Դրանից հետո Կոնստանդինը Վարդ Սկլերոսի մոտ դեսպան ուղարկեց՝ խոստանալով միջնորդ հանդիսանալ նրա ու իր եղբոր միջև Սկլերոսի՝ Վասիլին հնազանդության վերադառնալու և այն հարցում, որ Վասիլը կնեղի նրա Նախկին արարքները ու չի պատժի նրան հարած ապստամբներին: Նա նրա անունից նրան լիակատար բարերարություն խոստացավ: Սկլերոսը համոզվեց և 1301 թվականի Թիշրին առաջին 11-ին, այսինքն Յիջրի 379 թվականի Ռեջեբ ամսի 1-ին հանեց կարմիր մաշկը: Կոնստանդինը նրան բերեց իր եղբայր Վասիլի մոտ և նա ոտք դրեց նրա գորգի վրա ու համբուրեց նրա դիմացի հողը: Այդ գործն այդպես վերջացավ և Վասիլը Վարդ Սկլերոսին կուրապաղատի կոչում տվեց, պաշտոններ տվեց նաև նրա եղբորն ու մնացած ծառաներին և որպես սեփականություն հանձնեց Ալ-Ամինի ու Ռզանի շրջանները՝ նրանց հողահարկով ու գլխահարկով, բացի Նախկին կալվածքներից, որոնք ևս վերադարձվեցին: Նա ներեց նաև Վարդ Փոկասի որդի Նիկեփորին և նրան հիմնական կալվածքներ տվեց» (Յահա Աստիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Փոկաս Վարդը ազատ է արձակում իր մոտ եղած վրացական զորքին և ինքը հունական բոլոր զորքերով շարժվում է դեպի ծովի ափը: Ապա՝ հաջորդ տարվա սկզբին, մինչդեռ զարնանային էր ժամանակը, Վասիլ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), իր եղբայր Կոստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.) և բոլոր զորքերի հետ դուրս գալով, զորքը երկու մասի է բաժանում և մի մասին ծովի վրայով ուղարկում է Վարդի բանակի վրա: Սրանք գալիս և հրավառ կոչված հորդեհում են ծովագերին եղած նրա նավերը, իսկ ինքը՝ թագավորը, ցամաքով գալիս, մտնում է բանակի և, երբ հորդեհով բռնկվում են նավերը, բանգի այդ իբրև ազդանշան էր ծառայում, հրամայում է պատերազմական փողերը հնչեցնել, ուստի Վարդի բանակը շփոթահար ու ահաբեկված փախուստի է մատնվում: Չարաչար մահվամբ մեռնում է նաև ինքը՝ բռնակալ թագավոր Վարդը, իսկ դա լինում է Հայոց 438 թվականին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 26):

«Ապա արևելից հետո նույն ախտով ախտավորվեց սրա անվանակից Փոկասը և յոթ տարի տիրեց որչ արևելքին: Թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), միայն 4.000 մարդով գիշերը ծովն անցնելով, հարձակվեց ապստամբ բյուրավոր զորքերի վրա, բայց այդբան բազմության մեջ ոչ ոք չմեռավ, բացի հենց նույն ապստամբ Փոկասից, որի գլուխը կտրելով՝ հրամայեց խաղաղության փող հնչեցնել: Պատերազմը դադարեցրեց հետո զինվորներից ամեն մեկը վերադարձավ իր տուն, իսկ ինքը՝ թագավորը, մեծ հաղթությամբ գնալով մտավ իր քաղաքը՝ Կոստանդնուպոլիս» (Արիստակես Լաստիկոսի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Հայոց 435 թվականին ռումոց մի իշխան՝ Մորավարդը, Վասիլ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ ապստամբություն բարձրացրեց և ավերեց ռումոց երկրի մեծ մասը: Նա շրջում էր երկրում՝ սրի ու գերության մատնելով այն: Ռումոց զորքը հարձակվեց նրա վրա և նրան բռնեցին տաջկաց երկիրը: Մեկ տարի անց նա վերադարձավ և Վասիլ կայսեր կողմից մահապատժի ենթարկվեց» (Մատթեոս Ունիայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Վարդիս անցավ ծոցն ու պաշարեց Կոստանդնուպոլիսը, որտեղ կային երկու թագավորներ՝ Արմանուսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս II-ի – Մ.Ֆ.) որդիներ Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) և Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.): Նա նրանց շատ նեղեց, և նրանք նամակով դիմեցին ռումների թագավորին (Կիլևան Ռուսիայի իշխան Վադիմիրին – Մ.Ֆ.), օգնության կանչեցին և նրան ամուսնացրին իրենց բոլոր հետ: Նրանց բույրը, ի սկզբանե մերժել է հանձնվել այլևս նրան, դրա համար էլ ռումների թագավորը քրիստոնյա դարձավ և սա ռումների մոտ քրիստոնեության սկիզբն էր: Նրանք ամուսնացան, ռուսաց թագավորը գնաց Վարդիսի դեմ ու նույն ժամանակ հետ: Վարդիս սպանվեց և երկու թագավորները իրենց իշխանությունը պահպանեցին: Նրանք նամակ գրեցին Վարդիսի՝ հաստատելով նրա իշխանությանը այն ամենի վրա, որ իր ձեռքում էր: Սա երկար ապրելուց հետո մեռավ: Ասվում է, որ նա թունավորումից մեռավ» (Իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիոքոսին:

²⁹⁰⁷ «Դրանք (հեղինակի նկարագրած կրակային երևույթները – Մ.Ֆ.) նշանավորվեցին տավրոսկյութների կողմից խերսոնի գրավմամբ» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 10):

²⁹⁰⁸ «Դրանից հետո հունաց թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), երբ իսպառ անհետացան նրա դեմ դուրս եկած բոլոր ապստամբները, հարմար և ազատ ժամանակ գտնելով, Հայոց 440 թվականին անհամար բազմությամբ զորք է հավաքում և դիմում է Բուլղարաց երկրի վրա՝ իր վրեժխնդրության հատուցումը նրանցից պահանջելու: Նա գնում, շրջապատում է Վեռնա քաղաքը, գրավում է այն և Տարոնի իշխանի որդի Գրիգոր մագիստրոսին զորքերով թողնում է այնտեղ՝ բուլղարներին հսկելու» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 33):

²⁹⁰⁹ «Դրանք (հեղինակի նկարագրած կրակային երևույթները – Մ.Ֆ.) նշանավորվեցին... միսիացիների կողմից Վերիայի գրավմամբ» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 10, մաս 10):

²⁹⁰⁹ «Վարդ Փոկասը գրեց իր որդի Լևոնին, որին նա որպես իրեն փոխարինող էր թողել Աստիոքոս և հրահանգել էր, որ նա խորամանկությամբ դուրս անի Ազապիսա պատրիարքին քաղաքից, որպեսզի չտուժի նրա ինտրիգներին: Եվ ահա Լևոնը հրավիրեց նրան ելնել քաղաքից, հասկացնել տալով, որ պետք է գրուցի նրա հետ իրեն հուզող մի գործի մասին, ու նրա հետ հրավիրեց նաև Աստիոքի այլ բնակիչներին: Դրանից հետո Լևոնը վերադարձավ Աստիոք և խոչընդոտեց Ազապիսայի ու նրա հետ քաղաքից ելածների վերադարձը քաղաք: Դա եղավ 1300 թվականի Ադար ամսի 8-ին, այսինքն Չուլբադա ամսի... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) ...: Ինչ վերաբերվում էր նրա Նիկեփորի եղբայր Լևոնին՝ Փոկասի որդուն, ապա նա մնաց Աստիոքում և ամրացավ լեռան կողմից պարսպի ամենաբարձր հատվածը հանդիսացող աշտարակում, ընդ որում նրա հետ շատ հայեր ու մահմեդականներ կային: Նա կանչել տվեց նաև մահմեդականների աշխարհագործ և օգնության համար դիմեց նրան: Նրա դեմ միավորվեցին Աստիոքի բնակիչները նաև քաղաքից հեռացվածների թվից, 4 օր մարտնեցին նրա դեմ և ինդեգորդ օրը, խոստանալով ներել, համոզեցին իջնել աշտարակից: Դա 1301 թվականի Թիշրին երկրորդ ամսին էր, այսինքն Յիջրի 379 թվականի Ռեջեբ 24-ին: Դրանից հետո Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) Միջայել ալ-Բուրջեսին ուղարկեց որպես Աստիոքի մագիստրոս ու սա այնտեղից ուղարկեց Փոկասի որդի Լևոնին, որին արքան աքսորեց Արապիս» (Յահա Աստիոքացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Աստիոքոսին:

²⁹¹⁰ «Բասի (Մրվանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Բադ իբն Դուստուկին – Մ.Ֆ.) մեռնելուց հետո Հայոց կյուրապաղատ Դավիթը պաշարում է Մանազկերտ քաղաքը և, սրով ու սովով նեղելով նրան, գրավում: Նա այնտեղից դուրս է բերում բոլոր տաջկատանցիներին ու երկրից վտարում և, իր իշխանության ներքո առնելով քաղաքը, այն լցնում է հայ և վրացի բնակիչներով» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 38):

²⁹¹¹ «Դավիթ Կյուրապաղատը գրավեց Մանազկերտը» (Միսիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

²⁹¹¹ «Երբ Բադը (Մրվանյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Բադ իբն Դուստուկին – Մ.Ֆ.) սպանվեց, նրա բեռորդին Աբու Ալի իբն Մրուանը (Մրվանյանների էմիրության էմիր Ալ-Հասան իբն Մրվանը (997) – Մ.Ֆ.) զորքի մի մասի հետ գնաց Հիսն Զայֆ, որը Տիգրիսի վրա է և լավագույն

ամրոցներից է: Այնտեղ էր Բաղի կինը իր ընտանիքով: Երբ հասավ բերդը, նա ասաց բռնու կնոջը. «Զեռիս ինձ ուղարկել է բեգ մոտ կարևոր գործով»: Նա հավաստաց նրան և, երբ բերդորդին բարձրացավ նրա մոտ, տեղեկացրեց նրա մահը ու համոզեց, որ իր հետ ամուսնանա, իսկ նա համաձայնեց՝ բերդում և այլ վայրերում իշխելու պայմանով: Նա գնաց ու նվաճեց բազում բերդեր, մինչև որ գրավեց իր բռնու բոլոր տիրույթները: Գնաց նաև Նաիրիկերտ, ուր եկան նաև Աբու Թահիրը և Աբու Աբդալլահը՝ Ֆամրանի որդիները, որոնք աչք ունեին Նաիրիկերտի վրա: Նրանց մոտ էր Բաղի գլուխը: Սրանք, տեսնելով Աբու Ալիի ուժեղանալը, կռվի մտան նրա հետ ու ընդհարվեցին, սակայն հաղթեց Աբու Ալին և գերեց Աբդալլահ իբն Ֆամրանին, որին լավ վերաբերվեց ու ազատ արձակեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁹¹² «Աբու Աբդալլահը գնաց իր եղբոր՝ Աբու Թահիրի մոտ, որը պաշարել էր Ամիդը, և առաջարկեց նրան հաշտվել իբն Մրուանի (**Մրվանյանների Եմիրության Եմիր Ալ-Ֆասան իբն Մրվանի – Մ.Ֆ.**) հետ, սակայն նա մերժեց և ինքն էլ ստիպված եղավ նրան միանալ ու գնալ իբն Մրուանի դեմ: Նրանք, սակայն, կռվում պարտվեցին և Աբու Աբդալլահն էլ գերի ընկավ: Նա վատ վերաբերվեց նրանց, մինչև որ Եգիպտոսի տերը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզը (975-996) – Մ.Ֆ.**) գրեց նրան, բարեխոսեց և նա ազատ արձակեց նրանց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁹¹³ «Պարսիկների անհավատ և պիղծ բռնակալ Մամլանը՝ անհավատների ամիրապետը (**Ռավվադյանների Եմիրության Եմիր Մամլանը – Մ.Ֆ.**), զորահավաք կատարելով, իրեն հատուկ զազանային դաժանությամբ արյունարբու վիշապի նման հարձակվեց քրիստոնյաների վրա՝ մտադիր լինելով Ֆայաստանում մեծ կոտորած սարքել: Ահագին և անհամար բազմությամբ նա շարժվեց, եկավ և իր զորքով ողողեց լեռներն ու դաշտերը: Անյօրենի սարսափից ողջ երկիրը ահ ու դողի մեջ ընկավ: Սա իրով ու սրով զրավեց բազմաթիվ վայրեր և, եկեղեցիները իրկիզելով, խափանեց ժամասացությունը՝ բազում անարգական խոսքեր հղելով աստծուն: Եվ պետք էր տեսնել այդ չար զազանի ահից քրիստոնյաների գլխին եկած մեծ և ահեղ փորձանքը, որովհետև նա իր չարաթույն կատաղությունը, որպես դառնաշունչ մաղծ, հավաստացյալների վրա թափեց: Նա այդպիսի հսկայական զորքով եկավ, հասավ Ապահունիք գավառը՝ վրաց իշխան Ղալիթ կուրապաղատի երկիրը, և աստծո այդ սուրբ մարդուն՝ աստվածասեր Ղալիթ կուրապաղատին, սոսկալի պատռնալիքներով լի այսպիսի մի նամակ գրեց, թե. «Ի՞նչ մեկի վրա հույս չդնես, ով ամենազազիր, գարշելի, նեխած ու սպիտակ մորուքովդ Ղալիթ: Եթե փութանակի չուղարկես ինձ տասը տարվա հարկ և թո՛ղ ազատների որդիներին՝ որպես պատանա, եթե չտաս ինձ հպատակության մասին գրություն, ապա ես իմ հսկայական զորքով կգամ բեգ վրա և ո՞վ կկարողանա փրկել բեգ իմ ձեռքից, ես դառն ու մեծ փորձանք կբերեմ թո՛ղ գլխին, ով պիղծ և գարշելի ալունոր»: Ահա նման բազմաթիվ սպառնալիքներով նա ահաբեկում էր նրան: Ղալիթը կարոաց անհավատ Մամլան իշխանի հետևելով ու այդ նամակը այնքան դառնաշունչ էր, որ Ղալիթը այն դեմ չարտեց և լայով սկսեց աստծուն պաղատել՝ ասելով. «Ցույց տուր, տեր, թո՛ղ զորությանը և հիշիր, իմ տեր, թե՛ ինչպես վերաբերվեցիր Ռափսակի և Ասորեստանի անյօրեն թագավոր Սենեբերիմի (**Ասորեստանի թագավորության արքա Սինաբերիի – Մ.Ֆ.**) հետ, քանզի նա էլ նույնպիսի անարգական խոսքեր ասաց: Տեր իմ, Յիսուս Զրիստոս, մի անտեսիր մեզ՝ թո՛ղ սուրբ անվանը հավատացողներին»: Ղալիթը հետո նա անմիջապես զորահավաք հայտարարեց ազատներին՝ իր ողջ հեծելազորին, Վաչեին, Թևդատին, Փերսին և Յայոց երկրի մյուս զորքերին՝ 3.000 հետևակի աղեղնավորներ և 2.500 հեծյալներ: Անհավատ Մամլանը 200.000 հոգով բանակել էր Ապահունիքի երկրակ լորչվող գյուղում: Ղալիթը շարժվեց Մամլան չար զազանի վրա, իսկ ողջ երկրին էլ կարգադրեց աղոթել և թախանձագին աղաչել ու պաղատել աստծուն: Ղալիթը գնաց, իջավ Ապահունիքի սահմանները և, անվեհեր Գամրակելին 700 ձիավորով գիշերապահի նշանակելով, ինքը ողջ գիշերն անցկացրեց աստծուն աղոթելով: Առավոտյան պահին այլազգիների զինվորներից մեկը 1.000 ձիավորով եկավ, սա էլ Մամլանի զորքերի գիշերապահն էր: Այդ գիշեր նրանց միջև ընդհարում տեղի ունեցավ, լուսինը լավ լուսավորում էր, լեռների վրա մի փոքր անձրև տեղաց և բոլոր լեռները իրեղեն բոցի նման կայծակներից փայլատակեցին: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով այդ, կարծեցին թե՛ քրիստոնյաների հսկայական քանակությամբ զինվորներ կան այնտեղ և գլխովին դիմեցին փախուստի: Գամրակելը, տեսնելով նրանց փախուստը, սրով հարձակվեց նրանց վրա և, ինչպես մայրի անտառ կտրես, սկսեց անխնա կոտորել: Նա բռնեց Մամլանի կնոջն ու նրա պատերազմական ձին և փութանակի ուղարկեց Ղալիթին: Վերջինիս ավետիս բերեցին, թե՛ ջարդերից Մամլանին: Ղալիթը դեռ աղոթում էր աստծուն և, լսելով այդ լուրը, ապա՛նց: Այնուհետև Ղալիթը ողջ զորքը հետապնդեց անհավատ ժամանակի զորքին և, մեծ ջարդ տալով, փախուստի մատնեց՝ վերցնելով անթիվ-անհամար գերիներ, ավար, ոսկի ու արծաթ: Խայտառակ եղած՝ անհավատ Մամլանը գնաց իր երկիրը և, անչափ ամբարտապանացած աստծո դեմ, իր հայացքն անզամ չհառեց երկինք ու իր սին աղոթքներով չդիմեց Աստծուն» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Յայոց 432 թվականին պարսից անյօրեն Եմիր Մամլանը (**Ռավվադյանների Եմիրության Եմիր Մամլանը – Մ.Ֆ.**) հսկայական զորքով մտավ Ֆայաստան: Կրակով ու թալանով նա ողջ երկրին սարսափի մատնեց և, հասնելով Ղալիթ կուրապաղատին պատկանող Ապահունիք, նրան սուրհանդակ ուղարկեց հետևյալ կցով պահանջով. «Ինձ վճարիր տաս տարվա հարկը դեպի առաջ, իսկ թո՛ղ որդիներին էլ ստրկության տուր, հակառակ դեպքում ես կոչնչացնեմ բեգ և ոչ մի աստված բեգ չի փրկի իմ ձեռքից»: Լսելով այդ՝ Ղալիթը հավաքեց իր զորքը, իրար բերեց Յայոց ու վրաց զորքերը և հանուն Աստծո մի բանակով շարժվեց անյօրենի դեմ: Իր զորքով նա հասավ Ապահունիքի սահմաններին, աղոթեց Աստծուն, իսկ դրանից հետո էլ Գամրակելիի գլխավորությամբ գիշերապահակ նշանակեց 700 քաջարի հեծյալների: Լուսաբացին թշնամիների կողմից 1.000 հեծյալների գլուխն անցած հայտնվեց մի զորավար, որը մինչև արևը ելնելը մարտի մեջ մտավ Գամրակելիի հետ: Այդ ժամանակ մի փոքրիկ անձրև էր եկել, հետո լուսինը եկավ ու լեռները փայլեցին այլազգիների աչքի առաջ: Տեսնելով այդ՝ այլազգիները տառածեցին, թե՛ այդ քրիստոնյաների հսկայական զորքն է առաջանում և, սարսափից խելքը կորցնելով, անմիջապես հետ դարձան: Գամրակելը սկսեց հետապնդել նրանց և կոտորել, որից հետո բռնեցին Մամլանի կնոջը: Այս մասին Գամրակելը հայտնեց Ղալիթին, որը իր զորքով ևս եկավ և անողորմ ունչացրեց թշնամիներին, իսկ Մամլանը, հագիվ փրկվելով, մեծ խայտառակությամբ հեռացավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

²⁹¹⁴ «Այդ ժամանակ քաջազն Աբդալլահի դավաճանությամբ Ամծավազյաց գավառի Բանակ կոչվող վայրում տեղի ունեցավ Յայոց զորքի կոտորած: Ամծավազյաց թագավորը, որի անունը Ղերենիկ էր, իր զորքերի սպարապետության պաշտոնը, առնելով Աբդալլահի՝ մի հզոր և քաջ մարդու ձեռքից, տվել էր Սարգիս անունով մի ազատի: Այդ բանը սաստիկ վիրավորեց հզոր Աբդալլահին և նա դիմեց այլազգիների իշխանավորներին, իր քայլի բոլոր դրոշապատճառները հայտնեց նրանց ու ասաց. «Ես ձեր դեմ պատերազմի դուրս չեմ գա: Դուք գիշերով վեր կացեք և եկեք մեր ծամբարի վրա: Ահա ձեզ իմ վրանի տարբերակները՝ որդան կարսիկը, իմ վրանը խիփած է բլրի վրա, իմ զորքն էլ իմ հետ է»: Այլազգիների զորքը, երբ քաղաքում ու զորքը մեծ խրախճանքի մեջ էին, անակնկալ հարձակվեց նրանց վրա: Այլազգիների զորքը գիշերով ընկավ Յայոց զորքի վրա և մեծ ջարդ տվեց: Ապահովեցին բազմաթիվ մարտիկներ և անվանի քաջեր: Ամենից ցավալիս այն էր, որ կռիվը տեղի ունեցավ անհարմար ժամանակ: Այլազգիները գերեցին Ղերենիկ թագավորին, բայց Աբդալլահի վրանի վրա չհամարձակվեցին գնալ, որովհետև նա իր զինվորներով պատրաստ կանգնած էր: Ղերենիկին տարան Ղեր քաղաքը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Կայսր Վասիլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II – Մ.Ֆ.**) թագավորության ժամանակ Ղերենիկ արքայի զորավար Աբդալլահի դավաճանությամբ Ամծավազյաց գավառում տեղի ունեցավ Յայոց զորքի մեծ ծակախառնարտ: Աբդալլահը զոկվել էր զորավարությունից և այդ պաշտոնը տրվել էր ոմն Սարգիս: Այդ բանը սաստիկ վիրավորեց Աբդալլահին, բանզի նա մի քաջ և խիզախ մարդ էր, ու այդ պատճառով էլ նա դիմեց այլազգիներին և ասաց. «Ես ձեր դեմ պատերազմի դուրս չեմ գա: Դուք գիշերով վեր կացեք ու եկեք մեր ծամբարի վրա: Ահա ձեզ իմ վրանի տարբերակները՝ կարսիկը, իմ վրանը խիփած է բլրի վրա, որ դուք տեսեք»: Թագավորն ու զորքը անհոգ խրախճանքի մեջ էին, երբ այլազգիների զորքը գիշերով ընկավ Յայոց զորքի վրա և մեծ ջարդ տվեց: Այլազգիները գերեցին Ղերենիկ թագավորին, բայց Աբդալլահի վրանի վրա չհամարձակվեցին գնալ: Ղերենիկին տարան Ղեր քաղաքը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

²⁹¹⁵ «Այդ օրը Վարագը և բոլոր վանքերը դառն ու սոսկալի անծթևեր թափեցին Աբդալլահի գլխին: Չայրացած վանականներն ու միաբանները նրան հայտարարեցին ուրացող և աստծո եկեղեցուց դուրս շարտեցին: Աբդալլահը, խելքը գլուխը գալուց հետո, սկսեց ողբալ, որովհետև հավատացյալ և աստվածավախ մարդ էր: Նա անչափ շատ էր ցավում Յայոց քաջազուն ռազմիկների թափված արյան հետքը: Նա հարցունքործ արեց և ուզեց իմանալ, թե՛ թագավորը Ղեր քաղաքի ո՞ր բերդում է բանտարկված: Նրան հայտնեցին, որ Ապիամ Եմիրը (**Ռավվադյանների Եմիրության Եմիր Մամլանը – Մ.Ֆ.**) Ղերենիկին կալանքից ազատել է ու շարունակ նրան տանում է Ղեր քաղաքից դուրս գտնվող դաշտը՝ գունդ խաղալու: Աբդալլահը, լսելով այդ, շատ ուրախացավ: Նա, ծածուկ մարդ ուղարկելով Ղերենիկ թագավորի մոտ, հայտնեց նրան, թե. «Ես այսինչ ժամին այսինչ տեղում կլինեմ: Դու կատարյալ պատրաստություն տես, հեծիր ընտիր և արագավազ ձի ու աշխատիր, որ հասնես ինձ»: Մի օր Ապիամը գնացել էր և իր բազմաթիվ ազատներով գունդ էր խաղում: Սրանց շուրջն էին ընկնում 1.000 զինված մարդ: Աբդալլահը 50 հոգով դարան էր մտել: Ղերենիկը իշխանավորների ավագից արագավազ ձի խնդրեց՝ դրա դիմաց ունեցածը տալով: Ղերենիկը գունդը իրեց դեպի այն կողմը, որտեղ՝ Ղերի անտառափսիտ թավուտներում, թաքնված էր Աբդալլահը, ապա, ուժգին ասպանդակելով ձին, գունդը թողած դուրս փախավ: Ապիամ Եմիրը և նրա զինվորները, տեսնելով այդ, գազազած նետովեցին նրա հետևից: Թագավորը, ապավինելով աստծուն, աներկյուղ գնաց և հասավ Աբդալլահին: Այլազգիների զինվորներից մի ուժեղ և քաջ խափիչի հետապնդումն ու հասավ Աբդալլահին, սակայն Աբդալլահը, առյուծի պես զոչելով, հարձակվեց խափիչի վրա, կատարի հարված իջեցրեց և նրա մարմինը վերևից ներքև երկուսի բաժանեց: Այլազգիները, տեսնելով այդ, դիմեցին փախուստի: Աբդալլահը ծայն տվեց իր կտրիճներին, հակահարձակման անցավ և հասավ Ապիամ Եմիրին: Կամենալով Եմիրին ձիուց ցած առնել, նա հալածեց նրան մինչև քաղաքի դարպասը: Եմիրը կայծակի արագությամբ մտավ Ղեր քաղաքի դարպասից ներս: Այն ժամանակ

Աբղյուրիքը իր պողպատե տապարով սկսեց հարվածել քաղաքի երկայն զարպասին, պատռեց երկայնը և իր տապարը մյուս կողմից դուրս հանեց: Մինչև այսօր տապարը մնացել է անելանելի՝ տեղում գամված բնեղի նման: Քաջ Աբղյուրիքն, ահա, գերությունից այսպես ազատեց Դերենիկ թագավորին: Դա տեղի ունեցավ Հայաստանի ճուշտ գավառում՝ Վասպուրականին սահմանակից Բակ կոչվող գյուղում» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Վարագի տոնի օրը բոլոր վանքերը դառն անծթեր թափեցին Աբղյուրիքի գլխին, նրան հայտարարեցին ուրացող և աստծո եկեղեցուց դուրս շարժեցին: Աբղյուրիքը, սկսեց ողբալ, որովհետև հավատացյալ և աստվածավախ մարդ էր: Նա հարցում արեց արեց, ուզեց իմանալ, թե թագավորը որ վրանում է բանտարկված և նա մեծ ուրախությամբ իմացավ, որ Ապիհաճ էմիրը (**Դավադյանների էմիրության էմիր Մամյանը - Մ.Յ.**) Դերենիկին կալանքից ազատել է ու շարունակ նրան տանում է խաղերի: Աբղյուրիքը, ծածուկ մարդ ուղարկելով թագավորի մոտ և հայտնեց նրան, թե. «Ես այսինչ ժամին այսինչ տեղում թաքնված կլինեմ իմ ջոկատով: Դու կատարյալ պատրաստություն տես, հեծիր ընտիր և արագավազ ձի ու աշխատիր, որ հասնես ինձ, մնացած քո հոգսը չէ»: Արքան այդպես էլ վարվեց: Նա հեծնեց մի լավ ձի և հեռացավ, իսկ հետո, թողնելով ջոկատը, փախավ Աբղյուրիքի մոտ՝ հույսը դրած Աստծո վրա: Ապիհաճ էմիրը և նրա զինվորները, տեսնելով այդ, զազազած նետվեցին նրա հետևից, սակայն թագավորը հասցրեց հասնել Աբղյուրիքին: Այլազգիների զինվորներից մի ուժեղ և քաջ խափշիկ հետապնդեց ու հասավ Աբղյուրիքին, սակայն Աբղյուրիքը թողավ այնպիսի հարված իջեցրեց, որ նրա մարմինը վերևից ներքև երկուսի բաժանեց: Այլազգիները, տեսնելով այդ, դիմեցին փախուստի: Աբղյուրիքը ծայր տվեց իր կործաներին, հակահարձակման անցավ և հասավ մինչև քաղաքի դարպասը: Աբղյուրիքը իր պողպատե տապարով սկսեց հարվածել քաղաքի երկայն զարպասին, պատռեց երկայնը և իր տապարը մյուս կողմից դուրս հանեց, այնպես որ հետո երկար ժամանակ այն չէին կարողանում այնտեղից հանել: Աբղյուրիքն, ահա, այսպիսի քաջությամբ գերությունից ազատեց Դերենիկ թագավորին՝ հասցնելով իր տեղը, որից հետո բոլոր վանքերը սկսեցին միաձայն օրհնել նրան: Դա տեղի ունեցավ Հայաստանի ճուշտ գավառում՝ Վասպուրականին սահմանակից Բակ կոչվող գյուղում» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

²⁹¹⁶ «Բայց ապստամբներից դեռևս կենդանի էր Փոկաս Վարդի կուսակից Թոնիկի արեղայի զորորդի Զորովանել մագիստրոսը, որը բռնակալում էր Դերբանի և Տարոնի կողմերում: Վասիլ թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Յ.**) նրա վրա է ուղարկում ժան պատրիկին, որը նաև Պորտեզ էր կոչվում: Սա եկավ, առաջին անգամ պատերազմեց նրա դեմ» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 27):

²⁹¹⁷ «Երկրորդ անգամ Պորտեզ գալով՝ Հայոց 439 թվականին ժան պատրիկը Դերբան գավառի Բագահառիձի դաշտում սպանեց Զորովանել մագիստրոսին: Դրանից հետո խաղաղանում է հունաց աշխարհը՝ նվաճված Վասիլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի - Մ.Յ.**) տիրապետության տակ» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 27):

«Վասիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Յ.**) զայրացած էր վրացիների արքա, ալ-Տալի տիրակալ Դավթի, ինչպես նաև ալ-Հալիդի տիրակալ Բագրատի երկու որդիների վրա այն բանի համար, որ նրանք օգնել էին Փոկասին: Դրա համար էլ նա նրանց դեմ պատերազմելու համար զորք ուղարկեց Ջակ Ռուս վանումով այն պատրիկի գլխավորությամբ: Նա գնաց Բագրատի որդիների վրա և նրանցից վաճաղեց սպանեց, իսկ կրտսերին էլ՝ աքսորեց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Անտիոքցուն:

²⁹¹⁸ «Ենթադրյալ մի դեպք էլ պատմել: Մեծ Հայաստանի երկրում մի ամրոց կա: Այն գտնվում է բարձրադիր վայրում ու իր մոտ լայնարձակ հարթավայր ունի, որը բավարար ու դեռ մի բան էլ ավել է, որպեսզի ամրոցում ապրողները հող ունենան հաց ցանելու, անասուններն արածեցնելու և այլ կարիքների համար: Ամրոցը բոլոր կողմերից պատված է խորը ձորերով, այնպես որ չկա մի հարմար վայր, որով հնարավոր է այն նվաճել և նույնիսկ մուտք գործել այնտեղ հնարավոր է միայն մեկ ու նեղ ուղով, որից հետո էլ դեռ կարելի է ամրոց մտնել դարպասներով, այն էլ մեծ ծովարությամբ: Մի խոսքով, չկար որևէ այլ, ավելի հուսալի ամրություն: Ահա հենց այդ ամրությունն էլ ցանկանում էր գրավել Դվինի տոպաղաբնու, որն իմ պապն էր: Եվ նա ինչ հնարեց: Մեծ նվերների օգնությամբ նա ընկերանում է այնտեղի ղեկավար ստրատեգոսի ընկերոջ հետ և իմաց տալիս, թե. «Եթե ինչ-որ բանի կարիք ունենաս, մարդ ուղարկիր ինձ մոտ ու ստացիր այն ինձանից»: Եվ ահա, հրապուրված նման խոսքերից, ստրատեգոսին այնպես պատահեց, որ հացի պակաս պատուհասեց: Նա իմաց տվեց տուպաղաբնու և սա պատասխանեց. «Հաճությամբ քեզ կհասցնեմ այնքան, ինչքան ուզում ես», որից հետո իրոք ուղարկում է հազարավոր կենդանիներ՝ բարձրած ցորենով, ընդ որում ամեն մի գույզ էշին նա կցել էր մի մարդ՝ կարծես դրանց հսկելու համար: Ստրատեգոսը ինքն իրեն մտածում էր, որ, եթե իր ամրոցն այսքան ստացել է թշնամի Հայաստանից (**թնագրում այս մասը տարբերությունների տեղիք է տվել և առաջարկվել է «Ռոմանիա» տարբերակը, սակայն ակնհայտ է, որ այստեղ տեխնիկական սխալ է տեղի ունեցել և խոսքը վերաբերվում է Հայաստանին - Մ.Յ.**), ապա ինչպիսի՞ն կլինի իր բաժինը: Երբ հացը եկավ, նա ուրախությամբ բացեց դարպասները, որպեսզի ներս թողնի կենդանիներին ու դրանց ուղեկցող մարդկանց, սակայն այդ մարդիկ զինված էին մարտի համար և իրենց մոտ թաքցրած սրեր ունեին: Երբ նրանք ներս մտան, անմիջապես էլ լրիվ բացեցին ամրոցի դարպասները, կոտորեցին նրա կայազորին և տիրեցին նրան: Այս կերպ ընկերությունը պատճառ դարձավ դժբախտության և հիշվող դեպքի: Եվ այսպես, քեզ պետք է զգուշանալ ընկերներից այնքան, ինչքան թշնամիներից, քանզի, եթե այդ ստրատեգոսը չվստահեր կեղծ ընկերներին և հրամայեր Էշերին բռնաթափել դարպասներից դուրս, և հացի հարցով հաղթող կլիներ, և այդ խորամանկությունն իզուր կանցներ, և ստրատեգոսն ամեն ինչով ապահովված կլիներ» (Կատակոլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 73):

²⁹¹⁹ «Գագիկը Վայոց ձորի սահմաններից տիրեց բազմաթիվ մարդկանց և գավառների» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 30):

²⁹²⁰ «Այդ տարի Ռուսի թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Յ.**) եկավ Հայաստան, պաշարեց... Սանազկերտը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Արաբների 380 և հույների 1304 թվականին ռումները տիրեցին... Միհազգերտին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁹²¹ «Այդ տարի Ռուսի թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Յ.**) եկավ Հայաստան, պաշարեց խլաթը... և Արծեշը: Մարդիկ վախեցան նրանից, ապա Աբու-ալ-Հասան իբն Մարուանը (**Մրվանյանների էմիրության էմիր Ալ-Հասան իբն Մրվանը - Մ.Յ.**), նրա հետ տաս տարվա համար հաշտություն կնքեց և Ռուսի թագավորը վերադարձավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Արաբների 380 և հույների 1304 թվականին ռումները տիրեցին խլաթին... և Արծեշին: Այդ ժամանակ հայերի տիրակալ Աբու Ալին (**Մրվանյանների էմիրության էմիր Ալ-Հասան իբն Մրվանը - Մ.Յ.**) պարտավորվեց հնազանդվել ռումների արքա Վասիլին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին - Մ.Յ.**): Դրանից հետո ռումները լքեցին Հայաստանը և այն տաս տարով այն թողեցին նրա ձեռքում» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁹²² «Կայսրն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Յ.**), ահա, ներքին պատերազմներից ու հոգսերից ազատված, մտածում էր, թե ինչպես պետք է կարգավորի իր գործերը Սամուխի (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուխի Կոնստանդին - Մ.Յ.**) և մնացած տուպարիսների հետ, որոնք, օգտվելով կայսրի՝ ապստամբություններով զբաղված լինելու հանգամանքից, հռոմեական տիրապետություններին մեծ վնաս հասցրին: Կայսրը դուրս եկավ ու գնաց Թրակիայի և Մակեդոնիայի շրջանները, որից հետո իջավ Թեսաղոնիկե՝ վկա Դեմետրիոսի գոհություն հայտնելու: Մագիստրոս Գրիգոր Տարոնեցուն թողնելով այնտեղ որպես կառավարիչ, ինչպես նաև տալով նրան Սամուխի ապստամբությունների դեմ պայքարելու և նրանց ծամփան փակելու մարտունակ զորք՝ նա մայրաքաղաք վերադարձավ» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 20):

«Փոկասի ապստամբության ժամանակ, երբ Վասիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Յ.**) զբաղված էր նրա հետ պատերազմելով, բուլղարները օգտվեցին առիթից, մի բանի անգամ հարձակվեցին հույների երկրի վրա և ասպատակեցին մինչև Թեսաղոնիկե ընկած տարածքները, որից հետո հարձակումներ գործեցին նաև ավելի արևմուտք տարածվող հույների երկրի վրա: Վասիլ արքան պատրաստվեց նրանց դեմ պատերազմի... նա հանդիպեց բուլղարներին, նրանց փախուստի մատնեց, գերեց նրանց արքային և վերադարձրեց այն բանտը, որտեղից սա փախել էր, իսկ Կոմիտոպոլիսը՝ նրա զորքի հրամանատարը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուխի Կոնստանդին - Մ.Յ.**), փրկվեց և սկսեց կառավարել բուլղարական պետությունը» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Կայսր Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Յ.**) համառորեն պնդեց, որ դուքսը (**Վենետիկի Հանրապետության դոժ Պետրո Օրսեոլոն (991-1008) - Մ.Յ.**) չլիք Կոստանդնուպոլիսը, մինչև ինքը Աստծո աջակցությամբ տուն չդառնա բուլղարների երկրից, որոնց դեմ արշավանքի էր ելել մի հզոր զորքով» (Հովհան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 4, գլուխ 6):

«Երկու տարի անց Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Յ.**) երկրորդ անգամ գնաց բուլղարների վրա, որպեսզի վրեժ լուծի իր կորուստները համար, սակայն դա ոչնչի չբերեց և նա, թալանելով գյուղերը, վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում՝ հիմնականում կրկնելով Յահա Անտիոքցուն:

2923 «Յայտը 440 թվականին եգիպտոսի գործը, որ Մախր արապիկ է կոչվում, մտավ Անտիոքի գավառը և այն ամբողջությամբ ավերակ դարձրեց: ռուսոց գործը հավաքվեց նրանց դեմ պատերազմելու: Մարտում եգիպտոսի գործը ռուսոց գործին փախուստի մատնեց և, երևելի իշխանների գերելով, տարավ եգիպտոս» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Եգիպտոսի տիրակալ ալ-Ազիզը (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզը – Մ.Ֆ.**) ցանկություն ունեցավ տիրել Հայեային, քանզի Սալիդ-էր-Ղուլա իբն Սաադ-էր-Ղուլային (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության էմիր Սեյիդ-էր-Ղուլային (991-1002) – Մ.Ֆ.**) դիմադրության համար չափազանց թույլ էր համարում: Նա գրեց Բանջու-թեգին անունով առաջնորդին՝ մի թուրքի, որը այդ ժամանակ ալ-Ազիզի անունից տիրում էր Համասկոսին, և հրամայեց նրան գնալ Հայեայի վրա ու գրավել այն: Նա ելավ մեծ զորքով, որի կառավարիչը Աբու-Ջադայե-Սալիի իբն Ալի ալ-Ռուդբարին էր, և Յիջրի 382 թվականին մոտեցավ Հայեային՝ ճանապարհին գրավելով Յեսն ու Համան: Նա որոշ ժամանակ պաշարեց Հայեայը: Սեյիդ-էր-Ղուլան նրան մեծ գումարներ տվեց, որ նա հեռանա՝ միաժամանակ նաև առաջարկելով իր հնազանդությունը և այն, որ կիրանայի աղոթքում ալ-Ազիզին հիշատակել, նրա անունով դրամներ կտրել կտա և նրա անունը կրողով իր տերության դոշներին վրա: Բանջու-թեգինը, սակայն, հրաժարվեց ընդունել այդ առաջարկը և 33 օր մարտնչեց Հայեայի դեմ: Հայեայի բնակիչները հոգնեցին և ասացին նրան. «Կամ դու կարգի կգես հալեայան գործերը, կամ էլ մենք կհանձնենք բաղաբը»: Նա նրանց պատասխասեց. «3 օր էլ դիմացեք, քանզի ալ-Բուրջեպը՝ Անտիոքի տիրակալը, 7 խաչագնդերի զուլին անցած արդեն ելել է մեծ օգնության»: Այդ լուրը հասավ Բանջու-թեգինին ու նա, իր փոխարեն մեծ զորքով Հայեայի մոտ թողնելով այլ հրամանատարների՝ ավելի կոնկրետ Բեշիր ալ-Զալիին, իբն Աբի-Ռամադին, Միդադին ու իբն Չալիմին, ինքը ելավ ու Երկաթյա կամրջի մոտ ընդհարվեց ալ-Բուրջեպի հետ: Բանջու-թեգինն ուներ 35.000 իրեն, իսկ հույները 70.000 էին, բայց ալ-Բուրջեպը փախուստի մատնվեց և Բանջու-թեգինը գրավեց նրա գումակը, սպանեց նրա ռազմիկների անթիվ բանակություն և շատ շատերին էլ գերի վերցրեց» (Թեմալ-էր-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Դրանից հետո Բանջու-թեգինը մտավ Համասկոս և մնաց այնտեղ մինչև Յիջրի 381 թվականի վերջը: Դրանից հետո նա գնաց Հայեայ: Այդ ընթացքում Լույուն (**Համդանյանների էմիրության ապագա կրտսեր Լույուն – Մ.Ֆ.**) արդեն գրել էր հույների արքա Վասիլին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**) ու նրա և Աբու-Ջադայեի՝ իր տիրոջ որդու (**Համդանյանների էմիրության էմիր Սեյիդ-էր-Ղուլայի – Մ.Ֆ.**), միջև կնքել էր նույն տիպի պայմանագիր, որը կնքված էր արքայի և Սաադ-էր-Ղուլայի (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության էմիր Սաադ-էր-Ղուլայի – Մ.Ֆ.**) միջև: Արդյունքում Վասիլը Անտիոքի կառավարիչ ալ-Բուրջեպին գրեց, որ նա օգնի նրան այն բոլորի դեմ, որոնք կհարձակվեն նրա վրա կամ կներխուժեն նրա մարզերից որևէ մեկը: Եվ ահա, երբ Բանջու-թեգինը մոտեցավ Հայեային, նա 2 ամիս մարտնչեց նրա դեմ, սակայն նրա է վնաս բաղաբին հասցնել չկարողացավ, երբ Աբու-Ջադայեյն ու Լույուն վճռական հաղթանակ տարան: Նա գնաց Հայեայի մոտից Ռամադան ամսին և Յեսնի կառավարումը հանձնեց Միդադ Համդանյանին» (Իբն Չաֆիի «Տրիստիկա պետության պատմություն»):

«Երբ Սաադ-էր-Ղուլան (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության էմիր Սաադ-էր-Ղուլան – Մ.Ֆ.**) մահացավ, նրա հաջորդեց Աբու-Ջադայեյը (**Համդանյանների էմիրության էմիր Սեյիդ-էր-Ղուլան – Մ.Ֆ.**): Այդ ժամանակ Լույուն (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության ապագա էմիր Լույուն – Մ.Ֆ.**) գործից հավանաբարության երդում վերցրեց նրա նկատմամբ և գործը վերադարձավ Հայեայ: Վեգիր Աբու-Հասան ալ-Սադրիին Սեյիդ-էր-Ալիից ալ-Ազիզի (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզը – Մ.Ֆ.**) մոտ Կահիրե մեկնեց և նրա մոտ ցանկություն վառեց տիրել Հայեային: Ալ-Ազիզը իր էմիրներից մեկի՝ Մանջու-թեգինի, հրամանատարության տակ գործ ուղարկեց Հայեայ: Վերջինս մեծ զորքով մոտեցավ բաղաբին և պաշարեց այն: Այդ ժամանակ Աբու-Ջադայեյն ու Լույուն բաղաբում էին և նրանք գրեցին հույների արքա Վասիլին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**), որն այդ ժամանակ մարտնչում էր բուլղարների դեմ՝ նրանից օգնություն խնդրելով: Եվ ահա վերջինս (**հեղինակի խոսքերը վերաբերվում են Վասիլ II-ին, բայց իրականում այստեղ խոսքը գնում է Անտիոքի դքսության դուքս Միքայել Բուրջեպի մասին – Մ.Ֆ.**) 50.000 հոգանոց զորքի զուլին անցած ելավ և մոտեցավ Երկաթյա կամրջին, որը ձգվում էր Օրոնտեսի վրա: Երբ այդ մասին լուրն հասավ Մանջու-թեգինին, նա գնաց հույներից ընդառաջ, որպեսզի մարտնչի նրանց հետ ավելի շուտ, քան նրանք կսկսեին վճռել Աբու-Ջադայեյի հետ: Նա անցավ Օրոնտեսը, հարձակվեց հույների վրա, ջարդեց նրանց և նրանք հետ՝ դեպի Անտիոք, փախան՝ տալով շատ սպանվածներ...: Այդ ժամանակ Աբու-Ջադայեյը մարդ ուղարկեց Հայեայի շրջան և բաղաբ տեղափոխեց այնտեղ գտնվող ողջ հացը, իսկ այն, ինչ ի վիճակի չէր, տանել, այրեց, որպեսզի դրանով իսկ վնաս հասցնի եգիպտական զորքին: Մանջու-թեգինը վերադարձավ Հայեայի պաշարմանը: Այդ ժամանակ Լույուն մարդ ուղարկեց Աբու-Հասան ալ-Սադրիիին և այլ էմիրների մոտ և գումար խոստացավ այն բանի համար, որ նրանք այդ տարի ստիպեն Մանջու-թեգինին հեռանալ իրենցից՝ պարենամթերքի հարցում դժկարություններ առաջանալու պատճառով: Նրանք այդ արեցին, դե իսկ Մանջու-թեգինը ևս հոգնել էր պատերազմելուց ու դրա համար էլ համաձայնեց նրանց հետ և նրանք հեռացան Համասկոս» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Երբ Ալի իբն ալ-Հուսեյնին համոզեց ալ-Ազիզին (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզին – Մ.Ֆ.**) Հայեայ գրավելու հեշտության մեջ, այդ ժամանակ էլ հենց վերջինիս հոգին այրվեց Աբու-Ջադայեյից (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության էմիր Սեյիդ-էր-Ղուլայից – Մ.Ֆ.**) այդ բաղաբը գրավելու մտքով: Ալ-Ազիզը երկու գուլյամ ուներ, որոնցից մեկն անունը Մանջու-թեգին էր, մյուսինը՝ Յար-թեգին: Նրանք թուրքերից էին, երկուսն էլ անմորուս և եռանդուն: Ալ-Սադրիին ալ-Ազիզին խորհուրդ տվեց նրանցից մեկին ուղարկել հայեացիների դեմ պայքարելու՝ հույսով, որ նրան կհանձնվեն Սաադ-էր-Ղուլայի (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության էմիր Սաադ-էր-Ղուլայի – Մ.Ֆ.**) թուրք մամուլները, քանզի արդեն առաջ՝ Սաադ-էր-Ղուլայի մահից անմիջապես հետո, նրանցից շատերը Սաադ-էր-Ղուլա իբն Սեյիդ-էր-Ղուլայից անցել էին ալ-Ազիզի կողմը, որն ընդունել էր նրանց, բարերարություն արել նրանց նկատմամբ և մոտեցրել իր անձին: Նրանք գնացել էր Վեֆի ալ-Սակլաբին 300 գուլյամների, այսինքն՝ մամուլների, հետ, Բեշիր ալ-Իսշյանին 400 գուլյամների հետ և Ռիբախ ալ-Սեյֆին: Ալ-Ազիզը Վեֆի ալ-Սակլաբին նշանակեց Ակկայի կառավարիչ, Բեշիրին՝ Թաբարի, իսկ Ռիբախին էլ՝ Գազայի: Դրանից հետո նա իր մամուլը Մանջու-թեգինին հանձնարարեց Հայեայի հետ պատերազմելու գործը և նրան նշանակեց գործի, ինչպես նաև Անտիոքի հրամանատար: Որպես նրա բարտուղար նա նշանակեց Ամնեդ իբն Մուհամմետ ալ-Զուրիին և նրա հետ դրեց նաև վերան ու հիշատակված Աբու-Հասան ալ-Հուսեյնի ալ-Սադրիիին առ այն, որ նա ղեկավարի Մանջու-թեգինի գործերը հայեացիների դեմ նրա գործողություններում, քանզի հենց ալ-Սադրիին էր այդ արշավանքի իրական նախաձեռնողը: Ալ-Ազիզը անձամբ ելավ ճանապարհելու ու նա հրաժեշտ տվեց նրանց: Մանջու-թեգինը գնաց ու ժամանեց Համասկոս: Այնտեղ նրան հանդիպեցին տեղի բնակիչները, զորապարները, ասորիական զորքերը և արաբական ցեղերը: Մանջու-թեգինը իր զորքերով որոշ ժամանակ մնաց այնտեղ, իսկ հետո 30.000 հոգու զուլին անցած ոտքի ելավ, որ գնա Հայեայ: Այդ ժամանակ Հայեայում էր Աբու-Ջադայեյի իբն Սալիդ-էր-Ղուլան (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության էմիր Սալիդ-էր-Ղուլայի – Մ.Ֆ.**)՝ Լույուի (**Հայեայի Համդանյանների էմիրության ապագա էմիր Լույուի – Մ.Ֆ.**) հետ միասին: Նրանք փակեցին բաղաբի դարպասները և մարտում եգիպտացիների նկատմամբ լիակատար հաղթանակ տարան: Լույուն, հենց որ եգիպտական զորքերը ժամանեցին Անտիոք, նախկազրույթուն սկսեց հույների արքա Վասիլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) հետ՝ խնդրելով նրա օգնություն եգիպտացիների դեմ: Նա մատնացույց արեց արքային Սաադ-էր-Ղուլայի և նրա միջև կնքված պայմանագիրը և այն, որ Սաադ-էր-Ղուլայի որդին այժմ պաշարված է եգիպտացիների կողմից՝ խնդրելով արքային օգնել նրան: Դրանից հետո նա մեծաքանակ նվերների հետ միասին Մալբուն Անտիոքում միջոցով նախկ ուղարկեց՝ օգնություն և աջակցություն խնդրելով եգիպտացիների դեմ: Վերջինս հույների արքային գտավ բուլղարների արքայի (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոստանդակ – Մ.Ֆ.**) դեմ պատերազմով զբաղված ու նրան փոխանցեց նվերներն ու նամակը: Արքան ընդունեց նվերները և գրեց ալ-Բուրջեպին՝ Անտիոքում իր փոխանորդին, որ նա զորքով մեկնի Հայեայ և հետ միջև Մալբուրիցիների, այսինքն ալ-Ազիզի գործը, Հայեայից: Ալ-Բուրջեպը 50.000 հոգու հետ միասին ելավ և իր զորքով կանգ առավ Երկաթյա կամրջի մոտ, որը գտնվում է Հայեայի ու Անտիոքի միջև: Երբ այդ լուրը հասավ Մանջու-թեգինին, նա խորհրդակցեց Ալի իբն ալ-Հուսեյնի ալ-Սադրիիին և այլ հրամանատարների հետ ու նրանք գնացին Ազազ ավանից ուղղությամբ և մոտեցան հույներին, այնպես որ նրանց միջև մնաց միայն ալ-Սակլաբ կոչվող գետը: Երբ նրանք տեսան հույներին, սկսեցին նետեր արձակել նրանց ուղղությամբ: Նրանց միջև հոսում էր հիշատակված գետը և, քանի որ այն հեղեղվել էր, երկու կողմերից էլ հնարավոր չէր անցնել այն: Մանջու-թեգինը սկսեց հսկել այն վայրերը, որտեղ ջուրը քիչ էր, և նա այնտեղ տեղակայեց իր ռազմիկներին, որպեսզի գործից ոչ մեկին թույլ չտա գետանցում իրականացնել մինչև աստղագուշակի կողմից որոշվելիք ժամանակը: Այդ ժամանակ նրա զորքի ղեկավարներից ելավ մի տարիքով մարդ, ծեռքում ունենալով վահան ու գուրգ, և կանգ առավ գետի ափին: Նրա դեմ ելան հույներից ոմանք ու սկսեցին նետեր արձակել նրա ուղղությամբ, բայց նա նետվեց ջուրն ու, լողալով անցնելով գետը, այն կողմում կանգնեց ոտքերի վրա, երբ ջուրը դեռ հասնում էր նրա կրծքին: Երբ Մանջու-թեգինի զորքը սկսեց անցավ այդ, այն ևս, հեծյալ ու հետևակ, ջուրը նետվեց: Մանջու-թեգինը նրանց հետ էր պահում, բայց նրանք չէին լսում նրան և, երբ հայտնվեցին հույների հետ նույն ափին, նրանք մարտնչեցին նրանց դեմ: Այդ ժամանակ Բարձրյալ Աստված իր օգնությունը ցույց տվեց մահմեդականներին և նրանք ոչնչացրին թշնամուն՝ սպանություններով ու գերեզմարություններով: Հույների հրամանատար ալ-Բուրջեպը քչերի հետ փրկվեց և ապաստանեց Անտիոքում: Մահմեդականները նրանց ճակարհից անթիվ ու անհաշիվ բանակության գումար և այլ գույք վերցրին: Հույների հետ միասին 2.000 հազարյան մահմեդականներ կային, որոնցից Մանջու-թեգինը սպանեց 300 հոգու...: Դրանից հետո նա վերադարձավ Հայեայ: Արդեն բերքահավաքի ժամանակ էր և Լույուն հասկացավ, որ ինքն այլևս օգնություն չի ստանա ու չափազանց թույլ է եգիպտացիների դեմ պայքարելու համար: Դրա համար էլ նա նախկազրույթուն սկսեց ալ-Սադրիիին ու ալ-Զուրիին հետ և սկսեց զայրալիղել ու խոստումներ տալ նրանց այն ամենի մասին, ինչ սրանք

կցանկանալին՝ խնդրելով միայն այն, որ նրանք խորհուրդ տալին Սանջու-թեգինին Չալեայից Դամասկոս հեռանալ ու վերադառնալ մյուս տարի: Նրանք խոսեցին նրա հետ այդ մասին և նրանց խոսքերը համընկան Սանջու-թեգինի՝ Եգիպտոս վերադառնալու ցանկության հետ, քանզի նրան արդեն հոգնեցրել էր այդ պատերազմը: Դրա համար էլ նա թույլ տվեց խաբել իրեն: Այդ ժամանակ էլ հենց մյուս հրամանատարները ևս գրեցին ալ-Ազհաբին (**Ճաթիլյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազհաբ – Մ.Ֆ.**) և ասացին, որ պարենամթերքը ամբողջովին սպառվել է և զորքն այլևս չի կարող մնալ այդտեղ՝ թույլտվություն խնդրելով վերադառնալ Դամասկոս, բայց մինչ ալ-Ազհաբից պատասխան կգար, նրանք Չալեայից Դամասկոս հեռացան» (Իբն Թադիբիբիի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

²⁹²⁴ «Սաադ-ադ-Դուլա Աբու-Մահլ իբն Սեյֆ-էդ-Դուլան (**Չալեայի Դամադյանների Եփրոսյան Եփր Սաադ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) մահացավ նույն այդ տարվա Ռամադանի 25-ին, Կիրակի օրը, և Եփրատի գահին բազմեց նրա որդի Աբու-Փադայեդը (**Չալեայի Դամադյանների Եփրոսյան Եփր Սեյիդ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**): Այդ ժամանակ Բանջու-թեգինը Դամասկոսից ուղղություն բռնեց դեպի Չալեա և արդյունքում Աբու-Ճադայեդը օգնություն խնդրեց Անտիոքի տիրակալից, որն այդ ժամանակ Միքայել ալ-Բուրջեսն էր: Ալ-Բուրջեսը հավաքեց այն բոլոր զորքերը, որոնք կային իր ձեռքի տակ, և մոտեցավ Գաստունին: Նրա մոտ մարդ ուղարկեց Բանջու-թեգինը հայտարարությամբ, որ իր նպատակը բացառապես Չալեան է և նա հույների ոչ մի շրջան չի մտնի ու թույլ չի տա թալան իրականացնել նրանց երկրում: Ալ-Բուրջեսը բռնեց նրա դեսպանին ու բանտարկեց, իսկ այդ ընթացքում Ապամեայի մոտ տեղի ունեցավ ճակատամարտ Բանջու-թեգինի ու Դամադյանների միջև և Դամադյանները Գիջրի 382 թվականի Ռաբիա Բ ամսին փախուստի դիմեցին, նրանցից շատ շատերը սպանվեցին ու գերվեցին: Բանջու-թեգինը տեղակայվեց Չալեայի մոտ՝ Բար ալ-Յահուդի դիմաց, և բաղաձիք բոլոր կողմերում մարտեր բռնկվեցին: Նա Չալեայի մոտ մնաց 33 օր, բայց հետո հեռացավ այնտեղից ու ներխուժեց հույների երկիր, քանի որ ալ-Բուրջեսն ազատությունից զրկել էր նրա դեսպանին: Նա մոտեցավ Ամմա ամրոցին, որը ալ-Բուլջիի տիրույթներից մեկն էր Արտաք ամրոցի մոտ, և պաշարեց ու գրավեց այն՝ սպանելով ու գերեվարելով» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Ալ-Բուրջեսի բրդոջորդին փրկվեց և ապաստանեց Ամմա ամրոցում: Բանջու-թեգինը գնաց Ամմայի վրա, մարտով գրավեց ամրոցը և այնտեղից գերեվարեց ալ-Բուրջեսի բրդոջորդուն, ամրոցի կայազորի հրամանատարին ու 300 պարտիկների: Նրա ձեռքում հայտնվեցին 2.000 հեծյալներ: Նա Ամմայից շատ այլ գույք տարավ՝ այրելով ամրոցն ու նրա շրջակայքը: Նա Ամմայում նաև 10.000 գերի մահմեդականներ գտավ, որոնք ելան ու սպեցեցին մարտնչել նրա բանակի շարքերում» (Բեմալ-էդ-Դին «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

²⁹²⁵ «Բանջու-թեգինը գնաց Անտիոքի վրա, մոտեցավ նրան, կարող վրան գարկեց Բար-Փարիսի մոտ և շրջապատեց պարիսպը Բար-Փարիսից մինչև Բար ալ-Բահր՝ անընդմեջ մարտնչելով: Անտիոքցիները նրա վրա անընդհատ նետերի հիդեց էին թափում, բայց նա կես օր դիմացավ: Ալ-Բուրջեսն գնեց Բանջու-թեգինի զորքը և ընդունեց, որ այն չափազանց ուժեղ է: Նա համոզվեց, որ այն մեծաթիվ և ուժեղ է իր զորքից ու դրա համար էլ մարտը չընդունեց: Բանջու-թեգինը վերադարձավ Չալեայի պաշարմանը և անընդհատ մարտնչեց նրա դեմ: Այդ ամենը տևեց մեկ տարի ու 30 օր և նա ի վերջո հեռացավ Դամասկոս այդ տարվա Ռեջեբ ամսին: Այդ ժամանակ Վասիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) գտնվում էր արևմտյան երկրներում, մարտնչելով բուլղարների դեմ, և երբ նրան լուր հասավ, թե ինչ կերպ է վարվել ալ-Բուրջեսի Բանջու-թեգինի դեսպանի հետ, նա հանդիմանեց նրա դրա համար, մոտը կանչեց դեսպանին, տեսակցություն ունեցավ նրա հետ ու բաց թողեց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Սանջու-թեգինը գնաց Անտիոքի վրա, թալանեց նրա երկրամասը ու գյուղերը և այրեց դրանք» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Սանջու-թեգինը հետապնդեց հույներին մինչև Անտիոք՝ այրելով բաղաձիքները գյուղերն ու թալանելով և գերեվարելով դրանք» (Իբն Թադիբիբիի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

«Բանջու-թեգինը գնաց Անտիոք և նրա շրջակայքից 10.000 գոմէշներ, կովեր և անթիվ քանակությամբ այլ անասուններ տարավ» (Բեմալ-էդ-Դին «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այս նույն ժամանակներում Բաբելոնում Նատոդ Ազազ անունով Եգիպտոսի Եփրո (**Ճաթիլյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազհաբ – Մ.Ֆ.**) մեկն անհամար զորքերով ուղարկում է Չալեա քաղաքի վրա և անտիոքացիների երկրի կողմերը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 35):

²⁹²⁶ «Նրանց դեմ փոթաբանակ զորքով դուրս է գալիս Սիկլառոսի որդի Ռոմանոս մագիստրոսը, բայց, չկարողանալով պատերազմել, ամրանում է լեռներում: Նրանք էլ, սակավ տեղեր ավարի ենթարկելով, վերադառնում են Եգիպտոս» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 35):

«Չայց 440 թվականին տաջիկների Եփրո, որին Երկայնաբազուկ էին կոչում, մեծաթիվ զորքով շարժվելով եկավ, ավերեց և գերեվարեց Եդեսիացիների գավառը՝ մեծամեծ դժբախտություն բերելով Ուռհայի գլխին: Անցնելով Եփրատ մեծ գետը՝ նա գրավեց գետի մյուս կողմում գտնվող հսկայական շրջաններ և մեծ հաղթանակով վերադարձավ Եգիպտոսից երկիրը» (Սատրեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ տարի մեծաքանակ զորքով հայտնվեց տաջիկների Եփր Երկայնաբազուկը, որն անցավ Եփրատը, ամայացրեց Եդեսիայի շրջանը և հասավ Չայաստանին, որից հետո հաղթականորեն վերադարձավ իր երկիր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Բանջու-թեգինը Անտիոքի շրջակայքից առաջ շարժվեց դեպի հույների երկիր, հասավ Սարաշին, սպանելով գերեվարելով, թալանելով, ավերելով ու այրելով, որից հետո վերադարձավ Չալեայի դարպասների մոտ գտնվող իր զորքի մոտ, դարպասներ, որոնք կոչվում էին Բար ալ-Յահուդ: Նա բոլոր կողմերից մարտնչեց քաղաքի շուրջ և այդ ամենը տեղի ունեցավ Ջուլադա Ա և Բ ամիսներին: Նա կանգնեց Չալեայի պատերի տակ մինչև Գիջրի 382 թվականի վերջը, որից հետո վերադարձավ Դամասկոս» (Բեմալ-էդ-Դին «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

²⁹²⁷ «Լաթաքիա քաղաքում մահմեդականները ապստամբեցին, սակայն ալ-Բուրջեսը գնաց նրանց վրա, գերեվարեց նրանց և տարավ հունական երկիր» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹²⁸ «Այդ ժամանակ Վասիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) գտնվում էր արևմտյան երկրներում՝ մարտնչելով բուլղարների դեմ...: Երբ Բանջու-թեգինի պաշարման պատճառով հայեացիները մեծ կարիքի մեջ ընկան, նրանք օգնության համար դիմեցին Վասիլ արքային, իսկ սա այդ ժամանակ իր բանակով բուլղարների դեմ արշավանքի մեջ էր գտնվում» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Աբու-Ճադայեդը (**Չալեայի Դամադյանների Եփրոսյան Եփր Սեյիդ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) ու Լուլուն (**Չալեայի Դամադյանների Եփրոսյան ապագա Եփր Լուլուն – Մ.Ֆ.**) քաղաքում էին և նրանք զեղեքին հույների արքա Վասիլին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**), որն այդ ժամանակ մարտնչում էր բուլղարների դեմ՝ նրանից օգնություն խնդրելով» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Սալեքը հույների արքային (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**) գտավ բուլղարների արքայի (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոստանդակ – Մ.Ֆ.**) դեմ պատերազմով զբաղված ու նրան փոխանցեց նվերներն ու նամակը» (Իբն Թադիբիբիի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

«Այդ պաշարման լուրը հասավ հույների արքա Վասիլին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**), որը շատ տարիներ էր անցկացրել բուլղարների երկրում և տիրել էր նրա մեծ մասին» (Իբն Չաֆիր «Տրոիկաձ պետության պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Վասիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) գտնվում էր արևմտյան երկրներում՝ մարտնչելով բուլղարների դեմ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹²⁹ «Դրանից հետո Բանջու-թեգինը Գիջրի 383 թվականին կրկին եկավ Դամասկոսից: Նրա զորքի կառավարիչը Աբու-Սահլ Մանախ իբն Իբրահիմ ալ-Յահուդ ալ-Ղազազն էր: Նրանք մոտեցան Շեյզարին և, մարտնչելով նրա դեմ, վերցրին այն՝ անվտանգություն խոստանալով համադանյան զուլյաժ Սուսանին, որն այնտեղ կառավարիչ էր, ինչպես նաև նրա հետ բոլոր գտնվողներին: Բանջու-թեգինը դրանից հետո գրանց Ապամեա և ընդունեց նաև այն Սայիդ-էդ-Դուլայի (**Չալեայի Դամադյանների Եփրոսյան Եփր Սեյիդ-էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) կողմից նշանակված նրա կառավարիչը, որից հետո արդեն նա ընտիր գործերով գնաց Անտիոքի վրա: Նա տարավ կովեր և մանր եղջերավոր անասուններ, ձիեր և գոմէշներ՝ խանելով Բուբայի շրջակայքը և առաջ անցնելով մինչև Բադրաս: Դրանից հետո նրա զորքը վերադարձավ ալ-Դուլ, որից հետո՝ Ապամեա, իսկ հետո էլ գնաց Դամասկոս: Այնուհետև ալ-Ազհաբ Եգիպտոսից ուղարկեց Աբու-Յասսն Ալի իբն ալ-Յուսեյնի ալ-Մադրիբիին՝ իր քարտուղարին, որն առաջ Սաադ-էդ-Դուլա Աբու-Սալվի (**Չալեայի Դամադյանների Եփրոսյան Եփր Սաադ-էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) վեզիրն էր և գտնվել էր նրա հետ իրենց միջև առաջացած փոխադարձ հակակրակի պատճառով, սա վեզիր Աբու-Վասիմ իբն ալ-Մադրիբիի հայրն էր: Սա Բանջու-թեգինի հետ միասին եկավ և դա եղավ Գիջրի 384 թվականի Սուհառաժ ամսին: Ալ-Մադրիբին նշանակվեց զորքի կառավարիչ և Անտիոքի նահանգապետ, եթե այն գրավվեր, քանի որ նա ծանոթ էր այդ երկրներին: Նրանց հետ մեծ զորք եկավ ու նրանք ժամանեցին Դամասկոս» (Բեմալ-էդ-Դին «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

«Բանջու-թեգինը վերադարձավ Դամասկոսից և մոտեցավ Ապամեային, որը նրան հանձնեց Սեյֆ-էդ-Դուլայի (**Չալեայի Դամադյանների Եփրոսյան Եփր Սեյիդ-էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) ներքինի Վաֆան Գիջրի 383 թվականի Ռեջեբ ամսի 10-ին: Դրանից հետո նա վերադարձավ Շեյզար, պաշարեց այն և ընդունեց քաղաքը Սայիդ-էդ-Դուլայի (**Չալեայի Դամադյանների Եփրոսյան Եփր Սայիդ-էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) ստորակ

Ստուսանից նույն ամսվա 16-ին, չորեքշաբթի օրը: Այս ամենն անելուց հետո նա վերադարձավ Հայեայի մոտ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Հիջրի 383 թվականին Բանջու-թեգինը գնաց Հայեայի վրա, բայց հետո հեռացավ նրանից» (իբն Չաֆիի «Տրոհված պետության պատմություն»):

²⁹³⁰ «Երկու տարի անց ռուսոց մեծ դուքսը մեծաթիվ զորքով շարժվեց Հայոց երկրի վրա: Նա անողորմ կերպով հարձակվեց քրիստոնյաների վրա, նրանց սրի քաշեց ու գերի տարավ: Գազանի պես հռչակեց, ինչպես նա առաջ էր շարժվում ինչպես թունավոր օձը և լրացրեց անհավատ ազգերի թողած պակասը: Երբ դուքսը մտավ Հայոց երկիրը, նրա դեմ դուրս եկավ հայ ազատների զորքը: Հանդիպելով միմյանց՝ նրանք կատաղի մարտ տվեցին, քաջերը կռվում էին քաջերի դեմ և երկու կողմն էլ մնում էր անպարտելի: Եվ պետք էր տեսնել, թե ինչպես էին նրանք կոտորում միմյանց: Երբ մարտը թեմացավ, ռուսների զորքը հայոց զորքերից պարտություն կրեց և մազապուրծ ու խայտառակ փախուստի դիմեց՝ դեմքերն ուղղած դեպի իրենց երկիրը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Երկու տարի անց ռուսաց ուն դուքս մեծաթիվ զորքով ներխուժեց Հայաստան և սկսեց կոտորել քրիստոնյաներին, ինչպես անհավատների: Այդ ժամանակ նրա դեմ դուրս եկավ Հայոց զորքը և կոտորեց նրանց, իսկ փրկվածներն էլ փախուստի դիմեցին իրենց երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

²⁹³¹ «Հայեայիցները մարդ ուղարկեցին Վասիլ արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ նրանից օգնություն խնդրելով, որպեսզի կարողանան հետ մղել Բանջու-թեգինին: Վերջինս հրամայեց Անտիոքի տիրակալ, մագիստրոս Միքայել ալ-Բուրջեսին, օգնել նրանց և Հայեայից հետ մղել Բանջու-թեգինին: Ալ-Բուրջեսը հավաքեց զորք, ընդ որում արքան ուղարկել էր նրան օգնության նաև այլ զորք Լևոն-Մելիսիանի գլխավորությամբ: Ալ-Բուրջեսը ռազմիկներ նշանակեց հայեայան երկրամասի վրա հարձակումներ իրականացնելու համար և նրանք սկսեցին գերեվարել տղամարդկանց ու կանանց: Նրանց դիմացից փախան նրանք, որոնք նշանակված էին պարենամթերք և ուտելիք հասցնելու Բանջու-թեգինի զորքին: Ալ-Բուրջեսն ու Մելիսիանը զորքով մոտեցան ալ-Արվաջին և նրանց միացավ Համդանյանների զորքը: Բանջու-թեգինը նահանջեց Հայեայից և ելավ մարտնչելու հույների դեմ՝ տեղակայվելով հույների ու Համդանյանների զորքի դիմաց, այն դեպքում, երբ գետը բաժանում էր նրանց: Եվ ահա, երբ ալ-Բուրջեսը տեսավ Բանջու-թեգինի զորքի մեծաթվությունը, նա հնարավոր չհամարեց նրանց դեմ մարտնչել առկա ուժերով, սակայն հայեայիցները համոզում էին նրան մարտնչել նրանց դեմ՝ դա որպես մի հեշտ գործ ներկայացնելով: Հույները տեղակայվել էին մի, հայեայիցները՝ մյուս ծանծաղուտի մոտ՝ պատրաստվելով գետնացման: Բանջու-թեգինը իր հետ եղած արաբներին սեփական զորքի մի մասի հետ ուղարկեց հայեայիցներին ընդառաջ, իսկ ինքը մնացած բանակով մնաց տեղում, որպեսզի մարտնչի մարտնչի հույների դեմ: Եվ ահա, երբ արաբները մոտեցան հայեայիցներին, սրանք փախան ծանծաղուտից և արաբները սկսեցին հետապնդել նրանց ու թալանեցին նրանց գումակը: Երբ հույները տեսան այդ, նրանք նույնպես դիմեցին փախուստի և լքեցին ալ-Բուրջեսին ու Մելիսիանին, այնպես որ սրանք ևս ստիպված եղան փախչել: Այդ ժամանակ հույների զորքից սպանվեց ավելի քան 5.000 հոգի: Դա Հիջրի 384 թվականի Շաբան ամսի 6-ին էր: Ալ-Բուրջեսն ու Մելիսիանը վերադարձան Անտիոք և այդ ճակատամարտը կոչվեց «Ճակատամարտ ծանծաղուտի մոտ», իսկ Բանջու-թեգինը վերադարձավ Հայեայի շրջափակմանն ու պաշարմանը: Նա տիրեց Ազազ ամրոցին, իր տիրապետությունը հաստատեց Հայեայի ողջ շրջանի վրա, այնտեղ կառավարիչներ նշանակեց և Հայեայի դիմաց մի ամրություն կառուցեց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա Բանջու-թեգինն և իբն ալ-Մադրիբին Ռաբիա Բ ամսին 30.000 ռազմիկների զույնն անցած ժամանեցին Հայեայի շրջակայք ու սկսեցին պաշարմամբ այն ճնշել: Այդ ժամանակ Սելիդ-էր-Դուլան (Հայեայի Համդանյանների էմիրության էմիր Սաադ-էր-Դուլան – Մ.Ֆ.) օգնության խնդրեց Հայեայից դիմեց հույներին և ահա հույների զորքի հետ միասին ելավ Անտիոքի կառավարիչ, պատրիկ ալ-Բուրջեսը, որը տեղակայվեց ալ-Ավրաջում՝ բլուրների լանջերին և ծանծաղուտի մոտ: Դրանից հետո նա հետախույզներ ուղարկեց և ռազմիկներ նշանակեց, որոնք պետք է հարձակվում էին զորքին Հայեայի շրջանի վրա և խոչընդոտեին պարենամթերքի մատակարարմանը: Բանջու-թեգինն իր հերթին գնաց և տեղակայվեց հույների դեմ: Այդ ժամանակ ելավ նաև Հայեայի զորքը, որի մեջ էին էմիր Ռայի ալ-Համդանին և այլ հայտնի Համդանյաններ: Նրանք հույների հետ միասին տեղակայվեցին մեկ այլ ծանծաղուտի մոտ: Դրանից հետո մադրիբիցներն անցան գետը և եկան նրանց մոտ: Այդ ժամանակ Բանջու-թեգինը իր զորքի մի ջոկատի հետ միասին հայեայիցներին ընդառաջ ուղարկեց արաբ բեդվիկներին և, երբ սրանք մոտեցան հայեայիցներին, վերջիններս փախան ծանծաղուտից հեռու և արաբները թալանեցին նրանց: Երբ հույները տեսան այդ՝ նրանք ևս դիմեցին փախուստի և, լքելով ալ-Բուրջեսին, նրան ևս ստիպեցին փախչել: Մադրիբիցները Բանջու-թեգինի հետ միասին հետապնդեցին նրանց Հիջրի 384 թվականի Շաբան ամսի 6-ին, հաղթեցին նրանց և անթիվ բանակությամբ գումար, գույք և ձիեր գրավեցին՝ սպանելով շատ շատերին և գերի վերցնելով շատ հույների: Դրանից հետո Բանջու-թեգինը գնաց, պաշարեց ու գրավեց Ազազը, որից հետո վերադարձավ Հայեայի պաշարման գործին» (Թեմալ-էր-Դիև «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Եվ ահա, երբ վրա հասավ Հիջրի 384 թվականը, Բանջու-թեգինը իր զորքով ելավ ու պատրաստվելով մոտեցավ Հայեային: Նա նեղեց քաղաքը երկու ամիս: Այդ ժամանակ Լուլուն (Հայեայի Համդանյանների էմիրության ապագա էմիր Լուլուն – Մ.Ֆ.) մարդ ուղարկեց ալ-Բուրջեսի մոտ, որը Անտիոքի կառավարիչն էր՝ հրամայելով նրան իրեն օգնության գալ: Ալ-Բուրջեսը հավաքեց հույներին, ընդ որում այդ ժամանակ արդեն նրա մոտ էր եկել մի կարևոր առաջնորդ հույների երկրից, որին կոչում էին Ռսկեմատ անունով: Այս մեկը ևս, ինչքան հնարավոր էր, հավաքեց իր ուժերը և նրանք երկուսն էլ իրենց մարդկանցով մոտեցան ալ-Մալկուր գետին, որը Ապամեայի մոտ էր: Այդ ժամանակ Բանջու-թեգինը հեռացավ Հայեայից և կանգ առավ նրանց դիմաց: Նրա զորքը ավելի մեծաթիվ էր, քան ալ-Բուրջեսի զորքը: Ալ-Բուրջեսը հույներին խորհուրդ տվեց չմարտնչել նրանց դեմ, սակայն Ռսկեմատը չէր ուզում դա լսած լինել: Նրանք մարտնչեցին նրանց հետ գետի ափին: Այդ ժամանակ մի ղեկավար սկզբում մարտնչում էր գետի ափին, բայց հետո նա գետը մտավ՝ ձգտելով դեպի ալ-Դուլի զորքը: Ռազմիկները նայում էին նրան, նետերն ընկնում էին նրա վրա, բայց նա չէր ահաբեկվում: Եվ ահա, երբ նա հասավ գետի մյուս ափին և ոտք դրեց ամուր հողին, հաստատվեց այնտեղ և մարտնչեց այնքան ժամանակ, մինչև երբ չտիրեց մի վայրի: Երբ Բանջու-թեգինի զորքը տեսավ, թե ինչ արեց այդ ղեկավարը, այն ևս ջուրը նետվեց: Այդ ժամանակ հույները փախուստի դիմեցին և նրանցից 5.000 հոգի սպանվեց: Ալ-Բուրջեսը վերադարձավ Անտիոք, իսկ Բանջու-թեգինը՝ Հայեայի պաշարմանը: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ Հիջրի 384 թվականի Շաբան ամսին» (իբն Չաֆիի «Տրոհված պետության պատմություն»):

«Ապա երկու տարի անց նույն էմիրը (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզը – Մ.Ֆ.) բոլոր մայր-արաբներին և Երուսաղեմի ու Լիբիայի ողջ զորքը ուղարկում է Հունաց երկրի՝ նույն Անտիոքի, կողմերը: Վասիլ թագավորի հրամանով նրանց դեմ է դուրս գալիս Բուռն մագիստրոսը և Հայոց 443 թվականին ճակատամարտ է տալիս Բուրգա դաշտում, բայց պարտվում է նրանցից և փախուստի մատնվում: Տաճկաց զորքերը, նրանց հետապնդելով, բազմաթիվ մարդկանց սրբախոյտող են անում, շատ շատերին էլ գերի բռնում, ինչպես խոռոսի որդի ժանակ պատրիկին, բարեպաշտ և աստվածասեր Թորոսին՝ Հաշտյանքի գավառից, և Հայոց աշխարհի ազատանիներից շատ ուրիշների» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 35):

«Հայոց 440 թվականին արաբները Եգիպտոսից ներխուժեցին Անտիոքի շրջան և շատ թալան իրականացրին: Հունական զորքը ելավ նրանց դեմ, սակայն, չդիմանալով, դիմեց փախուստի, իսկ արաբները բռնեցին բոլոր իշխաններին և տարան Եգիպտոս» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Եգիպտոսի խալիֆ Ազիզը (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզը – Մ.Ֆ.) ցանկացավ իշխել Հայեայի վրա և այն ունենալ իր գանձերի շարքում: Դրա համար էլ նա իր ծառա Մանգուբեգինին 30.000 հեծյալների հետ միասին ուղարկեց Հայեայի դեմ: Այդ ժամանակ այնտեղ իշխող Լուլուն (Հայեայի Համդանյանների էմիրության ապագա էմիր Լուլուն – Մ.Ֆ.), չտեսնելով մեկին, որ կկարողանա օգնության հասնել իրեն Բաղդադից, դիմեց ռուսներին: Եվ այսպես այս Լուլուն մարդ ուղարկեց Վասիլ արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) մոտ, հնազանդվեց նրան և օգնություն խնդրեց նրանից: Այդ ժամանակ Վասիլը ուղարկեց 50.000 հոգու՝ ոմանք հեծյալներ, ոմանք էլ հետևակայիններ: Ռուսների բանակը տեղակայվեց Օրոնտես, այսինքն Այսի, գետի ափին, որը հոսում է Անտիոքի ուղղությամբ: Եվ ահա Եգիպտացիները հասցնեց անցան գետը, հարձակվեցին ռուսների վրա, ջարդեցին ու փախուստի մատնեցին նրանց, որից հետո պաշարեցին Հայեայը: Այդ ժամանակ Լուլուն կրկին խորամանկորեն գործեց և կաշառեց Մանգուբեգինին մեծ բանակի ոսկով: Արդյունքում Մանգուբեգինը թողեց Լուլույին, վերադարձավ Համասկոս և գրեց Ազիզին՝ ասելով, թե. «Չորք, որն ինձ հետ էր, սովի արդյունքում կործանվեց, դրա համար էլ ես եկա Համասկոս», որից հետո ավելացրեց, որ, երբ կրկին ուժ կհավաքի, հետ կառնա» (Բար-Շեբրետս «Աշխարհի պատմություն», գիրք 10):

²⁹³² «Երբ այդ լուրը հասավ ալ-Ազիզին (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզին – Մ.Ֆ.), նրան տիրեցրեց նրանց հեռանալը: Այստեղ էլ հենց ալ-Մադրիբիի թշնամիները լավ առիթ գտան ալ-Ազիզի աչքում նրան սևացնելու համար: Եվ հեռացրեց ալ-Ազիզը ալ-Մադրիբիին ու այդ գործը հանձնարարեց էմիր Սալիի իբն ալի ալ-Բուրբաքիին ու դրեց նրան ալ-Մադրիբիի տեղը: Դրանից հետո նա ծովով Եգիպտոսից Տրիպոլիս մեծ բանակի պարենամթերք ուղարկեց, իսկ հաջորդ տարի էլ Մանջու-թեգինը վերադարձավ Հայեայի մոտ, պատրաստեց տներ, բաղնիքներ, խանութներ և մի ողջ շուկա՝ մարտնչելով նրա բնակիչների դեմ: Այդ պաշարումը ծավալեցավ Լուլույին (Համդանյանների էմիրության ապագա էմիր Լուլույին – Մ.Ֆ.) ու Աբուլ-Ֆադայիյին (Հայեայի Համդանյանների էմիրության էմիր Սելիդ-էր-Դուլան – Մ.Ֆ.), որոնք Հայեայում էին, բանգի նրանց պարենամթերքի պաշարները սկսեցին սպառել: Դրա համար էլ նրանք գրեցին հույների արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.)՝ ասելով նրան. «Եթե վերցվի Հայեայը, կվերցվի նաև Անտիոքը, իսկ եթե վերցվի Անտիոքը, ապա կվերցվի նաև Կոստանդնուպոլիսը»: Երբ

հույների արքան այդ լսեց, նա անձամբ 100.000 հոգանոց զորքի գլուխն անցած ելավ և նրան հետևում էին զորքեր նրա տերության բոլոր երկրներից: Երբ նա արդեն մոտ էր իսլամի երկրին, Լուլուն գրեց Մանջու-թեգինին, ասելով. «Իսլամը ինձ ու բեգ միմյանց է կապում և ես բեգ մի լավ խորհուրդ կտամ: Հույների արքան իր զորքով եկել է ձեզ համար: Հաղթե՛ք»: Դրանից հետո եկան նաև Մանջու-թեգինի հետախույզները և հայտնեցին նրան նույն բանը: Այդ ժամանակ Մանջու-թեգինը այրեց խանութները և շուկաները ու փրկվեց փախուստով՝ գումանկ ուղարկելով Դամասկոս, իսկ ինքն էլ մնալով Կինևսարինի հովտում: Դետո, սակայն, նա այնուհանդերձ գնաց Դամասկոս: Եվ ահա հույների արքա Վասիլը իր զորքով եկավ Դայեայ ու տեղակայվեց եգիպտացիների ճամբարի տեղում: Նրան ահաբեկեց այն, ինչ արել էր Մանջու-թեգինը, և նա հասկացավ, թե ինչ աստիճան մեծաթիվ է եգիպտացիների զորքը, որը նրա աչքում սարսափելի դարձավ: Դայեայի տիրակալ Աբու-Ֆադայելը, ինչպես նաև Լուլուն ելան ու պատվեցին նրան: Դրանից հետո երրորդ օրը արքան ելավ ու մոտեցավ Շեյզարին, որտեղ գտնվում էր Մանսուր իբն Կարադիսը՝ ալ-Ազիզի հրամանատարներից մեկը: Նա հույների դեմ մեկ օր մարտնչեց, որից հետո աման խնդրեց: Արքան նրան ամանը խոստացավ և նա անձամբ եկավ արքայի մոտ, իսկ հույների արքա Վասիլը սիրալիք եղավ նրա հետ, նրան գումար ու շորեր տվեց և այդ ժամանակ էլ սա հանձնեց այդ ամրոցը: Արքան այստեղ թողեց իր հավատարիմ մարդկանցից մեկին» (իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

«Բանջու-թեգինը պաշարեց Դայեայը այդ տարվա Շաբան ամսից մինչև Դիցրի 385 թվականի Ռաբիա Ա ամիսը: Այդ պաշարումը շատ ծանր եղավ քաղաքի համար և նրա բնակիչները սպառեցին բոլոր պաշարները, որ ունեին: Լուլու ալ-Ֆարաջին (**Դայեայի Դամաշկյանների Էմիրության ապագա Էմիր Լուլուն – Մ.Ֆ.**), շնորհիվ այն ազնվության, որ նրան տվել էր Աստված, հաց էր գնում վաճառականներից այն գնով, որը նրանք մատնաշում էին, որպեսզի թեթևացնի քաղաքի բնակիչների վիճակը ու դրա շնորհիվ միանգամից երկու քարի գործ էր անում: Այդ պաշարման լուրը հասավ հույների արքա Վասիլին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**), որը շատ տարիներ էր անցկացրել բուլղարների երկրում և տիրել էր նրա մեծ մասին: Նա սկսեց վախենալ Դայեայի համար, վշտանալ Դամաշկյանների հետ հնարավոր հարևանության վերացման վերաբերյալ ու դրա համար էլ, թողնելով պատերազմը բուլղարների դեմ, վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս: Նա ի վիճակի չեղավ մեծ զորք հավաքել, դրա համար էլ ելավ իր մոտադրության 40.000 ընտրյալ ռազմիկների գլուխն անցած, որոնք ընթանում էին արագընթաց ջոկիների վրա, իսկ ծիեղը պահում էին որպես պահեստային: Նա առաջ էր ընթանում և ուշադրություն չէր դարձնում բանակից հետ մնացողների վրա: Նա կանգ չառավ այնքան ժամանակ, մինչև որ Կոստանդնուպոլիսից ժամանեց Ազազ... (**տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.**) օրերի ընթացքում: Այդ ժամանակ նրա մոտ արդեն 17.000 հոգի էին մնացել, իսկ մնացած 23.000 հոգին հետ էին մնացել ճանապարհին, բանգի այդ ընթացքում նա անցել էր (**տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.**) տարածության: Դա մինչ այդ մի ջլված բան էր: Նա մտադիր էր անակնկալ հարձակվել Բանջու-թեգինի վրա ու դրա համար էլ երկու դեսպաններ ուղարկեց Դայեայ, որպեսզի տեղյակ պահի Աբու-Ֆադայելին ու հայտնի, որ երկրորդ օրվա առավոտյան իր ժամանելուն պես նա կհարձակվի նրա թշնամու վրա: Դեսպաններից մեկը, սակայն, ընկավ Բանջու-թեգինի ջոկատներից մեկի ձեռքը և այն բերեց նրան Բանջու-թեգինի մոտ: Երբ վերջինս իմացավ այդ լուրը, նա հապճեպ հեռացավ Դայեայի շրջակայքից այն բանից հետո, երբ այրեց հանդերձանքի մեծ մասը և թողեց թալանել իր գույքը: Նրա փախուստը շարունակվեց մինչև Դամասկոս, իսկ Վասիլը մոտեցավ Դայեային և վախով թե ինչպես մեծ է եղել Բանջու-թեգինի զորքը: Նրա մոտ եկան Աբու-Ֆադայելն (**Դայեայի Դամաշկյանների Էմիրության Էմիր Սեյիդ-Էդ-Ռուլան – Մ.Ֆ.**) ու Լուլուն և գրուցեցին հետո՝ շնորհակալություն հայտնելով նրան այն ամենի համար, ինչ նա արել էր: Դրանից հետո երրորդ օրը նա գնաց նրանց մոտից և մոտեցավ Շեյզար ամրոցին, որտեղ էր գտնվում Մանսուր իբն Կարադիսը՝ Նիզարի (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզ – Մ.Ֆ.**) մոաշնորդներից մեկը: Նա գրավեց այդ ամրոցը և այնտեղ իր զորքից կայացրեց ռոդե: (իբն Զաֆիր «Տրոիկա՝ պետության պատմություն»):

«Երբ այդ մասին լուրը հասավ ալ-Ազիզին (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզին – Մ.Ֆ.**), նա գայրացավ և հրահանգ տվեց, որ զորքը վերադառնալ Դայեայի հետ, իսկ ալ-Մադրիբին էլ՝ հեռանա: Նա ծովով եգիպտոսից պարենամթերք ուղարկեց Տրիպոլիս, որտեղից այն հասցվեց զորքին: Չորրդ մոտեցավ Դայեային և կանգնեց նրա պատերի տակ 13 ամիս: Այդ ժամանակ Դայեայի կենսամթերքները սպառվեցին և Աբու-Ֆադայելը (**Դայեայի Դամաշկյանների Էմիրության Էմիր Սեյիդ-Էդ-Ռուլան – Մ.Ֆ.**) օգնություն ստանալու վերաբերյալ վերսկսեց բանակցությունները հույների արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**) հետ: Նա այդ ժամանակ ասաց, որ, եթե վերցվի Դայեայ, կվերցվի նաև Անտիոքը և այդ ժամանակ վտանգը հսկայական չափեր կընդունի: Այդ ժամանակ արքան արդեն թափանցել էր բուլղարների երկիր կենտրոն, սակայն նա վերադարձավ և սկսեց արագ ընթանալ: Եղանակ գարնանային էր և նա մարդ ուղարկեց Մանջու-թեգինի մոտ, որպեսզի տեղյակ պահի գործերի վիճակի մասին: Վերջինս իր հետախույզները և նույն լուրերը բերեցին և այդ ժամանակ նա ավերեց այն ամենը, ինչ կառուցել էր՝ շուկան, բաղնիքները և այլ բաները, որից հետո Դայեայի մոտից դիմեց փախուստի այնպես, կարծես արդեն ջարդվել էր: Հույների արքան եկավ, մոտեցավ Դայեայի դարպասներին և այդ ժամանակ նրա մոտ եկան Աբու-Ֆադայելն ու Լուլուն (**Դայեայի Դամաշկյանների Էմիրության ապագա Էմիր Լուլուն – Մ.Ֆ.**), որից հետո վերադարձան Դայեայ: Վասիլը գնաց Անտիոք, գրավեց Շեյզարը... ու թալանեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Բանջու-թեգինը Դայեայի դիմաց քաղաք կառուցեց և ձմեռեց այնտեղ: Այն կառույցների հետքերը, որոնք երևում են Կուլեյկ գետի մոտ, հենց դրանց հետքերն են: Նա չհեռացավ Դայեայից մինչև Դիցրի 384 թվականի վերջը, երբ Դայեայի պաշարումը տևեց 11 ամիս, այն դեպքում, երբ պաշարյալները սկսեցին ուտել ձիերին և էջերին: Այդ ժամանակ Աբու-Ֆադայել Սեյիդ-Էդ-Ռուլան (**Դայեայի Դամաշկյանների Էմիրության Էմիր Սեյիդ-Էդ-Ռուլան – Մ.Ֆ.**) և Լուլու Աբու Ալի իբն Դուրեյսը (**Դայեայի Դամաշկյանների Էմիրության ապագա Էմիր Լուլուն – Մ.Ֆ.**) հույների արքա Վասիլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**) նման Կոստանդնուպոլիս նման ուղարկեցին՝ նրանից օգնություն խնդրելով: Նա հարկ էր տեսնում Դայեայից, որը ամեն տարի հանձնվում էր նրան, և նրանք ասացին նրան, որ չեն պահանջում, որ նա մարտնչի, այլ միայն ցանկանում են, որ վախճեն թշնամուն: Վասիլը 13.000 հոգանոց զորքի գլուխն անցած ելավ, իսկ Բանջու-թեգինը լուր չուներ նրա մասին: Վասիլը հետախույզներ ուղարկեց և հանձնարարեց նրանց. «Մեկնե՛ք դեպի նրա զորքը և տեղեկացրե՛ք նրանց մեր մասին»: Այդ ժամանակ Բանջու-թեգինի ձիերը Ակասեայի մարգագետիններում էին՝ արոտատեղիներում: Եվ ահա, երբ հետախույզները հայտնեցին զորքի առաջնորդին այն մասին, որ Վասիլը ժամանել է ալ-Ամլ, նա անմիջապես այրեց բոլոր կառույցները ու հեռացավ Կինևսարին: Այդ նախանշը փախուստի վերածնեց: Եվ ահա եկավ հույների արքա Վասիլը, տեղակայվեց նրանց տեղում ու զբաղեցրեց բոլոր այն դիրքերը, որ զբաղեցրել էին նրանք: Աբու-Ֆադայելը դեռ դրանից առաջ եկել էր հույների արքայի մոտ և շնորհակալություն հայտնել նրա այն ամենի համար, ինչ նա արել էր, այսինքն՝ այն բանի համար, որ նրա ժամանելու շնորհիվ Բանջու-թեգինը հեռացել էր: Նա արքային արժեքավոր նվերներ մատուցեց: Արքան ընդունեց այդ նվերները նրանից, բայց հետո դրանք Դայեայ վերադարձրեց ու բացի դրանից նաև նրան բաշխեց հացորդ տարվա կայսերական հարկը: Կոստանդնուպոլիս իր եղբայր Վասիլ արքային ասաց. «Վերցրու Դայեայն ու Անտիոքը, բանգի նրանք չեն դիմանա բեգ», իսկ արքան պատասխանեց. «Ուրիշ արքաները կասեն իմ մասին, որ ես եկել եմ ինչ-որ մի ժողովրդին օգնելու և հետո խաբել եմ նրան»: Այդ ժամանակ պալատականներից մեկն ասաց նրան. «Դայեայն արժե այդ խաբեությանը», իսկ արքան պատասխանեց. «Չարժե, թեկուզ և արժենա մի ողջ աշխարհ»: Երբ Աբու-Ֆադայելը ելնում էր հույների արքայի մոտ, Լուլու մնում էր Դայեայից, իսկ երբ Լուլուն էր ելնում՝ մնում էր Աբու-Ֆադայելը: Վերջինիս չափազանց մտախնդել էր պաշարման երկարատևությունը և նա ուզում էր Դայեայը հանձնել Բանջու-թեգինին: Այդ ժամանակ Լուլուն հիվանդ ձևացավ և Աբու-Ֆադայելն եկավ, որ տեսակցի նրան: Լուլուն նրան ստիպեց սպասել մեկ ողջ ժամ և, երբ նա վիրավորվեց դրանից ու ուզում էր գնալ, Լուլուն հասավ նրան և ասաց. «Իրականում ես հիվանդ չեմ, ուղղակի ուզում էի հասկացնել տալ բեգ, որ, եթե դու լքես այս քաղաքը, ապա ստիպված կլինես սպասել տարբեր անձանց լռելների դիմաց, բայց չէ՞՝ որ բեգ համար վիրավորական էր սպասել ինձ, երբ ես ընդամենը բո տրոլկն եմ: Արդ քաղաքը բո քաղաքն է»: Աբու-Ֆադայելը լսեց Լուլունի խորհուրդները» (Թեմալ-Էդ-Ղին «Դայեայի պատմության հատմանի»):

²⁹³³ «Երբ Բանջու-թեգինի պաշարման պատճառով հայեացիները մեծ կարիքի մեջ ընկան, նրանք օգնության համար դիմեցին Վասիլ արքային (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**), իսկ սա այդ ժամանակ իր բանակով բուլղարների դեմ արշավանքի մեջ էր գտնվում: Նա, սակայն, թեթևաորեն ելավ Բուլղարիայից, որպեսզի օգնի նրանց, և Դիցրի 385 թվականի Ռաբիա Ա ամսին լիովին անսպասելի ժամանեց Անտիոք, որից հետո հասավ Մաջ-Դաբին: Բանջու-թեգինին հասավ արքայի գալու լուրը և նա նույն այդ տարվա Ռաբիա Բ ամսի 1-ին փախավ Դամասկոս, այն բանից հետո, երբ այրեց իր իսկ կառուցած ամրությունը և այն ամենը, ինչ այնտեղ կար՝ վրանները, պաշարները, գեներն ու ռազմական գործիքները: Նա Դայեայի տակ կանգնել էր յոթ ու կես ամիս: Արքան մոտեցավ Դայեային և նրան դեմ եկան Աբու-Ֆադայել իբն Սաադ-Էդ-Ռուլան (**Դայեայի Դամաշկյանների Էմիրության Էմիր Սաադ-Էդ-Ռուլան – Մ.Ֆ.**) և Լուլուն (**Դայեայի Դամաշկյանների Էմիրության ապագա Էմիր Լուլուն – Մ.Ֆ.**)՝ նետանվող նրա ուղեղը: Նա նրանց հետ՝ Դայեայ, ուղարկեց, պայմանագիր կնքելու արդեն նրանց նկիղեց հարկը, որը վերցվել էր նախկին տարիներին, որից հետո գնաց Ռաֆանես ու Դեսն՝ գերի բռնելով շատ բնակիչների, այրելով ու ավարտելով: Այդ ժամանակ նրա զորքի վրա հարձակվեց արաբների ամբողջ, հույս ունենալով, որ հույների հեծելազորը իրենց չի հասնի, սակայն նա դարձան որեց և բուլղարները նրանցից 40 հոգի բռնեցին, որից հետո արքան իրավայեց կտրել նրանց ձեռքերը ու բաց թողնել: Բեդվիները ահաբեկվեցին դրանից և այլևս ոչ-ոք չէր անհանգստանում նրա զորքին» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) ուղղվեց դեպի Դեսն, ավերեց այն և այնտեղից, ինչպես նաև շրջակայքից, 10.000 հոգու գերեվարեց: Նա վերցրեց նաև Ռաֆանիս» (իբն Զաֆիր «Տրոիկա՝ պետության պատմություն»):

«Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) գնաց Ասորիք, գրավեց Յեմսն ու թալանեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) պաշարեց և ուժով գրավեց Յեմսը, որտեղից ավելի քան 10.000 գերի տարավ» (իբն Թադիբիբի Վրու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

²⁹³⁴ «Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) մոտեցավ Տրիպոլիսին և պաշարեց այն: Այդ ժամանակ նրա մոտ ելավ ալ-Մուզահար իբն Նազալը՝ շատ հայտնի բաղաբացիների հետ միասին: Նրանք նրա առաջ գետին փռվեցին և ասացին, որ հնազանդվում են նրան: Նա նրանց պատվավոր խալաթները նվիրեց, ողորմածություն ցուցաբերեց նրանց հանդեպ և նրանք բաղաբաց վերադարձան, որպեսզի հանձնի այն նրան: Զաղաթում, սակայն, տեղի բաղաբացիներից Ալի իբն Աբդ ալ-Վահիդ իբն Յեյդար անունով մի կադի կար, որը ժողովրդի գլուխն անցած փակեց դարպասները նրանց դեմ և Մուսաֆար իբն Նազալի ընտանիքին դուրս վռնեց բաղաբաց: Սա վերցրեց իր ընտանիքը և արքայի հետ գնաց: Այդ ժամանակ արքան մոտեցավ Անտարտուս ամրոցին, երեք օրում վերականգնեց այն, քանի որ մինչ այդ այն լրիվ ավերակ էր, և լցրեց հայերից հավաքված ռազմիկներով: Նա հեռացավ Անտիոքից և բաղաբացի վրա դուբա նշանակեց Դամիան անունով և «Դալասիան» մականվանյալ մի պատրիկի: Նա նրան հանձնարարեց արևելքի կառավարումը ու զայրացավ մագիստրոս Միթայեյ ալ-Բուրջեսի վրա՝ հրամայելով նրան չելնել տնից» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Այս բանը լսելով՝ Յուսուֆ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) բանակով այնտեղ է հասնում, իսկ եգիպտացիները, իմանալով թագավորի գալուստը, իրենց բանակի ողջ ունեցվածքը կրակի են տալիս և իրենք գիշերով փախստական գնում են իրենց երկիրը: Թագավորը անցնում է նրանց աշխարհը, բազում զավառներ ավարի է առնում, մեծ ծովի ափին իր զորքերի ապահովության համար բաղաբաց է կառուցում և ինքը շտապ այնտեղից վերադառնում է Կոստանդնուպոլիս» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 35):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) մոտեցավ Տրիպոլիսին: Դրանից հետո նա հեռացավ նրանից և, ճանապարհին վերականգնելով Անտարտուսը, այնտեղ մի ջոկատ թողեց իր մարդկանցից և խալիբ իբն Մասուդի մահմեդականներից: Այդ ամենից հետո նա վերադարձավ իր երկիր: Դրանից հետո Նիզարի (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզին – Մ.Ֆ.) ու Աբու-Ֆադայեյի (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության Էմիր Սեյիդ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) միջև հիջրի 385 թվականին պայմանագիր կնքվեց» (իբն Չաֆիր «Տրոիկա՝ պետության պատմություն»):

«Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) անցավ Տրիպոլիս և պաշարեց նաև այն, սակայն այդ բաղաբացը համառորեն պաշտպանվում էր և նա նրա պատերի տակ կանգ առավ 40 օր: Երբ նա հույսը կորեց գրավել այն, հետ դարձավ հույների երկիր: Երբ այդ ամենի մասին լուրը հասավ ալ-Ազիզին (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզին – Մ.Ֆ.), դա նրա համար շատ ծանր եղավ և նա սրբազան պատերազմ հռչակեց հույների դեմ: Դուրս գալով Կահիրեից, սակայն, նա ծանր հիվանդացավ, այնպես որ ի վիճակի չէր առաջ գնալ, և նրա մահը վրա հասավ, ինչը մենք դեռ կշարադրենք, եթե դա հաճո լինի Աստծուն» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) մոտեցավ Տրիպոլիսին և պաշարեց այն 40 օրվա ընթացքում, սակայն չկարողացավ գրավել և հետ գնաց հույների երկիր: Այդ ամենի մասին լուրը հասավ ալ-Ազիզին (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազիզին – Մ.Ֆ.) և դա նրա համար ծանր եղավ: Նա սրբազան պատերազմ հռչակեց, բացեց զանձարանի դռները և, զորքին աշխատավարձ բաժանելով, ճամփա ելավ՝ հետ վերցնելով իր նախնիների աճյունները» (իբն Թադիբիբի Վրու ալ-Մահասին «Պատմություն»):

²⁹³⁵ «Իր նշանակման առաջին տարում դուբա Դամիանը գնաց Տրիպոլիսի վրա, գիշերով անակնկալ հարձակվեց նրա վրա և բաղաբացի մատույցներից շատ գերիներ տարավ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹³⁶ «Երեք ամիս անց նա (Անտիոքի դքսության դուբա Դամիան Դալաթը – Մ.Ֆ.) Արկա վերադարձավ ու այնտեղից շատ գերիներ տարավ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹³⁷ «Իր նշանակման երկրորդ տարում նա (Անտիոքի դքսության դուբա Դամիան Դալաթը – Մ.Ֆ.) արշավանք հռչակեց դեպի Տրիպոլիս և այնտեղից շատ գերիներ տարավ: Նա մեկնեց Ռաֆանես և ալ-Լակամա՝ վերցնելով այնտեղի բերրը, թալանելով ու գերեվարելով» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹³⁸ «Մահում Աբու-Ֆադայեյի (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության Էմիր Սայիդ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) դեմ ապստամբեց Ռայիս ալ-Սեյֆինի տերը: Այդ ժամանակ վերջինս Լուլուի (Հալեայի Համդանյանների Էմիրության ապագա Էմիր Լուլուի – Մ.Ֆ.) հետ միասին ելավ նրա դեմ 386 թվականին և Ռայիսի տերը փախավ մարդիբիների մոտ: Չնայած նրա վրա Աբու-Ֆադայեյն ու Լուլուն և որոշ ժամանակ պաշարեցին, բայց հետո նրան օգնության եկավ Բանջու-թեգինն ու այդ ժամանակ նրանք փախուստի դիմեցին և պատասպարվեցին Հալեայում» (Բենալ-Էդ-Դին «Հալեայի մատույցների հատընտիր»):

«Բանջու-թեգինը վերադարձավ Անտիոքի դեմ մարտնչելուն և հասավ մինչև նրա դարպասներին: Դրանից հետո նա գնաց Հալեա և մի քանի օր պաշարեց այն, որից հետո շարժվեց դեպի Անտարտուս և մի քանի օր էլ պաշարեց այն» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹³⁹ «Դուբա Դալասիանը ելավ Անտիոքից և ուղղություն բռնեց դեպի Անտարտուս, որպեսզի ազատի այն: Այդ ընթացքում Նեստորոսի որդի Իսան Կահիրեում սկսեց մեկ այլ նավատորմի կառուցումը այն մեկի փոխարեն, որն այրվել էր: Կրկին ամեն կողմից շինակարներ հավաքվեց և կտրվեցին նույնիսկ այն մեծ արմավենիները, որոնք զարդարում էին Կահիրեի դրամատունը, ոստիկանության, ինչպես նաև իրվանդանոցի շենքը, որը գտնվում էր Սուլլ ալ-Համմայում: Այս ամենը կտրվեց և նրանցից թվով 24 նավից կազմված նավատորմ կառուցվեց: Այդ նավերը լցվեցին զինվորներով և Ռաշիկի գլխավորությամբ ուղարկվեցին առաջ: Նա ժամանեց Անտարտուս այն ժամանակ, երբ Բանջու-թեգինը դեռ պաշարում էր այն: Այդ ժամանակ ծովի վրա սարսափելի փոթորիկ բարձրացավ և նավերը խորտակվեցին, թեև նրանց անձնակազմերին հաջողվեց ափ դուրս գալ: Այդ ընթացքում դուբան արդեն մոտենում էր Անտարտուսին և, երբ թուրքի զորքում լուր տարածվեց, որ հույների զորքն արդեն մոտեցել է իրենց, Բանջու-թեգինն ու իր ողջ զորքը դիմեցին փախուստի, իսկ Անտարտուսում պաշարվածները ելան ու զավթեցին փրկված նավերն ու գերեցին նրանց անձնակազմերից շատերին» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁴⁰ Այս մասին ուղղակի նշում չկա սկզբնաղբյուրներում, սակայն, հաշվի առնելով, որ հաջորդ տարի Շամշուլդե ամրոցը և Դմանիսը հետ են գրավվել Օույուբյանների Էմիրության բանակից, այս փաստը կարելի է համարվել հաստատված:

²⁹⁴¹ «Երբ Բատի (Մրվանյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Բադ իբն Դուստուկի – Մ.Ֆ.) թողնորդի Ապուլուսարը (Մրվանյանների Էմիրության Էմիր Ալ-Հասան իբն Մրվանը – Մ.Ֆ.) Էմիր է նստում, կասկածելով Նիդիերտի տաջիկ բնակիչներին, նրանց տոնի օրը, երբ որ գոհաբերություններ են անում, ամսի 3-ը, որը նրանց մոտ Ալիեդեն է կոչվում, հարմարագույնը համարելով, բաղաբացի բնակիչներին առաջարկում է թե. «Բաղաբացի բոլոր տղամարդիկ թող դուրս գան և պարիսպներից դուրս կատարեն գոհաբերության արարողությունը, որովհետև հունձը թագապարտի մեծ դեսպանն է եկել»: Եվ ահա, երբ նրանք պարիսպներից դուրս են եկնում, նա իր երեքորդ (Մրվանյանների Էմիրության ապագա Էմիր Մուսաֆիդ-Էդ-Դուլա Աբու-Մանսուր Սեյիդին – Մ.Ֆ.) զորքերով դուրս է բերում, ինքը պարսպի դարպասներն է պահում և ոմանց սրախողխող են անում, շատերին էլ ազատ արձակելով՝ հեռավոր տեղեր են արտաքսում, այնպես, որ տաջիկներից ոչ մեկը Նիդիերտում չմնաց, այլ միայն հայ և ասորի բնակիչներ մնացին այնտեղ: Տաճիկները ցրվում են տարբեր տեղեր, շատերը նրանցից գնում են Ամիր» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 39):

²⁹⁴² «Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) մագիստրոս Նիկեփոր Ուրանոսին, սա նա էր, այն ալ-Կոսիլը, որը Բաղդադ էր ուղարկվել Սկլերոսի պարտությունից հետո, պատերազմի ուղարկեց բուլղարների դեմ: Եվ ահա ընդհարվեց նա Կոմիտոպուլոսի՝ նրանց առաջնորդի (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմանազի – Մ.Ֆ.), հետ, հաղթեց նրանց, բուլղարներից հսկայական մեծությամբ թվով մարդ տպանեց և Կոստանդնուպոլիս բերեց 1.000 գլուխ ու 12.000 գլուխ: Այդ ժամանակ Կոմիտոպուլոսը գրեց Վասիլին, ստորաբար խնդրելով նրան և խոստանալով հնազանդություն, որ նա ողորմա իրեն: Այն է, արդեն արքան համաձայնում էր դրան, սակայն այնպես ստացվեց, որ բուլղարների արքան (խույզը Բուլղարական թագավորության Նումիսալ արքա Ռոմանոսի մասին է – Մ.Ֆ.), որը Կոստանդնուպոլիսում գտնվում էր բանտարկության մեջ, մահացավ: Այդ լուրը հասավ ստորև Կոմիտոպուլոսին՝ բուլղարների առաջնորդին, և այդ ժամանակ նա ինքն իրեն արքա հռչակեց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Երկու տարի անց Վասիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) նորից գորահավաք արեց և գնաց բուլղարների թագավորի դեմ՝ կանենալով վրեժխնդիր լինել: Հանդիպելով բուլղարների զորքին՝ նա փախուստի մատնեց նրան և, առաջը զցած, գերի բռնեց: Վասիլը բուլղարների երկիրը սուրի մատնեց, բնակչությանը սրի բաշեց, գերի տարավ և մեծ ուրախությամբ վերադարձավ ու մտավ Կոստանդնուպոլիս» (Մատթեոս Ունիայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

²⁹⁴³ «Մանագլեթի գրավման, բաղաբացի ու երկրից բոլոր տաջիկանցիների վտարման ու տեղը հայ և վրացի բնակիչներ լցնելու պատճառով չարանախանձ բարկությանը դրոված բոլոր պարսիկներն ու տաջիկները իրար միացած, պատվիրակ են ուղարկում Դավիթ կյուրապաղատի մոտ և պահանջում են իրենց վերադարձնել գրաված բաղաբաց՝ հակառակ դեպքում սպառնալով պատերազմի դուրս գալ նրա դեմ: Իրենց պահանջի

մերժման պատասխանը լսելով՝ Ատրպատականի Մամլան Էմիրը (**Ռավվադյանների Էմիրության Էմիր Մամլան – Մ.Ֆ.**) զորքի մեծ բազմություն է հավաքում և գալիս ու բանակ է դնում Ճաղկոտն գավառի Կուտյանք կոչված գյուղում։ Այնժամ Դավիթ կյուրապաղատը, Յայոց Փագիկ արքան, Նրա հետ նաև Աբբասը և Կրաստանի թագավոր Բագարատը (**Քարթլիի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.**) գալիս են նրանց դեմ Բագրևանդ գավառը և մեծ բանակով շրջապատում են Վաղարշակներու բաղաբը։ Այդ ժամանակ պարսից զորքերը, վախենալով բաց դաշտում պատերազմի դուրս գալ, ցայգալույսին գունդ-գունդ և հատված առ հատված հեռանում են՝ ջահերով ու կանթեղներով կրակ տալով այրելով Բագրևանդի ողջ շրջակայքը և արևելյան կողմից բազմաթիվ շեներ։ Դրանից հետո նրանք հեռանում, գնում են իրենց երկիրը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 38)։

²⁹⁴⁴ «Գանձակի Էմիր Փատյունը (**Շաղդդադյանների Էմիրության ավագ Էմիր Փատյունը (984-1031) – Մ.Ֆ.**) շտապեց պատերազմի դուրս գալ Դավիթ դեմ, որպեսզի, մինչև ավելի հզորանալը, նրան խեղճացնի, բայց Դավիթը արիաբար պատերազմեց նրա դեմ, պարտության մատնեց, նրա ողջ զորքին տրախողիտող ու գետալվեժ արեց և միայն Փատյունը մազապուրծ փախավ, ազատվեց» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 30)։

²⁹⁴⁵ «Դավիթը իր եղբայր Սմբատի հետ միասին գրավում է Տաշիրի ու վրաց դաշտի շրջակայքը, Շամշուտի մեծ բաղաբանիստ դղյակը դարձնում է իր համար արքայանիստ, արագորեն տիրում է Դմակյաց բաղաբանի ու նաև իրեն է ենթարկում Տիգրիսի Էմիրին (**Շուաբյանների Էմիրության Էմիր Ալին (մոտ 980 – ուղ. 1032 – Մ.Ֆ.)**)՝ մայրաքաղաքով հանդերձ...։ Այդ նույն ժամանակներում մարզպան Դեմետրի, որ Գագ բերդի և Նրա սահմանների իշխանն էր, կասկածամտությանը վախենալով Դավիթից, թողնում է հայկական հայրենի հավատը և, իրեն օգնական-թիկունք ունենալով Վրաստանը, նրանց օրինակով ջուրը կրկնամեռ է լվանում ու իր որդուն Տաշիրի Յունեվանքում մամվալ է հաստատում։ Եվ ահա Դավիթը՝ գեղեցիկ այդ մանուկն ու նորաստի արքան, հանձարի իմաստունությանը հանում, վտարում է նրան Գագ բերդից, խլում է նրանից նրա բոլոր բերդերն ու ողջ երկիրը։ Դեմետրը թափառական եղած շրջում էր և ի վերջո չարաչար մահվամբ սատակեցավ ու նրա ողջ տոհմը վերացավ» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 30)։

²⁹⁴⁶ «Մովսիսի որդու (**Մովսիսյանների Էմիրության Էմիր Ալ-Ֆասան իբն Մովսիս – Մ.Ֆ.**) փոխարեն նրանց վրա Էմիր է գալիս նրա եղբայրը (**Մովսիսյանների Էմիրության Էմիր Մուֆախիդ-է-Դուլա Աբու-Մանսուր Սեյիդը (997-1010) – Մ.Ֆ.**), որը նույնպես Բատի (**Մովսիսյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Բադ իբն Դուստուկի – Մ.Ֆ.**) բեռնորդին էր։ Սա տիրեց Անիոյին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 40)։

²⁹⁴⁷ «Արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) կրկին Նիկեիոյի ուղարկեց բուլղարների դեմ պատերազմելու։ Նա մտավ նրանց երկրի կենտրոնը, սակայն ոչ-ոք դուրս չեկավ նրա դեմ։ Նա այնտեղ մնաց 3 ամիս, ամայացրեց ու այրեց, որից հետո վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»)։

²⁹⁴⁸ «Այն ժամանակ, երբ Վլադիմիրը (**Սերբական իշխանության իշխան Վլադիմիրը (980-1016) – Մ.Ֆ.**) դեռ երեխա էր ու թագավորում էր իր իրո (**Սերբական իշխանության իշխան Դեմետրիալի (970-980) – Մ.Ֆ.**) գահին, վերը հիշատակված Սամուիլը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմանազը – Մ.Ֆ.**) մեծ զորք հավաքեց ու եկավ Դավիթից հայր կողմերը՝ Վլադիմիր արքայի հողերը։ Այս արքան, սակայն, սուրբ մի մարդ էր և չէր ցանկանում, որ իր մարդկանցից որևէ մեկը պատերազմում գոյի, ինչի պատճառով էլ համեստորեն նահանջեց ու իր մարդկանցով դիրքեր գրավեց Օբլիկ կոչվող լեռան վրա։ Եվ ահա, երբ Սամուիլը իր զորքով տեղ հասավ ու տեսավ, որ չի կարող հաղթել Վլադիմիրին, զորքի մի մասը թողեց լեռան տակ, իսկ մյուս մասն էլ վերցրեց հետը, որպեսզի ձեռք գցի Դուլցինա բաղաբը...։ Եվ ահա Սամուիլը դեսպաններ ուղարկեց Վլադիմիրի մոտ, որպեսզի սա իր հետ եղող մարդկանց հետ միասին ցած իջնի լեռան վրայից։ Արքան սկզբում չէր համաձայնում, սակայն այդ վայրերի ժուպանը, նման մատույնի Դուլային, ասաց Սամուիլին հետևելու։ «Տե՛ր իմ, եթե թո մեծությունը ցանկանում է, ես թո ձեռքը կհանձնեմ Վլադիմիրին»։ Արքան պատասխանեց. «Եթե դու օգնես ինձ այդ գործում, իմացիդ, բե՛զ հարուստ ու հայտնի մարդ կդարձնեմ»։ Եվ ահա Վլադիմիրը հավաքեց իր կողմնակիցներին և ասաց. «Իմ լավ բարեկամներ, կարծես թե պետք է, որ իմ նկատմամբ կատարվեն ավետարանական խոսքերը, թե բարի հովիվը պետք է իր հոգին տա սեփական հոտի համար։ Արդ ավելի լավ է, եղբայրներ, որ ես հոգի տամ ձեզ բոլորիդ համար ու կամավոր հանձնեմ ինձ, որպեսզի խոցեմ և հարվածեմ, բան թե դուք բոլոր տառապե՛ք սովից ու սրից»։ Եվ ահա, ասելով այս ու էլի նման բաներ, նա իրաժեշտ տվեց յուրայիններին ու գնաց Սամուիլի մոտ, որն անմիջապես էլ նրան աքսորեց Օբլիդայի շրջան՝ Դրեսպա կոչվող բերդը, որտեղ իր իսկ սեփական նստավայրն էր։ Դրանից հետո, կրկին միավորվելով իր զորքերը, Սամուիլը երկար ժամանակ պաշարեց Դուլցինան, սակայն չկարողացավ գրավել այն, որից հետո զայրացած ելավ ու սկսեց ոչնչացնել, այրել ու թալանել ողջ Դավիթից։ Նա այրեց Դեկատար ու Լաուսիզա բաղաբները և շատ այլ գյուղեր՝ այնպես ամայացնելով ողջ շրջանը, որ թվում էր, թե այն լրիվ առանց բնակչության է մնացել։ Ահա այս կերպ Սամուիլը անցավ մինչև ծովափնյա ու լեռնային շրջաններ՝ հասնելով Յադրա բաղաբին, որից հետո վերադարձավ Բոսնիա ու Բաշկայի միջոցով գնաց իր երկիրը» (Դուլկանին Երեց «Տարեգրություն», գլուխ 36)։

²⁹⁴⁹ «Այդ նույն ժամանակներում այս բաները լսելով՝ Դավիթ կյուրապաղատը վրացական մի մեծ բանակ է ուղարկում՝ պաշարելու իսլաթ բաղաբը։ Նրանք գալիս են, երբ օրերը ծնեռային էին, դա Յայոց 446 թվականին էր, և սրով ու սովով խիստ նեղում են բաղաբը, սակայն Յայոց եկեղեցին, որը բաղաբի պարիսպներից դուրս էր, Սուրբ Խաչն ու Սուրբ Գամաղիբը, որոնք եպիսկոպոսարան և ուխտատեղի էին եղել հայերի համար հիմնարկման օրերից ի վեր, վրացական զորքերի համար դարձան անասնազոմ ու իջևանատուն։ Ուստի տեղիկները պարիսպների վրայից աղաղակում էին, թե. «Մի՞թե դուք բրիստոնյա եք, երբ բրիստոնեական սրբարանների հետ այդպես եք վարվում», որին վրացիները պատասխանում են, թե. «Մենք Յայոց եկեղեցիները ու ձեր մզկիթները հավասար ենք համարում», ինչի համար էլ հենց Աստծո զայրույթը շարժվեց նրանց վրա։ Մովսիսի որդու (**Մովսիսյանների Էմիրության Էմիր Աբու Ալի ալ-Ռուսեյն իբն Մովսիս – Մ.Ֆ.**) փոխարեն նրանց վրա Էմիր է գալիս նրա եղբայրը (**Մովսիսյանների Էմիրության Էմիր Մուֆախիդ-է-Դուլա Աբու-Մանսուր Սեյիդը – Մ.Ֆ.**), որը նույնպես Բատի (**Մովսիսյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Բադ իբն Դուստուկի – Մ.Ֆ.**) բեռնորդին էր և տիրելով Անիոյին, փորբաքանակ զորք է վերցնում ու գալիս Կրաստանի վրա։ Նրանք պաշարում են իսլաթը Յայոց 447 թվականին՝ Մեծ գատիկի օրը, և պատերազմը բորբոքվում է նրանց միջև։ Այստեղ Յայոց բաջակորով աղեղնավորները նրանցից շատ-շատերին խոցոտում և սատկացնում են ու, այնտեղից վերադառնալով, հանգիստ են առնում։ Այդ նույն գիշերը, սակայն, գատիկից հետո, Աստծո ցասուրդը հասավ վրացական զորքերի վրա և իրենք իրենց, առանց պատերազմի, փախստական եղած հեռանում են։ Այդ բանը տեսնելով՝ Աստիկների զորքն ու ժողովուրդը հետևապես են նրանց, սաստկազույն հարվածներով հալածում և, սրի բերանն առած, կոտորում են։ Այդ փախուստի ժամանակ սպանվում է նաև Թոռնիկ արեղայի որդի Բագարատ մագիստրոսը, գերի են վերցնում նաև իշխանաց-իշխան Բակուրյանին և նրա հետ էլ ուրիշ շատ-շատերի» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 40)։

²⁹⁵⁰ «Գրիգոր մագիստրոսի հետ միասին հունաց թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) այնտեղ թողնում է նաև ծագունով Դանձիթից Դաբեյի որդի Սահակին։ Սա բազում ճակատամարտեր է տալիս բուլղարների դեմ, սակայն վրանակալ ժամի նրա վրա են հարձակվում բուլղարական զորքերը, որոնց դեմ է դուրս գալիս Գրիգորի որդի պատանի Աշոտը, որը և ձերբակալվում է նրանց կողմից։ Այսպե՛ս՝ նրա հայրը կյանքի և մահու կռիվ է մղում, մինչև որ ողջ զորքի հետ ինքը ևս մեռնում է այնտեղ։ Զերբակալվում է նաև Սահակը, որ նրանց հետ էր» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 33)։

«Սամուիլը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմանազը – Մ.Ֆ.**) արշավեց Թեսաղոնիկեի վրա։ Չորքի մեծ մասը նա տեղադրեց դարանակալելու և որոգայթներ լարելու, իսկ քչերին էլ ուղարկեց ասպատակելու՝ ընդհուպ մինչև Թեսաղոնիկե ընկած շրջանը։ Դուքս Գրիգորը, իմանալով հարձակման մասին, իր հարազատ որդի Աշոտին ուղարկեց տեսնելու և որոշելու հարձակվողների բանակը ու իրեն այդ մասին տեղյակ պահելու, իսկ ինքն էլ գնաց նրա հետևից։ Աշոտը դուրս եկավ և, բուլղարների առաջամարտիկ զինվորների հետ կռիվ բռնվելով, նրանց փախուստի մատնեց, բայց, առանց իմանալու, լարված որոգայթի մեջ ընկավ։ Երբ Գրիգորն իմացավ այդ մասին, որդուն գերի ընկնելուց փրկելու համար, անհապաղ օգնության դիմեց, սակայն ինքն էլ բուլղարների կողմից շրջապատվեց ու, թե՛ն բաջաբար ու եղբուսաբար մարտնչեց, այնուամենայնիվ սպանվեց» (Բովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 23)։

²⁹⁵¹ «Հայեայի տիրակալը Աբու-Ֆադայե իբն Սաադ-է-Դուլան (**Հայեայի Համադյանների Էմիրության Էմիր Սաադ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Լուլուն (**Հայեայի Համադյանների Էմիրության ապագա Էմիր Լուլուն – Մ.Ֆ.**) հալեացիների իրենց զորքով ելան ու մոտեցան Ապամեային՝ պաշարելով այն որոշ ժամանակ։ Երբ Անտիոքի դքսության դուքս Դամիս Դավաթանը իմացավ, որ այդ ամրոցը ոչ գեյք ունի, ոչ էլ պարենամթերք, նա ուղղություն վերցրեց դեպի այն։ Այդ ժամանակ հալեացիները իրենց մոտ եղած ողջ պարենամթերքը և գեյքերը նրանց աջակցելու համար գիշերին Ապամեայի բնակիչներին՝ վախենալով, թե հույները ի վերջո կտիրեն այդ բաղաբին, որից հետո վերադարձան Հայեա։ Դուքսը ուժեղ զորքով մոտեցավ բաղաբին և մեծագույն եռանդով պաշարեց այն։ Նա արդեն գրեթե գրավել էր այն և այդ ժամանակ նրա տիրակալը, որին կոչում էին ալ-Մալայիթի (**Նոմադյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուիդ-է-Դուլա Վասաթ իբն Սաքի և Սամուիլին (990-1019) – Մ.Ֆ.**), գրեց Ջուրեջ իբն Սամասին Դամասկոս՝ նրանից օգնություն և աջակցություն խնդրելով։ Վերջինս մեծ զորքով նույն այդ տարվա Շաբան ամսին շարժվեց դեպի նա ու նրանց միջև թե՛ծ ճակատամարտ սկսվեց։ Դուքսը հաղթանակ տարավ և նրանցից հսկայական մեծության թվով մարդ սպանեց, ընդ որում բեղվիմները տիրեցին մարդիբցիների գունակին, իսկ փախուստն էլ շարունակվեց մինչև Բաալբեյ։ Այդ փախուստի

ժամանակ, սակայն, դուք Նիզակի վերջ ստացավ կողքին և Թամուզ ամսի 19-ին սպանվեց: Այդ ժամանակ արդեն փախուստի դիմեցին հույները և նրանցից սպանվեցին ավելի քան 6.000 հոգի, այդ թվում նաև գերի ընկան դքսի երկու որդիներն, ինչպես նաև շատերը նրա զորավարներից: Նրանք ուղարկվեցին Կահիրե և մնացին այնտեղ 10 տարի, որից հետո փրկագնվեցին ու վերադարձվեցին հույների երկիր» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ կայրոց (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) Փոկասի դեմ մղվող պատերազմով էր զբաղված, այդ էմիրները համաձայնության էին եկել և Անտիոքի դեմ գնեք շարժել, իրենց դիմադրությունն ցուցաբերած պատրիկ Դամիանոսին՝ Անտիոքի կառավարին, սպանել էին և քաղաքի համար մեծ վտանգ էին ստեղծել» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 20):

«Հայոց 437 թվականին Նույն Եգիպտոսի Եմիրի՝ Ազագի (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ազագի - Մ.Ֆ.), որդին (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Ալ-Հաթիմը (996-1021) - Մ.Ֆ.) իր հոր մահվանից հետո նրանից առավել բազմաբանակ զորք է հավաքում և դարձյալ ուղարկում է Հունաց երկրի վրա...: Չորրորդ, դուրս ելնելով Երուսաղեմից ու Բաբելոնից, գալիս և ավարի է ենթարկում Անտիոքի կողմերը: Այդ ժամանակ Հունաց արքայի հրամանով նրանց դեմ է դուրս գալիս Դալասանոս մագիստրոսը, պատերազմում և, պարտության մատնելով, փախուստի է դարձնում թշնամիներին: Նրանց բանակի ողջ ունեցվածքը Հունաց զորքին ավար մնաց, սակայն հետո տաջական զորքերը կրունկները հետ են դարձնում նրանց դեմ և քաջաձիգ աղեղներով ու կորովատեց Նիզակներով սուներահար են անում Հունաց ողջ զորքին: Երբոր և որդու հետ միասին սպանվում է նաև Դալասանոս մագիստրոսը, իսկ նրա ողջ բանակը փախուստի է դիմում: Նրանցից շատերին ձերբակալում և գերի են տանում, այլոց հետ տանում են նաև Թոռնիկ արեղայի եղբորորդի Չորտվանել պատրիկին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 37):

«Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) եկավ Ապամեայի վրա մի ճակատամարտից հետո, որը տեղի էր ունեցել հույների ու մարդիբցիների միջև» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁵² «Ձուեյը իբն Մուհամմեդ իբն Սամսամը դքսի մահվանից հետո մոտեցավ Անտիոքին և Բաբ ալ-Ֆինանին ու նրա և բնակիչների միջև ընդհարում տեղի ունեցավ: Նա մնաց այնտեղ 4 օր, հեռացավ և վերադարձավ մահմեդական երկրներ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁵³ «Այդ Նույն տարում և հենց Նույն օրերին՝ Հայոց 447 թվականին, Անուպատականի Ռովիա Եմիրի (Ռավվադյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Հուսեյն իբն Մուհամմեդ առ-Ռավվադի - Մ.Ֆ.) թոռ և Աբիհաժի (Ռավվադյանների Եմիրության Եմիր Աբու-Հաջ Մուհամմեդ իբն Հուսեյնի - Մ.Ֆ.) որդի Մամլանը (Ռավվադյանների Եմիրության Եմիր Մամլանը - Մ.Ֆ.) դարձյալ զորահավաք է անում Դավիթ կյուրասպարապետի դեմ պատերազմի դուրս գալու համար: Նա իր մոտ է համախմբում Դարսաստանի և Մարաստանի բոլոր զորքերի բազմությունը ու խորասանի Եմիրի (Հազնևիների սուլթանության սուլթան Սահմուդ Հազնևիի (998-1030) - Մ.Ֆ.) և այլ խուժարած ցեղերի օգնությամբ մտածում է տիրել Հայաստանին ու Վրաստանին, վերադառնալու Կարին քաղաքը և Մանազկերտի փոխարեն, որի աղդապետները քրիստոնյաները կործանեցին, ավարի ենթարկել Տայոց աշխարհը: Եվ այսպես, ծանրածանր ամբոխով դուրս գալով իր Թավրիզ քաղաքից ու Հեր գավառի սահմաններից՝ նա ընդարձակածավալ բանակով անցնում է Վասպուրական աշխարհի և գալիս, իջևանում է Ապահունյաց գավառում: Դավիթ կյուրասպարապետը, սակայն, ոչ թե ինքն է գնում նրանց դեմ պատերազմելու, բանգի ծերացել էր և իր օրերն էլ հաշված էին, այլ բանքը է ուղարկում Հայոց արքա Փազիկի ու Վրաց թագավոր Գուրգենի մոտ, որովհետև նրա հայր Բագարատն արդեն մահացած էր և իր փոխարեն թագավորում էր հենց այս Գուրգենը, որից էլ հենց օգնական զորք է խնդրում: Ուստի Փազիկը Հայոց զորքից առանձնացնում է 6.000 ամենաընտիր և զինավառ մի զույգ, հանձնում է Մարմաշենն ու Բերդերը կառուցած իշխանաց-իշխան Վահրամի և նրա որդի Սմբատ մագիստրոսի ձեռքը, ապա նաև Աշոտ մարզպանի ու Վանանդի թագավոր Աբրահմի զորքն էլ գումարում է դրան: Վրաց թագավոր Գուրգենը Նույնպես իր այրուհիուց 6.000 ընտրյալներ է տալիս Տոբիկի որդի, իշխանաց-իշխան Փերոսի ձեռքը և Դավիթ կյուրասպարապետի զորքերի այլ ողջ բազմությունը գումարվում է Օգոպետի որդի Գաբրիելի ձեռքը: Նրանք առաջ են շարժվում, անցնում են Սուկավ լեռն և Աղտից-ձորի բերանով կտրում են պարսից բանակի դեմը՝ կարծելով, թե առաջին հերթին Բագրևանդ են մտնելու: Այստեղ էլ հենց նրանց հասնում են Հայոց և վրաց ընդհանուր զորքերը և միասին շարժվում են դեպի Ապահունյաց գավառը՝ բանակ դնելով մի ամրակուռ ու բարձրավանդակ տեղում՝ Շմբ գյուղի մոտակայքում, Մամլանի բանակին դեմ հանդիման, որտեղ բազմաթիվ օրեր հանգիստ էին անում: Բանն այն էր, որ նրանք պարսկական գնդի բազմաբանակությունը զարհուրած էին և չէին համարձակվում անձուկ տեղերից բաց դաշտ դուրս գալ, այլ միայն իրենց պաղատագին աղոթքներն էին առաքում առ Աստված՝ դեպի վեր: Նույն ձևով էլ բոլոր քրիստոնյաները աղերսախառն աղոթքներով ու արտասուքներով սիրով էին Աստծո առջև՝ նրա ահարկու անունն իրենց անձանց ու զորքերին օգնական կանչելով: Իրենց հերթին թագավորները առատաձեռնությամբ աղբասներին ողորմություն էին բաշխում և հայրապետի հետ միասին լուսաբացից աղմուհանվազ երգերով պաշտամունքի սրբազան ուխտն էին կատարում: Իր հերթին պարսկական զորքը, երբ հասկացավ, որ նրանք չեն գանկանում առաջինը իջնել իրենց մոտ և սկսել պատերազմը, մանավանդ որ տեսնում էին իրենց բազմաբանակության համեմատ նրանց սակավաթիվ լինելը, այդ ժամանակ Արեգի ամսի հենց ամսամուտին, երեքշաբթի օրը վաղ լուսաբացին, ճակատամարտի են պատրաստվում: Նրանք բազմաշերտ հորինվածքով, դեմաստանյան վահանափակողներով կարգավորում, հարմարեցնում են իրենց ուժերը ողջ դաշտի երեսով մեկ՝ լայնածավալ հարձակման անցնելու համար, որից հետո գալիս, մոտենում են Հայոց և վրաց բանակատեղի բլրալանջին: Նրանք բազմաբանակության տեսքն անգամ ահ ու սարսափ էր ազդում նայողին, ինչպես վկայել են, թե պարսկական հետևանքի ու այրուհիու թիվը 100.000 հոգուց էլ ավելի էր: Ապա՝ ձայն են տալիս Հայոց բանակին ճակատամարտի պատրաստվել, առաջ անցնել և մոտենալ կռվի ասպարեզին ու հանդիսարանին, բայց Հայոց և վրաց զորքերը հանկարծակի գալով հայտնում են, թե. «Ի՞նչ անպայման այսօր, այլ մեկ ուրիշ օր պատերազմենք»: Այդ ժամանակ պարսիկները, վստահ սեփական բազմաբանակությանը, նրանց մոտ դեսպան են ուղարկում և պարծենում. «Ուզե՞ք թե ոչ, այսօր պետք է պատերազմ սկսենք»: Նրանք, սակայն, կրկին հանձն չառան և ոչ էլ երիվանդները հեծան, այլ մնացին իրենց տեղը բանակած և միայն սակավաթիվ մարտիկներ էին, որ իջնում էին այնտեղ՝ նրանց հետ մենամարտելու: Այնժամ պարսկաստանցիները թողնում են ճակատամարտի պատրաստվածությունը, լքում են պատերազմի կարգավորությունն ու ռազմական կառուցվածքը և յուրաքանչյուր դե, ձիու գլուխը բաց թողած, դիմում են թալանի ու հափշտակության: Որպես մեռելուց դիակների կամ փախուստի մատակարարի կողոպուտիչներ՝ նրանք բոլոր կողմերից հարձակվում են քրիստոնյաների բանակի վրա, իսկ Հայոց և վրաց զորքերը, բանի որ ոչ մեկն էլ թագավոր չունեն, ամենացուրթ թագավոր ու գլուխ Քրիստոսին ունենալով, միաբերան նրան են ուղղում իրենց աղաչանքը և իրենք, զինավառ եղած, ասպանդակում են երիվանդներին: Նրանք, սակայն, ոչ թե պատերազմական օրենքներով էին ճակատամարտ տալիս, այլ յուրաքանչյուր, ըստ իր տոհմական գնդերի ավագության, առաջ էին անցնում և, առյուծաբար մռչալով, հարձակվում էին պարսկական բանակի անտառախիտ բազմության վրա: Այնտեղ Հայոց զորքերը կայծակնային արագությամբ շահախաղում էին աչ ու ձիս, խուռներում մեծ խմբով հասնում էին և բռնն ու խորը խոցոտում: Նրանք դաժանորդ անելուն: Այլ և պետք էր այնտեղ լինել, տեսնելու համար արյան վտակները առվակներ ու հորդափոս գետեր դարձած, դիակները՝ թավալված, մեռածներն ու կիսամեռները՝ միմյանց վրա թափված, կուտակված: Այնժամ, պապանձված և սարսափահար, Մամլանն ու մնացած պարսիկները շտապում են փախչել և հեռանալ: Նրանց հետապնդող Հայոց և վրաց մարտիկները, սակայն, հասնելով նրանց՝ սաստիկ կերպով հարվածում էին, սրի և սուների բերանը առած կոտորում էին րանց բոլորին մինչև արևամուտ ու հայրածում մինչև Արծե քաղաքի դռները, իսկ այնտեղից էլ հետ դառնալով՝ ավարի են առնում նրանց բանակի ողջ ունեցվածքը՝ լցված գանձերի բազմաբանակությամբ, երիվանդների և պատվական հանդերձների առատությամբ: Եվ առավել ուրախալիս այն էր, որ Նախորդ մենամարտի ժամանակ սպանված վրացի այն 5 մարտիկներից բացի այլևս ոչ-ոք հարված չստացավ և ոչ էլ սպանված գտնվեց Հայոց ու վրաց ողջ բազմությունը, ուստի ուրախալից ցնծությամբ յուրաքանչյուր դարձավ իր երկիրը՝ առաջ տալով Աստծուն» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», մաս 3, գլուխ 41):

«Քրիստոսի 1000 թվականին Մամլանին (Ռավվադյանների Եմիրության Եմիր Մամլանին - Մ.Ֆ.) Ապահունիքում հաղթեցին» (Մամլել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Չորանդարի որդի Գաբրիելը Ապահունիքում պարտության մատնեց Մամլանին (Ռավվադյանների Եմիրության Եմիր Մամլանին - Մ.Ֆ.)» (Մսիխթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Հայոց 447 թվականին եղավ Մամլանի (Ռավվադյանների Եմիրության Եմիր Մամլանի - Մ.Ֆ.) կոտորածը Ապահունիքում» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

2954 «Երբ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) լսում է դուքսի սպանության մասին, որպես համայն Արևմուտքի կառավարի ուղակում է մագիստրոս Նիկեիոր Ուրանտին, որին հաջողվել էր Բաբելոնից փախչել և մայրաքաղաք գալ: Լինելով Թեսաղոնիկոսում և իմանալով, թե ինչպես Սամուիլը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաձագը – Մ.Ֆ.**), դուքս Գրիգոր Տարոնեցու սպանություն և նրա որդու գերի վերցնելու առթիվ ամբարտապանակալով, անցել է Թեստալիայի Տեմպեն և Պենիոս գետը, ներխուժել Թեստալիա, Բեովտիա, Ատտիկա, ինչպես և Վոլինթասի նեղուցով՝ Պելոպոնես, ամենուրեք ավեր ու ավար սփռելով, ահա ուրեմն, լսելով այդ ամենի մասին, նա ինքն էլ, իր զորքերը վերցնելով, Օլիմպոսի փեշերով անցավ, եկավ Լարիսա: Նա բռններն այնտեղ թողեց և թեթևագին զորքով արագ բայլով անցավ Թեստալիան, Ֆարասիայի դաշտը և Ապիդանոս գետը ու բանակեց Սպերիոս գետի ափին: Դիմացի ափին բանակել էիր ինքը՝ Սամուիլը: Երբ երկրից առատ անձրև տեղաց և գետը հորդացավ ու ծովացավ, հույս չկար, թե հենց հիմա մարտ տեղի կունենա, սակայն մագիստրոսը, գետը վերից վար ուշադիր զննելով, մի տեղ գտավ, որտեղից իր կարծիքով հնարավոր էր այն անցնել, և, գիշերով զորքը ոտքի հանելով, անցավ գետն ու հարձակվեց Սամուիլի՝ անհող բնած զինվորների վրա: Անհամար հոգի սրի բաշվեց, ոչ ոք անգամ չհամարձակվեց արիության մասին մտածել, ինքը Սամուիլն էլ, ինչպես և իր որդի Ռոմանոսը, ծանր վերք ստացան: Նրանք գերի կրկնեցին, եթե սպանվածների դիակներին չհառնվեին և մեռածի պես պառկած չմնային: Երբ գիշերը վրա հասավ, նրանք ծածուկ Ետոլիայի լեռները փախան, որտեղից, այդ լեռների գագաթների վրայով Պինդոսն անցնելով, ապավինեցին Բուլղարիա: Մագիստրոսը հռոմեացի գերիներին ազատեց, ընկած բուլղարներին դիակապտեց, թշնամիների ճամբարը հափշտակեց և, հսկայական հարստություն ձեռք բերելով, զորքով Թեսաղոնիկե վերադարձավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 23):

2955 «Տիրոջ 999 թվականին՝ 12-րդ ինդիկտիոնին, եկավ Տարխանիատեք, նույն ինքը՝ կատեպան Գրիգորը, պաշարեց Գրավինան ու բռնեց Թեփիկատոսին» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

2956 «Դրանից հետո իսլամի երկրի վրա արշավանքի ելավ հենց ինքը՝ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**), և մոտեցավ Երկաթյա կամրջին Յիջրի 389 թվականի Շավալ ամսի 6-ին: Դրանից հետո նա գնաց Ենգարի վրա ու պաշարեց այն նույն տարվա Չուքադա ամսի 15-ին: Նա հեռացրեց ջրատարը: Այդտեղ էր գտնվում Համան անունով ալ-Հաբիսի (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Ալ-Հաբիսի – Մ.Ֆ.**) կառավարիչը՝ «իբն Կարադիս» մականվանյալ: Արքան նրա մոտ մարդ ուղարկեց, որպեսզի նա հանձնի քաղաքը, զայթակղելով նրան զուսմարով ու այլ բաներով, սակայն նա չհամաձայնեց: Եվ, երբ գործը հասավ պաշարմանը և պաշարյալներից ջրից զրկումը չափից դուրս երկար տևեց, իբն Կարադիսը ինքն առաջարկեց հանձնվել, սակայն պայման դրեց, որ, ելնելով քաղաքից, ինքն ոտք չափտի դևի արքայի գորգի վրա և իրեն ու իր այն մարդկանց, որոնք կցանկանան հեռանալ իր հետ, չեն խոչընդոտի: Արքան համաձայնեց դրան և ուղարկեց իր խաչը: իբն Կարադիսը բացեց դարպասները և շատ բնակիչների հետ Համմա գնաց, որտեղից էլ մեկնեց Հայեպ: Արքան Ենգարը լցրեց հայերով» (Յահա Աստիֆացի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ եգիպտացիների զորքերից հունաց բանակի կրած պարտությունից հետո, որտեղ սպանվեց Դալասանո մագիստրոսը, ինքը՝ Վասիլ թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**), անձամբ գալիս է Աստիֆ: Երբ նա անցնում էր Աստիֆտանյան Հայեպի դաշտով, այնտեղ ուր կոտորվեց հունական զորքը, հավաքել է տալիս որպես ծովատիրոջ կուտակված ոսկորները, հրամայում է փոս փորել և նույն տեղում բոլորին թաղել, ապա նրա մոտ եկեղեցի է շինել տալիս, իսկ ինքը անցնում է այդտեղից ու գրավում է Շաժար քաղաքը» (Աստիֆանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 42):

«Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) եկավ Ապամեայի վրա մի ճակատամարտից հետո, որը տեղի էր ունեցել հույների ու մադրիբցիների միջև: Նա հավաքեց սպանված հույների ոսկորները, դրանց վրա աղոթք կարդաց և թաղեց դրանք: Նա գնաց Ենգար ու խլեց այն մադրիբցիներից հանձնվելու միջոցով, իսկ դա եղավ Յիջրի 389 թվականին» (Թեմալ-Էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի հույների արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) եկավ Սուղուր: Մյուս տարի հույների արքան գրավեց Ենգարը» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

2957 «Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) այնտեղից գնաց Հիսն իբն Կուլեյս ու զբաղեցրեց այն հանձնվելու միջոցով» (Յահա Աստիֆացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի հույների արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) եկավ Սուղուր: Մյուս տարի հույների արքան գրավեց... Բահրայի լեռները» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

2958 «Հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց Հիսն Մասյաֆի վրա, տիրեց նաև Նրան և ավերեց» (Յահա Աստիֆացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի հույների արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) եկավ Սուղուր: Մյուս տարի հույների արքան գրավեց... Բահրայի լեռները» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

2959 «Հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) շարժվեց դեպի Ռաֆանիա, այրեց այն ու գերեվարեց նրա բնակչությանը» (Յահա Աստիֆացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի հույների արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) եկավ Սուղուր: Մյուս տարի հույների արքան գրավեց Ենգարը, Բահրայի լեռները և ալ-Ռաֆայիդը» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

2960 «Արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) առաջ էր ընթանում, այրում ու գերեվարում էր, մինչև որ չհասավ Հեմսին և կանգ չառավ այնտեղ: Այդ քաղաքի որոշ բնակիչներ ամրացան սուրբ Կոնստանդինի եկեղեցում՝ իրենց անվտանգության մեջ համարելով, և, երբ ռուսները նրա զորքից իմացան այդ մասին, նրանք այրեցին այդ, իսկ դա մի զարմանալի եկեղեցի էր» (Յահա Աստիֆացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո հույների արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) եկավ Վադի-Հայրան և այնտեղից շատ մահմեդականներ գերեվարեց: Այդ ժամանակ Հայեպից նրա մոտ Ենգար եկավ Աբու-Ֆադայեղը (**Հայեպի Համդանյանների էմիրության էմիր Սաադ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**), արքան պատմով ընդունեց նրան և ասաց. «Ես նվիրում եմ քեզ Հայեպը»: Միաժամանակ նաև այլ բաների թվում նա նրան նաև մի ոսկյա գավաթ նվիրեց և ասաց. «Խսիր սրանից»: Հիջրի 392 թ-ի Սաֆար ամսի 15-ին Աբու-Ֆադայեղը մահացավ: Մի ստրուկուհի էր նրան թույլ տվել և նա մահացել էր, բայց առում էին նաև, որ դա Լուլուն (**Հայեպի Համդանյանների էմիրության ասպազա էմիր Լուլուն – Մ.Ֆ.**) էր նրան թույլ ուղարկել սեփական աղջկա՝ Աբու-Ֆադայեղի կնոջ, միջոցով, և նրանք երկուսն էլ միաժամանակ մահացան» (Թեմալ-Էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատընտիր»):

2961 «Արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց Բաալբեկի շրջակայքը և այդ ժամանակ Ջուլեյջը օգնության համար Դամասկոսից գրավոր Եգիպտոս դիմեց՝ նկարագրելով հունական բանակի հսկայական թվաքանակը ու իր վախը նրա հետ ընդհարվելուց՝ խնդրելով իրեն աջակցել զուսմարով, ռազմիկներով և զենքերով: Եվ ահա նրան ուղարկվեցին մեծաթիվ զորքեր, ինչպես նաև այն ամենը, ինչ նա պահանջում էր: Եվ գրվեց Ասորիքի բոլոր տիրակալներին, որպեսզի նրանք միավորվեն նրան: Նրանք բոլոր գնացին Դամասկոս և այնտեղ այնքան զորք հավաքվեց, ինչքան, ես ենթադրում եմ, երբեք մահմեդականներից այնտեղ չէր հավաքվել: Արքան կրկին բռնեց ծովափնյա ճանապարհը, այրեց Արկան և քանդեց նրա ամրոցը» (Յահա Աստիֆացի «Ժամանակագրություն»):

2962 «Դրանից հետո նա Հիջրի 389 թվականի Չուլիհա ամսի 23-ին, երեքշաբթի օրը, մոտեցավ Տրիպոլիսի և նրա զորքը պաշարեց ամրոցը ժամանելու երրորդ օրը, որը հինգշաբթի էր: Նա իր ճամբարը խանդակով պատեց և ամրոցից հեռացրեց ջրատարը: Այդ ժամանակ նրա մոտ երկու խելանդիկներ եկան պարենամթերքով ու պաշարեղենով և նրա զորքը սկսեց ամեն ինչով ապահովված լինել: Նա Բեյրութ ու Ջաբալ ուղարկեց զորքի մի ջոկատ, որը շատերին բռնեց ու գերեվարեց: Նա խելանդիկների վրա բարձեց գերիներին և նրանց իր երկրներ փոխադրեց: Եվ թեժացավ մարտը նրա զորքերի ու ամրոցի բնակիչների միջև ցամաքում ու նրանք ընդհարվեցին Հիջրի 390 թվականի Մուհառամ ամսի 1-ին, երբ նրա ռազմիկներից շատերը սպանվեցին կամ վիրավորվեցին: Դրանից հետո նա հեռացավ նրանցից նույն այդ տարվա Մուհառամ ամսի 5-ին՝ ու դեպի Աստիֆ ուղղություն բռնելով Լաթաքիայի ճանապարհով: Մահմեդականների երկրում արքայի գտնվելը, հաշված երկաթյա կամրջից անցնելուց մինչև Տրիպոլիսից նահանգելը կազմեց երկու ամսից 1 օր պակաս: Նա Աստիֆի կառավարիչ նշանակեց Նիկեիտորին, այն ալ-Ֆատուսին, որին նա Ադուդ-Էդ-Դուլա Փանահ-Խուրովի (**Արաբական խալիֆության իմամական, փաստացի տիրակալ, Բուլղանների էմիրության էմիր Ադուդ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) մոտ Բաղդադ էր ուղարկել, երբ այնտեղ էր Սկլերոսը» (Յահա Աստիֆացի «Ժամանակագրություն»):

«Վասիլ թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) գրավում է նաև շատ բերդեր՝ սապատակ սփռելով մինչև Լիբանոս լեռը ու ավարի ենթարկելով այդ ողջ երկիրը: Խաչվերացի տոնից մինչև Տիրոջ հայտնության օրը նա մտնում է այնտեղ, ապա, հետ դառնալով, գալիս, ձմեռում է Կիլիկիայի Տարոն քաղաքում» (Աստիֆանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 42):

2963 «Տիրոջ 1000 թվականին՝ 13-րդ ինդիկտիոնին, Տարխանիատեք գրավեց Մարալդան» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

2964 «Հույների նավատորմից մեկ նավ գրավվեց: Նրա վրա 200 հոգի մարդ կար և նրանք բոլորը մինչև վերջին մարդը սպանվեցին» (Յահա Աստիֆացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի ընդհարում եղավ եգիպտական ու հունական նավատորմների միջև» (ալ-Այնի «Պատմություն»):

²⁹⁶⁵ «Զանի որ Դավիթը չունեի ոչ որդի և ոչ էլ եղբայր, որ ժառանգեր նրա թագավորական արժույթը, ուստի նա իր ողջ ազատագունդն ու աշխարհը կտակել էր Զուհազ Կասի թագավորին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**): Վասի թագավորը Կիլիկիայի Տարսուս քաղաքում, երբ լսում է նրա մահվան գույժը, ամեն ինչ թողնում և շուտափույթ գալիս է մեր երկիրը: Նա գնում, բարձրանում է Մելիտենի կողմերը...: Եվ թագավորը Կարդավառի տունի օրը անցնելով Զանձիթն ու Բայուն, բարձրանում է Կոհերա լեռը, որը Զաշտենի, Ճուփի և Խորձենի մեջտեղում է, այնտեղից էլ գալիս, հասնում է Արշաունիյաց գավառի երկաթ քաղաքը: Նվիրելու էր Եփրատի (**Մրվանյանների Եփրոսյան հիմնադիր Էմիր Բադ իբն Դուստուկի – Մ.Ֆ.**) բրոնզորդին (**Մրվանյանների Եփրոսյան Էմիր Մուֆախիդ-եդ-Դուլա Աբու-Մանսուր Սեյիդը – Մ.Ֆ.**), գալիս է նրա մոտ՝ երիզա քաղաք: Վասիլը արթունաստուր ընձաներով պատվում է նրան, շնորհում մագիստրոսի կոչում և հրամայում է Զորորոր Զայիի ու Տարոնի գործերի անհրաժեշտության դեպքում նրան օգնության ձեռք մեկնել, երբ որ կանչի: Այնուհետև արքան այնտեղից շարժվում, գնում հասնում է Զավճի կոչված լեռը, այն քաղաքը, այսինքն՝ Տայոց աշխարհը: Այստեղ նրան ընդառաջ են ելնում Աբխազիայի թագավոր Բագրատը (**Զարթիկի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.**) և նրա հայր, Կրաստանի թագավոր Գուրգենը, որոնց նա առանձնահատուկ մեծարանքով է ընդունում, կյուրապաղատության պաշտոն է տալիս Աբխազների թագավորին, իսկ նրա հորն էլ, մագիստրոս կարգելով, ազատ է արձակում՝ գնալու իրենց երկրները: Նրա գնալու հենց նույն օրը, սակայն, մի շատ անկշան պատճառով սաստիկ կոխվեց հունաց բանակում: Բանն այն էր, որ Դավիթ կյուրապաղատի իշխաններն ու ազատանին եկել և բանակ էին դրել հունական զորքերի սերժավորությանը: Այդ ժամանակ ռուզգը հետևանք գնդից մեկը ելնում է և խոտ է վերցնում, որպեսզի տանի իր ձիու համար, բայց վրացիներից մեկը ցանկանում է խլել խոտը: Խոտը տանողը աղաղակ է բարձրացնում և յուրայիններից մեկը գալիս է իրեն օգնության: Նույնպես և վրացին է ձայն տալիս յուրայիններին, որոնք գալիս և հասնում են առաջին ռուզգին: Դրա համար ռուզգը ողջ զորքը՝ այնտեղ գտնվող զինվորները, շարժվում են նրանց դեմ կռվելու, իսկ այնտեղ կային 6.000 հետևակային մարտիկներ՝ Նիզակներով և սալարներով զինված, որոնց Վասի թագավորն էր խնդրել ռուզգ թագավորից (**Կիլիկիա Ռուսիայի իշխան Վալդիմիրին – Մ.Ֆ.**), երբ որ իր բոլոր զորքերն այնտեղ կույգային էր տվել և դա նույն ժամանակ էր, երբ որ նրանք Զրիստոսի հավատն ընդունեցին: Այնժամ Տայոց բոլոր իշխաններն ու ազատանին դուրս են գալիս նրանց դեմ և նրանցից պարտության կրում: Այնտեղ սպանվում են մեծ իշխանը, որին Պատրիարք էին կոչում, նաև Օդոլետյորի երկու որդիներ Գաբրիելն ու Զովհաննեսը, Ապուհարայի թոռ Զորտակներն ու բազմաթիվ ուրիշները, որովհետև Աստուծո ցատում էր շարժվել նրանց վրա՝ իրենց մեծամտության պատճառով...: Դրանից հետո Վասիլ արքան չվում, անցնում է Զարթի գավառի Մանազկերտ քաղաքը, այնտեղից էլ՝ դեպի Բագրևանդ ու բանակ է դնում Վաղարշակետոս քաղաքին մերձակա բաց դաշտում, որտեղ մնում և սպասում է Զայոց արքա Գագիկի գալույնը: Գագիկը, սակայն, իր համար փոքրություն է համարում նրա մոտ գնալը... իսկ Վասիլ թագավորը բանակով չվում, հասնում է Ուխթաթա քաղաքը: Նա իր ձեռքի տակ է նվաճում Տայոց բոլոր բերդերն ու ամրոցները, իրեն հավանարիմ մարդկանց կարգում է նրանց վրա և, Տայոց աշխարհի մնացած պատանիներին իր հետ առնելով, տանում բնակեցնում է Զուհազ աշխարհում, որից հետո ինքը վերադառնում է Կարին ու Խաղտոհառձոնով անցում է Կոստանդնուպոլիս» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 43):

«Դավիթ Կյուրապաղատը, որ մի հզոր, աշխարհաշեն, առատածեռն ու աղքատասեր մարդ էր, իսկապես խաղաղություն սահմանող էր, բանի որ նրա օրերում, ինչպես մարգարեն է ասում, ամեն մարդ հանգստանում էր իր որթի ու թզենու ներքո: Նրա մահվանից հետո ռումոց ինքնակալ Վասիլ թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) իր գահակալության բասնիկները տարում ծանր գեներով շարժվեց ու, շրջանցելով շատ օթևաններ, եկավ հասավ Եկեղյաց գավառը: Տայի խաղաղությունը զորքը դիմավորեց նրան և, առատատուր պարգևներով նրանից մեծարված, յուրաքանչյուրն ըստ իր արժանիքի հասնելով իշխանության, փառքի ու պատվի՝ ցնծալով մեծապես ուրախացավ, բայց նրանց նկատմամբ կատարվեց Դավիթ ոգեբերողի մարգարեությունը, թե. «Անապոլոյան կանաչի պես կրուսեն, առապոլոյան կանաչի պես կծաղկեն ու կպալատառանան, երեկոյան կթառամեն, կցորանան ու կընկնեն»: Թագավորը, անցնելով Ադդորի աշխարհը, Զավճի կոչված բերդի մոտ գիշերեց: Այդ ժամանակ, զգիտեմ ինչ պատճառով, Ըռուզք կոչված արևմտյան զորքը և ազատագունդը իրար հետ ընդհարվեցին և այդտեղ ազատները ամենապատվավորներից 30 մարդ մեռավ: Եվ այս ոչ թե անտեղի ու իզուր պատահեց նրանց, այլ այն պատճառով, որ նրանք, ավագ հինգշաբթի օրը մահաթյուն խառնելով պատարագի Զադորդությանը, խմեցին երանելի անձին ու, խեղդամահ անելով նրան, զոկեցին կյանքից: Նրանք այդ արեցին նրանից ձանձրացած և թագավորից սպասվող խոստումների անկալիքով, այդ պատճառով էլ Աստուծո արդար դատաստանը, ըստ նրանց գործի հատուկեց նրանց: Այն օրից մինչև այժմ երբեք չհաջողվեց ազատ դուրս գալ Տայից ու, թեպետ այդ աշխարհը երկարածեց իր գոյությունը, բայց նրանք, վաղահաս մահով զոկվելով, կյանքից վերջացան: Այդտեղ գալիս, ռումոց թագավորին են հանդիպում Աբխազաց թագավոր Բագրատը (**Զարթիկի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.**) և նրա հայր Գուրգենը: Ինքնակալը մեծապես պատվում է նրանց, Բագրատին տալիս է կյուրապաղատության պատիվ, նրա հորը՝ մագիստրոսության և խաղաղությանը ճանապարհ դնում: Դրանից հետո նա ինքը գնում, անցնում է Զարթուր ու Մանազկերտով և արշավելով դառնում է Բագրևանդի վրա, գալիս է Ուխթաթա քաղաքը և տիրում շատ գավառների, բերդերի ու քաղաքների, նրանց վրա նշանակում է գործակալներ, դատավորներ և վերականգնում, իսկ ինքը հանգիստ վերադառնում է իր ճանապարհով ու հասնում իր թագավորական քաղաքը՝ Կոստանդնուպոլիս: Այս կատարվեց Զայոց 450 թվականին և երկիրը խաղաղվելով՝ հանգստացավ տասներորդ տարի» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 1):

«Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) մայրաքաղաք Եդրաթաձավ, որտեղից էլ բարձրացավ Իբերիա: Դավիթ կյուրապաղատն արդեն մեռել էր՝ իր տիրույթների ժառանգ կայսեր նշանակելով: Նա եղավ տեղում, իրեն տրված ժառանգությունը կարգի բերեց և Դավիթ կյուրապաղատի եղբայր Ներթնագույն Իբերիայի իշխան Գեորգիոսին համոզեց իր սեփական տիրույթներով բավարարվել ու աչք չունենալ ուրիշների ունեցվածքին: Նա նրա հետ դաշինք կնքեց և, նրա որդուն պատանող վերցնելով, գնաց Փյունիկի՝ իր հետ տանելով նաև իրեն պատկանող Իբերիայի տոհմիկ իշխաններին, որոնցից գլխավորներն էին եղբայրներ Պակուրիանը, Ֆնդատն ու Ֆերսը, որոնց նաև պատրիկի պատվաստիճան շնորհեցին» (Զովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանտին», մաս 20):

«Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց Իբերիա, որպեսզի տեղ կանգնի արդեն մահացած Դավիթ կյուրապաղատի ժառանգությանը որ երկիրն իրենով անի: Եվ այսպես նա տեղ հասավ, իրեն տրված ժառանգությունը կարգի բերեց, Դավիթ կյուրապաղատի եղբայր, Ներթնագույն Իբերիայի իշխան Գեորգիոսին, համոզեց իր սեփական տիրույթներով բավարարվել և աչք չունենալ ուրիշների ունեցվածքին: Նա նրա հետ դաշինք կնքեց և, նրա որդուն պատանող վերցնելով, գնաց Փյունիկի» (Չոնրաս «Պատմություն»):

«Արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) իր զորքով 6 ամիս մնաց Մսիսի ու Տարսուսի երկրում՝ Նպատակ ունենալով կրկին վերադառնալ իսլամի երկիր, սակայն նրան հասավ ալ-Տայ քաղաքում վրացիների արքա Դավիթ կյուրապաղատի մահվան լուրը և այդ ժամանակ նա գնաց այնտեղ ու նրան հետևեց նաև Անտիոքի կառավարիչ մագիստրոսը՝ իր զորքի հետ միասին: Արքան ընդունեց վրացիների ողջ երկիրը և նրա վրա հույներից կառավարիչ նշանակեց: Այդ ժամանակ նրա մոտ եկավ բորեղի Եփր Մուհամմեդ-եդ-Դուլա Աբու Մանսուր Սեյիդ իբն Մրվանը՝ Դիար-բեդրի տիրակալը (**Մրվանյանների Եփրոսյան Էմիր Մուֆախիդ-եդ-Դուլա Աբու Մանսուր Սեյիդը (997-1010) – Մ.Ֆ.**), և ոտք դրեց նրա գորգի վրա: Նա նրան մագիստրոսի կոչում շնորհեց, նշանակեց Արևելքի դուքս և ողորմածություն ու բարերարություն թափեց նրա վրա, որից հետո հետ ուղարկեց իր տիրույթները» (Յահիա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Գնում ենք Անտիոք, երբ համայն Իբերիան, այն, որ գտնվում էր Դավիթ կյուրապաղատի իշխանության ներքո, աստուծո օգնությամբ ենթարկվեց մեր տիրոջ և կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**)» (Անտիոքի դքսության դուքս Նիկեփոր Ուրանոսի նամակից, տես Զովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության» Երևան 1979, էջ 320):

«Իսկ այս ընթացքում վախճանվել էր մեծ կյուրապաղատ Դավիթը, ինչպես վերն ասացինք: Դավիթը մահացավ անժառանգ: Եվ Զայնկույս Տայեն ավերվեց ու եկավ հունաց արքա Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**), որին Դավթի ազնաւորները հանձնեցին բերդերը և արքա Վասիլը նվաճեց Դավիթ կյուրապաղատի հայրենիքը: Այդ ժամանակ գնացին նրա մոտ արխազաց թագավոր Բագրատը (**Զարթիկի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.**) ու նրա հայր Գուրգենը և Վասիլ արքան, մեծարելով Գուրգենին, նրան մագիստրոսություն շնորհեց, իսկ Բագրատին՝ կյուրապաղատություն, որպեսզի դրանով իսկ միմյանց թշնամացնի հորն ու որդուն և այդպես տարի: Գուրգենը, սակայն, ճշմարտասեր և ուղղամիտ էր, նրա հոգին չխռովեց խաղաղականից ու նա չդիմեց որևէ նեղության» («Զարթիկ-Ցիսլովեթա», «Զարթիկի մատյանը»):

«Եվ ահա ամայացավ այն կողմի Տայքը, բանից եկավ հույների արքա Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) և այս Դավթի ազնաւորները նրան հանձնեցին Դավիթ կյուրապաղատի տիրույթների ամրությունները» («Զարթիկ-Ցիսլովեթա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

²⁹⁶⁶ «Գագիկի բրոնզորդի Ապուհարից չարախոսում է նրան Վասիլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ և դրա համար Գագիկը հրամայում է իր որդի Զովհաննեսին ու նա ավարի է ենթարկում Ապուհարիին պատկանող Կոզոհովիտ և Ծաղկոտն գավառները» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 43):

2967 «Լինելով Փյունիկեում՝ նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**), Տրիպոլիսի, Դամասկոսի, Տյուրոսի և Բերիտոսի եկիրներին նախկինի պես հռոմեացիների հպատակության տակ առավ և նրանցից պատանդ վերցնելով, վերադարձավ Բյուզանդիոն» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 20):

2968 «Վրաստանի թագավոր Գուրգենը, իր համար խիստ անպատվաբեր համարելով մարտիրոսության աստիճանը, որ իրեն էր շնորհել Վասիլ թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) և ի ծնե էլ խելթից թեթև լինելով, արհամարհեց նրան, մեծ զորաբանակով եկավ ու տիրեց Տայոց աշխարհին: Նա հարձակվեց Ուխթաթյա փոքր բերդի վրա, կռիվ տվեց, չկարողացավ հաղթել, ինչպես նաև ոչ էլ ուրիշ որևէ բերդի, ուստի հավաքեց իր զորքերի բազմությունն ու գնաց, բանակ դրեց Մամրուանի ձորաբերանին: Վասիլ թագավորը, երբ լսեց այդ բանը, հրամայեց իր մագիստրներից մեկին, որին Կանիկ էին կոչում, հունաց ողջ բանակով դուրս գալ նրա դեմ: Ինքը՝ թագավորը, ևս իսկույն ծանապարհ ընկավ, եկավ ու բանակ դրեց Բասեն գավառում, իսկ դա եղավ հայոց 450 թվականին: Երկու բանակները, սակայն, ողջ տարի մինչև ձմեռ մնացին նույն տեղում կանգնած, իսկ այնուհետև Կանիկը խաղաղության առաջարկ և անում Գուրգենին և թագավորի անունից խոստանալով կատարել նրա ցանկությունը: Այս Գուրգենն ու մագիստրոսը գալիս, հանդիպում են միմյանց Մեծփյազ մայրաքաղաքի լեռան մոտ գտնվող Սուրբ Աստվածածին գյուղում, որը այդպես է կոչվել այնտեղ եղած եկեղեցու անունով: Հանդիպելով իրար հետ՝ նրանք խաղաղության դաշն են կնքում և յուրաքանչյուրը վերադառնում է իր տեղը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 44):

2969 «Այն պատճառով, որ Նոմերյան և Ատաֆիտյան արաբները չարաչար ոտնատակ էին անում Կյուլե Ասորիքն ու հենց Անտիոքը, կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**), մագիստրոս Նիկեիոր Ուրանոսին կառավարիչ նշանակելով, Անտիոք ուղարկեց՝ նրա փոխարեն Թեսաղոնիկեի կառավարիչ նշանակելով պատրիկ Դավիթ Արիանտեսին: Նա Ֆիլիպպոլոսում զորավար նշանակեց պրոտոսպաթարոս Նիկեիոր Զիֆիասին, բանգի Թեոդորականը ծերության պատճառով հրաժարական էր տվել: Մագիստրոս Նիկեիոր Ուրանոսը, լինելով Անտիոքում, արաբների առաջնորդ Կիտրինիտեսի (**Նոմայրյանների Եվրոպական հիմնադիր Էմիր Մուհի-Է-Ղուլա Վասսաթ իբն Սաբիկի – Մ.Ֆ.**) հետ երկու-երեք անգամ մարտի բռնկվեց և, նրան պարտության մատնելով, համոզեց հանգիստ մնալ, որով էլ հենց կայսրն ու անխախտ խաղաղություն հաստատեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 29):

2970 «6508 թվականին, ինդիկտոնի 13-րդ տարում կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) հեռացավ այն կողմ գտնվող բուլղարական բերդերի դեմ պատրիկ Թեոդորականի և պրոտոսպաթար Նիկեիոր Զիֆիասի առաջնորդությամբ մեծ զորք ուղարկեց ու գրավեց Մեծ և Փոքր Պրեսլավաններն ու Պիլսոպլան, որից հետո հռոմեական զորքն անվնաս և հաղթական հետ վերադարձավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 26):

«Այնուհետև Վասիլ թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) սուրիանդակ է ուղարկում Արևելք, կանչում է Չորսվանեյին սպանող Ժան պատրիկին, մագիստրոս է կարգում և ուղարկում Մակեդոնիա՝ բուլղարների դեմ: Այնտեղ նա բազմաթիվ անգամներ հերոսաբար մարտնչեց, սակայն հետո պարտվեց ու ընկավ նրանց ձեռքը: Նրան առնում, տանում են իրենց երկիրը և բանակարան են բերդերից մեկում, ինչպես Սահակին: Եվ այդպես բազում տարիներ երկարաձգվում է պատերազմը բուլղարների դեմ» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 34):

2971 «Իսկ Գագիկի եղբորորդի Դավիթը, որին վերևում հիշատակեցինք, փոքր ինչ մեծամասնում է և անհնազանդություն է ցուցաբերում իր հորեղբայր Գագիկի նկատմամբ, ուստի Գագիկը զայրացած մեծ զորքով գնում է Տաշիր, շուրջանակի պատում է Շամշուլեն ու Վրաց դաշտը և բանդում ու ավերում է Ամրոցուքյանը, որովհետև 3 ամիս շարունակ այնտեղ մնաց՝ ողջ ձմեռվա ընթացքում, հայոց 450 թվականին: Այս նա, անցնելով Գագ բերդը, դուրս է գալիս Աղստևի գավառ: Դավիթը, թեև մեկ կամ երկու անգամ ցանկացավ պատերազմի բռնվել նրա դեմ, սակայն Գագիկի զորքի բազմության համեմատ իր զորքի սակավության պատճառով ոչինչ ձեռնարկել չհամարձակվեց, ուստի Տեր Սարգիս հայրապետի միջնորդությամբ նա գալիս ու հնազանդվում է Գագիկ արքային՝ հանդիպելով նրան Շիրակ ավանում: Տեր Սարգիս ձեռքով խաղաղության ուխտ հաստատվեց, որի համաձայն Դավիթը պետք է հնազանդ լիներ նրան, որպես իր հորը, իսկ Գագիկն էլ պետք է հայրական խնամքով սիրեր Դավիթին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 45):

2972 «Քրիստոսի 1002 թվականին եկավ թուրքերի ագզն ու ավերեց Վասպուրականի գավառը» (Սամվել Ամեցի «Ժամանակագրություն»):

2973 «Տիրոջ 1002 թվականի մայիս ամսին՝ 15-րդ ինդիկտոնին, եկավ Սաթի Ուրացողը և մինչև սուրբ Դուկաս առաքյալի տոնի օրը պաշարեց քաղաքը, որը փրկվեց Սուրբ Մարիամի և Վենետիկի դոժ Պետրոսի (**Վենետիկի Հանրապետության դոժ Պետրո Օրսետոլի - Մ.Ֆ.**) կողմից» (Անանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 1003 թվականին Բարի եկավ Սաթի Ուրացողը և պաշարեց քաղաքը մայիս ամսից մինչև հոկտեմբերյան կայենադի տասներորդ օրը: Քաղաքը փրկվեց Վենետիկի դոժ Պետրոսի (**Վենետիկի Հանրապետության դոժ Պետրո Օրսետոլի - Մ.Ֆ.**) կողմից» (Անանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

2974 «Փիր Բադը (**Միրդասյանների Եվրոպական ապագա հիմնադիր Էմիր Սալիի իբն Միրդասը – Մ.Ֆ.**), տեսնելով, որ Միրդասյանների նվիրվածությունը իր ցեղին հասել է ամենաբարձր աստիճանի, ցանկացավ ապստամբել ու վեր հանել՝ հոգևոր իշխանությանը միացնելով աշխարհիկը: Եվ ահա նա ուժով գրավեց Ագիլ ամրոցը, որը տեղակայված էր մի բարձր ժայռի կատարին» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 3, բաժին 1, գլուխ 2):

2975 «Հաջորդ տարին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) Թեսաղոնիկեի վրայով դարձյալ գնաց բուլղարների դեմ: Նրա կողմն անցավ Բերիայի կառավարիչ Դորոմիորը, կայսեր հանձնելով քաղաքը և նրա կողմից անթիպատրոսի պատվաստիճանն ստանալով, իսկ Սերվիան պահպանող Նիկողայոսը, որին իր կարծախապությունն պատճառով փաղաքշորեն Նիկոլիցա էին անվանում, բաջաբար դիմանում էր և պատրաստակամությամբ տանում պաշարումը, թեև կայսեր եռանդագին գործելու հետևանքով բերդն ի վերջո գրավվեց, իսկ Նիկոլիցան էլ գերի ընկավ: Կայսրը բուլղարներին այդտեղից վերաբնակեցրեց և բերդի պահպանությունը թողեց հռոմեացիների ձեռքը: Այդ բոլորը կատարելուց հետո նա մայրաքաղաք վերադարձավ՝ իր հետ տանելով նաև Նիկոլիցային, որին պատրիկի պատվաստիճան շնորհեց: Նիկոլիցան, սակայն, միտքը փոխելով, այնտեղից փախավ և ծածուկ Սամուիլի (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաձագի – Մ.Ֆ.**) մոտ եկավ, որից հետ գնաց ու պաշարեց Սերվիան, բայց կայսրը այս անգամ ևս եռանդ ցուցաբերելով, ջարդեց պաշարման օղակը, Նիկոլիցան ու Սամուիլը փախան, բայց ուխտարդուժ Նիկոլիցային այդ բանը մինչև վերջ անել չհաջողեց, բանգն ևս ընկավ հռոմեացիների որոգայթը, գերի վերցվեց, շղթայակալ կայսեր մոտ բերվեց և, Կոստանդնուպոլիս ուղարկվելով, բանտ նետվեց: Կայսրը, գալով Թեստալիա, վերականգնեց Սամուիլի կողմից ավերված բերդերը, իսկ բուլղարների ձեռքում գտնվողներն էլ պաշարելով, գրավեց: Նա բուլղարներին Վոլեռոսում վերաբնակեցրեց և, բոլոր բերդերում մարտունակ կայազոր թողնելով, վերադարձավ Վոդինա կղզված վայրը: Վոդինան գահավեժ ժայռի վրա գտնվող մի բերդ էր, որի մոտից հոսում է Օստրով լճի ջուրը, այն հոսում է գետնի տակով, չի երևում և այնտեղ է երկրի երեսը դուրս գալիս: Բանի որ Վոդինայի պաշտպանները կամավոր կերպով չհանձնվեցին, կայսրն այն պաշարմամբ գրավեց: Սրանց էլ նա Վոլեռոսում վերաբնակեցրեց, իսկ Վոդինան էլ, մարտունակ կայազորով ապահովելով, Թեսաղոնիկե վերադարձավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 26):

«Վասիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) բուլղարների հետ թշնամական ու պատերազմական հարաբերություններն մեջ մնաց 4 տարի շարունակ, երբ ի վերջո ձմռանը մտավ բուլղարական երկիր, պատերազմեց, գերեվարեց և այդ ընթացքում մի բանի ամրոցներ գրավեց: Նա դրանցից ոմանք պահեց իր ձեռքում, իսկ մյուսներն էլ, որոնք չէր կարող պահել, ավերեց: Նա ավերեց նաև Բերիա քաղաքը, որը ավերվածների թվում էր հայտնվել» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

2976 «Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) հաջորդ ինդիկտոնի 15-րդ տարում արշավում է Վիդինի դեմ և, ողջ ութ ամիս պաշարման մեջ առնելով, գրոհով գրավում է քաղաքը: Երբ ինքը պաշարմամբ էր զբաղված, Սամուիլը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաձագը – Մ.Ֆ.**), բառատուրդ վրա հասնելով, հենց ընթացքից հարձակվում է Ադրիանապոլիս վրա՝ ամենալեքիժ աստվածածնի հենց Ննքման օրը, երբ ամեն տարի ընդունված սովորության համաձայն պետական ծախսերով տոնահանդես է կատարվում: Եվ ահա նա, հանկարծակի գրոհելով, գրավում է այն ու, իսկայական ավար վերցնելով, վերադառնում է իր երկիրը: Կայսրը, Վիդինը շատ լավ ամրացնելով, ողջ-առողջ մայրաքաղաք վերադարձավ՝ ճանապարհին հանդիպած բոլոր բուլղարական բերդերը գրավելով ու կործանելով» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 30):

2977 «/30/ Գագիկը Վայոց ձորի, Խաչենի ու Փառիսոսի սահմաններից տիրեց բազմաթիվ ամրոցների և գավառների: /48/ Այս նույն ժամանակներում՝ հայոց 452 թվականին, Փառիսոսի իշխանները, որոնք ծագումով հայկազյան զարմից էին, մահացան և իսպառ վերացան՝ գոյատևելով մինչև Սենեբերիսն ու Գուրգենը: Այդ ժամանակ նրանց երկիրը հակառակությամբ իրենց մեջ բաժանեցին հայոց արքա Գագիկն ու Գանձակի Փառլուն Էմիրը (**Հարադասյանների Եվրոպական Էմիր Փառլունը – Մ.Ֆ.**) (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 30, 48):

2978 «Մոտենալով Սկոպիա քաղաքին՝ նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) Սամուիլին (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաձագը – Մ.Ֆ.**) անհոգ վրան խփած գտավ Աբսիս գետի, որին այժմ Վարդարաք են կոչում, այն կողմում: Նա իրեն ապահով էր զգում, բանգի գետը վարարել էր և նրա կարծիքով այն անանցանելի էր, դրա համար հանգիստ բանակել էր: Չինվարներից ոմանք, սակայն, գետանց

գտան և այդտեղով կայսրին դիմացի ափ անցկացրին: Սամուիլը, անակնկալից ապաժ, գլխովին փախուստի դիմեց: Նրա վրանն ու ողջ ճամբարը ընկավ հռոմեացիների ձեռքը: Սկոպիա բաղաբը կայսեր հանձնեց Սամուիլի կողմից նրա կառավարիչ Նշանավաժ Ռոմանոսը, որը բուլղարների թագավոր Պետրոսի (**Բուլղարական թագավորության արքա Պետրոսի – Մ.Ֆ.**) որդին և Բորիսի (**Բուլղարական թագավորության արքա Բորիս II-ի – Մ.Ֆ.**) եղբայրն էր, որին պատի անունով Միմեն էին վերանվանել: Կայսրը, նրա արարքից գոհ, նրանք պատրիկի և պրեպոզիտոսի պատվաստիճան տվեց և գորավարելու ուղարկեց Աբիդոս» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 30):

²⁹⁷⁹ «Կայսրն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) այնտեղից եկավ Պերնիկ, որի պահպանությունը Կրակոսի ձեռքում էր՝ պատերազմական գործերում արտակարգ հմուտ մի մարդու: Այստեղ նա երկար մնաց, պաշարման ընթացքում բազում զինվորներ կորցրեց, և, երբ տեսավ, որ ամրությունն անադի է, իսկ Կրակոսին էլ շոյող խոսքերով և այլ խոստումներով հնարավոր չէ համոզել, գնաց Ֆիլիպպոպոլիս, որտեղից էլ դուրս գալով, եկավ Կոստանդնուպոլիս» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 31):

²⁹⁸⁰ «Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) ներխուժում գործեց Բուլղարիա Ֆիլիպպոպոլիս վրայով, որի պաշտպանությունը վստահեց պատրիկ Թեոդորականին: Տրիպոլիցայի բազմաթիվ բերդեր ավերելով՝ նա վերադարձավ Մոսինուպոլիս» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 25):

«Հայոց 455 թվականին Վասիլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) իր բովանդակ պետության սահմաններում գործակալաբ արեց և շարժեց, գնաց բուլղարաց երկրի վրա: Նա այդ երկրում երկարատև և կատաղի պատերազմ մղեց...: Վասիլ կայսրը, հաղթելով և հպատակեցնելով բուլղարների թագավորությունը՝ մեծ ուրախությամբ վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայոց 455 թվականին Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) մեծաբանակ գործի գլուխն անցած կրկին ներխուժեց Բուլղարիա և երկար ժամանակ այնտեղ մեծ մարտեր տեղի ունեցան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁸¹ «Հիջրի 395 թվականին Հայեայի շրջանում հայտնվեց հավատի համար պայքարող ալ-Հուսեյն Ասֆար Տաղլիբ անունով մի մարդ մականվանյալ «ալ-Ասֆար»: Նա ֆաթիմի հանդերձ հազավ և նրան հետևեցին արաբների ամբոխը, ինչպես նաև գյուղերում ապրող մահմեդականները: Նրա հետ մի մարդ կար հայտնի արաբներից, որը հայտնի էր ալ-Համալի անունով: Նա մոտեցավ Շեյքարին, իր մոտ հավաքված արաբների ջոկատով հարձակում գործեց, հանդիպեց հույների զորքին, ընդդիմեց այն, անակնկալ հարձակվեց Արտաթ ամրոցի կառավարիչի վրա, որից հետո սկսեց երկաթյա կամրիչ ուղղությամբ ձգտել դեպի Անտիոք» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Ալ-Ասֆարը Անտիոք էր եկել Միջագետքից՝ բարոզելով պատերազմ հույների դեմ: Նրան ժողովրդի խուճբ էր հետևում: Մեկ նա գլխավորում էր 30.000, մեկ 10.000 հոգանոց զորք, մեկ ավել, մեկ պակաս: Նա պաշարեց Շեյքարը, սակայն այդ գործը ձգձգվեց: Այդ ժամանակ Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) բողոքեց ալ-Հաբիսին (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Ալ-Հաբիսին – Մ.Ֆ.**) և սա նրա դեմ մեծ զորքով ուղարկեց Ղամասկոսի տիրակալին, որը հեռու բնեց նրան Շեյքարից» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁸² «Մախրուսիի մոտ, սակայն, նրան հանդիպեց Պիդաս անունով մի պատրիկ՝ Սկլերոսի ստրուկը, որը զորքով գտնվում էր նրա մոտ: Այդ ժամանակ զոհվեց այն հայտնի ալ-Համալի այրը, իսկ ալ-Ասֆարը փախավ Սարուզի շրջան» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁸³ «Մագիստրոսին լուր հասավ, որ ալ-Ասֆարը հաստատվել է ալ-Տագիրայում, իսկ ավելի կոնկրետ՝ Զաֆար-Ազունում՝ Սրուժի երկրամասում: Դա մի խիտ բնակչություն ունեցող բաղաբ էր, որը շրջապատված էր պարսպով: Եվ ահա մարզային զորքերով մագիստրոսը գնաց նրա վրա, անցավ Եփրատը և մոտեցավ Զաֆար-Ազունին: Այնտեղ էին հավաքվել այդ մարզի շատ բնակիչներ՝ բաղաբի դիրքի ամրության պատճառով: Նա 28 օր կանգ առավ այդ բաղաբի դիմաց, որից հետո վերցրեց այն և 12.000 զեդիներ ու հարուստ ավար ձեռք գցեց՝ գերելով նաև ալ-Ասֆարի կնոջը, այն դեպքում, երբ ալ-Ասֆարը գիշերով փախավ: Այդ ընթացքում Նոսայրյանների ու Քիլաբյանների ցեղին պատկանող բոլոր արաբները, թվով ավելի բան 6.000 հեծյալ, հավաքվեցին Սրուժի տիրակալ Վասսաբ իբն Ջաֆարի (**Նոսայրյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Մուհի-Էդ-Ղուլա Վասսաբ իբն Մաքիլի – Մ.Ֆ.**) հրամանատարության տակ ու ելան մագիստրոսի դեմ, բայց նա ընդարձակեց նրանց հետ, ջարդեց և վերադարձավ Անտիոք՝ հաղթական ու ավարով: Դրանից հետո մագիստրոսը ջանքեր թափեց ալ-Ասֆարին հետապնդելու ուղղությամբ և ալ-Ջազիրայի տիրակալ Վասսաբից սկսեց պահանջել հանձնել նրան, սակայն սա այդ հնարավոր չէր համարում՝ վախենալով ապստամբությունից: Այդ ժամանակ նրանց միջև միջոցորդ հանդիսացավ Հայեայի այն ժամանակվա տիրակալ Լուլույ Ավլազ՝ առաջարկելով ալ-Ասֆարին հավերժական ժամանակով իր ամրոցում փակել: Եվ ահա նա նրան այնտեղ ուղարկեց Հիջրի 397 թվականի Շաբան ամսին, Լուլույն (**Հայեայի Համայնյանների Էմիրության Էմիր Լուլույն (1002-1008) – Մ.Ֆ.**) ուրախացավ այդ առիթով ու ամրոցում պահեց նրան բանտարկության մեջ: Ալ-Ասֆարը այնտեղ մնաց բանտարկված այնքան ժամանակ, մինչև որ մարդիքիցները չհարձակվեցին Հայեայի վրա Հիջրի 406 թվականին» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Լուլույն (**Հայեայի Համայնյանների Էմիրության Էմիր Լուլույն – Մ.Ֆ.**) ցանկացավ լինել Հայեայի միակ տիրակալը ու դրա համար էլ Աբու-Հուսեյնին և Աբու-Մասադին՝ Սեյիդ-Էդ-Ղուլայի (**Հայեայի Համայնյանների Էմիրության Էմիր Սեյիդ-Էդ-Ղուլայի – Մ.Ֆ.**) որդիներին Սաադ-Էդ-Ղուլայի (**Հայեայի Համայնյանների Էմիրության Էմիր Սաադ-Էդ-Ղուլայի – Մ.Ֆ.**) հարեին հետ միասին Հիջրի 394 թվականին Հայեայից եգիպտոս ուղարկեց: Այդ ժամանակ իշխանությունն ամբողջովին հայտնվեց նրա ու նրա որդի Աբու-Մանսուր իբն Լուլույի (**Հայեայի Համայնյանների Էմիրության Էմիր Աբու-Մանսուր իբն Լուլույի – Մ.Ֆ.**) ձեռքում: Լուլույն բռնեց Ահմեդ իբն ալ-Հուսեյն ալ-Ասֆարին՝ խաբելով նրան: Բանն այն էր, որ նա պահանջեց, որ ալ-Ասֆարը գա Հայեա, նրան հասկացնել տալով, որ կանցնի նրա կողմը, իսկ երբ սա եկավ, նա բռնեց նրան և փակեց ամրոցում, սակայն նրա հետ լավ էր վարվում, բանի օգտագործում էր հույների անաբեղելու համար...: Ալ-Ասֆարը մնաց բանտարկության մեջ Հայեայի ամրոցում այնքան ժամանակ, մինչև որ այն չհայտնվեց մարդիքիցների ձեռքում Հիջրի 406 թվականին» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁸⁴ Այս մասին տեղեկացնում է Բ. Զուլներյանը իր «Պատմություն գաղթականության խրիմի Հայոց» (Վենետիկ 1895) աշխատության մեջ (Էջեր 187-188), սակայն խնդիրը դեռևս լրացուցիչ լուրջ հետազոտության կարիք ունի, բանի որ իշխատակված աշխատությունն առայժմ ինձ հասանելի չէ, ինչպես նաև հայտնի չէ, թե ի՞նչ սկզբնաղբյուր է իմք հանդիսացել այս հաղորդման համար: Ավելացնեմ, սակայն, որ օրինակ Վ. Ոսկանյանը իր «Հին Ռուսիան և Հայաստանը» հոդվածում (ԼՀԳ, 1983, 1 (51), էջ 57) իրեն թույլ է տալիս զգուշորեն համաձայնել այս հաղորդման հետ, թեև սկզբնաղբյուրն իրեն էլ հասու չի եղել: Այլ, հիմնականում ոչ հայագի, հետազոտողներ այս իրադարձություններին Հայ ռազմիկների մասնակցության հարցը դնում են կանխածի տակ:

²⁹⁸⁵ «Մի բանի տարի անց՝ Զորնիկոսի 228-րդ տարում, վախճանվեց իսկ Բագրատ արքայի որդի, արքայից-արքա Գուրգենը՝ Բագրատ թագավորի հայրը: Դարձյալ որոշ ժամանակ անց, ինչպես նախապես ասացինք, նա (**Զարթիկի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.**) բարելավեց և կարգավորեց Աբխազաց երկրի բոլոր գործերը, անհնազանդներին շնորհագրվեց և նրանց տեղ կարգեց իր կամքին հավատարիմ և ծառայալիտ հնազանդներին: Իր կառավարմամբ այս Բագրատը գերազանցեց արքազառ ու Զարթիկի բոլոր թագավորներին և քյուրապատկեց իր զորքն առավել, բան երբևիցե: Բագրատն արշավեց իր ողջ զորքով, եկավ Զարթիկ, պատմիրակներ ուղարկեց Կախեթ և պահանջեց Զարթիկի այն բերդերը, որ նրանք գրավել էին: Այդ ժամանակ Կախեթում բորեայիսկոպոս էր Դավիթը (**Կախեթի բորեայիսկոպոսության իշխան Դավիթ Դոնուրին (976-1010) – Մ.Ֆ.**), սակայն նա չկամեցավ հանձնել բերդերը, այլ տվեց հետևյալ պատասխանը. «Եթե կամենում ես բերդերը վերցնել, ապա մեր մեջ այդ կորոշեն հավատարիմ բազունը և պատերազմը, իսկ ես կդիմավորեմ թե՛ Զսանի գետի վրա»: Հայրացավ արխազաց և վրաց թագավոր Բագրատը, իսկ կյուրապաղատը այնժամ գտնվում էր Դիլիում, որովհետև կարգավորում էր Տալիս և Զարթիկի գործերը, բանի որ այն ժամանակ, իր հոր՝ արքայից արքա Գուրգենի մահից հետո ինքն էր տիրում Տալիսին: Նա շտապ սուրհանդակ ուղարկեց, կանչեց արխազաց և վրաց զորքին, իսկ ինքը շարժվեց Վերին Զարթիկ, անցավ Թեթղքը և Մցխեթի կամուրջը: Նրան միացան արխազները և վրացիները: Նա կանգ առավ Թիանեթում և սկսեց ասպատակել Կախեթը: Չկարողացավ դիմակայել նրան Դավիթը, բանի որ Բագրատի զորքն անհամար էր: Բագրատը սկսեց պաշարել բերդերը և այդ ժամանակ նվաճեց Հերթ երկիրը, իշխան կարգեց Աբուլային և հետ դարձավ» («Զարթիկ-Ցխուլեթա», «Զարթիկի մատյանը»):

«Այս բորեայիսկոպոս Դավիթն (**Կախեթի բորեայիսկոպոսության իշխան Դավիթ Դոնուրին – Մ.Ֆ.**) ու Բագրատ արքան (**Զարթիկի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.**) պատերազմի մեջ մտան, որի ընթացքում Դավիթը հաղթվեց Բագրատի կողմից» (Վախուշտի Բանաստունի «Կախեթի և Հերթի կյանքը»):

²⁹⁸⁶ «Եվ Լույն ժամանակ, երբ արխազաց Բագրատ թագավորը (**Զարթիկի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.**) հեռացավ, նորից հերթեցիներն անջատվեցին և միացան Դավթին (**Կախեթի բորեայիսկոպոսության իշխան Դավիթ Դոնուրին – Մ.Ֆ.**), որը գրավեց Հերթը: Փոքր-ինչ անց, սակայն, Դավիթը մահացավ: Դարձյալ եկավ Բագրատն իր ողջ զորքով և կրկին նվաճեց Հերթը, իսկ Դինար թագուհուն էլ ի կնություն առնակցեց» («Զարթիկ-Ցխուլեթա», «Զարթիկի մատյանը»):

²⁹⁸⁷ «Բարի բաղաբի նորաբնակներից Մեղեն անունով մի իշխանավոր Լոնգիբարդիայի ժողովրդին զրգռեց ու հռոմեացիների դեմ գեղե բարձրացրեց: Վասիլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) նրանց դեմ ուղարկեց Սամուսի զորավար Արգիրոսին և Կեֆալոնիայի զորավար Կոնտոլեոնին՝ հռոմեական տիրապետությունը վերականգնելու համար: Մեղենը, նրանց դեմ դուրս գալով, փառավոր

հաղթանակ տարավ, հակառակորդներին շատերն ընկան, ոչ քերն էլ գերի վերցվեցին, իսկ մնացածները, ամոթալի կյանքը նախընտրելով, դիմեցին փախուստի» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 31):

«Բենվենտոսները վարվեցին հենց այնպես, ինչպես ասել էր պապը, որից հետո Ռուդոլֆի (**Կապուայի և Բենվենտոսի իշխանությունների իշխան Պանդուֆո (981-1014) – Մ.Ֆ.**) հետ միասին սկսեցին հարձակվել հույների բաղաբների վրա, ավարտել ու ոտնատակ տալ դրանք: Այս լուրերը տարածվելուն պես հիշատակված մարդկանց միացան Նորեթը, որոնք տիրում էին բաղաբներին և ամրություններին, որից հետո, հավաքելով իրենց ուժերը, կանգնեցին Ռուդոլֆի դռնի տակ: Արդյունքում հույները զգալի բանակի գլխավորներ կորցրին և Նույնիսկ ստիպված եղան լքել որոշ ուժեղ ամրություններ՝ շտապելով հետ բաժնել Ռուդոլֆի հաղթական բանակից» (Ռաուլ Գլաբեր «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 1):

²⁹⁸⁸ «Նա (**Բարթիլի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.**) ձգտեց գրավել Կախեթը և իր անհամար զորքով երկու տարում գրավեց Կախեթի բոլոր բերդերը, Կյուրիկեին (**Կախեթի բողոքականության իշխան Գուրգեն Դոնուրիին (1010-1039) – Մ.Ֆ.**) շրջափակեց Բոնորմայում, մոտ մեկ տարի բերդը պաշարեց և գրավեց Բոնորման: Նա ողջ Դեթեն ու ամբողջ Կախեթը գրավեց, Կյուրիկեին գերեց և պահեց իր պալատում» («Բարթիլի-Յիսուրիքա», «Բարթիլի մատյանը»):

²⁹⁸⁹ «Տիրոջ 1010 թվականին՝ 8-րդ ինդիկտիոնին, մահացավ Կուրկուսարը և նրա փոխարեն եկավ Վասիլ Մեսարոնիստես..., որը Տիրոջ 1011 թվականին՝ 9-րդ ինդիկտիոնին, շատ տանջանքներ կրեց հանուն կատեպանի ամրոցին տիրելու» (Ամանուն Բարիացի «ժամանակագրություն»): «Տիրոջ 1013 թվականին Բարին պաշարվեց «Մարոնոսի» մականվանյալ կատեպան Վասիլի կողմից, իսկ դա եղավ ապրիլ ամսի 11-րդ օրը: 61 օր անց, սակայն, նրա հետ խաղաղության պայմանագիր կնքվեց և նա անձամբ մուտք գործեց Բարիի ամրություն, որտեղ հունական առաջնորդների գահն էր հաստատված» (Ամանուն Բարիացի «Տարեգրություն»):

«Այդ աղետից հետո Կոստանդուպոլսից օգնություն աղերսվեց, որը եկավ: Ութի էր հանվել մի իսկական արշավախումբ ի դեմս Նոր մի Նավատորմի, որը ափ իջավ Իտալիայի ափերին: Դա մի ավելի մեծ բանակ էր, քան Նախորդը» (Ռաուլ Գլաբեր «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 1):

²⁹⁹⁰ «Այն ժամանակ հզորացավ Փանծակի Եվրո Փառլունը (**Շարդարյանների Եվրոպայի Եվրո Փառլունը – Մ.Ֆ.**), որը սկսեց հաճախակի նեղել Դեթեն և Կախեթի երիտասարդներին, ժամանակ առ ժամանակ ավազակաբար ու զաղտագողի տեղ-տեղ ասպատակելով և գերեվարելով: Բագրատ մեծ արքան (**Բարթիլի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.**), տեսնելով նրա հանդգնությունը, խիստ զայրացավ և լքվեց վրձնակալությանը: Նա իր ողջ զորքով պատրաստվեց և պատվիրակ ուղարկեց Փագիկ շահնշահ Դայոց թագավորի մոտ, խնդրելով, որ վրձնառու լինի Փառլունից: Փագիկը մեծապես ուրախացավ, շտապ կնքեց իր ողջ զորքը և գնաց արիսագաց թագավոր Բագրատի մոտ: Երկուսն էլ եկան Չորակերտ և գնացին խիստ ամբարտապան դարձած Փառլունի՝ բրիստոնյաներին այդ ատողի, դեմ, որն, ըստ ամենայնի, ձգտում էր ոչնչացնել խաչի երկրպագուներին: Եվ, երբ Փառլունը տեսավ նրանց հզոր ուժը, վախեցավ, հեռացավ և գնաց ամրոցները՝ պատսպարվելու: Մեծ և ամեն գործով փառաբանված Բագրատ արքան գերեվարեց Ռանի երկիրը, պաշարեց Շամբոր քաղաքը, տեղադրեց քարանետ գործիքները և մի քանի օրից ավերեց Շամբորի պարիսպները: Դաջորդ օրը նա մտադրել էր ավարի և գերեվարության մատնել քաղաքը: Նույն գիշեր, սակայն, Փառլունը պատվիրակ ուղարկեց և ներում խնդրեց՝ խոստանալով իր ողջ կյանքի ընթացքում ծառայել, տվեց խաբաշ և պարտավորվեց անձամբ արշավել Բագրատի թշնամիների դեմ: Այնժամ Բագրատը հրամայեց և բոլոր դիդեբուկներին ժողովեց իր մոտ՝ նախ հրամայելով, որ այն քաղաքը գրավեն իրենց ուժով: Խորհուրդ արեցին, խորհեցին և ասացին, որ ոչ-ոք ի վիճակի չէ այդ կատարել, առավել ևս այն պատճառով, որ ռազմական այլ գործերով զբաղված լինելով, ժամանակ չունենին: Դարձյալ հրամայեց և մտադրվեց դաշն կնքել Փառլունի հետ, որից հետո նրանցից յուրաքանչյուրն, իր իմաստությամբ դատելով, լավագույնը համարեց դաշինքը: Դրանից և ուղարկեց պատվիրակ, որի միջոցով հայտնեց հավաստի դաշն ընդունելու մասին: Այնժամ Փառլունը մեծապես ուրախացավ, կատարեց իր բոլոր տված խոստումները, մեծ ու անհամար նվերներ շնորհեց, բոլոր դիդեբուկներին անհամար ընծաներ շնորհեց և հաղթանակված վերադարձավ» («Բարթիլի-Յիսուրիքա», «Բարթիլի մատյանը»):

«Փառլունը (**Շարդարյանների Եվրոպայի Եվրո Փառլունը – Մ.Ֆ.**) հզորանալով կռիվ և սկսում Չորագետի Փագիկ թագավորին, Աղվանից Կյուրիկե թագավորի (**Կախեթի բողոքականության իշխան Գուրգեն Դոնուրիին – Մ.Ֆ.**) ու Վրաց Բագրատ թագավորի (**Բարթիլի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծի – Մ.Ֆ.**) դեմ և նեղում նրանց» (Վարդան Արևելցի «Տեղեկական պատմություն», գլուխ 56):

«Առանի դուքս Փառլունը (**Շարդարյանների Եվրոպայի Եվրո Փառլունը – Մ.Ֆ.**), ընկնելով երազանքների գիրկը, հրաժարվեց Բագրատի (**Բարթիլի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծի – Մ.Ֆ.**) հպատակությունից, սակայն իր այդ հանդգնության համար արժանի պատիժ ստացավ... Բագրատի բացակայության ժամանակ դուքս Փառլունը խռովություն բարձրացրեց Իբերիայի ներսում, սակայն, ինչպես էլ որ մեծ եղան այս ապստամբի ջանքերը, այնուհանդերձ Բագրատ արքան շուտով զսպեց նրա կողմից գայթակղված մարդկանց և, կարգի գցելով ամեն ինչ, շարունակեց բարոյաբար և արդարությամբ տիրել Իբերիային» (Վալիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 91, 93):

²⁹⁹¹ «Այս դեպքերից առաջ Արիանիստեսի փոխարեն Թեսաղոնիկեի կառավարիչ էր Նշանակվել Թեոփիլակտոս Բոտանիստեսը: Բուլղար մեծամեծներից Դավիթ Նեստորիցը Սամուխի (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուխ Կոնստանդ – Մ.Ֆ.**) կողմից մեծ ուժով Թեսաղոնիկեի վրա էր ուղարկվել: Թեոփիլակտոսը, սակայն, իր որդի Միքայելի հետ ընդդիմակալեց նրանց և, կռվի բռնվելով, գլխովին պարտություն մատնեց: Նա ձեռք բերեց մեծ ավար ու բազմաթիվ գերիներ, որոնց ուղարկեց այն ժամանակ Կլիդիոնի կլեյսուրում գտնվող կառույցը՝ պաշարող կայսերը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.**)» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 36):

²⁹⁹² «Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) չէր դադարում ամեն տարի Բուլղարիա ներխուժել և հանդիպածն ավերել ու ասպատակել: Սամուխը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուխ Կոնստանդ – Մ.Ֆ.**), ի վիճակի չլինելով ոչ բաց դաշտում դիմադրության ցույց տալ, ոչ էլ կայսեր բացօթյա ճակատամարտ տալ, ամեն տեղից ջարդ կրելով և կորցնելով սեփական զորությունը, որոշեց խրամներով ու պատնեշներով փակել նրա ճանապարհը դեպի Բուլղարիա: Գիտենալով, որ կայսրը սովորաբար, այսպես կոչված, Կիսկա Լոնդոսի և Կլիդիոնի միջով է ներխուժում, ահա, նա որոշեց այդ կիրճը պարսպապատել ու կայսեր մուտքը փակել: Նա շատ լայն մի պատնեշ կառուցեց և, այնտեղ կարող պահապաններ հաստատելով, սպասում էր կայսեր: Կայսրը ժամանեց ու փորձեց մուտք գործել, բայց, բանի որ պահապանները բաշտաբար դիմարդում էին և, հարձակվողներին բարձրից հարվածելով ու խոցելով՝ կոտորում, իսկ կայսրն էլ անցումը հաղթահարելու հույս չունեց, այն ժամանակվա Ֆիլիպպոպոլսի զորավար Նիկեփոր Քիֆֆարը, որ կայսրը հետ արշավանքի էր դուրս գրել, խորհուրդ տվեց մնալ տեղում և անդադար հարձակումներ գործել կառույցի վրա, իսկ ինքն ասաց, թե գնում է որևէ օգտակար ու փոքարար երկր կատարելու: Իր գործը վերցնելով և շրջանցելով Կլիդիոնից հարավ գտնվող բարձրագույն լեռը, որին Բալասիցա են անվանում, կտրելով դժվարանցանելի ու ճանապարհներից զուրկ տեղերը՝ ին խնդիկտիոնի 12-րդ տարվա հուլիս ամսի 29-ին վերևից հանկարծակի արմուկ աղաղակով անցնում է բուլղարների թիկունքը: Բուլղարները, անակնկալից շփոթված, դիմում են փախուստի, իսկ կայսրն էլ, անապշտպան մնացած պարիսպ բանդելով, սկսում է թշնամուն հետադարձել: Շատերը սպանվեցին, դրանցից ավելին էլ գերի ընկան: Իր որդու օգնականը, որ քաջաբար դիմարդում էր հետապնդողներին, Սամուխին ինքն էլ հազիվհազ քարոզացավ վտանգից խուսափել: Սամուխի որդին, ինքը ձի նստեցնելով, բերեց Պրիլապոս կոչվող բերդը: Կայսրը, ինչպես պատմում են, շուրջ 15.000 գերված բուլղարների կուրացրեց, յուրաքանչյուր հարյուրյակին առաջնորդել հրամայեց մեկ միակնառու և Սամուխին ուղարկեց: Վերցին, տեսնելով ժամանողների բանակն ու վիճակը, չկարողացավ արհավիրքին արիաբար ու քաջաբար տոկալ, նվաղեց, ուշաթափվեց ու գետին ընկավ: Ներկաները ջրով ու վարդաջրով նրան մի փոքր սթափեցրին և ուշքի բերեցին: Ուշքի գալով, նա առաջ ջուր ուզեց խմել, խմեց, բայց, սրտի կաթված ստանալով, երկու օր հետո մեռավ: Բուլղարների իշխանությունը վերցնում է նրա որդի Գաբրիել-Ռոմանոսը (**Բուլղարական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռոմանոսը (1014-1015) – Մ.Ֆ.**), որը, թեև ֆիզիկական ուժով ու կարողությամբ գերազանցում էր իրոր, բայց մտավոր ընդունակություններով նրան շատ էր գիշում: Սամուխն այդ որդուն ունեցել էր լարիսացի ինչ-որ գերուհուց: Նա իշխանությունը ստացավ ինդիկտիոնի 13-րդ տարվա սեպտեմբեր ամսի 15-ին, բայց, մի տարին էլ չբոլորելով, որսի ժամանակ սրախողխող արվեց Ահարոնի որդի Յովհաննես-Վադիսլավի (**Բուլղարական թագավորության արքա Յովհաննես-Վադիսլավի – Մ.Ֆ.**) կողմից, որին Գաբրիելը ժամանակին մահից փրկել էր» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 35):

«Եթե թո թշնամին գտնվում է ամրության ներսում, դուրս չի գալիս այնտեղից ու դու չգիտես նրա ուժերի բանակը, իմացիր, որ նա, թեև փոքրաբանակ է և ուժ չունի, սակայն այնուհանդերձ խաղամարտին նրան այդ պատճառով: Եթե բավարար ուժեր ունեն, նրանց թույլ մի տուր հանգիստ մնալ, այլ ճանապարհ գտնելու նպատակով խուճարկուներ ուղարկիր դեպի ամրություն: Մի ասա և ինքը էլ մի հավատա ասողներին, թե ճանապարհ չկա, քանզի ինչպե՞ս թշնամին կարող է հսկել մեծ տարածությանը, երբ ամեն մի ամրոց իր սահմաններն ունի: Եվ ահա, երբ դու կգտնես ուրիշ, ինքը մի անհամաձայնացիր, այլ մնա դրա դեմ, փոխարենը գործիք ուղարկիր այդ ճանապարհով, որը դու գտել ես: Թող թո մարդիկ ընդունակ մի մարդ ունենան որպես գլխավոր և, երբ նրանք տեղ կհասնեն, եթե դա գիշեր է, թող կրակ տան, իսկ եթե ցերեկ է, թող ծուլ անեն: Դրանից հետո դիտիր, թե երբ թշնամիներն իրար կհանդիպեն ու կհուզվեն և այդ ժամանակ անձամբ էլ նրանց դեմ: Այս կերպ ծրարածին արքա Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) Չագրիան լեռաներպետում ճանկեց 14.000 բուլղարներին, երբ նրանց գլխավորում էր ռազմական գործում փորձառու Սամուխը (**Բուլղարական թագավորության արքա Սամուխ Կոնստանդ – Մ.Ֆ.**)» (Կատակլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 49):

«Հայոց 460 թվականին Վասիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) զորահավաք անելով շարժվեց բուլղարաց երկրի վրա, պարտության մատնեց նրանց թագավորությունը և մեծ ցասմամբ սրի բաշեց բազմաթիվ գավառներ: Նա ավերեց ու գերեզմարեց ողջ Արևմուտքը և, բնաջնջելով, վերացրեց բուլղարաց բովանդակ թագավորությունը, իսկ բուլղարաց թագավոր քաջ Ալուսիանին (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլի Կոմսածագին – Մ.Ֆ.) էլ թույն խմեցրեց և սպանեց՝ նրա կնոջն ու որդիներին վերցնելով ու գնալով Կոստանդնուպոլիս» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Սրանից վեց տարի հետո Վասիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) բազում զորք ժողովեց և գնաց Բուլղարիայի վրա, որոնց արքա Կուրտին (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլի Կոմսածագին – Մ.Ֆ.), որը Ալուսիանն էր, սպանեց մահացու դեղով, իսկ նրա կնոջն ու որդիներին էլ գերեց» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 460 թվականին Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) կրկին ներխուժեց Բուլղարիա և ամայացրեց երկրի արևմտյան մասը: Նա թույնով սպանեց Ալուսիան արքային (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլի Կոմսածագին – Մ.Ֆ.), իսկ նրա կնոջն ու երեխաներին էլ գերի բռնեց Կոստանդնուպոլիս» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 466 թվականին յուրայինների դավի հետևանքով սպանվեց բուլղարների թագավորը (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլի Կոմսածագին – Մ.Ֆ.) և տիրեց Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.)» (Ռովիաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

«Կայսր Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) նաև հաղթեց բուլղարներին, վերացրեց նրանց կայսրությունը և այն դրեց ռուսների իշխանության տակ» (Միխայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 5):

«Մահացավ ռուսների արքա Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), որ տիրել էր բուլղարներին» (Բար-Յերբեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) մնաց Կոստանդնուպոլսում, որոշ ժամանակ պատրաստվեց վերադառնալու և ի վերջո վերադարձավ նրանց մոտ: Նա քարոջեց նրանց, սպանեց նրանց արքային (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլի Կոմսածագին – Մ.Ֆ.), գերեց նրա ընտանիքն ու երեխաներին և տիրեց նրա հողերին: Նա սրա բնակչությանը տեղափոխեց ապրելու հույների երկիր, իսկ այնտեղ էլ շատ հույներ բնակեցրեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁹⁹³ «Այդ կառույցն անցնելով, ինչպես ասվեց, կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) հասնում է Ստրումսիցա, պաշարում Ստրումսիցայի մոտիկ գտնվող Մացուկ բերդը, իսկ Թեսաղոնիկեի դուքս Թեոփիլակտոս Բոտանիատեսին էլ հրամայում է զորքով անցնել Ստրումսիցայի լեռները, նրանց մոտի ճանապարհներում գտնվող կառույցները կրակի տալ ու հարթել իր ճանապարհ դեպի Թեսաղոնիկե: Վայրը պահպանող բուլղարները, առանց խոչընդոտելու, թույլ տվեցին նրան մուտք գործել, բայց, երբ նա հրամանը կատարելուց հետո ուզեց կայսեր մոտ վերադառնալ, մի երկար կիրճում ընկավ նրա համար հատուկ դարան մտած բուլղարների ծուղակը: Ընկնելով, ահա, այդ ծուղակը, նա բոլոր կողմերից շրջապատվեց, նրա վրա վերևից սկսեցին քարեր շարժվել և նետեր արձակվել: Կիրճի անանցանելիության ու զինվորների խտության պատճառով ոչ ոք չէր կարողանում մարտնչել, և նույնիսկ ինքը՝ Թեոփիլակտոսն, ընկավ, չկարողանալով անցած իր ձեռքերը գործի դնել, ընդ որում նրա հետ ոչնչացավ նաև զորքի մեծ մասը» (Ռովիաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոստանդին», մաս 36):

²⁹⁹⁴ «/35/ Այդ կառույցն անցնելով, ինչպես ասվեց, կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) հասնում է Ստրումսիցա և պաշարում Ստրումսիցայի մոտիկ գտնվող Մացուկ բերդը.../36/ Երբ այդ մասին տեղեկացրին կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), նա մեծ կակիծ ապրեց ու որոշեց այլևս չխորանալ: Նահանջելով՝ Նա եկավ Չագորա, որտեղ մի ժայռի վրա, բոլոր կողմերից խորագույն անդունդներով ու կիրճերով շրջապատված, կառուցված էր ամենանառիկ Մելիկոս բերդը: Շրջակայքի բոլոր բուլղարներն այստեղ էին ապավինել՝ ամենևին ուշադրություն չդարձնելով հռոմեացիների կարգադրություններին: Կայսրը սրանց մոտ ուղարկեց ներքինի ուն Սերգիոսի՝ իր ամենամեծը սենեկապաններից մեկին, խոհեմ, ճարտարախոս մի մարդու, որպեսզի փորձի խելքի բերել: Լինելով տեղում՝ բազում խոստումներով նա կարողացավ համոզել նրանց ծիջող ընդունդին կատարել, գեները ցած դնել և իրենց էլ, բերդը էլ՝ կայսեր հանձնել: Կայսրը սիրալիկ ու պատվով ընդունեց նրանց և, բերդում անհրաժեշտ կայազոր թողնելով, շարժվեց դեպի Մոսինուպոլիս: Այդտեղ գտնվելու ժամանակ՝ հոկտեմբեր ամսի 24-ին, նրան հայտնեցին Սամուիլի մահվան լուրը: Կայսրը, Մոսինուպոլիսից անհապաղ դուրս գալով, իջնում է Թեսաղոնիկե, այնտեղից էլ գնում է Պելագոնիա՝ ճանապարհին ոչինչ չսպառնալով: Նա կրակի տվեց միայն Բուստեյիում գտնվող Գաբրիելի (Բուլղարական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռադոսիլի – Մ.Ֆ.) ապարանքը: Այնուհետև նա զորք ուղարկեց ու գրավեց Պրիսպին ու Սոփիան բերդերը, ապա հասավ Չեռնա կոչվող գետը, լաստերի ու փչած տիկերի օգնությամբ անցավ այն և վերադարձավ Վոդինա, որտեղից էլ հունվարի 9-ին եկավ Թեսաղոնիկե» (Ռովիաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոստանդին», մաս 35, 36):

²⁹⁹⁵ «Իբն Լուլուն (Հայեպի Համալսարանների եմիրության նախկին Էմիր Աբու-Մանսուր իբն Լուլուն (1008-1016) – Մ.Ֆ.), վերադառնալով Հայեպ, չկատարեց այն, ինչ պայմանավորվել էր Սալիհի (Միդրասականների եմիրության հիմնադիր Էմիր Սալիհ իբն Միդրասի – Մ.Ֆ.), հետ, այսինքն՝ չփորձեց Բենի-Ղալիբ գեղին հայեպյան երկրի կեսը և իր աղջկան չամուսնացրեց նրա հետ: Այդ ժամանակ Սալիհը կրկին սկսեց մարտնչել նրա դեմ և ճնշել Հայեպի բնակչությանը՝ խանգարելով պարենամթերքի ու այլ բաների մուտքը քաղաք: Այդ ժամանակ իբն Լուլուն Վասիլին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.) խնդրեց իրեն զորքով օգնություն ցույց տալ, զորք, որի վրա ինքը կկարողանար հիմնվել բեդլիկների դեմ պայքարելիս: Այդ ժամանակ արքան նրան հայերից 1.000 հոգի ուղարկեց և իբն Լուլուն հաղթողական տարավ արաբների դեմ պատերազմում: Այդ ժամանակ Սալիհի իր հերթին գրեց արքային և նրան հնազանդություն հայտնեց՝ պատմելով այն նենգության մասին, որն ինքը իբն Լուլույից տեսնում է արդեն երկրորդ անգամ, չնայած որ նա խնայել էր նրան, երբ գերել էր: Եվ, քանի որ արքան գիտեր, որ Սալիհը ճշմարտությունն է ասում, նա հետ կանգնեց այն զորքը, որն ուղարկել էր իբն Լուլույին օգնության՝ ներշնչելով սրան, որ նա կատարի այն, ինչ պարտավորվել է» (Յահա Աստիֆալի «Ժամանակագրություն»):

²⁹⁹⁶ «Գաբրիելը նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) դարձյալ վերադարձավ Բուլղարիա և դեմ արեց Վոդինա բերդին, բանգի նրանք հասցրել էին կայսեր հանդեպ հայտնած իրենց հպատակությունը դրժել և հռոմեացիների դեմ գեներ բարձրացնել: Համառ պաշարման ենթարկելով՝ նա նրանց ստիպեց, երաշխիքներ ստանալով, հանձնել ներսում գտնվողներին: Կայսրը սրանց դարձյալ Վոդեոսում վերաբնակեցրեց, որից հետո դժպարանցանելի վայրերի մեջտեղում երկու այլ բերդեր կառուցեց, որոնցից մեկն անվանեց Գարդիա, մյուսը՝ Սուրբ Եղիա, որից հետո Թեսաղոնիկե վերադարձավ» (Ռովիաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոստանդին», մաս 37):

²⁹⁹⁷ «/37/ Այստեղ Ռոմանոս-Գաբրիելի (Բուլղարական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռադոսիլի – Մ.Ֆ.) կողմից մի ուն կռնատ հռոմեացի էր ուղարկվել՝ հպատակություն ու հնազանդություն հայտնելու: Կայսրը կասկածեց նամակի իսկության վրա, դրա համար էլ պատրիկ Նիկեիտոր Եսիֆիասին, Բոտանիատեսից հետո Թեսաղոնիկեի զորավար Նշանակված Կոստանդին Դիոգենեսի հետ զորքով Սոգլենայի նահանգ ուղարկեց, որի ողջ շրջանն ասպատակելու և քաղաքը պաշարելու ժամանակ վրա հասավ նաև կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.): Նա, քաղաքի մոտով հոսող գետի հունը փոխելով, քայքայեց պարիսպների հիմքերը, բանդված տեղերում ցախ ու այլ դյուրալուր յուղ դրեց և, կրակի տալով, պարիսպն ավերեց: Ներսում եղողները, տեսնելով դա, աղիոողորմ կայսեր ողորմածությանը դիմեցին և բերդն ու իրենց նրան հանձնեցին: Գերի վերցվեց մի իշխանավոր, Գաբրիելի սիմպարեդոս կավիսան Դոմեսիանոսը, Սոգլենայի կառավարիչ Իլիցեսը և բազում այլ իշխանավորներ ու անթիվ մարտիկներ: Չենք կրելու ընդունակ մարդկանց կայսրը Վասպուրական ուղարկեց, հրամայեց մնացած ամբոխի ունեցվածքը թալանել, իսկ բերդն էլ կրակի տալ: Նա գրավեց նաև Սոգլենայի մոտիկ գտնվող մի այլ բերդ՝ կոչվող Էնտոսիա: /38/ Հինգերորդ օրը եկավ կռնատ հռոմեացին՝ Ահարոնի որդի Հովհաննես-Վլադիսլավի (Բուլղարական թագավորության արքա Հովհաննես-Վլադիսլավի (1015-1018) – Մ.Ֆ.) ծառաներով՝ նամակ բերելով, որով հայտնվում էր, թե ինքը սպանել է Գաբրիելին (Բուլղարական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռադոսիլի – Մ.Ֆ.) ու ողջ իշխանությունն իր ձեռքն է վերցրել: Նա խոստանում էր ինչպես պետք է հպատակություն ու հնազանդություն հայտնել կայսրը: Կարողալով դա՝ կայսրը անհրաժեշտ երաշխիքներ տալով խորտուկ գրեց և այն Հովհաննեսին ուղարկեց: Մի քանի օր անց կռնատ հռոմեացին դարձյալ վերադարձավ՝ բերելով Հովհաննեսի և Բուլղարիայի իշխանների զորությունները, որոնցով նրանք խոստանում էին լինել կայսեր հպատակներն ու ծառաները: Կայսեր կողմն անցավ նաև Սոգլենայում գերի ընկած Դոմեսիանոսի եղբայր Կավիսանը: Կայսրը սրան սիրալիկ ընդունեց ու պատիվների արժանացրեց» (Ռովիաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոստանդին», մաս 37, 38):

²⁹⁹⁸ «Հայոց 464 թվականին Աբխազաց Բագրատ թագավորը (Զաթլի թագավորության հիմնադիր արքա Բագրատ I Մեծը – Մ.Ֆ.) մեծավ և թագավորեց նրա որդի Գևորգը (Զաթլի թագավորության արքա Գեորգի I-ը (1014-1028) – Մ.Ֆ.): Վասիլ ինքնավար թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) նրան գրեց այսպիսի հրովարտակ. «Ինչ որ Կուրապատարի բաժնից պարզև տվի քո հորը, թող և իշխի միայն քո հայրենիքի վրա», իսկ սա հանձն չառավ, այլ իր մանկական հասակով հպարտացավ՝ հակառակ պատասխան տվեց, թե. «Ինչ որ իմ հայրը իշխանությամբ ունեցել է, նրանից մի տուն անգամ չեմ տա մեկին»: Այս խելով՝ ինքնավար զորք ուղարկեց երկիրը բռնության տիրելու համար: Ուխտայաց մեծ ավանի մոտ նրանց դեմ դուրս եկան Տայքի բաշերը և ռուսից զորքը փախուստի մատնեցին, բայց բաղաբին և մյուս շինանիստ տեղերին ոչ մի վնաս չհասցրին: Այս եղավ Տայքի աշխարհի կործանման սկիզբը» (Արիստակես Լաստիվերցի «Պատմություն», գլուխ 1):

2999 «Իմանալով, որ Յովհաննեսի (**Բուզանդական թագավորության արքա Յովհաննես-Վլադիսլավի – Մ.Ֆ.**) գրածը անկեղծ չէ, այլ հետին մտքեր է հետապնդում, որ նա իր գրածի հակառակն է մտադիր անել, նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) դարձյալ Բուզանդիա վերադարձավ և ասպատակեց Օստրոմի ու Մոսկոսի շրջակայքը, ինչպես նաև Պելագոնիայի դաշտավայրը՝ կուրացնելով գերի ընկնող բոլոր բուզանդներին: Նա հասավ մինչև Ափրիդա բաղաթը, որտեղ գտնվում էին Բուզանդիայի թագավորների ապարանքները: Նա առավ բաղաթը, ամեն ինչ կարգի բերեց և մտադիր էր առաջ անցնել ու Դյուրախիոնի շրջանով էլ զբաղվել, բանգի այդ շրջաններն իր ներկայության կարիքն էին զգում: Զանի Տրիփալիային և Սերբիային անմիջապես հարող շրջանների վրա իշխում էր Սամուկի (**Բուզանդական թագավորության արքա Սամուկի Կոնստանդին – Մ.Ֆ.**) փեսան՝ Նրա դստեր ամուսին Վլադիսլավը (**Սերբական իշխանության իշխան Վլադիսլավ – Մ.Ֆ.**), մի հեգ, խաղաղասեր ու առաքինի մարդ, Դյուրախիոնի շրջանը անորոշության մեջ էր: Յովհաննեսը Գաբրիելին (**Բուզանդական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռադոմիրին – Մ.Ֆ.**) սպանեց, իսկ երբ Վլադիսլավն էլ Բուզանդիայի արքայակալուց Դավթի միջնորդությամբ Յովհաննեսի տված պատիվ երդումներից խաբվելով հանձնվեց ու փոքր անց զոհվեց, այդ շրջանները մեծ խառնաշփոթության ու տակնուվերածության մեջ էին: Յովհաննեսն անձամբ կամ իր զորավարների հետ, շարունակ փորձեր էր անում վերագրավելու բաղաթը: Ահա սրա համար էր կայսրն ուզում գնալ և օգնել, բայց մի ծանրակշիռ պատճառ խանգարեց դրան: Նա Ափրիդա գնալիս, բազում զինվորներով իր հետևում թողեց զորավար Գեորգիոս Գոնիցիատեսին և պրոտոպաթար Օրեստես Գերիին՝ նրանց հրաման տալով ասպատակել Պելագոնիայի հարթավայրերը: Բուզանդները մի շատ երևելի ու փորձված մարդու, զորավար Իվանցեի, գլխավորությամբ սրանց ծուղակն են գցում և բոլորին կոտորում: Կայսրը, այդ բանից կսկիծով լի, Պելագոնիա վերադարձավ, հարձակվեց Իվանցեի վրա և, հալածական անելով, գնաց Թեսալոնիկե» (Յովհաննես Սկլիցից «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 38):

3000 «Այստեղից նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) անցավ Մոսինուպոլիս՝ նախապես Ստրումպիցայի դեմ պատրիկ Դավթի Արիանիտեսի գլխավորությամբ զորք ուղարկելով: Սա, հանկարծակի հայտնվելով, գրավեց Թերմիցա կոչվող բերդը: Կայսրը Զսիֆիասի գլխավորությամբ մի ուրիշ զորք էլ Տրիպոլիցայի բերդերի դեմ ուղարկեց: Սա, բայց տեղափոխվելով ինչ հանդիպեց, ավերեց, իսկ պաշարմամբ էլ գրավեց Բոյիո կոչվող ամրոցը» (Յովհաննես Սկլիցից «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 38):

3001 «Կայսր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) 6524 թվականի հունվարին Կոստանդնուպոլիս գնաց և Անդրոնիկոս Դուկաս Լյուզոսի որդի Մոնոդոսի գլխավորությամբ խազարիկ նավատորմով ուղարկեց: Սա թագավորի փեսա Վլադիսլավի (**Կիևյան Ռուսիայի իշխան Վլադիսլավ – Մ.Ֆ.**) եղբայր Սֆեոգոսի (**Կիևյան Ռուսիայի իշխան Ստանիսլավի (1014-1018) – Մ.Ֆ.**) համագործակցության հպատակները երկիրը, իսկ նահանգի կառավարիչ Գեորգիոս Ցուլեսն էլ հենց առաջին ընդհարման ժամանակ գերի ընկավ» (Յովհաննես Սկլիցից «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 39):

3002 «Երբ հասավ Յայոց 465 թվականը, աստվածային ցասումը թափվեց բոլոր քրիստոնյա և սուրբ խաչին երկրպագող ժողովուրդների գլխին, բանգի զարթոնք մահաշունջ վիշապը իր մահաբեր հորով և հարվածեց սուրբ երրորդությունը պաշտողներին: Այս թվականին ասասկանցին առաքելական և մարգարեական վարդապետության հիմքերը, բանգի թեմավոր օձերը վրա հասան՝ ցանկանալով տարածվել ողջ քրիստոնյա աշխարհով մեկ: Սա արյունարբու գազանների առաջին հանդեսն էր: Այդ օրերին անհավատների խուժարուժ ժողովուրդը, որոնք թուրք են կոչվում, արշավելով մտան Յայաստանի Վասպուրական գավառը և սկսեց անգաթաբար սրի բաշել քրիստոնյաներին: Փորձանքի լուրը հասավ Սենեբերիմ թագավորին: Նրա ավագ որդի Դավթի, հավաքելով ազատների զորքը, հարձակվեց թուրքերի ծանրաթի վրա: Նրանց միջև կատաղի ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Մինչև այն ժամանակ ոչ-ոք չէր տեսել թուրքական հեծելազոր և ահա, հանդիպելով սրան, նրանք տեսան նրանց տարօրինակ արտաքինը, իսկ նրանք աղեղնավորներ էին և կանանց նման հերարձակ: Այն ժամանակ Յայոց զորքը նետերից պաշտպանվելու փորձ չուներ: Յայ կտրիճների գունդը, սրերը պատյանից հանելով, բաջաբար հարձակվեց այլազգիների վրա, կռվի բռնվեց և շատերին կոտորեց, սակայն այլազգիները, նետաձգությամբ հայ զինվորներից շատերին խոցելով, վիրավորում էին: Շապուհը, տեսնելով կատարվածը, ասաց Դավթին. «Ով թագավոր, նահապետի թշնամիների առաջ, որովհետև մեր զորքի մեծ մասը նետահար է եղել: Չկարող եմ և այլազգիների օգուտգործած այսպիսի գեղեթ դեմ Նոր զրահ պատրաստել»՝ նետերից անխոցելի: Դավթը, սակայն, նայելով իր բարձր դիրքին, փքվեց ամբարտաւանությամբ և ուշադրություն չդարձրեց Շապուհի խոսքերին՝ թողնել պատերազմը և վերադառնալ: Դրա վրա Շապուհը գազազած հարձակվեց Դավթի վրա, բռունցքով ուժեղ հարված իջեցրեց նրա թիկունքին ու ստիպեց վերադառնալ: Շապուհը բաջ մարդ էր ու հզոր պատերազմող, նա Դավթի դաստիարակն էր ու դրա համար էլ նրանից չէր վախենում: Ահա այսպես նա Դավթին զորքով հանդերձ հետ դարձրեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Յայոց 465 թվականին աստվածային պատիժը թափվեց քրիստոնյաների վրա, բանգի հայտնվեց բարբարոսական մ ժողովուրդ, որին կոչում էին թուրքեր: Նրանք ներխուժեցին Յայոց երկիր և հասան Վասպուրական, որտեղ սկսեցին անողորմ կերպով կոտորել հավատացյալ քրիստոնյաներին: Այս լուրը հասավ Սենեբերիմին, որն այդ ժամանակ մեծաբանակ զորքով նրանց դեմ ուղարկեց իր որդի Դավթին: Երբ նրանք հանդիպեցին, սարսափելի ճակատամարտ եղավ, ընդ որում կանանց նման թավաճած մազերով նետածիգները սկսեցին նետեր արձակել Յայոց զորքի ուղղությամբ, որը դրան դիմադրության պատրաստ չէր: Թաղը՝ Դավթի որդին, հույսը դրած իր ուժի վրա, չէր ցանկանում լքել մարտի դաշտը և այդ ժամանակ նրա դաստիարակ Շապուհը, հետ բաշելով նրան, գայրաջած հանեց մարտի դաշտից և տարավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ երևաց ինչ-որ երևելի մարդ, ազգակից Սենեբերիմ մեծ թագավորին, որի մասին խոսում է Եսայի մարգարեն: Այս մարդը անվանակից էր իր նախնուն, ուներ Սենեբերիմ անունը, իսկ իր մոտիկ ազգականն էր մեծ իշխան Դերենիկը: Սրանք աստծո օժանդակությամբ և սուրբ հոգու նախախնամությամբ տիրեցին Վասպուրականի իրենց հայրենի բնիկ գավառներին և, դիմագրավելով այլազգիներին, թույլ չտվեցին ավերել երկիրը» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», Հավելված):

«Յայոց 467 թվականին զարթոնեց աստվածային բարկությունը քրիստոնյաների վրա և ահա թուրքը եկավ Վասպուրական գավառն ու սկսեց կոտորել» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 467 թվականին զարթոնեց աստվածային բարկությունը, թուրքերի ազդը ելավ քրիստոնյաների վրա և անխնա կոտորեցին Վասպուրականը Սենեբերիմ թագավորի օրոք» (Գրիգոր Կամախեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 467 թվականին զարթոնեց աստվածային բարկությունը, թուրքերի ազդը ելավ քրիստոնյաների վրա և Սենեբերիմ թագավորի օրոք անխնա կոտորեցին Վասպուրականը» (Ամիրաս Երզնկացի «Տարեգրություն»):

«Յայոց 465 թվականին աստվածասատ բարկությունը արթնացավ քրիստոնյաների դեմ ու քրիստոնյաների դեմ ելավ թուրքերի ցեղը» (Առաքել Դավթիժ «Պատմություն», գլուխ 56):

«Այս ժամանակ Վասպուրականի Սենեբերիմ թագավորը նեղվեց անօրեններից...: Ահա ուրեմն, այս ժամանակ Սենեբերիմ Արծրունին Վասպուրականի կողմերում նեղվեց անօրեններից» (Դավթի Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

3003 «Այդ ժամանակ երևաց ինչ-որ երևելի մարդ, ազգակից Սենեբերիմ մեծ թագավորին, որի մասին խոսում է Եսայի մարգարեն: Այս մարդը անվանակից էր իր նախնուն, ուներ Սենեբերիմ անունը, իսկ իր մոտիկ ազգականն էր մեծ իշխան Դերենիկը: Սրանք աստծո օժանդակությամբ և սուրբ հոգու նախախնամությամբ տիրեցին Վասպուրականի իրենց հայրենի բնիկ գավառներին և, դիմագրավելով այլազգիներին, թույլ չտվեցին ավերել երկիրը, որովհետև դեռ իրենց ձեռքում էին պահում անմատուց Շապուհին ամրոցը, երկնաբերձ, նայելիս պարանոցը ցավեցնող, անառիկ Ամյուկ բերդը և առ ոչինչ էին համարում այլազգիների հարածամ հարձակումները, որոնց աստծո օգնությամբ հանապազօր հետ էին մղում» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», Հավելված):

3004 «6524 թվականի ինդիկտիոնի 14-րդ տարում կայսր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**), մայրաքաղաքից դուրս գալով, գնում է դեպի Տրիպոլիս և պաշարում է Պերնիկ ամրոցը, որի պաշտպանները հաստատական ու բաջարի դիմադրություն ցուցաբերեցին, երբ բազում հռոմեացիներ ընկան: Կայսրը ողջ 88 օր համառորեն պաշարեց, բայց համոզվելով, որ անկարելի է ձեռնարկում, ձեռնունայն նահանջեց և իջավ Մոսինուպոլիս» (Յովհաննես Սկլիցից «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 39):

3005 «Այստեղ նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) զորքերին հանգիստ տվեց, իսկ զարնանը Մոսինուպոլիսից դուրս գալով, մուտք գործեց Բուզանդիա և, պաշարելով Լոնգի կոչվող բերդը, գրավեց այն: Դավթի Արիանիտեսին և Կոնստանդինին Դիոգենեսին նա Պելագոնիայի դաշտերն ուղարկեց և բազում անասուններ ու գերիներ ձեռք բերեց: Կայսրը գրավված բերդը կրակի տվեց, գերիներին երեք մասի բաժանեց, մի մասը տվեց դաշնակից ռուսներին, մյուսը՝ հռոմեացիներին, իսկ երրորդն էլ ինքը վերցնելով, առաջ շարժվեց» (Յովհաննես Սկլիցից «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 40):

3006 «Հասնելով մինչև Կաստորիա, նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) փորձ արեց գրավել բաղաթը, բայց համոզվելով, որ դա անհնարին է, վերադարձավ: Կայսրը Դորոստոլի զորավար իբերացի պատրիկ Թևդատի որդի Տրիփից, նամակ ստացավ, թե Կրակրաաը, բազում զորք հավաքելով և Յովհաննեսին միանալով, պաճինակների էլ վերցնելով, մտադիր է Ռոմանոսիա ներխուժել: Այս նամակի վրա իրար անցած՝ կայսրը շտապ կարգով վերադարձավ» (Յովհաննես Սկլիցից «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 40):

3007 «Ճանապարհին ևս (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Բոսֆորոս բերդը, որը կրակի տվեց, գրավեց Բերհան, ասպատակ սփռեց ու ավերակ դարձրեց Օստրոմի և Մոլիսկոսի շրջակայքը, որից հետո կանգ առավ, քանզի իրեն հայտնեցին, որ Կրակրասի ու Յովհաննեսի նախատեսած հարձակումը հռոմեացիների դեմ խոչընդոտի հանդիպեց պաժինակներից՝ նրանց զինական օգնություն չտալու պատճառով: Ահա դրա համար կայսրը վերադառնալով՝ մի այլ բերդ պաշարեց՝ Մետենան, որտեղ Սամուիլի ասպարանքն էր գտնվում, ինչպես նաև մեծ քանակությամբ հացահատիկ, որը հրամայեց իր զինվորների հափշտակել, իսկ մնացած ամեն ինչ նա կրակի տվեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 40):

3008 «Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) մոտիկ գտնվող Յովհաննեսի (Բուլղարական թագավորության արքա Յովհաննես-Վարդիպալի – Մ.Ֆ.) դեմ Արևմուտքի սխոլերի տաճման ուղակեց, ինչպես և Թեսալոնիկի» Կոնստանդին Դիոգենի գլխավորությամբ: Երբ սրանք ճանաչա ելան, Յովհաննեսը դարանակալեց: Կայսրը, իմանալով այդ մասին, ձի նստեց և միայն. «Ով կռվող էր, թող ինձ հետևի» ասելով, անհապաղ ճանաչա ընկավ: Յովհաննեսի հետախույզները, իմանալով այդ մասին, սարսափահար Յովհաննեսի ճամբարն եկան և այն ահով ու իրարանցմամբ լցրին՝ միայն մի բան աղաղակելով «Բեժիտե, ցեսար»: Բոլորը Յովհաննեսի հետ խառնիճաղանջ փախուստի դիմեցին, իսկ Դիոգենի զինվորները գոտեպնդված հայածում էին նրանց: Նրանք շատերին սպանեցին, 200 հոգու կատարյալ սպառազինությամբ գերեցին, ինչպես նաև ձեռք գցեցին Յովհաննեսի ձիերն և հանդերձանքը ու նրա եղբորորդուն: Այդ գործը կատարելուց հետո նա վերադարձավ Կոդինա և, այդտեղի ամեն ինչ կարգի բերելով, ինդիկտիոնի 15-րդ տարին, 6526 թվականին, հունվար ամսի 9-ին վերադարձավ Բյուզանդիոն» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 41):

3009 «Տիրոջ 1017 թվականին՝ 15-րդ ինդիկտիոնին, որպես կատեպան եկավ Անդրոնիկոսը, մարտի մեջ մտավ Մելոսի դեմ և հաղթեց նրան» (Անանուս Բարիագի «Ժամանակագրություն»):

3010 «Յովհաննեսը (Բուլղարական թագավորության արքա Յովհաննես-Վարդիպալի – Մ.Ֆ.), առիթ ձեռք բերելով, բարբարոսին հատուկ փքվածությամբ ու գոռոզությամբ գնում է Դյուրախիոնը պաշարելու: Պաշարման ժամանակ տեղի ունեցած ընդհարման ընթացքում, սակայն, նա սպանվեց և ոչ ոք չիմացավ, թե ով էր նրան սպանել: Նա բուլղարների վրա իշխեց 2 տարի և 5 ամիս» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 41):

3011 «/41/ Երբ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) Դյուրախիոնի զորավար պատրիկ Սիկեստա Պեգոնիստի միջոցով իմացավ Յովհաննեսի (Բուլղարական թագավորության արքա Յովհաննես-Վարդիպալի – Մ.Ֆ.) մահվան մասին, իսկույն դուրս եկավ և, երբ հասավ Ադրիանապոլիս, նրան ընդառաջ ելան համբավավոր Կրակրասի եղբայրն ու որդին՝ ավետելով նշանավոր Պերնիկ բերդի և ուրիշ 35 բերդերի հանձնման մասին: Կայսրը նրանց ըստ արժանիության պատվեց, Կրակրասի պատրիկի պատվաստիճան շնորհեց և եկավ Մոսինուպոլիս: Այստեղ Պեյագոնիայից, Սորոմիսից և Լիպեմիոնից դեսպաններ եկան՝ քաղաքները կայսեր հանձնելու: Այստեղից կայսրը գնաց Սերե, որտեղ ժամանեց Կրակրասը՝ հանձնվելու համաձայնություն տվածը 35 արիստոսների հետ: Նա լավ ընդունելության արժանացավ: Հանձնվեց և Դրագոմուզոսը, որը Ստրոմակիցայի բերդերը տվեց և նա պատրիկի պատվաստիճան ստացավ: Սա իր հետ բերեց և պատրիկ Յովհաննես Յալդին, որ երկարամյա բանտարկությունից ազատ էր արձակվել: Այդ դեռ Սամուիլն (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոնսանագը – Մ.Ֆ.) էր նրան բռնել և նա 22 տարի բանտում էր մնացել: Երբ կայսրը մոտեցավ Ստրոմակիցային, նրա մոտ եկավ Բուլղարիայի արքեպիսկոպոս Դավիթը՝ Յովհաննեսի կին Մարիայի նամակով: Նա խոստանում է հեռանալ Բուլղարիայից, եթե իր մտադրությունն իրականանա: Ընդառաջ եկավ նաև երկրի խորքում գտնվող բերդերի տուպարիս Բոգդանը, որը և ստացավ պատրիկի պատվաստիճան, որպես կայսերատեղ և իր աներորդ սպանող: Կայսրն այնտեղից գնաց Սկոպիա, քաղաքում զորավար-ավտոկրատոր թողեց պատրիկ Դավիթ Արիանիտեսին և Ստիպիոն ու Պրոսպե բերդերի վրայով հետ վերադարձավ՝ արդյթների, փառաբանությունների ու պատիվների արժանանալով: Ապա նա քաջաբար գնաց Ալբրիդա և բանակեց: Համայն բնակչությունը հաղթողներ երգեղով նրան ընդառաջ եկավ՝ ծափահարություններով ու փառաբանություններով: Ախրիդա քաղաքը բարձր բլրի վրա էր կառուցված՝ շատ մոտ մեծազույց մի լճի, որտեղից սկիզբ է առնում դեպի իուլսիս հոսող Դրիստո գետը, որն այնտեղն է, արևմուտք թվելով, Էլիսոս բերդի մոտ Օրինոն է թափվում: Ախրիդան համայն Բուլղարիայի մայրաքաղաքն էր, այնտեղ են գտնվում Բուլղարիայի թագավորների ասպարանքներն ու գանձարանը: Այն բացելով՝ կայսրն այնտեղ բազում դրամ, մարգարտյա թագեր, ոսկեփուս հանդերձներ և 100 կետիկաբոս ոսկեդրամ գտավ, որն ամբողջությամբ, որպես ռոճիկ, տվեց իր զինվորներին: Քաղաքի կառավարիչ հաստատելով պատրիկ Եվստաթիոս Դաֆնոմեցիին և նրան թողնելով ուժեղ կայազոր՝ նա դուրս եկավ ճամբար, ուր ընդունեց իր մոտ առաջնորդված Յովհաննես-Վարդիպալի կնոջը, որն իր հետ էր բերել նաև երեք որդիներին ու վեց դուստներին, Սամուիլի ասպրինանին որդուն, Սամուիլի որդի Ռադոմիրի (Բուլղարական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռադոմիրի – Մ.Ֆ.) երկու դուստներին ու հինգ որդիներին, որոնցից մեկը, Յովհաննեսի ձեռքն ընկնելով, կուրացվել էր: Դա այն ժամանակ էր եղել, երբ Յովհաննեսը սպանել էր Սամուիլի որդի Ռադոմիրին, վերջինիս կնոջը և Սամուիլի փեսա Կլադիմիրին: Մարիան Յովհաննեսից երեք որդի էլ ուներ, բայց նրանց հաջողվել էր փախուստի դիմել Տմորոս լեռը՝ Կերակրասի լեռնաշղթայի գագաթը: Կայսրը Մարիայինը մեղմ ու սիրալիք ընդունեց և հրամայեց պահպանել նրան մյուսների հետ միասին: Կայսեր մոտ եկան բուլղարների և այլ մեծամեծներ՝ Նեստորիցեսը, Լազարիցեսը և կրոստեր Դորոմիրը, յուրաքանչյուրն իր տաճաններով, որոնք սիրալիք ընդունելության և թագավորավայել պատվի արժանացան: Այն ժամանակները նաև Վարդիպալի՝ Տմորոս փախած, այդ մասին ասվեց, որդիներ Պրոսպանը և նրա երկու եղբայրները, երկարատև շրջապատման մեջ ընկնելով, կայսեր հրամանով զինվորները հսկում էին լեռից իջնելու ուղիները, կայսեր դիմեցին և երաշխիքներ խնդրեցին՝ խոստանալով հանձնվել: Կայսրը նրանց մարդասիրական պատասխան տվեց: Ախրիդայից դուրս գալով՝ նա եկավ Պրեսպա կոչվող լիճը, որի մեջտեղում գտնվող լեռն անցնելիս նրա վրա բերդ կառուցեց, որը Վասիլիդա կոչեց, մի ուրիշն է՝ հիշյալ լճի ափին: Պրեսպայից կայսրը գնաց Դիաբոլիս: Այստեղ մի բարձր բեմ շինեցին, որի վրա կայսրն ընդունեց ներս մտած Պրոսպանին և նրա եղբայրներին և մեղմ ու մարդասիրական խոսքերով մխիթարեց: Պրոսպանին նա մագիստրոսի, իսկ մյուսներին՝ պատրիկի պատվաստիճան շնորհեց: Այստեղ բերդի և կուրացված Իվանցը...: Այն ժամանակ էր, որ բազում անգամ բռնված և նույնքան էլ ազատ հարձակված Եկիդիցան ինքնաբերաբար իջավ կայսեր ճամբարը և, իր ձեռքով թակելով դուռը, հայտնեց իսկությունն ու ասաց, թե կամովին հանձնում է իր մարմինը կայսեր: Նա ինչ-որ լեռներում էր թաքնվում և նման քայլին դիմեց այն բանից հետո, երբ նրա և նրա հետ եղողների դեմ գործ ուղարկվեց ու մի մասը կամովին հանձնվեց, մյուսն էլ գերի վերցվեց: Կայսրը, սակայն, չուզեց նրան տեսնել անգամ, և Թեսալոնիկե ուղարկեց՝ հրամայելով բանտարկել, ապա Դյուրախիոնի, Կոլոնիայի ու Դյուրիսիայի գործերը, իր կարծիքով հնարավորին չափ լավ կարգավորելով, բանակաթանգարում կայազորներ ու զորավարներ հաստատելով և ռազմագերի հռոմեացիներից, ով որ ցանկացավ, տեղում մնալ թողնելով, մյուսներին հրամայեց իրեն հետևել: Նա եկավ Կաստորիա, որտեղ իր մոտ բերվեցին Սամուիլի երկու դուստները, որոնք, տեսնելով կայսեր մոտ կանգնած Մարիային, Յովհաննեսի կնոջ վրա հարձակվեցին իր սպանել: Կայսր նրանց գայլուղթ մեղմեց՝ խոստանալով պատիվների ու անչափ հարստության արժանացնել: Նա Մարիային տվեց զոստ պատրիկուհու պատվաստիճան և որդիներով մայրաքաղաք ուղարկեց: Կայսրը Քալիֆիայի ձեռքով բանդեց, գետնին հավասարեցրեց Սերբիայում և Սոսկոսում գտնվող բոլոր բերդերը, սպա եկավ Սոուզոս բերդը, որտեղ իր իշխանավորներով ժամանեց ու նրան հնազանդության հայտնեց Բելգրադի արիստո Էլենագոսը: Կայսրն այդտեղից հեռացավ, եկավ Աթենք: Չետունիոնի միջով անցնելիս նա տեսավ ու ապշեց այնտեղ ընկած բուլղարների ոսկորների վրա, այն բուլղարների, որոնք սպանվեցին, երբ մագիստրոս Եկիդիդի Ուրանոս պարտության մատնեց Սամուիլին: Նա հիացավ նաև բուլղարների առաջն առնելու համար Թերմոպիլեում Ռուբենի կողմից կառուցված պարսպի վրա, որն այժմ Սկելոս է կոչվում: Լինելով Աթենքում, նա հաղթանակի առթիվ աստվածածնին զորության հայտնեց, բազում, փառաշեղծ ու արժեքավոր նվերներով պերճացրեց նրա տաճարը, որից հետո վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս: Նա Ոսկե դռան մեծ դարպասներով, ցցունքով ոսկե պսակը գլխին, հաղթական երթ կազմակերպեց: Առջևից գնում էին Վարդիպալի կին Մարիան, Սամուիլի դուստները և մնացած բուլղարները: Ինդիկտիոնի 2-րդ տարին էր, 6527 թվականը: Ահա այդպես հաղթավարով և հաղթական նա մտավ Մեծ եկեղեցին, աստծուն գոհություն հայտնեց ու գնաց արքունիք...: /44/ Բուլղարիայի հպատակվելուց հետո, կայսեր կողմն անցան նաև սահմանակից խորվաթների ցեղերը, որոնց արիստոսներն էին երկու եղբայրներ (խորվաթական թագավորության համիշխան արքաներ Կրեշիմիր III-ը (1000-1030) և Գոիսլավը (1000-1019) – Մ.Ֆ.), երբ նրանք Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 41, 44):

«Բուլղարների առաջնորդները գրեցին Վասիլին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.)՝ ստորադրելով նրա առաջ ու արտահայտելով իրենց ցանկությունը, որ նա ընդունի իրենց ձեռքում գտնվող մարդկները: Միաժամանակ նրանք թույլտվություն էին խնդրում գալ նրա մոտ և գործել ըստ նրա հրահանգների: Այդ ժամանակ արքան Յիշի 408 թվականի Շավայ ասինն մեկնեց Բուլղարիա և նրան ընդառաջ ելան այնտեղի առաջնորդներն ու նույն կերպ ելան նաև Ահարոնի՝ բուլղարների արքայի (Բուլղարական թագավորության արքա Յովհաննես-Վարդիպալի – Մ.Ֆ.) կինն ու երեխաները: Նա նրանց ընդունեց արիտոս, որոմանություն ցուցաբերեց և ամեն մեկին ըստ իր արժանիքի պաշտոններ բաշխեց: Նա իրեն թողեց ուժեղ ամրոցներ և այնտեղ հույներից կառավարիչներ նշանակեց, իսկ մյուսները՝ ավերեց: Նա կարգի գցեց Բուլղարիայի գործերը և այնտեղ վասիլակներ, այսինքն՝ գործերը և գույքը կառավարողներ թողեց: Բուլղարների պետությունը դարձավ հույների պետությանը միացված և նա այն կատեպանություն դարձրեց: Դա նրա թագավորության 44-րդ տարում եղավ և նա վերադարձավ

Կոստանդնուպոլիս: Դրանից հետո բուլղարների աղջիկները ամուսնանում էին հույների որդիների հետ, բուլղարների տղաները հույների աղջիկների հետ և խառնվեցին նրանք իրար, ինչը ոչնչացրեց հին թշնամությունը, որ կար նրանց միջև» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ ինքը՝ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), գնում, հոգում է արևմտյան կողմի գործերը և տիրում է Բուլղարաց աշխարհին, նրանց գավառներին ու բաղաբներին, որոնք, իր թագավորության սկզբից, երկարատև ու անհանգիստ պատերազմներով ձեռքի տակ գցել էր կարողացել, իսկ այժմ հանգամանքները նպաստեցին դրան, բանի որ երկրի տիրակալը՝ պատերազմներում հաղթողը (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոնստանդ – Մ.Ֆ.), իր մահով վախճանվեց, իսկ նրա որդիները (Բուլղարական թագավորության արքա Գաբրիել-Ռարոմիրոս ու Յովիաննես-Վարդիպալը – Մ.Ֆ.) միմյանց չհնազանդվելով՝ անձնատուր եղան թագավորին ու գնացին նրա մոտ, որովհետև. «Ամեն թագավորություն, որ իր մեջ բաժանված է, չի կարող ապրել»: Այսպես առկա էր Բուլղարաց թագավորությունը: Ինքնակալը Բուլղարաց բռնակալի որդիներին ազգով ու ցեղով հանեց իրենց երկրից և նրանց տեղ տվեց ռուսաց աշխարհում, իսկ երկրի գործը խաբեությամբ մի տեղ հավաքեց իր թե՛ նրանց պարզվածներ տալու համար, որից հետո, գրավոր հաշվառում կատարելով, անվերադարձ ուղարկեց դեպի արևելք: Նրանք եկան և երկիրը ավեր դարձրին, վայ նրանց արևելք գալուն, վայ այն երկրին, ուր նրանք անցուդարձ արին, ահա չար ու անողորմ մի ազգ, ազգ դաժանասիրտ և ջարդարար, հարմար է ասել նրանց մասին մարգարեի այս ողբը. «Նրա առջևում դալարագեղ դրախտ է, իսկ հետևում՝ ամալացած դաշտ»» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 1):

«Բուլղարական արքա Վարդիպալի (Բուլղարական թագավորության արքա Յովիաննես-Վարդիպալի – Մ.Ֆ.) մահից հետո Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) մեծ զորք հավաքեց և շատ նավեր կենտրոնացրեց, որից հետո նվաճեց ողջ Բուլղարիան, Ռաշկան, Բոսնիան ու Դալմացիան՝ բոլոր ծովափնյա շրջանները՝ ընդհուպ մինչև Ներքին Դալմացիա» (Դուկլանի Երեց «Տարեգրություն», գլուխ 38):

«Եվ հույների արքա Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.) գնաց բուլղարների մոտ Յիջրի 408 թվականի Շավալ ամսին, տիրեց բուլղարական պետության և ամրոցների վրա կառավարիչներ նշանակեց հույներից: Դա նրա թագավորության 44-րդ տարում եղավ, այսինքն՝ Ալեքսանդրի 1330 թվականին: Արքան վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս ու դրանից հետո հույներն ու բուլղարները իրար խառնվեցին, միմյանց հետ ամուսնական կապեր հաստատեցին և կորավ այն թշնամությունը, որ առաջ կար նրանց միջև» (ալ-Մաքին «Պատմություն»):

«Ջրիստոյի 1016 թվականին Վասիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) վերջնականապես գրավեց Բուլղարիան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

³⁰¹² «Գարնանը, հետևելով այդ նախանշանին, գեներ ու ռազմական հանդերձանք գնելուց հետո Մելուսը քաջարի նորմաններին արշավանքի հանեց Ապուլիայի վրա՝ դառնալով Իտալիայում նորման ժողովրդի առաջին առաջնորդը: Եվ ահա ողջ Ապուլիան սկսեց դողալ գալլերի առաջ, որոնց կատաղությունը շատ մահերի պատճառ հանդիսացավ: Մելուսի գլխավորած կառույցի լայնության արշավանքի մասին լուրը ի վերջո հասավ նաև հունական կատետպան Թոմիսին, որը Կոստանդնուպոլիս կոչված քաղաքից ուղարկվել էր այստեղ միասին կառավարող Վասիլի և Կոնստանդինի (համապատասխանաբար Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի և Բյուզանդական կայսրության կրտսեր համակայսր, ապագա կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.) կողմից: Եվ այսպես, ապստամբելով այս երկուսի դեմ, Մելուսը նորմանների դրոշմը էր ամայացնել Ապուլիան, սակայն Թոմիսը, որին գեկուցեցին այդ մասին, անմիջապես ի մի բերեց հունական զորքերը և դրանք տարավ թշնամիների դեմ: Դարկ է նշել, սակայն, որ առաջին ճակատամարտում հույների նա ինքը չէր գլխավորում, այլ Լևոն Բաբիան անունով մեկը, որը բերեց և հույների հսկայական զորքը հասցրեց Ֆորտորե գետի ափին գտնվող Արենուլա կոչվող վայրը: Դա եղավ մայիս ամսին, որը ռազմական գործողություններ մղելու համար ամենահարմարն էր, մի ամիս, երբ արքաներն իրենք էլ արշավանքի են ելնում: Այս առաջին ընդհարումը հաղթանակ չպարգևեց կողմերից և ոչ մեկին» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 1):

«Տիրոջ 1018 թվականին՝ 1-ին ինդիկտիոնին, եկան կատետպան Վասիլ Բոյիոանը և պատրիկ Աբալանյոխսը: Այդ ժամանակ ճակատամարտ տեղի ունեցավ Տրանիի մոտ..., որտեղ սպանվեց պրոտոսպաթարիոս Յովիանիկոսը, իսկ Ռոմուլադը գերվեց և ուղարկվեց Կոստանդնուպոլիս» (Անանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

³⁰¹³ «Եվ այսպես, երբ Թոմիսը թարմ ուժեր բերեց իր ենթակային օգնության, այդ ժամանակ արդեն նա ինքը ջարդ կրեց և նետվեց փախչելու, իսկ Բաբիանը սպանվեց: Դադախանյանը այդ ճակատամարտում շատ ոգևորեց նորմաններին, բանգի նրանք զգացին, որ հույներին չէր հերիքում ռազմական արիությունը և փախուստը սրանք գերադասում էին համառությունից» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 1):

«Այնուհանդերձ, չնայած այդ ամենին, որոշ նորմաններ այնքան էին հայտնի դարձել հույների նկատմամբ տարած իրենց հաղթանակներով, որ Ռոտուլֆի (Կապուայի և Բենվենտի իշխանությունների իշխան Լանդուլֆի (1014-1033) – Մ.Ֆ.) շատ հայրենակիցներ թողնում էին ամեն ինչ, այդ թվում նաև իրենց կանանց ու երեխաներին, և միանում նրանց, ընդ որում նրանց ոչ միայն համակիր էին նրանց, այլև պատրաստ էին հետևել նրանց հրամաններին: Եվ ահա նրանք հավաքվեցին Ալպերի ստորոտում գտնվող Մոնտույա կոչվող մի վայրում: Դարկ է նշել, որ այդ վայրի տեղերը, որպեսզի հագուրդ տան իրենց ագահությանը, ցանկապատներ ու դռներ դրեցին և սկսեցին ամեն կերպ արգելել այս մարդկանց հավաքվել, սակայն շուտով այդ ամենը կտորվեց, պահապանները սպանվեցին և ամեն ինչ իր վերջը գտավ ուժով: Ի վերջո, Ռոտուլֆը այս ամենի արդյունքում զգալի ուժեր հավաքեց, որից հետո երկու կողմերն էլ, վերականգնելով ուժերը, իրար եկան երկրորդ մարտում, որտեղ երկու կողմից էլ մեծ ջարդ եղավ, սակայն վերջնական հաղթանակը այնուհանդերձ մնաց նորմաններին» (Ռաուլ Գլաբեր «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 1):

³⁰¹⁴ «Անհաջողության մասին լուրերը, որ նորմանները Մելուսի հետ միասին ամալացնում են Ապուլիան, հասան կայսրին: Լսելով այդ՝ դատարանը Մելուսին օրենքի դուրս հայտարարեց և հրամայեց անմիջապես գլխատել, հենց որ սա կրնալի: Եվ ահա հաջորդ տարին կատետպան Լեանակված Վասիլ Բոյիանը ուժեղ հունական զորքով ուղարկվեց Մելուսի դեմ: Սա իրոք մի քաջարի այդ էր, իսկ «կատետպան» հունարենից թարգմանելիս նշանակում է «բոլորի նկատմամբ իշխանություն ունեցող», ընդ որում նրանց, որոնց հույները այս կոչումն են տալիս, կարծես դառնում են այդ շրջանի ժողովրդի ամենաբարձր տիրակալը, որոնք իշխանություն են ստանում բոլորի վրա որպես ամենաարժանիները մարդկանցից: Եվ ահա երկու կողմերը ճակատելու համար իրար եկան Կաննի մոտ, այն վայրում, որտեղ Օֆանտո գետն է հոսում, իսկ դա եղավ հոկտեմբեր ամսին: Արդյունքում Մելուսն ու իր փոքրաբանակ զորքը, չկարողանալով դիմադրել հակառակորդին, դիմեցին փախուստի՝ կորցնելով մեծ բանակի մարդկանց» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 1):

«Տիրոջ 1019 թվականին՝ 2-րդ ինդիկտիոնին, կատետպան Բոյիոանը մարտի մեջ մտավ ֆրանկների դեմ Կաննի մոտ և հաղթանակի հասավ: Մելուսը դիմեց փախուստի» (Անանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 1021 թվականին Վասիլ Կուլկանը մարտնչեց ֆրանկների դեմ Կանն քաղաքի մոտակայքում և հաղթեց նրանց» (Անանուն Բարիացի «Տարեգրություն»):

«Դրանից հետո նրանք ընդհարվեցին երրորդ ճակատամարտում, որի արդյունքում երկու կողմերն էլ շատ կորուստներ կրեցին և հյուժվեցին» (Ռաուլ Գլաբեր «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 1):

³⁰¹⁵ «Երբ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) բուլղար մանուկը հասնում էր 800 հոգու հավաքագրելով և նավերի մեջ նստեցնելով, եկավ Կոստանդնուպոլիս՝ իբրև թե վարձով բանակում ծառայելու համար: Կայսրը պահանջեց նախ գնեցրեք ցած դնել, որից հետո իրեն հանդիպել, բայց նա, չուզենալով այդ բանն անել, անցավ Պրոպոնտիս: Լինելով Աբիդոսում և կռվի բռնվելով ավերի պաշտպան զորավարի հետ՝ նա հեշտությամբ հաղթեց նրան, ապա իջավ Լեմնոս, որտեղ, սակայն, Կիբիրեոսների նավատորմի, Սամուի գորավար Դավիթ Արարիացու և Թեսալոնիկեի դուքս Նիկեփոր Կավասիլասի կողմից բոլորն էլ ուխտադրժորեն սրի բաշվեցին» (Յովիաննես Սկլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանդին», մաս 45):

³⁰¹⁶ «Երբ հայոց թագավորության գահին բռնությամբ տիրացավ Յովիաննեսը, Աշոտը զորքով շրջում էր թագավորությունում մեկ, ավարի առնում և նեղում էր Անիի թագավորին: Դետո նա գնաց Վասպուրականի թագավոր Սենեզերիմ Արծրունու՝ Ապուսաիի որդու, Աշոտի որդու, Դերենիկի որդու, Գագիկի որդու մոտ, որոնք սերում էին Անդրեստանի արքա Ադրասելիքից (Անդրեստանի թագավորության արքա Սինաբերիքի – Մ.Ֆ.): Աշոտը, նրանից զորք ստանալով, գնում է Անձկյաց Գուրգեն թագավորի մոտ, ապա շարժվում և զորքով հասնում է Վարազդ լեռ, ուր մտնում է Քրիստոսի Սուրբ Նշանի վանք և երկրպագում աստծո աստվածընտրյալ խաչի ու սրբուհի աստվածածնի պատկերի առջև: Աշոտը խալիֆից (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Կադիրից (991-1031) – Մ.Ֆ.) պարգև ստացած և Բաղդադ քաղաքից իր հետ բերած արաբական ոսկուց 30.000 դահեկյան ընծայում է Սուրբ Նշանին, որով Սուրբ Նշանի համար պահպանում է պատրաստում և այն զարդարում թանկագին քարերով ու մարգարիտներով: Այնուհետև Աշոտը մեծաթիվ զորքով հասնում է Անի թագավորանիստ քաղաքը: Երբ Յովիաննեսը լսեց իր եղբոր՝ Աշոտի, գալուստն մասին, հրամայեց պատերազմական շեփոթը հնչեցնել, բայց ինքը անշարժ մնաց իր գահի վրա, որովհետև պատերազմ վարելու փորձ չուներ: Եվ դրդաց Անի քաղաքը ու ոտքի ելավ պատերազմելու Աշոտի 40.000 հոգանոց հետևակի և 20.000 հոգանոց այրուձիու դեմ: Այն ժամանակ վրաց թագավորի զինվորականներից մի իշխան դեսպանությամբ եկել էր Յովիաննես արքայի մոտ, Յովիաննեսի և Աշոտի մայրը՝

Կատարամիղեթ թագուհին, վրաց թագավոր Գիորգիի դուստրն էր, և ահա Վրաց իշխանը Յովհաննես թագավորին ասաց. «Ով արքա Յովհաննես, հրամայիր ինձ ցույց տան Աշոտին, ես նրան կծերբակալեմ ու շղթայակալ բեզ կբերեմ», իսկ նա այսպես էր ասում, որովհետև բազ մարդ էր և պատերազմում՝ անպարտելի: Յովհաննես թագավորը պատասխանեց նրան. «Աշոտը ուժեղ մարդ է, դու ինչպե՞ս կրող ես նրան ինձ բերել»: Այդ ժամանակ վրաց իշխանը ասաց. «Ես նրան ծիու վրայից ողջ-ողջ կառնեմ» և Յովհաննեսը պատասխանեց նրան. «Անյուծի ձագին չտեսած՝ մի արհամարհիր»: Երբ ճակատ առ ճակատ բախվեցին միմյանց, արքայազն իշխանը, արծվի նման սլանալով, բարձրաձայն Աշոտին էր կանչում, ասելով. «Ո՛վ Աշոտը, թող առաջ գա»: Այդ ժամանակ Աշոտը, լսելով դա, հովազի նման կատաղեց: Մեկը մյուսի վրա գազազած՝ նրանք շարժվեցին միմյանց վրա, վրաց իշխանը նիզակն ուղղեց Աշոտի վրա, բայց Աշոտը, կայծակի արագությամբ նրա տակից անցնելով, թրով հարվածեց սաղավարտին և նրա զրահապատ մարմինը միջև ստիկը երկուսի բաժանեց, թափեց փորոտիքը ու գետին տապալեց: Այդ օրը կատաղի մարտ տեղի ունեցավ և բաղաբի բնակչությանը դիմեց փախուստի, ընդ որում փախստականները, չկարողանալով բաղաբ մտնել ընկնում էին Ախուրյան գետը: Աշոտը վերադարձավ մեծ հաղթանակով: Մի բանի օր անց Բագրատունիները, Պաղիպոլիսիները և Յայոց ողջ ազատագրվող զորքը որոշեցին Յովհաննեսին և Աշոտին հաշտեցնել: Այն ժամանակ Պետրոս սուրբ հայրապետն ու բոլոր իշխանները գնացին Աշոտի մոտ և, մեծ երդում տալով, նրան դարձրին բովանդակ Յայաստանի թագավոր, իսկ Յովհաննեսին՝ Անի բաղաբի, ընդ որում Յովհաննեսի մահվան դեպքում Աշոտը դառնալու էր ողջ երկրի թագավոր: Այսպիսով, ահա, ողջ աշխարհում խաղաղություն տիրեց» (Մատթեոս Ուռուխյեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Յայոց 420 թվականին վեճ սկսվեց Գագիկի որդիների՝ Յովհաննեսի ու Աշոտի, միջև: Յովհաննեսն ավագ էր և ավելի իմաստուն, սակայն նա անվճռական էր, անյուրաշարժ, հոգով թույլ և պատերազմական գործերից չհասկացող, այն դեպքում, երբ Աշոտը քաջ էր, անհաղթ և պատերազմներում խիզախ: Այնուհանդերձ, չնայած այս ամենին, Յայոց թագավորության գահին տիրացավ Յովհաննեսը, իսկ Աշոտը գործով շրջում էր թագավորությունում մեկ, ավարի առնում և նեղում էր Անիին: Դետո նա գնաց Վասպուրականի թագավոր Սենեբերիմի՝ Ապուսաիի որդու ու Գագիկի Արծրունու որդու մոտ, որոնք սերում էին Անտրեստանի արքա Աղրամելիքից (Անտրեստանի թագավորության արքա Սինաբերիքի - Մ.Ֆ.): Աշոտը, նրանից զորք ստանալով, հասնում է Վարազա լեռը, ուր մտնում Զրիստոսի Սուրբ Նշանի վանք և երկրպագում աստծո ասավածը նորայա խաչի ու սրբուհի աստվածածնի պատկերի առջև: Աշոտը խալիֆից (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Կադիրի - Մ.Ֆ.) պարգև ստացած և Բաղդադ բաղաբից իր հետ բերած արաբական ոսկուց 30.000 դահեկանն ընծայում է Սուրբ Նշանին՝ վերածելով այն սրբերի կացարանի: Այնուհետև Աշոտը մեծաթիվ զորքով հասնում է Անի թագավորանիստ բաղաբը: Երբ Յովհաննեսը լսեց այդ մասին, իր զորքերը հանեց նրա դեմ, բայց ինքը անշարժ մնաց իր գահի վրա, որովհետև պատերազմ վարելու փորձ չուներ: Եվ ահա Անի բաղաբը անհանգստացած ոտքի ելավ պատերազմելու Աշոտի դեմ: Այն ժամանակ վրաց թագավորի զինվորականներից մի իշխան դեսպանությամբ եկել էր Յովհաննես արքայի մոտ և այդ օրերին դեռ այնտեղ էր: Եվ ահա Վրաց իշխանը Յովհաննեսին թագավորին ասաց. «Ով արքա Յովհաննես, հրամայիր ինձ ցույց տան Աշոտին, ես նրան կծերբակալեմ ու շղթայակալ բեզ կբերեմ», իսկ նա այսպես էր ասում, որովհետև հույսը դրել էր իր բաջություն և պատերազմական խիզախության վրա: Թագավորը պատասխանեց նրան. «Անյուծի ձագին չտեսած, մի արհամարհիր»: Երբ ճակատ առ ճակատ բախվեցին միմյանց, վրաց իշխանը բարձրաձայն Աշոտին էր կանչում: Աշոտը, լսելով դա, կատաղեց: Դենց որ նրանք իրար եկան, Աշոտը թրով հարվածեց հակառակորդի սաղավարտին, նրա մարմինը երկուսի բաժանեց և գետին տապալեց: Այդ օրը կատաղի մարտ տեղի ունեցավ և արքայական զորքը դիմեց փախուստի, որի ընթացքում Աշոտը հետապնդեց հակառակորդին և, թույլ չտալով բաղաբ մտնել, լցրեց Ախուրյան գետը: Այդ ժամանակ Բագրատունիները, և Պաղիպոլիսիները որոշեցին Յովհաննեսին ու Աշոտին հաշտեցնել: Այն ժամանակ սուրբ պատմական և բաղաբի իշխանները գնացին Աշոտի մոտ ու նման մի խաղաղության որոշում ընդունեցին, որ Աշոտը թագավորի մարգերում, իսկ Յովհաննեսը՝ Անի բաղաբում, ընդ որում Յովհաննեսի մահվան դեպքում Աշոտը դառնալու էր ողջ Յայաստանի թագավոր: Աշոտը սրան համաձայնեց» (Սմբատ Սլապարպետ «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Գագիկ թագավորը երկու ժամանակ վարելով թագավորությունը և բարի հիշատակի արժանանալով՝ խոր ծերության հասած վախճանվեց: Իշխանությունը ժառանգեցին նրա որդիները՝ Սմբատը, որին Յովհաննես էին կոչում, և նրա հարազատ եղբայր Աշոտը: Սմբատը հաղթանալով էր ու շատ գեր, բայց իմաստությամբ, ասում են, շատերից բարձր էր, իսկ Աշոտը վայելչակալ էր, բաջասիրտ ու պատերազմասեր: Սրանք, երկիրը բաժանելու համար իրար դեմ թշնամանալով, ընդհարվեցին և կարիք ունեցան արդար միջորդի: Աբխազաց Գևորգ թագավորը (Զարթիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.) գալով՝ համոզելով հաշտեցնեց նրանք: Երկամուն Սմբատին, անդադարությամբ պատճառով, բաժնի տվեց Անի ամրոցը իր շրջակա գավառներով, իսկ Աշոտին՝ երկրի ներքին մասը, որը սահմանակից է Պարսկաստանին ու Վրաստանին» (Արիստակես Լաստիվյեցի «Պատմություն», գլուխ 2):

«Յովհաննեսի եղբայր Աշոտը դրսի աշխարհում թագավորեց, բանգի գնացել էր Բաղդադի խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Կադիրի - Մ.Ֆ.) մոտ և հետ էր եկել 30.000 դահեկանով, որոնք նվիրեց Վարազի սուրբ Նշանին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այս Յովհաննեսի եղբայր Աշոտը՝ Գագիկի մյուս որդին, բոլորի հավանությամբ թագավորեց թագավորության մյուս մասում» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

³⁰¹⁷ «Յայոց 470 թվականին Յայաստանի վրա հարձակվեց Տուրքի-բեկը (Սելջուկյան սուլթանության ապագա սուլթան Տուրքի-բեկ - Մ.Ֆ.) և Նախճավանում 5.000 հեծյալով նրան հանդիպեց Լիպարիտը, որը փախավ մեծ բազմությունից» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 54):

³⁰¹⁸ «Թուրքը, երբ եկավ Դվին, ասպատակեց այն» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 54):

³⁰¹⁹ «Յայոց 420 թվականին դելմիկների թագավորը, զորահավաք, անելով անսպասելիորեն գալիս, հասնում է հայոց Նիզ գավառը՝ Բջին ամրոցի մոտ, ուր իր սիրելի որդի Գրիգորի և անվանի այլ ազատների հետ մեծ ուրախությամբ հանգստանում էր հայոց սպարապետ Վասակը: Վասակը, նայելով բարբարոս ճանապարհին, տեսավ, որ հետիոտն գնացողներից մեկը շտապում է, ու ասաց. «Այս մարդը բոթաբեր է»: Մարդը, հասնելով Բջին բերդի դարպասին, աղաղակեց և ասաց. «Ողջ Նիզ գավառը գրավվել է»: Անմիջապես առյուծի պես մռնչաց Վասակ Զաք զորավարը և բարձրանալով հագավ իր զրահապատ զգեստները: Նրան հետևեցին նաև յոթ ազատներ և դիպվածով այնտեղ գտնվող մյուս հեծյալները: Ազատները շարժվեցին Վասակի հետևից: Եվ սլացավ քաջ և անվանի Փիլիպին, նրա հետ և Գորգն ու Չորտվանները և ուրիշները, որոնք քաջ մարդիկ էին՝ պատերազմներում ճանաչված: Վասակը չէր կարողանում սպասել միջև գործ գումարվի, նա իր հրամանատարությունը ներք 5.000 հոգի ուներ: Ապավինելով իր ուժին՝ նա 500 հոգով առյուծի պես առաջ նետվեց դեպի Նիզ գավառը՝ իր ընտանիքն ու Բջին ամրոցը հանձնելով իր Գրիգոր որդուն: Վասակը հասավ մի վանք, որտեղ ինքը և ողջ զորքը հաղորդության ստացան ու անկեղծորեն խոստովանեցին Դիտուս Զրիստոսի հանդեպ գործած իրենց մեղքերը: Ծանապարհին նրանք հանդիպեցին մի գյուղի և ականատես եղան, թե ինչպես այլազգիները գլխովին կոտորել էին գյուղի բնակչությանը, ինչպես նրանք շրջապատել էին եկեղեցին և անխնայ արհալուողով էին անում ներսում ապաստանողներին: Զաք Վասակը, տեսնելով դա, առյուծի պես մռնչաց, հարձակվեց այլազգիների զորքի վրա ու կոտորեց 300 հոգի, իսկ մնացածները, փախուստի դիմելով, միացան այլազգիների հիմնական զորաբանակին: Յայոց մեծաթիվ բանակը հարձակվեց այլազգիների զորքի վրա: Տեսնելով, որ այլազգիների զորքը անթիվ-անհամար է, բոլորը միասին, աչքի առջև ունենալով մահը, սրտապնդվեցին պատերազմի և, ինչպես գայլերը այծերի մեջ ու արծիվները՝ թռչունների երանների, ահա այդպես խիզախորեն դիմեցին պատերազմի և շատերին խողխողելով դիպալավ գետին տապալեցին: Այդ միջոցին այլազգիների զորքի միջից դուրս եկավ մի քաջ մենամարտիկ սևամորթ խալիֆի, որին «Յոթ գայլ» էին անվանում, որովհետև այն, ինչ յոթ գայլ կարող էին անել ոչխարի հոտի մեջ, սա ավելին էր անում պատերազմի դաշտում: Ահա գալիս էր խալիֆիկը սև ամպի նման որոտալով, նրա զրահը բոցի պես փայլում էր, նա կանչում և հանվանե փնտրում էր Վասակին: Նայեց քաջ եմբանը և տեսավ նրան, որ գալիս էր ինչպես մրկյալ լեռ, ու դիմելով Վասակին, ասաց. «Ահա անպարտելի և քաջ մեր մարդ, որը նմանը երկրի վրա դեռ չի ծնվել»: Վասակը պատասխանեց. «Ով դու՝ առյուծասիրտ և քաջ եմբան ինչո՞ւ վախեցար նրա տեսքից, ահա, ես դուրս եմ գալիս նրա դեմ ու նրան կտամ այն նույն պարգևը, ինչ Դավիթը տվեց աստծուն անարգող Գողթաթին»: Դենց այդ պահին վրա խուժեց այդ մարդ-գազանը և փորձեց քաջ Վասակին իր նիզակի ծայրին առնել, սակայն Վասակը, փութով անցնելով նրա նիզակի տակից, պրոպալտիկ թրով հարվածում է նրա սաղավարտին և, քաջ խալիֆիկին երկուսի բաժանելով, մարմնի մասերը փռում և գետնին: Դրա վրա հայերը սրտապնդվեցին կոպելու և կատարելու անհնարինը: Մարտի թեժ պահին, երբ տուներներից խոցվածները շատացան, քաջ եմբանը կրավ երկարատև և ղժվարին մարտում, ազատների խմբավորումները ցրուցանեցին եղան և մեկը մյուսի մահը չկարողացավ տեսնել: Մնալով միայնակ՝ քաջ Վասակը գազազած առյուծի նման մխրճվեց այլազգիների զորքի մեջ և ճեղքելով դուրս եկավ: Կատաղի մարտից հոգնած՝ նա գնաց, բարձրացավ Մերկևի կոչվող լեռը և պատերազմի տանջալիքներից հանգստանում էր ժայռերի հովին: Փախստական, գյուղացիները տեսնում են նրան և, ոճրագործ Կայելի նման մեկը, գտնելով նրան վշտահար բուն մտած, ուժգին հարված հասցնելով ժայռից ցած է գլորում: Ահա այսպես մեռավ քաջ Վասակ Պաղիպոլիսը» (Մատթեոս Ուռուխյեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ դելմիկների զորավարը մեծաբանակ զորքով գալիս, հասնում է Բջին, որի տերը՝ հայոց սպարապետ Վասակ Պաղիպոլիսին, իր սիրելի որդի Գրիգորի և անվանի այլ ազատների հետ գահավորակին բազմած խնջույթով էր զբաղված: Վասակը, նայելով բարբարոս ճանապարհին, տեսավ, որ հետիոտն գնացողներից մեկը շտապում է, և ասաց. «Այս մարդը բոթաբեր է»: Մարդը, հասնելով Բջին բերդի

դարպասին, աղաղակեց և ասաց. «Ողջ գավառը գրավված է»: Անմիջապես Վասակը բարձրացավ՝ տունն ու ամրոցը թողնելով իր որդի Գրիգորին, հաղորդություն ընդունեց, հազավ իր զրահապատ գզեստները և մոտակայքում գտնվող ազատների հետ պատրաստվեց պատերազմի: Նա չհավաքեց իր ողջ զորքը, որը կազմված էր 5.000 հոգուց, այլ հետը վերցրեց Փիլիպեյին, Գորգիին, Չորտվանելին և քաջարի Միհրանին: Այսպիսիներով իր ուժին՝ նա 100 հոգով ելավ այլազգիների դեմ: Ծանապարհին նրանք հանդիպեցին մի գյուղից փախչող մեծաքանակ ռազմիկների, որոնք լցվել էին եկեղեցին, իսկ թշնամին շրջապատել էր նրանց և գառները նման անխնա սրախողխող էր անում: Այդ ժամանակ քաջ Վասակը, տեսնելով դա, առյուծի պես մռնչաց և հարձակվեց այլազգիների զորքի վրա ու կոտորեց մոտ 3.000 հոգու, իսկ մնացածները, փախուստի դիմելով, միացան այլազգիների հիմնական զորաբանակին: Այդ ժամանակ այլազգիների ողջ զորքը եկավ քրիստոնյաների վրա, իսկ քրիստոնյա ռազմիկները, աչքի առջև ունենալով մահը, հարձակվեցին նրանց վրա, երկու մասի բաժանեցին և հրաշքով չտեսնված մի կոտորած արեցին: Այդ միջոցին այլազգիների զորքի միջից դուրս եկավ մի քաջ մենասարտիկ սևամորթ խափշիկ, որին «Յոթ գայլ» էին անվանում իր քաջության համար: Ահա գայլիս էր խափշիկը սև անպի նման որոտալով, սակայն Վասակը, փութով առաջ անցնելով, թրով հարվածում է նրա գլխին և, երկուսի բաժանելով, մարմնի մասերը փռում գետին: Այլազգիների զորքի մեծաքանակության պատճառով, սակայն, Վասակի զորքի ռազմիկները ցրտուցան եղան և մեկը մյուսին չկարողացան տեսնել: Այդ օրը մարտում ընկավ քաջարի Միհրանը, իսկ Վասակը ճեղքելով հետ եկավ: Դեռանալով թշնամուց՝ նա ցանկացավ հանգստանալ, բանդի անչափ հոգնել էր պատերազմից: Եվ ահա, գալով մի քարանձավի մոտ, նա թնեց: Այդ ժամանակ ինչ-որ մեկը նրանց գտավ այնտեղ և, ընդունելով թշնամու փոխարեն, ուժգին հարված հասցնելով սպանեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Թուրքի դեմ դուրս ելավ քաջն Վասակը, որը մեծ քաջագործություն ցուցաբերելով վերադարձավ Սերկելի: Եվ այնտեղ, երբ նա մի փոքր թնում է, մեկը պատահաբար բարդ խփում է նրա գլխին և նա մեռնում է» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 54):

³⁰²⁰ «Նրա թագավորության յոթերորդ տարում ողջ Դուռնաստանի և օտարազգիների անհամար զորքերով Գեորգիի (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ի - Մ.Ֆ.) դեմ ելավ հունաց արքա Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.): Գեորգի արքան իր հեղթին մեծ զորքով նրան ընդառաջ ելավ: Եվ երկուսն էլ բազում օրեր ծամբար դրեցին Բասեն երկրում, բայց մարտի մեջ չմտան: Դեռացավ Գեորգի թագավորը, եկավ և հրկիզեց Օլթիս քաղաքը» («Զարթովի-Ցիսովերթա», «Զարթովի մատյանը»):

«Նրա թագավորության յոթերորդ տարում Գեորգիի (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ի - Մ.Ֆ.) դեմ ելավ հունաց արքա Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.): Եվ երկուսն էլ բազում օրեր ծամբար դրեցին Բասեն երկրում, բայց մարտի մեջ չմտան՝ չէլնելով կռվի իրար դեմ: Խուսափելով Վասիլից՝ Գեորգին հետ դարձավ և ավերեց Օլթիսը» («Զարթովի-Ցիսովերթա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Ինչ վերաբերվում է այն բանին, թե ինչ կատարվեց Վասիլ արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի - Մ.Ֆ.) հետ, այն բանից հետո, երբ նա զբաղեցրեց Բուլղարիան, ապա ահա թե ինչուսն է բանը: Երբ նա զբաղված էր այնտեղ, եռանդով մարտնչելով բուլղարների դեմ, աթիսազները արքա Գեորգիի (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.) իր տիրույթներին սահմանակից մասերում ցանկություն ունեցավ նրան վնաս հասցնել և նա տիրեց այն մարզերին ու ամրոցներին, որոնք նրա հորերը այդ Դավիթ կուրապաղատը զիջել էր Վասիլին» (Յահա Աստիթեացի «Ժամանակագրություն»):

«Աբազգիայի արխոնտ Գեորգիոսը (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.) խախտեց հռոմեացիների հետ ունեցած պայմանագիրը և սկսեց սասպանելով սահմանակից շրջանները» (Ռովիանեն Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոնստանտին», մաս 45):

³⁰²¹ «Սմբատը, համաձայնելով դրան, վերադարձավ իր քաղաքը, բայց ճանապարհին, մարմնի ծանրության պատճառով իջևանելով, անհոգաբար թնեց: Աշտոի կողմի իշխաններից մեկը Գեորգիի (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.) առաջ կանգնելով բողոքում և ասում է. «Շատիկը իմ սեփական հողն է, որը Սմբատը անիրավաբար խլեց ինձանից»: Գեորգն այդ լսելով՝ սաստիկ ցասմամբ բարկացած զորք ուղարկեց Սմբատի հետևից, որոնք գալով, հանկարծ հարձակվեցին նրա վրա: Սմբատը մարմնի ծանրության պատճառով չկարողացավ երիվար նստել, իսկ նրա հետ եղած իշխանները արագորեն փախուստի դիմեցին: Դեռապաղտոնները մինչև Ամիի դուռը նրանց շատ դիակույտեր փռեցին ճանապարհին, իսկ այնտեղից դառնալով էլ՝ կաթողիցուսարանի եկեղեցիները զարդերից կողոպտեցին և, խաչի բնեռները հանելով, նախասրիքով ատում էին. «Տանում ենք, ձերերն պայտեր չիմենք»: Արդարադատ Աստված, սակայն, պատեծ ժամին ռուսների ձեռքով հատուցեց նրանց, որը իր տեղում կպատկեն: Ինչ վերաբերում է Սմբատին, ապա նրան բռնելով տարան Գեորգի մոտ, որը հրամայեց նրան պահել հսկողության տակ, բայց հետո, երբ բերդ առնելով, ազատ արձակեց» (Արիստակես Լաստիվերցի «Պատմություն», գլուխ 2):

³⁰²² «Հայոց 470 թվականին ինքնակալ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) դարձյալ շարժվում է մեծ զորքով, գալիս է դեպի արևելք և իջևանում Կարոն ընդարձակ դաշտում, որտեղից դեսպաններ է ուղարկում Վրաստանի թագավոր Գեորգիի (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ի - Մ.Ֆ.) մոտ, որ հնազանդվի իրեն: Ազգությամբ վրացի մի եպիսկոպոս, որ նստում էր Վաղարշակերտ քաղաքում, թագավորին դիմավորելով հավաստացրեց, թե. «Երբ եկելույց կամ Կարին հասնես, նա քեզ ընդառաջ կգա»: Եվ նա, հավատալով այս խոսքերին ու հույս դնելով սրա վրա, օթևանից օթևաններ փոխադրվելով սպասում էր Գեորգիի գալուն: Վերջինս, սակայն, հանձն չառավ գալ թագավորի մոտ, որովհետև յուրախններից շատերը ահաբեկում էին նրան, թե քեզ տեսնելուն պես կամ կսպանի, կամ կբանտարկի, և թո պատվին չես հասնի: Թագավորը, գնալով Բասեն, երկու-երեք պատգամավոր ուղարկեց, որովհետև շատ էր ցանկանում իր ճանապարհորդությունը խաղաղությամբ ավարտել ու աջխորհրդ շեն թողնել: Ապա, երբ պատգամավորությունն ապարդյուն անցավ, թագավորը բարկանալով հրաման տվեց հրով, սրով ու գերությամբ ավերել Օլոմի կոչված մեծ ավանն և նրան շրջապատող այդ մասի գյուղերն ու ագարակները» (Արիստակես Լաստիվերցի «Պատմություն», գլուխ 2):

³⁰²³ «Այնտեղից նա (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.) անցավ Կոլա գավառ, սակայն հունաց արքա Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.), նրան հետապնդելով, հայտնվեց Գեորգիի թիկունքում: Մարտի բռնկեցին Գեորգիի վերջապահ և Վասիլի առաջապահ զորքերը ու տեղի ունեցավ մեծ ճակատամարտ՝ Շիրիմի գյուղի մոտ: Երկուստեք շատերը կոտորվեցին, սպանվեցին երիտասարդներ և դիդերուկներ, ընկան Լիպարիտի որդի Ռատը և Խուրսը: Ուշ հասավ լուրը Գեորգի թագավորին, թե հարձակում է տեղի ունեցել վերջապահների վրա: Այնժամ նա հրաման արձակեց իր զորքին և շտապ գիծակեցին: Գեորգի թագավորն, որն ըստ ամենայնի քաջ էր և անվախ՝ ասես միս ու արյունից չէր ստեղծված, իր զորքի բազմությամբ հանդերձ եկավ և նրա հետ էին իր բազմաթիվ ռազմիկները: Այնտեղ իր ողջ զորքով եկավ նաև Վասիլ արքան: Երկուստեք մարտի բռնկեցին, տեղի ունեցավ մեծ ճակատամարտ, բազում հույներ կոտորվեցին և ավար վերցրեցին: Նրանց միջև ճակատամարտն այնչափ երկարեց, այնպես որ Վասիլ արքան պատրաստ էր փախուստի դիմելու, սակայն, երբ վրացիները այլևս չդիմացան, տեղի տվեցին ու նահանջեցին, հույները հետապնդեցին և սրի քաշեցին շատերին» («Զարթովի-Ցիսովերթա», «Զարթովի մատյանը»):

«Ապա նրան (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ին - Մ.Ֆ.) հետամուտ եղավ հունաց թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.), հասավ նրան և ահա մարտի բռնկեցին Գեորգիի վերջապահ ու Վասիլի առաջապահ զորքերը ու տեղի ունեցավ մեծ ճակատամարտ՝ Շիրիմա գյուղի մոտ: Երկուստեք շատերը կոտորվեցին, սպանվեցին նաև մեծ երիտասարդ Լիպարիտի որդի Ռատը և Խուրսը: Երբ հասավ լուրը Գեորգի թագավորին, թե հարձակում է տեղի ունեցել վերջապահների վրա, այնժամ նա կատարեց և եկավ: Եկավ նաև Վասիլ արքան՝ իր ողջ զորքով: Երկուստեք մարտի բռնկեցին, տեղի ունեցավ մեծ ճակատամարտ և բազում հույներ կոտորվեցին: Գեորգիի ռազմիկները սկսեցին ավար հավաքել, ընդ որում մարտն այնչափ ծանր էր: Վասիլ արքան պատրաստ էր նահանջել, սակայն ի վերջո Գեորգիի ռազմիկները այլևս չդիմացան, տեղի տվեցին և նահանջեցին ու հեռացան» («Զարթովի-Ցիսովերթա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Այստեղից վերցրած գերիներին՝ ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) հրամայեց տանել Խաղտյազ գավառը, իսկ ինքը, Բասենից անցնելով, գնաց հասավ Վանանդ գավառը և Կարսի քաղաքը: Իր հեղթին Գևորգը (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.) հարավար ժամանակ գտնելով՝ հասավ Ուխտյազ քաղաքը և զորքին հրամայեց իրկիզել նրա գեղեցիկ դաստակերտները և կողոպտել ունեցվածքը, բայց մարդկանց ամենևին չվնասել: Երբ թագավորն այդ լսեց՝ ավելի ու ավելի բարկանալով նրա վրա գնաց: Չորքերը, հանդիպելով Պաղակացիս կոչված ծովակի մոտ՝ սարսափելի դողդոջությամբ իրար բախվեցին: Մուսերների շողալու և սաղավարտների փայլելու ժամանակ հրաշող փայլակները լեռների վրա էին տարածվում և սրերի հարվածներըց դուրս ցայտած մարկի կայծերը գետին էին ընկնում: Նայելով սրան, նույնիսկ ինքը՝ թագավորը զարմանում էր կրկողների քաջության վրա, որովհետև գետերի խափող հորձանների նման ռումոց զորքերը նրանք բախվելով հետ էին ընկրկում: Այդտեղ մեռավ մեծ իշխան Ըռատը, որի ձին ճահճի պատահելով, չկարողացավ անցնել և թշնամիները, վրա հասնելով, սրահար սպանեցին գովելի այդ մարդուն, որը մեծ սուգ պատճառեց Տայոց աշխարհին» (Արիստակես Լաստիվերցի «Պատմություն», գլուխ 2):

«Հայոց 470 թվականին Վասիլն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) անթիվ-անհամար զորքով գնաց արևելք և Հայոց թագավորից պահանջեց Ալին ու Կարսը: Գագիկի որդի Հովհաննեսը իր թուլամորթության պատճառով որոշեց տալ պահանջած ու Վասիլը, վերադարձավ իր երկիրը: Վասիլը նաև նամակ գրեց վրաց թագավոր Գորգիին՝ առաջարկելով իրեն հպատակություն հայտնել, մի բան, որ Գորգին (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.) մերժեց: Դրա վրա Վասիլը պատերազմ հայտարարեց և շարժվեց նրա դեմ: Վրաց զորքը,

ինչպես նաև Լիպարիտի քաջ եղբայրներ Ռատն ու Չոյատը գնացին նրա դեմ և Վասիլի գինկորներին ծանր հարված հասցրին: Երբ Ռատը սպանվեց, սակայն, վերջինիս ձին խրվել էր տղմոտ մի վայրում և Ռատն այնտեղ էլ հենց սպանվեց, վրաց գինկորները դիմեցին փախուստի, իսկ Վասիլի գինկորները կոտորելով հալածում էին նրանց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայոց 470 թվականին Վասիլն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) անթիվ զորքով շարժվեց Արևելք՝ պահանջելով Անին ու Կարսը: Գազիկի որդի Հովհաննեսը իր վախկոտության պատճառով որոշեց հանձնել այդ քաղաքները և Վասիլը վերադարձավ իր երկիր: Նա գրեց նաև վրաց արքա Գեորգիին (**Զարթիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ին – Մ.Ֆ.**), որպեսզի սա ենթարկվի իրեն, սակայն վերջինս մերժեց: Այդ ժամանակ Վասիլը զորքով գնաց նրա վրա, իսկ վրաց զորքերն էլ ընդառաջ ելան: Այդ ճակատամարտում Լիպարիտի եղբայրներ Ռատն ու Չվիաթը, քաջադիր ռազմիկներ լինելով, ուժեղ դիմադրություն էին ցույց տալիս այնքան ժամանակ, մինչև որ Ռատը չսպանվեց, երբ նրա ձին խրվել էր ճահճում: Դրանից հետո վրաց զորքը դիմեց փախուստի, իսկ Վասիլն էլ, հետապնդելով նրանց, կոտորեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ելան վրաց զորավարներ Ռատն ու Չվիաթն ու խրվեցին ճահճում: Շիրակի դաշտում Ռատն ընկավ: Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.**) հետ դարձավ, ծնեմեց ռումների մոտ, իսկ հետո կրկին դարձավ Վրաստան: Ռատն ու Չվիաթը, որոնք Լիպարիտի հարազատ եղբայրներն էին, բազում քաջություններ ցույց տվեցին Վասիլի հույների դեմ, բայց հետո Ռատը խրվեց ճահճում և սպանվեց, իսկ Չվիաթին բռնեցին ու տարան» (Սմանկել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այն բանից հետո, երբ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) Բուլղարիայում հասավ իր նպատակին, հնազանդեցրեց այն ու վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս, արխագների արքա Գեորգին (**Զարթիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.**) հարկ չհամարեց ուղղել իր սխալը և, գերեմ մնալով թշնամական գործողություններից, նրան իր հնազանդությունը հայտնեց, ինչպես վարվել էին դեռ նրան հայրն (**Զարթիկի թագավորության արքա Բագրատ I-ը – Մ.Ֆ.**) ու հորեղբայրը: Ընդհակառակը, նա սկսեց համառել իր մոլորության մեջ և նամակարգական կապի մեջ մտավ ալ-Հաբիսի (**Ճարթիկյանների խալիֆության խալիֆ Ալ-Հաբիսի – Մ.Ֆ.**) հետ, որպեսզի միավորվեն իրար հետ արքայի դեմ պատերազմի համար և որ ամեն մեկը նրա վրա գնա իր երկրից: Այդ լուրը հասավ Վասիլ արքային և նա, լցված զայրույթով, Կոստանդնուպոլիսից Ֆիլոմելիոն գնաց՝ ոչ-ոքի չափելով, թե ինչ նկատի ունի, այլ հայտարարելով արշավանք դեպի ասորիական հողեր: Նա պարենամթերք, անասնակեր ու գենք ուղարկեց Անտիոք, որպես այդ գործի նախապատրաստություն, և ոչ-ոք չէր կասկածում, որ նա կգնա հենց Անտիոք: Նույն այդ ժամանակ, երբ արքան գտնվում էր Ֆիլոմելիոնում, տեղի ունեցավ ալ-Հաբիսի անհետացումը, իսկ դրանից հետո էլ արքան գնաց պատերազմելու արխագների դեմ: Երբ արխագն իմացավ այդ մասին, նա հավաքեց իր զորքերը, ում կարող էր օգնության կանչեց օտարներից և ելավ իր տիրույթների ամենածայրամասը՝ ցանկանալով ընդհարվել արքայի հետ ու մարտնչել նրա դեմ: Եվ ահա, երբ արքան մոտեցավ նրան և ակնհայտ դարձավ նրա զորքի ուժն ու բանակի հզորությունը, արխագը առանց մարտի դիմեց փախուստի: Արքան հետապնդեց նրանք այնքան ժամանակ, մինչև որ սա պաշտպանություն գտավ այն գետից հետևում, որը հունական զորքերը գետնանցել չէին կարող» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ Աբագգիայի արխոնտ Գեորգիոսը (**Զարթիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.**) խախտեց հռոմեացիների հետ ունեցած պայմանագիրը և սկսեց ասպատակել սահմանակից շրջանները, կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) համայն բանակով նրա դեմ դուրս եկավ...: Կայսրը, ապստամբների վտանգից ձեռքազատվելով, արագների վրա է հարձակվում և բազում հռոմեացիներ են ընկնում: Հակառակորդ զորքերը սակայն, ևս ցրվեցին, թեև հաղթանակն անորոշ էր» (Հովհաննես Սիլիխցես «Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոստանդին», մաս 45):

«Վասիլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**), հաղթահարելով սարակինոսներին, բռնեց նրանց արևելյան պրովինցիաներից և ազատագրեց Հայաստանը դաժան այն տիրապետությունից, որին երկիրը ենթարկվել էր Մուսամմեդի հետնորդների կողմից: Դրանից հետո, զայրացած Գեորգի արքայի (**Զարթիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ի – Մ.Ֆ.**) մերժումից, նա մոտեցավ Իբերիայի սահմաններին՝ մտադիր լինելով այդ երկիրը իր զայրույթի գոյի դարձնել: Որպեսզի դեմ չեն ինչևիդենի՝ Գեորգի արքան անմիջապես զորք հավաքեց և առաջին իսկ մարտում ցրեց հակառակորդներին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 92):

³⁰²⁴ «Այդ ժամանակ նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) այնքան գյուղերը և թալանեց այնտեղ գտնվող պաշարները՝ նրա հաղթանակներից երկրից տանելով, սպանելով ու կոտորեցնելով ավելի քան 200.000 մարդ: Նա ամայացրեց նրան (**Զարթիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ին – Մ.Ֆ.**) պատկանող մարզերն ու գյուղերը, բացի նրանցից, որոնք տարածվում էին այն գետից անդին տարածքներում, որի վրայով հունական զորքը չէր կարողացել անցնել: Վրա հասավ ձմեռը և Վասիլ արքան գնաց Տրապիզոն, որպեսզի զորքը այնտեղ ձմեռի և դրանից հետո վերսկսի արշավանքը: Այդ ժամանակ Ասվարդանի արքա Մինապերիդը իր բոլոր ամրոցները, հողերն ու ասվարդանյան երկիրը զիջեց Վասիլին: Ու նաև առաջինի հարևան իբն ալ-Դեյրանին այդպես վարվեց՝ իր ամրոցներն ու բերդերը տալով արքային, որը միացրեց դրանք իր տերությանը: Դրանց ընդհանուր թիվը ավելի քան 40 եղավ՝ բերդեր ու ամրոցներ: Արքան դրանցից առանձին կառուցվածություններ ստեղծեց և ամրոցներում ռազմիկներ հաստատեց՝ նրանց գլխավոր նշանակելով հրամանատարներ, իսկ Մինապերիդին ու իբն ալ-Դեյրանիին էլ իրենց ընտանիքների և ազգականների հետ միասին նա պարգևատրեց լայնարձակ տիրույթներով՝ մեծ գումարներով ու բարձր կոչումներով: Արքայի Տրապիզոն ժամանելուց հետո նա սկսեց կազմակերպել դեպի արխագների երկիր նավատորմ ուղարկելու հարցը: Այդ ժամանակ նրա մոտ արխագների արքա Գեորգից դեպան եկավ, որի միջոցով սա ուզում էր բարիացնել նրան, ներողություն էր խնդրում իր արարքի համար և խոստանում էր նրան զիջել բոլոր այն ամրոցներն ու տիրույթները, որոնք պատկանել են իր հորեղբոր՝ Դավիթ կուրապատրաստին: Նա խոստանում էր նաև նրան որպես պատանդ տալ իր որդի Բագրատին (**Զարթիկի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.**)՝ անփոփոխ ու անառարելի վերադառնալով, բանի կենդանի է, նրան հնազանդվելով ու ենթարկվելով: Վասիլը լսեց այն ամենը, ինչ նա խնդրում էր, և այդ դեսպանի հետ շատ պաշտոնյաներ ու դատավորներ ուղարկեց: Նրանք Գեորգիին արխագից ու կաթողիկոսից, սա այդ հողերի հոգևոր պետն է, ինչպես նաև մտացած եպիսկոպոսներից, այլ պաշտոնյաներից ու բարձրաստիճան հպատակներից ամեն տեսակի ամուր երդումներ վերցրին խոստացվածի ազնիվ կատարման հարցով: Վասիլը նրանցից այդպիսի երդումներ վերցրեց ու իրեն դրանցով ապահովեց, ինչպիսին վերցնում են տարբեր կրոն դավանողներից» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ իբերների առաջնորդ Գեորգիոսը (**Զարթիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.**) հռոմեացիների դեմ գենք բարձրացրեց, նրան գինակություն ցուցաբերեց Անիի շրջանին տիրող Հովհաննեսիկը, բայց երբ, ինչպես նախապես ասվեց, Վասիլ կայսրը, բարձրանալով Իբերիա, ճակատեց Գեորգիոսի դեմ, նրան պարտության մատնեց ու ոչնչացրեց, Հովհաննեսիկը ահ ու դողի մեջ ընկավ՝ մտածելով, թե կայսրը Գեորգիոսին ցուցաբերած գինակության համար գլխին փորձանք կբերի: Դրա համար, ահա, վերցնելով քաղաքի բանակիները, նա անձամբ գնում է կայսեր մոտ, կամուփին հանձնվում նրան և ընձեռում բանակիները: Կայսրը ընդառաջ գնաց նրա հեռամտությունը, մագիստրոսի պատվաստիճան շնորհեց և նշանակեց Անիի ու Մեծ Հայք կոչվածի ցմահ կառավարիչ՝ նրանից գրավոր փաստաթուղթ պահանջելով, թե իր՝ Հովհաննեսիկի, մահից հետո համայն իշխանությունը դառնում է հռոմեական պետության բաղկացուցիչ մասը: Այդպես էլ եղավ» («Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոստանդին», մաս 45):

«Գեորգին (**Զարթիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.**) իր զորքով գնաց ամրացավ Աբխազաց բերդում, իսկ թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) զորքեր ուղարկեց երկրի տարբեր կողմերը և ասպատակներ տարածեց՝ խոստազույն հրամանով պատմիչներով չխնայել ոչ ծերին, ոչ երիտասարդին, ոչ մանկան, ոչ չափահասին, ոչ տղամարդուն, ոչ կնոջը և ոչ մի հասակին: Այս ձևով նա բանտեց և ավերեց տասներկու գավառ: Ինչպիսի ողբալի և անսպառ արտասուքների արժանի տեսարան էր երևում այնտեղ, բանձի արքունաշեն բարձրաբերդ պալատներն և ապարանքները, որոնք մեծամեծ ծախսերով ու ծարտարապետների հնարագիտությամբ կառուցվել էին որպես սքանչելիք տեսողների և ուրախություն ու վայելք բնակվողների, հրաճարակ փլվեցին և կործանվեցին, իսկ նրանց տները հենց նրանց կողքին տրակոտոր եղան: Ավաղ այս պատմությանը, ավաղ դառնաղետ այդ անցքերին, ինչպես կարող եմ ես՝ գիտությանը արգաստ ու ամենքից տիմարս, նկարագրել այն ժամանակ կատարվածները և կամ արժանապես ողբալ մեր թշվառությունները: Սրանք Երեսիայի հոգուն են պատկանում, որը գիտի թշվառության համապատասխան ողբեր հորինել, բայց մենք սակավ խոսքերով արձանագրում ենք այս երկար պատմությունը՝ ի գիտություն գալիք ազգի, որ ծնվող որդիները հաջորդաբար պատմեն այս իրենց որդիներին, որպեսզի չմոռացվեն Աստուծո գործերը, որն արդարապես հաստուցում է բոլորին, ովքեր խոտորվում են նրա օրենքներից, ըստ Հոբի խոսքերի: «Կհատուցի փոխարենը»-, ասում է- «Իրեն ասողներին և չի ուշացնի»: Արդ հետևյալի այն ժամանակ կատարվածների օրինակները՝ պատվական ու հարգարժան ծերերի արյունաթաթախ ալիքները, սրակոտոր երիտասարդներին, անթիվ ու անհամար կույրերին, որոնց աչքերը հանեցին, կարծում եմ, այս բոլորը տեղին պատահեցին նրանց, որովհետև, աստվածադրոշմ նշանի բևեռները հանելով, նրանք կաթողիկեի դռանը անարգանքով ասում էին. «Ձիերին պայտեր կշինեցին»: Այս և սրանցից էլ ավելի սարսափելի աղետները արդարապես պատահեցին նրանց՝ ազնվական կանայք, հրապարակյալ ողորս եկած և բողո գլուխներից վեր առած՝ արևի դեմ անպատկառ կերպով հայտարարվում էին, նրանք, որ ուղբով հազիվ էին գնում հիվանդներին տեսության կամ ուխտատեղի, այժմ բաց գլխով ու բոկոտն, զարդերից մերկացած, պատվից ընկած, բյուր անարգանքների ենթարկված, գերողների առջևից էին գնում, իսկ կաթնատուն երեխաների մի մասին մայրերի զրկերից առնելով բարերին էին խլում, ուրիշների զրկերի մեջ աշտներով խոցոտելով

արյունը մայրերի կաթին էին խառնում, իսկ մյուսներին էլ, ճանապարհների խաչմերուկներում ձգելով, ձիերի սմբակների տակ բոլորին սպանում էին: Ով Աստված, քո այն ժամանակվա ներողությունը, ով թագավոր, քո անողորմ հրամանները: Այս ամենով, սակայն, նրա բարոյությունը չխաբեց, այլ ձեռքը բարձրացրել էր դեռևս ուրիշ աղետներ էլ սրանց վրա ավելացնելու: Եվ այսպիսի գործով բարեշնչեց երկիրը անմարդաբնակ, ավեր ու ասայի դարձվեց միջև ձմեռվա գալը, բայց չգիտեմ, թե այս բոլորը ինչի՞ համար պատահեց նրանց, իրատի, երկրի բնակիչների չափն անցած ամբարշտության, թե՞ խուճաղուժ ազգերից ժողոված արևմտյան զորքերի դաժանաբարոր վարքի պատճառով: Թագավորը վերադարձավ բարեխառն Պոնտոս՝ ձմեռանոց և, մտնելով հաղորդաց գավառը, գիշերեց...: Այնտեղ գրվեց, սակայն, նաև հայերի կոդատյան կտակ-նամակը, որովհետև Յովհաննես-Սմբատը պատվեր էր տվել հայրապետին, թե. «Գրություն գրիր և կտակ տուր թագավորին, որ իմ մահից հետո իմ բաղաբներն ու երկիրը նրան եմ հանձնում որպես ժառանգություն»: Ինքը՝ արքան, թագավորությանը թագակալ ժառանգ չունեց, բանի որ նրա որդի երկաթը շուտ վախճանվեց և հոր պատվին չհասավ: Թագավորը գնաց, հասավ սկզբում հիշատակած ձմեռանոցի տեղերը, իսկ նրա զորքերը գերիներին վաճառեցին հեռավոր ազգերին» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 2):

«Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) այնտեղ մնաց երեք ամիս, մինչև որ հնազանդեցրեց նրանց և ապա գնաց ու ձմեռեց Տրապիզոնում» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) այնտեղ մնաց երեք ամիս, մինչև որ հնազանդեցրեց նրանց և ապա գնաց ու ձմեռեց Տրապիզոնում» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Զորխոտի 1018 թվականին Վասիլ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) գնաց Վրաստան ու ավարեց Վրացատունը՝ հրով, սրով ու սովով անմարդաբնակ դարձնելով 24 գավառ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) իր մոտ կանչեց Վրաց Գորգի թագավորին (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ին – Մ.Յ.), որը չեկավ նրա կանչով: Այդ պատճառով նա զայրացած գնում է, ավերում է նրա տասներկու գավառները, վերադառնում է հաղաթիբ ու այնտեղ ձմեռում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 52):

«Յուլաց գործը, հասնելով Արտանի, գերեվարեց բնակիչներին և ավերեց այն: Եվ երբ Գեորգի արքան (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Յ.) եկավ Թեղդ, Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) նրան հետապնդեց, ավերեց Զավախթ երկիրը և անցավ Թեղդ: Դարձյալ մոտ եկան միմյանց, բանի որ ուժեղացել էր Գեորգի թագավորը, բերելով Կախեթի և Յերթի գործը, սակայն խանգարեցին կրկին մարտի բռնկել: Նահանջեց Վասիլ արքան Թեղդից՝ շրջանցելով Զավախթը և Արտանին: Եվ դարձյալ չարամիտ վրեժխնդրությամբ ավերեց այդ երկրները, գնաց ու ձմեռեց հաղտեսաց երկրում՝ Տրապիզոն քաղաքի մոտ: Եվ նրանց միջև պատմիրակներ էին գնում-գալիս՝ դաշինք և բարեկամություն հաստատելու համար» (Զարթովի-Զիտլիբեթա, «Զարթովի մատյանը»):

«Յուլաց գործը հասնելով Արտանի, գերեվարեց բնակիչներին և ավերեց այն: Եվ երբ Գեորգի արքան (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Յ.) եկավ Թեղդ, Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) հետապնդեց նրան, ավերեց Զավախթ երկիրը և անցավ Թեղդ: Դարձյալ մոտ եկան միմյանց, բանի որ ուժեղացել էր Գեորգի թագավորը՝ բերելով Կախեթի և Յերթի գործը, սակայն խանգարեցին կրկին մարտի բռնկել: Նահանջեց Վասիլ արքան Թեղդից՝ շրջանցելով Զավախթը և Արտանին: Եվ դարձյալ չարամիտ վրեժխնդրությամբ ավերեց այդ երկրները, գնաց ու ձմեռեց հաղտեսաց երկրում՝ Տրապիզոն քաղաքի մոտ: Եվ նրանց միջև պատմիրակներ էին գնում-գալիս՝ դաշինք և բարեկամություն հաստատելու համար» (Զարթովի-Զիտլիբեթա, Սմբատ Ղափթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

³⁰²⁵ «Այդ ժամանակ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.) մեկնեց, որպեսզի ընդունի այն մարդկներն ու մարգերը, որոնք նրան խոստացել էր արհազը (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Յ.), ինչպես նաև վերցնի նրա որդուն (Զարթովի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին – Մ.Յ.): Նույն այդ ժամանակ, սակայն, Վասիլ արքային լուր հասավ, որ պատրիկ Նիկեփորը, որը հայտնի էր նաև Զսիֆիաս անունով, սա Անատոլիկոնի կառավարիչն էր, միացել է Վարդ Փոկասի որդի Նիկեփոր Ծովիզի հետ և նրանք համաձայնության են եկել ապստամբել իր դեմ: Բանն այն էր, որ Զսիֆիասը երազանքներով էր պատվել արքա դառնալ և Փոկասի հետ բանակցությունների մեջ էր մտել, որպեսզի այդ նպատակով միավորվեն: Նա գիտեր, որ հույներից շատերը հակված են դեպի Փոկասը և կապված են նրան նրա նախնիների նկատմամբ տածած սիրո պատճառով: Եվ ահա նա կապ հաստատեց նրա հետ, որպեսզի նրանք օգնեն իրար, իրար հետ միասնական զործեն այդ հանգամանքներում՝ օգտվելով հույների երկրից Վասիլի բացակայությունից, ինչպես նաև այն բանից, որ նա զբաղված է արխազների դեմ մղվող պատերազմով, բայց նրանցից ամեն մեկը հոգու խորքում թաքցնում էր մյուսի դեմ գործելու մտադրությունը, երբ իրենց գործը վերջնականապես կբացահայտվի ու նրանք թագավորությունը կվերցնեն իրենց ձեռքը: Եվ ահա Վասիլ արքան, հենց որ իմացավ այդ ամենի մասին, շտապեց պրոտոպապարիոս ու դրուզգար Թեփիկասոս Դալասսիանին Անատոլիկոն ուղարկել, որպեսզի սա տեղում պարզի, թե ի՞նչ աստիճանի է հասել գործը և նուրբ կերպով նրանց երկուսի համար որևէ թակարդ չկարգի: Նա նրան Նշանակեց Անատոլիկոնի կառավարիչ և նրա հետ գումար ուղարկեց գործի վրա ծախսելու համար՝ միաժամանակ ուր թաքցնելով բոլորից և յուրաքանչյուրից: Երբ Թեփիկասոս Դալասսիանը եկավ Անատոլիա, նա համոզվեց լուրերի իսկության և այն բանի մեջ, որ հայտնի ու անհայտ հույներից շատերը հոսում է նրանց մոտ և ձգտում են դեպի նրանք, բայց դա քիչ էր, շատերը նույնիսկ նրանցից, որոնք Վասիլի հետ միասին արշավանքում էին, շեղվել էին ճշմարիտ ուղուց, երբ իմացել էին, թե ինչու՞ է բանը՝ նպատակադրվելով փախչել, որպեսզի պաշտպանեն իրենց ընտանիքներն ու հարազատներին: Նրանք վախճանում էին, որ սրանք կբռնեն ու կտիրանան դրանց, ընդ որում բոլոր նրանք, որոնք այդ կողմն էին գալիս, բացառապես բռնում էին Փոկասի կողմը: Եվ ահա, երբ Զսիֆիաս նկատեց այդ, նրա հոգում նախանձ ծագեց նրա նկատմամբ և նա որոշեց սպանել Փոկասին: Նա նրան հրավեր ուղարկեց իբր իր ծրագրած ինչ-որ բանի մասին գրուցելու շուրջ և Փոկասը ջորու վրա նստած շտապեց ժամանել՝ առանց որևէ նախապատրաստության: Նրանք հանդիպում ունեցան, զրուցեցին միմյանց հետ, իրար հրաժեշտ տվեցին և բաժանվեցին, որպեսզի ամեն մեկն իր տեղը դառնա: Եվ ահա, երբ Փոկասն արդեն հեռանում էր, Զսիֆիասի ստրուկներից մեկը, ըստ նրա իսկ հրամանի, դազանակով հարվածեց նրան այնպես, որ սա ընկավ ջրորոց: Ամալիքայեց էլ նրա գլուխը կտրեցին ու դա եղավ Անատոլիկոնի հիշատակման օրը, այսինքն Յիջրի 413 թվականի Ջունայառ և ամսի 14-ին: Երբ Փոկասը սպանվեց, մինչև վերջին մարդը հեռացան ու ցրվեցին նաև բոլոր այն մարդիկ, որոնք հավաքվել էին նրա մոտ, ամեն մեկը վերադարձավ իր տեղը: Զսիֆիասը, հույսը կտրելով այն ամենից, ինչին ձգտում էր, իր հերթին ևս փախավ: Նա վերցրեց Փոկասի գլուխն ու ուղարկեց այն Վասիլ արքային՝ արդարանալով այն բանով, թե իբր ինքը, երբ իմացել էր, որ Փոկասը նպատակադրվել է ապստամբել արքայի դեմ, ընդամենը ձևացրել էր, որ ցանկանում է մասնակցել նրա մտադրված գործին, մինչև որ նրա նկատմամբ իշխանությունը ձեռք չի բերի և չի սպանի նրան: Երբ Թեփիկասոս Դալասսիանը իմացավ Զսիֆիասի փախուստի մասին, նա իր մոտ հավաքված բոլոր զորքերով, որոնց վրա նա ծախսել էր իրեն տրամադրված փողերը, հետապնդեց նրան դեպի այն վայրը, որտեղ սա գնացել էր, բռնեց և իրեն նրա նկատմամբ ապահովագրեց» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Յ.), ողջ ձմեռը անցկացնելով բարեխառն Պոնտոսում, զարնանաբեր ժամանակն հասնելուն պես կրկին շարժվեց Տայքի վրա և, անցնելով շատ օթևաններ, եկավ բանակ դրեց Բանենի գավառում: Այդ ժամանակ ռուսաց իշխաններից շատերը, որոնք տարբեր ժամանակներ այլևայլ պատճառներով թագավորը գցել էր պատվից ու իշխանությունից և որոնք վանդակներում փակված առյուծների նման մռնչում էին, այժմ, հարմար ժամանակ գտնելով, մի տեղ հավաքվեցին ու չար խորհուրդ արին, որը չկարողացան կատարել: Նրանք մտածեցին միաբանված ապստամբել թագավորի դեմ և իրենց ցանկացածին դարձնել թագավոր: Երբ այդ ընկած գնաց և ամրացավ Սագաոն կղզվածք բերդի ամրոցներում, որովհետև այդ Յունաց արքունիքի հին անվանությունն է, բայց չգիտեմ աստվածային օրե՞նք է այդ, որ ծառաները տերերի վրա չպետք է հարձակվեն, թե՞ թագավորն այն ժամանակ առանձին բարեշնորհություն ուներ, միայն այս հավաստի գիտեմ և իմ աչքով էլ տեսա, որ նրանք, ովքեր գնացին նրա վրա, ծիծաղելի մահով մեռան...: Այդպես էլ այստեղ նրանց մանկանյան խաղի գործը երկար չունեց, այլ, ինչպես ավագի վրայի շինվածք, հեղեղների բախվելու հետևանքով անմիջապես փլվելով կործանվեց՝ ահա թե ինչպես: Դավիթը, որը Սենեբերիմ էր կոչվում, պարսիկներից ներվելով՝ իր հայրենի ժառանգությունը՝ Վասադրությունը, ով էլ ինքնակալ Վասիլին ու փոխարենը ստացել Սեբաստիա քաղաքը իր շրջակա գավառներով: Սրանք կատարվեցին ոչ թե հեռավոր ժամանակում, այլ երկու կամ երեք տարի առաջ և ահա այն ժամանակից մինչև այժմ արևելքը ընկավ ռուսաց տիրապետության տակ: Այն ժամանակ Սենեբերիմը խորհրդակցից միաբան էր ապստամբներին ու նրանց հավատարիմ, բայց հանկարծ քնից արթնացածի կամ հզոր մի ամարդու նման, որ սթափվում է գինարեությունից, տեսնելով այդ անվայել գործերը ու այդ չար միաբանությունը խախտելու այլ հնար չգտնելով, մի օր ապստամբ ժամկ վերցնում է նրան, որին թագավոր էին անվանում, դուրս է գալիս բանակից, իբր թե առանձին խորհրդակցելու համար, և հանկարծակի սրահար սպանում է նրան ու, գլուխը կտրելով իր ծառաների միջոցով փոթապես հասցնում է թագավորին: Այդ ժամանակ հավաքվածները, երբ այս այսպես եղավ, մեկ-մեկուց առաջ էին վազում՝ շուտապիսյա ծածուկ իրենց տները հասնելու համար: Նրանց բոլոր մտադրությունները իսկույն խափանվեցին, իսկ

թագավորը, տեսնելով բռնակալի գլուխը, հրամայեց այն ի տես ողջ բանակի ճողի վրա բարձրացնել, քանի որ նրանցից շատերը, թեպետ անձամբ թագավորի հետ էին, բայց մտքով ապստամբին էին միաբան: Նա այս կատարեց ըստ իր խորին իմաստության, որպեսզի այդ տեսնելով նրանք հեռանան իրենց փուչ մտադրությունից և ուղղված սրտով հնազանդվեն իրեն: Սրանից հետո թագավորը զորքով իջավ Բասենի ընդարձակ դաշտը և հեթանոս զորքից հեծյալներ ուղարկեց ապստամբ Փերսիս կայանավորելու համար, իսկ ինքը շարժվելով հասավ Բասենի սահմանագլուխը, այն տեղը, որ Սալբորա է կոչվում: Բանակի շուրջը խոր փոսով պատնշելով՝ նա դադար առավ մեկ ողջ ամիս անընդմեջ, իսկ այդ ընթացքում թագավորից ուղարկվածները բռնելով Փերսիս և նրա փեսա Անդրոնիկոսին, որը նրա համախոհն էր, բերին սինջե Կարնո սահմանագլուխում գտնվող խաղտո Առիժ կոչված բերդը և, հասնելով ամրոցի դիմաց գտնվող ագարակը, իջևանեցին: Այստեղ, Փերսիս ու Անդրոնիկոսին առաջ բերելով, նրանց գլուխները կտրեցին: Այդպես էր պատվիրել նրանց թագավորը, քանի որ նրանք իրենց ապստամբելու ժամանակ դաշնակից եղան աբխազներին և խոստացան միևնույն այդ տեղը տալ նրանց բաժին, որովհետև առաջ այդ մասին տիրում էր Դավիթ Կյուրապաղատը, բայց ոչ որպես իր հայրենի ժառանգություն, այլ իբրև թագավորից ստացած պարգև՝ իր հավատարիմ ծառայության համար, ընդ որում նա խոստացել էր իր մահվանից հետո այդ գավառը հանձնել թագավորին, սակայն նրանք այդ չէին մտաբերում, այլ առատաձեռն պարգևներ էին բաշխում, որ իրենցը չէր: Այդ պատճառով էլ, ահա, թագավորը հրամայեց այնտեղ գլխատել նրանց» (Արիստակես Լաստիվեցի «Դատմություն», գլուխ 3):

«Յայց 471 թվականին հունաց երկրից մի մեծ իշխան, որի անունը Նիկեփոր Տոմիզ էր, ապստամբեց Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ ու իրեն դաշնակցելու կոչ արեց վրաց թագավոր Գեորգիին (Զաթլիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ին – Մ.Ֆ.) և Գագիկի որդիներին: Նիկեփորի վախից դրոպած՝ Դավիթը հայոց զորքով միացավ նրան: Վասիլին ընկավ մեծ սարսափի մեջ և թախանձագին դիմեց Դավթին, որպեսզի նա կազմակերպի Նիկեփորի սպանությունը: Տոմիզը շատ էր սիրում Դավթին և խոստանում էր նրան Յայց թագավորության գահին նստեցնել, բայց Դավիթը չուզեց խախտել Վասիլի հետ կնքած դաշինքը: Մի օր Դավիթը խռոված թողեց և գնաց իր տունը: Նիկեփորը մենակ գնաց Դավթի մոտ և խնդրեց վերադառնալ: Այդ ժամանակ Դավթի ազդանշանով վերջինիս մարդիկ իսկույն սպանեցին Տոմիզին, իսկ նրա զորքը ցրվեց և փախուստի դիմեց: Վասիլը, լսելով այդ մասին, շատ ուրախացավ և Դավթին որպես պարգև տվեց Կեսարիան, Շամուղավը ու հավատանքը՝ իրենց գավառներով հանդերձ» (Մատթեոս Ուռուխյեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Յայց 471 թվականին հունաց երկրից մի մեծ իշխան, որի անունը Նիկեփոր Տոմիզ էր, ապստամբեց Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ ու իրեն դաշնակցելու կոչ արեց վրաց թագավոր Գեորգիին (Զաթլիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ին – Մ.Ֆ.) և Գագիկի որդիներին՝ Յովհաննեսին և Աշոտին: Նիկեփորի վախից դրոպած՝ Դավիթը հայոց զորքով միացավ նրան: Վասիլին վախեցում էր Տոմիզից, դրա համար էլ մարդ ուղարկեց և դիմեց Դավթին, որպեսզի նա կազմակերպի Նիկեփորի սպանությունը: Տոմիզը շատ էր սիրում Դավթին և խոստանում էր նրան Յայց թագավորության գահին նստեցնել, բայց Դավիթը չուզեց խախտել Վասիլի հետ կնքած դաշինքը: Մի օր Դավիթը խռոված թողեց գնաց իր տունը: Նիկեփորը մենակ գնաց Դավթի մոտ և խնդրեց վերադառնալ: Այդ ժամանակ Դավթի ազդանշանով վերջինիս մարդիկ իսկույն սպանեցին Տոմիզին, իսկ նրա զորքը ցրվեց և փախուստի դիմեց: Վասիլը, լսելով այդ մասին, շատ ուրախացավ և Դավթին որպես պարգև տվեց Կեսարիան, Շամուղավը և հավատանքը՝ իրենց գավառներով հանդերձ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ պատմեց Փոկաս Տոմիզը, որ Նիկեփորն էր, սակայն Սենեբերիմ թագավորի որդի Դավիթը սպանեց նրան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դավիթը հետո սպանեց Փոկաս ապստամբին և գրությամբ ստացավ հավատանքը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 51):

«Այն ժամանակ մեծ խռովություն տեղի ունեցավ Յունաստանում: Միացան սպարապետ և Փոկա ապստամբալի որդի Տոմիզը ու Արևելից կողմանց երկիրն իրենց թիկունք դարձրին: Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) մեծ սարսափի ու շփոթման մեջ ընկավ, սակայն աստված ողորմաց նրան, Զսիփեսը սպանեց Տոմիզին և նրա համախոհները զսպեցին, իսկ Զսիփեսը հատուցում ստացավ Տոմիզի հանդեպ ցուցաբերած նեղության համար: Զսիփեսին գերեցին Դալասանունների բերդում Փոկայի որդուն սպանելու համար, բռնեցին և տարան Վասիլ արքայի մոտ, որը նրան աքսորեց կղզիներից մեկը: Եվ նրա նման ապստամբներից շատերին գլխատեցին, որոնց մեջ էր նաև Փերսի որդի Տոմիզը, որը սերում էր Տաթից, իսկ մյուսները հույներ էին» («Զաթլիկ-Ցխովեբա», «Զաթլիկի մատյանը»):

«Այն ժամանակ մեծ խռովություն տեղի ունեցավ Յունաստանում: Միացան սպարապետ և Փոկա ապստամբալի որդի Տոմիզը ու Արևելից կողմանց երկիրն իրենց թիկունք դարձրին, իսկ Զսիփեսը արքա դարձավ, սակայն աստված ողորմած եղավ Վասիլ արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) նկատմամբ, քանզի Զսիփեսը ելավ Տոմիզի դեմ, նրա բոլոր կողմնակիցներին մի ամբողջում հավաքեց, բռնեց և ուղարկեց Վասիլի մոտ, որը նրան աքսորեց մի կղզի, իսկ շատ կողմնակիցների էլ գլխատեց, այդ թվում Տոմիզի իբրեցացու որդի Փերսին» («Զաթլիկ-Ցխովեբա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

³⁰²⁶ «Վերադարձավ Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), եկավ Բասեն և սկսեց պահանջել երկրները և բերդերը՝ խոստանալով հաշտություն ու խաղաղություն: Գեորգի թագավորն (Զաթլիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ի – Մ.Ֆ.), այդ իմանալով, իր իսկ զորքով ուղարկեց Չվիադ երիտասարդին և հրամայեց որոշ ժամանակ դաշն կնքելու պատրվակով նրան տեղում պահել, մինչդեռ ինքը հզոր զորքով հետևեց նրան: Եվ այսպես էր դատում, որ, եթե Վասիլ արքան հաշտություն կամենա, թող լինի այդպես, իսկ եթե պատերազմ կամենա, դրան էլ պատրաստ լինեմ, ընդ որում նրանք, ովքեր չէին կամենում խաղաղություն, սկսեցին պատերազմի նախապատրաստվել: Ահա այսպես շարժվեցին Վասիլ արքայի դեմ, որը ճամբար էր դրել Սվինդաթ կոչվող վայրում: Մարտի բռնկեցին և նրա զորքի մի մասը փախուստի մատուցին: Չայրացավ Վասիլ արքան, հրամայեց բերել կենաց խաչը և սուրբ թիկնոցը փռեց գետնին, ասելով. «Եթե ինձ թշնամու ձեռքը հանձնես, այլևս հավիտյանս ձեր երկրպագուն չեմ լինի»: Երբ նրանց միջև մարտը երկարեց, վրաց զորքերը դարձյալ փախուստի դիմեցին և փախչելով հեռացան: Անհամար թվով մարդիկ սրի ճարակ դարձան, ոմանք էլ գերի ընկան: Այնպիսի վերցրին նաև հույժ մեծ այն թագավորական գանձը, որ իր հետ Գեորգին ուներ: Վասիլ արքան սկսեց հետապնդել նրանց, սակայն նորից առաջացավ պետ սկսեցին հաշտություն բանակցությունները, քանի որ Վասիլը մեծապես երկյուղ էր կրում Յունաստանում սպասվող խռովությունից: Եվ ահա դաշն կնքելով՝ նրանք խաղաղություն հաստատեցին ու Գեորգի թագավորը պատանդ տվեց երեք տարեկան իր որդուն՝ Բագրատին (Զաթլիկի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև ազնաւորներին: Նաև, նախապես շնորհած բերդերը դատարկելով, նա դրանք հանձնեց, սկզբում հանձնած բերդերին և տասնչորս ավելացնելով, ինչպես նաև Դավիթ կյուրապաղատին Տայբում, Բասենում, Կոլ-Արտանիում և Ջավախքում պատվանոդ երկրները, թեև այս երկրների որոշ եկեղեցիներ, գյուղեր ու բնակավայրեր Վասիլը շնորհեց Գեորգի թագավորին» («Զաթլիկ-Ցխովեբա», «Զաթլիկի մատյանը»):

«Ապա Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) կրկին վերադարձավ ու, գալով Բասեն, Գեորգի թագավորից (Զաթլիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ից – Մ.Ֆ.) պահանջեց իջել իրեն բերդերն ու գավառները՝ փոխարենը հաշտություն և խաղաղություն խոստանալով: Գեորգի թագավորն (Զաթլիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ի – Մ.Ֆ.) առաջ ուղարկեց Չվիադ երիտասարդին մեծ զորքով: Չվիադը այս կողմից տեղակայվեց Բասենում ու ճամբարեց, կարծես ձմեռելու, մինչդեռ ինքը հետևեց նրան մեծ ու հզոր զորքով: Նենգամիտ ազնաւորները, սակայն, երկու կողմից էլ չէին կամենում խաղաղություն ու սկսեցին պատերազմի նախապատրաստվել: Նրանք դրոշմ էին նրան շարժվել Վասիլ արքայի դեմ, որը կարծում էր, թե նրանք եկել են խաղաղություն կնքելու համար: Եվ այսպես մարտի բռնկեցին և Վասիլի զորքին փախուստի մատուցին: Չայրացավ Վասիլ արքան: Նա բերեց ու Նիզակի վրա ամրացնել տվեց այն նամակը, որը վկայում էր խաղաղության և դաշինքի մասին: Վասիլ արքան Նիզակի ծայրին պարգեց այն և, դիմելով աստծուն, ասաց. «Տես, աստված, նայիր այս նամակին ու նրանց այն գործերին, որ նրանք հիմա անում են»: Դրանից հետո նա հրամայեց բերել կենաց խաչը և սուրբ թիկնոցը փռեց գետնին, ասելով. «Եթե ինձ թշնամու ձեռքը հանձնես, այլևս հավիտյանս ձեր երկրպագուն չեմ լինի»: Եվ, հենց որ նա այդպես վարվեց, Գեորգիի զորքերը անմիջապես էլ փախուստի դիմեցին ու փախչելով հեռացան, փախան նրանք, որոնք եկել էին մինչ այդ: Այն կողմից ելան նաև արքայի ռուսական ջոկատները: Եվ չփրկվեցին ոչ-ոք նրանցից, որոնք եկել էին առաջինը, բացառությամբ շատ քչերի, քանի որ Գեորգի արքան ու նրա ուժեղ զորքը դեռևս չէին եկել: Այդ օրը գոհվեցին նրանք, որոնք խաղաղություն չէին ուզում, իսկ մնացածներն էլ դիմեցին փախուստի: Յույնները մեծ ավար վերցրին, ինչպես նաև թագավորական գանձը, որ իր հետ Գեորգին ուներ: Եվ Վասիլ արքան սկսեց հետապնդել նրանց, սակայն նորից սկսեցին հաշտության բանակցությունները առաջվա պես, քանի որ Վասիլը մեծապես երկյուղ էր կրում Յունաստանում սպասվող խռովությունից: Ի վերջո, նրանք դաշն կնքելով խաղաղություն հաստատեցին ու Գեորգի թագավորը պատանդ տվեց երեք տարեկան իր որդուն՝ երեքամյա Բագրատին (Զաթլիկի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.), հանձնեց և տասներկու բերդ, ինչպես նաև Դավիթ կյուրապաղատին Տայբում, Բասենում, Ջավախքում և Շավշեթում պատվանոդ երկրները: Եվ ահա մեկնեց Վասիլը և խոսք տվեց Գեորգի թագավորին երեք տարի անց Բագրատին վերադարձնելը» («Զաթլիկ-Ցխովեբա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) այն օրերին, որ Սալբորայում մնաց, Գեորգից (Զաթլիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ից – Մ.Ֆ.) պահանջում էր այն երեք բերդերը իրենց դատանկերներով, որոնք Գուրգենն անիրավաբար խլել էր Կյուրապաղատի բաժնից: Այդ նպատակով նա դեսպաններ ուղարկեց նրա մոտ և քաղցր խոսքերով գրեց նրան, թե. «Ինչ որ քո հայրենի ժառանգությունը չէ, թող և ապրի խաղաղությամբ քո բաժնում և իմ՝ Դարսկաստան գնալու ճանապարհին արգելք մի եղիր», բայց նա հանձն չառավ, որից հետո ուղարկեց

Վարդաշահերտի եպիսկոպոս Չաքարիային, որին փոքր-ինչ առաջ հիշեցինք: Սա գնում և համոզիչ խոսքերով խաբում է Գեորգին, որը և հանձն է առնում ու գրում է թագավորին, թե տալիս է այն, ինչ արքան պահանջում է: Եպիսկոպոսը գրությունն առնելով, ուրախությամբ վերադառնում է, բայց մի օրվա ճանապարհ գալուց հետո, այն իջեցնում, ուր օթևանելու էր, սուրհանդակները փոխանակի հասան նրա հետևից՝ գրությունը պահանջելու, բանի որ անսխտող զոքացել էր: Վերցնելով այն՝ նրանք կրկին հետ դարձան, իսկ եպիսկոպոսը գնալով ներկայացավ թագավորին ու պատմեց կատարվածը: Այսպիսով թագավորը հարցրեց նրանց զորքերի և պատերազմական պատրաստության մասին: Չաքարիան պատասխանելով ասում է, թե. «Ամենքից շատ զորք ունի, զորությամբ հզոր է ու պատրաստ պատերազմելու»: Այս լսելով՝ թագավորը բարկացած ասում է. «Դու էլ ապստամբների կողմից ես եկել, որ ահաբեկես ինձ»: Եվ հրամայում է տանել նրան Կոստանդնուպոլիս՝ ասելով. «Գնա հանգստացի այնտեղ, մինչև որ ես փախստական գամ թեզ մոտ», իսկ տանողներին էլ հրամայում է կտրել նրա լեզուն: Նա գնալով՝ այլևս չվերադարձավ իր տեղը, այլ մնաց այնտեղ մինչև իր մահվան օրը: Դրանից հետո թագավորը, թողնելով Սալթորա իջևանի բանակատեղը, զորքով առաջ գնաց դեպի Շուփա կղզված վայրը: Արհապեց այս իմանալով, բանի դեռ նրանք բանակ չէին դրել ու պատնեշով ամրացրել, դիմում է այսպիսի խորամանկության՝ նա իր գլխավոր եպիսկոպոսներից մեկին դեսպան է ուղարկում, իսկ ինքը զորքով գնում է դեսպանի հետևից, որպեսզի, իբր թե, անսպասելի վրա հասնելով, ահաբեկելով նրանց փախուստի մասին: Եվ այսպես, նրանք աշխույժ ձիերով անկանոն առաջ էին գնում, ոչ թե պատերազմական կարգով, այլ իբր թե ավարտության, բայց ինչպես հուժում՝ Դոկիամի օրերում, մովսացիները Իսրայելի վրա հարձակվելով իրենք դաժանորեն սրակոտոր եղան, նույնպես էլ սրանց հետ պատահեց: Ձիերին նստած նրանք հանդգնաբար վրա հասան, բայց, որովհետև երկաթակուռ ծակը գեղեթերի և արագ անցած երկար ճանապարհի պատճառով ուժից ընկել էին, ուստի ռումից զորքերը, իսկույն առանց դժվարության նրանց շրջապատելով, կոտորեցին անթիվ բանակությանը, իսկ մնացածները, իրենց թագավորի հետ փախչելով ընկան Արիսագաց բերդը: Հռոմանց զորքերը նրանց հետապնդելով կոտորեցին մինչև արևամուտ, ապա թագավորը հրամայեց սպանվածների գլուխները հավաքել մի տեղ՝ ասեն մի գլխի համար բերողներին խոստանալով տալ մեկական դահեկան: Արդյունքում նրանք, ամենուրեք որոնելով, սպանվածների գլուխները բերեցին թագավորի առաջ և հավաքեցին մի տեղ, իսկ նա էլ հրամայեց ճանապարհի վրա կույտ-կույտ ղեկ դրանք՝ որպես սարսափ ու երկուղ տեսողներին: Սրանից հետո, երբ Գևորգը տեսավ, որ կտրվել են բոլոր հույները, դրա համար էլ թագավորին աղաչեց գալ հաշտության: Սա այդ լսելով՝ խղճաց նրան և գրեց այսպիսի հրովարտակ. «Մի կարծիր», ասում է. «թե թեզ հաղթելով ավելի մի բան կպահանջեմ թեզից, բան առաջ, տուր իմ հայրենի երկիրը, որը Կյուրապաղատն էր ինձ տվել, տուր որդուդ (Զարթիի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին - Մ.Ֆ.) պատանդ և իմ ու թո իջև խաղաղություն կլինի»: Գեորգին սրան համաձայնելով՝ հանձն է առնում: Թագավորը գավառի վրա վերակացունեղ նշանակեց, որոնք գավառը բաժանեցին տուն առ տուն, գյուղ առ գյուղ և ագարակ առ ագարակ, ինչպես, նախկինում էր եղել» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) սաստիկ զայրացած և մեծաթիվ զորքով եկավ վրաց թագավոր Գորգիի (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի I-ի - Մ.Ֆ.) վրա: Ձիոնք բերդի առաջ նրանք մեծ ճակատամարտ տվեցին և Գորգին, փախուստի դիմելով, ապաստանեց ամուր բերդում: Դրանից հետո նա, հպատակություն խոստանալով, նամակ գրեց Վասիլին և իր որդուն (Զարթիի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին - Մ.Ֆ.) պատանդ տվեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) սաստիկ զայրացած մեծաթիվ զորքով եկավ վրաց թագավոր Գորգիի (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի I-ի - Մ.Ֆ.) վրա: Ձիոնք բերդի առաջ մեծ ճակատամարտ տվեցին և Գորգին, փախուստի դիմելով, ապաստանեց ամուր բերդում: Դրանից հետո նա, հպատակություն խոստանալով, նամակ գրեց Վասիլին և իր որդուն (Զարթիի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին - Մ.Ֆ.) պատանդ տվեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 472 թվականին եղավ Վրաց թագավորի (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի I-ի - Մ.Ֆ.) դեմ պատերազմը, բազում արյուն հեղվեց ու նրա երկիրը ավարտովեց» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո տեղի ունեցավ երկրորդ ընդհարում ինդիսիտի 6-րդ տարում, 6531 թվականի սեպտեմբեր ամսի 11-ին, որտեղ և սպանվում է Լիպարիտը, սա Գեորգիոսի (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի I-ի - Մ.Ֆ.) սպարապետն էր, նրա հետ նաև՝ արագների ողջ ընտրանին: Գեորգիոսը փախուստի դիմեց դեպի Իբերիայի խորքերում գտնվող լեռները: Փոքր անց նա կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի - Մ.Ֆ.) մոտ դեսպանություն ուղարկեց, նրան զիջեց ինչպես տարածության, որ նա ցանկանում էր և հաշտություն կնքեց՝ որպես պատանդ տալով իր որդի Բագրատին (Զարթիի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին - Մ.Ֆ.): Կայսրը, սրան մագիստրոս անվանելով, հետ վերադարձրեց» («Համառոտություն պատմության», «Վասիլ և Կոստանդին», մաս 45):

«Ի վերջո վրաց թագավորը (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.) տվեց իր որդուն և ազատեց Չվիթին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Գեորգի թագավորը (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի I-ը - Մ.Ֆ.) զորք հավաքեց ու գնաց Բասեն» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»):

«Սակայն հետո, երբ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) իր ողջ ուժերով եկավ նրա (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի I-ի - Մ.Ֆ.) դեմ, Գեորգի արքան, գտնելով իրեն հույների մեծաքանակ բազմության կողմից շրջապատված և երբ պարտություն կրեց կայսրի թռեղում, ստիպված եղավ նահանջել: Նման կորուստներից հետո իբերիտները սկսեցին վախճան գայրացած հույների դաժան հալածանքներից, սակայն կայսրը հակվեց դեպի խաղաղությունը, եկավ Իբերիայից ու գնաց՝ պատանդ վերցնելով արքայորդի Բագրատին Զարթիի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին - Մ.Ֆ.), որին վերադարձրեց երկու տարի անց» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 92):

3027 «Եվ ահա Հենրիխն (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Հենրիխ II-ը (1002-1024) - Մ.Ֆ.) անմիջապես ոտքի հանեց իր հզոր բանակը՝ պատրաստ պաշտպանել այդ պետությանը: Իրենց հերթին հույները, որոնք վստահ էին, որ Ռուդոլֆը (Կապուայի և Բենվենտի իշխանությունների իշխան Լանդուլֆը (1014-1033) - Մ.Ֆ.) լքել է երկիրը, սրընթաց կերպով նետվեցին նրան ամրությունների վրա, որ տիրեն դրանց, սակայն հաջողության չհասան: Միաժամանակ նրանք պարիսպներ բարձրացրին հիմնավոր Տրոպա բաղաթի մոտ և այն լցրեցին մեծ քանակի տղամարդկանցով ու կանանցով: Այդ ժամանակ կայսրն արդեն արշավում էր դեպի Բենվենտի երկիր՝ իր ճանապարհին տիրելով հույներին պատմաբան թաղաքներին և ամրություններին: Եվ այսպես կայսրը հասավ Տրոպայի, որի ապստամբ բնակչությունը փակեց դարպասները նրա առաջ ու պատրաստվեց երկար ու համառ դիմադրության՝ հույսով, որ մյուս ամառ Վասիլ կայսն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.) իրենց օգնությանը կգա, այսպիսի հույսեր էին տվել նրանց հույները, թե, ահա, կայսրն անձամբ կգա ու նրանք կհամբուրեն նրա ոտքերը: Այսպես թե այնպես, սակայն արքան իր բանակով ձեռք գարկեց թաղաքի պաշարմանը, ընդ որում նա նաև մեքենաներ կառուցեց, որպեսզի թաղաքը ավելի հեշտությանը գրավի: Իմանալով այդ մասին, սակայն, պաշարյալները գիշերը ջահերը ձեռքերին դուրս եկան և, կուպր ու այլ այրվող նյութեր լցնելով այդ մեքենաների վրա, դրանք այրեցին: Այդ նախին իմացած կայսրը շատ զայրացավ և մեկ այլ մի մեծ մեքենա կառուցեց, որը պատեց թաթով կաշիներով ու որի պաշտպանությունը հանձնեց մշտադրոն պահակներին: Պաշարումն արդեն ձգվում էր երեք ամիս և երկու կողմերն էլ հյուժվում էին կրած կորուստներից, սակայն հատկապես ծանր էր կայսեր բանակի վիճակը, որտեղ տարածվել էր դեզինտերիան: Ի վերջո, պաշարյալները մի հնար մտածեցին, որ խուսափեն կործանումից: Այդ ժամանակ նրանք ընտրեցին մի վանականի, ինչպիսին շատ կան այդ կողմերում, որի ձեռքը տվեցին խաչը և ուղղեցին դեպի կայսր ծախքար, ընդ որում նա իր առջևից տանում էր նաև բոլոր այն փոքրահասակ երեխաներին, որոնց հնարավոր էր գտնել թաղաքում: Սրանք բոլորը ուղղվեցին դեպի կայսեր վրանի կողմը և սկսեց բարձրաձայն աղաչել ողորմալ իրենց: Կայսրը, տեսնելով նրանց, հարցրեց, թե ինչ է եղել, իսկ նրանք պատասխանեցին, թե ողորմածություն են խնդրում այդ խեղճ թաղաքի համար: Այդ ժամանակ կայսրն սասց, որ նրանք սխալ հասցեով են եկել, բանգի տանալքների հեղինակները հենց իրենց հայրերն են, որ թաղաքում են: Այնուհանդերձ կայսեր հրամանով այդ երեխաներին ոչ մի վնաս չհասցվեց և նրանց բաց թողեցին: Մեկ այլ անգամ աղաչեց լաց ու կոծ անելով դուրս եկավ մարդկանց մեկ այլ խումբ, որից հետո կայսրը, լսելով այդ աղմուկը, կրկին եկավ վրանից: Այս անգամ, սակայն, նրա սիրտն արդեն չդիմացավ և նա լցվեց խղճահարության: Մենք ինքներս էինք լսել, թե նա ինչպես էր ասել, որ, եթե հաջողվեր թաղաքը գրավել, ապա ներսում եղող բոլոր տղամարդկանց ինքը պետք է կախաղան հաներ, ասեն ինչ պետք է ավերեր ու այրեր թաղաքի հետքը վերացներ, սակայն այժմ, ահա, նա խղճահարվեց ու պատրաստակամությամբ լցվեց օգնել այդ խնդրատուներին: Իրոք, նա տեսավ մարդկանց, որոնք անհետադուրմելի վիճակում խնդրում էին ու դա հենց նրանք էին, որ դեռ վերջերս վնասել էին նրա մեքենաները: Եվ այսպես այս մարդիկ պատրաստակամություն հայտնեցին կատարել կայսեր հրամանները, իսկ նա էլ հրամայեց, որ բոլորը անգն դուրս գան՝ պարտավորվելով ինչպես ներսիներին միայն այդ պարագայում: Ի վերջո, ահա, կայսրը պատանդներ վերցրեց այդ երկրից և վերադարձավ Սաբառնիս» (Ռաուլ Գլաբեր «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 1):

«Երիտուսի 1022 թվականին, անցնելով մեկ վայրից մյուսը, նա (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Հենրիխ II-ը - Մ.Ֆ.) իր ռազմական ջոկատները բերեց մի բավականին ամրացված թաղաքի պարիսպների տակ: Խոսքը Տրոպայի մասին է, որի բնակչությունը, ինչպես հայտնի էր դարձել գավառականների սուրհանդակներից, ապստամբել էին արքայական իշխանության դեմ: Այնուհանդերձ, չնայած երկարատև պաշարմանը

և մարդկանց մեծագույն ջանքերին, նա իր արքայական պապերի և նախապապերի սովորության համաձայն հաղթականորեն հաղթահարեց ամեն ինչ՝ հրամայելով մահվան գիրկը նետել կամ գերեզմարեք բոլոր նրանց, ովքեր Աստուծո աջակցությամբ իր ձեռքն էին ընկել ու այդքան համառ դիմադրություն էին ցույց տվել» (Ամանուն «Կվեդլինբուրգյան ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ կայսր Դեյրիխը (**Գոթական Սրբազան կայսրության կայսր Դեյրիխ II-ը – Մ.Ֆ.**) մեկնելով Իտալիա, որպեսզի օգնի իր մարդկանց, որոնք կեղծեփում էին Բենվենտո, Սալերնոյի, Կապուայի մոտ դաժանացած հույներից, գրավեց Տրոյան» (Չիգերտո ժամբալացի «Տարեգրություն»):

³⁰²⁸ «Կասիլ թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) պատանդները վերցնելով՝ խոստացավ երեք տարուց հետո վերադարձնել, իսկ ինքը, զորքով շարժվելով, պատվեց Հայաստանի շուրջը, հեծելազորով իջավ և բանակ գրեց Հերի ընդարձակ դաշտում: Նա զորքերին հրամայեց կտրատել բաղաթի ծառատունկերը, սակայն բաղաթի իշխանը (**Հերի եմիրության եմիր Աբու-Հալիմ իբն Ռափի-է-Դուլան (մոտ 1010-1040) – Մ.Ֆ.**) աղայեց հարկատու լինել և հնազանդ մնալ թագավորին: Եվ մինչդեռ նա այս մտքերի մեջ էր, քանի որ ողջ Պարսից աշխարհը, սարսափով ու երկուդով պաշարված, փրկության հնարներ էր փնտրում, հանկարծակի երկինքը խոտացավ ամպերով և հորդ անձրևներ հոսեցին երկիր: Դրանից հետո փչեց հյուսիսային սառնաշունչ քամի, անձրևը փոխեց կարկտի ու ձյան և այն սառույցի թանձրամած նստվածքով ծածկեց երկրի երեսը, բանգի հենց ժամանակն էլ Նպաստավոր էր դրա համար, քանի որ ձմեռը խիստ մոտեցել էր: Հորդառատ ձյան ու խոտաշունչ սառնամանիքների երկարելու պատճառով ձիերի ու ջորիների ջուլերը փայտացած չէին կարողանում շարժվել, հետևակ զորականների ոտքերի ու ձեռքերի ծայրամասերը, ասես հրկիզված, կտրվելով թափվում էին, իսկ վրանների լարերն և ցցերը, դաժան փորձության սաստկությունից գետին կպած, անշարժ մնացին: Եվ այս, ինչպես ինձ թվում է, հատուցումն էր նրանց անողորմ սրի, որը նրանք քրիստոնյաների վրա բաշեցին, որովհետև, թեպետ նրանք իրենց մեղքերի համար մատնվեցին, բայց սրանք պետք է ինայեին, ինչպես Աստվածն էր ասում բարեյացուն. «Ես մատնեցի իմ ժողովուրդը թո ձեռքը և դու նրանց չխղճացիր»: Այդ պատճառով էլ դաժան սառնամանիքով տանջվեցին ոչ թե բարձր լեռների վրա, այլ խոր ու խիստ ջերմ դաշտավայրերում, իրենց թշնամիների աչքերի առաջ, ինչպես Մովսեսի ժամանակ Եգիպտոսը պատժվեց եղյամով ու կարկտով՝ այն երկրի բնության հակառակ, որից այդ բարբարոսները հայտնապես իմացան, որ ամենակարգող ձեռքն է պատերազմում իրենց դեմ: Եվ, երբ այս այսպես եղավ, նրանք, որոնց վրա ուժ ու գործություն էր մնացել, ձիերը նստելով, թագավորի հետ, սառնամանիքից ինչպես թշնամիներից հալածված, ունեցածների մասին ամենակին չմտածելով փախան Արծրունյաց գավառը: Քաղաքի բնակիչները, երբ այս տեսան, հանկարծակի խուռն բազմությունը դուրս նետվեցին և, մեծ ուրախությամբ վրա հասնելով, լիացան ձիերի, ջորիների, վրանների ու այլ պիտույքների ավարով, որոնց համար, ցրտից մոլորված, նրանք չէին կարողացել հոգ տանել: Իր հերթին թագավորը, ավարառուների կողմից նախապատվելով, հայտնապես հասկացավ, որ տիրոջ ձեռքն էր վրացիներին մատնել իր ձեռքը, ինչպես թագավորության գրքում է գրված. «Հզորը իր գործությամբ չի գորանում, այլ տերն է տկարացնում հակառակորդին»: Այսպիսով թագավորը իր զորքերով շարժվելով և շատ օթևաններով անցնելով՝ գնաց, հասավ իր քաղաքը՝ Կոստանդնուպոլիս» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Դրանից հետո Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց պարսից երկիրը և բանակեց Հեր քաղաքի դարպասի առջև: Թեև ամառ ժամանակ էր, բայց մի օր ճամբարի վրա սաստիկ ձյուն տեղաց: Հինվորները մեծ տագնապի մեջ ընկան և, չիմանալով ինչ անել, դիմեցին փախուստի: Երկիրը ջրի հորդումից հեղեղվեց: Հասնելով մի տեղ՝ զինվորները տիրվի առատությունից չէին կարողանում առաջ շարժվել և անել դրության մեջ էին: Այդ ժամանակ կայսր հրամանով 13.000 հետևակային սպանեցին և նրանց դիակները լցրին այդ տղմոտ տեղը, որոնց վրայից անցնելով էլ, զորքը եկավ Մելիտեն և ձմեռեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Դրանից հետո Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց պարսից երկիրը և բանակեց Հեր քաղաքի դարպասի առջև: Թեև ամառ ժամանակ էր, բայց մի օր ճամբարի վրա սաստիկ ձյուն տեղաց: Հինվորները մեծ տագնապի մեջ ընկան և, չիմանալով ինչ անել, դիմեցին փախուստի: Երկիրը ջրի հորդումից հեղեղվեց: Հասնելով մի տեղ՝ զինվորները տիրվի առատությունից չէին կարողանում առաջ շարժվել և անել դրության մեջ էին: Այդ ժամանակ կայսր հրամանով 13.000 հետևակային սպանեցին և նրանց դիակները լցրին այդ տղմոտ տեղը, որոնց վրայից անցնելով էլ, զորքը եկավ Մելիտեն և ձմեռեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁰²⁹ «Հիջրի 422 թվականին հույների թագավորը տիրեց Ուռհային: Ուռհան Օթայրի սեփականությունն էր, որը Բանու-Նումայրներից էր (**Եդեսիայի Նումայրյանների եմիրության եմիր Օթայրը (1014-1031) – Մ.Ֆ.**): Աբու Նասր իբն Մովսեսը՝ Դիարբեքիի տերը (**Մովսեսյանների եմիրության եմիր Նասր-է-Դուլան (1011-1061) – Մ.Ֆ.**) խառնակն տիրելուց հետո պատրաստվեց կռվել Ուռհայի տիրոջ Օթայրի դեմ: Այդ առթիվ Սալիհ իբն Մարդասը (**Միդդայանների եմիրության հիմնադիր եմիր Սալիհ իբն Միդդասը (1025-1029) – Մ.Ֆ.**) միջամտեց Աբու Նասր իբն Մովսեսի մոտ, որպեսզի համաձայնի կես առ կես բաժանելու Ուռհան իբն Օթայրի և իբն Հիբլի (**Միդդայանների եմիրության ապագա եմիր Հիբլ-է-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) միջև: Այդ միջնորդությունն ընդունվեց և քաղաքը նրանց հանձնվեց Հիջրի 416 թվականին» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³⁰³⁰ «Պրոտոսպարթար Օրեստերը, որին, ինչպես վերևում ասվեց, Վասիլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) Սիկիլիա էր ուղարկել, պատերազմական հարցերում լինելով անփորձ, զործերը սպաշնորի կերպով էր վարում, այդ պատճառով Սիկիլիայի սարակինոսները, հարմար առիթ ձեռք գցելով, հանկարծակի հարձակվեցին հռոմեացի զինվորների վրա, որոնք, ի դեպ, վարելով շվայտ կյանք, որովայնային հիվանդությամբ էին տառապում, և մեծ ջարդ տվեցին» (Րովիանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 8):

«Տիրոջ 1025 թվականին՝ 8-րդ ինդիկտիոնին, կիտոնիտ Օրեստերը զորքով եկավ, որպեսզի անցնի Սիցիլիա, և ահա հունիս ամսին Բոյոհանը բարեջինների հետ միասին անցավ Մեսսինա» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 1027 թվականին Իտալիա եկավ Իսպո սենեկապետը՝ իր հետ ունենալով ռուսներից, վանդալներից, թուրքերից, բուլղարներից, վլախներից, մակեդոնացիներից և այլոցից կազմված մի մեծ զորք: Նա գրավեց Միցիլիան» (Ամանուն Բարիացի «Տարեգրություն»):

³⁰³¹ «Շատ ցավալի է, որ այնպիսի բարի հիշատակի արժանի պատվական մարդը՝ Կոմինոս անունով այդ բաջ ու պատերազմատեր մարդը, որը ռուսից ձեռքի տակ դրեց Արծեշը իր դաստակերտներով, այդպես հիմարանալով՝ ընկավ վատ գործերի մեջ» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 5):

«Այս Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը, սիսալը հեղինակին է – Մ.Ֆ.**) հենց նա էր..., որ Հիջրի 415 թվականին Հայաստան երկրում գրավեց Արծեշը» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

³⁰³² «Հիջրի 417 թվականին արխագաց տերը (**Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.**) մտավ Առանի երկիրը և օրեր շարունակ պաշարեց Շամբորը: Նրա դեմ մեծ բանակով դուրս եկավ Փաղունը (**Շարդադյանների եմիրության եմիր Փաղունը – Մ.Ֆ.**), կռվեց ու հաղթեց նրան, նրա զորքից ավելի քան 10.000 մարդ սպանեց և արխագաց տերը պարտված վերադարձավ իր երկիրը» (ալ-Ֆակի «Ալ-Բաքի և Հիբլանի պատմություն»):

«Հիջրի 417 թվականին արխագաց տերը (**Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.**) մտավ Առանի երկիրը և օրեր շարունակ պաշարեց Շամբորը: Նրա դեմ մեծ բանակով դուրս եկավ Փաղունը (**Շարդադյանների եմիրության եմիր Փաղունը – Մ.Ֆ.**), կռվեց ու հաղթեց նրան, նրա զորքից ավելի քան 10.000 մարդ սպանեց և արխագաց տերը պարտված վերադարձավ իր երկիրը» (Մյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁰³³ «Մեծ Փաղունը (**Շարդադյանների եմիրության եմիր Փաղունը – Մ.Ֆ.**) վատ ընթացք ուներ և ատում էր սույն թագավորության բոլոր գլխավորներին: Երբ Բագրատը (**Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ը (1028-1074) – Մ.Ֆ.**) տակավին դեռ մանուկ էր, ժողովեցին սույն թագավորության զորքերը, Լիպարիտի և Աբազայի որդի Իվանի հետ խոսքը մեկ արին, եկավ նաև մեծ Կյուրիկեն՝ ռաների ու կախերի թագավորը (**Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրիին – Մ.Ֆ.**), Հայոց արքա Դավիթը և Տիգրիսի եմիր Ջաֆարը (**Շուաքյանների եմիրության եմիր Ջաֆար իբն Ալին (1032-1046) – Մ.Ֆ.**), որից հետո սրանք բոլորը Կյուրիկեի գորահրամանատարությամբ հավաքվեցին Էլվեցի գետի ափին՝ Փաղունի դեմ արշավելու համար: Նրանք Փաղունին փախուստի մատնեցին և զորքը կտորեցին՝ վերցնելով ավար ու անհամար գանձեր: Այդ ժամանակվանից մինչև մեռնելը Փաղունը չարության էր լքված» («Քարթլի-Յիվուրեթ», «Քարթլիի մատյանը»):

«Բագրատ թագավորին (**Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.**) միացան Լիպարիտը, Իվանե Աբաղաձեն, Կախեթի թագավոր Կյուրիկեն (**Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրիին – Մ.Ֆ.**), Հեթիքի և Հայոց թագավոր Դավիթը և Տիգրիսի եմիրը (**Շուաքյանների եմիրության եմիր Ջաֆար իբն Ալին – Մ.Ֆ.**): Սրանք բոլորն իրար ետևից Էլիցի գավառում, որտեղ և տեղի ունեցավ պատերազմը, երբ նրանք հարձակվեցին Փաղունի (**Շարդադյանների եմիրության եմիր Փաղունը – Մ.Ֆ.**) վրա» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմություն»): «Կյուրիկեն (**Կախեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրիին – Մ.Ֆ.**) օգնեց Բագրատ արքային (**Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.**) Առանի հարցով» (Վախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Հեթիքի կյանք»):

³⁰³⁴ «Այդ տարի պաժնիակներն էլ ներխուժեցին Ռուդարի: Նրանք սրի բաշեցին ու գերի վերցրին բազում զինվորների, զորավարների ու տագնապարկների: Դրա համար Կոնստանդին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.**) Միդիոնի կառավարիչ Դիոգենեսին դարձրեց նաև Բուլղարիայի դուքս: Սա բազմիցս բախվեց երկրով մեկ ցրված պաժնիակների հետ և, նրանց փախուստի մատնելով, ստիպեց անցնել Իստրոս գետն ու հանգիստ մնալ» (Րովիանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին՝ եղբայրը Վասիլի», մաս 2):

3035 «Չազարացիների նավատորմին էլ դուրս եկավ Կիլիկիայի կղզիների դեմ: Սրանց հետ Քիոսի զորավար Բերիբոնտի հետ միասին բախվեց Մասնոսի զորավար Գեորգիոս Թեոդորակյանը, որը նրանց պարտության մատնեց, տասներկու նավեր անձնակազմով հանդերձ գրավեց, մնացածներն էլ ցրիվ արեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին» եղբայրը Վասիլի», մաս 2):

3036 «Ռոմանոս Սկլերոսի որդի պատրիկ Վասիլը ընդհարվել էր Բուլգեղյանների զորավար, մագիստրոս Պրոսպիան բուլղարի հետ, ընդ որում նա այն աստիճան հանդուգն էր դարձել, որ անգամ մարտ տվեց նրան: Կոնստանդին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ը (1025-1028) – Մ.Ֆ.), սրանց վեճը թագավորություն նկատմամբ անպատվություն դրակելով, երկուսին էլ արքայադուռ է՝ մեկնելու Օբսիդա կղզում, մյուսին՝ Պլատե: Փոքր անց, փախուստի փորձ կատարելու մեջ ամբաստանելով՝ նա Վասիլին կուրացրեց, իսկ Պրոսպիանին, որ քիչ էր մնացել նույն բախտին արժանանալու, ազատ արձակեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին» եղբայրը Վասիլի», մաս 1):

3037 «Իր մահից որոշ ժամանակ առաջ Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ին – Մ.Ֆ.) բաց թողեց աբխազների արքա Գեորգիի (Զարթիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.) որդի Բագրատին (Զարթիկի թագավորության ապագա արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.) և նրան հետ՝ իր մոտ ուղարկեց: Նրա ժամանելուց որոշ ժամանակ հետո, բայց արդեն Կոնստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ, Գեորգին մահացավ և թագավորեց նրա որդի Բագրատը (Զարթիկի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.): Սա այդ ժամանակ դեռ երիտասարդ էր ու անչափահաս և գործերը կատարվում էր նրա մայրը՝ Սինաբերիքի աղջիկը, նրա աղջիկը, որը Վասիլին զիջել էր Ասվարջանը: Եվ ահա նրա պալատականները ներշնչեցին որպես օգտակար գործ պահանջել այն ամրոցների վերադարձը, որոնք իր հայրը զիջել էր Վասիլին, ու՝ դրանց զբաղեցնելը: Այդ ժամանակ Կոնստանդին արքան իր ծառա Նիկողայոս պարակլիմենոնին իր թագավորության երրորդ տարում Աբխազիա ուղարկեց: Սա ամայացրեց, այդտեղ ու սպանեց՝ այնտեղից անթիվ քանակությամբ մարդ գերեվարելով: Փրկվեցին միայն անմատչելի լեռներ ու ամրացված վայրեր փախածները, որտեղ գործը չէր կարող մտնել: Այդ ժամանակ նրա մոտ եկան նրանց առաջնորդներից շատերը, ինչպես նաև Սինաբերիքի աղջիկ թագուհին և նրա որդի Բագրատը՝ ներողություն խնդրելով կատարվածի համար և խոստանալով լիակատար հնազանդություն և հավատարմություն Կոնստանդին արքային, այնպես որ բոլորը նրա կամքը կկատարեն և ոչ-ոք այլևս նրան չի հակաճառի: Այս կերպ գործը նրանց միջև լուծվում ստացավ փոխադարձ գոհության և Նիկողայոս պարակլիմենոնը վերադարձավ» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Կոստանդինի արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.) Բագրատի (Զարթիկի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.) վերադարձից մոտ մեկ տարի անց մեծ զորքով հանդերձ ուղարկեց պարակլիմենոնին, որը եկավ, ճամբար դրեց և ավերեց նույն երկրները, ինչը՝ Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) էր ավերել» («Զարթիկ-Ցիտլիբեթա», «Զարթիկի մատյանը»):

«Երկրորդ տարին Կոստանդին արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.) անթիվ զորքով ուղարկեց իր պարակլիմենոնին՝ հետը դնելով անթիվ հարստություններ, ընդ որում նա ուժեղ գերազանցում էին այն ուժերին, որոնք բերել էր ժամանակին Վասիլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.): Եվ ահա սա եկավ ու ավելի ուժեղ ավերեց այն երկրները, ինչը և Վասիլ արքան էր ավերել» («Զարթիկ-Ցիտլիբեթա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Գեորգի արքայի (Զարթիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ի – Մ.Ֆ.) խաղաղ թագավորությունը խռովվեց որոշ սապաթագոյան ազնաւորների կողմից, որոնք, հեռանալով Կոնստանդին Ծիրանածին արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.) մոտ, իրենց խորանանկություններով հասան այն բանին, որ գահից տապալեն Գեորգիին: Կայսրը իր շրջապատողների ազդեցության տակ այս անպատվանքների գորք տվեց: Ժամանելով Իբերիա՝ իրենց հայրենիքի խաղաղության այս խռովողները հույների միջոցով տիրեցին Սապաթագոյին և Թեթեղին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 92):

3038 «Պարկիմանոզը եկավ Թեթեղ՝ Կլդեկարիի բերդի մերձակայքը: Այդ ժամանակ այդ ամրոցին տիրում էր Երիսթավադ-Երիսթավ Լիպարիտի որդի Լիպարիտը: Լիպարիտը ժողովեց և այլ ազնաւորներ, կանգ առան Գանձայում և Լուկի բռնվեցին բերդի տակ: Պարկիմանոզը, տեսնելով, որ ոչնչով չի կարող վնասել, հետ դարձավ» («Զարթիկ-Ցիտլիբեթա», «Զարթիկի մատյանը»):

«Պարկիմանոզը եկավ Թեթեղ՝ Կլդեկարիի բերդի մերձակայքը, որին այդ ժամանակ տիրում էին Բագրատի ազնաւորները: Նրանք մարտնչեցին, բայց ոչ ուժեղ» («Զարթիկ-Ցիտլիբեթա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Փրկվեցին միայն անմատչելի լեռներ ու ամրացված վայրեր փախածները, որտեղ գործը չէր կարող մտնել» (Յահա Անտիոքացի «Ժամանակագրություն»):

«Ապստամբները և հույները հասան Կլդեկարիին, որը Տիդիսից հեռու էր գտնվում 80 վերստի չափով: Այդ ժամանակ Գեորգի արքան (Զարթիկի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.) արդեն թուլացած էր ծերությունից, սակայն ոչ մի կերպ չվախճեց թշնամիներից, գործ հավաքեց, ստանձնեց նրա ղեկավարությունը, հաղթեց հույներին և վտարեց նրանց Իբերիայից: Ապստամբները անհետացան և իր այդ եռանդով արքան վերականգնեց խաղաղությունն ու համագոյությունը» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 92):

3039 «Այդ նույն ժամանակ Հունաստան գնաց Չանչախ Փայելին և, միանալով հույներին, հանձնեց Գարդղի բերդը, իսկ Յոյոլի որդի Արշեվանն էլ հույներին տվեց Ծերեփի բերդը: Եպիսկոպոս Սաբան, տեսնելով, որ Շավշեթը պաշտպանելու այլ միջոց չկա, Տբեթի Տուր բերդը կառուցեց և տիրեց Շավշեթ երկրին՝ մեծ հավատարմություն ցուցաբերելով աբխազաց թագավոր Բագրատի (Զարթիկի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.) հանդեպ: Աստուծո ողորմածությամբ թշնամիներից չկարողացան գրավել երկիրը, բանգի այդ ժամանակ պարկիմանոզն ու պրոդերոսն ուղարկեցին խարտույր Իվանե Բարեղին, որն իր հետ մեծ զորքով բերեց Վալանկի գոթ բերդ: Նա նրան տվեց Սմբատի որդի Դեմետրե Կղարջեցուն՝ երկրի մարդկանց խաբելու համար: Այդ պատճառով նույն երկրի ռաիկներից բազում մարդ հարեց նրանց: Էգա Անչելին պատսպարվեց նույն Արտանուջի բերդում: Ազնաւորներից հավատարիմները նույնպես պատսպարվեցին այդ բերդում և էլ ավելի ամրացան, իսկ Արտանուջի բերդին տիրում էր Երիսթավ Իվանե Աբուսերը: Այդ ժամանակ Նշված երկրներում տեղի էին ունենում մարտեր, գժտություններ և երկուստեք բազում ասպատակություններ: Եվ, երբ մեծապես այելոծվում էր այս երկիրը, դարձյալ աստված ողորմաց աբխազաց և վրաց թագավոր Բագրատին: Մահացու հիվանդությամբ բռնվեց Կոստանդին արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.): Նա գրեց պարկիմանոզ պրոդերոսին և հետ կանչեց, իսկ նա իսկույն գնաց, սակայն միջև նրա՝ Կոստանդինուպոլիս հասնելը Կոստանդին արքան մահացավ: Մահանալից առաջ գահին ևս բազմեցրեց Ռոմանոս անվամբ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը (1028-1034) – Մ.Ֆ.) այլ արքայի, որին կնության տվեց իր դուստր Չոյային: Կաթողիկոս Մելիթեոսը գնաց Կոստանդինուպոլիս՝ հունաց արքա Ռոմանոսի մոտ: Նա ընդունեց և շնորհեց եկեղեցիների զարդեր, սրբապատկերներ ու խաչեր, վարդապետների և քահանաների զգեստներ, որից հետո վերադարձավ իր երկիրը ու իր թեմը: Այնուհետև, երրորդ տարում, Մարիամ թագուհին՝ աբխազաց թագավոր Բագրատի մայրը, գնաց Հունաստան՝ հաշտություն և միասնություն հայցելու ու վերստին կյուրապաղատության տիտոսը իր որդու համար խնդրելու, ինչպես նաև, ինչպես նրանց տոհմի սովորությունն էր, իր որդի Բագրատին կին բերելու նպատակով: Այդ ժամանակ՝ Քրիստոսից հետո 1068 թվականին, դեռևս կար Մթածմիկների թարգմանիչը, որն ուղեկցում էր Մարիամ թագուհուն: Մեկը դառնալից, սակայն, մեր սկզբնական խոսքին: Եվ ահա, գնալով Հունաստան, Մարիամը ներկայացավ հունաց արքային ու վերջինս ուրախությամբ կատարեց նրա բոլոր խնդրանքները՝ միասնության և սիրո ուխտ դրեց և երաշխիքներ տվեց: Նա ոսկե կնիքով կնքված հրովարտակ գրեց, շնորհեց կյուրապաղատության պատիվը և հեղինակ թագուհուն կնության տվեց Բագրատին: Մարիամ թագուհին, հասնելով իր որդու հայրենիք՝ Տայոց աշխարհը, հանձնեց կյուրապաղատության պատիվը, կատարեցին հարսակցաց հանդեսը և Բանայում օծեցին թագը» («Զարթիկ-Ցիտլիբեթա», «Զարթիկի մատյանը»):

«Եվ ահա կրկին խռովություն բարձրացրին ազնաւորները և հանձնեցին ամրոցները: Շավշեթի Երիսթավ Չանչախը հանձնեց Տեպտին և նրանք բոլորը մեկնեցին Հունաստան, իսկ Տբեթի Եպիսկոպոս Սաբան Տբեթյան եկեղեցին պարսպով պատեց, որը կոչեց Սյունեթ, մարդկանց հավաքեց և նրանք ամրացան այնտեղ՝ նա ինքը՝ Տբեթի Եպիսկոպոսը, Անչիի Եպիսկոպոսը և Շավշեթի ազնաւորները: Այդ ժամանակ պարկիմանոզը Հովհանն այնտեղ ուղարկեց Վալանկ անունով խարտույր մեկին, որը հետ մեծաթիվ գորք բերեց: Նա նրան տվեց նաև Գուրգեն Կղարջեցու որդի Դեմետրեին, որպեսզի մոլորության մեջ մտցնեն տեղական բնակչությանը: Ամեն ինչ հենց այդպես էլ եղավ, բանգի գյուղական բնակչությունը մուրճ է ու տգետ: Արդյունքում մարդիկ անցան նրանց կողմը: Եվ ահա գործը շրջապատեց Տբեթյան Սյունեթը և, ողջ ուժերը ներդնելով, համառ մարտ մղեց, սակայն ներսում եղողները վերինի ուժով և քահանաների աղոթքներով ամրացան ...: Եվ, միջև մեծապես այելոծվում էր Արևելքը ու զրկվաթեղ կրում, աստվածային զայրույթը պատեց Կոստանդին արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ին – Մ.Ֆ.), ինչպես անհավատ Հուլիանոսին (Հռոմի կայսր Հուլիանոսին – Մ.Ֆ.), իսկ դա եղավ մեր Բագրատի (Զարթիկի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.) նկատմամբ դրանորձ թշնամության ու երկրների ամայացման համար: Եվ ահա նա գրեց իր պարկիմանոզ պրոդերոսին, որ սա իր գործի հետ միասին ժամանի Կոստանդինուպոլիս ու նա իսկույն գնաց: Մահացավ Կոստանդին արքան: Մահանալից առաջ գահին բազմեցրեց Ռոմանոս անվամբ այլ արքայի՝ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ին – Մ.Ֆ.)՝ իր ազգականին: Այնուհետև, երրորդ տարում, Մարիամ թագուհին համաձայնեց Կոնստանդին արքայի առաջ և գնաց Կոստանդինուպոլիս, որպեսզի ներկայանա Ռոմանոս արքային՝ հաշտություն ու միասնություն հայցելու Արևելքի համար, որպեսզի դադարի պատերազմը հույների և վրացիների միջև, քննազուրկները խաղաղություն ու անորոշ ձեռք բերեն, իսկ իր որդի Բագրատին էլ իրենց տանը հարկի պատիվ տրվի» («Զարթիկ-Ցիտլիբեթա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Այդ ժամանակ նրա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.) մոտ եկան նրանց առաջնորդներից շատերը, ինչպես նաև Սինաբերիի արքայի թագուհին, նրա որդի Բագրատը (Բարթիլի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.)՝ ներողություն խնդրելով կատարվածի համար և խոստանալով լիակատար հնազանդություն և հավատարմություն Կոնստանդին արքային, այնպես որ բոլորը նրա կամքը կկատարեն և ոչ-որ այլևս նրան չի հակաճառի: Այս կերպ գործը նրանց միջև լուծում ստացավ փոխադարձ գոհությամբ և Նիկողայոս պարակլիստները վերադարձավ» (Յահա Աստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Չորսսուրբի միջոցին հիվանդացավ ու վախճանվեց Աբազգիայի արխոնտ Գեորգիոսը (Բարթիլի թագավորության արքա Գեորգի I-ը – Մ.Ֆ.), իսկ նրա կինը նվերներով դեսպաններ ուղարկեց կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դոմանոս III-ի – Մ.Ֆ.) մոտ, խնդրելով խաղաղության դաշինք կնքել, ինչպես և իր որդի Բագրատի (Բարթիլի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.) համար՝ կին: Կայսրն ընդունեց նրա դեսպանությունը և հաստատեց դաշինքը, իսկ իր եղբոր Վասիլի դուստր Դելենին էլ հարսնության ուղարկեց Աբազգիա՝ նրան փեսայացած Բագրատին բարձրացնելով կուրապաղատի աստիճանին» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 3):

«Իսկ երրորդ տարվա սկզբում բազմաթիվ զորքով դեպի արևելք շարժվեց Սիմոն ներքինին, որն ուներ կեսթագավորական իշխանության, որին հունարեն լեզվով պառնեկիմանոս են անվանում: Սա գալով անցավ Վրաց աշխարհը, բայց չհասցրեց որևէ գործ կատարել, որովհետև իսկույն եկավ թագավորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.) մահվան բոթը, իսկ երբ նա այդ լսեց, առանց հապաղելու զորքով վերադարձավ ու գնաց Կոստանդնուպոլիս» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 5):

³⁰⁴⁰ «Նրանցից մի խումբ կար Ուրմիայում, որը գնաց Հայոց երկիր, հարձակվեց, ջարդեց, շատերին կոտորեց, կողոպտեց, գերեվարեց ու վերադարձավ Ուրմիա՝ Աբուլ-Ֆայջա ալ-Հանդաբանիի (Հերի Եսիրության Եսիր Աբուլ-Ֆայջա իբն Ռաքիբ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) գավառը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁰⁴¹ «Նրանցից մի խումբ կար Ուրմիայում, որը գնաց Հայոց երկիր, հարձակվեց, ջարդեց, շատերին կոտորեց, կողոպտեց, գերեվարեց ու վերադարձավ Ուրմիա՝ Աբուլ-Ֆայջա ալ-Հանդաբանիի (Հերի Եսիրության Եսիր Աբուլ-Ֆայջա իբն Ռաքիբ-Էդ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) գավառը: Այստեղ նրանց հետ կռվի մասն քոչերը, որոնք զայրացած էին նրանց վատ հարևանությունից: Շատերը սպանվեցին, ուզեցող կողոպտեցին ողջ երկիրը և քոչերից շատերին սպանեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁰⁴² «3/ Յովհաննէսը ամսի 31-ին աստղի թափում եղավ: Նա ընթանում էր արևմուտքից արևելք: Նույն օրը Ասորիքում հռոմեական զորքի մեծ կոտորած եղավ, երբ ավագ Աստիոբի զորավարն էր Միբայել Սպոնդիլետ...: /4/ Այդ տարի Թրակեսիոն բանակաթեմում մի գարմանայի հրաշք եղավ: Կուղինա լեռան ստորոտին, որտեղ շատ լավ ու զուլալ քրի աղբյուր կա, լաց ու կոծի ձայն էր լսվում, վայնատուն՝ կնոջ ողբի նման: Դա ոչ թե մեկ, կամ երկու անգամ տեղի ունեցավ, այլ մարտ ամսից մինչև հունիսը՝ օր ու գիշեր: Երբ ոմանք գնացին զննելու վայրը, որտեղից ձայնն էր գալիս, այս անգամ աղաղակը սկսեց այլ տեղից դուրս գալ: Ըստ երևույթին դա կանխագուշակությունն էր Կուղե Ասորիքում հռոմեացիների գլխին պայթելիք փորձանքի: Նիկեիոյի կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Նիկեիոս II Փոկասը – Մ.Ֆ.) գրավել էր Ասորիքի և Փյունիկեի բազմաթիվ քաղաքներ, նրանից հետո Յովհաննես Չմշկիկը (Բյուզանդական կայսրության ավագ համակայսր Յովհաննես I Չմշկիկ – Մ.Ֆ.) գրավեց վայրերում ամրապնդեց հռոմեացիների գերիշխանությունը և սահմաններն ընդարձակեց մինչև Դամասկոս, բայց նրանց հաջորդող Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.), սկզբնական ջրջանում զբաղված լինելով ներքին պատերազմներով, ապա Սամուիլի (Բուլղարական թագավորության արքա Սամուիլ Կոմսաճագի – Մ.Ֆ.) դեմ գործերով, ժամանակ չունեցավ լավ, ինչպես որ պետք էր, ապահովել դրությունն Արևելքում: Նա այնտեղ եղավ ուրվականի պես և, ժամանակի պահանջների չափով կարգի բերելով, վերադարձավ: Նրա մշտական զբաղմունքն ու հոգսը բուլղար ժողովրդին հնազանդեցնելն էր: Ահա դա պատճառն էր, որ համեմատաբար ավելի ուժեղ քաղաքները թողափեն լուծը և ջանան ազատություն ձեռք բերել: Զանի Վասիլը կենդանի էր, ապստամբությունը ծրագրվում էր, բայց ծածուկ և ոչ բացահայտ, իսկ երբ նա հոգին ավանդեց, նրա եղբայր Կոնստանդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ը – Մ.Ֆ.) էլ սկսեց անշնորհ ու թույլ կերպով թագավորել, խելք և միտք ունենալով այն հարցերի վրա, որոնց մասին արդեն ասվել էր, իսկ մնացածն էլ մեծ անուշադրության մատնել, սարակինոսներն, ահա, առիթից օգտվելով, քաղաքի կայազորներին պարտության մատնեցին ու կոտորեցին: Նրանցից հատկապես աչքի ընկավ Բերիայի, որին Հայեպ էլ են ասում, առաջնորդը (Միդասյանների Եսիրության Եսիր Շիր-Էդ-Դուլան (1029-1038) – Մ.Ֆ.): Նա անվերջ հարձակումներ էր գործում և վնասներ հասցնում Աստիոբին, ինչպես և հռոմեացիներին հարևան ու մերձակա ժողովուրդներին: Ահա, ինչպես ասվեց, Աստիոբի դքսության դուքս Սպոնդիլետը նրա վրա արշավեց դեմ Կոնստանդին կենդանության օրոք (իրականում, ինչպես քիչ վերևում նշում է հենց հեղինակը, այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ արդեն Ռոմանոս III-ի օրոք, երբ Կոնստանդին VIII-ը արդեն մահացել էր – Մ.Ֆ.), մտադիր լինելով սիրանք ու քաջագործություն ցուցաբերել: Նա մարտ տվեց Բերիայի առաջնորդին, բայց պարտվեց, նրա զինվորներից շատերը սպանվեցին, իսկ ինքն էլ խայտառակ կեղծով պրծավ Աստիոբում» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 3, 4):

«Հուլյանի 1341 և արաբների 421 թվականին ռումների բանակը ելավ Աստիոբից և պաշարեց Հայեպը: Այդ ժամանակ արաբների մի փոքր խումբ բացեց քաղաքի դարպասները, ջարդեց ռումներին ու նրանցից շատերին սպանեց, ընդ որում արաբները ռումներից շատ ծիծեր ու գնեքեր խլեցին» (Բար-Շեբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Երբ Սալիի իբն Միդասյան (Միդասյանների Եսիրության հիմնադիր Եսիր Սալիի իբն Միդասյան – Մ.Ֆ.) սպանվեց, Հայեպում սկսեցին կառավարել նրա երկու որդիները՝ Մուիզ-Էդ-Դուլա Աբու-Ուլվան-Սիմայը (Միդասյանների Եսիրության ապագա Եսիր Մուիզ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) ամրոցում, իսկ Շիր-Էդ-Դուլա Նասրը (Միդասյանների Եսիրության Եսիր Շիր-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.)՝ քաղաքում: Այդ տարի Բայբարում նրանք հարձակվեցին Աստիոբի կատեպան Միբայել ներքինու վրա: Սա ելել էր նրանց դեմ Հայեպից առանց արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դոմանոս III-ի – Մ.Ֆ.) հրամանի և նրան փորձում էին այդ գործից հետ պահել Սիմալն ու Նասրը, սակայն նա չիրաժարվեց հայեպյան երկիր գնալու մտքից: Այդ ժամանակ էլ հենց Քելբարի մոտ, երբ նա պաշարել էր այնտեղի միջնաբերդը, նրանք անակնկալ հարձակվեցին նրա վրա: Երկու կողմից էլ շատ մարդ սպանվեց և հույների զորքը փախուստի մատնվեց, իսկ դա եղավ Ջուսադա Բ ամսի 28-ին: Դրանից հետո նրանք երկուսը նրան կրկին իրենց կողմը գրավեցին և հաշտվեցին նրա հետ» (Զեմալ-Էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատընտիր»):

³⁰⁴³ «Դուքս Սպոնդիլետին ռազմական պարտության մատնեց և ոսն արաբ, անունը Մուշարաֆ, և ահա թե ինչպես: Այս Մուշարաֆը ռազմագերի էր Աստիոբում, նրան գերի էր վերցրել Պոթոս Արգիրոսը: Երբ Աստիոբի կառավարչի պաշտոնն անցավ Սպոնդիլետի ձեռքը, Մուշարաֆը, քաջատեղյակ լինելով Սպոնդիլետի անկայուն նկարագրին, խոստացավ մեծապես օգտակար լինել հռոմեացիներին և ամեն ինչ կատարել, եթե ազատեն իրեն կապանքներից: Նա խոստացավ վնասել իր ազգակիցներին, ցույց տվեց մի վայր և ասաց, որ եթե այնտեղ բերդ կառուցվի ու տրվի իրեն, դրանից հռոմեացիները մեծ օգուտ կբաղեն: Սպոնդիլետը, նրա նենգության և անտեղյակ, բաստից ազատեց, նրա ասածի պես բերդը կառուցեց և պաշտպանությունը վստահեց նրան՝ տեղում 1.000 հռոմեացիներից բաղկացած կայազոր հաստատելով: Մուշարաֆը, սպասած առիթը ձեռք գցելով, ծածուկ բանակցությունների մեջ մտավ Տրիպոլիսի Եսիրի և Եգիպտոսի սպարապետ Տուսբերի հետ և նրանց ուղարկեց զորքով կոտորեց այդ 1.000 հոգուն, իսկ բերդն էլ նրանց հանձնեց: Ահա այդ բարձրադիր տեղում գտնվող բերդից էլ հենց սարակինոսներն անդադար ավերում ու ավարառում էին Աստիոբի՝ հռոմեացիներին հպատակ շրջանները» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 4):

³⁰⁴⁴ «Դրանից հետո ռումները բարձրացան մինչև Կուր գետ: Եվ այսպես, որպեսզի կանգնեցին ռումների առաջխաղացումը, Մանուհիրը (Շիրվանշահների Եսիրության Եսիր Աբու-Մուզաֆար Մանուհիր իբն Աֆրիդունը (1020-1050) – Մ.Ֆ.) փակեց Արաքսը, սակայն նրանք ջրատույզ արեցին շատ մահմեդականներին» (Անանուն «Շիրվանի և Ալ-Բաքի պատմություն»):

«Դրանից հետո ռումները բարձրացան մինչև Կուր գետ: Եվ այսպես, որպեսզի կանգնեցին ռումների առաջխաղացումը, Մանուհիրը (Շիրվանշահների Եսիրության Եսիր Աբու-Մուզաֆար Մանուհիր իբն Աֆրիդունը – Մ.Ֆ.) փակեց Արաքսը, սակայն նրանք ջրատույզ արեցին շատ մահմեդականներին» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Դրանից հետո ռումները բարձրացան մինչև Կուր գետ: Եվ այսպես, որպեսզի կանգնեցին ռումների առաջխաղացումը, Մանուհիրը (Շիրվանշահների Եսիրության Եսիր Աբու-Մուզաֆար Մանուհիր իբն Աֆրիդունը – Մ.Ֆ.) փակեց Արաքսը, սակայն նրանք ջրատույզ արեցին շատ մահմեդականներին» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁰⁴⁵ «Հիջրի 421 թվականին Փաղունը (Շարդարյանների Եսիրության Եսիր Փաղունը – Մ.Ֆ.) իր որդի և ժառանգ Մուսա իբն ալ-Փաղունին (Շարդարյանների Եսիրության ապագա Եսիր Աբու-Ֆաթի Մուսային – Մ.Ֆ.) մի զորամասով ուղարկեց՝ կռվելու իր մյուս որդի Աբուլիի դեմ, որն իր հոր և եղբոր դեմ ապստամբել էր Բայլանկանում ու, զորք հավաքելով, ուզում էր հարձակվել հոր վրա: Առաջ խաղաղ Մուսան իր եղբոր դեմ՝ հենկելով ռուս զորքի վրա, որոնցից մի խումբ, մոտավորապես 38 նավի վրա տեղակայված, մտել էր Շիրվանի երկիր...: Մուսա իբն ալ-Փաղունը դուրս բերեց նրանց, տվեց մեծ գումարներ, տարավ իր հետ Բայլանկան և նրանց միջոցով գրավեց այն՝ ձերբակալելով իր եղբայր Աբուլիին և սպանելով նրան: Ապա՝ ռումները դուրս եկան Առանից դեպի ռումների երկիրը և այնտեղից տարածվեցին դեպի Ռուսաց երկիրը» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Հիջրի 421 թվականին Փաղունը (**Շարդադայանների Էմիրության Էմիր Փաղունը – Մ.Ֆ.**) իր որդի և ժառանգ Մուսա իբն ալ-Փաղունին (**Շարդադայանների Էմիրության ապագա Էմիր Արու-Ֆայսի Մուսային – Մ.Ֆ.**) մի գործառնալով ուղարկեց՝ կոչելու իր մուսա որդի Ասքույեի դեմ, որն իր հոր և եղբոր դեմ ապստամբել էր Բայլականում ու, գործ հավաքելով, ուզում էր հարձակվել հոր վրա: Առաջ խաղաղ Մուսան իր եղբոր դեմ՝ հեկելելով ռուս զորքի վրա, որոնցից մի խումբ, մոտավորապես 38 նավի վրա տեղակայված, մտել էր Շիրվանի երկիր...: Մուսա իբն ալ-Փաղունը դուրս բերեց նրանց, տվեց մեծ գումարներ, տարավ իր հետ Բայլական և նրանց միջոցով գրավեց այն՝ ձերբակալելով իր եղբայր Ասքույեին և սպանելով նրան: Ապա՝ ռուսները դուրս եկան Առանից դեպի ռուսների երկիրը և այնտեղից տարածվեցին դեպի Ռուսաց երկիր» (Մյունսլենդ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁰⁴⁶ «Գործերն այսպես էին քննարկում, մինչև որ Մուհեդ-է-Դուլա Սիմալը (**Միրդասյանների Էմիրության ապագա Էմիր Մուհեդ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) չգտնվեց իր կնոջ հետ: Վերջինս զայրացավ և հեռացավ Հայեայի շրջակայքում գտնվող քիլաբքիների վրանատեղին: Այդ ժամանակ Սիմալը հրամայեց նրա համար թանկարժեք բարերով պատված ոսկյա կոշիկ պատրաստել և, երբ այն արդեն պատրաստ էր, նա վերցրեց այն ու ելավ քաղաքից: Երբ Նասրին (**Միրդասյանների Էմիրության Էմիր Շիբ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) իմացավ այդ մասին, նա հեծնեց ձին և գնաց միջնաբերդից ներքև, կարծես պատրաստվում էր դուրս գալ Բաբ ալ-Իրաք դարպասից՝ իր մարդկանց ամբոխի հետ միասին մերկացնելով թերը: Երբ նա մոտեցավ միջնաբերդի դռանը, հանկարծակի ներս խուժեց և ռազմիկներից ոչ մեկը նրան չխոչընդոտեց, քանի որ նա այնտեղ մեծ հարգանք էր վայելում: Նրա մարդիկ մերկացած թերթով հետևեցին նրան, նա նստեց ամրոցի կենտրոնում և ասաց. «Ով գերադասում է իմ եղբորը, լավ չի վարվում, քանի որ ես ավելի լավ եմ ղեկավարում տղամարդկանց, քան նա՝ կանանց»: Այդ օրվանից սկսած Հայեայի միջնաբերդի դարպասներին չի շոյա ամրացվեց, որը խանգարում էր հեծյալ վիճակում ներս մտնել: Դրանից հետո նա նաև հրամայեց, որ ոչ-ոք այնտեղից թուրը կապած ներս չմտնի, նույնիսկ ամրոցի տիրակալին ամենակիրթված մարդը: Այս կերպ Նասրը դարձավ ամրոցի և քաղաքի միակ տիրակալը: Դա Հիջրի 421 թվականին եղավ: Նրա վեցիրդ Բար-Ֆերթոս ալ-Մուսանալ իբն Ֆուսուֆ ալ-Շամման էր, հենց այն մեկը, որի անունով էլ կոչվում են ալ-Ֆալունում գտնվող «Մարկավագյան բաղնիքները»: Նա քրիստոնյա էր, մի վարպետ կառավարող և բարեգույք մարդ: Նրա եղբայրը քաղաքի արտաքին հատվածում տարածվող տարածքների կառավարիչն էր և կարգի էր գցում ինչպես այնտեղի, այնպես էլ արտաքաղաքային մզկիթների գործերը: Աբու-Ուլվան-Սիմալ իբն Սալիհը հավաքեց բեդվիններին և որոշեց պաշարել իր եղբայր Նասրին: Այդ ժամանակ սա մարդ ուղարկեց հույների արքա Ռոմանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.**) մոտ, Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) Հիջրի 415 թվականին մահացել էր և այդ ժամանակ թագավորում էր այս մեկը, կոչվելով նրան Հայեա: Եվ ահա սա ելավ, ինչպես ասում են, և 600.000 հոգու գլուխն անցած ժամանեց Անտիոք: Այդ ժամանակ բեդվինների առաջնորդները իրենց վրա վերցրին միջնորդության գործը Նասրի և Սիմալի միջև՝ պայմանով, որ Նասրին պետք է պատկանի Հայեայը, իսկ Սիմալին՝ Բայիսն ու Ռահբան: Այդ ժամանակ Նասրը հետ կանգնեց այն բանից, ինչի մասին գրագրություն էր սկսել հույների արքայի հետ, և իր խորթ եղբայր Մուբալիդ Զամիլ իբն Միրդասին ուղարկեց հույների արքայի մոտ՝ խնդրելով նրան չգալ և առաջարկելով մուծել այն հարկը, որը ժամանակին Վասիլին վճարում էին Սեֆ-է-Դուլայի (**Ռամլիսյանների Էմիրության Էմիր Սեֆ-է-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) որդիները: Արբան, սակայն, հրաժարվեց դրանից և Մուբալիդ իբն Զամիլին իր մոտ պահեց: Երբ արբան վերջնականապես համոզվեց, որ Նասրը հետ է կանգնել իր սկզբնական մտադրությունից, վախճեցավ և իրեն չափազանց թույլ համարեց Հայեայի պաշարման համար: Դրա համար էլ նա Անտիոքից 10 և ավել օրում գնաց Զեյթար և ջարդեց հայեայան արաբների ջոկատներից մեկին, որը հարձակվել էր հույների գործի վրա: Հույները հաղթեցին» (Զեմալ-է-Դին «Հայկալի պատմության հատընտիր»):

³⁰⁴⁷ «/3/ Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.**), ուզեցավով Անտիոքի պատահարը դարձնել լինել, արշավեց Բերիայի դեմ: Նա զգալի ուժով այնտեղ ուղարկեց իր բոլոր ամուսին, պատրիկ Կոնստանտին Կարանտենոսին՝ կարգադրելով գնալ, հետախուզել անցման վայրերը, և հնարավորին չափ վրաս պատճառել թշնամիներին, բայց մինչև իր՝ կայսեր, գալը ճակատ առ ճակատ մարտնչելուց ձեռնպահ մնալ...: /5/ Ռոմանոսը Սպոնդիլեսին պաշտոնական և անուժ և նրա փոխարեն դուբե և նշանակում էր բոլոր ամուսին Կոնստանտին Կարանտենոսին, իսկ ինքը նախապատրաստություններ և տեսնում դրանից հետո սարակիստների վրա արշավելու: Երբ նա հասավ Ֆիլոմիլիոն, Բերիայից առաջ նվերներով դեսպաններ եկան՝ թողություն աղերսելով, խոստանալով դարձյալ հպատակություն հայտնել և պատրաստակամություն՝ տարեկան հարկերը վճարելու: Ռոմանոսի հետ արշավանքի դուրս եկած բազում ու խոհեմ զինվորականներ, նրանցից մեկը պատրիկ Հովհաննես Հալոլոս էր, կայսեր կոչ էին անում ամառ ժամանակ չարձակել Անտիոքի վրա, բանգի այդ ժամանակ ջրի պակասություն էր զգացվում, բացի այդ, արաբ ժողովուրդն անկայություն էր, բանգի նա սովոր է բացառաբար տոկայն տեղական շուգի ու տապին, իսկ հռոմեացիները լրիվ զինվածությամբ իր վիճակի չեն դիմանալու այդ եղանակին: Կայսրը, սակայն, ասվածի վրա ուշադրություն չդարձրեց՝ հիշելով իրենից առաջ թագավորածների սխրագործությունները և ջանալով ինքն էլ ինչ-որ հերոսություն գործել, ինչի պատճառով էլ հենց գնաց Անտիոք: Նա Բերիայից երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա գտնվող ինչ-որ բերդում, դրա անունը Ագազ էր, բանակեց՝ անելիքի մասին մտածելով: Ահա այս բերդում վրան խփած՝ Ռոմանոսը Էսկուբիտների հրամանատար, պատրիկ Լևոն խորոքակցությանի սեփական տագմայով հետախուզության ուղարկեց, իմանալով՝ գալիս են արդյոք ինչ-որ արաբներ և որտե՞ր է ավելի նպատակահարմար տեղափոխելու ճամբարը, բայց դարանակայած ու մոտակա դաշտերի վրա հսկող արաբները, հարմար առիթ ձեռք գցելով, հանկարծակի հարձակվեցին ու բռնեցին Լևոնին, իսկ նրա զինվորներին էլ ցիրուցան արեցին: Նրանք այնքան հանդգնություն ու անամթոթություն ունեցան, որ բացառապատրաստ չէին թողնում հռոմեացիներին ձիերի համար խոտ հավաքել և անհրաժեշտ այլ պարեն ձեռք բերել, բայց նրանք ավելի մեծ վնաս էին հասցնում ջրի գնացած հռոմեացիներին: Նրանք, իրենց ձիերն ու գրաստները ծարավից նեղվելով, իրենց ենթարկում բացառապատրաստ վտանգի էին, արաբների ձեռքն ընկնողներն էլ սպանվում էին: Այդ պատճառով պատրիկ Կոնստանտին Ղալաստենոսն ուղարկվեց հետ մղելու հարձակվողներին և բաջություն ու սխրանք գործելու, բայց, նրանց բախվելով, նա անփառունակ փախուստի դիմեց՝ հռոմեացիների և անգամ կայսեր մեծ իրարանցման ու շփոթության մեջ գցելով: Երբ նա չվարած վերադարձավ և ողջ ճամբարը ահ ու դողի մեջ գցեց ու անկարգությանը լցրեց, այլևս պատերազմի մասին խոսք լինել չէր կարող և յուրաքանչյուրը, ինչպես կարող էր, իր գլխի ճարն էր տեսնում: Առաջարկություններ եղավ հենց արշալույսին վերացնել ճամբարը ու վերադառնալ Անտիոք: Եվ ահա 6538 թվականի օգոստոս ամսի 10-ին, ինդիկտիսի 13-րդ տարին, ընդունած որոշման համաձայն ամեն տեղից ճամբարի դռները բացելով, նրանք դեպի Անտիոք շտապեցին: Նրանցից շատերը որովայնային հիվանդությամբ էին տառապում, շատերն էլ ծարավից էին հյուռնված: Արաբները ուժեղ թափով հարձակվեցին ճամբարից դուրս եկողների վրա, որոնք ամենևին չկարողացան արդ թափի առաջն աննել և սարսափելի պարտություն կրեցին, ոմանք մահից գտան իրար որոնելով, մյուսներն էլ գերի ընկան: Այստեղ մի գեղեցիկ բայն էր տեղի ունեցավ: Այն ժամանակ, երբ բաջի անուն հանած գորավարներն ու բոլոր զինվորները չէին համարձակվում իրենց վտանգի ենթարկել, այլ անփառունակ կերպով փախուստի էին դիմում, կայսերական սենեկապաններից մի ներքինի, տեսնելով, թե ինչպես են տանում իր իրերն ու ծառաներին և այդ բանը շատ ծանր տանելով, իր ձին այստեղ ու այնտեղ շարժելով, ուժեղ թափով հարձակվում և սարակիստների վրա, ձգելով աղեղը սպանում և մեկին, իսկ մյուսներին՝ փախուստի մատնում, և փրկելով իրեն պատկանածը, ուրախությամբ հետ վերադառնում: Այդ ժամանակ կայսրը, գերվելուց հազիվ պրծած, մի կերպ փրկվում է Անտիոքում: Այդ բանում օգնեցին կայսեր մերձավորները, որոնք, բացառաբար կռվելով, փրկեցին և իրենց, և կայսեր» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 3, 5):

«/7/ Մտադրվելով իր համար փառք ձեռք բերել ռազմական ավարտով՝ նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.**) պատրաստվեց պատերազմել արևելյան ու արևմտյան բարբարոսների դեմ, սակայն հետո որոշեց, որ հաղթանակը արևմուտքում, թե՛ նույնիսկ նա հեշտությանը այն ձեռք բերի, իրեն քիչ օգուտ կտա, իսկ ահա, եթե նա շարժվի դեպի այն երկիրը, որտեղ բարձրանում է արեգակը, ապա կավելացնի իր մեծությունը և հպարտ տեսքով կտնօրինի արքայական գործերը: Ահա թե ինչու իրական պատճառի բացակայության պատճառով նա կեղծ պատճառ հորինեց սարակիստների դեմ պատերազմի համար, որոնք ապրում են Կեեսարիայում, նրանց մայրաքաղաքը տեղական լեզվով կոչվում է Հայեա, գործ հավաքեց նրանց դեմ, մեծացրեց նրա ջոկատները, հնարեց նոր ռազմական կարգեր, ի մի բերեց դաշնակց ջոկատները և լրացուցիչ ուժեր հավաքեց, որպեսզի մեկ հարվածով վերջ տա թշնամուն, ընդ որում նա կարծում էր, որ բավական և իրեն սպառնակից ավել մեծացնել գործը, ստեղծել մեծ բանակ ու ռուսների և դաշնակիցների այդ հորդան շարժել թշնամիների վրա, ոչ-ոք այլևս չի կարողանա դիմանալ իր հարձակմանը: Ու, չնայած բարձրաստիճան հրամանատարները անհանգստություն էին արտահայտում և համոզում էին հետ կանգնել այդ արշավանքից, նա հրամայեց արդեն իսկ պատրաստել շեղ պատկեր, որոնք պետք է պսակելին իրեն, երբ ինքը հաղթանակ կհրաշխյալ: /8/ Արշավանքից պատրաստությունը ավարտված համարելով՝ նա ելավ Բյուզանդիոնից և ուղղություն վերցրեց դեպի Անտիոք: Անտիոք ժամանելուն պես նա հանդիսավոր կերպով մուտք գործեց քաղաք ու, թեև նրա այդ երթը արքայավայել էր, բայց ավելի շուտ՝ թատերական, քան թե իրոք ռազմական, և այն ի վիճակի չէր ազդել հակառակորդների վրա: Բարբարոսները, խորհրդակցելով իրենց մեջ և մտածելով այդ ամենի շուրջ, ամենից առաջ դեսպաններ ուղարկեցին ինքնակալի մոտ՝ հաղորդելով, որ մարտնչել չեն ցանկանում, պատերազմի համար առիթ չեն տվել, խաղաղության պայմանները պահպանում են, նախկին երրորդներն ու պայմանագրերն էլ չեն խախտում, բայց եթե իրենց գլխին սուր բարձրացվի, ապա իրենք, եթե կայսրը անդորվելի մնա, կպատրաստվեց պատերազմի և հույսը կդնեն հաջողության վրա: Դեսպանները սրա վրա էին համառում, իսկ ինչ վերաբերում է կայսեր, ապա նա, կարծես ծնված միայն այն բանի համար, որ դասավորի ու կազմի մարտական կարգեր, դարաններ դնի ու հարձակումներ գործի, խրամատներ փորի, հեռացնի գետերը, ավերի ամրոցները և անի այն ամենը, ինչ արել են հայտնի

Տրայանոսը (Յոռոմի կայսր Տրայանոսը – Մ.Յ.), Ադրիանոսը (Յոռոմի կայսր Ադրիանոսի (117-138) – Մ.Յ.), իսկ ավելի շուտ կայսր Ավգուստոսը (Յոռոմի կայսր օգոստոսը – Մ.Յ.), իսկ նրանցից առաջ էլ Ալեքսանդրը (Յոռոմականեղոսական տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծի – Մ.Յ.)՝ Ֆրիյայի (Մակեդոնիայի արքա Ֆրիյա II-ի – Մ.Յ.) որդին, ահա ուրեմն, նա հետ ուղարկեց դեսպանությունը, քանզի այն խաղաղության համար էր եկել, ու ավելի մեծ եռանդով շարունակեց պատրաստվել մարտի, ընդ որում իր նպատակների համար ընտրեց ոչ լավագույն մարդկանց, այլ գերակայությունը տվեց հասարակ մարդկանց, որոնց վրա էլ հիմնականում հույս էր դրվում։ /9/ Երբ նա ելավ Անտիոքից՝ բյուրեղի վրա անակնկալ կերպով հայտնվեցին բարբարոսական ռազմիկները, որոնք տեղակայվել էին դարանակների մոտ կողմերում։ Չհիված ինքով պատահի և առանց զրահի՝ այդ բազերը ռազմական գոյություններով ու իրենց անակնկալ հայտնության սարսափ էին տարածում, խլացնում մեր ռազմիկներին ծիծերի բառատրուրով և իսկայական հորդայի տպավորություն էին ստեղծում, քանզի շարժվում էին ոչ թե կուռ մարտակարգով, այլ անկանոն կերպով խմբերով արշավում էին տարբեր կողմեր։ Նրանք այնպիսի վախ տարածեցին, այնպիսի խառնաշփոթ գցեցին իսկայական զորքի շարքերում և այնպես կոտորեցին մարդկանց կամքը, որ բոլորը, ինչ տեսքով, որ կային, այնպես էլ սպացան՝ արդեն որևէ այլ բանի մասին չտառածելով։ Չեմայնքը շուտ տվեցին և սուրալու թողեցին ծիծերին, իսկ մյուսները, ժամանակ չկորցնելով, թափեցին մնացած ծիծերը, բաժանեցին դրանք առաջին իսկ պատահածին, իսկ իրենք էլ, ով ոնց կարող էր, փրկություն սկսեցին փնտրել անկանոն փախուստում ու թափառումներում։ Այդ ժամանակ տեղի ունեցածը գերազանցեց բոլոր սպասումները։ Նրանք, որոնք իրենց ռազմական վարժվածության ու մարտակարգի շնորհիվ հնազանդեցել էին ողջ երկրիդ և, թվում էր, անխոցելի են ցանկացած բարբարոսական հորդայի համար, չդիմացան թշնամիների նույնիսկ տեսքին, աղաղակներին խլացան ու, մինչև հոգիների խորքը վախեցած, դիմեցին փախուստի՝ կարծես ջախջախիչ պարտություն էին կրել։ Առաջինը խուճապի մատնվեցին կայսեր թիկնապահները, որոնք թողեցին ինքնակային և առանց հետ նայելու կորան։ Ու եթե ինչ-որ մի մարդ նրան ծիու վրա չնստեցներ, չտար սանձը ձեռքը և չհրամայեր փախչել, հնարավոր է, որ թշնամիների ձեռքը կընկներ նա, որը հույս ուներ ցնցել հողի ողջ ամրությունը։ Ավելին, եթե այդ օրը աստված չզսպեր բարբարոսների հարձակումը և նրանց հաջողության մեջ չափավորություն չներշնչեր, ոչինչ կործանումից չէր փրկի հռոմեական զորքին ու ամենից առաջ կայսրին։ /10/ Եվ ահա մերոնք խուճապահար ճողողալորեցին, իսկ թշնամիները, հասարակ վկաներ դառնալով իրենց անակնկալ հաղթանակին, զարմացած կանգնել էին նմանատիպ անհիմ ու առանց որևէ պատճառի տեղի ունեցած նահանջի և փախուստի տեսարանի առջև։ Դրանից հետո, գերելով մի բանի ռազմիկների, այն էլ միայն նրանց, ի դեմս որոնց հայտնի մարդկանց ճանաչեցին, նրանք մյուսների հետ ժամանաճառ չեղան ու նետվեցին պալարի հետևից։ Ամենից առաջ նրանք ձեռք գցեցին արքայական վրանը, որը իր շքեղությամբ կարող էր մրցել ներկայիս որոշ արքայական պալատների հետ, այնքան շատ էին նրանում ապարանքներ, ականջօղներ, պսակներ, մարգարիտներ և այլ հարստություններ, ամեն ինչ ամենահիմնականներից։ Այդ հարստություններին թիվ չկար, իսկ դրանց գեղեցկությամբ էլ արդեն հնարավոր չէր հիանալ, այնքան շատ էին դրանք այդ չափ շքեղությամբ պահվում արքայական վրանում։ Սկզբում նրանք հանեցին վրանը, հետո հավաքեցին նաև մնացած ավարը և, բարձրելով այն, վերադարձան իրենց ընկերների մոտ։ Սա բարբարոսների մասին, իսկ ինչ վերաբերվում է արքային, ապա նա, արտվելով բարբարոսական ջոկատից, սլացավ այնտեղ, որտեղ տառնում էին նրա ծիու ուղեբեռ ու փոշին, իսկ հետո էլ կանգ առավ մի բլրի վրա, որտեղից լավ երևում էր փախչողների ու վազողների համար, իսկ իրեն հնարավոր էր ճանաչել ոտնամանների գույնից։ Նա իր շուրջը հավաքեց շատ փախստականների և նրանցով շրջապատված կանգ առավ։ Շուտով նրա մասին լուրը տարածվեց, մոտեցան նաև այլ ռազմիկներ, հետո նրանց դիմաց հայտնվեց Աստվածամոր սրբապատկերը, որը հռոմեական արքաները սովորաբար վերցնում են հետներն արշավանքի ժամանակ որպես ողջ զորքի հովանավոր ու առաջնորդ և միայն այն էր, որ չէր ընկել թշնամիների ձեռքը։ /11/ Տեսնելով սրբապատկեր՝ արքան միշտ ուրախությամբ պաշտում էր այն, նա անմիջապես էլ ոգի առավ, գրկեց, եթե չասենք ջերմորեն այն սրտին հպեց, ցողեց արցունքներով և հիշեցրեց վերջինիս բարեգործություններ ու հովանավորության մասին, երբ նա ոչ մեկ անգամ էր ռոմաների տերությունը փրկել վտանգից։ Աստվածային ողորմածությամբ արիություն ձեռք բերելով՝ նա, որը հենց նոր ինքն էլ փախստական էր, սկսեց պարսավել փախչողներին, ոգևորել նրանց գոյություններով ու կանգնեցնել։ Ռազմիկները տեսնելով ու ծայրով ճանաչեցին արքային, մեծ ամբոխ հավաքվեց և նա ամենից առաջ նրանց հետ միասին շարժվեց դեպի հապճեպ խափված վրանը։ Այդտեղ տեղակայվելով գիշերելու՝ առավոտյան նա ոչ երկարատև հանգստից հետո կանչեց զորքի հրամանատարներին և առաջարկեց նրանց բնարկել, թե ի՞նչ պետք է անել հետագայում։ Բոլորը սկսեցին խորհուրդ տալ վերադառնալ Բյուզանդիոն և արդեն այնտեղ բնարկել կատարվածը ու արքան, համաձայնելով նրանց կարծիքին, իր համար ամենաողջամիտը համարեց այդ և մեկնեց Կոստանդնուպոլիս» (Միքայել Պետլուս «Ժամանակագրություն», «Ռոմանոս», մաս 7-11)։

«Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III – Մ.Յ.) իր թագավորության առաջին տարում գործեր հավաքեց և շարժվեց դեպի Անտիոքի կողմերը, նա ցանկանում էր գնալ Չալկա կոչված քաղաքի վրա, առնել ու ավերել այն։ Եկավ հասավ Սև կոչված լեռանը և այնտեղ տեսավ վանականների ու մենաստանների ճգնավորների բազմություն, որոնք մարտավար լինելով նմանվում էին աննարմիների, բավարարվում էին միայն այժի մազե ծածկույթով կամ բաճկոնով, ինչպես Չոփհանեն Սկրոխից, միայն թե նա կերակրվում էր մարախով ու վայրի հեղրով, իսկ սրանք, երկաթե բրիճ ձեռքն առած, անհանգիստ աշխատում էին գարու սիփիկներից օրապահիկ կերակրուր պատրաստելու համար։ Մյուս զանազան խորտիկներն ու բաղդրահամ կերակուրները՝ ուրախարար գինիով հանդերձ, որ խաղողի այգիներն են տալիս, թողած աշխարհիկ կյանք սիրողներին և սարի գլուխը բարձրացած ու նախամարգարեին դասակից դառնալով՝ սրանք միշտ խոսում էին Աստծու հետ։ Սրանց տեսնելով՝ թագավորը հարցրեց իր մեծամեծներին. «Այս ի՞նչ հերետիկոսների բազմություն է»։ Նրանք ասացին. «Սրանք բոլորը աղոթողների խմբեր են, որոնք միշտ մաղթում են աշխարհին խաղաղություն և ձեր կյանքին առողջություն»։ Թագավորը պատասխանելով ասաց. «Սրանց աղոթքն ինձ պետք չէ, բոլոր վաղեմեքից աղերսավորներ հավաքագրեք իմ թագավորությանը ծառայելու համար», բանի որ Զաղդերոնի ասիմանաղությունը շատ էր հավանել՝ ատելով բոլոր ուղղափառ հավատները։ Նա ասորիների եպիսկոպոսին տարավ Կոստանդնուպոլիս, ծաղր ու ծանակի ենթարկելով հրամայեց խուզել մորուքը և էջի վրա նստած պատեցնելով հրապարակներում ու փողոցներում, որից հետո բարկոծել նրան, հետո հրամայեց աքսորել, որտեղ և նա մեռավ։ Այսպիսի խավարամիտ մեկն էր թագավորը, նա չնտաքերեց նախորդ թագավորներին, թե ինչպիսի հոգատարություն էին ցուցաբերում նրանք դեպի այն ազգերը, որոնք իրենց իշխանության ներքո էին գտնվում, այլ ինքնավերջ հրամանով ուզում էր նորանվանություն մտցնել Աստծու եկեղեցիների մեջ՝ չիփշելով տերունական այն անսուտ հրամանը, թե. «Ով բախվի այս ժայռին, կփշրվի, իսկ ում վրա ընկնի, կոչնչացնի նրան»։ Այդ պատճառով շուտով հասավ նրա վրա Աստծու արդար դատաստանը, քանզի նույն ճանապարհին տաքիկներից զորքից ոչ ավելի բան 800 կամ 1.000 մարդ, հարձակվելով բյուրավոր բազմության վրա, անչափ կոտորեցին և, թագավորի ու զորքերի գանձերը ավար առնելով, վերադարձան իրենց քաղաքը, իսկ թագավորը, մեծ անարգանքով փախստական եղած, ծիարշավ ընկավ իր թագավորության քաղաքը» (Արիստակես Լաստիվոնցի «Պատմություն», գլուխ 5)։

«Չայոց 479 թվականին ռոմաց կայսր Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III – Մ.Յ.) հավաքեց Յունաց երկրի բոլոր զորքերը և բազմությամբ շարժվեց տաքիլաց երկրի վրա։ Նա եկավ և բանակեց Չալկա քաղաքին մոտիկ գտնվող Ազագ կոչված ամրոց բերդի մոտ։ Տաքիկների անհամար զորքը հավաքվեց և հարձակվեց Ռոմանոս կայսեր վրա։ Սարսափահար կայսրը չհամարձակեց տաքիկների զորքի դեմ մարտի դուրս գալ։ Կայսրը թուլամորթ էր և անզոր, բայց հույժ չարաբար, ուղղափառ դավանանքն անչափ անարգող էր ու հենց այդ պատճառով զորքն իր հետ համախոս չէր և ծրագրում էր մարտի պահին տաքիկների զորքի մեջ լքել նրան՝ չնստակցելով պատերազմին, որպեսզի անօրեն կայսրը սատկի։ Այդ ժամանակ իր գինվորականներից մի իշխան, որը Ապուլբաս էր կոչվում, նա անցյալում վրաց Դավիթ Կուրապաղատի վրանապահն էր եղել, կայսեր տեղյակ պահեց զորքերի դավադրության մասին։ Կայսրը, լսելով դա, սարսափահար եղավ և գիշերով իր մեծամեծների հետ միասին փախուստի դիմեց։ Տաճկաց զորքը, իմանալով այդ մասին, հալածեց ռոմանների զորքը և մեծ ջարդ տվեց՝ կոտորելով շուրջ 20.000 հոգի։ Ռոմանոս գինվորները երկրով մեկ ցիրուցան եղան, ինքը կայսրը ևս անջատվեց իր գինվորներից և վերջիններս չիմացան նրա հետ ինչ կատարվեց։ Տասնչորս օր անց Կուրիս քաղաքից մի գյուղացի գտավ ծառերի միջև ընկած և ցրտից մեռելի պես ընդարմացած Ռոմանոս կայսեր։ Գործը թողնելով՝ նա նրան իր տունը տարավ և դարմանելով կենդանացրեց՝ անգիտանալով մարդու իսկությանը։ Օրեր հետո գյուղացին նրան ազատեց։ Երբ Ռոմանոսը հասավ Մարաշ քաղաքը, նրա շուրջը հավաքվեցին մնացած գինվորները և նրան Կոստանդնուպոլիս տարան։ Մի բանի օր անց Ռոմանոսը կանչեց այդ մարդուն, նշանակեց Կուրիսի բոլոր գավառների տեր և մեծամեծ ընծաներով ճանկեց իր տունը՝ խորապես շնորհակալ լինելով։ Այս ամենը տեղի ունեցավ, բանի որ կայսրը թուլամորթ էր և չարամիտ՝ հավատքը հայիտյող» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը - Մ.Ֆ.) գնաց պատերազմելու ընդդեմ տաջիկների, սակայն ինքն ու իր զորքը եղան փախուստական» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը - Մ.Ֆ.) ուղղափառ վանականներին բռնեց արևելյան երկրներ: Մեծ զորքով Հայեայի կողմերը գնալու ժամանակ նա այդ բանը ցանկացավ կատարել նաև Սև լեռան վանքերում, բայց, Տիրոջ բարկությունից հազիվ մազապործ, հետիոտն փախավ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 49):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը - Մ.Ֆ.) գնաց տաջիկների վրա և Սև լեռներով անցնելիս սպառնաց այդտեղի վանականներին, թե պատերազմից հետո դառնալուց հետո նրանց բոլորին զինվոր ու բաղկեղոնիկ է դարձնելու, սակայն անհաջողության մատնվեց ու նրա զորքերը ջարդված հետ դարձան» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի, երբ, Ռոմանոս արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը - Մ.Ֆ.) լսեց, որ ռուսները Հայեայի մոտ պարտություն են կրել, մի մեծ բանակ հավաքեց, ավելի քան 100.000 հոգի, և եկավ Անտիոք, որտեղից պատրաստվում էր գնալ Հայեայի վրա: Այդ ժամանակ բանակում ասկյավ երկու իշխաններ կային, որոնք, արշավելով արքայից մի քիչ առաջ, ընդհարվեցին մտադարձի մոտ 100 հեծյալների և 1.000 հետևակայինների հետ, պարտություն կրեցին ու փախուստի դիմեցին: Եվ ահա սրանք ռուսներին զեկուցեցին, թե, այսպես ու այսպես, եգիպտացիների ու մադայացիների անթիվ ռազմիկներ բրիտանոյանների վրա են գալիս: Այդ ժամանակ ռուսների վրա մեծ վախ ընկավ և Ռոմանոսն ու իր զորքը միայն մեծ դժվարությամբ իրենց Նովոգեորդով մեկը մյուսի հետևեց առանց մարտի ու դիմադրության Անտիոք փախան: Եվ ահա արաբները, հետապնդելով նրանց, իրենց բեռների հետ միասին, որոնք կազմված էին դիմադրության, զուգաներից, ոսկուց, արծաթից, թանկարժեք կտորեղենից և պարենամթերքից ձեռք գցեցին ռուսների 70 ուղտեր ու ջորիներ: Այս ամենը բերվեց Հայեայ, որտեղ այնպիսի առատություն տիրեց, որ մեկ ջորին վաճառվում էր երկու դինարով: Ասում են, որ Ռոմանոսն ինքը հազիվ է կարողացել փրկվել մեկ ձեռք հագուստով ու մեկ բաժակով, որ ջուր խմի» (Բար-Յերեմուս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եվ ահա Ռոմանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը - Մ.Ֆ.) պատերազմի ելավ, սակայն պարտվեց արաբներից ու դիմեց փախուստի, որից հետո արաբները գրավեցին նրա ողջ ճամբարը և տիրեցին նրա զենքերին ու մեծ գումարներին՝ ներխուժելով ռուսների զբաղեցրած երկիրը: Դրանից հետո նրանք վերադարձան Հայեայ և ռուսները ոչինչ անել չկարողացան» (Միքայել Անտի «Ժամանակագրություն», գիրք 13, գլուխ 6):

«Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ի - Մ.Ֆ.) հետ էին բուլղարների, ռուսների, աբխազների, խազարների, հայերի, պածիկների ու ֆրանկների արքաները: Արքան իր զորքով տեղակայվեց Թուվվալայի շրջակայքում՝ սարի մոտ, ջրից հեռու մի վայրում: Նա իր ճամբարը խանդավոր պատեց: Նրա գանձերը փոխադրվում էին 70 ուղտերի վրա, իսկ ճամբարի զբաղեցրած վայրը արագ ընթացող ձիու համար մեկ օրվա ճանապարհի հեռավորություն էր զբաղեցնում լայնքով ու երկայնքով: Ճանապարհին նրան հանդիպեց Աբու Ուլվան Դիֆա իբն Աբեհան քաղաքից մի փոքր հեծյալ ջոկատով և արքան նրա ջոկատներից խլեց այն ամենը, ինչ ցանկացավ: Դրանից հետո արքան մի ջոկատ ուղարկեց Ազգա և այդ ջոկատում ամենաբաց ռազմիկներն էին: Զախրեցիները հանդիպեցին նրանց, հաղթեցին ու սպանեցին նրանց պատրիկներին՝ գերելով արքայական որդիներից շատերին, որոնք նրանց հետ էին: Այդ ժամանակ քաղաքիցները ավելի հանդուգն դարձան և պաշարեցին նրանց այն վայրում, որտեղ նրանք կանգ էին առել: Ականատեսները պատմում են, որ ճամբարի մոտ վարունգի մի դաշտ կար, սակայն հույները այնքան ահաբեկված էին արաբներից, որ մի վարունգ իսկ չադրեցին: Եվ ահա, երբ ջարդվեց այն ջոկատը, որը ուղարկվել էր, արքան որոշեց հետ դառնալ իր երկիր՝ արդարանալով այն բանով, որ ինքն իրեն ասում էր, թե, եթե իմ զորքը չտառապեր ջրի պակասից, ես կհասնեի իմ Նպատակին: Այդ ժամանակ Նասրն (Միդոսայանների էմիրության էմիր Շիբլ-Է-Դուլան - Մ.Ֆ.) և արաբները հարձակվեցին հունական բանակի ջոկայի վրա ու թալանեցին այն: Ճամբարի վայրից հույների արքայի նահանջը դանդաղեց երեք օր: Այդ ժամանակ Շիբլ-Է-Դուլան Նասրը 923, իսկ ցատ ումանց էլ՝ 700 հեծյալների գլուխն անցած մոտեցավ հույներին և, երբ նրանք մտածեցին, թե նա հարձակվում է իրենց վրա, փախուստի դիմեցին ու հենց այդ ժամանակ էլ Անտոնիոսը նրանց նկատմամբ հաղթանակ պարգևեց Ֆիդիի 421 թվականի Շաբան ամսի 7-ին: Այդ ժամանակ Ռոմանոս արքան հանեց իր կարմիր մաշկը, որպեսզի չճանաչվի, սև մաշկի հագավ, քանզի կարմիր մաշկի հագնում էին միայն արաբները, և փախավ: Շիբլ-Է-Դուլան վերցրեց նրա գահը, վրանը, զրահները և արքան փախավ՝ շրջապատված հայերով, որոնք պաշտպանում էին նրան իրենց նետերով: Հույները ուղղություն բռնեցին դեպի լեռը, բարձրացան նրան վրա և ժամանեցին Կուռաս քաղաքը: Նրանք փախչելիս իրարից առաջ էին ընկնում և արքայի մոտ շատ բջեր մնացին: Մահմեդականները անթիվ բանակության պատրիկներին և այլոց սպանեցին, գերեցին արքայական որդիներից և այլ ժողովրդից շատ շատերին: Դրանից հետո մարդիկ սկսեցին թալանով զբաղվել և անթիվ բանակությանը ձիեր, շորեր, մետաքս, ամեն տեսակի զույգ ու ռազմական հանդերձանք ձեռք բերեցին: Պատմում են, որ Բենի-Կատան քաղաքից եկած Նոնայրացիների ամբողջը, որը տեղ հասավ հույների փախուստի ժամանակ, ձեռք էր գցել արքայի գումանկը, իսկ այն կազմում էր 300 սանձած ջորիներ, և, երբ նրանք սկսեցին իրար մեջ բաժանել Ռոմանից բաժին հասած նվերները, ամեն մեկին դիմարկներով լցված 18 մատուցարան բաժին հասավ: Հույների արքան, երբ որոշեց փախչել, այրեց մանգլիոնները, խոյերն ու վահանները: Արաբները տարան այն ամենը, ինչը խնայվել էր կրակից, և Հայեայի տները կտորներին մի մասը ծածկվեց այդ վահանների տախտակներով: Պատմում են նաև, որ հայեայցիներից շատերը ճակատամարտի նախորդ օրը անցկացրել էին պատերի վրա...: Այլը ասում էին, որ հույների արքան գայրացել էր Սիմայի (Միդոսայանների էմիրության ապագա էմիր Մուհի-Է-Դուլայի - Մ.Ֆ.) ու Նասրի վրա այն պարտության համար, որ նրանք պատճառել էին Միքայելին Զալաբի մոտ ու դրա համար էլ ելել էր նրանց դեմ: Այդ ժամանակ նրանք իրենց հորեղբորդի Մուբայիլի իբն Զամիլին ուղարկել էին արքայի մոտ, նրան հնազանդություն և հավատարմություն խոստանալով, բայց արքան արդեն ուղարկած էր եղել դեսպանների, որոնք պետք է առաջարկեին իրեն փոխանցել Հայեայ և փոխարենը ստանալ այն, ինչ իրենք կրնարեին, բանի որ նա վախճնում էր, որ Հայեայը դուրս կտողոսի նրանց իշխանության տակից, բայց նրանք բանտարկել էին դեսպանին՝ սպանելով իրենց դեսպանության վերադարձին: Եվ ահա, երբ այս լուրը հասել էր արքային, նա ինքն էլ էր բանտարկել Մուբայիլի իբն Զամիլին և անձամբ առաջացել: Տեղեկանալով այդ մասին՝ նրանք իրենց հարձակ Պալեստինայի անսպաս էին ուղարկել՝ վախճանալով նրանից: Դե իսկ հետո էլ գործն այն ավարտն ունեցավ, որի մասին պատմեցին: Ավելացնենք միայն, որ այդ ժամանակ Սիմայը պահպանում էր ամրոցը, իսկ Նասրը ներկա էր ճակատամարտին: Եվ ահա, երբ հույների արքան վերադարձավ, Նասրն ու Սիմայը երկուսն էլ գնացին, որպեսզի բերեն իրենց հարկները, բայց Նասրը առաջ անցավ իր եղբորից, գրավեց նրա ամրոցը և փոխարենը նրանց զինք, շնորհիվ մարդկանց միջնորդության, Ռահաբը, Բալիսը ու Մեմբիքը՝ իրենց շրջաններով» (Էմմա-Է-Դիս «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի Ռուսի թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը - Մ.Ֆ.) Կոստանդնուպոլսից 300.000 զինվորներով հարձակվեց Անտիոքի վրա: Նրանք հասան Հայեայ, որի տերն էր Շիբլ ալ-Դուլան Նասր իբն Սալիի իբն Միդոսը (Միդոսայանների էմիրության էմիր Շիբլ-Է-Դուլան - Մ.Ֆ.), և կանգ առան մեկ օրվա հեռավորության վրա: Նրանք խիստ ծարավեցին, իսկ ժամանակն ամառ էր: Թագավորի մարդիկ տարբեր տրամադրություններ ունեին, ոմանք նախանձում էին նրան, ոմանք՝ ստում: Նրա հետ էր նաև իբն Դուկասը, որը նրա մեծամեծներից էր և կամենում էր թագավորի մահը, որպեսզի նրանից հետո ինքը թագավորի: Թագավորն ասաց. «Կարծում եմ պետք է սպանեմ, մինչև որ անձրևներ գան ու ջուրը շատանա»: իբն Դուկասը այս կարծիքը մերժեց և խորհուրդ տվեց աճապարել, բանզի չարիք էր կամենում և դավադրություն էր կոչվել: Նա առաջ շարժվեց, իսկ Դուկասի որդին և Լուկուի որդին (Հայեայի Համադանյանների էմիրության էմիր Աբու-Մանսուր իբն Լուլուն - Մ.Ֆ.) 10.000 ձիավորներով բաժանվեցին ու այլ ճանապարհով ընթացան: Թագավորի մտերիները ոմանք տեղեկացրին, որ Դուկասի որդին և Լուկուի որդին 40 հոգու հետ որոշել են սպանել իրեն: Նա զգացվեց ու վախեցավ այս բանից և անմիջապես վերադարձավ: Դուկասի որդին հասավ նրա հետևից ու հարցրեց վերադարձի պատճառը: Նա ասաց. «Արաբները մեզ շրջապատել էին և նրանք մոտ են»: Նա անմիջապես ձերբակալեց Դուկասի որդուն, Լուկուի որդուն և մյուսներին: Մարդիկ փողովեցին և իրարանցման մեջ ընկան: Թագավորը հեռացավ, իսկ արաբները, գյուղացիները և նույնիսկ հայերը հետապնդեցին նրանց՝ կոտորելով ու կողոպտելով: Նրանք թագավորից խլեցին 400 ջորի՝ բեռնավորված դրամով ունեցվածքով և զգեստներով: ռուսներից շատերը մեռան ծարավից: Փողկեց միայն թագավորը, սակայն նրա ունեցվածքից ու գանձերից ոչինչ չփրկվեց և Ալլահը հավատացյալներին փրկեց կոտորածից, բանզի հզոր է ու բարեգութ: Նրա վերադարձի մասին այլ բան էլ է պատմվում: Արաբների մի խումբ, ոչ շատ բազմամարդ, մոտենում է նրա զորքին և ռուսները կարծելով, թե դա շուրջկալ է, չեն խմանում ինչ անել, այն աստիճանի, որ թագավորը հազնում է սև կոշիկ, մինչդեռ սովորաբար նրանց թագավորները կարմիր կոշիկ են հագնում, բայց նա, թողնելով կարմիրը սևն և հագնում, որպեսզի իրեն հետապնդողները չճանաչեն: Նրանք փախուստի դիմեցին և մահմեդականները ավարի տվեցին ինչ որ կար նրանց մոտ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁰⁴⁸ «Այն ժամանակները Տյուբ բանակաթեմի գորավար Գերգիսու Մանիակեսի մոտ հաղթանակից գլխապտույտ ստացած 800 արաբներ եկան՝ կոչ անելով անհապաղ թողնել քաղաքը ու հեռանալ և, բանզի կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը - Մ.Ֆ.) գերի է ընկել, հռոմեական ողջ բանակը գլխովին կորել, բացահայտ ականգի չենթարկել իրեն, բանզի հենց լույսը բացվեց, ինքն էլ, իր զինվորներն էլ օղակ են առնվելու և չարաչար կոտորվելու են: Մանիակեսը ձևացրեց, թե ընդունում է նրանց առաջարկը և մտադիր է ընդառաջ գնալ նրանց կոչին: Նա, նրանց բազում հաց ու խմիչք ուղակելով, ասաց հանգստանան, իսկ հենց որ լուսացավ, ինքն իր զինվորներով կհեռանա՝ արաբներին դարձնելով Տյուբ քաղաքի և հռոմեական բովանդակ ունեցվածքի տերը: Նրանք Մանիակեսի ասածին և արածից խաբված ու համոզված, որ հաջորդ օրը ձեռք

կրեքեն ամեն ինչ, իրենց հարբեցողության տվեցին և գիշերն անցկացնում էին միանգամայն անփութ և անհոգ, իսկ Մանիակները կես գիշերին հարձակվեց այդ գիտնականի և անհոգ բնածնների վրա և բոլորին սրի բաշեց: Նա ձեռք գցեց հոռմետական ամեն տեսակի բարիքներով բարձրած ու լի 280 ուղտ, ապա, սպանվածների ականջներն ու թթերը կտրելով, տարավ Կապարովկիա՝ կայսեր: Վերջինս, փախուստի դիմելով, ապաստանել էր Փոկկասի տանը, ուր և մնում էր: Կայսրը, հավանություն տալով Մանիակների արածին, նրան նշանակեց Ստորին Մարաստանի կատապան» (Փոկիաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 6):

³⁰⁴⁹ «Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.**), հեռանալով Ատրոքից, սխուրի դոմեստիկոս նշանակեց իր աներ Կոստանդին սպասավոր Սիմեոնին, իսկ Անտիոքի կառավարիչ էլ՝ Միսթիացի Նիկետասին: Սրանց նա կարգադրեց հնարավոր բոլոր միջոցներով փորձել գտնել Մուշարաֆի կառուցած բերդը, որի անունը Մենիկոս էր, Ատրոքից ազատելու համար նրա ասպատակություններից, բայց նրանք պետք եղածը չարեցին և պաշարումը կատարեցին ապաշնորհ կերպով: Եվ ահա Մուշարաֆը, գիշեր ժամանակ բերդից դուրս գալով, կրակի տվեց բարանները և նրանց խայտառակ կերպով բռնեց այնտեղից» (Փոկիաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 7):

³⁰⁵⁰ «Երբ կայսրն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.**) այդ իմացավ, չկարողացավ խայտառակությունը տանել և իր ամենահավատարիմ սպասավորներից մեկին՝ պրոտորապաթար Թեոկտիստոսին, որ այն ժամանակ մեծ հետերիարխ էր, գորավար ավտորիտար Նշանակելով, հոռմետցիներից և այլազգիներից բաղկացած ծանր ուժով Ատրոքի դեմ ուղարկեց՝ կարգադրելով միանալ Տրիպոլիսի Էմիր իբն Ջարախին և նրա հետ ավարառել արաբների շրջանները: Այս իբն Ջարախը ինչ-որ վիրավորանքի պատճառով, մի փոքր առաջ ապստամբություն էր բարձրացրել Եգիպտոսի Էմիր ալ-Մուսնիի (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Ալ-Չահիդի (1021-1036) – Մ.Ֆ.**) դեմ և նրա դեմ գնեց էր բարձրացրել և ահա Եգիպտոսի Էմիր ալ-Մուսնիին իր գնդերի հրամանատար, թուրք Տուսքերին մեծ ուժով իբն Ջարախի դեմ ուղարկեց, նրան ոչնչացնելու համար: Այս պայմաններում վերջինս, համոզված լինելով, որ միայնակ ի վիճակի չէ ընդդիմակայելու եգիպտացիների ուժերին, դիմում է հոռմետցիների կայսեր և զինակցություն աղերսում, իսկ Ռոմանոսն էլ, ինչպես սակեց, ընդառաջ գնաց նրա աղերսալիքին և ուժեղ զորքով Թեոկտիստոսին ուղարկեց՝ կարգադրելով զինական օգնություն ցուցաբերել իբն Ջարախին և այդ ընթացքում գրավել Մենիկոս բերդը: Թեոկտիստոսը գնաց, միացավ իբն Ջարախին և գործի անցավ: Եգիպտացիների սպարապետ Տուսքերը, անակնկալ հարձակումից ու հակառակորդի բազմաթվությունից սարսափած, իր երկիրը նահանջեց: Իր հերթին Մուշարաֆն էլ չկարողացավ ընդդիմակայել թշնամիների հարձակմանը և, լքելով Մենիկոս բերդը, փախուստի դիմեց, բայց, Տրիպոլիսի սահմաններում բռնկվելով, սպանվեց: Թեոկտիստոսի զինվորները գրավեցին և Մենիկոսը, որ նրանց հանձնվեց Մուշարաֆի եղբորորդու կողմից, և գաղթափ ժայռի վրա գտնվող մի այլ բերդ, որ Արգիրոկաստրոն է կոչվում: Ահա այդ բոլորը կատարելուց հետո, Թեոկտիստոսը մտավ մայրաքաղաք՝ իր հետ բերելով իբն Ջարախի որդուն՝ Ալախին, որին ինքնակալը նրան պատրիկի աստիճանին արժանացրեց: Այնուհետև, Անտիոքի կառավարիչ դարձավ Միսթիացի Նիկետասի միջնորդությամբ ու ուղեկցությամբ ժամանեց նաև իբն Ջարախը, որին կայսրը սիրալից ընդունեց, մեծ նվերներ տվեց, բազում բարեգործություններ ցուցաբերեց և նրան տուն ուղարկեց: Կայսրը փրկագնամբ գերությունից ազատեց խորոսֆալտեսին և հանձնեց նրա հարազատներին» (Փոկիաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 7):

«Այդ ջարդից հետո մեծ զորքով ելավ Նիկիտա անունով մի ներքինի, այս անունը թարգմանաբար նշանակում է աքլորիկ, և սկսեց թալանել արևմտյան հողերը: Նա գրավեց ալ-Մենիկա ամրոցը ու անակնկալ հարձակվեց Ռաֆանիայի վրա՝ գերեվարելով վրա՝ 10.000 բնակիչների ու ավերելով նրա պարիսպների աշտարակները Չիքրի 421 թվականին, իսկ Չիքրի 422 թվականին էլ նա գրավեց Բենիկ-Ամար, Բենի-Պանա, ինչպես նաև շատ այլ դղյակներ և ավերեց դրանք: Շիր-Էր-Պուլան (**Միդդասյանների էմիրության Էմիր Շիր-Էր-Պուլան – Մ.Ֆ.**) նրա հետ բանակցություններ սկսեց և այնպես ժամանակ փորձեց բարիացնել նրան, մինչև որ նրան իր միջնորդը չդարձրեց արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ի – Մ.Ֆ.**) հետ խաղաղություն կնքելուն ուղղված բանակցություններում: Ի վերջո, գործն ավարտվեց նրանով, որ Նաորը պետք է ամեն տարի հուլիսից արքային երկու հեղաթիվ տարեկան 500.000 դրիմե վճարեր, իսկ դրանց փոխարժեքը պետք է կազմեր 18.000 միջալ ոսկի: Դրանից հետո արքան բաց թողեց Մուսթաիդ իբն Զամիլ իբն Միդդասին՝ Նաորի դեսպանին, և նրան թանկարժեք բարերով զարդարված ոսկյա խաչ տվեց՝ ի կատարում պայմանագրի» (Բենալ-Էր-Դին «Ջալեայի պատմության հատընտիր»):

³⁰⁵¹ «Դժբախտությունը դարձանելու համար կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.**) Իտալիա ուղարկեց Դելադայում ու Մակեդոնիայում հավաքած զգալի զորք, որը, սակայն, գորավարի ապշալուրդություն ու վախկոտություն պատճառով խուսիք արժանի ոչինչ անել չկարողացավ» (Փոկիաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 8):

«Տիրոջ 1029 թվականին՝ 12-րդ ինդիկտոնին... եկավ կատեպան Պոթոսը, որը մարտի մեջ մտավ Ռայկի դեմ Բարիի մոտ» (Ամանոն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

³⁰⁵² «Այս Փադուն ալ-Քուրդին (**Շարադյանների էմիրության Էմիր Փադունը – Մ.Ֆ.**) իր ձեռքում ուներ Ատրապատականի մի մասը, որին նա տիրացել էր ու իշխել: Այնպես պատահեց, որ այդ տարում նա արշավեց ջուրջերի դեմ, կոտորեց նրանց, գերեվարեց ու մեծ ավար վերցրեց: Երբ վերադառնում էր իր երկիրը, սակայն, նա դանդաղեցրեց իր ընթացքը և անտարբեր գտնվեց՝ կարծելով, թե արդեն նրանց ջարդել ու թուլացրել է: Տուրքերը, սակայն, ուշադիր հետևեցին նրան և հարձակվեցին՝ նրա մերձավորներից ու կամավոր զորքից կոտորելով 10.000 հոգուց ավելի: Նրանք արձանի ձեռք բերեցին նրանց տարած ավարը և իրենք, կողոպտելով մահմեդական զորքերի ունեցվածքը, վերադարձան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալիստար պատմություն»):

³⁰⁵³ «Հայոց 480 թվականի սկզբին վախճանվեց Ուռհա բաղաթի Էմիրը, որի անունը Շեյլ էր: Այն ժամանակ Ուռհայում երկու Էմիր էին Նատում՝ Շեյլն ու Օթայրը (**Եդեսիայի Նուսայրյանների էմիրության Էմիր Օթայրը – Մ.Ֆ.**): Ուռհա բաղաթն ուներ երեք բերդ, ընդ որում երկու բերդը և բաղաթի երկու երրորդ մասը պատկանում էին Շեյլին, իսկ մեկ բերդը և բաղաթի մեկ երրորդ մասը՝ Օթայրին: Երկուսն էլ մտադրել էին մեկը մյուսին սպանել: Մի օր Օթայրը ծաչի է հրավիրում Շեյլին, նրան բաղաթից դուրս է հանում և տանում է Արձնի վանք կոչված տեղը, այնտեղ, որտեղ բերդի դիմաց բարե սյուն կա: Այնտեղ երկուսն էլ մեկը մյուսից ծածուկ դարանակալելու էին դրել իրենց զինվորներին և, երբ Շեյլը իր զինվորներին Օթայրին սպանելու ազդանշան տվեց, փութանակի վրա հասան Օթայրի զինվորները ու սպանեցին Շեյլին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

³⁰⁵⁴ «Օթայրի (**Եդեսիայի Նուսայրյանների էմիրության Էմիր Օթայրը – Մ.Ֆ.**) զորքը հավաքվեց Շեյլի գլխավոր բերդի դեմ, կամենալով գրոհով վերցնել այն, իսկ Վերին բերդի բերդապահը Սալման անունով մեկն էր: Օթայրը համառ պատերազմով ոճվար դրության մեջ դրեց Սալմանին, որը ճարահատյալ մարդ ուղարկեց Մուսիարդինում Նատոյ տաջկաց մեծ Էմիր Նարտոյի (**Մովսիսյանների էմիրության Էմիր Նար-Էր-Պուլայի – Մ.Ֆ.**) մոտ և Ուռհայի բերդը հանձնեց նրան» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

³⁰⁵⁵ «Նարտոյը (**Մովսիսյանների էմիրության Էմիր Նար-Էր-Պուլան – Մ.Ֆ.**) 1.000 ծիպվորով Ուռհայի բերդն ուղարկեց Պայել ռայիսին, իսկ Սալմանին կնոջ և որդիների հետ բերել տվեց իր մոտ՝ նրան մեծ պարգևներ տալով: Օթայրն այլևս ոչինչ չկարողացավ անել և նենգաբար համաձայնության եկավ Պայել ռայիսի հետ, որին որոշել էր ծածուկ սպանել: Պայելն իմացավ այդ մասին և, երբ դեռ բաղաթից դուրս գինարբուքով էին տալված, նա ինքը սպանեց Օթայր Էմիրին և տիրեց ողջ Ուռհա բաղաթին: Օթայրի կինը, տեսնելով ամուսնու սպանությունը, արիաբար դուրս եկավ Պայելի դեմ և, սգավորի նշան կապած, ճչալով մտավ համայն արաբ ժողովրդի մեջ, ասաց. «Թուրքերը եկան, գրավեցին արաբների հայրենի բաղաթը և սպանեցին իմ ամուսնուն՝ Օթայր Էմիրին»: Նա հավաքեց բազում զինվորներ և շարժվեց Պայելի վրա: Նարտոյը, իմանալով այդ մասին, մեծաթիվ զորքով եկավ արաբների դեմ: Օթայրի կինը հարձակվեց Նարտոյի վրա և, կատաղի մարտ տալով, նրան փախուստի մատնեց, ապա խուճեց ռայիս Պայելի վրա և սուսայի պատերազմ մղեց բերդի դեմ: Չգտնելով վիճակից դուրս գալու որևէ ելք՝ Պայելը ճարահատյալ դիմեց Նարտոյին, տեղեկացրեց նրան իր վտանգված դրության մասին և ասաց. «Ես և համայն Զորդստանը դժվարին կացության մեջ ենք»: Նարտոյը ճարահատյալ Սալմանին Ուռհայի բերդն ուղարկեց, իսկ Պայելին էլ բերեց իր Մուսիարդին բաղաթը: Օթայրի կինը, սակայն, անողորմ կոչվ էր մղում Սալմանի դեմ և ահա Սալմանը, նրանից ձանձրացած, նամակ դրեց Սամուսաթ՝ ռումոց իշխան Մանիակին, որի անունը Գեորգ էր, և ասաց. «Եթե դու ռումոց կայսրից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ից – Մ.Ֆ.**) ապահովես ինձ համար պաշտոն և գավառներ, ես Ուռհան բեց կհանձնեմ»: Մանիակը, լսելով դա, շատ ուրախացավ և մեծ երդումով նրան վստահեցրեց, որ ռումոց կայսրը կկատարի նրա բոլոր ցանկությունները, նրան ու նրա որդիների կալվածքներն և պաշտոններ կտա: Այդ ժամանակ Սալմանը կանչեց Մանիակին ու նրան տվեց Ուռհայի բերդը: Սալմանը գիշերով գաղտագողի 400 հոգով եկավ բերդի դուռը և Սալմանին իմաց տվեցին նրա գալստյան մասին: Սալմանը, առնելով բերդի բանալիները, գնաց Մանիակի մոտ, երկրպագեց և նրան հանձնեց բերդը, իսկ ինքը, Նույն գիշեր իսկ վերցնելով կնոջն ու որդիներին, մեկնեց Սամուսաթ: Տաճկաց ժողովուրդը, լսելով Մանիակի գալուստը, վերջինիս դեմ երկարատև ու սարսափելի պատերազմ մղեց՝ Ուռհայի դեմ հավաքելով անթիվ զորք: Մարտերն ասպատակեցին մեծ եկեղեցուն՝ Սուրբ Սոֆիայում: Նրանք իրենց կանանց և ահագին ոսկու ու արծաթի պատճառով չհամարձակվեցին ասպատակել բերդում՝ վախճանալով, որ կթալանեին իրենց, բայց մի բանի օր անց նրանցից շատերը իրենց ողջ ունեցվածքով հոր ճարակ դարձան: Մնացածները փախան բերդը՝ Մանիակի մոտ, և փրկվեցին: Տաճիկները կատաղի կռիվ մղեցին Սուրբ Սոֆիա եկեղեցու դեմ, նրանք հյուսիսային կողմում բաբան դրեցին և ուժգին հարվածներ էին հասցնում եկեղեցուն, մինչև որ հիմքեց խարխվեց, ապա, ներսը կրակ գցելով, շատերին

ողջակեց արեցին, քաղաքի ողջ ազգաբնակչության հսկայական ունեցվածքն ու պարենամթերքը հոր ճարակ դարձավ: Դրանից հետո տաջկաց ողջ երկիրը դողդաց և շարժվեց Մանիակի վրա: Մանիակը 400 հոգով Ուռնայի բերդում մասնակցեց մեծ մարտին: Եգիպտոսի և բաբելացոց ողջ երկրի բոլոր քաղաքների մեծ էմիրները Ուռնա էին գալիս: Ահա խառնակից եկավ Շեպլը (**խառնակի Լոմայրյանների էմիրության էմիր Շաքիր իբն Վասաթը – Մ.Ֆ.**), նա, ով Մանիակի ռուս սպասավորից վերջ էր ստացել: Իրոք, վերջինս որպես սուրիանդակ գնացել էր Շեպլի մոտ, նրա վրա էին կասկածել և, երբ նա մոտեցել էր էմիրին, ճկուն հարվածել էր նրա ուսին, իսկ ինքը, արծալի նման սլանալով, հասել էր և ընկել քաղաքի խրատի մեջ, ընդ որում նրա ձին ստացած ծանր վերքից սատկեց: Հայեպից եկավ և Սալեհ էմիրը (**Միդդայանների էմիրության էմիր Շիլ-է-Ռուլան – Մ.Ֆ.**), Դամասկոսից՝ Մեհմուդը, Դեսիից Մահմեդը, Մարից՝ Ազիզը, Մեմբիցից՝ Ալին, Բաղդադից՝ Ալիդան, Մոսուլից՝ Խուրեշը (**Ուկայյանների էմիրության էմիր Մուսաֆիդ-է-Ռուլան (1001-1050) – Մ.Ֆ.**), Մուսիարիից՝ Նարտուրը, Ամիդից՝ Ալին, Ջազիրայից՝ Պարան, Խաթից՝ Ահմատը, Բաղդեցից՝ Չուրայը, Դերից՝ Հուսեյնը (**Դերի էմիրության էմիր Հուսեյնը (մոտ 1000-1035) – Մ.Ֆ.**), Սալմաստից՝ Կուտանը, Արզուլից՝ Ահին, Տիգրանից՝ Ահվարը, Բասրայից՝ Ահլուն, Կերկեսեռից՝ Կրեսանը, Սոքինից՝ Շահվարը և ուրիշ 40 այլ էմիրներ և ու: Նրանք կուտակվեցին Ուռնայի բերդի դեմ և ողջ ամռան ընթացքում ծանր մարտերով նետում էին բերդը: Բազում օրեր անց տաջիկները որոշեցին ողջ քաղաքը կրակի տալ և հեռանալ: Քաղաքի բնակիչները թախանձագին աղաչանքով ու կաշառքով փրկեցին քաղաքը հոր ճարակ դառնալուց, ասելով տաջիկների մեծամեծներին, թե ռումները ի վիճակի չեն տաջիկների շրջապատում իրենց ձեռքում պահել քաղաքը, որ քիչ ժամանակ անց նրանք կթողնեն, կփախչեն և ամեն մարդ կվերադառնա իր տունը: Տաջիկների բոլոր մեծամեծներին այդ խոսքերը դուր եկան: Բազմաթիվ նեղություններից ու պատերազմներից հետո տաջկաց բոլոր զորքերը վերադարձան իրենց գավառները, սակայն Մանիակը Ուռնայի բերդից անդադար կռիվ էր սկսում: Գավառի տաջիկ բնակչությունը չէր դադարում գիշեր-ցերեկ պատերազմել Մանիակի դեմ, որն ու իր բոլոր զինվորները ծանր դրության մեջ էին, բանգի վերջացել էր բերդի պարենը և, քաղաքի տները մտնելով, նրանք իրենց համար ուտելիք էին փնտրում: Այն ժամանակ կայսրը մարդ ուղարկեց և Սալմասին իր որդիներով արտավ ռումից երկիրը, նրանց դարձրեց մեծապատիվ իշխաններ և գավառներ տվեց, իսկ նրանք քրիստոնեություն ընդունեցին: Այնուհետև կայսրը ամեն տարի գործ էր ուղարկում Ուռնա: Նա իր ամուսնով բերդ էլ կառուցեց և կոչեց Ռոմանոպոլիս: Գավառի Պարտուր, նրանց վրա հարձակվեց Շիպիսը և մինչև Դեսնաձոր կոտորեց այդ 60.000 նիզակակիրներին: Ահա այսպիսի նեղության մեջ էր Ուռնան, մինչև որ հզորացավ քաղաքը, հաղթահարեց թշնամիներին և բարեկամություն հաստատեց նրանց հետ: Ուռնայում տիրեց խաղաղություն և քրիստոնյաների հալածանքը դադարեց..... Հակառակ քաջ Մանիակի կրած այս բոլոր տառապանքներին, նեղություններին և չարադրանքներին, Ռոմանոսը հեռացրեց նրան և Ուռնան տվեց Դավիթ Կուրապաղատի վրանապահ Ապուբասին» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ Ուռնա քաղաքում երկու էմիրներ սպանեցին իրար, խռովություն սկսվեց և տաջկական զորքը ամեն կողմից հավաքվելով սկսեցին պատերազմել մեկը մյուսի հետ: Քաղաքը անսանձգիտ վիճակում էր և ահա, հայտնվելով անելանելի դրության մեջ, քաղաքի ամրություններից մեկի տերը կանչեց Մանիակին, որը մի քրիստոնյա էր Մամուսատից, նրան զորքով գիշերով գաղտնի ամրություն բարձրացրեց և այն հանձնեց նրան: Իմանալով այդ մասին՝ բոլոր կողմերից տաջիկները հավաքվեցին և եկան քաղաքի մոտ՝ փորձելով հետ գրավել ամրությունը: Մանիակ վտանգավոր դրության մեջ էր, սակայն տաջիկները, չկարողանալով գրավել ամրությունը, որոշեցին այրել քաղաքն ու հեռանալ: Քաղաքի բնակիչները, սակայն, խնդրեցին այդպես չվարվել և ահա թուրքերը թողեցին քաղաքն ու հեռացան: Մանիակը, սակայն, իր զորքերի հետ շարունակում էր մնալ վտանգի մեջ, նրա զորքը սովում էր և ուտելիք չուներ: Այդ ժամանակ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ի – Մ.Ֆ.**) հրամայեց ցրտին ուղարկվեց քաղաքին, սակայն տաջիկներն իմացան այդ մասին, կոտորեցին բոլորին, իսկ ցրտին էլ խլեցին: Մանիակը մնաց վտանգավոր դրության մեջ այնքան ժամանակ, քանի դեռ կայսրը թուրքերի հետ դաշինք չկնքեց և խաղաղություն չեղավ, իսկ քաղաքն էլ չմոտեցեց լիքը գավաթի: Սա եղավ Ռոմանոսի թագավորության ժամանակ Հայոց 480 թվականին, իսկ Մանիակը, քանի որ շատ դժվարություններ էր տարել, փոխվեց և նրա տեղը Ուռնայի տեր Նշանակվեց Ապուբասը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Ուռնան գրավեցին թուրքերից» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Սուլիման տաջիկը Ուռնան հույներին տվեց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Հայոց 478 թվականին Ուռնայի կոտորածը եղավ» (Հովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

«Հետագայում Եդեսիայում կրկին հաստատվեցին հույներն ու դա եղավ Սալմանի շնորհիվ, որը խաբեց էմիրին ու իրեն վստահված ամրությունը հանձնեց հույն Մանիակին: Այդ ժամանակ քաղաքում գտնվող արաբները իրենց ընտանիքների հետ որոշեցին փախչել, սակայն փախչել որոշեցին նաև տեղի քրիստոնյաները, քանի որ նրանք սովորել էին արաբներին, նրանց լեզվին ու գրին և վախենում էին հույներից սրանց հերետիկոսության ու թշնամության պատճառով: Քրիստոնյաները հեռացան արաբների հետ միասին ու քաղաքը մարդազրկվեց: Այդ ժամանակ մի ոմն արաբ այրեց տներն ու եկեղեցին և քաղաքը հույների ձեռքն ընկավ մարդազրկությամբ եղած ու դատարկ վիճակում, ընդ որում բնակչության միայն փոքր մասը հետ եկավ, իսկ մնացածը ցրվեցին ընդհուպ մինչև Տիկրիս» (Միքայել Ասրի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 7):

«Այդ ժամանակ Եդեսիային տիրում էին երկու արաբ էմիրներ՝ Բար Օթայուն (**Եդեսիայի Լոմայրյանների էմիրության էմիր Օթայուն – Մ.Ֆ.**) ու Բար-Շիրը , որոնցից ամեն մեկն իր տիրապետության տակ մի բերդ ուներ: Եվ ահա Բար Օթայուն ռումների արքա Միքայելի (**հեղինակը նկատի ունի Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Միքայել IV-ին, սակայն այդ ժամանակ դեռ կայսր էր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.**) մոտ մարդ ուղարկեց և իր բերդը վաճառեց նրան 20.000 դիրհեմի և ռումների տիրապետությունում գտնվող 4 գյուղերի դիմաց, որից հետո ռումները գիշերով եկան ու կրպեցտորեն ամրություն ստան, ինչից հետո պաշտպանության կազմակերպեցին միջնաբերդում: Դրանից հետո ռումները սկսեցին քաղաք իջնել և ավերել արաբների մզկիթները: Եվ ահա Ներսեհողյան (**Մովսեսյանների էմիրության էմիր Նասր-է-Ռուլան – Մ.Ֆ.**), երբ լսեց այս մասին, մի բանակ ուղարկեց Եդեսիայի վրա, որպեսզի ավերի նրա պարիսպներն ու տիրի քաղաքին: Այդպես էլ արեցին, այս բանակը եկավ ու տիրեց այն եկեղեցուն, որտեղ պատասպարվել էին քրիստոնյաները, որից հետո զինվորները սկսեցին անսաքույնություններ անել քրիստոնյաների կանանց հետ, ընդ որում ռումները ոչ մի կերպ դրա դեմն չէին վիճակի էին: Դրանից հետո, սակայն, ծնեղ եկավ և, պատճառ ունենալով այդ, թշնամու գինվորները թողեցին քաղաքն ու հեռացան: ռումները Եդեսիա մտան հույների 1343 և արաբների 422 թվականի աշնանը: Այդ ժամանակ Ներսեհողյան պատգամավոր ուղարկեց Միքայելի մոտ, որն ասաց. «Ինչի՞ հասաք դուք, երբ երկու անգամ էլաք Հայեպի դեմ, ոչնչի, արդ ինչի՞՞ կհասնեք դուք այժմ՝ գործելով Եդեսիայի դեմ: Հաշվի առնելով այս՝ ես խորհուրդ եմ տալիս թե՛ք դուրս հանել թե՛ ժողովրդին այդ քաղաքից, իսկ եթե այդպես չվարվես, ապա գործ կունենաս արաբների բանակի հետ»: Այդ ժամանակ Միքայելը պատասխանեց. «Ես Եդեսիան ոչ թե սրով եմ գրավել, այլ, իմացիդ, գնել եմ այն իր տիրոջից օրենքի համաձայն: Եթե ես իմանամ, որ այն բռն և, ապա այն թե՛ք հետ կտամ ինչպես և պտեղ ե արվի, սակայն ես գիտեմ, որ Լոմայրի որդի մաղայացիները չեն հրաժարվում այդ քաղաքից»: Եվ ահա Միքայելը, քանի որ արհամարհում էր արաբներին, Եդեսիա ուղարկեց 12.000 հեծյալների, որոնք վերականգնեցին ավերված վայրերը: Դրանից հետո ռումները սկսեցին քաղաքից արտագրոհներ իրականացնել Աբսասի ու խառնակի, ինչպես նաև Սրուճի ուղղությամբ և չդադարեցին թալանել այնքան ժամանակ, մինչև որ խառնակի տիրակալ Բար-Վասաթ Լոմայրյանը (**խառնակ Լոմայրյանների էմիրության էմիր Շաքիր իբն Վասաթը – Մ.Ֆ.**) նրանց հարկատու չդարձավ, իսկ Ասորիքի տիրակալ Հասան էլ (**Սրուճի Լոմայրյանների էմիրության էմիր Հասան իբն Վասաթը (մոտ 1019-1045) – Մ.Ֆ.**) չընդունեց ռումների իշխանությունը ու իր նիզակների վրա խաչեր չհաստատեց» (Բար-Հեբերեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նույն տարին Փոլոնիոս Մանիակեսի որդի պրոտոսպաթար Գեորգիոս Մանիակեսը, որ Մերձեփրատյան քաղաքների զորավարն էր և հաստատված էր Մամուսատ քաղաքում, փորձեց գրավել Օսրոնի Եդեսիա քաղաքը: Այն գտնվում էր թուրք Սալմանի ձեռքում, նրան քաղաքի կառավարիչ էր Նշանակել Մարտիրոսապոսի, այն է՝ Մայաֆարիկիսի էմիրը: Մանիակեսը նվերներով, խոստումներով ու պատիվներով կաշառեց Սալմանին, որը մի խավար գիշեր քաղաքը նրան հանձնեց: Մանիակեսը, տիրանալով երեք շատ ամուր բերդերի, իրեն օղակի մեջ առնողների դեմ քաջաբար պաշտպանվում էր և դրսից օգնություն աղերսում: Մայաֆարիկիսի էմիր Աբու Մովանը (**Մովսեսյանների էմիրության էմիր Նասր-է-Ռուլան – Մ.Ֆ.**), իմանալով քաղաքի առևան մասին, մեծ զորքով շտապ տեղ հասավ և ձեռնարկեց աշտարակները պաշարելու գործը: Գեորգիոսը քաջաբար նրան հետ մղեց և Աբու Մովանը, չգիտենալով ինչ անել, ավերեց ամենագեղեցիկ ապարանքները, ոչնչացրեց քաղաքի գարդերը, այդ թվում և Մեծ եկեղեցին, իսկ լավագույն իրերն էլ, ուղտերի վրա բարձրելով ու քաղաքի մնացած մասն էլ կրակի տալով, վերադարձավ Մարտիրոսապոսի: Մանիակեսը, հարմար առիթ ձեռք գցելով, գրավեց քաղաքի մեջտեղում՝ ժայռոտ բլրի վրա գտնվող բերդը և, դրսից օգնություն աղերսելով, ապահով կերպով տիրացավ քաղաքին: Մանիակեսը Եդեսիայում գտավ տիրոջ՝ Հիսուս Երիստոսի, Աբգարին ուղղված ինքնագիր նամակը, որը կայսրը ուղարկեց՝ Բյուզանդիոն» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 13):

«Մանիակը գրավեց Եդեսիան, բայց ընկավ բնության տակ» (Միքայել Պսելլոս «Ժամանակագրություն», «Չոյա և Թեոդորա: Կոնստանդին IX», մաս 76):

« 1343 թվականի Թեքրին առաջին ամսին, այսինքն՝ Չուբադա ամսին, հույների արքա Ռոմանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ի – Մ.Ֆ.**) թագավորության երրորդ տարում հույները տիրեցին Եդեսիա քաղաքին, որը նրանց հանձնեց այնտեղ գտնվող Սուլեյման իբն ալ-Գուրքին ու դա եղավ Սամոսատի ստրատեգոս Գեորգի Մանիակի շնորհիվ: Գեորգին մտավ այնտեղ, իսկ Սուլեյմանը մեկնեց Ռոմանոսի պալատ՝ Կոստանդնուպոլիս» (Յահա Մստիոբացի «Ժամանակագրություն»):

«Ֆիդրի 422 թվականին հույների թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.**) տիրեց Ուռնային: Ուռնան Օթայրի սեփականությունն էր, որը Բանու-Նումայրներից էր (**Եդեսիայի Նումայրյանների Եմիրության Եմիր Օթայրը – Մ.Ֆ.**): Դիպրեբեքիի տեր Աբու Նասր իբն Մրվանը (**Մրվանյանների Եմիրության Եմիր Նասր-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**) հառաքին տիրելուց հետո պատրաստվեց կռվել Ուռնայի տեր Օթայրի դեմ: Այդ առթիվ Սալիի իբն Մարդասը (**Միդասյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Սալիի իբն Միդասը – Մ.Ֆ.**) միջամտեց Աբու Նասր իբն Մրվանի մոտ, որպեսզի համաձայնվի կես առ կես բաժանելու Ուռնան իբն Օթայրի և իբն Շիբլի միջև: Այդ միջորոշությունն ընդունվեց և բաղաձայն նրանց հանձնվեց Ֆիդրի 416 թվականին ու մնաց նրանց ձեռքում մինչև այն թվականը, երբ Օթայրը, մարդ ուղարկելով հույների թագավոր Արմանուսի մոտ, 20.000 դինարով նրան վաճառեց իր բաժինը, դրա հետ նաև՝ մի շարք գյուղեր: Հույներն եկան ստանձնելու իբն Օթայրի բերդը, իսկ իբն Շիբլի կողմակիցները փախան և հույները տիրեցին քաղաքին, կոտորեցին մահմեդականներին և ավերեցին մզկիթները» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³⁰⁵⁶ «Այդ տարի Նասր ալ-Դուլան իբն Մարուանի (**Մրվանյանների Եմիրության Եմիր Նասր-է-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) տեղակալը Ջազիրայում 10.000 հոգուց ավելի զորք հավաքեց և արշավեց իրեն հարևան հայերի վրա: Նա մեծ հարվածներ հասցրեց, շատ կողոպտեց, գերեվարեց և հաղթական վերադարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հուլիս ամսի 28-ին, շաբաթվա վեցերորդ օրը, գիշերվա 2-րդ ժամին, աստղի թափում եղավ հարավից հյուսիս: Նա ողջ երկիրը լուսավորեց: Փոքր անց լուր է հասնում հռոմեացիների գլխին եկած դժբախտությունների մասին, թե արաբները Միջագետքը մինչև Մեյխոնեն ավարառեցին» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 10):

³⁰⁵⁷ «Սարակինոսները հարձակվեցին Իլլիրիայի բանակաթեմի ծովափնյա շրջանների վրա մինչև Կերկիրա, որը և կրակի տվեցին: Թեև մյուսներն անվնաս տուն վերադարձան, սակայն սարակինոսները ռազատուցիների և Նավալիոնի զորավար պատրիկ Նիկեիոր Կարանտենոսի կողմից ջարդ ստացան ու, պարտություն կրելով կորցրին իրենց նավերի մեծ մասը, իսկ ովքեր էլ, որ պրծան՝ սպանեցին իրենց ձեռքն ընկած հռոմեացի ռազմագերիներին: Վերադարձի ճանապարհին, սակայն, նրանք նավաբեկ եղան և ոչնչացան Սիկիլիական ծովում» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 10):

³⁰⁵⁸ «Նույն տարին Աֆրիկայի սարակինոսների հարձակում էլ եղավ՝ 1.000 նավ, 10.000 մարտիկներով, և նրանք բազում կղզիներ ու ծովափնյա շրջաններ ավերեցին: Նրանց հետ ինչ-որ տեղում բախվեց Նիկեիոր Կարանտենոսը և նրանց պարտության մատնեց, 500 սարակինոսների շղթայակապ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ին – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 13):

³⁰⁵⁹ «Տրիպոլիսի Եմիր Իրն Ջարախը, եգիպտացիներից պարտություն կրելով, փախավ, եկավ մայրաքաղաք: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ը – Մ.Ֆ.**) հետերիարխ Թեոփիստոսի հետ մեծ զորքով նրան դարձյալ մտորիք ուղարկեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 13):

³⁰⁶⁰ «Տրիպոլիսի Եմիր Իրն Ջարախը, եգիպտացիներից պարտություն կրելով, փախավ եկավ մայրաքաղաք: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ին – Մ.Ֆ.**) ... արհիդոսի պրոտոսպաթար Տեկենասին նավատորմիով Եգիպտոս ուղարկեց՝ Նեղոսի գետաբերանը և հենց Ալեքսանդրիան հնարավորին չափ ավերելու: Նա ուղիղ նավեց, հասավ ընդհուպ մինչև Ալեքսանդրիա և, զրավելով, բազում նավեր ու ավար, անվնաս վերադարձավ» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 13):

³⁰⁶¹ «Տիրոջ 1031 թվականին՝ 14-րդ ինդիկտոնին... սարակինոսները գրավեցին Կասսանոն և կատեպան Պոթոսը ընկավ նրանց ձեռքով» (Անանուս Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

³⁰⁶² Այս մասին տես՝ Rice Studies on Its Topography and Monuments, I". Anatolian Studies. 2:

³⁰⁶³ Այս մասին տես՝ Rice, D. S. (1952). "Medieval Harrān:arran Studies on Its Topography and Monuments, I". Anatolian Studies. 2:

³⁰⁶⁴ «Հայոց 484 թվականին տաքիկները հսկայական զորքով շարժվեցին և եկան Ուռնայի վրա: Անցնելով Եփրատ մեծ գետի այն կողմը՝ նրանք սրի քաշեցին, գերեվարեցին և ավարի առան ողջ երկիրը: Բազում քրիստոնյաներ գերի տարվեցին տաքկաց աշխարհը: Տաճիկները կոտորեցին Ալարի ու Սևերեկի բնակչությանը և նրանց բոլոր աղբյուրներն ու գետակները արյամբ լցրին: Երկիրը ողողվեց քրիստոնյաների արյամբ: ռումոց զորքը հավաքվեց և եկավ տաքիկների վրա: Չորավարն էր հունաց կայսր Միքայելի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի (1034-1041) – Մ.Ֆ.**) եղբայրը: Նա բազմաթիվ հեծյալներով հասավ Մեյխոնեն քաղաքը, բայց վախենալով, պատերազմի չբռնեց տաքկաց զորքի հետ: Տաճիկների զորքը, իմանալով այդ մասին, վերադարձավ իր երկիրը: Նույնպես վարվեց և ռումոց զորքը՝ նա չհամարձակվեց մտնել տաքկաց երկիրը և խաղաղությամբ վերադարձավ իր երկիրը, իսկ վերադարձին նա քրիստոնյաներից ավելի մեծ ավար վերցրեց, քան տաքկաց զորքը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայոց 484 թվականին տաքիկների մեծաքանակ զորքը անցավ Եփրատը և ոչնչացրեց Սևավերակի, Ուռնայի և նրա շրջակայքի բոլոր բնակիչներին: Չորավարն էր հունաց կայսր Միքայելի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.**) եղբայրը: Նա բազմաթիվ հեծյալներով հասավ Մեյխոնեն քաղաքը, բայց վախենալով, պատերազմի չբռնեց տաքկաց զորքի հետ: Հետո տաքիկները վերադարձան, Միքայելի եղբայրը ևս վերադարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Արաբների 427 թվականին հառաքին տիրակալ Բար-Վասաթ Նումայրյանը (**հառաքին Նումայրյանների Եմիրության Եմիր Շաբիբ իբն Վասաթը – Մ.Ֆ.**) հսկայական բանակի բորդեր և մարայացիներ հավաքեց ու ելավ Միքաբարակի դեմ, որը պատկանում էր ռումներին՝ տիրելով նրան: Նա այնտեղ սպանեց 3.500 հոգու և մեծ քանակի կանանց ու երեխաների գերի տարավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁰⁶⁵ «Դրանից հետո Բար-Վասաթ Նումայրյանը (**հառաքին Նումայրյանների Եմիրության Եմիր Շաբիբ իբն Վասաթը – Մ.Ֆ.**) եկավ ու պաշարեց Եդեսիան՝ կտրելով բաղաձ պոխաղորդող պարենամթերքի բոլոր ճանապարհները: Արդյունքում ռումները սկսեցին ուժեղ տառապել սովից, որի արդյունքում նրանք հեռացան միջնաբերդ և այնտեղ ուժեղ պաշտպանություն կազմակերպեցին: Այդ ժամանակ արաբները հարձակում գործեցին միջնաբերդի վրա, սակայն, կորցնելով 250 հոգու, հետ մղվեցին, որից հետո, ի վիճակի չլինելով տիրել միջնաբերդին, թալանեցին քաղաքն ու հեռացան: Ասում են, որ սրանց տարած աղջիկների ու տղաների թիվը կազմում էր 3.000 հոգի...: Հետո, սակայն, Եմիր Բար-Վասաթը, երբ տեսավ, որ ի վիճակի չէ միաժամանակ պատերազմել ռումների ու թուրքերի դեմ, ռումների հետ հաշտություն կնքեց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁰⁶⁶ «6543 թվականի մայիս ամսին՝ ինդիկտոնի 3-րդ տարում, աֆրիկացիներն և սիկիլիացիները ասպատակեցին Կյուկլադներն ու Թրակեսիոն բանակաթեմի ափերը, բայց իր ի վերջո այդտեղ պահապանների կողմից պարտություն կրեցին, նրանցից 500 հոգի գերի տարվեցին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին – Մ.Ֆ.**), իսկ մնացած բոլորը մտրախոտիոնից մինչև Ստորբիլոս ծովափում ցցահան արվեցին» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 8):

³⁰⁶⁷ «Երբ աֆրիկացի ու սիկիլիացի սարակինոսները բազում նավերով հարձակում գործեցին կղզիների ու ծովափնյա շրջանների վրա, Կիբիրոնոսների բանակաթեմի զորավար Կոնստանդին Հայր տեղական նավատորմիով բախվեց նրանց, գլխովին պարտության մատնեց, 500 ռազմագերիների կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց, իսկ մնացածներին էլ ծովափեղձ արեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 9):

«Այդ ժամանակ Միքայել Կատապակտի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին – Մ.Ֆ.**) հետ միասին հույների երկիրը ղեկավարում էր կոնունգի կին Չոյա Հզորը: Եվ ասիա Հարալդը (**Նորվեգական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III Դաժանը – Մ.Ֆ.**) ժամանեց Միքաբարա, հանդիպեց կոնունգի կնոջը և ծառայության անցավ նրա մոտ: Աշնանը նա իր զորքի հետ միասին գալերաներով ծով դուրս եկավ և նրանք սկսեցին նավարկել Հունական ծովով: Հարալդի հետ էր նրա դուռժիանը: Այդ ժամանակ զորքի առաջնորդը Գյուրգիր անունով մի մարդ էր, որը կոնունգի կնոջ ազգական էր: Հարալդը զորքում դեռ կարծ ժամանակ էր մնացել, երբ վերինգները ամուր բարեկամություն հաստատեցին նրա հետ և նրա հետ էին լինում բոլոր մարտերում: Ավելին, շուտով Հարալդը դարձավ բոլոր վերինգների առաջնորդը: Այդ ժամանակ Գյուրգիրը զորքերի գլուխն անցած լողում էր Հույների երկրի կղզիներին միջև՝ հարձակումներ գործելով կորսարների վրա» (Ստորի Սթուրլուսոն «Աշխարհապատում», «Ասք Հարալդ Դաժանի մասին», մաս 3):

³⁰⁶⁸ «Այդ օրերին սարակինոսները գրավեցին Մյուրան» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 6):

³⁰⁶⁹ «Իսկ արագ Բագարատը (**Ջարդիկի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.**), Ռոմանոս կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ի – Մ.Ֆ.**) սպանության վրեժն առնելու պատրվակի տակ, կայսրը իր կնոջ հորերքային էր, վերացրեց հռոմեացիների հետ ունեցած

հաշտությունը և վերագրվեց անցյալում հռոմեացիներին հանձնված բոլոր բերդերն ու ամրոցները» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափյագոնացի», մաս 6):

³⁰⁷⁰ «Սրա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ ռուսաց զորքերի մեծ կոտորած եղավ Արծրունյաց աշխարհի Բերկրի կղզված բերդաբնակչության, որը իր դաստակերտներով հանդերձ վարդուց պարսիկները հափշտակել էին և իրենց իշխանության տակ էին պահում: Վասպուրականի գավառապետ ոմն Կավասիկսը մեծ զորքով եկավ պարսիկների վրա, բաղաբե անավ և հեծյալ զորքերը կանգնեցրեց վրա պահապան: Այն ժամանակ մեկ ուրիշը փոխարինեց նրան և, զորքն առնելով, գնաց իջևանեց ավելի հեռավոր մի տեղում, որն Արծակի է կոչվում՝ հեծելազորի ուսեստի և այլ անհրաժեշտությունների առատության պատճառով: Բաղաբե տեղը, որի անունը հայերի էր, բերդում փակված, իմաց տվեց Պարսից աշխարհի գլխավորներին: Պարսիկները, հանկարծակի միմյանց ձայն տալով, մի տեղ հավաքվեցին և, գալով բաղաբե վրա, պատնեշով պաշարեցին այն: Ռուսաց զորքերն, անառակությամբ ու գինիով թմրած, չկարողացան պաշտպանել իրենց, մնալովն որ Իսրայելի պահապանը նրանց զրկեց իր օգնությունից: Պարսիկները սրի բաշելով կոտորեցին նրանցից մոտ 24.000 մարդ: Մեշուշտ, այդ պարսիկների արդարության պատճառով չեղավ, այլ՝ մեր զորքերի անիրավության, որոնք դաժանորեն սրի բաշվեցին տիրոջ խոսքի համաձայն, թե. «Չարերին չարով կկոտցնի», ընդ որում Արծակում եղած զորքերը չհասան նրանց օգնության: Պարսից զորքերը, կողոպտելով սպանվածների ունեցածները, գնացին իրենց աշխարհը, բայց ճանապարհին, բանի որ շատ կալանավորներ ունեին, հայերից հրամայեց մի իջևանում գետնին մարդաչափ փորել և կապվածներին նույն փոսի վրա մորթել, մինչև որ արյունով լցվի, և ինքը մտավ ու լողացավ սպանվածների արյունով, որպեսզի հանգստացնի իր վառված սիրտը» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 8):

«Հայոց 485 թվականին Հայոց իշխան Գանձին գորահավաք կատարեց, գնաց արևելք և պարսիկների ճեռքից գրավեց Բերկրի բաղաբը: Նա գլխովին կոտորեց բաղաբի ողջ բնակչությանը, իսկ տաջկաց զորքերին էլ սրի բաշեց: Նա բազում օրեր մարտնչեց միջնաբերդի դեմ և պահակազորին շատ դժվարին դրության մեջ գցեց, շատերը սատակեցին ցրի պակասից: Պատերազմի նման ելքից անփութացած՝ Հայոց զորքը հանձնվեց գիևարբուքի: Բերկրի բաղաբի Եփր հայրիկը, տեսնելով Հայոց զորքի անպատրաստ լինելը, նամակ գրեց իր համաբարեպաշտներին՝ օգնության հասնել: Այլազգիները գորահավաք անելով եկան և հայերին գտան անպատրաստի վիճակում: Առավոտյան նրանք հարձակվեցին քրիստոնյաների զորքերի վրա և մեծ քարոջ տվեցին: Այդ օրը սպանվեց Հայոց մեծ իշխան Գանձին, իսկ նրա հայրենի երկիրը ժառանգություն մնաց որդուն՝ Տաճատին: Այսպես՝ Գանձին և նրա բովանդակ զորքը ընկան Բերկրի բաղաբում» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայոց 485 թվականին Հայոց իշխան Գանձին հսկայական զորք հավաքեց, մտավ Բերկրի բաղաբ և գրավեց այն: Այնտեղ նա ոչնչացրեց պարսիկներին, որից հետո պաշարեց միջնաբերդը: Տեղակայվելով այնտեղ՝ նա իր զորքի հետ միասին հանձնվեց գիևարբուքի: Բերկրի բաղաբի Եփրը իր զորքով եկավ և, տեսնելով նրանց անպատրաստի լինելը, սպանեց Գանձինն ու ոչնչացրեց նրա զորքին, իսկ նրա հայրենի երկիրը ժառանգություն մնաց որդուն՝ Տաճատին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նույն այս ժամանակ տաջիկներից գրավվեց Բերկրին, սակայն հետո քրիստոնյաների մեծ արյուն հեղվեց և բաղաբի մեծ ավեր եղավ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 478 թվականին Բերկրի կոտորածը եղավ» (Յովհաննես Ավագեբեց «Ժամանակագրություն»):

«Բաբելոնի մոտ գտնվող Բերկրի կղզվող բերդի տեր սարակինոս Ալիքը բերդը Ռոմանոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ին – Մ.Ֆ.) հանձնեց՝ հուսալով դրա դիմաց նրանից պատրիկություն ստանալ և բազում այլ պարգևներ: Այդ գործով նա կայսեր մոտ ուղարկեց իր որդուն: Բերդը ստացավ պատրիկ Նիկողայոս Բուլդակը, մակամունը խրիստիոսի, բայց սարակինոսի որդին, գալով Բյուզանդիոն և կայսեր հիվանդության պատճառով ոչ մի ուշադրության չարժանանալով, զայրացած հետ վերադարձավ ու հորը համոզեց հետ վերցնել սեփական բերդը: Ալիքը, սահմանակից պարսիկների հետ համաձայնության գալով և օգտվելով բերդին տիրացած խրիստիոսի անփութությունից ու անհոգությունից, գիշեր ժամանակ գրավեց բերդը և կոտորեց հռոմեացի 6.000 ռազմիկների» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 13):

«Հանգելով այդ մտքին՝ Տուրղի-բեկը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրղի-բեկի (1029-1063) – Մ.Ֆ.) մեկնեց անապատ, իսկ նրա եղբայր Զակրի-բեկն էլ 30.000 բաջարի հեծյալների հետ, որոնց համեմատ Ռուստամի և Իսֆանդիարի ճակատողները ոչինչ էին, գնաց Խորասան, որպեսզի այնտեղից էլ ուղղվի դեպի Հայաստան: Տուսի տիրակալը, ստանալով այս լուրը, զորք ուղարկեց, որպեսզի բռնի նրան, սակայն ուղարկված մարդիկ առանց որևէ արդյունքի հետ դարձան: Մարդկանց բռնել ու հսկել ճանապարհները, որպեսզի բռնեն Զակրի-բեկին, երբ սա վերադառնալիս կլինի, որից հետո նրա հասցեն Հազնա: Ինչ վերաբերվում է Զակրի բեկին, ապա վերջինիս միացավ մի թուրքմենական ցեղ և նա, զբաղվելով անհավատների վրա իրականացվող ասպատակություններով, մի բանի ամրությունների տիրեց, մեծ ավարի տեր դարձավ և այս կերպ կրծքին սեղվեց զանգվածների հարսնացուին: Այն բանից հետո, երբ Զակրի-բեկը հասավ ուզածին, նա հրաժեշտ տվեց թուրքմեններին և մեկնեց իր երկիր՝ իրականացնելով անցումը անցումի հետևից» (Միրհոնը «Մաքրության այգի»):

³⁰⁷¹ «Նրա (Շադադայանների Եփրոսյան Եփր Լաքարիի (1034-1049) – Մ.Ֆ.) իշխանության տարիները խռովահույզ էին: Օղուզների և այլ թշնամիների հարձակումից ոչ նա հանգիստ ուներ, ոչ էլ իր հպատակները: Լինելով թույլ ու ճշված՝ նա մի բերդից մյուսն էր տեղափոխվում, մինչև որ Հիջրի 441 թվին մահացավ» (Ալ-Բաքի «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Նրա (Շադադայանների Եփրոսյան Եփր Լաքարիի – Մ.Ֆ.) իշխանության տարիները խռովահույզ էին: Օղուզների և այլ թշնամիների հարձակումից ոչ նա հանգիստ ուներ, ոչ էլ իր հպատակները: Լինելով թույլ ու ճշված՝ նա մի բերդից մյուսն էր տեղափոխվում, մինչև որ Հիջրի 441 թվին մահացավ» (Մյուսնեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁰⁷² «9/ Միկիլիայի Եփր Աբուլաֆար Մուհամմեդը (Հալթյանների Եփրոսյան Եփր Ահմեդ ալ-Ահալ Մուհամմեդը (1019-1040) – Մ.Ֆ.), որ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.) հետ դաշնակցության էր կնքել, մագիստրոսի պատվաստման ստացավ: Նեղովելով իր դեմ պատասխանող բարձրացած սեփական եղբայր Աբու Խաֆիցի (Հալթյանների Եփրոսյան կայսր Դաւան ա-Մուսամմիդ – Մ.Ֆ.) նա դիմեց կայսեր օգնության: Այդ ժամանակ գինական ուժով որպես գորավար-ավտոկրատոր Լոնգիբարդիա և ուղարկվում պատրիկ Գեորգիոս Մանիակեսը, նրա հետ նաև ծովակալ պատրիկ Ստեփանոսը՝ կայսեր բոլոր ամուսինը... /1/ Ինչպես ասվեց, Միկիլիայում երկու եղբայրներն իրար դեմ էին կռվում և, երբ գերալքողության հասավ Աբուլաֆարը, մյուս եղբայրը օգնության կանչեց Աֆրիկայի արքունի Ռումարին (ամենայն հավանականությամբ Նկատի է ունեցվում Չիդայանների տոհմի Ներկայացուցիչ, Թունիսի Ճաթիմյան կառավարիչ Շարաֆ-է-դ-դուլա ալ-Մուհիզը (1016-1061) – Մ.Ֆ.): Վերջինս խոստանում էր դաշնակցել, պայմանով, որ կզոհվում որևէ կալված ստանա: Միկիլիացին սիրով համաձայնվեց և նա, տեղ հասնելով, բախվեց Աբուլաֆարին: Օգտվելով այն բանից, որ պատրիկ Գեորգիոս Մանիակեսի հետ Աբուլաֆարին ուղարկված օգնական զորքն ուշանում էր, Ռումարը նրան գլխովին պարտության մատնեց և նա ապաստան գտավ Լոնգիբարդիայի արքունի Լուկա Օպոսի մոտ, որից էլ օգնություն էր խնդրում: Լուկա Օպոսը, հնարավորության սահմաններում զորք հավաքելով, անցնում է Միկիլիա և, բազմիցս բախվելով աֆրիկացիների առաջնորդի հետ ու գերալքողության հասնելով, կոտորում նրա անասնձեղի թափը: Հետագայում, երբ նա իմացավ, որ երկու եղբայրները դաշինք են կնքում և նպատակ ունեն միացյալ ուժերով հռոմեացիների վրա հարձակվել, նա դարձյալ Իտալիա է անցնում: Նրա հետ նալ նստեցին և 15.000 հռոմեացի ռազմագերիներ, որոնք Իտալիայում փրկվեցին և իրենց տները վերադարձան: Կարբեղողացին հարմար առիթ ճեռք բերելով, նեղում էր Միկիլիան, և իրեն շատ ազատ զգալով, ավերում էր: Միկիլիայում ահա գործերն այսպիսի վիճակում էին» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափյագոնացի», մաս 9, 11): «Երբ Միքայելի կողմից առաջին անգամ Իտալիա ուղարկվեց դաշնակցելու Միկիլիայի Եփր Աբուլաֆա Մուհամմեդին (Հալթյանների Եփրոսյան Եփր Ահմեդ ալ-Ահալ Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.), որի դեմ պատերազմ էին մղում հարազատ եղբայրը և աֆրիկացիները, Մանիակեսը իր ծառայության մեջ էր առել Գալլիայի Ալպերի այն կողմի մի երկրամասի անկախ իշխանի Արդուլինոսի (Բերգամիոյ կոմսության կոմս Արդուլինը (1026-1053) – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ ուղարկված 500 ֆրանկների, որոնցով սարակինոսներին պարտության էր մատնել» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոստանդին Մոնոմախոս», մաս 3):

«Եվ ահա եկավ Մանիակ անունով մի հույն, որին Կոստանդնուպոլսի կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.) նշանակել էր Կալաբրիայի և Ապուլիայի այն շրջանները կառավարելու համար, որոնք կայսրությանն էին պատկանում: Այս Մանիակը, մտադրվելով գրավել Միջինասի, սկսեց ամեն տեղից օժանդակություն փնտրել: Այսպես ուրեմն, կայսեր անունից նա դիմեց նաև Սալերնոյի իշխանին (Սալերնոյի կոմսության կոմս Գայմարին (1030-1052) – Մ.Ֆ.), որը վայելում էր կայսեր աջակցությունը, և խնդրեց նրան ուղարկել այն անձանց, որոնց օգնությամբ սա, ինչպես հայտնի էր, նվաճել էր իր բոլոր թշնամիներին, որպեսզի սրանք աջակցեն նաև սրբազան կայսրությանը: Այս ամենի փոխարեն Մանիակը հարուստ փոխհատուցում խոստացավ, իսկ իշխանն էլ, բանի որ հնարավորություն էր փնտրում արժանապատիվ ձևով

ազատվել նորմաններից, անմիջապես տվեց իր համաձայնությունը՝ դրդելով նորմաններին մեկնել այդ գործին, որը նրանց հարուստ պարզև էր խոստանում: Սպարնոյի իշխանը նաև խոստացավ օգնություն ցույց տալ իր մարդկանցով և ահա ի վերջո, ավարտելով բոլոր նախապատրաստությունները, նորմանները միացան Մանիակին, ընդ որում ավելի շատ ենթարկվելով ոչ թե իշխանի դրդումներին, այլ՝ որպեսզի ստանան խոստացված պարգևը: Մանիակն իր հերթին շատ ուրախացավ սրանց գալով, բանի որ մեծ հույսեր էր կապում նրանց օգնության հետ: Եվ ահա Մանիակը հսկայական զորքի գլուխն անցած ծով դուրս եկավ ու ափ իջավ Սիցիլիայում, որտեղ ամենից առաջ հարձակում գործեց Մեսսինայի վրա, բանից սա ափից գտնվում էր ոչ հեռու: Եվ այսպես, Մանիակը մոտեցավ այս բաղաթնի և սկսեց նրա բնակչության հետ բնակարկել հանձնվելու նախապայմանները: Դրանից հետո, սակայն, Մեսսինայի ընտիր բնակիչներից կազմված մի ջոկատ արտագրոհ իրականացրեց և հույների դիմավորեց մեծագույն մի ճակատամարտով, ընդ որում հույները նահանջեցին և մարտի դաշտը թողեցին մեր մարդկանց: Իրենց հերթին մեսսինացիները, որոնք մինչ այդ սեփական կաշվի վրա չէին զգացել մերոնց արհուրությունը, սկզբում հասառ մարտի մեջ մտան, բայց հետո, տեսնելով, որ իրենց վրա հարձակվում են անսովոր ուժով, կարծես շփոթվեցին այս նոր ժողովրդի անսովոր ուժից և ռզուց, թիկունք դարձին ու փախան՝ պատսպարվելով մոտակայքում գտնվող բաղաթնի ամրությունների պաշտպանության տակ ու հրաժարվելով հետագա գործից: Այն բանից հետո, երբ մեր մարդիկ այս կերպ աչքի ընկան այդ բաղաթնի գրավման ժամանակ, Մանիակը սկսեց գնահատել նրանց՝ նոր ուժ հաղորդելով նրանց եռանդին նվերներով ու խոստումներով» (Գաուֆրեդ Մալատերա «Ռոջերի և Ռոբերտի կյանքը», գիրք 1, գլուխ 7):

«Այն ժամանակ, երբ կայսերական գահի վրա բազմած էր Միքայել Եպիսկոպոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**), վերջինս հրամայեց, որ Սիցիլիա թշնամիների դեմ գործ ուղարկեն, բանից որտեղ անվերջ հարձակումներ էին գործում՝ Կալաբրիայի վրա: Այս արշավանք ղեկավարելու ուղարկվել էր Դոկիան անունով մեկը, որը, տեղում հավաքելով մեծ բանակի հեծյալների ու հետևակայինների, սիցիլիական թշնամիներին պարտության մատնեց: Այս հավաքագրվածների մեջ էր նաև Արդուինը (**Բեռզանդի կոմսության կոմս Արդուինը – Մ.Ֆ.**), ընդ որում նրան էին հետևում նաև լուբարդները, ինչպես նաև այն գալլերը, որոնք կենդանի էին մնացել Վասիլից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ից – Մ.Ֆ.**) կրած այն պարտությունից հետո» (Վիլիելմ Ալուվիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 1):

«Տիրոջ 1038 թվականին՝ 6-րդ ինդիկտոնին, եկավ պատրիկ և դուքս Միքայելը, նույն ինքը Սպոնդիլը, և Մանիակի հետ միասին անցավ Սիցիլիա» (Անանուս Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

3073 «Այն բանից հետո, երբ պատրիկ Գեորգիոս Մանիակեը, որը, ինչպես ասացինք, Եդեսիայից տեղափոխվեց և նրա փոխարեն բաղաթնի կառավարիչ նշանակվեց Լեպենդրինոսը, Միջագետքում բնակվող արաբները, համագործակցություն հաստատելով, Եդեսիայի վրա հարձակվեցին և պաշարեցին բաղաթն: Այն բիչ էր մնացել գրավվել, բայց կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.**) եղբայր Կոնստանդինը, Անտիոքից անհաժեշտ օգնություն ուղարկելով, անակնկալորեն փրկեց Եդեսիան: Կայսրը, գնահատելով նրա արարքը, նրան արևելքի սխոլերի դոմեստիկոս նշանակեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 10):

3074 «Չաջորդ տարվա սկզբում թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**) դարձավ զորքեր ուղարկեց, որոնք եկան և մեքենակներով ու մանգոլիկներով սկսեցին բանդել ամրոցի պարիսպը: Ամրոցում գտնվողները, տեսնելով, որ փրկության հնար չկա, որովհետև նույնիսկ նրանցից շատերը մեռան, զորագույններին աղաչեցին, որ իրենց անվնաս արձակեն դեպի իրենց աշխարհը և տիրեն ամրոցն ու նրա դաստակերտները: Նրանք, երբ լսեցին, արին սրանց ասածի պես և այնուհետև պարսից իշխանությունն ընդմիջտ վերացավ այդտեղից» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 8):

«Փոքր անց այդտեղի կառավարիչ նշանակվեց Նիկետաս Պեգոնիտեը, որը ռուսներից ու հռոմեական այլ ուժերից բաղկացած զորքով պաշարումից հետո գրոհով գրավեց բերդը, իսկ Ալիմին էլ իր որդու հետ մահապատժի ենթարկեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Ռոմանոս Արգիրոս», մաս 13):

«Սա Հայոց երկրին սահմանակից ամրոց էր և գտնվում էր Վասիլուդան իբն Մամլանի (**Ռավվադյանների էմիրության էմիր Վասիլուդան (մոտ 1019-1054) – Մ.Ֆ.**) բեռնորդի Աբու-Հաջա իբն Ռաբիբ ալ-Դուլայի (**Բերի էմիրության էմիր Աբու-Հաջա իբն Ռաբիբ-է-Դուլայի (մոտ 1035-1070) – Մ.Ֆ.**) ձեռքում: Նրա և իր բեռու հարաբերությունները վատացան և վերջինս ռուսներին լուր ուղարկեց՝ համոզելով գրավել այն: Բուսի թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**) մեծ զորք ուղարկեց, որը գրավեց այն» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

3075 «Երբ լուրը հասավ խալիֆային (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Ջահիմ (1031-1075) – Մ.Ֆ.**), մարդ ուղարկեց հաշտեցնելու Աբու-Հաջային (**Բերի էմիրության էմիր Աբու-Հաջա իբն Ռաբիբ-է-Դուլայի – Մ.Ֆ.**) և բեռուն, որպեսզի համատեղ ուժերով ամրոցը հետ գրավեն: Նրանց հաշտվեցին, սակայն չկարողացան այն վերստին գրավել: Սրանց միացավ նաև կամավորների մի մեծ խումբ, սակայն չկարողացան վերագրավել, բանից ռուսները հաստատուն կերպով ոտք էին գրել այնտեղ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Արաբների 427 թվականին խառանի տիրակալ Բար-Վասաբ Նոմայրյանը (**Խառանի Նոմայրյանների էմիրության էմիր Շաբիբ իբն Վասաբ – Մ.Ֆ.**) հսկայական բանակի բորդեր ու մարդայացիներ հավաքեց ու ելավ Միքաբարյանի դեմ, որը պատկանում էր ռուսներին, որ տիրեց նրան: Նա այնտեղ սպանեց 3.500 հոգու և մեծ բանակի կանանց ու երեխաների գերի տարավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

3076 «Արաբների 429 տարում դուգերը կրկին գնացին Հայաստան, այնտեղ բորդերից ու արաբներից շատերին մահվան հասցրին և մեծ ավար ձեռք բերեցին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

3077 «Այնտեղից նրանք գնացին Ուրմիա՝ Ատրպատականի այդ բաղաթն, գրավեցին շրջանը և սպանեցին շատ բուրդ-լեռնեցիների, որոնք իջել էին լեռներից և դիմարդում էին նրանց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

3078 «Այդ տարի Ատրպատականից, հորասանից, Թաբարիստանից և այլ երկրներից մեծ բազմություն եկավ ուխտի գնալու և սրանք իրենց ճանապարհը ընտրեցին Հայաստանի ու Խլաթի վրայով: Նրանք եկան Ալի և Ուստան, սակայն այդ կողմերի հայերը ընդվզեցին նրանց դեմ: Նրանց օգնեցին սասունցիք, որոնք նույնպես հայեր են, սակայն անառիկ բերդեր ունեն Խլաթի մոտ և դաշինք ունեն Խլաթի տիրոջ հետ: Այդ բերդերը, ըստ պատմաագրի իրենց ձեռքում պահեցին ինքնուրույն կերպով, մինչև Հիջրի 580 թվականը, երբ մահմեդականները գրավեցին այդ բերդերը և նրանց դուրս բերեցին այնտեղից, ինչպես հիշելու ենք կամոքս Ալլահի: Երբ սասունցիք պայմանավորվեցին երկրի հպատակ հայերի հետ, բռնեցին ուխտավորներին, շատերին սպանեցին, գերեցին, գերեվարեցին և ունեցվածքը կողոպտեցին: Այս բոլորը տարան Բուսի կողմերը, և հայերը ցանկացան նաև տիրանալ այդ երկրին: Նասր ալ-Դուլա իբն Մարուանը (**Մովսեսների էմիրության էմիր Նասր-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**), երբ լսեց այս լուրը, գործ հավաքեց, որոշեց իր հարձակվել նրանց վրա, սակայն սասունցիների թագավորը, երբ իմացավ ու տեսավ նրանք շանքերը, նամակ գրեց ու խոստացավ վերադարձնել իր մարդկանց վերցրած ողջ ավարը, արձակել գերիներին և գերեվարված ժողովրդին: Սա հաշտության համաձայնեց և հետ դարձավ, բանից սասունցիք անառիկ բերդեր ունեն, նեղ կիրճեր և ռուսներին մերձակա են: Եվ այսպես Նասրը, վախենալով, որ օգնության կկանչեն նրանց ու կաշտույանվեն, հաշտություն կնքեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

3079 «Այս միջոցին, երբ Սիկիլիա ժամանեց պատրիկ Գեորգիոս Մանիակեը, կղզու իշխաններ հարազատ եղբայրները, միմյանց հետ դաշինք կնքելով, աշխատում էին նրան կղզուց դուրս չպրտել: Այդ բանի համար նրան Աֆրիկայից 50.000 հոգանոց օգնական զորք խնդրեցին: Երբ այդ օգնությունը տեղ հասավ, Ռեմատա կոչվող տեղում ուժեղ բախում տեղի ունեցավ և Մանիակեը կարգեղոնացիների գլխովին պարտության մատնեց: Ջարդն այնպիսի ծավալ ստացավ, որ մոտիկից հոսող գետը արյանք հորդացավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 16):

«Հարապրդը (**Նորվեգական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III Դաժանը – Մ.Ֆ.**), լինելով երիտասարդ, ցանկացավ գալ ու խոնարհվել տեղ արքա Միքայել Պափլագոնացուն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին – Մ.Ֆ.**) և անձամբ տեսնել հռոմեական կարգերը: Նա իր հետ բերեց 500 քաջարի տղամարդկանցից կազմված մի ջոկատ: Երբ նա ժամանեց, արքան ընդունեց նրան ինչպես հարկն է և ուղարկեց Սիցիլիա, բանից այնտեղ էր գտնվում հռոմեական զորքը և կղզում պատերազմ էր վարում: Այնտեղ նա մեծ հերոսություններ գործեց և Սիցիլիայի նվաճումից հետո իր մարդկանց հետ վերադարձավ արքայի մոտ, որը նրան մանկավարի կոչման արժանացրեց» (Կաստակուն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 246):

«Դրանից հետո Մանիակը եկավ, որպեսզի զբաղեցնի Սիցիլիայի ավելի հեռավոր շրջաններ և հայտնվեց Սիրակուզայում: Այդ ժամանակ բաղաթնացիները արտագրոհ իրականացրին և մարտ տվեցին Մանիակի մարդկանց, ընդ որում այդ բաղաթնի տիրակալ Արկադիաք կոչվեց շատ համառորեն և սպանեց մերոնցից շատերին: Այդ ժամանակ Տանկրեդի որդի Վիլիելմը, որը հայտնի էր նաև «Երկաթածեղք» մականունով (**Ալուվիայի դքսության ապագա հիմնադիր դուքս Վիլիելմ Երկաթածեղք – Մ.Ֆ.**), անպատմելի կատաղության մեջ ընկավ և քաջաբար մարտի նետվեց՝ սլանալով վերջինիս վրա և հզոր հարվածով մահացու խոցելով: Այս սիրագործությունը փառաբանվեց և հույների, և սիցիլիացիների կողմից» (Գաուֆրեդ Մալատերա «Ռոջերի և Ռոբերտի կյանքը», գիրք 1, գլուխ 7):

«Դրանից հետո Հարալդը (**Նորվեգական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III Դաժանը – Մ.Ֆ.**) նավարկեց դեպի Սիցիլիա: Նա այնտեղ կռիվ տվեց» (Ստորի Սթորլուտոն «Աշխարհապատմություն», «Աքս Դաժանի մասին», մաս 6):

3080 «Դրանից հետո Մանիակեը գրավեց 13 սիկիլիական քաղաք և կամաց-կամաց տիրացավ ողջ կղզուն» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 16):

«Հարալոյը (Լորդվեգական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III Դաժանը – Մ.Ֆ.) իր բանակով մոտեցավ մի խոշոր քաղաքի, որտեղ մեծաքանակ բնակչություն կար: Նա պաշարեց քաղաքը, բայց, բանի որ այնտեղ պարիսպներն անչափ ամուր էին, նա չէր էլ մտածում դրանք փլեղու մասին: Իր հերթին, քաղաքի բնակիչները բավականաչափ սնունդ ունեին և նրանց մոտ կար այն ամենը, ինչն անհրաժեշտ էր պաշարմանը դիմակայելու համար: Դրա համար էլ Հարալդը դիմեց մի այսպիսի հնարքի: Նա հրամայեց իր թռչնորսներին բռնել այն թռչյուններին, որոնք բաղաթուր բույն էին սարքում և ցերեկը թռչում էին անտառ՝ սնունդ փնտրելու: Հարալդը հրամայեց մոմով և ծծմբով ներծծված սոճու կտորներ կապել թռչյունների մեջքին ու վառել: Երբ թռչունները ազատ արձակվեցին, նրանք թռան դեպի քաղաք՝ տակիներում տեղադրված իրենց բնեղում գտնվող սեփական ձագերի մոտ՝ այրվող սոճու կտորները վրաները: Կրակը թռչուններից տարածվեց դեպի տանիքներ: Արդյունքում, չնայած թռչուններից յուրաքանչյուրը միասին մի փոքր կրակ էր բերում, շատով մեծ հրդեհ բռնկվեց, բանի որ թռչունները թռան դեպի տարբեր տանիքներ՝ ողջ քաղաքով մեկ: Որպես հետևանք, մի տունը սկսեց հրդեհվել մյուսից և ամբողջ քաղաքը այրվեց: Դրանից հետո ողջ ժողովուրդը դուրս եկավ քաղաքից՝ խնդրելով խնայել իրեն, ընդ որում դա այն նույն ժողովուրդն էր, որը մինչ այդ շատ օրեր շարունակ ծաղրում և հայիոյում էր հունական բանակին ու նրա առաջնորդին: Հարալդը ներեց բոլոր այն մարդկանց, ովքեր դա խնդրեցին, ինչից հետո քաղաքը վերցրեց իր իշխանության տակ» (Ստորիի Սթուրլուսոն «Աշխարհապատում», «Ասք Հարալդ Դաժանի մասին», մաս 6):

³⁰⁸¹ «Դրանից հետո Մանիակետը գրավեց 13 սիկլիիական բաղաբ և կամաց-կամաց տիրացավ ողջ կղզուն» (Ռոփիանետ Սկլիիցես «Համառոտություն պատմության», «Միբայել Պափագոնացի», մաս 16):

«/8/ Դրանից հետո նրանք մոտեցան երրորդ քաղաքին: Այն ավելի մեծ էր, բան նախկինները, ավելի անադիկ և ունեցվածքով ու մարդկանցով ավելի հարուստ: Քաղաքի շուրջ լայն խրամատներ կային և ահա նրանք տեսան, որ նախկինում օգտագործած հնարքներն իրենց այստեղ չեն օգնի: Նրանք երկար կանգնած մնացին այնտեղ, բայց ոչինչ անել չկարողացան: Իրենց հերթին քաղաքաբնակները, տեսնելով այդ, ավելի համարձակ դարձան: Նրանք իրենց ռազմիկներին տեղավորեցին քաղաքի պարիսպները վրա, բացեցին դարպասները և սկսեցին գոռալ վերինգներին՝ հրավիրելով նրանց մտնել բերդ: Նրանք ծաղրում էին նրանց՝ ասելով, որ նրանք ավելի լավ չեն կռվի, բան հավերք: Եվ ահա Հարալդը (Լորդվեգական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III Դաժանը – Մ.Ֆ.) իր մարդկանց հրամայեց ձևացնել, թե նրանք չեն հասկանում, թե քաղաքաբնակներն ինչ են ասում: «Մենք ոչինչ չենք հասկ»,- ասաց նա,- «նույնիսկ եթե հարձակվենք բերդի վրա: Վերևից մեզ վրա գեներ են նետելու, ընդ որում, եթե մեզ նույնիսկ հաջողվի էլ գործի մի մասով ամրություն մտնել, նրանք, ցանկության դեպքում, կարող են կողպել դարպասները և գործի մյուս մասին զորքնել դրսում, բանի որ քաղաքի բոլոր դարպասների վրա պահակներ են դրել: Մենք, սակայն, նրանց վրա կծածաղենք և ցույց կտանք, որ չենք վախենում նրանցից: Թող մեր ժողովուրդը դուրս գա հարթավայր և մոտենա քաղաքին, բայց այնպես, որ չընկնի նրանց նետերի հարվածների տակ: Եվ թող մեր ամբողջ ժողովուրդը լինի անգնե ու ցույց տա, թե զբաղված է խաղով, իսկ քաղաքաբնակները թող հետևեն, որ մենք ուշադրություն չենք դարձնում իրենց մարտիկներին»: Սա շարունակվեց մի բանի օր: /9/... Մի բանի օր այսպես շարունակվելուց հետո, քաղաքաբնակները ցանկացան և ավելի բաշտություն դրսևորել: Եվ ահա նրանք անգնե մազցեցին քաղաքի պարիսպների վրա՝ բաց թողնելով քաղաքի դարպասները: Վերինգները տեսան դա և կրկին խաղերի գնացին՝ թրերը թաքցնելով թիկնոցների, իսկ սաղավարտները՝ գլխարկների տակ: Նրանք մի քիչ այսպես խաղացին և տեսան, որ քաղաքաբնակները չեն անհանգստանում: Այդ ժամանակ նրանք արագորեն վերցրին գեները և վազեցին դեպի քաղաքի դարպասները: Դարպասների մոտ վերինգների և քաղաքաբնակների միջև կռիվ սկսվեց: Այլ քաղաքաբնակներ, տեսնելով դա, սպառնալիքով դուրս եկան նրանց դիմակործելու: Դարպասի մոտ մարտ սկսվեց: Վերինգները այլ պաշտպանություն չունեին, բան ձայն թևերին կապված թիկնոցները: Ոմանք վիրավորվում էին, մյուսներն ընկան և բոլորը հայտնվեցին ծանր վիճակում: Հարալդը և նրա հետ ճամբարում գտնվող զինվորները, սակայն, օգնության հասան նրանց: Քաղաքի պարիսպների վրայով բարձրացած քաղաքաբնակները իրենց հերթին, տեսնելով այդ, սկսեցին աղեղներով հարվածել նրանց և նրանց ուղղությամբ բարեք նետել: Սկսվեց դաժան մարտ, երբ դարպասների մոտ կռվողների թվում էր, թե օգնությունն ավելի դանդաղ է գալիս, բան նրանք կցանկանային: Երբ Հարալդը մոտեցավ դարպասին, նրա դրոշակակիրն ընկավ: Այդ ժամանակ Հարալդը բղավեց. «Հողորդ, բարձրացրու դրոշակը»: Հողորդը գլխով արեց և, բարձրացնելով դրոշը, անզգուշորեն նետեց. «Ո՛վ բեզնից առաջ կտանի թո դրոշը, եթե դու այդքան անվճռական ես գործում»: Դա, սակայն, ավելի շատ վիրավորական, բան արդար բան էր, բանի որ իրականում Հարալդը շատ խիզախ մարտիկ էր: Եվ ահա նրանք ուղղվեցին դեպի քաղաք: Կռիվը կատաղի ետք ստացավ, սակայն ավարտվեց Հարալդի հաղթանակով և ամրության գրավումով: Հողորդը մարտում բազմաթիվ վերքեր ստացավ և ծանր վիրավորվեց դեմքից: Այս վերքի սպին նրա հետ մնաց ողջ կյանքում» (Ստորիի Սթուրլուսոն «Աշխարհապատում», «Ասք Հարալդ Դաժանի մասին», մաս 8, 9):

³⁰⁸² «Դրանից հետո Մանիակետը գրավեց 13 սիկլիիական բաղաբ և կամաց-կամաց տիրացավ ողջ կղզուն» (Ռոփիանետ Սկլիիցես «Համառոտություն պատմության», «Միբայել Պափագոնացի», մաս 16):

«Իսկ Հարալդը (Լորդվեգական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III Դաժանը – Մ.Ֆ.) իր գործով պաշարեց մեկ այլ քաղաք: Վերջինս այնքան բազմամարդ էր ու ամրացված, որ հնարավոր չէր հաջողություն հույս ունենալ, ընդ որում քաղաքը շրջապատված էր հարթ և անջուր հարթավայրով: Տեսնելով այդ՝ Հարալդը հրամայեց այն տեղից, որտեղ խորը կիրճում հոսում էր մի գետակ, թունել փորել և անել այդ այն կերպ, որ դա չընկա քաղաքից: Նրանք փորված հողը նետում էին ցրի մեջ, որպեսզի գետակը տանի այն: Աշխատում էին հերթափոխով՝ և ցերեկը, և գիշերը: Բանակը ամեն օր մոտենում էր քաղաքին, իսկ քաղաքաբնակներն այդ ընթացքում դուրս էին գալիս ամրությունների վրա և նրանք հարվածում էին միմյանց: Գիշերները, սակայն, կողմերը հանգստանում էին: Եվ ահա, երբ Հարալդը համոզվեց, որ ստորգետնյա անցումը այնքան է երկարել, որ հնարավոր է անցնել քաղաքի պարիսպների տակով, նա հրամայեց իր բանակին գինվել: Լուսաղետին նրա ռազմիկները մտան թունել: Երբ նրանք հասան դրա ծայրին, սկսեցին փորել իրենց գլխավերևը այնքան ժամանակ, մինչև հասան կրաքարի հետ միասին շաղախված բարերի: Դա տների սենյակների բարե հատակն էր: Արդյունքում նրանք կոտրեցին հատակը և մտան սենյակ: Նրանք տեսան նստած բազմաթիվ քաղաքաբնակների, ովքեր ուտում և խմում էին, ընդ որում թշնամու հայտնվելը նրանց համար լիովին անակնկալ եղավ: Եվ ահա վերինգները սրերով նետվեցին նրանց վրա և ոմանց տեղում սպանեցին, իսկ ոմանց էլ հաջողվեց փախչել: Վերինգները հետապնդեցին նրանց, ընդ որում այդ ընթացքում նրանցից ոմանք գրավեցին քաղաքի դարպասները և բացեցին դրանք, ինչից հետո ամբողջ բանակը մտավ քաղաք: Երբ նրանք մտան քաղաք, նրա բնակիչները փախան, իսկ շատերն էլ ողորմածություն խնդրեցին, երբ բոլոր հանձնվողները ստացան այն: Այսպիսով, Հարալդը տիրեց քաղաքին և հսկայական հարստությանը» (Ստորիի Սթուրլուսոն «Աշխարհապատում», «Ասք Հարալդ Դաժանի մասին», մաս 7):

³⁰⁸³ «Դրանից հետո Մանիակետը գրավեց 13 սիկլիիական բաղաբ և կամաց-կամաց տիրացավ ողջ կղզուն» (Ռոփիանետ Սկլիիցես «Համառոտություն պատմության», «Միբայել Պափագոնացի», մաս 16):

«Հողորդը քաղաքը, որին Հարալդը (Լորդվեգական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III Դաժանը – Մ.Ֆ.) մոտեցավ իր բանակով, ավելի մեծ էր, բան բոլոր նրանք, որոնց մասին նախկինում ասվել էր: Այն այնքան ամրացված էր, որ ներս խուժելու որևէ հույս չկար: Այդ պատճառով նրանք պաշարեցին քաղաքը և կտրեցին այնտեղ տալոդ բոլոր ճանապարհները, որպեսզի նրա բնակիչներին սնունդ չհասնի: Երբ մի քիչ ժամանակ անցավ, Հարալդը այնքան շանր հիվանդացավ, որ ստիպված էր հեռանալ գործից: Նա հրամայեց իր վրանը խփել մնացած ճամբարից հեռու, բանի որ, կարծում էր, որ ավելի լավ կլիի չլսել բանակի աղմուկն ու զվարթ աղաղակը: Նրա մարդիկ հաճախ էին գալիս նրա մոտ՝ խորհուրդներ ստանալու համար: Եվ ահա քաղաքաբնակները տեսան, որ ինչ-որ արտասովոր բան է կատարվում վերինգների մեջ: Նրանք լրտեսներ ուղարկեցին՝ պարզելու, թե դա ինչ կարող է լինել: Երբ լրտեսները վերադարձան քաղաք, ասացին, որ վերինգների առաջնորդը հիվանդացել է և այդ պատճառով քաղաքի վրա հարձակումներ չեն լինում: Այդպես որոշ ժամանակ անցավ և Հարալդը թուլացավ: Այդ ժամանակ նրա մարդիկ սկսեցին տիրել և մտահոգ դառնալ: Այս ամենի մասին իմացան քաղաքաբնակները: Ի վերջո հիվանդությունն այնքան պատեց Հարալդին, որ ողջ բանակում սկսեցին խոսել նրա վերջին ժամի մասին: Այդ ժամանակ դեկավարները բանակցությունների մեջ մտան քաղաքի բնակիչների հետ, պատմեցին իրենց առաջնորդի մահվան մասին և խնդրեցին բաժանակներին թույլ տալ նրա քաղել քաղաքում: Եվ ահա, երբ քաղաքաբնակներն իմացան այս լուրը, քաղաքում վանքեր կամ եկեղեցիներ տնօրինողներից շատերը ցանկություն հայտնեցին նրա մարմինն ընդունել իրենց եկեղեցիներում՝ իմանալով, որ այդ դեպքում նվիրատվությունների մեծ հոսք կլինի: Այնուհետև բոլոր բաժանակները հազան իրենց գզետները և սպասքերով ու մատուցներով հեռացան քաղաքից՝ կազմելով հողակաթ թափոր: Վերինգները պատրաստել էին շքեղ հուղարկավորություն: Դազաղը բարձրացրին, ծածկեցին թանկարժեք կտորով, իսկ տեղափոխեցին այն բազմաթիվ դրոշներով պատած: Երբ դազաղը բերեցին քաղաքի դարպասների մոտ, իջեցրին այն՝ դնելով ճանապարհի վրա: Հենց այստեղ էլ վերինգները փչեցին իրենց բոլոր փողերը և բաշեցին իրենց սրերը: Այնուհետև վերինգների ամբողջ բանակը լիակատար սպառնալիքով դուրս եկավ ճամբարից՝ թղավելով և աղաղակելով ներխուժելով քաղաք: Եվ ահա թաղման թափորին մասնակցած վանականներն ու մյուս բաժանակները, մրցելով միմյանց միջև, թե ով է առաջինը ստանալու ընծաները, այժմ սկսեցին մրցել փախչելու հարցում, բանի որ վերինգները սպանում բոլոր նրանց, ում որ հանդիպում էին՝ լինի դա հոգևորական, թե աշխարհական: Այսպիսով, վերինգները լցվեցին քաղաք՝ սպանելով մարդկանց: Նրանք կողոպտեցին քաղաքի բոլոր եկեղեցիները և հսկայական ավար վերցրեցին» (Ստորիի Սթուրլուսոն «Աշխարհապատում», «Ասք Հարալդ Դաժանի մասին», մաս 10):

3084 «Զաղաթի համար մղվող մարտերի ընթացքում արխագաց թագավորի զորքերը գրավեցին Օրբեթ և Փարցխիսի ամրոցները» («Զարթիս-Ցխովերթա», «Զարթիսի մատյանը»):

3085 «Բագրատ թագավորի (Զարթիսի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.) պատանեկության տարիներին Լիպարիտի որդի Լիպարիտը և Զարթիսի Երիսթավ, Աբազայի որդի Իվանեն խաբեյով Մոխայգվերդիում գեղեցին Տիգիսի Եվր Ջաֆարին (Շուրաբյանների Եվրոսյան Եվր Ջաֆար իբն Ալիին – Մ.Ֆ.), բռնեցին և երկար ժամանակ կալանքի տակ պահեցին՝ խլելով նրանից Բիրթվիսի ամրոցը: Գթաց, սակայն, ափսազաց թագավորը նրան և Տիգիսի ամիրայությունը թողեց Ջաֆարին, բայց այդ ժամանակվանից թշնամություն մնաց Լիպարիտի ու Եվրի միջև: Եվ սակավ ժամանակ անց Լիպարիտը խորհուրդ տվեց Բագրատին գրավել Տիգիսը: Աբխագաց թագավորի զորքերը պաշարեցին Տիգիսը Կուրի այս կողմից՝ վերից և վարից, իսկ ցրից այն կողմ՝ Իսանի կողմից, մերձեցան հերթեցիկները և կախեցիկները: Այդ ժամանակ ոմն օս ստրուկի կողմից սպանվեց կախեցիկների մեծ թագավոր Կյուրիկեն (Կախեթի բորեայիկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրիին – Մ.Ֆ.): Բանն այն էր, որ մարտի ընթացքում օսերի թագավոր Օրդուրեին (Ալանական թագավորության արքա Օրդուրեին (մոտ 1010-1035) – Մ.Ֆ.) սպանել էր Կյուրիկեն թագավորը և ահա, արյան վրեժխնդրությունից դրդված, այս օս ստրուկը դուր ժամանակ Փիդրագի լեռներում սպանեց Կյուրիկեն թագավորին: Եվ ահա, երբ երկու տարի կռվում էին Տիգիսի համար, Կախեթում արդեն թագավորում էր Գագիկը, որը Սաւվիլիդեի և Ձորագետի իշխող Դավիթ Յայոց արքայի որդին և Կյուրիկեի բորեորդին էր: Այդ ժամանակ Տիգիսում Եվրը էր Ալիի իբն Ջաֆարը: Եվ այսպես նեղը գցեցին տիգիսցիներին, որ մի լիտր ավանակի միջոց 500 դրամով էին վաճառում: Ի վերջո, նրանք այլևս չկարողացան դիմանալ տվին ու հուժկու գրոհներին և մտարկեցին հանձնել Տիգիսը: Զաղաթի համար մղվող մարտերի ընթացքում արխագաց թագավորի զորքերը գրավեցին Օրբեթ և Փարցխիսի ամրոցները, իսկ Եվրը մտադրվեց իր գործով հանդերձ, լաստեր և նավեր պատրաստելով, գիշերով գնալ Գանձակ՝ Փադունի որդի Լաջարիի (Շարադյանների Եվրոսյան Եվր Լաջարիի – Մ.Ֆ.) մոտ: Եվ ահա արխագաց թագավորի դիմելուներից ոմնաբ Լիպարիտից ծածուկ թագավորին խորհուրդ տվեցին չվտարել Եվրին ու Լիպարիտից գաղտնի դաշն կնքեցին Եվրի հետ՝ նրան կրկին հռչակելով և հաստատելով Տիգիսի ամրոցը: Աբխագաց թագավորը Գագիկ թագավորի դեմ իր կողմը գրավեց կախեցիկներին, նրա բեռնորդի իշխան Աշոտ Մարիլեյուն և Խախվիլա Գորթայիսի՝ Ջվարիս-Ցիխե բերդով հանդերձ: Արդյունքում արխագաց թագավորը զորքով մտավ բաղաթ և թշնամացավ կախեցիկներին: Եվ հենց այդ ժամանակվանից էլ նաև Լիպարիտը թշնամությամբ լցվեց իր տիրոջ հանդեպ» («Զարթիս-Ցխովերթա», «Զարթիսի մատյանը»):

«Այդ տարի արխագաց թագավորը (Զարթիսի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) Տիգիս բաղաթը պաշարեց, սակայն բնակիչները պաշտպանվեցին, իսկ նա պաշարեց ու նեղեց նրանց այնքան, որ սնունդամթերքը և պարենը վերջացավ: Մահադեպի բնակիչները լուր ուղարկեցին Ատրպատական՝ հրահրելով մահադեպիկներին և օգնության կանչելով: Երբ դուգզերը Ատրպատական հասան, արխագները լսելով նրանց մոտիկ լինելը և թե ինչ էին արել հայերի հետ, խիստ վախեցած հեռացան Տիգիսից» (իբն ալ-Ասիր «Լիպատար պատմություն»):

«Այս Գագիկը Տիգիսի վրա հարձակվելիս օգնեց Բագրատ արքային (Զարթիսի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.)» (Վախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Յեթի կյանքը»):

3086 «6546 թվականին՝ ինդիկտոնի 6-րդ տարում, խարդավանք տեղի ունեցավ Եդեսիա բաղաթի դեմ և քիչ մնաց այն գրավվեց, եթե աստված այն չփրկեր: Բաղաթի գորավար, պոռոտսպաթար Վարազվաչե Իբերացու (Ըստ ուսումնասիրողների, խոսք Թոմնիկ-Ապուբայ Մամիկոնյանի մասին է (տես՝ Դովհանես Ալիիցես «Համառոտություն պատմության» Երևան 1979, էջ 342) – Մ.Ֆ.) օրոք Եդեսիա ժամանեցին արաբների 12 իշխաններ: Սրանք 500 ծիպվոր և 500 ուղտ ունեին, ուղտերի վրա բարձած 1.000 մնդուկ, որոնց մեջ թաքնված էին 1.000 զինվոր: Իշխաններն առաջին, թե կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին – Մ.Ֆ.) նվերներ են տալու: Նրանց նպատակը սնունդները բաղաթ մոցնելն էր և գիշերը, զինվորներին դուրս հանելով, բաղաթը գրավելը: Չորավարը արաբ իշխաններին սիրալիք ընդունեց, սեղան տվեց, իսկ ծիպվորներին ու զուսակն էլ կարգադրեց, որ դիտում մնան: Ողորմություն խնդրող մի ոմն հայ, լինելով այն տեղում, որտեղ սարակիստներն էին գտնվում, լսեց սնդուկի մեջ գտնվող մեկի հարցը մի ուրիշին, թե որտեղ են գտնվում, հայը արաբներն գիտեր, և վազելով հայտնեց գորավարին: Վերջինս, իշխաններին թողնելով շարունակել ճաշը, զինվորներով դուրս եկավ և, չարդելով սնդուկները, գտավ նրանց մեջ թաքնված արաբ զինվորներին: Նա ծիպվորներով ու ուղտապաններով հանդերձ բոլորին սրի բաշեց, ապա վերադարձավ բաղաթ, իշխաններից տասնմեկին սպանեց, իսկ մեկի՝ նրանցից ամենամեծի, ձեռքերը, ականջներն ու քիթը կտրելով, տուն ուղարկեց՝ կատարվածի բոլոր տանելու» (Դովհանես Ալիիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պապիլագոնացի», մաս 17):

3087 «Աբխագաց թագավորը (Զարթիսի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) արշավեց Կախեթ, ճակատամարտ տվեց Միքեյլգարիելի լեռան վրա և մարտի ժամանակ բռնեց Պանկիսի Երիսթավ Ստեփանոսին՝ Վարչանի որդուն, Խորնաբուցի Երիսթավ Վաչեին՝ Գուրգեն Երեցի որդուն, ինչպես նաև Շոտի Երիսթավ Տեդիին՝ Գործերծի և Մաճեցի բեռնորդուն: Նա անցավ Թեոթը և իրի մատնեց Բորդիի հոջակավոր պալատը, որը կառուցել էր մեծ թագավոր Կյուրիկեն (Կախեթի բորեայիկոպոսության իշխան Գուրգեն Դոնուրիին – Մ.Ֆ.): Եվ այսպես աղերսանքով Երիսթավները հանձնում էին իրենց բերդերը» («Զարթիս-Ցխովերթա», «Զարթիսի մատյանը»):

3088 «Եվ այսպես աղերսանքով Երիսթավները հանձնում էին իրենց բերդերը, սակայն Բագրատը (Զարթիսի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) չկարողացավ անցնել Կախեթ, այլ հետ դարձավ, բանի որ Լիպարիտը սկսել էր դավեր նյութել: Սակավ ժամանակ անց Լիպարիտը Բագրատի եղբայր Դեմետրեին՝ Հունաստանից հունաց թագավորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.) զորքով բերեց և այդ ժամանակ այլևս -և-՝ դիմելուներից ու ազնուորդներից ոմնաբ, միացան նրան: Նրանք, շրջանցելով Վերին աշխարհը, անցան Զարթիս և մոտեցան Անտիոքին՝ տեղ-տեղ իրո ճարակ դարձնելով Զարթիս: Լիպարիտին հարեցին կախեցիկներն ու հույները, սակայն չկարողացան գրավել Անտեք, որովհետև բերդատները հույժ հավատարիմ էին Բագրատին, բացի Փարսման Թմուկվելուց ու Թոխարիսի Երիսթավ Բեշեն Ջաղելուց: Անցնելով Ջավախք՝ նրանք սկսեցին Արաբալաթի պարիսպների կառուցումը, բանի որ այդ ժամանակ այն պարիսպ չուներ: Ձմեռնամուտ էր: Հույները կանեցան հայրենիք գնալ և Լիպարիտը հաշտվեց արխագաց թագավորի հետ, որը նրան շնորհեց Զարթիսի Երիսթավությունը: Հույները վերադարձան Հունաստան՝ իրենց հետ տանելով Դեմետրեին: Եվ իր հայրենիքում վերստին հզորացավ և երջանկացավ Բագրատ թագավորը» («Զարթիս-Ցխովերթա», «Զարթիսի մատյանը»):

«Իշխան Լիպարիտը, ապստամբելով Բագրատի (Զարթիսի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ, փախուստի է մատնում Աբխագիայի կողմերը ու Միքայել կայսրի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.) օգնությամբ իմաստությամբ շեն է պահում աշխարհը» (Վարդան Արևելցի «Տիգիսի մատյանը», գլուխ 54):

3089 «Կարբեղոնացիների առաջնորդը (ամենայն հավանականությամբ նկատի է ունեցվում Չիրյանների տոհմի ներկայացուցիչ, Թունիսի Ֆաթիմյան կառավարիչ Շարաֆ-է-դ-դուլա ալ-Մուհիդ – Մ.Ֆ.), իրեն կարգի բերելով և նախկինից էլ ավելի շատ զինական ուժ հավաքելով, Սիկիլիա եկավ՝ Մանիակեսին այնտեղից դուրս շարժելու համար: Նա բանակեց ցածրադիր ու լայնարձակ մի դաշտում, դաշտը կոչվում էր Դրագինե, և պատերազմը սկսելու հարմար պահի էր սպասում: Մանիակեսը, լսելով այդ մասին, վերցրեց իր զինվորներին ու գնաց նրան ընդառաջ՝ նախապես կարգադրելով կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.) փեսա, պատրիկ Ստեփանոսին, որն, ինչպես ասել ենք, ծովակալն էր, ուշադիր հսկել ծովափը, որպեսզի, եթե հանկարծ պատերազմ լինի և կարբեղոնացիների իշխանը պարտություն կրի, չկարողանա անկաստ փախուստի դիմել ու վերադառնալ իր երկիրը: Մանիակեսն, ահա, կռվի բռնվելով, կարբեղոնացուն գլխովին պարտության է մատնում: Աֆրիկացիներից սպանվեց 50.000 հոգուց ավելի բազմություն: Նրանց առաջնորդը, վտանգից ազատվելով, գալիս է ծովափ, մտնում արագընթաց մի նավի մեջ և, Ստեփանոսի հակողությունից խուսափելով, փախչում է իր երկիրը: Մանիակեսը, իմանալով այդ մասին, շատ զայրացավ, հանդիպելով Ստեփանոսին նրա վրա սարսափելի լուսանքներ թափեց, սիրոմաստեղ բարձրացնելով, գլխին բազում հարվածներ իջեցրեց, նրան անվանեց անհոգ, անարի և կայսեր գործերի դավաճան: Ստեփանոսը, չկարողանալով տանել զանախարությունն ու անարգանքը, շուտով նամակ է գրում Օրթանոտորժոսին՝ հաղորդելով, թե Մանիակեսը կայսեր դեմ ապստամբություն է ծրագրում: Մանիակեսն իսկույն շրջայակապ մայրաքաղաք է բերվում և պատրիկ Վասիլ Թեոդորակիսի հետ բանալ նետվում, իսկ ողջ իշխանությունը տրվում է Ստեփանոսին, որի մոտ ուղարկվեց և ոմն ներքինի, արեպագիտոս Վասիլ Պեդիադիտեսը» (Դովհանես Ալիիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պապիլագոնացի», մաս 17):

«Յենց այդ ժամանակ էլ երջանկահիշատակ կայսր Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.), որի հայրենիքը Պապիլագոնիան էր և որն այդ ժամանակ կառավարում էր հռոմեական կայսրությունը, հազարացիների նկրտումները Սիցիլիայում զայելու համար այնտեղ ուղարկեց հռոմեական ցամաքային ու ծովային ուժեր: Եվ եթե Գեորգի Մանիակեսին, որին հանձնվել էր այդ արշավանքի հրամանատարությունը, չզրպարտեին ու չհեռացնեին այդ պատերազմը վարելու գործից և այդ գործը չհանձնարարեին ուրիշին, այդ կղզին, որտեղ մեծ բաղաթներ կան և այն որևէ բանի կարիք չուներ, հիմա պատկանելի կլիներ հռոմեացիներին: Մանիակեսը, սակայն, հեռացվեց այդ գործից և պատերազմի վարումը հանձնվեց ուրիշին, որը վատ կատարեց իրեն հանձնարարված գործը և ամոթայի կերպով ցրեց հռոմեական բանակը, որի հետևանքով նաև կղզին կորավ: Ավելին, մեր դաշնակից լատինացիներն ու ալբանացիները, որոնք բաղաթացիական ու կրոնական գործերում մեզ հետ հավասար իրավունքներ ունեին, դրանից հետո անհասկանալի կերպով մեր թշնամիները դարձան հռոմեական տերության արևմուտքում և

այդ ամենը եղավ այն պատճառով, որ նրանց ղեկավար դուքսը վիրավորանք կրեց Միքայել Դոկիասի կողմից» (Միքայել Աթալիաթես «Պատմություն» «Միքայել IV և Միքայել V»):

«Հարալդը (**Լորդեզական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III-ը – Մ.Ֆ.**), լինելով երիտասարդ, ցանկացավ գալ ու խոնարհվել տեղ արքա Միքայել Պալիագոնացուն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին – Մ.Ֆ.**) և անձամբ տեսնել հռոմեական կարգերը: Նա իր հետ բերեց 500 բաջարի տղամարդկանցից կազմված մի ջոկատ: Երբ նա ժամանեց, արքան ընդունեց նրան ինչպես հարկն է և ուղարկեց Սիցիլիա, բանգի այնտեղ էր գտնվում հռոմեական զորքը և կղզում պատերազմ էր վարում: Այնտեղ նա մեծ հերոսություններ գործեց և Սիցիլիայի նվաճումից հետո իր մարդկանց հետ վերադարձավ արքայի մոտ, որը նրան մանկավարչի կոչման արժանացրեց» (Կատակոլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 246):

«Դրանից հետո սիցիլիացիները հավաքեցին զորեք 60.000 հոգու կազմով և փորձեցին Տրոյանի մոտ մարտ տալ Մանիակին ու նրա մարդկանց, սակայն այդ ժամանակյան Տանկերդի որդին՝ փառահեղ ռազմական փառք վայելող Վիլիելմը (**Սկյուդիայի դքսության ապագա հիմնադիր դուքս Վիլիելմ Երկաթածեղ – Մ.Ֆ.**), որը հիմնադիր կերպով էր տիրապետում գեներին, կանգնեց հույների զորքի գլուխ ու սկիզբ դրեց մարտին՝ այդ գործի մեջ բաշեյով և թշնամիներին, և յուրայիններին, մինչև մարտի դաշտ կհասնեին հույները: Արդյունքում իր այդ բաջարի արարքով Վիլիելմը խոցեց շատ շատերին և, ստիպելով թշնամուն փախչել, ինքը մնաց հաղթական: Մեր ռազմիկները հետապնդեցին հակառակորդին, մինչդեռ հույները, որոնք մարտի դաշտ էին հասել միայն հետո, սկսեցին ավարառությանը զբաղվել: Այսպիսով, բաժանելով ավարն իրար մեջ, ստորոջ, մինչ քանի որ հետապնդում էին թշնամիներին, նրանք ոչինչ չգործեցին: Թշնամուն հետապնդելուց վերադարձած մեր մարդիկ հասկացան, թե ինչ է տեղի ունեցել ու դրա համար էլ մեծապես տխրեցին: Այնուհետև, որոշ ժամանակ անց, նրանք մերոնցից մեկին, որի անունը Արդուին էր (**Բերգամոյի կոմսության կոմս Արդուին – Մ.Ֆ.**), Մանիակի հետ բանակցությունների ուղարկեցին, բանգի սա կարողանում էր խոսել հունարեն: Արդուինը պետք է Մանիակից ուզեր ավարի կեսը կամ գոնե այն մասը, որին արժանի էին իրենց ջանքերը: Չորավարը, սակայն, արդյունքում ընկավ կատաղության գիրկը և դա գնահատեց որպես վիրավորանք իր իշխանությանը, բանգի հենց ինքը պետք է որոշեր, թե ավարի որ մասը ում պետք է հասներ: Եվ ահա նա հրամայեց որպես պատիժ ոչ միայն Արդուինին վռնոթել, այլև, որպեսզի ստորացնի նրան, ճամբարով մեկ անցկացնել՝ այդ ընթացքում ծեծելով փայտերով: Եվ այսպես, երբ Արդուինը նման կերպ վերադարձավ, մերոնք այդ ամենը շատ թշնամաբար ընդունեցին և որոշեցին անմիջապես հարձակվել հույների վրա: Արդուինը, սակայն, մի կերպ զսպեց նրանց և ավելի լավ բան մտածեց: Եվ ահա նա, զսպելով գայլույթը, մեծ հնազանդությանը դիմեց Մանիակին, որից հետո, ցրելով վերջինիս կասկածները, Մանիակի գրագրից, որի հետ մտիկ էր, մի թուղթ ուղղորդեց, որը թույլ էր տալու իրենց բաղաբը գրավելուց հետո նեղուցն անցնել ու վերադառնալ Իտալիա: Արդուինը նման մի բան էր մտածել, իսկ Մանիակը չգիտեր այդ մասին, դրա համար էլ նա սկսեց գովել այդ ասպետի ազնվությունը և նրան նվերներ խոստատալ, թեև իրականում յուրայինների մեջ նա ծիծաղում էր նրա վրա և ծաղրում: Իր հերթին Արդուինը, ձևացնելով, թե մի կարևոր գործ ունի Կալաբրիայում, վերցրեց այդ թուղթը գրագրից, որից հետո մեր մարդիկ գիշերով գաղտնի փախան Մեսինիայի՝ անկասա անցնելով նաև նեղուցը: Մեր մարդիկ ուղղվեցին Ապուլիա և հասնեալ անցան Կալաբրիան՝ ճանապարհի երկայնքով թալանելով այն ամենը, ինչ, ըստ իրենց, պատկանում էր հույներին: Այս կերպ նրանք հասան Ապուլիային, սակայն, իմանալով իշխան Գվեմարի (**Սալերնոյի կոմսության կոմս Գալմարի – Մ.Ֆ.**) անհուսալիությունը, նրանք չվերադարձան նրա մոտ, այլ որոշեցին ներխուժել այդ մարզ և ուժով տիրել դրան» (Գաուֆրեդ Մալատեա «Ռոջերի և Ռոբերտի կյանքը», գիրք 1, գլուխ 7): Այս ճակատամարտի մասին հայտնում է նաև Նիդոս Դեկսոպատրեսը իր «Հինգ Պատրիարքներ» աշխատանքում, որն այս պահին ինձ անհասանելի է:

³⁰⁹⁰ «Սրանք շուտով ամեն ինչ բարոբանդ արեցին և իրենց ազահությանը, վախկոտությանը ու անհոգությանը դավաճանորեն լքեցին Սիկիլիան: Մանիակները, գրավելով կղզու բաղաբները, նրա մեջ միջնաբերդներ էր կառուցում և կարող կայազորներ հաստատում, որպեսզի տեղացիները չկարողանան դավով վերստին տիրանալ բաղաբներին: Երբ նրան, ինչպես ասվեց, շղթայակալ Բյուզանդիոն բերեցին, տեղացիները, կառավարիչների թերացումից ու անհոգությունից օգտվելով և կարբեղոնացիներից զինակալ ուժ ստանալով, հարձակվեցին բաղաբների վրա, գերեցին պահապան զինվորներին, հիմնահատակ ավերեցին միջնաբերդերը և վերագրավեցին բոլոր բաղաբները, բացառյալ Մեսենի, որի պահպանությունը վիճակված էր Արմենիակների տազմայի զորահրամանատար, պրոտոսպաթար Կատակոլոնին, մականունը Կեկավմենոս, նա իր հետ ուներ 300 հեծյալ ու 50 հետևակ: Կղզու բնակիչները, ջանք թափելով, որպեսզի կղզում որոշացած հռոմեական զինական ուժի հետքն անգամ չմնա, հավաքելով գեներները ընդունալ ամեն մեկին և ունենալով կարբեղոնացիների մեծաթիվ դաշնակից զորք, գնացին ու պաշարեցին Մեսեն բաղաբը: Կատակոլոնը երեք օր փակ պահեց դարպասները, ոչ ոքի չթողեց խրամից այն կողմ գնալ և ձևացրեց թե վախենում է, որի հետևանքով սարակինոսները աներկյուղ ցրիվ եկան: Օր ու գիշեր զինարքայով, սրինգ ու թմբակով տարված՝ նրանք հավատացած լինելով, թե վաղն իսկ բաղաբը գրավելու էր: Չորեքշաբթի օրը, երբ սովորության համաձայն նշում ենք Պենտեկոստեն, Կեկավմենոսը, նկատելով սարակինոսների անհոգությունն ու անսխիթությունը և այն, որ նրանք շատ հանգիստ են իրենց գզում ու պարսպից ներս գտնվող ժամացի չեն վախենում, գոտեկնոց իր զինվորներին, հրամայեց բախանալ նրանց հարդորություն ու տալ և, ինքն էլ բոլորի հետ հաղորդվելով, ճաշի ժամանակ բաց արեց բաղաբի դարպասները: Նա ուժեղ թափով հարձակվեց հարթած և ուղեղները մթազնված հակառակորդների վրա: Առաջին ինքը՝ Կեկավմենոսը, իր զինվորներով ձի նստած, եկավ կղզու կառավարիչ Աբուլաֆարի (**Դալբանների եպիսկոպոս Եվր Լիսեռ ալ-Ահալ Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.**) վրան: Աբուլաֆարը հարթած էր ու երեքում էր, նրան տեղն ու տեղը սպանում էն, վրան էլ թորատում: Սարակինոսներից ուրիշներն էլ, հարթածությունից երեքալով, խմբերով կտորվում էին, հարձակման անակնկալության պատճառով նրան չկարողացան գեների դիմել: Ծամբարային ողջ գործը դիմեց փախուստի, ընդ որում սարակինոսները տրորվելով սպանում էին միմյանց, դաշտը, մերձակա կիրճերն ու գետերը դիակներով ծածկվեցին: Եվ այդքան բոլոր մարդկանցից շատ քչերը կարողացան հասնել Պանտոմոս ու փրկվել: Գրավվեց ոսկով, արծաթով, մարգարիտներով, թանկագին բարեբեր լի ողջ ճամբարը: Պատմում են, որ զինվորներն այդ բոլորը մեղիմներով բաժանեցին իրենց մեջ: Ահա այսպես կարճ ժամանակում ողջ Սիկիլիան գրավվեց Մանիակների կողմից, բայց շուտով գորավարների անկողությանն ու վատության պատճառով դադարյալ սարակինոսների ձեռքն անցավ: Մնաց միայն Մեսենեն, թե ինչպես, մենք ասել ենք, իսկ Ստեփանոսն ու Պեդիադիստեսը հասան Լոնգիբարդիա: Այսպիսին էր վիճակը Սիկիլիայում» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պալիագոնացի», մաս 20):

³⁰⁹¹ «Այդ ժամանակ Դորոուսյավը (**Դուկլայի իշխանության իշխան Ստեփան-Վոլիսյավը (1016-1050) – Մ.Ֆ.**), որը իմաստուն ու հնարամիտ մի մարդ էր, հնազանդվեց հույներին և կարծեմ նրանց օգնականն ու խորհրդատուն դարձավ, այնպես որ պտուղով էր մարգերում և հույների խորհուրդ տալիս ժողովրդի հետ առավել անարդար ու դաժան վարվել, սակայն գաղտնի ասում էր ժողովրդին. «Ինչո՞ւ եք հույներից եկող նման մեծ զրկանքների հետ համակերպվում: Ձեզ անարդար դատում են, խլում են ձեր գույքը, հեշտասիրությանը են զբաղվում ձեր կանանց հետ ու պատվազրկում են ձեր օրիորդ աղջիկներին: Իմ հայրերը երբեք՝ նրանք, որ ինձից առաջ են իշխել, ձեզ հետ նման կերպ չեն վարվել, սրանք մեծ ու ծանր հանցագործություններն են»: Զանի որ նա այս կերպ էր վարվում շատ տեղերում, ժողովուրդը աստիճանաբար հայացքն ուղղեց դեպի նա ու շատ սիրեց, իսկ հույները սարսափելի ատեցին: Այդ ընթացքում մարդիկ ի վերջո մեկ կարծիքի եկան ու մի անգամ էլ, միանձնյա դեսպաններ ուղարկելով ու նամակներով փոխանակվելով, մեկ օրում ապստամբեցին և սպանեցին Դալմացիայում գտնվող բոլոր հույն ազնվականներին: Դրանից հետո մարդիկ հավաքվեցին և հայտնեցին Դորոուսյավին ու նրա որդիներին, որ սրանք գան և ընդունեն թագավորությունն ու իրենց հորենական տիրույթները: Դորոուսյավը իր հինգ որդիների հետ, որոնք արդեն երիտասարդ ու բաջարի ասպետներ էին, եկավ, ընդունեց թագավորությունը և նրանք, պատերազմ սկսելով հույների դեմ, զբաղեցրին ողջ շրջանը ընդհուպ մինչև Տոպիցա: Այդ ժամանակ հույների արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**) զայրացավ, կանչեց իր զորավարներից մեկին, որի անունը Արմենոպոլ էր, և հրամայեց գնալ ու հաղթել Դորոուսյավին ու նրա որդիներին: Սա, հետևակայինների ու հեծյալների մեծ զորք հավաքելով, հասավ Չետայի հարթավայրին: Դորոուսյավ արքան ևս զորք հավաքեց ու նրա մի մասը տվեց իր չորս որդիներին՝ ուղարկելով նրան Բրանսա՝ արևելյան ուղղությամբ, որպեսզի սրանք այնտեղ սպասեն մարտի ելքին: Դրանից հետո նա ինքը իր որդի Ռոդոսյավի հետ միասին արևմտյան կողմից հարձակվում գործեց հույների վրա և սկսեց նրանց սարսափելի կերպով կոտորել: Իր հերթին Ռոդոսյավը (**Մերթական իշխանության ապագա իշխան Ռոդոսյավը – Մ.Ֆ.**)՝ այդ եռանդուն ու խիզախ պատանին, աջ ու ձախ կոտորելով հասավ զորավարին և, ճանաչելով նրան, սրահար արեց ու ձիուց գետին տապալեց: Երբ հույներն այդ տեսան՝ դիմեցին փախուստի և նրանցից այնպիսի մեծ բանակություն գոհվեց, որ ոչ ոք չի կարող հաշվել: Ահա այդ ժամանակ էլ նրանցից շատերի վրա, որոնք արդեն մտածում էին, թե փրկվել են, հարձակվեցին Դորոուսյավի մյուս որդիները, որոնք արևելյան կողմում էին, և սկսեցին սպանել նրանց: Այդ օրը հույները մեծ պարտություն և ջարդ կրեցին» (Դուկլանին Երեց «Տարեգրություն», գլուխ 38):

«Ստեփանը (**Դուկլայի իշխանության իշխան Ստեփան-Վոլիսյավը – Մ.Ֆ.**) ոսկին չվերադարձրեց, դրա պատճառով կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**) նրա դեմ ներքինի Գերոգիոս Պրովատասի գլխավորությամբ զորք ուղարկեց, սակայն սա, տեղ հասնելով, անսխիճաբար ընկավ վատ տեղաբնեցի, կիրճերի ու ղժվարանցանքի վայրերի մեջ, կորցրեց ողջ զորքը, իսկ ինքն էլ մի կերպ փրկվեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պալիագոնացի», մաս 22):

³⁰⁹² «Իսկ Դեյանը (**ապստամբության առաջնորդ Պետրոս Օդեյանը (1040-1041) – Մ.Ֆ.**), ինչպես ասացինք, մեջտեղից վերացնելով Տիտոմիրին և իրերի տեղը դառնալով, ողջ եռանդով լծվեց գործի: Նախ և առաջ նա մի գործառն ուղարկեց Կապիան կղզվածի գլխավորությամբ և գրավեց

Դյուրահախողը: Մի այլ գորաբանակ էլ Անթիմոսի գորավարությանը նա Դելլադա ուղարկեց: Այդ գորաբանակին ընդառաջ ելավ և Թեբեոն կռվի բռնկեց Ալլակասանը, բայց պարտություն կրեց: Թեբեցիներից շատ շատեր սպանվեցին: Այն ժամանակ Նիկոլոյոսի բանակաթեսն էլ, բացառյալ Նավակալտոսի, բուլղարների կողմն անցավ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միթայել Պափագոնացի», մաս 25):

³⁰⁹³ «Դիսիտրիադան ծովափնյա քաղաք է Դելլադայում, որը լավ պաշտպանված է ծովով ու հարակից ճահիճներով: Դելլանը՝ բուլղարական տուպարիք (ապստամբության առաջնորդ Պետրոս Օդեյանը – Մ.Ֆ.), տիրեց վերջինիս և դա արեց հետևյալ կերպ: Նա այնտեղ ուղարկվեց ռազմական գործում փորձառու ու ծեր մի առաջնորդի, բուլղարական լեզվով ստրատեգոս կոչվում է չելնիկ, որի անունն էր Լիտոնյա Դաիվոյիթա՝ նրան նաև ջոկատ տալով քաղաքի պահպանության համար: Գալով այնտեղ՝ նա վերակառուցեց պարիսպները, որոնք անփութության էին մատնվել, ինչպես նաև պաշտպանողական, նետողական և այլ սարքեր տեղադրեց, ինչպես հարկ էր վարվել ստրատեգոսին: Անրացնելով քաղաքը՝ նա ընկավ անհոգության գիրկը՝ չվախենալով, որ դրսից կհարձակվեն և որևէ չար մտադրության մեջ չկասկածելով ներսիներին, քանի որ սրանք հասարակ ու ռազմական գործին անտվող մարդիկ էին, ընդ որում՝ կաշկանդված երդումով: Անփութությունը, սակայն, սովորաբար տխրություն և անակնկալ վտանգներ է բերում: Հանգստանալով և կասկածներ չունենալով ներսում գտնվողների վրա՝ գորավարը հանձնվեց շեղության ու գեխությանը, իսկ այդ ընթացքում տեղաբնիկները, չնայած անփորձ էին ռազմական գործին, սակայն, քանի որ նրանց բնական ուսուցիչ բնությունը նրանց որոշակի հատկանիշներով էր օժտել, իմաց տվեցին Թեսալոնիկի դեպին, որ նա որևէ մեկին ուղարկի ամրոցը գրավելու համար ու պատվի իրենց: Դուքը մարդկանց հետ ուղարկեց ուսն պանթոն Չեպայի: Երբ նավերը նավահանգստի մոտ մի գաղտնի վայրում հարիսխ ձգեցին, դրա մասին գաղտնի հայտնվեց տեղի բնակիչներին: Նրանք գնացին, անմիջապես բռնեցին այդ առաջնորդին և, կապկպելով նրան ու իր պահակախմբին, հանձնեցին ռումների ձեռք» (Կատակոլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 75):

³⁰⁹⁴ «Արաբների 432 թվականին ռումները մտան Ասորիք, սակայն էվրո Անուշթեգիլը Համատի մոտ մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ և հաղթանակ տարավ, ընդ որում նա գերեց արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միթայել IV-ի – Մ.Ֆ.) հորեղբոր որդուն և սպանեց մի բարձրաստիճան ներքինու» (Բար-Քերեթոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁰⁹⁵ «6549 թվականի սեպտեմբեր ամսին, ինդիկտոնի 9-րդ տարին, Թեոդոսուպոլիսի գորավար պատրիկ Ալուսիանը՝ միարոնի երկրորդ որդին, հանկարծակի քաղաքից փախավ ու հարեց Դելլանին: Պատճառը հետևյալն էր: Նա Թեոդոսուպոլիսի գորավարն էր և ամբաստանվեց անօրինություններ գործելու մեջ, իսկ Յովհաննեսն էլ, նախքան նրան ներկայացված ամբաստանությունը ընկնելը, նրանց 50 լիտր ոսկի պահանջեց, ինչպես նաև նրա զեղծիք խլեց նաև նրա կնոջը պատկանող և հարսիանոն բանակայեցնում գտնվող շատ գեղեցիկ մի գյուղ: Այդ գյուղը հետ ստանալու համար Ալուսիանը բազում անգամ դիմեց կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միթայել IV-ին – Մ.Ֆ.), բայց ապարդյուն: Ահա, ամեն ինչից հույսը կորած, նա հայկական համագեցեստ հազավ և, որպես Վասիլ Թեոդորականի սպասավոր, ծանապարհ ընկավ իբրև թե դեպի կայսր՝ Թեսալոնիկե, բայց բոլորից ծածուկ փախավ ու ապաստանեց Օստրոլում, որտեղ ողջ գործով բանակել էր Դելլանը (ապստամբության առաջնորդ Պետրոս Օդեյանը – Մ.Ֆ.): Դելլանը նրան փրկելու ընդունեց, բայց նա վախենում էր, որ բուլղարները նրան կհարեն, որպես թագավորական այրուխի տեր մարդու: Որպես թագավորության գործակից նրան 40.000 հոգանոց զորք տալով, նա նրան իրավայեց գնալ, պաշարել ու գրավել Թեսալոնիկեն: Այն ժամանակ Թեսալոնիկե քաղաքի կառավարիչն էր կայսր եղբորորդի պատրիկ Կոնստանտինը: Ալուսիանը քաղաքը խրամով շրջապատեց և աջալորդերն ձեռնամուխ եղավ պաշարմանը: Նա վեց օր շարունակ գործի դրեց քաղաքավեր մեքենաներն ու բարանները, բայց ամեն տեղից դիմադրության հանդիպեց և բացորձակապես հուսաբեկված, փորձեց հաջողության հասնել երկարատև պաշարմանը: Օրերից մի օր քաղաքի բնակիչներն եկան մեծ վկա Դենտրիոսի գերեզմանը, ողջ գիշերը հսկեցին և, սուրբ գերեզմանից բխող մեռնուկ օծվելով, մեկ թափով բացեցին դարպասներն ու դուրս եկան բուլղարների դեմ: Թեսալոնիկեցիների հետ էր Զաբաց գունդը: Դուրս գալով՝ նրանք անակնկալից բուլղարների արսափահար արեցին և փախուստի մատնեցին: Վերջիններս չուզեցին անգամ պաշտպանվել կամ կոպել: Հիմնական բանակին առաջնորդում էր և նրա ուղին հարթում վկա Դենտրիոսը, այդ բանը երդուներով հաստատեցին գերի ընկած բուլղարները: Նրանք ատու էին, թե հռոմեական զորաջարիք առնելից գնացող մի ծիպող պատանի տեսան, որից հուր էր ցայտում և ճարակ դարձնում հակառակորդներին: 15.000 հոգուց ավելին սպանվեց, դրանցից ոչ պակասը գերի ընկավ, մնացածներն էլ խայտառակ կերպով Ալուսիանի հետ ապաստան գտան Դելլանի մոտ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միթայել Պափագոնացի», մաս 27):

«Եթե ձեռք գրկես ննազանդեցնելու ինչ-որ մի ժողովուրդ կամ ամրոց, ապա ամենից առաջ ճամբար զարկիր և, հիմնվելով այնտեղ, շարիր թո գործը այնպես, որ ամեն մեկն իր տեղը զբաղեցնի: Կանգ մի առ թշնամուց շատ մոտիկ, որ հետախույզներին գործելու առիթ չտաս: Դասավորելով թո գործը և հանգստանալով՝ եթե ուզում ես, թո ուզած ժամանակ ելիր մարտի հակառակորդի դեմ: Լսիր, թե ինչպես տուժվեցին որոշ մարդիկ, որոնք չպահպանեցին այս կարգը: Կա մի քաղաք Թեսալոնիկե անունով: Ալուսիանը բուլղարների մեծ ամբոխով եկավ այն նվաճելու, սակայն նա սկզբից չարտացոցեց վրանները և իր գործը հարմար վայրում չճամբարեց, այլ, հենց այնպես եկավ, իր աշխարհագրորդ մոտեցավ պարիսպներին և սկսեց մարտնչել: Իսկիցայլոց, նրա մարդիկ հյուժնված էին արշավանքի դժվարություններից, քանզի դա սովորական բան է, որ երկարատև անցումները թուլացնում և պարկուտ են դարձնում նույնիսկ մինչ այդ ամուր առողջությանը ու մարմնական ուժով աչքի ընկնող մարդկանց: Եվ ահա, ճամբար զարկելով, նրանք ցրվեցին ով ուր պատահի, մեկն ուզում էր ջուր խմել, մյուսը՝ ջրել իր ձիուն, երրորդը՝ հանգստանալ հոգնածությունից: Երբ դղակի ներսում գտնվողները տեսան այդ, որ սրանք նման անկանոն կերպով ցրվել են, անակնկալ ցատկելով ձիերի վրա հարձակվեցին նրանց վրա և անմիջապես էլ բուլղարներին ամոթայի պախուստի մատնեցին: Նրանցից ոմանք սպանվեցին, մյուսները մահացան ծարավից ու հոգնածությունից, իսկ երրորդներն էլ, ինչպես ոչխարների հոտը փախախ բշվելիս, գերի վերցվեցին: Ինքը՝ Ալուսիանը, այդ զարմանալի ռազմիկը, փախավ՝ վրայից գցելով գրահները: Սրան ուշադիր եղիր» (Կատակոլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 63):

³⁰⁹⁶ «Հայոց 489 թվականին պարսից մեծ էվրո Ապուսավուրը (Շադդադյանների էվրոյան սպագա էվրո Անվար Շավուրը – Մ.Ֆ.) շուրջ 150.000 անհավատների գորահավաք արեց և մեծ զայրույթով հարձակվեց բրիտանյանների վրա: Նա ավերիչ կատաղությանը մտավ Աղվանիք երկիրը՝ Դավիթ Ամիրոյի գավառը, և մեծ փորձանք բերեց հավատացյալների գլխին: Դավիթը, այլազգիների հսկայական զորքից սարսափած, խուսափեց պատերազմից: Անհավատ Ապուսավուրը գրավեց բազմաթիվ գավառներ և 400 թեմաբեր: Մի տարի մնալով այնտեղ՝ նա երկրի մեծ մասը իրեն ենթարկեց, ապա որոշեց հարձակվել Դավթի վրա: Դավիթը ճարտաստյալ դիմեց Յովհաննես թագավորին, որ Ամիրոն էր նստում, և ասաց. «Ապուսավուրը, գրավելով Հայոց երկրի բոլոր գավառները, ինձ վրա է գալիս: Արդ, եթե ինձ օգնության չհասնես, ես կգնամ, հպատակություն կհայտնեմ նրան, կդառնամ նրա առաջնորդ և թո Շիրակ գավառը կհավաքեցնես»: Յովհաննեսը, լսելով այդ, Դավթին 4.000 հոգի ուղարկեց, ապա միջնորդեց Կապանի թագավորին, որը նույնպես նրան օգնություն ուղարկեց՝ 2.000 հոգի: Դավիթը նույն ձևով սպառնաց և ափսազների թագավորին (Քաղթլի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.), որը ևս օգնություն ուղարկեց՝ 4.000 հոգի: Ինքը՝ Դավիթը, հավաքելով իր շուրջ 10.000 հոգուց բաղկացած զորքը, նամակ ուղարկեց Աղվանիքի կայսրոջին՝ ասելով, թե. «Անհավատների այս ժողովուրդը մեզ վրա է գալիս, որովհետև մենք բրիտանյա ենք, ուսում ու վերացնել մեր՝ խաչապաշտների, հավաքող ու բնաջնջել բրիտանոնությունը: Արդ, անհրաժեշտ է, դա բոլոր հավատացյալների պարտքն է, թշնամու սրի դեմ դուրս գալ և նահատակվել հանուն բրիտանոնական հավատքի: Դու հավաքիր Աղվանքում գտնվող Հայոց բոլոր եպիսկոպոսներին և հասիր այստեղ՝ ճամբարը, որպեսզի մեզ հետ զոհվեք»: Տեղ Յովհաննիսը այդպես էլ արեց և 200 եպիսկոպոսներով գնաց բրիտանյանների ճամբար: Նա նամակ գրեց վանքերը՝ վանահայրերին, որպեսզի նրանք առանց վարանելու բոլոր վանականներով հանդերձ գան ու միանան հավատացյալների զորքին: Նա հավաքեց Աղվանքի բոլոր քահանաներին և սարկավազներին ու քարոզ կարողաց բոլոր գավառներում, ասելով. «Ով ուզում է կամավոր կերպով նահատակվել, տղամարդ, թե կին, այս տարի այդ բանն իրականացնելու առիթը տրված է: Ով որ Քրիստոսի կարիքն է զգում, թող փութանալի մեզ մոտ գա»: Լսելով դա՝ հայրն իր որդիներով և մայրն իր դուստրերով գնացին հավատացյալների ճամբարը: Բովանդակ դաշտը լցվեց անհամար բազմություն՝ կարծես ոչխարների և գառների հոտով: Ապուսավուրը, իմանալով այդ մասին, ծիծաղեց և շարժվեց բրիտանյանների զորքի վրա: Այն ժամանակ Դավիթը իրավայեց եպիսկոպոսներին, վանականներին և քահանաներին քարոզ կարդան, յուրաքանչյուրը, որպես պատերազմի գեներ, մի ձեռքում խաչը, մյուս ձեռքում Քրիստոսի ավետարանը առնեն և այդպես գնան թշնամիների սրին ընդառաջ: Ողջ ճամբարը խաչ ու ավետարան դարձավ: Ահա մոտեցան անհավատների զինվորները, իսկ քահանաների բազմությունը նրանց դիմացն էր: Դավիթը 20.000 հոգով հարձակվեց այլազգիների քաջ մարտիկների վրա: Երբ նրանք ճակատեցին, քահանայական դասը միաբերան աղաղակեց առ աստված. «Եկ, տեղ, օգնիր և փրկիր մեզ հանուն թո տուր անվան»: և այդ ձայնից թնդաց երկիրը: Հավատացյալների զորքը խրվեց անհավատների բազմության ծովացած ճամբարը և որդուց: Հենց այդ ժամանակ քահանայական դասը մեկ մարդու պես բարձրացրեց բրիտանական Սուրբ Լշանը և հարձակվեց թշնամիների վրա: Նրանցից սաստիկ հուր ցուլաց և խարվածեց այլազգիների ռազմիկներին, որոնք գլխովին դիմեցին փախուստի: Հայոց զինվորները սրամերկ հետապնդեցին նրանց և, հինգ օր շարունակ մեծ ջարդ տալով, հալածական արեցին այլազգիների զինվորներին, դաշտերն ու լեռները այրանք ողողվեցին: Հայերը տիրացան ոսկե և արծաթե անհամար քանկերի, ինչպես նաև բազում ավարի: Պարսից կենդանի մնացած զինվորները մագապուծ, մերկ ու բորիկ հասան իրենց երկիրը: Նրանց զարնելի դիակներից հոտեց Աղվանիք երկիրը: Երեք օրվա ընթացքում Դավիթը տիրացավ այլազգիների ձեռքն անցած բոլոր գավառներին: Օգնության հասած բոլոր զինվորներին նա, մեծամեծ պարգևներ տալով, տուն ուղարկեց: Նա բազում ինչք բաժանեց նաև

եպիսկոպոսներին, բաժանաներին, իր մոտ եկած բոլորին և տուն ուղարկեց ու տիրեց խաղաղությունը» (Մատթեոս Ուռուխեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ պարսից Էմիր Ապուսավուրը (**Շարդարյանների Էմիրության ապագա Էմիր Աբու-Ասվար Շավուրը – Մ.Ֆ.**) մեծ զորք հավաքեց և մտավ Արվանդի երկիրը՝ Դավիթ Ամիրոսի գավառը՝ կոտորելով մեծ քանակի հավաստացյալների: Դավիթը խուսափեց ելնել նրանց դեմ, իսկ անհավատ Ապուսավուրը գրավեց բազմաթիվ գավառներ և բերդեր: Մի տարի մնալով այնտեղ՝ երկրի մեծ մասը նա իրեն ենթարկեց: Այդ ժամանակ Դավիթը դիմեց Դովհանես թագավորին և ասաց. «Ապուսավուրը, գրավելով Դայոց երկրի բոլոր գավառները, ինձ վրա է գալիս: Այդ, եթե ինձ օգնության չհասնեք, ես կզնամ, հպատակություն կհայտնեմ նրան, կդառնամ նրա առաջնորդը և թո Շիրակ գավառը կխաղաղեցնեմ»: Դովհանեսը, լսելով այդ, Դավիթին 3.000 հեծյալ ուղարկեց: Դավիթը նույն ձևով սպառնաց և ափսոսանքով թագավորին (**Քարթլի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.**), որը ևս օգնություն ուղարկեց՝ 5.000 հեծյալ: Ինքը՝ Դավիթը, հավաքելով իր շուրջ 12.000 հոգուց բաղկացած զորքը, կանչեց Արվանդի կաթողիկոս Տեր-Յովսեփին, եպիսկոպոսներին և վանականներին, բաժանաներին ու աշխարհականներին, որք բնակչությանը բանակ կանչեց և կանանց ու երեխաների հետ միասին և բոլորի ներկայությամբ ասաց. «Ով ուզում է կամավոր կերպով նահատակվել, ժամը հասել է»: Ապուսավուրը, իմանալով այդ մասին, ծիծաղեց, իսկ Դավիթը 20.000 հեծյալով ելավ թշնամու դեմ: Որք ճամբարը խաչ ու ավետարան դարձավ: Նա խրվեց անհավատների բազմության մեջ, իսկ բաժանաներն էլ Աստծուն էին աղոթում ասելով. «Աստված, օգնիր մեզ թո անուժով»: Այդ ժամանակ այլազգիների զորք գլխավոր դիմեցին փախուստի: Քրիստոսյա զորքը հետապնդեց նրանց և գլխավոր ղեկավարեց: Դավիթը երեք օրում հետ գրավեց թշնամու գրաված երկիրը՝ պարզևատրելով ռազմիկներին ու եպիսկոպոսներին, և ահա խաղաղվեց երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁰⁹⁷ «Արդեն շատ ժամանակ էր անցել այն ժամանակից, երբ Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ից – Մ.Ֆ.**) պարտության էր մատնել կայսրության թշնամի Մելուսին ու ստիպել նորմանների նահանջել, որից հետո գալլերն Իտալիային արդեն նրանց վախը չէին ներշնչում: Այդ ժամանակ, սակայն, հանկարծ Լոմբարդիայից Ավերսոս եկավ Արդուին անունով մեկը (**Բերգամոնի կոմսության կոմս Արդուինը – Մ.Ֆ.**), որը, տեղում ոչ քիչ ժողովուրդ հավաքելով, սկսեց ահ ու սարսափ տարածել Ապուլիայում՝ ցանկանալով վտարել հույներին այնտեղից, իսկ դրա պատճառը հետևյալն էր: Այն ժամանակ, երբ կայսերական զանգի վրա բազմած էր Միջայել Էպիդեպոսիկը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջայել IV-ի – Մ.Ֆ.**) վերջինս հրամայեց, որ սիցիլիական թշնամիների դեմ զորք ուղարկեն, բանգի սրանք անվերջ հարձակումներ էին գործում Կալաբրիայի վրա: Այս արշավանք ղեկավարելու էր ուղարկվել Դոկիան անունով մեկը, որը, տեղում հավաքելով մեծ քանակի հեծյալների ու հետևակայինների, սիցիլիական թշնամիներին պարտության մատնեց: Այս հավաքագրվածների մեջ էր նաև Արդուինը, ընդ որում նրան էին հետևում նաև լոմբարդները, ինչպես նաև այն գալլերը, որոնք կենդանի էին մնացել Վասիլից կրած այն պարտությունից հետո: Եվ ահա հաղթականորեն վերադառնալուց հետո այդ Դոկիանը հունական բանակում իրականացրեց ավարի բաժանում, սակայն Ռեջիո քաղաքում տեղի ունեցած այդ գործողությունից Արդուինը այրապես էլ ոչինչ չտեսցավ և խեղճ առանց որևէ պարգևի մնաց: Այդ ժամանակ, ահա, նա զայրացած հավաքեց իր մարդկանք ու սկսեց նրանց առաջ մեղադրել հույներին սրանց ժառանգության, ինչպես նաև այն բանի համար, որ ավարը բաժանվել է ոչ թե իսկական տղամարդկանց, այլ կանացիանման հույների միջև: Դոկիանը զայրացավ այդ ամենից և հրամայեց մտրակահարել Արդուինին՝ ենթարկելով նրան այն մարմնական պատժին, որը տարածված էր հույների մեջ և համարվում էր ամոթալի մի պատիժ արած հանցագործության համար: Կատաղած իր նկատմամբ դրսևորած նման ստորացուցիչ վերաբերմունքից և որոշելով այդ ամենը առանց պատասխան չթողնել՝ այս Արդուինը և նրա մարդիկ գաղտնի լեռների հունական ճամբարը, իսկ այն հունական ջոկատին էլ, որ իրենց հետապնդելու էր ուղարկվել, նրանք՝ մի քան վայրում մարտ տվեցին և պարտության մատնեցին, ընդ որում ջարդված հույները կորցրին 50 հոգի» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանք», գիրք 1):

«Այս ամենից հետո նորմանները, որոնք ցանկանում էին պաշտպանել ինչպես իրենց, այնպես էլ այդ վայրի այլ բնակիչների, մի ամբողջ կառուցեցին, որը կոչեցին Մելֆի: Այս ամբողջում ընդամենը 500 ասպետ ռազմիկներ կային: Դույները, որոնք կառավարում էին այդ վայրերում, Կալաբրիայից ու Ապուլիայից մի հսկայական զորք հավաքեցին, որի կազմում 60.000 զինված մարդիկ կային, և եկան նրանց վրա՝ մտադիր լինելով վտարել նորմաններին այդ երկրից: Իրենցից առաջ, սակայն, հույները թողեցին մի դեսպանորդի, որպեսզի նորմաններին կամ հաջորդ օրը մարտ առաջարկեն, կամ էլ՝ խաղաղություն, որպեսզի սրանք անվտանգ լքեն այդ երկրի սահմանները: Այս դեսպանորդը, առաջ ընթանալով նման համաձայնարության, մի անտույզ գեղեցկության տեր ձիու վրա էր, ընդ որում այդ ժամանակ Դյուգո անունով նորմաններից մեկը՝ մակալիանյալ «Տյուդերոս», սկսեց գովել այդ ձիուն: Դրանից հետո, ցանկանալով իր և իր ընկերների անունից որևէ կերպ չլացնել հույներին, որպեսզի նաև վախեցնի նրանց, Դյուգոն մերկ ձեռքով հարված հասցրեց այս ձիու վզին, սակայն այդ արեց այնպիսի մի ուժով, որ մեկ հարվածով կծղակների վրայից տապալեց կենդանուն, բանգի սա անմիջապես սատկեց: Այդ ժամանակ Դյուգոյին մոտեցան նաև մյուս նորմանները և բարձրացրին մեռածի պես գետին տապալված հույին, որը, սակայն, միայն խիստ վախեցել էր: Այդ ընթացքում նրանք ձիվ բարձր տվեցին և ցած նետեցին ձորը, իսկ այն հույին էլ, որն ի վերջո ուշքի եկավ, նորմանները մի ավելի լավ ձև տվեցին և ուղարկեցին հետ, որպեսզի հայտնի, որ իրենք պատրաստ են մարտի: Այն բանից հետո, սակայն, երբ այս դեսպանորդը իր ժողովրդի առաջնորդներին հայտնեց, թե ինչ է եկել իր գլխին, սրանց պատեց հիացմունք ու սարսափ, ընդ որում նրանք այդ լուրը իրենց մեջ պահեցին, որովհետև, եթե դա հայտնի դառնար, զորքը կարող էր ահաբեկվել և դիմել փախուստի: Դա՞նորք օրը առավոտյան, երբ լույսը բացվեց, հույները ենթարկվեցին նորմանների հարձակմանը և բաջբաբար մարտի մեջ դիմեցին: Երկու կողմերն էլ համառորեն ճակատում էին, ընդ որում այդ ճակատամարտում հատկապես աչքի ընկան Տանկրեդի որդիներ Վիլիելմ Երկաթածեղը (**Ապուլիայի դքսության հիմնադիր դուքս Վիլիելմ Երկաթածեղը (1041-1046) – Մ.Ֆ.**) և կոմս Դյուգոն (**Ապուլիայի դքսության ապագա դուքս Դյուգոն – Մ.Ֆ.**), բանգի սրանց մյուս եղբայրներն այդ ժամանակ իրենց հետ չէին: Եվ ահա այս երկու թագալի ասպետները, ոգևորելով յուրաքանչյուրին և իրենք էլ արիաբար մարտնչելով, գետին տապալեցին շատ թշնամիներին, մինչև որ մնացածներին էլ չմատնեցին փախուստի: Այն կերպ հասնելով հաղթանակի՝ նրանք հետապնդեցին մնացածներին, ընդ որում թշնամիների շատերը խեղդվեցին, երբ փորձում էին լողալով անցնել Օլիվենտո գետը» (Գաուֆրեդ Մալատերա «Ռոբերտի և Ռոբերտի կյանք», գիրք 1, գլուխ 9):

«Քրիստոսի 1041 թվականին, երբ իշխում էր նորմանական իշխան Արդուին Լանգոբարդյանը (**Բերգամոնի կոմսության կոմս Արդուինը – Մ.Ֆ.**) նորմաններն առաջին անգամ մեծ զորքով ներխուժեցին Ապուլիա» (Անանիա «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

«Երբ Միջայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջայել IV-ը – Մ.Ֆ.**) կողմից առաջին անգամ Իտալիայ ուղարկվեց դաշնակցելու Սիկիլիայի Էմիր Աբու-Ասվար Մուհամմեդին (**Դալթյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ ալ-Ահալ Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.**), որի դեմ պատերազմ էին մղում հարազատ եղբայրը և աֆրիկացիները, Սանիակները իր ծառայության մեջ էր առել Գալլիայի Ալպերի այն կողմի մի երկրամասի անկախ իշխանի Արդուինոսի (**Բերգամոնի կոմսության կոմս Արդուինը – Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ ուղարկված 500 ֆրանկների, որոնցով սարակինոսներին պարտության էր մատնել: Երբ իր դեմ ներկայացված ամբաստանության հիման վրա նա պաշտոնանկ արվեց և բաղաժեք բերելով բանտ նետվեց, նրա փոխարեն, որպես Իտալիայի կառավարիչ, պարտադրաբար Միջայել Դոկիանոսն ուղարկվեց՝ անկարող, կառավարելու անընդունակ մի մարդ, որը կարճ ժամանակամիջոցում ամեն ինչ տակնուվրա արեց ու փչացրեց: Նա ֆրանկներին չէր վճարում սահմանված ամսական ռոճիկը, դեռ ավելին, ինչպես պատմում են, նա անարգեց ու խայտառակ կերպով մտրակահարեց նրանց առաջնորդին (**Ապուլիայի դքսության դուքս Վիլիելմ Երկաթածեղին – Մ.Ֆ.**), որն իր մոտ էր եկել խնդրելու մեղմ վարվել զինվորների հետ ու չզրկել նրանց իրենց աշխատանքի վարձից, որով և ստիպեց այդ մարդկանց ապստամբվելու: Երբ նրանք գե՛նք բարձրացրին, նա չուզեց հավաքել հռոմեական բովանդակ ուժերը և նրանց վրա հարձակվել, այլ, Օպիկինոնի մեկ տազմա վերցնելով, ինչպես նաև Թրակեսիոնի մի մասը, Կաննեում՝ Ամֆիս գետի մոտ, այնտեղ, որտեղ հնում Դանսիբալը կոտորել էր բազմաթյուր հռոմեացիների, նրանց մարտ տվեց, պարտություն կրեց և կորցնելով իր բանակի մեծ մասը, խայտառակ կերպով փրկվեց հենց նույն Կաննեում» (Դովհանես Սիկիլիցե «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանտին Մոնոմախոս», մաս 3):

³⁰⁹⁸ «Եթե կգա թշնամին իր ողջ ուժով, դու դուրս մի արի բարաբից, այլ գոռվաջիգ և նրա դեմ երկու կամ երեք օրվա ընթացքում մարտնչիր աշտարակների վրայից: Դրանից հետո, երբ դու կհասկանաս նրա ուժն ու հնարավորությունները, մարտ մղելու եղանակներն ու զինվածությունը, այդ ժամանակ կարող ես վրաս հասցնել նրան անակնկալ հարձակումով, բայց թող դուրս գան միայն նրանք, որոնք պարիսպները չեն պահպանում, իսկ նրանք, որոնք այդ գործով են զբաղված, թող ընդհանրապես դուրս չգան, բավարար է միայն արդեն այն, որ նրանք կայր անում են: Ենթ նման մի դեպք պատմեն: Կա Բոյան անունով մի բուլղարական թագաբ: Միջայել արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջայել IV-ը – Մ.Ֆ.**), պատերազմի ժամանակ մտնելով Բուլղարիա և ուղղություն բռնելով դեպի Սերդիկա, հասավ Բոյանին: Այնտեղ բուլղարներից մեծանուն ու ռազմունակ մարդիկ կային, իսկ նրանց ղեկավարում էր Բոսկոն անունով մեկը: Պարծենալով իրենց թաջությանը՝ նրանք, կարծես անաչելով մնալ ամրություններից ներս, մարտի համար ելան թաղաքից: Երբ մարտ բռնկվեց և ուժեղ կռիվ եղավ, Բուլղարիայում հայտնի այդ մարդիկ թիկունք դարձրին, բայց երբ նրանք ուզում էին մտնել թաղաքային դարպասներից ներս, նրանց հետ տեղ հասան նաև ռուսները և մեծ կոտորած արեցին՝ վերցնելով թաղաքը: Ուշադիր եղիր սրան» (Կատակոնոս Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 80):

«Սակայն հերիք է այդ մասին, այժմ հարկ է խոսել միսիացիների մասին, որոնք նաև կոչվում են բուլղարներ և որոնք, զայրացած իրենց վրա դրված ծանր հարկերից ու իրավազուրկ վիճակից, ապստամբեցին ու հռոմ վանեցին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջայել IV-ին – Մ.Ֆ.**),

որն այդ ժամանակ գտնվում էր Թեսալոնիկեում միայն իր շքախմբի և թիկնապահների գնդի ուղեկցությամբ, քանի որ դա բարեկամ երկիր էր համարվում: Այնուամենայնիվ, սակայն, վերադառնալով մայրաքաղաք, նա արհաբար ու արագորեն, չնայած այն բանին, որ հիվանդ էր, նա անակնկալ ուշազնացությունների էր հակված և էպիլեպսիայի նոպաներ ուներ, արագորեն բոլոր նահանգներից զորք հավաքեց, իսկ հետո էլ հարձակվեց Սերդիկայի վրա, որը հիմա Տրիպոլիցիա է կոչվում՝ սանձելով Իլիրիայից այնտեղ հավաքված ապստամբներին» (Միքայել Աթալիաթես «Պատմություն» «Միքայել IV և Միքայել V»):

«Հայոց 489 թվականին բուլղարները հարձակվեցին ռումների վրա: ռումից կայսր Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**), հույների բովանդակ երկրում զորահավաք կատարելով, գնաց բուլղարների վրա: Սաստիկ զայրացած՝ նա բազմաթիվ զավառներ ավարի առավ, գերեզարեց և ջարդ տալով հասավ մինչև բուլղարների թագավորանիստ քաղաքը: Բուլղարների գործերը հավաքվեցին ընդդեմ հույների կայսր: Այդ օրը սարսափելի կոտորած եղավ, բուլղարների գործը հաղթեց ռումից գործին, փախուստի մատնեց նրան ու սրով հալածական արեց: Այդ օրը դաշտերն ամբողջությամբ արյամբ ողողվեցին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**) հսկայական զորքով ներխուժեց Բուլղարիա և ոչնչացրեց մեծ քանակի ռազմիկների՝ հաղթանակ տանելով: Բուլղարները, սակայն, միաձայն արդյունքով Աստծուն, գնացին հույների վրա և, ոչնչացնելով նրանց գործը, փախուստի մատնեցին կայսր Միքայելին, որը միայնակ հասավ Կոստանդնուպոլիս: Բուլղարները ձեռք գցեցին նրա ու նրա ռազմիկների գույքը և այդ օրվանից Բուլղարական թագավորությունն ազատվեց նրանց ստրկությունից» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁰⁹⁹ «Երբ պարտությունից հետո Դելյանն (**ապստամբության առաջնորդ Պետրոս Օռեյանը – Մ.Ֆ.**) ու Ալուսիանը միացան իրար, սկսեցին մեկը մյուսի վրա կասկածով նայել: Ալուսիանը ամիս էր զգում իր կրած պարտության համար, իսկ Դելյանն էլ կասկածում էր, թե նա դավաճանել էր, որով երկուսն էլ իրար նկատմամբ դավ էին նյութում և հարմար առիթի սպասում: Ալուսիանն իր մտերիմներից ոմանց հետ սեղան տվեց և ծաշի հրավիրեց Դելյանին, որին, երբ նա արդեն խմած էր ու հարթած, բռնեց ու կուրացրեց: Բուլղարները կատարվածի մասին չմտածան իսկ, դրանից հետո Ալուսիանը փախավ Մոսինուպոլիս՝ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ: Կայսրը նրան Բյուզանդիոն ուղարկեց՝ Օրֆանոստրոֆոսի մոտ, շնորհելով մագիստրոսի բարձր պատվաստիճան, իսկ ինքն էլ, դուրս գալով Մոսինուպոլիսից, գնաց Թեսալոնիկե, այնտեղից էլ մտավ Բուլղարիա և, Դելյանին բռնելով, ուղարկեց Թեսալոնիկե, որից հետո էլ ավելի խորացավ երկրում: Սանուլի Իվացեսը Պրիպալոսում փայտյա մի պատնեժ էր պատրաստել, մտածելով կասեցնել կայսերական բանակի առաջխաղացումը և ներքին նահանգների գրավումը, բայց կայսրը, լինելով տեղում, շատ հեշտություն պատճառով հաջողությամբ դիմադրել էր նախկին կայսրերի գործը, Իվացեսին էլ գերի վերցրեց: Բուլղարիայի բոլոր հարցերը կարգավորելով՝ նա բանակաթեմերում զորավարներ հաստատեց, որից հետո մտավ մայրաքաղաք՝ իր հետ տանելով Դելյանին և Իվացեսին» (Ռովհանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Պափլագոնացի», մաս 29):

«Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**) հզոր հարվածով տիրեց նրանց երկրին, որը մեծ տարածության վրա էր տարածվում, նեղ աղցուններ ուներ և տեղաբնիկ ղեկավար հասանելիության պատճառով հաջողությամբ դիմադրել էր նախկին կայսրերի: Ահա ուրեմն, նա ողջ ու առողջ այնտեղից վերադարձավ, գործերը կարգի գցեց, հետևակի ու հեծելազորի մեծագույն հարթանանդես իրականացրեց և ավարտեց իր կյանքը որոշ ժամանակ անց՝ իր թագավորության ընթացքում տալով հիմնադիր օրինակներ և իշխելով յոթ ամիս ու յոթ օր» (Միքայել Աթալիաթես «Պատմություն» «Միքայել IV և Միքայել V»):

«/43/ Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**) նախաձեռնեց նպատակը և ամեն ինչ արեց նրան հասնելու համար: Նա արշավանքի ելավ ոչ թե անմիջապես ու անկանոն, այլ, ես ամեն ինչ հերթով չեմ թվարկի, ամենից առաջ պատրաստեց զորքը և ոչ թե միանգամից թշնամու դեմ տարավ ողջ զորքը, հույսը դնելով նրա մեծության վրա, այլ ընտրեց լավագույն ռազմիկներին և ամենահմուտ զորավարներին: Նրանց հետ միասին նա շարժվեց սկյութների դեմ՝ պահպանելով կարգը և գործը շարժելով ըստ ռազմական արվեստի կանոնների: /44/ Մոտենալով բուլղարական սահմաններին՝ նա ծամբար զարկեց հարմար մի վայրում... /49/ Դրանից հետո Ալուսիանը ոչ թե անմիջապես անցավ կայսրի կողմը, այլ զորք հավաքեց ու արշավի ելավ, հարձակվեց, պարտություն կրեց, փրկվեց փախուստով և միայն այդ ժամանակ, հասկանալով, որ այնքան էլ հեշտ չէ պայքարել հռոմեական արքայի դեմ ու բացի այդ, հիշելով իր համար թանկագին մարդկանց, զաղտնորեն իմաց տվեց կայսրի, որ, եթե արքայական պատիվների ու այլ ողորմածությունների արժանանա, նրա ձեռքը կհամձնի իրեն և իր ողջ ունեցվածքը: Կայսրն ընդունեց այդ առաջարկը և կրկին, նրա ցանկության համաձայն, գաղտնի բանակցություններ սկսեց բուլղարի հետ: Ի վերջո, Ալուսիանը երկրորդ անգամ մոտենավ մեր գործին, իբր մարդի համար, սակայն անակնկալ կերպով թողեց իր մարտակարգը և անցավ կայսրի կողմը: Ինքնակալը նրան բարձրագույն պատիվների արժանացրեց և ուղարկեց Բյուզանդիոն, իսկ թշնամությունից բզկտվող ու դեռևս նոր առաջնորդ չգտած ժողովրդին էլ փախուստի մատնեց, հաղթեց ու կրկին նրա վրա դրեց լուծը, որից հենց նոր ազատվել էր: Դրանից հետո Միքայելը փայլուն կերպով ու փառքով վերադարձավ պալատ՝ իր հետ բերելով մեծաթիվ գերիներ, որոնց թվում նաև շատ հայտնի մարդկանց, ինչպես նաև նրանց կեղծ իշխանին՝ կտրված թթով և առանց աչքերի» (Միքայել Պսելլոս «Ժամանակագրություն», «Միքայել IV», մաս 43, 44, 49):

«Դրանից հետո տեղի ունեցավ Դելյանի ապստամբությունը Բուլղարիայում և Հարալդը (**Նորդվեգական թագավորության ապագա արքա Հարալդ III-ը – Մ.Ֆ.**) արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.**) հետ միասին արշավանքի ելավ՝ հետև ունենալով նաև իր ջոկատը: Այնտեղ նա թշնամիների դեմ արժանի ու տղամարդկային գործեր կատարեց: Հնազանդեցնելով Բուլղարիան՝ արքան վերադարձավ: Ես ինքս էլ այդ ժամանակ մարտնչում էին հանուն արքայի ինչքան ուժ ունեի և ներկա էի այդ ամենին» (Կատակոլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 246):

«Հայոց 490 թվականին ռումից կայսր Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**) հունաց բովանդակ երկրում զորահավաք կատարեց, այդ թվում և ռումից տիրապետության տակ գտնվող հայերի գործերից՝ Սեբաստիայում, Տարոնում և ողջ Վասպուրականում, ու անհամար բազմությամբ գնաց արևմուտք: Նա գերեզարեց գործերի համայն երկիրը, ապստամբներին հնազանդեցրեց և, ողջ երկրին իրեն ենթարկելով, վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս, որից հետո շատ չանցած էլ՝ վախճանվեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

³¹⁰⁰ «Իսկ Սարգիս անունով Հայաստանի գլխավոր իշխաններից մեկը մտադրվեց թագավորել Շիրակի ու սրա շրջակա գավառների վրա, մանավանդ որ Դովհանեսի տան ողջ գանձերը վերցրել էր իրեն, քանի որ մահախալիս ինքն էր նրան խնամակալում: Վահրամբ, սակայն, որը մի հզոր, անվանի, բարեպաշտ և վեհ մարդ էր, այնպես էր ոչ-ոք չկար նրան հավելացնել, իր ազգակիցներով, որոնք ներսով ու եղբորորդիներով հանդերձ, թվով մոտ 30 իշխաններ, չխիթանվեցին նրա հետ, այլ հրավիրելով իրենց մոտ Աշոտի որդի Գագիկին, թագավորներից իրենց վրա և հնարամտորեն քաղաք բերին: Սարգիսը, երբ տեսավ կատարվածը, թագավորական գանձերն առնելով մտավ միջնաբերդը՝ անառիկ Անին: Գագիկը տղամարդու բազաստության միայնակ գնաց նրա մոտ, հորդորելով համոզեց նրան և նա, ամրոցից դուրս գալով, գնաց Սուրմարու կոչված բերդաքաղաքը: Անրոցը, սակայն, և իր ձեռքի տակ եղած մյուս բերդերը նա Գագիկին չհանձնեց, ավելին, այնտեղ գնալով, նա դարձյալ բռնկում է անմիտ ու չար դիտավորությանը՝ իր ունեցածը հանձնել ռումներին ու գնալ նրանց մոտ: Այդ ժամանակ Գագիկը, սակավ մարդկանցով գնալով, մտավ բանակամեջ՝ այն վրան, ուր Սարգիսն էր, և, նրան ձեռքակալելով, վերադարձավ իր քաղաքը: Ապստամբին սպանել էր պետը, մինչդեռ Գագիկը Սավուդի նման երկրորդ Ագագին խնայելով, իր հետ կառք նստեցրեց, որի համար և Սավուդի պատիժը ստացավ ու ապրեց մի կյանքով, որը ծանր էր մահից» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 10):

«Հովհանեսի մահվանից հետո Հայոց երկրի իշխաններից մի նեղ մարդ, անունը ազատ Սարգիս Հայկազն, իմացրեց ռումներին, որպես նվեր նրանց տվեց Հայոց երկիրը, Հայոց առաջին թագավորների գանձարանը հափշտակելով տարավ Աբխազիա, իսկ ինքն էլ ապաստանեց բերդում: Նա բազմաթիվ ավաններ գրավեց և ցանկացավ Հայոց վրա թագավորել: Այդ բանին չհամաձայնեց Բագրատունիների տոհմը, որովհետև Սարգիսը Հայկազն էր» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Անաստված Սարգիս Հայկազնը այս ամենի մասին տեղյակ պահեց Միքայելին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**)՝ հանձնելով նրան Հայոց երկիրը, իսկ ինքը, հափշտակելով արքայական գանձարանը, պատսպարվեց միջնաբերդում: Նա իրեն շատ գյուղեր ենթարկեցրեց և ուզում էր Հայոց թագավոր դառնալ, սակայն Բագրատունիները դեմ էին...: Այդ ժամանակ Գագիկը իր գործի միջոցով բռնեց ապստամբած Սարգիսին, նրան տանջանքների ենթարկեց և տիրեց նրա ամրություններին ու թալանած պալատական գանձերին՝ ձեռք գցած շրջանների հետ միասին: Այս ամենի արդյունքում հունական զորքը դադարեց Անին պահանջել և երկիրը հաղադրվեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁰¹ «Հայոց 490 թվականին Հայոց արքա Դովհանեսի ազգապետ Դավիթ Անհողինը Հայոց երկրի գլխին բազում փորձանքներ բերեց: Նա հարձակվեց Հայոց թագավորության վրա, բազում զավառներ սրի բաշեց ու գերեզարեց: Թողնելով Աղվանից երկիրը՝ նա իր գործով եկավ ու անցավ Հայոց երկիրը: Նրա զինվորները բազում տառապանքներ պատճառեցին, որից հետո Դավիթը վերադարձավ իր երկիրը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Ապստամբեց նաև Անհողինը և շատ շրջաններ գրավեց, քանզի Հայաստանը դեկավար չուներ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁰² «Հայոց 490 թվականին վախճանվեց Հայոց թագավոր Դովհանեսը...: Այդ բանի լուրը հասավ ռումներին և Միքայել կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.**), զորահավաք անելով, Հայոց երկիրը եկավ ու սրով և գերությամբ ավերեց այն, իսկ դրա պատճառն այն էր,

որ Դովհանեսն իր կենդանության օրոք ռուսներին գրություն էր տվել, թե իր մահվանից հետո Անին թող ռուսներին լինին: Դրա հիման վրա էր, ահա, որ նա ռուսներին տասնհինգ տարի շարունակ ռոճիկ և իշխանություն էր ստանում: Այդ տարին ռուսները կրկին անգամ հարձակվեցին Չայոց երկրի վրա: Չայոց գործը, հրամանատար չունենալու պատճառով, բազմաթիվ շրջաններ ռուսներին հպատակության հայտնեցին: Չայոց աշխարհի օրհասն էր: ռուսների 100.000 հոգանոց զորքը համախմբվեց ընդդեմ թագավորաբնակ Անի բաղաթի և բանակեց նրա դարպասի առջև: Չայոց մնացած գործը հավաքվեց մեծ սպարապետ Վահրամ Պահլավունու շուրջը՝ խնդրելով նրան պատերազմի դուրս գալ ռուսոց զորքերի դեմ, որովհետև նրանք մեծապես անարգելով ու նախատելով էին դիմում պատերազմի: Չայոց զորքերը, մեծ զայրույթով ու բարկությամբ լցված, գազազած գազանների նման, բոլորը միասին՝ 30.000 հետևակ և ձիավոր, դուրս գալով Ծաղկոց կոչող դարպասով, դիմեցին մարտի և որպես կայծակ թափվեցին ռուսոց զորքերի գլխին: Նրանք, անխնայ սրի բաշելով և կոտորելով, այսբան գազազած ու ամբարտապանացած զորքերին փախուստի մատնեցին: Ախուրյան, գետի ալիքին դարձավ: Չայոց գազազած զորքերի աղաղակից սարսափած փախստականները չէին կարողանում փախուստի դիմել, նրանք խելակորույս գամվել էին օրհասական այդ օրը, երբ 20.000 հոգոց միայն 100 հոգի կենդանի մնաց են: Դրա վրա սրբակրոն, մեծ սպարապետ Վահրամ Պահլավունին միջամտեց, մարդիկ ուղարկեց Չայոց զինվորների մոտ, շատ աղաչեց ու պաղատեց նրանց և հազիվ կարողացավ համոզել, որ թույլ տան կենդանի մնացած սակավաթիվ Ռում զինվորներին գնալու: ռուսոց կենդանի մնացած զինվորներն, ահա, այդպիսով փրկվեցին: Այս բանից հետո ռուսոց զորքերը այլևս չպահանջեցին Անի բաղաթի, այլ խայտառակ եղած դարձան, գնացին Կոստանոնուպոլիս՝ Միքայել կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ի – Մ.Ֆ.) մոտ) (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Չայոց 490 թվականին վախճանվեց Չայոց թագավոր Դովհանեսը...: Այդ ժամանակ ռուսների Միքայել թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.) մեծաբանակ զորքով Չայոց երկիրը մտավ ու սրով և գերությամբ սկսեց ավերել այն, իսկ դրա պատճառն այն էր, որ Դովհանեսն իր կենդանության օրոք ռուսներին գրություն էր տվել, թե իր մահվանից հետո Անին թող ռուսներին լինի...: ռուսների զորքը համախմբվեց ընդդեմ թագավորաբնակ Անի բաղաթի և այդ ժամանակ Չայոց մնացած գործը և ազնվականները հավաքվեցին սպարապետ Վահրամ Պահլավունու շուրջը՝ խնդրելով նրան պատերազմի դուրս գալ ռուսոց զորքերի դեմ, որովհետև նրանք մեծապես անարգելով ու նախատելով էին դիմում պատերազմի: Չայոց զորքերը, Աստուծո օգնությամբ շուրթերին, մեծ զայրույթով ու բարկությամբ լցված թափվեցին ռուսոց զորքերի գլխին: Եվ ահա նրանք այսբան գազազած ու ամբարտապանացած զորքերին փախուստի մատնեցին՝ տորելով հեծելազորի ոտքերի տակ ու սրատելով: Չայոց գազազած զորքերի աղաղակից սարսափած՝ փախստականները չէին կարողանում փախուստի դիմել, նրանք խելակորույս գամվել էին տեղում և դրա վրա սրբակրոն Վահրամը միջամտեց Չայոց զինվորների մոտ, որ թույլ տան գոնե կենդանի մնացած սակավաթիվ Ռում զինվորներին փախչելու: Ամեն մի հազարյակ ռազմիկից փրկվեց միայն հարյուրը: Այս բանից հետո ռուսոց զորքերը այլևս չպահանջեցին Անի բաղաթի» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁰³ «Այդ օրերին Գագիկ թագավորը, զորահավաք անելով, շարժվեց, գնաց իր հայրենի շրջանները և բոլոր անհնազանդների հնազանդեցրեց, թշնամիներին սաստիկ զայրույթով երկրից դուրս շարտեց և բազում զորքերով բանակեց Արարատյան գավառում՝ հարավային ազգից վրեժ լուծելու նպատակով» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ օրերին Գագիկ թագավորը, զորահավաք անելով, շարժվեց, գնաց իր հայրենի շրջանները և բոլոր անհնազանդների հնազանդեցրեց, թշնամիներին սաստիկ զայրույթով երկրից դուրս շարտեց և բազում զորքերով բանակեց Արարատյան գավառում՝ հարավային կողմից ներխուժած ազգից վրեժ լուծելու նպատակով» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁰⁴ «Այն ժամանակ մեծ իշխան Գրիգորը՝ Վասակ Պահլավունու որդին, սպառազինվեց և զորքի գլուխն անցած գնաց բանակեց Զուրաստան գետի ափին՝ Բջնի մեծ ավոցի մոտ: Այն ժամանակ այլազգիների զորքը եկավ Չայոց գործի վրա, կատարի ճակատամարտ տեղի ունեցավ և Չայոց գործը հաղթեց պարսից զորքին, Զուրաստան գետի ափին մեծ ջարդ տվեց: Թուրք զորքերի հրամանատարներին գերեցին, իսկ մնացածներն էլ, փախուստի դիմելով, գնացին Պարսկաստան» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ զինվեց մեծն Գրիգոր Պահլավունին՝ քաջ Վասակի որդին, որը շարժվեց և տեղակայվեց Բջնի ավոցի մոտ՝ Ախուրյան գետի ափին: Օտարականների զորքը մարտի մեջ մտավ Չայոց գործերի դեմ, սարսափելի ճակատամարտ եղավ: Թշնամիները սկզբում հաղթեցին Չայոց գործին, սակայն հետո Աստուծո օգնությամբ Չայոց զորքը ինքը փախուստի մատնեց այլազգիների զորքին և անողորմ կերպով ոչնչացրեց թշնամիներին՝ որոնց հրամանատարները գերի ընկան, իսկ մնացածները փախան Պարսկաստան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁰⁵ «Այն ժամանակ հույները չարի ազդմամբ, սուտ քրիստոնյա Դավիթ Անիոզիին նենգությամբ և դավաճանությամբ նորից ոտքի ելան: Մենք ստիպված եղանք փոխել նրա անունը և դնել Դավիթ, որովհետև նա մեր քրիստոնյա ժողովրդին տառապանքների վիճի զլորեց, սակայն բանասրկուն նրա հոգին էլ տեսնեց և կորստյան վիճում հավիտենական խոշտանգումների մատնեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

³¹⁰⁶ «Արդուհինը (Բերզանոյի կոմսության կոմս Արդուհինը – Մ.Ֆ.) շտապեց Ավերսայում գտնվող նորմանների մոտ և պատմեց, թե ինչ է եկել իր գլխին՝ խստորեն մեղադրելով նրանց, որ նրանք թույլ են տալիս կանաչահաման հույներին տիրել սեփական հողերին՝ ամեն առումով այդքան թանկ Ապուլիային, ընդ որում դա այն պայմաններում, երբ հույների վախկոտ ժողովուրդը փախում է գետ խնջույքներում և դիմում է փախուստի նույնիսկ թշնամիների մի փոքրիկ խումբ իսկ տեսնելով՝ որևէ կերպ պատրաստ չլինելով մարտի: Դրանից հետո, թեև առաջ հենց հույների արդուհինից դրոպված էին նորմանները լքել Ապուլիան, նրանք, ոգևորված նման խուճեղից, կրկին պատրաստակամություն հայտնեցին ելնել նրանց դեմ՝ միայն թե ավելի շատ զորքով: Եվ ահա նրանք հավաքվեցին իրար գլուխ 12 ազնվատոհմիկ, վարքուբարքով լավ ու ընդունելի անձանց ընտրեցին որպես իրենց առաջնորդներ և նրանց «կոմս» տիտղոսը տվեցին, որից հետո ամենուր երկիրը բաժանեցին իրար մեջ ու որոշեցին, թե ով, ինչպես և ում պետք է հարկ վճարի, եթե, իհարկե, չար ճակատագիրը չխանգարի նրանց իրենց ծրարներում: Եվ այսպես, որոշելով ամեն ինչ, նորմանները շտապեցին ճակատամարտի: Այդ ժամանակ Իտալիայում չխախտված զորքեր չկային, բանգի Ապուլիայում ամեն ինչ հանգիստ էր և, եթե մի ինչ որ պատերազմի մասին խոսում էլ էին, ապա այդ միայն սիցիլիացիների դեմ մղվող պատերազմն էր: Արդուհինը նորմանները ներխուժեցին Ապուլիա և տիրեցին Մելֆոնին, ընդ որում դրանից հետո նրանցից ով ինչ ավար որ ձեռք էր բերում, այն բերում էր հենց այս բաղաթ: Բանն այն էր, որ վերը իիշխանական Վասիլ Բոհանը, իր ժամանակին տեսնելով, որ դա բացառիկ հուսալի մի տեղ է, այնտեղ մի շարք համեստ կառույցներ էր կառուցել, մարդիկ հաստատել և այժմ, ահա, սա դարձել էր Իտալիայի ամենաառաջիկ ընկնող բաղաթներից մեկը՝ հայրուստ և մի բաղաթ, որը ոչ խմելու ջրի, ոչ էլ ցորենի պակաս չունե՝ պատիվ լինելով այն իշխանի համար, որի իշխանության տակ որ գտնվելիս լինի: Եվ այսպես, լսելով նորմանների գործողությունների մասին, Միքայել Դոկիանը վերադարձավ Սիցիլիայից և պատրաստվեց նորմանների դեմ պատերազմի: Չարկ է նշել, որ հույների ուժերը հսկայական էին, այն դեպքում, երբ նորմանների բանակը կազմված էր միայն 500 հետևակայիններից և 700 հեծյալ սապեաներից, ընդ որում այս սարականցից միայն քչերն էին, որ ունեին զրահներ ու վահաններ: Այնուամենայնիվ նորմանները չխուսափեցին մարտից, ընդ որում նրանք հետևակ ռազմիկներին հրամայեցին դիրքեր գրավել աջից ու ձախից, իսկ մի բանի հեծյալներ էլ հատկացվեցին, որպեսզի աջակցեն հետևակայիններին: Սրանց բոլորին խիստ հրամանով արգելվեց լքել մարտի դաշտը, իսկ այն պարագայում, եթե թշնամին հանկարծ կստիպի իրենց այնուհանդերձ նահանջել, նրանք պետք է ուղղակի փոխեն շարքերը: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ բանակը նման հրաման ստացավ ու զբաղեցրեց իր դիրքերը, հեծյալների ջոկատը մի քիչ առաջ անցավ: Իրենց հերթին հույները սրանց դեմ մի ջոկատ ուղարկեցին, բանգի հույները իրենց սովորության համաձայն ոչ թե միանգամից էին բոլոր ուժերով մարտի մեջ մտնում, այլ սկզբում ուղարկում էին մի ջոկատ, իսկ հետո, երբ թշնամին թուլանում էր՝ մյուսը, ընդ որում ամեն ինչից զատ սա օգնում էր նաև զվարթ պահել իրենց ռազմիկներին: Եվ վերջապես, եթե հույները տեսնում էին, որ հեծյալ զորքերը համառոտ են, իսկ թշնամին տեղի չի տալիս, ապա այդ ժամանակ միայն, պահպանելով կարգը, նրանք հարվածում էին առկա բոլոր ուժերով, ընդ որում այդ հանգամանքը հերթական անգամ ոգևորում էր յուրայիններին և ստիպում հակառակորդին անդադրի փախուստի դիմել: Եվ այսպես երկու զորքերը կանգնեցին միմյանց դեմ անդրիման և այդ ժամանակ հորդափառ Ալիվետո գետի ափին մի մեծ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, որտեղ հույները պարտվեցին, իսկ գալլերն էլ սկսեցին, ինչքան ուժ ունեին, հետապնդել նրանց: Արդուհինը սպանված մարդկանց շատ դիակներ մնացին ապուլյան հովտում, բայց ավելի շատ դիակներ էլ գետը քչեց տարավ: Բանն այն է, որ հույներն այն աստիճան սարսափահար էին փախչում, որ արդուհինը ոչ հորդափառ գետը և ոչ էլ կոշտ բարձր չէին կարողանում զսպել նրանց այդ խելագար վազում: Դույները մեծ մասը գոհիվեց գետի հեղեղում, այլ ոչ թե սրից ընկավ, թեև գալլերը ունան խոցեց ինքավներով, այլոց էլ սրահար արեցին, մի խոսքով, հույների հսկայական բանակություն սպանվեց: Ինչ վերաբերվում է Միքայելին, ապա սա մի բուռ մարդկանցով կարողացավ փրկվել և ելնել մի լեռան վրա, որտեղից լավ երևում էին շրջակա բլուրները: Այս հաղթանակը մեծապես ամրապնդեց գալլերի ոգին և դրանից հետո նրանք արդեն չէին վախենում մարտի մեջ մտնել հույների դեմ, ինչպես բազեն, որը սովոր է բռնել միայն փոքր թռչուններին և վախենում է մեծի վրա հարձակվել, բայց, եթե մեկ անգամ անում է այդ, ապա այդպես ոչ սիրամարդը ու ոչ էլ կարագը նրան չեն վախեցնի, բանգի նա կորցնում է վախը ամեն մի մեծ թռչունի հանդեպ» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիկարի կյանքը», գիրք 1):

«Տիրոջ 1041 թվականին Սիցիլիայից Լոմբարդիա եկավ պրոտոսպարաթիոս և կատեպան Միքայելը՝ նույն ինքը Դուլիխան Փոքրը: Սա նույնբեր ամսին մտավ Բարի և հրամայեց Բոտտոնյան պարիսպների վրա կախաղան հանել չորս հոգու: Եվ ահա մարտի 27-ին Դուլիքենտի մոտ

նորմանների ու հույների միջև ճակատամարտ տեղի ունեցավ, որտեղ զոհվեցին շատ ռուսներ և օժանդակ ջոկատների այլ ռազմիկներ: Ինչ վերաբերվում է Դուլիխանին, սակայն նա այդ ճակատամարտում փրկված զորքերի մնացորդների հետ միասին ապաստանեց Մոնտե-Պելուզոյում» (Ամանուն Բարիացի «Տարեգրություն»):

«Տիրոջ 1040 թվականին՝ 8-րդ ինդիկտիոնին, նիզակակիրները Մոտոլայի մոտ սպանեցին կրետացի խիորոսակտոսին և Ռոմանոսին» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Այսպիսի հարված ստանալուց հետո, սակայն, այս Միթայելը առակի ձկնորսի խոհեմությունն իսկ չունեցավ, բանգի թշնամիների վրա հարձակվեց ոչ թե իրեն ապահոված լինելով բովանդակ բանակով, այլ հանդգնությունից դրոպած, վերցնելով պարտություն կրած զինվորներին, ինչպես և պիսիդացիներին ու լիկաոնացիներին, որոնք ֆեդերատների տագման են կազմում: Նա թշնամիների վրա հարձակվեց Դորե կոչվող վայրում, բայց դարձյալ գլխովին պարտվեց, բանգի ֆրանկները մեծաթիվ զինակցություն էին ստացել Պարոտդետի շուրջ և Ալպերի ստորոտներում բնակվող իտալացիներից» (Ռուիանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 3):

³¹⁰⁷ «Պարտված, սակայն չուժազրկված, հույները կրկին սկսեցին ոգևորել միմյանց և, հավաքելով ավելի մեծաքանակ զորք, պատրաստվեցին մարտի: Նրանց միացավ նաև Դուկեսանը, որն այդ գործին էր ուղարկվել Կոստանդնուպոլսի կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միթայել V-ի (1041-1042) – Մ.Ֆ.) կողմից: Այդ ժամանակ նորմանները առանց հապաղելու եկան հույների վրա և արիաբար նրանց դիմապիտեցին Մոնտեպիլոզոյի մոտ: Մարտից առաջ մազաչափ իսկ չվախենալով՝ նորմանները այնպես էին ձգտում դրան, կարծես դա իրենց սեփական ընտրությունն էր: Այդ ճակատամարտում հույները, հակառակ իրենց սովորության, իրենց բազաբար էին պահում, այնպես էր որոնք նրանք, կրելով մեծ կորուստներ, արդեն սկսում էին տեղի տալ: Այդ ժամանակ Վիլիելմը տառապում էր չորսօրյա տենդից և չէր կարող մասնակցել այդ մարտին այդ սարսափելի հիվանդության պատճառով՝ գրեթե մեռած պառկած լինելով մոտակայքում: Այնուհանդերձ, տեսնելով, որ իր մարդիկ մոռացել են արիության մասին և արդեն պատ են պարտությանը, նա ստիպված եղավ, մոռանալով իրեն տանջող հիվանդության մասին, զայրացած ու կատաղած մարտի մեջ մտնել: Եվ այսպես, ծանկելով գեները, Վիլիելմը կատարած մի աշուղտ նման նետվեց թշնամիների շարքերի ամենափախ տեղը: Արդյունքում նա կրկին հավաքեց իր մարդկանց, ոգևորիչ խոսով ոգևորեց նրանց ու փախուստի մատնեց հակառակորդին, ընդ որում հույների առաջնորդը՝ դուքս Դուկեսանը, ինչպես պարզվեց մի վախկոտ մարդ էր, որը ծեծվեց, ինչպես մի ցուլ: Դուկեսանի մարդիկ ընկել էին հուսահատության գիրկը և չէին հավատում իրենց չար ճակատագրին, ընդ որում նրանք դիրքեր էին գրավել մի ամրացված վայրում և որևէ կերպ չէին ցանկանում նորմանների դեմ մարտի մեջ մտնել պարիսպներից դուրս, սակայն դրանք ևս չէին կարողանում պաշտպանել նրանց, բանգի նորմանները հաճախակի կործանարար հարձակումներ էին գործում հույների վրա՝ ոչնչացնելով խաղողանոցները և ձիաթապաղի վազերը, տանելով անասունների և ոչխարների հոտերը՝ այլ պաշարների հետ միասին: Այս կերպ նրանք տանում էին ամեն ինչ, ոչինչ չթողնելով հույներին պարիսպներից դուրս, ընդ որում հույները մեծ կարիքի մեջ ընկան: Իրոք, նորմանների զորքը լիովին ջրջափակել էր այն ամրությունը, որտեղ պատսպարվել էին հույները, և, պաշարողական մեթոդների կիրառմամբ, որոնց համար քիչ չէին վարպետ մասնագետները և դրանց սպասարկող նյութական միջոցները, հարձակումներ էր գործում: Արդյունքում այդ ամրության պարիսպները և աշտարակները ավերվեցին հարվածների հեղեղից, իսկ հիմքերն էլ փորվեցին: Դրանից հետո նորմանները հնարավորություն ստացան գրոհի գնալ ու արդյունքում նրանք բռնեցին ներսում եղող բոլորին: Արդյունքում նորմանները հանգեցին այն մտքին, որ կարող են գրավել նաև հարակից ամրությունները և այդ վայրի նկատմամբ հաստատել իրենց իշխանությունը» (Գաուֆրեդ Մալատերա «Ռոբերտի կյանքը», գիրք 1, գլուխ 10):

«Դրանից հետո, հավաքելով նոր զորք ինչպես կարողացավ, Միթայել Դուկանը կրկին իր մարդկանց տարավ Կաննի մոտ գտնվող Օֆանտո գետի մոտ: Գալլերը ևս վերադարձան ճակատամարտի ու այս անգամ ևս Միթայելը ջարդ կրեց, ընդ որում շատ հույներ գերվեցին, շատերն էլ սպանվեցին: Այդ մարտում Դուկանը գետին տապալվեց ծիուց, սակայն նրա ձիապանը փրկեց տիրոջը: Բանն այն է, որ Դուկանի ձին կատաղած գետն էր նետվել և նա անխուսափելիորեն կընկներ թշնամիների ձեռքը, սակայն նրա ձիապանը, ինչպես ասվեց, փրկեց նրան՝ զիջելով իր ձին: Այսպես՝ մարտերում նորմանների հաջողականությունը, իսկ դրա հետ նաև ինքնավստահությունը մեծացավ» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտո Գվիսկարի կյանքը», գիրք 1):

«Տիրոջ 1041 թվականին՝ 9-րդ ինդիկտիոնին, կատեպան Միթայել Դուկանը եկավ Սիցիլիայից և մեկնեց Ասկոյա, բանի որ այն նիզակակիրները այնտեղ սպանություններ էին իրականացրել: Նա այնտեղ մի հոգու սպանության համար կախեց, իսկ հետո անցավ Բիտոնտո, որտեղ էլ կախեց 3 և կուրացրեց 4 հոգու: Արդյունքում Լանգոբարդյանը (Բեդգանդի կոնտրադան կոնտրադանը – Մ.Ֆ.), որը կատեպանի մոտ տուպոտերտե տը եղել, ելավ Մեյֆի, հավաքեց այնտեղ գտնվող ֆրանկներին ինչպես կարողացավ և ապստամբություն բարձրացրեց կատեպանի դեմ: Արդյունքում հույները պարտություն կրեցին, իսկ կատեպանն էլ այս պատճառով փախավ Բարի» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո մայիս ամսին հույները իրար եկան Աուֆֆիա գետի մոտ գտնվող Մոնտե-Մաջորոյում, որից հետո ամսվա չորրորդ օրը ճակատամարտ եղավ, որտեղ զոհվեցին շատ անատոլիացիներ, օբսեկվիաններ, ռուսներ, թրակիացիներ, կալաբրիացիներ, լանգոբարդներ ու կալաիտիցներ: Այնտեղ սպանվեց արեսիլիտեր Անգեղը, Եպիսկոպոս Տրասիմուրը և Եպիսկոպոս Աբերանտիոս Մոնեֆանտը: Իրոք, ինչպես պատմում էին ականատեսները, այնտեղ հազիվ 2.000 հոգուց քիչ ավել նորմաններ կային, այն դեպքում, երբ հույները կազմում էին 18.000 հոգի՝ չիաշված ծառաներին: Այսպիսով՝ Միթայելի մարտակարգերը խառնվեցին և նա, հետ դառնալով փոքրաթիվ ողջ մնացածների հետ և կիսակենդանի կատաղի նորմանների նկատմամբ զգացած վախից, գրեց Սիցիլիա՝ այնտեղից կանչելով խեղճուկրակ մակերոնացիներին, պապիկլյաններին ու կալաբրիացիներին» (Ամանուն Բարիացի «Տարեգրություն»):

³¹⁰⁸ «Իբրահիմ Յաննալը, որը Թուրքիի-բեկի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրի-բեկը – Մ.Ֆ.) եղբայր էր, գնաց Ռեյ, սակայն, երբ այնտեղ եղած դուզգերը լսեցին այդ, վախից թողեցին Ջաբալ երկիրը և հեռացան: Նրանք գնացին Ատրպատական, բայց այստեղ ևս չէին կարող մնալ, բանի որ վաղ էր վերաբերվել նրա ժողովրդին և Իբրահիմ Յաննալը իրենց հետևում էր, իսկ նրանից վախենում էին, որովհետև նրանք Թուրքի-բեկ և Դաուդ եղբայրների հպատակներն էին: Այդ պատճառով նրանք իրենց հետ վերցրին մի խումբ քողերի, որոնք ճանապարհը գիտեին, անանցանելի լեռներով գնացին Անձևացիք և այնտեղից դուրս եկան Ջազիրատ իբն Ռումար: Բուկան, Նասուլլին և ուրիշներ եկան Դիար Բաքր, կողոպտեցին Կարդան, Բազարդան, ալ-Հասանիյան և Ֆիշաբուրը, իսկ Սանսուր իբն Դիզուլլին մնաց Ջազիրայի արևելյան կողմերում: Նրա հետ կատակցեց Ջազիրայում իշխող Սուլեյման իբն Նասր ալ-Դուլա իբն Մարուանը (Մրվալյանների Էմիրության Էմիր Նասր-է-Դուլան – Մ.Ֆ.)՝ առաջարկելով հաջորդություն կնքել և մնալ Ջազիրայում, մինչև որ ձմեռն անցներ, որից հետո այլ դուզգերի հետ կգնար Ամոնիք: Նրանք հաշտություն կնքեցին և հավատարմություն երդվեցին, սակայն Սուլեյմանը դավադրություն էր նյութում Սանսուրի դեմ: Նա հանդիսավոր ճաշերույթ սարքեց ու հրավիրեց նրան, սակայն, երբ սա մտավ Ջազիրայի իրեն պատկանող մասը, նա ձերբակալել տվեց նրան, բանտարկեց, իսկ նրա գործը ցրվեց ամեն կողմ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո Տուրքի-բեկը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրի-բեկը – Մ.Ֆ.) ամայացրեց Նիսիբիսի, Մայիսարկերտի, Մեջարի, Հաբուրի և Ամիդի շրջակայքը» (Բաբ-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³¹⁰⁹ «Երբ այդ մասին իմացավ Կարվաշը (Ուկայյանների Էմիրության Էմիր Մուֆամիդ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.), մեծ զորք ուղարկեց, որին միացան Բաշնափի բորդերը, Ֆանսիի զորքը և Նասր ալ-Դուլայի (Մրվալյանների Էմիրության Էմիր Նասր-է-Դուլայի – Մ.Ֆ.) զորքը: Նրանք հետապնդեցին դուզգերին, հասան ու կռվի բռնվեցին նրանց հետ: Դուզգերը առաջարկեցին վերադարձնել ամեն ինչ, որ իրենք ավարի էին տվել, պայմանով, որ երաշխավորագիր տրվի, սակայն չտրվեց: Այն ժամանակ դուզգերը կռվեցին այնպես, ինչպես կկռվեին մահվան սպառնալիքից վախեցող մարդիկ, արաբներից շատերին սպանեցին ու նրանք ցրվեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո Տուրքի-բեկը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրի-բեկը – Մ.Ֆ.) ...սպանեց Միջագետքի կառավարիչ Ժիրաբին» (Բաբ-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³¹¹⁰ «Երբ սիցիլիական բանակը Դուկանից ստացավ օգնության հասնելու լուրը, անմիջապես էլ սկսեց հավաքել Կալաբրիայում ցրված ուժերը, որպեսզի վրեժ լուծի նրանց համար, որոնց դիակները անթաղ ընկած մնացել էին այն գետի ափին, ընդ որում սրանց մեջ այնպիսի խելագարներ կային, որ հավատում էին մի սարսափելի հերետիկոսության, բանգի պնդում էին, թե Որդու հետ միասին տառապել է նաև հայրը, իսկ խաչակրքվում էլ էին նրանք միայն մեկ մատով դիպելով ճակատին՝ սովորեցնելով, որ Դայրը, Որդին և Սուրբ հոգին մեկ են: Եվ ահա նրանք, ենթադրվելով միասնական միմյան, նետվեցին մարտի՝ հետևելով այն խելագար Միթայելին: Այդ ժամանակ, սակայն, ռուսների տերության ղեկավարը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միթայել V-ը – Մ.Ֆ.) արգելեց Միթայելին հետագա մարտերի մեջ մտնել, բանի որ սա մինչ այդ նորմանների դեմ որևէ հաջողության հասնել չէր կարողացել: Եվ ահա կայսրը հրամայեց էքսավզուստոսին իր վրա վերցնել հույներին մարտի տանելու գործը: Ասում էին, որ այս մարդու հայրը այն հաղթական Վասիլ Բոհիանն էր, որը մի ժամանակ փախուստի էր մատնել Մելուսի գլխավորած գալլերին: Մինչ այս, մինչ այն, Դուկանը վերադարձավ Սիցիլիա, իսկ էքսավզուստոսը հատուկ կոչով դիմեց զորքին...: Այս խոսքերով նա ոգի տվեց հույներին և, հրամայելով իջնել լեռներից, ճանաչար զարկեց հարթավայրում: Երբ նրանք այդպես վարվեցին, գալլերը հետախույզներ ուղարկեցին, որպեսզի տեղեկություններ ստանան հույների մասին: Այս հետախույզները վերադարձան և հայտնեցին, որ հույները, չնայած, որ նրանց հրամանատարը փոխվել է, պատրաստ են մարտի, թեև մարդիկ այն նույնն են և նրանցից վախենալու կարիք չկա: Այդ ժամանակ լեռներում

հույները դեռևս ոչ քիչ թվով կողմնակիցներ ունեին, որոնց պաշտպանության տակ, եթե կարիք լիներ, կարող էին վերադառնալ, ընդ որում տեղաբնակները օգնում էին նրանց: Եվ ահա երկու բանակները իրար եկան հարթավայրում: Բռնկվեց մի ծանր մարտ, երբ և այս, և մյուս կողմը ձգտում էր հաղթանակի՝ մեկ իրենք փախչելով, մեկ փախուստի մատնելով հակառակորդին: Եվ այսպես զավթեր երկար դիմադրեցին կատաղի հույների հարձակումներին, սակայն հետո հույները այնուհանդերձ աստիճանաբար սկսեցին առավելության հասնել: Այդ ժամանակ Վալտերը՝ Ամիկայի որդին, որը մեկն էր այն 12 կոմսերից, որ զավթեր ժամանակին ընտրել էին որպես իրենց հրամանատար, նետվեց հույների շարքերի մեջ և կրկին նորմաններին առաջ տարավ: Իրոք, հույները նման ծանր կորուստներ դեռ երբեք չէին կրել, բանգի նրանց բոլոր հասարակ ռազմիկները սպանվեցին, սակայն ոչ քիչ թվով զոհվեցին նաև ռազմիկներ հայտնի մարդկանցից: Ինչ վերաբերում է այն դժբախտ էքսավզուստոսին, ապա նա, շղթայակապ բնկվելով հաղթողների ձեռքի առջևից, տարվեց Անտենուլֆ բաղաբ, որտեղ նորմանները ուզում էին հաղթահարել տունը: Սա երրորդ հաղթանակն էր, որ զավթեր տարան այդ տարվա ընթացքում: Արդյունքում հույները գլխովին ջախջախվեցին և կորցրին հաղթանակի հասնելու ամեն մի հույս, ընդ որում Ապուլիայի ամրություններ ունեցող բոլոր բնակավայրերը, այդ թվում Բարին, Մոնուպոլին, Ջովետցան, ինչպես նաև մյուսները խզեցին պայմանագիրը հույների հետ և պայմանավորվածություն ձեռք բերեցին ֆրանկների հետ» (Վիլհելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանք», գիրք 1):

«Տիրոջ 1042 թվականին՝ 10-րդ ինդիկտիոնին, եկավ կատեպան էքսավզուստոսը՝ Բոիոսի որդին: Նա կրկին մարտի մեջ մտավ նորմանների ու նրանց դուքս Անտենուլֆ Բենվենտացու դեմ Մոնտեպելոյի մոտ: Այս անգամ ևս հույները պարտություն կրեցին, իսկ կատեպանն էլ գերի տարվեց Բենվենտ» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 1042 թվականի սեպտեմբեր ամսի երրորդ օրը հույների զորքը մոտեցավ Մոնտե-Պիլագոյին, իսկ նորմանների զորքն էլ եկավ Սիրիկոյո դոլակից: Այդ ժամանակ երկու լեռների միջև ձգվող տարածքում ճակատամարտ տեղի ունեցավ, որտեղ զոհվեցին շատ խելոնկրակ մակերոնացիներ, իսկ բուն զորքից էլ բերք փրկվեցին: Այնտեղ կենդանի գերի ընկավ Բուգիանոն, որին անցկացրին ողջ Ապուլիայով ու Բենվենտով: Իրոք, ինչպես արժանահավատ կերպով հայտնում են այդ ճակատամարտի մասնակիցները, այնտեղ եղել են 70.000 նորմաններ և 10.000 հույներ» (Ամանուն Բարիացի «Տարեգրություն»):

«Քրիստոսի 1042 թվականի մարտ ամսին կայսերական պրոտոսպաթարիոս Միքայելի դեմ, որը նաև կոչվում էր Ղուլլիան, նա մարտ տվեց ու հաղթեց նրան» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ նորմանները Ապուլիայում, այն բանից հետո, երբ նրանց ուժերը մեծացան Նորմանդիայից ստացված համալրումների հաշվին, իրենց ուժի և խաղիացիների թուլության պատճառով մտադրվեցին տիրել Ապուլիային: Եվ ահա նրանք խորամանկությամբ և ուժով սկսեցին տիրել բաղաբների ու ամրությունների՝ Ապուլիայում իրենց պահելով իսկական տերերի նման և միայն իրենց անունով սարսափ տածելով հարևան ժողովուրդների վրա» (Հիգբերտ ժամբացի «Տարեգրություն»):

«Երբ Միքայել կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը – Մ.Ֆ.) իմացավ կատարվածի մասին, Միքայելին պաշտոնակն արեց և նրա փոխարեն Բոյանին ուղարկեց, որը համարվում էր գործունյա մարդ և հաջող պատերազմող: Նա սերում էր Բոյանի այն տոհմից, որին Վասիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) Իտալիա էր ուղարկել և որը կայսեր համար նվաճել էր ողջ Իտալիան ընդհուպ մինչև Դոմոն, բայց սա ևս այդ երկիրը գնալով և իր հետ վերցրած չլիներով ուժով ու թաքմ գնական ուժ, ստիպված էր Մոնուպոլիում նախկինում պարտված հռոմեացիներով մարտ տալ թշնամիներին, որոնք ավելի հզոր էին դարձել և պաշտպանում էին երկիրը՝ այն համարելով իրենց սեփականը: Բոյանն, ահա, պարտություն կրեց և իր զորքի հետ գերի ընկավ, իսկ ովքեր կարողացան փրկ խուսափել, դեստոնե ցուցվեցին, փրկություն գտնելով դեռևս հռոմեացիներին հավատարիմ մնացած բերդերում: Այսպիսով՝ ահա ֆրանկները Իտալիան համարում էին գնեթի ուժով նվաճված տիրույթ, տեղաբնիկները, ոմանք կամովին, ոմանք բռնությամբ կամ ստիպված, իրենց կողմն էին անցնում, բացի Բրենտեպոլից, Դիոդոնտից, Տարանտից ու Բարիից: Այս չորս բաղաբները հավատարիմ մնացին հռոմեացիներին» (Ռովանսետ Սկիլիցետ «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանտին Մոնումախոս», մաս 3):

³¹¹¹ «/25/ Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը – Մ.Ֆ.) տրվել էր հաճույքներին և լի էր գոռոզությամբ, իսկ ողջ բաղաբը, ես նկատի ունեմ ամեն տեսակի, կարողության ու տարիքի մարդկանց, կարծես խախտվել էր բաղաբի մարմին միաձուլությունը, մասամբ արդեն շփոթմունքի մեջ էր հայտնվել, հուզվում էր, և ոչ մեկը չմնաց այնտեղ, որ ատամների արանքից դժգոհություն չնետեր, իսկ հետո էլ, հոգում ավելի վտանգավոր մտադրություններ ունենալով, ազատություն չտար լեզվին: Երբ ամեն տեղ լուրեր տարածվեցին կայսրուհուն (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային – Մ.Ֆ.) պատուհասած նոր աղետների մասին՝ բաղաբն իրենից սկսեց համընդհանուր սգո տեսարան ներկայացնել: Ինչպես մեծ ու համընդհանուր աղետների օրերին բոլորը տիրության մեջ են գտնվում, հիշում են անցյալ աղետները ու սպասում նոյնին, այնպես էլ այն ժամանակ սարսափելի հուսահատությունն ու անսփոփ վիշտը պատեց նրանց ու արդեն հաջորդ օրը ոչ մեկը լեզուն իրեն չէր պահում, որ ազնվական մարդիկ, ոչ եկեղեցական սպասավորները, ոչ էլ նույնիսկ կայսեր ազգականներն ու տնեցիք: Մեծագույն բաշխության համակվեցին նաև արհեստի մարդիկ և նույնիսկ դաշնակիցներն ու օտարականները, ես նկատի ունեմ տավրոսկյութներին և ուրիշներից ոմանց, որոնց արբան սովորաբար պահում էր իր մոտ, ահա ուրեմն, նրանք ևս չէին կարողանում զսպել իրենց զայրույթը և պատրաստ էին կյանք գոհել թագուհու համար: /26/ Ինչ վերաբերվում է շուկայի մարդկանց, ապա նրանք էլ դուրս եկան ափերից ու հուզվեցին՝ պատրաստ բռնակալին բռնությամբ պատահանել, իսկ կանացի ցեղը...: Այսպես էին նրանք խոսում և նետվեցին դեպի պալատ, որպեսզի այրեն այն և արդեն ոչինչ չէր կարող նրանց կանգնեցնել, բանգի բռնակալի դեմ էր ելել ողջ ժողովուրդը: Սկզբում նրանք խրվեցին ու ջոկատներով շարվեցին մարտի համար, իսկ հետո էլ ողջ բաղաբով ու գործով շարվեցին արբայի վրա: /27/ Չինված էին բոլորը: Ոմանք ձեռքերում սեղմում էին տապարներ, մյուսները ցնցում էին երկաթե կացիներ, երրորդները կրում էին նետեր ու նիզակներ, իսկ հասարակ ժողովուրդը առաջ էր շարվում անկանոն ամբոխով՝ ձեռքերում կամ էլ թիկունքի վրա կրելով մեծ բարեղ: Այդ օրը ես կանգնած էի պալատի մուտքի մոտ, վաղուց ծառայելով որպես արբայական բարտուղար, դրանից կրճ ժամանակ առաջ ես արբայական ընդունարանի կազմում էին ընդգրկվել: Եվ ահա, այդ պահին ես գտնվում էի ներքին սենյակում և զադտնի փաստաթղթեր էի թելադրում: Հանկարծ մեզ գվկոց հասավ, կարծես ձեռքի դոփյուն, որը վախով պատեց շատերի հոգիները, իսկ հետո էլ մի մարդ հայտնվեց և հայտնեց, որ ողջ ժողովուրդը ապստամբել է արբայի դեմ և, կարծես ինչ-որ մեկի ձեռքի շարժումով, միավորվել է մեկ ցանկությամբ: Այդ ժամանակ շուրջ բոլորը կատարվող թվում էր անակնկալ ու անհնար մի բան, սակայն, շնորհիվ նախկինում իմ տեսածի ու լսածի, ես հասկացա, որ կայծք խորությամբ է բռնկվել, որը հանգցնել արդեն հնարավոր է միայն գտնելով ու ջրերի հեղեղում և դրա համար էլ թաքնվեցին ձին ու սլացա բաղաբով՝ իմ աչքերով տեսնելով այն, ինչին հիմա էլ նույնիսկ դժվարությամբ եմ հավատում: /28/ Մարդկանց կարծես ինչ-որ վերին ուժ էր պատել և արդեն ոչ մեկը նախկին վիճակում չէր: Բոլորը սլանում էին ինչպես կատաղածներ, նրանց ձեռքերը լցվել էին ուժով, աչքերը կաթնակներ էին շայթում ու փայլում էին զայրույթով, մկանները ձգվել էին և ոչ մեկը չէր ցանկանում իրեն բարեմիտ տրամադրել ու հրաժարվել իր ցանկություններից /29/: Ամենից առաջ որոշվեց շարժվել դեպի արբայական ազգականներն ու ավերել նրանց գեղեցիկ ու շքեղ տները: Ամփոփապես գործի անցնելով՝ ամբոխը միասնական պոռթկումով նետվեց հարձակման և տները փլվեցին...: Ընդ որում տների մեծ մասը բանդում էին ոչ թե հասուն ու ծաղկուն տարիքում գտնվող տղամարդիկ, այլ աղջիկները և ամեն մի տարիքի երեխաներ, իսկ բարիքն էր բաժին էր հասնում նրան, ով առաջինն այն ձեռք կցցեր: Ավերողը հանգիստ իր վրա էր վերցնում այն, ինչ շարժել կամ բանդել էր, և վաճառքի հանում շուկայում՝ առանց սակարկելու գնի մասին: /30/ Այսպիսի բաներ էին կատարվում բաղաբում և այս կերպ արագորեն փոխվեց նրա արտաքին տեսքը, իսկ արբան այդ ընթացքում գտնվում էր պալատում: Նա սկզբում որևէ անհանգստություն չէր դրսևորում և բաղաբացիների ապստամբությունն ուզում էր ձեռք առանց արյուն թափելու, սակայն հետո, երբ սկսվեց բացահայտ ապստամբությունը, ժողովուրդը շարվեց ըստ ջոկատների ու զգալի գորք հավաքվեց, նա արտափելի հուզմունքի մեջ ընկավ և, կարծես հայտնվելով դարանում, չգիտեր ինչ անել: Դուրս գալ վախենում էր, սակայն պաշարումից էլ վախենում էր ավելի շատ, բանգի դաշնակից ջոկատները պալատում չկային, նրանց հետևից ուղարկել ևս հնարավոր չէր, իսկ ինչ վերաբերվում էր պալատում գտնվող վարձկաններին, ապա նրանց մի մասն արդեն տատանվում էր և անխոս չէր ելնարկվում, հրամաններին, իսկ մյուս մասն էլ ապստամբել էր, լքել նրան և միացել ամբոխին: /31/ Այդ ժամանակ արդեն իսկ հուսահատվող արբային ներկայացավ նովելիսիմը: Երբ սկսվել էր ապստամբությունը, նա պալատում չէր: Իմանալով կատարվածի մասին ու վախենալով փորձանքից, նա սկզբում փակվեց իր տանը և չէր երևում մայտոդից, վախենալով, որ ելքի մոտ ամբոխը իրեն կենդանի չի թողնի, եթե դուրս գա, բայց հետո գինեղ իր ծառաներին ու տնեցիներին, ինչը նույնիսկ զրահ էլ չհագնելով, որից հետո նրանք բոլորի համար աննկատ լեցին թաքստոց և կայծակի արագությամբ ու դաշույնները ձեռքերին սլացան բաղաբով՝ պատրաստ հենց տեղում պառնկվելու յուրաքանչյուրին, ով կկանգնի իրենց ճանապարհին: Այս կերպ վազելով անցնելով բաղաբով՝ նրանք թմբակահարեցին պալատական դարպասները և հայտնվեցին, որպեսզի օգնեն կայսեր: Սա նրանց ուրախությամբ ընդունեց հազիվ չհամբուրեց հորեղբորը, որը որոշել էր մահանալ իր հետ միասին: Եվ ահա նրանք որոշում են անհապաղ աքսորից վերադարձնել թագուհուն, որի պատճառով էլ ապստամբել էր ժողովուրդը և սկսվել էր այդ մարտը, իսկ մինչ այդ պալատական մարդկանց նիզակակիրների ու պարսատակավորների վերածել ու շարել նրանց դեմ, ովքեր անանդաբար գրոհի են գալիս: Տեղադրվելով թաքստոցներում՝ սրանք սկսեցին վերևից բարեր ու նիզակներ նետել, շատերին սպանեցին և բանդեցին հարձակվողների կուռ շարքերը, սակայն սրանք, հասկանալով, թե բանն ինչն էր, կրկին ոգի առան ու նախկինից կուռ շարքերով շարվեցին: /32/ Այդ ընթացքում պալատ բերեցին կայսրուհուն...:

«Իսկ գիշերը նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը – Մ.Ֆ.) թագուհուն (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյալին – Մ.Ֆ.) գահընկեց արեց և արգելափակեց Էշխանաց կղզում» հրամայելով տառնողներին խուզել նրա մագերը և դրանք իրեն բերել։ Չնացողները հրամանն իր կատարար ամեցին, իսկ կայսրը արշավախմբին ուղեղծ գրեց և տվեց թաղաթի էպարքոսին՝ հրամայելով նրան Կոնստանդին Մեծի հրապարակում այն ընթերցել թաղաթաքցիներին։ Դիմումի մեջ ասված էր, թե. «Չոնե չարամատաբար եր տրամադրված իր թագավորությանը, դրա համար իր կողմից նա աքսորվեց։ Զանի որ նրան համահարի եր նաև Ալեքսիոսը, այդ իսկ պատճառով, ահա, նա էլ եկեղեցուց վնդռվեց, իսկ դուք, իմ ժողովուրդը, եթե իմ նկատմամբ բարոյացական լինեք, ապա կարծանաաթ մեծ պատիվների ու բարիքների, անհոգ ու անամպ կյանք կունենաք»։ Երբ էպարքոսը կարդաց դիմումը ժողովրդին, մի ձայն լսվեց, բայց ձայն տվողին չգտան, թե. «Մենք խաչակրի կապաֆատ կայսր չենք ուզում, մենք ուզում ենք իսկական թագաժառանգ Չոնեին, մեր լուրջը»։ Իսկովին ժողովուրդը միահամուռ կերպով գոչեց «Փորփրվել կապաֆատի ոսկորները»։ Դրանից հետո ամեն մեկը բարեր ու աթոռներ, ինչպես նաև պատահած փայտերը առած, քիչ եր մնացել էպարքոսին սպանելիս, նա պատրիկ Անատոլիոսն էր, որ դեռ Չոնեի հոր մոտ էր ծառայել։ Սա փախուստի դիմեց և այդպես գլուխը փրկեց։ Զաղաթաքցիները շտապեցին Մեծ եկեղեցին, պատրիարքն էլ հաջորդացրել էր վերադառնալ, նա փառաբանում էր կայսեր և պահանջում թագուհուն հետ բերել։ Շտապեցին նաև թագուհու բոլոր ներքինները, պատրիկի Կոնստանդին Կալաստիլաթը, սենատի մնացած ողջ բազմությունը, որոնք միահամուռ կերպով Դետրիոնից Մեծ եկեղեցի բերեցին Թեոդոսիայի, թագավորական ծիրան հացքին և իր քորը՝ Չոնեի, հետ միասին կայսրուհի հոչակեցին։ Այնուհետև, հարձակվելով պալատի վրա, նրանք ջանում էին Միքայելին պալատից դուրս հանել։ Միքայելը, ժողովրդի ցատումից ու զայրույթից սարսափած, Չոնեին պալատ բերել տվեց և, հանելով նրա վանականի սեփեղ, թագավորական հանդերձներ հագցրեց, բայց երբ փորձեց ձիարշավարանի իր աթոռից խուսել ժողովրդին, ասել, թե թագուհին բերվել էր, թե ամեն ինչ լավ էր՝ ըստ ժողովրդի ցանկություն, ժողովուրդը թույլ չտվեց նրան, ամեն կողմից նրա գլխին լուսանվեցին էին թափվում, ցածից նրա վրա բարեր էին չարտում և նետեր արձակում։ Հուսաբեկ եղած՝ նա որոշեց գնալ Ստուդիոնի վանքը և վանական դառնալ, բայց դոմեստիկոսը չթույլատրեց, ասաց, թե պետք չէ այդպես հեշտությանը լքել իշխանությունն ու հեռանալ, այլ պետք է թաքաբար դիմարդել և հաղթանակ տանել, կամ էլ արիաբար ու արքայական զոհվել ինչպես վայել է թագավորին։ Այդ կարծիքն ընդունվեց և նա, ինչպես որ հնարավորություն էին տալիս պայմանները, զինելով պալատում գտնվող բոլորին, նորբեյիսիստն էր իր բոլոր զինվորներին իր տևից ուղարկեց, հենց այդ օրերին Սիկիլիայից ժամանել էր նաև զորավար Կատակոնի Կեկապլեստոսը, որ Մեսենի մասին ավետիս էր բերել, թաքաբար գործի լծվեց։ Այն պատճառով, որ դեմոսը երեք մասի էր բաժանվել, հետո հարձակման էր անցել ձիարշավարանում, մյուսը էքսկուբիտայում, իսկ երրորդն էլ՝ ցուկանիստերիոնում, կայսեր կողմնակիցներն էլ, ահա, իրենց ուժերը երեք մասի բաժանելով, համառորեն պաշտպանվում էին։ Տեղի ունեցավ թաղաթաքցիների մեծ կոտորած, բանգի նրանք, անզեն լինելով, սպառազինվածների դեմ էին փորձում կռվել փայտեղով, բարերով և պատահած առարկաներով։ Դատումն են, թե այդ օրը, դա անապաքայի երեքշաբթին էր, կոտորվեց շուրջ 3.000 հոգի, բայց ի վերջո թվական տեսակետից գերազիշ թաղաթաքցիները, կայսեր կողմնակիցների նկատմամբ առավելության հասնելով, ջարդեցին պալատի դարպասները, ներս մտան ու հափշտակեցին սեկրետներում գտնվող ոսկին և մնացած պատահած իրերը, պատառ-պատառ արեցին պետական հարկացուցակները ու ջանացին ձերբակալել կայսեր։ Վերջինս, երբ համոզվեց, որ պարտություն է կրում, Չոնեին պալատում թողնելով, նորբեյիսիստի և իր շատ մտերիմներից մի բանիսի հետ չորեքշաբթի առավոտյան կայսերական դռունից մտավ, փախավ դեպի Ստուդիոնի վանքը և անհապաղ իր հորեղբոր հետ միասին հազավ պալատական սեփեղ։ Դատերազմ, ահա, որ սկսվեց անտիպաքայի երկուշաբթի օրվա երկրորդ ժամին, ավարտվեց երեքշաբթի օրվա գիշերը» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Կալաստիս», մաս 1)։

«Հաջորդ օրը, երբ կատարված ժողովրդին դեռ հայտնի չէր ու մարդիկ դեռ եկեղեցական արարողության տպավորության տակ էին, որը երբևէ նրանց տեսածներից ամենահիմալին էր ու միաբերան գովում էին այն, հանկարծ բոլորը իմացան կատարվածի մասին ու այդ լուրը տարածվեց թաղաքում, ինչը անակնկալ կերպով մարդկանց տրամադրությունները փոխեց և ուրախությունը, հարգանքն ու պատիվը, որոնք նրանք տածում էին կայսեր նկատմամբ, փոխվեց անհաշտատության, երբ արդեն ամեն մեկը փորձում էր մյուսին գերազանցել թշնամական խուսելով և գործով։ Երբ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը – Մ.Ֆ.) իմացավ այդ մասին, ցանկանալով սանձել բյուզանդիոնցիների ատելությունը, հրամայեց գրավոր հայտարարություն կարդալ հրապարակում, որտեղ պարզաբանվում էին իր արարքները։ Նա հույս ուներ հանգցնել խռովության այլքը, ամրապնդել իր դիրքերը և խուսափել վտանգից, որը կարող էր իր գլխին պայթել, բայց ավելի քաղաքացի էր փոճկը։ Երբ այդ հայտարարությունը տարածվեց՝ մեծ պաշտոնյան, որը կոչված էր կարդալու այն հավաքված մարդկանց արվկող ծովի դիմաց, որոնք վառվում էին արդարությունը վերականգնելու զգացումից, ի պատասխան դրա վիրավորանք լսեց ինչ-որ մեկի կողմից, մի քար նետվեց և ամբոխը, կարծես ինչ-որ դիվական իշխանության ազդեցության տակ, փոխեց կարծիքը։ Տրամարդին ծանալում էին արե՛՛՛քեկտին ինչքան կոկորդիներում ուժ կար, այրվում էին զայրույթից ու կատաղությունից։ Եվ ահա նրանք սկսեցին հարձակվել կայսեր ու արե՛՛՛քեկտի մարդկանց վրա՝ կրելով մարտական գործողություններ մղելու համար պատշաճ գեղեր։ Նրանք ջարդեցին կառավարական ուժերին և ստիպեցին նրանց ամոքալ փախուստի դիմել և, եթե ինչ-որ պատշաճ առաջնորդ ունենային, ավելիին կհասներին, բանի որ ամեն պահի համալրվում էին ժամանող նոր ուժերով։ Բանն այն էր, որ նրանք ոչ թե ինչ-որ բանի պակասից էին ներվում կամ ինչ-որ բան էին ուզում, այլ ուղղակի ուզում էին պատժել մեղք գործած մեկին, որն անբարիատություն էր դրսևորել իր բարերարուհու նկատմամբ՝ չնայած հանդիսավոր կերպով տված երդումների։ Ոմանք հարձակվեցին բանտերի վրա և արքայական կապալանքներից ազատեցին այնտեղ գտնվող բանտարկյալներին ու սրանք ևս միացան ապստամբությանը և հարձակման անցան, որպեսզի արդարության հասնեն։ Սրանցից ոմանք եկան նույնիսկ արդեն պալատի վրա և թաղաթի կողմից

հանեցին: Սրա հետ միասին նրանք նաև հրաժարվեցին գահից ու վանական կյանքի անցան՝ հետևորդների մոտ ողորմելի անուն թողնելով և օրինակ ծառայելով այն բանին, թե ինչպես պետք է անարդար գովակածների իրավունքը վերականգնել: Կայսր Միքայելը թագավորեց ընդամենը հինգ ամիս» (Միքայել Աթալիարես «Պատմություն» «Միքայել IV և Միքայել V»):

«Երբ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.) մահացավ խաղաղության ու ապաշխարանքի մեջ և նրա փոխարեն թագավորեց զարմիկը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը – Մ.Ֆ.), այդ ժամանակ ողջ քաղաքը ոտքի ելավ ու ոտքի ելան նաև նրա մոտ գտնվող օտարականները՝ պատճառ դարձնելով այն, որ նա աքսորել է իր խորթ մայր Չոյային (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային – Մ.Ֆ.) ու հենց նույն օրն էլ կորան և նա, և իր տոհմը» (Կատակլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 250):

«Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին – Մ.Ֆ.) իր բոլոր որդուն (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Միքայել V-ը – Մ.Ֆ.) կեսար է անվանում և յոթ տարի ութ ամիս թագավորելուց հետո հիվանդանալով մեռնում է: Թագուհին (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյայի – Մ.Ֆ.) կեսարին դարձնում է իրեն որդեգիր և ամուսնու փոխարեն թագավորեցնում, բայց սա թագուհու արած բարիքի դիմաց փոխանակ երախտահատույց լինելու, որոշում է նրան իր ազգականներով հանդերձ աքսորել հեռաքանակ կղզիներ, որպեսզի իշխանությունը հաստատապես իրենց մնա, որը և կատարեց: Թագուհու բույրը, սակայն, որի անունը Թեոդորա էր (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսրուհի Թեոդորան – Մ.Ֆ.), կանչում է քաղաքի գլխավորներին ու հայտնում կատարվածը: Նրանք, երբ այս լսեցին, արևմտյան զորքը կանչելով իրենց մոտ, հաղաբելեցին և, բռնությամբ վրա հասնելով, պահանջեցին, թե. «Ցույց տուր մեզ մեր ծիրանափառ թագուհուն, որն իր պապերից ու հայրերից այս թագավորության ժառանգորդն է», որովհետև շատերը կարծում էին, թե թագուհին իսկապես մեռած է: Երբ նա տեսավ սրանց բռնությունն ու միաբանությունը, երկուդով պաշարված, հրամայեց թագուհուն հետ քերել աքսորից: Թեոդորան իր հերթին, երբ տեսավ բոլորը, իսկույն հրամայեց թագավորին իր ազգականներով ու մտերիներով հանդերձ բռնել: Այդ ժամանակ թագավորը փախչելով՝ ցանկանում էր մտնել ավազ եկեղեցի ու, սեղանի տակ թաքնվելով, ազատվել, բայց չհասցրեց, որովհետև հետամուտներն, անմիջապես հասնելով ու բռնելով, նրան վերադարձրին և, մի անմաքուր տեղում գետին ագելով, աչքերը կտրեցին: Նրանք այդպես վարվեցին նաև Դեմետրիոս ողորմելին և ուրիշ շատերի հետ: Ապա Թեոդորան հրամայեց նրանց տները թալանել ու ավերել: Բոլոր քաղաքացիներն առհասարակ գնալով կողոպտեցին և, նրանց մեծամեծ ու գեղեցիկ ապարանքները մինչև հիմքերը բանդելով, տակնուվրա արին և ոչնչացրին: Եվ այսպես բազմաքանակ ավարառության միուցքով վառված խռովախույզ ամբողջ՝ մարդիկ մինչև անգամ պալատի պարիսպը ճեղքելով՝ թագավորական գանձարանից շատ գանձեր դուրս տարան: Դրանից հետո քաղաքի մեծամեծները հանգիլ կարողացան հանդարտեցնել ամբոխին և այն էլ արեգակի օգնությամբ, որն արդեն անկողմնակա էր իր ճառագայթները, իսկ թագավորը, որ երեկ ոսկի աթոռին բազմած հրաման էր տալիս աշխարհին, այսօր կուրացած նստած է ունայնության ու նախատիքի աթոռին, այդպես էլ մնաց» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 8):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ի – Մ.Ֆ.) այնքան մեծամտացած, որ չափն ու սահմանն անցկացրեց, որ հանդգնություն ունեցավ Կոստանդին կայսր (Բյուզանդական կայսր Կոստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.) առջևան՝ կիր Չոյին (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային – Մ.Ֆ.), պռնկի նման խուզել և շղթայակապ մի կղզի աքսորել: Նա ձերբակալեց նաև Կոստանդնուպոլսի պատրիարքին և շղթայակապ բանտ նետեց, բանգի կեսարը ցանկանում էր կայսերական գահը իր տոհմին ժառանգել, իսկ նրա տոհմը պիղծ էր, անօրեն ու երկրի խառնակիչ: Մի բանի օր անց պատրիարքին օգնության հասավ աստված, որը, կերպարանափոխելով նրան, ազատեց բանտի կապանքներից: Նա, փախչելով, իրեն գցեց Սուրբ Սոֆիայի տաճարը և բովանդակ Կոստանդնուպոլսի քաղաքը կեսարի դեմ ոտքի հանեց: Այդ օրը Կոստանդնուպոլսի քաղաքում կատաղի պատերազմ եղավ, երկու կողմից շատերը սպանվեցին, ողջ քաղաքը և Սուրբ Սոֆիան արյամ և փրկվեցին: Պատրիարքը հաղթեց կեսարին: Նրան ձերբակալեցին, աչքի լույսը խավարեցրին, բոլոր ազգականների տները հիմնահատակ բանդեցին, իսկ կայսրուհի կիրա Չոյին էլ առդո-փառք Կոստանդնուպոլսի վերադարձրին» (Մատթեոս Ուռնիպեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ մահացավ հունաց կայսր Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ը – Մ.Ֆ.) և կայսր դարձավ Կեսարոսը՝ հանդուցյալ բողոքողին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը – Մ.Ֆ.), որը իշխեց ընդամենը 4 ամիս, բանի որ նենգ մի բան արեց՝ մեղադրեց Կոստանդին կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին VIII-ի – Մ.Ֆ.) առջև Կիր Չոյային (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային – Մ.Ֆ.) հեշտասիրության մեջ, ստիպեց անառակի նման խուզվել և աքսորեց երկրից: Նույն կերպ նա վարվեց նաև պատրիարքի հետ, որին բանադրեց, որպեսզի իր կեղտոտ ու մեղսավոր տոհմին ամրացնի թագավորության գահին: Պատրիարքը, սակայն, իր իմաստությանը քաղաքում կատաղի պատերազմ եղավ, երկու կողմից շատերը սպանվեցին, ողջ քաղաքը և Սուրբ Սոֆիան արյամ և փրկվեցին: Պատրիարքը աչքերը: Դրանից հետո նրանք մեծ հարգանքով վերադարձրին կայսրություն ու բոլոր աքսորված իշխաններին վերադարձրին Կոստանդնուպոլսի» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ այս ապերախտը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը – Մ.Ֆ.), փոխանակ երախտապարտ լինել կնոջը (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային – Մ.Ֆ.) գաղտնի և անարգանքով փախցրեց թագուհուն: Այդ ժամանակ նրա բույր Թեոդորան (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսրուհի Թեոդորան – Մ.Ֆ.) ճիչ բարձրացրեց առ զորք, թե ո՛ր է ծիրանափառ թագուհին, և ահա նրանք խուռն բարկությամբ եկան ու բռնեցին թագավորին, որի աչքերը փորեցին» (Դավիթ Բաղիբեցի «Ժամանակագրություն»):

«Եվ հավաքվեցին նրա (Կոստանդնուպոլսի պատրիարքի – Մ.Ֆ.) մոտ հույները և նա հրավիրեց նրանց գահին կցեց անել արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ին – Մ.Ֆ.): Նրանք տվեցին իրենց համաձայնությունը և պաշարեցին արքային իր պալատում: Այնքան մարդ ուղարկեց իր կնոջ (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային – Մ.Ֆ.) հետևից, կանչեց նրան այն կղզուց, ուր աքսորել էր և ցանկացավ, որ նա պաշտպանի իրեն: Նա, սակայն, չարեց այդ, այլ վտարեց նրան մի եկեղեցի, որտեղ սա պետք է վանական խուզվեր: Դրանից հետո պատրիարքն ու հույները նրա կնոջ գովեցին իշխանությունի և թագուհի ինչպե՞ս հեռացնել Թեոդորա անունով նրա երիտասարդ բոլորը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսրուհի Թեոդորան – Մ.Ֆ.): պետության կառավարման համար նրան կցելով նրա հոր ծառաներին, իսկ Միքայելին էլ կուրացրին: Այդ ժամանակ Կոստանդնուպոլսում ապաքար սկսվեց Թեոդորային, պատրիարքի ու Միքայելի կողմնակիցների միջև և Թեոդորայի կողմնակիցները հաղթանակ տարան մյուսների նկատմամբ ու թալանեցին նրանց ունեցվածքը: Դրանից հետո հույները անհրաժեշտություն զգացին ունենալ մի արքա, որը կկառավարեր իրենց, դրա համար էլ նրանք տարբեր արժանի մարդկանց անուններ գրեցին թղթի կտորների վրա, դրանք պատեցին կավե գնդիկներով ու հրամայեցին մի մարդու, որը չգիտեր, թե ում անուններ են գրված, հանել այդ գնդիցը մեկը: Եվ այս կերպ ելավ Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին IX-ի (1042-1055) – Մ.Ֆ.) անունը ու նրան արքա ինչպե՞ս կոչեցին: Ավագ բույր թագուհին ամուսնացավ նրա հետ և ստիպեց փոքր բոլորը հրաժարվել գահից մի պարզևատրման դիմաց, որը նա նրան խոստացավ: Եվ այսպես Կոստանդինը հաստատվեց գահի վրա Յիջի 434 թվականին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Չորս ամիս անց, սակայն, կեղտոտ մարդիկ կուրացրին հենց իրեն՝ Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ին – Մ.Ֆ.), որը մինչ այդ վտարել էր Չոյային (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Չոյային – Մ.Ֆ.):» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

³¹¹² «Երիտասարդ 1042 թվականին մայիս ամսին կրկին ճակատամարտ տեղի ունեցավ և այս անգամ, ընդհակառակը, հաղթեցին պրոտոպաթարիոսի գլխավորած հույները: Այնուհանդերձ նորմանները Ապուլիայում շատ քաղաքներ ու կալվածքներ գրավեցին, որոնք պատկանում էին հույներին ու կայսր Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ին – Մ.Ֆ.), որին այդ տարի փոխարինեց Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.):» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա թագավորեց Կոստանդին Մոնոմախոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.): Այդ ժամանակ Արգիրոսը մեկնեց Ջուլիսացցո և ներքին դավաճանության շնորհիվ տիրեց դրան» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

³¹¹³ «Դուզգերից ոմանք գնացել էին Սժբին և Սինջար արշավանքի, սակայն վերադարձան Ջագիրա ու պաշարեցին այն: Արաբները գնացին Իրաք այնտեղ ձմեռելու համար, իսկ դուզգերը ավերեցին Դիար Բաբը, կողոպտեցին և կոտորեցին: Նասր ալ-Դուլան (Մրվանյանների Եմիրության Եմիր Նասր-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) վերցրեց Իր դուռ Սուլեյմանի մոտ գերի փնտնելու գտնվող դուզգերի Եմիր Մանսուրին և նամակ գրեց դուզգերին՝ առաջարկելով դրան տալ ու Մանսուրին ազատ արձակել՝ պայմանով, որ հեռանա իր տիրույթներից, և նրանք համաձայնեցին: Նա բաց թողեց Մանսուրին, որոշ գումար ուղարկեց, սակայն դուզգերը դավաճանեցին և էլ ավելի մեծ չարիքներ գործեցին: Նրանց մի մասը գնաց Սժբին, Սինջար և Խաբուր, կողոպտեց ու վերադարձավ մի մասն էլ գնաց Ջուհայստ և ալ-Ֆարջի կողմերն ու կողոպտեցին: Նրանցից վախենալով՝ Կարվաշը (Ուկայանների Եմիրության Եմիր Մուսափո-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.) մտավ Մոսուլ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Դրանից հետո դուզգերը Մոսուլում մի կառավարիչ կարգեցին, որից հետո ճամբար զարկեցին Բալադահ քաղաքի մոտ, սակայն չկարողացան գրավել այն: Եվ ահա մի բանի օրից դուզգերից մեկը փնտեց մոսուլի մի երիտասարդի հետ և խոցեց նրան նիզակով: Այդ ժամանակ սպանված երիտասարդի մայրը, որը մի աղմկուտ և շատախոս կին էր, որդու արյունը բւեց դեմքին և սկսեց շուկաներում աղաղակել, թե դուզգերը սպանել են իմ որդուն ու աղքիկներին: Այս կինը մեծ խառնաշփոթ առաջացրեց, արաբները նրա խոսքերից ոգևորվեցին, ելան փրկելու դեմ և սպանեցին նրանց: Իրենց հերթին Բալադահի մոտ գտնվող դուզգերը, երբ իմացան այս մասին, վերադարձան մոսուլ և սպանեցին 2.000 հոգի՝ ծեր ու երիտասարդ: Նրանք այնտեղ մնացին 12 օր՝ սպանելով ու թալանելով, ընդ որում ամեն մի գերի ընկածին ատում էին. «Փրկագնիք բեզ»:

Արդյունքում նրանք հավաքեցին ողջ այն արծաթը, որ կար այդ մարզում ու թաքցված էր, որից հետո հաշտվեցին մոսուլցիների հետ՝ թույլ տալով գյուղացիներին ելնել ու վազկել հողը» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³¹¹⁴ «Այդ ժամանակ հայտնվեց նեկոսթյաթը լի Մանիակը, որին Միքայելը հրամայել էր կառավարել Իտալիան: Սա հույների մեծ բանակով ժամանեց Օթթանտո, սակայն ոչ մի զովեստի արժանի բան մինչ այդ նա չէր արել, թերևս միայն աչքի ընկնող արտաքին ուներ: Այս Մանիակը հայարո մի բնակչության ուներ և լի էր սարսափելի դաժանությամբ: Նա նաևվառորմը թողեց Օթթանտոյում, իսկ իր չար բանակն էլ տարածեց այն քաղաքներով, որոնք պայմանագիր էին կնքել ֆրանկների դեմ: Նրա ուժերը սկզբում ներխուժեցին Մոնոպոլյա, որտեղ Մանիակը մարդկանց ծանր պատիժների ենթարկեց՝ ունանց կախելով ծառերից, այլոց էլ գլխատելով: Բանը հասավ նրան, որ այս բռնակալը մինչ այդ մի չսված հանցագործության դիմեց, բանգի գերի ընկած ծծկեր երեսանների հրամայեց կենդանի թաղել հողում՝ դուրս թողնելով միայն նրանց գլուխները: Ահա այսպես շատերը զոհվեցին, բանի որ նա ոչ-ոքի չէր խնայում: Դրանից հետո Մանիակը մտավ Մատերա..., որտեղ սպանեց դաշտերում բռնված 200 գյուղացիների, ընդ որում բոլորը վտանգի մեջ էին՝ ծեր թե երեխա, աշխարհական, թե հոգևորական, բանգի նա ոչ-ոքի չէր խնայում» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոմբերտ Գլիսկարի կյանքը», գիրք 1):

«Մանիակն իրեն Իտալիայում կայսր հայտարարեց, որից հետո եկավ Մոնոպոլի քաղաքի մոտ, դաշտերում շատ մարդկանց բռնեց ու գլխատեց դարպասների դիմաց: Նույն կերպ նա սպանեց նաև 200 հոգու Մատերե քաղաքում: Այդ ժամանակ Արգիրոսը ուղղվեց դեպի Տրանի և ծովից ու ցամաքից պաշարեց քաղաքը: Նա այնտեղ բարձր պաշարողական աշտարակներ, խոյեր ու բարանետներ կառուցեց, որ հասնի իր նպատակին, սակայն այդ ժամանակ Վասիլիսի նրան եկավ թեոդորիտ Մոնոմախոսը և պատրիկն իրապիր հաղորդումներ ու պաշտոն բերեց, որի արդյունքում սա հրամայեց այրել պաշարողական մեքենաները և վերադառնալ Բարի» (Անանուս Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1043 թվականին գորավար Մանիակը, գլխավորելով հունական զորքը, ճակատամարտ տվեց Նորմանների դեմ Մատերայի մոտ և երկու զորքերն էլ մեծ կորուստներ կրեցին» (Անանուս «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³¹¹⁵ «Այդ ընթացքում, երբ հույների արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Յ.) լսեց, թե ինչ է տեղի ունեցել, շատ զայրացավ, հոգով նեղվեց և անմիջապես էլ մեծ բանակությամբ ոսկով ու արծաթով դեսպաններ ուղարկեց, որպեսզի սրանք վճարեին Ռաշկայի ժուպանին, Բոսնիայի բանին և Շեմյան շրջանի իշխանին, որպեսզի սրանք զորք ուղարկեն արքայի (Դուկայի իշխանության իշխան Ստեփան-Վոյսլավիկ - Մ.Յ.) դեմ: Այդ ժամանակ ժուպանն ու բանը անթիվ ժողովուրդ հավաքեցին և տեղյակ պահեցին իտալական իշխան Լյուտովիդին, որպեսզի միավորեն ուժերը և ողջ ժողովրդի ու զորքի գլուխ ան կանգնի: Այդպես էլ վարվեցին, իսկ ահա հույների արքան իր հերթին, ավելի շատ զորք հավաքելով, բան առաջ էր, այն Դիրիսիա ուղարկեց և հրամայեց ուն Գուրսիլի՝ տուպարիսին, որն այդ օրերին իշխում էր Դրացում և սրա շրջակա հողերում, որ սա հավաքի այդ կողմերի բոլոր ուժերը, կանգնի զորքի գլուխ, ելնի ու գերեվարի արքային ու նրա որդիներին, որտեղ էլ որ հասնի լինեն: Եվ ահա Գուրսիլիսին ողջ զորքով եկավ ու կանգ առավ Սկարպր քաղաքի մոտ գտնվող հարթավայրերում, որտեղ պետք է հավաքեի ուժերը: Արդյունքում այստեղ անթիվ ժողովուրդ հավաքվեց, այնպես, որ մարդիկ հազիվ էին տեղավորվում: Շեց այս պատճառով էլ սրանք անցան գետը և ժամանեցին Արթիբարա կոչվող քաղաք: Լյուտովիդ իշխանը իր զորքով ևս ժամանեց Տրիբունիա, սակայն Դորդուպալ արքան իր որդիների ու ժողովրդի հետ մնաց Ցրմիցայում, բանի որ տեսնում էր, որ հույները եկել են անթիվ բանակությամբ և վախենում էր, որ Լյուտովիդը հանկարծ կանցնի նեղուցը և իրեն բոլոր կողմերից կշրջապատի: Եվ ահա, կանցնելով իր հինգ որդիներին, նա նրանց ասաց. «Տեսնում եք, որդիներս, որ հույները մեծ զորք ունեն ու մենք նրանց համեմատ շատ փոքրաբանակ ենք: Կարծում եմ, որ բաց մարտում մենք ոչ մի կերպ չենք դիմանա, դրա համար էլ եկեք այսպես անենք: Թող ձեզնից երկուսը մնան այստեղ՝ Գոիսլավին (Սերբական իշխանության ապագա իշխան Միքայել-Վոյսլավիկ - Մ.Յ.) ու Ռոդոսլավը (Սերբական իշխանության ապագա իշխան Ռոդոսլավը - Մ.Յ.), իսկ մյուս երեքը, վերցնելով տասական փորձառու ռազմիկներ շեփորներով ու եղջերափողներով, մագցնեն լեռների կատարները այնպես, որ հույների թվա, թե նրանք շրջապատված են, իսկ ես էլ ինձ հետ եղողների հետ կեսգիշերին կընկնեմ նրանց ճամբարի վրա: Դուք, երբ կլսեք շեփորների ու եղջերափողների ձայները, շրջակա լեռներում ձեր հերթին շեփորների ու եղջերափողների ձայն բարձրացրեք և ինչպես ուժ ունեք աղաղակեք, իսկ հետո, աստիճանաբար մոտենալով ճամբարին, երբ մոտիկ կլինեք, չվախենաք, քաջ եղեք ու արիաբար մարտնչեք: Այդ ժամանակ ամենակարող Աստված նրանց մեր ձեռքը կմատնի»: Եվ այսպես, երբ մուրթ սկսեց ընկնել, արքայի երեք որդիները գնացին լեռները և ամեն ինչ արեցին այնպես, ինչպես ասել էր արքան: Այդ ժամանակ մի ինչ-որ իշխան, որը հունաց արքային թշնամի էր, մոտեցավ Գուրսիլին և, մտադիր լինելով ահաբեկել հույներին, ասաց. «Չգուշ եղիր, տեր իմ, նայիր ու մտածիր, թե ինչպես վարվես այս մեծ բանակության հետ, բանգի դու ամեն կողմից հսկայական ուժերով ես շրջապատված»: Այս լուրը տարածվեց ճամբարում և բոլորին մեծ սարսափ համակեց: Այդ ժամանակ Գուրսիլը հրամայեց բոլորին ի զեն մնալ, պահակակետեր դրեց ու դրանք տեղակայեց ճամբարից հեռու: Իր հերթին Դոլբուպալ արքան իր զորքով աննկատ մոտենում էր հույների ճամբարին և ահա, կեսգիշերին հասնելով այն վայրը, որտեղ տեղակայված էին հույների ժամապահներն ու պահակախմբները, նա հարձակվեց նրանց վրա և ունանց սպանեց, իսկ այլոց էլ փախուստի մատնեց: Երբ հույներն այդ տեսան, շատ անհանգստացան: Այդ ժամանակ ինչեք արքայական շեփորը և նրանք, որոնք արքայի հետ էին, դրա հետ միասին սկսեցին շատ ուժեղ աղաղակել: Իրենց հերթին արքայի որդիները, որոնք լեռներում էին, ևս սկսեցին մեկ այստեղ, մեկ այնտեղ շեփորահարել ու փչել եղջերափողները՝ աստիճանաբար իջնելով լեռներից ու մոտենալով թշնամիներին: Այդ ժամանակ արքան ևս նույն կերպ էր վարվում: Արդյունքում հույները մեծապես սարսափեցին, բանի որ լսում էին, թե ինչպես են թշնամիները դանդաղ ներքև իջնում, իսկ գիշերվա շնորհիվ էլ չէին կարողանում տեսնել գալացողներին և կարծում էին, թե դա մի մեծ բանակ էր, ինչպես լսել էին այն իշխանից: Եվ ահա, երբ նրանք սկսեցին լսել, որ աղաղակները, շեփորների ու եղջերափողների ձայներն արդեն մոտիկ են, նետովեցին փախչելու: Իր հերթին արքան, երբ տեսավ, որ հույները փախչում են, իր մարդկանց հետ ավելի մեծ եռանդով հարձակվեց նրանց ճամբարի վրա ու սկսեց հետապնդելով վիրավորել, կոտորել ու սպանել նրանց: Երկվ նույն կերպ վարվեցին նաև արքայի որդիները՝ հարձակվելով ու սպանելով: Այդ ընթացքում, երբ արքան ու իր որդիները հետապնդելով հասան հեղեղատի մոտ, որը հոսում է Պրապրատնայի միջով ու հասան անտառին, Գոիսլավը չճանաչեց հորը և, բանի որ երկուսն էլ արյունալետալիս ու փոշեթաթախ էին, նրանք իրար չճանաչեցին և որդին հարձակվեց հոր վրա՝ ցած տապալելով վերջինիս ձիուց, սակայն չվիրավորելով: Այդ ժամանակ հայրը բարձր գոչեց. «Աստված ողորմա» և որդին անմիջապես ձայնից ճանաչեց հորը, որից հետո առաջինը ներքև ցատկեց ձիուց, ընկավ հոր ոտքերն ու ասաց. «Ներիր, հայր, ես քեզ չճանաչեցի»: Դրան ի պատասխան արքան ասաց. «Մի վախեցիր, որդիս, Աստված ողորմած եղավ մեր նկատմամբ, բանգի դու ինձ ոչ սպանեցիր, ոչ էլ վիրավորեցիր»: Այդ ժամանակ արքան ոտքի կանգնեց և այդ տեղը կոչեց «Աստծո ողորմածություն»...: Այդ տեղը իման էլ Ե այդպես կոչվում էր, բանգի այդտեղ Աստված ողորմած եղավ արքայի և նրա միայն նրա սեփական որդին նրան չսպանեց, այլև արքայի ձեռքը հանձնեց թշնամիների մեծ բանակություն: Արքայի որդիները թշնամիներին բռնեցին մինչև Դրինա՝ սպանելով ու վիրավորելով, իսկ շատերին էլ գերեցին ու կապկպված բերեցին «Աստծո ողորմածություն» կոչվող վայրը: Գուրսիլը ծանր վիրավորված փախավ և, երբ ժամանեց Սկարպր քաղաքի հարթավայրը, այնտեղ էլ մահացավ: Նրա մահվան վայրում մի խաչ դրվեց, որը մինչ օրս էլ կոչվում է «Գուրսիլի խաչ»» (Դուկլանին Երեց «Տարեգրություն», գլուխ 38):

«Այդ տարին երկնքում արևելքից արևմուտք ընթացող գիսավոր աստղ հայտնվեց, որ այդ ամսում պայծառ երևաց: Նա կանխագուշակեց աշխարհի գլխին զայրե փորձանքները: Ստեփանոս Վոյսլավը (Դուկլայի իշխանության իշխան Ստեփան-Վոյսլավը - Մ.Յ.), ինչպես վերևում ասվեց, փախչելով Բյուզանդիոնից և հասնելով Իլլիրիայի լեռները, ասպատակել էր ու ավարառել տրիվալլոսներին, սերբերին և հռոմեացիներին հպատակ հարևան ժողովուրդներին: Մոնոմախը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Յ.), չկարողանալով տանել նրա ասպատակությունները, Դյուրոխիոնի այն ժամանակվա կառավարիչին՝ սա պատրիկ Միքայելն էր, լոգոթետ Անաստասիոսի որդին, նաևակով կարգադրում է հավաքել Դյուրախիոնի զորքերը, ինչպես նաև իրեն ենթակա հարևան բանակաթևների զորքերը և հյուպոստոլատներին հետ միասին գնալ տրիվալլոսների երկիրը՝ Ստեփանոսի դեմ պատերազմելու: Միքայելը, սակայն, ռազմական արվեստից շատ հեռու կանգնած, սովորի տակ փափուկ մեծացած և մի մարդ էր, այդ իսկ պատճառով նա ապշանքով ու ապիկարորեն գործի անցավ և մեծ դժբախտության պատճառ դարձավ հռոմեացիների պետության համար: Նա ստացած հրամանի համաձայն հավաքեց զինված ուժերը, որոնք, ինչպես ասում են, շուրջ 60.000 հոգի էին, և մտավ տրիվալլոսների երկիրը, անցնելով գառնիկը, քաղաքառտ, գահավեժ ճանապարհներով՝ այն աստիճանի նեղ, որ երկու ձիավորներ չէին կարող կոթե կոթի գնալ: Ինչպես պատմում են, սերբերը դիմամբ նահանջեցին ու թույլ տվեցին հռոմեացիներին մուտք գործել, իսկ Միքայելն էլ նահանգի անվտանգության մասին հոգ չտարավ, կիրճերում մարտունակ պահպանություն չհաստատեց, այլ մոտենլով, ավերում ու հրկիզում էր դաշտերը: Այդ ժամանակ սերբերը վրա հասնելով, բռնեցին ճանապարհի նեղ ու գահավեժ տեղերը և սպասում էին հռոմեացիների վերադարձին: Միքայելը գտավ, որ արդեն բավական ասպատակել էր, ձեռք բերել բազում ավար ու գերիներ և վերադառնալու ժամանակն էր, բայց երբ հռոմեացիները հասան ճանապարհի նեղ տեղերը, թշնամիներն, ահա, բարձրից սկսեցին նրանց վրա շարտել ժայռաքեղոքներ, գործի դրեցին աղեղներն ու այլ հարձակողական գեղերը: Հսկայական քարեր գլորելով՝ նրանք կոտորում էին հռոմեացիներին, իսկ Միքայելի զինվորներն ի վիճակի չէին գործի դնել ոչ իրենց ձեռքերը, ոչ գեղերը, ոչ էլ որևէ առաքիներություն ցուցաբերել: Հարված ստացողները տեղի ու տեղը ընկնում էին, ունակ քահավեժ էին լինում ու եղկելորեն սպանվում: Մեծակա կիրճերն ու առվակները դիակներով լցվեցին և հալածողների համար անանցանելի դարձան: Մոտ 40.000 հոգի սպանվեցին, այդ թվում նաև յոթ գորավար: Մնացածները, պահվելով թփուսների, անտառների և ձորերի մեջ, խուսափեցին թշնամիներից և, լեռների գագաթները մագցնելով, գիշերով փրկվեցին՝ անձի ու անվեժ: Նրանք ողորմելի ու ողբայի

տեսարան էին ներկայացնում: Փորկվեց նաև Միքայելը՝ նրանց դժբախտությունը կիսած» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 2):

«Ու նաև ահա թե ինչ: Երբ դու մտնես նրա հողը և ամայացնես այն, ապա, եթե կան կղետուրներ այնտեղ, որտեղից դու մտել ես, մի վերադարձիր նույն ճանապարհով, բանգի, իմանալով կղետուրների անանցանելիության մասին, թշնամիները նախապես կզբաղեցնեն այն և հետ գալու ճանապարհին թեզ մեծ վնաս կհասցնեն: Այդպես վարվեց Տրեբիսյան Սերբը (**Ղուկասի իշխանության իշխան Ստեփան-Վոլիսլավը - Մ.Ֆ.**) Դրացի Միքայել կատապանի՝ Ղուկասի լողոթետի, հետ, երբ ոչնչացրեց ավելի քան 40.000 մարդ: Այդ ստրատեգորը, մտնելով Ղուկաս, ամայացրեց այն և հետադարձին, այն կղետուրը, որով անցել էր, գտնելով զբաղեցված, գերի ընկավ: Չնայած ասեմ, որ կարծես այնտեղ մեկ այլ ճանապարհ կար անվտանգ նահանջի համար, սակայն անխոհեմության, իսկ ավելի շուտ անփորձության արդյունքում նա թույլ տվեց գերել իրեն» (Կատակլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 71):

³¹¹⁶ «Ահա այսպես հրամայեց Մանիակը վարվել իր հրամանատարության տակ եղած հույներին, բայց հետո դուրս եկավ Մոնոմախի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.**) հրամանի տակից: Բանն այն էր, որ այդ դավաճան Մանիակը, վրան գցելով կայսերական հանդերձներ, առանց հապաղելու ձեռք էր մեկնել այդ բարձր իշխանությանը...: Եվ ահա ժամանեց կայսերական դեսպանորդը և հետը բերեց թանկարժեք նվերներ: Այս դժբախտը, սակայն, ընկավ Մանիակի ձեռքը, որը նրան շատ տանջանքների ենթարկեց, որից հետո կտրեց ականջները և բիրթ, իսկ բերանն էլ լցրեց ձիու թրիքով ու այս կերպ նստեց ձիանոցում մեռնելու: Տեսնելով, թե այժմ ինչքան շատ ոսկի կա իր տիրապետության տակ՝ Մանիակը բազումություն ձեռք բերեց, որից հետո, երբ վերադարձավ Տրեբնոս, ոչ քիչ բանակով այն բաժանեց հույներին, որպեսզի ապահովի նրանց հավատարմությունը առաջիկա գործում: Նա նաև իրենով արեց կայսերական ծիրանին, իսկ աջ ոտքին էլ կարմիր կոշիկ հագավ, ընդ որում նման իրավունք ունեին միայն կայսրերը: Դրանից հետո Մանիակը իր բանակով ժամանեց Բարի՝ հույս ունենալով այդ հզոր ուժի ցուցադրմամբ իր կողմը գրավել Արգիրոսին: Նույն կերպ նա փորձ կատարեց ընդհանուր լեզու գտնել նաև գալլերի հետ՝ հույս ունենալով, որ սրանք իրեն բավարար ուժ կապահովեն թշնամուն ոչնչացնելու և կայսրության թագին հեշտությամբ տիրելու համար: Նրա հույսերը, սակայն, ի դերն ելան, բանգի նա չկարողացավ ազդել ոչ Նորմանների, ոչ էլ նրանց առաջնորդի վրա, որից հետո հեռացավ: Լի կատաղությամբ այդ մերժման համար՝ նա գորքը բաժանեց 4 մասի և ուղարկեց ավարառության: Սրանք ցրվեցին երկրով մեկ և հետ վերադարձան գերիների ու կենդանիների ավարով լի: Այդ ժամանակ Արգիրոսը Նորմանների շատ տաղանդ ունի ու արծաթ բաժանեց, որն ուղարկել էր Կոնստանդինը՝ օգնության թախանձարին խնդրալիքի հետ միասին, որպեսզի Նորմանների օգնության ոչնչացի կայսրության այդ թշնամուն: Իրոք, Կոնստանդինը խոստացել էր հավատարմության համար մեծ պարգև տալ, երբ թշնամին սանձվի, սակայն Մանիակի նկատմամբ Նորմանների թշնամության իրական պատճառը ոչ թե այդ ամենն էր, այլ՝ սերը Արգիրոսի նկատմամբ: Այդ ժամանակ եկան Ավերսայի կոմսերը և հավաքվեցին Արգիրոսի մոտ՝ հետևելու բերելով մեծ բանակի մարդկանց: Սրանց բոլորից Արգիրոսը առավելապես հույս էր դնում Տանկերդի որդի Վիլիելմի (**Ապուլիայի դքսության հիմնադիր դուքս Վիլիելմ Երկաթածեղի - Մ.Ֆ.**) վրա, որի մի հիսնակի ռազմիկ էր, ընդ որում նրա հետ էին Ռադուլֆ Տրիվիանոկոսան (**Ավերսայի կոմսության ապագա կոմս Ռայմունդ - Մ.Ֆ.**), որը դարձավ Ավերսայի կոմս Ռայմունդի (**Ավերսայի կոմսության հիմնադիր կոմս Ռայմունդ Դրենգուտը (1038-1045) - Մ.Ֆ.**) մահից հետո: Վիլիելմի փառավոր անունը հույներին մեծ վախի մեջ գցեց, ընդ որում նրա հզոր ուժն ու արիությունն էլ իրեն արժանի էին դարձրել «Երկաթածեղ» մականվանը: Այս Երկաթածեղը այն Ռոբերտի եղբայրն էր, որը հետո դարձավ դուքս և ստացավ Գվիսկար, այսինքն «Նենգամիտ» մականունը (**Ապուլիայի դքսության ապագա դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը - Մ.Ֆ.**): Եվ այսպես, ուղեկցվելով այս հզոր կոմսերի կողմից, Արգիրոսը ելավ թշնամուն ընդառաջ: Իր հերթին Մանիակը, որն այդ ժամանակ հասել էր Տարա կղզվոր գետի մոտ և այնտեղ ծամբարել, իմանալով նման հսկայական բանակի արշավանքի մասին, որին ինքը ի վիճակի չէր դիմադրել, կրկին հեռացավ ու պատսպարվեց Տրեբնոսում: Այդ ժամանակ գալլերը հասան Տարա գետին և տեսան հունական բանակի լքված ծամբարը: Դրանից հետո նրանք անցան գետի մյուս ափը և մոտեցան Տրեբնոսին: Գետից դեպի բաղաբ տանող ճանապարհը կազմված էր գառնիթի ժայռերից և, չնայած մեծ հաշվով կարճ էր, սակայն երկար եղավ այն մարդկանց համար, որոնք թափառում էին այնտեղ՝ ծովափին: Բանն այն էր, որ Տրեբնոս գրեթե լիովին ողողվում էր ծովի ջրերով և կարող էր իսկական մի կղզի համարվել, եթե չլիներ իր դիմաց բարձրացող միակ բլուրը: Եվ ահա Վիլիելմը մարտի հրավիրեց հույներին, որոնք թաքնվել էին պարիսպների ներսում, սակայն սրանք, այդտեղ գտնվելով անվտանգության մեջ, չէին ուզում լքել իրենց ամրությունները: Իրոք, գետի հեղեղն իսկ ավելի մեծ սարսափ չէր առաջացնի, բանի այդ խորքը գորակապի նիզակը: Ինչպես օձ որսացողը, որն իր նպատակին հասնելու համար փորձում էր այն ամենը, ինչ մտքին կար, որպեսզի հողի խորքերից դուրս հաներ օձին, որտեղ սա մտնում էր անվտանգության մեջ, երբ մի ականջը ծածկած մյուսը հենում էր գետնին, այդպես էլ գալլերն էին վարվում հույների հետ, սակայն սրանք մարտի ելնելու բոլոր կոչերի նկատմամբ խուլ էին մնում՝ փակված մալով բաղաբի փակ դռների հետևում: Եվ ահա, երբ գալլերը տեսան, որ հույները հրաժարվում են ելնել մարտի և ոչ մի հույս չկա գրավել բաղաբը, բանի որ այն շատ լավ էր դիքավորված, նահանջեցին: Իր հերթին Մանիակը կարճ մնաց Տրեբնոսում և վերադարձավ Օթրանտը (**Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի խաբույք», գիրք 1**):

«Ապրիլ ամսին Մանիկոսը մտավ Տրեբնոս, որտեղ իրար բերեց հույների բոլոր զորքերը և ամրություն կառուցեց Տարա կղզվոր վայրում: Յենց այդ ժամանակ էլ նա գրեց Ավերսայում գտնվող Արգիրոսին, ինչպես նաև Մելիֆիոմ գտնվող Նորմանների, որոնք բոլորը, թվով 7.000 հոգի, հավաքվեցին Մուտալույում: Յետո, սակայն, անօրեն Մանիակը, պատված թշնամիների հորդաներով, ահով ու սարսափով պատված գիշերով փախավ ու փակվեց Տրեբնոսում: Այդ ժամանակ Նորմանները, որոնք կանգ էին առել ցամաքային դարպասների դիմաց և անհապաղ ճակատամարտ էին պահանջում, ամայացրին Օրիայի ողջ շրջակայքը և հետ դարձան: Իսկ հույիս ամսին Յուվենցիայի խեղճ բնակչությունը պայմանագիր կնքեց Տրանում կանգնած հույների հետ, որից հետո Արգիրոս իշխանն անձամբ պաշարեց Յուվենցիան Նորմանների ու Բարիի բնակչության հետ այդ ողբերգական պաշարման երրորդ օրը ուժով գրավելով բաղաբն այնպես թալանելով այն, որ տեղում ոչինչ չմնաց, իսկ հույները կոտորվեցին: Դարկ է լռել, սակայն, որ տղամարդկանց ու կանանց մեծաքանակ խնդրանքների համաձայն ժողովուրդը մեծ հաշվով փրկվեց ու իշխանը ազատեց նրանց Նորմանների ձեռքից: Դրանից հետո էլ, սակայն, տրանցիները չհանգստացան և ջղաճրճեցին վնասներ հասցնել բարեցիներին, որից հետո իշխանը Նորմանների ու Բարիի բնակչության հետ հույիս ամսվա վերջին շաբաթում պաշարեց այդ բաղաբը: Այդ պաշարումը տևեց 36 օր: Իշխանը շատ նեղեց այդ բաղաբի ճակատամարտերով ու ամեն տեսակ մարտերով, ընդ որում նա փայտից մի աշտարակ կառուցեց, որի նմանը մարդկային աչքը մինչ այդ չէ տեսել: Այդ ժամանակ Արգիրոսը, ստանալով կայսերական նամակը դաշնակցության մասին, ինչպես նաև պատերազմ և կատաղության աստիճանները, հրամայեց այրել դրանք, որից հետո, վերադառնալով Բարի, սկսեց գովերգել սրբազան կայսր Կոնստանդին Մոնոմախոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին - Մ.Ֆ.**): Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, պատմե՛ք այն անօրեն Մանիակի մասին, որը, երբ, ինչպես ասացի, Նորմաններ հեռացան նրա սահմաններից, հույիս ամսին ի մի բերեց զորքերը և գիշերով առաջացավ դեպի Մատերա բաղաբի շրջակայքը, որտեղ գերեվարեց անհաշիվ բանակի մարդկանց, իսկ հենց բաղաբացիների աչքի առաջ էլ սպանեց 20 հոգու: Այդ անօրենը չվախեցավ նաև Ներիուժել (**Մանիակ Բարիացի «Տարեպետություն»**):

«Տիրոջ 1043 թվականին՝ 11-րդ ինդիկտիոնին, զանձերով եկան պատրիկ Պարոն և պրոտոսպաթարիոս Տուբակին ու Մալզը, որոնք այդ ամենը բերել էին Արգիրոսի համար: Սրանք, սակայն, Մանիակի կողմից Օթրանտ բաղաբում բռնվեցին, որից հետո Պարոն սպանեցին, Տուբակին սովահար արվեց, իսկ Մանիակն էլ իր բանակով առաջացավ Բարի, որպեսզի ստիպի իրեն կայսր ճանաչել: Ոչ-ոք չկար, սակայն, որ ենթարկվեր նրան և նա Տրեբնոս վերադարձավ: Այդ ժամանակ եկավ Սալերնոյի կոմս Գվիմարը (**Սալերնոյի կոմսության կոմս Գալմարի - Մ.Ֆ.**) և ֆրանկների հետ միասին 5 օրով պաշարեց Բարին: Դրանից հետո Բարի եկավ կատաղան թեոդորակսը և Արգիրոսի հետ մասին մեկնեց Օթրանտ, որպեսզի բռնեն Մանիակին: Առաջինը գնաց ծովով, իսկ երկրորդը Նորմանների ու լանգոբարդների զորքով առաջացավ ցամաքով, սակայն Մանիակին բռնել նրանք չկարողացան» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

³¹¹⁷ «/79/ Երբ Միքայելին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ին - Մ.Ֆ.**) տապալեցին և իշխանությունն անցավ ինքնակալ Կոնստանդինին, որին նա իմա Նկարագրում եմ (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին - Մ.Ֆ.**), նոր արքան պետք է Մանիակետին ամեն տեսակի ուղերձներով պատիվ տար, պսակեր նրան հազարավոր պսակներով և հարգանք մատուցեր այլ միջոցներով, սակայն նա նման ոչ մի բան չարեց, կասկածներ առաջացրեց և հենց սկզբից էլ ցնցեց թագավորության հիմքերը, իսկ երբ Մանիակետը ինքն իր մասին հիշեցրեց՝ ընկավ կասկածների տակ, մերկացվեց որպես ապստամբական մտադրություններ ունեցող և նույնիսկ այդ ժամանակ էլ Կոնստանդինը նրա հետ ինչպես հարկն է չվարվեց: Նա չձևացրեց, թե ոչինչ չգիտի Մանիակի ծրագրերի մասին, այլ տրամադրվեց նրա դեմ որպես բացահայտ ապստամբ: /80/ Արքան մարդկանց ուղարկեց Մանիակետի մոտ, հրահանգով դուր չգալ գորավարին, չփախկեցնել ու նրան իրական ճանապարհի չբերել, այլ, կարելի է ասել, կործանել նրան, կամ, մեղմ ասած, կշտամբել թշնամական վերաբերմունքի համար ու թերևս միայն չմտալակաբար, ջբանտարկել և չվտարել բաղաբից: Այդ դեսպանությունը գլխավորում էր ոչ թե նման հարցերում փորձված ու երկար ժամանակ ռազմական կամ բաղաբացիական ծառայության մեջ գտնվողներից մեկը, այլ մեկը նրանցից, որոնք փողոցի խաչներով ուղիղ հայտնվում են պալատում: /81/ Երբ այդ մարդը ափ իջավ Իտալիայում՝ Մանիակետն արդեն սկսել էր ապստամբությունը, կանգնած էր զորքի գլուխ և դրա համար էլ անհանգստությամբ սպասում էր արքայական դեսպանին, իսկ սա ոչ մի կերպ չտեղեկացրեց իր խաղաղ մտադրությունների մասին նախապես և ավելի, նույնիսկ չզգուշացրեց էլ իր գալու մասին, այլ, մարդկային տեսողության համար աննկատ, ժամանեց Մանիակետի մոտ ու ձիու վրա հեծած անակոնկալ կերպով հառնեց նրա

առաջ: Ընդ որում՝ այդ ընթացքում նա խաղաղեցնող մեկ խոսք իսկ չառաջ, որպեսզի թեթևացնի զրույցը, այլ անսիշապես էլ զորավարի վրա լուտանքներ թափեց ու սպառնաց սարսափելի պատիժներով: Իր աչքով տեսնելով, թե ինչպես են կյանքի կոչվում իր կազմածները և վախենալով գաղտնի դավերից՝ Մանիակները բռնկվեց և, ձեռք բարձրացրեց դեսպանի վրա, բայց ոչ թե այն բանի համար, որ հարվածի, այլ՝ որպեսզի վախեցնի, իսկ սա, կարծես հենց հանցանքի վայրում բռնած լինելը Մանիակեսին, բոլորին կոչ արեց վկա լինել նման հանդգնությանը և ավելացրեց, որ մեղավորը չի խուսափել պատժից: Մանիակեսն ու իր ռազմիկները որոշեցին, որ բանը բոլոր է, դրա համար էլ նետվեցին դեսպանի վրա, սպանեցին նրան և, այլևս որևէ լավ բան չսպասելով կայսրից, ապստամբություն բարձրացրին: /82/ Այդ բաջարի ու ռազմական արվեստում անգերազանցելի մարդու մոտ էին հավաքվում մարդկանց խմբեր, ընդ որում ոչ միայն նրանք, որոնք տարիքով հարմար էին ռազմական ծառայության համար, այլև ահեղներն ու քահեղները, բոլորը գնում էին Մանիակի մոտ: Նա, սակայն, հասկանում էր, որ հաղթահանելու համար են ոչ թե թվով, այլ հմտությամբ և փորձով, ու դրա համար էլ ընտրեց միայն մարտերում ամենափորձված ռազմիկներին, որոնց հետ ոչ քիչ բաղաբներ էր թալանել և ոչ քիչ բանակի հավար ու գերիներ էր ձեռք բերել: Նրանց հետ միասին նա պահակալին կենտրոնի համար աննկատ անցավ մյուս ափը և ոչ-ոք չէր համարձակվում նրան դեմ դուրս գալ: Բոլորը վախենում էին Մանիակեսից և ձգտում էին նրանից հեռու մնալ: /83/ Այսպիսին էին գործերը Մանիակեսի հետ, իսկ ինքնակալը, իմանալով դեսպանի մահվան ու ապստամբի խեղճության մասին, նրա դեմ բազմափառաբանոց գործ հանեց, սակայն ավելի ուշ սկսեց անհանգստանալ, թե չլինի հանկարծ ապագա զորավարը հաղթանակից հետո, փքված իր հաջողությունից գեներալ ուղղի տիրակալի դեմ ու ավելի հզոր ապստամբություն նյութի, բանգի վրա տիրապետության տակ կլինի հսկայական բանակ, ընդ որում բանակ, որը հենց նոր է ջարդել հակառակորդին, դրա համար էլ ռազմիկների գլուխ դրեց ոչ թե ինչ-որ մի բաջարի այրի, այլ իրեն հավատարիմ մի ներքինու, մի մարդու, որն առանձնահատուկ բարեմասնություններով պարծենալ չէր կարող: Մեծաթիվ զորքով սա ելավ բռնակալի դեմ: Երբ Մանիակեսն իմացավ, որ իր վրա է շարժվում հռոմեական ողջ բանակը, նա չվախեցավ նրա բանակից, չափաբեկվեց հարձակումից, այլ որևէ այլ բանի մասին, բան ապստամբությունն էր, սկսեց չմտածել ու փորձեց անակնկալի բերել թշնամուն՝ հանկարծակի հարձակվելով նրա վրա թթևա գինված ռազմիկների ցուլականների գլուխ անցած: /84/ Ի վերջո մեր ռազմիկներին այնուհանդերձ հաջողվեց մարտական կարգ ընդունել, սակայն այդ ժամանակ ևս նրանք ավելի շուտ հանդիսատեսի, քան թե Մանիակեսի հակառակորդի դեր ստանձնեցին, իսկ շատերին էլ իր վրա նույնիսկ նայել նա թույլ չտվեց: Նա կուրացնում էր նրանց ինչպես կայծակ, խլացնում ռազմական կոչերի աղմուկով, ներխուժում մեր շարքերը և ամենուր, որտեղ որ հայտնվում էր, սարսափ տարածում: Իր արիության շնորհիվ նա առավելության էր հասնում մեր զորքի նկատմամբ, սակայն նահանջեց վերին որոշման արդյունքում, որի իմաստն իրեն հայտնի չէր: Երբ Մանիակեսը մեկը մյուսի հետևից շփոթի էր մատնում մեր ցուլականները, հերիք էր նա հայտնվել, որ կուռ շարքերը բանդվում էին և ռազմիկների շարքերը հետ էին մղվում, ողջ մարտակարգն արդեն մատերի էր բաժանվում ու շփոթի մատնվում, զորավարի աչք կողք խրվեց մի նիզակ, որը ոչ միայն հասեց մաշկը, այլև միտքնեց մարմնի խորքը, ինչից հետո վերքից անսիշապես էլ արյուն հորդեց: Սկզբում Մանիակեսը, կարծես թե, նույնիսկ չգզաց էլ հարվածը, սակայն, տեսնելով հոսող արյունը, ձեռքը դրեց այն մասին, որտեղից հոսում էր արյունը, հասկացավ, որ վերքը մահացու է և ու հրաժեշտ տվեց իր հույսերին: Սկզբում նա փորձ կատարեց վերադառնալ իր ճամբար և նույնիսկ որոշ տարածության հեռացավ զորքից, սակայն, թուլություն գգալով ողջ մարմնում, չկարողացավ դեկավարել նույնիսկ: Նրա աչքերի առաջը մշուշվեց, նա կամաց, ինչքան ուժը պատում էր, տնքաց, բաց թողեց սանձերը ձեռքից և տապալվեց թամբից, ով վշտայից տեսարան, ու փռվեց գետնին: /85/ Նույնիսկ գետնին տարածված էլ, սակայն, նա ռազմիկներին վախ էր պատճառում և նրանք, պահելով ձիերին, վախենում էին, որ դա հանկարծ խորամանկ մի հնարք չլիք: Չետո, սակայն, երբ ազատություն ստացած ձին սկսեց անկանոն սլանալ դաշտով, մոտեցնում ձիապան չկար, նրանք բոլորը միասին նետվեցին դեպի մահացածը և, դիտարկելով նրան, սկսեցին զարմանալ, թե ինչքան տեղ է գրադեցնում գետնին փռված նրա մարմինը: Կտրելով Մանիակի գլուխը՝ նրանք այն հասցրին զորքի հրամանատարին: Չետազայում այդ այրի սպանությունը շատերն իրենց էին վերագրում ու այդ կապակցությամբ տարբեր պատմություններ հորինում, սակայն, քանի որ ոչինչ ապացուցել հնարավոր չէր, ակնում էին նույնիսկ, թե Մանիակի վրա են նետվել ինչ-որ անտեսանելի հեծյալներ և գլխատել նրան: Նման պատմություններն էլ քիչ չհորինվեցին, սակայն դրանցից և ոչ մեկի համար ապացույց չկար: Մանիակի կողմ խոցված էր, կարծում են, որ նրան խոցել է նիզակը, սակայն թե ով է հարված հասցրել, նույնիսկ հիմա էլ անհայտ է մնում, երբ ես գրում եմ այս շարադրանքը: /86/ Շատ չարություն տարավ այդ մարդը, ոչ քիչ էլ ինքն արեց ու ահա նման մահով մահացավ: Ինչ վերաբերվում է նրա բանակին, ապա առանձին ցուլատներ գաղտնաբար վերադարձան իրենց հայրենիք, սակայն մեծ մասը անցավ մեր կողմը: Դեռևս ռազմիկների վերադարձից առաջ ինքնակալին ուղարկվեց ապստամբի գլուխը և նա, մի կողմ նետելով իրեն պատած ծովի ալիքը, մի քիչ շուկը տեղը բերեց, շնորհակալություն հայտնեց Աստծուն, իսկ Մանիակի գլուխն էլ հրամայեց Մեծ թատրոնում բարձր կախել, որպեսզի բոլորին հենվից տեսանելի լինի՝ օդում թևածող վիճակում» (Միքայել Պետելու «Ժամանակագրություն», «Չոյա և Թեոդորա: Կոնստանդին IX», մաս 79-86):

«Մագիստրոս Գեորգիոս Մանիակեսը, որն, ինչպես ասվեց թագուհի Զոնի (**Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Զոնյա - Մ.3.**) կողմից Իտալիա եր ուղարկվել, տեղի դրությունը բարելավելու համար, կառավարիչների անփորձության ու ապաշնորհության պատճառով ամեն ինչ տակնուվրա էր եղել և վատ վիճակում էր գտնվում, որոշեց ապստամբություն բարձրացնել...: Այս Մանիակեսը որ բնակվում էր Անատոլիկոն բանակայթեմում, հարևան էր Դոմանոս Սկլերոսի և, նրա հետ գծոված լինելով, բազում անգամներ փորձել էր սպանել նրան և կապաներ էլ, թե՛ նա իր փրկությունը չապահովել էր փախուստի դիմելով: Երբ հռոմեական պետության գալիստն անցավ Կոնստանդին Մոնոմախի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.3.**) ձեռքը և Սկլերոսը բարձր դիրքի հասավ, Սկլերոսի թույլը Մոնոմախի հոմանունին էր: Ստանալով մագիստրոսի և պրոտոսպարտորի պատվաստիճանները՝ նա հիշեց Գեորգիոսի՝ իր վրա կատարած հարձակումները և սկսեց չարաշահել իր դիրքը՝ օգտագործելով Մանիակեսի բացակայությունը: Նա սկսեց կողոպտել ու ավերել Մանիակեսին պատկանող գյուղերը և անգամ առանց բաշխելու պղծեց նրա մահիճը: Մանիակեսը Իտալիայում իմացավ այդ մասին և գալյուպից ու բալոկալոսից եռում էր: Այդ բոլորի վրա, երբ Դոմանոսի ջանքերով նա պաշտոնանկ էլ եղավ և ամեն ինչից հույսը կտրեց, բանգի նա գիտեր, որ թե՛ Բյուզանդիոն վերադառնա, գլխին փորձանք կգա, Իտալիայի հռոմեականը ուժերը ոտքի հանեց և գալթակոցեց, բանգի գինվորներն իրենք էլ շատ էին ուզում վերադառնալ իրենց հայրենիք, և կայսեր դեմ գեներալ բարձրացրեց: Նրան, ով ուղարկվել էր իր պաշտոնն առնելու, նա սպանեց: Խոսքը պրոտոսպարթար Պարգոսի մասին է՝ մի հույնի, որն ուղարկվել էր կառավարելու նման մի երկիր ոչ թե ինչ-որ իր արժանիքների պատճառով, այլ պարզապես, որովհետև կայսեր ծանոթն էր: Դրանից հետո Մանիակեսը, գլխին թագ կապելով և առնելով կայսերական նշանակները, կայսր է հռչակվում, իսկ գինական ուժերն էլ նավ նստեցնելով, անցնում է Բուլղարիա: Կայսրը, իմանալով այդ մասին, ընկավ անասելի ահ ու սարսափի մեջ, նա Մանիակեսին և նրա գինվորներին անվտանգության երաշխիքներ բովանդակող նամակ գրեց գեներալ ցած դնելու կոչով, ամեն տեսակի բարիքների խոստումներով, բայց քանի որ Մանիակեսը անգիշերում էր ու իր մտադրությունից հետ չկանգնեց, նա էլ, հավաքելով իր ուժերը և նրանց վրա զորավար-ալտորկրատոր հաստատելով Դասմոկրանիայում իր կայսր դառնալու մասին ավերիկները բերող սևաստոֆորոս Ստեփանոսին, ապստամբ դեմ ուղարկեց: Բանակներն իրար պատկապեցին Մարմարիոնի Օստրովոս կղզիով տեղում, ճակատամարտում Ստեփանոսի զորքերը պարտություն կրեցին, Մանիակեսը գնում էր զորքի առջևից և հատում հակառակորդի ռազմաշարքերը: Նրան կայսր էին ներբողում, բայց այդ պիղծիցն Մանիակեսը հանկարծակի ձիուց գլորվեց ու մեռավ, ընդ որում ոչ-ոք չտեսավ՝ ո՞վ նրան խոցեց, թեև նրա կրծքին մահացու վերք կար: Երբ հակառակորդ զորքը լսում է կատարվածի մասին, կտրում են Գեորգիոսի գլուխը և գերեվարում բոլոր նրանց, ովքեր Մանիակեսի հետ գեներալ էին բարձրացրել: Իրենց առաջնորդի սպանությունից հետո նրանք գեներալ ցած գցեցին ու հանձնվեցին: Կայսրը հաղթանակի ավերիկները տանող սուրհանդակ ուղարկվեց, իսկ մի քանի օր անց բաղաբ մտավ Ստեփանոսը՝ բերելով Մանիակեսի գլուխը և ռազմագերիներին: Ստեփանոսը Մեծն պրոդոսայում հաղթական շքերթ կազմակերպեց, որի առջևից նիզակի վրա տանում էին Մանիակեսի գլուխը, իսկ ապստամբներին էլ՝ ավանակների վրա նստեցրած: Նրանց հետևից սպիտակ ձի նստած գալիս էր Ստեփանոսը: Մանիակեսի ապստամբությունն, ահա, այսպիսի վախճան ունեցավ» (Յովիանես Սկլիդես «Յամառոտություն պատմություն», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 3):

«Եվ ահա կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.3.**) հրամանով Արգիրոսն ու Թեոդորոսը կրկին ելան, որպեսզի հարձակում գործեն Մանիակի վրա, ընդ որում առաջինը ընթանում էր ցամաքային զորքերով, իսկ երկրորդը առաջնորդում էր մեծ նավատորմը: Այդ ժամանակ Մանիակի վճռականությունը սասանվեց և նա չգիտեր ինչ անել: Ի վերջո, նա ստիպված եղավ թողնել բաղաբը և ճամբար գալիս բարձր լեռների մեջ ընկած մի վայրում, որպեսզի հսկել ծովին, ինչը չէր կարող անել ցամաքից, իսկ իր նավերն էլ կապեց լեռներին: Դրանից հետո, որպեսզի խաղաղեցնի ծովը, որի վրայով իրեն փճակվել էր լողալ, նա մի կախարհի, որին մեղավոր համարեց ծովի ալեկոծության համար, հրամայեց այրել: Ի վերջո, տեսնելով, որ ծովը հանգստանում է, նա նստեց նավը և ելավ նավարկության: Ծանապարհորդությունը, սակայն, լավ չավարտվեց այդ արիկայի համար, քանի որ հետո նա հարձակման ենթարկվեց Մոնոմախի զորքերի կողմից և սպանվեց՝ այսպիսով՝ հատուցելով իր բոլոր հանցանքների համար» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գլիսկարի կյանքը», գիրք 1):

«Այդ ժամանակ պարզվեց, որ Մանիակը անցել է Բուլղարիա, որտեղ նա մարդիկ մեջ մտավ սեվաստոթորոսի հետ և այդտեղ էլ զոհվեց, իսկ նրա գլուխը կտրեցին և ներկայացրին կայսր Մոնոմախոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին - Մ.3.**)» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Սրա առաջին տարրում ապստամբեց Մանյակի որդին՝ քաջ ու անվանի մի տղամարդ, որն իշխում էր արևմտյան կողմին: Սա շատերին միաբանեց իր հետ, մեծ զորքով եկավ մինչև թագավորական բաղաբի դուռը և իր ուժով ու բազմությամբ այնքան բռնազավ նրանց վրա, որ շատերը, կամա թե ակամա, ենթարկվեցին նրան ու հնազանդվեցին՝ կարծելով, թե թագավոր կլինի այն հաջողությունների պատճառով, որ ուղեկցում էին նրան: Թագավորի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.Ֆ.**) զորքերը երկու-երեք անգամ դուրս եկան, կռվեցին նրա դեմ և պարտվելով, անարգված վերադարձան թագավորի մոտ, իսկ վերջին ճակատամարտը սկսելիս էլ բոլորն արդեն մտքում դրել էին այս անգամ էլ հաղթելուց հետո հնազանդվելն նրան ու դարձնեն թագավոր: Նա, սակայն, որոպիեռն չմտածեց Աստծով թագավորել, այլ, Աբսիդոսի Նման ամբարտավանությամբ հղիացած, հույսը իր ուժի վրա դրեց, Աբսիդոսի պատժով էլ Աստված հասուցեց նրան և նրան գտան պատերազմի մեջ ընկած՝ առանց մեկի հետ ընդհարված լինելու՝ հզոր հրեշտակն էր տարել նրա հոգին» (Աբսիդոսյան Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 10):

«Յայտը 492 թվականի սկզբին ռուսոց վրա թագավորեց Մոնոմախոսը, որի անունը Կոնստանդին էր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.**): Այն ժամանակ ռուսոց մեջ սատրիկ պատերազմ եղավ: Մանիակ իշխանը, նա, ով անցյալում գրավել էր Ունիա բաղաբը, զորահավաք անելով դիմեց Մոնոմախի դեմ: Մանիակը իր գլխին թագ կապեց, զորահավաք կատարեց բովանդակ արևմուտքում և հռոմայեցվոց երկիրը իրեն սատար դարձրեց: Նրա վախից ու սարսափից, նա հսկա էր և քաջ պատերազմող, ողջ արևմուտքը նրա կողմն անցավ: Մոնոմախոսը զորակոչեց ողջ հույն ժողովրդին ու Յայտը աշխարհի գինվորներին և վեր կենալով գնաց արևմուտք՝ Մանիակի դեմ, որը, իր բազմության վրա ապավինելով, պահանջում էր թագավորական գահը: Ռուսոց գինվորները ահ ու դողի մեջ էին, բայց, նախքան մարտն սկսվելը, արևմտյան զորքերի վրա խոչնդացավ աստուծո ցասումը, հաղթող Մանիակը հանկարծամահ եղավ, չարը վերացավ մեջտեղից և տիրեց կայուն խաղաղությունը: Բոլոր ապստամբները փախուստի դիմեցին, որոնցից մի մասին կայսրը հնազանդեցրեց, ու նրանք վերադարձան Կոստանդնուպոլիս» (Մատթեոս Ունիայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Յայտը 492 թվականի Մանիակ իշխանը, նա, ով անցյալում գրավել էր Ունիա բաղաբը, մեծ զորք հավաքեց ու գնաց նրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.**) վրա: Նա բովանդակ արևմուտքում զորահավաք կատարեց և հռոմայեցվոց երկիրը իրեն սատար դարձրեց: Նրա վախից ու սարսափից, նա հսկա էր և քաջ պատերազմող, ողջ արևմուտքը նրա կողմն անցավ: Իսկ Մոնոմախոսը զորակոչեց ողջ հունական գինվորներին և վեր կենալով գնաց Մանիակի դեմ պատերազմի, սակայն Մանիակը հանկարծամահ եղավ ու հույների երկիրը խաղաղվեց» (Մմբար Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Խոյնեղի 1354 թվականին ռուսների մեջ Միխայլոս անունով մի ապստամբ հայտնվեց, որը իր մոտ հավաքեց 20.000 հոգու: Այդ ժամանակ Կոնստանդինը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.Ֆ.**) 40.000 հոգու հետ միասին նրա դեմ ուղարկեց ներքինի Զրիստոփորին, որը ասանեց այդ ապստամբին, իսկ նրա գլուխն էլ ձողին հագցրեց» (Բար-Յերբետ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նույն տարրում էլ նրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.Ֆ.**) դեմ ապստամբություն բարձրացրեց հույներից Արմինաս անունով մի ապստամբ և իրեն արթա հռչակեց: Նրա կողմնակիցների թիվը մեծացավ և անցավ 20.000 հոգին: Այս հանգամանքը անհանգստացրեց Կոնստանդինին և նա նրա դեմ մեծ զորք ուղարկեց, որը հաղթեց ապստամբին, սպանեց նրան ու գլուխն ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս: Նրա կողմնակիցներից գերի ընկան 100 հոգի, որոնք ամոթալի տեսքով տարվեցին բաղաբով, իսկ հետո էլ բաց թողնվեցին: Նրանց գլուխք տրվեց և հրամայվեց գնալ ուր ուզում են» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³¹¹⁸ «Նույն տարին մի ապստամբություն էլ Կիպրոսում բռնկվեց, որի կազմակերպիչն էր Թեոփիլոս Երոտիկոսը: Սա կղզու զորավարն էր՝ խառը զործեր նախաձեռնող: Երբ իմացավ Կալաֆատեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ի - Մ.Ֆ.**) կործանման և պետություն մեջ տիրող խառը իրավիճակի մասին, նա գտավ, որ իր ծրագիրն իրականացնելու համար պահը ինչել է և, ոտքի հանելով կիպրացի ողջ ժողովրդին, կազմակերպում էր պետական հարկերի պրակտոր պրոտոսպարաթ Թեոփիլոսի սպանությունը՝ նրան մեղադրանք ներկայացնելով, թե բարձրացրել է հարկերի չափը: Սա, սակայն, Մոնոմախոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.Ֆ.**) համար մեծ գլխացավանք չեղավ, այնտեղ ուղարկված ծովակալ պատրիկ Կոնստանդին Խայերին հաջողվեց կիպրացի համայն ժողովրդին սիրաշահել, ձերբակալել նրան և կայսեր մոտ բերել: Կայսրը նրան կանացի շորեր հագցրեց, մրցումների ժամանակ ձիարշավարանում ծաղուծանակի ենթարկեց և, ունեցվածքը գրավելով, արձակեց» (Ռովիանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 4):

³¹¹⁹ «Երբ Մանիակը թողեց Իտալիան, Արգիրոսը հզոր զորք գլուխն անցած գնաց Օթրանտի վրա և բաղաբը հանձնվեց նրան, իսկ բաղաբացիներն էլ ուրախությամբ ընդունեցին նոր տիրակալին: Օթրանտից Արգիրոսը վերադարձավ Բարի, իսկ գալլերին էլ թույլ տվեց հեռանալ: Դրանից հետո գալլերը ծառայության անցան Սալերնոյի տեր Գայմարի (**Սալերնոյի կոմսության կոմս Գայմարի - Մ.Ֆ.**) մոտ, իսկ վերջինս, վստահելով նրանց խիզախությանը, զորք կազմեց ու գալլերի հետ միասին գնաց Բարիի վրա: Տեղ հասնելուն պես նա հրամայեց Արգիրոսին հանձնվել, լքել բաղաբը և հույների հետ միասին հեռանալ: Արգիրոսը, սակայն, չենթարկվեց նման հորդորների, բայց միաժամանակ նաև, իմանալով, որ իր ուժերը շատ թույլ են, փակվեց բաղաբում և խուսափեց բաց մարտից: Այդ ժամանակ Գայմարը թալանեց Բարիի հարակից տարածքներն ու դաշտերն և հեռացավ իր տեղը» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գլիսկարի կյանքը», գիրք 2):

³¹²⁰ «Այս այդ, երբ սրանից առաջ սկյութները, ելնելով իրենց երկրից, շարժվում էին դեպի մայրաքաղաք և ոտք դնելով իրեն ենթակա շրջանները, ավարառություններ էին գործում, հավաքելով իր զորքերը նրանց հետ կռվի բռնվեց և, արիաքար մարտնչելով, գլխովին պարտության մատնեց թշնամուն ու ստիպեց փախուստի դիմել դեպի իրենց նավերը» (Ռովիանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 6):

«Ռուսները նաև գերեցին շատ շատերին, որոնք առաջացել էին ցամաքային ճանապարհով, և կտրեցին գերիների աջ ձեռքը: Այսպես, ահա, ռուսները մեծ հաղթանակի հասան» (Բար-Յերբետ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³¹²¹ «/90/ Չէին հասցրել դեռ ծնել այդ ապստամբությունը, երբ սկսվեց պատերազմը բարբարոսների դեմ: Անհամար, եթե կարելի է այդպես, ասել, ռուսական նավերի բանակությունը, պոկվելով մայրաքաղաքի հեռավոր մատուցներով իրենց հետ մղող նավերից ու ճեղքելով նրանց շարքերը, մտավ Դորպոնտիդա: Ամաը, որ անակնկալ բարձրացել էր ծովից, բթամրիկով պատեց բաղաբը: Հասնելով այստեղ, ուզում են պատմել, թե ինչո՞ւ նրանք հանկարծ առանց որևէ պատճառի տիրակալի կողմից ծով եկան ու արշավանքով շարժվեցին մեզ վրա: /91/ Այդ բարբարոսական ցեղը մշտապես այրվում է չարությունից ու ատելությունից դեպի ռուսների տերությունը և անվերջ հորինում է պատերազմի մեկ այս, մեկ այլ առիթ: Երբ մահացավ նրանց սարսափ ազդող ինքնակալ Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.**), իսկ հետո էլ իր դպրոն ապրած Կոնստանդինը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VIII-ը - Մ.Ֆ.**) և զենվաճեղ կառավարումն ավարտվեց, նրանք կրկին ինչեցին իրենց հիմնավոր թշնամության մասին և սկսեցին աստիճանաբար պատրաստվել ապագա պատերազմներին, սակայն նաև Ռոմանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս III-ի - Մ.Ֆ.**) թագավորությունը նրանք բավարար փայլուն ու փառավոր հասարակության և, բացի այդ, դեռևս չէին հասցրել ավարտել պատրաստությունները: Երբ ոչ երկարատև իշխելուց հետո Ռոմանոսը մահացավ և իշխանությունն անցավ նախադ Միքայելին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին - Մ.Ֆ.**), բարբարոսները նրա դեմ զորք հանեցին: Ընտրելով ծովային ուղին՝ նրանք ինչ-որ տեղ իրենց երկրի խորքերում անտառ հատեցին, փոքր ու մեծ նավակներ պատրաստեցին և ամեն ինչ անելով գաղտնի ու աստիճանաբար, մեծ նավատորմ կազմեցին ու պատրաստ եղան շարժվել Միքայելի վրա: Մինչ այս ամենը տեղի էր ունենում և պատերազմը դեռ նոր էր սպառնում մեզ՝ չսպանելով ռուսների հայտնվելուն, կյանքից հրաժեշտ տվեց նաև այս արքան, նրանից հետո, չհասցնելով ինչպես կարգն է հաստատվել պայատում՝ նաև մյուսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել V-ը - Մ.Ֆ.**), և իշխանությունը հասավ Կոնստանդինին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին - Մ.Ֆ.**): Ահա բարբարոսները, չնայած որ չէին կարող նոր արքային որևէ բանում կշտամբել, առանց որևէ պատճառի պատերազմով եկան նրա դեմ, որպեսզի իրենց պատրաստություններն իզուր եղած չլինեն: Ահա այսպիսին է նրանց առանց որևէ առիթի արշավանքի պատճառը ինքնակալի դեմ: /92/ Անկկատ թափանցելով Դորպոնտիդա՝ նրանք ամենից առաջ մեզ խաղաղություն առաջարկեցին, եթե մենք համաձայնեինք դրա դիմաց մեծ փոխգին տալ, ընդ որում նրանք չէինք նաև զինը՝ 1.000-ական ստատիրա նավի համար և այդ գումարը պետք է վճարվեր ոչ այլ կերպ, բան նրանց նավերից մեկի վրա: Նրանք նման բան հորինեցին, կամ ենթադրելով, թե մեզ մոտ ինչ-որ ոսկերեք աղբյուրներ են հոսում, կամ էլ այն պատճառով, որ ցանկացած դեպքում նպատակ ունենի մարտնչել և հատուկ էին առաջ բաշում անկատարելի պայմաններ՝ պատերազմի համար առիթ որոնելով: Դրա համար էլ, երբ դեսպաններին որևէ պատասխանի չարժանացրին, բարբարոսները պատրաստվեցին մարտի: Նրանք այն աստիճան էին հույսները դնում իրենց ուժերի վրա, որ նախատեսում էին զավթել բաղաբը նրա բնակիչների հետ միասին: /93/ Այդ ժամանակ ռուսների ծովային ուժերը փոքր էին, իսկ հրակիր նավերը, ցրված տարբեր ափամերձ վայրերում, տարբեր տեղերում հսկում էին մեր սահմանները: Ինքնակալը մեկ վայրում հավաքեց նախկին նավատորմի մնացորդները, միավորեց դրանք իրար հետ, հավաքեց բեռնատարներ, մի քանի տրիեմաներ կազմեց, դրանց վրա փորձառու ռազմիկներ տեղադրեց, առատորեն ապահովեց հեղուկ կրակով, դրանց բարբարոսական նավակների դեմ շարեց հակադիր ասիին, իսկ ինքն էլ ընտրյալ սինկլիտոսների ուղեկցությամբ գլխավոր սկզբին նավով եկավ նույն այդ նավահանգիստ: Նա բարբարոսներին հանդիսավոր կերպով հայտարարեց առաջիկա մարտի մասին և լուսաբացին նավերը շարեց ռազմական կարգով: Իրենց հերթին բարբարոսները, լքելով խաղաղական և իրենց ճամբարը, եկան մեր դիմաց գտնվող նավահանգստից, որոշ տարածության հեռացան ափից, իրենց նավերը մեկ ձծով շարեցին, ծովը մեկ ամիս մյուսը փակեցին ու այս կերպ արդեն

կարող էին և հարձակվել, և մեր հարձակումը հետ մղել ու չկար մեր մեջ մեկը, որը կատարվածին առանց ուժեղ հոգական անհանգստության կվերաբերվեր: Ինքս, կանգնած ինքնակալի մոտ, նա նստած էր բլրի վրա, որն իջնում էր դեպի ծովը, հեռվից դիտարկում էր իրադարձությունները: /94/ Այսպես հակառակորդները շարվեցին, սակայն ոչ մեկը, ոչ էլ մյուսը մարտը չէին սկսում և երկու կողմն էլ անշարժ էին մնում: Անցել էր արդեն օրվա մեծ մասը, երբ արբան, նշան տալով, հրամայեց երկու խոշոր նավերին աննկատ մոտենալ բարբարոսական նավերին: Մրանք հեշտությամբ և կարգով մոտեցան բարբարոսների նավակներին, բարանետներն ու նիզակներն ուղղեցին դեպի նավակները, արագորեն նետվեցին դեպի մեր նավերը: Դրանից հետո բարբարոսները բաժանվեցին, ամեն կողմից շրջապատեցին տրիեռաներից յուրաքանչյուրը և սկսեցին նիզակներով ներքևից ծակել հռոմեական նավերը: Այդ ժամանակ մերոնք վերևից նրանց հարվածում էին բարեբողով ու նիզակներով, իսկ երբ հակառակորդի վրա նետվեց նաև կրակը, որը այդուհի էր աչքերը, բարբարոսներից ոմանք ծովը նետվեցին, որպեսզի լողան դեպի յուրայինները, իսկ մյուսներն էլ, լիովին հուսահատվելով, սկսեցին մտածել, թե ինչպես փրկվեն: /95/ Այդ պահին հետևեց երկրորդ ազդանշանը և ծով իջան մեծաթիվ տրիեռաներ, իսկ նրանց հետ նաև այլ նավեր, ոմանք հետևից, մյուսներն էլ՝ կողքից: Այստեղ մերոնք ոգի առան, իսկ թշնամիները սարսափահար սառեցին տեղում: Երբ տրիեռաները կտրեցին ծովը և հայտնվեցին նավակների կիս հարևանությամբ՝ բարբարոսական մարտակարգը բանդվեց և նրանց նավերից ոմանք միայն համարձակվեցին տեղում մնալ, իսկ մեծ մասը փախուստի դիմեցին: Այստեղ արեգակը ներքևից հանկուտ դեպի իրեն բաշեց մշուշը և, երբ հորիզոնը մաքրվեց, ուժեղ արևելյան բախի փչեց, որը փոթորկեց ծովի այլքները և հսկայական այլքներ նետեց բարբարոսների վրա: Նավակներից ոմանք բարձրացած ալիքը միանգամից ծածկեց, իսկ մյուսներին էլ սկսեց բարձր տալ ծովում և հետո նետեց բարեբողով ու դիք ժայռերի վրա: Դրանցից ոմանց հետևից հետապնդման նետվեցին մեր տրիեռաները և մի մասին իրենց անձնակազմերի հետ ջրի տակն անցկացրին, իսկ մյուսներն էլ ծակծկեցին ու կիսատուգված փնձակում հասցրին մոտական ափը: Եվ այդ ժամանակ բարբարոսները համար իսկական արյունահեղություն կազմակերպեցին և թվում էր, թե գետից հոսող արյան հոսանքն է գունավորել ծովը» (Միքայել Մելիքյան «Ժամանակագրություն», «Հռոմ և Թեոդորա: Կոնստանդին IX», մաս 90-95):

«Ինդիկտիոնի նույն տարվա հուլիս ամսին մայրաքաղաքի վրա ռուս ազգի հարձակում էլ եղավ: Ռուսները մինչև այդ համազործակցում էին հռոմեացիների հետ, հաշտ ու խաղաղ ապրում, աներկյուղ հարաբերվում միմյանց և առևտրականներ ուղարկում ու ընդունում: Այս ժամանակները, սակայն, Բյուզանդիոնում սկյուր ճանաչողականներին հետ տեղի ունեցած ինչ-որ վեճի ժամանակ կռիվ առաջացավ, որի ընթացքում սպանվեց մի երևելի սկյուր: Նրանց ազգի այն ժամանակվա իշխան Վադիմիրը (Իրականում այդ ժամանակվա Կիևյան Ռուսիայի իշխանն էր Յարոսլավը (1016-1054), իսկ իշխատակալը Վադիմիրը՝ վերջինս որդին, Նովգորոդի իշխան Վադիմիրն (1036-1052) է - Մ.Ֆ.), մի բարկացկոտ ու շատ տաքալուր մարդ, իմանալով կատարվածի մասին և ազդվելով, առանց հապաղելու վերցրեց իր ողջ զորքը, ինչպես և՛ դաշնակից ռազմիկների Օվկիանոսի հյուսիսում գտնվող կղզիների բնակիչներին, գումարեց, ինչպես ստում են, շուրջ 100.000 իռոու և, տեղավորելով մոնոթեոֆոն կղզվոր նավերի մեջ, արշավեց քաղաքի վրա: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.), իմանալով այդ մասին, դեսպաններ ուղարկեց, խնդրեց ցած դնել գեղեքերը, խոստացավ, եթե տեղի է ունեցել որևէ վատ բան, կարգավորել այն, կոչ արեց թույլ չտալ, որ մի աննշան դեպքի համար երկար ժամանակվա ընթացքում ամրապնդված խաղաղություն վերանա և ժողովուրդներին իրար դեմ չհանել: Երբ Վադիմիրը, ստանալով նամակը, խայտառակ կերպով վնդռեց դեսպաններին, գոռոզ ու ամբարտաճան պատասխան տվեց, կայսրն այլևս խաղաղությունն ապահովելու մասին հույսը կորսած, ինքն էլ հնարավորին չափ պատրաստվեց ընդդիմակայելու: Նախ և առաջ նա մայրաքաղաքում գտնվող սկյուր առևտրականներին, ապա և իր սկյուր դաշնակցային զորքերը ցրվ տվեց բանակայեցնելու ու այդ ձևով նա ապահովեց իրեն ներքին, տվյալ իրավիճակում շատ հավանական վտանգից: Նա հանդերձեց կայսերական տրիեռաները, ինչպես և այլ բազում թեթև ու արագընթաց նավեր, նրանց մեջ նստեցրեց այն ժամանակ Բյուզանդիոնում գտնվող զինվորներին, ինքն էլ կայսերական դրումին մտնելով, դուրս եկավ սկյուրներին ընդառաջ՝ Պոնտոսի մոտոքում, նավազանքների կողմից Փարոս կղզվոր տեղում: Նրա կողքից ցամաքով առաջ եր շարվելու նաև մեծաթիվ հեծելազոր: Երբ հակառակորդ ուժերը կանգնեցին դեմ առ դեմ, ոչ ոք նախապարձակ չեղավ: Սկյուրները հանգիստ կանգնել էին խարիսխ գցած իրենց նավահանգստում, իսկ կայսրն էլ նրանց շարժվելուն էր սպասում: Զանի որ ժամանակը գնում էր և արդեն ուշ էր, կայսրը դարձյալ դեսպաններ ուղարկեց խաղաղության մասին խոսելու, բայց բարբարոսը վերստին նրանց անարգելով հետ ուղարկեց, հայտնելով, որ, եթե կայսրն ուզում էր, որ ինքը գեղեքերը ցած դնի, իր յուրաքանչյուր զինվորին երեքական լիտր ոսկի վճարի: Նման պահանջը կայսրն անիրագործելի հռչակեց, որոշեց անցնել գործի: Զանի որ սկյուրներն անշարժ կանգնած էին, կայսրը մագիստրոս Կասիլ Թեոդորականին հրամայեց երեք արագընթաց տրիեռա վերցնել, գնալ և հեռամարտությամբ փորձել սկյուրներին մարտի ներքաշել: Կասիլը, վերցնելով տրիեռաներ և սկյուրներին մոտենալով, ոչ թե հեռամարտությամբ ուզեց նրանց ներքաշել, այլ, խուժելով նրանց շարքերը, արհեստական կրակով իրկիզեց նավերից յոթը, իսկ երեք նավ էլ, մարդկանցով, հանդերձ քրատուց արեց: Նա տիրացավ նաև մի այլ նավի՝ անձամբ նրա մեջ թռչելով: Նավի մեջ եղածներն մի մասին նա սրի բաշեց, մյուսները գեղեքերը ցած դրեցին՝ Կասիլի հանդիմության վրա ցամաքացած: Սկյուրները, նավատորմի հրամայումով առաջ շարժվող կայսրին տեսնելով և, բնական է, գտնեցին, որ եթե լույ երեք տրիեռաներ իրենց այդ օրը գցեցին, ապա ինչ կլինի, երբ ստիպված լինեն մարտի բռնվել ողջ նավատորմի հետ, որոշեցին փախուստի դիմել: Ընկնելով խոյթեր ու ստորջրյա ժայռեր ունեցող վայրեր՝ նրանք կորցրին նավերի մեծ մասը: Բացի այդ, նրանց վրա սկսեցին հարձակվել ու կոտորել նաև ցամաքով մոտակից գնացող զինվորները: Պատերազմից հետո ծովի ափերին մնաց շուրջ 15.000 դիակ: Սկյուրների պարտությունից հետո կայսրը ողջ երկու օր մնաց այնտեղ, իսկ երրորդ օրը պարսկիմոնենոս Նիկողայոսի և մագիստրոս Կասիլ Թեոդորականի հրամանատարության ներքո երկու տագնա և, այսպես կոչված, հետերիաներ թողնելով ափերը հսկելու, շրջելու և պահպանելու, որպեսզի հանկարծ բարբարոսների ափհանում չլինի, բովանդակ նավատորմի ինչ էլ հրամայելով մնալ Փարոսում, վերադարձավ մայրաքաղաք» (Ռովիանենտ Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 6):

«Ինդիկտիոնի 655 թվականին Յարոսլավը (Կիևյան Ռուսիայի իշխանն էր Յարոսլավը - Մ.Ֆ.) իր որդի Վադիմիրին ուղարկեց իրաների վրա, ընդ որում նա նրան շատ ռազմիկներ տվեց, իսկ զորավարությունն էլ հանձնեց Յանյայի հայր Վիշատային: Եվ ահա Վադիմիրը նավակներով ելավ ու հասավ Դանուբ, որից հետո ուղղվեց դեպի Յարգրադ: Ծանապարհին, սակայն, մի ուժեղ փոթորիկ սկսվեց, որը փշրեց ռուսների նավակները, ընդ որում բախի կոտորեց նաև իշխանական նավը, որից հետո իշխանին իր վրա վերցրեց Յարոսլավի վոյեվոդ Իվան Տվորիմիրիչի նավակը» (Անանուն «Անցած օրերի տարեգրություն»):

«Տիրոջ 1044 թվականին՝ 12-րդ ինդիկտիոնին, ռուսների անթիվ մի բանակություն ծովով մոտեցավ Կոստանդնուպոլիս, սակայն, մինչ արանք կառաջանային, Աստծո կամքով նրանց դեմ ելավ Մոնոմախոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.) և հաղթեց: Նա սպանեց ու գերեց շատ շատերին, իսկ մյուսներն էլ փախան» (Անանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Հոյսերի 1355 թվականին անկալների, այսինքն՝ ռուսների, մեծագույն մի բանակ ծովով ելավ արքայական բաղաքի դեմ, սակայն Աստված հաջողություն տվեց ռուսներին, որոնք այրեցին նրանց նավերը հենց ծովի վրա, իսկ թշնամիների շատերն էլ այդ նավերի հետ միասին այրվեցին կամ խեղդվեցին» (Բար-Յեբրենտ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հիջրի 435 թվականի Սաֆար ամսին ծովով Կոստանդնուպոլիս եկան մեծ բանակի ռուսներ, որոնք դիմեցին ռուսների արքա Կոնստանդինին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին - Մ.Ֆ.) անսովոր պահանջներով: ռուսները միաձայն որոշեցին նրանց դեմ պատերազմի ելնել: Ռուսների մի մասը լքեց նավերը և ցամաք ելավ, իսկ մյուս մասն էլ մնաց նավերի վրա: ռուսները նրանց նավերի վրա կրակ նետեցին, որը սրանք չկարողացան հանգցնել և, այդ պատճառով էլ նրանց նավերից շատերը կործանվեցին կրակում ու ջրում: Ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնք ցամաքում էին, ապա սկզբում նրանք արիաբար մարտնչում էին և իրենց պինդ էին պահում, սակայն հետո դիմեցին փախուստի և, բանի որ նրանք ապաստարան չուներին, նրանցից նրանք, որոնք հասցրեցին հանձնվել, փրկվեցին ու ստրկության մեջ ընկան, իսկ նրանց էլ, որոնք հրաժարվեցին այդ անել և ուժով վերցվեցին, ռուսները կտրեցին աջ ձեռքերը ու անցկացրին բաղաքով: Ռուսների արքայի որդու հետ միասին նրանցից միայն քչերը փրկվեցին և ռուսները ազատվեցին նրանց չարագործություններից» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

³¹²² «Կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.), ահա, այդ բանն անելուց հետո մտավ Բյուզանդիոն, իսկ պարսկիմոնենոսի և Թեոդորականի զորքերը շրջում էին այն ափերով, որտեղ թշնամու պարտությունից հետո այլքները ափ էին նետել բարբարոսների դիակները: Նրանք ձեռք գցեցին բազում ապար ու կողոպուտ: Նավատորմից անջատված տասնչորս տրիեռաներ սկսեցին հետապնդել փախուստի դիմող բարբարոսներին: Բարբարոսները մի ծոցում խարիսխ էին գցել, երբ իրենց կողքից անցան այդ հետապնդող նավերը: Սկյուրները տեսան նրանց փոքրաթվությունը, հաստատ համոզվեցին, որ հենց այդքանն են, և թերակողու երկու կողմից, թանքից առաջ անցնելով ու արագ թիավարելով, ցանում էին հակառակորդներին օղակի մեջ առնել: Թիավարությունից ու հետապնդումից ուժասպառ հռոմեացիները բարբարոսական նավերի մեծաթվության առաջ ահ ու դող մեջ ընկան և դիմեցին փախուստի, բայց բարբարոսների նավերը հասցրին փակել ծոցի բերանը ու այլևս անհնարին էր դեպի բաց ծով դուրս գալը: Կիբիրեոսների բանակապետի գորավար, պատրիկ Կոնստանդին Կավալարիոսը իր մնացած տաս տրիեռաներով բաջաբար մարտի նետվեց և արիաբար մարտնչելով, սրախոտիտող արվեց: Թշնամու ձեռքն անցան չորս տրիեռա և ծովակալի նավն անձնակազմով հանդերձ, որը սրի բաշվեց: Հռոմեական մնացած նավերը, շարվելով ժայռերի, բարբարոս

ափերի և ապառաժների վրա, ջարդուփշուր եղան, նրանց անձնակազմի մի մասը ջրասույզ եղավ, մյուսն էլ, ընկնելով բարբարոսների ձեռքը, խողխողվեց ու ստրկության բռնեց: Վերապրողները անգնե ու մերկ ապաստան գտան ցամաքի վրայի իրենց ճամբարում» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնումախոս», մաս 6):

«Այդ ժամանակ հույների հայտնեցին, որ ծովը փշրել է ռուսների նավակները, ինչից էլ օգտվելով Մոնումախոս անունով արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.**) ռուսների հետևից 14 նավակ ուղարկեց: Վաղիսիրը, իր դրուժինայով տեսնելով, որ իրեն հետևակորում են, շուտ եկավ ու ջարդեց հույների նավակները, որից հետո իր նավակներով Ռուսիա վերադարձավ» (Ամանուն «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

³¹²³ «Այլութները, տեսնելով, որ իրենց ծրագրերը չեն իրականանում, որոշեցին տունդարձի ծանապարհ բռնել: Նրանք վերադառնում էին ոչ միայն ծովով, այլև ցամաքով, նրանց նավերը բոլորին էլին բավականացնում, բանգի մի մասը անցած ժամանակ ջրասույզ արվեց կամ ընկավ հակառակորդի ձեռքը, մյուսն էլ ալեկոծության ու փոթորիկի ժամանակ ջարդ ու փշուր եղավ, դրա պատճառով էլ նրանցից շատերը ցամաքով էին գնում: Վառնա կոչվածի ծովափին, սակայն, նրանց հանդիպեց վեստ Կատակոլոն Կեկավմենտը՝ Իստրոս գետի շրջանի բաղաձևերի ու շրջանների կառավարիչը, և կռվի բռնվելով, պարտության մատնեց, շատերին կոտորեց, իսկ 800 հոգու էլ գերի վերցրեց ու շոթայակապ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնումախոս», մաս 6):

«Ինչ վերաբերվում է Վաղիսիրի մնացած ռազմիկներին, որոնք 6.000 հոգու կազմով ափին էին հայտնվել, ապա սրանք, երբ ցանկացան հետ դառնալ Ռուսիա, իշխանական դրուժինայի այլ մարդկանցից ոչ մի հետևորդ չգտան: Եվ ահա Վիշատան ասաց. «Ես կգնամ նրանց հետ», որից հետո իջավ նավից ու ասաց. «Կենդանի թե մեռած, նրանց հետ եմ»: Նրանք ելան, նպատակ ունենալով հասնել Ռուսիա...: Ինչ վերաբերվում է Վիշատային, սակայն, ապա նրան ափում հայտնվածների հետ միասին բռնեցին ու Ցարգրադ տարան, որտեղ շատ ռուսների կուրացրին և միայն երեք տարի հետո, երբ խաղաղություն հաստատվեց, Վիշատան բաց թողնվեց Ռուսիա՝ Ցարոսլավի (**Կիևյան Ռուսիայի իշխան էր Ցարոսլավի – Մ.Ֆ.**) մոտ» (Ամանուն «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

³¹²⁴ «Իսկ ուզգերը հարձակվում էին Հայոց երկրի վրա և կողոպտում ու գերեվարում էին այնքան շատ, որ գեղեցիկ հարձի գինը իջել էր հինգ դիմարի, իսկ տղաներին ոչ ոք չէր ուզում» (Իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³¹²⁵ «Վասապուրական գավառում սպանվեցին Հայոց մեծ իշխան Խաչիկը և նրա մանկահասակ որդին՝ Իշխանը: Այդ ժամանակ Հերի և Սայմաստի այլազգիները հավաքվելով՝ ավարի էին առել Թռռնավան գավառը: Այդ բանի լուրը հասել էր Խաչիկին, թե այլազգիների գործը մտավ թո գավառը: Սա բայց մարդ էր, պատերազմներում հաղթող, առյուծի ծնունդ, սակայն ծերացել էր և թողել պատերազմական գործը: Նա հառաչում էր և ափսոսում, որ իր որդիներ բայց Հասանն ու Ճնճուրկը գործերով հանդերձ Միջայել կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջայել IV-ի – Մ.Ֆ.**) հետ Արևմուտք էին գնացել: Դրա վրա Հայոց իշխան Խաչիկը չկարողացավ համբերել և 70 հոգով հարձակվեց այլազգիների վրա, իսկ Իշխան անունով որդուն, այն պատճառով, որ տասնհինգամյա մի տղա էր, նա փակեց տանը: Երբ Խաչիկը հասավ այլազգիներին, տեսավ, որ նրանք մեծաթիվ են, բայց այնուհանդերձ, կոչ անելով իր մարտիկներին, կռվի բռնվեց, ուժգին հարվածեց նրանց և գետին տապալեց: Այդ պահին նա տեսավ, որ իր տղան, փակված տեղից փախչելով, պատերազմի է գալիս: Խաչիկը սրտակոտոր եղավ, որովհետև տղան դեռ փոքր էր և գեղեցիկ: Ահա Իշխանը, իբրև առյուծի կորյուն, եկավ և մեծ ավուրնով մտավ մարտի մեջ: Խաչիկը նրան բռնեց և տուն ուղարկեց, նա նորից փախավ և դիմեց պատերազմի, բայց, լինելով անփորձ, անզուրկ վարվեց: Երբ այլազգիներն իմացան, որ նա բայց Խաչիկի որդին է, նրան շրջապատեցին, բռնեցին և սպանեցին: Այդ ժամանակ, տեսնելով այդ բանը, Խաչիկի մեջքը կոտրվեց և սուրը ձեռքից ընկավ: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով դա հարձակվեցին, ձերբակալեցին նրան և սպանեցին, իսկ մնացածները, փախուստի դիմելով, գնացին իրենց տները: Մի բանի օր հետո Արևմուտքից ժամանեցին Խաչիկի որդիները: Լսելով իրենց հոր և մանկահասակ եղբոր մահվան մասին՝ նրանք սև հագան և աղիողորմ ողբացին: Այն ժամանակ Հասանը կանգեց մի բուրդ ռայիսի, որ իր դրացին էր, նրան 100 դահեկան տվեց և ասաց. «Մտի՛ր Հեր և Սայմաստ ու ասա, թե Թռռնավանում և բովանդակ շրջանում մարդ չի մնացել, ի՞նչ եք պարապ նստել: Այնտեղ ոչխարների բազմաթիվ հոտեր և ծառաներ անտերունջ թափառում են»: Ռայիսն այդպես էլ արեց: Հավաքվեցին շուրջ 15.000 այլազգիներ, որոնք եկան ու մտան Լճված վայրը: Ռայիսը այդ բանն իմացրեց Հասանին և Ճնճուրկին: Հասանը հավաքեց իր 5.000 զինվորներին և սաստիկ կատաղությամբ խոցված գազանի պես հարձակվեց անհավատելի ճախարի վրա: Հասանն արտասովոր ծայն տվեց այլազգիներին և ասաց. «Որտե՛ղ է իմ Իշխան անունով եղբորս սպանողը, թող անաչ գա»: Դուրս եկավ մի բայց սևամորթ, հզոր այլազգի և ծայն տալով ասաց. «Ես եմ առյուծ Խաչիկին սպանողը, ահա, ինձ մոտ են նրա պատերազմական ձին, նրա զգեստը, նրա դրոշակը և թուրը»: Խաչիկի որդի Հասանը, տեսնելով դրանք, լաց եղավ, որից հետո, պատյանից բաշելով թուրը, առյուծի պես խուժեց այլազգիների մեջ և, հարվածելով նրան, երկու կտոր արեց ու գետին տապալեց: Առնելով Խաչիկի ձին և դրոշակը՝ նա անվստահ դուրս եկավ: Հասանի նման զոչեց և Ճնճուրկն ու ասաց. «Ո՛ր է իմ Իշխան անունով եղբորս սպանողը, թող անաչարե՛ գա, տեսնե՛մ նրան»: Դուրս եկավ մի բայց պարսիկ, որը ծայն տալով ասաց. «Ես եմ Իշխանին սպանողը, ահա նրա սպիտակ ձին, նրա դրոշակը և թուրը»: Ճնճուրկը կայծակի պես նրա վրա սլացավ, սատկացրեց նրան և, առնելով ձին ու դրոշակը, եկավ Հասանի մոտ: Հասանը ծայն տվեց զինվորներին և, արհաբար մարտ տալով, այլազգիներին փախուստի մատնեց: Նրանցից 4.000 հոգու կոտորեցին, որից հետո խաղաղությամբ ու մեծ ուրախությամբ վերադարձան և փոխեցին իրենց սգավորի զգեստները» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ տարի Հերի և Սայմաստի տիրակալը ներխուժեց Վասապուրական, իսկ Վասապուրականի տիրակալ Խաչիկը, թեև բայց ու խիզախ մարդ էր, սակայն ծերացել էր և թողել պատերազմական գործը: Նրա որդիներ Հասանն ու Ճնճուրկը գործերով հանդերձ Միջայել կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջայել IV-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ էին: Դրա վրա Խաչիկը ստիպված ինքը մարտի մեջ մտավ թշնամու մեծաթևակ գործի հետ: Նա ուժգին հարվածեց նրանց և գետին տապալեց: Այդ պահին նա տեսավ, որ իր տղան, փակված տեղից փախչելով, պատերազմի է գալիս, բայց, լինելով անփորձ, մտավ թշնամու գործի մեջ, նրան բռնեցին և սպանեցին: Այդ ժամանակ, տեսնելով այդ բանը, Խաչիկի մեջքը կոտորվեց և նա ինքն էլ զոհվեց մարտում: Մի բանի օր հետո ժամանեցին Խաչիկի որդիները: Լսելով իրենց հոր և եղբոր մահվան մասին՝ նրանք ողբացին: Այն ժամանակ ավագ որդի Հասանը կանգեց մի բուրդ ռայիս, նրան 1.000 դահեկան տվեց և ասաց. «Մտի՛ր Հեր և Սայմաստ ու ասա, թե Թռռնավանում և բովանդակ շրջանում մարդ չի մնացել, ի՞նչ եք պարապ նստել: Այնտեղ ոչխարների բազմաթիվ հոտեր և ծառաներ անտերունջ թափառում են»: Ռայիսն այդպես էլ արեց: Հավաքվեցին մեծ գործ, որը եկավ և տեղակայվեց նույն վայրում: Ռայիսը այդ բանն իմացրեց Հասանին: Հասանը հավաքեց իր գործը և պատրաստվեց մարտի: Նա ծայն տվեց այլազգիներին և ասաց. «Որտե՛ղ է իմ հորը՝ Խաչիկին, և եղբորս՝ Իշխանին, սպանողը, թող անաչ գա»: Դուրս եկավ մի սևամորթ՝ հզոր մեկը, և ծայն տալով ասաց. «Ահա Խաչիկի ձին և հանդերձը»: Բայց նրա Հասանը հարձակվեց նրա վրա և, հարվածելով թուրով, նրան երկու կտոր արեց և գետին տապալեց, որից հետո, առնելով հոր ձին ու դրոշակը, հետ եկավ: Այդ ժամանակ առաջ եկավ մեկ այլ պարծենկոտ և հպարտության ներկայացավ: Ճնճուրկը նիզակով հարվածեց նրա ուղիղ սրտին և տապալեց ձիուց՝ խլելով եղբոր ձին ու գեղը: Դրանից հետո նրանք հարձակվեցին թշնամու վրա, կոտորեցին վերջինիս և, վերցնելով նրանց ձեռք բերած ավարը, տուն դարձան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹²⁶ «Երբ ռումոց ինքնակալը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.**) լսեց Հայոց թագավորների մահվան լուրը, Հայաստանին վերաբերող նամակը գտնելով՝ ձեռնամուխ եղավ Անի քաղաքն ու երկիրը առնելուն՝ իբրև իր սեփական ժառանգություն...: Այս օրերում ռումոց գործերը չորս անգամ իրար հետևից մտան Հայոց աշխարհը, սրով, հրով ու գերությամբ և անմարդաբնակ դարձրին ողջ երկիրը» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 10):

«Ինդիկոսիդի 13-րդ տարին սկիզբ առավ պատերազմն ընդդեմ Անիի, բայց նախապես պատմենք, թե ինչն էր պատճառը, որ Անիի տոպարիսը հանգիստ նստած և ոչ մի արտառնոց բան չարած, Կոնստանդին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.**) դիմեց պատերազմի...: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կալիս II-ը – Մ.Ֆ.**) վախճանվում էր, բազում տարիներ անց վախճանվում է և Հովհաննեսիկը, որի մահից հետո նրա իշխանությունը ժառանգած որդի Գագիկը, թեև շարունակում էր հռոմեացիների հետ խաղաղություն ու զինակցություն պահպանել, բայց իր ձեռքում էր պահում նաև հորենական իշխանությունը և չէր ուզում այն հռոմեացիներին զիջել՝ հակառակ թողած փաստաթղթի: Մոնումախոսը, արքունիքում գտնելով այդ փաստաթուղթը, և Անիի էր պահանջում, և բովանդակ Մեծ Հայքը՝ որպես Վասիլ կայսեր ժառանգորդը: Այն պատճառով, որ Գագիկը, թեև իրեն հռոմեացիների ծառան էր խոստովանում, չէր ուզում իրաժարվել հորենական իշխանությունից, կայսրը վճռեց պատերազմել: Նա գորահավաք արեց և գործը հանձնեց վեստ Միջայել Իսախտեսին, որը մինչ այդ Իբերիայի կառավարիչ էր Նշանակվել՝ մտադիր լինելով Գագիկի դեմ պատերազմել: Իսախտեսը գնաց և ջանաց հնարավորության սահմաններում ի կատար ածել հրամանը: Գագիկն, իսկանավով այդ, տեսնելով, որ բարեկամի և զինակցի փոխարեն թշնամի է համարվել, ինքն էլ իր զինական ուժերը հավաքելով, իր կարողությունների սահմաններում դիմադրում էր վրան հարձակվողներին» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնումախոս», մաս 8):

³¹²⁷ «Երբ ռումոց ինքնակալը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.**) լսեց Հայոց թագավորների մահվան լուրը, Հայաստանին վերաբերող նամակը գտնելով՝ ձեռնամուխ եղավ Անի քաղաքն ու երկիրը առնելուն՝ իբրև իր սեփական ժառանգություն...: Այս

օրերում ռուսոց զորքերը չորս անգամ իրար հետևից մտան Հայոց աշխարհը, սրով, հրով ու գերությամբ անմարդաբնակ դարձրին ողջ երկիրը» (Արիստակես Լաստիվյեցի «Պատմություն», գլուխ 10):

«Ինդիկտիոնի 13-րդ տարին սկիզբ առավ պատերազմն ընդդեմ Անիի, բայց նախապես պատմեք, թե ինչն էր պատճառը, որ Անիի տոպարիցը հանգիստ նստած, ոչ մի արտառոց բան չարած, Կոնստանդին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը (1042-1055) – Մ.Ֆ.**) դիմեց պատերազմի...: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) վախճանվում էր, բազում տարիներ անց վախճանվում է և Հռիփանեսիկը, որի մահից հետո նրա իշխանությունը ժառանգած որդի Գագիկը, թեև շարունակում էր հռոմեացիների հետ խաղաղություն ու զինակցություն պահպանել, բայց իր ձեռքում էր պահում նաև հորենական իշխանությունը և չէր ուզում այն հռոմեացիների զիջել՝ հակառակ թողած փաստաթղթի: Մոնոմախը, արքունիքում գտնելով այդ փաստաթուղթը, և Անիի էր պահանջում, և բովանդակ Մեծ Հայքը՝ որպես Վասիլ կայսեր ժառանգորդը: Այն պատճառով, որ Գագիկը, թեև իրեն հռոմեացիների ծառան էր խոստովանում, չէր ուզում հրաժարվել հորենական իշխանությունից, կայսրը վճռեց պատերազմել: Նա զորահավաք արեց և զորքը հանձնեց վեստ Միքայել Իսախտեսին, որը մինչ այդ Իբերիայի կառավարիչ էր Նշանակվել՝ մտադիր լինելով Գագիկի դեմ պատերազմել: Իսախտեսը գնաց և ջանաց հնարավորության սահմաններում ի կատար ածել հրամանը: Գագիկն, իմանալով այդ, տեսնելով, որ բարեկամի և զինակցի փոխարեն թշնամի է համարվել, ինքն էլ իր զինական ուժերը հավաքելով, իր կարողությունների սահմաններում դիմադրում էր վրան հարձակվողներին» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8):

³¹²⁸ «Երբ ռուսոց ինքնակար (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.**) լսեց Հայոց թագավորների մահվան լուրը, Հայաստանին վերաբերող նամակը գտնելով՝ ձեռնամուխ եղավ Անի քաղաքն ու երկիրը առնելուն՝ իբրև իր սեփական ժառանգություն...: Այս օրերում ռուսոց զորքերը չորս անգամ իրար հետևից մտան Հայոց աշխարհը, սրով, հրով ու գերությամբ անմարդաբնակ դարձրին ողջ երկիրը» (Արիստակես Լաստիվյեցի «Պատմություն», գլուխ 10):

«Ինդիկտիոնի 13-րդ տարին սկիզբ առավ պատերազմն ընդդեմ Անիի, բայց նախապես պատմեք, թե ինչն էր պատճառը, որ Անիի տոպարիցը հանգիստ նստած, ոչ մի արտառոց բան չարած, Կոնստանդին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը (1042-1055) – Մ.Ֆ.**) դիմեց պատերազմի...: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) վախճանվում էր, բազում տարիներ անց վախճանվում է և Հռիփանեսիկը, որի մահից հետո նրա իշխանությունը ժառանգած որդի Գագիկը, թեև շարունակում էր հռոմեացիների հետ խաղաղություն ու զինակցություն պահպանել, բայց իր ձեռքում էր պահում նաև հորենական իշխանությունը և չէր ուզում այն հռոմեացիների զիջել՝ հակառակ թողած փաստաթղթի: Մոնոմախը, արքունիքում գտնելով այդ փաստաթուղթը, և Անիի էր պահանջում, և բովանդակ Մեծ Հայքը՝ որպես Վասիլ կայսեր ժառանգորդը: Այն պատճառով, որ Գագիկը, թեև իրեն հռոմեացիների ծառան էր խոստովանում, չէր ուզում հրաժարվել հորենական իշխանությունից, կայսրը վճռեց պատերազմել: Նա զորահավաք արեց և զորքը հանձնեց վեստ Միքայել Իսախտեսին, որը մինչ այդ Իբերիայի կառավարիչ էր Նշանակվել՝ մտադիր լինելով Գագիկի դեմ պատերազմել: Իսախտեսը գնաց և ջանաց հնարավորության սահմաններում ի կատար ածել հրամանը: Գագիկն, իմանալով այդ, տեսնելով, որ բարեկամի և զինակցի փոխարեն թշնամի է համարվել, ինքն էլ իր զինական ուժերը հավաքելով, իր կարողությունների սահմաններում դիմադրում էր վրան հարձակվողներին» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8):

³¹²⁹ «Այն պատճառով, որ Իսախտեսի գործերը վատ էին ընթանում, ծանր ուժով ուղարկվեց սխուրեի դոմեստիկոս պրոեքտոս Նիկոլայոսը՝ Կոնստանդին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.**) պարակլիմոնետը, որպեսզի բանակական ու զորության գերակշռությամբ Գագիկին պարտության մատնի: Միաժամանակ Դվինի և Արաքս գետի շուրջ ընկած Պերսարմենիայի կառավարիչ Ավլեսֆարեսին (**Շարդադյանների էմիրության ապագա էմիր Աբու-Ասվար Շավուրին – Մ.Ֆ.**) կայսեր նամակն ուղարկվեց, որով կոչ էր արվում ասպատակել Մեծ Հայքը և Գագիկին ենթակա երկիրը: Նիկոլայոսը գնաց ու գործի անցավ, նամակն էլ ուղարկեց Ավլեսֆարեսին, իր կողմից էլ գրեց ու հրապարակեց, նվերներով ու խոստովանելով նրան որդեգր կյանքի կոչեց կայսեր կամքը: Ավլեսֆարեսը, ստանալով նամակները, պատասխանեց, թե հրամանը կկատարի, եթե իրեն կայսերական հրովարտակ ուղարկվի այն բանը հաստատող, թե ինքը որպես տեղի կտիրի Գագիկին պատկանող բոլոր այն բերդերին ու շրջաններին, որոնք կկարողանա գրավել պատերազմ օրենքով: Կայսր համաձայնվեց դրան և խրիստով գրությամբ հաստատեց Ավլեսֆարեսի պահանջը, որը փաստաթուղթը ստանալուց հետո, գործի լծվեց: Նա պաշարմամբ գրավեց Գագիկին պատկանող բազմաթիվ ամրոցներ ու շրջաններ» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8):

«Տեր-Պետրոսի կաթողիկոսության օրոք թուրքերը գրավեցին Անիի և այնտեղ կոտորած արեցին» (Ամիրաս Երզնկացի «Տարեգրություն»):

³¹³⁰ «Հայոց 494 թվականին առնվեց Անիի, բայց ոչ թե պատերազմական կարգով, այլ խաբեղական խոսքերով, որովհետև ավետարանով ու խաչով երդվելով համոզեցին Գագիկին թագավորի հրամանով, որ ասում է. «Միայն թեզ տեսնելուց հետո թագավորությունը կտամ թեզ և թո քաղաքին ու երկրին հավիտենական ժառանգ կհաստատեն»: Ինչպես ասել են իմաստունները, իմաստունը երդվում է և անմիտը՝ հավատում, և դարձյալ. «Անողների խոսքերը լորի պես պարարտ են և հիմարները կլանում են դրանք»: Երդումների ու խաչի, թե խաղախոսության ու երկյուղած բնավորության պատճառով, չգիտեն, Գագիկը հավատաց և քաղաքի բանալիները տվեց Պետրոսին, որ այն ժամանակ մեր Լուսավորչի հայրապետական գահի աթոռակալն էր, նա մեծամեծ ուխտ ու պայմանով երկրի բոլոր հոգսերը նրան հանձնեց: Նա Վահրամի և իրեն թագավորեցնող մյուս իշխանների խորհուրդը չլսեց, այլ, ենթադրվելով նենգավոր Սարգսի սաղարնքին, դուրս եկավ քաղաքից ու գնաց Հունաստան անդառնալի մի ուղևորությամբ՝ կարթով բռնկած մի ձկան նման կամ ծուղակն ընկած մի թռչունի պես: Թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.**) նրան տեսնելով՝ ոչ երդումները մտաբերեց և ոչ էլ խաչի միջնորդությունը, այլ փակեց նրան իր մոտ ու պահանջեց. «Տուր ինձ Անիի և փոխարենը իր շրջակա գավառներով ես թեզ կտամ Մելիտին», բայց նա հանձն չառավ: Երբ այս խնդիրը երկարաձգվեց, բազ Վասակի որդի Գրիգորը, որը իմաստուն և աստվածաբանությամբ հույժ քաջահմուտ մարդ էր, որի նման ոչ ոք չկար, վեր կացավ և գնաց թագավորի մոտ: Երբ տեսավ, որ Գագիկին չեն թողնելու վերադառնալ իր երկիրը, նա, թագավորին ներկայանալով, հանձնեց նրան Բջնու բանալին ու իր հայրական բոլոր կալվածքները և, նրա կողմից մեծարվելով, ստացավ մագիստրոսության պատիվ ու բնակության տեղ Միջագետքի սահմաններում՝ գյուղեր և քաղաքներ, զորով ու ոսկյա կնիքով հաստատված, որպես ազգագր հավիտենական ժառանգություն: Այդ ժամանակ քաղաքի գլխավորները, որ Անիում էին նստում, տեսնելով, որ Գագիկը արգելափակվեց Հունաստանում, երբեմն մտածեցին քաղաքը հանձնել Դավթին, երբեմն՝ ովկենցուն, որովհետև սրա բոլոր Դավթի կինն էր, իսկ երբեմն էլ արխագաց Բագրատ (**Քաղդայի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.**) թագավորին: Պետրոս հայրապետը, այդ մտադրություններն իմանալով ու հասկանալով, որ քաղաքը, միևնույն է, անցնելու է մեկնուսնի ձեռքը, նամակ է ուղարկում արևելյան կողմին տեղի իշխանին, որը նստում էր Սամուսատ քաղաքում, ասում են, որ այն հիմում կառուցել է Սամուսունը, թե. «Հայտնի թագավորին, թե փոխարենը ի՞նչ կտա մեզ հատուկը, եթե ես հանձնեմ նրան այս քաղաքն ու երկիրս մյուս բերդերը»: Երբ նա այս իմացավ անմիջապես հայտնեց թագավորին: Այս լսելով թագավորը, գանձերով ու հարստությամբ գոհացնելով բարդապետին, տիրեց Անիին ու ողջ երկրին» (Արիստակես Լաստիվյեցի «Պատմություն», գլուխ 10):

«Մոնոմախոս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.**) հունաց բովանդակ երկրում զորահավաք կատարեց և հսկայական զորք ուղարկեց Արևելք՝ Անի քաղաքը պահանջելու: Նա հրամանատար Նշանակեց Պառակամանոսին՝ մի ներքինու, որը բազում զորքերով հասավ Անիի դռան առջև: Մոնոմախոսն ուզում էր հզոր և բազ Գագիկի փոխարեն Հայոց երկրի պահապան Նշանակած լինել մի կնամարդու ու Գագիկին այլևս չթողեց գնալ Արևելք: Անի քաղաքում գտնվող հայ ժողովուրդը, սակայն, մեծեղ քաղաքը տալ, նա իր թագավորին էր պահանջում, հայիցում ու նախատում էր ռուսոց ողջ ընկալությունը հավաքվեց Հայոց առաջին թագավորների գերեզմանոցում և այնտեղ ողբաց հայ ժողովուրդի անտերունչ դառնալը: Բոլորն աղիողորմ ողբում էին և իրենց թագավորության գահը, իրենց թագավոր Գագիկին, ողբում էին Բագրատունյաց ողջ տոհմը և սուկայի անձեքներ թափում Գագիկին դավաճանների գլխին, բայց հետո, երբ քաղաքի ջրակալությունը ու ողջ զորքը ճարահատյալ համաձայնեցին, այն ժամանակ նամակ գրեցին ռուսոց զորահրամանատարին՝ Պառակամանոսին և, երդումով նրան Անի քաղաքը հրավաճեցին, Անի քաղաքը հանձնեցին ռուսների ձեռքը: Այսպես խարխուլվեց ու փուլ եկավ Բագրատունյաց տոհմի տերությունը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հաջորդ տարի, այսինքն՝ Հայոց 493 թվականին, Մոնոմախոս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.**) Պառակամանոսին՝ մի ներքինու, հսկայական զորքով ուղարկեց Արևելք՝ Անի քաղաքը պահանջելու: Սա բազում զորքերով հասավ Անիի դռան առջև: Անի քաղաքում գտնվող հայ ժողովուրդը մեծեղ քաղաքը տալ, նա իր թագավորին էր պահանջում, հայիցում ու նախատում էր ռուսոց ողջ ժողովուրդը: Ողջ քաղաքը մի մարդու պես Անիի դարպասից դուրս եկավ պատերազմի և ռուսոց զորքերին փախուստի մատնեց: Հայոց զորքը մեծ ավար ձեռք բերեց և վերադարձավ Անի քաղաք, ռուսոց զորքը գնաց իր երկիրը, իսկ Պառակամանոսը ձմեռեց Ուրդիթում: Երբ Հայոց զորքն իմացավ, որ Հայոց թագավորն այլևս Արևելք չպիտի գա, Անի քաղաքի ողջ բնակչությունը հավաքվեց Հայոց առաջին թագավորների

գերեզմանոցում և այնտեղ երեք օր ողբաց հայ ժողովրդի անտերունչ դառնալը, անծթեր էր թափում Գագիկին դավողների գլխին, բայց հետո, նրանք ճարտահատյալ նամակ գրեցին ռուսոց զորահրամանատար Պառլամանտին և, նրան Անի բաղաբեր հրավիրելով, Անի բաղաբեր հանձնեցին ռուսների ձեռքը: Վերացավ Հայոց թագավորությունը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ՝ Հովհաննեսի մահից հետո, որ և Սմբատ էր կոչվում, իշխաններն ու զորքը միաբանվելով, առավել ևս Պետրոս պատրիարքը, հավաքվեցին Անիի մեծափայլ կաթողիկոսի դռանը և Հովհաննեսի եղբորորդի Գագիկին թագավոր դարձրին իրենց վրա՝ ուխտելով ու երդվելով հավատարմորեն ծառայելու նրան, իսկ նա ռազմական բացության մասին, որով աշխարհ և կառավարվում, հոգ չէր տանում, ամառականը որ այն ժամանակ ավելի անհրաժեշտ էր բացանալ, որովհետև արաբական իշխանությունը խառնաշփոթ վիճակի մեջ էր՝ նրանց վրա սկյութների հարձակվելու պատճառով, ինչպես ցույց տվինք նախապես: Նույնպես նաև խռովյալ վիճակում էր նաև Բյուզանդիան, բայց, որովհետև նա մանկությունից գրեթե ուսումնասիրությամբ էր զբաղված, դրանցով էլ զվարճանում էր: Հույներն այս բանը իմանալով՝ խաբեությամբ իրենց մոտ կանչեցին, առավելապես դա եղավ իշխանների ստորաթույլ, որոնք իրենց վրա նրա իշխանությունը անկենց պահպանելու նրա հետ կնքված ուխտը դրժեցին և չմնացին այդ ուխտի վրա: Եվ գործի վախճանը կորստաբեր եղավ այդ անձանց ու մեր երկրի համար, որովհետև հույները գնացածին արգելափակեցին մի կղզում, իսկ նրա փոխարեն մի տարով վերակացուներ ուղարկեցին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Հայոց 493 թվականին ռուսաց Տուլիք թագավորը (հեղինակը նկատի ունի Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ին, սակայն այդ ժամանակ կայսր էր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.) տմարդի մի արաբ գործեց, բանգի Կոստանդնուպոլիս կանչեց Գագիկին և այնտեղ ստիպեց փոխանակել Անիի Կողոնիայում, Պաղատում ու Պիզոնում գտնվող կալվածքներին հետ» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Ապա հույները բռնեցին Գագիկին և տիրեցին Անիին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Գագիկը, մի կողմից պատերազմելով հռոմեական բանակի դեմ, մյուս կողմից էլ ենթարկվելով Դվինի կառավարչի (Շաղդադյանների էմիրության ապագա էմիր Աբու-Ասվար Շավուրի - Մ.Ֆ.) ասպատակությունների, կատարյալ հուսաբեկ եղած, պարսկախոնքներում հետ հաշտություն է կնքում և նրա միջոցով հանձնվում կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին - Մ.Ֆ.) ու տալիս Անի բաղաբեր: Գալով կայսր մոտ՝ նա մագիստրոսի պատվաստիճան ստացավ, ինչպես նաև՝ շատ եկամտաբեր շրջաններ Կապադոկիայում, Խարսիանոնում, Լիկանոսում, որից հետո խաղաղ ու անկողով կյանք ապրեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8):

«Հայոց 494 թվականին գրավեցին Անին (քննադրում անկախ թյուրքիսացաբար գրված է «Միսը» - Մ.Ֆ.)» (Անանուն Թավրիզեցի «Ժամանակագրություն»):

³¹³¹ «Արաբների 439 թվականին ծագումով Ռաշայնից մի մարդ, որի անունը Ասփար էր, հայտարարեց, թե հենց իր մասին է Ղուրանում ասված, որ նա պետք է հաղթանակ պարգևի արաբների կրոնին: Դրանից հետո նա երկու անգամ թալանչիական արշավանքներ իրականացրեց ռուսների տարածքների ուղղությամբ և շատ մարդ վերցրեց: Այդ ժամանակ ռուսների աղբյուր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.) գրեց Բար-Մարվանին (Արվանդանների էմիրության էմիր Նար-Էր-Ղուլային - Մ.Ֆ.), թե. «Իմ ու թո միջև խաղաղություն է, այդ եթե այդ մարդը թո մարդկանցից է, դու պետք է զսպես նրան, իսկ եթե ոչ, ապա հայտնես մեզ այդ մասին և մենք կվարվենք ինչպես հարկն է»: Այդ ժամանակ Բար-Մարվանը կանչեց թոյվոր արաբների էմիրների և ասաց նրանց. «Այդ Ասփարը ռուսների զայրույթը կբերի մեզ վրա, իսկ այդ պարագայում ոչ ես ու ոչ էլ դուք հանգիստ չեք ունենալ: Այդ պատճառով ճիշտ եմ համարում, որ մտածենք մեր անելիքի մասին և բռնենք դրան»: Եվ ահա արաբները եկան այդ մարդու մոտ և սկսեցին գովել նրան իսլամի հաղթանակի գործում վերջինիս գործարարած ջանքերի համար, որից հետո սա, ուղարկանալով, արաբների հետ ծանցիա ելավ: Դրանից հետո նրանք սկսեցին հեծելափայլություններ արդարություններ ցուցադրել այնքան ժամանակ, մինչև որ բավարար չհեռացան գյուղից, իսկ այդ ժամանակ արդեն բռնեցին նրան ու բերեցին Բար-Մարվանի մոտ, որը Ասփարին շրջապակապ արեց, բանտ նետեց և ամուր պահեց խաղաղությունը ռուսների հետ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նույն 1356 թվականին թուրք ավագանները, մոտ 120 հոգի, եկան և գիշերով գաղտնագողի մտան Սար Բարսումա վանքը: Նրանք ավարի մատնեցին և կողոպտեցին, ինչ որ գտան վանքում՝ սպանելով բազմաթիվ վանականների ու սպասավորների» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 235):

³¹³² «Քրիստոսի 1045 թվականին կայսերական կապիտան և հունական իշխան Արգիրոս Բարիացին Տերենտում ելավ Նորմանների դեմ և հարթանակ տարավ նրանց նկատմամբ» (Անանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³¹³³ «Դրանից հետո Արգիրոս Բարիացին գնաց Տրանս և այստեղ պարտություն կրեց իշխան Գիլբերտ Ֆերաբրախիացու կողմից, որին հռչակեցին Ապուլիայի առաջին կոմս (Ապուլիայի դքսության հիմնադիր դուքս Վիլիելմ Երկաթածեղը - Մ.Ֆ.)» (Անանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 1046 թվականին՝ 14-րդ ինդիկտիոնին, այս Պալատինը մեկնեց Տերենտ և մարտի մեջ մտավ Նորմանների դեմ: Այդ ժամանակ հույները և շատ ուրիշներ օրհարար եղան ու խեղդվեցին ծովում» (Անանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

³¹³⁴ «Թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.) Անի բաղաբերի տեղակալ ուղարկեց Ասիտ անունով մի իշխանի, որն առաջ արևելյան կողմի կուսակալն էր: Սա գալով՝ անչափ պատիվ տվեց ու մեծարեց Պետրոս հայրապետին, երկիրը նվաճեց իր ձեռքի տակ և մեծաբանակ զորքով շարժվեց, գնաց Դվին բաղաբեր վրա, բայց բաղաբեր տեղ Երուսաղիմը (Շաղդադյանների էմիրության ապագա էմիր Աբու-Ասվար Շավուրի - Մ.Ֆ.), պատերազմելով նրա դեմ, անչափ կոտորած է գործում բաղաբերի դռանը, որտեղ իր որդով հանդերձ մեռավ և Հայոց մեծ իշխան Վահրամը՝ մեծ սուգ պատճառեցով հայերին» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 10):

«Հայոց 494 թվականի աշնանը ռուսոց զորքը շարժվեց և գնաց Դվին բաղաբեր վրա: Մարտի պահին աստծո բարկությունը թափվեց ռուսոց զորքերի գլխին, նրանք այլազգիներից պարտություն կրեցին և փախուստի դիմեցին: Քրիստոսյանների մեծ կոտորած եղավ, ռուսոց բազմաթիվ զինվորներ սրի բաշվեցին և գերեզմանվեցին: Դվինի մեծ ճակատամարտում իր Գրիգոր որդու հետ միասին սպանվեց նաև Հայոց մեծ սպարապետ Վահրամը» (Սատրեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայոց 494 թվականին հունական զորքը հարձակվեց Դվին բաղաբեր վրա, սակայն նրանք այլազգիներից պարտություն կրեցին և կործանվեցին: Նրանց հետ միասին այդ ճակատամարտում իր Գրիգոր որդու հետ միասին ընկավ մեծ սպարապետ Վահրամը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Մոնոմախը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Ֆ.) սկսեց պահանջել Դվնեցու (Շաղդադյանների էմիրության ապագա էմիր Աբու-Ասվար Շավուրի - Մ.Ֆ.) գրաված բերդերն ու շրջանները, որպես Անիի բաղաբերից մասեր, և, բանի որ Դվինեցին, ներկայացնելով խրիստոնոս փաստաթուղթը, չէր ուզում կամովին հրաժարվել դրանցից, նրան պատերազմ է հայտարարում: Մոնոմախը դարձյալ հրաման է տալիս պարսկախոնքներում հռոմեական զինական ուժով, իբեռական զորքով, ինչպես և Մեծ Հայքի առկա ու Անեցու հրամանատարության տակ գտնվող ուժերով պատերազմել Ապլենֆարեսի դեմ: Պարսկախոնքները հավաքեց բոլոր ուժերը, և, նրանց հրամանատար կարգելով վեստարի Միքայել Իսախոնեսի ու իր ծառա, մագիստրոս Կոնստանդին Ալանին, Դվինի դեմ ուղարկեց: Ապլենֆարեսը արտակարգ հմուտ, մի անօրինակ զորական էր՝ թշնամու գեղքն ու միտքը հաղթահարելու ընդունակ: Գիտակցելով, որ ինքն ի վիճակի չէ ընդդիմակայելու հռոմեացիների զինյալ ուժերին՝ նա փակվեց բաղաբեր պարիսպների հետևում, մոտիկից հոսող գետի հունը փոխեց, ողողեց համայն դաշտը և, այն տիղմի վերածելով, տեղը կավային էր ու ճահճոտ, սպասեց հակառակորդների գալստյան: Նա հետևակ նետածիգներին ցրեց բաղաբեր շուրջն ընկած այգիներում, հրամայեց նրանց թաքնվել ու սպասել իր շեփորի ձայնին: Հռոմեացիների զորահրամանատարները, նրանց՝ բաղաբեր փակվելը և դաշտը ողողելը վախի ու հուսալքության ապացույց համարելով, անկազմակերպ և ցրված, ոմանք ձիուց ցած իջավ, ոմանք՝ ձի նստած, ցանկացած տեղով շտապում էին դեպի բաղաբեր՝ մեկ հարվածով այն գրավելու: Երբ նրանք գտնվում էին այգիների մեջ ընկած շավիղներում և ընդհուպ մոտեցել էին բաղաբերին, Ապլենֆարեսը ինչեցրեց շեփորը և հրամայեց գործի անցնել: Այդ ժամանակ դրանք մտած հետևակայինները դուրս գալով, ոմանք աղեղով, ոմանք սրերով, հարվածում էին հռոմեացիներին, որոնք չէին կարող թշնամիների դիմադրել, բանից ուրիշներն էլ խոցում էին իրենց պարսպի ատամնաշարի վրայից: Հռոմեացիները կատարյալ պարտություն կրեցին և նրանցից անհամար բազմություն սրի բաշվեց, բանից ձիերը, ընկնելով ցեխի ու ճահիճների մեջ, չէին կարողանում փախչել: Իսախոնեսն ու Կոնստանդին հազիվ փախան Անի և բոթ բերեցին Նիկողայոսին» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8):

³¹³⁵ «Ապա չար սատանան, նխանձելով սրան, չկարողացավ հանդուրժել և մտավ իմպերական զորագլուխների սիրտը, որոնք գտնվում էին Մովկանում, Թալիշում, Աիրում, Արտափիլում և Ատրպատականում, գորգեց՝ տանս երևելի համբավի պատճառով: Նրանք էլ, միմյանց իմաց տալով, հավաքվեցին, համախմբվեցին մեծաթիվ զորքերով և որոշեցին գաղտնագողի հարձակվել վանքի վրա ու կողոպտել նրա անհամար կարասիները, այսինքն՝ եկեղեցու սրբությունների պարագաններն ու կահավորանքները: Եվ ահա նրանք վեր կացան, անցան Երասխը, անաղմուկ եկան ու անսպասելիորեն հարձակվեցին սուրբ ուխտի վրա՝ սաստիկ կրակի թափվելով վանքի մեջ: Վանականներից ունեցր կարողացան, ցած թափվեցին փոսը, ազատվեցին և փախան, բայց Տեր-Հովհաննեսն այնտեղ չէր գտնվում, իսկ մյուս բոլորին սրի ճարակ դարձրին և եկեղեցին, որ սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի անունով էր, փայտով լցրին ու, կրակ տալով, հրդեհեցին գեղեցկակերտ այդ շենքը, բանիցն ու կործանեցին: Ուղեցին նաև կործանել Տեր-Հովհաննեսի սբանչելի այլև, որը կանգնեցրել էր եկեղեցու Նորդոմից երկու տարի առաջ, սակայն ինչ-որ հուռք պետնելով,

չհամարձակվեցին մոտենալ նրան, Նույնպես նաև՝ մեծ եկեղեցուն։ Վաղեքի մյուս բոլոր շինությունները, սակայն, նրանք այրեցին, բանդելով հիմնահատակ կողմանեցին արհեստանոցները, մարմնական սեղանատունը, կրոնավորների և մյուս բնակիչների բոլոր կացարանները, իսկ ինչ որ էլ գտան, ավար վերցրին ու գնացին այնտեղ, որտեղից եկել էին...։ Սա եղավ Հայոց 495 թվականին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 58)։

³¹³⁶ «Այդ ժամանակ բախտը Բագրատին (**Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.**) ժպտաց և Վեստ Սարգիսը Անիի ինը բերդերով հանդերձ, բացի Ամերդից, միացավ նրան։ Եվ անեցինքը տվեցին Անիի Բագրատի մոլոր, բանի որ նրա հոր կողմից հայերը թագուհուն ազգակից էին։ Թագուհի Մարիամը՝ Բագրատի մայրը, Հայոց արքա Սենեբերիսի դուստրն էր։ Գարուն էր։ Բագրատը, որ գտնվում էր արքազաց երկրում, պաշարեց Անակուփիան և գրեթե գրավելու վրա էր, սակայն եկան Տիգրիսի երեցները, բանի որ այդ ժամանակվանից առաջ մեռել էր Տիգրիսի էվրո Տաֆարը (**Շուաբյանների էվրոյության էվրո Տաֆար իբն Ալին – Մ.Ֆ.**), և խոստացան հանձնել թաղաքը՝ կոչելով անհապաղ գալ։ Բագրատը հետ դարձավ՝ Անակուփիայի պաշարումը հանձնելով Բվարուլեից Օթագո Ճաճաճին՝ արքազաց գործով հանդերձ։ Նա շարժվեց և եկավ Զուբայիս, հավաքեց Զուբայիսի Սամոբալաթո մարզի զորքը, Գորիայի և Լուսիսանիի ազնաւորներին և նրանց բոլորին բերեց խուփաթ։ Վանգեցրին թարանետ գործիքները և սկսեցին գրոհել։ Այս թագավորը շարժվեց և եկավ Քարթլի։ Եկան նաև Տիգրիսի այլ երեցները՝ նրան հրավիրողները։ Գնաց Տիգրիս և թաղաքի երեցները, արքունի ծառաները և ծիսավորները դիմավորեցին նրան Դիդուրի դաշտում, իսկ Ումեդեուլի թաղամասում դասդաս շարված էր հետիրոսն ողջ ժողովուրդը, ինչպես նաև հրապարակում բազում կանայք ու տղամարդիկ կային։ Երկուստեք ինչու՞մ էին փոքրել և թմբուկները, որոնց ժխորից ու անավոր ծայներից երկիրն էր ցնցվում, երկուստեք սքանչելի ուրախություն էր տիրում։ Ներս առան թագավորին և շրջագայեցին թաղաքում՝ տեղավորվելու նրա վրա դրամ ու դահեկան, մատուցեցին թաղաքի բանակները և տարան էվրի պալատ։ Բագրատ թագավորը, բազմելով այնտեղ, սկսեց իշխել։ Նա տեղավորեց իր մարդկանց թաղաքի դարպասների բոլոր աշտարակներում, գրավեց թաղաքի Դարիքելի բերդը, ապա՝ Շղարդիկի երկու աշտարակները և Թաբորի մարդը՝ տեղավորելով այնտեղ իր զորքերն ու երիտասարդներին, սակայն իսանցինները խորտակեցին կամուրջը և չհանձնեցին Իսանին։ Այդ ժամանակ թարանետ գործիքներ կանգնեցրին և սկսեցին գրոհել Իսանի վրա՝ արձակելով նետեր։ Իսանի դաշտում Բագրատ թագավորի առաջ ներկայացան Կախեթի թագավոր Գագիկը (**Կախեթի թագավորության արքա Գագիկը (1039-1058) – Մ.Ֆ.**) և երիտասարդ-երիտասարդ Գոդերձին, ինչպես և Կախեթի ողջ դիդերուկները՝ բանակցելու և հաշտություն հայցելու նպատակով։ Այնժամ Իսանի դաշտ եկավ Բագրատ թագավորը և կախեթցիներին բերեց։ Ընդունելով նրանց հպատակության խոստումը՝ նա նրանց խաղաղություն շնորհեց և ազատ արձակեց։ Ուրախություն և խաղաղություն էր տիրում և օրըստօրե ավելանում էին կառավարելու հոգսերը» («Քարթլի-Ֆրոկուրեա», «Քարթլիի մատյանը»)։

«Նա (**Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.**) խլեց հույներից Անակուփիան» (Կախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»)։ «Իբերիայի արքա Բագրատը (**Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.**)՝ Հովհան արքայի որդին, Կախեթի արքա Գագիկի (**Կախեթի թագավորության արքա Գագիկ – Մ.Ֆ.**) աջակցությամբ Տաֆարից (**Շուաբյանների էվրոյության էվրո Տաֆար իբն Ալին – Մ.Ֆ.**) գրավեց Տիգրիսը» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3)։

³¹³⁷ «Երիտասարդ 1046 թվականին Ապուլիայում ծակատամարտ տեղի ունեցավ հույների ու նորմանների միջև, երբ նորմանները փախուստի մատնեցին ու ցրեցին հույների զորքը։ Այդ ժամանակ նրանց իշխանը Դրոգոն էր (**Ապուլիայի դքսության դուքս Դրոգոն (1046-1051) – Մ.Ֆ.**), որն էլ հենց հռչակվեց Ապուլիայի երկրորդ կոմս» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»)։

³¹³⁸ «Անցան ամռան օրերը և Լիպարիտը դարձյալ սկսեց չարագործություններ նրանց դեմ։ Եվ խաբեությանը Անիից՝ թագուհու մոտից, նա տարավ Արտանուցի Երիտասարդ Խիսիթին, Ցիսիս-Վարի և Անդուրիի բերդի տեր Աբուսերին, ինչպես և Իվան Երիտասարդին, Իվան Դադիանին ու Գոդերձի որդի Գվարամին՝ Բեճի բերդի տիրոջը, որոնց կալանավորեց Անիի դարպասի մոտ։ Թագավորը (**Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.**), թողնելով Տիգրիսը, անցավ Տալախի։ Այնուհետև Սաճոկերը դուրս բերեց Բագրատի գանձերով մյուս ձիերին՝ ի սատարուն թագավորի։ Թագավորը Դրոսիայում էր, իսկ Լիպարիտը ժողովեց կախեթցիներին և պաշարեց Փոկանի գյուղը։ Սաճոկերը լքեց Բագրատ թագավորին և միաբանեց Լիպարիտի հետ։ Հենց որ թագավորն այդ իմացավ, ձմռան սոսկալի բքին անցավ Շավշեթը և իջավ Քարթլի։ Լիպարիտը նորից Հունաստանից բերեց Դեմետրիեն՝ Բագրատ թագավորի եղբորը։ Հունաց արքայի գանձերը և զորքը գորավից էին։ Եվ ահա սույն թագավորության հպատակները պատանկվեցին, ոմանք Դեմետրիեն իտրեցին, իսկ ոմանք էլ շարունակեցին հավատարմի մյուս Բագրատին։ Լիպարիտի որդի Իվանն որդես պատանդ մնացել էր Բագրատի մոտ և ահա Լիպարիտը խնդրեց Բագրատին նրան սպա իրեն և դրա փոխարեն իր բերդով հանդերձ Աբուսերին ազատ արձակեց։ Լիպարիտի դաշնակիցներն էին կախեթցիներն իրենց զորքով և Հայոց արքա Դավիթն իր զորքով։ Նրանց ուժով հզորացավ Լիպարիտը Քարթլիի այս կողմում։ Երկուստեք շարունակվում էին բանասարկությունները։ Եկան վարանները 3.000 հոգով, որոնց թագավորը բնակեցրեց Բաշում՝ իր հետ տալով 700 մարդ։ Եկավ Բագրատը Ներքին Քարթլիի զորքով։ Այս վարանները, մեսիերին չսպասելով, գնացին և ընդհարվեցին Սասիթիի անտառի մերձակայքում։ Ներքին Քարթլիի զորքը փախավ։ Այս մարտում բռնեցին Աբուսերին ու նրա հետ նաև՝ այլ դիդերուկներ։ Դժվարացան մարտնչել վարանգների հետ ու դրա համար էլ Լիպարիտը տվեց նրանց վարձը, նրանց աղ ու հացով դիմավորեց ու այդպես անցան Լիսի լեռները։ Նախքան այդ, սակայն, մահացել էր Բագրատի եղբայր Դեմետրիեն։ Փախուստից հետո Բագրատը երկուշու էր կրում իր թագավորության և հայրենիքի պատակտունը, դրա համար էլ նա խնդրանք ուղղեց Լիպարիտին և սակավաթիվ հեծյալներով գնաց խուլվե՝ Լիպարիտի մոտ, սակայն սա, իմանալով նրա գալուստն մասին, չկանգնավ նրան՝ խույս տվեց այնտեղից։ Այս պայմաններում թագավորը ևս հետ դարձավ ու մեկնեց արքազաց երկիր» («Քարթլի-Ֆրոկուրեա», «Քարթլիի մատյանը»)։

«Իբերիայի առաջնորդ Բագրատը (**Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.**)՝ մի անառակ մարդ, պղծել էր Լիպարիտի մահիճը, որը որդին էր Վասիլ կայսեր օրոք Գեորգիոսի (**Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի I-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ մղված պատերազմում սպանված Օրատիոս Լիպարիտի՝ իր ողջանդությանը ու արիությանը հռչակված մի մարդու։ Այս Լիպարիտը իբերների մեջ Բագրատից հետո ամենամեծ ուժն ուներ և իր այդ արարքից անչափ զայրացած Լիպարիտին նա սպախում՝ ստիպեց իր դեմ ապստամբություն բարձրացնել։ Պատերազմում հաղթելով՝ Լիպարիտը նրան չարտում է Կովկասյան լեռները և խորին Աբազգիա, որից հետո, մտնելով արքունիք, բռնաբարում է իր տիրուհուն՝ Բագրատի մորը՝ դառնալով Իբերիայի տերն ու տիրակալը» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 11)։ «Այս ուժեղացավ Բագրատ թագավորը (**Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.**), որ գրավեց Վեստը իր իննը բերդով, իսկ Անի էլ Բագրատի մորը տվին...։ Լիպարիտը... խաբուսիկ ինարով վերցրեց թագուհուն Անի...։ Լիպարիտն Հայոց թագավորի հետ Կախեթից եկավ Բագրատի դեմ։ Ծակատամարտը տեղի ունեցավ Շավշեթի պուրակում։ Բագրատի կողմնակիցները պարտվեցին» (Կախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»)։

«Հայոց 498 թվականին Վրաց թագավոր Դավիթը և Հայոց Գագիկ Վանանդեցի թագավորը, ինչպես նաև հունաց Մոնոմախոսը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.**), զորացան Վրաստանում և Օրբելյանների առաջնորդությամբ մեր աշխարհին տիրեցին» (Ամանուն Սյունեցի «Ժամանակագրություն»)։

³¹³⁹ «Եվ փոքր-ինչ ժամանակ անց Կալմախի Երիտասարդ Սուլան և Արտանուցի Երիտասարդ Գրիգորը դաշնակից դարձան։ Իրենց միացնելով մեսիս այլ ազնաւորների՝ նրանք կանչեցին Բագրատ թագավորին (**Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.**)։ Եվ ահա, շարժվելով զորքով, Բագրատն անցավ Ռկինիսվարիի ճանապարհը և գումարվեցին Արիգ-ցիխե բերդում։ Իմանալով այդ, Լիպարիտը ժողովեց իր զորքը՝ կանչելով կախեթցիներին ու հայերին։ Հույները ևս իր հետ էին։ Նա անակնկալ մոտեցավ Արիգ-ցիխե բերդին և բախվեցին։ Դարձյալ հաղթեց Լիպարիտը, փախուստի մատնելով թագավորին, իսկ Երիտասարդ Սուլային բռնեցին և, բազում կոտորածով ու ցից նստեցնելով, պահանջեցին Կալմախը, սակայն նա հրաժարվեց տալ։ Նույն մարտում բռնեցին նաև Աբուսերի որդի Գրիգորին և մահվան սպառնալիքով պահանջեցին Արտանուցը, որը և տվեց այն։ Հզորացավ Լիպարիտը Վերին երկրում և գրավեց բերդերը՝ միավորելով գլխավոր մարդկանց» («Քարթլի-Ֆրոկուրեա», «Քարթլիի մատյանը»)։ «Լիպարիտը գործ չարեց, սրա հետ միասին նաև իրեն օգնող կախիթին, հայերին և հույներին, հարձակվեց թագավորի վրա և տեղի ունեցավ սաստիկ պատերազմ։ Թագավորը (**Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.**) նորից պարտվեց, իսկ Լիպարիտը կալանավորեց Սուլային, որից հետո պահանջեց Կալմախը։ Նա չտվեց Արտանուցը» (Կախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»)։ «Նույն այս Գագիկը (**Կախեթի թագավորության արքա Գագիկ – Մ.Ֆ.**) ծակատեց Բագրատ արքայի դեմ Միթայե-Գավրիլա լեռան վրա... և հենց նա էր, որ օգնեց Լիպարիտը Բաղվաձին Բագրատ արքայի դեմ, թե՛ն նաև հենց սրա օրոք էր, որ Բագրատ արքան հիմնականում խլեց նրանից Զերքը» (Կախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Զերքի կյանք»)։

«Նա (**Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.**) նամակ է գրում կայսեր (**Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.**)՝ խնդրելով դառնալ հռոմեացիների բարեկամն ու դաշնակիցը։ Կայսրն ընդունեց նրա դեսպանությունը և Լիպարիտի հետ համագործակցություն հաստատեց։ Որոշ ժամանակ անց, Բագրատը Փափա գետի վրայով, սկանների և կոլխերի երկրով ընթանալով, գալիս է Տրապիզոն, որտեղից կայսեր սուրհանդակներ է ուղարկում՝ հայտնաբերել, թե ցանկություն ունի մարաթաղաք գալ և նրան հանդիպել։ Կայսրը թույլ տվեց և նա, գալով մարաթաղաք, հանդիպեց կայսեր։ Նա նախ շատ պարսավեց նրան, ասելով, թե նա, կայսր լինելով և Աբազգիայի նման մի մեծ երկրի առաջնորդի հետ դաշնիք ունենալով, դժե՛ք այդ և անցավ հասարակ մի մարդու՝ ապստամբ ստրուկի, կողմը։ Վերջում նա խնդրեց, որ

կայսրն իրենց հաշտեցնի: Կայսեր ջանքերով նրանք համաձայնություն կնքեցին, որով Բագարատը համայն Իբերիայի և Աբազգիայի տերն ու առաջնորդն էր, իսկ Լիպարիտը՝ Մեսիխիայի մի մասի կառավարիչը, ընդ որում նա ցմահ տեր և թագավոր է ծանախելու իրեն՝ Բագարատին: Ահա Աբազգիայի հարցն էլ այսպես լուծվեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 11):

³¹⁴⁰ «Հայոց 495 թվականի ռումոց կայսր Մոնոմախոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) գորահավաք արեց և զորքի հրամանատար նշանակեց ռումոց մեծ իշխանին, որին Տեյիարիս էին անվանում և որը կուրտ էր ու ներքինի: Վերջինս հսկայական բազմությամբ և անհամար զորքով եկավ Ղվին բաղաթի վրա և բաղաթի դարպասի մոտ բանակեց: Չմեծ ժամանակ էր և ահա սաստիկ սառնամանիքի ու հորդառատ անձրևների պատճառով նա ոչինչ չկարողացավ անել, որից հետո, առանց որևէ վնաս կրելու, վերադարձավ ռումոց երկիրը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ Մոնոմախոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) մեծաքանակ զորքով ուղարկեց Մելիարիտոս անունով մի ներքինի, որը եկավ Ղվին բաղաթի մոտ և պաշարեց այն: Չմեծ էր, հորդառատ անձրևի պատճառով նա ոչինչ չկարողացավ անել ու հետ դարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Սահմանը շրջանցելով՝ Լիպարիտը նույն զորքով գնաց և կռվի բռնվեց Ղվինի տիրոջ (Շարդադյանների Եմիրության ապագա Եմիր Աբու-Ասվար Շավուրի – Մ.Ֆ.) հետ հոգուտ հունաց արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.), ապա հետ դարձավ իր երկիրը» (Քարթլիս-Ցխովերթա», «Քարթլիի մատյանը»):

«Ապա Լիպարիտը հույներից ուղարկեց Ղվին և այնտեղից վերադարձավ» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

³¹⁴¹ «Երբ աղետի մասին կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) իմացավ, Նիկողայոսին ու Իսախտեսին պաշտոնակն արեց, Իսախտեսի փոխարեն Իբերիայի դուքս Նշանակվեց Կեկավմենտը, իսկ Նիկողայոսի փոխարեն էլ զորավար ավտոկրատոր Նշանակվեց մեծ հետերիարիս, ներքինի Կոնստանդինը՝ ծագումով սարակինոս: Նա կայսեր ծառայել էր նախքան նրա գահ բարձրանալը և նրան հավատարիմ էր: Նրանք, ահա, տեղ հասնելով և հավաքելով զինված ուժերը, զործի անցան: Նրանք չուզեցին հարձակվել Ղվին բաղաթի վրա, որ համայն ազգի մայրաքաղաքն էր, այլ փորձեցին տիրանալ Անիի ստորանկյալ բերդերին: Նրանք գրավեցին գահավեժ տեղանքում գտնվող շատ անառիկ Սուրբ Մարիամը, Ամբերդ կոչվածը և Սուրբ Գրիգորը: Ապետաֆարեց (Շարդադյանների Եմիրության ապագա Եմիր Աբու-Ասվար Շավուրի – Մ.Ֆ.) բազմիցս անգամ փորձեց պաշարյալներին օգնության հասնել, բայց ամեն անգամ պարտություն կրեց: Նրանք եկան նաև խելիդոնիոն կոչվող բերդը, որ գահավեժ լեռան վրա էր կառուցված և գտնվում է Ղվինից ոչ հեռու: Այդ բերդին, խանդակներով ու ցանկապատով օղակի մեջ առնելով այն, նրանք ջանում էին երկարատև պաշարմամբ տիրանալ: Պաշարյալները պարենի պակաս էին զգում, բանգի անակնկալ հարձակման պատճառով նրանք չէին հասցրել իրենց պարենով ապահովել: Հռոմեացիները այս բերդն էլ կգրավեին, եթե Արևմուտքում հանկարծակի ջոկակներ պատրիկ Լևոն Թոռնիկի ապստամբությունը...: Կայսրը նրան ընդդիմակալելու բավարար զորք չուներ, ոչ էլ հավատում էր, թե բաղաթացիներն իր նկատմամբ սեր ու հավատարմություն կցուցաբերեն, դրա համար կայսերական նամակով Կոնստանդինի մոտ պատանդի ձևերով Իբերիա սուրհանդակ է ուղարկվում, որով հրամայվում է ձեռքի գործը թողնել և զինական ուժերով շտապ մայրաքաղաք վերադառնալ: Կոնստանդինը, նամակը ստանալով, հակառակ այն բանի, որ համարյա գրավել էր բերդը, վերացնում է պաշարումը, Ապետաֆարեսի հետ հաշտություն է կնքում, ստանում է նրա ուխտ ու երդումով հաստատված հավաստիացումը կայսեր հանդեպ տածելիք բարոյացավանության մասին, որ երբևիցե չի ծրագրելու որևէ վատություն ընդդեմ հռոմեացիների, որից հետո, վերցնելով զորքերը, շտապում է դեպի մայրաքաղաք: Խելիդոնիոնն ահա այսպես խույս տվեց գրավումից» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8):

«Ինչ վերաբերվում է արևելյան բանակին, ապա այն ևս տեղում չէր ու դրա համար էլ չէր կարող ըստ ազդանշանի արագորեն ի մի հավաքվել, որպեսզի օգնության վտանգի մեջ հայտնված ինքնակալին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.): Այն կանգնած էր Իբերիայի խորքերում՝ հետ մղելով ինչ-որ բարբարոսական ցեղի հարձակումը» (Միքայել Ռսելլոս «Ժամանակագրություն», «Չոյա և Թեոդորա: Կոնստանդին IX», մաս 105):

«Երբ եկավ Հայոց 496 թվականը, Տեյիարիտը բազմաթիվ զորքերով նորից եկավ և հարձակվեց Ղվին բաղաթի վրա: Նա մեծ վնաս և աղետ պատճառեց այդ գավառին, սրի բաշեց ու գերեվարեց տաջկաց ողջ ժողովուրդը, ապա խաղաղությամբ վերադարձավ հունաց երկիրը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Նույն տարվա ամռանը Մեյիարիտը կրկին եկավ ու պաշարեց Ղվինը, սակայն այս անգամ ևս չկարողացավ գրավել բաղաթը, որից հետո, թալանելով հարակից շրջանները, հետ դարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁴² «/99/ Շարունակեմ իմ պատմությունը այնտեղից, որտեղից կանգ առա: Այդ ինքնակալը մայրական գծով ուներ Լևոն անունով մի ազգական՝ տոհմով Թոռնիկյան, որն ապրում է Ադրիանապոլսում ու լրիվ տարված էր մակեդոնական գոռոզությամբ: Նա ոչ վատ արտաքին, սակայն նենգ բնավորություն ուներ և մշտապես տարված էր ինչ-որ խռովարարական ծրագրերով: Դեռևս երիտասարդ տարիքում շատերը նրան հիմնալի ապագա էին կանխագուշակում, այսպես, երբեմն, անզգուշորեն արտահայտվում են մարդկանց մասին, իսկ երբ նա առնականացավ և կամքի որոշակի ամրություն դրսևորեց, բոլոր մակեդոնացիները միանգամից հավաքվեցին նրա շուրջը: Արդեն ոչ մեկ անգամ էր, որ նրանք պատրաստ էին ապստամբություն սկսել, սակայն ամեն անգամ ժամանակը ճիշտ չէին ընտրում կամ Թոռնիկը նրանց հետ չէր լինում և կամ էլ բարեպատեհ առիթ չէր լինում խռովության համար: Հոգում նրանք շատ խռովահույզ մտքեր ունեին և հետագայում արդեն տեղի ունեցավ մի բան, որը նրանց ապստամբության որդեց... /104/ Դրանից հետո Լևոնը ամսիցապես շարժվեց մայրաքաղաքի վրա: Այս կերպ մակեդոնացիները պատրաստվում էին կանխել կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) մտադրությունները և հարձակվել նրա վրա ավելի շուտ, քան նա կհասցնի իրենց դեմ շարժել արևելյան բանակը: Նրանք հույսները դնում էին նաև մայրաքաղաքի բնակիչների վրա, որ նրանք չեն օգնի արքային և չեն ելնի իրենց դեմ, բանգի, ինչպես հայտնի էր մակեդոնացիներին, նրանք իրենք էլ վիրավորված էին ինքնակալից անարդարությունների համար, որ նա թույլ էր տվել, դժգոհ էին նրա վարքագծից, իսկ գահի վրա էլ ուզում էին տեսնել ռազմիկ-արքայի, որը պատրաստ կլիներ հանուն իրենց կյանքը վտանգի ենթարկել ու բարբարոսական հարձակումները հետ մղել: /105/ Եվ իրոք, մակեդոնացիները դեռ չէին մոտեցել բաղաթի պարիսպներին, երբ արդեն ծանապարհին նրանց էին միացել մեծաթիվ կամավորներ ու լեռնային մասերից ժամանել էր ռազմիկների մի ողջ ամբոխ: Բոլոր բնակիչները, ընդհուպ մինչև մայրաքաղաք, կարելիքում էին նրանց ու աջակցում նրանց մտադրություններին: Այսպես էին ընթանում ապստամբների գործերը, իսկ ինքնակալի մոտ ամեն ինչ ստացվեց ոչ այնպես, ինչպես պետք էր: Ոչ մեր զորքն էր հավաքվել, ոչ էլ դաշնակիցներինը, եթե չհաշվենք օտարականների փոքրիկ ջոկատը, որը սովորաբար ընթանում է արքայական արարողությունների ժամանակ: Ինչ վերաբերվում է արևելյան բանակին, ապա այն ևս տեղում չէր ու դրա համար էլ չէր կարող ըստ ազդանշանի արագորեն ի մի հավաքվել, որպեսզի օգնության վտանգի մեջ հայտնված ինքնակալին: Այն կանգնած էր Իբերիայի խորքերում՝ հետ մղելով ինչ-որ բարբարոսական ցեղի հարձակումը: Դրա համար էլ արքան հուսահատության մեջ էր և հույսը դնում էր հազիվ միայն պարիսպների վրա, որոնց պաշտպանության տակ էլ գտնվում էր: Դեռ այդ պատճառով էլ նա զբաղվեց նրանցով՝ հրամայեց վերականգնել լճված տեղերը և պարիսպների վրա խիտ կերպով տեղադրել քարանետ մեքենաներ: /106/ Դեռ այդ ժամանակ էլ արքայի մոտ խորացավ երակների հիվանդությունը, այն աստիճան, որ ձեռքերը լրիվ թուլացան, իսկ ոտքերը չէին կարողանում բալլել ու ձգվում էին անտանելի ցավից: Վերջնականապես փչացավ ու խախտվեց նաև նրա ստամոքսը ու Կոնստանդինի ողջ մարմինը սկսեց հանգչել ու քայքայվել: Արքան չէր կարողանում շարժվել ու դուրս գալ ժողովրդի մոտ և քաղաքի բնակչությունը, որոշելով, որ նա արդեն մահացել է, տարբեր տեղերում հավաքույթներ էր կազմակերպում ու բնարկում, թե պե՞տք է արդյոք փախչել քաղաքից ու միանալ ապստամբին, թե՞ ոչ: Ահա թե ինչու Կոնստանդինը, հաղթահարելով իրեն, պետք է ժամանակ առ ժամանակ խոսեր ժողովրդի հետ կամ էլ գոնե հեռվից երևար և իր արտաքինով վկայեր, որ դեռ կենդանի է: /107/ Այդ վիճակում էր գտնվում կայսրը, երբ ապստամբը զորքի հետ միասին փողոթնի նման սուրաց դեպի մայրաքաղաք և գիշերելու տեղավորվեց քաղաքի դիմաց ու ամեն ինչ ոչ թե պատերազմի և դիմակայության, այլ պաշարման ու գրոհի տեսք ստացավ: Ինչպես ասում էին ինձ ռազմիկները և որոշ ծեր մարդիկ, երբեք դավաբան առաջ ոչ մի ապստամբ էր հասել նման լկտիության, որպեսզի պաշարողական մեքենաները տեղադրեր քաղաքային պարսպի դիմաց և, իր զորքով շրջապատելով մայրաքաղաքը իր ողջ երկարությամբ, արդեն նույնը նրա պաշտպանների ուղղությամբ: Բոլոր բնակիչներին սարսափ պատեց և թվում էր, թե ուր էր քաղաքը կհանձնվի, իսկ այդ ընթացքում ապստամբը, կանգ առնելով պարսպից ոչ հեռու, ծանրաբ զարկեց և հանդիսավոր կերպով սկսեց հրամաններ արձակել, սակայն այնտեղ անցկացրեց միայն գիշերվա մի մասը, որից հետո հեծյալ փրճակում եկավ ճամբարից՝ հրամայելով նույնիսկ անել նաև զորքին: Այնուհետև, իջնելով ձիերից, նա առաջ եկավ ու առավոտյան մակեդոնացիները արդեն կանգնած էին պարիսպների դիմաց ոչ թե խառնիխուռն ու մի տեղ լցված, այլ՝ մարտի պատրաստ և մարտական կարգով: Ու որպեսզի նաև վախեցնեն մեզ՝ ոչ զինվորական մարդկանց, նրանք բոլորը ծանր զինվածություն ունեին: Ով աստիճանով բարձր էր, հազած էր գրահներ ու ոտնապաններ և իր ձին ևս գրահների մեջ էր, իսկ մնացածները զինված էին ուց կարող էին: /108/ Ինչ վերաբերվում է ապստամբին, ապա նա, սպիտակ ձիու վրա, սարսափ հեծյալների ու զորքի լավագույն մասի հետ միասին գտնվում էր մարտակարգի կենտրոնում: Նրան շրջապատում էին թեթև զինված ռազմիկները՝ դիպուկ հարվածող, շարժունակ և սրընթաց, իսկ մնացած ուժերը տեղակայված էին զորավարների հրամանատարության տակ, ընդ որում լուխերը պահպանում էին իրենց կառուցվածքը, սակայն, որպեսզի մարտակարգը ձգվի, դրանք բաժանված էին ոչ թե 16 հոգանոց ջոկատների, այլ ավելի քիչ բանակի, ու

դրա համար էլ ռազմիկները վահանը վահանին հենած չէին, որ կանգնած էին: Նրանց հետևում շարված ամբողջ պարիսպներից նայողին հսկայական ու անթիվ էր թվում: Այդ մարդիկ ևս բաժանված էին ջոկատների: Նրանք հանդիսավոր քայլում էին և սուրում ձիերի վրա, սակայն ոչ թե ռազմական ուժի, այլ անկանոն ամբոխի տպավորություն էին թողնում: /109/ Այդ ժամանակ պաշարման մեջ հայտնված ինքնակալը, ցանկանալով ցույց տալ թշնամուն, որ ինքը դեռ կենդանի է, իրեն գաղղարացե արթալական հանդերձներով և թագուհիների հետ միասին տեղակայվեց արթալական պալատի պատշգամբներից մեկում: Կոնստանդինը հազիվ էր շնչում, կանաց տկուր էր և կարող էր տեսնել միայն զորքի մի մասը, որը կանգնած էր ոչ հեռու՝ ուղիղ իր դիմացը: Հնդիսուլ մոտենալով բաղաթի պարսպին՝ թշնամիները մարտական կարգ ընդունեցին և ամենից առաջ խոսքով դիմեցին պարսպի վրա գտնվողներին՝ հերթով թվարկելով այն փորձանքները, որոնք իրենց գլխին բերել է Կոնստանդինը, նրանք, որոնցից իրենք կիսուսափեն, եթե բռնեն արթալին ու նրանք, որոնք, ընդհակառակը, իրենց գլխին կպայթեն, եթե բաց թողնեն: Նրանք խնդրում էին բաղաթացիներին բացել դարպասները և ներս թողնել լավ ու արժանի կայսեր, որն արդեն իրենց հետ մարդասիրաբար կվարվի, իսկ հռոմեական տերությունն էլ կբարձրացի բարբարոսների դեմ հաղթական պատերազմներում: /110/ Նրանք, ում դիմում էին մակեդոնացիները, այդ խոսքերին ի պատասխան նույնիսկ մեկ բարի բառ իսկ չասացին, այլ նրանց ու նրանց առաջնորդի գլխին ամենաընտրյալ լուսանքներ ու վիրավորանքներ թափեցին: Այս կերպ ապստամբների հաշվարկը և հույսը հասարակ ժողովրդի վրա չարդարացավ ու նրանք սկսեցին չարագուշակ սպանալիքներ տեղալ արթալի վրա՝ մեկ ծարրելով նրա մարմնական անկարողությունը, մեկ կոչելով հաշմանդամ ու մարմնական հաճախորդի սիրահարար, բաղաթի և ժողովրդի կրծանիչ ու նման անիմաստ և անտեղի վիրավորանքներ: Շատ մակեդոնացիներ, իսկ այդ ցեղը ինքնահավան ու հանդուգն է, սովոր ոչ այնքան ռազմական պարզության, ինչքան իրապարակային պոռոտախոսության, իջան ձիերից և սկսեցին բոլորի առջև հենց տեղում էլ հորինած կոմիկական տեսարաններ խաղալ կայսեր մասին՝ այդ ընթացքում ուղիղ տոն տալով և պարելով: Արթալ տեսնում էր նրանց ծանաժողությունները և լսում գոռոցները, իսկ ես, կանգնած Կոնստանդինի կողքին, մեկ սարսափում էին նրանց խոսքերից, մեկ սպիտակաթի խոսքեր ասում արթալին, և տանելով նրանց վիրավորանքները խոսքով ու գործով, նա չգիտեր ինչ անել: /111/ Այդ ընթացքում բաղաթացիների որոշ բանակություն ղուրս եկավ պարիսպներից և սկսեց հետ մղել թշնամուն հեծելազորին: Ոմանք պարսատիկներից բարեր էին արձակում, մյուսները նետեր էին արձակում, իսկ թշնամիները, ձևացնելով փախուստ, անակնկալ հետ դարձրին ձիերին և թերով ու Նիգակներով կոտորեցին դրանց: Ինչ-որ մի թշնամու ռազմիկ, որը հենց ընթացքի ժամանակ աղեղից նետահարելու վարպետությանն էր տիրապետում, մեզ համար աննկատ մոտեցավ բաղաթի պարսպին, նշան բռնեց ուղիղ արթալի վրա և նետ արձակեց: Այն հեշտորեն ճեղքեց օդը, սակայն, բանի որ կայսրը հասցրեց թեթևակի մի կողմ թեքվել, բերեց արթալական ծառաներից մեկի կողմ՝ մի ամենևին էլ ոչ անհայտ պատանու: Մենք վախեցանք, իսկ ինքնակալը, փոխելով տեղը, թշնամու շարքերից ավելի հեռու նստեց: Միևնույն կետի վրա մակեդոնացիները այդ ստահող խոսքերն էին ասում, որոնց մասին արդեն պատմեցի, սակայն ոչ միայն իրենք էին ասում, այլև մեզից էլ պատասխան էին տալու և մեկ թծում էին, մեկ սպառնում: Դետո, շուր տալով ձիերին, նրանք գնացին իրենց ճամբար, որպեսզի պատրաստեն գործիքներ և ամսապատ պաշարեն բաղաթը: /112/ Ուշի գալով՝ արթալ որոշեց ինչ գնով էլ լինի ռազմիկները ձեռք բերել թշնամիներն հետ մղելու համար: Նա նաև որոշեց խրամով փակել վերջինիս ճանապարհը դեպի բաղաթ և պատուր պաշտպանվել նրա հարձակումից, իսկ ինքը որոշեց ինչ-որ տեղ հեռվում տեղավորվել, որպեսզի չենթարկվի վիրավորանքների: Սկզբում սխալ մտածելով ու հետո մտքերը կիսելով ռազմական գործից ոչինչ չհասկացող մարդկանց հետ և ի վերջո ստանալով մեծամասնության համաձայնությունը՝ արթալ առաջին հերթին պարզեց, թե ռազմական դասից ովքեր էն նստած բանտերում, ազատ արձակեց ևս զինեց այդ մարդկանց, նրանց ձեռքը աղեղներ և Նիգակներ տվեց ու պատրաստեց մարտի: Բացի դրանից, նա բանակին միացրեց նաև բաղաթի մեծաթիվ բնակիչներ՝ տրանք բոլորը կամավոր միացան ջոկատներին, բանի որ պատերազմը նրանց համար որևէ այլ զվարճալիքից վատ բան չէր: Ողջ զիշեր նրանք բաղաթի դիմաց գտնվող տարածքը խանդավառ պատեցին և այնտեղ ամրություններ կառուցեցին, իսկ առավոտյան, բանի դեռ թշնամին չէր հայտնվել պարսպի մոտ, արթալ լավագույն հեծյալ ու թեթև զինված ռազմիկներով շարեց թշնամու դեմ հանդիման, ամեն մեկին պաշտպանության համար ապահովեց զենքով ու բաժանեց ջոկատներով: Ինչ գիտարթելում է իրեն, ապա նա տեղավորվեց մի բարձրադիր վայրում, որպեսզի հեծյալի դիտարկի կատարվելիքը: /113/ Թշնամիներից ոչինչ չէին տեսել, իսկ երբ մոտեցան ու հանդիպեցին մեր ջոկատների կուռ պարսպին, պահեցին ձիերը և ցանկացան պարզել, թե որտեղից հանկարծ մեզ մոտ նման զորք հայտնվեց, նրանք վախեցնում էին, որ հանկարծ մեզ մոտեցած չլինե՞ն ուժերը արևելքից, իսկ երբ հասկացան, որ մեր զորքը խոճայի մի հավաքածու է, երբ տեսան, որ փոքր խրամը խորը չէ և հեշտ անցանելի է, միայն ծիծաղեցին կայսեր հիմարության վրա: Այդ ժամանակ, որոշելով, որ վրա է հասել երկար սպասված պահը, նրանք խոսքերի շարքերը և ռազմական կոչերով մարտի նետվեցին, առանց դժվարության հաղթահարեցին խրամը: Արդյունքում նրանք անմիջապես էլ մեր ռազմիկների մարտաշարքը փախուստի մատնեցին, նետվեցին նրանց հետապնդելու և շատերին սպանեցին՝ ոմանք թերովով, իսկ ոմանք էլ Նիգակներով, թեև մեծամասամբ հենց մերոնք էին խառնաշփոթի մեջ իրար վրա ընկնում, տապալվում գետնին ու ոտքի տակ գնում կամ էլ կտոր-կտոր էին լինում: Այդ ժամանակ փախուստի դիմեցին ոչ միայն բաղաթային պարսպից ղուրս հայտնվածները, այլև կայսեր մոտ գտնվողները, բանից նրանք որոշեցին, որ ապստամբը ուր որ է կլնուի բաղաթ և բոլորին կկործանի: /114/ Եթե չխոսենք ճակատագրի մասին, ապա արդեն ոչինչ չէր խանգարում ապստամբին մտնել բաղաթ ու առանց դժվարության նախանշած նպատակին հասնել: Դարպասների պահապանները լքել էին իրենց պահակակետերը և պաշտպանություն էին փնտրում, իսկ բաղաթացիները ցրվել էին տներով ու կամ էլ արդեն պատրաստ էին դիմավորելու ղուրս գալ բռնակալին: Թռռնիկը, սակայն, զգուշացավ մտնել բաղաթ, կամ, ավելի ճիշտն ասած, սկսեց հույս տալով, որ մենք ինքներս նրան մայրաքաղաք կիրավիրենք, արթալական շքերթի ուղեկցույթյալը անցնեցին պալատ ու նրան կդիմադրեցին այրվող ջահերով: Դեռ դրա համար էլ նա մոտեց բաղաթ հետնաձեգ հաջորդ օրվա, իսկ առաջով ծիծաղեց իրար հետևից անցնում էր իր զորքի ջոկատներով ու ամեն տեղ գոռում, որ դադարեցնեն սպանությունները և իրենց եղբայրների արյամբ չպղծեն, իսկ եթե ինչ-որ տեղ տեսնում էր Նիգակ ծոճող կամ այն նետել պատրաստվող մեկին, կանգնեցնում էր նրա ձեռքը և փրկում գոհին: /115/ Այստեղ արթալ, իսկ նրան՝ կործանման դատապարտված, արդեն բոլորը լքել էին, լսելով աղաղակները և տեսնելով, թե ինչպես է ապստամբը կործանում խանգարել սպանություններին, դիմեց ինձ և ասաց. «Միայն մի բան է ինձ անհանգստացնում, որ հանկարծ իշխանության վրա աչք դրած այս խորամանկը իր մարդասիրությամբ և համեստությամբ Աստվածային օժանդակության չարժանանա»: /116/ Երբ նրա քույրը, ես նկատի ունեմ ավագին, բանից Եվպրեայիան աքսորված էր, լաց լինելով սկսեց նրան փախուստի հանել և խորհուրդ տվեց աստվածային տաճարներից մեկը փախչել, Կոնստանդինը, կատաղի հայացք գցելով նրա վրա, ասաց. «Եթե ինձ մոտ նույնիսկ մեկն է մնացել, ապա տարեք նրան ու դուր ինքն իրեն ողբա ոչ մի չփախկեցի իմ հոգին: Դա՞նդությունը».- այստեղ նա նրկին դարձավ ինձ.- «Կուղեցի ապստամբին միայն այսօր ու թող համար էլ կտողոսկի նրանից, ինչպես ավագը ոտքի տակից, ու նրա գործերը վատ ընթացք կստանան»: /117/ Դրանից հետո, ոչ քիչ թվով գերիներ վերցնելով, բռնակալը ռազմական կարգով վերադարձավ իր ճամբար, իսկ ինքնակալը, ոչ մի նոր խորամանկություն չմտածելով թշնամու դեմ, կարգի բերեց ամրության դարպասները, բաղաթաբնակների օժանդակությունն ապահովեց, գովեց նրանք նվիրվածության համար և ապագայում, որպես մրցույթում հաղթողի, պարգև խոստացավ՝ անմահուստ պատրաստվելով պաշտպանության: Այդ ընթացքում աստամբը, այդ սկսյալ գիշերն անցկացնելով ճամբարում, լուսաբացին զորքի գլխավորությամբ սուրաց դեպի արթալական գահը, որը, կարծես, արդեն նրան էր սպասում: Իր հետ միասին նա բերում էր կապված գերիներին, որոնց տեղակայեց պարիսպների դիմաց և սովորեցրեց պետական պահին գոռալ: Ցրված տարբեր տեղեր՝ գերիները իրենց արտաթիկնով ու գոռոցներով փորձում էին խոճախարություն առաջացնել բաղաթի պաշտպանների մոտ, ընդ որում ոչ մի խոսք չասացին արթալին, այլ ուղղակի խնդրում էին ժողովրդին թույլ չտալ թափվել եղբայրակիցներին ու ազգակիցները արյանը, թույլ չտալ իրենց աչքերին տեսնել վշտայից տեսարանը, թե ինչպես են իրար կորառում ինչպես մատաղացու, իրենց վրա մեծ աղետ չբերեն ու աչքաթող չանեն այնպիսի ինքնակալի, ինչպիսին ծնված օրվանից չէր եղել, ինչին իրենք կարողացել են համոզվել: Նրանք ասում էին, որ նա կարող էր իրենց հետ ինչպես թշնամի վարվել, բայց այնուհանդերձ միևնույն հիմա հետնաձգում է մահապատիժը և իրենց հոգուն ողորմածություն է պարզել: Նրանք նաև տարաբնույթ սարսափելի բաներ էին հորինում մեր արթալի մասին, որն իբր սկզբում բաղաթը հույսով էր արել ու բարձրացրել միևնույն ամպերը, բայց հետո այնտեղից բարերի վրա էր նետել: Ահա գլխավորը, ինչի մասին խոսում էին գերիները, սակայն ժողովրդից նրանց պատասխանում էր նույն կերպ, ինչ-որ առաջ: /118/ Դետագայում դեպքերը հետևյալ կերպ զարգացան: Թշնամիների վրա ներքին պարսպից թռան ծանր բարեր, սակայն անցան նպատակներից կողքով և ոչ մեկին չկրկնեց: Այդ ժամանակ մեր ռազմիկները ավելի ուժեղ ձգեցին մեքենաները և հսկայական բար նետեցին հենց իր՝ Թռռնիկի, ուղղությամբ: Կաչել, իհարկե, չկայան, սակայն վախեցնում նրան ու նրա շրջապատին, որից հետո, ենթարկված վախին ու իրար հանքված, տրանք հանդիմանի մարտակարգը և վերադարձան իրենց ճամբար: /119/ Այդ պահից սկսած նրանց գործերն արդեն լրիվ ուրիշ ընթացք ստացան: Կարճ ժամանակի ընթացքում հուսալավառ լինելով, կարելի է ասել, մեր դժբախտ վիճակով, ապստամբը արագորեն հուսալքվեց ու թառամեց: Բաղաթի պարիսպներին ապստամբներն այլևս չէին մոտենում, այլ, մի բանի օր անցկացնելով իրենց ճամբարում, գնացին այնտեղ, որտեղից եկել էին՝ մեծամասամբ առանց որևէ մարտակարգի և որպես փախուսականներ: Եթե տասնյակ կամ մի քիչ ավել հեծյալներ այդ ժամանակ նրանց թիկունքից հարվածեին, ապա բոլորի-կրակաբեր էլ չէր մնա այդ ցրված ու անկանոն թորքում, սակայն ինքնակալը, չնայած որ նախապես տեսնում էր նրանց փախուստը, չհետապնդեց նրանց: Նա դեռ ուշքի չէր եկել վախից ու բաց թողեց հարսնալ պահը» (Միքայել Դեսլյուս «Ժամանակագրություն», «Հոյա և Թեոդորա: Կոնստանդին IX», մաս 99, 104-119):

«Թոռնիկը, երբ Իբերիայի զորավարն էր, ամբաստանվեց ապստամբություն նախապատրաստելու մեջ, որի համար պաշտոնանկ արվեց, բռնի վանական խուզվեց և, բաղաձայն բերվելով, տնային կալանքի դատապարտվեց իր տանը՝ Արդիանապոլսում: Թոռնիկը, սակայն, իր նկատմամբ կատարված անօրինությունները հանգիստ չտարավ: Նա աստիճանաբար սիրաշահեց Արդիանապոլսի շնորհագրված ու պաշտոնագուրկ գորավարներին, ապա իր ազգականների միջոցով կամաց-կամաց գայթակղեցրեց մակեդոնական և թրակիական տազմաների հրամանատարներին, զորացրված զինվորներին, հափշտակությունների ու թալանի սիրահարներին: Դրանից հետո, զգալի ուժ կազմելով, նա կայսր Խոջակվեց, որից հետո իր ողջ զորքը վերցնելով, հանկարծակի հայտնվեց մայրաքաղաքի առջև: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Յ.**) նրան ընդդիմակայելու բավարար գործ չունեց, ոչ էլ հավատում էր, թե քաղաքացիներն իր նկատմամբ սեր ու հավատարմություն կցուցաբերեն, դրա համար կայսերական նամակով Կոստանդին մոտ պետական ծիերով Իբերիա սուրհանդակ է ուղարկվում, որով հրամայվում է ձեռքի գործը թողնել և զինական ուժերով շտապ մայրաքաղաք վերադառնալ: Կոստանդինը, նամակը ստանալով, հակառակ այն բանի, որ համարյա գրավել էր բերդը, վերացնում է պաշարումը, Ալեքսանդրոսը (**Շաղապալանների Եփրոսյան ապագա Եփր Աբու-Ասվար Շավուրի - Մ.Յ.**) հետ հաշտություն է կնքում, ստանում է նրա ուխտ ու երդումով հաստատված հավաստիացումը կայսր հանդեպ տածելիք բարյացակամության մասին, որ երբևիցե չի ծրագրելու որևէ վատություն ընդդեմ հռոմեացիների, որից հետո, վերցնելով զորքերը, շտապում է դեպի մայրաքաղաք: Խելիդոնիոնն ահա այսպես խույս տվեց գրավումից: Կոնստանդինը արևելից տազմաներով և բովանդակ գործով վերադարձավ և մտավ մայրաքաղաք, իսկ ողջ բանակը, կայսրը հրամանով տեղափոխվեց Թրակիա: Մինչ այդ Խոջա զորքի մի մասը մայրաքաղաքի նեղուցի դիմացի Կափի գտնվող խրիստապոլսում էր մնում, մյուսը՝ Դելլեսպոնոստում գտնվող Աբուլոսում, բայց դրանք Թրակիա տեղափոխվեցին հետագայում: Նախքան զինված ուժերի տեղ հասնելը, սեպտեմբեր ամսին, ինդիկտիոնի առաջին տարում, Թոռնիկը, ինչպես ասվեց, կայսր Խոջակվեցով, կայծակի արագությամբ քաղաք է հասնում՝ հույս ունենալով մեկ հարվածով այն գրավել, բանգի կայսրն անհրաժեշտ գործ չունեց: Նա Վլախերնայի դիմաց, Սուրբ Անարծաթից վանքին շատ մոտ, խարաքս դրեց և սկզբում փորձում էր խուսք ու խոստումով քաղաքացիներին սիրաշահել, բայց, երբ ոչ ոք ուշադրություն չդարձրեց իր ասածին, անցավ գործի: Կայսրը քաղաքացիներով և պատահաբար տեղում հայտնված զինվորներով հակառակորդի դեմ կանգնեց: Քաղաքացիներին ու դեմոսին նա պարսպի վրա դասավորեց, իսկ տեղում հայտնված զինվորներին էլ, ինչպես և նրանց, ում իր հրամանով սենատի գլխավորները զինեցին, 1000-ից ոչ ավելի մարդ, Վլախերնայի դարպասի միջով պարսպից դուրս հանելով, կանգնեցրեց ապստամբ արևելի դեմ՝ նրանց առջև հակառակորդի հարձակման խոչընդոտող խրամ փորելով, թեև անհրաժեշտ էր, որ նրանք դարպասից ներս գտնվեին և պարիսպներին պաշտպանվեին: Մագիստրոս Արգիրոս Իստայոն արդյունք էր դուրս չգալ, մնալ ներսում և փոքրաթիվ զինվորներով ու պատերազմելու փորձ չունեցող ժողովորդով չճակատել մոլեգնած, բռնկված և պատերազմական փորձ ունեցող զորքի հետ, բայց նա չկարողացավ նրան համոզել, բանգի իրեն հակադրվում էր «Լիսուդես» մակեդոնական Կոնստանդինը, որ այն ժամանակ կայսրը կողմից գլխավոր էր նշանակված և նրա վրա մեծ ազդեցություն ուներ, բացի այդ դրսում կռվելու միտքն էլ իրենն էր: Եվ ահա, երբ ապստամբն իմացավ, որ նրանք երեկոյան դուրս են եկել, զինեց իր զինվորներին և ուժեղ թափով հարձակվեց: Կայծակի արագությամբ անցնելով խրամը՝ նա պարտության մատնեց նրա հետևում գտնվողներին, որոնց մի մասը գերի ընկավ, իսկ մյուս մասը, փախչելով դեպի քաղաքի խրամը, վայր ընկավ և չարաչար կոտորվեց: Փախուստի էին դիմում քաղաքացիները՝ իրենց պարսպից ցած գահավիժելով, նաև Վլախերնայի պարսպի դարպասապահները՝ դարպասները բացելով: Եթե բախտը ինչ-որ տեղում չդավաճաներ Թոռնիկին, նա հեշտությամբ մուտք կգործեր և ամեն ինչի տեղ կդրանար, բայց նա, հակառակորդներին հետապնդելով մինչև պարսպի մոտ գտնվող խրամը, կանգ առավ, որի ընթացքում կայսրը կողմակիցները դարձյալ գտնեցնվելով, տիրացան դարպասներին և զբաղվեցին պարիսպների պահպանությամբ: Այն ժամանակ կայսրն էլ քիչ էր մնացել նետահար լինելու ու սպանվել, բայց, իսկապես աստված փրկեց նրան, բանգի նետը խրվեց սպասավորներից մեկի կոնածն գլխանոցի մեջ, որը փրկեց և գլխանոցը կրողին, և կայսրը: Ընկնելու մոտ գտնվող քաղաքն ահա այսպես փրկվեց, իսկ ապստամբը, ճամբարում մի բանի օր մնալուց հետո, այնտեղից վեր կացավ ու վերադարձավ Արկադիոսպոլիս: Դատաճառն այն էր, որ իր մարդիկ կամաց-կամաց հեռանում էին և կամոնի կայսրը կողմն անցնում, դրա համար էլ նա վախեցավ, որ բոլորն էլ իրեն կլքեն և կհեռանան, գուցե անգամ կբռնեն ու կայսրը ձեռքը կհանձնեն» (Յովհաննես Սկիլիցես «Յամառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8):

«Դայոց 496 թվականին Թոռնիկ անունով մի հայ պատրիկ՝ բաջ և հզոր պատերազմող, որ Արդիանապոլիս քաղաքից էր, Մոնոմախոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.Յ.**) դեմ ապստամբություն բարձրացրեց: Բովանդակ արևմուտքում և գործերի երկրում գործադիմաց անելով՝ նա հսկայական զորքով եկավ Կոստանդնուպոլիսի վրա և քաղաքը գցեց մեծ տազմայի ու դժվարին կացության մեջ: Կայսրը չհամարձակվեց պատերազմի դուրս գալ: Կոստանդնուպոլիս քաղաքի բնակչությունը այնքան զգվեց պատերազմից, որ նույնիսկ բար ու կրով շարեց քաղաքի դարպասը: Թոռնիկը կատաղի պատերազմ տվեց և հիմառապական ավերեց քաղաքից դուրս գտնվող Սուրբ Անարծաթից եկեղեցին անգամ, իսկ Սուրբ վկաների եկեղեցու բոլոր բարերը նա Օվկիանոսը թափեց: Մոնոմախոս կայսրը և Կոստանդնուպոլիս քաղաքի բոլոր իշխանները ահ ու սարսափի մեջ ընկան: Վիճակից դուրս գալու ելք չէին գտնում, սակայն նրանք ի վիճակի չէին ընդդիմակայել Թոռնիկի քաջությանը: Այդ ժամանակ պատերադրը, բոլոր իշխաններն ու կայսրը մտածեցին Թոռնիկի դեմ նենգության բանեցնել: Եվ ահա նրանք ահավոր, բայց կեղծ ու խաբեպատիր երդումներով հաստատված մի գիր շարադրեցին, թե Թոռնիկին կեսար են հռչակում, որ Մոնոմախոսի մահից հետո Թոռնիկը լինի կայսր: Ահա այսպիսի գիր շարադրեցին և իրենց նենգությունը երդումներով հաստատեցին: Նրանք ասում էին, թե. «Գրեքում գտել եմք գրված, որ Մոնոմախոսի մահից հետո դու կնստես կայսրության գահին»: Դատարարը, բահանները և իշխանները գնացին Թոռնիկի մոտ և նրա առաջ կրկնեցին երդումը, որով սեր ու խաղաղություն եղավ: Նրանք հաշտված Թոռնիկին Կոստանդնուպոլիս բերեցին, բայց մի բանի օր անց, ուրանալով իրենց տված երդումը և ուրանալով միջնորդ կոչած աստծուն, ռուսոց ազգը սովոր է երդումով մեջտեղից վերացնել երկրի բոլոր մեծամեծներին, բաջ Թոռնիկի աչքի լույսը խավարեցրին» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ Արդիանապոլիս քաղաքից ոմն բաջ ու պատերազմող մի մարդ, որի անունը Թոռնիկ էր, շարժվեց Մոնոմախոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.Յ.**) վրա: Չորքի գլուխն անցած նա ելավ Արևմուտքից ու գնաց Կոստանդնուպոլիսի վրա: Նա բարերով պատեց քաղաքի դարպասները և, երբ քաղաքացիները համոզվեցին, որ ի վիճակի չեն դիմադրել նրան, գրեցին Թոռնիկի, ինչպես իրենց սովորությունն էր, և տուտ կերպով խոստացան կեսար դարձնել, իսկ Մոնոմախոսի մահվանից հետո էլ՝ կայսր: Բոլոր պատրիարքները և իշխանները եկան Թոռնիկի մոտ, երդումով նրա հետ պայմանագիր կնքեցին և այս կերպ խաղաղություն հաստատվեց, սակայն, երբ այս սիջոցով Թոռնիկի բերեցին Կոստանդնուպոլիս, մի բանի օրից փորձեցին աչքերը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 1048 թվականին՝ 1-ին ինդիկտիոնին, Թոռնիկը մակեդոնացիների և իր աներ Բատացեսի հետ միասին մեկնեց Կոստանդնուպոլիսի վրա, որպեսզի կայսր դառնա: Այդ ժամանակ մագիստրոս Արգիրոսը ֆրանկների որոշ բանակության հետ ելավ և զիջեցրով նրանց մեծ վնաս պատճառեց: Դրանից հետո Թոռնիկը բռնվեց Մոնոմախոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.Յ.**) կողմից և սա հրամայեց նրան կուրացվել: Կուրացվեց նաև Բատացեսը» (Անանյոս Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

³¹⁴³ «/120/ Նրանց նույնիսկ հեռանալով մեզ փառահեղ հաղթանակ թվալ և, ներխուժելով թշնամու ճամբար, քաղաքացիները այնտեղ մեծաթիվ պաշարներ գտան, որոնք թողնվել էին նախկինների կողմից, բանգի սրանք չէին կարողացել դրանք բարձել անասունների վրա և հեռանալ, որովհետև ձգտում էին նախանքն աննկատ իրականացնել: Լքելով ճամբարը՝ մակեդոնացիները անմիջապես էլ ատելություն զգացին իրենց առաջնորդի նկատմամբ և նրանցից յուրաքանչյուրը, վախենալով սեփական ճակատագրի համար, լքեց Թոռնիկին, թեև իրար նկատմամբ վախն ու անելանելիության վիճակը նրանց առայժմ իրար հետ էր պահում: Ինչ վերաբերում է նրանց, ում պատահականությունը հնարավորություն տվեց թաքնվել, ապա սրանք, ոտքերն իրենց տակ չզգալով, նետվեցին կայսր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը - Մ.Յ.**) մոտ՝ քաղաք, ու սրանց մեջ էին ոչ միայն հասարակ ռազմիկները, որքան գորավարներն ու ազնվականները: Դրանից հետո ապստամբին երկրորդ, հետո արդեն երրորդ և ուրախորդ անհաջողություններ պատահեցին: Այսպես, արևմտյան կողմերում հարձակվելով ամրոցների վրա, որոնք հեշտությամբ հնարավոր էր զբաղեցնել դրանց տեղադրության, համընդհանուր պարսպի ու նաև այն պատճառով, որ այնտեղ վաղուց ի վեր է, որ չէին սպասում թշնամիների, դրանցից և ոչ մեկը նա պաշարմամբ կարծես չգրավեց, բանգի նրանց, ում հրամայված էր գրոհել պարիսպները, ոչ այնքան պաշարման, ինչքան տուն դառնալու մասին էին մտածում և հասկացնել էին տալիս պաշտպանվողներին, որ նրանց հետ պատրաստվում են մարտնչել միայն ձևի համար: /121/ Ապստամբը խայտառակությամբ հեռացավ մեծ քաղաքից, բայց ավելի մեծ խայտառակությամբ էլ բշվեց այլ ամրոցներից: Այդ ընթացքում ինքնակալը կանցեց արևելյան գործը և, երբ այն շուտով հայտնվեց, այն ուղարկեց արևմտյան ցեղակիցների ու բարբարոսների դեմ: Իմանալով արևելյան գործի ժամանման մասին և նույնիսկ չստանալով էլ դիմադրել՝ նրանք անմիջապես, անիծելով բռնակալին, ցրվեցին, ընդ որում նրանցից ոմանք տուն դարձան, իսկ մեծ մասը անցավ ինքնակալի կողմը: Եթե առաջ նրանք երդվում էին, որ պատրաստ են բոլորը միասին մահանալ ապստամբի աչքի առաջ, ապա այժմ պատվեցին սարսափով և ամենից քիչ էին մտածում երդումների մասին» (Սիբայեյ Պսելլոս «Ժամանակագրություն», «Չոյա և Թեոդորոս: Կոնստանդին IX», մաս 120-121):

«Թոռնիկը Դովհաննես Բատացեսի հետ բանակեց այնտեղ ու սպասողական վիճակում էր, իսկ իր արյունակից ազգականները՝ արևմտյան տազմաների հրամանատարներ, «Ստրավոնիտես» մականվանյալ Թեոդորոսին, Պոլյուս կոչվածին և Մարիանոս Բրանսին ուղարկեց պաշարելու Ռեդեստոս քաղաքը: Այնպես էր պատահել, որ մակեդոնական ու թրակիական քաղաքներն իր կողմն էին անցել բացի Ռեդեստոսից, որը քաղաքի

եպիսկոպոսի և տեղացի ուն մեծատուն Բատացե կոչված՝ Թոռնիկի ազգականի, ջանքերով, հավատարիմ էր մնացել կայսեր (**Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Յ.**): Այն պատճառով, որ նրանք, գնալով այնտեղ, ժամավաճառ եղան և ոչինչ գույն չբերեցին, նա ինքն էլ բովանդակ բանակով գնաց այնտեղ, քաղաքի վրա գրոհեց և գործի դրեց ամեն տեսակի մեքենաներ, բայց չորս կողմից դիմադրության հանդիպեց, պաշարյալները քաջաբար հետ էին մղում մեքենաները, դրա համար էլ նա, վերացնելով պաշարումը, Արկադիոպոլիս վերադարձավ: Դեցն այդ միջոցին արևելյան զորքերը խրիստոպոլիսի ու Աբյուդոնից անցան Թրակիա: Կայսրը, նրանց զորավար Նշանակելով մագիստրոս Միթայեյ Խաչիտեսին, ապստամբի դեմ ուղարկեց: Վերջինս, ուժեղ էր ստեղծում հավաքելով ապստամբների դեմ հանդիման, նախահարձակ չէր լինում, այլ միայն ասպատակում էր ապստամբներին պատկանող շրջանները, իր ձեռքն ընկնողների նկատմամբ մարդասիրաբար էր վարվում, ապստամբներին ծածուկ նամակներ էր ուղարկում՝ ներում և առատ պարգևատրություն խոստանալով: Երբ վրա հասավ ձմեռը և իրենք՝ ապստամբներն, ու նրանց գրաստներն ու ձիերը պարենի պակաս զգացին, ի վիճակի չլինելով ընդդիմակայել և սառնամանիքին, և սովին, և հակառակորդներին, կամաց-կամաց սկսեցին անցնել մագիստրոսի կողմը: Զանի դեռ դասալքություն անկարևոր մարդկանց շարքերում էր և ոչ անվանիների, Թոռնիկը սպասողական վիճակում էր ու սնվում էր հույսերով, բայց երբ Մարիանոս Բրանսը, Պոլյուսը, Թեոդորոս Ստավրոմիտեսը, Գլավայի ընտանիքին պատկանողները և Նշանավոր այլ անձինք, իրեն լեքցին ու Խաչիտեսի կողմն անցան, Թոռնիկը ապստամբների ծավալում իրենից հետո երկրորդ մարդը համարվող Դովիանես Բատացեի հետ դիմեց փախուստի, բայց թանի որն հնարավոր չէր ձգողալ, ապավինեց ինչ-որ եկեղեցու, իսկ ապստամբների խաժամովը ցրվեց: Խաչիտեսը մարդ ուղարկեց և, ձերբակալելով նրանց, շղթայակալ կայսեր (**Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Յ.**) ուղարկեց, իսկ գինդրվեց յուրաքանչյուրն էլ կայսեր հրամանով իր հայրենիքը վերադարձավ: Թոռնիկն ու Բատացեը կուրացվեցին Քրիստոսի ծննդյան օրվա երեկոյան, ապստամբին մինչև վերջ հավատարիմ մնացածները, հրապարակախորհ ենթարկվելով, աքսոր ուղարկվեցին, իսկ նրանց ունեցվածքն էլ բռնագրավվեց: Ապստամբությունն ահա այսպիսի վախճան ունեցավ, որին հաջորդեցին թուրքերի փորձանքները» (Դովիանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 8):

³¹⁴⁴ «Այդ տարին պարսից երկրից մեծ փորձանք եկավ, քանզի Տուրքիի սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկ – Մ.Յ.**) արքունիքից երեք հոգի՝ Պոլին, Պուկին և Անագուլին, բազում զորքերով եկան ու հասան տաջկաց երկիրը: Անթիվ գերիններ վերցնելով՝ նրանք եկան ու բանակեցին Արեան գետի վրա՝ Մոսուլի սահմաններում: Այդ ժամանակ Մոսուլի տերն ու իրամանատարը, որին հուրեք էին ասում (**Ուկայյանների եմիրության էմիր Մուլաթի-է-Ղուլայի (1001-1050) – Մ.Յ.**), գորհալքեց անելով, արաբական զորքով եկավ նրանց դեմ: Տեղի ունեցավ կատաղի ճակատամարտ, թուրքական զորքը հաղթեց արաբական զորքին և փախուստի մատնեց, իսկ նրանց կանանց և երեխաներին էլ գերի վերցրեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Այդ տարի Պարսից երկրից եկան երեք էմիրներ, որոնք մեծաքանակ զորքով հասան Մոսուլին: Մոսուլի տերը (**Ուկայյանների էմիրության էմիր Մուլաթի-է-Ղուլայ – Մ.Յ.**) անթիվ արաբական զորքով հարձակվեց նրանց վրա, նրանք ճակատեցին և երկուսն էլ ընկան մարտում» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁴⁵ «Երբ նա (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկ – Մ.Յ.**) որոշեց, որ իրավիճակն իր օգտին էր, նախ որոշեց իր սահմանակից տիրակալների դեմ պատերազմել: Ինքն անձամբ ճակատեց Բաբելոնի արխոնտ Պիսասիրիոսի (**Արաբական խալիֆության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ, Բուլեհյանների էմիրության էմիր Իմադ-է-Ղուլայի (1044-1048) – Մ.Յ.**) դեմ, և տարբեր մարտերում նրան հաղթելով և ոչնչացնելով, դարձավ բաբելոնցից երկրի տիրակալը, իսկ արաբների առաջնորդ խարվիտեսի (**Ուկայյանների էմիրության էմիր Մուլաթի-է-Ղուլայ – Մ.Յ.**) դեմ էլ Կուստունուշին ուղարկեց՝ իր հարազատ հորեղբորորդուն՝ տալով հզոր բանակ: Սա գնաց, արաբներին պատերազմ տվեց, բայց պարտվեց ու խալատառակ կերպով փախուստի դիմեց» (Դովիանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 10):

«Արաբների առաջնորդ խարվիտեսի (**Ուկայյանների էմիրության էմիր Մուլաթի-է-Ղուլայի – Մ.Յ.**) դեմ նա (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկ – Մ.Յ.**) ուղարկեց իր հորեղբորորդի Կուսունի՝ նրան տալով զորքի ուժեղ ցույգ: Սա, սակայն, մարտնչելով արաբների հետ, հաղթեց և ամենամոթալի կերպով փախավ» (Նիկեփոր Բրիենսոս «Պատմական նոթեր», գիրք 1, մաս 10):

«Դրա վրա տաջկաց էմիր Խուրեշը (**Ուկայյանների էմիրության էմիր Մուլաթի-է-Ղուլայ – Մ.Յ.**), սգավորի սև Նշան կապելով, որպես զուժկան գնաց արաբների մեջ և, մեծ զորք հավաքելով, եկավ թուրքերի դեմ ու կատաղի մարտում հաղթեց նրանց: Նա ազատեց գերիներին, ապա և նրանցից էլ գերիներ վերցրեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Դրանից հետո հաղթանակ տարան պարսիկները և փախուստի մատնեցին նրանց մինչև Անձիսի սահմանները, իսկ հաղթողները, վերցնելով ավար ու գերիներ, վերադարձան իրենց երկիր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա Մուլաթի-է-Ղուլայ (**Ուկայյանների էմիրության էմիր Մուլաթի-է-Ղուլայ – Մ.Յ.**) հավաքեց մաղապետներին և, հարվածելով ղուզերին, նրանց շարքերում մեծ կոտորած արեց, իսկ ով էլ, որ կենդանի մնաց, փախավ Ադրբայջան» (Բար-Յերետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այլապես Մոսուլի ժողովրդին ազատեց ղուզգերի չարիքներից, հարավաքը (**Ուկայյանների էմիրության էմիր Մուլաթի-է-Ղուլայ – Մ.Յ.**) հետապնդեց նրանց մինչև Մծքին ու վերադարձավ: Ղուզգերը դիմեցին Դիար Բաթը, կողոպտեցին, ապա թեքվեցին հայերի ու ռումների երկրների դեմ, կողոպտեցին նրանց ու գնացին Անդրապատական» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակալատար պատմություն»):

³¹⁴⁶ «Այդ տարիներին երկնքի բարկության դուռը բացվեց մեր աշխարհի վրա, բանզի Թուրքեստանից եկան բազմաթիվ զորականներ, որոնց երիվարները սրընթաց էին արժիվների պես, իսկ նրանց սմբակներն ամուր էին, ինչպես ապառաջ: Նրանք սաստիկ սպառնալիքով էին, աղետները՝ լարված, նետերը՝ միշտ սուր և նրանք երբեք չարձակեցին իրանց կոշիկների կապերը: Հասնելով Վասպուրական գավառը՝ նրանք քաղցած ու անհագուրդ գալլերի նման նրանք հարձակվեցին քրիստոնյաների վրա և հասնելով մինչև Բասեն գավառ ու Վարդաշավան կոչված մեծ դաստակերտ, սրով, իրով և գերությամբ ավերեցին բնակչության գավառներ: Կսկծայի և անսպառ ողբ ու արտասուքների է արժանի այս պատմությամբ: Նրանք սուրացին ինչպես առյուծներ և առյուծների կորյուկներին պես էլ անողորմաբար փռեցին շատերի դիակները, որպես գիշակեր գազաններին ու երկնքի թռչուններին կեր, և Նույն նպատակով էլ ցանկանում էին զալ Կարին քաղաք, բայց... Բարձրալու փակեց նրանց առաջընթացը» (Արիստակես Լաստիվերցի «Պատմություն», գլուխ 11):

«Թուրքերը փախչելով հասան Պարին, Թվմուխ գավառում մեծ կոտորած սարքեցին ու բազում վայրերում քրիստոնյաների շատ արյան թափվեց: Այսպիսի թուրքական զորքն անհամար զինվորներով շարժվեց, գնաց պարսից երկիրը և հասավ մինչև Դայոց Արծե՝ քաղաք: Այնտեղ էր գտնվում ռումոց մի զորավար, որի անունն էր կատապան Ստեփան: Պարսից էմիրները ռումոց զորավարին բազում ավար ուղարկեցին, որպեսզի նա իրենց սեփական երկիրը գնալու ճանապարհ տա, սակայն, Ստեփանը ամբարտապանացած պատերազմի դուրս եկավ թուրք զորքի դեմ: Արդյունքում թուրքերը հաղթեցին ռումոց զորքին, մեծ ջարդ տվեցին և, կատապան Ստեփանին գերի վերցնելով, տարան Դեք քաղաքը, որտեղ նա, անհեղափոխ ձեռքից բազում խոշտանգումների ենթարկվելով, մեռավ: Նրա մորթոցն տիկ հանեցին, խոտով լցրին և պարսպից կախեցին: Նրա ազգականները, խելով այդ մասին, եկան և տասը հազար դահեկանով գնեցին նրա մորթին ու մարմինը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հետորդի ճանապարհին պարսկական զորքը կոտորեց շատ քրիստոնյաների: Նրանք հասան մինչև Դայոց Արծե՝ քաղաքին և սկսեցին բանակել հույն կատապանի հետ, որն այդ ժամանակ այնտեղ էր՝ նրան շատ հարստություն խոստանալով, եթե հնարավորություն տա անվտանգ անցնել: Կատապանը, սակայն, չհամաձայնեց և հպարտորեն ելավ նրանց դեմ, սակայն հունական զորքը պարտություն կրեց, հույները շատ ռազմիկների զոհվեցին, իսկ կատապան Կիր Ստեփանն էլ գերվեց: Նրան հասցրին Դեք քաղաք, որտեղ սարսափելի տանջանքների ենթարկեցին և նա մահացավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Պարտությունից հետո հետ վերադառնալիս Կուստունուշը պետք է Մեդիայի, այն է՝ Վասպուրականի միջով անցներ, այս նահանգի կառավարիչն էր կայսրը կողովից ուղարկված պատգամ, կայսեր պարզախոսատեն Կուստանդին Լիփունդեսի որդին, դրա համար Կուստունուշը նրա մոտ պատվիրակներ ուղարկեց, խնդրելով թույլ տալ առանց որևէ խոչընդոտի անցնել և ամենասարսափելի երդումներով խոստանալով ձեռք չտալ ու անվաս թողնել նահանգը: Ստեփանոսն ընդունեց պատվիրակներին և, նրա խնդրանքը երկրորդ նշան համարելով, հավաքեց տեղական զորքը՝ թուրքերին պատերազմով դիմադրելու համար: Այդ բանը Կուստունուշին զգեց խոր մտահոգության մեջ, իր ողջ զորքը, պարտությունից էր վերադառնում, առանց ձի էր ու անգռ, բայց իր կամքից անկախ նա ստիպված եղավ ճակատել: Մարտում Ստեփանոսի զինվորները պարտություն են կրում, հենց ինքը՝ Ստեփանոսն էլ, բազում ուրիշների հետ գերի է ընկնում: Թավրիզի վրայով անցնելիս Կուստունուշը նրան այդ երկրի տոպագրիին (**Ռավկադյանների էմիրության էմիր Վահտուրյան – Մ.Յ.**) և ծախում, իսկ ինքը վերադառնում սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկ – Մ.Յ.**) մոտ, գեղուցում իր պարտության մասին, պարտություն մեղք ուրիշների վրա գցում և խոստանում, որ, եթե ինքը դարձյալ զորք ստանա և արշավի Կարվեստի դեմ, Արաբիան հեշտությամբ կհպատակեցնի սուլթանին» (Դովիանես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 10):

«Վերադառնալով այնտեղից և նպատակադրվելով անցնել մարերի երկրի միջով՝ Կուստունուշը ուզում էր ծամբար զարկել Վահաթի մոտ, սակայն, վախենալով այդ ժամանակ Մարասանին տիրող ռումներից, նա դեսպանություն ուղարկեց այդ երկրի կառավարչի մոտ, իսկ դա այդ ժամանակ

Ստեփանոսն էր՝ Կոնստանդինի հորեղբայրը, որը այդ ժամանակվա վասիլևսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին IX-ի – Մ.Ֆ.) առանձնահատուկ համակրանքն էր վարում և կոչվում էր Լիփուդեա։ Նա նրանից ազատ անցում խնդրեց, խոստանալով երկրին ձեռք չտալ և այն անձեռնամխելի թողնել, սակայն կառավարիչը, խոսելով դեսպանների հետ և նրանց խնդրանքը, որպես վախկոտություն ընկալելով, հավաքեց մարզային զորքը ու մարտնեց թուրքերի դեմ՝ ռազմական գործում անկործնելի փորձառուի դեմ։ Ահա հենց այդ պատճառով էլ նա ոչ մի աչքի ընկնող բան չարեց, այլ հաղթեց այդ ընդհարումում, ընդ որում շատ ռուսներ ընկան, իսկ ինքն էլ գերի վերցվեց։ Գտնվելով Բրիգիոնում՝ Կոստանդին փառապանք էր գերում, իսկ ինքը, վերադառնալով սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկի – Մ.Ֆ.) մոտ և արդարանալով իր արշավանքի անհաջողության համար, կարծես, իմիջիպալոց, նկատեց Մարաստանի մասին, որ այդ երկիրը շատ բերքառատ է, բայց պահպանվում է կանանց կողմից՝ նա ակնարկեց այնտեղ մարտնչող ռազմիկներին» (Նիկեիոյի Բրիգենտոս «Պատմական նոթեր», գիրք 1, մաս 10)։

³¹⁴⁷ «Զրիստոսի 1048 թվականին նորմանները Կալաբրիայում ելան հույների դեմ, ներս խուժեցին և հույները պարտություն կրեցին Տրիկարիկայի մոտ» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»)։

³¹⁴⁸ «/10/ Իմիջիպալոց, Կոստանդինը պատմեց նաև Վասպուրականի մասին, թե շատ բարեբեր երկիր է, բայց գտնվում է կանանց ձեռքում՝ ակնարկելով իր դեմ ելած զինվորներին։ Սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկ – Մ.Ֆ.), սակայն, նրա կրած խայտառակ պարտությունից զազազած, ծրագրում էր բռնել ու սպանել նրան, բայց և երկյուղում էր հռոմեացիների դեմ գնեք շարժել, նա վախենում ու սարսափում էր նախորդ երեք կայսրերի՝ Նիկեիոյի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոս II Փոկասի – Մ.Ֆ.), Յուլիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս I Չլդիկի – Մ.Ֆ.) և Վասիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ի – Մ.Ֆ.) բաջազործությունների համբավից միայն, կարծում, թե հռոմեացիները դեռ այդ նույն արիության ու զորության տեր են։ Նա տատանողական վիճակում էր, երկմտության մեջ էր և իր անելիքի մասին էր մտածում։ Կոստանդինը, իմանալով սուլթանի խարդավանքի մասին, իր մարդկանց հետ փախուստի է դիմում և, խորեզմցիների երկրում գտնվող մի ամրացույց քաղաք գրավելով, անունը Պասար, դառնում է սուլթանի հակառակորդը։ Սուլթանը, տվյալ պահին զբաղված լինելով, չփորձեց նրա դեմ պատերազմել, և հավաքելով իր բովանդակ ուժերը, դուրս եկավ ընդդեմ արաբների, բայց ճակատամարտում ինքը ևս պարտվեց։ Պարտությունից վերադառնալով և չկարողանալով հաշտվել խայտառակության հետ, ինչպես և Կոստանդինը՝ կրած անարգանքի, վերցնելով զորքի մեծ մասը, նա անձամբ գնում է Պասար և երկարատև պատերազմում հարազատ հորեղբորորդու դեմ, որը վստահ լինելով քաղաքի ամրությանը, հաճախ բայց էր անում դարպասներն ու, դուրս գալով, մեծ վնաս հասցնում սուլթանի զորքերին։ Միաժամանակ հռոմեացիների դեմ սուլթանը 20.000 հոգուց բաղկացած մի այլ բանակ է ուղարկում՝ զորավար Նշանակելով իր եղբորորդի Յասսանին, մակալուն՝ խուլ, կարգադրելով շատ շտապ տեղ հասնել և, եթե հաջողվի, իրեն ենթարկի Մեդիան։ Ահա այս վիճակն էր տիրում Պարսկաստանում... /12/ Սուլթանի կողմից հռոմեացիների դեմ ուղարկված Յասսանը, անցնելով Թավրիզ և Թիֆլիս կոչվող ու եկավ Վասպուրական՝ հանդիպածին ակներելով և կրակի տալով, ձեռք ընկնողին սպանելով ու չխնայելով անգամ երեխաներին։ Նահանգի կառավարիչ վեստ Ահարոնը՝ Վաղիսյալի (Բյուզանդական թագավորության արքա Յուլիանոս-Վաղիսյալի – Մ.Ֆ.) որդին և Պրուսիանի եղբայրը, տեսնելով, որ ինքը կարող չէր պետք եղածին պես պատերազմելու և ընդդիմակայելու թուրքերի այդպիսի բազմության, նամակ ուղարկեց Անիի և Իբերիայի կառավարիչ վեստ Կատակոյուն Կեկավենոսին՝ կոչ անելով հնարավոր բոլոր ուժերով օգնության հասնել։ Նա, ստանալով նամակը, անհապաղ իր զորքերը հավաքեց, շտապ կարգով ճամփա ընկավ ու միացավ Ահարոնին։ Նրանք խորհրդակցեցին, թե ինչպե՞ս անել, գիշեր ժամանակ մարտ տալ, թե՞՞ ցերեկով։ Կատակոյունը դեմ էր և մեկ, և մյուս առաջարկին, նա մտածում էր այլ ձևով հաղթահարել թշնամիներին։ Նա խորհուրդ տվեց թողնել ճամբարը ինչպես որ կա՝ վրաններով, որոնք անուններով ու մնացած հանդերձանքով, և գիշեր ժամանակ ամենապարկուր տեղերում դարանակալել։ Նա նախատեսում էր, որ թուրքերը, տեղ հասնելով, կսկսեն հափշտակությանը զբաղվել, իսկ ահա այդ միջոցին պետք է դարաններից դուրս գալ և հարձակվել նրանց վրա։ Նրա ենթադրությունը ճիշտ դուրս եկավ։ Յասսան, արշավույսին դուրս գալով Ստրազան գետի մոտ գտնվող իր ճամբարից, գնում է պատերազմելու։ Երբ նրան ոչ ոք դեմ չեկավ, նա մոտեցավ հռոմեացիներին ճամբարին, որը ոչ պահակություն ուներ, ոչ էլ որևէ տեղից ծայր էր լավում։ Այնտեղ չկար և ոչ մի զինվոր, թե՛ հարդրելով, թե՛ հռոմեացիները փախուստի են դիմել, նա բազում տեղերից անցնում է ցանկապալեք և հրամայում ավար հափշտակել։ Հռոմեացիները, երեկոյան մոտ դարաններից դուրս գալով, կազմ ու պատրաստ հարձակվում են անկազմակերպ թուրքերի վրա և իսկույն փախուստի մատնում նրանց, որ չկարողացան ընդդիմակայել հռոմեացիների անընկճելի թափին։ Առաջինն ընկնում է Յասսանը, որ առաջին շարքի վրա էր կռվում, ընկնում է նաև թուրքերի զորքի ողջ ծաղիկը։ Ծառ բլերն ազատվեցին և անգն, լեռների վրայով ապաստան գտան Պերսպոնենիայի քաղաքներում» (Յուլիանոս Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 10, 12)։

«Ռեզոլված այդ խուսերից՝ սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկ – Մ.Ֆ.) ռումների դեմ ուղարկեց մոտ 20.000 հոգուց բաղկացած մի բանակ՝ զորավար Նշանակելով իր եղբորորդի Յասսանին, մակալուն՝ խուլ, կարգադրելով շատ շտապ հասնել Մարական երկրին և, եթե այն իրեն չենթարկվի, նրան տիրել ուժով։ Ահա հենց այդ ժամանակակից էլ թուրքերը, պատերազմ սկսեցին ռումների դեմ, որը շարունակվում է մինչև մեր ժամանակները» (Նիկեիոյի Բրիգենտոս «Պատմական նոթեր», գիրք 1, մաս 10)։

«Սրանից առաջ Ռուսի երկիրը մտել էր դուզգեդի մի խումբ Թուրքիլ-բեկի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկի – Մ.Ֆ.) մի ազգականի գլխավորությամբ, որը մեծ գործ չկատարեց, նրա ընկերակիցներից շատերը սպանվեցին, ու նա վերադարձավ։ Ահա նրանից հետո մտավ Իբրահիմ Յանկալը և արեց այն, ինչ-որ հիշեցինք» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»)։

³¹⁴⁹ «Մեր 497 թվականին, որը մեր գերության երկրորդ տարին էր, Պարսից աշխարհից բարկությանը լեցուն դառն մրուրը անեղ ծիսանքով դարձյալ եկավ և լցվեց Կարնո ու Բասենի ընդարձակ դաշտերը և այդ հեղեղի ցայտերը հասան, բռնեցին երկրի չորս անկյունները դեպի արևմուտք՝ մինչև Խաղտյազ գավառը, դեպի Կոլոսիս՝ մինչև Սպեր, Տայքի ու Արշարունյազ բերդերը և դեպի հարավ՝ մինչև Տարոն, Պաշտենից գավառն ու Խորձենի անտառները։ Տասնորոս օր դադար առնելով և ծովանալով՝ այն ծածկեց լեռներն ու մացառուտները և բռնեց ողջ աշխարհը։ Ինձ թվում է, որ այս եղավ այն անապակ գինուց, որ մանուկ երեմիան իր տեղից մեջ ոսկի բաժակով մատուցվելով, խմեցրեց թագավորներին, ազգերին, քաղաքներին, իշխաններին ու նրանց զորքերին, իսկ հետո՝ նաև Միսակյան տանը։ Ահա այդ մարգարեությունը ստույգ կատարվեց։ Հայոց աշխարհը խմեց այն անապակ գինուց և հարբեց, հարբեց չարապես ու թմրելով իմարազավ, խմեց այնպես, որ բոլոր պատուհասներն ընդունեց իր վրա և այժմ ընկած է բոլոր ճանապարհների խաչմերուկներում մերկ, խայտառակված, երբ նրան նախատիքով կոխարտում են ճանապարհների բոլոր անցողիկները։ Ելած հայրենի աշխարհից, օտարացած ծանոթներին, հեռացած ընտանիքից, բարեկամներից ու ազգականներից՝ այն դարձել է գերի ու կալանավոր բոլոր ազգերին...։ Առաջին անգամ, երբ պարսիկներն ու այլ խուժադուժ հեթանոս ազգեր եկան և մարդակոտոր սպանողով բնաջնջեցին շատ գավառներ ու, բազում ավար և գերի առած, գնացին իրենց աշխարհը, նրանք ավերիք տվին ազգերին ու թագավորներին և, նրանց հրավիրելով, մարգարեի նման ասացին. «Անապատի գազաններ, եկեք կերեք այս անապատում եղածը»։ Եվ ահա հաջորդ տարվա սկզբում արեղնային ու տուներամարտիկ զորքերի անհամար բազմություններ հավաքվեցին, ինչպես արծիվները կերակրի վրա, և սեպուները անասնի, սուրբ խաչի տոնի չորեքշաբթի օրը մեծ խրախուսանքով շտապ մտան մեր աշխարհը։ Այդ ժամանակը մեզ համար եղավ ողբ ու վայերի պատմության, իմ այս երկն էլ հրավիրում է ամենքին կոծի...։ Տղամարդիկ կոտորվել են հրապարակներում, իսկ կանայք՝ տներից բլվել գերության, կաթնակեր երեխաները խիվել են քարին և թառամել է պատանիների գեղեցիկ դեմքը, կույսերը խայտառակվել են հրապարակներում, իսկ երիտասարդները ծերերի առաջ սրախողխող եղել, պատվական ծերերի դիակներն էլ, արնաշաղախ ալիքներով, թավալվող շարվում են։ Թշնամիների սրերը բթացան, ձեռքերն ուժասպառվեցին, արեղների լարերը կտրվեցին, կապարձները դատարկվեցին նետերից, իրենք հոգնեցին, բայց նրանց սիրտը խղճմտանք չընկավ...։ Թեպետ ամենուրեք սրանց համար բավականաչափ պատրաստի որս եղավ, որովհետև երկիրը գալարագեղ դրախտի պես պտուղներով լի տարածված էր նրանց առաջ, բայց նաևներից ավելի եղավ Մանանադի գավառում՝ այն լեռան վրա, որը կոչվում է Սբարաբերդ, բանի որ այնտեղ հավաքվել էին փախստականների անթիվ բազմություն և անասուններ, որոնց թիվ չկար։ Անօրենները, հարձակվելով ավերեցին բերդերը ու, ներս մտնելով, բոլորին սրակոտոր արին։ Ողբայի էր ու սրտաճվիլի այնտեղ երևացող տեսարանը, որովհետև նրանցից ոմանց, որոնց ձեռք էին զգում, սրամահ էին անում, որոնք առապար տեղեր մտնելով ամրանում էին, նետերով խոցոտելով էին սպանում, իսկ շատերին էլ, անձավների վրա բարձրացած, մեծամեծ քարերով էին կոտորում, որոնց դիակները, գլուխները ու կտրատված փայտերի նման միմյանց վրա դիզվելով, դիմացի ձորն էին լցնում։ Վայ և ավաղ այն օրվա դժոխակ լույսին։ Զաջ տղամարդիկ, զինավառված ու բարկության բորբոքված, կռվի էին պարտաստվում, վախկոտները թալկացել էին, կանացիները սարսափից խելքներն էին թռցնում, երիտասարդները խիզախում էին, բայց ոչ մի ելք չէին կարողանում գտնել, որովհետև թշնամու պատնեշը բոլոր կողմերից պաշարել էր նրանց։ Չկար այնտեղ սիրելիների սեր, ոչ էլ բարեկամների կարեկցանք, հայրը մոռացավ որդիների գոյքը, իսկ մայրը՝ սերը նորածին մանուկների։ Նորահարս կինը չէր կարող հիշել փեսայի սերը, ոչ էլ այդ մարդը՝ գեղեցկությունը ցանկալի կնոջ, լեռնին պաշտամունքի երգերը բախանների բերաններից ու կորովեց սաղմունների ծայրը սաղմոսողների շրթունքներից, բոլորին առհասարակ պատեց սարսափ ու երկյուղ, շատ կանայք այնտեղ, հոյ լինելով, սաստիկ տազանալից վիժում էին երեխաներին։ Որսորդների պես ասես ցանցերով նրանք շրջափակել էին ողջ լեռը, մինչև բոլորն էլ թուլացան և ընկան գործությունից, իսկ երբ իջավ երեկոն, վերցնելով ավարը, գերիներին ու սպանվածների կողոպուտը՝ նրանք հեռացան այնտեղից, բայց նրանց գնալուց հետո բացված տեսարանն էլ շատ ավելի սրտաճվիլի ու ողբալի էր։ Բազմատեսակ էին այնտեղ մահվան օրհասները, ընկածներից ոմանք,

դեռևս կենդանի, լեզուները ծարավից պապանձված, թույլ և նվաղ ձայնով ջուր էին հայցում, բայց տվող չկար, ոմանք, չարաչար վիրավորված ու ձայնը կորցրած, ծանր էին շնչում, ոմանք, կոկորդից մորթված և դեռևս կիսամեռ լինելով, հազիվ խոխում էին, ոմանք էլ, ծանր վերքերից սաստիկ կսկիծ զգալով, ոտներով գետինն էին դուրսում ու ձեռքերի եղունգներով ճանկնում էին հողը: Մրանից ավելի զարհուրելի տեսարան էլ, սակայն, կար, որ նույնիսկ բարերի և այլ անշունչ արարածների ողբ ու հառաչանքն էր շարժում, որովհետև, երբ անօրենները գերիներին, որոնց բազմությունից ողջ բանակատեղը եռում էր, սարից իջեցրին, ծնողների գրկից երեխաներին հափշտակելով նետեցին գետին, երբ նրանցից ոմանք, խափվելով բարի, սպանվել էին, ոմանց կողբերն էին պատառոտվել ու փորոտիքը թափվել էր գետին: Կենդանի մնացածների կակաչը, որ լսելիքը կարող էր տանել, նրանք, որ կարողանում էին քայլել, այս ու այն կողմ հաճելով իրենց մայրերին էին փնտրում, որոնց բարձրաձայն լացին լեռները արձագանքում էին, որոնք դեռ ոտի չէին հաստատվել, ծնկների վրա սողալով կառաչում էին, իսկ սրանցից էլ ավելի փոթորահասակները ոտներով գետինն էին դուրսում և սողալով, ձայները նվաղած՝ չէին կարողանում շունչ արձակել: Այսպիսի սրտածնկի ձայներով ու անվերջ աղաղակներով նրանք նմանվում էին այն գառնուկներին, որոնք, մայրերից դեռ տղա բաժանված, բռնությամբ անհամբեր լինելով անհանգիստ այս ու այն կողմ էին խփվում՝ անդադար դողալներով վիրավորելով օդն ու ձանձրացնելով խողների լսելիքը: Այս Է դառնադետ քո պատմությունը, ով լեռ՝ ամուր է եռ Սմբատի, բայց ոչ այն, որի վրա կամենար Աստված բնակվել, այլ արյան, ոտնակոխության ու կորստյան լեռ, բեզ չի կարելի նույնիսկ լեռ կոչել, այլ՝ ողջ երկրի բնակիչների տիղմի խորխորատ, բանգի բեզ վրա հիմա զազաններն են իջնախում, ցիններն ու անգղները բնակություն հաստատեցին և աղվաններն են խմբերով խայտում՝ կերով լիացած...: Դառնալուր այս պատմությունը, սակայն, այդ լեռան մասին թող որ դադարի, թեպետ շատերից քիչ մնալը պատմեցի» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 11):

«Այդ տարի Իբրահիմ Յաննալը արշավեց Ռումի դեմ, հաղթեց և ավար բերեց: Բանն այն է, որ Մավարաննահից դուզգերի մեծ բազմություն եկավ նրա մոտ, սակայն նա ասաց. «Իմ երկիրը չի կարող ձեզ տեղավորել ու գոհացնել ձեր կարիքները: Կարծում եմ, որ պետք է արշավեք Ռումի երկիրը և կռվեք հանուն Ալլահի ու ավար վերցրեք, իսկ ես կգամ ձեր հետևից և ձեզ զորավիգ կլինեմ»: Այդպես էլ արեցին ու զնացին նրա առջևից, իսկ նա հետևեց նրանց: Հասան Սանազկերտ, Արզան ալ-Ռում և Կալիկալա, ապա հասան Տրապիզոն ու մինչև այլ վայրեր» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկ - Մ.3.) Ըհիաբ-Էդ-Դուլա Գթմուշ իբն Իսրայել իբն Սելջուկին ուղարկեց Հայաստանի ու Արդարազանի լեռնային շրջանները և սա տիրեց դրանց» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Հուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 4):

³¹⁵⁰ «Այժմ կաշխատեմ ուժերս ներածին չափ ընդարձակ գրել մեր պատմությունը, որպեսզի բոլորին ստիպեմ արտասել: Կկանգնեմ նաև Երեմիայի հետ ձայնարկու կանանց, որ ինձ հետ ողբեր հորինեն, բանգի անում եմ այս պատմությունը ոչ թե լեռների, բարանձավների ու անապատ տեղերի մասին, ուր խաժամուժ թափափուկները փախչելով հասան ու բնակեցին, այլ քաղաքի և այնպիսի քաղաքի մասին, որ հոյակապ էր ու երևելի ամբողջ աշխարհում իբրև մի քաղաք, որ կանգնած Է լեռան վրա, երբ ծով և ցամաք աշխատու, վաստակում ու ջանում էին այստեղ կրել իրենց կարողությունը, ինչպես մեծ եսայի էր մարգարեանում Երուսաղեմի համար: Նախկինում, երբ բարիքների առատությանը խնդրված ամեն ինչ ուզածի պես էր, սա նմանվում էր այն նորահարս կնոջ, որն իր վաղեջագեղությանը ու շքեղ գարդերով սիրելի Է լինում բոլորին: Սրա իշխողները մարդասեր էին, դատավորները՝ արդարադատ ու անկաշառ, վաճառականները՝ եկեղեցի չհնող ու զարդարող, կրոնավորներին օթևան տվող, աղքատներին ողորմացող ու խնամող: Չկար խաբեություն վաճառքի մեջ և ոչ էլ խարդախություն՝ առևտրի ու փոխանակության ժամանակ: Նախատիկն էր եկեղեցիում վաշխերի և տոկոսների չափը, խոտելի ու անարգ էր համարվում նվերների և ընծաների անվան տակ տրվող կաշառքը: Բոլորն էլ բարեպաշտության նախանձխնդիրներ էին, բախանները սրբակյաց էին և աղոթասեր, եկեղեցու կարգերին հյուս հնազանդ, այդ պատճառով էլ սրա վաճառականները վայելափայլ մարդիկ էին, իսկ գնորդները՝ ազգերի թագավորներ: Եվ իբրև, պատվական մի ակ, մեր այս քաղաք լուսազեղ պայծառությամբ փայլում էր բոլոր քաղաքների մեջ՝ ամեն ինչով գեղեցիկ, ամեն ինչով զարդարուն: Այնուհետև, սակայն, մեր եկեղեցիները մտան սեքստացիներն ու պիհոռնացիներն և արդարության օրենքը փոխվեց անիրավության, արծաթասիրությունը ավելի հարգի դարձավ, բան աստվածասիրությունը ու մամուլան ավելի՝ բան Զորիստուր: Ահա այդ ժամանակ էլ հենց, ամեն կարգի համեստությունը խոտորվելով, վերածվեց անկարգության: Սրա իշխանները դարձան գողերի գողակից, վրիժառու և արծաթի ծառաներ, դատավորները՝ կաշառակեր ու կաշառքի համար արդարության խարդախողներ, ոչ որբերի իրավունքն էին պաշտպանում, ոչ էլ այրիների դատը հանձն առնում: Վաշխերի ու տոկոսների համար նրանք օրենքներ հաստատվեցին, իսկ ցորենի փոխառության համար էլ բազմապատկություն սահմանվեց, որի պատճառով, հողը պղծվելով, արգելակիչ Է դառնում, իր եռանդի ժամանակին պտղաբերելուն ու մարդկանց կերակրելու համար...: Ես այս բոլորը իզուր չպատմեցի, այլ որպեսզի ցույց տամ, թե, ինչպես մեր հանցանքն էր նրանց նման, այնպես էլ մենք պետք է նրանց պես, և նույնիսկ ավելի խիստ, պատիժ կրենք...: Մեր այս քաղաքի բազմապիսի ու անհնարին աղետները, սակայն, ո՛վ կարող է գրի առնել, որովհետև, ինչպես գրված է Սողոմի մասին, թե. «Արեգակը ծագեց երկրի վրա, իսկ տեղը հուր ու ծծումբ տեղաց Սողոմի վրա և այրեց այն», ճիշտ այդպես էլ եղավ նաև այստեղ, բանգի արևածագին անօրենների ոհմակները բացած շներն նման հարձակվեցին քաղաքի վրա, շրջապատեցին ու, ներս խուժելով, ագարակները հնձողների պես իրենց սրերը գործի դնելով հնձեցին այնքան, մինչև որ քաղաքը գրկվեց կենդանությունից, իսկ տներ կամ եկեղեցիներ, փախչողներին կրակի մատնելով, անողորմաբար այրեցին...: Այդ կործանիչ օրվան նպաստում էր նաև օդը, բանգի սաստկաշունչ հողով փչելով, ուժգին բորբոքում էր կրակը, որի ծուխը ծառանալով երկինք էր հասնում, իսկ բոցի ցնցուղները հաղթում էին արեգակի ճառագայթներին: Տեսարանը շատ ողբալի էր ու զարհուրելի, ողբ քաղաք՝ վաճառափողոցները, կրթափողոցներն ու ընդարձակ բակերը լի էին ընկածների դիակներով, իսկ այրվածներին ո՛վ կարող էր հաշվել: Բոլոր նրանք, որոնք, սրի փայլից փախած թաքնվեցին տներում, հրաժարակ եղան: Բախաններից նրանց, որոնց եկեղեցիներում բռնեցին, այրեցին, որոնց, դրսում՝ ոմանց սպանեցին ու մեծամեծ թագեր դրեցին գրկները՝ մեզ նախատելու և խայտառակելու համար: Սրով ու հրով սպանված միայն թեմ ու եկեղեցի տնօրինող բախանների թիվը 150 հոգուց ավելի եղավ՝ չհաշված նրանց, որոնք, տարբեր տեղերից եկած, այնտեղ էին գտնվում, նրանց թիվն արդեն ո՛վ կարող է հաշվել...: Արժնի այս տխուր պատմությանը այստեղ էր թող դադարը: Մենք բոլոր աղետալի անցքերը չկարողացանք՝ գրի առնել, բայց մեր բաց թողածը ցանկացողը կարող է իմանալ ավերակներից» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 12):

«Հայոց 498 թվականին Մոնոմախոս կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.3.) գահակալության ժամանակ, որը նեկզույթյան և սուտ երդմանը վերացրեց Բագրատունիների Հայոց թագավորությունը, ինչպես նաև Հայոց կայսրություն տեղ Դետրոնիսի հայրապետության ժամանակ գարնեց սատոն բարկությանը պարսից երկրից՝ սուլթան Տուղրիլի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկ - Մ.3.) հրամանով: Այնտեղի արքունիքից երկու զորապետ, որոնք Աբրեխմ և Գթմուշ էին կոչվում, հսկայական զորքով եկան Հայոց երկիր՝ համոզված, որ ռումից տիրապետության տակ գտնվող Հայոց ողջ երկիրը անտերունչ ու անպաշտպան կլինի, բանի որ ռումները քաջ և հզոր տղամարդկանց հեռացրել էին Արևելքից ու աշխատում էին Հայոց երկիրն և ողջ Արևելքը պահել ձվաժող զորահրամանատարներով: Ահա, այդ տարի անհավատների զորքը հասավ Հայոց հոչակավոր և մարդաշատ Արծն քաղաքը: Նրանք քաղաքը գտան անպարիսպ, տղամարդկանց և կանանց անհամար բազմությամբ, հսկայական ոսկով և արծաթով լի: Զաղաբացիները, տեսնելով այլազգիների զորքը, մի մարդու պես դուրս եկան մարտի: Զաղաքի սահմանների վրա կատաղի և ահարկու ծակատամարտ եղավ: Մինչև օրվա վեցերորդ ժամը նրանք հարվածում էին միմյանց: Դաշտերն արյամբ ողողվեցին, բանգի ոչ օգնող կար, ոչ էլ փախչելու տեղ, նրանց հույսը միայն մահն էր: Զաղաքի կայազորը, հուսահատված անհավատների շատությունից, դիմեց փախուստի: Այլազգիները սրով հարձակվեցին քաղաքի վրա և ողջ քաղաքը սրի բաշեցին, կտորեցին շուրջ 150.000 հոգի, իսկ նրանց կողոպտած ոսկու, արծաթի և դիպակների մասին պատմվեց էլ ավելորդ է, որովհետև հնարավոր չէ գրով արտահայտել: Մենք շատերին բազում անգամ ասել ենք Դավթունի բորեպիսկուպոսի մասին, թե նրա գանձատունը, որն Աբրեխմի ձեռքն անցավ, 40 ուղտի վրա բարձեցին: Դավթունի տնից 800 եգ էր դուրս գալիս: Այն ժամանակ Արծնում պատարագ մատուցող 800 եկեղեցի կար: Ահա այսպիսի դառն վախճան ունեցավ և չարաչար մահով տախտիկող դարձավ գեղեցիկ և փառավոր Արծն քաղաքը: Լացն ինձ չի թողնում պատմել իշխանների և բախանների ջարդի մասին, որոնք անթաղ մնացին և զազանների ծարավ դարձան, փառավոր կանանց մասին, ովքեր իրենց երեխաներով պարսից երկիրը գերեվարվեցին ստրկության: Սա Հայոց կորստյան սկիզբը դարձավ: Լսեք, ուշադրություն դարձրեք, թե ինչպես աստիճանաբար, տարեցտարի արևելքը կործանվեց և ավերակ դարձավ: Սա առաջին քաղաքն էր, որ հայերի ձեռքից գրավվեց սրով ու գերությանը» (Մատթեոս Ուռեայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայոց 498 թվականին Մոնոմախոս կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի - Մ.3.) գահակալության օրոք պարսից սուլթան Տուղրիլի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկ - Մ.3.) հրամանով երկու զորապետ ներխուժեցին Հայոց երկիր: Դա տեղի ունեցավ այն պատճառով, որ ռումները քաջ ու հզոր տղամարդկանց հեռացրել էին Արևելքից և աշխատում էին Հայոց երկիրն ու ողջ Արևելքը պահել ձվաժող զորահրամանատարներով: Եվ ահա, հենց որ այլազգիները իմացան, որ Հայոց երկիրն անտեր Է մնացել, եկան և պաշարեցին Արծն քաղաքը: Նրանք քաղաքը գտան անպարիսպ, մարդկանց անհամար բազմությամբ և հսկայական գանձերով լի, որից հետո սկսեցին մարտնչել նրան տիրելու համար: Զաղաբացիները մի մարդու պես դուրս եկան մարտի: Նրանք այդպես վարվեցին, բանգի ոչ օգնող կար, ոչ էլ փախչելու տեղ, նրանց հույսը միայն մահն էր: Զաղաքի կայազորը, սակայն, անհավատների շատությունից դիմեց փախուստի, իսկ այլազգիները սրով հարձակվեցին քաղաքի վրա և ողջ քաղաքը սրի բաշեցին՝ ավարի թվում ունենալով կողոպտած ոսկու, արծաթի ու դիպակների մեծ բանակություն: Այնտեղ ապրում էր

Դավթունյ թորեպիսկոպոսը և, երբ նրա գանձատունը ձեռք գցեցին, 40 ուղտի վրա բարձեցին: Դավթունյի տնից 100 զույգ եղ էր դուրս գալիս: Այն ժամանակ Արծնում 700 եկեղեցի կար և անչափ գեղեցիկ ու փառավոր էր Արծն քաղաքը, որն այդ անօրեններն ավերեցին: Շատ դիակներ անթաղ մնացին և զազանների ու թաշտիների ճարակ դարձան, գեղեցիկ կանանց իրենց երեխաներով պարսից երկիրը գերեվարվեցին ստրկության: Սա Դայոց երկրի կորստյան սկիզբը դարձավ: Եւթե, ուշադրություն դարձրեք, թե ինչպես աստիճանաբար, տարեցտարի արևելքը կործանվեց և ավերակ դարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ տաքիկները գրավեցին Արծն քաղաքը և սուր սուների մաշեցին 140.000 հոգու, իսկ մնացածներին էլ գերության բռնեցին՝ հոր ճարակ դարձնելով քաղաքը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Արբահամը, շահարիպելով հռոմեական բանակին, եկավ Արծն կղզվող տեղը: Արծնը բազմաթիվ բնակչություն ունեցող մի հարուստ գյուղաքաղաք էր, այստեղ բնակվում էին բնիկ բաճառականներ և ասորիների, հայերի ու այլ ազգերի մեծաթիվ ժողովուրդ: Մոտիկ էր գտնվում Թեոդոսուպոլիսը՝ ամուր ու անառիկ պարիսպ ունեցող մեծագույն մի քաղաք, և, հակառակ որ Կեկավմենոսը նամակ գրելով սպառնաց ու հրամայեց նրանց պատսպարվել այդ քաղաքի պարիսպների մեջ, նրանք, հույսը դնելով իրենց բազմաթիվության վրա, չուզեցին այդ ամենը: Թուրքերը, վրա հասնելով, գործի անցան, իսկ Արծնի բնակիչները, փակելով ճանապարհները և բարձրանալով տների տանիքները, բարերով, փայտերով ու աղեղներով ընդդիմակայում էին հարձակվողներին: Նրանք ողջ վեց օր մարտնչեցին: Երբ այդ բանը հայտնեցին զորավարներին, Կեկավմենոսը շատ էր պնդում ու հորդորում գնալ և հարձակվել թուրքերի վրա, որոնք մտադիր էին պաշարման անցնել: Նա պնդում էր իզուր չնստել ու ժամակաճառ չլինել, սպասելով Լիպարիտի փուչ օգնությանը, ինչպես նաև հարմար առիթը ձեռքից բաց չթողնել, որը հետո դժվար կլինի դարձյալ ձեռք բերել: Նրան հակադրվեց, սակայն, Ահարոնը, որն ասում էր, թե չպետք է կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.) հրամանին հակառակ որևէ բան անել, դրա վրա, ահա, Կեկավմենոսարիամարիտե էլ հանգիստ նստել էր: Արբահամը, տեսնելով որ դեպքերն իր ուզածին հակառակ են ընթանում և Նա չի կարողանում պաշարման գրավել գյուղաքաղաքը, արհամարհեց հարստությունն ու ավարը ու հրամայեց տները կրակի տալ: Թուրքերն, անհապաղ ճախեր և դյուրակառ նյութեր վերցնելով, կրակի տալով դրանք գցում էին տների վրա: Չորս կողմից հուր բորբոքվեց և հսկայական հրդեհ բռնկվեց: Արծնցիք, չկարողանալով դիմանալ կրակին ու նետահարությանը, դիմեցին փախուստի: Ասում են, թե կորավ շուրջ 150.000 տղամարդ, որոնց մի մասը սրի, մյուսը՝ կրակի զոհ դարձավ: Նրանք, երբ համոզվեցին, որ պարտվելու են, կանանց ու երեխաներին սրի բաշտելուց հետո իրենց էին կրակը նետում: Ահա այսպես գրավվեց Արծնը: Արբահամն այնտեղ շատ ոսկի, գնեք և այլ պիտանի մետաղյա իրեր գտավ, ինչ-որ կրակից չէր վնասվել, նա ձեռք բերեց նաև մեծ թվով ձիեր ու զրաստներ և, իր զորքը պետք եղածին պես գինելով, հեռացավ՝ փնտրելով հռոմեական զորքը» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 13):

«Այլազգիները նախ և առաջ գրավեցին Արծն քաղաքը» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Թուրքերը գրավեցին Արգանն ու Կալիկալան» (ալ-Ազհի «Պատմություն»):

³¹⁵ «Ռումները արևելքին կողմին պահպան քիչ հեծելազոր չունեին, իսկ նրանց, բանակի թիվը, ասում են, հասնում էր 60.000 հոգու, որոնց գլխավորներն էին Կամենասը, որ թարգմանվում էր կրակ: Սա իշխում էր Դայոց աշխարհին: Բուլղարի որդի Ահարոնը, իշխում էր Վասպուրականի կողմին, իսկ հայ իշխան Գրիգորը, որ մագիստրոսության պատիվ ուներ: Ինչպես Սուրբ Գիրքն է ասում, սակայն, թե բազմիշխանությունը խառնված է, անհարմար ու քայքայման ենթակա, այնպես էլ սրանց պատահեց, մինչդեռ սրանց պետք էր միահամուռ միաբանությամբ պատերազմում հաղթություն տվող տեր Աստծուն կանչել օգնության, ինչպես սովորություն ունեին նախնիներն հաղթողները: «Քանզի հզորը զորանում է ոչ թե իր զորությանը, այլ տերն է թուլանալով հակառակորդի զորությունը»: Նրանք, սակայն, այսպես չմտածեցին, այլ անօրենը անօրինություն էր գործում և կարծում էին, թե մարդկային հնարագիտությամբ կկարողանան մարել այն ահռելի կրակի բոցը: Այդ պատճառով էլ, շփոթության մեջ ընկած, նրանք մեկմեկի խուսիս չէին համաձայնում, որովհետև Աստված, իրեն չխնդրելու պատճառով, վերացրեց իմաստությունը նրանց մտքերից, և այս պարզ երևում է նրանից, որ նրանք Լիպարիտին խնդրեցին գալ օգնության...: Շատ աղաչանքներից հետո առատ պարգևներ ստանալով՝ Լիպարիտը եկավ, բայց նրանով էլ ոչինչ գլուխ չէկավ, որովհետև հենց իրենց միևնույն հեն միաբան չէին, ուստի պատերազմը սկսելիս Բուլղարի որդին յուրայիններով փախուստի դիմեց՝ վստահություն տալով թշնամիներին: Նրանք, բարձրաձայն աղաղակելով, միմյանց բաշտելով և Լիպարիտին իր քաջ մարդկանցով շրջապատելով՝ ոմանց սպանեցին, իսկ իրեն, երկվարի ջերը սուներով կտրելով, գերի վերցրին: Սյուս գործերն այս տեսնելով փախան, իսկ թշնամիներն էլ, նրանց հետապնդելով, անչափ կոտորեցին՝ ոմանց սրով, շատերին էլ, բանի գրիչներ վրա էր հասել, բարձր տեղերից ու բարանձրանքից գահավեժ անելով: Մնացածները, մերկ ու կողոպտված, ուժեղ կտրուղ նստեցին իրենց աշխարհը և անչափ ավարով լիացան ողջ երկիրը: Ինչ վերաբերում է Վրաց իշխանին, ապա նրան տարան տվին խալիֆին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Քալիֆն – Մ.Ֆ.), իբրև մի մեծ գանձ, որ բոլոր գերիներից հաճելի էր նրա համար: Սա, շնորհակալությամբ ընդունելով նրան, մեծ պարգևներով ու խաղաղությամբ ճանապարհ դրեց դեպի իր աշխարհը: Այս մասին այստեղ այսպես» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 13):

«Այս տխուր լուրը հասավ Մոնոմախոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.) և նա բազմաթիվ զորքեր ուղարկեց արևելք՝ զորահրամանատարներ նշանակելով Կամենին, Վասակի որդի Գրիգորին և քաջ Լիպարիտին՝ Քաջ Ռատի եղբորը: Նրանք բազում զորքերով հասան Դայոց երկիրը՝ պարսից զորքերի դեմ պատերազմելու...: Հունաց զորքը Կամենի, Առնի և Վասակի որդի Գրիգորի գլխավորությամբ հասավ Արևելք, վերցնելու իրենց մոտ կանչեցին և վրաց իշխան Լիպարիտին, ապա գնացին Կապուտռու բերդը՝ Արցովիտ կղզվող տեղը: Թուրք զորքերը, լսելով այդ մասին, դիմեցին այնտեղ: Ռումնոց զորքը բանակեց Արցովիտում: Այն ժամանակ այլազգիների զորքը եկավ քաջ Լիպարիտի վրա: Նա գիշերով հեռացրել էր պահակներին՝ իր բեռնորդի Չորտվանելին, հզոր և պատերազմող մարդուն: Ահա այն ժամանակ՝ գիշերով, այլազգիների զորքը մարտ տվեց: Մարտի տեղից Լիպարիտին ձայն հասավ, թե. «Հասիր, այլազգիների զորքը շրջապատել է մեզ»: Լիպարիտն ասաց. «Շաքաթ է, վրացիների համար ընդունված չէ շաքաթ օրը պատերազմելու»: Դրա վրա Չորտվանելը գիշեր ժամանակ առյուծի պես ճակատեց այլազգիների դեմ, սակայն նրանց փախուստի մատնելու պահին նրա բերանի վրա նետ միտքվեց և ծոծրակից դուրս եկավ: Ահա այսպես մեռավ Չորտվանելը՝ մի քաջ ու հզոր մարդ: Լսելով Չորտվանելի սպանության մասին՝ Լիպարիտը կատաղած զազանի նման դուրս եկավ պատերազմի, բոլոր այլազգիների դաշտի երեսով մեկ ցրիվ տվեց ու սրի բաշեց: Երբ Ռումնոց զորքը տեսավ Լիպարիտի քաջությունը՝ դավաճանեց նրան և, լքելով այլազգիների մեջ, փախուստի դիմեց, որպեսզի Լիպարիտը քաջ մարդու համբավին չարժանանա: Անհավատների զորքը, տեսնելով այդ բանը, մի մարդու պես մարտի բռնկեց վրաց զորքի հետ: Մարտը թեժացավ, երբ անհավատների շրջապատման մեջ գտնվող Լիպարիտը առյուծի նման էր մռնչում: Այդ պահին վրաց զինվորներից մեկը, որ հետ էր մնացել, թորով կտրեց Լիպարիտի ձիու երկու ջերը: Լիպարիտը, իմանալով այդ, փութալով այդ, որ անհավատներից մեկը և սատկեցրեց նրան: Ինքը՝ Լիպարիտը, ցած իջնելով, նստեց գետնին՝ վահանի վրա, և ձայն տալով ասաց. «Ես Լիպարիտն եմ»: Այլազգիներն այն ժամանակ վրաց զինվորներից շատերին կոտորեցին, մնացածներին էլ փախուստի մատնեցին, իսկ Լիպարիտին էլ, գերի վերցնելով, տարան Խորասան՝ Տուրքի սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկի – Մ.Ֆ.) մոտ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս տխուր լուրը հասավ Մոնոմախոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.) և նա զորքեր ուղարկեց արևելք՝ զորահրամանատարներ նշանակելով Կամենին, Վասակի որդի Գրիգորին և քաջ Լիպարիտին՝ Ռատի եղբորը, որպեսզի նրանք պաշտպանեն երկիրը թշնամիներից...: Երբ Հունաց զորավարները հասան Արևելք՝ Գրիգոր Մագիստրոսը և մյուսները, որոնց մասին վերևում գրեցի, մոտեցան Կապուտռու բերդին և կանգ առան Արցովիտ կղզվող տեղում: Թուրքերը, որոնք գտնվում էին դաշտավայրի ծայրին, լսելով այդ մասին, ելան ելան ընդառաջ: Լիպարիտը բոլոր այլազգիներից ցրիվ տվեց, բայց, երբ Ռումնոց զորքը տեսավ Լիպարիտի քաջությունը, դավաճանեց նրան և, լքելով այլազգիների մեջ, հետ դարձավ, որպեսզի Լիպարիտը քաջ մարդու համբավին չարժանանա: Լիպարիտը բռնկեց այլազգիների կողմից և նրան տարան Խորասան՝ Տուրքի սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկի – Մ.Ֆ.) մոտ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դայոց 498 թվականին Վրաստանի Դավիթ թագավորի (հեղինակը ամենայն հավանականությամբ նկատի ունի Լոռու թագավորության արքա Դավիթ I Անողիին – Մ.Ֆ.), Հայաստանի՝ Կանանդում նստող Գագիկ Շահնշահի թագավորության և Բյուզանդական կայսրության Մոնոմախի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.) կայսրության ժամանակ հազարածին իմաստյալներից, թուլացած տեսնելով քրիստոնյա ժողովուրդներին, իմաց տվին իրենց կրոնակիցներին Խորասանում, Խորեզմում, Ֆարսում, Զիրմանում, Բուխարայում, Մագանդարանում, Իրաքում՝ Բարդաղում և Բասրայում, Առանում և Ատրպատականում: Հավաքվեցին պարսիկների, խազիրների, խորեզմացիների, արաբների, ինչպես և թուրքեստանցի սյուլթանների բազմություններ, եկան ու անթիվ և անհամար զորքերով բանակեցին Կարնո դաշտում: Նրանք մտածեցին մի գաղափար, որ, սակայն, չկարողացան իրագործել, այն է՝ Դայոց, Վրաց և Հունաց աշխարհներից վերացնել ու ջնջել քրիստոնյաների կրոնը և անունը: Ապա՝ այդ աշխարհակործան գործի դառնահաջակ հուրը ամենից առաջ հասավ Բյուզանդական

կայսրության կայսերը և սարսափի ահուդորը համակեց յուրաքանչյուր մարդու եռթյունը: Այդ պատճառով նա Կոմնենոս զորավարին Տրապիզոնի զորահրամրով այս կողմ է ուղարկում, նաև Հայաստանից ու Վրաստանից է միասնական օգնություն խնդրում, որպեսզի թերևս կարողանան ազատվել հարավցիների այեկոծում ու բորբոքում բարկությունից: Դավիթ թագավորն ու Գագիկը այդ լսելով չհամարձակվեցին իսմայելացիների զորքի դեմ ելնել, այլ մեծ աղաչանք-պաղատանքներով համաձայնեցին թաք ու անպարտելի Լիպարիտ Օրբելյանին՝ գնալու և միասնալու հունական զորքերին՝ վրա հասնող պատերազմում թշնամուն ընդդիմանալու համար, իսկ իրենք թաքնվելով պատսպարվեցին իրենց երկրների առևտր տեղերում: Այսպես՝ Լիպարիտը հանձն առնելով դիմում է Դավիթին ու անվախ սրտով ասում: «Ես գնում եմ այլազգիների դեմ, կյանքս դնում եմ քրիստոնեական մեր հավատքի համար և աստծու զորությանը կամ կվերադառնամ, կա կմեռնեմ Զրիստոսի համար, բայց, ով թագավոր, իմ հետևորդներին հանձնում եմ բեզ, որ, վրաց չարաբարո իշխանավորների նախանձից դողալով, նրանց նկատմամբ նեղգույթուն չանես և մեր պատվից ու տիրույթներից չզրկես»: Լիպարիտը, որ տիրում էր թագավորության կեսին, այս ասելուց հետո ինքն անձամբ իր ազատների ու զորքի հանդես կազմակերպեց: Այդ հանդեսով անցան 700 մեծամեծ ազատներ, որոնք իր իսկ ստորադրյալներն էին, ինչպես նաև 16.000 մարտիկներ: Արթուրի զորքերից էլ նա վերցրեց 10.000 մարդ, գնաց դեպի Վանանդ՝ Կարունց դաշտը, որտեղ նրանց միացավ հունական զորքը՝ 15.000 մարդով: Այսպիսով՝ բոլորը միասին 41.000 հեծյալներ էին: Եվ, բանի որ այլազգիները մինչ այդ ավերել էին Ռորոու գյուղն ու ասպատակել շրջակա բոլոր գավառները, բանակ էին դրել Նույն դաշտում: Հակառակորդները միմյանց բախվեցին լուսաբացին՝ ճակատամարտելով եռակարգ՝ առաջապահ, միջնապահ և վերջնապահ ջոկատներով: Իսմայելացիների անթիվ բազմության հանդեպ Լիպարիտի զորքը չնչին էր երևում: Նրա զինվորները նրանց մոտ թվում էին ջուր մատակարարողներ և մարտում ընկալողների գնեքերը հավաքողներ: Անպարտելի առաջամարտիկ թաք Լիպարիտը, այդ տեսնելով, բաջալերեց իր զորքին՝ ասելով. «Մի վախենաք, այլ միայն գոտեպնդվեցեք Զրիստոսի անվամբ, խաչակնքվեցեք խաչի նշանով և մերը կլինի հաղթանակը»: Ու ինքն, իջնելով ձիուց, ծուր դրեց, խաչակնքեց սուրբ խաչի նշանով, ապավինեց Զրիստոսին, պարանոցին կապեց փրկչական խաչի մատույնից և, այդպես նախապատրաստվելով ու զինվելով, հեծավ արագաբայլ ձին: Ոսկեզարդ վահանը նա գցել էր թիկունքին, ճկուն լիզակը՝ բռնել ձախ ձեռքում, պողպատե երկաթյա լայն սուրը՝ աջ ձեռքում, կոնքն ի վար էլ կախել էր ահավոր վաղորդ՝ զորազուլիների կամ քարհատի կտցավոր սակրի նման: Անցնելով պատերազմողների համախմբված տեղը՝ նա հպարտորեն այս ու այն կողմ էր արշավում: Նրա ոսկեկուռ գրահից ու սաղավարտից ծառագայթներ էին ցայտում, ինչպես արեգակից: Նա առյուծի նման մեկնում ու գոռում էր և հակառակորդի կողմից մենամարտիկներ էր պահանջում՝ ասելով. «Ես արխագացի Լիպարիտն եմ, պարսից և արյաց բաշեր, եկեք նախ միմյանց հետ մենամարտեցեք»: Չնայած որ շատ անգամ պահանջեց, բայց ոչ-ոք չհամարձակվեց նրա դեմ դուրս գալ: Լիպարիտը, որտեղ որ պնդում էր, արժվի նման էր վրա հասնում, իսկ նրանք, հետ-հետ գնալով, իրար ոտնատակ էին տալիս, տորոում: Այնուհետև Լիպարիտը, տեսնելով, որ հակառակորդը սրտաբեկվեց, ուժն էլ սասանվեց, դիմեց իր զորքին, բաջալերեց ու առաջ շարժեց: Ահեղ աղաղակ բարձրացնելով՝ կողմերը խառնվեցին միմյանց և ճակատամարտ տեղի ունեցավ այնպիսի դողողությամբ, որ թվում էր, թե ամպերի դրոտում ու կայծակների ճայթյուններն են: Ինքը՝ Լիպարիտն էլ, որպես իրախանու ամպ, մտնում ու ելնում էր՝ շատերին կայծակնաբար անելով: Նա, ինչպես որ իրողն էր և երեգնությունը փորձելուցից անցնում, ճեղքում է հակառակորդի զորքը, անցնում այն կողմ և աջ ու ձախ արյան գետեր է հոսեցնում, դիակների կույտեր է առաջացնում, այդ այլազգիներին ջոկատ առ ջոկատ մասնատում է և, ինչպես նապաստակների խմբեր, դաշտի մեջ դիաթավալ անում: Եվ այսպես կոտորելով՝ թաք Լիպարիտը մեր աստված Հիսուս Զրիստոսի զորությանը հաղթեց իսմայելացիներին, կենդանի մնացած սակավաթիվ մարդկանց էլ փախուստի մատնեց: Եվ, երբ կեսօր եղավ, նրանք մեծաքանակ տանքանքներից ու չարարանքներից հետո մեծ գոհունակությամբ ու շատ ուրախությամբ վերադարձան, բայց վրաց անիծյալ ու տիրապալան ազատներից, վախենալով Լիպարիտի մեծ ազդեցությունից, նրա մեծավոր զորազուլիների հետ խորհրդակցելով, հանկարծակի կտրեցին նրա ձիու ջիղը ու Լիպարիտին գետին գցեցին: Բազմությանը շրջապատելով՝ նրանք տեղնուտեղը սպանեցին նրան և քրիստոնյաների համար խավար ու սուգ բերեցին: Իսմայելացիներն, այս իմանալով, մեծ խնդության հետ դարձան և, սրերը գործի դնելով կոտորեցին վրաց զորքը, իսկ ոմանք էլ փախչելով ցրիվ եկան երկրում: Եվ դա Հայոց ու Վրաց երկրների համար կորստաբեր վախճան եղավ, որովհետև բոլոր գավառներին տիրեցին սելջուկ-թուրքերը...: Այն օրն ահա քրիստոնյաների մեծ կորստի և համընդհանուր կործանման այսպիսի դուռ բացեց վրաց անիծյալ ու տիրապալան զորքը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«/13/ Սուրբանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկը - Մ.Հ.), արեւոյ մասին փախստականներից տեղեկանալով, մեծ տագնապի մեջ ընկավ և մտածում էր ինչպես դուրս գալ ծանր վիճակից: Նա թուրքերից, կաթիլներից և դալամցիներից բաղկացած 100.000 հոգանոց ընտիր զորք կազմեց, այն սկսեց իր խորք եղբայր Աբրահամ Ալիին և հռոմեացիների դեմ ուղարկել: Երբ թուրքերի արշավանքի մասին լուրը տեղ հասավ, զորքերի վերոհիշյալ զորահրամանատարները, դարձյալ միանալով, նստեցին խորհրդակցության՝ վճռելու իրենց անելիքը: Կեկավմենոսը գտնում էր, որ առկա զորքով պետք է թուրքերին հռոմեական սահմաններից դուրս ընդդիմակայել և այնտեղ պատերազմել, բանի դեռ հակառակորդների մեծ մասը առանց ձի էր, իսկ մնացած զորքն էլ՝ երկար ճանապարհորդությունից հոգնած: Բացի այդ, թուրքերը երկաթների պակաս են գգում, որոնցով նրան սովորության ունեն ծածկել իրենց անասունների սմբակները: Ինչ վերաբերում է հռոմեացիներին, ապա նրանք, իրենց տարած հաղթանակից արիացած ու գոտեպնդված, թշնամիների հետ կռվի բռնվելու ցանկություն ունեն: Ահարոնը, ընդհակառակը, ասում էր գործի չլնել զորքերը, այլ գտնում էր, որ պետք է անդաճել քաղաքներն ու բերդերը, ամեն ինչ ներփակել պարիսպների հետևում, վիճակի մասին հայտնել կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին IX-ի - Մ.Հ.) և, առանց նրա համաձայնության, փոքրաթիվ ուժերով չպատերազմել բարբարոսների այդքան մեծաթիվ զորքերի դեմ: Չորավարներն այդպես ասացին և ընդունեցին Լիպարիտի առաջարկը: Նրանք բանակով գնացին Իբերիա և տեղացիների կողմից Ուրտրու կոչվող դաշտում, բայց երկնքի տակ, հանգիստ մնացին՝ նախապես ամրությունների մեջ առնելով շատ ժողովուրդին, կանանց ու երեխաներին ու արժեք ներկայացնող ամեն մի առարկա, ինչից հետո սուրհանդակով կայսեր նամակ ուղարկեցին՝ հայտնելով նրան հակառակորդների հարձակման մասին: Կայսրը, ստանալով նամակը, հրամայեց սպասել, մինչև Լիպարիտը իբերական զորքով կսկսեա հռոմեական զորքերին, իսկ Լիպարիտին էլ նամակ ուղարկեց՝ կարգադրելով, որ եթե նա իրեն հռոմեական բարեկամ է համարում և դաշնակից, ապա անհապաղ պետք է վերցնի իր համայն զորքը, միասն հռոմեացիների զորավարներին ու նրանց հետ միասին պատերազմի բարբարոսների դեմ: Չորավարները, նամակը ստանալով, հրամանի համաձայն հանգիստ էին, սպասելով Լիպարիտի գալստյան, իսկ վերջինս, ստանալով կայսեր հրամանը, եռանդալի հավաքեց իր զորքը և սկսեց այն զինել: Զանի դեռ նա հավաքում էր իր ուժերը, ժամանակն անցնում էր, և այդ միջոցին Աբրահամը հասավ Կասպուրական: Իմանալով, որ հռոմեացիները նախապես այնտեղ էին կենտրոնացած և, իր գալստյան մասին իմանալով, նախանքեցին Իբերիա, նա, բնական է, այդ բանը երկյուղի նշան համարեց և, թալանն ու ավարտությունը մի կողմ թողած, ընկավ նրանց հետևից՝ ջանալով ճակատամարտ տալ նախքան նոր ուժեր կսկսեալիս նրանց: Հռոմեացիների զորավարները, իմանալով այդ մասին, երկյուղեցին, որ չլինի, թե ստիպված լինեն պատերազմի բռնվել նախքան Լիպարիտի հասնելը: Նրանք իջան մի գահավեժ, չորս կողմից կիրճերով շրջապատված և դժվարանցանելի վայր ու հանգիստ մնացին՝ միաժամանակ նամակ գրելով Լիպարիտին, որ նա առանց հապաղելու գա...: /14/ Լիպարիտը վերջը տեղ հասավ և հռոմեական բանակը, իջնելով հիշյալ ամրությունից, բանակեց մի դաշտում, մի լեռան ստորոտում, որտեղ գտնվում է Կասպետու բերդ: Թուրքերն անկազմակերպ առաջանում էին և այդ ժամանակ Կեկավմենոսը դարձյալ խորհուրդ էր տալիս, բանի նրանք ցրված են և անկազմակերպ, հարձակվել նրանց վրա, բայց Լիպարիտը չէր ուզում այդպես վարվել, որովհետև օրը շաբաթ էր, ինդիկտիոնի 2-րդ տարվա սեպտեմբեր ամսի 18-ը, իսկ Լիպարիտի համար շաբաթը չարագուշակ օր էր և նա, վախենալով դրանից, խուսափում էր պատերազմել: Հռոմեացիների դրությունն ահա այսպիսին էր, իսկ Աբրահամը, առաջ ուղարկվածներից իմանալով հռոմեացիների ճամբարի վայրը և այն մասին, որ նրանք հանգիստ նստած են, հավաքեց իր ուժերը և կազմ ու պատրաստ շարժվեց պատերազմելու: Հակառակորդ բանակը, այդ տեսնելով, ակամայից ինքն էլ ճակատեց: Աջ թևը գլխավորում էր Կեկավմենոսը, ձախը՝ Ահարոնը, իսկ կենտրոնում կանգնեց Լիպարիտը: Երեկոյան մոտ էր: Կեկավմենոսի դիմաց կանգնած էր Աբրահամը, Ահարոնի դիմաց՝ Խորոսանեսը՝ սյուս զորավարը, իսկ Լիպարիտի դիմաց Ասպան Սալարիտը՝ Աբրահամի խորթ եղբայրը: Երբ մարտն սկսվեց, Կեկավմենոսն ու Ահարոնն իրենց դիմաց թշնամի թևերը պարտության մատնեցին և մինչև արշալույս հետապնդում էին, իսկ Լիպարիտը, որի թեռնորդին մարտում ընկած լինելու պատճառով վիշտ էր ապրում, ուժեղ թափով հարձակվեց, բայց իր ձին խոցվեց ու ընկավ, ինքն էլ գերի վերցվեց: Այստեղ վիճակն այսպիսին էր, իսկ հռոմեացիները, դարպեցնելով թշնամու հետապնդումը, իջան ձիերից և հաղթանակի առթիվ աստծուն գոհություն հայտնեցին, միաբերան՝ երգելով. «Մեր աստծուց մեծ աստված դժպիտ»: Նրանք Լիպարիտին էին սպասում, վստահ լինելով, որ նա ևս հետապնդում է թշնամիներին, բայց, երբ նա ոչ մի տեղից չերևաց, չվարժի վիճակի մեջ ընկան, չգիտեին, թե ի՞նչ կարող է պատահած լինել: Նրանք այդպես շվարած մնացել էին, երբ Լիպարիտի զինվորներից մեկն եկավ ու զորավարներին հայտնեց նրա պարտվելու և գերեվարվելու մասին, թե ինչպես Աբրահամը, փախուստից վերադառնալով և միանալով իր հարազատ եղբորը, մարտում Հասանը սպանվել էր, վերցրեց Լիպարիտին և գերի ընկած իբերներին ու արագ շարժվեց Կաստրոնոմե կոչված վայրը: Չորահրամանատարներն, այս լուրը լսելով, աաչեցին, գիշերն անքուն անցկացրին, իսկ, երբ լույսը բացվեց, նստեցին խորհրդակցության: Այդ ժամանակ բոլորը նպատակահարմար գտան, որ յուրաքանչյուրն իր տեղը գնա: Ահարոնն, ահա, վերցնելով իր զինվորներին գնաց Կան, նա Կասպուրականի մայրաքաղաքն էր, իսկ Կեկավմենոսն էլ իր զինվորներով բարձրացավ Անի: Աբրահամը բավարարվեց գերի վերցրած Լիպարիտով, այդ բախտավորության համար իրեն ամենաերջանիկ մարդն համարեց և, առանց երկար-բարակ մտածելու, արագացրած քայլով հինգ օրում հասավ Ռեյ կոչվող տեղը, այնտեղից էլ գնաց սուլթանի մոտ՝ նախապես հաղթանակի մասին ավետիս ուղարկելով և Լիպարիտին

գերելու մասին լուրը հայտնելով: Սուլթանը Լիպարիտին գերի վերցնելու կապակցությամբ արտաքուստ ուրախացավ և բերկրեց, բայց չար նախանձով լցվեց նման հաջողության հասած իր եղբոր դեմ և շարունակ մտածում էր ու առիթ էր որոնում նրան մեջտեղից վերացնելու» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 13, 14):

«Իսկ Լիպարիտի վերադարձից մեկ տարի անց Բասեն երկրում երևացին սուլթան Բարսիհիմ-Իվմիանի թուրքերը: Ապա՝ ելավ հունաց զորքը և կանչեցին Լիպարիտին: Լիպարիտը ողջ զորքով գնաց օգնելու հույների Բասեն երկրի վերին կողմերում: Բախվեցին Ռորորու և Ուկուլմի գյուղերից ներքև և թուրքերը փախուստի մատնեցին Յունաստանի ու Լիպարիտի ողջ զորքը: Մեծ չարք տեղի ունեցավ, բռնեցին Լիպարիտին և տարան Խորասան՝ սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկի – Մ.Ֆ.) մոտ: Սույն թագավորության դիվերսիաները և Լիպարիտի որդիներ Իվանեն ու Նիսիան փնտրում էին անվտանգության երաշխիք և դրա համար էլ նրանք Բագրատին (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.) ճանաչեցին իրենց թագավոր: Ապա՝ Բագրատը վերստին հզորացավ և իրեն ենթարկեց Լիպարիտի որդիներին, գրավեց Ռփլիսիցիսեն և ազատ արձակեց Իվանին» (Քարթլիս-Ցխովրեբա, «Քարթլիի մատյանը»):

«Նրանց դեմ ելավ ռումների և արխագների 50.000 հոգանոց մի մեծ բանակ: Նրանք կռվի բռնվեցին, որը սաստկացավ և բազում ընդհարումներ եղան: Մերթ օրսն էին հաղթում, մերթ նրանք, սակայն ի վերջո հաղթանակը մահմեդականներինը եղավ, նրանք մեծ կոտորած տվեցին ռումներին, փախուստի մատնեցին նրանց և մեծ թվով պատրիկների գերի վերցրեցին: Գերվածների մեջ էր արխագաց թագավոր Լիֆարիթը, որն իր համար առաջարկեց երեք հարյուր հազար դինար, և հարյուր հազար արծաթեղբայրներ ընծաներ, սակայն Բարսիհիմ Յաննալ չընդառաջեց նրան: Նա շարունակեց ավերել և կողոպտել, մինչև որ իր և Կոստանդնուպոլսի միջև մնացել էր տասնհինգ օրվա ճանապարհ: Մահմեդականները գրավեցին այն կողմերը, կողոպտեցին և ավարի տվեցին ամեն ինչ: Նրանք գերեվարեցին 100.000 մարդուց ավելի, այնքան գրաստ, ջորիներ, ավար և հարստություն խլեցին, որ անհնար էր հաշվել: Ասվում է, որ ավարը տարան 10.000 սայլի վրա, ընդ որում ավարի մեջ կար 19.000 գրառ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիպակատար պատմություն»):

«Տուղրիլ-բեկի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկի – Մ.Ֆ.) եղբայր Յաննալը ներխուժեց Ռումի երկիր: ռումները հանդիպեցին նրան Լիպարիտ արխագացու հետ միավորված, սակայն նրանք չարդվեցին, իսկ արխագներն էլ գերված վիճակում բերվեցին Տուղրիլ-բեկի մոտ» (ալ-Ազիմի «Պատմություն»):

«Դաժան աղետներ եկան Իբերիայի գլխին Գեորգիի (հեղինակը նկատի ունի Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի II-ին, սակայն այդ ժամանակ Քարթլիի թագավորության արքան էր Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ, բանգի այս ժամանակ թուրք առաջնորդ Տուղրիլ-բեկը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկի – Մ.Ֆ.), տիրելով Պարսկաստանին, մոտեցավ Արևելյան կայսրության սահմաններին: Կայսր Միքայել Պաֆլագոնցի (հեղինակը նկատի ունի Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել IV-ին, սակայն այդ ժամանակ Բյուզանդական կայսրության կայսր էր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) զորք ուղարկեց ժողովուրդների այս անհանգստացնողի դեմ և խնդրեց Իբերական արքային ու հայերին օգնել վերջինիս հետ չպրտելու հարցում: Առանց ժամանակ կորցնելու՝ զինված իբերները հասան Կարինին՝ Երզրումի, և այնտեղ, միավորվելով հույների հետ, ելան Տուղրիլ-բեկի դեմ: Թուրքերը կատաղի վերադարձան նետով և մոտակայքում խլիված նրանց ճամբարի վրա, սակայն բոլոր ճակատամարտերում ցրվեցին և մատնվեցին փախուստի: Իբերների նման հաջողությունները թուրքերին խոցելու հարցում նախանձ առաջացրին հույների մոտ, որ հաղթանակի փառքը միայն նրանց դաշնակիցներին կհասնի, և դրա համար էլ նրանք, առանձնանալով իբերներից, նահանջեցին իրենց ներքին պրովինցիաներ: Տուղրիլ-բեկը, իմանալով նման հակասությունների մասին, իր բոլոր ուժերով եկավ իբերների վրա, որոնք լքվել էին հույների կողմից, նրանց նկատմամբ հաղթանակի հասավ և գերեց զորավար Լիպարիտ Օրբելիանին: Արագացնելով իրենց ընթացքը՝ նրանք ամայացրին Չայաստանը, մտան իբերական մարզեր, տիրեցին Ախալցխա, Ախլալայի և Շամշուղեթ քաղաքներին և 14.000 իբերներ մնացին թուրքերի ստրկության մեջ: Լինելով դեռևս երիտասարդ՝ Գեորգի արքան չկարողացավ դիմադրություն ցույց տալ նման ուժեղ հակառակորդի և, որպեսզի կանխի իր տիրույթների լիակատար ամայացումը, Տուղրիլ-բեկից խաղաղություն խնդրեց: Սուլթանը, կշտացած իր կատաղության գոհերով, խաղաղություն կնքեց և իրեն կին վերցրեց Գեորգի արքայի խորթ քրոջը» (Դավիթ Բագրատունի «Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 94):

«Իսկ Լիպարիտի վերադարձի տարում Բասենում երևացին թուրքերը» (Կախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

³¹⁵² «Գուլամիշը նույն այդ ժամանակ տարի ու կես պաշտեց Գանձակը, սակայն հետ մղվեց քաղաքից» (ալ-Ազիմի «Պատմություն»):

³¹⁵³ «Եվ ահա թուրքերն իրենց վրանները դրեցին Գանձայի շրջանում, որը, պաշարված թուրքերից, հայտնվեց անկման եզրին: Այդ ժամանակ հույների արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) իր փոխարեն մեծ զորքով ուղարկեց լիխտուրին: Իր ողջ զորքով կանչեցին նաև Բագրատին (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.), որը միացավ նրանց: Եվ ահա նրանք գնացին թուրքերի վրա ու մոտեցան Գանձային դարպասներին, սակայն թուրքերը խուսափեցին նրանցից ու լքեցին Գանձայի երկիրը, որից հետո դաշնակիցները խաղաղությամբ հետ դարձան» (Քարթլիս-Ցխովրեբա, «Քարթլիի մատյանը»):

«Այդ ժամանակ Ալի Լաջբարին (Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Ալի Լաջբարի – Մ.Ֆ.) դաշինք կնքեց ռումների հետ ու նաև Գանձակի վրա արշավանքի հանեց Աբու-Ասվարին (Շարդադյանների Էմիրության ապագա Էմիր Աբու-Ասվար Շավուրի – Մ.Ֆ.): Քրիստոնյաների մոտենալը ստիպեց Աբու-Ասվարին նահանջել, որից հետո սա դիմեց Կուտլիսիին, որը մինչ այդ, արդեն տարի ու կես էր, Գանձակի համար պաշար էր մղում անհավատների մեղիք (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ: Աբու-Ասվարը քաղաք ուղարկեց լրտեսներ, որոնք, սպանելով հաջիբին, ի վերջո բացեցին քաղաքի դռները նրա համար» (ալ-Ազիմի «Պատմություն»):

«Նրա (Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Լաջբարի – Մ.Ֆ.) փոխարեն դրեցին որդուն՝ Անուշիրվան իբն ալ-Լաջբարի Ալիին (Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Անուշիրվանի (1049) – Մ.Ֆ.), որի գործերը վարում էր Աբու-Մանսուր Յաջիբը: Սա գորավարների և մերձավորների հետ համաձայնության եկավ որոշ բերդեր անհավատներին զիջելու համար, խոսքը վերաբերվում է Թաթիսին, Մուջբանին և ալ-Բայրանին, որը պետք է տրվեր Շաբիի տիրոջը, Զրմստանը՝ դիդոներին, Զորդյան բերդը՝ արխագներին, իսկ Ռուստակը՝ ռումներին, որպեսզի այլևս չցանկանան Անանիի տիրել, որովհետև նրանք ձգտում էին այդ անել Լաջբարի թուլության և նրա որդի Անուշիրվանի անչափահաս լինելու պատճառով: Երբ մեծամեծները իմացան Աբու-Մանսուրի և այլոց մտադրության մասին, հավաքվեցին ալ-Յայսամ իբն Սայյուն ալ-Բայիի՝ կաշեգործների պետի, մոտ՝ Շավերի շրջակայքի բանակատեղիում: Նրանք մտածեցին և ասացին. «Եթե այս բերդերը և շրջակա վայրերը անհավատներին ձեռք ընկնեն, ապա այս քաղաքը կկորչի և մեզ կմնա միայն այս քաղաքից մեր ընտանիքի և որդիների հետ ամբողջովին հեռանալ, որովհետև այդ ստորացմանը չենք դիմանա»: Բերդում գտնվողները զգացին չարիքը, իսկ Յաջիբ Աբու-Մանսուրը, որն այնտեղ էր, կանչեց Յայսամին և հրամայեց փակել քաղաքի դուռը: Կահթանը Խաթիբի հետ թաքնվեց և մեծամեծներից իր ծառաների հետ մնաց միայն Յայսամը: Յաջիբի մերձավորները շրջապատեցին նրան, որպեսզի բռնեն, բայց Յայսամն ու իր ծառաները իջան բերդից և մերկացրին իրենց դաշույնները՝ կանչելով Աբու-Ասվար Շավուր իբն Փադլունի (Շարդադյանների Էմիրության ապագա Էմիր Աբու-Ասվար Շավուրի – Մ.Ֆ.) կռվի նշանը ու բացելով քաղաքի դուռը: Երևան եկան Կահթանը, Խաթիբը և այլ մեծամեծներ ու Դիդի 441 թվականին՝ Անուշիրվանի իշխան դառնալուց երկու ամիս հետո, երկրի իշխանությունը հանձնվեց Աբու-Ասվար Շավուր իբն ալ-Փադլուն իբն Մուհամմադ իբն Շարդադին: Սա նախ մտավ Շամբոր քաղաքը և, նրա գործերը կարգավորելուց հետո, գնաց Գանձակ, մտավ քաղաքը և միավորեց ողջ Անանի երկիրը ու նրա բերդերը: Նա ձեռքավաճեց Անուշիրվանի և Աբու-Մանսուր Յաջիբին, ինչպես նաև նրա եղբայրներին ու որդիներին, որոնք հայտնի էին որպես «Աբու-Յայսամ դպրի որդիներ» և Շարդադյան պետության մեծամեծներից էին: Աբու-Ասվարը նրանց բոլորին ձեռքակալեց և վերականգնեց գրեթե մահվան շեմին հասած պետության վարկը: Ուժեղացավ պետությունը և կարգավորվեց հպատակների գործի վիճակը» (ալ-Ֆակի «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«Նրա (Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Լաջբարի – Մ.Ֆ.) փոխարեն դրեցին որդուն՝ Անուշիրվան իբն ալ-Լաջբարի Ալիին (Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Անուշիրվանի (1049) – Մ.Ֆ.), որի գործերը վարում էր Աբու-Մանսուր Յաջիբը: Սա գորավարների և մերձավորների հետ համաձայնության եկավ որոշ բերդեր անհավատներին զիջելու համար, խոսքը վերաբերվում է Թաթիսին, Մուջբանին և ալ-Բայրանին, որը պետք է տրվեր Շաբիի տիրոջը, Զրմստանը՝ դիդոներին, Զորդյան բերդը՝ արխագներին, իսկ Ռուստակը՝ ռումներին, որպեսզի այլևս չցանկանան Անանիի տիրել, որովհետև նրանք ձգտում էին այդ անել Լաջբարի թուլության և նրա որդի Անուշիրվանի անչափահաս լինելու պատճառով: Երբ մեծամեծները իմացան Աբու-Մանսուրի և այլոց մտադրության մասին, հավաքվեցին ալ-Յայսամ իբն Սայյուն ալ-Բայիի՝ կաշեգործների պետի, մոտ՝ Շավերի շրջակայքի բանակատեղիում: Նրանք մտածեցին և ասացին. «Եթե այս բերդերը և շրջակա վայրերը անհավատներին ձեռք ընկնեն, ապա այս քաղաքը կկորչի և մեզ կմնա միայն այս քաղաքից մեր ընտանիքի և որդիների հետ ամբողջովին հեռանալ, որովհետև այդ ստորացմանը չենք դիմանա»: Բերդում գտնվողները զգացին չարիքը, իսկ Յաջիբ Աբու-Մանսուրը, որն այնտեղ էր, կանչեց Յայսամին և հրամայեց փակել քաղաքի դուռը: Կահթանը Խաթիբի հետ թաքնվեց և մեծամեծներից իր ծառաների հետ մնաց միայն Յայսամը: Յաջիբի մերձավորները շրջապատեցին նրան, որպեսզի բռնեն, բայց Յայսամն ու իր ծառաները իջան բերդից և մերկացրին իրենց դաշույնները՝ կանչելով Աբու-Ասվար Շավուր իբն Փադլունի (Շարդադյանների Էմիրության ապագա Էմիր Աբու-Ասվար Շավուրի – Մ.Ֆ.) կռվի նշանը ու բացելով քաղաքի դուռը: Երևան եկան Կահթանը, Խաթիբը և այլ մեծամեծներ ու Դիդի 441 թվականին՝ Անուշիրվանի իշխան դառնալուց երկու ամիս հետո, երկրի իշխանությունը հանձնվեց Աբու-Ասվար Շավուր իբն ալ-Փադլուն իբն Մուհամմադ իբն Շարդադին: Սա նախ մտավ Շամբոր քաղաքը և, նրա գործերը

կարգավորելուց հետո, գնաց Փանծակ, մտավ բաղաբեր և միավորեց ողջ Առանի երկիրը ու նրա բերդերը: Նա ձեռքակալեց Անուշիրվանին և Աբու-Մանսուր Ռազմիին, ինչպես նաև նրա եղբայրներին ու որդիներին, որոնք հայտնի էին որպես «Աբու-Յայսամ դպրի որդիներ» և Շարդադյան պետության մեծամեծներից էին: Աբու-Ասվարը նրանց բոլորին ձեռքակալեց և վերականգնեց գրեթե մահվան շեմին հասած պետության վարկը: Ուժեղացավ պետությունը և կարգավորվեց հպատակների գործի փոխակը» (Մյունեջքիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³¹⁵⁴ «Մոնոմախը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.), բացի այդ, մտահոգված էր նաև Դվինի արխոնտ Ապենֆարեսով (Շարդադյանների էմիրության ապագա էմիր Աբու-Ասվար Շավրուկը – Մ.Ֆ.), որը Կոնստանդինի ժամանակ կնքված պայմանագիրը խախտել էր և, հռոմեացիներից վրեժ առնելով, տակնուվրա էր անում նրանց երկիրը: Կայսրը, հավաքելով արևելյից բոլոր տազմաները, նրանց հրամանատար Նշանակեց մի ուն ներքինի Նիկեիոսի: Սա անցալուր քահանա էր եղել և ծառայում էր կայսեր Նախբան նրա գահ բարձրանալը, բայց հետագայում աշխարհիկ կյանքի ու փառքի սիրույն հրաժարվել էր հոգևոր կոչումից: Կայսրը, տալով նրան ռեքստորի պատվաստիճան ու ստրատոպեդարխի կոչում, արևելք ուղարկեց ոչ թե այն պատճառով, որ նա պատերազմական հարցերում գործունյա ու կարող մեկն էր, այլ պարզապես այն բանի համար, որ նա կայսեր հանդեպ լավ էր տրամադրված: Նիկեիոսը զորքով բարձրացավ մինչև, այսպես կոչված, Երկաթե կամուրջը և Փանծակ, բայց թուրքերի չհանդիպեց, բանգի նրանք Կոստյունուշի եղբոր, ուն Աբիմելեզ գորավարի հետ միասին, բանակել էին Պերսարմենիայի ինչ-որ դաշտում, սակայն հետո, լսելով ծանր ուժով հռոմեացիների արշավելու մասին, չհամարձակվեցին նրան ընդդիմակալել և տուն վերադարձան: Այդ ժամանակ հռոմեական բանակը, Ապենֆարեսին ստիպելով ներփակվել պարիսպների հետևում, ասպատակեց բովանդակ շրջակայքը և նրան հարկադրեց ակամայից վերանորոգել դաշինքը՝ որպես պատանդ տալով իր եղբոր, Փանծակի շրջանի արխոնտ Փատյունի (Շարդադյանների էմիրության էմիր Լաջբարիի – Մ.Ֆ.) որդի Արտաշիրին (Շարդադյանների էմիրության էմիր Անուշիրվանին – Մ.Ֆ.): Ահա այսպես, Նիկեիոսը նրան վերցնելով, վերադարձավ քաղաք» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 20):

«Թուրքերը, որ հաստատվել էին Փանծակի երկրում, մոտեցան Փանծակը գրավելու և ոչինչ չէր խանգարում նրանց: Այդ ժամանակ Գուհաց արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով իր փոխարեն ուղարկեց լիկուրկեցի: Իր ողջ զորքով կանգնեցին նաև Բագրատին (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.) ու իրենց հետ տարան: Հարձակվելով թուրքերի վրա՝ նրանք հասան Փանծակի դարպասին: Թուրքերը խուսափեցին մարտից և, թողնելով Փանծակի երկիրը, խաղաղությամբ վերադարձան: Այնուհետև դարձյալ կոչեցին տոփիսեցիները և Բագրատին հանձնեցին Տփղիսը՝ ներս տանելով նրան քաղաք: Եվ մեծ ուրախություն ու խաղաղություն էր տիրում» («Զարթիվ-Ցխովրեթ», «Քարթլիի մատյան»):

³¹⁵⁵ «Աշունը վերջանում էր, վրա հասավ ձմեռը, արեգակն Այծեղնուրում էր, փչեց հյուսիսային ուժեղ քամի և գետը մինչև տասնհինգ կանգուն խորության սառցակալեց: Գետին հսկելը բացարձակապես դարձավ անհնարին դարձավ և ահա Տյուրախը, ձեռք բերելով իր արերսած առիթը, բոլոր պաժինակներով, որոնք, ինչպես ասում են, 800.000 հոգի էին, անցնում է Իստորոն և, դիրքեր գրավելով դիմացի կողմում, հանդիպածն ավերում ու ոչնչացնում է: Կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.) նամակներ ուղարկվեցին՝ շտապ օգնության հասնելու խնդրանքով: Նա անհապաղ Ադրիանապոլիսի դուքսին, նա մագիստրոս Կոնստանդին Արիանիտեսն էր, նամակ գրեց՝ հրամայելով վերցնել մակեդոնական ուժերը, ինչպես և Բուլղարիայի հեգեմոն Վասիլ Մոնախոսին բուլղարական զորքը, գնալ, միանալ Միթայելին ու Կեգեմին, և նրանց հետ միասին կռվել պաժինակների դեմ: Նրանք կայսեր հրամանի համաձայն իրար միացան: Կեգեմը, վերցնելով հռոմեական փաղանգները, բացօթյա բանակեց և, ամեն օր հանկարծակի հարձակումներ գործելով, մեծ վնաս էր հասցնում պաժինակներին: Մրանք գետն անցնելով, ձեռք բերեցին հսկայական բանակությամբ անասուններ, զինի և մեղրից պատրաստված խմիչքներ, որոնց անունն անգամ չէին լսել: Առատորեն օգտագործելով այդ բոլորը՝ նրանք որովայնային ինչ-որ ախտով հիվանդացան և ամեն օր նրանցից անհամար մարդիկ էին մեռնում: Կեգեմը, մի ուն դասալիքից այդ մասին իմանալով և գտնելով, որ սառնամանիքից ու հիվանդությունից ընկճված թշնամու վրա հարձակվելը հարկադր էր, համոզեց հռոմեացիներին, որոնք ծուլանում էին և վախճում էին այդքան բյուր մարդկանց դեմ դուրս գալու, որից հետո հարձակվեց թշնամիների վրա: Նրանք ուժգին հարձակումից երկուրդեցին մարտ տալ և Տյուրախն էլ, բոլոր հրամանատարներն ու մնացած բազմությունը, գեյները ցած գցելով, գերի են հանձնվում: Կեգեմը խորհուրդ էր տալիս և պնդում, բոլորին սրի բաշել: Նա նաև, թեև բարբարոսական, բայց շատ խորիմաստ ունեցող առակ էլ ասաց, թե օձին պետք է սպանել, բանի ձեռք էր, երբ նա դեռ իր վիճակի չէր պրոջ շարժել, բանգի, արևից տաքանալուց հետո, նա գործ ու գլխացավանք կպատճառի: Հռոմեացիների հրամանատարները, սակայն, դրան դեմ էին, այդ բան նրան բարբարոսական համարեցին ու մեղադրեցին՝ հռոմեական մարդասիրությանը ոչ վայել: Նրանք գտան, որ ավելի ձեռնուր է նրանց ցրել Բուլղարիայի համարդարեակ դաշտերով մեկ, բնակեցնել տարբեր վայրերում և հարկատու դարձնել՝ համոզված լինելով, որ նրանցից գանձված հարկը հսկայական կլինի: Բացի այդ, եթե կայսրը թուրքերի և ուրիշ այլազգիների դեմ զորքի կարիք զգա, ապա կարող է նրանց զինվորագրել: Թե ու դեմ բազում կարծիքներ արտահայտվեցին, բայց հաղթեց հռոմեացիներին: Կեգեմն իր բոլոր գերի վերցրածներին, բացի նրանցից, որոնց վաճառեց, սրի բաշեց ու տուն վերադարձավ: Բյուրավոր պաժինակների Բուլղարիայի կառավարիչ Վասիլ Մոնախոսը բնակեցրեց Մերոփլիայի, Նայսոսի և Օլցապոլոսի դաշտերում՝ ցիր ու ցան անելով և, նրանց հնարավոր ոտնձգության առաջն առնելու համար ամեն տեսակի գեյները նրանց ձեռքից վերցնելով: Ինչ վերաբերում է Տյուրախին, ապա նա և այլ 140 հոգի կայսեր մոտ բերվեցին: Կերքիս նրանց սիրայի ընդունեց, մկրտեց և, ամենաբարձր պաշտոններ շնորհելով, հաճելի կյանք պարգևեց» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 17):

³¹⁵⁶ «Երբ աստվածային թողութությանը հայտնվեցին պաժինակները և մտան հռոմեական սահմաններ, այդ ժամանակ բարեպաշտ արքա Կոնստանդին Մոնոմախոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.) կողմից զորքով ու մեծ ուժով ուղարկվեց Կոնստանդին Ռեկտորը, որ մարտնչի նրանց դեմ: Զաջաբար ելնելով նրանց անթիվ զորքի դեմ՝ նա ճամբար չգրավեց, վրաններ չդրեց և հանգիստ չույժեց իր հոգնած ռազմիկներին, այլ անմիջապես էլ թշնամիների դեմ մարտի նետվեց: Պաժինակները, որոնք հասցրել էին հանգստանալ, առաջվա կերպով առաջ եկան և մարտադրագով շարվեցին, բանգի ուսերից և հանգիստը տոկոսաբար ավելի բաշ են դարձնում նույնիսկ շատ վեհերոտ մարդկանց: Ռուսներն ու նրանց ձիերը, մասամբ հոգնած կատարված աշխատանքից և անցած ճանապարհից, մասամբ էլ հյուժնած շոգից ու ծարավից, նույնիսկ ամենաթույլ հարձակմանը չդիմացան և անմիջապես նետվեցին փախչելու, երբ նրանց մեծ կոտորած տեղի ունեցավ: Այստեղ ընկան ռուսներից ամենաուժեղներն ու քաջագունները, զոհվեցին ամբողջական տասնյակ հազարներ և գրեթե ողջ հռոմեական երկիրը լցվեց լազուկ» (Կատակոլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 64):

«Երբ այդ մասին իմացավ արևմուտքի արխոնտ ու մագիստրոս Կոնստանդին Արիանիտեսը, նա, պատրաստ ունենալով իր ուժերը, Ադրիանապոլսից եկավ նրանց վրա: Ծանապարհին նա, առանձին ջոկատների հանդիպելով հաջողության հասավ, բայց, Դանապոլիս կոչվող բերդի մոտ հանդիպելով նրանց բազմությանը և բախվելով, պարտություն կրեց: Մարտում բազմաթիվ մակեդոնացիներ ու թուրակացիներ ընկան, այդ թվում և Թեոդորոս Ստրապոնիտիսն ու Պոլյուսը՝ փառավոր տոհմերից սերող մարդիկ, որոնք բարձր աստիճանների արժանացան Թոռնիկի նկատմամբ ցուցաբերած իրենց անհավատարմության համար» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 22):

³¹⁵⁷ «Մագիստրոսը Ադրիանապոլիս վերադարձավ և նամակով կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.) հայտնեց պատահարի մասին: Նա տեղեկացրեց նաև, որ կարիք ունի թարմ ուժերի, բանգի եղած ուժերով, այն էլ մի անգամ պարտություն կրած, հնարավոր չէր ընդդիմակալել այդքան բազմության: Կայսրը կատարվածի մասին գիտեր Նախբան մագիստրոսի նամակները, դրա համար էլ նա Տյուրախին և քաղաքում պահվող պաժինակների իշխաններին նվերներով ու շնորհներով սիրաշահեց, երբ նրանք էլ երդումներով խոստանում էին խաղաղեցնել ցեղը, ծամփու դրեց, ապա, նամակ գրելով, արևելյից բոլոր տազմաները հետ կանչեց: Նրանք եկան և Աբյուրոսի ու խրիսուպոլիսի վրայով դիմացի ափն անցան: Կայսրը նրանց զորավար-ավտոկրատոր Նշանակեց ռեքստոր Նիկեիոսին և պաժինակների դեմ ուղարկեց: Նրա հետ կայսրն ուղարկեց Կատակոլոն Կեկավմենոսին, որին արևելյից ստրատելատ էր Նշանակած, ինչպես և Էրվկիոս Ֆրանկոպոլոսին՝ իր ցեղակիցների այն ժամանակվա արխոնտին՝ հրամայելով նրան միանալ ռեքստորին, գործել նրա վճիռների համաձայն ու հետևել նրա հրամաններին և կամբի: Նա, վերցնելով ուժերը և Սիդերա կոչվող տեղով անցնելով Դեմոսը, շարժվեց պաժինակների վրա: Տեղ հասնելով՝ նա վրաններ խիցեց Դիակենե կոչվող վայրում՝ Դարյուր լեռներից ոչ հեռու: Ահա այդտեղ, ամուր ցանկապատ կառուցելով, նա նպատակ ուներ հաջորդ օրը, գուժակ ու գորթի ավելորդ մսաբ այնտեղ թողնելով, ինքը մարտունակ զորքով գնալ և մարտ տալ հակառակորդներին: Նա անխոհեմաբար ելքադրում էր, որ իրական պարտության կմասնակցի նրան: Նա նույնիսկ վախճում էր ու մտահոգված էր, որ չլինի հանկարծ հակառակորդներից որևէ մեկն հաջողի թաքուն փախուստի դիմել: Եվ այդպես էր մտածում ոչ միայն ինքը, այլև համայն զորքը: Նրանք իրենց հետ վերցրին նույնիսկ պարաններ և փուկեր՝ ձեռք գցածին կապելու համար: Այդպես վստահ լինելու պատճառը Նախկինում, Կեգեմի ժամանակ, նրանց կրած պարտությունն էր: Հասկանալի էր, պաժինակներն իմացան հռոմեացիների արշավանքի մասին, Տյուրախն ու նրա հետ քաղաքից հեռացած արխոնտներն արդեն միացել էին պաժինակներին և նրանց օգտին էին աշխատում, մասա բարով անելով Մոնոմախիսն տված իրենց խոստումները և ամենաբաշեղծ ելան նրանց ընդառաջ: Կեկավմենոսը պաղատագին խնդրում էր և կոչ էր անում, թե մարտ տալու հարմար առիթը ի՞նչու սա է, երբ պաժինակները զրկված են և սփռված ու չպետք է սպասել նրանց ի մի գումարվելուն, բայց հռոմեացիների մնացած բազմությունը հավանություն չէր տալիս նրա խոսքերին, իսկ ռեքստորը բացահայտ ծիծաղում էր նրա վրա, ասելով. «Ով ստրատելատ, վերջ տուր, բանի ես եմ գորավարը, մի խոնավի իմ գործերին, պետք չէ

հարձակվել ցիր ու ցան եղած պաժինակների վրա, բանգին հնարավոր է, որ նրանք երկյուղելով, թաքնվեն թափուտների մեջ, իսկ ես, սիրելիս, հետապնդելով նրանց, չունեն որսական շներ, որոնք հոտ բաշելով, նրանց դուրս հանեն թաքստոցներից»։ Դռնմեացիներն, ահա, այսպիսի վիճակում էին, իսկ պաժինակների առաջամարտիկները, մոտենալով հռոմեացիների ծամբարին, մի փոքր հեռավորության վրա, իրենք ևս բանակում են և հետևից եկողներին հայտնում շտապ տեղ հասնել։ Երբ բոլորն եկան ու միացան իրար, հաջորդ օրը ռեքսորդը հանեց հռոմեական ուժերը, իսկ պաժինակներն էլ շարվեցին նրանց դեմ։ Դռնմեական փաղանգի կենտրոնը գլխավորեց ինքը ռեքսորդը, աջ թևը՝ Կեկավմենոսը, իսկ ձախը՝ Ֆրանկուդոլոսը։ Մարտի ժամանակ հռոմեացիները փախուստի դիմեցին, ամենից առաջ՝ ստրատեյատները։ Նրանք, ինչպես ասում են, չդիմացան ձիերի սքեպների ձայնին անգամ ու փախան։ Միայն Կեկավմենոսն էր, որ իր սպասավորների և փոքրաթիվ ազգականների հետ կանգնեց ու, հեղոսաբար մարտնչելով, իր բոլոր մարդկանց հետ միասին ընկավ։ Պաժինակները, երկյուղելով, որ կարող են թակարդի մեջ ընկնել, նրանց չհետապնդեցին և այդ պատճառով հռոմեացիները կարողացան անվնաս փրկվել։ Պաժինակները այդ միջոցին սպանվածներին դիակապուտ արեցին, տիրացան բազում գեղեթերի և հենց հռոմեական ծամբարին՝ ողջ հանդերձակներով հանդերձ։ Նրանք վրաններ խփեցին հռոմեական խրամի տակ։ Այդ ժամանակ մի պաժինակ, անունը Կուլինոս, որ դեմքով ճանաչում էր Կեկավմենոսին այն ժամանակվանից, երբ վերջինս Պարթիստրոնի բերդերի կառավարիչն էր, երբ դեռ գեղերը իրար հետ շփում ունեին, դիակապուտությամբ զբաղված ժամանակ դիակների մեջ գտավ նրան և, մարմինը շուռ տալով, դեմքից ճանաչեց։ Նա դեռ չլքում էր, թեև, ծանր վերք ստացած լինելով, անձայն գետին էր տապալկված։ Նա մի հարված գլխին էր ստացել, նրա սաղավարտն ընկել էր՝ գագաթից և մինչև հոնքերը, իսկ մյուսը՝ պարանոցին՝ լեզվի արմատին։ Դարվածը կտրել էր պարանոցը և լեզուն, որ բերանի մեջ էր ընկել։ Նա արյունվա էր։ Պաժինակը, Կեկավմենոսին ձուլ վրա դնելով, տարավ իր վրանը և հոգատարություն ու խնամք ցուցաբերեց։ Պաժինակներն, ահա այսպես հեշտությամբ ոչնչացնելով իրենց դեմ ուղարկված զորքը, այսուհետ և աներկյուղ ասպատակում էին հռոմեացիների երկիրը» (Յուդիանենտ Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 22)։

³¹⁵⁸ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Յ.), փախստականներից իմանալով պատահարի մասին, բնական էր, տխրեց։ Նա դարձյալ գործեր հավաքեց և վերցրեց ինչ-որ մնացել էր՝ ջանալով կրած պարտության տեղը հաջորդ տարի հաստուցել։ Երբ եկավ 6558 թվականը՝ ինդիկտոնի երրորդ տարին, կայսրը, հետերիարխ Կոնստանդինիսի գորավար-ավտորկրատոր Աշանակելով, պաժինակների դեմ ուղարկեց։ Սա, վերցնելով արևելքից դիմացի ափն անցած ուժերը, ապա և հավաքելով արևմուտքում ձևեռող զորքերը, հասնում է Ադրիանապոլիս ու, խոր խրամ փորելով, գլխավորների հետ խորհուրդ է անում՝ որոշելից առաջ շարվել։ Երբ նա այդ բանի շուրջն էր մտածում, պաժինակները, հունիս ամսի 8-ին հանկարծակի անցնելով Դեմոսը, հայտնվում են Ադրիանապոլիսի առաջ։ Նրանց հարձակման մասին ժամապահները Կոնստանդինի տեղյակ պահեցին և հարց դրվեց՝ մարտի բռնվե՞լ նրանց հետ, թե՞ ոչ։ Երբ գլխավորները հետերիարխի վրանում նստած իրենց անելիքի շուրջն էին խորհրդակցում, պատրիկ Սամուիլ Բուրցեցը, մի ինքնավստահ ու հանդուգն մարդ, որն այն ժամանակ հետևակազորի հրամանատարն էր և Նշանակված էր ծամբարի վրա հսկելու, առանց հրամանատարի ազատչանք ստանալու, շարքերը թողնելով ու ծամբարը վերացնելով, հետևակազորով դուրս է գալիս և մարտի է բռնվում պաժինակների հետ, որոնց ուժերը ճնշման տակ հետևակներն սկսում են տեղի տալ։ Ահա այդ պատճառով Սամուիլը իրար հետևից մարդ էր ուղարկում հետերիարխի մոտ՝ օգնություն խնդրելով։ Այդ ժամանակ հետերիարխը ստիպվեց ակասալից պատերազմի ազդանշան տալ։ Բուզանդակ գործը դուրս եկավ Թագավորական Լիվադա կոչվող տեղը։ Ծակատամարտում հռոմեացիները սարսափելի պարտություն կրեցին, բանգի մարտի դիմեցին անակնկալ ու անկազմակերպ, բացի այդ, որովհետև հետևակազոր մինչև այդ պարտություն էր կրել, դրանից պաժինակները գոտեպնդվել էին։ Դռնմեացիներից քիչ մարդ սպանվեց, սակայն նրանք խայտառակ կերպով ներփակվեցին ծամբարի մեջ։ Մարտում ընկավ նաև պատրիկ Միթայել Դոկիանոսը, իսկ մագիստրոս Կոնստանդին Արիանիտեսը, կրծքին մահացու հարված ստանալով, երեք օր անց մեռավ։ Մարտում ընկան նաև փոքրաթիվ շարքային մարդիկ։ Մնացած համայն զորքը, անփառունակ կերպով ներփակվելով ծամբարի մեջ, պաժինակների կողմից օղակի մեջ առնվեց, նրանք սկսեցին խրամի լցնել բարերով ու ծուղերով և ջանում էին, ճնշում գործադրելով, գրավել ծամբարը։ Այդ բանը շուտով կիրականանալով, եթե Մուցուն իր ձուլ հետ միասին չջանալու էր բալիստիկ արձակված նետով, մի բան, որ մեծապես շշմեցրեց այդ բանին ականատես եղած պաժինակներին։ Ադրիանապոլիսի օգնության դիմեց պրոտոսպաթար Լիկետաս Գլաբատը՝ սիրուղի տագմալի տուպոտերետեք։ Պաժինակները, տեսնելով նրան և կարծելով, թե այդ Կասիլի սինկելոսն է բուլղարական ուժերով տեղ հասել, սրա գալստյանն էլ էին սպասում, այս ամենից երկյուղելով ցիրուցան եղած նահանջեցին, այլապես հռոմեական բանակը գլխովին կորած էր» (Յուդիանենտ Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 22)։

«Հայոց 499 թվականին ռումաց երկրում մեծ տակնուվրայություն եղավ և բազում զավառներ սրի բաշվեցին։ Սոսկալի դժբախտություններ և դառն օրեր եկան չար ու արյունարբու գազանների՝ պաժինակների, անհավատ և պիղծ ժողովրդի ձեռքով։ Օձերի ազգը ուղիք ելավ և հարվածեց խարտյաշներին, խարտյաշներն էլան ու հարվածեցին ուզերին և պաժինակներին, որից հետո սրանք բոլորը միասին խուժեցին ռումաց երկիր՝ Կոնստանդնուպոլիսի դնելով ծանր դրության մեջ։ Փառավոր իշխաններ գերի տարվեցին։ Ես ի վիճակի չեմ պատմել այդ տարին ռումաց երկրի գլխին եկած ծանր աղետների մասին, բանգի գազանի անգթությամբ նրանք գերեցին հույն ժողովրդին։ Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Յ.), սարսափած այդ ամենից, չհամարձակվեց կռվի դուրս գալ, որովհետև թշնամու զորքն անթիվ-անհամար էր։ Նրանք, բազում օրեր մնալուց հետո, գնացին իրենց երկիրը և ռումաց երկրում խաղաղություն տիրեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1)։

³¹⁵⁹ «Մրանից հետո թուրքերն ազատ արձակեցին Լիպարիտին և նա անցավ Անի։ Բագրատը (Քարթլի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Յ.) Լիպարիտի պատճառով թողեց Տիդիսը և, անցնելով Քարթլին, մտավ Զավախք։ Այդ ժամանակ հզորացավ Լիպարիտը, բանգի հունաց արքային ծառայելու համար էր գերվել, ու գնաց Դուռաստան։ Դուռաց արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Յ.) ընդունեց նրան և զորք տվեց, որից հետո Բագրատը չկարողացավ դիմակայել նրան։ Մինչ այդ Բագրատը արդեն ունեցել էր Գեորգի անվամբ որդի (Քարթլի թագավորության ասպազա արքա Գեորգի II-ը – Մ.Յ.), որին էլ հենց նա Զուբայիտում շնորհեց Աբխազ թագավորությունը, իսկ ինքը մեկնեց Դուռաստան։ Այդ ժամանակ հունաց արքան էր Կոնստանդին Մոնոմախը, իսկ հետո՝ Միթայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միթայել VI-ը (1056-1057) – Մ.Յ.)։ Այդ ժամանակ Լիպարիտի կամքով Բագրատն իսկույն ևեթ չկարողացավ հետ դառնալ իր հայրենիքը և այնտեղ մնաց երեք տարի՝ պահվելով հույժ մեծարանքով ու պատվով...։ Սակայն դառնալից մեր սկզբնական խոսքին։ Երբ Բագրատը տակավին գտնվում էր Դուռաստանում՝ Լիպարիտը խնդրեց նրա մոր և այդ երկրի լիբերոլների համաձայնությունը՝ Բագրատին Բագրատի որդի Գեորգիին թագավոր օձելու համար։ Բերեցին Գեորգիին Ռուսի տաճար և օձեցին թագավոր, Լիպարիտին դարձրին սրա դաստիարակը, իսկ Բագրատի քույր Գորանդուխտ թագուհուհու էլ, որը դեմքով, իմաստությամբ, առատածեղություն, աստվածապաշտությամբ և ամենայն առաքելությամբ կատարյալ ու անուղղակյան անձնավորություն էր, Նշանակեցին խնամակալ» («Քարթլի-Յիվուլեթա», «Քարթլի մատյանը»)։

«Նույն այս Գագիկն էր (Կախեթի թագավորության արքա Գագիկը – Մ.Յ.), որ ներկայացավ Բագրատ արքային (Քարթլի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Յ.), երբ սա գրավեց Տիդիսը» (Կախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Զերքի կյանք»)։

«Եվ որովհետև կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Յ.) պահանջում է Լիպարիտին, նա գնաց նրա մոտ և նրանից զորք առնելով եկավ Վրաստան, բռնեց Բագրատ թագավորին (Քարթլի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Յ.), ուղարկեց կայսրի մոտ և գրավեց ամբողջ երկիրը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 55)։

³¹⁶⁰ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Յ.), մտահոգված լինելով պաժինակների հաղթահարելու հարցով և Կեգեռնի բանտից ազատելով, պաժինակների մոտ ուղարկեց։ Նա խոստանում էր նրանց մեջ սեպ խրել և կայսեր վստահելի դարձնել։ Այնուհետև կայսրը, հավաքելով բուզանդակ դաշնակից զորքերը, ես նկատի ունեն ֆրանկներին ու վարյագներին, ապա և Տյուբից, Սև լեռից ու Կարկառից կանչելով շուրջ 20.000 հեծյալ աղետնավորների և յուրաքանչյուր ազգի վրա հայտնի մարդկանց կարգելով, իսկ ընդհանուր հրամանատարությունը տալով պատրիկ Բրիենսիսին, որին ազգապետ կոչեց, ուղարկեց խափանելու ու կարճեցնելու պաժինակների հարձակումները։ Պաժինակները Ադրիանապոլիսի ճակատամարտից հետո բացարձակապես արհամարհում էին հռոմեացիներին, նրանք աներկյուղ ավերում և կրակի ճարակ էին դարձնում Մակեդոնիան ու Թրակիան՝ անգթաբար կոտորելով անգամ օձեր երեխաներին։ Նրանց մի գործամարդ նույնիսկ Կատասիրոս հասավ, որը մայրաքաղաքին շատ մոտիկ էր գտնվում։ Սրանց, սակայն, շատ շուտով ջարդ ու փշուր արեցին, բանգի կայսրը, զինելով արքունիքի պահապաններից և դիպլոմատներով տեղում գտնվողներին ոմանց ու նրանց տալով թագուհի Չոեի ներքինի սենեկապաններից մեկին՝ «Փիլիսոփա» մականվանյալ պատրիկ Յուդիանենտին, հեշտությամբ ոչնչացրեց։ Իրոք, նա գիշեր ժամանակ վրա հասավ և, բոլորին գտնելով գինարբուքի մեջ կամ քնած, սրի բաշեց, որից հետո նրանց գլուխները սալերի վրա բարձեց ու կայսեր բերեց» (Յուդիանենտ Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 24)։

³¹⁶¹ «Իսկ Բրիենսիսը, վերցնելով իրեն վստահված ուժերը և լիբելով Ադրիանապոլսում, հոգում էր գյուղերի պահպանությունը։ Այնուհետև ուղարկվեց նաև գլխավոր հրամանատար, պատրիկ Միթայել Ակորյոսը, նա ևս հրաման ստացավ ճակատամարտ չտալ, այլ փակել պաժինակների ճանապարհ և հետ մղել նրանց արշավանքները։ Միթայելը, քաղաքից դուրս գալով և միանալով Բրիենսիսին, գործի անցավ։ Նախ և առաջ նա

Գոյություն հանդիպեց պաժինակների մի զորամասի, պարտության մատնեց այն ու ոչնչացրեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 25):

³¹⁶² «Միջայել Ակուդոսը, պաժինակների մի անջատված զորամասի ևս հանդիպելով Տուպիցայում, սա Էվրոսի մոտ գտնվող բերդ էր, սրան ևս կոտորեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 25):

³¹⁶³ «Այդ ժամանակ պաժինակները արդեն սկսեցին վախենալ նման ուժերին և, հրաժարվելով հետևող զորքերից, անսպասելիորեն, որը ուժով հարձակվեցին Մակեդոնիայի վրա: Նրանք ամենաազդեցիկ մասը առանձնանալով՝ ոտնատակ էր անում Մակեդոնիայի գյուղերը և մտադիր էր, եթե գործը դրան հասնի, քաջաբար ճակատամարտ տալ: Բրիեննիոսն ու Միջայելը, իմանալով այդ մասին, գիշերով ճանապարհ ընկան, այնպես, որ ոչ ոք չիմանա, թե ուր են գնում: Նրանք արագ բախվելով հասան խարիուպոլիս և, զորքով այնտեղ մտնելով, հարմար առիթի էին սպասում: Պաժինակները, բոլոր գյուղերում ու պրոստորներում ասպատակ սկսեցին, երեկոյան մոտ վերադարձան խարիուպոլիսի շատ մոտիկ և բանակեցին՝ բացարձակապես անգիտանալով, որ քաղաքում զորք կա: Դրա համար նրանք աներկյուղ իրենց խրախուսանքի տվեցին՝ սրինգ-թմբուկով: Երբ գիշերը վրա հասավ, Բրիեննիոսի ու Միջայելի զինվորները քաղաքից դուրս գալով և նրանց խռովալով բնած գտնելով, բոլորին կոտորեցին: Այս պատահարը պաժինակներին ընկճեց ու սարսափով պատեց և նրանք ասպատակություններն արդեն առաջվա նման խաղաղ ու հանգիստ չէին կատարում, այլ վախով՝ ինդիկտիոնի 4-րդ և 5-րդ տարիներում» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 25):

³¹⁶⁴ «Երբ սկիզբ առավ մեր Հայոց ազգի 500 թվականը, բուռ և նենգավոր մարդիկ գնացին Մոնոմախ կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.) մոտ և վատաբար ամբաստանեցին Պաղին գավառում բնակվող Հայոց փառավոր իշխաններին, թե. «Նրանք չեն հնազանդվում թե հրամաններին և ուզում են թե դեմ ապստամբության բարձրացնել»: Կայսրը զորահրամանատարի գլխավորությամբ զորքեր ուղարկեց Պաղին, որն անարդար կերպով իր չարության թույլը թափեց անմեղ մարդկանց վրա: Սա զայրացած սկսեց ավերել բուզանդակ գավառը և բոլոր իշխաններին պատվազուրկ արեց, բանգի պիղծ ու չար մարդ էր՝ սատանայի զորահրամանատարը, որ հայտնի էր Պեռոս անունով» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Հայոց ազգի 500 թվականի վերջում բուռ մարդիկ գնացին Մոնոմախ կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.) մոտ և վատաբար ամբաստանեցին Պաղին գավառում բնակվող Հայոց փառավոր իշխաններին, թե. «Նրանք չեն հնազանդվում թե հրամաններին և ուզում են թե դեմ ապստամբության բարձրացնել»: Կայսրը հավատաց և զորահրամանատարի գլխավորությամբ զորքեր ուղարկեց Պաղին, որն անարդար կերպով իր չարության թույլը թափեց անմեղ մարդկանց վրա: Նա բոլոր իշխաններին ասպատակուրկ արեց, բանգի չար մարդ էր՝ հայտնի Պեռոս անունով» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁶⁵ «Պեռոսը ուզեց ձերբակալել Հաբեյի որդիներին՝ մեծ իշխաններ, քաջ և հզոր Հարպիկ, Դավիթ, Լևոն ու Կոստանդին չորս եղբայրներին, նույն ձևով նաև՝ մյուս իշխաններին: Դրա վրա բոլոր իշխանները գաղտնի համաձայնության եկան, որ յուրաքանչյուրը տիրանա իր ամրոցին, մինչև որ կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.) տեղեկացնեն անօրեն Պեռոսի՝ գավառն ավերելու մասին: Նրանք մի մարդու պես համերաշխության երդում տվեցին, որ շաբաթ օրվա առավոտյան ամեն մեկը կգրավի իր ամրոցը, բայց պայմանավորվողներից Թուպիցի տեղը Թորոսակ անունով մեկն ուրացավ երդումը և անօրեն Պեռոսին հայտնեց, թե բոլոր իշխանները համաձայնության են եկել չգալ թե հրավերին: Հաբեյի որդիները, այդ մասին անտեղյակ, պայմանավորվածության համաձայն շաբաթ օրը տիրացան Թուպի գավառին մոտիկ գտնվող Արկևի կոչված մեծ ամրոցին, իսկ մնացած բոլոր իշխանները, ովքեր չէին պայմանավորվել, գնացին Պեռոսի հրավերին: Պեռոսը, լսելով Հաբեյի որդիների արածի մասին, Արևի բերդի դեմ բազում զորքեր ուղարկեց: Նա հիացավ բերդի անառիկության վրա ու չէր կարողանում նրան մոտենալ և պատերազմել, որովհետև այն շատ էր բարձր և թշնամիների համար՝ անտառի: Դրա վրա նա չար միտք հղացավ և ասաց. «Ով որ ինձ բերդի Հարպիկի գլուխը, նա կայսրից կստանա բազում ոսկի, արծաթ, պաշտոն ու պատիվ»: Հարպիկի անակության ընկերները և հին ծանոթները, ովքեր նրա մոտ բերդում էին ամրոցում, լսելով այդ մասին, Հուրախ ու եղբայրասպան Կայենի անօրեն միտքը հղացան: Բերդի մոտ էր գտնվում մի խոցելի վայր և Հարպիկը զինվորներով այնտեղ էր գնացել ու պահպանում էր այն: Նա երբեք օր ամենակն աչք չէր փակել և ահա նենգավորներն ասում են նրան. «Ինչո՞ւ չես բնում, մեր տեր, հենց այսօր իսկ մենք պատրաստ ենք բեգ համար մեր կյանքը գոհել»: Հավատալով նրանց խոսքին՝ Հարպիկը բնեց, բանգի նա շատ էր հոգնած: Երբ բունը խորացավ, նրա ազգականները հզոր և քաջ Հարպիկի գլուխը կտրեց և նույն գիշերն իսկ այն հասցրեց կառապան Պեռոսին: Ոճրագործները, սակայն, բացի անեծքից, այլ բան չկատարեցին: Պեռոսը հրամայեց Հարպիկի գլուխը ձողի վրա ցցել և տանել բերդի դռան դիմաց: Երբ լուսացավ, Հարպիկի երեք եղբայրները տեսան այդ բանը, ճանաչեցին իրենց եղբոր գլուխը և, փութանալի բացելով դարպասը, իրենց գլխին ողբ թափեցին և լալագին եկան ընկան Հարպիկի կտրված գլխի առջև: Նրանք այնպես աղիողորմ էին ողբում, որ ճամբարի բոլոր զինվորները լաց եղան: Ահա Պեռոսը այսպիսի ճանապարհով տիրացավ Արկևի անառիկ բերդին և Հարպիկի եղբայրներին տարավ Մոնոմախ կայսեր մոտ՝ Կոստանդինուպոլիս: Կայսրը և հունաց ողբ ժողովուրդը, տեսնելով նրանց ահեղ արտաքինը՝ նրանք ակնածալից տեսք ունեին և իրենց հաղթանախությունը գերազանցում էին բոլոր հույներին, ապշել էին: Նրանց գեղեցիկ արտաքինը նկատի ունենալով՝ կայսրը մարմնական ոչ մի պատժի չենթարկեց նրանց, այլ հրամայեց, որ Հայոց քաջ, հզոր և երևելի իշխաններ Դավիթ, Լևոն և Կոնստանդին կրգի աքսորեն» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 1):

«Պեռոսը ուզեց ձերբակալել Հաբեյի որդիներին՝ մեծ իշխաններ քաջ և հզոր Հարպիկ, Դավիթ, Լևոն ու Կոստանդին չորս եղբայրներին: Դրա վրա բոլոր իշխանները գաղտնի համաձայնության եկան, որ յուրաքանչյուրը տիրանա իր ամրոցին, մինչև որ կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ին – Մ.Ֆ.) տեղեկացնեն անօրեն Պեռոսի՝ գավառն ավերելու մասին, բայց պայմանավորվածներից մեկը ուրացավ երդումը և անօրեն Պեռոսին հայտնեց, թե բոլոր իշխանները համաձայնության են եկել: Հաբեյի որդիները, այդ մասին անտեղյակ, պայմանավորվածության համաձայն շաբաթ օրը տիրացան Թուպի գավառին մոտիկ գտնվող Արկևի կոչված մեծ ամրոցին, իսկ մնացած բոլոր իշխանները գնացին Պեռոսի հրավերին: Պեռոսը պաշարեց Արկևի բերդը, սակայն չէր կարողանում գրավել այն, որովհետև այն շատ էր բարձր և թշնամիների համար՝ անտառի: Դրա վրա նա մեծ պարզև խոստացավ Հարպիկի գլխի համար: Բերդի մոտ էր գտնվում մի վայր և Հարպիկը զինվորներով այնտեղ էր գնացել ու քաջաբար պահպանում էր այն: Նա, թշնամիներից գզուշանալով երեք օր ամենակն աչք չէր փակել և ահա նրա նենգավոր ընկերներն ասում են նրան. «Ինչո՞ւ չես բնում, հենց այս օր իսկ մենք պատրաստ ենք բեգ համար մեր կյանքը գոհել»: Հավատալով նրանց խոսքին՝ Հարպիկը բնեց, իսկ նրա մարդկանցից մեկը, Կայենի նման, քաջ Հարպիկի գլուխը կտրեց և նույն գիշերն իսկ այն հասցրեց Պեռոսին, թեև, բացի անեծքից, այլ բան չկատարեց: Պեռոսը հրամայեց Հարպիկի գլուխը ձողի վրա ցցել և տանել բերդի դռան դիմաց: Երբ լուսացավ, Հարպիկ եղբայրները տեսան այդ բանը և, փութանալի բացելով դարպասը, լալագին եկան, ընկան Հարպիկի կտրված գլխի առջև: Նրանք այնպես աղիողորմ էին ողբում, որ բանակի բոլոր զինվորները լաց եղան: Ահա Պեռոսը այսպիսի ճանապարհով տիրացավ Արկևի անառիկ բերդին և եղբայրներին տարավ Մոնոմախ կայսեր մոտ՝ Կոստանդինուպոլիս: Կայսրը և հունաց ողբ ժողովուրդը, տեսնելով նրանց ահեղ արտաքինը՝ նրանք ակնածալից տեսք ունեին և իրենց հաղթանախությունը գերազանցում էին բոլոր հույներին, ապշել էին, դրա համար էլ կայսրը մարմնական ոչ մի պատժի չենթարկեց նրանց, այլ հրամայեց, որ աքսորեն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁶⁶ «Կայսրը (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Ֆ.), ուզեց ավելի վերջնականապես դուրս չարտել պաժինակներին, հավաքեց արևելքի և արևմուտքի առկա ուժերը, նրան տվեց Միջայել Ակուդոսին, ապա հրամայեց Վասիլ Մինելիլոսին վերցնել բուլղարական զորքերը և երկուսին էլ պաժինակների դեմ ուղարկեց: Նրանք, իմանալով այդ մասին, բանակեցին Սեծ Պրեպելայում և ծամբարը խորը խրամով ու ցանկապատով ամրացրեցին: Երբ հռոմեացիները տեղ հասան, նրանք փակվեցին խրամից ներս և պաշարման օղակի մեջ առնվեցին: Հռոմեացիներն իզուր ժամակաճառ էին լիսում և ոչ մի խոսքի արժանի բան չէին կատարում, բացի այդ նրանք նաև սկսեցին պարենի պակաս գգավ, դրա համար էլ նստեցին խորհրդակցելու իրենց անելիքի մասին: Նրանք միահամուռ կերպով որոշեցին վերադառնալ և, ուշ գիշերով առանց աղմուկի ցանկապատի դռները բացելով, բռնեցին նահանգի ճանապարհը: Այդ բանը Տյուրախից թաքուն չմնաց: Իմանալով, որ հռոմեացիները որոշել են գնալ, նա խարաբսից բազում զորք հանեց և ուղարկեց դեպի անցատեղիները, որոնցով պետք է հռոմեացիներն անցնեին: Երբ հռոմեացիները դուրս եկան, Տյուրախից իսկույն նրանց վրա հարձակվեց և հռոմեացիները դիմեցին սարսափելի փախուստի: Ոմանք, ընկնելով հետապնդողների ձեռք, սրի էին բաշվում, մյուսները, դժվարանցանելի ճանապարհները կանխօրոք բռնածների հանդիպելով, կոտորվում էին: Հսկայական բանակությանը զորք սպասվեց, այդ թվում և Մինելիլոսը, իսկ անցածների Միջայել Կոնստանդինի հետ միասին փրկվեցին Ադրիանապոլիս: Այս աղետի վրա կայսրը մեծ ցավ գգաց, նա վերապրածների սրտապնդեց, այլ զորք զինվորագրեց և հավաքեց վարձկանների՝ գտնելով, որ կյանքն անտանելի էր, բանի գլխովին չի վերացրել պաժինակների ցեղը: Պաժինակները, ոմն դասալիքի կողմից իմանալով կայսեր վճռի մասին, դեսպանություն ուղարկեցին՝ հաշտություն խնդրելով: Կայսրը ընդունեց նրանց դեսպանությունը և նրանց հետ երեսնամյա հաշտություն կնքեց» (Հովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 28):

«Բուլղարիայի կառավարիչ Վասիլ վանականը հանգուցյալ արքա Մոնոմախոսի (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.) կողմից ուղարկվեց մարտնչելու պաժինակների դեմ: Նա ելավ նրանց դեմ որպես օգնական ունենալով Միջայել Ակուդոսին՝ երկուսն էլ մեծ զորքով: Եվ ահա, ինչպես ասվեց, ելնելով ու հանդիպելով թշնամիներին, նրանք անփորձության պատճառով չցանկացան անմիջապես մարտի մեջ

մտնել, այլ հետաձգում էին այն օրից օր: Իմիջիայոց գործի ու անասունների համար սկսվեց պարենամթերքի պակաս զգացվել, իսկ թշնամիները, գալով իրենց անգուսպ խնջույքներից, մոտենում էին գործին, ոռնոց բարձրացնում և կրկին հեռանում: Ռումները, մասամբ տկարանալով պարենամթերքի և մասամբ էլ ամեն օր նրանց տեսնելու ու նրանց աղաղակները լսելու պատճառով, ի վերջո նույնիսկ առանց մարտի թիկունք դարձրին: զիջեցր նրանք նստեցին ծիւրը և փախան, թեև չխուսափեցին անիծվածներից: Այդ կերպ այդ անկողնության պատճառով տեղի ունեցավ բանակի ինքնակամ կազմալուծում, բանգի, եթե մարդիկ տանջվում են աշխատանքից, հյուծված են և ուտելիքի պակաս ունեն, ապա, թեկուզ դիմացը մարտ լինի, նրանց հոգին հուզվում է և նրանք դիմում են նախանջի: Առաջնորդ, խուսափիր հաճույքներից, որպեսզի, ինչպես թոշուն, չընկնես թակարդը» (Կատակոլոն Կեկավմենոս «Ստրատեգիկոն», մաս 67):

³¹⁶⁷ «Զրիստոսի 1052 թվականին Տերենտի մոտ տեղի ունեցավ հունական կատեպան Արգիրոսի ծակատամարտը Նորմանների դեմ» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³¹⁶⁸ «Զրիստոսի 1052 թվականին Կալաբրիայում գտնվող Կրոտոնի մոտ տեղի ունեցավ ևս մեկ ծակատամարտ հունական կատեպան Սիկոս պրոտոսպաթարիոսի դեմ, որը հաղթվեց, որից հետո վրա հասավ Նորմանների իշխանությունը Կալաբրիայում և Ապուլիայում, երբ աճեց ինչպես նրանց իշխանությունը, այնպես էլ վախճ երկրի վրա նրանց հանդեպ» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³¹⁶⁹ «Հիջրի 445 թվականին նա (Շարդարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուրը (1049-1067) – Մ.Ֆ.) գնաց և վրացիներից գեներով խլեց Բասրա ամրոցը՝ ամրացնելով այն մարդկանցով, մթերքով ու գեներով» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բարի և Շիրվանի պատմություն»):

«Հիջրի 445 թվականին նա (Շարդարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուրը – Մ.Ֆ.) գնաց և վրացիներից գեներով խլեց Բասրա ամրոցը՝ ամրացնելով այն մարդկանցով, մթերքով ու գեներով» (Մյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³¹⁷⁰ «Դրակից հետո բարեխառնության պատրվակի տակ նա (Շարդարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուրը – Մ.Ֆ.) գնաց Գրիգորի որդի Ֆիլիպի մոտ, երբ սրա հայրն արդեն մահացած էր, բայց հետո շղթայեց նրան ու խլեց Շառուաշեն ու Շոթթը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 56):

³¹⁷¹ «Այդ տարի թուրքի-բելը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բելը – Մ.Ֆ.) եկավ Ատրպատական և դիմեց Թավրիզ, որի տերն էր էմիր Աբու Մանսուր Վահսուդան իբն Մուհամմադ ալ-Դավվադին (Ռավվադյանների էմիրության էմիր Վահսուդանը – Մ.Ֆ.): Սա հպատակվեց նրան, նրա անունը խոթբայի մեջ հիշել տվեց նվիրեց, ինչ-որ նրան դուր կգար, և իր որդուն պատանդ տվեց: Այստեղից թուրքի-բելը եկավ Գանձակի տիրոջ՝ էմիր Աբու-Ասուարի (Շարդարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուրը – Մ.Ֆ.), մոտ և նա էլ հպատակվեց ու խոթբայում հիշեց նրա անունը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հոները կոտորեցին Գանձակի հովտի բնակչությանը» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

³¹⁷² «Կարս բաղաբը վաղուց ի վեր աղետալի փորձության չէր ենթարկվել սրի պատճառով և նրա բնակիչներն ապրում էին անհոգ ու ապահով, դիպելով ծովին ու ցամաքից եկած մեծ հարստության, բայց ահա տիրող հայտնության մեծ տոնի գիշերը, երբ բախանների դասը բազմամյա ժողովրդով հանդերձ ուրախ ծայներով օրվա արարողությունն էր կատարում, հանկարծակի վրա հասան անօրենների գործերը և որովհետև բաղաբը գիշերապահներ չուներ, սուրը բաշած՝ անողորմաբար կոտորեցին բոլորին՝ մեծ ողբերի է արժանի այս պատմությունը: Զաղաթների կարգն է, որ տերունական տոների ժամանակ թե տղամարդ, թե կին, թե ծեր, թե երեխա, ամեն մեկն իր ուժի ու կարողության չափ, զարնալ ծաղկանոցների նման մեծ վայելչագեղությամբ զարդարվեն: Թշնամիները սրանց այսպես էլ գտան, բայց հանկարծակի բաղաբը լցվեց ողբ ու կալանով: Զահանաներին ժամերգությունից լռեցրին, սաղմոսասացներին՝ սաղմոսական երգերից, կտրվեց օրհներգությունը դպիրների ու մանուկների բերանից: Խիստ կսկծալի էր այնտեղի տեսարանը, որ նույնիսկ բարերին ու անշունչ արարածներին էր ստիպում ողբալ ու հառաչել, ո՛ր մնաց զգայունների և շնչավորներին, որովհետև պատվական ու երևելի վաճառականները չարաչար մահով էին սպանված, երիտասարդներն և բաջ մարտիկները՝ փողոցներում սրակոտոր եղած, ծերերը, պատկառելի այիքներն արյունաշաղախ, նրանց մոտ էին ընկած: Զաղաթ զրկվեց մարդկանցից, փրկվեցին միայն նրանք, ովքեր հասցրին բաղաբի վերևում գտնվող ամրոցը մտնել: Չորեքը, ողբ օր մալուլ այնտեղ, կողոպտեցին ու բարուբանդ արին տները, հետո կրակ տալով այրեցին բաղաբը, իսկ իրենք, առնելով ավարն ու գերին, գնացին իրենց երկիրը» (Արիստակես Լաստիվյանցի «Պատմություն», գլուխ 15):

«Իսկ ընթացքը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բելը – Մ.Ֆ.), ինչպես ասվեց, իր եղբոր Աբրահամի հանդեպ նախանձով լցված, նրա կյանքի դեմ դավել էր նրանում և անվերջ մտածում էր նրան սպանելու մասին: Աբրահամն իմացավ այդ, փախավ իր եղբորորդի Կուտլումուշի մոտ և նրա հետ միասին պատերազմ սկսեցին սուլթանի դեմ, որը նրանց մարտ տվեց Պասար կոչված վայրում և պարտության մատնեց, Աբրահամին էլ, գերի վերցնելով, սպանեց: Կուտլումուշը, 6.000 հոգով փախուստի դիմելով, Աբրահամի որդի Սելեթին կայսեր (Բուզանդյան կայսրության կայսր Կուստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.) մոտ պատգամավոր ուղարկեց, խնդրելով նրան իրեն ընդունել և համարել հռոմեացիների դաշնակիցն ու բարեկամը, իսկ ինքը եկավ Պերսիաների՝ Կարս կոչված բաղաբը, սպանելով պատգամավորության արդյունքներին: Այդ ընթացքում նա պաշարեց Կարսը և գրավեց այն՝ բացի միջնաբերդից» (Հովհաննես Սիկիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոստանդինյան Մոնումախոս», մաս 27):

«Աբու-Ֆավարիս մակամվամբ հիշատակված սելջուկյան Իսրայելի որդին՝ Գթյում-բելը, խորասանը և Իրաքը նվաճելուց հետո, արշավեց բաղաբի տեր վրա: Կարսի և Անի շրջանները գնալով՝ իսլամի հակառակորդներից նա իսլամի վրեժը լուծեց: Այդ շրջանների միակ գեղեցիկ բաղաբ Կարսը գրավելով՝ Գթյումը ավերեց այն և անապատացրեց ժողովրդին ոչնչացրեց...: Թուրքերը այնպես ոչնչացրին բաղաբը, որ դա բերեցեքնան որպես աք տարածվեց մահմեդական աշխարհում» (Բուրհան-եդ-Դին ալ-Անի «Ժամանակագրություն»):

³¹⁷³ «Իսկ նրանք, որ հայերի վրա գնացին, ում որ գտան, կամ սրի բաշեցին, կամ վերցրին դերի և ավարով լիացած Նորից վերադարձան, բայց երբ հասան Վանանդի սահմանները, սրանց դեմ դուրս եկան Աբբասի որդի Գագիկի բաշագուն իշխանները և այդտեղ շատերին կոտորեցին: Անօրենների վրա հասած գործերը, սակայն, շրջապատեցին նրանց և, որովհետև պատերազմի երկարելու ու այն սարսափելի կոտորածի պատճառով թե իրենք և թե իրենց ձիերը ուժից ընկել էին, նրանք չկարողացան պատռել թշնամու պատնեշը և դուրս գալ, ուստի անօրենները, սուրը գործի դնելով կոտորեցին ազատներից 30 մարդ: Ազատներից մեկին, որի անունը Թաթուլ էր և որը բաջ ու պատերազմասեր մարդ էր, բռնելով տարան սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բելը – Մ.Ֆ.) մոտ, որովհետև պարսից Աբսուբան էմիրի որդուն Թաթուլը բռնելով վիրավորել էր: Սուլթանը, նրան տեսնելով, ասաց. «Եթե դա ապրի, բեգ կազմակերպեմ, բայց եթե մեկն, կիրառվալով, որ բեգ դրան մատաղ անեն», իսկ Թաթուլը պատասխանեց. «Եթե իմ զարկածն է, չի ապրի, իսկ թե ուրիշին է, այդ չգիտեմ»: Զիչ օրերից հետո նա մեռավ: Երբ սուլթանն այդ լսեց, հրամայեց Թաթուլին սպանել և, նրա աջ բազուկը կտրելով, ուղարկեց Աբսուբանին՝ որպես միջնաբերդ, թե. «Են որդին վատ բազկից չի մեռել»» (Արիստակես Լաստիվյանցի «Պատմություն», գլուխ 16):

³¹⁷⁴ «Կարսը ավերելուց հետո Գթյումը, լսելով Տուրքի-բելի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բելի – Մ.Ֆ.) բանակում իրեն հետապնդելու լուրը, արագ կերպով նահանջեց և ճանապարհին մի մեծ փորձանքի պատահեց: Գթյումը Անիի մոտ Մարին կոչվող 60.000 տուն հաշվվող բաղաբը ճանապարհորդի նման մտավ և բանակը տեղավորեց այնտեղ: Վատ աչքերը, սակայն, նրան վնասեցին: Այս բաղաբի բաժիր ռեյսը, խաբելով Գթյումի գինկորների, յուրաքանչյուրին հյուրասիրեց մի բնակարանում: Ռեյսի գաղտնի հրամանով յուրաքանչյուր տանը հյուրասիրվող մահմեդական գինկորին առատ գինի և ուտելիք տալուց հետո՝ գինովցուցին: Ուշ գիշերը բոլորը քնելու ժամանակ հատուկ նշանի վրա տանտերերը 60.000 հյուր գինկորների անանձին-առանձին սպանեցին: Առավոտյան Գթյումը, սարսափած ու վշտահարված տեղի ունեցածից, իր շուրջը գտնվող հրամանատարների ուղեկցությամբ հետապնդվելով հայերի կողմից, դիմում է բառասմբակ փախուստի» (Բուրհան-եդ-Դին ալ-Անի «Ժամանակագրություն»):

³¹⁷⁵ «Այս պատմության հաջորդ տարվա, Հայոց 503 թվականին, նույն ամսվա նույն օրն էր, երբ մեր չքաղ աշխարհը գերի տարան, Արծնը և մյուս բաղաբներն ու ավանները այրեցին, մեզ վրա շարժվեց մահաշունչ ու արյունաբոց գազանը՝ մարդախորշ սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բելը – Մ.Ֆ.)՝ անհամար գործերով, փղերով, կառքերով, երկվարներով, կանանցով, երեխաներով և ամենամեծ պատրաստությամբ: Շրջանցելով Արծեն և Բերկրին՝ նա եկավ, բանակ քրեց Ապահուկյաց գավառի Մանագլետեր կոչված բաղաբի շուրջը՝ բռնելով ողջ ընդարձակ դաշտավայրը: Սուլթանը ասպատակներ ուղարկեց աշխարհի երեք կողմերը, դեպի հյուսիս՝ մինչև Աբխազաց բերդը, մինչև Պարսիս կոչված լեռն ու Կովկասի ստորոտը, դեպի արևմուտք՝ մինչև Ճանեթի անտառները, և դեպի հարավ՝ մինչև Սիմ կոչված լեռը: Ահա այսպես բռնեցին ողջ աշխարհը՝ արտ ու ագարակ հնձողների պես: Այն աղետները, որ այն ժամանակ նրանք հասցրին, ո՛վ կարող է գրի առնել և կամ ո՛ն միտքը կգործի թվել: Ողջ երկիրը լցված էր դիակներով, շեներն և անշեն վայրերը, ճանապարհներն ու անապատ տեղերը, բարանձավներն և առապարները, անտառախիտ ու ապառաժոտ վայրերը, բոլոր շինանիստ տեղերում իրկիզելով ավերեցին տներն և եկեղեցիները, որոնց կրակի բոցը ավելի էր բարձրանում, բան Բաբելոնի հնոցինը: Այս միջոցներով, ոչ թե մեկ անգամ, այլ՝ երեք անգամ իրար հետևից, ողջ աշխարհը բարուբանդ արին, մինչև երկիրը իսպառ կտրվեց բնակիչներից ու լռեց անասունների բառաչը: Այս աղետները կրելով՝ երկիրը սուգ հագավ և կործանվեց, որովհետև ոչնչացան նրա բնակիչները, ողջ աշխարհից իսպառ վերացավ ուրախությունը, ամեն տեղ միայն ողբ ու հառաչանք էր, բոլոր տեղերում միայն լաց և կոծ էր, ոչ մի տեղ չէին լավում բախանների երգերն ու Աստծու փառաբանության ձայնը, ոչ մի տեղ չէին բացվում

գրքերը՝ խողներին խրատելու և միսիթարելու համար, որովհետև ընթերցողները սրամահ եղան հրապարակներում, իսկ խողները՝ այրվեցին ու միսիթարեցին...: Երբ որ հիշում եմ հորձյանս ու Յաննեյի, բոլորը, ինչ-որ այնտեղ կատարվեց, արտասուքներից շուկա կտրվում է, սիրտս փղծվում է, միտքս ցնորվում է, ձեռքս դողդողում է, շարադրանքս չեմ կարողանում այլևս առաջ տանել: Տեղի ամբողջական պատճառով վերին գավառներից անթիվ-անհամար մարդիկ էին հավաքվել այնտեղ և ահա արագաթափ թափունների պես ու անգույթ անողորմ զազանի նման, կատաղությունից բորբոքված որպես վրեժխնդիրներ, անօրենները վրա տվեցին և, որոնելով բարանձավներում ու ծառախիտ մայրի անտառների մեջ, որին որ գտան՝ անհազաբար կտորեցին: Ինչպես որ զարնան գայու ժամանակ օդի ջերմության օդի ջերմությունը ծորալով ելնում է, ձյան մեջ առուններ կազմում, վիժելով բանդում, հեղեղատում է հետևից հողը, այդպես էր լինում և այն ժամանակ սպանվածներից ելած հորդահոտ առուններն արյան գառիկայր հոսելով՝ հետքից հողն էին բանդում...: Իսկ այն կտորածը, որ եղավ Դերջան ու Եկեղյաց գավառներում և նրանց միջաստիմաններում, ոչ-ոք չի կարող նկարագրել, բայց դու պատմաններովս չափիր այն: Իսկ նրանք, որ Տայք մտան, ամբողջ երկիրն առնելով հասան մինչև Զորոխ կոչված մեծ գետը, ապա գետի ընթացքով իջան հաղոտյաց գավառը և, կողոպտելով ու գերելով, վերադարձան և եկան հասան մինչև Բաբերդ կոչված բերդաբաղաբը» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 16):

«Սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկը – Մ.Ֆ.), իր դեսպանների ձեռնունայն վերադարձից վիրավորված, ի մի հավաքեց Պարսկաստանում գտնվող բովանդակ ուժերը, ինչպես և բաբելական, ու ներխուժեց հռոմեացիների երկիրը: Մոնոմախը (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին IX-ը – Մ.Ֆ.), կանխավ իմանալով այդ մասին, փութաց իր ուժերով ընդդիմակայել թշնամուն...: Այդ ժամանակ սուլթանը, ինչպես ասացինք, իր դեսպանների նկատմամբ ցուցաբերված արհամարհանական վերաբերմունքից և իր ցանկություններից դեմ դուրս գալուց զայրացած, բովանդակ ուժերով արշավում է հռոմեական տիրապետությունների վրա: Իջնելով մինչև Կոմիու կոչվող վայրը՝ նա խոսքի արժանի ոչինչ անել չկարողացավ, բանգի երկրի բնակիչները հասցրեցին նախօրոք ապաստան գտնել բերդերում և այնտեղ կուտակել պետք եղած պաշարը, այդ Իբերիան լի էր ամենանառիկ բերդերով: Այս կերպ նա չհամարձակվեց խորանալ, բանգի իմացել էր, որ հռոմեական ուժերը կենտրոնանում են Կեսարիայում, դրա համար էլ կատաղությունից փրփրած և ինչ-որ մեծ բան կատարելու ցանկությամբ վերադարձավ...: Կոստանտինի հետապնդող սուլթանն (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկը – Մ.Ֆ.) իր զորքերով եկավ Իբերիա: Իմանալով դա՝ սա փախավ Սաբա և Երջանիկ Արաբիա, իսկ սուլթանը, մուտք գործելով Իբերիա, հանդիպածն ասպատակում ու կրակի էր տալիս: Այդ պատճառով կայսրը շտապ կարգով արևմուտքից կանչեց և Իբերիա ուղարկեց Միքայել Ակուրթոսյան, որը, տեղ հասնելով և խաղտիվում ու Իբերիայում ցրված Ֆրանկների ու վարդազների հաջնորդելով, հնարավորին չափ ջանում էր խոչընդոտել սուլթանի հարձակումներին: Սուլթանն, իմանալով նրա սրընթաց հարձակման մասին, այն մասին, թե նա զորք հավաքելով շտապում է իր հետ կռվի բռնվել, մտածեց, որ երկու ելք էլ իր համար անփառունակ են՝ հաղթելու դեպքում հաղթած է լինելու կայսեր ծառային, իսկ պարտվելու դեպքում մեծապես խայտառակվելու է ուստի, համայն զորքը վերցնելով, վերադարձավ Թավրեզ» (Բովանդակ Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանտին Մոնոմախոս», մաս 27)»

«Նա գնաց ու նաև ասպատակեց Արգան-առ-Ռումի շրջանը, որը սահմանակից էր հռոմեացիներին: Նա վերադարձավ ձեռնելու Անդապատական, որ հետագայում կրկին դիմի Բեթ-Ռոմանոս» (Բար-Յեբրեու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դետո նա (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկը – Մ.Ֆ.) անցավ դեպի Ռումի երկիրը, ներխուժեց այնտեղ կողոպտեց, ջարդեց և ծանր հետքեր թողեց» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³¹⁷⁶ «Սուլթան (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկը – Մ.Ֆ.), երկու օրից հետո իր բանակով շարժվելով, հեռացավ այնտեղից և գնալով հանդիպեց Արծնե բաղաբին, որը գտնվում է Բզունկյաց ծովում: Այն իր մոտ մի ամուր և անառիկ բերդ ուներ, իսկ նրա թաղաքացիները, հույսը դնելով ծովի ու ամրոցի, վրա անհոգ էին: Այն արյունարբու զազանները որևէ մեկի առաջնորդությամբ, թե իրենց հնարագիտությամբ, ծովում ծանծաղ տեղ գտնելով մտան բաղաբ և, սրի բաշելով, կոտորեցին բոլորին, ապա, վերցնելով ավարն ու գերիներին, գնացին այնտեղից: Սա սուլթանի սիրտը թթեցնացրեց, բայց նա իր աշխարհը գնաց մեծ տրտմությամբ, որովհետև ինչ-որ ուզում էր, չկարողացավ կատարել» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 16):

«Հայոց 503 թվականին Հայոց աշխարհի վրա փչեց դառնաշունչ և մահաբեր բախ: Պարսից Տուրքի սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկը – Մ.Ֆ.) հսկայական, ինչպես ծովի ավազ, բազմությամբ իր մայրաքաղաքից դուրս գալով՝ անթիվ զորքով շարժվեց, եկավ Հայաստան և իջավ Բերկրի կոչվող քաղաքի վրա: Նա գրոհով առավ այն, իսկ բնակչությանն էլ չարաչար կոտորեց: Ապա, ելնելով այնտեղից, նա, որպես իրացայտ սև ամալ, իր մահաբեր կարկոթի հետ միասին եկավ, հասավ և պաշարեց Արծնե կոչվող բաղաբը, որի դեմ 8 օր կատաղի պատերազմ մղեց: Բաղաբացիները, թշնամու վիթխարի զորքից սարսափած և դժվարին պատերազմից ուժասպառ, բազում նվերներով՝ ոսկի, արծաթ, ձիեր և ջորիներ, մեծ աղաչանքով ու պարտաճանքով նրա մոտ եկան, հնազանդություն հայտնեցին և, հաշտություն խնդրելով, ասացին՝ «Ով աշխարհակալ սուլթան, գնա Մանազկետը բաղաբը գրավիր, որից հետո մենք և Հայոց բովանդակ երկիրը կմտնենք քո ծառայության մեջ»» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 503 թվականին Պարսից Տուրքի սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկը – Մ.Ֆ.), հսկայական բազմությամբ դուրս գալով, շարժվեց եկավ Հայաստան և գրոհով առավ Բերկրին, իսկ բնակչությանն էլ կոտորեց՝ վերցնելով շատ գերիներ: Դրանից հետո, նա պաշարեց Արծնե կոչվող քաղաքը, որի դեմ 8 օր կատաղի պատերազմ մղեց: Բաղաբացիները բազում նվերներով նրա մոտ եկան և հնազանդություն հայտնեցին՝ համոզելով գնալ Մանազկետի վրա» (Մմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³¹⁷⁷ «Բաբերդում սրանց պատահմամբ հանդիպեց ռումից զորքից մի գունդ, որոնք վրանգներ են կոչվում: Ընդհարվելով՝ նրանք կռվեցին միմյանց դեմ: Աստծո ողորմությամբ ռումիների զորքերն ուժեղացան և նրանք, հաղթելով զորագլխին, նրա հետ շատերին սպանեցին, իսկ մյուսներին էլ, փախուստի մատնելով, խլեցին ամբողջ ավարն ու գերիներին: Փախչողներին երկար հետապնդել, սակայն, նրանք չհամարձակվեցին՝ վախճնալով, թե զուգե հանկարծ մեծ զորքի հանդիպել: Ազատված գերիներն Աստծուն փառք տալով գնացին իրենց տները» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 16):

³¹⁷⁸ «Բայց դու այս թողած՝ հետո զարմացիր Սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկի – Մ.Ֆ.) անմոտության և Աստծո բազմապատիկ իմաստության վրա, նրա անմոտության վրա, որովհետև ինքն իրեն ամենակալ էր հռչակում և՛ Աստծուն աթոռակից, ինչպես նաև՝ Աստծո իմաստության վրա, որ մի մարդու միջոցով խաղաց նրա հետ և, անարգանքով լի, վերադարձրեց իր աշխարհը: Այժմ լսիր ասածներս: Անաջին անգամ, երբ անհամար զորքով նա եկավ ու շրջապատեց Մանազկետը բաղաբը, բնակիչները թե մարդկանց և թե անասունների կողմից անպատրաստ էին: Եթե նա տասն օր շարունակեք պաշարումը, ապա քաղաքը առած կլինեք, բայց Աստված, որ ընդմիջող բարկացած չի մնում և ոչ դիս է պահում հավիտյան, ոչ էլ անում է ըստ մեր մեղքերի, նրա միտքը մղողեցրեց և նա, երեք օրից հետո ամբողջ բանակով շարժվելով, գնաց, իջավ Տվարածատալի, իսկ այնտեղից էլ՝ Բասենի ընդարձակ դաշտը՝ Ամսիկ կոչված անառիկ ամրոցի մոտ: Այնտեղ, սակայն, տեսնելով մարդկանց ու անտառների աշխարհաժողով և միայն նայելով զգալով, որ անառիկ է, նա ոչ մի բան չձեռնարկեց և, նրա մոտով անցնելով, եկավ Բասենի գլուխը, այն գյուղի մոտ, որ Դու է կոչվում» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 16):

³¹⁷⁹ «Այնտեղից, չիմանալով և քիչ մարդկանցով ելնելով հենց այն բարձունքի վրա, որ նայում է դեպի Կարին, սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկը – Մ.Ֆ.) տեսավ, որ քաղաքը զինված է ամեն պատրաստությամբ: Ահա այսպես, երկար ժամանակ նայելուց հետո նա կրկին հետ դարձավ» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 16):

³¹⁸⁰ «Իսկ Մանազկետի բնակիչները, բանի որ իենց հնձի ժամանակն էլ էր, առանց վախենալու դուրս գալով քաղաքից, մարդկանց ու անասունների համար առատ պաշար պատրաստեցին: Եվ մինչև սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկը – Մ.Ֆ.) այս ու այն գործն անելուց հետո Նորից կվերադառնար այնտեղ, նրանք արդեն անհոգ ապահովված էին: Ապա՝ նա, կատաղությամբ բորբոքված գալով, սկսում է պատերազմել քաղաքի դեմ, իսկ քաղաքի վերակացու իշխանը, բանի որ բարեպաշտ մարդ էր, ամենակալ Աստծուն էր օգնության կանչում: Պահս ու աղոթելովով կրթելով իրեն և դրանով պաշտազնված իսկ թագավորով էր անասան հավատով ու Աստծուն սաղմոսելով ասում. «Ես չեմ վախենում չարից, որովհետև դու, տեր, ինձ հետ ես, և ապա ես չեմ վախենում նրանց բյուրավոր զորքերից, որ իմ շուրջն են»: Միաժամանակ, քաղաքի մարդկանց ու զորքերին խրախուսելով, նա ասում էր. «Զաջալեղվեցեք, իմ ընկերներ և եղբայրներ, բաջալեղվեցեք և մի վախեցեք, սա մի հեշտ գործ է Աստծո համար, նրանք մեզ վրա գալիս են կառեղով ու երկվարներով, իսկ մենք եկեք մեր տիրոջ անունը հիշենք և Աստծով պարծենալու հավիտյան, նրա անունը փառաբանելով հավատալով, որ կտա նա իր ժողովրդին ուժ ու ամրություն, նա օրհնված է հավիտյան»: Նա քահանաներին հորդորում էր աղոթել ու սաղմոսներ երգել, որոնք և անհատնում աղաղակներով գիշեր ու ցերեկ խաչով և զանգերի բարձրաձայնությամբ դիմում էին Աստծուն, պարիսպների վրա աղաչում էին նրան օգնության գալ վտանգվածների: Բռնակողը լսելուց ձանձրանալով հարցնում է, թե այդ ինչ անվերջ աղաղակ է, իսկ իմացողները պատասխանում են, թե՝ Աստծուն են դիմում: Այսպես՝ մի ամիս նա քաղաքը պաշարած պահեց, որի ընթացքում օրը երկու անգամ մեկ լուսանալիս և մեկ էլ երեկոյան, կռվի բռնվեց քաղաքի հետ: Այստեղ դու տես Աստծո իմաստությունը, թե ինչպե՞ս գիտի հակառակներով էլ հակառակի համար օգուտ առաջ բերել: Իրոք, միջոցառ քաղաքն այս ծանր դրության ու վտանգի մեջ էր, նա մի բարի միտք է ծնեցնում մի իշխանի մեջ, որը սուլթանի ամենամտերիմներից էր: Սա սուլթանի մտադրությունները կամ բանավոր, կամ գրավոր հայտնում էր քաղաքին: Շատ անգամ թղթի վրա գրելով և այն նետի սլաքին կապելով՝ նա պատերազմի կարգով մոտենում

եր պարսպին, նետը բաղաբ ձգում և դրանով կռվի բոլոր հանգամանքները հայտնում էր նրանց, թե վաղը այսպիսի կամ այնպիսի ձևով է լինելու կռիվը, կամ թե այս նշված տեղում գիշերը ցանկանում են պարսպի տակը փորել ու ներս մտնել, բայց դուք ամուր կացեք և այդ տեղերի վրա հսկեցեք: Այս անում է Աստված, որ գիտի մեծամեծ գործերի հիմքը դնել հեռվից, նա, որ Բաղասմին Բաղակի ժամանակ մարգարե դարձրեց ժողովրդին կառավարելու համար և անխոս անասունին խոսել տվեց մարդկային լեզվով, Եդիային Զորիաթի ծորում սովի ժամանակ երեք տարի ազդանկներով կերակրեց, արդ ի՞նչ զարմանալի է, որ այստեղ էլ հակառակորդների ձեռքով բաղաբի փրկությունը տնօրինեց: Այսպիսով, թե գիշեր, թե ցերեկ, որ կոչվում էր նրանք ճակատամարտ սկսեցին, սրանք զինավառված ու պատրաստ այնտեղ էին գտնվում: Դրանից հետո մեքենաներ պատրաստելով՝ նրանք դրանցով էին պատերազմում, բայց մերոնցից մի ծեր բահանա, որ բաջատեղյակ էր այդ արիեստին, ինքն էլ իր փիլիկանը շինեց և, երբ նրանք բարդ մեքենայի պարսատիկի մեջ ունեցվ դեպի բաղաբն էին ձգում, բահանան իր բարդ ուղիղ դեպի նրանք բարն էր արձակում, որը դիպելով նրանց բարին, իրենց վրա էր գցում: Անօրենները յոթ անգամ ու կրկնելով ոչինչ չկարողացան անել, որովհետև երեցի բարն ավելի զորեղ էր նրանցինիկից: Ապա, այլ պատերազմական գործիք պատրաստելով, որը իրենք բաբան էին կոչում, այն շատ զարիուրելի էր այնպես էր, ասում էին, թե 100 սպասավորներ ուներ, որոնք պարաններն էին բաշում և 60 լիտր բար ունեցվ պարսատիկի մեջ դեպի բաղաբն էին ձգում, նրանք դրա դիմաց բամբակի բեռներից ու այլ շատ նյութերից պարիսպ կանգնեցրին, որպեսզի երեցի բարը նրան չդիպի: Եվ, երբ այս այնպես կարգավորեցին, արձակեցին մի բար, որը ուժգնությամբ դիպելով պարսպին, փլուզեց և անցք բացեց: Այս տեսնելով՝ բաղաբի բնակիչները, սաստիկ հաբեկված, որը ու հառաչով Աստծուն էին աղաղակում, որ հասնի օգնության, իսկ անօրենները հրժվում էին: Հաջորդ առափնյայում դելփինների գորակարը, որովհետև բաջ մարդ էր, իր գործն առնելով ու գալով, սկսեց լողել մերոնց դեմ: Հարձակվելով բացվածքի ուղղությամբ՝ նա ցանկանում էր ուժով ներս մտնել, բայց հանկարծ, ինքն իրեն գնալով, ընկավ: Այդ ժամանակ պարսպի վրա եղողները, երկաթի ճակը ձգելով, նրան բռնեցին ու բաշելով գցեցին պարսպից ներս: Նրա գործերն այդ տեսնելով՝ տրտմությամբ վերադարձան իրենց բանակը, իսկ բաղաբի համար դա մեծ ուրախություն եղավ: Այն ժամանակ ռուսների գործերից մի կտրիճ բաջ, նավթով ու ծծմբով կրակ պատրաստելով և լցնելով դրանք ապակյա ամանի մեջ, բաջասիտ արհուրեց, վահանով միայն թիկունքը ապահոված, նստեց ագնվացեղ նստյալ, բաղաբի դռներից դուրս եկավ ու մտավ այլազգիների բանակը՝ իրեն մանդատոր, այսինքն՝ թղթաբեր, հայտարարելով: Նա, գնալով մինչև բաբանը, պտտվեց նրա շուրջը և, հանկարծակի վերցնելով շիշը թափեց նրա վրա: Ամիջապես էլ բորբոքված կրակի ժողովի բոց բարձրացավ, իսկ ինքը շտապով վերադարձավ: Անօրեններն, այդ տեսնելով, ապաշ ժնացին, ձիեր նստեցին և ընկան նրա հետևից, բայց հասնել չկարողացան և նա անվնաս մտավ բաղաբ՝ Աստծո օգնությամբ ոչ մի վերջ չունենալով: Սուլթանը, կատարվածը տեսնելով մեծ բարկությամբ հրամայեց բաբանի պահապաններին սրակտորդ անել: Տեսնում ես Աստծո մարդասիրական խնամքը, թե ինչպես մոտ է նրա փրկությունը իր երկյուղածներին, տեսնո՞ւմ ես, թե ինչպես գիտի փոքր բաներով հաղթել մեծերին...: Վասիլը, որ Մանագկերտ բաղաբի իշխանն էր, ռափկներին հրամայեց պարսպի վրայից բարձրաձայն աղաղակելով անարգել ու հայդիել սուլթանին» (Աբիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 16):

«Տուղրիլ սուլթանին (Մեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկին – Մ.Ֆ.) դուր եկան այս խոսքերը և նա իր հսկայական գործով ելավ, հասավ Մանագկերտ բաղաբը՝ նման չարությամբ լցված օձի: Իջնելով Զարագուխ կոչվող վայրը՝ նա այնտեղ իջևանեց, բանակեց և պաշարեց բաղաբը: Երբ լույսը բացվեց, նա հրամայեց ինչեցնել պատերազմական փողերը: Պետք էր տեսնել ահավոր օրը և քրիստոնյաների գլխին եկած դժբախտությունը, երբ պաշարվեց Մանագկերտ բաղաբը: Պատերազմական փողերի ձայնն ու աղմուկը, ապա կռվող զինվորների աղաղակը սասանեցնում էին բովանդակ պարիսպը: Այժմ ի՞նչ պատմեք քրիստոնյաների բաղաբի մասին, բաղաբի ողջ բնակչության մասին, որ անվերջ պատերազմ էր մղում և համերաշխաբար նահատակվեց: Զաղաթի գորակալուն էր ռուսից իշխան Վասիլը՝ Ակուբայի որդին՝ մի բարի և աստվածապաշտ մարդ: Նա օր ու գիշեր հորդորում էր, սրտապնդում ու բաջալերում էր բաղաբի ողջ բնակչությանը՝ տղամարդկանց ու կանանց, բոլորին կայսրի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ի – Մ.Ֆ.) անունից խոստանում պաշտոն և պատիվ, մինչ այլազգիների գործը բազում օրեր անդադար կռվում էր: Զաղաթը գրավելու մտադրությամբ այլազգիները ստորերկրյա անցք փորեցին, բայց բաղաբի կայազորի մարտիկները, իմանալով այդ, սկսեցին հակառակ կողմից փորել և գետնափոր անող բոլոր թշնամիներին բռնեցին, այդ թվում և սուլթանի աներոջը, որի անունը Ռսկեծան էր, որոնց բոլորին, պարսպի վրա բարձրացնելով, սպանեցին: Սուլթանը, տեսնելով դա, շատ տխրեց: Նա մարդ ուղարկեց Բաղեշ և բերել տվեց տասնհինգ ասիական ահավոր և զարմանալի մի բաբանը, որը Վասիլ կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) էր սարքել տվել Դեր բաղաբի համար: Երբ այդ վիթխարի բաբանը կանգնեցրին, ողջ բաղաբը սուսկաց: Առաջին իսկ հարվածով կայազորի երեք մարտիկներ և կրծապահը գետին տապալկվեցին: Այն ժամանակ բաղաբում հայտնվեց մի երեց և փութանակի այդ բաբանի դեմ կանգնեցրեց մի մեքենա, որը բարի առաջին իսկ հարվածով ջարդեց բաբանի կոճակը: Զաղաբացիները սրտապնդվեցին, որովհետև թշնամին սարսափեց: Մի բանի օր անց այլազգիները վերանորոգեցին բաբանը, ամեն կողմից անմատչելի դարձրին այն և սկսեցին հսկայական բարերով հարվածել բաղաբի պարսպին, ինչից բոլոր բաղաբացիները կրկին ահ ու դողի մեջ ընկան: Վասիլը, դիմելով բոլոր բաղաբացիներին, ասաց. «Ո՛վ կկարողանա դուրս գալ և կրակի տալ այդ բաբանը, նա ինձից որպես ընծա կստանա բազում ոսկի, արծաթ, ձիեր ու ջորիներ, իսկ կայսրից էլ՝ պաշտոն և պատիվ: Եթե նա անհավատների գոհը դառնա, ապա նշածա ամեն ինչ նրա ազգականը կամ որդին կստանան, եթե այդպիսիք կան»: Դրա վրա դուրս եկավ մի ֆրանկ և ասաց. «Ես կգնամ և կիրողեմ այդ բաբանը: Թող հիմ արյունն այսօր հեղվի բոլոր քրիստոնյաների փրկության համար, բանգի միսիայն ես եմ, որ չունեմ ոչ կին, ոչ էլ երեխաներ, որ վրաս լաց լինեմ»: Նա մեր ուժեղ և անվախ ձի խնդրեց, հագավ գուսիք, գլխից գրեց սաղավարտը, ապա, մի թուղթ առնելով, այն կապեց նիզակի ծայրին, գրպանը դրեց երեք շիշ նավթ և, որպես սուրհանդակ, գնաց առաջ: Եվ ահա, քրիստոնյաների աղոթքին արժանանալով և աստծուն իրեն գորակալ ընտնելով, նա դիմեց դեպի այլազգիների գործը: Անհավատների զինվորները, թուղթը տեսնելով, նրան սուրհանդակ համարեցին և բան չասացին: Կեսօր էր, սարսափելի շոգ էր և անհավատների զինվորները բնել էին իրենց վրաների մեջ: Ֆրանկը, մոտենալով բաբանին, կանգնեց և չէր հեռանում այնտեղից, իսկ թշնամիներն էլ կարծեցին, թե նա կանգնած հիանում է բաբանի մեծության վրա: Այդ ժամանակ նա, հանելով շիշը, ջարդեց այն բաբանի վրա և արծվի պես պտտվելով բաբանի շուրջը, ջարդեց նաև մյուս շիշը, ապա նորից շուռ եկավ ու բաբանի վրա ջարդեց նաև երրորդ շիշը: Բաբանը սարսափելի բռնկվեց, իսկ ֆրանկն էլ դիմեց փախուստի: Սրա արածին ականատես եղած այլազգիների ողջ ճամբարը հարձակվեց նրա հետևից, բայց ֆրանկին հաջողվեց անվնաս բաղաբ հասնել: Բաբանը հիմնովին հոր ճարակ դարձավ: Բոլոր հավատացյալները անչափ ուրախացան, իսկ ֆրանկն էլ արժանացավ բոլոր բաղաբացիների նվերներին: Մոնոմախոս կայսրը, լսելով նրա մասին, իր մոտ հրավիրեց նրան և պաշտոններ տվեց: Սուլթանը, աաջեց ֆրանկի արածի վրա, Վասիլին խնդրեց տեսնել սիրանք կատարողին՝ խոստանալով պարգևներ տալ նրան, բայց ֆրանկը հանձն չառավ գնալ: Սուլթանը, սաստիկ զայրացած, նորից ձեռնարկեց գետնափոր անելուն՝ մտադիր լինելով պարիսպը տապալել, բայց սրտապնդված բաղաբացիները նրա բոլոր մեքենայությունները բանի տեղ չէին գնում: Երկաթե կեռ սարքելով՝ նրանք թշնամու բոլոր փողոցներին դուրս էին բաշում և սպանում: Սուլթանը, տեսնելով դա, խայտառակ եղած վերջ տվեց գործին: Դրա վրա բաղաբացիները բաբանի օգնությամբ սուլթանի ճամբարը մի խոգ արձակեցին և բոլորը, միասին ձայն տալով, ասացին. «Առ, սուլթան, այդ խոգը բեգ կին արա, իսկ մենք էլ Մանագկերտը բեգ օծիս կտանք»: Սուլթանը, լսելով դա, զազազեց, գլխատեց իրեն Մանագկերտ բերդոյին, իսկ ինքն էլ մեծ մոտիզով գնաց պարիսպ երկիրը: Ահա այսպես աստծո ողորմածությամբ Մանագկերտ բաղաբը փրկվեց թուրքերի պիղծ ազգի ձեռքից» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Տուղրիլ սուլթանը (Մեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկին – Մ.Ֆ.) տեղակայվեց Զարագուխ կոչվող վայրում ու սկսեց բաղաբի պաշարումը: Զաղաթի գորակալուն էր ռուսից իշխան Վասիլը՝ Ակուբայի որդին՝ մի բաջարի և ռազմական մարդ: Նա բոլորին, սրտապնդում էր մարտի: Զաղաթը գրավելու մտադրությամբ այլազգիները ստորերկրյա անցք փորեցին պարիսպների տակ, բայց քրիստոնյաները, իմանալով այդ, սկսեցին հակառակ կողմից փորել և գետնափոր անող բոլոր թշնամիներին բռնեցին ու սպանեցին: Սուլթանը մարդ ուղարկեց Բաղեշ և բերել տվեց տասնհինգ օղակաւնոց ահավոր բարձրության բաբանը, որը Վասիլ կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը – Մ.Ֆ.) էր սարքել տվել Դեր բաղաբի համար: Երբ այդ վիթխարի բաբանը կանգնեցրին, ողջ բաղաբը սուսկաց: Այն ժամանակ բաղաբում հայտնվեց մի երեց և փութանակի այդ բաբանի դեմ կանգնեցրեց մի մեքենա, որը բարի առաջին իսկ հարվածով ջարդեց բաբանի կոճակը: Ողոր ժամանակ անց այլազգիները վերանորոգեցին բաբանը և սկսեցին հսկայական բարերով հարվածել բաղաբի պարսպին, որը ցնցվեց: Վասիլը, դիմելով բոլոր բաղաբացիներին, ասաց. «Ո՛վ կկարողանա դուրս գալ և կրակի տալ այդ բաբանը, նա ինձից որպես ընծա կստանա բազում ոսկի և արծաթ, իսկ կայսրից էլ՝ պաշտոն և պատիվ: Եթե նա անհավատների գոհը դառնա, ապա նշածա ամեն ինչ նրա ազգականը կամ որդին կստանան»: Դրա վրա դուրս եկավ մի հունական ֆրանկ և ասաց. «Ես կգնամ և կիրողեմ այդ բաբանը: Թող իմ արյունն այսօր հեղվի բոլոր քրիստոնյաների փրկության համար, բանգի միսիայն ես եմ, որ չունեմ ոչ կին, ոչ էլ երեխաներ, որ վրաս լաց լինեմ»: Նրան մի ուժեղ ձի տվեցին, զուս ու սաղավարտ: Ապա, մի թուղթ առնելով, նա այն կապեց նիզակի ծայրին, գրպանը դրեց երեք շիշ նավթ և, որպես սուրհանդակ, գնաց առաջ: Եվ ահա, քրիստոնյաների աղոթքին արժանանալով և աստծուն իրեն գորակալ ընտնելով, նա դիմեց դեպի այլազգիների գործը: Անհավատների զինվորները, թուղթը տեսնելով, նրան սուրհանդակ համարեցին և բան չասացին: Կեսօր էր, սարսափելի շոգ էր և անհավատների զինվորները բնել էին իրենց վրաների մեջ: Ֆրանկը, մոտենալով բաբանին, կանգնեց և չէր հեռանում այնտեղից, իսկ թշնամիներն էլ կարծեցին, թե նա կանգնած հիանում է բաբանի մեծության վրա: Այդ ժամանակ նա, հանելով շիշը, ջարդեց այն բաբանի վրա և, պտտվելով բաբանի շուրջը, նա ջարդեց և մյուս շիշը, ապա նորից շուռ եկավ ու բաբանի վրա ջարդեց նաև երրորդ շիշը: Բաբանը սարսափելի

բռնկվեց, իսկ ֆրանկն էլ դիմեց փախուստի: Սրա արածին ականատես եղած այլազգիների խումբը հարձակվեց նրա հետևից, բայց ֆրանկին հաջողվեց անվնաս քաղաք հասնել: Բաբանը հիմնովին իրո ճարակ դարձավ: Բոլոր հավատացյալները անչափ ուրախացան, իսկ ֆրանկն էլ արժանացավ բոլոր հավատացյալների նվերներին: Մոնոմախոս կայսրը, լսելով նրա մասին, իր մոտ հրավիրեց նրան և մեծ պարգևներ ու իշխանություն տվեց: Սուլթանը ապշեց ֆրանկի արածի վրա և Վասիլին խնդրեց տեսնել սիրանք կատարողին, երդումով հավաստելով, որ չի վնասի վերջինիս, բայց Վասիլը չհամաձայնեց: Այդ ժամանակ այլազգիները կրկին ձեռնարկեցին գետնափոր անելու գործը, բայց բաղաբացիները, երկաթե կեռ արթելով, թշնամու բոլոր փորողներից դուրս էին բաշտում և սպանում: Զաղաքացիները բաբանի օգնությամբ սուլթանի ճամբարը մի խոզ արձակեցին և բոլորը միասին ձայն տալով, ասացին. «Առ, սուլթան, այդ խոզը բեզ կին արա, իսկ մենք էլ Մանազկերտը բեզ օծիտ կտանք»: Սուլթանը, լսելով դա, սպանեց իրեն Մանազկերտ բերողին, իսկ ինքը մեծ ամոթով գնաց իր երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հասնելով Վասպուրական և այդ տեղում էլ ամեն ինչ նույն ձևով պարսպապատված գտնելով՝ նա (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկը – Մ.Յ.) որոշեց դիմել պաշարման: Նա ամենից առաջ փորձեց Մանծկերտը գրավել: Մանծկերտը, որ հարթ տարածության վրա էր գտնվում, պարսպապատված է երեք շաղթ պարիսպներով և ներսում ունի հորդառատ աղբյուրներ: Այդ պահին բաղաբան հաջողվել էր առատ պարենով ապահովել իրեն: Ենթադրելով, որ դուրսին կլինի այն պաշարել բաղաբան՝ մատչելի տեղում կառուցված լինելու պատճառով, սուլթանը պարսպին շատ մոտիկ տեղում ցանկապատեց այն, անցավ պաշարման և 30 օր շարունակ օղակի մեջ պահեց բաղաբան՝ գործի դնելով ամեն տեսակի բաբաններ ու բաղաբաններ մեքենաներ: Պաշարյալները իրենց զորակալի, որ Վասիլ Ապուբապին էր, փորձառության և խոհեմությանը հաջող կերպով ընդդիմակալում էին թշնամու հարձակումներին և սուլթանը, համոզվելով, որ անհնարին բան է ձեռնարկել, որոշեց վերացնել պաշարումը ու վերադառնալ: Նրան ընդունած վճռից հետո կանգնեցրեց խորեզմցիների առաջները Ակկանը, որը խնդրեց մեկ օր էլ մնալ և իրեն վստահել բաղաբանի դեմ մոլովող պատերազմը: Սուլթանին դա դուր եկավ և նա որոշեց չհեռանալ: Ակկանն արշալույսին հավաքեց իր ողջ զորքը, սուլթանին ու թուրքերի երեխաներին թողեց արևելյան դարպասի դիմաց գտնվող մի բլրի վրա դիտելու, վերցրեց բաղաբանը մեքենաները և գնաց ինչպալ դարպասի դեմ: Նա գտնում էր, որ այս վայրում բաղաբանի պարիսպները ավելի ցածրադիր են ու թույլ, դրսում էլ վայրն՝ ավելի բարձրադիր ու պաշարման օժանդակող՝ պարիսպի հետևում գտնվողներից դուրս հարվածելու հնարավորություն չունեցող: Նա զորքը երկուսի բաժանեց, մի մասը տեղադրեց բարձունքի վրա, հրամայելով անդադար նետաձգությամբ զբաղվել: Դրանից հետո նա ինքը ուռնիների ճյուղերից հյուսված, եզան կաշիներով պատված, իրենց սյուների տակ անիվներ ունեցող վրանները վերցրած, որոնք լեռնա տեսակներ էին և անվանում, դրանք երկատամանավոր բլունդներ, փորիչներ և երկրագործական այլ գործիքներ ունեցող զինվորներով լցրեց՝ որոշելով դրանք կամաց-կամացել հրել ու հենել պարիսպներին: Նա նախատեսում էր այդ կերպ հանգիստ ու աներկյուղ փորել դրանց հիմքերը՝ համոզված լինելով, որ նետերի տարափը պաշարյալներից և ոչ մեկին թույլ չի տա պարսպի վրա երևալ: Ահա նա այս կերպ էր ենթադրում գրավել բաղաբանը: Ապուբապին, պարիսպներից այդ բանը տեսնելով, հրամայում է պարսպապահներին հաստատուն մնալ և չերևալ, միայն պարսպատ ունենալ հսկայական բարաբեկություն, աղեղներ ու այլ արձակող գործիքներ և սպասել իր ազդանշանին, դա «Քրիստոս, ջգնիր»-ն էր, որի տրվելուց հետո արդեն՝ գործի անցնել: Ապուբապին իր մոտ ուներ նաև ծայրերը սրած հսկայական գերաններ: Ահա այսպիսի կարգադրություն արեց Ապուբապին, իսկ Ակկանը դրսի թուրքերի՝ պաշարյալներին ներդնելու նպատակով կարկուտի պես նետեր արձակելու ժամանակ, կամաց-կամաց լեռաները տակից հրելով, դրանք հենեց պարսպին: Երբ վրանները կպան պատիկը և արդեն թփում է, թե այլևս հնարավոր չէր դրանք հետ բաշել, Ապուբապին հանկարծակի ազդանշան տվեց և գերանները գործի դնողները դրանք բաց թողեցին վրանների վրա, միևնույն էր սկսեցին նետեր ու բարեր արձակել: Այն վրանը, որի մեջ էր Ակկանը, ծածկի վրա ընկած բազմաթիվ գերաններից խոցվելով, նրանց ծանրությունից շուռ եկավ, իսկ նրա մեջ գտնվողներն էլ, մնալով անձածկ, ամեն կողմից բարերի ու նետերի հարվածներ էին ստանում, որոնցից պաշտպանվելու ի վիճակի չէին: Մնացած բոլորը տեղն ու տեղը սպանվեցին, իսկ Ակկանը գերի ընկավ: Նրան ճաղաչեցին իր փառահեղ գեներալը: Երկու բաջարի պատանդներ, բաղաբանի դարպասից դուրս թռնելով, նրան բռնեցին մազերից և բարձր տալով բաղաբան բերեցին: Վասիլը նրա գլուխն իսկույն կտրեց ու թուրքերին շարժեց: Սուլթանը, այդ փորձանքի վրա շատ վստահած, վերացրեց պաշարումն ու ճանաչեց ընկալ՝ անհետաձգելի պատճառներ հորինելով, որոնք իրեն իբրև թե ստիպում էին անհապաղ տուն վերադառնալ՝ միաժամանակ սպառնալով հաջորդ զարխան ավելի մեծ ուժերով արշավել հռոմեացիների դեմ» (Րովհաննես Սիլիկիցես «Համառոտություն պատմության», «Կոնստանդին Մոնոմախոս», մաս 19):

«Արաբների 446 թվականին պարսիկների ողջ երկիրը, որ ենթակա էր Ռուբեն-Էդ-Դին Տուղրիլ-բեկին (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկին – Մ.Յ.), ելավ ռումների երկրի վրա: Նրանք հարձակվեցին Մինազգերտ ամրության վրա և երկար ժամանակ պաշարեցին այն: Ի վերջո, սակայն, չկարողանալով գրավել այս ամրությունը, նրանք ոտնատակ տվեցին շրջակայքը» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10): «Այսպես, այդ բոլոր կողմերից դեսպաններ ուղարկեցին, հնազանդության հայտնելով նրան (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկին – Մ.Յ.), անունը խոթաբայի մեջ հիշելով և գործ ուղարկելով, իսկ նա նրանց թողեց իրենց տիրույթներում: Նա վերցրեց նրանցից պատանդներ, եկավ Հայաստան ու դիմեց Մանազկերտ, որը պատկանում էր ռումներին: Նա պաշարեց այն, ժողովուրդին ներդեհ և շրջակա գավառները կողոպտեց ու ավերեց, սակայն սա մի անառիկ բաղաբան էր: Դիար Բաբրի տեր Նասր ալ-Դաուլա իբն Մարունը (Մովսեսիանների եմիրության եմիր Նասր-Էդ-Դուլան – Մ.Յ.) բազում ընծաներ և զորք ուղարկեց: Նա դրանից առաջ էլ նրա անունը հիշում էր խոթաբայում և հնազանդություն էր հայտնել նրան: Սուլթան Թուղրիլ-բեկը ռումներին դեմ արշավանքի ընթացքում մեծ գործեր կատարեց և շատ կողոպտեց, սպանեց, գերեվարեց ու արշավելով հասավ Դարսոտ քաղաք: Ապա, երբ ձմեռը վրա հասավ, նրանք վերադարձավ Արարատական՝ առանց Մանազկերտը գրավելու: Նա ձևացրեց, թե Արարատականում մնալու է մինչև ձմեռվա վերջը, ապա վերադառնալու ու շարունակելու է նվաճումները, սակայն դիմեց դեպի Ռեյ և այնտեղ մնաց մինչև Յիջրի 447 թվականն ու վերադարձավ Իրաքի կողմերը, ինչպես հիշելու ենք, եթե Ալլահը կամենա» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Յիջրի 446 թվականին Տուղրիլ-բեկը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Տուղրիլ-բեկը – Մ.Յ.)... արշավեց Հայաստանի վրա և պաշարեց Մանազկերտը, որը հույներին էր պատկանում, բայց չկարողացավ գրավել այն» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³¹⁸¹ «Քրիստոսի 1055 թվականին Գուսֆորդը (Ապուլիայի դքսության դուքս Գուսֆորդը (1051-1055) – Մ.Յ.) ճակատամարտ տվեց հույների դեմ Օրիայի մոտ և հաղթանակ տարավ, որից հետո գրավեց Նեբիտուն և Լիչիան» (Ամալուն «Լորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³¹⁸² «Քրիստոսի 1055 թվականին Ռոբերտը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Յ.) նվաճեց Հայկադին, որից հետո Տերենտի մոտ հաղթեց հունական զորքին ու գրավեց Հիդրոունտուն ու Միներվա ամրոցը» (Ամալուն «Լորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

«Այնտեղից գողի նման դուրս գալով՝ նա (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Յ.) ասպատակում էր Ռոմանոսիային ենթակա շրջանները, մեկ գերեվարում էր Կալաբրիան, մեկ՝ ստրկացնում Իտալիան: Նա գերվածներից ոմանց ձեռքերն էր կտրում, ուրիշներին՝ ոտքերը, ոմանց՝ ձեռքերն ու ոտքերը միասին, ոմանց էլ մեծ փրկագնով ազատ արձակում՝ սպառնալով, որ թեք բաղաբաններ իրեն չհանձնեն և հպատակություն չհայտնեն, ավելի մեծ փորձանքների կհանդիպեն: Արբունիքում տիրող խառը վիճակի պատճառով Իտալիայում տեղի ունեցած փորձություններից և ոչ մեկը չկանխվեց, Մոնոմախոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IX-ը – Մ.Յ.) մի փոքր անց վախճանվեց, ավգուստա Թեոդորան (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Թեոդորան (1055-1056) – Մ.Յ.) ընդամենը մեկ տարի իշխեց, իսկ երբ Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Յ.) գահ բարձրացավ, ապստամբեց Կոմնենոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Յ.), երբ զորքերը բաղաբանական կռիվներին մասնակից դարձան: Եվ այսպես, բանի որ չկար մեկը, որ կտրեր Ռոբերտի թափը, նա հզորացավ և անուն հանեց: Նա ուժեղ բանակ կազմակերպեց, տեր դարձավ ձիերի, դրամի ու զենքերի, իսկ բաղաբաններում էլ կայսեր կողմից նշանակված զորավարները, իրենց զորքերի սակավաթվության ու վախկոտության պատճառով, կարողություն չունեին նրա դեմ հանդես գալու» (Րովհաննես Սիլիկիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել VII- Պարապիկանես»):

«2ևնիր, ընդ որում ամեն օր, պարիսպները՝ ներսից ու դուրսից, նույն կերպ նաև դարպասները: Դղակի պարիսպները թող ազատ լինեն ու թող չլինի այնպես, որ ինչ-որ մի կառույց նրա մոտ լինի, իսկ եթե կա նման կառույց, ապա հրամայի բանդել այն և մերկացրու պարիսպները դրսից ու ներսից, որպեսզի անվտանգ պտտվեն ու ամեն ինչ զննեն: Եթե նույնիսկ պարսպին հինավուրց ու թանկագին տուն է հարում, թող դա ևս բեզ չվախեցնի, որ ոչնչացնեն այն: Դատմեմ նման մի դեպք: Իտալիայում ծովի ափին կա Օթարսոտ քաղաքը: Այն պահպանում էր օթարսոտի Մալապետցի, որն ուներ ռուսներից և վարյաղներից, հետևակայիններից ու նավատիկներից կազմված կայազոր: Այդ Մալապետցի մի զարմուհի ուներ, իսկ սրան էլ հենց պարսպի մոտ մի տուն էր պատկանում: Մասամբ այն պատճառով, որ դա հինավուրց մի տուն էր, մասամբ էլ այն պատճառով, որ դա նրա զարմուհուն էր պատկանում, հորեղբայրը խնայում էր այն և չէր հրամայում բանդել՝ որևէ վտանգ չտեսնելով այդ կողմից: Ֆրանկները շատ ջանք էին թափում գրավել Օթարսոտն պատերազմով և չէին կարողանում, իսկ ինչ մտածեց կոմսը: Նա իմաց տվեց Մալապետցիի վերը հիշատակված զարմուհուն, թե. «Եթե դու ինձ օգնես անցնել քաղաք պարսպի միջով, ես բեզ կին կվերցնեմ»: Նա նրան այդ հարցում երդում տվեց՝ այն ուղեկցելով թանկարժեք նվերներով: Հրապուրված դրանով՝ նա համաձայնեց անել այն, ինչ իրենցից պահանջվում էր: Գիշերը նա պարանով բաղաբան բաշեց, մտքոց մի բանի ֆրանկների՝ ամենախելոքներին և ճարպիկներին, իսկ սրանք, գիշերը վրա հասնելուն պես, ձեռքեցին դղակի պարիսպը և արդեն մեծ բանակությամբ ֆրանկներ մտցրեցին քաղաք, որից հետո, լուսաբացից առաջ, աղաղակով հարձակվեցին բաղաբանների վրա: Թշնամիներին

անակնկալ կերպով տեսնելով ամրոցի ներսում՝ սրանք փախուստի դիմեցին: Անակնկալ աղետը ունի այն հատկությունը, որ այն վրա հասնելուն պես շփոթվում են նույնիսկ ամենաարիական ու ողջամիտ մարդիկ: Նա, ում համեմատված էր այդ քաղաքի հսկողությունը՝ Մայապետցին, անմիջապես դիմեց փախուստի: Նա միայնակ բարձրացավ նավի վրա և փրկվեց ամոթալի ու խղճահարության արժանի փրկությամբ, իսկ իր կնոջն ու երեխաներին էլ թողեց թշնամիների ձեռքում» (Կատակլոյուն Կեկավմենուս «Ստրատեգիկոն», մաս 78):

³¹⁸³ «Մեր Յայոց թվականի 504 տարում պարսից զորքերը եկան Յայոց աշխարհը սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրդի-բեկի – Մ.Ֆ.) անկախ տակ, թեև ասում էին, թե դրանք Ապուսակոյի (Հարդալանների էմիրության էմիր Արու-Ասլար Շավուրի – Մ.Ֆ.) զորքերն էին, որը Ղվինի ու Չանակի իշխանն էր և Յայոց Աշոտ թագավորի փեսան: Նրանց ասպատակներից փախչելով՝ տարբեր տեղերի բնակիչները հավաքվեցին Անի քաղաքում, բայց ոչ բոլորը հասցրին ներս մտնել, որովհետև մութ ընկավ և քաղաքի դռները փակեցին, իսկ պարսից զորքերը գիշերով եկան, քաղաքի դուռը բռնեցին և անօգնական ժողովրդի վրա սուրը գործի դնելով անհնարին կոտորած գործեցին, որից հետո, վերցնելով ավարն ու գերիները, գնացին իրենց երկիրը» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 17):

³¹⁸⁴ «Սակավ ժամանակ անց Գորանդուխտը հունաց արքայից (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին IX-ից – Մ.Ֆ.) խնդրեց վերադարձնել Բագրատին (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) և հունաց արքան ճանապարհեց նրան մեծ փառքով, նվերներով ու անհամար գանձերով: Ծովափին՝ Խուլփաթում, Բագրատին ընդառաջ եկան Աբխազաց երկրի բովանդակ զորքերը: Եվ եղավ ցնծություն ու տվեցին աստծուն մեծ փառապաշտով: Նա ժամանեց ու բարեհաճեց մտնել իր տունը՝ Զուբայիսի պալատը, իսկ ողջ Վերին երկրին տիրում էր Լիպարիտը, որի դաշնակիցն էին Խորասանում սուլթան Պողոսը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրդի-բեկը – Մ.Ֆ.) և Չունաստանում՝ Չունաց արքան: Լիպարիտը խնամակալում էր Բագրատի որդի մանուկ Գեորգին (Զարթովի թագավորության ապագա արքա Գեորգի II-ին – Մ.Ֆ.), որպես թագավորի: Բագրատը տիրում էր Լիխից ներքև գտնվող երկրներին: Մի որոշ ժամանակ անց Բագրատի թագավորության դիրքերը սկսեցին զիջողանալ Լիպարիտի իշխանությունից, Սուլա Կալմախեյին և բոլոր մեսխերը հեռացան Լիպարիտից, Ղվինում կալանավորեցին Լիպարիտին ու նրա որդի Իվանին, իսկ Նիանիան փախավ ու գնաց դեպի Կղեկարին: Յուր բերդապահները, սակայն, նրան ներս չթողեցին և նա անգամ Անի՝ հույների մոտ, իսկ Սուլան, կալանելով Լիպարիտին և Իվանին, տարավ Կալմախ, որից հետո իսկույն ավետաբեր սուրհանդակներ ուղարկեց թագավորին: Գորանդուխտը և Բագրատի որդի Գեորգին, որոնք Ղրտիկայում էին, լսելով Լիպարիտի կալանավորումը, նրան տարան Ախալքալաք, որտեղ բերկրալի լուրով հանդերձ սկսեցին սպասել Բագրատին: Եկավ Բագրատը և, ի հատուցումն սրա ծառայության, թագավորը Սուլային որպես հայրենիք շնորհեց Ցիխիս-ջվարին ու Օծիսեն Բողո-Կղեյով հանդերձ, ինչպես նաև այլ բազում ինչից, եկեղեցական իրեր և այլն, ինչ նա կամեցավ: Սուլան եկավ թագավորի մոտ Զավախք՝ բերելով կալանավորված Լիպարիտին և Իվանին, ու հայտնեց, որ Լիպարիտյաններից խլել է Արտանուշը, Ղվելի, Ուփիսցիսիս և Բիրթվիս բերդերը, իսկ Կղեկարին էլ հաստատապես պահում են բերդապահները, բանի որ այնտեղ է գտնվում Անամորը՝ Լիպարիտի մծիկնորաթուխուցեք: Լիպարիտին տարան Թռեղք և, երբ նրանց խնդրանքով բերդականները չհանձնեցին Կղեկարին, նրանք գերանկեր ցցեցին ու դրանց կապեցին Լիպարիտին և Իվանին՝ մահվան մատնելով նրանց: Մի բանի օր անց Լիպարիտի բերդականները թագավորի ու նրա թագավորության դիրքերը վերին հետ պայանավորվեցին Լիպարիտին և Իվանին անվանա ազատ արձակելու մասին, որից հետո հանձնեցին Կղեկարին: Այդ ժամանակ Լիպարիտը դուրս բերեց իր ունեցվածքը, վանական ծռնադրվեց ու իր որդի Իվանին հանձնեց թագավորին: Արգվեթ տիրույթը մնաց Իվանին: Լիպարիտը երգվեց թագավորին, որ այլևս չի դավի, որից հետո նրան ազատ արձակեցին ու նա գնաց հունաց թագավորություն: Ղրանից փոքր-ինչ անց փախուստի դիմելով՝ Չունաստան գնաց նաև Իվանեն և այնտեղ մնաց մի բանի տարի, իսկ Նիանիան մահացավ Անիում՝ հունաց ծառայության մեջ: Իվանի համար նրա հայրը միջոցառեց Բագրատի առջև: Ինքը Բագրատը ևս Իվանին կանչեց, բերեց իր թագավորություն և հայրենիք պարգևեց Արգվեթում ու Զարթովում, որից հետո Իվանեն հավատարմորեն ծառայում էր: Իվանեն թագավորի շնորհիվ սույն թագավորության իշխանաց իշխան էր և սպասալար, իսկ Լիպարիտը վախճանվեց Չունաստանում՝ թագավորանիստ Կոստանդնուպոլիս քաղաքում, որից հետո նրա հավատարիմները և ծառաները մեծ փառքով բերեցին նրան ու թաղեցին Կացիսիում՝ նրա նախնիների գերեզմանատանը: Եվ գորացավ ու առավել հզորացավ Բագրատը, ավելի, քան սույն երկրի որևէ այլ թագավոր» («Զարթովի-Ցիխուրեք», «Զարթովի մատյանը»):

«Արքան (Բուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ I-ը (1057-1059) – Մ.Ֆ.) սկզբում հանգստացրեց արևելյան բարբարոսներին և այդ գործը նրան մեծ ղեկավարություն չպատճառեց» (Միքայել Պետլուս «Ժամանակագրություն», «Միքայել VI, Իսահակ Կոմնենոս», մաս 67):

³¹⁸⁵ «Մոնտմարի (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին IX-ի – Մ.Ֆ.) մահից հետո մտանոյ առյուծը առյուծապետության կատարողությամբ մոնղոլ էր իր խշտիքում, ինչպես առաջ երևացել էր Ղանիել մարգարեին իր տեսիլի մեջ, և ահա, կանչելով քաղաքի գլխավորներին ու իշխաններից մեծամեծներին, թագուհին (Բուզանդական կայսրության կայսրուհի Թեոդորան – Մ.Ֆ.) ասաց նրանց. «Ձեզանից ով որ խիզախի գործով մեկնել արևելք, վերջ տա պարսիկների զորքին և երկիրը խաղաղությամբ նվաճի, այն ժամանակ թող համարձակ գա և նստի թագավոր: Աստծո օրենքով նա է արժանի թագավորության, իսկ եթե ոչ-ոք ասածներս հանձն չառնի, ես բավականանում եմ տեղապահովով: Իշխաններին, այս լսելով, ամեն մեկն առանց պատասխան տալու գնացին իր պալատը, իսկ թագուհին սուլթանին, ինչպես քաղցած զազանի, տուրքերի առատությամբ այնպես հագեցրեց, որ նա, մոռանալով մեզ վրա հարձակվելը, բանի որ պատերազմատեր մարդ էր, նորից շարունակեց կռիվները Բաբելոնում և նրա շրջակա կողմերում: Մեր ասիմանակիցներն ու դրացիները, սակայն, բորբոքված, ամառ ու ձմեռ դադարեցին Յայոց աշխարհի ավերելուց, նրանք լրտեսներով որոնում և իմանում էին մարդաբնակ տեղերի մասին, որից հետո, գիշերը գնալով, հանկարծակի վրա էին ընկնում և անօրինակ տանջանքներով անողորմաբար կոտորում առհասարակ բոլորին: Ինչից չվախենալով՝ նրանք անհոգ ու աներկյուղ շարունակում էին շատ օրեր մնալ այդ տեղերում, խուզարկում էին տները, գտնում ու կողոպտում էին թաքցրած ամեն ինչ, ապա հիմնիվեր ավերելով ու բարոբանդ անելով բնակավայրը, ավարն ու գերին վերցրած վերադառնում էին իրենց աշխարհը: Բասեն գավառում Ծիլանիս կղզված լեռան ստորոտի մոտ Օլյովի անունով մարդաշատ ու հարուստ մի ավան կար և ահա աստվածահայտության մեծ տոնի օրվա գիշերը անօրինները շարժվեցին նրա վրա: Ղաշտի սառնամանիքի պատճառով մարդկերպ գազանների ձեռքերն ու ոտները սառել էին և, երբ հասան ավանի մոտ, տեսան մեծ քանակությամբ խոտ՝ դիզված անասուններին կերակրելու համար, որը հրդեհեցին: Կրակի բորբոքումից ողջ դաշտը առհասարակ կեսօրվա նման լուսավորվեց, նրա մոտ կանգնելով տաքացան և իրենք, և իրենց երկվարները: Ապա՝ աղեղները լարելով ու գեները մերկացնելով, նրանք հարձակվեցին ավանի վրա և սրի բաշելով կոտորեցին բոլորին, մոտ 30.000 մարդ՝ չթողնելով տեղի բնակիչներից և ոչ մեկին, բացի նրանցից, որոնք որևէ տեղ ճանապարհորդության էին գնացել: Երեք օր նրանք մնացին այդտեղ, ապա եգերի, Էջերի ու ձիերի վրա բառնալով ողջ ավարված ցորենը, մթերքն ու կարողությունը և որոշ անիրաժեշտ բաներ ու վերցնելով գերիներին՝ գնացին իրենց աշխարհը, բայց նրանց գործած բազմատեսակ չարիքները ո՛վ կարող է գրի առնել: Այս աղետների հետևանքով ողջ երկիրը ամալացավ բնակիչներից, ոչ մեկը կենդանի չմնաց, բացի նրանցից, որոնք ամրոցներում էին գտնվում» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 18):

³¹⁸⁶ «Աբսորի կանչելով Բրիենիսիսի՝ նա (Բուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Ֆ.) նրան Կապադոկիայի կառավարիչ նշանակեց, ապա՝ ամկերտնական տագմանիքի գորավար ավտորիտատոր, և ուղարկեց թուրքերի դեմ: Մի ոմն թուրք, անունը Սամուխ, ծագվածք աննշան, բայց պատերազմական հարցերում բաշ ու գործունեյա, որ գինակցել էր սուլթանին (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրդի-բեկին – Մ.Ֆ.), երբ վերջինս երկրորդ անգամ ներխուժել էր հռոմեացիների երկիրը, սուլթանի՝ Պարսկաստան վերադառնալուց հետո 3.000 զինվորներով մնաց տեղում և, դեգերելով Մեծ Յայքի սարահարթերում ու ցածրադիր վայրերում, հանկարծակի հարձակումներ էր գործում, տակնուվրա անում ու ասպատակում հռոմեացիների նահանգները» (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Ծերունի», մաս 3):

³¹⁸⁷ «Իսկ Տարունի կողմերում, թեև առանց գրավոր հաստատման, գավառի իշխանն էր Ահարունի որդի Թեոդորոսը, որին իրենց լեզվով Ավան էին կոչում: Թուրքեստանից նրա մոտ մի գունդ զինվորներ զայլով հնազանդվեցին նրան և, կամենալով իրենց նվիրվածությունը ցուցադրել, մտան խլաթ գավառն ու առատ ավար բերեցին Տարուն: Պարսկաստանից գործեր հավաքելով և ուղարկելով Թեոդորոսի մոտ՝ նրանից պահանջեցին. «Կամ հանձնիր մեզ այդ ասպտամբներին, կամ, եթե ոչ, երկիրդ կգերեզմարեն»: Թեոդորոսը հանձն չառավ, որի պատճառով նրանք զայլով սկսեցին պատերազմել: Ծակատամարտեցին միմյանց դեմ» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 17):

«Նա, (Բուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Ֆ.) այդ կերպ վարվեց նաև Էրվեմիոս Ֆրանկյարի հետ, մի մարդու, որ Մանիակեսի հետ Սիկիլիա էր արշավել, մեծ հաղթանակներ տարել և այդ օրվանց, մինչև այժմ հռոմեասիրություն էր ցուցադրել: Սա խնդրում, աղաչում էր արժանանալ մագիստրոսի պատվաստմանին, բայց կայսրը ոչ միայն արժանի չգտավ նրան ընդունել, այլ, շատ ծաղրածական եկարկերով ու անարգելով, ճանաչում դրեց: Խնդրանքների հարցում ևս այդպես անխոհեմ էր, և դժկարամատչելի: Էրվեմիոսը, որպես բարբարոս և զայրույթը զսպելու անկարող, վիրավորանքը հեշտությամբ չտարավ, ու թեպետև հռոմեացիների ծրագրած մեքենայությունների անտեղյակ էր, ջանաց վրիճառու լինել անարգողից: Նա խնդրեց թույլ տան իրեն գնալ տուն և, թույլություն ստանալով, կայսեր մասն բարով ասաց ու քաղաքից իսկույն դուրս եկավ: Անցնելով արևելք՝ նա բարձրացավ Արմենիկների բանակաթեմում գտնվող իր տուն՝ Ղազարաբե, և, ձմեռելու համար՝ այնտեղ գրված ֆրանկներից մի քանիսի հետ համաձայնության գալով, կարողացավ նրանցից 300 հոգու գայթակղեցնել: Այնտեղից դուրս գալով՝ նա բարձրացավ Մարաստան ու հռոմեացիների դեմ պատերազմելու համար համագործակցություն հաստատեց այնտեղ գտնվող Սամուխի հետ: Որոշ ժամանակի նրանց դաշինքը մնաց անասան, բայց երբ մի անգամ ֆրանկների ու թուրքերի միջև ընդհարում տեղի ունեցավ, այդ երկու

ցեղերը սկսեցին միմյանց նկատմամբ դավեր նյութել: Սամուիլը ձևացնում էր, թե անխախտ և պահում դաշինքը, բայց Էրվեվիտը շատ էր կասկածում և հանկարծակի հարձակում ակնկալում: Նա խնդրում էր ֆրանկներին անհոգ չլինել, այլ՝ հենց գեթերի վրա: Այդ բանը նա ծածուկ էր անում, Սամուիլին բացարձակապես զգացնել չտալով դա, մինչև որ վերջինս կարծելով, թե իր ծրագիրը թաքուն է մնացել, այն ի հայտ չբերեց: Մի օր, զինելով իր ունեցած բոլոր թուրքերին, նա հարձակվեց ճաշի սառած ֆրանկների վրա, որոնք իրենց զորավարի կարգադրություն համաձայն, ձիերին կազմ ու պատրաստ ունենալով, հենց որ զգացին թուրքերի հարձակումը, անհապաղ նստեցին ձիերի վրա և դուրս եկան նրանց ընդառաջ: Տեղի ունեցավ սաստիկ մարտ և թուրքերը, մի փոքր դիմադրելուց հետո, դիմեցին փախուստի: Նրանցից շատերը սպանվեցին, մնացածները, առանց ձի ու անզեն, փրկվեցին հայթառանք» (Յուզիանյան Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Երուսի», մաս 3):

³¹⁸⁸ «Յետո նորից ծակատեցին և այս անգամ Ահարոնի որդի Թեոդորոսը, որին իրենց լեզվով Ավան էին կոչում, ցուցաբերելով մեծ արիություն ի վերջո ծանր վիրավորվեց և թիչ օրերից հետո վախճանվեց, իսկ նրա տարածած վախճանը շատ ցավալի էր, որովհետև իր մատուցած հասակով ու վայելչագեղ տեսքով նա նման էր Դավիթ մարգարեին (Դարայել-Յուզայի թագավորության արքա Դավթին – Մ.Ֆ.), իսկ իր բաշտությամբ բարձր էր շատերից» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 17):

«Էրվեվիտը, ֆրանկների հետ հետապնդումից վերադառնալով, խորհուրդ տվեց վրանները խփել ցանկապատված ճամբարում, բայց նրանք այնչու և էին ու ստիպում էին թաղաքը մտնել: Նրա Էմիրի (Մրվանյանների Էմիրության Էմիր Նասր-է-Դուլայի – Մ.Ֆ.) հետ իրենք երդումներով հաստատված դաշինք ունեին, որպեսզի հանգստանան, բաղնիք ընդունեն և մաքրվեն պատերազմի արյուններից: Էրվեվիտը համառում էր ասածի վրա, խնդրում այդ մտքից հրաժարվել, ամենևին հավատ չընծայել այլադեմ ու այլազգ մարդկանց երդումներին, մարդկանց, որոնք համոզված են, թե բարեպաշտություն է բազում քրիստոնյաների սպանությունը: Երբ իր ասածի վրա ոչ ոք ուշադրություն չդարձրեց և բոլորը միահամուռ գտնում էին, որ անհրաժեշտ էր թաղաք մտնել, նա էլ վեր կացավ ու նրանց հետ մտավ՝ նախապես հանուն աստծո շատ պաղատելով, աղաչելով ու հորդորելով նրանց լինել շատ զգույշ, գեթե միշտ ձեռքում բռնած ունենալ: Ֆրանկները, սակայն, մտնելով թաղաք, անզուսնեցին զորավարի կարգադրությունները և իրենց նստեցին բաղնիքներն ու կերուխուսով: Այդ ժամանակ էլ իր Ապրեսասարը, Սամուիլի և թաղաքի սարակինոսների հետ խորհրդակցելով, կարգադրություն արեց պանդոկապաններին, որ, երբ ազդանշանը տրվի, բռնել հյուրընկալողներին, շղթայեն նրանց, կամ, եթե դա հնարավոր չէր, սրի բաշեն: Սկզբում նա հանգիստ էր մնում, բայց երբ ֆրանկները, բավարար չափով գվարճացած բուն մտան, նա, տալով ազդանշանը, հարձակման անցավ: Ֆրանկների մի մասն իսկույն սրի բաշվեց, մյուսը՝ բռնվեց, ոմանք էլ, իրենց պարսպից դուրս նետելով, կարողացան փրկվել: Բռնվեց և Էրվեվիտը, որը շղթայվեց ու հսկողության տակ առնվեց: Էմիրը, այդ բանն անելուց հետո, ուղարկեց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ին – Մ.Ֆ.), թե իբր, նրա հանդեպ բարեկամական զգացումներ տածելով, իր՝ կայսեր, դեմ դավեր նյութողներին ոչնչացրեց և նրանց առաջնորդին բռնեց: Ահա այդ էր, ինչ տեղի ունեցավ Ֆրանկոպոլոսի հետ» (Յուզիանյան Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Երուսի», մաս 3):

³¹⁸⁹ «Յաջորդ ծննդը աստվածահայտնության տոնի օրերին անօրենների զորքերը գիշերով եկան Դարբի Մանկան Գոմ կոչված գյուղաքաղաքը: Երբ բնակիչները դեռ գիշերվա արարողությունն էին կատարում, վրա հասած անհավաստները սրի բաշելով կոտորեցին բոլորին՝ թե նրանց և թե շրջապատի գյուղերի ու ագարակների բնակիչներին: Դրանից հետո, վերցնելով ավար ու գերիներ, նրանք գնացին Արածանիս գյուղ, բանի որ հենց այնտեղով էին անցնելու: Գերիներին ու ավարը հանեցին սառույցի վրա սառույցը հանկարծ կտրվեց և բոլորին, որ իր վրա էին գտնվում, տակովն արթալ» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 17):

³¹⁹⁰ «Քրիստոսի 1056 թվականի սեպտեմբերին Տերենտի մոտ տեղի ունեցավ ճակատամարտ, որում հույները պարտություն կրեցին, շատ մարդիկ զոհվեցին և Տերենտը ու Դիոդորոսը, ինչպես նաև մնացած բաղաբներն ու ավանները բոլորը հայտնվեցին նորմանների իշխանության տակ» (Մանուսև «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³¹⁹¹ «Դուռնից պատերազմի ժամանակ Լիպարիտի որդի Իվանեն, որին որպես պարզև բնակության տեղ էին տվել Դաշտենից գավառի Երիզա մեծ ավանը՝ իր շրջակա դատարաններով, երբ լսեց, ար Դուռնաց թագավորությունը երկուսի է բաժանվել, գնաց և խաբեությամբ առավ Երանց բերդ կոչված ամրոցը: Այն իր ձեռքի տակ առնելուց հետո նա նորից վերադարձավ Աղորի գավառը և այն ամրոցը, որ Դավիթ էր կոչվում: Զաղաքը նրան բարեկամաբար դիմավորեց: Երբ Իվանեն տեսավ այն իշխանին, որ արևելյան կողմի կառավարիչն էր և այն ժամանակ այնտեղ էր գտնվում, հրամայեց, անմիջապես բռնել: Նա նրանից վերցրեց անչափ գանձ, ձիեր, ջորիներ և այն բոլորը, ինչ-որ նա հավաքել էր արևելքից, իսկ իրեն էլ բանտարկեց Երևուստում» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 18):

«Որդի Իվանեն բազում վնասներ հասցրեց Տայթին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

³¹⁹² «Դրանից հետո Իվանեն շտապ գնաց Կարին ամուր բաղաքի վրա, որտեղ որոշ ժամանակ խաբեությամբ աշխատեց թաղաքն առնել, ասելով թե. «Թագավորից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ից – Մ.Ֆ.) հրաման ունեն, այդ թաղաքն, իմն է, դռները բացեց, որ ներս մտնեն»: Երբ այդ միջոցով չկարողացավ հնազանդեցնել թաղաքը՝ կոչով սկսելով պատերազմով էր ուզում տիրել թաղաքին, սակայն թաղաքի իշխանը շուտապես հայտնեց Անիում նստող իշխանին, որը մագիստրոսության պատիվ ուներ: Երբ սա լսեց այդ, գլխավորներից մեկին զորքով ուղարկեց Իվանեի վրա: Իվանեն, երբ այդ իմացավ, երկիրն ասպատակելով վերադարձավ իր տեղը» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 18):

³¹⁹³ «/7/ Կեկավմենուրը իջնելու ժամանակ Արմենիականի տագման է ստիպեց իր հետ գնալ, բանակալթեմի գլխավորներին էլ ոմանց կամովին, ոմանց՝ իրենց կամբի հակառակ այդ անել տվեց, որից հետո, ընթացեց արագացնելով, եկավ, միացավ Կոմենետիսի (Բյուզանդական կայսրության անպագա կայսր Իսահակ I-ին – Մ.Ֆ.): Վերջինս, գտնելով արդեն, որ իր գործերն ապահով վիճակում են, կնոջ և իր ունեցած գանձերը հանձնեց հարազատ եղբորը՝ Դուլիանեսին, և ուղարկեց Դեմոփիսսա բերդը, սա Դալիս գետի ափին գտնվող մի քարալի էր, իսկ ինքը, վերցնելով բովանդակ զորքը, անցավ Սանգարիոս գետը: Նա քայլով փութանակի գնում է դեպի Նիկիա՝ կայսր ներքոգլելով ու փառաբանելով: Նա գտնում էր, որ, տիրելով Նիկիային, բախտի բնահաճույքների հանդեպ այն հենակետի կվերածի և ապա առաջ կշարժվի: Նա կայսեր հավատարիմ մնացած զինվորներին ու զորավարներին հնարավորություն տվեց հեռանալ: Սրանք, իմանալով Կոմենետիսի՝ Նիկիա գալու մասին, խաղաղ նահանջում էին ու ցրվում, զինվորները տուն էին գնում՝ յուրաքանչյուրը մտահոգված կնոջ, երեխաների և այլ կարևորագույն հարցերով, իսկ զորավարներն էլ՝ դեպի կայսրը՝ նրան Կոմենետիսի գալուստը ազդարարելով: Նրանք էին՝ Անատոլիկոն բանակալթեմի տագմանների հրամանատար Լյուկանթեսը, Թեոփիլակոս Մանիկեսը, խարսխանացիների ֆալանգսի հրամանատար Մելոնեսիս Իբերացին, և շատ ուրիշներ, ոչ այնքան հայտնի մարդիկ: /8/ Կայսրը, իմանալով ասպատակության մասին, թե հռոմեական արևելքի համայն զորքերը, չնչին բացառություններով, իր վրա են գալիս, չգործեց հաշտության բանակցություններ վարել, և, երբ արդեն ասպատակությունը բռնկվել էր ու դեպքերը տենդագին զարգացման մեջ էին, ինքն էլ նախապատրաստություն տեսավ և, ինչքան հնարավոր է, զինվեց՝ ընդդիմակայելու համար: Նա կանչեց արևմտական բոլոր ուժերը և նրանց վրա հրամանատար նշանակեց մակեդոնական փառավոր ընտանիքներից սերող մարդկանց, ովքեր նախկինում աչքի էին ընկել իրենց բաշագործություններով: Նա աստիճաններ ու նվերներ շնորհեց, առատ դրամ բաժանեց հրամանատարներին և զինվորներին, նմանապես նաև Կոմենետիսի չհարած արևելյան տագմաններին, այն էր՝ Անատոլիկոն և Խարսխանոն բանակալթեմի տագմաններին, և, նրանց վրա զորավար-ավտոկրատոր նշանակելով արևելյից դոմեստիկոս Թեոդորոսին՝ Թեոդորա կայսրուհու (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Թեոդորայի – Մ.Ֆ.) ներքինուն: Դրանից հետո, նրան կալով որպես սյունաքիտոն ու խորհրդական Կոմենետիսի աներձագ, մագիստրոս Ահարոն Դուկասին՝ բազում մարտերում կուփված մի մարդու, Կոմենետիսի դեմ ուղարկեց: Ահա այդ երկուսը, վերցնելով հիշյալ ուժերը, թաղաքի դիմաց գտնվող խրիստոպոլի վրայով գնացին Նիկոմեդիա: Տեղ հասնելով՝ նրանք զորքը ուղարկեցին ու բանդեցին Սանգարիոս գետի կամուրջը՝ դժվարացնելու համար Կոմենետիսի հարձակումը իրենց վրա, որպեսզի Կոմենետիսը ստիպված լինի շրջանցման դիմել՝ որով նրա հարձակումը թաքուն չի մնա: Այնտեղից էլ վեր կենալով՝ նրանք բարձրացան Սոֆոն լեռը և, ամուր ճամբար դնելով, պատերազմի պատրաստություն տեսան: /9/ Կոմենետիսն ամենուր հետախույզներ ու լուտեններ էր ուղարկում, որպեսզի ոչ մի բան իր ուշադրությունից չփրկի: Իմանալով, որ դոմեստիկոսի զինվորները տիրել են Սոֆոնի գագաթին, նա արագ քայլով հասավ Նիկիա, գործով վերցրեց այն և, իր ունեցած գանձերը, ինչպես նաև ավելորդ հանդերձանները, այնտեղ թողնելով ու ապահովելով բանակեց Նիկիայի հյուսիսային կողմում՝ մոտ տասներկու ասպարեզ հեռավորության վրա» (Յուզիանյան Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Երուսի», մաս 7-9):

³¹⁹⁴ «Երբ Դուռնաց թագավորությանը բաժանվեց երկու մասի և երկաթե գավազանը եղեգյալ գավազանի պես ջարդուկալից եղավ՝ նախատելով ասորեստանից այսպես էր բնութագրում եգիպտական թագավորությանը և Երեմիային երևացած եռացող կաթսան, որ այն ժամանակ իր եռքի ցնցուղները հյուսիսից դեպի հարավ էր ձգում, սակայն այժմ, ահալոր եռքով հարավից դեպի հյուսիս ձգելով, այրվելով ոչնչացրեց քրիստոնյա ազգերին: Արդարև կատարվեց տիրոջ պատվիրանը, ըստ որի բաժանված թագավորությունը մնալ չի կարող, այլ կործանված է, բանի որ, երբ պարսիկներն իմացան սրանց հակառակությունն ու կոռիվ միմյանց դեմ, համարձակ հարձակվեցին մեզ վրա և անդադար ասպատակելով աշխարհավեր կործանումը վերջին ծայրը հասցրին: Դեռ այն տարվա սկզբից, որի հիշատակությունը վերնում արեցինք, ինչպես գիշարանձ գայլերը, որոնք անհովիվ հոտի են հանդիպում, չեն բավարարվում միայն իրենց կերով, այլ բոլորին են ջանում կոտորել, այդպես էլ Դարսկաստանից եկած զորքերը ոչ թե հազնում էին ավարով, այլ մեր քնաքնքման անհագուրդ բաղն ունեին, բանգի, ում որ տեսնեին, անհնարին էր, որ սա կարողանար նրանք ձեռքից ազատվել և դա համարում էին մեծ բարեգործություն...: Այդ ժամանակ Իվանեն... օգնության համար զորքեր բերելու

նպատակով մարդ ուղարկեց Պարսկաստան: Այս եղանակով սկիզբն այն անհնարին աղետների, որ եկան մեզ վրա: Անօրենները, երբ լսեցին այս հրավերը, իրար ծայն տալով խնդրեցին մի տեղ հավաքվեցին և փոխօգնության հասան նրա մոտ, իսկ նա, երբ տեսավ զորքի բազմությունը, սարսափեց, որովհետև ոչ-ոք չկար նրանց դիմադրող, բանի որ այդ իշխանը, որի պատճառով նրանք եկել էին, երբ լսեց նրանց գալու աղմուկը, մեծ բերդը մտնելով, ամրացավ: Այն ժամանակ եկած զորքերն սասցին. «Մեզ ավարի ճանապարհ ցույց տուր և դատարկ մի վերադարձուր», իսկ նա ճարահատված իր մարդկանցից նրանց առաջնորդ տվեց: Եվ ահա նրանք, գիշերն անցնելով անապատ տեղերով, հարձակվեցին խաղաղացած գավառի վրա, որտեղ, բնակիչների անհոգ գտնելով, ում որ հանդիպեցին, բոլոր տղամարդկանց սրակոտոր արեցին մինչև Ճանեթի խորի կոչված անտառը, որից հետո, անչափ ավար ու գերի առնելով, մեծ հաղթությամբ վերադարձան: Դրանից հետո նրանք, գալով այդ չարիքների առաջնորդի մոտ, մեծամեծ պարգևներով շնորհակալություն մատուցեցին նրան այն մեծ հաջողության համար, որ իրենց հանդիպեց, ապա գնացին իրենց աշխարհը: Դետո սակայն, որովհետև տեսան երկիրը անտերունչ է ու առանց պահապանի, այդ պատճառով էլ չարի արբանյակները նորից վերադարձան և, մտնելով Մանանաղի գավառը, բաժանվեցին երկու մասի: Մի մասը գնաց Եկեղյաց գավառ և գիշերով հարձակվեց այնտեղ եղած թաղաքի վրա, ընդ որում անօրենները թաղաքը գտան անպատրաստ ու անփութ: Այնտեղ կատարված աղետավոր ու ողորմագին չարիքները ես անկարող եմ գրի առնել, բանից, երբ որ առավոտը լուսացավ, այնքան լալագին ու խռովահույզ մի տեսարան էր այնտեղ երևում, որ և մարդկանց, և բոլոր անշունչ արարածներին անգամ հառաչել ու ողբալ էր տալիս: Այդ ո՞ր տեսնողը չէր դողա ցավից, այդ որի՞ սիրտը չէր կտրատվելու, որի՞ աչքերը չէին խավարի միգով մթամած, որովհետև պարզվեց, որ հրապարակները, տներն ու ընդարձակ տրամաքները, նրբափողոցներն ու այգիները լի էին դիակներով, թաղաքի գրեթե ողջ սահմանը ներկված էր կոտորվածների արյամբ: Կային շատերը, որոնք դեռ հոգին չէին ավանդել և կտրված ծայրով ծանր շնչում էին, ոմանք չարաչար, անողորմաբար վիրավորելով, փորոտիքն էին դուրս թափել գետին, այլոց լյարդը հանելով բերանն էին դրել և նույնիսկ ուտել էին ստիպում դեռևս կենդանի մնացածներին: Վայ, Աստված, այն ժամանակվա թոշակները, վայ սահմանն անցած մեր աղետներին, որովհետև այս է տասներեք տարի է, ինչ քրիստոնյաների ազգը այսպիսի անտանելի տառապանքներ է կրում, բայց տիրոջ բարկությունն ու քաղաքը, այլ տակավին դառնալով լեցուն բաժանված է ձեռքը մատուցակելու մեզ նոր փորձություններ, ատելիքներին դեռևս ներել և գթալ չի ուզում, այլ՝ պատուհասել: Զաղաքը և նրա շրջակա գյուղերն ու ագարակները պաշարեցին այնքան, մինչև որ մարդկանցից ոչ-ոք կենդանի չմնաց, բացի բերդերում եղածներից, իսկ անօրենները, ավարով լիցացած ու հագեցած, թաղաքն այրեցին և, վերցնելով գավառի գերի ու կողոպուտը, կրկին հետ դարձան: Այս է վշտաբեր թոշակալությունը, ով թաղաք, այլևս ոչ թե բնակիչների համար ապաստան էր, թաղաք, այլ՝ կոտորյալ խորխորատ, թոշակալություն արեցներից մեկը դեռ միայն մի փոքր հիշատակելով: Անօրենները, գալով հասան Կարին գավառի Բուրս կոչված գյուղի մոտ, որտեղի բնակիչները, բլուրը պարսպապատելով, հիմքը հողի վրա էին դրել, ըստ տերունական առանկի, որի պատճառով, երբ անօրենները հորդահոս հեղեղի նման գալով բախվեցին նրան, մի վայրկյան անգամ չկարողացավ դիմակայել, այլ անմիջապես կործանվեց, ու նրա կործանումը եղավ աշխարհալուր և հավիտյան հավիտենից անմոռանալի: Ինչը որ նրանք համարում էին փրկության հույս ու ապավենի տեղ, եղավ կորստյան դուռ նրանց համար: Այստեղ էին հավաքվել Եփրատ գետի այս կողմի բոլոր գյուղերի ու վանքերի բնակիչները, ինչպես նաև շատերը Արծն ավանից և ահա թշնամիները հարձակվելով իսկույն կործանեցին ամբողջություններն ու ներս խուժեցին: Սրերի փայլից ու աղեղների լարերի ձայնից բոլորն ահաբեկ սարսափից ասես պիրկ շրթաններով կապված լինեին և, որովհետև չկար ոչ իշխան ու ոչ էլ առաջնորդ, որ սաստելով կամ խրախուսելով ոգևորեր ու բորբոքեր նրանց ընդդեմ թշնամու, մղեր քաջության ու խիզախումի, ինչպես վայել է բոլոր պատերազմողներին, այդ պատճառով էլ, անտերունչ լինելով, հենց միայն նրանց տեսքից ահաբեկվեցին, իրենց կորցրին, հուսալքվեցին, և նրանց ողջ ողջամտությունն ասես չքացավ: Նրանք սկսեցին սիմյանից թաքնվել, ոմանք, գիշերը պարսպից իջնելով, փախչում էին, ոմանք կամուխն անձնատուր էին լինում, իսկ նրանք, որ ներսն էին մնացել՝ պատերազմի հոգսը թողած փոսեր փորելով հողի տակ էին թաքնվում: Անօրենները, հանդգնաբար հարձակվելով, սկսեցին նրանց կոտորել ոչ թե պատերազմական կարգով, այլ՝ ինչպես փարախի մեջ փակված ոչխարներ: Ոմանց, բռնելով ու առաջ բերելով, նրանք սուսերով գլուխներն էին կտրում ու կրկնակի մահով էին սպանում, սուսերը նրանց վրա շողալով, որը մահվանից ավելի ծանր է և, մահվան վճռով ոմանց էլ պատահելով ու զազանաբար հարձակվելով վրան, սուրը սիրտն էին խրում և իսկույն սպանում: Գեր ու հաղթանալով մարդկանց գետնի վրա ծնկի իջեցնելով՝ ձեռքերը պարզելով ցցերի միջոցով գետնին էին պրկում և մաշկը, եղունգներով հանդերձ բոլոր կողմերից պոկելով, բազումով ու թիկունքով մինչև երկրորդ ձեռքի ծայրը ուժով քաշում, հանում էին ու աղեղների լարեր պարտաստում, օհ, որքան դառն է այս պատմությունը: Իսկ երեցների ու կրոնավորների կրած չտեսնված չարաբանությունը ո՞ր լսելիք կարող է տանել, բանից, այլ՝ կոտորյալ կոճի վերելիք բերելով, երեսով ու գլխով հանդերձ պրկում էին ու շրջում և, այսպիսի դաժան տառապանքներով տանջելուց հետո, սպանում, սրանից էլ դառն ու անտանելի էլ ի՞նչ տանջանքներ որևէ մեկը կարող է հնարել, բանից նույնիսկ սրբերի վկայությունների մեջ որևէ տեղ չենք տեսնում նման բան կատարված: Այսպիսով, բոլորին կյանքից զրկեցին, մինչև իսկ փնտրելով կենդանի թաղված-թաքնվածներին չարաչար խոցոտելով սպանեցին, տանջվողների վայրաստուններին բոլոր լեռները արձագանք էին տալիս: Եվ, երբ բոլորին էլ կոտորեցին, հետո մեծածնիք կողերը ծակելով ու լեռները հանելով, ամանների մեջ հավաքեցին և տվեցին գերի կանանց՝ իրենց հետ տանելու համար...: Սպանվածների ու գերիների թիվը, սասցին, որ 7.000 է, իսկ կրոնավորներին՝ 60...: Այն ու սկզբում հիշատակեցին, թե երբ թշնամիներն իջան Մանանաղիի սահմանը, երկու մասի բաժանվեցին, առաջինը այն կատարեց, ինչ-որ գրեցի, իսկ երկրորդը, արագընթաց ծխաղբալով և առանց աջ ու ձախ խոտորվելու, աղեղնավորի ուժգին ձգումով դեպի նպատակ անշեղ սուրացող մի նետի նման սլացավ դեպի Դանձեթ ու հորձան: Գիշերազանց լինելով, առանց աչքերին բուն ու արունակներին նիչ ունենալու, նրանք, բարախառն կարկուռի պես հանկարծակի և անսպասելի ժամին թափվեցին հարավային թաղաքի բնակիչների վրա, բանից թաղաքը ապաստանելու ոչ մի տեղ չուներ, դրա համար էլ բնակիչները, ծովի ալիքների նման հետ ու առաջ ալեկոծվելով, ոչ մի ելք ու հնար չէին գտնում: Եվ ավաղ այն գործերին, որ այն ժամանակ այնտեղ կատարվեցին, բանից անօրենները, սուրը գործի դնելով, կոտորեցին մորը մանկան մոտ, որդուն՝ հոր առաջ: Անմիջապես էլ բարեշեն թաղաքը դարձավ արյան գուր: Մաստիկ խուճապից ու հանկարծախա օրհասից մարդիկ մոռացան և սիրելիների սերը, գուր և արյունակցական կարեցանք, յուրաքանչյուրը ինքն էր փնտրում իրեն փրկելու գեղեցիկությունը այդ բարկությունից: Դրա համար էլ փախչելով՝ նրանք ընկնում էին թաղաքի շրջակա այգիները ու տերևախիտ որդերի տակ էին թաքնվում: Անօրենները, սակայն, այդ իմանալով, փնտրելով գտան նրանց և, բոլորին էլ աշտներով խոցոտելով, սպանեցին, նրանց արյունով ներկվեցին խաղողի ողկույթները: Դրանից հետո կենդանի մնացածները գտնում էին իրենց մեռելների որդերի ներքո ու ծածկում հողի տակ, բայց խղճերը չէր տանում, որ այգին թաղեին կամ խաղողն ուտեին՝ ասելով, թե մարդու արյուն է դա: Անօրենները, կոտորածը վերջացնելով, վերադարձան թաղաք և սկսեցին տները խուզարկել և, եթե որևէ մեկը որևէ տեղ կամ գաղտնախուսում իր ունեցվածքը թաքցրել էր, մեծ հնարագիտությամբ դուրս էին հանում: Ապա, թաղաքը հրկիզելով, նրանք ավերեցին այն և, առնելով ավարն ու գերին, հեռացան այնտեղից: Այնուհետև այդպես էլ սրով, հրով ու գերությամբ նրանք ավերեցին շրջակա բոլոր գյուղերն ու ավանները, մինչև որ ոչ մի տեղ ոչ մի մարդ չմնաց, որ բերանը բացեր ու ծպտուն հաներ» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 18, 19):

«Այդ ժամանակ թուրքերը կրկին ներխուժեցին հույների տիրույթներ՝ գերեվարելով, թալանելով, ամայացնելով ու այրելով» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 1):

«Արաբների 449 թվականին սուլթանը (Մեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուղդի-բեկ - Մ.Ֆ.) գնաց Զագրա Կարողի ուղղությամբ և այնտեղի մարդիկ, հնազանդվելով նրան, շատ ոսկի տվեցին՝ չենթարկվելով թալանի: Դուգերի 20 հեծյակներ մոտեցան Ախմու կոչվող նեստորիանական վանքին, որտեղ այդ ժամանակ 400 վանականներ կային, և սպանեցին 120 հոգու, իսկ մյուսները վեց լիտր ոսկով ու արծաթով հագավ փրկագնվեցին: Այդ ժամանակ սուլթանի մոտ դեսպանորդ ուղարկեց նաև Բար-Մարվանը (Մրվանյանների էմիրության էմիր Նաթ-Է-Դուկան - Մ.Ֆ.) և, շատ խնդրելով, նրան 100.000 դինար տվեց ու հետը խաղաղություն կնքեց» (Բար-Յերբեսու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³¹⁹⁵ «/9/ երկու ճամբարներից էլ՝ և Կոմենտի գիւղերը, և հալաղի կողմի, դուրս էին գալիս խոտ հավաքելու: Այդ ժամանակ նրանք հանդիպում էին իրար համատեղ, ազգական ու բարեկամի պես և միմյանց կոչ էին անում՝ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ի - Մ.Ֆ.) կողմնակիցները՝ լեւել Կոմենտիսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ին - Մ.Ֆ.), բռնակալին ու ապստամբին, կայսեր կողմն անցնել, մի մարդու բնաճույքի ու անորոշակների պատճառով իրենց մեծ վտանգի չենթարկել, բանից մի փոքր անց իրենք կարող են զրկվել ոչ միայն բանակում ծառայելու իրավունքից ու ունեցվածքից, այլև աչքերի ամենաթանկ լույսից: Դա կարող կողմի գիւղերը են հորդորում էին մյուսներին՝ լեւել կայսեր, որ անուով է կայսր, իսկ իրականում՝ փտած, գառախալ, շաղախրատ ու անպետք, ներքինիների կողմից ղեկավարվող մի մարդ, և անցնել Կոմենտի կողմը՝ բաշ և փառապիր, իր ռազմավարական արվեստով աչքի ընկած մի մարդու, ի դեմս որի հռոմեացիների բովանդակ գործությունը, ինչպես շրջանակի գծերը հանդիպում են մի կետում՝ հավասար ու անփոփոխելի կամքի մեջ: Ոչ մի կողմին էլ, սակայն, չէր հաջողվում համոզել մյուսին, թեև երկու բանակների առաջնորդներն էլ համաձայն էին այդ գործում և, հիմուս մարդկանց ուղարկելով, զոռյցի բռնկում հակառակորդ բանակի գիւղերների հետ, որպեսզի ում կարողանան, իրենց կողմը բաշեն: Որոշ ժամանակ նրանք այդպես իրար էին փորձում, բայց ոչ ոք ասվածների մեքին ուշադրություն չէր դարձնում: Կոմենտիսը խորհուրդ տվեց մեծ խնայողությամբ գործածել անտառանյութն ու խոտը և ճամբարից շատ չհեռանալ: Դոմեստիկոսի գիւղերները, հատկապես մակեդոնացիները, ենթադրելով, որ հակառակորդի տատանվելը նրա վիստողության և վախկոտության մասին է վկայում, գտնում էին, որ պետք է մարտի դիմել: Մնացածները, հակառակ իրենց կամքի, համաձայնվեցին նրանց ասածին և բանակեցին Պետրոն կոչվող վայրում՝ հակառակորդի ճամբարից ոչ շատ հեռու, մոտ տասնհինգ ասպարեզ

հեռավորության վրա: Ահա գործերը իրար շատ մոտեցան և ստիպում էին իրենց գորավարներին մարտի դուրս գալ ու չխանգարել: Կոմենտը, համազգելով նրանց խուսիքին, դուրս հանեց իր փաղանգները և շարքի դրեց: Չախ թևի հրամանատարությունը նա տվեց Կեկավմենտին, աջը գտնվում էր Ռոմանոս Սկերոսի ձեռքում, իսկ ինքը կանգնեց կենտրոնում: Իրենց զինվորների խուսքը լսեցին նաև դոմեստիկոսն ու Ահարոնը, որ դուրս հանելով իր գործը, կանգնեցրեց հակառակորդների դեմ՝ ճակատ առ ճակատ: Այն թևի հրամանատարն էր Կասիլ Տադիսանիստեթը՝ այն ժամանակվա արևմուտքի ստրատելատը, մակերդնացիներից ամենաեղևիկն՝ և ծագմամբ, և խոհեմությամբ, և փորձառությանը ամենափառապաշտը: Չախ թևը վերցրեց Ահարոն մագիստրոսը՝ որպես փոխգորավարներ ունենալով Լուկկանթեսին, Պլյունեմիոսին ու պատրիկ ֆրանկ Ռանդուլֆոսին: Չորքերն, ահա, այսպես շարքի կանգնեցին: Երբ տրվեց պատերազմի ազդանշանը, նրանք բախվեցին միմյանց տեղացիների կողմից խառն կոչվող մի ինչ-որ վայրում: Ահարոնը պարտության մատնեց հակառակորդի աջ թևը և հալածեց մինչև խարաբը՝ գերի վերցնելով նաև Ռոմանոս Սկերոսին: Նա շատ շուտով լրիվ հաղթանակ կտաներ, եթե ավելորդ զգուշավորություն հանդես չերեր և հրաժարվեր ծամբարը թալանելուց, նամանակա՛նը, որ Կոմենտը ջարդ էր ստացել և մտադիր էր Նիկիա փախչել: Ինչ վերաբերում է Կեկավմենտին, ապա նա, թեև պարտության մատնեց իր դիմացի հակառակորդին, բայց մինչև վերջ նրան չհետևապնդեց, այլ, հասնելով խարաբը, նա բանդեց այն, մտավ ներս, թալանեց վրանները և դրանք գետին տապալեց: Երբ այդ բանը տեսան հեռվում գտնվողները, բանակատեղին գտնվում էր բարձրադիր վայրում, Կոմենտի մարդիկ սրտապնդվեցին, իսկ Ահարոնի մարդիկ՝ երկյուղով լցվեցին: Խարաբը թալանված տեսնելով, մի կողմը ուռա գոչեց, իսկ մյուսը՝ դիմեց փախուստի: Կայսեր կողմնակիցներից բազմաթիվ զինվորներ ընկան, հատկապես մակերդնացիներ, ոչ միայն շարքայիկներ, այլև բազում գորավարներ, Մավրոկատակայոսը, Պլյունեմիոսը, Կացամունտեթը և շատ ուրիշներ, սպանվածներից շատ ավելին էլ գերի ընկավ: /10/ Պատմում են, որ այս ճակատամարտի ժամանակ կայսեր՝ փախուստի դիմած կողմնակիցներից ֆրանկ Ռանդուլֆոսը, դեգերելով փախստականների ու նրանց հետապնդողների մեջ, ուզում էր մենամարտել անվանի գորավարներից մեկի դեմ: Իմանալով, որ Նիկեիոր Բոտանիստեսն (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեիոր III-ը – Մ.Ֆ.) է անցնում՝ մյուսների թողնելով, գնաց դեպի նա, հեցված ծայն տվեց և կոչ արեց կանգնել՝ հայտնելով իր ով լինելը ու նրան կանգելու նպատակը: Բոտանիստեսը կանգ առավ, իսկ երբ Ռանդուլֆոսը մոտեցավ, բախվեց նրան, թրով հարվածեց ու երկու կես արեց Ռանդուլֆոսի վահանը, բայց և Ռանդուլֆոսը հարվածեց նրա սաղավարտին, թեև, թուրք սահելով, վնաս չհասցրեց: Դրա վրա դեպի Բոտանիստեսի մարդիկ շտապեցին և, Ռանդուլֆոսին բռնելով, Կոմենտի մոտ բերեցին: Կոմենտի կողմնակիցներից ընկավ մի գորավար՝ Լևոն Անտիոքոսը, և մի բանի զինվոր՝ (Յովհաննես Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Միքայել Ծերունի», մաս 9, 10):

«/11/ Հակառակորդները իրենց ծամբարները զարկեցին իրարից ոչ մեծ հեռավորության վրա և նրանց փոքր տարածության էր բաժանում, սակայն կողմերից ոչ մեկը հարձակում գործելու փորձ չէր կատարում և միջևնա՛ստ գտնվող դաշտը դատարկ էր մնում: Թվական տեսակետից արթալական գործը ակնհայտորեն գերազանցում էր թշնամիներին, սակայն զիջում էր նրան ուժով ու մարտակարգով: Ինչն էր, սակայն, ավելի կարևոր ու զարմանալի, որ ապստամբների շարքերը մնում էին անբախտի, իսկ նրանց բարձրագույն հրամանատարի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ի – Մ.Ֆ.) իշխանությունը՝ անդրվելի, այն ժամանակ, երբ մեր գործը բխում էր, բայցբայվում ու մեր ռազմիկների մեծ բանակություն ամեն օր միանում էր ապստամբներին: Ինչ վերաբերվում է հրամանատարին, պետք չէ, որ ես նրան անունով կոչեմ, ապա նա բաժանվում էր սրանց ու նրանց միջև, բայց իրականում հակվում էր միայն մեկ կողմ: /12/ Դրա համար էլ մեզ չարդեցին ծակատից ու թիկունքից և պարտությունը գորահրամանատարների տրամադրվածությամբ կանխորոշված էր դեռևս մարտից առաջ: Դաշնակից ջոկատները և մեզ հետ մնացած սեփական ռազմիկները, սակայն, ոչինչ չգիտեին գորահրամանատարի տատանումների մասին և ահա հենց ակա՛նք, ինչպես ասում է պոետը. «Արևի մարդիկ, որոնք այրվում էին զայրության», հիմալի հանդերձավորված ու լավագույն զինվածությամբ գոտկատեղում ու ձեռքերում, շարվեցին հակառակորդ գործի դեմ, իսկ հետո էլ, մարտական կոչ արձակելու ու նետելով սանձերը, անզուսպ ուժով նետվեցին մարտի, հետ շարտեցին նրանց աջ թևը ու հեռու տարածության վրա հետապնդեցին: /13/ Երբ իմացան կատարվածի մասին, այնտեղ կանգնած ռազմիկները չսպասեցին ռազմական աղաղակների ու թշնամիների հարձակմանը, այլ անմիջապես էլ նահանջեցին ու վախից ցրվեցին, որ հանկարծ հաղթողները այժմ իրենց դեմ շուռ չգան և, արիություն ներշնչվելով փախչողներից, ողջ ուժով իրենց վրա չընկնեն: Եվ այսպես, թշնամու աջ թևը անբողոքությամբ դիմեց փախուստի և հաղթանակը մեր ձեռքում մնաց: Ամբոխի ամենախիտ տեղում, վեր հանելով փախչողների ու հետապնդողների վրա, ինչպես հողում ցցված կանգնած էր բռնակալը: Մի բանի մեր ռազմիկներ, դրանք տավրոսայթներ էին, թվով ոչ ավել, բան չորս հոգի, նկատեցին նրան և երկու կողմերից Կոմենտի վրա ուղղեցին նիզակները: Հարվածները, սակայն, իջան Իսահակի գահիների վրա և երկաթը նրա մարմնին չդիպավ: Տավրոսայթները չկարողացան նույնիսկ տեղից շարժել այդ այրին, բանգի հակառակ կողմից նրան նույնանման ուժով նիզակներով աջակցում էին և ամեն կերպ պահում. որպեսզի չկորցնի հավասարակշռությունը և չջեղվի կենտրոնից: Իսահակը կատարվածը լավ նշան համարեց, որ ինքը անշարժ է մնում, ինչքան էլ որ հարվածներ իրեն չեն հասցվում երկու կողմից, ու դրա համար էլ հրամայեց իր գործին կրկնակի ուժով հարձակվել մեզ վրա, մարտ տալ, հակառակորդին փախուստի մատնել և հետապնդել: /14/ Մարտի ծանր ելքի մասին լուրերը, մեկը մյուսից տխուր, հասան մեզ և արթալին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ին – Մ.Ֆ.) տխրության ու լիակատար հուսահատության գիրկը նետեցին: Արագորեն հավաքել նման պարտություն կրած արևմտյան գործը այլևս հնարավոր չէր, նորակոչիկներից համալրումներ հավաքել նաև հնարավոր չէր, իսկ զինական ուժերի հրամանատար, Նեքիսի թեոդորոսը, նա, որին թագուհի թեոդորան (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի թեոդորան – Մ.Ֆ.) սկզբում պրոեկտորի աստիճան էր շնորհել, իսկ հետո էլ նշանակել էր ղեկավարելու արևմտյան բանակը, վճռականորեն հրաժարվում էր հրամանատարությունից՝ ոչ միայն երկրորդ անգամ մարտ տալու վախից, այլև այն պատճառով, որ անցել էր մյուս կողմը և գաղտնի համաձայնության էր եկել Կոմենտի հետ» (Միքայել Պսելլոս «Ժամանակագրություն», «Միքայել VI, Իսահակ Կոմենտոս», մաս 11-14):

«Իսկ թագուհին (Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի թեոդորան – Մ.Ֆ.) երկու տարի թագավորությունը վարելով և հասնելով խորին ծերության՝ հիվանդացավ և այդ հիվանդությամբ էլ մեռավ: Մինչև մեռնելը բաղաթի գլխավորները եկան նրա առաջ ու խնդրեցին, թե. «Զանի կենդանի ես, մեկին թագավոր կարգիր, որպեսզի այս բաղաթը մնա առանց խռովության»: Թագուհին հրամայեց իր մոտ բերել բաղաթի գլխավորներից Միքայել անունով մեկին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ին – Մ.Ֆ.), որն իր նախնիների ժամանակ պալատի պաշտոնյաներից էր՝ հասակով արդեն ծեր ու չափազանց հարուստ: Բաղաթի համաձայնությամբ նա նրան թագավոր կարգեց, իսկ ինքը երեք օրից հետո գնաց այն ճանապարհով, ուր, ըստ Դավթի (Իսրայել-Չուդայի թագավորության արքա Դավթ – Մ.Ֆ.) երգի, երկրի բոլոր թագավորներն ու տնանկները միասին են լինում: Երկրի բոլոր կողմերի մեծ ու փոքր իշխանները, երբ լսեցին Միքայելի թագավորելը, բոլորն էլ հնազանդվեցին նրան, բայց սա, փոխանակ ամենքին էլ բաղձր խոսքերով ու առատ պարգևներով ուրախացնելու և իր իշխանության ներքո հնազանդությամբ պահելու, տմարդի լինելով, կարծես Ռոքոկլանի ախտով վարակված, իշխաններից ոմանց, որոնք անարժան էին իշխելու, պահեց, իսկ մեծամեծների հետ ճառախոսելով կասց. «Կամ դուրս եկեք պարսիկների դեմ պատերազմի և թույլ մի տվեք երկիրը, ավերել, կամ, եթե ոչ, ծեր ճոճիկը պարսիկներին հարկ կտամ և երկիրը կպահեն խաղաղության մեջ»: Իշխանները, դրան չհամաձայնելով, առանց պատասխան տալու դուրս եկան թագավորի մոտից և, միաբանության դաշինք կապելով, ծովն անցան ու անթիվ գործեր հավաքվեցին այնտեղ: Նրանց առաջնորդներն էին Կոմիանոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.), որը և թագավորեց էլ, առաջնորդ էր նաև Կամենարը: Այսպես ապստամբների թագավորից և երդվեցին չհնազանդվել նրա իշխանությանը: Այս կատարվեց մեր Դայոց 506 թվականին, որը ռոմների ինդիքսիոնի տասն էր...: Կոմիանոսը, բանի որ առատաձեռն էր ու զանձերով հարուստ, իր համար շատ գործեր հավաքեց: Թագավորը, երբ տեսավ, որ հանգամանքները իր հակառակորդի համար շատ նպաստավոր են դասավորվում, սկսեց դեսպաններ ուղարկել նրա մոտ, թախանձագին աղաչելով խոստացավ պարգևներ տալ նրան և արևելքի կուրապաղատության իշխանությունը՝ ասելով. «Միայն թե հաշտվես, որ քրիստոնյաների արյան համար վրձնվածդ լինենք», բայց Կոմիանոսը չհավատաց ու հանձն չառավ: Երբ դեսպանությամբ ոչինչ դուրս չեկավ, թագավորի մտերիմները աշխատում էին պատերազմով հաղթելով հնազանդեցնել նրան: Եվ այսպես, կատարելով մեծ գործողություն, նրանք եկան նրա վրա, հասնելով միմյանց ճակատամարտեցին: Անում են, որ այդպիսի մեծ արյունահեղություն ու կոտորած ռումոց երկրում երբեք ոչ-ոք չէր տեսել, այդտեղ ընկան նաև երկու կողմերի գլխավարներից շատերը, բայց Կոմիանոսի գործը հաղթեց: Դրանից հետո, որովհետև պատրիարքը Կոմիանոսի կողմն էր, բաղաթի գլխավորներից շատերին նա միաբանեց իր հետ և, Կոմիանոսին ներս տանելով թագավորեցրին, իսկ Միքայելին, արեղա դարձնելով, կղզի ուղարկեցին, բայց ասում են, թե ինքը հոժարությամբ գնաց: Այս ամբողջը սույն աշխարհավեր տարում կատարվեց» (Արիստակես Լաստիվլեցի «Պատմություն», գլուխ 18, 20):

«Այդ օրերում ռումոց երկրից մի իշխան, որի անունը Կոմանոս էր (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.), ահագին թագմության գլուխն անցած եկավ Կոստանդնուպոլսի վրա և, բանակելով Օվկիանոս ծովի այս ափին, մեծ բռնությանը պահանջում էր ռումոց թագավորության գահը: Դա տեղի ունեցավ Դայոց 505 թվականին: Այն ժամանակ Միքայել (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Ֆ.) բովանդակ արևմտյան աշխարհում գորահավաք արեց և իր գործերի ողջ բազմությունն Օվկիանոսով անցկացրեց խրիստոպոլիս՝ ընդդեմ Կոմանոսի: Այդ օրը քրիստոնյաների միջև մեծ և ահավոր պատերազմ տեղի ունեցավ, նրանք կատարորեն կոտորում էին միմյանց և երկիրը ողողվում էր բազում հավանացյալների արյունով: Կոմանոսը ցատումալից առյուծի պես մռնչաց և, հարձակվելով, սկսեց հարվածել

ռումոց կայսեր զինվորներին: Նա, սրի քաշելով, գլխովին փախուստի մատնեց նրանց և անողոքաբար կոտորեց ռումոց բոլոր զինվորներին՝ նրանց բոլորին շրջապատելով Օվկիանոս մեծ ծովի ափին: Կատաղի պատերազմից ռումոց զինվորները նման էին քամուց ընդարմացած մորեխի և, լցվելով Օվկիանոս ծովը ջրահեղձ էին լինում, թեև շատերը դառն սրով մահ ընդունեցին: Այդ օրը ռումոց զորքից 115.000 մարտիկ զոհվեց: Կոմանտոր գերի վերցրեց բոլոր իշխանավորներին և տիրացավ թագավորությանը, բանգի բոլոր փորձանքներին և անչափ արյան թափվելուն ականատես եղած պալատի իշխանավորները որոշեցին թագավորական գահը նրան տալ, որովհետև նա հույների ողջ ժողովրդի գլխին մեծ սուգ կապեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ մի հույն, որի անունը Կոմանոս էր (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**), ապստամբեց Միքայել կայսրեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Ֆ.**) դեմ: Նա զորք հավաքեց և ելավ Կոստանդնուպոլսի վրա՝ ցանկանալով տիրել իշխանությանը: Միքայելն իր հերթին բովանդակ արևմտյան աշխարհում գորահավաք արեց և ցանկանում էր հարձակվել Կոմանոսի վրա, սակայն Միքայելի զորքերը պարտություն կրեցին ու դիմեցին փախուստի: Արասափելի կոտորած եղավ, Միքայելի շատ զորավարներ գերի ընկան, իսկ այլք էլ, տեսնելով այդ արյունահեղությունը, անցան Կոմանոսի կողմը: Պատրիարքն ու բոլոր իշխանները եկան Կոմանոսի մոտ և որոշեցին թագավորական գահը նրան տալ, սակայն երկիրը մինչ այդ ավերվել էր, բանգի այս երկուսը, պայքարելով իրար դեմ, ամայացրել էին այն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ընթացքում հույները մարտնչում էին իրար դեմ, բանգի Իսահակը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**), որը Կոմանոսների տոհմից էր, մտադրվեց հարձակվել արքայանիստ քաղաքի վրա: Եվ ահա նա մեծաքանակ զորքով ուղղվեց դեպի Բյուզանդիայի քաղաքներ՝ Նիկոմեդիա ու Նիկիա, հասավ արքայանիստ քաղաքին և ուժով տիրեց թագավորությանը: Միքայել կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Ֆ.**) հեռացավ վանք, որը ինքն էր հիմնել, նա վանական խուզվեց և ահա այս կերպ ավարտեց իր օրերը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 1):

«Կիրթուտոռնը, որին Կոմանոս էին կոչում (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**), բռնությամբ թագավորեց» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Կոմանոս անունով մի իշխան (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**) ապստամբեց և Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Ֆ.**), խուզվելով գլուխը, գնաց վանք: Կոմանոսը թագավորությունը վարեց երկու տարի» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այդ ժամանակ զորացավ Կոմանոս անունով մեկը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**), որին նաև Կիթառոտ էին անվում, ու տիրեց 3 ամիս, իսկ Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VI-ը – Մ.Ֆ.**), վերցրեց իր գլուխն ու կոռնավոր դարձավ» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

³¹⁹⁶ «Այդ վտարքեր տարվա աշնան, մինչդեռ ռումները թագավորների աղմուկով էին զբաղված, կրեզ ամսվա սկզբում Պարսկաստանից ուրիշ զորքեր դուրս եկան, նախկիններից էին, թե նոր, չգիտեմ, և անապատ տեղերով անցան այնպիսի զգուշությամբ, որ ոչ-ոք չկարողացավ իմանալ: Նրանք հասան մինչև Կամախ կոչված գավառը, ապա այնտեղ բաժանվեցին երկուսի՝ կեսը գնաց մինչև Կողոնիա և, իրենց սովորության համաձայն, կողոպտեց երկիրը, նրանց անցնելը մենք հետո՝ վերադարձին, իմացանք, իսկ կեսը, ուշադրությունը դարձնելով դեպի Մեյխտինե, գիշերով հարձակվեց նրա վրա: Որովհետև, սակայն, ռումների մի հեծյալ գունդ մնացել էր քաղաքին պահապան, հրոսակների հասնելու ժամանակ սրանք, հանկարծակի գրոհ տալով, դուրս եկան: Հանդիպելով իրար՝ երկու կողմերից էլ նրանք մեծ կոտորած գործեցին: Պատերազմի ժամանակ ով կարողացավ քաղաքից դուրս գալ, նա փրկվեց, մնացած կռվողներն էլ փախչողների հետևից գնացին, իսկ քաղաքում բռնաձնեղին բոլորին սրակոտոր արին և, տասներկու օր մնալով այնտեղ, քաղաքն ու նրա շրջակա դաստակերտները հիմնահատակ ավերեցին: Այս եղավ նրանց ամբարտաւանության հատուցումը անկաշառ ու արդարադատ տիրոջ կողմից, որ ամեն մեկին նրա գործերի համաձայն արժանի հատուցում է տալիս» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 21):

«Հայոց 507 թվականին անհավատ ժողովուրդը երկրորդ անգամ հարձակվեց քրիստոնյաների վրա: Ահա պարսից երկրից առանց երկյուղի, բազմաթիվ զորքերով, ժանտությամբ ու դաժանությամբ, բայց և նենգորեն, սքողելով իր սրտի չարությունը, շարժվեց եկավ մի մեծ ու հզոր Եմիր, որի անունը Դիևար էր: Նա անվնաս անցավ բազում վայրերով և գնաց, հասավ հռչակավոր ու անվանի Մեյխտենե քաղաքը: Դեռ վաղուց պարսիկների հայտնի էին դարձել, որ քաղաքում կա ոսկու և արծաթի, թանկագին բարեղի ու մարգարիտների, ինչպես նաև դիպակների անհամար հարստություն, իսկ քաղաքն անպարիսպ էր: Դիևարը առաջանալով գրավեց Հասավը և բնակիչներին գլխովին սրի քայլեց, որից հետո շարժվեց, հասավ Մեյխտենե: Անհավատների զորքի առաջնորդն էր դարձել Լիպարիտի որդին, որը նրանց կողմն էր անցել: Ձմեռ ժամանակ էր՝ Հիմնակի սկիզբը, երբ Դիևարը պաշարեց Մեյխտենե քաղաքի և պաշարեց այն հռչակավոր անվան համար, որի գեղեցկության համբավ տարածվել էր պարսից երկրով մեկ: Երբ նա սև ամպի նման շուրջանակի պատեց ողջ քաղաքը, քաղաքացիները, տեսնելով սարսափելի փանգը, բոլորը միասին, տղամարդ թե կին, ծեր թե երեխա, ուզեցին փախուստի դիմել, բայց փախչելու տեղ չկար: Բոլորի մոտից վերացել էր սերը դեպի բարեկամները և կենդանի մնալու հույսը: Դառն օրհասի առջև հայրը մոռացավ որդուն և որդին՝ հորը: Մայրն իր դստերն էր ողբում, դուստրը՝ իր մորը, եղբայրը՝ եղբորը և սիրելիները՝ սիրելիներին: Քաղաքացիները փախան դեպի քաղաքի լայնատարած դաշտերը, բայց ընկան թշնամիների մեջ: Անհավատները, տեսնելով այդ, մի քիչ կանգ առան՝ քաղաքի՝ ծովի ավազի պես անբանակ բնակչության վրա ապաշառ: Այլազգիները չէին համարձակվում մտնել քաղաք, բանի չէր սկսվել քաղաքացիների փախուստը: Երբ այն սկսվեց, նրանք սուտերամեկ հարձակվեցին քաղաքի վրա և նրանց բոլորի սրերը սկսեցին իրենց արյունալի գործը կատարել: Կարճ ժամանակում Մեյխտենե քաղաքը ողողվեց արյամբ և ծայրեծայր ծիսաց արյան մեջ: Ոչ-ոք չէր խնայում ոչ ծերերին և ոչ էլ մանկանց ու պետք էր տեսնել երևելի և պատվական մարդկանց արյունահալակ դիակները: Երեխաներն իրենց մայրերի գրկում անդամահատվում էին ու խողովողվում, արյունը և կաթը խառնվում էին իրար: Ռ՛վ կարող է գրի առնել աստծո ցասումը, որ այդ օրն եկավ Մեյխտենե քաղաքի գլխին: Անդաստանների բոլոր դպար բույսերը քաղցր ծոցի փոխարեն արյամբ էին պատվել: Ահա այդքան արյուն թափելուց հետո, պատվավոր և գեղադեմ կանանց, գեղատեսիլ պատանիների ու աղջիկների գերի վերցնելուց, ոսկու և արծաթի անթիվ-անհամար գանձեր ավարտելուց հետո այլազգիներն ուրախությամբ հեռացան, գնացին պարսից երկիրը: Անցնելով Երրատ գետը՝ նրանք ձմեռեցին Անձիտում: Այդ ժամանակ ռումոց զորքերը շտապելով հետապնդել թուրքին, բայց, հասնելով նրան, հիմարձակվեցին մարտ տալ, այլ ծանրություններ վերադարձան ռումոց երկիրը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ Պարսկաստանից հայտնվեց Դիևար անունով մի Եմիր, որը, հանգիստ ու առանց խոչընդոտի անցնելով շատ տեղեր, հասավ Հայոց Մեյխտե քաղաքին, բանգի նախապես գիտեր, որ դա մի շատ հարուստ քաղաք էր: Քաղաքը պատրաստ չէր դիմադրության, զորք ու ապաստարաններ չուներ, որի պատճառով էլ քաղաքացիները դիմեցին փախուստի: Այլազգիները նրանց հետևից մտան քաղաք և սկսեցին անողորմ կերպով ոչնչացնել նրա բնակչությանը այնքան (մամանս, մինչև որ այն չհեղեղեցին սպանվածների արյունով: Նրանք տարան գեղեցիկ կանանց ու երեխաներին, գերեվարեցին բոլորին և ուրախ հետ դարձան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1058 և Հայոց 505 թվականին Դիևար անունով մի Եմիր եկավ Մեյխտե քաղաքը և այն սրի քաշեց: Քաղաքը ծայրից ծայր ծիսաց արյունից, երեխաներին սպանեցին մայրերի գրկերի մեջ, իսկ հունաց զորքը, որ այնտեղ էր, չհամարձակվեց պատերազմել» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Նա (**Մեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրդի-բեկ-բեկի – Մ.Ֆ.**) Հայոց սահմանները մինչև Մեյխտեն բազում զորքեր առաքեց և սրանք գրավեցին բազում ավար ու ձեռք գցեցին գերիներ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այլազգիները գրավեցին Մեյխտենեն» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Սրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ I-ը (1057-1059) – Մ.Ֆ.**) ժամանակ զորացան թուրքերը և տիրեցին աշխարհի բազում մասերի» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1055 թվականին թուրքերը 3.000 ռազմիկների կազմով հասան մինչև Մեյխտե մեծ քաղաքը: Զանի որ այս քաղաքը գրկված էր պաշտպանական պարիսպներից, որոնք ավերել էր դեռևս Կիրակոսը, երբ այն վերցրել էր արաբներից, քաղաքացիների մի մասը փախավ լեռները, որտեղ էլ ցուրտն ու սովը կործանեց նրանց: Քաղաքը գրավելուց հետո առաջին օրը թուրքերը անխղճաբար բոլորին մահվան մատնեցին, ընդ որում այնպիսի մի կոտորած եղավ, որ շատերը փրկվեցին՝ թաքնվելով սպանվածների դիակների տակ: Թուրքներն իրենց ծամբարը զարկեցին քաղաքից դուրս՝ բլրի լանջին: Նրանցից ոչ-ոք գիշերը չէր անցկացնում ճամբարից դուրս և ողջ գիշեր մեղրամոմե մոմեր էին վառում: Երկրորդ օրը նրանք սկսեցին տանջել մարդկանց, որպեսզի նրանք թաքցրած գանձերի տեղը ցույց տան, և շատերը տանջանքներից մահացան: Թուրքերը այդ քաղաքի մոտ մնացին 10 օր՝ ամայացնելով ու թալանելով ամեն ինչ: Հետո նրանք արյեցին դժբախտ քաղաքը, մեկօրյա ճանապարհի հեռավորության վրա ավերեցին նրա շրջակայքը և ամեն ինչ կրակի մատնեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 1):

«Այդ ժամանակ թուրքերը եկան և գրավեցին Մեյխտենեն, որովհետև այն պարիսպներ չուներ, և սպանեցին բոլորավոր մարդկանց: Նրա վրա հարձակվեցին Սուլեյման թագավորի (**Մեջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրդի-բեկ-բեկի – Մ.Ֆ.**) կողմից ուղարկված 3.000 թուրքեր, մինչ մարդիկ նեղվում էին ցրտից, ձյունից ու սառնամանիքից» (Մամանուկ Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 234):

«Հուլյանի 1369 թվականին, երբ ժամանակը ձմեռային էր, 3.000 թուրքեր ներխուժեցին Մելիտեի շրջան, իսկ այս քաղաքը զրկված էր պարիսպներից դեռ այն ժամանակից ի վեր, երբ Կիրիակը այն գրավել էր այն արաբներից: Եվ ահա այս թուրքերը ընկան քաղաքացիների վրա և սկսեցին տանջել նրանց, որպեսզի սրանք ցույց տան իրենց գանձերի տեղը: Այդ ժամանակ շատերը տանջանքներից մահացան, այդ թվում նաև Պետրոս սարկավազը գրիչը, որը նաև երեխաների ուսուցիչ էր...: Թուրքերը Մելիտեում մնացին 20 օր՝ թալանելով քաղաքը» (Բար-Յերեմես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³¹⁹⁷ «Բայց եկեղյաց գավառից ներքև ընկած գավառները, որով անցան գիշերը, երբ իմացան Մելիտիսի հասած աղետները, աղեղնավոր գործերի մեծ բազմություն հավաքեցին և բռնեցին ճանապարհի կիրճերը: Անօրենները, քանի որ այլ ճանապարհ չգտնեին, իսկ լեռները ծածկված էին թանձրաճաճ ձմով, ճարտաստված հինգ ամիս ողջ ձմեռը, մինչև Նավասարդ ամիսը, այնտեղ մնացին և երկրի բնակիչներին կանթի հույսից կտրեցին: Այն անհնարին չարիքները, որ նրանք այնտեղ գործեցին, թողին ազգեազգ հիշատակ: Երեխաներին և այլ դեռահասներին թիրախ դարձնելով՝ նրանք, աշտեններով ու նետերով խաղալով, չարաչար խոցոտելով սպանում էին, և նրանց սրտի մեջ ողորմության գույք չէր ընկնում, էլ չէ՛մ ասում, թե ինչպե՛ս երեխաներին, ծնողների գրկերից առնելով, քարոքին էին խփում, իսկ պարկեշտ կանանց և սեյլակներում մնացած աղքիկներին խայտառակելը ի՞նչ հարկավոր է մեզ գրի առնել: Տեսնո՞ւմ ես, թե որքան անհնարին են լինում չարիքները, երբ Աստված ձեռք է բաշում մեզից: Եվ, որովհետև մարդկանց ու անասունների կերակուրը պակասեց, նրանք կարիքի սաստկությունից հարկադրված բարձրացան դեպի հորձանյան ի վեր, բայց որովհետև նրանց երկյուղից ճանապարհները կտրված էին, իսկ ձյունը թանձրությամբ դեռ շարունակում էր պատել երկիրը, նրանք կրկնակի ընթացքով էին գնում առաջ՝ ձիերն ու ջորիները երամակներով դատարկ բռնում էին և ճանապարհի բացում, իսկ հետո՝ գերին և ունեցվածքը տանում: Այսպես եկան մինչև այդ գավառի ծայրը՝ Մորիսյանոս կոչված գյուղը, իսկ որովհետև գյուղը բերրի ուներ, այդտեղի բոլոր բնակիչները հավաքվել էին այնտեղ: Երբ պարսիկները հասան այնտեղ, իջևանեցին, որովհետև կարծեցին, թե հեծելագոր կա բերդում, որից հետո, ձյունը ամրապնդելով, պատերազմի պատրաստություն տեսան: Նրանց գլխավորը, մոտենալով բերդին սկսեց ինչ-որ բաներ ասել բերդի իշխանին, նա բազմաթիվ զորքերով ծածկել էր ձյունը և, նրանց վրա նստած ու վահանը պահած առջևում, մեծամարտ ամբարտապանությամբ դժուրակուր խոսքեր էր բարբառում: Ամրոցի իշխանը, որ հարմար միջոցի էր սպասում, երբ մի կողմ ծռվեց վահանը, նետով խփելով նրա կոկորդին՝ տեղնուտեղը սատկեցրեց: Հետևից ռումեների զորք էր գալիս, որոնք իսկույն փողեր հնչեցրին, իսկ անօրեններն, այդ լսելով, փախան: Դրանից հետո բերդի բնակիչները, դուրս գալով, որքան կարողացան, գերի ու ավար տարան ներս, բայց ռումեները առաջ չեկան: Պարսիկները, երբ տեսան, որ էլ ուրիշ զորք չկա, վերադարձան և, ավարառուներից ու հանդիպեցին, կոտորեցին, իսկ մնացածներին էլ վերցնելով՝ հետ դարձան» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 21):

³¹⁹⁸ «Երբ հասան Եղնուտի սահմանների մոտ, այնտեղի մարդիկ ելան սրանց դեմ, կռվելով խլեցին շատ գերիներ ու առատ ավար և մտան բերդը» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 21):

³¹⁹⁹ «Իսկ արյունաբորտ գազանները պարտված ու շփոթված մտան Տարոնի սահմանը: Այստեղ գործեր իջան Սիմ կոչված սարից, որն ավանդությունը Սանասունք է կոչում, ըստ իրենց նախահոր անվան: Նրանք, կռվելով անօրենների դեմ, հաղթեցին ու կոտորեցին բոլորին և ազատելով ավարն ու գերին, ուրախությամբ վերադարձան՝ փառաբանելով Աստծուն: Սույն տարում այրեցին Սուրբ Կարապետի գեղեցիկ ապարանքը, որը մեծ քանքերով շինել էր Վասակի որդի մեծ Գրիգորի գործակալներից Հրահատ անունով մեկը, քանի դեռ այդ երկրի տերն էին, այրեցին նաև Սուրբ Կարապետի առջևի ժամատունը, որը վայելչագեղ ձևավորումով պատրաստել էր ի փառս և ի պատիվ մեծ վկայի՝ Զորիստոսի կարապետի, ինչպես և մյուս շինվածքներն ու փայտակերտ եկեղեցին, որը Սուրբ Գրիգոր են կոչում: Մեր 507 թվականին էր, երբ այս այսպես եղավ» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 21):

«Երբ գարունը եկավ, այլազգիների զորքը գնաց Տարոն գավառը և բանակեց Տալիսոս լեռան ստորոտում՝ Սասունի մոտ: Հայոց հզոր և քաջ իշխան Թոռնիկը՝ Մուշեղի որդին, լսելով այդ մասին, բովանդակ Սասունում զորահավաք արեց և արշավեց այլազգիների զորքի վրա: Այլազգիների զինվորները հնչեցրին պատերազմական շեփորները և բոլորը միասին մարտի ելան: Այդ օրը սոսկային և ահավոր եղավ, բանգի երկու կողմն էլ միմյանց դեմ էին կռվում առյուծների ջոկերի նման: Զաջ Թոռնիկը ձայն տվեց իր զորքի աջ թևին, հարձակվեց այլազգիների ձախ թևի վրա և մեծ ուժգնությամբ ճեղքեց այն, հետո նա դարձավ, նայեց Սուրբ Կարապետի վանքին և գոչեց. «Գլակա վանք, Սուրբ Կարապետ, հասիր մեզ օգնության և այս օրը հավատացյալների համար երևելի դարձրու»: Բոլորը, միասին իրար ձայն տալով, հարձակվեցին այլազգիների վրա, նրանցից խլեցին ողջ ավարը և ազատեցին բոլոր գերդիմանքներին: Մի կերպ կենդանի մնացած այլազգիները խայտառակ կերպով գնացին պարսից երկիրը: Զաջ Թոռնիկը մեծ ուրախությամբ վերադարձավ Սասուն և շնորհակալություն հայտնեց աստծուն, որ Մելիտեն բաղաձի անթիվ բազմությունը ազատեց պարսից անհավատ ժողովրդի ստրկությունից» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Քանի որ ձմեռ էր, նրանք մնացին ձմեռելու Անձիտ գավառում, իսկ երբ գարունը եկավ, այլազգիների զորքը գնաց Տարոն գավառը և բանակեց լեռան ստորոտում՝ Սասունի մոտ: Հայոց հզոր և քաջ իշխան Թոռնիկը՝ Մուշեղի որդին, լսելով այդ մասին, իր զորքով պատերազմի ելավ այլազգիների դեմ: Այդ ժամանակ, դիմելով Բարձրալի, քաջարի Թոռնիկը գոչեց. «Գլակա վանք, Սուրբ Կարապետ, հասիր մեզ օգնության և այս օրը հավատացյալների համար երևելի դարձրու»: Դրանից հետո Թոռնիկը աստվածային օգնությամբ անվախ հալածեց ու ոչնչացրեց նրանց, ազատեց բոլոր գերդիմանքներին, խլեց ավարը և մեծ ուրախությամբ վերադարձավ տուն, որտեղ նա ու իր զորքը շնորհակալություն հայտնեցին Աստծուն և սուրբ Կարապետին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Դինարը մտավ Տարոն և բազում ավերներ գործեց, սակայն Մուշեղի որդին՝ Հայոց իշխան Թոռնիկը, պատրաստվեց պատերազմի ու, նայելով Գլակա վանքին և ասելով. «Սուրբ Կարապետ, հասիր մեզ օգնության», կոտորեց պարսից զորքն ու խլեց նրանց ձեռք գցած ավարը, որով մեծ ուրախություն եղավ բրիտանյանների համար» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Նրանք դարձան դեպի վերին կողմերը և նրանց ձիերը դեմ առան Սասուն դիպ լեռներին, որտեղ թուրքերից մեռան 3.000 հոգի, իսկ գերիները ազատվեցին, բանգի վարժ էին ցրտին և ձնանը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Մելիտեն այրելուց հետո, քանի որ խիստ ձմեռ էր, թուրքերը շարժվեցին Սանասուն լեռան կողմը, սակայն հայերը եկան և նրանց բոլորին սպանեցին, իսկ ով էլ որ փրկվեց, քարերի հարվածներից ճգնված՝ հետ դարձավ» (Բար-Յերեմես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³²⁰⁰ «Հայոց 508 թվականի սկզբին բրիտանյանների գլխին արհավիրք և մահ տեղաց: Մեկ ի վիճակի չէնք պատմել այդ տարին վրա հասած ահավոր ու դառն աղետի մասին: Պարսից ողջ երկիրը ահագին և անհամար բազմությամբ, որպես ծովի ավազ, ելավ, եկավ Հայաստանի հավատացյալների վրա, երբ այդ ամբարիշտ գազանների ձեռքով բազում գավառներ սրով ու գերեվարությամբ ավերակ դարձան: Տուրքիկ սուլթանի (Մեջլուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկ-բեկի - Մ.Յ.) արքունիքից դուրս եկան երեք Եմիրներ՝ Սամուիլը, Ամրեալիլը և Գիճաճիճիլը՝ գազաններից ավելի չար և արյունաբորտ մարդիկ, որոնք սևագունը զինվորներով ու մահապիլուռ դրոշներով եկան բազմամարդ և նշանավոր Սեբաստիա քաղաքի վրա: Մոնչալով ու որոտալով՝ նրանք ուժեղին իրենց կատարողությունը թափել բրիտանյանների վրա: Դեռ ավելին, նրանք մտածեցին ձեռքալավել Հայոց թագավոր Սենեբերիսի որդիներ Անտոմի և Աբուսահլին, որոնք, սակայն, նախօրոք տեղյակ լինելով այլազգիների զորքի գալստյան մասին, փախել էին հավատանք: Նրանց էին հետևել և բազմաթիվ այլ իշխաններ: Բարեկենդանի վարդավառի օրը անհավատների զորքերի բազմությունը շրջապատելով պաշարեց ողջ քաղաքը: Բոլոր զինվորները գործի դրեցին իրենց սրերը և անհամար մարմիններ չարաչար մահով թավալվեցին գետին: Երկիրն այնպես արյամբ ողողվեց, որ դիտողին սարսափ էր ազդում: Պատվական մարդկանց մարմինները անտառափայտի նման դիզված էին գետին վրա, իսկ գետինը դիակների շատությունից արյամբ էր ծածկված: Թեև Սեբաստիա քաղաքը պարիսպներ չուներ, այնուամենայնիվ, այլազգիները սկզբում չէին համարձակվում մուտք գործել՝ տեսնելով սպիտակ և զմբեթավոր բազմաթիվ եկեղեցիները, նրանց թվում էր, թե զինվորական վրաններ են դրանք: Այնուհանդերձ, երբ իմացան իրականությունը, ահա այն ժամանակ իրենց կատարողությունը թափեցին բրիտանյանների գլխին՝ անողորմաբար և անխնա կոտորելով քաղաքի ողջ բնակչությանը ու հափշտակելով ոսկու, արծաթի, թանկագին քարերի, մարգարիտների և դիպակների անթանակ գանձեր: Գերեվարելով տղամարդկանց և կանանց, մանկանց ու աղքիկների՝ անհամար ավարով և գերիներով նրանք հեռացան Սեբաստիայից: Նման հարստության այնտեղ կուտակվելու պատճառն այն էր, որ Սեբաստիան հայոց թագավորների մայրաքաղաք էր դարձել: Այդ օրը քաղաքի բնակիչների համար դառն էր և ծանր, որովհետև կարճ ժամանակամիջոցում քաղաքն ու դաշտը արյամբ ողողվեց: Զաղաթի միջով հոսող գետի գուլպա ջրի գույնը փոխվեց արյան, իսկ շատերն էլ ողջակիզվեցին: Բազում մեծ ու փառավոր իշխաններ, մահացու վերք ստացած, արյունավա փուլել էին սրեր և պատվական դիակների մեջ, ու մարմինների ամփոփությունից շողողում էին որպես աստղ: Իսկ ի՞նչ պատմեմ բախանների ու սարկավազների մասին, 600 եկեղեցիների մասին, որ կային այնտեղ: Բոլորն էլ սրի բաշվեցին և ավերակ դարձան: Բազում կույսեր, հարսներ և երևելի տիկիներ պարսից երկիրը գերության բռնվեցին: Կարճ ժամանակամիջոցում Սեբաստիան վերածվեց մոխրի դարձած հյուրան: Այլազգիների զորքերը Սեբաստիայում մնացին ութ օր և անթիվ ու անհամար գերիներով շարժվեցին, գնացին պարսից երկիրը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 508 թվականի Պարսից ողջ երկիրը ելավ եկավ Հայաստանի վրա, բազում գավառներ ամայացրեց և հասավ Սեբաստիա քաղաք: Սենեբերիսի որդիներ Անտոմ և Աբուսահլը, նախօրոք տեղյակ լինելով դրանց գալստյան մասին, փախել էին հավատանք: Այլազգիները, սակայն, սկզբում չէին համարձակվում մուտք գործել քաղաք, բանգի, տեսնելով զմբեթավոր բազմաթիվ եկեղեցիները, նրանց թվում էր, թե դրանք

հունական բանակի զինվորական վրաններ են: Այնուհանդերձ, երբ իմացան իրականությունը, շրջապատեցին ու սկսեցին սրով կտորոել բնակչությանը՝ գերեզմարելով անթիվ բանակությանը մարդկանց: Փառավոր տղամարդիկ, կանայք, բաժանաներ ու սարկավազները ընկած էին արյան մեջ և ոչ-ոք չկար, որ հոգանոց տաներ նրանց մասին: Թշնամիները այրեցին քաղաքը, Սեբաստիայում մնացին ութ օր և անթիվ ու անհամար գերիներով, կանանցով ու երեխաներով գնացին պարսից երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Հայոց 509 թվականին պարսից Տուրքիի արքան (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկ-բեկը – Մ.Ֆ.**) խորասանի գործակալից տեղեկացավ, որ հույները թուլացել են ու չեն կարողանում այլևս պահել իրենց աշխարհը: Դրա համար էլ նա որոշեց ուղի հասնել իր գունդը և ասպատակել նրանց երկիրը: Եվ ահա շարժվեց պարսից ու սլյույթների ողջ աշխարհը, իրար գլուխ հավաքվեց և գունարվեց մարդկանց անթիվ բազմությամբ: Դրանից հետո Տուրքիի արքան սրանց բոլորին հանձնեց Սամուխ, Ամուրքասիի և Գիծողիզ անունով գորավարներին ու նրանց առաքեց Հայոց աշխարհը և նրա բոլոր սահմաններ, որպեսզի սրանք կտրեն ու անցնեն այն, որից հետո, հասնելով մինչև Սեբաստիա քաղաք, ավերեն այն: Այսպիսով՝ հիշատակված հորդան անադգել հոսեց ու խաղաց Հայոց աշխարհի վրա: Ինչպես կատաղած մի գետ կամ ինչպես մի կրակ, որ ընկել էր եղեգներին մեջ, այն մտավ մեր աշխարհ, ամեն ինչ լափեց և ի վերջո հասավ Սեբաստիա գավառին՝ ապականելով սրա դաշտերի գեղեցկությունը և արյամբ ներկելով ողջ երկիրը, ինչպես նաև կրակի մատներով գրեթե բոլոր ավանները ու գյուղերը: Ատոմ արքան, նրա եղբայր Աբուսահլին ու հայոց մնացած իշխանները լսեցին դեպի Սեբաստիա սրանց արշավանքի մասին և փախան այնտեղից ու եկան հավաքատեղի կոչվող ավանը, ամրանալով այնտեղ, բանգի խիստ անառիկ էր այս վայրը: Այդ ընթացքում պարսից գործը Բարեկենդանի վարդապետի օրը հասավ Սեբաստիա և պաշարեց այն, ընդ որում, բանգի քաղաքը ամուր պարիսպ չուներ, պարսից գործը առանց դժվարությամբ ներս խուճեց ու սրի մատնեց բոլոր հասարակ մարդկանց, որոնց մարմինները կտրված փայտերի նման դարսված մնացին քաղաքի փողոցներում, իսկ արյունն էլ սկսեց գետի նման հոսել նույն այդ փողոցներով՝ այսպես հորդանալով գնալով, առաջանալով և ի վերջո լցվելով Հայիս գետը: Եվ ահա նրանք հափշտակեցին Ատոմ թագավորի բոլոր գանձերը, որոնք գտան, ինչպես նաև գերի բռնեցին բոլոր մանուկներին, աղքիկներին ու կանանց: Այդ ամենից հետո նրանք կրակի մատներին քաղաքը, այդ թվում նաև պալատները և մեծամեծ շինությունները: Ըստ Ուռուպեցի պատմիչի, այդ քաղաքում մեծամեծ շինություններ և եկեղեցիներ կային՝ զմբեթավոր ու ահեղ, սակայն, չնայած դրան, ողջ քաղաքը երկու ժամում մոխրի վերածվեց: Եվ այսպես կարճ ժամանակում մեծ Սեբաստիա քաղաքը մոխրի մի կույտի վերածվեց ու նրա ողջ շրջանը» (Հովհաննես Մեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 3):

«Ահա անվերջ (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին X-ը (1059-1067) – Մ.Ֆ.**) նման գործերով զբաղված լինելով և անուշադրության ու անգոստության մատնելով ռազմական գործերը՝ հռոմեական կայսրության արևելյան, հատկապես սահմանամերձ շրջանները տակնուվրա էին լինում ու թալանվում թշնամիների կողմից: Թուրքերի հարձակումների ու գերակշռության, աչքաթող, սարսափահար եղած զինվորների՝ թշնամու՝ ճշխան տակ նահանջելու հետևանքով ամեն ինչ ավարի ու ավերման էր ենթարկվում: Արշավանքներն անդադրում էին, ավարառությունները՝ հաճախակի, հանդիպածը ոչնչացվում էր: Այդ պատճառով էր, որ Իբերիայի հարևան երկիրը, որն արդեն դրակից առաջ էլ ավերվել էր ու թուլացել, աստիճանաբարը հյուժնվեց ու կործանման ճանհան բռնեց, այն ամբողջությամբ ավերված դարձավ ու ոչնչացավ: Նույն բախտին արժանացան նաև մերձակա շրջանները Միջագետքն ու Խաղտիքը, նաև Մեյիտենեն ու Կոլոնիան, Եփրատ գետին մոտիկ գտնվողները...» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Կոնստանտին X»):

«Հայոց 509 թվականին թուրքերը գրավեցին Սեբաստիան» (Սամվել Անցի «Ժամանակագրություն»):

«Այլազգիները գրավեցին Սեբաստիան» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

³²⁰¹ «Նույն բախտին արժանացան նաև... Արմենիակոնն ու Վասպուրականը» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Կոնստանտին X»):

³²⁰² «Հունգարները, խախտելով հռոմեացիների հետ կնքած հաշտությունը, իսկ պաժինակներն էլ՝ դուրս սողոսկելով իրենց թաքնված որդերից, ասպատակում էին իրենց հարևան երկիրը: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**), արշավանքի նախապատրաստություն տեսնելով, ողջ ուժով շարժվեց դեպի Տրիպոլիս: Այնտեղ նա ընդունեց հունգարների դեսպաններին և ամրապնդեց ու վերահաստատեց նախկին դաշինքը, որից հետո հարձակվեց պաժինակների վրա: Նրանք, ցեղերի ու տոհմերի էին բաժանված, որոնց իշխանները, հպատակվելով կայսր, խաղաղ ու բարեխաճական հարաբերություններ էին հաստատել: Նրանցից միայն Սելտեն չուզեց հաշտվել կայսրի հետ. նա ամրացավ Իստրոսի ճանհոններում, ուր փախել էր, ինչպես նաև այնտեղի գահավեժ ծայրում, և նրանց ապավինել՝ զանկանալով կայսրի հետ կռիվ բռնվել, բայց սեփական անմոտության հետևանքները նա շատ շուտ զգաց: Նրա դեմ դուրս եկավ կայսրական զորքի մի փոքր մասը, որի առջև Սելտեն փախուստի դիմեց, նրա ասպատարանը գրավեց և հիմնահատակ կործանվեց: Կայսրը, նրան պարտության մատնելուց ու ոչնչացնելուց հետո, վերադարձավ ու բանակեց Լուվիցոս լեռան ստորոտին: Այդ ժամանակ ճամբարի վրա հորդառատ անձրև տեղաց և տարածված ձյուն եկավ, սեպտեմբերի բանկյորան էր, բրիտանյանների կողմից Նշվող սուրբ նախապկա Թեկլայի տոնի օրը, որը զորքին մեծ վնաս ու կորուստ պատճառեց: Գրեթե բոլոր ձիերը սատկեցին, իսկ զինվորներից շատերն էլ, սառնամանիքին անպատրաստ ու թթված հազված, կոտորվեցին: Անսպասելի կերպով կորավ նաև պարենը՝ հորդացած գետի հոսանքից ու սառնամանիքից: Երբ եղանակը մի փոքր լավացավ և ձյունը դադարեց, կայսրը դուրս եկավ, իր զինվորներից շատերին գետում կորցրեց, իսկ ինքն էլ, իր մերձավորների հետ, կանգնեց ծառի ստվերում: Մի փոքր անց այդ կաղնու ծառից ինչ-որ ծարճատյուն լսվեց և կայսրը մի կողմ բաշվեց, այնքան, որ ծառի երկարությունից հեռու լինի, երբ ծառը արմատախիլ եղավ և գետին տապալկվեց: Կայսրը պապանձվեց, պատկերացնելով, թե ինչպես թիչ էր մնացել չարաչար մահվան արժանանալ: Պատահածը չարագուշակ նշան էր, այն կանխագուշակում էր կայսրի չուտով գալիս փորձանքի մասին, դա արդեն գործվածների հաստուցումն էր ու պատիժը: Իր փրկության համար նա աստժուկ «Գոհման» ասաց և Վլախերնայի պալատում նախապկա Թեկլայի անվան հոյակապ տաճար կառուցեց: Առաջնորդելով գործը՝ նա փութանակի շարժվեց դեպի մայրաքաղաք, բանգի սուտ լուր էր ստացել, թե արևելքում ասպատարություն են բարձրացրել: Հասնելով քաղաք և համոզվելով, որ դա խաբեություն է՝ նա իրեն տվեց որսորդության հաճույքներին» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Իսահակ Կոմնենոս»):

«Ահա այսպիսի մի ժողովրդի էլ նպատակ դրեց հռոմեական տիրույթներից դուրս մղել Իսահակ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**) և մեծ ուժերով շարժվեց թշնամիների վրա: Միսիակների մոտ ներքին անհամաձայնություններ առաջ եկան և նրանց տրամադրվածությունը փոխվեց, սակայն արքան, այնքան էլ չվստահելով նրանց, գործը տարավ իրենց ցեղերից ամենաուժեղի դեմ՝ անհաղթ ու անհաղթահարելի, որից հետո, մոտենալով, սարսափ ազդեց հակառակորդի վրա: Թշնամիները վախենում էին հենց իրենցից՝ Իսահակից, ինչպես նաև նրա բանակից, իսկ արքայի վրա էլ նայում էին որպես կայծակներ արձակող մեկի ու չէին համարձակվում նույնիսկ աչքերը բարձրացնել և, տեսնելով նրա զորքերի կուռ շարված շարքերը, ցրվում էին: Միայն առանձին խմբերով էին նրանք հարձակվում և ուժեղ աղաղակով նետվում մեր անդորդվելի ռազմիկների վրա, սակայն նրանք չկարողացան հաղթել մեզ ոչ դարձաների միջոցով, ոչ էլ ի վիճակի էին հանդիպել բաց մարտում ու դրա համար էլ երրորդ օրը մարտ նշանակեցին, սակայն իրենք արդեն նույնիսկ մինչև երեկո, թողնելով իրենց վրաններն և փախուստի անընդունակ ծերերին ու երեխաներին, ցրվեցին դժվարհասանելի վայրերում: Համաձայն պայմանավորվածության՝ արքան ռազմական կարգով շարված զորքի գլուխն անցած ելավ, սակայն ոչ մի բարբարոսի նա ոչ մի տեղ չտեսավ, իսկ հետապնդումից էլ հրաժարվեց՝ նախ թաքնված դարձաներից վախենալով ու հետո էլ այն պատճառով, որ թշնամին հեռացել էր դրանից երեք օր առաջ: Իսահակը ավերեց նրանց վրանները, վերցրեց ավարը, որն այնտեղ գտավ և որպես հաղթող հետ վերադարձավ: Նրան, սակայն, հաջողությունը չուղեցեց նաև հետադարձի ճանապարհին, բանգի սարսափելի փոթորիկը պատուհասեց զորքին և Իսահակը այդ ժամանակ կորցրեց շատ ռազմիկներ: Չնայած դրան, սակայն, մայրաքաղաք մտավ հաղթական պատկերով պատված» (Միքայել Պետլյուս «Ժամանակագրություն», «Միքայել VI, Իսահակ Կոմնենոս», մաս 70):

«Լսելով այդ մասին՝ Իսահակը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**) որոշեց զբաղեցնել Տրիպոլիսը և, քանի որ նա այդ ժամանակ արդեն հասցրել էր բանդել իր դեմ արևելյան բարբարոսների ուղղված ծրագրերը, դա նրան հաջողվեց առանց ինչ-որ հատուկ ջանքի: Իսահակը հավաքեց իր ողջ զորքը և մեկնեց Տրիպոլիցիայի ծանապարհով՝ նպատակ ունենալով սավրոմատներին վտարել հռոմեական սահմաններից: Նա ռազմական շարքեր շարեց և զորքի գլուխն անցած ելավ բարբարոսների դեմ: Երբ վերջիններս տեսան նրան, նրանց ճամբարում վճեղ սկսվեցին, իսկ Իսահակը, ոչ այնքան վստահելով հակառակորդին, ուժեղ զորքի գլուխն անցած անցավ բարբարոսների զորքի ամենաուժեղ ու կայուն մասի վրա, որին սարսափ պատեց այդ տեսարանից: Բարբարոսները չհամարձակվեցին նույնիսկ նայել այդ շանթարձակի վրա, այլ, տեսնելով նրա զորքի կուռ շարքերը, տարբեր կողմեր ցրվեցին: Մի թիչ նահանջելով՝ նրանք նրան առաջարկեցին մարտնչել երրորդ օրը, սակայն նշանակված օրը թողեցին ճամբարը և դիմեցին փախուստի: Իսահակը, ժամանելով նրանց ճամբարելու վայրը, ավերեց վրանները, վերցրեց այնտեղ գտնված ավարը և հաղթականորեն հետդարձի ճանապարհը բռնեց: Լուվե լեռան ստորոտում նրան հորդառատ անձրև ու այդ վայրերի համար անսովոր ձնալորիկ հանդիպեց» (Աննա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 3, մաս 8):

«Մի բանի օր անց նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.**) գորահավաք արեց և, հսկայական զորքի գլուխն անցած, ուզեց պատերազմել պաժինակների դեմ: Նա գնաց անցավ Տոնապիս գետը և առաջ գնաց՝ ավերելու ողջ ինքնուրույնը: Ուր հասնում էր, սրտի

չարությունից մոռնում էր գազանի պես, իսկ որոտեղով որ անցնում էր՝ բազում արյուն էր թափել տալիս: Համայն Արևմուտքում մեծ կոծ բարձրացավ և ամենից շատ՝ բուլղարների երկրում: Ամառ ժամանակ էր, երբ աստվածասատ բարկությունը թափվեց Կոմանոսի գործերի գլխին, այնքան սարսափելի, որ անկարելի է ըստ արժանվույն նկարագրել նրանց կրածը: Ահա արևմուտքից ամպ բարձրացավ և շարժվեց Կոմանոսի ճակարի վրա: Ամպը սև էր և տեսնողին սարսափ էր պատում: Ոչ ոք չէր համարձակվում նայել դրան: Ճայթում և որոտում եղավ և հրացայտ փայլատակումներ եղան: Ապա՝ սկսեց խոշոր կարկուտ տեղալ, որ ջարդուփշուր արեց ճամբարը և ուժգնորեն հարվածեց բոլոր զինվորներին: Նրանք, չհամարալով ինչ անել, մեկ առ մեկ փախուստի դիմեցին: Կայսրը, տեսնելով դա, լքվեց գայլորդիվ և ստիպված փախստականի նման վերադարձավ: Ամբողջ զորքը իսպառ ցրիվ ընկավ լեռներն ու դաշտերը: Տեսնելու բան էր սոսկալի փորձանքը, որ եկավ նրանց գլխին: Անհամար մարդիկ կորան, հայրը կորցրեց որդուն, որդին՝ հորը, եղբայրը՝ եղբորը: Տոնավիս գետի ափին իր երեք թիկնապահներով կորավ և կայսրը, բայց հետո գտնվեց: Երբ նա գուժարեց իր զինվորներին, տեսավ, որ նրանց մեծ մասը երկնքի բարկության զոհն էր դարձել, իսկ ձիերի, ջորիների, ոսկու, արծաթի և այլ սպառքների, պատերազմական ամեն տեսակի սարքերի կորստյան մասին ավելորդ էլ էր խոսել» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.) գործի գլուխն անցան գնաց Արևմուտք: Անցնելով Տոնավիս գետը՝ նա ավերեց բրիտանոսի երկիրը, ինչի համար նրան բաժին հասավ Աստծո արդար պատիժը, բանգի նրա գործի վրա թափվեց կայծակ ու որոտ, խոշոր կարկուտ եկավ և արդյունքում նրա ռազմիկները դիմեցին փախուստի, ցրվեցին և չէին կարողանում իրար գտնել: Կայսրը, երեք ուղեկիցների հետ միասին մոլորվելով, հասավ Տոնավիս գետին և հասկացավ, որ այդ ամենը աստվածային պատիժն էր իր չար արարքի համար» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.) մեկնեց դեպի արևմտյան սահման, որտեղ, պատերազմի մեջ մտնելով պաժնեակներին դեմ, կարողացավ նրանց հաղթել» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 2):

³²⁰³ «Զրիստոսի 1060 թվականի մայիս ամսին Ռոբերտը իշխանը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարո – Մ.Ֆ.) նվաճեց Տերենտ քաղաքը, որից հետո տիրեց Բրունդիզիոսին» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²⁰⁴ «Եվ այսպես, երբ ձմեռը վերջացավ, այրվելով Ռեջիոյի տիրելու մեծ ցանկությամբ, նա (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարո – Մ.Ֆ.) պարենամթերք և ամենայն անհրաժեշտը պատրաստեց ու մեծ գործ հավաքեց, որպեսզի մտնի Կալաբրիա: Դա եղավ մեր Տեր Աստված Զրիստոսի մարդերության 1059 թվականին, երբ Ռոբերտը եղբոր (Սիցիլիայի դքսության ապագա կոմս Ռոբերտ – Մ.Ֆ.) հետ միասին, որին վերցրել էր հետը, անակնկալի բերեց Ռեջիոն և, ցցապարիսպ կառուցելով, սկսեց պաշարումը: Քաղաքի պաշտպանները, իրենց կյանքները փրկելու համար, քաջաբար մարտի մեջ մտան, այնպես որ այս երկու եղբայրները ստիպված էին շատ համոզել իրենց մարդկանց, որպեսզի սրանք մարտի մտնեն, թեև թշնամիների դեմ պայքարում նրանք իրենք մեծ սխրագործություններ էին կատարում: Իրոք, որևէ կերպ հնարավոր չէր ասել, որ Ռոբերտը մարտնորմ թաքնվում էր, բանգի ինչն էր, որ, որ հարձակվեց հսկայական չափերի մի հակառակորդի վրա, որը մինչ այդ շատերին մեծ չափեր էր հսկայական սարսափ էր պատճառել: Ահա, ուրեմն, Ռոբերտը, գործելով իր կաղնե նիզակով, հարվածեց վերջինիս և տապալեց: Այս հսկայի կործանումը սարսափի մատնեց ամրության ներսում գտնվողներին, որոնք դրանից զատ տեսնում էին նաև, որ քաղաք գրավման համար նախապատրաստվել են պաշարողական մեթոդներ: Եվ ահա նրանք հուսահատվեցին և ի վերջո համաձայնության եկան այն երկու այրերի հետ, որպեսզի ով կուզենա, յուրայինների հետ ելնի քաղաքից ու հեռանա, իսկ մնացածներն էլ այն հանձնեն նորմաններին» (Գաուֆրեդ Մալատերա «Ռոբերտի և Ռոբերտի կյանքը», գիրք 1, գլուխ 34):

³²⁰⁵ «Զրիստոսի 1060 թվականին կոմս Մալգերը գնաց Օրիայի վրա և այնտեղ հույներին պարտության մատնեց» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²⁰⁶ «Զրիստոսի 1060 թվականի հոկտեմբեր ամսին կայսերական զորքերով ժամանեց մերաբոսը և մեծ ճակատամարտ տվեց Ռոբերտի (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարո – Մ.Ֆ.) ու Մալգերի դեմ: Նա ջարդեց նորմաններին ու խլեց նրանց բոլոր հողերը, այդ թվում նաև Դիոդորոսը» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

«Երբ արևմուտքի միսիացիները և տիրբայները, դավադրություն կազմելով դաշինք կազմեցին և աղետների այիք թափվեց ռումների տերության վրա, արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ը (1059-1067) – Մ.Ֆ.) առաջին հերթին ելավ նրանց դեմ ու վերադարձավ պայտա միայն այն բանի հետևանքով, որ ես կառչեցի նրան երկու ձեռքերով: Եվ պառնախնդրեց նա հավաքեց մի փոքր զորք, ուղարկեց այն բարբարոսների դեմ և ահա Աստված այդ ժամանակ հրաշք գործեց, ոչ պակաս զարմանալի, բան Մովսեսի դեպքում, բանգի բարբարոսները, իրենց առջև կարծես հսկայական զորք տեսնելով, դողացին հոգով, նետվեցին փախչելու և ցրվեցին ով, որտեղ կարող էր, իսկ նրանցից շատերն էլ ընկան հետապնդողների սրերից: Մահացածները դարձան թռչունների կեր, իսկ փախստականները ցրվեցին երկրով մեկ» (Միքայել Պսելլոս «Ժամանակագրություն», «Կոնստանդին X», մաս 70):

³²⁰⁷ «Զրիստոսի 1061 թվականի հունվար ամսին Ռոբերտ իշխանը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարո – Մ.Ֆ.) նվաճեց Աբերտոսիոսը և ելավ Մելֆիոն ամրացած հույների դեմ՝ հաղթելով նրանց» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²⁰⁸ «Դիցի 454 թվականին պալանները անցան Ալանաց դռներից, մտան Առանի երկիրը ու շատերին սպանեցին: Նրանք գերեվարեցին ավելի քան 20.000 հոգու ողամարդկանց, կանանց, տղաների ու աղջիկների» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բարի և Շիրվանի պատմություն»):

«Դիցի 454 թվականին պալանները անցան Ալանաց դռներից, մտան Առանի երկիրը ու շատերին սպանեցին: Նրանք գերեվարեցին ավելի քան 20.000 հոգու ողամարդկանց, կանանց, տղաների ու աղջիկների» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³²⁰⁹ «Զրիստոսի 1062 թվականին Ռոբերտ իշխանը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարո – Մ.Ֆ.) կրկին գրավեց Բրինդիզիոն» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²¹⁰ «Զրիստոսի 1062 թվականին Ռոբերտ իշխանը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարո – Մ.Ֆ.) ջարդեց հույներին և բռնեց միոիարոսիս, որից հետո ելավ Օրիայի դեմ ու Մելինեում մի ամբողջ կառուցեց» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²¹¹ «Երբ հասավ մեր 511 թվականը դառնաշունչ բաժին բրիտանյանների գլխին դժմուկ փորձություններ բերեց: Աշխատեցին ժամանակ՝ արեց ամսին, փորձանք եկավ պարսից արքունիքից, բանգի երեք մեծ և երևելի մարդիկ Սալար-խուրասանը, Ճմճմը և Իսուկը, Տուրքիլ տուլթանի (Սեջուկյան տուլթանության տուլթան Տուրքիլ-բեկ-բեկ – Մ.Ֆ.) արքունիքից դուրս գալով, բազում արյունահեղությանը շարժվեցին բրիտանյանների վրա: Հսկայական զորքով նրանք հասան Պադիս կոչվող գավառը և գազազած սրի բաշեցին բազում հավատացյալների՝ գերեվարելով ողջ Պադիս գավառի բնակչությանը: Այնտեղից հեռանալով՝ նրանք թունավոր օձերի նման արշավեցին Թյուխ գավառի Արկին բերդի վրա: Բովանդակ գավառը ոչ մի պատրաստություն չէր տեսել: Համոզվելով, որ ողջ գավառը գուրդ է ամրություններից՝ նրանք շատ ուրախացան և, ինչպես արյունաբորտ գալլեր կամ կատաղած շներ, սրերով սկսեցին անխնա, իսպառ կոտորել գավառի բնակչությանը: Ամբողջ գավառը շեն էր, մարդաշատ ու բազմաբերդ, անասուններով հարուստ և ահա Արեգ ասվա 4-ին, շաքաթ օրվա ութերորդ ժամին, լայնատարած դաշտը արյամբ ողողվեց, գերությանը ու անխնա կոտորածով, որն անհնարին է նկարագրել: Անթիվ-անհամար մարդիկ հոր ճարակ դարձան, ողջ գավառի բնակիչներից և ոչ մեկին չհաջողվեց սրից պրծնել, այդ օրը շատերը նահատակվեցին: Անհամար գերյալների և սարսափելի կոտորածի մասին պատմելուց հետո կասեմ և աստծո ճշմարիտ բահաններ Զրիստափորի և նրա որդիներ Թորոսի ու Ստեփանոսի մասին, որոնք համայն ժողովրդի հետ միասին, նահատակվեցին: Զրիստափորը, տեսնելով այլազգիների զորքերի բազմությունը, գլուղի ողջ բնակչությունը՝ տղամարդկանց ու կանանց, երեխաներով հանդերձ, հավաքեց եկեղեցում և սկսեց Զրիստոսի պատարագ մատուցել, ապա ողջ ժողովրդին հաղորդություն տվեց: Անհավատների զինվորները շրջապատեցին եկեղեցին, իսկ բրիտանյա հավատացյալները, հաղորդություն ստանալով, մեկ առ մեկ դուրս էին գալիս դեպի արյունոտ զազանները, որոնք նրանց սրի էին բաշում: Երբ մնացին ինքն ու իր որդիները, ծնրադրեցին աստծո առջև, ապա փառաբանելով համբերվեցին միմյանց հետ և, դուրս գալով, բարի խոստովանությամբ ի հիսուս Զրիստոս մարտիրոսական մահով ընկան» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 511 թվականին տուլթան Տուրքիլի (Սեջուկյան տուլթանության տուլթան Տուրքիլ-բեկ-բեկ – Մ.Ֆ.) հրամանով պարսից զորավարները մեծ զորքով ներխուժեցին Կամախի, Պադիսի, Թյուխի և Արկին գավառներ: Նրանք շատ մարդկանց կոտորեցին և մեծ ավար տարան: Այնտեղ Զրիստափոր անունով մի աստվածային բահան կար, որն իր երկու որդիների հետ մտավ եկեղեցի, հաղորդություն տվեց ժողովրդին, իսկ հետո, դուրս գալով, բոլոր նրանք սրի բաժին դարձան: Նա ու իր որդիները համարեցին սրերի շարքերը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²¹² «Այդ բոլոր աղետալի փորձանքներից հետո, որոնց մասին պատմեցինք, բոլոր հասավ կայսր Տուլծին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ին – Մ.Ֆ.), որն իսկույն գորահավաք արեց և, զորավար Նշանակելով մեծ իշխանին, որին Փռանգապոլ էին կոչում, բազում զորքերով ուղարկել Թյուխ գավառը: Փռանգապոլ մեծ զորությամբ եկավ, հասավ Թյուխին: Չորահավաք արեց և Ուռհայի դուկը, որի անունը Դավաթանոս էր՝ երկրում հռչակված, հզոր ու քաջ պատերազմող մի մարդ: Նա զորակոչեց Ուռհան, Կառկառը և Դարսն-Մուրը ու զորքով շարժվեց տաջիկների դեմ՝ բրիտանյանների թափած արյան համար նրանցից վրժ լուծելու համար: Բազմաթիվ զորքերով նա գնաց, բանակեց Թյուխի դաշտում, ընդ

որում, տեսնելով դիակների անհամար բազմությունը, բոլոր զինվորները լաց էին լինում: Թուրքերի գործը, լսելով ռուսների զայստյան մասին, փախավ պարսից երկիրը: Դրա վրա Դավաթանուր առյուծի նման մռնչաց տաջիկների վրա և կռվի դուրս եկավ Ամիր քաղաքի դեմ, նամանակաւոր, որ այդ օրերին Նարտույի (**Մրվանյանների Էմիրության Էմիր Նարտ-Էդ-Դուլան – Մ.Ֆ.**) որդի, մեծ Էմիր Էմիր Սալիդին քաղաքացիները թունավորել ու սպանել էին: Զաղաքացիները, լսելով ռուսների գործի զայստյան մասին, Փռանգապոլին ծածուկ 10.000 դահեկյան ուղարկեցին, որի սիրույն նա թաքուն բարեկամացավ տաճիկների հետ: Դավաթանուր իմացավ այդ մասին: Փռանգապոլին շատ պախարակեցին: Երբ հասան Ամիր քաղաքի դռան մոտ, այն տեղը, որ Ռուսի Ռուս Է կոչվում, այլազգիների բոլոր գործերը դուրս եկան կռվի: Փռանգապոլը, նենգությամբ պատերազմի ողջ բեռը թողնելով Դավաթանուրի վրա, ինքը ողջ գործով՝ 60.000 հեծյալ, մարտին չմասնակցեց: Պատերազմի թեժ պահին այլազգիների զինվորներից մի քան մարդ, որի անունը Դեմ-Պարա էր, արծվի պես ճեղքելով Դավաթանուրի գործերի ճակատը, սկսեց անխնա կոտորել Ռուս զինվորներին: Դավաթանուրը, տեսնելով դա, ձայն տվեց և ասաց. «Կամա՛մին ինձ բերե՛ք»: Երբ Պարան առաջ եկավ, Դավաթանուր առյուծի պես հարձակվեց նրա վրա և, լիզակով ճեղքելով գրպի, նրա սրտի մեջ մխրձեց այն և մյուս կողմից դուրս հանեց: Երկուսն էլ ձիերից ցած գլորվեցին: Ռուսներն սկսեցին միմյանց հարվածել, Դավաթանուր տեղն ու տեղը սպանվեց, իսկ Պարան էլ լիզակի հարվածից սատակեց: Զաղաքացիները, լսելով Դավաթանուրի սպանության մասին, բոլորը միասին դուրս եկան: Այդ պահին Դավաթանուրի զինվորներից Տավար անունով մեկը գնաց Փռանգապոլի մոտ և Դավաթանուրի մահվան մեղքը նրա վրա գցեց: Փռանգապոլը, իմանալով Դավաթանուրի մահվան մասին, հարձակվեց այլազգիների վրա ու, քաղաքի դարպասի առջև մեծ ջարդ տալով և 15.000 հոգի կոտորելով, վերադարձավ ռուսինգ երկիրը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Երբ այս տխուր լուրը հասավ կայսր Տուկիծին (**Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ին – Մ.Ֆ.**), նա հրամայեց մեծ զորք հավաքել, հրամանատար նշանակեց մեծ իշխան Ֆրանկապոլին և ուղարկեց Թլմուխի շրջան, որպեսզի վրեժ լուծի պարսիկներից նրանց չարագործությունների համար: Եկավ նաև Եդեսիայի դուքս Դավաթանուր և իր գործերով միացավ կայսր գործերին: Երբ նրանք հասան մարտի վայրը, տեսան սպանվածների մեծ քանակությունը և ուժգին լաց եղան, որից հետո հարձակվեցին տաջիկների վրա, որոնք փախուստի դիմեցին պարսիկների կողմը: Այդ ժամանակ Դավաթանուր հարձակում գործեց Ամիր քաղաքի ուղղությամբ: Իմանալով հույների զայու մասին՝ քաղաքացիները Ֆրանկապոլին 10.000 դահեկյան ուղարկեցին և ահա, երբ հույները մոտեցան քաղաքի սահմաններին, այլազգիների գործերը ելան նրանց դեմ: Այդ ժամանակ Ֆրանկապոլը Դավաթանուրի ուղարկեց նրանց դեմ, իսկ ինքը 60.000 հեծյալներով չմասնակցեց պատերազմին: Այդ ընթացքում այլազգիներից մեկը՝ մի քան մարդ, մտավ մարտի մեջ և սկսեց կոտորել քրիստոնյա ռազմականներին: Երբ Դավաթանուր տեսավ այդ, շուտ տվեց ձի, լիզակով հարձակվեց նրա վրա ու սպանեց այդ քան մարդիկ, թեև այդ մարտում զոհվեց նաև ինքը: Ֆրանկապոլը իմացավ այս ամենի մասին, գրոհեց այլազգիների գործի վրա և հաղթականորեն վերադարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ թե՛ շատ անգամ գործերով, երբեմն էլ սուկ ուժերի զայստյան մասին լուրերով բարբարոսները չկանգնեցվելիս, նրանց առաջնորդներից խորոշալուր ու Սամուրի (**Իրականում նկատի է ունենվում մեկ մարդ՝ Խորասանի սպար Սամուրի – Մ.Ֆ.**) բախտի բերմամբ պարտության չմատնվեցին, ապա հակառակորդը մինչև Գալատիան, Զոնդիասն ու հենց Փռնուգիան ողբի տակ կանգնեց: Նրանց դեմ ուղարկված զորքը թեթև էր զինված կամ անգեմ էր ու անվարժ, իսկ լավագույններին էլ շարունակ վտարում էին՝ բարձր ռոճիկներ ու բարձր աստիճաններ պահանջելու պատճառով: Դա դատապարտելի թալ էր, բանգի դրա հետևանքով ոչ մի քաջարի ու խուսիք արժանի բան չէր արվում: Դա պատճառ էր դառնում մի կողմից հռոմեացիների խեղճանալուն և երկրորդ լինելուն, իսկ մյուս կողմից՝ բարբարոսների փքման ու ամբարտապանացմանն և ավելի վստահ կռվի նենգություն» (Զովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Կոնստանդին X»):

«Հույների 1374 թվականին ռուսների բանակը եկավ ու երկար օրերի ընթացքում պաշարեց Ամիր քաղաքը: Այդ ժամանակ թուրքերի և արաբների գործը ելավ նրանց դեմ: Արդյունքում երկու կողմից էլ շատերը սպանվեցին և ռուսներն ի վերջո հեռացան այդ քաղաքից» (Բար-Յերեմես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³²¹³ «Այդ տարի Էմիր ալ-Ջուլուջ Բադրը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Դավ – Մ.Ֆ.**) տիրեց Դամասկոսին և կառավարիչ նշանակվեց Եգիպտոսի տեր Մուստանսիր խալիֆայի (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթանսիրի (1036-1094) – Մ.Ֆ.**) կողմից: Նա այնտեղ հասավ Ռաբիա Բ ամսի 23-ին և մնաց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 455 թվականին Դամասկոսի կառավարիչ կարգվեց Էմիր ալ-Ջուլուջ Բադրը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Դավ – Մ.Ֆ.**)՝ Եգիպտոսի խալիֆ Մուստանսիր Ալավու (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթանսիրի – Մ.Ֆ.**) կողմից» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³²¹⁴ «Հայոց 511 թվականին ուն Յեհնուկ գորահավաք կատարեց և 5.000 հոգով գնաց Երզնասի վրա՝ Ամիր գավառը՝ Ճեպու-Շահար կոչվող վայրը: Վերցնելով անհամար ավար՝ ոչխարներ, խոշոր եղջյուրավոր անասուններ, ձիեր, գերիներ և այլ շատ բան, նա գալիս է Սևերեկ կոչվող բերդը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Յեհնուկ անունով ուն հայ հավաքեց 5.000 հետևակային և ներխուժեց Թլմուխի շրջան: Ջարդելով քրդերին՝ նա մեծաքանակ գերիներով ու ավարով վերադարձավ Սևերեկ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²¹⁵ «Յեհնուկի հետևից հասնում է Խալիք անունով քրդերի ավազդ իր երեք որդիներով: Յեհնուկն ու նրա զինվորները, տեսնելով նրանց, դիմում են փախուստի: Այդ ժամանակ, ահա, նրանց գլխի, թափվեց աստծո պատիժը, որովհետև Ամիրից գործ եկավ և, մեծ ջարդ տալով, հետ վերադարձրեց ողջ ավարն ու բոլոր գերիներին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Տաջիկներից մեկը, որի անունը Շահադակ էր, հարձակվեց Յեհնուկի վրա, իսկ վերջինս թողեց գործն ու դիմեց փախուստի: Թշնամիները հետ խլեցին ավարն ու վերադարձան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²¹⁶ «Հայոց 511 թվականին Փռանգապոլը գնաց Կարոն քաղաքը, որտեղ հանդիպեց այն թուրք զինվորներին, որոնք սրի էին բաշել Թլմուխ գավառը: Նրանք միմյանց մարտ տվեցին: Հաղթող դուրս եկավ Փռանգապոլը: Նա կոտորեց բոլոր թուրք զինվորներին, սպանեց այլազգիների Էմիրին, որի անունը Իսուփ էր, անթիվ ավար վերցրեց և թուրքերի ձեռքից ազատեց անհամար գերիների: Երբ Տուկիծ կայսրը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ը – Մ.Ֆ.**) տեղեկացավ Դավաթանուրի սպանության մասին, սակայն, որի պատճառը Փռանգապոլի նենգությունն էր, վերջինիս Կոստանդնուպոլիս կանչեց, նրա վզից քար կապեց և, Օվկիանոսը գցելով, ծովահեղձ արեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Ֆրանկապոլը մեկնեց Թեոդոսոպոլիս և, հանդիպելով այլազգիներին, խլեց նրանց ավարը: Նա ոչնչացնում էր թուրքերին, որտեղ էլ որ հանդիպում էր և վերցնում էր այն ամենը, ինչ գտնում էր: Երբ, սակայն, Տուկիծը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ը – Մ.Ֆ.**) իմացավ Դավաթանուրի մահվան մասին, իր մոտ կանչեց Ֆրանկապոլին, նրա վզին քար կապեց և ծովը նետեց, բանգի սա օգնություն ցույց չէր տվել Դավաթանուրին և արդյունքում վերջինս սպանվել էր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²¹⁷ «Մի ուրիշ հետաքրքիր բան էլ պատմել ձեզ, որը քսան տարի առաջ կատարվեց Անտիոքում, որը մենք ինքներս ենք լսել քաղաքացիներից: Անտիոքացիք այնքան վատ և հայադուր մարդիկ էին, որ քաղաքում հայտնված հայ օտարականի մորուքը կտրում և նրան քաղաքի դռնից դուրս էին հանում: Մի օր նրանք բռնեցին մի պատկառելի անեցու, կտրեցին նրա մորուքը, թալանեցին ունեցած-չունեցածը և քաղաքից դուրս շարժեցին: Նա, սաստիկ վիրավորված, գնաց, 500 թուրք զինվորներ առավ, եկավ և գրավեց ողջ Անտիոք գավառը, որպիսի պատկանող տասներկու գյուղերն էլ կրակի տվեց: Նա քաղաքի դուռը բերեց բազում գերիների, կոտորեց նրանց, գետը թափեց և, դիմելով բնակիչներին, ասաց. «Ես Չևուրգ Շիրակացին եմ, որի մորուքը դուք կտրեցիք: Հիմի ասե՛ք, իմ արածը մի մորուք արժի՞, թե՞ ոչ», որից հետո նա բազում ավարով հեռացավ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այս պելեոփները այնքան էին ատում հայերին, որ նրանց մոտ նույնիսկ սովորություն էր դարձել, որ, երբ քաղաք ժամանած հայերից որևէ մեկը նրանց ձեռքերը էր հայտնվում, նրանք սափում էին նրա մորուքը և այս կերպ խայտառակա՛ծ աքսորում քաղաքից: Ահա այդպես եղավ նաև 20 տարի առաջ այն բանից, երբ Էմիր Գթլուրը իրեն ներարկեցրեց Ուռհան: Ահա, ուրեմն, նրանք բռնեցին մի անեցու, խլեցին նրա գույքը, խուզեցին մորուքը և խայտառակա՛ծ աքսորեցին: Իսկ սա վիրավորված հեռացավ իր երկիրը, հավաքեց 500 թուրք հեծյալներ, նրանց հարձակվան տարավ ու գերեց Անտիոքի ողջ շրջանը: Նա այրեց դուրի 12 գյուղ, իսկ բնակչությանն էլ կոտորեց ու խեղդեց գետում: Մոտենալով քաղաքին՝ նա բարձրաձայն հայտարարեց. «Սա ես եմ՝ Չևուրգ Շիրակացիս, որի մորուքը դուք սափեցիք: Այս ամենը հանում իմ մորուքի եղավ, որից հետո մեծ ավարով իր երկիրը վերադարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²¹⁸ «Նույն տարվա բարեկենդանի օրերը արևելքից Անտիոք քաղաքն եկավ մի բարավան՝ բերելով տառեյն ձուկ: Քարավանի մարդիկ շուկայում հարբեցողությամբ էին զբաղված: Քաղաքացիները, նրանց պարի նվազի ձայնը լսելով, բոլորը միասին թափվեցին, սաստիկ գանակոծեցին և սկսեցին քաղաքից դուրս հանել նրանց: Նրանք շուրջ 80 հոգի էին՝ մահակավոր և շատ քաջ: Իրենց ավազի կոչով նրանք, սակայն, որոնց գլուխները գնումը դեռ տաք էր, հարձակվեցին քաղաքացիների վրա և Սետոյի դռնից սկսած մինչև տեղի Պետրոսի եկեղեցին բոլորին փախուստի մատնեցին, շատերի գլուխը կտրեցին ու ոտքերը ջարդեցին: Այդ բանի վրա քաղաքացիները խաչով և ավետարանով երդվեցին հայերին այլևս վատություն չանել, դրա վրա հաշտվեցին ու վերադարձան իրենց տեղերը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

3219 «Քրիստոսի 1064 թվականի ապրիլ ամսին Ռոբերտ իշխանը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Ֆ.) գրավեց Մատերան» (Ամսանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

3220 «Նույն ձևով ինչ-որ ներքինի մի մարդ Սրահանգ անունով՝ ժանտ ու ապերասան, սատանայի փութաջան արքանյակ, արյունարբու և գիշակեր, եկավ և ավարի մատնեց Վասպուրական երկիրը: Նա, հասնելով մինչև Վան ավանը, պաշարեց այն, եկթարկեց սաստիկ տառապանքների, սրածուրթյան մատնեց, այրեց բնակարանները» (Ամսանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», Յավելված):

«Այդ տարվա Ջուլմարա Ա ամսի 7-ին խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Ջաֆար – Մ.Ֆ.) հանդիսավոր ընդունելություն սարքեց և տեսնվեց Ալի-Արսլանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի (1063-1072) – Մ.Ֆ.) դեսպանների հետ՝ Ալի-Արսլանի սուլթանություն տալու նպատակով: Նա պատվական նրան ժողովրդի ներկայությամբ գգեստներ շնորհեց: Դիվանի կողմից ուղարկվեց նախի թիրաղ ալ-Չալսարին՝ հավատարմության երդում վերցնելու համար: Սրանք բոլորը հասան Ալի-Արսլանի մոտ, երբ Նախճավանում էր, որը Ատրպատականի մեջ է, և նա հազավ պատվական գգեստներ՝ հավատարմության երդում տալով խալիֆային...: Ապա՝ սուլթանը Ռաբիա Ա ամսի 1-ին Ռեյից դուրս եկավ ու գնաց Ատրպատական: Նա հասավ Մարանդ, որոշած լինելով կռվել և արշավանք կատարել ռումների դեմ: Երբ նա Մարանդում էր, նրա մոտ եկավ թուրքմենների Եփրատից մեկը, որը հաճախ էր արշավել ռումների դեմ և անուն էր թուրքաթին (Բուլղանների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Թուրքթեզինը – Մ.Ֆ.): Սրա հետ իր ցեղակիցների մեծ բազմություն կար, որը ջիհադի սովոր էր և այդ երկիրը ճանաչում էր: Սա համոզեց նրան հարձակվել այդ երկրի վրա՝ խոստանալով ցույց տալ այնտեղ գնալու ուղիղ ճանապարհը: Սուլթանը գնաց նրա հետ, որը զորքը տարավ այդ երկրի կի՛րճերով և լեռնային ճանապարհներով ու հասավ Նախճավան: Նա իրանյաց նավեր պատրաստեց՝ Արաքս գետը անցնելու համար: Նրան ասվեց, որ Ատրպատականում հողի և Սալմաստի բնակիչները հրաժարվել են հնազանդվելուց՝ ամրանալով իրենց երկրում: Նա նրանց դեմ ուղարկեց խորասանի Եփրին, որը կոչ արեց հնազանդվել, իսկ հակառակ դեպքում սպառնաց: Նրանք հնազանդվեցին և, անցնելով նրա կողմը, դարձան նրա զինվորները: Այստեղ նրա մոտ հավաքվեցին անթիվ թագավորներ ու զորքեր և, երբ զորքերի հավաքումն ու նավերի պատրաստումն ավարտվեց, շարժվեց դեպի վրաց երկիրը՝ իր փոխարեն զորքի հրամանատար Նշանակելով իր որդուն՝ Մեյիք-Շահին (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մեյիք-Շահին – Մ.Ֆ.) և վեզիր Նիզամ ալ-Մուլքին: Մեյիքշահը և Նիզամ ալ-Մուլքը ուղղվեցին դեպի մի ամրոց, ուր շատ ռումներ կային: Նրա բնակիչները դուրս եկան և, զորքից շատերին բռնելով, սպանեցին, սակայն Նիզամ ալ-Մուլքը ու Մեյիքշահը իջան և կռվի ենթելով, սպանեցին ամրոցի մարդկանց: Ներխուժելով ամրոց՝ նրանք սպանեցին ամրոցի Եփրին և մահմեդականները գրավեցին այն» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

3221 «Քրիստոնյաներին ապաստանի տեղ չմնաց, բացի անմատույց Ամյուկ ամրոցից և աստվածաբնակ Աղթամար կղզուց, որոնք վայելչագեղ են ու պաշտպանված՝ պարսպավորված խրոխտ կոհակներով» (Ամսանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», Յավելված):

«Դրանից հետո Ռաբիա Ա ամսին սուլթան Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) Ռեյից ուղղություն վերցրեց դեպի առ-Ռում: Սուլթանին լուրեր էին հասել, թե քրդական ավազակների մի խումբ փակել է ճանապարհը հուլվանի անցումին և այնտեղ չարիք է տեսնանում: Սուլթանը զորքը կազմեց դրանց դեմ, ինչը ստիպեց այդ ավազակներին խմել մահվան բաժակը և այդ վայրերում դրանցից այլևս և ոչ մեկը չմնաց: Այնուհետև սուլթանի ճամբար եկավ քրդերի մի խումբ, որը փրկվել էր սրից: Նրանք իրենց վրա վերցրին ավազակներից ճանապարհների ապահովության գործը, իսկ այդ շրջանի կառավարումն էր սուլթանը հանձնեց Եփր-բեկ-Արսլանին: Դրանից հետո զորքն ուղղություն վերցրեց դեպի Մարանդ և կանգ առավ այնտեղ: Առ-Ռումի ճանապարհին մի Եփր-առաջնորդ կար, որին կոչում էին Եփր թուրք-թեզին (Բուլղանների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Թուրքթեզինը – Մ.Ֆ.): Նրա մոտ էին հավաքվել ռազմիկների խմբեր թուրքմեններից: Նրանք վնաս էին հասցնում ռումներին և նրանց հարձակումների ու արշավանքների պատճառով առ-Ռումը հայտնվել էր ստորացված վիճակում: Այդ Եփրը բարեկամություն հաստատեց սուլթանի հետ և սա հանձնարարեց նրան ուղեկցել զորքը այդ երկրի դժվարանցանելի վայրերով: Միաժամանակ սա հայտնեց սուլթանին, որ ալ-Գուրը առ-Ռումի համար գայթակղության բար է դարձել՝ անաստվածության ու բռնության կենտրոն: Եվ այսպես սուլթանն ուղղություն վերցրեց դեպի ալ-Գուրը՝ իր փոխարեն սեփական զորքերի ճամբարում թողնելով որդուն՝ Ջալալ-Էդ-Դուլա Մեյիք-Շահին (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մեյիք-Շահին – Մ.Ֆ.) ...: Վերջինս մոտեցավ մի ամրոցի, որտեղ առ-Ռումից հեռեկողներ-հավատարացյալներ էին գտնվում: Նրանք մեծ քանակությամբ ռազմիկ մահմեդականներ սպանեցին: Նիզամ ալ-Մուլքն ու խորասանի Եփրը իջան ձիերից, իսկ սուլթան Մեյիք-Շահը մի նետ արձակեց, որը կպավ ամրոցի տիրակալի կոկորդին: Պաշարյալները սկսեցին քարեր նետել, ամրացան մի բարձր բլրի վրա և սկսեցին պատասպանվել սարերի գագաթներին, սակայն իսլամի զորքը շուտով հաղթանակ արեց նրանց, նրանց նկատմամբ իշխանություն ձեռք բերեցին թերերը և այլևս նրանց ոչ ձայնը լսվեց, ոչ ծայտունը» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Յադրոգումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 13):

3222 «Նույն ձևով ինչ-որ ներքինի մի մարդ Սրահանգ անունով՝ ժանտ ու ապերասան, սատանայի փութաջան արքանյակ, արյունարբու և գիշակեր, եկավ և ավարի մատնեց Վասպուրական երկիրը: Նա, հասնելով մինչև Արծեշ ավանը, պաշարեց այն, եկթարկեց սաստիկ տառապանքների, մատնեց սրածուրթյան և այրեց բնակարանները» (Ամսանուն «Պատմություն Արծրունյաց տան», Յավելված):

3223 «Այստեղից նրանք (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մեյիք-Շահը և նրա վեզիր Նիզամ ալ-Մուլքը – Մ.Ֆ.) գնացին Սուրմարի ամրոցը, ուր կան հոսող ջրեր ու պարտեզներ: Նրանք կռվեցին, գրավեցին այն և բնակիչներին դուրս բերեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հետո նա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մեյիք-Շահը – Մ.Ֆ.) գնաց Սուրմարի կղզվող ամրոցը, ուր կան հոսող ջրեր ու պարտեզներ: Նա գրավեց այն» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Յադրոգումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 13):

3224 «Սրա մոտակայքում կար մի այլ ամրոց, որը Մեյիքշահը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մեյիք-Շահը – Մ.Ֆ.) գրավեց և ուղեց բանդել, սակայն Նիզամ ալ-Մուլքը համոզեց չանել այդ՝ ասելով, թե դա սահմանային ամրություն է մահմեդականների համար: Նա, ռազմիկներ, ռազմավթեր, դրամ ու գնեք մատակարարելուց հետո, այս ամրոցները հանձնեց Նախճավանի Եփրին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Սրա մոտակայքում կար մի այլ ամրոց, որը ևս գրավեց սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մեյիք-Շահը – Մ.Ֆ.) կողմից: Երբ նա ուղեց բանդել այն, Նիզամ ալ-Մուլքը համոզեց չանել այդ՝ ասելով, որ սա սահմանային ամրություն է մահմեդականների համար: Դրանից հետո վեզիր Նիզամ ալ-Մուլքը ամրացրեց այդ սահմանագլուխը բաջերով ու հերոսներով» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Յադրոգումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 13):

«Ապա նա (Շադրադյանների Եփրության Եփր Արու-Ամվար Շավիրը – Մ.Ֆ.) մտավ ռումների երկիրը, որն ասպատակեց, հետո Անիի մոտ գրավեց մի ամուր բերդ և այնտեղ նշանակեց իր մերձավորներին ու վստահելիներին: Դրանից հետո նա թեքվեց ու կանգ առավ Բիջին բերդի դռան առաջ, որն ամուր էր ու անառիկ՝ Հայոց բերդերեց լավագույնը: Նա բանակ դրեց նրա շուրջը, հարձակմամբ գրավեց այն, այնտեղ բնակեցրեց իր վստահելիներին, ապա սուրաց դեպի Գանձակ» (ալ-Ֆակիհի «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«Ապա նա (Շադրադյանների Եփրության Եփր Արու-Ամվար Շավիրը – Մ.Ֆ.) մտավ ռումների երկիրը, որն ասպատակեց, հետո Անիի մոտ գրավեց մի ամուր բերդ և այնտեղ նշանակեց իր մերձավորներին ու վստահելիներին: Դրանից հետո նա թեքվեց ու կանգ առավ Բիջին բերդի դռան առաջ, որն ամուր էր ու անառիկ՝ Հայոց բերդերեց լավագույնը: Նա բանակ դրեց նրա շուրջը, հարձակմամբ գրավեց այն, այնտեղ բնակեցրեց իր վստահելիներին, ապա սուրաց դեպի Գանձակ» (Մյուսեյնի-Բաշի «Պատմություն»):

3225 «Մեյիքշահը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մեյիք-Շահը – Մ.Ֆ.) և Նիզամ ալ-Մուլքը շարժվեցին դեպի Մարիամ Նեշիման կղզվող, ուր շատ վանականներ ու քահանաներ կային: Քրիստոնյա թագավորներն ու նրանց ժողովուրդը բարյացակամ էին այս բաղաբի բնակիչների նկատմամբ: Սա մի ամրացված բաղաբ էր, որի պարիսպները պատրաստված էին հակաթանկ, պինդ քարերով, որոնք կապարի ու երկաթի միջոցով իրար էին կապված, իսկ նրա մոտ կար մի մեծ գետ: Նիզամ ալ-Մուլքը կռվի համար պետք եղած նավերը և այլ բաներ պատրաստեց ու կռվի բռնվեց: Կռիվը տևեց գիշեր ու ցերեկ, իսկ նա զինվորներին կռվի էր բերում հերթով: Անհավատները հոգնեցին և հուսահատությունը պատեց նրանց: Մահմեդականները հասան և պարիսպները ու աստիճանները ղեկավարեցին քարերով վեր բարձրացան, բանդի բրիգները բաջան բարի կարծրության պատճառով: Երբ բնակիչները մահմեդականներին պարսպի վրա տեսան, թուլացան և հուսալքվեցին: Մեյիքշահը Նիզամ ալ-Մուլքի հետ մտավ բաղաբը: Նրանք վառեցին ու կործանեցին եկեղեցիները, բնակիչներից շատերին կոտորեցին, իսկ շատերն էլ, մահմեդականություն ընդունելով, մահվանից փրկվեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Սուլթան Մեյիք-Շահը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մեյիք-Շահը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Մարիամ-Նեշիման կղզվող բաղաբը, որը բնակեցված էր քահանաներով ու վանականներով: Քրիստոնյա տիրակալները և նրանց հպատակները ուխտի էին գալիս դեպի այս բաղաբ, իսկ նրա ամրությունները նկարագրման ենթակա չեն: Նրա պարիսպները բարից էին, որոնք իրար հավասար դրված էին՝ ամրացված մեղերով ու երկաթյա շերտերով, իսկ շրջակայքն էլ, ուր էլ նայես, ջուր էր: Մարտի համար վեզիր Նիզամ ալ-Մուլքը նավեր ու նավակներ պատրաստեց: Նրանք վաղ առավոտվանից մարտի մեջ էին մտնում և վերադառնում գիշերը, կամ էլ հակառակը, բանդի մարտը չէր դադարում ոչ ցերեկը, ոչ էլ գիշերը: Ի վերջո, սուլթան Մեյիք-Շահը խորը գիշերով պարան նետեց պարսպի գագաթին և սկսեց վեր մագլցեց, սակայն ընկավ

շուրջ: Եվ այնուհանդերձ Ալլահը փրկեց նրան փորձանքից ու նա ելավ՝ փառավորելով Ալլահին: Պարսպի վրա էին մագցում գույլամներ, սակայն նրանք ևս չէին կարողանում հաջողության հասնել: Պարսպի մեջ ճեղքվածք բացելու փորձը ևս չհաջողեց, քանի որ այն պատրաստված էր քարերից, որոնք իրար էին ամրացված երկաթյա շերտերով: Գիշերներից մեկում նրանք ծիերի վրա էին, երբ նույն պահին էլ երկրաշարժ տեղի ունեցավ, որն ավերեց ամրոցի արևելյան մասը, որտեղ քրիստոնյաների պաշտպանությունն ավելի թույլ էր: Առավոտյան, հազիվ էր արևի սկավառակը մոտեցել, սուլթան Մելիք-Շահը և վեզիր Լիզամ ալ-Մուլլը մտան քաղաք: Եկեղեցիները այրվեցին, քրիստոնյաների կյանքերի նկատմամբ սկսեցին իրենց իշխանությունը բանեցնել թերեր, իսկ նրանք էլ, որոնք կենդանի մնացին, իսլամն ընդունեցին» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 13):

³²²⁶ «Ալփի Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) իր մոտ կանչեց որդուն (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Կալաթա սուլթան Մելիք-Շահին – Մ.Ֆ.) և Լիզամ ալ-Մուլլին՝ ուրախանալով, որ Ալլահի օգնությամբ իր որդին նվաճումներ էր կատարել: Մելիքշահը իր ճանապարհին գրավեց բազմաթիվ ամրոցներ և բերդեր ու անհամար թվով քրիստոնյաներ գերեվարեց: Ապա՝ գնացին Սաբիդաիր, որի բնակիչների և մահմեդականների միջև սաստիկ կռիվ տեղի ունեցավ, երբ բազմաթիվ մահմեդականներ նահատակվեցին: Ալլահի օգնությամբ, սակայն, այն նվաճվեց և Ալփի Արսլանն այն գրավեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո սուրիանդակ եկավ մեծ սուլթան Ալփ-Արսլանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) կողմից, որը իր ճամբար էր կանգնում Մելիք-Շահի որդուն (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Կալաթա սուլթան Մելիք-Շահին – Մ.Ֆ.) և վեզիր Լիզամ ալ-Մուլլին: Սուլթանը տեղակյ չէր Ալլահի կողմից նրանց երկուսին նվիրաբերված հաղթանակների մասին: Սուլթան Մելիք-Շահը մեկնեց իրոր՝ մեծ սուլթան Ալփ-Արսլանին, ընդառաջ: Ծանապարհին նա մեծն Ալլահի օգնությամբ գրավեց իր ճանապարհին գտնվող ամրությունները, մինչև որ չժամանեց իրոր մոտ: Դրանից հետո մեծ սուլթան Ալփ-Արսլանը զորք կազմեց Սաբիդաիրի վրա արշավելու համար: Այդ ամրոցի բնակիչների ու սուլթանի զորքի միջև դաժան ճակատամարտ տեղի ունեցավ, սակայն բարձրյալ Ալլահը օգնեց նվաճել այդ քաղաքը» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 13):

³²²⁷ «Հայոց 513 թվականին պարսից թագավոր սուլթան Արբասլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.)՝ Տուրքի սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկ-բեկի – Մ.Ֆ.) եղբայրը, որն իր եղբոր մահից հետո նստեց թագավորական գահին, զորակոչեց պարսիկներին և համարն իսուժաստան աշխարհը մինչև Սագաստան, որից հետո, հսկայական զորքի գլուխն անցած, ալեկոճված ծովի կամ հորդած գետի նման փորթրակի ցամաքում ու կատարողությամբ, ինչպես արյունոտ զազան, եկավ, հասավ Հայաստան: Հինվորների դառնին բազմությամբ նա մտավ Աղվանք, բնակիչներին սրի բաշեց ու գերեվարեց և անհամար քրիստոնյաների կոտորեց: Ռջ-ոք ի վիճակի չէ պատմել քրիստոնյաների գլխին եկած դառն աղետի մասին, բանգի նրանք չարաչար սպանվեցին կատաղած ու չարաթույն թուրք ազգի ձեռքով: Թուրքերի զորքերի բազմությունը ողողել էր համայն դաշտերը՝ փակելով փախուստի բոլոր ճանապարհները: Ահա այստեղ է, որ իրականացան Փրկչի խոսքերը, թե. «Այդ օրերին վայ իղի և տնտու կանանք: Բազմաթիվ բախաններ ու փառապետներ ու փառապետ իշխաններ դառն ու մահվան արժանանք և զազանների ու թռչունների ճարակ դարձին: Այսբան փորձանքից հետո սուլթանը դիմեց Աղվանից թագավոր Կյուրիկեին և նրա դստեր կնության խնդրեց, որին և Կյուրիկեն, երկուսից դրդված, տվեց: Սուլթանը Աղվանից թագավոր Կյուրիկեի՝ Դավիթ Անհողինի որդու, հետ կայուն բարեկամություն ու խաղաղություն հաստատեց և մեծ պատիվներով ու բազում նվերներով ուղարկեց իր քաղաքը՝ Լոռի: Սուլթանը, իր հսկայական զորքով այն տեղից հեռանալով, մտավ վրաց երկիրը և զազազած սրի բաշեց ու գերեվարեց նրանց: Առաջանալով՝ նա բանակեց Ջավայիս կոչվող գավառում և, կատաղի մարտ տալով, պաշարեց Ախալ քաղաքը, որը և գրոհով գրավեց: Նա անգթորեն սրի բաշեց ողջ քաղաքը՝ տղամարդկանց ու կանանց, բոլոր բախաններին, վանականներին ու իշխաններին: Անբողջ քաղաքը արյամբ ողողվեց: Անհամար տղաների ու աղջիկների գերի բռնեցին Պարսկաստան, ավար վերցրին ոսկու և արծաթի, թանկագին քարերի և մարգարիտների անթիվ գանձեր» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Ալիսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), որ անձամբ եկավ Հայաստան, հնազանդեց այն և գրավեց Շամշուլտեն» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Ալիսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ... գրավեց... Սամշուլտեն» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 57):

«Հայոց 513 թվականին սա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) հավաքեց 100.000 հոգի ու գրավեց... Շամշուլտեն» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

³²²⁸ «Բագրատի (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ երևաց Պարսկաստանի թագավոր, սուլթան Ալիսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.)՝ ասպատակելու նպատակով: Սա անակնկալ եկավ և ավերեց Կանգարքն ու Թեոդոսը և մի օր այս ասպատակողը հասավ Ղվեթի մատույցները: Նա անցավ Շավշը, Կարթլը և Տայքը՝ հասնելով մինչև Փանակսերտ: Նույն օրն իջան Թոր ու Ղվիվիսեյի և ինքը սուլթանը երեք օր մնաց Թեոդոսում: Քանի որ այդ ժամանակ Տայք էր եկել թագավորը, նրա հետ էին նաև մայրը, բույրը և իր որդի Գեորգին, որոնք իջևանել էին խելերեքույթա վայրում, իսկ երբ նրանք ուզում էին գնալ, սուլթանի զորքը հարձակվեց: Նրանք հասան և կանգ առան լեռնաշղթայի վրա, հետո իջան Զարթով, անցան Ջավայիս և պաշարեցին Ախալբալաքը: Քանի որ մեխն ազնաուրները և Վերին Զարթովի կողմից եկածներն ամուր պատսպարվել էին Ախալբալաքում, նրանք մարտնչեցին ընդամենը երեք օր, որովհետև քաղաքը ամուր պարսպով լրիվ չէր պատված: Չկարողանալով դիմակայել հուժկու գրոհին՝ քաղաքաբնակները զինվեցին, բացեցին դարպասները և կատաղի մարտնչեցին: Շատերը սրից ընկան, թուրքերը ներխուժեցին քաղաք և գերեցին անհամար քրիստոնյաների, վերցրին բազում գանձ ու գերի և Ախալբալաքի գետն արյունով ներկվեց: Այդ ժամանակ սուլթանը բանազնացներ ուղարկեց Բագրատ թագավորի (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.) մոտ ու պարտադրեց խնամիհանալ՝ պահանջելով կնության նրա բոլոր դստերը» («Զարթովի-Ցխովրեթ», «Զարթովի մատույցներ»):

«Սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), իր հսկայական զորքով այնտեղից հեռանալով, մտավ վրաց երկիրը և զազազած սրի բաշեց ու գերեվարեց այն: Առաջանալով՝ նա բանակեց Ջավայիս կոչվող գավառում և, կատաղի մարտ տալով, պաշարեց Ախալ քաղաքը, որը և գրոհով գրավեց: Նա անգթորեն սրի բաշեց ողջ քաղաքը՝ տղամարդկանց և կանանց, բոլոր բախաններին, վանականներին ու իշխաններին: Անբողջ քաղաքը արյամբ ողողվեց: Անհամար տղաների ու աղջիկների գերի բռնեցին Պարսկաստան, ավար վերցրին ոսկու և արծաթի, թանկագին քարերի ու մարգարիտների անթիվ գանձեր» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Անիի Հայոց թագավորության վերացումից հետո Հայաստանի վրա հարձակվեց Տուրքի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկի – Մ.Ֆ.) հորեղբորորդի Ալիսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) և ավերեց քսանչորս գավառ: Նա սուլթանի զորագլուխն էր և նրա մահից հետո սուլթան դարձավ: Նա դարձյալ 100.000 հոգով եկավ և գրավեց Նոր քաղաքը, որը վրացիները Ախալբալաք են կոչում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 57):

«Հայոց 514 թվականին եկավ Ալփ-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.): Նա գրավեց Ախալբալաքը» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1175 թվականի»):

«Հայոց 513 թվականին սա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) հավաքեց 100.000 հոգի ու գրավեց Ախալբալաքը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Ալփի Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ... այնտեղից գնաց Ախալ Լալ քաղաքը, որն ամրակուռ էր, բարձր պարիսպներով, բարձրաբերդ կերտվածքներով, արևելյան և արևմտյան կողմերից գտնվում էր բարձր լեռան վրա, իսկ լեռան վրա էլ կային բազմաթիվ բերդեր: Մյուս երկու կողմերում կար մի անանցանելի մեծ գետ: Երբ մահմեդականները այն տեսան այս ամենը, հասկացան, որ անկարելի է գրավել ու նվաճել այն: Մրա, ինչպես նաև վերոհիշյալ նվաճված վայրերի թագավորը վրացի էր: Սուլթանը գետի վրա մեծ կամուրջ կառուցել տվեց, կռիվը բորբոքվեց ու վիճակը ծանրացավ: Քաղաքից երկու մարդ դուրս եկան օգնություն խնդրելու և երաշխավորագիր հայցելու, խնդրելով սուլթանից, որ մի զորամաս ուղարկի, և նա ուղարկեց մի բավական մեծ զորամաս: Երբ սրանք կամուրջն անցան, քաղաքի բնակիչ վրացիները շրջապատեցին նրանց, սկսեցին կռվել ու շատերին կոտորեցին, իսկ մահմեդականները, ճանապարհի նեղ լինելու պատճառով, չկարողացան փախչել: Վրացիները դուրս եկան քաղաքից, հարձակվեցին զորքի վրա և կռիվը սաստկացավ: Այդ ժամանակ սուլթանը աղոթում էր և, լսելով գոռում գոչումը, չվերկացավ, մինչև որ չավարտեց աղոթքը: Ապա նա նստեց իր ձին, հարձակվեց անհավատների վրա ու սկսեց կռիվը: Մահմեդականները «Ալլահի աքբար» գոչելով հարձակվեցին, իսկ նրանք սկսեցին փախուստը, մտան քաղաք և մահմեդականներն էլ՝ նրանց հետևեցին: Մտավ նաև սուլթանը ու գրավեց այն: Բնակիչների մի խումբն ապաստանեց քաղաքի աշտարակներից մեկում և մահմեդականները կռիվ բռնկեցին նրանց հետ: Սուլթանը հրամայեց աշտարակի շուրջը փայտ լցնել ու վառել: Այդպես էլ արվեց և աշտարակը վառվեց այնտեղ եղածներին հետ միասին: Սուլթանը վերադարձավ իր վրանները, իսկ մահմեդականները քաղաքից անթիվ-անհամար ավար տարան: Երբ գիշերը վրա հասավ, սաստիկ բամի փչեց և, աշտարակը վառող կրակը դեռ բավական բոցավառ լինելով, բամուց տարածվեց ու ողջ քաղաքը վառեց: Սա տեղի ունեցավ Հիջրի 456 թվականի Ռեջեբ ամսին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այստեղից սուլյալանը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ուղղություն բռնեց դեպի մեկ այլ բաղաթ, որը կոչվում էր Ախալ-Կալա: Նրա պարիսպները 100 արմակաչափ բարձրություն ունեին, իսկ լայնությամբ էլ դրանից ավել էին: Արևելյան, արևմտյան ու հյուսիսային կողմից բաղաթը շրջապատում էին լեռներ, որոնց կատարներին ամրոցներ կային, իսկ պարիսպներն էլ, որոնց մասին հիշատակեցինք, գտնվում էին հարավային կողմում: Այդ պարիսպների դիմաց ջրի մի շերտ կար, որը Ջեյխանի խորությունն ուներ: Այնտեղ մի կամուրջ կար, սակայն պաշարյալները բարձրացրել էին այն և իսլամի գործը հույսը կորեց նախճել բաղաթը: Սուլթան Ալի-Արսլանը իր վրանը խփեց բաղաթի դարպասների դիմաց՝ եռանդով աղոթելով ու խնդրանք ուղեցնել ալ Ալլահ: Սուլթանական գործը մեծ կամուրջ գցեց և մարտը բռնկվեց: Այդ ժամանակ բաղաթից երկու մարդ ելան, որոնք սկսեցին ողորմածություն և խնայում խնդրել: Նրանք սուլթանին խնդրեցին իրենց արդարացի խաղաղություն տալ, որը թույլ չէր տա հանցագործություն կատարել և ոտնձգել կանանց նկատմամբ: Սուլթանը նրանց մոտ ուղարկեց էմիր իբն Մուջահիդին և Աբու Մուսուրին, սակայն, երբ նրանք անցան առաջին պարիսպը, վրացիները շրջապատեցին նրանց ու նետովեցին նրանց վրա: Վերջիններս հայտնվեցին երկու կրակի արանքում՝ առաջը սուր, հետևը՝ ջուր: Սուլթանի մոտ մտավ Սավաթ ալ-Յադինը այն ժամանակ, երբ վերջինս աղոթում էր, և հայտնեց նրան, թե ինչ վիճակ է ստեղծվել, որ վրացիները նետովել են մահմեդականների վրա ու սրանք նահանջել են: Սուլթանը, սակայն, չընդհատեց աղոթքը և այն հնազանդությամբ ու համակերպվածությամբ վերջացրեց: Դրանից հետո նա ելավ, հեծնեց ձիւն և սառնարյուն կերպով մարտի նետովեց՝ թափելով թշնամիների արյունն այնքան ժամանակ, մինչև որ չմտավ բաղաթ և հորը չազատեց այդ կեղտոտներից: Այդ բաղաթի աշտարակներից մեկում դեռևս մնում էին բաջեր, որոնք սուլթանի հետ շարունակում էին մարտնչել մեծ համառությամբ: Սուլթանը հրամայեց այդ աշտարակը փայտեղով պատել, այրել դրանք և նրանք դրանց հետ միասին էլ այրվեցին ու մոխրացան: Սուլթանը վերադարձավ իր ճամբար ամենալավ վիճակում և հիանալի տրամադրության մեջ: Իսլամի ռազմիկները այնքան ավար ձեռք գցեցին, որ նրա բանակությունը հնարավոր չէր ոչ հաշվել, ոչ էլ որոշել: Երբ գիշերն իջավ, ուժեղ քամի փչեց, իսկ այն աշտարակի մոտ դեռևս այրվող մոխրիներ կային, որոնց մասին մենք հիշատակել էինք: Ահա, ուրեմն, բանին զորքեցեց հուրը, տարածեց այն բաղաթում և բաղաթը մոխրացավ» (Սադր-էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Յադդուդումներ Սեջունկյան պետության մասին», գլուխ 13):

«Գրավեցին Ախալ-Կալան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

³²²⁹ «Սակայն նրա (Ջաթիմանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Յալի – Մ.Ֆ.) և զորքերի միջև տարակարծություն առաջացավ, և զինվորները պատասխանեցին նրա դեմ: Հասարակ ժողովուրդը նրանց կողմնակից եղավ և նա, անկարող լինելով նրանց ճնշել, Յիջրի 456 թվականի Ռեջեբ ամսին հեռացավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիալկատար պատմություն»): «Սա նշանակել էր նրան Անդրիթի կառավարիչ Յիջրի 455 թվականին: Նա, իր և հպատակների ու զորքի միջև համակոխում պատահածի պատճառով վախեցավ սեփական անձի համար և, դուրս գալով, հեռացավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիալկատար պատմություն»):

«Այնուհետև բանակը իր (Ջաթիմանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Յալի – Մ.Ֆ.) դեմ ըմբոստացավ» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³²³⁰ «Զրիստոսի 1064 թվականի հունիս ամսին կոմս Գոտֆրիդը գրավեց Կաստաները» (Անսոն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²³¹ «Սուլթանը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գրավեց մի ամուր բերդ, որն այդ բաղաթի մերձակայքում էր» (իբն ալ-Ասիր «Լիալկատար պատմություն»):

«Այդ ամրոցի մոտ մեկ այլ հզոր ամրոց էլ կար և սուլթանը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև այն: Այդ ժամանակ վրացիների արքան (Ջաթիլի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) սուլթանի մոտ դեսպաններ ուղարկեց, սկսեց թակել խաղաղության դռները և ճանապարհի հարթել դեպի արդարացումը: Սուլթանի ճամբարից վրացական դեսպանների հետ մեկնեցին էմիր Թեմուր ալ-Յաջիթը և Այբեկ ալ-Խամը: Սուլթանը գրեց վրացիների արքային, որ սա պետք է կամ ընդունի իսլամը, կամ էլ գլխահարկ վճարի: Արքան համաձայնեց գլխահարկ վճարել (Սադր-էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Յադդուդումներ Սեջունկյան պետության մասին», գլուխ 13): Այս մասին հայտնում է նաև Սիբու իբն ալ-Ջուզին:

³²³² «Սուլթանը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ... շարժվեց դեպի Կարսի կողմերը և Անի բաղաթը, որին մոտիկ կային երկու գավառներ, որոնք կոչվում էին Դաթիլ, Ուարդա և Նուրա: Սրանց բնակիչները դուրս եկան, հնազանդվեցին իսլամին և մահմեդականները բանդեցին եկեղեցիներն ու մզկիթները կառուցեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիալկատար պատմություն»):

«Դրանից հետո սուլթանը Ալի-Արսլանը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Առ-Ռումի երկիր: Նա ուղղություն բռնեց դեպի Կարսի և Անիի շրջան, ինչպես նաև սրան հարակից երկու շրջանները՝ Ջավախք ու Լոռի: Այդ շրջանների բնակչությունը ելավ սուլթանին ընդառաջ և ընդունեց իրական հավատքի ուսմունքը: Սուլթանը մեծ ուրախությամբ պատվեց և ցնծում էր: Նա հրամայեց նրանց բոլորին մաքրագործել, եկեղեցիները բանդել և դրանց փոխարեն մզկիթներ կառուցել» (Սադր-էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Յադդուդումներ Սեջունկյան պետության մասին», գլուխ 14):

«Ալի-Արսլանը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ստիպեց Աբիսադի արքա Բագրատ իբն Գեորգիին (Ջաթիլի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.) խաղաղություն խնդրել և աղչական կնության տալ իրեն: Նա, ընդունելով տրվածը, նրան աման բաշխեց: Դրանից հետո նա վրաց արքայադստերը ամուսնացրեց Նիզամ ալ-Մուլայի հետ» (ալ-Բուհարի):

«Սուլթանը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.), ամալացնելով Յայաստանը, մտավ Իբերիայի սահմաններ: Գեորգի արքան (հեղինակը նկատի ունի Ջաթիլի թագավորության արքա Գեորգի II-ին, սակայն այդ ժամանակ Ջաթիլի թագավորության արքան էր Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.), ահաբեկված այս նվաճողից, թաքնվեց Կովկասյան լեռներում: Սուլթանը, ոչ մի դիմադրության չհանդիպելով իբերների կողմից, ուղարկեց իր զորավար Ջակուսին, որպեսզի ստրկացնի Ջաթիլին և Իմերեթիան: Այս մարզերի բնակչությունը հնազանդ կերպով ընդունեց օտարագիների լուծը, սակայն թուրքերի կատաղությունը դա չսահմանափակեց, և նրանք իրենց զազանությամբ ծանրացան Ջաթիլի ու Իմերեթիայի վրա: Կախեթի դուքս Աղսարթանը (Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ը (1058-1084) – Մ.Ֆ.), սակայն, ընդունելով մահմեդական օրենքը, սուլթանի հետ բարենպաստ հարաբերություններ հաստատեց և դրանով ազատեց Կախեթին իրեն սպասվող աղետներից: Այս կերպ ամալացնելով Իբերական թագավորությունը՝ Ալի-Արսլանը վերադարձավ Պարսկաստան և շուտով մահացավ» (Դավիթ Բագրատունի «Կրասնանի պատմությունը», գլուխ 94):

³²³³ «Անի ամրոցն ու շրջապատի իր դուստրերը, ամբարտաճանությանն ավելի սովոր, ընդդեմ երկնքի ձեռք էին թափահարում, մինչև որ Աստված իր փոխարեն շարժեց պարսից թագավորին (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանին – Մ.Ֆ.), տեսնելու, թե ինչ է կատարվում այնտեղ: Նա Յայոց երկրում պատերազմեց ուրիշ թագավորության սահմանը տիրելու և իր աշխարհը ընդարձակելու համար, իսկ այդ եղավ մեր Յայոց 513 թվականին: Ահա թագավորը, բազմաթիվ զորքերով պայառազինված, ելավ հասավ ու մտավ մեր աշխարհը, սա ու երկյուղ պատճառներով հեռավորներին ու մերձավորներին: Նա ոտնատակ արեց ու ավերեց շատ գավառներ, մինչև հասավ այն բաղաթը, որ մեղքերով կատարելության սահմանին էր հասել: Նա իր վրանը խփեց Անի բաղաթի դիմաց, իսկ բանակները սփռեց երկրի լայնությամբ: Նա ճգնում, հնարներ էր փնտրում երկաթե գունդ ու պղնձե սիգերը խորտակելու, որ իր թագավորության դեմ էին կանգնած, բայց ամրությունից հուսահատված, թեպետ կռիվը սաստկացնում էր, բայց ուզում էր հեռանալ: Նա չգիտեր, որ տերը պահապանների ու իշխանների միջև երկպառակություն, անմիաբանության, խառնակում ու բաժանում է ձգել: Յնեց այդ ժամանակ էլ նրանք, թողած պատերազմի գործը, փախուստի դիմեցին և, երկյուղից խուճապահար ու ահաբեկված, բոլորն էլ մոռացան և հարազատներին, և կարևոր բարեկամներին: Սպառազեն զորքերը, որոնք դրսում էին կռվում, այս տեսնելով իրենց հանդես, պարսիկ վրա ճանապարհի բացելով ծովի փոփոխեց ալիքների պես թափվեցին բաղաթ, որից հետո, պարսկական սուրը գործի դնելով, ոչ-որև չխնայեցին: Տղամարդկանց ու կանանց բազմությունը դիմեց դեպի թագավորական պալատ, կարծելով, թե այնտեղ կկարողանան փրկվել, ոմանք ճողոպրեցին այն ամրոցը, որ Ներքին բերդ է կոչվում, իսկ նրանց, որ բաղաթի մեջ էին ամրացել, թշնամիները երբ ու իմացան, թե անպատրաստ են, ոչ պատերազմող տղամարդ ունեն և ոչ էլ ուտելիք կամ ըմպելիք, անմիջապես շրջապատեցին և ահաբեկելով հարկադրաբար ակամա դուրս հանեցին: Այնտեղ պետք էր տեսնել բոլոր հասակի մարդկանց տանջանքն ու հոգեվարքը, մանուկները մայրերի գրկերից հափշտակվելով բարեկրի էին խփվում, իսկ մայրերը իրենց արցունքով ու արյամբ էին թրջում նրանց, հորը և որդուն նույն սուրն էր խոդխողում, ծերերն ու երիտասարդները, բախանալներն և սարկավազները միևնույն սրով մահ ծաշակեցին, այնպես որ ողջ բաղաթը ծայրեծայր լցվեց դիակներով: Սպանվածների մարմինները վերածվեցին ճանապարհի, կոտորվածների բազմությունից ու անթիվ դիակներից այն մեծ վտանգ, որ անցնում էր բաղաթի մոտով, ներկված էր արյամբ, իսկ վայրի ու ընտանի գազաններն էլ եղան դիակների գերեզմաններ, որովհետև ոչ ոք չկար, որ թաղեր և անիրաժեշտ հողով ծածկեր խողխողվածներին: Նաև նրանում կատարված սաստիկ անիրավությունից բարձրաշեն ու գեղեցկահարմար ապարանքն այրվեց, բոլոր շենքերն անակնկալ հողաբլուրներին, իսկ այն վաշխն ու նենգությունը, որ այնտեղ կային, վերացան: Այս է բաժինը անիրավ բաղաթների, որոնք կառուցվում են օտարների արյամբ և փարթամանում են տնանկների քրտինքով, իրենց տները ամրացնում են վաշխով ու անիրավությամբ, գուրջ չունենալով դեպի աղբառներն ու տնանկները, սպասում են միայն զվարճության ու վայելքի և աղտեղի գործերից չեն խորշում՝ հարբելով միայն իրենց համակած ցանկամոլությամբ: Ել ինչ պիտի լինի այսպիսիներին, երբ որ հասնում է տիրոջ

բարկությունը, պիտի սպառնան ու ոչնչանան, ինչպես մոռնալ կրակից, թե թագավոր և թե իշխան, ինչպես իմացանք գրածներից: Պարսից թագավորը շատ գավառների տիրելով անթիվ ավարով վերադարձավ իր աշխարհը» (Արիստակես Լաստիվիդեցի «Պատմություն», գլուխ 24):

«Այդ տարին սուլթանը՝ պարսից չար վիշապը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը - Մ.Ֆ.), մեծ ուժով շարժվեց, եկավ մտավ Հայոց աշխարհը և իր կատաղությունը թափեց արևելից երկրի վրա՝ իր դառն մարդը ծաշակել տալով ողջ հայ ժողովրդին: Մահվան բորբոքած բոցը տարածվեց բոլոր բրիստոնյաների մեջ, Հայոց ողջ երկիրն արյամբ ողողվեց, սրի ու գերության մատնվեց: Եվ, վեր կենալով, սև ամառի նման նա իջավ թագավորանիստ Անի քաղաքի վրա՝ չար վիշապի նման չորս կողմից շրջապատելով այն: Զաղաթացիների բազմությունը, տեսնելով նրանց, սարսուռի մեջ ընկավ ու պատրաստվեց պարսիկներին ահեղ մարտ տալու: Անհավատների զինվորները սաստիկ կատաղած զազանների պես հարձակվան անցան, Անի քաղաքում բախեցին Ռուս զինվորներին և բոլորին ստիպեցին քաղաքում կուտակվել: Սարսափելի մարտ տալով՝ նրանք քաղաքը մեծ վտանգի ենթարկեցին: Չար զազանի վախից ողջ հավատացյալ ժողովուրդը ահ ու դողի մեջ ընկավ, հայրը որդուն էր ողբում, որդին՝ հորը, մայրը դստեր, իսկ դուստրը՝ մորը, ողբում էր եղբայրը եղբորը, սիրելին՝ իր սիրելիներին: Անի քաղաքի մեծաթիվ բնակչությունը ահավոր վտանգի մեջ էր: Մարտը գնալով թեժացավ և բովանդակ քաղաքը սասանվում էր: Երբ պատերազմը երկարեց, քաղաքի ողջ բնակչությունը սկսեց աղոթել և պաս պահել, լալ ու հառաչել, նրանք բոլորը միասին, դիմելով աստծուն, աղաչում էին փրկել իրենց չար զազանի ձեռքից: Անին մարդաշատ քաղաք էր, լի բյուրավոր տղամարդկանցով և կանանցով, ծերերով ու երեխաներով, սի բան, որ տեսնողներին զարմանք էր պատճառում և թշնամու զինվորների մեծ մասին կարծել տալիս, թե Հայոց աշխարհի մեծ մասն է դա: Այդ օրերին Անիում հազար ու կողմ եկեղեցի պատարագ էին մատուցում: Զաղաքը ամբողջովին գտնվում էր բարաժայտի վրա՝ շրջապատված վիտայուն գետով և միայն մեկ կողմից մեկ նետոնկեցի չափ հարթավայր էր, որտեղից պարսիսը այլազգիները բաբանի օգնությամբ տապալեցին: Բազում օրեր մարտ մղելով՝ նրանք չկարողացան քաղաք մտնել և կռվի թափը թուլացրին, բայց ռուսների անօրեն իշխանները՝ Սմբատի հայր Բագարատը և Բակուրանի որդի Գրիգորը, ազգությամբ վրացի, որոնց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին X-ը - Մ.Ֆ.) նշանակել էր Հայոց երկրի պահապաններ, ամրացան Երեյի և Ներթի բերդերում: Այդ օրը սուլթանը և պարսից բոլոր զինվորները, վերացնելով ճամբարը, որոշեցին գնալ Պարսկաստան: Երբ քաղաքացիները տեսան, որ աստվածուրաց պահապանները ապաստանել են միջնաբերդում, հուսաբեկ եղան և ամեն մեկը, առանց որևէ պատճառի, փախուստի դիմեցին: Ամբողջ բնակչությունը փրչու նման ցրվեց: Քաղաքի մեծամեծները ողբալով գնացին, ծուկն չթեցին Հայոց հին թագավորների գերեզմանների վրա և, աղիողորմ լաց ու կոծ բարձրացնելով, ասացին. «Եկեք, տեսե՛ք ձեր հայրենիքի վիճակը»: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով դա, եկան և այդ մասին պատմեցին սուլթանին, բայց նա չհավատաց: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով անպաշտպան մնացած պարսիսը, բոլորը միասին մտան քաղաք, մի երեխայի հափշտակեցին իր մոր ձեռքից և, հասցնելով սուլթանին, ասացին. «Սա թե՛զ վրա քաղաքից, ապացույց, որ մենք գրավեցինք Անի քաղաքը»: Սուլթանը, լսելով դա, ապշեց և ասաց. «Մրանց աստվածն այսօր իմ ձեռքը մատնեց իրենց անստիկ Անի քաղաքը»: Նա բազմաթիվ զինվորներով հետ դարձավ և մտավ Անի քաղաք: Անհավատների բոլոր զինվորները ձեռքերի մեջ բռնած ունեին անվանական շատ հաստ դաշույն, իսկ մեկն էլ՝ աստվածի ու մեծ զորքի ուժը: Այսպիսով, ահա, նրանք սկսեցին անգթորեն կոտորել քաղաքի ողջ բնակչությունը: Նրանք դալար խոտի նման հնձեցին քաղաքացիների այդչափ բազմությունը և նրանց դիակները քարակույտների նման դիզեցին: Ամբողջ քաղաքն արյան մեջ ծիծում էր, Հայոց երկրի բոլոր մեծամեծ իշխանները և ազատաց դասը շղթայակապ սուլթանի առջև կանգնեցին: Փառավոր ընտանիքների գեղադեմ և հարգալի կանայք Պարսկաստան բխվեցին գերության: Իրենց մայրերի հետևից բռնեցին նաև անթիվ-անհամար լուսաղբ տղաներ ու չնաղ աղջիկներ: Բազում սրբական բախաններ հոր ճարակ դարձան, ոմանք ոտքից էլ գլուխ չարաչար բերդեցին, որոնց տեսքը սարսափ էր ազդում: Չարագործ ազգից մի մարդ, Սուրբ Կաթողիկե եկեղեցու զմբեթը բարձրանալով, նրա վրայի թանկագին խաչը գետին տապալեց, ապա, մտնելով եկեղեցու զմբեթի վրա գտնվող դռնից ներս, Հնդկաստանից մեկ բյուր գանձով Սմբատ Տիգեդրակալի բերել տված կյուր կանթեղը գցեց եկեղեցու մեջ և ջարդուհիները արեց: Նա տասներկու լիտր էր կշռում և տարողությունն էլ նմանապես տասներկու լիտր էր: Խաչը զմբեթից ցած գցելուն պես աստիկ որոտում եղավ, ուժեղ անձրև տեղաց, որը բոլոր դիակները Ափուրյան գետը լցրեց և ողջ քաղաքը արյունից մաքրեց: Աշխարհում նմանը չգտնվող բյուրեղապակյա կանթեղի ջարդուհիներ լինելու լուրը սուլթանին շատ տխրեցրեց, իսկ մեկ մարդաչափ արծաթե խաչը, որ ցած գցեցին, տարան դրին Նախճավան քաղաքի մզկիթի շէմին, որ անընդհատ տորոեն այն: Մինչև օրս էլ այդ խաչն այնտեղ է» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 513 թվականին սուլթան Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը - Մ.Ֆ.) մեծաթանակ զորքով շարժվեց Անի քաղաքի վրա ու շրջապատեց այն: Քաղաքի բնակիչները մարտի մեջ մտան նրա դեմ, հպիստակ տարան այդ անհավատի նկատմամբ ու հետ շարժեցին՝ չթողնելով քաղաք: Երկարատև պատերազմից, սակայն, քաղաքացիները հուսահատվեցին և, չունենալով ոչ մի օգնություն, սկսեցին աղոթել՝ հույսները դրաց աստվածային օգնության վրա: Զաղաքը լիքն էր ժողովրդով, իսկ թշնամիները, թեև բաբանով ավերել էին պարսիսը, սակայն չէին կարողանում քաղաք մտնել ու դրա համար էլ որոշեցին հետ դառնալ: Այդ ժամանակ իշխանները՝ Բագրատի հայր պարոն Սմբատը և Բակուրանի հայր պարոն Գրիգորը, որոնց վրա դրված էր քաղաքի պաշտպանության պատասխանատվությունը, ամրացան միջնաբերդում: Սուլթանի զորքը ուզում էր թողնել պաշարումը, սակայն քաղաքացիները, տեսնելով, որ իշխանները ամրացել են միջնաբերդում, հուսահատվեցին և դիմեցին փախուստի: Քաղաքի տիրակալները ընկան իրենց արքաների գերեզմանների վրա և սկսեցին ողբաձայն լաց լինել, որ մնացել են անտեղ: Իմացան այդ մասին անհավատները, հետ դարձան, մտան քաղաք և սկսեցին զազանաբար ոչնչացնել բոլորին՝ վերցնելով կանանց ու երեխաներին և մեծ ավար ձեռք գցելով: Նրանք եկեղեցու կատարից ցած նետեցին մեծ խաչը, ներքև գցեցին ու կտոր-կտոր արեցին ճենապակե ջաից, որը կարգավոր էր եկեղեցու մեջ և 10.000 դաիկանով տեղադրել էր Սմբատ Տիգեդրակալը: Այս ջաից 12 լիտր էր կշռում: Երբ խաչն ընկավ, ուժեղ որոտ պայթեց և անձրև եկավ, որից առաջացած հեղեղն էլ տարավ բոլոր դիակներն ու սրբեց արյունը քաղաքի հրապարակներից և փողոցներից: Սուլթանը զոջաց այն մասին, որ ջաից կտորվել էր, բանգի այն շատ գեղեցիկ էր, իսկ այդ խաչը տարան Նախիջևան և դրեցին մզկիթի դռան դիմաց, որպեսզի յուրաքանչյուր ոք, ով կմտնի մզկիթ, անցնի դրա վրայով» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Երբ իմացվեց Հայաստանից թագավորների գնալու և ռուսների երկրին անօրեն, արյունարբու ու զազանաբարու ելիմացիների զորքի տիրելու մասին, շառաչյունով, ինչպես արծիվն է սլանալ հավթերի երանի հետևից, ելիմացիների թագավորը, սուլթան կոչեցյալը՝ Տաղուսի անունով (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը - Մ.Ֆ.), ծիարչալեց ու եկավ հասավ Անի մայրաքաղաքը: Նա պաշարեց այն, գրավեց և ենթարկեց սրածուրկության: Արյունահեղությունից ողողվեց գետիկը, ինչպես հեղեղների ժամանակ: Բազում ականատեսներ ասում էին, թե արյունը ծծելը երեխաներին գլորում, հասցնում էր քաղաքաբազման մոտով հոսող գետիկ» (Ամանուն «Պատմություն Արծրունույց տան», 3ավելված):

«Պարսից զորապետ Ալիասլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը - Մ.Ֆ.) Հայոց 513 թվականին մեծ ուժերով հարձակվեց Անի քաղաքի վրա և 27-րդ օրը գրավեց այն: Նա անխնա կոտորեց շատ մարդկանց և անթիվ տղամարդկանց ու կանանց գերի առավ: Նա կաթողիկե արծաթե խաչը տարավ՝ Դպին և կանուրջ կապեց իրենց մզկիթի մուտքի մոտ, որպեսզի կոխտեսն ու անցնեն նրա վրայով: Այսպես ավերվեց բազմամարդ քաղաքը, որտեղ 1000 ու 1 եկեղեցի կայ» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», 3ավելված):

«Եկավ Ալիասլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը - Մ.Ֆ.) և գրավեց Անի մայրաքաղաքը՝ կործանելով Աստծո եկեղեցիներն ու Բագրատունյաց թագավորության բարձր...: Սուլթանի որդին (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան ապագա սուլթան Մելիք-Շահը - Մ.Ֆ.) գրավեց Անին...: Հայոց 514 թվականի Տիրամոր տոնին, երկուշաբթի օրը Ալիասլանը գրավեց Անի քաղաքը: Նա անգթաբար բոլորին սրի բաշեց ու գերության բռնեց կանանց ու մանուկներին: Ահա այսպես Գագիկից հետո հույները բնակ տարի տիրեցին, իսկ հետո էլ եկավ Ալիասլանը, գրավեց Անի մայրաքաղաքը և Աստծո եկեղեցին հիմնովին կործանեց...: Այսպես անցավ 21 տարի, ինչից հետո հարավային բքի հուրը շարժվեց և բերեց մարդախանձ զազանին, որը հրդեհեց ու բնաջինջ արեց մեր ազգը, մանավանդ՝ Անի քաղաքը, որը պաշարեց և 25 օրում Աստծո տեսությամբ գրավեց, բանգի շատացել էին մեր մեղքերը: Դրանից հետո, առանց ազգին նայելու, նրանք կոտորեցին բոլոր մարդկանց, կարծես անտառ կտրեին, երբ երկիրը արյամբ լցրեցին, ինչից հետո, պիղծ գործեր անելով ու պոռնկանալով, գնացին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո հարավային իորջանի հուրը շարժվեց և բերեց մարդախոտի ողջ զազանին, որ իրդեհելով բնաջինջ մեր ազգը և առավելապես Անի քաղաքը, որովհետև պաշարեց այն 25 օր և ապա գրավելով կոտորեց Անի քաղաքի բնակիչներին: Ոչ-ոքի չխղճաց Ալի-Ասլան կոչված արյունարբու զազանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը - Մ.Ֆ.)» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Այլազգիները գրավեցին Անի քաղաքը, որից հետո մինչև Կոստանդնուպոլիս քաղաքի սահմաններն ընկած երկրի վրա բռնությամբ տիրեցին թուրքերը» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Ալիասլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը - Մ.Ֆ.) կնության է տանում Կյուրիկե թագավորի և Կրաց թագավորի (Քարթլի թագավորության արքա Բագրատ II-ի - Մ.Ֆ.) դուստրերին: Նա վերցնում է Անին, մորթում է 1.000 մարդու, լցնում մի փոսի մեջ և լողանում արյան մեջ՝ իր մեռելների համար գոհ անելով» (Վարդան Արևելից «Տիգեդրակալն պատմություն», գլուխ 57):

«Ալիասլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը - Մ.Ֆ.) 1000.000 հոգով անցավ Անի, գրավեց այն և սպանեց 1.000 հոգու: Նա նրանց արյունը մի փոսի մեջ լցրեց, լողացավ արյամբ և դարձավ Նախիջևան» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այս Կյուրիկեի ժամանակ էր, որ Ալփ-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) տիրեց Հայաստանին ու Վրաստանին: Անտվածանի տոնի օրը նա գրավեց Անին և սրտ ճարակ դարձրեց նրա բնակչությանը...: Ահա այսպես նա գրավեց Անին» (Ամանուն «ժամանակագրություն 1175 թվականի»):

«Հայոց 513 թվականին Ալփ-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գրավեց Անին» (Հովհաննես Երեց «ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1064 թվականին Ալփարսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գրավեց Անին» (Վասիլ Դպիր «ժամանակագրություն»):

«Երբ այդ բանը լսում է թաթարների մեծ խանը՝ Թավրիզի տերը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), որը մեծ ատելությամբ էր լցված բրիտանականների նկատմամբ և ցանկանում էր ընդարձակել իր պետությունը, զորքերի մեծ բազմությամբ դուրս գալով իր աշխարհից՝ ներխուժում է վերին Հայաստան և, հանկարծակի հարձակվելով, ավերում է ողջ երկիրը: Եվ այդպես հայերը կորցնում են իրենց թագավորությունը Տիրոջ 1098 թվականին» (Հովհաննես Դարդե «ժամանակագրություն Հայոց», գլուխ 7):

«Հայոց 513 թվականին վերացավ Անիի թագավորության բարձր, որի վերջին թագավոր Հովհաննեսի մասից 23 տարի հետո Ալփարսլան զորագլուխը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), որի հորեղբայրը Տուրքիի սուլթանն էր (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկը – Մ.Ֆ.), գրավեց 24 գավառ, իսկ Տուրքիի մահից հետո ինքը սուլթան դարձավ: Եվ ահա սա հավաքեց 100.000 հոգի ու գրավեց... Անին, որտեղ 1.000 հոգու արյուն լցրեց մի փոսի մեջ ու լողացավ մեջ՝ ասելով, թե դրանց իրեն է գոհել» (Ավագ Երեստացի «ժամանակագրություն»):

«Ալփ-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գրավեց Անին ու կոտորեց նրա բնակչությանը» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Մի փոքր ժամանակ անց՝ Հայոց 513 թվականին, Ալփարսլան սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ վերցրին Անին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Հայոց 513 թվականին գրավեց Անին» (Գրիգոր Կամախեցի «ժամանակագրություն»):

«Այս ժամանակ զորացավ Արսիլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), որ Տուրքիից (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկից – Մ.Ֆ.), հետո թագավորեց: Ահա, ուրեմն, նա անձամբ եկավ Հայաստան, նվաճեց այն, իսկ հետո հաստատվեց Կարսում» (Դավիթ Բաղիշեցի «ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1066 կամ Հայոց 513 թվականին Տիրամորի տոնի հավուր երկուշաբթի Անին գրավեցին» (Ամանուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

«Այնուհետև թագավորեց Ալփ-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), որը գրավեց Անի բաղաձև ու նրա հողերը՝ ընդհուպ մինչև Վրաց տան սահմանները» (Եսայի Հասան-Ջալալյան «Համառոտ պատմություն Աղվանից աշխարհի», գլուխ 1):

«/1/ Հայոց 519 թվականին կաթողիկոս Պետրոսի ժամանակ հայտնվեց անօրեն Ալփ-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), որը ավերեց Անին ու նրա եկեղեցիները...: /2/ Եվ ահա Հայոց 513 թվականին եկավ անիձյալ Ալփ-Արսլանը, գրավեց Անին ու նվաճեց Հայաստանը» (Սիմեոն Երևանցի «Ջամբռ», գլուխ 1, 2):

«Ահա այն ժամանակներն էր, որ Անի է ուղարկվում Բագարատ անունով ոմն հայազգի դուքս, որ խոստացել էր տեղի զորքերը եղածով ապահովել: Երբ սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) Անիի մոտով էր անցնում և դեռ չէր նախաձեռնել հռոմեական երկիրն ասպատակելուն, Բագարատի մարդկանցից ոմնաթ դուրս գալով՝ սուլթանի բանակի վերջապահ զինվորներին մեծ վնաս հասցրին ու կոտորած սարքեցին: Սուլթանը, դրա վրա զայրացած, առաջխաղացումը կանգնեցրեց, վերադարձավ Անի և մի բանի օրվա ընթացքում Անին էլ, նրա ողջ շրջակայքն էլ նվաճեց, կայազոր հաստատեց այդ շրջաններից մեկում, հիմուս գորավարձեց նշանակեց և Անիից ու նրա շրջակա երկրի վրայից վերացրեց հռոմեական տիրապետությունը: Իրերի դրությունն ահա այդպիսին էր, հռոմեացիների երկիրն Ասիայում և ողջ արևելքում ահա այսպես հռչակվում էր» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Կոնստանդին X»):

«Եվ դիմեց սուլթան Ալփ-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) դեպի Անի, գրավեց ու ավերեց Անին, կոտորեց և գերեզմարեց անհամար մարդ, ապա գնաց իր երկիրը՝ Պարսկաստան: Նա Անիի խլեց հույներից և շնորհեց Արուստակունի որդի Մանուչեին (Շարդադյանների Եմիրության ապագա Եմիր Մանուչե իբն Շավուրին – Մ.Ֆ.)» («Զարթիս-Ցիսկունեթա», «Զարթիի մատյանը»):

«Նա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) արևմուտք ուղարկեց Սուլեյման անունով իր ազգականին (Իկոնիայի սուլթանության ապագա հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գալուշին – Մ.Ֆ.), իսկ ինքը, շարժվելով վերջինիս հետքերով և տիրեց հայերի երկրին» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 3):

«Արաբների 456 թվականին Ալփարսլան սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գնաց Չորրորդ Հայաստանում ռումների առաջին բաղաձև համարվող Անիի դեմ, գրավեց այն և մեծ կոտորած արեց: Այս բաղաձև շատ ամուր էր, բանգի այն երեք կողմից օղակված էր Արաքս գետով, իսկ մյուս կողմից էլ մի խորը խանդակ ուներ, որը լցվում էր տույն այդ գետի ջրերով, իսկ բաղաձևացիները ներս ու դուրս էին անում խանդակի վրա գցված կամիջով: Այդ բաղաձևը 700.000 տներ և 1.000 եկեղեցիներ կային: Եվ ահա, երբ թուրքերն արդեն հուսանալով էին այդ բաղաձևը գրավելու հարցում, երկնային կամքով հանկարծ աշտարակներից մեկը փլվեց, որից հետո նրանք կամուրջ գցեցին ու բաղաձև մտան» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այնտեղից նա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գնաց Անի բաղաձև և, երբ հասավ, տեսավ, որ ամուր ու խիստ անառիկ բաղաձև է: Նրա երեք բառորդը գտնվում էր Արաքս գետի վրա, իսկ մի բառորդը՝ արագահոս, խորը գետի վրա էր, որի մեջ, եթե խոշոր բարեք նետներ, ջուրը կտրող էր ջարդել ու բռնել տանել: Ճանապարհից դեպի բաղաձև գտնվում էր մի խրամատի միջով, որի վրա պինդ բարեք պարիսպ կար: Սա մի շեն ու բազմամարդ բաղաձև էր, ուր կար 500-ից ավելի եկեղեցի: Նա պաշարեց և սկսեց նեղել նրանց, սակայն մահմեդականները հուսահատվեցին գրավելուց, երբ տեսան, թե ինչ անառիկ է: Սուլթանը փայտե աշտարակ շինել տվեց, լցրեց զինվորներով և դրեց բարանետ մեքենա՝ նետածիգներն հետ միասին: Սրանք ռումների բռնեցի պարիսպից հեռու ու մահմեդականները մտնեցան, որպեսզի բանդեն այն և ահա Ալփիի որդրամածությամբ պատահեց այն, ինչ նրանց հաշվի մեջ չկա՝ պարիսպի մի մեծ կտոր փլուց եկավ՝ առանց պատճառի: Նրանք բաղաձև մտան և անթիվ, անհամար կոտորեցին բնակիչներին, այնքան, որ մահմեդականներից շատերը դիակների շատության պատճառով չկարողացան բաղաձև մտնել: Նրանք գրեթե նույնքան էլ գերի տարան: Այս նվաճումների ուրախ լուրը տարածվեց երկրում և մահմեդականները հրճվեցին: Նվաճման մասին նամակը կարդացվեց՝ Բաղդադում խալիֆայական տան մեջ: Ալփ Արսլանին ուղարկվեց խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Քալիմը – Մ.Ֆ.) գրույթանը, որի մեջ գտնվում էր նրան և աղոթիցը նրա համար: Ալփ Արսլանը հսկայական զորքի հետ միասին այնտեղ էր եղել (Շարդադյանների Եմիրության Եմիր Մանուչե իբն Շավուրին – Մ.Ֆ.) թողեց ու վերադարձավ: Վրաց թագավորը (Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) գրեց նրան հաշտության մասին, սուլթանը պայմանագիր կնքեց ամեն տարի ջիզիա վճարելու պայմանով և նա ընդունեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիսկաստար պատմություն»):

«Սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ոչ մի տեղ կանգ չառավ, մինչև որ չհասավ Անիի շրջանին: Այստեղ նա տեսավ, որ Անիի պարիսպները նման են բարձր սարերի, որոնցից ամեն մեկի կատարին հզոր մի ամրոց է կանգնած: Այդ բաղաձևը ռումների երկրի ամրությունն էր և հենց այստեղ էին գտնվում նրա գանձերը: Բաղաձև բնակիչները մտածեցին, որ սուլթանն ու նրա բանակը վաճառականներ են, բանգի մինչ այդ ոչ-ոք չէր տեսել թշնամիների զորք: Սուլթանը փոսները զարկեց բաղաձև շրջակա դաշտերում: Բաղաձև ելան հեծյալներ, որոնց հանձնարարված էր պահպանել դաշտերը և ոռոգման ջրանցքները: Նրանք ուզում էին ռազմիկներին ասել, որ սրանք հեռանան այդ դաշտերից, սակայն սուլթանները զուլյանների մի խումբ նրանց կանխեց և առաջինը հարձակվեց ռումների վրա, որոնք նախաձեռնեցին: Սուլթանը սկսեց հետապնդել նրանց այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանք չպատասխարկեցին բաղաձև: Երբ սուլթանը սկսեց թափառել նրանց երկրում ու հասավ ալ-Արսլանին, ռումները գցեցին ոգին և նրան այլևս եռանդով չէին դիմարդում: Նրանց շարքերում անհամաձայնություն առաջացավ և նրանց կարծիքները բաժանվեցին: Նրանք զգացին, թե ինչպիսին է սուլթանի հզորությունը և սկսեցին բարձրանալ բաղաձև պատող սարերի գագաթները, որոնք շրջապատում էին այն պարիսպների նման՝ ճանապարհները լցնելով գերաններով ու այլ բաներով և լեռնային ծանակներից փակելով այդ թակարդներով: Սուլթանը հրամայեց նավթ նետողներին այրել այդ փլվածքներն ու խոչընդոտները: Այդ ժամանակ ռումները իջան լեռներից և պարտավորվեցին գլխահարկ վճարել: Սուլթանը նրանց կառավարումը հանձնեց հորասանի Եմիրին և Շամս ալ-Հադիմին, իսկ ռումներն էլ սկսեցին երկու ձեռքով ստորացված փրկագին տալ: Հետո, սակայն, նրանք սկսեցին զոջալ այդ հաշտության մասին և պայքարի մեջ մտան: Մարտը թեժացավ, սուլթանը հրամայեց պարկերը խոտով և ավազով լցնել ու դրանք իրար վրա դնել, այնպես որ բարձր բլրակները ստեղծվեցին: Պարսառիկավորները, նավթ նետողները, նետեր արձակող մեքենաներով կռվողները, բարանետները և արքայաշտավորները բարձրացան դրանց վրա: Այդ ընթացքում ռումները իրենց բաղաձև ընտրեցին ամենագեղեցիկ կանանց և անմորուս պատանիներին, նրանց հանցին բաղաձև ու դրեցին սուլթանական ճամբարի դիմաց, որպեսզի դրանք գալթակղեն ռազմիկներին՝ շեղելով նրանց մարտից: Սուլթանը հրամայեց նրանց բոլորին

հավաքել և պահել փակի տակ: Սուլթանն ու նրա զորքը համառորեն տանում էին մարտի ծանրությունը՝ բացարձակապես մոռանալով ուսելիքի, խսելիքի և բնի մասին: Դրանից հետո սուլթանը փայտից ամրոց կառուցեց, այն ծածկեց կաշվե ծածկով, որը ներծծված էր բացախով, և ահա, օգտագործելով այն, սուլթանական ռազմիկները մարտի մեջ մտան՝ խոչընդոտելով ռուսներին բարձրակազմ պարիսպների ու աշտարակների վրա: Ռազմիկները սկսեցին բանդել պարիսպների հիմքերը և ներխուժեցին բաղաբ: Զաղաթի շատ բնակիչները գողվեցին ձիերի սմբակների տակ: Սուլթանն այստեղ մզկիթ կառուցեց և, այդ բաղաբում գործի հետ միասին թողնելով էմիր **(Շարդադյանների էմիրությունն էմիր Սառնուչե իբն Շալուրին - Մ.3.)**, մեկնեց Սպահան» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Յուսուբի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 14):

«Ալի-Արսլան սուլթանի **(Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի - Մ.3.)** մոտ էր գտնվում խալիֆ ալ-Բախի **(Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Բախը - Մ.3.)** շերիֆների ներկայացուցիչ Աբու-Փավարիս ալ-Բախը, որը հետևյալը հայտնեց Բաղդադ. «Հիշատակված այդ բաղաբում ես սարսափելի պատերի ակնատես եղա, այնպիսին, որ, երևի թե, հնարավոր չէ դրանից սարսափելիս հիշել: Ննարավոր չէ հիշել, որ երբևէ որևէ տիրակալ նման հաղթանակի հասած լիներ: Զաղաթի երեք բառորդը գտնվում էր Արաբ գետի վրա, իսկ մի բառորդը՝ արաբահոս, խորը գետի վրա էր, որի մեջ, եթե խորը բարեր նետեին, ջուրը կարող էր չարդել ու թշել, տանել: Ճանապարհը դեպի բաղաբ գնում էր մի խրամատի միջով, որի վրա պինդ բարե պարիսպ կար: Զաղաթային դարպասներին ճանապարհը մոտեցնում էր մի կամրջով, որը նրա հենց դիմացն էր, իսկ բաղաթի պարիսպները ամուր բարից էին: Անում էին, որ այդ բաղաբում 700.000 տուն կար, ինչպես նաև 1.000 եկեղեցի ու վանք: Եվ ոչ մի մոտեցման, ինչպես նաև մարտ տալու հնար չկար: Չորքը հուսահատվեց վերցնել բաղաբը նրա անառիկության պատճառով և անօգնական վիճակում էր մինչև այն պահը, երբ, առանց որևէ պատճառի, պարսպից մի մեծ կտոր փլուցվեց: Դա բերեց բաղաթի պաշտպանության թուլացմանը: Ալի-Արսլանի զորքերը ներս խուժեցին բաղաթ, կոտորեցին նրա բնակչությանը, թալանեցին այն, այրեցին, կողոպտեցին ու գերեցին նրանց, որոնք փրկվել էին սրից՝ տիրելով բաղաթին: Զաղաթի փողոցները անանցանելի դարձան սպանված մարդկանց մեծ բանակությունից: Գերիները թիվը ոչ պակաս, քան 50.000 էր: Ես ուզեցի մտնել բաղաթ և ինքս տեսա այդ ամենը՝ փորձելով այնպիսի մի կերպ այդ անել, որ սպանվածների չհանդիպեմ, սակայն չգտա նման մի ճանապարհ: Փոխանցում էին, որ եկեղեցիների մեկում գտել էի ջրով լի 9 բյուրեղյա գավաթներ: Դրանք չարդել էին ու իրար մեջ բաժանել ռազմիկները, իսկ ամեն մի կտորը կշռում էի 18 ռաթը» (Սիբու իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Հիջրի 457 թվականին սելջուկյան սուլթան Ալի-Արսլանը **(Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը - Մ.3.)** արշավեց Հայոց և ռուսների երկրի ու գրավեց շատ բերդեր, որոնք հանձնեց Առանի տեր Աբու-Ասվարին **(Շարդադյանների էմիրությունն էմիր Աբու-Ասվար Շալուրին - Մ.3.)**, որպեսզի միացնի այն իր թագավորության, բանի որ այն մոտ էր նրա երկրին: Եվ ահա նույն թվականի Ռեշեք ամսին Աբու-Ասվարը հավաքեց իր զորքը, մտավ Հայոց և ռուսների երկիրը ու շարժվեց դեպի Անի սահմանային ամրությունը: Նա գրավեց ու վերանորոգեց այն ինչ վնասված էր և այնտեղ նշանակեց իր պաշտոնյաներին՝ ապահովեց զինամթերքով ու մարդկանցով» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«... Ալի-Արսլանը **(Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը - Մ.3.)** մեծաքանակ զորքերով հարձակվեց Արմենիայի վրա և Գագիկի բանակի դեմ մղած մարտերում հաղթեց նրան: 25 օրվա պաշարումից հետո Հիջրի 456 թվականին նա գրավեց Անի ամրաբաղաբը, կոտորեց բնակչության մեծ մասին և թալանեց նրանց ունեցվածքը...: Հիջրի 457 թվականին սելջուկյան սուլթան Ալի-Արսլանը արշավեց Հայոց և ռուսների երկիր ու գրավեց շատ բերդեր, որոնք հանձնեց Առանի տեր Աբու-Ասվարին **(Շարդադյանների էմիրությունն էմիր Աբու-Ասվար Շալուրին - Մ.3.)**, որպեսզի միացնի այն իր թագավորության, բանի որ այն մոտ էր նրա երկրին: Եվ ահա նույն թվականի Ռեշեք ամսին Աբու-Ասվարը հավաքեց իր զորքը, մտավ Հայոց և ռուսների երկիրը ու շարժվեց դեպի Անի սահմանային ամրությունը: Նա գրավեց ու վերանորոգեց այն ինչ վնասված էր և այնտեղ նշանակեց իր պաշտոնյաներին՝ ապահովեց զինամթերքով ու մարդկանցով» (Սյունեցիի-Բաշի «Պատմություն»):

³²³⁴ «Նա **(Ջաթիմյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Հայր - Մ.3.)** զորք հավաքեց ու կուտակեց, ապա եկավ Անդրիս և լրիվ գրավեց այն Հիջրի 456 թվականին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ուստի նա **(Ջաթիմյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Հայր - Մ.3.)** ցրեց ապստամբների բանակը» (Աբու-Ֆիդլ «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³²³⁵ «Երբ նա **(Շարդադյանների էմիրությունն էմիր Աբու-Ասվար Շալուր - Մ.3.)** այնտեղ իջավ և իր զորքը ցրեց, Չուլբադա ամսին ալանները մեծ բազմությամբ դուրս եկան Ալանաց դռներից և մտան Շաբիի երկիրը ու Վրաստան, որից հետո Շաբիի անհավատների հետ ներխուժեցին Առան: Նրանք ներթափանցեցին ու առանց որևէ արգելքի ասպատակեցին, սպանեցին, կողոպտեցին դաշտերն ու սարերը: Սահմանամերձ Շաբեթ բաղաթի դռան առաջ ալանները հավատի համար կամավոր կռիվներից ավելի քան 200 մարդ սպանեցին, ապա ասպատակեցին մինչև Գանձակի դուռը և նրա գյուղերում, ում որ գտան, սպանեցին: Այդ ժամանակ Աբու-Ասվարը իր զորավարների հետ գտնվում էր Գանձակում, բայց նրանք համարձակության չունեցան դուրս գալու և կռվելու նրանց դեմ: Ապա անիծյալները գնացին Պարտավ և երեք օր կանգ առան նրա դռան առաջ և ասպատակեցին նրա շրջակայքը, որից հետո թողեցին ու անցան առաջ, մինչև որ հասան Խանկիկին՝ սա գտնվում է Արաբսի մոտ: Նրանք Առանի մահմեդականներից ու նրանց դաշնակիցներից անթիվ և անհամար գերիներ դուրս բերեցին» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Երբ նա **(Շարդադյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շալուր - Մ.3.)** այնտեղ իջավ և իր զորքը ցրեց, Չուլբադա ամսին ալանները մեծ բազմությամբ դուրս եկան Ալանաց դռներից և մտան Շաբիի երկիրը ու Վրաստան, որից հետո Շաբիի անհավատների հետ ներխուժեցին Առան: Նրանք ներթափանցեցին ու առանց որևէ արգելքի ասպատակեցին, սպանեցին, կողոպտեցին դաշտերն ու սարերը: Սահմանամերձ Շաբեթ բաղաթի դռան առաջ ալանները հավատի համար կամավոր կռիվներից ավելի քան 200 մարդ սպանեցին, ապա ասպատակեցին մինչև Գանձակի դուռը և նրա գյուղերում, ում որ գտան, սպանեցին: Այդ ժամանակ Աբու-Ասվարը իր զորավարների հետ գտնվում էր Գանձակում, բայց նրանք համարձակության չունեցան դուրս գալու և կռվելու նրանց դեմ: Ապա անիծյալները գնացին Պարտավ և երեք օր կանգ առան նրա դռան առաջ և ասպատակեցին նրա շրջակայքը, որից հետո թողեցին ու անցան առաջ, մինչև որ հասան Խանկիկին՝ սա գտնվում է Արաբսի մոտ: Նրանք Առանի մահմեդականներից ու նրանց դաշնակիցներից անթիվ և անհամար գերիներ դուրս բերեցին» (Սյունեցիի-Բաշի «Պատմություն»):

³²³⁶ «Իսկ Բագրատի **(Զարթիկի թագավորության արքա Բագրատ II-ի - Մ.3.)** քրոջ արջիկը, որին հետևորդը, որին սուլթանը **(Սելջուկյան սուլթան Ալի-Արսլանը - Մ.3.)** պահանջում էր կնության, Հայոց Կյուրիկե թագավորի եղբոր դուստրն էր: Խնդրեց Բագրատը նրան, բայց Հայոց թագավորը չտվեց: Ապա՝ Բագրատը որպես բանազնաց ուղարկեց ազդեցիկ երիտթալ Վարդա-Բակուր Գամրեյելուն: Բագրատը Հայոց թագավորի մարդկանց իր կողով գրավեց և Սամշվիլոն մտնող Հայոց Կյուրիկե թագավորին ու նրա եղբայր Սմբատին Զվեղի անտառում կալանավորեցին, որից հետո հայտնեցին Բագրատին: Նա շտապ ելավ Զվախուրդից ու կալանավորվածներին բերեցին Կյուրեղայի մատուցները: Բագրատը պահանջեց Սամշվիլոն, սակայն հայերը չտվեցին այն, բանի որ Կյուրիկեի և Սմբատի մեկ այլ եղբայր՝ Ատրնեքսեղը, պատասխարկել էր Սամշվիլոնում: Կյուրիկեին և Սմբատին տարան Սամշվիլոն, խաչափայտեր սարքեցին և Հայոց Կյուրիկե թագավորին երեք օր կախված թողեցին: Հայերը խաղաղություն խնդրեցին և տվեցին Սամշվիլոն: Ապա՝ եկան Հայոց թագավորի երկու իշխաններ՝ Լուկիայի իշխանը և Կաթավաթարինը: Կյուրիկեի եղբայր Սմբատն առաջարկում էր, որ համաձայն էր հանձնել երեք բերդ՝ Օփրեթը, Կոչկը և Վարազաբադը, իսկ Բագրատ թագավորը խոցած նրանց ու վերադարձրեց՝ ազատելով բոլոր բերդերը Սամշվիլոնից գատ: Նա Սամշվիլոնում այլ բերդատեր մեծամեծերի չթողեց, այլ այն գրավեց հարթունիս և այդպես էլ հպատակվեցին հայերը» («Զարթիս-Ցխովերա», «Զարթիկի մատյանը»):

«Բագրատի **(Զարթիկի թագավորության արքա Բագրատ II-ի - Մ.3.)** քրոջ արջիկը, որի հետ ուզում էր ամուսնանալ սուլթանը **(Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը - Մ.3.)**, Հայոց Կյուրիկե թագավորի եղբոր արջիկն էր և Կյուրիկեն չտվեց նրան: Այս պատճառով Բագրատը զորգեց մարդկանց, որոնք կալանավորեցին Շամշուլոն մտնող Կյուրիկեն և նրա եղբայր Սմբատին, որից հետո ներկայացրին Բագրատ թագավորին: Թագավորը Շամշուլոնի մոտեցավ: Հայաստանցիները զիջեցին Շամշուլոն, Օփրեթը և այլ բերդեր, իսկ Բագրատը ինչպեց Կյուրիկեն և բոլորը վերադարձրեց, բացի Շամշուլոնից, և Կյուրիկեն իր արքունիքում պահեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիկի պատմությունը»):

«Այդ տարի Բագրատը **(Զարթիկի թագավորության արքա Բագրատ II-ի - Մ.3.)** բռնեց Կյուրիկեն և խլեց նրանից Շամշուլոն» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

³²³⁷ «Ինդիկոտիկի երրորդ տարում արևմուտքում մերձիստրոպյան բաղաբների կառավարիչներ, մագիստրոս Վասիլ Ապրկապի և մագիստրոս Նիկեփոր Բոտանիստեսի **(Բուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեփոր II-ի - Մ.3.)** օրոք, ուզեցին ազգը, սրանք էլ սլույթական ցեղ են, պաճիսաններից ավելի բաղաբակիրք ու բազմամարդ, տնով տեղով և սեփական ինքնով երկար գերաններով, միակտոր նավակներ ու տների վրա անցան Խատրոսը ու անակնկալ կերպով հարձակվեցին իրենց անցումը խոչընդոտելու համար նշանակված զինվորների՝ բուլղարների, հռոմեացիների և նրանց հետ եղող սյուանների վրա: Նրանք գերի վերցրին և տարան նրանց առաջնորդներ Վասիլ Ապրկապին ու Նիկեփոր Բոտանիստեսին և ողողեցին Խատրոսի շուրջ ընկած ողջ տարածությանը: Իրազեկ մարդկանց ասելով՝ բարբարոսները վաթսույն բյուր կռվող մարդիկ էին ու մարտիկներ: Մի մեծ զորամաս անցատվելով նրանցից՝ խորացավ մինչև Թեսալոնիկե ու հենց Հելլադա, ինչը ճանապարհին հանդիպեց թալանեց, ոչնչացրեց և անհաջիվ ավար ձեռք բերեց: Իրենց ցեղակիցների մոտ վերադառնալիս, սակայն, վրա հասավ սաստիկ ձմեռը և նրանք ոչ միայն թալանածը կորցրին, այլ գրեթե ողջ սեփականը, ու սարսափելի վիճակում վերադարձան բանակատեղի...: Հենց այն օրը, երբ

Յուրույնություն բանակած ուզերի վրա սլացող օդազնաց բազում զորքեր երևացին, նրանց վրա նետերի տարափ արձակելով, այն աստիճան, որ նրանցից և ոչ-ոք անհոցեյի չմնաց» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Կոնստանդին X»):

«Հայոց 514 թվականի սկզբին ռումոց արքա Տուկիծի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.**) թագավորության օրոք, արևմտյան երկրում ուզերի ժողովուրդը մեծ պատերազմ սկսեց: Կայսր Տուկիծը ողջ հույն ժողովրդի և Հայոց երկրի զորքերի զորահավաք արեց ու նրանց զորահրամանատար նշանակեց ռումոց մեծ իշխան Վասիլին՝ Ապուբասի որդուն, որը, բազմաթիվ զորքերի զուլխն անցած գնաց, և իջավ Տոնամիս կոչվող մեծ գետի ափը: Տեղի ունեցավ կատաղի պատերազմ և, գետի ափին ընդհարվելով միմյանց, երկու կողմից էլ շատերն ընկան: Պետք էր տեսնել սարսափելի օրհասը, օրվա մեծ մասը իրար էին հարվածում և երկու կողմից էլ մեկը մյուսին կոտորում էին ինչպես ոչխարների հոտ: Մարտը թեժացավ և ռումոց զորքերը, պարտություն կրելով, դիմեցին փախուստի: Ուզերի զորքերը սրբով հալածեցին նրանց և մեծ ջարդ տվեցին, գերի վերցրեցին ռումոց զորահրամանատար Վասիլին ու տարան իրենց երկիրը: Ուզերը գրավեցին ռումոց ճաթաբար, հափշտակեցին բազում ոսկի, արծաթ և մեծաքանակ այլ ավար, իսկ հունաց մեծամեծ իշխաններին էլ գերի տարան: Վասիլն ուզերի երկրում երկար ժամանակ մնաց գերության մեջ և նրան չկարողացան փրկագնով ազատել, բանգի շատ մեծ գումար էին պահանջում: Մի այլազգի գինևոր, սակայն, Վասիլի հետ պայմանավորվեց կազմակերպել նրա փախուստը, վերջինս էլ նրան խոստացավ մեծ հարստություն, իսկ կայսրից՝ պաշտոններ: Մի քանի օր անց ուրիշ ընկերների հետ միասին նա փախցրեց Վասիլին և շուտափույթ հասցրեց Տուկիծ կայսրը: Ամբողջ հունաց երկրում մեծ ուրախություն եղավ: Կայսրը Վասիլին ազատողներին բազում նվերներ տվեց: Վասիլը եկավ Ուռհա՝ իր հայր Ապուբասի մոտ: Հայրը և Վասիլի ողջ գերդաստանը ուրախությամբ լցվեցին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 514 թվականին արևմտյան ժողովուրդները ելան հունաց կայսր Տուկիծի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ: Վերջինս հավաքեց ու նրանց դեմ մեծաքանակ զորք հանեց: Նա գլխավոր հրամանատար նշանակեց Ապուբասի որդի Վասիլին: Նրանք գնացին ու տեղակայվեցին Տոնամիս գետի ափին: Սարսափելի ճակատամարտ տեղի ունեցավ, հույները պարտություն կրեցին և դիմեցին փախուստի: Ընշամիսերը գրավեցին այն ամենը, ինչ հույներն ունեին՝ գերելով նաև Վասիլին: Երեք հոգի, սակայն, գողացան Վասիլին, բերեցին Կոնստանդնուպոլիս և ներկայացրին Տուկիծին, ինչի համար մեծ պարգև ստացան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²³⁸ «Հայոց 514 թվականին պարսից անհավատ իշխան Սլար-խորասանը նորից զորահավաք արեց և արշավեց Թյուրքի բերդի վրա: Նա բազում օրեր կատաղի մարտերով նեղ դուրսան մեջ գցեց այն, բայց չկարողացավ գրավել» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³²³⁹ «Կլնտեղից հեռանալով՝ Սլար-խորասանը բազմաթիվ զորքերով մտավ Ուռհայի գավառը և հասավ Սևերե կոչված բերդը: Կլնտեղը գտնվում 200 հեծյալներից բաղկացած մի ֆրանկ կայազոր, որը պատերազմի էլավ թուրքերի դեմ և, նրանց առաջամարտիկներին կոտորելով, փախուստի մատնեց, բայց, երբ այլազգիների զորքերը սովարացան, ֆրանկներին փախուստի մատնեցին և 15 հոգու սպանեցին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³²⁴⁰ «Դրանից հետո անհավատների զինվորները հարձակվեցին Սևերե գավառի և Նեպիլի վրա: Ողջ գավառը բազմամարդ էր՝ լի տղամարդկանցով ու և կանանցով, որը ոչխարների մեծաքանակ հոտի պես ծովի նման ծփում էր: Թուրքերը, զազանաբար հարձակվելով բնակչության վրա, անգթությամբ սրի բաշեցին տղամարդկանց, երկիրը արյամբ ողողեցին, իսկ կանանց ու երեխաներին էլ, անհամար ավարով հանդերձ, գերի տարան» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³²⁴¹ «Մի քանի օր անց թուրքերը հասան Ուռհա գավառը և բանակեցին հռչակավոր Թոռիճա բերդի առջև ու ողջ գավառը ավարի առան: Չորքի կեղծ հարձակվեց իրենաբերդի վրա, որ Նշենեկ էր կոչվում, և, կատաղի մարտ տալով, գրավեց այն: Հայոց բաջարի զինվորներից մեկը, Անտիոք բաղաթի դուկը, որի անունը Պեխտ էր, դիպվածով Ուռհայում էր գտնվում: Սա, իր զորքերին ձայն տալով, հարձակվեց թուրքերի վրա: Ուռհա բաղաթի դուկը, որ Պիդոնիս էր կոչվում, բաղաթի զորքերը տվեց իր պոռթխմանի՝ պատվիրելով ոչնչացնել Պեխտին, որպեսզի վերջինս սիրաբերդի չգործի և բաջարյան համբավը չտարածվի: Պեխտը գիշերվա պահին հասավ Նշենեկ: Թուրքերը, ոչինչ չկասկածելով, կրակ էին վառել և ճաշ էին պատրաստում: Նենգ պոռթխմանը, որի սրտում Պեխտին ոչնչացնելու չարադավությունը կար, հեռվից պատերազմական շեփոքը ինչեցնելով, թուրքերին տեղյակ դարձրեց, իսկ ինքը զինվորներով այլ կողմ գնաց: Հայոց իշխանը հասու եղավ ռումոց նենգությանը, ձայն տվեց իր ազատներին և հարձակվեց թուրքերի վրա: Հասնելով նրանց՝ նա մի մասին գլխովին ջարդեց, իսկ մյուսին էլ փախուստի մատնեց՝ ամրացնելով բերդը: Երբ նրա վրա հարձակվեցին բազում անհավատներ, նա անվասն մտավ Ծուլմանի մոտ գտնվող բերդը և հարցրեց, թե որտե՞ղ է բաղաթի ֆրանկ զորքը, իսկ նրան էլ պատասխանեցին, թե պոռթխմանը ողջ զորքով գնաց տեղ գտնվող մոտ: Պեխտն ասաց. «Ով աստվածուրաց ռումներ, այստեղ էլ ցույց տվեցի՞ր ձեր նենգությունը»: Նա վերադարձավ Ուռհա, իսկ մի քանի օր անց գնաց Անտիոք բաղաթը, որտեղից Տուկիծ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ին – Մ.Ֆ.**) նամակ գրեց և ամեն ինչ հայտնեց: Կայսրը պոռթխմանի Կոնստանդնուպոլիս բերել տվեց, նրա մորթին տիկ հանեց, խոտով լցրեց այն և ուղարկեց Ուռհա, իսկ Պիդոնիսին էլ պատվագուրկ արեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Անտիոքի դեսոթյան դուքս Պեխտը, որն այդ ժամանակ Ուռհայում էր, ազգությամբ հայ, իր զորքի զուլխն անցած բաջաբար ելավ: Ուռհայի դուքս Պեխտնիստեսը իր պոռթխմանի նշանակեց զորքի հրամանատար և որդեգ դավաճանել Պեխտին, որպեսզի հաղթանակի փառքն իրեն հասնի: Պեխտը ուզում էր գիշերով հարձակվել այլազգիների զորքի վրա, սակայն այն դավաճան պոռթխմանը, որի անունը Վարդ էր, հնարավորություն տվեց նրան մոտենալ թշնամուն և ժամանակից շուտ հարձակման ազդանշան տվեց: Այլազգիները, որոնք չէին սպասում հարձակման, լսեցին այդ ազդանշանը ու պատրաստվեցին: Պեխտն այնուհանդերձ հարձակվեց թշնամուն վրա, շատերին կոտորեց, իսկ սպացածին էլ փախուստի մատնեց, ընդ որում պոռթխմանը ազդանշանը տալուց հետո իր հեծյալներով մի կողմում էր մնում և չօգնեց Պեխտին: Երբ Պեխտն այդ մասին իմացավ, ասաց. «Ով անհավատներ, այստեղ էլ ձեր նենգությունը ի ցույց դրեցիք»: Դրանից հետո Պեխտը վերադարձավ Ուռհա, որից հետո գնաց Անտիոք: Այդ ամենի մասին նա տեղյակ պահեց կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ին – Մ.Ֆ.**), որը իր մոտ՝ Կոնստանդնուպոլիս, կանչեց պոռթխմանի, հրամայեց նրա կաշին բերթել, իսկ հետո էլ՝ սպանել, որից հետո Պեխտին մեծ պարգևով հետ ուղարկեց, իսկ Ուռհայի դուքս Պեխտնիստեսին էլ հանեց պաշտոնից և աքսորեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²⁴² «Հայոց 514 թվականին անհավատ և արյունարբու գազան Սլար-խորասանը նորից եկավ Ուռհայի գավառը և իջավ Հայեպ: Նա այնտեղ բազմաթիվ բնակավայրերի բնակիչներին ամբողջությամբ սրի բաշեց, մեծ ջարդ տվեց և բազմաթիվ գերիներ վերցրեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Սլար-խորասանը Ուռհայում շատ մարդկանց սպանեց և խոշոր ավարով վերադարձավ Պարսկաստան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²⁴³ «Հայոց 514 թվականին անհավատ և արյունարբու գազան Սլար-խորասանը հարձակվեց Տեպ կոչված բերդի վրա: Նա, կատաղի մարտ տալով, գրավեց Տեպը և բոլորին իսպառ կոտորեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³²⁴⁴ «Հեռանալով այնտեղից՝ նա եկավ և բանակեց Զոսու կոչվող վայրում: Ուռհա բաղաթում գտնվող ռումոց 4.000 հոգանոց հետևակ և ձիավոր զորքը գնաց թուրքերի վրա ու հասավ Զոսուի մոտ գտնվող Թյակը: Սլար-խորասանը, տեսնելով նրանց, ձայն տվեց իր զինվորներին և դիմեց մարտի: Մարտը չկարճվեց՝ ռումոց զինվորները փախուստի դիմեցին: Հայ հետևակներից երկու երթայր, սակայն, բռնեցին կամուրջը և թուրքերի ողջ զորքի ճանապարհը փակեցին, մինչև որ ընկան կատաղի մարտում: Ռումոց զորքը փախուստի դիմեց, իսկ թուրքերն էլ սկսեցին սրբով հալածել: Այն ժամանակ մի ֆրանկ շուռ եկավ և հարձակվեց թուրքերի վրա: Նա, առյուծի նման մռնչալով, շատերին սրախողխող արեց, թշնամու ճանփան կտրեց ու պահեց այնքան ժամանակ, մինչև որ փախստականները հեռացան: Նրա ձին բազում վերքեր ստացավ, ինքն էլ տեղում բաջի մահով ընկավ: Թուրքերը, մեծ ջարդ տալով, հալածեցին ռումներին մինչև բաղաթի խրամը, դաշտն արյամբ ողողվեց, բազմաթիվ իշխաններ սպանվեցին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 514 թվականին Սլար-խորասանն անունով պարսից մի իշխան շատ զորք հավաքեց և շարժվեց Ուռհայի գավառի վրա: Նրա դեմ բաղաթից մի փոքրիկ զորք դուրս եկավ ու փախուստի մատնեց, բայց հետո, երբ թշնամու զորքերի թիվը սկսեց ալելանալ, նրանք պարտություն կրեցին և դիմեցին փախուստի: Այլազգիները կոտորեցին նրանց և թալանեցին ողջ երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²⁴⁵ «Հանդիպելով արշավանքի դուրս եկած և երկիրն ավարառող պաժնիկների՝ նա (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) նրանց գլխովին պարտության մատնեց, որից հետո բազում գերիներ էլ սպանվածների զուլխները կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ին – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց, որով արժանացավ վեստարիսի աստիճանի» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Եվդոկիա Դուկեսնա»):

³²⁴⁶ «Դրանից հետո Գագիկն ու Հայոց վարդապետները հեռացան կայսրից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ից – Մ.Ֆ.**) և առաջ փառք գնացին իրենց երկրները: Ըստիճաի Գագիկը ելավ ու գնաց հասավ Գամիթի Կեսարիա բաղաթը: Նա դեմ վարդու շատ էր զայրացած հույների դեմ, դրա համար էլ ցատունալից հարձակվեց Կեսարիայի մետրապոլիտի վրա, որի անունը Մարկոս էր, բանգի այս չարապիղծ հերետիկոսը հայերին շատ էր անարգում: Անօրենն այն աստիճան էր լրբացել, որ Նոյնիսկ իր շան անունը Արսեն էր դրել: Հայոց արքա Գագիկը վաղօրոք լսել էր այդ բոլորի մասին և շատ զայրացել, բայց, լինելով ռումոց շրջապատում, ոչինչ չէր կարողանում անել: Մետրոպոլիտը համայն

հունաց երկրում անուն էր հանել, նա մեծ էր և ահարկու, բայց նա շատ էր անարգում մեր հայ ազգը ու բոլոր շներին Արմեն էր անվանում: Սա, երբ իմացավ, որ կայսրը ուզում է Ռոմ մկրտել Դայոց թագավորագուհիներին, անկարագրելի փորձանք բերեց Դայոց գլխին: Գագիկը, որտեղ որ իջևաներ, Դայոց բոլոր զինվորներին հրաման էր տալիս խայտառակել ռումոց երևելի կանանց: Նա նրանց անարգում էր, քանզի որոշել էր այլևս ուր չգնել Կոստանդնուպոլիս, այլ՝ գնալ պարսից սուլթան Աբասյանի (Մեջլուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) մոտ և տիրանալ Դայոց երկրի թագավորական գահին: Սուլթանը բազմիցս էր հրավիրել Գագիկին, բայց բրիտանոնական հավատքը թույլ չէր տալիս գնալ: Գագիկը, երբ մոտեցավ մետրոպոլիտին, ցանկության հայտնեց նրա մոտ իջևանել: Գագիկի ներկայացուցիչները գնացին և, դիմելով հերետիկոս Մարկոսին, ասացին. «Դայոց Գագիկ արքան ասում է, որ այսօր թեզ մոտ է իջևանելու»: Կիր Մարկոսը, լսելով այդ, ուրախացավ և հրաման տվեց իր ողջ տունը զարդարել, որից հետո նա, կամա-ակամա, բահանաներով հանդերձ, գնաց Գագիկին ընդառաջ ու մեծ պատիվներով նրան բերեց տեղավորեց իր տունը: Մարկոսը մեծ ճաշկերույթ տվեց, բայց Գագիկը ողջ օրը շատ գայրացած էր: Երբ գինու ազդեցության տակ սկսեց ուրախանալ, Գագիկն ասաց Կիր Մարկոսին. «Լսել եմ, որ դու մի գործել շուն ունես, մենք ուզում ենք նրան տեսնել»: Մարկոսը գլխի ընկավ, թե ինչի համար է նա այդ բանը կամենում և չսեղու տվեց: Երբ Գագիկն իր ասածը կրկնեց, կանչեցին շանը, բայց նա չէր գալիս, որովհետև չէին համարձակվում «Արմեն» անունով կանչել: Գագիկն ասաց. «Անունը տվե՞ր, որ գա»: Այն ժամանակ Մարկոսը գինու ազդեցության տակ շանը կանչեց և ասաց. «Արմեն, Արմեն»: Շունը եկավ, իսկ նա առյուծի էր նման: Գագիկը, տեսնելով նրան, ասաց. «Այս շան անունն Արմեն է»: Մարկոսը շատ ամաչեց և ասաց. «Զայ է, դրա համար է, որ Արմեն ենք ասում նրան»: Գագիկը պատասխանեց. «Դիմա կոտենես ով է քաջ, Արմենը, թե՛ ռումկը»: Նրանք պատրաստեցին մի պարկ, Գագիկի ազդանշանով թիկնապահները շրջապատեցին շանը ու մեծ դժվարությամբ զգեցին պարկի մեջ: Կիր Մարկոսը, կարծելով, որ ուզում են շանը իրենց հետ տանել, գայրացավ և սկսեց գոռալ սպասավորների վրա: Գագիկը ժպտաց, ձեռքով նշան արեց սպասավորներին, որոնք շրջապատեցին անօրեն Մարկոսին ու, բռնությամբ և քաջքելով պարկի մեջ զգեցին՝ Արմեն կոչված շան մոտ: Գագիկն ասաց. «Տեսնե՞ր ո՞վ է ուժեղ և քաջ, Ռոմ մետրոպոլիտը, թե՛ նրա կողմից Արմեն կոչված շունը»: Գագիկը հրաման տվեց սաստիկ ծեծել շանը, որը կատաղած հարձակվեց Մարկոսի վրա և ատամներով բզկտեց նրան: Օրվա մեծ մասը այսպես ծեծում էին շանը, իսկ նա, կատաղած դրանից, թափում էր պիղծ հերետիկոս Մարկոսի արյունը: Մարկոսն ուժեղ ու աղիողորմ աղաղակում էր: Ահա, այսպիսի ահավոր պատերազմ էր գնում պարկի մեջ և ատամների կրծոտոց ու սրտի հառաչ էր դուրս գալիս պարկից: Այսպիսի տանջանքներով էլ սատակեց չար և պիղծ անարգի՞ք՝ դառնալով շան ճարակ: Այնուհետև Գագիկը հրամայեց ավարի մատնել Մարկոսի տունը, իսկ նա մեծահարուստ էր և շատ անվանի: Դավաճաններով ոսկում և արծաթի անհամար գանձերը, այդ թվում նրա 6.000 խնայք, 40 լուծ գունձ, 20 լուծ եգ՝ Գագիկի ձեռքի և ջորիների մեծ երանանքով վերադարձավ իր տունը: Ահա, Գագիկի ռումոց մեջ կատարածը, մի բան, որ ոչ նախկինում, ոչ էլ հետագայում որևէ մեկը չհամարձակվեց անել: Դրանից հետո նա այլևս ուր չդրեց Կոստանդնուպոլիս ու ոչ էլ ուշադրություն դարձրեց ռումոց կոչին» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Մեծ հաղթանակ տանելով կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) հետ բանավեճում՝ Գագիկը գայրացած հեռացավ և, որտեղ որ լինում էր, հրամայում էր պատվազրկել հույն ազնվական կանանց ու թալանել նրանց գանձերը, քանզի մտադիր էր այլևս երբեք չվերադառնալ Կոստանդնուպոլիս և չընդունել հույների հրավերը: Նա մտադիր էր մեկնել Ալի-Արսլանի՝ Պարսկաստանի սուլթանի (Մեջլուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.), մոտ և նրա օգնությամբ կրկին բազմել իր գահին, քանզի սուլթանը մեկ անգամ չէր, որ նրան հրավիրել էր, սակայն նա բրիտանոնական իր հավատքի պատճառով հրաժարվել էր: Այդ ժամանակ Կեսարիայում Մարկոս անունով մի մետրոպոլիտ կար՝ հայտնի և հարուստ, որը վատաբանում էր Դայոց ազգին: Նա զրպարտանքներ էր բարդում հայերի վրա և ատում էր նրանց այն աստիճան, որ նույնիսկ իր շանը Արմեն էր կոչում՝ այդպես կոչելով նաև մնացած բոլոր շներին: Գագիկ արքան գիտեր այդ մասին, սակայն հարմար առիթի էր սպասում, որ վրեժ լուծի: Եվ ահա, երբ նա եկավ Կեսարիա, կանգ առավ Մարկոսի տանը, որն իր կամքից անկախ ընդունեց նրանց: Երբ նրանք ճաշում էին և գինուց հետո ուրախացան, Գագիկը դիմեց Մարկոսին. «Լսել եմ, թե դու մի մեծ շուն ունես, ուզում եմ տեսնել նրան»: Մարկոսը կանչեց շանը, ասելով. «Արմեն, Արմեն», շունը ներս վազեց, իսկ Գագիկը հարցրեց. «Մի՞թե բոլոր շան անունը Արմեն է», իսկ նա էլ պատասխանեց, թե. «Մենք նրան Արմեն ենք կոչում իր մեծ ուժի համար»: Գագիկ արքան նշան տվեց իր ռազմիկներին և նրանք շանը բռնեցին նախապես պատրաստված պարկի մեջ: Տեսնելով այդ՝ Մարկոսը գայրացավ, կարծելով, թե ուզում են իյել իր շանը, սակայն Գագիկը, բւժիժաղ տալով, հրամայեց Մարկոսին ևս բռնել և շան հետ նույն պարկի մեջ մտցնել: Այդպես էլ արեցին, որից հետո կապեցին պարկը և սկսեցին պիրկ մտրակներով ծեծել շանը, որը կատարած նետվեց Մարկոսի վրա ու այնքան բզկտեց նրան, մինչև որ առ հոգին չկիչեց: Գագիկը հրամայեց թալանել Մարկոսի տունն և նրա գանձերը՝ արծաթը, ոսկին, ինչպես նա անասունները, ձիերը ու ջորիները, որոնք բոլորը վերցրած հեռացավ: Նա համարձակվեց այսպես գործել հույների երկրում, իսկ հետո այդպես էլ չգնաց Կոստանդնուպոլիս և չընդունեց որևէ հրավեր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Գագիկը ռումների մոտից փառքով վերադարձավ Կեսարիա, իսկ այնտեղ Մարկոս անունով մի մետրոպոլիտ կար, որը իր շան անունը, բանի որ աստվածություն ուներ հայերի նկատմամբ, արմեն էր դրել: Գագիկը եկավ ու հույժ մեծարկեց այս Մարկոսի կողմից և, մինչև ուրախ կերուխուսի մեջ էին, Գագիկն ասաց. «Տեր հոգևոր, լսել եմ, թե մի լավ շուն ունես, բեր տեսնես նրան»: Եպիսկոպոսը հրամայեց կանչել շանը, սակայն նրա անունը վախճանում էին տալ ու դրա համար էլ շունը չեկավ: Այդ ժամանակ արքան ասաց. «Նրան իր անունով կանչե՞ք»: Կանչեցին և շունը եկավ, իսկ Եպիսկոպոսն էլ ասաց, թե շանը տիրասիրության և արիության համար են այդպես կոչում: Դրանից հետո արքայի հրամանով շանն ու մետրոպոլիտին զգեցին մի պարկի մեջ և այնքան ծեծեցին, մինչև մետրոպոլիտը շան կողմից սպանվեց, հետո էլ սպանվեց շունը, որից հետո, կողոպտելով Եպիսկոպոսարանը, նրանք հեռացան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ հայերը պանդխտության ուղին բռնեցին և, նահանջելով ու խույս տալով հունաց ազգից, եկան Կապադոկիայի Կեսարիայի սահմանները, որին քաջությամբ տիրեց մեծն Գագիկ արքան: Նա բազում հույների սատկեցրեց, իսկ նրանց մեջ էլ նաև բաղաթի մետրոպոլիտ Մարկոսը, որը, վատ վերաբերվելով հայերին, իր շան անունը «Արմեն» էր դրել: Եվ ահա արքան նրան ու իր շանը մի պարկի մեջ դրեց և ուժեղ հարվածներով միասին սատկեցրեց» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

³²⁴⁷ «Այդ տարին Այսար-Խորասանը Նորից եկավ Ուռնա գավառ՝ Կապին կոչված վայրը, որտեղ ստկալի կոտորած արեց: Նա այնտեղ բանակեց բազում օրեր, ողջ գավառն ավարի առավ և գերեզարեց: Անհատար ավարով և բազում գերիներով լի՝ նա գնաց պարսից երկիրը և այնտեղ էլ անկեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³²⁴⁸ «Երբ այդ ավազակներն այնտեղ էին, նրանք իմացան այն մասին, որ բոլորը մեռած են, թալանեցին ամեն ինչ և հեռացան: Այդ ժամանակ Մեխիտեի կատեպան Կրիսիտեք զինված մարդկանց ուղարկեց նրանց հետևից ու դա եղավ հունաց 1377 թ-ի օգոստոսի 9-ին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 1):

«Դույների 377 և արաբների 458 թվականին մոտ 300 հայազգի ավազակներ միացան դագիններին և, դարձնելով Մեխիտեի լեռներում, թալանեցին Գուբուն ու Կլավդիա երկրները՝ հատկապես վանքերը: Այս ընթացքում նրանք հարձակվեցին Սարգիսա վանքի վրա և, գետին նետելով նահատակներին, տարան նրանց դագաղները: Սարգիսա գյուղից, որը գտնվում էր Սարգիս վանքի մոտակայքում, նրանք վերցրին 1.000 դիմարի ցորեն, ինչպես նաև էշեր և խոշոր եղջերավոր անասուններ՝ 500 դիմար գնի չափով: Այդ ժամանակ Մեխիտեի կառավարիչը որոշեց նրանց տալ Արբուն և Կլավդիա երկրի հողերը, որոնք անմշակ էին: Նրանք նաև մարդ ուղարկեցին արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) մոտ և իրավունք ստացան չորս գյուղերի նկատմամբ, բայց այնուհանդերձ չդադարեցին հետազայում ևս թալանել (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³²⁴⁹ «Դայոց 515 թվականին այլազգիները հարձակվեցին և ապականելով ավերեցին Դայոց ողջ երկիրը, բոլոր հավատացյալներին սրի բաշեցին ու գերի տարան: Այս ժամանակ պարսից էմիրը, որին Օջին էին ասում, զորահավաք արեց, ավերեց բազմաթիվ գավառներ և բրիտանոնյաներին խեղդեց արյան մեջ: Այդ անհավաստի ձեռքով երկրում մեծ սուգ և խավար տարածվեց: Նա մեծաթիվ զորքով եկավ և ձմեռեց Սև լեռան ստորոտում: Ողջ գավառում ստկալի արյունահեղություն և կոտորած եղավ, սուրբ վանականներից շատերը սրի բաշվեցին, հրո ճարակ, գազանների ու թռչունների կերակուր դարձան: Նրանք հողով անգամ չծածկվեցին, որով և նրանք առիավետ անթաղ մնացին, բազում վանքեր ու գյուղեր հրո ճարակ դարձան, որոնց ավերակները մինչև օրս էլ երևում են Սև լեռան շուրջը, և ողջ գավառը ծայրեծայր վանականների ու բահանաների, տղամարդկանց և կանանց, ծեծերի ու երեխաների արյունը ողողվեց մարգարեի ասածի նաև, թե «Նրանք երիտասարդներին կրակը լայից, ոչ-ոք չազաց նրանց կույսերին, նրանց բահանաները սրի բաշվեցին և նրանց այրիներին ողբացող չկար», և կամ էլ «Նրանց արյունը, ինչպես ջուր, թափեցին երուսաղեմի շուրջը և ոչ ոք չկաթ, որ թաղեր նրանց»: Ահա այսպիսի օրհաս բերեց հավատացյալների գլխին անհավատ և չար գազան Օջինը և անհնարին է պատմել նրա կատարածը: Դրա վրա Գովնշտիկինը անցավ Եփրատ գետի հունը, սրով հարձակվեց Զարասանսիք գավառի վրա և ստկալից գայրույթով սրի բաշեց այնքան գեղեցիկ այդ գավառը իր չարության դառն մաղձը թափելով ողջ գավառի վրա: Նա կարկալատառն իրացայտ կայծակի նման հարձակվեց երկրի բոլոր բնակիչների վրա՝ ստկալի կոտորած տալով: Նրանք կրակի տվեցին Զարասանսիք գավառը, նրա բոլոր իշխաններին սրախողխող արեցին և կոտորեցին, իսկ նրանց փառավոր կանանց, գեղեցիկ որդիներին ու դուստրերին էլ գերի բռնեցին: Դեռ թե էր տեսնել բրիտանոնյաների գլխին եկած օրհասը, բոլորը՝ մեծահարուստ թե աղքատ, միևնույն դառնությունը ճաշակեցին անգույթ գազանի՝

թուրքերի, չարաշունչ ժողովրդի ձեռքով: Այդ գեղեցիկ գավառը ամբողջությամբ սրի բաշվեց: Զրիստոնյաների կոտորածը տևեց երեք օր» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 515 թվականին չարաբարո պարսից Եմիրներից մեկը, որի անունը Օշին է, մեծ զորքով ներխուժեց Կիլիկիա և ամայացրեց ողջ երկիրը: Նա հասավ մինչև Սև լեռ, որտեղ անթիվ բանակի մարդկանց կոտորեց, այդ թվում՝ նա վանականների, անապատականների և ասկետների: Նա ամայացրեց շատ գավառներ և շատ մարդկանց կոտորեց: Դրանից հետո Գոմշտիկը անցավ Եփրատ գետը և ներխուժեց Հարսանսուրի շրջան՝ կոտորելով այնտեղի բոլոր բնակիչներին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²⁵⁰ «Հայոց 515 թվականին սուլթան Աբասյանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) արքունիքից մի մեծ և հզոր Եմիր դուրս եկավ՝ Գոմշտիկին անունով սուլթանի սենեկապետը: Նա, կռվող զորքի զլուխն անցած և մեծ սարսափ սփռելով, եկավ քրիստոնյաների վրա ու հավատացյալ ժողովրդից արյան փտակներ հոսեցրեց: Բազում վերքեր ստացած գազանի կատաղությամբ նա եկավ Թշնուխ գավառի վրա և առաջին կոտորածից վերապրողներին սաստիկ ջարդեց: Կատաղի մարտով նա գրավեց Թեյեռյոս կոչվող բերդը և բոլորին անխնա սրի բաշեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Աստվածային պատիժն անընդհատ ուժեղանում էր և չարը գալիս էր չարի հետևից, բանգի գայլացած շարժվեց պարսից Եմիր Գոմշտիկը, որը Ալի-Արսլան սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) տոհմից էր: Սա մեծ զորքով ներխուժեց Ամիդի շրջան և ամայացրեց այն, որից հետո այն վերածեց անապատի: Դրանից հետո նա շարժվեց Ուռհայի շրջանի վրա, պաշարեց Նեափիլը և մի բանի օր մարտ մղեց նրա դեմ, բայց

³²⁵¹ «Անհամար գերիներով Գոմշտիկինը հասավ Ուռհա գավառը, հարձակվեց Նեափիլ կոչվող բերդի վրա, մի բանի օր մարտ մղեց նրա դեմ, բայց չկարողացավ այն գրավել» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Աստվածային պատիժն անընդհատ ուժեղանում էր և չարը գալիս էր չարի հետևից, բանգի գայլացած շարժվեց պարսից Եմիր Գոմշտիկը, որը Ալի-Արսլան սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) տոհմից էր: Սա մեծ զորքով ներխուժեց Ամիդի շրջան և ամայացրեց այն, որից հետո վերածեց անապատի: Դրանից հետո նա շարժվեց Ուռհայի շրջանի վրա, պաշարեց Նեափիլը և մի բանի օր մարտ մղեց, սակայն չկարողացավ գրավել այն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²⁵² «Այբան փորձությունների և սարսափելի ավերածության վրա հետևյալն էլ գումարվեց: Նեափիլի Սիբար բաղաբ կոչվող բերդում նստող մի իշխան փոխանակի լուր ուղարկեց Ուռհա բաղաբ և Արվանդանոս անունով դուկին հայտնեց, թե. «Պարսից զորքերի Եմիրը 100 հոգով այստեղ է գտնվում՝ Եփրատ գետի ափին, եկ, վրա հասիր և ձերբակալիր նրան»: Արվանդանոսը մեծաթիվ զորքով առանց շտապելու ու դանդաղորեն գնաց Գոմշտիկին Եմիրի վրա: Եմիրը, լսելով այդ մասին, մարդ ուղարկեց Հարսանսուր՝ իր զորքը բերել տալու համար: Եվ ահա, երբ Արվանդանոսն իր զորքով՝ 1.500 ձիավոր և 20.000 հետևակ, հասավ Օշեն կոչվող իջավայր բերդը, նրանք մարտ տվեցին միմյանց: Արվանդանոսը առյուծի պես հարձակվեց թուրքերի վրա, նա բայց և պատերազմող մարդ էր, սակայն տեղանքը, դժվարանցանելի էր և խորդուբորդ: Թուրքերը սկսեցին շատանալ: Արվանդանոսը դիմեց իր զինվորներին և ասաց, «Այլ փոքր նահանջեցեք, որպեսզի թուրքերը հետապնդեն մեզ և, երբ հակահարձակման անցնենք, նրանք չկարողանան փախչել»: Այն բանից հետո, սակայն, երբ մի փոքր նահանջեցին, ռումոց ողջ զորքը փախուստի դիմեց՝ Արվանդանոսին թողնելով այլազգիների զորքի մեջ: Այդ օրը ահավոր և սոսկայի եղավ, տեղի ունեցավ քրիստոնյաների սարսափելի կոտորած՝ այն աստիճան սաստիկ, որ ողջ դաշտը արյամբ ու գերիներով լցվեց: Արվանդանոսը և քրիստոնյաների բոլոր իշխանները գերի ընկան, մնացածներն էլ փախուստի դիմեցին և, ապաստանելով Օշեն կոչվող բերդում, փրկվեցին: Այդ օրը կոտորվեց շուրջ 11.000 հոգի: Եմիրը Արվանդանոսի վզին եզան լուծ դրեց և այդ ձևով գերի տարավ: Բերդով Ուռհայի դուռը՝ նա ծախեց նրան 40.000 դահեկանով, ընդ որում, այդ գումարից 20.000 դահեկանի դիմաց Արվանդանոսը պատանդ տվեց իր որդուն, որ մինչև օրս էլ մնացել է պարսից երկրում: Մնացած իշխանավորներն էլ մեկ առ մեկ ոսկով և արծաթով փրկագնվեցին: Գոմշտիկինը մեծ հաղթանակով, բազմաթիվ գերիներով և անհամար ապարով շարժվեց, գնաց պարսից երկիրը և սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) ութին դրեց շուրջ 2.000 գեղեցիկ ծառաներ՝ տղաներ ու աղջիկներ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Մի ոմն իշխան, որը նստում էր Նեափիլ ամրոցում, լուր ուղարկեց Ուռհա բաղաբ և Արվանդանոս անունով դուկին հայտնեց, թե Գոմշտիկը մի փոքրի ջոկատով գտնվում է գետի ափին, հնարավոր է գալ և բռնել նրան: Արվանդանոսը, սակայն չէր շտապում և, մինչ կմոտենար Գոմշտիկին, սա այդ մասին իմացավ ու հապճեպ օժանդակ ուժեր կանչեց Հարսանսուրից: Եվ ահա, երբ Արվանդանոսն իր զորքով՝ 1.500 ձիավոր և 20.000 հետևակ, հասավ Օշեն բերդին, նրանք մարտ տվեցին միմյանց: Արվանդանոսը առյուծի պես հարձակվեց թուրքերի վրա: Նա բայց և պատերազմող մարդ էր, սակայն տեղանքը դժվարանցանելի էր և խորդուբորդ ու դրա համար էլ թուրքերը հաջողությամբ դիմադրում էին: Այդ ժամանակ Արվանդանոսը դիմեց իր զինվորներին և ասաց. «Եկեք ձևացնենք, թե նահանջում ենք, որպեսզի թուրքերը հետապնդեն մեզ և, երբ հակահարձակման անցնենք, նրանք չկարողանան փախչել»: Ողջ զորքը չէր, սակայն, որ համաձայն էր նրա հետ, հատկապես հույները, և ահա նրանք, Արվանդանոսին թողնելով այլազգիների զորքի մեջ, փախան: Այդ օրը ահավոր մարտ եղավ, որում կոտորվեց ավելի քան 11.000 հավատացյալ, իսկ Արվանդանոսն ու շատ այլ իշխաններ էլ գերվեցին: Փրկվեցին միայն նրանք, որոնք պատսպարվեցին Օշին ամրոցում: Այլազգիները Արվանդանոսի վզին եզան լուծ դրեցին և, այդ ձևով բերելով Ուռհայի մոտ, ծախեցին 40.000 դահեկանով, ընդ որում, այդ գումարից 20.000 դահեկանի դիմաց Արվանդանոսը պատանդ տվեց իր որդուն, որ մինչև օրս էլ մնացել է պարսից երկրում: Մնացած իշխանավորներն էլ մեկ առ մեկ ոսկով և արծաթով փրկագնվեցին: Գոմշտիկինը մեծ ավարով շարժվեց, գնաց պարսից երկիրը և սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) ութին դրեց շուրջ 2.000 գեղեցիկ ծառաներ՝ տղաներ ու աղջիկներ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Արաբների 458 թվականին Գյումուշթեգինը, որ թուրքերի զորավարն էր, հարձակվեց Եդեսիայի վրա: Այդ ժամանակ Եդեսիայի դուբար ելավ ու հանդիպեց նրան, սակայն պարտություն կրեց ու գերի ընկավ: Նա փրկագնվեց 20.000 դիմարով և կրկին Եդեսիա մտավ, իսկ Գյումուշթեգինը տիրեց իսառանին, Սրուռնին և Կալինիկունին, որից հետո վերադարձավ Ալիարսլան սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) մոտ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ Գյումուշթեգինը եկավ Ուռհա և կոտորեց ռումների զորքը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Գյումուշթեգինը եկավ Ուռհա և կոտորեց ռումների զորքը» (Վասիլ Դալի «Ժամանակագրություն»):

³²⁵³ «Զրիստոսի 1067 թվականին հուսևական մեծ զորքով եկավ Մավրիկյան ու, պարտության մատնելով Լորմանտերին, գրավեց Բրունդիզան և Տերենտը: Դրանից հետո Մավրիկյան գնաց Կաստանտն ու այն և նվերադարձեց» (Ամանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²⁵⁴ «Այն բանից հետո, երբ կայսրը մահացավ, հոները տիրեցին Արևելքին, մոտեցան Միջագետքին և հարձակվում գործեցին Մելիտենի շուրջ բանակած հռոմեական զորքերի վրա, որոնք, ռոմիկ ստացած չլինելով, վատ ու խղճուկ դրության մեջ էին՝ զազազած նաև այն բանի համար, որ տեղացի զինվորները չէին ուզում իրենց միանալ և միասին անցնել Եփրատ գետը: Երբ թուրքերը վրա եկան՝ նրանք պատնեշ կառուցեցին գետի մոտ, սակայն բարարդոսները նետածիգները հեռու տարածությունից հեշտությամբ հարվածում էին նրանց: Նրանք այնուհանդերձ կրկին միասին, եթե ի վերջո գետը չստնեին ու առաջ չգալին, սակայն, երբ նրանք այդպես վարվեցին, նրանցից վերև՝ գետի ափերին, տեղակայված թշնամիները հարվածեցին ավելի ներքև գտնվող ռումներին ու նրանց շփոթի և փախուստի մատնեցին՝ ստիպելով փրկություն որոնել փախուստի մեջ: Դրան հետևած հետապնդման ընթացքում շատերը կոտորվեցին, մյուսներն էլ գերի ընկան և միայն փոքրաթիվ փրկվածները ապաստանեցին քաղաքում» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Արևելքն ասպատակ եղավ և թուրքերը դարձյալ աչքերը հառեցին Միջագետքի շուրջ գտնվողների վրա, հատկապես Մելիտենի շուրջ բանակած հռոմեական զորքերի, որոնք, ռոմիկ ստացած չլինելով և, ընդունված կարգի համաձայն, իրենց ստանալիք կերակուրից զրկված, վատ ու խղճուկ դրության մեջ էին, զազազած ոչ միայն թշնամության, այլև այն բանի համար, որ տեղացի զինվորները չէին ուզում իրենց միանալ և միասին անցնել Եփրատ գետը: Երբ վրա եկան թուրքերը, Մելիտենացիք միայնակ ընդդիմակալեցին: Նրանք նետարձակ բարբարոսների կողմից հեշտությամբ ջարդ կերան ու խոցվեցին, իսկ թուրքերն անվնաս մնացին: Մելիտենացիք ստիպված փախուստի դիմեցին դեպի գետը, ավանալից կռվի բռնկվեցին և ճնշման տակ թիկունք դարձրին: Պարտություն կրելով՝ նրանցից շատերը սպանվեցին, ոմանք բարբարոսների ձեռք գերի ընկան, իսկ մնացածները ապաստանեցին Մելիտեն քաղաքում» (Դովհանես Սևիդիցի Ծարունակող «Պատմություն», «Եվդոկիա Դուկենա»):

³²⁵⁵ «Բարբարոսները, արհամարհելով այդ ջարդվածներին ու անզորացածներին, արշավում են մինչև Կեսարիա, ամեն ինչ ավերելով ու իրկիզելով: Նրանք խուժեցին Բարսեղ Մեծի իջակալի տաճարը, ամեն ինչ ջարդ ու փշուր արեցին, հանիշտակեցին սուրբ սպաքը, հարձակվեցին նրա սուրբ գերեզմանի վրա, բայց նրա աճյունին չկարողացան որևէ վնաս հասցնել, բանգի գերեզմանը շատ ապահով էր կառուցված և նրա շուրջը շինված էին ամուր կառույցներ, որոնք բանդելու համար շատ ժամանակ էր պետք: Ուկով, մարգարիտներով և թանկագին քարերով ազուցված պատուհանները, սակայն, տեղից հանեցին ու, բոլոր զարդերը մի տեղ հավաքելով, թողեցին գնացին՝ կեսարացիներից շատերին սրի բաշելով և տաճարը նրանց արյամբ ներկելով: Այնտեղից հետ գնալով՝ նրանք անցան Կիլիկիա տանող կիրճերով: Նրանք արշավանքի մասին ոչ-ոք չգիտեր և, հայտնվելով, նրանք կիլիկիացիներին սարսափահար արեցին: Հանդիպածին կոտորելով՝ նրանք որոշ ժամանակ այդ երկրում մնացին, թալանեցին այն, լիացան ռազմավարով, ավարով և գերեզարությամբ, որից հետո հռոմեացիների նկատմամբ թշնամաբար տրամադրված Ամերտիկո կոչվող մի դասալիքի առաջնորդությամբ շարժվեցին Հայկա: Ամերտիկին հռոմեացիների կողմից էր անցել Միքայել Ծերունու (Բյուզանդական կայսրության

կայսր Միքայել Վի - Մ.3.) ժամանակ և արժանացել սիրալիր ընդունելության, բազում նվերների ու պատիվների: Դետագայում, սակայն, մեղադրվելով Կոնստանդին Դուկաս կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ին - Մ.3.)** դաշունահարելու մտադրության մեջ, նա ցմահ աքսորի դատապարտվեց, բայց, դարձյալ հետ կանչվելով, թուրքերի դեմ ուղարկվեց: Ինչ անհրաժեշտ էր չստանալով՝ նա միացավ թուրքերին ու սկսեց վրասներ պատճառել երկրին: Երբ այդ մասին պատմեցին, մեկ քան մեծ մտորումների մեջ ընկանք, մտածելով, որ տեղի ունեցածը աստվածային նշան է, աստծո ցասման ու բարկության հետևանք, որ մեր դեմ մաքառում են ոչ միայն թշնամիները, այլև բնության տարերքը: Մրակց հառաջ այլազգիների այսբան մեծ ուժն և փեվածությունը, ինչպես նաև հռոմեական հպատակների կոտորածը համարվում էր Իբերիայում, Միջագետքում, մինչև Լիկանոսի ու Մելիտենե և կից Գալաստանում ապրող հերետիկոս բնակիչների՝ Նեստորի հրեադավան ու Ալեքսանդրի հերձվածք պաշտողների, դեմ ուղղված աստծո ցասման հետևանք, բանգի այդ շրջանները վիստում են նման չարափառության, բայց, երբ փորձանք սկսեց թափվել նաև ուղղափառների գլխին, բոլոր հունադավաններն ընկան տարակուսանքի մեջ, երբ եկան մտքի և սկսեցին հավատալ, որ, ամոլադաշնների նման, իրենց էլ գործած մեղքերի բաժակը ևս լցվել է, իսկ ուղղափառ հավատքը դավանել էլ դեռ բավական չէ, անհրաժեշտ է նաև այդ հավատքին չհակասող ապրելակերպ: Այդ պատճառով երկուսն էլ, այսինքն և հավատքի հարցում սխալվողը, և կյանքում կաղաքողն ու թերացողը, նույն պատժին են արժանանում, իսկ արարողն և վարդապետողը՝ ներթողվում ու փառավորվում» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Բարբարոսները, արիամարիելով այդ ջարդվածներին ու անգորացածներին, արշավում են մինչև Կեսարիա, ամեն ինչ ավերելով ու հրկիզելով: Նրանք խուժեցին Բարսեղ Մեծի հոգևակալոր տաճարը, ամեն ինչ ջարդ ու փշոլոր արեցին, հափշտակեցին սուրբ սպասքը, հարձակվեցին նրա սուրբ գերեզմանի վրա, բայց նրա աճյունին չկարողացան որևէ վնաս հասցնել, բանգի գերեզմանը շատ ապահով էր կառուցված և նրա շուրջը շինված էին ամուր կառույցներ, որոնք բանդելու համար շատ ժամանակ էր պետք: Ոսկով, մարգարիտներով և թանկագին քարերով ազուցված պատուհանները, սակայն, տեղից հանեցին ու, բոլոր զարդերը մի տեղ հավաքելով, թողեցին գնացին՝ կեսարացիներից շատերին սրի բաշելով և տաճարը նրանց արյամբ ներկելով: Այնտեղից հետ գնալով՝ նրանք անցան Կիլիկիա տանող կիրճերով: Նրանց արշավանքի մասին ոչ-ոք չգիտեր և, հայտնվելով, նրանք կիլիկիացիներին սարսափահար արեցին: Հանդիպածին կոտորելով՝ նրանք որոշ ժամանակ այդ երկրում մնացին, թալանեցին այն, լիացան ռազմավարով, ավարով և գերեվարությամբ, որից հետո հռոմեացիների նկատմամբ թշնամաբար տրամադրված Ամերտիկո կոչվող մի դասակիքի առաջնորդությամբ շարժվեցին Հայեպ: Ամերտիկին հռոմեացիների կողմն էր անցել Միքայել Մեծունու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել Վի - Մ.3.)** ժամանակ և արժանացել սիրալիր ընդունելության, բազում նվերների ու պատիվների: Դետագայում, սակայն, մեղադրվելով Կոնստանդին Դուկաս կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ին - Մ.3.)** դաշունահարելու մտադրության մեջ, նա ցմահ աքսորի դատապարտվեց, բայց, դարձյալ հետ կանչվելով, թուրքերի դեմ ուղարկվեց: Ինչ անհրաժեշտ էր չստանալով՝ նա միացավ թուրքերին ու սկսեց վրասներ պատճառել երկրին» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Եվդոկիա Դուկենա»):

³²⁵⁶ «Յոները, հասնելով Հայեպ, միանալով հայեպցիներին ու դաշինք կնքել այնտեղի արաբների հետ, սկսեցին ասայացնել Ատրիքի Անտիոքն և նրա շրջակայքը՝ սրի բաշելով, հրկիզելով, ստրկացնելով, ասպատակ սփռելով ու գերեվարելով: Նրանց դեմ բաղաբի դուքս Նիկեիոր Բոտանիատեսի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեիոր III Բոսիմատի - Մ.3.)** գլխավորությամբ խոսքի արժանի զորք հավաքվեց, բայց ժառանգությունը դարձյալ ամեն ինչ անգործության մատնեց: Հինվորների ռոճիկը լրիվ չէր տրված, այլ փոքր մասը միայն, և դրա համար էլ նրանք չէին ուզում իրենց կյանքը մարտերում վտանգի ենթարկել ու դրա համար էլ ամեն ինչ խառնվեց: Առնելով ինչ տվեցին՝ նրանք անորոշ բաներ սաացին, ցրվեցին իրենց տները և բարբարոսները դարձյալ տիրեցին հռոմեական երկրին՝ առանց որևէ պատիժ կրելու: Այդ ժամանակ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ը - Մ.3.)**, հավաքելով չնչին միջոցներ, Անտիոքի կառավարչին փոքրաթիվ պատանիներ հանձնեց: Այնուհանդերձ սրանք որևէ կարգին բան անել չի վիճակի չէին, բանի որ, չունեին պատերազմի փորձ, վատ էին հանդերձավորված, անգնե էին և դրա համար էլ մեծ զոհեր տվեցին ու հետ դարձան: Նրանք սանձվեցին միայն դքսի կողմից, որը սեփական բազորության և արհուրյան հաշվին, իր թիկնապահներին, իր ինչ-որ օտարերկրացի զինվորներով կարողացավ մի կերպ հաղթահարել նրանց և կանգնեցնել առաջխաղացումը, բայց հետո, երբ Բոտանիատեսը պաշտոնանկ եղավ, բարբարոսներն էլ ավելի լստիացան, նամանավանդ, որ բաղաբները տառապում էին պարենի ու անհրաժեշտ այլ միջոցների պակասից» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Թուրքերն ու հալեպցիք միանալով և դաշինք կնքելով, սկսեցին ասայացնել Ատրիքի Անտիոքն ու նրա շրջակայքը՝ սրի բաշելով, հրկիզելով, ստրկացնելով, ասպատակ սփռելով, գերեվարելով, ամեն տեսակի վատություն գործելով: Նրանց դեմ բաղաբի դուքս Նիկեիոր Բոտանիատեսի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեիոր III Բոսիմատի - Մ.3.)** գլխավորությամբ խոսքի արժանի զորք հավաքվեց, բայց ժառանգությունն ու կծծությունը դարձյալ ամեն ինչ անգործության մատնեցին: Հինվորների ռոճիկը լրիվ չէր տրված, այլ փոքր մասը միայն, և դա գցեց նրանց տրամադրությունը: Առնելով ինչ տվեցին՝ նրանք ցրվեցին իրենց տները և բարբարոսները դարձյալ սկսեցին ավերել երկիրը ու աներկյուղ ասպատակ սփռել: Փոքրաթիվ պատանիներ, փախչելով իրենց դպրոցներից, հավաքեցին չնչին միջոցներ և հանձնեցին Անտիոքի դքսին: Նրանք, պատանեկան անխոհեմ հանդուրժությունից դուրս, ցանկանում էին ինչ-որ բան անել, բայց, չունենալով պատերազմի փորձ, ծիծեր, գնեք ու զրահ, օրվա հացի կարոտ, մեծ փորձությունների հանդիպեցին և անփառունակ իրենց տեղերը վերադարձան: Դուքս Բոտանիատեսը իր թիկնապահներով և ինչ-որ օտարերկրացի զինվորներով կարողացան նրանց մի քիչ վախեցնել: Երբ Բոտանիատեսը պաշտոնանկ եղավ, բարբարոսներն էլ ավելի լստիացան, նամանավանդ, որ բաղաբները տառապում էին պարենի ու անհրաժեշտ այլ միջոցների պակասից» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Եվդոկիա Դուկենա»):

«Անչինը հավաքեց թուրքերի զորքը, գնաց Անտիոքի վրա, գրավեց այդ շրջանը և թալանեց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):
³²⁵⁷ «Ալիաթյան սուլթանի (**Մեջլուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արվանի - Մ.3.)** հրամանով Գոսեթեյին անունով մի պարսիկ էմիր զորքով եկավ Անտիոքս, հասավ Լիսիոքին, Ամիդ և Ուռհա՝ կոտորելով հունաց զորքերը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

³²⁵⁸ «Ապա Դամասկոսի ժողովուրդը նորեն ասպատկեց և նա (**Ճաթիլյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Հայը - Մ.3.)** հիշողի 460 թվականին փախավ այնտեղից: Ժողովուրդն ու զորքը ավերեցին Եմիրի պալատը: Ապա Եմիր ալ-Ջուլուշը գնաց Եգիպտոս, հաջորդություն ունեցավ և իշխանության տերը դարձավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո Այսիդ-իբն-Աուլ ալ-Խորեզմի խորեզմի ղեկավարին» (Մուջիր-է-Դին «Երուսաղեմի և Զեվրոնի պատմությունը»):

«Այս Ալիսիանը (**Դամասկոսի Եմիրության իմամադիր Եմիր Այսիդը - Մ.3.)** Եգիպտոսի ձեռքից գրավեց Երուսաղեմ սուրբ քաղաքը, Դամասկոսը և ծովեզրյա բոլոր քաղաքները» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս Ալիսիանը (**Դամասկոսի Եմիրության իմամադիր Եմիր Այսիդը - Մ.3.)** ... գրավել էր Դամասկոսը և տիրել Եգիպտոսի ողջ ծովափին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այսիդը (**Դամասկոսի Եմիրության իմամադիր Եմիր Այսիդը - Մ.3.)**, որ Արտուխի ցեղից էր, Եգիպտացիներից խլեց Դամասկոսը» (Միքայել Անտի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 4):

³²⁵⁹ «Հունաց 1378 թվականի թեղին ամսի 20-ին, երբ վանականները վերադարձան, Մելիտեից եկած ավազակները կրկին հարձակվեցին նրանց վրա, իսկ այդ այս անգամ տեղի ունեցավ Կլավդիա լեռան վրա, մի վայրում, որը կոչվում է Հագուրին: Նրանք սկսեցին նետեր արձակել միմյանց վրա և այդ ժամանակ հայերից 10 հոգի սպանվեցին: Ի վերջո, սակայն, սպանվեցին նաև վանականներն ու գյուղացիները, որոնցից հայտնի էին Դավիթ, Մովսես և Զովհաննես գյուղացիները, Բար Լաունմ ու Էլիաս վանականները և այլ պահապաններ: Թող սա կարողացողը արդիք նրանց համար, բանգի նրանք սպանեցին մարդասպանների և ընկան հանուն սուրբ վանքի: Այսպես թե այնպես, սակայն այդ ավազակներից 7 հոգի ի վերջո բռնվեցին և բերվեցին Մելիտե, սակայն տեղի այն անիծյալ դատավորը նրանց նկատմամբ ներողամիտ եղավ ու նրանք փախան: Ի վերջո, նույն այդ ավազակները, երբ կրկին եկան Մելիտե, մտան նույն այդ անիծյալ դատավորի տուն, սպանեցին նրան և տարան այն ամենը, ինչ կար այնտեղ: Մելիտեն այդ ժամանակ դեռևս պարիսպներ չուներ: Անիծյալ լինեն այդ ավազակները» (Միքայել Անտի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 1):

«Եվ ահա այս մարդիկ որոշեցին հարձակվել Մար Բար-Սումայի վանքը, որպեսզի թալանեն նրա հարստությունները: Այդ ժամանակ թուրքերից լուր եկավ, որ այս մարդիկ կրկին ցանկանում են ներխուժել Մելիտեի երկիր: Եվ ահա Կլավդիա երկիր մարդիկ փախան և ասպատակեցին վանքում, իսկ նրանց հետևից էլ գնացին 10 հալազի ավազակներ, այն դեպքում, երբ մյուսները դարձան դրեցին լեռներում, որպեսզի այս մարդիկ գիշերը բացեն վանքի դարպասները և նրանք կարողանան ներս մտնել ու տիրել վանքին: Եվ ահա, երբ վանահայր Զովհաննեսը իմացավ այս մասին, նա վերցրեց մի բանի ուժեղ և պատրաստված տղամարդկանց, որոնք վանքում էին, ու բռնեց այդ 10 հոգուն, այնպես որ նույնիսկ արթնախկություն էլ չիմացավ այդ մասին: Երբ լույսը բացվեց այս մարդիկ մտածած գտնվեցին լեռան ստորոտում, իսկ նրանց ուղեկիցները, երբ իմացան այս մասին, դիմեցին փախուստի: Դրանից մի բանի օր հետո, երբ վանականներն ու վանքի ծառայողները Մելիտեից վանք տեղափոխվեցին, գողերը հարձակվեցին նրանց վրա և սպանեցին երեք վանականների ու երկու ծառաների» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

3260 «Հիշքի 460 թվականին Աբխազի արքա Բագրատը (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.) հարձակում գործեց Բարդայի վրա, որը մահմեդականների երկրում գտնվող բաղաբերից մեկն էր» (Սադր-Էդ-Ղին ալ-Յուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 17):

3261 «Այս երեք տարի անց ելավ սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.), ասպատակեց Ռանը և անակնկալ ներխուժեց Յերբ, իսկ այդ երկրի դիտերուկները գնակից ու հավատարիմ էին Բագրատին (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.): Եվ այդ ժամանակ Կախեթի սակավագոր թագավորության թագավորն էր Գագիկի (Կախեթի թագավորության արքա Գագիկ – Մ.Ֆ.) որդի Աղսարթանը (Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ը – Մ.Ֆ.): Եվ բոլորը, լեռնյա բերդերը, փախան Կովկասյան լեռներ: Բագրատն արշավել էր Կախեթը նվաճելու և նրա գործը առաջ էր ուղարկվել Վեժնիի Երիթթավ Շիրթվալելու մոտ, բայց հետո նրանք խաղաղությամբ հետ դարձան, պատմեցին սուլթանի գալու և բերդերը լեռնյա մասին: Լսելով այդ՝ Բագրատը շտապ վերադարձավ, եկավ իր երկիրը, իսկ Աղսարթանը միացավ սուլթանին, նրան մեծ նվերներ շնորհեց, հավատարմորեն եղավ, թյալատվեց, խոստացավ խաղաղ և սուլթանը նրան տվեց ոչ միայն բոլոր լեռնյա բերդերը, այլև արքայազն թագավորի հպատակների լեռնյա բերդերը» («Զարթովի-Յիսուկերա», «Զարթովի մատյանը»):

«Սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) ժամանելուց հետո Աղսարթանը ներկայացավ նրան և մահմեդական դարձավ, որի համար էլ սուլթանը նրան տվեց ողջ Կախեթին ու Յերբը, որը պատկանում էր Բագրատ արքային (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.): Սրա մոտ էր, որ բերեցին փախստական դարձած Փաղուն Գանձակցուն (Շարդարյանների Եփրոսյան Եփր Փաղուն իբն Շավուրի (1067-1068, 1069-1076) – Մ.Ֆ.) և տեղի ունեցավ այն, ինչի մասին արդեն գրել ենք» (Կախեթի Բագրատունի «Կախեթի և Յերբի կյանքը»):

«Արաբների 466 թվականին հայերի պատրիկը, որին կոչում էին Արխատակես, ելավ իր ամրացված ամրությունից, որ անցնի մեկ այլ ու ավելի ամրացված ամրություն, սակայն այդ ժամանակ Շիրվանշահի կոչվող մի Եփր (Շիրվանշահների Եփրոսյան Եփր Ֆարիթուրդ իբն Սալլարը (1062-1094) – Մ.Ֆ.) հարձակվեց նրա վրա և այդ ժամանակ հիշատակված հայն ասաց. «Մենք պատրաստվում ենք մեկնել սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) մոտ և մահմեդական դառնալ»: Այսպիսով՝ նրանց ուղարկեցին սուլթանի մոտ և նրանք, հակառակ իրենց կամքի, իսլամն ընդունեցին ու թյալատվեցին, իսկ սուլթանն էլ այդ պատրիկին ամեն տարի 20.000 դինար աշխատավարձ նշանակեց: Յետո, սակայն, հիշատակված պատրիկը փախավ Ներքին Հայաստան և վերադարձավ քրիստոնեական հավատքին» (Բար-Յերբեդու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ամրացավ իր մտադրության մեջ և նետվեց դեպի Աբխազի երկիր: Առաջապահի հրամանատարը Շավ-Թեգինն էր: Առ-Ռումի ամենաբազմ ռազմիկները ֆրանկներն էին, ինչպես նաև հետևակայինները՝ Շաքիից: Շաքին դա մի շրջան էր, որտեղ կառավարում էր Ախսիթանը (Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ը – Մ.Ֆ.): Շաքիի շրջանը հարուստ էր անտառներով ու թավառներով, որտեղ թաքնվում էին Առ-Ռումի ու Աբխազի ավազակները: Սուլթանը նախքան նետողներին հրամայեց այդտեղ այդ թավառները և նրանք արեցին այդ: Սուլթանը տեսավ, որ այդ թավառներում երկու ամրոցներ կան, որոնք կառուցված են երկաթյա շերտերից՝ ամրացված արևմտե գամերով, սակայն ձիերի վրա դրանց մոտենալ հնարավոր չէր և սուլթանը թողեց այդ բանը: Այդ ամրոցների և Շաքիի մեջից միջև, սակայն, հինավուրց թշնամություն կար և դրանց տիրակալը ելավ, ընդունեց իսլամն ու հանձնեց երկու ամրոցները: Դրանից հետո սուլթանը խորացավ այդ երկրում և անցավ այն՝ գավթելով նորանոր ամրոցներ ու թալանելով երկիրն այնքան ժամանակ, մինչև որ այնքան բարդի չհավաքեց, որ աչքերը կհոգնեին այդ ամենը նկարագրել: Սուլթանական ծամբար ներկայացան ֆրանկների հրամանատարը և Շաքիի տիրակալ Ախսիթանը՝ որոշ թվով հեծյալներով: Նա կանգ առավ սուլթանի շեմի առջև, իսկ սուլթանն ասաց. «Օգնեք նրան իջնել ձիուց և ծառայեք նրան, բանգի նա տոհմիկ ծագման տիրակալ է»: Երբ նա իջավ ձիուց և մտավ սուլթանի մոտ, նրան ասաց հետևյալը. «Փորձը սովորեցրել է ինձ թողնել միտրոսությունը, որը բնորոշ է մարդկանց, իսկ թո գահավորակի մոտ ինձ բերել է ոչ այլ բան, այլ պատկերացումը իսլամ հավատքի մասին, որը առաջացավ իմ մոտ և ամուր վճռականությունն առաջացրեց թողնել քրիստոնեությունն ու կտրել բոլոր կապերն և մտքերը նրա հետ»: Սուլթանն իջավ գահից, դիմավորեց նրան, ողջագուրվեց և համբուրեց երեսը: Ախսիթանը համբուրեց սուլթանի ոտքը և նրանք երկուսն էլ չորսնակացան ու լաց եղան, բանգի նրանց սրտերում զգացմունքներ փոթորկվեցին: Մեղիք Ախսիթանը ընդունեց բանաձևը, որ. «Չկա այլ մտոված Ալլահից բացի, իսկ Սուլթաններն էլ, թող ողջունի ու օրինի նրան Ալլահը, նրա ստրուկն ու մարգարեն է»: Սուլթանը Ախսիթանին իր գանձարանից ողորդեց թանկարժեք բարոտը, իսկ դրանից հետո էլ պատվեց ու հարգեց նրան՝ Նստեցնելով ձիու վրա: Նրանց դիմացով անցան ձիերից իջած Եփրներն ու հաջիբները, որից հետո նրանք մտան արքայական շքեղությամբ ու այլ բարիքներով լցված վրանը: Սուլթանը նրան կցեց մի ֆակիի, որը պետք է սովորեցներ նրան իսլամի կանոնները և աղոթքը, ըստ Դուրանի սուրաների: Նա հրամայեց թվախտել նրան և հանձնեց այդ շրջանի կառավարումը» (Սադր-Էդ-Ղին ալ-Յուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 17):

«Այդ նույն Հիշքի 459 թվականի վերջին սուլթան Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) մտավ Առանի երկիրը: Այդ ժամանակ նրան ներկայացավ նաև Շիրվանի տերը Ֆարիթուրդ իբն Սալլարը (Շիրվանշահների Եփրոսյան Եփր Ֆարիթուրդ իբն Սալլարը – Մ.Ֆ.)՝ նվերներով ու ծառայության պատրաստակամությամբ» (Ամանուն «Շիրվանի և Ալ-Բաքի պատմություն»):

«Այս նույն 459 թվի 2ուլիից ամսին սուլթան Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) մտավ Առանի երկիրը: Նրան հնազանդությամբ ու ստրկական խոնարհությամբ դիմավորեց Փաղուն իբն Շավուրը (Շարդարյանների Եփրոսյան Եփր Փաղուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.), ներկայացրեց նրան իր գանձերի բանալիները և հանձնեց իր ունեցած բոլոր պահեստները: Այսպես նրան ներկայացավ նաև Շիրվանի տերը Ֆարիթուրդ իբն Սալլարը (Շիրվանշահների Եփրոսյան Եփր Ֆարիթուրդ իբն Սալլարը – Մ.Ֆ.)՝ նվերներով ու ծառայության պատրաստակամությամբ» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Այս նույն 459 թվի 2ուլիից ամսին սուլթան Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) մտավ Առանի երկիրը: Նրան հնազանդությամբ ու ստրկական խոնարհությամբ դիմավորեց Փաղուն իբն Շավուրը (Շարդարյանների Եփրոսյան Եփր Փաղուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.), ներկայացրեց նրան իր գանձերի բանալիները և հանձնեց իր ունեցած բոլոր պահեստները: Այսպես նրան ներկայացավ նաև Շիրվանի տերը Ֆարիթուրդ իբն Սալլարը (Շիրվանշահների Եփրոսյան Եփր Ֆարիթուրդ իբն Սալլարը – Մ.Ֆ.)՝ նվերներով ու ծառայության պատրաստակամությամբ» (Սյունեցիի-Բաշի «Պատմություն»):

3262 «Երեք շաբաթ անց սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) արշավեց արքայազն թագավորի (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.) դեմ: Նրան միացան Հայոց թագավոր Կյուրիկեն, Տիգրիսի Եփրը (Շուրպյանների Եփրոսյան Եփրներ Մանսուրը կամ Աբու-Հալան (մոտ 1050-1067) – Մ.Ֆ.) և Աղսարթանը (Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ը – Մ.Ֆ.), որոնք 2ամիսի կողմից ներխուժեցին Զարթով: Լուսաբացին նրանք ասպատակողներ արձակեցին և սգով լցվեց ողջ Զարթովն՝ դեկտեմբերի 10-ին, երեքշաբթի օրը, իսկ տարին էր Զորնիկունի 288 թվական: Զարթովում հույժ շատ հաց ու գինի կար: Սուլթանը մաց վեց շաբաթ, ապա սկսեց ավերել և քանդակել կոտորել: Նրա հրոսակներն անցան Արզակ: Հասան և ասպատակեցին մինչև Սվերի բերդը: Անհամար քրիստոնյաներ կոտորվեցին ու գերեվարվեցին: Զարթով երկիրը եղեյի մի տեսարանի էր վերածվել, ավերվեցին բոլոր եկեղեցիները, դիերի բազմությունից գետնին չէր երևում՝ ի հատուցումն մեր մեղքերի: Աստծո գալույթը վերևից երկինքն էր վկայում, բանգի արյուն տեղացող ամառ արևելքից ծածկեց Զարթովի երկնականար, ցերեկվա լույսն էլ խավար գիշեր դարձավ: Տեսարանն այդ գարիտերի էր ու սահմանեցուցիչ, տեղ-տեղ էլ մարդիկ արյան անձրև տեսան: Եվ եղավ սաստիկ ձմեռ ու փախած և լեռներում ապաստանածներն էլ կոտորվեցին ձմռան դաժանությունից: Ողջ Զարթովում գործ հաստատվեց, իսկ ինքը՝ սուլթանը, գտնվում էր Կարբիում, որտեղից հետո անցավ Շերշույա, բանգի ծանր ձմեռն ու դաժան բերդը ներում էին նաև նրանց: Բագրատ թագավորը դեսպան ուղարկեց Լիպարիտի որդի Իվանին՝ խաղաղություն հայցելու համար: Սուլթանը նրան հետ ուղարկեց Աբխազաց երկիր՝ Բագրատի մոտ, և, խաղաղ պահանջելով, խաղաղություն խոստացավ, սակայն, ձմռան դաժանությանը չդիմանալով, հետ վերադարձավ: Նա գնաց Զարթով, գրավեց Տիգրիսը և Ռուսթավը ու դրանք շնորհեց Փաղունին՝ Գանձակի տիրոջը (Շարդարյանների Եփրոսյան Եփր Փաղուն իբն Շավուրի – Մ.Ֆ.): Եվ ոչ թե մեր թագավորների հանդեպ ունեցած թշնամության համար ոչնչացրեց նա այս թագավորության բաղաբերը՝ Տիգրիսն ու Ռուսթավը, և ոչ էլ նրա համար, որ այդ Եփրները երեսպաշտորեն ծառայում էին նրա արքունիքում, այլ բարո ու ծառայության դիմաց չարություն էին անում յուրաքանչյուրին, բանգի նրանք ապավինում էին իրենց անհավատության ուժին և ամենից առաջ վայրագ էին: Զարթովն ավերելու ժամանակ սուլթանի զորքերի թիվը հասնում էր 500.000 հոգու: Դրանից հետո սուլթանը գնաց իր երկիրը» («Զարթովի-Յիսուկերա», «Զարթովի մատյանը»):

«Դրանից հետո սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ելավ Աբխազի արքա Բագրատի (Զարթովի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.) դեմ և իր զորքին լիակատար ազատություն տվեց այդ երկրում սպանել ու թալանել: Այդպես էլ եղավ, մինչև որ նա չժամանեց Տիգրիսի շրջան: Այստեղ նա տեսավ մի բաղնիք, որ կառուցվել էր Սուլթանին իբն Դաուդի կողմից, թող օրինի Ալլահը նրանց երկուսին և այն կառուցված էր տաք յրի աղբյուր վրա: Այդ ջուր ոչ մեկի կողմից չէր տաքացվում, այլ այն տաքանում էր բնական կրակով: Դա երկրի վրա կառուցված առաջին բաղնիքն էր: Տիգրիսի պարիսպների բարձրությունը 40 արմնկաչափ էր ու այդքան էլ լայնությունն էր: Այնտեղ մի քրիստոնեական եկեղեցի կար, որը նույնն է նրանց համար, ինչ Կապան՝ մահմեդականների համար: Սուլթանը տիրեց այդ բաղնիքն և այնտեղ

բաղաբային մզկիթ կառուցեց: Արխագի սահմաններում կա մի ամրոց, որը կոչվում էր Կալաթ աս-Սալբ՝ խաչի ամրոց: Այնտեղ էին գտնվում բաշեր, որոնք չէին վախճանում լիզակաճայրին ու սրերի սայրերին հանդիպելուց և ոչինչ էին համարում մարտի դաժանությունը: Այդ ամրոցում շատ եկեղեցիներ կային, որոնցում պատկերված էին Իսայի ու Մարիամի պատկերները, խաղաղություն նրանց երկուսին էլ, որոնք ոսկուց էին, ինչպես նաև հուրիների պատկերներ, որոնք արված էին արծաթից: Այնտեղ կար նաև Իսայու ընթրիքի պատկերը, որը ևս ոսկուց էր: Բարձրյալ Ալլահը Միզամ ալ-Մուլք վեզիրի ջանքերով օգնեց նվաճել այդ ամրոցը և ողջ այդ բարիքը բաժին հասավ մահմեդականներին, իսկ ամրոցի բնակիչները մահացին անօգնական, ինչպես չորացող խոտը, որը թշվում է բառու կողմից: Բագրատը սուլթանական ճամբար ուղարկեց դեսպաններ, խնդրանք հղելով պաշտպանություն ապահովել սուլթանական ողորմածությանը, և սուլթանը դրան համաձայնությամբ պատասխանեց: Բագրատը, սակայն, զոքաց այն բանում, որ ներում է հայցել և կրկին համակվեց սատանայական մղազարությանը: Այդ ժամանակ երկրի երեք խոշովեց և անընդհատ սկսեց ձյուն գալ: Սուլթանը սկսեց սպասել, որ եղանակը հանդարտվի և ձյունը հալվի: Այդ ժամանակ Բագրատը կրկին սկսեց ներում հայցել, սակայն սուլթանը մերժեց նրա թաքնված մտադրությունները ու ստիպեց կրել իր կործանարար արարքի բոլոր հետևանքները: Բագրատը զորք կազմեց, սակայն այն կործանվեց ձմեռային ցրտից: Նրանք բաժին հասան տանջանքներ ու փորձանքներ: Սուլթանը ամայացրեց այն բաղաբայ, որտեղ ապրել էր Նեմուրյա իբն Կանանը և որտեղից երկինք էր հառնել: Դրա հարևանությամբ նա մեկ այլ բաղաբայ ու մզկիթ կառուցեց: Սուլթանը Գուրգիստանում մնաց 5 ամիս: Զետո նրան հայտնեցին, որ թուրքերի խաբանը (**Ղարախանյանների խանության իսան Իբրահիմ իբն Նասրը (1040-1068) – Մ.Ֆ.**) մահացել է և նրա մարգերի գործերն իրար են խառնվել: Դրա համար էլ սուլթանը վերադարձավ Գանակի, որից հետո՝ Բարդա, իսկ հետո էլ առանց նավերի ու նավաստիների անցավ Առ-Ղաս գետը, իսկ դա նույնպիսի գետ է, ինչպիսին Ջեխանն է: Այդ ամենից հետո սուլթանը ժամանեց Լարիանիս կոչվող գյուղը, որից հետո մեկնեց Պարսբ և այնտեղ անցկացրեց տոնը» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Ֆուսեյնի «Յադդուրդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 17):

«Զիջի 460 թվականի Մուհառամ ամսին սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) արշավանքի դուրս եկավ ու մտավ Շաբիի երկիրը, Կրաստան և ապա արխագների երկիրը: Նա շատերին կոտորեց, գերեվարեց, կողոպտեց ու անհավատների երկրում բերդեր գրավեց, հետո իր վերադարձին գերի վերցրեց Թիֆլիսի երկու տներին՝ Մանսուրին ու Աբուլ-Յաջային (**Շույուբյանների Էմիրության Էմիրներ Մանսուրին և Աբուլ-Յաջային – Մ.Ֆ.**), որից հետո Թիֆլիս սահմանային բերդը հանձնեց Փաղուն իբն Շավուրին (**Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Փաղուն իբն Շավուրին – Մ.Ֆ.**)» (ալ-Ֆակիհի «Ալ-Բաբի և Շիրվանի պատմություն»):

«Զիջի 460 թվականի Մուհառամ ամսին սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) արշավանքի դուրս եկավ ու մտավ Շաբիի երկիրը, Կրաստան և ապա արխագների երկիրը: Նա շատերին կոտորեց, գերեվարեց, կողոպտեց ու անհավատների երկրում բերդեր գրավեց, հետո իր վերադարձին գերի վերցրեց Թիֆլիսի երկու տներին՝ Մանսուրին ու Աբուլ-Յաջային (**Շույուբյանների Էմիրության Էմիրներ Մանսուրին և Աբուլ-Յաջային – Մ.Ֆ.**), որից հետո Թիֆլիս սահմանային բերդը հանձնեց Փաղուն իբն Շավուրին (**Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Փաղուն իբն Շավուրին – Մ.Ֆ.**)» (Մյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³²⁶³ «Երբ Կոմենեոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ Լը – Մ.Ֆ.**) տիրացավ իշխանության, մի կողմից թուրքերն էին արևելքի վրա ճնշում գործադրում, մյուս կողմից էլ պաժինակները՝ արևմուտքի: Կալաբրիայի գորավարը Թորյուբոսը, սկրիբների նկատմամբ ոճիրն առանց բաշվելու իրականացնելով, հետագայով Կալաբրիայից: Նա տեսավ, որ արածը տեղացիներին դուրը չէկավ, դրա համար էլ փախավ կայսեր մոտ: Իտալիայի դուքս Է ուղարկվում Աբուլխարեն: Ռոբերտը (**Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարը – Մ.Ֆ.**), տեսնելով, որ Կալաբրիայի ժողովուրդը ծանր տարավ սկրիբների կոտորածը և այդ իսկ պատճառով մտադրություն ունի ապստամբել, դուրս է գալիս, այլևս չվերադառնալու համար, և, փութանակի արշավելով, գրավում մեծ ու երևելի Դոնգիոն բաղաբայ, որտեղ սովորաբար Իտալիայի դուքսն էր նստում: Այդ բաղաբայում կային հյույակապ ապարանքներ և պարենի մեծ առատություն էր: Աբուլխարեն հասավ Դյուրախիոն, այնտեղից նստեց Բարի և իմանալով, որ Դոնգիոնը գրավել է, մնաց Բարիում, որտեղից հնարավորության սահմաններում օգնում էր դեռևս հռոմեացիներին հավատարմի մնացած բաղաբայներին՝ զորավարներ Նշանակելով և զորք ուղարկելով պաշտպանության համար: Դոնմեացիներին հավատարմի էին մնացել Բարին, Դիոդորոսը, Կալիպոլիսը, Տարանտը, Բրենդեսիոնը, Դորեն և բազում այլ ավաններ ու բոլոր գյուղերը» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միթայել VII- Պարապիակես»):

«Զրիստոսի 1068 թվականի հունիս ամսին կոմս Գոտֆրիդը պաշարեց Մոնտե-Պիդուսը և գրավեց այն» (Անանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²⁶⁴ «Եվ երբ գարուն եկավ, խիստ հորդացան գետերը և Կուրը դուրս եկավ իր ափերից, այն տարածվեց դաշտերով մեկ ու քեց, տարավ բազում մարդկանց, որոնք փրկվել էին սուլթանից: Այնուհետև Փաղունը (**Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Փաղուն իբն Շավուրին – Մ.Ֆ.**) դիմեց ամբարտաճանության և անիրավության՝ նա Տիգրիսի որոշ արվածքներից տեղահանում էր արհեստավորներին: Այդ ժամանակ թագավորը (**Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.**) անցավ Զարթոյի ու կանգ առավ Դիոգորիում, բանի որ այն թագավորական ամառանոցն էր, իսկ Փաղունը հաշվի չառավ թագավորի Դիոգորիում գտնվելը, 33.000 հոգանոց զորքով եկավ Տիգրիս ու բանակ դրեց Իսանիի դաշտում: Այնտեղ թողնելով վրանները՝ նրանք ամեն զիջեր բարձրանում էր դեպի Մոխսար և ասպատակում Զարթոյի սահմանները: Ապա արխագաց թագավորը, որը գտնվում էր Տիգրիսից այն կողմ, տեղեկանալով Զարթոյի կրած տառապանքի ու Փաղունի ասպատակության մասին, հետախուզվելու ուղարկեց Լիպարիտի որդի Իվանին, Զվարուկի որդի Իսանիային և Մուրվան Ջաղուն՝ Իվելիի երիտասարդին, ու նրանց հետ նաև այլ սակավաթիվ ազնվականներ՝ ընտիր գործով հանդերձ: Նրանք, սակայն, չկարողացան նրանց հանդիպել Զարթոյում, այլ նահանջողների հասան Մոխսարի մերձակայքում՝ Ծիլկանի լեռների մոտ: Նրանք հարձակվեցին թշնամու բանակի վերջապահ ուժերի վրա և, սուրը մերկացնելուն պես, փախուստի մատնեցին Փաղունին: Փաղունի փախած գործերը կանգ առան Նարեկվալի ծոցում, որտեղ էլ հենց սրանց կոտորում ու գերում էր արխագաց թագավորի բանակը: Ձորը լցվեց ձիերի և մարդկանց դիերով: Ապա՝ փախող զորքի մեծ մասը սկսեց նահանջել Ծոցի անտառով: Բագրատի զինվորները անտառներից ու թփուտներից հավաքում էին Փաղունի թաքնված զինվորներին, ինչպես ազնվաստների ձագերին: Կորեցին նաև Դարթիի կիրճը ու Փաղունի զորքից քչերը ազատվեցին: Ապա՝ Բագրատի զորքը նրանց հետապնդեց մինչև Խերկ լեռը: Կոտորեցին ու գերեցին Փաղունի զորքը, իսկ Փաղունը մոտ 15 հեծյալով Ծիլկանի ճանապարհով ծոցաբեր, հեղեղված Արագլի գետի ափին մոտեցավ և ուղևորվեց դեպի Էրծո՝ իրեն որպես բանազնաց ներկայացնելով, թե իբրեւ Փաղունի բանազնացն է և որպես ավետաբեր գնում եմ Աղսարթանի (**Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ, բանի որ արխագաց թագավորի զորքը փախուստի մատնեցին: Նրան մի ծանոթ մարդ հանդիպեց, որը ծանաչում էր Փաղունին, և ասաց. «Դու բանազնաց չես, այլ Էմիրից-ամիրա Փաղունն ես»: Փաղունը այդ մարդուն ասաց. «Ընդունիր ինձանից մեծաբանակ ոսկի, արծաթ և հարստություն ու մի մատնիր ինձ, տեղափոխիր և ուղեկցիր ինձ մինչև դաշտ ու արի ինձ հետ»: Այն մարդը նրան ասաց. «Զեմ կարող այդ գործը անել, բանգի տույն երկրի բնակիչ էն: Արդ, լսիր ինձ ու արի ինձ հետ, և ես քեզ կտանեմ Աղսարթանի մոտ, որը քեզ կուղարկի բո երկիրը»: Կամովին այդ չէր ցանկանում անել Փաղունը, սակայն այլևս անկարող էր գնալ Էրծո: Առաջնորդեց այդ մարդը նրան և ժայթքում հանձնեց ազնաուր Տոլորելու որդի Իսահակին՝ մեսխ ազնաուրին: Ապա, իմանալով Փաղունի պալատ գալու մասին, Իսահակը կողոպտեց Փաղունի մարդկանց, իջեցրեց ձիերից և կալանավորեց, իսկ Փաղունին էլ նստեցրեց ջորու վրա: Դրանից հետո Իսահակը, մոռանալով արխագաց թագավորին հպատակ լինելը, արխագաց թագավորից փախած Փաղունին կալանավորեց և տարավ Բոնդրսա՝ իբր Բագրատին հանձնելու համար, սակայն շտապ տարավ Թելավ և հանձնեց Աղսարթանին, որը նրան փութով տարավ Խորնաբուլ, բանի որ երկյուղ էր կրում արխագաց թագավորի հետապնդումից: Խորնաբուլում կալանավորեցին Փաղունին և վերջինս տվեց նրան Խորնաբուլը: Փաղունին տարան Արագեթ, Արագեթը ևս տվեց Աղսարթանին, իսկ Բագրատը, որ երկյուղ էր կրում Փաղունին ազատ արձակվելուց, Բոնդրսան և Ուջարման տվեց կախեթցիներին ու իր հետ տարավ Փաղունին: Նրան կապեցին ցցին և ուղևորվեցին Տիգրիս: Դժվարությամբ գրավեցին Տիգրիսը, բանի որ այնտեղ ներսում գտնվող մարդն ինքն էր ջանում Էմիր դառնալ: Բագրատն, սակայն, իրեն չպահեց Տիգրիսը այլ Դանիստում թողած Միթ-արարին գտավ, բերեց Տիգրիս և նրան հանձնեց Տիգրիսը, իսկ իրեն վերցրեց Ռոսթավը, Փարցիսիսը, Ագարանը, Գրիգոր-Միդան, Զավագինը և 44.000 դահեկան, նաև պատանդներ՝ նրա Փաղունի եղբոր Մանուչի (**Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Մանուչե իբն Շավուրի – Մ.Ֆ.**) որդուն և Գանձակի երեք իշխաններին...: Ապա՝ սուլթանը ուղարկեց Սարիանգ Ալիագին, նրա միջնորդությամբ ու սուլթանի նախաջնգով Բագրատը հաշտվեց, արձակեց Փաղունին ու ճանապարհեց նրան դեպի Գանձակ, նրա հետ գնաց նաև Սարիանգը: Մատուցեցին Գագի բանակիները և արխագաց թագավորը գրավեց Գագը» (Զարթու-Յիսուկեթա», «Զարթուի մատուցում»):

«Այդ ժամանակ Բագրատը (**Զարթուի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.**) հաղթեց Փաղունին (**Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Փաղուն իբն Շավուրին – Մ.Ֆ.**) և ճերբակայեց» (Սամվել Անեցի «ժամանակագրություն»):

«Նույն տարվա Ռամադանին Փաղունը (**Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Փաղուն իբն Շավուր – Մ.Ֆ.**) գնաց Թիֆլիս բերդի վրա, այնտեղից արշավեց արխագաց երկիրը և, երբ մահմեդականների ձեռքերը ավարով լցվեցին, արխագները գրավեցին կիրճերը ու նրանց դեմ կռվի դուրս եկան: Մահմեդականները պարտվեցին, իսկ Առանի տեղ Փաղունը մնաց բաշերի մի փոքր խմբի հետ: Այն բանից հետո, երբ իր հետ կռվող բոլոր ընկերները սպանվեցին, ինքն էլ փախավ, սակայն մոլորվեց ճանապարհին ու հասավ Իվասա իբն Լիպարիտի, որը Շաբիի և Կրաստանի պատրիկներից էր, գյուղը: Սա նրան մի ժամ պահեց, ապա տարավ անիծյալ Աղսարթանի (**Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ի – Մ.Ֆ.**)

մոտ: Երբ իջավ նրա մոտ, սա անմիջապես դավադրաբար ձեռքակալեց նրան, օրեր շարունակ պահեց իր մոտ և ապա հանձնեց արխազաց տիրոջը (Բարթոլի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.)» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բաթի և Շիրվանի պատմություն»):

«Նույն տարվա Ռամադանին Փաղունը (Շարդադյանների Էմիրության Էմիր Փաղուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.) գնաց Թիֆլիս բերդի վրա, այնտեղից արշավեց արխազաց երկիրը և, երբ մահմեդականների ձեռքերը ավարով լցվեցին, արխազները գրավեցին կիրճերը ու նրանց դեմ կռվի դուրս եկան: Մահմեդականները պարտվեցին, իսկ Առանի տեր Փաղունը մնաց բազերի մի փոքր խմբի հետ: Այն բանից հետո, երբ իր հետ կռվող բոլոր ընկերները սպանվեցին, ինքն էլ փախավ, սակայն միորովեց ճանապարհին ու հասավ Իվասա իբն Լիպարիտի, որը Շաքիի և Վրաստանի պատրիկներից էր, գյուղը: Սա նրան մի ժամ պահեց, ապա տարավ անիծյալ Աղսարթանի (Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ: Երբ իջավ նրա մոտ, սա անմիջապես դավադրաբար ձեռքակալեց նրան, օրեր շարունակ պահեց իր մոտ և ապա հանձնեց արխազաց տիրոջը (Բարթոլի թագավորության արքա Բագրատ II-ին – Մ.Ֆ.)» (Մյունենցի-Բաշի «Պատմություն»):

³²⁶⁵ «/2/ Եվ այսպես թշնամիները հնազանդվեցին Ռոբերտին (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարը – Մ.Ֆ.), իսկ նրանց ամուսնություններն էլ անցան նրա ձեռքը, որից հետո Ռոբերտը պատրաստվեց պաշարել Բարին: Այդ ժամանակ ողջ Ապուլիայում Բարիից հարուստ բաղաբ չկար և հենց այս բաղաբն էլ՝ հարուստ և ուժեղ ամրացված, նա պաշարեց, որպեսզի, այդ հզոր բաղաբի դիմադրությունը կտրելով, նա վախճենի նաև ավելի փոքր բաղաբներին ու տիրի դրանց, բանգի Ապուլիայի ավերին Բարին ամենամեծ բաղաբն էր: Դուքսը իր ծանրաբար լցրեց զորքերով, իսկ ծովը՝ նավերով, որոնք վարում էին կապարիացիները: Բարիի բնակիչները սկսեցին սրբազան կայսրությունից օգնություն հայցել, ընդ որում, հաշվի առնելով իրենց տված երդումը, նրանք բաղաբացիները ուղարկեցին այնտեղ և սկսեցին բոլորը միասին կայսերական օգնություն աղերսել: Իր հերթին դուքսը բաղաբացիներից պահանջեց իրեն հանձնել Արգիրոսի տունը, բանգի այն այնտեղ ամենաբարձր շինությունն էր և նա հույս ուներ, տիրելով դրան, այնտեղից հետևել ողջ բաղաբին: Բարեցիները, սակայն, դժբախտ կոպիտ կերպով մերժեցին, որից հետո վերջինս խիզախ հարձակում գործեց բաղաբի վրա: Պարզվեց, սակայն, որ Բարիի բնակիչները ոչ մի կերպ չեն պատրաստվում հանձնվել և ուժեղ դիմադրություն ցույց տվեցին: Այդ ժամանակ Ռոբերտը դարպասների դեմ մեծ վահաններ դրեց, որոնց պաշտպանության տակ մարդիկ տեղավորեց: Նա դրեց նաև մի բարձր աշտարակ, որն ավելի բարձր էր, քան բաղաբի պարիսպները, ընդ որում դրա բոլոր կողմերում բարանետներ էին տեղադրվել: Նա աչքաթող չարեց նաև պաշարողական այլ գործիքները, որոնցով ճեղքում էին պարիսպները, բայց ամեն ինչ իզուր անցավ, բանգի բաղաբացիները շարունակում էին պաշտպանվել, ընդ որում նրանք ոչ միայն թաքնվում էին պարիսպների հետևում, այլ նաև բաց մարտի էին դուրս գալիս: Արդյունքում և նրանք էին դժբախտ մարդկանց փախչալուստի մատուցում, և իրենք էլ խոցված ընկնում, բանգի, ինչպես փոխորդաբար լինում էր պատերազմի ժամանակ, մեկ մի կողմն էր մյուսին փախուստի մատուցում, մեկը մյուսը՝ սրան, փոխադարձ հարձակումներ էին լինում, ինչպես նաև փոխադարձ ջարդեր: Կողմերը մարտնչում էին վայրի վարազների նման՝ օգտագործելով ժանիքներ, երախներից հոսող թուփ ցայտելով պատելով իրար, տրորում էին գետինը, հարվածում դաժանորեն և մեծ ուժով, վնասում մեկ մեկու ծնկներն ու կողերը, մի խոսքով, դաժան մի ընդհարումով նրանք իրար վրա էին գալիս և կողմերից ոչ մեկը չէր ցանկանում գիշել մյուսին, բանգի, թեև հոգնած ու բզկտած, կողմերից և ոչ մեկը չէր ուզում հեռանալ ու իրեն հաղթված ճանաչել: Արդյունքին հարձակումը կատարողի էր, սակայն ոչ պակաս կատարողի էր նաև բաղաբի բնակչության դիմադրությունը: Այդ ժամանակ դուքսը շատ տարաբնույթ զենքեր գործի դրեց, որպեսզի ավերի պարիսպները կամ գոնե ճեղք բացի դրանց մեջ, բանգի նեղ կամրջով, որի երկու կողմերում ծովն էր, հնարավոր չէր անցնել: Դուքսը իր բանակը դրել էր ցամաքի կողմից, իսկ ծովն էլ լցրել էր նավերով, այսպես որ բարեցիների նավերը նավահանգստից դուրս գալ չէին կարողանում: Իր հերթին դուքսն իր նավերի համար մի նավահանգիստ կառուցեց, որտեղ կանուրջ և աշտարակ դրեց, որպեսզի բնակչության համար այդ ուղղությամբ անակնկալ արտագործի իրականացնել անհետ լինել: Արդյունքում այս նավահանգիստը հուսալի պաշտպանեց նորմանների նավատորմը, սակայն բարեցիներն ի վերջո կարողացան և այդ աշտարակին տիրել, և փշրել ծովի վրա զգված կամրջի մեծ մասը՝ պաշտպանելով բաղաբը ծովից ու ցամաքից: Ի վերջո, երբ Ռոբերտը հուսահատվեց գրոհով բաղաբի պարիսպներին տիրելու գաղափարից, սկսեց բաղաբի իշխանների հարուստ մարդեր խոստանալ՝ հենց նրանց, որոնք բաղաբում գլխավոր ուժն էին կազմում: Իրոք, նա համաձայն էր, որ, իր կողմը գրավելով ամենաուժեղ մարդկանց, հետո ավելի հեշտ կլինի մյուսներին ևս խոստումներով ու կաշառքներով համոզել: Միաժամանակ, սակայն, Ռոբերտը հաճախ անցնում էր նաև սպառնալիքների, որպեսզի վախ մտցնի բաղաբացիները սրտերը և ի վերջո սրանք հանձնեն բաղաբը, որն իր համար այդքան ցանկալի էր դարձել: Այդ ժամանակ լուր տարածվեց, թե կայսերական նավատորմով բաղաբին օգնության է շտապում ժողովը: Լսելով այդ մասին՝ խորամանկ դուքսը մարդիկ ուղարկեց, որ բռնեն նրան: Ինչ վերաբերվում է բաղաբին, ապա այստեղ կառավարում էր Ստեփանոսը, որը կոչվում էր նաև Պատրեմոս: Սա կայսեր հրամանով զբաղեցնում էր այդ պաշտոնը և, որպես մի նվիրված, առատաձեռն ու սիրո և գովեստների արժանի մարդ, վայելում էր բոլորի վստահությունը, թեև հենց նա էր, որ մի անգամ դորձեց կազմակերպել դժբախտ պատմությունը, իսկ դա այսպես եղավ: Բարիում օտար երկրներից եկած մի ասպետ կար, որին մի ժամանակ դուքսը մահացու վիրավորանք էր հասցրել՝ սա մի հանդուգն, դաժան ու ամեն մի չարիքի ունակ մարդ էր: Եվ ահա Ստեփանը հրամայեց սրան խաբեությանը անցնել դժբախտ, գիշերը անակնկալ նրա վրա հարձակվել և մահացու խոցել: Այս գործի համար նա նրան ոչ քիչ ոսկի խոստացավ և սա, ձգտելով պարգևի ու հիշելով իրեն հասցված վիրավորանքը, գիշերով մեկնեց թշնամիների ծանրաբար: Ինչպես պետք է զննելով տեղանքը և որևէ խղճընդոտի չհանդիպելով՝ այս ասպետը հասավ մինչև դուքս Ռոբերտի բնակվելու վրանը, որի պատերը կազմված էին ճյուղերից, իսկ վերևից էլ ձմեռային ցրտից դժբախտ պաշտպանում էր բաշված մի կտոր: Երեկոյն էր և դուքսը ընթրում էր: Եվ ահա այն ասպետը տեսավ, թե որտեղ է նստած դուքսը, մի կողմ բաշեց ճյուղերը և Նիզակը Նետեց դժբախտ ուղղությամբ: Այդ ժամանակ, սակայն, բերանում մեծ բանակի ջուր հավաքած լինելու պատճառով դուքս մի կողմ թեքվեց, որ թթի այն, և Նիզակը նրա կողքով անցավ, իսկ այն ասպետն էլ հասցրեց փախչել ու թաքնվել: Դժբախտ մահվան մասին լուրը տարածվեց բաղաբով մեկ և մարդիկ սկսեցին ուրախանալ ու բարձրաձայն ցնծալ, ընդ որում նրանց ձայները երկնքին էին հասնում, սակայն հենց այդ ժամանակ նրանց դեմ հայտնվեց դուքսը, ցույց տվեց, որ ինքը կենդանի է ու անվնաս, և գոչեց բաղաբացիներին, որ իզուր են նման ուրախ երգեր երգում: Եվ ահա, երբ ինչեք Ռոբերտի ձայնը, ամեն ինչ լռեց և ուրախությունն իր վերջո գտավ: /3/ Այն դեպքում, որ Բարիից մեկնել էր Կոստանդնուպոլիս, սկսեց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի (1067-1071) – Մ.Ֆ.) աղաչել օգնել դժբախտ բարեցիներին և ահա նրա հրամանով պատրաստվեցին ծովահենական նավեր, որպեսզի ճանապարհին պաշտպանեն բաղաբացիներին ցրտեն ու գեղեցիկ հասցնող նավերին: Կայսեր հրամանով այդ նավատորմի հրամանատար Նշանակվեց Ժուլիանը, որը մինչ այդ, ահաբեկված դժբախտ, որից վախենում էր և որի դեմ մինչ այդ դավադրություն էր կազմել, փախել էր Իտալիայից: Եվ ահա Ժուլիանը ռազմականորեն մոտեցավ, որպեսզի ոգևորի դողացող բաղաբացիներին: Նա արդեն մոտ էր և հույս ուներ գիշերով անկողնաց բաղաբ մտնել, սակայն այդ ժամանակ Ռոբերտի նավատորմը հանկարծակի հանդիպեց հույներին, որոնք մեկնում էին իրենց թշնամիներին ուժեղացնելու: Սրանք հենց գիշերով էլ պատրաստակամորեն մարտի մեջ մտան, բանգի, ինչպես ենթադրում էին, այդ ջրերում իրենց լուրջ հակառակորդ չպետք է լինել: Արդյունքում, սակայն, Ժուլիանի նավերը պարտություն կրեցին և բռնվեցին, թեև միայն մեծ ջանքեր թափելուց հետո, ընդ որում նա ինքը բռնվեց և որպես գերի տարվեց դժբախտ: Այդ ժամանակ հույները կորցրին մեկ նավ, իսկ մյուսները կարողացան ձողալ: Մինչ այդ նորմանները ծովամարտ էին տեսել, սակայն այս հաղթական մարտը լուրջագույն վատաստություն տվեց նրանք առաջնորդին, բանգի նա հասկացավ, որ այդուհետ հույներն արդեն ծովով ևս չեն կարողանա բաղաբ միջոցներ հասցնել և իր դեմ էլնել: Միաժամանակ նա ուրախ էր այդ հաղթանակի համար նաև այն պատճառով, որ հույս ուներ, որ հետագայում նորմանները կկարողանան նաև ծովային մարտեր տալ՝ հաջողության մեծ հույսերով: Ժուլիանը բանտում երկար ու տանջալից կյանք տեսավ, անցավ շատ տանջալիքների և տառապանքների միջով ու այդպես շարունակվեց մինչև նրա մահը: Այդ ժամանակ ընթանում էր բաղաբի պաշարման արդեն երրորդ տարին և ահա ի վերջո, հյուժված տարատեսակ փորձանքներից ու հատկապես սովից, այն տեղից տվեց: Այդ ժամանակ բաղաբացիների ղեկավարն էր Արգիրիցիոսը, իսկ երբ դուքսը կարողացավ սրան համոզել, որ բաղաբն այնուհանդերձ պետք է հանձնել, սրա համար մեծ դժվարություն չհանդիսացավ համոզել նաև մնացած բաղաբացիներին, բանգի միշտ այդպես է, երբ ղեկավարներն ավելի մեծ ազդեցություն ունեն իրենցից ներքև գտնվող մարդկանց նկատմամբ: Դարձավ և Նշել, որ Ռոբերտը բարի եղավ բաղաբացիների նկատմամբ, ինչպես ընդհանրապես նրա տիրությունն էր՝ իրենց իր ենթակայների մասին, որի համար սրանք նրան սիրում էին: Արդյունքում դուքսը բաղաբացիներին վերադարձրեց մեծագույն մասը այն գույքից, որ մինչ այդ խլել էր նրանցից խորամանկությանը կամ ուժով՝ դաշտեր, արտեր ու կալվածքներ: Նա հատուցեց նաև այն վնասը, որ կրել էին բաղաբացիները, ինչպես նաև որևէ հարկ չսահմանեց ոչ ինքը, ոչ էլ թույլ տվեց որևէ մեկին այդպես վարվել: Այսպիսով՝ Ռոբերտը բաղաբացիներին խաղաղություն և ազատություն բերեց՝ նրանց, որ արդեն հաճույքով էին ենթարկվում նորմաններին, ահա այս աստիճանի բարի էր նա: Ռոբերտը խոչընդոտեց նաև սպիտակափառ Ստեփանին և չջանապարհավորեց նրա հետ որպես թշնամի վարվել՝ մոռանալով այն, որ սա փորձել էր սպանել իրեն, ընդ որում նա նրան նույնիսկ չգրկեց էլ ազատությունից, այլ միայն մարդիկ դրեց, որ հետևեն նրան՝ ի գարման շատ հույներ: Եվ այսպես, մի բանի օր մնալով Բարիում, Ռոբերտը հրամայեց բաղաբացիներին գեղեթեր ու պաշարներ պատրաստել և ամենուր հետևել իրեն» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գլիսկարի կյանքը», գիրք 2, 3):

«/2.41/ Երիտասարդ մարդերության 1068 թվականին, տեսնելով, թե ինչպես է հաջողություն ունեցնում իրեն իր բոլոր ձեռնարկումներում, դուքս Ռոբերտը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարը – Մ.Ֆ.) ձեռք զարկեց Բարի փառահեղ բաղաբին տիրելու գործին՝ այն պաշարելով միաժամանակ ցամաքից ու ծովից: Այս բաղաբն արդեն առանց այդ էլ գրեթե նրա ձեռքում էր՝ տեղակայված լինելով Մոնտեպելիգոյի մոտ, ընդ որում առաջ այն ապստամբել էր և դաշինք կնքել դժբախտ, բայց հետո կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) կրկին

կարողացել էր այն իր հավատարմությանը բերել՝ անելով տարբեր զիջումներ: Այս հանգամանքն էր, ահա, որ դեպիև ստիպեց պաշարել Բարին: Եվ այսպես, բանի որ բաղաթն ինքը, կարծես, տեղակայված էր մի անկյունում և երեք կողմից պատված էր ծովով, դուքսն իր ասպետական զորքով տեղակայվեց բաղաթի շրջաօղակը՝ ցամաքային, կողմում՝ փակելով բաղաթի ելքը դեպի ցամաք: Միաժամանակ, սակայն, նա նաև իր նավերը տեղակայեց ծովում՝ դրանք ամուր կապելով մեկը մյուսին երկաթյա շղթաներով ու ցցապարսպի նման մի բան ստեղծելով, այնպես որ այժմ արդեն կարող էր չանհանգստանալ, որ որևէ մեկը գաղտնի մուտք կգործի բաղաթ կամ կենի այնտեղից: Այս ամենից զատ Ռոբերտը նաև երկու կամուրջներ կառուցեց, ձգվող ծովից դեպի ափը և ամրասկզբելով դրանք հարստիստեղծականներով, այնպես որ այժմ կարող էր նաև չվախենալ բարեցիների հարձակումներից, որովհետև այդ դեպքում նրա ասպետները կարող էին հեշտությամբ օգնության գալ նավերին: Բարեցիները, սակայն, ամեն ինչով ցույց էին տալիս, որ իրենց համար ոչինչ չարժեն դեպի այդ ջանքերը ու դրա համար էլ ի ցույց դրեցին իրենց բոլոր գանձերը՝ հուսալով դրանով իսկ տանջանքների գիրկը նետել Գլխակարին: Հույսները դրած իրենց աշտարակների հզորության վրա՝ նրանք չէին վախենում կորցնել իրենց գույքը, սակայն բարեցիները չգիտեին, որ այդ կերպ հնարավոր չէր Գլխակարի նման մարդուն ստիպել հրաժարվել իր գործից, ավելի, այդ նրա սրտում ավելի մեծ կրակ կարող էր վառել բաղաթին տիրելու հարցում, որի պարիսպների ներսում նման գանձեր կան: Եվ ահա, վստահ լինելով, որ բաղաթը արժեն պաշարել, Ռոբերտը ժպտալով ասաց բարեցիներին. «Այն, ինչով պարծենում եք, արդեն իմն է և, բանի որ կամավոր եք այդ ամենը ինձ տալիս, դրա համար ձեզին շնորհակալ եմ: Առայժմ, սակայն, պահեք դրանք, իսկ երբ ես կտիրեմ իմ ունեցվածքին, ողորմության հարցով ժխտ չեմ լինի»: Նման խոսքերով ու խոստումներով նա իր մարդկանց մղում էր պաշարելու բաղաթը, բանգի սրանց պետք է, որ պարզ լինեք, թե ինչ գանձերի համար են իրենք պայքարում: Իր հերթին Ռոբերտն ինքն էլ ձգտում էր ամեն կերպ սարսափ տարածել թշնամու վրա առաջիկա գրոհի հարցով: Այդ նպատակով նա զորահանդեսներ էր կազմակերպում բաղաթի դեմ հանդիման, լցնում էր խանդակները, բաղաթը շրջապատելով որ ցցապարսպով և խոյեր ու պաշարողական այլ գործիքներ էր պատրաստել, որոնք անհրաժեշտ են բաղաթը գրավելու համար, մի խոսքով, նա անում էր ամեն ինչ, որպեսզի ահաբեկի թշնամիներին և ոգևորի յուրայիններին: Բարեցիները, տեսնելով դեպի նրան ծեռնարկները, որին չէին սպասում, լիակատար շրջապատված մեջ լինելով հասկացան, որ պարենամթերքի մատակարարման համար ոչ մի հարմար ճանապարհ չունեն, ընդ որում մարտի համար անօգուտ կանայք ու երեխաները նույն այդ պարենամթերքը մեծ քանակությամբ սպառում էին: Եվ ահա, հնարավորություն չունենալով ուժով հասնել իրենց նպատակին, նրանք դիմեցին նենգության՝ դավադրություն կազմելով դեպի իրանքի դեմ: Արդյունքում նախապես որոշված գնով նրանք վարձեցին մի անօրեն մարդու, որպեսզի սա ելներ բաղաթից և փորձեր նիզակահարել դեպին: Ամերիկոս անունով այս մարդը, բռնվելով ազանության ճանկերում, շտապեց կյանքի կոչել այդ չար մարդուրդունը, որը նրան հերոսություն էր թվում: Եվ ահա սա, տրվելով այդ հմուտ խաբեությանը, թունավորված նիզակով գինված լեցեք բաղաթը, կարծես մերոնցից մեկն էր, որոնք պարաստիկներով բարեր էին նետում պարիսպների վրա գտնվող թշնամիների ուղղությամբ, որից հետո հանգիստ անցավ պահակայինների մոտով: Երեկոյան, երբ գիշերը հանգցրեց վերջին ծառայությունները և եկավ ընթրիքի ժամը, որի ընթացքում դուքսը պետք է բազմեր իրար հյուսիս ծոցերից կազմված վրանում, Ամերիկոսը կանգնեց դրանց մոտ, դիրք գրավեց դեպի թիկունքում, որին լավ ճանաչեց տեսքով ու ձայնով, իսկ հետո, համոզվելով, որ ամեն ինչ կստացվի, ողջ ուժով նետեց նիզակը, որը մասնակի վնասեց դեպի հագուստը, սակայն, շնորհիվ Աստծո միջնորդության, չխոցեց ոչ-ոքի և խրվեց հողի մեջ: Վստահ լինելով, որ վիրավորել է դեպին, թեև հարվածել էր դատարկ տարածության մեջ, այդ Ամերիկոսը դրանից հետո հարկ համարեց փախչել և թաքնվել բաղաթում: Այս ամենից ահաբեկված՝ դեպի ծառաները դուրս թափվեցին և, իմանալով այդ նենգության մասին, ուժեղացրին սովորական պահակությունը, իսկ իրենք էլ սկսեցին մշտադիման հսկել դեպին: Դրանից հետո դեպի հրամանավոր բարադործները արդեն լուսաբացից սկսեցին բարե մի փոքրի խրճիթ կառուցել նրա համար: 2.43/ Այդ ժամանակ Բարի բաղաթը կառավարում էր Արգիրիցիոս անունով մի հույն, որը ենթարկվում էր կայսեր: Եվ այսպես, քննարկելով իրավիճակը այլ բաղաթացիների հետ, նա դրանից հետո նամակով կայսեր ներկայացրեց այն աղետալի վիճակը, որի մեջ իր ընակչության հետ միասին գտնվում է բաղաթը, որից հետո մի ամբողջ հրամայեց գիշերով աննկատ լեռ բաղաթը, որպեսզի նամակ հասցնի Կոստանդնուպոլիս կայսեր: Այս ամբողջ իրող տեղ հասավ և իմաց տվեց կայսրը, որ այն բաղաթը, որն իրեն համարում էր պահպանում, բոլոր կողմերից գտնվում է թշնամական հարվածների տակ և պարենամթերքի խիստ պակաս ունի, այնպես որ, եթե շտապ օգնություն չլինի, այն այլևս չի դիմանա: Իրող, բաղաթն արդեն երեք տարի էր, որ գտնվում էր թշնամու օղակի մեջ և բաղաթացիները, վերջնականապես զգված այդ ամենից, արդեն պատրաստ էին հանձնվել, ընդ որում կայսրը, եթե չկարողանա այն իր ձեռքում պահել, ապագայում այլևս ոչ մի հույն չի ունենա տիրել այդ երկրին և ամեն ինչ կընկնի թշնամիների ձեռքը: Այն մարդը, ճշտորեն հետևելով ստացած հրահանգներին, արեց իր գործը, եկավ ու կայսրը հայտնեց ամեն ինչի մասին՝ շատ բան էլ ավելացնելով բանավոր խոսքերով: Կայսրը կարդաց ստացված նամակը, որից հետո նավատորմ կազմեց և այն ուղարկեց Դուրացո: Այս նավատորմի հրամանատարությունը նա հանձնվեց Ժուլիո Դ՝ Կորնելիոսին, որը ծագումով մի նորման էր և կայսրից հետո պալատում համարվում էր երկրորդ մարդը, բանգի շատ գործունյա էր ռազմական հարցերում ու լավ խորհուրդներ է տալիս: Եվ այսպես կայսրն այս մարդուն բավարար զորք տվեց և ուղարկեց բարեցիներին օգնության: Իր հերթին այն մարդը կայսր հրամանով զադտնորեն Բարի վերադարձավ, այնպես, ինչպես ելել էր այնտեղից, որից հետո բարեցիներին նկարագրեց իրավիճակը՝ լքելով այն պայմանաշահը, որը պետք է տրվել, երբ օգնությունը մոտ լինել: Միաժամանակ նա նաև ասաց, որ բարեցիներն իրենք էլ նման մի նշան ունեն մոտեցողների համար՝ խոսքը ամրությունների վրա դրված այսօրվա ջախերի մասին էր, որպեսզի գալացողները հեշտությամբ կարողանային նավահանգիստ մտնել: Բարեցիները շատ ուրախացան այդ ամենից և հույսերով պատմեցին՝ անհամբեր սպասելով օգնությանը: Եվ ահա մոտակա գիշերներից մեկում նրանք վառեցին ջախերը և սկսեցին արմուկ-հողաղակով իրենց ուրախությունը ցուցադրել: Այդ ժամանակ մերեն սկսեցին քննարկել այդ ուրախության պատճառը, արվեցին շատ ենթադրություններ, ինչեցին շատ բացատրություններ, սակայն ի վերջո ամենաիմաստուն մարդիկ հասկացան, որ ծովով բարեցիներին օգնություն է սպասվում: Այդ ժամանակ եղբոր հրավերով դեպին օգնության էր եկել Միգիլիայի կոմս Ռոջերը (Միգիլիայի կոմսության ապագա կոմս Ռոջերը – Մ.3.)՝ հետք բերելով մեծ քանակի գալերաներ: Ռոջերը բոլոր մարտերում աչքի էր ընկնում առյուծային բաշտությամբ, բայց նա նաև գործում էր գլխով ու խեղճով՝ վայելելով ծակատագրի բարեհաճությունը: Եվ այսպես, գործելով խորամանկությամբ, նա պատրաստվեցին դուրս ելնել, թեև մեծապես հապաղելով, բանգի շատ էին զիջում հակառակորդին ուժով: Այդ ժամանակ կոմսը տեսավ, որ ինքը հեռու չէ թշնամիների առաջնորդ Ժուլիոսի նավից, որը մյուսներից տարբերվում էր իր վրա վառվող երկու ջախերով, դրա համար էլ հրամայեց իր մարդկանց հարձակման անցնել: Եվ այսպես, մինչ ընթանում էր համար մարտը, նրա մարդիկ մագցեցին հակառակորդի նավի վրա, սակայն սրանք իրենց գնեթերով ու գրահներով այնքան ծանր էին, որ, ոտք ղեկով նավի մի կողմի վրա, այն շուտ մտնեցին և մերոնցից 150 լրիվ գինդրական հանդերձանքի մեջ գտնվող մարդիկ խեղդվեցին: Այնուհանդերձ, չնայած դրան, կոմսը շարունակեց մարտը և ի վերջո հաղթեց Ժուլիոսին, որին որպես գերի բերեց իր նավը ու փառքով պատված վերադարձավ եղբոր մոտ: Այդ ընթացքում դուքսը շատ էր անհանգստանում, որ մարտում հանկարծ չկորցնի եղբորը, բանգի ինքը որևէ հնարավորություն չունեք օգնել նրան, իսկ իր բոլոր եղբայրներն էլ արդեն մահացել էին: Եվ այսպես, երբ հայտնի դարձավ, որ կոմսը հաղթական ու անվնաս վերադառնում է, դուքսը հայտարարեց, որ չի հավատա դրան, մինչև չտեսնի եղբորը սեփական աչքերով, իսկ երբ համոզվեց, որ կոմսն իրող անվնաս է, լցվեց արցունքներով: Կոմսը, որպես գերի դեպին ներկայացրեց Ժուլիոսին, որը շեղ հազված էր հունական ծնու: Եվ այսպես բարեցիները, լիովին հուսահատվելով և այլևս ի վիճակի չլինելով դիմարդել թշնամիներին, հանձնվեցին ու դաշինք կնքեցին դեպի հետ, ինչը եղավ Քրիստոսի 1071 թվականին» (Գաուֆրեդ Մալատեոս «Ռոջերի և Ռոբերտի կյանքը», գիրք 2, գլուխ 41, 43):

«Ռոբերտ իշխանը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլխակարը – Մ.3.) տիրեց... Բարին...: Եվ ահա Քրիստոսի 1070 թվականին Գոտֆրիդը մեծ և ուժեղ զորքով նավորդի եկավ, համար և դաժան ծակատամարտից հետո բռնեց Մավրիկային և ոչնչացրեց պաշարյալներին» (Անանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 1071 թվականին՝ 9-րդ ինդիկտիոնի ապրիլին Բարին պայմանագիր կնքեց դեպի (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլխակարի – Մ.3.) հետ» (Անանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Դիոգենեսն էլ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.3.), իր հիմնական ուշադրությունը թուրքերի դեմ մղվող պատերազմի վրա էր բևեռել: Նա ողջ ջանքը թափում էր ավելի մեծ վտանգի առաջն առնելու համար, որից օգտվելով էլ ֆրանկները, այլևս ոչ թե տիրոջ նման, այլ գողի ու ավազակի պես խուժելով, իրենց հարկատու դարձրին Իտալիայի շրջանները» (Ռովանես Սկլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միջալե VII- Պարապիսկես»):

³²⁶⁶ «Երբ Առանի ժողովուրդը ժայռ կտրեց նրանից (Շարդարյանների էմիրության էմիր Փաուլուն իբն Շավուրից – Մ.3.), նրա փոխարեն իշխան նստեցրին եղբորը՝ Աշուտ իբն Հուպուր իբն ալ-Փադլունին (Շարդարյանների էմիրության էմիր Աշուտ իբն Շավուրի (1068-1069) – Մ.3.) ու դա եղավ Դիլի 460 թվականի Շավալ ամսին: Չուլբադա ամսին երկու իրաքների տեղ Շավ-թեգին ալ-խասը թուրքերի հետ մտավ Առանի երկիրը, որից հետո անհավաստների դեմ արշավանքի գնաց: Փադլուն իբն Շավուրը արխագաց տիրոջ մոտ գերության ու բանտարկության մեջ մնաց մինչև որ

բարձրյալն Ալահը նրան փրկեց Յիջրի 461 թվականի Ջումադա ամսին, երբ նա եկավ իր թագավորությունը ու նստեց իշխանական աթոռին Գանձակում: Նրա եղբայր Աշոտի իշխանությանը տևեց 8 ամիս» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Երբ Առանի ժողովուրդը հույսը կորցեց նրանից (**Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատուն իբն Շավուրից – Մ.Ֆ.**), նրա փոխարեն իշխան նստեցրին եղբորը՝ Աշոտ իբն Շավուր իբն ալ-Փադունին (**Շարդադյանների էմիրության էմիր Աշոտ իբն Շավուրին (1068-1069) – Մ.Ֆ.**) ու դա եղավ Յիջրի 460 թվականի Շավալ ամսին: Չուլքադա ամսին երկու իրաքների տեր Շավ-թեգին ալ-խաթը թուրքերի հետ մտավ Առանի երկիրը, որից հետո անհավատների դեմ արշավանքի գնաց: Փադուն իբն Շավուրը արհեստագ խորոջ մոտ գերության ու բանտարկության մեջ մնաց մինչև որ բարձրյալն Ալահը նրան փրկեց Յիջրի 461 թվականի Ջումադա ամսին, երբ նա եկավ իր թագավորությունը ու նստեց իշխանական աթոռին Գանձակում: Նրա եղբայր Աշոտի իշխանությանը տևեց 8 ամիս» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

«Նույն այդ տարի սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) Զարթի մտավ» (Սամվել Անեցի «ժամանակագրություն»):
3267 «Զրիստոսի 1068 թվականի իոկտեմբեր ամսին կոմս Գոտֆրիդը տիրեց Յիդրոունտին և պարտության մատնեց հույներին» (Ամանուն «Լորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

3268 «Ճադլի (**Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատուն իբն Շավուրի – Մ.Ֆ.**) գերության ժամանակ Շիրվանի տերը (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Ֆարիքունը իբն Սալյարը – Մ.Ֆ.**) ուխտն և դաշինքը խախտել էր ու կողոպտելով և ասպատակելով մտել Առանի երկիրը» (ալ-Ֆակիի «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Ճադլի (**Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատուն իբն Շավուրի – Մ.Ֆ.**) գերության ժամանակ Շիրվանի տերը (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Ֆարիքունը իբն Սալյարը – Մ.Ֆ.**) ուխտն և դաշինքը խախտել էր ու կողոպտելով և ասպատակելով մտել Առանի երկիրը» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

3269 «Զրիստոսի 1069 թվականին ճակատամարտ տեղի ունեցավ Լիտիայի մոտ և հույները պարտություն կրեցին, որից հետո Ռոբերտ իշխանը (**Ապրուհյայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Ֆ.**) տիրեց Գավինին, Օբիանին և Բարթին» (Ամանուն «Լորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

3270 «Այդ միջոցին թուրքերն անսպասելիորեն հարձակվում են Նեոկեսարիայի վրա և ավերում այն՝ ձեռք բերելով բազում դրամ ու գերիներ և տանելով հսկայական ավար» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակով «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

3271 «Ամեն ինչ եղավ այնպես, ինչպես ժողովուրդը հույս ուներ: Երբ նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) բազմեց գահին, սկսեց քիչ ուշադրություն դարձնել քաղաքի գործերին, բայց փոխարենը կարգի բերեց իր ռազմիկներին, բանգի իր զինվորների համար նա կարծես հայր լինեց: Նա նաև իրեն համիշխոդներ և հետևորդներ նշանակեց, ամենից առաջ որպես կեսար նշանակելով Յովհաննեսին: Նա անմիջապես էլ սկսեց քաղաքային գնդերից, հավաքագրեց փորձառու ռազմիկներ, որոնք ունակ էին տանելու պատերազմի դժվարությունները, միջոցներ պատրաստեց և պատրաստվեց ամեն կողմից առաջխաղացող թշնամուն արգելակել: Ահա թե ինչու նա երկար չմնաց պալատում, այլ երկու լուսնային պարբերաշրջան անցնելուց հետո անցավ արևելքի Պրոպոնտիս թողնելով մայրաքաղաքը: Կրիժառության զգացումը հաղթեց մայրաքաղաքի փափկակեցությունն ու վայելքը: Բոլորն ապշել էին պետությունը դժվարին վիճակից դուրս բերելու համար նրա արագ պատրաստություն տեսնելու և ամեն ինչ կարգի բերելու ջանքերի վրա: Եվ ահա նա ամեն ինչ կարգի բերեց ու գումակից բացի հավաքեց նաև ռազմիկներ արևմուտքից ու Կասպարովկայից, ինչպես նաև սկյութներից: Ծանփա ելնելուց առաջ նա ընտրեց նույնիսկ դրան ձգտող այրերին կայսերական պալատի պահակախմբից: Զանի որ այս տողերը գրող անձը նրա հետ էր որպես բանակի գործերին հետևելու նշանակված մի մարդ, ապա ես ամեն ինչին, ինչ գրում եմ, ականատես եմ եղել, ոչ թե գրում եմ լսածս: Կայսերական հրամանով բոլորն էլ հավաքվեցին Փոյուզիայում, այսինքն՝ Անատոլիոս բանակաթեմում: Ըստ նախնական հրամանի այնտեղ հավաքվեցին գնդերի հրամանատարները և նրանց զինվորները, որոնք համալրեցին գնդերը: Ըստ հայտնի գնդերից, սակայն, միայն անուններն էին մնացել և՛ մի բանի տղամարդիկ, որոնք թշվառ ու տառապած տոբե ունեին, փողկի զինված չէին ու առանց ձի էին: Դրա պատճառն այն էր, որ վաղուց էր, որ նրանց պատշաճ ուշադրություն չէին հատկացնում, բանի որ ահագին ժամանակ էր, ինչ կայսրը պատերազմի չէր գնացել արևելք, նրանք ռոճիկ չէին ստացել և, այդ պատճառով էլ թուլանալով ու անհիմաժեշտ ուշադրությունից զրկված լինելով, սեփական խեղճության և թշվառության պատճառով թիկունք էին դարձել հակառակորդներին: Այս կերպ նրանք անարի և անկարող էին դարձել ու ոչ մի լավ բանի պիտանի չէին: Այդ բանի լուռ վկան անգամ նրանց կեղտոտ, կարծես ծիլից մորտալեզ դրոշներն էին, որոնց հետևում էին փոքրիկներն ու խոճուրդ զինվորներ: Ըստորոգելով թշնամու հին, որ կարծես գալիս էին հիմալուրց ռազմական փառքի ժամանակները, սակայն մյուսներն էլ մտածում էին, թե ինչքան ժամանակվա ընթացքում հնարավոր կլինի վերականգնել վաղեմին, չէ՞ որ ավելի տարեցներն և պատերազմի փորձ ունեցողները առանց ձի էին ու անգեմ, իսկ երիտասարդ զինվորները՝ պատերազմի փորձից զուրկ ու մարտերում չկոպիտ, և այդ բոլորն այն ժամանակ, երբ հակադիր կողմում կանգնած են անչափ փորձառու զորքեր: Կայսրը, թեև ամեն ինչի կարիքն զգում էր, հասարակաց օգուտի համար չուզեց հանգիստ մնալ և վճռեց, որ անհրաժեշտ է եղածով թշնամու դեմ մարտի դուրս գալ ու նրա թափը մասսան անձնել և գալել: Դակառակորդները, անտեղյակ լինելով կայսեր ճշդող ու տրտմեցնող ներքին դրության մասին, նրա թափն ու արշավանքի դուրս գալուց շատ զարմացան, նրանք, ինչպես հետո իմացանք, կարծեցին, թե այդ մարդը վտանգներից ամենևին չի վախենում, և, լինելով կրեսի աշակերտը, պետք է բարելավի ու երիտասարդացնի հռոմեական կայսրության վիճակը՝ փոխհատուցելով թշնամիներին իրենց կատարածների համար: Այդ պատճառով է, որ սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) նախանշեց՝ մի մեծ զորամաս առանձնացնելով և այն երկու մասի բաժանելով: Այդ ջոկատներից մեկը նա ուղարկեց դեպի վերին՝ հյուսիսային Ասիա, իսկ մյուսին հրամայեց լինել հարավային Ասիայում: Կայսրը, ինչպես որ կար, իր զինվորներին արագ շարժման մեջ դրեց, նրանց աստիճաններ ու նվերներ բաշխելով ոգևորեց, յուրաքանչյուր տազմակի վրա փութով կարող լիազգուսներ ու տաքսիարիներ նշանակեց և կարճ ժամանակամիջոցում ուժեղ բանակ ստեղծեց, որի գլուխն անցնելով, ավելի եռանդագին շարժվեց պարսիկների դեմ: Երբ պարսիկների հյուսիսային բանակը, որ նախապես ասպատակ էր սփռել, ձևացրեց, թե Նահանգում է կայսեր առաջխաղացման պատճառով, Դիոգենեսը որոշեց հարձակվել հարավայինների՝ Կյուլե Ատորիքը, Կիլիկիան և հենց Անտիոքը ավարառողների վրա: Դրաժարվելով ուղիղ Կոլոնիայի և Սեբաստիայի վրա գնալուց՝ նա ամառ ժամանակ մտավ Լիկանդոս բանակաթեմը, բանգի մտադիր էր դեպի Ատորիքի շրջանները ուղղվել աշխարհ, որպեսզի զորքը շոգից չտառապի և այդ պատճառով անհաջողության չհասնի ու չվնասվի: Այդ միջոցին պարսիկները, այդպես են սովորաբար կոչում թուրքերին, անսպասելիորեն հարձակվում են Նեոկեսարիայի վրա և ավերում այն՝ ձեռք բերելով բազում դրամ ու գերիներ ու տանելով հսկայական ավար: Այդ բանի լուրը հասավ կայսեր և նրան շատ տխրեցրեց, որովհետև, թեև ինքը անձամբ էր արշավանքի դուրս եկել, հակառակ դրան, թշնամիները իր ներկայության լավում են իր երկիրը: Դաժնեայն դեպ, վերցնելով իր զորքերը, նա դժվարանցանելի կաժաններով երասանակները թողած գնաց նրանց հետևից: Մոտենալով Սեբաստիային՝ ռազմական հանդերձանքն ու ողջ հետևակը նա թողեց այնտեղ: Այնտեղ թողեց նաև իր հետ եղող կնոջ որդի Անդրոնիկոսին, որին նա, կայսր նշանակելով, իր մոտ էր պահում որպես պատանդ կամ համագորակարար, որպեսզի բազում արշավանքների ժամանակ, եթե հանկարծ իրեն բան պատահի, նա իր վրա վերցնի ղեկավարությունը: Դրանից հետո նա ինքը ավելի ռազմունակ զինվորներով Տեֆրիկեի և Արգաուսի բազում ու շատ բարձր լեռների վրայով սկսեց հետապնդել թշնամիներին՝ ջանալով հարձակվել կողքից: Նա անսպասելի կերպով նրանց վրա խուժեց, իր ներկայության մասին համբավով բոլորի մեջ սարսափ տարածեց և ստիպեց նրանց իսկույն թիկունքը շրջել ու փախուստի դիմել, սակայն նրանցից քչերը սպանվեցին, բանգի կայսեր զինվորները, ճանապարհազուրկ վայրերով գնալիս հոգնել էին: Այնուհանդերձ նրանք բազում գերիներ վերցրին, որոնք սրի չբաշխեցին և կենդանի մնացին» (Միքայել Աթախատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Ռոմանոս Դիոգենեսն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**), ահա այդ ձևով գալիսունի տիրանալով, առօրյա հարցերից ոչ պակաս մեծ հոգ տարավ նաև զինվորական գործերը կարգի բերել ու ուղի կանգնեցնելու մասին, հակառակ իր գործակիցները, որոնց ավելի ճիշտ կլիներ հակառակորդներ անվանել, դրանք նրա կնոջ որդիներն էին, ինչպես և նախկին կայսր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին X-ի – Մ.Ֆ.**) եղբայր, կեսար Յովհաննեսը: Սրանք առաջին օրից մինչև վերջը իր համար խոչընդոտներ էին, նրանք հռոմեական պետության գործերը վատթարացրին և հասցրին այսօրվա վիճակին: Նա սկսեց աջակցել երևելի զինվորականներին, շփվել խոհեմ ու փորձառու զինվորների հետ, ուշադրություն դարձնել պատերազմական գործերին, դեսպաններ պատրաստել և ամեն կողմից փակել հակառակորդների ճանապարհը: Այդ էր պատճառը, որ երկու ամիս անց նա գնաց արևելքի Պրոպոնտիս: Կրիժառության զգացումը հաղթեց մայրաքաղաքի փափկակեցությունն ու վայելքը: Բոլորն ապշել էին պետությունը դժվարին վիճակից դուրս բերելու համար նրա արագ պատրաստություն տեսնելու և ամեն ինչ կարգի բերելու ջանքերի վրա: Անտիոքն ու Կիլիկիան վերոհիշյալ ասպատակությունների ժամանակ թուլացել և սարսափելի վտանգի առաջ էին կանգնել, իսկ հյուսիսում սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) համակն զորքով՝ հզոր ու ծանր ուժերով, աշնան ժամանակ եկավ հռոմեական սահմանները՝ մտադիր լինելով ձմեռել այնտեղ, զարևան սկզբին շարունակ հարձակվել և գլխովին տապալել ու վերացնել հռոմեացիների պետությունը: Կայսրը հռոմեացիների կայսեր համար ոչ անախդական, այլ սովյալ իրավիճակում ինչպիսի որ հնարավոր էր, մակերևացիներից, բուլղարներից, կասպարովկացիներից, ուզերից, պատահած այլազգիներից, ապա նաև ֆրանկներից ու վարյագներից հավաքագրված զորքերով փութանակի ճանապարհ ընկավ: Կայսերական հրամանով բոլորն էլ հավաքվեցին Փոյուզիայում, այսինքն՝ Անատոլիոս

բանակաթեմում: Այստեղ կարելի էր տեսնել մի ապշեցուցիչ բան: Ողջ արևելքն ու արևմուտքը հպատակեցնող հռոմեացիների հռչակավոր մարտիկներն այստեղ շատ փոքրաթիվ էին, այն էլ թշվառությունից ու տառապանքներից գլխիկոր, անգրահ: Սուրբ գրքի ասածի պես՝ նրանք թորելի և այլ գեներների տեղ պատերազմի ժամանակ կրում էին խոփեր ու մանգաղներ, չունեին պատերազմական ձիեր և այլ անհրաժեշտ հանդերձանք: Դրա պատճառն այն էր, որ վաղուց էր, ինչ կայսրը պատերազմի չէր գնացել, իսկ նրանք, որպես ոչ պետքական ու ոչ զինապարտ, ռոճիկ, ինչպես նաև սովորական ուսուցիչներ չէին տեսնում: Նրանք անարի էին և վախկոտ, անընդունակ ոչ մի սիրանքի և այդ բանի լուռ վկան անգամ նրանց կեղտոտ, կարծես ծիլից մրուտված դողներն էին, որոնց հետևում էին փոքրաթիվ ու խղճուկ զինվորներ: Այդ բանին ակամաստես եղողները շատ էին ընկճվում, տեսնում, թե ինչպիսի վեհությունից ինչ օրի են ընկել հռոմեական զորքերը, մտածում, թե ի՞նչ ձևով, ինչքա՞ն դրամով և ինչքա՞ն ժամանակվա ընթացքում հնարավոր կլինի վերականգնել վաղեմին, չէ՞ որ ավելի տարեցներն ու պատերազմի փորձ ունեցողները առանց ձի էին և անգեյն, իսկ երիտասարդ զինվորները՝ պատերազմի փորձից զուրկ ու մարտերում չկոփված, և այդ բոլորն այն ժամանակ, երբ հակադիր կողմում կանգնած են վտանգներն արհամարհող, պատերազմներում համառ, փորձառու ու կարող զորքեր: Կայսրը, թեև ամեն ինչի կարիքն էլ զգում էր, հասարակաց օգուտի համար չուզեց հանգիստ մնալ: Նա վճռեց, որ անհրաժեշտ է եղածով թշնամու դեմ մարտի դուրս գալ և նրա թափը մասամբ սանձել ու զսպել: Հակառակորդները, անտեղյակ լինելով կայսրին ճշող ու տրոսեցնող ներքին դրույթան մասին, նրա թափն ու արշավանքի դուրս գալուց շատ զարմացան, նրանք, ինչպես հետո իմացանք, կարծեցին, թե այդ մարդը վտանգներից ամենևին չի վախենում, և, լինելով Արեսի աշակերտող, պետք է բարեկամի ու երիտասարդացին հռոմեական կայսրության վիճակը՝ փոխհատուցելով թշնամիների իրենց կատարածների համար: Այդ պատճառով է, որ սուլթանը նահանգեց՝ մի մեծ զորամաս առանձնացնելով և այն երկու մասի բաժանելով, որոնցից մեկն նա ուղարկեց դեպի վերին՝ հյուսիսային Ասիա, իսկ մյուսին հրամայեց լինել հարավային Ասիայում: Կայսրը, ինչպես որ կար, իր զինվորներին արագ շարժման մեջ դրեց, նրանց ոգևորեց աստիճաններ և նվերներ բաշխելով, յուրաքանչյուր տագմայի վրա փութով կարող լոխագոսներ ու տաքսիարիսներ նշանակեց և կարճ ժամանակամիջոցում ուժեղ բանակ ստեղծեց, որի գլուխն անցնելով, ավելի եռանդակն շարժվեց պարսիկների դեմ: Երբ պարսիկների իյուսիսային բանակը, որ նախապես ասպատակ էր սփռել, ձևացրեց, թե նահանգում և կայսրը առաջնադասն այս պատճառով, Դիոգենեսը որոշեց հարձակվել հարավայինների՝ Կուլեյ Ասորիքը, Կիլիկիան և հենց Աստիքը ավարառողների վրա: Հրաժարվելով ուղիղ Կոլոնիայի և Սեբաստիայի վրա գնալուց՝ նա ամառ ժամանակ մտավ Էփեսոսում բանակաթեմը, քանի մտադիր էր դեպի Ասորիքի շրջանները ուղղվել աշխարհ, որպեսզի զորքը շոգից չտառապի և այդ պատճառով անհաջողության չնստնվի ու չվնասվի: Այդ միջոցին թուրքերն անսպասելիորեն հարձակվում են Նեոկեսարիայի վրա և ավերում այն, ձեռք բերում բազում դրամ ու գերիներ և տանում հսկայական ավար: Այդ բանի լուրը հասավ կայսր և նրան շատ տխրեցրեց, որովհետև ինքը, թեև անձամբ էր արշավանքի դուրս եկել, հակառակ դրան, թշնամիները իր ներկայության լավում են իր երկիրը: Համենայն դեպս, վերցնելով իր զորքերը, նա ղեկավարեց անհաջող լուծումներով երասանակները թողած գնաց նրանց հետևից: Մոտենալով Սեբաստիային՝ ռազմական հանդերձանքն ու ողջ հետևակը նա թողեց այնտեղ: Այնտեղ թողեց նաև իր հետ եղող կնոջ որդի Անդրոնիկոսին, որին նա, կայսր նշանակելով, իր մոտ էր պահում որպես պատանդ կամ համագորակար, որպեսզի բազում արշավանքների ժամանակ, եթե հանկարծ իրեն բան պատահի, նա իր վրա վերցնի ղեկավարությունը: Դրանից հետո նա ինքը ավելի ռազմական զինվորներով Տեֆրիկեի և Արգաուսի բազում ու շատ բարձր լեռների վրայով սկսեց հետապնդել թշնամիներին՝ ջանալով հարձակվել կողքից: Նա անսպասելի կերպով նրանց վրա խուժեց, իր ներկայության մասին համբավով բոլորի մեջ սարսափ տարածեց և ստիպեց նրանց իսկույն թիկունքը շրջել ու փախուստի դիմել, սակայն նրանցից քչերը սպանվեցին, բանգի կայսրը զինվորները, ճանապարհագուրկ վայրերով գնալիս հոգնել էին: Այնուհանդերձ նրանք բազում գերիներ վերցրին, որոնք սրի չբաշխեցին և կենդանի մնացին» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁷² «Ողջ ավարը, լինի այն մարդ, թե անասուն, ազատ արձակվեց և գերիներ հրաշքի առթիվ փառաբանեցին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.): Տեղի ունեցածը հակառակորդների համար ապշեցուցիչ էր, այն, թե ինչպես հռոմեացիների կայսրը անզսպելիորեն իրենց վրա արշավեց՝ թեթևազեն ռազմիկի նման: Կայսրը, հոկտեմբերի 1-ին վերադառնալով Սեբաստիա և լույ ելեք օր այստեղ հանգիստ տալով իր զորքին, շարժվեց դեպի Ասորիք: Կուլուստի կիրճերով նա հասավ Գերմանիկա և Ներիսուժեց հայերի կողմից Տյուբ կոչվող բանակաթեմը: Նախօրոք, սակայն, մի մեծ զորամաս առանձնացնելով, նա այն սիևտագմատարիտի գլխավորությամբ Մեյիտենե ուղարկեց՝ ի պաշտպանություն արևելքի և բաղաթը պաշարող, նենգ ու պատերազմող Ապսինալիոս անունով մեկի հրամանատարության տակ գտնվող թշնամիներին դեմ: Այդ էր պատճառը, որ կայսրը, իր լավագույն ռազմիկներին, այդ թվում հենց Ֆրանկներին՝ արյունոտնշտ և պատերազմասեր այդ մարդկանց, սիևտագմատարիտիսին հանձնեց: Հրամանատարը, սակայն, երկյուղ կրելով անհաջողության մատնվելուց, տատանվում էր և ապագայից վախենում: Այդ պատճառով էլ նա բարիաճորեն գործի չձգեց և քիչ էր մնացել, որ կայսրը կրկնակի պատերազմի մեջ ընկներ՝ զրկված լինելով նման ուժից: Թշնամիներին նրանք բազմիցս կոչ էին անում հեռանալ Մեյիտենե բաղաթից, բայց, երբ վերջիններս տեսան, որ հռոմեացիները անգործության են մատնված, հանգիստ նստած, կարծես նիրհած, թաքուն վայրերով անկատելիորեն հանդգնեցին հարձակվել կայսերական զորաբանակի վրա: Նրանք պարեն գնելու դուրս եկած մի փոքր զորամասի հանդիպեցին և նրա վրա հարձակվեցին, իսկ հռոմեացիներն էլ, առանց դիմադրություն ցուցաբերելու, փախուստի դիմեցին: Այդ զինվորներից շատերը կկոտորվեին, եթե շտապ կարգով օգնության չհասներ կայսրը, որը նրանց հարձակումից փրկեց: Եթե որևէ մեկը, ընդհանրապես ասած, զորավարներին վերագրի փրկության փաստը, ապա, թե նրանք լավ են արել, կամ վատ են արել, որ մի տեղ են հավաքվել, նա սխալված չի լինի» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Ողջ ավարը, լինի այն մարդ, թե անասուն, ազատ արձակվեց և գերիներ հրաշքի առթիվ փառաբանեցին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.): Տեղի ունեցածը հակառակորդների համար ապշեցուցիչ էր, այն, թե ինչպես հռոմեացիների կայսրը անզսպելիորեն իրենց վրա արշավեց՝ թեթևազեն ռազմիկի նման: Կայսրը, հոկտեմբերի 1-ին վերադառնալով Սեբաստիա և լույ ելեք օր այստեղ հանգիստ տալով իր զորքին, շարժվեց դեպի Ասորիք: Կուլուստի կիրճերով նա հասավ Գերմանիկա և Ներիսուժեց հայերի կողմից Տյուբ կոչվող բանակաթեմը: Նախօրոք, սակայն, մի մեծ զորամաս առանձնացնելով, նա այն սիևտագմատարիտի գլխավորությամբ Մեյիտենե ուղարկեց՝ ի պաշտպանություն արևելքի և բաղաթը պաշարող, նենգ ու պատերազմող Ապսինալիոս անունով մեկի հրամանատարության տակ գտնվող թշնամիներին դեմ: Այդ էր պատճառը, որ կայսրը, իր լավագույն ռազմիկներին, այդ թվում հենց Ֆրանկներին՝ արյունոտնշտ և պատերազմասեր այդ մարդկանց, սիևտագմատարիտիսին հանձնեց: Հրամանատարը, սակայն, երկյուղ կրելով անհաջողության մատնվելուց, տատանվում էր և ապագայից վախենում: Այդ պատճառով էլ նա բարիաճորեն գործի չձգեց և քիչ էր մնացել, որ կայսրը կրկնակի պատերազմի մեջ ընկներ՝ զրկված լինելով նման ուժից: Թշնամիներին նրանք բազմիցս կոչ էին անում հեռանալ Մեյիտենե բաղաթից, բայց, երբ վերջիններս տեսան, որ հռոմեացիները անգործության են մատնված, հանգիստ նստած, կարծես նիրհած, թաքուն վայրերով անկատելիորեն հանդգնեցին հարձակվել կայսերական զորաբանակի վրա: Նրանք պարեն գնելու դուրս եկած մի փոքր զորամասի հանդիպեցին և նրա վրա հարձակվեցին, իսկ հռոմեացիներն էլ, առանց դիմադրություն ցուցաբերելու, փախուստի դիմեցին: Այդ զինվորներից շատերը կկոտորվեին, եթե շտապ կարգով օգնության չհասներ կայսրը, որը նրանց հարձակումից փրկեց: Եթե որևէ մեկը, ընդհանրապես ասած, զորավարներին վերագրի փրկության փաստը, ապա, թե նրանք լավ են արել, կամ վատ են արել, որ մի տեղ են հավաքվել, նա սխալված չի լինի: Չները լավ են ասել, թե գերադասելի է, որ այդուհի իշխի եղևիկների վրա, բան թե եղևիկը՝ առյուծների» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁷³ «Հուլիների 1380 թվականին նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) 200.000 հեծյալի գլուխն անցած Ասորիք մտավ, որտեղ հանդիպեց մարդաջոհ շների զորքին՝ հաղթելով նրանց ու գրավելով Ղաթ և Արտաք ամրոցները արաբներից» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³²⁷⁴ «Կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) ահա այսպես փրկվելով ու զորքը փրկելով, համայն զորքով բանակեց Հայեայի առաջ ընկած տարածության վրա: Նախքան ծիուց ցած իջնելը, սակայն, նա սկյութներին ու բազում հռոմեացիների ուղարկեց երկիրն ասպատակելու: Նրանք այդպես էլ արեցին և բռնեցին ու բերեցին տղամարդկանց, կանանց բազմություն և բազում անասունների» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) ահա այսպես փրկվելով ու զորքը փրկելով, համայն զորքով բանակեց Հայեայի առաջ ընկած տարածության վրա: Նախքան ծիուց ցած իջնելը, սակայն, նա սկյութներին ու բազում հռոմեացիների ուղարկեց երկիրն ասպատակելու: Նրանք այդպես էլ արեցին և բռնեցին ու բերեցին տղամարդկանց, կանանց բազմություն և բազում անասունների» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁷⁵ «Այնտեղից կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) առաջ տարավ բանակը թշնամական երկրի վրայով, որ ավար ու պարենամթերք հավաքի, և ելեք օր անց հասավ Հիերապոլիս, որտեղ կենտրոնացել էին արաբներն ու թուրքերը և նրանց գլխավոր Անտոնիկիսը, որն իրեն Պարսկաստանի թագավորներից սերված էր համարում: Ձևացնելով, թե ուզում են հարձակվան անցնել, նրանք, այնուամենայնիվ, չհամարձակվեցին հռոմեացիների հետ մտրիկից մարտի բռնվել, այլ՝ հեռանալուց հետո մեկ-մեկ առաջ անցնելով: Կայսրը հողաթմբերի օգնությամբ, պարսպամարտով ու գրոհներով կեսօրին գրավեց Հիերապոլիսը: Սա եղավ այն բանի շնորհիվ, որ, մինչ հռոմեացիները դեռևս չէին ավարտել իրենց վրաների տեղադրումը և գունակի տեղաբաշխումը ու հապարհում էին այդ գործի վրա, հայկական հետևակը հարձակվեց

բաղադրի վրա: Վերջինս միանգամից էլ հայտնաբերեց, որ բաղադրը այնտեղ գտնվողների կողմից ոչ այնքան ուժեղ է պաշտպանվում, քանի որ սարակինոսները, իմանալով կայսեր գալստյան մասին, նախապես փախել էին Եփրատից այն կողմ: Հենց այդ պատճառով էլ հայկական հետևակը ճեղքեց ու մտավ դարպասներով: Նրանք առատորեն ձեռք բերեցին պարենամթերք, ընտիր իրեր և նույնիսկ մի քիչ էլ գինի, բայց, դժբախտաբար, ավարի առավել արժեքավոր մասը թշնամին իր հետ էր վերցրել, երբ դիմել էր փախուստի: Եվ ահա, բաղադրի արտաքին մասը վերցվեց գրեթե առանց մարտի ու այդ հաջողությունը հեշտորեն բաժին հասավ զինվորների, բացառությամբ, իհարկե, երեք կամ չորս բարձր ու դժպարամասնչի աշտարակների, որտեղ տեղակայվել էին նրանց գլխավորների, որոնք պատրաստ էին մահանալ իրենց կրոնի ու բաղադրի համար: Այնուհանդերձ նրանք չէին կարող հավերժ դիմադրել, քանի որ հռոմեացիները շատ տեղերում թևանցեցին նրանց և մեծ քաջությամբ, կիրառելով նետածիգների ու վահանավորների, հարձակման անցան, որի հետևանքով նրանց ի վերջո գերեցին և կապկպեցին: Ինչ վերաբերվում է միջնաբերդին, որը բաղադրային պարիսպներից պակաս բարձրություն չուներ, օդահայաց ու անչափ բարձր աշտարակներով էր պատված և անառիկ էր, ապա դրա գրոհը այնքան էլ հեշտ բան չէր, մանավանդ որ սարակինոսները տրամադրված էին դրանք պաշտպանել վճռականորեն: Այնուհանդերձ, սակայն, սրա կայացողը չէր կարող երկար դիմադրել, քանի որ կայսրը շրջափակել էր այն զինվորներով ու պաշարողական մեքենաներով, որոնք հեղեղի նման այրվող նյութեր ու նետեր էին արձակում և, բացի այդ, նա հրամայել էր հողաթուխ կառուցել, մի խոսքով, ամեն ինչ արել էր, որ ստիպի թշնամուն հնազանդվել: Նա նրանց մոտ դեպատնություն ուղարկեց՝ ողորմություն խոստանալով: Ի վերջո, նրանք համաձայնվեցին դադարեցնել դիմադրությունը՝ երաշխիքներ տալնալով իրենց կանանց, երեխաների ու գույքի վերաբերյալ, որ դրանց ձեռք չի տրվի: Եվ այսպես հռոմեացիները տեղ դարձան միջնաբերդին և այդ միջնորդի դերը խաղաց մագիստրոս Պետրոս Լիբելլիոսը՝ հունական և արտական փայլուն կրթություն ստացած մի մարդ, որ ծնվել ու մեծացել էր Անտիոք բաղադրում և այդ բաղադրի առաջին մարդկանցից մեկի որդին: Հենց նա էր, որ մտավ միջնաբերդ և պայմանավորվեց ամեն ինչ մասին: Մի խոսքով, ահա այսպես բաղադրը գրավվեց՝ մասամբ բռնությամբ, մասամբ էլ համաձայնությամբ, որից հետո կայսերական ճամբարը ձեռք գրավեց հետագա գործողություններին: Բանն այն էր, որ Հալեայի Եփրո (Միդդասյանների Եփրոյական Եփր Մահմուդ իբն Նախիթ (1060-1061, 1065-1075) – Մ.Ֆ.), միանալով արաբներին ու թուրքերին և հզոր բանակ ստեղծելով, մտածում էր կայսեր հետ մարտի բռնվել ու պատերազմել: Կայսրը գրավված բաղադրում էր գտնվում և մարտնչում էր դեռևս դիմադրություն ցուցաբերող մի աշտարակի պաշտպանների դեմ: Երկու մարտական գործամասեր էին առանձնացվել՝ հակառակորդներին հսկելու և նրանց առջև ճամփան փակելու համար: Հիերապոլիս շուրջ կան լայնատարած դաշտեր, որտեղ երևացին մի քանի ծիպվոր սարակինոսներ, կան բլուրներ, բայց և ոչ մի բարձր լեռ: Կայսրը տոթալեկ էր, ջուրը՝ օդի ջերմության ու շոգի պատճառով, ստեպ-ստեպ մոտենալով մարտաշարքերին, վերստին հետ էին վերադառնում, բանձի դեռևս բացակայում էր Մահմուդ Եփրո: Նրանք, հեռվից նետեր արձակելով, հռոմեացիներից ոմանց ստիպեցին հեռանալ: Այդ բանը նրանք երկու-երեք անգամ արեցին: Մի այլ ընդհարման ժամանակ նրանք ջրավարարվեցին հռոմեացիներին մի փոքր հետապնդելով ու կանգնելով, այլ, բռնվելով նրանց, մարտի բռնվեցին ստրատեյաների տագմայի հետ: Նրանք, թևանցելով սխուղերի տագման, շատերին կոտորեցին, իսկ մնացածներին ստիպեցին խայտառակ փախուստի դիմել՝ աջ կողմում թողնելով սխուղերի սինտագման, որը, հակառակը, սկսանալուս լինով հռոմեացիների պարտության, տեղից չարժեց և, կարծես բան չէր պատահել, հանգիստ կանգնել էր: Թվում էր, մտահոգված լինելով, որ չկատարի թշնամու կողմից՝ նա ջանում ամեն կերպ խուսափել նրա ուշադրությունից, բայց թշնամիները, փութանալի վերադառնալով, նրան էլ պարտության մատնեցին, շատերին կոտորեցին, մնացածներին էլ ստիպեցին ծառքարում փակվել՝ խորամանկությամբ տիրանալով նրանց դրոշներին: Նրանք բազում զինվորների գլուխները կտրեցին և, ի նշան իրենց հաղթանակի, Հալեայ ուղարկեցին: Ես ինքս էլ ապշած էի, տեսնելով, թե ինչպես, երբ հռոմեացիները այդպիսի հարվածներ էին ստանում ու պարտություն կրում, մնացած բանակից և ոչ-ոք օգուտական չդիմեց, ոչ-ոք ուղի չէլավ ու բոլորը ներսում նստած, կարծես բարեկամական երկրում վրաններ խփած, լույ իրենց մասին էին մտածում, նրանց մոտ բացարձակապես բացակայում էր հոգու բռնկումը, հոգաբարությունն և խռովահույզությունը: Կայսրը, որ բաղադրի ներսում էր գտնվում, իմանալով այդ մասին, շատ տխրեց և իր հետ եղող կապաղովկացիների հետ փութանալի վերադառնալ՝ խորհելով պատահածի համար դարման գտնելու, ինչպես նաև հռոմեացիները մասին: Այդ գիշերը բոլորի համար չարագուշակ էր, նամականիսը հայկական հետևակն էլ, որին հրաման էր տրվել խրամի մոտ գիշերել, որոշեց ապստամբել և չկատարել հրամանը: Դա մի տագնապալից ու դաժան գիշեր էր հռոմեացիների համար: Դեռ լույսը չծագած, թշնամիները օդակեցին խարաբքը: Հալեայի Եփրո, իմանալով կատարվածի մասին, իր ողջ զինական ուժով եկավ՝ մեկ հարվածով կայսեր ու դաշնակց բանակին առանց մարտի բռնելու համար: Միայն թե ինչու նրանք չէին դադարում սուրալ մեր շուրջը իրենց նստվելներով՝ փորձելով սարսափ ազդել իրենց բարբարոսական ուժեղ զոյուկներով: Կայսրը, որ վրանի ներսում մարտի պայան էր կազմում, երրորդ ժամին հանկարծ նստած տեղից դուրս եկավ: Նոյեմբեր ամսի քսանմեկն էր, ինդիկտիոնի 7-րդ տարին: Երբ դեռ բացահայտ կերպով փողերը, ոչ էլ շեփորները չէին հնչել, ոչ էլ որևէ ազդանշան տրվել, զորքի դրոշները բարձրացված բանակը շարք կազմած դուրս եկավ: Այդ ժամանակ թշնամիները սկսեցին մի տեղ կենտրոնանալ, այն կողմում, որտեղից հռոմեացիներն էին շարժվում: Բոլորի հոգին խռովված էր, երբ նրանք պատկերացում էին, թե ինչպիսի կլինի ճակատամարտը և ինչպիսի ելք կունենան այն: Ծակատողները պատերազմական կոչերով հարձակման անցան և հռոմեացիները հակառակորդներից շատերին հաղթեցին ու կոտորեցին: Երբ մնացած զորքն էլ հարձակման անցավ, թշնամին գլխովին փախուստի դիմեց: Նրանց հետապնդողները շատերին կոտորեցին ու գերի վերցրին: Հակառակորդի հետապնդումը շարունակվեց երկար ժամանակ և հռոմեացիները խոշոր հաջողություն ու փառավոր հաղթանակ ձեռքից գցեցին՝ արժանանալով մեծագույն պարծանքի: Արաբական ձիերը, թեև արագավազ են, բայց անվեհեր չեն, ոչ էլ վազում՝ տուրյուն, իսկ հռոմեացիները չուզեցին նրանց թուլությունից օգտվել: Կայսերական հրամանով շրջելով իրենց ձիերին՝ նրանք անակարտ թողեցին իրենց հաղթանակը և բավարարվեցին հակառակորդին լույ փախուստի մատնելով: Այսպիսով ես վկա եղա այն բանին, որ հռոմեացիները չօգտվեցին այդ հնարավորությունից, որը նրանք ունեն, քանի որ այնտեղ ոչ դարան կար, ոչ էլ արդեն ինչ-որ կանոնավոր մարտ էր գնում, դաժան կամ վճռական դիմադրություն չկար, ոչ էլ հակառակորդի ուժերն էին ի մի հավաքված կամ նրանք ուժեղ էին կամ էլ տեղափոխվել էին տիրում: Ինչ կարիք կար վախենալու: Հալեայի տիրապետի, երբ կարելի էր հետապնդել նրան, այն եղեպում, երբ կայսրը մնացած բանակով կլափապաներ թիկունքը, իսկ այդ ամենը հնարավորություն չէր տա հակառակորդին հասնել Հալեայ ու կրկին խշխել այնտեղ: Կարելի էր ամսյացնել բաղադրի շրջակայքը և ստիպել նրա տիրակալին համաձայնության գալ, քանի որ նրա ռազմիկների մեծ մասը կոտորվել էր: Ինչպես մենք հետո իմացանք, հալեայի ժողովուրդը պատրաստ էր տանելի պայմաններով բաղադրը հանձնել կայսեր ողորմածությանը ու նրանց նույնիսկ երիտասարդությունը տրել դիմադրի, թե՛ զինվորները առաջ գնային, բայց զինվորները առաջ էին գնում միայն թշնամուն հեռու: Քշելու համար, որ նրանք չհարձակվեին հռոմեական ամրությունների վրա: Միայն այդ հրամանատարների անվճռականության և մրուսների, ինչպես նաև կայսեր և այլ մարդկանց թուլության պատճառով հաղթանակի օգուտները բաց թողնվեցին ու արդյունքը ավելի վատը եղավ, քան կարելի էր սպասել: Բաց թողնվեցին հաղթանակի պտուղները և թշնամուն թույլ տրվեց ուշքի գալ, ընդ որում ոչ միայն բաց թողնվեց ավելի մեծ փառքի հասնելու հնարավորությունը, այլև թշնամին որևէ կերպ չհետապնդվեց, ինչն էլ նրան հնարավորություն տվեց օգտվել, ինչպես պետք է, արտապալայրերից, որոնք նրանց բոլոր պահանջները բավարարեցին: Միայն բանն այդպես եղավ: Կայսրը, թշնամիների փախուստից հետո վերադառնալով խարաբք, որոշեց բնակեցնել Հիերապոլիսի միջնաբերդը և այնտեղ ստրատեգոս նշանակել, որ սա աստիճանաբար բաղադրը հռոմեական դարձնի ու այնտեղ հայեր հաստատի, որպեսզի նրանք բնավորվեն այնտեղ և աստիճանաբար այն իրենց բնակավայրը ու հռոմեական մի սովորական բաղադր դարձնեն՝ պաշտպանելով և իրենց, և պետությունը: Նա, այնտեղ ստրատեգոս հաստատեց վեստ Փարեսման Ապրկապին, որը ծագումով Հայաստանից էր: Դրանով կայսրը հենակետ ստեղծեց՝ շարունակելու հակառակորդներին պարտության մատնելը և նրանց ընդդիմակայելը» (Միքայել Աթալիաթե «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Այնտեղից կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) թշնամական երկրի վրայով երեք օր անց հասնում է Հիերապոլիս: Այնտեղ գտնվող զորքը՝ արաբներն ու թուրքերը, ինչպես նաև նրանց գլխավոր Ամերտիկիսը, որն իրեն Պարսկաստանի թագավորներից սերված էր համարում, ձևացնելով, թե ուզում են հարձակման անցնել, այնուամենայնիվ չհամարձակվեցին հռոմեացիներին հետ մոտիկից մարտի բռնվել, այլ գործում էին հեռավարությամբ ու մեկ-մեկ առաջ անցնելով: Կայսրը հողաթմբերի օգնությամբ, պարսկամարտով ու գրոհներով գրավեց Հիերապոլիսը, որից հետո օտարազգի զորքը, պայսանի համաձայն, առանց գնեքի ու զրահի արձակեց: Այդ բոլոր գործերում միջնորդի դեր էր խաղում մագիստրոս Պետրոս Լիբելլիոսը, հունական ու ասորական փայլուն կրթություն ստացած մի մարդ, որ ծնվել ու մեծացել էր Անտիոք բաղադրում, այդ բաղադրի առաջին մարդկանցից մեկի որդին էր: Հալեայի, այն է Բերդիայի Եփրո (Միդդասյանների Եփրոյական Եփր Մահմուդ իբն Նախիթ – Մ.Ֆ.), միանալով արաբներին և հզոր բանակ ստեղծելով, մտածում էր կայսեր հետ մարտի բռնվել ու պատերազմել: Կայսրը գրավված բաղադրում էր գտնվում և մարտնչում էր դեռևս դիմադրություն ցուցաբերող մի աշտարակի պաշտպանների դեմ: Երկու մարտական գործամասեր էին առանձնացվել հակառակորդներին հսկելու և նրանց առջև ճամփան փակելու համար: Հիերապոլիսի շուրջ կան լայնատարած դաշտեր, որտեղ երևացին մի քանի ծիպվոր սարակինոսներ, կան բլուրներ, բայց և ոչ մի բարձր լեռ: Կայսրը տոթալեկ էր, ջուրը՝ օդի ջերմության ու շոգի պատճառով, ստեպ-ստեպ մոտենալով մարտաշարքերին, վերստին հետ էին վերադառնում, բանձի դեռևս բացակայում էր Մահմուդ Եփրո: Նրանք, հեռվից նետեր արձակելով, հռոմեացիներից ոմանց ստիպեցին հեռանալ: Այդ բանը նրանք երկու-երեք անգամ արեցին: Մի այլ ընդհարման ժամանակ նրանք ջրավարարվեցին հռոմեացիներին մի փոքր հետապնդելով ու կանգնելով, այլ, բռնվելով նրանց, մարտի բռնվեցին ստրատեյաների տագմայի հետ: Նրանք, թևանցելով սխուղերի տագման, շատերին կոտորեցին, իսկ մնացածներին ստիպեցին

խայտառակ փախուստի դիմել՝ աջ կողմում թողնելով սխուրձի սինտազման, որը, հակառակը, ականատես լինով հռոմեացիների պարտության, տեղից չշարժվեց և, կարծես բան չէր պատահել, հանգիստ կանգնել էր: Թվում էր, մտահոգված լինելով, որ չնկատվի թշնամու կողմից՝ նա ջանքով ամեն կերպ խուսափել նրա ուշադրությունից, բայց թշնամիները, փութանակի վերադառնալով, նրան էլ պարտության մատնեցին, շատերին կոտորեցին, մնացածներին էլ ստիպեցին ծամբարում փակվել՝ խորամանկությամբ տիրանալով նրանց դրոշներին: Նրանք բազում զինվորների գլուխները կտրեցին և, ի նշան իրենց հաղթանակի, Ֆալեպ ուղարկեցին: Ես ինքս էլ ապշած էի, տեսնելով, թե ինչպես, երբ հռոմեացիները այդպիսի հարվածներ էին ստանում ու պարտություն կրում, մնացած բանակից և ոչ-ոք օգնության չդիմեց, ոչ-ոք չէլավ և ոչ ոք չէլավ ներսում նստած, կարծես բարեկամական երկրում վրաններ խփած, լույ իրենց մասին էին մտածում, նրանց մոտ բացարձակապես բացակայում էր հոգու բռնկումը, հոգատարությունն և խռովահույզությունը: Կայսրը, որ բաղաթի ներսում էր գտնվում, իմանալով այդ մասին, շատ տխրեց և իր հետ եղող կապադովկացիների հետ փութանակի վերադարձավ՝ խորհելով պատահածի համար դարման գտնելու, ինչպես նաև հռոմեացիների մասին: Այդ գիշերը բոլորի համար չարագուշակ էր, նամանավանդ հայկական հետևակին էլ, որին հրաման էր տրվել խրամի մոտ գիշերել, որոշեց ապստամբել և չկատարել հրամանը: Դա մի տազանապալից ու դաժան գիշեր էր հռոմեացիների համար: Դեռ լույսը չծագած, թշնամիները օղակեցին խարաբը: Ֆալեպի էսիրը, իմանալով կատարվածի մասին, իր ողջ զինական ուժով եկավ՝ մեկ հարվածով կայսեր ու դաշնակից բանակին առանց մարտի բռնելու համար: Ահա թե ինչու նրանք չէին դադարում սուրյալ մեր շուրջը իրենց նժույզներով՝ փորձելով սարսափ ազդել իրենց բարբարոսական ուժեղ գոյություններով: Կայսրը, որ վրանի ներսում մարտի պլանն էր կազմում, երրորդ ժամին հանկարծ նստած տեղից դուրս եկավ: Նոյեմբեր ամսի բանակներ էր, ինդիկտիոնի 7-րդ տարին: Երբ դեռ բացահայտ կերպով փողոցը, ոչ էլ շեփորները չէին ինչել, ոչ էլ որևէ ազդանշան տրվել, զորքի դրոշները բարձրացված բանակը շարք կազմած դուրս եկավ: Այդ ժամանակ թշնամիներ սկսեցին մի տեղ կենտրոնանալ, այն կողմում, որտեղից հռոմեացիներն էին շարժվում: Բոլորի հոգին խռովված էր, երբ նրանք պատկերացնում էին, թե ինչպիսին կլինի ճակատամարտը և ինչպիսի ելք կունենա այն: Ծակատողները պատերազմական կոչերով հարձակման անցան և հռոմեացիները հակառակորդներից շատերին հաղթեցին ու կոտորեցին: Երբ մնացած զորքն էլ հարձակման անցավ, թշնամին գլխովին փախուստի մատնեցին: Կայսրը գտնում էր, որ դա էլ մեծ բարեբախտություն է, որ վեհերոսները սրտապնդվեցին և մեռածները, այսպես ասած, վերակենդանացան: Կայսրը, թշնամիների փախուստից հետո վերադառնալով խարաբս, որոշեց բնակեցնել Զիերապոլիսի միջնաբերդը: Նա, այնտեղ ստրատեգոս հաստատեց վեստ Փարեսան Ապոկապին, որը ծագումով վալաստանից էր: Դրանով կայսրը հենակետ ստեղծեց՝ շարունակելու հակառակորդների պարտության մատնելը և նրանց ընդդիմակայելը» (Ռովմանոս Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն» «Պատմություն IV»):

«Ֆալեպ 518 թվականին Տիոնե կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) որը հունաց երկրում՝ մինչև ռումից սահմանները և ողջ արևելքում, մեծ գորահավաք արեց ու հսկայական զորքով շարժվեց, եկավ, հասավ տաջկաց երկրի վրա: Նա իջավ ու բանակեց Մալեթ կոչվող անվանի բաղաթի պարիսպների տակ՝ տաջիկների հոգնակալոր Ֆալեպ բաղաթին մոտիկ: Տեղի ունեցավ կատարի պատերազմ: Կայսրը խուժարում և անհամար զինվորների օգնությամբ վտանգի մեջ գցեց բաղաթը և բնակչությանը պատճառած այրքան նեղություններից հետո հրամայեց բաղաթի դեմ բարաններ և փլիղկապներ կանգնեցնել, բանգի բաղաթը ամուր պարիսպներով էր շրջապատված: Մեծամեծ բարերի հարվածները բանդեցին պարսպի մի մասը և այն տապալեցին բաղաթի մեջ: Դրա վրա բովանդակ բաղաթի բնակչությունը ահ ու դողի մեջ ընկավ, բոլորը խայեր սարբեցին և դրանք բռնած դուրս թափվեցին ու դիմեցին կայսր: Բաղաթի բոլոր երևելիները մեծամեծ նվերներով եկան ու ընկան կայսեր ոտքերը, դարձան նրան հարկատու և մահից փրկվեցին: Կայսրը ողորմածությամբ վերաբերվեց բաղաթի բնակչությանը և նրանց հարկատու դարձրեց: Այդ պահին Տիոնե կայսրը կայսրությունից նստվալ ստացավ՝ վաղվաղակի Կոստանդնուպոլիս վերադառնալ: Կայսրը, լսելով գա, փութանակի գնաց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Ֆալեպ 518 թվականին Տիոնե կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) հսկայական զորքով շարժվեց Արևելք: Նա հասավ տաջիկների երկիր ու պաշարեց Մալեթը: Կայսրը պաշարողական մեթոդների օգնությամբ բանդեց պարսպի մի մասը: Դրա վրա բովանդակ բաղաթի բնակչությունը ահ ու դողի մեջ ընկավ, բոլորը խայեր սարբեցին և դրանք բռնած դուրս թափվեցին ու դիմեցին կայսր: Կայսրը ողորմածությամբ վերաբերվեց բաղաթի բնակչությանը, նրանց հարկատու դարձրեց և հեծյալների հետ թողեց իր կառավարիչներին, որից հետո կայսրություն խնդրանքով վաղվաղակի Կոստանդնուպոլիս վերադարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) արշավաբե իրականացրեց Մաթոգ բաղաթի վրա, որը Զիերապոլիսն է, գրավեց այն ու վտարեց այնտեղից արաբներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 3):

«Եվ ահա ռումները տարածվեցին մինչև Մաթոգ, որի բնակիչներից շատերը փախան Ֆալեպ, ընդ որում ուղտի վարձը, որը Մաթոգից մեկնում էր Ֆալեպ, հասավ 80 ոսկե դինարի: Ռումները տիրեցին Մաթոգին և այնտեղ մեծ կոտորած արեցին՝ ավերելով բաղաթի պարիսպները, որի բարերից կառուցեցին այն միջնաբերդը, որը կա մինչ այժմ: Ռումները, սակայն, այնքան մեծաբանակ էին, որ չէին կարողանում լուծել պարենամթերքով պահանջման հարցը և բացի այդ ուժեղ հարձակումներ էին գործում նաև թուրքերը, ինչի պատճառով մեծ սով եղավ: Այդ ժամանակ, հայտնեցին նաև, որ Ափշինը այլ թուրքերի հետ միասին ամայախոսում է ռումների մնացած տարածքները և հասել ու տիրել է նույնպիսի Ամորիսին: Այս պայմաններում արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) կայազոր հաստատեց Նորակառույց միջնաբերդում և հետ դորձավ» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

3276 «Զանի դեռ հռոմեական զորքը բանակած մնում էր, թվում էր, թե արաբները տեղում անշարժ են, բայց երբ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) զորքն առնելով շարժվեց ուղիղ Ազազ բերդի վրա, նրանք սկսեցին իրենց սովորության համաձայն որոշ հեռավորության վրա տեղ-տեղ երևալ և, հաճախակի գրոհելով վերջապահ զորքի վրա, վնասել պարենը փոխադրողներին ու նեղել հռոմեացիներին, բանգի հարձակվում էին հանկարծակի և դարձան մտած: Կայսրը, ճամբարը առնելով նետածիգների ու վահանակիների պաշտպանության մեջ, ողջ զորքով, գրահը հագած հարձակվում է Ազազ բերդի վրա՝ նախօրոք իմանալով, որ վայրը հարմար է օթևանելու համար, որ այնտեղ շատ ջուր կա, որն ի վիճակի է բավարարել իր բանակի ջրի պակասը: Երբ, սակայն, նետի կես թափքի հեռավորության վրա նա մտնեցավ ու տեսավ, որ այն շատ ամուր է և անմատչելի, գտնվում է բլրի գագաթին՝ երկու շարք պարիսպներով պատսպարված, կարծես ժայռերով ամրացված դարպասը տանող բարձր ճանապարհով, հոսող ջուրն էլ սակավ է այդքան զորքի համար ու ոչ բավարար, հեռացավ, գնաց ու բանակեց մի տեղում, որտեղ ավելի առատ էր հոսում ջուրը: Այս ամենը հաշվի առնելով, հաշվի առնելով նաև, որ բաղաթի վրա շարժվել հնարավոր չէ, տեղ էլ չկա հեռանալու մեթոդներ ղեկ, հնար չկա այնպես արդյունավետ կառուցել, որ դրանք չայրվեն թշնամու ու նաև հաշվի առնելով, որ ձմեռը ահա-սհա կկսվա, թշնամու ուժերն էլ դեռ կոտորված չեն, նա այնտեղից շարժվեց դեպի Ավսոնիոսիսի սահմանները: Այստեղ նա իրկիզեց հնուց Ֆալեպի էսիրին հատկացված Կատմա կոչվող մեծ գյուղը և կանգ առավ Տերիտոյա կոչվող մի այլ գյուղում: Ցանկապատը շինելու ժամանակ, երբ կայսրը աջ կողմում էր կանգնած, երկու արաբներ բարձունքի հետևից ձիերով աննկատ թառատորով եկան ու երկու հետևակայինների նիզակահար արեցին: Կայսրը, առաջինը տեսնելով նրանց, զինվորներին ոտքի հանեց նրանց հետապնդելու, բայց արաբները իրենց արագավազ ձիերով փրկվեցին ճամբարում: Այնտեղից էլ վեր կենալով՝ նա գնացին ուղիղ դեպի Արտախ, որը գտնվում էր իրենց զորավարին թշնամ արաբների ձեռքում, բայց դրա պահապանները դարձյալ փախուստի դիմեցին, որով կայսրը վերագրավեց սեփական ավանը, որտեղ կայազոր հաստատելով և թողնելով բավարար պարեն, ամեն ինչ կարգավորեց իրադրության համեմատ: Դրանից հետո, երբ գիշերեցին ոչ առանց անհանգստություն կրելու, արաբները դուրս ոռնում էին, մենք ուղղություն բռնեցինք դեպի հռոմեական երկիր, որը հիմա ամայացված ու թալանված էր: Իրոք, թեև այն առաջ հարուստ էր և այնտեղ կային մեծաթիվ, պտղատու ծառեր, հիմա մենք միայն հատուկենա մարդիկ տեսանք, սովայն մնացել էին փոքրաթիվ պաշտպանության տակ: Մենք անցանք նմանատիպ շատ վայրերով, երբ ի վերջո եկանք Արթաք: Այդ բաղաթը գտնվում էր զորահրամանատարի տիրապետության տակ և պահպանվում էր մեծ ու ուժեղ կայազորի կողմից, որն իր մասն էր ունեցել հարձակումների մեջ: Նա նաև նախապես սարակինոսներից ուժեր էր հավաքել, ում վրա իշխում էր մինչ այդ: Զանի որ այդ վայրը Ամսոիոսին շատ մոտ էր, նա նրանց թալալ էր տալիս ամեն մի վնաս հասցնել շրջակայքին և այդ բաղաթին լուրջ հակառակորդ էր դարձել: Կայսրը պատույնատվեց պաշարմանը, սակայն արաբներին, որոնք կայազորն էին կազմում, թողեցին բաղաթն ու գիշերով փախան: Այդ ժամանակ կայսրը մնաց և կազմակերպեց ճամբարի կառուցման աշխատանքները: Գործերը կարգի գցելով՝ նա այնտեղ կայազոր ու հրամանատար հաստատեց՝ ամեն ջանք գործադրելով անհրաժեշտ ձեռք բերելու համար: Դռնաբանները իրենց այս կայսեր օրոք սկսեցին թշնամիներին դիմադրություն ցուցաբերել, արիություն հանդես բերել և հավաքվել դիմադրելու համար, իսկ մի փոքր առաջ թագավորող կայսրերը, Մոնոմախոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին IX-ից – Մ.Ֆ.) սկսած, իրենց ցույց տալուց ու զորքեր կուտակելուց բացի, ոչ մի տեղ հանդուգն մարտ չսկսեցին, որից որոշակի է, որ, ընդհանրապես ասած, ամեն ինչում հաջողության գրավակյանը հենց վեհապետն է: Կայսրն այնտեղից չկարողացավ Ամսոիոք գնալ, վախճնալով դարձում հայտնվել, մանավանդ որ հնարավորություն չունեցավ պաշարները, ու դրա համար էլ նա հետ կանգնեց այդ մտքից: Մի բանի դժգոհացնանք իր կիրքերի

միջով նա հասավ Կիլիկիայի Ալեքսանդրոս կոչվող բաղաձորը և այնտեղ բանակեց, ապա Տավրոս լեռան վրայով ողջ զորքով մուտք գործեց հռոմեացիների երկիրը: Հիմվորները անսպասելիորեն եղան ցուրտ վայրերում, դա դեկտեմբեր ամսվա վերջն էր, և, եկած լինելով տոթակեղ ու շոգ տեղերից, ջերմաստիճանի զգալի տարբերություն զգացին: Դրա պատճառով բազում մարդիկ մեռան և բազում անասուններ սատկեցին» (Միքայել Աթալիախտես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Զանի դեռ հռոմեական զորքը բանակած մնում էր, թվում էր, թե արաբները տեղում անշարժ են, բայց երբ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) գորթն առնելով շարժվեց ուղիղ Ազազ բերդի վրա, նրանք սկսեցին իրենց սովորության համաձայն որոշ հեռավորության վրա տեղ-տեղ երևալ և, հաճախակի գրոհելով վերջապահ զորքի վրա, վնասել պարենը փոխադրողներին ու նեղել հռոմեացիներին, բանգի հարձակվում էին հանկարծակի և դարան մտած: Կայսրը, ճամբարը առնելով նետածիցների ու վահանակիների պաշտպանության մեջ, ողջ զորքով, զրահը հագած հարձակվում է Ազազ բերդի վրա՝ նախօրոք իմանալով, որ վայրը հարմար է օթևանելու: Երբ, սակայն, նա մոտեցավ ու տեսավ, որ այն շատ ամուր է և անմատչելի, գտնվում է բլրի զազաթին՝ երկու շաբաթ պարիսպներով պատսպարված, կարծես ժայռերով ամրացված դարպասը տանող բարձր ճանապարհով, հոսող ջուրն էլ՝ սակավ այդքան զորքի համար և ոչ բավարար, հեռացավ, զնաց ու բանակեց մի տեղում, որտեղ ավելի առատ էր հոսում ջուրը: Այնտեղից էլ շարժվեց դեպի Ավսոնիտիսի սահմանները, հրկիզեց հնուց Դալեայի եկիրին հատկացված Կաստմա կոչվող մի մեծ գյուղը և կանգ առավ Տերիտլա կոչվող մի այլ գյուղում: Ցանկապատը շինելու ժամանակ, երբ կայսրը աջ կողմում էր կանգնած, երկու արաբներ աննկատ բարձունքի հետևից ձիերով բառատրուի եկան ու երկու հետևակայինների նիզակահար արեցին: Կայսրը, առաջինը տեսնելով նրանց, զինվորներին ոտքի հանեց նրանց հետապնդելու, բայց արաբները իրենց արագավազ ձիերով փրկվեցին ճամբարում: Այնտեղից էլ վեր կենալով, զնացին ուղիղ դեպի Արտախ, որը գտնվում էր իրենց զորավարին բնած արաբների ձեռքում, բայց դրա պահապանները դարձյալ փախուստի դիմեցին, որով կայսրը վերագրավեց սեփական ավանը, որտեղ, կայացրո հաստատելով և թողնելով բավարար պարեն, ամեն ինչ կարգավորեց՝ իրադրության համեմատ: Հռոմեացիները իրենց այս կայսեր օրոք սկսեցին թշնամիներին դիմադրություն ցուցաբերել, արիության հանդես բերել, հավաքվել դիմադրելու: Դառնալով անսպասելիորեն եղան ցուրտ վայրերում և, եկած լինելով տոթակեղ ու շոգ տեղերից, զգացին ջերմաստիճանի զգալի տարբերությունը: Դրա պատճառով բազում մարդիկ մեռան և բազում անասուններ սատկեցին» (Ռոմանոս Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁷⁷ «Պողանոս կլեյսուրի Դյուտարիոն կոչվող մի գյուղ դուրս գալով՝ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) լսեց Անորիոն բաղաձորում տեղի ունեցած ավարառության և անթիվ ու անհամար մարդկանց կոտորածի մասին: Թշնամու ճամբարը գտնվում էր հապկևս կայանում, բայց Մելիտենի գորահրամանատարը ամենևին չցանկացավ նրա վրա հարձակվել, այն էլ այն ժամանակ, երբ իր՝ կայսեր, զորքը կենտրոնացած էր Ծամնդավ բաղաձորում: Ինքն ևս, սակայն, հնարավորություն չունեցավ հարձակվել նրանց վրա, բանի որ նրանք անցել էին այնտեղով, մինչ ինքը ամրացնում էր այլ վայրեր: Կայսրը այդ բոլորի վրա շատ տխրեց, բայց, չկարողանալով որևէ օգնություն ցույց տալ, զորքի գործերը հնարավորության սահմաններում լավ կարգավորելով, նրա մեծ մասը ուղարկեց ձմեռելու, իսկ ինքն էլ զնաց Բյուզանդիոն՝ տեղ հասնելով հունվար ամսի վերջերին» (Միքայել Աթալիախտես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Պողանոս կլեյսուրի Դյուտարիոն կոչվող մի գյուղ դուրս գալով՝ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) լսեց Անորիոն բաղաձորում տեղի ունեցած ավարառության և անթիվ ու անհամար մարդկանց կոտորածի մասին: Թշնամու ճամբարը գտնվում էր հապկևս կայանում, բայց Մելիտենի գորահրամանատարը ամենևին չցանկացավ նրա վրա հարձակվել, այն էլ այն ժամանակ, երբ իր՝ կայսեր, զորքը կենտրոնացած էր Ծամնդավ բաղաձորում: Ինքն ևս, սակայն, հնարավորություն չունեցավ հարձակվել նրանց վրա, բանի որ նրանք անցել էին այնտեղով, մինչ ինքը ամրացնում էր այլ վայրեր: Կայսրը այդ բոլորի վրա շատ տխրեց, բայց, չկարողանալով որևէ օգնություն ցույց տալ, զորքի գործերը հնարավորության սահմաններում լավ կարգավորելով, նրա մեծ մասը ուղարկեց ձմեռելու, իսկ ինքն էլ զնաց Բյուզանդիոն՝ տեղ հասնելով հունվար ամսի վերջերին» (Ռոմանոս Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

«Եվ ահա զորքի գլուխն անցած արբան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) ելավ բարբարոսների դեմ՝ չիմանալով ոչ ուր գնալ, ոչ էլ ինչ անել: Նա մեկ մի վայրում է հայտնվում, մեկ ժամանում մեկ այլ վայր, թափառում էր Անորիոնում ու Պարսկաստանում և, եթե ինչ-որ բան էլ նրան հաջողվեց, ապա դա այն էր, որ զորքը տարավ լեռները ու բարձրադիր վայրերում տեղավորեց, հետո կրկին իջեցրեց, տարավ նեղ վայրերով և նման հմուտ զորաշարժերով շատ մարդկանց կործանեց: Այնուհանդերձ նա հաղթական տեսքով վերադարձավ, սակայն ոչ հնդկական ու ոչ էլ պարսկական գլուխ իր հետ չբերեց ու մեծարեց իրեն, թերևս, միայն այն բանով, որ արշավի ելավ թշնամու դեմ» (Միքայել Պսելլոս «Ժամանակագրություն», «Եվդոկիա, Ռոմանոս IV», մաս 13):

«Այդ ժամանակ, սակայն, հայտնեցին, որ Անիշինը այլ թուրքերի հետ միասին ամայացնում է ռոմանների մնացած տարածքները և հասել ու տիրել է Նույնիսկ Անորիոնին...: Եվ ահա ռոմանների Դիոգենես արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) դեսպանորդը ներկայացավ սուլթանին (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանին – Մ.Ֆ.) և ասաց. «Եթե այս ամենն անում ես Մաբուզի համար, ապա եկ ու մենք այն բեզ կհանձնենք, սակայն մինչ այդ վերականգնիր Արձեշն և Մինազգետը և մենք բեզ ամենամյա հարկը նորից կվճարենք»: Սուլթանը համաձայնեց և վերականգնեց ոչ միայն այդ բաղաձորները, այլ նաև խլաթը, սակայն հետո մարդ ուղարկեց Անիշինի մոտ և ասաց. «Ահա, ես ներիտուժում եմ ռոմանների երկիր, որտեղ մեծ ավար կա և չկա մեկը, որ կկարողանա մարտով մեզ դեմ ելնել»: Դրանից հետո սուլթանը կոչ արեց կրկին մտնել ռոմանների երկիր և դա արեցին այն աստիճանի ուրախությամբ և արագությամբ, որ այդ ընթացքում շատ ուղտեր սատկեցին: Եվ ահա Անիշինը այնքան խորագավ ռոմանների տարածքներում, մինչև որ չհասավ Կոստանդնուպոլսի պարիսպների մոտ հոսող գետին՝ ամեն ինչ թալանելով» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³²⁷⁸ «Այս տարում էմիր ալ-Ջուլուշ Բադրը (Ֆաթիմյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Դավթ – Մ.Ֆ.) Եգիպտոսից մեծ զորքով զնաց ու պաշարեց Տյուրոսը, որը գրավել էր դատավար այն ևլ-Դաուլա իբն Աբու Ուլայլը: Երբ նա պաշարեց բաղաձոր, դատավարը օգնության կանչեց Անորիի թուրքերի առաջնորդ Եմիր Կուրդուրին: Սա 12.000 ծիպորներով եկավ և պաշարեց Սիդոն բաղաձոր, որը զորահրամանատար Բադրի ձեռքում էր: Այդ ժամանակ Բադրը հեռացավ և թուրքերն էլ վերադարձան, սակայն Բադրը մեկ տարի ևս շարունակեց Տյուրոսի պաշարումը ցամաքից ու ծովից և այնքան նեղեց բնակիչներին, որ հացի լիտրը կես դինարով էին վերցնում: Այսուհանդերձ Բադրը չհասավ իր նպատակին ու հեռացավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

³²⁷⁹ «Մի այլ դեպք էլ պատահեց, որն ստիպեց իրեն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.) շտապել արշավանքի գնալու: Մի ոմն լատին, անունը Կրիսպինոս, որը կայսեր մոտ էր ժամանել Իտալիայից, Արևելքը ուղարկվեց այնտեղ ձմեռելու: Իր սպասած փառք ու պատվին չարժանանալով, սակայն, նա ապստամբություն ծրագրեց և առանց այլևայլի հանդիպած հարկահավաքներին ու այլ մարդկանց սկսեց կողոպտել և թալանել, սակայն ոչ մի հռոմեացու չսպանեց: Շատերը նրա դեմ մարտի գնացին, բայց պարտվեցին» (Միքայել Աթալիախտես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Մի այլ դեպք էլ պատահեց, որն ստիպեց իրեն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.) շտապել արշավանքի գնալու: Մի ոմն լատին, անունը Կրիսպինոս, որը կայսեր մոտ էր ժամանել Իտալիայից, Արևելքը ուղարկվեց այնտեղ ձմեռելու: Իր սպասած փառք ու պատվին չարժանանալով, սակայն, նա ապստամբություն ծրագրեց և առանց այլևայլի հանդիպած հարկահավաքներին ու այլ մարդկանց սկսեց կողոպտել և թալանել, սակայն ոչ մի հռոմեացու չսպանեց: Շատերը նրա դեմ մարտի գնացին, բայց պարտվեցին» (Ռոմանոս Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁸⁰ «Ի վերջո Արմենիականների բանակաթեմում ձմեռող վեստարի Սամուի Ալուսիան բուլղարը, արևմտական հինգ տազմաներով Դարուբյան մեծ օրը, այն է Զատիկի, ընթացքից Կրիսպինոսի վրա հարձակվեց, սակայն ոչ մի աչքի ընկնող բան չարեց: Հիմվորները հարձակվեցին նրանց վրաների վրա ու դաս տվեցին ֆրանկներին նրանց դավաճանության համար, սակայն ֆրանկները համախալվեցին և հզոր պաշտպանություն կազմակերպեցին, ինչի արդյունքում հռոմեացիները որոշակի կորուստներով փախուստի դիմեցին: Այդ ժամանակ էլ հենց ֆրանկները ցատկեցին ձիերի վրա և անցան հակահարձակման՝ հետապնդելով, սպանելով և գերելով շատերին: Այդ ժամանակի Կրիսպինոսը խոսքով հանդես եկավ, որում մեղադրեց հռոմեացիների նենգությունը, բանի որ այդ մեծ ու հիմնային օրը, որը տոների տոնն է հանդիսանում, նրանք զինվեցին քրիստոնյաների դեմ, բայց չէ՞ որ հավատացյալները այդ օրը չպետք է պղծեին հարության օրը: Այնուհանդերձ նա գերիների հանդեպ մարդաիրարաբար վարվեց, իսկ վիրավորներին էլ ուղարկեց դարձանակելու» (Միքայել Աթալիախտես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Այդ միջոցին Արմենիականների բանակաթեմում ձմեռող վեստարի Սամուի Ալուսիան բուլղարը, եղբայրը կայսեր կնոջ, որին կայսրը կնության էր առել դեռ նախքան գահին տիրանալը, արևմտական հինգ տազմաներով Դարուբյան մեծ օրը, այն է Զատիկի, ընթացքից Կրիսպինոսի վրա հարձակվեց: Ֆրանկները, սակայն, համախալվեցին, հռոմեացիները փախուստի դիմեցին, նրանցից շատերը սպանվեցին ու անթիվ, անհամար

մարդիկ էլ գերի ընկան: Կրիսպինոսը, սակայն, նրանց հանդեպ մարդասիրաբար վարվեց, բոլորին ազատ արձակեց, դեռ ավելին, վիրավորներին էլ ուղարկեց դարմանվելու» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁸¹ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.), ժամանելով Դորիլեոն, ընդունեց Կրիսպինոսի պատվիրակությունը, որի միջոցով նա խոստովանում էր իր հնազանդությունը, պարզում ապստամբություն բարձրացնելու պատժառնությունը և խնդրում ներում կամ կամ ակամա գործած վատ արարքների համար: Կայսրը նրան ընդառաջ գնաց և բոլոր խնդրածը կատարեց՝ գնահատելով մարդու քաջությունն ու պատերազմական հմտությունը: Ապստամբություն բարձրացրած միջոցին մեծաթիվ թուրքերի հանդիպելով՝ սա մարտում նա մեծ սխրականներ էր գործել: Նա կայսեր դիմավորեց ծառայի պես և բարեկամաբար հետևեց նրան՝ իր հետ տանելով փոքրաթիվ զինվորների: Մնացածներին նա թողել էր Արմենիականների բանակալթեմում, մի բարձր բլրի վրա գտնվող և իր կողմից գրավված Մավրոկաստրոն քաղաքում» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.), ժամանելով Դորիլեոն, ընդունեց Կրիսպինոսի պատվիրակությունը, որի միջոցով նա խոստովանում էր իր հնազանդությունը, պարզում ապստամբություն բարձրացնելու պատժառնությունը և խնդրում ներում կամ ակամա գործած վատ արարքների համար: Կայսրը նրան ընդառաջ գնաց և բոլոր խնդրածը կատարեց՝ գնահատելով մարդու քաջությունն ու պատերազմական հմտությունը: Ապստամբություն բարձրացրած միջոցին մեծաթիվ թուրքերի հանդիպելով՝ սա մարտում նա մեծ սխրականներ էր գործել: Նա կայսեր դիմավորեց ծառայի պես և բարեկամաբար հետևեց նրան՝ իր հետ տանելով փոքրաթիվ զինվորների: Մնացածներին նա թողել էր Արմենիականների բանակալթեմում, մի բարձր բլրի վրա գտնվող և իր կողմից գրավված Մավրոկաստրոն քաղաքում» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁸² «Շատ չանցած, սակայն, կասկածվելով իր ծրագրերին մասնակցություն ունենալուց հրաժարվող ցեղակիցների հանդեպ ինչ-որ դաժանություն գործելու մեջ, ֆրանկների ազգը անհավատ է և ազաի, դեռ ավելին ապերախտ, չնչին առիթով մեծ ոճիրներ գործող, խռովություններ ու ապստամբություններ բարձրացնող և դրանից հաճույք ստացող, նա հեռացվեց բանակից: Նրան բացեիքաց որևէ մեղադրանք չներկայացվեց, այլ այդպես եղավ պարզապես՝ երևելի ոմն նեմիցի ամբաստանության հիման վրա: Այդ ժամանակ Կրիսպինոսի ընկերները, կատարվածից դժգոհ, թողնելով բերդը եկան Միջագետք և բնակիչների գլխին բազում փորձանք բերեցին» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

«Շատ չանցած, սակայն, կասկածվելով իր ծրագրերին մասնակցություն ունենալուց հրաժարվող ցեղակիցների հանդեպ ինչ-որ դաժանություն գործելու մեջ, ֆրանկների ազգը անհավատ է և ազաի, դեռ ավելին ապերախտ, չնչին առիթով մեծ ոճիրներ գործող, խռովություններ ու ապստամբություններ բարձրացնող և դրանից հաճույք ստացող, նա հեռացվեց բանակից: Նրան բացեիքաց որևէ մեղադրանք չներկայացվեց, այլ այդպես եղավ պարզապես՝ երևելի ոմն նեմիցի ամբաստանության հիման վրա: Այդ ժամանակ Կրիսպինոսի ընկերները, կատարվածից դժգոհ, թողնելով բերդը եկան Միջագետք և բնակիչների գլխին բազում փորձանք բերեցին» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁸³ «Երբ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.), իմանալով, որ թուրքերի մեծաթիվ բազմություն ավարառում է երկիրը, գործով եկավ Կեսարիա, հետո էլ գնաց Լարիսա և զորքի մի մասը նրանց դեմ ուղարկեց: Ոչինչ գլուխ չբերած և ենթարկելով, որ թշնամին փախուստի է դիմում, այն կարգ ու կանոնով շտապեց առաջ, բայց, դեռ ոչ մի խրամ չփորած, ոչ էլ՝ վրան խփած, թշնամիներն երևացին վայրերի ամենամալուր տեղերը և բլուրների գագաթները բռնած: Արմուկ բարձրացավ և կայսրը, դեռ չհանգստացած, մարտի շեփորը հնչեցրեց ու նրանք, փաղանգները դրոշները բարձրացրած, շարքով առաջ շարժվեցին: Հակառակորդներից շատերը դուրս եկան, բայց վրա հասած տազմաները՝ մեկը լիկառնացիների կոչվածը, մյուսը՝ արևմտյան արիթմոսների, սովորականից ավելի հանդուգն հարձակվեցին և ստիպեցին նրանց անհապաղ փախուստի դիմել: Կայսրը մարտի մոցրեց նաև մնացած զորքերը և թշնամիների մյուս զինվորներն էլ փախստականների հետ միասին թիկունք դարձրին: Երբ անցնում էին զինվորները և վարձկան սկյութները, մանգաղած և լեռների մոտ թուրքական մի մեծ զորամաս հարձակվեց հռոմեացիների վրա: Նրանց ընդդիմակայեցին պահակության համար առանձնացված զինվորները, հատկապես ֆրանկները, որոնք ձեռնամարտի բռնվելով և համառորեն մարտնչելով, փախուստի մատնեցին: Այնտեղ կանգնած հռոմեական տազմաներից և ոչ մեկը, սակայն, ֆրանկներին ամենափոքր օգնությունն անգամ ցույց չտվեց: Այդ միջոցին, երեկոյան մոտ թշնամուն հետապնդելուց վերադարձավ և կայսրը: Պատերազմը երեկոյան մոտ տեղի ունեցավ, բայց զորքը գեներ վայր չդրեց, բանի որ հետախույզները հայտարարեցին, որ այն կարող է շարունակվել: Հաջորդ օրը կայսրը հրապարակային դատաստան տեսավ թշնամի ռազմագերիների դատապարտեց հետ: Նա նրանց մահվան դատապարտեց և այլևս ոչ-ոքի չխնայեց: Նա չխնայեց նույնիսկ նրանց հրամանատարին, հակառակ այն բանի, որ սա իր կյանքի համար հսկայական փրկագին էր խոստանում և խոստանում էր իր փոխարեն մեծաթիվ հռոմեացի գերիներ ազատել» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Երբ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.), իմանալով, որ թուրքերի մեծաթիվ բազմություն ավարառում է երկիրը, գործով եկավ Կեսարիա, հետո էլ գնաց Լարիսա և զորքի մի մասը նրանց դեմ ուղարկեց: Ոչինչ գլուխ չբերած և ենթարկելով, որ թշնամին փախուստի է դիմում, այն կարգ ու կանոնով շտապեց առաջ, բայց, դեռ ոչ մի խրամ չփորած, ոչ էլ՝ վրան խփած, թշնամիներն երևացին վայրերի ամենամալուր տեղերը և բլուրների գագաթները բռնած: Արմուկ բարձրացավ և կայսրը, դեռ չհանգստացած, մարտի շեփորը հնչեցրեց ու նրանք, փաղանգները դրոշները բարձրացրած, շարքով առաջ շարժվեցին: Հակառակորդներից շատերը դուրս եկան, բայց վրա հասած տազմաները՝ մեկը լիկառնացիների կոչվածը, մյուսը՝ արևմտյան արիթմոսների, սովորականից ավելի հանդուգն հարձակվեցին և ստիպեցին նրանց անհապաղ փախուստի դիմել: Կայսրը մարտի մոցրեց նաև մնացած զորքերը և թշնամիների մյուս զինվորներն էլ փախստականների հետ միասին թիկունք դարձրին: Երբ անցնում էին զինվորները և վարձկան սկյութները, մանգաղած և լեռների մոտ թուրքական մի մեծ զորամաս հարձակվեց հռոմեացիների վրա: Նրանց ընդդիմակայեցին պահակության համար առանձնացված զինվորները, հատկապես ֆրանկները, որոնք ձեռնամարտի բռնվելով և համառորեն մարտնչելով, փախուստի մատնեցին: Այնտեղ կանգնած հռոմեական տազմաներից և ոչ մեկը, սակայն, ֆրանկներին ամենափոքր օգնությունն անգամ ցույց չտվեց: Այդ միջոցին, երեկոյան մոտ թշնամուն հետապնդելուց վերադարձավ և կայսրը: Պատերազմը երեկոյան մոտ տեղի ունեցավ, բայց զորքը գեներ վայր չդրեց, բանի որ հետախույզները հայտարարեցին, որ այն կարող է շարունակվել: Հաջորդ օրը կայսրը հրապարակային դատաստան տեսավ թշնամի ռազմագերիների հետ: Նա նրանց մահվան դատապարտեց և այլևս ոչ-ոքի չխնայեց: Նա չխնայեց նույնիսկ նրանց հրամանատարին, հակառակ այն բանի, որ սա իր կյանքի համար հսկայական փրկագին էր խոստանում և խոստանում էր իր փոխարեն մեծաթիվ հռոմեացի գերիներ ազատել» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁸⁴ «Հուլիների 1382 և արաբների 463 թվականին սուլթանը (Մեջլուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ելավ Արժիշի դեմ, սա Արժեշ քաղաքն է, գրավեց այն, մեծ կոտորած արեց և հսկայական բանակի ավար ուղարկեց հորասան» (Բաբ-Նեբեոն «Ալֆաբիկի պատմություն», գիրք 10):

³²⁸⁵ «Քրիստոսի 1070 թվականին Ռոբերտ իշխանը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Ֆ.) ելավ Բրինդիզիայի դեմ..., և հաջորդ տարի գրավեց այն» (Անանուն «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

³²⁸⁶ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.) բանակատեղիում մնաց երեք օր և, ունեցած հաջողությունից կշտացած, հնարավորություն տվեց բազում հակառակորդների առանց որևէ դժվարության փախուստի դիմելու ու իրենց հետ տանելու անգամ ավարը: Երբ ի վերջո կայսրը ելավ այնտեղից ու սկսեց հետապնդել, թշնամին արդեն անցել էր Եփրատը: Զանի որ նա Մելիտենից մեկ կամ մի քանի օրվա ճանապարհ հեռավորության վրա էր բանակել, սկսեց անհիմն ու կտրուկ ծրագրեր հղանալ և հայտարարեց դրանք բանակին, որը համաձայն էր դրան, բանի որ դա արշավանքի վերջը ու տուն դարձ կնշանակեր: Կայսրը որոշեց, որ, բանի որ հակառակորդը շատ հեռու է գնացել, այլևս չի հարձակվի հռոմեացիների վրա և լիակատար անորսալի վիճակում է, իսկ այդ պայմաններում այլևս անիմաստ է արշավանքը շարունակել և պետք է զորքի մի մասը առանձնացնել, թողնել, որպես հակառակորդների դեմ պատվար, իսկ ինքը մնացած ողջ զորքով կարող է վերադառնալ արթունքի՝ զորքին տները ցրելով, որ այն վերականգնվի, հանգստանա ու մյուս տարի ավելի եռանդով հարձակվի թշնամու վրա: Երբ այդ որոշումը հայտարարվեց, կայսրը որոշեց խորհրդակցել բանակի խորհրդի հետ: Օրվա երկրորդ կեսին, հավաքելով մեզ իր մոտ, նա կիսեց մեզ հետ իր մտադրությունները և հարցրեց մեր կարծիքը այդ մասին: Այլք, ճշմարիտն եմ ասում, բանգի ես չեմ ուզում որևէ կերպ իմ մեղքը մեղմել, ոչ էլ ինչ-որ փառքի հետևից եմ վազում, բանի որ չեմ ուզում և կարիքս էլ չունեմ որևէ գովեստի, բանի որ առանց այդ էլ կորոշվի եղելիս թշնամուն ունեմ ողջամիտ մարդկանց, մոտ, ահա ուրեմն, իմ պաշտոնակիցները և ինձ հետ հավասար դաս ունեցող անձիք համաձայնեցին դրա հետ ու հավանություն տվեցին նրա ծրագրերին, այն ժամանակ, երբ ես լուրջությամբ էի պահպանում: Կայսրը, նկատելով իմ լուրջությունը, հարցրեց, թե ե՞ս ինչ կարծիք եմ: Ես չեի ուզում ասել իմ կարծիքը, բանի որ այն լիովին հակառակ էր մեծամասնության կարծիքին, սակայն կայսրը մեծ եռանդով ու համառությամբ ստիպում էր ինձ արտահայտվել առանց անհանգստանալու, Աստված է վկա: Ի վերջո, ես արտահայտվեցի և միանշանակ առաջ, որ ծրագիրն ինձ դուր չի գալիս և ավելացրի, որ հակառակորդն իրականում ծեծված է և հնարավորություն կա փոփոխություն մտցնել պատերազմի ընթացքի մեջ: Նրանց վիճակը ծանր էր և երեք օր տևած հետապնդման առկայությունը պետք է, որ նրանց վախեցրած լինեին: Դա երևում էր նաև նրանից, որ նրանք վերջ էին տվել թալանին և մեզ հետ մարտնչում էին ճանապարհին, մանավանդ որ մեր ձեռքում հայտնված

գերիները, թվով մոտ 100 հոգի, պնդում էին, որ նրանց հիմնական բանակը դեռևս կորուստներ չի կրել ու ընդհանրապես, պարտությունը այդ ժողովրդի համար ոչինչ չի նշանակում և նրանք դեռևս բոլոր հնարավորություններն ունեն ամայացնելու հարևան քաղաքները: Ես ավելացրի, որ նրանց ռազմիկները արագորեն են վերականգնում ուժերը և հավաքվում մարտի համար: Այդ պատճառով էլ, ասացի ես, եթե հռոմեացիների բանակը մնա, դրանով թշնամու պոռթկումը կգուպի ու նրան վախ կներշնչվի: Բացի այդ, ավելացրեցի ես, թիկունքում գտնվող հռոմեացիները վախկոտությանը կցվեն ու թշնամին կասայացնի մեր հողերը, այն դեպքում, երբ առաջնորդի ներկայությամբ նրանք քաջաբար են դրսևորում իրենց: Եվ ի վերջո, Նույնիսկ եթե մենք նահանջենք էլ, թշնամին կհետապնդի մեզ, կասայացնի մեր երկրները և զուգե՛ հանկարծ Նույնիսկ ամոթալի հաղթանակի էլ հասնի՝ գտնելով մեր ուժերը նահանջող ու ցրված վիճակում: «Միաժամանակ», - ասացի ես, - «արդյո՞ք չափից ավելին չի լինի, եթե մենք թողնենք հակառակորդին մեր հետևում տիրություն անել հռոմեական երկրում, երբ դեռ ամռան վերջն է միայն ու արդյո՞ք այդ պայմաններում մենք հետագայում հաջողության կհասնենք: Ինչո՞ւ, օրինակ, մենք չտիրենք խլաթ քաղաքին, այնպես, որ զինվորները կկարողանան թալանի իրենց ծարավը հագեցնել, արհուրթյամբ համակվեն, թշնամուն վախ կներշնչեն և, բացի այդ, այդ քաղաքը կհարստացնի ռումների տրտուրությունը, այլ ոչ թե՛ թշնամունը: Այդ դեպքում թուրքերը մեծապես հետ կսղվեն, նրանց հարձակումները ահագին տարածության վրա կդադարեն և նրանք կզրկվեն իրենց ծամբարներից, կայանատեղիներից ու ամրոցներից ու, բացի այդ, կզրկվեն դեպի Միջագետք իջնող ճանապարհներից»: Այն բանից հետո, երբ ես այսբանս ասացի, կարծես շեղել ու հարուստ սերսեր ցանելով, կայսրը հրաժարվեց իր նախկին ծրագրից ու դրա համար էլ, փոխելով միտքը, շարժվեց դեպի Եփրատ, բանգի թշնամիները նրա ափերին էին վրաններ խփել, բայց, իմանալով կայսեր՝ իրենց վրա դիմելու մասին, իսկույն հեռացան: Նրանք այնտեղ կուտակվել էին մեր հեռանալու դեպքում թալանը շարունակելու համար, սակայն ծակատագիրն այլ կերպ որոշեց: Կայսրը շարժվեց դեպի Ռոմանոստալոյիս, որտեղից ճանապարհորդ նեղ տեղերով ուղիղ դեպի խլաթ էր տանում, սակայն մտադրությունը փոխեց և, ծախ շուռ գալով, սկսեց թափառել այդ վայրերում, մինչև որ կրկին դեպի աջ ընթացավ: Իջնելով մի բանի դժվար ու անանցանելի ճանապարհներով՝ նա կրկին վերադարձավ իր նախկին և անփառունակ ծրագրին: Նա զորքը երկու մասի բաժանեց և ավելի հզոր մասը տվեց Ֆիլարետոսին, մի մարդու, որ պարծենում էր իր զորավարական տաղանդով, բայց խայտառակ ու ամոթալի բարբերի տեր էր և վարում էր ամենաանառակ մի կյանք: Նույնիսկ իր ցեղակիցները չէին հարգում և արհամարհում էին նրան, բնականաբար ձգտելով նրանից հեռու մնալ՝ թե՛ն այնուհանդերձ կատարում էին նրա հրամանները՝ օգուտի ու փառքի ձգտելով» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը - Մ.Ֆ.) բանակատեղիում մնաց երեք օր և, ունեցած հաջողությունից կշտացած, հնարավորություն տվեց բազում հակառակորդների փախուստի դիմելու ու իրենց հետ տանելու անգամ ավարդ: Նա Մեդիոնենից երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա բանակեց, մտածեց իր զորքի մի մասը առանձնացնել, թողնել, որպես հակառակորդների դեմ պատվար, իսկ ինքը մնացած ողջ զորքով վերադառնալ արթունիք: Այդ որոշումը, սակայն, անարի համարվեց ու ոչ ձեռնտու, դրա համար էլ, փոխելով իր միտքը, նա շարժվեց դեպի Եփրատ, բանգի թշնամիները նրա ափերին էին վրաններ խփել, բայց իմանալով կայսեր՝ իրենց վրա դիմելու մասին, իսկույն հեռացան: Կայսրը շարժվեց դեպի Ռոմանոստալոյիս և, մտադրելով այնտեղից գնալ դեպի խլաթ, մի վայրում բանակեց, իսկ Ֆիլարետոսին էլ, նա Վահրամյանների տոհմից էր, զորավար-ավտոկրատոր նշանակեց: Կայսրը զորքը երկու մասի բաժանեց, ավելի հզոր մասը տվեց Ֆիլարետոսին, մի մարդու, որ պարծենում էր իր զորավարական տաղանդով, բայց խայտառակ ու ամոթալի բարբերի տեր էր, վարում էր ամենաանառակ կյանք: Սա, թե՛ն արտակարգ կռվեց թուրքերի դեմ, բայց ամենակարևոր մարտում պարտություն կրեց, որի պատճառով էլ արհամարհվեց, բայց իսկառաջ դրան նա չփոխեց իր կենցաղավարությունը և, լինելով շահամուլ ու փառասեր, ձգտում էր իշխանության» (Ռոմանոս Դիոգենես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁸⁷ «Իսկ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը - Մ.Ֆ.) գնաց ավելի հյուսիսային շրջանները ձյուն ու սառը աղբյուրներ գտնելու համար, նա շատ էր շոգում և նրա մարմինը մեծապես դրանց պահանջն էր զգում: Այդ պատճառով էլ հենց նա իր հարվածն ուղիղ կողմ ուղղեց և թշնամուն դիմադրելու համար պահակազոր թողեց: Դրանից հետո նա պատերազմի գործը թողեց Ֆիլարետոսին, բայց ինքը մյուս զինվորների հետ ևս քիչ ղեկավարությունների չհանդիպեց: Անցնելով քարքարոտ ու դժվարանցանելի վայրերով՝ նա հասավ Անթիակ կղզված մի վայր, այն խոտառատ էր ու հացառատ, այստեղ եկողներին մեծ բավականություն պատճառող, կարծես երկրի պորտոլ լինի: Այնտեղից նա Տավրոս լեռան վրայով, որին տեղացիները Մուկգարոս են կոչում, հասնում է Կեյցենե կոչված երկիրը՝ երկրորդ անգամ անցնելով Եփրատ գետը, որը մոտիկից է հոսում և ջրբաժան է լեռան ու Կեյցենեի միջև: Մի բանի որ այստեղ հանգստանալուց հետո լուր եկավ, որ բանակի այն մասը, որը հետևում է թողնվել, ջարդ է կրել թուրքերի դեմ մարտում և շատ մարդկանց կորցրել, այն դեպքում, երբ մյուսները փախել են ու ապաստան են փնտրում Տավրոսյան լեռներում: Նրանք փախչում էին դեպի այս կողմ, որ պատսպարվեն մեր ճամբարում...: Հռոմեացիները լցված էին սարսափով, բանի որ նրանք կտրված էին կայսեր հիմնական ուժերից և միայն հետագայում և մաս առ մաս նրանք կարողացան հասնել վերոհիշյալ Անթիակ վայրը: Այստեղ, երբ թշնամիները երևացին վերջապահ զինվորներին, նրանք, առանց մարտ տալու, խայտառակ կերպով փախուստի դիմեցին, որը ձիով, որը ոտքով, և մի կերպ հասան Կեյցենեում գտնվող կայսեր: Հակառակորդները տիրացան սրանց հանդերձանքին: Երբ այդ բոլորի մասին հայտնեցին կայսեր, նա մեծ իրարանցման մեջ ընկավ, մեծապես տխրեց և իր զինվորների կրած պարտության, և հակառակորդների ձեռք բերած հաղթանակի առթիվ, իսկ բանակում էլ շփոթություն տարածվեց: Եվ, եթե չլիներ նրանց սարսափեցնող և մասամբ սթափեցնող կայսեր համբավը, թշնամիներն առանց որևէ խոչընդոտի կավարտեին ու հիմնական կապերին այդ շրջանը: Նրանց նաև կանգնեցրեց այդ վայրի կտրուկված, դժվարանցանելի տեղանքը, որը կկործաներ նրանց ձիրքին: Այն նման բաներ այն ժամանակ տեղի ունեցան մեզ հետ և ահա հենց այս պատճառով նրանց առաջխաղացումը կանգնեցվեց և նրանք սկսեցին ավարդի հանդերձ նահանջել դեպի արևմուտք՝ անցնելով Մեդիոնենի կողքով և առանց վարանելու ուղղություն բռնելով դեպի Կապադոկիա: Այստեղ նրանք թալանեցին հանդիպածը և ողջ ուժով շարժվեցին Իկոնիա քաղաքի վրա: Այդ ժամանակ դա մի մարդաշատ, շատ տներ ու մեծ հարստություններ ունեցող և ամեն ինչով հարուստ քաղաք էր՝ լիքը ամեն տեսակի կենդանիներով: Կայսրը որոշ ժամանակ մնաց Կեյցենեում՝ ընդունելով փախուստի դիմած ու ցիր ու ցան եղած զինվորներին, որպեսզի նրանք, հանկարծ մենակ մնալով հայերի գոհը չդառնան, որից հետո շրջվեց ու շարժվեց հակառակորդների հետևը: Վեհապետի և նրա հրամանատարների խորհրդակցությունը ոչ մի արդյունք չունեցավ, միայն մեկ բան պարզ դարձավ, որ կայսրից բացի հռոմեացիներից ոչ-ոք պատերազմի մասին չի մտածում, բացառությամբ թերևս միայն իմ շտապողականության և ջանքերի, որը կայսեր համար բացառություն եղավ: Երբ կայսրը պատրաստվում էր իր զորքով գնալ դեպի Եփրատի ափերին գտնվող Գերասմուն քաղաքը՝ Մեդիոնենի կողմերում, ես եռանդով դրա դեմ հանդես եկա ու ասացի, որ դա նպատակահարմար չէ, բանի որ մեզ պետք չէ արդեն իսկ ամայացված մաների մասին հոգալ, մանավանդ որ այնտեղ մենք պարենամթերքի ու անասնակերի լուրջ պակաս կունենանք: Միաժամանակ դա ժամանակ կարծես՝ մեր անցումը նեղ վայրերով, որտեղ մարդիկ ու կենդանիները իրար հետևից միայն կկարողանան առաջանալ: Ես նաև ասացի, որ մենք պետք է հոգանք այն թեմերի մասին, որոնք դեռևս ասպատակության չեն ենթարկվել և պաշտպանվեն դրանք թշնամու ոտնձգություններից: Ընդունելով այս խորհուրդս՝ կայսրը զորքով Կոլոնիայի և Ամենիական բանակաթեմերի վրայով հասավ Սեբաստիա: Այստեղ իմանալով, որ թուրքերը, Դիսիրիայի և Լիկաոնիայի վրա արշավելով, ծրագրում են գրավել Իկոնիոնը, հետապնդեց նրանց մինչև Հերակլեսի կոչված գյուղաքաղաքը, որտեղ իմացավ, որ թուրքերը արդեն ավերակ են դարձրել Իկոնիոնը և, վախենալով իր հետապնդումից, թողել ու հեռացել են: Դրա վրա կայսրը տագմաններից մի գործնառ Կիլիկիա ուղարկեց՝ միանալու Անտիոքի դքսության դուքս Խաչատուրին՝ մի քաջարի մարդու, որ դեռ անցյալում ցույց էր տվել իր բազում աչքի ընկնող առաքելությունները՝ հրաման տալով նրան փութանակի Մոպսուեստիայում ընդդիմակայել հակառակորդին, բանգի սպասվում էր, որ թուրքերն այնտեղից պետք է անցնեն, այնտեղ սպասել նրանց և, հավաքելով Մեկևիկայում ու շրջակայքում բնակվող հայերին, ամեն գնով ջարդ տալ նրանց, երբ սրանք կանցնեն նեղ վայրերով» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Իսկ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը - Մ.Ֆ.) գնաց ավելի հյուսիսային շրջանները ձյուն ու սառը աղբյուրներ գտնելու, նա շատ էր շոգում և նրա մարմինը մեծապես դրանց պահանջն էր զգում: Անցնելով քարքարոտ ու դժվարանցանելի վայրերով՝ նա հասավ Անթիակ կղզված մի վայր, այն խոտառատ էր ու հացառատ, այստեղ եկողներին մեծ բավականություն պատճառող, կարծես երկրի պորտոլ լինի: Այնտեղից նա Տավրոս լեռան վրայով, որին տեղացիները Մուկգարոս են կոչում, հասնում է Կեյցենե կոչված երկիրը՝ երկրորդ անգամ անցնելով Եփրատ գետը, որը մոտիկից է հոսում և ջրբաժան է լեռան ու Կեյցենեի միջև: Ֆիլարետոսի մոտ մնացած զինվորները, հակառակորդների հայտնվելուց վեհերոտած ու սրտաճաճ եղած, շարժվեցին կայսեր հետևից, լքելով այն վայրերը, որոնց պահպանության համար էին թողնված, և հասան վերոհիշյալ Անթիակ վայրը: Այստեղ, երբ թշնամիները երևացին վերջապահ զինվորներին, նրանք, առանց մարտ տալու, խայտառակ կերպով փախուստի դիմեցին և ոտքով հասան Կեյցենեում գտնվող կայսեր: Հակառակորդները տիրացան սրանց հանդերձանքին: Երբ այդ բոլորի մասին հայտնեցին կայսեր, նա մեծ իրարանցման մեջ ընկավ, մեծապես տխրեց և իր զինվորների կրած պարտության, և հակառակորդների ձեռք բերած հաղթանակի առթիվ: Եվ եթե չլիներ նրանց սարսափեցնող կայսեր համբավը, առանց որևէ խոչընդոտի կավարտեին ու հիմնական կապերին այդ շրջանը: Նահանջելով՝ նրանք ուղիղ, ըստ իրենց մտադրության, մեծ թափով կապաղովկացիների բանակաթեմի վրա արշավեցին, երթից հանդիպածը ավարտեցին, ապա ողջ բանակով գրոհեցին Մարդաշատ ու բազմատուն, պիտանի ու ցանկալի ամեն ինչով հարուստ Իկոնիոն քաղաքի վրա: Կայսրը Կեյցենեում ընդունեց փախուստի դիմած և ցիր ու ցան եղած զինվորներին և, որպեսզի նրանք հանկարծ մենակ մնալով հայերի գոհը չդառնան, շրջվեց ու շարժվեց հակառակորդների հետևից: Վեհապետի և նրա հրամանատարների խորհրդակցությունը

ոչ մի արդյունք չունեցավ, միայն մեկ բան պարզ դարձավ, որ կայսրից բացի հռոմեացիներից ոչ-ոք պատերազմի մասին չի մտածում, բանգի զորքի մեծ մասը արդեն շարքից դուրս էր եկել, իսկ հրամանատարներն էլ ջանք էին թափում մի փոքր ու պատահական հաջողության դիմաց իրենց և իրենց ազգականների համար ամենաբարձրագույն աստիճաններն ու պատիվները կորզել, որի պատճառով էլ մյուսները ոչ մի ցանկություն չէին ցուցաբերում սխրայի, տղամարդուն վայել որևէ արարք գործել, բայց, բանի որ ներկա էր կայսրը, նման բան չէր էլ լինի, բանգի ինքն անձամբ էր տնօրինում ամեն ինչ, համապազ հետևում դեպքերին և հատուցում մարդկանց ըստ իրենց գործադրած ծախքերի: Կայսրը զորքով Կոլոնիայի և Արմինիական բանակաթևների վրայով Մերաստիա: Այստեղ, իմանալով, որ թուրքերը, Պիսիդիայի և Լիկատնիայի վրա արշավելով, ծրագրում են գրավել Իկոնիոնը, նա հետապնդեց նրանց մինչև Յերակլեսի կոչված գյուղաքաղաքը, որտեղ իմացավ, որ թուրքերն արդեն ավերակ են դարձրել Իկոնիոնը և, վախենալով իր հետապնդումից, թողել հեռացել են: Դրա վրա կայսրը տագմաներից մի զորամաս Կիլիկիա ուղարկեց՝ միանալու Անտիոքի դքսության դուքս Խաչատուրին՝ մի քաջարի մարդու, որ դեռ անցյալում ցույց էր տվել իր բազում աչքի ընկնող առաքինությունները, իրանան տալով նրան փութանակի Մուպուեստիայում ընդդիմակայել հակառակորդին, բանգի սպասվում էր, թե թուրքերն այնտեղից պետք է անցնեն, այնտեղ սպասել նրանց և ամեն գնով ջարդ տալ» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁸⁸ «Բանի որ թշնամիները վախենում էին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) հետապնդումից՝ նրանք, Սելևկիայի լեռների վրայով անցնելով, փորձեցին Դալեայ հասնել, սակայն Տարսուսի դաշտում ջարդ կերան: Հենց այդտեղ պատահմամբ հայերին հանդիպելով, գրեթե ողջ ապարը կորցրին: Զգալի բանակի հակառակորդների հանդիպելով՝ նրանք հասկացան, որ Մուպուեստիայի մոտ իրենց սպասում են: Մինչ այդ կայսրը ուղարկած մարդիկ և Անտիոքի կողմից առաջացող բանակն արդեն միավորել էր ուժերը, սակայն, թեև հարձակման համար հարմար պահը եկել էր, բայց նրանք, իբր թե ուժերը դեռ չէին կենտրոնացել, չգործեին ու դրա համար էլ բաց թողեցին այն: Իրենց հերթին թշնամիները, իմանալով հռոմեացիների՝ Մուպուեստիայում բանակելու մասին, առանց ժամանակ կորցնելու, ինչքան հնարավոր էր հանգստանալով՝ Կալտոլիկաղիում, գիշերով ճանապարհ ընկան և, անցնելով Սարվանդիոն լեռը, ինչպես նաև շուտափույթ՝ Դալեայի սահմանները, մի կերպ վտանգից արձան» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Նրանք, Սելևկիայի լեռների վրայով անցնելով, Տարսուսի դաշտում ջարդ կերան և, հենց այդտեղ պատահմամբ հայերին հանդիպելով, գրեթե ողջ ապարը կորցրին: Թշնամիները, իմանալով հռոմեացիների՝ Մուպուեստիայում բանակելու մասին, առանց ժամանակ կորցնելու, ինչքան հնարավոր էր հանգստանալով՝ Կալտոլիկաղիում, գիշերով ճանապարհ ընկան և, անցնելով Սարվանդիոն լեռը, ինչպես նաև շուտափույթ՝ Դալեայի սահմանները, մի կերպ վտանգից արձան» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁸⁹ «Մուպուեստիայում գտնվող զորքի անգործությունը տխրեցրեց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.), նա ուղիղ գնաց Սելևկիայի Կալադիոուպոլիս և, իմանալով նրանց փախուստի մասին, հույսը կտրած, Բյուզանդիոն վերադառնալու ճանապարհը բռնեց: Նա շտապում էր, բանգի աշունը արդեն վրա էր հասել՝ հետևում թողնելով զորքեր, բանգի ավազակախմբերի և հրոսակների բաժանված ուրիշ թուրքեր էլ ավարառում էին հռոմեական երկիրը, գողերի ու ավազակների նման ասպատակում, հանդիպածը, ավերում և թալանում: Երբ նա մայրաքաղաք մտավ, մնացած զորքն էլ տուն վերադարձավ» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Մուպուեստիայում գտնվող զորքի անգործությունը տխրեցրեց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.), նա ուղիղ գնաց Սելևկիայի Կալադիոուպոլիս և, իմանալով նրանց փախուստի մասին, հույսը կտրած, Բյուզանդիոն վերադառնալու ճանապարհը բռնեց: Նա շտապում էր, բանգի աշունը արդեն վրա էր հասել՝ հետևում թողնելով զորքեր, բանգի ավազակախմբերի և հրոսակների բաժանված ուրիշ թուրքեր էլ ավարառում էին հռոմեական երկիրը, գողերի ու ավազակների նման ասպատակում, հանդիպածը, ավերում և թալանում: Այդ իսկ պատճառով դժվար էր նրանց արգելք կանգնելը, նրանք դարան էին դրել բոլոր ճանապարհներին, հռոմեական զորքերը մեկուսացած վիճակում էին և չէին կարող նրանց դիմարդել, իսկ կայսրն էլ չէր կարող մի բանի կտոր լինել, նա միայն մեկ տեղում կարող էր հայտնվել: Երբ նա մայրաքաղաք մտավ, մնացած զորքն էլ տուն վերադարձավ» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

«Եվ ահա սկսվեց Նոր պատերազմ, ոչ ավելի լավը, քան Նախորդը: Սեկը մյուսին արժեք և նույնատիպ հաջողությամբ ներկայացվեց: Չնայած որ մենք հազարավոր ռազմիկներ կորցրինք, իսկ թշնամի ռազմիկներից էլ բռնեցինք երկուսը կամ երեք, բայց այնուհանդերձ պարտություն չկրեցինք և բարբարոսների դեմ հսկայական չափի աղմուկ հանեցինք» (Միքայել Պսելլոս «Ժամանակագրություն», «Եվդոկիա, Ռոմանոս IV», մաս 17):

³²⁹⁰ «Փրկական 1070 թվականին Գործախմատը ավերեց Սև լեռի շրջակայքը, սակայն Գրիգոր Պեխտը Դարունիայի մոտ գտնվող փշոտ դաշտում կոտորեց նրան» (Վասիլ Դպիր «Ժամանակագրություն»):

³²⁹¹ «Գարնան սկզբին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.) որոշեց մայրաքաղաքում մնալ: Առաջ բաշելով պրոտոպրոտորոս Մանուիլ Կոմնենոսին, նա նրան կուրապաղատի աստիճան շնորհեց և Նշանակեց զորավար ու սպարապետ: Ահա սրանից հետո է, որ սկսեցին հռոմեացիների կայսրության գլխին թափվել փորձանքները, դժվարություններն ու դառնությունները: Սպարապետը, թեև երիտասարդ էր, այդուհանդերձ ոչ մի սխալ ու մանկամիտ բան չարեց, ընդհակառակը, ատում էր, ինչ պետք էր. Դավաբելով զորքերը՝ նա ողջ զինական ուժով հաստատվեց Կեսարիայում՝ հոգ տանելով ոչ միայն օրինականության մասին, այլև անիրաժեշտ չափով նաև զորքի՝ նա պատժում էր հանցագործ զինվորներին: Մի բանի մարտերում նա հաղթող էլ եղավ և ջանաց իր բարի իռչակն էլ ավելի ծավալել ու մեծացնել» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Գարնան սկզբին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.) որոշեց մայրաքաղաքում մնալ: Առաջ բաշելով պրոտոպրոտորոս Մանուիլ Կոմնենոսին, նա նրան կուրապաղատի աստիճան շնորհեց և Նշանակեց զորավար ու սպարապետ: Ահա սրանից հետո է, որ սկսեցին հռոմեացիների կայսրության գլխին թափվել փորձանքները, դժվարություններն ու դառնությունները: Սպարապետը, թեև երիտասարդ էր, այդուհանդերձ ոչ մի սխալ ու մանկամիտ բան չարեց, ընդհակառակը, ատում էր, ինչ պետք էր. Դավաբելով զորքերը՝ նա ողջ զինական ուժով հաստատվեց Կեսարիայում՝ հոգ տանելով ոչ միայն օրինականության մասին, այլև անիրաժեշտ չափով նաև զորքի՝ նա պատժում էր հանցագործ զինվորներին: Մի բանի մարտերում նա հաղթող էլ եղավ և ջանաց իր բարի իռչակն էլ ավելի ծավալել ու մեծացնել» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁹² «Հայոց 519 թվականին Աբասյան սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ավի-Արսլանը – Մ.Ֆ.)՝ Տուրքիլի սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքիլի-բեկի – Մ.Ֆ.) եղբայրը, հորդած գետի նման մեծ կտորածով ու արյունահեղությամբ շարժվեց եկավ Հայոց երկիրը: Նա եկավ ու հարձակվեց Մանազկերտի վրա: Կայսրի չգոյության պատճառով, Ռում կայսրը թողել, փախել էր, նա մեկ օրում գրավեց Մանազկերտ քաղաքը և նրա բնակիչներին սրի բաշեց՝ իր եղբայր Տուրքիլի սուլթանին անցյալում անարգած լինելու պատճառով: Տուրքիլի սուլթանը մահվան ժամին կտակել էր նրան՝ վրեժխնդիր լինել» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 519 թվականին Ավի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ավի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) մեծաքանակ զորքով ներխուժեց Հայաստան և հասավ Մանազկերտին, իսկ, բանի որ քաղաքն անպաշտպան էր, նա մեկ օրում գրավեց այն և կոտորեց բոլորին, բանգի նրանք անարգել էին իր եղբորը՝ սուլթան Տուրքիլիին (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքիլի-բեկին – Մ.Ֆ.)» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Մանձկերտ՝ հռոմեական մի քաղաք, որը, սակայն, Նախապես գրավվել էր սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ավի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) կողմից» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

«Սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ավի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև Մինազգերտը, մեծ կոտորած արեց և հսկայական բանակի ավար ուղարկեց Խորասան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հիջրի 464 թվականին Փադյունը (Շարդարյանների Էմիրության Էմիր Փադյուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.) և Շիրվանի տերը (Շիրվանշահների Էմիրության Էմիր Ֆարիդուդ իբն Սալարը – Մ.Ֆ.) հաշտվեցին, որից հետո Ռամադան ամսին իրենց ողջ զորքով գնացին Մալուդ բերդի դուռը և հարձակմամբ գրավեցին այն: Այնտեղ գտնվող բոլոր անհավատներին նրանք սպանեցին, ապա կործանեցին և հետքն էլ չնշեցին» (Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն):

«Հիջրի 464 թվականին Փադյունը (Շարդարյանների Էմիրության Էմիր Փադյուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.) և Շիրվանի տերը (Շիրվանշահների Էմիրության Էմիր Ֆարիդուդ իբն Սալարը – Մ.Ֆ.) հաշտվեցին, որից հետո Ռամադան ամսին իրենց ողջ զորքով գնացին Մալուդ բերդի դուռը և հարձակմամբ գրավեցին այն: Այնտեղ գտնվող բոլոր անհավատներին նրանք սպանեցին, ապա կործանեցին և հետքն էլ չնշեցին» (Սյունեյքիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³²⁹³ «Վեր կենալով այնտեղից՝ Աբասյան սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ավի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) խուժադուժ և անթիվ զորքով հասավ Ամիր կոչվող քաղաք և բանակեց քաղաքի դարպասի դիմաց: Այդ ճամբարում նրա կինը որդի ունեցավ, որին Աբասյանը կոչեց Դիուշ: Այնտեղից հեռանալով՝ նա եկավ Թյուխու գավառ և բերդաքաղաքը աստիճապ պաշարման ենթարկեց, բազում օրեր պատերազմական բոլոր միջոցներով գործի դրեց, բայց չկարողացավ ոչինչ անել: Նա հաշտության առաջարկ արեց և հարկեր պահանջեց: Բնակիչները, այդ բանի վրա հանգստացած, իրենց ապահով զգացին և պարիսպը անպաշտպան թողեցին: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով նրանց անպատրաստ լինելը, սուլթանի կամքին հակառակ, ողջ բանակով գրոհեցին և, կատաղի մարտ տալով, գրավեցին քաղաքը՝ մեծ ջարդ տալով ու անհամար գերիներ վերցնելով: Սուլթանը,

լսելով այդ մասին, ապեց: Նա ափսոսաց կոտորված մարդկանց, որովհետև երգվել էր ժողովրդին ձեռք չտալ: Սուլթանը, այնտեղից վեր կենալով, իր ահագին զորքով շարժվեց, գնաց և հասավ Ուռհա գավառը: Նա գլխովին ասպատակեց այն մինչև քաղաքի դուռը և Սևերեկի մոտ գտնվող Թլթովրաթ կոչվող անվանի բերդի մոտ բանակեց՝ ուժեղ գրոհով վերցնելով ինչպես այն, այնպես էլ Առյուծաթիլը: Նա մեծ ջարդ տվեց և ողջ շրջանը արյամբ ողողեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Արիւ-Ասլան սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) հասավ Ամիդին և հարմար բանակեց քաղաքի մոտ: Այդ ճամբարում նրա կինը որդի ունեցավ, որին Աբասյանը կոչեց Դոլու: Այնտեղից հեռանալով՝ Նա եկավ Թլմուխ և սաստիկ պաշարման ենթարկեց, բազում միջոցներ գործի դրեց, բայց չկարողացավ ոչինչ անել: Դրանից հետո Նա հաշտության առաջարկ արեց և հարկեր պահանջեց: Բնակիչները, այդ բանի վրա հանգստացած, իրենց ապահով զգացին և պարիսպը անպաշտպան թողեցին: Այլազգիների զինվորները, տեսնելով նրանց անպատրաստ լինելը, գրոհեցին և գրավեցին քաղաքը՝ բնակչության մի մասին կոտորելով, մյուս մասին էլ գերի վերցնելով: Սուլթանը, այնտեղից վեր կենալով, իր ահագին զորքով շարժվեց, գնաց և հասավ Ուռհա գավառը: Նա գլխովին ասպատակեց այն մինչև քաղաքի դուռը և Սևերեկի մոտ գտնվող Թլթովրաթ կոչվող անվանի բերդի մոտ բանակեց՝ ուժեղ գրոհով վերցնելով ինչպես այն, այնպես էլ Առյուծաթիլը: Նա մեծ ջարդ տվեց և ողջ շրջանը արյամբ ողողեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³²⁹⁴ «Դրանից հետո Նա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գնաց դեռևս արաբների պատկանող Մայփարկերտի կողմը, որի տիրոջից ավելի բան 100.000 դինար ստացավ, իսկ հետո շարժվեց Ամիդի ուղղությամբ: Նա մոտեցավ այս քաղաքի պարսպին և ձեռք բեց նրան, իսկ հետո՝ իր դեմքին, կարծես ուզում էր դրանցից հզորություն տանալ: Մրանից հետո սուլթանը մեկնեց Սաբիթարոկ, որը ռուսներին էր պատկանում: Այս վայրերից ևս, վերցնելով 1.000-ական դինար, Նա հեռացավ» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³²⁹⁵ «Բազում ավար և գերիներ վերցնելով՝ Նա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) շարժվեց և գնաց Ուռհա քաղաքի վրա՝ պաշարելով այն ու ծայրից ծայր ողողելով զինվորներով: Ձմեռ ժամանակ էր՝ մարերի ամսի 10-ը, Ուռհա քաղաքի դուռն էր Վասիլը՝ բուլղարների թագավոր Ալուսիանի որդին: Ուռհայի քաղաքացիները՝ բոլոր հավատացյալները, տեսնելով այլազգիների հսկայական զորքը, ահ ու դող մեջ ընկան: Սուլթանի զորքերի բազմությունը ողողել էր դաշտերն ու լեռնազագայները: Չարաշունչ վիշապից՝ այդ դաշտաշունչ գազանից, սասանվեց քաղաքը, բանգի սուլթանը արյունարբու մարդ էր: Նա ութ օր մնաց առանց պատերազմելու, իսկ քաղաքը ապուշ կտրած ու անպատրաստ վիճակում էր: Սուլթանի զինվորներից մեկը, տեսնելով քաղաքացիների խելակորույս վիճակը, ծածուկ ձայն տվեց և ասաց. «Ի՛նչ եք հիմարացել, ամրացրե՛ք ձեր պարիսպը և թամբեցե՛ք ձեր ձիերը»: Զաղաքացիները ուշքի եկան և բովանդակ պարիսպը կատարելապես ամրացրին: Բոլորը սրտապնդվեցին պատերազմելու: Վասիլը՝ քաղաքի դուռը՝ մի բաշ և պատերազմող մարդ, սկսեց բաշալերել ողջ քաղաքը: Սուլթանը, տեսնելով դա, շատ բարկացավ, Նա հրամայեց ինչեցնել պատերազմական շեփորը և գազանի պես նետվեց պատերազմի: Այլազգիների բոլոր զինվորներն իրար անցան և շրջապատեցին ողջ Ուռհա քաղաքը: Այդ օրը դարձավ նշանավոր օր, պատերազմը ահավոր և սաստիկ էր, ողջ քաղաքը լցվեց արձակված նետերով, հավատացյալները լաց ու կոծով ասածուն էին աղոթում փրկել իրենց չար գազանի ձեռքից: Դարսից երկրի բոլոր գոթերը օրվա մեծ մասը մարտնչեցին Ուռհայի դեմ, բայց ոչինչ չկարողացան անել, որովհետև տերը նրանց պարտության մատնեց և խայտառակ արեց: Դրա վրա սուլթանը պարսպի դեմ բաբաններ և փիլիկալաններ կանգնեցրեց, կտրատեց պարտեզների ու այգիների բոլոր ծառերը և քաղաքի խրամի մեջ լցրեց: Նա Ուռհան գրավելու համար 10 սայլերի վրա փայտե աշտարակ կանգնեցրեց, բայց, հենց որ սայլերը շարժեցին, պարսպի մոտ բերելու համար փայտե աշտարակը, այն հանկարծակի փուլ եկավ և կործանվեց: Պաշարյալները քաղաքի ներսից գետնափոր արեցին և, բերդի արևելյան կողմում դուրս գալով խրամից, աշտարակի բոլոր փայտերը բերեցին, գցեցին քաղաքի մեջ, մնացածն էլ կրակի տվեցին: Դրա վրա այլազգիները պարիսպը կործանելու նպատակով խոր խրամի միջից յոթ անգը փորեցին: Զաղաքացիները նրանց փորածի դիմացից փորել սկսեցին և, այլազգիներին բռնելով, սատկացրին: Տերը զորացրեց քաղաքը ընդդեմ այլազգիների: Սուլթանն Ուռհայի դեմ հիսուն օր կատաղի պատերազմ մղեց, բայց ոչինչ չկարողացավ անել: Նա գանձ և իշխանություն խոստացավ նրան, ով կկարողանա պարսպից մի բար հանել, բանգի ուզում էր այն որպես հիշատակ՝ Պարսկաստան տանել: Այդ ժամանակ Դվինի էմիր Ապուսվարն (Շաղադյանների էմիրության էմիր Փառտյուն իբն Շավուր – Մ.Ֆ.) ասաց նրան. «Ահա, մեր կողմում է գտնվում եկեղեցին, նրան ոչ ոք չի պաշտպանում»: Նրանք շատ ջանք թափեցին, բայց չկարողացան Սուրբ Սարգիս եկեղեցու արևելյան խորանից հանել և ոչ մի բար: Սուլթանն ամաչեց: Արաբների ավագ էմիր Խուրեշք (Ուկայյանների էմիրության էմիր Սուլթանի-Է-Դուլան – Մ.Ֆ.), վերցնելով Աբասյան սուլթանին և պարսից ողջ զորքը, գնաց Յալեպ քաղաքի վրա: Այդ օրը Ուռհա քաղաքում չար գազանի փրկվելու առթիվ մեծ ուրախության եղավ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այնտեղից Նա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) շարժվեց գնաց Ուռհա քաղաքի վրա պաշարեց այն՝ ծայրից ծայր ողողելով զինվորներով: Ձմեռ ժամանակ էր՝ մարերի ամսի 10-ը, Ուռհա քաղաքի դուռն էր Վասիլը՝ բուլղարների թագավոր Ալուսիանի որդին: Ուռհայի քաղաքացիները, տեսնելով այլազգիների հսկայական զորքը, ահ ու դող մեջ ընկան, բանգի սուլթանի զորքերի բազմությունը ողողել էր դաշտերն ու լեռնազագայները: Չարաշունչ վիշապից՝ այդ դաշտաշունչ գազանից սասանվեց քաղաքը, բանգի սուլթանը արյունարբու մարդ էր: Նա ութ օր մնաց առանց պատերազմելու, իսկ քաղաքը ապուշ կտրած ու անպատրաստ վիճակում էր: Սուլթանի զինվորներից մեկը, տեսնելով քաղաքացիների խելակորույս վիճակը, ծածուկ ձայն տվեց և ասաց. «Ի՛նչ եք հիմարացել, ամրացրե՛ք ձեր պարիսպը և թամբեցե՛ք ձեր ձիերը»: Զաղաքացիները ուշքի եկան և բովանդակ պարիսպը կատարելապես ամրացրին: Բոլորը սրտապնդվեցին պատերազմելու: Վասիլը՝ քաղաքի դուռը՝ մի բաշ և պատերազմող մարդ, սկսեց բաշալերել ողջ քաղաքը: Սուլթանը, տեսնելով դա, շատ բարկացավ, Նա հրամայեց ինչեցնել պատերազմական շեփորը և գազանի պես նետվեց պատերազմի: Այլազգիների բոլոր զինվորներն իրար անցան և շրջապատեցին ողջ Ուռհա քաղաքը: Այդ օրը դարձավ նշանավոր օր, պատերազմը ահավոր և սաստիկ էր, ողջ քաղաքը լցվեց արձակված նետերով, հավատացյալները լաց ու կոծով ասածուն էին աղոթում փրկել իրենց չար գազանի ձեռքից: Դարսից երկրի բոլոր գոթերը օրվա մեծ մասը մարտնչեցին Ուռհայի դեմ, բայց ոչինչ չկարողացան անել, որովհետև տերը նրանց պարտության մատնեց և խայտառակ արեց: Դրա վրա սուլթանը պարսպի դեմ բաբաններ և փիլիկալաններ կանգնեցրեց, կտրատեց պարտեզների ու այգիների բոլոր ծառերը և քաղաքի խրամի մեջ լցրեց: Նա 10 սայլերի վրա փայտե աշտարակ կանգնեցրեց Ուռհան գրավելու համար, բայց, հենց որ շարժեցին սայլերը, պարսպի մոտ բերելու համար փայտե աշտարակը հանկարծակի փուլ եկավ և կործանվեց: Պաշարվածները քաղաքի ներսից գետնափոր արեցին և, բերդի արևելյան կողմում դուրս գալով խրամից, աշտարակի բոլոր փայտերը բերեցին, գցեցին քաղաքի մեջ, մնացածն էլ կրակի տվեցին: Դրա վրա այլազգիները պարիսպը կործանելու նպատակով խոր խրամի միջից յոթ անգը փորեցին: Զաղաքացիները նրանց փորածի դիմացից փորել սկսեցին և այլազգիներին բռնելով սատկացրին: Տերը զորացրեց քաղաքը ընդդեմ այլազգիների: Սուլթանն Ուռհայի դեմ հիսուն օր կատաղի պատերազմ մղեց, բայց ոչինչ չկարողացավ անել: Նա գանձ և իշխանություն խոստացավ նրան, ով կկարողանա պարսպից մի բար հանել, բանգի Նա ուզում էր այն որպես հիշատակ՝ Պարսկաստան տանել: Այդ ժամանակ Դվինի էմիր Ապուսվարն (Շաղադյանների էմիրության էմիր Փառտյուն իբն Շավուր – Մ.Ֆ.) ասաց նրան. «Ահա, մեր կողմում է գտնվում եկեղեցին, նրան ոչ ոք չի պաշտպանում»: Նրանք շատ ջանք թափեցին, բայց չկարողացան Սուրբ Սարգիս եկեղեցու արևելյան խորանից հանել և ոչ մի բար: Սուլթանն ամաչեց: Արաբների ավագ էմիր Խուրեշք (Ուկայյանների էմիրության էմիր Սուլթանի-Է-Դուլան – Մ.Ֆ.), վերցնելով Արի-Արսլան սուլթանին և պարսից ողջ զորքը, գնաց Յալեպ քաղաքի վրա: Այդ օրը Ուռհա քաղաքում մեծ ուրախության եղավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի ալ-Սեյիբ ալ-Ադիլ Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով, որի թիվը կազմում էր 600.000 ձիավոր ռազմիկներ, չիաշված նրանց ծառաներին, եկավ Արևելքից: Երկրները իրարանցման մեջ ընկան, իսկ Եգիպտոսի թագավորությունն էլ տազնապեց: Ալ-Ադիլը Վերին Ասորիքում և հույների երկրներում նվաճեց բազմաթիվ երկրներ, մինչև ընկերները նրան խորհուրդ տվեցին գրավել հոյակապ Եդեսա քաղաքը: Այդ ժամանակ Եդեսիայում մի դուրս կար, որի անունը Վասիլ էր՝ Դիոգենեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) կողմից թագավոր նշանակված դուգերի թագավորի որդի Ասարի որդին: Այդ ժամանակ Եդեսայում կար 8.000 հայ, 20.000 ասորի, 6.000 հույ և 1.000 լատինացի: Ալ-Ադիլը 600.000 ռազմիկներով հարձակվեց նրանց վրա, խիտեց իր վրանը և հաղորդագրություն ուղարկեց քաղաքի բնակիչներին՝ խաբելով նրանց ասելով, թե. «Ես մտադիր չեմ գրավել ձեր երկիրը, բայց ուզում եմ, որ ինձ որոշակի գումար հանձնեք: Այդ դեպքում ես կթողնեմ ձեզ»: Երբ բնակիչները լսեցին դա, սկսեցին փող հավաքել, բայց Նույն այդ ժամանակ ալ-Ադիլը սկսեց փորել քաղաքի պարիսպների տակ: Յոթ օր անց մի ասորի երիտասարդ, ով ալ-Ադիլի բանակում էր, գրություն գրեց, որտեղ եղեռնացիներին ասաց. «Ալ-Ադիլը խաբար է ձեզ, Նա արդեն փորել է այսինչ աշտարակի տակ և այսինչ վայրում»: Ահա այսպես Նա նկարագրեց նրանց մոտ տանման տեղ, որտեղ սակրավորները փորում էին: Նրանք արդեն հասել էին պարսպի տակ և Նույնիսկ դուրս էին եկել նրա սահմաններից: Երիտասարդը գրությունը դրեց իր նետի մեջ և այն նետեց քաղաք: Զաղաքի բնակիչները վերցրին այն և իմացան այն մասին, թե որ վայրերի դիմաց են փորում՝ սկսեցին փորել ի պատասխան: Զաղաքի տիրակալը վերցրեց մի խողովակ և դրա ծայրը դրեց գետնին այն վայրերում, որոնք գտնվում էին քաղաքի արտաքին պարսպի մոտ, իսկ գազաթև էլ պահեց անվաշին՝ լսելու համար փորելու ձայնը: Դրանից հետո սակրավորները հանկարծակի բերվեցին թունելներում և սպանվեցին: Եդեսիայի սակրավորներից սպանվեցին երեքը, իսկ Ալի-Արսլան իբն Դաուդ ալ-Ադիլի կողմից էլ՝ բան սակրավորներ: Ավելին, նրանցից իննիս բռնեցին ու սպանեցին, որից հետո բալիստներով ու բարանետներով դրանց գլուխները նետեցին վերջինիս: Նրանք ունեին 90 բալիստ և բարանետ: Նրանք նախատում էին ալ-Ադիլին և բռնակում նրա վրա: Ալ-Ադիլը երեսներուք օր նրանց դաժան կռիվներին

Նեթարկյեց՝ նրանց դեմ կռվելով՝ նաև վիղերով, որոնց վրա գրահապատ մարդիկ էին: Երբ նրանք մոտենում էին բերդի պարսպին, սակայն, բաղաթի բնակիչները հսկայական քարեր էին նետում նրանց վրա, այնպես որ սպանում էին նրանցից շատերին: Նրանք հաղթեցին նրան Տեր Բրիստոտի զորութայամբ, բակի որ սա այն բաղաթն էր, որի համար նրա և նրա թագավոր Աբգարի համար աղոթեց Բրիստոտի Թադեոս աշակերտը: Այնուհետև ալ-Ադիլը յոթ հսկայական աշտարակներ շարժեց դեպի բաղաթը, սակայն նրա բնակիչները դրանց դեմ երկար ձողեր օգտագործեցին, ինչպես նաև ծառա, խեժ, յուղ, քարեր ու կրակ նետեցին դրանց վրա՝ կրակի մատնելով դրանք և սպանելով դրանք ուր նրանք, ովքեր գտնվում էին դրանց մեջ: Այնուհետև ալ-Ադիլ թագավորը հրամայեց կտրել ծառերն ու գերանները և դրանք նետել ամրության մոտ գտնվող խրամատի մեջ, որպեսզի հեծելագործն ու հետևակը կարողանան դրանց վրայով դեպի ամրություն անցնել: Այդ ժամանակ բաղաթի բնակիչները բաղաթի ներսից փողված թունելների միջով հասան այդ ծառերին ու գերաններին և այրեցին դրանք: Կրակն այնպես բռնկվեց, որ բաղաթի խրամատը վերածվեց կատաղի բոցի: Միաժամանակ բաղաթում ալ-Ադիլի և իր զորքերի դեմ ծաղրով աղաղակներ բարձրացան, իսկ ամրության վերևից էլ վիրավորականներ հնչեցին: Այդ ժամանակ ալ-Ադիլը մարդիկ ուղարկեց բաղաթի բնակիչների մոտ՝ նրանց ասելու. «Լավ չի լինի, որ ես թողնեմ ձեզ այն բանից հետո, երբ ես կռվել եմ ձեզ հետ: Բոլոր հողերը հանձնվել են ինձ, եթե դուք ինձ չնչին գումար հատկացնեք, ես կթողնեմ ձեզ, որպեսզի ինձ անապաղվություն չպատահի»: Բաղաթի տիրակալը այդ բանազնացին տեղավորեց տանը և նրան պատիվներ ցույց տվեց: Երբ առավոտը եկավ, նա բաղաթից ընտրեց 10.000 երիտասարդ մարտիկներ և բոլորին գրահ հագցրեց, այնպես որ նրանցից ոչինչ բաց չլնաց, բացի կոպեղից: Նա նրանց երկու շարքով շարեց այն վայրում, որտեղով բանազնացը պետք է անցնեք Եդեսիայի դարպասները, և բանազնացին ասաց. «Վերադարձիր թո տիրոջ մոտ»: Բանազնացը հեծավ ձին և անցավ այս երիտասարդների միջով ու նրանք գոռում և աղաղակում էին այնքան ժամանակ, մինչև որ բանազնացը հասավ բաղաթի դարպասներին: Այդ ժամանակ Վասիլ տիրակալը ասաց նրան. «Այն դավաճան շանը, ով ուղարկեց քեզ, ասա. «Բացի սրից մենք ոչինչ չունենք ձեզ համար, որովհետև մենք գիտենք ձեր ստորը և ձեր անհավատությունը: Թունելների ու աշտարակների կարիք չկա: Ահա, բաղաթի դարպասները բաց են և, իմ Տեր Յիսուս Բրիստոտի ճշմարտության համաձայն, ես այսօր չեմ փակի դրանք, բացի մայրամուտից հետո փակելը: Եթե ուզում եք կռվել՝ հարձակվեք»: Բաղաթի դարպասները շարունակեցին բաց լինել և այդ երիտասարդները մինչև մայրամուտ պատրաստ կանգնեցին ամրության պահպանության համար: Այնուհետև Վասիլը փակեց դարպասները և բաղաթի բնակիչները պարսպի վերևից գոռաբռնեցին ալ-Ադիլի վրա: Այդ գիշեր ալ-Ադիլը թողեց նրանք, երբ բաղաթի մոտ մնացել էր բառատունիկից օր: Նա գնաց Սերուջ բաղաթ և Պալես: Նա պաշարեց այն, սակայն այստեղ ևս բնակիչները ծաղրեցին նրան այն ամենով, ինչ նրան ասել էին Եդեսիայի բնակիչները: Դրանից հետո Մահմուդ իբն Սալիիր (**Միդրասյանների Եմիրության Եմիր Մահմուդ իբն Նասիրը – Մ.Ֆ.**) գիշերը դուրս կերպարանքով դուրս եկավ նրա մոտ, հասավ ալ-Ադիլի վրանին և խոնարհվեց նրա առաջ: Ալ-Ադիլ ընդունեց նրան, բարեհամբույր վարվեց նրա հետ, նրան պատվի զգեստ շնորհեց և հետ ուղարկեց իր բաղաթը: Այնուհետև ալ-Ադիլը Բասան և ամսին Նորից վերադարձավ Եդեսիա և չորս օր առանց կռվի մնաց այստեղ: Այս ժամանակ Նասր իբն Նասր-էդ-Ղուայն (**Մրկասյանների Եմիրության Եմիր Նիզամ-էդ-Ղինը (1061-1079) – Մ.Ֆ.**) գրեց նրան՝ ասելով. «Դու իջել ես Եդեսիա և չես կարողանում գրավել այն, մինչդեռ հույների թագավոր Դիոգենեսը ավերում է իսլամի հողերը, մինչև որ մոտենա հորասանի հողերին»): (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատմաբանների պատմությունը»):

խորանանկությունը: Դա կուրապաղատին մեծ փառքի բերեց և նա իրոք արժանի էր գովեստի: Վասիլան բարեհաճ ընդունեց երկուսին էլ և պատվեց մեծ նվերներով» (Նիկեոսի Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 1, մաս 7, 11):

«Յայոց 518 թվականին մի երիտասարդ էմիր, անունը Կտրիճ, որոշեց ծածուկ ապստամբել պարսիկների դեմ և Կոստանդնուպոլիս գնալ՝ ռումոց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.**), մոտ: Նա Աբասյան սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) տոհմից էր: Բազմաթիվ զորքերով նա հասավ Սեբաստիա: Կուրապաղատը, դուրս գալով Կոստանդնուպոլիսից, շարժվեց նրա վրա պատերազմի: Սեբաստիայի մոտ նրանք ճակատամարտեցին, որտեղ հույները պարտություն կրելով փախան: Յաջորդ օրը թուրքերը հարձակվեցին հույների վրա, նրանց հետ մղեցին և փախուստի մատնեցին, իսկ կուրապաղատին էլ գերի վերցրին: Յուրաքանչյուր փոշուց կուրացած, փախան և գնացին Մակդոնի կոչվող մի ժայռաբլուր, որտեղից էլ ցած գլորվելով մեռան: Մի բանի օր անց Յայոց թագավորը, իշխանները և բոլոր նախարարները բարեկամություն և հաշտություն կնքեցին երիտասարդ էմիրի հետ, որը, վերցնելով կուրապաղատին և մյուս գերիներին, շուրջ 3.000 հոգու, ծածուկ հասավ Կոստանդնուպոլիս՝ հունաց կայսեր մոտ: Կայսրը նրան ընդունեց մեծ պատիվներով ու մեծարանքով: Այդ էմիրը բարեսիրտ մարդ դարձավ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Յայոց 518 թվականին մի երիտասարդ էմիր, որոշեց ապստամբել պարսիկների դեմ և Կոստանդնուպոլիս գնալ մոտ: Նա Ալի-Արսլան սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) տոհմից էր: Բազմաթիվ զորքերով նա հասավ Սեբաստիա: Կուրապաղատը, դուրս գալով Կոստանդնուպոլիսից, շարժվեց նրա վրա պատերազմի: Սեբաստիայի մոտ նրանք ճակատամարտեցին, որտեղ հույները, պարտություն կրելով, փախան: Յաջորդ օրը թուրքերը հարձակվեցին հույների վրա, նրանց հետ մղեցին և փախուստի մատնեցին, իսկ կուրապաղատին էլ գերի վերցրին: Յուրաքանչյուր փոշուց կուրացած փախան գնացին Մակդոնի կոչվող մի ժայռաբլուր, որտեղից ցած գլորվելով մեռան: Մի բանի օր անց Յայոց թագավորը, իշխանները և բոլոր նախարարները բարեկամություն կնքեցին նրա հետ, որից հետո Յայոց աթոռի փրկագինը կուրապաղատին և մյուս գերիներին, շուրջ 3.000 հոգու, և ծածուկ ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) նրան ընդունեց մեծ պատիվներով ու մեծարանքով ու նրանց միջև բարեկամություն հաստատվեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Յազիվ էր Սեբաստիա բաղա՞ մի բիջ ոգի առել, երբ Յայոց 518 թվականին խրո՞ւմ անունով պարսից սպարապետը, որին մեր մատյանները Կտրիճ են անում, սա Տուրքիի տոհմից էր, ապստամբեց Ալիսուլանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) դեմ և ծանր զորքով դիմեց Յայաստանի սահմանները: Այդ ժամանակ նրա դեմ ելավ հունաց զորավար Մանուիլ կուրապաղատը, սակայն պատերազմում պարտություն կրեց Կտրիճից և գերի ընկավ, իսկ նրա զորքն էլ ցրվեց ու փախավ: Դրանից հետո թշնամիները համարձակ առաջ խաղացին ու, հարձակվելով Սեբաստիայի կողմերում գտնվող բազում վայրերի վրա, մեծ նեղություններ պատճառեցին Յայոց ազգին» (Յովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 3):

³²⁹⁸ «Երբ այդ բանի լուրը հասավ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.**), նա մեծ տրտմության մեջ ընկավ: Այդ պատուհասի բոլոր դեռ չտարածված, շատ ավելի սարսափելի ու ազդու հասավ, թե թուրքերը գեների ուժով խուժել են հունե բաղա՞, իր հրաշագործությամբ ու հարստությամբ հռչակավոր Յրեշտակապետի տաճարը, որ ամեն ինչ ողողվել է սպանվածների դիակներով ու արյան ճապաղիքով, որ ամենասուրբ տաճարը սրբապղծվել է թուրքերի կողմից, վերածվել ախոռի, բայց ամենասարսափելի այն էր, որ ծերպերն էլ չկարողացան այդտեղ ապաստանածներին պաշտպանել և վտանգից փրկել: Ծերպերի կողքով հոսող գետերը թափվում են մի փոսի մեջ: Նրանց հոսանքն հնում այստեղ այցելած Յրեշտակապետի հրաշքով կարծես կանգնած է, հոսում է սահուն, բայց այս անգամ աննախադեպ մի բան պատահեց, ջուրը հորդացավ, ծովացավ, ժխորով իր մեջ բաշեց, ողողեց ու ջրատակ արեց բոլոր ապաստանածներին» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Երբ այդ բանի լուրը հասավ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.**), նա մեծ տրտմության մեջ ընկավ: Այդ պատուհասի բոլոր դեռ չտարածված, շատ ավելի սարսափելի ու ազդու հասավ, թե թուրքերը գեների ուժով խուժել են հունե բաղա՞, իր հրաշագործությամբ ու հարստությամբ հռչակավոր Յրեշտակապետի տաճարը, որ ամեն ինչ ողողվել է սպանվածների դիակներով ու արյան ճապաղիքով, որ ամենասուրբ տաճարը սրբապղծվել է թուրքերի կողմից, վերածվել ախոռի, բայց ամենասարսափելի այն էր, որ ծերպերն էլ չկարողացան այդտեղ ապաստանածներին պաշտպանել և վտանգից փրկել: Ծերպերի կողքով հոսող գետերը թափվում են մի փոսի մեջ: Նրանց հոսանքն հնում այստեղ այցելած Յրեշտակապետի հրաշքով կարծես կանգնած է, հոսում է սահուն, բայց այս անգամ աննախադեպ մի բան պատահեց, ջուրը հորդացավ, ծովացավ, ժխորով իր մեջ բաշեց, ողողեց ու ջրատակ արեց բոլոր ապաստանածներին: Երբ այդ մասին պատմեցին, մենք մեծ մտորումների մեջ ընկանք, մտածելով, որ տեղի ունեցածը աստվածային է, աստծո ցասման ու բարկության հետևանք, որ մեր դեմ մաքառում են ոչ միայն թշնամիները, այլև բնության տարերքը: Մյուսից առաջ այլազգիների այսբան մեծ ուժն և փքվածությունը, ինչպես նաև հռոմեական հպատակների կոտորածը համարվում էր Իբերիայում, մինչև Լիկանդոս, միևնույն և կից Յայաստանում ապրող հեբերտիկոս բնակիչների՝ Նեստորի հրեադավան ու Ալեքսանդրի հերձվածք պաշտողների, դեմ ուղղված աստծո ցասման հետևանք, բանգի այդ շրջանները վիստում են նման չարափառությամբ, բայց, երբ փորձանք սկսեց թափվել նաև ուղղափառների գլխին, բոլոր հունադավաններն ընկան տարակուսանքի մեջ, երբ եկան մտքի և սկսեցին հավատալ, որ, ամուլիացիների նման, իրենց էլ գործած մեղքերի բաժանը ևս լցվել է, իսկ ուղղափառ հավատքը դավանել էլ դեռ բավական չէ, անհրաժեշտ է նաև այդ հավատքին չհակասող ապրելակերպ: Այդ պատճառով երկուսն էլ, այսինքն և հավատքի հարցում սխալվողը, և կյանքում կաղաքողն ու թերացողը, նույն պատժին են արժանանում, իսկ արարողն և վարդապետողը՝ ներքողվում ու փառավորվում» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³²⁹⁹ «Երբ նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) հասեց նեղուց և Զադկեռն հասավ, ոչ սպիտակ, այլ ավելի շատ սև գույնի մի աղավախ, ինչ-որ տեղից թռչե՞րով, ծախրում էր կայսեր տորիերայի շուրջ, մինչև որ իջավ ու կանգնեց նրա ձեռքերին: Կայսրը աղավախ կայսրուհուն ուղարկեց: Դա չարագուշակ ու նահանգի նշան համարվեց, թե՛ն շատերն էլ դա որպես լավը մեկնաբանեցին և ընդհանուր մտքի այդպես էլ չեկան: Բացի այդ կայսրուհին նրանից նեղացած էր և դրա համար էլ չէր ուղեկցում նրան, բայց հետո նա մի կողմ դրեց ամուսինների մեջ առկա այդ սովորական գծողությունը և, ցավելով ամուսնու համար ու սիրելով նրան, եկավ մտղ, մի բանի օր անցկացրեց հետը, փառաբանեց նրան, բարի վերադարձ նախթեց և հրաժեշտի սովորական արարողությունից հետո բաց թողեց նրան դեպի Արևելք: Կայսրը, այնտեղից դուրս գալով, խորհրպ գտեց ոչ Նեպոլոնում, ոչ էլ ինչ-որ կոնտուպ կամ կայսերական վայրերում, այլ Յելենասպոլոսում, որին տեղացիները ռասկորեն Էլենուպոլիս են անվանում: Սա էլ վատ նշան համարվեց: Մի ուրիշ բան էլ պատահեց, կայսերական վրանը պահող իսկա գերանը ջարդվեց և վրանը հանկարծակի գետին տապալվեց, բայց մարդկանց տխմարությունն ու վատությունը թույլ չտվեցին, որ այդ նշանների մեջ տեսնեն իրենց ծայրահեղ անհավատությունը, նրանց թվում էր, թե ջերմեռանդ են հավատալից հարցերում, ճակատագիրն էր ամենուր խոչընդոտ կանգնում, թույլ չէր տալիս կռահել անգամ, թե ինչ օրի են ընկնելու: Կայսրը շարժվեց առաջ, դեպի արևելք և հասավ Անատոլիկոն նահանգը՝ բոլորի հանդեպ ցուցաբերելով անտեղի ժպտություն: Նկատելով, որ անդադրում նախանշաններն իրեն են վերաբերում, նա տեղավորվեց ոչ վրանում, ոչ էլ բաց դաշտում, որի կողքից գետ էր հոսում, այլ՝ բլուրների վրա և տնակներում, բայց այնտեղ էլ պակաս վատ նշաններ չեղան: Զգիտես ինչպես այն տների մեջ, որտեղ կայսրը ապավինեց, հրդեհ բռնկվեց ու ավերակ դարձրեց, նրանց հետ կրակի զոր դարձան նաև այնտեղ գտնվող ձիերը, կայսերական էֆենտրիսները, արտասովոր սանձերը: Բոլորը կարճ ժամանակում հոր ճարակ դարձան: Բանակած զինվորները ակնատես եղան կիսակեց եղած ձիերի սարսափելի տեսարանին: Ցունկոս կոչվող կամրջի վրայով անցնելով Սանգարիոս գետը, որի մոտիկ վայրում տեղի ունեցավ վերոհիշյալ դեպքը, կայսրը սկսեց հավաքել թշնամիների հարձակման պատճառով ցրուցան եղած իր զորքերը: Նրանցից ընտրելով ինչքան, որ ցանկացավ՝ նա մնացածներին զինվորներին ու լոխագոսներին ծավալու դրեց, զինվորներին, որպես անցյալում կրած պարտություններից ջախջախված, իսկ լոխագոսներին էլ, որովհետև վախենում էր նրանց իր հետ տանել՝ որպես ախոյանների կողմնակիցների: Երբ նա զորքն անցկացրեց Ալիս կոչված գետը, ինքը մնաց ու օթևանեց իր կողմից կառուցված մի տորաշեն բերդում: Այնուհետև ինքն էլ անցավ բաժանվող գետը և մյուս զինվորների հետ դասավորվեց սեփական տիրույթներում: Անցնելով կեսարացվոց բաղա՞ նա հասավ Դադ Արբյուր կոչվող վայրը, որը զորք ընդունելու համար շատ հարմար էր, այնտեղ առատորեն կային ամեն տեսակի մթերքներ և իր բազմազան կարողությունների շնորհիվ այն հայտնի է և որպես բաղա՞բաղա՞, և՛ գյուղաբաղա՞: Չինվորները թալանում ու ավերում էին շրջանը, որի համար ավելի անողորմաբար պատմեցին նեմոցների տագմալից ոմանը: Դրանից վրդովված՝ նրանք խռովություն բարձրացրին: Նրանք պատրաստվում էին հարձակվել կայսեր վրա: Երբ այդ բանն իմացվեց, կայսրը ձի նստեց և, զորք հավաքելով, օտարերկրացիներին ճնշեց ու վերստին դաշնակից դարձրեց: Նրանց կրած միակ պատիժն այն էր, որ նրանք, ովքեր մինչ այդ իրեն մոտիկ էին կանգնած և թիկնապահների թվում էին, այժմ գորաշարքում ամենից վերջում կանգնեցրեց: Այնտեղից նա, շտապելով Իբերիա հասնել, բռնեց Սեբաստիա տանող ճանապարհը, մոտեցավ Կոլոնիա բանակաթանին և մի բիջ ձայն վերցրեց, որտեղ ակնատես եղավ կուրապաղատ Մանուիլ Կոմենեսիսի ու թուրքերի այն ընդհարումը, որտեղ հռոմեական բանակը պարտություն էր կրել: Չինվորները տեղակայվեցին այնտեղ և ամեն ինչում իրենք համոզվեցին» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.), լսելով այդ մասին, անհապաղ արշավելու և իր երկրին սատար կանգնելու պատրաստակամություն ցուցաբերեց, բայց հակառակորդի բանակը չիմանալու պատճառով, ինչպես և խորհրդակալանների հորդորով, հրաժարվեց: Նրանք էին՝ Նիկեոսի Պալեոլոգոսը, գերապատիվ, փիլիսոփաների հյուպատոս Կոնստանտին Պետրոսը և, ի վերա մենայնի, կեսար Յովհաննեսը՝ Նախորդ կայսեր եղբայրը: Եթե նրանց մնար, ապա կհամոզեին չապրել անգամ: Կայսեր շատ աչքի ընկնելը իրենց համար անտանելի էր, նրանք շատ էին ատուժ նրան, բանգի հաք էր ու հանդուգն, իր ափի մեջ էր առել ախոյաններին, ես նկատի ունեմ Ղուկասի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին X-ի – Մ.Ֆ.) գավառներին, բայց չէին էլ համարձակվում բացահայտ կերպով նրան վնասաբեր խորհուրդ տալ...: Կայսրը, գորահավաք անելով, զարնան սկզբին նավեց Երիոն, ուր հասավ հենց ուղղափառության տոնի օրը: Նախորդ օրը նա գործին ու սենատին բաժանել էր նրանց տարեկան ռոճիկը, բայց ոչ ամբողջությամբ և ոսկով, իսկ պակասող մասը նա համարեց մետաքսե գործվածքներով: Նավելիս ոչ սպիտակ, ավելի շատ սև գույնի մի աղավկի, ինչ-որ տեղից թռչելով, ճախրում էր կայսեր տրիեդրայի շուրջ, մինչև որ իջավ ու կանգնեց նրա ձեռքերին: Կայսրը աղավաղված կայսրուհուն ուղարկեց, որը, համառակ տվորություն, պալատում էր մնացել կանացի ինչը թուլության կամ նազուտուղի պատճառով: Աղավկին չարագուշակ համարվեց և ուղարկողի, և ստացողի համար: Կայսրուհին, որի թուլությունը շինծու էր, զոջացած գնաց կայսեր մոտ՝ նրան բարի ճանապարհի մաղթելու և ճանապարհելու: Կայսրը, այնտեղից գուր գալով, խարիսխ գցեց ոչ Նեպոլիտում, ոչ էլ ինչ-որ կոնսուլար կամ կայսերական վայրերում, այլ՝ Յելենապոլիսում, որին տեղացիները ռամկորեն էլեյնուպոլիս են անվանում: Սա էլ վատ նշան համարվեց: Մի ուրիշ բան էլ պատահեց, կայսերական վրանը պահող հսկա գերանը ջրաղվեց և վրանը հանկարծակի գետին տապալվեց, բայց մարդկանց տխմարությունն ու վատությունը թույլ չուլեցին, որ այդ նշանների մեջ տեսնել իրենց ծայրահեղ անհավատությունը, նրանց թվում էր, թե ջերմեռանդ են հավատքի հարցերում, ճակատագիրն էր ամենուր խոչընդոտ կանգնում, թույլ չէր տալիս կռահել անգամ, թե ինչ օրի են ընկնելու: Կայսրը շարժվեց առաջ՝ դեպի արևելք, և հասավ Անատոլիկոն նահանգը՝ բոլորի հանդեպ ցուցաբերելով անտեղի ժառանգություն: Նկատելով, որ անդադրում նախանշաններն իրեն են վերաբերում՝ նա տեղավորվեց ոչ վրանում, ոչ էլ բաց դաշտում, այլ՝ բլուրների վրա և տնակներում, բայց այնտեղ էլ պակաս վատ նշաններ չեղան: Զգիտես ինչպես այն տների մեջ, որտեղ կայսրը ապավինեց, հորեն բռնկվեց ու ավերակ դարձրեց, նրանց հետ կրակի գոր դարձան նաև այնտեղ գտնվող ձիերը, կայսերական Էֆեսոսիները, արտասովոր սանձերը: Բոլորը կարճ ժամանակում հոր ճարակ դարձան: Բանակած զինվորները ականատես եղան կիսավեց եղած ձիերի սարսափելի տեսարանին: Ցուսպոս կոչվող կամրջի վրայով անցնելով Սանգարիոս գետը, որի մոտիկ վայրում տեղի ունեցավ վերոհիշյալ դեպքը, կայսրը սկսեց հավաքել թշնամիների հարձակման պատճառով ցրտված եղած իր զորքերը: Նրանցից ընտրելով, ինքեան որ ցանկացավ, մնացածներին զինվորներին ու լոխագույներին ծափու ողոց, զինվորներին, որպես անցյալում կրած պարտություններից ջախջախված, իսկ լոխագույներին էլ՝ որովհետև վախենում էր նրանց իր հետ տանել, որպես իր ախոյանների կողմնակիցների: Երանի թե այդ բանը բոլորի նկատմամբ կատարվեց: Ժիշտ է, անհնարին է փախչել աստծո սահմանածից և խուսափել պատրաստված բաժակից, բայց, այնուամենայնիվ, նա ճիշտ արած կլինեց: Թեև Նիկեոսի Բուսանիատեսին (Բյուզանդական կայսրության պապազ կայսր Նիկեոսի III Բուսիստիս – Մ.Ֆ.) և մի բանի նրա նմանների, որպես կասկածելիների, հեռացրեց, բայց նեղությունը ու վատաբարությունը լի մտաբերվեց իր հետ տարավ, սրանց մասին դեռ ասվելու է: Եվ այսպես նա, իր գլխին գալիք փորձանքին անտեղյակ, այդպես շարժվեց առաջ, զորքն անցկացրեց Ալիս կոչված գետը, իսկ ինքը մնաց ու օթևանեց իր կողմից կառուցված մի նորաշեն բերդում: Այնուհետև ինքն էլ անցավ բաժանող գետը և մյուս զինվորների հետ դասավորվեց սեփական տիրույթներում: Անցնելով կեսարացվոց բաղաբը՝ նա հասավ Պաղ Արթուր կոչվող վայրը, որը զորք ընդունելու համար շատ հարմար էր, այնտեղ առատորեն կային ամեն տեսակի մթերքներ և իր բազմազան կարողությունների շնորհիվ այն հայտնի է և որպես բաղաբաղուղ, և՛ գյուղաբաղաբ: Զինվորները թալանում ու ավերում էին շրջանը, որի համար ավելի անողոքաբար պատժեցին նեմիցների տազմայից ոմանց: Դրանից վրդովված՝ նրանք խռովություն բարձրացրին: Երբ այդ բանն իմացվեց, կայսրը ձի նստեց և, զորք հավաքելով, օտարերկրացիներին ճնշեց ու վերստին դաշնակից դարձրեց: Նրանց կրած միակ պատիժն այն էր, որ նրանք, ովքեր մինչ այդ իրեն մոտիկ էին կանգնած և թիկնապահների թվում էին, այժմ գորաշարքում ամենից վերջում կանգնեցրեց: Այնտեղից նա, շտապելով Իբերիա հասնել, գնաց Սեբաստիա, որտեղ ականատես եղավ կուրապաղատ Մանուիլ Կոմնենոսի ընկած զինվորների դիակներին» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

³³⁰⁰ «Հունաց կայսր Տիոնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.), լսելով նման փորձության մասին, առյուծի պես մոնչաց և իր ողջ զորքի գորահավաք հայտարարեց: Հրովարտակներ և մունեղիկներ ուղարկվեցին արևմտյան բոլոր երկրները: Նա զորքերի ողջ երկրում, համայն բուլղար ժողովրդի մեջ, բոլոր հեռավոր կողմերում, Գամիթում, Բուսանիայում, Կիլիկիայում, Անտոքում, Տրապիզոնում և Դայոց երկրում դեռ մնացած բաց գորականներից հսկայական զորահավաք արեց: Նա նույնիսկ այլազգիներից բաղկացած զորք բերեց հուսժաստանից: Տիոնի զորակոչած հսկայական բազմությունը նման էր ծովի ավազի: Հայոց 520 թվականին նա, հոխորտալով ինչպես կարկտաքեր ասկ, շարժվեց, հասավ Սեբաստիա բաղաբը: Մեծ հանդիսավորությամբ նրան ընդառաջ գնացին Հայոց թագավորագույններ Անտոն և Ապուսահիլը, սակայն ռումները, դիմելով կայսեր, չարախոսեցին Սեբաստիայի բնակիչներին և բոլոր հայերին, ասելով, թե. «Երբ մեզ վրա Կորիծ Եվրոն էր հարձակվել, հայերը մեզ ավելի շատ կոտորեցին, բան թուրքերը»: Տիոնն կայսրը հավատաց ռումոց սուտ խոսքերին և արասպիելի երդումով սպառնաց. «Պարսից պատերազմից վերադարձին ես կվերացնեմ հայադավանությունը»: Նա իսկույն հրաման տվեց ռումոց զինվորներին՝ ավարի առնել ողջ Սեբաստիա բաղաբը: Ավարառելու հետ միասին նրանք շատերին անարդար ու սուտ դատաստանի համաձայն սպանեցին, որն արեց անօրեն կայսր Տիոնը: Նա պատվազուրկ արեց Հայոց թագավորագույններ Անտոնի և Ապուսահիլի ու Սեբաստիան մեծ սգո մեջ գցեց: Այնուհետև ռումոց մեծամեծ իշխանները, Անտիոնի որդի Գագիկ շահնշահը և կուրապաղատի գերի վերցնող Կորիծ Եվրոն ասացին Տիոնի կայսեր. «Դու թո ազգակիցների սուտ խոսքին ականջ մի դիր, բանգի նրանց ամեն ասածը սուտ է: Իրականում թուրքի դեմ մղված պատերազմից վերապրողներին հենց սրանք օգնեցին»: Կայսրը, լսելով դա, հաշտվեց, թեև սպառնաց իր վերադարձին վերացնել հայադավանությունը: Վանականները, լսելով այդ, նրա գլխին սոսկալի անեծքներ թափեցին, որ նա չվերադառնա արշավանքից և Տերը կործանի նրան, ինչպես անօրեն Հուլիանոսին (Հռոմի կայսր Հուլիանոսին – Մ.Ֆ.), որին սուրբ Բարսեղն անիծեց» (Մատթեոս Ուռուխյանց «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հունաց կայսր Տիոնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.), լսելով այդ մասին, առյուծի պես մոնչաց: Նա Արևելքից մեծ զորք հավաքեց՝ բուլղարներից, պաժիկներից, Գամիթում, Բյուզանիայում, Կիլիկիայում, Անտոքում, Տրապիզոնում և այլ տեղերից: Հայոց 520 թվականին նա այդ հսկայական բանակով շարժվեց, հասավ Սեբաստիա բաղաբը: Մեծ հանդիսավորությամբ նրան ընդառաջ գնացին Հայոց թագավորագույններ Անտոն և Ապուսահիլը, սակայն ռումները, դիմելով կայսեր, չարախոսեցին Սեբաստիայի բնակիչներին և բոլոր հայերին, ասելով, թե. «Երբ մեզ վրա Կորիծ Եվրոն էր հարձակվել, հայերը մեզ ավելի շատ կոտորեցին, բան թուրքերը»: Տիոնն կայսրը հավատաց ռումոց սուտ խոսքերին և արասպիելի երդումով սպառնաց. «Պարսից պատերազմից վերադարձին ես կվերացնեմ հայադավանությունը»: Նա իսկույն հրաման տվեց ռումոց զինվորներին ավարի առնել ողջ Սեբաստիա բաղաբը: Արդյունքում շատ մարդ զոհվեց, զոհվեցին նաև Հայոց արքայի որդիները: Սեբաստիան մեծ սգո մեջ ընկավ: Գագիկ արքան, այլ իշխաններ, ինչպես նաև կուրապաղատի գերի վերցնող այն բաց Եվրոն ասացին Տիոնի կայսեր. «Դու թո ազգակիցների սուտ խոսքին ականջ մի դիր, բանգի նրանց ամեն ասածը սուտ է: Իրականում թուրքի դեմ մղված պատերազմից վերապրողներին հենց սրանք օգնեցին»: Կայսրը, լսելով դա, հաշտվեց, թեև սպառնաց վերացնել հայադավանությունը: Վանականները, լսելով այդ, նրա գլխին սոսկալի անեծքներ թափեցին, որ նա չվերադառնա արշավանքից, ինչպես անօրեն Հուլիանոսը (Հռոմի կայսր Հուլիանոսը – Մ.Ֆ.)» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Երբ Դիոսեն կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) լսեց այս մասին, անհամար մարդկանց զորաժողով արեց և դիմեց պարսիկների վրա պատերազմի: Եվ ահա նա հասավ Սեբաստիա բաղաբին, որտեղ նրան դիմավորելու ելան Անտոն և նրա եղբայր Ապուսահիլը՝ մեծ նվերներ տալով կայսեր: Այդ ժամանակ նրանց թշնամիները, սակայն՝ հունաց իշխանները, շատ չարախոսեցին այս եղբայրների և Հայոց ազգի հարցով, իբր թե հենց նրանք են Կորիծին մեր աշխարհը կանչել և, ընդհանրապես, պարսիկներին հենց նրանք են գրգռում հույների դեմ: Այդ ժամանակ անմիտ կայսրը հավատաց այս զրպարտությանը և առանց բնկնելու հրամայեց իր զորքի գորագույններին կրկին ավարառնել Սեբաստիան ու շատ կոտորած անել: Այդ տեսան Հայոց ու հունաց իշխանները, եկան կայսեր մոտ՝ Կոստանդնուպոլիս, և մի կերպ շարժեցին նրա գուրքը, որ հրաման տա դադարեցնել սեփական զորքի անիրավությունները: Եվ այսպես կայսրը, թեև լսեց նրանց, բայց զուրկ իշխանությունից Անտոնի ու Աբուսահիլի և սպառնաց, որ պարսիկների դեմ արշավանքից վերադառնալուց հետո բոլոր հայերին իր հավատքին կդարձնի» (Յովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 3):

³³⁰¹ Համաձայն ալ-Բուհարիի:

³³⁰² «Այնտեղից ոտքով, առանց շտապելու, նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) հասավ Թեոդոսուպոլիս, որն անցյալում երեսի վրա էր թողնված, բայց այն ժամանակվանից, երբ աշարառան ենթարկվեց Արծնը, վերակառուցվել էր ու ամրացվել և այնտեղ էին տեղակայվել մարդիկ, որոնք առևտուր էին անում Պարսկաստանի, Հնդկաստանի ու այլ երկրամասերի հետ, և այս բաղաբը կարող էր հպարտանալ իր անթիվ բնակչությանը: Թեոդոսուպոլիսը վերակառուցվել էր, նրա շուրջը խանդակներ էին փորվել և պարիսպները ամրացվել էին, բանգի այն չէր կարող հույս ունենալ Արծնն ավերած իր թուրք հարևանների վրա՝ որոնք թալանել ու գերեզմարել էին այդ բաղաբը: Կայսրը այստեղ ոչ քիչ օրեր մնաց և, նկատի ունենալով, որ գնալու են անսարկաբանակ ու ավերակ դարձած երկրի միջով, կարգադրեց յուրաքանչյուր զինվորի համար երկու

ամսվա պարեն վերցնել: Երբ բոլորը կատարեցին կարգադրությունը, վարձկան սկյուռներին ու նենցներին, որոնց նաև ֆրանկներ են կոչում, քաջ ու պատերազմող Ռուսելիոսի գլխավորությամբ նա ուղարկեց դեպի խլաթ՝ անասունների համար կեր հայթայթելու: Այդ բանը նա դրանից առաջ էլ էր արել: Կայսրը, նրա հետևից գնալով, հասավ Մանծկերտ՝ հռոմեական մի քաղաք, որը, սակայն, նախապես գրավվել էր սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Գ.) կողմից և այնտեղ թուրքեր ու դելմիկներին էին հաստատվել: Կայսրը որոշել էր պաշարել և գրավել այն, ամրացնել, այստեղ հռոմեացիների ուժեր թողնել ու դրանից հետո միայն հարձակվել այլ քաղաքների և ամենից առաջ խլաթի վրա, որը այս քաղաքից հեռու էր գտնվում: Կայսրը, վերջիններիս փոքրաթվությունը նկատի ունենալով, արհամարհեց նրանց և բանակից մի ուրիշ վայրում: Բավականին մեծ զորամաս առանձնացնելով՝ նա այն հանձնեց իր ամենաաչքի ընկնող զորավար, մագիստրոս Յովսեփ Տարխանիատեսին, տալով նաև զգալի քանակությամբ հետևակայինների մի զորաբաժին, որը պատերազմներում միշտ առաջինն էր իրեն կրակի մեջ գցում ու առաջամարտիկ լինում, այնպես որ սրանք թվով ավելի գերազանցեցին կայսեր տրամադրության տակ մնացած ուժերին: Բանն այն էր, որ նախկին մարտերում անհրաժեշտություն չէր եղել, որ կայսրն ինքը վտանգի ենթարկվի ու մարտի տանի ռազմիկներին, սակայն այժմ մի իրավիճակ ստեղծվեց, երբ հաղթական զորքը այլ կողմ գնաց, իսկ կայսեր հետ մնացին միայն նրանք, որոնք ամեն կերպ ձգտում էին գերծ մնալ մարտի փոթորիկներից: Եվ այսպես, Տարխանիատեսը վերցնելով այդ լավագույն ուժերը, ինչպես արդեն ասվեց, ելավ, գնաց խլաթ՝ ուզերին, ֆրանկներին և ողջ վարձկան զորքին օգնության, բանգի լուր էր եկել, թե նրանց դեմ թուրքերի բյուրավոր զորք է շարժվում: Նրանք շտապում էին, բանի որ ուզում էին պահպանել քաղաքից դուրս գտնվող պարենայինթերթը: Նրանք ուզում էին զավթել խլաթը, այնտեղ կուտակվել ձեռք բերած պարենամթերքը և հասնել մի վիճակի, որ խլաթին մոտեցող կայսրն ու նրա բանակը, ինչքան էլ այնտեղ մնան, պարենի պակաս չունենան: Ահա սա էր ծրագիրը: Կայսրը զորքը մաս-մաս արեց, հուսալով շտապ Մանծկերտ հասնել, ինչը և եղավ, ու օգնել խլաթում գտնվողներին, եթե անհրաժեշտություն զգացվի, միավորվել նրանց, կամ էլ անհապաղ նրանց կանչել հենց մարտի ժամանակ, բանի որ զորքերը մոտիկ տեղում էին վրաններ խփել: Նա ուզում էր սուլթանին հետ՝ դեպի Պարսկաստան, մղել, ու, թեև զորքի մասնատումը անխոհեմ բայլ չէր, ռազմագիտական առումով էլ ոչ անխմատ, բայց ճակատագիրը, ավելի ճիշտ ասած՝ ցատկը, կամ էլ մեզ համար անխմատիկ ինչ-որ պատճառ, հակառակ արդյունքի բերեց և գործի էլքի առումով, և զորքերի անհապաղ միացման հարցում, և այն բանում, որ նա թուրքերի սուլթանին ոտքի հանեց ու արգելեց հանդիսացավ, որ իրականություն դառնա այն, ինչ ակնկալվում էր: Շատ անգետ մարդիկ բանակի այս բաժանման համար մեղադրում են կայսեր, սակայն նրանք չեն հասկանում, թե ինչ կար մեր մտքում, որ մենք այդպես վարվեցինք: Երբ բանակը մոտեցավ Մանազկերտին՝ նա հրամայեց ճամբար գարկել, տեղակայել գունակը և պատնեշ կառուցել, ինչպես դա սովորաբար արվում է, իսկ ինքը ընտրող ռազմիկներին ուղեկցությամբ մոտեցավ ու սկսեց զննել քաղաքի պարիսպները, որպեսզի մի հարմար վայր ընտրի, որտեղից կարելի կլիներ հարվածել պարիսպներին՝ տեղակայելով պարսպահար մեքենաներ: Այս մեքենաները կազմված էին հսկայական գերաններից և 1.000 հոգի մարդու կարիք ունեին, որ սպասարկեին դրանք առանց խնդիր առաջացնելու: Նա նույնպես եղջերավոր անասունների բյուրավոր գլուխներ բերեց, որպեսզի կերակրի բանակը: Քաղաքի ներսում գտնվող թշնամին անհանգստացավ, մերկացրեց թորեր և պատրաստեց նետորակայն մեքենաները, այն ժամանակ, երբ կայսրը, պատվելով պարիսպների շուրջը, վերադարձավ ճամբար: Դրանից հետո հայկական հետևակայինները մոտեցան ամրության պարսպին, մի կողմից հարձակում գործելով դրա վրա, և, երբ արևն արդեն դեպի արևամուտ էր թեքվում, հաղթական աղաղակ բարձրացրին: Կայսրը գոհ էր կատարվածից, մանավանդ, երբ թշնամու կողմից դեսպաններ ներկայացան և ողորմություն ու երաշխիքներ խնդրեցին իրենց անձի և գույքի համար, պայմանով, որ կհանձնեն քաղաքը կայսեր: Նա համաձայնեց դրան և դեսպանների հետ նվերներով ուղարկեց իր մարդուն, որ վերցնի քաղաքը: Այնուհանդերձ քաղաքի ներսում գտնվողները մոքսփոխվեցին և գիշերվա թվում փորձանք բերեցին իրենց թշնամիների գլխին՝ ուշադրություն չդարձնելով ձեռք բերված համաձայնությանը: Այդ պատճառով կայսրը մարտական փող փչել տվեց, իր ողջ բանակով դուրս եկավ ճամբարից և մոտեցավ քաղաքի պարիսպներին: Թուրքերը ազդվեցին դրանից և կրկին փորձեցին հաշտություն կնքել՝ ավելի մեծ փրկական խոստանալով, որից հետո դուրս եկան քաղաքից իրենց ողջ զույթով ու ձնկները ծալեցին կայսեր առաջ, թեև նրանցից ոմանք թորերով էին, բայց մեծ մասը՝ առանց որևէ զինվածության: Այդ ժամանակ ինքը էլ ներկա էր և խորհուրդ չէր տալիս կայսեր այդքան հեշտ նրանց բաց թողնել, մանավանդ մեր սպանված այրերի, նրանց քաջության ու անխոհեմության ֆոնի վրա: Այսպես թե այնպես, կայսրը առավ Մանծկերտը և այստեղ մի բան եղավ, որը ցույց տվեց կայսեր արդարամտությունը, թե ինչպես է նա հավասարապես գործում պատժի հարցում: Մի հռոմեացի մեղադրվեց մի թուրքի ջորի գողանալու մեջ և նա դատապարտվեց ոչ թե գումարային տուգանքի, այլ նրա քիթը կտրեցին: Այս մարդը ամեն ինչ առաջադրվում էր և նույնիսկ լոջ արեց Վաթենիյան տաճարի սրբազան Աստվածածնի պատկերին, որը կայսեր հետ է սովորաբար գտնվում նրա ռազմարշավների ժամանակ, սակայն կայսրը ուզեց իր տված երդման տեր կանգնած լինել ու դժբախտին տարան և նրա բարձր գորգոռոցների ու հեծծանքի ուղեկցությամբ քթից օրկեցին: Այդ պահից են զգացի, որ մեծագույն աստվածային հաստուցումը մեզ է սպասում: Եվ ահա, հռոմեական բանակի գլուխն անցած, կայսրը մտավ քաղաք, այնտեղ իրաժանատար նշանակեց, որից հետո հաղթական ու գովասանական զոյցունների ուղեկցությամբ ճամբար վերադարձավ: Չաջորդ օրը, երբ նա պատրաստվում էր հրաման տալ, որ շարժվեն դեպի խլաթ ու քշակցեն այնտեղ գտնվող մարդկանց, լուր եկավ, թե, թուրքական մի մեծաթիվ զորամաս հարձակվել է ավարի դուրս եկած հռոմեացի զինվորների վրա: Կայսրը ենթադրելով, թե զինական ուժով սուլթանի ինչ-որ հրամանատար է հասել ու նեղում է դեսուդեն ցրված կայսերական զինվորներին, նրանց դեմ բավարար գործով մագիստրոս Նիկեիտոր Բրիեննիոսին ուղարկեց, որը բախվելով նրանց, թեև տեղի չտվեց, բայց իր զինվորներից շատերը վիրավորվեցին, դրանցից ոչ պակասն էլ սպանվեց, բանգի մարտը առանձին խմբերի մեջ էր ընթանում: Այս թուրքերը մեր իմացածներից ավելի հզոր երևացին և սրանք ավելի հանդուգն էին բախվում մոտիկ մարտ մղելու գիշերելով և ահա սարսափաշար եղած Բրիեննիոսը կայսրից սկսեց օգնություն խնդրել: Կայսրը պարսպվեց նրան վախկոտության համար, իրականությանը նա տեղյակ չէր, և, ժողով գումարելով, ճառախոսեց պատերազմի շուրջ, ի միջի այլոց, ավելի խիստ խոսքեր էլ ասաց: Այդ միջոցին բաժանան էլ արտասանեց ավետարանի ընթերցվածը...: Մարտի թեժ պահին կայսրը ուղարկեց նաև Թեոդոսուպոսի դուքս, կատեպան ու մագիստրոս Նիկեիտոր Վասիլակին, քնիվ գործերով, բանգի մնացածը Տարխանիատեսի հետ խլաթի մոտ էին: Սա ևս որոշ ժամանակ Բրիեննիոսի հետ միասին կռվին մասնակցեց: Երբ զինվորները համաձայնվեցին զորավարների հետևից գնալ, նա խոստացավ նախամարտիկ լինել և սկսեց հետապնդել փախուստի դիմող հակառակորդներին: Չետո, երբ Բրիեննիոսը իր զինվորներին հրաման տվեց բաշել սանձերը, չհետևելով Վասիլակիի հիմարությանը, սա, այդ բանին անտեղյակ, շարունակում էր միայնակ հալածել ու մեծ տարածության առաջ անցավ: Երբ նա մոտեցավ հակառակորդների խարաքսին, ձին գետին տապալվեց՝ իր հետ գլորելով նաև ծանր գնեթը կրող Վասիլակին, որից հետո թշնամիները նրան թափվեցին և գերեցին նրան: Երբ կատարվածի լուրը հասավ կայսերական բանակին, բանգի արյունաթաթախ ու վիրավոր ռազմիկներից ոմանք կարողացան վերադառնալ, այնտեղ վախ տարածվեց և մարդիկ անհանգստացան: Արդյունքում կայսրը ստիպված մնացած զորքով դուրս եկավ անձամբ տեսնելու տեղի ունեցածը: Նա մինչև երեկո ինչ-որ բյուրների վրա կանգնած մնաց, և տեսնելով, որ ընդդիմակայող չկա, վերադարձավ ճամբար, բանգի թուրքերը, նենգությամբ ու խորամանկությամբ պատրաստելով հաղթանակը, ավելի ու ավելի էին հետ քաշվում և հենց այդ պատճառով էլ, ինչպես ասացինք, նա ճամբար վերադարձավ, հենց որ արևը սկսեց դեպի մայրամուտ թեքվել: Դրանից հետո, սակայն, թուրքերն իսկույն խուժեցին և, նետանձգությամբ ու ձիերով թևանցումներ կատարելով, հռոմեացիների բանակը մեծապես ահաբեկեցին՝ եռանդ թափելով մուտք գործել խարաքսի մեջ: Այս բոլորը տեղի էր ունենում անլուսին գիշերը և հնարավոր չէր գանազանել օտարին ծանոթից, փախուստի դիմողների՝ հալածողներից: Շատերը շատ բան կտային, որ այդ ամենի ականատեսը չլինեին, իսկ ով դրան ներկա չի եղել, կարող է համարել, որ իր բախտը բերել է: Այնուհանդերձ թշնամին չկարողացավ պատնեշն անցնել, բանի որ և վախենում էր և մեզվից, և՛ իր շարքերում խառնաշփոթ առաջացնելուց: Թուրքերն ողջ գիշեր հռոմեացիների ճամբարը պատեցին խառնափնթոր հաչոցներով, այնպես, որ բոլորն էլ ստիպված եղան արթուն մնալ ու աչք չփակել, բանգի ո՛վ կարող է աչք փակել, երբ գլխին կախված է սուրը: Այդ ժամանակ սկյութական մի զորամաս Տամիրի գլխավորությամբ հակառակորդների կողմն անցավ: Դա անլուսին մի գիշեր էր, փախչողն ու հարձակվողը չէին գանգալվում և այդ ամենը սարսափի մեջ գցեց հռոմեացիներին, բանգի նրանք կապահոճեցին, որ մնացած այլազգիներն էլ են թշնամաբար տրամադրված: Ամենուր խառնաշփոթ էր, անորոշ փիճակ, աղմուկ, վտանգ ու կաղկանդ: Իրենց հերթին հետևակայիններից ոմանք դուրս գալով, նետ ու աղեղով և մոտիկից մարտնչելու գնեթերով թուրքերից շատերին սպանեցին ու ստիպեցին ճամբարը հանգիստ թողնել: Կայսրը խլաթ սուրհանդակներ ուղարկեց և այնտեղի հրամանատարներին կանչեց՝ ժամանել իրենց ուժերով: Նա ցանկանում էր ինչպես այստեղ ճակատամարտով վճռել հարցը: Նրանց օգնությանը սպասելով՝ նրանք պատերազմի փորձ ունեցող ռազմիկներ էին, նա իզուր ժանկաճառ էր լինում: Երբ նրանցից օգնություն ստանալու հույսը կորեց, ենթադրելով, որ ինչ-որ բան չաղքնորոշում է դրան, որոշեց իր առկա ուժերով մահու և կենաց ճակատամարտ տալ: Կայսրը տեղյակ չէր, որ Տարխանիատեսը, իմանալով սուլթանի ժամանման և նրա՝ կայսեր դեմ շարժվելու մասին, իր ողջ զորքերը վերցնելով, Միջագետքի վայրով հռոմեացիների երկիրն է մտել և այդ վախկոտ մարդը նույնիսկ մի կարգին բան էլ չէր արել, կամ էլ գոնե տեղյակ չէր պահել իր տիրակալին: Կայսրն իր վճռի համաձայն վաղվա ճակատամարտի համար պատրաստություններ էր տեսնում: Դեռևս գտնվելով կայսերական վրանում՝ նա ճակատամարտի մասին կարգադրություններ էր անում, երբ նրան խորհուրդ տվեցին մի կողմ դնել սկյութների վերաբերյալ իր կասկածները և նրանց իրեն կապել երդումներով: Նա սկսեց լսել իմ խորհուրդները և անմիջապես ինձ այդ ամենի գլխավոր կարգեց: Ես նախատեսել էին նրանց մեզ հավատարիմ դարձնել իրենց հայրենական երրումներով, որպեսզի ազնվորեն ու առանց դավաճանության ծառայեն հռոմեացիներին: Ու ես իմ նպատակին հասա, բանգի նրանցից ոչ մեկը այդ պատերազմի

ժամանակ գաղտնի կապեր չհաստատեց թշնամու հետ: Այդ ընթացքում, երբ զինվորները գեներալ առած ծի էին նստում և շարվում էին ըստ տաքսիսների ու լուսերի, երկու կողմերի միջև խաղաղություն հաստատելու կոչով ժամանեցին սուլթանի դեսպանները: Կայսրն ընդունեց նրանց ոչ շատ մարդասիրաբար, թեև դիմեց այն խոսքերով, ինչ ընդունված է ասել դեսպաններին: Նա հավանություն տվեց սուլթանի կոչին և դեսպաններին մի խաչ տվեց, որպեսզի հռոմեացիներին այն ցույց տալով, անվտանգ վերադառնան իր՝ կայսեր մոտ, բերելով սուլթանի պատահախանք: Կայսրը սուլթանի անսպասելի առաջարկը ստանալով, փքվեց, ևս նրանից արդեն պահանջում էր հեռանալ իր ճամբարից և ավելի հեռու տեղում բանակել, որ կայսրը իր խարաքը հաստատի այն տեղում, որտեղ նախապես սուլթանն էր բանակել, որից հետո նա համաձայնվում էր նրա հետ բանակցություններ վարել: Հակառակորդների նկատմամբ ցուցաբերած իր մեծամտությամբ, սակայն, ինչպես ասում են այդ հարցերում գիտակ մարդիկ, նա ձեռքից բաց թողեց հաղթանակը, բանգի սուլթանին ուղարկեց ամենահաղթ խաչի նշանը: Հենց սա էլ սկիզբ հանդիսացավ, որ սկիզբ առնեն անսովորության աստիճանի մեծ դժբախտություններ, որոնք թափվեցին հռոմեացիների գլխին: Դեռ հարցը չուժժված և դեսպանները չվերադարձած՝ կայսեր ամենամտերիմ մարդիկ նրան խորհուրդ տվեցին ձեռք բաշել խաղաղությունից, որպես անիրական ու ավելի մոլորության մեջ գցող, բան օգուտ բերող: Նրանք կասկածում էին, որ սուլթանը, ըստ երևույթին բավարար զորքեր չունի և, սպասելով օժանդակ ուժերի, խաղաղության պատրվակի տակ ժամանակ է ուզում շահել: Երբ դեսպանները վերադարձան իրենց տեղը և սուլթանի մարդիկ խորհրդակցում էին խաղաղության շուրջը ու ամբողջությամբ այդ հարցով էին կլանված, կայսրը, առանց պատերազմ հայտարարելու, պատերազմական փողերը ինչեղեց և անսպասելիորեն մարտ տվեց: Այդ լուրը ապշեցրեց հակառակորդներին, որոնք էլ, իրենց հեղինակ գինվելով, անմարտունակ ամբողջ հետ ուղարկեցին, իրենք էլ նրանց հետևեցին՝ կազմակերպված ռազմատապալորություն ստեղծելով, թեև իրականում նրանք փախուստի էին դիմում, տեսնելով հռոմեական փաղանգների կարգն ու կանոնը և ռազմական հոյակապ զորաշարքեր: Թուրքերն, ահա, նահանգի ճամփան բռնեցին, իսկ կայսրն ողջ զորքով սկսեց նրանց հետապնդել, մինչև վրա հասավ ուշ երեկոն: Երբ կայսրը տեսավ, որ իր դեմ շարված ու մարտնչող զորք չկա, ապա և գիտնալով, որ իր բանակած տեղում շատ քիչ զինվորներ ու պահապան հեծյալներ և հետևակայիններ են մնացել, ինքն էլ բավարար բանակությանը զորք չունեցող, որ ճամբարում թողնել, տաճարներն արդեն Նուրաթեյն էին, որոշեց այլևս չառաջարկություններ անել, որպեսզի թուրքերը հարձակում չգործեն անպաշտպան մնացած ճամբարի վրա: Բացի այդ, նա մտածում էր, որ, եթե ավելի շատ հեռանա, վրա կհասնի գիշերը և այս անգամ թուրքերը կանցնեն հարձակման՝ լինելով հմուտ նետածիգներ ու փոխելով երթի ուղղությունը: Այդ նկատառումներով, ահա, նա հետ բերել տվեց կայսեր դուռը՝ կարգադրելով ինչեղ վերադարձի մասին: Առաջ ընկած զինվորների փաղանգները, տեսնելով հետ տարվող դրոշները, ենթադրեցին, որ կայսրը պարտություն է կրել: Ավելի շուտ իրեն չար կամեցողներին մեկը, սակայն՝ Սիբայեյ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Սիբայեյ VII-ի (1067-1078) – Մ.3.**)՝ իր որդեգրի, եղբայրը, չարիք հյուսելով, ինքը, տարածեց այդ լուրը, որից հետո, իր զինվորներին առնելով, բանգի կայսրը նրան շատ զինվորներ էր տրամադրել, որպես փախստական շտապ կարգով վերադարձավ ճամբար: Մնացածներն էլ, նրա օրինակին հետևելով, մեկ առ մեկ, առանց մարտի բռնվելու, փախուստի դիմեցին: Կայսրը, այդ առանց որևէ պատճառի և տարրերի փախուստը տեսնելով, հրամայեց յուրաքանչյուրի կանգ առնել և հավաքել զորքը, բայց իրեն յուր չկար: Բլրի վրա կանգնած հակառակորդները, հանկարծ տեսնելով արտասովոր դեպքը և հռոմեացիների գլխին եկած անսպասելի փորձանքը, իրենց տեսածը շուտափույթ հաղորդում են սուլթանին ու շտապեցնում են նրան վերադառնալ: Նա ևս փախուստի էր դիմել և սեփական բանակատեղից հեռու էր գտնվում: Նա իսկույն վերադարձավ և կայսրը ճակատամարտի բռնվեց, նա կոչ արեց իր զինվորներին ջրկրկել, թուլամորթություն հանդես չբերել, ու իսկական տղամարդու պես կռվել: Նա երկար և բաջաբար մարտնչեց: Այդ ընթացքում ընդհանրապես էլ փախան, ողորդեցին խարաքից դուրս ընկած տարածությանը, ոչ մի խելք զլխին բան չէր լսվում, ամեն երկու մի բան էր ասում, ոմանք պարտության մասին էին խոսում, ուրիշները՝ հաղթանակի, անկապ ու խառնափնթոր բաներ պատմում, մինչև որ կապաղովկացիներից ոմանք էլ իրենց խմբերով ու ջոկատներով սկսեցին այստեղ վերադառնալ, իսկ այն մասին, որ ես, կանգնելով փախչողների դիմաց, փորձում էի նրանց հետ դարձնել, թող պատմեն ուրիշները: Ձիերով հանդերձ ճամբար էին վերադառնում նաև կայսերական ծիպանքներից շատերը՝ պատճառաբանելով, թե կայսեր չեն տեսել: Կարծես երկրաշարժ լինել, անկկարգադրի ողբ ու սարսափ, թուրքերն էլ ամեն կողմից վրա էին թափվում և հռոմեացիներից յուրաքանչյուրն իր կարողության չափ սեփական անձի փրկության մասին էր մտածում: Հակառակորդները, հետապնդելով նրանց, ոմանց կոտորում էին, ոմանց՝ գերելարում, ուրիշներին էլ՝ ոտնատակ անում: Վիճակը շատ էր եղբռական, գերողբալի ու գերկռվելի, բանգի իՆչը կարող է լինել ավելի ողբալի, բան ողբի տակ գնացող կայսերական զորքը, ճամբարը, զորավարների և զինվորների վրանները, որոնք թշնամուն ավար դարձան ու իՆչը կարող էր ավելի տխուր լինել, բան ամեն ինչից զրկված կայսրը, որը շրջապատվել էր բարբարոսների զորքի կողմից և այն, որ ընդամենը մի պահում պետությունը փլուզվեց: Այսպիսին էր զորքի բանը, իսկ այդ ընթացքում, շրջապատվելով կայսեր, թշնամիները նրան այնուհանդերձ հեշտությամբ և իսկույն ջրոնեցին: Լինելով ռազմական ու պատերազմական գործերին գիտակ՝ նա համառորեն երկար մարտնչեց, բաջաբար պաշտպանվեց, շատերին սպանեց, բայց վերջիվերջո ձեռքին թրի հարված ստացավ, բացի այդ նրա ձին էլ նիզակահար էր եղել և նա ստիպված հետիոտն էր կռվում: Նա ուժասպառ եղավ և երեկոյան մոտ արդեն զժվար չէր նրան գերել: Ավա՜ղ դժբախտություն, հռոմեացիների հռչակավոր կայսրը դարձավ թուրքի գերին...: Այն ժամանակները պատերազմում սպանվեցին Լևոն Եպիֆանոսիստենը՝ ամենահայտնի, խելքի և մտքի տեր այդ այլը, մագիստրոս Եվստրաֆիոսը և պրոտասկերետ Խիրոսֆակտեսը: Պրոտովեստիարիոս Վասիլ Մալեսիսը, որը կայսեր լուրեր էր հաղորդում, նրա տան լոգոթետն էր և շատ մարդկանց իր խելքով ու փորձով գերազանցում էր, ևս հայտնվեց գերիների շարքում» (Սիբայեյ Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Այնտեղից, ոտքով և առանց շտապելու, նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.3.**) հասավ Թեոդոսուպոլիս, որն անցյալում երեսի վրա էր թողնված, բայց այն ժամանակվանից, երբ պաշարման ենթարկվեց Արծնը, վերակառուցվել էր ու ամրացվել: Այստեղ կայսրը, նկատի ունենալով, որ գնալու են անմարդաբնակ ու ավերակ դարձած երկրի միջով, կարգադրեց յուրաքանչյուր զինվորի համար երկու ամսվա պարեն վերցնել: Երբ բոլորը կատարեցին կարգադրությունը, վարձկան ուզեցին և ֆրանկներին բաջ ու պատերազմող Ռուսենիոսի գլխավորությամբ նա ուղարկեց դեպի խաչա՝ անատոնների համար կեր հայաթյաթելու: Այդ բանը ևս դրանից առաջ էլ էր արել: Կայսրը, նրա հետևից գնալով, հասավ Մանծկերտ՝ հռոմեական մի բաղաթ, որը, սակայն, նախապես գրավել էր սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի – Մ.3.**) կողմից և այնտեղ թուրքեր էին հաստատվել: Կայսրը, վերջիններիս փոթորաբնությունը նկատի ունենալով, արհամարհեց նրանց և բանակից մի ուրիշ, բավականին մեծ զորամաս առանձնացնելով, հանձնեց մագիստրոս Ղուկասի Տարխանիատեսին, ինչպես նաև զգալի բանակությանը հետևակայինների մի զորաբաժին ու հեծյալների լավագույն և մարտունակ մասը, որ պատերազմներում միշտ առաջինն էր իրեն կրակի մեջ գցում ու առաջամարտիկ լինում: Տարխանիատեսը ելավ, գնաց խաչա՝ ուզեցին, ֆրանկներին և ողջ վարձկան զորքին օգնության, բանգի կայսրը լսել էր, որ նրանց դեմ թուրքերի բյուրավոր զորք է շարժվում: Կայսրը զորքը մաս-մաս արեց, հուսալով շտապ Մանծկերտ հասնել, ինչը և եղավ, ու օգնել խաչաթում գտնվողներին, եթե անհրաժեշտություն զգացվի, անհապաղ նրանց կանչել, զորքերը մոտիկ տեղում էին վրաններ խելել, բանգի լսել էր, որ սուլթանը շտապում է իր դեմ: Թեև զորքի մասնատումը անխոհեմ բայլ չէր ռազմագիտական առումով և ոչ անիմաստ, բայց ճակատագիրը, ավելի ճիշտ՝ աստծո ցառումը, կամ էլ մեզ համար անիմանալի ինչ-որ պատճառ հակառակ արդյունքի բերեց և զործի ելքի առումով, և զորքերի անհապաղ միացմանը հարցում, և այն բանում, որ նա թուրքերին սուլթան կարգեց ու արգելք հանդիսացավ, որ իրականություն դառնա այն, ինչ ակնկալվում էր: Կայսրը առավ Մանծկերտը և թուրքերն ապշել ու սարսափել էին նրա գալստյան առթիվ: Նրանք երաշխիքներ խնդրեցին և, ստանալով դրանք, տվեցին բաղաթը: Այստեղ մի հռոմեացու քիթը կտրեցին այն պատճառով, որ նա թուրքի բուռն էր խելել, իսկ կայսրը ուզեց իր տված երդման տեր կանգնած լինել: Նա երդվել էր աստվածածնին և Երիստոսի անվամբ, բոլոր սրբերի միջնորդությամբ: Այն միջոցին, երբ կայսրն այստեղ զորքը շարք էր կանգնեցնում, թուրքական մի մեծաթիվ զորամաս հարձակվեց ավարի դուրս եկած հռոմեացի զինվորների վրա: Կայսրը ենթարկելով, թե զինական ուժով սուլթանի ինչ-որ հրամանատար է հասել և նեղում է դեսուդեն ցրված կայսերական զինվորներին, նրանց դեմ բավարար զորքով մագիստրոս Նիկեֆոր Բրիեննիոսին ուղարկեց, որը, բախվելով նրանց, թեև տեղի չտվեց, բայց իր զինվորներից շատերը վիրավորվեցին, դրանցից ոչ պակաս էլ սպանվեց: Այս թուրքերը մեր իմացածներից ավելի հզոր երևացին և արանք ավելի հանդուգն էին բախվում մոտիկ մարտ մղելու գնեքերով: Ահա սարսափահար եղած Բրիեննիոսը կայսրից օգնություն էր խնդրում: Կայսրը պարսպվեց նրան վախկոտության համար, իրականությանը նա տեղյակ չէր և, ժողով գումարելով, ծառայիտեց պատերազմի շուրջ, ի միջի այլոց, նա շատ խիստ խոսքեր էլ ասաց: Այդ միջոցին բախման արտասանեց ավետարանի ընթերցվածը...: Մարտի թեժ պահին բնիկ զորքերով կայսրը ուղարկեց նաև Թեոդոսուպոլիսի դուքս, մագիստրոս Նիկեֆոր Վասիլակին: Բրիեննիոսի՝ օգնություն ստանալուց հետո որոշ ժամանակ կռիվը հետամարտության բնույթ էր կրում և հավասար էր, իսկ ելքը՝ անորոշ: Երբ զինվորները համաձայնվեցին զորավարների հետևից գնալ, նա խոստացավ նախամարտիկ լինել և սկսեց հետապնդել փախուստի դիմող հակառակորդներին: Այդ ժամանակ Բրիեննիոսը իր զինվորներին հրաման տվեց բաշել սանձերը, Վասիլակը, այդ բանին անտեղյակ, շարունակում էր միայնակ հալածել: Երբ նա մոտեցավ հակառակորդների խարաքսին, ձին գետին տապալվեց՝ իր հետ գլորելով նաև ծանր գնեքեր կրող Վասիլակին: Դրանից հետո թշնամիները նրա վրա թափվեցին, գերի վերցրին և կապելով սուլթանի մոտ տարան: Նա նրան ներկայացավ ոչ որպես արդեն ստրուկ դարձած, ոչ է որպես ռազմագերի տարված: Նա սուլթանին հնազանդություն հայտնեց, սուլթանն էլ իր հեղինակ նրան չվերաբերվեց ինչպես ստրուկի կամ ռազմագերու, այլ, շարունակ իր մոտ կանչելով, կայսեր մասին հարցեր էր տալիս, ցուցադրում սեփական հզորությունը և ահ ու սարսափ սփռում: Վասիլակը, թեև դրվաբանում էր ու գովաբանում նրա ամեն ինչը, բայց խորհուրդ չէր տալիս

հոռմեացիների կայսեր դեմ մարտի դուրս գալ՝ համարելով դա ոչ ձեռնտու: Վասիլյակի մասին ահա այսքան, իսկ կայսրը ստիպված մնացած գործով դուրս եկավ՝ անձամբ տեսնելու տեղի ունեցածը: Նա մինչև երեկո ինչ-որ բլուրների վրա կանգնած մնաց, և տեսնելով, որ ընդդիմակայող չկա, վերադարձավ ճամբարը: Թուրքերն իսկույն խուժեցին և նետաձգությամբ ու ձիերով թևանցումներ կատարելով, հոռմեացիների բանակը մեծապես ահաբեկեցին, եռանդ թափեցին մուտք գործել խարաթի մեջ: Այս բոլորը տեղի էր ունենում անլուսին գիշերը և հնարավոր չէր գանազանել օտարին ծանոթից, փախուստի դիմողներին՝ հալածողներից: Թուրքերն ողջ գիշեր հոռմեացիների ճամբարը պատեցին խառնափնթոր հաչոցներով, այնպես, որ բոլորն էլ ստիպված եղան արթուն մնալ ու աչք չփակել: Անափոխյան ուզական մի գործամա, որի հրամանատարն էր Դոռնիկ Կոստեձին ստորադաս Տամես անունով մի սկյուդ, հակառակորդների կողմն անցավ: Դա սարսափի մեջ գցեց հոռմեացիներին, բանգի նրանք կասկածեցին, որ մնացած այլազգիներն էլ են թշնամաբար տրամադրված: Հետևակայիներից ոմանք դուրս գալով, նետ ու աղեղով և մոտիկից մարտնչելու գեղեցրով թուրքերից շատերին սպանեցին և ստիպեցին հեռանալ ճամբարից: Կայսրը խլաթ սուրհանդակներ ուղարկեց և այնտեղի հրամանատարներին կանչեց ժամանել իրենց ուժերով: Նա ցանկանում էր հենց այստեղ ու ճակատամարտում էլ վճռել հարցը: Նրանց օգնությանը սպասելով, նրանք պատերազմի փորձ ունեցող ռազմիկներ էին, նա իզուր ժամականաճառ էր լինում: Երբ կայսրը նրանցից օգնություն ստանալու հույսը կորեց, ենթադրելով, թե ինչ-որ բան խոչընդոտում է դրան, որոշեց իր առկա ուժերով կենաց և մահու ճակատամարտ տալ: Կայսրը տեղյակ չէր, որ Տարխանիատենը, իմանալով սուլթանի ժամանման և նրա՝ կայսեր դեմ շարժվելու մասին, իր ողջ զորքերը վերցնելով, Միջագետքի վրայով հոռմեացիների երկրին է մտել՝ համոզելով նույն բանն անել նաև կայսեր միանալու ցանկություն ունեցող Ռուսելիոսին: Կայսեր և ոչ մի հրամանը այդ խայտառակ բանի տեղ չդրեց: Կայսրն իր վճռի համաձայն վաղվա ճակատամարտի համար պատրաստություն տեսավ, դեռևս զանվելով կայսերական վրանում, նա ճակատամարտի մասին կարգադրություններ արեց: Նա իր մոտ ծառայող սկյուդներին, այն է՝ ուզերին, իրենց կրոնի երդումներով երդվեցնելով, նրանցից սպասված վտանգից ձերբազատվեց ու նրանց հավատարմությունն ապահովեց: Այդ ընթացքում, երբ գինվորները գեղեց առած ձի էին նստում և շարվում ըստ տաքսիսների ու լուխերի, սուլթանի դեսպանները ժամանեցին երկու կողմերի միջև խաղաղություն հաստատելու կոչով: Կայսրն ընդունեց նրանց ոչ շատ մարդասիրաբար, թեև դիմեց այն խոսքերով, ինչ ընդունված է անել դեսպաններին: Նա հավանություն տվեց սուլթանի կոչին, դեսպաններին էլ մի խաչ տվեց, որպեսզի, հոռմեացիներին այն ցույց տալով, անվտանգ վերադառնան իր՝ կայսեր մոտ՝ բերելով սուլթանի պատահախանը: Կայսրը, սուլթանի անսպասելի առաջարկը ստանալով, փքվեց և նրանից արդեն պահանջում էր հեռանալ իր ճամբարից, ավելի հեռու տեղում բանակել: Նա պնդում էր, որ կայսրը պետք է իր խարաթը հաստատեր այն տեղում, որտեղ նախապես սուլթանը էր բանակել, որից հետո նա համաձայնվում էր նրա հետ բանակցություններ վարել: Հակառակորդների նկատմամբ ցուցաբերած իր մեծամտությամբ, սակայն, ինչպես ասում են այդ հարցերում գիտակ մարդիկ, նա ձեռքից բաց թողեց հաղթանակը, բանգի սուլթանին ուղարկեց ամենահաղթ խաչի նշանը: Դեռ հարցը չուծված և դեսպանները չվերադարձած՝ կայսեր ամենատեղիի մարդիկ նրան խորհուրդ տվեցին ձեռք բաշել խաղաղությունից, որպես անիրական ու ավելի ուղիորդական մեջ գցող, բան օգուտ բերող: Նրանք կասկածում էին, թե սուլթանը, ըստ երևույթի, բավարար գործեր չունի և, սպասելով օժանդակ ուժերի, խաղաղության պայտրովի տակ ժամանակ է ուզում շահել: Երբ դեսպանները վերադարձան իրենց տեղը և սուլթանի մարդիկ խորհրդակցում էին խաղաղության շուրջը ու նրանք ամբողջությամբ այդ հարցով էին կլանված, կայսրը, առանց պատերազմ հայտարարելու, պատերազմական փողերը հնչեցրեց և անսպասելիորեն մարտ տվեց: Այդ լուրը ապշեցրեց հակառակորդներին, որոնք էլ, իրենց հերթին գինվելով, անմարտունակ ամբոխը հետ ուղարկեցին, իրենք էլ նրանց հետևեցին՝ կազմակերպված ռազմատակավորություն տեղեցնելով: Իրականում, սակայն, նրանք փախուստի էին դիմում՝ տեսնելով հոռմեացիան փաղանգների կարգն ու կանոնը և ռազմական հոյակապ գործաշարքերը: Թուրքերն, ահա, նահանգի ճամփան բռնեցին, իսկ կայսրն ողջ գործով սկսեց նրանց հետապնդել, մինչև վրա հասավ ուշ երեկոն: Երբ կայսրը տեսավ, որ իր դեմ շարված ու մարտնչող զորք չկա, ապա և գիտենալով, որ իր բանակած տեղում շատ քիչ գինվորներ ու պահապան հետևակայիներ են մնացել, ինքն էլ բավարար բանակությամբ զորք չունեղ, որ ճամբարում թողնել, տաքմաներն արդեն նստարցել էին, որոշեց այլևս չարդենակել հետապնդումը, որպեսզի թուրքերը հարձակում չգործեն անապաշտական մնացած ճամբարի վրա: Բացի այդ, նա մտածում, որ, եթե ավելի շատ հեռանա, վրա կանգնի գիշերը և այս անգամ արդեն թուրքերը, լինելով հմուտ նետաձիգներ, կանցնեն հարձակման: Այդ նկատառումներով, ահա, նա հետ բերել տվեց կայսեր դրոշը՝ կարգադրելով ինչեղ վերադարձի մասին: Առաջ ընկած գինվորների փաղանգները, տեսնելով հետ տարվող դրոշները, ենթադրեցին, որ կայսրը պարտություն է կրել: Ավելի շուտ իր փախուստներից մեկը, սակայն, կեսարիորդի Անդրոնիկոսը՝ կայսրերի հորեղբորորդին, դավադրություն նյութած լինելով, ինքը տարածեց այդ լուրը և, իր գինվորներին առնելով, շտապ կարգով վերադարձավ ճամբար: Մնացածներն էլ, նրա օրինակին հետևելով, մեկ կտա մեկ և առանց մարտի բռնվելու, փախուստի դիմեցին: Կայսրը, այդ տարօրինակ դեպքերին ականատես լինելով, բնական է, հրաման տվեց իր գինվորներին կանգնել, բայց իրեն լսող չկար: Բլոի վրա կանգնած հակառակորդները, հանկարծ տեսնելով արտասովոր դեպքը և հոռմեացիների գլխին եկած անսպասելի փորձանքը, իրենց տեսածը շուտափույթ հաղորդում են սուլթանին ու շտապեցնում նրան վերադառնալ: Նա ևս փախուստի էր դիմել և սեփական բանակներից հեռու էր գտնվում: Նա իսկույն վերադարձավ և կայսրը ճակատամարտի բռնվեց: Նա կոչ արեց իր գինվորներին չնկարկել, թույլամորթություն հանդես չբերել և իսկական տղամարդու պես կռվել: Նա երկար ու քաջաբար մարտնչեց: Այդ ընթացքում ուրիշներն էլ փախաւ, ողողեցին խարաթից դուրս ընկած տարածությանը, ոչ մի խելքը գլխին բան չէր լավում, ամեն մեկը մի բան էր ասում, ոմանք պարտության մասին էին խոսում, ուրիշները՝ հաղթանակի, անկապ ու խառնափնթոր բաներ էին պատմում, մինչև որ կապարովկացիներից ոմանք էլ սկսեցին իրենց խմբերով ու ջոկատներով այստեղ վերադառնալ: Ձիերով հանդերձ ճամբար էին վերադառնում նաև կայսերական ծխապաններից շատերը՝ պատճառաբանելով, թե կայսեր չեն տեսել: Կարծես երկրաշարժ լինել, անկարագրելի ողբ ու սարսափ, թուրքերն էլ ամեն կողմից վրա էին թափվում և հոռմեացիներից յուրաքանչյուրն իր կարողության չափ սեփական անձի փրկության մասին էր մտածում: Հակառակորդները, հետապնդելով նրանց, ոմանց կոտորում էին, ոմանք՝ գերեվարում, ուրիշներին էլ՝ ոտնատակ անում: Վիճակը շատ էր երեռական, գերողբայի ու գերկռվելի: Շրջապատելով կայսեր՝ թշնամիները նրան հեշտությամբ և իսկույն չբռնեցին, բանգի, լինելով ռազմական ու պատերազմական գործերին գիտակ, նա համառորեն երկար մարտնչեց, քաջաբար պաշտպանվեց, շատերին սպանեց, բայց վերջիվերջո ձեռքին թիղ փակված ստացավ և, բացի այդ, նրա ձին էլ նիզակահար էր եղել և նա ստիպված հետիոտն էր կռվում: Ի վերջո, նա ուժասպառ եղավ և երեկոյան մոտ արդեն դժվար չէր նրան գերել: Ավա՜ր դժբախտություն, հոռմեացիների հոգակալը կայսրը գերվեց...: Այն ժամանակները պատերազմում սպանվեցին Լևոն Եպիտոմոնդիստենը, մագիստրոս Եփեսոսաթիոսը և պրոտոպրեստիսիորես Խիրոսաֆակտենը, իսկ պրոտովեստիարիոս Վասիլ Մալեսիսը գերվեց (Ռովիանես Լիկիիցես Զարունակող «Պատմություն», «Ռմանոս IV»):

«/12/ Գարնան բացվելուն պես նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) արշավանքի ելավ թուրքերի դեմ՝ իր հետ տանելով Խրիզոսկոլային, սակայն, երբ նրանք հասան Բյուզանդիային, կուրասպարտը, խոցված օթալգիայով, մահացավ՝ վասիլյան թողնելով մեծ վշտի մեջ...: /13/ Հասնելով Կապարովկիա՝ նա գլխավոր հրամանատարների խորհուրդը հրավիրեց և, առաջարկելով քննարկել պատերազմի հարցը, հարցրեց, թե պե՞տք է արդյոք իրենց ներխուժեն Պարսկաստան և այնտեղ մարտի բռնվել թուրքերի հետ, թե՞ ավելի լավ է մնան իրենց հողերում և սպասեն նրանց գալստյանը, բանգի արդեն գեկուցվել էր, որ սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ելել է Պարսկաստանից ու հանգիստ և դանդաղ բայով գալիս է ռումների վրա: Այդ ժամանակ առավել ինքնավստահ ու թժնաթի հակված ոմանք առաջարկեցին, որ ավելի լավ է չմնալ տեղում, այլ առաջ գնալ ու մարտի բռնվել սուլթանի հետ մարական Բատանում: Մագիստրոս Հովսեփ Տարխանիատեսին, որն այդ ժամանակ շատ գնդերի հրամանատար էր, ինչպես նաև արևմուտքի դուքս Նիկեփոր Բրիեննոսին, սակայն, նման խորհուրդները ահագին վտանգավոր ու սխալ թվացին: Դրա համար էլ նրանք աղաչում էին վասիլյանին, եթե կարելի է, հակառակորդին դեպի իրենց քաշել, իսկ շրջակա քաղաքներն էլ ամրացնել ու դաշտերը այրել, որպեսզի թշնամին պարենամթերքի պակաս ունենա, իսկ եթե այդպես չվարվեն, ապա ծայրահեղ դեպքում առաջնան գոնե մինչև Թեոդոսիոպոլիս և, ճամբար զարկելով այնտեղ, սպասեն հակառակորդին, որպեսզի ամենամահաժեշտ իրերի պակասը ստիպի սուլթանին մարտի մեջ մտնել ռումների դեմ այն վայրում, որն իրենց համար շահավետ կլինի: Սակայն դա խույն համար երգվող մի երգ էր և թժնոքների խորհուրդներին առավելություն տրվեց: Դեռևս էր լսել մարդկանց, որոնք ապագուցել էին իրենց արիությունը, իսկ նա ավելի շուտ լսում էր թժնողներին, ոչ թե բարի խորհրդատուներին՝ հպարտանալով իր նախնին ավարով ու բարձր կարծիք ունենալով այն մասին, որ, հանդիպելով ընդամենը պարեն ձեռք բերելու համար առանձին ջոկատներով ելած թշնամուն, նրանց փախուստի է մատնել, շատերին կոտորել ու ոչ քիչ էլ գերի է վերցրել: Ահա հենց այս հաջողություններով հպարտանալով և ավելի շատ հույսը դնելով այն բանի վրա, որ իր մոտ կար ավելի շատ զորք, բան երբևէ առաջ եղել էր իր նախնիներից որևէ մեկի մոտ, նա ողջ զորքի հետ միասին ուղղություն բռնեց ուղիղ դեպի Պարսկաստան՝ թշնամիների դեմ: /14/ Երբ նա հասավ Մանազկերտին, նրա հետ հանդիպեց Վասիլյանին, որն իր հետ ոչ քիչ զորք էր տանում՝ հավաքված Ատրիքից և Հայաստանից: Դա մի համարձակ, ուժեղ, սակայն հանդուգն և պրոթկումների մեջ անգուսպ մարդ էր: Ցանկանալով փաղաքել վասիլյանին՝ նա նրա հարցին ոչ մի կարգին բան չասաց այն մասին, ինչ գրել էր իրեն վեստադրես Լևոն Դվինցիին, այն մասին, որ սուլթանը, իմանալով ռումների արշավանքի մասին և, վախենալով նրա ուժից, թողել է Պարսկաստանը ու փախել Բաբելոն: Միայն մեկնաբանելով այս ամենը՝ վասիլյանը զորքը բաժանեց երկու մասի: Մի մասը նա թողեց տեղում, իսկ մյուսն ուղարկեց խլաթի ուղղությամբ՝ որպես նրա հրամանատար նշանակելով Հովսեփ Տարխանիատեսին՝ ռազմական գործում մի իմաստուն ու հմուտ գորավարի, որը, սակայն, այդ ժամանակ դեմ էր նման հրամանի և խորհուրդ էր տալիս բոլոր ուժերը պահել սեփական երկրի ներսում ու չբաժանել զորքը, բանգի թշնամին գտնվում է

մոտակայքում: Չհամոզելով, սակայն, վասիլևսին իր խոսքերով, նա ելավ ու մեկնեց հայաթ: հայաթ քաղաքը գտնվում էր թուրքերի տիրույթներում և բավարար չափով ապահովված էր կայազորով: Չէր անցել դեռ երեք օր, երբ թուրքերն արդեն հարձակում գործեցին ռուսների վրա, որոնք խոտ հավաքելու նպատակով էլել էին ճամբարից: Նրանք ոմանց կոտորեցին, ոմանց էլ գերեցին: Հենց որ այդ մասին գեկուցեցին վասիլևսին, նա անմիջապես կանչեց Վասիլևսին և սկսեց հարցնել թուրքերի մասին՝ ումբեյն են այստեղ հարձակվում և որոտելի՞ց են եկել: Սա, իր սովորական գոռոզ հանդգնության համաձայն, սկսեց պնդել, որ դա ուղղակի հայաթից եկած մի անբոխ է, որը էլել է թալանի: Այս կերպ վասիլևսը լիակատար անտեղյակության մեջ մնաց, որ սուլթանը գործի հետ միասին իր ճամբարից ոչ հեռու է գտնվում և ղեկավարում է պատերազմը: Ցանկանալով առաջ քաշել վասիլևսին և գցել իր ցանցը՝ սուլթանը առաջ ուղարկեց առաջապահ ջոկատներ, որոնք սկսեցին մոտենալ հռոմեական ճամբարին և անմիջապես էլ հետ փախչել՝ ձևացնելով, թե դիմում են փախուստի: Դա հաճախ անելով՝ նրանք բռնեցին ղեկավարներից ոմանց, որոնցից առաջինը բռնվեց Վասիլևսին: Ցանկանալով համոզել վասիլևսին, թե այդ հարձակումները ոչ թե պարսկական գործի ռազմիկներին են գործում, այլ՝ հայաթի բնակիչները, նա թույլտվություն խնդրեց ելնել ճամբարի պատնեշից այն կողմ, մերկացրեց թուրը, խթանեց ձիւն և առանց որևէ նախազգուշության սուրաց թշնամու վրա, դե հսկ նրան շրջապատողները ևս նույնն արեցին ոչ թե կարգով, այլ այնպես, ոնց պատահի: Թշնամիները, նկատելով, որ սրանք սուրում են առանց որևէ կարգի, փախչողներ ձևացան, սակայն, երբ տեսան, որ նրանց ճամբարի սահմանից հեռու են քաշել, անակնկալ կերպով շուռ տվեցին ձիերին և, առանձին-առանձին հարձակվելով նրանց վրա, գլխովին ջարդեցին: Այստեղ ընկան շատ ռազմիկներ, այնպես որ գրեթե չմնաց մեկը, որ, ինչպես սովում է, լուր տա դժբախտության մասին: Հենց այստեղ էլ գերի ընկավ Վասիլևսին: /15/ Երբ այդ մասին գեկուցեց կայսեր, որ Վասիլևսին ելել է ճամբարի պատնեշից դուրս ու առանց որևէ կարգի սուրացել հակառակորդի վրա, նա կանչեց Բրիեննոսին՝ ողջ Արևմուտքի այդ դքսին, որն այժմ ղեկավարում էր ծախ թևը, և հրամայեց, որ նա իրեն հանձնված գործով հնարավորինս արագ դուրս գա և օգնի Վասիլևսին, եթե սրա հետ որևէ վտանգավոր բան պատահած լինի, ու աջակցի նրան նահանջելիս, բանգի արդեն սկսում էր կանխազգալ վտանգը: Բրիեննոսը գործը դուրս հանեց պատնեշից այն կողմ, սակայն դրանից հետո ոչ-դեք չտեսավ՝ ոչ բարեկամների, ոչ թշնամիների: Դրանից հետո, շտապ առաջանալով, նա սկսեց կատել, որ թշնամիները տեղակայվել են թուրքերի մոտ, հսկ մի ոչ է առաջանալով, գտավ մահացածների դիակներ ու սկսեց զարմանալ, թե ի՞նչ կարող էր եղած լինել Վասիլևսիի հետ: Այդ պահին նա հանդիպեց մի ռազմիկի, որը հազիվ էր շնչում, և հարցրեց նրան, թե ո՞ր է կորել Վասիլևսին և ի՞նչ է նշանակում այդ ամենը: Մինչ սա պատմում էր, թուրքերը սկսեցին բոլոր կողմերից հավաքվել՝ նպատակադրվելով շրջապատել նրա գործը: Նկատելով այդ՝ դուքսը սկսեց համոզել ռազմիկներին քաջարի լինել և ոչ մի անդալիսի ու հռոմեական հերոսական ոգուն անհարկ արարք չգործել: Դրանից հետո նա ղեկով դեպի ճամբար շուռ տվեց գործը և կարգով սկսեց ընթանալ՝ ուշադրություն չդարձնելով հետապնդողների վրա: Մոտենալով պատնեշին՝ նա վերցրեց գործի մի մասը և, հրամայելով մնացածին մնալ տեղում, անակնկալ սուրաց հետապնդողների վրա և հեշտությամբ նրանց փախուստի մատնեց, սակայն, երբ տեսավ, որ թշնամիներից ուրիշները ևս հսկայական թվով այդտեղ են հավաքվում, վերցրեց լուրսիլներին ու կրկին սկսեց նահանջել դեպի գործի հիմնական մասը: Այդ ընթացքում թուրքերը շարժվեցին նրա վրա և շրջապատեցին: Նա արդեն նիպակի հարվածից վիրավորվել էր կրծքից և, երկու նետերի հարվածներից էլ, թիկունքից, սակայն, հերոսաբար իրեն պահելով, միացավ գործին ու նրա հետ միասին ժամանեց ճամբար: Գալով վասիլևսի մոտ՝ նա պատմեց տեղի ունեցածի մասին և հրաման ստացավ մնալ ու բուժել վերքերը: /16/ Այդ ժամանակ նա գնաց իր վրանը, սակայն, հենց որ լուսացավ ու արևը բարձրացավ հորիզոնի վրա, ուշադրություն չդարձնելով վերքերին, նրան անմիջապես կանչեցին ինքնակալի մոտ և նա ինքն էլ, ուշադրություն չդարձնելով վերքերին, գնաց: Այստեղ սկսված խորհրդում երկու որոշումներ էին ընկալվում՝ ելնել պատերազմի, թե՛՝ գործը պահել ճամբարի ներսում: Ոմանք բավականին խելամուտ կերպով ենթադրում էին մնալ պատնեշի ներսում և հետ կանչել գնդերը հայաթից, իսկ բժնողներին էլ ավելի լավ թվաց հակառակը, երևի թե այն պատճառով, որ նրանք իրոք այդպես էին մտածում, չէմ կարող ասել, սակայն վատը կրկին առավելության հասավ: Եվ ահա, գործը դուրս հանվեց ու թուրքերը մեծ ուժով և բանակության հարձակման անցան: Մարտ տեղի ունեցավ և մարտում շատ թուրքեր, բայց ավելի շատ ռուսներ ընկան: Մարմնի շատ մասերում վերքեր ստացավ նաև Բրիեննոսը, սակայն նա, ռազմական գործում լինելով հմուտ, իր գլուխը չէտ մասին անվանա պահեց: Տեսնելով, որ թուրքերը ուժեղ հարձակվում են, վասիլևսին ինքը հանեց գործը, կարծես ճակատամարտի համար և շարեց պատնեշի դեմ: Աջ թևը գլխավորում էր Ալիաթես Կապպադոկիացին, վասիլևսին մոտիկ մի մարդ, ծախք՝ Բրիեննոսը, իսկ կենտրոնը՝ ինքը կայսրը: Չորրորդ վերջապահի նկատմամբ ղեկավարությունը հանձնվեց կեսարի որդի, պրոտեորոս Անդրոնիկոսին, որը գլխավորում էր դաշնակիցների և արթնոտների գործը, հայտնի տոհմից մի մարդ ու հիմնալի բոլոր առումներով, բանգի ողջատույթյամբ նա բոլորից բարձր էր, արիությանով էլ էր գերազանցում ուրիշներին և հիմնալի գիտեր ռազմական գործը, թեև այնքան էլ տրամադրված չէր առ վասիլևսը: /17/ Տեսնելով, որ վասիլևսը գործը դասավորում էր ոչ թե ըստ թևերի և ջգանկանալով ընկնել ռուսների ձեռքը՝ թուրքերը հանգստացան: Սուլթանը, կանգնած ինչ-որ տեղ հեռվում, պատերազմի պատրաստություն էր տեսնում, իսկ բուն մարտի վարումը հանձնարարել, որ Թարանգա անունով ոմն ներքինու, որը նրա մոտ շատ ազդեցիկ մի մարդ էր՝ նրան հանձնելով գործի գլխի մասը: Թարանգան, գործը շատ մասերի բաժանելով, դարձնում էր դեք, դրանցում ջոկատներ տեղակայեց և հրամայեց, շրջանցելով ռուսների գնդերը բոլոր կողմերից, նրանց վրա նետեր արձակել: ռուսները, տեսնելով, որ իրենց ձիերն ընկնում էին, ստիպված էին հարձակվել թշնամիների վրա, և, երբ սրանք դիտավորյալ փախուստի էին դիմում, հետապնդում էին նրանց, այդ կերպ ընկնում դարձնելով ու շատ վնաս կրում, իսկ երբ վասիլևսը, ցանկանալով բոլորի համար իր վրա վերցնել ողջ դժբախտությունը, դանդաղ առաջ գնաց, հույսով, որ, որտեղ գտնի թուրքերի գործը, կընդհարվի նրա հետ և դրանով իսկ կավարտի պատերազմը, ահա ուրեմն, այդ ժամանակ թուրքերը տարբեր կողմեր ցրվեցին, բայց հետո, սրընթաց հետ դառնալով, աղաղակով հարձակվեցին ռուսների վրա ու նրանց աջ թևը փախուստի մատնեցին: Այդ ընթացքում նահանջեց նաև վերջապահը և թուրքերը, շրջապատելով վասիլևսին, բոլոր կողմերից հարվածեցին նրան: Վերջինիս պաշտպանության նետվեց ծախ թևը, սակայն դա նրան անել թույլ չտրվեց թուրքերի կողմից, որոնք, գտնվելով արքայական ջոկատի թիկունքում, շրջապատեցին նաև այդ թևը ու ստիպեցին փախուստի դիմել: Լինելով կտրված բոլոր կողմերից ու զրկված աջակցությունից՝ վասիլևսը մերկացրեց թուրը թշնամիների դեմ, շատերին սպանեց, մյուսներին էլ ստիպեց փախուստի դիմել, սակայն, շրջապատված շատ թշնամիների կողմից, վերք ստացավ ձեռքին և, ճանաչվելով ամեն կողմից, ճանկվեց թշնամիների կողմից, ընդ որում նետը խոցեց նրա ձիուն և սա տապալվելով, իր հետ միասին ներքև գլորեց նաև հեծյալին: Այս կերպ ռուսների վասիլևսը, չգիտեմ էլ, թե ինչ պատճառով այդպես վարվեց աստվածային կամքը, դարձավ գերի և կապված վիճակում տարվեց սուլթանի մոտ, ընդ որում գերի վերցվեց նաև մյուս հրամանատարներից ոչ քիչ մասը, իսկ մյուսները կամ սրի ճարակ դարձան, կամ փախուստով փրկվեցին: Գրավվեց նաև ողջ ճամբար, ինչպես նաև թշնամու ձեռքն ընկան և արքայական վրանը, և գանձարանը, և արքայական տարբերանները ամենախնայազնիները, որոնց մեջ, ի դեպ, գտնվում էր նաև այն հայտնի մարգարիտը, որ կոչվում էր Որբ: Պարտությունից փրկվածները ցրվեցին ով ուր կարող էր և հասան իրենց երկրները» (Նիկեոսի Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 1, մաս 12-17):

«/18/ Եվ ահա կրկին, արդեն երրորդ ու վերջին անգամ, նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Գ.) արշավանքի ելավ բարբարոսների դեմ, բանգի զարման գալուն պես նրանք էին դադարում թալանել հռոմեական հողերը և հսկայական ամբողջով արշավանքներ էին կատարում: Ռոմանոսը կրկին ելավ մայրաքաղաքից՝ իր հետևից տանելով ավելի մեծաթիվ ուժեր, բան առաջ՝ դաշնակիցներից և իր սեփական ուժերից...: /19/ Ռոմանոսն այնպես վարվեց, ինչպես քաղաքացիական ու ռազմական հարցերում վարվում էր՝ ոչ մեկի կարծիքով չհետաքրքրվեց, այլ, անմիջապես ելնելով քաղաքից, գործով ուղղություն բռնեց դեպի Կեսարիա: Այնտեղ, սակայն, նա հապաղեց և, հետագա արշավանքը հետաձգելով, իրեն ու մյուսներին առիթ տվեց մտածելու վերադարձի մասին: Նա, սակայն, չէր կարող նման անպատվություն իր վրա վերցնել և, փոխանակ թշնամիների հետ խաղաղության պայմանագիր կնքելու ու ստիպել դադարեցնել ամենամյա հարձակումները և, կամ էլ հուսահատվելով կամ չափից ավելի քաջանալով, ի վերջո, ամեն ինչ մի կողմ թողնելով, շարժվեց թշնամու վրա, իսկ սրանք, իմանալով նրա մոտենալու մասին, որոշեցին նրան հեռու քաշել ու դարանը գցել: Այդ նպատակով նրանք մարտակարգից ձիերով առաջ էին գալիս նրա դեմ, իսկ հետո, կարծես փախուստի դիմելով, հետ էին դառնում: Մի բանի անգամ նրանք կրկնեցին այդ գորաշարժը և այդ կերպ կարողացան բռնել ու գերել մեր մի բանի հրամանատարների: /20/ Մոռացա ասել, որ Ռոմանոսից անհայտ էր մնացել այն, որ պարսիկների կամ բորդերի արքան (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Գ.) այնտեղ էր գտնվում գործով և հենց նրան էր այդ գործը պարտական իր հաջողություններով: Եվ Ռոմանոսը չէր հավատում մարդկանց, որոնք իրենց աչքերով էին տեսել այդ արքային, խաղաղություն կնքել չէր ցանկանում և կարծում էր, որ մեկ հարվածով հաշիվ կտեսնի հակառակորդի հետ: Ռազմական գործում այդ անզրազեղոց ցրեց ուժերը, մի մասը թողեց իր մոտ, մյուսը ուղարկեց այլ վայր և, փոխանակ մարտի դաշտ հանի ողջ բանակը, թշնամու դեմ շարեց դրա կենդի էլ քիչը: /21/ Այն, ինչ հետո տեղի ունեցավ, ես ոչ գովել կարող եմ, ոչ էլ փնտել: Արքան ինքն իր վրա վերցրեց վտանգը: Դրանում է հենց հակասությունը, բանգի, եթե գնահատենք Ռոմանոսին, որպես անվախ մի մարդու ու քաջարի ռազմիկի, նրա վարքագիծը զովեստի տեղիք է տալիս, սակայն, եթե հաշվի առնենք, որ ռազմական կանոնների համաձայն Ռոմանոսին, որպես ամենազինավոր հրամանատարի, անհրաժեշտ էր հեռու մնալ, ու ռազմիկներին անհրաժեշտ հրամաններ տալ և իր կյանքը վտանգի չենթարկել, այդ տեսակետից, ահա, արքան արժանի է ծաղրի: Ինչ վերաբերվում է ինձ, ապա ես ավելի շուտ նրանց կողմնակիցն եմ, ումբեյն գնվաբանում են, այլ ոչ թե մեղադրում: /22/ Եվ այսպես, ուրիշ գլուխ գինվելով, Ռոմանոսը մերկացրեց թուրը թշնամու դեմ: Ես շատերից եմ լսել, որ այդ օրը նա թշնամիների շատ ռազմիկներ սպանեց, իսկ մնացածներին էլ փախուստի մատնեց, բայց հետո հարձակվողները, ի դեմս նրան ճանաչելով կայսեր, պատի պես բոլոր կողմերից շրջապատեցին նրան և, երբ Ռոմանոսը վիրավոր վիճակում ընկավ ձիուց, բռնեցին նրան ու գերի

վիճակում բերեցին թշնամու ճամբար: Նրա զորքը ցրվեց, քիչ մասը փախուստով փրկվեց, իսկ մեծ մասը գերվեց կամ սրի ճարակ դարձավ» (Միքայել Պետլյու «Ժամանակագրություն», «Եվդոկիա, Ռոմանոս IV», մաս 18-22):

«Դիոգենես թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.), որ Կոստանդինուս Մեծից (Հռոմի համալսական կայսր, հետագայում կայսր Կոստանդին I Մեծից – Մ.Ֆ.) հետո, ըստ թագավորների կարգի, վաթսուներորդն էր, փոքր-ինչ ավել կամ պակաս, երբ տեսավ, որ պարսից թագավորը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) իր թագավորությունից քիչ երկրներ չլից, հունաց կուսակալների փախստական արեց ու ինքը մեծ ավարով և գերության վերադարձավ իր աշխարհը, բնության արի ու նախանձախնդիր լինելով, տասը տարի հետո որոշեց պատերազմել, որպեսզի թուլանորթ ու վախկոտ չերևա և իրենից հետո վատ հիշատակ չթողնի: Մեծ ցասմամբ ու հոգիորոտանքով նա ցամաքի պես անցավ ծովը և, տեղակայվելով Բյուզանդիայում, անհամար բազմություն հավաքեց: Նա դեռ պահում էր թագավորության լայն և ընդարձակ սահմանը Փյունիկիեի հովիտներից սկսած, որտեղ Մեծ Անտիոքն է, մինչև Վան ամրոցը և Հերի դիմացի ամրոցը Ուշտուկյաց երկիրը: Թագավորը, երբ տեսավ մի տեղ հավաքված զորքերի այսքան բազմություն, ամբարտավանացավ ու հպարտացավ: Նա մտածեց, որ երկրածին թագավորներից ոչ-ոք չի հաղթի իրեն և չտառաքերեց ամրագրելի այն խոսքերը, թե ոչ զորքերի բազմությունն ու ոչ էլ իր վիթխարի զորությունը կարող են ապահովել թագավորին, այլ միայն՝ ամենակալի աջն ու բազուկը: Ահա, մի ինչ-որ անպատեհ մտադրությամբ, սպարապետների ձեռքով նա շատ զորքեր ուղարկեց այլ ուղղությամբ, իսկ ինքը, մեծ բազմությամբ շարժվելով դեպի արևելյան կողմ, եկավ, հասավ Թեոդոպոլիս մեծ քաղաքը, որտեղ այնտեղ այրուծին կազմակերպեց: Մեղքը սոսկալի է և այն գործողները գրկվում են ինստությունից ու Աստծո որդեգրությունից, բայց առավել ևս անտանելի և ամբարտավանությունը, որով գործում են իշխաններն ու թագավորները, չխրատվելով նախորդ ոչնչացված ամբարտավանների հիշատակով, այդ չար ախտը ոչնչացնում է բոլոր իր կրողներին, որովհետև ամբարտավանի հակառակորդը, ըստ առակողի, ուրիշ մեղք չէ, այլ ինքը՝ Աստված: Ուստի և սա չորդեց զորքերին հանգիստ առնել, որպեսզի մյուս բազմություններն էլ գային, հավաքվեին, նրանց միանային և, միմյանց քաջալերելով, դառնային թշնամիների համար սոսկալի ու մեծ բանակ, այլ միայն իր մարդկանցով ցանկացավ պատերազմում հաղթության հասնել: Անցնելով Մանազկերտ գավառի սահմանների ստեղծով՝ նա շուտով հասավ Պարսից թագավորի բանակատեղը և այնտեղ՝ Պարսից բանակի դիմաց, իր արքայական վրանը խփեց, շուրջը ամրացրեց և պատերազմի օր նշանակեց: Պարսից թագավորը, երկուրդից մղված, խորամանկությամբ, ուզում էր պատերազմը սկսել, որպեսզի ցրված զորքերը չհասնեն թագավորին, չուժեղացնեն ու նրա դեմ պատերազմ ելնելն անհնարին չդարձնեն, ավելի լավ էր համարում կռվել երկու մասի դեմ, բան երեքի, այդ պատճառով էլ շտապեցրեց ու արագացրեց նախապատրաստությունը, մինչև որ հուլիսն էլ ստիպված դուրս եկան պարսկական կզմ ու պատրաստ բանակի դեմ: Եվ, երբ խիզախորեն իրար վրա հարձակվելով, նրանք պատերազմական կարգով բախվեցին միմյանց ու դեռ չէր երևում ոչ մի բանակի պարտությունը, անասովաճների մի մեծ զունը, հունաց թագավորից ապստամբելով, անցավ թշնամիների կողմը: Այդ պատճառով էլ շատ զորքեր կոտորվեցին, որից հետո անվճռականությամբ էին կռվում և ոչ թե քաջությամբ ու կազմակերպված, իսկ, դրանից էլ ոգևորվելով, պարսիկները խիզախ ու աննաղթելի դարձան: Իր հերթին հունաց թագավորը, բառարկածից անտեղյակ լինելով և պատճառը չհամարելով, բարկություն բլգել Հայոց զորքի ու ազգի դեմ և խեղճ աչքերով էր նայում նրանց, բայց, երբ տեսավ նրանց կիրկվածությամբ պատերազմելն ու քաջերի խիզախությունը, որոնք չէին վախենում Պարսից կորովի աղեղնավորներից, այլ, արիության դիմակայելով, թիկունք չէին դարձնում, թեև շատերը թագավորին լեցնին, բայց նրանք կիրկվածությամբ մահը հանձն առան, որպեսզի մահից հետո էլ հավատարիմ քաջության բարի անուն թողնեն, ապա չափից դուրս սեր ցուցաբերեց և չտեսնված պարզված խոստացավ: Թագավորն, իր բազմած տեղից վեր նայելով դեպի թշնամիները, տեսավ, որ իր զորքերի մի մասը խուճապահար փախչում է և դրա համար էլ, անմիջապես արագորեն մարտիկի նման հանդերձակորդվելով ու սպառազինվելով, կայծակի պես հասավ ճակատամարտի տեղը և պարսից քաջերից շատերի դիակները գետին փռեց ու զորքն ահաբեկեց, բայց նա չգիտեր, որ տիրոջ զորքերի գորավարը, որ Հեսոյին երևաց ու հաղթություն տվեց, իր հետ չէ: Տեղը դուրս չեկավ մեր զորքերի հետ գնեով ու վահանով և սուր չհանց մեր թշնամիների դեմ, նա չարգելեց նրանց, զորության տերը ոչ միջանցեց, ոչ էլ մեզ համար փրկության ու հույսի գորավար եղավ, այլ մեզ գրկեց իր զորությունից, մատնեց մեզ թշնամիների ձեռքը, դարձրեց մեզ դրացիների անարգանքի առարկան և ոչխարի պես մորթել տվեց: Մեր աշտները փշրվեցին, մեր գնեքերը խորտակվեցին, մեր զորականները տկարացան ու թուլացան, որովհետև տերը վերացրեց իր զորությունն ու քաջության ոգին մեզ զորականներից և իշխաններից, ուժն ու տուները նրանցից առնելով տվեց թշնամիներին՝ նրանց անվայել վաթիք պատճառով: Եվ ահա այն աշխարհակալ մեծ գահատիրոջը, վախկոտ ու հանցավոր մի ստրուկի պես ձեռնակալվելով, տարան Պարսից թագավորի առաջ, բայց Աստված, որ վիրավորում է բշկուն և որի մարդասիրական բարությանն անսահման է, ում որ խրատում է, բոլորովին չի կործանում, այլ սակավ փորձությամբ ներում է, որ մենք իմանանք մեր տկարությունը: Ահա այդպես էլ այս անգամ նա ինչպե՞ս ու ներեց իր պատվանդանի պառոտակալին: Արդյունքում Պարսից զազանամիտ թագավորի սրտում սեր ձգեց և սա իր սիրելի եղբոր նման մեծ հոգածությամբ հանգիստ ճանապարհ դրեց նրան, բայց, ում որ Աստված ազատեց այլազգու ձեռքից, յուրայինները նենգությամբ խայտառակաբար կուրացրին ու սպանեցին և անջնջելի արյուն թափեցին այն թագավորության վրա: Այնուհետև վերացավ իշխանների ու զինվորների զորությունը և այդ թագավորությունն հաղթություն չտեսավ, իշխանները նախանձում, դավաճում էին միմյանց և դատաստանի արդարությունը վերացրին, աշխարհը միայն ավերում էին և ոչ թե փրկում: Այդ պատճառով էլ տերը բարկությամբ լցված բազմաթիվ ազգեր ուղարկեց նրանցից վրեժխնդիր լինելու համար: Լուսնալեռներից ու այն մեծ գետի եզերքներից, որ անցնում է Հնդկաստանի հյուսիսով, այլալեզու և անզույս ազգերը հորդ հեղեղի պես եկան ու թափվեցին մեր աշխարհի վրա: Հիմնավորվելով Օվկիանոս ծովի եզերքին՝ նրանք իրենց վրանները խփեցին մեծ քաղաքի դիմաց, մեր ամբողջ աշխարհը արյամ ու դիակներով լցնելու և քրիստոնեականակարգն ու կրոնը վերացնելու համար: Այսպիսով, Պարսից Արքայան թագավորը, տեսնելով իր տարած այնքան հաղթությունները և վարած երեք պատերազմների հաջողությունը, թեպետև սկզբում Մանազկերտը անառիկ մնաց, բայց շատ զավառներ սրով ու գերության բարոյաբան արեց, ապա Ամին սրախոխող և հրաճարակ ամայի անապատ դարձրեց: Այդ պատճառով էլ, ահա, նա աներկյուղ ու համարձակ դուրս եկավ հունաց թագավորի դեմ, բայց նա մտքում ուխտել էր, որ եթե սրան բռնի, սիրով ու պատվով պիտի ճանապարհ դնի դեպի իր թագավորությունը, և այդ ուխտը հաստատել էր երդմամբ, որպեսզի խաղաղություն լինի Պարսից ու հունաց թագավորությունների միջև: Եվ, երբ նա պարզերես դուրս եկավ նաև այս պատերազմից, ինչ-որ կամենում էր կատարվեց, ումից որ դուրս ու զարհուրում էր, մի ծառայի պես շղթայակապ կանգնեց իր առաջ, հիշեց Աստծո հետ ունեցած իր ուխտը, և վեր կենալով սրան նստեցրեց իր աջ կողմում՝ հավատարիմ բարեկամի պես պատվով ու հետո պայան կապեց, որ. «Այսուհետև իմ ու թո միջև թշնամություն չպետք է լինի, այլ խաղաղություն պետք է լինի, այն ժամանակից երբ թագավորությունը, իսկ մենք՝ պարսկական տերությունը, բայց ինչ որ ես պատերազմով վերցրի, կմնա ինձ, և մենք այլևս ձեր երկրի վրա չենք արշավի»: Այսպիսով՝ նա մեծ պատվով նրան ճանապարհ դրեց» (Արիստակես Լաստիվեցի «Պատմություն», գլուխ 25):

«Տիդեմն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) ողջ զորքով գնաց Արևելք՝ Հայոց երկիրը, և իջավ ու զրավեց Մանազկերտ քաղաքը: Զաղաթում գտնվող սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) զորքը փախուստի դիմեց: Տիդեմն ձեռքն ընկածին սպանեց: Այս բանի լուրը հասավ Հայեալ քաղաք՝ սուլթանին: Նա վերադարձավ Արևելք, որովհետև իրեն ասացին, թե ռումոց կայսրը ահագին բազմությամբ շարժվել է դեպի պարսից երկիրը: Այդ տարվա ձմռանը սուլթանը պատերազմեց Հայեալի դեմ, բայց, քաղաքի մեծաթիվ կայազորի պատճառով, իրեն չհաջողվեց քաղաքը գրավել: Հակառակ, որ նա փորվորեց ողջ պարսից՝ խարխելով այն, այնուամենայնիվ, չկարողացավ որևէ վնաս հասցնել քաղաքին: Գարնանը սուլթանը լսեց Տիդեմն կայսրն արշավանքի դուրս գալու մասին և, թողնելով Հայեալը, փութանակի հասավ Ուռհա: Քաղաքի դուրսը նրան ձիեր, ջորիներ և պարեն մատակարարեց: Սուլթանը, վերցնելով դրանք, անվնաս անցավ սահմանն ու եկավ արևելք՝ Լեսուն կոչվող լեռը: Ծոսալ գնալու պատճառով անհամար բանակությամբ ձի և ուղտ սատակեց, բանգի նա իր զորքերը փախստականի արագության բերքով տանում: Նա ցանկանում էր Պարսկաստան գնալ, բայց հենց այդ պահին Տիդեմն ճամբարից սուլթանին բերեցին նենգ ռումների նամակը և ասացին. «Մի փախչե՛ք, զորքի մեծ մասով թե՛ք հետ ենք»: Սուլթանը, լսելով այդ, կանգ առավ: Նա Տիդեմն կայսրն մի նամակ գրեց սիրո, միաբանության, միմյանց նկատմամբ խաղաղ մատուցելու և առհավետ անփրկելու չգործելու մասին, նա վստահեցրեց, որ ինքը սիրալիր վերաբերմունք կցուցադրի քրիստոնյաների նկատմամբ, որ պարսիկների և ռումների միջև առիակետ սեր ու միաբանության կտրի: Տիդեմնը, սակայն, ամբարտաճած դրանից, ուշադրություն չդարձրեց այս խոսքերի վրա և առավել նախանձախնդրությամբ դիմեց պատերազմի: Չարանեզ մարդիկ, դիմելով Տիդեմնին, ասացին. «Ով կայսր, ոչ-ոք ի վիճակի չէ ընդդիմակայել թո մեծաթիվ զորքին: Նրա պարենն արդեն վերջանալու վրա է, դու մաս-մաս արձակիր նրան, որպեսզի մինչև պատերազմի օրը պարենի պակաս չգզան»: Դրա վրա Տիդեմն Կտրիճ Էմիրին Կոստանդնուպոլիս վերադարձրեց: Բացի այդ նա Տարխանիստեմի 30.000 հոգով խլաթ ուղարկեց, 12.000 հոգի էլ՝ Աբխազիա: Այսպիսով՝ կայսրն ողջ զորքը ցիրուցան արեցին և այս չարանեզության մասին սուլթանին տեղյակ պահեցին: Սուլթանը, տեսնելով, որ Տիդեմնը համաճում է, պատերազմի դիմեց ռումոց զորքի դեմ: Որպես առյուծի կորյուն՝ նա խորասանի բոլոր զորքերը առաջ տարավ: Տիդեմնը, լսելով, որ պարսից զորքն իր վրա է հարձակվել, հրամայեց ինչեցնել պատերազմական շեփոքը և ռումոց ողջ զորքը գունդ առ գունդ շարքի դրեց: Նա իր զորքի հրամանատարը նշանակեց հայ իշխաններ հաստապին և Վասիլակին՝ քաջ և պատերազմող մարդկանց: Օրվա մեծ մասի ընթացքում կատարի պատերազմ տեղի ունեցավ և ռումոց զորքը պարտություն կրեց, իսկ խատապն ու Վասիլակին էլ սպանվեցին: Թուրքերը ռումոց ողջ զորքը փախուստի մատուցին մինչև կայսր ճամբարը: Տիդեմնը, տեսնելով վիճակը, հրամայեց իր բոլոր զինվորներին հավաքվել, բայց նրա կոչին ոչ-

ոք ուշադրություն չդարձրեց, իսկ Տարխանիատեսն ու ռուսոց այլ իշխաններ էլ Կոստանդնուպոլիս էին գնացել: Կայսրը, տեղեկանալով այդ մասին, համոզվեց իր ազգակից ռուսների և նենգության մեջ: Հաջորդ օրը ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Առափնյայն հնչեցրին պատերազմական շփոթը և մունետիկները հրապարակեցին Տիոյեն կայսեր հրամանը՝ նա փառք և իշխանություն էր խոստանում, քաղաքներ ու գավառներ, եթե արիաքար մարտնչեն պարսից զորքերի դեմ: Սուլթանը ռուսոց զորքերի դեմ պատերազմի դիմեց մեծ պատրաստությամբ: Տիոյեն կայսրը եկավ, հասավ ճակատամարտի տեղը Մանազկերտի մոտ՝ Տողատափ կոչվող վայրը: Նա ուզեցրին և պաժինակներին կանգնեցրեց իր աջ ու ձախ կողմերում, իսկ մնացած զինվորներին՝ առջևում և թիկունքում: Մարտի թեժ պահին ուզեցրին ու պաժինակներն անցան սուլթանի կողմը, ռուսոց ողջ զորքը պարտություն կրեց և գլխովին դիմեց փախուստի: Տեղի ունեցավ ռուսոց զինվորների անթիվ-անհամար կոտորած, Տիոյեն կայսեր գերի վերցրին և տարան սուլթանին: Սուլթանի մոտ շրջայակապ տարան և բազմաթիվ այլ Ռուս իշխանների, ինչպես նաև անթիվ-անհամար գերիներ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Տիոյեն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.3.) ողջ զորքով գնաց Հայոց երկիրը և գրավեց Մանազկերտ քաղաքը: Քաղաքում գտնվող սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի – Մ.3.) զորքը փախուստի դիմեց: Տիոյենը ձեռք բերեց ընկածին սպանեց: Այս բանի լուրը հասավ Հայեա քաղաք՝ սուլթանին, որը, բարերով հարվածելով պարսիկ, այն արդեն մի քանի տեղերում ճեղքել էր, սակայն տիրել դեռևս չէր կարողացել: Եվ ահա, թողնելով Հայեաքը, նա փոխանակի հասավ Ուռհա: Քաղաքի դուրը նրան նվերներ տվեց: Սուլթանը, վերցնելով դրանք, անցավ Լեռուն կոչվող լեռը: Շտապ գնալու պատճառով անհամար բանակությամբ ձի սատակեց: Տիոյենի մոտից մի չար նամակ գրեցին, որում ասվում էր. «Մի փախչե՛ք, զորքի մեծ մասը թե՛ղ հետ է»: Սուլթանը, լսելով այդ, կանգ առավ: Նա Տիոյեն կայսեր մի նամակ գրեց սիրո և միաբանության մասին և վստահեցրեց, բայց Տիոյենն ամբարտաճած ուշադրություն չդարձրեց այս խոսքերի վրա և առավել նախանձախնդրությամբ դիմեց պատերազմի: Չարանեղ մարդիկ, դիմելով Տիոյենին, ասացին. «Ով կայսր, ոչ-ոք ի վիճակի չէ ընդդիմակայել թո մեծաթիվ զորքին: Նրա պարենն արդեն վերջանալու վրա է, դու մաս-մաս արձակիր նրանց, որպեսզի մինչև պատերազմի օրը պարենի պակաս չգզան»: Դրա վրա Տիոյենը բաց էլի որին Կոստանդնուպոլիս վերադարձրեց: Բացի այդ նա Տարխանիատեսին 30.000 հոգով խլաթ ուղարկեց, 10.000 հոգի էլ՝ Աբխազիա: Այսպիսով՝ կայսրը ողջ զորքը անմտաբար ցրուցան արեց: Այս ամենը հայտնի դարձավ սուլթանին, որը հավաքեց իր զորքերը, որպեսզի սկսի ճակատամարտը: Իմանալով այդ մասին՝ Տիոյենը իր զորքը Հայքի դրեց: Նա իր զորքի հրամանատար Նշանակեց քաջարի հայ իշխաններ խատապին և Վասիլակին՝ քաջ և պատերազմող մարդկանց: Ծակատամարտը սկսվեց և խատապին ու Վասիլակին էլ սպանվեցին: Հունական զորքը պարտություն կրեց ու փախուստի դիմեց: Տիոյենը հրամայեց հավաքել իր բոլոր ցրված զորքերը, բայց նրա կոչին ոչ-ոք ուշադրություն չդարձրեց, բանգի նրանք, որոնք առանձնացել էին, Կոստանդնուպոլիս էին գնացել: Կայսրը միայն այստեղ հասկացավ իր ազգակիցների նենգությունը: Հաջորդ օրը ճակատամարտը վերսկսվեց Մանազկերտի մոտ՝ Տողատափ կոչվող վայրում: Նա ուզեցրին և պաժինակներին կանգնեցրեց իր աջ ու ձախ կողմերում՝ հրամանատարները Նշանակելով Ուզին և Պաժինակին, իսկ ինքը ստանձնեց առաջապահի ու թիկունքի հրամանատարությունը: Երբ մարտը սկսվեց, ուզեցրին ու պաժինակներն անցան սուլթանի կողմը, հունական ողջ զորքը պարտություն կրեց և գլխովին ոչնչացավ: Կայսեր այլ շատ իշխանների հետ գերի վերցրին, կապեցին և տարան սուլթանի մոտ՝ ձեռք բերելով նաև մեծ ափայր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Երբ թագավորեց Դիոժենը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.3.), նա բազում զորքերով պատերազմեց պարսիկների դեմ, եկավ Մանազկերտ, գրավեց այն: Բռնակալ Ալփասլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.3.), սակայն, եկավ նրա դեմ, նրանք ուժեղ պատերազմեցին, բայց ի վերջո Դիոժենը պարտվեց ու գերի ընկավ, որից հետո պարտավորվեց հարկ վճարել և ազատ արձակվեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դեոժենն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.3.) անթիվ զորք կուտակեց, եկավ Ալփասլանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի – Մ.3.) վրա, ժամանեց Կարին, այրեց Հայոց եկեղեցին և երդվեց, որ, եթե հաղթի թուրքերին, կամ լիովին կջնջի բոլոր հայերին, կամ իր կողմին կդարձնի: Եվ լսեց այդ Տեղը ու չհաջողացրեց նրան, բանգի կոտորվեց նրա զորքն ու նա ինքն էլ հայտնվեց գերության մեջ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այդ ժամանակ եկավ հունաց Տիափոյժեն թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.3.) ու եկավ արևելք, որպեսզի պատերազմի: Նա հասավ Կարթեթի և բազում այլազգիների կոտորեց: Եվ ահա նրա դեմ եկավ պարսից թագավոր Մելիքշահը (հեղինակը սխալվում է և իրականում խոսքը գնում է Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի մասին – Մ.3.): Տիափոյժեն ուխտել էր, որ, եթե բռնի պարսից թագավորին, նրա մորթին խոտ է լցնելու և գերելով իր աշխարհն է տանելու: Դրան հակառակ, սակայն, Մելիքշահը ուխտել էր, որ, եթե բռնի Տիափոյժենին, ապա նրան պարգևներով նրա իսկ աշխարհն է հետ դարձնելու: Եվ ահա Տեղը վարվեց ամբարտաճանի կամքին հակառակ՝ այնպես անելով, որ բարի ուխտը հաղթի: Արդյունքում իր մեծամեծների հետ միասին բռնվեց Տիափոյժեն, սակայն իր իսկ աշխարհը հետ ուղարկվեց» (Ամանուն «Պատմություն Սիրոց»):

«Դեոժենը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.3.) գնաց սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի – Մ.3.) վրա՝ սպանալով հայերին բոլորին հույն դարձնել: Այդ նպատակով նա գալիս է Կարին և այրում է հայկական փայտակերտ եկեղեցին: Այնուհետև նա գնում է Մանձկերտ և գրավում այն: Սուլթանը հարձակվում է նրա վրա և նրան նեղը գցում, մինչև որ բռնում է նրան, չնայած հետո նրան ողորդությամբ արձակում է» (Կարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 57):

«Իր թագավորության ութերորդ տարում Դիոժենը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.3.) մեծ զորքով գնաց Պարսկաստանի վրա պատերազմի: Նա եկավ Մանազկերտ ու գրավեց այն: Այս լսելով՝ բռնակալ Ալփասլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.3.) ընդառաջ դուրս եկավ: Տեղի ունեցավ զորեղ ճակատամարտ: Դիոժենը պարտվեց ու նրա կողմից բռնվեց, բայց Ալփասլանը, հարկ դնելով նրա վրա, բաց թողեց» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Եվ մյուս 24 ցեղից կազմված թուրքերի այդ ազգը տալից իշխանությանը տիրեց, թեև ինքն էլ նրանց աղանդը վերցրեց, որից հետո թագավորին տապալեց ու հաղթեց նաև կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.3.)՝ պատերազմով լցնելով երկիրը և մաշելով մեր բնակարանը» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկայաց պատմություն»):

«Փրկչական 1070 թվականին Դիոժենը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.3.) եկավ արևելք և թուրքերից գրավեց Մանազկերտը: Ալփարսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.3.), սակայն, պատերազմեց նրա դեմ, հաղթեց և գերեց, ինչից հետո ուխտադրությամբ ազատ արձակեց» (Վասիլ Դալի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ կայսր Տիոժենը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.3.) բազում զորքով եկավ նրա դեմ Մանազկերտ, սակայն անհաջողության մատնվեց, բռնվեց ու նրան նետեցին նրա (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.3.) առաջ» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա հորձանք տվեցին Դիոժենի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.3.) զորքերը ու խաղացին Տուրուբերան Հայոց աշխարհի վրա, որտեղ դիմեցին դեպի Մանազկերտ ու զբաղեցրին այն, իսկ տեղում գտնված պարսից զորքերին էլ սրահար արեցին: Այդ ժամանակ Ալփասլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.3.) լսեց կայսեր արշավանքի մասին և ինքն էլ դիմեց նրա վրա: Եվ ահա դավաճանեց հունաց զորքը և կայսեր մատնեց Ալփասլանի ձեռքը, որը, սակայն, նրան բաց թողեց» (Յովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմություն», գլուխ 3):

«Այդ ժամանակ հույների կայսրությունում իշխում էր Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.3.)՝ իր եղբայր Կոստանդինի հետ միասին: Հարկ է նշել, սակայն, որ հույների համար սրանց իշխանությունը կործանարար էր, բանգի սրանք, մի կողմ թողնելով ռազմական գործերը, գերադասում էին գեյս կյանքը: Արդյունքում նրանք գերի դարձան կեղծ հաճույքներին, իսկ թուլությունն ու խայտառակությունն էլ պատեց նրանց: Այդ ժամանակ, սակայն, քրիստոնյա ժողովուրդը, որ բնակվում էր փառափեղ հռոմեական կայսրության սահմաններում, ապրապի էր մատնված թուրքերի երեսից, որոնք եկել էին արևելքից, ու փախստական էր դարձել: Արդյունքում չար թուրքերի սրերից շատ մարդիկ կոտորվեցին, իսկ թուրքերն էլ տիրեցին շատ քաղաքների և հողերի ու դրանք հարկի տակ դրեցին: Այս պայմաններում նույնիսկ այն երկու թույլ տիրակալները՝ թուրքերի դեմ զորք չուղարկեցին, դրա համար էլ ի վերջո սենատի հրամանով նրանց մայրը՝ Եվդոկիան, կնության տրվեց հայտնի մի ռազմիկի՝ Ռոմանոսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.3.), բանգի Եվդոկիան ամենից շատ հենց նրան տիրեց իր արիության և տոհմիկության համար: Այս մարդուն կոչում էին Դիոգենես, բանգի նրա մորուքը կիսվում էր երկու մասին: Եվ այսպես, իր ձեռքը վերցնելով կառավարման սանձերը, սա հաճույքները թողեց իր խորթ որդիներին, իսկ ինքը սկսեց զբաղվել ռազմական գործերով՝ նվաճելով դժբախտ հույների վրա հարձակված պարսիկների դեմ: Այդ պատերազմում հաջողությունը փոփոխական եղավ, բանգի, թեև Ռոմանոսը մի կողմից հաղթական էր մնում ու փախուստի էր մատնում հակառակորդին, բայց մյուս կողմից էլ վճռական ճակատամարտ չէր լինում: Եվ ահա Դիոգենեսն ի վերջո ուղարկեց իր մեծաբանակ կոմսերին, որպեսզի սրանք տիրեն այն քաղաքներին, որոնք իր փառքի պատճառով անցել էին իր կողմը, իսկ ինքն էլ փոքրաբանակ ուժերի հետ մնաց սեփական ճամբարում: Այդ ժամանակ, առաջնորդվելով իրենց արքայի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանի – Մ.3.) կողմից, պարսիկների իսկայական ուժեր շրջապատեցին Ռոմանոսի ճամբարը և փորձեցին ներս խուժել՝ այդ նպատակով

իրականացնելով մի քանի հզոր հարձակումներ: Առաջին և երկրորդ հարձակումները, սակայն, հետ մղվեցին, թեև Ռոմանոսը ընկավ անհանգստության գիրկը, բանգի նա հասկանում էր, որ այդ ծավալը նախատեսված չէ երկարատև պաշտպանության համար: Արդյունքում նա որոշեց գործել, որպեսզի ամենից առաջ փրկի իր մոտիկների կյանքները, այլ ոչ թե իր, բանգի տեսնում էր, թե նրանք ինչ աստիճանի էին թուլացել՝ տանջվելով մարտերից ու տվից: Եվ ահա կայսրը հրամայեց, որ բոլոր գունդային միջոցները, որ կային, թանկարժեք հագուստները, ոսկյա զարդերը և արծաթեղենը ցրեն ծանրաբով մեկ, որպեսզի թուրքերը, երբ ի վերջո ներս կմտնեն, տեսնեն այդ ամենը, հրապուրվեն ու դադարեն հույներին հետապնդել: Լուսաբացին պարսիկների հսկայական բանակը եկավ ու շրջապատեց հույների ծավալը, ընդ որում հույների բաժին էր հասել մի անթուն և անհանգիստ գիշեր: Եվ այսպես երկու կողմից էլ թռան նիզակներ, իսկ նետերի ամպերն էլ ծածկեցին երկինքը, սակայն այնպես չեղավ, ինչպես Ռոմանոսն էր նախատեսել, բանգի այն թանկարժեք իրերն ու փողերը հավաքեցին մարտից խուսափած ծառաները: Այդ ժամանակ հույներն իրոք չկարողացան դիմադրել պարսիկների հսկայական բանակին և, ճեղքելով պաշտպանությունը, թշնամին ուժով իր համար ուղի բացեց դեպի ծավալը: Այնուհանդերձ, ավելի շատ հակված լինելով դեպի թուրքը, բան թե գործը կոտորելուն, պարսիկները շատերին թույլ տվեցին հետանալ, թեև հույների առաջնորդը, որի սաղավարտի ու գրահների վրա փայլվում էր ոսկյա արծիվը, այդպես էլ չկարողացավ այդ անել: Կայսրը պաշտպանվում էր բոլոր հնարավոր միջոցներով, շարդելով հակառակորդին իր թորով, սակայն ի վերջո նետը խոցեց նրա մարմնի չափաշատանկած մասերից մեկը և նա իր մարդկանցից մի քանիսի հետ միասին բռնվեց: Եվ այսպես, թալանելով Ռոմանոսի ծավալը, պարսիկները կայսրին տարան իրենց արքայի մոտ» (Վիլհելմ Մալուխացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 3):

«Կոստանդնուպոլսի տիրակալ Ռոմանոս Դիոգենեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) տիրապետության ժամանակ Բելֆետ անունով Պարսկաստանի հզոր իշխանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) եկավ արևելքից ու իր հետ այնքան ժողովուրդներ բերեց, որ սրանք իրենց բանակով ծածկում էին ամբողջական երկրներ: Այս ամբոխն այնքան մեծ էր, որ, կարելի է ասել, այն անթիվ էր: Նրանք իրենց հետ բերել էին շատ պաշարողական մեքենաներ և այդ հսկայական ամբոխի գլուխն անցած էլ Բելֆետը մտավ Կոստանդնուպոլսի կայսրության տարածք՝ վնաս հասցնելով այն ամենին, ինչ կայսրն արեցրել էր: Երբ թուրքերը հայտնվում էին մի որևէ բաղաձի կամ ամրոցի մոտ, նրանք այն գրավում էին գրոհով և ոչ-ոք չէր կարողանում դիմադրել նրանց, երբ նրանք ոչնչացնում էին երկիրը: Մարդիկ փախչում էին թուրքերի առաջ և այս չարագուշակ լուրն ի վերջո հասավ կայսրն ականջին, որ Արևելքի այդ մեծ տիրակալը ցանկանում է ոչնչացնել իր ողջ երկիրը: Եվ ահա կայսրն արագորեն կոչ տարածեց ողջ կայսրությունում, հավաքեց իր բանակը և մեծ բանակի մարդկանց կենտրոնացրեց, բանգի այդ սարսափելի լարման մեջ մարդկանց կուտակեց ինչպես կարողացավ: Եվ այսպես, երբ մարդիկ հավաքվեցին, նա մեծ բանակի ծանր զինված հեծյալներով և նավերի ուղեկցությամբ գնաց թագավորության այն մասը, որը ենթարկվում էր Բելֆետի թալանին: Շուտով նա նրան հենց այնտեղ էլ գտավ, որտեղ սպասում էր, ընդ որում սա ուզում էր ավելի խորանալ երկրում: Երբ այս ամենի մասին բոլորին հայտնի դարձավ, կայսրն իր բանակը մարտի պատրաստեց և նրանք սկսեցին ճակատել այնքան կատաղած ու դաժանորեն, ինչպես կարող են մարտնչել միայն միմյանց նկատմամբ խորը ատելությունն տաժող մարդիկ: Մարտն անկախատալի մեծ ու դաժան էր, շատ մարդիկ սպանվեցին և շատ արյուն հոսվեց, սակայն ի վերջո հույներն արդեն ի վիճակի չեղան մարտում դեմ կանգնել մեծաքանակ հեթանոսներին: Եվ ահա հույները խառնաշփոթում և նահանջեցին, թուրքերը սպանեցին շատ շատերին ու այլ գերիների թվում կենդանի բռնեցին նաև հենց իրեն՝ կայսրը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 8):

«Երբ կայսր Ռոմանոս Դիոգենեսն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) իմացավ այս ամենի մասին, նա հավաքեց հույների զորքը, մեկնեց Մեծ Հայաստան և պատրաստվեց հարձակվել թուրքերի վրա: Այդ ժամանակ նա պարծենկոտաբար հայտարարեց, որ կհաղթի թուրքերին, կբռնի նրանց արքային (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) և կայրի: Իր հերթին, սակայն, թուրքերի արքան ևս պատրաստվում էր հաղթանակի, սակայն Դիոգենեսին բռնելու դեպքում նրա նկատմամբ նա պատրաստվում էր ողորմած լինել և խաղաղությամբ դարձնել նրան իր տիրույթները: Այս ամենը հրաշալի կերպով հայտնի եղավ հետագայում: Եվ ահա սկիզբ առած ճակատամարտի ժամանակ անակնկալ կերպով հակառակորդուն առաջացավ հայտնի հույների ու կայսրի միջև, իսկ հայ ռազմիկներն էլ, որոնց նա ցանկանում էր ստիպել տալ ընդունել իրենց հերետիկոսությունը, առաջինը դիմեցին փախուստի և թիկունք դարձրին մարտին: Այդ ժամանակ թուրքերը իրենց կուռ միասնության շնորհիվ հաղթեցին հույներին: Այդ ճակատամարտում տեղի ունեցավ նման մի հիշարժան բան: Երբ երկու կողմերը պատրաստվում էին պատերազմի, սուլթանի հորեղբայր Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության ապագա հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գալուշը – Մ.Ֆ.) խնդրեց ճակատամարտը իրեն հանձնարարել, իսկ սուլթանի էլ աղաչեց, որ նա բազմի գահին՝ մի լեռան վրա: Սուլթանը համաձայնեց և ահա Սուլեյմանը դասավորեց իր 12 ընտրյալ որդիներին ու ամեն մեկին 1.000 հեծյալ տվեց: Սրանք պատրաստվեցին և ներքև իջան, որպեսզի հարձակվեն հույների վրա: Երբ երկու կողմերը մարտում իրար խառնվեցին, սուլթանի բորջորդիներից մեկը, որը գտնվում էր նրա մոտ, իր հերթին ևս ցանկացավ մասնակցել մարտին, սակայն սուլթանը թույլ չէր տալիս: Պնդելով իր ասածի վրա և կրկնելով խնդրանքը տարբեր ձևերով՝ նա ի վերջո թույլություն տվեց և ստացավ և ներքև իջավ: Նրան դեմ դուրս եկավ կայսր Դիոգենեսը, որը շատ քաջ ու խիզախ այդ էր և շարունակում էր մնալ մարտի դաշտում, չնայած որ նրա երևելիների մեծ մասը հայերի հետ միասին արդեն փախել էին: Եվ ահա, երբ սուլթանի զարմիկը, որն այնուհանդերձ իջել է, հանդիպեց կայսր, նա հարվածեց նրան, տապալեց ծիուց ու մտադրվեց սպանել: Այդ ժամանակ հույների կայսրը հայտնեց իր ուժ լինելը, թուրքը ուրախացավ, բռնեց նրան և տարավ սուլթանի մոտ, սակայն ոմն մի ռազմիկ տեսավ այդ և հարցրեց, թե ո՞վ է այդ գերին: Սուլթանի զարմիկն ասաց, որ կայսրն է, և ահա այդ ժամանակ այդ սրիկան, ցանկանալով իրենով անել հաղթանակը, սրով հարվածեց նրան, իսկ ինքն էլ, բռնելով կայսր, կապկապած փնտրեց նրան հասցրեց սուլթանին: Երեկոյան, իմանալով, որ զարմիկը չի վերադարձել, սուլթանը մի քանի ռազմիկներ ուղարկեց վերջինիս որոնելու և նրանք գտան նրան պառկած, բայց դեռ կենդանի, ու հասցրին սուլթանի մոտ: Դիոգենեսը ճանաչեց նրան և պատմեց, թե ինչ է եղել: Այդ ժամանակ սուլթանը հրամայեց խաչել այն նեղ ռազմիկին, իսկ նրա գույքն էլ տվեց նրան, ով այդպես անազնիվ կերպով փրակվել էր» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 3):

«Թագավորեց Ռոմանոս Դիոգենեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) և, զորք հավաքելով, կռվի ելավ թուրքերի Սուլեյման թագավորի (հեղինակը, նկատի ունենալով Իկոնիայի սուլթանության ապագա հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գալուշին, նրան շփոթում է Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի հետ – Մ.Ֆ.) դեմ: Այս Սուլեյմանը թուրք թագավորների մեծ ցեղից էր: Անցնելով իշխանության գլուխ՝ նա եկավ, հաստատվեց Պարսից երկրում և արաբներից թագավորություն ստացավ: Այնուհետև նա սկսեց կոչվել սուլթան, մինչդեռ արաբ թագավորներն անվանվում էին իսլամիներ, այսինքն՝ մարգարեի փոխանորդներ: Սրանք նստում էին Բաղդադում և ինչպե՞ս վայելում ողջ մահմեդական Աշխարհում, սակայն կորցրել էին իրենց ազդեցությունը բանակի վրա և թուրքերն էին տիրում ամենուրեք: Երբ Հայոց երկրում ճակատամարտ տեղի ունեցավ ռոմանների կայսր Ռոմանոսի և սուլթան Սուլեյմանի միջև, ռոմանները պարտվեցին և թիկունք դարձրին: Շատերը նրանց զորքից սպանվեցին, մյուսները փախան, իսկ Ռոմանոս կայսրը ողջ-առողջ ընկավ սուլթան Սուլեյմանի մի պատանի զինակրի ձեռքը: Երբ վերջինս ուզեց սպանել նրան, նա ասաց. «Մի սպանիր ինձ, ես ռոմանների կայսրն եմ»: Մինչ պատանին պատրաստվում էր տանել նրան թագավորի, այսինքն՝ սուլթանի մոտ, պատահեց մի այլ թուրք, որը հարցրեց. «Ո՞վ է այդ գերին, որին բռնել ես»: Նա ասաց, «Ռոմանների թագավորն է»: Այդ ժամանակ, անցնելով սուլթանի պատանի զինակրի հետևը, նա իր ձեռքում եղած թուրք խրեց նրա կոկորդը և Ռոմանոս կայսրին առավ, տարավ սուլթան Սուլեյմանի մոտ՝ պարծենալով, թե ինքն է բռնել նրան: Կիրավորվածի, սակայն, որը դեռ ողջ էր, նրա ծանոթներից մեկն անցնելիս վերցրեց, կապեց, նստեցրեց ձիու վրա և ծավալ բերեց, իսկ Ռոմանոս կայսրը, տեսնելով այդ, ասաց սուլթանին. «Սա էր, որ ինձ բռնեց, իսկ քեզ մոտ բերողը խի՞նց նրան և խլեց ինձ նրանից»: Սուլթան Սուլեյմանի կարգադրությամբ փրակվողվածը հանձնվեց բժիշկներին և ապաքինվեց, իսկ մյուսը կախաղան հանվեց: Ինչ վերաբերում է Ռոմանոս կայսրին, ապա սուլթանը, նրան նվերներ տալով, ազատ արձակեց, առանց ներդրության ուղարկեց իր երկիրը» (Ամասուն Եղեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 236):

«Այդ ժամանակ Դիոգենես արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) մեծաքանակ բանակ հավաքեց, մեծ զորությամբ մտավ Հայաստան և ելավ Սինագետտի դեմ՝ բռնելով սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) մարդկանց, սակայն չսպանելով նրանց ու տիրելով քաղաքին: Երբ սուլթանը լսեց այս մասին, նա սկսեց հեռանալ ռոմանների տարածքից, բանի որ նրա ուժերը փոքրաքանակ էին: Այդ ժամանակ Ալիարսլանը Սարունյեզգին անունով մեկին ուղարկեց Դիոգենեսի մոտ և խաղաղության առաջարկ արեց՝ պայմանով, որ ամեն մեկը վերադարձի իր գրաված երկրները: Այս անգամ, սակայն, սկսեց պարծենալ Դիոգենեսը և ասաց. «Այժմ, երբ ես այսքան գանձ եմ ծախսել և այսքան զորք եմ հավաքել, իսկ իմ հաղթանակն էլ անկասկածելի է, ինչո՞ւ ես պետք է հետ դառնամ: Ես ձեզ համար այլ բան չունեմ պահած, բան սուրը»: Այդ ժամանակ Աստված, փառք նրան, ստորացրեց գոռոզին և մեծացրեց սուլթանի ուժը: Եվ ահա նա զորք պատրաստեց և ոգևորիչ խոսքով դիմեց նրան, որից հետո վերցրեց նետն ու աղեղը, հագավ գոհիը, ձեռքը վերցրեց նիզակն և վահանը, կապեց նժույգի պոչը ու ցատկեց դրա վրա: Բոլոր թուրքերը լրիվ նույնն արեցին, որից հետո նրանք ուրբաթ օրվա կեսօրին ռոմանների դեմ ելան իսլաթի և Սինագետտի մինչև տարածվող մի դաշտում: Նրանք բարձր աղաղակեցին և մեծ բանակությամբ նետվեցին ռոմանների վրա, որոնց սպրտակ պատեց ու նրանք փախան, իսկ ոմանք էլ գերվեցին: Այդ ժամանակ Կահարա կոչվող թուրք ներքինիներից մեկը, որ սուլթանի պալատականներից էր, եկավ նրա մոտ և ասաց. «Ստրուկներիցս մեկն ասում է, որ նա գերել է ռոմանների արքային և նա նրա հետ է» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այնուհետև այ-Ադիդը (Սեյջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) գիշերով ելավ և ճանապարհ ընկավ, մինչև հասավ հայաթ, որը Մանազկերտի շրջակայքում էր՝ հայերի երկրում։ Երկու բաղաբների միջև մի մեծ գետ կար։ Յույների թագավոր Դիոգենեսն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) իր գործով իջավ Մանազկերտի այդ գետը՝ հետև ունենալով 600.000 ծիսավոր ռազմիկներ։ Երկու թագավորներն իրար եկան և հանդիպեցին Բառուս ամսի 7-րդ օրը։ Դիոգենես Յույնի գործերի ղեկավարները Մարիամի որդի Միքայելի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.) միջոցով, ով իր հորեղբայր Կեսարի հետ թագավոր էր իրենից առաջ, նրա դեմ դավադրության մեջ ներթափանցվեցին։ Երբ Դիոգենես թագավորը հարձակվեց դուռերի բանակի վրա և նա գործի մեջ էր, կարծելով, թե իր ընկերները ու իր գործերը հարձակվում են իր հետ միասին, հնազանդվում են իրեն և լավ խորհրդատուներ են, նրանք թողեցին ու լքեցին նրան։ Նա իր սեփական ձեռքով բազմաթիվ դուռերի սպանեց։ Նա շարունակեց սպանել և պաշտպանվել, մինչև որ նրան գերեցին ու նրա գործերը ցրվեցին՝ այն բանից հետո, երբ նրանցից շատերը գերվեցին, իսկ ոմանք էլ մտան Մանազկերտ» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի» պատմությանը)։

«Դրանից հետո սուլթանությունը թուրքերի նկատմամբ ընդունեց Տուրքի-բեկի (Սեյջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի-բեկի – Մ.Ֆ.) եղբորորդի Ալի-Արսլանը (Սեյջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.)։ Գործնական հատկանիշները, խոհեմությունը և խիզախությունը վերջինիս մատուցեցին հայտնի հաղթանակը հույների նկատմամբ այն սարսափելի ճակատամարտում, որտեղ Ռոմանոս Չորրորդը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.), որը կոչվում էր նաև Դիոգենես, գերի ընկավ» (Դավիթ Բագրատունի «Կրատունի պատմությունը», գլուխ 94)։

«Այդ տարի Ռումի թագավոր Արմանուրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) դուրս եկավ 200.000 ռումների, ֆրանկների, արևմտյան ազգերի, ռուսների, պաժնիակների և վրացիների ու այդ երկրներից եկած ուրիշ խմբերի բազմությամբ, որոնք եկան իսկալական գործով ու գեղեցիկ հանդերձանքով ու դիմեցին իսլամի երկրին։ Նա եկավ հայաթ Լահանգի Մանազկերտ բաղաբը։ Այս լուրը հասավ Ալի Արսլանին (Սեյջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանին – Մ.Ֆ.), երբ նա վերադարձել էր Յայեքից և Ատրպատականի հոյ բաղաբում էր։ Նա լսեց, թե ինչպիսի մեծ զորքով էր եկել Ռումի թագավորը, սակայն չկարողացավ իր գործերը ի մի հավաքել, բանգի նրանք հեռու էին գտնվում, իսկ թշնամին մոտ էր։ Նա իր գանձերը կնդր ու Նիզամ ալ-Մուլքի հետ ուղարկեց Յամադան, իսկ ինքն իր մոտ եղած 15.000 հեծյալներով ճանապարհ ընկավ։ Նա ասաց նրանց. «Ես կռվելու եմ ճակատագրին հնազանդ և համբերատար կերպով, եթե ողջ մնամ, դա կլինի Ալլահի ողորմությունը, իսկ եթե նահապետվեմ, ապա իմ որդին՝ Մեյիջաիդ (Սեյջուկյան սուլթանության սուլթան Կապադ սուլթան Մեյիջ-Շահը – Մ.Ֆ.), իմ գահաժառանգն է»։ Նրանք շարժվեցին առաջ, և երբ թշնամին մոտեցավ, նա առաջապահ զորամաս ուղարկեց, որը հայաթի մոտ հանդիպեց ռուսների առաջապահ զորամասին, որի մեջ կային 10.000 ռումներ։ Նրանք բախվեցին և ռուսները պարտվեցին, նրանց առաջապահի հրամանատարը գերի ընկավ, տարվեց սուլթանի մոտ և նրա քիթը կտրեցին։ Ավարը նա ուղարկեց Նիզամ ալ-Մուլքին՝ հրամայելով, որ ուղարկի Բաղդադ։ Երբ երկու գործերը իրար մոտեցան, սուլթանը լուր ուղարկեց Ռումի թագավորին հաշտություն խնդրելով, բայց սա ասաց՝ հաշտություն կկնքվի միայն Ռեյում։ Սուլթանը վրդովվեց այս բանի համար։ Նրա իմամը և ֆակիրը Աբու Նասր Սուհմանը իրեն Ադը ալ-Մեյիջ-ալ-Բուխարի ալ-Յանաֆին ասաց. «Դու այն հավատի համար ես կռվում, որին Ալլահը խոստացել է օգնություն և հաղթանակ բոլոր մյուս կրոնների նկատմամբ։ Ես հույս ունեմ, որ բարձրյալն Ալլահը թո անունով է գրել այս հաղթանակը։ Ելիր նրանց դեմ ուրբաթ օրը մայրամուտից հետո, այն ժամին, երբ բարոզիչները միևարարեցին աղոթելու են սրբազան պաթարի ռազմիկների հաղթանակի համար, իսկ աղոթքը անպատասխան չի մնա»։ Երբ այդ ժամը հասավ, իմամը նրանց հետ աղոթք կատարեց և սուլթանն արտասվեց, մարդիկ ևս լաց եղան նրա հետ, նա աղոթեց, և նրանք աղոթեցին նրա հետ։ Նա ասաց. «Ով կամենում է հեռանալ, թող գնա, բանգի այստեղ չկա տիրակալ, որը հրամայի կամ արգելի»։ Նա դեն գցեց աղեղն և նետը, վերցրեց սուրն ու գուրգը և իր ձիու պոչը սեփական ձեռքով կապեց։ Նույնը արեց նաև նրա գործը։ Նա սպիտակ հագավ և օծվելուց հետո ասաց. «Եթե սպանվեմ, սա է իմ պատանքը»։ Նա արշավեց ռումների դեմ, իսկ նրանք նույնպես դուրս եկան նրա դեմ։ Երբ նա մոտեցավ նրանց, իջավ ձիուց, իր դեմքը շփեց իրոցին, արտասվեց և երկար աղոթեց, ապա հեծավ իր ձին ու սկսեց հարձակվում և գործը նույնպես հարձակվեց։ Մահմեդականները մնացին ռումների մեջտեղում և փոշին նրանց անջատել էր իրարից։ Մահմեդականները կոտորեցին նրանց ինչքան, որ կամեցան, Ալլահը հաղթանակ պարգևեց նրանց, ռումները փախուստի դիմեցին և անհամար զոհեր տվեցին, այնպես, որ երկիրը ծածկվեց սպանվածների դիակներով։ Ռումի թագավորը գերի ընկավ։ Նրան բռնեց Զաուհարայինի ղուլյակներից մեկը և ուզեց սպանել, բանգի չգիտեր նրան, բայց թագավորի մոտ գտնվող մի ծառա ասաց. «Մի սպանիր, սա Զաուհարին է»։ Այս ծառային Զաուհարայինը ժամանակին առաջարկել էր Նիզամ ալ-Մուլքին, բայց վերջինս արհամարհանքով հրաժարվել էր։ Զաուհարայինը գովել էր նրան, իսկ Նիզամ ալ-Մուլքը կատակով ասել էր. «Գուցե նա Ռումի թագավորին գերի բռնած բերի»։ Այդպես էլ եղավ։ Երբ ծառան թագավորին գերի բերեց Զաուհարայինի մոտ, սա տեղեկացրեց սուլթանին թագավորի գերի ընկնելը և նա հրամայեց նրան բերել իր մոտ։ Երբ բերեցին, սուլթան Ալի Արսլանը երեք անգամ իր ձեռքով մտրակի հարված տվեց, ասելով. «ԶԷ՞ որ ես բեզ հաշտություն առաջարկեցի, իսկ դու մերժեցիր»։ «Թող ինձ այպանելը և արա ինչ-որ կամենում էս», - ասաց նրան թագավորը։ Սուլթանն ասաց. «Ինչ կանեիր ինձ, եթե գերի վերցնեիր»։ Նա ասաց. «Վառ կվերաբերվեի», «Իսկ ի՞նչ ես կարծում, ես թո նկատմամբ ի՞նչ կանեմ», - պատասխանեց սուլթանը։ Ռումի թագավորն ասաց. «Կամ կսպանես ինձ, կամ խայտառակ ցուցադրության կենթարկես մահմեդական երկրներում, իսկ վերջինը, որը քիչ հավանական է, ներքու կշնորհես՝ դրամ վերցնելով և ինձ թո տեղակալը դարձնելով»։ Սուլթանն ասաց. «Յենց այդպես էլ որոշել եմ անել»։ Նա թագավորի համար փրկագին նշանակեց հազար-հազար իննգ հարյուր հազար դինար՝ պարտավորեցնելով, որ Ռումի գործերը ուղարկվեն, հենց որ ինքը պահանջի, ինչպես նաև այն, որ նա ազատ արձակի Ռումի երկրում եղած բոլոր մահմեդական գերիներին։ Այդպես էլ գործերը կարգավորվեցին։ Նա թագավորին տվեց մի վրան և տասը հազար դինար ուղարկեց, որպեսզի պատրաստություն տեսնի, նա նաև պատրիկների մի մասին էլ ազատ արձակեց։ Մյուս օրը Ռումի թագավորն ասաց. «Ո՛րն է խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Քափի – Մ.Ֆ.) կողմը»։ Ցույց տվեցին նրան, նա ելավ, գլուխը բացեց ու երկրպագեց՝ որպես ծառայության նշան։ Սուլթանը հիսուս տարվա համար հաշտություն կնքեց, գործի ընկերակցությամբ ուղարկեց նրան իր երկիրը և նրան ապահով տեղ հասցրեց։ Մեկ փարսախ տարածության վրա սուլթանը ուղեկցեց նրան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

«Դիցի 463 թվականին սուլթան Ալի-Արսլանը (Սեյջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) անցավ աշ-Շամի հարթավայրով ու ժամանեց Յալեյի շրջան՝ իր փոխարեն գործի մի ջոկատով թողնելով որդուն (Սեյջուկյան սուլթանության սուլթան Կապադ սուլթան Մեյիջ-Շահին – Մ.Ֆ.)։ Նա անցավ Եփրատ գետը Նույսկների թիկունքի վրա՝ առանց նավերի ու նավակների օգնության։ Յետո նա ժամանեց իր ու Սալմաստ, բանգի նրան լուրեր էին հասել, որ առ-Ռումում պետությունը վստահել են քրիստոնեական տիրակալներից սերող մեկին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.) և նրա համար գործ են հավաքել, որի թիվը հասնում է մինչև 300.000 հեծյալի ու հետևակի։ Առ-Ռումը սուլթանի վրա էր նետել իր լավագույն ուղիներին և «թափեց երկիրն իր փորոտիքը» անհաջիվ բանակությամբ։ Այդ արքային միացան առ-Ռումի գլխավորները, որոնց թվում նաև հայեր, պարսիկներ, պաժնիակներ, ղուզեր ու ֆրանկներ, ժողովուրդներ, որոնց միայն տեսքը սարսափեցնում էր հայացքը, իսկ քրիստոնյաները նրանցում իրենց հիմքերի վեր հառնումն էին տեսնում։ Նրանք երդվեցին, որ կքչեն խալիֆին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Քափին – Մ.Ֆ.) և նրա փոխարեն կհաստատեն իրենց բահանային, կավերեն մզկիթները և այնտեղ եկեղեցիներ կկառուցեն։ Այդ ժամանակ սուլթանը իր կնոջ ու վեզիր Նիզամ ալ-Մուլքի մոտ մի մարդ ուղարկեց, որը նրանց հետևյալը փոխանցեց. «Ես գնում եմ թշնամիների վրա գործով, որը կա իմ ձեռքի տակ։ Եթե կենդանի մնամ, դա Ալլահի կողմից տրված բարիք կհամարեն, իսկ եթե հավատի համար զոհվեմ, դա ևս կլինի Ալլահի ողորմածությունը։ Իմ հետևորդը կլինի որդիս՝ Մեյիջ-Շահը»։ Սուլթանը 15.000 բաջարի հեծյալներ ուներ և ամեն մեկը ուներ նաև պահեստային ձի... Դիցի 463 թվականի Չուլբադա ամսի 15-ին սուլթանը մոտեցավ առ-Ռումի արքային մի վայրում, որը հայտնի էր ազ-Չուլխուր անունով, այն հայաթի ու Սալազգերդի միջև էր գտնվում։ Սուլթանը արքային խաղաղության առաջարկ ուղարկեց, սակայն սա պատասխանեց, որ խաղաղությունը կկնքվի միայն Ռեյում...։ Վեզիր Նիզամ ալ-Մուլքը վերադարձավ Յամադան, որպեսզի պաշտպանի Իրաքը, Խորասանն և Մազանդարանը մերձավոր մարդկանցից ու խոռվարարներից, իսկ սուլթանը անձամբ նետվեց դեպի վտանգը...։ Նա մի կողմ նետեց նետերն ու աղեղը, ձեռքը վերցրեց թուրը, սեփական ձեռքով հանգույց արեց ձիու պոչը և մնացած բոլոր ռազմիկներն էլ այդպես վարվեցին։ Երբ թշնամիներն իրար եկան, երևաց, որ ռումները խաղաղ են փորել իրենց գործի շուրջ։ Այդ ժամանակ սուլթանն ասաց. «Երդվում եմ Ալլահով, նրանք լցախաղաղվեմ, բանգի այն, որ նրանք այդքան մեծաբանակ ռազմիկներ ունեն, բայց խաղաղ են փորել, վկան է նրանց վախկոտությունն ու փոքրոգությունը»։ Առ-Ռումի արքան կարմիր մահուղից կարգված մի սրահ էր զարկել, նույն գույնի էլ վրան ու այլ վրաններ, որոնք հասարակ կտորից էին։ Նա բազմել էր ոսկյա գահի վրա, նրա գլխավերևում ոսկյա խաչ կար, որը զարդարված էր անգին թանկարժեք բարերով։ Արքայի դիմաց շարված էին շատ վանականներ ու բահանաներ, որոնք ավետարան էին կարդում։ Չորեքերն իրար եկան ուրբաթ օրը, երբ մահմեդականների խաթիբը մինարեթից կոչ արձակեց։ Սուլթանի ճաճարում բարձրացավ Ղուրան կարդացողների ձայնը և ինչեք թմբուկների ձայնը, իսկ ռումների ճաճարից էլ լսվեցին իրենց թմբուկների ձայները։ Յանկարծ բախի բարձրացավ և մահմեդականների աչքերը կուրացրեց փոշուց։ Սուլթանի գործը պատրաստվեց փախուստի և այդ ժամանակ սուլթանն իջավ ձիուց և սկսեց աղոթել Բարձրյալ Ալլահին...։ Այդ աղոթքն ու լացը նա շատ անգամ կրկնեց, մինչև որ բաժու ուղորդությունը չփոխվեց և փոշին չսկսեց կուրացնել անասովածների աչքերը, բռնակալության հիմքը չհնազանդվեց, մեծամիտ մուրդությունը չկործանվեց և քրիստոնյաների որոշումը չկորավ, ինչպես. «Յարբաժ մարդիկ, որոնք հարբած չեն»։ Երբ արթազանն արդեն

սկսում էր դեպի մայրամուտ թեքվել, մարտի փոշին սկսեց աստիճանաբար նստել և այդ ժամանակ առ-հուռի արբան փարվեց կործանման ու գերության ոտքերին: Դա տեղի ունեցավ այսպես: Սուլթանական գուլյամներից մեկի ծիու սանձը կտրվեց, նա գնաց նրա հետևից և գտավ մի ձի, որը զարդարված էր թանկարժեք քարերով ու ոսկյա թափերով: Այդ ձիու կողքին նստած էր մի մարդ, որի դիմաց դրված էր ոսկյա մի սաղավարտ, որի վրա ոսկյա օղակներից հավաքված օղագրահ կար: Գուլյամն ուզեց սպանել նրան, բայց այդ մարդն ասաց. «Ես առ-հուռի արբան եմ: Մի սպանիր ինձ, բանձի արքայասպանությունը խայտառակ մի բան է»: Գուլյամը կապեց նրա ձեռքերը և քարշ տվեց սուլթանական ճամբար, որտեղ առ-հուռի գերիներից ոչ մեկը նրան այլ կերպ չէր դիմապիտուկ, բան չէր ասել: Ուրախ լուր եկավ սուլթանի նստավայր, երբ նա զբաղված էր երեկոյան աղոթքով, և արքային ներս հրեցին նրա մոտ: Հաջիբները ճանկեցին նրա մազերից ու օձիքից և գետին նետեցին, որպեսզի նա հողը համբուրի, սակայն նա չհամբուրեց հողը սուլթանի դիմաց, բանի որ արքայական հպարտությունն ու ինքնասիրությունը թույլ չէին տալիս նրան այդ կերպ վարվել: Այդ ժամանակ սուլթանն ասաց. «Թողեք նրան, հերիք է և այն, ինչ նա տեսավ այսօր»: Սադ-էդ-Դուլա Գավթար խանը մի մասնույթ ուներ, որը նա նվիրել էր վեզիր Նիզամ ալ-Սուլթան, սակայն սա հրաժարվել էր դրանից, ուշադրություն չէր դարձրել այդ նվերի վրա և դա համարել էր արհամարհելի մի բան: Սադ-էդ-Դուլան հաճախ էր վեզիրի մոտ փորձում հետաքրքրություն առաջացնել այդ մասնույթի նկատմամբ և ի վերջո Նիզամ ալ-Սուլթան ասաց. «Ի՜նչ օգուտ նրանից, գուցե նա գերեզմարված կբերի առ-հուռի արքային»: Եվ ահա այդպես էլ եղավ, ինչպես ասել էր Նիզամ ալ-Սուլթան, և ճակատամարտի օրը հենց այս գուլյամը, որպես գերի վերեց առ-հուռի գերված արքային: Սուլթանը իրաւայեց շղթայել արքային և ասաց գուլյամին, որ նա խնդրի իրենց այն, ինչ ուզում է: Ի պատասխան դրան գուլյամն ասաց, որ իր համար իրավունք է խնդրում առաջինը սուլթանի հաղթանակի մասին լուրը Դազնա հասցնել: Սուլթանը տվեց նրան այդ իրավունքը: Ես խոջա իմամ Մուշարաֆ աշ-Շիրազիից՝ Ջեյհան գետի ափին ապրող այդ վաճառականից, լսել եմ, դա Դարգամի դիմաց էր, երբ մենք գետով հոսեցինք էինք իջնում, որ նա ասաց հետևյալը. «Ես լսել եմ իմ ուսուցիչ Շեյխներից, որ, երբ սուլթան Ալի-Արսլանի և առ-հուռի գործը հանդիպել են, առ-հուռի արբան դեսպան և ուղարկել սուլթանի մոտ և փոխանցել նրան հետևյալը. «Ես մոտեցել եմ քեզ և ինձ հետ այնքան զորք կա, որ դու չես կարող դիմադրել ինձ: Եթե դու, հնազանդություն հայտնես, ես քեզ բավարար բանակությամբ հող կնվիրեմ և դու իմ իշխանության իմ հզորության շնորհիվ տակ անվտանգ կլինես, իսկ եթե չանես այդ, ապա ես 300.000 հեծյալից ու հետևակից կազմված զորք ունեմ, ինչպես նաև 14.000 սայլեր, որոնցում պահպանվում են իմ գումարներն ու պաշարները: Ինձ չի կարողանա դիմադրել մահմեդականների ոչ մի զորք, իմ դիմաց իր դարպասները չի կարողանա փակել նրանց, որ մի քաղաք ու ամրոց»: Երբ սուլթանը լսեց այդ ուղերձը, նրան համակեց իսլամի հպարտությունը, նրա սրտում տիրական բացարձակություն առաջացավ և նա ասաց դեսպանին. «Ասա թո տիրականի հետևյալը. «Այդ դու չես եկել իմ վրա, այդ Ալլահն է քեզ հանել իմ դեմ ու փառք նրան դրա համար: Նա քեզ ու թո զորքը մահմեդականների սրի համար կերակուր է դարձրել: Դու իմ գերին ու ստրուկն ես: Եո զորքի մի մասն արդեն սպանված է, մյուս մասը՝ գերված: Ողջ թո զանձարանը արդեն ինձ է բաժին հասել և իսկ է, արդ ամուր եղի փորձանքի մեջ, պատրաստվիր պայքարի ու դու շուտով կտեսնես, թե ինչպես եմ թո ռազմիկների վզները հարվածի տակ դրվելու, իսկ թո զանձներն էլ նրան բաժնի հասնեն, ով կթափվի այն»: Հաջորդ առավոտյան նրանց միջև ծավալումարտ տեղի ունեցավ և Ալլահի օգնությամբ ու օժանդակությամբ կատարվեց այն, ինչ ասել էր սուլթանը: Երբ առ-հուռի արբան բերվեց սուլթանի շենի մոտ, նա ասաց թարգմանչին, որ նա վերադարձնի ինձ իմ մայրաքաղաք ավելի շուտ, բան առ-հուռի բնակիչները կհամախմբվեն մեկ այլ արքայի շուրջը, որը պայքար ու պատերազմի մասին կհայտարարի մեր դեմ, կբացի թշնամության գիրքը և կկարդան անհնազանդության էջերը: Ես հնազանդ կլինեմ քեզ ավելին, բան թո ստրուկները, և պարտավորվում եմ ամեն տարի քեզ գլխահարկ վճարել հազար անգամ հազար դինարը»: Սուլթանը համաձայնեց նրա խնդրանքին միայն այն բանից հետո, երբ ստրկավաճառները նրան տեղական շուկայում վաճառքի հանեցին: Միայն դրանից հետո սուլթանը ազատ արձակեց նրան, պատվավոր հանդերձներ նվիրելով նրան ու նրանց, ովքեր նրա հետ միասին գերության մեջ էին հայտնվել: Արբան վերադարձավ իր մայրաքաղաք և հավատարիմ մնաց իր պարտավորությանը» (Սադ-էդ-Դին ալ-Յուսեֆի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 18):

«Հունական շունը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Բոմանոս IV-ը – Մ.3.) գտնվում էր հլաթի ու Մալազգետի միջև, մի վայրում, որը հայտնի էր որպես Չուխրա: Նրա հետ 200.000 ռազմիկներ կային՝ սև սրտերով ու մռայլ դեմքերով: Երկու զորքերին էլ միայն մեկ փարսախ էր բաժանում, սակայն միաստվածներն ու եռաստվածները բաժանված էին անդուլ անդունդով» (ալ-Բունդարի «Պատմություն»):

«Հիջրի 463 թվականին հուլյների թագավոր Արմանուը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Բոմանոս IV-ը – Մ.3.) այլացել գևերի բազմությամբ, բաղկացած հուլյներից, ռուսներից, չերեզներից և այլն, առաջացավ միջև Մանազկերտ: Նրա վրա եկավ Ալիարսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.3.) և զինադադար խնդրեց ռուսների թագավորից, բայց մերժում ստացավ: Կռվում հուլյներից շատ մարդ սպանվեց և նրանք խուճապահար փախուստ տվեցին, իսկ սպանվածները նրանցից անհամար էին: Արմանուս թագավորը գերի բռնվեց, Ալիարսլանը պայման դրեց, որ նա դրամական տուգանք վճարի և գերիներին ազատ արձակի: Արմանուսը համաձայնվեց և Ալիարսլանը նրան ազատ արձակեց» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³³⁰³ «/4/ Այդ ժամանակներում, երբ ստեղծվում էին բոլոր այդ իշխանությունները, այդ կողմերում հանկարծ մի տղա իշխանություն հայտնվեց, որը սկսեց արագորեն մեծանալ: Հայ ավազակները, թվով մոտ 15 հոգի, միավորվեցին և ջոկատ կազմեցին: Օգտվելով թուրքերի ներխուժումից՝ նրանք ելան ու սկսեցին ավազակությամբ զբաղվել: Մարաշի շրջանում նրանք հանդիպեցին Շիրազ գյուղից Փիլարտոս անունով մի երիտասարդ հայի, որը ուժեղ, նենգամիտ և սպանության ու թալանի գործում, հանրազն մի մարդ էր, ու նրան վերցրին իրենց մոտ: Ի վերջո, հենց նա էլ դարձավ նրանց առաջնորդը, իսկ երբ այդ կողմերը առանց դեկավրի մնացին, այդ հայերը սկսեցին թալանել թուրքերի հետ միասին: Դրանից հետո Փիլարտոսը գրավեց Կիլիկիայի ամրոցներից մեկը, նրա մոտ մեծ բանակի հայեր հավաքվեցին և նա շարունակեց գրավել նաև Կիլիկիայի այլ վայրեր: Լսելով այդ մասին՝ հուլյների կայսրը նրան նվերներ ուղարկեց: Այդ ժամանակ Փիլարտոսը գնաց Կոստանդնուպոլիս և հուլյները ուրախացան նրա գալով: Նրանք նրան ոսկեզօծ գնեթ տվեցին և օգոստոս հռչակեցին, որից հետո նա մեկնեց և հաստատեց իր իշխանությունը Տարսուսի ու Մոպսուեստիայի վրա՝ գրավելով Մարաշը, Քեսունը, Ռաբանը... և Անարզաբան...: Նա գրավեց նաև Ջահանի շրջանը և տիրեց Մելիտեն: Ունենալով բանակական առավելություն՝ նա հունական զորքերի հետ միասին պայքարում էր թուրքերի դեմ... /8/ Հուլյները Փիլարտոսին տվեցին իշխանությունը Կիլիկիայի նկատմամբ, որպեսզի նա դիմադրություն ցույց տար թուրքերին, բանձի նա մարտունակ էր երևում, ինչպես բավարար չափով ցույց տվեցինք վերևում: Այդ ժամանակից ի վեր հայերը դարձան Կիլիկիայի ու Ասորիքի այդ վայրերի տերերը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 4, 8):

«Այդ ժամանակ Սելևկիան, Տարսուսը, Անարզաբան, Մելիտենն իր շրջակայքով և Անտիոքը գտնվում էին Փիլարտոս դոմեստիկոսի ձեռքում, որը դրանք պաշտպանում էր թուրքերից» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 237):

«Այն ժամանակ, երբ հուլյների թագավորությունը սկսեց թուլանալ, իսկ թուրքերն էլ սկսեցին ամենուր տիրել նրանց երկրներին, որոշ բանակի հայեր, որոնք իրենցից ներկայացնում էին քաջ և արի տղամարդիկ, իրար գլուխ եկան, միավորվեցին և 50 հոգու կազմով մի ավազակախումբ ստեղծեցին, որից հետո անցան ռուսների տարածք և թալանեցին ու թալանեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ Մարաշ քաղաքում հանդիպեցին իրենց հայրենակից մի մարդու, որի անուն Փիլարտոս էր: Եվ ահա այս հայերը, երբ տեսան, որ այս Փիլարտոսը մի ուժեղ և խորամանկ այդ է՝ համարձակ թալանի ու սպանությունների հարցերում, նրան իրենց առաջնորդ դարձին, նա դարձավ նրանց գլխավոր ու կանգնեց նրանց գլուխ: Դրանից հետո նրանք Կիլիկիա երկրում որոշ վայրերի տիրեցին և նրանք խուճեն ավելի մեծացավ: Այդ ժամանակ ռուսների արբան, երբ լսեց այս մասին, նվերներ ուղարկեց նրան, որից հետո Փիլարտոսը մեկնեց Կոստանդնուպոլիս: Մայրաքաղաքում հուլյները նրան հիանալի ընդունելություն կազմակերպեցին և պատերազմի համար ոսկի ու գնեթ տվեցին՝ պատվելով նաև սեբաստոսի կոչումով: Եվ ահա Փիլարտոսը ելավ ու թագավորեց Կիլիկիայի ու Ասորիքի վրա, իսկ նրա իշխանությունն էլ տարածվեց նաև Մարաշի, Քեսունի, Ռաբանի, Եդեսիայի ու Մելիտեի, ինչպես նաև Ջեյհան գետի տարածքների վրա: Այս Փիլարտոսը սեփական բանակ ուներ, որը կազմված էր պարսիկներից, թուրքերից ու հայերից» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նա հաստատվեց ամուր, պարսիկներով ու կիրճերով շրջապատված վայրերում, հավաքեց հայերի ու փախստական տղամարդկանց մի իծ բազմություն, նախորդ կայսր Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.3.) հպատակություն չհայտնեց, այլ, ընդհակառակը, սկսեց սեփականացնել կայսր տիրույթները» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Արևելիոր Բոսիլանտես»):

«Նախկին կայսր Բոմանոս Դիոգենոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Բոմանոս IV-ը – Մ.3.) դոմեստիկոսի պատվով էր արժանացրել Փիլարտոս անունով մի հայի, որը հիանալի արիության և խելքի տեր մի մարդ էր: Վերջինս վկան դարձավ այն բանին, ինչ տեղի ունեցավ Դիոգենեսի հետ, և իմացավ նրա կուրացման մասին: Անսովոր սեր տաճելով Դիոգենեսի նկատմամբ՝ նա չկարողացավ համակերպվել դրա հետ և ապստամբություն նյութեց» (Ամնա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 9):

«Այդ ժամանակ բնությանը բանքնդիմադրող պարտքի իր մասը վճարեց Անտիոքի պրոտոպրոտոր Հովսեփ Տարխանիստեցը և այնտեղի գործերը այնպես խառնվեցին ու վտանգավոր դրության մեջ հայտնվեցին, մանավանդ երբ սկսեց աճել Ֆիլարտոսի բռնակալությունը, որ դրանք դժվարությամբ կարողացավ կարգավորել միայն մահացածի որդի Կատակոլոնը» (Արևելիոր Բրիենոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 28):

«Հայոց 521 թվականին բռնատիրեց անօրեն և ամենապար Փիլարտոս իշխանը՝ սատանայի անդրանիկ որդին: Չարաշուկ ու պիղծ նեղի այդ կարապետը, դիվային և այլանդակ վատաբարո այդ մարդը, օգտվելով Տիգրանի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.**) գահընկեցությունից, բռնատիրեց գավառի վրա...: Տիրելով բազում գավառների և բաղաբների վրա՝ նա անգթաբար ոչնչացրեց բազում մեծամեծ իշխաններին և եկավ, հաստատվեց Մշարում» (Մատթեոս Ուռուշանցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 521 թվականին բռնատիրեց անօրեն և ամենապար Փիլարտոս իշխանը...: Տիրելով բազում գավառների և բաղաբների վրա՝ նա անգթաբար ոչնչացրեց բազում մեծամեծ իշխաններին և եկավ, հաստատվեց Մշարում» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Թուրքերի թագավորությունը սկսվելուց հետո ազգով հայ 50 մարդ, նրանցից հալածվելով սպառնալիցա՝ գնացին անապատ, ապա եկան Մարաշ, գտան Փիլարտոս անունով մի բաջ հայ մարդ, դարձրին իրենց ղեկավար: Նրանք մտան Կիլիկիա և գրավեցին ողջ երկիրը, որտեղ գտնվում էին նաև ծագումով թագավորազուն Ռուբինյանները» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Հայոց իշխանները Կիլիկիայում ուժեղացան և գրավեցին Հավատանքը, Մարաշը և Բեհեսնին» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Սրա ժամանակ Փիլարտոսը գրավեց Կիլիկիան ու նրա բոլոր սահմանները» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Սրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.**) օրոք հայտնվեց ազգությամբ հայ մի ոմն Փիլարտոս, որը 50 հոգով թուրքերից գրավեց Կիլիկիան, տիրեց նրա բերդերին և ամրացավ: Դրանից հետո Փիլարտոսը մեծացրեց իր իշխանությունը, դուրս ելավ Կիլիկիայից ու գրավեց Մարաշը, Ակաթատայը, Մելիտեն, Բեսունը, Կարկառը և Ուռհան՝ իրենց բոլոր լեռներով, դղյակներով, բաղաբներով ու դաշտերով» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Փիլոք պատմության»):

³³⁰⁴ «Կեսարը, թագավորության գործերն իր կարծիքով լավագույն ձևով ամրապնդելով, իր որդիներից ամենակրտսերին՝ պրոտեորոս Կոստանդինին փորձառու զինական ուժով հաաշտապ ուղարկեց բաղաբից: Սա իր ուժերից գումարեց նաև կայսերական որոշ ուժեր և, հզոր բանակ կազմելով, ճամբար գարկեց Դիոգենից (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.**) ոչ հեռու՝ Դոկիայում: Այդ ժամանակ ֆրանկների մեծ մասը անցավ Դիոգենեսի կողմը, բանի որ բոլորը սպասում էին, որ հենց նա առավելության կհասնի: Դրանից հետո նրանց միջև մանր մարտեր տեղի ունեցան և ի վերջո Դիոգենեսը որոշեց դեմ առ դեմ մարտի դուրս գալ և ազատվել իրեն դիմակայողներից, կարծելով, թե դրանից ինքը ոչ մի վնաս չի ստանա: Զանի որ կայսրը մուսնետիկի միջոցով հավաքել էր շատ կապաղոկացիների՝ նա նրանց հրամանատար նշանակեց պրոտեորոս Թեոդորոս Ալիաթեսին՝ բաջ ու նշանակվող, զարմանալի հասակ ու արտաքին ունեցող մի մարդու: Դիոգենեսին թվում էր, թե ինքը կկարողանա առավելության հասնել իր հակառակորդի նկատմամբ և կարճ ժամանակվա ընթացքում հեռու բնակ նրան Դոկիայից, որից հետո ինքը կարշավի Կապադովկիա, որտեղից էր ծննդով: Այնուհանդերձ նրա հակառակորդները գիշերը Կոստանդնուպոլսից օգնական ուժեր ստացան և թվով սկսեցին զինել հակառակորդին: Այդ ուժերը ուղարկվել էին Կրիսպինոսի գլխավորությամբ, որին անցյալում Դիոգենեսը Աբյուդոս էր աքսորել: Հենց սրան Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.**) կանչեց աքսորից և հարգանքի ու պատվի արժանացրեց՝ ապահովելով նրա հավատարմությունը: Դա մարտում խիստ հմուտ մի մարդ էր՝ բարձրահասակ և մարմնեղ, ու հազիվ թե նրանից առաջ, ինչպես ցույց է տալիս պատմությունը և նրա նախկին սիրագործությունների ցանկը, նրան գերազանցող լինելով: Եվ ահա, երբ Դիոգենեսը ուղղություն բռնեց դեպի Դոկիա, նա ելավ նրա դեմ և պարզեց դրոշները: Թեոդորոս Ալիաթեսը, հավաքելով իր բոլոր զինվորներին, մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ, բայց թշնամի զինվորները նրանցից ուժեղ գնակեցին, հատկապես այն բանից հետո, երբ Կրիսպինոսի կոչին արձագանքելով, որը նա ֆրանկներին ուղղեց իրենց հարազատ լեզվով, Ալիաթեսի կողմում մարտնչող ֆրանկները դիմեցին անկասուն փախուստի: Դիոգենեսի ռազմիկներից ոմանք ընկան հարվածներից, իսկ ինքը՝ Ալիաթեսը, գերի ընկնելով կուրացվեց վրանի երկաթե ցցերով, ինչը ցավով ընկալվեց ռազմիկների կողմից, բանի որ նա հայտնի ընտանիքից էր և սիրվում էր բոլորի կողմից» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Կեսարը, թագավորության գործերն իր կարծիքով լավագույն ձևով ամրապնդելով, իր որդիներից ամենակրտսերին՝ պրոտեորոս Կոստանդինին հզոր զինական ուժով Դիոգենեսի (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ ուղարկեց, որը, սակայն, հանդիպելով Դիոգենեսին Դոկիայում, վախենում էր պատերազմ սկսել: Դիոգենեսը, տեսնելով, որ Կոստանդինին իրենից հզոր է, այնտեղից ելավ ու եկավ Կապադովկիա: Այդ միջոցին Կոստանդինին միացավ ֆրանկների մի բազմություն, ապա և հենց ինքը՝ Կրիսպինոսը՝ իր ազգակիցների հետ: Սրան անցյալում Դիոգենեսը Աբյուդոս էր աքսորել: Դիոգենեսը նրանց դեմ ուղարկեց Թեոդորոս Ալիաթեսին, բաջ ու նշանակվող, զարմանալի հասակ ու արտաքին ունեցող մի մարդու: Կոստանդինի զինվորները, բաջաբար կռվելով, պարտության մատնեցին Ալիաթեսի զինվորներին, ինքը Ալիաթեսն էլ գերի ընկնելով կուրացվեց վրանի երկաթե ցցերով» (Յովհաննես Սիկիդեսի Շարունակող «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

«Իսկ գերությունից ազատված վասիլևս Դիոգենեսը (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) իրեն անչափ վշտայի վիճակում էր զգում, եթե կրկին չհասներ բարձրագույն իշխանության: Դրա համար էլ, բոլոր բաղաբներ ու գյուղեր մարդիկ ուղարկելով, նա զորք հավաքեց ու գումար կուտակեց: Երբ նրա մոտ հավաքված մեծաթիվ մարդկանցից նա զգալի ջոկատ կազմեց, իր զորքի հետ միասին զբաղեցրեց բոլորի կողմից փառաբանվող Ամասիա բաղաբը: Իմանալով այդ մասին՝ վասիլևսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.**) և կեսարի մտերիները սկսեցին մտածել, թե ում առաջ բաշեն Դիոգենեսի հետ պայքարելու համար և որոշեցին հռոմեական զորքը հանձնել կեսարի որդիներից փոքրին՝ արիությանը մի մտքի զարմանալի սրության տեր այդ անձին: Վերցնելով զորքը՝ նա ելավ Դիոգենեսի դեմ և, մոտենալով Ամասիային, սկզբում առաջ բաշեց գնդերը և, անհանգստացնելով հակառակորդին հեռանալուով, ամեն կերպ փորձում էր կամ վերցնել բաղաբը, կամ բնիկ այնտեղից Դիոգենեսին: Իրոք, հայտնվելով նեղ դրության մեջ, Դիոգենեսը ստիպված եղավ զորքը դուրս հանել ու մարտնչել Դոկիայի հետ: Այն ժամանակ, երբ երկու զորքերն իրար եկան և ընկան շատ բաջ ու խիզախ ռազմիկներ և այս, և այն կողմից, ի վերջո Կոստանդին Դուկասը բաջաբար նետվեց գլխավորների վրա ու հարվածեց նրանց զորքին, որի արդյունքում Դիոգենեսի զորքերը փախուստի դիմեցին: Ընկան Դիոգենեսի շատ պաշտպաններ, իսկ ինքը բնիկ հետ դիմեց փախուստի և փակվեց մի ամրոցում» (Սիկիդեսի Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 1, մաս 21):

«Իսկ Դիոգենեսը (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**), չբավարարվելով գերությունից ազատվելով, պատրաստ էր ամեն ինչի, որ կրկին տիրի գահին ու նրա մոտ բոլոր կողմերից հավաքվում էր ռազմիկների հսկայական մի ամբոխ: Մի վայրից մեկ այլ վայր անցնելով ու ոչ մի տեղ դիմադրության չհանդիպելով՝ նա իրեն լիակատար անվտանգության մեջ էր զգում, սեփականացնում էր պետական փողերը և ի վերջո իր ողջ զորքով ժամանեց բոլոր բարբառներով փառաբանվող բաղաբը՝ ես նկատի ունեմ Ամասիան: Այդ ժամանակ արթև (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.**) զորքը վստահեց կեսարի որդիներից փոքրին, դա գործնական, անգերազանցելի ու սուր խելքի տեր մի մարդ էր, որը բոլորից լավ էր կարողանում մեկնաբանել կատարվածը: Եվ ահա, մոտենալով բաղաբին, որտեղ հաստատվել էր Դիոգենեսը, նա սկզբում անվազնեցրեց զորքը, իսկ հետո անվերջ ընդհարումներ սկսեց թշնամիների հետ, նրան շփոթության մեջ գցեց և ողջ ուժով փորձում էր կամ բռնել Ռոմանոսին, կամ էլ բնիկ նրան բաղաբից: Ու վերջինիս այլ բան չէր մտում անել, բան էլնե բաղաբի արդյունքից և իր զորքով մարտական կարգով գալ թշնամու վրա: Տոկատները հանդիպեցին և երկու կողմերից շատ ռազմիկներ ընկան: Հետո մեր գորավարը, կարծես թեևավոր հեծյալ, ինչպես աշտարակ ձին բնեց թշնամու վրա, հարվածեց հակառակորդի մարտակարգին, բնեց ու մասերի բաժանեց այն: Թշնամիներից ոմանք այդ մարտում սպանվեցին, մյուսները գերվեցին: Միայն շատ բնեց փրկվեցին փախուստով ու նրանց մեջ էր նաև Դիոգենեսը, որը բաջ էր թողել ձիուն: Այս պատահարը մեզ առաջին հույսերը տվեց» (Միքայել Պսելլոս «Ժամանակագրություն», «Եվրոպիա, Ռոմանոս IV», մաս 32):

«Ռոմի երկրում լսելով ճակատամարտի լուրը՝ թագավորի դեմ ապստամբություն բարձրացրեց Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.**), որը տիրացավ երկրին: Երբ Արմանոս թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) հասավ Դոկիա ամրոցը և լսեց կատարվածը, բոլոր հազավ և սկսեց խստակրոն կյանք վարել: Նա լուր ուղարկեց Միքայելին, տեղեկացնելով, թե ինչ էր որոշվել սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) հետ և ասաց. «Երբ ուզում ես ընդունիր այն, ինչ որոշված է, իսկ եթե ոչ՝ վերցրու իշխանությունը»: Միքայելը պատասխանեց, որ նախընտրում է ընդունել որոշվածը և խնդրեց նրա միջնորդությանը սուլթանի կարծիքը հարցնելու համար: Արմանոսը հավաքեց իր մոտ ունեցած հարստությունը, որը երկու հարյուր հազար դիներ էր, և ուղարկեց սուլթանին, ինչպես նաև գոհարներով զարդարված մի ոսկե ափսե՝ ինստուն հազար դիներ արժողությամբ, ընդ որում նա երդվեց, որ ավելին չի կարող վճարել: Ապա Արմանոսը գրավեց Հայոց կողմերը և նրանց երկիրը, իսկ բանաստեղծները ներբողեցին սուլթանին և շատ հաճախ հիշում էին այս նվաճումը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ալ-Արիլը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) Դիոգենեսի (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.**) հետ դաշինք կնքեց և նրան նվերներ առաջարկեց, ինչից հետո նրա հետ ուղարկեց 3.000 ձիավոր, որպեսզի նրանք կարողանան ուղեկցել նրան ալ-Մասա, ինչից հետո սրանք վերադարձան: Երբ Դիոգենեսը հասավ ալ-Մասու, նրան լուր հասավ, որ Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.**) արդեն որպես թագավոր Կոստանդնուպոլսում նստած է գահին...: Միքայելը զորքեր պատրաստեց, բայց Դիոգենեսը ևս, գտնվելով ալ-Մասայում, մեծաթիվ զորք հավաքեց և պահանջեց թագավորությունը: Հույների առաջնորդները բաժանվեցին երկու մասերի: Մի մասը Դիոգենեսի հետ էր, իսկ մյուսը՝ Միքայելի: Միքայելը մեծ բանակով Դիոգենեսի մոտ ուղարկեց իր իրողեքորդ որդի դոմենտիկոսին

և նա հանդիպեց նրան Ադանայում: Դիոգենեսը հաղթեց նրան, ինչից հետո դոմեստիկոսը պարտված վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Ամատուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

3305 «Դիոգենեսը (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.), կատարվածից վշտահար, մտավ Կապարդուկիա՝ ամեն տեղից կանչելով իր զինվորներին: Ինքը մտում էր Տիրուպիոսում, որը զառիթափ տեղում կառուցված մի շատ ամուր բերդ է: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.) Դիոգենեսի դեմ դաշնակցելու կոչ արեց նաև Անտիոքի դեսպոսի հուբս հաչատուրին, բայց նա մերժեց, բանգի Դիոգենեսի կողմն էր անցել: Նա ներկայացավ նրան Տիրուպիոսում՝ իր հետ բերելով մեծաթիվ հեծյալ և հետևակ ռազմիկներ: Որոշելով երախտագիտություն դրսևորել նրա նկատմամբ դժբախտության մեջ, բանի որ ժամանակին կայսրը բարի էր եղել իր նկատմամբ ու Անտիոքն էր հանձնել իրեն, նա այդպես վարվեց՝ զրկելով նաև Դիոգենեսի դեմ ելնող զինվորներին ծիերից և այլ անհրաժեշտ բաներից: Կայսեր և նրա զինվորների հետ մնալով կարճ ժամանակ՝ նա գալիս է Կիլիկիա, որտեղ սպասում էր սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ակի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) օգնությանը, որը սպասվում էր այդ ժամանակ: Նրանք, սակայն, իրենց համար վնասակար ուղի ընտրեցին, իսկ Կոնստանդինը, առաջին մարտում հաղթելով Դիոգենեսին, Բյուզանդիոն վերադարձավ: Նրա զորքը ցրվեց և, բանի որ ձմեռը մոտենում էր, Դիոգենեսի մարդկանց համար հնարավորություն առաջացավ ներխուժել Պիսիդիա, Իսալիդիա և Լակոնիա, ինչպես նաև Պաֆագոնիա ու Օնորիադա, իրենց ենթարկեցնել այդ տարածքները և անցնել Բյուզանդիա: Փոխարեն դժվար էր նրա դեմ զորք հավաքել ու որևէ արժանի բան անել: Իրենց հերթին արևմտյան գոթերը հրաժարվեցին նրա դեմ ելնել, բանի որ առաջ երդում էին տվել նրան... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) ... այժմ նա անսահման չարություն էր տածում... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) ... հարցնելով: Ահա ուրեմն, նա հասնում է Կիլիկիա, որը, պատված լինելով տավրոսյան լեռներով, հուսալի էր թվում, կարծես պաշտպանված ամեն կողմից, բայց չի առաջանում՝ թույլ տալով հեշտությամբ իր դեմ զորք հավաքել ու ուժեր կենտրոնացնել: Այդ ժամանակ արդեն նրա դեմ ուղարկվեց կեսարի (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, կեսար Դուլիանեսի – Մ.Ֆ.) որդի պարտերոս Անդրոնիկոսը, որն իր տրամադրության տակ ստացավ ողջ Արևելքը՝ այնտեղի զինվորներին և հանդերձանքը: Նա, զինվորներին ռոճիկ բաժնակցելուց հետո, ապահովեց նրանց հավատարմությունը և միացավ Կրիսպինոսի մարդկանց: Միավորելով կողմն էր անցել՝ նրանք սկսում են հարձակումը Դիոգենեսի վրա արդեն Կիլիկիայում, և, խուսափելով Պողոսիոսի սովորական անցումից, առաջ են գալիս Իսալիդիայով, որը հեռու չէ Տարսուսից: Կիլիկիայի լեռնաձորայերի պայմաններում դա արդարացված բայլ էր, բանի որ այնտեղ շատ անառիկ ու անանցանելի լեռներ կային և, թեթ Դիոգենեսը պահեր բարձուրեները և այնտեղ նետաձիգներ տեղադրել, Անդրոնիկոսի բանակը երբեք չէր կարողանա անցնել նրանց միջով, բանգի զինվորները վախից կփախչեին: Նա, սակայն, ուշադրություն չդարձրեց դրա վրա և վտանգավոր վիճակում հայտնվեց: Երբ Անդրոնիկոսի բանակը հարթավայր իջավ՝ հաչատուրը հարձակվեց նրա վրա, սակայն չէր կարող այնպես լինել, որ հռոմեական զորքը ինքն իրեն բաջություն բերազանցեր: Մարտի ժամանակ հաչատուրն ընկավ ծիուց, գերվեց և հետևակ վիճակում ներկայացվեց Անդրոնիկոսին՝ մերկ ու ողբալի վիճակում, ընդ որում վախենալով, որ ապագան ավելի մեծ չարիք կբերի: Մնացածները փախչում են Ադանա, բանգի Դիոգենեսն այնտեղ էր գտնվում: Անդրոնիկոսը պաշարման ենթարկեց բաղաբը, սակայն այնտեղ պաշար քիչ կար և շուտով համաձայնություն է կնքվում, որով Դիոգենեսը հրաժարվում է թագավորությունից և, մազերը խուզելով, վանականի կյանք էր վարելու» (Միքայել Աթալիաունտ «Պատմություն», «Ռոմանոս Դիոգենես»):

«Դիոգենեսը (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.), կատարվածից վշտահար, մտավ Կապարդուկիա՝ ամեն տեղից կանչելով իր զինվորներին: Ինքը մտում էր Տիրուպիոսում, որը զառիթափ տեղում կառուցված մի շատ ամուր բերդ է: Կոնստանդին Դիոգենեսի դեմ դաշնակցելու կոչ արեց նաև Անտիոքի դեսպոսի հուբս հաչատուրին, բայց նա մերժեց, բանգի Դիոգենեսի կողմն էր անցել: Դիոգենեսը, վերցնելով հաչատուրին, գալիս է Կիլիկիա, որտեղ սպասում էր սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ակի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) օգնությանը՝ միաժամանակ մտադիր լինելով այնտեղ ձմեռել՝ Կիլիկիայում ավելի տաք լինելու պատճառով: Այստեղ նա դարձյալ զբաղվեց զորք հավաքելու գործով, իսկ Կոնստանդինը Դիոգենեսի հեռանալուց հետո Բյուզանդիոն վերադարձավ: Սրա փոխարեն Դիոգենեսի դեմ ուղարկվեց կեսարի որդի, պարտերոս Անդրոնիկոսը: Նա, զինվորներին ռոճիկ բաժնակցելուց հետո, Պողոսիոսի կենտրոնից հանում է Կիլիկիա, որտեղ նրան ընդդիմակալում է հաչատուրը: Սա, սակայն, մի փոքր մարտնչելուց հետո գերվում է Անդրոնիկոսի զինվորների կողմից: Մնացածները փախչում են Ադանա, բանգի Դիոգենեսն այնտեղ էր գտնվում: Անդրոնիկոսը պաշարման ենթարկում բաղաբը: Համաձայնություն է կնքվում, որով Դիոգենեսը հրաժարվում է թագավորությունից և, մազերը խուզելով, մասնավոր կյանք է վարելու: Դրանից հետո նա, սև շորեր հագած և իր բախտը ողբալով, բերդից դուրս է գալիս: Անդրոնիկոսի իսկույն որոշում է վերադառնալ և, սևազգեստ Դիոգենեսի հասարակ կաղաթով տանում էր այն գյուղերով ու բաղաբներով, որտեղ նրան անցյալում աստվածացնում էին: Մինչև Կոստանդինը նա ցավատանց ճամփա անցավ, նա աղիքային հիվանդությամբ էր տառապում, բանգի նրան չարանենգորեն թույն էին խմեցրել, ուր կանգ առան՝ սպանելով նրա նկատմամբ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.) վճռի: Օրեր անց տեղ հասավ իր կամքից անկախ դժբախտացածին կուրացնելու վճիռը: Տեղն ու տեղը նա կուրացվում է, իսկ այն միջոցները եպիսկոպոսները, որոնք ուղարկվել էին Դիոգենեսին ներման համար միջնորդելու, ոչ մի օգնություն չցուցաբերեցին» (Ռոմանոս Ակիլիցեսի Շարունակով «Պատմություն», «Ռոմանոս IV»):

«21/ Այդ առաջին հաջողությունը ոգևորեց Միքայել վասիլևսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.) կողմնակիցներին և սկիզբ դրեց Դիոգենեսի (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) կործանմանը: Նա հենց այն ժամանակ էլ գերի կընկներ, թեթ չլինել հետևյալ դեպքը: Այդ ժամանակ կար հաչատուր անունով ոմն մի անձ, որն իր ծագումը Հայաստանից էր բխեցնում՝ մի խելքով ու արիական այր: Դիոգենեսից ստանալով պետական ամենակալերող պաշտոններից մեկը, երբ սա դեռ ռոմանի վասիլևսն էր, ու, ցանկանալով երախտահատույց լինել նրան դժբախտության մեջ, նա նրա մոտ մեծ թվով ռազմիկներ բերեց, խորհուրդ տվեց չիուսալքվել և շատ բան խոստացավ, սակայն հետ պահեց Կոնստանդին Դուկասի հետ մարտից, այլ անցկացրեց Կիլիկիա՝ այնտեղի լեռնաձորայերը, որտեղ մեծացրեց նրա զորքը, ապահովեց գնեթով, փող տվեց և հակառակորդի դեմ պատերազմի ժամանակ խոստացավ իր վրա վերցնել ռազմական ծախսերը: /22/ Այդ առաջիկ վասիլևս Միքայելը և կեսարը կոկին խորհուրդների կարիք ունեցան և սիկլիտոսի անդամների հավաքեցին: Ոմանք թվում էր, թե ավելի լավ հաշտվել Դիոգենեսի հետ և նրան զիջել բարձրագույն իշխանության մի մասը, սակայն մյուսները կողմ էին նրա դեմ պատերազմելուն և գահին նրան մոտ չթողնելու մտքին: Սկզբում ընդունվեց խաղաղության առաջարկը և վասիլևս Միքայելից նրան դեսպանների միջոցով հրամանագիր ուղարկվեց չարը մոռանալու խոստանով, սակայն Դիոգենեսը, որին կարծես ինչ-որ բան էին վերագրում, այն դեպքում, երբ նա ոչ մի չար բան չէր արել, արդարացված կերպով մերժեց այդ առաջարկը և ոչ միայն չհրաժարվեց թագավորությունից, այլև խոստացավ, որ իր թեթ ավելի վիրավորված համարեց: Այսպես էին գնում գործերը Դիոգենեսի պահով... /23/ Այդպես վարվեցին Կոնստանդինի հետ, իսկ այդ ընթացքում վասիլևս Միքայելն ու կեսարի կողմնակիցները, այն բանից հետո, երբ Կոնստանդին Դուկասը վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս, ինչպես ասվեց, սա կեսարի երկրորդ որդին էր, որը մարտնչել էր Դիոգենեսի դեմ և հաղթել նրան, ահա ուրեմն, հույսը կտրելով գործը խաղաղությամբ վերջացնել, նրանք սկսեցին մտածել այն մասին, թե ո՞ւմ հանձն Դիոգենեսի դեմ: Նրանք վախճանում էին, որ այժմ, օգտվելով անկախությունից և ազատությունից, վերջինիս նախկինից ավելի շատ զորք չհավաքի, անտիոքյան երկրում գումար չկուտակի և չվեճացնի իրեն հաղթելու դժվարությունները: Դրա համար էլ կեսարն անմիջապես իր մոտ կանչեց իր որդի Կոնստանդինի և հրամայեց նրան զորք վերցնել ու ելնել Դիոգենեսի դեմ, սակայն, երբ սա հրաժարվեց, նա կանչվեց ավագ որդի Անդրոնիկոսին և նա նույն հրամանը ստացավ՝ արշավի ելնել: Հնազանդ հորը, ավելի, բան որևէ մեկը, նա անմիջապես պատրաստություն տեսավ և նույն օրն էլ, հրաժեշտ տալով կեսարին, անցավ Զադկերոնյան նեղուցը: Զադկերոնի մոտակայքում նա անցկացրեց վեց օր, մինչև արշավանքի համար ամեն ինչ պատրաստվեց, իսկ հետո էլ, ուղղություն բռնելով դեպի արևելք, սկսեց զորք հավաքել: Հապճեպ հավաքելով ամեն ինչ՝ նա, այդ ամենով հանդերձ, գնաց դեպի Կիլիկիա: Անդրոնիկոսի առաջին հոգսն էր համաձայնություն ու միակամություն սերմանել սեփական զորքում: Հասնելով դրան յուրաքանչյուրի նկատմամբ դրսևորած արարատությամբ և ընկերական վերաբերմունքով առ բոլորը՝ նա նոր նպատակ դրեց՝ գործել թշնամու համար աննկատ և անցնել Կիլիկյան լեռնաձորայերը ավելի վաղ, բան Դիոգենեսը կիսանա արշավանքի մասի: Եվ դա կատարվեց ըստ նրա ցանկության: Անդրոնիկոսի զորքերը, անցնելով լեռնաձորայերը և Կիլիկիայի կիրճերը՝ բոլորը միասին անակնկալ կերպով հառնեցին Դիոգենեսի դիմաց: /24/ Իմանալով նրանց հարձակման մասին՝ վասիլևսը ևս դուրս հանեց իր բոլոր ուժերը, իսկ պատերազմի գործը հանձնեց հաչատուր Հային, որի մասին մեթե վերելում խոսեցինք՝ սրան հնազանդեցնելով գրեթե ողջ զորքը: Դեկավարելով և հեծելագորին, և հետևակին, հաչատուրը հապճեպ փորձեց զբաղեցնել բարենպաստ դիրքեր, սակայն խաբվեց իր հույսերով, բանի որ սիդոնի դոմեստիկոս Անդրոնիկոսը դրանք զբաղեցրել էր ավելի վաղ: Անհաջողության մասունքով այդ հարցում նա իր զորքը տեղաբաշխեց հակառակորդի ուղիղ դիմացը, իսկ Անդրոնիկոսն էլ կանգնեց նրան դեմ հանդիման: Իր զորքի կենտրոն ղեկավարում էր ինքը, ձախ թևը՝ ֆրանկ Կրիսպինը, իսկ աջը՝ Անդրոնիկոսին ենթակա առաջնորդներից մեկը, սակայն, մինչ զորքերն իրար կգային և բանը կհասներ ընդհարման, ֆրանկը, հնուց ի վեր ատելով Ռոմանոսին և նրա նկատմամբ վրեժխնդրության զգացմունքներ տածելով, հակառակորդի հեծելագորի երևալուն պես սաաց Անդրոնիկոսին, որ այն պիսիտուսի կմատվի, և, իսթանբուլ ձիուն, իրեն շրջապատողների հետ միասին նետվեց հակառակորդի դիմաց: Այդ ուժեղ հարձակումից հաչատուրը դիմեց փախուստի, իսկ հետապնդողները շատերին սպանեցին, շատերի էլ գերեցին: Երբ հեծելագորը այս կերպ ցրվեց, այդ ժամանակ նաև հետևակը, վախենալով շրջապատված ու կտրված վիճակում հայտնվելուց, թիկունք դարձրեց ու դիմեց փախուստի: Փրկվեցին միայն լեռնաձորայերում ու անտառների թափուսներում թաքնվածները, իսկ մյուսները կամ ընկան, կամ

էլ գերվեցին: Այսպէս՝ Դիոգենեսի զորքը ջարդվեց ու ցրվեց: Երբ Անդրոնիկոսը հաղթանակից հետո վերադառնում էր իր ճամբար և սրտի ուրախությամբ շնորհակալություն էր հայտնում Աստծուն, մի նոր եղջերանիկ դէպք մեծացրեց նրա ուրախությունը: Հասցնողական նրան մոտեցավ մի հեծյալ, որը հետո բերել էր թշնամիներից մեկին, որը ցանկանում էր տեսնել զորահրամանատարին: Դուրս նայելով վրանից՝ Անդրոնիկոսը տեսավ իրեն անչափ ուրախացրած մի բան, նա տեսավ, որ իր մոտ են բերում կապկպված հաչափառորին: Փախուստի ժամանակ գրկվելով ձիուց, նա, ինչպես պատմեց, պատահաբարվել էր թփուտներում, հույս ունենալով թաքնվել, սակայն հետապնդողներից մեկը նկատել էր նրան և ցանկացել էր սպանել: Խաչատուրը սկսել էր խնդրել նրան չանել այդ և սա, տեսնելով նրա արցունքները, միայն հանել է այդ վիճակում թողնելով թփուտներում, հեռացել: Դրանից հետո նրան տեսել էր մեկ ուրիշը և, նկատելով, որ նա ուզում է թաքնվել, կրկին ցանկացել էր կյանքից գրկել նրան, սակայն սա նրան հայտարարել էր իր անուշը և խնդրել էր տանել զորահրամանատարի մոտ: Այդ ժամանակ այդ ռազմիկը, նստեցնելով նրան ձիու վրա, բերեց Անդրոնիկոսի մոտ: Իր վրանից տեսնելով, որ նրան մերկ են բերել, Անդրոնիկոսը ելավ ու ողորմալից հայացքով նայեց նրա վրա, որից հետո նրա մերկությունը արհաւան գորավարին վայել հազուադէպ ծածկեց ու պահեց հսկողության տակ, բայց ոչ շրջապակապ: Հուզված իր նկատմամբ Անդրոնիկոսի բարոյագրականությանը՝ խաչատուրը հայտարարեց, որ այն թփուտում, որտեղ իրեն բռնել են, նա թաքցրել է մի թանկարժեք քար և խնդրեց մարդ ուղարկել, որպեսզի բերեն այն: Այդ մարդիկ ուղարկվեցին և բերեցին դա, որն արժեք, որ իր վրա նայեին: Մեծությամբ այդ քարը մեծ էր գրեթէ բոլոր թանկարժեք քարերից, իսկ փայլով գերազանցում էր բոլոր բնական քարերը: Հետագայում Անդրոնիկոսը սկիզբ էր տալ թափուկի Մարիային: Այդ ընթացքում Դիոգենեսը, չնայած գործերի ոչ բարենպաստ ընթացքին, չընկալ հուսահատության գիտելով, այլ հույս էր տալիս յուրայիններին և նրանց մեջ հույսը վառ պահում, որ, քստ իր խոսքերի, շուտով պետք էր իրեն Պարսկաստանից օգնություն գար: Դրանից բացի նա դեսպաններ ուղարկեց Կրիսպինի մոտ, որոնք պետք է սրա մոտ վատ զգացումներ առաջացնեին Անդրոնիկոսի նկատմամբ: Իմանալով այդ մասին, սակայն, Անդրոնիկոսը սկսեց ավելի սիրալի վարվել Կրիսպինի հետ և այդ կերպ Դիոգենեսի դեսպանությունը անհաջողությամբ ավարտվեց: Դեսպանության անհաջողության և պարսկական օգնության ուշանալու պայմաններում Դիոգենեսի հետ եղողները, կորցնելով ամեն մի հույս, հարաբերությունների մեջ մտան Անդրոնիկոսի հետ և, նրանից իրենց անվտանգության մասին երաշխիքներ ստանալով, հանձնեցին նրան վասիլևսին ու ամրոցը: Մարդիկ, որոնք Անդրոնիկոս Դուկասի կողմում էին գործում, բռնեցին Դիոգենեսին, հանեցին նրա վրայից ծիրանին, վանականի քեֆ հագցրին և, այդ տեսքով հանելով ամրոցից, առանձնահատուկ ուրախությամբ բերեցին Անդրոնիկոսի մոտ» (Նիկեիոս Բիբլեսոս «Պատմական նոթեր», գիրք 1, մաս 21-24):

«/34/ Իսկ Դիոգենեսը (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.3.) համար դա եղավ վերջի սկիզբը: Մի բանի ռազմիկների հետ նա փակվեց մի ամրոցում, որտեղ հավանաբար շուտով կբռնվեր, եթե չլիներ մի չնախատեսված հանգամանք: Բանն այն էր, որ Ռոմանոսին ներկայացավ ծննդով Հայաստանից մի մարդ՝ մեծ խելքի տեր ու մեր հետևողական հակառակորդ: Երբ Ռոմանոսը դեռևս թագավորում էր, նա նրանից ինչ-որ բարձր պաշտոն էր ստացել և ահա հիմա, որոշելով երախտագիտություն դրսևորել նրա նկատմամբ դժբախտության մեջ, իր հետ բերեց մեծաթիվ ռազմիկներ, Դիոգենեսին արհուրթունք հարկող, նրան շատ բաներ խոստացավ, մեր գործի հետ մարտնչել թույլ չտվեց և տարավ Կիլիկիա: Նա Կիլիկիան հարթավայրերում պահպանեց նրան մեր ինքնակուսակց, Ռոմանոսի համար ռազմիկներ հավաքագրեց ու նրան արքայական հանդերձներ հագցրեց: Սկզբում այդ վտանգավոր մարդը զինեց Ռոմանոսին, իսկ հետո էլ սկսեց հարկաբար պահի սպասել, որպեսզի մարտնչի մեր զորքերի դեմ: /35/ Եվ կրկին սկսեցինք մտածել, թե ինչ կարելի է անել: Ոմանք առաջարկում էին Դիոգենեսի հետ խաղաղություն կնքել ու նրան զիջել իշխանության մի մասն ու հանգստանալ, իսկ մյուսներն էլ կողմ էին այն բանին, որ մարտնչեն ու վերացնեն նրա բոլոր ծրագրերը ապագայի վերաբերյալ: Սկզբում գործի դրեցին խաղաղ միջոցները ու արքայից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ից – Մ.3.) նամակներ ուղարկվեցին՝ ցավակցական ու ողորմած, սակայն Ռոմանոսը վիրավորվեց ողորմածությունից, որը արտահայտում էին որևէ բանում մեղք չունեցող մարդու նկատմամբ, և իր պահանջները դրեց: Նա գահի նկատմամբ հավակնությունից չիրաժարվեց, ոչ էլ բավարարվեց իշխանության ինչ-որ համեստ մասով, այլ իր պատասխանում ավելի շատ հռաժդոնություն դրսևորեց, բան իր մտքերում էր: /36/ Ուրբան թողեց այդ փորձերը և, ենթարկվելով անհրաժեշտությանը, զորքը հանձնեց կենտրոն հողիները ավազիկ՝ Անդրոնիկոսին, դա անսովոր հասակի տեր, հոգով ազնվացեղ, բարեմիտ ու բարի մի մարդ էր: Նա նրան հանձնեց արևելյան հողերում ողջ իշխանությունը և ուղարկեց Դիոգենեսի դեմ: Անդրոնիկոսը նախ մեկ ամբողջություն հավաքեց ու մեկ մտքով համակեց զորքը, ընդ որում նա բոլորի հետ բարեկամաբար ու ամեն մեկի հետ առանձնահատուկ էր վարվում, իսկ հետո էլ նպատակ դրեց Դիոգենեսից գաղտնի մոտենալ Կիլիկիայի պարիսպներին, ծռռռում ու դժվարանցանելի արահետներով անցնել լեռները և անակնկալ հայտնվել թշնամու առաջ: Նրանք իրենց մտադրվածի պես էլ վարվեցին և շարժվեցին ներս ու դիպ արահետներով, բայց արթն տանջվում էր այն մտքից, որ մեր զորքը կհասնի Ռոմանոսին, որը կամ մարտում կսպանվի, կամ էլ գերության մեջ կլիներ: /37/ Ինքս վկան եմ, թե ինչքան հաճախ էր նա արցունքներ թափում Դիոգենեսի հաշվով և պատրաստ էր ազատել նրան տառապանքներից իր անվտանգության գնով իսկ, բանզի, ինչպես ինքն էր ասում, իրեն այդ ասորու հետ ընկերական կապերն ու պայմանագրերն էին կապում, որոնք խախտել նա վախենում էր: Եվ ահա արագան ու հոգով խաղաղասեր մարդկանց ու վստահում և Ռոմանոսի փոխանցել ընկերության խոսքեր և նրանց իր համար նախատեսված նամակ և հանձնում, որը վերջինիս խիստ հոգուն մեղմացնող խոստումներ էր պարունակում: /38/ Մինչ այդ նամակը տեղ կհասներ, սակայն, Ռոմանոսը պատերազմ սկսեց, ընդ որում ինքը մնաց ամրոցի պատերից ներս, որը մինչ այդ զբաղեցրել էր իր փոքրաթիվ ռազմիկներով, իսկ ազգությամբ հայ հաչափառորին էլ, նրա մասին ես արդեն պատմել եմ, հանձնեց իր գրեթէ ողջ զորքն ու, կարծես թե բարի ժամի, նրան մարտի ուղարկեց: Իր հետևից տանելով հեծյալ ու հետևակ զորքը՝ խաչատուրը հասցրեց հարմար դիրք գրավել և ռազմական կարգով շարժել իր ռազմիկներին, որոնք գրեթէ բոլորն էլ և հոգով էին թաքարի և մարմնով՝ ուժեղ: /39/ Խաչատուրի դեմ մարտակարգում կանգնած էր նաև Անդրոնիկոսը, սակայն, մինչ շարքերն իրար կգային ու կսկսվեր ձեռնամարտը, ֆրանկ Կրիսպինը, ես այս տողերը գրում եմ նրա մահվան օրը, ահա ուրեմն, հենց այն Կրիսպինը, որը սկզբում ռուսների թշնամիներ էր, բայց հետո անցել էր մեր կողմը և թվում էր, թե մեզ հիմա ավելի շատ է սիրում, բան առաջ ատում էր, կանգնած էր Անդրոնիկոսի կողքին՝ վերջինիս արհուրթունք հաղորդելով ու ինքն էլ նրանից արհուրթունք ստանալով: Տեսնելով թշնամական շարժված գորքը՝ նա իրեն արհուրթունք ներշնչեց և, գզուշացնելով Անդրոնիկոսին, որ կարողածի հեծելագորին, ինչքան ուժ ուներ առաջ սլանալով ու, իր հետևից տանելով սեփական մարդկանց, խրվեց թշնամիների շարքերի մեջ: Նա մատերի բաժանեց այն, իսկ երբ որոշ դիմարդությունից հետո թշնամին հետ դարձավ, մի բանի ռազմիկների հետ նետվեց փախստականների հետևից, շատերին սպանեց, իսկ շատերին էլ կենդանի գերեց: /40/ Դիոգենեսի զորքը ջարդվեց ու ցրվեց, իսկ Անդրոնիկոսը Կրիսպինի հետ միասին որպես հաղթողներ վերադարձավ վերջինիս համար նախատեսված վրանը: Շուտով զորավարին ներկայացավ հեծյալների մեկը՝ հետո բերելով ինչ-որ գեղու, որը պարզվեց խաչատուրն է: Սա պատմեց, որ փախուստի ժամանակ ընկել է ձիուց ինչ-որ փոս և թաքնվել է թփուտներում: Նրան նկատել է հետապնդողներից մեկը ու առաջ նետվել սպանելու, սակայն, տեսնելով իր արցունքները, միայն հանել է շորերը և մերկ վիճակում թողել թփերի տակ: Դրանից հետո իրեն մերկ վիճակում տեսել է մեկ այլ ռազմիկ ու կրկին նետվել սպանելու, սակայն ինքն ասել է: «Եթե դու խնայես ինձ ու տանես զորավար մոտ», - նա նրան անուշով և կոչել, - «սպա որպես նվեր կստանաս մի լոխվ աման փող»: Ծանաչելով խոսողին՝ Անդրոնիկոսը դա իր երկրորդը հաջողությունը համարեց, նրան պատմեց և այդքան թաքարի զորավարին արժանի հանդերձավորեց ու բանտարկեց առանց շղթաների: /41/ Դույս չունենալով իր մոտ մնացած փոքրաթիվ զինվորների վրա՝ Դիոգենեսը հույսը դնում էր դաշնակիցների վրա, որոնք պետք է շուտով իրեն օգնության գային Պարսկաստանից: Նա ոգի էր տալիս իր մարդկանց և նրանց հույս ներշնչում, սակայն զոհ զնաց հենց նրանց, ում վստահում էր և հանձնել էր ամրոցի բանալիները: Պայմանավորվելով մեր զորավարի հետ և նրանից անվտանգության երաշխիքներ ստանալով՝ նրանք բացեցին դարպասները, ներս թողեցին մեր ռազմիկներին ու բերեցին նրանց այն տան մոտ, որտեղ տեղակայված էր Դիոգենեսը: Եվ ով խոճալի ու տիրուր տեսարան, հուսահատության մեջ ու, կապկպված ինչպես ստորկ, Ռոմանոսը կանգնած էր՝ թույլ տալով անել իր հետ ինչ կամենան: Նրանք հրամայեցին նրան վանականի շորեր հագնել: Ռոմանոսը պարոուկեց սևով և, հանելով գլխանոցը, թողեց առաջին իսկ պատահածին կտրել իր մազերը: Այնտեղ գտնվողները նրա նկատմամբ ձեռնադրման արարողությունն իրականացրին, հանեցին ամրոցից և հրձկնելով բերեցին Անդրոնիկոսի մոտ, իսկ սա, որևէ գոռոզություն չդրսևորելով նրա նկատմամբ, վշտակեց Ռոմանոսին բաժին հասած ծավալագորին, նրան ձեռք մեկնեց, մտքեց իր պալատը և նրան հետ շքեղ ճաշ կիսեց» (Միքայել Պետլուս «Ժամանակագրություն», «Եվրոպիա, Ռոմանոս IV», մաս 34-41):

«Մի բանի օր անց սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.3.) ռումոց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.3.) հետ բարեկամության և հաշտության հաստատեց, այդպես եղբայրացավ Տիոյենի հետ, նա այդ բանը աստծուն ուխտ էր արել, և պարսիկների ու ռուսների միջև առափնե մեծ բարեկամության և հաշտության հաստատեց: Նա կայսրին մեծ պատիվներով ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս՝ իր գահը, սակայն, հասնելով Սեբաստիա, Տիոյենը լսեց, որ գահ է բարձրացել Տուկիծի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.3.) որդի Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.3.): Տիոյենի բոլոր զինվորները լքեցին նրան և փախան, իսկ Տիոյենն էլ փախավ, զնաց Առանա քաղաքը: Նրա դեմ կուտակվեցին Միքայել կայսեր զորքերը: Տիոյենը վտանգավոր իրավիճակում արեղային քեֆ հագավ և, զնայով ռումոց զորահրամանատարի մոտ, որ Տուկիծ եղբայրն էր, ասաց. «Այսուհետ ես ձեզ գլխացավաթե չեմ պատճառի, բանզի ես սրանից հետո ուզում եմ վանք մտնել: Թող ձեր կայսրը լինի Միքայել, աստված նրա հետ»: Այդ օրը, սակայն, ռուսները հրեաների նման նորից խաչեցին աստծուն, որովհետև խավարեցրին Տիոյենի՝ կայսր մարդու աչքի լույսը, և նա սարսափելի ցավից մեռավ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Մի բանի օր անց սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ռումոնց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) հետ բարեկամության և հաշտության հաստատեց, այդպես եղբայրացավ Տիոնենի հետ, նա այդ բանը աստծուն ուխտ էր արել, և պարսիկների ու ռումների միջև առնալվետ մեծ բարեկամության և հաշտության հաստատեց: Նա կայսրին մեծ պատիվներով ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս՝ իր գահը, սակայն, հասնելով Սեբաստիա, Տիոնենը լսեց, որ գահ է բարձրացել Տուկիծի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) որդի Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.): Տիոնենի բոլոր զինվորները լքեցին նրան և փախան, իսկ եղածներն էլ պատրաստվեցին հարձակվել Տիոնենի վրա: Այս վտանգավոր վիճակում Տիոնենը արեղայի սքեմ հագավ և, գնալով ռումոնց զորահրամանատարի մոտ, որ Տուկիծի եղբայրն էր, ասաց. «Այսուհետ ես ձեզ գլխացավանք չեմ պատճառի, բանգի ես սրանից հետո ուզում եմ վանք մտնել», սակայն անասոված հույները փորեցին նրա աչքերը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Մրանից հետո, երբ նա (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.) տեսավ, որ նա (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) դավաճանությամբ իր նախարարներից բռնվեց, աչքերից զրկվեց ու իր թագավորությանը չհասավ, այլ տանջահար մեռավ, ալեկոծված ու բարկությամբ լցված ուզեց իր սիրելու վրեժը լուծել: Մահը, սակայն, հասավ նրան, և նա անցնելով այս աշխարհից բոլոր հողածիների հետևից, գնաց այնտեղ, որ թագավորներն ու աղբատները միասին են լինում» (Արիստակես Լաստիվրեցի «Պատմություն», գլուխ 25):

«Դիոմենի (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) ազգը, սակայն, չհնազանդվեց նրան և թագավորեցրեց Դուկիծի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) որդի Միքայելի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.): Այդ ժամանակ դարձյալ պատերազմեցին և Միքայելը զորքը, հաղթելով Դիոմենին, նրան Միքայելի մոտ տարավ, բայց ճանապարհին կայսեր հրամանով նրա աչքերը փորեցին ու նա ցավից մեռավ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.), չնայած Դեոմենին (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.) արձակում էր ողորմությամբ, բայց նա չի ընդունվում իր ցեղի կողմից: Եվ թագը տալիս են Տուկիծի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) որդի Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.), որը բռնում ու կուրացնում է Դեոմենին, որը մեռնում է ցավերից 3այոց 521 թվականին» (Վարդան Արևելացի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 57):

«Իսկ Դիոմենի (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) ազգը չհնազանդվեց իրեն, այլ թագավորեցրին Տուկիծի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) որդի Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.): Միքայելը, կրկին պատերազմելով, ջարդեց Դիոմենին, իսկ զորքը, նրան բուրձ հազցնելով, բերեց Միքայել թագավորի մոտ: Կայսեր հրամանով ճանապարհին նրա աչքերը փորեցին և նա 3այոց 521 թվականին կակիծից մեռավ» (Կիրակոս Գանձակեցի «3այոց պատմություն», գլուխ 1):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) կամեցավ գնալ Կոստանդնուպոլիս, սակայն նրան բռնեցին և հանեցին աչքերը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Փրկչական 1070 թվականին ոմանք կոտորեցին Դիոմենին (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.) և գերեցին» (Վասիլ Դալի «Ժամանակագրություն»):

«Մրան (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ին – Մ.Ֆ.) բազում մեծարանքով ազատ արձակեցին, բայց իր իսկ զորքը կուրացրեց նրան» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Կոստանդնուպոլսում, սակայն, երբ լսեցին այս ամենի մասին, կայսր Նշանակեցին Տուկիծի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.Ֆ.) որդի Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.), որից հետո պատերազմեցին Տիոնենի (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) դեմ, բռնեցին նրան ու փորեցին աչքերը՝ փակելով Պրոտե կղզու մի մենաստանում, որտեղ նա չարաչար մահվան արժանացավ» (Յովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 3):

«Խաղաղությունը, սակայն, որ կնքվեց ընդունելի պայմաններով, ընդունել չեղավ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) խորթ որդիների (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի և նրա եղբայրներ – Մ.Ֆ.) համար՝ նրանց համար, որոնք մինչ այդ զորքերով չէին օգնում հույներին: Արդյունքում սրանք որոշեցին, որ Ռոմանոսը չպետք է տուն դառնա, իսկ Ռոմանոսն էլ իր հերթին, իմանալով, որ իր խորթ որդիները իրեն թշնամին է դարձել և կռվի են պատրաստվում, հույսը դրեց պարսիկների աջակցության վրա: Այդ ժամանակ նրա խորթ որդիները, տեսնելով, որ չեն կարող դիմարդել Դիոգենեսին, գործեցին կեղծ խաղաղության միջոցով: Եվ այսպես նրանք Ռոմանոսի մոտ, որպես խաղաղության պատգամաբերների, ուղարկեցին խաբեության մասին այնտեղյակ եպիսկոպոսների, ինչպես նաև Ժուլիին, որի նկատմամբ Ռոմանոսը վարդուց ի վեր սեր էր տաճում և, որպես ընկերոջը, նրան անչափ վստահում էր: Արդյունքում Ռոմանոսը հավատաց Ժուլիին ու այն եպիսկոպոսներին, ինչպես նաև նրանց տված երդումներին, սակայն հետո պարզվեց, որ նա իզուր այդպես վարվեց, քանզի 3երակցեա հասնելուն պես նա բռնվեց ու կուրացվեց: Ահա թե ինչպես եղավ բանը, որ իր տոհմիկությամբ հայտնի այն փառախեղ ռազմիկը և կայսրը ի վերջո վանական դարձավ» (Վիլիելմ Ապոլինացի «Ռոբերտ Գլիսկարի կյանքը», գիրք 3):

«Երբ հույները լսեցին, որ Դիոգենեսը (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) բռնվել է, նրա փոխարեն արքա դրեցին Միքայելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.): ...: Այդ ժամանակ Դիոգենեսը, որ վերադարձել էր ռումների տարածք, լսեց, թե ինչ է կատարվել, որից հետո մոտեցավ Դուկիա ամրոցին, որտեղ գտնված 200.000 ռիկարը իր հետ եղող նրա երկու էմիրների հետ միասին նա ուղարկեց սուլթանին (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.)՝ միաժամանակ հայտնելով ամեն ինչի մասին: Դրանից հետո նա վանականի սքեմ հագավ և հաստատվեց Դուկիայում..., իսկ հետո ելավ, հանեց վանականի հագուստները և, ամրոցում գտնվող որոշ վաճառականներից պատշաճ հագուստներ գնելով, զորք հավաքեց: Դրանից հետո նա Փոքր 3այաստանի պատրիկ Բար-Սանեթրիքին, որը եկել էր իր մոտ, բռնեց և փորեց աչքերը՝ մինչ այդ նրանից ստանալով 80 ոսկերիս: Այնուհետև, հավաքելով բավարար ուժ, Դիոգենեսը եկավ Սեյիտեն, որից հետո կրկին մարդ ուղարկեց Ալիարական սուլթանի մոտ և նրանից օգնություն խնդրեց: Սուլթանը պատասխանեց, որ ինքը օգնության կգա, սակայն որոշ պատճառներով չկարողացավ այդ անել: Այդ ընթացքում Դիոգենեսը Սեյիտեից մտավ Կիլիկիա, սակայն 3ովհաննեսը հարձակվեց նրա վրա և Ադանա բաղաբում բռնեց, որից հետո ուղարկեց Միքայել արքային» (Բար-Յեբեթոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այնուհետև Դիոգենեսը (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.) փորձեց համոզել անտիոքիցիների բացել Աստիոքը իր առջև, բայց նրանք դա ընդունեցին և նա մնաց ապրելու իր զորքերի հետ՝ ալ-Սասայից Ադանա ու Տարսոն գնալով: 3ետո Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.) իր հորեղբոր որդի դոմեստիկոսի հետ այլ զորքեր ուղարկեց, մինչև որ Ադանայում հանդիպեց Դիոգենեսին: Դոմեստիկոսը Դիոգենեսին փախուստի մատնեց և հարթեց, ինչից հետո Դիոգենեսը մտավ Ադանա: 3արթեցով նրան՝ դոմեստիկոսը գերի վերցրեց ալ-Կհաջին, ուսկ Դիոգենեսին աջակցողն էր: Դիոգենեսը և նրա հետ եղողները շատ օրեր մնացին պաշարված Ադանայի բերդում, այնուհետև Դիոգենեսը ասաց բաղաբի ղեկավարներին. «Մենք արդեն բավականին բրիտոնյաների ենք ոչնչացրել մեր մեջ: Այս հանգամանքներում ինձ թագավորություն պետք չէ»: Այնուհետև նա մարդ ուղարկեց Դոմեստիկոսի մոտ՝ ասելու նրան. «Այս գիշեր ես մազերս կկտրեմ, վանական կդառնամ, բոլորս զգեստներ կհագնեն և Աստված կօրինի թո թագավորությունը քեզ համար: Մեր հանդիպման ժամանակը կգա, երբ ես վաղը դուրս կգամ ձեզ մոտ, հազնված սև, բոլորս հագուստով, և մազերս սկուտեղի վրա կտանեն իմ առջև»: Երբ առավոտը եկավ, դոմեստիկոսը եկավ նրան ընդառաջ: Դիոգենեսը վանական զգեստներով դուրս եկավ նրա մոտ և նրա կտրած մազերը բերեցին նրանից առաջ: Երբ դոմեստիկոսն ու իր ամբողջ բանակը տեսան Դիոգենեսին, իջան ձիերից, երեսի վրա ընկան նրա առաջ ու լաց եղան: Դոմեստիկոսը զրկեց նրան և լաց եղավ, ինչից հետո նրանք բոլորը գնացին հարսամուկի՝ Կոստանդնուպոլիս ափին» (Անանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

³³⁰⁶ «Արտուրը մեծ բանակով պաշարեց Ուռհա բաղաբը և գրավեց ամբողջ Միջագետքը: Իր նստավայրը նա հիմնեց Մարդին բաղաբում և այնտեղ իրեն սուլթան հռչակեց» (Յեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6):

³³⁰⁷ «Այնուհետև երրմնազանց եղած Փադլունը (Ճարդադյանների էմիրության էմիր Փատլուն իբն Շավուր – Մ.Ֆ.) խախտեց մեծ սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) միջնորդությունն ու հափշտակեց Զավազին: Եվ երբ դրանից հետո թագավորը (Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) արթագաց երկրում էր, եկավ Փադլունը, պաշարեց Ագարակը և բերդապետն անձնատուր եղավ» («Զարթոյի-Յիսուկիեթա», «Զարթոյի մատյանը»):

«Բագրատը (Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) ստիպված եղավ մարտնչել երեք ամիս, որպեսզի գրավի Ագարակը» («Զարթոյի-Յիսուկիեթա», Անանուն «Դավիթ արթայից-արթայի կյանքը»):

³³⁰⁸ «Շտապ եկավ թագավորը (Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.), պաշարեց Ագարակը և գրավեց այն» («Զարթոյի-Յիսուկիեթա», «Զարթոյի մատյանը»):

³³⁰⁹ «Եվ նա (Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.) 40.000 օսկ ռազմիկներով դուրս բերեց օսերի թագավոր Դորդուլուն (Ալանական թագավորության արքա Դորդուլուն (մոտ 1035-1080) – Մ.Ֆ.), զորահրամանատարություն շնորհեց իր որդի Գերգի կյուրապաղատին

(**Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի II-ին – Մ.Յ.**) և ավերեց Գանձակը: Նա գերի ու անհամար ավար վերցրեց և ուղարկեց իր թագավորությունը» («Քարթլի-Ցխովերթա», «Քարթլիի մատյանը»):

³³¹⁰ «Փիլարտոսը դիմեց Սասունի տեր քաջ Թոռնիկին՝ պահանջելով հպատակություն հայտնել իրեն: Թոռնիկը՝ Մուշեղի որդին, նրա այդ ապուշ հրամանի վրա ծիծաղելիս ասաց. «Ես նրա երեսն անգամ չեմ ուզում տեսնել»: Փիլարտոսի ներկայացուցիչները Թոռնիկին ասացին, թե. «Նա բազմաթիվ զինվորներով կգա թո՛ղ դեմ և կալերի, կկործանի թո՛ղ զավառները»: Թոռնիկը պատասխանեց. «Ինչքա՞ն գործ ունի Փիլարտոսը»: Նրանք պատասխանեցին, թե. «Շուրջ 20.000»: Թոռնիկն ասաց. «Ես 1.000 ձիավոր ունեմ, որոնք միշտ հաղորդվում են աստծո որդու մարմնով և արյամբ: Ես համոզված եմ, որ Փիլարտոսն ու նրա բոլոր զինվորները հեռու են և անսասն Զրիստոսի հավատքից՝ ամեն տեսակի մեծ մեղքերով ծանրաբեռնված»: Այդ բոլորը գնացին, պատմեցին Փիլարտոսին, որը, կանչելով տեր Գրիգորիսին, ասաց. «Թոռնիկը թո փեսան է, գնա և կոչ արա, որ գա ինձ հպատակություն հայտնի»: Սուրբ հայրը Փիլարտոսի չարաբարության առաջ տեղի տվեց, ականա գնաց Թոռնիկի մոտ և այլևս Փիլարտոսի երեսը չտեսավ: Նա Թոռնիկին պատմեց իր գալստյան պատճառը: Թոռնիկն ասեց ու ասաց. «Այդ անօրենքը չամաչեց և թե՛գ որպես դեսպան ինձ մոտ ուղարկեց»: Փիլարտոսը, համոզվելով, որ Թոռնիկը չի ուզում իր կոչին ընդառաջ գնալ, զորահավաք արեց և Թոռնիկի վրա շարժվեց: Թոռնիկն անտեղյակ էր Փիլարտոսի գալստյան մասին, բայց, երբ տեղեկացավ, ծայն տվեց իր զինվորներին և, ողջ Սասունում զորահավաք անելով՝ 50.000 հետևակ և 6.000 ձիավոր, նա եկավ Ճապաղջուր: Թոռնիկը, սակայն չէր հավատում, որ Փիլարտոսը կարող է իր վրա գալ, դրա համար էլ իր ողջ հետևակագործը հետ ուղարկեց, իսկ ինքը 1.000 ձիավորով գնաց Յայոց Աշուշառ քաղաքը: Ավելուս դաշտում նրանք հանդիպեցին Փիլարտոսի զորքերին: Փիլարտոսի հետ էր ֆրանկների կոմս Ռմբաղատը՝ 800 հոգով: Թոռնիկն ափսոսաց, որ իր հետևակագործը հետ ուղարկեց: Նա իր մարտիկներին խուճ-խուճ դասավորեց ծայն ու աջ կողմերում, ապա՝ ճակատում, իսկ թիկունքի պաշտպանությանը հանձնեց քաջ Կապուսին՝ 300 հոգով: Թոռնիկն ամենից շատ ֆրանկներից էր վախենում, դրա համար կարգադրեց. «Այնպես արե՛ք, որ մի գունդ գնա ֆրանկների դեմ»: Եվ ահա Ռմբաղատն իր զորքով եկավ և բախվեց Թոռնիկի զնդի ճակատին, ծեղքեց այն ու ներս խուճեց, սակայն Թոռնիկն իր զինվորներին ծայն տվեց և, բոլորը փախիլ չղջապատելով նրանց, բոլոր իշխաններից՝ 1.500 հոգով, գերեցին: Նրանք բռնեցին նրանց կոմսին, իսկ Փիլարտոսին և նրա բոլոր զինվորներին էլ փախուստի մատնեցին: Այդ օրը ֆրանկների և այլ քրիստոնյաների մեծ կոտորած եղավ: Թոռնիկը և Յայոց բոլոր զինվորները մեծ ավարով գնացին Սասուն, իսկ Փիլարտոսը փախստական ու խայտառակված մտավ հարբերդ: Այս դեպքը տեղի ունեցավ Անձիտ գավառի Ավելուս դաշտում» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Փիլարտոսը դիմեց Սասունի տեր քաջ Թոռնիկին՝ պահանջելով հպատակություն հայտնել իրեն: Թոռնիկը՝ Մուշեղի որդին, նրա այդ հրամանի վրա ծիծաղելիս ասաց. «Ես նրա կեղտոտ երեսն անգամ չեմ ուզում տեսնել»: Փիլարտոսի ներկայացուցիչները Թոռնիկին ասացին, թե. «Եթե՞ դու չինագնաղվես նրան, նա բազմաթիվ զինվորներով կգա թո՛ղ դեմ և կալերի թո՛ղ զավառները»: Թոռնիկը պատասխանեց. «Ես 1.000 ձիավոր ունեմ, որոնք, ի տարբերություն այդ անախորի ռազմիկների, անկեղծ հավատացյալներ են և մշտապես պատրաստ են հանուն աստծո կամքի իրենց կյանքը տալ, ես հենց նման տիպի հեծյալների հետ կմարտնչեմ նրա դեմ»: Լսելով այդ Փիլարտոսը, կանչելով սուրբ պատրիարքը, տեր Գրիգոր Վկայասերին, հրահանգեց. «Թոռնիկը թո փեսան է, գնա և կոչ արա, որ գա, ինձ հպատակություն հայտնի»: Սուրբ հայրը Փիլարտոսի չարաբարության առաջ տեղի տվեց, ականա գնաց Թոռնիկի մոտ և այլևս Փիլարտոսի երեսը չտեսավ: Նա Թոռնիկին պատմեց իր գալստյան պատճառը: Թոռնիկն ասեց ու ասաց. «Այդ անօրենքը չամաչեց և թե՛գ որպես դեսպան ինձ մոտ ուղարկեց»: Փիլարտոսը, համոզվելով, որ Թոռնիկը չի ուզում իր կոչին ընդառաջ գնալ, զորահավաք արեց և Թոռնիկի վրա շարժվեց: Թոռնիկը, հավաքելով 50.000 հետևակ և 6.000 ձիավոր, եկավ Ճապաղջուր: Յետո, սակայն, նա իր ողջ հետևակագործը հետ ուղարկեց, իսկ ինքը մտացած զորքով գնաց Աշուշառ քաղաքը՝ դեռևս չհավատալով, որ այն անախորի կգա իրենց դեմ: Այնուհանդերձ Ավելուս դաշտում նրանք հանդիպեցին Փիլարտոսի զորքերին, որտեղ էլ հենց տեղի ունեցավ ճակատամարտը: Փիլարտոսի հետ էր ֆրանկների կոմս Ռմբաղատը 800 հոգով: Թոռնիկ, տեսնելով նրանց, շատ ափսոսաց, որ բաց է թողել իր հետևակագործին, բայց այնուհանդերձ մարտի մեջ մտավ: Աստված օգնեց Թոռնիկին, նա բռնեց ֆրանկների իշխանին, ոչնչացրեց նրա զորքը, հետո փախուստի մատնեց Փիլարտոսին և գերեց 1.500 հոգով: Փիլարտոսը վերադարձավ հարբերդ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³³¹¹ «Թոռնիկը փոքրաթիվ զորքով եկավ և մտավ Աշուշառ քաղաքի իր բերդը, որ կառուցված էր Արածանի գետի վրա: Անսպասելիորեն բազում զորքերով երևաց մի ոմն Էմիր, որի անունը Ամր-Քափր էր: Իմանալով, որ Թոռնիկն առանց զինվորների է, Փիլարտոսի հրամանով նա խաբեպատիկ խոսքերով ու սուտ երդումներով դիմեց նրան, նրա հետ փորձեց բարեկամություն հաստատել: Արդյունքում նրան հաջողվեց բազմաթիվ նվերներով և ընծաներով համոզել Թոռնիկի սպասավորներին, նրանց օգնությանը խաբել նրան ու երեք հոգով իր մոտ հրավիրել: Երբ նրանք գինարբուքով էին տարված, Էմիրը գազանաբար հարձակվեց Թոռնիկի վրա՝ ուզենալով սպանել նրան: Թոռնիկի մոտ, բացի մի փոքր դանակից, ոչինչ չկար: Ահա նա դրանով խփեց Էմիրին և թափեց նրա փորոտիքը, մյուս Էմիրներին էլ, գլուխները մեկը մյուսին զարնելով, աստիճանեց, իսկ ինքն էլ, անվնաս մնալով, ելավ գնաց դեպի իր բերդը, որ մոտիկ էր գտնվում: Բոլոր թուրքերը փախուստի դիմեցին, սակայն, երբ նա մոտեցավ բերդին, դարան մտած մի այլազգի թո՛ղ թաքուն հարվածեց Թոռնիկի սրտին, որից քաջ Թոռնիկը մահացավ: Նրա գլուխը տարան Փիլարտոսին: Անօրեն Փիլարտոսը Թոռնիկի գանգից թաա սարքեց և սրանով էր գինի խմում, մարմինն էլ կրակի տվեց: Յետագայում այդ քաջ ու աստվածապաշտ մարդու այրված ոսկորները հավաքեցին և տարան թաղեցին Սուրբ Կարապետի վանքի շենքին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Թոռնիկը փոքրաթիվ զորքով եկավ, մտավ Աշուշառ քաղաքի իր բերդը, որ կառուցված էր Արածանի գետի վրա: Անսպասելիորեն բազում զորքերով երևաց մի ոմն Էմիր, որի անունը Ամր-Քափր էր: Իմանալով, որ Թոռնիկն առանց զինվորների է, Փիլարտոսի հրամանով նա խաբեպատիկ խոսքերով ու սուտ երդումներով դիմեց նրան, նրա հետ փորձեց բարեկամություն հաստատել: Արդյունքում նրան հաջողվեց բազմաթիվ նվերներով ու ընծաներով համոզել Թոռնիկի սպասավորներին, նրանց օգնությանը խաբել նրան և երեք հոգով իր մոտ հրավիրել: Երբ նրանք գինարբուքով էին տարված, Էմիրը գազանաբար հարձակվեց Թոռնիկի վրա՝ ուզենալով սպանել նրան: Թոռնիկի մոտ, բացի մի փոքր դանակից, ոչինչ չկար: Ահա նա դրանով խփեց Էմիրին և թափեց նրա փորոտիքը, մյուս Էմիրներին էլ, գլուխները մեկը մյուսին զարնելով, աստիճանեց, իսկ ինքն էլ, անվնաս մնալով, ելավ գնաց դեպի իր բերդը, որ մոտիկ էր գտնվում: Բոլոր թուրքերը փախուստի դիմեցին, սակայն, երբ նա մոտեցավ բերդին, դարան մտած մի այլազգի թո՛ղ թաքուն հարվածեց Թոռնիկի սրտին, որից քաջ Թոռնիկը մահացավ: Նրա գլուխը տարան Փիլարտոսին: Անօրեն Փիլարտոսը Թոռնիկի գանգից թաա սարքեց և սրանով էր գինի խմում, մարմինն էլ կրակի տվեց: Յետագայում այդ քաջ ու աստվածապաշտ մարդու այրված ոսկորները հավաքեցին և տարան ու թաղեցին Սուրբ Կարապետի վանքի շենքին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³³¹² «Իվանեն դարձյալ ապստամբեց, Գեորգի թագավորի (**Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի II-ի – Մ.Յ.**) բերդապահներից խաբեությանը գրավեց Գազը և վաճառեց այն Գանձակի տեր Փաղուկին (**Շաղդադյանների Էմիրության Էմիր Փաղուկն իբն Շավուդին – Մ.Յ.**)» («Քարթլի-Ցխովերթա», «Քարթլիի մատյանը»):

³³¹³ «Յորից (**Քարթլիի թագավորության արքա Բագրատ II-ից – Մ.Յ.**) հետո նա (**Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի II-ը (1072-1089) – Մ.Յ.**) խաղաղ անցկացրեց մեկ ձմեռ և կես ամառ, բայց այնուհետև նրա թագավորության իշխանները՝ Զվաթուլիի որդի Նիանիան, Լիպարիտի որդի Իվանեն և սվանների Էրիսթավ Վարդանը իբրև թե Գեորգի թագավորի մանկահասակ լինելուց ինչ-որ ձևով օգտվել կամեցան և խառնակություն գցեցին երկրում: Իվանեն, դաշնակցելով կախեթցիներին, եկավ, կանգնեց Զսանի գետի ափին, Նիանիան, հափշտակելով Զուլթախիսի գանձարանը, ամրացավ այստեղ, իսկ Վարդանը ոտքի հանեց սվաններին՝ անհնազանդ այդ հարկատուներին, որոնք սապատակեցին և կոտորեցին Սաեգոր երկիրը: Գեորգի թագավորը, սակայն, հաղթեց առաքինությանը ու իմաստությանը և ներողամիտ դարձավ: Նա Իվանեին շնորհեց Սամվիլդեն, Ռուսթավի փոխարեն, որը տվել էր կախեթցիներին, նրա որդի Լիպարիտին տվեց Լոնժբանը, Նիանիային շնորհեց Թմոզվին և այլ ընտիր իրեր, Վարդանին պարգևեց Ասկալանան, իսկ Ջաղեյիններին էլ՝ Ութադուրեն: Իվանեի առաջարկով բոլոր հավատարիմներին և անհավատարիմներին ողորմաբուժություն շնորհվեց և թագավոր Գեորգին խաղաղեցրեց իր թագավորությունը: Յետո, սակայն Լիպարիտի որդի Իվանեն կրկին ապստամբեց և այդ մասին իմացավ Գեորգի թագավորը: Զուլթախիսից նա եկավ Սամցխե՝ իր հետ բերելով մեխերին: Նա անցավ և եկավ Սամվիլդեի դարպասների մոտ, ուր բերեց կախեթցիների թագավոր Աղսարթանին (**Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ին – Մ.Յ.**): Իվանեն չկարողացավ պատսպարվել բերդում և հեռացավ դեպի հարավային լեռները: Այդ խառնաշփոթության ընթացքում Աղսարթանը Լիպարիտից խլեց Լոնժբանը, ներխուժեց Սամվիլդեն, թողեց, անցավ Ջավախք և բերեց արքայից-արքա Գեորգին նրանց իր առջև ու Էլբանյայում հավատարմության երդում տվեցին, որից հետո Իվանեի իրավունքները հաստատվեցին Կլդեկարիի և Սամվիլդեի նկատմամբ» («Քարթլի-Ցխովերթա», «Քարթլիի մատյանը»):

«Իոանն Լիպարիտի որդին փախավ Յայոց...: Ապա թագավորը մտավ Շամշուղե և Կլդեկարի» (Կախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):
³³¹⁴ «3/Նման նեղ դրության մեջ թուրքերի հետ պատերազմի զորահրամանատար Նշանակվեց Իսահակ Կոմնենուսը, որին վախկնալ վերջերս իրեն էր մոտեցրել ազգակցական կապերով ու դարձրել էր սխուրթի դոմեստիկոս: Վերցնելով զորքը՝ Իսահակը ուղղություն վերցրեց Կապադովկիա: Նրան ուղեկցում էր նաև իր եղբայր Ալեքսեյը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Յ.**), որն այդ ժամանակ էլ դեռ ռուսների մեծ հույսեր էր ներշնչում և հետագայում իրոք նրանց կարևորագույն օգուտ տվեց...: Գալով Կապադովկիայի կենտրոն՝ հայտնի քաղաք Կեսարիան,

Նրանք ճամբար զարկեցին հին քաղաքի մոտ և նրա ավերված պարիսպները օգտագործեցին որպես խանդակ ու պատնեշի պարիսպ: Այդ քաղաքը վաղուց էր արդեն, որ լիով կործանվել էր երկրաշարժից...: Դրանից հետո նրանք սկսեցին բնակարկել, թե ինչ կերպ էր մղեն թուրքերի հարձակումներն ու վերջ դնեն բնակավայրերի ավերմանը: Դրանով էին նրանք զբաղված: /4/ Այդ ընթացքում նրանց հետ գտնվող ֆրանկ Ռուսելիոսը, որը պատկանում էր Կրիսպինի ջոկատին և սրա մասինց հետ դեկավարում էր գործը, փորձում էր հարմար առիթ գտնել վաղուց ի վեր հողացած դավաճանությունը կյանքի կոչելու համար: Եվ ահա այնպես պատահեց, որ նրա ջոկատից մեկը ուժեղ վիրավորեց տեղաբնիկներից մեկին և սա, գալով հրամանատարի մոտ, սկսեց բարձրաձայն բողբոջ անարդարության դեմ: Չորավարը վիրավորողին դատի կանչեց և ահա հենց այդ դեպքն էլ պատճառ դարձավ Ռուսելիոսի համար, որ դավաճանություն գործի: Նա իր ջոկատը տեղավորեց ընդհանուր ճամբարից դուրս, խոստանալով կրկին վերադառնալ ճամբար, սակայն կեսգիշերին, ոտքի հանելով իր կենտական գործը, փախավ Սերաստիայի ուղղությամբ: Երբ լուսաբացին այդ մասին տեղյակ պահեցին Իսահակ Կոմենետիսին, նա հրամայեց գործի մի մասը հանձնել եղբորը՝ Ալեքսեյին, և հետապնդման ուղարկել Ռուսելիոսի հետևից: Մինչև, սակայն, այդ ամենն էր տեղի ունենում գործի հետ, հետախույզները հայտնեցին, որ ռուսների վրա են գալիս մեծաքանակ թուրքեր և նրանք ճամբար են զարկել ինչ-որ տեղ մոտակայքում: Այդ ժամանակ Իսահակը հրաժարվեց Ռուսելիոսին հետապնդելու գաղափարից և սկսեց պատրաստվել մարտի, իսկ եղբորն էլ հրամայեց մնալ պատնեշի ներսում ու պահպանել ճամբարը: Վերջինս չցանկանալով ընդունեց այդ հրամանը, խոստացավ մնալ միայն այն պայմանով, եթե հետո նրան ռուսների զգալի ուժերով ուղարկեն թուրքերի դեմ: /5/ Յնազանդվելով եղբորը՝ Ալեքսեյը մնաց ճամբարում, իսկ Իսահակը, շնչելով ճամբարից, գործը տարավ թուրքերի դեմ ու հանդիպեց նրանց Կապարոկլիայի սահմանին, սակայն ռուսները դիմեցին փախուստի և միայն ինքն էր արիաքար մարտնչում իրեն շրջապատող մեծաթիվ թշնամիների դեմ: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նրա տակի ձին վիրավորվեց և ընկնելով իր հետ քաշեց նաև հեծյալին, նա գերվեց: Ցրելով ռուսների գործը՝ թուրքերը ուղղվեցին դեպի նրանց ճամբարը: Այն բանից հետո, երբ նրանք հարձակվեցին նրա վրա, Ալեքսեյը այնտեղ եղած փոթաթիվ մարդկանց հետ միասին փորձեց պաշտպանել այն: Եվ իրոք, նա հասցրեց հետ մղել այդ հարձակումը և փրկել գրեթե բոլորին, թեև վտանգի ենթարկվեց նաև ինքը և հազիվ գերի չընկավ: Ծեղրելով մտնելով թշնամիների շարքերի խորքը՝ նա նիզակով խոցեց և պատնեշ իր վրա հարձակված մի ռազմիկի, բայց հետո շրջապատվեց թշնամիների կողմից, որոնք բոլոր կողմերից նրա վրա նետեր էին արձակում ու, երևի, միայն աստվածային ձեռքը փրկեց նրան: Ձին, որին նա հեծնել էր, շատ տեղերից վիրավորված նետերով, հեծյալի հետ միասին գետին տապալկվեց, սակայն Ալեքսեյին շրջապատողները, այդ արժանապատիվ այդի նկատմամբ սիրով տոգորված, ցած թռան իրենց ձիերից և նրա հետ միասին արիաքար սկսեցին հետ մղել հարձակումը: Դրանով նրանք ազատեցին նրան վտանգից, թեև 15 հոգուց միայն հինգը ճամբար վերադարձան, իսկ մյուսները սպանվեցին կամ գերվեցին: Վերադառնալով ճամբար՝ նա իրեն հանգիստ չտվեց, այլ, պատվելով ճամբարում, սկսեց ոգևորել ռազմիկներին, որպեսզի նրանք հռոմեացիների բարեձևությանը հակառակ որևէ բան հանկարծ չանեն: Այսպես, բանի դեմ օրը լուսավոր էր, նրանք ամուր էին մնում և գարնանում էին Ալեքսեյի արիության վրա, փառաբանում էին նրան, ձեռքերն էին մեկնում դեպի նա և կոչում իրենց բարերար ու փրկիչ: «Կեցցե երիտասարդ փրկիչը»,- գոչում էին նրանք,- «տեղը, որը փրկեց հռոմեական գործը: Կեցցե գրեթե անմարմին իր մարմնում նա, ուր է, թե մենք դեռ երկար հիանալու ենք քաջարի սխրագործություններով ու դու դեռ երկար լինես համընդհանուր բարիքի պահապանը»: Նման խոսքերով հավանություն տալով երիտասարդ առաջնորդի արիությանը՝ նրանք մնում էին ճամբարում, իսկ ինքը անակնկալ արտագրոհներ էր իրականացնում դեպի դուրս և թշնամիներից ոմանց սպանում, մյուսներին՝ հեռու բռնում: Գիշերը վրա հասնելուն պես, սակայն, տեսնելով, որ բոլորը պատրաստվում են, նա ուրախացավ, ինչպես երևում էր, այն մտքից, որ նրանք իրոք մարտի են պատրաստվում, և սկսեց ծառաներին հրահաններ տալ: /6/ Այն ժամանակ, սակայն, երբ մյուսները լուռ էին, Ծեղրողոտս անուկով մի ազնիվ մարդ, որը մյուսներին տարբերվում էր բազմիկների ուժով ու փորձառությամբ, ասաց. «Այն, ինչ հիմա կատարվում է, ոչ մի լավ բան չի խոստանում: Գիշերը վրա հասնելուն պես նրանք կցրվեն»: Այդ խոսքերը տխրեցին երիտասարդին, որը կարծում էր, թե նրանք նույնքան ազնիվ են, ինչքան ինքը, սակայն այնուհանդերձ չափազանց զրպարված ճամբարից, քանի որ ողջ օրը ոչինչ չէր կերել: Զանի դեռ Ալեքսեյը դեռ վրանում էր ու ընթրում էր, նրա ռազմիկները, գաղտնագողի դուրս գալով ճամբարից, փախան: Երբ նրանք գեղուցեցին այն մասին, որ գործը փայլել է ու ինքը մնացել է քչերի հետ, նա ձի պահանջեց, ուժեղ օգնել գործին ու կանգնեցնել փախչողներին, սակայն ձիու փոխարեն հազիվ մի ջորի գտավ, որի վրա նստած էլ շտապեց դեպի մուտք, որպեսզի զբաղեցնի այն և ճամբարի ներսում պահի գոնե դեռ այնտեղ մնացածներին: Գրեթե բոլորը, սակայն, արդեն հասցրել էին հեռանալ: Այդ ժամանակ ելավ նաև ինքը, իսկ թուրքերը, իմանալով ռուսների փախուստի մասին, արագ ու մեծ թվով նետվեցին նրանց հետապնդելու և Ալեքսեյը գերի կվերցվեր, եթե չլիներ Թեոդոտոսը, որի մասին մենք վերևում ասացինք: Լսելով ձիերի դուրիկները և հասկանալով, որ իրենց վրա մեծաթիվ թուրքեր են գալիս, նա համոզեց նրան մի կողմ թեքվել ճանապարհից» (Սիկեփոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 3-6):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.), լսելով այդ մասին, բավական մեծ գործ ոտքի հանեց, դրա զորավար Նշանակեց մի երիտասարդ հրամանատար, որին որպես օգնություն տվեց նաև լատին Ռուսելիոսին՝ 400 ֆրանկներից բաղկացած ֆրանկական սինտագմայով: Ամբողջ գործը կենտրոնացավ Իկոնիոնում, բայց մի վեճի առնչությամբ Ռուսելիոսը բացեփառ ապստամբում է և, ֆրանկներին առնելով, գնում է այլ ճանապարհով՝ իր ենթականերին ցանկացածը կարգադրելով: Բարձրանալով Մեյիտենե՝ նա հանդիպում է թուրքերի և, ընթացքից նրանց վրա հարձակվելով, հաղթանակ է տանում: Մնացած գործը շարժվում է դեպի Կեսարիա և այնտեղ ճամբար է զարկում: Բանակի հրամանատարը, դա Կոմենետոս էր, որոշում է հակառակորդների վրա հարձակվել ընթացքից և գիշերով առաջ է շարժվում՝ նպատակ ունենալով նրանց վրա խոյանալ, երբ նրանք դեռ անպատրաստ վիճակում են գտնվում: Իր հաշիվները, սակայն, ի դերն են գալիս, բանգի նրանք կազմ ու պատրաստ վիճակում էին գտնվում: Նրանց հետ ակամայից մարտի բռնկվելով՝ նա իսկույն պարտություն է կրում և գերի ընկնում: Թշնամու ձեռքն է ընկնում նաև խարաքսի ողջ հանդերձանքը, հռոմեացիների շատերը սպանվում են, ոմանք գերի են ընկնում, իսկ մի մասն էլ փրկվում է փախուստի դիմելով» (Միքայել Աթալիատես «Պատմություն», «Միքայել VII»):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.), լսելով այդ մասին, բավական մեծ գործ ոտքի հանեց և դրա զորավար Նշանակեց Իսահակ Կոմենետիսին, որին որպես օգնություն տվեց նաև լատին Ռուսելիոսին՝ 400 ֆրանկներից բաղկացած ֆրանկական սինտագմայով: Ամբողջ գործը կենտրոնացավ Իկոնիոնում, բայց մի վեճի առնչությամբ Ռուսելիոսը բացեփառ ապստամբում է և, ֆրանկներին առնելով, գնում է այլ ճանապարհով՝ իր ենթականերին ցանկացածը կարգադրելով: Բարձրանալով Մեյիտենե՝ նա հանդիպում է թուրքերի և, ընթացքից նրանց վրա հարձակվելով, հաղթանակ տանում: Մնացած գործը շարժվում է դեպի Կեսարիա: Կոմենետոս որոշում է հակառակորդների վրա հարձակվել ընթացքից և գիշերով առաջ է շարժվում, նպատակ ունենալով նրանց վրա խոյանալ, երբ նրանք դեռ անպատրաստ վիճակում են գտնվում, բայց իր հաշիվները ի դերն են գալիս, բանգի նրանք կազմ ու պատրաստ վիճակում էին գտնվում: Նրանց հետ ակամայից մարտի բռնկվելով՝ նա իսկույն պարտություն է կրում և գերի ընկնում: Թշնամու ձեռքն է ընկնում նաև խարաքսի ողջ հանդերձանքը, հռոմեացիների շատերը սպանվում են, ոմանք գերի են ընկնում, իսկ մի մասն էլ փրկվում է փախուստի դիմելով» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապիսակես»):

³³¹⁵ «Բուլղարիայի մեծամեծներն, ահա Միքայելասից՝ վերոհիշյալ խրվաթների առաջնորդից (Դուկլայի իշխանության իշխան Միքայել-Վոյսլավից (1050-1081) – Մ.Ֆ.), որ բնակվում էր Դեկատերոնում ու Պրապրատոնում և իր տիրապետության տակ ուներ ոչ փոքր երկիր, խնդրում էին օգնել իրենց ու գործակցել, տալ իր որդուն, որպեսզի Բուլղարիայի թագավոր հռչակվեն, ազատագրվեն հռոմեացիների լծից ու ստրկությունից: Միքայելասը ուրախությամբ ընդունում է նրանց առաջարկը և, իր մարդկանցից 300 հոգու ընտրելով, հանձնում է իր հարազատ որդի Կոստանդինին, որին նաև Վոդիստոս էին կոչում (Սերբական իշխանության ապագա իշխան Կոստանդին Բոդինին – Մ.Ֆ.), և Բուլղարիա է ուղարկում: Նրանք հասնում են Պրիստրիանա, այնտեղ են հավաքվում նաև Սկուպիեի մեծամեծները, Կոպիսանների տոհմին պատկանող Գեորգ Վոյսլավի գլխավորությամբ, և նրան Բուլղարիայի թագավոր հռչակում՝ Կոստանդինի փոխարեն Պետրոս վերանվանելով: Սկուպիեում դուքսի իշխանությունն ունեցող Նիկեփոր Կարանտենոսը, իմանալով այդ մասին, վերցրեց իրեն ենթակա զորավարներին և բուլղարական ուժերով գնաց Պրիստրիանա: Երբ նա պատերազմի նախապատրաստություն էր տեսնում, ժամանեց նրան փոխարինող Դավիանոս Ղալաստենոսը: Նա, հանդիպելով Կարանտենոսին, նրան ծաղր ու ծանակի ենթարկեց, նրա զորավարներից յուրաքանչյուրին բազում վիրավորանքներ հասցրեց, խայտառակ արեց որպես վախկոտների, որից հետո, գործը կարգի բերելով, անմիջապես կռիվ բռնեց սերբերի հետ: Տեղի ունեցավ սարսափելի ճակատամարտ և առավել սարսափելի՝ հռոմեացիների փախուստ: Հռոմեացիներից մի բուլղարներից բազում մարդիկ սպանվեցին, շատերն էլ գերի ընկան, այդ թվում է նաև Կարանտենոսը, նաև «Պրովատաս» կոչեցյալ Լոնգիբարդոպոլսը և նրանց հետ ուրիշ շատ շատեր: Ողջ ճամբարը թշնամու ձեռքն ընկավ ու ամբողջովին թալանվեց: Դրանից հետո, ահա բուլղարները Վոդինոսին բացեփառ թագավոր հռչակեցին, ինչպես ասվեց՝ վերանվանելով Պետրոս» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապիսակես»):

«/2.3/ Իսկ վասիլան Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.), տեսնելով, որ պետության գործերը նեղ դրության մեջ են..., բանգի ապստամբած սյուլթները հարձակումներ էին գործում Թրակիայի ու Մակեդոնիայի վրա...: /3.1/ սլավոններից դուրս եկան հնազանդությունից և ասպատակվեցին Բուլղարիան..., իսկ մյուս կողմից էլ խորվաթներն ու դիոկլեացիներին էին չարագործություններ անում Էլիրիայում» (Սիկեփոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 3, գիրք 3, մաս 1):

³³¹⁶ «Երկու մասի բաժանվելով՝ նրանց մի մասը Վոդինոսի (**Սերբական իշխանության ապագա իշխան Կոնստանտին Բողին - Մ.Ֆ.**) հետ Նիշ գնաց, մյուսը մասը ոմն Պետրիլոսի՝ Վոդինոսի առաջին մարդու հետ, շարժվեցին Կաստորիայում գտնվող հռոմեացիների դեմ: Հռոմեացիները, Նկատի ունենալով քաղաքի պարսպապատ լինելը, այնտեղ էին հավաքվել: Պետրիլոսը մոտեցավ Ախրիդային և գրոհով վերցրեց այն, նա ամբողջովին անկախացավ էր, այդպես ավերակ էլ մնացել էր այն ժամանակվանից, երբ Վասիլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ II-ը - Մ.Ֆ.**) պարտվեց էր արել՝ վախճնելով, որ այնտեղ գտնվող բուլղարների թագավորների պալատները կարող են ապստամբության պատճառ լինել: Այստեղ նրան սիրալիր ընդունեցին և նա տեղացիների նախապատրաստեց, որ իր տիրոջ թագավորի հռչակելն: Նա նույն բանն արեց նաև Դիարբիլում, որից հետո փոլանակի գնաց Կաստորիա: Ինչպես ասվեց, հռոմեացիները այնտեղ էին հավաքվում, Ախրիդայի զորավար Մարիանոսը, Դիարբիլի անթիպատ պատրիկ Թեոդոստոս Բուրցեք, ինչպես նաև Կաստորիայի զորավարը: Նրանց հետ էին նաև Բորիս-Դավիթը և շատ ուրիշներ, որոնք ցեղակից բուլղարների երկյուղից որպես ապաստարան Կաստորիան էին ընտրել: Պետրիլոսը, բուլղարների անհամար զինվորներով հասնելով Կաստորիա, պատերազմի նախապատրաստություն էր տեսնում: Հռոմեացիները ևս ռազմաշարք կազմած նրանց դեմ դուրս եկան և, ուժգին բախվելով, ստիպեցին Պետրիլոսին փախուստի դիմել, որն անանցանելի լեռներով նա գնաց, հասավ իր տեղ Միթայեյասի (**Դուկլայի իշխանության իշխան Միթայեյ-Վոյսլավի - Մ.Ֆ.**) մոտ: Հռոմեացիները սպանեցին բազում բուլղարների, գերի վերցրին նաև խրվաթներ իր մոտ Պետրիլոսից հետո առաջին մարդուն և շղթայակապ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միթայեյ VII-ի - Մ.Ֆ.**) մոտ բերեցին» (Ռովիանտի Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միթայեյ VII- Պարապիսակես»):

³³¹⁷ «Իսկ Վոդինոսը, (**Սերբական իշխանության ապագա իշխան Կոնստանտին Բողին - Մ.Ֆ.**) հասնելով Նիշ, արդեն որպես բուլղարական պետության թագավոր էր գործում: Նա, հանդիպածով ավարառեց, իրեն չճանաչողներին ու չհնազանդվողներին կոտորեց ու թալանեց: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միթայեյ VII-ը - Մ.Ֆ.**), լսելով դուքսի պարտության և Վոդինոսի թագավորի հռչակվելու մասին, ջանաց, քանի փորձանքեր չի տարածվել և բոցը չի բորբոքվել, այն հանգցնել: Եվ ահա նա նրա դեմ Սարոնիտեսի ռազարկեց՝ մակերդակցիներից ու ֆրանկներից բաղկացած իզոր գործով: Սարոնիտեսը, սակայն, ողջ ուշադրությունը թելեռելով՝ Սկոպիե քաղաքի վրա, անուշադրության մատնեց Նիշում գտնվողներին: Հասնելով Սկոպիե և նրա հրամանատար Գեորգ Վոյսլավին երաշխիքներ տալով՝ նա գրավեց Սկոպիեն, այնտեղ էլ բանակեց ու սկսեց մտածել ու ծրագրել Նիշի վերաբերյալ իր անելիքի մասին: Վոյսլավը, սակայն, զոջալով այն բանի համար, որ ինչ-որ չափով լավություն արեց և հռոմեացիների ներսրվեց, Նիշում գտնվողներին ծածուկ կերպով հայտնեց, որ անհապաղ իր մոտ ժամանեն և Սարոնիտեսի անհոգ ու անգոգուշ զինվորներին անխնայ և գլխովին կոտորեն: Նրանք, ստանալով այդ լուրը, Նիշից դուրս եկան և ծյունապատ ճանապարհով շարժվեցին դեպի Սկոպիե: Չմեռ էր, դեկտեմբեր ամիսը: Երբ այդ բանն իմացան Սարոնիտեսի մարդիկ, վերջինս ողջ գործով նրանց դեմ դուրս եկավ և, ճանապարհին վրա հասնելով, Տանիսոս կոչվող վայրում գրեթե բոլորին կոտորեց, իսկ Վոդինոսը գերվեց: Այստեղ և բազկի զորությամբ, և համարձակությամբ բոլորից շատ աչքի ընկավ Բալանեսը: Լոնգիբարդոսկոպոսը, ինչպես ասվեց, տարվեց Միթայեյասի (**Դուկլայի իշխանության իշխան Միթայեյ-Վոյսլավի - Մ.Ֆ.**), մոտ, գեկուցեց, ապա կնության առավ Միթայեյասի դստեր, և Միթայեյասից, լոնգիբարդներից ու սերբերից բաղկացած բազում զինվորներ ստանալով, Վոդինոսին օգնության դիմեց, բայց նա վերստին հռոմեացիների մոտ վերադարձվել, իսկ Սարոնիտեսը Վոդինոսին շղթայակապ կայսրը ուղարկեց» (Ռովիանտի Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միթայեյ VII- Պարապիսակես»):

«Այդ ժամանակ Բողինը (**Սերբական իշխանության ապագա իշխան Կոնստանտին Բողին - Մ.Ֆ.**) արքայապսակ դրեց և հրամայեց իրեն արքա կոչել, սակայն հույների արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միթայեյ VII-ը - Մ.Ֆ.**), երբ լսեց այդ մասին, զայրացավ և, ուժեղ զորք հավաքելով, ուղարկեց այն Բողինին պարտության մատնելու: Վերջինս ևս զորք հավաքեց և ընդառաջ ելավ: Երկու զորքերն էլ սկսեցին համառորեն մարտնչել և արյուն թափել, սակայն ի վերջո բուլղարական արքա Բողինը պարտություն կրեց և ընկավ հույների ձեռքը, որոնք արքայի հրամանով նրան Անտիոք արքայապետին» (Դուկլայի Սկիլիցեսի «Տարեգրություն», գլուխ 40):

³³¹⁸ «Հիշքի 466 թվականին Եգիպտոսում իշխանության տեղ դարձավ Բադր ալ-Ֆամալի Էմիր ալ-Ֆուլուշը (**Ճաթիմանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Հայը (1073-1093) - Մ.Ֆ.**): Նա սպանեց Ալիգիզի, վեզիր իբն Եսդիհային և պահակազորի մարդկանց մի խմբի: Նա պետության դեկն իր ձեռքում պահեց մինչև իր մահը: Նրանից հետո իշխեց որդին՝ Աֆդալը (**Ճաթիմանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալը - Մ.Ֆ.**): Նրանց մասին խոսվելու է ստորև» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ մեծարգո Էմիր ալ-Կիայուսը (**Ճաթիմանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Հայը - Մ.Ֆ.**) Ալկալից Եգիպտոս ժամանեց: Նա սպանեց նրանց բոլորին, ովքեր գտնվում էին Եգիպտոսում և երկպառակտության էին գործում...: Նրա գլխավորությամբ բարեկարգվեցին բոլոր հողերը: Նա հակառակվեց ընդդիմադիրներին և Ռիֆի շրջաններում սպանեց բոլորին, ովքեր իրեն դեմ էին» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

³³¹⁹ «Այդ ժամանակ ալ-Կիայուսը գնաց նաև Վերին Եգիպտոս և նվաճեց այն՝ ոչնչացնելով նրանց, ովքեր գտնվում էին նրանում և անհնազանդություն էին գործում: Նա տհնազանդեցրեց նրան և վերադարձավ Կահիրե՝ մնալով այնտեղ: Նա գործերը դասավորեց ըստ իրենց նախկին կարգի և վերականգնեց դրանք իրենց պատշաճ վիճակով, փառք Աստծուն և շնորհակալություն նրան» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

³³²⁰ «Դրա համար էլ Միթայեյը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միթայեյ VII-ը - Մ.Ֆ.**) նպատակադրվեց Բրիենտոսին Բուլղարիայից փոխադրել Դիրիխիա՝ Իլիրիայի նախկին մայրաքաղաքը, ու դրա համար էլ անմիջապես նրան հրամանագիր ուղարկեց, որում նրան ոչ այնքան հրամայում, որքան խնդրում էր անցնել Իլիրիա: Բրիենտոսը ժամանեց այնտեղ և բոլոր բնակիչները նրան ընդունեցին ուրախությամբ, քանի որ նա բարեհամբույր և առատաձեռն մարդ էր: Որոշ ժամանակ մնալով այնտեղ, որպեսզի պատրաստվի պատերազմի, նա զորքը տարավ դիրկլիացիների ու խորվաթների դեմ: Բանի որ սրաւք ճամբարներ էին զարկել ամենամանադիկ վայրերում, նա փորձ կատարեց սկզբում ոչնչացնել դրանք: Ամենից առաջ, զինելով ռազմիկներին, նա անցկացրեց նրանց լեռնաշղթայներով, սակայն զորքը սարսափեց այն մտքից, որ պետք է ստիպված լինի վերադառնալ այդ անանցանելի վայրերով ու դրա համար էլ նա հավաքեց մեծաթիվ տեղաբնիկների և հրամայեց նրանց ընթանալ զորքի հետևից՝ լայնացնելով այդ անանցանելի ճանապարհները: Այդ ժամանակ արդեն ռազմիկները պատրաստակամորեն հետևեցին նրան և այս կերպ եկան այն վայրը, որտեղ գտնվում էր թշնամու բանակը: Հարձակվելով նրա վրա՝ Բրիենտոսը դաժան մարտից հետո լիակատար հաղթանակ տարավ: Եվ այսպես, բոլոր այդ քաղաքները, ինչպես և առաջ, դարձնելով ռուսների հարկատուները և ամեն մեկում բավարար պահակազոր թողնելով՝ նա վերադարձավ Դիրիխիա» (Սկիլիցեսի Բրիենտոս «Պատմություն նորեր», գիրք 3, մաս 3):

³³²¹ «Այդ ժամանակվանից սկսած, ահա, արևելքը ոտնատակ անող հազարացիներն առանց դադարի ամեն օր այն ավերում ու ասպատակում էին: Իսահակը մեծ փրկագնով գերությունից ազատվեց, իսկ կեսար Հովհաննեսը, վերստին զորավար-սպիտակատոր նշանակվելով, անցավ դիմացի ափը, գնաց մինչև Դորիլեոն, այնտեղից էլ դուրս գալով, ավելի առաջ անցավ, հասավ Տուսկոսի կամուրջը, որը բաժանում է Անատոլիկոն թեմը կապարովկիացիներից: Նախքան Սանգարիոս գետն անցնելը, շտապ կարգով Արմենիակների բանակաթեմից վրա է հասնում Ռուսելիոսը և այնտեղ բանակում: Կեսարը նրա մոտ մարդ ուղարկեց և իր անհնազանդության ու զանցանքի համար ներումն և մեղքերի բավություն խոստացավ, եթե ձեռք բաշի իր նախկին մտադրություններից ու ճանաչի սեփական տիրոջը: Բարբարոսը, ապավինելով իր բազկին և իր զինվորների մեծաթվության վրա, ամբարտապանացավ, որով դեսպանությունը ձեռնունայն հետ վերադարձավ: Ամեն ինչ պատերազմի դաշտում պետք է լուծվեր: Կեսարը փորձեց անցնել կամուրջը, թեև նրա համագործակար Լիկեփոր Բոտինատեսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լիկեփոր III Բոտինատես - Մ.Ֆ.**), սա մի հռչակավոր մարդ էր, որի նախնիները հայտնի զինվորականներ էին, նա աչքի էր ընկնում իր խելքով և ողջ արևելքում հայտնի մի տոհմից էր, խորհուրդ չէր տալիս նրան այդպես վարվել՝ փոխարենը առաջարկելով սպասել մնացած ուժերին: Դրանից հետո միայն, պնդում էր նա, հնարավոր կլինի մեղմել բարբարոսի սիրտը խոստումներով կամ էլ, եթե դա չստացվի, արդեն ավելի մեծ ուժերով անցնել գետը ու հաղթել թշնամուն: Այնուհանդերձ կեսարը չսեց նրա այդ իմաստի խորհուրդը: Նա, քիչ բազմությամբ անցնելով գետը, տեղն ու տեղը Ռուսելիոսի հետ կռվի են բռնկում: Հռոմեացիները, չկարողանալով ընդդիմակայել ֆրանկների հարձակումը, գլխովին փախուստի են դիմում: Ռուսելիոսը բոլոր առկա ուժերով հարձակվեց նրա վրա ու ջարդ տվեց: Կեսարը և այլ բազմաթիվ մարդիկ ընկան Ռուսելիոսի ձեռքը: Այս մեծ հաղթանակի առթիվ Ռուսելիոսի համբավը տարածվեց ու ծովացավ: Դրանից հետո Ռուսելիոսը բազում տառապանքներից ու անվերջ տանջանքների կոհակների հարվածներից հյուժնված և շղթայակապ կեսարով գնաց իր տուն» (Միթայեյ Աթալիատես «Պատմություն», «Միթայեյ VII»):

«Այդ ժամանակվանից սկսած, ահա, արևելքը ոտնատակ անող հազարացիներն առանց դադարի ամեն օր այն ավերում ու ասպատակում էին: Իսահակը մեծ փրկագնով գերությունից ազատվեց, իսկ կեսար Հովհաննեսը, վերստին զորավար-սպիտակատոր նշանակվելով, անցավ դիմացի ափը, գնաց մինչև Դորիլեոն, այնտեղից էլ դուրս գալով, ավելի առաջ անցավ, հասավ Տուսկոսի կամուրջը: Նախքան Սանգարիոս գետն անցնելը, շտապ կարգով Արմենիակների բանակաթեմից վրա է հասնում Ռուսելիոսը և այնտեղ բանակում: Կեսարը նրա մոտ մարդ ուղարկեց և իր անհնազանդության ու զանցանքի համար ներումն և մեղքերի բավություն խոստացավ, եթե ձեռք բաշի իր նախկին մտադրություններից ու ճանաչի սեփական տիրոջը: Բարբարոսը, ապավինելով իր բազկին և իր զինվորների մեծաթվությանը, ամբարտապանացավ, որով դեսպանությունը ձեռնունայն հետ վերադարձավ: Ամեն ինչ պատերազմի դաշտում պետք է լուծվեր: Կեսարը և նրա համագործակար Լիկեփոր Բոտինատեսը

(**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեփոր III Բոտինատը – Մ.Ֆ.**), մնացած բազմությամբ անցնելով գետը, տեղն ու տեղը Ռուսեյիոսի հետ կռվի են բռնվում: Հռոմեացիները, չկարողանալով ընդդիմակայել ֆրանկների հարձակմանը, գլխովին փախուստի են դիմում: Կեսարը և այլ բազմաթիվ մարդիկ ընկան Ռուսեյիոսի ձեռքը, միայն Բոտանիատեսին հաջողվեց փոքրաթիվ մարդկանցով փախուստի դիմել: Այս մեծ հաղթանակի առթիվ Ռուսեյիոսի համբավը տարածվեց ու ծովացավ: Դրանից հետո Ռուսեյիոսը բազում տառապանքներից ու անվերջ տանջանքների կոհակների հարվածներից հյուժնված և շղթայակապ կեսարով շարժվեց ուղիղ Բյուզանդիոնի վրա» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապինակես»):

«1/4/ Բավարար պատրաստվելով՝ նա կեսարն անցավ Ասիա և, զորք հավաքելով, գնաց հակառակորդի վրա: Անցնելով Բյուզանդիայի սահմանները և իմանալով, որ թշնամին ծամբար է զարկել Սանգարիա գետի ակունքների մոտ, նա անցավ Դորիլեոնը և շարունակեց առաջ գնալ: Այդ հարձակման մասին լուրն առնելուն պես բարբարոսը ևս շարժեց իր ուժերը: Երկու հակառակորդներն էլ հանդիպեցին այսպես կոչված Ցուսկոսի կամրջի մոտ և, ծամբար զարկելով, պատրաստվեցին ճակատամարտի: Հաջորդ օրն առավոտյան նրանք հանեցին զորքերը և դրանք շարժեցին հետևյալ կերպ: Ինքը՝ կեսարը, ղեկավարում էր հռոմեական զորքի կենտրոնը, տրամադրության տակ ունենալով վահաններով ու տապարներով զինված բարբարոսներին, որոնց մշտապես հանձնվում էր այդպիսի պալատի պահպանությունը: Այլ թևը կազմում էին վարձկան կելտերը, որոնց գլխավորում էր Պապաս անունով մի կելտ: Ձախ թև ղեկավարում էր սխոլերի դոմեստիկոս Անդրոնիկոսը, իսկ վերջապահ ջոկատը գտնվում էր Նիկեփոր Բոտինատեսի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեփոր III Բոտինատը – Մ.Ֆ.**), հետագայում՝ հռոմեական վասիլևսի, ղեկավարության տակ, որն այդ ժամանակ իր տրամադրության տակ ուներ թրակիացիներին, լիկոնիացիներին և ասիացիներին: Տեսնելով, որ հռոմեական զորքը այդ կերպ է շարժվել՝ Ռուսեյիոսը ինքը ևս իր զորքը երկու մասի բաժանեց, որի մի մասը պահեց իր տրամադրության տակ և դանդաղ առաջ տարավ, իսկ մյուսին հրամայեց ուղիղ գնալ վարձկան կելտերի վրա: Երբ սրանք արդեն իրարից ոչ հեռու էին գտնվում՝ վարձկանները և թշնամիները սկսեցին խոսել իրար մեջ ու հակադրվարձկան ողջ զորքը Պապասի գլխավորությամբ անցավ թշնամու կողմը և, միանալով վերջինիս, փորձեց շրջապատել կեսարի զորքը: Այստեղ իր զորքի ընտրյալ մասով ժամանեց նաև Ռուսեյիոսը: Բարբարոսների հարձակման ժամանակ ուժեղ մարտ տեղի ունեցավ և երկու կողմերից էլ շատերն ընկան: Կոտրելով նիզակները՝ թշնամիները մերկացրին թրերը և, մարտնչելով մերձամարտում, իրար վերքեր էին հասցնում: 1/5/ Երբ մարտը այս կերպ ընթանում էր, վերջապահ ջոկատի հրամանատարը, տեսնելով, որ վարձկանները անցել են հակառակորդի կողմը և ձգտում են շրջապատել կեսարի կողմից գլխավորվող զորքը, պտեք է օգնության ձեռք մեկնելը, սակայն նա իր ուժերով նահանջեց, չնայած որ բաց մարտը ինչևիցե իր շատ դեպքերում: Օգտվելով դրանից՝ թշնամիները առանց որևէ վախի շրջապատեցին կեսարին: Նրա մոտ գտնվող բարբարոսները որոշ ժամանակի ընթացքում ամուր կանգնած էին, խոցելով թշնամուն և իրենք էլ խոցվելով նրա կողմից, սակայն, երբ տեսնելով, որ իրենց վրա դիմացից ու հետևից են հարձակվում, շփոթունքի մատնվեցին: Կեսարը իր անվախությամբ նրանց ոգին ամրացնում էր և նրանք ինքսան ուժ ունեին դիմադրում էին, սակայն շուտով թուլացան և ի վիճակի չէին հետ մղել հարձակվողներին, բանի որ նրանց մեծ մասը սպանվեց: Այդ ժամանակ նա, չցանկանալով փախուստով փրկվել, գերի ընկան: Միաժամանակ, հաղթահարվելով հակառակորդի կողմից, փախուստի դիմեց նաև Անդրոնիկոսի ջոկատը, սակայն ինքը՝ Անդրոնիկոսը, չնայած լրիվ պատված էր վերքերով, նրան մահացու վերքեր էին հասցվել, այնուհետև նրան սպանում էր ու փնտրում հորը: Իմանալով, որ հայրը գերի է ընկել, նա, ունենալով փրկվելու բոլոր հնարավորությունները, բանի որ արդեն հեռու էր մարտի վայրից, գերադասեց հոր փրկության համար վտանգի ենթարկվել: Դրա համար էլ, շուտ տալով ձին, նա նետվեց թշնամիների մեջ ու թրով նրանցից շատերին կոտորեց: Նա, երբ արդեն կեսարից ոչ հեռու էր գտնվում, արդեն ուղղակի անգալելի էր թվում ու մահկանացու մարդու նման չէր, նա կարծես անմահ և անմարմին էր: Չնայած այն բանին, սակայն, որ նրան խոցում են նիզակներով, նա անվախ էր գործում, ոմանց սպանում էր, մյուսներին էլ՝ բռնում՝ փորձելով ձեռքից հասնել այնտեղ, որտեղ գտնվում էր իր գերված հայրը: Թշնամիները, տեսնելով երիտասարդի անգալելի սրընթացությունը, բոլորով հավաքվեցին և ոմանք նետերով, ոմանք էլ երկար նիզակներով սկսեցին խոցել նրա ձին ու հենց իրեն, մինչև, որ հեծյալի հետ միասին գետին չտապալվեց: Այդ ժամանակ բարբարոսները, շրջապատելով նրան, ուզեցան փոխել սաղավարտը և կտրել այդ բաջարի այրի գուլիքը, սակայն կեսարը, իրելով նրանց բռնողներին, վազբով նետվեց դեպի նա, ընկավ իր բաջարի որդու վրա, որն արդեն ուժասպառ էր եղել մեծաթիվ վերքերից, և իմաց տվեց բարբարոսներին, թե ով է այդ ու փրկեց անխուսափելի մահից» (Նիկեփոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 14, 15):

«Ռուսեյիոսը հարձակվեց հռոմեական տերության վրա: Սա բռնակալի հոգի ուներ և այն ողբալի վիճակը, որում գտնվում էին կայսրության գործերը, նրա մոտ միանգամայն արթնացրեց բռնակալական ձգտումները: Ռուսեյիոսը ամապարտեց արևելյան գրեթե բոլոր հողերը և, չնայած նրա դեմ պատերազմելու ուղարկվեցին շատ զորավարներ, որոնք իմաստունացած էին փորձով և փառավոր էին արիությանը, Ռուսեյիոսը նրանց նկատմամբ առավելության հասավ մեծաթիվությամբ: Ռուսեյիոսը մեկ անձամբ էր հարձակվում, կարծես հողորդարիկ ընկնելով հակառակորդի վրա, մեկ օգտվելով էր թուրք դաշնակիցների ծառայություններից և ոչ մի ինտրավորություն չկար դիմանալ նրա հարձակմանը: Շատ հայտնի մարդիկ նրա մոտ գերի ընկան և նրանց զորքերը խորտակվեցին» (Աման Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 1, մաս 1):

³³²² «Դրությունն այսպիսին էր, երբ արևելքի գլխին աստվածաստառ բարկությունը թափվեց: Թուրքերը, տեսնելով, որ Դիոգենեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.**) հետ կնքված հաշտության պայմանները չիրագործվեցին և թղթի վրա մնացին, ապա նաև զազազած այն պատճառով, որ իրենք, թեև Դիոգենեսին որպես թշնամի գերի վերցրին, բայց արժանացրին ամեն մի հոգատարության ու պատվի և սեփական պետության վրա վերստին հաստատեցին, իսկ իր հարազատները նրան վայրագորեն, որպես դիտարկ թշնամու վերաբերվեցին, այն ինչ իրենց թուրքերի կողմից պտեք է նա կրել, նրա մտերմներն ու ազգակալները, խաղաղության օրենքները պաշտոնները պաշտոնները, ամենաաթաղաթիվ ու ցավատանջ մահվան ենթարկվեցին, օտարներն էլ ծայր աստիճան տիրեցին Դիոգենեսի կրած բազում պատուհասների, անմխիթարելի փորձանքի համար, ողջ բազմությամբ Պարսկաստանից դուրս գալով, և ընդդիմակալորդի բացակայությունից օգտվելով, արշավեցին հռոմեական բանակաթեմերի վրա՝ գլխովին ավարառելով դրանք: Նրանք արդեն առաջվա պես չէին գործում, այստեղ ու այնտեղ ցրվելով և իսկույն փախուստի դիմելով, այլ նվաճածի վրա տիրություն էին անում» (Հովհաննես Սկիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապինակես»):

«Իսկ վասիլևս Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.**), տեսնելով, որ պետության գործերը նեղ դրության մեջ են..., բանգի թուրքերը, իմանալով այն մասին, թե ինչ է տեղի ունեցել Դիոգենեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.**) հետ և դրա հետ միասին վերադառնալ են նաև նրա միջոցով ռուսներին հետ կնքված պայմանավորվածությունները, այդուհետև ու թալանում էին ողջ Դիոգենեսը» (Նիկեփոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 3):

«Մեռավ սուլթան Սուլեյմանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) և ապա թագավորեց նրա Աբուլֆաթի որդին (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մեյիբ-Շահը (1072-1092) – Մ.Ֆ.**): Վերջինս իր Սուլեյման անունով որդուն (**Իկոնիայի սուլթանության իմամադի սուլթան Սուլեյման իբն Բալուշին (1064-1086), որը, սակայն, Մեյիբ-Շահի որդին էր – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց ռուսների երկիրը: Սա նվաճեց մինչև մայրաքաղաքի դուռն ընկած բոլոր տարածությունները» (Ամանոն Եղեցիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 237):

³³²³ «Այնուհանդերձ Ռուսեյիոսը, չհամաձայնելով այս ամենի հետ և իր հետ տանելով կեսարին, ինչպես նաև Դիոգենեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.**) հետ հենց նոր Պարսկաստանի գերությունից ազատ արձակված սեբաստոս Վասիլ Մալեսեսին՝ մի խելացի և ողջամիտ մարդու: Չնայած այդ հանգամանքին՝ Ռուսեյիոսը նրան իր մոտ վերցրեց և մեծ պատիվների արժանացրեց: Որպես փորձառու ու գիտակ մի մարդու, որն իր փորձին հասել էր նախկինում տրված մարտերում, նա նրան դարձրեց իր խորհրդակալներից մեկը, նույնիսկ դրանցից առաջինը՝ օգտագործելով նրա լեզուն և գործը թաղաքացիական հարցերում: Մալեսը խորհուրդ էր տալիս Ռուսեյիոսին ընդունել խաղաղության պայմանները, չնայած որ ինքն էլ էր ատում բռնակալ Միքայելին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.**), որը հետապնդում էր նրան, փոխանակ գերությունից ազատելու միջոցներ ձեռնարկել, առգրավել էր իր ունեցվածքը և զրկել էր իր երեխաներին ամեն ինչից: Սա կայսեր ամենաապօրինի պատիժներից մեկն էր, այդպես էլ ինչ խոսում շատ մարդիկ ու նույնիսկ իմ լավ ընկերներից մեկը երդումով հաստատեց այդ: Այսպիսով՝ Ռուսեյիոսը շարունակեց ծանապանքը և վրան խիճեց Խրիստոպոլսում՝ հաաջորդապես կատարեց Նիկոմեդիայից: Նա նպատակ էր դրել իր բանակում հավաքել ցրված հռոմեական զինվորներին և մեծացնել այն: Այդ նպատակով նա, կեսարին կապանքներից ազատելով, կայսր է հռչակում, որից հետո մեծագույն և ուժգնածայն փառաբանություններով իշխանության կրում: Երբ դեռ կեսարի կայսր հռչակելու համբավը չէր տարածվել, որի պատճառով զինվորներ էլ դեռ չէին անցել նրա կողմը, նա ծամբար զարկեց Մետափոլի մոտ, բայց հանկուտը Սոֆոն լեռան մոտից թուրքերի բազմության երևաց՝ մոտավորապես 5-6.000 հազար զինվոր: Ռուսեյիոսը տեղն ու տեղը պատերազմի պատրաստություն տեսավ: Նրա հետ 2.700 ֆրանկներ կային: Այդ ժամանակ կեսարը և երևելիներից ոմանք ջանում էին զսպել նրան՝ նախապես իմանալու համար հարձակվողների թիվը: Ռուսեյիոսը, սակայն, չհամաձայնեց նրանց հետ, նա մեծ փոքրություն համարեց այն, թե վեց, կամ տասը հազարի դեմ է կռվելու և ֆրանկների հետ մեծ թափով հարձակվեց հակառակորդների վրա: Թուրքերից շատերն ընկան, ֆրանկներից և ոչ մեկի նիզակն անգործ չմնաց, իսկ մնացածները դիմեցին փախուստի: Ռուսեյիոսը, հակառակ ֆրանկների սովորության, երկար տարածության վրա հետապնդեց թշնամիներին, այն էլ անանցանալի ու դժվարամատչելի լեռներով: Նա, առանց իմանալու, իր զինվորներից շատերին հետևում թողեց, որով կեսարի ու փոքրաթիվ մարդկանց հետ մնաց մենակ, այն էլ անդադար ու երկարատև հետապնդումից հոգնած ձիերի վրա: Այդպիսին էր դրությունը, երբ թուրքերի մի ուրիշ և անհամար բազմություն երևաց, հավանաբար 100.000 հոգու հասնող: Օղակի մեջ ընկնելով՝ նա իր

չափազանց փոքրաթիվ մարդկանցով ակամայից բախվեց նրանց հետ: Թուրքերը տեղի չտվեցին, թեև այդ ընթացքում շատերն ընկան: Այդպիսի բազմությամբ շրջապատվելով և հեռարձակ նետերից խոցվելով՝ նրանք կորցրին իրենց ձիերին, բայց այդ վիճակում էլ չընկրկեցին: Շատերը սպանվեցին, իսկ թուրքերից՝ տասնապատիկ անգամ ավելի: Կեսարը, Ռուսելիոսը և նրա մերձավորները գերի ընկան, իսկ փրկված ֆրանկները Ռուսելիոսի կնոջ հետ ապաստանեցին Մետաբոլե բերդում և ջանում էին պահել ու պահպանել այն: Թուրքերը Ռուսելիոսի ուղեքը կապանքների մեջ առան, իսկ կեսարինը՝ ոչ, նրանք նրա անձին վայել պատիվները ցուցաբերեցին: Թշնամիները գերվածների համար փրկագին պահանջեցին և կայսրը շտապեց նրանց գնել: Տեղ հասավ և Մալեսեսը, որ նոր էր արձակվել կեսարի կողմից, որին իսկույն աքսորեցին, իսկ ունեցվածքը բռնագրավեցին: Այսպիսով՝ նա Դիոգենեսի հետ գերությանն այժմ փոխեց Ռուսելիոսի հետ գերությամբ, ունեցվածքի բռնագրավմամբ ու աքսորով: Ռուսելիոսի կինը, սակայն, մեծ քանակությամբ փրկեց իր ամուսնուն: Այդ իսկ պատճառով կայսեր կողմից ուղարկված մարդիկ, միայն կեսարին փրկագնելով, վերադարձան» (Միքայել Աթալիստես «Պատմություն», «Միքայել VII»):

«Այս անձնական դժբախտության և ֆրանկի ժամանման մասին կայսեր հայտնված լուրը բոլորին ապշեցրեց, կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.3.**) և մյուս բոլորին մեծ վիստողություն ու տազնապ հասկացեց: Ռուսելիոսը, իր հետ տանելով կեսարին և Դիոգենեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.3.**) հետ գերությունից հենց նոր ազատ արձակված Վասիլ Մալեսեսին, շարունակեց ճանապարհը և վրան խփեց Նիքիտոլոպոլսում՝ կրակի տալով այնտեղի տները ու բնակիչներին մեծ լաց և կոծի պատճառ դառնալով: Կայսրը, ջանալով սեղմել բարբարոսի հանդեպությունը, նրան կուրապաղատի աստիճան և խոստանում, ուղարկում է նրան նրա կնոջն ու երեխաներին, բայց ծածուկ դիմում է նաև թուրքերին՝ բազում խոստումներով համոզելով նրանց մարտնչել Ռուսելիոսի դեմ: Վերջինս, տեսնելով, որ ինքն ի վիճակի չէ ընդդիմակայելու այդպիսի բազմությանը, կեսարին կապանքներից ազատելով, կայսր է հռչակում և մեծագոր ու ուժգնաձայն փառաբանություններով իշխանության կոչում: Երբ դեռ կեսարի կայսր հռչակելու համբավը չէր տարածվել, որի պատճառով զինվորներ էլ դեռ չէին անցել նրա կողմը, հանկարծ Սոֆոն լեռան մոտից թուրքերի բազմությունն երևաց, մոտավորապես 5-6.000 հազար հոգի: Ռուսելիոսը տեղն ու տեղը պատերազմի պատրաստություն և տեսավ: Կեսարը և երևելիներից ոմանք ջանում էին զսպել նրան՝ նախապես իմանալու համար հարձակողների թիվը: Ռուսելիոսը չհամաձայնվեց նրանց, նա մեծ փոքրություն համարեց այն, թե վեց, թե տասը հազարի դեմ է կռվելու, որից հետո ֆրանկների հետ մեծ թափով հարձակվեց հակառակորդների վրա: Թուրքերից շատերն ընկան, ֆրանկներից և ոչ մեկի նիզակն անգործ չմնաց, իսկ մնացածները դիմեցին փախուստի: Ռուսելիոսը, հակառակ ֆրանկների սովորության, երկար տարածության վրա հետապնդեց թշնամիներին, այն էլ անանցանելի ու դժվարանատելի լեռներով: Նա, առանց իմանալու, իր զինվորներից շատերին հետևում թողեց, որով կեսարի ու փոքրաթիվ մարդկանց հետ մնաց մեռակ, այն էլ անդադար ու երկարատև հետապնդումից հոգնած ձիերի վրա: Այդպիսին էր դրությունը, երբ թուրքերի մի ուրիշ և անհամար բազմություն երևաց՝ հավանաբար 100.000-ի հասնող: Օղակի մեջ ընկնելով, նա իր չափազանց փոքրաթիվ մարդկանցով ակամայից բախվեց նրանց: Թուրքերը տեղի չտվեցին, թեև այդ ընթացքում շատերն ընկան: Այդպիսի բազմությամբ շրջապատվելով և հեռարձակ նետերից խոցվելով՝ նրանք կորցրին իրենց ձիերին, բայց այդ վիճակում էլ չընկրկան: Շատերը սպանվեցին, իսկ թուրքերից՝ տասնապատիկ անգամ ավելի: Կեսարը, Ռուսելիոսը և նրա մերձավորները գերի ընկան, իսկ փրկված ֆրանկները Ռուսելիոսի կնոջ հետ ապաստանեցին Մետաբոլե բերդում և ջանում էին պահել ու պահպանել այն: Թուրքերը Ռուսելիոսի ուղեքը կապանքների մեջ առան, իսկ կեսարինը՝ ոչ, նրա անձին վայել պատիվներ ցուցաբերեցին: Թշնամիները գերվածների համար փրկագին պահանջեցին, և կայսրը շտապեց նրանց գնել: Տեղ հասավ և Մալեսեսը, որ նոր էր արձակվել կեսարի կողմից, որին իսկույն աքսորեցին, իսկ ունեցվածքը բռնագրավեցին: Այսպիսով՝ նա Դիոգենեսի հետ գերությանն այժմ փոխեց Ռուսելիոսի հետ գերությամբ, ունեցվածքի բռնագրավմամբ ու աքսորով: Ռուսելիոսի կինը, սակայն, մեծ քանակությամբ փրկեց իր ամուսնուն: Այդ իսկ պատճառով կայսեր կողմից ուղարկված մարդիկ, միայն կեսարին փրկագնելով, վերադարձան» (Ռովհանես Սևիկիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապիսակես»):

«Իմանալով այն մասին, որ թուրքերը ճանկա են ելել և Արտուխը անթիվ մեծություն ունեցող զորքով գալիս է իրենց դեմ, կեսարն (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, կեսար Դովհանեսը – Մ.3.**) ու Ռուսելիոսը անցան լեռան կատարով, որի վրա գտնվում էր ամրոցը, իսկ մոտիկ՝ արքայական պալատը, ամրոցի անունը Մետապոլի էր, ու, Սոֆոնա լեռան ստորոտում գտնելով մի հարթ դաշտավայրում ճամբար զարկեցին: Այդ նեղ տեղը նրանք ընտրեցին վախենալով այն բանից, որ հանկարծ նրանց փոքր ջոկատը չջրապատվի ու չոչնչացվի մեծաթիվ հակառակորդի կողմից, իսկ Սոֆոնից հոսող գետակն էլ նրանց պատնեշի տեղ էր ծառայում: Արտուխն արագորեն անցավ Սանգարիան և շտապեց դեպի Մետապոլի, սակայն, զգուշացնելով այստեղ կեսարին ու Ռուսելիոսին, նրանց հետևելու անցավ այդ լեռնածաղկունքի և հետո, ելնելով Մարոնյան կղզյալ լեռան կատարը, այնտեղ ճամբար զարկեց ու սկսեց զննել այդ վայրից ոչ հեռու՝ Տրիսես վայրում, ճամբար զարկած հակառակորդին: Արտուխն անմիջապես սկսեց հարձակվել նրանց վրա: Սկզբում նա նետեր էր արձակում շրջակա բարձունքներից՝ զորքը բաժանելով երեք մասի ու փորձելով շրջապատել Ռուսելիոսի ու կեսարի ջոկատը: Թշնամիները թիկունքից չէին կարողանում մոտենալ նրանց, բանի որ խոչընդոտում էր լեռը, բայց փոխարենը ուժեղ ճնշում էին երեք կողմից և փորձում էին ձեռքել լատիսների ճակատը: Փոքրաթիվ ռումիները, նեղվելով թուրքերի մեծաթիվ զորքից և ամեն կողմից խոցվելով նետերով՝ ի վերջո որոշեցին անակնկալ կերպով միասնաբար ելնել թշնամու դեմ, որպեսզի նրան խոցել հեծելազորի հարձակմամբ: Եվ ահա, բոլորով հավաքվելով ու խուսափելով շարքերը, նրանք սրընթաց առաջ սուրացին ու դրա արդյունքն այն եղավ, որ և թշնամիներից շատերն ընկան, և իրենք, շրջապատված լինելով թուրքերի կողմից, մասամբ ընկան, բայց մասամբ էլ գերվեցին: Վերջիններիս թվում էին նաև կեսարն ու Ռուսելիոսը: Արտուխը առաջադեմ այդ հաղթանակով՝ Արտուխը, նրանից փրկագին վերցնելով, Ռուսելիոսին վերադարձրեց իր զորքին, որից հետո կեսարի հետ միասին ուղղվեց դեպի Վերին Փոյուզդա: Իմանալով կատարվածի մասին՝ վասիլը Միքայել (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.3.**) փրկագին ուղարկեց կեսարի համար: Բարբարոսը մեծ փրկագին դիմաց տվեց նաև նրան: Արդեն հեռու չլինելով մայրաքաղաքից ու վախենալով ավելի մեծ դժբախտության ենթարկվել՝ կեսարն անցավ Տրախոնես, վանականի սքեմ հազավ, վանական խուզվեց և այս կերպ ներկայացավ վասիլին: Տեսնելով նրան այդ տեսքով՝ վերջինս ձևացրեց, թե շատ ցավում է նրա համար» (Նիկեփոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 16):

³³²⁴ «Ինչ վերաբերվում է Ռուսելիոսին, ապա նա, դուրս պրծնելով գերությանից, գնաց Դոնտոս և, զբաղեցնելով որոշ ամրոցներ, այստեղից սկսեց անհանգստացնել պոնտական Ամասիա և Նեոկեսարիա քաղաքները, ամայացնել դրանց շրջակայքն ու հարկ պահանջել: Իմանալով այդ մասին՝ վասիլը Միքայել (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.3.**) Նիկեփոր Պալեոլոգոսին ուղարկեց Ալանիայի տիրակալի (**Ալանական թագավորության արքա Դորդեղոս – Մ.3.**) մոտ, որպեսզի նա այնտեղից վարձակալ գործ բերի: Նիկեփորը մեկնեց այնտեղ և, հավաքելով 6.000 հոգի, գնաց Դոնտոս ու դրանից հետո ձգտում էր զսպել Ռուսելիոսին: Այդ ընթացքում ալանները սկսեցին պահանջել պայմանավորված գումարը և Նիկեփորը, ոչինչ չունենալով նրանց վճարելու համար, ավելի լավ համարեց ինչքան հնարավոր է շուտ մարտնչել Ռուսելիոսի հետ, քան ցրել ալանական զորքը: Ալանները, սակայն, համառորեն պահանջում էին աշխատավարձը և, բանի որ Նիկեփորը չէր կարող այն վճարել, գրեթե բոլորը հետ գնացին և միայն քչերը մնացին: Դրանցով նա մարտնչեց, սակայն Ռուսելիոսը նրանց փախուստի մատնեց և ոչ քիչ բանակությամբ կոտորեց, իսկ մյուսներին էլ ցրեց Դոնտոսի քաղաքներում» (Նիկեփոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 19):

³³²⁵ «Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.3.**), լսելով այդ մասին, գտնում էր, որ ավելի ծեռնոտ է, որ թուրքերը տիրեն հռոմեացիների շրջաններին, բան թե Ռուսելիոսը հաստատվի մի վայրում, այդ միտքը Նիկեփորն էր նրա գլուխը մտցրել: Կայսրը ահա, թեև երիտասարդ, բայց գործունյա ու խելամիտ մի ազնվականի՝ պրոեդորոս Ալեքսիոս Կոմնենոսին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.3.**) ուղարկեց, որն Ամասիա քաղաքը գալով, սպասողական վիճակի մեջ էր: Ռուսելիոսը, թուրքերի առաջնորդի հետ բարեկամական դաշինք կնքած լինելով, որպես արդեն նրա ծանոթ ու մտերիմ, առանց զինվորների նրա մոտ գնաց: Մի օր նրանց հետ ընթերիս, նա ձեռքավորվեց և կապանքների մեջ առնվեց: Թուրքերի համար հռոմեացիներին երդվել և երդումը դրժելով խաբել տվորական բան է...: Թուրքերը կարծում էին, որ Ռուսելիոսի համար անչափ մեծ բանակությամբ ոսկի կստանան, սակայն Ալեքսեյին հաջողվեց իջեցնել նրանց պահանջած գինը: Եվ ահա, տեղեկացնելով կայսեր իր գալու մասին, նա Սև ծովի ափերով ուղղություն բռնեց դեպի մայրաքաղաք...: Դրոեդորոս Ալեքսիոսը Ռուսելիոսին մեծ գումարով գնելով, կապյալ վիճակում բերեց կայսեր, որը կարծես Ռուսելիոսը փախստական ստորուկ լինել, նրան հանձնեց դահիճներին: Միայն նրան արջառաքիներով սարսափելի խոշտանգումների ենթարկեցին, ապա ամենախաղաղտի մի աշտարակում բանտարկեցին՝ շղթայակապ և առանց որևէ հոգածության» (Միքայել Աթալիստես «Պատմություն», «Միքայել VII»):

«Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.3.**), լսելով այդ մասին, գտնում էր, որ ավելի ծեռնոտ է, որ թուրքերը տիրեն հռոմեացիների շրջաններին, բան թե Ռուսելիոսը հաստատվի մի վայրում, այդ միտքը Նիկեփորն էր նրա գլուխը մտցրել: Կայսրը ահա, թեև երիտասարդ, բայց գործունյա ու խելամիտ մի ազնվականի՝ պրոեդորոս Ալեքսիոս Կոմնենոսին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.3.**) ուղարկեց, որն Ամասիա քաղաքը գալով, սպասողական վիճակի մեջ էր: Ռուսելիոսը, թուրքերի առաջնորդի հետ բարեկամական դաշինք կնքած լինելով, որպես արդեն նրա ծանոթ ու մտերիմ, առանց զինվորների նրա մոտ գնաց: Մի օր նրանց հետ ընթերիս, նա ձեռքավորվեց և կապանքների մեջ առնվեց: Թուրքերի համար հռոմեացիներին երդվել և երդումը դրժելով խաբել տվորական բան է: Դրոեդորոս Ալեքսիոսը, Ռուսելիոսին մեծ գումարով գնելով, կապյալ վիճակում բերեց կայսեր, որը կարծես Ռուսելիոսը փախստական ստորուկ լինել, նրան հանձնեց դահիճներին: Միայն նրան արջառաքիներով սարսափելի խոշտանգումների ենթարկեցին, ապա ամենախաղաղտի մի

աշտարակում բանտարկեցին՝ շրջայակապ և առանց որևէ հոգածության» (Հովհաննես Ալիլիցեսի Շարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII-Պարապիկյան»):

«/19/ Երբ այդ մասին գեղուցեցին վասիլևս Միքայելին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ին – Մ.Ֆ.**), նա իր մոտ կանչեց հիանալի երիտասարդ Ալեքսանդր (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսանդր I-ին – Մ.Ֆ.**), բանգի նախախնամությանը հաճո էր եղել, որ նրա խիզախությունը ի վերջո հայտնի դառնա: Կանչված վասիլևսի մոտ՝ նա հայտարարվեց ստրատոպեդարխ և Ռուսելիոսի դեմ մղվող պատերազմի լիիրավ առաջնորդ: /20/ Ալեքսանդր պատրաստակամորեն ընդունեց վասիլևսի այդ առաջարկը, սակայն նրա մայրը, լսելով այդ մասին, սկսեց ստիպել որդուն հրաժարվել իրեն տրված իշխանությունից, ասելով, որ Ռուսելիոսի դեմ պատերազմը ոչ երիտասարդական ուժ ու խելք է պահանջում, որ դրա համար պետք է շատ տեսած ու արած մի մարդ: Ալեքսանդր, սակայն, ուժեղ խնդրանքներով համոզեց նրան և, ուղեկցվելով վերջինիս աղոթքներով, ճամփա ելավ՝ ոչ փող ուզելով վասիլևսից ռազմական ծախսերի համար, ոչ էլ՝ բավարար գործ: Անցնելով պասիպոլիսիական Պոնտոսը և ժամանելով Ամասիա՝ նա այստեղ գտավ փրկված պալատներից բերին, թվով մոտ 150 հոգի, և, անհանգստացնելով հակառակորդին, ինչպես հարձակվում էր նրա վրա, այնքան էլ հաղթում էր: Եվ ահա, երբ նա թշնամու հարձակումներ դարձրեցրեց, այդ ժամանակ, այլևս վերջինիս կողմից հարձակման չսպասելով, ինքը մոտեցավ Ռուսելիոսի տիրած ամրոցին և, դարան դնելով, ջոկատներն ավարառության համար դրա շրջակայքն ուղարկեց: Գրգռված դրանից՝ թշնամիները ելևում ու փորձում էին հետապնդել թալանողներին, սակայն նա դուրս էր թռչում դարանից և, զբաղեցնելով ամրոց տանող ճանապարհը, փակում էր լիվում: Հաճախ կրկնվելով այդ հնարքը՝ նա բարբարոսին մեծ դժվարություններ հարուցեց: Բավարար ուժեր ունենալով՝ Ռուսելիոսը ցանկանում էր նրա հետ հարցը վերջացնել մեկ մարտում, բայց ստրատոպեդարխը իր հերթին, զորքի պակաս զգալով, ձգտում էր հակառակորդին հաղթել ռազմավարական արվեստով: Դրա համար էլ, երբ սա կենտրոնացրեց զորքը, նա ցույց տվեց, թե պատրաստվում է հանգիստ մնալ, բայց մի բանի օր անց գաղտնի կերպով ծամփա ելավ ու, գտնվելով հակառակորդից ոչ հեռու, սկսեց դարձնելով դեմ, հաճախակի հարձակումներ գործել ու խել ռազմական փոխադրամիջոցներ: Երբ այդ մասին դարձավ բարբարոսին՝ նա այնտեղ օգնական ռազմիկներ ուղարկեց, սակայն, ընկնելով դարանը, նրանք բոլորը կենդանի գերի ընկան: Նրանց սպանել Ալեքսանդր հանցագործություն էր համարում, բանգի նրանք բոլորը քրիստոնյաներ էին: /21/ Այս հաճախ կրկնվող դեպքերն ուժեղ տխրեցրին բարբարոսին, բանգի, որ բաղաբերեց, որ առաջ հնազանդվում էին նրան կամ վախից, կամ էլ նրա կողմը տրամադրված լինելուց, այժմ, հույս չունենալով նրա օգնության վրա, նրան ոչինչ չէին տալիս: Դրա համար էլ, կարիք ունենալով գուժարի, Ռուսելիոսը մտածեց մի բան, սակայն, ինչպես հետագայում պարզվեց, անսխտ մի բան: Դրանից քիչ առաջ Պարսկաստանից մեծաթիվ թուրքերի հետ ելել էր Թուրքախը, որպեսզի ամայացնի հռոմեական երկիրը, և ահա Ռուսելիոսը որոշեց կապ հաստատել նրա հետ ու դաշնակից դարձնել ստրատոպեդարխի դեմ: Եվ ահա, սկզբում նա դեսպաններ ուղարկեց, իսկ հետո էլ ինքն անձամբ եկավ թուրքերի ճամբար, հանդիպեց Թուրքախին, նրանից խոսեց առավ ու վերադարձավ ամրոց՝ խոստանալով շուտով կրկին գալ նրա մոտ: Իր հերթին, իմանալով, որ Ռուսելիոսը գնացել է Թուրքախի մոտ, ստրատոպեդարխը ինքը ևս հարուստ նվերներով դեսպաններ ուղարկեց և հիշեցրեց նրան պարսից տիրակալի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահի – Մ.Ֆ.**) հետ հռոմեական վասիլևսի բարեկամության մասին՝ խնդրելով նրան որպես դեսպաններ ուղարկել ամենավատահիշի մարդկանց, բանի որ պատրաստվում է նրան մի գաղտնի բան հայտնել, որն իրեն մեծ օգուտ կտա... /22/ Եվ ահա, երբ Ռուսելիոսը եկավ Թուրքախի մոտ, նա ձևացրեց, թե ուրախ է նրան, սակայն, ընթերցելով նրան հետ միասին, ծանկեց նրան ու կապկպված ուղարկեց ստրատոպեդարխին... /24/ Ազատվելով այս ծայրահեղությունից՝ նա այժմ սկսեց մտածել այն մասին, թե ինչպես տիրի Ռուսելիոսի զորքի կողմից զբաղեցրած ամրոցներին, սակայն վասիլևսի մոտիկները, որոնք ուղարկվել էին նրա մոտ, ստիպում էին նրան, վերցնելով Ռուսելիոսին, վերադառնալ մայրաքաղաք: Դրան ի պատասխան Ալեքսանդր ասում էր. «Միայն կլինի, եթե մենք, տիրելով մեկ բռնակալի, հանգիստ թողնե՞ք նրա մյուս կողմնակիցներին և զնա՞ք այստեղից, բանգի այդ դեպքում մնացածներից ինչ-որ մեկը անպայման կկսի բռնակալել և կրկին կապտատմբեցնի քաղաքները: Կարծում եմ, որ բռնակալի հետ միասին պետք է ոչնչացնել նաև բռնակալությունը և, եթե հնարավոր է, տիրել ամրոցներին»: Անելով այդ՝ նա գործի անցավ և ամենից առաջ սկսեց հսկել ճանապարհները, որպեսզի անհրաժեշտ բաներից ոչ մի բան ամրոց չհասնի: Նա ուժեղ կերպով խոցում էր յուրաքանչյուրին, ով հացի կամ կենսականորեն անհրաժեշտ այլ բաների համար ելնում էր ամրություններից, դարաններ էր դնում և յուրախյաններին իր հերթին պարեն ձեռք բերելու ուղարկում, իսկ այդ վախազորները, պարենամթերքի համար դուրս գալով ամրոցներից, ընկնում էին թակարան և ոչնչանում: Այդ անելով հաճախ ու տարբեր կերպ՝ նա ֆրանկներին դժվար դրության մեջ դրեց, բանգի այդպես էր վարվում գրեթե ամեն օր: Դրա համար էլ ամրոցներում ամրացածները, չիմանալով ինչ անել, հանձնեցին ստրատոպեդարխին և իրենց անձը, և ամրոցները, իսկ այլք էլ՝ ուղղակի փախան: Այս կերպ Ալեքսանդր ամեն ինչի տեր դարձավ: Որոշ ժամանակ մնալով Ամասիայում՝ նա հանգստացրեց բոլոր քաղաքները և հաստատուն խաղաղություն հաստատեց՝ համընդհանուր սիրո արժանանալով: Դրանից հետո, վերցնելով իր հետ Ռուսելիոսին, նա ողջույնների և մեծաթիվ բարենադասների ուղեկցությամբ գնաց այդտեղից» (Նիկեիոս Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 19-22, 24):

«Իսկ Ռուսելիոսը, պարտություն կրելով ստրատոպեդարխից (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսանդր I-ից – Մ.Ֆ.**) մի ամրությունը մյուսի հետևից էր հանձնում և, դեկավարելով մեծաբանակ զորք ու ունենալով հիանալի զինված ռազմիկներ, զգալիորեն զիջում էր իմ հայր Ալեքսանդրի հնարամտությանը...» (Ամնա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 1, մաս 2):

³³²⁶ «Թագավորանիստ քաղաքում էր գտնվում նաև Թեոդորոս Գավրասը: Իմանալով նրա հանդգնությունը ու եռանդը՝ Ալեքսանդր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդր I-ից (1081-1118) – Մ.Ֆ.**) որոշեց հեռացնել նրան մայրաքաղաքից ու դրա համար էլ նշանակեց Տրապիզոնի դուքս, մի քաղաքի, որը նա նախկինում խլել էր թուրքերից: Գավրասը ծննդով հայդիայի լեռնային շրջաններից էր և քաջարի ռազմիկի համբավ էր վայելում, բանգի գերազանցում էր բոլոր մարդկանց իր խելքով ու արիությամբ: Դ՛հ մի և Նույնիսկ ամենափոքր գործում նա անհաջողություն չէր կրում և մշտապես առավելության էր հասնում իր հակառակորդների նկատմամբ, իսկ, տիրելով էլ Տրապիզոնին ու այն տնօրինելով ինչպես իր սեփականություն, նա ընդհանրապես անհաղթ դարձավ» (Ամնա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 8, մաս 1):

³³²⁷ «Արաբների 468 թվականին արաբները ռումներից գրավեցին Մաբուգի նոր միջնաբերդը այն բանից հետո, երբ ութ տարի շարունակ ռումները այնտեղ փակված մնացին արաբներից» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³³²⁸ «Հայոց 572 թվականին Օշին իշխանն ու նրա եղբայր Հակոբը, որ տիրում էին Գանձակի մոտ գտնվող Մայրաց ջուր վայրին, նեղվելով տաքիկներից, իրենց ազատագրելու, իշխաններով և ամենայն ունեցվածքով, իրենց հետ ունենալով նաև սուրբ Պետրոս առաքյալի մատր, եկան Կիլիկիա աշխարհ: Այստեղ, հաջողությամբ Երիտաստի ու առաքյալի սուրբ մատի, նրանք տաքիկներից գրավեցին ականավոր Լամբրոն բերդը, որը Տավրոսի լեռներում էր՝ մայրաքաղաք Տարսուսի մոտ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1075 կամ Հայոց 522 թվականին Օշին իշխանը, որ տիրում էին Գանձակի մոտ գտնվող Մայրաց ջուր վայրին, հեռանալով տաքիկների բռնություններից, իր եղբայր Հակոբի, ինչպես նաև մոր, վնոջ, ազատագրելու, իշխանների հետ և ամենայն ունեցվածքով, իրենց հետ ունենալով նաև սուրբ Պետրոս առաքյալի մատր, եկան Կիլիկիա աշխարհ: Այստեղ, հաջողությամբ Երիտաստի ու առաքյալի սուրբ մատի, նրանք տաքիկներից գրավեցին ականավոր Լամբրոն բերդը, որը Տավրոսի լեռներում էր՝ մայրաքաղաք Տարսուսի մոտ» (Ամանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 522 թվականին Օշին իշխանը եկավ Սիս և գրավեց Լամբրոն բերդը...: Գագիկի մահից հետո հայերը հունաց ու տաքչկաց տիրապետության տակ անիշխան էին մնացել ու դա տևեց 33 տարի, այնքան ժամանակ, մինչև որ Օշին իշխանը գրավեց Լամբրոն բերդը, որը Սիսի մոտ է» (Եփրեմ Վարդապետ «Ժամանակագրություն»):

³³²⁹ «Ալի-Արսլան սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) Դերբենտը և Առանը որպես ավատ տվեց իր ամենամեծ զորավար և ամենամերձավոր ծառա Շավթեգինին: Սա Հիջրի 469 թվականին եկավ թուրքերի բազմությամբ: Փաղուրը (**Շարդադյանների Եմիրության Եմիր Փատուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.**) հրաժարվեց երկիրը նրան հանձնել: Շավթեգինը հարձակման անցավ և, այն բանից հետո, երբ Փաղուրը տեսավ, որ կռվելու ու պաշտպանվելու անկարող է, իրենց աթոռանիստ քաղաք Գանձակը և Առանի այլ մասերը հանձնեց սուլթանի փոխանորդներին: Թուրքերը տեղակայվեցին Առանի երկրում, նրա դաշտերում և սարերում, նրա բոլոր զավառներում ու բերդերում: Ջնջվեց Շարդադյանների տունը և թուրքերի ձեռքն ընկան նրանց բոլոր գանձերն ու պահեստները: Ալ-Փաղուրն իբն Շավուրը մնաց պաշարված հարաբ բերդում մի որոշ ժամանակ, ապա այն նրանից վերցվեց և նա ձեռքակալվեց: Այսպիսով՝ ջնջվեց նրանց իշխանություն: Փառք նրան, որի հզորությունն աննչեղելի է...: Հիջրի 466 թվականին Ֆազլուն ապստամբվեց և նրա երկիրը ձեռքից խլեց, բայց երկու տարի շարունակ չկարողացավ իր կրում կարգ հաստատել: Ալի-Արսլանը (**Ինդիկանը Նկատի ունի Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանին, սակայն այս ժամանակ Սելջուկյան սուլթանության սուլթան էր Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.**) հարձակումներ գործեց Արանի երկրի վրա և այդ տոհմը կործանեց» (ալ-Ֆակիհ «Ալ-Բաքի և Շիրվանի պատմություն»):

«Ալի-Արսլան սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) Դերբենտը և Առանը որպես ավատ տվեց իր ամենամեծ զորավար և ամենամերձավոր ծառա Շավթեգինին: Սա Հիջրի 469 թվականին եկավ թուրքերի բազմությամբ: Փաղուրը (**Շարդադյանների Եմիրության Եմիր Փատուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.**) հրաժարվեց երկիրը նրան հանձնել: Շավթեգինը հարձակման անցավ և, այն բանից հետո, երբ

Փաղույունը տեսավ, որ կռվելու ու պաշտպանվելու անկարող է, իրենց աթոռանիստ քաղաք Գանձակը և Առանի այլ մասերը հանձնեց սուլթանի փոխանորդներին: Թուրքերը տեղակործնեցին Առանի երկրում, նրա դաշտերում և սարերում, նրա բոլոր գավառներում ու բերդերում: Ջնջվեց Շարդարյանների տունը և թուրքերի ձեռքն ընկան նրանց բոլոր գանձերն ու պահեստները: Ալ-Փաղույուն իրն Շավուրը մնաց պաշարված հարար բերդում մի որոշ ժամանակ, ապա այն նրանից վերցվեց և նա ձերբակալվեց: Այսպիսով՝ ջնջվեց նրանց հիշատակը: Փառք նրան, որի հզորությունն անջնջելի է...: Հիջրի 466 թվականին Ֆազլուն ապստամբվեց և նրա երկիրը ձեռքից խլեց, բայց երկու տարի շարունակ չկարողացավ իր կրում կարգ հաստատել: Ալփ-Արսլանը (հեղինակը նկատի ունի Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանին, սակայն այս ժամանակ Սելջուկյան սուլթանության սուլթան էր Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.) հարձակումներ գործեց Արանի երկրի վրա և այդ տոհմը կործանվեց» (Մյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

«Այնուհետև սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.) գրավեց Գանձակը: Գանձակի իշխող կարգերով Սարհանգին՝ նա, որը այդ երկիրը նվաճելու նպատակով, նրան թողեց 48.000 զինվոր: Փաղույունը (Շարդարյանների էմիրության էմիր Փաղույուն իրն Շավուրը – Մ.Ֆ.) պատասխարկեց ամուր բերդերում, սակայն չկարողացավ դիմակայել: Նրան ևս դուրս բերեցին ու կալանավորեցին» («Զարթիս-Ցիուլբեք», «Զարթիսի մատյանը»):

³³³⁰ «Ապա եկավ սուլթան Մելիքշահը՝ համայն քրիստոնյաների թշնամին (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.): Իվանեն իր որդի Լիպարիտին նրան ընդառաջ ուղարկեց, որն էլ իրեն ենթարկեց սուլթանին և մնաց նրա մոտ որոշ ժամանակ, ապա փախավ: Սուլթանը եկավ և պաշարելով գրավեց Սաաշվիլդեն: Եվ ահա գերի դարձավ արդեն ինքը՝ Իվանեն, կնոջ հետ, թոռներով և բոլոր ազնաւորների կանանցով հանդերձ, իսկ Սաաշվիլդեն սուլթանը պահեց իրեն: Այնտեղ գտնվելու ժամանակ սուլթանը ասպատակեց Զարթիսին, անթիվ գերի և ավար տարավ, ապա հետ դարձավ» («Զարթիս-Ցիուլբեք», «Զարթիսի մատյանը»):

«Ապա եկավ սուլթան Մելիքշահը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.) և մոտեցավ Սաաշվիլդեն, որն էլ գրավեց: Նաև Լիպարիտի որդի Իվանենին գերեց և ողջ Յայթը ավերեց» («Զարթիս-Ցիուլբեք», Անանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»): «Սրանից հետո նորից եկավ սուլթան Մելիք-շահը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.), պաշարեց Շաաշվիլդեն, կրկին գերեց Իվանեն Լիպարիտորդուն, ավերեց Յայթը և գնաց» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիսի պատմությունը»):

³³³¹ «Կարճ ժամանակ անց Սարհանգը ժողովեց իր և Գանձակի ողջ զորքը ու Ղվինի և Ղանկիսի էմիրների զինակցությանը շարժվեց Գետրգի թագավորի (Զարթիսի թագավորության արքա Գետրգի II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ: Ժողովեց արքայից-արքա Գետրգին իր ողջ զորքը Վերին և Ներքին երկրներից, իր մոտ բերեց նաև Կախեթի թագավոր Աղսարթանին (Կախեթի թագավորության արքա Աղսարթան I-ին – Մ.Ֆ.) ու բախվեցին միմյանց: Աստված հզորացրեց Գետրգի թագավորին, փառավոր խաչի հովանավորությամբ Փարցիսիսի մոտ նա հարձակվեց նրանց վրա, փախուստի մատնեց Սարհանգի բանակին, ցրիվ տվեց և կոտորեց: Երեկո էր և գիշերը փրկեց Սարհանգի զորքի մնացորդներին, իսկ արքայից-արքա Գետրգին էլ անկողնուս ու խաղաղ վերադարձավ իր թագավորությունը» («Զարթիս-Ցիուլբեք», «Զարթիսի մատյանը»):

«Ապա նույն տարին Սարհանգը, գալով սուլթանական զորքով, բանակեց Սաաշվիլդեն դաշտում, ուր եկան նաև Գետրգի թագավորի (Զարթիսի թագավորության արքա Գետրգի II-ի – Մ.Ֆ.) զորքերը: Ընդհարում տեղի ունեցավ Փարցիսիսում, Գետրգի զորքը հաղթեց և փախուստի մատնեց պարսիկներին, բանգի մեծ հաղթանակ տվեց նրան աստված» («Զարթիս-Ցիուլբեք», Անանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

³³³² «Ախսիւր թուրք էր՝ բայց և պատերազմող մարդ: Նա պարտության էր մատնել Եգիպտոսը և նրա թագավոր Արիին գանահարելով դուրս հանել այդ երկրից: Նա Եգիպտոսի ձեռքից գրավեց Երուսաղեմ տուր քաղաքը, Ղամակոսը և ծովեզրյա բոլոր քաղաքները» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այս Արդուխը գրավեց Երուսաղեմը» (Անանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Այսիզը (Ղամակոսի էմիրության հիմնադիր էմիր Այսիզը – Մ.Ֆ.) հասավ Երուսաղեմին և տիրեց նրան: Նա տիրեց նաև Պաղեստինին, Տյուրոսին ու Սիդոնին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 4):

«Նա (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իրն Գոլմուշը – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև ողջ Պաղեստինը, Տյուրոսը, Սիդոնը, Ղամակոսը, Երուսաղեմը, Մեծ Յայթը և ողջ Կիլիկիա երկիրը» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 237):

«Պետք է ասել, որ դեռ այն ժամանակ, երբ Աստիքը գտնվում էր պաշարման մեջ, Երուսաղեմին տիրել էին Պարսից արքայի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.) հրամանին ենթարկվող թուրքերը» (Գվիբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 7, գլուխ 1):

«Այս ընթացքում թուրքերը գրավեցին նաև սուրբ քաղաք Երուսաղեմը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 7):

«Հիջրի 463 թվականին եգիպտական խալիֆ ալ-Մուլթասսիր-բիլլահ Ուբայդալի (Ֆայսիյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասսիրի – Մ.Ֆ.) օրոք Ղամակոսի կառավարիչ Այսիզ-իբն-Աուկ ալ-Խորեզմիին տիրեց Երուսաղեմին և Ռամալային» (Մուլջիր-Էդ-Ղին «Երուսաղեմի և Յեփրոնի պատմությունը»):

³³³³ «Մի բանի օր անց լուր ստացվեց, որ թուրքերը մեծ թվով ուղղություն են բռնել դեպի Ասորիք: Դրա համար էլ, վերցնելով զորքը, դուբար ելավ նրանց դեմ: Նրան ուղեկցում էր նաև բոլոր կողմից փեսան՝ Կոնստանդինը՝ վասիլևս Դիոգենեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) որդին: Դանդիկվելով, սակայն, թուրքերին ու նրանց հետ մարտի մեջ մտնելով՝ դուբար ջարդվեց և, չնայած արիաքար մարտնչում էր, սակայն այնուհանդերձ, մեծաթիվ վերքեր ստանալով, գերի վերցվեց, իսկ Կոնստանդինը սպանվեց: Անտիոքացիք, սակայն, անմիջապես ուղարկեցին 20.000 ոսկեդրամ և, փրկագնելով նրան գերությունից, փորձում էին բուժել պատերազմում ստացած նրա բոլոր վերքերը» (Նիկեոսի Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 2, մաս 29):

³³³⁴ «Այնուհետև աստված Գետրգիին (Զարթիսի թագավորության արքա Գետրգի II-ին – Մ.Ֆ.) շնորհեց հույների բռնազրաված բերդերը: Նա հույներից գրավեց Անակոփիան՝ Աբխազաց երկրի բերդերից գլխավորը, ինչպես նաև Կղարքի, Շավլքի, Զավախքի և Արտահանի բազում բերդերը» («Զարթիս-Ցիուլբեք», «Զարթիսի մատյանը»):

³³³⁵ «Ասորիքի պատմիչներից մեկը հիշել է, թե Այսիզը (Ղամակոսի էմիրության հիմնադիր էմիր Այսիզը – Մ.Ֆ.), երբ հասավ Կախիթե, զորահրամանատար էմիր ալ-ջուլուշ Բադրի (Ֆայսիյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Յայթ – Մ.Ֆ.) զորքը կազմակերպեց և արաբներից ու երկրի այլ բնակիչներից մեծ զորք հավաքեց: Նրանք ընդհարվեցին, Այսիզը փախուստի մատնվեց և նրա զորքի մեծ մասը կոտորվեց ու փախավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիվանատար պատմություն»):

«Էմիր ալ-Կիայուսը (Ֆայսիյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Յայթ – Մ.Ֆ.) ուժեղ էր պատերազմներում, երբ դուգերը 2.000 ձիավորներով հասան Սահրագտ և տիրեցին ալ-Սարկիային: Նրանցից ոմանք անցան ալ-Սահալա, թալանեցին այն և սպանեցին նրա բնակիչների մեծ մասին: Նրանք տիրեցին ալ-Ղարբիային և հասան Բիրմա: Նրանց առաջնորդը Սալարն էր, որի անունը Այսիզ էր (Ղամակոսի էմիրության հիմնադիր էմիր Այսիզը – Մ.Ֆ.), և նա հայտնի էր որպես ալ-Աբսիս: Նրա հետ էին նրա եղբայրները և ալ-Սամուրը, ինչպես նաև՝ Նասր ալ-Կիայուս իբն Բալդուինը: Էմիր ալ-Կիայուսը եկավ նրանց դեմ, հաղթեց նրանց և սպանեց: Այսիզը պարտվեց և մի փոքր խմբի հետ փախավ Ասորիք: Այդ ժամանակ էմիր ալ-Կիայուսը սպանեց նրա վերոհիշյալ երկու եղբայրներին, ինչպես նաև Նասր ալ-Կիայուսին: Էմիր ալ-Կիայուսն իր զորքով վերադարձավ Կախիթե՝ հզոր, հաղթական, ուրախ և երջանիկ: Էմիր ալ-Կիայուսի բանակի մեծ մասը հայեր էին» (Անանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

«Այս Ախիսանը Եգիպտոսը սարսափի մեջ էր գցել ու դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև որ նրա դեմ դուրս եկավ Եգիպտոսի թագավոր Ագիզի (Ֆայսիյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասսիրի – Մ.Ֆ.) հայազգի ծառան, որին նա անցյալում գերի էր բռնել ու բերել էր՝ նրան տալով Ամիր-ճոջ անունը (Ֆայսիյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Յայթ – Մ.Ֆ.): Սա հայ զինվորներից բաղկացած զորագունդ հանեց Ախսիսի դեմ և պատերազմեց, որից հետո Եգիպտոսում խաղաղություն տիրեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ այսպես, երբ թուրքերը գրավեցին արևելյան բոլոր երկրները, նրանք հսկայական ուժի հասան և ներխուժեցին նույնիսկ Եգիպտոս» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 7):

«Այդ ժամանակ Ասորիքում թուրքմենների ու եգիպտացիների զորքերի միջև մեծ պատերազմ եղավ» (Բար-Յեբրեոս «Ալեքսանդրիայի պատմություն», գիրք 10):

³³³⁶ «Այդ ընթացքում Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.) չիմանալով, ինչպես ինձ է թվում, Վասիլյակիի և Բրիեննոսի համախոհության մասին, առաջինին Նշանակեց Իլիդիայի դուբար և հրամայեց, թե՛ կարող է, բռնել Բրիեննոսին ու կապկպված բերել Կոստանդնուպոլիս: Երբ այդ մասին լուրը հասավ Բրիեննոսին, նա տեսավ, որ իրեն այլևս պետք չէ դանդաղել և հապտապ եկավ Ադրիանապոլիս: Եվ ահա նա ծանապարհ ընկավ՝ հետը տանելով ոչ մեծաթիվ մի զորք: Նույն այդ ժամանակ Դրիդիսիա շտապեց Վասիլյակին՝ հույս ունենալով այնտեղ հանդիպել Բրիեննոսին: Ահա և այնպես ստացվեց, որ նրանք հանդիպեցին Թեսալոնիկեի մոտ և Վասիլյակին հասցրեց զբաղեցնել

բաղաբ: Տեսնելով, որ Բրիտնոսը իր հետևից փոքրաթիվ գործ է տանում և այն զգալիորեն թույլ է իր բանակից, Վասիլյակին կարծես մոռացավ երդումն ու պայմանավորվածությունները նրա եղբոր հետ և հարձակվեց Բրիտնոսի վրա: Վերջինս, սակայն, արհաբար դիմացավ հարձակմանը և, սպանելով Վասիլյակի շատ ռազմիկների, ստիպեց վերջինիս դիմել փախուստի ու ապաստանել բաղաբում: Այստեղից Վասիլյակին նրա մոտ դեսպաններ ուղարկեց և խնդրեց վերականգնել երդումով հաստատված պայմանավորվածությունը, որը կնքված էր նրա եղբոր հետ: Բրիտնոսը շատ պատրաստակամ կերպով հաստատեց այդ պայմանը» (Նիկեիոր Բրիտնոս «Պատմական նորք», գիրք 3, մաս 8):

«Երբ Բուտանիտները (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեիոր III Բուտանաթ – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Բյուզանդիոն, արևմուտքը սասանեց մի այլ ապստամբական չարամտություն: Դյուրդիսիոնի պաշտոնական արված դուքս, պրոտեորոս Նիկեիոր Բրիտնոսը իրեն կայսր հռչակեց և, տեղի զինվորներին իր հետևից տանելով ու օգտվելով նրանց համագործակցությունից, այնտեղից դուրս եկավ, փութալով դեպի Ադրիանապոլիս, բանգի Յովհաննեսը, իր հարազատ եղբայրը, ծրագրվող խռովության համար արևմտյան գործերից ոմանց կարգի էր բերել և մեծաթիվ վարդապետներ ու ֆրանկների էր նախապատրաստել՝ միանալու եղբորը, ինչպես և այդ բաղաբի կատապանին, որ իր ազգականն էր: Սրանք, նախքան Բրիտնոսի՝ Ադրիանապոլիս հասնելը, նրան կայսր հռչակեցին և հայտարարեցին: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.) պետական գործերը թույլ էր վարում, թե չէ նա շատ հեշտությամբ պարտության կմատներ Բրիտնոսին, բանի որ «Ամանաներ» կոչվող հատուկ գործ ուներ, ինչպես և ամբոխից հավաքագրված մի ուրիշ կարգին գործ: Նրա համար ամենից դյուրինը նախ և առաջ Ադրիանապոլսում գտնվողների վրա հարձակվելն էր, ապա նաև հենց՝ Բրիտնոսի, բայց, ինչպես ասվեց, հարցին մատների արանքով նայելով, նա Բրիտնոսին բարձրացրեց, փոքրից մեծ դարձրեց և իր համար գործ բացեց: Նրան փոխարինելու ուղարկված պրոտեորոս Նիկեիոր Վասիլյակիսը Թեսաղոնիկեում հանդիպեց Բրիտնոսին և, եթե նա խելամիտ գործեր, հենց ապստամբության սկզբում նրան հեշտությամբ կհաղթահարեք» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապիսակես»):

3337 «Դրանից հետո նա շարժվեց դեպի Ադրիանապոլիս և հանդիպեց եղբոր հետ, որը հսկայական գործ էր առաջնորդում: Յովհաննեսին մոտ էին մակեդոնական ու թրակիական զնդերն, իրենց թևակին հրամանատարների հետ: Նրանց հետ էին միացել նաև բաղաբային իշխանությունները և նա բոլորին սիրալիք ընդունելություն էր ցույց տալիս, բանի որ ավելի ուշադիր ու շփվող մարդ էր, քան եղբայրը: Եվ ահա, ծամբար զարկելով, նրանք պատրաստվեցին սիրագործությունների: Յովհաննես Բրիտնոսին թվում էր, թե չպետք է դանդաղել ու ժամանակը բաց թողնել: Գալով եղբոր մոտ արքայական նշանակներով՝ նա սկսեց ստիպել վերջինիս դրանք իր վրա դնել և, երբ սա հրաժարվեց ու ժամանակ պահանջեց մտածելու համար, Յովհաննեսը սկսեց համոզել բոլորին, որ, եթե կարող են, ստիպեն նրան այդ անել ուժով: Բրիտնոսի ոգու ամրությունը, սակայն, հաղթանակեց և նա հայտարարեց, որ հաջորդ օրը կհավաքի բաղաբացիական առաջնորդների, այլ առաջնորդների և զնդերի պետերի խորհուրդ, որպեսզի այդ ընդհանուր հավաքություն բոլորի համար օգտակար մի որոշման հանգեն: Այս կերպ այդ օրը նա հաղթանակ տարավ եղբոր և այլ առաջնորդների պոռթկման դեմ, սակայն մի դեպք այնուհանդերձ ստիպեց նրան հնազանդվել համառ ցանկությանը: Տրայանապոլիս կայազորը, ցանկանալով հավատարմություն պահպանել իր տիրակալին, փակեց բաղաբային դարպասները և բարձրացավ պարիսպների վրա՝ բաղաբը իսկելու նպատակով: Լսելով այդ մասին՝ Բրիտնոսի ռազմիկներից շատերը այդտեղ վազեցին, որպես տեսարան դիտելու՝ անգնել: Այդ ժամանակ բաղաբում գտնվողները սկսեց վիրավորել նրանց ու մեղադրել անհավատարմության մեջ, իսկ բաղաբից դուրս գտնվողներն էլ պատասխանեցին այդ ծանակություններին: Դետո սկսեցին իրար վրա բարեք նետել, իսկ երբ այդ մասին լուրը ծամբար հասավ, կռվի վայր ավելի շատ գործ շտապեց և ոմանք մտածեցին աստիճանները պատրաստել՝ սպառնալով անմիջապես վերցնել բաղաբը: Երբ այդ մասին լուրը հասավ Բրիտնոսին՝ նրան անչափ անախտ թվաց, որ, բանի դեռ ինքը դանդաղում և ու հեռու մնում բռնակալությունից, իր ռազմիկներին արդեն բռնակալության հատկանիշներ են ի հայտ բերում մի բաղաբի նկատմամբ, որտեղ շատ լավ մարդիկ կան և առաջին բայի վրա են ձեռքերը հայրենակիցների արյունով պոծելուց: Դրա համար էլ նա անմիջապես մարդ ուղարկեց ռազմիկներին հարձակումից հետ պահելու համար: Ուղարկվածները ժամանեցին կռվի վայր ավելի շուտ, բան այն մի մեծ ճակատամարտի կվերածվեր, և զսպեցին ռազմիկների կատաղությունը: Այդ դեպքից հետո պետական համարվեց բաղաբային պարիսպների մոտ պահակազոր թողնել, որպեսզի բաղաբացիները գիշերը բաղաբից արտագրի չիրականացնեն և զորքը շփոթի չմատեն: Իրականացվեց նաև այդ հրահանգը: Այդ ժամանակ արքայական իշխանությանը ձեռք մեկնողի որդի Պատրիկոս Բրիտնոսը, որը հազիվ էր եղել մանկական հասակից, մի առույգ և համարձակ տղա, իր հետ վերցնելով երկու հասակակիցների, դրանք Կացամուտիոնի ու Վասիլ Կուրտիոնի էին, որը նաև Յովհաննեսին էր կոչվում, կարծես խաղալու համար գնաց այնտեղ, որտեղ գտնվում էին բաղաբից դուրս պահակություն անելու համար նշանակված ռազմիկները: Համոզվելով, որ նրանք զվարթ են մնում՝ նա նրանց գովեստի արժանացրեց, իսկ հետո, հետևում թողնելով նրանց, մոտեցավ բաղաբին ու սկսեց բայել պարիսպների մոտ, որպեսզի զննի այն, ինչպես նաև բաղաբային պահակազորին: Տեսնելով, որ բաղաբի կողմից պահակության համար դրված բոլոր պահակները քնած են, նա հետդարձի ճանապարհի պատահաբար գտավ հապճեպ պատրաստված աստիճաններ և, հրամայելով հետևել իրեն, որպեսզի դրանք վերցնեն ու հենեն բաղաբային պարսպին, առաջինը ելավ պարսպի վրա, իսկ նրա հետևից էլ ելան ուրիշները: Հայտնաբերելով, որ պահակազորը իրոք խորը քնի մեջ է ընկնում և չի գիտակցում, թե ինչ է կատարվում շուրջընդոլը, նրանք, մերկացնելով թորերը, շրջապատեցին քնածներին, հետո արթնացրին և հրամայեցին հռոմեական կայսր հռչակել Նիկեիորին: Այստեղ, ազդված անակնկալից և իրենց առջև փորձանք տեսնելով, ոմանք ինքնաբերաբար նետեցին իրենց պարիսպներից, իսկ մյուսներն էլ հրամանն իրականացրին թույլ ու կորտվող ձայնով, բանգի նրանց ձայնը վախից կորել էր: Անմիջապես էլ այդ մասին հայտնի դարձավ բաղաբի բնակիչներին, որոնք եկեղեցիներում, որ բաղաբն արդեն գրավված է, բոլորը վազեցին, որպեսզի գնեն վերցնեն ու պաշտպանվեն, բայց արդեն հուսահատվել էին և փրկության միակ միջոցը Բրիտնոսին կայսր հռչակելն էին համարում: Եվ ահա բոլոր սկսեցին միասնաբար կոչերով ներթողել Նիկեիորին և, ձեռքերը մեկնելով պարիսպների վրայից, խնդրում էին նրան փրկել բաղաբը: Երբ այդ կոչերը ուժեղացան, ողջ գործը վազելով հավաքվեց բաղաբի մոտ և փորձեց աստիճաններով մազցել պարիսպները, սակայն Բրիտնոսի որդին զսպեց նրանց ձգտումները և հրամայեց գործին, կանգնելով ներքևում՝ իրենց կոչերը միացնելով բաղաբի ներսում գտնվողների կոչերի հետ» (Նիկեիոր Բրիտնոս «Պատմական նորք», գիրք 3, մաս 8, 9):

«Բրիտնոսը, հասնելով Տրայանապոլիս, այնտեղ հանդիպեց իր եղբորը՝ Յովհաննեսին, և Ադրիանապոլսից եկած ֆրանկներին ու մակեդոնացիներին՝ համակիր մյուս գործին: Դեռ այնտեղ նա հազավ կայսերական նշանակները: Ամեն ինչ սարսափելի երդումներով և դաշնադրությամբ ապահովելով՝ նա կայսր հռչակեց ու մեծաթիվ թիկնապահներով որպես կայսր գործի լծվեց: Նա փառք ու պատվով մուտք գործեց Ադրիանապոլիս, որտեղ իր նկատմամբ սիրալիք ու հնազանդորեն տրամադրված բաղաբացիների կողմից փառալուր ընդունելության արժանացավ: Պրոտեորոս Կոստանդին Թեոդորականը, փոքրաթիվ մարդկանցով հարձակման անցնելով, Բրիտնոսի համակիրների կողմից ձերբակալվեց ու նրա մոտ գերի բերվեց: Նա փառավորված մարդ էր, նշանավոր տոհմից սերող, նա անուն էր հանել իր անքիժ կենցաղավարությամբ, բայց կարծես հասարակ ու սովորական ծագում ունեցող մարդ լինել և անուշադրության էր մատնվել: Նա, սակայն, խոշտանգումների չենթարկվեց, թեև, նկատի ունենալով Բրիտնոսին և իր միջև եղած նախկին թշնամությունն ու արյունալի հակամարտությունը, սպասում էր այդ բանին: Նա նրան աքսոր ուղարկեցին Մակեդոնիայի ինչ-որ բաղաբ, որտեղ նա շուտով կնքեց իր մահկանացուն» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Միքայել VII- Պարապիսակես»):

3338 «Երբ այդ ամենը որոշվեց, Բրիտնոսը, պատվելով իր եղբայր, մագիստրոս Յովհաննեսին կուրապալատի աստիճանով և հայտարարելով նրան սխուրթի դոմեստիկոս, բավարար ուժերով նրան ուղարկեց Բյուզանդիոնի վրա՝ տալով նաև զորավարների ոչ քիչ բանակություն: Ընդունելով գործը՝ Յովհաննեսը ճանապարհ ընկավ: Նրան հետևեցին ոչ քիչ թվով սկյուրներ, ոչ թե օտար կամ վարձկան, այլ նրանց թվից, որոնք հնուց ի վեր հռոմեական տերության հպատակներն էին: Մոտենալով Կոստանդնուպոլիս՝ սխուրթի դոմեստիկոսը ծամբար զարկեց և սկսեց փորձեր կատարել առաջնալ: Բաղաբի ներսում գտնվողները, զայրացած լինելով ինքնակալի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.) վրա և իմանալով Բրիտնոսի արհուրդանն ու ամրությունը, արդեն սկսեցին ցույց տալ այն, ինչ տածում էին նրա նկատմամբ ներքուստ, սակայն թշնամաբար տրամադրված սատանան ամեն ինչ շուտով թշնամության վերածեց և ահա թե ինչի կապակցությամբ: Դոմեստիկոսի ծամբարը գտնվում էր Վլախերնյան պալատի դիմաց Կոստանդին կոչվող վայրում, որտեղ մեծ և գեղեցիկ սրբոց Անարժաթից տաճարն էր և ամրություն էր կառուցված: Եվ ահա նրա ծառաներից ոմանք, իսկ հնարավոր է նաև ռազմիկների թվից, անկատա հատելով բաղաբի դիմաց բաշված շրջան, սկսեցին թափառել Ստեփանոս մատերով և, պատճառ բռնելով անհրաժեշտ ձեռք բերելու հանգամանք, սկսեցին թալանել այն ամենը, ինչ ձեռքերն էր ընկնում: Զանի որ, սակայն, բաղաբամատուցի բնակիչները ամեն ինչ նախապես բաղաբ էին տեղափոխել, նրանք, բռնվելով զայրույթով, որոշեցին այրել դրանք: Լսելով այդ մասին՝ դոմեստիկոսը հրամայեց անմիջապես հետ պահել նրան այդ անխոհեմ գործից և հանգցնել վայրկյան, սակայն դա ոչ մի օգուտ չտվեց, բանի որ կրակը արդեն բարձր էր հանել և լսվում էր ամեն հանդիպածը: Այդ ժամանակ շատ գեղեցիկ շենքեր այրվեցին: Այդ պատահարը բաղաբի բնակիչների մոտ զայրույթ առաջացրեց և փոխեց նրանց նախկին տրամադրվածությունը Բրիտնոսի նկատմամբ: Եվ այսպես, հույսը կորելով բաղաբի իր կողմ գրավել համոզելու միջոցով, գործի հրամանատարը սկսեց պատրաստվել պաշարման, իսկ այդ ընթացքում ցամաքի կողմից վախճվող բաղաբի պարսպի պահապան նշանակեց իր հարազատ եղբայր Կոստանդին Ծիբանաձին և Ալեքսեյ Կոմենոսին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ Ի-ն – Մ.Ֆ.), որոնք, ռազմիկների պակաս զգալով, պարիսպների վրա տեղակայում էին ում պատահի՝ զինելով նույնիսկ իրենց տնային մարդկանց և իրենք էլ իսկելով ու պահպանելով բաղաբը: Մի օր Ալեքսեյ

Կոմենտուսի ռազմիկները, նկատելով, որ Բրիտենոսի ռազմիկներից ոմանք, որոնք ելել էին պարենամթերք ձեռք բերելու համար, մոտեցել էին ծովափին ու վերադառնում էին բաղաբ, սակայն հետ էին մնացել լուրպիկներից, շտապ դուրս եկան դարպասներից, հարձակվեցին նրանց վրա և, մինչ մյուսները իմացան այդ մասին, գերելով մինչև 20 հոգու, նրանց հետ միասին վերադարձան բաղաբ: Այդ սխրագործության մասին լուրը անմիջապես տարածվեց ամենուր և այնպիսի մեծ նախանձ առաջացրեց Կոնստանտինոսի մոտ, որը դեմ առ դեմ մեղադրում էր Ալեքսեյ Կոմենտոսին, թե ինչո՞ւ նա իրեն էլ մասնակից չի դարձրել այդ գործին: Վասիլը, ընդհակառակը, ուրախացավ այդ պատահարից և հանդիսավոր կերպով շնորհակալություն հայտնեց: Կոմենտոսի այդ արարքը առիթ տվեց կեսարին, որ կազմակերպի իր թոռան և Ալեքսեյի մոտևսությունը ու իրոք այն անմիջապես էլ կատարվեց, հենց որ բաղաբի պաշարումը հանկվեց, իսկ դա տեղի ունեցավ հետևյալ կերպ: Բրիտենոսի զորքերի հրամանատարը, բաղաբի պաշարումը դիտարկելով որպես ժամանակի իզուր կորուստ, մտադրվեց այլևս չտանջել զորքին և հանել պաշարումը: Նա, սակայն, ամաչում և նույնիսկ վախենում էր, որ, նահանջի կապակցությամբ զորքը չբաժանվի: Եվ ահա նրա պատշաճ պատրվակ էր պետք, որպեսզի հանկ պաշարումը և դրանից որևէ վնաս չկրի: Գտնվելով այդ մտածումներների մեջ՝ նա լուր ստացավ, թե սկյութների մեծ բանակություն անցել է Էմնոնը և, ցրվելով հերոսներում, ամառացում է այն: Որպես առիթ օգտագործելով այդ հանգամանքը՝ զորավարը հանեց պաշարումը և նետվեց սկյութների վրա: Նրանց հանդիպելով հետադարձ ճանապարհին՝ նա սրանց փախուստի մատնեց և ահագին մարդ կոտորեց, իսկ մյուսներին էլ գերեց ու բերեց եղբոր մոտ: Գերի վերցվածները նրան հնարավորություն ընձեռեցին սկյութների հետ խաղաղ բանակցություններ սկսել: Սրանք, տալով հայտնի պատմաններ, հետ ստացան իրենց գերիներին և պարտավորվեցին լինել նրա դաշնակիցները» (Նիկեփոր Բրիտենոս «Պատմական նորքեր», գիրք 3, մաս 11):

«Բրիտենոսը, լինելիքին անտեղյակ, մարդը ապագայի հանդեպ կույր է, գործի լծվեց: Իր ազգականուհի Բատացիների գործակցությամբ Ռեդեստոսն էլ իր կողմն անցավ: Ռեդեստոսից և Նույնիսկ, Պանիոնի վրա հարձակվելով, նրա բնակիչներին ստիպեցին Բրիտենոսին կայսր հռչակել: Նա, իր եղբորը կուրապատիվատի պատվաստիճանը տալով, իսկ մյուսներին էլ՝ իրենց դիրքին համեմատ, որոշեց մայրաքաղաքը սարսափահար անել՝ իր եղբորը ուղարկելով: Նա նրան տվեց մեծաթիվ զորք և հույս ունեց, որ քաղաքացիներն, անհապաքողությամբ կարողանան լցված լինելով կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.) ու լողորձի դեմ, իր կողմը կանցնեն և որոշ պայմաններով իրեն բաղաբ կընդունեն, որով ինքն էլ, առանց որևէ երկյուղի, թագավորական արդուզարդով մուտք կգործի, բայց նա իր հաշիվների մեջ չարաչար սխալվեց: Թեև նա ավերեց Յերակլիան, նրա բազում բնակիչների կոտորեց, իսկ մի փոքր առաջ Սիլվիիայում նստող պրոտերոս Ալեքսիոս Կոմենտոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.), նահանջել էր, բայց մայրաքաղաքի բնակիչներն ամենևին էլ իրար չանցան Բրիտենոսի զորքի ներկայությունից: Այդ զորքը դիրք գրավեց Վախտերնայի պարսպի երկարությամբ և, դիմադրության հանդիպելով, անցավ սուրբ Պանտեղիմոսի կամուրջի վրայով: Դրանից հետո, այն կողմում գտնված ամեն ինչը կրակի տալով, բայց խոսքի արժանի ոչինչ չանելով, այս զորքը վերադարձավ: Ինքը՝ Բրիտենոսը, երկու տազան վերցնելով, հասավ Աթյուրա, իսկ մնացած զորքն ուղարկեց ձմեռելու» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարումակոդ «Պատմություն», «Նիկեփոր Բոսիմաստես»):

³³³⁹ «Կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.) իր գլխին եկած փորձություններից հետո հազիվ մտաբերեց դեռևս բանտում շղթայակապ գտնվող Ռուսելիոսին, որը փորձ էր արել Բոստանիստեսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեփոր III Բոսիմաստի – Մ.Ֆ.) մոտ փախչել: Ահա, նրան բանտից հանելով և ամեն տեսակի պատվի ու հանգստի արժանանցնելով, նա դիմեց նրան բազում հրապուրիչ ու բաղժի խոսքերով և որդեց Բրիտենոսի զորքի դեմ դուրս գալ՝ համոզելով պարիսպների վրայից Բրիտենոսի հետ եղող Ֆրանկների հետ լեզու գտնել: Երբ նրան հաջողվեց Ֆրանկների համոզել, Ռուսելիոսը արշավեց Աթյուրայում գտնվող Բրիտենոսի եղբոր դեմ՝ նախապես ավար երդումներով հաստատելով կայսրի հանդեպ ունեցած իր հավատարմությունը: Իր հետ ծովով Բրիտենոսի եղբոր դեմ ուղարկվեցին նաև ռուսական նավեր, իսկ իրենք հետիոտն շտապեցին դեպի Աթյուրա: Գլխավոր հրամանատարությունը գտնվում էր պրոտերոս Ալեքսիոս Կոմենտոսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) ձեռքում, որ եկել էր մայրաքաղաքի զինվորներով, բայց նրանք, այդ մասին նախօրոք հմանալով, կարողացան փախչել: Ռուսելիոսն և Կոմենտոսի մեծնախորները ուզում էին հետապնդել նրանց և հակառակորդներից շատերին ջարդ տալ, բայց զինվորներն, ապագայի նկատմամբ երկյուղ կրելով, չհամաձայնեցին: Բազում մակերդուհներ սպանվեցին, ոչ բլբեր էլ գերի ընկան: Ձեռք բերվեց հսկայական ավար, ի միջի այլոց նաև կուրապատիվ կանաչ կառքերը: Նա փախավ եկավ Ռեդեստոս» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարումակոդ «Պատմություն», «Նիկեփոր Բոսիմաստես»):

«Ռուսական նավերը, որոնք հրաման էին ստացել հարձակումն իրականացնել ծովի կողմից, իմաց տվեցին ցամաքում գտնվող ռազմիկներին, որ սրանք վաղ առավոտյան մոտենան Աթյուրային, իր բոլոր կողմնակիցների հետ փակեն հակառակորդին այնտեղ, մարտի մեջ մտնեն նրա դեմ և սեղմեն ծովին, բանգի այդ պարագայում սրանք, կարծես ցանցի մեջ հայտնված լինելով, կընկնեին նավերով առաջացողների ձեռքերը՝ սպանվելով կամ գերելվարվելով: Դա մի պարզ, ռազմական առումով հիմնավորված և մեծ ավար խոստացող ծրագիր էր, սակայն, կյանքի կոչվելով ոչ այնպես, ինչպես հարկն է, վերջինիս պտուղները կորսվեցին: Իրոք, ցամաքային ու ծովային զորքերը հավաքվեցին մեկ վայրում, բայց դրանից հետո ցամաքային զորքերը, որոնք առաջ ընթացան, ճանապարհից շեղվեցին, բանի որ հեռվում՝ դաշտերի մեջ, տեսան տեղակայված որոշ մակերդուհների ու փորձեցին բռնել դրանց: Այս գործում, սակայն, նրանք հաջողություն չունեցան, սակայն տապալեցին նաև հիմնական ծրագիրը, բանգի չհասցրին միավորվել վարյագների հետ, երբ սրանք մոտեցան Աթյուրային: Իրոք, մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, վարյագներն այնուհանդերձ, կոտորելով ամրության դարպասները, ներս խուժեցին բաղաբ, որտեղ վաղ առավոտվանից սկսած համառ մարտի մեջ մտան Բրիտենոսի կողմնակիցների դեմ: Սրանք, սակայն, լինելով հեծյալներ, ցատկեցին նծույզների վրա և նետվեցին փախուստի, բանի որ ցամաքային ճանապարհը ոչ-որ չէր փակել, որովհետև չկային այն մարդիկ, որոնք պետք է այս կողմից նրանց դեմ ելնեին: Այսպես՝ թշնամիները խուսափեցին կործանումից, իսկ ավելի ուշ Ուրսեի հետ միասին հայտնվեց Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.), որոնք ընկան փախչողների հետևից, սակայն, երբ ցանկացան շարունակել հետապնդումը և ոչնչացնել մեծ բանակի թշնամիներ, որոնք փախչում էին գլուխները կորցրած, սեփական ռազմիկների կողմից անհնազանդության հանդիպեցին, բանի որ սրանք ահաբեկված էին այդ ամենի ելքից: Մի բանի մակերդուհներն այնուհանդերձ ամրության ներսում ռուսների կողմից սպանվեցին, իսկ մի բանին էլ գերվեցին նրանց, ինչպես նաև հեծյալների կողմից» (Միքայել Աթալիստես «Պատմություն», «Նիկեփոր Բոսիմաստես»):

³³⁴⁰ «Այս ժամանակ Դավիթ կուրապատիվ նախկին վրանապահ Ապուբապի որդին՝ Վասիլը, Փիլարտոսի հրամանով հեծելազորի զորահավաք արեց և եկավ Ուռնա բաղաբի վրա: Նա, բազում մարտեր մղելով, վեց ամիս նեղ դիմակի մեջ գցեց բաղաբը: Այդ տարին Վասիլը կառուցեց ռուսաց կայսր Ռոմանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) շինած Ռոմանոպոլիս բերդաքաղաքի պարիսպը, որից հետո պաշարեց Ուռնա բաղաբը: Զարթաթացիները Լևոն անունով իրենց դուկի՝ Դավաթանոսի եղբոր, դեմ խռովություն բարձրացրին: Լևոնը դիմեց փախուստի և ապաստանեց Վերին բերդում, իսկ նրա պրոքսիմոսը՝ Սուրբ Աստվածածին կոչվող եկեղեցում: Մոտեցավ ներս՝ նա բռնեց աստծո սուրբ սեղանի եղջյուրից, բայց բաղաբացիները, եկեղեցի մտնելով, աստծո սուրբ սեղանի առջև գազանաբար սպանեցին նրան: Նույն օրն իսկ նրանք Ուռնան տվեցին Վասիլին՝ Ապուբապի որդուն, որ բարի և աստվածասեր մարդ էր, որբերի և այրիների զթացող, խաղաղարար և երկիրը շենացնող: Դրանից առաջ Ուռնա բաղաբի դուկն էր եղել իր հայր Ապուբապը, նա էր շենացրել և պարսպապատել ողջ գավառը: Դա տեղի ունեցավ Դայոց 526 թվականին» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ տարի Ապուբապի որդին՝ Վասիլը, Փիլարտոսի հրամանով հեծելազորի զորահավաք արեց և եկավ Ուռնա բաղաբի վրա: Նա, բազում մարտեր մղելով, երեք ամիս պաշարեց բաղաբը: Զարթաթացիները հարձակվեցին Լևոն անունով իրենց դուկի վրա, նա դիմեց փախուստի և ապաստանեց եկեղեցում: Ժողովուրդը բռնեց նրան, դուրս հանեց այնտեղից ու սպանեց, իսկ բաղաբն էլ տվեցին Վասիլին՝ Ապուբապի որդուն, որ բարի և աստվածասեր մարդ էր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³³⁴¹ «Դայոց 525 թվականին սպանվեց Դայոց Վասակ իշխանը՝ Գրիգոր Մագիստրոսի որդին և տեղ Գրիգորիսի եղբայրը: Նա Ամսիոք բաղաբի դուկն էր և նեղ ռուսների ձեռքով սպանվեց Ամսիոքի շուկայի փողոցում: Երբ նա անցում էր փողոցով, երկու հաստատներ եկան, Վասակին երկրպագեցին և ինչ-որ կերպ նախա մեկնեցին նրան: Երբ նա խոնարհվեց այն վերցնելու՝ նրանք տապալարով հարված իջեցրին նրա աջ կողմին և ահա ստոր ու պիղծ մարդկանց ձեռքով սպանվեց մեծ Վասակը: Վասակի զինվորները հավաքվեցին Ամսիոքի բերդում, նրա ազատագրումը զորքը Փիլարտոսին հրավիրեց և նրան հանձնեց Ամսիոքը: Մի բանի օր անց Փիլարտոսը հավաքեց բոլոր ռուսներին՝ 700 նենգավոր հաստատներին, և ձևադրեց, թե ցանկանում է պատերազմի գնալ: Տանելով նրանց Ամսիոքի կոչվող մի գյուղ՝ հենց այնտեղ էլ նա բոլոր հաստատներին սրի բաշեց և իսպառ կոտորեց, որից հետո բռնությամբ տիրեց Ամսիոքին ու մեծ Վասակ Պաիվանու արյան վրեժն առավ» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ Ամսիոքի դուկն իշխան Վասակ Պաիվանուին էր՝ Գրիգոր Մագիստրոսի որդին: Մի անգամ, երբ սա գնում էր փողոցով, նրան ընդառաջ եկան երկու պահակայիններ և խոնարհվեցին՝ նրան տալով մի ինչ-որ նամակ: Երբ նա կոռացավ, որ վերցնի այն, նրանք մեջքից հարվածեցին նրան տապալարով ու սպանեցին: Ահա այսպես անօրենների ձեռքով զոհվեց բաղաբի Վասակը: Նրա զորքը, սակայն, ողջ կազմով հավաքվեց միջնաբերդում և ահա նրանք որոշեցին կանչեց Փիլարտոսին և բաղաբը նրան տալ: Իր հերթին Փիլարտոսը այդ բոլոր չարախնդրող մարդկանց 700 հոգու կազմով հավաքեց գյուղերից մեկում, սրանք բոլորը հույներ էին և նա չէր ասել, թե հետո ուր պետք է գնան: Արդեն Ամիշուն

գյուղում, սակայն, նա հարձակվեց ու կոտորեց նրանց բոլորին: Դրանով իսկ նա վրեժխնդիր եղավ բաջարի Վասակի արյան համար և իր իշխանությունը հաստատեց Անտիոքում» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նախկին կայսր Ռոմանոս Դիոգենեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ը – Մ.Ֆ.**) դոմեստիկի պատվի էր արժանացրել Փիլարտոս անունով մի հայի, որը հիմնալիք արհուրթյան և խելքի տեր մի մարդ էր: Վերջինս վկան դարձավ այն բանին, ինչ տեղի ունեցավ Դիոգենեսի հետ, և իմացավ նրա կուրացման մասին: Անտիոք սեր տածելով Դիոգենեսի նկատմամբ՝ նա չկարողացավ համակերպվել դրա հետ, ապստամբություն կոչեց և տիրեց իշխանությանը Անտիոքի նկատմամբ» (Ամենա Կոմնենոս «Ալեքսանդրական», գիրք 6, մաս 9):

«Հայոց 525 թվականին հռոմեացիները Անտիոք բաղաբույս նենգությանը սպանում են Վահրամ կաթողիկոսի եղբայր Վասակ իշխանին, որը նույն Անտիոք բաղաբույս իշխանն էր: Եվ նրա գործը, ամրանալով բերդում, բաղաբույս համեմուն է ծագումով հայ Փիլարտոսին, որը այն ժամանակ բազմաթիվ գավառների էր տիրացել: Առնելով բաղաբույս՝ նա Վասակի արյան համար վրեժ է պահանջում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 60):

«Փրկչական 1091 կամ Հայոց 531 թվականին հորդասանից եկավ Մելիքշահ սուլթանը (**Մելքոնյան սուլթանության Մելիք-Շահ – Մ.Ֆ.**) և գրավեց Անտիոքը, որը Փիլարտոսն էր գրավել տաջիկներից: Նա գրավեց նաև Մարաշը, որից հետո իր ձին ծովը մտցրեց: Դրանից հետո Աստծո հովանավորությանը նա տիրեց Պարսից ծովից մինչև Արևմտյան ծով» (Ամենոն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

«Փիլարտոսը գրավեց Անտիոքը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 4):

«Այդ ժամանակ այս Փիլարտոսը, բանի որ մի անարդարացի անձնավորություն էր, ձեռք բարձրացրեց Անտիոքի իշխանների վրա, վերցրեց նրանց հարստությունները և բաժանեց իր զորքին: Այս պատճառով, ահա, անտիոքցիները ատում էին նրան, իսկ նա էլ ատում էր նրանց: Փիլարտոսը Անտիոքի վրա համալի անունով մի պարսիկ նշանակեց և հեռացավ» (Բար-Յերեմու «Ալեքսանդրիկ պատմություն», գիրք 10):

³³⁴² «/15/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Նիկեոսի Բոսինատը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեոս III Բոսինատը (1078-1081) – Մ.Ֆ.**), Արևելքի ամենաարհազույն մարդկանցից մեկը, որին դրանից թիչ առաջ վասիլսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.**) դարձրել էր արևելյան զորքերի հրամանատար, բացահայտ արեց վաղուց ի վեր պատրաստվող ապստամբությունը: Իմանալով, որ Արևմուտքում հուզումներ են տեղի ունենում և բոլոր բաղաբույսները ենթարկվել են Բրիեննոսին, նա հավաքեց Արևելքում ցրված զորքերը և, որպես գործակից վերցնելով այդ ժամանակ արևմտյան կողմերից ժամանած խրիզոստոմոսին, սա վաղուցվանից էր, որ միացել էր ռումներին, դեռ այն ժամանակվանից, երբ կառավարման ասնծները գտնվում էին Ռոմանոս Դիոգենեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.**) ձեռքում, ինչպես այդ մասին ասել ենք վերևում, նա սկսեց շրջել բաղաբույսներում ու իրեն ենթարկեցնել դրանք: Այն ժամանակ, սակայն, մինչ բոլորը անցնում էին նրա կողմը, Նիկեոսի Մելքը, որը իր տոհմը սերած է համարում Բուրցեսներից և Մելեններից, պահպանելով հավատարմությունը այն ժամանակվա ինքնակալի նկատմամբ, իրեն Բոսինատի թշնամի հայտարարեց: Նրան միացավ նաև Գեորգի Պալեոլոգոսը՝ մի արիական և ռազմական գործում մեծապես հմուտ մարդ: Վերջերս ժամանելով Միջագետքից, որտեղ նա ապրում էր Միջագետքի կառավարող իր հոր հետ, նա ևս որոշեց համար հավատարմություն պահպանել ինքնակալին: /16/ Եվ ահա Բոսինատը, երբ նրա կողմը անցան մնացած բոլորը, շարժվելով Փոյուգիայից, շտապեց Բյուզանդիա և գաղտնի կերպով սուրհանդակներ ուղարկեց մայրաքաղաքի դեկավարների մոտ՝ նրանց մեծ պարզվելու ու պատիվներ խոստանալով, եթե օգնեն իրեն տիրել հռոմեական տերությանը: Այդ ժամանակ սինկրիտոսից և բարձր հոգևորականությունի շատերը, իսկ բոլորից ավել Անտիոքի պատրիարք Եսիլիանը, որի մասին վերևում ասվեց, ատելություն էին տածում ինքնակալի ու լոգոթետի նկատմամբ և հարմար առիթ էին փնտրում գործերն իրենց ուզածի պես դարձնելու համար: Այդ ընթացքում վասիլևսն ու լոգոթետը, չիմանալով ներքին պատերազմի մասին, պատրաստվում էին արտաքինին և դեսպանություն ուղարկեցին թուրքերի առաջնորդի մոտ, որի անունը Կոտլումի որդի Սոլիման էր (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոյմուշ – Մ.Ֆ.**), որպեսզի զինեն նրան Բոսինատի դեմ: Վերջիններիս հետ դաշինք կնքելով՝ Սոլիմանը պատերազմ հայտարարեց Բոսինատին, անմիջապես էլ զբաղեցրեց բոլոր ճանապարհներն ու կիրճերը և սկսեց հետևել Բոսինատի զորքին ու նրա շարժին: Բոսինատը, սակայն, հենց որ ժամանեց Կոտաիին, իմացավ Սոլիմանի գործողությունների մասին և, բավարար գործ չունենալով նման մեծաթիվ թշնամիների դեմ պայքարելու համար, հմուտ մի ծրագիր մշակեց: Թողնելով ուղիղ ճանապարհը, որտեղ նրան սպասում էին, նա գիշերը շուր եկավ նրանից և, չնկատելով պահակալին ջոկատի կողմից, սողոսկեց Սանգարիա գետի մոտ գտնվող Ացուլա կոչվող մարոցը, որը Նիկիայից հեռու է մոտ 200 մղոն: Ելնելով այնտեղից՝ նա հասցրեց Նիկիա հասնել ավելի վաղ, եթե թուրքերն իմացան նրա շարժի մասին: Իմանալով նրա գաղտնի երթի ու զորքի բանակի մասին՝ թուրքերը կարգով հետևեցին նրան, իսկ որպես առաջապահ էլ ուղարկեցին փոքրաթիվ հեծյալների, որպեսզի խանգարեն նրան և ուղարկեցնեն անցումը, բաց այնքան էլ նպատակին չհասն: Առաջ ուղարկվածները հասան նրան Նիկիայից ոչ հեռու և աղաղակով նետվեցին նրա վրա, փորձելով հեռամարտով փակել նրա ճանապարհը, սակայն Բոսինատի քաջարի, թեև փոքրաթիվ զնդերը դիմադրություն ցույց տվեցին և դիմացան հարձակմանը: Այնուհանդերձ, վախենալով, որ իրենց մեծաթիվությանը թուրքերը կշրջապատեն և կգերեն իրեն ռազմիկների հետ միասին՝ Բոսինատը նրանց մոտ ուղարկեց խրիզոստոմոսիային: Բանակցելով նրանց հետ և համոզելով վերցնել զուլմարն ու հետ դառնալ՝ խրիզոստոմոսը դրանով իսկ հնարավորություն տվեց Բոսինատի զորքերին անվտանգ առաջանալ դեպի Նիկիա: /17/ Ժամանելով Նիկիայի մատույցները՝ նրանք այնտեղ մեծաթիվ ու մարտակարգով շարված զորք տեսան: Կարծելով, թե դրանք թշնամիներ են, որոնք պատրաստվում են հարձակվել իրենց վրա, նրանք վախից գրեթե քարացան, բանի որ նման մեծաթիվ ուժերի դեմ իրենց փոքրաթիվության պայմաններում անհնար համարեց, իսկ հետ դառնալ էլ՝ վտանգավոր, սակայն այդ պայմաններում նրանց մոտ են գալիս դեսպաններ և հարցնում, թե ո՞վ են և ի՞նչ են ուզում: Ստանալով պատասխան՝ այդ զորքը անմիջապես էլ բարձրանալով Բոսինատին կայսր է հռչակում: Ազատվելով վախից՝ Բոսինատը, հրաշքով փրկված, մտավ Նիկիա: Նրա հետ այդ դավաճանությունը գործելիս կար ոչ ավել, քան 300 հոգի» (Նիկեոսի Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 3, մաս 15-17):

«Կայսրուհին նրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.**) սուրբ վարքագծի համար, որ իր հետ ամուսնական հարաբերության մեջ չի մտնում, հետը թշնամացավ, սիրային կապերը հաստատեց ռումից մի իշխանի հետ, որին Վոտանիատ էին ասում (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեոս III Բոսինատը – Մ.Ֆ.**), և նրան դրոշեց Միքայելի դեմ: Վոտանիատը Միքայելի դեմ ոտքի հանեց ողջ Կոստանդնուպոլիսը և բռնությանը պահանջեց կայսերական գահը: Միքայել կայսրը, տեսնելով, որ Վոտանիատը ողջ Կոստանդնուպոլիս քաղաքը իր դեմ է հանել, չդիմադրեց, այլ, բացեցի բաց անիծելով ամենապիղծ թագուհուն, հրաժարվեց թագավորական գահից, գնաց վանք, ճգնավորի սքեմ հագավ և սկսեց վանականի կյանք վարել, բանից նա վաղուց էր ձգտում դրան՝ հրաժարվելով թագավորական գահից ու թագից» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Կայսրուհին կրթոտ կերպով սիրում էր Բոսինատ անունով մի իշխանի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեոս III Բոսինատին – Մ.Ֆ.**) և դրողում էր նրան ու բոլորին Կոստանդնուպոլիսում, որ ելնեն Միքայելի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ: Երբ Միքայելն իմացավ այդ մասին, նա դեմ դուրս չեկավ, այլ, բացահայտորեն անիծելով կայսրուհուն, թագավորությունը թողեց նրան և հեռացավ վանք, ինչի մտադրությունն ուներ վաղուց ի վեր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ վատասիրտ հունաց թագավոր Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.**) անհաջողության մատնվեց թուրքերի դեմ պատերազմում: Այդ ժամանակ Նիկեոսի անունով մի չարասիրտ իշխան (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեոս III Բոսինատը – Մ.Ֆ.**) ապստամբեց և մարտով եկավ Կոստանդնուպոլիսի վրա: Նա գրավեց քաղաքը և սկսեց կոտորել, իսկ Միքայելը թագն առավ ձեռքը, գնաց նրանց ընդառաջ և, համուն բրիտոններության խաղաղության, խնդրեց դառնալով կրոնավոր: Նրա որդիներին Նիկեոսը ներքինացրեց, որով ատելի դարձավ բոլորին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այդ ժամանակ գորացավ Նիկեոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեոս III Բոսինատը – Մ.Ֆ.**) և սկսեց կոտորել քաղաքները, իսկ Միքայել կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ը – Մ.Ֆ.**) թագը ձեռքին եկավ նրա մոտ, խոնարհեց գլուխն ու ասաց. «Առ, եթե սա ես փախագում», իսկ ինքը կրոնավոր եղավ» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ, բանի դեռ հույների մոտ կայսր Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.**) երջանիկ անգործության մեջ էր. Նիկեոսը, որ կոչվում է Բոսինատ (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեոս III Բոսինատը – Մ.Ֆ.**), Զրիստոսի 1078 թվականին նրա դեմ ապստամբություն բարձրացրեց: Նա մեծաբանակ զորք հավաքեց ու մոտեցավ Կոստանդնուպոլիսին: Ոչ երկարատև պաշարումից հետո նա ներս մտավ, բնակչության մի մասին սրի բաժին դարձրեց և հասավ պալատին: Այդ ժամանակ Միքայելը ոտքով եկավ նրան ընդառաջ՝ ձեռքում պահած թագապսակը և ասելով ապստամբին. «Ահա, վերցրու, սակայն դադարեցրու բնակչությանը կոտորել: Եթե դու նպատակ ունես տիրել թագապսակին, ապա ահա, ես այն փրցում եմ քեզ առանց պայքարի»: Նիկեոսը հրահանգեց, որպեսզի Միքայելին վանական խուզեն: Դառնալով վանական՝ նա ավարտեց իր օրերը վանքում, իսկ Նիկեոսը ներքինացրեց նրա երկու փոքր որդիներին և կին վերցրեց նրա կնոջը: Այդ պատճառով էր հենց, որ բոլորը արհամարհեցին նրան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 5):

«Հուլյանի 1389 և արաբների 470 թվականին Նիկեոսի Բոսինատը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեոս III Բոսինատը – Մ.Ֆ.**) ապստամբեց Միքայելի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ և, միանալով Կոտլումուշ անունով մի սելջուկի հետ..., չորս ամիս պաշարեց Կոստանդնուպոլիսը, որտեղ ուժեղ սով սկսվեց..., որին գումարվեց համաճարակը և մեծացավ մահացածությունը: Եվ ահա

այն բանից հետո, երբ պատրիարքն ու իշխանները տեսան, որ Միքայելը չի կարողանում հաղթել պաշարողներին, նրանք բացեցին դարպասները և բաղաբեր հիսկեփորին հանձնեցին: Երբ հիսկեփորը ներս մտավ, նրան թագը ձեռքին դիմապիտեց Միքայելը, ասելով. «Ահա, վերցրու, եթե սրա համար ես այսքան մարդկանց կոտորում, թող այն բեզ լինի», որից հետո վանականի սքեմ հագավ» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):³³⁴³ «Ապա աստված այսպիսի շնորհ արեց նաև Գեորգիին (**Քաղաքի թագավորության արքա Գեորգի II-ին – Մ.Ֆ.**) և նա գրավեց Կարս քաղաքը՝ բերդ-երկիրը, ինչպես նաև Վանանդի ու Կարնու փոքի ամրոցները՝ թուրքերին վտարելով այդ երկրներից» («Քաղաքի-Ցխովերա», «Քաղաքի մատյանը»):

«Գեորգը (**Քաղաքի թագավորության արքա Գեորգի II-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց իր հայրենի Տալե, ապա հասավ Բանա: Այնտեղ նրա մոտ եկավ արևելքի զորավար Գրիգորը՝ Բակուրյանի որդին, որը տեր էր Օղթթի, Կարնու քաղաքի և Կարսի: Նրանք հույժ ուրախացան և հանդարտեցին, որից հետո Գրիգորը Գեորգ թագավորին հանձնեց քաղաքաբերդն Կարսն ու նրա ջրակա գավառները, որից հետո բաժանվեցին: Գեորգ թագավորը թողեց Կարսում շավշավթիցի ազատներին և տուն վերադարձավ» («Քաղաքի-Ցխովերա», Անանուս «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Նա (**Քաղաքի թագավորության արքա Բագրատ II-ը – Մ.Ֆ.**) ... Կղարքը, Շավշերը, Ջավախքը, Արտանուջը, գրավեց Կարս քաղաքը, Վանանդը, Անին և այդ երկրի թուրքերին օգնականությամբ աստծո բռնեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Քաղաքի պատմությունը»):

³³⁴⁴ «/4/ Յետ գալով՝ դեսպանները վասիլևսին (**Բուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր III Բոսիանտին – Մ.Ֆ.**) տեղեկացրին խաղաղության պայմանների մասին և որոշվեց, այլևս ժամանակ չկորցնելով, զորքով ուղարկել սխուրելի դոմեստիկոսին (**Բուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**), բանի որ խաղաղության առաջարկված պայմանների վրա վասիլևսը որևէ հույս չէր դնում: Եվ ահա, Կոմնենոսը ելավ՝ իր տրամադրության տակ ունենալով դաշնակից թուրքերին, վասիլևս Բոսիանտին հետ եկած այսպես կոչված խոմատիցիներին, Իտալիայից ժամանած ֆրանկների փոքր մի ջոկատ և ռազմիկների գունդը, որը կոչվում է «Անմահների գունդ»... /5/ Մրանց ևս միացնելով մնացած զորքին՝ Ալեքսեյը ճանաչա ընկավ ու ճամբար գաղկեց մի գետի մոտ, որը չգիտեմ, թե ինչպես էր կոչվում հնում, բանի որ անունները հաճախ են փոխվում: Այդ գետը, հոսելով թուրքական լեռներից, տեղաբնիկներից ստացել էր Ալմիրա անունը: Նրա մոտ բլրի վրա մի ամրոց էր կառուցված, որ կրում էր Կալովարիա անունը: Այստեղ տեղավորվելով ճամբարում՝ Կոմնենոսը ոչ խանդակ փորեց, ոչ էլ պատնեշ կառուցեց, բանի ուզում էր սպասել հակառակորդի հարձակմանը և, եթե դա հնարավոր էր, հաղթել նրան: Չորքի փոքր բանակությամբ նա պետք է շիներ փորձառու առաջնորդների դեմ՝ արիական ու մեծաթիվ, որոնց վրա, ինչպես արևը աստղերի, ծածանջում էր վասիլևսը հոգակվածը: Դրա համար էլ, գիշերելով հակառակորդին զորքի բանակությանը, սխուրելի դոմեստիկոսը պարտասուքում էր թշնամու պարտության մասին ոչ թե բացույթյամբ, այլ ինքնով ու կանխատեսությամբ: Ուղարկված հետախույզներից նա իմացավ, որ Բրիեննոսը ճամբար է գաղկեց Կեդուկոսի դաշտերում: /6/ Այդ ընթացքում Բրիեննոսը..., իմացավ, որ թշնամին ճամբար է գաղկեց Կալովարիայի մոտ, բանի որ Ալեքսեյ Կոմնենոսի հետ գտնվող թուրքերից ոմանք, որոնք գիշերելով ուղարկվել էին հետախույզելու թշնամու ճամբարը, ընկել էին սրա մարդկանց ձեռքը և, բերվելով Բրիեննոսի մոտ, նրան ամեն ինչ պատմել էին: Եվ ահա, առավոտյան ելնելով, նա հրամայեց, որ զորքը լիակատար գիտած վիճակում լինի և այն բաժանեց ջոկատների: Ահա թե ինչ կարգով այն շարվեց: Աջ թև դեկավարում էր Բրիեննոսի եղբայր Յովիաննես կուրապակտորը, որին նա սխուրելի դոմեստիկոս էր դարձրել: Այդ զորքը կազմված էր Մանիակի կողմից Իտալիայից բերված ֆրանկներից և իր մեջ ընդգրկում էր թեսալիական հեծյալների զգալի բանակություն ու բացի այդ վարձկանների ջոկատը, թվով ոչ պակաս, քան 5.000 հոգի: Այդպիսին էր աջ թևի կազմը: Ձախ թևում դեկավար էր Նշանակված Կատակոկոն Տարխանիստեքը, որը աչքի էր ընկնում և իր կյանքի պահովածքով, և խոսքով, և զինվորական գիտելիքներով: Այդ ջոկատը կազմված էր մակեդոնական և թուրքական ջոկատներից 3.000 հոգու կազմով, իսկ կենտրոնական ջոկատը դեկավարում էր հենց ինքը՝ Բրիեննոսը, ու այնտեղ էին գտնվում ընտրյալ և գլխավոր ուժեր թուրքականների, մակեդոնացիների ու թեսալիացիների հեծյալազորից: Ձախ թևից անդին սկյութական օժանդակ զորքն էր տեղաբաշխված՝ երկու ասպարեզ հեռավորության վրա: Բրիեննոսը իր զորքը այնպես կառուցեց, որ ճակատը ձգեց ողջ երկարությամբ և հրամայեց, որ սկյութները, հենց որ թշնամին երևա և մարտական շեփորը փչի, փորձեն աղմուկ-աղաղակով հարվածել թիկունքից: Ահա հենց այն նա հրամայեց իր հրամանատարներին: /7/ Յետախույզներից իմանալով, որ թշնամին արդեն մոտիկ է, Ալեքսեյ Կոմնենոսը իր զորքը թաքցրեց ներքևում, իսկ ինքը, բարձրանալով բլրի վրա, սկսեց հետևել թշնամու շարժին: Տեսնելով թշնամու մեծաբանակությունը և վախենալով, որ իր զորքով, հանկարծ նույնիսկ առանց թշնամու հետ ընդհարվելու էլ փախուստի չգիտի, Կոմնենոսը հղացավ հիմանով ու մեծապես հիմնավորված մի ծրագիր՝ թույլ չտալ, որ զորքը բոլորին միանգամից տեսնի: Նրան հասկանալի անհանգստացում էր այն, որ այդ օրը մարտի մեջ մտնելը նշանակում էր վարձել արքայի հրամանին հակառակ, բանի որ նախորդ օրը նրան հրամանագիր էր եկել՝ չսկսել մարտը մինչև օգնության եկող թուրքերը տեղ չեն հասնի: Սպասելու որևէ հնարավորություն, սակայն, չկար, բանի որ բանը արդեն ձեռնամարտի էր հասնում, իսկ նախաձեռն առանց մարտի նա անպատվություն էր համարում: Դրա համար էլ Ալեքսեյը որոշեց, որ ավելի լավ է կամ հաղթել, կամ էլ մարտում մեղնել ու նա եկավ այն մտքի, որ դա ավելի լավ է, քան անորի նախաձեռն: Չնկնելով հակառակորդի կողմից գրադեցված ամրոցը՝ նա մի կողմից նկատեց բաց հարթավայրը, իսկ մյուս կողմից էլ՝ մեծաթիվ բլուրներ և ձորեր, այնպես որ Բրիեննոսի զորքի մի մասը չէր երևում և միայն մի սևան էր երևում: Չինելով զորքը՝ նա այն երկու մասի բաժանեց: Ինքը ստանձնեց «անմահներ»-ի և ֆրանկների դեկավարությունը, իսկ խոմատիցիներին և թուրքերին էլ հանձնեց Կոնստանդին Կատակոկոնին ու նրանց տեղակայեց սկյութների զորքի դեմ: /8/ Եվ ահա, հենց որ Բրիեննոսի զորքը ներքև իջավ, Կոմնենոսը իր ռազմիկներից ցույց տվեց հակառակորդի զորքի միայն աջ թևը ու հրամայեց սրընթաց կերպով հարվածել նրան: Դուրս թափելով կարծես դարանից՝ Կոմնենոսի զորքը կարծես խիջիլայոց իրականացված այդ հարձակմանը այնպես ազդեց հակառակորդի վրա, որ նրան գրեթե փախուստի մատնեց, սակայն այդ ժամանակ այդ թևի առաջնորդ Յովիաննես Բրիեննոսը, մերկացնելով թուրք, խոցեց «անմահներ»-ի առաջին շարքերում ընթացող մեկին, մյուսները դա արեցին իրենց դիմացը ելածների հետ և այս կերպ բոլոր «անմահներ»-ը դիմեցին փախուստի: Այդ ընթացքում Ալեքսեյ Կոմնենոսը, որն այդ ժամանակ թշնամու թիկունքում էր և կարծում էր, թե իր ջոկատը հետևում է իրեն, արիաբար մարտնչում էր, խոցելով ամեն մի հանդիպողի, սակայն, երբ նա տեսավ, որ իր զորքը փախուստի դիմեց, իր մոտ կանչեց յուրայիններին, նրա հետ մի բանի, թվով մինչև 6 հոգի լավագույն ռազմիկներ կային, և համարձակ մի ծրագիր առաջարկեց՝ անցնել Բրիեննոսի թիկունք և, խառնվելով նրա թիկնազորի հետ, հետևել նրա մինչև մոտենան, իսկ հենց մոտենան, մերկացնեն թերթը ու կյանքից զրկեն նրան, թեկուզ և իրենք էլ նույն բախտին արժանանան: Ամեն դեպքում, քստ նրա, դա ավելի լավ էլ էլ կլինի, քան թե վասիլևսի դատին ենթարկվելը նրա հրամանը չկատարելու համար: Այդ մտադրությունից, սակայն, Ալեքսեյին հետ պահեց Թեոդոտոսը, որին ինքը ենթ վերևում: Նա ասաց, որ դա մի անմահ ու հիմար ձեռնարկ է և իրենց հիմա ուղղակի պետք է դուրս պրծնել թշնամու զորքի շարքերից և մեկնել յուրայինների մոտ: Միայն այն բանից հետո, ասաց նա, երբ իրենք կմիանան յուրայիններին, նա կարող է, հետը վերցնելով ընկերների հայտնի բանակություն և մեկնել այդ վտանգավոր գործին: /9/ Այսպիսին էր գործերի վիճակը աջ թևում, իսկ ձախ թևում սկյութները, հազիվ միայն տեսնելով Կոնստանդին Կատակոկոնի հրամանատարության տակ գտնվող խոմատիցիներին, անմիջապես էլ ուժեղ աղմուկ-աղաղակով հետվեցին նրանց վրա և, ավել արագ, բան կարելի էր մի խոսք ասել, նրանց փախուստի մատնեցին: Ավարտելով հետապնդումը՝ նրանք կարգով հետ դարձան, իսկ հետո էլ մեծ արագությամբ նետվեցին Բրիեննոսի թիկունքը պահպանող զորքի վրա: Դրանից հետո, համաձայն վարձկանների սովորության թալանելով սպանվածներին ու ձիերը և ավարը գավթելով, նրանք տան ճամփան բռնեցին: Դրանից նրանց շարքերում խառնաշփոթ առաջացավ և հռոմեական որոշ այսպես կոչված թուլիդոններ, ահաբեկվելով սկյութներից, սկսեցին ապաստան որոնել զինված ռազմիկների շարքերում, որով իսկ խառնաշփոթ տարածեցին այնտեղ: Այստեղով այդ՝ Ալեքսեյ Կոմնենոսը, որը դեռ գտնվում էր Բրիեննոսի զորքի մեջ, դեմքը ծածկեց սաղավարտից կախված փետուրներով, իսկ հետո էլ Բրիեննոսի ծառայաններից մեկից խլեց Բրիեննոսի ձի, որ վրա կարմիր սանձն ու թավաք էին հառնում և այն պատված էր ոսկե գրահով ու ավելին՝ ճանկեց նաև այն թուրք, որը արքաների կողմից կրվում է ճանկորդության ժամանակ: Դրանից հետո նա աննկատ կորավ Բրիեննոսի զորքից: Արդեն ամեն մի վտանգից դուրս գտնվելով՝ նա այդ ձիու հետ մոնետիկին ուղարկեց, որպեսզի սա բարձրաձայն հայտարարի, թե Բրիեննոսը ընկել է մարտում: Դա շատերին փախուստից հետ պահեց, իսկ մյուսներին էլ ստիպեց հետ դառնալ, քանզի այնպես պատահեց, որ սկյութները, որոնք մտածում էին Բրիեննոսի զորքից ձեռք բերվելիք ավարի մասին, Ալեքսեյ Կոմնենոսի ռազմիկների հետևից այնքան էլ եռանդով չէին սլանում և սրանք այնքան էլ հեռու չփախան, այլ անորոշ վիճակում թափառում էին մոտերքում, երբ մոնետիկը ցույց տվեց նրանց Բրիեննոսի ձիև ու թուրքը և վստահ տոնով հայտարարեց Բրիեննոսի մահվան մասին: Ահա այդ պատճառով նրանք կրկին հավաքվեցին: /10/ Դրա հետ համընկավ մեկ այլ հանգամանակ ևս: Թուրքերի մի ոչ փոքր ջոկատ, որը վասիլևսի կողմից օգնության էր ուղարկվել և որի մասին նա տեղեկացրել էր Կոմնենոսին, հենց այն ժամանակ տեղ հասավ, որը մարդը նրա էր սկսել և փախուստը նոր էր սկիզբ առել: Տեսնելով փախուցողներին՝ նրանք գտան սխուրելի դոմեստիկոսին և, մոտենալով նրան, հորդորեցին չհուսահատվել ու ցանկություն արտահայտեցին հանդիպել թշնամուն: Կոմնենոսը վերցրեց նրանց առաջնորդներին, բարձրացավ բլրի վրա, որից կարելի էր տեսնել թշնամիներին, և ցույց տվեց նրանց այնտեղից: Թուրքերը նկատեցին թշնամու բանակի իրար խառնվելը, որը առաջ էր գալիս անկարգ ու կարծես չուզենալով, թուլացած կերպով, բանի որ տրվել էին անհոգությանը, որպես մարդիկ, որոնք հենց նոր հաղթանակ են տարել ու փախուստի են մատնել թշնամուն: Այդ ժամանակ Բոսիանտին հավատարիմ ֆրանկները արդեն սկսում էին անցնել հակառակորդի կողմ և, իջնելով ձիերից, որպես հավատարմության նշան իրենց հայրենի սովորության համաձայն ձեռքերն էին մեկնում, իսկ մյուսներն էլ հավաքվում էին, որ նայեն այդ տեսարանը: Տեսնելով այդ ամենը՝ թուրքական հրամանատարները իջան բլրից և իրենց զորքը երեք մասի բաժանեցին: Երկու մասը նրանք թաքցրին դարանում, իսկ

«4/ Բրիտնևոսը կատարյալ կերպով տիրապետում էր ռազմական արվեստին: Նա ծագում էր շատ հայտնի տոհմից, բարձրահասակ էր, գեղեցիկ դեմք ուներ և շրջապատողներին գերազանցում էր իր խելքով և ձեռքերի ամրությամբ: Նա լիովին արժանի էր կայսերական իշխանության, նա այնպիսի համոզելու շնորհիվ էր օժտված և այնպես էր ի վիճակի միայն մեկ հայացքով կամ խոսքով իր կողմը գրավել մարդկանց, որ բոլորը միաձայն, ինչպես ռազմական, այնպես էլ բարաբաբացիական լուրտից, առաջնությունը հենց նրան տվեցին և արժանի համարեցին Արևելքի ու Արևմտյանի վրա տիրելու: Բոլոր բարաբների բնակիչները մոտենող Նիկեփորին դիմավորում էին զոկաբաց և ծափահարություններով ուղեկցում էին նրան մինչև հաջորդ բաղաբ: Այդ ամենը անհանգստացրեց Բուտինատին (**Բուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր III Բուտինատին – Մ.3.**), շփոթի մտնեց նրա զորքին և խառնաշփոթ տարածեց ողջ պետության մեջ: Բորչվեց իր տրամադրության տակ եղած զորքով Բրիտնևոսը դեմ ուղարկել իմ հայր Ալեքսեյ Կոմենսին (**Բուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.3.**), իմ հորը, որը վերջերս Նշանակվել էր սխոլերի ղուեմտիկուս: Իրոք, այդ ոլորտում հռոմեական տերության գործերը շատ ծանր վիճակում էին: Արևելյան զորքերը ցրված էին տարբեր վայրերում, իսկ թուրքերն էլ լայնացնում էին իրենց տիրույթները և զբաղեցրել էին Ֆթսիկյան Պոնտոսից մինչև Յելեսպոնտոս, ասորիքյան ծովեր, ինչպես նաև Սարոս և հատկապես Պամֆիլիայից և Կիլիկիայից ձգվող և Եգիպտական ծով թափվող ողջ տարածքը: Այս վիճակում էր գտնվում արևելյան զորքը, իսկ արևմուտքում Բրիտնևոսի կողմը այնքան ռազմիկներ անցան, որ հռոմեական տերությանը փորբաթով գործ մնաց: Նրա տրամադրության տակ մնացին որոշ «անսահ»-ներ, որոնք միայն վերջերս էին ձեռքերը թուր և Նիգակ վերցրել, փորբաթով խոսիտիացիներ, ինչպես նաև կելտական զորքը, որի թիվը զգալիորեն կրճատվել էր: Յորս նման զորք տալով և հրավիրելով դաշնակից թուրքերին՝ կայսրը հրամայեց նրան չուլ և պատերազմ սկսել Բրիտնևոսի դեմ, թեև նա ավելի շատ հույսը դնում էր գորավարի ռազմական արվեստի, բան նրա զորքի վրա: Ալեքսեյը ջանասեց դաշնակիցներին ալ, լսելով, որ թշնամին արագորեն առաջանում է, լավ զինեց իր ռազմիկներին, լավ զինվեց նաև ինքը և ելավ արքայախոս բաղաբից: Յանելով ռթակիա՝ նա Ալմիրա գետի մոտ առանց խանդակի ու պատնեցի ծամբար գարկեց: Իմանալով, որ Բրիտնևոսը ծամբար է զարկել Կեդուկտոսի հարթավայրում՝ նա գերադասեց այնպես անել, որ իր ու հակառակորդի զորքերը իրարից զգալի հեռավորության վրա մնան: Ալեքսեյը իր զորքը հակառակորդի զորքի դեմ դիմացը չդրեց, բանգի չէր ուզում, որ հակառակորդը հասկանա, թե ինչ վիճակում է գտնվում ինքը, բանգի նրան վիճակված էր փորբաթով ռազմիկների գլուխն անցած մարտի մեջ մոտել մեծաթիվ զորքի հետ, մարտի տանել անվործներին փորձառու ռազմիկների դեմ: Դրա համար էլ, մի կողմ թողնելով բացահայտ ու բացարի հարձակման մասին միտքը, նա մտածեց գաղտնորեն գողանալ հաղթանակը: /5/ Եվ ահա իմ պատումը մոտենում է երկու բացարի այրերի՝ Բրիտնևոսի և իմ հայր Ալեքսեյի՝ ընդհարման մասին, ընդ որում ոչ մեկը չէր գերազանցում մյուսին արիությամբ ու փորձով: Եվ հիմա, երբ հակառակորդները իրենց զորքերի մարտական կարգը դասավորեցին, պետք է ներդառառնալ ընթացքին: Երկու այրերն էլ գեղեցիկ ու ազնվադիր էին, նրանց ուժն ու փորձառությունը, կարծես, հավասարակշռում էին միմյանց ու մեզ ընդամենը մտում է դիտարկել, թե ում կողմը թեքվեց կշեռքի նժարը: Բրիտնևոսը, հույսը դրել էր ռազմական հզորության վրա ու բացի այդ մեծապես հույս ուներ առավելության հասնել իր ռազմական փորձառության և զորքի լավ դասավորվածության շնորհիվ, իսկ ինչ վերաբերվում է Ալեքսեյին, ապա նա ընդհանրապես հույս չուներ զորքի վրա և ողջ հույսը դրել էր սեփական ռազմավարչեստի ու ռազմական խորամանկության վրա: Եվ ահա երկու գորավարները տեսան իրար և հասկացան, որ մարտի ժամը եկել է: Տեղեկանալով, որ Ալեքսեյ Կոմենտը պարտել է առաջնադասումը և ծամբար է զարկել Կալավորի մոտ՝ Բրիտնևոսը ելավ նրա դեմ: Իր զորքը նա դասավորեց հետևյալ կերպ: Նա զորքը դասավորեց աջ ու ձախ թևերով, ընդ որում աջ թևի ղեկավարումը հանձնեց իր եղբայր Յովհաննեսին: Այդ թևում 5.000 ռազմիկներ կային՝ իտալացիներ հայտնի Մանիակի ջոկատից, թեսալիական հեծյալներ և հետերիայի ռազմիկների մի մեծ խումբ: Ձախ թև ղեկավարում էր Տարխանիատեսի Կասակղունը, որը իր տրամադրության տակ ուներ 3.000 լավ զինված մակերդնացիներ ու թալիացիներ, իսկ ինքը՝ Բրիտնևոսը, ղեկավարում էր զորքի կենտրոնը, որը կազմված էր մակերդնացիներից, թալիացիներից և ազնվականներից ծաղկից: Նրանք բոլորը հեծած էին թեսալական ձիեր, ունեին երկաթյա գահներ և նրանց զուլիներին փայլում էին երկաթյա սաղավարտներ, ձիերը շարժում էին ականջները և, ընդհանրապես, վահանների ու սաղավարտների փայլը սարսափ էր ազդում: Մեջտեղում գտնվող Բրիտնևոսը, ինչպես Արեւը կամ մի այլ հիմնավորց հսկա, մի արմնկապափ վեր էր հառնում բոլորի նկատմամբ՝ իր այդ տեսքով զարմանք ու վախ առաջացնելով: Մարտակարգից դուրս մտավորապես երկու ասպարեզ հեռավորության վրա, տեղակայվել էին դաշնակից սկյուրները՝ զինված բարբարոսական ձևով: Յրամակեց, որ, այն բանից հետո, երբ հակառակորդը ներևա ու մարտը կկսվի, սկյուրները անսիքապես հարձակվեն թշնամու վրա

512

«Երբ Ստրալիզուտմանսը վերադարձավ և նրա բանագնացությունը մնաց ապարդյուն, կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր III Բոսիմասը – Մ.Ֆ.) պատերազմի նախապատրաստություն տեսավ, նրա դեմ զորահավաք արեց և վստահաբար կանխավ Բրիեննիոսի պարտությունն էր հայտարարում, բանգի գուշակները գտնում էին, որ «Լ» տառի մասին երգերը մեկ և ոչ զույգ «Լ» նկատի ունեն։ Բոսանիատեսը, զորավար և մեծ դոմեստիկոս Լեանակետյով մի ազնվականի՝ նորեխիսիմոս Ալեքսիոս Կոմնենոսին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.), ողջամիտ ու կայուն խելքի տեր, պատերազմի վտանգների նկատմամբ հաստատուն ու անսասան մի մարդու, որ անցյալում վարպետորեն իր ձեռքն էր ձգել Ռուսելիոսին, Բրիեննիոսի դեմ ուղարկեց։ Կոմնենոսը զորքերի գլուխն անցած շարժվեց Բրիեննիոսի դեմ։ Երբ զորքին նա հանգիստ էր տվել Կալաբրյուս կոչվող վայրում, հետախույզներից իմացավ, որ Բրիեննիոսը, ողջ զորքով Մեսենից դուրս գալով, մոտենում է։ Այդ ժամանակ նորեխիսիմոսը, իր հետ եղած թուրքերին տեղիտեսողը առանձնացնելով, հրամայեց մոտենան Բրիեննիոսին և, նրան սուկ ձևական մարտ տալով, իր մոտ վերադառնալ, իսկ ինքն էլ, հարմար վայրերում դարաններ դնելով, և զորքն էլ, իր կարծիքով, լավագույն ձևով դասավորելով, սպասում էր Բրիեննիոսի գալստյանը։ Երևացին երկու բանակների դրոշները և երկու կողմերն էլ պատերազմական շեփորներ հնչեցրին, տեղի ունեցավ կատաղի ճակատամարտ։ Երբ Բրիեննիոսը տեսավ իր տաճարների պարտությունը, նրանց տաճարայն ու երեքումը, վերցնելով իր լավագույն ուժերը, դիմեց վճռական մարտի։ Կայսեր զորքերը նրա թափը կտորեցին։ Զանի որ երկու կողմերի համար էլ հաղթանակը պատվի հարց էր, մարտը սարսափելի ու զարհուրելի բնույթ ստացավ։ Կոմնենոսը դարան մտածներին դուրս գալու ազդանշան տվեց և ուժեղ թափով խուժեց հակառակորդների վրա։ Նրանք Բրիեննիոսի զորքերին գլխովին փախուստի մատնեցին, Բրիեննիոսը գերի վերցվեց, նրա զինվորները շատերը սպանվեցին, ոչ բնական գերի ընկան՝ հատկապես հրամանատարական կազմից։ Գերված Բրիեննիոսը իր ցնորաստության համար դատապարտվեց կուրացման, նա ուշացած ողբաց իր անխոհեմությունը, իսկ կայսրը, հաղթանակի ավետիսներն ստանալով, գոհություն հայտնեց աստծուն և նրա մորը» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Նիկեփոր Բոսիմաստես»)։

«Այս Ալեքսեյը, որ դեռ կայսր չէր (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.), հաղթեց Բրիեննիոսին՝ նրա դեմ վճռական մարտի մեջ մտնելով բաղաբեղ ոչ հեռու՝ հաղթելով ու գերելով» (Վիլիելմ Անուպիայ «Ռոբերտ Գլիսկարի կյանք», գիրք 4)։

³³⁴⁵ «Բրիեննիոսի եղբայրը Յովհաննեսը ուղարկվեց Կիզիկոսի թերակղզին՝ փորձելու տեղացիներին իր հետևից տանել։ Նրան հանդիպեց Ռուսելիոսը և գլխովին փախուստի մատնեց։ Դա տեղի ունեցավ ինդիկոսի առաջին տարվա մարտ ամսին» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Նիկեփոր Բոսիմաստես»)։

³³⁴⁶ «Իսկ պրոտոպրոտոս Նիկեփոր Վասիլակիոսը, հասնելով Դյուրախիոն, այդ բոլոր շրջաններից զորք էր հավաքագրում։ Նա Դիաբոլիսի եպիսկոպոս Թեոդոսիոսի միջոցով նվերներ տալով, Իստալիայից ֆրանկների էլ բերեց՝ պատրաստվելով Բրիեննիոսի դեմ դուրս գալու։ Նա ֆրանկներից, բուլղարներից, հռոմեացիներից ու արվանիսներից բաղկացած բավականին ուժեղ զորք հավաքեց և, այնտեղից դուրս գալով, փութաց ճեպի Թեսալոնիկե։ Հասնելով Ալբիոնա՝ նա որոշեց հենց այնտեղ էլ իրեն կայսր հռչակել, բայց տեղի արքեպիսկոպոսը չողոցեց այդ բանն անել։ Լինելով Թեսալոնիկեում՝ նա իմացավ Բոսանիատեսի գահ բարձրանալ ու հպատակություն խոստովանող մի նամակ գրեց, բայց ծածկաբար խոռոչություն էր սերմանում՝ գործակից ունենալով Գյունոս կոչվածին, Գրիգոր Մեսենեքիոսին և Տեսալոնիստապեխյոսին։ Նա պաժնականներին էլ հրավիրեց զինակցելու։ Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր III Բոսիմասը – Մ.Ֆ.), երբ իմացավ նրա նպատակների ու դիտավորությունների մասին, իր մարդկանցից մեկին նրա մոտ ուղարկեց ապահովության մասին վկայող խրիստով երաշխավորագրով, որով նրան խոստանում էր կատարյալ անվտանգություն, ինչպես և նորեխիսիմոսի աստիճան։ Նա, սակայն, առձեռն բարեգործություններն արիամարիտելով, այնուհետև իզուր տեղը ողբաց։ Հզոր և մեծաթիվ զորքով նրա դեմ ուղարկվեց նորեխիսիմոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.), որը ստացել էր սևաստոսի պատիվը։ Նա հարձակվեց Պերիթեորիոնում գտնվող և Գյունոսի հրամանատարության տակ ծառայող Վասիլակիոսի պահակախմբի վրա, մարտ տվեց ու ոչնչացրեց» (Յովհաննես Սկիլիցեսի Ծարունակող «Պատմություն», «Նիկեփոր Բոսիմաստես»)։

³³⁴⁷ «/18/ Ալեքսեյ Կոմնենոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) ծանրաբար զարկեց և հայտարարեց զորքին, որ օրվա մնացած մասը նրանք կնվիրեն հանգստին, բանի որ ենթադրվում էր զինվորն անցկացնել առանց քնի կամ էլ քնել զինված։ /19/ Իրոք, այդ մարդը, որը բավարար փորձառություն էր ձեռք բերել իր նախկին գործունեության ընթացքում, կանխագուշակեց թշնամու մտադրությունը իր վրա հարձակվել գիշերով, ինչն էլ եղավ։ Հենց նման մի հարձակման էր Ալեքսեյը սպասում ու դրա համար էլ ամենուր ցրեց իր հետախույզներին։ Նա այդպես գործեց, իսկ Վասիլակիոն, որը նրան Կոմնենոսի կողմից ներկայացավ մեկը ու դավաճանաբար հայտնեց, որ, եթե նրան պետք է հարձակվել Կոմնենոսի վրա, ինքը նրան կհանձնի վրանում բնած լիճակում, առանց մի պահ իսկ մտածելու հրամայեց զինվել։ Անմիջապես այդպես էլ վարվեցին, որից հետո, հենց որ արևը դեպի արևամուտ թեքվեց, նա շեփորներով Լեան տվեց ելնելու ու նրանք ելան բաղաբեղ։ Մի կողմ թողնելով ուղիղ ճանապարհը, որպեսզի այդ կերպ թաքնվեն նրանից, ուսից գրեթե ոչինչ հնարավոր չէր թաքցնել, և անցնելով այսպես կոչված Լիստան, նա եկավ մի գետի մոտ, որը շրջակա բնակիչները կոչում են Գալիկ։ Անցնելով այն ևս մեծուց կոչվող ամրոցի մոտ և կտրելով այնտեղ ձգվող խանդակը՝ դրանից հետո նա զնաց բաց դաշտով։ /20/ Վասիլակին, սակայն, չկարողացավ գաղտնի պահել իր նպատակը։ Հազիվ էր նա ելել բաղաբեղ, երբ հետախույզները, տեսնելով բարձրացող թանձր փոշին, եզրակացության եկան նրա ելքի մասին ու այդ մասին հայտնեցին սխուրեղի դոմեստիկոսին։ Սա հրամայեց բոլորին զինվել, պատրաստել ձիերը և սպասել ազդանշանի, իսկ այդ ընթացքում իրար հետևից մարդիկ ուղարկեց հակառակորդի մասին տեղեկություններ բերելու համար։ Այդ ժամանակ նրա մոտ եկավ Թաթիկ անունով իր համախոհներից մեկը՝ մի հավատարմի և իր տարիքի մարդ, որը իր հետ միասին էր դաստիարակվել, և ասաց, որ թշնամին ոչ հեռու է գտնվում, իսկ երբ Կոմնենոսը հարցրեց, թե վստահ՞ է իր արդյոք, որ դա հենց Վասիլակին է, սա պնդեց, որ նույնիսկ լսել է նրա ձայնը, թե ինչպես է նա շարում զորքը և հրամայում հետևել իրեն։ Ավելին, ավելացրեց նա, իր վրա նույնիսկ նետ են արձակել։ Այդ ժամանակ դոմեստիկոսը հրամայեց անմիջապես շեփորահարել ելք, իսկ ճամբարի տեղում էլ վառված վիճակում պահել ջահերը և մոմակառները։ /21/ Սեփական վրանում են թողնել իր մոտ գտնվող ներքինի վանականին, որին, որպես ճարպիկ մի մարդու, Կոմնենոսի մարդը հանձնարարել էր հոգալ որդու մասին։ Կոմնենոսը համանաբարեց նրան չհանգսնել ջահերը ողջ գիշեր։ Նա հրամայեց նաև մյուսներին իրենց վրաններում վառ պահել ջահերը և մարիսե կրակները, որպեսզի դրանք վառվեն մինչև առավոտ, իսկ ինքը, զինված զորքի հետ միասին ելնելով ճամբարից, կանգ առավ անտառապատ մի վայրում։ /22/ Գտնվելով ճամբարից ոչ հեռու և տեսնելով, որ ռազմիկները անցել են թալանի, Վասիլակին էլ իր հերթին տիրեց դոմեստիկոսի վրանին և սկսեց մտածել, թե այդ կերպ հասել է ամեն ինչի և տիրել նույնիսկ իրեն՝ դոմեստիկոսին։ Մննելով վրանը և այնտեղ վանականից ու այրվող ջահից բացի այլ բան չգտնելով՝ նա հարցրեց. «Որտե՞ղ է այդ թալանը»։ Բանգի Ալեքսեյը «ո» տառը մաքուր չէր արտասանում, - «բերեք նրան ինձ մոտ այստեղ»։ Հիշատակված վանականը երդումով սկսեց հավաստիացնել, որ չգիտի, թե որտեղ է նա։ Այդ ժամանակ վասիլակին, կարծելով, որ իրեն խաբում են և հուզվելով մեկ զայրույթից, մեկ էլ ուրախությունից, ինչպես ասում են սարդոնյան ծիծաղով ծիծաղեց և հրամայեց իր ենթականերին կտրատել վրանը։ Երբ դա արվեց, նա հրամայեց կռանալ ու նայել, թե արդյո՞ք դոմեստիկոսը թաքնված չէ սեփական անկողնու տակ և, երբ նա այնտեղ էլ չգտնվեց, հրամայեց մի կողմ նետել վրանում գտնվող արկերը։ Ահա թե ինչի է հասցնում գոռոզությունը, որը աղավաղում է մարդու ողջամիտ հոգին։ Եվ այսպես, կորցնելով հույսը և հակառակ զգացումի մեջ ընկնելով, բանգի նրա ուրախությունը փոխվեց տխրության, նա բազում անգամներ հարվածեց իր ոտքերին և ասաց. «Դժբախտ լինե՛մ ես, թվատը խաբեց ինձ»։ Որն է այլ բան չգտնելով, որ ծաղրի այդ մարդուն, նա միայն ծաղրում էր նրա փոքրիկ թերությունը, որը սա ուներ «ո» տառը արտասանելիս։ /23/ Դրանից հետո նա հանկարծ բարձրաձայն գոռաց. «Չորավարներ, ելե՛ք ճամբարից, թշնամին նրանից դուրս է գտնվում»։ Վասիլակիի ձայնը այնքան ուժեղ էր, որ ողջ զորքը իրար խառնվեց, սակայն, երբ այդ զորավարը ելավ ճամբարից, իսկ նրա զորքը դեռևս զբաղված էր թալանով, նա հանդիպեց արիական Ալեքսեյին, որը գալիս էր իր զորքի գլուխն անցած՝ փոքրաթիվ անձանց հետ միասին։ Նկատելով առջևից ընթացող առաջնորդին և կարծելով, թե դա հենց Վասիլակին է, նա մերկացրած թրով անմիջապես նետվեց նրա վրա և, հարվածելով աջ ձեռքին, որով սա նիզակն էր բռնել, կտրեց երեք մատները, որոնց հետ միասին գետին ընկավ նաև Նիզակը։ Դա ուժեղ անհանգստացրեց թշնամու զորքին, և ռազմիկները դիմեցին փախուստի, թեև, անկանոն այս ու այն կողմ նետվելով, միայն խանգարում էին մեկ մեկու։ /24/ Այստեղ Ալեքսեյի զորքից մեկը՝ Գուլիաս անունով մի կապարովկիացի, ճանաչելով Վասիլակիին, սրով հարվածեց նրա սաղավարտին և սուրը, կտրվելով հենց ձեռքի մոտ, ընկավ։ Տեսնելով այդ՝ Կոմնենոսը սկսեց էր արդեն դիտողություն անել այդ ռազմիկին, թե ինչո՞ւ նա իր անզգուշության պատճառով անգնե մնաց, սակայն սա անմիջապես ցույց տվեց սրի կոթը և ազատվեց հանդիմանանքից։ Նույն կերպ նաև մակեդոնացի «Թռնիկ» մականվանյալ Պետրոսը, ներդրվելով թշնամիների մեջտեղը, շատերին կտորեց, սակայն զորքը չհասկացավ էլ նույնիսկ, թե ինչ է կատարվում, բանի որ մարտը հարավարում էր տեղի ունենում և նրա բոլոր մանրամասները զանազանել հնարավոր չէր։ Այդ ընթացքում Կոմնենոսը շարունակում էր հարձակվել հակառակորդի դեմևս դիմադրող մասի վրա, կտորում էր ձեռքի տակ ընկածին, իսկ հետո՝ կրկին վերադառնում յուրաքանչյուրի մոտ։ Այդ պահին ֆրանկների սեփական զորքից մեկը, տեսնելով, որ նա հենց նոր է ելել թշնամիների շարքի միջից և կարծելով, թե դա հակառակորդի մի ռազմիկ է, նետվեց նրա վրա և Նիզակի հարվածով կտապալել նրան ծիղեց, թեև նա ծիու ամենաուժեղ հեծյալներից մեկը չլիներ, իսկ երբ Կոմնենոսը շուտ եկավ ու նրա վրա նետվեց թրով, այդ ժամանակ արդեն սա հասկացավ, թե ում վրա է հարձակվել և սկսեց անդրադարձնել նրանից ներդրություն խնդրել, պնդելով, թե չիմանալով, այլ ոչ թե չար մտքով է նրա վրա հարձակվել։ Այդ ժամանակ արիական Ալեքսեյը ներեց նրան։ /25/ Զանի որ թշնամիները մասամբ դեռևս դիմադրում էին, Կոմնենոսը բոլոր ուժերը ներդնելով փորձում էր մասնատել նրանց մարտակարգի մնացորդը ու դրա

համար էլ իր գործին հրաման տվեց, այլևս ժամանակ չկորցնելով, գալ իր մոտ: Ահա այսպիսին էր գործը, որը նա իրականացրեց գիշերով, քչերի հետ միասին, իսկ երբ արևը ծագեց, Վասիլյակի կողմնակիցները, չնայած փորձում էին կարգի բերել իրենց ռազմիկներին և, ինչպես կարող էին, ոգևորում էին նրանց, բանի որ այդ ժամանակ իրենց ուժերին էին ձգտում միանալ նաև վասիլյակյան այն ռազմիկները, որոնք թալանով զբաղվելով հեռացել էին յուրայիններից, ահա ուրեմն, սխուրթի դոմեստիկոս Ալեքսեյի գործից ոմանք սուրացին սրանց ընդառաջ և հեշտությամբ փախուստի մատնեցին նույնիսկ մինչև մարտի սկսվելը, որից հետո, շատերին գերելով, վերադարձան յուրայինների մոտ: /26/ Այդ ընթացքում Վասիլյակի հորեղբորորդի Մանուելը, բարձրանալով մի բլրի վրա, ոգևորում էր իր գործը և բարձրածայն գոչում. «Այս օրը և հաղթանակը պատկանում են Վասիլյակին»: Տեսնելով այդ՝ Վասիլ-Կուրտիկը, Բրիեննոսների տանը պատկանող մի մակեդոնացի, խթանեց իր ձիուն և բարձրացավ նրա մոտ բլուր: Սա արդեն մերկացնում էր նրա դեմ թուրը, սակայն Վասիլ-Կուրտիկը հարվածեց նրան լախտով և, ցած նետելով ձիուց, կապկալած վիճակում բերեց սխուրթի դոմեստիկոս, արիական Ալեքսեյի մոտ: Այդ ժամանակ երևաց նաև Կոմենտոսի գործը և ստիպեց Վասիլյակի գործի մնացած մասին ևս դիմել փախուստի: Վասիլյակին ևս փախավ, որպեսզի շուտով զբաղեցնի բաղաբը, իսկ Կոմենտոսը սկսեց հետապնդել նրան...: /27/ Եվ ահա, Վասիլյակին փակվեց բաղաբում, իսկ Ալեքսեյ Կոմենտոսը տեղակայվեց բաղաբից դուրս խիված ճամբարում ու, ցանկանալով իր հակառակորդի կյանքը խնայել, նրա մոտ դեսպան ուղարկեց խոստումով, որ, եթե սա բաղաբը հանձնի, իրենի ոչ մի վատ բան չի տեսնի: Այդ դեսպանը մի բարի ու ազնիվ, իր արժանիքներով փայլող գերապատիվ Սիմեոնն էր՝ Զետոֆոնյան երկրամասի Աթոն վանքի վանահայրը, սակայն ինչպես էլ նա համոզեց Վասիլյակին, չկարողացավ համոզել ու դրա համար Կոմենտոսը բանակցություններ սկսեց նրա հրամանատարների ու բաղաբի բնակիչների հետ, որոնք էլ հենց բաղաբը հանձնեցին: Չնայած որ Վասիլյակին ամրացավ միջնաբերդում՝ նրա մոտիկները, տեսնելով մոտեցող վտանգը, բռնեցին նրան ու հանձնեցին Կոմենտոսին: Դրանից հետո, մտնելով բաղաբ, Կոմենտոսը դարձավ Վասիլյակի հարստության տերը: Վասիլյակի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր III-ի – Մ. 3.**) մոտ սուրիանդակներ ուղարկելով Վասիլյակի գերման լուրով՝ ինքը մի բանի օր մնաց բաղաբում և, այնտեղի կառավարումը կարգի գցելով, փառահեղ ավարով հետ դարձավ» (Նիկեփոր Բրիեննոս «Պատմական նոթեր», գիրք 4, մաս 18-27):

«/7/ Այսպես ավարտվեց արշավանքը Բրիեննոսի դեմ, սակայն մեծ դոմեստիկոսին՝ իմ հայր Ալեքսեյին, վիճակված չէր հանգստությունը վայելել ու նա ստիպված եղավ մեկ այլ մարտի մեջ մտնել մեկ ուրիշի հետ: Բորիլը՝ Բոտիկատին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր III Բոտիկատին – Մ. 3.**) մոտիկ բարբարոսներըց մեկը, ելավ բաղաբից մեծ դոմեստիկոսին՝ իմ հորը, ընդառաջ և, նրանից ընդունելով Բրիեննոսին, նրա հետ արեց այն, ինչ արեց: Կայսեր անունից նա հրամայեց իմ հորը դնել Վասիլյակի դեմ, որը նա իր վրա կայսերական պատմունքներ էր գցել ու Բրիեննոսից հետո արդեն ինքն էր անգուսպ կերպով արևմուտքում ապստամբության կրակը վառում: Վասիլյակին իր արիությանը, բաջությանը, խիզախությանը և ուժով զարնացնող մի մարդ էր: Ունենալով բռնակալական հակումներ՝ այդ մարդը բարձրագույն պաշտոնների և կոչումներ էր հասել, որոշներին հասնելով խորամանկությանը, մյուսներին էլ՝ բռնատիրելով: Բրիեննոսի տապալումից հետո նա դարձավ նրա հաջորդը և ընդունեց նրանից նրա իշխանությունը: Սկսելով Եպիֆանոսից, դա Բիլիթիայի գլխավոր բաղաբն է, նա գրեթե ընդհուպ մոտեցավ թեսալոնիկցիների բաղաբին՝ իր ճանապարհին ամեն ինչ նվաճելով: Դրանից հետո նա ինքն իրեն կայսր բնորոշեց և հռչակեց ու Բրիեննոսի գործը տանում էր ուր կամենա: Լռելով նրա մյուս հատկանիշների մասին՝ ասեմք միայն, որ այդ այդը հիացմունք էր առաջացնում իր հասակով, ձեռքերի ուժով ու դեմքի հանդիսավոր արտահայտությամբ: Դենց նման հատկանիշներն են, որ իրենց կողմն են գրավում ռազմիկների կոպիտ դասին, բանգի այն չի կարող Նայել անձի հոգու մեջ և ուշադրություն չի դարձնում նրա առաքելությանը, այլ բավարարվում է մարմնական բարենաստություններով, հիանում է բաջություններ, ուժով, վազքի արագությանը ու հասակով՝ կարծելով, թե այդ հատկանիշները բավարար են ծիրանի ու պատմունքան կրելու համար: Այդ բարենաստությունները ունենալով՝ Վասիլյակին միաժամանակ նաև արիական ու անվախ հոգու տեր էր: Ընդհանրապես, նրա ողջ պահվածքում ինչ-որ իշխանական բան կար: Նա ուներ որոտի նմանվող ձայն, որը շփոթի էր մատնում ողջ գործը, իսկ նրա գոռոցն էլ ի վիճակի էր յուրաքանչյուր մեկին զրկել բաջությունից: Դա խոսքով անալարտելի մի մարդ էր, որը և կարողանում էր ռազմիկներին մարտի կոչել, և նրանց փորձաքննությունները: Իր կողմում ունենալով նման բարենաստություններ, հավաքելով անհաղթ զորք ու արշավանք սկսելով՝ այդ այդը, ինչպես ասացի, եկավ թեսալոնիկցիների բաղաբը: Իմ հայրը Ալեքսեյ Կոմենտոսը իր հերթին զորք կազմեց նրա՝ որպես մի անհաղթ Տիֆոնի կամ հայրուրածեղք հսկայի, դեմ պայքարելու համար: Օգնության կանչելով ռազմական իր ողջ խորամանկությունը և բաջարի ոգին՝ նա պատրաստվեց հանդիպել արժանի հակառակորդի: Դեննս չնաբերելով մարտերի դիմել, չլվալով արյունը ձեռքերից ու թորից՝ նա, ինչպես սարսափելի առյուծ, որը բաց է թողնում իր գայլույթը, ելավ այդ ժանիքավոր կարգի՝ Վասիլյակի դեմ: Ալեքսեյը ժամանեց Վարդապ գետի մոտ, ինչպես այն կոչում են տեղաբնիկները...: Դրանից հետո հմուտ զորավարը՝ իմ հայր Ալեքսեյը նկատեց գետի երկու հունների միջև ձգվող տարածք՝ ինչ և նրա, որը նոր է ձևավորվել: Կարծելով, թե այդ գետը մի կողմից անվտանգ կդառնի իրեն՝ նա ճամբար գաղթեց նրա մոտ և, որպես բնական խանութ, օգտագործեց հին հունը, որը, վերածվել էր խորը խանութի, բանգի երկու հունները իրարից ոչ ավել, բան երկու կամ երեք ասպարեզի վրա էին ձգվում: Ամփոփալեց էլ հրամայեց օրվա ընթացքում հանգստանալ, վայելել բուրդ և ձիերին բավարար կեր տա, բանգի երկուսի իջնելուն պես նրանց վիճակված էր լինելու արթուն մայլ և սպասել հակառակորդի անակնկալ հարձակմանը: Հայրս, կարծում եմ, այդ կերպ վարվեց, բանի որ այդ գիշեր սպասում էր թշնամիների հարձակմանը: Նա կամ կանխագգում էր այդ իր բազմափորձության շնորհիվ, կամ էլ ինչ-որ մի Նշանից գլխի էր ընկել, որ դա լինելու է: Այդ կանխատեսումը նրան այցելեց դեպքերից քիչ ժամանակ առաջ: Գուշակելով դեպքերի զարգացումը՝ նա անհրաժեշտ միջոցները աչքաթող չարեց, այլ իր ռազմիկների, գնեթերի, ձիերի և մարտի համար անհրաժեշտ այլ բաների հետ միասին լեյք ճամբարը: Նա այնտեղ ամենուր վառածով կրակներ թողեց և Դովհանիկիա անունով իր մոտիկներից մեկին, սա վաղուց էր ընտրել վանականի կյանքը, վտանգեց սեփական վրանը, պարենամթերքը, որը տանում էր հետը, ինչպես նաև մնացած գույքը: Ալեքսեյը, հեռանալով ճամբարից, զինված զորքի հետ կանգ առավ՝ սպասելով դեպքերի զարգացմանը: Նա ձգտում էր նրան, որ Վասիլյակին, տեսնելով ամենուր վառվող կրակները և իմ հոր լուսավորված վրանը, որոշի, որ Ալեքսեյը հանգստանում է ու այդ հույսով հեշտ կլինի նրան գերի բռնել: /8/ Իմ հայր Ալեքսեյը չխաբվեց սպասումներում, ինչպես ասացի, և իր կանխատեսումներում: Վասիլյակին սեծաթիվ հեծյալ ու հետևակ զորքով անակնկալ մոտեցավ այն վայրին, որտեղ, ինչպես ինքն էր կարծում, տեղակայված է ճամբարը: Ամենուր տեսնելով լուսավորված վրանները, ինչպես նաև լուսավորված կայսերական վրանը, նա ուժեղ և սարսափազդու գոռոցով ներխուժեց վրան: Բանի որ վրանում չկար այն մարդը, որին ինքը այդպես ձգտում էր գտնել և ընդհանրապես, ոչ որևէ ռազմիկ, ոչ էլ այլ մարդ առաջ եկավ, եթե չհաշվենք մի բանի ողորմելի ծառաները, Վասիլյակին ավելի բարձրաձայն գոռաց: «Ո՛ր է կորել այդ թվաբաժնը»: Դրանով ու ծաղրում էր մեծ դոմեստիկոսի խոսակցական թերությունը: Ընդհանրապես հայրս լավ էր խոսում, նրա նման ի ծնե հռետոր իր խոսքերով ու դատողություններով չկար, սակայն «ո» տառը արտասանելու ժամանակ նրա լեզուն չնչի չափով կակազում էր, չնայած որ մյուս տառերը նա հստակ էր արտասանում: Նման վիրավորանքներ գոռալով՝ Վասիլյակին սկսեց փնտրոտքը, շուտ տվեց բոլոր արկղերը, արշավային անկողիները, մնացած իրերը և նույնիսկ ինքն անկողինը, բանգի նա փնտրում էր, թե արդյո՞ք որևէ տեղ չի թաքնվել ստրախեղություն: Նրա հայացքը ոչ մեկ անգամ սահեց վանական Դովհանիկիայի վրայով, որը, ենթարկվելով մոր խնդրանքին, իր մոտ թեսալոնիկցի ունենալ մի պատմական վանական, սիրող որդին պահում էր իր մոտ մոր կանխախախտ համաձայն ոչ միայն մանկական, այլև պատմական հասակում՝ մինչև ամուսնություն: Վասիլյակին, խուզարկելով ողջ վրանը, չէր դադարում, Արիստոֆանոսի խոսքերով ասած. «Ուսումնասիրել էրեքոսի գաղտնիքները», և նա Դովհանիկիային հարցաքննության ենթարկեց դոմեստիկոսի մասին: Բանի որ սա համառորեն պնդում էր, թե Ալեքսեյը նախապես իր գործով հեռացել է, Վասիլյակին հասկացավ, որ սարսափելի կերպով խաբվել է և լիովին հուսահատված վիճակում սկսեց տարբեր կերպ գոռալ: «Ո՛վ զինակիցներ, ռազմիկներ, մեզ խաբել են, թշնամին դրսևում է»: Նա դեռ չէր ավարտել խոսքը, երբ ճամբարը լքող հակառակորդի դեմ հառնեց իմ հայր Ալեքսեյ Կոմենտոսը, որը մի բանի ռազմիկների հետ միասին ընթանում էր իր գործի առջևից: Ալեքսեյը տեսավ մի մարդու, որը փորձում էր կարգի բերել գործը, բանի որ Վասիլյակի ռազմիկների մեծ մասը զբաղված էր թալանով ու կողոպուտով և հենց դրա վրա էր հույսը դրել իմ հայրը, ու, մինչև սա մարտական վիճակի կերտեր գործը, մեծ դոմեստիկոսը, որպես անակնկալ աղետ հառնեց նրա առաջ: Եվ ահա, տեսնելով գործը շարողին և թե հասակի կամ թե գեղքի փայլի պատճառով նրան Վասիլյակի տեղը ղեկում, զրահների վրա փայլում էին աստղերը, Ալեքսեյը մոտեցավ նրան և արագ հարված հասցրեց: Ձեռքը, որը պահում էր թուրը, անմիջապես էլ գետին ընկավ և դա գործին ուժեղ շփոթի մատնեց: Դա Վասիլյակին չէր, բայց նրա գործի ամենաբաջ մարդկանցից մեկն էր, որը արիությանը ոչնչով չէր զիջում նրան: Դրանից հետո, ուժեղ ընկնելով թշնամիների վրա, Ալեքսեյը նրանց նետերով հեղեղեց, նիզակներով վերբեր հասցրեց, մարտական կոչեր արձակեց և շփոթ մտքերը թշնամիների շարքերում: Մթափ ուղեղի և մտքի տեր մարդ լինելով՝ նա հաշվարկել էր ամեն ինչ՝ տեղը, վայրը, գեղեթերը, և այդ բոլորը նա պետք եղած կերպով օգտագործեց հաղթանակի համար: Ալեքսեյը տարբեր կողմեր վազողներից առաջ էր անցնում և ընդհանուր խառնաշփոթում ոչ-ոք չէր կարողանում թշնամիներին տարբերել բարեկամներից: Գույուս անունով ոմն կապարովկիացի՝ իմ հոր նվիրված ծառան, մի արիական ու մարտական ոգով մարդ, տեսավ Վասիլյակին, վայրկենապես ճանաչեց նրան և հարվածեց սաղավարտին, սակայն նրա հետ տեղի ունեցավ այն, ինչ եղավ Մենելայոսի հետ Ալեքսանդրի դեմ մարտում: Նրա թուրը՝ «բաժանվելով երեք կամ չորս մասի, ընկավ ձեռքից», իսկ ձեռքում մնաց միայն թրի կոթը: Տեսնելով Գույուսին՝ ստրատեգոսը նրան սկսեց մեղադրել այն բանի համար, որ նա առանց թրի մնաց, սակայն այդ ռազմիկը, ցույց տալով նրան թրի կոթը և մեծ դոմեստիկի գայլույթը հանդարտեցրեց: Մեկ ուրիշ ռազմիկ՝ Դեոթոն-Թոնիկ անունով մակեդոնացին, ներխուժելով թշնամիները շարքերը, նրանցից շատերին սպանեց, իսկ այդ ընթացքում գործը շարժվում էր, որևէ պատկերացում չունենալով, թե ինչ է

կատարվում: Մարտը մղվում էր մթնում և ռազմիկները չէին կարողանում տեսնել կատարվողը: Կոմսենուր մեկ հարձակվում էր հակառակորդի կարգը դեռևս պահպանող ջոկատների վրա, մեկ վերադառնում յուրայինների մոտ: Նա շտապեցնում էր սրանց տապալել Վասիլակիի այն ռազմիկներին, որոնք դեռևս մնում էին շարքում, ու նաև դեսպաններ ուղարկեց հետ մնացողների մոտ՝ հրամայելով նրանց առանց հապաղելու առաջ գալ և ժամանել մարտի վայր: Այդ ժամանակ մեծ դոմեստիկ ռազմիկների թվից ոմն կետ, կարծ աասած՝ մի արիական ռազմիկ, որը լցված էր Արեւի դգով, նկատեց, թե ինչպես է իմ հայրը մերկացված ու արյունից գուրջի արծակուր թուրը ձեռքին ելնում թշնամիների շարքերից և, ընդունելով նրան հակառակորդի փոխարեն, արնթաց կերպով հարձակվեց նրա վրա ու նիզակով հարվածեց կոճքին: Նա, հավանաբար, կտապալել ստորատեգոսին թամբից, եթե միայն Ալեքսեյը ամուր ստսած չլիներ թամբին և չգոռար այդ ռազմիկի վրա՝ սպառնալով գլխատել նրան: Կելտը պահպանեց իր կրակը՝ արդարանալով այն հանգամանքով միայն, որ մարտի թոհուրեհում և մթնում չի ճանաչել զորավարին: /9/ Ահա այսպիսի գործեր այդ գիշեր իրականացրեց սխուրի դոմեստիկուրը իր փոքրաթիվ ռազմիկներ հետ: Հենց որ լույսը բացվեց և արևը նայեց հորիզոնից՝ Վասիլակիի ջոկատների հրամանատարները սկսեցին ինչքան ուժ ունեին հավաքել մարտը լքած ու ավար հավաքելով զբաղված ռազմիկներին: Իր հերթին մեծ դոմեստիկուրը, շարելով գործը, կրկին ելավ Վասիլակիի դեմ: Հեռվից նկատելով Վասիլակիի գործը լքած մի բանի ռազմիկների՝ դոմեստիկուսի ռազմիկները ինչքան ուժ ունեին նետվեցին նրանց վրա ու փախուստի մատնեցին, իսկ մյուսներին գերեցին ու բերեցին Ալեքսեյի մոտ: Այդ ընթացքում Վասիլակիի եղբայր Մանուելը ելավ մի բլրի վրա և սկսեց բարձրաձայն գոռալ հետևյալը. «Սա Վասիլակիի օրն է, հաղթանակը նրանն է»: Ոմն մեկը Վասիլ անունով, «Կուրտիկ»՝ սակավանյալ, այն Նիկեփոր Բրիեննուսի մոտ ընկերը, որի մասին ասացի պատմությունս՝ մի անգամ ռազմունակ մարդ, դուրս վազելով Կոմսենուսի գործի շարքերից, սկսեց բարձրանալ բլրի վրա: Վասիլակիին հանեց թուրը պատյանից և ինչքան ուժ ունեւ նետվեց դեպի նա: Կուրտիկը ճանկեց ոչ թե թուրը, այլ թամբից կախված լախտը, և հարված հասցրեց Մանուիլի սաղավարտին, որը անմիջապես տապալվեց ծիուց: Դրանից հետո Կուրտիկը կապկեց նրան և որպես ավար բերեց իմ հոր մոտ: Այստեղ արդեն հայտնվեց Կոմսենուրը իր ջոկատներով և, տեսնելով այդ, Վասիլակիի գործի մնացողները կարճատև դիմադրությունից հետո դիմեցին փախուստի: Այժմ արդեն Վասիլակիին էր փախչում և Ալեքսեյ Կոմսենուրը հետապնդում էր նրան: Երբ նրանք հասան Վասիլակիի մոտ՝ այդ բաղաբի բնակիչները ներս թողեցին Վասիլակիին, սակայն անմիջապես էլ փակեցին դարպասները ստորատեգոսի առաջ, սակայն իմ հայրը չնահանջեց, չհանեց զոհները և սաղավարտը ու մեջքից չիջեցրեց վահանը, այլ, ընդհակառակը, տեղակայվեց ճամբարում և սկսեց հարձակվումով ու ավերով սպառնալ բաղաբին: Դրանից հետո, ցանկանալով պահպանել Վասիլակիի կրակը, նա իրեն ուղեկցող վանական Հովհաննիսիկին, իր առաջնորդաբար հայտնի այդ անդու, միջոցով Վասիլակիին խաղաղություն և առաջադրում՝ վստահեցնելով նրան, որ իրեն ոչ մի չարիք չի պատճառի, եթե սա հանձնվի Ալեքսեյին: Վասիլակիին մերժեց այդ առաջարկը, սակայն թեսալոնիկեցիները, վախենալով, որ բաղաբը կզրավվի և իրենք արեւներ կկրեն, բացեցին դեպի բաղաբ տանող ճանապարհը Կոմսենուսի առջև: Վասիլակին, իմանալով այն մասին, թե ինչ է արել ամբողջը, անցավ միջնաբերդ և այնտեղից սկսեց հարձակումներ գործել բաղաբի վրա: Նա չդադարեցրեց մարտական գործողությունները, չնայած որ դոմեստիկուրը նրան անկողնագլուխներ էր խոստանում: Նույնիսկ նման դժվարին իրավիճակներում էլ Վասիլակին իրեն իսկական հերոսի նման էր պահում: Նա չէր ցանկանում իր արիության նույնիսկ փոքր մասը գիշել, բանի դեմ միջնաբերդի պահապանները ուժով չվտարեցին նրան այնտեղից, չբռնեցին և չհանձնեցին մեծ դոմեստիկուսին: Ալեքսեյը անմիջապես Վասիլակիի գերման մասին հայտնեց կայսրը, կարծ ժամանակ մնաց Թեսալոնիկեում և, կարգի գցելով այնտեղ ի գործերը, վերադարձի ճամփան բռնեց» (Աննա Կոմսենուս «Ալեքսիական», գիրք 1, մաս 7-9):

«Նրա (Բյուզանդական կայսրության սպագա կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) բանակն առաջ անցավ և առանց կորուստների հասավ մինչև Թեսալոնիկե, որից որոշ հեռավորության վրա բանակեց Վարդար կոչվող գետի դիմացի ափին՝ որոշելով գործին հենց այդտեղ հանգիստ տալ: Այդ ժամանակ Վասիլակիուրը, ջանալով նեղաբար հաղթանակի հասնել, մտածեց գիշերով ծածուկ հարձակվել նրանց վրա և գլխովին ջախջախել: Դեմիստոսը, սակայն, նախօրոք սկսատոսին տեղեկացրեց նեղության մասին և վերջինս ու նրա մարդիկ նախագգուշացան վտանգից: Վասիլիկուրը, որը գիշեր սրընթաց շարժվելով, անակնկալ ներբաշվեց պատմաբանի մեջ: Նա գլխովին պարտվեց, իր մարդկանցից շատերին կորցրեց, հատկապես ֆրանկներից, իսկ ինչն էլ, դոմեստիկուսի հետ կռիվ բռնվելով և ուժասպառ լինելով, ապաստանեց Թեսալոնիկեի միջնաբերդում՝ ստածելով սկսատոսի հարձակումը հետ մղել ամրության օգնությամբ: Սկսատոսը առանց հապաղելու հրամայեց իր մարդկանց շուտափույթ գրավել բերդը: Նրանք, փութաբանորեն հարձակման անցնելով, թեսալոնիկեցիների համաձայնությամբ շուտով գրավում և հաղթահարում են այն ու գրավում միջնաբերդը: Գերի է վերցվում նաև Վասիլակին, որը շղթայվում և կապալ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր III Բոսիանոսի - Մ.Ֆ.), ուղարկվում» (Հովհաննես Սլիվիցեի Ծարունակող «Պատմություն», «Նիկեփոր Բոսիանոսես»):

«Ինչ վերաբերվում է Վասիլակիին, ապա Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության սպագա կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) հաղթեց սրան խորամանկությամբ: Բանն այն էր, որ նրանք երկուսը, ելնելով, որպեսզի ճակատամարտեն միմյանց դեմ, օրվա վերջին ճամբար զարկեցին իրար շատ մոտիկ: Գիշերը, սակայն, խորամանակ Ալեքսեյը փախուստ ձևացրեց և լքեց իր ճամբարը՝ ոչնչի ձեռք չտալով ու ամեն ինչ թողնելով տեղում: Անալոյան բված փակները, այլ առարկաներ, ինչպես նաև մի բանի ձիեր փախուստի տպավորություն տեղծեցին և ահա Վասիլակին, տեսնելով, որ մարտի ոչ մի պատրաստություն չկա, իսկ ճամբարն էլ լքված է, շրջակայքը հետախուզելու համար մարդիկ ուղարկեց, որոնք հետ եկան ու գեկուցեցին, որ մարդու կամ ձիու որևէ ձայն իրենք չեն լսել: Այդ ժամանակ Վասիլակին մտածեց, որ իրոք ոչ մի վտանգ չկա, լցվեց վստահությամբ, որ վախեցրել է թշնամու ու նա փախել է, որից հետո ճաշեց և հարթած բնեց, իսկ նրա ռազմիկներն էլ հարմար տեղակայվեցին հակառակորդի լքված ճամբարում: Ալեքսեյը, սակայն, աննկատ մոտենալով հակառակորդին, նետվեց թշնամիների վրա և ահաբեկելով խելագարեցր նրանց, ընդ որում միայն քչերը փախան, սակայն սրանք էլ ոչ մի տեղ չկարողացան անկուսված տեղ գտնել, մինչև որ գիշերը լիովին խավար չդարձավ: Արդյունքում թշնամիներից շատերը բռնվեցին կամ սպանվեցին, բանգի բունն ու գինու ավելորդ օգտագործումը նրանց պատել էր թուլությանը և նրանք ոչ կարողանում էին փախչել, ոչ՝ գնել պահել ձեռքում: Վասիլակին կուրացվեց և ուղարկվեց Նիկեփորին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր III Բոսիանոսին - Մ.Ֆ.), որի դեմ էլ ապստամբել էր, որպեսզի տեսնի նրան, ով տեսնել արդեն չէր կարող» (Վիլիելմ Ալայուիցի «Ռոբերտ Գլիկուրի կյանքը», գիրք 4):

³³⁴⁸ «Այդ տարի Տաջ ալ-Դաուլա Տուտուշ իբն Ալի Արսլանը (Դամասկոսի Էմիրության Էմիր Տուտուշը (1079-1095) - Մ.Ֆ.) գրավեց Դամասկոսը: Բանն այն է, որ նրա եղբայրը Մելիքշահ սուլթանը (Մելիքյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը - Մ.Ֆ.) Ֆիջիի 470 թվականին նրան պարգևել էր Ամորիքի իշխանությունը և ամեն ինչ, որ կնվաճեր այդ կողմերում: Նա եկավ Յալեյ ու պաշարեց այն, իսկ բնակչությունը սաստիկ տուլի ենթարկվեց: Նա իր մոտ թուրքմենների մեծ զորք ուներ և ահա Դամասկոսի տեր Անթիոքը (Դամասկոսի Էմիրության իմամադի Էմիր Անթիոք - Մ.Ֆ.) նրանից օգնություն խնդրեց՝ հայտնելով, որ եգիպտական զորքերը իրեն պաշարել են Դամասկոսում: Իրոք, Էմիր ալ-Ջուլուշ Բադրը Նասր ալ-Դաուլա կոչված մի զորավարի գլխավորությամբ եգիպտոսից զորք էր ուղարկել, որը պաշարել էր Դամասկոսը: Ուստի Անթիոք Տաջ ալ-Դաուլա Տուտուշին լուր էր ուղարկել օգնության կանչելով և վերջինս եկավ՝ պաշտպանելու Անթիոքին: Երբ եգիպտացիք լսեցին նրա մոտենալու մասին՝ վախեցած նրա ձեռքից փախան՝ գրեթե պարտված փնձակում: Անթիոքը դուրս եկավ պարսպի մոտ, դիմակորդեր Տուտուշին, սակայն վերջինս զայրացավ, թե ինչո՞ւ ընդառաջ չէր եկել և միայն պարսպի մոտ էր սպասում, որից հետո մեղադրեց նրան: Անթիոքն ուզեց արդարանալ տարբեր ձևերով, սակայն Տուտուշը չընդունեց այդ խոսքերը և, անմիջապես ձերբակալել տալով, սպանեց նրան ու գրավեց բաղաբը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալկատար պատմություն»):

³³⁴⁹ «Հայոց 528 թվականին Հայոց Փագիկ արքան, զինելով իր զորագունդը, գնացել և իջել էր Տարսոն բաղաբը՝ վասալուրականցի հայ բաջ իշխան Աբլղարիքի՝ հուլ խաչիկի որդի Հասանի որդու, մոտ: Փագիկը բարեկամական նպատակներով գնացել էր Աբլղարիքի մոտ, իսկ վերջինս Փագիկին կանչել էր ինսամության նպատակով, բայց ինչ-ինչ պատճառներով ինսամության գործը գլուխ չեկավ և Փագիկը, առյուծի պես մռնչալով, վերադարձավ: Նա մեծ, հզոր և բաջ մարդ էր: Նա ձերբակալեց գավառի բոլոր իշխաններին և սկսեց շղթայակապ իր առջևից բռնել: 1.000 հոգով նա եկավ Արժախասի դաշտը՝ Կիզիստրա կոչվող բերդը, որը պատկանում էր Ռում երեք եղբայրների՝ Մանդալեի որդիներին: Ճանապարհը մյուս կողմում թողնելով՝ Փագիկը երեք հոգով գնաց ուղեղ դեպի նրանք, ովքեր նախապատրաստություն էին տեսել և 50 հոգի տեղադրել՝ Փագիկին դարանակալելու: Երբ Փագիկը մոտեցավ բերդին, երեք եղբայրներն եկան և երեսնվալոր երկրպագելին նրան: Փագիկը, տեսնելով նրանց, կանչեց ողջագուրվելու: Երեք եղբայրները, մոտենալով նրան, բոլորը միասին բռնեցին Փագիկի վզից և ծիուց ցած գցեցին, իսկ Փագիկի հետ եկող մարդիկ թողեցին և փախան: Այդ միջոցին դարան մտածները դուրս եկան և Փագիկին բռնեցին: Փագիկի զինվորները, լսելով կատարվածի մասին, ցրվեցին: Փագիկին տարան բերդ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ տարի Հայոց արքա Փագիկը մեծ զորքով մեկնեց մայրաքաղաք Տարսոն՝ Աբլղարիք իշխանի մոտ՝ ըստ նրա իսկ հրավերի՝ ինսամության համար: Ինչ-որ պատճառով, սակայն, գործը չստացվեց և Փագիկը զայրացած ու կատաղած հետ դարձավ: Ճանապարհին նա կանգ առավ Արժախասի դաշտում՝ Կիզիստրա կոչվող բերդի մոտ: Նրա հետ 1.000 հեծյալներ էին: Այդ ամրոցի տերը երեք հույն եղբայրներ էին՝ Մանդալեի որդիները: Դրանից հետո, կորցնելով գործը՝ Փագիկը երեք հոգով գնաց ուղեղ դեպի նրանք, ովքեր նախապատրաստություն էին տեսել և 50 հոգի տեղադրել՝ Փագիկին դարանակալելու: Երբ Փագիկը մոտեցավ բերդին, երեք եղբայրներն եկան: Փագիկը, տեսնելով նրանց, կանչեց ողջագուրվելու: Երեք եղբայրները, մոտենալով նրան, բոլորը միասին բռնեցին Փագիկի վզից և ծիուց ցած գցեցին: Այդ միջոցին դարան մտածները դուրս եկան և Փագիկին բռնեցին: Փագիկին տարան բերդ, իսկ նրա հետ եղողները ցրվեցին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հին նախանձը, սակայն, երկու ազգերի մեջ խորը արմատներ էր ձգել և այժմ այն կրկին առույգացավ: Եվ ահա մեծ խռովություն եղավ, բանգի Մարկոս անունով մի մետրոպոլիտ, որ այդտեղ էր, մի շուն ուներ պահած, որին «Արմեն» էր կոչում: Երբ Գագիկ արքան լսեց, գնաց մետրոպոլիտի մոտ ճաշի և ստիպեց կանչել շանը, ընդ որում՝ կոչելով նրան անունով: Երբ շունն այլ անունով էին կանչում, նա չէր գալիս, իսկ երբ «Արմեն» ասացին, նա եկավ: Եվ ահա արքան փութով հրամայեց վերցնել այս երկուսին և կապել մի պարկի մեջ, որից հետո նրանց հարվածեցին այնքան, մինչև երկուսն էլ աստկեցին: Այս ամենը պատճառ հանդիսացավ, որ հույները հալածեն հայերին, որոնք նաև Գագիկ արքային բռնեցին, դրանք Մանդակներն էին, և սպանեցին» (Վահրամ Բարունի «Ռուբինյաց պատմություն»):

«Այդ տարի Հայոց Գագիկ արքան մեծ զորքով գնացել էր Տարսուս քաղաքը՝ հայ իշխան Աբլղադիբի մոտ, որը Գագիկին կանչել էր խնամության նպատակով, բայց ինչ-ինչ պատճառներով խնամության գործը զուլխ չեկավ և Գագիկը զայրացած վերադարձավ: Ծանապարհին նա կանգ առավ Արժախասի դաշտում՝ Կիզիստրա կոչվող բերդի մոտ, որը պատկանում էր Ռոմ երեք եղբայրների՝ Մանդակի որդիներին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Հայոց թագավոր Գագիկը գնաց Տարսուս և հետո, հետև ունենալով 1.000 հոգի, հետ եկավ Կիզիստրա բերդի մոտ գտնվող Առճաշյա դաշտ, որտեղ աստվածուհու առնները սպանեցին նրան...: Քրիստոսի 1077 թվականին Գագիկ թագավորը գնաց Տարսուս, որ խնամիանա հայոց Աբլղադիբ իշխանի հետ, սակայն մեր Առճիաս հետ դառնալիս հունաց իշխանները բռնեցին ու խեղդեցին նրան: Դրանք երեք եղբայրներ էին, որոնց բերդի մոտով անցնում էր Գագիկը: Եվ ահա նրանք տեսան նրան, ներքև իջան ու խոնարհվեցին, թեև այլևս չէին ասում են, թե այդ Մանդակացիները նրան բռնած են գտել, տարել են իրենց բերդ ու այնտեղ էլ հենց սպանել են: Ահա այսպես Հայոց թագավոր Գագիկը Կնոզակախում Մանդակի որդիների կողմից սպանվեց...» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ հետո մյուս Գագիկը թագավորեց: Նա մի օր որսի էր դուրս ելել և հարբած էր: Մի տոթ ժամի նա իջավ երկվարից ծառերի ստվերում հանգստանալու և, բացի մի փոքրիկ մանուկից, ոչ ոք նրա մոտ չկար, որովհետև մյուս ողջ զորքը ցրված էր որսի հետևից: Նրան հույները համոզեցին՝ ճանաչեցին, վերցրին ու տարան մի բերդ: Երբ սթափվեց գիտեց, աչքերը բացեց ու ասաց. «Ո՛ր եմ ես»: Հույները ասացին. «Ո՛ր է մեր մետրոպոլիտ Մարկոսը»: Դրանից հետո նրանք անարգանքով նրան նետեցին բերդի պարսպից և նա ջարդվելով մեռավ» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Վերադարձի ժամանակ իջևանատանը հույները խեղդեցին Գագիկին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 60):

«Դրանից հետո այդ բախառի բնակչությունը բռնեց Գագիկին և ահա նա սպանվեց Մանդակ եղբայրների կողմից Կնոզակախի բերդում» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց արքա Գագիկը սպանվեց Մանդակի որդիների կողմից Կնոզակախ ամրոցում» (Հեթում II «Տարեգրություն»):

«Փրկչական 1065 թվականին Գագիկը եկավ Կոնստանդնուպոլիսից և սպանեց Կեսարիայի մետրոպոլիտին...: Այդ ժամանակ Հայոց թագավոր Գագիկը Կնոզակախում սպանեց Մանդակի որդիների կողմից» (Վասիլ Դյաիր «Ժամանակագրություն»):

«Ինչպես ասացին, երբ Գագիկ արքան հասնում է վերին Հայաստան, կամենում է իր որդուն ամուսնացնել Տարսուսի տիրոջ աղջկա հետ: Մեկնելով իր աշխարհից՝ նա գնում է ստորին Հայաստան՝ Տարսուս քաղաքը, և խնդրում է այդ քաղաքի իշխանին, որ նա համաձայնի իր դստերը կնության տալու նրա որդուն, բայց Տարսուսի տերը ոչ մի կերպ չի կամենում տալ: Այսպես ջնջողվելով իշխանի կողմից՝ արքան վերադառնում է իր աշխարհը, բայց, երբ նա անցնում է Մանդակ կոչվող բերդի մոտով, որ գտնվում էր հռոմեական կայսեր իշխանության տակ, ամրոցի բնակիչները դավադրաբար ընդառաջ են գնում արքային և նրան աղաչում, որ նա համաձայնի իր մի բանի մարդկանցով հանգստանալու ամրոցում: Արքան, որ նրանցից նենգություն չէր սպասում, համաձայնում է մտնելու բերդից ներս: Այդ ժամանակ նրանք իսկույն պարան են գցում նրա ձեռքերն ու պարանոցը և կախում պարսպից՝ հունաց մետրոպոլիտի մահվան վրեժն առնելու համար, որը մեռել էր պարկում իր շան հետ միասին» (Հովհաննես Դարբել «Ժամանակագրություն Հայոց», գլուխ 6):

³³⁵⁰ «Ուրթ օր անց Հայոց բովանդակ երկիրը՝ Աբբասի որդի Գագիկը, Սենեբերիսի ողջ տոհմը՝ Ատոմն ու Ապուսաիլը, ինչպես նաև Հայոց մյուս բոլոր իշխանները եկան բերդի դեմ: Մի բանի օր նրանք կռիվ մղեցին, բայց ոչինչ չկարողացան անել, որովհետև բերդը շատ անառիկ էր: Գագիկին ձերբակալողները չէին համարձակվում նրան ազատ արձակել, որովհետև շատ էին վախենում նրանից: Այդ միջոցին անօրեն Փյադրոսը, դիմելով նրանց, ասաց. «Դուք ինչպե՞ս հանդգնեցիք նման բան գործել թագավոր մարդու նկատմամբ: Երկու դեպքում էլ՝ արձակելու կամ չարձակելու, դուք ձեր գլխին փորձանք կբերեք»: Այդ ժամանակ աստվածասպան ռոմները խեղդեցին արդեն յարով խեղդամահ արեցին Հայոց թագավորին և նրա դիակը մեկ օր պարսպից կախած թողեցին, որից հետո հանեցին և բերդից դուրս թաղեցին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Ուրթ օր անց Հայոց զորքը՝ Աբբասի որդի Գագիկը, Սենեբերիսի ողջ տոհմը՝ Ատոմն ու Ապուսաիլը, ինչպես նաև Հայոց մյուս բոլոր իշխանները եկան բերդի դեմ: Մի բանի օր նրանք կռիվ մղեցին, բայց ոչինչ չկարողացան անել, որովհետև բերդը շատ անառիկ էր: Գագիկին ձերբակալողները չէին համարձակվում նրան ազատ արձակել, որովհետև շատ էին վախենում նրանից: Այդ միջոցին անօրեն Փյադրոսը, դիմելով նրանց, ասաց. «Դուք ինչպե՞ս հանդգնեցիք նման բան գործել թագավոր մարդու նկատմամբ: Երկու դեպքում էլ՝ արձակելու կամ չարձակելու, դուք ձեր գլխին փորձանք կբերեք»: Այդ ժամանակ աստվածասպան ռոմները խեղդեցին արդեն յարով խեղդամահ արեցին Հայոց թագավորին և նրա դիակը մեկ օր պարսպից կախած թողեցին, որից հետո հանեցին և բերդից դուրս թաղեցին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³³⁵¹ «/33/ Դրանից հետո Ալեքսնդր (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսնդր I-ը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ վասիլևսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոր III-ի – Մ.Ֆ.) մոտ և սկսեց ապրել արքայական պալատում, իսկ Ներքինիս բոլոր առկա ռազմական ուժերով շարժվեց Մլեհի դեմ ու, անցնելով Բյուզանդիան, ծավալեց զարկեց Վասիլևս կոչվող ամրոցի մոտ, որը հեռու է Նիկիայից ոչ ավել, քան 40 ասպարեզ: Այնտեղ Պալեոլոգոսը և իր զարմիկ Կուրտիկը նրան խորհուրդ տվեցին ամառանալ տարածությանը մինչև Նիկիա ու, վերադառնալով լճի ափով, պաշարել կիր Գեորգիոսի դույակը: Իրոք, ձեռք գարկելով այդ գործին, նրանք արագորեն տիրեցին դույակին: Դրանից հետո սկսվեցին ավելի վտանգավոր գործերը և զորքի բոլոր հրամանատարները, խորհրդի հիմաբեկները Ներքինիս վրանում, սկսեցին խորտել, թե պե՛տք է արդյոք պաշարել Նիկիան, թե՞ անհրաժեշտ է ուղղություն բռնել դեպի Դորիլեոն ու պատերազմ սկսել սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գյուլուշ – Մ.Ֆ.) դեմ: Նիկիայի պաշարման վերաբերյալ, սակայն, որպես անօգուտ գործի մասին, Գեորգիոս Պալեոլոգոսը և նրա զարմիկ Կուրտիկը լռեցին: Այստեղից այդ՝ Ներքինիս Դովհաննեսի մոտիկներից ոմանք սկսեցին շշջալ և, ի վիրավորումը նրանց, վիրավորական ակնարկներ անել: Այդ ժամանակ Ներքինիս բարձրաձայն հայտարարեց. «Վասիլևս ինձ իշխանություն և տվել տնօրինել գործերը և ինչպես էր որոշել, այդպես էլ կարվի»: /34/ Տեսնելով, որ ավելի լավ է համարվել պատերազմով Նիկիայի վրա գնալը և բոլորն արդեն ձեռք են մեկնում գեներալ Պալեոլոգոսը, որը մեծ փորձ էր ձեռք բերել ռազմական հարցերում, կանխագուշակեց, թե դրանից ինչ կստացվի ու դրա համար էլ համարձակորեն խոսեց և իր, և Կուրտիկի փոխարեն. «Մեզ բոլորիս հայտնի է, թե վասիլևսը զորքի հրամանատար ում է Նշանակել ու դրա համար էլ մեկը լռեցինք, սակայն հիմա, աչքի առաջ ունենալով առաջիկա վտանգը և վախենալով մեզ բոլորիս սպառնացող արքայական զայրույթից, մենք այլևս չենք կարող լռել: Այդ իմացքը, որ, երբ մենք կմոտենանք Նիկիային ու փորձ կկատարենք գրավել այն, զորքից բաջագույնները վերքեր կստանան, իսկ ոմանք էլ նույնիսկ մահացու կվիրավորվեն ու դա այն պատճառով, որ բաց դաշտում գտնվողին դժվար է մարտնչել պարիսպների հետևում թաքնվածների հետ: Պետք է հաշվի առնել նաև այն, որ քաղաքից դուրս տեղակայված թուրքերը, իմանալով պաշարման մասին, անմիջապես կեղևն են մեր դեմ և մենք ի վիճակի չենք լինի դիմադրել նրանց, որոնք կհարձակվեն մեզ վրա և պարիսպներից ու դարպասներից դուրս գալով, և դրսից գալով: Արդյունքում մենք ստիպված կլինենք նահանջել: Այդ ժամանակ մեզնից ոմանք, վերցնելով վիրավորներին, նրանց կտանենք մի վայր, որտեղ հարմար կլինի նրանց բուժել, իսկ մյուսները, սզալով ընկածների համար, ոչ մի բանի օգտակար չեն լինի»: /35/ Թվում էր, սակայն, թե նա երգում է խուլի համար: Ուշադրություն չդարձնելով նրանց վրա՝ Ներքինիս զորքով ուղղություն բռնեց դեպի Նիկիա և, մոտենալով նրա պարիսպներին, սկսեց պահանջել, որ ներսում եղողները հանձնվեն: Պաշարյալները, սպասելով, որ դրսից իրենց օգնություն կգա, շողորորթաբար խաբւմ էին նրան և օրորստօրե հետաձգում հանձնվելը: Գեորգիոս Պալեոլոգոսը չէր կարողանում համակերպվել պատերազմ վարելու նման խենթ եղանակի հետ: Նա արդեն աչքի առաջ տեսնում էր հառնող վտանգը ու դրա համար էլ խորհուրդ էր տալիս Ներքինուն թողնել պաշարումը, սակայն սա, նրա խոսքերը որպես անուղիշներ ընդունելով, ոչ այնքան բնավորության ամրության, որքան գործը չիմանալու պատճառով, համառոտ էր իր ասածի վրա, մինչև որ, իմանալով թուրքերի զայստյան մասին, ստիպված չեղավ ամրոցով նահանջել: /36/ Գեորգիոս Պալեոլոգոսը, լինելով աչքափ փորձառու գործարհմանատար, որը և ձեռքբեր ու և մտքով ամուր էր, կրկին համարձակվեց Ներքինուն խորհուրդ տալ նահանջել ոչ թե այնպես, ինչպես պատահի, այլ՝ խիստ կարգով ու կարգապահությամբ: Երբ նա դա ասաց, Ներքինին ի վերջո ամեն ինչ հանձնեց նրա տիրապետությանը: Այդ ժամանակ, շարքով շարժելով զորքը և հրամայելով հեծյալներին սկզբում գնալ, բացառությամբ միայն քչերի, որոնք պետք է դարձնում մայրիկ և հսկերի թշնամիներին, նա հրամայեց ծանր զինվածներին ու հետևակայիններին անձայն քայլով հետևել նրանց, իսկ ինքը, քչերի հետ շրջելով մեկ դարձյալով ջոկատում, մեկ աջ լուծում, բանգի ծախը հարում էր լճին և վտանգից գերծ էր, սկսեց ցրել առաջ եկող թուրքերին, մինչև որ նրանք եկան Վասիլևս և այնտեղ ճախրա զարկեցին: /37/ Այդ ճանապարհին նրանք մի լայնարձակ դաշտ հանդիպեցին, որը շրջապատված էր աղյուսե պատով և շատ մուտքեր ուներ: Երբ հեծյալները սկսեցին ցրվել այդ մուտքերի ուղղությամբ, թուրքերը, հետևելով նրանց ու տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, ուժեղ աղաղակով նետվեցին առաջ ու, նետվելով հետևակայինների վրա, սկսեց բոլոր կողմերից աղեղներով խոցել նրանց:

Հետևազորող դիմեց փախուստի, իսկ ներքինին, վախով պատված և չկարողանալով վազել, մնաց մենակ: Այդ ժամանակ նրան հանդիպեցին Կուրտիկը և Պալեոլոգոսը: Առաջինը նրանք Նույնիսկ հայացքի չարժանացրեց և ներշնչեց Նույնը անել նաև Պալեոլոգոսին, սակայն վերջինս, մոտենալով նրան, ասաց. «Հետևիր ինձ»: Դրան հետևեց թուրքերը նրանց վրա ուժեղ հարձակում ձեռնարկեցին և ներքինին հագիվ չգրկվեց գիտակցությունից, սակայն Պալեոլոգոսը, շուրջ տալով ձին հարձակվողներին վրա, նրանցից մեկին հարված հասցրեց ու սա սպանված գետին տապալկեց: Տեսնելով այդ՝ Մյուսները նահանջեցին: /38/ Դրանից հետո թուրքերը, ոչ մի կերպ չդանդաղելով, կրկին առաջ եկան ու Պալեոլոգոսը, մի քանի հեծյալների հետ շուրջ գալով, քանի որ այլեի մեծ քանակի համար տեղը նեղ էր, նետովեց նրանց վրա: Բարբարոսները դիմեցին փախուստի և նրանցից շատերը սպանվեցին, իսկ մյուսները, թողնելով մարտը, կանգնեցին հեռվում: Դրանից հետո Պալեոլոգոսը հրամայեց զրահակիրներին առաջ անցնել ու ճամբար գարկել, իսկ ինքը իր հեծյալների հետ հետևում մնաց, մինչև որ բոլորը չանցան այդ պատկերը և ճամբար չգարկեցին: Ահա նման խիզախ սխրագործությունների մեջ հանկարծ Պալեոլոգոսը մի պահ հանեց սաղավարտը և Նույն պահին էլ ծակատին նետի մի հարված ստացավ: Դրա վրա ուշադրություն չդարձնելով, սակայն, և տեսնելով, որ ներքինին տանջվում է ծարավից, ընդ որում սա Նույնիսկ լեզուն շարժել չէր կարողանում և միայն շարժումներով էր խնդրում օգնել իրեն, նա վերջինիս թողեց ծառաների պահպանության տակ, իսկ ինքը լեռան լանջով ներքև իջավ և մեկ սաղավարտ ջուր բերեց: Մարելով ծարավը՝ ներքինին մի քիչ խեղճ եկավ ու Պալեոլոգոսին երկրորդ աստված կոչեց՝ խոստանալով որդեգրել նրան, եթե փրկվի, ընդ որում դա չէր սահմանափակվելու միայն անուժով, այլ նա նրա իր ողջ ունեցածի ժառանգորդը պետք է դարձներ: Ի պատասխան դրան Պալեոլոգոսն ասաց. «Ես թե փրկության համար արեցի այն ամենը, ինչ հնարավոր էր, արդ՝ արդեն թե պարտականությունն է հետագայում հավատարիմ լինել տվածը խոսքին»: /39/ Այդ ժամանակ այնպես պատահեց, որ ոմն Իսահակ Կոնտոստեփանոս ընկավ Նույնից և սկսեց Պալեոլոգոսից բարձրաձայն օգնություն խնդրել: Ինչ-որ մեկից իմանալով այդ մասին՝ Պալեոլոգոսը այն ներքինուն հանձնեց իր ծառաներին, իսկ ինքը միայն մեկ ծառայի ուղեկցությամբ ուղղվեց դեպի այն վայրը, որտեղ, ինչպես ասում էին, գտնվում էր Կոնտոստեփանոսը: Հեռվից տեսնելով, որ վերջինս բաց գլխով պառկած օգնություն է կանչում՝ Պալեոլոգոսը ձևացրեց, թե չի նկատում նրան և ինչ-որ բան է նայում, իսկ Կոնտոստեփանոսը, տեսնելով Պալեոլոգոսին, սկսեց ալվել ուժեղ գոռալ: Այս պայմաններում Պալեոլոգոսը հասկացավ, որ թուրքերը շուտով կհասկանան ինչն ինչոց է, այլևս հապաղել չի կարելի ու այդ պատճառով էլ, արագ մոտենալով, բայց կարծես այլ կողմ նայելով, սկսեց հարցնել, թե չե՞ն տեսել արդյո՞ք Կոնտոստեփանոսին: Այս կերպ մոտենալով նրան՝ նա հրամայեց Կոնտոստեփանոսին դնել այդ նպատակով բերված Նույնից վրա, որից հետո նրանք հետ վերադարձան: Գալով այն վայրը, որտեղ թողել էին ներքինուն, նրանք ուղղություն բռնեցին դեպի Հեղենուպոլիս, որտեղ հետագայում հավաքվեց նաև մնացած զորքը» (Նիկեոփոր Բրիեննոս «Պատմական Նոթեր», գիրք 4, մաս 33-39):

«/3/ Երբ թուրքերը գրավեցին Կիզիկոսը... /8/ Այն ժամանակ, երբ տեղի էր ունենում այդ ամենը, լուր տարածվեց, թե Մելիսսենոսի զորքերը հասել են Դամալիսիս և նա արդեն ներթողումներ է ընդունում, որպես կայսր» (Ամնա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 2, մաս 3, 8):

«Երբ նա (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոյմուշը - Մ. Գ.) հայտնվեց այնտեղ, տիրացավ Նիկիային ու Նիկոմեդիային և թագավորեց այնտեղ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 4):

«Դրանից հետո Սուլեյման իբն Կուլթուլուշը (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոյմուշը - Մ. Գ.) կրկին ներխուժեց ռումների երկիր և գրավեց Նիկիան, Նիկոմեդիան ու Իկոնիան՝ հաստատելով այնտեղ իր որդի Խլիվ-Արսլանին (Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Խլիվ-Արսլանին - Մ. Գ.) և վերադառնալով մարտի» (Բար-Հեբերես «Ալիսարիկի պատմություն», գիրք 10):

³³⁵² «Իսկ այն ամսուկին, որ Գագիկի հետ էր, գնեց մի հայ վաճառական ու փեսայացրեց իրեն: Տարիներ հետո, երբ մանուկը մեծացավ ու դարձավ տղամարդ, նա մի մարդու հետ գնաց Կիլիկիայի սահմանները որսալու: Այնտեղ մի բերդ կար, որը կոչում են Բարձրաբերդ: Այստեղ գտնվում էր մի հույն եպիսկոպոս: Ծանոթություն ստեղծվեց այդ մարդու ու եպիսկոպոսի միջև, նրանք դարձան իրար սիրելիներ ու երկար ժամանակ միասին ուտում-խմում էին, բայց այդ մարդը մոտահան չէր անում Գագիկ թագավորի՝ իր ազգականի, նկատմամբ հույների կատարած գործը: Եվ եղավ մի օր, որ եպիսկոպոսի բոլոր սպասավորները իրենց գործերով բերդից դուրս էին եկել և միայն եպիսկոպոսն էր մնացել ու նրա հետ էլ՝ մի պատանի: Այդ որսորդը մարդը եկավ բերդի մոտ՝ կաթավեր գործիք ուսուցելու: Եպիսկոպոսին պարսպի վրա տեսնելով՝ նա կանչեց նրան, որ գա, միասին ճաշակեն, իսկ եպիսկոպոսն էլ ինքը մարդուն հրավիրեց գնալ բերդը, բայց սա չհամաձայնվեց: Եպիսկոպոսը իջավ նրա մոտ առանց սպասավորի: Երբ տեսավ այդ մարդը, որ եպիսկոպոսը միայնակ է գալիս, հասկացավ, որ բերդում ոչ-ոք չկա, և ասաց իր հետ եղած մարդուն: «Այսօր հարյուր է, որ մենք մեր թագավորի նկատմամբ հույների գործած սպանության արյան վրեժը առնենք: Նկատի առ, գուցե եպիսկոպոսը թեզ ուղարկի բերդը և փորձիք գրավել այն, իսկ հետո էլ ինձ ձեռքի նշանով իմաց տուր, որպեսզի ես էլ եպիսկոպոսին առնեմ»: Երբ եպիսկոպոսը եկավ, նստեցին ճաշելու և, երբ գինին վերջացավ, եպիսկոպոսը սպասավորին ասաց. «Ձևա բերդը ու մեզ համար գինի բեր, որ միասին զվարճանանք»: Այդ մարդը գնաց և եպիսկոպոսի հրամանը փոխանցեց նրա սպասավորին: Եվ սա, մինչ սպասավորը կռացած էր կարասի մեջ, որ գինի հանի, բռնեց նրա ոտներից, գլխի վրա շուրջ տվեց ու գինու մեջ խեղդեց նրան: Դրանից հետո նա բարձրացավ պարսպի վրա և Նշան արեց իր տիրոջը, թե բերդը գրավեց, որից հետո սա այստեղ՝ ներքևում, եպիսկոպոսին խեղդեց: Այնուհետև նա ինքը, մտնելով բերդը, գրավեց այն, որից հետո քիչ-քիչ իր կալվածքը մեծացրեց, որը բռնի, որն էլ՝ խաբեղով, մինչև որ նա, իր որդիները և թոռները տիրեցին Կիլիկիայի բաղաբերին ու գավառներին: Սա Լևոն թագավորի նախնին է, որն իր սահմանները քաջությամբ ընդարձակեց, ինչպես իր տեղում կասենք» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Դրանից հետո իշխանները նկատարան, իսկ զորականներ էլ արհամարհվեցին՝ թողնելով իրենց գործությունն ու տարբեր տեղեր ցրվելով: Հենց այդ ժամանակ էր, որ Գագիկին արյունակալից մի իշխան, որի անունը Ռուբեն էր, տիրեց Կոպիտառ ամրոցին և, երբ լսեց Գագիկի մահը, այն յուրացրեց՝ տիրելով Տավոս լեռների կողմերը մինչև Փռյուզիս: Նա տիրեց նաև այդ ամրոցի դիմացի մի գյուղին, որը Կոռոմզով էր կոչվում, և այնտեղ բնակվեց, իսկ բոլոր հայերը, որ հավաքվել ու այնտեղ էին բնակվում, նրան կոչեցին Մեծն Ռուբեն: Ահա այսպես նա զորացավ ու լեռան կողմերը գրավեց՝ դուրս մղելով հույներին ու վերցնելով նրանց տեղերը» (Վահրամ Դաբունի «Ռուբինյաց պատմություն»):

«Հայոց իշխանները և Գագիկի ողջ զորքը ցրվեց տարբեր տեղեր, սակայն նրան արյունակալից մի իշխան, որի անունը Ռուբեն էր, գրավեց Կոպիտառ բերդը: Դրանից հետո ամեն կողմից հավաքվեցին զորքերը, եկան նաև մարդիկ Ֆրանկներից, գնացին Կոռոմզով և այնտեղ բնակվեցին: Հայերը հաստատվեցին այդ լեռներում, բազմացան ու նրանց սկսեց իշխել այս Ռուբենը, որը զորացավ և ռումներից գրավեց նաև լեռան այլ մասերը: Եվ ահա իր բարեպաշտ կյանքի 70-րդ տարում այս Ռուբենը գնաց Երիտասույի մոտ և թաղվեց Կաստաղոնի տուր ուխտում...: Ռուբենը եկավ Կոռոմզով, գրավեց այն ու տիրեց ողջ լեռանկողմին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո ցրվեցին հայոց պայազատները, որոնք խառնիճաղանջ բազմությամբ բազում տեղերում և գավառներում պանդխտացան: Եվ ահա մի ոմն մեծափառ իշխան, մեծն Գագիկի թագավորության արյունակալներից մեկը, որի անունը Ռուբեն էր, ինքն իր զորքով առաջ խաղաց, եկավ ու գրավեց Կապիտառառ ամրոցը, որում էլ հաստատեց իր իշխանությունը՝ ամրապնդվելով Փռյուզիսի կողմերում» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Ռուբեն մեծը ազգականն էր ու իշխանը Հայոց թագավոր Գագիկի, որը վերջինիս մահից հետո եկավ Կոպիտառ, այնտեղ հաստատվեց, հետո եկավ Կոռոմզով կոչվող տեղն ու մնաց այնտեղ մինչև իր վախճանը» (Հեթում Պատմիչ «Ռուբինյաց ազգի պատմություն»):

«Հետո Ռուբենը՝ Գագիկ արքայի ազգականը, գնաց և սկսեց ապրել Կոպիտառում, որը գտնվում էր Կոռոմզովի մոտակայքում» (Հեթում II «Տարեգրություն»):

«Ռուբինյանները սկսեցին իշխել Կիլիկիայում: Դա աստված էր իր արդարադատությունը ցուցաբերել, քանզի հույները դադարեցրին մեր թագավորությունը, սակայն աստված նրանց հողերը մեզ՝ հայերիս, տվեց և մենք հիմա դրանցում իշխում ենք» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Ռուբենը երկրի բերդերից գրավեց Գուսենդարը» (Մյուսենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³³⁵³ «Այնտեղ (Կարսի էմիրության էմիր Ահմեդ Ուղուղիանին (1065-1125) - Մ. Գ.) քիչ առաջ գրավել էր Կարսը» («Զարթիս-Ցիսվիդեբա», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Ահմեդ Ամիրն (Կարսի էմիրության էմիր Ահմեդ Ուղուղիանին - Մ. Գ.) իր զորքով... վերցրեց Կարսը ու փախուստի ենթարկեց նրան (Զարթիյի թագավորության արքա Գեորգի II-ին - Մ. Գ.)» (Վախուտի Բագրատունի «Զարթիյի պատմություն»):

³³⁵⁴ «Այդ ժամանակ մեծափառ թուրքերը գաղտնի կերպով հարձակվեցին Գեորգիի (Զարթիյի թագավորության արքա Գեորգի II-ի - Մ. Գ.) վրա, որը զբաղված էր Զվեյի պաշարմամբ: Սրանց առաջնորդում էր էմիր Ահմեդը (Կարսի էմիրության էմիր Ահմեդ Ուղուղիանին - Մ. Գ.), որը քիչ առաջ գրավել էր Կարսը: Նա մի ուժեղ և դիպուկ նետածիգ էր: Նրանք եկան և քրիստոնյաների դավաճանության արդյունքում փախուստի մատնեցին Գեորգի արքային ու նրա անթիվ զորքին: Ձեռք գցելով հսկայական հարստություն և գույք արքայական սեղանից՝ ոսկյա ու արծաթյա, ինչպես նաև թանկարժեք խորտուկներ, գավաթներ, անոթներ և վրաններ, բոլորը սրանք պատկանող արքային ու մեծատոհմիկներին, նրանք հեռացան, իսկ Գեորգի արքան էլ Լճարիայից փախավ Աբխազիա» («Զարթիս-Ցիսվիդեբա», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Ապա Գեորգի թագավորը (Զարթիյի թագավորության արքա Գեորգի II-ը - Մ. Գ.) գնաց Տայք, ուր նրան միացավ Գրիգոր Բակուրիսիձեն, որը գրավել էր Օլթիսը և Կարնո քաղաքը: Սա թագավորին տվեց Կարինը և նրա շրջակայքը: Ապա՝ թագավորը Կարսում թողեց շախմաթի

ազնվականներին և ինքը հեռացավ: Այդ ժամանակ ուժեղացան թուրքերը, քանի որ հույներ թողնում էին արևելքը և հեռանում, իսկ թուրքերը գրավում էին նրանց պատկանող երկրները: Սրանք մեր մեղքերի պատճառով սկսեցին նեղել քրիստոնյաներին և նույն քրիստոնյաների դավաճանության շնորհիվ էլ Զվեղիում գտնվող Գեորգի թագավորի վրա իր գործով հարձակվեց Ամսեղ Ամիրն (**Կարսի էմիրության էմիր Ամսեղ Ուղղորդական – Մ.Ֆ.**), որ այդ պահին վերցրել էր Կարսը, ու փախուստի ենթարկեց նրան» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»): «Մելիք-Շահը (**Մելքունյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.**) Ալփ-Արսլանի (**Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլան – Մ.Ֆ.**) մահից հետո մեծաքանակ զորքով Իբերիա մտավ և իր կատաղությամբ ոչնչացրեց այն ամենը, ինչ իրեն հանդիպում էր: Տիրելով Շամշուղեն ամրոցին և արքայախոստ Տփղիս քաղաքին՝ այս կատաղի թուրքը, որպեսզի պարենով ապահովի իր մեծաքանակ զորքը, անայացրեց իբերական արքաների տիրույթները: Ոչնչացնելով այն ամենը, ինչ մնացել էր Տուրղի-բեկի (**Մելքունյան սուլթանության սուլթան Տուրղի-բեկի – Մ.Ֆ.**) բռնի գործողություններից՝ Մելիք-Շահը ելավ Իբերիայից՝ գործի մի մասը թողնելով Շամշուղեում և Տփղիսում» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 95):

³³⁵⁵ «Չորքը, որը վերադառնում էր նման առատ ավարով, հանդիպեց հայտնի էմիրներ Իսա-Բարին և Աբու-Յաղուբին, որոնց հետևում էին դեպի Դունաստան ուղղվող անթիվ բանակության թուրքեր: Թուրքերի մոտ տեսնելով նման բանակի ոսկի և հարստություններ ու իմանալով Գեորգիի (**Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի II-ի – Մ.Ֆ.**) փախուստի մասին, ինչպես նաև լսելով նրանց խոսքերը, թե. «Ինչո՞ւ եք ուղղվում դեպի Դունաստան, ահա Վրաց երկիրը, այն անբնակ է ու լի նման հարստություններով»՝ նրանք անմիջապես հեն դարձան և, ինչպես մորեխներ, ցրվեցին ողջ երկրով մեկ: Իվաների օրը Անիսիպիոսի ու Կղարջքը ընդհուպ մինչև ծովափ, Շավշեթին, Աջարան, Մամիգետին, Քարթլին, Արզվեստին, Մամոթայալը և Չկոնդիդին լցվեցին թուրքերով, որոնք նույն օրն էլ այրեցին Քուբայիսին ու Արտանուցին, իսկ Կղարջքն էլ անապատացրին: Թուրքերը մնացին այդ կողմերում այնքան ժամանակ, մինչև որ ձյուն չդրեց: Նրանք անայացնում էին երկիրը և ոչնչացնում բոլորին, նույնիսկ եթե որևէ մեկը մնացած էր լինում անտառներում, լեռներում, բարայրներում ու ստորերկրյա ապաստարաններում: Դա թուրքերի առաջին մեծ հարձակումն էր, որ եղավ Քրոնիկների 800 թվականին, ընդ որում նրանք էլ, որոնք մնացին լեռներում կամ ամրություններում, ևս զոհվեցին՝ ձմեռվա դաժանությունից, գլխի վրա առաստաղ չունենալուց և սովից» («Քարթլի-Ցխովրեթա», Անանու «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

³³⁵⁶ «Հայրը 530 թվականին հուսրով անուևով մի էմիր պարսից երկրից բազում զինվորներով ելավ, եկավ Ուռհա գավառը և տարբեր տեղերում ավերածություններ գործեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայրը 530 թվականին մի էմիր պարսից երկրից բազում զինվորներով ելավ, եկավ Ուռհա գավառը և տարբեր տեղերում ավերածություններ գործեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³³⁵⁷ «Այդ օրերին Եփրատ գետի ափին Մկնիկ վայրում՝ Լտար կոչվող բերդին մոտ, պատերազմ եղավ: Գավառի բերդապահները հավաքվել էին նրան դիմադրելու: Թուրքերը հաղթեցին և բազում քրիստոնյաների կոտորեցին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Ամանուայի մոտ այս էմիրը բազում քրիստոնյաների հանդիպեց, որոնց հաղթեց ու փախուստի մատնեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³³⁵⁸ «Մի բանի օր անց հուսրով էմիրը գնաց և ասպատակեց տաջկաց երկիրը՝ խառանից մինչև Մուտեպեր: Նա երկու օր ավարառեց և մեծ թալանով եկավ խառանի դռան առջև: Քաղաքի արաբների էմիրը էր Շուրեհ-Շեմը՝ «Շերեհ-Տու» մականվանյալ խուրեշի (**Ուկայյանների էմիրության էմիր Շարաֆ-է-Դուլայի (1061-1085) – Մ.Ֆ.**) որդին: Այդ օրերին Շուրեհ էմիրը արաբական զորքով խառանում էր գտնվում: Նա 2.000 հեծյալներով պատերազմի դուրս եկավ ընդդեմ պարսից զորքի: Թուրքերը 10.000 խիզ էին: Մարտում թուրքերին փախուստի մատնեցին և, մեծ ջարդ տալով, հալածեցին, նրանց ձեռքից խլեցին ողջ ավարն ու փրկեցին գերիներին: Բովանդակ Ուռհա գավառը լցվեց թուրք գերիներով, ամեն մի թփի կամ քարի տակ ընկած թուրք զինվորներ էին գտնուվ: Նրանցից պոծնողներ էլ եղան» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Ուղղվելով դեպի խառան՝ այս էմիրը սկսեց գերեվարել ում, որ հանդիպում էր ճանապարհին: Այնտեղ, սակայն, նրանց դեմ ելավ Արաբ անուևով ունի էմիր (**Ուկայյանների էմիրության էմիր Շարաֆ-է-Դուլան – Մ.Ֆ.**), որը հարձակվեց ու փախուստի մատնեց նրանց՝ ազատելով բոլոր գերիներին ու հետ խլելով ավարն ու ստրուկներին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³³⁵⁹ «Ինչպես արդեն ասացի, այդ ժամանակ անասոված թուրքերը հաստատվել էին Պրոպոնտիդայում, իսկ ողջ արևելքին տիրացած Սուլեյման (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթյուռը – Մ.Ֆ.**) էլ ծավալող զարկեց Նիկիայում, որտեղ էլ գտնվում էր նրա սուլթանիկան, որը մենք կոչում ենք պալատ: Այստեղից նա մշտապես ավազակախմբեր էր ուղարկում, որոնք թալանում էին Բյուզանդիայի ու Ֆրիջիայի բոլոր երկրամասերը: Սուլեյմանի հեծյալ և հետևակ ջոկատները հասնում էին ընդհուպ մինչև Բոսպոր, որը հիմա կոչվում էր Դամայիս, մեծ ավար էին ձեռք գցել և ամեն ինչ անում էին՝ բացառությամբ միայն մյուս ափն անցնելուն: Բյուզանդիոնցիները տեսնում էին, որ թուրքերը հանգիստ հաստատվել են ափամերձ քաղաքներում ու սրբազան տաճարներում, բանից ոչ-ոք փորձ չէր կատարում նրանց վտարել այնտեղից, դրա համար էլ մշտական վախի մեջ էին գտնվում՝ չիմանալով ինչ անել: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) տեսյալ էր այդ ամենի մասին և տարաբնույթ ծրագրեր էր մշակում՝ մեկից անցնելով մյուսին: Ի վերջո, նա ընտրեց ծրագրերից լավագույնը և ուժերի ներածին չափով ձեռք գարկեց նրա իրազդրածանը: Նա դեկարթոսներ նշանակեց վերջերս բանակի շարքերն ընդունված ռումիներից ու խոմիտացիներից, նավեր խտեցրեց թեթև զինված ռազմիկներ, որոնք իրենց մոտ միայն աղեղներ ու վահաններ ունեին և իրենց սովորության համաձայն զինված էին սարավազարտներով, վահաններով ու նիզակներով, և հրամայեց նրանց զիջելով լողալ ափի մոտ, գաղտնի ափ լնել, իսկ այն դեպքում, երբ թուրքերը բանակով կգերազանցեն իրենց, հարվածեն անասովածներին և անմիջապես էլ հետ դառնան: Իմանալով ռազմական գործում նրանց բացարձակ անկողմնությունը՝ Ալեքսեյը հրամայեց թիավարներին հայտարարել, որ նրանք անաղմուկ թիավարեն և զգուշանան քարածերպեղում թաքնված բարբարոսներից: Ալեքսեյի ռազմիկները մի բանի օր շարունակ այդպես վարվեցին և բարբարոսները աստիճանաբար սկսեցին ափամերձ տարածքներով, վահաններից դեպի երկրի խորքը: Իմանալով այդ մասին՝ ինքնակալը հրամայեց իր ուղարկած աղ զորքին տիրել փոքր քաղաքներին ու ագարակներին, որոնք առաջ թուրքերն էին զբաղեցնում, զիջելով այդտեղ, իսկ առավոտյան, երբ թշնամին իր սովորության համաձայն կմեկնի պարեն ձեռք բերելու կամ որևէ այլ գործով, միանգամից հարձակվել նրա վրա: Նա հրամայեց նրանց բավարարվել նույնիսկ չնչին հաջողությամբ, չձգտել շատին և իրենց վտանգի չենթարկել, որպեսզի դրանով թշնամին արհուրթյուն չներշնչե, այլ փոխարենը՝ անմիջապես վերադառնալ թաքստոցները: Շուտով բարբարոսները ավելի հեռու նահանջեցին: Դա ոգևորեց ինքնակալին և նա հրամայեց հետևակայիններին հեծնել ձիերը, գործել նիզակով և մեծաթիվ հարձակումներ գործել հակառակորդի վրա ոչ թե զիջելով ու գաղտնի, այլ՝ օրը ցերեկով: Նախկին դեկարթոսները վերածվեցին պենտեկոնտարքոսների, իսկ ռազմիկները, որոնք առաջ հազիվ էին համարձակվում ոտքով և այն էլ զիջելով հարձակվել թշնամու վրա, այժմ արիաբար ու լույսով մարտնչում էին նրա դեմ, երբ արևը գնկիթում էր: Այս կերպ բարբարոսների փիճակը վատացավ, իսկ իռնուկական տերության գրեթե արդեն հանգած հզորությունը աստիճանաբար կրկին բոցավառվեց: Կոմսենդր հեռու բլրեց թուրքերին ոչ միայն Բոսպորից ու ծովափնյա քաղաքներից, այլև՝ Բյուզանդիայից, Ֆրիջիայից ու Նիկոնեդիայի շրջակայքից: Նա ստիպեց սուլթանին համառորեն խաղաղություն խնդրել: Ալեքսեյը ուրախությամբ ընդունեց խաղաղության առաջարկը, բանգի բոլոր կողմերից նրան էին հասնում լուրեր Թուրքերի (**Ապուլիայի դեսպանության դուքս Թուրքերտ Գվիսկարի (1056-1085) – Մ.Ֆ.**) անգուստ հարձակման մասին, որը հսկայական զորք էր հավաքել և արդեն հասցրել էր մոտենալ Լանգոբարդիայի ափերին» (Աննա Կոմսենոս «Ալեքսիական», գիրք 3, մաս 11):

«Ալփ-Արսլանը (**Մելքունյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) մեծաթիվ զորք տվեց Սուլեյմանին (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթյուռը – Մ.Ֆ.**), ուղարկեց նրան Կապադոկիա և խոստացավ թողնել նրան այն ամենը, ինչը նա կկարողանա նվաճել հույներից: Սուլեյմանը ներխուժեց Թուրքաց թագավորություն, գրավեց քաղաքներ և ամրոցներ և իրեն ենթարկեցրեց գրեթե ամբողջ երկիրը: Այդ ժամանակ նա փոխեց իր անունը և կոչվեց Սուլեյմանշահ» (Ջեֆրեյ Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6):

³³⁶⁰ «/1. 16/ Թուրքերտ (**Ապուլիայի դեսպանության դուքս Թուրքերտ Գվիսկարի – Մ.Ֆ.**) Բրիդիգիումի մոտ հավաքեց իր բոլոր ռազմական ուժերը՝ նավերն ու ռազմիկներին: Այնտեղ կար 150 նավ, իսկ ռազմիկների բանակը հասնում էր 30.000 հոգու: Ամեն մի նավի վրա իրենց գեներալն ու ձիերով տեղակայված էին 200-ական ռազմիկներ՝ նախատեսված մյուս ափին հակառակորդի զինված ռազմիկներին հանդիպելու համար: Նման ուժերով Թուրքերտը նախատեսում էր ափ իջնել Եպիդամոսի մոտ, որը, ըստ այժմ արմատացած սովորության, կոչում ենք Դիրիխա... /3.6/ Նույն ինդիկտոնի օգոստոսին Թուրքերտի անցումը ստիպեց Ալեքսեյին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.**) ելնել մայրաքաղաքից... /3.9/ Թուրքերտը հանդերձավորում էր դրոմոներն ու դիերաներ, ծովափնյա քաղաքներ էր հասցնում տրիերաներ, սերմոներ և մեծաթիվ այլ բեռնակիր նավեր, ինչպես նաև առաջիկա պատերազմի համար կուտակում էր մեծ ուժեր...: Եվ ահա Ալեքսեյը որոշեց անմիջապես իր մոտ կանչել արևելյան տուպարքոսներին, որոնք կառավարում էին քաղաքներում ու ամրոցներում և արիաբար դիմադրում էին թուրքերին: Նա անմիջապես նամակ գրեց նրանց բոլորին՝ Պավլագատոսին, որն այդ ժամանակ Ներակետյան Պոնտոսի ու Պաֆագատոսի տուպարքոսն էր, Կապադոկիայի և Դոնայի տուպարքոս Բուրցեսին, ինչպես նաև մնացած առաջնորդներին: Ալեքսեյը հայտնեց նրանց, թե ինչ կերպ իրեն հաջողվեց աստվածային նախախնամության շնորհիվ անանկալ կերպով խուսափել սպառնացող վտանգից և հասնել ինքնակալության: Նա հրամայեց նրանց պետական հոգատարություն չունաբերել իրենց ենթակա տարածքների և քաղաքների, այնտեղ անհրաժեշտ բանակի ռազմիկներ թողնել, իսկ մնացածի հետ

միասին էլ ներկայանալ Կոստանտնուպոլիս և իրենց հետ բերել ինչքան հնարավոր է թարմ ու առողջ համալիրում՝ հատկապես նորակոչիկներին: Ալեքսեյը որոշեց Ռոբերտի դեմ բոլոր հնարավոր նախագաղութական միջոցները ձեռնարկել ու կանխել կոմսերի ու այլ կառավարիչների փորձերը անցնել նրա կողմը... /312./ Այդ ընթացքում Ռոբերտը հայտնվեց Զիդրունտում, իր որդի Ռոբերին (**Ապուլիայի ապագա դուքս Ռոբերտ - Մ.3.**) հանձնեց իշխանությունը այդ բաղաբի ու ողջ Լանգոթարդիայի վրա, որից հետո ելավ Զիդրունտից և ժամանեց Բրիտնիգիումի նավահանգիստ: Այնտեղ նրան հայտնի դարձավ Դիրիխիա Պալեոլոգոսի ժամանակն մասին: Նա անմիջապես հրամայեց մեծ նավերի վրա տեղադրել հսկայական, կաշվով պատված աշտարակներ, նավերի վրա տեղադրել պաշարման համար անհրաժեշտ, ինչպես նաև դրոմսներում տեղավորել ձիերը և հեծյալ ռազմիկներին: Շտապելով անցման հարցում՝ Ռոբերտը արագորեն ամեն տեղից հավաքեց պատերազմի համար անհրաժեշտ հանդերձանք: Նա ծագում էր, մոտենալով Դիրիխիային, պաշարել բաղաբ ծովից ու ցամաքից զայեցողներով, դրանով վախեցնել նրա բնակիչներին և, շրջափակելով բոլոր կողմերից, գրոհով առնել այն: Իրոք, երբ կղզեբնակները և Դիրիխիային հարակից երկրամասերի բնակիչները իմացան այդ մասին, նրանց խուճապ տիրեց: Այն բանից հետո, երբ ավարտվեցին Ռոբերտի կողմից նախատեսված բոլոր պատրաստությունները, նավատորմը ծով դուրս եկավ, իսկ դրոմսները, տրիեռաները և մոնեռաները, շարված ըստ ծովանարտի կանոնների ու պահպանելով կարգը, ծով ելան: Օգտվելով համընթաց բաժնուց՝ Ռոբերտը հասավ Ավալոնի հակադիր ափին և, լողալով ափի մոտով, հասավ Բուտրինտ: Այնտեղ նա միացավ Բոհեմունդին (**Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն - Մ.3.**), որը դեռ առաջ էր անցել այս կողմը և զբաղեցրել Ավալոնը: Չորքը բաժանելով երկու մասի՝ Ռոբերտը կանգնեց դրանցից մեկի գլուխ, նպատակադրվելով լողալ ուղիղ դեպի Դիրիխիա, իսկ մնացած ուժերի ղեկավարությունը նա հանձնեց Բոհեմունդին՝ հանձնարարելով նրան Դիրիխիայ շարժվել ցամաքով: Ռոբերտը արդեն անցել էր Կորֆուն և ուղղություն բռնել դեպի Դիրիխիա, երբ Գլոսասի հրվանդանի մոտ նրան անակնկալ պատուհասեց դաժան փոթորիկը: Ուժեղ ձևավորիկը և սարերից փչող քամին ծովը մեծապես հուզեցին: Ալիքներ բարձրացան, թիավարների թիերը սկսեցին կտրվել, քամին պատռում էր առագայտները, կտրված կայաները ընկնում էին նավերի վրա ու դրանք մարդկանց հետ միասին ջրի տակն էին անցնում: Այդ ամենը ամառ ժամանակ էր տեղի ունենում...: Անհանգստությունը նա շփոթը տիրեցին բոլորին: Անուժ նման թշնամու դեմ՝ մարդիկ չգիտեին ինչ անել: Բարձրաձայն աղաղակներ էին հնչում, ռազմիկները անիծում էին իրենց ճակատագիրը, տեսնում էին ու աղոթում Աստծուն, որպեսզի փրկի իրենց և հնարավորություն տա տեսնել ցամաքը: Փոթորիկը, սակայն, չէր հանդարտվում, կարծես հենց Աստված էր զայրացել Ռոբերտի հանդգնության վրա և հենց սկզբից դժբախտ էլք էր կանխորոշել նրա ձեռնարկի համար: Նավերից ոմանք իրենց անձնակազմի հետ միասին սուզվում էին, մյուսներն էլ՝ ջարդվում ժայռերի վրա: Կաշիները, որոնցով պատված էին աշտարակները, խոնավությունից ուռեցին, մեխերը դուրս թռան իրենց բնեղի և ծանրացած կաշիները արագորեն շուռ տվեցին աշտարակները, որոնք էլ ջրասույզ արեցին նավերը: Նավը, որի վրա գտնվում էր Ռոբերտը, կիսով չափ ջարդվեց և հազիվ չկործանվեց: Յակառակ սպասումների՝ իրենց անձնակազմերի հետ միասին փրկվեցին նաև որոշ բեռնատար նավեր: Շատ մարդիկ ծովն ընկան: Փոթորիկը ծովափին ցրեց նաև ոչ քիչ քանակի պայուսակներ ու այլ առարկաներ, որոնք իրենց հետ տանում էին Ռոբերտի նավատիրերը: Կենդանի մնացածները, ենթադրվում էր, կանխակարգով թաղեցին մահացածներին, ընդ որում նրանք ստիպված եղան այդ ընթացքում սարսափելի ծանր հոտին դիմանալ, քանի որ այդքան քանակության մահացածների դիակները արագորեն թաղելու հնարավորություն չկար: Բանի որ ուտելիքի ողջ պաշարը կորսվել էր, նավաբեկությունից փրկվածները, հավանաբար, կմահանային սովից, եթե դաշտերն ու մարգագետինները լցված չլինեին բարիքով: Ինչ կարող էր նշանակել այդ դժբախտությունը, պարզ պետք է լիներ ամեն մի ողջամիտ մարդու, սակայն ոչինչ չփոխեցրեց նավաբեկ Ռոբերտին, որը, ինչպես ինձ է թվում, Աստծուց կյանք էր խնդրում միայն այն բանի համար, որ մարտնչի իր թշնամիների դեմ: Ահա թե ինչու այդ իրադարձությունները ընտրած ճանապարհից չշեղեցին նրան: Ընդհանրապես, կենդանի մնացած ռազմիկների հետ միասին, բանգի կային նաև նրանք, որոնք աստվածային անհաղթ ուժով փրկվել էին վտանգից, Ռոբերտը յոթ օր անցկացրեց Գլավինցայում, որպեսզի հանգստանա և հանգիստ տա փոթորկից փրկվածներին: Նա սպասում էր Բրիտնիգիումում թողած ռազմիկներին և մյուսներին, որոնք այլ վայրերից նավերով գալու էին իր մոտ, ինչպես նաև այն հեծյալներին, հետևակայիներին և թեթև զինված ջոկատներին, որոնք դրանց քիչ առաջ ժամանել էին ցամաքով: Դավաբեկով տրանց, որոնք գալիս էին ցամաքով ու ծովով, Ռոբերտն իր ուժերով զբաղեցրեց Իլիիրիայի հարթավայրը: Նրա հետ էին գտնվում նաև այն լատինացիներ, որը պատմեց ինձ այս իրադարձությունների մասի, բանգի նա որպես դեսպան Ռոբերտի մոտ էր ուղարկվել Բարիի եպիսկոպոսի կողմից: Նա ինձ հավաստեցում էր, որ ողջ այդ մարտադաշտը անցկացրել է Ռոբերտի հետ միասին...: /4.1/ Չորրորդ ինդիկտոնի հունիսի 17-ին Ռոբերտը մեծաթիվ հեծյալ ու հետևակ զորքով արդեն մայրցամաքի վրա էր: Նրա զորքի տեսքն ու կարգը սարսափ էին ազդում: Կրկին, արդեն բոլոր կողմերից, հավաքվում էր նրա զորք, իսկ ծովով էլ ժամանում էին տարբեր տեսակի նավեր, որոնց վրա գտնվում էին ինչպես նորեղուկ, այնպես էլ տարբեր մարտերում փորձված ռազմիկներ: Դիրիխիան շրջապատվեց բոլոր կողմերից՝ և ցամաքից, և ծովից: Նրա բնակիչները, տեսնելով անթիվ ու բոլոր սպասումները գերազանցող Ռոբերտի ուժերը, սարսափով էին համակված և միայն Գեոգիոս Պալեոլոգոսը՝ այդ բաշարի ու ռազմական գործին տիրապետող այրը, որը հաղթանակով էր ելել Արևելքում մղված բազում մարտերից, անվերջ էր մնում: Դեռևս եղել ինքնակալի խորհուրդներին՝ նա կառուցեց նախապարսպային ամրությունները, պարիսպները խիտ կերպով լցրեց բարանետ մեքենաներով, ոգի տվեց հուսահատված ռազմիկներին, պարսպի ողջ երկարությամբ դիտորդներ տեղակայեց և ամեն օր ու ամեն ժամ այցել էր իրականացնում՝ պահանջելով պահակազորից զգոն կերպով պահպանել բաղաբը: Դեռ այդ ժամանակ էլ նա գրավոր կերպով հայտնեց ինքնակալին, որ Ռոբերտը եկել է բաղաբ պաշարելու: Բաղաբի բնակիչները տեսնում էին զայեցողներ և հսկայական, բոլոր կողմերից կաշիներով պատված մի աշտարակ, որի վրա բարանետներ էին տեղակայված: Այդ աշտարակը Դիրիխիայի պարիսպներից ավելի բարձր էր: Նրանք պարիսպների կայից նաև տեսնում էին, որ պարիսպները բոլոր կողմերից գտնվողված էին թշնամական զորքով, բոլոր կողմերից նրա մոտ են հոսում դաշնակիցներ, հարևան բաղաբները ամայացված են նրանց հարձակումներից և թշնամական վրանների թիվը օրըստօրե շատանում է: Եվ ահա բաղաբի բնակիչներին վախ պատեց, բանգի նրանք հավաքացան Ռոբերտի իրական նպատակը, որ նա Իլիրիայի հարթավայրը զբաղեցրել է ոչ թե այն բանի համար, որ թալանի բաղաբներն ու գյուղերը և մեծ ավադով վերադառնա Ապուլիա, ինչպես այդ մասին ամեն տեղ պատմվում էր, ընդհանրապես, նա ցանկանում է տիրել իշխանությանը հռոմեական ողջ տերության վրա և Դիրիխիայի պաշարումը նրա ծագաբերի միայն սկզբնական մասն է...: Մինչ պաշարողներն ու պաշարյալները բանակցություններ էին վարում, ռազմիկների մի ջոկատ դուրս եկավ բաղաբից, մարտ սկսեց լատինացիների դեմ և, որոշակի վնաս հասցնելով նրանց, վերադարձավ Դիրիխիայ: /4.2/ Ինքնակալը գրավոր կերպով տեղեկացվել էր Պալեոլոգոսի կողմից և այդ ամենի մասին նա գիտեր: Նա գիտեր, որ, անցնելով սկսելով հունիսին, ինչպես այդ մասին սովեց, Ռոբերտը փոթորիկի մեջ է ընկել, նավաբեկության է ենթարկվել, բայց այնուհետև, նույնիսկ աստվածային բարկությանն էլ ենթարկվելով, իր ուղեկիցները հետ տիրել է Ավալոնին: Նա տեղյակ էր նաև, որ նրա զորքը ամեն տեղից դեպի իրեն հոսող ռազմիկներից մեծանում է ինչպես ձնազնդիկը, իսկ թեթևամիտ մարդիկ էլ մտածում են, որ այդ ինքնակալը (**Կեղծ-Միքայել VII-ը, որին Ռոբերտ Գլիսկարը օգտագործում էր բաղաբական նպատակներով - Մ.3.**) իրականում կայսր Միքայելն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ն - Մ.3.**) է ու անցնում էին Ռոբերտի կողմը: Եվ ահա Ալեքսեյը այդ ամենից տագնապած էր, բանգի տեսնում էր իր առջև հառնած խնդրի դժվարությունը և հասկանում էր, որ տեխական ուժերը Ռոբերտի զորքի նույնիսկ փոքր մասն էլ չեն կազմում: Այդ պատճառով էլ, ահա, նա որոշեց Արևելքից թուրքերին օգնության կանչել ու այդ ժամանակ էլ հենց տեղյակ պահեց սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոյմուչին - Մ.3.**): Նա իր մոտ կանչեց նաև վենետիկցիներին, որոնցից հռոմեացիները, ասում են, ժառանգել են վենետիկական գույնը ձիարշավում: Ալեքսեյը ուղերձներ ու նվերներ խոստացավ, որոնց մի մասը առաջարկում էր միանգամից տալ, իսկ մյուս մասը խոստանում էր վճարել ապագայում, եթե վենետիկցիները ցանկանան նավատորմ կազմել իրենց երկրից և արագորեն ժամանեն Դիրիխիա, պաշտպանեն բաղաբը և դաժան մարտի մեջ մտնեն Ռոբերտի նավատորմի դեմ: Եթե վենետիկցիները կատարեին իր պահանջը, ասում էր Ալեքսեյը, ապա, անկախ այն բանից, աստվածային օգնությամբ հաղթանակ կտանեն թե, այդպես էլ Ե պատահում, կպարտվեին, նույն կերպ կստանան խոստացվածը այն չափով, ինչ-որ կտանային հաղթելիս, իսկ վենետիկցիների բոլոր ցանկությունները կկատարվեին ու կհաստատվեին խորհուրդներով: Լսելով այդ՝ վենետիկցիները դեսպանների միջոցով արտահայտում են իրենց բոլոր ցանկությունները և հաստատ խոստումներ են տալու: Այդ ժամանակ նրանք տարբեր տիպի նավերից նավատորմ են կազմում և օրինակելի կարգով սկսում լողալ դեպի Դիրիխիա: Երկար ճանապարհ անցնելով՝ նրանք հասան դեռևս հին ժամանակներում անբիժ կույսի պատվին կառուցված տաճարին, որը գտնվում է Պալի կղզվոր վայրում և Դիրիխիայի մոտ գտնվող Ռոբերտի ճամբարից հեռու էր մոտ 18 ասպարեզ: Այնտեղից նրանք արդեն կարող էին տեսնել, որ Դիրիխիայի մոտ կանգնած Ռոբերտի նավատորմը հանդերձանվորված է տարբեր ռազմական սարքերով ու դրա համար էլ վախեցան նրա դեմ բաց մարտի մեջ մտնել: Դեռ, որ Ռոբերտը իմացալ իմացալ ժամանում մասին՝ նա նավատորմով դեպի նրանց ուղարկեց իր որդի Բոհեմունդին՝ առաջարկելով վենետիկցիներին որպես կայսեր ներքոդել Միքայելին և իրեն՝ Ռոբերտին: Սրանք, սակայն, հետաձգեցին ներքոդումը հաջորդ օրվա: Երեկոն իջնելուն պես քամու բացակայության պատճառով հնարավորություն չունենալով մոտենալ ափին՝ նրանք իրար միացրին մեծ նավերը և, կապելով դրանք ծոպաններով, այսպես կոչված ծովակն նավահանգիստ կազմեցին: Նրանք կայսերի մեջ նաև միայնա աշտարակներ դրեցին, նրանց վրա պարաններով բարձրացրին նավերի հետևից եկող փոքրիկ նավակները և դրանցում զինված ռազմիկներ տեղակայեցին: Բացի այդ նրանք պատրաստեցին ոչ ավելի, քան արմակաչափ երկարություն ունեցող ծանր կոճղեր, դրանք երկաթյա մեխերով ագուցեցին և այդ կերպ սկսեցին սպասել ֆրանկական նավատորմի հարձակմանը: Օրը բացվելուն պես Բոհեմունդը մոտեցավ և պահանջեց ներքոդում իրականացնել: Ի պատասխան դրա՝ վենետիկցիները սկսեցին

ծաղրել նրա մորուքը և սա, չցանկանալով տանել այդ, առաջինը հարձակվեց նրանց վրա ու մոտեցավ վենետիկցիների մեծ նավերին: Նրան հետևեց նաև մնացած նավատորմը: Թե՛ մարտ սկսվեց: Զանի որ Բոհեմուկը մեծ կատարությամբ էր մարտնչում, վենետիկցիները վերևից նետեցին իմ հիշատակած կոճորից մեկը հենց այն նավի վրա, որի վրա գտնվում էր նա: Ջուրը աղմուկով սկսեց լցվել ճեղքվածքից, նավին սկսեց խորտակվում սպառնալ, իսկ նավաստիները, որոնք լքեցին այն, այնուհանդերձ խեղդվեցին՝ չխուսափելով այն ճակատագրից, որից ձգտում էին խուսափել: Վենետիկցիների դեմ մարտում մնացած նավերը ևս կործանվեցին: Բոհեմուկի վիճակը վտանգավոր դարձավ և նա անցավ մեկ այլ նավ: Ավելի բաջանալով՝ վենետիկցիները նոր եռանդով մարտի նետվեցին: Ի վերջո, նրանք փախուստի մատնեցին թշնամիներին և հետապնդեցին նրանց մինչև Ռոբերտի ճամբար: Ափին մոտենալով՝ նրանք ափ ելան ու վերսկսեցին մարտը: Երբ Պալեոլոգոսը տեսավ վենետիկցիներին՝ նա ինքն էլ ելավ Դիրիխիայի ամրոցից և սկսեց մարտնչել նրանց հետ միասին: Դաժան մարտ բռնկվեց, որը տարածվեց մինչև Ռոբերտի ճամբար: Նրա շատ ռազմիկներ թշվեցին ճամբարից, շատերն էլ թշնամական սրերի գոհը արձան: Դրանից հետո վենետիկցիները, մեծ ավար ձեռք գցելով, վերադարձան իրենց նավերը՝ իսկ Պալեոլոգոսը՝ ամրոցը: Մի քանի օր հանգստանալով՝ վենետիկցիները կատարածի մասին լուրերով դեսպաններ ուղարկեցին կայսեր մոտ: Կայսրը, ինչպես և պետք էր սպասել, նրանց շատ սիրալիք ընդունեց, պատեց ողորմածություններով և նրանց հետ շատ փող ուղարկեց վենետիկյան դոժին (Վենետիկի Դավառապետության դոժ Դովինիո Սիվիոյին (1079-1084) – Մ.Յ.) ու նրանց արխանտներին... /4.3/ Այդ ընթացքում զոհվեցին, շրջակա քաղաքների բնակիչները և այլք, որոնք հարկ էին վճարում Ռոբերտին, գվարթացած նրա անհաղորդություններից ու, ինչնալով ծովում կրած նրա պարտության մասին, չէին ուզում վճարել իրենց պարտավորությունները, որոնք նրանց վրա դրվել էր Ռոբերտի կողմից: Եվ ահա նա որոշեց այնուհանդերձ շարունակել պատերազմը ու մարտնչել և ծովի, և ցամաքի վրա, սակայն նա ի վիճակի չէր իրականացնել իր մտադրությունները, բանգի այդ ժամանակ ուժեղ բանիների սկսվեցին և Ռոբերտը վախճնում էր նավաբեկության երթարկվել: Դրա համար էլ նա երկու ամիս անցկացրեց Դերիխո նավահանգստում, որտեղ և ցամաքի, և ծովի վրա պատերազմի համար պատրաստում էր ամենայն անհրաժեշտը: Այդ ընթացքում, ինչքան ուժ ունեին, հռոմեական և վենետիկյան նավատորմերը հսկում էին հրվանդանը ու կանխում Ռոբերտի մոտ անցում իրականացնելու ցանկացած փորձը, երբ մի քիչ հանգստացած ծովը թվում էր, թե այդպիսի հնարավորություն ընծեռել էր: Ռոբերտի ռազմիկների համար, սակայն, հեշտ չէր նաև ցամաքի վրա ուսելիք ձեռք բերելը, բանգի նրանք ճամբար էին զարկել Գլիկաս գետի վրա, իսկ Դիրիխիայի կայազորը թույլ չէր տալիս նրանց պարենամթերք ձեռք բերելու համար խանդակից ելնել: Արդյունքում Ռոբերտի զորքում սով սկսվեց: Ոչ քիչ անախորժություններ նրանց պատճառեց նաև տեղաբնիկ անսովոր լինելը: Երեք ամիս անց մահացածների թիվը, ասում են, հասավ 10.000 իզոգու: Նույն կերպ իմպանությունը խոցեց նաև Ռոբերտի հեծելազորին և շատ կանգնել խլեց: Մոտ 500 կոմսեր և հրամանատարներ՝ քաջարի մարդիկ, էլ չասած ավելի ցածր աստիճանի այլ հեծյալների մասին, դարձան հիվանդության և սովի զոհեր: /4.4/ Երբ ինքնակալը Ռոբերտի մասին տեղեկություններ ստացավ, նա անմիջապես Բակուրյանին տեղեկացրեց այդ այդի անգուստի հարձակման մասին, այն մասին, որ նա զբաղեցրել է Ավալունը և ընդհանրապես շփոթված չէ իրեն ցամաքի և ծովի վրա բաժին հասած աղետներից, ոչ էլ այն պարտությունից, որը, ինչպես սովեց, սկզբնական շրջանում նա կրել է: Ալեքսանդրոսը նրան հրամայեց անմիջապես հավաքել զորքերը և միանալ իրեն: Նման հրաման տվեց նաև Բակուրյանին, իսկ ինքը շորթորդ ինդիկոտին օգոստոս ամսին ելավ Կոստանդնուպոլիս, որտեղ թողեց Իսահակին...: Կարդալով Ալեքսանդրոսի ուղերձը՝ Բակուրյանը անմիջապես կրտսեր ստրատեգոս Նշանակեց քաջարի և ռազմական գործերում բազմափորձ Լիկոդայոս Բրանսան, իսկ ինքը շտապեց միանալ կայսեր և իր ողջ զորքով ու հայտնի մարդկանցով ելավ Օրեստիդայից: Իր հերթին ինքնակալը կարգի բերեց զորքը, հրամանատարներ նշանակեց լավագույն ռազմիկները ամենաքաջ մարդկանց և հրամայեց, որ երթի ընթացքում, որտեղ որ դա թույլ կտա տեղանքը, պահպանեն ռազմական շարքը ու իրենց տեղերը, որ մարտի ընթացքում, ինչպես հաճախ է լինում, նրանք իրար չխառնվեն և չշփոթվեն: Էքսուկլիտոսների ջոկատ ղեկավարում էր Կոստանդին Օպոսը, մակեդոնացիներինը՝ մետոքոսը, թեսալացիներինը՝ Ալեքսանդր Կավալիարը, իսկ օրիդիայի թուրքերի վրա հրամանատարությունն իրականացնում էր Թաթիկը, որն այդ ժամանակ մեծ պրինկիպալայի պաշտոնն էր վարում: Վերջինս մի քաջ ու մարտում անհաղթ այդ էր, չնայած որ սերում էր անազատ ծնողներից: Նրա հայրը՝ մի սարափախուս, մի ռազմական հարձակման ժամանակ գերի էր վերցվել իմ հորական պապ Դովիանես Կոմնենոսի կողմից: Մանիքեցիների առաջնորդները, որոնց տրամադրության տակ կար այդ աղանդին պատկանող 2.800 ռազմիկ, Կսենտան ու Կուլենոն էին: Բոլոր այդ այրերը, որոնք վճռական ու հանդուգն բնավորության տեր էին, քաջարի ռազմիկներ էին ու պատրաստ էին, երբ պետք էր, թշնամու արյան համը տեսնել: «Մոտեցում», սրանց սովորաբար կոչում են վեստիարյաններ, և ֆրանկական ջոկատների հրամանատարությունն իրականացնում էին Պետրոկոմիտոն ու Կոստանդին Ումբերտուպոլը, որն այդպես էր կոչվում իր ծագման պատճառով: Այս կերպ կազմակերպելով ջոկատները՝ Ալեքսանդր իր զորքով ելավ Ռոբերտի դեմ: Ծանապարհին կայսրը Դիրիխիայից եկող մի մարդու հանդիպեց և մանրամասն հարցուփորձ արեց նրան քաղաքի դրության մասին: Նա պարզեց, որ Ռոբերտը պարիսպներին է մոտեցրել գրոհի համար անհրաժեշտ սարքեր, իսկ այդ ընթացքում Գեորգիոս Պալեոլոգոսը, որ օր ու գիշեր պաշտպանվում էր թշնամական գեյտալուններից ու մեքենաներից, չի դիմացել, բացել է դարպասները, ելել է քաղաքից ու դաժան մարտի մեջ է մտել հակառակորդի դեմ: Նա մի քանի անգամ ծակը վիրավորվել է և հառկապես տուժել է մի նետից, որը խրվել է ուղիղ գլխի մեջ՝ բունքի մոտակայքում: Գեորգիոս մարդ է ուղարկել նման գործերում փորձառու մարդու հետևից, իսկ ինքն այդ ընթացքում, անօգուտ փորձ կատարելով հանել նետը, կտրել է նրա ծայրը, այն մասը, որը վերջանում է փետրափնջով, իսկ մնացած մասը թողել է վերքում: Ինչ-որ կերպ կապելով գլուխը՝ նա կրկին ներխուժել է թշնամիների շարքերի խորքերը և համառորեն մարտնչել մինչև ուշ գիշեր: Լսելով այդ մասին՝ կայսրը հասկացավ, որ Գեորգիոսը պետք ունի անհապաղ օգնության և շտապեցրեց առաջադառնալ: Ժամանելով Թեսալոնիկե՝ նա շատ մարդկանցից ավելի անկրամասն տեղեկություններ ստացավ Ռոբերտի մասին: Նա իմացավ, որ Ռոբերտը պատրաստ է գրոհի, դրա համար նախապատրաստում է իր քաջարի զինվորներին, Դիրիխիայի մոտի հարթավայրում շատ շինանյութ է հավաքել և ճամբար է զարկել քաղաքի պարսպից մեկ նետունկեց հեռավորության վրա: Բացի այդ գործի մեծ մասը նա տեղակայել է լեռներում, լեռնադաշտերում ու բլուրներում: Ալեքսանդր շատ բան պատմեցին նրան Պալեոլոգոսի ձեռնարկած ինքնառաջնորդների մասին: Գեորգիոսը, պատրաստվելով այրել Ռոբերտի կառուցած փայտյա աշտարակները, քաղաքից նրանց մոտեցրել էր նավի, կուպր և չոր խոփի, պարտաստել էր բարաններ մեքենաները ու սպասում էր մարտի: Ենթադրելով, որ Ռոբերտը գրոհը կսկսի հաջորդ օրը՝ նա նախապես կառուցել էր մի փայտյա աշտարակ և տեղադրել էր այն պարսպի ներսի կողմից ուղիղ հենց հակառակորդի աշտարակից դիմաց, որը դրսից էր մոտեցվելու: Ողջ գիշեր Պալեոլոգոսը փորձարկում էր աշտարակի վերևի հարկում տեղակայված գերանը, որը պետք է նետեին հակառակորդի աշտարակի դարպասի ուղղությամբ, ստուգում էր, թե ազատորեն է արդյոք այն շարժվում, կարող է արդյոք հարվածել ուղիղ դարպասին՝ այդպիսով հնարավորություն չտալով նրան բացվել: Տեսնելով, որ գերանը ազատորեն է շարժվում և ուղղվում դեպի նպատակակետը՝ նա առանց երկյուղի սկսեց սպասել առաջիկա մարտին: Հաջորդ օրը Ռոբերտը հրամայեց զինվել, աշտարակում տեղակայեց մոտ 500 ռազմիկներ ու զինված հեծյալներ: Մոտեցնելով այն պարսպին՝ նրանք փորձեցին բացել վերևի դարպասները, որպեսզի, օգտվելով դրանցով ինչպես կամրջով, ներթափանցեն ամրոց, սակայն Պալեոլոգոսը ներսյա, պատրաստ պահած մեքենաների ու մեծաթիվ քաջարի այրերի օգնությամբ առաջ մղեց հսկայական գերանը և թշնամու սարքը պտելանքից Լրգեց գետին մոտակայքում և Ռոբերտի մոտ դեսպաններ ուղարկեց, որոնք պետք է հարցնեին նրան, թե ինչո՞ւ է նա եկել ու ո՞րն է նրա նպատակը...: Դա տեղի ունեցավ հոկտեմբերի 15-ին...: Դավանցիայում սկսվող լեռնաշրջան, հասնելով ծովին, այնտեղ վերջանում է աղեղով, որը թերակղզու պես մի բան է առաջացնում, որի վրա էլ հենց գտնվում է հիշատակված տաճարը: Դիրիխիայի կողմն է ուղված հարթ և աստիճանաբար հարթավայրի վերածվող լեռնային զանգված, որի ձախ կողմից գտնվում է ծովը, իսկ աջից՝ դիմ ու բարձր մի լեռ: Կայսրը այնտեղ տարավ իր զորքը, ճամբար զարկեց և տեղյակ պահեց Գեորգիոս Պալեոլոգոսին իր գալու մասին ու կանչեց իր մոտ...: Ընդունելով Պալեոլոգոսին՝ կայսրը սկսեց հարցնել նրան Ռոբերտի մասին: Երբ Գեորգիոսը մանրամասն պատմեց նրան ամեն ինչի մասին, կայսրը հարցրեց, թե պե՞տք է արդյոք իրենց փորձ կատարել մարտի մեջ մտնել Ռոբերտի դեմ: Ի պատասխան դրա՝ Գեորգիոսը առանց մտածելու բացասական պատասխան տվեց: Վճռակամորեն դեմ եղան մարտ տալու գաղափարի դեմ նաև ռազմական գործում բազմափորձ մի քանի այլ այրեր, որոնք խորհուրդ էին տալիս սպասել, փորձ կատարել հեծյալի հարվածով թշնամական զորքին և այդ կերպ Ռոբերտին ծակը փիճակի մեջ դնել՝ թույլ չտալով նրա ռազմիկների ճամբարից դուրս գալ պարենամթերք ձեռք բերելու նպատակով: Բացի այդ նրանք խորհուրդ էին տալիս հրամայել Բողինին (Դուկայի իշխանության իշխան Կոստանդին Բողինին (1081-1101) – Մ.Յ.), դավաճանիցներին և հարևան երկրամասերի այլ ղեկավարներին նույն կերպ վարվել՝ հավաքումիացնելով, որ այդ կերպ հեշտորեն կհաղթահարեն

Ռոբերտին: Երիտասարդ ռազմիկների մեծ մասը, սակայն, գերադասում էր մարտը և այդ ուղղությամբ հատկապես կողմ էին Կոնստանդին Ծիրանածինը, Նիկեփոր Սինադինը, վարդապետի առաջնորդ Նամբիտը և կայսր Ռոմանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.3.**) որդիներ Լևոնն ու Նիկեփոր...: /4.6/ Ինքնակալը որոշել էր գիշերը անակնկալ հարձակվել Ռոբերտի ճամբարի վրա: Դրա համար նա հրամայել էր դաշնակից ողջ զորքին շարժվել աղակալած ճահճուտների ուղղությամբ և թիկունքից հարձակվել ճամբարի վրա: Հանուն գաղտնիության՝ նա շրջանցիկ և ավելի երկար ճանապարհն ընտրեց, իսկ ինքն էլ պատրաստվում էր Ռոբերտի ճամբարի վրա հարձակվել ճակատից, հենց որ համոզվի այն բանում, որ իր ուղարկած ջոկատը հասել է նպատակին: Այդ ընթացքում Ռոբերտը թողեց ճամբարը և գիշերով անցավ կամրջով, դա տեղի ունեցավ հինգերորդ ինդիկտիոնի հոկտեմբերի 18-ին, և ողջ զորքով ժամանեց ծովի մոտ գտնվող տաճարի մոտ, որը հնուց ի վեր կառուցվել էր Թեոդորոս Նահատակի պատվին: Ողջ գիշեր առաջնորդները արդաթ էին հղում առ աստված և հաղորդվում սուրբ ու մաքրամաքուր սրբություններով: Դրանից հետո Ռոբերտ կանգնեց մարտակարգի կենտրոնում, ծովահայաց թևի հրամանատարությունը հանձնեց Ամիկետին, սա հայտնի տոհմից մի կոմս էր և աչքի էր ընկնում իր խելքով ու ուժով, իսկ մյուս թևի հրամանատարը Նշանակեց իր որդի Բոհեմոնդին՝ կոչեցյալ «Սանիսկ»: Երբ ինքնակալը իմացավ այդ մասին, նա, որպես մի մարդ, որը դժվար իրավիճակում միշտ կարողանում է լավագույն ելքը գտնել, հանգամանքների ազդեցության տակ փոխեց իր ծրագիրը և մարտական կարգերը շարեց լեռնաշղթայի լանջերին՝ ծովի մոտ: Չորրորդ բաժանելով մասերի՝ նա չդադարեցրեց բարբարոսների վրա հարձակումը, որոնք առաջ էին շարժվել Ռոբերտի ճամբարի ուղղությամբ, այլ ուղղակի նրանց հրամանատար Նամբիտի հետ միասին զայեց նրանց, որոնք ուսերի վրա թորել էին կողմ: Այս վերջիններին նա հրամայեց իջնել ձիերից և, շարք կանգնած, մարտակարգից քիչ տարածության վրա առաջ շարժվել, բանի որ այդ ցեղի ռազմիկները վախճանել ունեին: Մնացած զորքը Ալեքսանդր բաժանեց ջոկատների, ինքը կանգնեց կենտրոնում, իսկ աջ ու ձախ թևերի հրամանատարությունն էլ համապատասխանաբար հանձնեց կեսար Նիկեփոր Մելիսսենտին և մեծ դոմեստիկ Բակուրյանին: Նրանց ու հետևակ բարբարոսների միջև գտնվում էին մեծ բանակությամբ աղեղնածիզներ, որոնց նա նախատեսում էր ուղարկել Ռոբերտի դեմ: Նամբիտին նա հրամայեց, որ նրա զորքը անմիջապես մի կողմ բաշվի և անցնան հնարավորությունն տա նետահիվերին, հենց որ նրանք կարիք ունենան հարձակվել կելտերի վրա ու հետ դառնալ: Դրանից հետո զորքը պետք է կրկին միավորեր շարքերը և շարունակեր առաջխաղացումը: Այս կերպ տեղակայելով ողջ բանակը՝ Ալեքսանդր ինքը առաջ շարժվեց ծովափով՝ նպատակ ունենալով կելտական զորքի վրա հարձակվել ճակատից: Այդ ընթացքում թշնամու թիկունք ուղարկված բարբարոսները անցան աղակալած ճահճուտների միջոցով և, երբ Դիրիֆիայի պաշտպանները, ըստ կայսեր հրամանի, բացեցին դարպասները, նրանց հետ միասին հարձակվեցին կելտական ճամբարի վրա: Այն ժամանակ, երբ հակառակորդները իրար դեմ էին շարժվում, Ռոբերտը առաջ ուղարկեց ջոկատներ, որոնք պետք է հարձակվեին հռոմեական զորքի վրա ու փորձ կատարեին իրենց հետևից բաշել թշնամու ռազմիկների, սակայն այստեղ ևս կայսրը ամուր մնաց և թշնամուն հետ մղելու համար առաջ շարժեց պետաստներին: Այդ ընթացքում զորքերի միջև մի փոքրիկ հեռամարտ տեղի ունեցավ: Բանի որ Ռոբերտը դանդաղորեն հետևում էր իր ռազմիկներին և երկու բանակների միջև տարածությանը փոքրանում էր, Ամիկետի ջոկատից հետևակայիններն ու հեծելազորայինները դուրս եկան Նամբիտի գլխավոր ջոկատի վրա, սակայն, ուժեղ դիմադրության հանդիպելով, նետվեցին դեպի ծովը, մտան ջուրը ու, մինչև վզները ջրի մեջ սուզված, սկսեցին խնդրել հռոմեական ու վենետիկական նավերի նավաստիներին ընդունել իրենց, սակայն նրանք սրանց չընդունեցին: Այդ պահին, ինչպես պատմում են, նրանց տեսավ Գաիտան՝ Ռոբերտի կինը, որը միշտ ուղեկցում էր նրան ռազմական արշավանքների ժամանակը, մի երկրորդ Պալլադա, սակայն ոչ Ալեքսանդր: Նա խիստ հայացք գցեց նրանց վրա և իր լեզվով հոմերոսյան խոսքերի պես մի բան ասաց. «Տղամարդ եղբ, բարեկամներս, և հառնեք հզոր ոգով»: Տեսնելով, որ նրանք շարունակում են փախչել՝ Գաիտան երկար նիզակը ձեռքին նետվեց նրանց ուղղությամբ: Իրենց հետքին՝ Նիկեփորը, որը նրանք ի վերջո շուռ եկան ու կրկին մարտի մեջ մտան: Այդ ընթացքում տապալարակիրները և հենց իրենց իսկ առաջնորդ Նամբիտը սեփական անփորձության և տաքարյունության պատճառով արագորեն առաջ էին շարժվում, ավելի արագ, քան պետք էր՝ ուշադրություն չդարձնելով այն բանին, որ կելտերի ոչ քիչ բանակություն է մարտի մեջ մտել: Արդյունքում նրանք հռոմեական մարտակարգից զգալի տարածության հեռացան, բանգի այս բարբարոսները նույն տաքարյուն բնավորությունն ունեին, ինչ կելտերը՝ չգիշերով նրանց այդ հարցում: Ռոբերտը հասկացելով, որ Նամբիտի ռազմիկները հոգնել են ու հագիվ են շնչում, նա այդ գլխի ընկավ նրանց շարժի արագությունից, գեղերի ծանրությունից ու անցած տարածությունից, և հրամայեց իր հետևակայիններին հարձակվել նրանց վրա: Նամբիտի արդեն հոգնած ռազմիկները ավելի թույլ դուրս եկան կելտերից և այդ ժամանակ բարբարոսական ողջ զորքն ընկավ: Նրանց, որոնց հաջողվեց փրկվել, նետվեցին դեպի արիստրատեզոս Միքայելի տաճարը և, ով տեղավորվեց ներսում, ներս մտան, իսկ մյուսները տեղավորվեցին տաճարի տանքի տանքի, սակայն լատինացիները իրիկիցեցին տաճարը ու այնտեղ գտնվող բոլոր ռազմիկները իրո ճարակ դարձան: Հռոմեական զորքի մնացած մասը, սակայն, շարունակում էր արիական դիմադրություն ցույց տալ, երբ, ինչպես մի թևավոր հեծյալ, Ռոբերտը մնացած զորքով նետվեց հռոմեացիների բանակի վրա, այն մասնատեց ու բռնեց: Նրա հակառակորդներից ոմանք գեներ ձեռքերին հենց այդտեղ էլ ընկան, իսկ մյուսներն էլ փրկություն գտան փախուստի մեջ, սակայն կայսրը Ալեքսանդր շարունակում էր կանգնած մնալ ինչպես մի անխախտ աշտարակ, չնայած այն բանին, որ մարտում կորցրել էր իր շատ զինակիցների՝ ազնվածին ծագման ու ռազմական փորձի տեր մարդկանց: Սպանվեց Կոնստանդինը՝ կայսր Կոնստանդին Դուկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին X-ի – Մ.3.**) որդին..., սպանվեց նաև քաջարի ու հիմնալի այդ, «Սինադին» մականվանյալ Նիկեփորը, որն այդ օրը ձգտում էր բոլորին գերազանցել մարտում...: Բացի դրանից սպանվեց նաև Պալեոլոգոսի հայր Նիկեփորը, ընկան նաև այլ հայտնի անձինք: Մահացու վերջ ստացած լինելով կրծքին՝ հոգին փչեց նաև Չաբարիան, ընկան Ասպետը և շատ հայտնի այլ ռազմիկներ: Մարտը դեռևս շարունակվում էր, երբ երեք լատինացիներ, տեսնելով, որ կայսրը շարունակում էր դիմադրել, երկար նիզակները ուղղած ինքանց ուժ ունեին նետվեցին նրա վրա: Դա արդեն իսկ հիշատակված Ամիկետն էր, Պետրոսը՝ Ալիֆայի որդին, ինչպես նա ինքն էր ասում, և մի երրորդը, որը ոչնչով չէր գիշերում այս երկուսին: Ամիկետը հարվածեց, սակայն վրիպեց, բանի որ նրա ձին մի քիչ այլ կողմ թեքվեց: Երկրորդի ձեռքից կայսրը թրի հարվածով գցեց նիզակը, որից հետո հարվածեց ուսին և կտրեց թևը, սակայն երրորդը նշան էր բռնել կայսեր ուղիղ դեմքին և այստեղ Ալեքսանդր, որպես արագ կողմորոշվող ու հոգով ամուր այդ, չկորցրեց իրեն և արագորեն հասկացավ, թե ինչ պետք է անի: Եվ ահա, երբ կելտը բարձրացրեց ձեռքը՝ նա հետ թեքվեց դեպի ձիու գավակը: Արդյունքում թրի ծայրը, մի քիչ բերձեղով մաշկը, հանդիպեց սաղավարտի սուր մասին, կտրեց այն դեպի ներքևում պահող կայսր և սաղավարտը գետին գցեց: Դրանից հետո կելտը անցավ նրա կողքից, ում թվում էր, թե արդեն տապալել էր գետնին, սակայն Ալեքսանդր անմիջապես նորոգեց, ամուր տեղավորվեց թամբին՝ կարողանալով ոչինչ այլևս չկորցնել իր հանդերձանքից: Այլ ձեռքում նա պահել էր ներկայացած թուրը, բար դեմքը կարմրել էր սեփական արյունից, գուլից բաց էր, իսկ թուրը կարծր կամրջի մագերցնելով էին ու թույլ չէին տալիս առաջը տեսնել: Գրգռված ձին կծում էր և ցնցվում, ինչից Ալեքսանդր մագերցն ավելի էին թափվում դեմքին: Հավաքելով ուժերը՝ նա շարունակեց դիմադրել թշնամուն: Շուտով Ալեքսանդր տեսավ, որ թուրքերը փախչում են, իսկ Բողինը, այդպես էլ չմտնելով մարտի մեջ, դիմում է նրանց օրինակին: Նա մինչ այդ զինվել էր, մարտական կարգով շարել էր զորքը և ողջ օրը մնացել էր տեղում՝ ձև տալով, թե պատրաստ է կատարել պայմանավորվածություններ և արագորեն օգնության գալ կայսեր: Նա, ըստ երևույթին, սպասում էր, թե երբ հաղթանակը կթեփի ինքնակալի կողմը, որ ինքը այդ ժամանակ միայն հարձակվի կելտերի վրա, հակառակ դեպքում նա մտադրվել էր գերծ մնալ մարտից և նահանջել: Բողինի մտադրությունների մասին նրա գործն էլ էր խոսում: Երբ նա տեսավ, որ կելտերը հաղթեցին, նա, այդպես էլ չսկսելով մարտը, հեռացավ գնաց: Ինքնակալը, տեսնելով այդ և այլևս ոչ մեկին չտեսնելով, որ կարող էր իրեն օգնության գալ, ինքն էլ թիկունք դարձրեց: Եվ ահա լատինացիները սկսեցին հետապնդել հռոմեական զորքին: /4.7/ Ռոբերտը ժամանեց սուրբ Նիկոլայի տաճարի մոտ, որտեղ գտնվում էր կայսերական վանքը և որտեղ հավաքված էր հռոմեական զորքի ողջ հանդերձանքը: Իր առավել ուժեղ ռազմիկներին նա ուղարկեց հետապնդելու կայսեր, իսկ ինքը մնաց տաճարի մոտ՝ երազելով այն մասին, որ գերի կբռնի ինքնակալին: Նման մտքեր էին փոթորկում նրա հանդուգն ոգին: Հետապնդման ուղարկվածները եռանդով հետապնդեցին կայսեր մինչև Կիկիպեմիա կոչվող վայրը: Ներքևում հոսում էր Արգեն գետ, իսկ նրա վրա բարձրանում էր դիք մի ժայռ: Հենց նրանց միջատարածքում էլ հետապնդողները հասան Ալեքսանդր: Նրանք կայսեր ձախ կողին հարվածեցին նիզակով, նրանք ընդհանուր առմամբ 9 հոգի էին, և ստիպեցին աջ թեքվել: Եվ Ալեքսանդր, հավանաբար, կրկնվեց, եթե թուր չհաջողվեր հենվել գետնին, թուրը, որ գտնվում էր աջ ձեռքում: Բացի այդ նրա ձախ ոտքի վրա գտնվող խթանը, որ կոչվում է հիպոստորոնա, հենվեց թամբի ծայրին և օգնեց հեծյալին չընկնել: Ալեքսանդր ձախ ձեռքով ճանկեց ձիու բաշը և պահեց իրեն թամբի վրա: Եվ ահա ինչ-որ մի աստվածային ուժ նրան օգնության եկավ և փրկեց թշնամիներից, բանգի, ոչ առանց դրա միջատարության, Ալեքսանդր աջից հայտնվեցին ուրիշ կելտեր, որոնք հարվածեցին նրան այդ կողմից և օգնեցին ուղղվել ձիու վրա: Դա իրոք մի տարօրինակ տեսարան էր, երբ կելտերը, որոնք գտնվում էին աջ կողմում, ձգտում էին ստապել Ալեքսանդրին, իսկ մյուս կողմում գտնվողները, նիզակները հենելով նրա մյուս կողին, դիմադրում էին առաջիններին ու պահում կայսեր ուղիղ վիճակում: Ալեքսանդր, ոտքերը սեղմելով թամբին, ավելի ամուր նստեց, իսկ հետո էլ արիության օրինակ տվեց: Կելտերը բերանները բաց կանգնել էին՝ զարմացած տեղի ունեցածից: Կայսրը երկար ժամանակ խուսափում էր թշնամիներից, իսկ հետո էլ, հանդիպելով հետապնդողներին մեկին, շուռ տվեց ձիու գուլիքը և կրծքից խոցեց նրան նիզակով: Սա անմիջապես էլ գետնի տապալվեց, իսկ կայսրը ինքնա ուժ ունեց շարունակեց ճանապարհը: Հետո նա հանդիպեց կելտերի մի ուրիշ ջոկատի, որը հետապնդում էր հռոմեական զորքին: Հեծյալը տեսնելով նրան՝ նրանք վուռ շարժվեցին կանգնեցին՝ ցանկանալով հանգիստ տալ ձիերին և դրա հետ մեկտեղ էլ բռնել Ալեքսանդրին ու որպես ավար հասցնել Ռոբերտին: Կայսրը, տեսնելով, որ բացի իրեն հետապնդողներից, արդեն դիմացից նոր թշնամիներ էլ են հայտնվել, կորցրեց փրկության ամեն մի հույս: Այնուհանդերձ

ոգի առնելով՝ նա հասցրեց նկատել կենտրոնում կանգնած ռազմիկին, որին տեսնելով ու հանդերձանքի փայլով նմանեցրեց Ռոբերտին, խթանեց ձին և նետվեց նրա վրա: Սա իր հերթին նույնն արեց և նիզակն ուղղեց կայսեր վրա: Իրար հանդիպելով՝ երկու ռազմիկներն էլ նետվեցին մեկ-մեկու վրա: Կայսրը առաջինը նիզակի դիպուկ հարվածով խոցեց թշնամուն և նիզակը, խոցելով կուրծքը, դուրս եկավ թիկունքից: Բարբարոսը անմիջապես էլ գետին տապալկեց և, բանի որ վերքը մահացու էր, հոգին փչեց: Այս կերպ թշնամիների շարքը հետ բաշվեց և կայսրն անցավ նրա միջով՝ այդ բարբարոսի սպանությանը գտնելով իր փրկությունը, իսկ կելտերը, հենց որ այդ վիրավորվածը գետին տապալկեց, հավաքվեցին նրա մոտ և փորձեցին նրան փրկելու համար ինչ-որ բան անել: Կայսեր հետապնդողները, տեսնելով նրանց, իջան ձիերից: Նրանք ծանալեցին նրան և սկսեցին ողբալ՝ ծեծելով կրծքերը, բանգի դա, թեև Ռոբերտը չէր, բայց մի այլ հայտնի, Ռոբերտից հետո երկրորդ տեղը զբաղեցնող ռազմիկ էր: Ահա այսպես, կայսրը շարունակեց փախչել: Կայսեր ձին, որը տաքարյուն էր ու ճարպիկ, բայց միաժամանակ նաև ուժեղ էր և հաստուկ դաստիարակված մարտի համար, այդ ձին ծիրանե թանքի հետ միասին նա վերցրել էր Բրիտեննից, որին գերել էր մարտում դեռևս կայսր Նիկեիոր Բոստինատեսի (Բուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոր III Բոսինատին – Մ.Ֆ.) գահակալության ժամանակ, մի խոսքով, այդ ձին, ոգեշնչված աստվածային նախախնամությամբ, ցատկ կատարեց, կարծես ճախրեց օդում և կանգ առավ հենց այն ժայռի կատարին, որի մասին ասացի...: Բարբարոսներից ոմանց նիզակները, հատելով դատարկ տարածությանը, ընկան ձեռքերից, իսկ ոմանցն էլ, կաշեղով կայսեր թիկնոցին, նրա հետ միասին օդ սլացան: Ալեքսեյը անմիջապես կտրատեց իրեն կպած նիզակները: Ահա այսպես, նույնիսկ նման վտանգավոր վիճակում նա ուղեղի պայծառությունը չկորցրեց, այլ, ընդհակառակը, էլք գտավ դժվարին իրավիճակից ու դուրս պրծավ հաղապարտի ձեռքից...: Ինքնակալի բոլոր մտքերը ամբողջովին Դիրիխայում էին և նա տանջալիորեն մտածում էր, որ այդ բաղաբը մնացել է առանց առաջնորդի, բանգի Պալեոլոգոսը չկարողացավ վերադառնալ այնտեղ: Ինչքան հնարավոր էր, Ալեքսեյը հոգաց այդ բաղաբի բնակիչների մասին, ամրության պաշտպանությունը հանձնարարվեց այբանացի Կոմիսկորտին և նա նախկինը հայտնեց նրան այն միջոցառումների մասին, որոնք նա պետք է իրականացներ: /5.1/ Այդ ընթացքում Ռոբերտը կրկին եկավ այն հարթավայրը, որտեղ ավելի վաղ, դեռևս Դիրիխայի պաշարման ժամանակ, տեղակայված էր ճամբարում: Կարճատև հանգստից հետո նա սկսեց մտածել, թե չփորձի՞ արդյոք նորից գրոհել բաղաբը, թե՞ ավելի լավ է հետաձգել այն հաջորդ գարնանը, իսկ այժմ մեկնել Գլավնիցա ու Յանինա և ձմեռն անցկացնել անտեղ՝ տեղակայելով գործը Դիրիխայի լեռնադաշտերում: Այդ ընթացքում Դիրիխայի պաշտպանները, սակայն, իսկ նրանց մեծ մասը, ինչպես ասվեց, ամալացիների ու վենետիկցիների էին, իմացան այն մասին, թե ինչ է եղել կայսեր հետ, ինչպիսի կտրուած է եղել, ինչպիսի այրել են զոհվել ու բացի այդ նրանց հայտնի դարձավ նաև, որ նավարկությունը գնացել են, իսկ Ռոբերտը հաջորդ գարնան պատրաստվում է շարունակել պաշարումը: Դրա համար էլ նրանք սկսեցին մտածել, թե ինչպե՞ս փրկվեն և ի՞նչ անեն, որպեսզի իրենց վրա նոր աղետ չբերեն: Ի վերջո, ընդհանուր հավաքին ասեն մենք բացահայտ իր կարծիքն ասաց և իրենց գործերը բնարկելուց հետո նրանց թվաց, թե ելք գտել են: Նրանք որոշեցին հնազանդվել Ռոբերտին և նրան հանձնել բաղաբը: Եվ ահա, ենթարկվելով մի ասայթացու հորդորներին, նրանք բացեցին դարպասը և ներս թողեցին Ռոբերտին, որը զբաղեցրեց Դիրիխան...: /12.2/ Ինչպես իշխանակել են, իմ ծնող ինքնակալը, երբ մարտի մեջ տնավ Ռոբերտի դեմ, մի կելտը, հսկայական հասակի տեր, մարտի թողուրդին մեջ խթանեց ձին և առաջ մղված նիզակով հողմի պես նետվեց Ասպետի վրա: Ասպետը այդ ժամանակ ծանկեց թուրը, սակայն այդ կելտից ուժեղ հարված ստացավ և ծանր վիրավորվեց նիզակից, որը խոցեց նրա թոքը և վնասեց ողնաշարը: Այնուհանդերձ նա չկորցրեց արիությունը և չընկավ թամբից, այլ փոխադրեց, ավելի ամուր նստելով, հարվածեց բարբարոսի սաղավարտին ու կիսեց ոչ միայն այն, այլև՝ գլուխը: Անմիջապես էլ երկուսն էլ ընկան ձիերից՝ կելտը մահացած, իսկ Ասպետը՝ դեռևս կյանքի նշաններով: Ծառաները բարձրացրին արյունաթափ լինող Ասպետին, նրան անհրաժեշտ օգնություն ցույց տվեցին և տարան ինքնակալի մոտ, որին ցույց տվեցին վերքը և հայտնեցին կելտի մահվան մասին) (Ամնա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 1, մաս 16, գիրք 3, մաս 6, 9, 12, գիրք 4, գիրք 5, մաս 1, գիրք 12, մաս 2):

«Յանինայով կորել և անցնել ծովը՝ դուբսը (Ասպետի դստեր ղեկավարում) Կոմենտոս (Ասպետի դստեր ղեկավարում) Կոմենտոս Գլավնիցա – Մ.Ֆ.) հրահանգեց զինվորական հանդերձանք պատրաստել՝ իր գործերը հավաքելով Օթրանտում, իսկ ինքը, մնալով Սպլեոնտում ու զբաղվելով նավեր պատրաստելով և ամենուր հարկեր ու նորանոր ռազմիկներ հավաքագրելով: Այդ արշավանքը շատերին թվում էր անարդյունք ու ծանր մի գործ, հատկապես նրանց, որոնք տներ ու ընտանիքներ ունեին և ոչ մի ցանկություն չունեին մասնակցել նման մի պատերազմի: Պատերազմի օգտին իր փաստարկները, սակայն, դուբսը ամրապնդեց նաև ազդու սպանալիքով և ի վերջո շատերին ստիպեց ոտքի էլնել: Այսպիսով, ինչպես և հրամայվել էր, գործը հավաքվեց Օթրանտում: Դուբսը ծովն անցնելու համար նավեր ուղարկեց նաև Դավանցիայից, որի ժողովուրդը ելավ նրան օգնության: Այս նավերը դուբսը լքեց ձիերով, մարդկանցով, պաշարելով և այդ ամենը ուղարկեց Կորնթոս՝ Օթրանտին մոտ գտնվող մի կղզի: Այս նավարկությունը կարճ եղավ, բանգի, առաջ մղվելով համընթաց բաժուկ միջոցով, դեպի ռազմիկները կղզում ափ իջան և, կատարի հարձակում ահաբեկելով կղզեգետնակներին, տիրեցին կղզուն...: Դուբ Ռոբերտը որոշ ժամանակ մնաց Օթրանտում՝ սպասելով իր կնոջը, բանգի և նրա պետք է ժամաներ շատ կոմսերի հետ միասին, որոնք պետք է ուղեկցեին նրան այդ արշավանքով: Զեյնց այստեղ էր նաև, որ հայտնվեց մի ինքնակալ՝ (Վեղձ-Միքայել VII-ը, որին Ռոբերտ Գլավնիցա պետագործում էր բաղաբական նպատակներով – Մ.Ֆ.)՝ ակնելով, թե իբրև ինքը անարդարացիորեն իշխանությունից զրկված կայսր Միքայելն է՝ արցունքն աչքերին ողբալով իր փախուստը: Դուբսը ընդունեց այդ մարդուն, հարգանքով վերաբերվեց նրան, ողորմած եղավ ու պատիվներ տվեց, իսկ ամեն ինչին հեշտորեն հավատացող ժողովուրդն էլ նետվեց դեպի նա ու ողջունեց: Ռոբերտը պատրաստակամորեն ընդունեց այս դաշնակցին՝ Ելնելով պատերազմի, նրան վերցրեց իր հետ, որպեսզի առավել հիմնավորի արշավանքը...: Դուբս Ռոբերտը իր առաջին կնոջից ծնված որդուն՝ Բոնիստենից (Տերենտիս ապագա իշխան, մտիրոքի դստեր ղեկավարում) ապագա դուբս Բոնիստեն – Մ.Ֆ.), որ իր բացառական բացառական տեր ասպետ էր, դրեց իր հետ վերցրած ողջ հեծյալ ու հետևակ գործի հրամանատար՝ բոլորին հրամայելով ենթարկվել նրա հրամաններին: Եվ ահա սկսվեց Դուբսայի պաշարումը, երբ հայրը գործում էր մի կողմից, որդին՝ մյուս, ընդ որում հայրը ձգտում էր բաղաբին տիրել ցամաքից, իսկ որդին՝ ծովից: Զարկ է նշել, որ ի սկզբանե այս բաղաբին տիրող Գեորգիոս մեկ անգամ չէ, որ կանչել էր դեպին տիրելու բաղաբին, սակայն հետո Նիկեիորը (Բուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոր III Բոսինատին – Մ.Ֆ.) գահազրկվեց և իրավիճակը փոխվեց: Իր հերթին, դեպի ամառային նավարկությունը ընդհատվեց խոշոր նավաբեկության պատճառով, ընդ որում նույնիսկ այն նավը, որով նա ընթանում էր, ճաք ստացավ և սուզվեց, այնպես ու Ռոբերտն ինքը կարողացավ փրկվել միայն մեծ ջանքերի գնով: Այդ ամենի արդյունքում, սակայն, ջրում թռչվելով ոչնչացավ նաև հացը, որ նա տանում էր բանակի կարիքների համար, ընդ որում նրա մարդկանց դիակներով էր պատված ողջ ծովակը: Դուբսը սխալվել էր այդ ամենից, որ չի կարողացել պատշաճ ավարտին հասցնել իր ճամփորդությունը, մնալով երկրից ու երկրի միջև, իսկ, մինչև նա այս սխալվել էր, Պալեոլոգոսը Դուբացի բերեց ինչներին, իսկ Գեորգիոսն էլ խաբեությանը հեռացրեցին այնտեղից (սխալը հեղինակին է, որը որպես երկու մարդ է ընկալել Գեորգիոս Պալեոլոգոսին – Մ.Ֆ.), ընդ որում Ալեքսեյը (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) ուրախացավ, որ թշնամին հայտնվել է իր ձեռքում: Դուբս Ռոբերտը, սակայն, չնայած այդ ամենին, այնուհանդերձ չէր հրաժարվում իր ծրագրերից և ի վերջո նա որոշեց, որ ժամանակը եկել է, մանավանդ որ Կորնթոս կղզին արդեն իր ձեռքում էր: Եվ ահա, տիրելով Ափոնիային և ծովափի այլ բաղաբներին, դուբսն ի վերջո պաշարեց նաև Դուբացուն, չնայած գիտեր, որ բաղաբը շատ ամրացված է: Սա իրոք մի շատ հարուստ բաղաբ էր, որին շրջապատում էին աղյուսից կառուցված պարիսպներ...: Եվ այսպես, դուբսը բոլոր կողմերից պաշարեց բաղաբը, որի բնակիչները սարսափելի ահաբեկվեցին, սակայն այնուհանդերձ ժամապահներ և հուսալի պահակներ նշանակեցին ու տեղյակ պահեցին կայսեր՝ խնդրելով օգնության հասնել: Դուբսը ողջ ուժով սկսեց գրոհել բաղաբը, ընդ որում նա մի պաշարողական մեծ աշտարակ էր կառուցել և նրա վրա հսկայական բարանետ էր դրել, որպեսզի ավերի բաղաբի պարիսպները: Այդ ժամանակ բաղաբացիները, տեսնելով, թե ինչպես է օրցստօրե մեծանում իրենց պաշարողների բանակը, որի ռազմիկները նույնիսկ սկսել են տներ կառուցել, որպեսզի պատսպարվեն ձմեռային ցրտից, ինչպես նաև ականատես լինելով շրջակայքի թալանին ու ամայացմանը, վերջնականապես կորցրին օգնության և թշնամիների հեռանալու հույսը: Այդ ժամանակ, ահա, իրոք պարզ դարձավ, որ դուբսը չի ցանկանում հեռանալ այնքան ժամանակ, մինչև այդ բաղաբն իրենով չանի, ինչպես վարվել է շատ բաղաբների հետ մինչև այդ: Դրա համար էլ բաղաբացիները մարդ ուղարկեցին նրա մոտ...: Այդ ժամանակ Ալեքսեյը, ինքնակալով, որ Ռոբերտը տիրել է իր բաղաբներին, իսկ այժմ էլ պատրաստվում է ձեռք գցել Դուբացուն, կանչեց իրեն դաշնակցի ժողովուրդին, որպեսզի մարտի մեջ մտնի նաև ծովի վրա: Այս ժողովուրդը, որի մասին խոսք է գնում, շատ վարպետ է ծովային մարտերում, բանգի կայսրն իրականում դիմել էր Վենետիկին, որի ասիերը ողորդում են Ադրիատիկ ծովի հյուսիսային ափերը...: Ահա հենց սրանց էր, որ Ալեքսեյը համոզեց օգնության հասցնել պաշարված բաղաբին և մարտնչել դեպի նավատորմի դեմ ծովի վրա, բանգի մինչև այդ ոչ մի ժողովուրդ չէր գերազանցել նրանց ծովանարտում ու նավակարության մեջ: Վենետիկները, ենթարկվելով կայսեր դրողմներին, շտապեցին իրենց նավերով հարձակվել դեպի նավատորմի վրա: Այդ ժամանակ, սակայն, արդեն երեկոն էր իջնում ու, թեև դեպի նավերն առաջ եկան, սակայն կորվեր խուսափեցին ընդհարումից: Զաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Վենետիկցիները, որոնց փորձը նման ծովային հարցերում հսկայական էր, սրբնթաց հարձակման անցան, որի արդյունքում դեպի նավատորմը ահաբեկվեց ու նավահանգիստ վերադարձավ: Դրանով էլ հենց ավարտվեց այդ մարտը, որից հետո վենետիկցիները առավտականից սկսած հարձակումներ էին գործում նավահանգիստի վրա և փորձում էին մարտի մեջ բաշել Ռոբերտի նավատորմին, սակայն անարդյունք, թեև Ռաֆուայի ու Դավանցիայի բնակիչները, որոնք ուղեկցում էին Ռոբերտին, ողջ ծովը ծածկեցին իրենց նետերով, բանգի նավահանգիստը վայելում էր մոտակայքում գտնվող ճամբարի պաշտպանությունը: Արդյունքում վենետիկցիների հաջողվեց

պարաններով ճանկել ու իրենց տեղերից դուրս բաշել մի բանի նավեր, սակայն նույնիսկ դա չազդեց անվայն դբսի արիության վրա, ընդ որում վերջինս այս անգամ ևս մի բան մտածեց՝ որոշելով ավելի լավ, բան առաջ էր, նախապատրաստվել մարտին՝ առաջ մղելով ավելի խաղիկ նավեր, որպեսզի ավելի մեծ վնաս հասցնի հակառակորդին: Այդ ընթացքում Ալեքսեյը, լսելով վենետիկցիների նավատորմի հաջողությունների մասին, ուրախացավ, ընդ որում այն կոզիկները, որոնք առաջ հարկ էին վճարում Ռոբերտին, այժմ, լսելով այն վնասների մասին, որ կրել էին նրա նավերը, հռչակեցին կայսեր իշխանությունը: Միաժամանակ նաև լեռնային անցումները ևս հայտնվեցին Ալեքսեյի հսկողության տակ, որպեսզի թշնամին հանկարծ անակնկալ հարձակում չգործի իր բանակի վրա, ընդ որում, գործելով այսպես, Ալեքսեյը հույս ուներ, որ ինքը անակնկալ կբերի ու անակնկալ հարձակումով պարտության կմատնի անհաղթ դբսին: Ալեքսեյը իր հետ հսկայական բանակությամբ գործ էր բերում, ընդ որում նրա հետ էին նաև հզոր ուժի տեր բարբարոսներ: Հարկ է էշել նաև, որ Ալեքսեյը հրամայել էր առաջապահ 2.000 ընտիր հեծյալներից կազմված ջոկատի հրամանատար Վասիլ Միջագետքցուն, որը մի ծեր և մարտերում թրծված ռազմիկ էր, հետախուզել դբսի ճամբարը և վերջինս կատարեց այդ հրամանը: Եվ ահա այս Վասիլը Բուրդոնիտոյի մոտակայքում էր, երբ լսեց, թե իբր դբսի հեծելազորը ինչ-որ տեղ մոտակայքում է սլանում՝ իր հետ ոչ քիչ ավար ունենալով: Արդյունքում, չնայած շատերը միանգամից վերքեր ստացան թուրքերի նետերից, որոնք գործում էին Վասիլի հրամանի տակ, բայց այս մարդիկ գերադասում էին ավելի շուտ զոհվել, քան վախկոտ երևալ հույների առաջ: Եվ ահա նրանք, ինչպես որ կարողացան կարգի գցելով շարքերը, գնացին թշնամիների վրա: Այդ ժամանակ թուրքերը, ահաբեկված իրենց վրա եկող թշնամիների տեսքից, որոնք համառ դիմադրություն էին ցույց տալիս և ուժեղ մարտնչում էին, դիմեցին փախուստի: Վասիլը ևս չկարողացավ զսպել նրանց, ընդ որում փախչելիս գերի ընկավ նաև հենց ինքը: Այս գերուն նորմանները արագորեն հասցրին դբսի մոտ, որը սկսեց հարցնել նրան այն ամենի մասին, ինչ մտադիր էր ձեռնարկել Ալեքսեյն իր դեմ՝ հատկապես հետաքրքրվելով, թե ինչքան գործ է կայսրը բերում ճակատամարտի համար: Եվ այսպես, իմանալով, որ թշնամին արդեն մոտ է, ընդ որում Ալեքսեյը հարձակման էր անցել լուրջ ուժերով, դուքսը կանչեց իր զորքի առաջնորդներին, այն ամենը, ինչ գիտեր պատմեց նրանց և բննարկեց հետագա անելիքները: Այդ ժամանակ գորքի առաջնորդներից ոմանք, որոնք առավել մարտական էին տրամադրված, ուզում էին հանդիման արտագորի իրականացնել և, լքելով ճամբարը, վճռական հարձակման գնալ հակառակորդի վրա ու սարսափելի մատնել վերջինիս, սակայն դուքսը այդ կապակցությամբ ասաց, որ ավելի լավ է շատ չհեռանալ ճամբարից, մինչև կայսերական զորքերը շատ չեն մոտեցել, ընդ որում նա հայտարարեց, որ խորամանկության միջոցով հաղթանակի ձգտելը մի դատարկ գործ է, բանզի առանց երկնային աջակցության ոչ մի հաջողություն չի լինի: Իրոք, Ռոբերտը, չնայած ծանոթ էր իր ռազմիկների բաշտությանը, սակայն չէր ուզում ոչ մի բան հապճեպ անել: Ավելին, լսած լինելով թշնամու բանակի հսկայական բանակության մասին, նա նաև հաշվի առավ, որ ոչինչ չգիտեր իր դեմ ելած մարդկանց մասին, դրա համար էլ հեռատեսորեն խորհուրդ տվեց իր մարդկանց զգույշ լինել և պատրաստ լինել ամեն ինչի: Այսպիսով՝ դուքսը հրաժարվեց բաղաբից հեռու հակառակորդի բանակին դիմադրելու մտքից, որից հետո սրանք, հայտնելով անակնկալ կերպով, մորեխների պես պատեցին լեռներն ու դաշտերը: Արևն արդեն իջնում էր ծովի ջրերի մեջ և կողմերից ոչ մեկը չէր ուզում օրվա նման ժամի մարտի մեջ մտնել, որից հետո բոլորը բուն մտան: Ենթե է ասել, որ Ալեքսեյը տեղյակ էր պահել Դուրացոյի բնակչությանը, որ սրանք կռվի ժամանակ թիկունքից հարվածներ հակառակորդին, որպեսզի վերջինս ոչ ճակատից ու ոչ էլ թիկունքից ապահով չլինի, սակայն դուքսը կռվի էր առել այդ և, երբ լուսաբացին դուրս եկավ այնտեղից, հեռատեսորեն այրեց կամուրջ: Այսպիսով՝ Ռոբերտը առաջ ընթացավ՝ հետևից տանելով իր զորքը: Իր մեծաբանակ ուժերը շարժի մեջ դրեց նաև Ալեքսեյը և հարձակվեց Ռոբերտի վրա: Այդ ժամանակ սարսափի գիրկն ընկած լուրջարդյունքներն ու կայաքրիցները, ինչպես նաև նավաստիները և գրեթե բոլոր նրանք, որոնք գտնվում էին դբսի հրամանի տակ, նետվեցին փախչելու, ընդ որում նույնիսկ դբսի սպայետները ահաբեկվեցին իրենց վրա եկող այդ առաջին հարձակումից: Եվ ահա սրանք բոլորը, անցնելով գետը, անհեռատեսորեն մի վայր դուրս եկան, որտեղ տարածությանը շատ սահմանափակ էր, մանավանդ որ դուքսը մինչ այդ այրել էր կամուրջը, որպեսզի ոչ-ոք չկարողանա ոչ բաղաբից դուրս գալ, ոչ էլ բաղաբ մտնել: Տեղանքի նեղությունը խանգարում էր մարդկանց շարժվել և նետերի հզոր անկը ծածկում էր նրանց բոլոր կողմերից, ընդ որում, ինչպես ասում էին, դրա նման մի բան ոչ-ոք երբեք չէր տեսել: Եվ այսպես, բանի որ հանգիստ ու վայր չկար, մարդիկ չէին կարողանում ոչ մարտնչել ու ոչ էլ նահանջել, դրա համար էլ նրանք շուտ եկան և ծովը նետվեցին, բանզի հարվածներ այնքան հզոր էր, որ նորմաններն իրենց իրենց ճանապարհին էին փակվում՝ իրար խանգարելով թշնամուց ավելի շատ: Այս վտանգավոր վիճակը նորմաններին, թվում էր, խուճապի մատնեց, ընդ որում, համարելով նրանց հաղթված և արդեն նահանջող, առաջ եկավ նաև մոտակայքում լողացող վենետիկյան նավատորմը՝ նպատակ ունենալով ձեռք գցել պարտվածներին: Սրա հետ միաժամանակ առաջացավ նաև հույների բանակը՝ ցանկանալով տիրել ավարին ու սկսելով թալանել: Արդյունքում սրանց ձեռքն ընկավ դբսի ռազմիկների այն գույքը, որ սրանք նետել էին հապճեպ հեռանալիս, բայց դա հնարավորություն տվեց ժամանակ շահել, որի արդյունքում նորմանների նահանջող ուժերը կրկին հեռացան ծովից և ի վերջո միացան Ռոբերտին, որը առաջիններից մեկն էր, որ յուրայինների հետ ռժվարություններով թողել էր այդ վտանգավոր վայրը: Եվ այսպես, թեև վերջնականապես խառնվել էր այն մարտակարգը, որը իր բանակի համար ի սկզբանե նախատեսել էր Ռոբերտը և ամեն ինչ անդառնալիորեն փոխվել էր, սակայն նա շատ ուրախացավ, երբ տեսավ իր մարդկանց: Դրանից հետո դուքսն ասաց, որ բոլորի փոկությունը միայն գնեք մեջ է, իսկ եթե թիկունք դարձնեն, այսպես սպառնաց նա, ապա հույները բոլորին կկոտորեն: Միաժամանակ Ռոբերտն ավելացրեց, որ գերու միակը անվան նման մի բան է: Մի խոսքով, խոստելով այսպես, Ռոբերտը մարդկանց սրտերում նորից կրակ արթնացրեց, այնպես, որ սրանք, նույնիսկ տեսնելով այն հսկայական զորքը, որով Ալեքսեյը գալիս էր իրենց վրա, շարունակեցին հավատալ այն դրոշին, որը պատը Դեմոտոսի անունով տվել էր իրենց իշխանին՝ հավատալով նաև սուրբ Մաթեոսին, որի եկեղեցին կառուցել էր իրենց տերը: Եվ ահա Ռոբերտի ռազմիկները բաշաբար մարտի նետվեցին և բաղաբից ոչ հեռու դաժան մի մարտի մեջ մտան: Արդյունքում Ալեքսեյը պարտություն կրեց, նրա մարդիկ դիմեցին փախուստի, իսկ ավելի քան 5.000 հույներ էլ այդ ամենի հետևանքով իրենց մահը գտան: Դրանից հետո Ալեքսեյը սկսեց սգալ, որ հաղթվել է մի թշնամու կողմից, որը և թվով, և հարստությամբ գիջում էր իրեն, ընդ որում նա ինքն էլ մարտի դաշտը լքեց վերջ ստացած: Այսպիսով, եթե մինչ այդ նա հույս ուներ մի շեղ հաղթահանող իրականացնել, այժմ արցունքներով և անփառանք վերադարձավ: Այդ ճակատամարտի ընթացքում նետի հարվածից վիրավորվեց նաև Ռոբերտի կինը, ընդ որում նա առանց որևէ հույսի ընկավ թշնամուց բավականին մոտ և նրան կործանում էր սպասում, սակայն հետո պլանկտներով մի կերպ կարողացավ բարձրանալ մոտակայքում լողացող մի նավակի վրա և այսպես աստված խղճաց տիրուհուն ու ազատեց նրան: Այդ ճակատամարտում ընկավ նաև Կոնստանդինը, որն առաջ գրկվել էր արքայական կոչումից, թեև նա թաղվեց արքային վայել ձևով: Եվ ընդհանրապես Դուրացոյի մոտ հույները շատ հայտնի մարդկանց կորցրին, որոնց մարմինները այդպես էլ մնացին մարտի դաշտում և փտեցին» (Վիլիելմ Ապոլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 4):

«Եվ ահա Ապոլիայի ամենահզոր մարդը՝ Կալաբրիայի դուքս Ռոբերտը (Ապոլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը - Մ.Ֆ.), այդ Միջայելի (Վերո-Միջայել VII-ը, որին Ռոբերտ Գվիսկարը օգտագործում էր բաղաբական նպատակներով - Մ.Ֆ.) մշտակա դրոշմներով, որը մինչ այդ վտարվել էր ռումների կայսրությունից, Քրիստոսի 1081 թվականի մայիս ամսին գործի անցավ՝ ժամանելով Հիդրոնուս: Այստեղ նա հավաքեց 15 նավեր, ինչպես նաև մեծ բանակի այլ ռազմիկներ, բանզի նրան էին հետևում նաև հսկայական թվով հույներ մարդիկ, որոնք պետք էին այդ գործողության ժամանակ, եթե կարիք լիներ մեծ ուժերի դեմ դուրս գալ: Եվ ահա, հույսը դնելով բանու և առաջաստների վրա՝ նրանք գիշերով ափ իջան Կորֆույում:... Այստեղից նրանք կրկին առաջացան և տիրեցին Ավալունին, որն այդ կողմերի կարևոր բաղաբներից մեկն էր՝ պատրաստվելով էլ ավելի առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ Դուրացոյի բնակչությունը շատ ահաբեկվեց, մանավանդ երբ լսեց Ավալունի անկման մասին, բայց այնուհանդերձ ձեռք մեկնեց գնեքին և պատրաստվեց պաշտպանվել:... Եվ ահա լուր եկավ, որ մոտենում են անթիվ բանակի հակառակորդի զինվորներ, իսկ ծովն էլ լցվել է նավերով, որոնք ևս պատրաստ են աջակցել գործին: Այս պայմաններում հույները, համարելով, որ վենետիկցիներից լավ ոչ մեկը չկա ծովային հարցերում, դիմեցին նրանց, որպեսզի սրանք գան ու ելնեն նորմանների նավատորմի դեմ՝ ոչնչացնելով այն ու փակելով ճանապարհը ծովի կողմից: Դրանից հետո, ինչպես իրենք էին կարծում, մերոնց ավելի հեշտ կլիներ գերելը կամ ոչնչացնելը: Վենետիկցիները պարտաճանաչեցին արձագանքների այս կոչին և երեք օրից իրենց իշխանի (Վենետիկի Հանրապետության դոժ Դոմինիկո Միլլիոի - Մ.Ֆ.) հետ միասին Դուրացոյի մոտ էին՝ հառնելով մերոնց հայացքի առաջ: Այդ ժամանակ, սակայն, արդեն երեկոն էր իջնում ու, թեև դբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, երկու նավատորմերն էլ պատրաստվեցին ճակատամարտի: Սրան գունդարկելու նաև այն, որ վաղ առավոտյան թշնամիներից ոմանք կբսի նավերն առաջ եկան, սակայն կողմերը խուսափեցին ընդհարումից, ընդ որում վենետիկցիները այդ արեցին այն նպատակով, որ լուսավոր պայմաններում լիույի օգտագործեն ծովային գործում իրենց հմտությունները: Այդ հանգամանքը, սակայն, նավահանգիստ վերադարձած մեր մարդիկ մեկնաբանեցին որպես հակառակորդի թուլության նշան ու սկսեցին պարծնել, թե արդեն հաղթել են թշնամուն: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվ

պատրաստելով, հայտնի դարձավ թշնամիների անթիվ ուժեր մոտենալու մասին: Այդ ժամանակ բոլորը վեր թռան ու ձեռք մեկնեցին զենքին, կարծես մի տոնի էին մեկնելու, իսկ ինչ վերաբերվում է դքսին, ապա նա հրամայեց այրել թիկունքում գտնվող կամուրջները, ինչպես նաև նավերը, որպեսզի մերոնք հանկարծ չտրվեին վախկոտությանը և կռվեին մինչ վերջ: Այդ ժամանակ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) մոտեցավ և ծամբար գաղկեց մեզինք 2 մղոն հեռավորության վրա, սակայն, բանի որ արդեն օրվա վերջ էր, նա ցրեց իր ուժերը տարբեր կողմեր, իսկ ինքն էլ նախատեսեց մարտը սկսել հաջորդ օրը: Եվ ահա, երբ լույսը բացվեց, մերոնք սկսեցին աղոթել Աստծուն և առատ ողորմություն բաժանել, իսկ բախանաներն էլ մարդկանց մեղքերի թողութուն տվեցին: Ավարտելով այս ամենը՝ մերոնք մարտակարգ ընդունեցին: Այդ ժամանակ մարտակարգ ընդունեց նաև կայսերական զորքը, ընդ որում այն այնքան մեծաքանակ էր, որ պատեց բոլոր լեռներն ու դաշտերը և նրա ծայրը չէր երևում: Այստեղ էին նաև անգլները, որոնց գլխավորում էր Ուորինգը: Այս մարդը առաջինն էր, որ կռվի տարավ իր մարդկանց և մեզ շատ դժվարություններ պատճառեց: Հետո, սակայն, մերոնք հարվածեցին թշնամիներին ու փախուստի մատնեցին, ընդ որում անգլները պատասպարվեցին սուրբ Նիկողայոսի եկեղեցում: Այդ ժամանակ մերոնք շրջապատեցին եկեղեցին և այրեցին այն, որի արդյունքում հակառակորդի ռազմիկները սարսափելի տանձաքնների մեջ հրաժեշտ տվեցին կյանքին՝ հրով ու ծխով շրջապատված: Դրանից հետո կայսրը, երբ տեսավ, թե ինչ եկավ Ուորինգի գլխին, որի վրա մեծ հույսեր էր դրել հաղթանակի հարցով, ահաբեկվեց և, թողնելով մարտական գործողությունները, դիմեց փախուստի, իսկ հույների ողջ զորքն էլ հետևեց նրան, ընդ որում նրանք տեղում թողեցին ոչ միայն վրանները, այլև իրենց ողջ զույգը, բանգի բոլորը գլուխը կորցրած փախչում էին: Եվ այսպես մեր մարդիկ հաղթանակի հասան ու թշնամիներին շարտեցին լեռներից անդին, որից հետո վերադարձան ու տեղավորվելով իրենցով արեցին հակառակորդի ծամբարը՝ ձեռք գցելով հսկայական բանակությանը ավար...: Ավարտելով այս գործը՝ մերոնք վերականգնվեցին ծամբարը և վերսկսեցին քաղաքի պաշարումը...: Ի վերջո՝ քաղաքը դադարեցրեց դիմադրությունը և, համաձայն պայմանավորվածության, հանձնվեց» (Գաուֆրեդ Մալատրա «Ռոբերտ և Ռոբերտի կյանքը», գիրք 4, գլուխ 24, 27):

«Եվ ահա մեր կողմից նկարագրված բուռն իրադարձություններից հետո... Ապուլիայից ու Կալաբրիայից հավաքագրված և Ռոբերտ Գվիսկարի (**Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարի – Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ գործող նորմանների մի ուժեղ բանակ և ռազմական նավատորմ ելավ Օթերանտի նավահանգստից, իսկ հետո, համընթաց բամու օգնությամբ կտրելով ծովը, հասավ Դուրացո՝ պաշարելով այն պաշտպանության պատրաստվող քաղաքացիներից հունիս ամսվա վերջին: Հարկ է նշել, որ, իրոք, թեև այս բանակում ոչ ավելին, քան 10.000 ռազմիկ կար, սակայն այդ բանակությունը հավաքվել էր միայն ու միայն այն պատճառով, որ հարձակողները զգուշանում էին Հունաստանի մարտական ուժերից, որոնք հայտնի էին հինավուրց Ագամեմնոնի ու Աղոստտոսի ժամանակներից: Այս արշավանքի ժամանակ Կլյաթո Ռոբերտ Գիֆարդի և այլոց գլխավորությամբ նորմաններից եկած նորակռիկները գործում էին Մարկոս Բոհեմունդի (**Տերենտի ապագա իշխան, Աստիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ, իսկ սա Գվիսկարի նորման կնոջի ծնված մի իմաստուն և եռանդուն այր էր, որը հետո պետք է հաջորդեր իրոր: Այդ ընթացքում, սակայն, Բուրսա կղզվող Ռոբերտ (**Ապուլիայի ապագա դուքս Ռոբերտ – Մ.Ֆ.**)՝ Գվիսկարի մյուս որդին մեկ այլ կնոջից, Ամաց Ապուլիայում, որպեսզի ղեկավարի այստեղի գործերը: Իր հերթին կայսր Ալեքսեյը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**), մեծապես անհանգստանալով Դուրացոյի պաշարման կապակցությամբ, բանակ հավաքեց և շարժվեց այս ուղղությամբ, որպեսզի ոչնչացնի հակառակորդի ծովային ու ցամաքային ուժերը և փրկի իր քաղաքը: Եվ ահա կայսրը զորք ու ծովային ուժեր ուղարկեց կղզիների և նրանց հարակից մարզերի ուղղությամբ, որպեսզի հակահարված հասցնի, իսկ այդ ընթացքում Մարկոս Բոհեմունդը, հետը վերցրած 55 ռազմիկներ, ելել էր պարենամթերք ձեռք բերելու: Արդյունքում կողմերը պատահականորեն իրար եկան և, հենց որ նկատեցին մեկմեկու, անցան մարտ: Արդյունքում հույները, չդիմանալով նորմանների հարվածին, հետ դարձան՝ շատ բան կորցնելով իրենց ձեռք բերած ավարից...: Այս հաղթական իրադարձությունը մեծապես ոգևորեց նորմաններին և հույս ներշնչեց նրանց ապագա հաջողության հարցով...: Դրանից հետո արդեն հոկտեմբեր ամսին կայսր Ալեքսեյը նորանոր ու ավելի շատ ժողովուրդներ հավաքեց Դուրացոյի մոտ գործող իր բանակում՝ պատրաստվելով վճռական ու որոշիչ ընդհարմանը, որը պետք է որոշեր ամեն ինչ: Աստված, սակայն, արևմուտքից եկած փոքրաքանակ մարդկանց կողմում էր և ի վերջո այնպես արեց, որ Արևելքի հույական ուժերը պարտվեցին: Իրոք, ինքնավստահ կերպով մարտի մեջ մտնելով՝ Ալեքսեյի բանակը ի վերջո ստիպված եղավ խայտառակ փախուստի դիմել: Եվ այսպես, հասնելով հաղթանակի, դուքս Ռոբերտը հաստատվեց Դուրացոյի մոտակայքի գյուղերում, այստեղ տեղակայեց իր բանակը և հենց Բուդյարիայում էլ ձմեռեց: Ինչ վերաբերվում է Դուրացոյին, ապա այն երեք ամիս հետո հանձնվեց, բանի որ այնտեղ պարենի այնպիսի պակաս էր առաջացել, որ մարդիկ ու կենդանիները այլևս գոյություն չարուակնելու որևէ հնարավորություն չունեին» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 4):

«Տիրոջ 1081 թվականին՝ 4-րդ ինդիկտիոնի մարտ ամսին դուքս Ռոբերտը (**Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Ֆ.**) նավատորմով ելավ ու պաշարեց Կորֆուս: Դրանից հետո նա շատ մարդկանց հետ մեկնեց այնտեղ և մայիսի 22-ին տիրեց Կորֆուսին ու Բուտրիստոյին, իսկ հունիս ամսին էլ կրկին ծով ելավ, որից հետո ծովով ու ցամաքով մեկնեց դեպի Դուրացոյ և շրջապատեց այն: Այնուհետև դուքսը պաշարողական շատ մեթոդներով կիրառմամբ հարձակում գործեց քաղաքի վրա, մինչ վենետիկցիները եկան ու սկսեցին աջակցել քաղաքին: Այդ ժամանակ գահին բազմեց կայսր Ալեքսեյը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**)... որը Տիրոջ 1082 թվականին՝ 5-րդ ինդիկտիոնին, եկավ ու երեքշաբթի օրը՝ սուրբ առաքյալ, ավետարանական Ղուկասի տոնի օրը, մարտի մեջ մտավ դուքս Ռոբերտի դեմ: Արդյունքում, սակայն, կայսրը, թիկունք դարձրեց, իսկ դուքսն էլ հաղթանակ տարավ: Դրանից հետո փետրվարի 21-ին դուքսը գրավեց Դուրացոյն ու այնտեղ իր նավատորմի հետ միասին ձեռք գցեց Վենետիկի դոժին (**հեղինակը նկատի ունի Վենետիկի Հանրապետության դոժ Դոմինիկո Միլյոյի, սակայն այլ աղբյուրներ չեն հաստատում այս հաղորդումը և ամենայն հավանականությամբ խաբը «ծննդով վենետիկցի մեկի» մասին է, որի վերաբերյալ տեղեկացնում է Աննա Կոմենենոսը – Մ.Ֆ.**)» (Աննա Կոմենենոս «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1081 թվականին Ռոբերտ իշխանը (**Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Ֆ.**) 15.000 հոգանոց զորքով ելավ Դիրիսիայի դեմ, որի մոտ էլ ճակատամարտ տեղի ունեցավ և նա ջարդեց Ալեքսեյին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**): Դրանից հետո Ռոբերտ իշխանը տիրեց քաղաքին և մեծ հաղթանակ տարավ հույների նկատմամբ» (Աննա Կոմենենոս «Նորմանական համառոտ ժամանակագրություն»):

«Բոհեմունդը (**Տերենտի ապագա իշխան, Աստիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**), գործելով հոր (**Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարի – Մ.Ֆ.**) հրամանի ներքո, երկու անգամ փախուստի մատնեց հույների կայսր Ալեքսեյին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**): Առաջին հաղթանակը Բոհեմունդը ձեռք բերեց իր հոր հրամանի ներքո՝ Դուրացոյի մոտ» (Դաուլ Կաննադի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 2):

«Դարձներ, արաբներ և մակեդոնացիների բանակները չփրկեցին հույների արքա Ալեքսեյին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**), որը մեծ դժվարությունների առաջ կանգնեց, ընդ որում, եթե չլիներ Գվիսկարի (**Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարի – Մ.Ֆ.**) անժամանակ մահը, ապա նա անկասկած իր գլխին կոխեր ինքնակալի պատվը և հենց Կոստանդնուպոլսում իսկ» (Գվիբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների կից», գիրք 3, գլուխ 1):

«Ժամանակին Բոհեմունդը (**Տերենտի ապագա իշխան, Աստիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) հոր (**Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարի – Մ.Ֆ.**) հետ պատերազմի էր ելել Դուրացոյի վրա, իսկ երբ քաղաքում գտնվող մարդիկ իրենց դեսպանորդների միջոցով պարծեցան, թե քաղաքը Դուրացում, այսինքն՝ «ամուր», է կռվում և կարող է հանգիստ տանել ցանկացած պաշարում, նրա հայրն ասաց. «Ես՝ Գվիսկարս, գիտեմ թե ինչ է նշանակում այդ, սակայն ինքս էլ պատրաստ եմ այնքան համբերել, մինչև կգրավեմ քաղաքն ու կփախկանեմ այն»: Այս պատասխանի ամրություն այնքան ահաբեկեց քաղաքացիներին, որ նրանք բացեցին իրենց քաղաքի դարպասները և հանձնվեցին: Այսպիսով՝ ապահովվելով թիկունքը՝ նա արդեն առանց դժվարության տիրեց այլ քաղաքների և հասավ Թեսալոնիկե» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

³³⁶¹ «Հիջրի 474 թվականին Մելիթ-Շահը (**Մելյունյան սուլթանության սուլթան Մելիթ-Շահը – Մ.Ֆ.**), այցելելով Ռեյ, բանակը ստուգաբան ենթարկեց և նրա շարքերում հայտնաբերեց թուրքական տարագ հագած 7.000 հայ զինվորների: Հակառակ Նիզամ ալ-Մուլքի խորհրդին՝ վերջիններս նա հեռացրեց բանակի շարքերից: Եվ ահա այս հայերը գնացին Մելիթշահի եղբայր Թեկիշի մոտ, որն այն ժամանակ ապաստանած էր հորասանի Վենեց բերդում: Թեկիշը այս հայերի գալու պատճառով ապստամբեց» (Իմադ-է-Դին ալ-Սալահի «Պատմություն»):

³³⁶² «Մեծարված այս կերպ՝ նա (**Մելյունյան սուլթանության սուլթան Մելիթ-Շահը – Մ.Ֆ.**) Գեորգիին (**Զաթիլի թագավորության արքա Գեորգի II-ին – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց իր թագավորություն՝ տալով նրա հետ մեծ զորք, որպեսզի ողջ ճանապարհը վերջինս խաղաղությամբ անցնի ու հնազանդեցնի Կախեթին: Արդեն աշնան կողմերը նրանք հասան Կախեթի ու մոտեցան Վեֆթախի ամրոցին: Ու քանի դեռ շարունակվում էր պատերազմը՝ ձյուն եկավ: Գեորգի արքան հիշեց Աջամետիի որսի մասին և, այլևս այլ հոգս չունենալով, չսկսեց սպասել, մինչև Վեֆթախն ու ողջ Կախեթին կգրավվեն: Նա իր հետ եղող թուրքերի զորքին որպես պարգև տվեց Մուլեթը և Կուխեթի ողջ երկիրը, որը տարածվում է Իորի գետի ափերով և որոնք ավերված են մինչև մեր օրերը, իսկ ինքը անցավ Լիփի լեռն ու իջավ Աբխազիա: Այդ ժամանակ արդեն նաև Կախեթի արքա Աղասարանը (**Կախեթի թագավորության արքա Աղասարան I-ը – Մ.Ֆ.**) ներկայացավ Մելիթշահին, մեղմեց քրիստոնեական հավատը և հարեց սարակիստների կրոնին: Այդ ճանապարհով նա սուլթանից ստացավ Կախեթին» («Զաթիլի-Ցիտվերեա», Աննա Կոմենենոս «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Այդ ժամանակ Լիպարիտը տաքիկներին ենթարկվեց: Սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Մեյիբ-Շահը – Մ.Ֆ.) մոտ մեկնեց և դիմացը չորեք տասն Շաբեի Կյուրիկյան արքան (Կախեթի թագավորության արքա Աղասարան I-ը – Մ.Ֆ.), իսկ հետո այնտեղից պատվով հետ դարձավ...: Այդ ժամանակ թուրքերը տիրեցին տասն Զուբայիսիին և Սամցխեին, իսկ Խուշուռն է, առանց որևէ սրի խողովորման, գրավեց Կարինը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Մեյիբ-Շահը – Մ.Ֆ.) հասավ Առանի ու Աբխազի երկրին, Նրան առ-Ռուսից մի դեսպան ներկայացավ՝ հետք բերելով գունար, որն այնքան շատ էր, որ ոչ մի գանձարան չէր կարող դիմանալ դրանց ծանրությանը և դիվանի ոչ մի ծառայող չէր կարող հաշվել դրանք...: Այնպես էր եղել, որ դեսպի Առան արշավանքի ժամանակ սուլթանը Շիրվան երկրի տեր Շիրվանշահի (Շիրվանշահերի Էմիրության Էմիր Ֆարիդուրդ իբն Սալարի – Մ.Ֆ.) մոտ մարդ էր ուղարկել, սա հնազանդվել էր և պարտավորվել ամեն տարի մուծել 70.000 դինար հարկ» (Սադր-Էդ-Ռիս ալ-Ռուսեյնի «Հաղորդումներ Սեջուկյան պետության մասին», գլուխ 22, 26):

³³⁶³ «Հիշելով հոր (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարի – Մ.Ֆ.) խորհուրդները և ընդհանրապես, լինելով ռազմական ու բաջարի մի մարդ, Բոհեմունդը (Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) համառ պայքարի մեջ մտավ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) դեմ: Իր զորքով, ինչպես նաև հռոմեական ընտրյալ ռազմիկների և Ռոբերտի կողմից զավթված տարածքների ու բաղաբների կառավարիչների ուղեկցությամբ, բանգի, իռյալը կարելով ինքնակալի հաջորդությունից, Նրանք անցել էին Բոհեմունդի կողմը, նա Վանիտիայի միջով ժամանեց Յանինա: Ամենից առաջ նա հրամայեց բաղաբի սահմաններից դուրս գտնվող խաղողի այգիների մոտ խանդավա պիղրել, զորքը հարմար վայրերում տեղակայեց, իսկ իր վրանն էլ խիտեց բաղաբի ներսում: Նա զննեց պարիսպները և տեսնելով, որ դրանք վատ վիճակում են, ոչ միայն շտապեց ինչքան հնարավոր է ուղղել այդ վիճակը, այլև կառուցեց մի նոր ու լավ ամրացված ամրություն պարսպի այլ հատվածում, որտեղ իրեն հարմար թվաց: Դրա հետ միաժամանակ նա թալանի ենթարկեց հարևան հողերն ու բաղաբները: Իմանալով այդ ամենի մասին՝ ինքնակալը առանց հապաղելու հավաքեց իր զորքը, մայիս ամսին ելավ Կոստանդնուպոլսից և մոտեցավ Յանինային: Երբ մարտի ժամը ինչեց, Ալեքսեյը տեսավ, որ իր զորքը Բոհեմունդի զորքի նույնիսկ չէին մասն էլ չի կազմում: Ռոբերտի դեմ պատերազմի փորձով իմանալով, թե ինչքան դժվար է դիմանալ կելտական հեծելազորի առաջին հարվածին, նա անհրաժեշտ համարեց սկզբում առաջ ուղարկել ընտրյալ պետաստների մի փոքր բանակություն, որպեսզի հեռանալու սկսի հակառակորդի հետ: Այդ կերպ նա ուզում էր պատկերացում կազմել Բոհեմունդի ռազմական ունակությունների մասին և, մարտերի մեջ մտնելով, պարզել ռազմական ընդհանուր դրությունը՝ դրանից հետո միայն ելնելով կելտերի դեմ: Երկու զորքերն էլ այրվում էին մարտը սկսելու ջանքերով, սակայն կայսրը, անհանգստանալով լատինացիների առաջին հարվածից, մի նոր բան հնարեց: Նա հրամայեց ավելի թեթև, բան սովորականներն են լինում, մարտակառքեր կառուցել, ամեն մեկին չորսասկան փայտյա ձողեր ամրացնել ու դրանց կցել ծանրագույն ռազմիկներ: Ըստ Նրա մտահաղացման՝ այն պահին, երբ լատինացիները ինչքան ուժ ունեն կենտվեն հռոմեական զորքի վրա, այդ ռազմիկները առաջ կիրեն մարտակառքերը և այդ կերպ կծեղեն լատինացիների կուռ շարքերը: Երբ մարտի ժամը ինչեց և արևը իր ցուլներով սկսեց փայլել հորիզոնում, ինքնակալը զորքը մարտական կարգի բերեց և ընդունեց կենտրոնի կառավարումը, սակայն մարտի ընթացքում պարզվեց, որ ինքնակալի հնարքը Բոհեմունդին անակնկալի չի բերել, կարծես սա ի սկզբանե գիտեր այդ մասին: Նա հարմարվեց իրավիճակին, զորքը երկու մասի բաժանեց, շրջանցեց մարտակառքերը և թևերից հարձակվեց հռոմեական մարտակառքերի վրա: Այդ մարտում շարքերն իրար խառնվեցին և այրերը դեմ առ դեմ ելան: Երկու կողմից էլ այդ մարտում բազմաթիվ ռազմիկներ ընկան, սակայն հաղթանակն այնուհանդերձ մնաց Բոհեմունդի կողմում: Որպես մի աշտարակ, որը հնարավոր չէր տեղադրվել, ինքնակալը կանգնած էր իր վրա ամեն կողմից թափվող նետերի հեղեղի տակ: Նա հետ էր մղում հարձակվողներին և մարտի մեջ էր մխրճվում, հարվածելով կելտերին և ինքն էլ հարվածներ ստանալով: Նա անվերջ գոռոցներով շարք էր վերադարձնում ռազմիկներին, որոնք արդեն փախչում էին, սակայն ի վերջո, տեսնելով, որ մարտակառքը շատ տեղեղում ճեղքված է, որոշեց հոգալ սեփական անձի մասին: Հնարավոր է որևէ մեկը կստանձի, թե կայսրը փրկվեց վախից, սակայն ոչ, նա ուղղակի խուսափեց վտանգից, որպեսզի կրկին հավակն ուժերը և ավելի արիաբար կարողանա կելտերի դեմ: Հեռանալով թշնամիներից փոքրաթիվ ռազմիկներով՝ Ալեքսեյը ճանապարհին հանդիպեց կելտերի և կրկին իրեն որպես անվախ զորավար դրսևորեց: Հարված հասցնելով՝ նա սպանեց կելտերից մեկին, իսկ Նրա ուղեկիցները, որպես Արեսի իսկական վահանակներ, վիրավորեցին մնացածներից շատերին և փախուստի մատնեցին: Այս կերպ խուսափելով անթիվ ու լրջագույն վտանգներից՝ Ալեքսեյը Ստրուգայի միջով բարեհաջող հասնում էր Օբիդի: Կանգ առնելով այստեղ՝ նա որոշ փախստականների հավաքեց, մեծ դուժստիկի հետ միասին թողեց Նրանց այնտեղ և վերադարձավ Կարդար» (Ամնա Կոմսենոս «Ալեքսիական», գիրք 5, մաս 4):

«Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով, որ Ռոբերտը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Ֆ.) մեկնել է ծովից այն կողմ, սկսեց ձգտել հավաքել իր ջարդված ուժերը, որպեսզի դեպի բացակայության ավերի Նրա որդի Բոհեմունդի (Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.) և Բրիտի կողմից պահպանվողի ծախքը, որոնք երկուսն էլ իրար կապապար և մարտում հզոր այրեր էին: Եվ ահա Ալեքսեյի զորքը ճանաբարեց Յանինայի ոչ հեռու, որը մի փառավոր բաղաբ էր: Դրանից հետո Ալեքսեյն իր ճամբարը պատեց սայլերով, սակայն դեսպի հարթավայրը բացվող ուղղությունը բաց թողեց, որպեսզի այդտեղից մուտքը առավել հեշտ լինի: Միաժամանակ, սակայն, ողջ այդ տարածությանը նա պատեց երկաթյա փոքր ու սուր ծայր ունեցող գնդիկներով, որպեսզի թշնամու ձեռքի ուժերը այդ կողմից իրականացված հարձակման ժամանակ, երբ Նրանք ողջ ուժով պատակալ կլինեն, վնասվեն ու կեղտանկները թուլանան: Հույների այս նախագզուչական գործողությունները, սակայն, խառնվեցին սկիզբ առած մշուշի պատճառով, երբ Նրանք անակնկալ հայտնվեցին հազիվ խիտ խոտով ու թփերով պատված անանցանելի արահետներով: Եվ ահա Ալեքսեյը կրկին մարտի մեջ մտավ Նորմանների դեմ, որոշ ժամանակ նահանջեց, սակայն ի վերջո կրկին չկարողացավ դիմանալ Նրանց հարվածին: Արդյունքում նա, որ ինքն էր ճակատամարտ փնտրում, նահանջեց: Այսպես, ահա, հաղթված երկրորդ անգամ, Ալեքսեյը հեռացավ Թեսալիա՝ այն փառավոր բաղաբը, որ մարդիկ կոչում են նաև Մալոնիկե» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 5):

«Այս ընթացքում Ռոբերտը (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Իտալիա, բանի որ անտեղ գործերը բարդացել էին, սակայն դրա արդյունքում արդեն այս կողմում՝ Հունաստանում, վիճակը բարդացավ, բանի որ իրենց ղեկավարի բացակայությամբ Նորմանները այնքան էլ պատրաստակամորեն մարտի չէին գնում: Եվ ահա ճակատամարտերից մեկում հենց այս պատճառով Նորմաններից շատերը սկզբում պարտություն կրեցին և սարսափի մատնվեցին, բանգի իրենք քիչ էին, հակառակորդը գերակշռում էր բանակով, իսկ իրենց ղեկավարն էլ բացակայում էր: Արդյունքում Նորմանները այն է արդեն փախուստի էին դիմում, սակայն Բոհեմունդի (Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.) ուժն ու եռանդը փրկեց ամեն ինչ, բանգի նա առ աստված տածող մեծ սիրով վերինի աջակցությունը խնդրեց, որին ի պատասխան Աստծո ծայր վերևից բարեբաղեց. «Ով Բոհեմունդ, այդ ի՞նչ ես անում, մի վարանկիր, բաջաբար մարտնչիր, բանգի ինչպես հորդ, այդպես էլ թեզ Աստված ապագայում կօգնի՝ լցվիր հավատքով և ուժով»: Այդ ժամանակ Նորմանները կարծես թարմացած ուժերով լցվեցին և բարձր աղաղակելով առաջ անցան՝ հզոր հարված հասցնելով պեղասաններին: Արդյունքում հույները հետ չպարտվեցին ու թիկունք դարձրին, իսկ հաղթողներին էլ բաժին հասավ մեծ ավար» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 6):

«Դարձներ, արաբների և մակեդոնացիների բանակները չփրկեցին հույների արքա Ալեքսեյին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.), որը մեծ դժվարությունների առաջ կանգնեց, ընդ որում, եթե չլիներ Գվիսկարի (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարի – Մ.Ֆ.) անժամանակ մահը, ապա նա անկասկած իր գլխին կրներ ինքնակալի պատվը հենց Կոստանդնուպոլսում իսկ» (Վիլիելմ Անեցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 1):

³³⁶⁴ «Դրանից հետո Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) կրկին կենտրոնացրեց զորքերը, հավաքեց վարձկաններին և մարտի մեջ մտավ Բոհեմունդի (Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.) դեմ՝ այս անգամ մեկ այլ խորանակություն հորիզոնելով, որպեսզի հաղթահարի կելտերին: Պատրաստվելով երկաթյա տրիբուններ՝ նա մարտին նախորդող երեկոյան հրամայեց ցրել դրանք երկու զորքերի միջև գտնվող տարածքներում, այնտեղ, որտեղ սպասվում էր կելտական հեծելազորի հարձակումը: Ալեքսեյի մտադրությունը հետևյալում էր, որ տրիբունները կփրկեն ձեռքի ուժերի մեջ և լատինացիների ահեղ հարձակումը կկրճատվի, իսկ կենտրոնում կանգնած հռոմեական նիզակակիրները դանդաղ, որպեսզի չտրորեն տրիբունները, առաջ կանցնեն, կհարվածեն կելտերին, և, ցրվելով տարբեր կողմեր, հետ կդառնան: Այդ ժամանակ պետաստները պետք է սկսեին հեռվից ուժեղ հարվածել կելտերին, իսկ ձախ և աջ թևերը պետք է երկու կողմից թափվեին թշնամու վրա: Այսպիսին էին իմ հոր ծրագրերը, որոնք, սակայն, գաղտնի չմնացին Բոհեմունդից, իսկ տեղի ունեցավ հետևյալը: Այն, ինչ կայսրը մտադրվել էր անել երեկոյան, առավոտյան հայտնի դարձավ կելտերին: Ստացված տեղեկությունների համաձայն նա վարպետորեն փոխեց իր ծրագրերը և մարտը ընդունեց, փոխանակ ինքը հարձակում սկսեց, ինչպես սովորաբար անում էր: Կանխվելով ինքնակալի մտադրությունները՝ նա մարտը գլխավորապես վարեց թևերում՝ իրանկելով կենտրոնում կանգնած ուժերին առժամանակ մնալ ստեղծ էր երբ սկսվեց ձեռնամարտը՝ հռոմեական ռազմիկները թիկունք դարձրին և, ահաբեկված նախկին պարտություններից, արդեն նույնիսկ չէին էր համարձակվում նայել լատինացիների վրա: Հռոմեական մարտակառքը խառնվեց, չնայած այն բանին, որ կայսրը աներեր էր մնում և ողջ ուժով դիմարդում էր թշնամիներին՝ Նրանցից շատերին վերքեր հասցնելով և ինքն էլ դրանցից ստանալով: Ի վերջո, սակայն, երբ Ալեքսեյը տեսավ, որ ողջ

գործը արդեն փախել է և միայն քչերն են մնացել իր հետ, որոշեց այլևս իրեն վտանգի չենթարկել, շարունակելով անիմաստ դիմադրությունը, քանզի հիմարություն է ակնհայտ վտանգին դեմ գնալը, եթե նույնիսկ մեծ ջանքերից հետո էլ ուժ չունեն դիմադրել թշնամուն: Չնայած այն բանին, որ հռոմեական ջոկատները փախուստի էին դիմել՝ կայսրը շարունակում էր հաստատուն կերպով դիմադրել և նա իր վրա կրեց մարտի ողջ ծանրությունը: Բոհեմուների գործերի դեմ, սակայն տեսնելով, որ վտանգը անխուսափելի է, նա որոշեց ինքը ևս փրկվել, որպեսզի հետագայում կրկին ելնի հաղթողների դեմ, նրանց համար ավելի ահեղ հակառակորդ դառնա և հնարավորություն չտա Բոհեմուների հաղթասպակով զարդարվել: Ահա թե ինչպիսին էր նա՝ պարտություն կրելով թե հաղթելով, փախուստով փրկվելով, թե թշնամուն հետապնդելով, երբեք չէր կորցնում ոգու ուժը և չէր հանձնվում հուսահատության ճակատին...: Եվ ահա, կորցնելով հաղթանակի հույսը, նա, ինչպես վերևում ասվեց, ինքն էլ հետ դարձավ՝ հետապնդելով Բոհեմուների և նրա ընտրյալ կոմսերի կողմից: Ահա այդ ժամանակ էլ հենց Ալեքսեյը ասաց Գուլյուին՝ իր վաղեմի ծառային, թե. «Լավ, ինչքան մեկը պետք է փախչենք», որից հետո, շուտ տալով ձին և պատյանից հանելով թուրը, հարվածեց իրեն առաջին իսկ հանդիպած հետապնդողի դեմքին: Տեսնելով այդ՝ կելտերը որոշեցին, որ նա արդեն հուսահատվել է փրկվելու հարցում և, սեփական փորձով իմանալով, թե ինչքան դժվար է հաղթել այդ վիճակում գտնվող անձին, նահանջեցին և դադարեցին հետապնդումը: Եվ այսպես Ալեքսեյը ազատվեց հետապնդումից և խուսափեց վտանգից, բայց նույնիսկ փախուստի ժամանակ էլ նա ոգին չէր կորցնում, այլ ընդհակառակը, փախստականներից մոմանց կոչ էր անում վերադառնալ, մյուսներին էլ ծանակում էր, չնայած շատերը ձև էին տալիս, թե չեն նկատում այդ: Այս կերպ փրկվելով վտանգից՝ Ալեքսեյը ժամանեց արքայանիստ բաղաք, որպեսզի գործ հավաքի և կրկին ելնի Բոհեմուների դեմ» (Ամսա Կոմսենոս «Ալեքսիական», գիրք 5, մաս 4):

³³⁶⁵ «Իսկ ինքը՝ Բոհեմուները (Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմուդ Տերենտացին – Մ.Յ.), օխորհցնելով խնդրանքով հապճեպ ժամանեց Օխորի: Նա այնտեղ մնաց որոշ ժամանակ, սակայն, բանի որ Արևը պահպանում է ամրոցը, ոչինչ չհասավ: Այնտեղից նա գնաց ոչինչ չհասած և, անցնելով Սոսան և Սերվիան, ուղղվեց դեպի Բերիա: Նա ոչ մեկ անգամ հարձակվեց տարբեր երկրամասերի վրա, սակայն, որևէ հաջողության չհասնելով, Վոդինայի միջով եկավ Մոզենա, որտեղ վերականգնեց վաղուց ի վեր ավերված ամրոցը: Այնտեղ նա ոչ քիչ ուժերով թողեց Սարակինոս անունով մի կոմսի, իսկ ինքը մեկեց Վարդար՝ այսպես կոչված Սպիտակ եկեղեցիներ» (Ամսա Կոմսենոս «Ալեքսիական», գիրք 5, մաս 5):

³³⁶⁶ «/5/ Այդ ընթացքում Բոհեմուները (Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմուդ Տերենտացին – Մ.Յ.) ելավ Կաստորիայից և ուղղվեց դեպի Լարիսա՝ նպատակ ունենալով ձմեռն այնտեղ անցկացնել, իսկ ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ը – Մ.Յ.), ինչպես արդեն ասվեց, գալով մայրաքաղաք, անմիջապես գործի անցավ, բանզի նա շատ գործունյա էր և ընդհանրապես հակված չէր հանձնվել անգործությանը: Սուլթանից (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գալուշից – Մ.Յ.) նա գործ ու գործակարներ խնդրեց, որոնք մեծ փորձառություն կունենային: Վերջինս փորձառու հրամանատարների գլխավորությամբ նրան 7.000 ռազմիկներ ուղարկեց, որոնց թվում էր նաև հենց ինքը՝ Կասիորը, որը մյուսներին գերազանցում էր տարիքով ու փորձառությամբ: Զանի դեռ կայսրը պատրաստություններով էր զբաղված, Բոհեմուները առանձնացրեց իր զորքի մի մասը, դրանք կելտ-կաստաֆրակներից էին, և նրանց արշավանքի ուղարկեց Պելագոնիայի, Տրիկալիայի ու Կաստորիայի վրա: Բոհեմուները իր ողջ զորքով ժամանեց Տրիկալա և քաջարի ռազմիկների մի ջոկատ առաջ ուղարկեց, որը հենց ընթացքից տիրեց Տիվիսկային: Դրանից հետո երջանակալիշատակ նահապետ Գեորգիոս օրը նա իր բոլոր ուժերով մոտեցավ Լարիսային, շրջապատեց բաղաքը և պաշարեց այն: Այդ բաղաքի պաշտպանը ինքնակալի հորս ծառա Լևոն Կեֆալոսն էր, որը 6 ամսվա ընթացքում արիարար դիմադրեց Բոհեմուների պաշարողական մեթոդներին: Յեղց այդ ժամանակ էլ նա նամակով հայտնեց ինքնակալին բարբարոսի հարձակման մասին, սակայն կայսրը ոչ անմիջապես ելավ Բոհեմուների դեմ, չնայած որ կրթոտ կերպով ցանկանում էր այդ: Նա հետաձգեց ելնելը, բանզի ամեն կողմից վարձկան զորք էր հավաքում: Ի վերջո, լավ զինելով սեփական ռազմիկներին, նա ելավ Կաստանդուկոպոլիսից: Մոտենալով Լարիսային՝ կայսրը անցավ Կելս լեռան վրայով, իսկ հետո, իրենից աջ թողնելով պետական մեծ ճանապարհը և լեռը, որոնք տեղաբնիկները Կիսսավ են կոչում, իջավ Էգեվա, որը Անդրոնիի մոտ գտնվող մի վայրիական վայր է: Այնտեղից նա ժամանեց մի այլ գյուղ, որը կոչվում է Պալիցա և տեղակայված է ... (ընագրում բաց է թողնված անունը – Մ.Յ.) գետի մոտ: Այնտեղ նա ճամբար զարկեց և խորը խանդակ փորեց: Այնտեղից կայսրը ուղղվեց դեպի Դելֆիայի ալիքները, իսկ հետո՝ դեպի Տրիկալա...: Աղոթելով Աստծուն օգնել իրեն՝ Ալեքսեյը ողջ օրը անցկացրեց մտածելով, թե ինչ կերպ կազմակերպի դարանները: Նա իր մոտ կանչեց Լարիսայի բնակիչ մի ծերունու և սկսեց հարցուփորձ անել տեղանքի մասին: Լարեյցի տեսողությունը և ցույց տալով մատով՝ նա մանրամասն հարցուփորձ էր անում, թե որտեղ է տեղանքը կրտսվում ձորակներով և որտեղ խիտ մացառուտներ կան: Նա այդ ամենի մասին հարցեր էր տալիս լարիսացի այդ ծերունուն՝ նպատակ ունենալով դարան դնել և լատինացիների նկատմամբ առավելության հասնել խորամանկությամբ: Նա հրաժարվեց բաց մարտի մեջ մտնել, բանզի շատ մարտերում էր արդեն պարտություն կրել և իր փորձով գիտեր, թե ինչ արժե ֆրանկների հետ մարտնչելը...: Մոտը կանչելով ստրատեգոսներին, հրամանատարներին և իր բոլոր ազգականներին՝ Ալեքսեյը բացեց խորհրդակցությունը և սկսեց հարցնել յուրաքանչյուրի կարծիքը: Դրանից հետո նա շարադրեց նրանց իր ծրագիրը, որը կայանում էր նրանում, որ բոլոր ջոկատները հանձնի ազգականներին: Որպես գլխավոր հրամանատար նա նշանակեց Նիկեֆոր Սեյիստենոսին և Վասիլ-Կուրտիկին, որին նաև կոչում էին Յովհաննիկոս, դա մի հայտնի մարդ էր, ծագումով Ադրիանապոլիսից, հանրահայտ իր արիությամբ և ռազմական արվեստով: Ալեքսեյը նրանց հանձնեց ոչ միայն ջոկատները, այլև բոլոր կայսերական դրոշմները: Նա հրամայեց զորքը շարել այն կերպ, ինչ կերպ, որ նախորդ ճակատամարտերում են շարել, և հրամայեց սկզբում աղեղների հարված հասցնել լատինացիների շարքերին, իսկ հետո էլ ռազմակոչվողով նետովել նրա վրա: Արդեն վահան առ վահան մոտենալով հակառակորդին և ձեռնամարտի մեջ մտնելով՝ նրանք պետք է թիկունք դարձնեին և ձևացնեին, թե սրընթաց կերպով Լիկոստամիա են նահանջում...: Տալով նման հրահանգ՝ Ալեքսեյի զորքը թողեց Լարիսայի ամրոցը իրենից աջ, իսկ ինքը, սպասելով արևը մայր մտնելուն, հրամայեց մի բանի քաջարի մարդկանց հետևել իրեն: Նա անցավ Լիկոստոնյան կիրճը, մի կողմ թողեց Ռեկիլը և այսպես կոչված Ալլագայի միջով մոտեցավ Լարիսայի ձախ կողմին: Նա դիտարկեց տեղանքը և, նկատելով մի իջվածք, այնտեղ մի ուղեկիցների հետ միասին դարան դրեց: Երբ կայսրը շտապելով, ինչպես վերևում ասվեց, դարան դրեց և արդեն պատրաստվում էր մտնել Լիկոստոնյան կիրճը, հռոմեական ջոկատների հրամանատարները առանձնացրին իրենց ջոկատների ռազմիկների մի մասին և ուղարկեցին նրանց կելտերի դեմ, որպեսզի շեղեն նրանց և հնարավորություն չտան նկատել կայսրը: Եվ ահա այդ ռազմիկները, իջնելով հաղթավայր, հարձակվեցին կելտերի վրա, նրանց հետ երկար ժամանակ մարտ մղեցին և նահանջեցին միայն այն ժամանակ, երբ գիշերն արդեն թույլ չէր տալիս մարտնչել: Կայսրը, ժամանելով նշանակված վայրը, բոլորին հրամայեց իջնել ձիերից, ծնկի գալ և ձիերին պահել սանձերից բռնած: Ինքը ևս, ուրցի մի թույլ գտնելով և ձեռքում պահելով սանձերը, այդպես անցկացրեց ողջ գիշերը: /6/ Արևը ծագելուն պես Բոհեմուները տեսավ ջոկատների բաժանված հռոմեական զորքերը, արքայական նշանները, արծաթե մեդալիաներով ազուցված նիզակներ և արքայական ծիրանիով պատված ձիերին: Այդ ժամանակ ինքը ևս ինչպես կարողացավ շարեց իր զորքը և, երկու մասին բաժանելով այն, մի մասի գլուխ ինքը կանգնեց, իսկ մյուսի հրամանատարությունը հանձնեց Բրիենին, սա մի հայտնի լատինացի էր, որին նաև «կոնտեպլուս» էին կոչում: Այս կերպ շարվեց զորքը՝ նա, կրկին իր սովորության համաձայն համարելով, որ այն տեղում, որտեղ ինքը տեսել էր արքայական նշանները, գտնվում է ինքնակալը, կեղծ այդ հետևությանը համակված կայծակի արագությամբ նետվում է թշնամու վրա: Կարծատն դիմադրությունից հետո ռումները թիկունք դարձրին և Բոհեմուները իր անզուսպ հարձակման մեջ բռնեց նրանց այն կերպ, ինչպես նախկինում նկարագրել ենք: Այդ ընթացքում կայսրը, տեսնելով, թե ինչքան հեռու են փախչում իր ջոկատները և ինչպիսի անզուսպ կերպով է Բոհեմուները հետապնդում նրանց, ենթադրեց, որ նա արդեն զգալի հեռավորության վրա կլինի սեփական ճամբարից: Դրա համար էլ նա հեծնեց ձին, հրամայեց նույնը անել նաև իր ռազմիկներին և մոտեցավ Բոհեմուների ճամբարին: Մտնելով ներս՝ նրանք այնտեղ գտնվող շատ լատինացիների սպանեցին և ավար կերցին: Դրանից հետո Ալեքսեյը հայացք գցեց հետապնդողների ու հետապնդվողների վրա և տեսավ, որ հռոմեացիները շատ բնական են նահանջ ձևացնում, իսկ Բոհեմուներն էլ իրեն հետևող Բրիենի հետ միասին հետապնդում է նրանց: Կայսրը կանչեց իր ճարպիկ նետածիգ Գեորգիոս Պյուրոսին և այլ քաջարի մարդկանց, պետաստներն էլ առանձին ջոկատ առանձնացրեց ևս հրամայեց նրանց արագորեն հետևել Բրիենուսին, սակայն, հասնելով նրան, ձեռնամարտի մեջ չմտնել, այլ հեռվից նետերի անընդհատ հեղեղ թափել ձիերի վրա: Նրանք այդպես էլ վարվեցին և, մոտենալով կելտերին, սկսեցին անընդհատ նետահարել ձիերին, այնպես որ հեծյալները հուսահատ դրության մեջ հայտնվեցին, բանզի ցանկացած կելտ, բանզի նա ձիու վրա է, սարսափելի է իր տեսքով ու ուժով, սակայն հերիք է նա իջնի ձիուց, որ միանգամից իր երկար վահանի ու խթանների պատճառով շարժված համար անընդունակ դառնա, անօգնական վիճակում հայտնվի և կորցնի ռազմական թափը: Ենթադրում են, որ հենց դրա վրա էր հույսը կրել կայսրը՝ հրամայելով, որ նետերով խոցեն ոչ թե հեծյալներին, այլ ձիերին: Եվ ահա կելտական ձիերը սկսեցին գետին տապալվել, իսկ Բրիենի ռազմիկները՝ տեղում պտտվել: Այդ հսկայական տեղապտույտի պատճառով մեծ ու խիտ փոշու ամպ բարձրացավ երկինք, որը հետաքրքիր էր համեմատել միայն Եգիպտոսի պատած ակնալիտ խավարի հետ: Թանձր փոշին մտնում էր աչքերում ու հնարավորություն չէր տալիս տեսնել, թե որտեղից են գալիս նետերը և ով է դրանք ուղարկում: Երեք լատինացիներ ուղարկելով Բոհեմուների մոտ՝ Բրիենը հայտնեց նրան կատարվածի մասին: Դրանք ժամանեցին Բոհեմուների մոտ այն ժամանակ, երբ նա մի բանի կելտերի հետ միասին կանգնած էր Սալամբրիա գետի մոտ, խաղող էր ուտում և գոռոզաբար պարծենում էր...: Երբ Բոհեմուները լսեց դեսպանների հայտնածը և իմացավ ինքնակալի խորամանկության մասին, որը խաբեությանը հաղթանակի տեղ դարձավ, ինչպես և պետք էր սպասել, նա տխրեց, սակայն ոգին չկորցրեց, բանզի դա այդ մարտը չէր:

Եվ ահա Բոհեմոնտի մի բանի հատուկ ընտրված կետ-կատարներ բարձրացան Լարիսայի դիմաց բարձրացող բլրի վրա: Հոմերոսական ռազմիկները նկատեցին նրանց և սկսեցին այրվել կետերի վրա հարձակվելու կրթություն տեսնելով, սակայն ինքնակալը հետ պահեց նրանց այդ բանից: Այնուհանդերձ այն ռազմիկները, որոնք հավաքվել էին տարբեր շուկատներից, բարձրացան բլուրը և հարձակվեցին կետերի վրա, սակայն սրանք անմիջապես հարվածեցին ռումներին և սպանեցին մոտ 500 ռազմիկ: Դրանից հետո կայսրը, զուշակելով այն վայրը, որտեղից պետք է անցնեի Բոհեմոնտը, այդ կողմն ուղարկեց իր բաջարի ռազմիկներին թուրքերի ու Միգդոնի գլխավորությանը, սակայն Բոհեմոնտը, երբ մոտեցավ, հարձակվեց նրանց վրա և մարտից հաղթականորեն դուրս պրծավ՝ հետապնդելով նրանց մինչև գետը: Հաջորդ օրը լուսաբացին Բոհեմոնտը իրեն ուղեկցող կոմսերի հետ, որոնց թվում նաև Բրիենն էր, անցավ հիշատակված գետը: Լարիսայի մոտ նա տեսավ երկու բլուրների միջև տարածվող մի անտառածածկ հովիտ, որը կոչվում էր «Դոմենիկի պալատ» ու մի նեղ անցում ուներ, և, դրանով ներս մտնելով, այնտեղ ճամբար զարկեց: 77/ Հաջորդ առավոտյան նրան իր ողջ զորքով մոտեցավ թևային Միքայել՝ Դուկասը՝ իմ բռնի, մի արտակարգ խելքի և գեղեցկության տեր մարդ, որը իր հասակով գերազանցում էր ոչ միայն մինչ այդ ապրածներին, այլև նախնիներին և զարմանք էր հարուցում ամեն մի տեսնողի: Զեռիս տիրապետում էր իրարաբարձությունները գուշակելու անկրկնելի արվեստին, կարողանում էր պետական որոշումներ ընդունել և դրանք կյանքի կոչել: Համաձայն ինքնակալի հրամանի՝ Միքայելի զորքը չպետք է լիովին մտնեի նեղ անցումով, նա պետք է զորքը շուկատներով տեղափոխեր, որից հետո առաջ մղեր թուրքերին ու սավրոսատներին և նրանց այնտեղ մտցնել՝ արգելելով նետերից բացի որևէ այլ բան կիրառել: Երբ նրանք մտան հովիտ և հեծյալ վիճակում նետվեցին լատինացիների վրա, դրանք մնացածները, աչքի ընկնելով ռազմական կրթով, սկսեցին վիճարկել այդ նեղ տեղը առաջինը մտնելու իրավունքը, իսկ այդ ընթացքում Բոհեմոնտը՝ այդ հմուտ զորավարը, հրամայեց ռազմիկներին կուռ շարքերով կանգնել, պաշտպանվել վահաններով և տեղից չշարժվել: Իր հերթին պրոտոստրատոսը, տեսնելով, որ նրա ռազմիկները իրար հետևից կորում են անցումում, ինքն էլ ներս մտավ: Բոհեմոնտը տեսավ նրան և, հոմերոսի խոսքերով ասած. «Ուրախությունից այրվեց, ինչպես մի առյուծ, որը տեսնում է անակնկալ հայտնված որսը»: Սեփական աչքերով տեսնելով պրոտոստրատոսի հետ հայտնված ռազմիկներին՝ նա ողջ զորքի գլուխն անցած անզուսպ հարձակման մեջ նետվեց նրանց վրա և սրանք անմիջապես թիկունք դարձրին: Ուզը, սրա անուկը իր ցեղի անուկներ է բխում, իր արիությանը փառավորված մի մարդ..., ելավ կիրճից, դեպի աջ գնաց, իսկ հետո, կտրուկ հետ դառնալով, հարվածեց առաջին իսկ հանդիպած լատինացուն: Սա անմիջապես էլ գլուխը ներքև կախած գետին փռվեց: Բոհեմոնտը հետապնդեց մեր ռազմիկներին մինչև Սալամբրիա գետը: Այդ փախուստի ժամանակ արդեն իսկ հիշատակված Ուզը ինզակով հարվածեց Բոհեմոնտի դրոշակակիրին, նրա ձեռքից խլեց դրոշը, որոշ ժամանակ թափախարեց այն, իսկ հետո էլ գետին խոնարհեց: Լատինացիները, տեսնելով, որ դրոշը, որն առաջ ուղիղ իր ցեղի անուկներին է բխում, իրար խառնվեցին և մեկ այլ ճանապարհով նետվեցին փախչելու: Տրիկալայի ուղղությամբ, որն առաջ արդեն զբաղեցվել էր Լիկոստամիայից ժամանած Բոհեմոնտի ռազմիկների կողմից: Նրանք մտան բաղաբ, որոշ ժամանակ մնացին այնտեղ, իսկ հետո էլ ուղղվեցին դեպի Կաստորիա: Կայսրն իր հերթին նահանջեց Լարիսայից, ժամանեց Թեսալոնիկե և նման դեպքերում իրեն բնորոշ խորաթափանցողությամբ անմիջապես էլ դեսպաններ ուղարկեց Բոհեմոնտի կոմսերի մոտ և նրանց պարզեց խոստացավ այն բանի դիմաց, որ նրանք Բոհեմոնտից խոստացած վարձ պահանջեն, իսկ եթե սա ոչինչ չունենա վճարելու, Ալեքսանդր խորհուրդ տվեց նրանց իջնել դեպի ծով ու գումար պահանջել նրա հայր Ռոբերտից (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարից – Մ.Ֆ.) կամ էլ նույնիսկ անցնել մյուս ափ ու այդ պահանջը ներկայացնել այնտեղ: Եթե նրանք կատարեին այդ, Ալեքսանդր խոստացավ փոխարենը նրանց պարգևատրել նաև կոյուներով և անթիվ որդրամածություններով: Նա խոստացավ նաև իր մոտ ընդունել նրանց, ովքեր կհամաձայնեն գումարի դիմաց ծառայել իրեն և ըստ նրանց ցանկության աշխատավարձ նշանակել, իսկ նրանց, որոնք կցանկանա տուն դառնալ, նա խոստացավ առանց որևէ խոչընդոտի անցկացնել Հունգարիայով: Կոմսերը ենթարկվեցին ինքնակալի հրամանին և վճարակալորեն պահանջեցին աշխատավարձը անցած չորս տարիների համար: Բոհեմոնտը գումար չունեի և սկսեց դառնալ, սակայն կոմսերը պնդում էին իրենց օրինական պահանջները և Բոհեմոնտը, չիմանալով ինչ անել, Բրիենին թողեց պահպանել Կաստորիան, Պետրոս Ալիթեսին՝ Նշանակված պահպանելու՝ Պոլոսին իսկ ինքը մեկնեց Ավալոն: Իմանալով այդ մասին՝ կայսրը որպես հաղթող վերադարձավ մայրաքաղաք» (Ամսա Կոմսենտոս «Ալեքսիսական», գիրք 5, մաս 5-7):

«Ալեքսանդր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Իդ – Մ.Ֆ.), բանի որ գիտեր, որ հաջողությունը ռազմական գործում փոփոխական է, պատրաստվեց կրկին վերադառնալ Բոհեմոնտի (Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմոնտ Տերենտացու – Մ.Ֆ.) դեմ պայքարին: Իր հերթին Բոհեմոնտը ևս ուրախ էր, որ իր բանակը, բանակով չգերազանցելով հակառակորդին, գերազանցում էր վերջինիս ինզակալությանը, ինչի կապակցությամբ էլ նա սկսեց ուրախանալ, երբ իր բանակը գրավեց Ցիվիսկան: Դրանից հետո Բոհեմոնտը պաշարեց նաև Լարիսան՝ այդ հայտնի վայրը, որտեղ, ինչպես նա գիտեր, մեծ հարստություններ կային, ընդ որում այստեղ էր կուտակված նաև արքայական գանձարանը...: Այս բաղաբի պաշարումը շատ էր անհանգստացնում Ալեքսեյին և ահա նա ոչ քիչ ուժերով արհաբար մարտի ելավ նորմանների դեմ: Սկիզբ առած ճակատամարտում Բրենի ուժերը դիմարդեցին, սակայն պարտվեցին, սակայն Բոհեմոնտը, երբ տեսավ, որ լեռները լի էին թշնամու հսկայական զորքի ամբողջով, որ այդտեղ է անձամբ կայսրության տիրակալը, ինչ էլ հաշվի առնելով նետվեց նրա վրա ու ցրեց թշնամիներին՝ ինչպես արծիվ և հետապնդում ճնճողակներին: Հոյսերը թիկունք դարձրին Բոհեմոնտի մարդկանց առաջ և մարտի փոշին ծածկեց բոլորին, ընդ որում այն աստիճանի խիտ, որ մարդիկ իրար չէին կարողանում տեսնել: Արդյունքում շարժված հույները ծածկվեցին անտառի թափուտում, իսկ հաղթողները, սպանելով թշնամիներից շատերին, վերադարձան լեռները՝ սպասելով նոր մարտերի: Իմանալով, սակայն, որ թշնամին հեռացել է, Ալեքսանդր իր բանակով շարժվեց դեպի Լարիսայի մոտ գտնվող թշնամու ճամբարը, որտեղ գտնվող հետևակայիները չկարողացան հետ մղել իրենց թվով այդ աստիճան գերազանցող թշնամիներին: Այդ ժամանակ տարիանալով սլացավ դեպի լեռը և այս նոր փորձանքի մասին հայտնեց Բոհեմոնտին, որը, որ մինչ այդ իրեն հաղթող էր համարում, սկսեց ողբալ զորքի այդ կորստի համար: Չնայած այս ամենին, սակայն, Բոհեմոնտը մազաչափ իսկ ահաբեկված չէր և ձգտում էր հավաքել իր ցրված ուժերը: Իրոք, հզոր այդ ամրությունը չեն կարող սասանել ոչ մի տեսակի աղետներ, բայց այնուհանդերձ Բոհեմոնտը գայրաքանդ էր, որ ստիպված է թողնել մի քաղաքի պաշարումը, որն արդեն գրեթե արդարատ էր հանձնվել: Վրա հասավ գիշերը՝ հիշեցնելով մարտից հոգևած մարդկանց, որ պետք է նաև հանգստանալ: Այդ ժամանակ Բոհեմոնտը մի հանգիստ հովիտ մտավ, որը հեռու չէր և որտեղ կար այն ամենը, ինչի կարիք ունեին նա ու իր մարդիկ, որից հետո նրանք հանձնվեցին քնի: Դրանից հետո երկու հայտնի մարդիկ մեծ զորք հանեցին, որպեսզի ճակատեն Բոհեմոնտի դեմ, ընդ որում դրանցից մեկը կայսեր եղբայր Ադրիանոսն էր, մյուսը՝ նրա փեսա Մելիսիանը: Նորմանները, կրկին դրսևորելով նախկին արիությանը, ձեռքերը գնեց վերջինի, իսկ հույները, սովոր փախկոտ փախուստի, հապճեպ վերադարձան Լարիսայի պատերից անդին, որտեղ պատսպարվել էր նաև Ալեքսեյը: Իրոք, հույներն արդեն այնքան անգամ էին պարտվել, որ չէին համարձակվում նոր մարտի մեջ մտնել, ընդ որում թուրքերը ևս, որոնք փախել էին Ալեքսեյի հետ միասին, փակվեցին այդ քաղաքում: Դրանից հետո պարզվեց, որ պաշարումը շարունակել նորմաններն արդեն չեն կարող, բանգի թալանված այդ երկրին արդեն ի վիճակի չէր նրանց կերակրել, իսկ իրենց պաշարներն էլ կորել էին, երբ գրավվել էր նրանց ճամբարը: Արդյունքում Բոհեմոնտը բաժանեց զորքը երկու մասին՝ Կալոնի գլխավորությամբ ուղարկեց պարենակեր ձեռք բերելու, իսկ Բրիենն էլ Կաստորիա մտավ: Իր հերթին Ալեքսանդր Սալոնիկեում թողեց իր զորքի մեծ մասը, իսկ ինքը մայրաքաղաք վերադարձավ» (Վիլիելմ Ապուլիացի «Ռոբերտ Գվիսկարի կյանքը», գիրք 5):

«Բոհեմոնտը (Տերենտի ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմոնտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), գործելով հոր (Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարի – Մ.Ֆ.) սկսած պատերազմում, երկու անգամ փախուստի մատնեց հույների կայսր Ալեքսեյին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Իդ – Մ.Ֆ.) ...: Երկրորդ հաղթանակը ձեռք բերեց արդեն ինքը՝ Բոհեմոնտը, որը որպես գլխավոր հրամանատար հաղթանակ տարավ Լարիսայի մոտ» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 2):

³³⁶⁷ «Ինչպես ասվեց վերևում՝ Բրիենը տիրեց Կաստորիային: Ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Իդ – Մ.Ֆ.), ձգտելով քել նրան այնտեղից և տիրել քաղաքին, կրկին հավաքեց զորքը, ռազմիկներին ապահովեց գնեթով ու պաշարման և բաց դաշտում մարտի համար անհրաժեշտ բաներով ու բռնեց դեպի այդ ամրոցը տանող ճանապարհը: Այնտեղ տեղանքը հետևյալ տեսքի ունի: Այնտեղ կա մի կղզի, որն իր մեջ թերակղզի ունի, որը վերջում լայնանում է և ավարտվում քարաբլուր բլրակներով: Այդ թերակղզու վրա աշտարակներ և ամրություններ կային, որոնք նման էին ամրոցի և դրա համար էլ այն կոչվում է Կաստորիա: Ժամանելով այնտեղ՝ կայսրը որոշեց ամենից առաջ գեղեցկությունով հարվածել աշտարակներին: Զանի որ ռազմիկները չունեին հենման կետ և ի վիճակի չէին մոտենալ պարիսպներին, Ալեքսանդր առաջին հերթին ճամբար զարկեց, փայտյա աշտարակներ կառուցեց, դրանք իրար միացրեց երկաթյա շղթաներով և դրանցից, ինչպես ամրություններից, հարձակում ձեռնարկեց կետերի վրա: Նա ամրոցի մոտ գեղեցկություն և քարանետ մեքենաներ տեղադրեց և չէր դադարեցնում հարվածել ոչ գիշերը, ոչ էլ ցերեկը՝ ի վերջո ավերելով պարիսպը: Ամրոցի պաշտպանները անչափ համառությամբ պաշտպանվում էին և չէին նահանջում նույնիսկ այն բանից հետո, երբ պարսպում ճեղք բացվեց: Ալեքսեյին չհաջողվեց հասնել իր նպատակին և այդ ժամանակ նա մի արիական ու միաժամանակ նաև ողբալիտ որոշում ընդունեց՝ միաժամանակ հարձակվել թշնամու վրա երկու կողմից՝ ցամաքից և, նավակներով վրա տեղադրվելով քաղաքին, լճից, սակայն, բանի որ նավակները չկային, Ալեքսանդր հրամայեց սայլերի վրա բարձել դրանք ու բերել լճի մոտ: Կայսրը նկատեց, որ մի լանջով լատինացիները արագորեն վերև են բարձրանում, սակայն մյուսով իջնելիս շատ ժամանակ են վատնում: Եվ ահա նա բաջարի այրերի հետ միասին Գեորգիոս Պալեոլոգոսին նավակներում տեղակայեց, հրամայեց նրանց մոտենալ բլրակների ստորոտին և ազդանշանի համաձայն թշնամիներին

թիկունքից բարձրանալ վերև՝ դատարկ ու առավել հեշտ ճանապարհով, իսկ երբ Պալետոլոգոսը կտեսներ, որ ինքնակալը ցամաքից մարտի մեջ է մտել լատինացիների դեմ, նա պետք է վճռականորեն և արագ հարձակվեր թշնամիների վրա: Ի վիճակի չլինելով մարտնչել երկու ճակատով՝ վերջիններս պետք է թուլացնեին դիմադրությունը թևերից մեկում և այդ ժամանակ հնարավոր կլիներ հեշտորեն հաղթահարել նրանց: Գեորգիոս Պալետոլոգոսը պահին մոտեցավ բլրի մոտից և զինված զորքով կանգ առավ այնտեղ: Մի բարձր վայրում նա դիտարկու դրեց, որը պայմանավորված նշանն էր դիտելու, որպեսզի փոխանցի այն Պալետոլոգոսին: Լուսաբացին ինքնակալի ռազմիկները մարտական աղաղակներով շտապեցին մարտի մեջ մտնել լատինացիների դեմ ցամաքից: Դիտորդը նկատեց տրված ազդանշանը, հայտնեց այդ մասին Պալետոլոգոսին և սա, իր ռազմիկների գլխավորությամբ արագորեն բարձրանալով բլրի կատարը, այնտեղ կուռ շարքերով կանգ առավ: Բրիենը տեսավ, որ դրսից իրեն պաշարել է կայսրը, իսկ ներսից էլ առավ՝ Երուսաղեմի Պալետոլոգոսը, բայց այնուհանդերձ նա չգցեց ոգին, այլ հրամայեց իր կոմսերին ավելի արհաբար շարունակել դիմադրությունը, սակայն նրանք նրան ասացին. «Դու տեսնում ես, որ դժբախտությունները հետևում են իրար և մեզնից յուրաքանչյուրին այժմ պետք է հոգալ սեփական փրկության մասին: Ունենց պետք է անցնել ապստեր կողմը, ոմանք էլ կվերադառնան հայրենիք»: Կոմսեր անմիջապես խոսքը գործ դարձրին և խնդրեցին ինքնակալին դրոշը հաստատել Գեորգիոս նահատակի տաճարի դիմաց, այնտեղ, ի պատիվ այդ նահատակի եկեղեցի էր կառուցված, իսկ մեկ ուրիշն էլ ցցել Ավալոնի ուղղությամբ, որպեսզի, ինչպես իրենք ասացին, իրենցից նրանք, որոնք կցանկանան ծառայել նրա արքայականությանը, մոտենան նահատակի տաճարի մոտ դրված դրոշին, իսկ նրանք էլ, որոնք կցանկանան վերադառնալ հայրենիք, մոտենան այն դրոշին, որն ուղղված էր Ավալոնի կողմը: Հայտնեցի այդ մասին՝ նրանք միանգամից եկան կայսեր մոտ: Բրիենը, մի արհալան այր, չցանկացավ անցնել կայսրի կողմը, սակայն երդվեց նրա դեմ գնել ջարձրացնել, եթե սա խոստանա իրեն թողնել վերադառնալ իր երկիր և տա մարդիկ, որոնք կուղեկցեն իրեն մինչև հռոմեական տերության սահմանները: Կայսրը պատրաստակամորեն կատարեց նրա ցանկությունը, իսկ ինքը, պատկաճ փայլուն հաղթանակով, բռնեց Բյուզանդիոնի ուղղությունը» (Աննա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 1):

³³⁶⁸ «Հայոց 532 թվականին բոլոր բաղաբացիները Սուրբ Սոփիոն հավաքվեցին և Ուռհա բաղաբացի կառավարումը հանձնեցին Սմբատին՝ պարսիկների դեմ բացարկ պատերազմողին: Սմբատը Ուռհայի դուկի պաշտոնում մնաց վեց ամիս: Զաղաթի մեծամեծներից մեկը աշխատում էր հայերի ձեռքից խլել դուկությունը: Նրա անունն էր Իշխան՝ Արքեթոնը կոչված տոհմից: Ուռհա բաղաբացում նա ուներ բազմաթիվ երևելի ազգականներ: Ապստամբություն բարձրացնելով՝ նա գնաց Փյադրոտոսի մոտ և, դրդելով նրան, Ուռհա բերեց: Բնակիչները բաղաբացի Փյադրոտոսին հանձնեցին: Մի բանի օր անց Փյադրոտոսը ձեռքավորեց Իշխանին, նրա բոլոր ազգականներին, ինչպես նաև Սմբատին, նրանց տները հիմնահատակ ավերեց, վրեժ առավ Ուռհա բաղաբացում գտնվող Հայոց մեծամեծ բոլոր իշխաններից, խոշորանշանով սպանեց Արշունի իշխանին, իսկ մնացածներին էլ տարավ Մարաշ բաղաբաց: Լինելով չարաբարո մարդ՝ նա կուրացրեց բաշ Սմբատին, Իշխանին և նրա եղբայր Թորդորակին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 532 թվականին մահացավ Ուռհայի տեր Վասիլը՝ Ապուբասի որդին, և նման բարի իշխանի կորստի համար մեծ սուգ եղավ: Դրանից հետո բաղաբաց տրվեց նրա փեսա Սմբատին, որն ամուսնացած էր Վասիլի եղբոր աղջկա հետ: Սա մեկնեց Փյադրոտոսի մոտ և բաղաբաց նրան հանձնեց, իսկ այդ անօրենը մի բանի օր անց բռնեց նրան ու նրա ողջ տոհմը և ցրեց տարբեր կողմեր՝ իր հետ Սմբատին վերցնելով Մարաշ ու այնտեղ փորելով նրա և նրա եղբոր աչքերը: Փյադրոտոսը սպանեց նաև Արշունի իշխանին, իսկ մնացած իշխաններին էր պահեց՝ իր չարաբարո և սարսափելիորեն ագահ բնույթի համաձայն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«/15.4/ Փյադրոտոսը գրավեց Եդեսիան... /17.7/ Զաղաթում հաստատվեց Փյադրոտոս» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 4, գիրք 17, գլուխ 7):

«Հուլյանի 1394 թվականի իուլ ամսի 23-ին Փյադրոտոս հայը գրավեց Եդեսիան» (Բար-Յեբրեոս «Ալեքսանդրիական պատմություն», գիրք 10):

³³⁶⁹ «Այդ ժամանակ Եմիր ալ-Կհայուսի (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Հայկ - Մ.Ֆ.**) որդի ալ-Ավիադը, ինչպես սկզբում ասացինք, Ալեքսանդրիայում էր, և նրան ուղեկցողների թվում էր մի մարդ բանակից, որը հայտնի էր որպես Թադիի փեսա Յեմալ-Էդ-Դուլա Ռասան ալ-Արսաբը: Այնտեղ էին նաև նրա եղբայր Ավայ-Էդ-Դուլան, ինչպես նաև Բաղաբացի ալ-Յամալիի որդիները, որոնց Եմիր ալ-Կհայուսը մահապատժի էր ենթարկել: Այս մարդը իր հոր նկատմամբ ապականեց ալ-Ավիադի միտքը, դրոշեց նրան չհնազանդվել նրան և կեղծավորությամբ վարդեց նրա հանդեպ: Նա արեց դա, մերկացրեց իր կեղծավորությունը և հրապարակապես դարձրեց այն: Եմիր ալ-Կհայուսը նրա մոտ ուղարկեց Աբու-Ֆարադ իբն ալ-Մուազզիին, որպեսզի նրան հետ պահի դա անելուց, բայց ալ-Ավիադը ուշադրություն չդարձրեց նրա վրա: Այնուհետև նրա մոտ գնաց նաև նրա եղբայր ալ-Աֆդալը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հայկ - Մ.Ֆ.**), նա խոսեց նրա հետ և բաղաբացի վերաբերվեց նրան: Նա դատապարտեց նրա արարքը և հայտնեց նրան վատ լուրերի մասին, որոնք ծագեցին դրա պատճառով, բայց խոսակցությունները նրա վրա ոչ մի ազդեցություն չթողեց ու ալ-Աֆդալը վերադարձավ Կահիրե՝ չհասնելով իր նպատակին: Եվ ահա Եմիր ալ-Կհայուսը մեծ զորքով գնաց նրա մոտ, հարձակվեց նրա վրա, պաշարեց Ալեքսանդրիան և նրանց միջև պատերազմը շարունակվեց գրեթե երկու ամիս: Այնուհետև նրանց երկուսի միջև խաղաղություն հաստատվեց, ալ-Ավիադը գնաց հոր մոտ և նրանք երկուսն էլ միասին մտան Ալեքսանդրիա» (Անանուներ «Ալեքսանդրիայի պատմության պատմություն»):

³³⁷⁰ Այս մասին ամենայն հավանականությամբ հայտնում է Մակրիգին:

³³⁷¹ Այս մասին ամենայն հավանականությամբ հայտնում է Մակրիգին:

³³⁷² «Այս տարում Ռաբիա Ա ամսին Եմիր ալ-Ջուլուշը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Հայկ - Մ.Ֆ.**) եգիպտական զորքով հասավ Ասորիք և պաշարեց Դամասկոսը, ուր նստում էր նրա տերը՝ Տաջ ալ-Դաուլա Տուտուշը (**Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Տուտուշը - Մ.Ֆ.**): Նա նեղեց նրան ու կռվեց, սակայն չկարողանալով ոչինչ նվաճել և վերադարձավ Եգիպտոս» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³³⁷³ «Արդեն հիշել ենք, որ Ֆախր ալ-Դաուլա իբն Ջուհայրը (**Մոսուլի կառավարիչ Ֆախր-Էդ-Դուլա իբն Ջահիրը (1083-1090) - Մ.Ֆ.**) սուլթանական զորքերով շարժվեց դեպի Դիար Բաքր: Այս տարում սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը - Մ.Ֆ.**) նորից զորք ուղարկեց, որի հետ էր Արտուկ իբն Աբսաբը և հրամայեց օգնել նրան: Դիար Բաքրի տեր իբն Մարուանը (**Մրվանյանների Եմիրության Եմիր Մանսուրը (1079 - մոտ 1100) - Մ.Ֆ.**) գնացել էր Հայերի տեր Շարաֆ ալ-Դաուլայի (**Ուկայյանների Եմիրության Եմիր Շարաֆ-Էդ-Դուլայի - Մ.Ֆ.**) մոտ և օգնություն խնդրել, այն պայմանով, որ ինքը նրան կգիցի Ամիդը: Նրանք իրար երդվեցին, սակայն ամեն մեկը գիտեր, որ մյուսը ստում է, բանի որ թշնամաբ կար նրանց միջև, թեև նրանք միացել էին Ֆախր ալ-Դաուլայի դեմ պայքարում: Երկու կողմերի միջև սաստիկ իրիկ սկսվեց և արաբները պարտվեցին: Վեզիր Ֆախր ալ-Դաուլան և Արտուկը ճակատամարտին ներկա չեն եղել, իսկ նրանց թուրքմեն ռազմիկները գրավել էին արաբների վրանների ճամբարները և տարել նրանց ձեռքը: Շարաֆ ալ-Դաուլան պարտվեց և մտավ Ամիդի պարսպից ներս: Ֆախր ալ-Դաուլան պաշարեց նրան ու նրա ընկերակիցներին...: Ֆախր ալ-Դաուլա իբն Ջուհայրը տիրեց Դիար Բաքրին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Հիշելով 477 թվականին Մելիք-Շահի սուլթանը հրամայեց իր վեզիր Ֆախր ալ-Դիսին, որը խալիֆայի նախկին վեզիր Ջահիրի որդին էր, արշավել Դիար Բաքր, այնտեղից դուրս բերել Մրվանյաններին: Այդ մասին խոսել եմ իմ Մուստաֆա կոչված պատմության մեջ» (Իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի ալթաբեկների պետության»):

«Եվ ահա ժամանեց ալ-Ջափի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Ջափի - Մ.Ֆ.**) վեզիր իբն Ջուհայրը (**Մոսուլի կառավարիչ Ֆախր-Էդ-Դուլա իբն Ջահիրը - Մ.Ֆ.**), որպեսզի իբն-Մրվանը (**Մրվանյանների Եմիրության Եմիր Մանսուրը - Մ.Ֆ.**) նրան հանձնի Դիարբեքից: Նրա հետ էր նաև Մելիք-Շահի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահը - Մ.Ֆ.**) կողմից ուղարկված զորքը: Իբն Ջուհայրը մի ժամանակ եղել էր վեզիր Թիմալ իբն Սալիհի (**Միդասյանների Եմիրության Եմիր Թիմալ իբն Սալիհի (1042-1057, 1061-1062) - Մ.Ֆ.**), հետո՝ իբն-Մրվանի, իսկ հետո էլ ալ-Ջափի մոտ, սակայն իբն-Մրվանի մոտ եկավ նաև Շարաֆ-Էդ-Դուլան (**Ուկայյանների Եմիրության Եմիր Շարաֆ-Էդ-Դուլան - Մ.Ֆ.**), իբն-Մրվանը նրա օգնությունը խնդրեց, ինչն էլ ցույց տրվեց: Հակառակորդները հանդիպեցին Ամիդի մոտ: Իբն Ջուհայրը հաղթանակ տարավ և գրավեց Շարաֆ-Էդ-Դուլայի գույքը ու գերեց նրա կողմնակիցներին, որից հետո փրկագին դիմաց բաց թողեց Բանու Ուկայլ ցեղի գերյալներին» (Թեմալ-Էդ-Դիս «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Արաբների 477 թվականին Մոսուլից մինչև Եփրատ իշխող Բադ-Մարվանը (**Մրվանյանների Եմիրության Եմիր Մանսուրը - Մ.Ֆ.**), հույսը դնելով մադայացիների բանակի վրա, խախտեց հնազանդությունը սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահի - Մ.Ֆ.**) նկատմամբ, ինչպես մինչ այդ էր: Այդ ժամանակ սուլթան Մելիք-Շահը ուղարկեց Եմիր Արթուրին, որպեսզի սա հավաքի թուրքմենների բանակը և պատրաստվի պատերազմի: Երբ Բադ-Մարվանը լսեց այս մասին, նա դիմեց Շարաֆեդուլա իբն Կուրեջին (**Ուկայյանների Եմիրության Եմիր Շարաֆ-Էդ-Դուլային - Մ.Ֆ.**), որը մադայացիների մեծ էմիրն էր, որպեսզի սա իրեն օգնության հասնի: Մադայացիները հավաքվեցին և եկան Ամիդի շրջակայք, ուր եկավ նաև Արթուրը: Եվ ահա Շարաֆեդուլան, երբ տեսավ թուրքմենների մեծ բանակությունը, մարդ ուղարկեց Արթուրի մոտ և ասաց. «Ես, ինչպես և Բադ-Մարվանը, սուլթանի ծառաներն ենք, ի՞նչ իմաստ ունի այս վեճը: Խնդրում եմ, վերադարձե՛ք ձեր տեղերը, մենք էլ մեր տեղերը կվերադառնանք և խաղաղություն կլինի»: Արթուրը համաձայնեց, սակայն թուրքմենները զայրացան և սկսեցին փնթիկալ՝ ասելով. «Ինչպե՛ս կլինի, որ դատարկաձեռն ու առանց ավարի հետ դառնանք»: Եվ ահա կեսգիշերին սրանք հեծեցին ձեռքը և, երբ լույսը բացվեց, հարձակվեցին մադայացիների վրա, նրանցից շատերին սպանեցին, իսկ այլոց էլ մատնեցին փախուստի: Այդ ժամանակ հույսը կորցրած փախավ նաև

Շարաֆեդուլան, որը Բար-Մարվանի հետ միասին փակվեց Ամիրում, որը մնում էր միակ հույսը: Եվ ահա թուրքմենները գնացին մադայացիների վրանների մոտ, թալանեցին դրանք, բռնեցին նրանց կանանց ու երեխաներին և ձեռք գցեցին պարտվողների ողջ գույքը: Նրանք պարանը գցեցին գերված մադայացիների էմիրների վիզը, բերեցին բաղաբի պարիսպների մոտ և նրանցից լավագույններին վաճառեցին 10, իսկ այլոց էլ՝ 5 դինարով: Այդքան արժեք նաև արաբական նժույգը, ուղտը արժեք 1, իսկ էշն ու ոչխարը՝ կես դինար: Նրանք կտորեցին ավելի քան 10.000 նիզակներ և այրեցին դրանք կաթսաների տակ: Հետո, սակայն, վեճ առաջացավ թուրքմենների շարքերում, նրանք թողեցին Ամիրն ու հեռացան: Դրանից հետո Շարաֆեդուլան էլ հեռացավ Կալիսիկում» (Բար-Յեթրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³³⁷⁴ «Բայց, բանի որ թուրքերը անընդհատ թալանչիական հարձակումներ էին գործում շրջակա երկրների վրա և հանգիստ չէին թողնում Փիլարտոսին, նա որոշեց անցնել թուրքերի կողմը և նրանց սովորության համաձայն թալանավել: Նրա որդին համառորեն հետ էր համոզում հորը այդ խելագար քայլից, սակայն նրա բարի խորհուրդները չսկսեցին և նա շատ տխրեց դրանից: Նա ճամփա ելավ և ութ օր անց հասավ Նիկեա, ներկայացավ այդ ժամանակ արդեն սուլթանի տիրոջ ստացած էմիր Սուլեյմանին (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ - Մ.Ֆ.**) և սկսեց համոզել նրան պաշարել Անտիոքը՝ պատերազմի մեջ մտնելով իր հոր դեմ: Սուլեյմանը համաձայնեց և, պատրաստվելով ելնել Անտիոքի դեմ: Նա Աբու-Կասիմին թողեց պահպանելու Նիկիան՝ նրան նշանակելով բոլոր զորքերի հրամանատար, իսկ ինքը, հետը վերցնելով Փիլարտոսի որդուն, 20 զիշերվա ընթացքում, բանգի հանուն գաղտնիության նա ցերեկը կանգնած էր մնում տեղում, ժամանեց Անտիոք և հենց ընթացքի էլ զավթեց բաղաբը» (Աման Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 9):

«Հայոց 533 թվականին Անտիոքը գրավեց քրիստոնյաների ձեռքից: Մի ոմն Սուլիման էմիր՝ Գթմուշի որդին (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ - Մ.Ֆ.**), որ բնակվում էր բյուզանդացի գավառի Նիկիա քաղաքում՝ Օվկիանոս ծովի ափին, ծածուկ դուրս եկավ և հեռավոր ճանապարհով աննկատ հասավ մինչև Անտիոք քաղաքը: Նա, այն անպատրաստ գտնելով, գիշերով, Հայեպին նայող դարպասից մտավ և տիրացավ քաղաքին: Փիլարտոսը Ուռհա քաղաքում էր գտնվում, իսկ այդ պահին Անտիոք քաղաքում հեծելազոր չկար, դրա համար էլ Սուլեյմանը 300 հոգով մտավ Անտիոք քաղաքը: Առավոտյան քաղաքացիները, տեսնելով նրանց, սարսափահար եղան, բանգի կռվող ուժ չունեին, իրենք էլ կանանց նման տկար էին և վատ մարտիկներ: Բոլոր քաղաքացիներն ապաստանեցին բերդում, իսկ թուրքաց զորքը օրավուր շատանում էր: Գրավելով քաղաքը՝ Սուլիմանը ոչ-ոքի վնաս չհասցրեց, միայն բերդում ապաստանածներին բազում օրեր տանեց՝ հացից ու ջրից զրկելով: Պաշարյալները այդ ամենից հետո էմիրից հանձնեցին իրենցից թուրքական երդում խնդրեցին: Սուլիմանն ամեն ինչում ընդառաջեց և խաղաղության տիրեց, ամեն ոք անկասա վերադարձավ իր տունը: Փիլարտոսը, լսելով այս բոլորի Հայից, ոչինչ չկարողացավ անել, միայն հառաչում ու դառնազին գոչում էր: Սուլիմանը տիրեց Անտիոքին և համայն Կիլիկիային» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 533 թվականին Սուլեյմանն անունով մի ոմն էմիր (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ - Մ.Ֆ.**)՝ Գթմուշի որդին, որն ապրում էր Բուզանդիայի Նիկիա քաղաքում, մեծ զորքով շարժվեց Անտիոք քաղաքի վրա և այն գտավ առանց պահակազորի ու որևէ պաշտպանության: Դրա համար էլ նա 300 հետևակայինների զույնն անցած Հայեպի կողմից ներխուժեց քաղաք և տիրեց վերջինից: Այդ տեսնելով՝ քաղաքացիները ահաբեկվեցին, բանի որ ռազմունակ մարդիկ չունեին: Այլազգիների զորքը օրըստօրե շատանում էր, իսկ քաղաքում ապրող պղծեղիկների՝ այդ անբանների ու կանացիաբարոների, ցեղը փախավ ու թաքնվեց միջնաբերդում: Սուլեյմանը, սակայն, նրանց շատ ճնշեց, այլ միայն հավատարմության երդում վերցրեց և վնաս չսկսեց քաղաքին: Սուլիմանը տիրեց Անտիոքին և համայն Կիլիկիային» (Սմբատ Մկարակետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 531 թվականին Սուլեյմանն (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ - Մ.Ֆ.**) առավ Անտիոքը: Եվ ահա Մելիթաիդ (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիթ-Շահը - Մ.Ֆ.**) եկավ հորասանից և, տիրելով Անտիոքին, տաքիկների կամքին ենթարկեցրեց Փիլարտոսին, ինչից հետո նույնն արեց նաև Մարաշում» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից տաս տարի հետո գրավեցին Անտիոքը» (Ամանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Նա (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ - Մ.Ֆ.**) գիշերով մտավ Անտիոք և գրավեց այն» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Սուլիմանը (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ - Մ.Ֆ.**) իշխեց հայերի ու հույների վրա և մզկիթի վերածեց Անտիոքում գտնվող սուրբ Պետրոսի եկեղեցին» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Մելիթ-շահը (**Սելջուկյան սուլթանության Մելիթ-Շահը - Մ.Ֆ.**) հրամայեց Միջագետքի սուլթան Արտուխին և Թուրքաց երկրի սուլթան Սուլեյմանշահին (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ - Մ.Ֆ.**) զավթել Անտիոք քաղաքը: Նրանք մեծ զորք հավաքեցին, պաշարեցին Անտիոք քաղաքը, որը հույների տիրապետության տակ էր, և գրավեցին այն մի բանի օրում: Այսպիսով՝ հույներին վնդռեցին Ամիայի ողջ տարածքից և նրանք չկարողացան դիմակայել քրիստոնեական հավատի թշնամիների հզորությանը» (Դեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 7):

«Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ - Մ.Ֆ.**) գրավեց Անտիոքը» (Դեթում II «Տարեգրություն»):

«Հայոց 542 թվականին հորասանից եկավ Մելիթաի իբն Ալիսալանը (**Սելջուկյան սուլթանության Մելիթ-Շահը - Մ.Ֆ.**) և գրավեց Անտիոքը» (Ալեքսիե Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Կոնիայի սուլթան Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ - Մ.Ֆ.**) ուշադրություն դարձրեց այն բանի վրա, որ Անտիոքում գտնվող հույները ուժասպառ են և փոքրաթիվ: Դրա համար էլ նա 3.000 հեծյալներով թեթևորեն անցավ լեռները և գիշերային անակնկալ հարձակում գործեց: Նա մեծ բանակությամբ քաղաքացիներ կոտորեց և տիրեց քաղաքին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 4):

«1396 թվականին սուլթան Աբուլֆաթաիդ (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ - Մ.Ֆ.**) եկավ և գրավեց Անտիոքը» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 238):

«Փրկչական 1091 կամ Հայոց 531 թվականին հորասանից եկավ Մելիթաի սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության Մելիթ-Շահը - Մ.Ֆ.**) և գրավեց Անտիոքը, որը Փիլարտոսն էր գրավել տաքիկներից: Նա գրավեց նաև Մարաշը, որից հետո իր ձին ծովը մտցրեց: Դրանից հետո Աստծո հովանավորությամբ նա տիրեց Պարսից ծովից մինչև Արևմտյան ծով» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ - Մ.Ֆ.**) տիրեց Անտիոքին...: Սուլեյման իբն Կոյուքմուշը, որի հայրը սպանվել էր արքայական քաղաքում, լսեց, թե ինչ է արել Փիլարտոսը և այդ պատճառով էլ, պատրաստվելով նավեր, գրավեց Անտարտոսն ու Տարսուսը, որից հետո լեռան կողմից հարձակվեց Անտիոքի վրա և պարսից տիրակալի (**Սելջուկյան սուլթանության Մելիթ-Շահի - Մ.Ֆ.**) աջակցությամբ տիրեց նրան: Նա բացեց Կապադոկիա նահատակի եկեղեցին և իրենով արեց վերջինիս գույքն ու զարդերը, որոնք ոսկուց և արծաթից էին, ինչպես նաև վերցրեց քաղաքացիների կողմից եկեղեցուն հանձնած այլ գույքը: Դրանից հետո նա եկեղեցին մզկիթի վերածեց, բայց միաժամանակ նաև ողջ քաղաքում խաղաղություն հաստատեց, կանգնեցրեց սրերի գործողությունը և արգելեց թուրքերին մտնել քրիստոնյաների տները ու ամուսնության համար վերցնել նրանց աղջիկներին: Միաժամանակ Սուլեյմանը արգելեց Անտիոքից դուրս հանել որևէ մի թալանած բան, այլ հրամայեց, որ այդ ամենը վաճառեն քաղաքի ներսում, ինչ գին էլ, որ տրվի դրա դիմաց: Այսպես նա երջանակացրեց անտիոքցիների սրտերը, որից հետո քաղաքի կառավարիչը հանձնեց նաև միջնաբերդը և Սուլեյմանը վերջնականապես հաստատվեց քաղաքում: Այս մարդու կառավարումից անտիոքցիները ավելի գոհ մնացին, քան Փիլարտոսից, չնայած այն բանին, որ նա ձևականորեն քրիստոնյա էր» (Բար-Յեթրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Անտիոք քաղաքը քրիստոնյաների կողմից ազատագրվելուց 14 տարի առաջ թուրքերը ուժով խլել էին կայսրից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ից - Մ.Ֆ.**)» (Օրոբերկ Կիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ արևելքում թուրքերը առավելության հասան արաբների և սարակիստների նկատմամբ և, հարձակումներ գործելով Հայաստանի ու Անտիոքի վրա, գրավեցին շատ քաղաքներ և նույնիսկ հենց Անտիոքը» (Զիգբերտ ժամբալացի «Տարեգրություն»):

«Այլ հայտնի ու հարգարժան քաղաքների թվում, որը թուրքերի կողմից գրավվեց, նաև Անտիոքն էր» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 4):

«Հիջրի 477 թվականին Սուլեյման իբն Կոտուկմուշը (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գթմուշ - Մ.Ֆ.**) գործողություններ սկսեց Անտիոքի դեմ, ձգտելով հասնել ցանկացածին, և նա հասավ դրան: Նա գիշերով ելավ Նիկիայից և անցավ կիրճը, վախենալով, որ Փիլարտոսը կկասեցնի իրեն: Նա արագացնում էր ընթացքը այնքան ժամանակ, մինչև որ գիշերով չհասավ Անտիոք՝ կոտորելով ալ-Իմրանիա գյուղի բնակիչներին, որպեսզի արանք Փիլարտոսին իմաց չտան իր գալու մասին: Նրանք պարաններ կապեցին նիզակների վրա, դրանք ամրացրին պատի ելուստներին և նրա ռազմիկները բարձրացան գրեթե մինչև Բար ալ-Պարս: Այն ժամանակ, երբ նրանից ոմանք մոտեցան պարսպին, մյուսները նետվեցին դեպի դարպասները և բացեցին դրանք: Նա ու նրա զորքը մտան դարպասներից ներս ու փակեցին դրանք, իսկ նրանք 280 հոգի էին և դա տեղի ունեցավ Շաբանի 10-ին, իսկ այլք էլ ասում էին, որ 8-ին: Մինչև առավոտ բնակիչները չէին էլ կասկածում, թե ինչ է եղել, բայց ահա թուրքերը բարձր աղաղակ արձակեցին և Անտիոքի բնակիչները կնքածեցին, թե դա Փիլարտոսի զորքն է մարտնչում նրանից հետո ու

ջարդվել է, իսկ երբ հասկացան, որ բաղաբեր հարձակման է ենթարկվել, նրանցից ոմանք նետովեցին դեպի միջնաբերդ, իսկ մյուսներն էլ ցած նետովեցին պարիսպներից և փրկվեցին: Սուլեյմանն իր զորքը անբավարար գտավ ու դրա համար էլ նրա խորհրդով 300 հեծյալներով ժամանեց իրեն Մուսնգյալը, բայց դրանից հետո էլ նրա զորքը չէր դադարում մեծանալ ու ուժեղանալ: Նա հանգստացրեց Անտիոքի բնակիչներին և նրանց իրենց տները դարձրեց՝ ազատելով գերիների մեծ մասին: Մահմեդականները սկսեցին աղոթել ալ-Կասիմանում Շաբաթի ամսվա 15-ին, ուրբաթ օրը, և այդ օրը 110 մուսգիները կանգնեցին աղոթքի համար, ինչպես նաև մեծաթիվ ժողովուրդ՝ Անտիոքի բնակիչներից...: Սուլեյման իրն Կուտուլմուշը պաշարեց Անտիոքի միջնաբերդը մինչև Ռամադան ամսի 12-ը և նվաճեց այն բնակիչներին անվտանգության երաշխիքներ տալով, բայց փոխարենը կոտորած անելով ու գերիներ վերցնելով: Թուրքերի թալանը Անտիոքում անհաշիվ էր և գերազանցում էր բոլոր նկարագրությունները: Սուլեյմանը իր զորքը տեղաբաշխեց Անտիոքում և նվաճեց հարևան ամրոցները՝ ոմանց ստիպելով հանձնվել, ոմանց էլ նվաճելով խորամանկությամբ» (Զեմալ-է-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Զաղաթին հույները տիրեցին մինչև Հիջրի 477 թվականը, երբ նրանում իշխող Ռում Փիլարտոսը հեռացավ ու գնաց Ռումի երկիրը: Բնակիչներն այդ ժամանակ գրեցին Սուլեյման իրեն Կուլթումիշին (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իրեն Գթյումշին – Մ.Ֆ.**)» (իրեն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Երբ Սուլեյման իրեն Գթյումշը... տիրեց Անտիոքին» (իրեն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»): «Հիջրի 479 թվականին Իկոնիայի, Աքսարայի և Ռումի երկրի այլ վայրերի տեր Սուլեյման իրեն Գթյումշ Սելջուկը (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իրեն Գթյումշը – Մ.Ֆ.**) գնաց դեպի Անտիոք և տիրեց Անտիոք բաղաթին՝ այնտեղի քրիստոնյա կառավարիչ ծածուկ պաշտելով իր այդ արշավանքը: Անտիոքը հույների ձեռքն էր գտնվում Հիջրի 359 թվականից ի վեր» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³³⁷⁵ «Հենց այդ ժամանակ էլ Ղարաթինը գաղտնորեն թալանեց Սինուպը, բանգի ինացել էր, որ այնտեղ մեծ բանակի ոսկի ու դրամներ են պահպանվում կայսերական գանձարանից» (Աննա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 9): Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Ջուզին:

³³⁷⁶ «Հայոց 534 թվականին Պոլնոմադի անունով մի Էմիր Փիլարտոսի ձեռքից խլեց Ջեյհուն գավառը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 534 թվականին Պոլնոմադի անունով մի Էմիր Փիլարտոսի ձեռքից խլեց Ջեյհուն գավառը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»): «Այդ ժամանակ իսմայելցիների ազգը եկավ Կիլիկիա գավառի վրա, դաշտային բոլոր շրջանները ավերեց, գրավեց Տարսուսը և սրի ծարակ դարձրեց քրիստոնյաներին» (Սամվել Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո տաքիկները ներդ գցեցին ու վանեցին Փիլարտոսին, որի ձեռքից խլեցին նրա ողջ երկիրը, բացառությամբ Մարաշի...: Որոշ ժամանակ անց, սակայն, տունի թուրքերը կրկին ասպատակելով հարվածեցին Փիլարտոսին, փախցրին և սուլթանը նրա ողջ երկիրը տվեց այդ թուրքերին» (Ավետիկ Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Այդ ժամանակ թուրքերը տիրեցին Տարսուսին, Մոպսուեստիային, Անարզաբային և Կիլիկիայի այլ բաղաթներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 6):

«Հույներից նա (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իրեն Գթյումշը – Մ.Ֆ.**) բազմաթիվ բաղաթներ գրավեց նաև Կիլիկիայում, այն է Տարսուսը, Անարզաբան, Սիսը և Ադանան» (Աննա Կոմենտոս «Ժամանակագրություն», գլուխ 238):

«Իսկ Մուհամմադ իրեն Ջաբակի (**խարբերողի եմիրության Էմիր Մուհամմադ իրեն Ջաբակի (1085-1104) – Մ.Ֆ.**) խարբերողին տիրելու պայմանները հետևյալներն էին: Այս բերդը գտնվում էր Փիլարտոս ռումի՝ Ռումի թագավորի թարգմանի ձեռքում, իսկ Եդեսիան և Անտիոքը սրա գավառներից էին: Երբ Սուլեյման իրեն Գթյումշը (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իրեն Գթյումշը – Մ.Ֆ.**)՝ խլիճ-Արսլանի (**Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան խլիճ-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) հայրը, տիրեց Անտիոքին, իսկ Ֆախր ալ-Դաուդ իրեն Ջուհայրը (**Մոսուլի կառավարիչ Ֆախր-է-Դուլա իրեն Ջահիրը – Մ.Ֆ.**) տիրեց Դիար Բաթրին, Փիլարտոսը չկարողացավ Հիսն Չիլաթ բերդը մատակարարել սննդամթերքով ու մարդկանցով: Ահա այդ պատճառով էլ այն գրավեց Ջաբակը, իսկ Փիլարտոսը սուլթան Սելիմ-Շահի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Սելիմ-Շահի – Մ.Ֆ.**) մոտ մահադատվեց: Սա կառավարիչ նշանակեց նրան Եդեսիայում և այնտեղ նա մնաց մինչև իր մահը» (իրեն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³³⁷⁷ «Փիր-Բադրը, փախելով սելջուկյան սուլթանների իշխանատենց ձեռքից, մեկնեց Մարփարկին՝ դիմելով այդտեղի տիրակալ Հուսամ-է-Դինի աջակցությանը: Որոշ ժամանակ նա գաղտնի մնաց այդ վայրերում, մինչև որ սելջուկյան սուլթան Ալփ-Արսլանը (**հեղինակը նկատի ունի Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալփ-Արսլանին, սակայն բննարկվող ժամանակահատվածում սուլթան էր Սելիմ-Շահի – Մ.Ֆ.**) այդ բաղաթը գրավելու ջոկարկեց Էմիր Ուրթուկին, որը, որպես փոխանորդ կառավարում էր Մարդին և Ամիրը...: Մի խոսքով, այս Էմիր Ուրթուկը, որը նշանակվել էր Մարփարկինի ամրությունը գրավելու, հետևեց հրամանին և շրջապատեց այդ ամրությունը: Նրա ջանքերով պաշարյալները հասցվեցին ծայրահեղ նեղ վիճակի, իսկ մի անգամ էլ այնպես պատահեց, որ երկրի կամբով և համաձայն աստվածային նախախնամության նետովեցրեց մեկը, որն արձակվել էր Էմիր Ուրթուկի ռազմիկներից մեկի կողմից, մահացու վիրավորեց այս ամրոցի տիրակալ Հուսամ-է-Դինին ու նրան հավերժության աշխարհն ուղարկեց: Արդյունքում վերջինիս հպատակները այլևս իրենց մեջ ուժ չգտան Ուրթուկին դիմադրություն ցույց տալու, օրեցօր հանգամանքների ազդեցության տակ նրանք սկսեցին թուլության, անուժության, հնազանդության և տիրության նշաններ ցույց տալ ու դա շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ մի անգամ գիշերը Էմիր Ուրթուկը ուժով չտիրեց այդ ամրությանը: Անողորմ կերպով սրի մատնելով տեղի բնակչությանը՝ նա կենդանի չթողեց ռայաներից, այդ ամրոցի ծառայողներից ու շրջակայքի ժողովրդից և ոչ մի հոգու» (Շարաֆ իսն Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 3, բաժին 1, գլուխ 2):

«Իրեն Ջուհայրը (**Մոսուլի կառավարիչ Ֆախր-է-Դուլա իրեն Ջահիրը – Մ.Ֆ.**) գնաց Նիկիեթու և ապա խլաթ» (իրեն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³³⁷⁸ «Երբ Որոտին տիրում էին Հայկազունները, նշանավոր բերդերը 43-ն էին, գյուղերը՝ 1.100-ը, վանքերը՝ 48-ը, որոնց ավերման սկիզբը դրվեց Սելիմ-Շահի սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Սելիմ-Շահի – Մ.Ֆ.**) մի երիտասարդ մատուցակի պատճառով Հայոց 552 թվականին: Հայկազուն թագավայրի՝ սուլթանի մոտ հնազանդության գնալու ժամանակ մատուցվելը նրան խստագույնս ներում էր գինով, մինչև որ նա խոստանում է իր դստերը կնոջանալու տալ նրան, նա էլ, քան իրենց սովորության, գոտին հանգուց անելով, ցույց է տալիս սուլթանին: Մի բանի օր անց նա պահանջում է խոստացածը և, երբ նախատիևք է ստանում, նախանձաբեկ է լինում ու, վերցնելով մեծ զորք, ավերում է երկիրը, մինչև որ ամբողջովին բանդվում ու բնաջնջվում է այն, որին հետո տիրեց հզոր Իվանեն» (Վարդան Արևելցի «Տեղեկական պատմություն», գլուխ 83):

«(**հեղինակը մեջբերում է անում Հասան իշխանի կալվածագրից – Մ.Ֆ.**) Հանուն Աստծու իմ՝ Գրիգորի որդի Հասանիս, գրածն է սա: Մյուսը, որ Աստված ինձ հաջողություն տվեց, իմ բերդը Մշտաբախթեցի վերցրի և իմ այրյամք Փառլուն Միտիից (**Շաղաթայանների Էմիրության Էմիր Փառլուն իրեն Փառլունից (1076-1088) – Մ.Ֆ.**) Կոլասկան գավառն ազատեցի, Նորաշինիկն ու Ջեռաթիվանքը Տաթևի տուրք նշանին վերադարձրի...: (**հեղինակը մեջբերում է անում Սենեբերիմ արքայի կալվածագրից – Մ.Ֆ.**) Ես՝ Սենեբերիմ թագավորս, իմ ձեռքով հաստատեցին այս որոշումը Հասանի, որ այս գյուղերը իր արյամբ ազատել էր տաքիկներից ու իմ հրամանով նորից հանձնել Տաթևի վանքին...: (**հեղինակը մեջբերում է անում Գործարքի վկա Ռահիբի կալվածագրից – Մ.Ֆ.**) Հայոց 535 թվականին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 60):

³³⁷⁹ «Երբ Էմիր Սուլեյմանի (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իրեն Գթյումշին – Մ.Ֆ.**) ինքնասպանության լուրը տարածվեց ողջ Ասիայով, ամեն մի սատրապ, որը պահպանում էր մի բաղաթ կամ ավան, տիրեց այն ամրոցին, որն իրեն էր հանձնված, բանգի այն ժամանակ, երբ Սուլեյմանը, մեկնելով Անտիոք, Նիկիայի պահպանությունը հանձնել էր Աբու-Կասիմին, նա, ինչպես արդեն ասվել է, նաև ապամերձ տարածքները, Կասպարովկան և ողջ Ասիան էր բաժանել տարբեր սատրապների միջև՝ հրամայելով յուրաքանչյուրին պահպանել սեփական տիրույթը ու սպասել իր ժխտարարին: Աբու-Կասիմը, որն այդ ժամանակ Նիկիայի արքիստրատոսն էր, տիրեց բաղաթին, որտեղ գտնվում էր սուլթանիկան, իսկ իր եղբայր Բուլղասին գիշեց իշխանությունը կապարովկյան բաղաթների նկատմամբ՝ գտնվելով անհոգության մեջ, հույս ունենալով ստանալ սուլթանի աստիճան և համարելով, որ այն արդեն իր ձեռքում է: Լինելով մի ճարպիկ և վտանգից չվախեցող մարդ՝ նա չէր ցանկանում բավարարվել նրանով, ինչ ուներ, այլ ջոկատներ ուղարկելով ասպատակում էր Բյուբանիկան և հասնում մինչև Պրոպոնտիդա: Ինքնակալը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ 1-ը – Մ.Ֆ.**) իր հերթին իր կողմից բոլոր միջոցները ձեռք էր առնում կիրառելով նախկին մարտավարությունը, հետ մղելով Աբու-Կասիմին և միաժամանակ հակելով վերջինիս խաղաղության պայմանագիր կնքելուն: Տեսնելով, սակայն, որ սա դավեր է նյութում և հետաձգում է պայմանագրի կնքումը, Ալեքսեյը որոշեց նրա դեմ ուժեղ զորք ուղարկել: Նա զգալի ուժերով Նիկիա ուղարկեց Թաթևիկին, նրա մասին իմ երկում ես ոչ մեկ անգամ եմ հիշատակել, և հրամայեց նրան զգուշորեն մարտի մեջ մտնել թշնամիների դեմ, եթե կանոնիս նրանք բաղաթից դուրս: Թաթևիկը ելավ և, բանի որ որևէ տեղ թուրքերը չէին երևում, զորքը մարտական կարգով տեղափոխեց բաղաթի մոտ: Դրանից հետո թուրքերը բացեցին բաղաթի դարպասները և մի ջոկատ, հաշվովոր 200 հեծյալ, անակնկալ նետովեց Թաթևիկի զորքի վրա: Երբ կեցտերը, իսկ զորքում նրանց թիվը քիչ չէր, տեսան նրանց, նրանք երկար նիզակները առաջ մեկնած սրընթաց նետովեցին թուրքերի վրա, շատերին վիրավորեցին, իսկ մնացածներին էլ հետ բռնեցին դեպի ամրոց: Դրանից հետո մարտական կարգով Թաթևիկը կանգնեց մինչև

մայրամուտը, սակայն ոչ մի թուրք այդպես էլ այլևս չհայտնվեց քաղաքի դարպասներից և Թաթիկը նահանգեց Վասիլ ու ճամբար զարկեց Նիկիայից 20 ասպարեզ հեռավորության վրա: Գիշերը նրան ներկայացավ մի գուլարացի և հայտնեց Բուրսուխի գլխավորությամբ, որին սուլթան Բերք-Յուրթն **(Սեջուկյան սուլթանության ապագա սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերթիարուն - Մ.Ֆ.)** էր ուղարկել, թշնամու 15.000 հոգանոց զորքի մոտենալու մասին: Թաթիկը այդ մասին տեղեկություններ էր ստացել նաև այլ աղբյուրներից և, ուժ չունենալով մարտնչել թշնամու նման մեծաթիվ զորքի դեմ, նա հրաժարվեց իր նախկին մտադրություններից և չցանկացավ կործանել զորքը վերջինիս Եականորեն գերազանցող, մեծաթիվ և ուժեղ թշնամու դեմ մարտում, այլ գերադասեց այն ամբողջական պահպանել: Դրանից հետո նա իր մոլեղը և հայացքը հառեց արթայանիստ քաղաքին, ուր էլ որոշեց վերադառնա Նիկոմեդիայի միջով» (Աննա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 10):

³³⁸⁰ «Աբու-Կասիմը, պարիսպներից նկատելով, որ Թաթիկը ուղղություն է բռնել դեպի Կոստանդնուպոլիս, հետևեց նրան՝ նպատակ ունենալով հարձակվել, հենց որ տեսնի, որ նա ճամբար է զարկել մի հարմար վայրում: Նա հասավ Թաթիկին Պրենտոսում, մոտեցավ նրան և դաժան մարտի մեջ մտավ: Թաթիկը արագորեն մարտական կարգով շարեց իր զորքը, կելտերին հրամայեց առաջինը հեծնել ձիերը, հարձակվել բարբարոսների վրա և սկսել մարտը: Կելտերը, առաջ մղած երկար նիզակները, ինչպես ուժ ունեին, ինչպես կրակ, հարձակվեցին բարբարոսների վրա, ձեռքեցին նրանց զորաշարքը և ստիպեցին խուճապահար փախուստի դիմել Դրանից հետո Թաթիկը Բյուբանիայի միջով վերադարձավ արթայանիստ քաղաք» (Աննա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 10):

³³⁸¹ «Աբու-Կասիմը, սակայն, չէր ուզում հանգստանալ: Նրա փայփայած երազանքն էր տիրել հռոմեական տերության գայիսունին կամ էլ, համենայն դեպս գոնե, իր տիրապետությունը հաստատել ափամերձ բոլոր շրջանների ու կղզիների վրա: Նման ծրագրերով էլ հենց նա ժամանեց Քիոս, դա Բյուբանիայի մի ծովափնյա քաղաք է, որտեղ մտադրվեց ամենից առաջ ծովահենական նավեր կառուցել: Նավերի կառուցումն արդեն ավարտին էր մոտենում և Աբու-Կասիմը, ինչպես իրեն էր թվում, հաջողությամբ մոտենում էր իր նպատակին, սակայն այդ պատրաստությունները զաղտնի չմնացին ինքնակայից **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը - Մ.Ֆ.)**: Ալեքսեյը անմիջապես դիերներ, տորիերներ և այլ տիպի նավեր պատրաստեց, մանուկ Բուտոմիսիոն դեկավար նշանակեց և ուղարկեց Աբու-Կասիմի դեմ՝ հրամայելով այրել նրա նավերը հենց այն վիճակով, որ վիճակով, որ կգտնի: Բացի այդ նա ցամաքով մեծ զորքի հետ միասին Աբու-Կասիմի դեմ ուղարկեց Թաթիկին: Երկու զորավարներն էլ ելան քաղաքից: Շուտով Աբու-Կասիմը տեսավ ծովից մեծ արագությամբ մոտեցող Բուտոմիսիոն և տեղեկացավ հակառակորդի մասին, որը առաջանում էր ցամաքով: Նա որոշեց, որ իր կողմից զբաղեցված տարածքը, լինելով անհարթ և անհարմար նետածիկների գործողությունների համար, հնարավորություն չի տա իրեն հետ մղել ռուսների հեծելազորային հարձակումը և ողորդաբար նա իր զորքը դասավորեց մի ակերի հարմար վայրում, թողեց նախկինում իր զբաղեցրած վայրը և եկավ ուսանց կողմից Ալիկի, իսկ մյուսների կողմից Կիպառիսիոս կղզվող վայրը: Այդ ընթացքում Բուտոմիսիոն ծովից մոտեցավ և մի անկյալությամբ այրեց Աբու-Կասիմի նավերը: Դաջորդ օրը ցամաքով մոտեցավ նաև Թաթիկը, որը զորքը տեղադրեց մի հարմար վայրում և ողջ 15 օր առանց դադարի առաւիտից երեկո հարվածում էր Աբու-Կասիմի զորքին կամ մարտի մեջ էր մտնում նրա դեմ: Վերջինս, սակայն, ընդհանրապես հակված չէր նահանջելու, այլ, ընդհանրապես, ուժեղ դիմադրություն էր ցույց տալիս: Ի վերջո, լատինացիները դրանից ձանձրացան և, չնայած որ տեղանքը նրանց օգտին էր, սկսեցին պնդել Թաթիկին, որ նա թույլ տա իրենց մարտի մեջ մտնել թուրքերի դեմ: Թաթիկը, չնայած դա նրա սրտով չէր, ի վերջո ենթարկվեց լատինացիների կամքին, բանի որ տեսավ, որ Աբու-Կասիմը ամեն օրը նորանոր համալրումներ է ստանում: Արեգակը ծագելուն պես շարժելով իր զորքը՝ նա մարտի մեջ մտավ Աբու-Կասիմի դեմ: Շատ թուրքեր այդ ժամանակ սպանվեցին, շատերը գերվեցին, սակայն մեծ մասը հետ դարձավ, լքելով սեփական հանդերձանքը, դե իսկ Աբու-Կասիմն էլ հազիվ փրկվեց՝ ձիերը ուղղելով դեպի Նիկիա: Թաթիկի ռազմիկները մեծ ավարով ճամբար վերադարձան» (Աննա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 10):

³³⁸² «Այդ ընթացքում Բորսուկը, ինչպես և սպասում էին, մեծ ուժերով պաշարեց Նիկիան, ինչպես և ասել էր իր ժամանակին այդ մասին Թաթիկին գիշերով նրան ներկայացած գյուղացին: Երեք ամսվա ընթացքում նա անընդհատ պաշարել էր քաղաքը: Նիկիայի բնակիչները և Աբու-Կասիմն ինքը համաձայն էին իրենց վիճակի ողջ ծանրությունը և, այլևս ի վիճակի չլինելով դիմադրել, դեսպաններ ուղարկեցին կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի - Մ.Ֆ.)** մոտ՝ օգնության խնդրանքով: Նրանք ասացին, որ գերադասում են կայսեր ծառան լինել, քան հանձնվել Բորսուկին: Կայսրն անմիջապես էլ ընտրեց իր մոտ գտնվող լավագույն ռազմիկներին, նրանց նշաններ ու արծաթյա զամերով ամրացված պատվանշաններ տվեց և ուղարկեց Աբու-Կասիմի մոտ...: Ինչպես ասացի ամենից առաջ՝ Ալեքսեյը, զորք ուղարկելով Նիկիայի տեղ և Աբու-Կասիմի մոտ, իրականում նպատակ ուներ ոչ թե նրան ազատել վտանգներից, այլ հաղթանակ ձեռք բերել իր համար, սակայն ճակատագիրը դրա դեմ դուրս եկավ: Ինքնակալի գործերն այս կերպ եղան: Երբ նրա կողմից ուղարկված ռազմիկները ժամանեցին կիր Գեորգիի անունը կրող քաղաքը, թուրքերն անմիջապես էլ բացեցին դարպասները: Այդ ժամանակ ռազմիկները բարձրացան աստամաշարների վրա, որոնք արևելյան դարպասների մոտ էին, դրեցին կայսեր կողմից իրենց տրված նշաններն ու պատվանշանները և այդ գործողությունն ուղեկցեցին մարտակոչերով: Այդ ժամանակ պարսպից անդին գտնվողները ահաբեկվեցին և, կարծելով, թե այդ ինքնակալն է անձամբ եկել, թողեցին և հեռացան Այդ ժամանակ հռոմեական զորքը ևս վերադարձավ արթայանիստ քաղաք, բանի որ նրանց ուժերը շատ քիչ էին թուրքական տերության խորքերից եկող հարձակմանը դիմադրալից: (Աննա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 11):

³³⁸³ «Լսելով այդ մասին՝ կայսր Ալեքսեյը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը - Մ.Ֆ.)** հրամայեց զորքը վերցնել և սկյութների դեմ ելնել Արևմուտքի դոմեստիկոս Բակուրյանին, որին գիտեր որպես մի մարդու, որը լիովին ի վիճակի էր դեկավարել զորքը, մարտաշարքեր շարել և շատ հմուտ էր զորաշարքերում: Նրա հետ միասին պետք է մեկնեիր Բրանստը, և մի ռազմունակ այր: Բակուրյանը մոտեցավ սկյութներին այն ժամանակ, երբ նրանք, անցնելով լեռնածերպերը, ճամբար էին զարկել Բեյլատովոյում: Տեսնելով թշնամու մեծաքանակությունը՝ նրանք գերծ մնացին մարտից, համարելով, որ ավելի լավ է առանց մարտի անկապ պահպանել զորքը, քան սկյութների դեմ մարտում պարտություն կրել և մեծ կորուստներ տալ, սակայն այդ որոշումը դուր չեկան քաջարի ու հանդուգն Բրանստին: Դոմեստիկոսը, որպեսզի իր վրա փակախոտության կասկած չընկնի, զիջեց Բրանստի խորդորներին և հրամայեց բոլոր ռազմիկներին զինվել, նրանց մարտական կարգով շարեց, իր վրա վերցրեց կենտրոնական ջոկատի հրամանատարությունը և ելավ սկյութների դեմ: Բանի որ հռոմեական զորքը թշնամական ուժերի նույնիսկ փոքր մասն էլ չէին կազմում, բոլոր ռազմիկները սարսափի մատնվեցին հակառակորդի միայն տեսքից: Այնուհանդերձ նրանք հարձակվեցին սկյութների վրա: Մարտում նրանցից շատերը սպանվեցին, ընկավ նաև Լիսիացու վերջ ստացած Բրանստը: Դոմեստիկոսը կատաղորեն մարտնչում էր, ողջ ուժով նետվելով հակառակորդի վրա, սակայն նա ողջ թափվով կապ մի կաղնու և հոգիի վրեժ» (Աննա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 14):

³³⁸⁴ «Լսելով այդ մասին՝ ինքնակալը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը - Մ.Ֆ.)** սկսեց սգալ ընկածներին՝ բոլորին առանձին և միասին: Ամենից շատ նա վշտանում էր, արցունքների հեղեղ թափելով, դոմեստիկոսի համար, քանզի նա կրթոտ կերպով սիրում էր այդ մարդուն դեռևս մինչև կայսր դառնալը: Եվ այնուհանդերձ նա պարտությունից չիուսահատվեց, այլ, մտոր կանչելով Թաթիկին, նրան մեծ գուսում հանձնեց և ուղարկեց Ադրիանապոլիս՝ հրամայելով վճարել ռազմիկների տարեկան աշխատավարձը, ամեն տեղից ռազմական ուժեր հավաքել և մեծ զորք կազմել: Ումբերտոպոլին նա հրամայեց Կիզիկոսում ուժեղ կայազոր թողնել և իր զինների հետ միասին անմիջապես ներկայանալ Թաթիկին: Վերջինս, տեսնելով Ումբերտոպոլիսի հետ եկած լատինացիներին, ոգի առավ, բանի որ իրեն հաջողվել էր ուժեղ զորք հավաքել, և անմիջապես ելավ սկյութների դեմ: Մոտենալով Ֆիլիպպոպոլիս շրջակայքին՝ նա ճամբար զարկեց գետի ափին, որը հոսում էր Բիլիսայի մոտով, իսկ երբ նա տեսավ սկյութներին, որոնք վերադառնում էին արշավանքից մեծ ավարով ու մեծաթիվ գերիներով, նա, որ դեռևս չէր հասցրել հանդերձանքը ճամբարում տեղակարել, իր զորքից մի ուժեղ ջոկատ առանձնացրեց և ուղարկեց սկյութների դեմ: Դրանից հետո զինվեց նաև ինքը, հրամայեց մնացած ռազմիկներին ևս զինվել, զորքը շարեց և շարժվեց ուղարկված ջոկատի հետևից: Նկատելով, որ ավար տանող սկյութները միացել են մնացած սկյութների հետ Գեորա գետի ափին՝ Թաթիկը զորքը բաժանեց երկու մասի, հրամայեց երկու թևերում էլ մարտական կոչ բարձրաձայնել և ռազմական աղաղակներով ու բարձր գոռալով գնաց բարբարոսների վրա: Բռնկված համառ մարտում սկյութների մեծ մասը սպանվեց, իսկ մնացածները տարբեր տեղեր ցրվեցին և փրկվեցին: Վերցնելով ողջ ավարը՝ Թաթիկը հաղթականորեն մտավ Ֆիլիպպոպոլիս: Այնտեղ տեղակայելով զորքը՝ նա սկսեց մտածել, թե ո՞ր կողմից և ի՞նչ կերպ պետք է կրկին հարձակվի բարբարոսների վրա: Իմանալով, որ նրանց ուժերը անթիվ են, Թաթիկը բոլոր կողմեր ուղարկեց դիտարկումների, որպեսզի վշտապես տեղեկություններ ստանա սկյութների մասին: Վերադառնալով նրա մոտ՝ դիտարկները հայտնեցին, որ բարբարոսների հսկայական բանակություն գտնվում է Բեյլատովոյի մոտ և ամայացնում է շրջակայքը: Թաթիկը սպասում էր սկյութների հայտնվելուն, սակայն, չունենալով բավարար ուժեր, որպեսզի դիմադրի այդքան մեծ բանակությամբ թշնամիներին, լիովին շփոթված վիճակում էր գտնվում և չէր կողմորոշվում, թե ինչ պետք է անի: Այնուհանդերձ նա, սրեց գեները և մարտի համար ոգևորեց զորքին: Այդ ընթացքում Թաթիկի մոտ եկավ մեկը, որը հայտնեց բարբարոսների մոտենալու մասին՝ պնդելով, որ նրանք արդեն մոտ են: Թաթիկը անմիջապես գեներ վերցրեց, զինեց ողջ զորքը և անցավ Գեորը: Դրանից հետո նա ջոկատները բաժանեց ըստ թևերի, դրանք մարտի համար շարեց, իսկ ինքը ընդունեց կենտրոնի ղեկավարումը: Բարբարոսները իրենց հերթին ընդունեցին սկյութների մոտ ընդունված մարտակարգ և դասավորեցին իրենց զորքը մարտի համար: Նրանք, թվում էր, մարտ են տեսնում և կարծես հակառակորդին մարտի էին կանչում, բայց երկու զորքն էլ անհանգստացած էին ու հետաձգում էին ընդհարումը: Ռուսներին անհանգստացնում էր հակառակորդի բանակական առավելությունը, իսկ սկյութներն էլ վախեցած նայում էին զրահի հագած հռոմեացիներին, որոնք փայլում էին ինչպես աստղեր: Միայն հանդուգն և քաջարի

լատինացիներն էին ցանկանում առաջինը մարտի մեջ մտնել և թշնամու վրա իրենց գնեքերն ու ատամներն էին սրում, սակայն Թաթիկը, հավասարակշռված մի մարդ, որը ապագան գուշակելու շնորհով էր օժտված, զսպում էր նրանց: Երկու զորքերը իրար դեմ կանգնած էին և ամեն մեկը սպասում էր, թե երբ մյուսը շարժի մեջ կմտնի, սակայն ոչ այս և ոչ էլ այն կողմից ոչ մի ռազմիկ չէր համարձակվում մեջտեղ գալ: Երբ արևն արդեն թեթևեց դեպի մայրամուտ, երկու զորավարներն էլ վերադարձան իրենց ծամբարները: Նույնը կրկնվեց նաև երկու հաջորդ օրերին՝ զորավարները պատրաստվում էին մարտի և ամեն օր ռազմական կարգ ընդունել, սակայն ոչ մեկը չէր համարձակվում մարտի մեջ մտնել: Երրորդ օրն առավոտյան սկյուռները նահանջեցին: Երբ Թաթիկը իմացավ այդ մասին, նա անմիջապես սկսեց հետապնդել սկյուռներին, սակայն, ինչպես ասում են. «Ուղթով՝ յուրդիական մարտականքի հետևից»։ Սկյուռները, սակայն, հասցրեցին անցնել Սիդիիոուն, դա այդ հարթավայրի անունն էր, իսկ Թաթիկը, չհանդիպելով նրանց այնտեղ, վերադարձավ Ադրիանապոլիս: Նա կելտերին թողեց այնտեղ, հրամայեց ռազմիկներին ցրվել տներով, իսկ ինքն էլ զորքի մի մասով վերադարձավ մայրաքաղաք» (Ամսա Կոմսենոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 14):

³³⁸⁵ «Հիսն Չիլադիի մոտիկ կար մի ուրիշ բերդ, մի Ռումի ձեռքում: Նրա անունն էր Իֆրանջի (**Թլապաշարի ռազմական պետության ղեկավարը Դելիյում Ֆրանկապոլը (1085-1086) – Մ.Ֆ.**), որը ճանապարհներ էր կտրել և շատ մահմեդականներ կոտորել: Ջաբակը (**խարբերդի էմիրության էմիր Մուհամմեդ իբն Ջաբակը – Մ.Ֆ.**) նրան նվեր ուղարկեց և բարեկամություն հաստատեց, որպեսզի մեկը մյուսին օգնեն, և վերջինս համաձայնեց: Այսպիսով, Ջաբակը օգնում էր Իֆրանջիին ճանապարհ կտրելու և այլ բաների մեջ, իսկ Իֆրանջին օգնում էր Ջաբակին: Երբ արդեն մեկը մյուսին վստահում էին, Ջաբակը լուր ուղարկեց, թե ուզում է ինչ-որ տեղ գնալ և խնդրեց նրա մարդկանց: Սա ուղարկեց, և երբ նրանք միասին գնում էին, ճանապարհին Ջաբակը կապեց նրանց, տարավ Իֆրանջիի բերդը և ասաց բնակիչներին. «Ալլահը վկա, եթե չհանձնեք Իֆրանջիին, սրանց բոլորի գլուխները կկտրեմ, բերդը բռնի ուժով կգրավեմ և բոլորիդ մի մարդու պատճառով կսպանեմ»: Սրանք բերդի դուռը բացին և Իֆրանջիին նրան հանձնեցին: Նա Իֆրանջի մաշկը բերդեց, ունեցվածքն ու գնեքը խլեց, իսկ սա շատ հզոր մի այր էր: Դրանից հետո Ջաբակը մեռավ և նրան հաջորդեց որդին Մուհամմեդը (**խարբերդի էմիրության էմիր Մուհամմեդ իբն Ջաբակը – Մ.Ֆ.**)» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³³⁸⁶ «Այնուհետև մեյիբ Շահաբ-է-Դուլա Թեկիշին կրկին պատեց անհնազանդության մոլուցքը, սատանան նրան գայթակղեց և նա թափեց խռովության Նժուլզն ու ելավ թշնամության ուսերի վրա» (Սադր-է-Դին ալ-Յուսեյնի «Յադրոդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 22): Այս մասին հայտնում է նաև Սիբու իբն ալ-Ջուզին:

³³⁸⁷ «Իմանալով այդ մասին՝ սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մելիբ-Շահը – Մ.Ֆ.**) 10 օրում կտրեց Զայեպից Նիշապուր ընկած տարածությունը, ընդ որում նրա հետ հեծյալների հազիվ մեկ հարյուրյակ կար: Մելիբ Շիհաբ-է-Դուլան ամրացավ Թերեմզում, սակայն սուլթանը ստիպեց նրան ելնել ամրոցից, բանգի Ալլահը բացեց էր նրան ու նրա կողմնակիցների պարենամթերքը՝ արագացնելով Թեկիշի մահը» (Սադր-է-Դին ալ-Յուսեյնի «Յադրոդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 22):

³³⁸⁸ «Հայոց 535 թվականին Պուզան անունով մի ոմն էմիր, տիեզերակալ սուլթան Մելիբ-Շահի (**Սելջուկյան սուլթանության Մելիբ-Շահի – Մ.Ֆ.**) հրամանով բազում զորքերով եկավ Ուռհա բաղաբի վրա, բանակեց բաղաբի դռան առջև և երեք ամիս պատերազմ մղեց բաղաբի դեմ: Մի օր եկավ և ինքը՝ սուլթանը, փոքրաթիվ զորքով, բաղաբի շուրջը պտույտ գործեց ու անվնաս գնաց: Նա անթիվ զորքով բանակել էր խառանի դաշտում, որտեղից և խաղաղությամբ գնաց Պարսկաստան: Իսկ Պուզանը շարունակում էր Ուռհա բաղաբի դեմ կատաղի կռիվ մղել և բազում օրեր տվով ներում էր բաղաբը: Այդպես ղեկարհն փնձակում գտնվող պաշարայիններին և ոչ մի տեղից փրկության օգնություն չէր գտնի և ահա բաղաբացիները, կատարելապես ճանրահատյալ, միահամուռ կերպով խռովություն բարձրացրին իրենց դուկ Պարսամայի դեմ և հարձակվեցին վրան: Պարսաման տազնապահար ուզեց գնալ Պուզանի մոտ և իրեն պարսպից ցած գցեց, սակայն կոտրեց ողնաշարը: Նրան Պուզանի մոտ տարան, բայց մի բանի օր անց նա վախճանվեց: Բաղաբի իշխանավորները գնացին Պուզանի մոտ և Ուռհան նրան հանձնեցին: Նավասարդի առաջին օրն էր, Հայոց 536 թվականի սկիզբը, երբ Ուռհայի և նրա ողջ գավառի վրա մեծ խաղաղություն տիրեց, Ուռհա բաղաբը լցվեց ամենայն ուրախությամբ» (Սատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 535 թվականին այն անբարո Փիլարտոսը մեկնեց Մելիբ-Շահի (**Սելջուկյան սուլթանության Մելիբ-Շահը – Մ.Ֆ.**) ոտքը, որպեսզի ողորմություն խնդրի հավատացյալ քրիստոնյաների համար՝ իր փոխարեն նշանակելով հույն իշխան Պառակամանին: Այդ ժամանակ Փիլարտոսի իշխաններից մեկը, որի անունը Պարսամ էր, իր կողմնակիցների հետ չար սիւթը հղացավ: Եվ ահա կիրակի առավոտյան նա ուղղվեց դեպի Ուռհայի միջնաբերդը, այստեղի եկեղեցում հանդիպեց աղոթող Պառակամանին և սպանեց նրան, իսկ բաղաբացիներն էլ դուր հանար նրան բաղաբի դուկ դրեցին: Իմանալով այդ մասին՝ Մելիբ-Շահը զրկեց Փիլարտոսին հարգանքից ու պատվից...: Նույն տարում էլ Մելիբ-Շահի հրամանով մի ոմն էմիր Պուզան անունով պաշարեց Ուռհա բաղաբը: Բաղաբի մոտ եկավ նաև սուլթանը, սակայն շուտով հեռացավ, իսկ Պուզանը շարունակեց ճնշել բաղաբին: Այդ ժամանակ բաղաբացիները հարձակվեցին բաղաբի դուռը Պարսամի վրա, որը վախից ներքև ցատկեց պարսպից և սատկեց, իսկ բաղաբացիներն էլ բաղաբը սկսեցին Պուզանին, որը դարձավ բաղաբապետ ու դրանից հետ խաղաղություն տիրեց...: Այս Գող Վախիլը մի ժամանակ ավազակ էր եղել, որը փոքրի տարիքից սովոր էր սպանելուն և իր ընկերների հետ ապրում էր թալանի հաշվին: Ահա այս կերպ նա մեծ հաջողության հասավ, շատ ամրոցներ գրավեց ու տիրեց Բեսունին, Բեհեսնիի, Ուրբանին, Պարզմանին, Դոմուկային ու շատ այլ շրջանների» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Գող Վախիլը գրավեց Բեսունն ու Ուրբանը» (Միսթաթ Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Նա (**Սելջուկյան սուլթանության Մելիբ-Շահը – Մ.Ֆ.**) ... անցնելով Ուռհա, մարտի գլխավորումը հանձնարարեց Բուզանին՝ իր զորահրամանատարներից մեկին, իսկ ինքն իջավ դեպի արևելք: Ուռհայեցիները, մայրաքաղաքից օգնություն սպասելով և չստանալով այն, բանի որ հույների թագավորությունը վերացել էր, բաղաբը հանձնեցին Բուզան հրամանատարին: Այդ ժամանակ Ուռհայում էին գտնվում բաղաբի մեծամեծներն ու կառավարիչները: Այսպես, ուրեմն, 1398 թվականի մարտի 3-ին, միջին պահի չորեքշաբթի օրը Ուռհան իր բնակիչների կամքով ընկավ Բուզանի ձեռքը: Բուզանը միջնաբերդում նստեցրեց իր հետ եղած թուրքերից մեկին, իսկ բաղաբի կառավարիչ կարգեց Թեոդորոսին՝ Դեթում կյուրապաղատի որդուն: Յոթ տարի մնալով թուրքերի տիրապետության տակ՝ բաղաբն այնուհետև Դեթումի որդու ձեռքով թուրքերից անցավ քրիստոնյաներին, ինչպես ցույց կտանք Տիրոջ օգնությամբ» (Ամսունոն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 238):

«Դրանից հետո բաղաբում հաստատվեց Բուզանը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 7):

«Արաբների 479 թվականին, երբ սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության Մելիբ-Շահը – Մ.Ֆ.**) եկավ Եդեսիա, որը Փիլարտոսի ձեռքում էր, բնակիչները հեշտությամբ հանձնվեցին, բանի որ ատերություն էին տաժում Փիլարտոսի նկատմամբ, որը մինչ այդ սուլթանի ուղղությամբ շարժվել էր դեպի խորասան, որպեսզի հանդիպի նրան: Այնպես էր ստացվել, սակայն, որ սուլթանն ու Փիլարտոսը ճանապարհին չէին հանդիպել իրար և, մինչ Փիլարտոսը շուր կգար ու կհասներ սուլթանին Բեթ-Նահրիում, սա գրավեց Եդեսիան, ընդ որում բաղաբացիները խոստացան հարկ վճարել և ենթարկվել խալիֆին ու սուլթանին...: Այդ ժամանակ էմիր Բուզանը նշանակեց Եդեսիայի և Մելիտի կառավարիչ, իսկ ԱղՄոնկուրը (**Հալեպի էմիրության էմիր Աղ-Մոնկուրը (1087-1094) – Մ.Ֆ.**)՝ Հալեպի» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Իսկ սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության Մելիբ-Շահը – Մ.Ֆ.**), որը գալիս էր նրանցից հետո, ժամանեց առ-Ռուխա, որը նրան հանձնել էր Փիլարտոսը և բաղաբը ենթարկվել էր նրան» (Բենալ-է-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Փիլարտոսից հետո այն գրավեց էմիր Բուզանը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³³⁸⁹ «Արևլարիբ կոչվող Հայոց իշխանը և իր եղբայր Էփրոսը Վասակի որդիներն էին՝ բաջարի և կռվող տղամարդիկ: Նրանք իրենց բաջարյան Թլապաշարի նախկին տիրոջ ձեռքից խլել էին Նսեպինը, իսկ պարսիկների ձեռքից էլ՝ բազում շրջաններ: Սրանք մեծ ուժ գործադրելով գրավել էին Պիրը և դարձրել իրենց Նստավայրը: Նրանք բաջ և անվանի կռվողներ էին և ունեին 1.000 զինվոր» (Սատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այս բաջարի ու արիական իշխանը տիրում էր Նսեպինին ու Պիրին, որոնք նա խլել էր պարսից իշխաններից» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց իշխան Վասակի որդի Արևլարիբը և նրա եղբայր Էփրոսը սկզբում տիրում էին Թլապաշարին ու Պիրին, որոնք մեծ բաջարյան գրավել էին թուրքերից» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 67):

³³⁹⁰ «Գարնան գալուն պես սկյուռական զորքի հրամանատար Չելզուն անցավ Դանիկյան հարթավայրով: Նա իր հետևից տանում էր մոտավորապես 80.000 հոգանոց խառը զորք՝ կազմված սավրոմատներից, սկյուռներից և քիչ բանակի դակիական ռազմիկներից, որոնց առաջնորդում էր Մոդոմոնը (**Հունգարական թագավորության նախին արքա Մոդոմոնը (1063-1074) – Մ.Ֆ.**): Եվ ահա նա սկսեց ամայացնել բաղաբները: Չելզուն մոտեցավ հարյուրադիսին, այնտեղ մեծ ավար ձեռք գցեց և հասավ Սկոտին կոչվող վայրը: Երբ Նիկողայ Մավրո Կաստակունը և Բեթեցիուտը, սա իր անունը ստացել էր իր հայրենիքից, իմացան այդ մասին, նրանք զորքի հետ միասին ժամանեցին Դամֆիլոս: Տեսնելով, որ տեղաբնիկները, բռնվելով վախից, հավաքվում են բաղաբներում ու ամրոցներում, երկու զորավարներն էլ ելան Դամֆիլոսից և իրար հետ ու իրենց ողջ զորքով ժամանեցին Կուլի կոչվող բաղաբը: Սկյուռները շարժվեցին նրանց հետևից: Հասկանալով, թե ուր է ձգտում հռոմեական զորքը, այդպես է ընդունված ասել զինվորականների մոտ, նրանք, կարելի է ասել, գնացին սրանց հետքերով: Օրը բացվելուն պես Չելզուն, նպատակ

ունենալով մարտի մեջ մտնել ՄավրոԿատակոլոնի դեմ, շարեք իր գործը: ՄավրոԿատակոլոնը, ցանկանալով սկզբում զննել բարբարոսական գործը, մի բանի զորավարների հետ միասին բարձրացավ հարթավայրի վրա բարձրացող լեռան կատարը: Տեսնելով բարբարոսների մեծաթվությունը՝ նա, չնայած կրթոտ կերպով մարտ էր տեսնում, որոշեց հետաձգել այն, բանգի գիտակցում էր, որ հռոմեական զորքը բարբարոսական ուժերի նույնիսկ փոքր մասն էլ չէր կազմում: Վերադառնալով հետ՝ ՄավրոԿատակոլոնը գործերի հրամանատարների և Գովհաննիկայի հետ միասին սկսեցին մտածել, թե պե՞տք է արդյոք իրենց հարձակվել սկյութների վրա: Բոլոր հրամանատարները դրոշում էին ՄավրոԿատակոլոնին սկսել մարտը, դե ինքը ևս կողմ էր այդ որոշմանը, դրա համար էլ, զորքը բաժանելով երեք մասի, հրամայեց մարտակոչ արձակել և սկսել մարտը բարբարոսների դեմ: Շատ սկյութներ վիրավորվեցին, ոչ քիչ մասն էլ սպանվեց: Ինքը՝ Զեյգուն, արիաբար մարտնչելով և խառնաշփոթ տարածելով ամբողջական ջոկատներում, մահացու վերք ստացավ և ավանդեց հողին: Սկյութների մեծ մասը նահանջում ու գետն էին ընկնում, որը հոսում էր Սկոտիկայի ու Կուլայի միջև, տորոում էին իրար և խեղդվում: Փայլուն հաղթանակ տանելով սկյութների դեմ՝ զորահրամանատարները վերադարձան մայրաքաղաք: Նրանք Ալեքսեյից որպես նվեր կոչումներ և պարգևներ ստացան իրենց արածի համեմատ և ինքնակալի եղբայր Ադրիանոս Կոմսենոսի հետ միասին, որն այդ ժամանակ էլ հենց նշանակվեց Արևմուտքի մեծ դոմեստիկոս, հետ դարձան» (Ամեն Կոմսենոս «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 1):

³³⁹¹ «/2/ Այս կերպ Մակեդոնիայի և Ֆիլիպպոպոլսի շրջակայքից վտարված սկյութները կրկին վերադարձան Իստրոսի ափեր և, հաստատվելով այնտեղ, սկսեցին թալանել մեր երկիրը այնքան ազատ, կարծես այն իրենց սեփականն էր: Դա հայտնի դարձավ կայսեր (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ն – Մ. Գ.**), որը չկարողացավ համակերպվել այն բանի հետ, որ սկյութները ապրեն հռոմեական սահմաններում և բացի այդ նա անհանգստանում էր, որ նրանք հանկարծ կրկին այս կողմ չսպորդեն լեռնածոթարերով ու ավելի մեծ վնաս չհասցնեն, բան առաջ: Դրա համար էլ, լավ գիտելով զորքը, Ալեքսեյը ժամանում է Ադրիանապոլիս, իսկ այնտեղից էլ շարժվում է դեպի Լարդես, որը տեղակայված է Դիամբոլոսի և Գոլոնեայի միջև: Հրամանատար նշանակելով Գեորգիոս Եվթորպիոսին՝ նա ծովով նրան Դրիստոսը և ուղարկում: Ինքնակալը մնաց Լարդեսից 40 օր և այդ ընթացքում ամեն կողմից գործեր էր հավաքում: Զգալի թվով բանակ հավաքելով՝ նա սկսեց մտածել, թե պետք չէ՞ արդյոք անցնել լեռնածոթարեր և մարտի մեջ մտնել սկյութների դեմ: «Զի կարելի», - ասում էր նա, - «սկյութներին շուռն բաշելու հնարավորություն տալ»: Կայսրը ճիշտ դատեց և հաշվի առավ բարբարոսների սովորությունը, բանգի սկյութական հարձակումները, տարվա որ մասում էլ, որ սկսված լինեին, չէին դադարում և պատահում էր, որ, օրինակ, սկսվելով ամռանը, դրանք չէին ավարտվում աշնանը կամ նույնիսկ ձմռանը: Այդ աղետը չէր սահմանափակվում տարվա շրջանով ու մի բանի տարի շարունակ սկյութական հարձակումները հուզում էին պատճառում հռոմեական տերությանը և դա այն դեպքում, երբ ես հիշատակեցի միայն դրանցից մի բանիսը: Սկյութների շարքերում պառակտում չկար, չնայած այն բանին, որ ոչ մեկ անգամ էր փորձ կատարել նրանց իր կողմը բաշել, սակայն ոչ մի սկյութ զաղտնորեն չանցավ կայսեր կողմը, այդպես որ նրանք անդրդվելի էին այդ ժամանակ: Նիկեիոս Բրիեննոսը և Բրիգոր ՄավրոԿատակոլոնը, վերջինիս կայսր 40.000 ոսկու դիմաց գնել էր սկյութական գերոնակալին, որն էլ կերպ չէին համաձայնում սկյութների դեմ Դրիստոսիցում մղվող պատերազմին: Ընդհանրապես, Գեորգիոս Պալեոլոգոսը, Նիկողայոս ՄավրոԿատակոլոնը և այլ ծաղկուն երիտասարդներ համառորեն հորդորում էին կայսեր անցնել Գեման և Պարիստոսի մարտի մեջ մտնել սկյութների դեմ: Նրանց հետ համամիտ էին նաև ինքնակալ Դիոգենեսի որդիները՝ Նիկեիոսը և Լևոնը...: Երբ շեփորը բարձր ձայներով արդեն կոչ էր անում բոլորին ելնել սկյութների դեմ Գեմայի միջով, Բրիեննոսը, որը ողջ ուժով անհաջող փորձում էր հետ պահել ինքնակալին այդ գործը, նրան ուսուցողաբար ասաց. «Իմացիր, ով կայսր, որ թե՛ անցնես Գեման, կիմանաս, թե ով ձին է ամենատառույգը»: Նրան խնդրեցին պարզաբանել այդ խոսքերը և նա ասաց. «Երբ բոլորը փախուստի կդիմեն, այդ ժամանակ կիմանաս», բանից այդ այրին ապստամբության համար կուրացրել էին, սակայն այնուհանդերձ նա իրավմամբ համարվում էր շատ հմուտ ստրատեգոս և խոհեմ զորավար...: Սկյութները նկատեցին, որ Գեորգիոս Եվթորպիոսը մեծ գործով ու նավատորմով Իստրոսով շարժվում է իրենց դեմ...: Եվ ահա սկյութական կողմից տեսան, որ նա լողում և գետնով ու իմացան նաև, որ մեծ զորքով մոտենում է նաև ինքնակալը: Անհնարին համարելով միաժամանակ մարտնչել և սրա, և նրա դեմ, նրանք սկսեցին միջոցներ փնտրել իրենց սպառնացող վտանգի դեմ ու 150 հոգու կազմով դեպիստություն ուղարկեցին, որը պետք է Ալեքսեյին խաղաղություն առաջարկեր...: /3/ Երբ կայսրը իմացավ կատարվածի մասին, նա սկսեց անհանգստանալ, որ այդ դեպքները հանկարծ ոտքի չհանեն ողջ սկյութական բանակը և հարձակվեն իր վրա...: Ալեքսեյն ինքն էլ կրթոտ կերպով մարտի էր ձգտում և, անցնելով Միդիան, զորքով ճամբար զարկեց Վիչինայի մոտ, դա հարևան լեռներից հոսող իր գետ է: Այդ օրը շատ ռազմիկներ մեկնեցին պարենամթերք ձեռք բերելու համար և մեծ տարածության հեռացան ճամբարից, դրա համար էլ սպանվեցին ու գերվեցին: Առավոտյան ինքնակալը արագորեն ժամանեց Պիսկայ, իսկ այնտեղից էլ բարձրացավ «Սիմեոնովան» կոչվող բլուրը...: Եվ կրկին ռազմիկները պարենամթերք ձեռք բերելու նպատակով զգալի հեռավորություն հեռացան ճամբարից ու փորձանքի մեջ ընկան: Հաջորդ օրը կայսրը մոտեցավ գետին, որը հոսում էր Դրիստոսի մոտով նրանից մոտ 24 ասպարեզ հեռավորության վրա, հանեց հանդերձանքը և ճամբար զարկեց, սակայն սկյութները անակնկալ կերպով մյուս կողմից հարձակվեցին կայսերական ճամբարի վրա, սպանեցին մեծ բանակությանը թեթև զինված ռազմիկներին ու գերի վերցրին բազաբար մարտնչող շատ մանիքեցիների: Այդ հարձակման ժամանակ զորքի մեջ մեծ խուճապ սկսվեց և անկանոն փախչող հեծյալները տապալեցին կայսերական վրանը, ինչը կայսեր վատ ցանկացողներին վատ նշան թվաց: Կայսրը, սակայն, իր ջոկատներից մեկի ուժով վրանից հեռու բեշեք նրա վրա եկող բարբարոսներին, որպեսզի նրանք կրկին անգամ ճամբարում խուճապ չտարածեն, իսկ հետո էլ անմիջապես հեծնեց ձին, հանգստացրեց շփոթը և, լիովին պահպանելով կարգը, զորքով ուղղություն բռնեց դեպի Դրիստոսի, որպեսզի գեյետոպոլսի միջոցով հարձակում գործի այդ բաղաձի վրա, որը հարստյան բաղաձիներից ամենաաչքի ընկնողն է: Գործի անցնելով՝ կայսրը շրջապատեց բաղաձի, մի կողմից ավերեց պարիսպը և ողջ զորքով ներս մտավ: Այդ բաղաձի երկու միջնաբերդները գտնվում էին Թաուշի ազգականների ձեռքում, սակայն ինքը լքել էր բաղաձի ավելի վաղ, որպեսզի ապահովվի կուժանների աջակցությունը և նրանց հետ միասին օգնության հասնի սկյութներին: Մինչ բաղաձի լքելը նա ասել էր իր մարդկանց. «Ինձ ճշգրտորեն հայտնի է, որ կայսրը մտադրված է պաշարել ամրոցը: Երբ նա կհայտնվի հարթավայրում, որն է մի բարձրադիր բլուր զբաղեցրեց և մշտեղ ճամբար զարկեց: Այդ ժամանակ ինքնակալը չի կարողանա ամրությունը անհգիստ պաշարել, մի կողմից ավերեց պարիսպը և ողջ զորքով և վախենալով ձեզնից, իսկ դուք անընդհատ, ամեն օր և ամեն ժամ նրա դեմ ռազմիկներ ուղարկեք»: Ինքնակալը հասկացավ, որ իրեն պետք է թողնել միջնաբերդերի պաշարումը: Նա նահանջեց այնտեղից, ճամբար զարկեց Իստրոսի մոտից հոսող մի գետակի ափին և սկսեց խորհել, թե պե՞տք է արդյոք ինքը հարձակվի սկյութների վրա: Պալեոլոգոսը և Բրիգոր ՄավրոԿատակոլոնը պնդում էին, որ պետք է հետաձգել պաճինակները դեմ մարտը և խորհուրդ էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ Պրեպոլսը...: Այդ թաքստոցից», - ասում էին նրանք, - «մենք աղետներից ամեն օր կհարվածենք սկյութներին, անընդհատ նրանց վնասներ կհասցնեն և թույլ չենք տա թշնամածին մարդիկ: Զախ թե, դեկավարում էին տալիս սկզբում ուժով տիրել Մեծ Պրեպոլսին: «Սկյութները», - ասում էին նրանք, - «պտենում, որ մենք գիտե՞մք ենք, կարգով ենք շարժվում ու չեն համարձակվի մեր դեմ մարտի մեջ մտնել, իսկ եթե նրանց հեծյալները մնան առանց իրենց սայլերի, ապա, ինչպես դուք լավ գիտեք, նրանք պարտություն կկրեն, հակառակ դեպքում էլ մենք մի լավ պաշտպանված ամրություն կունենանք՝ Մեծ

վերջ ստանալով, ընկավ Դիոգենեսի որդի Լևոնը, բանգի, հարձակվելով սկյութների վրա, նա, ավելի հեռու, բան պետք էր, թույլ տվեց հրապարակել իրեն սայլերի ուղղությամբ: Կայսր եղբայր Ադրիանոսը, որին վստահված էր լատինացիների հրամանատարությունը, տեսնելով, թե ինչքան անզուսպ է սկյութների հարձակումը, ինչքան ուժ ունեւ նետվեց սկյութական սայլերի ուղղությամբ և տղամարդկայել մարտից հետո վերադարձավ ընդամենը միայն յոթ ռազմիկի ուղղությամբ, բանգի մյուսները սպանվել կամ գերի էին վերցվել սկյութների կողմից: Հայթախակց դռնուս ոչ այս և ոչ էլ այն կողմի օգտին չէր թեքվել և երկու բանակներն էլ շարունակում էին համառորեն մարտնչել, երբ հեռվում 36.000 հոգանոց զորքի զլուխն անցան երևացին սկյութական առաջնորդները: Իսմենը, ուժ չունենալով դիմադրել այդքան մեծաթիվ թշնամուն, հետ դարձան: Այդ ժամանակ կայսրը ելավ զորքի շարքերից և կանգ առավ: Մի ձեռքում նա բռնել էր թուրը, իսկ մյուսում, որպես դրոշ, Աստվածածնի պատկեր: Նա կանգնել էր, շրջապատված բան արհալան ռազմիկներով, որոնց մեջ էին նաև Դիոգենեսի որդի Նիկեփորը, պրոտոստրատոր Միքայել Դուկասը, Ավգուստայի եղբայրը, ինչպես նաև մոտիկ ծառաները: Ալեքսեյի կողմը վազեցին երեք սկյութներ, երկուսը ճանկեցին նրա ձիու սանձերը երկու կողմից, իսկ երրորդը բռնեց կայսր աջ ոտը: Ալեքսեյը անմիջապես կտրեց սկյութներից մեկի ձեռքը, մյուսի վրա թափախարեց ակնակը և սարսափազդու ձայնով նրան փախուստի մատնեց, իսկ այն մեկին, որը բռնել էր նրա ոտը, նա հարված հասցրեց սաղավարտին, բայց հարվածեց ոչ թե ողջ ուժով, բանգի վախենում էր, որ թուրը մի կողմ կսահի և կհոցի իրեն կամ ձիուն: Կայսրը չէր ուզում թշնամիների հեշտ ավարը դառնալ: Դրա համար էլ նա, ողջ գոյությունը շարժելով ձեռքը, արագորեն սկյութին երկրորդ հարվածը հասցրեց, բանգի Ալեքսեյը իր գործողություններում առաջնորդվում էր խելքով, չէր տրվում զայրույթին և թույլ չէր տալիս, որ որևէ հույզ տիրի իրեն: Կայսր դեռ առաջին հարվածով էր թեքրել սաղավարտը սկյութի վրայից, իսկ հիմա արդեն թուրը խոցեց սկյութի սերկնգված գլուխը և նա, որևէ ձայն չարձակելով, գետին տապալվեց: Պրոտոստրատորը, տեսնելով հռոմեական ջոկատների անկասուն փախուստը, շարքերն արդեն ձեռքոված էին և բոլոր ռազմիկները խուճապահար փախչում էին, ասաց. «Ինչո՞ւ համար ես դու, կայսր, դեռևս դանդաղում: Ինչո՞ւ ես դու վտանգում եմ կյանքը և հոգ չես տանում փրկության մասին»: Ալեքսեյը պատասխանեց. «Ավելի լավ է տղամարդկայել մեռնել մարտում, քան պախպանել կյանքը խայտառակության գնով»: Սրան էլ պրոտոստրատորը ասաց. «Եթե դա ասեր տղորական մարդը՝ փառք ու պատիվ նրան, բայց դու կայսր ես և եմ մահի ողջ աշխարհի համար դժբախտություն և Նշանակում: Արդ ինչո՞ւ ես դու բեգ համար նման ճակատագիր ընտրել, բանգի փրկվելով, դու կրկին մարտի մեջ կմտնես և հաղթանակի կհասնես»: Ինքնակալը, տեսնելով իր գլխին կախված վտանգը, սկյութները հանդգնաբար հարձակվում էին նրա վրա, հրաժարվեց ամեն մի բարի մտադրությունից և ասաց. «Եկավ նաև մեր ժամանակը աստվածային օգնությանը հոգավ փրկության մասին: Մենք, սակայն, չենք գնա այն ճանապարհով, ինչ-որ փախուստականները, բանգի այդ դեպքում մենք թշնամիների կհանդիպենք, երբ նրանք վերադառնալիս լինեն մեր ռազմիկներին հետապնդելուց: Սակայն», - այստեղ կայսրը ձեռքով ցույց տվեց սկյութներին, որոնք կանգնած էին մարտակարգի ծայրին, - «մենք կենտրոնացնենք նրանց վրա այնպես, կարծես մենք ինքն ինքն չենք ծնվել, որ մեռնենք»: Նման բաներ ասելով և ոգևորելով իր մարդկանց՝ ինքը, ինչպես կրակ, հարձակվում է սկյութների վրա և հարվածում իրեն հանդիպած առաջին իսկ ռազմիկին: Սա անմիջապես տապալվեց թափից: Այս կերպ ձեռքերով սկյութների կուռ շարքերը՝ կայսրը իր ուղեկիցների հետ միասին ելավ սկյութների թիկունք: Այսպես էր գործում կայսրը, իսկ պրոտոստրատորի հետ հետևալոր տեղի ունեցավ: Նրա ձին սայթաքելով ընկավ և ինքն էլ գետին տապալվեց: Նրա ծառաներից մեկը անմիջապես նրան տվեց իր ձին, նա հասավ ինքնակալին և արդեն նրանից ոչ մի բայլ չէր նահանջում, այդ չափ, որ նա սիրում էր Ալեքսեյին: Այդ աննկարագրելի խառնաշփոթում, երբ նրանք փախչում էին, իսկ մյուսներն էլ՝ հետապնդում, սկյութական ջոկատը կրկին հասավ կայսր: Մի պահ շուռ գալով՝ Ալեքսեյը հարվածեց իրեն հետապնդող սկյութին և սպանեց նրան, իսկ հետո, ինչպես պնդում են ակնաստեսները, ևս մի բանիսին: Մի սկյութ, թիկունքից մոտենալով Նիկեփորի Դիոգենեսին, արդեն պատրաստվում էր հարված հասցնել, երբ ինքնակալը, տեսնելով այդ, գոռաց. «Յետ մյուսի, Նիկեփոր»: Սա, հապճեպ շուռ գալով, հարվածեց սկյութի դեմքին: Կայսրը պատմում էր, ինքս եմ լսել, որ նրան երբեք չէր հաջողվել որևէ մեկի մեջ այդքան սրընթացություն և ճարպկություն տեսնել: «Եթե այդ օրը», - ասում էր նա» - «Ես ձեռքումս չպահեի դրոշը, ապա ավելի շատ սկյութներ կսպանել, քան գլխիս վրա մագեր կային»: Եվ դա ամենևին էլ դատարկ պարծենկոտություն չէր, բանգի Ալեքսեյի համեստությունը սահման չունեւ: Այդ ամենը գրույցներով և գործի եղանակը երբեմն ստիպում էին ինքնակալին մոտիկների շրջապատում պատելով իր գործերի մասին, նա այդ անում էր միայն մեր պնդմամբ, սակայն ոչ մեկը երբեք չէր լսել, որ ինքնակալը գլուխ գովի օտարի ներկայությամբ: Ուժեղ բանին և պաժնակների հարձակումները թույլ չտվեցին կայսրը դրոշը ուղիղ պահել: Մի սկյութ, երկու ձեռքերով բռնած երկար նիզակը, Ալեքսեյի հետույթին հարված հասցրեց և, չնայած նիզակը չեղծեց մաշկը, սակայն այնուհանդերձ Ալեքսեյին անտանելի ցավ պատճառեց, որը երկար տարիներ նրան չէր լքում: Այդ ամենը կայսր ստիպեց հետ շրջել դրոշակը և թաքցնել այն մարդկանց աչքերից ուղիղ թիկունքում: Գիշերվա ընթացքում նա բարեհաջող հասավ Գոլե, իսկ արդեն օրվա ընթացքում հասավ Բորուային և կանգ առավ այնտեղ՝ գերիներին փրկվալու մտադրությամբ: /4/ Մարտի ժամանակ, երբ պարտություն կրած հռոմեական ջոկատները փախուստին դիմեցին, Պալեոլոգոսը ընկավ ձիուց և կորցրեց ձին: Նա բացարձակ անօգնական վիճակում հայտնվեց: Հասկանալով, որ իր վրա վտանգ է կախվել, նա կսեց հայաջքով ձի փնտրել և հանկարծ տեսավ հոգևորականի շոր հագած Լևոն Զադկեթուսանցուն, որի մասին ես վերևում հիշատակել: Լևոնը նրան տվեց իր ձին, նա ցատկեց դրա վրա և փախուստով փրկվեց, բայց այդ սրբազան մարդուն նրան արդեն չհաջողվեց տեսնել...: Պալեոլոգոսը, սակայն, հետապնդում միշտ էլ առանձնացնում էր և գովեստով էր արտահայտվում այդ այրի մասին...: Հետապնդվելով պաժնակների կողմից՝ Պալեոլոգոսը մտավ մի ճահճոտ և թփոտ տեղանք, որտեղ նրան հանդիպեց մի 150 հոգանոց ջոկատ, որը բոլոր կողմերից շրջապատվել էր սկյութների կողմից: Տեսնելով իրենց վիճակի անհուսալիությունը և ուժ չունենալով դիմադրել այդքան մեծաթիվ թշնամիներին, նրանք վստահեցին Պալեոլոգոսին, բանի որ հնուց ի վեր ծանոթ էին նրա արիությանը... անդրդվելի ոգուն: Պալեոլոգոսը խորհուրդ տվեց նրանց հարձակվել սկյութների վրա և հրաժարվել փրկության ամեն մի հույսից, որպեսզի, ինչպես ենթադրում եմ, փրկություն գտնի: «Պետք է», - ասաց նա» - «այդ որոշումը երրումով ամրապնդել, որպեսզի մեր կամքը միասնական լինի, որպեսզի ոչ մեկը մի կողմ չնկա սկյութների վրա հարձակման ժամանակ և մեզից ամեն մեկը իր սեփական գործը համարի ընդհանուր փրկությունը»: Սրընթաց պանալով հակառակորդի վրա՝ Պալեոլոգոսը հարվածում է իրեն հանդիպած առաջին իսկ հակառակորդին: Խլացած հարվածից՝ սկյութը գետնի տապալվեց, սակայն մնացած ռազմիկները վճռականորեն չհարձակվեցին ու դրա համար էլ նրանցից ոմանք սպանվեցին, իսկ մյուսները, ինչպես զազաններ, թփուտները վերադարձան՝ փրկություն որոնելիս: Այդ պահին, երբ պաժնակների կողմից կրկին հետապնդվող Պալեոլոգոսը հասավ բլրին, նրան տակ ընկավ վիրավորված ձին, սակայն ինքը մոտիկ բարձրացող սարի շնորհիվ փրկվեց: Ճանապարհ որոնելով, իսկ գտնել այն այդքան էլ հեշտ չէր, Պալեոլոգոսը այնտեղ 11 օր թափառեց և ի վերջո հանդիպեց մի ռազմիկի այրու և որոշ ժամանակ օգտվեց նրա հյուրընկալությամբ: Այդ կնոջ որդիները, իրենք էլ թիկնած լինելով հետապնդումից, նրան ճանապարհ ցույց տվեցին: Ահա թե ինչ եկավ Պալեոլոգոսի գլխին» (Աննա Կոմեննոս «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 2-4):

«Հունաց արքա Ալեքսի (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.) թագավորության տարիներին արևմտյան աշխարհում՝ Պարադունալիս կոչվող մեծ գետից այն կողմ, խռովության բարձրացավ: Պաժնակները կատաղի պատերազմ տվեցին ռուսոց Ալեքս կայսր դեմ: Պաժնակների թագավորը հաղթեց ռուսոց զորքերին, մեծ ջարդ տվեց և անխնա կոտորեց: Ալեքս կայսրը փոթաթիվ մարդկանցով իրեն Կոստանդնուպոլիս գցեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հունաց կայսր Ալեքսի (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.) թագավորության ժամանակ հույների երկրում պաժնակները ապստամբություն բարձրացրին, հաղթանակ տարան ու Ալեքսի փախուստի մատնեցին, սակայն դրանից հետո նա իր գանձարանից լավ վճարեց զորքին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³³⁹² «Սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահը - Մ.3.) բազում զորքերով գնաց և բանակեց Գանձակ բաղաքի տակ՝ Հայոց երկրում: Նա Գանձակ բաղաքի դեմ հանեց բոլոր պարսիկներին և կատաղի պատերազմ տվեց: Պարսիկները բանդեցին պարսպի հիմքերը, փլեցին մի բուրգ և գրավեցին Գանձակ բաղաքը: Նրանք բաղաքացիների փոքր մասին կոտորեցին, բանգի Պուզանի հրամանով ջարդող դադարեց և խաղաղություն տիրեց: Աղվալից կարողոկոս տեր Ստեփանոսը այդ ժամանակ բաղաքում էր գտնվում, նա աստծո օգնությամբ փրկվեց, բանգի Պուզանի բանակում գտնվող հայոց զինվորները պահեցին նրան» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Սուլթան Մելիք-Շահը (Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահը - Մ.3.) մեկնեց Գանձակի կողմը և գրավեց այն, իսկ Աղվալի կաթողիկոս Տեր-Ստեփանոսը, որն այնտեղ էր, աստվածային աջակցությամբ միայն հրաջքով փրկվեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 532 թվականին Բուզան Եվրոպ գրավեց Գանձակը, բռնեցին Փատունին (Շարդարյանների Եվրոպյան Եվր Փատունին - Մ.3.) և տարան սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահի - Մ.3.) մոտ, որտեղ սուլթան Սուլեյմանը սպանեց նրան: Ահա այսպես Մելիքշահը հայրենազրկեց Փաղունին, որը իշխել էր այնտեղ 9 տարի» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 537 թվականին Պուզան Եվրոպ Մելիք-Շահի (Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահի - Մ.3.) հրամանով Փատունյաններից, որոնց Շատատիկը են կոչում, խլեց Գանձակը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 61):

«Փրկական 1092 կամ Հայոց 539 թվականին Եվրոպյան գրավեց Գանձակը: Նա գերեց Փատունին Շարդարյանների Եվրոպյան Եվր Փատունին - Մ.3.) և բռնեց նրան սուր սուներով: Նա գերության վարեց նաև կանանց ու մանուկներին: Եվ ահա վերացավ Անիի թագավորությունը, որի վերջին թագավորն էր Դովհանեսը, ինչպես այդ մասին վերևում գրեցին» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

³³⁹³ «Իր ժամանակին ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) այդ Յովհաննես Դուկասին մեծ գործով ուղարկել էր Էպիդամնոս, որպեսզի նա ողջ ուժերը ներդնի Դիրիսիայի պաշտպանության համար ու միաժամանակ նաև պատերազմի մեջ մտնի դավաճանների դեմ: Բանն այն է, որ Բողինը (Դուկայի իշխանության իշխան Կոնստանդին Բողինը – Մ.Ֆ.), մի բավականին ռազմունակ և նեղույթյամբ լցված այր, չէր ցանկանում մնալ իր երկրի սահմաններում և հարձակումներ էր իրականացնում Դալմացիայի մոտակա գյուղերի վրա՝ դրանք միավորելով իր տիրույթներին: Յովհաննես Դուկասը մնաց Դիրիսիայում մեկ տարի և 10 ամիս, այդ ժամանակ Բուկանից շատ ամրոցներ գրավեց և, շատ դավաճանների գերի բռնելով, ներկայացրեց կայսրին» (Ամնա Կոմենենոս «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 8):

³³⁹⁴ «Ի վերջո, համառ մարտի մեջ մտնելով Բողինի (Դուկայի իշխանության իշխան Կոնստանդին Բողինը – Մ.Ֆ.) դեմ՝ Յովհաննես Դուկասը գերեց նաև հենց նրան» (Ամնա Կոմենենոս «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 8):

³³⁹⁵ «Այս տարում Եգիպտոսի գործը դուրս եկավ դեպի Ասորիք մի բանի գորահրամանատարներով ու պաշարեց Տյուրոս քաղաքը: Այն գրավել էր դատավոր Այն ադ-Դաուլա իբն Աբու Ուկայլը, որը պաշտպանվեց նրանցից, սակայն մեռավ և որդիները իշխեցին: Երբ եգիպտական զորքը պաշարեց նրանց, դիմադրելու բավական ուժ չունենալով, հանձնեցին քաղաքը: Այսպիսով գործերը շարժվեցին դեպի Սիրիոն: Այնտեղ ևս նույնը կատարվեց, ապա գնացին դեպի Ակրա, պաշարեցին, բնակիչներին նեղեցին ու գրավեցին, որի հետո հարձակվեցին Բիբլոսի վրա, որը նույնպես նվաճեցին: Նրանք բարեկարգեցին այս երկրի վիճակը, կարգ ու կանոն հաստատեցին և ապա վերադարձան Եգիպտոս: Էմիր ալ-Ջուլուշը (Ճաթիսյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր գորահրամանատար Դետրոս Չայը – Մ.Ֆ.) այս քաղաքներում կառավարիչներ և բարձրաստիճան պաշտոնյաներ նշանակեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³³⁹⁶ «Դիրի 482 թվականի Շաբան ամսին Ադ-Սոնկուրը (Չալեայի Եմիրության Եմիր Ադ-Սոնկուրը – Մ.Ֆ.) հայերից գրավեց Բարգավիա ամրոցը և դա վերցրին ամրոցն էր, որը մնացել էր անհավատների ձեռքին Ասորիքի շրջանում» (Թեմալ-Էդ-Դիս «Չալեայի պատմության հատվածներ»):

³³⁹⁷ «Քարանա գալուսն այն սկյուրները Տավրոկոմայից անցան Խարիուպոլիս: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.), որը այդ ժամանակ գտնվում էր Բուլղարաֆիզոնում, առանց հապաղելու առանձնացրեց զորքի զգալի մասը, նրանում ընդգրկեց այսպես կոչված «արխոնտոպոլներ»-ի ջոկատը, այդ ջոկատի ռազմիկների դեմքին նոր էր աղվամազ հայտնվում, բայց նրանց հարձակումը անզուլելի էր, և հրամայեց նրանց թիկունքից հարձակվել իրենց սայլերի մոտ գտնվող սկյուրների վրա: «Արխոնտոպոլներ»-ի ջոկատը առաջին անգամ ստեղծվել էր Ալեքսեյի կողմից: Զանի որ նախկին կայսրերի թեթևամտության պատճառով հռոմեական տերությունը ընդհանրապես առանց զորք էր մնացել, նա ամեն տեղից ընտրել էր ընկած ռազմիկների երեխաներին, նրանց գեղեթ հետ վարկելու ու մարտի կանոններ էր սովորեցրել և կոչել էր «արխոնտոպոլներ», այսինքն՝ արխոնտների որդիներ: Նա նրանց այդպես էր կոչել, որպեսզի հենց միայն այդ անունը երիտասարդների հիշողության մեջ իրենց հայրերի արիության ու քաջությունը առաջացնի, որպեսզի նրանք հիշեն փառահեղ անցյալը և ավելի մեծ արիությամբ համակվեն, երբ հանգամանքները նրանցից քաջություն ու խիզախություն կպահանջեն: Կարճ ասած այդպիսին էր «արխոնտոպոլներ»-ի ջոկատը, որի կազմում կային 2.000 ռազմիկներ...: Եվ ահա այդ խորակոչներն, մարտական շարք կազմած, շարժվեցին բարբարոսների դեմ, սակայն սկյուրները, դարան դրած լեռան ստորոտում, բռնեցին նրանց և տեսնելով, որ նրանք նետով են դեպի սայլերը, անհաղթ ուժով նետվեցին թշնամու վրա: Ձեռնամարտում ընկան մոտ 300 ինքնագոյ կերպով մարտնչող «արխոնտոպոլ»-ներ և դրանից հետո դեռ երկար ժամանակ էր կայսրը սգում նրանց» (Ամնա Կոմենենոս «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 7):

³³⁹⁸ «Չաղթանակ տանելով հակառակորդի դեմ՝ պաժինակները անցան Խարիուպոլիսը և ուղղություն բռնեցին դեպի Ապրոս՝ ամեն ինչ ամայացնելով իրենց ճանապարհին: Պործադրելով իր հին մարտավարությունը՝ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) առաջ է անցնում պաժինակներից և, մինչև նրանց ժամանելը, մոռնում է Ապրոս, բանգի, ինչպես ես ոչ մեկ անգամ եմ, ասել, Ալեքսեյը զորքը չունեի հակառակորդի դեմ բաց մարտ տալու համար: Կայսրը հայտնի էր, որ սկյուրները արեգակը ծագելուն պես պարենամթերքի համար արշավի պիտի ելնեն և, իր մոտ կանչելով Թաթիկին, որի մասին ես հիշատակել եմ իմ երկի տարբեր մասերում, նա հրամայեց նրան վերցնել իր ամենաքաջ զինակիցներին, ընտրյալ ռազմիկներին ամենամոտիկներին, իր անձնական թիկնազորին և լատինացիներին, առավոտյան դարանքի պարենամթերքի համար մեկնող սկյուրներին և, երբ նրանք հեռանալու ճամբարից, սրընթաց նետով բարբարոսների վրա: Թաթիկը կատարեց հրամանը, սպանեց 300 թշնամիներ և նրանց մեծ բանակություն գերեվարեց» (Ամնա Կոմենենոս «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 7):

³³⁹⁹ «Այդ ժամանակ Չախանը, որը լավ տեղեկացված էր Արևմուտքում կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) կրած բազմաթիվ անհաջողությունների ու պաժինակների հետ նրա մշտական պատերազմների մասին, որոշեց օգուտը հարստ արհիֆց և սեփական նավատորմ ունենալ: Չախանից Սիֆոնայի մի բնակիչ՝ նա նրան, որպես այդ գործում մեծ փորձ ունեցող մարդու, հանձնարարեց ծովահենական նավեր կառուցել: Կազմելով մեծաթիվ նավերից կազմված նավատորմ, որոնց մեջ նաև 40 մարտական փակ նավակներ կային՝ Չախանը նրանցում փորձառու ռազմիկներ տեղակայեց, ծով ելավ, մոտեցավ Կլազոմենային և հենց ընթացքից տիրեց քաղաքին: Այնտեղից նա շարժվեց դեպի Փոկես և գրոհով տիրեց նրան: Փոկեսայից նա դեպի Կլազոմենայից և դեպի Կառավարվել էր Միթիլենայի կառավարումը, և սպառնաց սարսափելի պատճիճ նրան, եթե նա չլքի քաղաքը, ընդ որում Չախանն ատում էր, որ հոգում է Ալպինի մասին և միայն այդ պատճառով է գգուշացնում նրան այն սարսափների մասին, որ ինքը կկրի, եթե չլքի Միտլենան: Ալպոնը վախեցավ Չախանի սպառնալիքներից և գիշերը, նստելով նավ, եկավ արքայախոս քաղաք: Երբ դա հայտնի եղավ Չախանին՝ նա առանց հապաղելու ելավ Փոկեսայից և հենց ընթացքից տիրեց Միտլենային, սակայն Միֆիմա կղզու հրվանդանի վրա տեղակայվածները չհնազանդվեցին Չախանին: Երբ կայսրն իմացավ այդ ամենի մասին՝ նա անմիջապես նավերով մեծ զորք ուղարկեց և ամրացրեց քաղաքը, իսկ Չախանը, ուշադրություն չդարձնելով նրանց վրա, լողաց ուղիղ դեպի Բեոս և ընթացքից տիրեց նրան: Երբ ինքնակալին այդ հայտնի դարձավ, նա Չախանի դեմ նավատորմ և մեծ բանակությամբ ռազմիկներ ուղարկեց, որոնց հրամանատար նշանակվեց Նիկիտա Կաստամոնիտը: Նիկիտան ճամփա ելավ և մարտի մեջ մտավ Չախանի դեմ, սակայն անմիջապես էլ պարտություն կրեց, ընդ որում Չախանը տիրեց Կաստամոնիտի շատ նավերին» (Ամնա Կոմենենոս «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 8):

³⁴⁰⁰ «Երբ կատարվածի մասին Կաստամոնիտը տեղյակ պահեց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.)՝ նա մեկ այլ նավատորմ կազմեց և դուրս նշանակեց Կոնստանդին Դալասսիանին՝ մոտ կողմից իր ազգականին, մի շատ ռազմասեր մարդու: Այն իջնելով քեոսյան ափում՝ Դալասսիանը անմիջապես ձեռնամուխ եղավ ամրոցի պաշարմանը՝ համառորեն մարտնչելով և ձգտելով գրավել քաղաքը մինչև Սիֆոնայից Չախանի վերադարձը: Մեծաթիվ գեղեպուրեղով ու բարանետներով հարվածելով պարիսպներին՝ նա ավերեց երկու աշտարակների միջև գտնվող պարսպի հատվածը: Երբ քաղաքում գտնվող թուրքերը տեսան այդ, նրանք համոզվեցին հռոմեական հարձակման ուժի մեջ և սկսեցին հռոմեական լեզվով ողորմածություն խնդրել Աստծուց, սակայն Դալասսիանի և Օպոսի ռազմիկները ոչինչ չէին ուզում լսել: Նրանք ձգտում էին ամրոց մտնել, չնայած որ երկու գորավարները, ինչքան կարող էին, զսպում էին նրանց, բանգի վախենում էին, որ ռազմիկները քաղաքում կզավթեն Չախանի կողմից պահվող ողջ ավարն ու փողը: Նրանք ատում էին. «Լսում էք, թե ինչպես են թուրքերը բարձրաձայն խնդրում ինքնակալին և, իհարկե, տեսնում եք, թե ինչ հնազանդ են նրանք մեզ: Դրա համար էլ բաղաբն է մտնել և դաժան հաշվեհարդար մի տեսե՛ք թուրքերի հետ»: Երբ արևը մայր մտնելուց հետո գիշերը եկավ, թուրքերը նոր պարիսպ կառուցեցին բանդվածի փոխարեն և նրա վրա արտաքին կողմից բարձիկներ, կաշիներ և այլ շորեր կախեցին, որպեսզի գոնե մի քիչ թուլացնեն թռչող քարերի հարվածները: Չախանը հանդերձավորեց իր տրամադրության տակ եղած նավատորմը, հավաքեց մոտ 8.000 թուրք և ցամաքով շարժվեց դեպի Բեոս, այն դեպքում, երբ նրա նավատորմը ակոխ հետևում էր իրեն: Երբ Դալասսիանը իմացավ այդ մասին, նա նավերի մեջ Օպոսի գլխավորությամբ մեծ բանակի ռազմիկներ տեղավորեց և հրամայեց նավատորմի հրամանատարներին ծով ելնել: Նա Օպոսին խորհուրդ տվեց մարտի մեջ մտնել Չախանի հետ, եթե հանդիպի նրան անցման ժամանակ, իսկ Չախանը, թողնելով ցամաքը, ուղիղ ճանապարհ բռնեց դեպի Բեոս: Օպոսը հանդիպեց նրան գիշերվա կեսին: Տեսնելով, որ Չախանը հատուկ ձևով է շարժվում իր նավերը, մի հսկայական շրթա պատրաստելով, որով կապեց նավերը, որպեսզի փախուստի դիմողները չկարողանան հեռանալ, իսկ առաջ մղվել ցանկացողներն էլ չխախտեն մարտական կարգը, Օպոսը վախեցավ և, չհամարձակվելով նույնիսկ մոտենալ թշնամուն, նավախելով դարձավ դեպի նա ու հետ եկավ Բեոս: Չախանը խորհուրդ տվեց նրան իր նավահանգստի վրա, խառնակելու անընդհատ թիավարել և ռազմական արվեստի բոլոր կանոնների համաձայն սկսեց հետապնդել Օպոսին: Երբ նրանք երկուսը մոտենում էին Բեոսին, Օպոսը առաջինը հասցրեց իր նավերը մոցնել կղզու նավահանգիստ, որը դրանից դեռ առաջ էր գավաթել Դալասսիանի կողմից, իսկ Չախանը լողաց մոտեցավ և իր նավերը մոտեցրեց ամրոցի պարսպին: Այդ ամենը տեղի ունեցավ շաբաթվա չորրորդ օրը: Չախանը օրը նաև նավերից իջեցրեց բոլոր ռազմիկներին, հաշվեց նրանց ու գրանցեց: Դալասսիանը, մի փոքրիկ քաղաք գտնելով նավահանգստի վրա, խառնակելու, որը առաջ էր փորել, լցրեց, իջավ դեպի այդ քաղաքը, նոր ու ավելի խորը խանդակ փորեց և ռազմիկներին տեղակայեց այնտեղ: Չախանը օրը երկու գործել էր զինվեցին և պատրաստվեցին ելնել միմյանց դեմ: Դուռները ստացել էին Դալասսիանի հրամանը՝ չխախտել կոռ շարքերը, ու դրա համար էլ նրանք նաշարժ կանգնած էին տեղում, իսկ Չախանը իր բարբարոսների մի մասին հրամայեց հեծյալների ջոկատի ուղեկցությամբ շարժվել ռուսների վրա: Տեսնելով այդ՝ լատինացիներին, իրենց երկար կիզակներին առաջ ուղղված, նետվեցին բարբարոսների վրա, սակայն սրանք սկսեցին նետեր արձակել ոչ թե հենց կելտերի, այլ նրանց ձիերի վրա: Կիզակներով խոցելով լատինացիներին՝ թուրքերը սպանեցին նրանց մեծ մասին, իսկ մնացածին էլ վիրավորեցին ու բռնեցին փողը: Այնտեղից արդեն լատինացիները խենթ պողթթման մեջ նետվեցին դեպի նավերը: Տեսնելով առանց հետ նայելու փախչող կելտերին՝ ռուսները վախեցան, մի քիչ հետ բաշվեցին և կանգ առան մեր կողմից արդեն իսկ հիշատակված քաղաքի մոտ:

Շնորհիվ դրա բարբարոսները կարողացան իջնել դեպի ասի և գալթել մի բանի նավեր: Տեսնելով այդ՝ նավաստիները հեռացան ափից և խարխախ գգցեցին՝ սպասելով հետագա իրադարձություններին, սակայն Ղալաստիանը հրամայեց նրանց լողալ կղզու արևմտյան ափի երկայնքով, մոտենալ Վոլիսսային և այնտեղ սպասել իր գալստյանը: Վոլիսսան, դա մի բաղաբ է, որը տեղակայված է կղզու հրվանդանին: Մի բանի սկյութներ, սակայն, ներկայացան Չախասին և հայտնեցին նրան Ղալաստիանի ծագրի մասին, դրա համար էլ Չախասը պատրաստեց մոտ 50 հետախույզներ, որոնք պետք է նրան ամրափայտե տեղյակ պահեին, երբ Ղալաստիանի նավատորմը պատրաստ պիտի լինել ծով դուրս գալու: Այդ ժամանակ էլ հենց նա Ղալաստիանին ուղերձ հղեց՝ առաջարկելով հանդիպել: Չախասը, հնարավոր է, ցանկանում էր բննարկել խաղաղության պայմանները, բայց ինչպես ինձ է թվում, նա բացարձակապես հույսը կտրել էր հաղթանակից՝ տեսնելով Ղալաստիանի արհուրածությունն ու բացթողությունը...:Նա խոստացավ Ղալաստիանին լուսաբացին շատ պարենամթերք հասցնել նրան, սակայն իրականում դա միայն խաբեություն և խորամանկություն է: Եվ Ղալաստիանը չսխալվեց իր կասկածներում: Առավոտյան Չախասը գաղտնի իջավ ասի և, օգտվելով համընթաց քամուց, մեկնեց դեպի Սիփոնա, որպեսզի այնտեղ ավելի շատ ռազմիկներ հավաքի և կրկին վերադառնա Զետս, սակայն Ղալաստիանը գրեթե չէր զիջում Չախասին խորամանկությանը: Իր ռազմիկների հետ միասին նա նստեց իր մոտ մնացած նավերը և ժամանեց Վոլիսսա: Այնտեղ նա իր համար տոր նավեր ձեռք բերեց, գեյտադներ կառուցեց, հանգիստ տվեց իր ռազմիկներին, հոներին հավաքագրեց և վերադարձավ այնտեղ, որտեղից գնացել էր: Նա դաժան և մարտ սկսեց բարբարոսների դեմ, ավարեց պարիսպը և այն ժամանակ, երբ Չախասը դեռ Սիփոնայում էր գտնվում, գրավեց քաղաքը, իսկ հետո էլ, օգտվելով խաղաղ եղանակից, ուղղություն բռնեց ուղիղ դեպի Միտլենա» (Ամեն Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 8):

³⁴⁰¹ «/9/ Երբ ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) իմացավ, որ սկյութները կրկին հարձակման են անցել Ռուսիայի վրա և ծամբար են գարկել Պոլիպոտի մոտ, անմիջապես ելավ Կոստանդնուպոլիսից և ժամանեց Ռուսիա: Նրա հետ մեկնեց նաև դասալիք Նեանցը, որը գաղտնորեն նրա նկատմամբ չար մտադրություն ուներ: Ալեքսեյի հետ էին նաև Կանցը և Կատրանը, երկու այդ այրերն էլ կոթոտ սեր էին տաժուճ կայսեր նկատմամբ և պատերազմը նրանց համար տոր բան չէր: Դեռվից տեսնելով սկյութների ջոկատը՝ Ալեքսեյը նրանց հետ մարտի մեջ մտավ: Շատ ռուսներ ընկան մարտում, ոմանք էլ գերվեցին ու սպանվեցին սկյութների կողմից, սակայն նրանց ոչ քիչ բանակություն էլ բարեխաղող հասավ Ռուսիա: Դա, սակայն, ընդամենը մի մարտ էր պարենամթերքի ելած սկյութների դեմ և, երբ կայսեր մոտեցան լատինացիները, որոնք կոչում են մանիականներ, նա կրկին ոգի առավ և որոշեց ձեռնամարտի մեջ մտնել սկյութների դեմ: Զանի որ երկու բանակներն էլ իրարից փոքր հեռավորության վրա էին գտնվում, կայսրը, ցանկանալով սկսել մարտ, որոշեց շեփորով Նշան չտալ մարտի սկիզբ: Նա մոտը կանչեց իր ծառա Կոնստանդինին, որի վրա պարտականություն էր դրված հետևել կայսերական բազեներին, հրամայեց վերցնել ջրբուկը, խնդել այն առավտուից երեկո, այդ կերպ պատվել զորքում և հայտարարել, որ բոլորը պետք է իրենց պատշաճ մարտական տեսքի բերեն, բանգի ինքնակալը պատրաստվում է առանց շեփորի Նշանի առավոտյան մարտի մեջ մտնել սկյութների դեմ: Այդ ընթացքում սկյութները ելան Պոլիպոտից, հասան Գադոն կղզվող վայրին և այնտեղ ծամբարեցին: Ահա թե ինչ ինչ ձեռնարկեց ինքնակալը այդ երեկո: Նուսաբացին նա տեղաբաշխեց զորքը, այն ջոկատների բաժանեց և ելավ սկյութների դեմ: Մարտի սկզբից առաջ, երբ զորքը դեռ իր տեղում էր, Նեանցը բարձրացավ մոտակա մի բլրի վրա, իբր սկյութական մարտակարգը դիտարկելու և ինքնակալին նրա տեղադրման մասին տեղեկություններ տալու համար, սակայն իրականում պրեց հենց հակառակը և իր լեզվով խորհուրդ տվեց սկյութներին շարքերով շարել իրենց սայլերը ու չվախենալ ինքնակալից, բանգի նա շփոթված է նախկին պարտությունից և արդեն պատրաստ է փախուստի դիմել՝ ռազմիկների ու դաշնակիցների պակաս ունենալով...: Նեանցը ցատկեց ձիու վրա և, բանի որ մարտի ժամանակ երկու զորքերը մոտեցել էին իրար, ձևացրեց, թե մարտի է նետվում սկյութների դեմ, սակայն նիզակն ուղղեց հետ, անցավ յուրաքանչյուրի կողմը և նրանց ոչ քիչ տեղեկություններ հայտնեց ինքնակալի զորքի տեղադրության մասին: Սկյութները, օգտվելով նրա ցուցումներից, դաժան մարտի մեջ մտան ինքնակալի դեմ և գլխովին ջարդեցին նրա զորքը: Կայսրը, տեսնելով, որ հռոմեական ջոկատները ջարդված են և ռազմիկները փախչում են, հուսահատ դրության մեջ հայտնվեց: Զցանկանալով կյանքը անխնայ փրկելու, ինչպես ուժ ուներ, սլացավ դեպի Ռուսիայի մոտով հոսող գետը: Այնտեղ նա պահեց ձիւն և մի բանի ընտիր ռազմիկներին հետ, ինչպես կարող էր, սկսեց հետ մղել հետապնդողներին: Զարձակվելով թշնամիների վրա՝ նա շատերին սպանեց՝ ինքն էլ անընդհատ հարվածներ տալով: Այդ ժամանակ, փրկվելով թշնամիներից, մյուս կողմից գետին մոտեցավ Գեորգիոսը՝ Պյուրոս մականվանյալ: Ինքնակալը, խստորեն դիմելով Պյուրոսին, նրան իր մոտ կանչեց: Տեսնելով սկյութների սրընթաց հարձակումը, սկյութների, որոնց թիվը ամեն ժամ ավելանում էր և որոնց օգնության էին գալիս նորանոր ուժեր, Ալեքսեյը այնտեղ թողեց Գեորգիոսին և մնացած ռազմիկներին՝ հրամայելով նրանց, խնայողաբար ծախսելով ուժերը, պահել սկյութներին սինչը իր վերադարձը: Բարձրորեն շրջելով ձիւն՝ նա անցավ մյուս ափը և տեսնելով Ռուսիային: Կայսրը հավաքեց փախուստով փրկված ռազմիկներին, որոնց հանդիպեց այնտեղ, բոլոր բնակիչներին, որոնք տարիքի պատճառով պիտանի էին ռազմական գործին, նույնիսկ սայլերով գյուղացիների հավաքեց և հրամայեց նրանց, ինչպես հնարավոր է, արագ ելնել քաղաքից ու մարտակարգով շարվել գետի ափին: Ամեն ինչ տեղի ունեցավ ավելի արագ, բան կարելի կլիներ խուսք անել, և Ալեքսեյը, շարելով նրանց շարքերով, կրկին անցավ գետը ու վերադարձավ Գեորգիոսի մոտ, չնայած այն բանին, որ նրա մարմինը ցնցվում էր տեղից այն առանձին, որ նրա առավել ատամին չէր կաշում: Երբ սկյութական զորքը հավաքվեց, այն տեսավ հռոմեական կրկնակի շարքը և արիաբար մարտնչող ինքնակալին: Իմանալով Ալեքսեյի արհուրածությունը, որը նույն կերպ քաջ է և հաղթանակներում, և պարտություններում, իմանալով նրա հարձակման անգալեփոխությունը՝ սկյութները տեղում կանգ առան՝ չհամարձակվելով մարտի մեջ մտնել: Ինքնակալը ևս առաջ չէր շարժվում, նրան տանջում էր տեղը և բացի այդ դեռ ոչ բոլոր ցրված զինվորներն էին հավաքվել: Նա ձիու վրա դանդաղորեն շրջում էր շարքերում՝ թշնամու դիմաց բացություն դուրսորդելով: Եվ ահա այնպես պատահեց, որ երկու զորքն էլ, չարժեքվելով տեղից, այսպես կանգնեցին սինչն երեկո և, գիշերը վրա հասնելուն պես, առանց մարտի վերադարձան իրենց ծամբարները: Այդ ընթացքում նախորդ մարտից հետո այստեղ ու այնտեղ ցրված ռազմիկները վերադարձան Ռուսիա և դա այն դեպքում, երբ նրանց մեծ մասը այդպես էլ որևէ մասնակցություն չէր ունեցել մարտին: Խուսափելով մարտից՝ այդ ժամանակ Ապարոս երկրամասով Ռուսիա եկան նաև Մոնաստրան, Ուզը և Սինեսիոսը՝ Արեսին հաճելի և շատ ռազմունակ այրեր: /10/ Ինքնակալը, որն ինչպես ասացի, տանջվում էր տեղից, կարճ ժամանակով պառկեց հանգստանալու և ուժերը վերականգնելու, սակայն նա չէր կարողանում հանգիստ պառկել ու անվերջ մտածում էր, թե ինչ պետք է անի հաջորդ օրը: Այդ ժամանակ նրան ներկայացավ Տատրանը, այդ սկյութը ոչ մեկ անգամ էր կայսրին թողել և տուն դարձել, սակայն կայսրն ամեն անգամ ներում էր նրան ու այդ պատճառով էլ նա սիրել էր կայսեր, նվիրված էր նրան և ձգտում էր ամեն ինչ նրա ուզածով անել: Նա ասաց. «Ես կասկած ունեմ, կայսր, որ սկյութները վաղը չըջապատեն մեզ, իսկ հետո էլ կձգտեն մարտի մեջ մտնել մեր դեմ: Դրա համար էլ կանխիր նրանց ծրագրերը և առավոտյան զորքը մարտական շարքերով շարիր քաղաքից դուրս»: Կայսրը գովեց սկյութին և ընդունեց նրա խորհուրդը՝ պատրաստվելով արևը ծագելուն պես այդ կերպ վարվել: Խոսելով Ալեքսեյի հետ՝ Տատրանը մեկնեց սկյութական առաջնորդների մոտ և ասաց նրանց հետևյալը. «Մի պարծեցե՛ք ինքնակալի նկատմամբ տարած հաղթանակով, տեսնելով մեր զորքի փոքրաթվությունը, մի խաբե՛ք ձեզ հույսերով հաղթել մարտը: Անհաղթահարելի է ինքնակալի ուժը և բացի այդ ամեն պահ նա սպասում է մեծաբանակ վարձկան սկյութի ժամանմանը: Եթե դուք չհամաձայնեք խաղաղության կայսեր հետ, դուք կեր կրառնաք գիշատիչ թռչուններ»: Ահա թե ինչ ասաց Տատրանը սկյութներին: Զանի որ սկյութները ամեն պահ ամայացնող արշավանքներ էին իրականացնում մեր հողերի վրա, ինքնակալը որոշեց զավթել նրանց ձիերը, որոնք մեծ բանակությանը արածում էին հարթավայրում: Նա իր մոտ կանչեց Ուզին և Մոնաստրային ու հրամայեց նրանց ընտրող հեծյալների հետ միասին անցնել սկյութների թիկունք, առավոտյան կողմ հասնել այդ հարթավայրին և տիրել ձիերին, մնացած անասուններին ու հովիվներին: Կայսրը խորհուրդ է տալիս նրանց ոչնչից չանհանգստանալ, բանգի, ասում էր նա, դուք հեշտությանը կարող եք կատարել հրամանը, որովհետև այդ ժամանակ ինքն էլ կհարվածի ճակատից: Եվ Ալեքսեյը չսխալվեց իր հաշվարկներում: Նրա խոսքերը անմիջապես գործ դարձան: Սպասելով սկյութների հարձակմանը՝ կայսրը աչք չփակեց և ոչ մի պահ չբեց: Ողջ գիշերվա ընթացքում նա իր մոտ էր կանչում ռազմիկներին, հատկապես Նետաձիգներին, երկար գրուցում էր նրանց հետ սկյութների մասին, հորդորներ էր տալիս նրանց, կարելի է անել, ի մարտ, օգտակար խորհուրդներ էր տալիս մարտի առաջիկա օրվա համար, սովորեցնում էր ձգել աղեղները, նետեր արձակել, ժամանակ առ ժամանակ թարմացնել ձին, հետո կրկին ձգել սանձը և ներքն ցատկել ձիուց: Ահա թե ինչով էր գիշերվա ընթացքում զբաղված Ալեքսեյը: Դրանից հետո նա կարճառան բռն մտավ: Ուսաբացին սկյութական բոլոր գորահրամանատարները անցան գետը, ըստ երևույթին նպատակ ունենալով մարտի մեջ մտնել, և այսպիսով՝ հաստատվեց ինքնակալի գուշակությունը, բանգի նա կարողանում էր կանխատեսել իրադարձությունները, որովհետև անվերջ մարտերում, որոնք գրեթե ամեն օր իր դեմ տալիս էին թշնամիները, նա մեծ փորձ էր ձեռք բերել: Ալեքսեյը անմիջապես ցատկեց ձիու վրա, հրամայեց ի մարտ շեփորահարել, շարքե ջոկատները և ինքն էլ կանգնեց առջևում: Տեսնելով, որ սկյութները առաջ են գալիս ավելի սրընթաց, բան առաջ, նա անմիջապես հրամայեց փորձառու Նետաձիգներին ցած իջնել ձիերից և, հետևակ վիճակում հարձակվելով սկյութների վրա, նրանց ուղղությանը անվերջ նետեր արձակել: Նետաձիգներին ինքնակալի հետ միասին հետևում էր զորքի մնացած մարտակարգը, որը հրամայում էր զորքի կենտրոնին: Նրանք արիաբար նետվեցին սկյութների վրա և դաժան մարտ սկսվեց: Տեսնելով հռոմեական զորքի կուռ շարքերը և արիաբար մարտնչող ինքնակալին՝ սկյութները, հյուժնվելով նետերի կարկոտի տակ, սարսափի մատնվեցին, հետ դարձան և, ձգտելով անցնել գետը, փախան իրենց սայլերի մոտ: Նրանց հետևից կրկնակորիս գալիս էին հռոմեական ռազմիկները, որոնցից ոմանք նիզակներով հարվածում էին սկյութների թիկունքներին, իսկ ոմանք էլ նետեր էին արձակում: Շատ սկյութներ, չհասցնելով հասնել գետի ափին, սպանված գետին էին տապալվում, իսկ շատերն էլ խուճապահար փախուստի մեջ լցվում էին գետի հորձանատու և, չկարողանալով դուրս պոռնել այնտեղից, խեղդվում էին: Այդ օրը ամենաարի կերպով մարտնչում էին կայսեր

տնային ծառաները, որոնք իրոք, որ հոգնել չունենին: Ինքնակայր, այդ օրը մեծ արիություն դրսևորելով, հաղթականորեն սեփական ճամբար վերադարձավ (Ամսա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 9-10):

³⁴⁰² «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) երեք օր շարունակ հանգիստ առավ իր ճամբարում, որից հետո լքեց այն և ժամանեց Ցուրուլ: Ինքնակայր չէր պատրաստվում մոտ ապագայում լքել այն, դրա համար էլ քաղաքի արևելյան մասում ամրացված ճամբար գարկեց, որտեղ կարող էր տեղակայել զորքը, այնտեղ տեղակայեց կայսերական վրանը և այլ հանդերձանք: Սկյութները իրենց հերթին մոտեցան Ցուրուլին, սակայն, լսելով այն մասին, որ կայսրը իրենցից առաջ է զբաղեցրել այն, անցան գետը, որը հոսում էր քաղաքի մոտ տարածվող հարթավայրով, տեղաբնիկների լեզվով այն կոչվում է Կսիրոգիս, և ճամբար գարկեցին գետի ու քաղաքի միջև: Այս կերպ, ահա, սկյութները հայտնվեցին քաղաքի մոտ և շրջապատեցին այն, իսկ կայսրը մնաց ներսում և, կարելի է ասել, պաշարվեց Ցուրուլում: Վրա հասավ գիշերը... և Ալեքսեյը ողջ գիշեր արթուն մնաց՝ ծրագրեր կառուցելով, թե ինչ կերպ և ինչ հնարքով սանձի բարբարոսների հանդգնությունը: Նա նկատեց, որ Ցուրուլ բաղադրել կառուցված է մի դիբ բլրի վրա, իսկ բարբարոսական ողջ զորքը տեղակայված է ներքևի հարթավայրում: Բավարար ուժեր չունենալով, որ համարձակվի բաց մարտում ընդհարվել բարբարոսների հոծ բազմության հետ՝ նա գործողությունների մի բավականին խորամանկ ծրագիր հնարեց: Քաղաքի բնակիչներից վերցնել նրանց սայլերը՝ նա դրանց վրայից հանել թափեց, իսկ անիվներն ու կնիքներն էլ վեր բաշեց, շարքով շարեց պարսպի արտաքին կողմից և պարաններով կապեց պարսպի առամասշտաբներին: Չէր հասցրել դեռ նրա միտքը ամբողջական տեսք ստանալ, երբ անմիջապես էլ գործի վերածվեց: Անմիջապես այդ անվավոր գլորվողները կախվեցին պարիսպների վրա, կարծես իրար միացված կնիքների շղջան՝ իրար կողք-կողքի: Առավոտյան արթնանալով՝ կայսրը զինվեց, զինեց իր ռազմիկներին, նրանց հանձն պարիսպներից դուրս և դեմ առ դեմ տեղադրեց բարբարոսների դիմաց: Այնպես ստացվեց, որ մեր ռազմիկները կանգնեցին պարսպի այն հատվածներում, որտեղ կախված էին այդ անվավորները, իսկ հակառակորդը հայտնվել էր նրանց դիմաց: Ինքը՝ կայսրը, տեղ գտավեց կենտրոնում և ռազմիկներին խորհուրդ տվեց՝ երբ շեփոքը մարտի ազդանշան կտա, նրանք պետք է իջնեն ձիերից և հետևակ վիճակում դանդաղորեն շարժվեն հակառակորդի վրա՝ ընթացքում անընդհատ գործի դնելով աղեղներն ու նետերը և փորձելով սկյութների հարձակման դրդել իրենց շարքերի վրա: Տեսնելով, որ սկյութները տրվում են դրան և արդեն իրենց վրա են բռնում ձիերը, նրանք պետք է փախուստի դիմեն, իսկ հետո, մի կողմ թեքվելով, մի մասը աջ, մյուս մասը ձախ գնային՝ ճանապարհը զիջելով թշնամուն այնքան ժամանակ, մինչև որ վերջինս չէր մոտենա քաղաքային պարսպին: Ռազմիկներին, որոնք կանգնած էին պարիսպների վրա, նա հրամայեց, որ, հենց որ հռոմեական շարքը բաժանվի, թերթով կտրեն պարանները և ներքև ուղարկեն այդ անվավոր գլորվողներին: Ամեն ինչ կատարվեց կայսրի հրամանային: Սկյութները թեքվեցին բարբարոսաբար աղաղակ արձակեցին և բոլոր միասին նետվեցին մեր ռազմիկների վրա, որոնք անշտապ ու հետևակ վիճակում գալիս էին իրենց վրա: Միայն կայսր էր նրանց մեջ ձուլվում: Դուռները, դանդաղորեն փոխելով ոտքերը, սկսեցին հետ շարժվել և, համաձայն ինքնակայի ծրագրի, ձևացրին, թե նահանջում են, իսկ հետո էլ, երբ ոչ-ոք չէր կարող այդ սպասել, ճեղքեցին մարտակարգը և, կարծես թե, ուղիղ ճանապարհ բացեցին թշնամու համար դեպի բաղաբ: Սկյութները մտան այդ անցումը, որը ստեղծվել էր երկու թևերի միջև, և հենց այդ պահին էլ սուղուղի նրանց վրա գնացին այդ անվավոր գլորվողները՝ մեկ արմակաչափի հետ մղվելով պարիսպներից ռազմիկների միջոցով: Նրանք, կարծես պարսատիկից արձակված քար, շարժվելով պարիսպների մոտից, մեծ արագությամբ ներքև էին սլանում և մխրճվում բարբարոսական հեծելազորի խիտ շարքերի մեջ: Իրենց ծանրության տակ սրընթաց կերպով ներքև ընկնելով և արագություն հավաքելով տեղանքի թեթույթյան պատճառով՝ այդ անվավորները փշուրում էին ձիերի ձկկները, շարքում էին նրանց դիմացի կամ հետևի ոտքերը, և, կախված այն բանից, թե որտեղ էր գալիս հարվածը, նույնիսկ ցած էին տապալում հեծելազորին: Այդ անվավորները իրար հետևից անընդհատ ներքև էին գնում և տապալում թշնամիներին: Միաժամանակ էլ ռուսները երկու կողմից նետվեցին սկյութներ վրա և ամենուր դաժան մարտ սկսվեց: Բարբարոսներից ոմանց սպանում էին ռուսների արձակած նետերը, մյուսներից խոցում էին նիզակները, իսկ մեծ մասին էլ ներքև սլացող անվավորները լցրին գետը, որտեղ նրանք խեղդվեցին: Հաջորդ օրը կայսրը նկատեց, որ կենդանի մնացած սկյութները պատրաստվում են մարտի: Իմանալով իր ռազմիկների մարտական ոգին՝ Ալեքսեյը հրամայեց նրանց զինվել: Վերցնելով գնեթերը և մարտական շարք շարժելով՝ նա մոտեցավ բլրի ծայրին, իր ռազմիկներից դեմով դարձրեց դեպի սկյութները և սկսեց սպասել նրանց հետ մարտի սկսվելուն: Ինքը կայսրը դիրքեր գրավեց զորքի միջնամասում: Սկիզբ առած դաժան մարտում հռոմեական զորքը, հակառակ սպասումների, հաղթանակ տարավ և սկսեց անկասելիորեն հետապնդել թշնամուն: Երբ ինքնակայր տեսավ, որ հետապնդողներն արդեն զգալի տարածության հեռացել են քաղաքից, նրա մոտ կակած հայտնվեց, թե հանկարծ դարանում նստած թշնամիները անակնկալ չհարձակվեն հռոմեացիների վրա, հետ չդառնան սկյութները և, միանալով արանց, հռոմեական զորքին պարտուղթյան չխառնեն: Դրա համար էլ Ալեքսեյը անընդհատ մեկնում էր իր ռազմիկների մոտ և հրամայում նրանց պահել ձիերն ու հանգստանալ: Այս կերպ այդ օրը երկու զորքերը բաժանվեցին՝ սկյութները փախան, իսկ հրժակեցող կայսրը, որպես փառավոր հաղթող, վերադարձավ սեփական ճամբար: Գլխովի շարժված սկյութները ճամբար գարկեցին Բուլղարաֆիզոնի և Փոքր Նիկիայի մոտ: Զանի որ արդեն մոտենում էր ձմեռը՝ ինքնակայր որոշեց վերադառնալ արքայական տաք բաղաբ, որպեսզի հանգստանա մեծաթափ ճակատամարտներից և իր ռազմիկների մեծ մասին հանգիստ տա: Նա զորք բաժանեց, թշնամու դեմ հետագա պայքարի համար առանձնացրեց առավել քաջարի ռազմիկներին և նրանց հրամանատարներն Նշանակեց Դուլիանիկիային ու Նիկոդայոս Մավրոկատակոյունին, որոնց մասին ոչ մեկ անգամ չէ, որ վերևում խոսել եմ: Նա հրամայեց նրանց քաղաքներում թողնել դրանց պահպանության համար անհրաժեշտ ուժեր և երկրից հավաքել հետևակայիններ իրենց սայլերի ու դրանք տանող ցլերի հետ միասին: Կայսրը որոշեց գարնանը ավելի դաժան մարտի մեջ մտնել սկյութների դեմ և դրա համար էլ նախապես նման միջոցներ էր ձեռնարկում: Այս կերպ կարգավորելով գործերը՝ նա վերադարձավ Բյուզանդիոն» (Ամսա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 7, մաս 11):

³⁴⁰³ «Ինքնակայր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.) հայտնի դարձավ, որ սկյութական զորավարները իրենց զորքի մի մասը ուղարկել են խիրովկախի դեմ և ամեն պահ սպասվում է բարբարոսների հայտնվելը: Կայսրը՝ մի գործուկյա և մշտապես մարտի պատրաստ այդ, իրենց թույլ չտվեց նույնիսկ մեկ շաբաթ իսկ հանգստանալ պալատում: Նույնիսկ չողորհալով էլ բաղնիքում, վրայից թոթափելով էլ պատերազմի փոշին՝ նա անմիջապես հավաքեց քաղաքը պահպանող ռազմիկներին ու նորակազմիկներին, ընդհանուր թվով մոտ 500 մարդու, ողջ գիշեր զինեց նրանց, իսկ առավոտյան ելավ Կոստանդնուպոլսից և այդ ժամանակ էլ հենց իր ելքի մասին հայտարարեց ազգականներին, համակիրներին ու մնացած մեծատոհմիկ անձանց, որոնք պատկանում էին ռազմական դասին: Դա տեղի ունեցավ մսագուրկ շաբաթվա ուրբաթ օրը: Իր սուրհանդակների միջոցով նա հետևյալ հրամանը տվեց. «Ես ելել եմ քաղաքից, բանից իմացել եմ դեպի խիրովկախ սկյութների սրընթաց արշավների մասին: Դուք պետք է ինձ ներկայանանք պանդակների շաբաթում: Ես ձեզ ժամանակ եմ տալիս մսագուրկ շաբաթվա և պանդակի երեքշաբթվա միջև, բանի որ չեմ ուզում, որ իմ հրամանը չափից դուրս խիստ և անհեթեթ թվա»: Կայսրը անմիջապես ուղղվեց դեպի խիրովկախ, մտավ քաղաք, փանեց դարպասները և վերցրեց բանակիները: Իրեն նվիրված ծառաներին նա տեղակայեց հրակնատների մոտ՝ հրամայելով նրանց աչք չհիսկել և հսկել քաղաքի պարիսպները, որպեսզի ոչ-ոք չկարողանա բարձրանալ այնտեղ, կախվել պարսպից ու բանակցությունների մեջ մտնել սկյութները հետ: Սկյութները, ինչպես և ենթադրվում էր, լուսաբացին ժամանեցին խիրովկախի մոտ ու տեղակայվեցին բլրի կատարին, որը տարածվում էր դեպի քաղաքային պարիսպը: Նրանց թվից առանձնացան մոտ 6.000 ռազմիկներ, որոնք պարենամթերքի փնտրոտներով, ցրվեցին տարբեր կողմեր և հասան նույնիսկ Դեկատա, որը քաղաքների թագուհու պարիսպներից գտնվում է 10 ասպարեզ հեռավորության վրա, դրա համար է, կարծում եմ, որ նա իր այդ անունն է ստացել: Մնացած սկյութները մնացին տեղում: Կայսրը բարձրացավ ամրության վրա և սկսեց դիտարկել հարթավայրն ու բլուրները՝ ցանկանալով համոզվել այն բանում, որ, որպես օգնություն այլ զորք բարբարոսներին չի մոտենում և սկյութները դարանը չեն գցի նրանց, ովքեր կփորձեն հարձակվել իրենց վրա: Կայսրը ոչ միայն որևէ ռազմական պատրաստություն չնկատեց սկյութների կողմից, այլ, ընդհակառակը, տեսավ, որ օրվա երկրորդ ժամին նրանք հավաքվում են և պատրաստվում են հանգստանալ: Տեսնելով բարբարոսների անթիվ բանակությունը՝ Ալեքսեյը չհամարձակվեց նրանց դեմ բաց մարտի դուրս գալ, բայց միաժամանակ նաև նրան տանջում էր այն միտքը, որ սկյութները կարող են ամալացնել ողջ երկիրը ու հասնել նույնիսկ արքայախոս քաղաքին, իսկ նա այդ ժամանակ հենց դա թույլ չտալու նպատակով լքել է այդ: Եվ ահա նա իր մոտ կանգնեց ռազմիկներին և նրանց փորձելու համար ասաց. «Մեզ պետք չէ վախենալ սկյութներից գործի մեծաթվությունից: Հույսը դրած Աստծո վրա և ունենալով նրան մեր սրտերում՝ մարտի մեջ մտնենք սկյութների դեմ: Եվ եթե միայն մեր կամքը միասնական լինի, ես վստահ եմ, մենք գլխովին կջախջախենք թշնամուն»: Ռազմիկները, սակայն, արդեն այն է վճռականորեն հրաժարվում էին, դրա համար էլ Ալեքսեյը, ավելի շատ վախեցնելով նրանց ու միաժամանակ հակելով դեպի վտանգը, հայտարարեց. «Եթե պարենամթերքի հետևից գնացած սկյութները վերադառնան հետ ու միասին այստեղ մնացածներին, մեզ վրա սարսափելի վտանգ կկախվի, բանից սկյութներն արդեն կամ կտիրեն քաղաքին և մեզ մահվան կմատնեն, կամ էլ, եթե ուշադրություն չդարձնեն մեզ վրա, կմոտենան մայրաքաղաքի պարիսպներին, կտեղակայվեն նրան դարպասների մոտ և կփակեն մեր հետագա մուտքը քաղաք: Ավելի լավ է փորձել, քան վախկոտի նման մահանալ: Ես արդեն ելնում եմ քաղաքից, ով ուզում է, թող հետևի ինձ դեպի թշնամու շարքերի խորքերը, իսկ ով չի ուզում, թող քիթն էլ չհանի դարպասներից»: Դրանից հետո կայսրը զինվեց և անմիջապես ելավ քաղաքից դեպի լիճը տանող դարպասներով: Շրջանցելով պարիսպը՝ նա նրանից մի քիչ հեռացավ և բարձրացավ թշնամու թիկունքում գտնվող բլուրը, բանից Ալեքսեյը հիմալի հասկանում էր, որ սկյութների վրա ճակատային հարձակման ոչ մի ռազմիկ չի գնա: Նա ծանկեց նիզակը, մխրճվեց սկյութների մեջ և հարվածեց առաջին իսկ հանդիպած թշնամուն: Ալեքսեյի ռազմիկները ևս չխուսափեցին մարտից, շատ սկյութների սպանեցին, մյուսներին էլ գերեցին: Դրանից հետո իրեն բնորոշ

խորամանկությամբ Ալեքսեյը հրամայում է հազնել սկյութական շորեր, նստել նրանց ձիերը, իսկ իրենց ձիերը, նշանները և սկյութների կտրված գլուխները նա հանձնեց հավատարիմ ռազմիկներին՝ հրամայելով դրանք ամրոց հասցնել և այնտեղ սպասել իր վերադարձին: Նման հրահանգներ տալով՝ Ալեքսեյը սկյութական նշաններով ու սկյութական շորեր հագած իր ռազմիկների հետ իջավ դեպի գետը, որը հոսում էր խիրովկայի մոտ, եկթարդելով, որ հենց այդ տեղում պետք է արշավանքից վերադարձող սկյութներն անցնեին այն: Սկյութները, նկատելով Ալեքսեյի ռազմիկներին, առանց վախի մոտեցան նրանց և արդյունքում սկյութներից ոմանք սպանվեցին, իսկ մյուսները՝ գերվեցին» (Ամսա Կոմենտս «Ալեքսիական», գիրք 8, մաս 1):

3404 «/3/ Այդ ընթացքում սկյութների անթիվ բանակությունը, որը ցրվել էր Արևմուտքում, թալանի էր ենթարկում մեր հողերը և ոչ մի պարտություն չէր կարող սանձել նրանց անսահման հանդգնությունը: Մեն այստեղ, մեկ այնտեղ նրանք Արևմուտքում բաղաբներ էին գրավում, չէին խնայում գյուղերը և նույնիսկ բաղաբների թագուհու մոտ գտնվողները՝ հասնելով նույնիսկ Վաֆիս-Ռահի կոչվող վայրին, որի մոտ նահատակներից մեծագույնի՝ Թեոդորոսի տաճարն էր կառուցված: Շատ մարդիկ ամեն օր գալիս էին այնտեղ սրբին խոնարհվելու համար, իսկ կիրակի օրերին բարեպաշտ աստվածապաշտները խմբերով գալիս էին այդ սուրբ տաճարը և, տեղակայվելով նրա մոտ, ներսում կամ դրսում, այնտեղ օրեր ու գիշերներ էին անցկացնում: Սկյութների հարձակումը, սակայն, այնքան էր ուժեղացել, որ նահատակին խոնարհվել ցանկացողները, վախենալով նրանց հարձակումից, նույնիսկ չէին համարձակվում բացել Բյուզանդիոսի դարբասները: Ահա այսպիսի փորձանք պատուհասեց ինքնակալի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.) ցամաքի վրա Արևմուտքում, սակայն ծովի վրա էլ նա իրեն նահանջող չէր գտնում, բանից մեծ վտանգի ենթարկվեց Չախասի պատճառով, որը կրկին նավատորմ էր կառուցել և հարձակումներ էր գործում ծովափնյա բաղաբների վրա: Այդ ամենը տանջում ու բզկտում էր կայսեր հոգին և հոգսերը ամեն կողմից նրա վրա էին թափվել: Ալեքսեյին հայտնել էին, որ Չախասը մեծ նավատորմ էր կառուցել ափամերձ տարածքներում, ամալացրել է կղզիները, որոնց ինքն էր առաջ տիրում, սկսել էր հայացք գցել Արևմուտքի հողերի վրա և դեսպաններն միջոցով սկյութներին խորհուրդ էր տալիս գրավել խերսոնեսը: Բացի այդ Չախասը հնարավորություն չէր տալիս Արևելքից Ալեքսեյի մոտ գալ վարձակալների, խոսքը խոսքերի մասին է: Նա նրանց թույլ չէր տալիս պահպանել պայմանավորվածությունը կայսեր հետ և շատ բարիքներ էր խոստանում, եթե նրանք անցնեին իր կողմը, հենց ինքը տեղ հասնի: Կայսրը գիտեր այդ մասին և, բանի որ ցամաքի ու ծովի վրա նրա գործերը շատ ծանր վիճակում էին գտնվում, իսկ խիստ ծեծք փակել էր բոլոր ելքերը, ծյան կույտերը փակել էին տների դռները և ոչ-ոք չէր հիշում, որ երբևէ այնքան ծյան եկած լինի, որքան այդ տարի, նա բոլոր ջանքերը ներդրեց, որպեսզի նամակներով ամեն տեղից վարձկան գործը հավաքի: Երբ արդեն վրա էր հասնում զարնախալի գիշերահավասարը և ամպերը դադարեցին սպառնալիք թափել, իսկ ծով էլ հանգստացավ, կայսրը, որի վրա երկու կողմից էլ թշնամիներ էին հարձակվում, գնաց ծովափնյա շրջաններ, որպեսզի թշնամիներից պաշտպանվի ծովի վրա և միաժամանակ պալաթի նրանց դեմ ցամաքում: Նա անմիջապես կեսար Նիկեեփոր Մելիսսենոսին հրաման ուղարկեց և հրամայեց ավելի արագ, քան խոսքը կասվի, ժամանել Էնոս: Ալեքսեյը դեռ առաջ էր նամակով նրան հրամայել ինքան հնարավոր էր շատ բանակությամբ ռազմիկներ հավաքել և գնե՞լ ոչ թե վերտերակներին, նրանց նա առաջ տեղակայել էր արևմտյան բաղաբներում առավել կարևորագույն ամրությունները պահպանելու համար, այլ նորակոչիկներին բուլղարների և բուլղարների թվից, սրանց կոչում են վախներ, ինչպես նաև նրանց, ովքեր հեծյալ ու հետևակ վիճակում կան այլ տեղերից: Ինքը՝ Ալեքսեյը, Նիկոմեդիայից իր մոտ կանչեց Ֆլանդրիայի կոմսի (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆրիզագու (1072-1092) – Մ.Ֆ.) կողմից ուղարկված 500 ֆրանկների, ելավ Բյուզանդիոսից և իր ազգականների հետ միասին ժամանեց Էնոս: Դրանից հետո նա նավակ նստեց և լողաց գետով՝ զննելով նրա հունը և ափերը: Ընտրելով մի վայր, որտեղ հարմար էր տեղակայել զորքը, նա վերադարձավ: Գիշերը Ալեքսեյը հավաքեց հրամանատարներին և պատմեց նրանց գետի ու նրա երկու ափերի մասին: «Ելեք», - առաջ նա, - «վաղը անցնե՛ք գետը, դուք զննե՛ք այդ վայրը, գուցե ճամբարի համար այդ վայրը անհարմար չե՛ք համարի և մենք հենց այնտեղ էլ ճամբար կգործենք»: Բոլոր համաձայնեցին նրա հետ: Առավոտյան Ալեքսեյը առաջինը անցավ մյուս ափ և ողջ զորքը հետևեց նրան: Չորավաղների հետ միասին նա կրկին զննեց գետի ափերն ու հարթավայրը և ցույց տվեց իրեն ուղի եկած վայրը, այն մի փոքրիկ ավանի մոտ էր գտնվում, որը տեղաբնիկները խիլիսի են կոչում, նրա մի կողմում գետ էր, մյուսում՝ ճանիք: Զանի որ բոլոր ռազմիկներին այդ տեղը բավարար պաշտպանված թվաց, Ալեքսեյը հրամայեց արագորեն խանդակ փորել և այնտեղ տեղակայել զորքը: Դրանից հետո պելոպոնեսյան մեծ բանակությամբ նա հետ վերադարձավ Էնոս, որպեսզի հետ մի քանի կողմերից հարձակվող սկյութներին: /4/ խիլիսի մոտ ամրացած ռումները, իմանալով սկյութական հսկայական զորքի մոտենալու մասին, այդ մասին հայտնեցին ինքնակալին, որը դեռևս գտնվում էր Էնոսում: Ալեքսեյը դիտարկու նավակով անցավ ափի մոտով և, գետի ակունքներում անցնելով այն, միացավ զորքին: Կայսեր վախի ու հուսահատություն պատեց, երբ նա տեսավ, որ իր զորքը սկյութական բանակի նույնիսկ փոքր մասը չի կազմում և մարդկային ուժից վեր է իրեն օգնել: Այնուհանդերձ նա չհուսահատվեց և չիջեցրեց ձեռքերը, այլ ընդհակառակը, փորձում էր ելք գտնել իրավիճակից: Չորս օր անց նա հեծվից նկատեց, որ մյուս կողմից նրան է մոտենում կուլմանական գրեթե 40.000 հոգանոց զորքը: Վախենալով, որ կուլմանները կմիանան սկյութներին և նրանց հետ միասին իրեն արյունահեղ մարտ կպարտադրեն, Ալեքսեյը որոտից որևէ այլ բան, քան իր զորքի կորուստն է, չէր սպասում, կայսրը որոշեց իր կողմը գրավել կուլմաններին, բանից այդ նա էր նրանց իր մոտ կանչել: Կուլմանական զորքի գլխավոր առաջնորդը Թագուրտակն (Ղաչխական խանության համիշխան խան Թագուրտակ (մոտ 1080-1096) – Մ.Ֆ.) ու Մանիակն (Ղաչխական խանության համիշխան խան Բոնյակը (մոտ 1090-1161) – Մ.Ֆ.) էին՝ այլ ռազմունակ մարդկանց հետ միասին: Կայսրը տեսնում էր, թե ինչ բանակի կուլմաններ են մոտենում իրեն և, իմանալով նրանց մեղմ բնավորությունը, վախենում էր, որ նրանք դաշնակիցներին հանկարծ թշնամիների կվերածվեն և իրեն մեծ փորձանքի կհասցնեն: Դրա համար էլ նա գերադասեց, հանուն անվտանգության, ողջ զորքով լքել այդ վայրը և հետ անցնել գետով մյուս ափ, սակայն ամենից առաջ՝ իր մոտ կանչել կուլմանական առաջնորդներին: Սրանք անմիջապես ներկայացան կայսեր, ընդ որում, մյուսներից ուշ և երկարատև տատանումներից հետո, եկավ նաև Մանիակը: Ալեքսեյը հրամայեց խոհարարներին նրանց համար շքեղ սեղան բացել, նա բարեկամաբար ընդունեց կուլմաններին, լավ հյուրասիրեց նրանց, ամեն տեսակի նվերներ տվեց, իսկ հետո էլ կուլմանական առաջնորդներից երրորդները ու պատանդներ պահանջեց, բանից իրեն հայտնի էր այդ մարդկանց նեղ բնավորությունը: Կուլմանները պարտաստակամորեն կատարեցին Ալեքսեյի պահանջը, խոստում տվեցին և թույլտվություն խնդրեցին պաժինակների հետ մարտնչել երեք օրվա ընթացքում: Ընդ որում՝ նրանք խոստացան, որ, եթե աստված հաղթանակ շնորհի, երկու մասի կբաժանեն ձեռք բերած ողջ ավարը և կեցը կտան կայսեր: Կայսրը նրանց իրավունք տվեց ըստ ցանկության հետապնդել սկյութներին ոչ թե երեք, այլ ողջ տասն օրվա ընթացքում և նախապես նրանց նվիրեց ողջ ավարը, որը նրանք ձեռք կբերեին հաղթանակի դեպքում: Մինչ այդ պահը կուլմանական և սկյութական զորքերը մյուս էին իրենց տեղերում ու կուլմանները նախանշանացնում էին սկյութական զորքին նետաձգությամբ: Չէր անցել դեռ երեք օր, երբ ինքնակալը իր մոտ կանչեց Անտիոքին, դա մի մեծատոհմիկ այդ էր, որը բնավորության վճռականությամբ գերազանցում էր շատ մարդկանց, և հրամայեց նրան գետի վրայով կամուրջ կառուցել: Շուտով հսկայական գերաններով իրար կապված նավերից կամուրջ կառուցեց: Կայսրը իր մոտ կանչեց աներձգն՝ պրոտոստորատոր Միքայել Դուկասին, ինչպես նաև իր եղբայր, մեծ դոմեստիկոս Ադրիանոսին, հրամայեց նրանց կանչել գետի ափին և թույլ չտալ, որ հետևակն ու հեծելազորը անցկացնեն միաժամանակ, այլ հեծելազորից առաջ թողնել հետևակին, հետո միայն գույքը բարձած սայլեր տանող ջորիկներին: Երբ հետևակն անցավ, կայսրը, վախենալով սկյութներից ու կուլմաններից և անհանգստանալով, որ նրանք անակնկալ կհարձակվեն, ավելի արագ, քան կարելի է խոսք ասել, խանդակ փորեց, այնտեղ տեղակայեց հետևակը և միայն դրանից հետո հրամայեց անցնել հեծելազորին: Կանգնած գետի ափին՝ նա անձամբ հետևում էր գետանցմանը, իսկ այդ ընթացքում Մելիսսենոսը, գործելով ըստ ինքնակալի գրավոր հրամանի, հարևան երկրամասերից հետևակայիններ հավաքեց, որոնք ցլեր լծված սայլերի վրա բարձած տանում էին պարենամթերքը և այլ անհրաժեշտ բաներ, ու անմիջապես ուղղվեց դեպի ինքնակալը: Երբ հետևակայինները արդեն մեր ռազմիկների տեսողաշտում էին, շատ ռումներ նրանց սկյութական ջոկատի տեղ դրեցին, որը հարձակման է անցել ինքնակալի վրա: Մի ռազմիկ բաջուրներն հավաքեց և, մատով ցույց տալով նրանց ինքնակալին, սկսեց պնդել, թե դա սկյութներն են: Ալեքսեյը, հավատալով նրա խոսքերին և ուժ չունենալով մարտնչել նման մեծաթիվ թշնամու դեմ, հուսահատության գիրկն ընկավ: Իր մոտ կանչելով Ռադոմիրին, դա հայտնի բուլղարական տոհմի հետևորդ մեկն էր, որը մորական կողմից ավգուստայի՝ իմ մոր, ազգականն էր, նա նրան ուղարկեց հետախուզելու այդ նորեկներին: Ռադոմիրը արագորեն կատարեց հրամանը և վերադառնալով հայտնեց, որ դրանք Մելիսսենոսի մոտեցող ռազմիկներն են: Ինքնակալը ուրախացավ և, այն բանից հետո, երբ այդ ռազմիկները հապճեպ մոտեցան, նրանց հետ միասին անցավ գետը: Ալեքսեյը հրամայեց ավելի մեծացնել խանդակը և նոր ժամանած զորքը միավորեց մնացած զորքի հետ: Այդ ընթացքում կուլմանները առանց հապաղելու մոտեցան ինքնակալի կողմից լքված խանդակին և, ուղղվելով դեպի գետանցումը, այնտեղ տեղակայեցին իրենց վրանները: Դաշնորդ օրը ինքնակալը գետի ափով ներքև շարժվեց՝ նպատակ ունենալով հասնել տեղաբնիկների կողմից Ֆիլակոյան կոչվող ծանծաղուտին, սակայն այդ ընթացքում նա հանդիպեց սկյութական մի մեծ ջոկատի, հարձակվեց նրա վրա և թե՛ մարտ բռնկվեց: Երկու կողմն էլ այդ մարտում մեծ կորուստներ կրեցին, սակայն հաղթանակը մնաց սկյութներին գլխավոր ջախջախած կայսեր կողմը: Դրանից հետո զորքերից ամեն մեկը վերադարձավ իր ճամբարը և ողջ գիշերվա ընթացքում նրանք մնացին տեղում: Լուսաբացին նրանք ելան այնտեղից և եկան այսպես կոչված Լևուսի մոտ, դա հարթավայրի վրա բարձրացող մի բլուր է և ինքնակալը բարձրացավ նրա վրա: Զանի որ ողջ զորքի համար տեղը վերևում չէր հերիքում, կայսրը հրամայեց այդ բլրի ստորոտում խանդակ փորել, որը բավարար կլիներ ողջ զորքի համար, և այնտեղ տեղակայեց իր ռազմիկներին: Այդ ժամանակ ինքնակալի մոտ մի բանի դասալիքների հետ միասին կրկին եկավ Նեանցը: Տեսնելով նրան՝ կայսրը հիշեցրեց նրա

դավաճանությունն ու էլի ինչ-որ բաներ, ծերբակայեց և կապանքների մեջ առավ՝ իր հետ եղած սկյուռների հետ միասին: /5/ Այսպես էր գործում կայսրը, իսկ այդ ընթացքում սկյուռները, տեղակայվելով Մավրոպոլիսում գետի ափերին, սկսեցին զաղտնորեն իրենց կողմը գրավել կուսմաներին՝ կոչ անելով նրանց դաշնակիցներ դառնալ: Դրա հետ միասին նրանք խաղաղության առաջարկով անվերջ դեսպաններ էին ուղարկում կայսեր մոտ: Ավելսելը գլխի էր ընկնում սկյուռների խորամանկ մտադրության մասին և դեսպաններին խուսափողական պատասխաններ էր տալիս՝ ցանկանալով ներշնչել, որ շուտով նրան պետք է վարձկան գործ մոտենալ Յոմփը, իսկ կուսմանները, բանի որ պեղենեգների խոստումները երկինաստ էին, չանցան նրանց կողմը և երեկոյան դիմեցին կայսեր հետևյալ խոսքերով: «Մինչև է՛րբ մենք պետք է ձգենք մարտը: Իմացիր, որ մենք այլևս մտադիր չենք սպասել և արևը բացվելուն պես կհամոտեսենք կամ գալի, կամ գառի միսը»: Կայսրը լսեց այդ և, ծանոթ լինելով կուսմանների վճռական բնավորությանը, այլևս չհետաձգեց մարտը: Հաջորդ օրը նշանակելով վճռական մարտը՝ նա կուսմաններին խոստացավ մարտի մեջ մտնել սկյուռների դեմ, իսկ ինքն էլ, անմիջապես հավաքելով զորահրամանատարներին, պենտեկոնտարքոսներին և մնացած հրամանատարներին, հրամայեց նրանց ողջ ճամբարով մեկ հայտարարել նշանակված մարտի մասին: Չնայած կիրառված միջոցառումներին՝ կայսրը վախենում էր պեղենեգների և կուսմանների անթիվ բանակությունից ու վախենում էր երկու այդ զորքի միավորումից: Այդ մտքերով հաղթահարվող կայսեր մոտ, սակայն, ժամանեցին դասալիքներ լեռնային շրջաններից՝ մոտ 5.000 քաջարի և ռազմունակ այրեր: Այլևս չպատրաստվելով հետաձգել ճակատամարտը՝ կայսրը սկսեց օգնություն խնդրել Աստծուց: Արևամուտին նա առաջինը սկսեց աղոթել, հանդիսավոր ջահային երթ կազմակերպեց և սկսեց համապատասխան երգեր երգել տալ...: Ելնելով քնից՝ կայսրը լիովին զինեց զորքի թեթև ջոկատները, ճիշտ է, որոշ ռազմիկների հագցրեց միայն երկաթի գույնով ներկված շորեր ու գլխանոցներ, բանից երկաթյա զրահները բոլորի համար չէին հերիքում: Առավոտվա առաջին իսկ ժպիտի հետ միասին նա լիովին զինված ելավ մարզադաշտից և հրամայեց մարտի ազդանշանը տալ: Այսպես կոչված Լևոնիայի ստորոտում, այդ վայրը... **(ընագրում բացթողում է - Մ.Ֆ.)**, նա տեղաբաշխեց զորքը և այն շարեց ըստ ջոկատների: Փառահեղ պայծառությամբ ինքնակալը կանգնեց մարտակարգի առջևում, աջ թևի հրամանատարությունն ընդունեց Գեորգիոս Պալեոլոգոսը, ծախսներ՝ Կոնստանդին Դակասինը, իսկ կուսմաններից աջ լիովին զինված իր ռազմիկների հետ միասին կանգնեց Մոնաստեր: Տեսնելով, որ ինքնակալը շարում է զորքը՝ կուսմանները ևս զինվեցին և իրենց մոտ ընդունված մարտական կարգն ընդունեցին: Նրանցից ձախ գտնվում էր Ուզը և, ճակատով դեպի արևմուտք՝ Ումբերտոպոլսը՝ կելտերի հետ միասին: Կարծես փակելով սեփական զորքը ջոկատներով և շրջապատելով այն հեծյալ ջոկատների կուռ ծախքերով՝ ինքնակալը կրկին հրամայեց շեփոքով մարտի ազդանշան տալ: ռուսները, վախենալով սկյուռական անթիվ զորքից և փակ ապլերի անթիվ բանակությունից, որոնք սկյուռները օգտագործում էին ապստեղի փոխարեն, փախչում ողորդություն խնդրեցին Աստծուց և, թողնելով սանձերը, մարտի նետվեցին սկյուռների դեմ, ընդ որում կայսրը սլանում էր բոլորից առաջ: Ծակատը մանգաղաձև տեսք ընդունեց ու մի պահ, ըստ պայմանավորված ազդանշանի, ողջ զորքը, այդ թվում նաև կուսմանները, նետվեցին սկյուռների վրա: Սկյուռական գլխավոր հրամանատարներըց մեկը հասկացավ, թե ինչով դա կարող է ավարտվել և մի բանի սկյուռների ուղեկցությամբ ներկայացավ կուսմաններին, չէ՞ որ նրանք մի լեզվով էին խոսում: Չնայած կուսմանները համառորեն միջակցում էին սկյուռների հետ, այնուհանդերձ նա նրանց նկատմամբ ավելի շատ վստահություն էր տալով, բան ռուսների, և ուզում էր կայսեր առաջ օգտվել նրանց միջնորդությունից: Ինքնակալը նկատեց այդ և սկսեց անհանգստանալ, որ հանկարծ մյուս սկյուռները ևս չանցնեն նրանց կողմը ու դրանով իսկ իրենց կողմը չգրավեն կուսմաններին և չհամոզեն նրանց հռոմեական բանակի դեմ ուղղել ինչպես իրենց մտքերը, այնպես էլ ձեռքին: Դրա համար էլ կայսրը, որը միշտ կարողանում էր ելք գտնել ծայրահեղ իրավիճակից, անմիջապես հրամայեց կայսերական դրոշակակիրին դուրը ձեռքին կանգնել կուսմանական ճամբարում: Այդ ժամանակ սկյուռական մարտակարգն արդեն ճեղքվել էր, երկու զորքն իրար էր խառնվել ձեռնամարտում և սկսվել էր կոտորածը, որի նմանը ոչ-ոք երբեք վկա չէր եղել: Թրերի սարսափելի հարվածները խոցում էին արդեն իսկ աստվածային գայլույթի զոհ դարձած սկյուռներին, խոցողները անվերջ պտտում էին գեղեքը և դադարում էին միայն հոգնելուց հետո: Ինքնակալը ևս իր ծիով միտքվեց թշնամու շարքերի խորքերը: Նա չփոթի էր ամսումում ամբողջական ջոկատներ, որ վաճառներ էր հասցնում դիմադրել փորձողներին, իսկ հեռավոր գտնվողներին էլ վախեցնում էր գոռոցներով: Երբ Ավելսելը տեսավ, որ արդեն կեսօր է և արեգակի ճառագայթները ուղղահայաց են ընկնում, նա հեռախոսներին հետևյալ բանն արեց: Իր մոտ կանչելով մի բանի ռազմիկների՝ նա հրամայեց նրանց խնդրել գլուխը ցած դնել և իրենց ջոկատների վրա բերել դրանք: Երբ ջուր տանող գլուխները տեսան նրանց կողքիները, չնայած, որ ոչ-ոք չէր խնդրել նրանց այդ անել, իրենք էլ նույնը սկսեցին անել՝ սկսելով տարբեր տարածներով, տիկերով ու ձեռքի տակ եղած նման բաներով ջուր բերել, որպեսզի թարմացնեն մեր ռազմիկներին, որոնք կատարում էին նրանց սկյուռական սարսափելի տիրապետություն: Մի քիչ ջուր խմելով՝ ռուսները շարունակեցին մարտը: Այդ օրը մի տարօրինակ բան եղավ՝ կործանվեց մի ողջ ժողովուրդ իր կանանցով ու երեխաներով հանդերձ, ժողովուրդ, որի թիվը ոչ թե ինչ-որ տասն հազար հոգի էր կազմում, այլ՝ հսկայական թվերով էր բնութագրվում: Դա ապրիլի 29-ին էր, շաբաթվա երրորդ օրը: Այդ կապակցությամբ բյուզանդացիները սկսեցին մի ծաղրայից երգ երգել, թե. «Մեկ օրվա պատճառով սկյուռներին չլիծակվեց տեսնել մայիսը»: Արևամուտին, երբ բոլոր սկյուռները, այդ թվում նաև կախալք ու երեխաները, սրի ճարակ դարձան, իսկ նրանցից շատերն էլ գերվեցին, կայսրը հրամայեց նախաձեռնել շեփոքի և վերադարձավ իր ճամբար: Այդ ժամանակ ողջ պատահածը նրան պետք է հրաշքի պես մի բան թվար, բանից իր ժամանակին, ելնելով Բյուզանդիոնից սկյուռների դեմ ու հետը տանելով պարաններ ու գոտիներ, որպեսզի այդ կերպ կապի և իր տուն բերի գերիներին, վերինի կամքով հակառակը եղավ և Դրիստոպոլի մոտ Աստված սանձեց ռուսների գոռոցությունը: Ավելի ուշ, սակայն, այն ժամանակ, որի մասին ես եմ պատմում հիմա, Աստված, տեսնելով, որ ռուսները վախով են պատված, կորցրել են փրկության ամեն մի հույս և ուժ չունեն դիմադրել մեծաթիվ թշնամիներին, անակնկալ նրանց հաղթանակ շնորհեց ու ահա հիմա նրանք կապում, խոցում և գերելաբար էին սկյուռներին, ավելին, չափափախակալվելով դրանով, բանից այդ ամենը տեղի էր ունենում նաև փոքր ճակատամարտերի ժամանակ, մեկ օրում ոչնչացրին մի ողջ բազմահազարանոց ժողովուրդ: /6/ Կուսմանական և սկյուռական ջոկատներն հեռացան իրարից և, երեկոյն վրա հասնելու պես, ինքնակալը հիշեց ուտելիքի մասին: Այդ ժամանակ նրան ներկայացավ գայլաքան Սինեսիոսը և ասաց հետևյալը. «Ինչ է կատարվում, ի՞նչ նոր կարգեր են, ամեն ռազմիկ երեսուն ու ավել գերի սկյուռ՝ ունի, իսկ նրանց հենց կողքին էլ սկյուռների ամբոխն է: Եթե հոգնած ռազմիկները քնեն, սկյուռները կազավեն իրար և, ճանկնելով կործանող սրերը, կսպանեն իրենց պահակներին: Ինչ կլինի այդ ժամանակ: Հրամայիր, ինչպես հնարավոր է շուտ, սպանել բոլոր գերիներին»: Կայսրը խստորեն նայեց Սինեսիոսի վրա և ասաց. «Սկյուռները ևս մարդիկ են: Թշնամիները ևս արժանի են ողորմածության ու ես չգիտեմ, թե ինչի՝ մասին ես դու մտածում, երբ նման բաներ ես ասում: Դրանից հետո կվեճեմք զայրացած քեզեց համառել շարունակող Սինեսիոսին ու միաժամանակ հրամայեց բոլոր ռազմիկներին հասցնել իր հրամանը մի տեղ հավաքել սկյուռական գեղեքի և ուշադիր հսկել գերիներին: Նման իրադատվեց տալով՝ կայսրը հանգիստ անցկացրեց գիշերվա մնացած մասը: Սակայն գիշերապահակի կեսին ռազմիկները, ենթարկվելով աստվածային ձայնին, կամ էլ ինձ անհայտ մեկ այլ պատճառով, սպանեցին գրեթե բոլոր գերիներին: Կայսրը իմացավ այդ մասին առավոտյան, անմիջապես էլ կասկածեց Սինեսիոսին և կանչեց իր մոտ: Պայթելով սպառնալիքներով՝ Ավելսելը որպես մեղադրանք Սինեսիոսին ասաց. «Դա քո ձեռքի գործն էր»: Եվ չնայած Սինեսիոսը երդվեց, որ ոչնչի մասին չգիտի, Ավելսելը հրամայեց շղթայել նրան: «Թող իմանա», ասաց կայսրը. «Դե ինչպիսի չարիք են միայն շղթաները, այդ դեպքում այլևս երբեք մարդկանց նկատմամբ նման խիստ վճիռներ չի արձակի»: Եվ Ավելսելը կապառեց Սինեսիոսին, եթե նրան չներկայանային ազնվականները, որոնք ինքնակալին ազգական ու ինքնա մի գալիս, և բոլոր միասին չխնդրեին ողորմալ Սինեսիոսին: Այդ ընթացքում կուսմանների մեծ մասը, վախենալով, որ ինքնակալը գիշերով հանկարծ ինչ-որ բան չանի իրենց դեմ, վերցրեցին ողջ ապարը և գիշերով բռնեցին Դանուբիա տանող ճանապարհը: Իր հերթին կայսրը, ձգտելով հեռանալ մի վայրից, որտեղ տարածված էր դիակներից եկող ծանր հոտը, լուսաբացին ելավ ճամբարից և ուղղություն բռնեց դեպի Կալա-Դենտրա, որը հիփրիկից 18 ասպարեզ հեռու էր գտնվում: Ծանապարհին նրան հասավ Մելիսսենոսը, որը չէր հասցրել ժամանել ճակատամարտի պահին, բանի որ զբաղված էր կայսեր հիշատակված նորակոյիկներին ուղարկելով» (Ամնա Կոմենեսոս «Ավելսիական», գիրք 8, մաս 3-6):

«Մի բանի օր անց Դուռաց արքա Ավելսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ավելսի Ի - Մ.Ֆ.**) բաց արեց իր գանձատունը և հրովարտակներ հրապարակեց իր օրվադակ թագավորության սահմաններում: Նա հսկայական զորահավաք կատարեց՝ ավելի մեծ, քան նախորդը: Իսկ պաժինակների թագավորը իր ողջ ժողովուրդով բանակել էր Կոստանդնուպոլիսի պատերի տակ՝ նպատակ ունենալով տիրանալ հուռաց թագավորությանը: Նա 600.000 սպառազեն զինվորներով, իր ողջ ազգով և որդիներով շարժվեց քաղաքի վրա: Ավելսը, լսելով դա, հավատացյալ ողջ ժողովուրդով ութ օր աղոթեց: Հայոց 537 թվականին էր և այդ օրերին Ավելս կայսրը 300.000 ռուսներից և հռոմեացիներից, խալդիից ու բուլղարներից բաղկացած իր զորքով հարձակվեց պաժինակների զորքերի վրա: Երկու թագավորները, այդ օրը բախվելով միմյանց, կատարեց և ահավոր մարտ տվեցին: Պաժինակները բոլորն էլ աղեղնավորներ էին, նրանք մարտ էին վարում սայլերի վրայից, մեծ ու զարմանալի կորովով, բայց Ավելսի հրամանով նրանց սայլերը կրակի տվեցին և հոռ ճարակ դարձրին: Ավելս կայսրն, ահա, այս ճանապարհով հաղթեց պաժինակների զորքերին, նրանց գլխովին փախուստի մատնեց, սրի քաշեց և քարոջ տվեց: Ավելսը սպանեց պաժինակների թագավորին, բնաջնջեց նրա բովանդակ զորքը, նրանց որդիներին ու կանանց սրի քաշեց և բազում ավարով ու գերիներով վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ պաժինակները հարձակվեցին Կոստանդնուպոլիսի վրա, իսկ Ավելսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ավելսի Ի - Մ.Ֆ.**) զինեց իր զորքին և աղոթեցով աջակցեց նրան՝ ողջ ութ օր դուրս չգալով եկեղեցուց: Դրանից հետո նա հարձակվեց պաժինակների վրա և սարսափելի

ճակատամարտ եղավ: Պաժինակները մարտնչում էին Նետերով՝ իրենց սայլերի վրայից, ու դա անում էին զարմանալի վարպետությամբ: Այդ ժամանակ Ալեքսը հրամայեց նավթ լցնել ու այրել սայլերը: Ահա այս կերպ ահալեց Նրանց ու փախուստի մատնեց, իսկ հունական զորքը, ոչնչացնելով կանանց ու երեխաներին, մեծ ավարով հետ դարձավ (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ օրերին Պեժնեկի թագավորը 600.000 հոգով եկավ Կոստանդնուպոլիս՝ Ալեքսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) վրա: Ութ օր աղոթելով բրիտանականները Նրանց բոլորին բնաջնջեցին՝ կրակ գցելով Նրանց սայլերի վրա, որոնցով Նրանք եկել էին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 61):

³⁴⁰⁵ «Ձմռան վերջում, երբ զարնանային արեգակը արդեն սկսում էր ժայտալ Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) Էպիդամնոսից կանչեց իր աներձագ Դովհանես Դուկասին և Նրան Նշանակեց Նավատորմի դուբ: Դովհանեսին հանձնելով ընտրյալ ցամաքային զորք՝ կայսրը հրամայեց Նրան ցամաքով շարժվել Չախանի դեմ, իսկ Նավատորմի ղեկավարումը հանձնեց Կոստանդին Դալասինին և հրամայեց Նրան յոդայ ափի մոտով: Միաժամանակ մոտենալով Միտլենային՝ երկու զորավարները պետք է երկու կողմից՝ ցամաքից ու ծովից, մարտ տային Չախանին: Մոտենալով Միտլենային՝ Դուկասը անմիջապես փայտյա աշտարակներ կառուցեց և, օգտագործելով դրանք որպես հիմք, սկսեց համար հարձակումներ գործել բարբարոսներին վրա: Չախանը, որը մինչ այդ Միտլենայի պաշտպանությունը հանձնել էր իր եղբայր Գալավացային, հապճեպ ինքը եկավ, շարեց զորքը և անձամբ մարտի մեջ մտավ Դուկասի դեմ, բանգի հասկանում էր, որ Գալավացայի ուժերը չեն հերիքի նման փառահեղ ռազմիկի դեմ պայքարելու համար: Դժամո ճակատամարտ սկսվեց, որն ավարտվեց միայն գիշերը վրա հասնելուն պես: Այդ պահից սկսած Դուկասը երեք ամսվա ընթացքում արևածագից մինչև արևամուտ առանց դադարի հարձակում էր գործում Միտլենայի վրա ու հերոսաբար մարտնչում էր Չախանի դեմ, սակայն Նրա ջանքերը արդյունք չէին տալիս: Ինքնակալը, լսելով այդ մասին, գայլախոսում ու նեղվում էր: Մի անգամ, հարցնելով Միտլենայից ժամանած մի ռազմիկի մարտերի մասին և իմանալով, որ դրանք Դուկասին որևէ օգուտ չեն տալիս, կայսրը հարցրեց Նրան, թե ո՞ր ժամին են սովորաբար մարտի մեջ մտնում Չախանի դեմ: Վերջինս պատասխանեց, թե. «Մեր զորքը մարտի մեջ է մտնում արեգակի առաջին ճառագայթների հետ միասին»: Կայսրը, որը կարողանում էր ակնթարթորեն հասկանալ զործի էությունը, հենց այդ պահից էլ հասկացավ անհաջողության պատճառը և անմիջապես նամակ գրեց Դուկասին, որտեղ խորհուրդ էր տալիս Նրան հրաժարվել առաջնության Չախանի դեմ մարտի մեջ մտնելուց, բանգի այդ դեպքում ա ստիպված միանգամից մարտնչում է երկու հակառակորդների՝ արեգակի ճառագայթների ու Չախանի դեմ: Նա խորհուրդ տվեց թշնամու վրա հարձակվել միայն այն ժամանակ, երբ արեգակը, անցնելով գեղից, դեպի մայրամուտ կբեքվի: Նա այդ նամակը հանձնեց այդ ռազմիկին, մի բանի անգամ կրկնեց իր խորհուրդը և վերջում վճռականորեն ասաց. «Եթե թշնամիների վրա հարձակվեք կեսօրից հետո, ապա անմիջապես հաղթանակի կհասնեք»: Ռազմիկը այդ ամենը փոխանցեց Դուկասին, որը Նույնիսկ մանր հարցերում երբեք աչքաթող չէր անում կայսեր խորհուրդները: Հաջորդ օրը բարբարոսները, ինչպես սովորաբար, զինվեցին, սակայն հակառակորդը չէր հայտնվում, բանգի հռոմեական ջոկատները, ըստ ստացած հրահանգի, չէին ելնում ճանաբարից: Այդ պատճառով էլ Նրանք որոշեցին, որ այդ օրը մարտ չի լինի, հանեցին վրայից զենքերը և մացին տեղում, սակայն Դուկասը անգործ չմնաց: Երբ արեգակն արդեն հասել էր գեղին, նա իր ռազմիկների հետ արդեն զինված էր, իսկ երբ այն թեթևեց դեպի մայրամուտ, նա ռազմական կարգով շարեց զորքը և, մարտակոչեր արձակելով ու բարձր գոռալով, անակնկալ հարձակվեց բարբարոսների վրա: Չախանը, սակայն, չփոթվեց և, անմիջապես լավ զինվելով, մարտի մեջ մտավ հռոմեացիների դեմ: Այդ ժամանակ ուժեր բաժնի փչեց և, երբ բանը հասավ ձեռնամարտի, փոշու ամպը մինչև երկինք բարձրացավ: Մասամբ կուրացնող արեգակի, մասամբ էլ բամու պատճառով, որն այդ օրը փոշի էր բարձրացնում, ինչպես նաև այն պատճառով, որ այս անգամ հռոմեացիների հարձակումը սովորականից ուժեղ էր, բարբարոսները պարտություն կրեցին և թիկունք դարձրին: Դրանից հետո Չախանը, այլևս ի վիճակի չլինելով դիմանալ պաշարմանը և ուժեր չունենալով անընդհատ մարտերի համար, առաջարկեց խաղաղություն միայն այն պայմանով, որ նա խնդրեց իրեն թույլ տան ազատորեն հեռանալ Սմիռնա: Դուկասը համաձայնեց և երկու պատանդներ վերցրեց մեծատոնիկի սատարականների թվից և, բանի որ Չախանը ևս պատանդներ էր ուզում, տվեց Նրան Եփորդիոսին և Մանուիլ Բուտունուսին՝ երկուսն էլ բաջ ու ռազմունակ մարդիկ, պայմանով, որ Չախանը, հեռանալով Միտլենայից, որևէ բռնություն չի գործադրի բնակիչների նկատմամբ և Նրանց իր հետ Սմիռնա չի տանի: Իր կողմից Դուկասը խոստացավ թույլ տալ Նրան առանց խոչընդոտի հեռանալ Սմիռնա: Նրանք իրար երդումներ տվեցին և Դուկասն արդեն չէր անհանգստանում, որ հեռացող Չախանը որևէ վնաս կհասցնի Սմիռնային, իսկ Նա էլ՝ որ անցումի ժամանակ հռոմեական Նավատորմը իրեն կանհանգստանի: Ինչպես խեղճեցինք չի սովորի ուղիղ բայելը, սակայն, այնպես էլ Չախանը չհրաժարվեց իր մտադրություններից: Նա փորձեց միտլենցիների իրենց կանխում ու երեխաների հետ հետը տանել, իսկ այդ ընթացքում Կոստանդին Դալասինը, այդ ժամանակ տալաստկրատոր, որը Դուկասի հրամանի համաձայն դեռ չէր հասցրել Նավերով խարխիս գցել ինչ-որ մի հրվանդանի մոտ, իմացավ տեղի ունեցողի մասին, Ներկայացավ Դուկասին և թույլտվություն խնդրեց մարտի մեջ մտնել Չախանի դեմ: Դուկասը, սակայն, պահելով երդումը, դանդաղում էր որոշումը ընդունել: Դալասինը պնդում էր իրենը և ասում. «Երդում տվել ես դու, իսկ մենք այդ ժամանակ այդտեղ չենք եղել: Այդ դու էլ պահիր թո երդումը, այն դեպքում, երբ ես Ներկա չեմ եղել, չեմ երդվել և, ոչինչ չգիտենալով ձեր պայմանավորվածության մասին, մարտի մեջ եմ մտել Չախանի դեմ»: Եվ ահա, երբ Չախանը հեռացավ և ուղիղ ճանապարհով ուղղություն բռնեց դեպի Սմիռնա, ավելի արագ, բան խոսքը կասվեց, Դալասինը հասավ Նրան: Նա անմիջապես հարձակվեց Չախանի վրա և սկսեց հետապնդել Նրան, իսկ Դուկասը գնաց Չախանի մացած Նավատորմի մոտ և այն պահին, երբ այն հեռանում էր, զավթեց Նավերն ու բարբարոսների ձեռքից ազատեց գերիներին և ռազմագերիներին, որոնք շղթայված վիճակում պահվում էին Նավերի վրա: Այդ ընթացքում Դալասինը զավթեց Չախանի շատ ծովահներից Նավերն և հրամայեց դրանց անձնակազմերին թիակարների հետ միասին կյանքից զրկել: Այդ ժամանակ նաև ինքը՝ Չախանը, հազիվ խույս տվեց գերությունից, բանգի այդ ճարպիկը, զգալով վտանգը, անցավ մի թեթև Նավի վրա և աննկատ սողոսկեց: Կանխատեսելով իրադարձությունները՝ Չախանը Նախապես հրամայել էր թուրքերին, որոնք գտնվում էին ցամաքում, տեղակայվել հրվանդանի վրա և սպասել, մինչև ինքը բարեհաջող Սմիռնա չի հասնի կամ էլ, հանդիպելով թշնամիներին, ապաստան որոնելով Նավով այդ հրավարդանի մոտ խարխիս չի գցի: Եվ Չախանը չխապվեց իր հաշվարկներում, բանգի, մոտենալով այդ հրվանդանին, նա հանդիպեց իրեն սպասող թուրքերին, ճանապարհ բռնեց դեպի Սմիռնա և շուտով տեղ հասավ» (Աննա Կոմենես «Ալեքսիական», գիրք 9, մաս 1):

³⁴⁰⁶ «Վերադառնալով հաղթանակով՝ Դալասինը հանդիպեց մեծն Դուկասի հետ, իսկ սա դրանից հետո ամրացրեց Միտլենան և հռոմեական Նավատորմի մեծագույն սակն ուղղեց այդ ժամանակ դեռևս Չախանի իշխանության տակ գտնվող կղզիների դեմ: Սա հասցրել էր դրանցից շատերը գաղթեցնել: Գործով տիրելով Սամոսին և մի բանի այլ կղզիների՝ նա վերադարձավ արքայաժյուստ բաղաբ» (Աննա Կոմենես «Ալեքսիական», գիրք 9, մաս 1):

³⁴⁰⁷ «Բուզանը, հասնելով Նիկիային, բազում փորձեր կատարեց տիրել բաղաբին, սակայն, չնայած դրանց, Աբուլ-Կալիմի արիական դիմադրության պատճառով արդյունքի չհասավ և այդ ժամանակ, կայսրից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ից – Մ.Ֆ.) օգնություն խնդրելով և ստանալով այն, ցանկացավ տիրել այլ բաղաբների ու ավանդների և Նահանգեց Լամպակս» (Աննա Կոմենես «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 1):

«Հայոց 541 թվականին Պուզանը պարսից զորքի ընդհանուր զորահավաք արեց և, իր հետ վերցնելով մեծ էմիրներին, Անտիոքի ու Հայեպի կառավարիչներ Ադսիանին (Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի Սիանին (1088-1098) – Մ.Ֆ.) և Ադսիգույրին (Հայեպի էմիրության էմիր Ադ-Սոնկուրին – Մ.Ֆ.), անհամար զինվորներով եկավ, գնաց ռուսնոց երկիրը: Նա հարձակվեց Նիկիա կղզված հռչակավոր բաղաբի վրա: Մին հույսերով խելագարված՝ նա մտածում էր գնալ և գրավել Կոստանդնուպոլիս անառիկ բաղաբը, այն բաղաբը, որ երկնային պահպանությամբ անսասն կանգնած է տեղում: Նա մի բանի օր մնաց այնտեղ, բայց ոչինչ չկարողացավ անել» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³⁴⁰⁸ «Հայոց 542 թվականին Դամասկոսի սուլթան Դրուշը (Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը – Մ.Ֆ.)՝ Աբասյանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) որդին և Մելիք-Շահի (Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահի – Մ.Ֆ.) եղբայրը, զորահավաք արեց և, բազում գործերի գլուխն անցած, ուզեց մուտք գործել պարսից երկիրը, որ տիրանա իր եղբոր՝ Մելիք-Շահի, թագավորական գահին: Մտնելով Անտիոք՝ Նրան երկրպագության եկավ բաղաբի էմիրը (Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի Սիանը – Մ.Ֆ.): Այնուհետև նա գնաց Հայեպ, որտեղ Նրան երկրպագության եկավ էմիր Ադսիգույրը (Հայեպի էմիրության էմիր Ադ-Սոնկուրը – Մ.Ֆ.), որից հետո Դրուշը գնաց պարսից երկիրը: Այդ տարին արաբների երկրում անհամար զինվորների զորահավաք եղավ, շուրջ 400.000 հոգի՝ ողջ Բեքելուն եկավ Մոսուլ գավառը: Արաբների զորքերի հրամանատարը Աբրեհիմն էր (Ուկայյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Խալաֆը (1090-1093) – Մ.Ֆ.)՝ խուրեշի (Ուկայյանների էմիրության էմիր Մուհամմդ-է-Դուպայի – Մ.Ֆ.) որդին և Շերեֆ-Տոյի (Ուկայյանների էմիրության էմիր Շարաֆ-է-Դուպայի – Մ.Ֆ.) եղբայրը: Դրուշ սուլթանը հասավ Նաբին կղզվող բաղաբը, կատաղի մարտ տալով գրավել Սծբինը, այն է՝ Նաբինը, և ողջ բաղաբն ավարի առավ: (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 542 թվականին Դամասկոսի տիրակալ Դրուշը (Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը – Մ.Ֆ.)՝ Ալի-Արսլան սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլանի – Մ.Ֆ.) որդին և Մելիք-Շահի (Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահի – Մ.Ֆ.) եղբայրը, մեծաբանակ բանակ հավաքեց և տարավ Անտիոք բաղաբի վրա: Նա իրեն միացրեց Անտիոքի ու Հայեպի տերերին (Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի Սիանին և Հայեպի էմիրության էմիր Ադ-Սոնկուրին – Մ.Ֆ.), որից հետո ուղղվեց Պարսկաստան: Հավաքվեց նաև պարսկական բանակը, անթիվ ռազմիկների բանակությամբ, իսկ Բաբելոնի ողջ զորքը եկավ Մոսուլ: Արաբական զորքի հրամանատարը խուրեշի (Ուկայյանների էմիրության էմիր Մուհամմդ-

եղ-Դուլայի – Մ.Ֆ.) որդի Բրեգինն (**Ուկայյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Խարվաշը – Մ.Ֆ.)** էր: Դրուշը հասավ Սօքինին և գրավեց այն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Թաջ-էղ-Դուլան (**Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը – Մ.Ֆ.)** նամակագրական կապ հաստատեց Կասիմ էղ-Դուլայի (**Հալեայի էմիրության էմիր Աղ-Սոնկուրդի – Մ.Ֆ.)**, Յագի-Սյանի (**Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի Սիանը – Մ.Ֆ.)** ու Բուզանի հետ՝ դրդելով նրանց ենթարկվել իրեն, որպեսզի բոլորը միասին մեկնեն նվաճելու իր եղբոր երկրները: Նա դարձավ երկրի տիրակալ, իսկ նրանք անցան նրա կողմը և սկսեցին նրա անունով խոչընդոտ հռչակել բոլոր մարզերում: Թուրքուշը արշավանքի ելավ Ֆիքրի 486 թվականի սկզբին և այդ ժամանակ էլ հենց նրան միացան Կասիմ-էղ-Դուլան, Յագի-Սյանը և Բուզանը, ու վստահեց նրան Աղ-Սոնկուրդը: Թաջ-էղ-Դուլան նվաճեց Ռաբբան և Նիսիբիսը» (Բեմալ-էղ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

«Ֆիքրի 486 թվականին Տուտուշը (**Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը – Մ.Ֆ.)** դուրս եկավ Դամասկոսից՝ ձեռք բերելու համար սուլթանությունը իր եղբոր՝ Մեյիթ-Շահի (**Սեջուկյան սուլթանության Մեյիթ-Շահի – Մ.Ֆ.)**, մեռնելուց հետո: Նրա հետ համաձայնվեց Հալեայի տեր Աղ-Սոնկուրդը (**Հալեայի էմիրության էմիր Աղ-Սոնկուրդը – Մ.Ֆ.)**, նրա անունով քարոզ կատարել տվեց նաև Անտիոքի տեր Բադի Սիանն (**Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի Սիանը – Մ.Ֆ.)** և Ուռհայի տեր Պուզանը: Տուտուշը Աղ-Սոնկուրդի ընկերակցությամբ առաջացավ և գնեթի ուժով գրավեց Նիզիբիսը» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³⁴⁰⁹ «Հայոց գործը, որ սուլթանի հետ էր, մոտ 10.000 տաշիկ կոտորեց: Արաբների զորքանակը եկավ, հասավ Սօքինի սահմանները և իջավ Ֆերմեզ կոչվող վայրը: Սուլթանը (**Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը – Մ.Ֆ.)** դիմեց Ուռհա և, մեծ երդում տալով, բազմաթիվ զորքերով իր մոտ բերեց Պուզան էմիրին, որից հետո դիմեց պատերազմի ընդդեմ տաշկաջ թագավորի (**Ուկայյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Խարվաշի – Մ.Ֆ.)**: Երկու թագավորներն իրար հանդիպեցին Սօքինի դաշտում և մեծ ջարդ տվեցին: Կատաղի մարտում սուլթանը փախուստի մատնեց արաբների զորքերին, սրով հետապնդեց և նրանց թագավոր Աբրեհիմին գերի վերցրեց: Վերջինիս գլխից նետահար էին արել, նետը թափվել ճեղքել էր նրա պողպատե սաղավարտը և ստացած վերքից նա մեռավ: Սուլթանի զինվորները գերեցին արաբների կանանց ու երեխաներին, բռնեցին, տարան նրանց անասնափոխերը և ձիերի բոլոր երանակները: Դրուշ սուլթանը մեծ հաղթանակով շարժվեց, գնաց պարսից երկիրը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Սուլթանի հետ եղող հայկական զորքը կոտորեց տաշիկներին՝ զրեթե 10.000 հոգի: Արաբների զորքը հասավ Սօքինին, իսկ սուլթան Բաքիարուխը (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուխը (1094-1104՝ միանձնյա, 1104-1105՝ համիշխան) – Մ.Ֆ.)** մարդիկ ուղարկեց Պուզանի մոտ և, երդումով հաստատելով, նրան կանչեց իրեն օգնության: Այդ ժամանակ Բաքիարուխը հարձակում սկսեց Սօքինի դաշտում տեղակայված արաբական բանակի վրա, որից հետո ճակատամարտի ժամանակ արաբները դիմեցին փախուստի, իսկ նրանց հրամանատարը սպանվեց: Պարսիկները զորքը խոշոր ավարով վերադարձավ իր երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Իբրահիմ իբն Կուրեշը (**Ուկայյանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Խարվաշը – Մ.Ֆ.)** հավաքեց իր ուժերը և պատրաստվեց դիմախորել Թաջ-էղ-Դուլային (**Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշին – Մ.Ֆ.)**: Երկու զորքերը հանդիպեցին Դարայում, բայց հետո նրանք վերադարձան ելման դիրքեր: Դրանից հետո էմիր Կասիմ-էղ-Դուլան (**Հալեայի էմիրության էմիր Աղ-Սոնկուրդը – Մ.Ֆ.)** եկավ ու միջոցով Իբրահիմի զորքի կենտրոնի մեջ: Պրոյուկնում բեղվիկները չդիմացան ու դիմեցին փախուստի: Մնացած զորքը ևս հետևեց նրանց և սպանվեց մոտ 10.000 հոգի: Իբրահիմ իբն Կուրեշը, նրա հորեղբայր Սուլեյիթը և այլք գերվեցին: Թաջ-էղ-Դուլան անխնայ ոչնչացրեց նրանց և գերեց նրանց հարեմները, որտեղ շատ գեղեցկագույն կին-բեղվիկուհիներ վախից ինքնասպան եղան: Դրանից հետո Թաջ-էղ-Դուլան հրամայեց Մահմուդ իբն Շարաֆ-էղ-Դուլային հանձնել գերի ռազմիկներին, որոնք շրջապատում էին սրան մարտից առաջ (**հատվածն անհավանալի է – Մ.Ֆ.)**, և որպես իբրեւ հանձնեց նրան Նիսիբիսը» (Բեմալ-էղ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

³⁴¹⁰ «Դրուշ սուլթանի (**Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշի – Մ.Ֆ.)** բանակը աստիճանաբար ստվարացավ և ողորդեց արևելքի դաշտերն ու բլուրները: Պարսիկների սուլթան Պարկիարուխը՝ Դրուշի եղբորդին (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուխը – Մ.Ֆ.)**, լսելով այդ բոլորի մասին, անթիվ ու անհամար զորքով եկավ իր հորեղբոր դեմ պատերազմի: Դրուշը, լսելով Պարկիարուխի գալստյան մասին, նախապատրաստություն տեսավ նրա դեմ դուրս գալու: Այն ժամանակ Պուզանն ու Աղսնգուրդը (**Հալեայի էմիրության էմիր Աղ-Սոնկուրդը – Մ.Ֆ.)**, իրենց զորքերով գիշեր ժամանակ ընդվզելով՝ Դրուշի դեմ, միացան Պարկիարուխին: Սրանց նենգությունն իմանալով՝ Դրուշն այլևս չհամարձակվեց պատերազմ տալ և վերադարձավ իր երկիրը՝ մտնելով սեփական Դամասկոս քաղաքը: Ապա նա գնաց ու հպատակեցրեց Տրապիս քաղաքը և ծովափնյա բոլոր քաղաքները: Այդ շրջանում նա մնաց վեց ամիս» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Սուլթանի (**Սեջուկյան սուլթանության Մեյիթ-Շահի – Մ.Ֆ.)** մահից հետո բոլոր ազգերի մեջ խռովություն ընկավ, բանգի 4 ամիս անց նրա եղբայր Դրուշը (**Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը – Մ.Ֆ.)** և որդին՝ Բերքիարուխը (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուքի – Մ.Ֆ.)**, մարտի ու պատերազմի ելան ու անենայն բարիքի դեմը կտրեցին, բանգի, հանուն այն բանի, որ իրենք տիրեն, սկսեցին սպանել ոչ միայն զինված մարդկանց, այլև՝ այլոց» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Սուլթան Մեյիթ-Շահի (**Սեջուկյան սուլթանության Մեյիթ-Շահի – Մ.Ֆ.)** եղբայր Տաջ-էղ-Դուլա թուրքուշը (**Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը – Մ.Ֆ.)** իշխեց Մոսուլում, Նիսիբիսում, Մայնփարկերում, Անտիոքում, Դամասկոսում և հասավ մինչև Անտրպատական: Դրանից հետո նա գնաց, որ հանդիպի սուլթան Բաքիարուքի՝ իր եղբոր որդու (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուքի – Մ.Ֆ.)**, հետ: Նրանք հանդիպեցին Թափրիզի մոտ գտնվող Սաադաբադ վայրում: Դրանից հետո թուրքուշը վերադարձավ Դամասկոս, իսկ էմիրներ աղ-Սոնկուրդը (**Հալեայի էմիրության էմիր Աղ-Սոնկուրդը – Մ.Ֆ.)** և Բուզանը ծառայության անցան Բաքիարուքի մոտ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Երբ Տաջ ալ-Դաուլա Տուտուշը (**Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը – Մ.Ֆ.)** վերջացրեց արաբների հետ իր զործերը և Մոսուլի ու այլ վայրերի նվաճումը, Ռաբիա Բ ամսին եկավ Դիար Բաքը և իբն Մարուանի (**Սրվանյանների էմիրության էմիր Մանսուրը – Մ.Ֆ.)** ձեռքից վերցրեց Նիզիբիսը ու ողջ Դիար Բաքը: Այնտեղից նա գնաց Անտրպատական...: Այս տարի Ջումադա Կ ամսին սպանվեց Կասիմ ալ-Դաուլա Աղ-Սոնկուրդը (**Հալեայի էմիրության էմիր Աղ-Սոնկուրդը – Մ.Ֆ.)**, Մոսուլի մեր թագավորների նախապաշտելի շանգի իբն Աղ-Սոնկուրդը (**Շանգյանների աթաբեկության ապագա աթաբեկ շանգիի – Մ.Ֆ.)** որդիների պապը: Երբ Տուտուշը գրավեց Խառանը և Եդեսիան, շարժվեց դեպի Շադիա, որին ամբողջովին նվաճեց, ապա գրավեց Դիար Բաքը ու խալաթը, որից հետո նա դիմեց դեպի Անտրպատական և բոլոր քաղաքները նվաճեց...: Իբրահիմ իբն Յաննայի (**Յաննայանների էմիրության էմիր Իբրահիմ իբն Յաննայի (1093-1109) – Մ.Ֆ.)** Ամրիկն տիրանալու պատճառն այն էր, որ երբ Տաջ ալ-Դաուլա Տուտուշը տիրել էր Դիար Բաքին, այն հանձնել էր նրան և այդպես էլ մնացել էր նրա ձեռքում» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մեյիթշահ սուլթանը (**Սեջուկյան սուլթանության Մեյիթ-Շահի – Մ.Ֆ.)** իր եղբորը Տաջ ալ-Դաուլա Տուտուշին, որպես պարգևական տիրույթ շրջակա նահանգներով շնորհել էր Դամասկոսը, ինչպես նաև Տիբերիան և Երուսաղեմը: Սուլթանի մահվանից հետո, երբ երկպառակություններ սկսեցին նրա մանկահասակ որդիների միջև, Տուտուշը իր գնդերը հավաքեց և շարժվեց դեպի Հալեա, ուր նստում էր Կասիմ ալ-Դաուլա Աղ-Սոնկուրդը: Վերջինս դաշինք կնքեց նրա հետ և Հալեայում ուրբաթ օրվա խոթորի մեջ հիշեց նրա անունը: Նույն տարվա Ռաբիա Բ ամսին Տուտուշը շարժվեց դեպի Նիզիբիս ու գրավեց այն, ինչպես նաև Դիար Բաքի բոլոր քաղաքները, ապա գնաց Անտրպատական» (իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

«Ֆիքրի 486 թվականին Տուտուշը (**Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշը – Մ.Ֆ.)** գնաց և գրավեց Դիարբաքը, ապա շարժվեց դեպի Անտրպատական: Այդ երկրների մեծ մասի վրա նախապես տարածվում էր Բերքիարուքի (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուքի – Մ.Ֆ.)** իշխանությունը և վերջինս իր հորեղբայր Տուտուշի ձեռնարկությունը արգելելու համար արշավեց նրա դեմ: Աղ-Սոնկուրդը (**Հալեայի էմիրության էմիր Աղ-Սոնկուրդը – Մ.Ֆ.)** հայտարարեց՝ մենք հպատակվեցինք Տուտուշին, կարծելով, որ սուլթան Մեյիթ-Շահի (**Սեջուկյան սուլթանության Մեյիթ-Շահի – Մ.Ֆ.)** որդիներից ժառանգորդ չկա, բայց, եթե սուլթանի որդի Բերքիարուքն է իշխում, մենք, բացի նրանից, ուրիշ ոչ մեկի կողմ չենք լինի: Այս կերպով Աղ-Սոնկուրդը լքեց Տուտուշին և միացավ Բերքիարուքին, որի հետևանքով Տուտուշի ուժը թուլացավ և նա վերադարձավ Անտիոք: Ֆիքրի 487 թվականին Տուտուշը տիրեց Խառանին և Ուռհային ու այնտեղից առաջացավ դեպի Միջագետք, որին տիրեց, ապա տիրեց Դիարբաքին, խալաթին, այնտեղից գնաց Անտրպատական, ուր և իշխեց» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³⁴¹¹ «Այս տարում Ջումադա Բ ամսին Եգիպտոսի ալիական տեր ալ-Մուստասիր բիլլահի (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթաֆայի – Մ.Ֆ.)** զորքերը գրավեցին Տյուրոսը: Բանն այն է, որ երբ Ֆիքրի 482 թվականին Մուստասիր խալիֆայի վեզիր, էմիր ալ-Ջույուշ Բադրը (**Ճաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պեռոուս Յայը – Մ.Ֆ.)** առաջնորդել էր զորքերը դեպի Տյուրոս և Անտիոքի այլ ծովափնյա քաղաքները, որանց ներսում գտնվող զորքերը մեծ թվով էին հպատակվել, սակայն Բադրը գրավել էր, կարգավորել տեղական զործերը ու կառավարիչներ նշանակել: Նա Տյուրոսի կառավարիչ էր նշանակել մի էմիրի, որին կոչում էին Մուսիր ալ-Դաուլա ալ-Ջույուշի: Սա ապստամբել էր Մուստասիրի ու զորահրամանատարի դեմ և պաշտպանվել Տյուրոսում: Ահա սրա դեմ Եգիպտոսից զորք ուղարկվեց, իսկ Տյուրոսի բնակչությունը

մեղադրում էր Մուսկոր ալ-Դաուլային իր տիրակալի դեմ ապստամբելու համար և երբ եգիպտական զորքերը հասան Տյուրոս, պաշարեցին ու կռվեցին, սպա բնակիչները ապստամբեցին և Մուստանսիրի ու զորահրամանատար անունները կանցեցին: Արանք հանձնեցին բաղաբը և եգիպտական զորքերը մտան առանց դիմադրության կամ պաշտպանության հանդիպելու, մեծ կորուստներ վերցրեցին, գերեցին Մուսկոր ալ-Դաուլային, նրա մերձավորներին ու տարան Եգիպտոս: Զադաբի բնակչությունը վաթսուս հազար դիմար պահանջվեց, որը ծանր էր: Երբ Մուսկոր ալ-Դաուլան գերիների հետ Եգիպտոս տարվեց, բոլորը կոտորվեցին և ոչ ոքի չեղան շնորհվեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁴¹² «Սուլթանն ինքը **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշ - Մ.Ֆ.)** գնաց Դարսկաստան՝ Դարկիարայի (Սեջունյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուբի - Մ.Ֆ.) դեմ պատերազմելու: Դրուշի սպարապետ Ադսիանը՝ Ամտիոքի տերը (Ամտիոքի էմիրության էմիր Յադի Սիանը - Մ.Ֆ.), բազում զորքերով հարձակվեց Յադի երկրում գտնվող Չարինակ կղզվող Նշանավոր բերդի վրա, կատաղի պատերազմով գրավեց այն և անհամար քրիստոնյաների կոտորեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³⁴¹³ «Չէր անցել դեռ մեկ տարի, երբ Վուկանը կրկին հարձակվեց հռոմեական երկրի վրա: Չնայած այն բանին, որ նա շատ նամակներ էր ստացել կայսրից (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ից - Մ.Ֆ.), որտեղ նա հիշատակում է պայմանագրի պայմանների մասին, Վուկանը չէր ցանկանում կատարել խոստացածը: Այդ ժամանակ կայսրը իր մոտ կանցեց եղբորորդի Յովհաննեսին և զգալի զորքով նրան ուղարկեց Վուկանի դեմ: Յովհաննես, որը մարտական փորձ չուներ, սակայն ինչպես ամեն մի երիտասարդ, այրվում էր մարտի ծարավից, արշավանքի ելավ, անցավ Լիպեյնոս գետը և ճամբար զարկեց Չինգա լեռան տարածքում՝ Չվենչանի ուղիով դիմաց: Դա գաղտնի չմնաց Վուկանից, որը կրկին խաղաղության առաջարկով հանդես եկավ, խոստացավ Յովհաննեսի տալ խոստացած պատանդները և կրկին բարեհաճորեն կատարել խաղաղության պայմանագրի պայմանները: Այդ ամենը, սակայն, միայն դատարկ խոստումներ էին և իրականում նա գաղտնի հարձակում էր նախապատրաստում Յովհաննեսի վրա: Երբ Վուկանը արդեն մոտենում էր Յովհաննեսի ճամբարին, վերջինիս, առաջ անցնելով թշնամուց, ներկայացավ մի վանական և հայտնեց Վուկանի մտադրության մասին՝ սկսելով, որ թշնամին արդեն մոտենում է: Յովհաննեսը, սակայն, գայլույթով բռնեց այդ վանականին, նրան ստախտա և խաբեքա կոչելով, սակայն իրադարձությունները հաստատեցին այդ վանականի խոսքերը: Վուկանը գիշերով հարձակվեց Յովհաննեսի վրա և մեր շատ ռազմիկներ սպանվեցին հենց վրաններում, իսկ մյուսներն էլ խուճապահար փախուստի դիմեցին, ընկան ներքևում հոսող գետի հորձանուտները ու խեղդվեցին: Միայն առավել քաջերը նետվեցին դեպի Յովհաննեսի վրանը և, արհաբար մարտնչելով, դժվարությամբ պաշտպանեցին այն թշնամուց: Այս կերպ հռոմեական զորքի մեծ մասը զոհվեց: Դրանից հետո Վուկանը բարձրացավ Չիգայի վրա և կանգ առավ Չվենչանում: Յովհաննեսի ռազմիկները տեսնում էին նրանց, սակայն իրենք բոլոր էին և չէին կարող մարտնչել այդքան մեծաթիվ թշնամու դեմ: Դրա համար էլ նրանք որոշեցին հետ անցնել գետով: Գետանցումից հետո նրանք ժամանեցին Լիպեյնիս՝ ճամբար զարկելով այնտեղից մոտ 20 ասպարեզ հեռավորության վրա: Կորցնելով իր ռազմիկների մեծ մասին՝ Յովհաննեսն այլևս չէր կարող շարունակել դիմադրել թշնամուն և վերադարձավ արքայախոստ բաղաբ: Վուկանին այլևս ոչ-ոք չէր խանգարում և նա, հանդգնանալով, սկսեց թալանել հարևան բաղաբները ու հողերը: Նա ամապրեց Սկույեի շրջակայքը և այրեց գյուղերը: Զբաղարարվելով դրանով՝ նա զբաղեցրեց Դուրգը, հասավ Բրանա, ամեն ինչ ամապրեց և մեծ ավարով վերադարձավ իր երկրի» (Աման Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 9, մաս 4):

³⁴¹⁴ «Երբ իշխանությունն անցավ սուլթան Ռուբ-է-Դին Աբու-Մուսաֆար Բերքիարուբ իբն Մեյի-Շահին (Սեջունյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուբի - Մ.Ֆ.), նրա աթաբեկն էր իսպասալար Գյումուշեգին ալ-Տուրադը, որը նաև բազեպան էր: Այն ժամանակ, երբ Բերքիարուբը եկավ իշխանության, նրա հորեղբայր Թաջ-է-Դուլա թուրքու իբն Ալի-Արսլանը Տուուշը **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշ - Մ.Ֆ.)** արշավանքի ելավ աշ-Շալից: Առ-Ռուխի տիրակալ Բուզանը և Յալեայի տիրակալ Կասիմ-է-Դուլա Ադ-Սոնկուրը **(Յալեայի էմիրության էմիր Ադ-Սոնկուրը - Մ.Ֆ.)** նամակ գրեցին Բերքիարուբ սուլթանին, օգնություն խնդրելով նրա հորեղբայր Տաջ-է-Դուլա թուրքուի դեմ, սակայն սուլթանը տարված էր գինով, իսկ նրա աթաբեկն էլ ավերոջովին հնալված էր սուլթանի մայր Չուբեյրախաթունով և օգնության վերաբերյալ նրանց խնդրանքը մնաց առանց ուշադրության: Այդ ժամանակ Թաջ-է-Դուլա թուրքուը հարձակվեց նրանց վրա: Նրանք որոշեցին, որ կկորոդանան դիմադրել նրան ու պայքարի մեջ մտան նրա դեմ, բայց նա մարտնչեց նրանց դեմ և երկուսին էլ գերեց: Դա եղավ Յիցի 487 թվականի Ջամուդա երկրորդ ամսին: Յալեայի տիրակալ Կասիմ-է-Դուլա Ադ-Սոնկուրը և առ-Ռուխայի տիրակալ Բուզանը ջախջախվեցին ու նա տիրեց նրանց բաղաբներին՝ Յալեային ու առ-Ռուխային» (Սադր-է-Դին ալ-Ռուսեյնի «Յադրոգումներ Սեջունյան պետության մասին», գլուխ 28):

«Յայց 543 թվականին սուլթան Դրուշը **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշ - Մ.Ֆ.)** անթիվ ու անհամար զորքերով ելավ եկավ Յալեայի վրա: Ադսնգույրն **(Յալեայի էմիրության էմիր Ադ-Սոնկուրը - Մ.Ֆ.)** ու Դուզանը զորահավաք արեցին և ելան սուլթանի դեմ պատերազմի: Սուլթանը հաղթեց Ադսնգույրի և Դուզանի զորքերին ու փախուստի մատնեց: Ադսնգույրն ու Դուզանը սպանվեցին և Յալեայը գրավվեց: Մեծ էմիր Դուզանի գլուխը ձողի վրա ցցահան արած բերեցին Ուռհա: Ուռհա բաղաբը գրավվեց և նրա բոլոր շրջանների վրա տիրեց Դրուշը: Սուլթանը եկավ Ուռհա և բաղաբապետ Նշանակեց ռուսից իշխան Թորոսին, որին Յեթումի որդի էին անվանում» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Յայց 543 թվականին Դրուշը **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշ - Մ.Ֆ.)** մեծ բանակով հարձակում սկսեց Յալեայի վրա, որը գրավելով սպանեց Դուզանին և Ադսնկուրին **(Յալեայի էմիրության էմիր Ադ-Սոնկուրին - Մ.Ֆ.)**: Դուզանի գլուխը փայտի վրա հացված ուղարկվեց Յալեայ: Դրանից հետո Դրուշը ժամանեց Ուռհա և այնտեղ բաղաբապետ Նշանակեց հույն իշխան Թեոդորոսին՝ Յեթումի որդին, իսկ ինքը մեծ զորքով մեկնեց Դարսկաստան, որպեսզի պատերազմի Բաբարուխի **(Սեջունյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուբի - Մ.Ֆ.)** դեմ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Ասորիքում մեր հիշատակած տիրակալներից յուրաքանչյուրը կառչել էր իր տեղին և չէր ենթարկվում որևէ մեկին: Նրանք մարտնչում էին իրար հետ՝ մեկը մյուսից բաղաբներ խլելու նպատակով: Այդ ժամանակ Բուզանը մեկնեց Ուռհայից և գնաց դեպի Դամասկոս՝ Տուտուշի **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշ - Մ.Ֆ.)** դեմ պատերազմելու: Նրանց միջև տեղի ունեցած ճակատամարտում Բուզանը պարտվեց և Տուտուշն անմիջապես զորք ուղարկեց Ուռհա, որպեսզի բաղաբն իրեն հանձնվի, սակայն ուռհայեցիները նրան ոչինչ չտվին: Բերդապետն սաաց. «Մինչև ինձ Բուզանից որևէ Նշան չբերեք, ես ձեզ մի բար անգամ չեմ տա»: Երբ նրանք ձեռնունայն հետ դարձան, ուռհայեցիները վախեցան, թե չլինի՝ հանկարծ միջնաբերդի թուրքերը բերդը հանձնեն օտար զորքերին և սրանք գան, ավարի մատնեն բաղաբը: Այդ պատճառով Յեթումի որդի Թեոդորոսը համարձակորեն ելավ և բաղաբի ներսում՝ արևմտակողմում հոսող գետի մոտից մինչև հարավային դարպասը, պարիսպ կառուցեց: Այսպիսով, մի բանի օրում նա բերդն անջատեց բաղաբից, իսկ Տուտուշը գայլաջած լինելով Ուռհայի վրա, կորեց Բուզանի գլուխը և ուղարկեց Ալփիրակ զորահրամանատարի հետ, որն, ինչպես վերը նշեցինք, գրավել էր Սեյիտենեն: Երբ սա Ուռհա եկավ, բերդապետը, տեսնելով Բուզանի գլուխը, բերդը հանձնեց նրան» (Ամանոս Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 241):

«Բուզանը սպանվեց Տուտուշի **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշ - Մ.Ֆ.)** կողմից» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 7):

«Դրուշը **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշ - Մ.Ֆ.)** սպանեց Դամասկոսի ու պաղեստինցիների արքային» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ճակատամարտից հետո Թաջ-է-Դուլայի **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշ - Մ.Ֆ.)** ազդեցությունը մեծացավ և գրեց նրան նրա եղբոր այրին՝ Իրավիրելով ժամանել իր մոտ, ընդ որում որոշվեց, որ նա կամուսնանա նրա հետ, բայց այդ տեղի ունեցավ այն բանից հետո, երբ նա իբն Տուհայրից **(Մոսուլի կառավարիչ Զարդ-է-Դուլա իբն Տահիրից - Մ.Ֆ.)** գրավեց Ամիրոն ու Տազիրատ իբն Օմարը ու ժամանեց Թալիք: Այստեղ, սակայն, Յալեայի տիրակալ Կասիմ-է-Դուլա Ադ-Սոնկուրը **(Յալեայի էմիրության էմիր Ադ-Սոնկուրը - Մ.Ֆ.)** և Իմադ-է-Դին Բուզանը թողեցին նրան և անցան Բաղիթարուբի **(Սեջունյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուբի - Մ.Ֆ.)** կողմը, ընդ որում սա տեղի ունեցավ արդեն Ռեյի մոտակայքում, իսկ դրա պատճառն այն զգվաքն էր, որը Կասիմ-է-Դուլան ու Բուզանը տածում էին, տեսնելով Թաջ-է-Դուլայի և Տազի-Սյանի **(Ամտիոքի էմիրության էմիր Յադի Սիան - Մ.Ֆ.)** մոտակայքում ու առաջինի համակրանքը երկրորդի նկատմամբ: Այլը ասում էին, որ բանը նրանում էր, որ նա նրանց կառավարմանը չհանձնեց ոչ մեկը այն մարզերից, որ նրանք նվաճել էին: Եվ ահա վերադարձավ Թաջ-է-Դուլան Դիարբեքի, որտեղ համալրեց իր բանակը և այնտեղից մեկնեց Սուրու: Նա գրավեց այն և այնտեղ իրեն փոխարինող թողեց իր հավատարիմ մարդկանցից մեկին...: Տուտուշն այնտեղ մնաց 3 օր, իսկ հետո ելավ, անցավ Եփրատը և վերցրեց Խառանը, որից հետո շարժվեց դեպի առ-Ռուխ և վերցրեց նաև այն: Ու մարդիկ ասում էին. «Իրոք նա կառավարիչը չի համաձայնի հանձնել այն այլ կերպ, բան Երզրակի հրահանգով», իսկ Բուզանը բանտարկված էր Յալեայի բանտում: Եվ ահա Տուտուշը մարդ ուղարկեց, որը գլխատեց նրան, Բուզանի գլուխը բերեց ու նետեց առ-Ռուխայի բնակիչներին, որոնք միայն դրանից հետո հանձնեցին բաղաբը: Դրանից հետո նա տիրեց նաև Դիարբեքիին» (Թեմալ-է-Դին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

³⁴¹⁵ «Նա **(Դամասկոսի էմիրության էմիր Տուտուշ - Մ.Ֆ.)** շեղվեց Մոսուլից և ուղղվեց իր եղբոր այրի Խաթուն ալ-Ջալալիային ընդառաջ՝ այն գործն ավարտի հասցնելու նպատակով, որի շուրջ նրանք պայմանավորվածություն էին ձեռք բերել, բայց Խաթունն ալ-Ջալալիան ճանապարհին մահացավ: Թաջ-է-Դուլան ուղղվեց դեպի Ռեյ և այնտեղ ժամանեցին մեծաբանակ թուրքները, ինչպես նաև նրա եղբոր զորքը, ու նա տիրեց բոլոր այն շրջաններին, որոնցով անցնում էր: Նրա անունը հիշատակվում էր այն շրջանների բնակիչից ինչո՞ր բոլոր խոթբաններում, որոնցով նա

անցնում էր՝ Ասորիքում, Եփրատի վրա և Բաղդադում: Համադան ժամանելուն պես նա գրեց իր որդի Մելիք-Ռիզվանին (**Հայեայի եւփրոպայան ապագա եւփր Ռիզվանին – Մ.Ֆ.**)՝ նրան հրավիրելով Ղաճաճկոսից: Սա մեկնեց նրա մոտ, իսկ նրա հետ էլ՝ Տուտուշի այն կողմնակիցները, որոնք մնացել էին Ասորիքում: Թաք-Էդ-Ղուլան մտավ Ռեյ և տիրեց նրան հիջրի 488 թվականի Մուհառամ ամսին: Եվ ահա ելավ Բարիքյարուքը (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիջան սուլթան Բերքիյարուքի – Մ.Ֆ.**) Սպահանից ու նրանք իրար հանդիպեցին Ռեյից 5 փարսանի հեռավորության վրա Սաֆար ամսի 17-ին, կիրակի օրը: Արդյունքում Թաք-Էդ-Ղուլա Տուտուշի զորքը ջարդվեց, ստորացվեց և թալանվեց, իսկ Թաք-Էդ-Ղուլան և նրա մտերիները այդ օրը մարտում սպանվեցին: Թաք-Էդ-Ղուլային այդ օրը սպանեց Կասիմ-Էդ-Ղուլայի (**Հայեայի եւփրոպայան եւփր Ադ-Սոնկուրի – Մ.Ֆ.**) մարդկանցից մեկը, որին նա մոտեցրել էր իրեն և նրա գլխին բարիքներ թափել: Ահա ուրեմն, այդ մարդը հարվածեց Թաք-Էդ-Ղուլային աջ թևատակի շրջանում և նա ընկավ: Սպանվածի գլուխը կտրեցին, այն պտտեցրին զորքով, հետո հասցրին Բաղդադ և պտտեցրին այնտեղ, իսկ նրա կողմնակիցներից էլ նրանք, ովքեր փրկվեցին, ցրվեցին իրենց երկրներով» (Բեմալ-Էդ-Ղին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Նա (**Ղաճաճկոսի եւփրոպայան եւփր Տուտուշը – Մ.Ֆ.**) հապճեպ առաջ շարժեց իր զորքերը՝ Նայաստակ ունենալով զավթել սուլթանի գահը: Դա տեղի ունեցավ այն ժամանակ, երբ սուլթան Բարիքյարուքի (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիջան սուլթան Բերքիյարուքը – Մ.Ֆ.**) վեզիրն էր Մուլիդ ալ-Մուլեյ Ուբեյդալլահ իբն Նիզամ ալ-Մուլեյը: Սա բանակով պատերազմի մեկնեց Թաք-Էդ-Ղուլայի թուրքու իբն Ալփ-Արսլանի դեմ, իսկ Թաք-Էդ-Ղուլան էլ նրան ընդառաջ էր գալիս: Դրանից հետո Մուլիդ ալ-Մուլեյի զորքի հետևից եկավ նաև սուլթան Բարիքյարուքը, որպեսզի մարտիկի իր հորեղբոր դեմ: Նրանք հանդիպեցին Ռեյի մոտակայքում, որտեղ դաժան ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Թաք-Էդ-Ղուլա թուրքու իբն Ալփ-Արսլանը հիջրի 488 թվականի Սաֆար ամսին սպանվեց, իսկ նրա զորքը՝ ջարդվեց: Ռուբն-Էդ-Ղին Բերիքյարուքը վերջնականապես հաստատվեց: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ Դաշիլու անունով մի գյուղի մոտ, որը Ռեյից գտնվում էր 12 փարսանի հեռավորության վրա» (Մադր-Էդ-Ղին ալ-Հուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 28):

«Այդ պահին սուլթանին (**Ղաճաճկոսի եւփրոպայան եւփր Տուտուշին – Մ.Ֆ.**) բերեցին իր եղբոր կնոջ նամակը, որ շտապ վերադառնա, բանգի նրան իր ամուսինն է դարձնելու: Սուլթանը, լսելով դա, հասավ Պարսկաստան և իջավ Ասպահանի դաշտը: Պարսկարուխը (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիջան սուլթան Բերքիյարուքը – Մ.Ֆ.**) պաղատագին դիմեց Դդուշին, թե. «Ասպահան բաղաբն ինձ տուր և ամեն մի արարած թող թողն լինի», բայց Դդուշ ականջ չդրեց նրա աղաչանքներին: Դրա վրա երկուսն էլ անհամար զորքերով հարձակվեցին նրանց վրա և պատերազմ տվեցին: Երբ պարզեցին Սելիք-Շահի (**Սելջուկյան սուլթանության Սելիք-Շահի – Մ.Ֆ.**) դրոշը և դրան ականատես եղավ պարսից զորքը, մեծ մասն անցավ Պարսկարուխի կողմը: Տեղի ունեցավ սաստիկ կոտորած, անօրեն Ադսիանը (**Ամսիոքի եւփրոպայան եւփր Յադի Սիանը – Մ.Ֆ.**), որ դարան էր մտել, առանց մարտին մասնակցելու փախավ: Դդուշի զորքերը տեսնելով այդ, միանգամից փախուստի դիմեցին: Պարսից բանակի համար այդ օրը ճակատագրական էր, բանգի հազարավոր զինվորներ, փախուստի դիմելով, ցրվեցին երկրով մեկ: Դդուշին շրջապատեցին, խոցեցին նրա ձին և գետին տապալկեցին: Դդուշը, թեև շրջապատված էր, զինվորներով, սակայն և ոչ-որ չէր համարձակվում մոտենալ նրան, բանգի նա թագավոր էր՝ Սելիք-Շահի եղբայրը: Այնուհանդերձ Պարսկարուխի զինվորականներից մի եւփր եկավ և սրով կտրեց նրա գլուխ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Նա (**Ղաճաճկոսի եւփրոպայան եւփր Տուտուշը – Մ.Ֆ.**) լուր էր ստացել իր եղբոր (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիջան սուլթան Բերքիյարուքի – Մ.Ֆ.**) կնոցից, որ սա համաձայն է դառնալ իր կինը: Դդուշը, լսելով այդ մասին, հասավ Ասպահանի հարթավայրին: Իմանալով այդ մասին՝ Բաքիարուքը մարդիկ ուղարկեց և սկսեց աղաչել Դդուշին ասելով. «Ինձ թող միայն Սպահանը», սակայն նա չհամաձայնեց: Սկսվեց ճակատամարտը, Ադուսիանը (**Ամսիոքի եւփրոպայան եւփր Յադի Սիանը – Մ.Ֆ.**) փախավ, Դդուշը սպանվեց, իսկ Բաքիարուքը ձեռք գցեց Դդուշի ողջ ունեցվածքը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դդուշին (**Ղաճաճկոսի եւփրոպայան եւփր Տուտուշը – Մ.Ֆ.**) գրույթուն է գալիս Բեկիարուխի (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիջան սուլթան Բերքիյարուքի – Մ.Ֆ.**) կնոցից, որպեսզի նա գնա Պարսկաստան, դառնա նրա ամուսինը և ողջ երկիրը ենթարկի իրեն: Եվ, այդ լուրից ուրախանալով, Դդուշը մեծ բանակով շարժվում, գնում է Ասպահանի դաշտը: Բեկիարուխը նրան աղաչանք է հղում, որպեսզի նա իրեն տա Ասորեստանը, իսկ մնացած ողջ երկիրը իրեն վերցնի, բայց նա չի համաձայնվում և նրանք հարձակվում են միմյանց վրա: Դդուշն սպանվում է, իսկ նրա որդի Ռատվանը (**Հայեայի եւփրոպայան ապագա եւփր Ռիզվանը – Մ.Ֆ.**) փախելով է Ուռհա՝ դառնալով Հայեայի ու նրա սահմանների սուլթանը» (Վարդան Արևելցի «Տիգրանական պատմություն», գլուխ 62):

«Ապա չորս տարի անասելի խռովություն եղավ, որովհետև Սելիքշահի (**Սելջուկյան սուլթանության Սելիք-Շահի – Մ.Ֆ.**) եղբայր Դդուշը (**Ղաճաճկոսի եւփրոպայան եւփր Տուտուշը – Մ.Ֆ.**) և որդի Բեքիարուքը (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիջան սուլթան Բերքիյարուքը – Մ.Ֆ.**) այս տարիներին պատերազմով աշխարհի անդորրությանը վերացրին: Եվ որովհետև նրանցից որևէ մեկը անմիջապես չիջնեց՝ արյունահեղությունը չորի առատ հոսքի նման էր և դա ոչ միայն վերաբերում էր կրկող զինվորներին, այլև ընդհանրապես՝ ազգերին ու երկրներին: Եվ այսպես՝ բարիքները թագավորի վախճանի հետ վերացան: Ապա տիրեց Բեքիարուքը՝ սպանելով Դդուշին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Դդուշը (**Ղաճաճկոսի եւփրոպայան եւփր Տուտուշը – Մ.Ֆ.**) գնաց Բեքիարուխի (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիջան սուլթան Բերքիյարուքի – Մ.Ֆ.**) վրա և սպանվեց Ասպահանի պատերազմում Հայոց 544 թվականին» (Սամվել Ամեցի «Ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1096 կամ Հայոց 543 թվականին Ղաճաճկոսի և Պաղեստինի արքա Դդուշը (**Ղաճաճկոսի եւփրոպայան եւփր Տուտուշը – Մ.Ֆ.**) սպանվեց իր մերձվոր Բեքրախուխի (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիջան սուլթան Բերքիյարուքի – Մ.Ֆ.**) կողմից, իսկ դա եղավ Ասպահանի պատերազմում» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

³⁴¹⁶ «/2/ Եվ ահա, լավ պատրաստվելով, նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) շարժվեց կուճաններին ընդառաջ: Հավաքելով ողջ զորքը՝ նա ժամանեց Ամբիոն, մտո՞ղ կանչեց իր փեսա Նիկեիփոր Մելիսանտոսին, Գեորգիոս Պալեոլոգոսին և նրա զարմիկ Հովհաննես Տարոնեցուն ու նրանց Բորա ուղարկեց՝ հրամայելով իսկել ու ապահովել այդ բաղաբն ու շրջակայքի անվտանգությունը: Դրանից հետո Ալեքսեյը բաժանեց զորքը, ջոկատների հրամանատարներ նշանակեց իր լավագույն զորավարներ՝ Դավաթանոսին, Գեորգիոս Եվթոլմիոսին և Կոնստանտին Ուլբերտոպոլին և նրանց ուղարկեց պահպանելու կլետուրներն ու Հիգայի շրջակայքը: Ինքը ժամանեց Խորոտես, այսպես է կոչվում Հիգայի կլետուրներից մեկը, հետո շրջեց ողջ Հիգայով, ստուգելով, թե իր բոլոր նախնիին հրամաններին արդյոք կատարվե՞լ են՝ նրանց կողմից, ովքեր ստացել են դրանք: Նա ամեն մի կիսատ մնացած կամ չարված բան արեց, որպեսզի փակի կուճանների ճանապարհը: Կարգի գցելով բոլոր զործերը՝ նա այնտեղից գնաց և ճամբար գարկեց այսպես կոչված Սրբազան լճի մոտակայքում, որը հեռու չէ Ամբիոնից: Փիշերը նրա մոտ եկավ ուն Բուդիդ, սա հայտնի վախճաններից էր՝ լուր բերելով, թե կուճանները անցել են Դանտրիան: Այդ ժամանակ կայսրը որոշեց լուսաբացին հավաքել իր առավել արժանի ազգականներին ու զորավարներին և նրանց հետ բնակարկել անելիքը: Բոլորն առաջին, որ պետք է զբաղեցնել Ամբիոնը և կայսրը այսպես կոչված Թերման պահպանելու համար անմիջապես ուղարկեց վարձկաններին՝ Սկալիարիոս Իլիանին ու այլ ընտիր ռազմիկների, ինչպես նաև Կանտակուզենոսին և Թաթիկին, իսկ ինքը մեկնեց Ամբիոն: Իմանալով այն մասին, որ կուճանները շարժվում են դեպի Ադրիանապոլիս՝ նա մոտո՞ղ կանչեց բարձրաստիճիկ Ադրիանապոլիսցիներին, որոնց մեջ առավել հայտնիներից էին Տարխանիատես-Կատակուզոն ու Նիկեիփորը՝ Բրիեննոսի որդին, որը մի ժամանակ ձգտել էր կայսերական իշխանության, ինչպես և իր հայրը, որը ևս կուրացվել էր: Կայսրը հրամայեց նրանց ամրոցը լավ պահպանել և, երբ մոտենան կուճանները, զսպվածությունը վերցնել ու նրանց դեմ մարտի մեջ չմտնել, այլ ողջամիտ լինել, հեռվից հարվածել նրան և գրեթե միշտ դարպասը փակ պահել: Նա նրանց մեծաթիվ ողորմածություններ խոստացավ, եթե նրանք կատարեն իր հրահանգները: Տալով նման հրահանգներ նաև ուրիշներին՝ ինքնակալը, ուրախ իռպեց լեցուն, նրանց ուղարկեց Ադրիանապոլիս: Կոնստանտին-Եվթոլմիոս Կատակուզոնին նա մի նամակով հրամայեց իրենց զորքերի հետ իր հետ վերցնել Մոնաստրային, այդ կիսաբարբարոս ռազմական մեծ փորձ ունեղ, ինչպես նաև Միթայե Ամենասին և, հենց որ կուճանները կանցնեն կլետուրները, շարժվել նրանց հետևից ու անակնկալ հարձակվել նրանց վրա: /3/ Այդ ընթացքում կուճանները վախճաններից իմացան կիրճերով անցնելու արահետները և հեշտությամբ անցան Հիգը: Երբ նրանք մոտեցան Գոլոնին՝ բաղաբնի բնակիչները անմիջապես շրջապեցին ամրոցի հրամանատարին և նրան կուճաններին հանձնեցին, որոնց դիմալորեցին ուրախ բացականչություններով: Կոնստանտին Կատակուզոնը, որը լավ հիշում էր կայսեր ցուցումները, հանդիպելով պարենամթերքի համար ամրոցից ելած կուճաններին, բաջարար հարձակվեց նրանց վրա և գերի վերցրեց ինչպե՞ս հարյուրյակ: Կայսրն անմիջապես նրան իր մոտ կանչեց ու պարգևատրեց նորեկիսիմոսի տիտղոսով» (Ամնա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 10, մաս 2, 3):

³⁴¹⁷ «Սենեբերիմ մահն էլ այսպիսի պատճառով եղավ: Մելիքշահից (**Սելջուկյան սուլթանության Սելիք-Շահից – Մ.Ֆ.**) հետո յուրաքանչյուր դք, գլուխը վեր պահած, ինքնիշխան դարձավ և, մեկը մյուսի դեմ ելնելով, ով իր կարողանում էր, ավերում էր երկիրը, թալանում ու հափշտակում: Այդ պատճառով անիծյալ իմամյականները, երբ որ նախանձով են լցված Բաղբն գեղեցիկ և ամուր թագավորության նկատմամբ, այն իրենց համար մեծ խոցընդոտ համարելով, նույնպես գլուխ բարձրացրին: Եվ ահա Պարտավի, Առանի և Գանձակի եւփրը (**Շաղադյանների եւփրոպայան եւփր Սանուչե իբն Շավուրը (1087-1118) – Մ.Ֆ.**) բազմամարդ զորքերով ելավ ու եկավ պատերազմելու Սենեբերիմի դեմ: Նրա հետ էր Շիրակի իշխան Գրիգորը՝ Ալիարատի որդին: Սենեբերիմն, այդ իմանալով, նախանգի ողջ բնակչությունն ամրացրեց անառիկ ամրոցներում: Եվ ապա անիծյալ

Եւրոյ, գալով ու տեսնելով, որ անհնարին է մարդկանց ուժով հաղթահարելը, անեցի իշխան Գրիգորին, որն ինչ-որ պատճառով իր մոտ էր գտնվում ուղարկեց Սենեքերիմ արքայի մոտ՝ ասելով. «Երդմամբ համազոր եղան, որ զա ինձ մոտ, միայնց հետ բարեկամանալս և իրեն մեծամեծ պարգևներով հետ կուղարկեմ, իսկ եթե չհամաձայնեցնես, այդ դեպքում զլուխդ կկտրեմ»։ Այսպէս Գրիգորն ընթացավ այն չար ճանապարհով։ Նա, մտնելով Սենեքերիմի մոտ մեծամեծ երդումներով, համաձայնեցրեց նրան՝ գալու Եւրոյի մոտ։ Եվ նրանք միասին եկան։ Չարագուն գազանը, Սենեքերիմին տեսնելով, իր պայմանը դրժեց և, մոլուրոցով հարձակվելով թագավորի վրա, սպանեց նրան, իսկ ինքն անցավ, գնաց իր աշխարհը։ Ահա այսպէս մարեց թրիստոնյաների ճրագը, որ մնացել էր Բաղդի ամուր տեղում։ Եվ եկան մեծամեծներն ու սպանվածի որդիները, մեծ լաց ու կոծ արեցին նրա վրա և վեր դրին, տարան Վահանի սուրբ վանքը, այնտեղ գերեզման դրին ուրիշ թագավորների շիրիմների մոտ» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 59)։

«Հայոց 523 թվականին Գանձակի Փատյուն Եւրոյը (Շարդարյանների Եւրոյության Եւրոյ Մանուէլը իբն Շավուրը – Մ.Յ.) Գրիգոր Մագիստրոսի որդի Վասակ Պահլավին Առանի ողջ զորքով ուղարկեց Բաղդի ու Կապանի անտառի ամրոցները։ Նրանք խաբէութեամբ մտոյ գործեցին այնտեղ և սպանեցին Հայկազուն Սենեքերիմ արքային, որովհետև այնտեղի թագավորները հայեր էին, բայց թագավորությունը չվերացվեց» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 59)։

«Եւրոյ Փաղուրը (Շարդարյանների Եւրոյության Եւրոյ Մանուէլը իբն Շավուրը – Մ.Յ.) Գրիգոր Մագիստրոսի որդի Վասակ Պահլավունուն մեծ զորքով ուղարկեց Բաղաբերդի դէմ։ Վերջինս խաբէութեամբ սպանեց հայոց արքա Սենեքերիմին և գրավեց Սյունյաց երկիրը ու հենց դա էլ եղավ այդ երկրում տաքիկների իշխանության սկիզբը» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3)։

³⁴¹⁸ «Թորոս կուրապաղատը ամեն կերպ աշխատում էր տիրանալ քաղաքին և փրկել հավատացյալներին այլազգիների ձեռքից։ Դրա համար էլ նա սկսեց բերդի մոտից պարիսպ կառուցել, որով ամրացրեց քաղաքի մի մասը։ Բերդը գտնվում էր պարսիկների ձեռքում և այնտեղ կար թուրքերից բաղկացած կայազոր, ինչպես նաև հայկական զորքերից մի գունդ, որ Դոնուշն (Դամասկոսի Եւրոյության Եւրոյ Տուտուշը – Մ.Յ.) էր հաստատել։ Մանկակի բերդում գտնվող սպասարարը, տեսնելով, որ կուրապաղատն ամրացրեց քաղաքը և բերդն անջատել է մնացած քաղաքից, մոտակայքում գտնվող Եւրոյներին նամակ գրեց և հայտնեց նրա արածի մասին, թե քաղաքը, սկսած ծովի դռնից մինչև Սուրբ Թորոսը, նա պարսպապատեց, 25 աշտարակ կառուցեց, գրավեց Ներքին բերդը և տիրեց ամբողջ Ուռհա քաղաքին։ Հայոց 544 թվականին Արտուխի որդի Սուբանը (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Եւրոյության ապագա հիմնադիր Եւրոյ Սուբանը – Մ.Յ.) և Սամոսատի Եւրոյ Պալուխը (Սիւռուհի, հետագայում՝ հայրերդի Արտուխյանների Եւրոյության ապագա Եւրոյ Բալակը – Մ.Յ.)՝ Ամիրխագեի (Ինդիստըն նկատի ունի Մարդինի Արտուխյանների Եւրոյության ապագա հիմնադիր Եւրոյ Էդազիին, սակայն վերջինս իրականում Բալակի ոչ թե հայրն էր, այլ՝ հորեղբայրը – Մ.Յ.) որդին, հեծյալների զորահավաք անելով, հնձի օրերին հարձակվեցին Ուռհայի վրա։ Ուռհայի տեր Թորոս կուրապաղատը շատ խելացի գործունեություն ծավալեց և սկսեց ամեն կողմից ամրացնել քաղաքը։ Հակառակորդները, բաբաններ և փրիկյակներ կանգնեցնելով, անխնայ հարկածուժն էին բաղադրել պարսպին։ Թուրքերը բազում օրեր անդադար մարտ էին տնդում, բայց քաղաքին ոչինչ անել չկարողացան։ Պաշարման վաթսուհինգերորդ օրը, երկու տեղից ճեղքելով քաղաքի պարիսպը, նրանք խուժեցին քաղաք և մարտն արդեն քաղաքում էր գնում, բայց նրանք նորից չկարողացան տիրանալ քաղաքին։ Այդ նույն օրերում 40.000 զինվորներով եկավ Հայեայի սուլթանը, որի անունը Ուստուան (Հալեայի Եւրոյության Եւրոյ Ռիդվանը (1095-1113) – Մ.Յ.) էր՝ Դոնուշի որդին։ Ուռհայի վրա հարձակվեց և Աղսիանը՝ Աստիդի տերը (Աստիդի Եւրոյության Եւրոյ Ցադի Սիանը – Մ.Յ.)։ Դրա վրա Սուբանն ու Պալուխը փախան սուլթանից։ Քաղաքացիները, տեսնելով այդ զորքերը, սարսափահար եղան, սակայն Թորոս կուրապաղատը Ուռհայի բոլոր բնակիչներին սիրտ էր տալիս և քաղաքի կարիքները հոգայու համար նա անհամար դրամ հատկացրեց։ Քաղաքի համար բազում օրեր կատաղի պատերազմ մղեցին, բայց աստված օգնեց քաղաքացիներին և թշնամին չկարողացավ ոչինչ անել։ Բոլոր քաղաքացիները, առյուծասիրտ դարձած, դիմազուսկեցին այլազգիներին, որոնց զորքը, կատաղի պատերազմի ճարահատյալ, ամոթով հեռացավ։ Այն ժամանակ սուլթանի զինվորներից մեկը, որի անունը Մխիթար էր և նա թրիստոնյա էր, իր մարտիկների հետ խորհրդակցեց բերդը Թորոս կուրապաղատին հանձնելու մասին։ Պատրիկ Մխիթարը 30 հոգով զիջելով միջոց գտավ և Մանկակի ավազ բերդը հանձնեց Թորոս կուրապաղատին, որի արդյունքում Ուռհա քաղաքում խաղաղություն տիրեց...։ Այդ տարին Թորոսի կարգադրությամբ Ուռհա իրավիճակը Ալփիհրակ սուլթանը, որը Գոլմուշի տոհմից էր։ Թորոսն իր թշնամիների հանդեպ վրեժ լուծելու համար Ուռհան նրան տվեց, բայց Ալփիհրակը որոշեց Թորոսին սպանել և ավարի առնել ողջ քաղաքը։ Թորոս կուրապաղատն իմացավ այդ խարդավանքի մասին և, Ալփիհրակին թույն խմեցնելով, փութանակի բաղնիք ուղարկեց, ուր նա տեղն ու տեղը ստակեց, իսկ նրա զինվորները, իմանալով այդ մասին փախուստի դիմեցին և Թորոս կուրապաղատը վերստին տիրացավ Ուռհային։ Ալփիհրակն Ուռհայում տիրեց 33 օր» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2)։

«Տուտուշն (Դամասկոսի Եւրոյության Եւրոյ Տուտուշը – Մ.Յ.) անմիջապէս զորք ուղարկեց Ուռհա, որպէսզի քաղաքն իրեն հանձնի, սակայն Ուռհայեցիները նրան ոչինչ չտվին։ Բերդապետն ասաց. «Մինչև ինձ Բուզանից որևէ Նշան չբերեք, ես ձեզ մի քար անգամ չեմ տա»։ Երբ նրանք ձեռնունայն հետ դարձան, Ուռհայեցիները վախեցան, թե չլինի՝ հանկարծ միջնաբերդի թուրքերը հանձնեն օտար զորքերին և սրանք գան ու ավարի մատնեն քաղաքը։ Այդ պատճառով Հեթումի որդի Թեոդորոսը համարձակեցին ելալ և քաղաքի ներսում պարիսպ կառուցեց՝ արևմտակողմում հոսող գետի մոտից մինչև հարավային դարպասը։ Այսպիսով, մի քանի օրում նա բերդն անջատեց քաղաքից, իսկ Տուտուշը զայրացած լինելով Ուռհայի վրա, կորեց Բուզանի գլուխը և Ալփիհրակ գորահրամանատարի հետ ուղարկեց, որն, ինչպես վերը նշեցինք, գրավել էր Մեյխտենն։ Երբ սա Ուռհա եկավ, բերդապետը, տեսնելով Բուզանի գլուխը, բերդը հանձնեց նրան։ Միջնաբերդ մտնելով՝ նա գրավեց նաև քաղաքը։ Չորրորդ մտալ, բանակ որեց քաղաքի արևմտակողմում՝ Սուրբ Դովհանեսի տաճարի շուրջը։ Տուտուշը Ալփիհրակին հրամայեց իր Ուռհան ավարի մատնել՝ սկզբից և եթե իրեն չհանձնվելու համար։ Ալփիհրակի հետ եղող զորականները, մինչև նա միջնաբերդում էր, շարունակ ստիպում էին նրան քաղաքը ենթարկել կողոպուտի, սակայն նա օրեցօր հետաձգում էր։ Մի օր միջնաբերդում նա իր զորահրամանատարների համար խնջույք կազմակերպեց՝ հրավիրելով քաղաքում գտնվող այլևայլ երաժիշտներին, որոնց թվում էր նաև մի թրիստոնյա երգչուհի կիրա Գալի անունով։ Երբ Ալփիհրակի սիրտը գինուց մեղմացավ, զորահրամանատարները մոտեցան և խնդրեցին, որ նա կատարի իրենց տված խոստումը՝ քաղաքի կողոպուտի մասին։ Եվ նա երդվեց, որ մյուս օրը առավոտյան կիրամայի ավարի մատնել քաղաքը։ Թեև նրանք խոսում էին պարսկերեն լեզվով, երգչուհի հասկացավ նրանց խոսակցությունը և անմիջապէս զորավոր հնար գտավ ու իբր թե փորացավից սկսեց գոռալ։ Երբ հարցրին, թե ինչ է ուզում, որ բերեն իրեն, նա ասաց, որ այդ ցավն իր համար սովորական է և, երբ բռնում է, ոչինչ չի կարող օգնել, բացի բաղնիքից։ Նրան թույլ տվին գնալ բաղնիք։ Իջնելով բերդից՝ նա անմիջապէս ուղղվեց Հեթումի որդի Թեոդորոսի մոտ և ողջ իրողությունը հայտնեց նրան։ Վերջինս ասաց. «Ով կին, ողջ քաղաքի արյունը բո ձեռքում է, տես, թե ինչպես պիտի փրկես քաղաքը»։ Թեոդորոսը նրան տվեց իր մատանին, որը շփվելով կերակրի կամ քնկալիքի հետ, կարող էր անմիջապէս մահ պատճառել։ Կինը, վերցնելով մատանին, բարձրացավ բերդ՝ ձևացնելով, թե ցավը կտրվել է։ Տեսնելով նրան՝ նստածներն ուրախացան ու ցնծացին և նա ելավ պարելու։ Վերցնելով մի գինու բաժակ՝ նա սկսեց անպարկէշտորեն պարել և մատանին ընկղմեց բաժակի մեջ։ Պարից հետո նա մոտեցավ և բաժակը մատուցեց Ալփիհրակին։ Հենց որ նա խմեց, անմիջապէս ռոնաց փորացավից, իսկ կինն ասաց. «Տեր իմ, շտապիր բաղնիք, քանի որ բաղնիքի միջոցով անցավ նաև իմ ցավը»։ Երբ նա մտավ բաղնիք, կինը հանեց նրա շորերը և հետևեց նրան։ Անցնելով ներքին սենյակը՝ Ալփիհրակն անմիջապէս հոգին փչեց։ Կինը դուրս եկավ և ասաց դռանը կանգնած ներքիններին ու ծառաներին, որ տեղը բնած է և թող նրան չանհանգստացնեն։ Դրանից հետո Ուռհայեցիները գլխովին զինվեցին և մեծ զորքով շարժվեցին բանակած թուրքերի կողմը։ Տեսնելով այդ՝ սրանց ձեռքերը թուլացան, քանի որ Ուռհայեցիների զորքի համեմատ իրենք շատ քիչ էին։ Նրանք վազեցին՝ լուր տալու զորահրամանատարին, սակայն, նրան մեռած գտնելով, սրտակտուր եղան։ Այսպէս՝ նրանք խնդրեցին Ուռհայեցիներին, որ իրենց թույլ տան դուրս գալ քաղաքից։ Եվ նույն ժամին էլ նրանք բոլորը դուրս եկան քաղաքի արևմտյան դարպասից ու գնացին իրենց երկիրը, իսկ ուժերը բերդում էին, մատնվեցին նեղության, քանի որ անջատված էին քաղաքից նրա ներսում կառուցված պարսպի պատճառով։ Նրանք լուր ուղարկեցին Տուտուշին և հայտնեցին իրողությունը։ Վերջինս պատրաստվելով զորքով շարժվել քաղաքի վրա, աստուծ կամբով հիվանդացավ և մեռավ։ Երբ բերդում գտնվողները լսեցին այս լուրը, սրտաբեկվեցին։ Այսպէս Հեթումի որդի Թեոդորոսը, համաձայնության գալով բերդապետի հետ, նրանից գնեց բերդը։ Նա ելավ ու գնաց, իսկ Թեոդորոսը ստացավ քաղաքի Վերին բերդը։ Եվ այսպէս, Ուռհան իր միջնաբերդով անցավ ռուսներին, մինչև որ եկան ֆրանկները և տիրեցին նրան, ինչպես ցույց կտանք Տիրոջ գործությանը» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 241)։

«Թորոս կուրապաղատը, որը տիրում էր Ուռհային, սկսեց ամրացնել քաղաքի պարիսպները։ Նա ձգտում էր տիրել նաև միջնաբերդին, որը պատկանում էր պարսիկներին և պաշտպանվում էր թուրքերի կողմից, ընդ որում այնտեղ կային նաև չնչին բանակի հայեր, որոնք թողնվել էին Դոնուշի (Դամասկոսի Եւրոյության Եւրոյ Տուտուշի – Մ.Յ.) կողմից։ Սպասալար Մանիակը, որը միջնաբերդում էր, իմացավ այդ մասին և մոտակայքում եղող Եւրոյներին հայտնեց, որ Թորոսը տիրել է քաղաքին։ Եվ ահա Հայոց 544 թվականին Սուբան իբն Արտուխը (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Եւրոյության ապագա հիմնադիր Եւրոյ Սուբանը – Մ.Յ.) հավաքեց իր զորքերը և Սամոսատի Եւրոյ Բալուխի (Սիւռուհի, հետագայում՝ հայրերդի Արտուխյանների Եւրոյության ապագա Եւրոյ Բալակի – Մ.Յ.) հետ միասին եկավ Ուռհա քաղաքի վրա։ Կուրապաղատ Թորոսը ամրացված քաղաքում և սկսեց մեծ վարպետությամբ պաշտպանել այն, որի արդյունքում այլազգիները ամոթով հետ դարձան՝ Թորոսին տալով միջնաբերդը։ Քաղաքը խաղաղվեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

«Հայոց 544 թվականին Արդուխի որդի Սուքմանը (Հիսն-Բեֆի Արտուխյանների Էմիրության ապագա հիմնադիր Էմիր Սուքմանը – Մ.Ֆ.) և Սամուսատի Էմիր Պալտուխը (Սրուհի, հետագայում հարքերդի Արտուխյանների Էմիրության ապագա Էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.)՝ Ամիրխազեի (հեղինակը նկատի ունի Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության ապագա հիմնադիր Էմիր Էղդազին, սակայն վերջինս իրականում Բալակի ոչ թե հայրն էր, այլ՝ հորեղբայրը – Մ.Ֆ.) որդին, գալիս են Ունիայի վրա ու վերադառնում մեծ ամրոցով, որովհետև Թեոդոր Կուրապաղատը իմաստությամբ ու բազմությամբ պահում էր բաղաբը, այնպես որ Նուխիսկ Ռատվան սուլթանը (Հայեայի Էմիրության Էմիր Ռիդվանը – Մ.Ֆ.) չի կարողանում հնազանդեցնել նրան» (Վարդան Արևելցի «Տեղեքսիական պատմություն», գլուխ 63):

«Ինչ վերաբերվում է Մելիք-Ռիդվանին (Հայեայի Էմիրության Էմիր Ռիդվանին – Մ.Ֆ.), ապա սա Հիջրի 488 թվականին ելավ Հայեայից ու նրա հետ էր նաև Ջանահ-Էր-Դուլա Յուսեփը: Նրանց Ամիրիոքի իրենց գործով միացան Յագի-Սյանը (Ամիրիոքի Էմիրության Էմիր Յուսի Սյանը – Մ.Ֆ.) և Յուսուֆ իբն Աբական ու նրանք ուղղություն բռնեցին դեպի առ-Ռուխա՝ իրենց հետ այս բաղաբի բնակիչներից պատանդներ ունենալով: Մելիք-Ռիդվանը ձգտում էր խլել բաղաբը այն մարդկանցից, որոնք այնտեղ բաղաբի պահպանության համար լքանակվել էին իր հոր (Համասկուսի Էմիրության Էմիր Տուտուշի – Մ.Ֆ.) կողմից, իսկ երբ առ-Ռուխա ժամանեցին Յագի-Սյանը և Յուսուֆը, սրանք էլ նպատակ ունեին բռնել Ջանահ-Էր-Դուլային և Ռիդվանին ինքնուրույն տիրակալ դարձնել: Վերջինս, սակայն, փախավ նրանցից, անցավ Եփրատը և ժամանեց Հայեայ: Ռիդվանը հետևեց նրան ու մտավ Հայեայ, իսկ առ-Ռուխայի պատանդները փախան նրանից ու վերադարձան իրենց բաղաբ: Յագի-Սյանը և Յուսուֆ իբն Աբակը վերադարձան Ամիրիոք, իսկ Ռիդվանը առանձնացավ նրանցից» (Բեմալ-Էր-Ղին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

³⁴¹⁹ «Երբ թուրք Էմիր ալ-Փարսեզ Զրիստուսի 1095 թվականին եկավ Մելիքների վրա, Գարրիելը խաբեց նրան, գերեց ու հետո մեկնեց Եդեսիա, որտեղ թուրքները ու սպանեց: Նա մահացավ, իսկ Գարրիելը թուրքերի հետ միասին հետ եկավ Մելիքներ, խաբեց նրանց, մտավ բաղաբ իբր այն բանի համար, որ հետո նրանց ներս թողնի, սակայն փակեց դարպասները: Այս թուրքերը իրենց առաջնորդ ընտրեցին յուրպիսեպես մեկին՝ Դաուդին, որից հետո ամալացրին շրջակայքն ու պաշարեցին բաղաբը: Այդ ժամանակ, ահա, Սեբաստիայից եկավ Հանիշմանը (Հանիշմանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին (1071-1104) – Մ.Ֆ.) ու հաշտեցրեց նրանց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 6):

³⁴²⁰ «Տեսնելով, որ Գոյոեան ընկել է կուսմաների իշխանության տակ՝ հարևան բաղաբները՝ Դիսմբուլան և մյուսները, ևս անցան կուսմաների իշխանության տակ, ուրախությամբ դիմավորեցին նրանց, հանձնեցին բաղաբները ու սկսեցին ներքոցել Կեղծ-Դիոգենեսին, իսկ սա, իշխանության տեղ դառնալով այդ բաղաբների վրա, կուսմանական ողջ գործով ուղղություն բռնեց դեպի Ամբիլոս՝ մտադրվելով գրոհել այդ բաղաբի պարիսպները: Այդ ժամանակ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.), բաղաբում էր: Դեռևս մանուկ հասակից նա մեծ ռազմական փորձ էր ձեռք բերել ու այդ պատճառով էլ նկատեց, որ տեղանքն ինքը կուսմաների հարձակման համար խորհրդանշաբար է հանդիսանում և բաղաբային պարիսպների համար լավ պաշտպանություն է ապահովում: Դրա համար էլ նա, բաժանելով զորքը մասերի, հրամայեց բազմել դարպասները և ըստ ջոկատների շարքեր իր զորքը դրսուլել խիտ շարքերով՝ կուսմաների մարտական շարքերի ծայրում... (բնագրում բացթողում է - Մ.Ֆ.) հռոմեական զորքի մասը, գոռալով... (բնագրում բացթողում է - Մ.Ֆ.) փախուստի մատնեց ու հետապնդեց մինչև ծով: Ինքնակալը, տեսնելով այդ և հնարավորություն չունենալով դիմադրել նրան մեծաթիվ թշնամու՝ ռազմիկների հրամայեց պահել կուս շարքերը և չեղնել շարքերից: Կուսմաները ևս կանգնած մնացին մարտակարգում հռոմեացիներին դեմ հանդիման և իրենց հերթին ևս չէին հարձակվում նրանց վրա: Այս ամենը շարունակվեց երեք օր՝ առավոտվանից երեկո: Տեղանքը խանգարում էր կուսմաներին սկսել մարտը, չնայած նրանք ցանկանում էին այդ անել, իսկ հռոմեական զորքից ոչ-որ նրանց վրա չէր հարձակվում: Ամբիլոս ամրոցը հետևյալ կերպ է տեղադրված: Նրա աջից Պոնտական ծովն է, իսկ ձախը բարձրադիր ու դժվարանցանելի մի վայր է, որը խաղողի որդերով է պատված և հարմար չէ հեծելազորի շարժի համար, իսկ ինչ եղավ հետո: Բարձրադիրները, տեսնելով կայսեր ամրությունը և հույսը կտրելով իրենց ծրագրերի իրականացումից՝ այլ ուղի ընտրեցին և շարժվեցին դեպի Ադրիանապոլիս» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 10, մաս 3):

³⁴²¹ «Նրանք ուղղվեցին դեպի Ադրիանապոլիս և ճամբար զարկեցին բաղաբի պարիսպների մոտ: 48 օր շարունակվեցին մարտերը, բանգի մարտի ձգտող երիտասարդությունը ամեն օր բաղաբից արտագրոհներ և իրականացնում և մարտեր էր մղում բարձրադիրների դեմ: Նիկեփոր Բրիեննոսը, որին ցածրից ծայր տվեց ինքնակոչը, թեքվեց աշտարակից և, լսելով անձանոթ ծայր, պատասխանեց, որ ի դեմս այդ ծայրի տիրոջ, չի ճանաչում Ռոմանոս Դիոգենեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) որդուն, ինչպես արդեն ասվեց, վերջինս Բրիեննոսի կոչեցյալ եղբայրն էր, այդպես թիչ չէր պատահում, և ավելացրեց, որ Ռոմանոսի իրական որդին սպանվել է Ամիրիոքի տակ: Այդ խոսքերով նա հեռու վանեց ամրաշար խաբեքային, իսկ ժամանակը գնում էր, պաշարյալներն արդեն սկսել էին կարիքներ կրել ու դրա համար էլ նամակային ինքնակալի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) օգնությունը խնդրեցին: Նույն պահին էլ վերջինս հրամայեց Կոնստանդին Եվթորվիտին իր եկթակա կոմիտներից բալականին ուժեղ ջոկատ կազմել և գլխավորել նրանց հետ միասին Կալաֆատի կողմից մտնել Ադրիանապոլիս: Այդ ժամանակ Կատակոլոնը անմիջապես Օրեստոյի ճանապարհը բռնեց՝ հույսով, որ կուսմաների համար աննկատ կանցնի, սակայն նրա ծրագիրը չհաջողվեց, բանգի կուսմանական հեծյալները նկատեցին ռուսներն և, անհամեստ գերազանցելով թվով, հարձակվեցին նրանց վրա, հետ շարժվեցին ու եռանդուն կերպով սկսեցին հետապնդել: Այդ ժամանակ Կատակոլոնի որդի Նիկեփորը, որը հետագայում դարձավ իմ փեսան, ամուսնանալով իմ քույր Մարիա Ծիրանածնի հետ, պատելով երկար Նիգակը, անակնկալ շուռ եկավ դեպի իրեն հետապնդող սկյուրը և խոցեց նրան ուղիղ կրծքից: Սա անմիջապես մահացած գետին տապալկեց: Նիկեփորը իրոք կարողանում էր տիրապետել Նիգակին և պաշտպանվել վահանով: Տեսնելով այդ Նիկեփորին, նրան կարելի էր դնել Նորմանդիայի բնիկի, այլ ոչ թե Ռուսի տեղ: Զիով նրա այդ երիտասարդը մի իսկական հրաշք էր: Բնությունը շռայլորեն օժտել էր նրան, նա հարգալից էր Աստծո նկատմամբ, փափուկ և ուշադիր մարդկանց հետ: Չէր անցել դեռ 48 օրը, երբ Նիկեփոր Բրիեննոսի հրամանով, հենց սրա ձեռքում էր գտնվում Ադրիանապոլիսի ողջ իշխանությունը, բաջարի ռազմիկները անակնկալ կերպով բացեցին դարպասները և հարձակվեցին կուսմաների վրա: Սկիզբ առած համառ մարտում շատ ռուսներ զոհվեցին: Ռուսները արիաբար մարտնչում էին, չիղգայով կյանքի մասին, և նրանք շատ թշնամիներ սպանեցին: Հենց որ Մարիանոս Մավրի Կատակոլոնը նկատեց Թագուրտակին (Ղեկավարական խնդրության համիշխան խան Թագուրտակին – Մ.Ֆ.), սա կուսմանական զորքի առաջնորդն էր, նա, պատելով երկար Նիգակը, ինչքան ուժ ուներ սլացավ հենց նրա վրա և, մի թիչ էլ, ու նա կապաներ նրան, եթե Թագուրտակին շրջապատող կուսմաները օգնության չտապեին: Մարիանոսը հազիվ փրկվեց մահից: Այս Մարիանոսն ի դեպ, չնայած դեռ շատ երիտասարդ էր, նա նոր էր դուրս եկել մանկական տարիքից, բայց հաճախ էր դուրս գալիս Օրեստոյի դարպասից, որպեսզի մարտնչի կուսմաների հետ: Նա ամեն անգամ հաղթականորեն հետ էր վերադառնում՝ սպանելով կամ վիրավորելով թշնամիներից որևէ մեկին: Դա իրոք մի բացարձակ ռազմիկ էր և ինկնելով բացարձակ, նա այդ ժառանգությունը էր ստացել իր նախնիներից: Փրկվելով իրեն սպառնացող մահից՝ նա, այրվելով գայլույթից, նետվեց Կեղծ-Դիոգենեսի վրա, որը կանգնած էր գետի ափին, այնտեղ, որտեղ բարձրադիրների հետ մենամարտում էր Մարիանոսը: Տեսնելով, որ Կեղծ-Դիոգենեսը լիով ծիրանի է հագել և նրա հագին արթալական շորեր կան, իսկ նրան շրջապատող մարդիկ էլ, ով ուր պատահի ցրվել են, նա բարձրացրեց մորակը և սկսեց առանց խղճահարության մորակահարել նրա գլխին՝ կոչելով ինքնակոչ» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 10, մաս 4):

³⁴²² «Այդ ընթացքում կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.), որ դեռևս գտնվում էր Ամբիլոսում, լուր ստանալով, որ կուսմաները պարենամթերք ձեռք բերելու համար ցրվել են մոտակա տարածքներում, ելավ Ամբիլոսից և հասավ Փոքր Նիկիա: Իմանալով, սակայն, որ Կիցան՝ կուսմանական զորքի առաջնորդը, 12.000 ռազմիկներ է առանձնացրել պարենամթերք ձեռք բերելու նպատակով, հարուստ ավար է ձեռք գցել և կուսմաների հետ մոտեցել է Տավրոկոմայի կիրճին, կայսրը հավաքեց իր ջոկատները, իջավ գետի ափ, այն գետի, որը հոսում էր այդ կիրճի միջով, և ճամբար զարկեց: Այդ վայրը խիտ կերպով պատված էր ծառերով ու թփուկներով: Այնտեղ տեղակայելով զորքը՝ նա թուրքերի մի մեծ ջոկատ առանձնացրեց, որի ռազմիկները փորձառու էին աղեղնամարտում, և ուղարկեց նրանց կուսմաների դեմ այն հաշվարկով, որ թուրքերը մարտ սկսեն կուսմաների հետ, որպեսզի, մի բանի հեծյալ հարձակումներից հետո, նրանց լանջն ի վայր ներքև բաշեն: Կուսմաները, սակայն, թեև հարձակվեցին թուրքերի վրա և անզուսպ կերպով հետապնդեցին նրանց մինչև հռոմեական մարտակարգը, բայց հետո, պահելով ձիերը, վերադարձվեցին շարքերը ու պատրաստվեցին հարձակվել արդեն ռուսների վրա: Կայսրը նկատեց, որ ինչ-որ մի կուսման էլ է շարքերից մի պատվում է մարտակարգի առջևում՝ կարծես մենամարտի հրավիրելով հակառակորդին: Ալեքսեյը չկարողացավ տանել այն, որ իր զորքի աջ ու ձախ թևերը անգործության են մատնվել, առանձնացավ մնացածից և, ինչքան ուժ ուներ, սլացավ մարտ տեղացող այդ բարձրադիր վրա: Նա Նիգակով հարվածեց կուսմանին, մինչև կործան նրա կուրծքը խրեց թուրքը և տապալեց ձիուց: Այդ օրը կայսրը աչքի ընկավ ավելի շուտ որպես ռազմիկ, քան որպես գորավար: Դրանով նա անմիջապես արիության հաղորդեց հռոմեական զորքին և վախեցրեց սկյուրներին: Ինչպես մի աշտարակ՝ նա շարժվեց սկյուրների վրա և ճեղքեց նրանց շարքերը: Այս կերպ բարձրադիրների շարքը ճեղքվեց, իսկ նրանք էլ անկանոն կերպով ցրվեցին տարբեր կողմեր: Այդ օրը կուսմաներից սպանվեց մոտ 7.000 հոգի, իսկ գերի էլ վերցվեցին 3.000 մարդ: Խլված ավարը կայսրը թողնալատեց, ինչպես սովորաբար է արվում, բաժանել ռազմիկների մեջ, բանգի դրանից թիչ ժամանակ առաջ այն թալանվել էր շրջակայքից և ահա Ալեքսեյը հրամայեց այն վերադարձնել բնակիչներին» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 10, մաս 4):

³⁴²³ «Նիգարը (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Նիգար իբն ալ-Մուսաթանիդը (1094) – Մ.Ֆ.) փախավ Ալեքսանդրիա, որը Նասիր ալ-Դաուլա Աֆտաբին (Պետրոս Հայի գինակից Ավետիք Հայինը – Մ.Ֆ.) էր, և այնտեղ Ալեքսանդրիայի ժողովուրդը նրան խալիֆա հռչակեց՝ կոչելով ալ-Մուսաթաֆա Լիդինիլլահ: Մարդիկ նրան խույթառ տվեցին ու անիծեցին Աֆդալին (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր

գորահրամանատար Աֆդալ Յայը (1093-1121) – Մ.Ֆ.): Նրան օժանդակեց նաև Ալեքսանդրիայի դատավոր Ջալալ ալ-Դաուլա իբն Ամնարը: Աֆդալը գնաց Նրանց դեմ, պաշարեց Ալեքսանդրիան, սակայն պարտված վերադարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁴²⁴ «Ինքը՝ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.), լցված ուրախությամբ, հավաքեց զորքը և վերադարձավ Փոքր Նիկիա: Այնտեղ նա մնաց երկու օր, իսկ երրորդ օրը գնաց Ադրիանապոլիս, որտեղ ոչ քիչ օրեր անցկացրեց Սիվեստրոսի տանը: Այդ ժամանակ կուսմաների բոլոր առաջնորդները որոշեցին խաբել ինքնակային և, լքելով մնացած զորքը, իբր սեփական նախաձեռնությամբ հաշտություն կնքելու նպատակով եկան նրա մոտ: Նրանք հույսը դրել էին այն բանի վրա, որ բանակցությունների ընթացքում կուսմանական զորքը կհասցնի մոտենալ իրենց առաջապահ ջոկատներին: Կայսեր մոտ մնալով երեք օր՝ չորրորդ օրը գիշերը նրանք գնացին իրենց մոտ: Հասկանալով կուսմաների խաբեությունը՝ ինքնակալը շտապ արագագնաց սուրիանդակներ ուղարկեց նրանց մոտ, ում հանձնված էր Չիգայի պահպանությունը, որ նրանք չթուլացնեն ուշադրությունը, այլ, ընդհակառակը, ավելի ուշադիր տանեն պահակությունը և փորձեն բռնել փախստականներին: Դրանից հետո ինքը, իմանալով, որ կուսմանական զորքը իր ունեցած ռազմիկներով ժամանել է Սկուտարի կոչվող վայրը՝ Ադրիանապոլսից 18 ասպարեզ հեռավորության վրա, հաջորդ օրը նա հայտնվեց Ագաթոնիկետում՝ միաժամանակ նաև պարզելով, որ կուսմանական ծավալող դեռևս գտնվում է Ավրիլուդում՝ հիշատակված բաղաբնակից ոչ հեռու գտնվող մի վայրում: Նա մեկնեց այնտեղ, սակայն արդեն հեռվի տեսավ կուսմաների կողմից վառված անթիվ կրակները: Այդ տեսնելով՝ նա մյուս բարձրաստիճան հրամանատարների հետ միասին իր մոտ կանչեց Եկիդայոս Մավրիկատանկոլոնին, որպեսզի նրանց հետ բնակրկի անելիքը: Որոշվեց մարդ ուղարկել վարձկանների առաջնորդ Ուգի հետևից, սա սավորատների թվից էր, կանչել սկյուր Վարացային և կիսաբարբարոս Մոնաստրային ու հրամայել նրանց, ելնելով ծամբարից, ամեն մի վրանի մոտ տասնհինգական և ավել խարույկներ վառել: Այդ ժամանակ կուսմաները, տեսնելով մեծաթիվ կրակները, կորոշեն, որ հռոմեական զորքը հսկայական էր և այնքան էլ բազաբար չէին հարձակվի նրա վրա: Իրոք, այդ խարույկները մեծ վախ գցեցին թշնամիների վրա ու սկիզբ առած մարտում նրանք թիկունք դարձրին: Այդ ժամանակ ինքնակալը բաժանեց զորքը, թեթև զինված ջոկատներին ուղարկեց հետապնդման, իսկ ինքն էլ նետվեց փախչողների հետևից: Հասնելով նրանց Սիդիրայի կետերի մոտ՝ նա շատերին սպանեց, ավելի մեծ թվով թշնամիների էլ գերեց, իսկ առաջ ուղարկված ջոկատները խլեցին կուսմաների ողջ ավարը և վերադարձան: Ինքնակալը, փրկվելով վատ եղանակից, գիշերն անցկացրեց Սիդիրայի կատարին, իսկ լուսաբացին էլ ժամանեց Գոլոնա: Այնտեղ նա մնաց մեկ օր, որպեսզի պարզևատրի իր արիական ռազմիկներին և պատվի նրանց հարուստ նվերներով: Իրականացնելով իր մտադրությունը՝ նա բոլորին, լցված ուրախությամբ, տուն թողեց, ինքն էլ երկու օր անց վերադարձավ կայսրության պալատ» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 10, մաս 4):

³⁴²⁵ «Երբ եկավ Մուհառամ ամսվա առաջին օրը, մեր տիրակալ ալ-Մուսթաֆիլան (Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Նիզար իբն ալ-Մուսթանսիրը – Մ.Ֆ.) ձիավարեց դեպի Կահիրե՝ պատված շքախմբով, գեղեցիկ գեետով և շատ զարդերով, որոնց նմանը երբեք չէին տեսել: Նիզարը նույնպես իր շքախմբով հաստատվեց Ալեքսանդրիայում և ստացել «ալ-Մուսաֆա լի-դիլիլլահ»՝ նախաձուլը: Երբ էմիր ալ-Աֆդալը (Ճաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր գորահրամանատար Աֆդալ Յայը – Մ.Ֆ.) իմացավ այդ մասին, սա զորքեր և զինվորներ հավաքեց ու գնաց Ալեքսանդրիա: Նա պաշարեց այն և պատերազմ մղեց այդ բաղաբնակից: Էմիր ալ-Աֆդալը փորձեց կռվել այնտեղ գտնվողների դեմ ու մեծ ջանքեր թափեց, բայց այս հարցում նա մեծ և ծանր դժվարությունների հանդիպեց: Նա իր գանձարանից շատ փող, հագուստ, պատվի պատմունք, գնեց, ռազմական հանդերձանք և գործիքներ հանեց: Նրանց միջև ծակատամարտերը շարունակվեց Սաֆար ամսից մինչև նույն թվականի Չուլբադա ամիսը: Երբ բաղաբնակի պաշարները, վառելափայտն ու մուկուռ սպառվեցին և Ալեքսանդրիայի բնակիչներն ու այնտեղ գտնվողները տեսան, որ իրենք պարտություն են կրել, Նասր ալ-Դաուլահ Աֆիկինը խնդրեց իր տիրոջը՝ Նշեսամիդ ալ-Աֆդալին, իրեն, Նիզարին և բաղաբնակի բնակիչներին երաշխիք տալ ու ալ-Աֆդալը նրանց ապահովեց դրանով: Բաղաբնակիցները նրա առաջ և Նիզարն ու Աֆիկինը դուրս եկան նրա մոտ: Նա նրանց հրամայեց գնալ Կահիրե և մնալ այնտեղից, մինչև ինքը հասնի այնտեղ, ընդ որում նա նաև մեր տիրակալ ալ-Մուսթաֆիլային խնդրեց ներել նրանց: Այնուհետև նա մտավ բաղաբ, դասավորեց նրա գործերը և բաղաբնակի համար վալի ու բաղի Նշանակեց» (Ամնաուններ «Ալեքսանդրիայի պատմությանը կապողների պատմությունը»):

«Ապա նա (Ճաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր գորահրամանատար Աֆդալ Յայը – Մ.Ֆ.) ավելացրեց զորքը ու գնաց կրկին պաշարեց, գրավեց այն ու, բռնելով Աֆտաբիսին (Պետրոս Յայի զինակից Ավետիք Յային – Մ.Ֆ.), սպանեց: Մուստային (Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Կասիմ Ահմեդ ալ-Մուսթային (1094-1101) – Մ.Ֆ.) բռնեց Նիզարին (Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Նիզար իբն ալ-Մուսթանսիրին – Մ.Ֆ.) ու վրան պատ շարել տվեց, որից սա մեռավ: Նա սպանեց նաև դատավոր Ջալալ ալ-Դաուլա իբն Ամնարին ու նրան օժանդակողներին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁴²⁶ «Թորոսը գավառին տիրանալու նպատակով Ուռհայի Թրսիճ կոչվող բերդը զորքեր ուղարկեց, բայց Սամուսատի Էմիր Պալտուխը (Սիուճի, հետագայում խաբերդի Արտուխյանների Էմիրության ապագա Էմիր Բալան – Մ.Ֆ.) գավառի ողջ զորքով դուրս եկավ նրանց դեմ: Թրսիճ բերդի ասիմաններում ճակատամարտ տեղի ունեցավ, Ուռհայի զինվորները փախուստի դիմեցին և հակառակորդը հասավ Ադրիանոսի կոչվող գյուղը, որտեղ 150 հոգի կոտորեց, մնացածներին էլ գերեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

³⁴²⁷ «Հայոց 545 թվականին Արևմտեքի սուլթանը, որ խլիճ-Արսլան է կոչվում (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանը (1095-1107) – Մ.Ֆ.)՝ Գոլմուշի որդի Սոլիմանի (Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Գոլմուշի – Մ.Ֆ.) որդին, գորահավաք անելով, հսկայական զորքով եկավ Մեխիտեն բաղաբնակի վրա: Նա զորքով ողողեց բոլոր դաշտերը, կատաղի պատերազմ մղեց Մեխիտեն բաղաբնակի դեմ և, բաղաբնակի կանգնեցնելով, նեղում էր բաղաբը: Բաղաբնակի իշխանը, որին խորիլ էին ասում՝ Ուռհայի կուրապաղատ Թորոսի աները, բաղաբը բոլոր կողմերից ամրացրեց և բազաբար դիմագրավեց սուլթանին, որը, թեև այնտեղ մնաց բազում օրեր, այնուամենայնիվ, ոչինչ չկարողացավ անել ու ամոթահար վերադարձավ իր երկիրը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 545 թվականին Արևելքի սուլթան խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով հարձակվեց Մեխիտե բաղաբնակի վրա և, պաշարելով, այն, սկսեց արտասպանել կերպով նեղել: Բաղաբնակի տիրակալ Գաբրիելը, սակայն, որը Թորոս կուրապաղատին աներ էր գալիս, սկսեց բաղաբի կերպով պաշտպանել բաղաբը և խլիճ-Արսլանը ամոթահար իր երկիրը գնաց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հարձակ Յայոց 547 թվականին արևմուտքի սուլթան Ղիճ Ասլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.)՝ Գոլմուշի թոռը, գնում է Մեխիտեի վրա, բայց բաղաբնակի իշխան Ղալիլը՝ Ուռհայի կուրապաղատի աները, նրան անարգանքով հետ է դարձնում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 63):

«Հուլյաների 1406 և արաբների 488 թվականին Իկոնիայի սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) եկավ ու պաշարեց Մեխիտեն, որպեսզի պատերազմի նրա դեմ: Այդ ժամանակ ոմն գլխավոր նախարար, որը սուլթանի կողմից էր ուղարկվել, եկավ բաղաբ, որպեսզի խոսի այն տարր Սալիդ Բար-Մաքունու հետ, որը կոչվում էր Սար-Հովհաննես՝ մի սուրբ և գիտնական մարդ: Եվ ահա երբ այս սուրբ մարդը մոտեցավ, բաղաբնակի անիծյալ հույն հրամանատար Գաբրիելի հրամանով նրա համար թարգմանեցին: «Սուլթանը ձեզ ասում է, դուք պետք է հանձնեք բաղաբը և այդ պարագայում ձեզ համար լավ կլինի, իսկ հակառակ պարագայում սուլթանը սրով ներս կմտնի ու այդ ժամանակ ձեր ու ձեր մարդկանց արյուն մեղքը ձեր իսկ վրա կընկնի»: Այդ ժամանակ այն սուրբ մարդը պատասխանեց. «Եկեք հիմար բաներ չխոսենք, բանգի ոչ մի մարդ ի վիճակի չէ գրավել այս բաղաբը, որովհետև նրա հետ և աստվածային աջակցությունը: Իրոք, այս բաղաբում բավարար պարենամթերք կա տաս տարվա համար, ջրերը նրա միջով են հոսում, իսկ ռազմիկներն էլ բաղաբի են, ինչպես ինքներդ էլ տեսնում եք»: Մինչ այն սուրբ մարդը նման բաներ էր ասում, անիծյալ Գաբրիելը նրա հետևում կանգնած լսում էր: Այն նախարարը, սրբից նման բան լսելուց հետո հեռացավ, իսկ դրանից հետո սուրբը շուտ եկավ դեպի Գաբրիելն ու ասաց. «Դուք լսեցիք, թե ես ինչ ասացի, սակայն ավելի լավ կլինի, որ մենք սուլթանին ծանապարհենք խաղաղությամբ և նվերներով, բանգի դուք ինքներդ էլ տեսնում եք, թե ինչպես են նեղվում և հարուստները և աղքատները»: Այն անիծյալ կառավարիչը իր սրտում այդ սուրբ մարդու դեմ մեծ զայրույթ գգաց և հրամայեց զինվորներից մեկին, որ սպանեն նրան: Այդ ժամանակ սուրբը վազեց Գաբրիելի հետևից և, երբ սա երկու պարիսպների միջև մաստում էր, սկսեց աղաչել նրան խնայել իրեն: Դրանից հետո Գաբրիելը ավելի զայրացավ և սկսեց վերադարձվել թափել սրբի վրա, որից հետո հարվածեց իր ձեռքում գտնվող նիզակով և սպանեց: Երկու օրից հավատացյալները կարողացան ձեռք գցել սրբի մարմինը և թաղել նրան Եկեղեցու մոտ: Այդ ժամանակ էր հենց սակայն, որ սուլթանը, լսելով ֆրանկների գալու մասին, թողեց ամեն ինչ և հեռացավ» (Բար-Յեբերես «Ալշիարիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) շարժվեց Մեխիտենի ուղղությամբ» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 11):

³⁴²⁸ «Այդ ընթացքում արիստատրապ Իլիանը իր զորքերով զբաղեցրեց Ապոլոնիան ու Կիզիկոսը՝ երկու ափամերձ բաղաբները, և սկսեց ամայացնել ծովափնյա ողջ շրջանը: Երբ ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) իմացավ այդ մասին՝ նա հանդերձավորեց իր տրամադրության տակ եղած զգալի ուժերը, որանց տրամադրության տակ փոքրիկ նավեր դրեց, բանգի նավատորմը այդ ժամանակ դեռ պատրաստ չէր, նավերի վրա բաղաբնակ ռազմիկներ և գեղեպուկներ տեղակայեց ու բոլոր սրանց հրամանատարությունը հանձնեց Ալեքսանդր Եվթոլփիոսին՝ հայտնի տոհմից և իր արիությանը հայտնի մի մարդու: Սրանց բոլորին նա ուղարկեց Իլիանի դեմ: Մոտենալով

Ակադոնիային՝ Ալեքսանդրը անսխալապես պաշարեց քաղաքը: Վեց օր անց, անդադար և նույնիսկ գիշերային զորհների արդյունքում նա տիրեց պարիսպների արտաքին շրջային, որը կոչում են էքսպոլիս, սակայն Իլիասը համառորեն պաշտպանում էր միջնաբերդը՝ հույս ունենալով, որ դրսից իրեն օգնություն կգա: Երբ Ալեքսանդրը տեսավ, որ, որպես օգնություն Իլիասին, գալիս է մի ուժեղ բարբարոսական բանակ, իսկ իր ուժերը մոտեցողների նույնիսկ փոքրիկ մասին էլ չեն համապատասխանում, գերադասեց հրաժարվել հաղթանակից, սակայն կենդանի պահել իր ռազմիկներին: Տեսնելով, թե ինչքան բարդ է իր վիճակը և հասկանալով, որ փրկության միջոցներ չեն մնացել, նա որոշեց ուղղվել դեպի ծովը: Նպատակադրվելով դեպի այն լողալ գետով՝ նա իր ռազմիկների հետ բարձրացավ նավերը, սակայն Իլիասը, գուշակելով Ալեքսանդրի մտադրությունը, նրանից շուտ ժամանեց և տիրեց լճից ելնող գետի բերանին...: Լճի մոտքի մոտ հենց կամրջի վրա նա երկու կողմերից արիական ռազմիկներ տեղակայեց, որոնց հրամայեց դարանակալ սպասել ժամանող նավերին: Երբ Ալեքսանդրի բոլոր ռազմիկներն արդեն իմ կողմից հիշատակված փոքր նավերի վրա էին և դուրս էին գալիս լճից, նրանք ընկան Իլիասի թակարդը: Տեսնելով իրենց բաժին հասած վտանգը՝ նրանք լիակատար շփոթվածության մեջ աի իջան: Թուրքերը մոտեցան նրանց և մեծ ճակատամարտ սկսվեց: Շատ ընտիր ռազմիկներ գերվեցին, իսկ շատերն էլ ընկան ջրապտույտի մեջ և տարվեցին հոսանքով» (Ամնա Կոմսենոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 13):

³⁴²⁹ «Իմանալով այդ մասին՝ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ը - Մ.Ֆ.) չկարողացավ համակերպել պարտության հետ և թուրքերի դեմ ցամաքով Օպոսի հրամանատարությանը մի ուժեղ զորք ուղարկեց: Վերջինս մոտեցավ Կիզիկոսին և առաջին իսկ գրոհով գրավեց այն: Դրանից հետո նա իր ջոկատից առանձնացրեց մոտ 300 անվախ և պաշարուն գործում փորձառու ռազմիկներ և ուղարկեց նրանց Դիմակիրոսի դեմ: Նրանք հենց ընթացքից տիրեցին քաղաքին, բնակիչներից ոմանց սպանեցին, իսկ մյուսներին էլ գերված ուղարկեցին Օպոսի մոտ, որը գերիներին անսխալապես կայսեր մոտ ուղարկեց: Դրանից հետո Օպոսը այնտեղից եկավ Ակադոնիա և սկսեց քաղաքի համառ պաշարումը: Իլիասը, ի վիճակի չլինելով մարտնչել նրա դեմ, կամավոր կերպով բաղաբեց հանձնեց, իսկ ինքը իր արյունակից ազգականներով անցավ կայսեր կողմը, որից մեծ նվերներ ստացավ, որոնցից գլխավորը և ամենամեծը՝ սրբազան կնուսը» (Ամնա Կոմսենոս «Ալեքսիական», գիրք 6, մաս 13):

³⁴³⁰ «Դրանից հետո Ռիդվանը (Ջալեայի էմիրության էմիր Ռիդվան - Մ.Ֆ.) և Ջանահ-Էդ-Ղուկա 389 թվականին եկան Թել Բաշիի ու Շեյխ-Էդ-Ղաույր՝ սրի ուժով նվաճելով դրանք Յագի-Սյանի (Ամսիդի էմիրության էմիր Յագի Սյանի - Մ.Ֆ.) կողմնակիցներից ու հարձակում գործելով Ամսիդի շրջանի վրա: Նրանք Ջալեա վերադարձան 389 թվականի Ռամադան ամսվա սկզբին» (Թեմալ-Էդ-Ղին «Ջալեայի պատմության հատվածներ»):

³⁴³¹ «Ի վերջո դուքս Գոդֆրուան (Ներքին Լոթարինգայի դուքս (1087-1100), Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին - Մ.Ֆ.) բոլոր սենյորներից առաջինը Սուրբ ծննդից երկու օր առաջ մեծ զորքով ժամանեց Կոստանդնուպոլիս: Նա կանգ առավ քաղաքից դուրս, մինչև որ անբարյացակամորեն տրամադրված կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ը - Մ.Ֆ.) չհրամայեց նրան տեղակայվել քաղաքի պարիսպներից ներս: Տեղակայվելով այստեղ՝ Գոդֆրուան ամեն օր զգուշորեն իր զինակիրներին ուղարկում էր, որպեսզի սրանք անասնակեր ու ձիերի համար անհրաժեշտ այլ բաներ բերեն և, չնայած ուղարկվածները կարծում էին, որ կարող են հանգիստ ելնել ուր ուզում են, անբարյացակամ տրամադրված Ալեքսեյը հրամայեց թուրքապոլսերին ու պաժինակներին հարձակվել նրանց վրա և սպանել: Դքսի եղբայր Բալդուինը (Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյունացին - Մ.Ֆ.), լսելով այս մասին, գաղտնի արտագործի իրականացրեց և ի վերջո գտավ նրանց, որոնք սպանում էին իր մարդկանց: Եվ ահա, պնդացնելով սիրտը, նա նետվեց դրանց վրա և Աստծո աջակցությամբ գերազանցեց նրանց: Նա բռնեց դրանցից 60 հոգու, մի մասին անսխալապես սպանեց, իսկ մյուս մասին էլ հրամայեց տանել եղբոր մոտ: Երբ կայսրը լսեց այդ մասին, նա շատ զայրացավ, իսկ դուքսը, տեսնելով, որ կայսրը զայրացած է, ելավ իր տեղից և տեղակայվեց քաղաքից դուրս: Երեկոյան չար կայսրը իր զորքին կրկին հրամայեց հարձակվել դքսի և Բրիտտոսի ժողովրդի վրա: Հետ մղելով սրանց, սակայն, անհաղթ դուքսը և Բրիտտոսի զորքը նրանցից 7 հոգու սպանեցին, իսկ այլոց էլ անընդհատ հետապնդեցին մինչ քաղաքի դարպասները: Վերադառնալով իրենց ծամբար՝ դուքսը հրամայեց մնալ այնտեղ 5 օր, մինչև որ կայսեր հետ պայմանագիր չկնքվեց: Այդ ժամանակ էր, որ կայսրը թույլ տվեց նրան անցնել սուրբ Փաղոսի Նեղոսը՝ թույլ տալով հետը վերցնել այնքան կար Կոստանդնուպոլսում, ընդ որում չունենորեն ստիպված էին իրենց համար կենսամթերք մուրալ» (Ամանոն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 1):

«Ի վերջո դուքս Գոդֆրուան (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին - Մ.Ֆ.) բոլոր սենյորներից առաջինը Սուրբ ծննդից երկու օր առաջ մեծ զորքով ժամանեց Կոստանդնուպոլիս: Նա կանգ առավ քաղաքից դուրս, մինչև որ անբարյացակամորեն տրամադրված կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ը - Մ.Ֆ.) չհրամայեց նրան տեղակայվել քաղաքի պարիսպներից ներս: Տեղակայվելով այստեղ՝ Գոդֆրուան ամեն օր զգուշորեն իր զինակիրներին ուղարկում էր, որպեսզի սրանք անասնակեր ու ձիերի համար անհրաժեշտ այլ բաներ բերեն և, չնայած ուղարկվածները կարծում էին, որ կարող են հանգիստ ելնել ուր ուզում են, անբարյացակամ տրամադրված Ալեքսեյը հրամայեց թուրքապոլսերին ու պաժինակներին հարձակվել նրանց վրա և սպանել: Դքսի եղբայր Բալդուինը (Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյունացին - Մ.Ֆ.), լսելով այս մասին, գաղտնի արտագործի իրականացրեց և ի վերջո գտավ նրանց, որոնք սպանում էին իր մարդկանց: Եվ ահա, պնդացնելով սիրտը, նա նետվեց դրանց վրա և Աստծո աջակցությամբ գերազանցեց նրանց: Նա բռնեց դրանցից 40 հոգու, մի մասին անսխալապես սպանեց, իսկ մյուս մասին էլ հրամայեց տանել եղբոր մոտ: Երբ կայսրը լսեց այդ մասին, նա շատ զայրացավ, իսկ դուքսը, տեսնելով, որ կայսրը զայրացած է, ելավ իր տեղից և սեփական ետպնդների հետ մասին տեղակայվեց քաղաքից դուրս: Երեկոյան չար կայսրը իր զորքին կրկին հրամայեց հարձակվել դքսի և Բրիտտոսի ժողովրդի վրա: Հետ մղելով սրանց, սակայն, անհաղթ դուքսը և Բրիտտոսի զորքը նրանցից 7 հոգու սպանեցին, իսկ այլոց էլ անընդհատ հետապնդեցին մինչ քաղաքի դարպասները: Վերադառնալով իրենց ծամբար՝ դուքսը հրամայեց մնալ այնտեղ 5 օր, մինչև որ կայսեր հետ պայմանագիր չկնքվեց: Այդ ժամանակ էր, որ կայսրը թույլ տվեց նրան անցնել սուրբ Փաղոսի Նեղոսը՝ թույլ տալով հետը վերցնել այնքան կար Վերադառնալով, ինչքան կար Կոստանդնուպոլսում, ընդ որում չունենորեն ստիպված էին իրենց համար կենսամթերք մուրալ» (Պետրոս Տուրքեոդ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 1):

«Բոլոր բրիտտոսյան առաջնորդներից Գոտֆրիդն (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին - Մ.Ֆ.) առաջինն էր, որ, անցնելով Դոնգարիան, ժամանեց Կոստանդնուպոլիս: Իրոք, նրանք հաջողվեց Սուրբ ծննդից երկու օր առաջ հասնել քաղաքին, երբ նա տեղավորվեց քաղաքից դուրս: Նենգամիտ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ը - Մ.Ֆ.), սակայն, ընդունեց նրան շատ վատ: Չնայած այդ ամենին, դուքսը հույս ուներ մնալ անվտանգության մեջ, մինչև տեղ կհասնեին ֆրանկների ուժերը, և ահա նա սկսեց ուղարկել յուրայիններին, որպեսզի սրանք ձեռք բերեն այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ էր: Այդ ժամանակ էր, որ կայսրը հրաման տվեց իր ենթակա պաժինակներին ու թուրքապոլսերին, որ սրանք դարանակալեն և, հարձակվելով, սպանեն այս մարդկանց: Դքսի եղբայր Բալդուինը (Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյունացին - Մ.Ֆ.), սակայն, որը իր մաշկի վրա գզաց նրանց նենգությունը, յուրայիններին դարանում տեղարեց, իսկ երբ նրանք հետապնդեցին սրանց, որպեսզի սպանեն, նրանք հարձակվեցին նրանց վրա և, բանի որ պատրաստ էին այդ ամենին, Աստծո աջակցությամբ հաղթանակի հասան՝ սպանելով շատերին, իսկ ոմանց էլ գերելով և ուղարկելով Բալդուինի դուքս եղբոր մոտ: Կայսրը, լսելով այս, զայրացավ, բանի որ տեսավ, որ իր խաբեությունն ու նենգամտությունը բացահայտվեց: Իր հերթին դուքսը, իմանալով, որ կայսրը զայրացած է իր ու իր մարդկանց վրա, ելավ ու վրան զարկեց քաղաքի պարիսպներից դուրս: Իրիկնամուտին, երբ գիշերն արդեն տարածվել էր երկրի վրա, կայսեր կողմնակիցները համարձակվեցին հարձակում գործել դքսի վրա, սակայն, շնորհիվ աստվածային աջակցության, նրանք խայտառակվեցին և չկարողացան փրկվել մերոնց ձեռքից: Իրոք, նրանք նետվեցին մեկ մեկու վրա, սակայն բրիտտոսյաները հաջողության հասան հարձակվողների նկատմամբ, ընդ որում դուքսն ինքն անձամբ, ինչպես կատաղած մի առյուծ, ցրեց բոլորին: Նա իր ձեռքով սպանեց յոթ հոգու, իսկ մյուսներին էլ բռնեց քաղաքի դարպասներից ներս: Դրանից հետո դուքսը վերադարձավ իր վրան, որտեղ այս անգամ արդեն հանգիստ մնաց, բանգի կայսրն իր դեսպանորդների միջոցով խաղաղություն խնդրեց և ստացավ այն, երբ դքսի մարդիկ հնարավորություն ստացան քաղաքից ձեռք բերել այն, ինչ անհրաժեշտ էր» (Ռոբերտ Ռեյնսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Եվ այսպես Սուրբ ծննդից երկու օր առաջ ֆրանկ իշխաններից դուքս Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին - Մ.Ֆ.) առաջինը հասավ Կոստանդնուպոլիս և տեղավորվեց քաղաքի պարիսպներից դուրս: Այդ ժամանակ նենգամիտ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ը - Մ.Ֆ.), վախենալով լսածից, որ փառահեղ դուքսն է ժամանել, ձևականորեն շարունակեց պահպանել արտաքին հարգանքը և թույլ տվեց տեղակայվել պարիսպների դիմաց, բայց իրականում նրա մոտին այլ բան կար: Եվ այսպես, ընդունելով կայսեր առաջարկը, դուքսն այդպես էլ վարվեց, որից հետո ուղարկեց իր զինակիրներին ու մարդկանց, որպեսզի սրանք համարձակորեն առաջ ընթանան և անասնակեր ձեռք բերեն: Հենց այդ ժամանակ էր, որ կայսրը հրամայեց իր հետ գտնվող մարդկանց առանց որևէ խտրականության գաղտնիորեն վրանեց բրիտտոսյաներին, որտեղ էլ, որ նրանց գտնեն: Իր հերթին, երբ դքսի եղբայր Բալդուինը (Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյունացին - Մ.Ֆ.), իմացավ այս մասին, նա դարան րդեց և, երբ հանդիպեց թուրքապոլսերին, իր մարդկանց հետ կատաղի ու վճռական հարձակում գործեց սրանց վրա, ինչպես հարկն էր: Արդյունքում Աստծո աջակցությամբ Բալդուինն այնպիսի մի հաղթանակ տարավ, որ նույնիսկ բռնեց թշնամիներից 60 հոգու, ընդ որում

ոմանց սպանեց, իսկ այլոց էլ հասցրեց եղբոր մոտ: Երբ այս մասին լուրը հասավ դժբախտ կայսեր, նա լցվեց վշտով ու ինքնախարազանմամբ: Դրանից հետո դուքսը լքեց նախկին ճամբարի վայրը և այն տեղափոխեց քաղաքի մոտի մեկ այլ վայր, սակայն, այն բանից հետո, երբ վրա հասավ գիշերը, կայսրը, ի վիճակի չլինելով հրաժարվել իրեն պատած գայլույթից, ինչքան հնարավոր էր հավաքեց իր զորքերը և կրկին մարտական գործողություններ սկսեց դեպի ու Նրա մարդկանց դեմ: Ստիպված լինելով ընդունել այս մարտահրավերը ևս՝ դուքսը այս անգամ ևս հաղթանակ տարավ և, փախուստի մատնելով հակառակորդին, վերջինիս շարտեք բաղաբ, ընդ որում այդ ընթացքում թշնամիներից սպանեց 7 հոգու: Դեպքերի նման հաջող զարգացումից հետո դուքսը վերադարձավ իր ճամբար և այնտեղ մնաց 5 օր, մինչ վերջնական պայմանավորվածություն կնքվեց կայսեր հետ: Իրոք, այդ ամենից ահաբեկված կայսրը համաձայնեց, որ դուքսը ի վերջո կտրի և անցնի Սուրբ Գեորգի նեղուցը, ընդ որում պարտավորվեց այդ ընթացքում Նրան պարենավորում տալ, իսկ աղբատներին էլ՝ ողորմություն: Այդպես էլ արվեց» (Գվիբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 2, գլուխ 6):

«Այդ ժամանակ գլխավոր առաջնորդներից դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության սպագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.Ֆ.**) Սուրբ ծննդից երկու օր առաջ առաջինը հասավ Կոստանդնուպոլիս և այնտեղ ճամբար գարկեց՝ սպասելով Բոհեմունդին (**Տերենտի իշխան (1088-1111), Անտիոքի դքսության սպագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**), որը բայլ առ բայլ առաջանում էր Նրա հետքերով: Այսպես մի քանի օրեր անցան իրար հետևից: Եվ ահա նենգամիտ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**), որ Գոտֆրիդին ու իր մարդկանց թողել էր դրսում՝ բաղաբի մերձակայքում, աստիճանաբար գրկեց Նրանց նաև հյուրընկալության կանոններով ենթադրվող ամեն մի բանից: Այս պայմաններում մարդիկ աստիճանաբար ցրվեցին քաղաքի շրջակայքում, որպեսզի ձիերի համար խոտ ու իրենց համար ամենայն անհրաժեշտ բաները գտնեն: Կայսրն, իհարկե, պետք է ենթադրեր իրադարձությունների նման զարգացումը, բանի որ ինքն էր մերժել Նրանց հյուրընկալել: Այսպես թե այնպես, սակայն, իմանալով այդ մասին, կայսրը զաղտնի հրամայեց իր թուրքապուլներին ու պաժնակներին գործել՝ հրամայելով Նրանց անհանգստացնել ուխտավորներին՝ սպանելով կամ գերելով Նրանց: Այդ օրերին շատ ընդհարումներ եղան, երբ շատերը զոհվեցին թուրքապուլների թակարդներում: Եվ ահա դուքսը առաջ ուղարկեց Բալդուինին (**Եդեսիայի կոմսության սպագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության սպագա արքա Բալդուին I Բուլյունացին – Մ.Ֆ.**), որպեսզի նա դրանց դեմն առնի: Նրան հանձնարարվել էր լինել ուշադիր, շատ զգույշ և աչքերը չորս արած: Այսպես Բալդուինն իր բարեկամների հետ առաջ անցավ և արդյունքում բռնեց թշնամիներից 160 հոգու, ընդ որում ոմանց սպանեց, իսկ այլոց էլ հասցրեց եղբոր մոտ: Երբ այս մասին լուրը հասավ դժբախտ կայսեր, նա լցվեց վշտով ու ինքնախարազանմամբ: Դրանից հետո դուքսը լքեց նախկին ճամբարի վայրը և այն տեղափոխեց քաղաքի մոտի մեկ այլ վայր, սակայն, այն բանից հետո, երբ վրա հասավ գիշերը, կայսրը, ի վիճակի չլինելով հրաժարվել իրեն պատած գայլույթից, ինչքան հնարավոր էր հավաքեց իր զորքերը և կրկին մարտական գործողություններ սկսեց դեպի ու Նրա մարդկանց դեմ: Ստիպված լինելով ընդունել այս մարտահրավերը ևս՝ դուքսը, որ շատ ուշադիր էր և իր մարդկանց հսկողության էր կարգել վրանների մոտ, այս անգամ ևս հաղթանակ տարավ՝ փախուստի մատնելով հակառակորդի առաջնորդին, որը ռազմական այս լրթություններից հեռու էր: Նա վերջինիս շարտեք բաղաբ, ընդ որում այդ ընթացքում թշնամիներից 7 հոգու սպանեց: Դեպքերի նման հաջող զարգացումից հետո դուքսը վերադարձավ իր ճամբար և այնտեղ մնաց 5 օր, մինչ վերջնական պայմանավորվածություն կնքվեց կայսեր հետ: Իրոք, այդ ամենից ահաբեկված կայսրը, չնայած որ գայլաբան էր և ամեն կերպ ուզում էր վնասել ուխտավորներին, ի վերջո համաձայնեց: Նա տեսավ, որ, ի դեմս դեպի, գործ ունի մի քաջարի և խելացի մարդու հետ: Դրա համար էլ կայսրն ի վերջո համաձայնեց, որ դուքսը գա իր մոտ պալատ, ինչպես պետք է վարվեն նաև սպասվող այլ առաջնորդների պայմաններում: Այդպես էլ արեցին, որից հետո դուքսը անցավ նեղուցը, ընդ որում պարտավորվեց այդ ընթացքում Նրան պարենավորում տալ, իսկ աղբատներին էլ՝ ողորմություն: Ահա, ամեն ինչ այդպես եղավ» (Բոգրի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 1):

«9/ Եվ այսպես դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության սպագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.Ֆ.**) ճանապարհորդների ողջ խմբով հասավ Կոստանդնուպոլիս: Այստեղ բաղաբ դիմաց Նրանց դրեցին իրենց վրանները և մի ամուր պարիսպ կառուցեցին, որը կապաշտպաններ իրենց ու իրենց զինվորական հանդերձանքը, ընդ որում այդ ընթացքում ճանապարհորդների մասցած մասը պետք է մնար քաղաքի պարիսպներից դուրս: Յազիվ էր դուքսը ստացել այս հաղորդումը, երբ մի քանի անձանոթ ֆրանկներ հայտնվեցին ճամբարում և զգուշացրեցին Նրան արքայի դավերի ու մեքենայությունների մասին, որպեսզի դուքսը ոչ թե գնա արքայի մոտ, այլ մնա իր տեղում՝ պարիսպներից դուրս, և ուշադիր հետևի, թե ինչ է կատարվում ու ինչ է նախատեսված իրենց համար: Եվ այսպես դուքսը, տեղեկացվելով հույների խաբեությունից մասին, մնաց տեղում ու չգնաց արքայի մոտ: Սրա արդյունքում, իր հեղթին, արքան դեպի ու Նրա զորքի վերաբերյալ մեծ գայլույթով լցվեց և արգելեց Նրանց հետ առևտուր անել: Այս պայմաններում, երբ դեպի եղբայր Բալդուինը (**Եդեսիայի կոմսության սպագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության սպագա արքա Բալդուին I Բուլյունացին – Մ.Ֆ.**) տեսավ, որ առևտրի արգելման պատճառով իր մարդիկ կարիքի և մեծ պակասության մեջ են հայտնվում Նույնիսկ առաջին անհրաժեշտության իրերի հարցով, սկսեց աղաչել դեպին և մյուս առաջնորդներին, որ Նրանք թույլ տան մեկնել ու թալանել շրջակա հույների երկրները, ավար հավաքելով ու բերելով, մինչև որ արքան մտքափոխ կլինի առևտրի հարցում: Իրոք, երբ արքան տեսավ, թե ինչ է կատարվում և ականատես եղավ իր երկրի ավերմանը, նա կրկին թույլ տվեց ճանապարհորդներին հետ առևտուր անել... /10/ Այդ տեղի ունեցավ Սուրբ ծննդյան տոնին, երբ ամենուր պետք է հանգստություն և խաղաղություն տիրեր: Եվ ահա հաշտվեցին նաև արքան ու դուքսը, ինչպես նաև բանակի այլ ղեկավարներ՝ գերծ մնալով Կոստանդնուպոլիսի պատերի տակ իրականացվող թալանից: /11/ Սրանից չորս օր անց արքայից մի դեսպանություն եկավ ու հայտնեց, որ ավելի լավ կլինի դեպի համար, եթե նա ու իր մարդիկ տեղավորվեն Կոստանդնուպոլիսի պարիսպների դիմաց գտնվող բնակավայրերում ու կացարաններում, մանավանդ, որ արդեն սկսվում էի ձյունների ու խոնավության ժամանակը և վրաններում ապրելն արդեն այնքան էլ հարմար չէր լինի...: Ի վերջո, դուքսն ու այլ ղեկավարներ տեղի տվեցին արքայի կամքին և, թողնելով վրանները, քրիստոնեական ողջ բանակով առաջացան դեպի պարսպի ու աշտարակների դիմաց գտնվող բնակարանները և կացարանները, ընդ որում դրանից հետո արքայի հրամանով Նրանց հետ սկսեցին աշխույժ առևտուր անել: Այնուհետև արքան կրկին մարդ ուղարկեց դեպի մոտ և կոչ արեց իր մոտ գալ, սակայն այս անգամ ևս դուքսը, տեղեկացված լինելով արքայի խորամանկությունների մասին, հրաժարվեց գնալ, այլ իր փոխարեն ուղարկեց հարգարժան մարդկանց ի դեմ Մոնտեգյուի կոմս Կոնանի, Բալդուին Բուրգուն (**Եդեսիայի կոմսության սպագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության սպագա արքա Բալդուին II Բուրգուն – Մ.Ֆ.**) և Գոտֆրիդ Աջացուն, որոնք պետք է արքային բացատրեին ամեն ինչ...: Արքան սիրալիք ընդունեց այս մարդկանց և հայտարարեց ոչ մի բանում իր մեղավոր չլինելու մասին, ասելով, որ դուքսն ու Նրա ուղեկիցները ոչ մի հիմք չունեն իր խորամանկությունից վախենալու, բանից նա պատրաստ է դեպին ծառայել իր օրոք նման ու Նրա հետ բարեկամություն անել: Դրանից հետո դեպի մարդիկ հետ դարձան ու փոխանցեցին վերջինիս կայսրը շուրթերից խոստած լավ ու բարի խոստումները: Այնուհանդերձ դուքսը դեռևս տատանվում էր ու չէր հավատում արքայի քաղցր խոսքերին՝ հրաժարվելով ներկայանալ Նրան: Եվ այսպես անցավ 15 օր...: /12/ Արքան կրկին նեղացավ և գրկեց ճանապարհորդներին զարի, ձուկ, իսկ հետո արդեն հաց գնելու հնարավորությունից, որպեսզի դուքսը ի վերջո ստիպված լիներ ներկայանալ արքային: Դրանից հետո օրերից մի օր 500 թուրքապուլներ, որոնք զինված էին աղեղներով և ունեին կապարձներ, նավերով անցան նեղուցը, որից հետո վաղ առավոտյան սկսեցին նետեր արձակել դեպի ռազմիկների ուղղությամբ: Արդյունքում Նրանք ոմանց սպանեցին, այլոց էլ վերքեր հասցրեցին՝ հեռու վանելով մարդկանց ափից, այնպես որ մարդիկ չէին կարողանում սովորական ուտելիք իսկ ձեռք բերել: Այդ ժամանակ դեպին անմիջապես գեղուցեցին այս տմարդի արարքի մասին և նա հրամայեց անմիջապես փչել շեփորները, վերադառնալ հենց քաղաքի մոտ ու կրկին այնտեղ վրաններ խիտել: Եվ այսպես, երբ շեփորի հնչողության տակ բարձրաձայնվեց այդ հրամանը, բոլոր նետվեցին ի գեմ՝ անմիջապես իրենց տներն ու բնակարանները, իսկ որոշներն էլ՝ արյունով մեր մարդիկ մեծ վնաս հասցրեցին քաղաքին, ընդ որում, երբ հուրն ու կրակը ուժեղացան և հասան պալատին, դուքսը սկսեց անհանգստանալ, որ հանկարծ այդ ամենի արդյունքում իր ուժերի շարժք չկատարվի, որովհետև այդ պարագայում արքայի հեծյալներն ու նետածիգները կտիրեին կամրից, որից հետո դժվար կլիներ քաղաքի դիմացի իրենց նախկին տեղը վերադառնալ...: /13/ Այսպիսով՝ դուքսը, այլևս չհապաղելով, ուղարկեց իր եղբայր Բալդուինին, որպեսզի սա տիրի այդ կամրից և ցանկացած գնով պաշտպանի այն կայսեր ուժերից, որը, ինչպես սպասվում էր, պետք է ձգտեր ամեն կերպ հետ խլել այն, որպեսզի արգելեր ճանապարհորդներին հետ դառնալ: Եվ ահա հազիվ էր Բալդուինը դիրքերի գրավել կամրից աջ ու ձախ կողմերում, երբ թուրքապուլները, որոնց արքայի նավերը ափ էին իջեցրել, բոլոր կողմերից եկան Նրանց վրա ու, նետեր արձակելով, կատաղի հարձակման անցան: Բալդուինը, ի վիճակի չլինելով հարկ եղած ձևով դիմադրել սրանց նետերին, անցավ կամրից մյուս կողմ, ընդ որում նա հույս ուներ դիմանալ այստեղ, մինչև կամրից մյուս կողմի կմոտենալ իմանալիս բանակը և կանցներ այն՝ պաշտպանելով վերջինիս թիկունքի կողմով՝ քաղաքից, տեղող հարվածներից: Այդ ժամանակ քաղաքի մյուս՝ Սուրբ Արգեմոսի, դարպասներից ելավ ամեն տեսակի այլ ռազմիկների հետ խառնված թուրքապուլների մեկ այլ խումբ և սրանք, զինված աղեղներով ու ամեն տեսակի գեներով, սլացան Բալդուինի վրա, որպեսզի ոչնչացնեն քրիստոնյաներին: Բալդուինը, սակայն, չլքեց զբաղեցրած դիրքերը, վաղ առավոտյանից մինչև ուշ երեկո հետ մղեց բոլոր

հարձակումները, մինչև որ բոլոր մարդիկ անցան կամրջով ու տեղավորվեցին իրենց հին ճամբարում՝ քաղաքի պարիսպների դիմաց: Այդ ժամանակ, ահա, Բաղրուհին, անցած 500 ասպետների զուխ հարձակում գործեց այդ թուրքապոլների վրա, որոնք հերթական անգամ ելել էին դարպասներից և հարձակվում էին ճանապարհորդների վրա: Երկու կողմերն էլ ծանր մարտ տարան, և այս, և այն կողմում շատ մարդիկ ընկան, ընդ որում հատկապես շատ ֆրանկներ գոհվեցին նետերից, բայց ի վերջո Բաղրուհին կարողացավ առավելության հասնել և փախուստի մատուց արքայի զինվորներին, որից հետո հետապնդեց և կոտորեց նրանցից շատերին, բանգի սրանք մինչ այդ բազում հարձակումներ էին գործել իրենց վրա: Ի վերջո, արքայի զինվորներն ու թուրքապոլները պատասխարկեցին քաղաքում, սակայն նրանք շատ էին կատաղած այդ ամենից ու մեծ քանակությամբ կրկին շարժվեցին դեպի աշտարակները, որպեսզի հարձակվեն Բաղրուհին ուժերի վրա: Այդ ժամանակ եկավ նաև դուբը, սակայն, բանի որ արդեն գիշեր էր, նա խորհուրդ տվեց եղբորը ճամբար վերադառնալ, որպեսզի գերծ պահի իր մարդկանց գիշերային պայմաններում մարտի մեջ մտնելուց: Նույն կերպ վարվեց, սակայն, նաև արքան, որը դրանից զատ նաև վախճնում էր, որ պատերազմի հուրը ավելի ու ավելի ուժեղ կբորբոքվի, իսկ այդ պարագայում նրա ռազմիկները չեն դիմանա: Այդ պատճառով, ահա, արքան հրամայեց գերծ մնալ գիշերային մթության մեջ տրվող մարտից՝ ուրախանալով, որ կարողացել էր առանց հետագա մարտի հետ մղել դեպիս... /14/ Յաջորդ օրը, երբ արեգակը ծագեց, ճանապարհորդները, գործելով դեպի հրամանի տակ, սկսեցին ասպատակել արքայի երկրները և այդպես վարվեցին վեց օրվա ընթացքում՝ ոտնահարելով արքայի ու նրա մարդկանց արժանապատվությունը: Եվ ահա, երբ այս մասին հայտնի դարձավ, արքան սկսեց սգալ ու ողբալ, բանի որ նրա երկիրն ու թագավորությունը ավերվել էին: Դրանից հետո, խոհրդակցելով յուրայինների հետ, նա կրկին մի հաղորդում ուղարկեց դեպի, որպեսզի սա արգելի ավերել ու իրկիզել, որի փոխարեն ինքը պատրաստ է ամեն կերպ բավարարել և օգնել նրան... Դուբը պատրաստակամորեն տվեց իր համաձայնությունը, պայմանով իհարկե, որ այնպիսի պատանդներ տրվեն, որոնց նա կկարողանա վստահել իր կյանքը, միայն այդ պայմանով էր, որ նա պատրաստ էր ներկայանալ արքային ու դեմ առ դեմ գրուցել նրա հետ: Յաջիվ էին, սակայն, արքայի դեսպանները հեռացել, երբ այլ իշխաններ, այդ թվում նաև Բոհեմունդը (**Տերնտի իշխան (1088-1111), Անտիոքի դքսության ապագա դուբ Բոհեմունդ Տերնտուացին - Մ.Ֆ.**), եկան դեպի մոտ ու սկսեցին նրան հետ համոզել այդպես վարվելուց...: Մյուս օրը դուբն իր վստահելի մարդկանց ուղարկեց արքայի մոտ..., իսկ հետո արդեն ինքը գնաց այնտեղ» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 9-15):

«Եվ ահա բոլոր ղեկավարներից հենց Գոտֆրիդն էր (**Ներթին Լոթարինգայի դուբ, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին - Մ.Ֆ.**), որ առաջինը հասավ Կոստանդնուպոլիս ու դեկտեմբերի 20-ին տեղակայվեց քաղաքի մոտ, մինչդեռ Բոհեմունդը (**Տերնտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուբ Բոհեմունդ Տերնտուացին - Մ.Ֆ.**) ու նրա ուղեկիցները դեռևս դանդաղորեն առաջանում էին: Այդ ընթացքում Գոտֆրիդը տեղավորվեց քաղաքի դիմաց և Ալեքսընդ (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը - Մ.Ֆ.**) նրան իր մոտ կանչեց, սակայն Գոտֆրիդի կողմնակիցները նրան համոզեցին չմեկնել: Չայրացած դրանից՝ կայսեր հրամանով թուրքապոլներն ու պաժինակները օր օրի վրա սկսեցին սպառնալ Գոտֆրիդի բանակին, թեև կայսրը ամեն կերպ հավաստում էր, որ այդ հարձակումներում ինքը մեղք չունի: Թուրքապոլների այս հարձակումներից Գոտֆրիդը շատ էր նեղվում և ահա ի վերջո նա ոտքի հանեց Բաղրուհին (**Տերնտի կոստանդնուպոլիս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղրուհի I Բուլյունացին - Մ.Ֆ.**), որպեսզի սա կազմակերպի պաշտպանությունը և հետ շարտի թշնամի: Բաղրուհին, անակնկալ հարվածելով հակառակորդին, վերջինիս փախուստի մատնեց, իսկ 160 հոգու էլ գերեց ու ներկայացրեց իր եղբորը: Կայսրը, երբ լսեց այս մասին, շատ չարացավ ու սկսեց ամեն կերպ նորանոր չարիքներ նյութել ճանապարհորդների նկատմամբ: Իր հերթին իմաստուն առաջնորդ Գոտֆրիդը թողեց այն վայրը, որտեղ խլիել էր իր վրանը, և հետ այնտեղ եղավ: Եվ ահա այնպես եղավ, որ, երբ գիշերը կայսեր հրամանով նրա գորավարը իր գործող հարձակման անցավ, նրանք շատ կորուստներ կրելով հետ շարժվեցին, բանի որ հեռատես առաջնորդի հրամանով ընտիր ռազմիկներն իրականացնում էին վրանների հսկողությունը և իրենց աչքի տակ պահում ամեն ինչ: Այսպիսով՝ հարձակվողները հետ շարժվեցին հնարավորիս արագ, նրանցից ոմանք սպանվեցին, իսկ մնացածներն էլ պատասխարկեցին քաղաքի դարպասներից անդին: Ավարտելով այս գործը՝ Գոտֆրիդը վերադարձավ իր վրանը և 5 օր մնաց այնտեղ: Այդ ընթացքում կայսրը, զայրանալով ու տեսնելով, որ իր ջանքերը արդյունք չեն տալիս, ի վերջո կրկին մարդ ուղարկեց և իր մոտ իրավիճակը Գոտֆրիդին՝ հասնելով նրան, որ վերջինիս հետ հպատակության երաշխիք պայմանով հաշտություն կնքվի, ընդ որում կայսրը պարտավորվեց հետագայում օժանդակել ճանապարհորդներին» (Օրդերիկ Վիտալիս «Լորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 6):

«Մենք կարողացել ենք Երուսաղեմի մասին գիրքը, որն այս մասից սկսած բավականին մանրամասն է նկարագրում այս պատմական իրադարձությունների հերթականությունը, որոնք վերաբերվում են Արևմտյան ժողովրդի կողմից երեք տարի շարունակ ներդրած ջանքերին, որոնք ավարտվեցին Սուրբ քաղաքի գրավումով: Այդ, սկսելով այստեղից, մենք միայն քչի մասին կասենք ու կսկսենք նրանից, որ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը - Մ.Ֆ.**) բացարձակ կեղծ խոսքերով փորձեց իր օգտին տրամադրել այս փառահեղ հերոսներին, իսկ հետո էլ ստիպողաբար նրանց վրա դրեց երդումներ, որ նրանք վրաս չեն հասցնի իր թագավորությանը, չնայած հայտնի էր, որ նա ինքն էր առաջինը պատրաստ կոտորել ճանապարհորդներին, մինչ կգային մյուս ուժերը, եթե չլիներ դուբ Գոտֆրիդը (**Ներթին Լոթարինգայի դուբ, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին - Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև անկա չլիներ Աստծո շնորհը, որ հսկողությունն իր հոտի նկատմամբ: Այս մասին են վկայում կայսեր մայրաքաղաքի ասպատակված շրջակայքն ու այն կամուրջը, որ ճանապարհորդները գրավեցին» (Էբհարդ Աուրացի «Յամբլոհիստոր ժամանակագրություն»):

«/38/ Եվ այսպես Ֆրանսիայից, Բուրգունդիայից և այլ օտար երկրներից հավաքված մեծաքանակ ազնվականներ հավաքվեցին Կոստանդնուպոլիսի մոտ, իսկ նրանցով պետք է զբաղվեր Թաթիկոսը, որ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի - Մ.Ֆ.**) սենեկապանն էր, բայց նաև նրա եղբորորդին ու ամենամոտիկ խորհրդատուներից մեկը: Այդ քաղաքի մոտ այնքան մեծաքանակ ազնվականներ էին հավաքվել, որ հնարավոր չէր բոլորին տեղավորել պարիսպների սահմաններում և արդյունքում նրանք բոլորն իրենց փոստերը խլիեցին քաղաքի պարիսպներից դուրս: /39/ Այդ ժամանակ Թաթիկոսը պարտավորվել էր նրանց միս, հաց, գարի, ինչպես նաև անասուններ և այլ անհրաժեշտ բաներ մատակարարել, սակայն հետո նա եկավ իրերեղբոր մոտ ու ասաց. «Իմ տեր և իմականալիք, ես աղաչում եմ ձեզ, ի սեր Աստծո, որ համուն մեզ իսպ բարձրացավ, թույլ տվեք ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մարդկանց և, երբ հավաքվեցին 20.000 հոգի, նա դիմեց նրանց ասելով. «Իմ ազնիվ իշխաններ, լսե՛ք ինձ: Դուք տեսնո՞ւմ եք այն հիմնալի բանակը, որ տեղակայված էր մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս: Արդ ես պատրաստվում եմ ձեր աջակցությանը լիովին ոչնչացնել այն»...: Եվ ահա Թաթիկոսն արդարեւեց. «Բերե՛ք թուրք», իսկ երբ այն բերեցին, նա խելագարվեց, թույլ տվեց ինձ ելնել և վրեժ լուծել Տիրոջ չարչարանքների համար»: Լսելով այդ՝ կայսրը պատասխանեց. «Ես միայն ուրախ կլինեմ ընդառաջել իմ հիմնալի եղբորորդու ցանկություններին», որից հետո կանչեց իր բոլոր մ

հրամայեց իր եղբորը (Երեսփայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացուն – Մ.Ֆ.) ուղարկել տիրելու այն կամրջին, որով անցել էր բանակը, որպեսզի իրենք չմնան բաց ու բոլոր կողմերից հարվածի ենթակա տեղերում: Եվ ահա Բալդուինը անմիջապես վերցրեց 500 ծանրագեն ասպետների, նրանք հապճեպ ուղղվեցին դեպի կամուրջը և տիրեցին նրան, սակայն հետո, երբ ամեն ինչ արվեց ժամանակին, նրանք նկատեցին, որ քաղաքի բնակչությունը հավաքվում ու զինվում է՝ մտադիր ելնել իրենց դեմ: Այդ հանգամանքը վերջնականապես համոզեց մեր մարդկանց, որ քաղաքացիները թշնամիներ են և ահա նրանք սկսեցին այրել իրենց հյուրընկալած տները ու այլ կառույցները, ինչպես նաև այլ բնակարանները՝ 6-7 մղոն հեռավորության վրա: Բանը հասավ նրան, որ նրանք նույնիսկ այրեցին կայսեր պատկանող մի քանի տներ: Եվ ահա, երբ նրանք շեփորների հնչողության տակ կամրջի հետ էին դառնում ուղղությանը՝ դեպի մոտ, պարզեցին, որ քաղաքացիները այս անցումը հսկելու նպատակով հավաքվել են այնտեղ: Եվ այսպես, քանի որ Գոտֆրիդի եղբայր Բալդուինը հայտնվեց այնտեղ, արդյունքում հույները անբարենպաստ պայմաններում հայտնվեցին, որից օգտվելով էլ մեր մարդիկ հեռու բշեցին նրանց բավականին երկար տարածության վրա: Դրանից հետո բանակն ու գումակը առաջացան և խորացան մի գեղեցիկ հովտում՝ լինելով շատ կատաղած ու քաջությանը համակված...: Նրանք կանգ առան այժմ Բոհեմունդի պալատ կոչվող վայրում, որտեղ Վլաքերնյան նոր պալատն էր: Դագիվ էր իջել մթնշաղղ, երբ շատ քաղաքացիներ ցանկացան սպանել ճանապարհորդներին, ընդ որում նրանք քիչ չէին: Հույները իրոք ի վիճակի չէին երկար ժամանակ զսպել իրենց, բայց ահա ճանապարհորդները կրկին նրանց պարտության մատնեցին և հետապնդելով ոչ քիչ մարդկանց սպանեցին՝ հասնելով քաղաքի պարիսպներին: Միայն դրանից հետո էր, որ նրանք հաղթականորեն վերադարձան և ճամբար զարկեցին հարթավայրում: Հույները շատ նեղված և չարացած էին, որ այդքան շատ մարդ են կորցրել ու նման խայտառակություն են կրել, և ահա, զայրված քաղաք, սկսեցին բննարկել, թե ինչպես կրկին մարտի մեջ մտնեն, սակայն ավելի համառորեն ու ուժեղ, որպեսզի թշնամիներին հոգնեցնեն, սակայն գիշերը խառնեց նրանց ծրագրերը: Այնուհանդերձ պարզ էր, որ այդ կայսրն էր նեղվորեն դրդել բարոններին անցնել կամուրջը, որպեսզի փակի նրանց քաղաքի սահմաններում...: /2.9/ Հաջորդ օրը լուսաբացին դուբը հրամայեց բոլորին ոտքի ելնել, որպեսզի ասպատակեն շրջակայքը...: Մրանք և հեծյալ էին, և հետևակ...: Նրանք 6 օր շարունակ ոտնատակ տվեցին շրջակայքը...: /2.11/ Եվ ահա կայսրն ու նրա մոտիկները, որոնք շատ անհանգստացած էին ու տխրած էին այն բանից, որ երկիրը ոտնատակ էր գնում, ինչպես նաև անհանգստանալով, որ շուտով կարող էր տեղ հասնել Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Ամսիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), որի հետ ևս խոշոր ուժեր կային, որոշեցին տեղին տալ՝ կրկին հրավիրելով դեպի գալ տեսակցության» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 29, գիրք 2, գլուխ 7-9, 11):

«/9/ Այդ ժամանակ կոմս Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) այլ կոմսերի ու գործի հետ միասին, որը կազմված էր 10.000 հեծյալներից և 70.000 հետևակայիններից, ևս անցավ այս կողմ և, հասնելով մայրաքաղաքին, տեղավորվեց Պրոպոնտիդայի ափին: Նա ձգվեց Կոստանդինոպոլիսի մոտ գտնվող կամրջից մինչև Սուրբ Փոկաս: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) պնդում էր, որ Գոտֆրիդը անցնի Պրոպոնտիդան, իսկ նա օրըստօրե հետաձգում էր այդ՝ պատճառ պատճառի հետևից բերելով ու ժամանակ ձգելով: Իրականում նա սպասում էր Բոհեմունդի (Տերենտի իշխան, Ամսիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.) ու մնացած կոմսերի ժամանակը...: Սակայն կայսրը, հնուց ի վեր ծանոթ լինելով սրանց բոլորի նեղությունը, գրավոր հրամայեց վարձկան գործերին ու նրանց հրամանատարներին ջոկատներով տեղակայվել Աթորիայից մինչև Թիլեսա, դա մի ափամերձ վայր է Պոնտոսի մոտ, և պատրաստ լինել, իսկ եթե Գոտֆրիդից մարդիկ կողարկվեն Բոհեմունդի կամ նրա հետևից եկող այլ կոմսերի հետևից, խոչընդոտեն նրանց: Այդ ընթացքում տեղի ունեցավ հետևյալը: Կայսրն իր մոտ կանչեց Գոտֆրիդի ուղեկիցները մի քանի կոմսերի և խորհուրդ տվեց նրանց համոզել Գոտֆրիդին իրեն հպատակության երդում տալ: Այդ խոսակցությունը, սակայն, կելտերի բնածին շատախոսության և ու շատ երկար խոսք նրանց ունեցած սիրո պատճառով երկար ժամանակ խլեց և այդ ընթացքում նրանց ճամբարում լուրեր տարածվեցին, թե կայսրը հրամայել է ձերբակալել կոմսերին: Անմիջապես էլ Բյուզանդիոնի վրա շարժվեցին խիտ ջոկատներ, որոնք հիմնական ավերեցին կրծաթե լճի մոտ գտնվող պալատները և սկսեցին առանց գելեոպոլիսների, որոնցից լատինացիները չունեցին, գրոհել քաղաքի պարիսպները: Հույսը դնելով իրենց մեծաթվության վրա՝ նրանք այնքան լկտիացան, որ համարձակվեցին նույնիսկ այրել դարպասները, որոնք գտնվում էին կայսերական պալատի մոտ՝ մի ժամանակ սուրբ Նիկողայոսի պատվին կայսրերի կողմից կառուցված տաճարի հարևանությամբ: Լատինական բանակի այդ ցույց տալովորության տակ ոչ միայն քաղաքային ամբարձր՝ վախկոտ և ռազմական գործից հեռու, այլև կայսեր Նիկոլիված մարդիկ սկսեցին ողբալ, լաց լինել և կործեց ծեծել: Նրանք անմիջապես հիշեցին այն ինկազարթին, երբ քաղաքը վերցվեց և սկսեցին վախենալ, որ այդ օրը Նախկինում արածի համար իրենց հատուցում կտրվի: Բոլոր նրանք, ովքեր ծանոթ էին ռազմական գործին, խառնիխուռն հավաքվեցին կայսերական պալատի դիմաց, սակայն կայսրը չգիտեց, չհագավ թե՛հուկավոր գրառի, չվերցրեց վախ՛ան ու Նիզակը և չգոտեմորվեց թրով, այլ հանգիստ նստած մնաց կայսերական գահին՝ ոգևորելով բոլորին ուրախ հայացքով, մոտիկների հոգուն հույս ներշնչելով ու խորհրդակցելով ազգականների և գործարարականատարների հետ, թե ինչ պետք է անել: Եվ ահա ամենից առաջ նա արգելեց որևէ մեկին ելնել քաղաքից ու մարտի մեջ մտնել լատինացիների դեմ մասամբ այն պատճառով, որ չէր ուզում պղծել օրվա սրբությունը, դա այն օրն էր, երբ Փրկիչը մեզ համար ամոթալի մահ ընդունեց, մասամբ էլ այն բանի համար, որ խուսափի եղբայրսպասյան պատերազմից: Դրա համար էլ նա բազում անգամներ սուրհանդակներ ուղարկեց լատինացիների մոտ՝ համոզելով նրանց դադարեցնել մարտը...: սակայն նրանք ոչ միայն չսեցին ինքնակային, այլև ավելի խոսացրին շարքերը և սկսեցին նետեր արձակել այնպիսի ուժով, որ նույնիսկ վիրավորեցին կայսերական գահին մոտ ինքնազնաձերտից մեկին...: Եվ ահա, երբ Ալեքսեյը տեսավ, որ լատինացիները հանդգնաբար մոտենում են պարիսպներին և չեն լսում ողջամիտ խորհուրդները, այդ ժամանակ ամենից առաջ նա մարդ ուղարկեց իր փեսա Նիկեմիորի՝ իմ կեսարի, հետևից՝ հրամայելով նրան վերցնել լավագույն ռազմիկներին ու փորձառու աղետավորներին և տեղադրել նրանց պարիսպների վրա: Նա հրամայեց լատինացիներին ուժեղ նետահարման ենթարկել, սակայն ոչ թե նշան բռնելով նրանց, այլ հարվածելով հիմնականում այլ կողմ, որպեսզի չսպանեն, այլ միայն վախեցնեն նրանց նետերի մեծաթվությամբ...: Այդ ընտրյալ ռազմիկների, որոնք իրենց հիմնական մասով գինաված էին աղետներով ու երկար կռիվներով, նա ուղարկեց Սուրբ Ռոմանոսի մոտ գտնվող դարպասը բացելու և լատինացիների վրա սրընթաց հարձակում ձևացնելու համար, ընդ որում այդ ընթացքում նրանք պետք է հետևյալ մարտակարգը պահպանեին: Նիզակով գինաված ամեն մի ռազմիկի ինքնակալը հրամայեց երկու կողմերից պաշտպանել երկու պելտաստներին և այդ կարգով դանդաղ առաջ շարժվել, իսկ փոքր բանակի փորձառու ռազմիկների էլ նա առաջ ուղակեց, որպեսզի նրանք կելտերին հարվածեն աղետներով՝ հաճախ հետ գալով յուրաքանչյուրի մոտ ու առաջ գնալով: Երբ երկու կողմերը կմոտենային իրար՝ նետաձիգները պետք է անմիջապես էլ, ինչքան ուժ ունեին, նետվեին լատինացիների վրա, իմաց տալիս մնացած՝ իրենցից հետո, եկող նետաձիգներին և նետերով հարվածելին, բայց ոչ թե հեծյալներին, այլ նրանց ձիերին՝ մասամբ այն պատճառով, որպեսզի կոտրեն կելտերի հարձակման թափը, մասամբ էլ այն պատճառով, որ վիրավորված ձիերի վրա նրանք այլևս չեն կարողանալ այնքան արագ սուրալ հռոմեացիների վրա, ինչքան մինչև այդ, բայց գլխավորապես այն պատճառով, որ չսպանեն քրիստոնյաներին: Ռազմիկները պատրաստակարգորեն կատարեցին կայսեր հրամանը, բացեցին դարպասները և, մեկ ինչքան թափ ունեին նետվեցին լատինացիների վրա, մեկ սանձախարեցին ձիերին՝ արդյունքում այնուհանդերձ շատերին սպանելով: Այդ օրը վիրավորվեցին նաև մի քանի մեր ռազմիկները, սակայն թողնեք այդ...: Հետո դաժան ու սարսափելի մարտ սկսվեց, ընդ որում համառորեն մարտնչում էին և քաղաքից դուրս գտնվող հեծյալները, և նրանք, որոնք կանգնած էին պարիսպների վրա: Ինքնակալը մարտի մեջ մտցրեց նաև սեփական զորքերը և ի վերջո փախուստի մատնեց լատինական ջոկատներին...: Ինքնակալը, իմանալով, որ ժամանող կոմսերը արդեն մոտենում են, Գոտֆրիդի մոտ ուղարկեց իր լավագույն զորավարներին՝ համոզելու համար նրան անցնել նեղուցը: Երբ լատինացիները տեսան նրանց, նրանք մի պահ իսկ չհապաղելով և նույնիսկ չպարզելով էլ նրանց մտադրությունները, մարտի նետվեցին: Դաժան ճակատամարտում, որը սկիզբ առավ նրանց միջև, շատ սպանվածներ եղան և այս, և այն կողմից, ընդ որում վիրավորվեցին նաև հենց իր վրա հարձակված ինքնակալի ռազմիկները: Զանի որ կայսերական զորքը մեծ համառությամբ էր մարտնչում, լատինացիները դիմեցին փախուստի: Այս կերպ որոշ ժամանակ անց Գոտֆրիդը ի վերջո ենթարկվեց կայսեր կամքին և, գալով նրա մոտ, տվեց այն երդումը, որը նրանից պահանջվում էր, երդումն այն մասին, որ բոլոր քաղաքներն ու հողերը, ինչպես նաև ամրոցները, որոնց նա կտիրի և որոնց առաջ տիրել էր հռոմեական տերությունը, նա կհանձնի նրան, ով այդ նպատակով նշանակված կլինի կայսեր կողմից: Այդ կերպ վարվելով՝ նա դարձավ կայսեր հյուրը և սեղանակից: Ծոխ խնջույքներից հետո նա անցավ նեղուցը և ճամբար զարկեց Պելեկանի մոտ, իսկ ինքնակալը հոգաց, որ նրան առատորեն պարենամթերք մատակարարվի...: /10/ Գոտֆրիդի հետևից 15.000 հեծյալներ ու հետևակայինների զլուխն անցած ժամանեց նաև կոմս Ռաուլը և իր կոմսերի հետ միասին տեղակայվեց Պրոպոնտիդայի մոտ, այսպես կոչված Պատրիարքական վանքի հարևանությամբ՝ մնացած գործը ձգելով մինչև Սուտֆենիա: Ռաուլի մտքին էլ նույն բանը կար, ինչ Գոտֆրիդի, ու նա ևս հետաձգում էր անցումը՝ նպատակ ունենալով սպանել հետևից եկող կոմսերին, սակայն կայսրը, կանխատեսելով ապագան և վախենալով նրանց գալուց, բոլոր միջոցներով ձգտում էր Ռաուլին անցանդ դրդել: Նա իր մոտ կանչեց Օպոսին, դա մի ազնիվ մտքի տեր այդ էր, որը ոչ մեկին չէր զիջում ռազմական գործում, և երբ նա ժամանեց, հրամայեց նրան այլ քաջարի ռազմիկների հետ միասին ցամաքով մեկնել Ռաուլի մոտ ու ստիպել նրան անցնել նեղուցը: Երբ Օպոսը տեսավ, որ Ռաուլը ընդհանրապես չի ենթարկվում կայսեր հրահանգներին, իր հետ հանդգնաբար է խոսում և իրեն գոռոզ է պահում, նա ռազմական կարգով գնեք ձեռքերին շարեց իր ռազմիկներին, որպեսզի վախեցնի բարբարոսին: Նա կարծում էր, որ դրանով նա կհամոզի նրան անցնել մյուս ափ, սակայն Ռաուլը ավելի

արագ, քան կարող է ասվել խոսքը, մարտական կարգով շարեց իր կեյտերին... և Օպոսի հետ անմիջապես մեծ մարտ սկսեց: Այդ ժամանակ ծովի կողմից մոտեցավ Պիգասիոսը, որպեսզի մյուս ափ ուղեկցի Ռաուլի ջոկատին: Տեսնելով, որ ցամաքում մարտ է գնում և կեյտերը զայրացած հարձակվում են հռոմեացիների զորքի վրա՝ նա ափ իջավ և կեյտերի վրա հարձակվեց թիկունքից: Այդ ժամանակ շատ կեյտեր սպանվեցին, ավելի շատն էլ վիրավորվեց և մնացածները սկսեցին անցում խնդրել: Կայսրը, որպես մի հեռաստե այր, չէր ուզում, որպեսզի նրանք միանան Գոտֆրիդի հետ և նրան ինքնակալի դեմ տրամադրեն՝ պատմելով տեղի ունեցածի մասին: Դրա համար էլ նա ուրախությամբ կատարեց նրանց ցանկությունը և, նստեցնելով նավերը, ծովով ուղարկեց Փրկչի դագաղի մոտ, ուր և նրանք ձգտում էին: Նա նաև դեսպաններ ուղարկեց այն կոմսերի մոտ, որոնք դեռևս ճանապարհին էին՝ նրանց փոխանցելով ընկերության խոսքեր ու բարի հույսեր ներշնչելով: Տեղ հասնելով՝ նրանք պատրաստակամորեն կատարեցին նրա բոլոր հրամանները» (Աննա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 10, մաս 9, 10):

«Այս օրերին տեղի ունեցավ հռոմեացիների ելքը և բացվեց լատինական ժողովրդի դուռը, քանզի աստված կամեցավ սրանց միջոցով պատերազմել պարսից դեմ...: Ահա այդ տարին ոտքի ելան ողջ Իտալիան և Իսպանիան՝ մինչև Աֆրիկա ու Նեղոսագույն Ֆրանսիա՝ ֆրանկների բարձրաստիճան իշխանները՝ անթիվ ու անհամար բազմությամբ և անհամար շարքերով, որպես մորեյի, որ չի կարելի թվել կամ որպես ծովի ավազ, որ չի կարելի երևակայել: Յուրաքանչյուր իշխանն իր զորքերով գալիս էր քրիստոնյաներին օգնության՝ այլազգիների ձեռքից երուսաղեմ սուրբ քաղաքը փրկելու, տաջիկների ձեռքից աստվածընկալ սուրբ Գերեզմանն ազատելու: Նրանք փառավոր մարդիկ էին՝ թագավորազուններ, հավատացյալ ու աստվածապաշտ՝ բարեգործություն անելու ոգով դաստիարակված: Նրանց անուններն էին Կոնրոդի (Նեղոսի Նոթարիոնայի դուքս, երուսաղեմի թագավորության ապագա իմամադի արքա Գոտֆրիդ Բուլունացին – Մ.Ֆ.)՝ մի հզոր մարդ, հռոմեացիների կայսրից սերող և նրա եղբայր Պադուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա իմամադի կոմս, երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.): Դեռ այս Կոնրոդի էր, որ իր հետ ուներ երուսաղեմն ավերող Վեսպասիանոս կայսեր (Հռոմի կայսր Վեսպասիանոսի – Մ.Ֆ.) թուրք ու թագը: Ապա՝ նաև մեծ կոմսը, որին Պեմուտը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունը Տերենտացին – Մ.Ֆ.) էին ասում, նրա բեռնորդի Տալգրին (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իմամադի, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), Չնիլ անունով ահարկու և փառավոր կոմսը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին (1088-1105) – Մ.Ֆ.), նորմանդացիների կոմս Ռոբերթը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին (1087-1106) – Մ.Ֆ.), ապա և մյուս Պադուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.): Եկավ և Ճուլին (Թալաշարի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա իմամադի, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս Ժուլին Կուրտունացին – Մ.Ֆ.)՝ անունով հզոր և քաջ այդ կոմսը: Ահա, այսքան հզոր և պատերազմող մարդիկ երկնքի աստերի չափ անհաշիվ բազմությամբ ճամփա ընկան ու նրանց էին հետևում բազմաթիվ եպիսկոպոսներ, քահանաներ և սարկլավազներ: Սրանք բոլորը, հռոմեացիների հեռավոր երկրից մեծ հոգևատանջությամբ ճանապարհորդելով ու ահագին դժվարություններ հաղթահարելով, անցան Ունգրաց երկիրը և վերջինիս լեռների նեղ ու դժվարանցանելի կապալաների միջով հասան Բուլունացի, որը հույների կայսր Ալեքսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) գերիշխանության տակ էր գտնվում: Ահա այսպես ճանապարհորդելով՝ նրանք հասան մեծ Կոստանդնուպոլիս: Ալեքս կայսրը, լսելով նրանց գալստյան մասին, նրանց դեմ գործ ուղարկեց պատերազմելու: Երկու կողմն էլ մեծ ջարդ կրեցին, բայց ֆրանկները հույների զորքին փախուստի մատնեցին: Այդ օրը շատ արյուն թափվեց: Որ երկրից, որ նրանք անցնում էին, տեղի ժողովուրդը նրանց դեմ պատերազմի էր դուրս գալիս և շատ էր նեղում ու տանջում նրանց: Ալեքս կայսրը, լսելով այդ բոլորի մասին, դադարեցրեց կռիվը և նրանց դեմ այլևս չպատերազմեց: Ամբողջ բանակն էկավ, կանգ առավ Կոստանդնուպոլսի դռան առջև և թույլտվություն խնդրեց նավարկել Օսկիանոսով: Ալեքս կայսրը սեր և բարեկամություն հաստատեց ֆրանկների բոլոր իշխանների հետ, նրանց տարավ Սուրբ Սոֆիա տաճարը և բազում ոսկի ու արծաթ նվիրեց: Ֆրանկները նրան երդում տվեցին, թե նախկինում ռումներին պատկանող բոլոր գավառները պարսիկներից կազատագրեն և կտան Ալեքս կայսեր, իսկ պարսից ու արաբներին պատկանող երկիրը կդառնան ֆրանկների սեփականությունը: Այս պայմանը հարգելու մասին երդումն ամրապնդեցին խաչի և ավետարանի անբախտելի կապանքներով» (Մատթեոս Ուոհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 545 թվականին հռոմեացի իշխանները՝ հայտնի ու բարձր աստիճանի մարդիկ, իրենց մեծաքանակ զորքով մի ոմն անապատական Պետրոս Ասարգի խորհրդով, որը նրանց շարքերում էր, օգնության եկան քրիստոնյաներին: Այս պատմությունը և իշխանների անունները գրված են ֆրանկների տարեգրքերում: Նրանց հետ միասին ժամանեցին եպիսկոպոսներ, քահանաներ, սարկլավազներ և այլք, որոնք ուղեկցում էին զորքին ու որն էլ իր հերթին այնքան մեծաքանակ էր, ինչպես աստղերը երկնքում: Նրանք հասան Կոստանդնուպոլսին, որտեղ կայսր Ալեքսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) նրանց դեմ գործ հանեց, որ մարտնչի: Այս գործը, սակայն, պարտություն կրեց և դիմեց փախուստի: Կայսր Ալեքսը որոշում ընդունեց խաղաղություն խնդրել, սակայն ոչ թե մաքուր խղճով, այլ՝ ինչպես այդ մասին ասում է գրվածը: Նա նրանց ոսկի ու արծաթ տվեց, իսկ նրանք էլ իրենց կողմից երդվեցին կայսր Ալեքսին առ այն, որ, ինչ որ կգրավեն ու ինչ հողեր էլ, որ կվերադարձնեն մահմեդականներից, կտան նրան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ ելան կոմսերը և, բարձր պահած գլուխները, եկան ու կուտակվեցին, իսկ նրանց մեծաթիվ զորքը յոթ ամիս պաշարեց Կոստանդնուպոլիսը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այդ հույների կայսրությունը բոլոր կողմից ենթակա էր ճնշումների, բանզի հռոմեացիները, այսինքն ֆրանկները, ելան Հռոմի երկրից, գնացի կայսր Ալեքսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) դեմ ու հարձակվեցին Կոստանդնուպոլսի վրա, որպեսզի խլեն այն հույներից: Այն ժամանակ, երբ Ալեքսը շրջապատված էր և ենթակա ֆրանկների հարձակմանը կայսրության մայրաքաղաքում, թուրքերն ու արաբները առավելության հասան և նոր տարածվեցին հաստատվեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 6):

«Դրանից հետո ֆրանկները եկան արքայական բաղաթի վրա և, բանի որ հույների արքա Ալեքսիսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) նրանց անցում չէր տալիս, նրանք յոթ տարի պայքարեցին այդ բաղաթի դեմ» (Բար-Յեդեոս «Ալեքսանդրի պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ ֆրանկների նավատորմները 300.000 հոգու հետ միասին հայտնվեցին Կոստանդնուպոլսի նավահանգստում, ընդ որում նրանց արքաները վեցն էին: Նրանք երդում տվեցին Բյուզանդիոնի արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.), որ նրան կհանձնեն առաջին իսկ ամրությունը, որի կոիրեն, սակայն հետո հավատարիմ չեղան իրենց երդմանը» (ալ-Ազիմի «Պատմություն»):

³⁴³² «Այն բանից հետո, երբ մենք հասանք Վարդար գետին, մեր տեր Բոհեմունը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունը Տերենտացին – Մ.Ֆ.) առաջ անցավ իր ժողովրդի, բայց ոչ դրա լիով կազմի հետ, բանզի կոմս Ռոսսինոն իր եղբայրների հետ մնաց այնտեղ: Այդ ժամանակ մոտեցավ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) զորքը և հարձակվեց կոմսերի, նրա եղբայրների ու նրանց հետ եղած բոլորի վրա: Լսելով այդ մասին՝ Տանկրետը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իմամադի, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) հետ դարձավ և, նետվելով գետը, լողալով անցավ ու հասավ նրանց, իսկ 2.000 հոգի էլ հետևեցին Տանկրետին: Շուտով նրանք գտան թուրքապոլներին և պաժնականներին, որոնք մարտնչում էին մերոնց հետ: Անակնկալ և քաջարի կերպով նետվելով սրանց վրա՝ նրանք քաջաբար մարտնչեցին և առավելության հասան: Նրանք բռնեցին թշնամիներից շատերին և կապկալված բերեցին Բոհեմունի դեմ, որը նրանց ասաց. «Ով անպետքներ, ինչո՞ւ եք դուք սպանում Զրիստոսի և իմ ժողովրդին: Ես ոչ մի կռիվ չունեմ ձեր կայսեր հետ», իսկ նրանք պատասխանեցին. «Մենք որևէ բան անել չենք կարող, մենք կայսեր ողորմածությամբ ենք ապրում և պետք է անենք այն, ինչ նա կիրահարի»: Այդ ժամանակ Բոհեմունը թույլ տվեց նրանց անպատիժ հեռանալ: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ պատի սկզբում՝ չորեքշաբթի օրը: Օրինյալ է Աստված, Ամեն» (Անանուս «Ֆրանկների գործերը», գիրք 1):

«Այն բանից հետո, երբ մենք հասանք Վարդար գետին, մեր տեր Բոհեմունը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունը Տերենտացին – Մ.Ֆ.) առաջ անցավ իր ժողովրդի, բայց ոչ դրա լիով կազմի հետ, բանզի կոմս Ռոսսինոն իր եղբայրների հետ մնաց այնտեղ: Այդ ժամանակ մոտեցավ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) զորքը և հարձակվեց կոմսերի, նրա եղբայրների և նրանց հետ եղած բոլորի վրա: Լսելով այդ մասին՝ Տանկրետը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իմամադի, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) հետ դարձավ և, նետվելով գետը, լողալով անցավ ու հասավ նրանց, իսկ 2.000 հոգի էլ հետևեցին Տանկրետին: Շուտով նրանք գտան թուրքապոլներին և պաժնականներին, որոնք մարտնչում էին մերոնց հետ: Անակնկալ և քաջարի կերպով նետվելով սրանց վրա՝ նրանք քաջաբար մարտնչեցին և առավելության հասան: Նրանք բռնեցին թշնամիներից շատերին և կապկալված բերեցին Բոհեմունի դեմ, որը նրանց ասաց. «Ով անպետքներ, ինչո՞ւ եք դուք սպանում Զրիստոսի և իմ ժողովրդին: Ես ոչ մի կռիվ չունեմ ձեր կայսեր հետ», իսկ նրանք պատասխանեցին. «Մենք որևէ բան անել չենք կարող, մենք կայսեր ողորմածությամբ ենք ապրում և պետք է անենք այն, ինչ նա կիրահարի»: Այդ ժամանակ Բոհեմունը թույլ տվեց նրանց անպատիժ հեռանալ: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ պատի սկզբում՝ չորեքշաբթի օրը: Օրինյալ է Աստված, Ամեն» (Պետրոս Տուրքոդ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 1):

«Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, ինչի մասին պատմեցինք, Բոհեմունը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունը Տերենտացին – Մ.Ֆ.), ելնելով Ապուլիայից և, պատրաստելով նման գործի համար ամենայն անհրաժեշտը, ծով ելավ ու մեկնեց Բուլղարիայի ուղղությամբ: Նրա հետ շատ հայտնի իշխաններ կային, այդ թվում նաև մարկիզի որդի ու նրա բորջորդի Տանկրետը (Տիբերիայի իշխանության

ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.3.), հորեղբոր որդի Ռիչարդը (Եղեմիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին – Մ.3.) և այլք, որոնք միասնաբար առաջացան ու Բուլղարիայում գտան մեծ բանակի պարենամթերք, ցորեն, գինի և յուղամթերք, որն այստեղ առատ էր։ Եվ ահա նրանք իջան Ադրիանուպոլիսի հովիտ, որտեղ որոշ ժամանակի ընթացքում հանգստացան, մինչև որ բոլոր ուժերը չանցան ծովը։ Եվ այսպես, ողջ կազմով անցնելով ծովը՝ նրանք սկսեցին առաջանալ, ընդ որում Բոհեմուկը հրահանգեց, որ ոչ մի բան տեղացիներից բռնությանը չխլվի, այլ ամեն ինչի համար վճարվի։ Նրանք մտան գյուղեր ու բնակավայրեր, որոնք լի էին ամեն տեսակի ապրանքներով։ Եվ այսպես, անցնելով գյուղից գյուղ, ամրոցից ամրոց ու բաղաթից բաղաթ, նրանք հասան Կաստորիա, որտեղ էլ Լշեցին Սուրբ ծնունդը։ Կաստորիայում նրանք մնացին մի բանի օր, ընդ որում այդ ընթացքում դիմեցին տեղի բնակչությանը, սակայն ոչինչ չստացան, բանի որ բոլորը կարծում էին, թե այս մարդիկ եկել են կողոպտելու ու թալանելու իրենց երկիրը։ Այս ամենի արդյունքում մեր մարդիկ պարենամթերքի պակաս զգացին՝ ստիպված լինելով հրաժարվել ոչխարներից, գոմեշներից, խոյերից, այծերից, խոզերից և ուտելու ամենայն ընդունելի բաներից։ Կաստորիայից Բոհեմուկը ու նրա մարդիկ անցան Պելագոնիա և այստեղ գտան հերետիկոսների մի ամբողջություն, որի վրա էլ հենց շեփորահարելով հարձակվեցին՝ գործի դնելով հետևակայիններն ու նետածիզներին։ Արդյունքում նրանք վերցրին այն ամենը, ինչն իրենց անհրաժեշտ էր՝ իր բնակիչների հետ միասին այրելով ամրությունն։ Այս կապակցությամբ հարկ եմ համարում Լշեյ, որ դա լիովին տեղին էր, բանգի դրանք հերետիկոս ու սխալ ուղին ընտրած մարդիկ էին, որոնք հեռացել էին իսկական հավատքից և հետևում էին հերետիկոսական ուսմունքին։ Չաջորդ օրը մերոնք հասան Վարդարիոս գետին, որը շատերը նույն օրն էլ անցան, թեև այլք, բանի որ երեկոն իջավ, չհասցրին այդ անել։ Չաջորդ օրը լուսաբացին, հենց որ լույսը բացվեց, կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսնդր I-ի – Մ.3.) բանակը ելավ նրանց դեմ, ովքեր մնացել էին գետի մյուս ափին։ Այս մարդիկ սկսեցին արհաբար պաշտպանվել, իսկ այդ ընթացքում պատերազմի աղմուկը հասավ Բոհեմուկի ու Տանկրեդի ականջին։ Այդ ժամանակ Տանկրեդը, որը տանել էր կարողանում, երբ յուրայինների ներքում էին, շուռ տվեց Նժույզը և, հեծյալ ու լիովին զինված վիճակում, նետով հակառակորդի վրա, ընդ որում նրա հետ 2.000 սապետներ կային։ Հենց որ Տանկրեդն ու իր մարդիկ անցան գետը, նրանք հարվածեցին թուրքապոլսերին ու պաշինակներին, որոնք խելագար հարվածով անմիջապես փախուստի մատնեցին, շատերին սպանեցին, այլոց էլ գերեցին ու բերեցին Բոհեմուկի մոտ, որը սկսեց հարցաքննել նրանց։ Եվ ահա Բոհեմուկը, շնորհակալություն հայտնելով Աստծուն այդ հաջողության համար, թարգմանի միջոցով հարցրեց. «Ով մարդիկ, ինչո՞ւ եք դուք փորձում վնաս հասցնել մեր մարդկանց, որոնք ձեր հավատակիցներն են։ Մենք բրիտանական են, բրիտանական հավատքի ծառաներ, որ ճանապարհ ենք ելել հանուն Սուրբ երկրի, մենք ձեզ վրա չենք փորձում հասցնել և ոչ մի վնաս բան մտադիր չենք անել ընդդեմ ձեր կայսեր»։ Այդ ժամանակ նրանք պատասխանեցին. «Տերի իմ, մենք զինվում ու վճարվում ենք կայսեր կողմից, նա մեզ վճարում է և նրա հրամանն ենք մենք կատարում, մենք անում ենք այն ամենը, ինչ նա հրամայում է։ Արդ իմացե՞ք, որ հենց նա է հրամայել մեզ ելնել ձեր ու ձեր մարդկանց դեմ, բանգի նա կարծում է, որ դուք ցանկանում եք գրկել նրա իր գահից, ուզում եք գրկել իշխանությունից, այլ ոչ թե ուխտի գնալ։ Արդ նա ուղարկել էր մեզ ձեզ վրա հասցնելու և փառք ձեռք գծել, որ ողորմած եղաք մեր նկատմամբ, երբ մենք հայտնվեցինք ձեր ձեռքում»։ Եվ ահա այդ իմաստյի մարդը, լսելով այս խոսքերը, խղճաց այդ գերիներին և նրանց որևէ վնաս չստաց» (Ռոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2)։

«4/ Եվ այսպես, ունենալով Տանկրեդի (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացու – Մ.3.) նման պահապան, Բոհեմուկը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմուկ Տերենտացու – Մ.3.) մարդիկ մոտեցան Վարդար կղզվող գետին, որի մոտ ճամբար դրեցին և մնացին մի բանի օր։ Այս գետը անցումի համար իրենից խոչընդոտ էր ներկայացնում, ընդ որում նրա երկու ափերին էլ գործում էին թշնամիներ։ Իրոք, նրանք, որոնք պետք է սկզբում անցնեին, վախենում էին ընդհարվել թուրքապոլսերի հետ, սակայն վախի մեջ էին նաև վերջում մնացողները՝ նմանատիպ մի պատճառով։ Եվ ահա Տանկրեդը, տեսնելով, որ բանակում դժգոհություններ են սկսվել, իր կյանքի վտանգի ենթարկվելով կտրեց, անցավ գետը՝ դրանով կարծես ստիպելով մի բանի հոգու կամավոր իրեն միանալ։ Առաջին վախը, որ թշնամին անթիվ բանակությամբ կարող է ելնել ու կոտորել իրենց, անցավ, սակայն մյուսներն այնուհանդերձ վախճանում էին հետևել Տանկրեդին, բանի որ գտնում էին, որ, ինչ հաջողվեց սրան իր արհուլանքի շնորհիվ, երկրորդ անգամ կրկնել չի հաջողվի իրենց։ Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ Տանկրեդը անցավ գետի մյուս ափ, այս ափում մնացողների անհանգստություններն ու վախերն ավելի մեծացան։ Իրենց հերթին թշնամիները, հասկանալով, թե ինչ է կատարվում, դարձան դրեցին՝ նախատեսելով ամենամոտ ժամանակներում այս մարդկանց դարձանակալել և իրենց ձեռքը գցել։ Բանն այն էր, որ թշնամիները, լինելով նետածիզներ, անվերջ խույս էին տալիս և հարվածում չէին, երբ խիտ հարվածներով պատում էին շրջակայքը ու անվերջ խուսանալով, իսկ այդ պայմաններում նրանք կարող էին իրենց ուզած ժամանակ մարտի մեջ մտնել ֆրանկների դեմ։ Տանկրեդը, սակայն, որ տեղյակ էր այդ ամենից, ոչ շտապում էր, ոչ էլ դանդաղում, այլ, իր համար հանգիստ առաջանալով, ուշադիր հետևում էր հակառակորդին, մինչև որ բավականաչափ չի մոտենա և չի կարողանա որևէ բան անել։ Բանն այն էր, որ նա հաճախային էր ընդհարվել այդ ժողովրդի հետ և ծանոթ էր այն պարզ եղանակին, որով հնարավոր էր հաղթանակի հասնել վերջինիս նկատմամբ՝ գործի դնելով իր անգերազանցելի իմաստությունը։ Իրոք, նա գտնում էր, որ պետք է համբերատար սպասել, թույլ տալ, որ թշնամին մոտենա, իսկ հետո միասնաբար խթանել Նժույզներին և ընկնել հակառակորդի վրա՝ թույլ չտալով վերջինիս պոկվել ու հեռանալ։ Բանն այն էր, որ մերձամարտում սրանք ի վիճակի չէին բավարար դիմադրություն ցույց տալ ֆրանկներին, բանի որ նրանց ձիերը փոքր էին, գեղեթերն այն չէին, վահաններն իրենց մեծությամբ զիջում էին ֆրանկների վահաններին, դե իսկ նետերն էլ մերձամարտում թրերի դեմ որևէ օգուտ չէին կարող տալ։ Այսպիսով՝ ըստ Եուլիան ստեղծվում էր մի իրավիճակ, երբ, զրկված դիմադրության ամեն մի միջոցից, հույները կոտորվում էին և ոչինչ անել չէին կարողանում, երբ նրանց այլ բան անել արդեն չէր մնում, բան մահ ընդունել կամ դիմել փախուստի։ Իրոք, Տանկրեդը շատ էր հոգում մարդկանց մասին, ընդ որում նման կերպ վարվողը հոգածություն էր ստանում նաև նույն այդ մարդկանց կողմից։ Այսպիսով՝ Տանկրեդը հույս ուներ փոքր բանակի մարդկանցով հաջողության հասնել՝ միաժամանակ նաև անտեղի վտանգի չենթարկել ոչ իրեն, ոչ էլ իր մարդկանցից որևէ մեկին։ Հենց այս ժամանակ էր, երբ փաստորեն բացվեց Տանկրեդի ուղին դեպի այն մեծ փառքի գագաթը, որին նա հասավ հետո, երբ կարծես դեռ ամեն ինչից զրկված մի մարդ լինեց, որ հետո հասնելու էր ամեն ինչի։ Նրա կողմակիցներն արդեն այն ժամանակ էին գտնում այդ, բանգի, որպեսզի գերծ պահի իր մարդկանց ամեն մի վտանգից, Տանկրեդը բոլոր միջոցները ձեռնարկեց՝ հոգալով յուրայինների արյան մասին այնպես, կարծես կիզաքար իր իսկ արյան մասին՝ գերծ պահելով սրանց թշնամիներից։ Հարկ է Լշեյ, որ բոլոր արյուն տեսած ու մարտական այրերն արդեն այդ ժամանակ ընդունում և հարգում էին Տանկրեդին՝ իրենց բախտը կապելով վերջինիս հետ և պատրաստ նրա առաջնորդությանը անցնելով ամեն տեսակի իրի ու սրի միջով։ 15/ Մինչ այս, մինչ այն, սակայն, Բոհեմուկի հետ եղող ուժերը, մատնվելով անգործության, շարունակում էին մնալ գետի մյուս ափին՝ թողնելով որ Տանկրեդն առաջ անցնի և, չնայած այն բանին, որ հույները փախել էին, որևէ օժանդակություն ցույց չէին տալիս վերջինիս։ Միայն հետո, երբ անցավ որոշ ժամանակ, այս մարդիկ ոտքի ելան ու սկսեցին պարկուտ կերպով անցնել գետը՝ ոմանք նավակներով, իսկ ոմանք էլ, որ այդ հնարավորությունը չունեին, ձիերի վրա կամ բռնված դրանց ալիքերից։ Արդյունքում ողջ այդ ամբոխն ի վերջո հայտնվեց գետի մյուս ափին։ Հարկ է Լշեյ, սակայն, որ մյուս ափին մնացին մոտ 600 հոգի, բայց ոչ թե սապետներից, որոնք էին հարձակում գործել հակառակորդի վրա ու հետ շարտել վերջինիս, այլ՝ անզեն կամ վատ զինված, ծեր ու թույլ մարդկանցից, որոնք գտնվում էին անօգնական վիճակում։ Այդ ժամանակ հույները, որոնք ուղղվել էին այդ կողմերը ֆրանկների առաջխաղացումն ամեն կերպ խոչընդոտելու համաձայնությանը, ինչպես զայլեր հարձակվեցին հետ մնացողների վրա և, բանի որ ոչ-ոք չէր կարող իրենց արժանի դիմադրություն ցույց տալ, սկսեցին կոտորել լատինացիներին՝ համարելով, որ նրանք զրկված են պաշտպանության բոլոր միջոցներից, իսկ զինված մարդիկ էլ արդեն գետի մյուս ափին են։ Այս պայմաններում մեր ասպետը՝ այդ խղճով լի ու արհուլանք օրենքների սիրահար այդ, հենց որ իմացավ, թե ինչ է կատարվում գետի մյուս ափին, անմիջապես շուռ եկավ և երիտասարդական իր ողջ ավյուրով հարձակվեց այս նոր թշնամու վրա, որին արդեն թվում էր, թե ավարն իր երախտում է։ 16/ Եվ այսպես, նետվելով գետը և լողալով անցնելով այդ հորձանուտը, երբ Տանկրեդը չապասեց նույնիսկ նավակների կամ իր ասպետներին, որոնք այնուհանդերձ պատրաստ էին հետևել նրան ցանկացած դեպքում, Տանկրեդն առանց որևէ վարանման առաջ անցավ։ Եվ ահա Տանկրեդը նետվեց գետը և, չնայած ուժեղ հոսանքին ու ալիքներին, կտրեց անցավ այն՝ արագորեն ափ ելնելով մյուս կողմում։ Դրանից անմիջապես հետո գետը մտան ու անցան նաև նրա զինակիցները, որի արդյունքում հուսական զորքը, վախենալով Տանկրեդից, որի անունն արդեն հայտնի էր, վախեցավ գլխովին կորել և դադարեցրեց կոտորածը՝ իր սովորության համաձայն դիմելով փախուստի։ Այսպիսով՝ հույները փախան և ընկան լեռներն ու դժվարանցանելի ձորերը, որպեսզի գտնվի մի կերպ փրկվել իրենց զուլիները, իսկ հաղթանակողներն էլ չկարողանան հասնել իրենց։ Իրոք, նրանք այլ աստիճան վախեցած էին, որ մտածում էին միայն այս մասին, այլ ոչ թե այն մասին, որ ընկնեն հաղթանակածների ոտքերը և ներում հայցեն։ Եվ ահա, երբ ամեն ինչ այսպես եղավ, հույների ողջ հույսը մնացին իրենց ոտքերը, ընդ որում այս ընթացքում նրանք նետում էին գեղեթեր, թողնում արդեներն ու կապարճները և ամեն ինչ անում, որ փրկեն իրենց կյանքները՝ մոռացած ամեն ինչ մասին։ Այդ ժամանակ հաղթողների ձեռքն ընկան մեծաքանակ թանկարժեք և մեծ աշխատանք պահանջող իրեր, որոնք թշնամիները թողել էին՝ գլխավորույս փախուստ իրականացնելու ժամանակ, երբ հագիվ իրենց լիակցի փրկության մասին էին մտածում։ Տանկրեդն ու իր մարդիկ, սակայն, հաշվի չառնելով այդ ամենը, նրանց հետ միասին, որոնք մինչ այդ կոտորվում էին, ընկան թշնամիների հետևից ու սկսեցին հետապնդել նրանք, որոնք անկանոն ու խուճապահար փախուստի էին տրվել, ընդ որում այդ գործին մասնակցեցին բոլորը, այդ թվում նաև անզենները, ինչպես նաև թույլերն ու հիվանդները։ Եվ այսպես նրանք, որ արդեն թվում էր, թե ստրկության մեջ են, փրչելով իրենց կապանքները, ընկան իրենց ճշնորդների հետևից ու

իրենք սկսեցին բռնել վերջիններս՝ հետ խլելով այն ամենը, ինչ մինչ այդ խլվել էր իրենցից և հետո միայն հետ դառնալով ու տիրելով տեղում մնացած ավարին: Այսպիսով՝ գործերը հիմնադիր ընթացք ստացան և ոչ-ոք ճամբար չվերադարձավ՝ առանց մեծապես ծանրաբեռնված լինելով ավարով» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկերի կյանք», գլուխ 4-6):

«Եվ այսպես Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Ամսոիքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ու նրա ուղեկիցները ժամանեցին Կաստորիա կոչվող մարզը, որտեղ էլ հանդիսավոր կերպով Նշեցին Սուրբ Ծնունդը: Նրանք այնտեղ մնացին մի քանի օր, որից հետո թույլտվություն խնդրեցին տեղացիներից իրենց հետ առևտուր անել, սակայն, քանի որ տեղացիները կարծում էին, թե այդ մարդիկ ոչ թե ուխտավորներ են կամ ճանապարհորդներ, այլ ռազմիկներ, որոնք եկել էին ավերելու իրենց երկրները, ստացան մերժում: Չայրացած այս մերժումից՝ ուխտավորները պատվեցին զայրույթով և սկսեցին ինքնակամ կերպով ձեռք գցել ձիեր, կովեր, էշեր և շատ այլ օգտակար բաներ: Դրանից հետո նրանք անցան Կաստորիան և մտան Պելագոնիա, որտեղ գտան հերետիկոսների մի ամիսցված քաղաք, որը, ենթարկելով հարձակումների բոլոր կողմերից, ստիպեցին հանձնվել: Դրանից հետո Բոհեմունդը իր ասպետների մի մասի հետ առաջ անցավ՝ մյուսների թողնելով մի քիչ հետ: Կայսերական բանակը, որը գտնվում էր բլուրների հետևում, երբ իմացավ, որ բանակի մի մասը մնացել է առանց Բոհեմունդի աջակցության, այնտեղ չեն նրա փառալիկ ռազմիկներն ու կոմսերը, որոշեցին հարձակում գործել հակառակորդի վրա: Այդ ժամանակ քաջարի Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսոիքի դքսության ինժանդար, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), երբ լսեց այդ մասին, հետ դարձավ և, մտնելով գետը, որ հիշատակվեց վերևում, լողալով հետ անցավ ու օգնության հասավ նրանց, որոնք ենթարկվել էին հարձակման: Եվ ահա Տանկերտը հավաքեց իր ձեռքի տակ եղած 2.000 հոգուն ու նրանց հետ նույնատեսակ կատաղությանը հարձակվեց հակառակորդի վրա: Արդյունքում թշնամիներից շատերը գերվեցին և շղթայակապ ներկայացվեցին Բոհեմունդին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը հարցրեց. «Ինչո՞ւ եք դուք հարձակվում իմ մարդկանց վրա, ով Քրիստոսի ժողովուրդը: Ես որևէ կերպ դեմ չեմ ելնում ձեր կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ին – Մ.Ֆ.**)»: Այդ ժամանակ գերյալները պատասխանեցին. «Մենք ոչինչ չենք անում մեր սեփական կամքով, մենք ռազմիկներ ենք, որոնք կատարում ենք կայսեր հրամանները, հենց նա է մեզ ասում, թե մենք ինչ անենք»: Եվ ահա այդ հիմնադիր մարդը, երբ լսեց նման խոսքեր, այս մարդկանց առանց փրկագնի և վնաս հասցնելու բաց թողեց: Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ շաբաթվա չորրորդ օրը, որը Քրիստոնյաները կոչում են «արագ»» (Գլխերը Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 1):

«Եվ այսպես Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Ամսոիքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ու նրա ուղեկիցները աստիճանաբար ժամանեցին Կաստորիա, իսկ հետո անցան Պելագոնիա, որտեղ գտան հերետիկոսների մի ամիսցված քաղաք, որը չի էր ամենայն բարիքով ու շատ մարդկանցով: Ենթարկելով հարձակումների բոլոր կողմերից՝ նրանք ստիպեցին այս ամրությանը հանձնվել: Դրանից հետո ուխտավորները այդ ամրությունը իր բնակչության հետ միասին այրեցին: Դրանք իրոք, որ հերետիկոսներ էին, ամեն տեսակի հրեաներ ու հերետիկոսներ, որոնք ուխտավորների հետ վարվում էին ծիշտ այնպես, ինչպես սարակիստները՝ բոլորն էլ Աստծո թշնամիներ էին: Այս ամրությունը հիմնահատակ արվեց և իր բնակչության հետ միասին ոչնչացվեց: Այստեղից նրանք առաջացան դեպի Վարդարուս կոչվող գետը: Դրանից հետո Բոհեմունդը իր ասպետների մի մասի հետ առաջ անցավ՝ մյուսների կոմս Ռոսիմոլոյի գլխավորությամբ թողնելով մի քիչ հետ: Այդ ժամանակ կայսերական բանակը, որը գտնվում էր բլուրների հետևում, երբ իմացավ, որ բանակի մի մասը մնացել է առանց Բոհեմունդի աջակցության, անցավ հարձակման՝ հույս դնելով իշխող հաղթանակի վրա: Քաջարի Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսոիքի դքսության ինժանդար, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), սակայն, երբ լսեց այդ մասին, հետ դարձավ և, կալծակի նման մտնելով գետը, որ հիշատակվեց վերևում, լողալով հետ անցավ ու օգնության հասավ նրանց, որոնք ենթարկվել էին հարձակման: Տանկերտը իր ձեռքի տակ եղած 2.000 հոգու հետ միասին նույնատեսակ կատաղությանը հարձակվեց հակառակորդի վրա: Արդյունքում թշնամիներից շատերը դիմեցին փախուստի, իսկ ոմանք էլ գերվեցին և Աստված փառավորվեց: Գերիները շղթայակապ ներկայացվեցին Բոհեմունդին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը հարցրեց. «Ինչո՞ւ եք դուք հարձակվում իմ մարդկանց վրա, ով Քրիստոսի ժողովուրդը: Ես որևէ կերպ դեմ չեմ ելնում ձեր կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ին – Մ.Ֆ.**)»: Այդ ժամանակ գերյալները պատասխանեցին. «Մենք ոչինչ չենք անում մեր սեփական կամքով, մենք ռազմիկներ ենք, որոնք կատարում ենք կայսեր հրամանները, հենց նա է մեզ ասում, թե մենք ինչ անենք»: Եվ ահա այդ հիմնադիր մարդը, երբ լսեց նման խոսքեր, չնայած որ չարացավ կայսեր վրա, սակայն այս մարդկանց առանց փրկագնի և վնաս հասցնելու բաց թողեց» (Բողոքի Դուցիցի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 1):

«Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Ամսոիքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) հասավ Ադրիանուպոլսի հովիտ, ընդ որում նա առաջանում էր շատ զգուշորեն՝ կոչ անելով հիշել Աստծո անունը և արգելելով բռնություններ գործադրել կամ վնաս հասցնել քրիստոնյաներին ու նրանց տներին, որովհետև Աստված բոլորին հավասարապես էր վերաբերվում և հարուստներին, և աղքատներին, և թույլերին, և ուժեղներին, իսկ Աստծո կատարյալ տաճած սիրո պատճառով էլ քրիստոնյաներին նեղել չէր կարելի: Դրանից հետո Բոհեմունդը և իր ուղեկիցները հասան Կաստորիային ու մուտք գործեցին վերջինիս մոտ տարածվող հարթավայրը: Այստեղ նրանք անցկացրեցին մի քանի օր, սակայն այդպես էլ չկարողացան շուկա գտնել ապրանքներ ձեռք բերելու համար, քանի որ իրենք օտարականներ էին, իսկ տեղացի մարդիկ ու իշխաններն էլ հրաժարվում էին որևէ գործ ունենալ իրենց հետ: Ի վերջո, զգալով պարենամթերքի պակաս, ընդ որում պակասում էր նաև անասնակերը ջորիների, ձիերի ու էշերի համար, Բոհեմունդը հրամայեց գործի անցնել: Եվ ահա նրա կողմնակիցները ելան Կաստորիայից ու բանակ զարկեցին Պելագոնիայում: Այստեղ նրանք գտան հեթանոսների մի ամիսցված բնակավայր, որը լցված էր պեղք եղած ամեն ինչով: Արդյունքում այս բնակավայրը հորդեցվեց, ընդ որում վերջինիս բնակչությունը, որ կազմված էր հրեաներից ու հերետիկոսներից, հանդիսանում էր Աստծո թշնամի ու վերջինիս հակառակորդը: Եվ այսպես Բոհեմունդը ու նրա կողմնակիցները մոտեցան Վարդար գետին, որից հետո բանակի մի մասն անցավ այն, իսկ կոմս Ռոսիմոլոն ու իր զորավորները հետ մնացին: Այդ ժամանակ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ին – Մ.Ֆ.**) կողմնակիցները, որ դարձան էին այնտեղ, հարվածեցին այս հետ մնացածներին, որոնք օգնության համար դիմեցին արդեն գտնված անցած Տանկերտին (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսոիքի դքսության ինժանդար, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**): Վերջինս իր հերթին, լսելով մարտի արմուկը և ստանալով օգնության հասնելու կոչը, քանի որ հեռու չէր, անմիջապես հավաքեց իր ուժերը, անցավ գետի մյուս ափ և շտապեց կոմսին օգնության: Դրանից հետո հենց գետի մոտ Տանկերտը 2.000 ռազմիկներ հաղթանակ տարավ, այդ թվում նաև թուրքապոլսերի նկատմամբ, որոնց փախուստի մատնեց, իսկ նրանցից շատերին էլ գերեց Բոհեմունդի մոտ: Այստեղ, երբ Բոհեմունդը հարցրեց, թե ինչո՞ւ են նրանք իրենց այդքան չար պահում, նրանք պատասխանեցին. «Մենք կայսեր ծառաներն ենք ու այս ամենն արել ենք նրա հրամանով, այլ բան անել մենք չէինք կարող»: Դա եղավ փետրվար ամսի 18-ին» (Օրդերիկի Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 6):

«Այդ ժամանակ Աստծո գործը, որը ներխուժել էր հեթանոսների սահմաններ, գործում էր մեծ արիությամբ: Նրանք ճակատամարտ տվեցին Ֆարֆար գետի կամրջի վրա փետրվարի 21-ին, երբ թուրքերից շատերը սպանվեցին» (Չիգերտո ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«/13/ Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ին – Մ.Ֆ.**) հրամայեց իր մարդկանց ճակատել Բոհեմունդի (**Տերենտի իշխան, Ամսոիքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ու նրա հետ եկող մեծաքանակ մարդկանց դեմ Վարդար գետի հովտում, որպեսզի, եթե կարողանան, կասեցնեն կամ դադարեցնեն նրա ընթացքը՝ ողջ ուժով հարձակվելով և ամեն կերպ վնասելով... /14/ Ահա այսպես կայսրը նենգորեն կազմակերպեց իր ուժերը ուխտավորների դեմ պայքարելու համար, բայց միաժամանակ էլ, մնալով նեղ ու զաղտնապահ, բոլորից ծածկեց իր մտադրությունները: Եվ ահա նա իր մեծագույն մարդկանց ուղարկեց Բոհեմունդի մոտ՝ նրանց հետ մի ուղերձ հղելով...: Կայսեր պատգամավորները եկան ու ջոկատն ուղեկցեցին մինչև Վարդար գետ, սակայն, այն բանից հետո, երբ ջոկատի առաջապահը սկսեց անցնել գետը, իսկ անցածները պատրաստվեցին այդ անել հետո, գինդորները, որոնք գտնվում էին դարանում և հետևում նրանց, որոշեցին, որ դա ամենահարմար պահն է գործելու համար: Նրանք հարձակվեցին բանակի այն մասի վրա, որը որոշել էր չանցնել կամուրջը: Նրանք ավելի շատ էին, քան մերոնք, և ահա սկիզբ առավ ուխտավորների բացահայտ հետապնդումը: Տանկերտը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսոիքի դքսության ինժանդար, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), սակայն, որ շատ ուշադիր և խիզախ էր և այդ մեծ գետի վրայի կամրջի կենտ արդեն անցել էր, երբ լսեց այդ խառնաշփոթի մասին, շտապ վերադարձավ, ընդ որում նա իր հետ վերցրել էր 2.000 ընտիր հեծելազորի, որոնց հետ էլ մտավ մարտը: Նա թշնամիներից շատերին կոտորեց, սակայն շատերին էլ գերեց Բոհեմունդի մոտ, որը, բոլորի ներկայությամբ, հարցրեց, թե ինչո՞ւ նրանք հարձակվեցին այդ ջոկատի վրա, որը կազմված էր քրիստոնյաներից, իսկ իրենք էլ քրիստոնյաներ էին, կայսեր մարդիկ, որ իրենց տիրակալի ընկերն է: Այդ ժամանակ նրանք պատասխանեցին, որ իրենք կայսեր ռազմիկներն են և պետք է կատարեն նրա հրամանը, ընդ որում նա ինքն էր անձամբ հրամայել այդպես վարվել: Այս խոսքերի վրա յուրաքանչյուր դե, ով լսեց դրանք, հասկացավ, որ, ինչպես գերեցին էին կայսեր խոսքերը, այդքան էլ դրանք խաբուսիկ ու խորամանկ էին: Բոհեմունդը, սակայն, որը շատ խելացի և գիտեր, որ իրեն վիճակված էր ճակտորդել մինչև այդ ստոր կայսրը, ոչինչ չարեց և տոնակատարության նստեց, որպեսզի թաքցնի իր մտադրությունները: Դրանով նա զայրացրեց յուրաքանչյուրից շատ շատերին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 13, 14):

³⁴³³ «Ռիդվանի (Չալեայի) եւրոպայի եւրոպայի Ռիդվանը – Մ.Ֆ.) գործը անցավ այլ-ձագը և Չալեայի այլ շրջաններ՝ օգնության սպասելով Սուլեյմանի իբն Իլ-Ղազիից, որը Սամսատի կառավարիչն էր, և սա մեծ գործով եկավ Չալեայ։ Ռիդվանը հավաքեց ուժ կարող էր թուրքերից, արաբներից ու Չալեայի Ահմադից, իսկ այդ ընթացքում Դուկակի (Դամասկոսի) եւրոպայի եւրոպայի Դուկակի (1095-1104) – Մ.Ֆ.) գործը կանգ առավ Կիննասարինում։ Չալեայի գործը տեղակայվեց Կիննասարինի առջև և Եփրատը որոշեցին հանդիպել Զուլեյլ գետի վրա ու համաձայնության գալ։ Նրանք հանդիպեցին և բանակցություններ վարեցին, գետը նրանց մեջ էր, սակայն համաձայնության չեկան խաղաղության հարցով։ Այդ ժամանակ Յագի-Սյանը (Անտիոքի) եւրոպայի եւրոպայի Զագի-Սյանի (Մ.Ֆ.) ասաց Սուլեյմանին (Չալե-Քեֆի) Արտուկյանների եւրոպայի ասպագա հիմնադիր եւրոպայի Սուլեյմանին – Մ.Ֆ.)։ «Այս տիրակալները մարտնչում են իրենց թագավորությունների համար, իսկ դու, ով կաթի առևտրական, թո հայտնվել ինչով է բացատրվում»։ Լսելով այդ՝ Սուլեյմանը պատասխանեց. «Կաղը դու կոտենես, թե ով եմ ես իրականում»։ Եվ ահա նրանք առավոտյան ելան ու իրար հանդիպեցին Չիքրի 490 թվականի Ռաբիա Բ ամսի 5-ին, երկուշաբթի օրը, ու Սուլեյմանը մեծ խիզախություն դրսևորեց։ Չեղ դադարում մարտը նրանց միջև միջև օրվա վերջ և արդյունքում Յագի-Սյանը փախավ Անտիոք, իսկ Դուկակին ու Թուգ-թեգինը (Բուլղարների) ասպագա հիմնադիր ասպագա հիմնադիր ապառքե թուգ-թեգինը – Մ.Ֆ.)՝ Դամասկոս։ Այդ մարտում Ասքառուխը գերակշռեց։ Նա փակեց Չալեայում, իսկ հետո նրան ազատեցին և նա փախավ Դամասկոս։ Չորեքից սպանվեցին փոքր թվով մարդիկ, սակայն այդ փախուստի ընթացքում գյուղացիների ձեռքից շատ հայեր սպանվեցին, որոնք Յագի-Սյանի հետ էին» (Թեմալ-Էդ-Դին «Չալեայի պատմության հատված»)։

³⁴³⁴ «Մինչ ասվում էին նման գեղեցիկ խոսքեր, թուրքերը, պաժինակները, կուժանները, սլավոնները, ու ռուգերը Ադենիայում շարունակում էին հետևել մեր ասպետներին՝ սպասելով հարմար պահի, որպեսզի նրանց մի որևէ վնաս տան։ Մի անգամ գիշերն այնպես պատահեց, որ եպիսկոպոս Պյուլին, որը զբոսնում էր, շրջապատվեց պաժինակների կողմից, որոնք նրան անմիջապես տապալեցին ջրուղ, թալանեցին և ծեծեցին։ Բարեբախտաբար, սակայն, Զրիստոսի ժողովուրդը մոտակայքում էր, մարդիկ վրա հասան ու փրկեցին եպիսկոպոսին՝ Աստծո աջակցությամբ։ Իրոք, վրաններում գտնվող մարդիկ էին, որ լսեցին բարձրացված աղմուկը և օգնության հասան՝ փրկելով եպիսկոպոսին այդ ավազակների ձեռքից։ Ծանապարհիկ ուխտավորներն ուխտավորները հասան Բիբանտե կղզիով ամրոցին, որտեղ կոմսը զգուշացում ստացավ, որ պաժինակները դարանակալել են մոտակա լեռներում։ Այդ ժամանակ նա կանգ առավ, ընտրեց մի բանի ասպետների, հարձակվեց պաժինակների վրա, ոմանց սպանեց, այլոց էլ մատնեց փախուստի։ Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.Ֆ.), սակայն, որ խաղաղության նամակ էր ուղարկել, հարձակումների համար ամենուր գործեր էր դրել դարանակալ։ Ի վերջո, ասպետները հասան Ռուսա կղզիով բաղաբի, որի բնակչությունը այս անգամ ևս ուխտավորների սկսեց վնասներ հասցնել։ Այդ ժամանակ կոմսը (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին) (1088-1105) – Մ.Ֆ.) գայրացած ձեռքը մեկնեց գեղին՝ մարտակոչ ուղղելով նաև գործին։ Արդյունքում նրանք միասնական ուժերով նետվեցին բաղաբի վրա և տիրեցին նրան, որից հետո մտան նաև մեկ այլ բաղաբ, որը կոչվում էր Ռոդեստոս։ Այդ ժամանակ, ահա, կայսերական հեծելազորը հարձակվեց ուխտավորների վերջապահի վրա, սակայն կոմսը կրկին մարտի ելավ, սպանեց հարձակվողներից 30 հոգու, ինչպես նաև ձեռք գցեց 40 նժույգ» (Անսուն «Ֆրանկների գործեր», գիրք 2)։

«Մինչ ասվում էին նման գեղեցիկ խոսքեր, թուրքերը, պաժինակները, կուժանները, սլավոնները, ու ռուգերը Ադենիայում շարունակում էին հետևել մեր ասպետներին՝ սպասելով հարմար պահի, որպեսզի նրանց մի որևէ վնաս տան։ Մի անգամ գիշերն այնպես պատահեց, որ եպիսկոպոս Պյուլին, որը զբոսնում էր, շրջապատվեց պաժինակների կողմից, որոնք նրան անմիջապես տապալեցին ջրուղ, թալանեցին և ծեծեցին։ Բարեբախտաբար, սակայն, Զրիստոսի ժողովուրդը մոտակայքում էր, մարդիկ վրա հասան ու Աստծո աջակցությամբ փրկեցին եպիսկոպոսին։ Իրոք, վրաններում գտնվող մարդիկ էին, որ լսեցին բարձրացված աղմուկը և օգնության հասան՝ փրկելով եպիսկոպոսին այդ ավազակների ձեռքից։ Ծանապարհիկ ուխտավորները հասան Բիբանտե կղզիով ամրոցին, որտեղ կոմսը զգուշացում ստացավ, որ պաժինակները դարանակալել են մոտակա լեռներում։ Այդ ժամանակ նա կանգ առավ, ընտրեց մի բանի ասպետների, հարձակվեց պաժինակների վրա, ոմանց սպանեց, այլոց էլ մատնեց փախուստի։ Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.Ֆ.), սակայն, որ խաղաղության նամակ էր ուղարկել, ամենուր գործեր էր դրել դարանակալ հարձակումների համար։ Ի վերջո՝ ասպետները հասան Ռուսա կղզիով բաղաբի, որի բնակչությունը այս անգամ ևս ուխտավորների սկսեց վնասներ հասցնել։ Այդ ժամանակ կոմսը (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) գայրացած ձեռքը մեկնեց գեղին՝ մարտակոչ ուղղելով նաև գործին։ Արդյունքում նրանք միասնական ուժերով նետվեցին բաղաբի վրա և տիրեցին նրան, որից հետո մտան նաև մեկ այլ բաղաբ, որը կոչվում էր Ռոդեստոս։ Այդ ժամանակ, ահա, կայսերական հեծելազորը հարձակվեց ուխտավորների վերջապահի վրա, սակայն կոմսը կրկին մարտի ելավ, սպանեց հարձակվողներից 30 հոգու, ինչպես նաև ձեռք գցեց 40 նժույգ» (Պետրոս Տուրքեղո «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 2)։

«Դրանից հետո մենք եկանք մեկ այլ բաղաբ, որ կոչվում էր Ռոդեստոս։ Երբ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.Ֆ.) հեծելազորը, ձգտելով վարձատրություն լինել կայսեր կողմից իրենց վճարված գումարների համար, այստեղ մեզ վրա հարձակվեցին, մենք նրանցից շատերին կոտորեցինք և մեծ ավերակ վերցրինք» (Ռայմոն Ամիլիգի «Ֆրանկների պատմությունը, որ գրավեցին Երուսաղեմը»)։

«Եվ ահա կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.Ֆ.) բոլոր ցենտուրիոնները, հիմնապետները և մնացած մարդիկ, որոնք պատասխանատու էին բանակի տեղաշարժման համար, ստանալով այդ հրամանը, իրար գլուխ հավաքվեցին, պայմանավորվեցին մարդկանց հետ և մոտակայքում դարանակալեցին կոմսի (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացու – Մ.Ֆ.) ջոկատին։ Մեր ռազմիկները, որոնք անանկալ հարձակվել էին այն պահին, երբ ամենից քիչ էին դրան սպասում, մեծ բանակությանը անխնայ գոհվում էին, ընդ որում այդ շարունակվեց այնպես ժամանակ, մինչև ուխտավորներն ուշքի եկան և հասկացան, թե ինչ է կատարվում։ Դրանից հետո, երբ համընդհանուր աղաղակ բարձրացավ ու ջոկատի ղեկավարները հասկացան դավաճանությունը, նրանք զինվեցին և, խելքի բերելով իրենց փախչող մարդկանց, վազեցին կայսեր մարդկանց վրա, շատերին սպանեցին, իսկ այլոց էլ հետապնդեցին» (Գիյոմ Տյուրացի «Ամլործական երկրների պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 20)։

³⁴³⁵ «Գույժն հասցրին Մելիտենե բաղաբի դեմ պատերազմող սուլթան Խյիժ-Ալային (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Ալային – Մ.Ֆ.), տեղեկացրին կատարվածի մասին և նա զինվորների ահագին բազմությամբ շարժվեց եկավ Նիկիա գավառը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2)։

«Խյիժ-Ալային (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Ալային – Մ.Ֆ.) առաջին էր, որ գնաց Մելիտենի վրա, երբ այնտեղ էր գտնվում եպիսկոպոսին սպանած Գաբրիելը։ Իմանալով, սակայն, ֆրանկների մոտենալու մասին, նա հեռացավ, որպեսզի պաշտպանի իր տիրույթները» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 8)։

³⁴³⁶ «Տանկրեդն (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ասպագա դուքս Բոհեմունը, Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու Ռիչարդ Պրինցիպալտոն (Երեսիայի կոմսության ասպագա ինսանկալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին – Մ.Ֆ.), որպեսզի խուսափեն հպատակության երդում տալ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.Ֆ.), Բոհեմունը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ասպագա դուքս Բոհեմունը, Տերենտացու – Մ.Ֆ.) գրեթե ողջ ժողովրդի հետ միասին գաղտնի անցան Յելեպոնտոսը։ Դրանից հետո շուտով Կոստանդնուպոլսի մոտեցել նաև կոմս Սեն-ժիլի (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացու – Մ.Ֆ.) գործը, որն իր ժողովրդի հետ մնաց այնտեղ։ Ինչ վերաբերվում է Բոհեմունին, ապա նա խորհրդակցեց նրա հետ, թե ինչ կերպ պարենամթերք հասցնի մարդկանց, որոնք արդեն Նիկիայի շրջակայքում էին։ Եվ այսպես Գոդֆրուան (Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ասպագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) Տանկրեդի և այլոց հետ միասին մոտեցավ Նիկոնիային։ Նրանք այնտեղ մնացին երեք օր, բանգի դուքսը տեսավ, որ չկան ճանապարհներ, որ կկարողանար իրենց հասցնել Նիկիա, ընդ որում, նա հասկացավ, որ այնտեղով, որտեղով անցումն իրականացրել էին, այժմ այսքան մեծաքանակ մարդիկ անցնել չեն կարողանա։ Դուքսն առաջ ուղարկեց կացիններով ու թերթով զինված 3.000 հոգու, որպեսզի սրանք ճանապարհներ հարթեն ու բաց անեն ուխտավորների ուղին դեպի Նիկիա։ Այդ ճանապարհը ձգվում էր մի կողմ և անչափ մեծ լեռան վրայով, ընդ որում դժվար կողմից ուղարկված մարդիկ իրենցից հետո ճանապարհին ծառերին ամրացված երկաթյա ու փայտյա խաչեր էին թողնում, որպեսզի հետևից գալացողները կարողանային իմանալ առաջադառացան ուղղությունը։ Այսպես, ահա, չորրորդ օրը՝ մայիսի 6-ին, մենք հասանք Նիկիային, որը ողջ Ռոմանիայի մայրաքաղաքն էր, և այնտեղ ծավալեցին։ Մինչ մեզ մոտ չէր հասել Բոհեմունը, մենք հացի այնպիսի կարիք ունեինք, որ մեկ բլիթը վաճառվում էր 20 կամ 30 դինարով, իսկ երբ տեղ հասավ խելամիտ այդ Բոհեմունը, նա իրավաբան ծովի վրայով ինչպես հնարավոր է շատ պարենամթերք փոխադրեց։ Այս պարենամթերքը նույն կերպ բերվում էր և ցամաքով, և ծովով, այնպես որ Բրիստոսի գործը առատության մեջ հայտնվեց։ Աստծո համբարձման օրը մենք բոլոր կողմերից շարժվեցինք բաղաբի վրա և սկսեցինք փայտյա մեքենաներ, ինչպես նաև փայտյա աշտարակներ կառուցել, որպեսզի կարողանանք ավերել պարիսպների աշտարակները։ Երկու օր մենք գրոհում էինք այնպիսի արիությանը և համառությամբ, որ նույնիսկ սկսեցին պարսպի տակը փորել։ Թուրքերը, որոնք բաղաբում էին, տեղյակ պահեցին մյուսներին, որոնք բաղաբին օգնության էին շտապում, որպեսզի սրանք հանգիստ ու համարձակորեն հարավային կողմից բաղաբին մոտենան, բանգի, ասում էին նրանք, այդ կողմից ոչ-ոք նրանց դեմ չի ելնի ու նրանց չի խոչընդոտի։ Եվ ահա շաբաթ օրը, որը հաջորդեց համբարձման տոնին, կոմս Սեն-ժիլը և եպիսկոպոս Պյուլին իրենց կողմից մոտեցան դրանց ու, առաջ մղվելով աստվածային արիությանը, փայլեցին իրենց բազալի գործերով։ Սրանք այստեղ տեսան թուրքերին, որոնք հարձակվում էին մեզ վրա։ Ամեն կողմից պաշտպանված խաչի նշանով՝ կոմսը վճռականորեն նետվեց նրանց վրա և հաղթանակ տարավ։ Այսպես թշնամիները փախուստի մատնվեցին և նրանց մեծ մասը սպանվեց, իսկ այլք էլ վերադարձան նրանց մոտ, որոնք առաջանում էին թեթև հաղթանակի հույսով,

ընդ որում նրանք իրենց հետ պարաններ էլ էին բերել, որպեսզի կապկպեն մերոնց և տանեին հորասան: Եվ ահա սրանք ևս սկսեցին աստիճանաբար բլրի զազաթից ներքև իջնել, սակայն, ինչքան էլ որ նրանք իջնում էին, մնում էին պառկած մեր ձեռքերով թոցված գլուխներով, որոնք մերոնք պարսատիկների օգնությամբ բաղաբ էին նետում, որպեսզի առավել ահաբեկեն թուրքերին: Դրանից հետո կոմս Սեն-ժիլը և եպիսկոպոս Պյուլին խորհրդակցեցին և միասնական կարծիքի հանգեցին այն հարցով, թե ինչ կերպ թունել փորեն աշտարակներից մեկի տակ, որը նրանց վրանների դիմաց էր: Հատուկ մարդիկ նշանակվեցին այդ գործի համար, ինչպես նաև՝ արքայախնայորեն և նետածիզներ, որպեսզի ապահովեն աշխատողների բազմակողմանի պաշտպանությունը: Թունելը փորելով հասցրեցին մինչև պարսպի հիմքին, սյուններ և հեծակներ դրեցին, իսկ հետո դրանք կրակի տվեցին: Այդ ամենը արվեց երեկոյան, իսկ հետո աշտարակը տապալվեց, սակայն, քանի որ արդեն գիշեր էր, մերոնք արդեն ի վիճակի չէին մարտի մեջ մտնել թուրքերի դեմ: Նույն գիշեր էլ, սակայն, թուրքերը հապճեպ ելան և վերականգնեցին պարսպը այնքան ամուր ձևով, որ այն այս կողմից արդեն ոչ-ոք ի վիճակի չէր փչել: Շուտով ժամանեց նաև Նորմանդիայի կոմսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.3.**), ինչպես նաև եկան կոմս Ստեփանն (**Բյուլայի կոմս Ստեփանն Շարտրացին (1089-1102) – Մ.3.**) ու շատ այլ մարդիկ, որոնց թվում էր նաև Ռոջեր Բարնսլիլը: Բոհեմունդը բաղաբ պաշարեց ճակատային հատվածից, նրա հետ էր Տանկերդը, հետո տեղակայված էր դուքս Գոֆֆրուան, հետո՝ Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին (1092-1111) – Մ.3.**), որի մոտ դիրքեր էր զբաղեցրել Նորմանդիայի կոմսը, իսկ նրա կողքին էլ տեղակարգվել էին Ռայմունդ Սեն-ժիլը ու եպիսկոպոս Պյուլին: Այս կերպ, ահա, բաղաբ ցամաքից այնպես պաշարվեց, որ ոչ-ոք չէր կարող համարձակվել ոչ ներս մտնել, ոչ դուրս գալ: Բոլորն այստեղ իրար գլուխ հավաքվեցին և կարող էր արդյոք որևէ մեկը հաշվել Բրիտանիայի գրդի նման բանակությունը և մի տեղ հավաքված այսքան անմասնագործառու ռազմիկներին: Զաղաթի մի կողմից նրան էր հարում մի լիճ, որի վրայով թուրքերը նավերով լողալով ելնում էին բաղաբից և հետ դառնում՝ տեղ հասցնելով անասնակեր, փայտ և շատ այլ բաներ: Այդ ժամանակ մեր ավազները, միասնական մտքի հանգեցով, դեպի ավազներ ուղարկեցին Կոստանդնուպոլիս և խնդրեցին կայսեր նավերը Կիբրոսա հասցնել, որտեղ նավահանգիստ կար: Դրանից հետո նրանք խնդրեցին, որ կայսրը իրաման տա և այդ նավերը լեռնելու վրայով ու անտառների միջով ցրելի օգնությամբ բարձր տալով լիճ հասցնեն: Դա միանգամից իրականացվեց, ընդ որում նավերի հետ միասին կայսրն ուղարկեց նաև իր թուրքապոլներին: Այնուհանդերձ ցերեկը, երբ նավերը տեղ հասան, դրանք անմիջապես ջուրը չիջեցվեցին, այլ այդ արեցին գիշերը՝ լի մեծաբանակ և լավ զինված թուրքապոլներով: Լուսաբացին այս նավերն արդեն լիակատար կարգով գնացին բաղաբի վրա: Տեսնելով այդ՝ թուրքերը խիստ զարմանալ՝ չիմանալով, որ այդ կայսեր մարդիկ են, իսկ երբ պարզեցին հիշատակված հանգամանքը, մահու չափ վախեցան ու սկսեցին հեծծալ և լաց լինել: Իրենց հերթին ֆրանկներն ուրախանում էին և փառաբանում Աստծուն: Թուրքերը, տեսնելով, որ այլևս չեն կարող որևէ օգնություն ստանալ իրենց գործերից, դեպի անուշաբույր ուղարկեցին կայսեր մոտ այն մտքով, որ իրենք պատրաստ են կանավոր հանձնել բաղաբը, եթե նա թույլ տա նրանց իրենց կանանց, երեխաների և ողջ գույքի հետ հեռանալ: Այստեղ կայսրը, լի դատարկ ու անբարյացակամ մտքերով, իրավայեց նրանց ոչինչ չվախենալով հեռանալ, ընդ որում նա իրավայեց, որ ամեն ինչ հաստատ լինի, սրանց Կոստանդնուպոլիս բերել, բանգի նա ուզում էր ֆրանկների դեմ առնելու համար սրանց ձեռքի տակ ունենալ: Մենք այդ բաղաբը պաշարել էինք 7 շաբաթ և 3 օր, մերոնցից շատերն էլ այնտեղ նահատակվեցին, այդ գործի համար ուրախացած իրենց հոգին Աստծուն ավանդելով, ընդ որում ամենաաղքատներից շատերն էլ այնտեղ հանուն Բրիտանիայի սովից մեռան» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 2):

«Եվ այսպես տեղ Բոհեմունդի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.3.**) բանակը եկավ Կոստանդնուպոլիսից և միացավ մյուսներին, որից հետո արդեն բոլոր ուխտավորները, հասնելով նավահանգիստ, անցան ծով ու ափ իջան Նիկոմեդիայի մոտ, որտեղ մնացին երեք օր: Այդ ժամանակ դուքս Գոտֆրիդն (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.3.**) ու Ֆլանդրիայի կոմսն (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.3.**) իրենց բանակների հետ միասին տեղակայվել էին Ռոմանիայի մայրաքաղաք Նիկիայի մոտ: Այս պայմաններում իմաստուն Բոհեմունդը միացավ նրանց և բաղաբի պաշարումը սկսեց հյուսիսից: Աստծո համբարձման օրը մենք բոլոր կողմերից շարժվեցինք բաղաբի վրա և սկսեցինք փայտյա մեքենաներ, ինչպես նաև փայտյա աշտարակներ կառուցել, որպեսզի կարողանանք ավերել պարիսպների աշտարակները: Երկու օր մենք գրոհում էինք այնպիսի արհուրությամբ և համառությամբ, որ նույնիսկ սկսեցին պարսպի տակը փորել: Թուրքերը, որոնք բաղաբում էին, տեղյակ պահեցին մյուսներին, որոնք բաղաբին օգնության էին շտապում, որպեսզի սրանք հանգիստ ու համարձակորեն բաղաբին մոտենան հարավային կողմից, բանգի, ասում էին նրանք, այդ կողմից ոչ-ոք նրանց դեմ չի ելնի ու նրանց չի խոչընդոտի: Եվ ահա շաբաթ օրը, որը հաջորդեց համբարձման տոնին, կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացու – Մ.3.**) և եպիսկոպոս Պյուլին իրենց կողմից մոտեցան դրան ու, առաջ մղվելով աստվածային արհուրությամբ, փայլեցին իրենց բաջարի գործերով: Սրանք այստեղ տեսան թուրքերին, որոնք հարձակվում էին մեզ վրա: Ամեն կողմից պաշտպանված խաչի նշանով՝ կոմսը վճռականորեն նետվեց նրանց վրա և հաղթանակ տարավ: Այսպես թշնամիները փախուստի մատնվեցին և նրանց մեծ մասը սպանվեց, իսկ այլք էլ վերադարձան նրանց մոտ, որոնք առաջանում էին թեթև հաղթանակի հույսով, ընդ որում նրանք իրենց հետ պարաններ էլ էին բերել, որպեսզի կապկպեն մերոնց և տանեին հորասան: Եվ ահա սրանք ևս սկսեցին աստիճանաբար ներքև իջնել բլրի զազաթից, սակայն, ինչքան էլ որ նրանք իջնում էին, մնում էին պառկած մեր ձեռքերով թոցված գլուխներով, որոնք նրանք պարսատիկների օգնությամբ բաղաբ էին նետում, որպեսզի առավել ահաբեկեն թուրքերին: Դրանից հետո կոմս Սեն-ժիլը և եպիսկոպոս Պյուլին խորհրդակցեցին և միասնական կարծիքի հանգեցին այն հարցով, թե ինչ կերպ թունել փորեն աշտարակներից մեկի տակ, որը նրանց վրանների դիմաց էր: Հատուկ մարդիկ նշանակվեցին այդ գործի համար, ինչպես նաև՝ արքայախնայորեն և նետածիզներ, որպեսզի ապահովեն աշխատողների բազմակողմանի պաշտպանությունը: Թունելը փորելով հասցրեցին մինչև պարսպի հիմքին, սյուններ և հեծակներ դրեցին, իսկ հետո դրանք կրակի տվեցին: Այդ ամենը արվեց երեկոյան, իսկ հետո աշտարակը տապալվեց, սակայն, քանի որ արդեն գիշեր էր, մերոնք արդեն ի վիճակի չէին մարտի մեջ մտնել թուրքերի դեմ: Նույն գիշեր էլ, սակայն, թուրքերը հապճեպ ելան և վերականգնեցին պարսպը այնքան ամուր ձևով, որ այն այս կողմից արդեն ոչ-ոք ի վիճակի չէր փչել: Թուրքերը, տեսնելով, որ այլևս չեն կարող որևէ օգնություն ստանալ իրենց գործերից, դեպի անուշաբույր ուղարկեցին կայսեր մոտ այն մտքով, որ իրենք պատրաստ են կանավոր հանձնել բաղաբը, եթե նա թույլ տա նրանց իրենց կանանց, երեխաների և ողջ գույքի հետ հեռանալ: Այստեղ կայսրը, լի դատարկ ու անբարյացակամ մտքերով, իրավայեց նրանց ոչինչ չվախենալով հեռանալ, ընդ որում նա իրավայեց, որ ամեն ինչ հաստատ լինի, սրանց Կոստանդնուպոլիս բերել, բանգի նա ուզում էր ֆրանկների դեմ առնելու համար սրանց ձեռքի տակ սրանք ունենալ: Մենք այդ բաղաբը պաշարել էինք 7 շաբաթ և 3 օր, մերոնցից շատերն էլ այնտեղ նահատակվեցին, ուրախացած իրենց հոգին Աստծուն ավանդելով այդ գործի համար, ընդ որում ամենաաղքատներից շատերն էլ այնտեղ հանուն Բրիտանիայի սովից մեռան» (Պետրոս Տուլդեբոգ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 2):

«Եվ այսպես, վերջնական պայմանավորվածություն ձեռք բերելով կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.3.**) հետ... մենք անցանք ծովը, որ կոչվում էր սուրբ Պետրոսի նեղուց, և հապճեպ առաջացանք դեպի Նիկիա բաղաբ, որը դեռևս այդ տարվա մայիսի կեսերից սկսած պաշարվել էր Բոհեմունդի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.3.**), դուքս Գոտֆրիդ (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացու – Մ.3.**), կոմս Ռայմունդի (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացու – Մ.3.**) և Ֆլանդրիայի կոմսի (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.3.**) կողմից, իսկ այդ բաղաբը զբաղեցված էր թուրքերի կողմից՝ արևելյան մի հեթանոս ազգ, որը մեծ խիզախության տեր էր և հատկապես վարպետ աղեղնամարտի գործում...: Երբ բաղաբը պաշարողները իմացան մեր իշխանների գալու մասին, խոսքը Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտի (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու – Մ.3.**) և Ստեփանն Շարտրացու (**Բյուլայի կոմս Ստեփանն Շարտրացու – Մ.3.**) մասին է, նրանք ելան մեզ ընդառաջ և հանդիսավորությամբ տարան բաղաբի հարավային կողմը, որտեղ մենք պետք է մեր վրանները խփեինք: Այդ ժամանակ էր, որ թուրքերը հավաքվեցին և մեզ վրա եկան, որպեսզի կամ հետ շարտեն մեզ, կամ էլ մեծ քանակի ռազմիկներ մոցնեն բաղաբ ու այն ավելի լավ պաշտպանեն, սակայն մերոնք արիաբար հետ շարտեցին թշնամուն, որն այդ ընթացքում մոտ 200 հոգի կորցրեց: Դրանից հետո թուրքերը, խուսափելով ֆրանկներից, գնացին Ռոմանիայի խորքերը՝ պատրաստվելով հարձակվել գործել մեզ վրա, երբ որ դրա համար հարմար առիթ լինի: Հունիսի առաջին շաբաթն էր, երբ մեր վերջին ուժերը միացան պաշարումին, որից հետո մենք մեր բաժանված ուժերը ի մի բերեցինք: Այդ ժամանակ պարզվեց, որ մեր բանակում 100.000 հոգի միայն ծանրազեն ռազմիկներ կան, որոնք լիովին պատրաստ էին պատերազմական գործողությունների, սակայն այլ մարդիկ, որոնք այնտեղ էին, դրանից վեց անգամ ավել էին, ընդ որում ամենաաղքատ մակարդակի և նույնիսկ անզեն, բանգի սրանց թվում էին հոգևորականներ, վանականներ, պատրաստվելով հարձակվել երեխաներ: Ինչ կարող եմ ասել, իրոք, այնտեղ հսկայական բանակություն կար, բանգի, նույնիսկ չհաշված էլ նրանց, որոնք հուսահատվել և հոգնել էին ու իրենց ուղին ընդհատել էին դեռևս մինչև Նիկիային հասնելը, ահա ուրեմն, առանց դրա էլ այնտեղ 600 բլուր մարդ կար, բոլորը միասին վերցրած...: Պետք է նշել, որ, ողջ այն ժամանակահատվածում, երբ մենք Նիկիայի շրջապատում էինք, կայսրը մեզ ծովով անհրաժեշտ բաներն ու մատակարարում, որ մենք գնեինք, այնպես որ որևէ բանի կարիք չկար: Ինչ վերաբերվում է բաղաբի պաշարմանը, այսպե՛ս մեր բանակի ղեկավարները բազմաթիվ պաշարողական մեքենաներ էին կառուցել, այդ թվում խոյեր, պարսպաձև մեքենաներ, փայտյա աշտարակներ և քարանետներ, որոնցով հարվածում էին պարիսպներին: Այս մեքենաների կիրառմամբ մենք բազմիցս հարձակվեցինք բաղաբի վրա, սակայն բաղաբացիները, ուժեղ դիմադրություն ցույց տալով, ամեն անգամ մեզ ստիպում էին վերադառնալ ելման դիրքեր, ընդ որում շատ

ֆրանկները գոհվում էին նետերի կամ քարերի հարվածներից: Ցավալի է նշել, որ, երբ թուրքերը սպանում էին մեզինք որևէ մեկին, որն ընկած մնում էր պարիսպների տակ՝ նրանց հասանելիության շրջակայքում, նրանք այդ մարդու դիակը հատուկ կեռերով վերև էին բաշտում, թվում էր, որ և հետո դիակի մնացորդները նետում մեզ: Այսպես էին վարվում նրանք այն բանի համար, որ մենք անհաբեկվեինք և թողնեինք բաղաժանի պաշարումը: Չնայած այս ամենին, սակայն, բաղաժանի պաշարումն արդեն ընթանում էր հիմնականում Եր ինգերի շարքերը և հակառակորդին իր ի վերջո ինքն անհաբեկվեց մեր հաճախակի հարձակումներից: Եվ ահա խորհրդակցելով՝ բաղաժանի թուրքերը դիմեցին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**) և ճարպկորեն գործն այնպես շուտ տվին, որ բաղաժանի մասն կայսերական գործերը: Խոսքը թուրքապալուների և այլ թեթևազեն ռազմիկների մասին է, որոնց կայսրն ուղարկել էր իր իշխաններից մեկին հրամանով: Սա, կայսեր անունով մոտեցավ բաղաժանի, այնտեղ ամեն ինչ իրենով արեց՝ այդ թվում այնտեղ գտնված ոսկին, արծաթեղենը և այլ թանկարժեք իրեր» (**Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 4**):

«Եվ ահա մենք կտրեցինք ծովը և մոտեցանք Նիկիային, որն էլ սկսեցինք պաշարել դեպի (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.**), Բոհեմունդի (**Տերենտի իշխան, Ամսիոնի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) և այլ իշխանների ու կոմսերի գլխավորությամբ: Այս բաղաժանի ընկալանքի շատ ամրացված էր, բայց նաև արհեստական լավ ամրություններ ուներ: Արևմտյան կողմից վերջինիս հարում էր մի լիճ, որը մոտենում էր պարսպին, իսկ մյուս կողմից էլ այն պատված էր ջրով լցված խանդակով: Միաժամանակ էլ նաև բաղաժանի այնպիսի բարձր պարիսպներ ուներ, որ կարող էր չվախենալ ոչ մարդկանց, ոչ էլ մեքենաների հարձակումից: Իրոք, իրար հարևան աշտարակներում բալիստներն այն կերպ էին տեղադրված, որ իրենց հարվածներով պաշտպանում էին մեն մեկու և ոչ-ոք չէր կարող անվտանգ մոտենալ: Ահա այս բաղաժանի, որ պաշարվեց: Բոհեմունդը պաշարումն իրականացրեց հյուսիսից, դուքսն ու ալեմանները՝ արևելքից, կոմսն (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) ու եպիսկոպոս Պյուլին էլ մեջտեղի մասից, ընդ որում Նորմանդիայի կոմսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**) դեռ մեզ հետ էր: Եվ ահա այնպես եղավ, որ, երբ կոմսն իր մարդկանցով ճամբար էր զարկել, թուրքերը, երկու գնդերով ներքև իջնելով լեռներից, հարձակվեցին մեր բանակի վրա: Նրանք այնպես էին նախախուժել, որ գնդերից մեկը պետք է հարվածեր դեսուժ ու ալեմանների վրա, ևս նույն կերպ փախուստի մատուցելին ու ոչնչացվեցին: Դրանք հետո կառուցվեցին մեքենաները և հարձակում սկսվեց պարիսպների ուղղությամբ, թեև պարզվեց, որ դա դժվար մի գործ է, բանի որ թշնամիները նետերի ու մեքենաների կիրառմամբ արհաժանի պաշտպանվում էին: Այս կերպ առանց որևէ հաջողության մենք 5 շաբաթ մարտնչեցինք, սակայն ի վերջո Աստծո կամքով եպիսկոպոսի ու կոմսի շրջապատի որոշ մարդիկ բավարար չափով մոտեցան աշտարակի անկյունին, որն ուղղված էր դեպի արևելք, և, փորձելով թունել, պատրաստվեցին հարվածել: Նրանք փորեցին աշտարակներից մեկի տակը և, դուրս տանելով հողը, փլեցին այն: Արդյունքում, ահա, բաղաժանի այս կերպ կորավ, սակայն գիշերն ընդհատեց աշխատանքը, իսկ երբ լույսը բացվեց, պարզվեց, որ փլված հատվածը գիշերված ընթացքում վերականգնվել է և աշխատանքներն իզուր են անցել: Ի վերջո՝ սարսափի ու ահի մատնված բաղաժանի ստիպված եղավ հանձնվել, ընդ որում դրա պատճառներից մեկն է այն եղավ, որ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**) նավերը բարձր տրվելով լիճ մոցվեցին, մի հանգամանք, որը հաշվի առնելով էլ թուրքերը հանձնվեցին կայսեր, բանգի այլևս օգնության հույս չունենի, իսկ ֆրանկների բանակն էլ, ինչպես իրենք էին տեսնում, օրըստօրե մեծանում էր և իրենք կորված էին լուրջալիներին: Եվ ահա պաշտպանվողները խոստացան Ալեքսեյին ու ֆրանկների բոլոր առաջնորդներին, որ նրանց կհանձնեն ողջ ոսկին ու արծաթը, որ կար իրենց մոտ, միայն թե թալան չիրականացվի: Այս պայմանները ընդունվեցին ֆրանկների կողմից և նույն այդ հունիս ամսի 22-ին Նիկիա բաղաժանի հանձնվեց Ռայմոնդ Սեմ-ժիլինին, բանգի նրան համարեցին ֆրանկների բոլոր առաջնորդներից ամենահուսալին: Այդ ժամանակ, սակայն, Ալեքսեյը բաղաժանի իրենով արեց և դրանից հետո հուր հավիտյան արժանացավ դավաճանի պիտակին» (**Ռայմոնդ Ամիլացի «Ֆրանկների պատմությունը, որ գրավեցին Երուսաղեմը»**):

«Եվ ահա մեր բանակը հասավ Նիկոմեդիային, որը թուրքերի երկրի դարպասն էր, իսկ մենք... առաջանալով, դրանից հետո մայիսից երկու օր առաջ հասանք Նիկիա կղզիով բաղաժանի: Այնուհետև մենք պաշարողական շատ մեքենաների ու գործիքների կիրառմամբ մի քանի օր պաշարեցինք այս բաղաժանի, սակայն հետո թուրքերը, որոնք համար խաբեղը արհեստ էր, փորձեցին խաբել նաև մեզ: Եվ ահա այն օրը, երբ նրանք խոստացել էին, որ կհանձնվեն, Սուլեյմանն (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) ու բոլոր թուրքերը, որոնք հավաքվել էին հարևան շրջաններից, անակնկալ ընկան մեզ վրա և փորձ կատարեցին գրավել մեր ճամբարը: Այնուհանդերձ նրանց մտադրությունները խախտվեցին, բանգի Սեմ-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) մնացած ֆրանկների հետ ուղի թռան, հարձակվեցին այդ թուրքերի վրա և նրանցից անթիվ բանակայություն կորոնեցին, իսկ մյուսներն էլ դրանից հետո իրենց կորցրած ցրվեցին: Մեր մարդիկ հաղթականորեն վերադարձան՝ հետները բերելով նիզակների վրա ցցած շատ գլուխներ, որը հաճելի տեսարան էր Աստծո համար: Դա տեղի ունեցավ մայիսի 14-ին: Եվ ահա մենք օր ու գիշեր հարձակում գործեցինք այդ բաղաժանի վրա և այն ի վերջո հունիս ամսվա 13-ին չուգեցանք հանձնվել: Այդ ժամանակ, ահա, բրիտանյանները իրենց խաբեղը և կայսերական նշանները հաստատեցին պարիսպների վրա, որից հետո բաղաժանի ու նրա շրջակայքում սկսեցին փառաբանել Աստծուն» (**Անսելմ Ռիբեմնցի «Նամակ, ուղղված Ռեյմսի արքեպիսկոպոսին», նամակ առաջին**):

«Դու, իհարկե, գիտես, որ մենք գրավել ենք Նիկիա բաղաժանի» (**Ստեփան Շարտրացի «Նամակ Անդելին»**):

«Մենք գրավեցինք Նիկիան» (**Գոդֆրուա, Ռայմոնդ և Դամիերտ «Նամակ պապին»**):

«Այն բանից հետո, երբ Նիկիան գրավվեց» (**Բոհեմունդ, Ռայմոնդ, Գոտֆրիդ, Ռոբերտ Նորմանդացի, Ռոբերտ Ֆլանդրիացի և Էստաշ Բուլոնացի «Նամակ պապին»**):

«Երբ ֆրանկների առաջնորդները դաշինք հաստատեցին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**) հետ, նա հրամայեց, որ նրանց բոլորին նավահանգիստ հասցնեն, որպեսզի մարդիկ կարողանան առանց հապաղելու անցնել նեղուցը: Սրանց թվում էին Գոտֆրիդն (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.**) ու Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսիոնի դքսության ինստիտուտ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) և ահա ուխտավորները առաջացան դեպի Նիկոմեդիա, որին հասան երեք օրում: Այդ ժամանակի դուքսը տեսավ, որ այդ ճանապարհով հնարավոր չէ առաջ տանել մարդկանց մեծ բանակայություն, դրա համար էլ նա առաջ ուղարկեց կացիններով ու բրերով գինված 4.000 հոգու, որպեսզի սրանք աշխատեն ինչպես պետք է և մաքրեն ճանապարհը: Իրոք, ճանապարհը խիստ անանցանելի էր՝ կտրտված լեռնազանգվածներով, հարթավայրերով ու հողախանդակներով: Այսպիսով՝ նրանք, իրականացնելով այդ ծանր աշխատանքը, հասան Նիկիա բաղաժանի՝ առաջանալով բավականին հանգիստ՝ ինչպես հետևակայինները, այնպես էլ հեծյալները: Չարկ է նշել, որ առաջխաղացման ողջ ընթացքում նրանք ամենուր փայտյա խաչեր էին դնում, որպեսզի հետագայում առաջացող ուխտավորները կարողանային գտնել ճանապարհը: Այս կերպ անցավ ֆրանկների ողջ ժողովուրդը, բացառությամբ միայն Բոհեմունդի (**Տերենտի իշխան, Ամսիոնի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**), որը առժամանակ մնաց կայսեր մոտ, որպեսզի զբաղվի խոստացված ապրանքների ուղարկումով: Չարկ է նշել, սակայն, որ այս հարցում կայսրը մեծապես թերացավ, այնպես որ արդյունքում ամենաաղքատները մեծապես տուժվեցին սովից: Եվ ահա արդեն մայիսի 6-ին ողջ բանակը հավաքվեց Նիկիայի մոտ, ընդ որում բանը հասել էր նրան, որ պարենամթերք խիստ թանկացել էր, իսկ մի կտոր հացն էլ արժեք 20 կամ 30 պեն: Չետո, սակայն, երբ Բոհեմունդը բերեց պարենամթերքը, բանակում ամեն ինչի առատություն զգացվեց: Եվ ահա Աստծո փառաբանման տոնի օրը ֆրանկները պաշարեցին բաղաժանի՝ տեղակայելով կրիաներ, խոյեր և այս տեսակի պաշարողական այլ մեքենաներ, որպեսզի պալքար մղեն բաղաժանի բնակիչների դեմ: Այնուհանդերձ կողմից, որտեղ բաղաժանի թվում էր առավել ամուր և անառիկ, տեղակայվեցին եպիսկոպոս Պյուլին, կոմս Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացուն – Մ.Ֆ.**), Յուլիո Սեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուլիոն – Մ.Ֆ.**), Նորմանդիայի կոմսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու – Մ.Ֆ.**), Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Շարտրի կոմս Էտյենը (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.Ֆ.**): Յուլիոսիային կողմում դիրքեր էր գրավել Գոտֆրիդը, իսկ Բոհեմունդը արևմտյան կողմում էր: Չարկ է նշել, որ հարավային կողմում ոչ-ոք չտեղակայվեց, բանի որ այստեղ մի մեծ լիճ կար, որը պաշտպանում էր բաղաժանի, ընդ որում բաղաժանի բնակիչները, նավերով կտրելով ու անցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները, սկսեցին արիարար հարձակումներ գործել թուրքերի վրա, որոնք, պաշտպանելով իրենց կամեցնելով այդ լիճը, անասնակեր և այլ անասնաբույսեր էին մոցում բաղաժանի: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, նկատելով այս հանգամանքը, մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ, որ նա նավեր տրամադրի այնտեղ գտնվող նավահանգստից, ինչպես նաև գոմեշներ տա, որ դրանք բարձր տալով լիճ հասցվեն: Կայսրն անմիջապես այդպես էլ արեց՝ համաձայն բանակի առաջնորդների կամքի: Ինչ ասեմ ավելին: Չորքը, որ տեղակայված էր բաղաժանի շուրջը՝ Բրիտտոսի բոլոր հետևորդները

բարեր էին նետում, բայց ի վերջո սկսեցին անհանգստանալ ու վախենալ, որ մահվան կմատնվեն, դրա համար էլ բաղաթում խուճապ տարածվեց, մարդիկ սկսեցին աղաղակելով տարբեր կողմեր նետվել, մայրերը զրկած տանում էին իրենց տղաներին ու աղջիկներին, հուսալով որևէ կերպ փրկել նրանց: Հենց այս վիճակում էին գործերը, երբ հեռվում մենք տեսանք 60.000 թուրքերի, որոնք, ինչպես հայտնի դարձավ, գալիս էին բաղաթը փրկելու, որ ներս մտնեն հարավային դարպասներից: Այդ ժամանակ մենք ևս ոչ թիչ բանակով կուտակվեցինք այդտեղ՝ եպիսկոպոս Պյոլիի ու կոմս Սեն-ժիլի գլխավորությամբ: Եվ ահա թուրքերը, սկսելով ներքև իջնել բարձունքներից, ստանա մեզ մարտական կարգով շարված և իրենք էլ իրենց հերթին վախեցան, ընդ որում, եթե չլիներ նրանց բանակական գերազանցությունը բխող ինքնավստահությունը, նրանք հենց այդտեղ էլ բաց կթողնեին սանձերը և կփախչեին: Եվ ահա թուրքերը բաժանվեցին երեք խմբի, որոնցից երկուսը պետք է մարտ մղեին, իսկ երրորդը պետք է օգտվեր դրանից ու բաղաթ մտներ: Այսպես էին մտադրվել թուրքերը, սակայն Աստված այլ կերպ դասեց, բանի որ եպիսկոպոս Պյոլիի և կոմս Ռայմոնդի կողմից գլխավորվող բանակը, հենց որ տեսավ նրանց, հենց ընթացքից, առանց ահաբեկվելու թշնամու մեծաբանակությունից, հարվածեց և սկսեց բշտ թշնամիների, ինչպես շներն են բշում նապաստակների: Տեսնել էր պետք, թե ինչպես ընտիր ասպետների շատ հազարյակներ, ձգտելով բզկտել թուրքերին, մեծ եռանդով, ինչպես սովածը կնետվի լիքը սեղանի վրա, նետվեցին նրանց ուղղությամբ: Այդ ժամանակ թուրքերը, ցնցված նման մեծաբանակ գեներալի փայլից, որոնք շողում էին արևի տակ և հատում ինչպես կայծակ, ազդված ձիերի խրխնջունից ու իրենց դեմ ուղղված երկար նիզակներից, հետ դարձան և, ոչ մի պահ չհապաղելով, փորձ կատարեցին վերադառնալ իրենց լեռնազապաթները, ընդ որում նրանք, որոնք չկարողացան այդ անել, դաժան մահվան գիրկը նետվեցին: Այսպես՝ աստվածային աջակցությամբ մերոնք մի փառահեղ հաղթանակի հասան և ուրախ հետ դարձան: Այդ ընթացքում առանց հապաղելու տեղ հասան Կոստանդնուպոլսից ուղարկված նավակները: Դրանք, գիշերը լիճ մտցվելով, լցվեցին թուրքապոլներով, որոնք կայսեր մարդիկ էին և շատ փորձառու նավագնացության գործու: Եվ ահա հաջորդ առավոտյան, երբ բաղաթացիները տեսան այս նավակները, որոնք գտնվում էին լճում, լիովին զրկվեցին իրենց արիությանից, գետին տապալկվեցին, սկսեցին լաց լինել ու ողբալ, կարծես արդեն մահացել էին, ընդ որում այս վիճակում էին աղջիկները և մայրերը, երիտասարդներն ու աղջիկները, ծերերը և երիտասարդները, ամենուր տիրություն տալիս թուրքերին, որոնց հետո տարան նրա մոտ՝ Կոստանդնուպոլիս: Այս ամենն ի վերջո այդպես էլ արվեց, չնայած այն մեծ վնասներին, որ կրել էին ֆրանկները բաղաթը պաշարելիս: Եվ այսպես բաղաթը հանձնվեց, իսկ թուրքերը մեկնեցին Կոստանդնուպոլիս, ընդ որում կայսրը, որպեսզի գոնե մի կերպ բավարարի ֆրանկներին, նրանց մեծ պարգևներ տվեց և այն բաժանվեց բանակի աղբատների մեջ: Նիկիա բաղաթի պաշարող տևեց յոթ շաբաթ ու երեք օր, ընդ որում ոչ մի մարդկային ուժ չէր վիճակվել չր հաղթահարել այդ բաղաթը, բանի որ այն պատված էր հաստ պարիսպներով, հզոր աշտարակներով և իր հավասարը չունեցող Դոմանկիայի՝ գիշերով թերևս միայն մայրաքաղաքին» (Ռոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 1):

«/14/ Բայց եկեք մի կողմ թողնենք իշխանների այս բոլոր խաղերը... և տեղափոխվենք դեպի Նիկիա՝ հայացք գցելով այն պաշարողների վրա, խոսեք սրանց ղեկավար իշխաններին, բուն բաղաթի և բոլոր այն միջոցների մասին, որի շնորհիվ բաղաթը գրավվեց, բանից սա այնպիսի մի փառահեղ գործ էր, որի մասին չխոսել որևէ կերպ հնարավոր չէ: Եվ այսպես բաղաթը պաշարողների ղեկավարության մեջ ամենից առաջ պետք է հիշատակել դուքս Գոտֆրիդին (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն – Մ.3.**) ... /15/ Այս արժանապատիվ այրերից պետք է հիշել նաև Անգլիայի արքա Վիլհելմ Նվաճողի (Անգլիական թագավորության արքա Վիլհելմ I Նվաճողի (1066-1087) – Մ.3.) որդուն՝ Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտին (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու – Մ.3.) ..., իսկ հետո արդեն Բոհեմունդին (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.3.**), որը երրորդ տեղն էր զբաղեցնում այս փառահեղ անձանց ցանկում...: Այնտեղ էր նաև Ֆրանսիայի արքա Հենրիի (**Ֆրանսիայի թագավորության արքա Հենրի I-ի (1031-1060) – Մ.3.**) որդի Ֆիլիպ արքայի (**Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկի (1060-1108) – Մ.3.**) եղբայր Հյուգո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Հյուգո Մեծը – Մ.3.**) ...: Հիշեցրեցի տեղում էր Բուլայի կոմս Ստեփանը (**Բուլայի կոմս Ստեփան Ծարորացուն – Մ.3.**) ..., իսկ վերջում հիշատակենք արդեն Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացուն – Մ.3.**)՝ որ մի հարուստ և փառահեղ ասպետ էր...: /16/ Ահա սրանք էին Գալիայի այն փառահեղ ղեկավարները, որոնք իրենց բանքերն էին ներդրել հաղթանակում և, մարտնչելով Աստծո անունը շուրթերին, ի վերջո ստիպեցին Նիկիա բաղաթին հանձնվել: Ասեմք նաև, որ այդ ժամանակ նրանց, որոնց մասին արդեն հիշատակեցի, միացավ նաև կոմս Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.3.**), որը դիպեք զբաղեցրեց բաղաթի արևելյան դարպասների մոտ, մի վայր, որը դեռևս զբաղեցված չէր: Այդ ժամանակ էր հենց, որ թուրքերը, ներքև իջնելով լեռների կատարներից, փորձ կատարեցին անակնկալ հարվածով բաղաթ մտնել, որպեսզի օգնության ցույց տան ներսում գտնվող քաղաքիներին: Տեսնելով այդ՝ մերոնցից ոմանք անգետ, ոմանք էլ կիսագինկված, մարտի մեջ մտան, բանի որ մեծ հապճեպությամբ էին ողբի ցատկել, որպեսզի դեմ ելնեն հակառակորդին: Եվ ահա Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացուն – Մ.3.**) առաջին էր, որ իր նժույգը հեծած առաջ եկավ, որպեսզի վաստակի հակառակորդին առաջինը հաղթածածի փառքը: Այդ ժամանակ, սակայն, մարտն արդեն եռում էր, խառնաշփոթ էր տիրում, մարդիկ հույսերի ու վախերի մեջ իրենց կորցրած հետ ու առաջ էին մղվում, երբ բոլորն իրար հերթ չտալով վիճում էին, թե ինչ պետք է անել: Ահա ուրեմն, այս խառնաշփոթ վիճակում արագորեն տեղ հասավ Տանկրեդը և, հարվածելով թուրքերին, ոգևորեց մարդկանց: Արդյունքում Աստծո ասպետների խելքը տեղը եկավ, նրանք ոգի առան և, հառնելով թուլությունից, գնացին թշնամու վրա: Իր հերթին թշնամին, այս ամենի արդյունքում զրկվելով արիությանից, դեմքը դարձրեց դեպի լեռները, որոնցից իջել էր՝ փախուստի դիմելով ֆրանկների առջևից: Եվ ահա ֆրանկները, ոգևորված և առաջ մղվելով արիությանով, հաղթականորեն գնացին թշնամու վրա ու սկսեցին հետապնդել վերջինիս, երբ կարծես մեկ անկթարթում ողջ լեռնայինը պատվեց կտորածից կտուցած լատիսացիների նիզակների թափած արյունով: Այնուհանդերձ, բանի որ վախը թշնամիներին պատել էր լեռների անմիջական մոտակայքում, նրանք կարողացան խուսափել հարձակումներից և հեռանալ իրենց իսկ եկած ճանապարհով, թերևս առանց միայն մեկի, որն անչափ հայտնի էր իր բացությամբ և որին Տանկրեդն անձամբ սպանեց ու նրա հոգին տարտարոս ուղարկեց: Ինչ վերաբերվում է թուրքերի հիմնական մասին, ապա սրանք ամոքահար տուն դարձան՝ վիրավորված լինելով մեքբից: Վկայությունով այս գործը՝ Քրիստոսի հետևորդներն այնուհետև վերադարձան իրենց ծանրաբարձր իրենց արյունալիներն ու ծառայած նիզակները, ինչպես նաև կոտորածից բթացած թերերը: Թուրքերի կտրված գլուխները ներկայացվեցին մարդկանց և այդ ժամանակ ողջ բանակը, տարացեղ, տարալեզու ու բաղկացած տարբեր սեռի մարդկանցից, հասկացավ, թե ինչ է կատարվել և ուրախացավ: Այդ ժամանակ Տանկրեդի անունը հատուկ նշվեց, որպես թուրքերի առաջնորդին առաջիններից մեկը սպանած այրի, որը դրանից հետո փախուստի է մատնել նաև անթիվ թշնամիները: Հենց այդ ժամանակ արդեն երևացին առաջին նշաններն այն բանի, որ Տանկրեդն ապագայում մեծ փառքի էր հասնելու և իրոք, երկնային այդ նշանները ամենից լավ էին ցույց տալիս, թե ով է այն այրը և ինչ դեր է խաղալու հետագա իրադարձություններում: /17/ Եվ ահա պաշարման արդյունքում պաշարյալներն աստիճանաբար զգացին, որ իրենց ուժերը սպառվում են, իսկ այն բանից հետո, երբ նրանք երկար և անօգուտ սպասեցին օգնության, որն այդպես էլ չեկավ, հասկացան, որ պետք է այլ ելք գտնել, մանավանդ որ կոմս Ռայմոնդը արդեն բանդել էր պարսպի մի հատվածը և լրջորեն ավերում էր մյուս հատվածները: Այս պայմաններում նրանք բանակցությունների մեջ մտան պաշարյալների հետ, որպեսզի հասնեն նրան, որ գոնե իրենց անձերն ու զույգը վնաս չկրեն: Այս պայմանները ընդունվեցին երկու կողմից էլ և դրանից հետո ներկայացվեցին կայսեր (**Բուլգանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.3.**): Սա, լսելով այս լավ լուրը, տվեց իր համաձայնությունը և իր դեսանտորներին ուղարկեց դեպի սուրբ Փրոկոպի նեղուցը, որից հետո կողմերի փոխադարձ համաձայնությամբ տիրեց բաղաթին» (Ռաուլ Կանալի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 14-17):

«/3/ Դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն – Մ.3.**) Տանկրեդի (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացու – Մ.3.**) հետ առաջացավ և նրանք հասան Նիկոնեդիա...: որտեղ նրանք երկուսն էլ իրենց զորքերով երեք օր կանգ առան: Այդ ժամանակ դուքսը, հաշվի առնելով, որ ողջ ճանապարհը լի է խոչընդոտներով, իսկ բանակն էլ շատ մեծ է, այնպես որ ղեկավարություններն անխուսափելի էին, ինչպես եղել էր Պետրոսի ու նրա մարդկանց հետ, որպեսզի հաղթահարի այս ղեկավարությունը, առաջ ուղարկեց 3.000 հոգու, որոնք գինկված էին բանդով, բերով ու քունգներով, որպեսզի սրանք կարգի գցեն ճանապարհը մինչև Նիկիա: Ճանապարհին իրոք անհավատալիորեն բարդ էր, այն վեր էր ելնում, իջնում էր ձորերը և լի էր սուր քարերով: Այս պայմաններում նրանք, որոնք մաքրում էին ճանապարհը, թողնում էին նաև խաչեր, որոնք տեղակայված էին ծայրերի ու ծառերի վրա, որպեսզի հետևից եկող մարդիկ տեսնեին դրանք և չկորցնեին ճանապարհը: Ի վերջո, ուխտավորները հասան Նիկիային, որը Դայաստանի կենտրոնական բաղաթներից մեկն էր և այդ պահին հանդիսանում էր Բուլգանդական մայրաքաղաքը...: Հաջորդ օրը՝ մայիսի 6-ին, քրիստոնյաները ճամբար զարկեցին բաղաթի շրջակայքում, իսկ դա տեղի ունեցավ Նիկոնեդիայից շարժվելուց երեք օր հետո: Հարկ է նշել, որ մինչև Բոհեմունդի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.3.**) գալը բանակում այն աստիճանի հացի պակաս էր, որ մեկ բրդենը արժեք 20 կամ 30 կոպեկ: Այն բանից հետո, սակայն, երբ Բոհեմունդը տեղ հասավ, նա իր հետ մեծ

բանակի պարենամթերք բերեց և ցամաքով, և ծովով, այնպես որ ամենուր միանգամից մեծ առատություն տվեց: /4/ Ծաղկազարդի օրը քրիստոնյաները բոլոր կողմերից հարձակում գործեցին քաղաքի վրա, իսկ հետո սկսեցին պատրաստել պաշարողական մեքենաներ, աստիճաններ և այլոց անոթներ՝ միաժամանակ հարվածելով պարիսպներին և աշտարակներին արբալետներից: Եվ այսպես քաղաքի պաշարումն այն աստիճանի եռանդով իրականացվեց, որ մի բանի օրվա ընթացքում քրիստոնյաները կարողացան լրջորեն վնասել պարիսպները: Այդ ժամանակ թուրքերը, որոնք հանդիսանում էին քաղաքի տերերը, սուրհանդակներ ուղարկեցին այլ քաղաքներ՝ խնդրելով օգնության հասնել իրենց, ընդ որում նրանք սասցին, որ լիովին հնարավոր է առանց որևէ խոչընդոտի քաղաք մտնել հարավային կողմից...: Նույն օրը, որը համապատասխանում էր Ծաղկազարդի հաջորդ շաբաթ օրվան, այդ նույն հարավային դարպասների մոտ հաստատվեցին կոմս Սեն-ժիլն (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնը Տուլուզացին – Մ.3.**) ու եպիսկոպոս Պյուլին, իսկ այն, ինչ եղավ այդտեղ հետո, իրոք հիշարժան մի բան էր: Եվ այսպես հիշատակված փառահեղ կոմսը՝ ուժեղ և ռազմունակ, իր նման ուժեղ և ռազմունակ անձանց հետ միասին, առ աստված հավատով լի սրտերով ելան թշնամիների դեմ: Եվ այսպես քրիստոնյաները, լի աստվածային ոգևորությամբ, հարձակման անցան քաղաքին մոտեցող թուրքերի վրա և ստիպեցին սրանց դիմել փախուստի՝ մեծ ջարդ իրականացնելով նրանց շարքերում: Այդ սարսափելի պարտությունից հետո թուրքերը մեկնեցին նոր օգնություն գտնելու, ընդ որում այս անգամ նրանք այն աստիճանի ոգևորված էին մարտի պատրաստվում, որ իրենց հետ նույնիսկ պարաններ էին բերել, որոնցով պատրաստվում էին կապկպել գերված քրիստոնյաներին և նրանց բշտի հորասան: Ոգևորված նման դատարկ հույսերով՝ թուրքերը կրկին սկսեցին ջոկատ առ ջոկատ ներքև իջնել բլուրների վրայից, որոնք բարձրանում էին քաղաքի մոտ: Մեր մարդիկ, սակայն, մեծ ուրախությամբ ելան թշնամիների դեմ, գործեցին ինչպես հարկ է և, որպես նշան իրենց հաղթանակի, հետևեցին թշնամիների բազմաթիվ կտրված գլուխներ: Եվ ահա թուրքերը դիմեցին վերջնական փախուստի, իսկ մեր մարդիկ բարանետների միջոցով թշնամիների գլուխները քաղաք նետեցին, որպես նշան իրենց հաղթանակի, որպեսզի ահաբեկեն հակառակորդին: Այս ընթացքում երջանկահիշատակ եպիսկոպոս Պյուլին և կոմս Ռայմոնը Սեն-ժիլն եռանդով գործում էին, որպեսզի թուլացնեն քաղաքը, ընդ որում նրանց հարվածներն ուղղված էին իրենց ճամբարի դիմաց հառնող աշտարակի դեմ, բանգի այս այրերն ուզում էին դրա հիմքը փորելով տապալել այն: Այսպիսով՝ հողափորները գործի անցան, իսկ աղեղնածիզներն ու նետածիզները, ինչպես նաև Բալեարյան կղզիների բնակիչները իրենց նետողական մեքենաներով, ամեն կերպ աջակցում էին նրանց: Այսպիսով՝ թուրքերը փորվեց, այնտեղ գերաններ դրեցին, դրանք այրեցին և հիշատակված աշտարակը տապալվեց: Այդ ժամանակ, սակայն, արդեն գիշեր էր, որը համար էր մարտական գործողությունների համար, դրա համար էլ ֆրանկները դադարեցրին դրանք՝ պատրաստվելով գործը շարունակել առավոտյան: Թուրքերը, սակայն, անհանգստացած սեփական անվտանգության հարցով, գործեցին շատ իմաստուն և արդյունքում, մեծ ուժեր ու միջոցներ ներդնելով, այդ տապալված աշտարակի հետևում մեկ այլ պարիսպ կառուցեցին, այնպես որ հաջորդ օրը, երբ մեր մարդիկ կրկին մոտեցան այդ հատվածին, տեսան, որ քաղաքին այդ կողմից, ինչպես և առաջ, որևէ վնաս հասցնել չեն կարող: Այս ընթացքում պաշարյալների մոտեցան երկուս հայտնի այրեր ևս՝ իրենց հետ բերելով մեծաքանակ սապետներ և համալրելով քրիստոսի բանակը: Խոսքը Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտի (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու – Մ.3.**), ինչպես նաև կոմս Ստեֆան Զարտրացու (**Գլուայի կոմս Ստեֆան Զարտրացու – Մ.3.**) մասին է: Այսպիսով՝ Բոհեմունդը քաղաքը պաշարեց ծակատից, Տանկրեդը՝ մի կողմից, դուքս Գոտֆրիդը՝ երրորդ, Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն – Մ.3.**)՝ չորրորդ, Նորմանդիայի կոմսը՝ հինգերորդ, իսկ կոմս Սեն-ժիլն ու եպիսկոպոս Պյուլին էլ վերջին՝ վեցերորդ կողմից: Այս բոլոր այրերը ձեռք գարկեցին պաշարման գործին և այնքան լավ արեցին այդ, որ պաշարյալներից ոչ-ոք չէր համարձակվում ոչ ներս մտնել, ոչ էլ դուրս գալ քաղաքից: Քաղաքի մոտ կարելի էր տեսնել ողջ Ֆրանսիայի փառահեղությունը, ուժն ու խիզախությունը ի դեմս զրահապատ ու սաղավարտները գլուխներին սապետների, ընդ որում, ինչպես հայտնի դարձավ հենց այդ ժամանակ իսկ իրականացված հաշվարկից, այնտեղ այս մարդկանցից կային 100.000 հոգի: Միաժամանակ, սակայն, կարծում եմ, որ ոչ-ոք չի կարող հաշվել և պարզել հետևակայիների իրական թիվը, որոնք սապետների հետ էին, բանգի, թեև սրանցից շատերը ծառաների կամ ստրուկների դերեր էին իրականացնում, այլ ոչ թե ուղղակիորեն մասնակցում էին մարտական գործողություններին, բայց այնուհանդերձ այս մարդիկ ևս վերջին հաշվով իրենց մասնակցությունը բերեցին և պաշարմանը, և հետագա մարտերին՝ գործելով առյուծների խիզախությամբ և ամենալավագույն ձևով, կարծես նրանք ծնվել էին հենց ռազմական գործողությունների համար, իսկ նրանց ձեռքերն էլ ավելի վարժ էր հենց այդ, այլ ոչ թե այլ տեսակի գործերի համար: Երկրի վրա որևէ այլ վայր նման բանակի փառահեղ ռազմիկների կուտակում առաջ երբեք չէր տեսել, որոնք գնում էին մարտի, իսկ եթե ուզում եք ճիշտն իմանալ, ապա ասեմ, որ դրանից առաջ երբեք ոչ մի արթա կամ թագավորություն մեկ վայրում հավաքված չէր ունեցել նման բանակի ռազմական ուժեր և նման մարդկանց...: Նիկիա քաղաքի հարակից կար մի մեծ ու լայնարձակ լիճ, որի վրայով թշնամիները, լողալով նավակներով, ազատորեն ներս էին մտնում և դուրս էին գալիս՝ քաղաք բերելով անասնակեր և պարենամթերք: Այս կապակցությամբ մեր առաջնորդները խորհրդակցություն գումարեցին և համաձայնության եկան այն մտքի վրա, որ անհրաժեշտ է պատվիրակություն ուղարկել Կոստանդնուպոլսի իշխանի (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.3.**) մոտ ու կոչ անել նրան, որ նա նավակներ տրամադրի, որոնք գտնվում էին Կիվիոտոս քաղաքի նավահանգստում, որից հետո դրանք պետք է անցկացնեին լեռներով ու անտառներով և արդյունքում իջեցնեին ու մտցնեին վերը հիշատակված լիճը: Այս ծրագրից բննարկվեց և կյանքի կոչվեց շատ արագ, ընդ որում Կոստանդնուպոլսի իշխանը տրամադրեց նաև թուրքապոլների, սրանք հեծյալներ էին, ընդ որում ավելի մեծ բանակությամբ, բան նախապես որոշվել էր տրամադրել այդ գործի համար: Եվ այսպես, երբ նավակները կայսեր հրամանի համաձայն տեղ հասցվեցին, այդ գործի վրա ծախսվեց ոչ ավել, բան մեկ օր, ընդ որում արդեն գիշերը նավակները լիճ էին մտցրել, իսկ դրանց վրա էլ գործում էին թուրքապոլները, որոնք հիմալայի էին տիրապետում ռազմական գործին և գնեթին: Եվ այսպես առավոտյան այս տորմիդոն արդեն գործում էր լծի վրա և այն դառնալորեն մոտեցավ քաղաքին, կարծես հարկ էր բերում քաղաք: Թուրքերը, որոնք մեծապես ազդվել էին այդ նավակների տեսքից, չէին կարողանում հասկանալ, թե դրանք իրենք են այդտեղ հայտնվել, թե՛ բերվել են կայսեր կողմից: Այսպիսով՝ թուրքերը, երբ տեսան, թե հակառակորդը ինչ աստիճանի է ուժեղացել, մահվան վախ զգացին՝ սկսելով լաց լինել ու ողբալ, այն դեպքում, երբ մեր մարդիկ շնորհակալություն էին հայտնում և փառաբանում նստում: Այս հանգամանքը շատ թուլացրեց թշնամիներին, որոնք կողքին հավատող առ իրենց ու իրենց դաշնակիցներին, դրա համար էլ նրանք մի պատվիրակություն ուղարկեցին կայսեր մոտ և առաջարկեցին քաղաքը հանձնել նրան՝ պայմանով, իհարկե, որ իրենք ոչ միայն ոչ մի վնաս չկրեց, այլ, որ կայսրը իրենց իր մոտ՝ Կոստանդնուպոլսի, տանի: Այս գործին խանգարում էին միայն ֆրանկները, որոնք դեմ էին ելնում քաղաքին: Եվ այսպես պաշարումը տևեց 7 շաբաթ և 3 օր, ընդ որում քրիստոնյաներից շատ շատերն այդ գործում նահապետիկ պսակի արժանացան...» (Գվիբերդ, Նոժանցի «Աստուծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 3, 4):

«Դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն – Մ.3.**) Տանկրեդի (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իմաստակա, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացու – Մ.3.**) հետ առաջացավ և նրանք հասան Նիկոմեդիա...: որտեղ նրանք երկուսն էլ իրենց զորքերով կանգ առան երեք օր: Այդ ժամանակ դուքսը, հաշվի առնելով, որ ողջ ճանապարհը լի է խոչընդոտներով, իսկ բանակն էլ շատ մեծ է, այնպես որ ըժվարություններն անփառափելի էին, ինչպես եղել էր Պետրոսի ու նրա մարդկանց հետ, որպեսզի հաղթահարի այս ըժվարությունը, առաջ ուղարկեց մարդկանց, որոնք զինված էին բախերով, բերդով ու բլունգներով, որպեսզի սրանք կարգի գցեն ճանապարհը մինչև Նիկիա: Ծանապարհն իրոք անհավատալիորեն բարդ էր, այն վեր էր ելնում, իջնում էր ձորերը և լի էր սուր քարերով: Այս պայմաններում նրանք, որոնք մաքրում էին ճանապարհը, թողնում էին նաև խաչեր, որոնք տեղակայված էին ծայրերի ու ծառերի վրա, որպեսզի հետևից եկող մարդիկ տեսնեին դրանք և չկորցնեին ճանապարհը: Ի վերջո, ուխտավորները հասան Նիկիային, որը Ռոմանիայի կենտրոնական քաղաքներից մեկն էր...: Եվ ահա մայիսի սկզբից մեկ օր առաջ քրիստոնյաները ճամբար զարկեցին քաղաքի շրջակայքում: Պետք է ասել, որ դա իրոք մի անբացված քաղաք էր, որն ուներ բարձր պարիսպներ, ընդ որում դրանք քաղաքի մի կողմում հակվում էին դեպի մի լիճ, իսկ այդ հանգամանքը օգնում էր պաշտպանվողներին: Հարկ է նշել նաև, որ մինչև Բոհեմունդի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.3.**) գալը բանակում այն աստիճանի հացի պակաս էր, որ մեկ բոբերը արժեր 20 կամ 30 կոպեկ: Այն բանից հետո, սակայն, երբ Բոհեմունդը տեղ հասավ, նա իր հետ մեծ բանակի պարենամթերք բերեց և ցամաքով, և ծովով, այնպես որ ամենուր միանգամից մեծ առատություն տվեց: Ծաղկազարդի օրը քրիստոնյաները բոլոր կողմերից հարձակում գործեցին քաղաքի վրա և այդպես շարունակվեց երկու օր: Այդ ընթացքում այն կողմից գործող հեթանոսները մեծ ուժով պաշտպանվում էին, նրանք բարեր ու փայտեր էին նետում վերևից, նետում ու նիզակներ էին արձակում և ամեն կերպ խոցում էին գրասիներն ու վահանները՝ հետ մղելով իրենց վրա տեղող հարվածները: Գալլերը, սակայն, այդ հարվածներին դեմ առնում էին այն բանով, որ հաստ վահաններ էին պատրաստում՝ այսպիսով՝ հետ մղելով բոլոր այն հարվածները, որ գալիս էր իրենց վրա: Այդ ժամանակ քաղաքացիները այն նույն լծի վրայով սուրհանդակ ուղարկեցին քաղաքի տիրոջ (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիմ-Արսլանի – Մ.3.**) մոտ և կանչեցին նրան օգնության, ասելով. «Շուտապա առաջացիդ հարավային դարպասների ուղղությամբ, այնտեղ թե՛ դիչն չի խանգարի, բանի որ քաղաքի այդ հարավային կողմում դեռևս ուժեղ չկան, դա ակնհայտ է»: Այդ օրը, սակայն, որ շաբաթ էր, նույն այդ հարավային դարպասների մոտ հաստատվեցին կոմս Սեն-ժիլն (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնը Տուլուզացին – Մ.3.**) ու եպիսկոպոս Պյուլին, իսկ այն, ինչ եղավ այդտեղ հետո, իրոք հիշարժան մի բան էր: Եվ այսպես հիշատակված փառահեղ կոմսը՝ ուժեղ և ռազմունակ, իր նման ուժեղ ու ռազմունակ անձանց հետ միասին, առ աստված հավատով լի սրտերով ելան թշնամիների դեմ: Եվ այսպես, քրիստոնյաները, լի աստվածային ոգևորությամբ, հարձակման անցան քաղաքին մոտեցող թուրքերի վրա և ստիպեցին սրանց դիմել փախուստի՝ մեծ ջարդ

իրականացնելով նրանց շարքերում: Այսպիսով՝ կոմսը մեծ ավարով հետ դարձավ, ընդ որում նա ձեռք էր գցել նույնիսկ վրաններ, որոնք պետք է բաղադրվեին: Այդ սարսափելի պարտությունից հետո թուրքերը մեկնեցին նոր օգնություն գտնելու, ընդ որում այս անգամ նրանք այն աստիճանի ոգևորված էին մարտի պատրաստվում, որ իրենց հետ նույնիսկ պարաններ էին բերել, որոնցով պատրաստվում էին կապկպել գերված քրիստոնյաներին: Ոգևորված նման դատարկ հույսերով՝ թուրքերը կրկին սկսեցին ջոկատ առ ջոկատ ներքև իջնել բլուրների վրայից, որոնք բարձրանում էին բաղադրի մոտ: Ֆրանկները, սակայն, մեծ ուրախությամբ ելան թշնամիների դեմ, գործեցին ինչպես հարկ է և, որպես նշան իրենց հաղթանակի, հետևեցին հետ բերեցին թշնամիների բազմաթիվ կորույթ և գլուխներ: Եվ ահա թուրքերը դիմեցին վերջնական փախուստի, իսկ մեր մարդիկ բարանետների միջոցով թշնամիների գլուխները բաղադրի նետեցին, որպես նշան իրենց հաղթանակի, որպեսզի ահաբեկեն հակառակորդին: Այս ընթացքում եպիսկոպոս Պյուլին և կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլը եռանդով գործում էին, որպեսզի թուլացնեն բաղադրը, ընդ որում նրանց հարվածներն ուղղված էին իրենց ճամբարի դիմաց հառնող աշտարակի դեմ, բանգի այս այրերն ուզում էին դրա հիմքը փորելով տապալել այն: Այսպիսով՝ հողափորները գործի անցան, իսկ աղեղնաձիգներն ու նետաձիգները իրենց նետողական մեթեմաներով ամեն կերպ աջակցում էին նրանց: Այսպիսով՝ թուրքերը փորվեց, այնտեղ գերաններ դրեցին, դրանք այրեցին և հիշատակված աշտարակը տապալվեց: Այդ ժամանակ, սակայն, արդեն գիշեր էր, որը հարմար չէր մարտական գործողությունների համար, դրա համար էլ ֆրանկները դադարեցրին դրանք՝ պատրաստվելով գործը շարունակել առավոտյան: Թուրքերը, սակայն, անհանգստացած սեփական անվտանգության հարցով, գործեցին շատ իմաստուն և արդյունավետ, մեծ ուժեր ու միջոցներ ներդնելով, այդ տապալված աշտարակի հետևում մեկ այլ պարիսպ կառուցեցին, այնպես որ հաջորդ օրը, երբ մեր մարդիկ կրկին մոտեցան այդ հատվածին, տեսան, որ բաղադրի այդ կողմից, ինչպես և առաջ, որևէ վնաս հասցնել չեն կարող: Այս ընթացքում պաշարյալներին մոտեցան երկու հայտնի այրեր ևս՝ իրենց հետ բերելով մեծաքանակ ասպետներ և համալրելով Քրիստոսի բանակը: Խոսքը Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտի (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու – Մ.3.), ինչպես նաև կոմս Ստեֆան Շարտրագու (Քլուայի կոմս Ստեֆան Շարտրագու – Մ.3.) և Ռոժեր Բառնեհի մասին է: Դրանից հետո բաղադրը օղակվեց բոլոր կողմերից: Դուքս Գոտֆրիդը գործում էր մի կողմից, իսկ Ֆլանդրիայի կոմս (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացու – Մ.3.)՝ մեկ այլ: Այնտեղ էին նաև Ռոբերտ Նորմանդացին, իսկ կոմս Սեն-ժիլն ու եպիսկոպոս Պյուլին էլ ճգնում էին իրենց կողմից: Այս բոլոր այրերը ձեռք գարկեցին պաշարման գործին և այնքան լավ արեցին այդ, որ պաշարյալներից ոչ-ոք չէր համարձակվում ոչ ներս մտնել, ոչ էլ դուրս գալ բաղադրից: Միայն այս կերպ ամուր էր օղակված այդ բաղադրը: Մնում էր միայն լճի կողմը, որտեղով, սակայն, նավակները հանգիստ լողում էին և այս ու այն կողմ էին անում: Քրիստոս, սակայն, բաղադրը պաշարողներին հետ էր: Ով բարձրալ, արդյո՞ք տանն ինչ-որ տեղ նման բան երբևէ եղել էր, այդքան ուժեր, ճամբարներ ու վրաններ, սա կարծես նմանվում էր վիպական Տրոյային, երբ պելագոներն իրենց գործն էին անում: Այնտեղ կարելի էր տեսնել ողջ ազնվականության փառահեղությունը, ուժն ու խիզախությունը, այստեղ Այսթեն էր իր խիզախությունը ցուցադրում, Աբիլեն էր փայլում իր ուժով: Քրիստոնյաները առաջնորդվում էին իրենց խորը հավատքով և դրա դեմ ոչինչ առնել չէր կարող: Իհարկե, կախված իրավիճակից, երբեմն մարմնական պահանջները վեր էին հառնում և առաջ էր գալիս այն, ինչ պետք էր մերժել: Դեռևս է ասել, որ այնտեղ իրոք լինում էին բաներ, որոնք չպետք է լինեին այն ժամանակ, ու հաճախ աստվածային օրենքներն էին խախտվում:... Այնտեղ կարելի էր տեսնել թե՛նք վարքի տեր որոշ կանանց, որոնք տղամարդկանց հետ ապրում էին վրաններում ու կիսում էին տղամարդկանց անկողինը, սակայն սրանցից էլ ոմանց պատիժ հասավ, մի խոսքով, այդ ամենն այսպես եղավ:... Այսպես թե այնպես, այդտեղ էր հավաքված Ֆրանսիայի ողջ հզորությունը, այդ հզորությունն էր, որ Ռոմանիայում տարածվել էր վրանների տակ՝ այստեղ հասնելով Եվրոպայի արևմուտքից:... Այս ընթացքում թուրքերը շարունակում էին պաշտպանվել և վերականգնել պարիսպների վնասված մասերը: Զաղապան, երբեմն, պարենամթերքի պակաս էր լինում, սակայն այն անմիջապես էլ լրացվում էր լճի կողմից: Ֆրանկները ողջ ուժն ու գործաշունչը, կարծես, անգոր էր՝ կաշկանդված այդ պաշտպանական կառույցների միջոցով: Այս կապակցությամբ մեր առաջնորդները խորհրդակցություն գումարեցին և համաձայնության եկան այն մտքի վրա, որ անհրաժեշտ է պատվիրակություն ուղարկել Կոստանդնուպոլիս և կոչ անել, որ նավակներ տրամադրեն, որոնք գտնվում էին Կիվիրոտ բաղադրի նավահանգստում, որից հետո դրանք պետք է անցկացնեն լեռներով ու անտառներով և արդյունքում իջեցնեն ու մտցնեն վերը հիշատակված լիճը: Այս ծրագրից բնարկվեց և կյանքի կոչվեց շատ արագ, ընդ որում Կոստանդնուպոլիս իշխանը (Քլուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.) տրամադրեց նաև թուրքապոլների, սրանք հեծյալներ էին, ավելի մեծ բանակությամբ, բան նախապես որոշվել էր տրամադրել այդ գործի համար: Եվ այսպես, երբ նավակները կայսեր հրամանի համաձայն տեղ հասցվեցին, այդ գործի վրա ծախսվեց ոչ ավել, բան մեկ օր, ընդ որում արդեն գիշերը նավակները լի լի մտցրել, իսկ դրանց վրա էլ գործում էին թուրքապոլները, որոնք հիմաև էին տիրապետում ռազմական գործին և գեներալ: Առավոտյան այս տորդիկն արդեն գործում էր լճի վրա և այն դանդաղորեն մոտեցավ բաղադրին, կարծես հարկ էր բերում բաղադր: Թուրքերը, որոնք մեծապես ազդվել էին այդ նավակների տեսքից, չէին կարողանում հասկանալ, թե դրանք իրենք են այդտեղ հայտնվել, թե՞ բերվել են կայսեր կողմից: Այսպիսով՝ թուրքերը, երբ տեսան, թե հակառակորդը ինչ աստիճանի է ուժեղացել, մահվան վախ զգացին՝ սկսելով լաց լինել ու ողբալ, այն դեպքում, երբ մեր մարդիկ շնորհակալություն էին հայտնում և փառաբանում Աստծուն: Այս հանգամանքը շատ թուլացրեց թշնամիներին, որոնք կորցրին հավատը առ իրենց ու իրենց դաշնակիցների, դրա համար էլ նրանք մի պատվիրակություն ուղարկեցին կայսեր մոտ և առաջարկեցին բաղադրը հանձնել նրան՝ պայմանով, իհարկե, որ իրենք ոչ միայն ոչ մի վնաս չկրեն, այլ, որ կայսրը իրենց իր մոտ՝ Կոստանդնուպոլիս, տան: Այս գործին խանգարում էին միայն ֆրանկները, որոնք դեմ էին ելնում բաղադրին:... Եվ այսպես պաշարողը տևեց 7 շաբաթ և 3 օր, ընդ որում քրիստոնյաներից շատ շատերն այդ գործում նահատակի պակսի արժանացան» (Բողոքի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 1):

«21/ Եվ ահա դուքան (Նեքիբե Ղոթարիզայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացու – Մ.3.) ու իր ուղեկիցները մոտեցան Նիկիա բաղադրին, ընդ որում դուքան առաջինն էր, որ իր վրանը խփեց բաղադրի գլխավոր դռան առաջ՝ հենց այդտեղից էլ սկսելով Նիկիայի պաշարումը: Շուտով դեպի միացան նաև այլ իշխաններ, որոնք անցել էին սուրբ Գևորգի նեղուցը, և կարճատև հանգստից հետո մոտեցել էին բաղադրին: Նրանք բոլորը ճամբար գարկեցին բաղադրի պարիսպների մոտ: Դարկ է նշել, որ Նիկիան մի ամուր բաղադր էր, որն ուներ հողաթուրք, ինչպես նաև հզոր պարիսպներ և աշտարակներ, որոնք նրան գրեթե անառիկ էին դարձնում: Սա մի հիմնական բաղադր էր, որն այժմ ենթակա էր Սուլեյման կոչվող իշխանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արսլանին – Մ.3.), որը թուրքերի բարձրատոհմիկ ազնվականներից մեկն էր՝ բարձր պատիվների տեր մի հեթանոս: Այս Սուլեյմանը, իմանալով քրիստոնյաների ժամանման ու նրանց ծրագրերի մասին, բաղադրը լցրել էր լավ զինված և ռազմական մեծաքանակ մարդկանցով, ընդ որում այնտեղ նաև մեծ բանակի պարենամթերք էր կուտակվել, ինչպես նաև ուժեղ կարգավոր ամրացրել էր պարիսպները: Եվ ահա քրիստոնյաների իշխանները, երբ լավ նոսրացրել վրա հեծած պատվեցին բաղադրի շուրջը և սկսեցին բնարկել անելիքները, ընդունեցին, որ աշտարակները, հողաթուրքն ու կրկնակի պարիսպներն ուղղակի հիմնալի էին: Այնուհանդերձ, սակայն, բանակի առաջնորդները որոշեցին գրոհել և ահա, չաքսելով այդ ամրությունների տեսքից, նրանք արիությանբ լի անցան գրոհի, մինչ այլք, տեղակայվելով պարիսպներից որոշակի հեռավորության վրա, սկսեցին պաշարյալներին մշտապես անհանգստացնել ուժեղ նետառությամբ: Քրիստոնյաները, սակայն, արիաբար առաջ նետված ռազմիկների շատերը սպանվեցին, այլք էլ վերքեր ստացան՝ խոցվելով ամրությունների վերևից: Այդպիսով գործն անհաջողությամբ ավարտվեց:... /22/ Բանակի իշխանները, տեսնելով, որ մարդիկ զոհվում են անխմատ ռազմական ընդհարումներում, եկան այն մտքին, որ ավելի լավ բան չի կարող լինել, բան բաղադրը բոլոր կողմերից պատելն ու շրջափակելը: Եվ ահա սկզբում դիրքավորվեցին Լոթարինգիայի դուքս Գոտֆրիդը, հետո դիրքեր գրավեց մեծ բաղադրի ու խիզախության տեր Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Մստիոնի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.3.), որը Սիցիլիայի ու Կալաբրիայի մի նորման իշխան էր՝ մեծ հարստության տեր և ազնվատոհմիկ մի ասպետ, որի մոտ էր գտնվում նաև երիտասարդ, բայց արդեն մեծ անուն հանած Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Մստիոնի դքսության իմանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.3.): Բոհեմունդի քրոջորդին: Բաղադրի հեթանոսական հատվածի շրջափակումն իրականացնում էր Թաթարը՝ կայսեր (Քլուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.) մոտիկ մի մարդ, որը զրկված էր բթից, սակայն Կոստանդնուպոլիս տիրակալի կողմից քրիստոնյաներին որպես ուղեկից էր կարգվել, բանի որ լավ գիտեր այս երկրները: Սրանցից հետո գալիս էին Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացու – Մ.3.), որ բիշ էր գիջում նախորդներին իր հարստությամբ և ռազմական ուժով, ինչպես նաև նույն անունը կրող Նորմանդիայի իշխանը՝ (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու – Մ.3.) Անգլիայի տիրակալի (Անգլիական թագավորության արքա Կլիմեն I Նվաճողի – Մ.3.) բաջարի որդին, որը ևս շատ հարուստ էր գեներալ ու զինվածությամբ, և դիրքեր գրավեց վերևում հիշատակվածներից հետո: Դիրքեր գրավեցին նաև այլ իշխաններ..., բոլորն էլ շատ ուժեղ և հարգաբան մարդիկ, որոնցից ամեն մեկին համեմատարկվեց պարսպի որոշակի մի հատված:... /23/ Նրանց հետ էր նաև եպիսկոպոս Պյուլին, որը զինված մարդկանց մեծ խմբով բաղադրը պաշարողներին էր միացել մի փոքր ուշ:... /24/, այսպիսով՝ նման հիմնալի դեպքավորների կողմից առաջնորդվող բանակը բոլոր կողմերից շրջափակեց բաղադրը, բացառությամբ միայն մի կետի՝ պահեստագործում ունենալով բաղադրի մոտեցող կոմս Ռայմոնդին (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.3.) ու նրա գլխավորած ուժերը: Այս մեծաքանակ բանակը ապահովված էր նաև պարենամթերքով և անհրաժեշտ այլ բաներով, իսկ ինչ վերաբերվում է այն միակ շրջափակված կետին, ապա այդ կապակցությամբ խոսքը վերաբերվում էր պարսպի մի կողմից տարածվող լայն ու զարմանալիորեն խորը մի լճի, որի վրայով Սուլեյմանի մարդիկ հաջողությամբ նավարկում էին՝ հաճախակի մուտք ու ելք անելով բաղադր և այնտեղ հասցնելով ամենայն անհրաժեշտը:... /25/ Այս ընթացքում Սուլեյմանը, իմանալով իր վրա նման մի հսկայական բանակի գալու մասին, թողեց Նիկիան և մեկնեց երկրի խորքերը, որպեսզի հավաքի թուրքերի

և այլ անհավատների ուժերը: Եվ այսպես, այս ուղղությամբ ջանալով շատ օրեր, նա ի վերջո ողջ Ռոմանիայից հավաքեց 50.000 ռազմիկների՝ բոլորն էլ հեծյալ և պատված երկաթեղենով: Ահա հենց այդ ժամանակ էր, որ նա լուր ստացավ, որ քրիստոնյաների բանակը պաշարել է Նիկիան, ընդ որում նրանց բանակը շատ ուժեղ է և կազմում է 400.000 հոգի: Չարմացած այս ամենից՝ Սուլեյմանն այնուհանդերձ ուղղություն բռնեց դեպի Նիկիա, իր գլխավորած զորքն անցկացրեց լեռներով և փորձ արեց հասկանալ, թե իրո՞ք քրիստոնյաների բանակն այնքան ուժեղ է, ինչքան ասվում էր՝ միաժամանակ փորձելով հասկանալ նաև, թե որ կողմից է հնարավոր հարվածել վերջինիս: Այս բոլոր հարցերը պարզելու համար Սուլեյմանը ոտքի հանեց մեր ուխտավորների նման հանդերձակորված երկու հոգու, որպեսզի տրանք գնային ու խառնվեին քրիստոնյաների բանակին, ընդ որում այս մարդիկ նաև պետք է կապ պաշտպանեին բաղաբում ու նրա ամրությունների վրա գտնվողների հետ: Սրանք այդպես էլ արեցին և բաղաբացիներին հայտնեցին ամեն ինչ...՝ մասնավորապես ավելացնելով, որ բաղաբացիները պատրաստ լինեն՝ Սուլեյմանը շուտով կերևա...: Այդպես էլ արվեց, սակայն Աստված, որ հովանավորում էր քրիստոնյաներին, այնպես արեց, որ տրանք նրանց ձեռքն ընկան, բանի որ բաղաբի շրջակայք բոլոր ծանապարհներն ու արահետները հսկվում էին: Եվ ահա այս երկու հոգին գերվեցին և բերվեցին իշխանների մոտ, որից հետո նրանցից մեկին անմիջապես սպանեցին, իսկ մյուսից էլ պահանջեցին պատմել այն ամենը, ինչ գիտեր...: /26/ Վախեցած սպանույթներից՝ այս սուրհանդակը պատմեց ամեն ինչ... և, մասնավորապես ասաց, որ մոտակա լեռներում անհաշիվ բանակի զորքի հետ միասին գտնվում է նաև Սուլեյմանը, որն այնքան մոտիկ է, որ հաջորդ օրը ժամը երեքի մոտակայքում պատրաստվում է հարձակում գործել...: Եվ ահա քրիստոնյաների բանակը օրը գիշեր դարձրած սկսեց պատրաստվել...: ընդ որում նրանք նաև մարդ ուղարկեցին կոսն Ռայմոնդի ու նրա գլխավորած ուժերի մոտ, որպեսզի տրանք ինչքան հնարավոր էր արագ գան ու միանան իրենց... դե իսկ Ռայմոնդն ինքն էլ, իմանալով այս մասին, որևէ կերպ չհապաղեց և ողջ գիշեր առաջացավ՝ օրվա առաջին ժամին տեղ հասնելով եպիսկոպոս Պյուլիի ուղեկցությամբ, իսկ նրանց բանակի բոլոր ռազմիկները հիանալի զինված էին ու նրանց զրահներն ու սաղավարտներն էլ հիանալի կերպով փայլվում էին արևի տակ...: /27/ Յազիվ էին կոսն Ռայմոնդ ու նրա մարդիկ ավարտել իրենց վրանների տեղադրումը, երբ մոտավորապես օրվա երրորդ ժամին լեռների կատարից հայտնվեցին Սուլեյմանն ու նրա բանակը, ընդ որում վերջինս այն աստիճան մեծաբանակ էր, որ, բաժանված մի քանի ջոկատների, կարծես ծովի ավազ լինեք, իսկ նրա կազմում էին շատ հզոր ու ռազմունակ տղամարդիկ կային, որոնք կրում էին զրահներ, սաղավարտներ ու ոսկեզօծ վահաններ և հիանալի զինվածություն ունեին: Թշնամու բանակի առաջին ջոկատը, որի կազմում նետերով ու աղեղներով զինված և հիանալի ձիերի վրա գործող 10.000 ռազմիկներ կային, վստահորեն եկավ քրիստոնյաների վրա, ընդ որում Սուլեյմանը փորձ կատարեց բաղաբ մտնել այն հատվածում, որտեղ պաշտպանությունը վարում էր կոսն Ռայմոնդը: Այդ ժամանակ ուժեղ մարտնչում էին նաև դքսի եղբայր Բայրոնը (Երեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բայրոնի I Բուլոնացին - Մ.Յ.), Բոհեմոնդն ու այլք՝ եռանդով հետ մղելով հակառակորդին: Ժողովորդին ոգևորում էր նաև եպիսկոպոս Պյուլին՝ անելով...: Ոգևորված այս խոսքերից՝ Գարանդը, որ Ֆրանսիայի արքայի Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկի - Մ.Յ.) սենեկապանն էր, Գվի Պորշեն, Տանկրեդը, Ռոբերտ Բառնիլը, Ռոբերտ Ֆլանդրիացին ու Ռոբերտ Նորմանդացին, ցանկանալով փրկել վտանգի մեջ հայտնված իրենց եղբայրացիներին, կայծակի արագությամբ սլացան ու խրվեցին հակառակորդի շարքերի մեջ՝ մեծ թափ հաղորդելով իրենց նժույզներին: Այդ ժամանակ իրենց նժույզների վրա տարալով թշնամիների վրա գնացին նաև Գոտֆրիդն ու Բոհեմոնդը, որոնք, գլխավորելով սեփական ռազմիկներին, կոտորեցին ու գետին տապալեցին շատ շատերին՝ մեծ ջարդ անելով հակառակորդի շարքերում: Երբեք նման արյունահեղ մի ընդհարում չէր եղել, իսկ նիզակների ու թերթի շայրույնը, ինչպես նաև սաղավարտների փայլող ուղղակի շացումն էին: Այսպիսով՝ այդ փառահեղ ռազմիկները թուրքերի մեծ ջարդ իրականացրին և ահա քրիստոնյաները Աստծո աջակցությամբ ի վերջո մեծ հաղթանակի հասան, իսկ Սուլեյմանն ու նրա կողմնակիցները փախան լեռները: Դրանից հետո Աստծո մարդիկ շարունակեցին Նիկիայի պաշարումը...: Երբ այդ առաջին մարտը հանդարտվեց, քրիստոնյաները բաղաբի մոտ հավաքեցին ընկած թուրքերի գլուխները, որպեսզի ահաբեկեն այնտեղ պաշտպանվողներին, իսկ 1.000 գլուխ էլ, լցնելով պարկերը, որպես իրենց հաղթանակի նշան ուղարկեց Կոստանդնուպոլսի կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին - Մ.Յ.)...: /28/ Կայսր Ալեքսեյը, տեսնելով հաղթանակի նման ակնհայտ նշանները, միանգամայն շատ ուրախացավ և որոշեց մեծածախ պարգևներով պարգևատրել ուխտավորներին, ինչն էլ արեց...: /29/ Յամանկը, որոշած լինելով գրավել այդ բաղաբը՝ քրիստոնյաները արդեն յոթերորդ շաբաթն էին անցկացնում վերջինիս պատերի տակ: Այդ ժամանակ իշխաններից ոմանք բարանետներ էին պատրաստել, որպեսզի ճեղքեն պարիսպները, այլք երկաթյա խոյեր էին կառուցել և դրանց միջոցով հարվածներ էին հասցնում...: Ընդ որում այդ ընթացքում հայտնի իշխաններից շատերը սպանվեցին կամ վիրավորվեցին...: /30/ Այդ ժամանակ էր, որ Գերմանիայի մեծագույն տիրակալներ հանդիսացող կոմս Յերոլանդ Ալրի փայտաործի օգնությամբ մի մեծագույն աշտարակ կառուցեց, որպեսզի, գերծ մնալով թուրքերի հարվածներից, մարդիկ տեղադրի դրա մեջ ու մոտեցնի պարիսպներին: Եվ ահա, երբ աշխատանքն արդեն ավարտված էր, նա 20 ասպետներ տեղադրեց այդ աշտարակի մեջ և այն սկսեցին իրել բաղաբի պարիսպների ուղղությամբ, սակայն, բանի որ աշտարակի մասերը իրար ամուր չէին կապված, իսկ այն էլ առաջանում էր կտրտված տեղանքով, աշտարակն ի վերջո փլվեց և կոս մեջ գտնվող մարդիկ ներքև գլորվեցին՝ այդ կերպ ընկնելով կործանական գիրկը...: /31/ Պետք է սասել, որ բոլոր միջոցներն էր ներդնում նաև կոսն Ռայմոնդը, որը իր հաշվին կառուցեց մի աշտարակ և երկու բարանետներ, որոնք մենք կոչում ենք կատապուլտ: Պարզվեց, սակայն, որ այս մեքենաների ուժի բանը չէ վնաս հասցնել պարիսպներին, որոնք կառուցված էին խոշոր քարերով և իրար էին ամրացված ամենաամրագույն կերպով: Ի վերջո՝ մեծագույն ջանքերից հետո նրանց մի կերպ հաջողվեց ճեղք բացել պարիսպների մի հատվածում ու կործանել աշտարակներից մեկը, սակայն թուրքերը գրեթե անմիջապես էլ այդ ճեղքվածքը լցրին քարերով ու փայտերով և արհեստական մի սոր ամրության պես մի բան տեսեցին: Իրենց հեղթին ֆրանկները, որոնք վշտացած էին սեփական ընկերների մահվամբ, գործի գնացին այդ ամրության վրա և, գործի դնելով կեռեր, քլուճներ, բահեր ու այլ գործիքներ, փորձեցին մաքրել ճեղքվածքը և այնուհանդերձ ներս մտնել, սակայն այդպես էլ չկարողացան որևէ հաջողության հասնել ու մաքրել այդ ճեղքվածքում կուտակված հսկայական բանակի քարերը...: /32/ Եվ ահա մի անգամ գիշերը բանակի ղեկավարներն իրենք ականատես եղան, թե ինչպես են թուրքերը լծի վրայով ելք ու մուտ անում՝ բաղաբ մտնելու գնեք, հանդերձանք և այլ բաներ, որոնք ձեռք էին բերել վաճառականներից: Այդ ժամանակ, ահա, նրանք վերջնականապես հասկացան, որ այդ բաղաբն հնարավոր չէ տիրել այդ կերպ, բան փակելով դեպի բաղաբ մուտքը նաև լծի կողմից: Բանակի ղեկավարները այս մտքին հանգեցին հրավիրված խորհրդակցությունում, որից հետո որոշվեց հատուկ պատգամավորներ ուղարկել դեպի մոտակա նավահանգիստը և որևէ կերպ լիճ բերել այնտեղ գտնվող նավերն ու նավակները, ընդ որում որոշվեց դրանք խնդրել կայսրից, իսկ լիճ էլ հասցնել՝ գերանների վրա գլորելով ու պարաններով բարձր տալով: Այդպես էլ արեցին, կայսրը տվեց իր համաձայնությունը և քրիստոնյաները ողջ գիշեր վեճեցին այդ գործին: Արդյունքը գերազանցեց բոլոր սպասելիքները և արդեն լուսաբացին յուրօրինակ այս նավատորմը լծում էր՝ հառնելով բաղաբի պաշտպանների հայացքի առաջ ու մեծապես ահաբեկելով վերջիններին, ընդ որում քրիստոնյաներն իրենք հավաքվել էին լծի ափին և հիանում էին այդ գեղեցիկ տեսարանով...: /33/ Եվ այսպես քրիստոնյաների տրամադրության տակ հայտնվեցին ծովային ուժեր, որոնց օգնությամբ հնարավոր եղավ կտրել բաղաբի կայան արտաքին աշխարհի հետ, որը մինչ այդ իրականացվում էր լծի վրայով, ընդ որում նավերից մեկը լի էր կայսրե կողմից ուղարկված թուրքապիլներով, որոնք, լինելով հիանալի նետաձիգներ, իրենց լավ էին դրսևորում նաև ծովային մարտերում: Միաժամանակ այս կողմում գործում էին նաև այլ նավակներ, որոնք լցված էին մեր ասպետներով և այլ ռազմիկներով, որոնք գործադրում էին նիզակներ ու աղեղներ: Արդյունքում հակառակորդի նավերն ու նավակները սեղմվեցին բաղաբի ջրահայաց պարսպին, շղթայվեցին այնտեղ և այլևս չէին կարողանում նավարկել: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, կոմս Ռայմոնդի կառուցած այն աշտարակը ի վերջո պատրաստ եղավ, որից հետո նա վերակսեց հարձակումները պարսպի այն աշտարակի ուղղությամբ, որը գտնվում էր հենց իր դիմաց՝ անվերջ հարվածներ հասցնելով վերջինիս և ցնցելով: Թշնամիները, սակայն, տեսնելով, որ այս կողմում իրենց վիճակը վտանգավոր է դառնում, ամեն կերպ հակադարձում էին քրիստոնյաներին՝ թափելով նետերի ու նիզակների հեղեղներ, լցնելով եռացող յուղ և այլ նյութեր ու նետերով արվող անոթներ՝ լի կրակով: Արդյունքում աշտարակի մոտակայքում գործող շատ մարդիկ սպանվեցին կամ վերբեր տուացան: Այդ ժամանակ դուքս Գոտֆրիդի հատվածում պարսպի վրա մի թուրք էր գործում՝ մեծամարմին, հսկայական ու բաջարի, որը մեր մարդկանց հսկայական վնաս էր հասցնում և շատերին էր վնասել իր ծանր աղեղից: Բացի այդ սա, բանի որ կարողանում էր խոսել մեր լեզվով, անվերջ լուսանքներ էր թափում մեզ վրա և կոչում վախկոտներ: Եվ ահա մի անգամ այնպես պատահեց, որ Գոտֆրիդը ականատես եղավ դրան: Այդ ժամանակ նա անցավ գայրացավ և սկսեց մտածել դրա դեմն առնելու մասին: Եվ ահա նա, ձեռքում պահած հզոր ու պիլի արքայետը, սկսեց, երբ թուրքերը կրկին առաջ եկան ու իրենց վտանգի ենթարկվեցին: Այդ ժամանակ Գոտֆրիդը նկատեց այդ թուրքին և հարվածեց արքայետից, ընդ որում հարվածն այնքան ուժեղ ստացվեց, որ նետը միջաթափաց անցավ թշնամի միջոցով ու սա գետին տապալվեց: Այդուհանդերձ որևէ հաջողություն այդպես էլ չեղավ և երեկոյան քրիստոնյաները ի վերջո նահանջեցին՝ վերջ ունելով այդ սարսափելի նախճիրին, ընդ որում թուրքերը, օգտագործելով գիշերային հանգիստը, կրկին քարերի հսկայական մի բանակություն կուտակեցին այդ հատվածում և փակեցին բոլոր ճեղքերը...: /34/ Յաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց ու քրիստոնյաները պատրաստվեցին վերսկսել գործը այն աշտարակի ուղղությամբ, նրանք տեսան, որ բոլոր ճեղքերը փակված են, իսկ աշտարակն էլ՝ ամրացված: Այդ ժամանակ բոլորին էլ մեծ վարանում պատեց և մարդիկ սկսեցին մեկը մյուսի վրա գցել առաջինը հարձակման նետվելու բերք: Ի վերջո, Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտի ջոկատից առաջ եկավ մի մարդ, որը ուժեղ սաղավարտ, զրահ և վահան ուներ: Սա անցավ խանդակը, անվախ մոտեցավ պարիսպներին ու աշտարակներին և սկսեց մաքրել անցումը, սակայն ի վերջո վերևից կարկտի նման նրա իր վրա թափվող քարերի պատճառով ստիպված հրաժարվեց այդ գործից ու սեղմվեց

պարսպին: Զարերի հարվածները, սակայն չէին դադարում և շուտով պարզվեց, որ նրա վահանն ու զրահավորումը բավարար չեն իր պաշտպանության համար: Արդյունքում այս բազարի ասպետը գոհվեց ողջ բանակի աչքի առաջ, ընդ որում ոչ-ոք այդպես էլ չկարողացավ նրան որևէ կերպ օգնության հասնել: Երբ այս ասպետը մեր նկարագրված ձևով գոհվեց, թուրքերը կեռեր իջեցրին այդ զգվելի աշտարակից ներքև, վեր բաշեցին այդ ասպետի դիակը ու, այն բզկտելով, նետեցին մեզ, ընդ որում աննարդկային այդ արարքը շատ տխրեցրեց բոլոր բրիտանականներին...: /35/ Եվ ահա Գոտֆրիդին, Բոհենմունդին և այլ իշխանների պարզ դարձավ, որ նրանք, այդ պաշարման ընթացքում շատ մարդկանց կորցնելով, պաշարողական մեթոդներով միայն բխչ վնաս են հասցրել բաղաբի կայազորին: Արդյունքում նրանք կրկին խորհրդի նստեցին այն հարցով, թե ինչ անեն հետագայում: Այդ ժամանակ եկավ մի լուրջարդացի, որը ծանր վերք էր ստացել ու կորցրել իր մարդկանցից շատերին: Եվ ահա սա բարոններին ասաց...: Բանակի ղեկավարները, երբ լսեցին այս մարդուն, տվեցին իրենց համաձայնությունը, որպեսզի նա վերցնի ամենայն անհրաժեշտը, ընդ որում դրանից զատ նրա աշխատանքի համար որպես պարգև նաև ոսկի ու հարստություններ տվեցին...: /36/ Եվ ահա այս վարպետը վերցրեց աշխատողների ու նրանց նկատմամբ հսկողների և շուտով այնպիսի պաշարողական մեթոդներ կառուցեց, որոնք զարմանալիորեն մեծ ու հզոր էին, մի հանգամանք, որը թույլ տվեց դրանք, լքված ռազմիկներով և հետևակայիններով, մոտեցնել պարիսպներին: Դարիսպների վրա գտնվող մարդիկ սկսեցին մեծ եռանդով հսկայական բարեր նետել սրանց վրա ու կրակ թափել, սակայն պաշարողական այդ մեթոդներին վնասել չկարողացան: Այդ ժամանակ նրանք անհավատալիորեն վախեցան և կորցրին իրենց՝ հուսահատվելով ամեն ինչից...: Մեր մարդիկ ձգտում էին խուսափել մեծ բարերից, որոնք թշուրմ էին փայտյա աշտարակի ուղղությամբ և կարող էին կոտորել գերանները, իսկ հետո, երբ տեսան, որ կորոդ են արդեն պարսպի տակը փորել, մոտեցրեցին նաև մյուս գործիքները, ավարտին հասցրեցին գործը և ի վերջո բոլոր կողմերից այրեցին թունելում տեղավորված գերանները, ինչպես նաև փայտն ու ցախը, որ մարդիկ բերել և կուտակել էին այնտեղ: Ամեն մեկը հսկում էր իր գեղքն ու պաշարողական մեթոդները, իսկ արդեն կեցիկներին կրակն ամրության տակ այնպես բռնկվեց, որ պատճառ հանդիսացավ այն բանին, որ արևելյան կողմում պարիսպը փլվեց...: /37/ Եվ ահա մեր մարդիկ, որ լճի վրա էին, բռնեցին բաղաբից հեռանալ փորձող Սուլեյմանի կնոջն իր երկու որդիների հետ միասին, որոնք փորձում էին հեռանալ բաղաբից...: Այդ ժամանակ թուրքերը, որ բաղաբում էին, մեծ սարսափի մեջ էին, բանգի պարսպի վրայի ճեղքերն ավելի ու ավելի էին մեծանում, ընդ որում նրանք անհանգիստ էին նաև Սուլեյմանի կնոջ համար, որին կորցրել էին, ինչպես նաև իրենց կրած կորուստներ պատճառով: Եվ ահա նրանք գինարարադ խնդրեցին, որպեսզի խոսեն բարոնների հետ՝ մտադիր լինելով իրենց ու բաղաբը հանձնել նրանց: Այդ ժամանակ այն Թալաթը, որը բխրած մի ստրուկ էր ու պատկանում էր Կոստանդնուպոլսի կողմի, զնացին բարոնների մոտ և ասացին, որ իրենց մարմինները, բաղաբը և հարստությունները անվտանգ էին կայսեր ձեռքը: Բարոնները դրանից շատ չգայրացան, բանգի մտադիր էին առաջ անցնել, ընդ որում նրանք հույս ունեին, որ կայսրը կառնի բաղաբում սկիզբ առնող հնարավոր բռնության և թալանի դեպքերի դեմը, որոնք սովորական էին նման պարագայում: Մինչ այդ, սակայն, նրանք ասացին, որ թուրքերը պետք է ազատեն բոլոր գերիներին ու նրանց բանակ բերեն...: Եվ ահա կայսրը, տեղեկացվելով, որ թուրքերը պատրաստ են հանձնել ամրությունը, ուղարկեց իր մեծ իշխաններին, որպեսզի սրանք ընդունեն այն...» (Ալբերտ Ալենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 21-37):

«Եվ ահա ապրիլի վերջին ուխտավորները մոտեցան Նիկիային, որ հանդիսանում էր Ռոմանիայի գլխավոր բաղաբը և, ճամբար զարկելով, պաշարեցին այն: Պետք էր ասել, որ այս բաղաբը իրենից ներկայացնում էր մի հզոր ամրություն, որի աշտարակներն ու պարիսպները դեպի երկինք էին ձգվում, իսկ նրա մոտ էլ մի լիճ կար, որը հնարավորություն չէր թողնում բաղաբը լիովին օղակել: Այդ ժամանակ արդեն իսկ սկսվեց հացի պակաս զգացվել, բանի որ այն լիովին զնվել էր կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) կողմից, իսկ ինչ էլ հնարավոր էր գնել, արժեք 20 կամ 30 պենս: Եվ այսպես Բոհենմունդը (Տերնտի իշխան, Աստիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհենմունդ Տերնտադին – Մ.Ֆ.) իր բանակն անցկացրեց Նեղուցով և սկսեց առաջանալ ցամաքով: Այդ ժամանակ պարենամթերք դեռևս որոշակիորեն կար, սակայն հետո բրիտանականների ողջ բանակի համար անսպասելի բաներ տեղի ունեցան: Տիրոջ համբառման օրը բրիտանականները համընդհանուր գրոհ իրականացրին բաղաբի վրա, որ այն գրավեն, ընդ որում նրանք փայտից պաշարողական մեթոդներ էին կառուցել: Անհաջողության մատնվելով այս հարցում՝ ուխտավորները սկսեցին փորել պարսպի տակ ու այս գործի վրա ծախսեցին երկու օր: Իրենց հերթին, սակայն, մյուս կողմից պարիսպների վրա գտնվող հեթանոսները պաշտպանվում էին մեծ ուժով և ուխտավորների վրա էին լցնում բարեր ու նիզակներ՝ փորձելով ձեռքել իրենց դեմ եկող մարդկանց վահանները և զրահները: Այդ ժամանակ ուխտավորները «կրիա» կոչվող պաշարողական մեթոդն անհաջողությամբ փորձեցին ու փորձեցին գրոհը շարունակել վերջինիս օգնությամբ: Մինչ ուխտավորները զբաղված էին սրտով, բաղաբի բնակիչները մերոյ ուղարկեցին իրենց ազգականների մոտ և իմաց տվեցին, որ սրանք արագորեն հարավային դարպասներով բաղաբ մտնեն, բանի որ այդ կողմից ոչ մի վտանգ չկար, որովհետև դրանից առաջ այդ կողմից ոչ մի հարձակում չէր եղել: Աստված, սակայն, այլ կերպ կանխորոշեց և ահա թե ինչ եղավ: Եվ այսպես, այնպես պատահեց, որ Դարության տոնին հաջորդող շաբաթ օրը եպիսկոպոս Պյուլին ու մի բանի այլ առաջնորդներ, հոգևած լինելով մարտից, հենց այդ կողմը զնացին, որտեղ անակնկալ հանդիպեցին գնված սարակիստների: Այդ ժամանակ գեներ ձեռքին մոտեցավ նաև բրիտանականների մաշած բանակը և պարզվեց սարակիստների հիմնադրությունը, բանգի սրանք, կորցնելով շատ շատերին, անդաժող պախտության դիմեցին, ընդ որում մերոնց ձեռքն ընկան նաև մեծ բանակի պարաններ, որոնք սրանք իրենց հետ բերել էին բրիտանականների կապկպելու համար: Այս հաղթանակը ոգևորեց մարդկանց և նրանց հետագա հաջողությունների հույս ներշնչեց: Դրանից հետո բրիտանականները կրկին գրոհեցին բաղաբի վրա, սակայն որևէ հաջողության չհասան: Պետք է ասել, որ այդ ընթացքում շատ էին ջանում կոմս Ռայմոնդը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) ու իր մարդիկ՝ ամեն կերպ գործելով բաղաբի բնակչության դեմ: Ամեն ինչ, սակայն, հախուռն էր, մինչև այն պահը, երբ բրիտանականների բանակի ղեկավարները խորհրդակցության հավաքվեցին և որոշեցին, թե ինչ կերպ պետք է իրականացնել բաղաբի պաշարումը...: Ահա այս կերպ նրանք շրջափակեցին բաղաբը, ընդ որում լճի հարցն էլ լուծվեց, բանի որ այս կողմից շրջափակումը սկսեցին իրականացնել հունական նավակները...: Իրոք, բանն այն էր, որ, երբ բաղաբը պաշարող բանակի իրամանատարները զգացին, որ լճի կողմից բաղաբի շրջափակումը չիրականացնելով վնասում է գործին, նրանք մարդ ուղարկեցին Կոստանդնուպոլիս և խնդրեցին հույներից աջակցություն, ընդ որում դա պետք է արվեր այնպես, որ հույները, նավակներ մոցնելով լիճ, այդ կողմից փակեին մուտքը դեպի բաղաբ: Կայսրը տվեց իր համաձայնությունը և ահա նրանք, ծովի ափից նավակներ բաշելով, դրանք լիճ հասցրեցին ու այն լցրին թուրքապուրներով, ընդ որում այդ արվեց գիշերով և շատ արագ, իսկ երբ լույսը բացվեց, բաղաբի բնակչությունը տեսավ, որ լիճը լցված է նավերով ու շատ տխրեց: Այս ամենի արդյունքում բաղաբի բնակչությունը, հույսը կորցրել հետագա հաջող դիմադրության հեռանկարից, մարդ ուղարկեց կայսեր մոտ ու պատաստականություն հայտնեց բաղաբը հենց վերջինիս հանձնել, այսինքնով, որ պաշտպանվողների կյանքն ու գույքը խնայվեց: Եվ ահա կայսրը, որ զաղտնի նախանձում էր բրիտանականների հաջողություններին, բավարարեց այս խնդրանքը և 40.000 հոգու հետ միասին ուղարկեց իր մտերիմներից Թաթանա կոչվող մեկին, որպեսզի սա ընդունի ու հսկի բաղաբը՝ կյանքի կոչելով հաշտության պայմանները: Այսպիսով՝ բաղաբը գրավվեց» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 7):

«Եվ ահա դուքս Գոտֆրիդը (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) և իր ընկերակիցները, ամուր կերպով ոտք դնելով այս արշավանքին և կազմելով 300.000 հոգի, գրավեցին Նիկիան...: Այդ ի՞նչ եղավ հետո: Եվ այսպես, երկու ամիս շարունակ Բյուզանդիոնը ամեն օր ընդունում էր Լորանտո գործեր, որոնց ընդհանուր թիվն ի վերջո կազմեց 300.000 հոգի՝ չհաշված անհավատալի բանակությամբ ստորին խավերի ներկայացուցիչներ, կանանց ու երեխաներին: Դրանից հետո այս բանակը, հետևելով Պետրոսի և միանալով Ալեքսեյի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) իրամանով դրանից առաջ մյուս ափ փոխադրված ուժերին, այն է, արդեն պետք է խաղալիք դառնար հեթանոսների ձեռքում, սակայն հետո, թողնելով ճամբարը, մոտեցավ Նիկիային, որտեղից բշեց այս բաղաբի տիրակալ Սուլեյմանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Կյիճ-Արսլանին – Մ.Ֆ.): Եվ ահա բանակը գրավեց Նիկիան և, համաձայն նախօրոք տրված երդման, որ ուժով գրաված ամեն ինչ պետք է փոխանցվի կայսեր, այն հանձնեցին կայսրությանը՝ իրենց հերթին որևէ կասկած չունենալով, որ հետագայում պարենամթերք, գեներ և վարձ կստանան այս ամենի համար» (Էբհարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա աստվածային գործը այդ տարվա մարտի 5-ին երկրորդ ճակատամարտը տվեց հեթանոսների դեմ, որտեղ նրանք պարտվեցին: Դրանից հետո Նիկիան գրավվեց... ընդ որում բրիտանականների գործը կազմում էր 300.000 հոգի, որն այնպիսի առատություն էր տեսնում, որ մեկ ոչխարն արժեք 1 դրամ, իսկ ցուլը՝ 12 դրամ» (Չիգերտո ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Եվ այսպես, կրելով շատ դժվարություններ Երուսաղեմի ճանապարհին, Քրիստոսի 1098 թվականին ուխտավորները մեծ զորքով հասան Դունաստան, որից հետո Աստծո ողորմածության շնորհիվ կոստանդնուպոլսյան կայսրությանը վերադարձրին նախկինում սրա կորցրած շատ

մարզեր, ընդ որում, ջարդելով և հաղթահարելով, սպանելով ու վտարելով անհավատներին, նրանք քրիստոնեական կայսրությանը կրկին ենթարկեցին Նիկիան» (Ամսաթուղթի «Հաքսորուզյան ժամանակագրություն»):

«Տիրոջ 1097 թվականին՝ 5-րդ ինդիկտոնի կայսր Ալեքսեյը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը - Մ.Ֆ.**) ի վերջո ուխտավորներին մեծ նվերներ ու նավատորմ հաստկացրեց, որի շնորհիվ նրանք 600.000 հոգու կազմում անցան Նեղուցը: Դրանից հետո նրանք անմիջապես ուղղվեցին Նիկիա, ճակատամարտի մեջ մտան աստեղ գտնվող սարակիստների դեմ և, Աստծո աջակցությամբ նրանց սրի մատնելով, գրավեցին բաղաբը ու այն պահեցին իրենց իշխանության տակ» (Ամսաթուղթի «Հաքսորուզյան ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Կոստանդնուպոլսում կայսր էր Ալեքսեյը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը - Մ.Ֆ.**) և ահա, նրա համաձայնությամբ կամ առանց դրա, մեր մարդիկ հավաքվեցին այս բաղաբում, որից հետո անցան ծովածոցով, որը հնուց ի վեր հայտնի էր Յետեսպոնտոս անունով, սակայն այժմ կոչվում էր «Սուրբ Գևորգ»: Դրանից հետո քրիստոնյաները հասան Նիկիա բաղաբին, որը հանդիսանում է Ռոմանիայի մայրաքաղաքը: Այդ ժամանակ Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու - Մ.Ֆ.**) դիրքերը գրավեց հենց դարպասների մոտ, նրա կողքին տեղավորվեց Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու - Մ.Ֆ.**), իսկ Բոհեմոնդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմոնդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.**) ու Տանկրեդը (**Տիրերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.**) էլ սկսեցին պաշարել հյուսիսային դարպասները: Արևմտյան դարպասների մոտ տեղակայվել էր Գոտֆրիդը (**Նեբբին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու - Մ.Ֆ.**), իսկ նրանից հետո՝ Զյուգո Մեծն (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Զյուգո Մեծին - Մ.Ֆ.**) ու կոմս Ստեփանը (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին - Մ.Ֆ.**): Այնուհետև ծանրաբար զարկեցին կոմս Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին - Մ.Ֆ.**) ու եպիսկոպոս Պյոլին: Իրոք, հսկայական ուժեր էին հավաքվել Անգլիայից, Նորմանդիայից, Բրետանից, Ավիյոնիայից, Պրովանսից, Ֆլանդրիայից, Դանիայից, Սաբունիայից, Գերմանիայից, Իտալիայից, Դոնաուստանից և այլ երկրներից, այնպես որ աշխարհի արարումից ի վեր աշխարհը չէր տեսել նման բանակություն, որը սարսափ էր տարածում, ինչպես նաև այս բանակի բազարի առաջնորդները: Տրոյայի պաշարումը ոչինչ էր սրա համեմատ, խամրում էր նաև Թեբեի անկումը: Այստեղ կարելի էր գտնել Արևմտյան աշխարհի ամենահայտնի մարդկանց, որոնք ամենատարբեր տարիքի էին, բանգի խաչի կանչը ոտքի էր հանել բոլոր երկրների ամենաբազարի մարդկանց: Եվ ահա Ծաղկազարդի օրը շեփորների հնչողության տակ ողջ ծամբարը ոտքի ելավ ու համընդհանուր հարձակում ձեռնարկեց բաղաբի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ օդը լցվեց աղաղակներով, իսկ երկինքն էլ մթնեց նետերի տարափից: Գետինը դողում էր ռազմիկների աղաղակներից ու դուրիսներից, իսկ սակավորներն էլ սկսեցին բանդել պարիսպը: Իրենց հետեին անհավատները վերնից բարեր և գերաններ էին նետում, կրակ ու ջուր էին լցնում, շարտում էին ինչ պատահի և արդյունքում ինչպես մեր մարդկանց վարպետությունը ու խիզախությունը, այնպես էլ պաշարողական մեթոդները որևէ օգուտ չույժեցին: Դրանից հետո սարակիստների մի հսկայական բանակ, լավ կարգավորված շարքերով ու փողփողացող դրոշակներով, հայտնվեց բաղաբի հարավային կողմում, որտեղ իրենց փայլվորն գեներալը Աստծո աջակցությամբ նրանց դեմ ելավ կոմս Ռայմոնդի և եպիսկոպոս Պյոլինի բանակը: Եվ ահա քրիստոնյաները նետվեցին թշնամու վրա, որը, ահաբեկված անակնկալ սարսափից, դիմեց փախուստի, ընդ որում Աստծո կամքով մեծ բանակի անհավատները սպանվեցին: Այդ ժամանակ մեթեանները շարունակում էին հարվածել բաղաբին, ինչը մեծացրեց սրա բնակչության անհանգստությունը: Արդյունքում նրանք, խոստում ստանալով կայսրից, բաղաբը հանձնեցին նրան» (Յետեմի Զանտիկոսի «Անգլիկների պատմությունը», գիրք 7):

«Եվ այսպես, ավարտելով ուժերի կենտրոնացում Կոստանդնուպոլսում, ուխտավորները առաջ անցան ու հարձակում գործեցին Բյուզանիայի բաղաբը հանդիսացող Նիկիայի վրա, բանգի սա իրենց ճանապարհին էր և խանգարում էր առաջխաղացմանը, սակայն, բացի դրանից էլ քրիստոնյաներն ուզում էին վրեժխնդիր լինել ուխտավորների այն առաջին խմբի կոտորածի համար, որ եղել էր մինչ այդ...: Մինչ այդ, սակայն, դեռևս սեպտեմբերին Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու - Մ.Ֆ.**), որը Վիլիելմ արքայի (**Անգլիական թագավորության արքա Վիլիելմ II-ի (1087-1100) - Մ.Ֆ.**) եղբայրն էր և նրա անունը ինչատակվել էր մեր պատմության, ինքը ևս ցանկացավ մասնակցություն բերել այդ պատերազմին և միավորեց ուժերը Ռոբերտ Ֆլանդրիացու (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու - Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Ստեփան Ծարտրացու (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին - Մ.Ֆ.**) հետ, որն իր բոլոր ամուսինն էր: Սրանք իրոք ազնվագարն ու փառահեղ կոմսեր էին, որոնց հրամանի տակ էլ հենց գործում էին անգլիկներն ու Նորմանները, ընդ որում այստեղ էին բոլոր արևմտյան ժողովուրդները՝ Ֆլանդրիայի ժողովուրդը և բոլոր-բոլոր այն ցեղերը, որոնք զբաղեցում էին քրիստոնեական օվկիանոսից մինչև Ալպեր ձգվող տարածությունը...: Եվ այսպես սրանք ևս, կանգ առնելով Կոստանդնուպոլսում ու, կայսրին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին - Մ.Ֆ.**) տալով հավատարմության երդում, առաջ անցան և հունիսի առաջին շաբաթում կանգ առան Նիկիայի մոտ, որը մյուսները պաշարել էին դեռ մայիսի կեսերից սկսած: Քրիստոնյաների ուժերը միավորվեցին, որից հետո երկու կողմից մի իսկական կոտորած սկսվեց, բանգի բաղաբի բնակիչները իրենցից ներքև գտնվողների հարվածում էին ամեն տեսակի գեներալ, ընդ որում հարվածում էին նույնիսկ ամենաթույլերը: Բացի դրանից թուրքերը նաև երկայնա կետերով վեր էին բաշում մեր մարդկանց մարմինները և, ծաղրելով քրիստոնյաներին, բզկառում էին դրանք ու կրկին ներքև նետում՝ արդեն լիովին մերկ վիճակում: Ֆրանկներին այս հանգամանքը շատ էր տխրեցնում և նրանք չէին դադարում կատարողներ մարտնչել: Ի վերջո՝ թուրքերը, որոնք հոգնեցին այդ ամենից, զարնանային արևահավասարի օրը հանձնվեցին կայսեր՝ մինչ այդ պայմանավորվածություն ձեռք բերելով վերջինիս հետ գաղտնի ուղարկված դեսպանորդների միջոցով: Եվ ահա կայսրը, որ միայն ինքը գիտեր ճշմարտությունը, ֆրանկներին խորհուրդ տվեց իրենց խնայելու համար հետ բաշվել, բանի որ դրանից հետո իբր մի բանի ապստամբ թուրքեր ջարդաբեկ պետք է հանձնեին, ընդ որում միաժամանակ նա նաև ուսկյա ու արծաթե դրամներ բաժանեց քրիստոնյաների առաջնորդներին, իսկ հասարակ մարդկանց էլ պղնձադրամներ տվեց, որպեսզի նրանք ևս դժգոհ չմնան: Այսպիսով՝ թուրքերը, որոնք անցել էին Եփրատը և հիսուն տարի շարունակում տիրում էին մինչև Բյուզանիա ընկած Փոքր Ասիայի այդ հատվածին, որ կոչվում էր Ռոմանիա, այժմ կրկին հետ մղվեցին դեպի արևելք» (Վիլյամ Մալմսբերի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«/47/ Եվ ահա իններորդ օրը ուխտավորները ճանապարհ ընկան: Թաթիկուսի գլխավորությամբ անցնելով սուրբ Գևորգի Նեղուցը, դուրս եկան նրանք պատրաստի իրենց սպասող նավեր գտան, նրանք շարունակեցին առաջանալ, բանգի Աստված իր խաչով առաջնորդում էր նրանց...: /48/, այսպիսով՝ քրիստոնյաների բանակը Սուրբ Խաչի ուղեկցությամբ առաջ անցավ և խորացավ մահվան երկրներում՝ անփոփոխ կեդրավոր գտնվելով Թաթիկուսի հսկողության տակ: Անցնելով Սուրբ Գևորգի Նեղուցը՝ ուխտավորները կարծես երկրորդ շունչ ստացան և չհանգստացան այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասան Նիկիա բաղաբին, որտեղ գտան Սուլեյմանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արվաթը - Մ.Ֆ.**)՝ մի չար մարդու, որը չէր հավատում Աստծուն և չէր ընթանում նրա ճանապարհով, այլ, հետևելով Մուհամեդին, մշտապես աջից, ձախից ու կենտրոնից սպանում էր մեր մարդկանց: Իրոք, նույնիսկ մեր Տեր Աստծո մասին ամեն մի հիշատակություն ստիպում էր սրան կատաղությանից ծանկրել երեսը: Այդ ընթացքում մեր օրինյալ ուխտավորները մնացին առանց հացի, գինու և այլ անհրաժեշտ բաների...: /49/ Այդ ժամանակ շատ երկրներ էին, որ ազնվականները ոտքի էին կանգնել համուսնի Դիոսիսի փրկող ու, թեև ֆրանսիական դրոշները փողփողում էին ամենից առաջ, բայց այնտեղ ազնվականները կայն նաև Բուրգունդիայից, Գերմանիայից, Լոմբարդիայից, Ապուլիայից, Ռոմանիայից, Ֆլանդրիայից, Ֆրիզլանդիայից, Լոթարինգիայից, Անգլիայից ու Շոտլանդիայից, ընդ որում չպետք է մոռանալ նաև իռլանդացիների մասին: Մեծ ուժեր էին շարժվում կոմս Սեն-ժիլի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու - Մ.Ֆ.**) և Գասկոնիայի բարոնների գլխավորությամբ, կային նաև լեհեր, մի խուսբով, բոլոր-բոլորը ոտքի էին ելել, որպեսզի վրեժ լուծեն խաչի վրա առաջանալիս երկրի Աստծո համար և փրկեն նրա թագավորությունը: Իրոք, միայն Աստված ինքն էր, որ ի վիճակի էր իրեն ծառայելու համար ոտքի հանել այդքան մարդկանց, ընդ որում այդ ժամանակ արդեն իսկ կարելի էր կարծել, որ մարտի աղմուկն ու խիզակների և վահանների ջախջախումը հեռու չէին...: /50/ Ահա այսպես ֆրանկների առաջնորդներն առաջ էին ընթանում և նրանք կանգ չառան այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասան Նիկիա բաղաբին, որի մզկիթում գտնվում էր այն չարագործը: Քրիստոնյաները անմիջապես էլ եռանդազին հարձակում գործեցին բաղաբի վրա, սակայն այդ առաջին հարվածով նրանց չհաջողվեց տիրել ոչ պարիսպներին, ոչ էլ գոնե աշտարակներից որևէ մեկին: Այս պայմաններում քրիստոնյաները շուրջանակի ծանրաբար զարկեցին բաղաբի շուրջը և ահա այն լավազույնները, որոնք այնտեղ էին: Այսպես ուրեմն, առաջինը Գոտֆրիդ Բուլյոնացու (**Նեբբին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն - Մ.Ֆ.**) ծանաթն էր, հետո՝ Տանկրեդը (**Տիրերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացուն - Մ.Ֆ.**), որը Առյուծաբարտ Բոհեմոնդի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմոնդ Տերենտացու - Մ.Ֆ.**) ծանաթի կողքին էր, մյուսը Վիլյամ Կարպատների ծանաթն էր, իսկ հետո արդեն տարածվում էր Ռոջեր Անգլերացու դրոշը: Այնտեղ էին նաև Կլարենթոն Վանդեմիլցին, Թոմաս Դ'ԼաՖերը, Անսելմ Ռիբեմոնցին, կոմս Ռոնանը Գրեյը, կոմս Բալդուինը, Գլի Պորսեսան, Բալդուին Գալուդերոն, ակնառու Բալդուին Դենտացին, կոմս Եվստաթիոսը (**Բուլոնի կոմս Էստաշ Բուլոնացին (1093-1125) - Մ.Ֆ.**), Բալդուին Դ'Բուլոնը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին - Մ.Ֆ.**), Նորմանդիայի դուքս (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին - Մ.Ֆ.**) ու Ռոբերտ Ֆրիզլանցին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.Ֆ.**): Սակայն հանուն Աստծո մենք չպետք է մոռանանք նաև Զյուգո Սեն-Պոլին (**Սեն-Պոլի կոմս Զյուգոյին (1083-1130) - Մ.Ֆ.**) և նրա որդի Էնգվարդին, թող փրկի մեզ աստված, ինչպես նաև դուքս Օտտոյի որդի Ստեփան Ալբերտին, Ռեյլանդ Բովերն, Վալտեր Կոմսին, Էվերարդ Լե'Պուգերն, Դրոգո Նեպերն, Վալտեր Դոմեդրատին, Բենեարին, Էդին, կոմս Ռոտուրա Դերշացուն, Անդրեաս

Կլերմոնտին, Ալան Նանտացուն, Կոնան Բրետտոնցուն, Ստեփան Շարտրագուն (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրագին – Մ.3.**), Ալմերիգ Գարատոնին, Եպիսկոպոս Լե-Պյուլիին, որը անվերջ քարոզում էր, Զյուզո Մեծին (**Վերմոնդի և Վալուայի կոմս Զյուզո Մեծին – Մ.3.**), որ Ֆիլիպ արքայի (**Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկ – Մ.3.**) եղբայրն էր, Ռոջեր Ռոտոյին, որը կրունկից կաղում էր, բասկերի դուքս Դերբերտին, Գոդչակին և Սիմոնին: Պետք է հիշել նաև Զյուզոյին և Նավարայի կոմսին, որի անունը Սալյո էր, կոմս Ֆորեգ Վոլտերին, Օլիվեր Վենետիկցուն, որը սպիտակության աստիճան չիկանա՞ց էր, կոմս Բլանտրասին, որի անունը Տիերի էր, իր վրանները փռած Լիմոժի կոմսին, Օտտուն կոչվող Բրետանի դքսին, Կոլերան Բավարացուն և Չերֆրոն Շվաբացուն, ինչպես նաև Նրա եղբայրն էր մեր Վիշեր Ռամիրանտ Կրետոնին: Պետք է ասել, որ կոմս Ռայմոնդն այն ժամանակ այնտեղ դեռ չէր երևում, սակայն նրա համար հատուկ տեղ պահեցին... /51/ Այդ նույն գիշեր Սուլեյմանը դուրս պրծավ Նիկիայից և թողեց բաղաբն իր բարեկամն սարակինոսների տրամադրության տակ՝ մեկնելով օգնություն բերելու: Այդ ժամանակ այնտեղ կային 100.000 հոգի, սակայն նրանց բոլորին էլ մատակարարվեց հաց, գինի և ցորեն, որը տեղ հասցվեց մեծ ու փոքր սալների վրա, որոնք բաշտում էին անասունները: Քրիստոնյաները ամենայն ջանքեր էին դնում Նիկիայի պաշարման համար և նրա կառույցներին շատ նեղեցին, ընդ որում դարպասներից մեկի մոտ, որից ելել էր արքան, նրանք կարգեցին դուքս Ռոբերտին ու նրա հզոր ասպետներին, ինչպես նաև Ռայմոնդ Սեն-ժիլիին՝ 60.000 երկաթապատ մարդկանց հետ միասին: Տեսնելով այս ամենը՝ Սուլեյմանն ընկավ կատաղության գիրկը...: Եվ այսպես Սուլեյմանը որոշեց գտնել մի կերպ բաղաբն ներթափանցել, սակայն, բանի որ այն չորացրեցին, իսկ ինքն էլ վախկոտի մեկն էր, իր մոտ կանչեց իր հավատարիմ թարգմանիչ-տուրիստականներից մեկին և ասաց. «Մեկնիր Նիկիա և իմ անունից հանգստացրու իմ ժողովրդին, որ ներսում են»: Այսպիսով՝ այն մարդը ուղղվեց դեպի Նիկիա, որտեղ, հավաքելով բաղաբաններից նրանք և մի վախճեցեք, բանից այն Ապրոնը, որին դուք հաճախ խոնարհվում եք և որի իշխանության տակ եք գտնվում, այսինքն՝ ձեր տեր Սուլեյմանը, ձեզ կոչ է անում ամուր կանգնած մնալ ոտքերի վրա, բանի որ օգնությունն արդեն ճանապարհին է, իսկ վաղը երեկոյան ևնթ դուք կտեսնեք նրա 100.000 ընտիր մարդկանց, որոնք թալուրի թևով ձեզ օգնության կհասնեն: Արեք այն, ինչ դուք արեցիք քրիստոնյաների և այն Պետրոս Առաքյալականին հետ ու դուք բոլոր կարգազանություններ կրկնակի չափով, նույնիսկ թե՛ ծանր վիրավորված լինեք»: Դա մի հիմանք էր իրենց հանդեպ, որ նրանք ինչ պարզորեն երևում էր: Այդ ժամանակ ծերունի Ռայմոնդը հսկողություն իրականացնողի դերում էր, իսկ նրա հետ էին նաև Բոհեմոնդ Սիցիլիացին և Տանկերդը: Եվ ահա նրանք լսեցին այն ամենը, ինչ ասվեց բաղաբնի ներսում, ընդ որում դա վատ մի օր էր այդ տուրիստականի համար, բանի որ իր այդքան ջանքերի դիմաց նա մահ գտավ: Եվ այսպես քրիստոնյաները բռնեցին այդ մարդուն, բերեցին ճամբար, ինչպես պետք է հարցաքննեցին և իմացան ամեն ինչ: Ստանալով իրենց պետքական տեղեկությունները՝ քրիստոնյաները այս մարդու ոտքերի վրա կանգնեցին, որոնք իրենց քարանետի մեջ և նետեցին բաղաբն՝ այդ անպետքների մեջ, ընդ որում ֆրանկներն այդ արեցին որպես պատիժ՝ սրա դավաճանության համար: /52/ Այս ընթացքում բաղաբնում գտնվող սարակինոսները եռանդագին աղոթում էին..., սակայն մինչ այս, մինչ այն, առավոտը եկավ և օրը բացվեց: Այդ ժամանակ ռազմիկները ելան իրենց անկողիններից ու վրաններից: Առաջինը մեծ եռանդով գնդեցին Նորմանդիայի դուքսն ու Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը, հետո իր թուրք կապեց արդեն Բալդուինը և հագավ հիմնական ռազմաքաղ՝ դնելով գլխին փայլվուն աղավաղարտը և գոտնորվելով շողողացող խորով: Նա վերցրեց նաև կլոր վահանը, ձեռքում սեղմեց հաստ ռիզգալը և դրան արծաթյա թելով կապեց դրոշմ, որից հետո նրա հիմնային նժույգը ծնկի եկավ և կոմսը ցատկեց նրա վրա...: /53/ Այդ ընթացքում թուրքերը մոտեցան և շարվեցին բարձունքների վրա՝ իրենց զորքում ունենալով 50.000 հոգի, ընդ որում նրանց զորքերում նետողական սարքեր կային, որոնք ղեկավարում էին Օրկնեայան կղզիների բնակիչները և դրանցից սուր նետեր արձակում մարդկանց վրա: Այս մարդիկ բոլորը երդվել էին, որ քրիստոնյաներին պետք է բնաջնջել և նրանք, ոգևորվելով իրար, պատրաստ էին նահատակության: Եվ ահա ֆրանկները հանկարծ տեսան, որ ողջ չորակալը լիքն է գեղեցիկ ձեռքերի վախճանող թուրքերով, արդ զարմանալի չէր, որ նրանք վախեցան և անհանգստացան, ինչպես իրապես վախկոտները, այնպես էլ քաջերը, թեև վերջիններիս արիությունը ի վերջո իրենց գտավ: Եվ ահա սրանք առաջինն էին, որ ցատկեցին ձեռքի վրա, որից հետո Եպիսկոպոս Լե-Պյուլիին դիմեց նրանց...: /54/ Երբ քրիստոնյաները լսեցին նախ խոսքերը, նույնիսկ նրանցից ամենավախկոտները չկարողացան անտարբեր մնալ: Եվ ահա Բալդուին Գալուպտոնը իր վրա վերցրեց նահաճեռնությունը: Այդ ժամանակ սարակինոսները դուրս եկան Նիկիայից ու Սուլեյմանի որդի Զիսդեստի գլխավորությամբ եկան քրիստոնյաների վրա, որից հետո Զիսդեստն ու Բալդուինը հարվածներ փոխանակեցին: Զիսդեստը հարվածեց Բալդուինին ամենայն ուժով և, խոցելով վահանն ու զինանշանով օղազրահը, հասավ մինչև մաշկին, սակայն Բալդուինն ինքն էլ, ինչքան ուժ ուներ հարվածելով հակառակորդին, վնասեց նրա օղազրահը և խոցեց կուրծքը, որից հետո խոցեց հակառակորդի արդեն սիրտը ու սպանեց զեփոն տապալեց՝ իր նիզակը թաթախելով վերջինիս արյան մեջ: Այնուհետև Բալդուինը ծանկեց հակառակորդի թուրքը և, գլխատելով մեկ այլ սարակինոսի ու գոչելով. «Հանուն Աստծո, ով տեր Աստված, օգնիր մեզ այսօր, սա հիմնային սկիզբ է մարտի համար», սկիզբ դրեց ճակատամարտին: /55/ Այժմ պատկերացրեք Գլի Պրոսեսային, որը, հիմնային զինված և թուրքացնելով թափը, իր հաստաբուն նիզակով հարվածում ու կոտորում էր սարակինոսներին և թուրքերին, ինչպես նաև նույն կերպ գործող Պիզանտա Վալերեսացուն: Վերջինս փշրում էր վահանները և գետին տապալում թշնամիներին՝ ընդ որում թշնամիներին գետին տապալելիս նա ասում էր...: /56/ այսպիսով՝ մարդը բռնկվեց լիով թափով, իսկ այժմ պատկերացրեք, թե ինչպես էին մարտնչում Եսինգարտն ու Պինելին, որոնք գնացին Գոտելի ու Դանելի հետևից: Սրանք ևս անվերջ ջարդ ու փշուր էին անում թշնամիներին: Երբ Անգերանը տեսավ, թե ինչ է կատարվում, ինքն էլ ելավ մարտահրավեր նետելու՝ գործելով Սորելի հետ միասին: Եվ ահա սա գնաց իթանոսներից մեկի վրա և, հարվածելով վերջինիս փայլուն վահանին, ձեղեց այն ու, մինչ սեփական թրի բռնակը խոցելով հակառակորդին և սպանելով վերջինիս, սրընթաց առաջ անցավ: Այս սխրագործությունը շատ ուրախացրեց նրա հայր Զյուզոյին: Դրանից հետո Անգերանը կրկին, անմիջապես խթանելով իր աշխետ նժույգը, մի փոքրիկ կապիղի մոտ եկավ Զորքաղանի դեմ և, հարվածելով իր սուր թրով, ցրեց դրա ուղեղն ու գետին տապալեց՝ թողնելով, որ մահանա արյան հեղեղի մեջ ընկղմված: Առաջ անցնելով՝ Անգերանը հարձակվեց Սիգրեի վրա, որին, հարվածելով թիկունքից ու վզից, թրով գլխից խոցեց և իր հերթին տապալեց ձիուց՝ գետին տապալելով վերջինիս: Հերթական անգամ խթանելով ձիուն՝ Անգերանը հարձակվեց Մադելի որդի Գոբանդի վրա ու սրան ևս գլխատեց, որից հետո սպանեց մեծահարուստ Սամուիլին: Իսկ այժմ պատկերացրեք մարտնչող Անսելմ Ռիբեմոնցուն, որը կոմս Սեն-ժիլի հետ պայնում էր մարտի դաշտում: Այդ ժամանակ Անգերանը պաշտպանվում էր մոտ և, թշնամու վահանները նետելով նրա ու մյուսների ուղղությամբ, ասաց. «Դժվար են, սակայն, շարժվում տեղից ձեր ցլերը՝ զիջելով երիտասարդ ցլիկներին: Այդ տեսեք, ձեր աչքի առաջ ես աչ ու ձայն կոտորում եմ թուրքերին»: Լսելով այս խոսքերը երկու սիրակալներն էլ շատ ազդվեցին, որից հետո իրենք ևս մտան մարտի մեջ և արյան հեղեղներ թափեցին՝ մարտի դաշտում իրենցից հետո թողնելով դիակները կույտեր ու թշնամիների մարմինների կտորներ: Այդ ժամանակ բոլորը գոչեցին. «Դարվածեք ինչպես պետքն է, ով ազնվագալով իշխաններ, այդ պարագայում լուսաբացին արդեն ամրությունը մերը կլինի»: /57/ Տանկերդ ֆից-Մարկուսը հարվածեց Սալադինին և, փշրելով նրա ոսկեպատ վահանը, իր երկար նիզակը խրեց ուղիղ հակառակորդի սիրտը և նրան մահվան գիրկն ուղարկեց, որանից հետո նա հարվածեց ու սպանեց ևս մեկ թուրքի, որից հետո սկսեց աչ ու ձայն կոտորել թշնամիներին: Պատկերացրեք, թե մահվան ինչ տեսարաններ էին դրանք...: Եվ ահա ազնվագալում ուխտավորները սկսեցին շարժվել. «Թույլ մի տվե՛ք այդ վախկոտ սարակինոսներին հեռանալ և վերջ տվե՛ք Նիկիայում գտնվող սարակինոսներին: Մեք չե՛ք հանգստանա, մինչև որ փախենք հենց իրեն՝ Սուլեյմանին, և չլնչացնենք Թերթիզանին, Մուհամմեդին ու Ապրոնին»: /58/ Իսկ այժմ պատկերացրեք Կոնոնի որդու Լամբերտին, թե ինչպես էր սա գործում մարտում: Ահա, ուրեմն, նա, հարվածելով թշնամիներից մեկի կրծքին, նիզակի ծայրը ուղիղ սրա սիրտը խրեց և մահվան գիրքը ուղարկեց: «Ով Աստված», - այդ ժամանակ գոչեց նա. - «կործանիր այս չար սարակինոսներին, որոնք արհամարհում են քրիստոնեությունը և պարծենում իրենց ձեռքբերումներով»: /59/ Այդ ժամանակ առաջ անցավ նաև Ռոջեր Ամպերացին, որը գնաց թուրքերից մեկի վրա և նիզակահարեց սրա բաց կուրծքը՝ թափելով հակառակորդի փոքրիկը և ցրելով այն դաշտով մեկ: Դրանից հետո հատու թուրք ձեռքին նա գնաց մեկ ուրիշի վրա և այնպես հարվածեց սրան, որ այս թուրքի գլուխը հեռու թռավ այնպես, կարծես փայտով հարված ստացած լիներ: «Ով Աստծո Գերեզմանի ուղին ընտրած ազնվագալում ու հարգարժան մարդիկ», - գոչեց նա. - «ջարդեք անհավատներին, բանգի դուք լավ ասպետներ եք, ով Աստված, հնար տուր մարդկանց այդպես վարվել, բանի որ նրանք հետևում են թո պատվիրաններին»: /60/ Իսկ այժմ ասպետներացրեք, թե դուք տեսնում եք Վոլտեր Դամետարտի մարտնչելիս: Եվ ահա սա աճելի նման իր սուր թրով հարվածեց ազոպարտներից մեկին և սրա գլուխը մի կողմ թռավ, իսկ մարմինն էլ մեկ այլ կողմում ընկավ: Իր հերթին սրա որդի Բեռնարը հարվածեց թշնամիներից ևս մեկին և մեջտեղից կես արեց սրա կուրծքը, երբ մարմինը գետին ընկավ, իսկ հոգին էլ գնաց աստանայի մոտ՝ ուղիղ դժոխք: «Ով Աստծո Գերեզմանի մարդիկ», - գոչեց նա. - «Ճանապարհի քաջեք ինչպես Բեռնարն ինքը»: /61/ Պատկերացրեք նաև կոմս Եվստաֆիոս Բուլոնացուն, որը կոտորում էր թշնամիներին իր վենետիկյան նիզակով: Այդ ժամանակ թշնամիներից մեկը, ստանալով նրա նիզակի հարվածը, ընկավ թիկերի մեջ, իսկ այդ ընթացքում նրա եղբայր Բալդուինը սպանեց Շամպեյնոնի՝ սրա գլուխը ճանաչող դնելով բամուլ հետ միասին: Բալդուինը լաց էր լինում ասելով. «Ով Աստծո Գերեզմանի մարդիկ, ով զինակից ֆրանկներ, ձեզ համար ճանապարհի քաջեք»: /62/ Այդ ժամանակ պետք էր միայն տեսնել Գոտֆրիդ Բուլոնացուն, որը իր մոտ կանչեց կոմս Ստեփան Շարտրագուն և ասաց. «Դարգաբարձն տեր, վերցրու Բալդուին Գալուպտոնին, Բալդուին Դենտացուն, որը ևս շատ նրբունակ մարդ է, նրա եղբայր Ռալֆին, Դրոգո Նեյելին և 4.000 այլ ազնվագալով մարդկանց, բարձրացիր մոտակա այն բլրի գագաթը և հետևիր, որ այդ կողմից երևացող ստոր թուրքերը մեզ անակնկալի չբերեն: Նիկիայի տեր Սուլեյմանը մեծ ուժ ունի և ոչ-ոք չի կարող նրա դեմ միայնակ մարտնչել»: Երբ Ստեփանը լսեց այս, նրա սիրտը, կարծես, կիսվեց և արդեն այն ժամանակ նա ցանկացավ հետ դառնալ իր տուն՝ Բլուա: Եվ այսպես, վերցնելով դրոշմ՝ Ստեփանը ոտքից գլուխ դողդալ, ընդ որում Գոտֆրիդը նրան այդ գործին

որեց լավագույն ցանկություններով, բայց դա իզուր մի բան էր, բանզի հետո Ստեփանը վատ հատուցեց նրան դրա համար՝ առյուծի նման թողնելով վահանը, թեև այդ ժամանակ իրենց վատ պահեցին նաև այլ հարգարժան իշխաններ: /63/ Եվ ահա ֆրանկների ազնվագարն ասպետները շուռ եկան ու սկսեցին լեռնալանջն ի վեր սլանալ՝ լքված մի ճանապարհով, որից հետո ի վերջո կանգ առան լեռնագագաթին և նրանց դրոշները սկսեցին ծածանվել այնտեղ՝ Եվստաֆիոսինը և Բալդուին Դ Բուլոնիսը, որոնք համապատասխանաբար Գոտֆրիդի ավագ ու կրտսեր եղբայրներն էին: Բա՛մին ծածանում էր բրիտանյաները դրոշները և այդ ժամանակ Ստեփան Շարտրագին միացավ նրանց: Այս ընթացքում Թոմազիանը փչել տվեց շեփոռները, որպեսզի յուրաքանչյուրը խոսացնեն շարքերը և ահա Սուլեյմանը, Աստված կորցնի նրան, հենց լսեց այդ, ասաց իր մարդկանց. «Եկեք առաջ շարժվեք, բանզի մենք պետք է օգնենք Դիոգենիսին ու հպարտ Թոմազիանին»: Այդ ժամանակ 15.000 թուրքեր Սուլեյմանի գլխավորությամբ առաջ նետվեցին, թեև ես կարծում եմ, որ այդ հենց Աստված էր, որ նրանց կործանման ուղարկեց: Եվ ահա պատկերացրեք, թե ինչպես ազահ ու անհուսալի թուրքերը իրար գլուխ եկան և մեծ արագության սկսեցին սլանալ ու պատկերացրեք նաև, թե ինչ արեցին այդ ժամանակ բրիտանյան ռազմիկները: Եվ այսպես, հենց որ կոմս Ստեփանը տեսավ թշնամիները ծածանվող դրոշները, այնպիսի վիճակում հայտնվեց, որ Սոնպելյեի ողջ ոսկին իսկ բավարար չէր, լինի, որ ստիպեր նրան մնալ այդտեղ: Իր հերթին Բալդուին Դ շենտացին, սակայն, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, առաջինը խոսեց և ասաց. «Իմ զինակիր ֆրանկներ, եկեք պատրաստվենք և հարձակվենք այս անհավատների վրա», իսկ մյուսներն էլ պատասխանեցին. «Մենք դրանց կտող-կտող կանենք»: /64/ Եվ այսպես, երբ ոգևորված թուրքերը հասան ֆրանկ ասպետներին, սրանք ցած թեթեցին իրենց նծույզների գլուխները և սլացան դեպի հարթավայր: Մեր մարդիկ կարծես խոտի միջով էին առաջանում, ընդ որում 2.000 հոգու Ստեփանի գլխավորությամբ նրանք թողեցին որպես պահեստազոր, իսկ մյուս 2.000-ով էլ բացահայտորեն սլացան թուրքերի վրա՝ փայլելով իրենց օղագրանների և ոսկեզօծ ծնկակալների մեջ: Արդյունքում այդ անհավատ սրիկաները կորցրին 2.080 հոգու, որոնք ընկան մահվան սառը գրկախառնության մեջ: Ազնվագարն ու համեստ Բալդուին Գալուդերոնը, ինչպես նաև ուշիմ Բալդուին Դ շենտացին ընկան թշնամիների հետևից և, ինչպես պետք է, ջարդեցին նրան: Դա մայիսի 6-ին էր, երբ խաչ բարձրացած Դիտարը բրիտանյաններին օգնության եկավ...: /65/ Այդ ժամանակ օրբեանցիները, աղաղակելով դիմելով փախուստի պահում էր բոլորից առաջ, այդ հենց նա էր, որ սպանել է բոլորի, գուցե Սուհամմեդի անեծքը նրա՞ն էլ հասնի»: Երբ Սուլեյմանը լսեց այն, առյուծ կտրեց, նրա դեմքը մթնեց և նա, կանչելով 50 աղեղնավորների, ասաց. «Տեսեք, թե ինչ հանդիսավոր խոստում եմ տալիս ձեզ: Այդ իմացեք, որ, եթե կարողանաք սպանել շերտավոր գինանշանով այն ասպետին ու զրկել նրան կյանքից, ապա դուք ինձինք այլ պարգևներից բացի մեծ բանակի գումար կստանաք»: Երբ աղեղնավորները լսեցին այդ, նրանք խոսք տվեցին մեկը մյուսին, որ սկզբում վախաննով հեծյալի նծույզին, իսկ դրանից հետո թող նրան օգնի Աստված: Այսպիսով՝ աղեղնավորները հարվածեցին և, թող անիծյալ լինեն նրանք, առաջին իսկ հարվածից սպանեցին մերոնցից Էլիասին: Այդ ժամանակ Բալդուինը զայրացավ և անմիջապես սպանեց պարսից առաջնորդներից 4 թուրքերի, իսկ մյուսներն էլ հնարավորինս մեծ արագությամբ փախան՝ լիակատար ազատություն տալով իրենց նծույզներին և ողջ կոկորդով մեկ աղաղակելով. «Սուլեյման մտորի՞ք, օգնության հասիր բոլոր մարդկանց, նրանք կտոտրվում են»: /66/ Իսկ այժմ տեղափոխվեք Սուլեյմանի մոտ և պատկերացնեք նրան, որը ձայնը կտրելով աղաղակում էր. «Տեսեք այս գոռոզ ֆրանկներին, նայեք այս բաջարի հեծյալներին, որոնք երազում են թուրքերի կամ պարսիկների փախուստի մասին»: «Իմ տեր», - այդ ժամանակ ասաց Ռիկենտը, - «այդ ֆրանկները իրենցը չեն ստանա, բանզի արդեն սպանել են մերոնցից շատ շատերին, այդ թվում նաև Դիոգենիսին և Երիտասարդ Սալադինին: Եկեք հարձակում գործենք դրանց վրա Թերվազանտի միջոցով»: Այսպիսով՝ կրկին փչեցին շեփոռները և հեթանոսները՝ վախկոտ ու նենգամիտ, դուրս թռան իրենց շարքերից: Դա մի մահացու մարտ էր, երբ մեծ արյունահեղություն եղավ: Երկու կողմից էլ նիզակները փշրվեցին, սակայն հեթանոսները շարունակում էին անվերջ մեռած գետին թափվել, երբ փշրվում էին օղագրանները, իսկ գետնին ընկած ֆրանկներն ու թուրքերն էլ կոտորում էին իրեր նույնիսկ արյան մեջ պառկած: Այդ ժամանակ Դրոգո Նեպլեն ասաց Բալդուին Դ շենտացուն. «Թող որևէ մեկը եղբերափող փչի, որ մեր ուժերը վերադասավորվեն: Մերոնցից 2.000 հոգի սպասում են այն բլրի վրա, արդ թող նրանք իմանան այս մարտին, ներքև իջնեն և այդ ժամանակ մենք բոլորս միասին մի հիմնալի մարտ կտանք»: /67/ Լսելով այդ՝ Բալդուին Դ շենտացին պատասխանեց. «Ով ազնվագարն ասպետներ և իշխաններ, դուք ուզում եք հույս դնել կոմս Ստեփանի վրա, բայց չե՞ք՝ որ փրկվում էին օղագրանները, իսկ գետնին ընկած ֆրանկներն ու թուրքերն էլ կոտորում էին իրեր նույնիսկ արյան մեջ պառկած: Այդ ժամանակ Դրոգո Նեպլեն ասաց Բալդուին Դ շենտացուն. «Թող որևէ մեկը եղբերափող փչի, որ մեր ուժերը վերադասավորվեն: Մերոնցից 2.000 հոգի սպասում են այն բլրի վրա, արդ թող նրանք իմանան այս մարտին, ներքև իջնեն և այդ ժամանակ մենք բոլորս միասին մի հիմնալի մարտ կտանք»: /67/ Լսելով այս խոսքերը՝ Օլիվեր Դուստոն անմիջապես ասաց. «Լսեք ինձ, ով տերեր, բաջարի և ազնվագարն ասպետներ: Մեր վրա ներկած վահանները դեռևս այնտեղ են, մենք դեռևս մարտնչում ենք, մեր հարցը դեռևս ամենակն էլ լուծված չէ, մեր նիզակները դեռևս կոտրված չեն և մենք դեռ նոր ենք միայն սկսում: Այդ, եթե դուք չտապեք մոտենալ հիմնական բանակին, ապա հաղթանակի պատիվը կմնա բավարացիներին ու գերմանացիներին, ուրեմն եկեք, ամենակարող Աստծո սիրուն, հարձակում գործենք անհավատների վրա և վրեժխնդիր լինենք ամեն ինչի համար»: Այս լսելուց հետո ի վերջո իշխանները նետվեցին մարտի: Իսկ այժմ պատկերացրեք այդ անհավատալիորեն դժվար ճակատամարտը: Բալդուին Գալուդերոնը թուրն էր ծոծում, նույն կերպ էին վարվում Դրոգո Նեպլեն, Բալդուին Դ շենտացին և Գվի Կորսեսանը՝ սրտով իրոք բաջարի այդ այրերը: Եվ ահա կրկին մարտի մեջ մտան Դուգո Սեն-Պոլն ու նրա որդի Անգերանը և սկսեցին գործել իրենց աղդապատյա թերթով: Սրանց բոլորի գլուխ կանգնած էր Ստեփան Շարտրագին, սակայն, երբ նա տեսավ մարտի թեժամալը, գոչեց. «Ով ամենազոր Աստված, ես կուզենայի գնալ ու գտնել Տակլերե Ապուլիացուն, բանզի Գոտֆրիդ Բուլոնացին, կարծես մի հիմնար երեխա, հենց ինձ նշանակեց այս փորձանքի մեջ թուրքերի դեմ մարտնչելու համար: Եթե ես շարունակեմ այստեղ մնալ, Աստված ինձ օգնական»: Այս ասելով նա նետեց դրոշը, հետ բաշվեց ու իրենց գլխատուրով /69/ Ռիկերտը, որ մինչ այդ խորհուրդներ էր տալիս իր տեր Սուլեյմանին, երբ տեսավ Ստեփանի այս արարքը, ասաց թուրքերին. «Ով բարի ու արդարադատ այրեր, եկեք վրեժխնդիր լինենք Դիոգենիսի համար», որից հետո այդ ստոր անհավատներն անմիջապես գործի անցան: Պետք էր միայն այնտեղ լինել ու տեսնել, թե ինչպես էին թափվում թերթի հարվածները և ինչպես էին դրա արդյունքում հեթանոսներն ու ֆրանկները մարտի դաշտում իրար հետևից մեռած գետին թափվում, ընդ որում գետին արդեն լրիվ արյունով էր պատված: Եվ ահա Ստեփանը փախավ լեռնի վեր, իսկ ֆրանկներն էլ ուղղվեցին դեպի հարթավայր: Այդ ժամանակ, երբ նրանք տեսան Ստեփանի լքված դրոշը, առաջինը Բալդուին Դ շենտացին էր, որ ասաց. «Իմ հարգարժան հայրենակիցներ, Ստեփան Շարտրագին մեր մահվան վճիռը կարդաց»: /70/ Այդ ժամանակ Դրոգո Նեպլեն պատասխանեց. «Մի վշտացեք, հանուն Աստծո և Սուրբ Կույսի, թող յուրաքանչյուր մեկը լավ մարտ տա և այդ պարագայում ես գիտեմ, որ ամեն ինչ լավ կլինի, իսկ Ստեփան Շարտրագին էլ այլևս չի կարողանա Աստծո բանակը դեկավարելու պատվին արժանանալ»: Այդ ժամանակ ֆրանկները հետ դարձան ու սկսեցին նահանջել մարգագետնով՝ մարտնչելով կրկնակրիս հետապնդող թուրքերի դեմ և անվերջ գլխատուրով նրանց թերթի հարվածներով: Իրենց հերթին իշխանները, որոնք տեսան, թե ինչ է կատարվում, շատ զայրացան, սակայն ոչ մի կերպ չկարողացան օգնության հասնել, բանի որ ողջ շրջապատը լի էր այդ ստոր անհավատների խոցված դիակներով: Այնուհանդերձ Դրոգո Նեպլեն ու Գվին ուժերը մի կերպ իրար բերեցին, հավաքեցին ֆրանկների լավագույն մարդկանց և, գոչելով. «Առաջ», գորբին նոր ոգի հաղորդեցին: Այդ մարտում զոհվեցին 80 ասպետներ, սակայն ֆրանկները տեղի չսլվեցին՝ դաժանորեն հալածելով պարսիկ փախկոտներին: /71/ Դարկ է նշել, որ, նույնիսկ այն բանից հետո, երբ թուրքերը սկսեցին հարվածել իրենց թուրքական աղեղներից, մեր բրիտանյան առաջնորդները դրա վրա որևէ ուշադրություն չդարձրին, այլ, ընդհակառակը, վերին աստիճանի արագությամբ գնացին թշնամու վրա և, գործի դնելով իրենց վենետիկյան թերթը, թոցրին թուրքերի բազում գլուխներ: Երկաթի այդ շալցունի ձայնը ի վերջո հասավ դուքս Գոտֆրիդի ականջին, որը գտնվում էր լեռան մյուս կողմում: Այդ ժամանակ Գոտֆրիդը, լսելով այդ, գոչեց. «Ձեզ լավ պահեք հիմուն Սուրբ Գերիսանը՝ մի ֆրանկներ»: /72/ Միաժամանակ Տակլերե Ապուլիացին ասաց. «Լսեք ինձ, ականջիս մարտի աղմուկ է հասնում, որ գալիս է բլրի այն կողմից»: «Այո», - պատասխանեց Բուլոնի դուքսը, - «Ես էլ եմ նման մի բան լսում»: «Եկեք», - իր հերթին ասաց Ֆլանդրիայի կոմսը, - «պարզենք, թե ինչ է կատարվում»: Այդ ժամանակ Դուգո Վերմունդցին ավելացրեց. «Ամենիմ Ռիբեմոնցին, Ռալֆ Բոհենսին, Ժերար Գուլարնեցին և Ժերար Գերիսացին թող մնան բանակի հետ և մի քայլ իսկ չշարժվեն», որից հետո մյուսներն ասացին. «Մենք ձեր տրամադրության տակ ենք»: Այսպիսով՝ բրիտանյանները իրանցին նծույզները և շարժվեցին լավող աղմուկի ուղղությամբ: Անելով այդ՝ բրիտանյանները ճանապարհին հանդիպեցին Ստեփանին, որը անչափ շփոթված ու անաբեկված էր: «Ի՞նչ է եղել», - հարցրեց կոմս Ռոբերտը, որին հետևեց Ստեփանը պատասխանը. «Մենք գլխովին ջախջախված ենք»: Այս խոսքերը լսելով բաջարի իշխանները նայեցին մեկը մյուսին, որից հետո տեսան գետին ընկած դրոշը: Դրանից հետո կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին ու Թոմաս Կուսին հայացք գցեցին Ստեփանի վրա և ամուր ձայնով հարցրին. «Ո՞ր է

փախել Դրոգո Նեպլեն, որտեղ է Բալդուին Գենտացին», իսկ Ստեփանը պատասխանեց. «Նրանք գտնվում են մարտի ամենաթեժ կետում՝ հարվածների մեջ»: Լսելով այս խոսքերը՝ Ռոբերտը խթանեց սեռայգը, գետնից վերցրեց Ստեփանի դրոշը և, բարձր թափահարելով գլխից վերև, նետեց իր տիրոջը, արդ թող Աստված ների Լոնգինին ու օգնության հասնի Ռոբերտին, որը ելավ պարսիկների ու արաբների դեմ: /73/ Եվ ահա մեր ազնվագարս իշխանները մտան մարտի մեջ, Աստված իմ, պատկերացնել էր միայն պետք այդ տեսարանը՝ Դրոգո Նեպլեն, Գլի Պորսեսային, Բալդուին Գալիդերոսին, Անգերան Սեն-Պոլին և նրա հայր Դյուգոյին, որոնք այն ու ծախ իրենց տուր թերթով կոտորում էին թշնամիներին: Եվ ահա Գլի Պորսեսան հայացք գցեց դեպի բլրի լանջը և այնտեղ տեսավ Գոտֆրիդ Բուլյոնացու, Դյուգո Վերմունդցու և Ռոբերտ Ֆլանդրիացու դրոշները, որից հետո բարձունքից գոչեց. «Ով ազնվագարս իշխաններ, ահա թուրքերի ու նրանց ծառաների վերջը»: Իրենց հերթին թուրքերը ևս, տեսնելով այդ ամենը, սեղմեցին պոչերը ոտքերի արանքում ու դիմեցին փախուստի, ընդ որում քրիստոնյաները հետապնդեցին նրանց, սակայն, բանի որ թշնամիները հեռանում էին մեծ արագությամբ, նրանց հասնել չհաջողվեց: Այսպես շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև թշնամու այդ սև ուժերը չհանդիպեցին Բոհեմունդի ուժերին, որի ձեռքի տակ էին գործում նորմանների ու բրետոնցիների հեծյալ ուժերը: Եվ ահա սրանք ևս գործի մեջ մտան ու, հետապնդելով թուրքերին և վերևից իջնելով հարթավայր, այդ ավազուտ գետահովիտը լրիվ լցրին կտրված գլուխներով ու դիակներով՝ շարունակելով թշնամու այնտեղ, որտեղից վերջինս հայտնվել էր: Այդ ժամանակ սարակիստները, երբ հասկացան, որ ոչ մի տեղ չեն կարող փրկություն գտնել, իրենց լրիվ կորցրին, իսկ Ռիկենեսն էլ ասաց իր տիրոջը. «Տեղ իմ, ի՞նչ անենք այժմ: Ֆրանկները ներքև են իջնում մեզ վրա կատաղած առյուծների նման, իսկ եթե մենք նրանց ձեռքում հայտնվեք, ապա լրիվ կորած կլինենք: Պարսիկներն ու մեր ծառաները պատրաստ ու թիկունք դարձնել ու փախչել, իսկ այն դուքս ու նրա զինակիցներն էլ արդեն մեր դիմաց են»: /74/ Եվ այսպես թուրքերը, տեսնելով Բոհեմունդին, թիկունք դարձրին ու փախան, իսկ մեր այս փառահեղ իշխանն էլ, խթանելով ձիուն և ձեռքում էլ պահած վահանը, հարվածներ էր կշռում թուրքերի՝ այդ անհավատ հեթանոսների, գլխին: Բոհեմունդը փշրում էր թուրքերի վահանները, որոնք թշնամիներին որևէ օգուտ չէին տալիս, նա իր նիզակը խրում էր թշնամիների ուղիղ սրտերը և արդյունքում թուրքերը հոգիները փչած փռված մնում էին նրա սեռայգի ոտքերի տակ: Դրանից հետո Բոհեմունդը կրկին ձեռքն առավ ոսկեգոծ կոթով իր թուրքը և սկսեց աչք ու ձախ հարվածներ կռուել թշնամիների գլուխներին՝ գոչելով. «Հանուն Աստծո Գերեզմանի, ով իշխաններ, սա հիանալի մի գործ է»: Եվ այսպես, հեթանոսները սկսեցին անկանոն նահանջել, իսկ Ռիկենեսն էլ կրկնակույս հետևում էր յուրայիններին՝ պառնալով բլուրն ի վայր և գոչելով ողջ ձայնով. «Թոռնիքան, ով իմ եղբայր, հենց հիմա փախիր, հակառակ դեպքում գործերը վատ կլինեն, որովհետև քրիստոնյաները կրկնակույս զայիս են մեր հետքերով՝ կոտորելով սարակիստներին ու բզկետելով նրանց»: Երբ Ռայմունդ Սեն-Շիլը լսեց, թե ինչ են ասում պարսիկները, ասաց յուրայիններին. «Գոհ մնացեք, սարակիստների բանակը փշրված է»: Այս խոսքերը քրիստոնյաների սրտերում սոր հույսեր արթնացրին և նրանք սոր եռանդով սկսեցին հետապնդել սարակիստներին արդեն բլուրն ի վեր: Եվ ահա դուքսը տեսավ, որ Աստված իր մարդկանց հաղթանակ է պարգևել որա համար էլ. «Աստծո գերեզման» գոչելով իր հերթին սոր եռանդով ընկավ թուրքերի վրա և ջարդոնալիքով արեց նրանց: Սուլեյմանն ու նրա զորքը դիմեցին փախուստի, իսկ թուրքերն ու արաբներն էլ գտնվում էին լիակատար շփոթության մեջ: Եվ այսպես, վերջացնելով այս գործը, մեր մարդիկ ուրախ սրտով դարձան իրենց տները, ընդ որում բաջարի այս ռազմիկները, կորելով թշնամիների գլուխները, դրանք բարոյաններով ու բախտներով Նիկիա նետեցին, որպեսզի վախճեն այնտեղ գտնվող թուրքերին: Այդ ժամանակ մեր ֆրանկները 3.000 հոգու կենդանի գերի բռնեցին և ծովով ուղարկեցին ուղիղ Կոստանդնուպոլիս կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) մոտ, որը, տեսնելով սրանց, ուրախությանից իրեն կորցրեց և, որպես շնորհակալություն, հրամայեց վահաններ ու թերթ, ինչպես նաև մեծ առատությամբ գինի ուղարկել Աստծո բանակ...: Եվ ահա նավաստիները ելան, գործի դրեցին իրենց գունակոր առագաստները և ուղղվեցին դեպի Նիկիա՝ խորհուրդ ցցելով ներուցի ափին՝ ֆրանկներին շատ մոտ: Այժմ, երբ ֆրանկներն արդեն բավարար բանակի պարենամթերք ունեին, նրանք շնորհակալություն հայտնեցին Աստծուն, Երկնային տիրոջն ու մեր Փրկչին, որ նա օգնել է իրենց՝ միաժամանակ շարունակելով անվերջ ճնշում գործադրել Նիկիա բաղաբի վրա և պատրաստվելով չքել այն, մինչև չգրավեն: /75/ Այժմ են պետք է պատմեն, թե ինչ եղավ Գլի Պորսեսայի հետ, որը հիվանդացավ, սկսեց արյուն կորցնել և ի վերջո մահացավ: Միաժամանակ նաև շատ հիվանդ էր Բալդուին Գալիդերոսը՝ պառնալով իր շքեղորեն կահավորված վրանում: Հենց այդ ժամանակ էր, որ թուրքերը բարդի հարվածներ հասցրին և դրանցից մի բանին ընկան Բալդուին Գալիդերոսի վրանի մոտակայքում, որի արդյունքում գլխին հարված ստացավ նաև այդտեղ գտնվող Բալդուին Գենտացին, ընդ որում հարվածն այնքան ուժեղ էր, որ նրա գանգը փշրվեց և ուղեղը դուրս ցայտեց ատամների արանքից...: Բալդուին Գալիդերոսը լսեց Բալդուին Գենտացու մահվան մասին լուրը, որից հետո խնդրեց իր մոտ կանչել Բոհեմունդին, որի հետ մոտ էր, Ֆլանդրիայի կոմսին, Ռոբերտ Նորմանդացուն և Տանկոնդ Լապոլիացուն շատ այրյոց հետ միասին...: Եվ այսպես, այս խոսքերից հետո հոգին լեցեց Բալդուին Գալիդերոսի մարմինը և նա մահացավ...: /76/ Դրանից հետո բանակի ղեկավարները մեկնեցին բաղաբից ոչ հեռու գտնվող Սուրբ Միսմոնի վանք, որտեղ մի եղբայրական գերեզման փորեցին և երկու Բալդուինների, ինչպես նաև Գլիի դիակը թաղեցին դրանում...: Ընդ որում թուրքերը պարիսպների վրայից հետևում էին նրանց: Եվ ահա պարսիկներն ու նրանց ծառաները սկսեցին փնթխվել, թե. «Այս մարդիկ գոռոզ են ավելի, քան ամեն ով կենդանի կամ նույնիսկ առյուծը, պարզ է, որ մենք նրանց չենք դիմանա, եթե Իկոնիայի սուլթանը մեզ օգնության չգա, բայց մեր առաջնորդներն արդեն տեղի են տալիս, ով Ապոլոն ու Մուհամմադ», իսկ Սալադինն էլ ավելացրեց. «Եթե նրանք առավելության հասնեն, մենք կորած ենք»: Այդ ժամանակ Սուլեյման Փոթըն ասաց. «Մի վշտացեք, ես կմեկնեմ մեր լավ արքա Յագհսանի (Ամսիդի Եմիրության Եմիր Յադի Միսմոնի - Մ.Ֆ.) մոտ, որպեսզի նրանից օժանդակ ուժեր ստանամ»: Եվ ահա նա միայնակ գիշերվա խավարի տակ դուրս ելավ և, պառնալով ճանապարհով ինչքան ուժ ուներ, ելավ իր հոր մոտ, սակայն որևէ օգուտ տալ չկարողացավ...: /77/ Այժմ լսեք, թե ինչպես թուրքերն ի վերջո տեղի տվեցին: Եվ այսպես Սալադինն ասաց. «Ով ազնվագարս և համբերատար իշխաններ, մեր երկու առաջնորդներն էլ փախել են և, փրկվելով իրենց, մեզ թողել են այստեղ բախտի բնահաճույթին: Արդեն իմաստ չունի նրանցից որևէ օգնություն կամ աջակցություն սպասել, արդ կարծում եմ, որ պետք է մտածել նաև մեր փրկության մասին: Ֆրանկները ուժեղ հարձակումներ են գործում բաղաբի վրա, իսկ այդ պայմաններում մենք կարող ենք առանց խոճի որևէ խայթ զգալու հանձնվել, ընդ որում մենք այդ կանեցինք հենց հիմա, եթե վստահ լինեինք, որ չենք կործանվել, տուժանքների չենք ենթարկվի կամ այլ վնաս չենք կրի»: Այս մտքերի մեջ էին թուրքերը, երբ Թաթիկուս Ամբիթը մոտեցավ նրանց և, ինչպես ուժ ուներ, գոչեց. «Ով թուրքեր, ինձ հանձնեք բաղաբը և, երդվում եմ պատվովս, դուք չեք սպանվի կամ ձեզ որևէ այլ վնաս չի հասցվի»: Երբ թուրքերն այս լսեցին, շատ ուրախացան, որից հետո բացեցին բաղաբի դարպասները և ֆրանկներին ներս թողեցին» (Գրենդորու Դուացի «Ամսիդի երգ», գլուխ 47-77):

«/2.21/ Աստուծո ողորմածությամբ բանակապես շատ մեծացած բանակը, որը միավորել էր ուժերը, շարունակեց առաջխաղացումը և ժամանեց Նիկիայի մոտ: Այստեղ կրակային շրջանաձև դասավորություն ընդունեց, ընդ որում որոշվեցին այն վայրերը, թե իշխաններին որը որ հատվածը պետք է պաշարի և մայիսի 15-ին բաղաբի պաշարումը սկսվեց...: /2.23/ Կար մի մարդ Թաթիկուս անունով, որը կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) մոտիկն էր, սակայն նա մնացածից ավելի ստախոս ու անհավատ մի մարդ էր: Սա ամեն տեղ խոթում էր իր մետաղյա պինդերը և ահա հենց նա էր, որ կայսեր հրամանով ելավ մեր մոտ ու ասաց, որ կուղեկցի մեզ, բանի որ լավ ծանոթ էր այդ վայրերին և մինչ այդ ճանապարհորդելիս լավ ուսումնասիրել էր դրանք: Իրականում, սակայն, կայսրն այդ արեց չար մտքով, բանի որ, վստահ այդ ստախոս հույսի վրա, մշտապես դրդում էր վերջինիս վնաս հասցնել մեր մարդկանց ու այս Թաթիկոսը, կարծես, օձ լինել մեր շարքերում: Եվ այսպես կայսրը Թաթիկոսին հրամայեց ամեն օր հայտնել իրեն այն մասին, թե ինչպես են իրենց պահում ջոկատները և որն է բանակի նպատակը, իսկ սա ամեն ինչ հայտնում էր՝ վատաբանելով մեզ: Կայսրը Թաթիկոսին ուղարկել էր իր կամքն ու մտադրությունները կանքի կոչելու՝ ըստ հանձնարարների: Այդ պաշարման ժամանակ մեր մարդիկ առաջին անգամ իրար գլուխ հավաքվեցին և հրամանատարներն ու բարոնները սկսեցին հիանալի կերպով խորհրդակցել և բնարկել անելիքները, ընդ որում դրանից առաջ նրանք երբեք այդ բանակությամբ չէին հավաքվել ու նման բան չէին տեսել, բանգի, համաձայն ցուցակների և առկա տեղեկությունների, նրանք պարզեցին, որ իրենց ձեռքի տակ 600.000 հետևակայիններ ու 100.000 կամ ավել ասպետներ ու ծանրազեն հեծյալներ կան, որոնք բոլորը հավաքվել էին Նիկիայի մոտ: Հատկանշական էր, որ սրանք բոլորը այրվում էին պատերազմի գործին ծառայելու մարտաջիգ և այդ գործին էին լծվել ազնվորեն՝ ի սկզբանե անելով այն ամենը, ինչի համար նրանց ոչ-ոք չէր խնդրում: /3.1/ Նիկիայի կապակցությամբ հարկ է իմանալ, որ այն տեղակայված էր լեռների մոտ և դրանք շրջապատում էին նրան..., իսկ բաղաբը շրջապատող պարիսպներն ու աշտարակներն էլ անհավատալիորեն ամուր էին, բարձր և հաստ՝ լի աշտարակներով...: Ինչ վերաբերվում է բաղաբի կայացրին, ապա այն կազմված էր անհավատալիորեն կատարի ու մարտերում թրժված ռազմիկներից, ընդ որում նրանք բավականին մեծաբանակ էին: Եվ այսպես, երբ մերոնք մոտեցան այդ բաղաբին, զարմացած մնացին նրա ուժից...: Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Նիժմ-Արսլան - Մ.Ֆ.), որի մասին են առաջ ասել է, այն հզոր թուրք էր և իր իշխանության ամեն ունեք բաղաբն ու նրա բաղաբը տարածվեց: Նա շատ իմաստուն, բաջարի և խիզախ այդ էր և, երբ առաջին անգամ լսեց մեր մարդկանց մոտենալու մասին, իր ռազմիկներից ու զինվորներից կազմված մի կայազոր թողեց բաղաբում՝ վերջինիս ու հարակից հողերը պաշտպանելու համար..., իսկ ինքը հսկայական բանակություն կազմող իր մարդկանց հետ բանակից 10 մղոն հեռացավ դեպի լեռները և, այսպիսով, կարող էր այդ հեռավորությունից հսկել մեզ, մինչև որ հնար չէր գտնի բաղաբի պաշարումը, ինչպես իրեն հարմար կլինեց...: /3.2/ Մեր մարդիկ մոտեցան բաղաբի պարիսպներին, նախատեսելով ու նախապատրաստելով հարձակումները, այսպես որ բաղաբում գտնվողները ոչ մի հնարավորություն չունեին ոչ մարդ ընդունել ներսում, ոչ էլ իրենք դուրս գալ: Այնուհանդերձ մի խոշոր ղեկավարություն էր իրենից ներկայացնում այն մեծ լիճը, որը հարում էր բաղաբին, բանի որ բաղաբացիները, չնայած պաշարմանը, հնարավորություն ունեին ջրի վրայով ելուստու անել շատ վայրերում: Մեր մարդիկ նավեր չունեին ու դրա

համար էլ ի վիճակի չէին փակել նաև լիճը և ամբողջովին շրջափակել բաղաբը: Սուլեյմանը տեսավ մերոնց կողմից շրջապատված բաղաբը, դրա համար անչափ գայլաբացավ ու կատաղեց՝ վախենալով, որ բաղաբացիները կահաբեկվեն մեր հսկայական բանակից: Այդ պատճառով էլ, ահա, նա իր երկու անձնական պատգամավորների ուղարկեց բաղաբ...», որոնք լողալով անցան լիճը և ափ իջան...: /3.3/ Մեր մարդիկ, սակայն, հետապնդեցին նրանց, մեկին սպանեցին, իսկ մյուսին էլ բռնեցին...: Մեր ղեկավարները ստիպեցին սրան տառապել ու լաց լինել և ահա նա ի վերջո ասաց, որ իրեն ուղարկել է Սուլեյմանը, որպեսզի բաղաբին զգուշացնի, որ ինքը առավոտյան անակնկալ կերևա ու կհարձակվի: Բարոները լիովին հավատացին նրան...», ընդ որում, բանի որ Տուլուզի կոմսը (**Տուլուզի կոմս Ռոյսինը Տուլուզացին – Մ.3.**) և եպիսկոպոս Պյուսին դեռ չէին եկել, նրանք շտապ մարդ ուղարկեցին նրանց հետևից և բացատրեցին իրավիճակը: Արդյունքում սրանք ողջ գիշեր երթ իրականացրեցին և առավոտյան միացան հիսնական բանակին: Դրոշները փողփողում էին և շփոթները փչում էին, իսկ մարդիկ էլ այնքան շատ էին, որ ոչ բոլորը տեղավորվեցին իրենց համար նախատեսված տեղերում: Այդ ընթացքում, ինչպես այն գերին էր ասել, Սուլեյմանը սկսեց հարթավայր իջնել Տիրսի մոտակայքում, սակայն մեր մարդիկ, որոնք գտնվում էին այնտեղ, տեսան նրան, գինկեցին և փչեցին փողերը: Այդ ժամանակ ամեն մեկը ոտքի հանեց իր մարդկանց, ընդունեց հրամանատարությունը և բոլորը շատ արագ մարտական կարգ ընդունեցին: /3.4/ Սուլեյմանը առաջ մեկը իր բանակի մի մասը, որի շարքերում մոտավորապես 10.000 հեծյալներ կային, որոնք նետվեցին հարավային կողմի ուղղությամբ տարածվող բաղաբի ելքի կողմը: Այստեղ ճամբար էր զարկել Տուլուզի կոմսը և այդ ելքը հսկելը վստահված էր հենց նրան, սակայն Սուլեյմանը, որը մեկ օր առաջ պարզել էր ուղին, ոչ մի խոչընդոտ չէր տեսնում, բանգի նա չէր տեսել ոչ կոմսի ու ոչ էլ նրա բանակի ժամանելը: Եվ այսպես նրա մարդիկ ընկան նրանց վրա, որոնք եկել էին գիշերը, սակայն բրիստոնյաները, թեև մի պահ շփոթվեցին, բայց հետո ուշքի եկան, սրանց դիմավորեցին կատաղորեն, սուսերամերկ ու սրամերկ՝ ծանր կորուստներ պատճառելով և ստիպելով նահանջել: Սուլեյմանը, որը հետևում էր այդ ամենին, ստիպեց յուրախյնների հետ դառնալ և նրանց կոկին հարձակման տարալ Տուլուզի կոմսի վրա: Այդ ընթացքում Գոտֆրիդին (**Նեթթին Լոթարինգայի դուքս, երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույոնացուն – Մ.3.**), Բոհեմունդին (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.3.**) և Ֆյանդրիայի կոմսին (**Ֆյանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆյանդրիացուն – Մ.3.**) խնաց տրվեց այս մասին և նրանք եկան հետևության, որ նման մեծաբանակ թուրքերին դիմադրելու համար Տուլուզի կոմսի ուժերը չեն հերիքի: Ահա այդ պատճառով էր, որ նրանք իրենց ռազմիկներին ուղղեցին այդ կողմը և հարվածեցին թուրքերին: Բռնկվեց մի անհավատալիորեն ծանր ու անողորմ ճեղքանակար և այնտեղ շատերը սպանվեցին: Այդ ճակատամարտը ընդհանուր առմամբ տևեց մեկ ժամի չափ, սակայն ի վերջո թուրքերը, ի վիճակի չլինելով երկար փորձել մերոնց համբերությունը, չափափակեցին և դավաճանաբար փախան: Մերոնք չիտապնդեցին նրանց շատ հեռու, բանի որ անտառներն ու լեռները արագորեն ծածկեցին սրանց, սակայն 4.000 թուրքեր սպանվեցին, իսկ շատերն էլ կենդանի գերի ընկան: Մեր մարդիկ այդ հաղթանակից մեծագույն ուրախություն ապրեցին և ինչն էր լավը, որ Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իսմանյակ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.3.**), Գոտյե՝ ԴՊառլանդը, Ֆրանսիայի արքայի (**Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկի – Մ.3.**) սենեշալ Գվի ԴՊոսեսան և Ռեյեր Բանոնիսին այդ գործում իրենց խկական փառքով պատնեցին: Եվ ահա բրիստոնյաները վերադարձան բաղաբ և այն աստիճան լավ ձեռք զարկեցին պաշարման գործին, որ գայլույթի գիրկը նետեցին բաղաբի բնակչությանը, որն օգնության էր սպասում: Մերոնք պաշարողական մեթոդներ կառուցեցին ու միաժամանակ էլ պաշարյալների վրա հսկայական բանակությամբ նետեցին այն թուրքերի գլուխները, որոնք սպանվել էին մարտում, իսկ գերիներին ու թուրքերի 1.000 գլուխ էլ ուղարկեցին կայսեր: Վերջինս շնորհակալության հայտնեց նրանց և այդ ամենից շատ գոհ մնաց՝ Նորանոր նվերներ, թանկարժեք իրեր, մետաքսե հագուստներ և այլ անհորածնեղ բաներ ուղարկելով նրանց՝ ընդ որում նա նաև վաճառականներին հրամայեց, որ բավարարեն բանակի բոլոր կարիքները: /3.5/ Մեր բարոները խորհրդակցության նստեցին այն հարցով, թե ինչպես պաշարեն բաղաբը բոլոր կողմերից, բանգի այլ կերպ հնարավոր չէր գրավել այն: Եվ ահա նրանք դասավորվեցին այսպես: Դուքսն ու նրա երկու եղբայրները տեղավորվեցին արևելքում, Բոհեմունդը, Տանկերտը և նրանց ջոկատի այլ բարոներ՝ հյուսիսում, Նորմանդիայի դուքսն (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.3.**) և Ֆյանդրիայի կոմսը՝ հարավում, իսկ Տուլուզի կոմսը, Գիյոմ Լիմանդին, եպիսկոպոս Պյուսին և Շարդին կոմսը (**Բլուանի կոմս Ստեֆան Շարդուացին – Մ.3.**) այլ մեծաբանակ բարոներին և իրենց մարդկանց հետ էլ դիրքեր գրավեցին այնպես, որ ողջ բաղաբը շրջափակվեց, բացառությամբ, իհարկե, լճի, որ արևմուտքում էր: Դրանից հետո նրանք մարդիկ ուղարկեցին և հրամայեցին հսկայական պաշարողական մեթոդներ կառուցել ու դրա համար գերաններ բերել: Բոլոր փայտագործներն ու ձուլողները առանձնացան մարդկանցից և պարզվեց, որ նրանք հսկայական թիվ են կազմում: Եվ ահա սրանք կարճ ժամանակահատված ընթացքում պաշարողական մեթոդներ կառուցեցին ու դրանք ոտքի հանեցին, խանդակի վրայով անցում բացեցին, ինչպես նաև փորեցին լավ ամրացված պարիսպների հիմքերը: Այսպես նրանք պարսպից շատ բարձր հանեցին, այնպես որ շատ վայրերում այն ճաքեց և սկսեց փոշ գալ: Այս բոլոր աշխատանքների վրա ընդհանուր առմամբ ծախսվեց ողջ 7 շաբաթ, իսկ այդ ընթացքում շատ հարձակումներ ու մարտեր եղան պարիսպների մոտ: Այդ ժամանակ էր, որ բարոները մի անգամ որոշեցին համաձայնեցված հարձակում գործել բաղաբի վրա, սակայն դա մազաչափ իսկ վնաս չուրեց ոչ բաղաբին, ոչ էլ ներսում գտնվողներին, ընդ որում երկու թաքարի այրեր սպանվեցին՝ Բալդուին Կալդերնը՝ Բարիի հարուստ և թաքարի արքան, ինչպես նաև Բալդուին ԴՊանդը՝ ևս տոհմիկ ու թաքարի մի այր: Սրանք առաջագծից ոչ հեռու էին, երբ մեկը սպանվեց բարի, իսկ մեկն էլ՝ նետի հարվածից: Այդ օրը հարձակում գործեցին նաև Ֆորեգի կոմս Գիյոմը և Գալլոն ԴՆիլը, սակայն երկու այր ազնվագույն այրերն էլ, որ հարձակում գործեցին, շատ այլոց հետ խոցվեցին նետերով: Միաժամանակ շատ բարի արքա Գվի ԴՊոսեսան բանակում տարածված հիվանդությունից իր մահկանացուն կնքեց և ահա նման մարդկանց մահվան պատճառով ամենուր տուգ տիրեց, ընդ որում ամեն մեկը հույս ուներ, որ Աստված նրանց իր մոտ էր կանչել երկնային ծառայության համար: Սրանք պատիվներով թաղվեցին, իսկ հետո էլ մերոնք ավարտեցին աշխատանքը: /3.6/ Մի անգամ բանակի ղեկավարները համաձայնության եկան, որ պաշարողական մեթոդները, որ արդեն պատրաստ են, պետք է մոտեցնել ամրություններին և ահա բոլորն իրենց հատվածներում ձեռք զարկեցին այդ գործին: Միաժամանակ կոմս Դերմանն ու Դեմրիի ԴՆը, որոնք շատ թաքարի և փառաշող սպաներն էին տևտունների կայսրությունից, իրենց հատվածում կաղնու մի հսկայական բնից մի մեծ աշտարակ կառուցեցին, այնտեղ տեղավորեցին 20 ապստեղներ, որոնք լիովին ծածկված էին ներսում, իսկ ներսում էլ գործում էր մի ուրիշ մարդ, որը պետք է փորեր պարսպի տակ: Եվ ահա նրանք այս աշտարակը մոտեցրին այնպես, որ այն դիպավ պարսպին: Այդ ժամանակ ներսում գտնվող ասպետները պաշտպանում էին աշտարակը, մինչև որ ներքում գտնվող անցք էր փորում պարսպի մեջ: Զաղաթում գտնվող թուրքերը, սակայն, իրենց մեթոդների հարվածներն ուղղեցին դրա վրա և այն ի վերջո մեծ բարեթի հարվածների տակ փշրվեց, ոչնչացավ ու ներքև թափվեց, այնպես որ ոչ-ոք չփրկվեց ոչ վերևից, ոչ ներքևից՝ բոլորը զոհվեցին: Այդ ամենը շատ տխրեցրեց բանակին և նրանք այլևս ոչ մի ավել բան չարեցին: Այնուհանդերձ ուխտավորները չէին հրաժարվում իրենց ծրագրերից և նրանցից յուրաքանչյուրը ձգտում էր այս կամ այն կերպ նեղել բաղաբում գտնվող թուրքերին և հարվածել նրանց: Արդյունքում նրանք օր ու գիշեր հաճախակի հարձակումներ էին գործում, բայց հետո մի փոքր թողեցին դա շուրջ բաշելու համար: Եվս մի բան կար, որ տխրեցնում էր մերոնց՝ դա թարմ ուտելիքն ու նոր մարդիկ, գեներներ ու պաշարողական գործիքներն էին, որ ամեն օր բաղաբ էին մուտք գործում լճի վրայով, ընդ որում ուխտավորները ոչ մի փնջոց չունեին դրա դեմն առնելու: և այդ շատ էր տխրեցնում նրանց: /3.7/ Եվ ահա մեր բարոները խորհրդի նստեցին այն հարցով, թե ինչպես առնեն ջրային ճանապարհի դեմը և դրանով իսկ սահմանափակեն դեպի բաղաբ մուտքն ու ելքը: Այդ ժամանակ նրանք եկան այն մտքի, որ ուղարկեն մեծաբանակ փորձառու ասպետների ու հետևակայինների, որպեսզի այս մարդիկ ձեռք գցեն ափին գտնվող նավակները, դրանք դնեն սալերի վրա և, ինչպես հնարավոր է անվնաս, բերեն կամ՝ գոնե դրանք բերեն երկու կամ երեք մասի բաժանված: Դրանից զատ նրանք նաև մարդ ուղարկեցին կայսեր մոտ և խնդրեցին նավակներ տրամադրել: Այս ծրագիրը կյանքի կոչելու համար նրանք անմիջապես առաքացան դեպի ծովը և այստեղ գտան ու ձեռք գցեցին հսկայական բանակությամբ նավակներ: Բացի դրանից էլ կայսեր հրամանով, որը պատրաստակամորեն ընդառաջեց նրանց, նրանք ստացան նաև այլ նավակներ, 4 կամ 5 սալեր իրար բերեցին, դրանց վրա իրենց ամբողջական վիճակում դրեցին դրանք և, գործի դնելով շատ մարդկանց, նրանց, ինչպես նաև բաշող կենդանիների օգնությամբ 7 մղոն կամ նույնիսկ ավելի անցկացնելով մեկ գիշերվա ընթացքում բերեցին: Դրանից հետո դրանք բոլորը արագորեն իջեցվեցին սալերի վրայից և լիճ մտցվեցին: Առկա մեծաբանակ մարդկանց համար դա ծանր աշխատանք չէր և նրանք այն կյանքի կոչեցին մեծ եռանդով: Այդ ժամանակ բանակում գտնվեցին նաև շատ մարդիկ, որոնք լավ ծանոթ էին նավագնացության գործին, և սրանք նշանակվեցին նավակների վրա, իսկ շատերն էլ կամավոր որպես ռազմիկներ լրացրեցին նավերի անձնակազմերը: Նավակներն իրենց վրա վերցրին այնքան մարդ, ինչպես պետք էր, և լավ համալրվեցին, բանգի որոշները 100 կամ 100 ռազմիկներ էին կրում՝ համաձայն իրենց չափերի: Այսպիսով՝ մերոնք տիրեցին ջրային բոլոր ճանապարհներին, իսկ երբ բանակը տեսավ, որ լիճը ապստեղած է, բոլորը շատ ուրախացան և սկսեցին հուսալ, որ պաշարումը երկար չի տևի: Ինչ վերաբերվում է բաղաբում գտնվող թուրքերին, ապա սրանք, տեսնելով, թե ինչպես են մարդիկ այսպիսի մեծ ու ծանր աշխատանք կյանքի կոչել, ընկան վախի և հուսահատության գիրկը՝ զարմանալով մերոնց եռանդի վրա, որը դրսևորվեց այնքան կարճ ժամանակի ընթացքում: Այսպես նրանք բոլոր կողմերից փակվեցին և կորցրին ելքը դեպի իրենց նավերը: /3.8/ Երբ բարոները տեսան, որ իրենց նավերը լիճն այնպես են փակել, որ ոչ մի մարդ իրենց չի կարող անհանգստացնել, անմիջապես սկսեցին հրամաններ տալ, որպեսզի բոլոր մարդիկ գինկվեն և մեկնեն պաշարման, ընդ որում նրանք համաձայնության եկան այն հարցով, որ բարոներին ամեն մեկը հարձակվի պարսպի այն հատվածի վրա, որի դիմաց գտնվում է: Նրանք կոչ էին անում մարդկանց և դրոշում ամեն ինչ անել լավագույն ձևով, ընդ որում հարձակվումը պետք է ավելի ուժեղ լիներ, քան սովորաբար արվում էր: Այնտեղ շատերը նաև կաշարողական

մեքենաների միջոցով բարեր էին նետում և ամեն մեկը լծվել էր իր գործին: Հյուսիսային հատվածում, որը գտնվում էր Տուլուզի կոմսի հրամանի տակ, մի մեծ ամրություն կար, որն ավելի պաշտպանված էր, քան այլ հատվածներ: Ամրության այդ հատվածում, մասնավորապես, գտնվում էր այն պալատը, որտեղ գտնվում էր Սուլեյմանի կինը: Կոմսը երկար ժամանակ փորձում էր ավերել այս ամրությունը և նրա վրա, ամոթից այրվելով, նորանոր բարեր էր նետում: Ի վերջո, դրանք ծեղրեցին առաջացրեցին, որոնք աստիճանաբար ավելի նկատելի էին դառնում, իսկ նրա մարդիկ էլ տեսնում էին, որ ամրությունը բանդվում է: Իր հերթին վերջիններս պարհսպներն էին մոտեցնում պաշարողական մեքենաներ և անցքեր բացում դրանցում, սակայն պաշարյալներն իրենք էլ ներսից հսկայական բարեր էին նետում պաշարողական մեքենաների վրա ու արդյունքում վնասեցին շատ ուխտավորների՝ հարվածելով նաև նետերով և արբալետներով: Եվ այսպես նրանք, տեսնելով, որ պարհսպները սկսվում են ավերվել, բարերից ու փայտերից նոր ամրություններ կառուցեցին, որն իրոք լավն էր՝ լավ ու պինդ: Պաշարողական ամրություններում գտնվող մեր մարդիկ ուզում էին պարհսպների տակ այնպիսի լայնության թունել փորել, որ դրանով միաժամանակ կարողանային անցնել երկու մարդ: /3.9/ Այդ ժամանակ դուքս Գոտֆրիդի հատվածում պարսպի վրա մի թուրք էր գործում՝ մեծամարմին, հսկայական ու բաջարի, որը մեր մարդկանց հսկայական վնաս էր հասցնում և շատերին էլ վնասել իր ծանր աղեղից: Բացի այդ, բանի որ սա կարողանում էր խոսել մեր լեզվով, նա անվերջ լուտանքներ էր թափում մեզ վրա և կոչում վախկոտներ: Մի անգամ այնպես պատահեց, որ Գոտֆրիդը ակնատես եղավ դրան: Այդ ժամանակ նա անչափ զայրացավ և սկսեց մտածել դրա դեմն առնելու մասին: Եվ ահա նա, ձեռքում պահած հզոր ու պինդ արբալետը, սպասեց, երբ թուրքերը կրկին առաջ եկան ու իրենց վտանգի ենթարկեցին: Այդ ժամանակ Գոտֆրիդը նկատեց այդ թուրքին և հարվածեց արբալետից, ընդ որում հարվածն այնքան ուժեղ ստացվեց, որ նետը միջաթափանց անցավ թշնամու փորի միջոցով ու սա ցած ընկավ պարսպից: Գոտֆրիդի ջոկատում ուրախության ուժեղ աղաղակ բարձրացավ, և մեծ ուրախություն եղավ, իսկ դուքսն էլ մեծ փառքի արժանացավ ու նրա ջոկատում շատերը սկսեցին աղոթել նրա համար: Ինչ վերաբերվում է սարակիստներին, ապա նրանք մեծապես շփոթվեցին, շատ վախեցան և արդյունքում սկսեցին ավելի վախկոտաբար պաշտպանվել: Քաղաքի այլ հատվածներում տեղի բնակչությունը վերևից բարեր էր նետում հարձակվողների վրա և շատերին վիրավորում: Հարվածում էին նաև նետերով, եռացրած յուղ, ջուր և կուլար լցնելով, լցնում էին այն ամենը, ինչ տոմս էր, բայց նաև նետում էին այրվող անոթներ և այլ այրվող բաներ, ընդ որում սա այնքան մեծ քանակությամբ էր արվում, որ որոշ ուխտավորներ անխուսափելիորեն այրվեցին: Տուլուզի կոմսը, ինչպես ասվեց, լրջորեն ձգտում էր ավերել իր դիմաց գտնվող պարիսպը, սակայն մի հանգամանք լրջորեն խանգարեց նրա գործին, բանգի, ինչ ինքն ավերում էր օրվա ընթացքում, թուրքերը վերականգնում էին գիշերը, ընդ որում նրանք ձեռք էին բերում նետված բարերը և ավելի տեսնողով լծվում աշխատանքի: Այդ ժամանակ լորմանական բանակից մի բաջարի ասպետ եկավ նրանց մոտ և համոզեց առաջանալ: Եվ ահա նրանք կտրեցին խանդակը և, գլուխները պաշտպանած վահաններով, եռանդով սկսեցին բանդել այն, ինչ թուրքերը կրկին վերականգնել էին: Մարդիկ, սակայն, չհետևեցին սրանց, իսկ պարսպի վրա գտնվողներն էլ նրանց վրա հսկայական բարեր էին նետում, ընդ որում անում էին այդ այն աստիճանի խիտ ձևով, որ սպանեցին նույնիսկ մոտիկ գտնվող դիտորդներից ոմանց: Միաժամանակ նաև նրանք կտրեցին և խարխիսների օգնությամբ վեր բաշեցին այն ասպետին, զինաթափեցին, սպանեցին ու նրա դիակը հետ շարժեցին մերոնց: Դիակը մերոնց վերցրեցին ու պատմով թաղեցին՝ շատ սգալով ընկածի համար: Եվ ահա բարոնների պարզ դարձավ, որ նրանք, այդ պաշարանք ընթացքում շատ մարդկանց կորցնելով, պաշարողական մեքենաներով միայն քիչ վնաս են հասցրել քաղաքի կայազորին: /3.10/ Արդյունքում նրանք կրկին խորհրդի նստեցին այն հարցով, թե ինչ անեն հետագայում: Այդ ժամանակ եկավ մի լուրբարդացի, որը ծանր վերք էր ստացել ու կորցրել իր մարդկանցից շատերին: Եվ ահա սա բարոններին ասաց, որ ինքը պաշարողական մեքենաների կառուցման լավ վարպետ է և, եթե ստանա օգնականներ, այնպես կանի, որ իր կառուցած մեքենաները Աստծո աջակցությամբ կօգնեն նվաճել ամրությունը, որի գրավման համար այդքան ջանքեր են թափվել: Նա ասաց, որ լայն անցումներ կբացի, որոնցով հնարավոր կլինի մտնել քաղաք: Բարոնները, որոնք լսեցին այդ, տվեցին իրենց համաձայնությունը, որպեսզի նա վերցնի ամենայն անհրաժեշտը, ընդ որում դրանից զատ նրա աշխատանքի համար որպես պարգև նաև ոսկի ու հարստություններ տվեցին: Եվ ահա այս վարպետը վերցրեց աշխատանքների ու նրանց նկատմամբ հսկողների և շուտով այնպիսի պաշարողական մեքենաներ կառուցեց, որոնք զարմանալիորեն մեծ և հզոր էին, մի հանգամանք, որը թույլ տվեց դրանք, լցված ռազմիկներով ու հետևակայիններով, մոտեցնել պարիսպներին: Պարիսպների վրա գտնվող մարդիկ սկսեցին մեծ եռանդով հսկայական բարեր նետել սրանց վրա ու կրակ թափել, սակայն պաշարողական այդ մեքենաները կոտրել չկարողացան: Այդ ժամանակ նրանք անհավատալիորեն վախեցան և կորցրին իրենց՝ հուսահատվելով ամեն ինչից: Մեր մարդիկ ձգտում էին խուսափել մեծ բարերից, որոնք թոշում էին փայտյա աշտարակի ուղղությամբ և կարող էին կոտրել գերանները, իսկ հետո, երբ տեսան, որ կարող են արդեն պարսպի տակ փորել, մոտեցրին նաև մյուս գործիքները, ավարտին հասցրեցին գործը և ի վերջո բոլոր կողմերից այրեցին թունելում տեղավորված գերանները: Ամեն մեկը հսկում էր իր գեներն ու պաշարողական մեքենաները, իսկ արդեն կեպհիշերին կրակն ամրության տակ այնպես բռնկվեց, որ պատճառ հանդիսացավ այն բանին, որ արևելյան կողմում պարիսպը փլվեց, ընդ որում այնպիսի աղմուկով և ուժով, որ ողջ արևելքը ճնցվեց և չկար մեկը, որի սիրտը չտրոփեր վախից ու կրակից: Մեր մարդիկ փչեցին շեփոխները և կոչ արեցին բոլորին ելնել ամրությունը գրավելու...: /3.11/ Եվ ահա մեր մարդիկ, որ լծի վրա էին, բռնեցին քաղաքից հեռանալ փորձող Սուլեյմանի կողքն իր երկու որդիների հետ, որոնք փորձում էին հեռանալ քաղաքից...: /3.12/ Այդ ժամանակ թուրքերը, որ քաղաքում էին, մեծ սարսափի մեջ էին, բանգի պարսպի վրայի ծեղրերն ավելի ու ավելի էին մեծանում, ընդ որում նրանք անհանգիստ էին նաև տիրուհու համար, որին կորցրել էին: Եվ ահա նրանք զինադադար ինքրեցին, որպեսզի խուսել բարոնների հետ՝ մտադիր լինելով իրենց ու քաղաքը հանձնել նրանց: Այդ ժամանակ այդ երկրեսանի ու չար հույն թաթիկոսը իր խորհուրդներն էր առաջարկում շնորհակալ թուրքերին և ահա նա ասաց, որ այս ուխտավորները շատ չար են, եկել են հեռավոր երկրներից և անխիղճ կլինեն թուրքերին ամեն տեսակի վնաս հասցնելով: Նա ասաց, որ սրանք կոչնչացնեն քաղաքն ու մարդկանց, եթե թուրքերը հանձնվեն, իսկ եթե ուզում են ընդունել կայսեր հպատակությունը և նրան հանձնել իրենց կանխը, հավատն ու ինչքը, ապա վերցնիս հիմնալի կրնդունի նրանց ու նրանց համար ամեն տեսակի բարիքներ կապահովի, որպես իրենց հարևան: Նա այնքան շատ բաներ էր ասում, որ քաղաքացիներն ի վերջո հակվեցին նրա կողմը, գնացին բարոնների մոտ և ասացին, որ իրենց մարմինները, քաղաքը և հարստությունները անվտանգ հանձնում են կայսեր ձեռքը: Բարոնները դրանից շատ չզայրացան, բանգի մտադիր էին առաջ անցնել, ընդ որում նրանք հույս ունեին, որ կայսրը կառնի քաղաքում սկիզբ առնող հնարավոր բռնության և թալանի դեպքերի դեմը, որոնք սովորական էին նման պարագայում: Մինչ այդ, սակայն, նրանք ասացին, որ թուրքերը պետք է ազատեն բոլոր գերիներին ու նրանց բանակ բերեն...: Եվ ահա կայսրը, տեղեկացվելով, որ թուրքերը պատրաստ են հանձնել ամրությունը, ուղարկեց իր մեծ բարոններին, որպեսզի սրանք ընդունեն այն...: Այսպիսով՝ քաղաքը գրավեց 1097 թվականի հունիսի 20-ին...: /4.1/ Դեռևս է կել, որ Բալդուինին իրեն որպես ուղեղից վերցրել էր Բագրատ անունով մի հայի, որն իրոք մի իմաստուն և բաջարի ասպետ էր, թեև դավաճան էր ու անհավատարիմ: Սա ժամանակին փախել էր Կոստանդնուպոլսի կայսեր գերությունից և բանակին միացել Նիկիայի մոտ, որտեղ էլ ծանոթացել էր Բալդուինին հետ» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 21, 23, գիրք 3, գլուխ 1-12, գիրք 4, գլուխ 1):

«/1/ Բոհեմունը (Տերնիսի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունը Տերնիսացին – Մ.Ֆ.) և մյուս բոլոր կոմսերը, միանալով Գոտֆրիդի (Նեբիսի Լոթարինգյալի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) հետ այն վայրում, որտեղից նրանք պետք է լողային դեպի Կիբրոս, սպասում էին Իսանգելին (Տուլուզի կոմս Դայմոնը Տուլուզացուն – Մ.Ֆ.): Լատինացիները, սակայն, անթիվ բանակություն էին կազմում, պարենամթերք չէր հերթում ու դրա համար էլ նրանք չէին կարող հապաղել: Եվ ահա, չնայած սկզբնական որոշմանը սպասել Իսանգելին, լատինացիները պատրաստվում էին երրորդ տալ Ալեքսանդրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Իին – Մ.Ֆ.) և հետո միայն ուղղվել դեպի Նիկիա, նրանք բաժանվեցին երկու մասին և շարժվեցին առաջ՝ մի մասը Բյուզանդիայի և Նիկոմեդիայի միջով, իսկ մյուս մասը՝ Կիբրոսյան նեղուցով: Այս կերպ նրանք մոտեցան Նիկիային: Իրար մեջ բաժանելով աշտարակները և դրանք իրար միացնող պարիսպները՝ նրանք որոշեցին որոշակի կարգով գրոհել դրանք, որպեսզի, մրցելով միմյանց հետ, պաշարումը ավելի հաջող իրականացնեն: Այն մասը, որը բաժին հասավ Իսանգելին, նրանք թողեցին չբաղեցված՝ սպասելով նրա գալու: Այդ ժամանակ ինքնակալ եկավ Դեյվեան: Նրա մտքում, ինչպես վերևում ասվեց, Նիկիան էր: Բարբարոսները, որոնք գտնվում էին Նիկիայում, օգնության համար շատ անգամ դիմեցին սուլթանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արսլանին – Մ.Ֆ.), սակայն, բանի դեռ նա դանդաղում էր, քաղաքի պաշարումը շարունակվում էր արդեն շատ օրեր՝ առավոտից մինչև երեկ: Տեսնելով ծանր փոճակը՝ բարբարոսները հրաժարվեցին իրենց նախկին մտադրություններից և գտան, որ ավելի լավ է դիմել կայսրը, բան ընկնել կելտերի ձեռքը: Դրա համար էլ նրանք իրենց մոտ կանչեցին Բուստունիսիին, որը շատ ուղեծներում նրան շատ բարիքներ խոստացավ, եթե նրանք հանձնեն Նիկիան: Նա բացառականապես աներկբա հայտնեց նրանց կայսեր բարեհաճ տրամադրված լինելը, ցույց տվեց նրանց գրավոր հրամանը, այն դեպի վերաբերյալ, երբ նրանք կհանձնեն ամրոցը, և ուրախությամբ ընդունվեց թուրքերի կողմից, որոնք արդեն հրաժարվեցին այդքան մեծաթիվ թշնամիներին դիմադրելու մտադրությունից: Նրանք գտան, որ ավելի լավ է քաղաքը կամավոր տան կայսեր և փոխարենը գումարներ ու տիտղոսներ ստանան, բան սրերի գոհ դառնան: Բուստունիսը քաղաքում դեռ երեք օր էլ չէր անցկացրել, երբ եկավ Իսանգելը և սկսեց գրոհել պարիսպները նախապես պատրաստված գեղեցիկներով: Այդ ժամանակ լուր տարածվեց սուլթանի մոտենալու մասին: Իմանալով այդ մասին՝ թուրքերը զվարթացան և Բուստունիսիին անմիջապես վտարեցին քաղաքից, իսկ սուլթանը, առանձնացելով գործի մի մասը, այն ուղարկեց Իսանգելի գործողություններին հետևելու՝ հրամայելով իր ռազմիկներին չխուսափել ամրություն, եթե հանդիպեն կելտերից որևէ մեկին: Իսանգելի ռազմիկները, հեռվից տեսնելով թուրքերին, սկսեցին մարտը: Այդ ժամանակ

նաև մնացած կոմսերը, այդ թվում նաև Բոհեմուսը, լուր ստանալով բարբարոսների հարձակման մասին, ամեն մի կոմսից վերցրին 200-ական ռազմիկներ և, նրանցից մեծ ջոկատ կազմելով, անմիջապես օգնության շտապեցին Իսանգեյին: Հասնելով բարբարոսներին՝ կելտերը հետապնդեցին նրանց մինչև երեկո, սակայն սուլթանը չհուսահատվեց: Լուսաբացին նա գնկվեց և իր գործով զբաղեցրեց Նիկիայի պարիսպների մոտ գտնվող հարթավայրը: Կելտերը, իմանալով այդ մասին, լավ զինվեցին և աշյուծների նման նետովեցին նրա վրա: Ճանր և սարսափելի մարտ բռնկվեց: Մեկ ողջ օրվա ընթացքում մարտը հավասար հաջողությամբ էր ընթանում, սակայն երբ, արեգակը դեպի խավար թեքվեց, թուրքերը դիմեցին փախուստի և գիշերը մարտի ավարտ բերեց: Շատ ռազմիկներ ընկան և այս, և այն կողմից, ոչ քիչ բանակի էին սպանվածները, բայց մեծ մասը վիրավոր էր: Կելտերը, փայլուն հաղթանակ տանելով, սկսեցին վերադառնալ՝ թշնամիների գլուխները հազգրած նիզակների վրա և տանելով դրանք ինչպես դրոշակներ, որպեսզի թշնամիները, հեռվից տեսնելով այդ, վախենան նման սկզբից ու հրաժարվեն մարտի ընթացքում համառություն դրսևորելուց: Այսպես վարվեցին և նման մտքեր ունեին լատինացիները, իսկ սուլթանը, տեսնելով լատինացիների անթիվ մեծությունը, լատինացիներին, որոնց բաշտությունն արդեն ստուգել էր մարտում, Նիկիայի պաշտպան թուրքերին փոխանցեց հետևյալը. «Այսուհետ վարվե՛ք այնպես, ինչպես հարմար կտանե՛ք»: Նա նախապես գիտեր, որ նրանք կգերադասեն քաղաքը փոխանցել կայսեր, այլ ոչ թե թույլ կտան, որ այն ընկնի կելտերի ձեռքը: Այդ ընթացքում Իսանգեյը, նախկին նպատակը հետապնդելով, կլոր փայտյա աշտարակ կառուցեց, բոլոր կողմերից այն ծածկեց կաշիներով, ներսը ամրացրեց շղթաներով և, պաշտպանելով ամեն կողմից, մոտեցրեց այն Գոնատ կոչվող աշտարակին...: իսկ Իսանգեյը, մեծ վարպետությամբ կառուցելով հիշատակված աշտարակը, որը նման մեքենաներ սարքելու հարցում փորձառու մարդիկ «կրիա» են կոչում, ներսում տեղակայեց զինված ռազմիկների, պարիսպներ բանդողների և այլոց, որոնք կարողանում էին երկարաց գործիքներով իրոշել աշտարակների հիմքերը: Սրանցից առաջինները պետք է մարտնչեին պարիսպների պահապանների դեմ, իսկ երկրորդները՝ ծածկի պաշտպանության տակ փորեին աշտարակը: Հանված քարերի փոխարեն նրանք տեղադրեցին փայտյա գերաններ և, այն բանից հետո, երբ հասան մյուս կողմին, երբ արդեն երևում էր լույսը, այրեցին դրանք: Երբ գերանները մոխրացան, Գոնատը ավելի թեթևեց՝ արդարացնելով իր անվանումը: Պարսից մնացած մասը շրջապատելով խոյերով ու «կրիա»-ներով և մի ավելաթաղում հողով լցնելով արտաքին կողմերից կոմսերին: Ինչպես ասում էր իրեն հարող դաշտին, լատինացիները ողջ ուժերը նետեցին քաղաքի գրոհի: /2/ Այդ ժամանակ կայսրը մանրամասնորեն ամեն ինչ ծանր ու թեթև արեց և եկավ եզրակացության, որ լատինացիները, չնայած իրենց անհավատալի մեծաթվությանը, ոչ մի կերպ չեն կարողանա վերցնել Նիկիան: Դրա համար էլ նա հրամայեց տարաբնույթ գեներալներ կառուցել, ընդ որում դրանց մեծ մասը ոչ այն կերպ, ինչպես այդ մեքենաները սովորաբար կառուցում էին, այլ ըստ իր սեփական մտահաղացման, դա բոլորի հիացմունքը չարժեք, որից հետո նա դրանք ուղարկեց կոմսերին: Ինչպես ասում էր, թե ինչ անհուսալի են լատինացիները, ինչ աստիճանի անհավատալի են տված խոսքին...: Եվ ահա հենց այս պատճառով էլ նա հրաժարվեց իր մտադրության իրականացումից և որոշեց չգնալ կելտերի հետ, այլ օժանդակել նրանց, այնպես, կարծես նա նրանց հետ էր: Գիտնալով Նիկիայի պարիսպների ամրությունը՝ նա կարծում էր, որ լատինացիները չեն կարողանա տիրել քաղաքին, սակայն այն բանից հետո, երբ նա իմացավ, որ Նիկիային հարակից լծով սուլթանը բաղաժ է մտցնում ռազմական խոշոր ուժեր և ամեն տեսակի պարտնամթերք, նա որոշեց տիրել այդ լծին: Պատրաստելով այնպիսի նավակներ, որոնք ի վիճակի էին այդ լծում ջրի վրա մնալ՝ նա դրանք տեղ հասցրեց սայլերի վրա և Կիոսի մոտ ջուրն իջեցրեց: Դրանց վրա նա Մանուիլ Բուտումիսի գլխավորությամբ տեղակայեց զինված ռազմիկներ և, որպեսզի նրանք ավելի մեծ բանակի տպավորություն թողնեն, բան իրականում էին, նրանց տվեց պետք եղածից շատ դրոշներ, շեփորներ և թմբուկներ: Այսպես հրահանվեց ինքնակալը լծի վերաբերյալ: Տամբի կողմից նա 2.000 խիզախ պետաստների հետ միասին իր մոտ կանցեց Թաթիկին և Ալիստային և ուղարկեց նրանց Նիկիա՝ հրամայելով ափ իջնելուն պես տիրել կիր Գեորգիոսի ամրոցին, ջորիների վրա նետերի պաշար բարձել ու, Նիկիայի պարիսպներին հեռու արդեն իջնելով դրանցից, հասնել Գոնատ կոչվող աշտարակին, այնտեղ ճամբար գարկել ու լատինացիների հետ միասին ընդհանուր ազդակշանով գրոհել պարիսպները: Թաթիկը, իր գործով ժամանելով Նիկիայի մոտ, կելտերին հաղորդեց կայսեր ծրագիրը: Նրանք անմիջապես էլ զինվեցին և բարձր աղաղակներով նետովեցին գրոհի: Թաթիկի ռազմիկները մեծաթիվ նետեր էին ուղարկում, կելտերի մի մասը ծեղքում էր պարիսպը, իսկ մի մասն էլ բարաններինց անկերը բարել էր արձակում: Եվ ահա բարբարոսները, ահաբեկված լծի վրա երևացող պարիսպներին դրոշմելով, որոնք լատինացիների շեփորների ձայներից, սա այդ ժամանակ նրանց արդեն սուրհանդակներ էր ուղարկել և հիշեցրել կայսեր խոստման մասին, այնպիսի շփոթ մատնեցին, որ չէին համարձակվում նույնիսկ ծիկրակել քաղաքային պարիսպների ատամնաշարերի հետևից: Հույսը կորելով սուլթանից եկող օգնությունից՝ նրանք որոշեցին, որ ավելի լավ է քաղաքը հանձնել ինքնակալին և բանակցությունների մեջ մտնել Բուտումիսի հետ, որը իր հերթին նրանց ինչ-որ հարկն է ասաց և ցույց տվեց մինչև այդ կայսեր կողմից իրեն տված խրոխուկով: Լսելով խրոխուկի տեքստը, որտեղ կայսրը խոստանում էր ոչ միայն ներել նրանց, այլև շռայլորեն պարգևատրել գումարով ու տիտղոսներով սուլթանի բորջը, կնոջը, որը, ասում էին, Չախանի աղջիկն էր, ինչպես նաև Նիկիայի բոլոր բարբարոսներին, նրանք, հուսավառված խոստումներով, թույլ տվեցին Բուտումիսին մտնել քաղաք: Նա անմիջապես տեղյակ պահեց Թաթիկին նամակով, որ. «Ավարս արդեն մեր ձեռքերում է, պետք է պատրաստվել պարիսպների գրոհին, թող կելտերը ևս նույնը անեն, սակայն դու նրանց ոչինչ մի վստահիր, բացի պարիսպների շրջանաձև գրոհից: Ասա նրանց, որ արեգակը ծագելուն պես շրջապատեն պարիսպները ու սկսեց գրոհի»: Այդ խորամանկությանը Բուտումիսը դիմեց այն բանի համար, որ կելտերին թվար, թե քաղաքը գրավվել է մարտով և, որ ինքնակալի կողմից նախատեսված քաղաքի հանձնումը գաղտնի մար: Կայսրը չէր ուզում, որ կելտերը իմանան Բուտումիսի գործողություններ մասին: Հաջորդ օրը երկու կողմից էլ մարտական աղաղակներ հիչեցին: Կելտերը եռանդով գրոհի նետովեցին ցամաքից, իսկ Բուտումիսը, մազլցելով նախապարսպային ամրությունների վրա, այնտեղ հաստատեց կայսեր գալիսուն ու դրոշակը և սկսեց ողջունել կայսեր թմբուկների ու ծնծղանների նվազով: Այս կերպ հռոմեական զորքը մտավ Նիկիա» (Ամսա Կոմենտս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 1, 2):

«Կայսրից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ին – Մ.3.) զինվորներ և հրամանատարներ ստանալով՝ նրանք մեծաթիվ բանակով նավարկեցին մեծ Օվկիանոսով և հասան Օվկիանոսի ափին գտնվող Նիկիա քաղաքը: Պարսից բոլոր զորքերը հավաքվեցին այդ շրջաններում բանակած ֆրանկների զորքերի դեմ և մարտ տվեցին: Ֆրանկների զորքերը հաղթեցին պարսիկների զորքերին, փախուստի մատնեցին և, սրբորդ հետապնդելով նրանց, երկիրն արյամբ ողողեցին, ապա, մարտ տալով, գրոհով առան Նիկիա քաղաքը ու բոլոր անհավատներին կոտորեցին...: Ֆրանկները Նիկիան տվեցին ռումների կայսր Ալեքսի» (Մատթեոս Ունիայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ շարժվեց Աստված և եղավ ֆրանկներն այն մեծ շարժը, որն ուղղվում էր դեպի Երուսաղեմ: Իրոք, այդ հռոմեացիներն էին, որ Թիրակի կողմից անցան Ասիա, որպեսզի սկյուրթներից ու պարսիկներից և ողջ Տաքլիստանից վրձն լուծեն քրիստոնյաների տառապանքներն համար: Նրանք ճանապարհին բազում նեղություններ կրեցին, ինչը եղավ սատանայի հորդորի ելքակա Կոստանդուպոլսում նստող հունաց Ալեքս կոչված արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.3.) պատճառով: Վերջինս հայտնի և գաղտնի բազում նենգություններ գործեց, մահաբար կեղակուրներ տվեց և ծով նենգություն արեց՝ չարաշահելով նրանց վստահությունը և բարբարոսական խորամանկության գեներ կիրառելով նրանց նկատմամբ: Նա այդ արեց, բանի որ քրիստոնյա չէր և շեղվել է տիրոջ ճանապարհից: Այս ամենը գրել է վարդապետ Սարկավազը: Այդ ժամանակ էր, որ Հայոց իշխան, Ռուբենի որդի Կոստանդինը հույների կողմից մեծ պատվի արժանացավ: Եվ ահա այս շարժը Սուլեյման Հափի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիժ-Արսլանին – Մ.3.) ձեռքից գրավեց Նիկիան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ կատարվեց ֆրանկների հայտնվելու վերաբերյալ ասված սուրբ հայրապետ Ներսեսի մարգարեական խոսքը: Սկյութացիները, բանի որ դեռևս տիրում էին Երուսաղեմին և վարձ էին առնում Սուրբ գերեզմանը մտնողներից, այդ ժամանակ խուռն բազմության մեջ նրանց է հանդիպում ազգությամբ ֆրանկ մի կոմս (Տուրուզի կոմս Ռայմունդ Տուրուզացին – Մ.3.), որին հորում են, իսկ նա գալիսում է, ինչի պատճառով նրան այնքան են ծեծում, որ մինչև, անգամ ակնաբևից հանում են նրա մի աչքը, որը վայր է ընկնում: Այն վերցնելով՝ կոմսը դնում է գրպանը և տանում Հռոմ, որտեղ ցույց է տալիս ժողովրդին և նախանձից բորբոքում շատերին: Եվ բազում զորքերի գլուխ կանգնում են փառավոր շատ մարդիկ, որոնք էին Կոնդուրիքը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.3.), նրա եղբայր Պարտուկը (Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.3.), որը թագավորների ցեղից էր, որի մասին ասում են, թե նա տիրում էր Երուսաղեմն ավերող Վեսպասիոսի (Հռոմի կայսր Վեսպասիանոսից – Մ.3.) թագին, Պայմունդ մեծ կոմսը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.3.), նրա բեռնորդ Տանկրին (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իմամական, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.3.), կոմս Չեֆլը, Ռոմիթի կոմս Ռոբերտը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացին – Մ.3.), մյուս Պաղտուկը (Երեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.3.), Ջոսլին կոմսը (Թալաշարի իշխանության ապագա իշխան, Երեսիայի կոմսության ապագա իմամական, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Երեսիայի կոմսության ապագա կոմս Ժոսլին Կոստանդնուցին – Մ.3.) և այս բոլորն էլ հաղթական ու մեծաբանակ զորք ունեցող մարդիկ էին: Նրանք ճանապարհ ընկնելով գալիս

են Բյուզանդիա և խաղաղությանը մոտում Նիկեա... գրավում են այն և տալիս Ալեքսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ին – Մ.Ֆ.)» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 64):

«Եվ ահա այս տարի ելան ժողովուրդները ինչպես տերն էր ասում... և հնգամյա պաշարումից հետո գրավեցին Նիկիա քաղաքը, որի մոտ տեղակայվել էին» (Յովհաննես Պառլամենցի «Յիշատակարան 1098 թվականի»):

«Զրիստոյանները գրավեցին Նիկիան և Նիիրեցին այն կայսր Ալեքսին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 545 թվականին ելան ֆրանկների փառավոր գլխավորները բազում զորքով եկան ու գրավեցին Նիկիան» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ ֆրանկ ուխտավորները ելան, որ գրավեն Երուսաղեմը: Նրանք Սուլեյման շահից (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլանից – Մ.Ֆ.) գրավեցին Նիկիան» (Վասիլ Դպիր «Ժամանակագրություն»):

«Ուխտավորները գրավեցին Նիկիան՝ հունաց քաղաքը» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Գրավեցին Նիկիան» (Յեթում I Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Ֆրանկները և հույները ուղղակի եկան, պաշարեցին Նիկիա քաղաքը և, խլելով այն թուրքերից, տվեցին հունաց կայսրին» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 244):

«Ֆրանկները գրավեցին Նիկիան» (ալ-Ազիմի «Պատմություն»):

³⁴³⁷ «Զեռանալով այնտեղից՝ մենք բարեհաջող հասանք Կապադովկիայի Կեսարիային, որից հետո, ելնելով այնտեղից, եկանք մի գեղեցկագույն և բացառիկ հարուստ քաղաք: Այս քաղաքը մեզնից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4):

«Այս քաղաքի վրա էր, որ թուրքերը որոշ ժամանակ առաջ հարձակում էին գործել և երեք շաբաթ պաշարել, սակայն, ի վիճակի չլինելով գրավել այն, հեռացել էին» (Ռոբերտ Ռեյմսցի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 5):

«Այս քաղաքը ուխտավորներից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել» (Գվիբերդ Նոթանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 4, գլուխ 1):

«Այս քաղաքը ուխտավորներից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել» (Բոդրի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 1):

«Այս քաղաքը ուխտավորներից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 8):

³⁴³⁸ «Եվ այսպես, ելնելով քաղաքից, մենք առաջին իսկ օրը մոտեցանք մի ինչ-որ կամրջի և այնտեղ երկու օր կանգ առանք: Երրորդ օրը, մինչ արևը կծագեր, մենք ուղի ելանք, սակայն, բանի որ դեռ մուգ էր և տեսանելիությունը այդքան էլ լավ չէր, որպեսզի պահեինք ուղղությունը, բաժանվեցինք երկու մասի: Այս կերպ մենք առաջացանք ևս երկու օր: Ջոկատներից մեկում Բոհեմունդն (Տերենտի իշխան, Ամսիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու Ռոբերտ Նորմանդացին (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.) էին, Տանկրեդի (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսիոքի դքսության իմամսակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.) և շատ այոց հետ, իսկ մյուսում՝ կոմս Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.), դուքս Գոգֆրուան (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), Եպիսկոպոս Պյուլին, Յուզո Մեծը (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուզո Մեծը – Մ.Ֆ.), Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.) և շատ այլք: Երրորդ օրը թուրքերը իրենց ողջ ուժով նետվեցին Բոհեմունդի և Նրա հետ եղողների վրա: Նրանք անմիջապես սկսեցին սուլել, ոռնալ և աղաղակել՝ բարձր ձայնով իրենց լեզվով մեզ անհայտ ինչ-որ սատանայական խոսքեր արտահայտելով: Այդ ժամանակ բարի այդ Բոհեմունդը, հեռվում տեսնելով թուրքերի անհաջիվ բանակությունը, որոնք ոռնում էին և դիվական ձայներ արձակում, անմիջապես իր ռազմիկներին հրամայեց իջնել ձիերից ու վրաններ խփել: Մինչ, սակայն, նրանք այդպես կվարվեին, Բոհեմունդը դիմեց ռազմիկներին. «Տիարք և Զրիստոսի հզոր ռազմիկներ, շուտով ծանր մարտը մեզ ամեն կողմից իր մեջ կառնի: Արդ, թող բոլոր ռազմիկները արհաբար ելնեն թուրքերին ընդառաջ, իսկ հետևակայիններն էլ թող ողջամիտ լինեն և արագորեն ճախար գարկեն»: Այդ ժամանակ թուրքերն արդեն ամեն կողմից շրջապատել էին մեզ՝ ճոճելով սրերը, նետելով նիզակները և զարմանալի կերպով հարվածելով աղեղներից տարբեր կողմեր, իսկ մենք, թեև ի վիճակի չէինք նրանց դիմադրել, դեմ ելնելով այդ բանակի հակառակորդներին, այնուհանդերձ միասնաբար նրանց դեմ ելանք: Այդ օրը կանայք մեզ շատ օգնեցին, բանգի նրանք ջուր էին հասցնում մեր ռազմիկներին և ոգևորում նրանց, որոնք պայքարում էին ու պահում պաշտպանությունը: Այդ ժամանակ իմաստուն այդ Բոհեմունդը անմիջապես հրամայեց մյուսներին՝ կոմս Սեն-ժիլին, դուքս Գոգֆրուային և Յուզո Մեծին, ինչպես նաև քրիստոնեական այլ ռազմիկներին տեղյակ պահել այս ամենի մասին, որ սրանք հնարավորինս շուտ մարտի դաշտ գան: Եվ ահա դուքս Գոգֆրուան՝ հզոր և բաջարի, ինչպես նաև Յուզո Մեծը իրենց զորքերով բոլորից շուտ տեղ հասան, իսկ նրանց էլ որպեսզի հետևում էր Եպիսկոպոս Պյուլին, ընդ որում սրանց կողքին էր կոմս Սեն-ժիլը ևս մեծ մի զևոգով: Մերոնք զարմանում էին, թե որտեղից են հայտնվում այդքան մեծ բանակի թուրքեր, արաբներ, սարակինոսներ և այլք, որոնց թվարկելը անհնարին է, բանգի բոլոր լեռները, սարերը, հովիտներն ու դաշտավայրերը լեռնից ու դրոյից լիովին պատված էին այդ մերժվածների կողմից: Մենք զաղտնի խոսակցություն սկսեցինք և, փառաբանելով Աստծուն, ասացինք. «Եկեք ամեն կերպ միավոր մնանք Զրիստոսի հավատքի և Սուրբ խաչի հաղթանակի հարցում, բանգի Աստված, եթե այդ նրան հաճո լինի, այսօր իսկ կփառավորվի»: Եվ ահա մերոնք անմիջապես շարվեցին մարտական կարգով: Ձախ թևում իմաստուն այդ Բոհեմունդն էր, Ռոբերտ Նորմանդացին և ողջամիտ Տանկրեդը Ռոբերտ Ամսացու և Ռիչարդ Պրինչիպալտոյի (Եդեսիայի կոմսության ապագա իմամսակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացու – Մ.Ֆ.) հետ: Եպիսկոպոս Պյուլին ելավ հարևան բլրակը և անմիջապես բոլոր կողմերից շրջապատվեց թուրքերի կողմից: Նույն կերպ ձախ թևում պայույրում էր նաև Բաջարի ռազմիկ Ռայմոնը Սեն-ժիլը: Աջ թևում դուքս Գոգֆրուան էր՝ կրակոտ այդ ռազմիկը, Ֆլանդրիայի կոմսը և Յուզո Մեծը շատ այոց հետ, որոնց անուղղորդ չգիտեն: Ամմիջապես էլ, հենց մեր ռազմիկները եկան, թուրքերը, արաբները, սարակինոսները և աղույանները, ինչպես նաև բարբարոսական բոլոր ազգերը արագորեն լեռներով ու հարթավայրերով դիմեցին փախուստի՝ ընտրելով ամենակարճ ճանապարհները: Թուրքերը, պարսիկները, պալմիկյանները, սարակինոսները, աղույանները և մնացած հեթանոսները կազմում էին 360.000 հոգի, չհաշված արաբներին, որոնք թվաքանակով ոչ-ոք չգիտի, թերևս բացառությամբ միայն Աստծո: Եվ այսպես սրանք սրընթաց վազեցին դեպի իրենց վրանները, սակայն երկար մնալ այնտեղ չէին կարող և կրկին դիմեցին փախուստի, իսկ մենք, կոտորելով նրանց, ողջ օրը հետապնդեցինք: Մենք մեծ ավար ձեռք գցեցինք՝ ոսկի, արծաթ, ձիեր, էշեր, ուղտեր, ոչխարներ, ցլեր, ինչպես նաև շատ այլ բաներ, որոնց ծանոթ չէինք: Ասեմ նաև, որ, եթե այդ ճակատամարտում Աստված մեզ հետ չլիներ ու չուղարկեր այն մյուս զորքը, ապա մերոնցից և ոչ մեկը չէր վերադառնա, բանգի այդ մարտը տևեց 3 ժամ: Այնուհանդերձ ամենազոր Աստված՝ բարեհաճ ու ողորմած, թույլ չտվեց իր ռազմիկներին կրել և կործանվելով ընկնել թշնամիների ձեռքը, այլ մերոնք արագորեն օգնություն ուղարկեց: Այդ կովում ընկան մեր երկու փառահեղ ռազմիկները՝ Գոգֆրուան, որ Չեստոստին լեռներից էր, ինչպես նաև մարկիզի որդի և Տանկրեդի եղբայր Գիյոմը: Չոհվեցին նաև այլ ռազմիկներ և հետևակայիններ, որոնց անունները ես չգիտեմ: Արդ ո՞վ կարող է այնքան իմաստուն կամ գիտակ լինել, որ նկարագրի թուրքերի ողջամտությունը, խիզախությունն ու բաջարությունը, թուրքերի, որոնք մտադիր էին ֆրանկների ժողովրդին ահաբեկել իրենց նետերի հարվածներով, ինչպես այդ արեւ էին արաբների, սարակինոսների, հայերի, ասորիների և հույների հետ, սակայն, եթե Աստծուն հաճո էր, նրանց ուժը երբեք մերոնցին չի հասնի: Իրոք ճիշտ են ասում, նրանք կարծես ֆրանկներից ցեղից լինեին, բանգի ֆրանկներից գատ ոչ-ոք ի ծնե ռազմիկ չէ, միայն ֆրանկներն ու նրանք են, որ այդպիսին են...: Եվ այսպես Աստծո աջակցությամբ նրանք պարտվեցին, իսկ դա եղավ հուլիսի առաջին օրը» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 3):

«Եվ այսպես, ելնելով քաղաքից, մենք առաջին իսկ օրը մոտեցանք մի ինչ-որ կամրջի և այնտեղ երկու օր կանգ առանք: Երրորդ օրը, մինչ արևը կծագեր, մենք ուղի ելանք, բանի որ դեռ մուգ էր և տեսանելիությունը այդքան էլ լավ չէր, որպեսզի պահեինք ուղղությունը, բաժանվեցինք երկու մասի: Այս կերպ մենք առաջացանք ևս երկու օր: Ջոկատներից մեկում Բոհեմունդն (Տերենտի իշխան, Ամսիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու Ռոբերտ Նորմանդացին (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.) էին, ուշադիր Տանկրեդի (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսիոքի դքսության իմամսակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.) և շատ այոց հետ, իսկ մյուսում՝ կոմս Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.), դուքս Գոգֆրուան (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), Եպիսկոպոս Պյուլին, Յուզո Մեծը (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուզո Մեծը – Մ.Ֆ.), Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.) և շատ այլք: Երրորդ օրը թուրքերը իրենց ողջ ուժով նետվեցին Բոհեմունդի և Նրա հետ եղողների վրա: Նրանք անմիջապես սկսեցին սուլել, ոռնալ և աղաղակել՝ իրենց լեզվով բարձր ձայնով մեզ անհայտ ինչ-որ սատանայական խոսքեր արտահայտելով: Այդ ժամանակ բարի այդ Բոհեմունդը, հեռվում տեսնելով թուրքերի անհաջիվ բանակությունը, որոնք ոռնում էին և դիվական ձայներ արձակում, անմիջապես իր ռազմիկներին հրամայեց իջնել ձիերից ու վրաններ խփել: Մինչ, սակայն, նրանք այդպես կվարվեին, Բոհեմունդը դիմեց ռազմիկներին. «Տիարք և Զրիստոսի հզոր ռազմիկներ, շուտով ծանր մարտը մեզ ամեն կողմից իր մեջ կառնի: Արդ, թող բոլոր ռազմիկները արհաբար ելնեն թուրքերին ընդառաջ, իսկ հետևակայիններն էլ թող ողջամիտ լինեն և

արագորեն ճամբար զարկեն»։ Այդ ժամանակ թուրքերն արդեն ամեն կողմից շրջապատել էին մեզ՝ ճոճելով սրերը, նետելով նիզակները և զարմանալի կերպով հարվածելով աղեղներից տարբեր կողմեր, իսկ մենք, թեև ի վիճակի չէինք նրանց դիմադրել, դեմ ելնելով այդ բանակի հակառակորդներին, այնուհանդերձ միասնաբար նրանց դեմ ելանք։ Այդ օրը կանայք մեզ շատ օգնեցին, բանգի նրանք ջուր էին հասցնում մեր ռազմիկներին և ոգևորում նրանց, որոնք պայքարում էին և պահում պաշտպանությունը։ Այդ ժամանակ իմաստուն այդ Բոհեմունդը անմիջապես հրամայեց մյուսներին՝ կոմս Սեն-ժիլին, դուքս Գոդֆրուային և Յուլզո Մեծին, ինչպես նաև քրիստոնեական այլ ռազմիկներին տեղյակ պահել այս ամենի մասին, որ սրանք ինտրավերիկան շուտ մարտի դաշտ գան։ Եվ ահա դուքս Գոդֆրուային՝ հզոր և բազարի, ինչպես նաև Յուլզո Մեծը իրենց զորքերով բոլորից շուտ տեղ հասան, իսկ նրանց էլ իր զորքով հետևում էր եպիսկոպոս Պյուլին, ընդ որում սրանց կողքին էր կոմս Սեն-ժիլը ևս մեծ մի զևորով։ Մերոնք զարմանում էին, թե որտեղից են հայտնվում այդքան մեծ բանակի թուրքեր, արաբներ, սարակինոսներ և այլք, որոնց թվարկելը անհնարին է, բանգի բոլոր լեռները, սարերը, հովիտներն ու դաշտավայրերը ներսից և դրսից լիովին պատված էին այդ մերժավածների կողմից։ Մենք գաղտնի խոսակցություն ականջինք և, փառաբանելով Աստծուն, ասացինք. «Եվեք ամեն կերպ միակամ մնանք Զրիստոսի հավատքի և Սուրբ խաչի հաղթանակի հարցում, բանգի Աստված, եթե այդ նրան հաճո լինի, այսօր իսկ կփառավորվի»։ Եվ ահա մերոնք անմիջապես շարվեցին մարտական կարգով։ Ձախ թևում իմաստուն այդ Բոհեմունդն էր, Ռոբերտ Նորմանդացին և ողջամիտ Տանկրեդը Ռոբերտ Անագու և Ռիչարդ Պրինչիպատոյի (Եղեմիայի կոմսության ապագա ինժանյակ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացու – Մ.Ֆ.) հետ։ Եպիսկոպոս Պյուլին ելավ հարևան բլրակը և անմիջապես բոլոր կողմերից շրջապատվեց թուրքերի կողմից։ Նույն կերպ ձախ թևում փայլում էր նաև բաշարի ռազմիկ Ռայմոնդ Սեն-ժիլը։ Աջ թևում դուքս Գոդֆրուայն էր՝ կրակոտ այդ ռազմիկը, Ֆլանդրիայի կոմսը և Յուլզո Մեծը շատ այլոց հետ, որոնց անունները չգիտեմ։ Անմիջապես էլ, հենց մեր ռազմիկները եկան, թուրքերը, արաբները, սարակինոսները և աղուլանները, ինչպես նաև բարբարոսական բոլոր ազգերը արագորեն լեռներով ու հարթավայրերով դիմեցին փախուստի՝ ընտրելով ամենակարճ ճանապարհները։ Թուրքերը, պարսիկները, պավլիկյանները, սարակինոսները, աղուլանները և մնացած հեթանոսները կազմում էին 360.000 հոգի, չհաշված արաբներին, որոնք թվաքանակը ոչ-ոք չգիտի, թերևս բացառությամբ միայն Աստծո։ Եվ այսպես սրանք սրընթաց վազեցին դեպի իրենց թշնամիների ձեռքը, այլ մերոնք արագորեն օգնություն ուղարկեց։ Այդ կռվում ընկան մեր երկու փառահեղ ռազմիկները՝ Գոդֆրուայն Ասպրեմոտը, ինչպես նաև մարկիզի որդի և Տանկրեդի եղբայր Գիյոմը։ Չոհվեցին նաև այլ ռազմիկներ և հետևակայիններ, որոնց անունները ես չգիտեմ։ Այդ ո՞վ կարող է այնքան իմաստուն կամ գիտակ լինել, որ նկարագրի թուրքերի ողջամտությունը, խիզախությունը և բաշությունը, թուրքերի, որոնք ստադիի էին ֆրանկների ժողովրդին ահաբեկել իրենց նետերի հարվածներով, ինչպես այդ արեւ էին արաբների, սարակինոսների, հայերի, սարդիների հետ, սակայն, եթե Աստծուն հաճո էր, նրանց ուժը երբեք մերոնցին չի հասնի։ Իրոք ծիշտ են ասում, նրանք կարծես ֆրանկների ցեղից լինեին, բանգի ֆրանկներից գատ ոչ-ոք ի ծնե ռազմիկ չէ, միայն ֆրանկներն ու նրանք են, որ այդպիսին են...։ Եվ այսպես Աստծո աջակցությամբ նրանք պարտվեցին, իսկ դա եղավ հուլիսի առաջին օրը» (Պետրոս Տուրքեդո «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 3)։

«4/ Դուլիսի 29-ին մենք ստացանք կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) համաձայնությունը՝ առաջ շարժվել ու խորանալ Ռոմանիա երկրում։ Եվ այսպես, ելնելով Նիկիայից, մենք երկու օր առաջացանք, իսկ հետո էլ իմացանք, որ թուրքերը մեզ դարան են դրել՝ պատրաստվելով հարվածել քրիստոնյաներին այն հարթավայրում, որը մենք պետք է անցնեինք։ Այս լուրը մի պահ վախեցեց մեզ, սակայն, բանի որ երեկոյան կողմ վերադարձան մեր ռազմիկները, որոնք տեսել էին թշնամիների մեծ բանակությունը, և հայտնեցին դարանի տեղի մասին, մենք պրեսներ զարկեցինք ու տեղավորվեցինք հանգստի՝ դնելով անհրաժեշտ բանակի պահակայիններ...։ 5/ Դաշորդ օրը՝ հուլիսի առաջին օրը, երբ արեգակը ծագեց, մենք վերցրինք գնեքերը և շեփորի առաջին իսկ ինչպես վրձնվեցին, բաժանված ջոկատներով ու մասերի, մեր հրամանատարների հրամանի տակ առաջ շարժվեցինք՝ դորոշները ծածանելով գնալով ուղիղ թշնամու վրա։ Եվ ահա օրվա երկրորդ կեսին մեր հետախույզները սկսեցին վերադառնալ և հայտնել, որ թուրքերի առաջապահը մոտենում է։ Այդ ժամանակ մենք, մեր գույքը թողնելով այն վայրում, որտեղ խոտերի ու մացառների մեջ նախորդ օրը ճամբար էինք զարկել, պատրաստվեցինք մարտի։ Ի վերջո, հայտնվեցին թուրքերը, որոնց գլխավորում էր Սուլեյմանը (Իրոկիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Ալթունը – Մ.Ֆ.)՝ սա այն իշխանն էր, որը մինչ մեր կողմից գրավվելը տիրում էր Նիկիա քաղաքին, ինչպես նաև Ռոմանիայի այլ շրջանների։ Դարկ է լեշել, որ այս Սուլեյմանն իր շուրջը հավաքել էր ոչ միայն սեփական ուժերը, այլև վայելում էր նաև հարևան շրջանների իր ցեղակիցների աջակցությունը և նրա հետ էին այնպիսի իշխաններ, ինչպիսիք էին Ամուրադը, Միդիադը, Օմարը, Եմիրը, Լաչինը, Զարադադը, Բալդուինը և այլն։ Ահա ուրեմն, բոլոր այս մարդիկ, որ իրար գլուխ էին եկել, կազմել էին 360.000 հոգանոց մի բանակ, ընդ որում բոլորն էլ Նոսրեդի վրա էին և աղեղներ ունեին, ինչպես իրենց սովորությունն էր։ Այդ ժամանակ մենք էլ մեքենա հանեցինք մեր հետևազորն ու հեծելազորը, սակայն Գոտֆրիդը (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա ինժանյակի արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), կոմս Ռայմոնդը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) և Յուլզո Մեծը (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուլզո Մեծը – Մ.Ֆ.) երկու օր է, որ մեզ հետ չէին, բանգի մինչ այդ մենք մեր բանակը բաժանել էինք երկու մասի և նրանք, որ առանձնացված մասի մեջ էին, կորցրել էին ճանապարհը ու հետ էին մնացել։ Դենց այդ հանգամանքն էր, որ թույլ չուլեց նրանց ժամանակին մարտի մեջ մտնել և դա բերեց մեր մարդկանց մեծ բանակի մահվան, թեև ծանր եղավ նաև թուրքերի համար, որոնք ևս մեծաքանակ սպանվածներ տվեցին։ Տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, թվարկած առաջնորդների մոտ անմիջապես սուրհանդակներ ուղարկվեցին, սակայն, մինչ դրանք կմեկնեին, իսկ այն առաջնորդներն էլ կգային, թուրքերը, լի հանդուրժամք, կատաղի աղաղակներով մեզ վրա եկան՝ այդ ընթացքում թափելով նետերի իսկական մի հեղեղ։ Դարկ է լեշել, որ թուրքերը կռվում էին զարմանալի մի ձևով, որն այդ ժամանակ մեզ լավ հայտնի չէր, խոսքը աղեղներաժողի այդ մարտավարության մասին է։ Եվ այսպես, հարվածելով մեզ ասած ձևով, թուրքերն ի վերջո առաջ եկան այն աստիճան, որ նրանց խոշոր ջոկատները ընկան մեր վրանների, գումակի ու ճամբարի վրա՝ թալանելով դրանք ու կոտորելով ժողովրդին։ Վիճակն իրոք արդեն օրհասական էր դառնում, սակայն հենց այդ պահին, փառք Աստծո, վրա հասան Յուլզո Մեծը, կոմս Ռայմոնդն ու դուքս Գոտֆրիդը, ընդ որում թուրքերը, որոնք ներխուժել էին մեր շարքերը, ջարդում էին և տանում ամեն ինչ, կարծես արդեն վստահ, որ իրենց դիմադրող չկա ու լիովին տարվելով էին թալանով։ Այս հանգամանքն էր, որ մինչև որ տեղ քրիստոնյաների օգտին եղավ, բանգի իրոք մենք, իրար գլուխ հավաքված ինչպես գամիկ շներ ի կողմից ջշվող դիմադրելի մի հոտ, մեզ լրիվ կորցրել էինք, դա կարծես մի պատիժ էր մեր մեղքերի համար, բանգի հեշտասիրությունը, ինչպես նաև ազահությունը և այլ մեղքեր մինչ այդ տիրել էի մեզ։ Երկինքը ցնցվում էր մեր մարդկանց, կանանց ու երեխաների աղաղակներից՝ գումարվելով այդ հեթանոսների ծայրերին, իսկ մենք, լիովին հույսները կորած, որ կփրկվեինք, միայն աղոթում էինք Աստծուն, որ մեզ ազատում տա...։ Մեր առաջնորդները, սակայն՝ Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.), Ստեփան Ծարտացին (Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտացին – Մ.Ֆ.), Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) և Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.), ամենայն ջանք և եռանդ էին դնում, որպեսզի հետ մղեն թշնամիներին, դե իսկ մենք էլ պաշտպանվում էինք ինչքան կարողանում էինք։ Բարեբախտաբար, ինչպես ասացի, այդ ժամանակ փայլվելու գնեք ու զրահով հայտնվեցին մեր այն մյուս առաջնորդները, որոնց մասին իմացություն եմ, ու նրանք փրկեցին մեզ և ամրապնդեցին մեր սրտերը՝ բաշություն ներշնչելով մեր արդեն թուլացած հոգիներին։ Եվ այսպես, տեսնելով, որ մեզ օգնության են եկել, մենք ի սրտե շնորհակալություն հայտնեցինք Աստծուն դրա համար, որից հետո ինքներս էլ գնացինք թշնամիների վրա։ Ահտոս, ինչքան մարդիկ իզուր տեղը կործանվեցին այդ օրը միայն այն բանի համար, որ մերոնք մի քիչ դանդաղել էին։ Ինչպես ասացի, թուրքերը մեզ այդ վիճակում էին պահել օրվա առաջին ժամից մինչև վեցերորդ ժամը, սակայն այժմ, երբ մենք համարում ստացանք, այդ անհավատելի անակնկալ հարվածի տակ ընկան ու կարծես հզոր մի ձեռքի հարվածով սրբվեցին։ Եվ ահա մենք, աղաղակելով ընկնելով թուրքերի հետևից, հետապնդեցինք նրանց լեռներով ու դաշտերով, իսկ մեր առաջապահն էլ ներխուժեց նրանց ճամբար։ Դենց այդ ժամանակ էր, որ մենք տեղ դարձանք նրանց իրերին, վրաններին ու կենդանիներին, որոնց թվում ուղտեր կային, բայց այնուհանդերձ հետապնդումն էլ չդադարեցրինք, մինչև չիջավ գիշերը։ Մենք անչափ հոգնած էինք մարտից ու սովից, նույն վիճակում էին նաև մեր Նոսրեդները, բայց ով աստվածային հրաշք, թշնամին չդադարեց փախչել ոչ այդ ու ոչ էլ հաջորդ օրը, թեև միայն Աստված էր նրան հետապնդում։ Եվ ահա մենք, հարբած այդ հաղթանակից, հետապնդեցինք նրանց միայնակ Քաճարյան իր բարության համար, վերադարձանք մեր տեղերը։ Դենց այդ ժամանակ էր, որ նա, այսքան մարդ հանելով Արևմուտքից և ուղղելով Արևելք, չլեց իր հոտին ու այդ վճռական պահին ամեն կերպ աջակցեց նրան» (Ֆուլխեր Ծարտացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 4, 5)։

«Նիկիայի թուրքերը, որոնք մինչ այդ տեսել էին անկանոն կերպով առաջացող մեր մարդկանց, խոսքը Պետրոս Անապատականի այն արշավանքի մասին է, որ նա ոչ ռազմական մարդկանց հետ իրականացրել էր մեզից առաջ, բաշություն ու համարձակություն էին ձեռք բերել՝ ուղի հանելով իրենց բոլոր ուժերը և ինքնավստահ կերպով ելնելով ֆրանկների դեմ, որոնց հույս ունեին հեշտությամբ հաղթել պատերազմում։ Եվ ահա, երբ ուխտավորները ելան Նիկիայից ու երկրորդ օրը սկսեցին խորանալ Ռոմանիայի կայսրության տարածքում, Բոհեմունդն (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու որոշ իշխաններ, որոնք առջևում էին, կորվեցին ինժանյակ ուժերից...։ Այդ

ժամանակ էր հենց, որ մի ուժեղ ճակատամարտ եղավ: Բանն այն էր, որ, երբ երրորդ օրը ուխտավորները պատրաստվում էին վրաններ դնել, 150.000 թուրքեր մարտով գնացին նրանց վրա: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները այնքան էլ պատրաստ չէին մարտի, իսկ շատերն էլ անգետն էին ու հենց այդպես էլ սպանվեցին: Բռնեմունդը, սակայն, պատվիրելով աջակցել իրեն, անմիջապես էլ սուրիանդակ ուղարկեց հիմնական բանակի մոտ, որտեղ, իմանալով, թե ինչ դժվարին վիճակի մեջ է այս իշխանը, անմիջապես գեներալներ, հեծնեցիներ ձգեցին և նետվեցին օգնության: Եվ ահա արդեն Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) ու նրա հետ եղողները նետվեցին այս նոր եկողների վրա, սակայն արդյունքում պարտություն կրեցին և դիմեցին գլխապատառ փախուստի: Չարկ է լքել, որ քրիստոնյաների ձեռքն ընկավ թշնամու ծամբարը, որտեղ մերոնք գտան գերիներ այն մարդկանց թվից, որոնք գերվել էին մինչ այդ Բռնեմունդի մոտից և որոնց սկսել էին պարտադրել, որ նրանք հավատափոխ լինեն» (Ռայմոնդ Ամիլացի «Ֆրանկների պատմությունը, որ գրվեցին երուսաղեմը»):

«Դրանից հետո հունիսի 26-ին մենք դուրս եկանք Լիկիայի մոտի մեր ճամբարից և ճանապարհ ընկանք: Չորս օր անց, սակայն, թուրքերը, բոլոր կողմերից ի մի բերելով իրենց ուժերը, հարձակվեցին մեր բանակի փոքր մասի վրա, երբ գոհվեցին մեր շատ տղամարդկանցից շատերը, իսկ կենդանի մնացածներն էլ նետվեցին իրենց ճամբար: Այդ ժամանակ հռոմեացիների կոմս Բռնեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բռնեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) դիմեց Ստեփանին (**Բյուլայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Ֆլանդրիայի կոմսին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն – Մ.Ֆ.**), որոնք իր հետ էին, որպեսզի սրանք ամուր մնան: Եվ այսպես, երբ մերոնք այս կերպ վախի մեջ էին, հանկարծ հայտնվեցին հիմնական բանակի դրոշները, ընդ որում Յուլզո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուլզո Մեծը – Մ.Ֆ.**) և Լոթարինգիայի դուքսը (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.Ֆ.**) ընթանում էին առաջապահում, իսկ Սեն-ժիլն (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) ու պատվարժան եպիսկոպոս Պյուլին հետևում էին նրանց: Պարզվեց, որ նրանք, իմանալով մարտի մասին, ժամանակին շարժվել են մեզ օգնության: Թուրքերի ուժերը գնահատվում էին 260.000 ռազմիկի չափով, սակայն մեր ռոջ բանակը հարձակվեց նրանց վրա, շատերին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ մատնեց փախուստի» (Ամսելմ Ռիբենակ «Նամակ, որով կամ Ռեյված Ռեյված արքայիսկոպոսին», նամակ առաջին):

«Մենք, ինչպես արդեն լսել ես, ջախջախեցինք թուրքերի մի հսկայական բանակություն, որոնց հանդիպեցինք այդ ընթացքում, իսկ դա եղավ հուլիսյան կայենադնների Ղորիզենի հովտում» (Բռնեմունդ, Ռայմոնդ, Գոտֆրիդ, Ռոբերտ Նորմանդացի, Ռոբերտ Ֆլանդրիացի և Էստաշ Բուլոնացի «Նամակ պապին»):

«Լիկիայի գրավումից հետո մեր ռոջ բանակը, որը կազմում էր ավելի քան 400.000 ռազմիկ, ճանապարհ ընկավ: Եվ այսպես, չնայած մեր բանակն այնքան մեծաքանակ էր, որի վիճակի էր տիրել ռոջ Ռոմանիային, խմելով այնտեղի բոլոր ջրերը և ուտելով այնտեղ աճող ամեն ինչ, բայց Աստված մեզ համար այնպիսի մի առատություն ապահովեց, որ ոչխարը վաճառվում էր մեկ դրամով, իսկ գոմշն էլ 12 պեննիով կամ դրանից էլ էժան: Բացի այդ, չնայած սարակինոսների իշխանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) ելավ օրը դեմ, սակայն Աստծո կամքով մենք հեշտությամբ հաղթեցինք ու հաղթահարեցինք նրան» (Գոդֆրիդ, Ռայմոնդ և Դամիերտ «Նամակ պապին»):

«Եվ ահա Լիկիա թաղաքի գրավումից հետո մենք այդ նենգ թուրքերի դեմ մի մեծ ճակատամարտ տվեցինք և հաղթեցինք դրանց» (Ստեփան Շարտրացի «Նամակ Ամիլին»):

«/2/ Եվ այսպես մեր մարդիկ, անելով այս ամենը և պատրաստ առաջանալ, կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.Ֆ.**) մոտ Կոստանդնուպոլիս սուրիանդակներ ուղարկեցին, որից հետո լեքցին բաղաձր և ճանապարհի ելան: Ուխտավորները, երկու օր առաջանալով միասնական ուժերով, հասան մի կամրջի և այնտեղ երկու օր անապատացան, որի ընթացքում ձիերն ու այլ անասունները լավ կերակրվեցին: Դրանից հետո, հաշվի առնելով, որ առաջիկայում իրենց սպասվում էր անջրդի մի տարածություն, ուխտավորներն իրենց ուժերը բաժանեցին երկու մասի, որոնք պետք է առաջանալին առանձին-առանձին, բանի որ անասունների և ձիերի համար անասնակներ չէր հերիքելու: Այս մասերից մեծի հրամանատարությունն իր վրա վերցրեց Յուլզո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուլզո Մեծին – Մ.Ֆ.**), իսկ մյուսը դրվեց Բռնեմունդի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բռնեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**) հրամանի տակ: Առաջին ջոկատում էին նաև եպիսկոպոս Պյուլին, կոմս Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), դուքս Գոտֆրիդը (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացուն – Մ.Ֆ.**), Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**), իսկ երկրորդում էին Բռնեմունդը, Տանկերտը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իմաստակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**), Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**) և մի քանի այլ իշխաններ, որոնց անուններն անհայտ են: Նրանք Ռոմանիայով առաջանում էին առանց որևէ խոչընդոտի և գրեթե անվտանգության մեջ, երբ երրորդ օրվա չորրորդ ժամին Բռնեմունդի դեմ ելան 300.000 թուրքեր, որոնք օդը լցրին աղաղակներով և իրենց անհասկանալի աղաղակներով: Նման մեծաքանակ թշնամիներ տեսնելուն պես մերոնցից ոմանք վախեցան, չիմանալով ինչ պետք է` դիմադրել թե` դիմել փախուստի, սակայն Բռնեմունդը, որ մի առանափրտ այդ էր, ինչպես նաև Նորմանդիայի իշխանը, որն ինքն էլ մի փառավոր սպայտ էր, տեսնելով շատերի կասկածների մեջ ընկնելը, հրամայեցին բոլոր սպայետներին իջնել ձիերից և հողի մեջ խրել վրանների համար նախատեսված ցցերը: Նրանց կողքով մի գետ էր հոսում և ահա նրանք վրանները դրեցին դրա մոտ, ընդ որում ողջամիտ Բռնեմունդը արագ ձիու վրա արագազնաց մի սուրիանդակ ուղարկեց, որպեսզի սա տեղյակ պահի տեղեժված իրավիճակի մասին մյուս ջոկատին, որ սա օգնության հասնի: Մինչ վրանափայտերը կխփվեին, սակայն, 150 թուրքեր, առաջանալով արագընթաց ծեղկների վրա, աղեղները ձեռքերին եկան ուխտավորների վրա և սկսեցին արագ-արագ նետեր արձակել նրանց ուղղությամբ, ընդ որում նետերը ընկան ուխտավորների շարքերում և արդյունքում շատերը սպանվեցին: Չարկ է լքել, որ թուրքերը ուժեղ նետահարում էին նաև փախչելիս, երբ նրանք հետ էին դառնում իրենց ձիերի վրա: Այդ ընթացքում թշնամիների մի մեծ բազմություն պատեց լեռնազագաթները, որից հետո մեր մարդիկ սկսեցին սպանվել ամենայն կատարությամբ, ընդ որում նետերն ու աղեղները անօգուտ դարձան: Ֆրանկները, սակայն, կոտրելով ռիզակները թշնամիների մարմինների վրա, անցան թորերին: Տեսնել էր միայն պետք, թե այդ ժամանակ ինչքան զուլխներ թռչել էին և ինչքան թշնամիներ ջարդվեցին, երբ ֆրանկները շարժվում էին թշնամիների շարքերում ու գործադրում իրենց մահացու թորերը, դա կարծես մի փոթորիկ էր, որ անցավ թուրքերի շարքերի միջով: Այդ ընթացքում, սակայն, մինչ թուրքերի մի մասը այս կերպ ջարդ էր կրում, մյուս մասն ընկավ քրիստոնյաների վրանների վրա, ընդ որում նրանք սպանվեցին կանանց ու երեխաների, որոնք անգետն էին և պատրաստ չէին մարտի: Այդ ժամանակ սպանվողների ծայրերը հասան Բռնեմունդի ականջին և նա առաջինը հասկացավ, թե ինչ է պատահել: Դրա համար էլ Բռնեմունդը, մարտի հետագա վարումը թողնելով Նորմանդիայի իշխանին, ինքն արագորեն նետվեց դեպի վրանները, իսկ նրա հետ էլ իր մարդկանցից շատերը: Թուրքերն իրենց հերթին, տեսնելով սրանց, եկան Բռնեմունդի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ Բռնեմունդը, տեսնելով այդ բանակի սպանվածներ, որոնք թափված էին այնտեղ, սկսեց սգալ և արդթել դեռևս կենդանի մնացածների փրկության համար: Եվ ահա նա անմիջապես հարդի նետվեց, սակայն սպայետներին պահեց վրանների մոտ, որպեսզի պահեն ու պահպանեն դրանք: Չարկ է լքել, որ, մինչ այս ամենը, մերոնք գնաձած էին, ուժեղ ծարավ էին գգում և ահա արդյունքում շատերը ջուր խմելու համար նետվեցին դեպի մոտակա գետակը ու հենց այնտեղ էլ իրենց մահը գտան: Արդյունքում մերոնք կրկին տեղի տվեցին թուրքերի առաջ, որոնք անմիջապես զարգացրին հաջորդությունը, և, եթե չլիներ Նորմանդիայի իշխանը, որն իր ծնոյզն ուղղեց թշնամիների դեմ, ամեն ինչ շատ վատ կվերջանար: Նորմանդիայի իշխանը, սակայն, ծածկանելով իր ոսկեգոծ դրոշը և տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, լացակումած ասաց. «Կարծես թե օրը կործանարար է մեզ համար»: Հետո, սակայն, երբ նա տեսավ, որ Բռնեմունդը դեռևս մարտնչում է թշնամիների շարքերում, վերագտավ իր արիությունը և բաթությունը` գերադասելով մահ ընդունել, այլ ոչ թե փախչել: Եվ ահա թուրքերը պատեցին և Բռնեմունդին և, Նորմանդիայի իշխանին, ու զոհվեցին նրանց փախչելու ցանկացած հնարավորությունից, ընդ որում թշնամին պատել էր վրանների մոտ տարածվող ռոջ ազատ տարածությունը, այնպես որ ոչ-ոք որևէ տեղ հանգիստ չուներ: Այսպիսով, մինչ սպայետները մարտնչում էին, վրաններում գտնվող հոգևորականները սկսեցին արդթել ու հաղորդություն տալ մարդկանց, ընդ որում կանայք սկսեցին ողբալ` շրջապատված այն մարդկանց դիակներով, որոնք հենց նոր սպանվել էին: Եվ այսպես, մինչ մեր մարդիկ գտնվում էին նման ողբալի դրության մեջ, այն արագընթաց սուրիանդակն իրեն գցեց Գոտֆրիդի և Յուլզոյի մոտ, որոնք մինչ այդ, 40.000 սպայետների հետ միասին հասնելով մի բլուրի, այնտեղ վրաններ էին զարկում: Սուրիանդակը հայտնեց այս իշխաններին, որ թուրքերը շրջապատել են այն առաջին ջոկատը և, չնայած դիմադրությունը շարունակվում էր, սակայն դրությունը աղետալի էր, իսկ վրաններում գտնվող կանայք էլ մի իսկական ողբ էին բարձրացրել: Այդ ժամանակ այս մարդկանց արիությունը բորբոքվեց և, ինչպես արժիվներ, որոնք նետվում են մարտի կարծես տոհմատարության, նրանք կարճատև աղոթքից հետո կատարած ու խոշոր ամփոխով առաջ շարժվեցին: Ետքը էր միայն լսել զենքերի այն աղմուկը, կոտորվող ռիզակների ծայրերը, մահացողների ծայրերը, ֆրանկների մարտական աղաղակները և ողբն ու կականը, որ տարածվում էր հարթավայրում և հասնում մինչև լեռնազագաթները: Եվ այսպես մերոնք, տեսնելով այդ ամենը, նետվեցին օգնության յուրաքանչյուրին: Վայ նրանց, որոնք առաջինն ընկան ֆրանկների այս ջոկատի հարվածի տակ, քանզի սրանք անմիջապես էլ զրկվեցին կյանքից, ընդ որում նրանց չիրկեցին ոչ գառաններ ու վահաններ, ոչ էլ նետերն ու եղջյուրածն աղեղները: Եվ այսպես մերոնք, հիմնելով թշնամիների շարքերը և կոխկրտելով նրանց, առաջացան, մինչդեռ նրանք, որ Բռնեմունդի ջոկատում էին և արդեն հուսահատության եզրին էին, վերջին պահին լսեցին ֆրանկների մարտական աղաղակները և ոգի առան, իսկ դրան հակառակ` թուրքերը թուլացան ու նրանց մարտական կորովը կոտրվեց... /3/ Թուրքերը, որ մարտնչում էին մերոնց դեմ, երբ հայացքները բարձրացրին դեպի վեր, տեսան եպիսկոպոս Պյուլին ու Ռայմոնդին, որոնք իրենց սպայետներն ու հետևակայիններին

հետ զայիս էին իրենց վրա: Այդ ժամանակ նրանք ահ ու դողի մեջ ընկան, քանզի սկսեցին կարծել, թե այդ երկնային տերն է նրանց վրա ռազմիկներ ուղարկել, ռազմիկներ, որոնք հառնել էին լեռների ապառաժներին: Այդ ժամանակ մարտը կոկին թեժացավ, իսկ հազարավոր թուրքեր էլ հետ դարձան, սակայն ի՞նչ կարող էին անել այդ ժամանակ թուրքերը, որոնք ստիպված էին թիկունք դարձնել և գնալ այն ուղղությամբ, որտեղից եկել էին: Իրոք, միշտ դժվար է լինում փոխել գլխի ու պոչի տեղը, քանզի այդ ընթացքում միշտ էլ փախուստի նման մի բան է սկսվում: Այդպես եղավ նաև այս անգամ, մասնավորապես որ դրան գումարվեց նաև վրանների մոտ գտնվողների ուժեղ դիմադրությունը, որոնք, որպեսզի վրժ լուծեն իրենց բաժին հասած վնասների ու տառապանքների համար, կրկնապատիկ ուժով դարձան հակառակորդի վրա և հարվածեցին նրան թիկունքից: Այդ ժամանակ բրիտանական զորքերը դաժան մահվան գիրկը նետեցին հակառակորդին և գետինը հեղեղելով վերջինիս արյունով, ընդ որում այդ արյան վտակները, հոսելով վերից դեպի վար, սրբեցին ու տարան որոշ դիակներ, իսկ գետինն էլ այն աստիճան խիտ էր ծածկված դրանցով, որ ձիերն ուղղակի չէին կարողանում արշավել առանց դրանց վրա ընկնելու: Իրոք, մարտն ընթանում էր սկսած օրվա երրորդ ժամից մինչև գիշերվա սկիզբը, ընդ որում այնտեղ զարմանալիորեն շատ մարդիկ էին հավաքված, քանզի այդտեղ էին պարսիկներ, պալիկյաններ, մարեր, ասորիքցիներ, խալդեացիներ, սարակինոսներ, աղուլարներ, արաբներ և թուրքեր: Մրանք բոլորն այնքան շատ էին, որ ծածկել էին ողջ երկիրը մորեխների անթիվ մի պարսի նման: Գիշերը ընդհատեց մարտը, ընդ որում այդ հանգամանքը մեծ օգուտ տվեց հակառակորդին, քանզի որ, եթե այդպես չլիներ, ապա նրանցից շատ քչերը կփրկվեին: Այդ մեծ հաղթանակը ամբողջովին եղավ Աստծո շնորհիվ, որը փրկեց իր ժողովրդին: Եվ ահա արդեն գիշերային խավարում մարդիկ վերադարձան իրենց վրանները՝ լիաբերան շնորհակալությամբ հայտնելով Աստծուն այդ հաջողության համար...: Հաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, բրիտանական զորքերը ելան, կրկին մարտի դաշտ գնացին ու սկսեցին հավաքել դիակները, ընդ որում նրանք հաշվի էին առնում խաչերը և, գտնելով հավատակիցներին, նրանց ըստ կարգի հողին էին հանձնում՝ հոգևորականների ու քահանաների մասնակցությամբ: Այդ ժամանակ կարելի էր լսել մայրերի ողբն ու կականը իրենց երեխաների համար և բարեկամների լացը բարեկամների կորստյան առթիվ: Ավարտելով այս գործը՝ բրիտանական զորքերը ձեռնամուխ եղան թշնամիների դիակներին, որոնք խուզարկելով ձեռք բերեցին մեծ քանակի հագուստեղեն, ոսկի, արծաթեղեն, ինչպես նաև շատ նժույզներ, ջրիկներ, էշեր և ուղտեր: Մարդկանց ձեռքն այնքան հարստություն ընկավ, որ աղբատները հարստացան, մերկերը հագան մետաքս, հետևակայինները և նետածիգները, որ առաջ անգեն էին, այժմ լիակատար զինվեցին ու լիքը կապարձեցին ունեցան: Նրանք վրափորձեցին հանձնեցին բժշկների ձեռքը, իսկ հաջորդ օրը պատրաստվեցին առաջ շարժվել» (Ռոբերտ Ռեյնսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 2, 3):

«/20/ Եվ ահա բրիտանական զորավարի ելան, որպեսզի կտրեն ու անցնեն անապատ վայրերը և, որպես Բրիտանիայի ծառաներ, պայքարի մեջ մտնեն Մուհամմեդի ծառաների դեմ, որոնք մինչ այդ արդեն որոշակիորեն տորոպել էին Տանկերի (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամտիոքի դքսության ինստակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացու – Մ.Ֆ.) կողմից: Եվ այսպես, առաջանալով օր ու գիշեր, ուխտավորները հասան մի վայրի, որտեղի երկու ճանապարհ կար: Այս պայմաններում բրիտանական բանակն ինքն էլ բաժանվեց, ինչպես ճանապարհներն էին: Հետո զորքն էին համարում, որ դա սխալ մի որոշում էր, սակայն պետք է ասել, որ այդ կերպ հնարավոր կլիներ ավելի հեշտ լուծել պարենամթերքի հարցը, ինչ որ իսկ բանակն էլ, որ առաջանում էր մեկ գծով, չափից ավելի չէր ձգվի: Մրան պետք է ավելացնել նաև այն հանգամանքը, որ, ըստ ոմանց, Նորմանդիայի կոմսը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.), Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Ամտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու Տանկերը, որոնք կարծես մեկ հարթության վրա էին, ուզում էին իրենք իրենցով խելքներին գոռ տալ և փառաբանել սեփական հայրենիքը: Միաժամանակ կար նաև այլ կարծիք, քանզի, ըստ մեկ այլ խմբի, որոնք ուզում էին հագուստել այս մարդկանց թնամատությունից, այդ բաժանումը եղել է ոչ թե կամավոր, այլ հարկադրական ու պատահական, երբ այն նախապես չէր համաձայնեցվել և նրանք, որոնք առանձնացել էին, դժգոհ էին մնացել այդ ամենից: Այս կարծիքն ավելի հիմնավոր էր, քանի որ առաջնորդները իրոք չէին ուզում իրենց հետ վերցնել ավելի հասարակ մարդկանց, որոնք հետևում էին իրենց զորքին, քանի որ սրանք, անվերջ զգուշանալով, աստիճանաբար հետ էին մտնում: /21/ Այսպես թե այնպես, սակայն նորմանների հետախույզը լուր հասցրեց, թե պատերազմ է սպասվում, ընդ որում Տանկերը, որը, ինչ եռանդով, գտնվում էր գլխավորում և նա առաջինը էր, որ տեսավ թշնամիներին ու շփման էլ մտավ նրանց հետ: Այս պայմաններում բրիտանական իրենց ուժերը տեղակայեցին երկու թշնամական բանակները բաժանող գետի ափին՝ չկարողանալով անցնել այն: Այդ ժամանակ արդեն երկու իջավ, սակայն լատինական զորապետները դեռևս շարունակում էին մոտենալ ու տեղաբաշխվել այնտեղ: Գիշերվա առաջին մասը ծախսվեց հանգստի վրա, իսկ մնացած հատվածն էլ, սկսած օրվա առաջին ժամից, հավատացյալները ծախսեցին նախապատրաստական աշխատանքների վրա, որպեսզի ինչպես հնարավոր է լավ ամրացնեն գետի իրենց ափը ու կարողանան դիմադրել հակառակորդին: Եվ ահա ի վերջո աղաղակ տարածվեց, թե թշնամին առաջանում է: Այս աղաղակը շարունակաբար կրկնվեց և մարդկանց սրտերը լցրեց բաջությամբ: Այդ ժամանակ նրանք, որ այդ պահին անգեն էին, զինվեցին, իսկ որոնք արդեն զինված էին՝ ելան մարտի: Բրիտանական բանակը մարտի մեջ մտնեց նետածիգներին, ընդ որում մարդիկ երբեմն նաև նիզակներ էին նետում կամ հարվածում թրերով, թեև արդյունքում նրանք, որ առաջին գծում էին, ի վերջո հետ բաշվեցին և սկսեցին նահանջել կենտրոնի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ նորմաններն առաջացան այդ ուղղությամբ և, կարգի գցելով փախուսականներին, նրանց շարքերը համալրեցին նոր ուժերով ու նոր եռանդով վերսկսեցին մարտը՝ նրանց հետ միասին, որոնք դադարեցրել էին փախուստը: Այս ընթացքում Նորմանդիայի կոմսն ու Բոհեմունդը կազմեցին երկու առանձին ջոկատները և, ասեն մեկը գլխավորելով այս ջոկատներից մեկը, ուրախ սրտով գնացին մարտի: Այս կերպ թուրքերը զայիս էին բրիտանականների վրա, սրանք էլ իրենց հերթին հարվածում էին թուրքերին և երկու կողմից էլ մարտն ընթանում էր մեծ ուժով: Այս պայմաններում աղեղն անօգուտ էր, նիզակից քիչ օգուտ կար և միայն թրերն էին, որ գործում էր ինչպես պետք էր: Թուրքերը, որ իրոք անթիվ էին, համառորեն պաշտպանվում էին, երբ մերկերն փչրում էին նրանց վահանները, զրահներն ու սաղավարտները: Այդ ժամանակ երկու կողմից էլ շատ արյուն թափվեց, սակայն ավելի շատ՝ այնուհանդերձ բարբարոսների կողմում: Իրոք, թշնամիները մեծ ջարդ էին կրում, սակայն նրանք նման էին հիդրաների, երբ կտրված մասի փոխարեն ելնում է մեկ այլ մաս և այսպես շարունակվում է անվերջ հաճախականությամբ: /22/ Հավատացյալների ջոկատները ձգնում էին ամենայն եռանդով, սակայն, չնայած դրան ու թշնամիների մեծ կորուստներին, նրանք աստիճանաբար սկսում էին թուլանալ ու տեղի այլ, այնպես որ ի վերջո թիկունք դարձրեցին և, ինչպես մինչ այդ երբեք չէր եղել ու չէր տեսնվել, դիմեցին փախուստի: Ով ողբալի տեսարան, ով ողբալի փախուստ ու մարտից հրաժարում, ով հարվածներ ու կոտորած: Եվ ահա արդեն նաև ասպետներն էլ հետևակայինների հետևից դիմեցին փախուստի, իսկ նրանց հետևում նիզակների մի իսկական անտառ էր, որը մահ էր սփռում նրանց շարքերում: Դա այնպիսի մի խղճալից տեսարան էր, որ ազդում էր նույնիսկ հակառակորդի վրա, քանզի փախուսականները թիկունքից խոցվում էին սարսափելի նետերով, նիզակները նրանց սրտերն էին խրվում և արդյունքում բրիտանականները գոհ էին դառնում թշնամուն լրիվ անպատրաստ վիճակում: Այսպիսով՝ նրանք, որոնք այդ փախուստի ընթացքում չխոցվեցին, խթանելով ձիերին դիմեցին գլխապատառ փախուստի և, որպես վերջին հնարավորություն, պատսպարվեցին ճամբարում: Այդ ժամանակ Վիլյամի (Անգլիական թագավորության առաջ փոխել / Նվաճողի – Մ.Ֆ.) որդին՝ արքայական արյուն տեր այդ անձը, ի վերջո հիշելով, թե ով է ինքը և ինչ կերպ պետք է մարտնչի, խելքը գլուխը հավաքեց ու բարձրաձայն կոչ հղեց նորմանդացիներին: Դրանից հետո նրան անմիջապես արձագանքեց Բոհեմունդը՝ նրա ցեղակիցը, որը խոսեց և միորձեց կարգի գցել յուրաքանչյուրին, ասելով, թե ի՞նչ իմաստ ունի փախչելը, մեկ է, Ապուլիան հեռու է, Նույնքան հեռու է նաև Օթրանտը, ընդ որում մոտիկ չեն նաև լատինական տիրույթների որևէ սահմաններ, այնպես որ փախչելը իմաստ չունի, այլ ավելի լավ է կանգ առնել և փառահեղ մարտը տալ, երբ մարտնչողներին բաժին կհասնի կամ արժանապատիվ մահ, կամ էլ մեծ հաղթանակ: Այս ու նման խոսքեր ասելով՝ Բոհեմունդը ոգևորում էր մարդկանց, ավելացնելով, որ աստվածային օրհնությունն էր այդ գործի վրա, արդ պետք է ավելի քաջ լինել, ավելի եռանդով գործել և, ուշադրություն չդարձնելով ոչնչի վրա, գնալ ձեռքին առաջ նետվել: Այս ամենի արդյունքում ասպետների խելքը տեղն եկավ ու նրանք, հավաքվելով իրենց իշխանների շուրջը, պատրաստվեցին վարել հետագա մարտը, ինչպես պետք է: Իրոք, մարդիկ միանգամից սկսեցին իրենց զգալ ինչպես աշուժներ, ինչպես իր որդից երկարատև հանգստից հետո ելած գիշատիչ զազաններ, որոնք մտնում են առաջ եկած որսորդների շարքերի մեջ և, ուշադրություն չդարձնելով շների հալոցներին ու կաղակածին, ինչպես նաև նետերի և նիզակների հարվածներին, կատաղորեն գործի են անցնում՝ իրենց զայրույթի մեջ թշնամիների համար վերածվելով մի իսկական մղձավանջի: Անյուծների հենց այդ կատաղությունն էր, որ ստիպում էր որսորդներին զգուշանալ և դանդաղել իրենց գործողություններում, ահա հենց այդ վիճակում էին նաև այժմ հավատացյալները, որոնք, զայրացած անհավատների հանդուգնությունից, արդեն ոչնչից չէին վախենում: Եվ այսպես սա մի պահ էր, երբ կողմերն մեկը վերագտավ իր արիությունը, իսկ մյուս պատվեց ահով: /23/ Հարկ է նշել, որ հենց այս ժամանակ նաև իմամական բանակի մոտ մի սուրհանդակ ուղարկվեց, որ տեղյակ պահի այնտեղ տնկվողներին այստեղ կատարվողի մասին, քանզի այստեղ իրոք տեղյակ չէին, թե առջևում ինչ է կատարվում, ընդ որում այս սուրհանդակը պետք է ոտքի հաներ բոլորին և բերեր օգնության: Այս ընթացքում թշնամիները գործ դրեցին նաև այլ ուժեր, ընդ որում սրանք ինչ-որ սովորական խնդրարկուներ կամ ծառաներ չէին, այլ՝ նիզակներով զինված հզոր այրեր, որոնք եկել էին մահ սփռելու: Դա ճանձների մեծաթվություն ունեցող մի ջոկատ էր, որը, մեծապես գերազանցելով մեր ասպետներին քանակապես, պացավ այդ փորձաքանակ մարդկանց վրա, որոնք զրկված էին ամեն մի օգնությունից և արդեն ուժազրկվում էին: Այդ ժամանակ մարդիկ, որոնք կանգնած էին մեր ասպետների թիկունքում և իրենց համարում էին հարաբերական անվտանգության մեջ, ենթարկվեցին թուրքերի անակնկալ ու կատաղի հարձակումներին, ընկան նետերի հարվածների տակ, իսկ հետո արդեն սրերի հարվածներ ստացան և այդ անակնկալից լիովին իրենց կորցրին՝ առանց որևէ պայքարի ավար դառնալով թշնամու համար: Ծերերը սպանվեցին, երեխաները

հափշտակվեցին, ընդ որում ավելի լավ ծակատագիր չհասավ նաև նրանց, որոնք իրենց տարիքով արանց միջնամասում էին: Թշնամիները հարձակվում էին ամենայն կատաղությանը, ընդ որում այն հանգամանքը, որ նրանք զայիս էին երիտասարդ, իսկ հաճախ նաև անմորուս այրերի վրա, ավելի էր մեծացնում այս ավազակների կատաղությունը: Սրան գումարվեց նաև թալանը, բանգի կոտորելու հետ միաժամանակ թշնամիները ձգտում էին բավարարել նաև իրենց ազահուության կիրքը և արդյունքում այդպես բրիստոնյաների մեջ արդեն շատ դժվար էր գտնել որևէ մեկին, որ հարվածի տակ չէր ընկել, այս կամ այն կերպ չէր տուժվել կամ չէր գերվել, ընդ որում դրանից առաջ հեթանոսների սրերը դեռևս երբեք տրանց ավել չէին հարբել լատինացիների արյունով, ինչպես եղավ այդ ժամանակ: Ի՛նչ ասեմ տրանց ավել, բանգի թշնամին ի վերջո, հոգևած ու վիացած այդ կոտորածից, աստիճանաբար սկսեցին հետ քաշվել, իսկ հաղթածներն էլ հաղթողների կողմից իրենց գույքի հետ տարվում էին հաղթանակածների ծամբար: Դա իրոք մի ցավալի տեսարան էր մեր ասպետների համար, սակայն նրանք ոչ մի հնար չունեին դրա դեմն առնելու, բանի որ իրենք էլ էին գտնվում հուսահատական դրության մեջ և կործանման եզրին էին: /24/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Տանկրեդը մարտնչում էր ծամբարի մեկ այլ կողմում, որտեղ հակառակորդներին բաժանում էին լեռներ ու բլրակներ և մարտն առավել դժվար տեսք ուներ: Այդ ժամանակ էր հենց, որ Տանկրեդն առաջին իսկ հարվածով փախուստի մատնեց թշնամիներից շատ շատերին ու հեռու քշեց, սակայն հետագայում Բոհեմունդը արգելեց նրան որևէ կերպ առաջխաղանալ, բանի որ թշնամիների բանակը, որ տարածվել էր ամենուր, կարող էր պատռել Տանկրեդին ու նրանց մարդկանց և իր գոյում խեղդել՝ մահվան գիրքը նետելով նման փորձ կատարած ամեն մի հանդուգին: Այսպիսով՝ Բոհեմունդը, լինելով ավելի հեռադուր, արգելեց երիտասարդներին տաքանալ և անխոհեմ կերպով մարտի նետվել, բանի որ արանց այդ անխոհեմությունը կարող էր թանկ արժենալ և կործանել ամեն ինչ: /25/ Այս ընթացքում մարկիզի որդի Գիլոտը, անհանգստանալով եղբոր համար, մոռանալով իրեն, մտահան անելով Բոհեմունդի գզուշացումները և ուշադրություն չդարձնելով հակառակորդի ուժերի վրա՝ առաջացավ, որպեսզի այդ հանդուգն հարվածով փրկի եղբորը՝ Տանկրեդին, սակայն ավելի լավ է նա գերծ մնար այդ քաջարի արարքից, որը գործեց հանուն եղբոր ու որի համար կյանքով հատուցեց: Ինչպես առաջ ասացի, թշնամու բանակը, հետ շարտվելով բլրակներից, առժամանակ նահանջեց և գերծ մնաց հետագա գործողություններից՝ ահաբեկվելով կրկին ընկնել մերոնց թորելի հարվածների տակ: Միաժամանակ, տեսնելով, որ թշնամին հետ է դառնում, որոշ մարդիկ որոշեցին, որ թշնամին փախչում է, դրա համար էլ այրվող սրտերով առաջ անցան, որպեսզի վերջնականապես խայտառակեն անհավատներին: Այդ ժամանակ արանք, թողնելով աղեղներն ու նետերը, սրամերկ և կատաղած եկան այդ հանդուգն խիզախների վրա: Դա ոչ թե մի ծակատամարտ էր, այլ՝ երկկողմանի պատիժ և մրցակցություն, բանի որ մահվան գիրքն ընկած մարդիկ այդ վիճակում էլ նույնիսկ չէին ծանոթ մի վրիժաբանության մասին: Այնուհանդերձ շատ փոքր բանակի բրիստոնյաներ էին, որ ելել էին մեծ բանակի անհավատների դեմ և այդ ընդհարման ելքը պարզ էր, չնայած պետք է ասել, որ այդ պայմաններում էլ Աստծո ծառաները իրենց սովորական արիությանը մարտնչեցին՝ ուշադրություն չդարձնելով նույնիսկ այն հանգամանքի վրա, որ իրենց դեմ է ելել կատաղած Սուլեյման արքան ինքը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիյե-Ափսալան – Մ. 3.)՝ իր ընտիր գորբերով: Այսպիսով՝ ոմանք կոտորում էին խզակներով, ոմանք մերկացրել էին թորերը և գործում՝ իրենց պաշտպաններով զրահներով ու փոքր վահաններով: Այս մարդիկ տարբեր կողմեր էին թշնամիներից, նրանք ամենուր միայն թշնամիների էին, ոչ ոք չկար, որ նրանք ամեն պահի շուրջը նայելով և փորձելով հասկանալ, թե ինչ է կատարվում: Շատերը հիանալի զինված էին և լավ դիրքեր էին գրավել, սակայն չէ՞ որ նրանք փոքրաբանակ էին: Այս քաջերից ոմանք արդեն ընկել էին, սակայն նրանց տեղն անմիջապես զբաղեցնում էին այլք: Եվ այսպես բրիստոնյաների այս փոքրիկ խումբը, կատաղորեն կոտորելով ու շարդելով թշնամիների շարքերը, գործում էր իր մոխրացնող նիզակներով, պաշտպանվում փայլուն վահաններով, կոտորում թորերով և անում հնարավոր ամենայնը: Այնուհանդերձ բրիստոնյաների այս փոքրիկ ջոկատն աստիճանաբար հայտնվեց հիմնական ուժերից հեռու, թեև այդ ժամանակ ևս հակառակորդը, մրցելով վերջինից դեմ մերձամարտում, այդպես էլ չկարողացավ հաջողության հասնել: Այս պայմաններում, ի վերջո հույսը կտրելով այս կերպ հաղթահարել մեր մարդկանց, անհավատները անցան նետերին ու աղեղներին, որից հրաժարվել էին մինչ այդ, երբ մերձամարտում մեծ կորուստներ էին տվել, մի մեծ միջոցառման մերոնց համար, և որոշեցին այլ կերպ: /26/ Եվ այսպես թշնամիները, վերցնելով աղեղները, օդը լցրին նետերի հեղեղով, ընդ որում նրանք գործում էին այն կերպ, որ լիովին գերծ մնան բրիստոնյաների թորերի հարվածներից: Այս կապակցությամբ պետք է նշել, որ ծանր գրահներն ու սաղավարտները, ինչպես նաև մեծ վահանները, որ առաջ ընկալվում էին որպես ծանր և ճնշող բաներ, այժմ շատ արժեքավոր ծառայություն մատուցեցին, բանգի հակառակորդի կողմից թափվող նետերի հեղեղի դեմ հանդիման դրանք իրենց հիանալի ցույց տվեցին, երբ բրիստոնյաների վրա փոթորկաբեր ամպերից սկիզբ առած կարծես մի խելագար մորիկ էր զայիս: Այդ ժամանակ մերոնք գործում էին յուրայինների և թշնամիների դիմակներով պատված, նրանք անվերջ իրենց շուրջն էին նայում, որ որևէ տեղից օգնության հասնեն, սակայն ամենուր միայն թշնամիների էին, ոչ ոք չկար, որ նրանց օգնության հասներ և այդ պատճառով էլ նրանք խորը հոգոցներ էին արձակում: Արդյունքում արդեն խոցվել էին շատերի ձեռքերը, ոմանք աչքերը, մյուսների ոտքերը, իսկ ոմանք էլ վերքեր էին ստացել գլուխներից: Ով Աստված, ով ցավ, ով վիշտ, բանգի ընկերոջը պաշտպանելու պատճառով վերք էր ստացել նաև մարկիզ Վիլհելմի որդին, վիրավորվել էին նրա ընկերները և բոլորը մահվան աստիճան տառապում էին վերքերից: Ի՛նչ կզգար Տանկրեդը, երբ ականատես եղավ այս ամենին, այդ դուք պատկերացրե՞ք, բանգի նույնիսկ ստանալիս ու երեք շերտ հաստ բրոնզով պատած մարդու սիրտն էլ չի դիմանա այդ տեսարանին ու նման մարդը արցունքի հեղեղներ կթափի իսկական մի կնոջ նման, նա կոռնա և մեծ աղաղակ կբարձրացնի, կպատռի դեմքը, կծանկոթ աչքերը ու իրեն կկորցնե: Իրոք, այդպես էլ կլինե, բանգի զրահապատ մարդկանց սրտերից հուսահատության ու ցավի հազարավոր ձայներ էին լցվում, ընդ որում, եթե շատերը ցավից լաց էին լինում, ապա մարկիզի որդին ոչ լաց էր լինում, ոչ էլ բողոքում, իսկ եթե նրա աչքից էլ արցունք էր զայիս, ապա այդ միայն մեկ այլ այրի մահվան կապակցությամբ: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, իսկ ողջ շրջակա բարձունքներն էլ պատված էին թուրքերի կողմից, հանկարծ փոշու մի ամպ բարձրացավ և ցույց տվեց, որ Բրիստոնի ծառաներին օգնություն է եկել: Այդ ժամանակ հուսահատվածները ոգի առան, արիությունը կորցրածները վերգտան այն և, փառք Աստծո, վիրկության մի ուրախ աղաղակ տարածվեց մեր ողջ բանակում, իսկ մեր թշնամիների շարքերում էլ լավեցին ափսոսանքի բացականչություններ, այնտեղ ախ ու վախ բարձրացավ, նրանք սկսեցին դողդողալ՝ լցված ամենայն վախով ու չիմանալով իրենց հետագա անելիքը: /27/ Բոլոր փառահեղ արքայորդիներից ամենափառահեղը՝ Գյուզո Մեծն էր (Վերմունդի և Վայոլայի կոմս Գյուզո Մեծը – Մ. 3.) որ 300 սաղավարտների գլուխն անցած առաջինը տեղ հասավ: Եվ այսպես այս փառահեղ այրը նետվեց թշնամիների շարքերի մեջ ոչ թե որպես մի մարդ, որն ուզում է մարտնչել, այլ որպես մի մարդ, որն ուղղակի ուզում է հետապնդել մարտից դուրս պրծած փախստականներին: Սրբնթաց, անվախ և իր բացարձակ վստահությամբ, որ ինքը կհարձակվի, կջարդի, կփշռի, կկոտորի ու ոտնատակ կտա թշնամիներին, նա ընկավ թշնամիների շարքերի մեջ և իսկական հաղթանակներից հասավ՝ զայրույթի մեջ կատաղորեն տարածելով վախի ու հուսահատության աղաղակներ, որոնք տարածվեցին Սուլեյման արքայի երկաթապատ մարդկանց շարքերում, չնայած արանց մեծաբանակությանը, սպառնալիքներին և կատաղությանը, որովհետև իրոք, թշնամիներին իրենց մեծաբանակությամբ պատռել էին Գարգարի ողջ հովիտը, ինչպես ցանքսի համար նախատեսված ցորենի հատիկներ նրանք ցրված էին ողջ հարթավայրով մեկ ու ամենուր էին, երբ թվում էր, թե այդ հեթանոսների կատաղությունը և սպառնալիքները կկարողանան նվաճել ողջ աշխարհը, բանգի արանք շատ ուժեղ էին ու ծանր հարվածներ էին հասցնում: Եվ այսպես մի կողմում հենց նոր նկարագրած ուժերն էին, որոնք զինված էին իրենց գնդերով ու հատկապես աղեղներով, իսկ մյուս կողմում էլ իր արիության մեջ հիանալի կոմսն էր, որն առաջինն էր նաև խիզախությամբ և ոգևորությամբ, ընդ որում նրա հետ մարտի էին եկել նաև իր հարազատ գալլերը՝ բոլորն էլ գործելով նրա հետ միասին: Եվ այսպես վահանները վահաններին եկան, թորերը՝ թորերին, որի արդյունքում թշնամիները ինչպես աջ, այնպես էլ ձախ թևերում կհաշրջանաձև մարտակարգ ընդունեցին ու գործի դրեցին աղեղները: Այդ ժամանակ քաջարի գալլերը, չիմանալով որ կողմը դառնալ և բոլոր կողմից շրջապատված լինելով թշնամիների կողմից, սկսեցին հարվածել հակառակորդի մեկ այս, մեկ այլ ջոկատի: Ինչպես վարագ, որ շրջապատված էր շների մեծ հիմակով, ցցած սարսափելի ատամները և գործելով կայծակի արագությամբ, բրիստոնյաները դառնում էին հակառակորդի մեկ այս, մեկ այլ ուժի դեմ, մեկ հետ դառնալով, մեկ առաջ ընկնելով, երբ մեծից փոքր բոլորը գործում էին միատեսակ հերոսությամբ և անսպառ եռանդով՝ հարվածելով թշնամիներին որտեղ էլ, որ նրան հասնում էին ու գետնի տապալելով նրանց: /28/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, սակայն, հակառակորդի մեկ այլ ջոկատ մտավ մարտի մեջ և հարվածեց արդեն հոգևած ու լրիվ արյունաթաթաթա բրիստոնյաներին՝ կրկնակի եռանդով ու ավելի մեծ կատաղությամբ: Այդ ժամանակ թշնամիները սկսեցին հարվածել ու կոտորել մերոնց հետևից, առջևից, աջ և ձախ կողքերից, այնպես որ հոգևած բրիստոնյաները մի պահ իսկ չկարողացան հանգիստ շունք բաշել: Այս պայմաններում կոմսը, տեսնելով, որ մարդկային ջանքերն անօգուտ են, բանի որ թշնամիները կազմում էին անթափ բանակություն և ընկածները փոխարեն հառնում են նորերը, ընդ որում ավելի ու ավելի մեծ բանակությամբ, ինչպես նաև հաշվի առավ սեփական ջրկալի կրած կորուստները, գզաց, որ իր տրամադրության տակ եղած ուժերն արդեն պատվել են վախով: Չնայած դրան, սակայն, նա շարունակեց հաղթականորեն կոտորել հակառակորդին և փախուստի մատնել վերջինիս՝ լրիվ փոշեթաթախ ու կատաղած, թորով և նիզակով հեծյալ վիճակում հետապնդելով վերջինիս: Այդ ժամանակ կոմսին հետևողները, տեսնելով իրենցից առաջ նման կերպ մարտնչող սեփական առաջնորդին, այդ թվում նաև նրանք, որոնք ուզում էին փախչել և խուսափել մահից, խելքի եկան ու շարունակեցին եռանդով գործել թշնամիների դեմ այնպես, ինչպես անում էր իրենց առաջնորդը: Եվ ահա, թուրքերը կրկին փախուստի մատնվեցին ու հետ անվեցին, իսկ բրիստոնյաներն էլ շարունակեցին հետապնդել նրանց: /29/ Այս ընթացքում Ֆլանդրիայի քաջարի զավակ Ռոբերտը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ. 3.), գործելով թորով ու նիզակով, ընկավ թշնամու վրա և, մարտնչելով առաջին շարքերում, մարտում ևս առաջինը եղավ ու շուրջբոլորը արյան հեղեղներ թափեց, երբ նրան իմաց տվեցին, թե ինչ վիճակում են բրիստոնյաները և ինչ ներդրության մեջ են

«3.5/ 3աջորդ օրը բրիտանականները լեզքին իրենց կողմից գրավված քաղաքը և հասան այն կամրջին, որի մոտակայքում մնացին երկու օր: Երրորդ օրը լուսաբացի առաջին իսկ ցույթերի հետ միասին բրիտանականները կրկին ուղքի ելան և գրեթե կուրորեն առաջացան, քակի որ լույսը շատ քիչ էր: Ահա այս պատճառառով էր, որ ուխտավորները երկու ճանապարհներով առաջացան և բաժանվեցին երկու խմբերի: Եվ այսպես երկու օր շարունակ ուխտավորների այր առանձին ջոկատները առաջացան իրարից առանձին, ընդ որում առաջին ջոկատի գլխավորներն էին Բոհեմուդը (**Տերենտիոյ իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմուդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), Ռոբերտ Նորմանդացին (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**) և Տակերտը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տակերտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), որոնք իրենց հետ ունեին սեփական սասպետների մի մեծ շքախումբ, իսկ երկրորդ ջոկաւը գլխավորում էին կոմս Մեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Պալմիր Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), դուքս Գոտֆրիդը (**Լեդքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր աղբա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), եպիսկոպոս Պյուլին, Զյուգո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Զյուգո Մեծը – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Զյանդերիայի կոմսը (**Զյանդերիայի կոմս Ռոբերտ Զյանդերիացին – Մ.Ֆ.**), որոնք առաջանում էին ղեկավարանցանելի մի վայրով: Եվ ահա երրորդ օրը թուրքերի անհաջիվ մ արքայապետներն ճնշող ամբողջ հանկարծակի նետվեց Բոհեմունդի ու Նրա մարդկանց վրա: Տեսնել էր պետք, թե ինչպե՞ս էին թուրքերը փորձում ահաբեկել մեր մոտեցող արքայկանց, ինչպես էին ձգտում վախեցնել հարձակման անակնկալով և առաջիկա պատերազմով՝ իրենց լեզվով ինչ-որ մարտականչներ աղաղակելով: Այդ անսովոր ուժի հարվածի դեմ մի որևէ դրան անսովոր մարդ գուցե և շփոթվեր, սակայն մեր այդ ակնառու այրը չշփոթվեց, այլ, անմիջապես կանգ առավ, վրասներ դրեց և արագորեն ծամբար գարկեց: Դրանից հետո Բոհեմունդը դիմեց իր սասպետներին....: Եվ այսպես, հենց որ Բոհեմունդը վախրտեց խոսքը, թուրքերն անակնկալ ու սրընթաց հարձակման անցան, ընդ որում՝ նրանք, խուսափելով սովորական պայթյառի ձևից, երբ այրերը դեմ առ ըմ մերձամարտի են մտնում, սկսեցին տեղեղ նետել և նետեր արձակել՝ այդ անելով փախչելիս: Զանգանալով, սակայն, թե ինչ է և ևսում թշնամին և հիշելով, որ իրենց զուլբզված մի ուժի տեր են, ֆրանկները իրենց ընդորջ խիզախությամբ այդ կատաղի թշնամիների դեմ հարձակման անցան: Այդ ժամանակ Նորմանդիայի կոմսը, հիշելով ռազմական արիության, իր հոր (**Անգլիական թագավորության աղբա Վիլիելմ I Նվաճողի – Մ.Ֆ.**) մարտական սիրագործությունների և սեփական փառանքի ծագման մասին, հզոր կերպով ծնոքը մեկնեց գեղքին ու հիմանալի օրինակ տվեց մի պահ այն և ահաբեկիղ մեր բանակին: Ուժեղանալով Աստծով՝ սկսեցին գործել նաև կանայք, որոնք մշտապես ջուր էին բերում մարտեղող տղամարդկանց և թարմացնում սասպետներին, ընդ որում այդ գործում կանանց դասերն ու

օրինակը կարծես թե ավելի կարևոր էր, քան հենց իսկ ջուրը: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը, սակայն, անհանգստանալով ուժերի ստեղծված անհավասարությունից, մի սուրիանդակ ուղարկեց նրանց մոտ, որոնք գալիս էին առանձին ու իրենցից հետո՝ կոմս Ռայմունդ Սեն-ժիլը, իշխան Գոտֆրիդի, Դյուգո Մեծի, եպիսկոպոս Պյուլիի և նրանց ռազմիկների մոտ, որպեսզի տեղեկացնի նրանց, թե ինչ վիճակում են իրենք և ափ, որ օգնության կարիք կա, քանի որ մարտն անխուսափելի էր, ընդ որում ես հրամայեց հայտնել, որ, եթե նրանք ուզում են թուրքերին տեսնել, ապա թող շտապեն, քանի որ նրանք այժմ այդտեղ են: Դարկ և Նշել, որ այս մարդիկ իրենց հերթին գործեցին ամենայն արագությամբ, ընդ որում և Գոտֆրիդը լիովին արժանի եղավ դեպքի և թևակների ու ռազմիկների կերպարին, և Դյուգո Մեծը, որը արժանի եղավ իր հոր **(Ջորջ Միսլայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկ - Մ.3.)** պատվին ու ռազմական եռանդին՝ գործելով իր այն արհուրած, որը հատուկ էր միայն արքաներին: Իրոք, ինչպես մի իսկական հովազ, Դյուգոն իր շքամբի հետ միասին մարտի նետովեց այնպիսի անհամբերությամբ, կարծես սոված մի մարդը, որ ուտելիքի էր ձգտում: Այդ ժամանակ եպիսկոպոս Պյուլի, որպեսզի աջակցի բանակին ոչ միայն փայլուն գնեթով, այլ նաև սրբազան խոսքերով ու աղոթքներով, չհապաղեց խոսքով դիմել բանակին: Եվ վերջապես կոմս Սեն-ժիլը, որը տարիքով ավագ էր և փորձառու, իր պրովանսալցիների գլուխն անցած ինքն էլ առաջ նետվեց: Եվ այսպես, երբ մեր մարդիկ դեմ առ դեմ ելան թշնամու բանակին, նրանք մի պահ իրոք զարմացան, որ աշխարհում այդքան անհաշիվ բանակի մարդիկ կան: Թուրքերը, արաբներն ու սարակինոսները, որոնք այլոց մեջ աչքի էին ընկնում իրենց բանակով ու արհուրած, այնտեղ էին, սակայն այնտեղ քիչ չէին նաև օժանդակ ուժերն ու մարդիկ ոչ պակաս փառահեղ այլ ժողովուրդներից: Այսպիսով՝ լեռների զագաթներից ու լեռնալանջերից մեկն ականատես եղան մարդկային այդ մեծաբանակ ամբոխին և տեսանք, որ ողջ հարթավայրը պատված է թշնամիների անհաշիվ բանակությամբ: Այդ ժամանակ մեր դեկավարները խոսքով դիմեցին յուրայիններին... որից հետո, կարգի գցելով իրենց մարտական շարքերը, մեծ արհուրած գնացին հակառակորդի վրա՝ օգնության հասնելով Բոհեմունդին, որը Նորմանդիայի կոմսի՝ այդ փառահեղ ասպետի, ինչպես նաև Տանկերի և Ռիչարդի **(Եղեսիայի կոմսության ասպագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին - Մ.3.)** հետ, որը կոչվում էր «Քաղաքի տեր», մարտնչում էր ծախ թևում: Իր հերթին եպիսկոպոս Պյուլի ղեկի հակառակորդը շարժվեց լեռնային հատվածով և թևանցեց թուրքերին, իսկ Ռայմունդն էլ սկսեց առաջանալ ծախ թևով: Այդ ժամանակ դուքս Գոտֆրիդը, Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, Դյուգո Մեծը և այլ հզոր ռազմիկներ գործում էին աջ թևում, որտեղ նրանք այլ հզոր ռազմիկների հետ հիմնական դիրքեր էին գրավել...: Եվ ահա արաբները, պարսիկներն ու թուրքերը, ինչպես էլ կատաղի, բայց ի վերջո դիմեցին փախուստի՝ այդ կատաղի մարդիկ թիկունք դարձրին քրիստոնյաների առաջ: Դա մի իսկական ջախջախում էր, քանզի հակառակորդի բանակը ցրվեց տարբեր ուղղություններով, իսկ արաբներն էլ դիմեցին փախուստի իսկական նապաստանների նման: Փախչող այդ բանակն աղաղի իրոք տապալկորիչ էր, քանզի մեր թերերը հազիվ էին հերիքում, որ մենք իրականացնեինք այն: Քրիստոնյաների թերերը աջ ու ձախ կոտորում էին թշնամիներին, գլխատում, ջարդում, մի խոսքով, նրանք հնձում էին ինչպես հնձում է մանգաղը ցորենի արտը: Մի տեղ գլուխ էր թռչում, մեկ այլ տեղ քիթ էր կտրվում, մի տեղ կոկորդ էին կտրում, մեկ այլ տեղ՝ գույգ ականջներ: Դանակակորդի ռազմիկները փորները թափում էին և սրանք հենց ճանապարհին էլ մահանում էին: Մարդկանց ձեռքերը կոտորելուց թուլացան ու պատվեցին այրուկով: Կենդանի մնացած անհավաստներից ոչ-ոք արդեն չէր դիմադրում, քանզի նրանք հոգնածությունից գետնին էին ընկնում, այնքան, որ կործանարար եղավ նրանց համար այդ հարձակումը: Թշնամիների բանակը, որոնք այդ օրը պարտվեցին, կազմում էր 460.000 հոգի, և դա չհաշված արաբներին, որոնց թիվն անչափ մեծ էր, որ վերջապես լինի որևէ հաշվարկի: Այսպիսով, հուսահատված ու լացակամ, թշնամիները ահաբեկված վազեցին դեպի իրենց վրաները, որտեղ, վերցնելով ինչ հնարավոր էր, շարունակեցին փախուստը: Մեկ ողջ օր քրիստոնյա այրերը մեծ եռանդով հետապնդում էին թշնամիներին, ընդ որում փախչող հակառակորդից նրանց հսկայական ավար վերցրին՝ այդպիսով մեծ արյունից հետո բավարարելով նաև դրամի, թանկարժեք հագուստների և խոշոր եղջերավոր անասունների նկատմամբ ունեցած իրենց կիրքը, որոնք նրանք լի ու լի խլեցին փախչող թշնամիներից: Օրվա երրորդ ժամից մինչև ժամը ինը շարունակվեց այդ նախմդիկը կամ, ավելի ճիշտն ասած, արաբական ջարդը, երբ ճակատամարտը խժռում էր ամեն ինչ: Այդ ժամանակ Զեֆրի Մոն-Սկաբեիուրը և Տանկերի երեքայն Կիլյանը՝ այդ երկու փառահեղ առաջնորդները, ինչպես նաև շատ այլք, որոնց անունները պարզելու հնարավորություն չկա, հոգին Աստծուն տվեցին և հենց այնտեղ էլ մահացան: Այս օրինակի վրա մենք պարզորեն կարող ենք տեսնել քրիստոնեական իշխանության ուժը, քանզի ուժերի այդ անհավասարությունը կարող էր մեզ լիակատար կործանման բերել, եթե չլիներ Քրիստոսի օգնությունը...: Այս կապակցությամբ հնարավոր է ինչ-որ մեկը հավաճառի, թե հակառակորդի ուժերը կազմում էին հիմնականում ընդամենը միայն գյուղացիներ և ամեն կողմից հավաքված հասարակ մարդիկ, սակայն դա ամենևին էլ չի նշանակում, որ նման մեծագույն մի վտանգի ենթարկվեցին, պակաս ուժով ու եռանդով էին գործում: Իրոք, այս կապակցությամբ պետք է ասել, որ, երբ թուրքերը սկսեցին այդ մարտը, մեր մարդիկ թշնամու կողմից իրականացվող այդ նոր մարտավարության պատճառով գրեթե հուսահատության գրկում էին, քանզի սրանք վարժ էին հեծելամարտի գործում և խուսափում էին մոտակա ձեռնամարտից: Եվ իրոք, մենք մեծ դժվարություններ կրեցինք թշնամիների նետածիգներից նույնիսկ այն ժամանակ, երբ դրանք, փրկվելով մարտից, հեռանում էին...: /8. 11/ Իրոք, Ֆուլխեր անունով բախանալ բոլոր նրանց թվաքանակը, որոնք մեկնել էին երուսաղեմը գրավելու, գնահատում է 6.000.000 կամ 600 բյուր մարդու չափով, սակայն ես զորմացած եմ մնում, քանի որ, եթե վերցնենք Ալպերից այս կողմ գտնվող թագավորությունները կամ նույնիսկ ողջ Արևմուտքի թագավորությունները, ապա հազիվ թե հնարավոր լիներ ոտքի հանել այդ բանակի մարդկանց, ընդ որում նույն այս բախանալ հայտնում է, որ Լիկիայի մոտ թշնամին կորցրել է 100.000 լիովին սպառազինված հեծյալներ: Եվ այսպես, եթե նույնիսկ այդ 6 միլիոնի մեջ ընդգրկենք բոլոր նրանց, որոնք տեղ չհասան, այլ մահացան ճանապարհին, ցամաքի ու ծովի ամենատարբեր այն շրջաններում, որտեղով քրիստոնյաներն անցնում էին, ապա նույնիսկ այդ դեպքում էլ դա չի կազմի այդ բանակությանը մարդիկ» (Գվիբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 5, գիրք 8, գլուխ 11):

«Դաբոլոր օրը քրիստոնյաները լեռներից իրենց կողմից գրավված քաղաքը և հասան այն կամրջին, որի մոտակայքում մնացին երկու օր: Երրորդ օրը լուսաբացի առաջին իսկ ցուլերի հետ միասին քրիստոնյաները կրկին ոտքի ելան և գրեթե կոկորդեն առաջացան, քանի որ լույսը շատ քիչ էր: Ահա այս պատճառով էր, որ ուխտավորները երկու ճանապարհներով առաջացան և բաժանվեցին երկու խմբերի: Եվ այսպես երկու օր շարունակ ուխտավորների այս առանձին ջոկատները առաջացան իրարից առանձին, ընդ որում առաջին ջոկատի գլխավորներն էին Բոհեմունդը **(Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ասպագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին - Մ.3.)**, Ռոբերտ Նորմանդացին **(Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին - Մ.3.)** և Տանկերի **(Տիբերիայի իշխանության ասպագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին - Մ.3.)**, որոնք իրենց հետ ունեին սեփական ասպետների մի մեծ շքախումբ, իսկ երկրորդ ջոկատը գլխավորում էին կոմս Սեն-ժիլը **(Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին - Մ.3.)**, դուքս Գոտֆրիդը **(Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ասպագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին - Մ.3.)**, եպիսկոպոս Պյուլի, Դյուգո Մեծը **(Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Մեծը - Մ.3.)**, ինչպես նաև Ֆլանդրիայի կոմսը **(Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.3.)**, որոնք առաջանում էին դժվարանցանելի մի վայրով: Եվ ահա երրորդ օրը թուրքերի անհաշիվ ու սարսափելիորեն ճնշող ամբոխը հանկարծակի նետվեց Բոհեմունդի և նրա մարդկանց վրա: Տեսնել էր պետք, թե ինչպես էին թուրքերը փորձում ահաբեկել մեր մոտեցող մարդկանց, ինչպես էին ձգտում վախեցնել հարձակման անակնկալով և առաջիկա պատերազմով՝ իրենց լեզվով ինչ-որ մարտակոչներ աղաղակելով: Այդ անսովոր ուժի հարվածի դեմ մի որևէ դրան անսովոր մարդ գուցե և չփոքվեր, սակայն մեր այդ ականառու այրը չփոքվեց, այլ, անմիջապես կանգ առավ, վրաններ դրեց ու արագորեն ճամբար զարկեց: Դրանից հետո Բոհեմունդը դիմեց իր ասպետներին...: Եվ այսպես, հենց որ Բոհեմունդն ավարտեց խոսքը, թուրքերն անակնկալ ու սրընթաց հարձակման անցան, ընդ որում նրանք, խուսափելով սովորական պայքարի ձևից, երբ այրերը դեմ առ դեմ մերժամարտի են մտնում, սկսեցին տեղեր նետել և նետեր արձակել՝ այդ անելով փախչելիս: Այդ ժամանակ ֆրանկները ողջամիտ համարեցին առժամանակ մի կողմ թողնել հետապնդումն ու հարվածները և, մի ինչ-որ կերպ դիմանալով, հետ մղել թշնամու հարվածները՝ գործելով միայն թերերով ու սպասելով դաշնակիցների մոտենալուն: Այս ամենը սկսվեց օրվա իններորդ ժամին, երեքշաբթի օրը: Ուժեղանալով Աստծով՝ սկսեցին գործել նաև կանայք, որոնք մշտապես ջուր էին բերում մարտնչող տղամարդկանց և թարմացնում ասպետներին, ընդ որում այդ գործում կանանց խոսքերն ու օրինակը կարծես թե ավելի կարևոր էր, քան հենց իսկ ջուրը: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը, սակայն, անհանգստանալով ուժերի ստեղծված անհավասարությունից, երբ իր ուժերը հազիվ տասներորդ մասն էին կազմում հակառակորդի ուժերի, մի սուրիանդակ ուղարկեց նրանց մոտ, որոնք գալիս էին առանձին ու իրենցից հետո, խոսք կոմս Ռայմունդի մասին է: Եվ այսպես, երբ մեր մարդիկ դեմ առ դեմ ելան թշնամու բանակին, նրանք մի պահ իրոք զարմացան, որ աշխարհում այդքան անհաշիվ բանակի մարդիկ կան: Մարտականությունները, աղոթքներն ու պարսիկները, որոնք այլոց մեջ աչքի էին ընկնում իրենց բանակով ու արհուրած, այնտեղ էին, սակայն այնտեղ քիչ չէին նաև օժանդակ ուժերն ու մարդիկ ոչ պակաս փառահեղ այլ ժողովուրդներից: Այնտեղ 360.000 մարդ կար՝ դրան էլ գումարած նաև արաբները, որոնք մոտենում էին: Այսպիսով՝ լեռների զագաթներից ու լեռնալանջերից մեկն ականատես եղան մարդկային այդ մեծաբանակ ամբոխին և տեսանք, որ ողջ հարթավայրը պատված է թշնամիների անհաշիվ բանակությամբ: Այդ ժամանակ մեր դեկավարները խոսքով դիմեցին յուրայիններին... որից հետո, կարգի գցելով իրենց մարտական շարքերը, մեծ արհուրածությամբ գնացին հակառակորդի վրա՝ օգնության հասնելով Բոհեմունդին, որը Նորմանդիայի կոմսի՝ այդ փառահեղ ասպետի, ինչպես նաև Տանկերի և Ռիչարդի **(Եղեսիայի կոմսության ասպագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին - Մ.3.)** հետ, որը կոչվում էր «Քաղաքի տեր», մարտնչում էր ծախ թևում: Իր հերթին եպիսկոպոս Պյուլի ղեկի հակառակորդը շարժվեց լեռնային հատվածով և թևանցեց թուրքերին, իսկ Սեն-ժիլն էլ սկսեց

առաջանալ ձախ թևով: Այդ ժամանակ դուքս Գոտֆրիդը, Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, Դյուզո Մեծը և այլ հզոր ռազմիկներ գործում էին այն թևում, որտեղ նրանք այլ հզոր ռազմիկների հետ հիմնական դիրքեր էին գրավել...: Եվ ահա անհավատները, ինչպես էլ կատաղի, բայց ի վերջո դիմեցին փախուստի՝ այդ կատաղի մարդիկ թիկունք դարձրին քրիստոնյաների առաջ: Դա մի իսկական ջախջախում էր, բանգի հակառակորդի բանակը ցրվեց տարբեր ուղղություններով, իսկ արաբներն էլ դիմեցին փախուստի իսկական նապաստակների նման: Այդ թեժ կռիվում շատերն ընկան: Օրվա երրորդ ժամից մինչև ժամը չորսը շարունակվեց այդ նախճիրը կամ, ավելի ճիշտն ասած, արաբական ջարդը, երբ ճակատամարտը խժռում էր ամեն ինչ: Այդ ժամանակ Ջեֆրի Մոն-Սկաբեիուսը և Տանկրեդի եղբայր Վիլյամը՝ այդ երկու փառահեղ առաջնորդները, ինչպես նաև շատ այլք, որոնց անունները պարզելու հնարավորություն չկա, հոգին Աստծուն տվեցին և հենց այնտեղ էլ մահացան, խոսքը հասարակ հետևակայիների մասին է: Այս առումով պետք է ասել, որ թուրքերը վախճանում էին գործել թերեղ կամ նիզակներով, այլ մահացու հարվածներ էին հասցնում հակառակորդին տարածության վրա, բանի որ հիմնական աղեղներ ու դրանց նման բաներ ունեին: Միաժամանակ, սակայն, սրանք հեռու էին քրիստոնեական կրոնից ու դա մեծապես արժեքավորում էր նրանց ուժը: Նրանք ի վիճակի էին կռվել առավորից մինչև երեկո, նրանք խորամանկ, սուր միտք ունեցող և ռազմունակ մարդիկ էին, բայց, դժբախտաբար՝ հեռու Աստծուց: Ահա հենց սա էլ եղավ նրանց անհաջողության պատճառը հուլիսին տեղի ունեցած այդ ճակատամարտում: Դենց հավատն առ Աստված էր, որ փրկեց քրիստոնյաներին իրենց թշնամիներից և տապալեց սրանց, հենց այդ հանգամանքն էր, որ նրանց մեծ ավարի տեր դարձրեց, այն դեպքում, երբ նրանք կործանման եզրին էին: Այսպիսով՝ հաղթանակը վերջին հաշվով քրիստոնյաների կողմը եղավ, որոնք ի վերջո իրենց արժանի պարգևը ստացան: Քրիստոնյաները փախուստի մատուցեցին հակառակորդին, որից հետո գրավեցին վերջինիս ճամբարը, որտեղ հսկայական ավար ձեռք գցեցին: Այնտեղ կային էշեր, ձիեր, ջորիներ, ուղտեր, ամենատարբեր տեսակի ապրանքներ, դրամ, հարստություն: Այսպես քրիստոնյաներն հաղթականորեն իրենց տեղը դարձան և նրանց մեծ ուրախություն պատեց: Դրանից հետո նրանք տրվեցին ուրախությանը» (Բողոքի Դիլյացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2):

«38/ Դաջորդ օրը ողջ ժողովուրդը շարժման մեջ մտավ և, վերցնելով իր հետ ամենայն անհրաժեշտը, շարունակեց իր ուղին Ռոմանիայի կենտրոնով՝ ապագայում որևէ փորձանքից չվախենալով: Ուխտավորները, երկու օր ընթացքով միասնական բանակով և առաջնալով Նեղ լեռներով ու անցումներով, հետո որոշեցին իրենց մեծաբանակ զորքը մասերի բաժանել, որպեսզի ավելի մեծ տարածք ունենան ճամբար զարկելու, ինչպես նաև այն բանի համար, որ ուտելիքի պաշարներն և անասունները ավելի հեշտ գտնեն: Դրանից հետո, կրկին միավորվելով երկու բարձր լեռների միջատարածքում, նրանք կամրջով անցան մի ինչ-որ գետի վրայով, որից հետո Բոհեմունդը (Տերմստի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա ղուբս Բոհեմունդ Տերմստացի - Մ.Գ.) իր ջոկատով երկրորդ անգամ առանձնացավ դուքս Գոտֆրիդից (Ներքին լեռնալիքի ղուբս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացուց - Մ.Գ.): Բոհեմունդին ուղեկցում էին ամենահայտնի առաջնորդները, այդ թվում Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը (Նորմանդիայի ղուբս Ռոբերտ Նորմանդացի - Մ.Գ.) ու Բլուայի կոմս Ստեփանը (Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացի - Մ.Գ.): և ահա նրանք, բոլորը միասին գնալով ձախ, այնպես էին առաջանում, որ մյուսներից չկտրվեն ոչ ավել, բան մեկ մղոն: Ինչ վերաբերվում է դքսին ու նրա ուղեկիցներին, ապա տեխնիկոս Պյուլին և կոմս Ռայմունդը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացի - Մ.Գ.) առաջացան՝ գնալով այն: Այս առանձնացումից հետո Բոհեմունդը և նրա ողջ բանակը օրվա իններորդ ժամին հասան Դոգորգանի հարթավայր, որն այժմ կոչվում է Օգելի: Դրանից հետո զորքի առաջնորդները անմիջապես ցրվեցին մարզագետիկներով ու վտակներով, որպեսզի ծամբար զարկեն, հանգստանան, հաց ուտեն և վերականգնեն ուժերը...: 39/ Դաջիվ էին, սակայն, Բոհեմունդը ու մյուս բաջարի այրերը իջել ձիերից, երբ Սոլիմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլան - Մ.Գ.), Նիկիայի պատերի տակից իր փախուստից հետո իրեն միացրած Անտիոքից, Տարսուսից, Դալեմից և Ռոմանիայի այլ բաղաձեռնից եկած թուրքերին, որոնք ցրվել էին երկրով մեկ, հսկայական մի բանակով արագորեն նրանց դեմ ելավ: Եվ ահա նա, արագորեն և ոչ մի պահ չհապաղելով, հարձակվեց քրիստոնյաների վրա, իսկ նրա մարդիկ էլ, ցրվելով սրանց ողջ ճամբարով, սկսեցին սպանել իրենց հանդիպող յուրաքանչյուր մեկին, ընդ որում ոմանք ընկան սրերից կամ նետերից, իսկ այլոց էլ դաժան ոսոխը գերի չէր: Ժողովուրդը պատված էր վախով և աղաղակ բարձրացրեց, ընդ որում ամուսնացած կանայք և օրիորդները գոհվում էին տղամարդկանց ու երեխաների հետ համահավասար: Ռոբերտ Փարիզցին, ձգտելով օգնության հասնել այդ դժբախտներին, խոցվեց նետով և անմիջապես մահացավ, սակայն Բոհեմունդը ու մյուս առաջնորդները, շփոթված անակնկալ հարձակումից, այնուհանդերձ ցատկեցին ձիերի վրա և, հապճեպ հագնելով զրահները ու ի մի բերելով բանակի մնացորդները մեկ ամբողջության մեջ, չնայած հարձակման անակնկալին, սկսեցին արիաբար պաշտպանվել՝ դիմադրություն կազմակերպելով հակառակորդի հարձակմանը: Այդ ժամանակ Տանկրեդի (Տերմստի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսանկալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերմստացի - Մ.Գ.) եղբայր Վիլիելմը՝ մի անսովոր գեղեցկության տեր երիտասարդ, որ լի էր խիզախությամբ և, չնայած նոր էր ոտք դրել ռազմական արահետին, բայց բաջարա դիմադրում էր ու նիզակով հաճախակի հարվածներ հասցնում թուրքերին, նետի հարվածից տապալվեց հենց Բոհեմունդի աչքի առաջ: Տանկրեդը ևս եռանդով պաշտպանվում էր և նա հազիվ փրկվեց՝ թողնելով իր նշանը, որ կապված էր նիզակին, ինչպես նաև սպանված եղբոր դիակը: Թուրքերը, առաջնորդվելով Սոլիման իշխանի կողմից, առավելության հասան և, նետվելով դեպի ճամբար, սկսեցին իրենց եղջյուրանման աղեղներով ու նետերով խոցել բոլորին՝ կտորելով հետևակ մարդկանց, ուխտավորներին, կանանց, աղքիկներին, ծերերին և երեխաներին ու չնայելով ոչ-ոքի: Նման դաժանություններից սարսափի մատնվելով ու ահաբեկվելով սարսափելի մահից՝ երիտասարդ աղջիկները, և նույնիսկ ամենատոհմիկները, շտապեցի հագնել իրենց ամենագեղեցիկ հանդերձները ու հառնել թուրքերի առաջ՝ հույսով, որ սրանք, իրենց տեսնելով այդ կերպ զարդարված և այրված իրենց գեղեցկությունից, կխղճան գերուհիներին...: 40/ Եվ այսպես, մինչև հավատացյալների հոտը նման հուսահատության մեջ էր, Բոհեմունդը ինքը, անակնկալ հարձակման ենթարկված լինելով, թուլացող եռանդով դիմադրում էր, իսկ քրիստոնյաների բանակը 4.000 հոգի էլ ընկել էին հակառակորդների հարվածներից, սուրհանդակը, թամբելով արագընթաց ձին, սլացավ կիրճերի ու ձորերի վրայով և տխուր ու շնչասպառ հասավ դուքս Գոտֆրիդին՝ նրա մոտ հասնելով այն պահին, երբ սա, ելնելով վրանից, գնում էր տեսնելու իր զինակից ընկերներին: Եվ այսպես, տեսնելով հեռվից ուժերի ամենայն լարումով և այլալված ու գունաթափ դեմքով սլացող այդ սուրհանդակին, նա հարցրեց նրան այդ հապճեպության պատճառի մասին, որպեսզի հետազոտում տեղեկացնի նաև այլ առաջնորդներին: Այդ ժամանակ, բերելով կարևոր և տխուր ու լուր, սուրհանդակը պատասխանեց. «Մեր իշխանները և Բոհեմունդը ինքը այս պահին հոգնեցնող ճակատամարտի ողջ ծանրությունն են կրում, իսկ նրանց հետևող ժողովրդի գլխին էլ արդեն մահվան վճիռ է կարգացվել, որը շուտով կթափվի նաև մյուս իշխանների վրա, եթե դուք չշտապեք օգնության: Թուրքերն արդեն մեր ճամբար են ներխուժել՝ ներքև իջնելով Օգելի, այսինքն՝ Սարասփելի կոչվող հովտից և, հասնելով Դոգորգանի հովտին, այժմ առանց հոգնելու կտորում են ուխտավորներին: Ռոբերտ Փարիզցին սպանվել է և նրան գլխատել են, գեղեցիկ երիտասարդ Վիլիելմը ևս՝ Բոհեմունդի քոռոջ տղան, մահացու խոցվել է ու խոցահարության կարիք ունի, ահա թե ինչու դաշնակիցները օգնություն են խնդրում, մի հապաղեք ու արագացրեք ձեր բայլերը»...: 41/ Իմանալով իր եղբայրների նման աղետայի վիճակի և թուրքերի հանդգնության մասին՝ դուքսը հրամայեց բոլոր կողմերը շեփոխներ փչել, կանգնել իր ուղեկիցներին, գեթ վերցնել, պարզել դրոշները և, ոչ մի պահ չհապաղելով, սլանալ ուխտավորներին օգնության: Եվ ահա անմիջապես, կարծես խնջույքի էին մեկնում, քրիստոնյաները գեթ վերցրին, հագան գրահները, գոտնորվեցին թերթով, դուրս հանեցին ու թամբեցին ձիերը, վերցրին վահանները, որից հետո 60.000 ասպետներ, ուղեկցվելով հետևակայիների ամբոխի կողմից, ելան ճամբարից: Օրն արդեն լիովին փայլում էր և արեգակը հիմնական լուսավորում էր, ընդ որում նրա ճառագայթները փայլում էին ոսկեգույն վահանների և երկաթյա զրահների վրա, իսկ նիզակների վրա ցցված ու թանկարժեք բարեղով զարդարված դրոշներն էլ փողփողում էին: Բոլորը խթանում էին արագընթաց ձիերին և ոչ-ոք չէր սպասում իր եղբորը կամ ընկերոջը, այլ, ինչպես կարող էր, շտապում էր քրիստոնյաներին օգնության, որպեսզի վրեժխնդրի լինի նրանց համար: Եվ այսպես, տեսնելով իրենց եղբայրների օգնության շտապող և ճակատամարտի ծարավից այրվող մեր ռազմիկներին, որոնք դրան գումարած էլ նաև պատված էին երկաթով ու առաջանում էին փողփողացող և փայլուն դրոշներով, թուրքերը դիմեցին փախուստի, ընդ որում, ազդված սարսափից ու թողնելով սպանությունները, նրանցից ոմանք փրկվելով ցրվեցին դաշտերով, իսկ այլք և ուղղվեցին դեպի միայն իրենց հայտնի արահետները: Սոլիմանը, սակայն, որն առաջնորդում էր մի ուժեղ ջոկատ, նահանգն լեռան գագաթը և, կապ առնելով այնտեղ, սկսեց պատրաստվել քրիստոնյաների հետ նոր ընդհարմանը...: 42/ Դուքս Գոտֆրիդը, իր տակ ունենալով արագընթաց նժույգ, իր 50 կողմնակիցների հետ առաջինը տեղ հասավ և, շարելով իր հետքերով եկող ժողովրդին, ոչ մի պահ չհապաղելով նետվեց լեռն ի վեր, որպեսզի ձեռնամարտի մեջ մտնի թուրքերի դեմ, իսկ սրանք էլ, անշարժ կանգնած մնալով լեռան գագաթին, պատրաստվեցին դիմադրության: Ի վերջո, ի մի բերելով բոլոր յուրայիններին, Գոտֆրիդը նետվեց թշնամու վրա՝ նրանց վրա ուղղելով նիզակը և յուրայիններին բարձրաձայն կոչ անելով անվախ հարձակվել: Այդ ժամանակ թուրքերն ու նրանց առաջնորդ Սոլիմանը, տեսնելով, որ դուքս Գոտֆրիդն ու նրա մարդիկ ճակատամարտի հարցով արիաբար համառում են, թողնեցին սանձերը և արագորեն հեռու փախան այդ լեռան վրայից: Գոտֆրիդը հետապնդեց սրանց 6 մղոն՝ ոմանց խոցելով թոքով, այլոց գերի վերցնելով և հարուստ ավար ձեռք գցելով, ինչպես նաև սրանց ձեռքից ազատելով պատանիներին, աղքիկներին ու այն ամենը, ինչ սրանք ձգտում էին տանել իրենց հետ: Այդ ժամանակ Գերհարդ Կերիզացին, որն իր հեղթին ևս հիմնական ձիով հետապնդում էր թշնամիներին, տեսավ այդ լեռան գագաթին սեփական ուժերին վստահ կանգ առած մի թուրք ու արիաբար նետվեց սրա վրա: Թուրքը, սակայն, նետի հարվածով ծակվելով նրա վահանը, Գերհարդին խոցեց երկիկով ու թոքի միջնահատվածում և, սպանված գետին տապալելով, տարավ նրա ձին: Իրենց հեղթին Դենեգաուի կոմս Բայրոնին՝ իր շոայությանը հայտնի մի այդ, ինչպես նաև Ռոբերտ Ֆլանդրիացին (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացի - Մ.Գ.) ևս թուրքերին փախուստի մատուցեց և, ցրվելով տարբեր կողմեր,

սկսեցին անվերջ ոգևորել յուրայիններին, որպեսզի նրանք առանց հանգստանալու հարվածեն ու ոչ-ոք չդադարի հետապնդել և կոտորել: Բայրուին Բուրգգին (**Երեւնայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բայրուին I Բուրգգին – Մ.Ֆ.**), Թովման, որ Փերիա ամրոցից էր, Ռայնոլդ Բովեգաին, Վալա Կալմոնտաին, Գոտֆրիդի որդի Գոթհարդը, Գաստա Բեռնանցին և Ռուդոլֆը, բոլորն էլ նույն եռանդով ճգնում էին ու, ինչպես բազարի ասպետներ, անդադար հետապնդում էին թուրքերին և իրենց հարվածներով ողնացնում էին նրանց: Ձիերի կողերը բարձրանում էին արագ շնչառությամբ և նրանցից ելնող գոլորշին ամպի նման տարածվում էր շրջակայքում: Թուրքերը ժամանակ առ ժամանակ, հույսները դրած իրենց մեծաբանականության վրա և կենտրոնացնելով ուժերը, բազարի դիմադրություն էին կազմակերպում ու օդը լցնում կարկտի նման թափվող նետերով, սակայն, հազիվ էին դրանք ցրվում, երբ մերոնք, հավատարիմ իրենց գործին և ձեռքերում սեղմած նիզակներ, վերսկսում էին հակառակորդին խոցելու գործը ու կրկին նրան մահվան գիրկն էին նետում՝ ի վերջո ստիպելով հաղթված և պաշտպանության ամեն մի հնարավորությունից զրկված թուրքերին փախչել լեռների կիրճերի վրայով ու միայն իրենց հայտնի արահետներով... /43/ Յաղթանակ տարած բրիտանականները տիրեցին այն ամենին, ինչ թուրքերը բերում էին իրենց հետ, բանգի, որպես պարգև այդ գործի, նրանք ձեռք գցեցին հաց, մեծաբանակ գինի, գովեշներ, ցլեր, ոչխարներ, ուղտեր, էշեր, ջորիներ ու ձիեր, սակայն դրանից զատ նաև՝ թանկարժեք ոսկի, անթիվ բանակի արծաթ ու վրաններ, որոնք պատված էին զարդարանքներով և զարմանալի վարպետության գործ էին: Եվ ահա ցնծալով հաջող ճակատամարտից՝ Բոհեմունդը ու մնացած բոլոր իշխանները, որոնց ես մինչ այս հիշատակել եմ և որոնք գործի հիմքն էին հանդիսանում, մեծագույն համաձայնության մեջ խորհրդի նստեցին ու որոշեցին, որ, սկսած այդ օրվանից, միասնաբար հավաքեն ուստիքի բոլոր պաշարները և այն մեկ վայրում կուտակեն, ինչն էլ արվեց համաձայն նրանց որոշման: Այդ ճակատամարտի ժամանակ, մինչ թուրքերը փախչում էին, բրիտանացի մի բանի ասպետներ զոհվեցին նետերից, իսկ թուրքերը, ինչպես պատմում էին, կորցրին 3.000 հոգի: Նման դաժան ճակատամարտից հետո Բրիտանիայի ղեկավարները երեք օր հանգստացան գետի ափին, որպեսզի վերականգնեն իրենց մարմինների հոգևած անդամները և սնվեն ավարով, որը առատորեն թողել էին թուրքերը: Այնտեղ գտնվող եպիսկոպոսները, բաժանաները և վանականները հողին հանձնեցին սպանվածների մարմինները և, երգելով օրհներգեր, նրանց հողիները հանձնեցին մեր Տեր Հիսուս Բրիտանիայի: Այդ ընթացքում Սոլիմանը, հաղթված և հազիվ փրկված, անցավ Ռոմանիայի լեռները և, այլևս հույս չունենալով հետ բերել Նիկիան, սկսեց դառնալիս ողբալ իր կնոջ, երեխաների ու բոլոր նրանց համար, ում մինչ այդ զաւլերի թրերի հարվածներից կորցրել էր Նիկիայի դաշտերում, ինչպես նաև նրանց, որոնց վերցնել կորցրեց Գորգոնայի հովտում՝ գերվածներին և մարտի ժամանակ ընկածներին» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 38-43):

«Այսպես վերջացավ Նիկիայի պաշարումը, որից հետո բրիտանականները հասան մի կամրջի և այնտեղ դրեցին իրենց վրանները: Այստեղ նրանք մնացին երկու օր, իսկ երրորդ օրը ուխտավորները արդեն լուսաբացին ոտքի ելան, որից հետո առաջ ընթացան, իսկ երեկոյան տեղավորվեցին հանգստի: Այսպես նրանք վարվեցին նաև հետագա երկու օրերի օրվա վերջերին...: Այդ ժամանակ էր, որ թուրքերը, հավաքվելով մեծ բանակությամբ, ինչպես ավագը ծովի ափին, ելան Բոհեմունդի (**Տերնստի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերնստագու – Մ.Ֆ.**) դեմ, որը իր հետ եղած բրիտանականներով առաջ էր անցել: Թուրքերը, որոնց առաջնորդը Ղալիսանուն էր (**Ղալիսանունների Եվրոպայի Տիրի Ամիր Ղալին – Մ.Ֆ.**), նպատակ ունեին ողնացնել բրիտանականներին և վրեժխնդր լինել Նիկիայի համար՝ միաժամանակ նաև խլելով ուխտավորների ունեցվածքը: Թուրքերի հավաքած բանակում թուրքերից բացի կային նաև սարակիստներ, պարսիկներ և աղալաններ, իսկ նրանց ընդհանուր թիվը հասնում էր 360.000-ի, ընդ որում արանց գումարվում էին նաև արաբներ, որոնք ևս իրենց մասնակցությունն էին բերում այս գործին: Եվ այսպես թշնամիները առաջացան և առաջին հարվածը հասցվեց Բոհեմունդին, որի արդյունքում շատերը սրահար եղան ու տապալկվեցին, իսկ ինքն էլ, չնայած բազաբար մարտի մեջ մտավ, սակայն հայտնվեց վտանգավոր դրության մեջ: Այդ ժամանակ, ահա, Բոհեմունդը, հետևելով խելացի խորհուրդների, մարդ ուղարկեց մյուս առաջնորդների մոտ և նրանցից օգնություն խնդրեց: Մյուս առաջնորդներն իրենց ուժերով այլևս ել հեռու չէին և շտապեցին Բոհեմունդին օգնության: Նրանք, կարգի գցելով վրանների գործով զբաղված հետևակայիներին, մնացած ուժերով առաջ անցան՝ արանց էլ հանձնարարելով պատրաստ լինելուն պես հետևել իրենց: Այդ ընթացքում թուրքերն ու նրանց կողմակիցները շարունակում էին կատաղի հարձակումները բրիտանականների վրա և նրանց փնտրել ամեն պահ ծանրացնում էին, ընդ որում ոչ մի տեղ մարդիկ փրկություն չէին գտնում հակառակորդից և նրանց արյունը գետի նման հոսում էր: Պետք է նշել, սակայն, որ սրա հետ միասին էլ ֆրանկներն իրենք անվերջ մաքառում էին, հետ չպարտում թշնամիներին և ոչ մի պահ սրերը պատյանը չէին դնում՝ սպասելով դաշնակիցների: Այսպես շարունակվեց առավոտվա ժամից մինչև երեկոյան ժամը ինը, ընդ որում այդ գործում անփոխարինելի եղան նաև կանաչ, որոնք արագորեն ջուր էին մատակարարում հոգևած ռազմականներին և ոգևորում նրանց: Ի վերջո, սակայն, բրիտանականների ուժերը սկսեցին սպառվել, իսկ նրանց ճանքարն էլ արդեն գրավվելու վրա էր: Սկսում էր տեղի տալ նաև Բոհեմունդի ջոկատը, որը արդեն կասկածում էր այդ ճակատամարտի հաջող ելքի վրա: Ահա հենց այդ ժամանակ էր, որ տեղ հասավ Գոտֆրիդը (**Ներթին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույոնացին – Մ.Ֆ.**) պապի ներկայացուցիչների և այլոց հետ միասին, որը եռանդով մտավ մարտի մեջ: Այդ ժամանակ մեծ ուրախությամբ լցվեցին բրիտանականների տիրած տարածքը և նրանք գնացին հակառակորդի վրա: Արդյունքում լեռներն ու դաշտերը պատած թշնամիները հետ շարտվեցին, սրահար եղան և մահվան գիրկը հասցվեցին, ընդ որում եպիսկոպոս Պյուլին մեծաբանակ բանակով անցավ հակառակորդի թիկունք, իսկ Եվստաթիոսը (**Բուլոնի կոմս Էստաթ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**), Բայրուինը (**Երեւնայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բայրուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**) և կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) գործում էին թեմքում: Իր հերթին Գոտֆրիդի հետ միասին գործում էին Հյուգո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Հյուգո Մեծին – Մ.Ֆ.**) և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**)՝ բոլորն իրենց մարդկանցով: Այդ ընթացքում Լորմանդիայի տիրակալ Ռոբերտը (**Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացին – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Ստեփան Ծարտրացին, Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերնստագու – Մ.Ֆ.**) և Բոհեմունդը ճակատում էին ամենաառջևում: Այս ամենի արդյունքում հեթանոսները, շփոթված այս միաժամանակյա հարձակումից, թիկունք դարձրին հակառակորդից ու դիմեցին փախուստի դեպի հետ: Այդ ժամանակ, ահա, բրիտանականները հետապնդեցին նրանց և իսկական ջարդ տվեցին, ընդ որում հազիվ թեքը փրկվեցին, իսկ հազարավոր բարբարոսներ էլ հենց այդտեղ սպանված մնացին, բանգի բրիտանականները անչափ զայրացած էին մինչ այդ տեղի ունեցած պատճառով և ոչ-ոքի չէին խնայում» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 7):

«Նիկիայի գրավումից հետո նրանց ողջ բանակը, որը կազմում էր ավելի քան 300.000 ռազմիկ, ճանապարհ ընկավ: Եվ այսպես, չնայած բրիտանականների բանակն այլևս մեծաբանակ էր, որ ի վիճակի էր տիրել ողջ Ռոմանիային, խմելով այնտեղի բոլոր քրդեր և ուստելով այնտեղ աճող ամեն ինչ, բայց Աստված նրանց համար այնպիսի մի առատություն ապահովեց, որ ոչխարը վաճառվում էր մեկ դրամով, իսկ գովեշն էլ 12 պեննիով կամ դրանից էլ եւս: Բացի այդ, չնայած սարակիստների իշխանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիթ-Արսլանին – Մ.Ֆ.**) ելավ նրանց դեմ, սակայն Աստծո կամքով նրանք հեշտությամբ հաղթեցին ու հաղթահարեցին նրան...: Այնուհետև, առաջանալով Կոնստանդինի թագավորությունով, որը հարուստ էր բոլոր առումներով, նրանք հասան Ռուսական ծովին: Դրանից հետո, ինչպես հայտնում է կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Ֆ.**) ուղարկած նամակը, նրանք այնպիսի մի առատության հանդիպեցին, որ ոչխարը վաճառվում էր մեկ դրամով, իսկ ցուլն արժեք սիկել: Բացի այդ նամակում ասվում էր նաև, որ այդ ընթացքում սարակիստների իշխանները չէին ելնում բրիտանականների դեմ և Աստծո կամքով հեշտությամբ ցրվում ու ոտնակոխ էին լինում» (Էբհարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Հեթանոսների դեմ Ռոմանիայում տրված չորրորդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ հուլիսի 1-ին ու այստեղ ևս թուրքերը պարտվեցին (**հեղինակը սխալմամբ այս իրադարձությունը տեղադրում է 1098 թվականին, այն դեպքում, երբ խոսքն ակնհայտորեն 1097 թ-ի Դորիլեմի ճակատամարտի մասին է – Մ.Ֆ.**)» (Չիգերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Բրիտանականների բանակը Նիկիայի մոտ մնաց 7 շաբաթ և երեք օր, որից հետո ելավ և ուղղություն բռնեց դեպի Անտիոք: Դրանից հետո երրորդ օրը բանակը բաժանվեց երկու մասի, որոնցից մեկի գլուխ կանգնեցին Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտը (**Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացին – Մ.Ֆ.**), Բոհեմունդը (**Տերնստի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերնստագու – Մ.Ֆ.**), Ռիչարդ Պրինցիպալոսը (**Երեւնայի կոմսության ապագա ինսանակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին – Մ.Ֆ.**), Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերնստագու – Մ.Ֆ.**), Էլբերտը Պուսիեն, Ահարդ Մոնտեմերլոն և այլք: Այդ ժամանակ հավաքվեցին 360.000 պարզաներ, որոնց այժմ կոչում են պարսիկներ, իսկ նրանց հետ էլ նաև՝ պավլիկյաններ, մարեր, կիլիկիացիներ, սարակիստներ և այլ ժողովուրդներ, բացառությամբ արաբների, որոնց այդ երկրի տիրակալը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիթ-Արսլանին – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց թշնամիների վրա: Թուրքերը, պարսիկները և մարերը հիմնալի աղեղնավորներ էին, կիլիկիացիները և աղուկարները՝ տեգավորներ, սարակիստներն ու արաբները հիմնալի կերպով գործում էին նիզակներով, իսկ պավլիկյաններն էլ՝ երկաթյա գավազաններով ու թերթով, այնպես որ սրանք անչափ սարսափելի էին և մեծ վտանգ էին ներկայացնում բրիտանականների համար, ընդ որում բրիտանականները Նոմյազները, ահաբեկվելով սարակիստների աղաղակներից, նրանց շեփորների ու ծնծորանների ծայրերից, որոսր եկան կառավարումից և դադարեցին ելթարվելու խթանների: Այս խառնաշփոթ մեջ մեր մարդիկ իրենց կորցրին, իսկ շատ բրիտանականներ էլ սկսեցին մտածել փախուստի մասին: Եվ ահա շատերն այն է արդեն թիկունք էին դարձնում, երբ Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտը նրանց մոտեցավ և աղաղակեց. «Ո՛ր, այդ ո՛ր եք փախչում, մեկ է, թուրքերի Նոմյազներն ավելի արագ են, քան մերը, իսկ այդ պարագայում փախուստը ձեզ չի փրկի: Այդ ավելի լավ է կանգ

առնել, որ այստեղ կամ հաղթել, կամ մեռնել, իսկ եթե համաձայն եք ինձ հետ, ապա հետևեք ինձ»։ Այս ասելով Ռոբերտը հարձակվեց անհավատների առաջնորդի վրա և Նիզակով այնպիսի ուժով հարվածեց նրան, որ խոցեց վահանը ու հասավ մարմին, իսկ հետո նույն կերպ վարվեց թշնամիներից ևս երկուսի հետ։ Այդ ժամանակ դաժանացած սկսեցին մարտնչել նաև Տանկերդը, բաջարի Բոհեմունդը, ինչպես նաև Ռիչարդ Պրինցիպատոն **(Եղեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին – Մ.3.)** ու Ռոբերտ Անաս, որոնք ամենաբաջարի ապստեղների թվին էին պատկանում, և չհապաղեցին հարվածների հեղեղ թափել թշնամիների վրա։ Այսպիսով՝ բրիտանական արհուրյան ձեռք բերեցին և վերսկսեցին մարտը, որը տևեց երկար ու համար ընդլայն ստացավ։ Եվ այսպես, մինչև մարտն այս կերպ փոթորկվում էր, 20 ասպետների հետ միասին մեծ արագությամբ տեղ հասան Յուզո Մեծն **(Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուզո Մեծը – Մ.3.)** ու Անսելմ Ռիբեմունցին, բանգի նրանք առաջ էին անցել այն մյուս բանակից։ Այս թարմ աջակցությունը ծանր հարված էր անհավատների համար, քնդ որում Յուզոյի Նիզակը փայլում էր կայծակի նման, իսկ Անսելմի թուրն էլ կարծես հրեղեն լիներ։ Այնուհանդերձ մեր իշխաններից երկուսն ընկան, իսկ արարքներն էլ, որ տեղ էին հասել, զբաղեցրին թշնամիների կողմից ընկածների տեղը։ Մեր երկու սպանվածներից մեկը Տանկերդի եղբայր Վիլյամն էր, որը, մարտնչելով սարակինոսների գլխավորի դեմ, նրանից Նիզակի հարված ստացավ, իսկ երկրորդը Գոտֆրիդ Մոն-Սկաբեդուսն էր, ինչպես նրան կոչում էին արարքները, որը խոցվեց նետի հարվածից, բանգի սա ծակել ու անցել էր ոչ միայն գրասի, այլև դրա տակից հագած բաժկունը։ Մարտը ձգվեց մինչև օրվա իններորդ ժամը, երբ մեր առաջին այն բանակից շատերն ընկան, քնդ որում նրանք լրիվ կկորչին, եթե տեղ չհասներ մյուս բանակը։ Վերջին, սակայն, տեղ հասավ ու հարվածեց անհավատներին։ Այդ ժամանակ Գոտֆրիդը կանգնած էր այս բանակի առաջապահի վրա, երկու Բալդուինները **(Եղեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին և Եղեսիայի կոմսության ապագա կոմս, երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.3.)** գլխավորում էին աջ, իսկ կոմս Ստեփանն **(Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.3.)** ու Օսֆարդ Նիլսենն էլ մյուս թևը։ Եվ ահա Բալդուինը, մոտենալով որոշ տարածություն, մարտի ուղղեց իր մարդկանց, իսկ Ստեփանն ու Ֆլանդրիայի տերն էլ **(Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.3.)** նույն կերպ վարվեցին իրենց եղբայրների հետ մյուս թևում։ Այդ ժամանակ մեր հետևակայիններն ու ասպետները մեծ վճռականությամբ մարտի մեջ մտան, սակայն թշնամիները դեռևս դիմադրում էին և լի էին վճռականությամբ, սակայն, այն բանից հետո, երբ իր զինված մարդկանց հետ բլրի գագաթին երևաց եպիսկոպոս Պյուլին, նրանք ի վերջո տեղի տվեցին և Սուլեյման անունով իրենց իշխանի գլխավորությամբ դիմեցին փախուստի։ Այս հաղթանակը, որը ձեռք բերվեց շատ մահերի գնով, բրիտանական բանակին մեծ ավար պարգևեց, իսկ այն տեղի ունեցավ հենց հուլիս ամսվա սկզբին» (Ֆեմրիի Յանտիկստոնցի «Անգլերի պատմությունը», գիրք 7)։

«Երբ այս գործն ավարտվեց և ուխտավորներն առաջ անցան, ողջ Ռոմանիայի տիրակալ Սուլեյմանի **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլանը – Մ.3.)** գլխավորությամբ գործող թշնամիները ելան, որպեսզի հարվածեն բրիտանական բանակին, քնդ որում, երբ այս տիրակալը հավաքեց իր ուժերը, պարզվեց, որ այնտեղ առկա են 360.000 աղետնալորներ։ Սրանք անակնկալ հարվածեցին մեր մարդկանց, որոնք չէին սպասում նման թշնամական գործողության, և ահա բրիտանականները, ընկնելով նետերի հեղեղի տակ, սարսափած հետ բաշկվեցին։ Այդ ժամանակ պատահաբար այնպես ստացվեց, որ դուքս Գոտֆրիդը **(Նեթին Լոթարինգայի դուքս, երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.3.)**, Յուզո Մեծը **(Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուզո Մեծը – Մ.3.)** և Ռայմոնդ **(Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.3.)** առաջանում էին մեկ այլ ճանապարհով, որպեսզի ավելի լայն չափով կարողանան թալանել թշնամական երկիրը ու իրենց համար պարենամթերք ձեռք բերեն։ Եվ ահա Նորմանդացին **(Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.3.)**, որ զգացել էր վտանգի մեծությունը, արագընթաց սուրհակները ուղարկեց Գոտֆրիդի մոտ և հայտնեց, թե ինչ վտանգավոր դրության մեջ են հայտնվել իրենք։ Արդյունքում Գոտֆրիդը առանց մի պահ իսկ կորցնելու շուռ եկավ թշնամիների վրա, որպեսզի փրկի վտանգի մեջ հայտնված յուրախյիններին։ Այդ ժամանակ թշնամիները արդեն հասել էին նրան, որ առանց որևէ խտրականության սպանում էին վրաններում գտնվող և դիմադրության անսպասարտ մարդկանց, իսկ օդը լցված էր աղերսներով ու աղոթքներով։ Հարկ է նշել նաև, որ հաճախ թշնամիները նետերն արձակում էին առանց կոնկրետ նշանառության, ուղղակի արձակելով օդի մեջ, սակայն այդ պարագայում էլ չէին վրիպում, բանի որ հարվածում էին խիտ շարքերին։ Այդ ժամանակ համեմատաբար քիչ կորուստներ կրեցին միայն նրանք, որոնք թաքնվեցին խիտ թավուտներում, բանի որ թուրքերի նետերն այստեղ նրանց դժվար էին հասնում և դրանք չէին կարողանում պանսալ այդ ուղղությամբ։ Ի վերջո, սակայն, իր առաջնորդների գլխավորությամբ տեղ հասավ բրիտանականների մյուս բանակի առաջապահը և, աղաղակելով. «Այդպես է Աստծո կամքը», հարված հասցրեց հակառակորդի ցրված շարքերին՝ միաժամանակ ազդանշան տալով արդեն իսկ տեղում գտնվող յուրախյիններին, որ սրանք իրենց հերթին թիկունքային հարված հասցեն։ Եվ ահա թուրքերը, հնարավորություն չունենալով կիրառել հեռամարտի իրենց սիրելի մարտավարությունը, գետին նետեցին աղեղները և երեք օր շարունակ փախան, թեև նրանց որևէ հետապնդող չկար» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2)։

«/85/ Սուլեյմանը **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլանը – Մ.3.)**, գալով սուլթանի **(Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համաիշխան սուլթան Բերքիարուխ – Մ.3.)** մոտ, խորը վշտահար տեսքով տեղավորվեց նրա կողքին, իսկ երբ սուլթանը հարցրեց. «Ինչպե՞ս են գործերդ», պատասխանեց. «Մենք լրիվ կորած ենք, բանի որ ֆրանկ ասպետները տիրել են Նիկիային, իսկ եթե դուք չողորմաբ մեզ ու չօգնեք, ապա մեր ձեռքերում մի ակոր հող իսկ չի մնա, միայն դուք կարող եք օգնել մեզ հետ բերել կորցրածը»։ «Պետք չէ վշտանալ», - այդ ժամանակ պատասխանեց սուլթանը. - «Կաղը ես կհավաքեմ 100.000 թուրք ռազմիկների և դրանք ձեր տղամարդկության տակ կդնեն»։ Այս խոսքերը լսելով Սուլեյմանն ընկավ սուլթանի ոտքերը, իսկ սուլթանն էլ, որպես իր լավ վերաբերմունքի նշան, օգնեց նրան ոտքի ելնել։ Եվ ահա սուլթանը հրամայեց բերել ոսկեօծ ջորիներ ու դրանք նվիրել Սուլեյմանին, որից հետո, ինչպես պետք է, հյուրասիրեց նրան... /86/ Սուլթանը հեռացավ, որից հետո իր նվիրված հետախույզներից մեկը ներկայացավ Սուլեյմանին և, այնպես, որ ոչ-ոք չլի, նրա ականքին շնչաց. «Թող Մուհամմեդն օրինի բեզ, իմ տեր ու իշխան, բանգի հաջողությունը այս պահին բեզ հետ է, բանի որ դուք կարող ես ֆրանկների գտնել Գուրիհենի հովտում»։ Լսելով այդ՝ Սուլեյմանը Նորհակալություն հայտնեց Մուհամմեդին, որից հետո երդվեց իր իշխանությանը և հավատքով, որ իր փայլատակող թոքով այնպիսի մի վրեժ պետք է լուծի ֆրանկներից, որ սրանք խորապես զղջան Նիկիային տիրելու համար։ /87/ Եվ ահա Սուլեյմանը կանչեց Դահերին, Թորթանին, Ռիկենտին, Բարդիֆին, իր որդի Թունիբանին, Զորսուլթ Տվերիացուն, Սուլեյմին ու Կիկկանաթին, որոնց ասաց. «Հրամայում եմ ձեզ ձևավորել բանակի շարժական ուժեր։ Ձեզ օգնական վերցրեք 50.000 ծառաների ու պարսիկների, սակայն Մուհամմեդի աջակցությամբ զգույշ գործեք, որպեսզի բաջարի ֆրանկ ասպետները համարձեղ դարձանալով հարձակով չգործեն ձեզ վրա, մինչև դուք վերջնականապես դիվերսիոն չլինի, իսկ երբ կհանդիպեք Բոհեմունդին **(Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.3.)** ու Տանկերդ Ապուլիացուն **(Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացուն – Մ.3.)**, ապա, ով իմ ուժեր և ազնվագարմ իշխաններ, ոչ մի պարագայում մի սպանեք նրանց, այլ ողջ-առողջ բերեք ինձ մոտ, որպեսզի ես կարողանամ ինչպես պետք է վրեժ լուծել իմ որդի Հիսդենտի համար»։ «Ըն գանկությունը մեզ հրաման», - պատասխանեցին թուրքերը, որից հետո ոտքի ելան ու մեկնեցին, թող կործանի նրանց Աստված։ /88/ Այսպիսով՝ թուրքերի առաջապահը ոտքի ելավ ու շարժվեց, սակայն Սուլեյմանը խռովահոյգ սրտով առժամանակ մնաց այնտեղ...։ Այդ ընթացքում 50.000 թուրքեր կազմող առաջապահ ուժերի հետևից մեկնեցին նաև 40.000 թուրքեր։ Իսկ այժմ եկեք ուշադրությունը բևեռնեք ֆրանկների վրա և տեսնեք, թե ինչ արեցին նրանք... /89/ Եվ այսպես, զրավելով Նիկիան ու փշրելով Սուլեյմանի պաշտպանությունը, ֆրանկները իրենց աղբառ ունեցվածքը բարձեցին բեռնակիր անասունների վրա և պատրաստվեցին, ուշադրություն չգրավելով, առաջանալ հիմնական ճանապարհով, թեև հետո հարվածների տակ ընկան, որի նմանը առաջ երբեք չէր եղել։ Ով աստված, ինչպես նրանք այդ ժամանակ տուժվեցին իրենց վրա շարժված հեթանոս վախկոտներից, նկարագրել չի լինի։ Իրոք, երբ ուխտավորները հասան Գուրիհենի հովիտ, անմիջապես էլ սրընթաց կերպով նրանց վրա եկավ Սուլեյմանը և հարվածեց իր ձեռքի տակ գտնվող 100.000 թուրքերի ուժով, որոնք բարձր աղաղակ էին բարձրացրել։ Թող երկիսը ոչնչացնի դրանք։ /90/ Եվ ահա մեր երիտասարդ ֆրանկ կալվածատերները իրենց նժույգների ու բեռնակիր անասունների հետ հանգիստ ընթանում էին, իսկ հետո էլ կանգ էին առել և, որպեսզի փրկվեց չոգի, փայլուն դնելով էին զբաղված, սակայն ի՞նչ իմանալին նրանք, թե ինչ է սպասում իրենց շատ մոտ ապագայում։ Իրոք, Բոհեմունդ Սիցիլիացին որոշել էր թողնել հիմնական բանակը և տեսնել, թե չի՞ կարող արդյոք ինքը սեփական ուժերով որևէ բանի տիրել, սակայն փոխադրել նա մի անակնկալ ճակատամարտի հանդիպել, ինչին չէր սպասում։ Իրոք, արդեն երեկոյան վիճակը սարսափելի էր և մարդիկ ի վիճակի չէին հետագա դիմադրությունը ցույց տալ նույնպիսի երբևէ առկա ողջ ուժով ու ամեն ինչ կորած կլիներ, եթե վերջին պահին օգնական չհասներ Գոտֆրիդը **(Նեթին Լոթարինգայի դուքս, երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.3.)** և չփրկեր Բոհեմունդի ու նրա մարդկանց կյանքները։ /91/ Եվ այսպես, Բոհեմունդի բանակը ուրախ և ձգտելով Աստծուն ընթանում էր հարթ ու հավասար հովտով, սակայն, այն բանից հետո, երբ այն հասավ մի կամարակապ կամրջի, որտեղից գետը տարածվում էր առաջ, Բոհեմունդը իր հայրենակիցներ Նորմանդիայի կոմսի **(Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.3.)** և կոմս Ռոտուրա Պերդի հետ միասին առաջ անցան, որպեսզի գտնեն Գուրիհենի հովիտը։ /92/ Այդ ժամանակ Բուլոնի դուքսը, որը առաջնորդում էր մեր բանակը Մեր մեղքերը քավողի գերեզմանի ուղղությամբ, նրանց հետ էր, սակայն հետո նրանք ավելի կարճ ճանապարհով առաջացան ու ճամբար զարկեցին։ Այժմ, ահա, ես կպատմեմ այն մասին, թե ինչպես գործը սխալ գնաց և վատ ընթացք ստացավ։ Եվ ահա թուրքերը մինչև ամիսն ընկնելը ամենայն արագությամբ հարձակում գործեցին Բոհեմունդի վրա։ Այդ

ժամանակ էր, որ Ռիկենտեն ասաց. «Ով իշխաններ, ֆրանկների բանակը ցրված է ու անպաշտպան»: Եվ այսպես, հետևելով այս կոչին, անօրեն հեթանոսները անմիջապես մոտեցան քրիստոնյաներին և ողջ ուժով անցան հարձակման: Առաջին հարվածը հասցվեց սայլերի վրա գտնվող կանանց, ընդ որում, նրանցից շատ շատերը գերի ընկան, հատկապես երիտասարդներից ու գեղեցիկներից, որոնց թամբերի վրա հեռու տարան, իսկ այլոց էլ խոցեցին կրծքից ու սրահար արեցին: Իրենց մայրերի հետ միասին մահանում էին երեխաները, այլ փոքրիկներ լաց էին լինում իրենց մայրերի կրծքի վրա կամ արդեն լռել էին մահացած մայրերի վրա պառկած, իրոք ցավալի մի տեսարան էր, բանգի սրանք պետք է ապրեին փոքրիկների թագավորությունում: /93/ Այդ ժամանակ Ռիկենտը ասաց Թերվակաստին ու գովեց նրան. «Մենք հաջող հարձակում իրականացրինք ֆրանկ ասպետների վրա, սակայն եկե՛ք նույնն անե՛ք նաև Բոհեմունդի ու Տանկրեդ Ապուլիացու հետ և, գործի դնելով հատու սրերը, սրանց բռնե՛ք ու տանե՛ք սուլթանի մոտ, որպես մի իսկական նվեր»: Եվ ահա սարսկինուսներն ու պարսիկները, ոգևորված այդ խոսքերից, կրկին եկան քրիստոնյաների վրա և այդ անգամ ասպետեցին արդեն մեր 40 ասպետների: Բոհեմունդը, շատ անհանգստացած տեսածից, ասաց. «Ով իշխաններ և ազնվագարմ արյոր, այդ անհավատները անակնկալ հարձակում են գործել մեզ վրա, եկե՛ք պատասխան տանք»: Այս խոսքերի վրա բաջարի ասպետները սլացան թշնամու ուղղությամբ և, այն է, պատրաստվում էին արդեն ինչպես պետքն է ջարդ տալ նրան, երբ այլ հեթանոսների հետ միասին հովտին մոտեցավ Սուլթանը: /94/ «Ով իշխաններ և ազնվագարմ արյոր», - ասաց Սուլթանը. - «Ես ներքևում ֆրանկների եմ տեսնում, որոնք մարտի են գալիս մեզ վրա, ես լսում եմ հղկված թրերի շայյուն, արդ եկե՛ք օգնության հասնե՛ք մեր մարդկանց»: Այս խոսքերից հետո այդ ստոր անհավատները առաջ ցցած նիզակներով սլացան քրիստոնյաների վրա և սկսեցին կոտորած: Արդյունքում մեր ասպետներից 20 հոգի գլխատվեցին, սակայն այդ ընթացքում Տանկրեդը շարունակում էր կատարողներն ամրափակել: Եվ ահա Բոհեմունդը, որ տեսավ, թե ինչպես են իր ուժերը աստիճանաբար թուլանում, հարձակվեց Թորբանի վրա և, թրով հարվածելով ու ճեղքելով սրա օղազրահը, որից ոչ մի օգուտ չեղավ, թրի շեղբը ուղիղ նրա սիրտը խրեց, բանգի սա մի աստանայական հակառակորդ էր, որը մահ էր սպիռում իր նիզակով: /95/ Այժմ պատկերացրե՛ք մարտի մեջ գտնվող իշխան Տանկրեդի եղբորը, որը հայտնի էր Վիլյամ անունով: Սա, որ դեռ երիտասարդ էր ու վերջերս էր ասպետի կոչման արժանացել, չկարողացավ իրեն զսպել և անհամբեր կերպով մարտի նետվեց: Եվ ահա ես շուր տվեց նժույգը և մարտի թողնալու համար լռեցի Օրթայի դեմ՝ հարվածելով վերջինիս նիզակով: Հարվածն այնքան ուժեղ եղավ, որ հակառակորդի սրտի կեսը կրծքից դուրս թռավ ու հարվածի ուժով նա ինքն էլ դուրս թռավ թամբից և փռվեց մարտի դաշտում: Դրանից հետո Վիլյամը հարվածեց Դահերի կրծքին այնպիսի մի ուժով, որ սա ևս մահացած գետնին փռվեց: Հետո, երբ նիզակը կոտրվեց, Վիլյամը դուրս բաշեց հատու թուրը և այլանդակեց ու այն աշխարհն ուղարկեց Վիլտրին ու Բարոֆին՝ գետին տապալելով վերջինիս դրոշը: /96/ Այդ ժամանակ մարտի դաշտում մի իսկական խառնարկառ անաչացավ, սակայն Վիլյամը, նույն հաջողությամբ գործելով թրով ու ասելով. «Ով Աստված, իմ Տեր ու Հայր, որ ամեն ինչի տիրակալն ես, ես իմ հոգին ու մարմինը քո Սուրբ Հոգուն եմ տալիս», մի հզոր հարված իջեցրեց Զորսույթ Տվերիացու գլխին ու ցրեց սրա գանգը, այնպես որ այս անհավատ արքան անմիջապես հոգին փչեց: «Իմ հիանալի եղբորդդի», - այդ ժամանակ գոչեց Սուլթանը. - «Ես կխեղագարվեմ վշտից, եթե վրեժխնդիր չլինեմ քեզ համար», որից հետո խթանեց նժույգը և ցանկացավ մարտի նետվել, սակայն հենց այդ պահին էլ տեսավ, որ դարակից դուրս է գալիս Ռոբերտ Ռոմանուացին: /97/ Այսպիսով՝ Նորմաններն ընկան այս ստոր բարբարոսների վրա և դուք միայն պատկերացրե՛ք, թե ինչ հիանալի մարտ եղավ, մինչ Վիլյամը շարունակում էր նախկինի պես ջարդել բարբարոսներին: Եվ ահա Վիլյամը հարձակվեց նաև Ռիկենտի վրա և նրան փորից խոցեց նիզակով, որից հետո իր ձեռքով սպանեց: Այդ ժամանակ Սալադինի թուրքերը մեծապես ցնցվեցին, երբ տեսան, թե ինչ վիճակում է մարտը, որից հետո իրենց վայրենի ձեզվով ինչ-որ բան գոչեցին սեփական տիրոջ սպանության մասին: Այդ ժամանակ Սուլթանը 500 արքայազնություններ տեղավորեց լճան վրա և հրամայեց հարվածել այդ ասպետին, որը մեծ վնաս էր հասցնում իր ուժերին: Եվ ահա Վիլյամը, հայացք գցելով մարտի դաշտին, անհաստատացած գոչեց. «Տանկրեդ, ո՞րն ես քո դրոշակակիրները, այս մարդիկ ինձ վրա են գալիս», որից հետո վերցրեց նիզակն ու, հարձակվելով դաշտով ընթացող Թոմիսթասի վրա, փորից նիզակահար արեց նրան և մեռած գետին տապալեց: Այս հերթական կորուստը տեսնելով՝ Սուլթանը վշտից ուղղակի սպանվեց: «Ով Մուհամմեդ, վերականգիր արդարությունը նրա նկատմամբ, որ չի խոնարհվում քեզ, խնդրում եմ, խնդրում եմ, լուծի՛ր նրանցից, ովքեր զրկեցին ինձ որդուն», - գոչեց նա, որից հետո, կատարողներն առաջ գալով իր կարողացելու նժույգի վրա, սպանեց երեք տասնեկուսի ու գետին տապալեց նրանց ձիերի վրայից: Իր հերթին Բոհեմունդը, երբ տեսավ այդ, ծածկանեց սեփական դրոշը և մեկ ակնթարթում 1.000 թուրքեր մահացած գետին տապալեցին: Այդ ժամանակ, սակայն, երիտասարդ Վիլյամն արդեն այնքան վերքեր էր ստացել, որ առողջանալու որևէ հույս ունենալ արդեն չէր կարող, իսկ Տանկրեդն էլ, որ կոտորելով թշնամիներին արդեն գրեթե հասել էր նրան, ոչինչ չկարողացավ անել: Տանկրեդը, թեև ի վերջո հասավ Վիլյամին ու բռնեց նրան, բայց այդպես էլ չկարողացավ ազատել մահվան ճիրաններից: /98/ Իսկ այժմ լսե՛ք, թե ինչ արեցին պարսիկներն ու թուրքերը: Եվ այսպես այս անհավատները, գլխատելով Բոհեմունդի ասպետներից 50 հոգու, կտրեցին սրանց վզերը ծնոսներից ներքև: Այս ընթացքում մի սուրիանդակ առանց շուռն առնելու հասավ Գոտֆրիդի մոտ և Բուլոնի ազնվագարմ դքսին տեղեկացրեց տեղի ունեցածի մասին, ընդ որում, երբ Գոտֆրիդը սրան մի հարց տվեց, այս սուրիանդակը հուսահատորեն պատասխանեց. «Ով իմ տեր ու իշխանի ազնվագարմ որդի, քո պարտքն է ուղիղ ելնել և օգնել նրանց, որոնք այս պահին ստոժվում են Աստծո գրեթեմանի ու նրա նկատմամբ տածած սիրո պատճառով, դու պետք է օգնես Բոհեմունդին ու նրա ուղեկից Տանկրեդին»: Այդ ժամանակ Բուլոնի դուքսը մեծ անհանգստությամբ պատվեց, իսկ եպիսկոպոս Լե-Պյույին էլ ոտքի հանեց իր մարդկանց: Եվ ահա ինչեցին 3.000 եղբերակներ և դրանք նշան հանդիսացան ֆրանկների, Նորմանների, բրետոնցիների, գերմանացիների ու ֆրիզների համար, որ սրանք ցատկեն նժույգների վրա և արագ երթով օգնության հասնեն Տանկրեդին: /99/ Մի հիանալի ու պարզ օր էր, սակայն արեգակն արդեն բարձր փայլում էր երկնքում և շատ շոգ էր: Ռազմիկները, այդ թվում նաև Տանկրեդը, շատ էին տանջվում ծարավից և հոգնել էին: Այդ ժամանակ կանաչ օգնության եկան նրանց, ընդ որում, զգալի թվով կանաչյա ու աղջիկներ, թշուր թշուր թեքեր, սկսեցին ռազմիկներին ամենատարբեր անոթներով ջուր մատակարարել: Կենարար ջուրը նոր ուժ հաղորդեց մարդկանց ու ցույց տվեց, որ օգնությունը մոտենում է: Եվ ահա քրիստոնյաները ի վերջո հարձակվեցին պարսիկների և նրանց ծառաների վրա՝ առաջ սլանալով դաշտերով ու իջնելով հարթավայրով դեպի ներքև: Այժմ Սուլթանն արդեն լիովին ջախջախվեց: /100/ Սուլթանն այն աստիճան տարված սեփական կաշին փրկելու հոգսով, որ ոչ մի ուշադրություն չէր դարձնում քրիստոնյան բանակի վրա, բանգի առջևում գտնվող ստոր անհավատների աղաղակներից արդեն իմացել էր, որ դուքս Գոտֆրիդը մոտենում է: Այդ ժամանակ պարսիկ անհավատները վերջնականապես խուճապի մատնվեցին, մանավանդ այն բանից հետո, երբ տեսան խիստ դեմքով առաջացող Ռայմունդին (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացուն - Մ.3.**), եպիսկոպոս Լե-Պյույին, Նորմանդիայի ժողովուրդին և Թաթիկոս Անթրին, որոնք, լրիվ երկարադեղնի մեջ, ելնելով կիրճից հարթավայր էին մտնում: Եվ ահա նոր այս ժամանակներից կատարի ուժով ընկան հեթանոսների վրա և այնպիսի մի ուժով հարվածեցին նրանց, որ այդ հարվածի արդյունքում ոչնչացրին 4.700 հոգու: «Վայ ինձ», - այդ ժամանակ ասաց Սուլթանը. - «Իմ աստվածը ելել է իմ դեմ, քրիստոնյաները տիրեցին իմ երկրին, կնոջս, երեխաներիս ու իմ հիանալի բաղաթին, էլ ի՞նչ ասեմ, նրանք լիովին հաղթեցին ինձ: Իմ ընտանիքը մահացած պառկած է Գուրիենի հովտում, ես գրկվել եմ իմ հարստության նույնիսկ վերջին նշույլից», - շարունակեց իր խոսքը նա և կորավ: Օրն ավարտվում էր և գիշեր էր իջնում, երբ թշնամին դանդաղ ու տառապալից սկսեց հեռանալ: Այդ ժամանակ Աստծո կողմից չընդունվողները վերջնականապես բաժնի հասան Աստծո բանակին, բանգի, երբ թուրքերը հասան մարգագետնում գտնվող իրենց ճամբարը, սուրբ Գևորգն ու սուրբ Դեմետրիոսը հարձակման անցան նրանց վրա և այնպիսի խուճապի մատնեցին, որ նրանք սկսեցին մեկը մյուսին սպանել՝ խելագար փախուստի ընթացքում իրար անթիվ հարվածներ հասցնելով: Եվ ահա թուրքերը լիակատար շփոթմունքի մեջ ցատկեցին նժույգների վրա և փախան՝ հետապնդվելով քրիստոնյաների կողմից, ընդ որում դա շարունակվեց յոթ ու կես լից: Իրոք, ֆրանկները, Դիուսը նրանց օգնական, Սուրբ Մարիամի Ռորուց ուժ ստանալով հետապնդում էին թշնամիներին, սակայն, ով Աստված, թուրքերն այնքան հարուստ ավար էին թողել իրենց հետևից՝ ամեն ինչով ի վրաններ, որ նկարագրել իսկ ինարավոր չէ: Արդյունքում Աստծու բանակը հիանալի կերպով կշտացավ թուրքերի ուսեղիքներով, որը մնացել էր վրաններում: /101/ Այնուհետև ազնվագարմ ասպետները տեղավորվեցին գիշերելու: Նույն գիշերն էլ հոգևորականները, բաժանաները և վանականները, հազնելով իրենց հանդերձները, սուրբ ջրով օրհնեցին զոհվածների մարմինները և թաղեցին դրանք» (Գրենդորու Դուալի «Ամսօրնի երգը», գլուխ 85-101):

«/13/ Բարոնների հրամանով ուխտավորների բանակը դրանից երեք օր անց, ավարտելով բոլոր նախապատրաստությունները և ազատվելով ամենայն ավերորդից, հունիսի 29-ին ելավ Նիկիայից: Նրանք երկու օր խաղաղ առաջացան, իսկ դրանից հետո էլ ճամբար դրեցին գետի մոտ տարածվող մի կամրջի մոտակայքում: Հաջորդ օրը, հենց լույսը բացվեց, նրանք անցան կամուրջը, որից հետո, կամ գիտակցաբար, կամ պատահաբար բաժանվեցին, երբ Բոհեմունդը (**Տերնտի իշխան, Ամսիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերնտացին - Մ.3.**), Նորմանդիայի դուքսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանացին - Մ.3.**), Բլուայի կոմս Էտյենը (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարոտացին - Մ.3.**), Տանկրեդն (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերնտացին - Մ.3.**) ու կոմս Դյուգո Սեն-Պյուր (**Սեն-Պյուրի կոմս Դյուգոն - Մ.3.**) հետ դարձան ձախ ավի ուղղությամբ և իջան Գուրգոմ կոչվող ամրոցի մոտ, որից հետո ժամը իննին ճամբար զարկեցին ջրառատ մի գետի մոտ: Այստեղ նրանք ողջ գիշեր խաղաղ անցկացրեցին, բայց հետ դեմքերով դրանք, տեսնելով այդ փափկակեցությունը, որոշեցին ավելի արագ շարժվել: Ինչ վերաբերվում է մյուսներին, ապա նրանք գնացին գետի ձախ ավիով և ողջ օրը առաջացան մի հիանալի երկրով, որից հետո հիանալի հանգստի նստեցին երկու մեծ մարգագետիններում: Եվ այսպես մեկ ջոկատը մյուսից հայտնվեց ավելի բան երկու մղոն հեռավորության վրա: Այդ ժամանակ Սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլանը - Մ.3.**),

չարացած ու կատաղած այդ ամենից, մտածում էր, թե ինչ կերպ դարանի մեր բանակին: Դրա համար էլ մի մարդու նա հրամայեց հետևել մեր այն բանակին, որ մնացել էր ձախ կողմում, և նրանց անհանգստացնել, հենց որ տեսնի, որ վերջինս պատրաստվում է երկրին վնաս հասցնել, ընդ որում այս նպատակով նա նրան մեծ բանակի լավ զինված հեծյալներ էր տվել: Եվ այսպես Սուլեյմանի հետախույզները հետևում էին ուխտավորներին և գեղուցում նրանց բոլոր շարժերի մասին, իսկ հետո իմաց տվեցին իրենց տիրոջը, որ մեր բանակը բաժանվել է երկու մասին, ընդ որում մի խումբն էլ, առաջնակույ՝ գետի ձախ ափով, կտրվել է մյուսից: Սուլեյմանը շատ ուրախացավ ու զվարթացավ, երբ լսեց այդ լուրը, քանզի նա մի հիմնական առիթ գտավ վրժել լուծելու ամեն ինչի համար: Այսպիսով՝ Սուլեյմանի իր մարդկանց պատրաստվել ու կարգի բերել գործը, որից հետո արևմտևային ճամփա ելավ՝ մտադիր լինելով հարձակվել մեր մարդկանց վրա: Այսպիսով, երբ մուրթ ցրվեց և լույսը սկսեց բացվեց, գիշերապահակը, որ հիմնական բանակի մի քիչ առաջ էր անցել, տեսավ թուրքերին և գոչեց. «Ի գե՛ն», որից հետո փչեցին փողերն ու եղջերափողները: Դա հուլիսի 1-ի առավոտն էր: Քրիստոնյաները, իրենց շուրջը առկա անհաշիվ բանակությամբ սայլերից ու կառքերից պարսպի նման մի բան կառուցելով, ամրացան: Միաժամանակ նրանք մարդ ուղարկեցին ավելի ուժեղ այն մյուս բանակի մոտ, որից առանձնացել էին այս հիմնարկության պատճառով, որպեսզի խնդրեն իրենց օգնության հասնել, քանի որ հայտնվել էին հսկայական վտանգի մեջ: Եվ այսպես, երբ իր մարդիկ կարգի բերվեցին, իր բանակին միացավ նաև Սուլեյմանի ինքը՝ 200.000 ծանրազեն ռազմիկների հետ միասին, որոնք նախատեսված էին հարձակման համար, ընդ որում այստեղ հեծյալներից բացի նաև հետևակայիններ կային: Մեր մարդիկ ավելի քիչ էին, այն էլ հիմնականում հետևակայիններ, և արդյունքում զարմանալի չէր, որ նրանք վախենում էին թշնամիների զայուց...: Երբ թուրքական բանակը հարձակում գործեց մերոնց վրա, մարտի և շեփորների աղմուկը, ինչպես նաև մարդկանց ու ծիծրի ձայներն այնքան բարձր հնչեցին, որ ոչ-ոք երբեք նման բան չէր լսել, ընդ որում թուրքերի առաջին հարձակումն ինքնին սարսափելի էր: Բանն այն էր, որ սրանք նետերի այնպիսի խիտ տարափ թափեցին մերոնց վրա, որ մինչ այդ տեսած անձրևներից ու կարկուտներից ոչ մեկն ավելի խիտ չէր եղել, այնպես որ շատերը լուրջ վերքեր ստացան: Հատկանշական է, որ, երբ թուրքերի առաջին շարքն ավարտեց նետահարությունը, դիրքեր զբաղեցրեց երկրորդ շարքը, ընդ որում սրանք այնքան արագ էին նետեր արձակում, որ նախագրել իսկ հնարավոր չէ: Մի հարվածին հետևում էր մյուսը, մեկից մյուսին փախուստի: Իրոք, շատերը սպանվեցին կամ գերվեցին և արդյունքում մեր հեծյալներից ու հետևակայիններից ընկան մոտ 2.000 հոգի: Սպանվածները տոհմիկ և քաջարի երիտասարդներ էին, որոնք, չնայած այդ օրը մարտում առավելություն ունեին, սակայն ի վերջո ընկան: Սրանց շարքերում հատկապես պետք է առանձնացնել Վիլյամ անունով մի ասպետի՝ Մարկոսի որդուն և Տանկրեդի եղբորը: Սա խոցվեց նետից և անմիջապես էլ հոգին փչեց: Մեկ այլ քաջարի անձ՝ Ռոբերտ Փարիզեցին, նույնպես արժանի մահվան գիրկն արժանացավ, իսկ Տանկրեդը, որը շատ քաջ էր և մարտում հրաշքներ էր ցուցաբերում, անփութ լինելով իր կյանքի հարցում, հագիվ փրկվեց, քանզի Բոհեմունդը, տեսնելով, թե ինչ ջրջապատման մեջ է հայտնվել վերջինս, ճեղքելով հասավ նրա մոտ, սանձից ճանկեց նրա ձին և հետ բերեց: Թուրքերը տեսան, որ մերոնք հսկայական վնասներ են կրել և հոգնած են, դրա համար էլ, արեղները վերցնելով ձախ ձեռքերը, մեր մարդկանց վրա հարձակման գնացին թերթով ու լախտերով, այնպես որ սրանց հարվածները, որ թափվեցին ուխտավորների գլխին, ի վերջո ստիպեցին նրանց նահանջել դեպի գոմակային դիրքեր ու ամրանալ այնտեղ: Ուխտավորները թաքնվում էին թափուտներում և եռանդով պաշտպանվում՝ հետ մղելով այիբ առ այիբ ետդ թուրքերի հարձակումները: /14/ Այդ ընթացքում, երբ ազնվատոհմիկ բարոն Գոտֆրիդը (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) և մյուս իշխանները լսեցին այն մասին, որ Բոհեմունդն ու իր բանակը վտանգի մեջ են, դեպի երկու եղբայրներն՝ Բալդուինի (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) և Եվստաթիոսի (Բուլոնի կոմս Էստաթ Բուլոնացու – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև կոմս Ռայմունդի (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.), Գիլյոմ Լիխնցու (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգլ Մեծի – Մ.Ֆ.) ու հսկայական բանակությամբ այլ բարոնների հետ մեկնեցին այդ կողմը, սակայն հետևակայինները չափից շատ ժամանակ էին գտնվում շարժման մեջ և գոմակային փորձաբանակ ձեռք ունեին, որոնք թողեցին պահպանվող ճամբարում: Եվ այսպես ընդհանուր առմամբ առաջացան 40.000 լավ զինված ու քաջարի հեծյալներ, որոնք, երբ մոտեցան մարտի դաշտին, տեսան, որ ուխտավորները, տեղի տալով ուժին, հետ են մղվում: Նրանք լսեցին նաև շեփորների ու ծիծրի ձայները ու հասկացան, որ Բոհեմունդի մարդկանց վիճակը բարդ է: Եվ ահա նրանք անմիջապես հարձակվեցին թշնամիների վրա՝ լիակատար վստահության մեջ, որ լավ բան են անում: Եպիսկոպոս Պյուլին ևս նրանց մեջ էր և շատ անգամ էր ուղեկցում բարոններին ու ասպետներին, որոնք վրեժխնդիր էին լինում հավատի թշնամիների կողմից քրիստոնյաների թափված արյան համար: Եվ այսպես տեղ հասած բարոնները միասնաբար այնպես եռանդուն հարվածեցին թուրքերին, որ, թվում էր, թե նրանցից ամեն մեկը կարող էր ինքնուրույն իր վրա կրել մարտի ծանրությունը: Նրանք սպանեցին և այդ կատաղի հարձակման ժամանակ ձեռքի վրայից գետին տապալեցին այնքան մեծաքանակ թշնամիներ, որ թուրքերը, այլևս չկարողանալով դիմադրել, պարտություն կրելով դիմեցին փախուստի: Ուխտավորները հետապնդեցին թուրքերին և բռնեցին չորս մղոն հեռավորության վրա՝ սպանելով բոլոր նրանց, ում կարողացան հասնել, ընդ որում նրանք գտան նաև շատ մարդկանց, որոնք հայտնվել էին գերության վիճակում: Դրանից հետո նրանք գնացին Սուլեյմանի վրանի ուղղությամբ և այնտեղ հարստությունների, ուտելիքի, ոչխարների, ձիերի և այլ անասունների այնպիսի մի առատություն գտան, որ ուղղակի հնարավոր չէր նկարագրել: Մերոնք գտան խալաթներ, արխեսներ և վրաններ, որոնք շատ գեղեցիկ էին և զարմանալիորեն զարդարված, այնպես որ ամեն մեկն ինքնին մի կարողություն էր: Մեր մարդիկ մեծ ուրախությամբ և ցնծալով իրենց ճամբարը վերադարձան: Այդ ճակատամարտում մեր կողմից սպանվեցին երկու տեղի 4.000 հեծյալներ ու հասարակ ռազմիկներ, իսկ թուրքական բանակից էլ գտնվեցին 30.000 սպանվածներ, ընդ որում սրանց մեջ շատ հայտնի մարդիկ կային: Մեր նախնիները ասում են, որ այդ օրը մեր ամենահայտնի մարդկանցից սպանվել են երկու հոգի: Երկարատև այդ ճակատամարտը սկսվեց լուսաբացի և շարունակվեց ժամը երկուսից ութը, ընդ որում այդ ժամանակահատվածում մեր մարդկանց համար հաճախ շատ դժվար էր լինում, ինչպես ասվեց, քանզի նույնիսկ երկու ջոկատների միավորման պարագայում էլ մերոնք հազիվ 50.000 հեծյալ ունենային, իսկ Սուլեյմանն էլ իր հետ մարտի 150.000 հոգու էր բերել, որոնք բոլորն էլ զինված հեծյալներ էին: Երբ Աստված տեսավ այդ ամենը, նա հաղթանակ տվեց մեր մարդկանց, որոնք դրանից հետո այդ հիմնալի վայրում երեք օրվա ընթացքում անգոստացան: Չնկերն ու հարստությունները, որոնք գտնվել էին թշնամիների մոտ, բաժանվեցին նրանց միջև և արդյունքում մերոնցից նրանք, որոնք վատ էին գնահատվում միջև այդ, զինվեցին ու լավ պաշտպանվեցին: Այս ճակատամարտում աչքի ընկածներից նրանք, որոնք դրանից զատ նաև մեծ հարստությունների տեղ դարձան սրանք էին՝ Բալդուին Դ Բուլոնց (Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլոնցի – Մ.Ֆ.), Թոմաս Դ Լա Ֆերը, Ռենո Դ Բեվայը, Գալոն Դ Կալմոնը, Գաստոն Դ Բեառնը և Ժերար Դ Շերազին: Երբ ամեն ինչ այս կերպ կարգի բերվեց, բարոնները նստեցին խորհրդակցության, որից հետո բանակում հայտնաբերվեց, որ այսուհետ ոչ մի մարդ չպետք է հիմնական բանակից շատ առաջ անցնի առանց իր հրամանատարի թույլտվության» (Գիլյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 13-14):

«Երբ բոլոր լատինացիները երդվեցին, կայսրը (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Իին – Մ.Ֆ.) նրանց հանձնեց Թաթիկին, այդ ժամանակ մեծ պրինկիմարիոս էր, որպեսզի սա մեկնի գործի հետ միասին, ամեն ինչում օգնի լատինացիներին, նրանց հետ կիսի վտանգը և ընդունի, եթե Աստված դա կուղարկի, գրաված քաղաքները: Եվ ահա կելտերը կրկին անցան նեղուցը և հաջորդ օրը բռնեցին Անտիոք տանող ճանապարհը: Կայսրը գլխի էր ընկնում, որ ոչ բոլորը անհրաժեշտության պատճառով կմեկնեն կոմսերի հետ և դրա համար էլ իմաց տվեց Բուտումիսին, որ նա Նիկիայի պաշտպանության համար կելտեր վարձի, որոնք հետ մնացած կլինեն գործից: Թաթիկը իր գործի հետ և կոմսերը կելտերի անթիվ ամբոխով հասան Լևկոսային: Բոհեմունդին (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.) նրա խնդրանքին համաձայն թույլ տվեցին գնալ առաջապահում, իսկ Աստվածները դանդաղ բալյով շարժվեցին հետևելով՝ պահպանելով կարգը: Երբ Բոհեմունդը անցնում էր Դորիլեոնի հարթավայրը, թուրքերը տեսան նրան և որոշելով, որ հանդիպել են կելտական մյուս գործին, արհամարհանքով լցվեցին և անմիջապես էլ սկսեցին մարտը: Այն գոռոզ լատինացին, որը հանդգնել էր նստել կայսեր գահին, մոռանալով կայսեր խորհուրդը, տեղակայվեց Բոհեմունդի մարտակարգի ծայրում, իսկ հետո, կորցրեց զսպվածությունը և առաջ անցավ: Այդ ժամանակ զոհվեցին նրա 40 ռազմիկները, իսկ ինքը, մահացավ վիրավորված, թիկունք դարձրեց թշնամիներին և իրեն նետեց մարտակարգի մեջ: Գործը ցույց տվեց, թե ինչքան խելամուտ էր կայսեր խորհուրդը, որը այդ լատինացին աչքաթող էր արել: Բոհեմունդը, տեսնելով, թե ինչ համառությամբ են մարտնչում թուրքերը, օգնության համար մարդ ուղարկեց կելտական մյուս ջոկատի հետևից: Նրան արագորեն տեղ հասան և սկիզբ առավ ծանր ու սարսափելի մի մարտ, սակայն հռոմեական և կելտական զորքը ի վերջո հաղթանակ տարավ» (Աննա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 3): «Գույժն հասցրին Մելիտենե քաղաքի դեմ պատերազմող սուլթան խիլձ-Ալալային (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիլձ-Ալալային – Մ.Ֆ.) և տեղեկացրին կատարվածի մասին: Եվ ահա նա զինվորների ահագին բազմությամբ շարժվեց, եկավ Նիկիա գավառը՝ ֆրանկ գործերի դեմ: Երկու կողմերն էլ կատաղի մարտ տվեցին, արհաբար միմյանց վրա հարձակվեցին և անիմա, գազանաբար ճակատ առ ճակատ բախվեցին Սաղավարտների փայլատեղիները, զրախների շալյուներ և աղեղների ծայրերում ստիպեցին այլազգիների բազմաքանակ զորքերին սեղմելու իրենց

շարքերը, սաստիկ ժխտողի դրոշմը էր գետինը, նետերի շայցունը սարսափեցրել էր ձեռքին: Քաջարիներն ու լավագույնները մարտի դուրս եկան՝ քաջը քաջի դեմ և, ինչպես առյուծի կողոլուներ, անխնա հարվածում էին միմյանց: Այդ օրը՝ առաջին պատերազմի օրը, շատ ծանր էր և սարսափելի: Սուլթանը ֆրանկների դեմ էր կռվում 600.000 հոգով: Այս ճակատամարտում ֆրանկների զորքերը հաղթեցին պարսից զորքերին և փախուստի մատնեցին նրանց՝ մեծ ու սուկայի ջարդ տալով: Դաշտը դիակներով ծածկվեց: Ֆրանկները հսկայական ավար վերցրին և անթիվ գերիներ: Պարսիկներից վերցրած ոսկուն և արծաթին թիվ չկար» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Դրանից հետո նրանք մեկնեցին Գամիրը, սակայն այդ երկրի տեր խլիճ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.**), որը մինչ այդ պաշարել էր Մելիտեն, ելավ նրանց դեմ: Նրանց միջև սարսափելի ճակատամարտ տեղի ունեցավ, երբ Զրիստոսի քաջարի ռազմիկները հարձակվեցին թշնամիների վրա ինչպես արծիվը հավքերի և, ոչնչացնելով, մատնեցին փախուստի: Երկիրը լցվեց դիակներով, ձեռք գցվեցին տասնյակ հազարավոր գերիներ և մեծ բանակի ավար» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Կոնոքիորը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), նրա եղբայր Պադուկյանը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), որը թագավորների ցեղից էր, որի մասին ասում են, թե նա տիրում էր Երուսաղեմն ավերող Վեսպասիոսի (**Ռոմի կայսր Վեսպասիանոսից – Մ.Ֆ.**) թագին, Պալմիրոն մեծ կոմսը (**Տեդենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), նրա բեռնորդի Տանկրին (**Տիրեքիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), կոմս Չևջիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), Ռոսնիի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացին – Մ.Ֆ.**), սյուսա Պադուկյանը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**) և Ջուսին կոմսը (**Թալաշարի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիրեքիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս ժուսին Կուրտունացին – Մ.Ֆ.**) մեկ-երկու հարված են հասցնում խլիճ-Արսլանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանին – Մ.Ֆ.**)» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 64):

«16/ Սուլեյմանշահը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) հիշատակվում է սուուկ Գողֆրուա դը Բուլյոնի (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.**) բասաճի պատմություններում, բանի որ կռվել է ուխտավորների դեմ և նրանց մեծ վնաս է պատճառել, երբ նրանք անցնում էին Թուրքաց երկրի տարածքով... 17/ Գողֆրուա դը Բուլյոնի բասաճի ժամանակ Պարսկաստանի կայսրը եղել է Բարկիադուրը (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, Խնտո համիդյան սուլթան Բերքարուդը – Մ.Ֆ.**), իսկ Սուլեյմանշահը՝ Թուրքաց երկրի սուլթանը: Վերջինս բազմաթիվ կորուստներ պատճառեց ուխտավորներին, երբ նրանք անցնում էին Թուրքաց երկրի տարածքով» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6, 7)

«Հայոց 545 թվականին ելան ֆրանկների փառավոր գլխավորները բազում գողթով եկան ու հաղթեցին խլիճ-Արսլանի սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանին – Մ.Ֆ.**)» (Ավագ Աթաբասաճի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի սկսեցին հաղորդումներ գալ այն մասին, որ ֆրանկների անթիվ բանակը մոտենում է ծովի կողմից՝ Կոստանդնուպոլսից: Հաղորդումները գալիս էին իրար հետևից ու փոխանցվում էին բերնբերան: Ստանալով այդ լուրերի հաստատումը՝ Դատու իբն Սուլեյման իբն Կուստալմիշը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.**), որի տիրույթները ամենից մոտիկն էին գտնվում, սկսեց ռազմիկներ հավաքել և ուժեր կուտակել՝ պատրաստվելով սրբազան պատերազմի: Նա դրանից զատ նաև ինչպես կարող էր կանչեց թուրքմեններին, որպեսզի սրանք իրեն ծանոթանալույթուն ցույց տան թշնամու դեմ պայքարում: Նրանց մեծ բանակություն միացավ նաև նրա եղբայրը՝ իր ասկարի հետ միասին: Այդ ժամանակ, վստահ իր ուժերին, Սուլեյմանը մեկնեց դեպի լեռնանցքներն ու այն ճանապարհները, որոնցով պետք է անցնեին ֆրանկները, երբ իր ձեռքն ընկածներից ոչ մեկին չէր խնայում: Այն բանից հետո, երբ այս կերպ նա ոչնչացրեց նրանց մեծ բանակություն, ֆրանկները նրա դեմ ուղղեցին իրենց բոլոր ուժերը, ջախջախեցին նրան ու ցրեցին նրա բանակը՝ սպանելով, գերի վերցնելով, թալանելով ու ստրկացնելով շատերին: Այդ ժամանակ, կորցնելով իրենց ձեռքի մեծ մասը, թուրքմենները դիմեցին փախուստի: Հոյակների արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) ֆրանկներից շատ ստրուկներ գնեց և դրանց ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս: Երբ ժողովուրդն իմացավ իսլամի նման խայտառակ պարտության մասին, ամենուր սկսեց վախի ու անհանգստություն իշխել: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ Ռեշեք ամսի 20-րդ օրը» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Երբ ֆրանկները որոշեցին Անտիոքի վրա հարձակվել, գնացին Կոստանդնուպոլիս, որպեսզի ներուցը անցնելով մոտեն մահմեդականների երկիրը՝ ընթանալով ցամաքի ճանկով, որն ավելի ոլորտին էր: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նրանք տեղ հասան, Ռոմի թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) արգելեց նրանց իր երկրի միջով անցնել, ասելով՝ չեմ թողի, որ անցնեք իսլամի երկրները, մինչև որ երդում չտաք, որ ինձ կհանձնեք Անտիոքը: Նրա նպատակն էր որդեղ նրանց, որ հարձակվեն իսլամի երկրների վրա՝ հույս ունենալով, որ թուրքերը նրանցից ոչ ոքի չեն ներսի կեն թողնի, բանի որ տեսավ ֆրանկների հաստատականությունը և ուժը: Նրանք համաձայնեցին և Հիջրի 490 թվականին Կոստանդնուպոլիս մոտ անցան ներուցը, որից հետո հասան խլիճ-Արսլան իբն Սուլեյման իբն Կուստալմիշի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) երկիրը, որն ընդգրկում էր Իկոնիան այլ շրջանների հետ միասին: Երբ հասան, խլիճ-Արսլանն իր գողթով դիմադրեց և արգելե եղավ, սակայն նրանք կռվեցին ու հաղթեցին, իսկ դա եղավ Հիջրի 490 թվականի Ռեշեք ամսին» (իբն ալ-Ասիր «Լիսլախտար պատմություն»):

«Հիջրի 490 թվականին ֆրանկները հասել էին խլիճ-Արսլան իբն Սուլեյման իբն Կուստալմիշի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) երկիրը, որն Իկոնիայից և այլ վայրերից էր բաղկացած: խլիճ-Արսլանի և ֆրանկների միջև տեղի ունեցան կռիվներ և խլիճ-Արսլանը պարտվեց ու փախուստ տվեց» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³⁴³⁹ «Այն բանից հետո, երբ Աստծո և սուրբ քրիստոնեության թշնամի այդ թուրքերը լիովին հաղթեցին, նրանք չորս օր ու գիշեր տարբեր կողմեր փախան: Այդ ժամանակ Սուլեյմանի որդի Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.**), մտնում լիովին ահաբեկված բոլոր այդ անհաջողություններից, պատահաբար հանդիպեց 10.000 արաբներից կազմված մի խմբի, որոնք նրան ասացին. «Ով դու՝ ամենավատը այդներից, ով դժբախտ, ինչո՞ւ ես փախում»: Այդ ժամանակ հիշատակված իշխանը պատասխանեց. «Ես կարծում էի, թե ոչնչացրել և երկրի երեսից ջնջել եմ բոլոր ֆրանկներին, իսկ կենդանի մնացածներին էլ գերության եմ բռնել, ես ենթադրում էի, թե ոչնչացրել եմ նրանց, ջախջախել ու բռնել եմ ամենահեռավոր երկրները, սակայն հենց այդ ժամանակ հայտնվեց այն աստիճան մեծաբանակ բանակ, որ լիովին պատել էր բոլոր լեռները և դաշտերը, ընդ որում թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ չոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենիք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, որ ամեն թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Անապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս սյուսա բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս Նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդ

այոթ թուրքերի վրա և այդ օրը մեր թշնամիները գերազանցվեցին ու այնքան արագ փախան, ինչքան արագություն, որ ունի աղեղից արծակված նետը: Մերոնք անմիջապես բաղաբ մտան և չորս օր մնացին այլտեղ» (Ամսումն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4):

«Այն բանից հետո, երբ Աստծո և սուրբ քրիստոնեության թշնամի այոթ թուրքերը լիովին հաղթվեցին, նրանք չորս օր ու գիշեր տարբեր կողմեր փախան: Այդ ժամանակ Սուլեյմանի որդի Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արսլանը – Մ.3.**), մտքում լրիվ ահաբեկված բոլոր այոթ անհաջողություններից, պատահաբար հանդիպեց 10.000 արաբներից կազմված մի խմբի, որոնք նրան սասցին. «Ով դու՝ ամենավատը այդներից, ով դժբախտ, ինչո՞ւ ես փախչում»: Այդ ժամանակ հիշատակված իշխանը պատասխանեց. «Ես կարծում էի, թե ոչնչացրել և երկրի երեսից ջնջել եմ բոլոր ֆրանկներին, իսկ կենդանի մնացածներին էլ գերության եմ բռնել, ես ենթադրում էի, թե ոչնչացրել եմ նրանց, ջախջախել եմ բռնել եմ ամենահեռավոր երկրները, սակայն հենց այդ ժամանակ հայտնվեց մի այն աստիճան մեծաքանակ բանակ, որ լրիվ պատել էր բոլոր լեռները և դաշտերը, ընդ որում թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Անենք, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Ամապատականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս մյուս բանակը, որը նվաճել էր Նիկիան: «Եվ ահա մենք այս նոր բանակում այնքան մեծաքանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ ջոկատներ», - շարունակեց այս իշխանը. - «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մոտ էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, բան անխուսափելի մահից խուսափելու համար մեր փախչելը: Եվ ահա այժմ, չնայած մենք գտնվում ենք որոշակի հեռավորության վրա, այնուհանդերձ դեռևս ցնցվում ենք, երբ հիշում ենք այդ մարդկանց, որոնց տեսել ենք միայն մի պահ, բայց որոնց կատաղությունն ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ: Այդ, եթե դուք գտնեք մի քիչ հավատում եմ իմ այս խոսքերին, ապա հեռացե՛ք այս վայրից, բանգի դուք անկասկած կհանդիպեք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»: Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողեցին ամեն ինչ, հետդարձի ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին Ռոմանիայով մեկ: Եվ ահա մենք սկսեցինք հետապնդել այդ անպետք թուրքերին, որոնք ամեն օր փախուստի էին դիմում մեզնից, ընդ որում, մոտենալով մի որևէ ամրության կամ բաղաբի, նրանք սկսում էին ստել ու այդ երկրի ժողովրդին խաբել ասելով, թե իբր իրենք հաղթել են քրիստոնյաներին և այնպես բնաջնջել, որ նրանք այլևս երբեք ողբի կանգնի, միայն թե իրենց թողնեն ներս մտնել, սակայն հետո, երբ ներս էին մտնում, անմիջապես սկսում էին թալանել եկեղեցիները, տներն ու այլ բաները՝ իրենց հետ տանելով ձիերին, էշերին, ջորիներին, ոսկին, արծաթը և այն ամենը, ինչ կարող էին տանել: Սրան գումարվեց նաև այն, որ նրանք տանում էին քրիստոնյաների որդիներին, ամեն ինչ շրջապատում այրում էին և ավերում՝ այնուհանդերձ փախչելով ու դողալով մեր առաջ: Այս կերպ մենք առաջանում էինք դատարկ, ամային, անմարդաբնակ և անջորհ հողերով, որտեղից հագիվ կենդանի դուրս պրծաք: Սովու ու ծարավը ամենուր նեղում էր մեզ և մենք ուտելու ոչ մի բան չունեինք, բացառությամբ թերևս միայն նրան, ինչ պոկում էինք ծառերից ու ձեռքերով մանրացնում: Մեր կյանքը այս պայմաններում շատ դժվար էր, ընդ որում մեր ձիերի մեծ մասն ընկան և մեր շատ ռազմիկներ մնացին հետևակ: Ձիերի պակասի պատճառով մենք հասանք նրան, որ ցերին սկսեցինք օգտագործել դրանց փոխարեն, ընդ որում, հասնելով ծայրահեղության անսովորական, որպես բարոյող ուժ էրբեմն նույնիսկ սկսեցինք օգտագործել այծերին, կրտսեղ ոչխարներին և շներին: Ի վերջո, սկսելու, մենք ստանք մի հարուստ երկիր, որը լի էր ամեն տեսակի ուտելիքներով, տարբեր շքեղություններով և այլ բարիքներով: Այս ամենից հետո մենք հասանք Իկոնիային, որի բնակիչները ողջունեցին մեզ և համոզեցին մեզ հետևելու վերցնել ջրով լի տիկեր, բանգի մենք դեռ պետք է առաջանայինք մեկ ողջ օր, իսկ ջուրն այլտեղ շատ քիչ էր: Մենք այդպես էլ արեցինք ու այնքան առաջացանք, մինչև որ հասանք մի ինչ-որ գետի և երկու օր մնացինք այնտեղ: Մենք, մեզնից առաջ ուղարկելով սուրհանդակներ, հասանք Ֆերակլեային, որտեղ թուրքերի մեծ կուսակում կար: Սրանք, նստած դարանում, մեզ էին պատում, որպեսզի վրաս տան Բրիտոսի գորբին, սակայն ամենազոր Աստծո աջակցությամբ մեր ռազմիկները հարձակվեցին այդ թուրքերի վրա և այդ օրը մեր թշնամիները գերազանցվեցին ու այնքան արագ փախան, ինչքան արագություն, որ ունի աղեղից արծակված նետը: Մերոնք անմիջապես բաղաբ մտան և չորս օր մնացին այլտեղ» (Պետրոս Տուղեբոյ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 4):

«/5/ Դրանից հետո մենք գզուշորեն շարունակեցինք մեր առաջխաղացումը՝ գնալով թուրքերի հետքերով: Սրանք, սակայն, խուսափելով մեզնից, հեռանում էին իրենց երկրներն ու տները՝ դեպի Ռոմանիայի ավելի ներքին շրջաններ: Այդ ժամանակ մենք մոտեցանք տեղացիների կողմից Պետիտե կոչվող Անտիոք բաղաբին, սա Պիսիադայում էր, որից հետո էլ մոտեցանք Իկոնիային: Այս տեղերում հացի և ամեն տեսակի բարիքների առատություն էր, բանգի իրոք այդ Ռոմանիայում հողը շատ հարուստ էր և լի ամեն տեսակի բարիքներով, թեև թուրքերը դաժանորեն ավերել էին ամեն ինչ: Այնուհանդերձ մերոնք առաջանում էին լավ ապահովված և միայն հետո էր, որ սկսվեց պարենամթերքի պակաս զգացվել, երբ իրոք կարից կար, ինչպես Աստված էր արել, իհնզ կտոր հացով ու երկու ձվով կշռացնել 5.000 հոգու: Այսպիսով՝ Աստծո աջակցությամբ մենք առժամանակ լավ կերանք ու հանգստացանք, թեև իրոք մեր այդ բանակի վրա կարելի էր լաց լինել կամ ծիծաղել, մեզ կարելի էր խոճալ, բանգի, ունենալով բարոյաժ պակասից կենդանիների մեծ պակաս, պարենամթերքն ու այլ բաներ ուխտավորները ստիպված էին կրել ոչխարների, այծերի, խոզերի, շների և նույնիսկ ամենաթույլ կենդանիների վրա, որոնց մեջքերը կտրուկում էր իրենց ուժից վեր բեռի տակ, ընդ որում նույնիսկ սպասելուսին իրենց ողջ զինվածությանը հաճախ ընթանում էին գոմեշների վրա: Բայց լսե՛ք՝ Է արդյոք որևէ մեկը, որ մի տեղ հավաքվեն այդքան բազմազան ժողովուրդներ և որևէ մի բանակում խոսեն այդքան տարբեր լեզուներով, բանգի այդտեղ էին հավաքված ֆրանկներ սկսած Ֆլանդրիայից, ֆրիզներ, գալլեր, անգլիացիներ, այդբորգներ, լոթարինգցիներ, գերմանացիներ, բավարացիներ, Նորմաններ, շոտլանդացիներ, անգլներ, ակվիտանիացիներ, իտալացիներ, ապուլիացիներ, իսպանացիներ, դակեր, հույներ և հայեր: Ի՞նչ կարող ես ասել, երբ բրետոնացի կամ գերմանացի գալիս է խոսելու բեզ հետ, իսկ դու չես հասկանում իրեն: Այնուհանդերձ, չնայած այդ տարբերություններին, բոլորս կարծես եղբայրներ ու մտոյի ազգակականներ լինեինք, որոնք մի զով էին համակված հանուն մեր տեր Աստծո գործի: Իրոք, եթե մեզնից որևէ մեկը մի բան էր կորցնում, ապա, թեկուզ և շատ օրեր անցած լինեք, գտնողն այն վերադարձնում էր տիրոջը, ինչպես հարկ է, որ վարվել այդ բարի գործին մեկտող ուխտավորը...: /6/ Այսպես մենք մոտեցանք Ֆերակլեա բաղաբին» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 5, 6):

«Այնուհետև մենք Աստծո համար նվաճեցինք Ռոմանիան, իսկ հետո արդեն գրավեցինք Կապարովկիան» (Ստեփան Շարտրացի «Նամակ Աղեղին»):

«Դրանից հետո մենք հետապնդեցինք մեծն Սուլեյմանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արսլանին – Մ.3.**) ու բոլոր նրա մարդկանց, ամապացրինք նրանց երկրները, մեծ հարստություններ ձեռք գցեցինք, մեր ձեռքը վերցրինք ու խաղաղեցրինք ողջ Ռոմանիան» (Բոհեմունդ, Ռայմունդ, Գոտֆրիդ, Ռոբերտ Նորմանդացի, Ռոբերտ Ֆլանդրիացի և Էստաշ Բուլոնացի «Նամակ պապին»):

«Հաջորդ օրը, որ համապատասխանում էր հուլիսի 3-ին, ֆրանկները առավոտ կառույց վերցրին վրաններ և շտապեցին փախստական թուրքերի հետքերով, որոնք այնքան արագ էին փախչում, ինչպես բազեի կողմից հետապնդվող ճնճողկներ: Եվ ահա իրենց փախուստի չորրորդ օրը թուրքերի առաջնորդ Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արսլանը – Մ.3.**) հանդիպեց 10.000 արաբների, որոնք գալիս էին նրան օգնության: Հարկ է նշել, որ այս Սուլեյմանը այն նախորդ Սուլեյմանի (**Իկոնիայի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Սուլեյման իբն Կուտուպիշի – Մ.3.**) որդին էր, որն իր ժամանակին գրավել էր ողջ Ռոմանիան և սա հենց նա էր, որ, փախչելով Նիկիայի մոտից, հետո գործ էր հանել ու հանել այն քրիստոնյաների դեմ, որպեսզի վրեժ լուծի բաղաբի կորստյան վիրավորանքի համար: Եվ ահա նա, տեսելով արաբներին, մեծ վշտի մեջ ներքև ցատկեց ծիուց, սկսեց լաց լինել ու ողբալով պատմել իր գլխին եկած դժբախտության մասին: Այդ ժամանակ արաբները, ուշադրության չդարձնելով աղետի վրա, որը պայթել էր Սուլեյմանի գլխին, սասցին. «Ով ամենասամոթոք բոլոր այդներից, ինչո՞ւ ես դու փախել, ով ամենասամոթալիս բոլոր-բոլորից: Հիշիր գոնե քո հորը, որը երբեք չէր փախչում պատերազմից, հիշիր և թող գոնե այժմ բաջություն տիրի քո հոգուն ու դու մարտի ելնես, բանգի մենք եկել ենք բեզ օգնության»: Այդ ժամանակ, սակայն, Սուլեյմանը բեկբեկուն ձայնով ասաց. «Մեծ հիմնարկությունն է պատել ձեր միտքը, բանգի դուք մինչ այժմ ծանոթ չեք ֆրանկների ուժին, չգիտեք նրանց արիությունը: Դա ոչ թե մարդկային, այլ երկնային մի բան է, սատանայական, բանգի նրանք ավելի շատ հույները դնում են ոչ թե իրենց, այլ աստվածային աջակցության վրա: Մենք արդեն հաղթում էինք, մենք պատրաստել էինք պարաններ, որ գցեցին դրանց վզները, բայց հանկարծ անթիվ բանակի այրեք, բացարձակապես չվախենալով մահից, որ թշնամիներից, սարի կատարից ընկան մեզ վրա և առանց որևէ վախի մտան մեր ջոկատների մեջ: Ո՛ւմ աչքը կարող էր դիմանալ այդ տեսարանին և նրանց զինվածության փայլին: Նիզակները փայլում էին լուսավոր աստղերի պես, իսկ գրահներն ու սաղավարտներն էլ կարծես առավոտվա արեգակի փայլատակում լինեին: Նրանց գեյքերի շաջունն իսկ սարսափելի էր՝ ավելին, բան երկնային որոտը, ընդ որում, երբ նրանք ելնում են մարտի, հարվածում են ծանր նիզակներով և միանգամից տապալում մարդկանց, նրանք հակառակորդին են մոտենում լուռ, իսկ վերջին պահին բաց են թողնում սանձերը ու հարվածում ինչպես սոված և արյան ծարավ իսկապես առյուծներ: Նրանք ահ ու դող են տարածում իրենց հանած արմուկով իսկ, նրանք անողորմ են և բոլորին մահվան գիրկն են նետում: Ինչպե՞ս ես որևէ մի կերպ նկարագրեմ նրանց դաժանությունը, չկա մեկը, որ կկարողանա դիմադրել նրանց, որևէ հնար գտնել նրանց դեմ, բանի որ նրանք հույները դնում են դրախտի ու դժոխքի վրա: Բոլոր մնացած ժողովուրդները վախից դողում են մեր աղեղներից ու տարածած արսափից, սակայն նրանք, պատված գրահներով, մեր նետերին վերաբերվում են որպես ծղոտե շուղեր՝ ոչ մի կերպ չվախենալով դրանից: Վա՛յ մեզ, վա՛յ մեզ, մենք 360.000 հոգի էինք, իսկ այժմ բոլորս սպանվել կամ ցրվել ենք: Ահա, արդեն չորրորդ օրն է, ինչ մենք փախչում ու խույս ենք տալիս նրանց առջևից՝ ոչ պակաս դողդողալով ահից, ինչպես առաջին հանդիպման ժամանակ: Ի՞նչ կարող եմ ասել, եթե ուզում եք ականջալուր լինել լավ խորհրդի, ապա թողեք Ռոմանիան և, ինչքան կարող եք արագ, հեռացե՛ք՝ բոլոր միջոցները ձեռք առնելով, որ հանկարծ նրանց աչքին չընկնեք»: Երբ արաբները լսեցին այս խոսքերը, Սուլեյմանի հետ միասին անմիջապես

իրենք էլ դիմեցին փախուստի: Ինչ վերաբերվում է քրիստոնյաներին, ապա սրանք մեծ խորագիտության հետևում էին փախստականներին, սակայն սրանք իրենց զգուշ էին պահում և խորամանկ: Իրոք, փախստական թուրքերը, երբ հասնում էին մի որևէ քաղաք կամ ամրություն, ուրախ տեսք էին ընդունում, կարծես հաղթանակ էին տարել, և ասում էին. «Ուրախացե՛ք և բացե՛ք ձեր երջանկության դռները, քանզի մենք ոչնչացրել ենք բոլոր եկվոր ֆրանկներին, որոնք եկել էին ավերելու մեր ու ձեր երկրները, նրանցից ոչ մեկը չի փրկվել, բոլորը սպանվել են կամ դարձել մեր իշխանների գերիներ: Սուլթաններ՝ մեր տերը, գալիս է մեկ այլ ճանապարհով ու իր հետ բերում է գերիներին»: Նրանք, որոնք հավատ էին ընծայում այս խոսքերին, գալթակղզում էին և բացում դարպասները, որից հետո թուրքերը ամայացնում ու թալանում էին նրանց գույքը, սպանում էին մարդկանց և գերի բռնում: Թուրքերն այրում էին ամեն ինչ, քանզի ուզում էին այնպես անել, որ ֆրանկները առաջանան ավերված երկրով, ամեն ինչի պակաս ունենան և արդյունքում հրաժարվեն իրենց հետապնդելու մտադրությունից: Հարկ է նշել, որ թուրքերը շատ խելացի ձևով էին վարվում և նրանց այս վարքագիծը շատ վնասակար եղավ մեր բանակի համար, քանզի մերոնք կարծես մի անսպասելի մտա, որտեղ ոչ ջուր կար, ոչ էլ որևէ այլ բան: Իրոք, քրիստոնյաներն այն վիճակում հայտնվեցին, որ մանրացնում էին ծառերի տերևները ու դրանք օգտագործում ուտելիքի փոխարեն, որ գոնե մի որևէ կերպ հագեցնեն իրենց տանջող թաղջը: Արդյունքում շատ մարդիկ մահացան, իսկ սասլետների մի զգալի մասն էլ դարձավ հետևակային: Ասպետներից շատերն առաջանում էին գովելներին և կովերին հեծած, իսկ գույքն էլ կրում էին ոչխարների ու շների մեջքին, որոնք, ի դեպ ասած, այդ երկրում շատ մեծ էին և անսովոր ուժ ունեին: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները ինչպես կարողացան արագ կտրեցին անցան այդ երկիրը և մտան Լիկոնիայի շրջան, որտեղ արդեն ամեն ինչի առատություն կար: Հետո նրանք մոտեցան Իկոնիային, որը երկնային հարստություններով մեծապես լի մի քաղաք էր և հենց այստեղ էր, որ Պողոս առաքյալը ռզեչնվել էր իր քարոզչության համար: Եվ այսպես, թափառելով անապատ երկրներում ու զրկված ջրից, քրիստոնյաները այդ հյուրընկալ քաղաքում լավ հյուրասիրության հանդիպեցին, ընդ որում այն լի էր երկնային բոլոր բարիքներով: Դրանից հետո, երբ ուխտավորներն ուզում էին առաջանալ, քաղաքացիները զգուշացրին նրանց, որ իրենց հետ տիկերով և այլ անոթներով ինչպես հնարավոր է շատ ջուր վերցնեն, քանի որ ջրի աղբյուրի պետք է հանդիպեն ոչ չուտ, քան հաջորդ օրը: Իրոք, միայն հաջորդ օրը երեկոյան ուխտավորները հասան մի գետի, որի ափին երկու օր տեղավորվեցին հանգստի: Հաջորդ օրը առաջատաները, որոնք ընթանում էին բանակից առաջ, հասան Հերակլեա կոչվող քաղաքին, որտեղ հսկայական թվով թուրքեր էին հավաքվել: Սրանք, սակայն, հենց որ տեսան իրենց վրա ֆրանկների պանալը, դիմեցին փախուստի ինչպես վախճած գործիքներ հեղինակներ կամ էլ մի վիթ, որ վերք է ստացել որսորդի կողմից: Մերոնք, փառաբանելով Աստծուն, առանց որևէ խոչընդոտի քաղաք մտան և չորս օր մնացին այնտեղ՝ ճանապարհ ելնելով միայն հինգերորդ օրը» (Ռոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Եվ այսպես, երբ այս կերպ ջախջախված թուրքերը օր ու գիշեր փախչում էին, ֆրանկների դիմացից, Լիկիայի տեր իշխանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիթ-Արսլանը – Մ.3.), ստեղծ լիով ահաբեկված բոլոր այդ անհաջողություններից, պատահաբար հանդիպեց 10.000 արաբներից կազմված մի խմբի, որոնք նրան ասացին. «Ով դու՝ ամենավատը այրերից, ով դժբախտ, ինչո՞ւ ես փախչում»: Այդ ժամանակ հիշատակված իշխանը պատասխանեց. «Ես կարծում էի, թե ոչնչացրել և երկրի երեսից ջնջել եմ բոլոր ֆրանկներին, իսկ կենդանի մնացածներին էլ գերության եմ բռնել, ես ենթադրում էի, թե ոչնչացրել եմ նրանց, ջախջախել ու բռնել ամենահեռավոր երկրները, սակայն հենց այդ ժամանակ հայտնվեց մի այն աստիճան մեծաբանակ բանակ, որ լիով պատել էր բոլոր լեռները և դաշտերը, ընդ որում թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը»: Այնքան, որ առաջին իր հաջողության մասին խոսելիս այս իշխանը նկատի ուներ Պետրոս Առաքյալականի բանակի անհաջողությունը, իսկ հետո արդեն՝ այս մյուս բանակը, որը նվաճել էր Լիկիան: «Եվ ահա մենք այս նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ ջոկատներ»,- շարունակեց այս իշխանը,- «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենինք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, քան անխուսափելի մահից խուսափելու համար մեր փախչելը: Եվ ահա այժմ, չնայած մենք գտնվում ենք որոշակի հեռավորության վրա, այնուհանդերձ դեռևս ցնցվում ենք, երբ հիշում ենք այդ մարդկանց, որոնց տեսել ենք միայն մի պահ, բայց որոնց կատարությունն ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ: Արդ, եթե դուք գտնե՛ք մի քիչ հավատում եք իմ այս խոսքերին, ապա հեռացե՛ք այս վայրից, քանզի դուք անկասկած կհանդիպեք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»: Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողեցին ամեն ինչ, հետդարձի ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին Ռոմանիայով մեկ: Այդ ընթացքում մեր մարդիկ վճռականությամբ լի հետապնդում էին փախչող թուրքերին, որոնք, անցնելով իրենց ճանապարհին հանդիպող քաղաքներով ու ամրոցներով, պարծենկոտաբար հայտարարում էին, թե իրենք հաղթել են ֆրանկներին, այդ կերպ միոլորության մեջ էին զգում տեղաբնիկներին և առաջ անցնում: Նրանք ասում էին. «Մենք հաղթել ենք քրիստոնեական բանակին և զրկել նրան մարտնչելու ամեն մի հնարավորությունից, դրա համար էլ բացե՛ք ձեր ամրությունների դռները և ներս թողե՛ք մեզ»: Եվ այսպես, երբ նման կերպ խաբեությանը թուրքերը ներս էին մտնում, նրանք թալանում էին եկեղեցիների հարստությունները, տանում հասարակական շենքերի զարդերը և, իրենց հետ վերցրած ոսկին ու արծաթը, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու այլ օգտակար բաներ, հեռանում էին: Հարկ է նշել, որ թուրքերը հափշտակում էին նաև քրիստոնյաների երեխաներին և նրանց ստրկացնում, ընդ որում նրանք այրում էին նաև այն ամենը, ինչը իրենց պետք չէր, բայց կարող էր պետքական լինել քրիստոնյաների բանակին, որից, անվերջ ահաբեկվելով, նրանք հեռանում էին: Այսպիսով, հետապնդելով այդ անհավատներին, մերոնք ընթացքում շատ էին առաջանում սովից ու ծարավից, ընդ որում ոչ մի ուտելու բան նրանք գտնել չէին կարողանում, այլ, կրելով դաժան տառապանքներ, միայն ձեռքերն էին ծակծկում փշերով: Իրոք, շատ հայտնի սասլետներ մահացան այդ անապատում, որին նրանք սովոր էին, այնտեղ ընկան նաև շատ նծույզներ: Թույլ տեղի էր տալիս դժվարություններին, իսկ ավելի ուժեղը սկսում էր ձիերի փոխարեն, այդ թվում նաև սալերի համար, օգտագործել խոշոր եղջերավոր անասուններին, այծերին, ոչխարներին և, որ ամենագարունակին էր, շներին, որոնցից ոմանք իրենց չափերով շատ հարմար էին այդ գործի համար: Այս անապատը անցնելուց հետո մենք մտանք մի հարուստ երկիր, որտեղ կար ամենայն անհրաժեշտը, որից հետո քրիստոնյաները հասան Իկոնիա քաղաքին...: Այդ ընթացքում հիշատակված մարդիկ բնակվեցին կոչ արեցին մեր ռազմիկներին իրենց ապահովել ամենայն անհրաժեշտով և մասնավորապես հետները տիկերով ջրեր վերցնել, քանի որ հաջորդ ողջ օրը ճանապարհորդելիս նրանք ջուր չէին գտնելու: Քրիստոնյաներն այդպես էլ արեցին և այնքան առաջացան, մինչև որ հասան մի գետի, որի ափին հանգստացան հետագա երկու օրերը: Այդ ժամանակ էր հենց, որ ուխտավորների բանակի առաջապահը հասավ Հերակլեա քաղաքին, որտեղ հավաքվել էր թուրքերի մի ցուլատ միակ մի նպատակով՝ վնաս հասցնել քրիստոսի բանակին: Մեր մարդիկ, սակայն, հարձակվեցին թուրքերի վրա իրենց բնորոշ արիությանը, ինչպես աղեղից արձակված մի նետ, և փախուստի մատնեցին նրանց: Այսպիսով՝ մեր մարդիկ բացեցին դարպասները, մտան քաղաք և հետագա չորս օրերին մնացին այնտեղ» (Գլխիբեղ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 6):

«Եվ այսպես, երբ այս կերպ ջախջախված թուրքերը օր ու գիշեր փախչում էին, ֆրանկների դիմացից, Լիկիայի տեր Սուլիմանի պալադ որդի Սուլիմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիթ-Արսլանը – Մ.3.), ստեղծ լիով ահաբեկված բոլոր այդ անհաջողություններից, պատահաբար հանդիպեց 10.000 արաբներից կազմված մի խմբի, որոնք նրան ասացին. «Ով դու՝ ամենավատը այրերից, ով դժբախտ, ինչո՞ւ ես փախչում»: Այդ ժամանակ հիշատակված իշխանը պատասխանեց. «Ես կարծում էի, թե ոչնչացրել և երկրի երեսից ջնջել եմ բոլոր ֆրանկներին, իսկ կենդանի մնացածներին էլ գերության եմ բռնել, ես ենթադրում էի, թե ոչնչացրել եմ նրանց, ջախջախել ու բռնել ամենահեռավոր երկրները, սակայն հենց այդ ժամանակ հայտնվեց մի այն աստիճան մեծաբանակ բանակ, որ լիով պատել էր բոլոր լեռները և դաշտերը, ընդ որում թվում էր, թե նրանք զբաղեցնում են ամեն թիզ հողը: Եվ ահա մենք այս նոր բանակում այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսանք և կարծես ցորենի հատիկների նման այնքան մեծաթիվ ջոկատներ»,- շարունակեց այս իշխանը,- «որ մենք այլևս և ոչ մի հնարավորություն չունենինք դիմադրել նրանց, երբ մեզ մտում էր միայն մի անվտանգ տեղ գտնել մեզ համար, այլ ելք չկար, քան անխուսափելի մահից խուսափելու համար մեր փախչելը: Եվ ահա այժմ, չնայած մենք գտնվում ենք որոշակի հեռավորության վրա, այնուհանդերձ դեռևս ցնցվում ենք, երբ հիշում ենք այդ մարդկանց, որոնց տեսել ենք միայն մի պահ, բայց որոնց կատարությունն ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ: Արդ, եթե դուք գտնե՛ք մի քիչ հավատում եք իմ այս խոսքերին, ապա հեռացե՛ք այս վայրից, քանզի դուք անկասկած կհանդիպեք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»: Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողեցին ամեն ինչ, հետդարձի ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին: Այդ ընթացքում մեր մարդիկ վճռականությամբ լի հետապնդում էին փախչող թուրքերին, որոնք, անցնելով իրենց ճանապարհին հանդիպող քաղաքներով ու ամրոցներով, պարծենկոտաբար հայտարարում էին, թե իրենք հաղթել են ֆրանկներին, այդ կերպ միոլորության մեջ էին զգում տեղաբնիկներին և առաջ անցնում: Նրանք ասում էին. «Մենք հաղթել ենք քրիստոնեական բանակին և զրկել նրան մարտնչելու ամեն մի հնարավորությունից, դրա համար էլ բացե՛ք ձեր ամրությունների դռները և ներս թողե՛ք մեզ»: Եվ այսպես, երբ նման կերպ խաբեությանը թուրքերը ներս էին մտնում, նրանք թալանում էին եկեղեցիների հարստությունները, տանում հասարակական շենքերի զարդերը և, իրենց հետ վերցրած ոսկին ու արծաթը, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ: Արդ, եթե դուք գտնե՛ք մի քիչ հավատում եք իմ այս խոսքերին, ապա հեռացե՛ք այս վայրից, քանզի դուք անկասկած կհանդիպեք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»: Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողեցին ամեն ինչ, հետդարձի ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին: Այդ ընթացքում մեր մարդիկ վճռականությամբ լի հետապնդում էին փախչող թուրքերին, որոնք, անցնելով իրենց ճանապարհին հանդիպող քաղաքներով ու ամրոցներով, պարծենկոտաբար հայտարարում էին, թե իրենք հաղթել են ֆրանկներին, այդ կերպ միոլորության մեջ էին զգում տեղաբնիկներին և առաջ անցնում: Նրանք ասում էին. «Մենք հաղթել ենք քրիստոնեական բանակին և զրկել նրան մարտնչելու ամեն մի հնարավորությունից, դրա համար էլ բացե՛ք ձեր ամրությունների դռները և ներս թողե՛ք մեզ»: Եվ այսպես, երբ նման կերպ խաբեությանը թուրքերը ներս էին մտնում, նրանք թալանում էին եկեղեցիների հարստությունները, տանում հասարակական շենքերի զարդերը և, իրենց հետ վերցրած ոսկին ու արծաթը, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ: Արդ, եթե դուք գտնե՛ք մի քիչ հավատում եք իմ այս խոսքերին, ապա հեռացե՛ք այս վայրից, քանզի դուք անկասկած կհանդիպեք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»: Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողեցին ամեն ինչ, հետդարձի ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին: Այդ ընթացքում մեր մարդիկ վճռականությամբ լի հետապնդում էին փախչող թուրքերին, որոնք, անցնելով իրենց ճանապարհին հանդիպող քաղաքներով ու ամրոցներով, պարծենկոտաբար հայտարարում էին, թե իրենք հաղթել են ֆրանկներին, այդ կերպ միոլորության մեջ էին զգում տեղաբնիկներին և առաջ անցնում: Նրանք ասում էին. «Մենք հաղթել ենք քրիստոնեական բանակին և զրկել նրան մարտնչելու ամեն մի հնարավորությունից, դրա համար էլ բացե՛ք ձեր ամրությունների դռները և ներս թողե՛ք մեզ»: Եվ այսպես, երբ նման կերպ խաբեությանը թուրքերը ներս էին մտնում, նրանք թալանում էին եկեղեցիների հարստությունները, տանում հասարակական շենքերի զարդերը և, իրենց հետ վերցրած ոսկին ու արծաթը, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ: Արդ, եթե դուք գտնե՛ք մի քիչ հավատում եք իմ այս խոսքերին, ապա հեռացե՛ք այս վայրից, քանզի դուք անկասկած կհանդիպեք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»: Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողեցին ամեն ինչ, հետդարձի ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին: Այդ ընթացքում մեր մարդիկ վճռականությամբ լի հետապնդում էին փախչող թուրքերին, որոնք, անցնելով իրենց ճանապարհին հանդիպող քաղաքներով ու ամրոցներով, պարծենկոտաբար հայտարարում էին, թե իրենք հաղթել են ֆրանկներին, այդ կերպ միոլորության մեջ էին զգում տեղաբնիկներին և առաջ անցնում: Նրանք ասում էին. «Մենք հաղթել ենք քրիստոնեական բանակին և զրկել նրան մարտնչելու ամեն մի հնարավորությունից, դրա համար էլ բացե՛ք ձեր ամրությունների դռները և ներս թողե՛ք մեզ»: Եվ այսպես, երբ նման կերպ խաբեությանը թուրքերը ներս էին մտնում, նրանք թալանում էին եկեղեցիների հարստությունները, տանում հասարակական շենքերի զարդերը և, իրենց հետ վերցրած ոսկին ու արծաթը, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ: Արդ, եթե դուք գտնե՛ք մի քիչ հավատում եք իմ այս խոսքերին, ապա հեռացե՛ք այս վայրից, քանզի դուք անկասկած կհանդիպեք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»: Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողեցին ամեն ինչ, հետդարձի ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին: Այդ ընթացքում մեր մարդիկ վճռականությամբ լի հետապնդում էին փախչող թուրքերին, որոնք, անցնելով իրենց ճանապարհին հանդիպող քաղաքներով ու ամրոցներով, պարծենկոտաբար հայտարարում էին, թե իրենք հաղթել են ֆրանկներին, այդ կերպ միոլորության մեջ էին զգում տեղաբնիկներին և առաջ անցնում: Նրանք ասում էին. «Մենք հաղթել ենք քրիստոնեական բանակին և զրկել նրան մարտնչելու ամեն մի հնարավորությունից, դրա համար էլ բացե՛ք ձեր ամրությունների դռները և ներս թողե՛ք մեզ»: Եվ այսպես, երբ նման կերպ խաբեությանը թուրքերը ներս էին մտնում, նրանք թալանում էին եկեղեցիների հարստությունները, տանում հասարակական շենքերի զարդերը և, իրենց հետ վերցրած ոսկին ու արծաթը, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ: Արդ, եթե դուք գտնե՛ք մի քիչ հավատում եք իմ այս խոսքերին, ապա հեռացե՛ք այս վայրից, քանզի դուք անկասկած կհանդիպեք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»: Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողեցին ամեն ինչ, հետդարձի ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին: Այդ ընթացքում մեր մարդիկ վճռականությամբ լի հետապնդում էին փախչող թուրքերին, որոնք, անցնելով իրենց ճանապարհին հանդիպող քաղաքներով ու ամրոցներով, պարծենկոտաբար հայտարարում էին, թե իրենք հաղթել են ֆրանկներին, այդ կերպ միոլորության մեջ էին զգում տեղաբնիկներին և առաջ անցնում: Նրանք ասում էին. «Մենք հաղթել ենք քրիստոնեական բանակին և զրկել նրան մարտնչելու ամեն մի հնարավորությունից, դրա համար էլ բացե՛ք ձեր ամրությունների դռները և ներս թողե՛ք մեզ»: Եվ այսպես, երբ նման կերպ խաբեությանը թուրքերը ներս էին մտնում, նրանք թալանում էին եկեղեցիների հարստությունները, տանում հասարակական շենքերի զարդերը և, իրենց հետ վերցրած ոսկին ու արծաթը, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ: Արդ, եթե դուք գտնե՛ք մի քիչ հավատում եք իմ այս խոսքերին, ապա հեռացե՛ք այս վայրից, քանզի դուք անկասկած կհանդիպեք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»: Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողեցին ամեն ինչ, հետդարձի ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին: Այդ ընթացքում մեր մարդիկ վճռականությամբ լի հետապնդում էին փախչող թուրքերին, որոնք, անցնելով իրենց ճանապարհին հանդիպող քաղաքներով ու ամրոցներով, պարծենկոտաբար հայտարարում էին, թե իրենք հաղթել են ֆրանկներին, այդ կերպ միոլորության մեջ էին զգում տեղաբնիկներին և առաջ անցնում: Նրանք ասում էին. «Մենք հաղթել ենք քրիստոնեական բանակին և զրկել նրան մարտնչելու ամեն մի հնարավորությունից, դրա համար էլ բացե՛ք ձեր ամրությունների դռները և ներս թողե՛ք մեզ»: Եվ այսպես, երբ նման կերպ խաբեությանը թուրքերը ներս էին մտնում, նրանք թալանում էին եկեղեցիների հարստությունները, տանում հասարակական շենքերի զարդերը և, իրենց հետ վերցրած ոսկին ու արծաթը, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ: Արդ, եթե դուք գտնե՛ք մի քիչ հավատում եք իմ այս խոսքերին, ապա հեռացե՛ք այս վայրից, քանզի դուք անկասկած կհանդիպեք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»: Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողեցին ամեն ինչ, հետդարձի ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին: Այդ ընթացքում մեր մարդիկ վճռականությամբ լի հետապնդում էին փախչող թուրքերին, որոնք, անցնելով իրենց ճանապարհին հանդիպող քաղաքներով ու ամրոցներով, պարծենկոտաբար հայտարարում էին, թե իրենք հաղթել են ֆրանկներին, այդ կերպ միոլորության մեջ էին զգում տեղաբնիկներին և առաջ անցնում: Նրանք ասում էին. «Մենք հաղթել ենք քրիստոնեական բանակին և զրկել նրան մարտնչելու ամեն մի հնարավորությունից, դրա համար էլ բացե՛ք ձեր ամրությունների դռները և ներս թողե՛ք մեզ»: Եվ այսպես, երբ նման կերպ խաբեությանը թուրքերը ներս էին մտնում, նրանք թալանում էին եկեղեցիների հարստությունները, տանում հասարակական շենքերի զարդերը և, իրենց հետ վերցրած ոսկին ու արծաթը, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ: Արդ, եթե դուք գտնե՛ք մի քիչ հավատում եք իմ այս խոսքերին, ապա հեռացե՛ք այս վայրից, քանզի դուք անկասկած կհանդիպեք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»: Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողեցին ամեն ինչ, հետդարձի ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին: Այդ ընթացքում մեր մարդիկ վճռականությամբ լի հետապնդում էին փախչող թուրքերին, որոնք, անցնելով իրենց ճանապարհին հանդիպող քաղաքներով ու ամրոցներով, պարծենկոտաբար հայտարարում էին, թե իրենք հաղթել են ֆրանկներին, այդ կերպ միոլորության մեջ էին զգում տեղաբնիկներին և առաջ անցնում: Նրանք ասում էին. «Մենք հաղթել ենք քրիստոնեական բանակին և զրկել նրան մարտնչելու ամեն մի հնարավորությունից, դրա համար էլ բացե՛ք ձեր ամրությունների դռները և ներս թողե՛ք մեզ»: Եվ այսպես, երբ նման կերպ խաբեությանը թուրքերը ներս էին մտնում, նրանք թալանում էին եկեղեցիների հարստությունները, տանում հասարակական շենքերի զարդերը և, իրենց հետ վերցրած ոսկին ու արծաթը, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու ուժը արդեն հասցրել ենք զգալ: Արդ, եթե դուք գտնե՛ք մի քիչ հավատում եք իմ այս խոսքերին, ապա հեռացե՛ք այս վայրից, քանզի դուք անկասկած կհանդիպեք այդ ֆրանկներին և ձեզ վրա կզգաք նրանց ուժը»: Այդ ժամանակ հիշատակված արաբները, հավատ ընծայելով այս իշխանի խոսքերին, թողեցին ամեն ինչ, հետդարձի ճանապարհը բռնեցին և ցրվեցին: Այդ ընթացքում մեր մարդիկ վճռականությամբ լի հետապնդում էին փախչող թուրքերին, որոնք, անցնելով իրենց ճանապարհին հանդիպող քաղաքներով ու ամրոցներով, պարծենկոտաբար հայտարարում էին, թե իրենք հաղթել են ֆրանկներին, այդ կերպ միոլորության մեջ էին զգում տեղաբնիկներին և առաջ անցնում: Նրանք ասում էին. «Մենք հաղթել ենք քրիստոնեական բանակին և զրկել նրան մարտնչելու ամեն մի հնարավորությունից, դրա համար էլ բացե՛ք ձեր ամրությունների դռները և ներս թողե՛ք մեզ»: Եվ այսպես, երբ նման կերպ խաբեությանը թուրքերը ներ

դուրս եկան հազիվ կենդանի, շատ ողորմելի վիճակում: Զորիստոնյաները այդ ընթացքում շատ էին տառապում սովից ու ծարավից, ընդ որում ոչ մի հետքեր չէին նրանք գտնել չէին կարողանում, այլ, կրելով դաժան տառապանքներ, միայն ձեռքերն էին ծակծկում փշերով: Իրոք, շատ հայտնի ասպետներ մահացան այդ անապատում, որին նրանք սովոր չէին, այնտեղ ընկան նաև շատ նժույգներ: Թույլը տեղի էր տալիս դժվարություններին, իսկ ավելի ուժեղը սկսում էր ձիերի փոխարեն, այդ թվում նաև սայլերի համար, օգտագործել խոշոր եղջերավոր անասուններին, այծերին, ոչխարներին և, որ ամենագարնակային էր, շներին, որոնցից ոմանք իրենց չափերով շատ հարմար էին այդ գործի համար: Այս անապատը անցնելուց հետո մենք մտանք մի հարուստ երկիր, որտեղ կար ամենայն անհրաժեշտը, որից հետո բրիտանականները հասան Իկոնիա բաղաթեմի...: Այդ ընթացքում հիշատակված մարզի բնակիչները կոչ արեցին մեր ռազմիկներին իրենց ապահովել ամենայն անհրաժեշտով և մասնավորապես հետները տրվելով ջրեր վերցնել, բանի որ հաջորդ ողջ օրը ճանապարհորդելիս նրանք ջուր չէին գտնել: Զորիստոնյաներն այդպես էլ արեցին և այնքան առաջացան, մինչև որ հասան մի գետի, որի ափին հանգստացան հետագա երկու օրերը: Այդ ժամանակ էր հենց, որ ուխտավորները բանակի առաջապահը հասավ Դերակլեա բաղաթեմ, որտեղ հավաքվել էր թուրքերի մի շրջապատ՝ միայն մի նպատակով՝ վնաս հասցնել Զորիստոնի բանակին: Մեր մարդիկ, սակայն, հարձակվեցին թուրքերի վրա իրենց բնորոշ արիությանը, ինչպես աղեղից արձակված մի նետ, և փախուստի մատնեցին նրանց: Այսպիսով՝ մեր մարդիկ բացեցին դարպասները, մտան բաղաթեմ և հետագա չորս օրերին մնացին այնտեղ» (Բողոքի Դուագի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2):

«/17/ Հակառակորդի հեռանալուց հետո հաշված չորրորդ օրը լուսաբացին ֆրանսիացիները, լոթարինգցիները, շվաբները, բավարները, ֆլամանդցիները և գերմանական ողջ ժողովուրդը ելան ծամբարից ու, իրենց հետ վերցնելով ամենայն անհրաժեշտը, ինչպես նաև թուրքերից խլած ավարը, տեղավորվեցին Սև լեռների գագաթին, որտեղ էլ անցկացրեցին գիշերը: Հաջորդ առավոտյան Նորմանները, բուրգունդացիները, բրետոնները, շվաբները, բավարացիները և գերմանացիները, մի խոսքով՝ ողջ բանակը, իջան Մալաբիումասի հովիտը և մի բանի օր մնացին այնտեղ ինչպես այն պատճառով, որ լեռնային անցումներում ճանապարհորդ դժվար էր, այնպես էլ իրենց մեծաքանակության և օգոստոս ամսվա անկապի շոգ լինելու պատճառով...: Ի վերջո, ելնելով այդ ժայռոտ կիրճերից, ուխտավորները, հաշվ մի անգամ իրենց մեծաքանակությունը, ընդհանուր համաձայնությամբ որոշեցին գործը բաժանել մի բանի ջոկատների...: /3/ Դուք Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), Բոբերտը (Ֆլանդրիայի կոմս Բոբերտ Ֆլանդրացին – Մ.Ֆ.) և Ռայմունդը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) ընթանում էին արքայական ճանապարհից հեռու՝ ուղղորդված բռնած դեպի Փոքր Անտիոքը, որը Դերակլեայի հարևանությամբ էր: Այստեղ նրանք որոշեցին օրվա իններորդ ժամին կանգ առնել: Իջավ երեկոն և դուքս Գոտֆրիդն ու գլխավոր առաջնորդները դրեցին իրենց վրանները լեռան մոտ մի լավ վայրում՝ զարմանալով այդ երկրի գեղեցկության և հարստության վրա, որտեղ հիմնալի որս գտան՝ ասպետության սիրելի գործը ու զվարճալիքը: Եվ ահա նրանք, հաստատվելով այստեղ, մի կողմ դնելով իրենց զենքերն ու ավարը և տեսնելով իրենց առջև փռված անտառը, որը լի էր որսով, վերցնելով նետերն ու կապարձները, գոտեվորվեցին սրերով և մեկնեցին այնտեղ որս անելու» (Ալբերտ Ալենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 1, 3)

«Եվ այսպես Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) փախավ Լիկիայի մոտից, որի ընթացքում հանդիպեց 10.000 արաբներին, որոնց, սակայն, պատմելով բրիտանյանների ուժի և հզորության մասին, միացրեց իր փախուստին ու նրանք սկսեցին սլանալ: Այդ ժամանակ ուխտավորները սկսեցին հետապնդել այդ անպետք թուրքերին, որոնք ամեն օր փախուստի էին դիմում, ընդ որում, մոտենալով մի որևէ ամրության կամ բաղաթեմ, նրանք սկսում էին ստել ու այդ երկրի ժողովրդին խաբել սատելով, թե իբր իրենց հաղթել են բրիտանյաններին և այնպես բնաջնջել, որ նրանք այլևս երբեք ոտքի չեն կանգնի, միայն թե իրենց թողնեն ներս մտնել, սակայն հետո, երբ ներս էին մտնում, անմիջապես սկսում էին թալանել եկեղեցիները, տներն ու այլ բաները՝ իրենց հետ տանելով ձիերին, էշերին, ջորիներին, ոսկին, արծաթը և այլ ամենը, ինչ կարող էին տանել: Սրան գունդավեց նաև այն, որ նրանք տանում էին բրիտանյանների որդիներին, ամեն ինչ չորջապատում այրում էին և ավերում: Այս կերպ ուխտավորները առաջանում էին դատարկ, ամային, աննարդաբնակ և անցրդի հողերով, որտեղից հազիվ կենդանի դուրս արձան: Սովն ու ծարավը ամենուր նեղում էր նրանց և նրանք ուստելու ոչ մի բան չունեին, բացառությամբ թերևս միայն սրան, ինչ պոկում էին ու ձեռքերով մանրացնում: Նրանց կանքը այս պայմաններում շատ դժվար էր, ընդ որում ձիերի մեծ մասն ընկան և շատ ռազմիկներ մնացին հետևակ: Չիրի պակասի պատճառով նրանք հասանք նրան, որ ցլերին սկսեցին օգտագործել դրանց փոխարեն: Ի վերջո, սակայն, ուխտավորները մտաք մի հարուստ երկիր, որը լի էր ամեն տեսակի ուտելիքներով, տարբեր շեղիքներով և այլ բարիքներով: Այս ամենից հետո նրանք հասան արքայական Իկոնիային, որի բնակիչները ողջունեցին նրանց և համոզեցին հետները վերցնել ջրով լի տիկեր, բանգի դեռ պետք է առաջանային մեկ ողջ օր, իսկ ջուրն այնտեղ շատ քիչ էր: Ուխտավորներն այդպես էլ արեցին ու այնքան առաջացան, մինչև որ հասան մի ինչ-որ գետի և երկու օր մնացին այնտեղ: Նրանք, իրենցից առաջ ուղարկելով սուրիսանդակներ և հասան Դերակլեային, որտեղ թուրքերի մեծ կուտակում կար: Սրանք, նստած դարձնում, ուխտավորներին էին պատում, որպեսզի վնաս տան Զորիստոնի զորքին, սակայն ամենագոր Աստուծո օգնությամբ մեր ռազմիկները հարձակվեցին այդ թուրքերի վրա և այդ օրը մեր թշնամիները գերազանցվեցին ու այնքան արագ փախան, ինչքան արագություն, որ ունի աղեղից արձակված նետը: Մերոնք անմիջապես բաղաթեմ մտան և չորս օր մնացին այնտեղ» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 8):

«/102/ Երբ հաջորդ օրը լույսը բացվեց, բուրգունդացիները, ֆրանկները, ֆլամանդցիները, Նորմաններն ու բրետոնցիները ոտքի ելան, իսկ այդ օրը շաբաթ էր: Այդ ժամանակ մի իսկական ուժասպառ անող ավազի փոթորիկ բարձրացավ, որի արդյունքում օդում պտտվող ավազե բամբներին ու ծարավին զոհ գնացին հազարավոր կանայք, աղջիկներ, սերժանտներ և այլ մարդիկ, ընդ որում գասկոնական հզոր նժույգներն իսկ ուժասպառությունից վերջին շնչուն էին: Ի վերջո, բրիտանյանները հասան մի ջրի աղբյուրի, որտեղից սկզբում խմեցին ձիերը, իսկ հետո՝ ասպետները: Այդ գիշեր ուխտավորները ծամբար գարկեցին Ռայմունդի աղբյուրի մոտ, որը մի բլրի վրա էր: Եվ ահա, երբ Զորիստոնի եղբայրությունը շարժվեց, Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու նրա ընկերները առանկանացան հիմնական բանակից, որպեսզի առանց կանգ առնելու հասնեն Տարսուն: /103/ Այդ ընթացքում Սուլեյմանն իր ճանապարհով էր հեռանում և իր կրած պարտության պատճառով լի էր կատաղությամբ ու հուսահատությամբ...: /104/ Այսպիսով՝ Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) վշտահար հասավ մինչև Տարսուն, որի միջնաբերդը լավ ապահովեց հացով, զինով ու մսով, սակայն նա ոչ մի կերպ այլևս չէր կարող դեմ ելնել ֆրանկներին...: /106/ Հաշվի առնելով այս ամենը՝ Սուլեյմանը թողեց Տարսունը և անցավ Մամիստրա» (Գրենդորու Դուագի «Անտիոքի երգը», գլուխ 102-104, 106):

«Ինչ հետապնդման մասին կարող էր խոսքը գնալ, իրոք, երբ մեր նժույգներն այն աստիճանի էին թուլացել այդ անապատ վայրերում, որ շարժվել իսկ դժվարանում էին, ընդ որում նաև ջրի մեծ պակաս կար: Ե՛հ, ինչ է, Փոքր Ասիան մի ժամանակ հայտնի էր իր առատությամբ ու հատկապես հարստությամբ մշակաբույսերով, սակայն վերջին ժամանակներս այս երկրամասը վայրենի թուրքերի կողմից այն աստիճանի թալանի ու ավերածության էր ենթարկվել, որ առկա միջոցները հազիվ հեղիքում էին միայն մեր բանակի գոյության պահպանման համար, մանավանդ որ մեր մարդիկ էլ այնքան մեծաքանակ էին, որ կարող էին ուստել մեկ ողջ բերք և խմելով չորացնել գետը, բանգի, իրոք, երբ նրանք հեռացան Լիկիայից, առաջվա պես կազմում էին 700.000 հոգի, ընդ որում շատ էին մինչ այդ սրահար եղածները, հիվանդություններից մահացածները ու դասալքածները: Այսպես, ահա բրիտանյանները առաջացան Անտիոքիայի ու Իկոնիայի մոտով, որոնք Պիսիդիայի բաղաթեմ են, և հասան Դերակլեային, որից հետո իրենց շողողացող թորերն ուղղեցին դեպի Արևելք» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Վերսկսելով արշավը դեպի Անտիոք՝ մեր բանակն իր առաջնորդների հետ հասավ Դերակլեա» (Հենրիխ Հանտինգտոնի «Անգլիների պատմությունը», գիրք 7):

«/17/ Այն բանից հետո, երբ մերոնք այստեղ մնացին երեք օր, չորրորդ օրը լուսաբացին նրանք փչեցին շեփորները և ճանապարհ ընկան: Այս կերպ նրանք անցան Բյուրանիսի և մտան Պիսիդիա կոչված երկիրը: Նրանք երկար ընթացան և ի վերջո հասան մի անբերրի ու անցրդի հողի, որտեղ ջրի ոչ մի կաթիլ չկար, բայց միաժամանակ էլ շատ շոգ էր, իսկ արևն էլ ուժեղ այրում էր, ինչպես սովորաբար լինում է հուլիսին: Մերոնք այնպես էին տառապում շոգից, որ չգիտեին ինչ անել...: Մեր Տեր Աստվածը, սակայն, նկատեց նրանց տառապանքները և ազատեց դրանից՝ այնպես անելով, որ շուտով նրանք մի գետի հանդիպեցին, որը լի էր հիմնալի ու առատ ջրով: Այդ ժամանակ, ահա, մերոնք նետվեցին դեպի գետի ափը ամենայն շտապողականությամբ և այնքան շատ խմեցին, որ հետո շատերը հենց այդտեղ էլ չխուսափեցին մահից, բանգի խմում էին առանց որևէ չափի ու սահմանի: Ահա թե ինչ եղավ ասպետների և բանակի մնացած մարդկանց հետ, որոնք խմում էին առանց որևէ չափի հետևելու, փոխանակ ջուրն իրենց մարմնի մեջ ընդունելին աստիճանաբար: Եվ այսպես, ավարտվելով իրենց ճանապարհորդությունը, մերոնք հասան մի գեղեցիկ ու բերքառատ հովտի, որը լի էր անտառներով, գետերով, մարգագետիններով ու հիմնալի արաբական դաշտերով և տարածվում էր Պիսիդիայի արքայական բաղաթեմ Անտիոքի մոտ: Այստեղ էլ հենց կապալանները հրամայեցին ողջ բանակին ճամբար զարկել...: /18/ Ինչ վերաբերվում է հիմնական բանակին, ապա այն, շարժվելով հիմնական ճանապարհով, եկավ երկու բաղաթեմի մոտ, որոնցից մեկը կոչվում էր Իկոնիում իսկ մյուսը՝ Դերեգլի: Դրանից հետո նրանք դեպի աջ շարժվեցին և հասան ծովի ափին: Այստեղ դուքս Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի

թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) և... այլ ճամբար զարկեցին ու սկսեցին վայելել այդ գեղեցիկ և հիանալի վայրը՝ հանգստանալով ու վերականգնելով իրենց ուժերը դժվար անցումից և դժվարություններից հետո: Դրանից հետո նրանք մեկնեցին որսի... /19/ Եվ այսպես, ուխտավորները կտրեցին և անցան ողջ Պիսիդիան ու հետո մտան Լիկոնիա կոչված երկիրը՝ հասնելով Իկոնիում կոչվող քաղաքին, որը գտան լիովին լքված և անմարդաբնակ: Նրանք ճանապարհին հսկայական դժվարությունների էին հանդիպում ուստի խեղճի պակասից, քանի որ թուրքերը, լսելով նրանց մոտենալու մասին լուրը և հույս չունենալով իրենց ամրությունների վրա, ամայացնում էին ամեն ինչ ու իրենց կանանց և երեխաների հետ միասին թաքնվում անտառներում ու լեռներում՝ իրենց հետ տանելով ձիերը, անասուններին, ուտելիքի և այլ բաների պաշարները: Արդյունքում մեր մարդիկ շատ դժվարություններ տեսան այդ երկիրը կտրելիս: Ի վերջո, մերոնք հասան Ղահրամանիա կոչվող երկիր և մտան Յերակլիա քաղաք, որտեղ երեք օր ճամբար զարկած մնացին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 17-19):

«Շարվելով ջոկատներով՝ նրանք շարունակեցին ուղին: Գերբիկիայի մոտ նրանց ճանապարհը կտրեցին Ղանիշման սուլթանը (**Ղանիշմանյանների էմիրության էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.)** և Ֆասանը՝ 80.000 ռազմիկների զլուխն անցած: Ֆասան մարտ տեղի ունեցավ, որին երկու կողմից էլ մեծաթիվ զորք էր մասնակցում և նրանցից ոչ մեկը չէր ուզում զիջել մյուսին: Թուրքերը քաջաբար մարտնչում էին թշնամիների դեմ: Բռնեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բռնեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.)**, որ դեկավարում էր աջ թևը, տեսնելով այդ, առանձնացավ մնացած զորքից և հարձակվեց հենց իր՝ խիճ-Արսլանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլանի – Մ.Ֆ.)** վրա...: Ահաբեկված թուրքերը թիկունք դարձրին: Յիշելով ինքնակալի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.Ֆ.)** խորհուրդները՝ կելտերը չսկսեցին հեռու տարածության վրա հետապնդել թշնամուն...» (Աննա Կոմենտու «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 3):

«Երեք օր անց սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլանի – Մ.Ֆ.)**, կրկին անգամ իր զորքերը հավաքելով, ահագին բազմությամբ հարձակվեց ֆրանկ զորքերի վրա: Նախորդից ավելի ահավոր և կատաղի մարտ տեղի ունեցավ: Ֆրանկ զորքերը նույնպիսի կատաղության բախվելիս պարտեց զորքերին, մեծ ջարդ տվեցին նրանց, մեծաթիվ գերիներ վերցրեցին և պարսիկներին այդ գավառից դուրս շարժեցին» (Մատթեոս Ուռնիացի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Երեք օր անց խիճ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլանի – Մ.Ֆ.)** կրկին զորք հավաքեց ու այն ճակատամարտի առաջնորդեց, սակայն իշխանները այս անգամ ևս ոչնչացրին նրա զորքը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁴⁴⁰ «Ինչ վերաբերվում է հիմնական ուժերին, որոնք առաջանում էին Ռայմոնդ Սեն-ժիլի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.)**, իմաստուն Բռնեմունդի (**Տիրերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացու – Մ.Ֆ.)**, դուքս Գոդֆրուայի (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.)** և շատ այլոց գլխավորությամբ, մտան հայերի երկիր, որոնք ծարավ էին և ազաի թուրքերի արյան: Եվ ահա նրանք մոտեցան մի ինչ-որ ամրության, որն այնքան հզոր էր, որ դրա հետ հնարավոր չէր որևէ բան անել: Այնտեղ Սիմեոն անուկով մի մարդ կար, ծննդով այդ վայրերից, որը ձեռք էր մեկնել այդ հողերին, որպեսզի պաշտպանի այն թշնամի թուրքերից: Եվ ահա նրանք իրենց բարի կամքով ողջ այդ երկիրը նրան տվեցին և նա իր ժողովրդով մնաց այնտեղ» (Անանուս «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4):

«Ինչ վերաբերվում է հիմնական ուժերին, որոնք առաջանում էին Ռայմոնդ Սեն-ժիլի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.)**, իմաստուն Բռնեմունդի (**Տիրերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացու – Մ.Ֆ.)**, դուքս Գոդֆրուայի (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.)** և շատ այլոց գլխավորությամբ, մտան հայերի երկիր, որոնք ծարավ էին և ազաի թուրքերի արյան: Եվ ահա նրանք մոտեցան մի ինչ-որ ամրության, որն այնքան հզոր էր, որ դրա հետ հնարավոր չէր որևէ բան անել: Այնտեղ Սիմեոն անուկով մի մարդ կար, ծննդով այդ վայրերից, որը ձեռք էր մեկնել այդ հողերին, որպեսզի պաշտպանի այն թշնամի թուրքերից: Եվ ահա նրանք իրենց բարի կամքով ողջ այդ երկիրը նրան տվեցին և նա իր ժողովրդով մնաց այնտեղ» (Պետրոս Տուլուզեցի «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 4):

«Այնուհետև մենք իմացանք, որ Ասսամ անուկով մի թուրք էմիր կար (**Ղանիշմանյանների էմիրության էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.)**, որը կանգ էր առել Կապադովկիայում: Մենք ուղղվեցին այդ կողմը, ուժով նվաճեցինք նրա ամրությունները և նա փախավ մի բարձրադիր վայրում տեղապահված ամրոց: Եվ ահա մենք այս Ասսամի երկիրը հանձնեցինք մեր առաջնորդներից մեկին, որպեսզի նա հնազանդեցնի նրան, ընդ որում նրա հետ նաև քրիստոնյա ռազմիկներ թողեցին» (Ստեփան Ծարսրացի «Նամակ Աղելին»):

«Յիմնական բանակում մի ուժեղ և արի ասպետ կար, որը հենց այս երկրի ծնունդ էր: Եվ ահա այս մարդը խնդրեց, որ այդ երկիրն իրեն տան, իսկ ինքն էլ կպահի ու կպահպանի այդ ինչքան իր ուժերը կներեն՝ խոստանալով լավ հոգ տանել ամեն ինչի մասին, ծառայել Աստծուն ու Սուրբ գերեզմանի գործին: Բանակի առաջնորդները համաձայնություն տվեցին և բավարարեցին այդ մարդու խնդրանքը, քանի որ վերջինս մի քաջարի և հավատարիմ մարդ էր՝ լրիվ հարմար նման պատերազմական գործերի համար» (Ռոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 5):

«Այսպիսով՝ Աստծո բանակը, որը գործում էր կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.)**, Բռնեմունդի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բռնեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.)**, Գոտֆրիդի (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.)** և շատ այլոց հրամանի տակ, մտավ Ղայաստան՝ զգուշանալով թուրքական հարձակումներից: Իրենց ճանապարհին ուխտավորները տիրեցին մի ամրության, որին դժվար էր նույնիսկ մոտենալը, իսկ հարձակվան ամեն մի փորձ էլ թվում էր անօգուտ: Այնուհանդերձ, ինչպես ասացի, քրիստոնյաները կարողացան տիրել այդ շրջանին, որից հետո տեղաբնիկներից հավատարմով քրիստոնյա մեկը, որի անունը Սիմոն էր, խնդրեց իրենց հանձնել այդ շրջանը, որպեսզի նա պաշտպանի այն թուրքական հարձակումներից: Սիմոնին չնբեժեցին, որից հետո նա մնաց այնտեղ՝ պաշտպանելու այդ երկիրը» (Գվիթերո Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 4, գլուխ 1):

«Այսպիսով՝ Աստծո բանակը, որը գործում էր կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.)**, Բռնեմունդի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բռնեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.)**, Գոտֆրիդի (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.)** և շատ այլոց հրամանի տակ, մտավ Ղայաստան՝ զգուշանալով թուրքական հարձակումներից: Իրենց ճանապարհին ուխտավորները տիրեցին մի ամրության, որին դժվար էր նույնիսկ մոտենալը, իսկ հարձակվան ամեն մի փորձ էլ թվում էր անօգուտ: Այնուհանդերձ, ինչպես ասացի, քրիստոնյաները կարողացան տիրել այդ շրջանին, որից հետո տեղաբնիկներից հավատարմով քրիստոնյա մեկը, որի անունը Սիմոն էր, խնդրեց իրենց հանձնել այդ շրջանը, որպեսզի նա պաշտպանի այն թուրքական հարձակումներից: Սիմոնին չնբեժեցին, որից հետո նա մնաց այնտեղ՝ պաշտպանելու այդ երկիրը» (Բոդրի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2):

«Ինչ վերաբերվում է հիմնական ուժերին, ապա սրանք բարեհաջող հասան Կապադովկիայի Կեսարիային, որտեղ Սիմեոն անուկով մի մարդ կար, ծննդով այդ վայրերից: Վերջինս ձեռք էր մեկնել այդ հողերին, որպեսզի պաշտպանի այն թշնամի թուրքերից: Եվ ահա նրանք իրենց բարի կամքով ողջ այդ երկիրը նրան տվեցին և նա իր ժողովրդով մնաց այնտեղ» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 8):

«Կելտերը, տիրելով անցումներին և մի քիչ այնտեղ հանգստանալով, կրկին հասան թուրքերին Ավգուստոպոլիսի մոտ, հարձակվեցին նրանց վրա և փախուստի մատնեցին: Բարբարոսական զորքը ջախջախվեց, իսկ նրանք էլ, որոնք փրկվեցին, ցրվեցին ով ուր կարող է թողնելով կանանց ու երեխաներին» (Աննա Կոմենտու «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 3):

«Յայց 545 թվականին ելան ֆրանկների փառավոր գլխավորները բազում զորքով եկան ու հաղթեցին խիճ-Արսլան սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլանի – Մ.Ֆ.)** և մեկ անգամ» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

³⁴⁴¹ «Երբ Մեծ Ղայաստանում վերանում է թագավորությունը, ինչպես վերևում ասվեց, պարոն Կոստանդինը, որ տիրում էր Յայց թագավորությանը, տեսնում է, որ այլևս չի կարող մեծ խանի զորության առաջն առնել: Եվ ահա նա տալով զինվորների հետ խույս է տալիս ու գիշերով անցնում Փոքր Ղայաստան, որն այն ժամանակ գտնվում էր հռոմեական իշխանության տակ, բայց ժողովրդից շատերն արդեն անցել էին Յայց կողմը: Նա հասնում է հայաբնակ մի քաղաքի, որի բնակիչները ծառի ճյուղեր էին շալակած տանում՝ կարկատելու ու փակելու խախրված պարսպի ծեղերը: Այդ ժամանակ պարոն Կոստանդինն ու նրա հետ եղող մարդիկ, հանելով իրենց գեները, թաքցնում են ճյուղերի մեջ և ամեն մարդ, կապելով իր խուրձը, զորքին սպասարկող մարդկանց նման շալակում, բարձրացնում է դրանք պարիսպների վրա: Այդ օրը Աստվածամայր Կույսի տոնն էր, երբ հույները գտնվում էին եկեղեցում, իսկ պարոն Կոստանդինն ու նրա զինակիցները, ճյուղերը գեներների հետ միասին շալակած, բարձրանում էին քաղաքի պարիսպների վրա: Եվ այսպես, տեսնելով, որ պաղի հարմար է, հայերը հանկարծակի գնվում են, զրավում ամրոցը և ապա, շարժվելով առաջ, ներխուժում են եկեղեցի ու ձեռքալուծում այնտեղ գտնվող հույներին: Այս ձևով պարոն Կոստանդինը՝ իբրև քաջ ու հզոր մարդ, զրավում է տերությունն ու իրեն ենթարկում երկրի մեծ մասը» (Ռովիանես Դարդել «Ժամանակագրություն Յայց», գլուխ 8):

«Ռուբենի հարազատ որդին, որի անունը Կոնստանդին էր՝ մի մեծախորհուրդ ու բազմաթիվ տիրեց այն հռչակավոր դղյակին, որը Վահկա էր կոչվում՝ իր տունը հաստատելով այնտեղ ու ինքն էլ ամրանալով ամրոցում: Եվ ընդհանրապես, նա արհաբար ճակատեց, հույներից շատ տեղեր գրավեց, նրանց սրով մաշեց ու նրանց գործերին պարտության մատնեց» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբինյաց պատմություն»):

«Գագիկի սպանությունից հետո նրա գործն ու իշխանները ցրվեցին, իսկ նրանցից մեկն էլ՝ պարոն Ռուբենի որդի պարոն Կոնստանդինը, եկավ ու հաստատվեց Տավրոս լեռան վրա: Նա իր խիզախության շնորհիվ տիրեց այդ լեռան մեծ մասին, որտեղ գտնվում էր Վահկա ամրոցը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս Ռուբենին հաջորդեց նրա որդի Կոնստանդինը՝ մի բազմա և արդարագործ այր, որը բազմիցս սիրելի եղավ Կիլիկիա աշխարհի բնակչության կողմից: Վերջինիս աջակցությամբ նա տիրեց Տավրոսի ծովափով և այդ նահանգին՝ գրավելով Վահկա դղյակը, որտեղից առաջ շարժվեց ու, հալածելով հույներին, տիրեց այլ տեղերի՝ դաշտերի և ամրոցների» (Գևորգ Ավետիք «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Ռուբինյանները, որ Չայոց թագավորների ազգից էին, մտան Կիլիկիա, գրավեցին Վահկա բերդը, իսկ նրանց առաջնորդն էր Գագիկ թագավորի ազգական Ռուբենի որդի Կոնստանդինը: Այդ ժամանակից էլ հենց սկսվեց հայերի տիրապետությունը Կիլիկիայում, որը Չայոց 546 և Զրիստոսի 1097 թվականին էր» (Ներսես Պալինեց «Ժամանակագրություն»):

«Ռուբենին հաջորդեց նրա որդի Կոնստանդինը, որը տիրեց հռչակավոր Վահկա բերդին, որտեղ հաստատվեց ինքը և որից հետո իր իշխանությունը տարածեց բազում այլ տեղերի վրա ևս...: Կոնստանդինը տիրեց Վահկային» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Ռուբենի որդի Կոնստանդինը գրավեց Վահկան: Նա առաջինն էր, որ իշխեց Կիլիկիայի հայ ժողովրդի վրա» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Ռուբենի մահից հետո նրա որդի Կոնստանդինը մտավ Կիլիկիա նահանգ ու տիրեց Վահկային և ողջ լեռնակողմին» (Յեթում II «Պատմիչ «Ռուբինյաց ազգի պատմություն»):

«Ռուբենի որդի այս Կոնստանդինը գրավեց Վահկա դղյակը» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Կոնստանդինը, բազմաթիվ բերդեր և բաղաբներ գրավելով, ընդարձակեց իր երկիրը» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁴⁴² «Այստեղ, առանձնանալով մյուսներից, Տանկերը (**Տիգրանի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Յ.**) և դուքս Գողթնուայի (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույոնացու – Մ.Յ.**) եղբայր կոմս Բալդուինը (**Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բույոնացին – Մ.Յ.**) միասին մտան Բուրդենտորտի հովիտ: Դրանից հետո Տանկերը առանձնացավ ու իր ռազմիկներով մեկնեց Տարսուս: Այդ ժամանակ թուրքերը ելան բաղաբից և, շտապելով նրան ընդառաջ, բրիտանական զորքերի դեմ պատերազմելու համար ուժերն ի մի բերեցին: Երբ մերոնք առաջացան ու ընդհարվեցին թուրքերի հետ, սրանք դիմեցին փախուստի և հապճեպ բաղաբ վերադարձան: Դրանից հետո այդտեղ եկան նաև Տանկերը ու Զրիստոսի ռազմիկները: Թուրքները սանձերը՝ սրանք ճամբար զարկեցին բաղաբի դարպասների մոտ: Այդ ժամանակ մյուս կողմից մոտեցավ այն հայտնի այրը՝ կոմս Բալդուինը: Տեղ հասնելով իր գործով՝ նա սկսեց Տանկերից պահանջել, որ սա ընկերաբար իրեն արժանի համարի բաղաբին տիրելու գործում: Այդ ժամանակ Տանկերը նրան ասաց. «Ես կտրականապես հրաժարվում եմ որևէ բան կիսել բեզ հետ»: Գիշերը վրա հասնելուն պես թուրքերը, դողդողալով ահից, դիմեցին փախուստի, իսկ բաղաբի բնակիչներն էլ գիշերվա բողի տակ ելան բաղաբից և միաձայն սկսեցին աղաղակել: «Շտապե՛ք, ով անպարտելի ֆրանկներ, շտապե՛ք, բանգի թուրքերը բոլորը միասնաբար փախչում են՝ առաջ մղվելով ձեր ներշնչած ահից»: Չաջորդ օրվա սկզբում եկան բաղաբի ավազները և կամավոր կերպով հանձնեցին այն՝ ասելով նրանց, ովքեր այդ հարցով միակնաց հետ վիճում էին, թե. «Ով սեկյորներ, թողե՛ք այդ, մենք ուզում ենք և պահանջում, որ մեզ տիրի նա, ով երեկ այդօրինակ արիության մարտնչեց թուրքերի դեմ»: Եվ ահա այդ զարմանալի կոմս Բալդուինը կրկին սկսեց վիճել ու վիճաբանել Տանկերի հետ, թե. «Եկ միասնաբար ներս մտնենք ու թալանենք այս բաղաբը, ով էլ ինչ կարողանա ձեռք բերել, թող այդ նրանը լինի»: Այն բաղաբում Տանկերը, սակայն, ասաց. «Թող դա ինձից հեռու լինի այդ, բանգի ես չեմ ուզում թալանել բրիտանականներին: Այս բաղաբի բնակչությունն ինձ է ընտրել որպես իր տեր և ուզում է, որ հենց ես տիրեմ այս բաղաբին»: Ի վերջո, սակայն, այն բաղաբի այդ Տանկերը ի վիճակի չէրավ դեմ ելնել կոմս Բալդուինին, բանգի մեծ էր վերջինիս բանակը, և ահա իր կամքից անկախ նա այնուհանդերձ թողեց բաղաբը ու իր գործով արժանապատիվ կերպով հեռացավ» (Անանուս «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4):

«Այստեղ, առանձնանալով մյուսներից, Տանկերը (**Տիգրանի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Յ.**) և դուքս Գողթնուայի (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույոնացու – Մ.Յ.**) եղբայր կոմս Բալդուինը (**Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բույոնացին – Մ.Յ.**) միասին մտան Բուրդենտորտի հովիտ: Դրանից հետո Տանկերը առանձնացավ ու իր ռազմիկներով մեկնեց Տարսուս: Այդ ժամանակ թուրքերը ելան բաղաբից և, շտապելով նրան ընդառաջ, բրիտանական զորքերի դեմ պատերազմելու համար ուժերն ի մի բերեցին: Երբ մերոնք առաջացան ու ընդհարվեցին թուրքերի հետ, սրանք դիմեցին փախուստի և հապճեպ բաղաբ վերադարձան: Դրանից հետո այդտեղ եկան նաև Տանկերը ու Զրիստոսի ռազմիկները: Թուրքները սանձերը՝ սրանք ճամբար զարկեցին բաղաբի դարպասների մոտ: Այդ ժամանակ մյուս կողմից մոտեցավ այն հայտնի այրը՝ կոմս Բալդուինը: Տեղ հասնելով իր գործով՝ նա սկսեց Տանկերից պահանջել, որ սա ընկերաբար իրեն արժանի համարի բաղաբին տիրելու գործում: Այդ ժամանակ Տանկերը նրան ասաց. «Ես կտրականապես հրաժարվում եմ որևէ բան կիսել բեզ հետ»: Գիշերը վրա հասնելուն պես թուրքերը, դողդողալով ահից, դիմեցին փախուստի, իսկ բաղաբի բնակիչներն էլ գիշերվա բողի տակ ելան բաղաբից և միաձայն սկսեցին աղաղակել: «Շտապե՛ք, ով անպարտելի ֆրանկներ, շտապե՛ք, բանգի թուրքերը բոլորը միասնաբար փախչում են՝ առաջ մղվելով ձեր ներշնչած ահից»: Չաջորդ օրվա սկզբում եկան բաղաբի ավազները և կամավոր կերպով հանձնեցին այն՝ ասելով նրանց, ովքեր այդ հարցով միակնաց հետ վիճում էին, թե. «Ով սեկյորներ, թողե՛ք այդ, մենք ուզում ենք և պահանջում, որ մեզ տիրի նա, ով երեկ այդօրինակ արիության մարտնչեց թուրքերի դեմ»: Եվ ահա այդ զարմանալի կոմս Բալդուինը կրկին սկսեց վիճել ու վիճաբանել Տանկերի հետ, թե. «Եկ միասնաբար ներս մտնենք ու թալանենք այս բաղաբը, ով էլ ինչ կարողանա ձեռք բերել, թող այդ նրանը լինի»: Այն բաղաբում Տանկերը, սակայն, ասաց. «Թող դա ինձից հեռու լինի այդ, բանգի ես չեմ ուզում թալանել բրիտանականներին: Այս բաղաբի բնակչությունն ինձ է ընտրել որպես իր տեր և ուզում է, որ հենց ես տիրեմ այս բաղաբին»: Ի վերջո, սակայն, այն բաղաբի այդ Տանկերը ի վիճակի չէրավ դեմ ելնել կոմս Բալդուինին, բանգի մեծ էր վերջինիս բանակը, և ահա իր կամքից անկախ նա այնուհանդերձ թողեց բաղաբը ու իր գործով արժանապատիվ կերպով հեռացավ» (Մեդրոս Տուրքերո «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 4):

«Այս Բալդուինը (**Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բույոնացին – Մ.Յ.**) մի մեծ ասպետ էր, որն աչքի էր ընկնում ազնվությամբ և ապացուցված բազմությամբ: Իրոք, այդ հենց նա էր, որ, սրանից որոշ ժամանակ առաջ առանձնացել էր հիմնական բանակից և իր հրամանի տակ եղած ուժերով գրավել էր Կիլիկիայում գտվող Տարսուս բաղաբը, որն առանց բռնության վերցրել էր Տանկերի (**Տիգրանի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Յ.**) ձեռքից, այնտեղ իր մարդկանց էր տեղադրել ու բշտել էր թուրքերին: Եվ այսպես, թողնելով այդ բաղաբը իր մարդկանց պահպանության տակ, Բալդուինը կրկին միացել էր հիմնական բանակին» (Ֆուլխեր Շարտրուացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 6):

«Այդ ժամանակ էր, որ մերոնք տիրեցին Տարսուսին» (Անսելմ Ռիբեմունցի «Նամակ, ուղղված Ռեյմսի արքեպիսկոպոսին», Նամակ առաջին):

«Այդ ժամանակ, ահա, դուքս Գոտֆրիդի (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույոնացու – Մ.Յ.**) եղբայր Բալդուինը (**Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բույոնացին – Մ.Յ.**), ինչպես նաև Տանկերը (**Տիգրանի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Յ.**) առանձնացան մյուսներից և իրենց ասպետների հետ միասին ուղղվեցին դեպի Տարսուս բաղաբ: Այս բաղաբում շատ թուրքեր կային, որոնք ելան նրանց ընդառաջ, որպեսզի մարտնչեն, սակայն չկարողացան երկար դիմադրել այն կատաղի հարվածներին, որի տակ ընկան: Արդյունքում, կորցնելով յուրաքանչյուրից շատերին, թուրքերը հեռացան բաղաբ: Մերոնք ճամբար զարկեցին բաղաբի դարպասների դիմաց և դրեցին ժամապահներ: Դրանից հետո, սակայն, բաղաբում գտնվող բրիտանականները գիշերվա կեսին մարդ ուղարկեցին նրանց ճամբար և սկսեցին բարձրաձայն հայտարարել. «Ով ֆրանկների անհաղթ ասպետներ, թուրքերը փախչում են բաղաբից, չհամարձակվելով ձեր դեմ մարտի ելնել»: Մերոնք, սակայն, այնուհանդերձ չէին ցանկանում առաջանալ, բանի որ գիշեր էր և նրանք սպասում էին ավելի լավ ժամանակների: Յետո, սակայն, երբ օրը բացվեց ու լուսացավ, բրիտանականները բաղաբ մտան և սրտաբաց ընդունելության արժանացան բաղաբից փախչողների կողմից: Յենց այդտեղ էր, որ վեճ առաջացավ կոմս Բալդուինի և Տանկերի միջև, թե նրանցից, որ մեկը պետք է տիրի այդ բաղաբին: Այդ վեճի ընթացքում առաջարկվեց, որ նրանք բաղաբին տիրեն միասնաբար, սակայն Տանկերը հրաժարվեց, բանի որ չցանկացավ այդպես վարվել: Այնուհանդերձ Տանկերը տեղի տվեց Բալդուինի պնդումների առաջ, բանի որ վերջինիս բանակն ավելի մեծաքանակ էր» (Ռոբերտ Ռեյմսցի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«/33/ Եվ այսպես թշնամի պարտություն կրեց ու ցրվեց, իսկ բրիտանականները, որ մեծ հաղթանակ էին տարել, շարունակեցին ուղին արդեն ավելի անվտանգ պայմաններում՝ առաջանալով իրենց պետք եղած ուղղությամբ: Բանակի հրամանատարները լի էին հետևակայիններին Անտիոք հասցնելու վճռականությամբ, ընդ որում նրանք ուզում էին առաջանալ ամենաառաջ անցանելի ու պարզ ճանապարհով: Եվ այսպես նրանք այդ

մտքին հանգեցին, ծրագիր կազմեցին և անմիջապես ձեռք գարկեցին դրա իրականացմանը: Միաժամանակ Տանկերտը (**Տիբեթիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամալայ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերետուացին – Մ.Ֆ.**), որ գերադասում էր խորանալ անտառներում, որտեղ ճանապարհի ոչ մի հետք չկար, համարձակորեն խորացավ լեռներում: Նա կտրեց անցավ Կիլիկիայի գետերը, որպեսզի հնարավորինս կարճ ճանապարհով հասնի իր նպատակը հանդիսացող բաղաթնի, բանգի նա մի անդադրում ռազմիկ էր, որը պատերազմը գերադասում էր անվտանգությունից, իսկ դժվարություններն էլ հանգստից՝ մշտապես բավարարում գտնելով միայն բոսիկը թափելու գործում: Չարմացած մնացեք այդ մարդուց, բանգի նա ինքը երբեք ոչ մի բանից չէր զարմանում, վախեցեք նրա փոխարեն, բանգի նա ինքը ոչնչից չէր վախենում: Ով Աստված, դա արիություն չէր, դա ավելի շուտ խելթություն էր ու դրա անունը Տանկերտ էր: Բանգի նա իր հետ վերցրել էր միայն 100 ռազմիկների, ինչպես նաև 200 նետածածկների՝ միայն այս ուժերով ցանկանալով նվաճել Անտիոքը: Բայց իրոք այս հազարից էլ քիչ մարդով էր, որ նա ցանկանում էր հարձակվել Անտիոքի վրա, բանգի այս թիվը, հաշվի առնելով և յուրայինների գործի բանակությունը, և թշնամիների ուժն ու իր դեմ ելնելիս սրերի բանակը, բանգի թշնամիների շրջապատում էին հիմնադիր զինված շատ ռազմիկներ, անչափ փոքր էր: Չարկ է նշել, որ Տանկերտի մարդկանց բանակը նաև շատ քիչ էր, որպեսզի նա կարողանար հովանավորել բաղաթններին, եթե սրանք իրեն կանչեին որպես իրենց պաշտպան: Իրոք, բոլորն էլ տեսնում էին, որ նրա ուժերը հնգապատիկ քիչ են իր դրած նպատակին հասնելու համար, բանգի, եթե նրան հրավիրեին որևէ բաղաթ, նրա մարդիկ ուղղակի չէին կարողանա անհրաժեշտ կերպով կյանքի կոչել իրենց այդ նպատակը՝ պաշտպանել բաղաթը, էլ չասած Անտիոքի մասին, որն առանձնահատուկ լավ էր լցված գեներով և զինված մարդկանցով, որոնք սովոր էին պատերազմի, սովոր էին հաղթանակ տանել ու գերիշխանություն ձեռք բերել: Անհրաժեշտ էր սանձել սրտի թռիչքը, սակայն Տանկերտը բոլորից լավ գիտեր, ասեմ ձեզ, թե ինչպես պետք էր վարվել նման դեպքերում, և նա հիմնադիր կերպով ծանոթ էր այն գործին, որին ձեռք էր գարկել: /34/ Եվ այսպես այս ու նման շատ նախազգուշացումներ էին հնչում Տանկերտի ականջներում, չնայած այդ թրծված ասպետը այդպես էլ ականջ չկախեց դրանցից ոչ մեկին, բանգի, կարծես երկինքն սլացող կրակ, ավելի արագ, բան էզ վագրը կծներ, նա սլացավ Բյուրթանիայով, անցավ Տավրոսի լեռները և մտավ Բուրդուսի հարթավայր, որը հարևան էր Բելուրդին ու տեղակայված էր ավելի դեպի իրուսիս: Եվ այսպես Տանկերտը, տիրելով Կիլիկիային, պաշարեց Տարսուս բաղաթը: Թուրքերը զայրացած էին այդ ամենից, հույները ուրախության մեջ էին, իսկ հայերն էլ աջակցում էին այդ ամենին, բանգի զարմացած էին մնացել: Իրոք, այդ ժամանակ այնպես էր ստացվել, որ ճակատագիրը հենց թուրքերին էր տեր կարգել այդ երկրում, հույները ծառա էին դարձել, իսկ հայերը, որ ոչ մի կերպ չէին կարողացել համակերպվել ստրկության լծի հետ, պատասխարել էին դժվարահասանելի լեռներում՝ պաշտպանելով իրենց ազատ վիճակը: Եվ այսպես Տանկերտը, հայտնաբերելով այս բաղաթը, սկսեց հիմնալ նրա բարձր աշտարակներով, որոնք էր էին խոյանում ինչպես լեռներ, ինչպես նաև ներսում գտնվող գեղեցիկ շինություններով՝ պատրաստ լինելով ստուգել բաղաթի կայացողի ամրությունը: Եվ ահա Տանկերտը դարձնում էր... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.**): Եվ այսպես ամեն ինչ կարգավորվեց, որից հետո Տանկերտն առաջ ուղարկեց թուրքապոլ նետածածկների, որոնք վայելում էին մեր ռազմիկներից ունեցած աջակցությունը: Բանն այն էր, որ պետք էր նախապես պարզել, թե որ կողմն էր առաջանալ և ուր են տարել խոշոր քաղաքները անասունները, բանգի թշնամիները ելել էին, որպեսզի ավար ձեռք գցեն, ընդ որում նրանք չպետք է հայտնաբերեին դարանն ավելի շուտ, բան կհայտնվեին դրանում: Անելը, սակայն, ավելի հեշտ էր, բանը անելը: Եվ ահա տղամարդիկ առաջ ուղարկվեցին, որպեսզի հարձակվեն թշնամիների վրա, իսկ հետո նահանջեն ու նրանց բաշեն դարանը: Այդպես էլ արեցին, բանգի բաղաթում գտնվող մարդիկ իրոք անհանգստացան, որպեսզի նաև ու նետվեցին մերոնց հետքերով, ընդ որում այդ ընթացքում դարպասները մոտ թողնեցին միայն շատ քիչ մարդկանց, որպեսզի ինքն դրանք: Այդ ժամանակ ամբողջ ու մեկ այլ ամբոխ ևս... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.**): Ընտրով նրանք, որոնք փրկվեցին էին որոնում իրենց սպանված զորքի մահից, բանգի խուսափում էին նրանցից, որոնք հաղթանակ էին տարել... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.**): Ես չեմ ուզում այլևս երկարացնել խոսքս, միայն կասեմ, որ այդ խաղում ճակատագիրը նրանց դեմ ելավ... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.**): Այդ ժամանակ շատերը փախան լեռներով, իսկ ժամապահներից նրանք, որոնք ազդանշան տվեցին, հարթավայր չպարտեցին նրանց, որոնք դրված էին պահպանության համար: Եվ ահա մենք սկզբում լսեցինք նիզակների զննոց, հետո տեսանք նիզակների ու նիզակափայտերի մի ողջ անտառ, իսկ վերջում էլ հայտնվեցին սաղավարտներ, վահաններ ու գրահներ: Այս ամենից հետո հայտնվեցին նաև ընտիր Նոսրյանների վրա սլացող հեծյալներ, որոնք կարծես Կադմոսի սերունդից էին, որից հետո թուրքերը հուսահատ փախուստի դիմեցին՝ այդ ընթացքում իրենց սովորության համաձայն շուտ գալով ու նետեր արձակելով դեպի հետ... /35/ Տանկերտը, տեսնելով թշնամիներին, ընտրեց ճակատամարտի վայրը, բանգի սրանք հույս ունեին մերոնց հարստությունները խլել և լիանալ դրանցով: Եվ ահա Տանկերտն առաջինը հարձակվեց հակառակորդի վրա և, ի վախճանությանը, գնաց նրանց վրա՝ սրահարելով և նիզակափայտերով իր դեմ ելած յուրաքանչյուր մեկին (**տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.**): Այդ ժամանակ թշնամիներից ոչ մեկին չփրկեցին ոչ սաղավարտները, ոչ վահանները, ոչ էլ գրահները, ընդ որում բաղաթի դարպասները չափազանց նեղ էին, որ թշնամու ռազմիկները կարողանային բոլորը միանգամից ներս մտնել... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.**) և ահա նրանք բրիտանյանների թերթի գոհ դարձան: Այդ ժամանակ բաղաթի պահպանները, երբ տեսան, թե ինչ է կատարվում, սկսեցին վերևից մերոնց վրա բարեր նետել և արդյունքում ունակ վնասեցին, ընդ որում թշնամու մացորդները միայն մեծ դժվարությամբ ներս մտան, բայց դե սրանք ևս ինչպես հարել է ջարդվել էին ու դա շնորհիվ Բրիտանիայի: Բաղաթի պարիսպներից ներս սկսեց տիրել ցավը և տխրությունը, ընդ որում հակառակորդի հույսերը շուտով փոխվեցին վախի, բանգի նրանք զգացին, թե դրսում գտնվող մարդիկ ինչ աստիճան ուժեղ են: Այդ ընթացքում իջավ գիշերը, օրն ավարտվեց և լույսը փոխվեց խավարի... /36/ Տանկերտը, սակայն, երբ մեկ օր անցավ, որոշեց կոտորել դարպասները, լցնել խանդակ և աստիճաններ դնել, որպեսզի ելնեն պարիսպների ու աշտարակների վրա, սակայն թվում էր, թե այդտեղ մեկ ողջ տարվա աշխատանք կա: Մարդիկ պատվեցին թելեր, սակայն իր մի շատ կարճ թուն էր... (**տեքստում մի լայն հատվածից բացթողում է, որտեղ, դատելով որոշ պատահիկներից, պատմվում է բաղաթի բնակիչների և կայազորի հետ տեղի ունեցած բանակցությունների և այն մասին, թե ինչպես դրանից հետո Տանկերտի դիրքը բաղաթ է մտցվում և հաստատվում այնտեղ – Մ.Ֆ.**): /37/ Եվ այսպես Տանկերտի դիրքը սկսեց ծածկվել ամենաբարձր աշտարակի վրա, երբ, անակնկալ բան, իրոք դա զարմանալի էր բոլոր համար, պահապանից զոչեց, թե սարի լանջին երևում է գեների վայրը ու այնտեղ երևում են որոշ զինված մարդիկ, որոնք պատմում են այս ու այն կողմ: Ազդված այս լուրից՝ մարդիկ դրդին անմիջապես կանչեց իր ասպետներին ու ընկերակիցներին՝ պահանջելով իր Նոսրյանը: Դրանից հետո նա առաջինը նետվեց հակառակորդի վրա՝ ուղեկցվելով յուրայինների կողմից: Միաժամանակ այնպես ստացվեց, որ, ինչպես իր սովորությունն էր, Տանկերտը սկսեց դեռ հեռվից իր անուշիղ տալ և ասել, թե ով է ինքը, բանգի նկատեց ու հասկացավ, որ իր դիմաց մարդիկ են, որոնք, ինչպես և ինքը, առանձնացել է հիմնական բանակից և ելել իր հետքերով՝ թողնելով իշխան Գոստրիդին (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իմմադի արքա Գոստրիդի Բուլդոնացին – Մ.Ֆ.**) ու միանալով կոմս Եվստաֆիոսի (**Բուլդին կոմս Էստաֆ Բուլդոնացու 1049-1093 – Մ.Ֆ.**) մյուս որդուն (**Եղեմիայի կոմսության ապագա իմմադի կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բուլդոնին I Բուլդոնացու – Մ.Ֆ.**)... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.**): Այս մարդկանց մեջ Տանկերտը տեսավ իր փառահեղ ընկերներին, որոնց մեջ հատկապես աչքի էր ընկնում կոմս Կոնանը, որը Լորմանդիայի բոլոր ասպետներից ամենահզորն էր՝ երկրորդը կոմս Ռոբերտից (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացու – Մ.Ֆ.**) հետո: Բայց Եվստաֆիոս կոմսի որդուց այնտեղ էին նաև շատ երիտասարդներ, որոնք ցանկանում էին պայքարել և պատրաստ էին մտնել նրա հրամանի տակ, ով իրենց մարտի կտաներ...: Այս նորեկների կազմում 500 ասպետներ և 2.000 հետևակայիններ կային: Եվ այսպես, երբ սրանք ներքև իջան լեռներից, մարդիկ դրդին հասկացավ, որ ինքը յուրայինների շրջապատում է, որից հետո, այլևս չվախենալով որևէ թակարդից, պարզ ու հասարակ պատմեց այն ավարի մասին, որ իրենց ձեռքում է՝ պատրաստ կիսվել այդ ամենով նորեկների հետ... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.**): Այդ ժամանակ եկվորների բանակի հրամանատարը սկսեց Տանկերտից պահանջել, որ նա առաջնորդի ու տեղ տա իր մարդկանց, բաղաթում մնալով անգեմ վիճակում, ավելացնելով, որ իրականում բաղաթի բնակիչները հանձնվել են ոչ թե ահաբեկվելով Տանկերտից, այլ այն մեծ բանակից, որ հետևելու էր իրեն... /38/ Լսելով այդ՝ Տանկերտը կատաղությունից ցնցվեց և նրա մազերը քիզ-քիզ կանգնեցին, կարծես մի մարդ, որ երկար տանջալիցներից հետո խորը հոգի տակից մեծ բանակի ոսկի է հանել, սակայն դրանից հետո մի անշնորհակալ ավագանի թալանում է իրեն ու տանում ամեն ինչ: Ինչո՞ւ պետք է նա կիսվեր իր ձեռք բերածով, որտե՞ղ էր նման բան գտնված: Տանկերտը այլ դեպքում երբեք նման բանի չէր համաձայն, սակայն այժմ նրա հետ եղող ուժերը չափազանց քիչ էին, ընդ որում ի՞նչ էր սպասվում հակառակ պարագայում, ընդհարում, ինքը պետք է հարձակվեր հավատակիցների վրա և սպանե՞ր նրանց, բայց ինչպե՞ս նա կարող էր թափել բրիտանյանների արյունը: Սակայն ինչպե՞ս վարվել փոխարենը, հանձնել Տարսուսը, միանալ տեղաբնիկների հետ և պայքարել յուրայինների դեմ, թե՞ պետք էր նահանջել: Այսպիսով՝ ստեղծվեց մի վիճակ, որ, եթե Տանկերտը նույնիսկ հաղթանակ էլ տաներ, դա կլիներ պարտության նման մի բան, իսկ զուգե՞ր ավելի վատ: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ Տանկերտը այդ դժվարին իրավիճակից ելնելու հազարավոր ուղիներ բնարկեց, ի վերջո կանգնեց այն բանի վրա, որ, լքելով իր հաղթանակն ու նրա պտուղները, թողնի ամեն ինչ և նոր նվաճումների համար առաջ անցնի ինչպես մի բազե, արծիվ, հովազ կամ առյուծ: Եվ այսպես, Տանկերտը մերժելով նաև մարդիկ որդու առաջարկը թալանել կամ ստրկացնել բաղաթի բնակիչներին, գերադասեց առաջ շարժվել և ազատագրել մնացած երկիրը, մանավանդ որ հենց միայն նրան անունը լսելուց ու նրա մեծ հաջողություններին ծանոթանալուց անմիջապես հետո տեղացիների փախչում էին և նրան թողնում երկիրը՝ լի ամեն տեսակի հարստություններով: /41/ Եվ ահա Տարսուսի թուրքերը, օգտվելով գիշերվա խավարից և անհանգստանալով իրենց ճակատագրի համար, աննկատ ելան ու լուսաբացին հեռացան, բանգի չէին ուզում Տանկերտի թեթև ու բաղոց լուծը փոխարինել մեկ ուրիշ իշխանությամբ» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկերտի կյանքը», գլուխ 33-38, 41):

«Եվ ահա այստեղ Բոհեմոնոյի (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա ղուբա Բոհեմոնոյ Տերենտագու - Մ.3.) եղբորորդի Տանկրեդ (Տերենտի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտագին - Մ.3.), ինչպես նաև ղուբա Գոտֆրիդի (Ներքին Լոթարինգայի ղուբա, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնագու - Մ.3.) եղբայր Բալդուինը (Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնագին - Մ.3.), ոչ թե այն նպատակով, որ խուսափեն պատերազմից, այլ իրենց առավել եռանդի պատճառով առանձնացան հիմնական բանակից և մտան Բուլբերո կղզիով հովիտը: Եվ ահա Տանկրեդը, որին հարմար չէր գործել որևէ մեկի հետ, իր հերթին առանձնացավ դքսի եղբորից և, առաջ անցնելով, իր մարդկանց հետ հարձակվեց Տարսոն քաղաքի վրա...: Այդ ժամանակ թուրքերը դուրս թռան քաղաքից, որպեսզի մարտնչեն մոտեցող բրիտանականների դեմ, սակայն, երբ զգացին սրանց ուժը մարտում, թողնեցին այն ու Նորից ապաստան գտան քաղաքում, որտեղից ելել էին: Դրանից հետո Տանկրեդը թշնամուհի հետապնդելիս զսպեց իր Նոյսից և ծամբար զարկեց քաղաքի մոտակայքում, որպեսզի շրջափակի քաղաքի դարպասները: Շուտով տեղ հասավ նաև Բալդուինը և, որպեսզի պաշարի քաղաքը, իր հերթին ծամբար զարկեց մեկ այլ կողմում, որից հետո հարցրեց Տանկրեդին, թե կարո՞ղ է արդյոք նաև իր բանակը մասնակցել քաղաքի գրավման գործին: Դրան, սակայն, Տանկրեդը պատասխանեց զայրացած մերժումով, բանի որ ուզում էր քաղաքն իր ողջ ավարով իրենց վերցնել: Նույն գիշերն իսկ թուրքերի ամբոխը, սակայն, լավ տեղյակ պաշարողների ուժին և բնավորությանը, թողեց քաղաքն ու հեռացավ: Այսպիսով, երբ թուրքերը դուրս մղվեցին քաղաքից, տեղացի հեթանոսները, որոնք բրիտանականներ էին, գիշերով եկան մեր մարդկանց ուղղությամբ և գոռացին. «Ով ֆրանկներ, շտապե՛ք քաղաք մտնել, բանի որ այլազգիների ցեղը փախել է, այնքան որ վախճեցած էր ձեր մեծ ուժից»: Լուսաբացին քաղաքի ավազանները վերջնականապես հանձնեցին քաղաքը և, երբ իմացան, որ քաղաքին տիրելու հարցում վեճ կար, ասացին. «Մենք որպես մեզ կառավարիչ ընտրում ենք այն մարդուն, որին երեկ տեսել ենք թուրքերին դեմ այդ աստիճան կատաղի մարտնչելիս»: Այդ ժամանակ Բալդուինը անմիջապես կոչ արեց Տանկրեդին իրար հետ միասին քաղաք մտնել և տեղ դառնալ ավարին, սակայն Տանկրեդը իմաստուն կերպով պատասխանեց. «Մենք նախատեսել ենք մարտնչել թուրքերի դեմ, այլ ոչ թե թալանել բրիտանականներին, հատկապես այն պարագայում, երբ նրանք կամավոր կերպով մեզ ընտրել են որպես իրենց տերեր: Դա այդպես է և այլ բան ես լսել իսկ չեմ ուզում»: Տանկրեդը, սակայն, որ այս կերպ արտահայտվեց, հաշվի առավ նաև այն հանգամանքը, որ Բալդուինի բանակը և ավելի մեծ էր իր բանակից, և ավելի լավ հանդերձավորված, դրա համար էլ ի վերջո նա Բալդուինին թողեց քաղաքը ու հեռացավ» (Գվիբերդ Լոմանից «Աստուծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 6):

«Եվ ահա այստեղ Տանկրեդը (Տերենտի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտագին - Մ.3.), ինչպես նաև ղուբա Գոտֆրիդի (Ներքին Լոթարինգայի ղուբա, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնագու - Մ.3.) եղբայր Բալդուինը (Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնագին - Մ.3.), ոչ թե այն նպատակով, որ խուսափեն պատերազմից, այլ իրենց առավել եռանդի պատճառով առանձնացան հիմնական բանակից և մտան Բուլբերո կղզիով հովիտը: Եվ ահա Տանկրեդը, որին հարմար չէր գործել որևէ մեկի հետ, իր հերթին առանձնացավ դքսի եղբորից և, առաջ անցնելով, իր մարդկանց հետ հարձակվեց Տարսոն քաղաքի վրա...: Այդ ժամանակ թուրքերը դուրս թռան քաղաքից, որպեսզի մարտնչեն մոտեցող բրիտանականների դեմ, սակայն, երբ զգացին սրանց ուժը մարտում, թողնեցին այն ու Նորից ապաստան գտան քաղաքում, որտեղից ելել էին: Դրանից հետո Տանկրեդը թշնամուհի հետապնդելիս զսպեց իր Նոյսից և ծամբար զարկեց քաղաքի մոտակայքում, որպեսզի շրջափակի քաղաքի դարպասները: Շուտով տեղ հասավ նաև Բալդուինը և, որպեսզի պաշարի քաղաքը, իր հերթին ծամբար զարկեց մեկ այլ կողմում, որից հետո հարցրեց Տանկրեդին, թե կարո՞ղ է արդյոք նաև իր բանակը մասնակցել քաղաքի գրավման գործին: Դրան, սակայն, Տանկրեդը պատասխանեց զայրացած մերժումով, բանի որ ուզում էր քաղաքն իր ողջ ավարով իրենց վերցնել: Նույն գիշերն իսկ թուրքերի ամբոխը, սակայն, լավ տեղյակ պաշարողների ուժին և բնավորությանը, թողեց քաղաքն ու հեռացավ: Այսպիսով, երբ թուրքերը դուրս մղվեցին քաղաքից, տեղացի հեթանոսները, որոնք բրիտանականներ էին, գիշերով եկան մեր մարդկանց ուղղությամբ և գոռացին. «Ով ֆրանկներ, շտապե՛ք քաղաք մտնել, բանի որ այլազգիների ցեղը փախել է, այնքան որ վախճեցած էր ձեր մեծ ուժից»: Զանի որ գիշեր էր, սակայն, ֆրանկները զգուշացան առաջանալ և միայն լուսաբացին նրանք մտան քաղաք: Եվ ահա պարզվեց, որ քաղաքին տիրելու հարցում վեճ կար: Երբ հարցրեցին քաղաքի բնակիչների կարծիքը, նրանք ասացին. «Մենք էլիք ուզենա, որ այս հարցում վեճ լինի, բանի որ մեր ուժերն առանց այդ էլ քիչ են: Բայց թե՛ք բանը հասել է դրանք, ապա մենք որպես մեզ կառավարիչ ընտրում ենք այն մարդուն, որին երեկ տեսել ենք թուրքերին դեմ այդ աստիճան կատաղի մարտնչելիս»: Այդ ժամանակ Բալդուինը անմիջապես կոչ արեց Տանկրեդին իրար հետ միասին քաղաք մտնել և տեղ դառնալ ավարին, սակայն Տանկրեդը իմաստուն կերպով պատասխանեց. «Մենք նախատեսել ենք մարտնչել թուրքերի դեմ, այլ ոչ թե թալանել բրիտանականներին, հատկապես այն պարագայում, երբ նրանք կամավոր կերպով մեզ ընտրել են որպես իրենց տերեր: Դա այդպես է և այլ բան ես լսել իսկ չեմ ուզում»: Այսպես նրանք բավականին երկար ժամանակ վիճեցին, իրար շատ թուր խոսքեր ասացին, սակայն այդպես էլ չկարողացան մեկը մեկուն համոզել: Ի վերջո, սակայն, քաղաքի ավազանին անցավ Բալդուինի կողմը, բանի որ սա ավելի ուժեղ էր: Տանկրեդը, խիստ կատաղած այդ պահին, միաժամանակ սակայն իրեն ամեն կերպ զսպեց: Եվ ահա նա, ծածկանելով դրոշները և փչելով փողերը, հեռացավ քաղաքից և բռնեց Երուսաղեմի կողմերը՝ խուսափելով հավատակիցների վնասելուց: Այսպիսով՝ Բալդուինը մնաց որպես քաղաքի միակ տեր» (Բոդրի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2):

«3/ Տանկրեդն (Տերենտի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտագին - Մ.3.) ու ղուբա Գոտֆրիդի (Ներքին Լոթարինգայի ղուբա, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնագու - Մ.3.) եղբայր Բալդուինը (Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնագին - Մ.3.), իրենց մարդկանց հետ առանձնանալով հիմնական բանակից, գնացին Օգելիի կենտրոնական մասի ուղղությամբ: Տանկրեդը, առաջնալով իր ջոկատի հետ միասին, մոտեցավ իրար հարևան երկու Իկոնիա և Զերապեա քաղաքներին, որտեղ թուրքերի լծի տակ ապրում էին Սիլիմանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արսլան - Մ.3.) բրիտանոյա հպատակները, իսկ Բալդուինն էլ, առաջնալով կորտովից եռնալիս արախտներով, շուտով պարենամթերքի սարսափելի պակաս զգաց, ընդ որում սննդից զրկված ձիերն էլ ոչ միայն դժվարությամբ էին ոտքերը շարժում, այլև հագիվ էին կարողանում իրենց վրա կրել հեծյալներին...: 5/ Մինչ ղուբա Գոտֆրիդը տանջվում էր իր ծանր վերքից և նրա բանակը դանդաղ առաջանում էր, Տանկրեդը, առաջ անցնելով այլոցից ու առաջնալով արքայական ճանապարհով, իր հետևում թողեց դքսի եղբայր Բալդուինին և ուղղվեց դեպի ծովափ: Անցնելով ծայրերն ու Բուրբենդի հովիտը՝ նա մոտեցավ Զուրայի դարպասներին, որոնցից անցնելով էլ ուղղվեց դեպի Տարսոն քաղաք, որը սովորաբար կոչվում էր Տուրսուլտ: Այս քաղաքին և նրա աշտարակներին տիրում էին Սիլիմանի նշանակած թուրքերը, սակայն հայերը, որ ծանոթ էին Տանկրեդին, լինելով նրա մոտ, խոստացան նրա կողմը թե՛քել թուրքերի ծանր իշխանությունից տառապող հայերին ու զգուշորեն և զաղտնի, եթե առիթ լինի, քաղաքը նրան հանձնել: Քաղաքի բնակչությունը, սակայն, ահաբեկված թուրքերի ներկայությամբ և զգուշությունից, չէր շտապում կյանքի կոչել այդ հայերի առաջարկը և ահա Տանկրեդը, ամապացնելով ծովափը, առաջացավ լեռնալանից և զգուշորեն շատ ավար վերցնելով այն բանի համար, որպեսզի սկսի այս քաղաքի պաշարումը: Եվ ահա նա վերադարձավ ու իր վիսնները տարածեց Տարսոնի պարիսպների մոտ: Դրանից հետո նա, անվերջ սպառնալով աշտարակների ամրացմամբ զբաղվող թուրքերին, նրանց իմաց տվեց ուժեղ բանակով Բոհեմոնոյի (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա ղուբա Բոհեմոնոյ Տերենտագու - Մ.3.) գալու մասին, որը հետևում էր իրենց, և հայտարարեց, որ գործն իր ողջ կազմով չի դադարեցնի գրոհները, մինչև որ չտիրի ողջ քաղաքին ու նրա բնակչությանը, ինչպես դա եղավ Երիկայում: Դրան հակառակ, ավելացրեց նա, եթե քաղաքն հնազանդվի իրենց և բաց անի դարպասները, ապա ոչ միայն Բոհեմոնոյի կիսայի նրանց ու քաղաքի բնակչությունը ողջ կմնա, այլև շատ նվերներ կստանան, իսկ տեղացիներն էլ արժանի կհամարվեն այդ քաղաքին և այլ ամրություններին տիրելու համար...: 6/ Գայթակրված այս խոստումներից՝ հնարավոր է մի քիչ շռայլ, թուրքերը խոսք տվեցին Տանկրեդին հանձնել քաղաքը պայմանով, որ նրանք, երբ ամեն ինչ կհանձնեն Բոհեմոնոյին, նրա գործի կողմից ոչ մի վտանգի և բռնության չեն ենթարկվի: Տանկրեդը, չմերժելով այս առաջարկը, նրանց հետ պայմանագիր կնքեց, ըստ որի իր դրոշը պետք է թուրքերի կողմից դրվեր ամրության վրա մի քայքայ տեղում, որպես նշան, որը կտեղեկացներ Բոհեմոնոյին այս ամենի մասին, իսկ նրա հայտնվելուն պես էլ Տանկրեդը կտիրեր քաղաքին ու քաղաքացիները լիակատար անկտանգության մեջ կլինեին: Այս ընթացքով ղուբա Գոտֆրիդի եղբայր Բալդուինը, Ստենի կոմս Դեյերոսը, Տուրնի կոմս Ռեյնալդը՝ մի ճարպիկ մարդ, ինչպես նաև այն հայտնի երիտասարդ Բալդուին Բուրգգին (Եղեմիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգգին - Մ.3.), իրար միացած ընկերական կապերով, շեղվեցին հիմնական ճանապարհից և, երեք օրվա ընթացքում որևէ կապ չունենալով հիմնական բանակի հետ, սկսեցին թափառել լեռներով ու լիովին անհայտ և անմարդաբնակ վայրերով՝ այդ ընթացքում պարենի պակաս զգալով: Ապա, այս կերպ շեղվելով ճանապարհից, նրանք ի վերջո պատահականության կամքով հասան մի լեռան գագաթին, որտեղից երևում էին Տարսոնի դիմացի հարթավայրում տարածվող Տանկրեդի վիսնները: Այս պայմաններում նրանց սարսափ պատեց, բանից նրանք սրանց ընդունեցին թուրքերի փոխարեն: Իր հերթին մեծ վախ զգաց նաև Տանկրեդը, որը հեծվում էր նրան կատարին, մարդկանց նկատեց և իր հերթին սկսեց ենթադրել, որ դրանք պաշարված հայրենակիցներին օգնության շտապող թուրքեր են: Այդ ընթացքում, մինչ առաջինները, դողալով իրենց կյանքի համար և զրեթե մահանալով սովից, ներքև իջան, այն քաջարի դյուցազուն Տանկրեդը յուրայինների հայտարարեց, որ խոսքը գնում է իրենց կյանքերի մասին: 7/ Եվ վերջապես թուրքերը, որոնք թվով 500 հոգու կազմով իրար գլուխ էին հավաքվել քաղաքի

ամրությունների և աշտարակների վրա ու հոգում էին պաշտպանության մասին, նույնպես նկատեցին Բալդուինին ու նրա զորքին և իրենց հերթին ևս սրանց որպես յուրայիններ ընդունեցին, դառ համար էլ սկսեցին վիրավորանքներ ու լուտանքներ թափել Տանկրեդի վրա ասելով. «Տես, մեզ օգնության են գալիս, իսկ դու իզուր էիր կարծում, թե մենք քո ձեռքերում ենք: Ընդհակառակը, այժմ դու քո բոլոր մարդկանցով կկոտորվես մեր ուժով, արդ չէ՞ն ցանկանում արդյոք չեղյալ համարել այն պայմանավորվածությունը, որ մենք կնքեցինք քեզ հետ: Եթե մենք մինչ այս քեզ հանգիստ թողել էինք ծամբարում, ապա այդ միայն այն պատճառով, որ հուսալի օգնության էինք սպասում՝ այս զորքին, որ այժմ տեսնում ես և որը գալիս է քեզ ու քո մարդկանց կործանելուն»: Տանկրեդը, սակայն, որ մի անհողորդ քաջության տեր երիտասարդ էր, ուշադրություն չդարձրեց թուրքերի սպառնալիքների վրա և նրանց պատասխանեց. «Եթե սրանք ձեր ասպետները կամ իշխաններն են, ապա, երդվում եմ Աստծով, մենք չենք վախենում նրանցից և արհաբար կենեմք նրանց ընդառաջ: Մենք արհաբար կհաղթենք սրանց և ձեր պարծնկոտությունն ու մեծախոսությունը անկատարի չեն մնա, իսկ եթե մենք մեր մեղքերի պատճառով հանկարծ չկարողանանք դիմադրել սրանց, ապա ցանկացած դեպքում դուք փրկություն չեք ունենա Բոհեմունդից ու նրա բանակից»: Այս խոսքերով Տանկրեդը, հավաքելով իր ուղեկիցներին, որոնք անդերձավորված էին հիանալի զենքերով, զրահներով ու սաղավարտներով և հեծած էին աշխետ ձիեր, սլացան Բալդուինին ընդառաջ: Պարիսպների իրենց բարձրությունից թուրքերը փչում էին շեփորներ ու եղջերափողներ, որպեսզի ահաբեկեն Տանկրեդին, սակայն շուտով երկու կողմերն էլ ծանալեցին քրիստոնեական դրոշները, իրար մեջ եղբայրների ու հայրենակիցների գտան և արցունքախառն ուրախությամբ միավորվեցին: Նրանք սկսեցին շնորհավորել իրար, որ աստվածային ողորմածությամբ փրկվել են իրենց սպառնացող վտանգից: Եվ ահա երկու ջոկատները անմիջապես միավորեցին ուժերը և ընդհանուր համաձայնությամբ իրենց փաները դրեցին բաղաթի պարիսպների դիմաց, ընդ որում ցլերն ու դժխդները, որ այդ երկրի քրիստոնյաների կողմից հավաքվել էին լեռներում, մորթվեցին, դրվեցին կրակի վրա և պատրաստվեցին ուտելու համար: Արդյունքում սովը, որ վաղուց ի վեր տանջում էր նրանց, հագեցվեց, թեև նրանք այդ ամենը կերան առանց հացի ու աղի: Զաղաքը բոլոր կողմերից ամրացված էր և այնտեղ մեծաքանակ բնակչություն կար, ընդ որում այն տարածվում էր բերքառատ մի հովտում, որը կտրուկ էին գեղեցիկ վտակները և որը հիանալի մարգագետիններ ուներ: Ուխտավորները զարմանում էին պարիսպների ամրության վրա, որոնք անհարձակաբար էին մարդկանց համար, եթե միայն Աստծո օգնությունը չլիներ...: /8/ Եվ ահա հաջորդ օրը լուսաբացին Բալդուինն ու նրա ջոկատը, երբ արթնացան ու գնացին ամրության ուղղությամբ, նկատեցին Տանկրեդի դրոշը, որն իրենց լավ ծանոթ էր: Այս դրոշը ծածանվում էր ամրության ամենաբարձր աշտարակի վրա այն պայմանավորվածության համաձայն, որն, ինչպես ասվեց, կնքվել էր թուրքերի հետ: Եվ ահա, լցված անչափ դժգոհությամբ և այրվելով զայրույթից, նրանք անմիջապես լուտանքներ և վիրավորանքներ թափեցին Տանկրեդի ու նրանց մարդկանց հասցեին՝ այդ քնացցում բացահայտելով իրենց արհամարհանքը Բոհեմունդի և Տանկրեդի ձգտումների ու հպարտության հարցով և նրանց ցեխին խառնելով: Այս ու նման խոսքերը գործը կիսացնեին բացահայտ պայքարի, եթե, սակայն, ողջամիտ մարդիկ մտադրություն չդրեցին երկու կողմերից էլ մարդիկ ուղարկել բաղաթի բնակչությանը կազմող հայերի մոտ հարցով, թե ո՞ւմ են նրանք գերադասում ենթարկվել և ո՞ւմ են առավել ցանկանում: Այդ ժամանակ բոլորը միաձայն ասացին, որ իրենք վստահում են պարիսպների ավելի շատ, քան որևէ այլ իշխանի, սակայն նրանք այդ ատում էին ոչ թե ի սրտե, այլ՝ վախ գգալով շուտով մոտեցող Բոհեմունդից: Եվ իրոք, դա չպետք է զարմանալի լինի, բանգի դեռ մինչև արշավանքն էր Բոհեմունդը իր մեծ փառքը թնդացրել Դունաստանում, Ռոմանիայում և Ատրիիում, մինչդեռ դուքս Գոտֆրիդը նոր էր միայն հայտնի դառնում...: /9/ Լսելով նման պատասխան՝ կրակոտ Բալդուինը տրվեց Տանկրեդի դեմ զայրույթի լիակատար պոռթկումին և նրա ներկայությամբ բնակչության ու թուրքերի հասցեին սկսեց սպառնալից խոսքեր ասել, որոնք այսպես թարգմանվեցին. «Մի մտածե՛ք, թե Բոհեմունդն ու այդ Տանկրեդը, որոնց դուք պատվում եք և որոնցից վախենում եք, ամենահայտնի ու հզոր մարդիկ են քրիստոնեական բանակում ու կարող են հավասարվել իմ եղբայր Գոտֆրիդին՝ այդ դքսին ու ողջ Գալիայի զորքի իշխանին, կամ էլ գոնե որևէ մեկին նրա տոհմից: Իմ եղբայր դուքսը համարվում է մի մեծ տերության իշխան և ենթակա է հռոմեացիների սրբազան կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսնդր - Մ.Ֆ.), իսկ իր ազնվածիկ նախնիներից ծառանգած իրավունքի ուժով էլ նա վայելում է ողջ զորքի հարգանքը, ընդ որում ողջ զորքը՝ փոքրից մինչև մեծ, լսում է նրա խորհուրդին և հենց նա է դրված ամեն ինչին տեր ու գլխավոր: Արդ իմացե՛ք, որ դուք և այն ամենը, ինչ ձեզ է պատկանում, կոչնչացվե՛ք ու իրի և սրի վատնվե՛ք դքսի հրամանով ու ոչ Բոհեմունդը և ոչ էլ Տանկրեդը ձեզ չեն պաշտպանի ու պահպանի: Տանկրեդն ինքը, որի օգտին դուք հայտարարություն արեցինք, այսօր իսկ չի փրկվի մեր ձեռքից, եթե դուք ներքև չնետեք նրա դրոշը ձեր աշտարակից, որը դուք ցցել եք ի վիրավորանք մեզ և ձեզ մեծաբերու համար, ու եթե քացեք բաղաթի դարպասները մեր դիմաց: Բավարարե՛ք մեր ցանկությունները, ցած նետե՛ք այդ դրոշը, հանձնե՛ք ամրությունը և այդ պարագայում դուք մեր կողմից խողովե՛ք որպես այս երկրի բնակիչներ, հարգանք ու պատիվ կստանաք իմ տիրոջ և եղբայր դքսի ներկայությամբ, որը ձեզ նաև լավ նվերներ կտա»: Եվ այսպես, համոզված նման հույսերով ու բաղքը խոսքերով, թուրքերն ու բաղաթացիները առանց Տանկրեդի ինսուգության բարեկամանական պայմանագիր կնքեցին Բալդուինի հետ, դրանից հետո Տանկրեդի դրոշը ամոթալի կերպով պոկվեց այն բարձր աշտարակից, իսկ դառ տեղն էլ դրվեց Բալդուինի դրոշը...: /10/ Տանկրեդը, տեսնելով, որ իր դրոշը կորսվել է փոխարինվեց Բալդուինի դրոշով, դրանից մեծապես տխրեց, սակայն համբերտաբար տարավ վիրավորանքը՝ հասկանալով, որ նման հանգամանք կարող է վեժի տեղիք տալ, իսկ իր զորքն էլ զիջում է Բալդուինի զորքին և զինվածությամբ, և բանակի...: /11/ Տանկրեդի հեռանալուց հետո Բալդուինը կրկին դիմեց թուրքերին հանձնվելու առաջարկով ու դքսի անուկից խոստացավ նրանց պատիվներ և մեծ նվերներ, եթե նրանք իրեն դնեն Տարսուսի գլխավոր, հանձնեն մնացած բաղաթները, բացեն դարպասները և ներս թողնեն իրեն ու իր մարդկանց: Այս ամենի մասին նա երդում տվեց՝ պարզելով աչք ձեռքը: Թուրքերն ու հայերը, տեսնելով, որ Տանկրեդը հեռացել է և Բալդուինը իշխանության միակ տերն է մնացել, ընդունեցին այս առաջարկը: Եվ ահա նրանք, տալով ու ստանալով երդուկներ, բացեցին դարպասները և ներս թողեցին Բալդուինին իր մարդկանց հետ միասին: Միաժամանակ, սակայն, նրանք հայտարարեցին իրենց մտադրության մասին սեփական կայազորը պահպանել բաղաթի բոլոր ամրություններում, մինչև դուքս Գոտֆրիդի ու նրա բանակի տեղ հասնելը, որպեսզի հետո, համաձայն Բալդուինի խոստումների, նրա հետ պայմանավորվեն նվերների և դքսի այլ ողորմածությունների, ինչպես նաև ամրության ու այլ ամրացված կետերի հանձնման մասին, այդ թվում նաև այն մասին, թե կուզենան իրենք արդեն ընդունել քրիստոնեական կրոնը, թե կցանկանան հավատարիմ մնալ հեթանոսությանը: Ահա այս պատճառով էր, որ նրանք Բալդուինին հանձնեցին միայն երկու գլխավոր աշտարակները, որտեղ նա կարողացավ հաստատվել և որտեղ նա լիակատար անվտանգության մեջ կլիներ, իսկ մնացած բանակն էլ տեղակայվեց տներում ու բաղաթի տարբեր մասերում...: Երբ ուխտավորներն ու նրանց առաջնորդ Բալդուինը բաղաթ մտան և երեկոյան հանգստի նստեցին, դառ հաջորդ օրը բաղաթի պարիսպների մոտեցան Բոհեմունդի ցեղին և շրջապատին պատկանող 300 ուխտավորներ, որոնք բաժնավել էին հիմնական բանակից և սաղավարտներով ու լիակատար զինվածությամբ մեջ գնում էին միանալու Տանկրեդին: Բալդուինի հրամանով և նրա իշխանների խորհրդով ամրության դռները, սակայն, սրանց առջև փակ մնացին: Եվ ահա սրանք, հոգնած երկար անցումից և սպասելով բոլոր պաշարները, սկսեցին աղաչել հյուրընկալել իրենց ու թույլ տալ գնել ամենայն անհրաժեշտը: Բալդուինի զորքի հասարակ ռազմիկները ևս այդ մասին էին աղաչում՝ ասելով, որ եկվորներն իրենց եղբայրներն են ու իրենք բոլորը քրիստոնյաներ են, սակայն Բալդուինը հրաժարվեց բավարարել այդ խնդրանքը, բանի որ այդ ուխտավորները մեկնում էին Տանկրեդի օգնության և, բացի այդ, թուրքերի ու հայերի հետ իր պայմանավորվածությունում նա խոստացել էր մինչև Գոտֆրիդի տեղ հասնելը ոչ մի այլ զորք բաղաթ չթողնել...: /12/ Բալդուինի զորքի ռազմիկները և ուխտավորները, տեսնելով, որ այս նորեկները ոչ մի կերպ ի վիճակի չեն մուտք ստանալ բաղաթ, խղճացին և սկսեցին նրանց համար դարպասներից դուրս, ինչպես նաև պարանով պարսպի վրայից հաց ու միս դուրս բերել: Այս կերպ ամրապնդելով ուժերը՝ եկվորները, ճնշված հոգևածությունից, գիշերային լուռության մեջ տրվեցին քնի: Իրենց հերթին թուրքերը, որոնք ըստ պայմանավորվածության մնացել էին աշտարակներում, հույսները կտրած փրկությունից և ամենին էլ չվստահելով Բալդուինին և Քրիստոսի նրա ընկերներին, իրար մեջ գաղտնի խորհրդի նստեցին ու 300 հոգու կազմով, իրենց գանձերով և գույքով անցան բաղաթի միջով հոսող գետի միայն իրենց հայտնի ծանծաղ վայրով, որից հետո լիակատար լուռության մեջ ելան, մինչ Բալդուինն ու նրա մարդիկ ամուր քնած էին: Նրանք իրենցից հետ աշտարակներում թողեց էին 200 հոգի, որպեսզի ոչ մի կասկած չառաջացնեն քրիստոնյաների սրտում, իսկ մնացած ուժերով էլ, հենց ելան, անակնկալ հարձակվեցին ուխտավորների վրա, որոնք տեղակայված էին բաղաթի դիմացի հարթավայրում և հանգիստ էին փնտրում հոգնածությունից: Նրանք սրանց մի մասին գլխատեցին, իսկ այլոց էլ սպանեցին և խոցեցին նետերով՝ կենդանի չթողնելով ոչ մեկին կամ գրեթե ոչ մեկին նրանցից, որոնք եկել էին նախորդ օրը...: /13/ Երբ լույսը բացվեց, քրիստոնյաները, որոնք գտնվում էին ամրությունում, արթնացան ու գնացին պարիսպները՝ տեսնելու, թե ամրոցի դիմաց՝ են դեռ իրենց եղբայրները, սակայն այնտեղ նրանք գտան նրանց թուրքերի զենքերով սպանված, ընդ որում սպանվածների արյունը դեռ հոսում էր հարթավայրով: Այս կերպ, ահա, թուրքերի նեղույթությունն ու ուխտադրությունը հայտնի եղավ, որից հետո բաղաթի ողջ կաթոլիկ ժողովուրդը վրդովեց: Բոլորը նետվեցին դեպի զենքերը, որպեսզի վրեժ լուծեն իրենց կոտորված եղբայրների համար: Եվ ահա նրանք հապճեպ կտրեցին աշտարակների դարպասները՝ կոտորելով ներսում եղած բոլորին, ընդ որում նրանց աղաղակներն ու շեփորների ձայներն ավելի էին զարթոցնում հարձակվողներին: Չարուսացած տարորինակ աղաղակներից և ժողովրդի գրգռվածությունից՝ Բալդուինը ելավ իր աշտարակից, նստեց ձիի և սլացավ բաղաթով մեկ՝ կոչ անելով ռազմի մարդկանց ավարտել պատերազմի գործը ու ցրվել տները՝ չխախտելով նախապես տրված և երդումներով հաստատված պայմանավորվածությունը, մինչև որ չիմացավ քրիստոնյաների կոտորածի մասին: Այնուհանդերձ խառնաշփոթ շարունակվում էր և աստիճանաբար ուժեղանում, բանգի ժողովուրդը, զայրացած ուխտավորների կոտորածից, իր աղմկոտ ելույթներում հենց Բալդուինին էր մեղադրում այն դժբախտ հրամանի համար, որը նա տվել

էր: Ի վերջո, Բաղրուհին դեմ այնքան շատ մարդիկ էլան, որ սկսեցին նրա վրա նետեր արձակել, այնպես որ նա ստիպված եղավ հեռանալ իր աշտարակը, այնտեղ ապաստանել և այնտեղ փնտրել իր կյանքի փրկությունը: Ուշքի գալով և սանձելով կատաղությունը՝ Բաղրուհին բավարարեց ժողովրդին, ներողություն խնդրեց և հայտարարեց, որ նա ոչինչ չգիտեր թուրքերի դաժանության մասին և, եթե Աստուծո մարդկանց կենդանի քաղաք չէր թողել, ապա այդ միայն այն պատճառով, որ թուրքերի ու հայերի առաջ երդումով պարտավորվել էր միևնույն դքսի գալը ընդունել միայն իր մարդկանց: Այս կերպ ներողություն հայցելով և հաշտվելով ժողովրդի հետ՝ Բաղրուհին հարձակվեց այն աշտարակների վրա, որոնցում դեռևս գտնվում էին թուրքերը՝ այն թույլ ջոկատի մնացորդը: Նրա հետ միասին հարձակվեցին նաև նրա մարդիկ և, վիժմանդի լինելով իրենց եղբայրների մահվան համար, գլխատեցին առնվազն 200 հոգու, ընդ որում քաղաքի շատ հայտնի կանայք նույն այդ թուրքերին մեղադրում էին և ցույց տալիս իրենց կտրված ականջները ու թթները, որն արվել էր այն բանի համար, որ իրենք իրաժարվել էին հեշտասիրությանը զբաղվել սրանց հետ: Նման հայտառակությունը և վիրավորանքները ավելի մեծացրեցին Քրիստոսի ժողովրդի գայլային թուրքերի նկատմամբ և նրանց մղեցին ավելի մեծ արյունահեղությանը» (Ալբերտ Ալխենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 3, 5-13):

«Այստեղ, առանձնանալով մյուսներից, Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) և Բաղրուհին (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղրուհի I Բուլունացին – Մ.Ֆ.**) միասին մտան Բաղրուհիայի հովիտ: Դրանից հետո Տանկերն առանձնացավ ու իր ռազմիկներով մեկնեց Տարսուս: Այդ ժամանակ թուրքերը ելան քաղաքից և, շտապելով նրան ընդառաջ, ուժերն ի մի բերեցին քրիստոնյաների դեմ պատերազմելու համար: Երբ մերոնք առաջացան ու ընդհարվեցին թուրքերի հետ, սրանք դիմեցին փախուստի և հապճեպ քաղաք վերադարձան: Դրանից հետո այդտեղ եկավ նաև Տանկերն ու պաշարեց այն: Գիշերը վրա հասնելուն պես թուրքերը, դողողալով ահից, դիմեցին փախուստի, իսկ քաղաքի բնակիչներն էլ գիշերվա բողի տակ ելան քաղաքից և միաձայն սկսեցին աղաղակել. «Շտապե՛ք, ով անպարտելի ֆրանկներ, շտապե՛ք, բանգի թուրքերը բոլորը միասնաբար փախչում են՝ առաջ մղվելով ձեր ներշնչած ահից»: Դաջորդ օրվա սկզբում եկան քաղաքի ավազները և կամավոր կերպով հանձնեցին այն՝ ասելով նրանց թե՛ որպես առաջնորդ ընտրում են Տանկերին: Այդ ժամանակ Բաղրուհին վիճեց այդ հարցով՝ ասելով Տանկերին, թե. «Եկ միասնաբար թալանե՛ք այս քաղաքը, ով էլ ինչ կարողանա ձեռք բերել, թող այդ նրանը լինի»: Տանկերը, սակայն, մերժեց նաև այդ առաջարկը, իսկ հետո, բանի որ ի վիճակի չէրավ դեմ էլնել կոմս Բաղրուհին, բանգի վերջինիս բանակը ավելի մեծ էր, իր կամքից անկախ այնուհանդերձ թողեց քաղաքը և իր գործով արժանապատիվ կերպով հեռացավ» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 8):

«/106/ Այժմ եկեք անդրադառնալ մյուս ֆրանկներին և պատմեք, թե ինչպես եղավ նրանց ուղևորությունը: Եվ այսպես ֆրանկների այս խումբը, առանձնանալով հիմնական բանակից, մտավ Բուտենտոսի հովիտ և առանց կանգ առնելու հասավ Տարսուս, ընդ որում սրանց մեջ էին Բաղրուհի Պետրուսանցին (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղրուհի I Բուլունացին – Մ.Ֆ.**), Պետրոս Ստադենցին, հզոր Ռեյնալդը, ինչպես նաև Բաղրուհի Դ՝Բուրգը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղրուհի II Բուրգցին – Մ.Ֆ.**): Բաղրուհի Բուլունացին որոշել էր հասնել Տանկերին (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) և այդ նպատակով չորս օր առանց դադարի առաջ էր ընթանում, ընդ որում այս ընթացքում նրանք ոչ խոտի մի հատիկ, ոչ էլ ցորենի մի կորեկ կարողացան գտնել: Արդյունքում նրանց նժույզները հյուժնեցին և հասան այն աստիճանի, որ այլևս ի վիճակի չէին շարժվել: Այդ ժամանակ զինակիրները իրենց ուսերի վրա վերցրին ասպետների օղակները, իսկ ասպետներն էլ, առաջանալով ոտքով, շուտով բթբթեցին իրենց ոտնամանները, ընդ որում բանը հասավ նրան, որ մարդկանց ոտքերը պատվեցին ցավոտ վերքերով և մարդիկ ցավից լաց էին լինում: Այս պայմաններում, ահա, մարդիկ հանկարծ առաջ նայեցին և իրենց առաջ քրիստոնյաներ տեսան, չնայած սկզբում սխալմամբ կարծում էին, թե այդ թուրքերն են երևում: Այդ պատճառով էր, որ ազնվագարն ֆրանկները սկզբում արագորեն հագան օղազրահները, իսկ թորեն էլ կապեցին ձախ գոտկատեղից, սակայն հետո, երբ մոտ մեկ լից լիակատար զինվածություն մեջ նրանք այս կերպ առաջացան, հասկացան, որ իրենց երազանքները կատարվել են: Բաղրուհին անգալի ուրախացած էր, որ գտել է ֆրանկներին, որոնց հետ հնազանդորեն խաղաղությանը համբույր փոխանակեց: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները մեկնեցին ճամբարը դիտարկելու, որպեսզի պարզեն, թե որտեղ կարելի է դնել Բաղրուհիի վրանը, իսկ ինչ վերաբերվում է թուրքերին, ապա սրանք այդ ամենից ուղղակի սարսափի մատնվեցին ասելով. «Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան – Մ.Ֆ.**) մեզ մեծ վտանգի մեջ գցեց, երբ թողեց այստեղ ու տարավ իր մարդկանց: Եթե ֆրանկներին հաջողի հաղթել մեզ, ապա մենք գլխովին կկորնեք, իսկ մենք շատ վատ ենք նախապատրաստված»: /107/ Այժմ եկեք տեսնեք, թե ինչպես գնացին Բաղրուհիի գործերը: Եվ այսպես նա, բանի որ վատ վիճակում էր և չէր կարող որևէ տեղից գնել հաց, գինի, անասունի կամ գոնե թռչունի միս, ի վերջո գոռ տվեց խեղճին, որից հետո կանչեց իր մարդկանցից ոմանց և նրանց ուղարկեց ուղիղ Տանկեր Ապուլիացու մոտ՝ աղաչելով նրան հանուն Տեր Աստծո, որ խաչ բարձրացավ, օգնել, բանի որ սովը չքել էր իրենց դռանը: Այդ ժամանակ Տանկերը իր մարդկանց: Եթե Իհարկե, ես կիսպնեմ ձեզ հետ ունեցածովս», որից հետո Բաղրուհին Տանկերին ի սրտե շնորհակալություն հայտնեց և երախտիքի ջերմ խոսքեր ուղղեց երկինք: Այսպիսով՝ Բաղրուհին ու իր մարդիկ առատորեն մատակարարվեցին ամեն ինչով, ընդ որում Տանկերն այն աստիճան ամեն ինչով կիսվեց նրանց բոլորի հետ, որ նույնիսկ իրեն ուստելու որևէ բան չթողեց: Այդ պահին քաղաքից մի սուրհանդակ եկավ, որը, գրկելով Բաղրուհիի ծնկները, ասաց. «Ով իմ սիրելի տեր և ազնվագարն ասպետ, ձեր դժվարություններն իրենց ավարտն են գտել, բանգի դուք այժմ կարող եք վստահ լինել, որ ողջ երկիրը բաց է ու անպաշտպան գտնվում է ձեր դիմաց: Թուրքերը, որոնք անվաճառելի դրանց, թողնում են ամեն ինչ ու հեռանում են, նրանք չափից դուրս են անհաշտված ձեռքի պես հատու ձեր թորելի հետ հանդիպելու հեռանկարից, դե իսկ Սուլեյմանը ևս, լիովին հուսահատված, հեռանում է նրանց»: /108/ Իրոք, թուրքերը սրընթաց կերպով դատարկվում էին այդ հիմնական քաղաքները՝ բեռնակիր անասունների վրա բարձրելով ու տանելով հացը, գինին և ցորենը, թեև հետո պարզվեց, սակայն, որ, ինչպես շատ բան էլ, որ նրանք տարան, այնուհանդերձ նրանց հաջողվել էր առկա բարիքների միայն շատ քիչ մասը տանել ու արդյունքում ֆրանկների ձեռքը շատ մեծ բանակի բարիքներ ընկան, իսկ թուրքերն էլ մնացին կարիքի մեջ: Այդ ժամանակ Տանկերը եկավ և իր մետաքսե դրոշմը ամրացրեց պարսպին, ընդ որում տեղացիները տիրեցին, երբ տեսան այդ: Այդ ժամանակ Բաղրուհին, սակայն, իրոք մի պարսավելի արարք գործեց, բանգի նա հրամայեց պոկել Տանկերի մետաքսե դրոշմն ու փոխարենը հաստատել իր ոսկեգծ զորքը: Տեսնելով այդ՝ ծայրահեղ կատաղության հասած Տանկերին արյունատար անոթներից մեկը հազվի չպայթեց, որից հետո նա հրամայեց փչել փողը և հավաքել իր մարդկանց, որոնց աջակցությամբ ուզում էր հարձակվել Բաղրուհիի վրա: Դետ, սակայն, նրա մարդիկ կարողացան հետ հանձնել Տանկերին այդ մտքից, որից հետո Տանկերն ու իր մարդիկ ողջ կազմով հեռացան՝ այնքան ընթանալով, միևնույն հասան Մամիստրա» (Գրենդորու Պուլացի «Անտիոքի երգը», գլուխ 106-108):

«Բաղրուհին (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղրուհի I Բուլունացին – Մ.Ֆ.**) շրջապատի հարգանքներն սկսեց արժանանալ դեռ այն ժամանակից, երբ առանձնացավ հիմնական բանակից և, առիթ փնտրելով ցույց տալ իր փայլուն հնարավորությունները, ջգտվարարվելով բոլորի կողմից արժանացած գովեստներից ու ընդառաջելով Տարսուսի բնակիչների խնդրանքին, մի հարուստ քաղաք, որ երեք օրվա հեռավորության վրա է Անտիոքից, եկավ այդ կողմերը: Եվ ահա տարսուցիները պատրաստակամորեն ընդունեցին նրա պաշտպանությունը, բանգի քրիստոնյաներ էին և հույս ունեին նրա միջոցով պաշտպանություն ձեռք բերել թուրքերից» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Դրանից հետո քրիստոնյաները տիրեցին Տարսուսին, որը հանձնվեց ազնվագարն կոմս Բաղրուհին (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղրուհի I Բուլունացին – Մ.Ֆ.**)» (Յենիքի Յանսիկգուոնցի «Անգլների պատմությունը», գիրք 7):

«/18/ Դրանից հետո մի բանի բարոններ իրենց ջոկատներով առանձնացան հիմնական բանակից և սկսեցին ընթանալ սեփական ճանապարհով, որպեսզի պարենամթերք գտնեն այդքան մեծ բանակի մարդկանց համար: Առաջինը դքսի (**Նեքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացու – Մ.Ֆ.**) բանակը լեցեց նրա եղբայր Բաղրուհին (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղրուհի I Բուլունացին – Մ.Ֆ.**), իսկ նրա հետ էին Ստենեի կոմս Պետրոսը, Տուրի կոմսը, Բաղրուհի Դ՝Բուրգը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղրուհի II Բուրգցին – Մ.Ֆ.**) և Ժյուրետը Նոնկար: Այս խմբում ընդհանուր առմամբ 700 հեծյալներ կային, որոնք իրենց հետ մեծ բանակությանը հետևակայիններ էին բերել: Երկրորդ խումբը, որ առանձնացավ, դա Տանկերն (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) էր իր մարդկանց հետ, որոնց թվում էին Ռիչարդ Դ՝Պրինցիպատոն (**Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին – Մ.Ֆ.**), Ռոբերտ Խելյան ու հսկայական բանակությանը այլ ասպետներ, որոնք թվով կազմում էին 500 ասպետներ և հսկայական բանակությանը այլ հետևակայիններ: Սրանք մտադիր էին, հիմնական բանակից առանձնանալով, մտնել երկրի խորքերը և արկածներ, ինչպես նաև պարենամթերք որոնել...: Տանկերը, որ շատ հաջողակ և խելացի մարդ էր, առաջանալով ամենակարճ ճանապարհով, հասավ Տարսուս քաղաքին, որ Կիլիկիայում էր: Եվ այսպես Տանկերը պաշարեց Տարսուսը և իր հաճելի ու գեղեցիկ խոսքերով այն իրեն ենթարկեցրեց: Տարսուցիները նրա դրոշմ կախեցին քաղաքի բարձր աշտարակի վրա, իսկ նա էլ հանդիսավորությամբ երդվեց,

որ գերծ կմա հանգագործություններ իրականացնելուց ու վնաս հասցնելուց և ոչ մեկին չի գրկի իր տնից կամ գույքից, մինչև որ տեղ չի հասնի Բոհեմունդի (**Տեղեկության հիշատակ, Անտիոքի դեսպանական ապագա դուքս Բոհեմունդ Տեղեկությանը – Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ գործող հիմնական բանակը։ Եվ այսպես, երբ նրանք ներս մտան, տարտնցյալները առանց որևէ դիմադրության զիջեցին բաղաձայն մեծ այդ իշխաններին։ Այսպիսով՝ նրանց ու բաղաձայնների միջև համաձայնություն կնքվեց, ընդ որում ինչպես այդ բաղաձայնում, այնպես էլ շրջակայքում ապրում էին քրիստոնյաներ՝ հերետիկոսներ ու հույներ, բայց միաժամանակ նաև թուրքերն էին այստեղ կայազորներ պահում ու թույլ չէին տալիս որևէ բան անել՝ բացառությամբ առևտուրը և հողը վճակելը...։ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Գոտֆրիդի եղբայր Բալդուինն ու նրա մարդիկ, որոնք հետևում էին իրենց տիրոջը, մեծ դժվարություններով կտրեցին, անցան մի անբերրի երկիր, իսկ հետո, երբ բարձրացան մի լեռան վրա, տեսան Կիլիկիան ու ծովի մոտ տեղակայված բաղաձայնը։ Դա Տարսուսն էր, որի մոտ ճամբար էր զարկել Տանկերը ու պաշարել էր բաղաձայնը փակված թուրքերին։ Բալդուինն ու իր մարդիկ ներքև իջան, որպեսզի պարզեն, թե ինչ մարդիկ են դրանք ու ստիպեն հեռանալ։ Միաժամանակ նաև Տանկերի առաջապահը, տեսնելով այդ ջոկատի մոտենալը, իմաց տվեց այդ մասին իր տիրակալին։ Տանկերը ենթադրում էր, որ դրանք կարող են թուրքեր լինել, որոնք օգնության են եկել բաղաձայնների և ուրա համար էլ ստիպեց իր մարդկանց ինչպես պետք է գնվել, որից հետո նրանց համապատասխան հրամանով առաջ ուղարկեց, սակայն հետո, երբ սրանք եկան Բալդուինի մոտ, բոլորը կանգնեցին մեկ դրոշի տակ։ Եվ այսպես այս մարդիկ մոտեցան իրար և ճանաչեցին մեկ մեկու, որից հետո, բարձրացնելով դիմակները, սկսեցին գրկել իրար՝ խեղդելով իրենց պատան զգացմունքները։ Դրանից հետո երկու ջոկատները միավորեցին ուժերը և բաղաձայնում, ընդ որում Բալդուինը Տանկերի կողմից ընդունվեց մեծ պատիվներով և Բալդուինին ու նրա մարդկանց հսկայական բանակության պարենամթերք, ինչպես նաև ամենայն անհրաժեշտը տվեց։ /20/ Առավոտյան, երբ արևը ծագեց, Բալդուինն ու նրա մարդիկ բարձր աշտարակի վրա տեսան Տանկերի դրոշը և սկսեց նախանձել ու չարաբար խոսել՝ ասելով, թե, բանի որ իրենք ավելի մեծ ուժեր և շատ մարդիկ ունեն, որոնք ավելի ուժեղ են, ապա կարող են իրենց վերցնել բաղաձայնը։ Այդ օրվանից սկսած Բալդուինն ու Տանկերը, որոնք մինչ այդ շատ էին սիրում իրար ու ընկերներ էին, գտնվեցին, բանգի Բալդուինը սկսեց ականջ կախել նախանձոտ ու չար խոսքերին և Տանկերը շատ տխուր դրանից։ Այնուհանդերձ Տանկերը, որը շատ իմաստուն, համբերատար և ողջամիտ այդ էր, հասկացավ Բալդուինի ու նրա մարդկանց խոսքերի իմաստը և դա նրան մեծ ցավ պատճառեց։ Նա գնաց Բալդուինի մոտ և պատմեց, թե ինչպես է այս կողմը եկել, գաղտնի, երբ ոչ-ոք չի իմացել այդ մասին, պայմանավորվել է բաղաձայնների հետ և ի վերջո համոզել է նրանց իր դրոշը դնել Զատարակին։ Դրանից հետո նա ասաց, թե չի կարողանում հասկանալ, թե ինչու այդ ամենի հետևանքով Բալդուինը կարող է վիրավորանք կրել ևս նրա պատիվը կարող է ինչ-որ կերպ ոտնահարված լինել։ Բալդուինը, սակայն, այս խոսքերը լսելով իրենց չգուցե և գտավ մի բանի մարդկանց, որոնք նրան դրոշեցին ելնել Տանկերի դեմ։ Եվ ահա նա սարսափելի խոսքեր ասաց Տանկերին, որից հետո նրանք իրենց մարդկանց հրամայեցին զինվել և մարտի մեջ մտնել մեկ մեկու դեմ։ Այդ ժամանակ Բալդուինը մարդ ուղարկեց բաղաձայնների հետևից և, երբ սրանք եկան, նա սկսեց նրանց ևս սպառնալ ու ասաց, որ նրանք պետք է ցած նետեն Տանկերի դրոշը և դրա փոխարեն իր դրոշը ցցեն Զատարակի վրա, իսկ եթե այդ չանեն, ինքը զգուշացնում է, որ կոչնչացնի նրանց՝ բոլորին, ում կզույի բաղաձայնի ներսում կամ դրսում՝ հիմնովին ավերելով ամեն ինչ, այդ աստիճանի նա չարացած էր Տանկերի վրա։ Այդ ժամանակ բաղաձայնները հանգեցին այն մտքին, որ Տանկերն ի վիճակի չէ իրենց անվտանգության բավարար երաշխիքներ տալ ու պաշտպանել Բալդուինից և այդ պատճառով էլ նույն համաձայնությունը, ինչ մինչ այդ կնքել էին Տանկերի հետ, վերցնեց Բալդուինի հետ, որից հետո Բալդուինի հրամանով բարձրացրին նրա դրոշը։ Այս վիրավորանքը տեսնելով՝ Տանկերը շատ զայրացավ և նրա սրտում հսկայական չարություն կուտակվեց, սակայն նա իմաստուն կերպով զսպեց իրեն փողոկոտ զգացմունքները և թույլ չտվեց նաև իր մարդկանց, որոնք մեկնում էին Դիսուս Բիդիստոսի թշնամիների դեմ պայքարելու, առանց դրա թույլտվությունը ունենալու սպանել յուրաքանչյուրին։ /23/ Տանկերը լքեց Տարսուսը, իսկ Բալդուինը, տեսնելով այդ, մարդ ուղարկեց բաղաձայնների մոտ և հայտնեց, որ նրանք պետք է թույլ տան ուխտավորներին բաղաձայն մտնել, բանի որ նրանք ուզում էին մտնել այնտեղ և հանգստանալ, մինչև որ տեղ կհասնի հիմնական հսկայական բանակը։ Տարսուսյաններն իրենց հերթին գիտակցում էին, որ բավարար ուժեր չունեն, որպեսզի դիմադրեն ուխտավորներին ու մտածեցին, որ ստեղծված պայմաններում ավելի լավ կլինի սեփական կամքով թույլ տալ նրանց ներս մտնել ու տիրել իրենց։ Եվ ահա նրանք բացեցին դարպասները և խնդրեցին, որ Բալդուինը հաստատվի երկու աշտարակներում, իսկ նրա ջոկատի մնացած մասն էլ հանգիստ տեղավորվի բաղաձայնում։ Թուրքերը, սակայն, որ դեռ բաղաձայնում էին, իրենց իշխանության տակ պահեցին վերջինիս շրջակա մասերը։ Նրանք հասկանում էին, որ իրենք օգնության չեն ստանա ու այդ պատճառով էլ սարսափելի վախճում էին հիմնական բանակի տեղ հասնելուց, որն ահա-ահա պետք է տեղի ունենար։ Եվ ահա նրանք խորհրդակցության նստեցին իրար մեջ բաղաձայն վերադարձնելու հարցով և որոշեցին ամենից առաջ այնտեղից դուրս հանել իրենց կանանց ու երեխաներին՝ առկա հարստության հիմնական բանակության հետ։ Դրանից հետո մի անգամ զիջեցին այնպես պատահեց, որ 300 ուխտավորներ, որոնք նախապես թողել էին հիմնական բանակը, որպեսզի միանան Տանկերին, հասան Տարսուս բաղաձայն, որտեղ հույս ունեին գտնել վերջինիս։ Բալդուինը, սակայն, երբ հասկացավ, որ սրանք գնում են օգնության Տանկերին, թույլ չտվեց, որ նրանք բաղաձայն մտնեն, չնայած այս ուխտավորները, հոգնած երկար ճանապարհից, բացող ձևով աղաչում էին իրենց բաղաձայն թողնել, կոչ էին ուղղում նրանց ողորմածությանը և երկար ժամանակ աղաչում էին հանուն Աստծո սիրո իրենց ներս թողնել ու մի գիշեր հյուրընկալել բաղաձայնում։ Այս ջոկատի հետևակայինները ևս շատ էին աղաչում, սակայն նրանց այդպես էլ ոչ-ոք չստաց։ Այսպիսով՝ նրանք մնացին դրսում՝ անպաշտպան, և նրանց հետ միայն առևտուր արվեց, բանգի բաղաձայնի հասարակ մարդիկ իջան ներքև և պարաններով մի քիչ հաց ու տիկերով զինվեցին և այլ ուտելիք չէին իջեցրեցին, որպեսզի այս մարդիկ գիշերը գտնե մի քիչ ուժ հավաքեն։ Եվ ահա, երբ բաղաձայնի ներսում ու դրսում մարդիկ սկսեցին քնել, այնպես պատահեց, որ բաղաձայնի ներսում գտնվող թուրքերը արագ ու անկատար բացեցին դարպասները, որոնց բանակները ունեին, ողջ գույքի հետ միասին դուրս հանեցին իրենց կանանց և երեխաներին, բանգի բաղաձայնում գտնվող հեթանոսները չէին վստահում քրիստոնյաներին, ու ողջ կազմով լքեցին բաղաձայնը։ Այն բանից հետո, սակայն, երբ նրանց կանայք ու երեխաները զգալի հեռավորության վրա հեռացան բաղաձայնից, նրանք ցանկացան իրենց հեռանալու մի դժգոհ ու վատ նշան թողնել։ Եվ ահա նրանք մոտեցան այն 300 ուխտավորներին, որոնք տեղավորված էին արտաքին պարսպից դուրս ու քնած էին իրենց լիազատար անվտանգության մեջ զգացող մարդկանց նման, և նրանց սպանեցին ու մահվան մատնեցին, ընդ որում, եթե ուխտավորներից ոմանց հաջողվեց փրկվել, ապա դա մեծ երջանկություն եղավ...։ Հաջորդ օրը վաղ առավոտյան, երբ մեր մարդիկ արթնացան, նրանք տեսան, որ այն ամրությունը, որտեղ գտնվում էին թուրքերը, դատարկ է, իսկ տները անմարդաբնակ են, և հասկացան, որ թուրքերը փախել են։ Նրանք խուզարկեցին պարիսպներն ու աշտարակները, որպեսզի պարզեն, թե դրանք ուր են կորել, և շուտով հայտնաբերեցին, թե ինչ է եղել բաղաձայնից դուրս՝ խոսքը դարպասների մոտ տեղի ունեցած չարիքի մասին է։ Այդ ժամանակ բաղաձայն տիրության և սգո արդարյան բարձրացավ և բոլորը մեղադրանքով նետվեցին Բալդուինի ու նրա ասպետների վրա, բանի որ որոշել էին վրեժխնդիր լինել իրենց եղբայրների և սահման համար, որոնց սարակինները այդպես ամոթալի ու կեղտոտ ձևով սպանել էին, ընդ որում Բալդուինն ու նրա ասպետները մինչ այդ սրանց չէին թողել բաղաձայն մտնել։ Իրող, ասում էին հետևակայինները, դա մի կոպիտ խախտում և դավաճանություն էր, բանգի, եթե դա այդպես չարվել, բոլոր թուրքերին հեշտությամբ մահվան կնատնեին։ Ասպետները հանգստանում էին մարդկանց, մարդիկ ուղարկում էին հետևակայինների հետ խոսելու համար և խնդրում էին նրանց գերծ մնալ գործողություններից, մինչև Բալդուինը չտուխ իրենց հետ։ Արդյունքում նրանք շատ զոհ մնացին Բալդուինի խոսքերից, որը ներողություն խնդրեց բոլորից և ասաց, որ մոռոքը փակել էր, բանգի խոստացել էր բաղաձայններին, որ ոչ մի այլ ջոկատ բաղաձայն չի մտնի, մինչև ինքը չի լքի այն։ Սրանից հետո այլ միջոցների և մարդկանց օգնությամբ Բալդուինն ու նրա ասպետները վերջնականապես հաշտվեցին հետևակայինների հետ և առժամանակ մնացին բաղաձայնում» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 18, 20, 23)։

³⁴⁴³ «Եվ ահա Տանկերը (**Տեղեկության հիշատակ, Անտիոքի դեսպանական ապագա իշխան, Անտիոքի դեսպանական իմաստակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տեղեկությանը – Մ.Ֆ.**) մեկնեց հարևան բաղաձայն, որ կոչվում էր Ազարա և լավ մարդացված ու հարուստ էր։ Այստեղ ևս բաղաձայնի դարպասները գտնելով փակ՝ նա չկարողացավ բաղաձայն մտնելու թույլտվություն ստանալ։ Այդ բաղաձայնի տիրում էր Բուրգունդիայի թագավորությունից սերող մի ոմն Վելֆ (**Բավարիայի դեսպանական դուքս Վելֆ Բավարացին (1070-1101) – Մ.Ֆ.**)՝ հայտնի մի ասպետ, որը, բնական թուրքերին, տիրել էր այդ վայրին՝ այնտեղ շատ ոսկի, արծաթ, թանկարժեք հանդերձներ, ուտելիքի պաշարներ, ցլեր, յուղ, ցորեն, կորեկ և այլ անհրաժեշտ բաներ գտնելով։ Եվ այսպես Վելֆն իր ջոկատով դեմ ելավ և Տանկերը, դարպասները գտնելով փակված ու իմաստակալ, որ բաղաձայնը զբաղեցված է քրիստոնյա առաջնորդի կողմից, նրա մոտ դեմասկաներ ուղարկեց և համառորեն սկսեց խնդրել բաղաձայն մտնել, որպեսզի օգտվի հյուրընկալությունից ու այստեղ ձեռնտու պայմաններով ձեռք բերի այն ամենը, ինչի կարիք ունի։ Վելֆը, ընդունելով այդ առաջարկը, հրամայեց սակայն, բացել դարպասները և բաղաձայն թողնել միայն առաջնորդին ու նրա ուղեկիցներին՝ որպեսզի նրանց հասցնի ամենայն անհրաժեշտը» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 10)։

«Եվ ահա Տանկերը (**Տեղեկության հիշատակ, Անտիոքի դեսպանական իմաստակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տեղեկությանը – Մ.Ֆ.**) թողեց Տարսուսը, որին տիրելու համար կարող էր շատ աղմուկ ու կռիվ անել, և դրա փոխարեն շարժվեց մոտակայքում գտնվող Ազարա բաղաձայնի վրա։ Այս բաղաձայն, սակայն, նա չկարողացավ մտնել, բանգի Վելֆ Բուրգունդացի անունով հայտնի մի բուրգունդացի ազնվատոհմիկ այդ (**Բավարիայի դեսպանական դուքս Վելֆ Բավարացին – Մ.Ֆ.**) մեծ ու լավ զինված մարդկանցից կազմված ջոկատով մինչ այդ եկել էր այնտեղ և, այլ տոհմիկ մարդկանց հետ մտադիր լինելով արկածներ որոնել, ուժով տիրել էր այդ բաղաձայնին։ Նա հետ էր շարժվում թուրքերին և այժմ ողջ բաղաձայնը

պահում էր իր ձեռքում: Տանկերը լսեց, որ մեր որոշ մարդիկ արդեն տիրում են քաղաքին և լավ դեսպաններ ուղարկեց Վոլֆի մոտ՝ աղաչելով նրան բացել դարպասները ու թույլ տալ իր մարդկանց որոշ անհրաժեշտ բաներ գնելու նպատակով քաղաք մտնել: Եվ ահա այդ Վոլֆն այնքան սիրալիկ եղավ, որ նրանց շատ բաներ տվեց ամենայն անհրաժեշտից, բայց այդ հանգամանքն այնուհանդերձ չսնկացրեց նրան, բանզի մինչ այդ նա քաղաքը գտել էր լի ոսկով, արծաթով, հանդերձներով, անասուններով, ցորենով, գինով, յուղով ու մարդկանց անհրաժեշտ բոլոր տեսակի բարիքներով» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 21):

«Յակապկան բանալը, առաջ շարժվելով Տափոսի նեղ կապաններով, անցավ Կիլիկիա և Տրովադայի, այն է Անավարզայի վրայով հասավ Անտիոք քաղաքը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Եկվոր հռոմեացի իշխանները կատարեցին նրանց խնդրանքը և, անթիվ զորքով անցնելով Կապան-Փոլսանդեն, այնտեղից եկան... Անարզաբա» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁴⁴⁴ «/39/ Եվ ահա Տանկերի (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Յ.**) փառքը պատում էր իրենից առաջ՝ հայտնի դարձնելով Ադանայի ժողովրդին այդ հեղուսի բնույթի մասին, երբ առանց որևէ բան թաքցնելու պատմվում էր, թե ինչ եռանդուն մարտիկ է մեր այս ասպետը, ինչպես է մարտնչում հանուն քրիստոնեական հավատքի և ինչ սարսափելի է անհավատների գեղի նկատմամբ: Ասվում էր, թե ինչ քաղցր է նա, ով գործում է Տանկերի իշխանության տակ, և ինչ խիստ է նա ապստամբների նկատմամբ: Եվ ահա քաղաքը շատ ուրախացավ այս լուրից, որից հետո մի պատվիրակություն ուղարկեց նրա մոտ, որպեսզի բերի Տանկերին ու նրան մտցնի պարիսպներից ներս՝ հանդիսավոր հիմների և ուրախ թմբուկների ծայների ուղեկցությամբ: Իրոք, թող Քրիստոսը ողորմա այն մարդկանց, որոնք ի վերջո ազատեցին քաղաքի բնակչությանը բռնության լծից, որը կախված էր նրանց գլխին՝ վտարելով նրանց, որոնք իշխում են այնտեղ: Նրանք ազատեցին քրիստոնյաներին թուրք իշխանի իշխանությունից, ընդ որում սա շան նման անպետք մի մարդ էր, որին ոչնչով հանգստացնել չէր լինում, որն իր օրգաններից երբեք չէր հանգստանում և որի աչքին երևալ ուղղակի պետք չէր, ընդ որում նա հատկապես շատ էր սիրում տանջել Քրիստոսի ծառաներին: /40/ Միաժամանակ այս քաղաքում իշխում էր Ուրսիան անունով մի քրիստոնյա, որը Քրիստոսի ծառա էր և ազգությամբ հայ: Յենց նա էր, որ, ինչպես ասվեց ավելի վաղ, մարդ էր ուղարկել մարկիզի որդու մոտ ու նրան Ադանա կանել: Եվ ահա այս մարդը, երբ քաղաքի Նոր տեղը եկավ, սիրալիկ ընդունելություն կազմակերպեց նրան իրենց հավատքին համապատասխան, որ սեփական ուժերը միավորեց Տանկերի ուժերի հետ կամ, որ ավելի ճիշտն ասած կլիներ, դրանք դրեց Տանկերի ծառայության տակ» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկերի կյանքը», գլուխ 39-40):

«Դրանից հետո անսխալապես նրան (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Յ.**) տրվեցին երկու լավագույն քաղաքներ՝ Ադանա...» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4):

«Դրանից հետո ուխտավորները եկան ու կարճ ժամանակում տիրեցին երկու քաղաքների, որոնցից մեկը կոչվում էր Ադանա» (Ռոբերտ Ռեյնսից «Երուսաղեմյա պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Թողնելով Տարսուրը՝ Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Յ.**) տիրեց Ադանային...» (Գվիբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 6):

«Թողնելով Տարսուրը՝ Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Յ.**) տիրեց Ադանային...» (Բորի Ղուացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2):

«Դրանից հետո անսխալապես նրան (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Յ.**) տրվեցին երկու լավագույն քաղաքներ՝ Ադանա...» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 7):

«Դրանից հետո քաջարի Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Յ.**) տիրեց Ադանային..., ընդ որում ազնվագար Նորմանդացին քաղաքը հանձնեց քաջարի Սիմոն Ռայմոնին» (Յենրիխ Յանսինգտոնից «Անգլիների պատմությունը», գիրք 7):

«Յայոց 546 թվականին, Տեր-Գրիգոր Վկայատերի պատրիարքության ժամանակ, Գագիկի հայտնի տոհմից Կոնստանդին անունով մի իշխան կար՝ Ռուբենի որդին, որը Գագիկի մահից հետո հասել էր Տափոսի լեռները և խիզախորեն տիրել բազմաթիվ ամրությունների և շրջանների: Ռուբենի այս որդի Կոնստանդինը և Ուռհայի տեր Թեոդորոսը նամակ գրեցին եկվոր հռոմեացի իշխաններին, որոնց մասին ասացինք, որպեսզի սրանք գան ու բշեն այլազգիներին: Վերջիններս կատարեցին նրանց խնդրանքը և, անթիվ զորքով անցնելով Կապան-Փոլսանդեն, այնտեղից եկան Ադանա» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁴⁴⁵ «/40/ Ավարտելով այս գործը՝ Ուրսիանը առաջարկեց Տանկերին (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Յ.**) ելնել և տիրել Մամիստրա քաղաքին, որը գտնվում էր մոտակայքում, բանզի այն գրավելը հեշտ գործ էր: Եվ ահա Ուրսիանը Տանկերից խույս վերցրեց, որ իրենց ցանք կանեն և հարյուրապատիկ ավել բերք կտանան: Ահա ուրեմն, նրանք եկան Մամիստրա քաղաքի սահմանները և, ուղեկցվելով մարդկանց ուրախության բացակայություններով ու ծափահարություններով, ներս մտան: Եվ այսպես երբ ձիերը հանգստացան ու մարդիկ ազատվեցին հոգսերից, Ուրսիանը սկսեց պատմել մինչ այդ քաղաքում պատահած իրադարձությունների մասին, թե ինչ կերպ, ինչ միջոցներով ու հնարքներով է նա կարողացել ազատել քաղաքի բնակիչներին, ինչպես է այնտեղ գտնվող հազարավոր թշնամիների միջից խլել այն և ազատություն շնորհել: Եվ այսպես Ուրսիանը պատմեց հետևյալը. «Ի դեմս ինձ դուք ստեսնում եք այս քաղաքի մի նոր բնակիչ, որի մոտ մարդ էին ուղարկել, որպեսզի նա այս հինավուրց քաղաքին ազատություն բերտ բաղաբերի: Իրոք, մինչ լեռներն ու հարթավայրերը ընկել էին թուրքերի լծի տակ և բավականին երկար ժամանակ մնացել ստրկության այդ վիճակի մեջ, ես լիովին ազատ վիճակում ապրում էի լեռներում, սակայն մեծապես ցավում էի քրիստոնյաների ստրկության համար՝ գտնելով, որ այդ վիճակը կարելի է վերացնել: Ի վերջո, մի բանի տարվա ընթացքում ես գործեցի, սակայն արդյունքում մի բանի անհաջող փորձերից հետո ստիպված եղա հրաժարվել այդ գործը ուղղակի միջոցներով կյանքի կոչելու հնարավորությունից՝ սպասելով ավելի հարմար առիթի, որպեսզի ազատություն բերտ բաղաբերի: Եվ ահա մի անգամ հարմար առիթ եղավ: Ահա ուրեմն, երբ դաշտերը լցվեցին բերքով, երկիրը լցվեց հասկերով, որոնք հնձվում էին գերանդիների հարվածներով, չորանալով ու վերածվելով հարդի, մարդիկ սկսեցին ամեն օրվա հետ այն քաղաք տեղափոխել: Եվ ահա հենց այդ ժամանակ մենք մի հարմար առիթ գտանք, որպեսզի առավելության հասնենք իրենց հիսնայի Նտուլների վրա ճեմող կապառագետս թուրքերի նկատմամբ»,- ասաց այդ մարդը, ընդ որում Տանկերն ինքն էլ էր տեսել մեծ բանակի թուրքերի, որոնք, լիովին կապտագետ, թափառում էին Նտուլների վրա այս ու այնտեղ, միայնակ կամ խմբերով հետ ու առաջ էին անում սայլերի մոտ և վերցնում էին անասունների ու բերքի ամենալավ մասը, բանի որ գերիշխում էին տեղում: Եվ այսպես Ուրսիանը շարունակեց խոսել. «Ահա ուրեմն, ինչպես ասացի, մենք հիսնայի հնարավորություն գտանք տիրել քաղաքին: Եվ այսպես, զգալով, որ պահը հարմար է, մենք ձեռք գարկեցինք այդ գործին՝ արիաբար ձգտելով ազատության: Ահա ուրեմն, այն ժամանակ, երբ մերոնք հարող դարսում էին սայլերի վրա, մեզ հաջողեց այնտեղ տեղավորել նաև զենքեր ու ռազմիկների, երբ գինավո մարդկանց հնարավոր կլիներ տեղ հասցնել ու նրանք կկարողանային հարվածել թուրքերին: Այսպիսով, կազմելով նման ծրագիր, մենք եկանք այն մտքին, որ, գտնվելով լեռներում, ամեն դեպքում հիսնայի հնարավորություն կա այդ ամենը կյանքի կոչելու, ինչին էլ մենք ձեռնամուխ եղանք: Ես անսխալապես ու անհապաղ սկսեցին կյանքի կոչել այդ ծրագիրը՝ հույս ունենալով, որ երկնայինի կամքով կկարողանամ այն հաջողությամբ ավարտին հասցնել: Դրանից հետո ես արագորեն վերադարձա ու սկսեցին հոգալ սայլերի մասին, որպեսզի հնարավորություն ունենամ ռազմիկներին տեղափոխել նրանց միջոցով: Այսպիսով՝ սայլերը շուտով պատրաստ եղան ու ես մի քայլ էլ մոտեցա իմ նպատակին: Դրանից հետո, առանց որևէ հապաղման, ես գինավո ռազմիկներին փակեցի հարդերի մեջ, իսկ իմ կողմից էլ, որպեսզի հեշտացնեմ նպատակիս հասնելը, այնպես արեցի, որ մարդիկ դուրս գան քաղաքի փողոցներ, որ առիթի դեպքում պայքարի մեջ մտնեն մեր կողմում: Ինչպես նախապես որոշվեց, այդպես էլ արվեց: Եվ ահա իմ ռազմիկները իրենց համար հանգիստ տեղավորվեցին հարդերի տակ՝ անելով այդ հնարավորինս անսկաստ: Այնպես էր նախատեսված, որ մեր մարդիկ պետք է խաղաղորեն ներս մտնեին, իսկ երբ դարպասները կփակվեին, նրանք պետք է մահվան գիրկը նետեին բոլոր պահապաններին, սակայն այդ անեին գաղտնի և զբաղեցնեին նրանց տեղը: Այնուհետև, առժամանակ մնալով գաղտնի, նրանք պետք աստիճանաբար տարածվեին քաղաքով մեկ՝ պալատներում ու աշտարակներում, որովհետև հակառակ դեպքում վատ կլիներ նրանց վիճակը, որոնք կընկնեին թուրքերի ձեռք բաղաբեր, բանի որ սրանք բոլորին առանց սեռն ու տարիքը հարցնելու սրի կբաշեին կամ էլ այնպիսի սարսափելի տանջանքների կենթարկվեին, որոնց մասին չէր լավել իհի ժամանակներից ի վեր...: Ամեն ինչ արվեց ինչպես հարկն է և թշնամիներն աստիճանաբար սկսեցին տեղի տալ մեր առաջ ու հետ մղվել...: Ի՞նչ կարող էին անել նրանք այժմ, երբ սեղմվել էին բոլոր կողմերից, դրա համար էլ նահանջեցին...: Այդ ժամանակից ի վեր «Ալլահ աբդար» արաբական այլևս չէր լսվում այդ քաղաքում, իսկ դրա փոխարեն սկսեցին ինչել արդթներ, երբ Քրիստոսը հաղթեց և տիրեց ամեն ինչի»: Լսելով այս խոսքերը՝ Տանկերը ձայն բարձրացրեց և փառաբանեց Աստծուն...: /41/ Եվ ահա քրիստոնյաները հիսնայի կերպով տեղավորվեցին քաղաքում և հանգստացան...: Երբ լույսը բացվեց, Տանկերի ռազմիկների սարգավորներն արդեն փայլում էին Մամիստրա կոչվող քաղաքի մոտակայքում՝ երբ նրա ռազմիկները սկսեցին այս քաղաքի պաշարումը: Թուրքերը, որոնց վաղուց էր պատկանում այս քաղաքը... (տեքստում բացթողում է – Մ.Յ.)» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկերի կյանքը», գլուխ 40-41):

«Եվ ահա Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) թողեց Ադանա քաղաքը Վելֆին, որից հետո ուղղվեց Մամիստրա՝ մի քաղաք, որը զբաղեցված ու ամրացված էր թուրքերի կողմից, որոնք տրամադրված էին դիմադրել նրան: Տանկերը, սակայն, իր ասպետների հետ միասին եռանդագին հարձակում գործեց, արագորեն տիրեց պարիսպներին, կտորեց դռներն ու երկաթյա ճաղավանդակները և, պատժելով թուրքերին իրենց ինքնավստահության համար, տիրեց քաղաքին ու մեծ կոտորած արեց: Զննվող թշնամուն քաղաքից՝ Տանկերն ու նրա մարդիկ զբաղեցրին աշտարակները, իսկ քաղաքում էլ շատ հագուստ, ոսկի և հանդերձանք գտան, որը բաժանեցին իրար մեջ» (Ալեքսանդր Մակեդոնացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 15):

«Դրանից հետո անմիջապես նրան (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**) տրվեցին երկու լավագույն քաղաքներ՝... Մամիստրան և շատ այլ ամրություններ» (Անանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4):

«Դրանից հետո ուխտավորները ելան ու կարճ ժամանակում տիրեցին երկու քաղաքների, որոնցից... մյուսը կոչվում էր Մամիստրա» (Ռոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

«Թողնելով Տարսուսը՝ Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**) տիրեց... Մանուստրային, որը ընկավ նրա տիրապետության տակ մի քանի այլ ամրությունների հետ միասին» (Գվիբերդ Լոմանգի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 6):

«Թողնելով Տարսուսը՝ Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**) տիրեց... Մանուստրային, որը ընկավ նրա տիրապետության տակ մի քանի այլ ամրությունների հետ միասին» (Բորդի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2):

«Դրանից հետո անմիջապես նրան (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**) տրվեցին երկու լավագույն քաղաքները՝... Մամիստրան և շատ այլ ամրություններ» (Օրոգրիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 7):

«Դրանից հետո քաջարի Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**) տիրեց Մամիստրային, որից հետո Բոհեմունդն այս քաղաքը տվեց Պետրոս Ալագուն» (Յենրիխ Յանտինգտոնի «Անգլների պատմությունը», գիրք 7):

«/109/ Այսպիսով՝ Տանկերն (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ու իր մարդիկ, թող օրհնի նրանց Աստված, ով կազմով հեռացան և, առանց կանգառի առաջ ընթանալով, հասան Մամիստրա կոչվող քաղաքին, որի կառավարիչը, թող Աստված անիծի սրան, լսելով այդ մասին, հայտնվեց քաղաքի պարիսպների վրա: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը (**հեղինակը Մկառի ունի Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն, ինչը, սակայն, ցի հաստատվում այլ աղբյուրներով և հավանական է կարծել, որ խոսքը Տանկերի մասին է – Մ.Ֆ.**), տեսնելով նրան, բարձր ձայնով գոչեց. «Յանուն Սուրբ Կույսի, բարեկամս, բաց դարպասները, որ ես ու իմ մարդիկ կարողանանք ներս մտնել, հակառակ դեպքում, երբ հասալուրդ, ձեզ որպես պատիժ մահ կհասնի»: Թուրքը, սակայն, պատասխանեց. «Դուք կմտնեք միայն իմ երկար մորուքի վրայով»: Լսելով այդ՝ Բոհեմունդը մի քիչ զայրացավ այս մարտահրավերից և ասաց իր մարդկանց. «Իմ ազնվագարս ասպետներ, հագեք օղազրահները, պատրաստվեք հարձակման և թող Աստված առաջնորդի մեզ»: /110/ Բոհեմունդը Սիցիլիացին ևս զինվեց, որից հետո դարպասները բացվեցին և նրանք, հեծած ձիերը, լիակատար զինվածության մեջ կտրեցին կամուրջը և առաջացան: Թուրքերը ևս պատրաստվեցին, սակայն ֆրանկները, հաղթելով նրանց, մտան քաղաք: Թուրքերն ու ֆրանկները սկսեցին դեմ առ դեմ մարտնչել արդեն քաղաքի ներսում՝ խոցելով իրար հատու թրերով: Այդ ժամանակ թուրքերը լավ կիրառություն և ապահովեցին իրենց եղջյուրանման աղեղներին և ֆրանկների վրա թուրքական նետերի իսկական հեղեղ լցրին: Իրոք, մազ էր մազել, որ բրիտանյանները դուրս մղվեին քաղաքից, սակայն այդ ժամանակ Տանկերը Ապուլիացին հարձակվեց քաղաքի կառավարչի վրա և հատու հարվածով այնպես թոցրեց սրա գլուխը, որ այն տասնյակ ֆուտ հեռու թռավ: Դրանից հետո ֆրանկ ռազմիկները հերթական համաձայնեցված հարձակումը գործեցին և այնպիսի մի ուժով հարվածեցին թուրքերին, որ սրանք պարտված դուրս մղվեցին քաղաքի այլ դարպասներին: Թուրքերը զայրացած ու շփոթված փախան, իսկ քաղաքն էլ իր ամրություններով մնաց ֆրանկներին: Երդվում են Աստծով, այնտեղ լավ բնակարաններ գտնվեցին, ինչպես նաև հաց, գինի ու միս, որով բրիտանյանները լավ կշտացան: Քաղաքը լավ տեղադրություն ուներ և բավարար չափով ապահովված էր ամեն ինչով՝ իրենից մի հիանալի վայր ներկայացնելով, այնպես որ ֆրանկները մնան այնտեղ» (Գրենդորու Դուլացի «Անտիոքի երգը», գլուխ 109-110):

«Յաջորդ առավոտ Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) լքեց սեփական բանակը և մի փոքր խմբով արքայական ճանապարհով ճանապարհ ելավ: Նա առաջացավ բավականին երկար և ի վերջո հասավ Մարասիստե կոչվող մի քաղաքի, որը այդ երկրի հիանալի տեղերից մեկն էր՝ անհավատալի գեղեցիկ ու իրապուրի: Տանկերը գնաց այդ ուղղությամբ, քանի որ լավ գիտեր, որ այս վայրը թուրքերի իշխանության տակ է: Նա բոլոր կողմերից պաշարեց քաղաքը և, մի քանի օրվա ընթացքում զբաղված այդ գործով, այնքան շատ հարձակումներ գործեց թուրքերի վրա, որ Աստծո օգնությամբ տիրեց քաղաքին, իսկ բոլոր հեջանոսներին էլ, որոնք նրանք գտան այնտեղ, անողորմ կերպով մահվան մատնեցին: Քաղաքը լի էր հարստություններով և այնտեղ ամեն տեսակի պարենամթերքի իսկապական բանակությունները: Տանկերը քաղաքի բոլոր հարստությունները և եկամուտները բաժանեց իր մարդկանց միջև, ինչպես և պետք է վարվեր իմաստուն տիրակալը, ընդ որում ամեն մարդու, ըստ իր դիրքի, Տանկերը տվեց անհրաժեշտը և դրանից հետո բոլորը հարստացան: Նրանք այստեղ ճանապարհին տեսած բոլոր ղեկավարություններից հետո լավ հանգիստ առան ու այդտեղ մնացին բավականին երկար ժամանակ՝ վայելելով ազատ ժամանակը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրոնիկյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 22):

³⁴⁴⁶ «Այս ընթացքում Բալդուինը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**), Տարսուսում լավ հանգիստ տալով իր մարդկանց, որոնց շարժվել Տանկերի (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ուղղությամբ, որպեսզի կրկին օգտվի հացով ու ցորենով բեռնված նրա բեռնակիր անասուններից, որոնք եւ արդեն պատմեցին, թե նա ինչպես է վերջինս ձեռք բերել: Եվ ահա Բալդուինը, սարսափ տարածելով թուրքերի վրա, առաջացավ Մամիստրայի ուղղությամբ, ընդ որում նրանք հասցրեցին փնթփնթալ իրար վրա, թե. «Կատ լուրեր կան, քանզի, եթե թուրքերը առավելության հասնեն, մենք երկուսս էլ կորած ենք»: Իրոք, Տանկերն ու իր ազնվագարս իշխանները ենթարկվել էին թուրքերի հարձակմանը, ընդ որում գրոհը շարունակվել էր ողջ օրը, սակայն այն, ինչպես ասացի, հարստացեց Սուլեյմանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյժմ-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) պարտությունը» (Գրենդորու Դուլացի «Անտիոքի երգը», գլուխ 110):

³⁴⁴⁷ «/42/ Բալդուինը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**) ելավ Տարսուսից, որից հետո, վերցնելով ճամբարը, առաջացավ դեպի Ադանա, քանի որ այնտեղ Տանկերն էր (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), որի հետ խաղաղություն կար և նա հույս ուներ այնտեղ առևտուր անել: Այնպես ստացվեց, սակայն, որ նա, ծանրաբեռնված ավարով, չարաշահեց իր առավելությունը... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.**): Եվ այսպես կոմս Բալդուինի բանակը լքեց Տարսուս քաղաքը... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.**): Ֆրանկների հարյուրյակները սկսեցին առևտուր անել... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.**): Կոմսը զայրացավ այդ վիրավորանքներից... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.**): Եվ ահա նրա մոտ եկան պատգամավորներ Եփրատի շրջակայքից և խոստացան նրան հանձնել ինչպես Թուրքասելը, այնպես էլ Եդեսիա քաղաքը, որ գտնվում էր Եփրատի ձախ ափին... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.**): Այս երկու քաղաքները տեղակայված էին Անտիոքում, այլ կերպ այն կոչում են Սիջազեթը, ընդ որում դրանք, գտնվելով Եփրատի շրջակայքում, հավանաբար չէին հարուստ էին, այնտեղ ինչ շատ հարուստ էր և բերքառատ: Այդպես էր նաև այլ տեղերում և այլ քաղաքներում: Այս մարդիկ հաճախ էին կրկնում իրենց խնդրանքները Բալդուինին և այդ այնքան ժամանակ շարունակեցին, մինչև որ սա իրոք ի վերջո չորոշեց ելնել Տարսուսից և մեկնել այդ երկու քաղաքների ուղղությամբ: Այդ ժամանակ այնպես ստացվեց, որ կոմսը պետք է անցներ Ադանայի և Մամիստրայի մոտով: Նա այդպես էլ արեց և արդյունքում ճամբար զարկեց Տանկերի անմիջական խնամությանը: Յարկ է նշել, որ այդ ժամանակ Տանկերի մարդիկ իրենց հսկողության տակ էին պահում քաղաքի շրջակայքի բոլոր կամուրջները, ընդ որում Տանկերը նման հրաման էր արձակել, քանի որ անհանգստանում էր, որ Բալդուինը կգա և կկրկնվի Տարսուսի մոտ ստեղծված իրավիճակը, մանավանդ որ նա ոչ մի կերպ չէր ուզում մարտնչել հավատարմիցների դեմ: Իր հեղթին Բալդուինը, որ հասկանում էր, թե իրեն ինչ ընդունելություն և նախապատրաստվել, քաղաքի պարիսպների մոտ տեղավորվելուց հետո սկսեց պարենամթերք պահանջել, որը պատրաստ էր վերցնել գումարով, ուժով կամ այլ կերպ: Իրոք, այդ ժամանակ Բալդուինը հիանալի հասկանում էր, որ Տանկերի սիրտը դեռևս այրվում է իր կրած վիրավորանքներից, ընդ որում այդ վիրավորանքների հեղինակը հենց ինքն էր: Մյուս կողմից նաև քաղաքը հիանալի ամրացված էր և մեծաքանակ բնակչություն ուներ, որի արդյունքում այն գուրկ էր թույլ կողմերից և ոչ մի կերպ հնարավոր չէր նրան անակնկալի բերել: Յարկ է նշել, որ այդ ժամանակ Կոնստնդ, որի մասին հիշատակեցին, հիվանդ պառկած էր և Բալդուինը ոչ մի կերպ չէր կարող ոչ նրան

տեղում թողնել, ոչ էլ վերցնել իր հետ, իսկ այս պայմաններում էլ դեռ նրան մերժում էին առևտուր անել իր հետ: Այս ամենը հաշվի առնելով Բալդուինը սկսեց խաղաղության ձգտել, մանավանդ որ գիտեր, թե ինչպիսի մարդ է մարկիզի որդին, ինչ աստիճան է կատարած նա իր կրած վիրավորանքներից և ինչի է ընդունակ այդ պայմաններում: Եվ այսպես, ինչպես ասացինք, Բալդուինը սկսեց խաղաղության ձգտել և այդ նպատակով կապ հաստատեց թաղաքում գտնվողների հետ, որպեսզի իրեն տան անհրաժեշտը, վաճառեն կամ փոխանակեն, իսկ ինքը ծամբար գարկած կմնա թաղաքի մոտ: Այս ամենը տևեց մի քանի օր, որի ընթացքում գինված կամ անգեն մարդիկ անկանոն կերպով թափառում էին թաղաքի շրջակայքում՝ փորձելով իրենց համար արկինգ գուրկ ու հանգիստ մի տեղ գտնել և առանձնակի չարիք չպատճառելով ոչ մեկին: Այս երջանիկ խաղաղությունը, սակայն, որը վայելում էին բոլորը, տևեց ընդամենը մի քանի օր, քանզի ի վերջո երկպառակտությունն ու պայքարը գլուխ բարձրացրին, մանավանդ, որ ապրանքների տեղն էլ ոչ մի կերպ չէր ուզում համաձայնության գալ և որևէ զիջում անել: /43/ Ամեն ինչ սկսվեց ծառաների գծություններից, որոնք ի վերջո հասան իշխաններին: Իրոք, նրանք, որոնք վիրավորանքներ էին տեղում, արդյունքում վախճնում էին, որ դրա համար պատասխան կտան ու նոր սպառնալիքներ էին թափում, ընդ որում նրանցից յուրաքանչյուրը մեկը մյուսին էր մեղադրում տեղի ունեցածի համար: Երկու կողմերն էլ պատրաստ էին ձեռք մեկնել թերին և աստիճանաբար կատարում էին: Այդ ժամանակ արդեն ստեղծվեց մի իրավիճակ, երբ, հենց որ ծամբարում գտնվողները մոտենում էին պարիսպներին, այնտեղից հարվածում էին սրանց, իսկ հասարակ մարդիկ էլ անվերջ կռվում էին փայտեղով՝ հարվածելով ավելի բարձր դիրքեր գտնվածներին: Այսպիսի վիճակ էր թաղաքի շրջակայքում և նույնիսկ ասպետները կանգ չէին առնում ոչինչ առաջ, ընդ որում ներսում գտնվողները վաղուց ի վեր ուզում էին բացել դարպասները և հարձակվել հակառակորդի վրա: Եվ ահա ի վերջո երկու կողմերն էլ գինվեցին և պատրաստվեցին փոխադարձ հարձակումներ գործել մեկը մյուս վրա: Հարկ է նշել, սակայն, որ Տանկրեդի ուժերը, ինչպես արդեն ասացի, փոքրաքանակ էին, իսկ Բալդուինի տրամադրության տակ էլ ավելի մեծաքանակ և ուժեղ ուժեր կային, որոնք, սակայն, այնուհանդերձ բավականին քիչ էին, որպեսզի ուղղակի հարձակում գործվեր թաղաքի պարիսպների վրա: Եվ ահա Տանկրեդը, որը ակնհայտորեն քիչ ուժեր ուներ, իր տրամադրության տակ գտնվող նետածիգների տեղադրեց պարիսպների վրա, որպեսզի այդ կերպ ձեռնառնուխ լինի պաշտպանությանը՝ հարվածելով պարիսպների վրայից և խուսափելով լիարժեք ու բաց մարտից: Եվ այսպես ստեղծվեց մի իրավիճակ, երբ կողմերից երկուսն էլ բոլոր միջոցները ձեռնարկեցին պաշտպանության համար՝ միաժամանակ նաև չուզեցնելով առաջինը հարձակվել: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ առաջինը հարձակվելուց կողմերին գերծ էր պահում նաև այն հանգամանքը, որ, ով որ առաջինը հարվածներ, հենց նա էլ մեղավոր կհանդիսանար հետագա արյունահեղության համար: Եվ այսպես, մինչ նման լարված իրավիճակ էր, երկու կողմերի երիտասարդ ասպետները աստիճանաբար ներքաշվում էին մեծամարտերի մեջ, որպեսզի ի վերջո պարզեն, թե որի կողմում է առավելությունը, սակայն արդյունքում որևէ բան չէր պարզվում, քանի որ երկու կողմերն էլ և հաղթանակներ ունեին, և պարտություններ, ոչ մեկը տեղի չէր տալիս, երկու կողմերն էլ հավասարապես տապալում էին իրենց հակառակորդներին ու որևէ հնարավորություն չկար պարզելու, թե ում կողմն էր արդարությունը և ով ունի առավելություն: Նրանց մեջ, ովքեր նման կերպ իրենց ուժերն էին փորձում ընդհարումներում, գտնվում էր նաև արքայազն Ռիչարդը (**Եղեմիայի կոմսության ապագա ինժանյակ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին – Մ.3.**), որը հայտնի էր մարտերում դրսևորած իր մեծագույն բաջազործություններով՝ ինչպես թրամարտում, այնպես էլ նիզազորատրում: Այս Ռիչարդը, որը կոմս Կիլյամի որդին էր և եղբորորդի էր գալիս Գլիսկարին (**Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գլիսկարին – Մ.3.**), թողել էր Սիրակուզան և Տանկրեդի հետ միասին միացել էր իր հորեղբոր տղա Բոհեմունդին (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.3.**)՝ հետագայում գործելով որ Տանկրեդի հետ: Եվ այսպես այս ընդհարումների ժամանակ, երբ մարդիկ սլանում էին տարբեր կողմեր, հակառակորդի խորամանկ նիզակակիրները անակնկալի բերեցին նրան, մեջ առան և ի վերջո տապալեցին ձուլ վրայից: Այսպիսով՝ Ռիչարդը գետին ընկավ, որից հետո այլևս չկարողացավ գործի դնել նաև թուրը: Արդյունքում թշնամական ամբոխը նետվեց նրա վրա, որովհետև նա կտրվել էր յուրաքանչյուրից և հայտնվել էր հակառակորդի իշխանության տակ, գերեց նրան, կապեց և անգեն գերության բռնեց: Միաժամանակ թամբից տապալվեցին նաև մի քանի այլ ասպետներ, որոնք ևս հայտնվեցին գերության մեջ, ընդ որում ծառաներին էլ ակնհայտ էր, որոնք զիջում էին իրենց տերերին իմաստության մեջ, որ դա իրոք անտեղի ու ողբերգական մի բան էր, երբ մարդիկ թողել էին իրենց երկրները և եկել այս կողմերը իրենց նպատակով կյանքի կոչելու համար, բայց այժմ իրենք պետք է իրենց ուժերը ծախսեին նման փոխադարձ զգվառոցում ու թուլանալին: /44/ Եվ այսպես այն բանից հետո, երբ երկու կողմերի իմաստունները քննարկեցին իրավիճակը, լուծեցին պատերազմի ու խաղաղության հարցը: Այնուհանդերձ երկու կողմերից էլ շատ վիրավորանքներ էին սալել, այնպես որ դժվար էր համոզել համաձայնության գալ, մանավանդ մարկիզի որդուն, բայց մյուս կողմից էլ անհրաժեշտ էր ազատել Ռիչարդին, որը նրան ազգական էր գալիս ու այդ հանգամանք էր, որ ի վերջո ստիպեց նրան սանձել իր գայլությունը և խաղաղության գնալ: Խաղաղության օգտին էր նաև այն հանգամանքը, որ Կոնանը, ինչպես արդեն ասվեց, հիվանդ էր և անհրաժեշտ էր նրան տեղավորել թաղաքում, որպեսզի նրան առավել լավ խնամեն: Այսպիսով՝ երկու կողմերն էլ շահագրգռված էին վերադարձնել իրենց հարազատներին, երբ հերոսին պետք էր փոխանակվել հերոսի հետ, ասպետին՝ ասպետի, մարդուն՝ մարդու հետ, ընդ որում պարզ էր, որ կողմերից և ոչ մեկը առավելության չէր հասել, առկա էր ուժերի հավասարության վիճակ և երկու կողմերն էլ հավասարապես գտն էին ու կորցրել, մանավանդ որ իշխանները այսպես թե այնպես չէին մնալու միմյանց հետ, այլ շարժվելու էին առաջ՝ դեպի ապագա անձուրմները, երբ ամեն մեկը պետք է շարունակեր տիրել իր գույքին: Եվ այսպես երկու իշխաններն էլ ուզում էին հարցին լուծում տալ և անցնել առաջ: Այսպիսով՝ կողմերը համաձայնության եկան և Նախկին վիճակը վերականգնվեց» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 42-44):

«/15/ Եվ ահա դեպի (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.3.**) եղբայր Բալդուինը (**Եղեմիայի կոմսության ապագա ինժանյակի կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.3.**), իր բանակով ու դաշնակիցներով առաջանալով նույն ճանապարհով, եկավ նույն այդ թաղաքի մոտակայքը, որից հետո նրանք բոլորը ծամբար գարկեցին թաղաքի շուրջը տարածվող հիմնային դաշտերում ու մարգագետիններում՝ թաղաքից ոչ հեռու: Տեսնելով այդ ամենը՝ Սալերնոյի իշխան Ռիչարդը (**Եղեմիայի կոմսության ապագա ինժանյակ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին – Մ.3.**), որը ծնվել էր Նորմանդիայում և Տանկրեդի (**Տերենտի իշխանության ապագա ինժանյակ, Անտիոքի դքսության ապագա ինժանյակ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացու – Մ.3.**) մոտիկ ազգականն էր, սկսեց շատ կծու կատակներ անել՝ նպատակ ունենալով հարուցել Տանկրեդի գայլությունը: Նա ասում էր. «Էի Տանկրեդ, Տանկրեդ, դու բոլոր տղամարդկանցից ամենամատն ես, քանզի, ահա Բալդուինը՝ նա, որի մեղքով դու կորցրեցիր այն հիմնային թաղաք Տարսոնը, այժմ բո ղիսմա է, ընդ որում, եթե դու գտնե մի քիչ արիություն ունենայիր, այդ վատ արարքի համար նրանք բոլորն իրենց արժանի բաժինը կստանային»: Վերջինից Տանկրեդը, լսելով այս բոլոր խոսքերը, ի սրտե գայլացավ և, անմիջապես պահանջելով իր գեներն ու նժույգը, սկզբում առաջ ուղարկեց առկա բոլոր նետածիգներին, որպեսզի սրանք հարվածեին վրաններում տեղակայված ռազմիկներին, ինչպես նաև ձեռք գցեին շրջակայքում արածող ձիերին, իսկ ինքն էլ, գլխավորելով 500 ասպետների, գնաց ուղիղ Բալդուինի ու նրա կողմակիցների ծամբարի վրա, որպեսզի, ինչպես ասացինք, վրեժ լուծի իրեն բաժին հասած վիրավորանքի համար...: /16/ Դեպի եղբայր Բալդուինը, Ժիլբերտ Մոնկլարը և բոլոր նրանք, որոնք այնտեղ էին, երբ տեսան իրենց վրա եկող այդ երկաթյա ռազմիկներին, որոնք փողփողացնում էին Տանկրեդի դրոշը, սկզբում անակնկալի եկան, բայց հետո, երբ առաջ եկավ նաև Տանկրեդը, նրանք հասցրեցին ուշքի գալ և ահա մի կատաղի ու վտանգավոր մարտ ծավալվեց: Արդյունքում, սակայն, քանի որ Տանկրեդի ուժերը քիչ էին, նա չկարողացավ բավականին երկար դիմարդել: Նա իր կողմակիցների հետ թիկունք դարձրեց և, անցնելով մի նեղ կամրջով ու հագիվ փրկվելով, յուրաքանչյուրի հետ ընկավ թաղաքի պարիսպներից ներս: Այդ ժամանակ Սալերնոյի իշխան Ռիչարդը, որ, ինչպես ասացինք, Տանկրեդի մոտիկ ազգականն էր, ինչպես նաև Ռոբերտ Խենսը՝ մի փառահեղ ասպետ, մի պահ հապաղեցին և այդ նեղ անցումում բռնվեցին, ընդ որում այդ ընթացքում զոհվեցին նաև Տանկրեդի շատ ասպետներ ու հետևակայիններ: Տանկրեդի կողմից գերվեց միայն Ժիլբերտ Մոնկլարը, որը, շատ տարվելով հետապնդումով, ի վերջո շրջապատվեց փախչողների կողմից և գերվեց: Բալդուինն ու նրա կողմակիցները, համարելով Ժիլբերտին մահացած, այդ կապակցությամբ շատ սգացին...: /17/ Հաջորդ օրը երկու կողմերը, շատ վշտանալով տեղի ունեցածի կապակցությամբ, իրականացրին գերիների և ավարի փոխանակություն՝ ընդունելով, որ երկու կողմն էլ մեղավոր են, որ Երուսաղեմ ուխտագնացություն իրականացնելու ճանապարհին նման բան են թույլ տվել» (Վլբերտ Ալխենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 15-17):

«Եվ այսպես Բալդուինն (**Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.3.**) ու իր մարդիկ ի վերջո հավաքվեցին Մամիստարյի մոտ, ընդ որում Բալդուինն ինքը մոտեցավ թաղաքին և դրա մոտակա դաշտում՝ պուրակի մոտ, որ ծամբարի համար մի հարմար վայր գտավ: Այս ընթացքում Ռիչարդը՝ Պրինչիպատոն (**Եղեմիայի կոմսության ապագա ինժանյակ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին – Մ.3.**) տեսավ Բալդուինին և, կանչելով Տանկրեդին (**Տերենտի իշխանության ապագա ինժանյակ, Անտիոքի դքսության ինժանյակ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացուն – Մ.3.**), ասաց. «Տես, ահա Բալդուինը, որ անարդար կերպով վիրավորանք հասցրեց մեզ: Կանչիր մեր մարդկանց ու թող մեր քաջարի ռազմիկները հարձակման անցնեն: Սա իրոք լավ խորհուրդ է, բարեկամս, և ես խորհուրդ կտամ ընդունել այն»: Այդ ժամանակ Տանկրեդը ինչեցեք փորձ և նրա մարդիկ գինվեցին: Տեսնելով այդ՝ Բալդուինը գայլացավ, որից հետո դեպակտորներ ուղարկեց Տանկրեդի մոտ, որպեսզի խնդրի նրան հանուն Աստծո խոճալ քրիստոնյաների արյունը, ողորմած լինի և հարձակում չգործի, նա իրոք հոգում էր այդ ամենի մասին: Տանկրեդը, սակայն, պատասխանեց. «Ոչ ու հազար անգամ ոչ», որից հետո, հետապնդելով իր մոտ եկած դեպակտորներին, հասավ Բալդուինի վրաններին: Այդ ժամանակ Բալդուինը, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում,

հնչեցրեց իր փողը և նրա բաշարի բարոնները բոլորը ելան, որպեսզի գեղե վերցնեն, ընդ որում Բալդուինն ինքն էլ օղագրահը հագին կանգնեց բոլորից առաջ: Եվ ահա Բալդուինը, հեծած իր ձիւն, ձեռքին երկար նիզակն ու ամուր վահանը, կանգնեց սեփական զորքի գլուխ և այդ ժամանակ Տանկրեդի մարդիկ հասկացան, որ իրենց նպատակներում խաբվել են: Այս պայմաններում հարձակվողները հետ դարձան և, ծեծվելով ու հետապնդվելով Բալդուինի և նրա մարդկանց կողմից, մի կերպ իրենց գցեցին բաղաբ, ընդ որում շատերը գլորվեցին բաղաբի մոտի խրատը: Արդյունքում 14 ասպետներ գերվեցին: Այսպիսով՝ Բալդուինը, ծոճելով իր ոսկեգօծ բռնակով թուրը, հաղթանակի հասավ հակառակորդի նկատմամբ և ցրեց Տանկրեդի մարդկանց, իսկ հետո, երբ ավարտեց այդ գործը, շնորհակալություն հայտնելով Աստծուն, դարձավ իր տեղը: Այդ ժամանակ Տանկրեդի ընկերներն ասացին նրան. «Կարծում եմ, տեր իմ, որ սա մեր կողմից մի սխալ բայ էր, կարծես իրոք, սատանան էր իմացել մեզ դիմել այդ բային, երբ մենք կորցրինք գերված 14 ասպետներին»: Նույնիսկ Բոհեմունդն ինքն էլ (հեղինակը նկատի ունի Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն, որը, սակայն, այդ պահին Մամեստիայում կամ նրա շրջակայքում չէր և հավանական է կարծել, որ քիչ անց նկարագրված երկխոսությունը կամ ուղղակի կոչված է նկարագրել իրավիճակը, կամ էլ այս կամ այլ կերպ տեղի է ունեցել հետագայում – Մ.Ֆ.), ազդված այդ ամենից, ասաց. «Իրոք, եղբորորդի, կարծես մենք չափն անցանք, բանգի եթե նրա դուքս եղբայրն էլ (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) հանկարծ վեճի մեջ մտնի, ապա դա հարթելը մի ակնթարթի խնդիր չի լինի: Այդ ես առաջարկում եմ դեսպանորդ ուղարկել Բալդուինի մոտ և հաշտվել նրա հետ»: «Տեր իմ», - պատասխանեց Տանկրեդը, - «ես կանեմ այն, ինչպես ուզում եմ»: Դրանից հետո Տանկրեդը որպես միջնորդ կարգեց իր 400 ասպետներին, որոնք այնքան հաջող գործեցին, որ կարողացան հաշտեցնել այս երկուսին: Եվ այսպես Տանկրեդը հնազանդության ուղին բռնեց և ոտաբորիկ ու մի սովորական բուրձ հագած ներկայացավ Բալդուինին, որից հետո նրանք խաղաղության համբույրներ փոխանակեցին և ամեն ինչ կարգավորեցին» (Գրեմոլորու Դուազի «Անտիոքի երգը», գլուխ 110):

«Բալդուինը (Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) շարվեց առաջ ժայռյա ժամանակ, մինչև որ հասավ Մարամիստ կոչվող բաղաբին, որն, ինչպես արդեն ասվել է, մինչ այդ թուրքերի ձեռքից ուժով գրավել էր Տանկրեդը (Տերեդիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.): Բալդուինը հիանալի հասկանում էր, որ Տանկրեդը թույլ չի տա իրեն բաղաբ մտնել ու դրա համար էլ ճամբար զարկեց բաղաբի մոտակայքում՝ պարիսպների մոտ: Տանկրեդն իր հերթին ևս գիտեր, որ Բալդուինը, որն իրեն չի սիրում, այժմ այդքան մոտ է: Նա չէր կարողանում մոռանալ այն դավաճանությունը և կոպիտ ոտնձգությունները, որը վերջինս իրականացրել էր իր նկատմամբ, և ահա իրամայեց իր մարդկանց զինվել՝ ասելով, որ եկել է լավագույն ժամանակը վրեժ լուծել իրենց համար, երբ իրենց ճամբարը ի դեմս բաղաբի դիմացի, ձեռքի տակ է, իսկ Բալդուինն էլ այդտեղ է: Եվ ահա Տանկրեդի մարդիկ առաջ ուղարկեցին նետածիգների, որպեսզի մեծ վնաս հասցնեն կամ սպանեն Բալդուինի ջոկատի ձիերին, որոնք ուղարկվել էին արտաավարներ: Իր հերթին Տանկրեդն իր հետ վերցրեց 500 լավ զինված մարդկանց, որոնք իրենց նժույգների վրա խիստ ժայռայինությամբ առաջացան: Նրանք Բալդուինի ջոկատի շատերին սպանեցին, ավելի շատերին էլ վիրավորեցին: Բալդուինի մարդիկ հապճեպ փախան, որպեսզի զինվել ու կրկին ելնեն մարտի Տանկրեդի բանակի դեմ, որն արդեն հարձակում էր գործում իրենց բանակի վրա: Եվ ահա նրանց միջև մի մեծ ու կատաղի ճակատամարտ բռնկվեց, որը, սակայն, երկար չտևեց, բանգի Տանկրեդը բավարար բանակի մարդիկ չունեցր, որպեսզի երկար դիմադրեր Բալդուինի բանակին: Արդյունքում նա իր մարդկանց հետ սկսեց ի վերջո բաղաբ նահանջել, սակայն թշնամիները այնպիսի կատաղությամբ և ուժով հետապնդեցին նրանց, որ ի վերջո ստիպեցին փախչել: Արդյունքում, ահա, բանի որ Տանկրեդի ուժերը քիչ էին, նա չկարողացավ բավականին երկար դիմադրել և, իր կողմնակիցների հետ թիկունք դարձրեց: Եվ այսպես, անցնելով մի նեղ կամիջով, նա, հագիվ փրկվելով, յուրայինների հետ ընկավ բաղաբի պարիսպներից ներս: Տանկրեդն ու նրա մարդիկ շատ չարացած էին այդ ամենից և ցանկանում էին կրկին ելնել ու վրեժ լուծել ընկածների համար, սակայն գիշերը ընդհատեց նրանց ծրագրերը և դրեց ամեն ինչի վերջը: Այդ կռվով, ինչպես սկզբում գիտեին, ընկել էին Տանկրեդի մոր հորեղբորորդի Ռիչարդ Դ՝Պրինչիպատուն (Եղեմիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Մայերնացին – Մ.Ֆ.) և Ռոբերտ ինեյը, իսկ այս երկուսն էլ տոհմիկ մարդիկ էին: Տանկրեդը այդ հարձակումը գործեց այլոց դրոշմներով և այժմ զոջում էր: Մյուս կողմից, ինչպես սկզբում գիտեին, զոհվեց Ժյուբերտ Դ՝Մոնտկալորը և երկու կողմերն էլ զայրացած էին այս մահերի պատճառով, բանգի շատերն էին ընկել մարտում: Դաջորդ առավոտյան, երբ կրեքը մի փոքր հանդարտվեցին, նրանք մարդիկ ուղարկեցին միմյանց մոտ և խնայեց, որ այն մարդիկ, որոնց իրենք մահացած էին համարում, իրականում գերված են: Եվ ահա այս բարի մարդիկ միջնորդ հանդիսացան ու Բալդուինն ու Տանկրեդը վերադարձան հաշտության ուղուն, որից հետո սկսեցին անսպասակալի սեր տածել միմյանց նկատմամբ, որը մտավ նրանց սրտերը: Նրանք ներեցին միմյանց պատճառած չարիքը և, ինչպես բարեկամներ, բարի կամքով համբույրվեցին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 24):

«Տանկրեդն (Տերեդիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու իր մարդիկ հողին հավասարեցին բոլոր այն ամրությունները, որոնք կարող էին վնաս հասցնել ուխտավորներին՝ սպանելով ու գերեվարելով այնտեղ գտնվող բոլոր հեթանոսներին: Եվ ահա մարդիկ, որոնք թուրքերի կողմից ունեզրկվել էին և ապաստանել լեռներում, երբ իմացան Տանկրեդի այս արարքների մասին, նրան որպես մեծ նվերներ ուղարկեցին ձիեր, ինչպես նաև ոսկի և արծաթ, որից հետո ընդունեցին նրա հպատակությունը ու միացան նրան՝ խաղաղությամբ տիրելով իրենց տեղերին: Դարկ է նշել, որ Տանկրեդը երբեք աջաբաժող չէր անում իր ձեռքում հայտնված գույքը և հեռատեսությամբ մտածում էր ապագայի մասին՝ հիշելով այն դժվարություններն ու տառապանքները, որ իրենք կրել էին մինչ այդ» (Ալբերտ Միենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 26):

«Երբ Տանկրեդն (Տերեդիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու Բալդուինը (Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) հաշտվեցին, վերջինիս խորհուրդ տվեցին ջարժվել առաջ, այլ վերադառնալ հիմնական բանակ, բանի որ իմացվել էր, որ նրա եղբայր դուքսը (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) ծանր վիրավորված է: Եվ ահա Բալդուինը գնաց եղբորը տեսնելու և նրա վիճակի մասին լուրեր ստանալու: Տանկրեդի մոտ թողնելով ծովով ժամանածներին: Դրանից անմիջապես հետո Տանկրեդն ու տեղում թողնված մարդիկ կտրեցին ողջ Կիլիկիան ու հողին հավասարեցին թուրքական բոլոր այն ամրությունները, որոնք գտնվում էին սպանվելով բոլոր թշնամիներին և այրելով բաղաբները:... Դաջերն ու թուրքերը, որոնք փախել էին լեռների, լսեցին Տանկրեդի ու նրա մարդկանց մասին, որ սրանք շատ ազնվասիրտ ու հզոր էին և ոչ-ոք չի կարող դիմադրել նրանց, ու սկսեցին վախենալ, որ Տանկրեդն ի վերջո կգա լեռները և լիովին կոչնչացնի իրենց հողն ու ժողովուրդին: Այս վախը, սակայն, մեղմվում էր Տանկրեդի բաշտության մասին լուրերով և ահա նրանք բարի ու ազնիվ դեսպաններ ուղարկեցին Տանկրեդի մոտ և նրան մեծ նվերներ տվեցին՝ ոսկի, արծաթ, թանկարժեք բարեր, մետաքսե հագուստներ, ձիեր ու ջրփխեր: Նրանք այս ամենը ուղարկեցին առատ բանակությամբ, որպեսզի Տանկրեդը իրենց լիակատար հանձնարության մեջ թողնի: Այսպես Տանկրեդն իր համբավ օգտավորեց մեր հավատի գործի համար, որ բոլորին էլ պարզ եղավ, որ Աստված հաջողություն է մարդեղ Տանկրեդին իր գործում և ամեն կերպ պահպանում էր նրան մահից» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 25):

«Այսպիսով՝ նման կարճատև հապաղումից հետո Տանկրեդը (Տերեդիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ելավ ու արշավանք սկսեց ամրիքեցիների դեմ, բանգի նա այն տիպի մարդկանցից էր, որոնք ի վիճակի չեն երկար անգործ նստել ու մնալ մեկ վայրում: Եվ այսպես Տանկրեդը ոտքի ելավ ու խորացավ Կիլիկիայում՝ հույս ունենալով հեշտությամբ տիրել այդ երկրին և առաջանալ դեպի Անտիոք: Մինչ մեկնելը, սակայն, Տանկրեդը վերջնականապես կարգի գցեց գործերը՝ չարագործ թուրքերին փակելով Ադանայի բանտում, իսկ Մամիստիայի ժողովուրդին էլ տալով ոչ թե իշխան, այլ իրենց հայրերի իշխանությունը: Անելով այս ամենը՝ նա բարձրացավ լեռները, որոնք բաժանում են փոքրիկ ամրոց Գաստունը Ալեքսանդրետայից, ընդ որում այնտեղ մի դժվարանցանելի ճանապարհ կար, որը, սակայն, նաև ամենակարճ ուղին էր Կիլիկիայից Անտիոք: Ատում էին, որ, կանգնած այնտեղի բարձունքներում, հնարավոր էր հայացք ձգել մինչև Անտիոք ու այն շրջապատող հարթավայրը: Եվ այսպես Տանկրեդը հաստատվեց հարթավայրերում, որտեղ գետեր կային, գյուղերում ու բաղաբներում» (Դաուդ Կանեացի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 44):

«Տանկրեդը (Տերեդիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), որն առանձնացել էր Բալդուինից (Եղեմիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացուն – Մ.Ֆ.), թողեց Մամիստրան ու ծովի ափին գտնվող Բալդուինի գործերը, որից հետո ոտքի հանեց իր մարդկանց և գնաց պաշարելու թարգմանաբար երիտասարդ աղջիկներ կոչվող ամրոցը, որը հայտնի էր Բատեսաս անունով: Նա ավերեց նաև հովիվների պատկանող և թարգմանաբար երիտասարդ տղաներ կոչվող ամրոցը, որը հայտնի էր Բակելեր անունով: Այս երկու ամրություններն էլ տեղակայված էին լեռներում և Տանկրեդն ու իր ամրությունները բաշարաբար տիրեցին դրանց: Նրանք ավերեցին նաև Ալեքսանդրետի պարիսպները, գրավեցին բաղաբը և սրի բաշեցին այնտեղ գտնվող բոլոր թուրքերին» (Ալբերտ Միենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 26):

«Եվ ահա Տանկերը (**Տրեքիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դեսպոյան խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տրեքնտացուն – Մ.Ֆ.**) ու իր մարդիկ մոտեցան Ալեքսանդրետ կոչվող բաղաթնի, որը գրավեցին և վերջնականապես տիրեցին ողջ երկրին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրոնովյան երկրների պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 25):

³⁴⁵⁰ «Եվ այսպես, գործելով սեփական խախտմանությամբ, նա (**Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.**) շարժվեց Եփրատի ուղղությամբ և ուժով գրավեց այդ գետի ափերին գտնվող մի բանի ամրությունները, որոնցից մեծը կոչվում էր Թուրքասե: Դրանից հետո այդ շրջանում ապրող հայերը առանց մարտի նրան հանձնեցին մի բանի ամրություններ ևս» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 6):

«Դրանից հետո ուխտավորները ելան ու կարճ ժամանակում տիրեցին... շատ այլ ամրությունների՝ այսպիսով՝ տոնելով մի իսկական հաղթանակ, բանի որ թուրքերը, թողնելով բաց տարածությունները, փորձում էին ամրանալ ուժեղ ամրություններում: Ֆրանկների մեծ մասը, սակայն, առաջացավ ու հասավ Հայաստան երկրին՝ ցանկանալով թուրքերի արյունով պատել գետինը, սակայն, հենց որ նրանք երևում էին, բոլոր երկրները հանդարտվում էին, ամսավանդ որ նրանց դեմ էին ելնում հայերը, որպեսզի նրանց տեղավորեն իրենց բաղաթններում ու ամրություններում: Իրոք, այս ամենը հանձնվում էր ֆրանկներին, բանի որ տեղացիները վախենում էին ֆրանկների գեներալի և պաշարողական սեֆեաներից, երբ երկար դիմադրել որևէ կերպ չէին կարողանալու: Այսպիսով՝ ողջ երկիրը հանձնվեց քրիստոնյաներին ու դարձավ նրանց սեփականություն» (Ռոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 4):

«Դրանից հետո Բալդուինը (**Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.**) 700 ասպետների գլուխն անցած հայ ասպետ Պանկրատի առաջարկով մտավ Հայաստանի տարածք և պաշարեց այսպես կոչված Թուրքասե ամրոցը, որը մի հիմնային, գեղեցիկ և ամուր ամրություն էր: Այդ վայրի բնակիչները քրիստոնյա հայեր էին, որոնք զաղտնի համաձայնության եկան Բալդուինի հետ և ապստամբեցին այնտեղ գտնվող թուրքերի դեմ՝ գերադասելով ապրել քրիստոնյա, այլ ոչ թե հեթանոս իշխանի իշխանության տակ: Տիրելով այս ամրությունը և բաղաթնի՝ Բալդուինը այնտեղ թողեց իր մարդկանց, որից հետո մեկնեց պաշարելու Ռենել ամրոցը, որն ի վիճակի էր դիմադրել ողջ մարդկությանը: Թուրքերը, սակայն, ահաբեկված Թուրքասեի անկումից, թողեցին Ռենելն ու փախան: Դրանից հետո Բալդուինը իր ձեռքը գցեց նաև այդ երկրի այլ ամրություններ՝ աստիճանաբար շարժվելով Անտիոքի ուղղությամբ: Թուրքերը, որոնք վաղուց էին տիրել հիշատակված ամրություններին, այժմ թողնում էին դրանք ու գիշերով ահաբեկված փախչում: Ռենելին տիրելուց հետո Բալդուինը այդ վայրի պահպանությունը հանձնեց վերջ հիշատակված Պանկրատին, որը մի փոփոխափառ և անչափ նեղ մարդ էր, սա մի ժամանակ ծառայել էր հույների կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**), սակայն հետո Բալդուինի հետ միասին եկել էր Հիկիայի մոտ, բանգի ծանաչվել էր որպես ոչ միայն պատերազմական հարցերում շատ փորձառու, այլև Հայաստանն ու Անտիոքը հիմնային կերպով ծանաչող մի մարդ: Եվ ահա այս մարդը, որ հիմնային հայտնի էր բոլոր թուրքերին, ձեռք գցեց այս ամրությունները, իսկ Ռենելն էլ հանձնվեց նրա երիտասարդ որդուն, ընդ որում նա ինքը շարունակեց ընթանալ Բալդուինի հետ և օգնել նրան ամեն ինչում» (Վլեբերտ Վինցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 17):

«Հարկ է նշել, որ կիլիկիացիները անհամբերությամբ ընդունեցին Բալդուինի (**Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացուն – Մ.Ֆ.**) իշխանությունը, հատկապես այն բանից հետո, երբ նա տիրեց միևնույն այդ անառիկ համարվող Թուրքասե բաղաթնի: Եվ այսպես, երբ սրանք հանձնվեցին, մյուսները հետևեցին նրանց այդ որոշմանը» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Եվ այսպես Բալդուինը **Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.**), առաջանալով ռազմիկների մի մեծ ջոկատով, արագորեն մոտեցավ Ռակենային և, թե՛ գրոհից հետո գրավելով այն, ներսում գտնվող 7.000 պարսիկ անհավատներին շարդ ու փշուր արեց և մահվան գիրկը նետեց» (Գրենդորու Դուալի «Անտիոքի երգը», գլուխ 113):

«Մինչ այս դուր լսեցիք, թե ինչ արեց Տանկերը (**Տրեքիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դեսպոյան խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տրեքնտացուն – Մ.Ֆ.**) Կիլիկիայում: Դրանից հետո նա իր ջոկատով վերադարձավ Մարափստ, իսկ Բալդուինը (**Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.**), տեսնելով, որ իր եղբայրը (**Աերթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացին – Մ.Ֆ.**) ողջ-առողջ է, ինչպես նաև լսելով այն ամենի մասին, ինչ Տանկերն արել էր Կիլիկիայում իր մեկնելուց հետո, պատվեց անհավատալիորեն ուժեղ մի ռազմական մարդիկ հավաքել և մեկնել երկրով մեկ արկածներ որոնելու, ինչպես առաջ էր վարվել: Այժմ, սակայն, նա կորցրել էր իր ջոկատի մարդկանց լավ վերաբերմունքը և տրամադրվածությունն իր հանդեպ, բանգի այս մարդիկ լսել էին, թե ինչ վիրավորանքներ է նա հասցրել Տանկերին ու նրա մարդկանց: Այս պատճառով, ահա, նրա կողմնակիցներին սկսեցին ուժեղ կասկածներ տիրել: Իրենց հերթին Բոհեմունդը (**Տրեքնտի իշխան, Անտիոքի դեսպոյան ապագա դուքս Բոհեմունդ Տրեքնտացին – Մ.Ֆ.**) ու նրա մարդիկ ևս աջաջող չէին անում այդ ամենը, որ Բալդուինն առանց պատասխան տալու հեռանա, թեև մեծապես զսպում էին իրենց հանուն Բալդուինի եղբայր դուքս Գոտֆրիդի, որն իր հերթին, լինելով մի իմաստուն և բարի ցանկություններով լցված մարդ, այդ ամենի համար ամեն կերպ սեղադրում էր եղբորը: Արդյունքում Բալդուինը կարողացավ համոզել իր հետ մեկնել միայն մի բանի հոգու, ընդ որում միայն այն բանից հետո, երբ Գոտֆրիդը ստիպեց եղբորը ողջ բանակի աչքի առաջ ընդունել սեփական հանցավոր արարքները: Այդ ժամանակ, ի արդարացումս իրեն, Բալդուինը միայն սասց, որ այդպես է վարվել Տանկերի պատճառով և սկսել էր նրանից այդ ամենը պահանջել ավելի շատ իր շրջապատի վատ մարդկանց պնդումներով ու խորհուրդով: Երբ այս ամենն այս կերպ ավարտվեց, Բալդուինը գեներալ կոչեց իր մարդկանց, որոնք շատ ուժեղ էին, խիզախ և ընկալունակ չէին չարիքի: Պետք է նշել, որ Բալդուինն իրեն որպես ուղեկից վերցրել էր Բագրատ անունով մի հայի, որն իրոք մի իմաստուն և բացառիկ ասպետ էր, թեև դավաճան էր ու անհավատարիմ: Սա ժամանակին փախել էր Կոստանդնուպոլսի կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.**) գերությունից և բանակին միացել Կիլիկիայի մոտ, որտեղ էլ ծանոթացել էր Բալդուինի հետ: Եվ ահա այս հայը անվերջ խնդրում և համոզում էր Բալդուինին, որպեսզի սա, հետո վերցնելով իր մարդկանց, մեկնի երկրի խորքերը, որտեղ Բագրատը հրավիրում էր նրանց՝ ասելով, թե այնտեղ ամեն տեսակի բարիքների անհավատալի առատություն կա: Նա նաև ավելացնում էր, որ, եթե Բալդուինը շարժվի այդ ուղղությամբ, ապա հեշտությամբ կտիրի ամեն ինչի: Այս հայը այդ ամենի մասին Բալդուինի հետ այնքան հաճախ էր խոսում, որ սա ի վերջո արշավի ելավ ու 200 ասպետների, լավ զինված հսկայական բանակությամբ մարդկանց և մեծաքանակ հետևակայինների ուղեկցությամբ ճամփա ելավ: Նա հետևեց Բագրատին, որը նրանց տարավ հյուսիսային ուղղությամբ: Այստեղ պարզվեց, որ նրանք, որոնք ապրում էին այդ երկրում, բացառությամբ որոշ թուրքերի, որոնք իրենց ձեռքերում էին պահում ամրությունները, իրենց ողջ կազմով քրիստոնյաներ են: Թուրքերն այդ հողերին տիրում էին և քրիստոնյաներին բացարձակապես թույլ չէին տալիս որևէ բանով զբաղվել՝ բացառությամբ գյուղատնտեսության և ռազմական կարիքների համար աշխատելու: Եվ ահա, երբ նրանք տեսան Բագրատին ու նրա հետ եկող մարդկանց, ուրախացան այդ անեղից, բանի որ սրանք բնիկ թուրքերին: Եվ ահա նրանք տրվեցին նրանց իշխանությանը, այնպես որ կարճ ժամանակի ընթացքում Բալդուինը տիրեց միևնույն Եփրատ ձգվող ողջ տարածությանը: Բալդուինը, սակայն, շատ էր վախենում և վստահ չէր այդ հողերում իր ունեցած իշխանության վրա, այնպես որ թուրքերը, մնալով շատ անկայուն, հետագայում առանց դժվարության կրկին տիրեցին այդ ամենին: Քրիստոնյաները, սակայն, բանի որ սարսափելիորեն բաց էին, թուրքերին բռնեցին և ի վերջո Բալդուինին ընդունեցին իրենց երկրում: Այդ գործին մասնակցում էին շատ բարոններ, որոնք սեփական ուժերով ծառայում էին Բալդուինին և օգնում կյանքի կոչել վերջ նկարագրված գործերը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրոնովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 1):

«Հայոց 547 թվականին Պաղտյոն անունով մի կոմս (**Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.**) 100 հեծյալներով եկավ և գրավեց Թալաշար կոչվող բաղաթն» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Հայոց 548 թվականին Գուրանֆրեի (**Աերթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացու – Մ.Ֆ.**) եղբայր Բալդուինը (**Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.**) 1.700 հոգանոց հեծելազորի գլուխն անցած պաշարեց Թալաշար բաղաթն և գրավեց այն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 547 թվականին Պաղտյոն կոմսն (**Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.**) առնում է Թալաշարը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 64):

³⁴⁵¹ «Յեռանալով այնտեղից՝ մենք բարեհաջող հասանք Կապադովկիայի Կեսարիային, որից հետո, ելնելով այնտեղից, եկանք մի գեղեցկագույն և բացառիկ հարուստ բաղաթն: Այս բաղաթն մեզինքն առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել: Դենց որ մենք տեղ հասանք, նրանք անմիջապես մեծագույն ուրախությամբ անձնակցեցին մեզ: Այդ ժամանակ Պետրոս Օլպացի անունով մի ռազմիկ սեյրոններից իր համար այդ ամրոցը պահանջեց, որպեսզի, մնալով հավատարիմ Աստծուն և Մուրք գերեզմանին, սեյրոններին ու կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**), պաշտպանի այն: Նրան անհատույց ու մեծ սիրով զինեցին այդ բաղաթն, իսկ հաջորդ գիշեր Բոհեմունդը (**Տրեքնտի իշխան, Անտիոքի դեսպոյան ապագա դուքս Բոհեմունդ Տրեքնտացին – Մ.Ֆ.**) լսեց, որ թուրքերը, որոնք առաջ

պաշարել էին այդ քաղաքը, թվով գերազանցում են մեզ: Նա անմիջապես պատրաստեց իր ռազմիկներին, որպեսզի բոլոր կողմերից հարձակվի նրանց վրա, սակայն չկարողացավ գտնել թշնամիներին: Դրանից հետո մենք ժամանեցինք Կոկսոն անունով մի քաղաք, որտեղ ամեն տեսակի բարիքների մեծ առատություն կար: Զրիստոնյաները, որոնք ակնհայտորեն այդ քաղաքի բնակիչներ էին, անմիջապես հանձնվեցին մեզ: Այստեղ մենք լավագույն կերպով անցկացրինք երեք օր և հիմնալի կերպով վերականգնեցինք մեր ուժերը» (Ամսառոն «Փրանկների գործերը», գիրք 4):

«Հեռանալով այնտեղից՝ մենք բարեհաջող հասանք Կապարովկիայի Կեսարիային, որից հետո, ելնելով այնտեղից, եկանք մի գեղեցկագույն և բացառիկ հարուստ քաղաք: Այս քաղաքը մեզնից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել: Հենց որ մենք տեղ հասանք, նրանք անմիջապես մեծազույն ուրախությամբ հանձնվեցին մեզ: Այդ ժամանակ Պետրոս Օլպացի անունով մի ռազմիկ սենյորներից իր համար այդ ամրոցը պահանջեց, որպեսզի, մնալով հավատարիմ Աստծուն և Սուրբ գերեզմանին, սենյորներին ու կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի - Մ.3.), պաշտպանի այն: Նրան անհատույց ու մեծ սիրով զիջեցին այդ քաղաքը, իսկ հաջորդ գիշեր Բոհեմունը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունը Տերենտացին - Մ.3.) լսեց, որ թուրքերը, որոնք առաջ պաշարել էին այդ քաղաքը, թվով գերազանցում են մեզ: Նա անմիջապես պատրաստեց իր ռազմիկներին, որպեսզի բոլոր կողմերից հարձակվի նրանց վրա, սակայն չկարողացավ գտնել թշնամիներին: Դրանից հետո մենք ժամանեցինք Կոկսոն անունով մի քաղաք, որտեղ ամեն տեսակի բարիքների մեծ առատություն կար: Զրիստոնյաները, որոնք ակնհայտորեն այդ քաղաքի բնակիչներ էին, անմիջապես հանձնվեցին մեզ: Այստեղ մենք լավագույն կերպով անցկացրինք երեք օր և հիմնալի կերպով վերականգնեցինք մեր ուժերը: Դրանից հետո առաջացավ նաև բանակի մնացած մասը, սակայն լեռներով այդ անցումը շատ ծանր եղավ, բանգի այնտեղ ճանապարհ կար միայն վայրի գազանների ու սողունների համար, ընդ որում անցումները հաճախ այն աստիճանի նեղ էին, որ ընդամենը միայն մի ոտքի տեղ կար, իսկ նեղ արահետներն էլ պատված էին բարերով ու խիտ փշերով: Խորը կիրճերը կարծես դեպի անհունություն էին տանում, իսկ լեռնագագաթներն էլ սլանում էին դեպի վեր: Ասպետներն ու այլ զինված մարդիկ այս պայմաններում բոլորը ստիպված առաջանում էին ոտքով, կրելով գնեթերը մեջքների վրա, բանգի ձիերի վրա ընթանալով որևէ կերպ հնարավոր չէր: Այդ ժամանակ մարդկանցից շատերը վաճառքի հանեցին իրենց սաղավարտները, զրահներն ու վահանները, բանի որ այն աստիճան էին հոգնել, որ ի վիճակի չէին դրանք կրել: Բիչ էին նաև ձիերը և շատ ու շատ դեպքերում հենց մարդիկ էին իրենց վրա կրում նրանց բեռը: Ոչ-ոք ի վիճակի չէր կանգ առնել կամ նստել, ոչ-ոք չէր կարողանում օգնել կողքին, բանգի միայն հետևից ընթացողն էր, որ կարողանում էր օգնել առջևից ընթացողին, ընդ որում սա էլ մեծ դժվարությամբ էր կարողանում օգնել իր հետևից ընթացողին: Այնուհանդերձ, մի կերպ կորելով ու անցնելով այդ վայրերը, քրիստոնյաները հասան Սարաշ կոչվող մի քաղաքի, որի բնակչությունը ուրախացավ և մեծ հարգանքով ու պատվով ընդունեց նրանց: Այստեղ քրիստոնյաները գտան ամենայն անհրաժեշտը և կարողացան շուկա քաշել իրենց կրած տառապանքներից՝ սպասելով Բոհեմունի գալու» (Պետրոս Տուրեբոլ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 4):

«Եվ ահա Հերակլեայից մենք ճանապարհ ընկանք և մոտեցանք մի շատ ծաղկուն քաղաքի, որի անունը Սարաշ էր: Այստեղ մենք երեք օր հանգստացանք, բանի որ պարզվեց, որ այն հեռու չէ Անտիոքի Անտիոք կոչված քաղաքից: Հենց այդ ընթացքում էր, որ հիմնական բանակից իր տրամադրության տակ եղած ուժերով առանձնացավ դուքս Գոտֆրիդի (Նեբեխ Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին - Մ.3.) եղբայր Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին - Մ.3.), որի մասին վերևում ասացի» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 6):

«Դրանից հետո մենք, հետապնդելով այդ չարագործ թուրքերին, հասանք նրանց Հայաստանի կենտրոնում՝ որտեղով հոսում է մեծ Եփրատ գետը: Այստեղ, սակայն, թուրքերը, թողնելով իրենց գունակն ու անասուններին գետի ափին, անցան մյուս ափ ու փախան Արաքի» (Ստեփան Շարտրացի «Նամակ Աղեիլին»):

«Դրանից հետո ուխտավորները մեծ ուրախությամբ հասան Կապարովկիայի Կեսարիային, ընդ որում այս Կապարովկիա երկիրը մի լայնարձակ շրջան էր, որը տարածվում է հենց Անտիոքի մոտքի մոտ՝ ավելի հյուսիս: Կեսարիա կոչվող այս քաղաքի բնակչությունը ելավ, որպեսզի դիմավորի քրիստոնյաներին, և նրանց լավ ընդունելություն ցույց տվեց: Կապարովկիայից ուխտավորները առանց որևէ խոչընդոտի հասան մի գեղեցիկ և բավականին հարուստ քաղաքի...: Այս քաղաքի բնակիչները ևս ընդառաջ ելան քրիստոնյաների բանակին և նրանց լավ ընդունելություն ցույց տվեցին: Այդ ժամանակ Դիմո Ալփի անունով մեկ այլ ասպետ իր հերթին խնդրեց, որ քաղաքն իրեն հանձնեն և արագորեն համաձայնություն ստացավ: Նույն գիշեր էլ Դիմո մենք եկավ Բոհեմունի մոտ և հայտնեց, որ խնդրելի 20.000 հոգանոց մի բանակ, տեղյակ չլինելով ֆրանկների առաջխաղացման մասին, մոտենում է: Բոհեմունը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունը Տերենտացին - Մ.3.), չմտածելով, որ սրանք տուտ խոսքեր են, հետևեց այդ մարդուն, որը բերեց նրան մի վայր, որտեղ պետք է լինեին թուրքերը, սակայն այդ գործը հաջողություն չունեցավ: Այնտեղից քրիստոնյաները առաջացան դեպի Կոկսոն կոչվող մի քաղաք, որը լի էր մարդկանց անհրաժեշտ ամեն ինչով: Այստեղ քրիստոնյաները ևս լավ ընդունելություն ցույց տվեցին ուխտավորներին, որոնք այնտեղ մնացին երեք օր: Արդյունքում բոլորը լիովին բավարարեցին իրենց պահանջներին, բանի որ քաղաքում հոգնած մարդկանց հանգստի համար կար ամենայն անհրաժեշտը՝ սովածը ուտելիք էր գտնում, ծարավը՝ խմիչք, մերկը՝ հագուստ, և բոլորը բավարարվեցին...: Դրանից հետո առաջացավ նաև բանակի մնացած մասը, սակայն լեռներով այդ անցումը շատ ծանր եղավ, բանգի այնտեղ ճանապարհ կար միայն վայրի գազանների ու սողունների համար, ընդ որում անցումները հաճախ այն աստիճանի նեղ էին, որ ընդամենը միայն մի ոտքի տեղ կար, իսկ նեղ արահետներն էլ պատված էին բարերով ու խիտ փշերով: Խորը կիրճերը կարծես դեպի անհունություն էին տանում, իսկ լեռնագագաթներն էլ սլանում էին դեպի վեր: Ասպետներն ու այլ զինված մարդիկ այս պայմաններում բոլորը ստիպված առաջանում էին ոտքով, կրելով գնեթերը մեջքների վրա, բանգի ձիերի վրա ընթանալով որևէ կերպ հնարավոր չէր: Այդ ժամանակ մարդկանցից շատերը վաճառքի հանեցին իրենց սաղավարտները, զրահներն ու վահանները, բանի որ այն աստիճան էին հոգնել, որ ի վիճակի չէին դրանք կրել: Բիչ էին նաև ձիերը և շատ ու շատ դեպքերում հենց մարդիկ էին իրենց վրա կրում նրանց բեռը: Ոչ-ոք ի վիճակի չէր կանգ առնել կամ նստել, ոչ-ոք չէր կարողանում օգնել կողքին, բանգի միայն հետևից ընթացողն էր, որ կարողանում էր օգնել առջևից ընթացողին, ընդ որում սա էլ մեծ դժվարությամբ էր կարողանում օգնել իր հետևից ընթացողին: Այնուհանդերձ, մի կերպ կորելով ու անցնելով այդ վայրերը, քրիստոնյաները հասան Սարաշ կոչվող մի քաղաքի, որի բնակչությունը ուրախացավ և մեծ հարգանքով ու պատվով ընդունեց նրանց: Այստեղ քրիստոնյաները գտան ամենայն անհրաժեշտը և կարողացան շուկա քաշել իրենց կրած տառապանքներից: Այդ ժամանակ կարծիք կար, որ բանակի վերջապահը տեղ լիարժեք մոտակա ժամանակներում, սակայն անցավ մեկ ողջ օր, մինչև որ վերջապահը հասավ առաջապահին: Ի վերջո, հավաքվելով իրար գլուխ, քրիստոնյաները մեկ ողջ օր նվիրեցին հանգստի, ընդ որում այս առատության մեջ նրանց լինելը Աստծո կողմից ուղարկված մի պարգև էր, որ նրանք ուժեր հավաքեին և հետագայում կարողանային ավելի լավ դիմարդել իրենց սպասվելիք սովի տառապանքներին» (Ռոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 5):

«Հեռանալով այնտեղից՝ ուխտավորները եկան մի գեղեցկագույն և բացառիկ հարուստ քաղաք: Այս քաղաքը ուխտավորներից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել: Հենց որ ուխտավորները տեղ հասան, քաղաքն անմիջապես մեծազույն ուրախությամբ հանձնվեց նրանց: Այդ ժամանակ Պետրոս Օլպացի անունով մի ռազմիկ իր համար առաջնորդներից այդ ամրոցը պահանջեց, որպեսզի, մնալով հավատարիմ հույների կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի - Մ.3.) և իր առաջնորդներին, պաշտպանի այն: Նրանք մեծ սիրով նրան զիջեցին այդ քաղաքը, բանի որ խնդրողն իրոք արժանի մի ամրոց էր, իսկ հաջորդ գիշեր Բոհեմունը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունը Տերենտացին - Մ.3.) լսեց, որ թուրքերը, որոնք առաջ պաշարել էին այդ քաղաքը, գտնվում են ուխտավորների առջևում: Եվ այսպես, հետո վերցնելով միայն յուրաքանչյուրին, Բոհեմունը առաջ անցավ, սակայն չգտավ նրանց, որոնց փնտրում էր: Դրանից հետո ուխտավորները ժամանեցին Կոկսոն անունով մի քաղաք, որտեղ ամեն տեսակի բարիքների մեծ առատություն կար: Զրիստոնյաները, որոնք այդ քաղաքի բնակիչներ էին, անմիջապես հանձնվեցին: Այստեղ ուխտավորները լավագույն կերպով անցկացրին երեք օր և հիմնալի կերպով վերականգնեցինք մեր ուժերը...: Դրանից հետո առաջացավ նաև բանակի մնացած մասը, սակայն լեռներով այդ անցումը շատ ծանր եղավ, բանգի այնտեղ ճանապարհ կար միայն վայրի գազանների ու սողունների համար, ընդ որում անցումները հաճախ այն աստիճանի նեղ էին, որ ընդամենը միայն մի ոտքի տեղ կար, իսկ նեղ արահետներն էլ պատված էին բարերով ու խիտ փշերով: Խորը կիրճերը անզույգ ուխտավորներին կարծես դեպի մահ էին տանում, իսկ լեռնագագաթներն էլ սլանում էին դեպի վեր: Ասպետներն ու այլ զինված մարդիկ այս պայմաններում բոլորը ստիպված առաջանում էին ոտքով՝ լիովին լի ձեռքերով, բզկետներով մագերը և որպես թեթևացում նաև խնդրելով, ընդ որում այդ ժամանակ մարդկանցից շատերը վաճառքի հանեցին իրենց սաղավարտները, զրահներն ու վահանները, բանի որ այն աստիճան էին հոգնել, որ ի վիճակի չէին դրանք կրել: Այնուհանդերձ, մի կերպ կորելով ու անցնելով այդ վայրերը, քրիստոնյաները հասան Սարաշ կոչվող մի քաղաքի, որի բնակչությունը մեծ ուրախությամբ ընդունեց նրանց՝ տալով անհրաժեշտ պարենամթերք: Հարուստ երկիրը մեծապես օգնեց մարդկանց վերականգնել ուժերը, ընդ որում հիմնական բանակը մնաց այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ Բոհեմունի գլխավորությամբ գործող վերջապահը չհասավ առաջապահին» (Գվիբերդ Նոթանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 4, գլուխ 1):

«Հեռանալով այնտեղից՝ ուխտավորները եկան մի գեղեցկագույն և բացառիկ հարուստ քաղաք: Այս քաղաքը ուխտավորներից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել: Հենց որ ուխտավորները տեղ հասան, քաղաքն անմիջապես

մեծագույն ուրախությամբ հանձնվեց նրանց: Այդ ժամանակ Պետրոս Օլպացի անունով մի ռազմիկ իր համար առաջնորդներից այդ ամրոցը պահանջեց, որպեսզի, մնալով հավատարիմ հույների կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.**) և իր առաջնորդներին, պաշտպանի այն: Նրանք մեծ սիրով նրան զինեցին այդ բաղաբը, բանի որ խնդրողն իրոք արժանի մի մարդ էր, իսկ հաջորդ գիշեր Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) լսեց, որ թուրքերը, որոնք առաջ պաշարել էին այդ բաղաբը, գտնվում են ուխտավորների առջևում: Եվ այսպես, հետո վերցնելով միայն յուրայիններին, Բոհեմունդն առաջ անցավ, սակայն չգտավ նրանց, որոնց փնտրում էր: Դրանից հետո ուխտավորները ժամանեցին Կոկսոն անունով մի բաղաբ, որտեղ ամեն տեսակի բարիքների մեծ առատություն կար: Զրիստոնյաները, որոնք այդ բաղաբի բնակիչներ էին, անմիջապես հանձնվեցին: Այստեղ ուխտավորները լավագույն կերպով անցկացրին երեք օր և հիմալի կերպով վերականգնեցին ուժերը...: Դրանից հետո առաջացավ նաև բանակի մնացած մասը, սակայն լեռներով այդ անցումը շատ ծանր եղավ, բանից այնտեղ ճանապարհի կար միայն վայրի գազանների ու սողունների համար, ընդ որում անցումները հաճախ այն աստիճանի նեղ էին, որ ընդամենը միայն մի ոտքի տեղ կար, իսկ նեղ արահետներն էլ պատված էին բարեբով ու խիտ փշերով: Խորը կիրճերը անզգուշ ուխտավորներին կարծես դեպի մահ էին տանում, իսկ լեռնագագաթներն էլ սլանում էին դեպի վեր: Ասպետներն ու այլ զինված մարդիկ այս պայմաններում բոլորը ստիպված առաջանում էին ոտքով՝ լոխկելով ձեռքերը, բզկտելով մագերը և որպես թեթևացում մահ խնդրելով, ընդ որում այդ ժամանակ մարդկանցից շատերը վաճառքի հանեցին իրենց սաղավարտները, զրահներն ու վահանները, բանի որ այն աստիճան էին հոգնել, որ ի վիճակի չէին դրանք կրել: Այնուհանդերձ, մի կերպ կորելով ու անցնելով այդ վայրերը, քրիստոնյաները հասան Մարաշ կոչվող մի բաղաբի, որի բնակչությունը մեծ ուրախությամբ ընդունեց նրանց՝ տալով անհրաժեշտ պարենամթերք: Հարուստ երկիրը մեծապես օգնեց մարդկանց վերականգնել ուժերը, ընդ որում հիմնական բանակը մնաց այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ Բոհեմունդի գլխավորությամբ գործող վերջապահը, զգուշանալով թուրքերից, չհասավ առաջապահին» (Բողոքի Դիլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2):

«27/ Այդ ընթացքում դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**), Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իսկանավայ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), Ռայմունդը (**Տոպուզի կոմս Ռայմունդ Տոպուզացին – Մ.Ֆ.**), Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**) ու Նորմանդիայի նույնանուն իշխանը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Ադենարը և Եպիսկոպոս Պյուլին մեծաբանակ բանակով շատ դժվար ճանապարհով շարունակում էին լեռներով ու դաշտերով առաջանալ: Այս կերպ նրանք ի վերջո հասան Մարաշ կոչվող բաղաբին և դրա առաջ խիստցին իրենց վրանները: Այս բաղաբի բնակչությունը կազմված էր քրիստոնյաներից, սակայն թուրքերը իրենց հսկողության տակ էին պահում միջնաբերդը և այնտեղ կառավարիչ ունեին, որը մեծ չարիքներ էր գործում բաղաբացիների նկատմամբ: Եվ ահա հեթանոսները, երբ լսեցին մեր մարդկանց գալու մասին, գիշերով սարսափահար փախան և բաղաբում ոչ-ոք չմնաց, բացի նրանցից, որոնք քրիստոնյա էին...: /28/ Երբ մեր ջոկատները բաղաբ մտան, նրանք պարզեցին, որ մոտակայքում Արթակ անունով մի հարուստ բաղաբ կա, ի վրան տեսակի բարիքներով, ընդ որում այդ բաղաբի պարիսպներից ներս թուրքերից բացի ոչ-ոք չէր բնակվում: Մեր մարդիկ այդ հարցով խորհրդակցության նստեցին, որից հետո ուղարկեցին Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտին: Սա իր հետ արշավանքի վերցրեց Ռոբերտ Ռոզմարինի ու Ջոսկելինի՝ կոմս Կոնան Դ՝Մոնտեգյուի որդուն: Եվ ահա քրիստոնյաները 1.000 ռազմիկի կազմով հավաքվեցին բաղաբի մոտ ու անմիջապես պաշարեցին այն: Թուրքերը, որոնք բաղաբում էին, չէին հավատում բաղաբի արտաքին պարիսպների ամրությանը և ուժերը տեղափոխեցին բաղաբի ներսում գտնվող միջնաբերդը, որը շատ ամրացված էր: Հայերը, սակայն, ինչպես նաև մեր հավառքի բաղաբի այլ մարդիկ, որոնք երկար ժամանակ գտնվում էին թուրքերի իշխանության տակ և մեծ ամոթ ու խայտառակություն էին տանում, երբ տեսան մեր ռազմիկների ժամանումը, նրանց գնեքերի և զրահների փայլը, ինչպես նաև ծածանվող դրոշակները, հանկարծակի ելնելով ու բաջություն ձեռք բերելով, նետվեցին զինվելու: Եվ այսպես, մինչ թուրքերը հեռանում էին միջնաբերդ ու աշտարակներ, հայերը հարձակվեցին նրանց վրա և սրանց գլուխները պարիսպների վրայից նետեցին մեր մարդկանց, որից հետո բացեցին դարպասները և մեծ ուրախությամբ մեր ջոկատը բաղաբ թողեցին: Այստեղ մերոնք գտան ամենայն անհրաժեշտը, բանից բաղաբը անհավատալիորեն հարուստ էր» (Ալբերտ Ալենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 27, 28):

«Հեռանալով այնտեղից՝ նրանք եկան մի գեղեցկագույն և բացառիկ հարուստ բաղաբ: Այս բաղաբը ուխտավորներից առաջ վերջերս երեք շաբաթվա ընթացքում պաշարել էին թուրքերը, սակայն չէին կարողացել գրավել: Հենց որ ուխտավորները տեղ հասան, բաղաբն անմիջապես մեծագույն ուրախությամբ հանձնվեց նրանց: Այդ ժամանակ Պետրոս Օլպացի անունով մի ռազմիկ իր համար առաջնորդներից այդ ամրոցը պահանջեց, որպեսզի, մնալով հավատարիմ Աստծուն և Սուրբ գեղեզմանին, սենյորներին ու կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.**), պաշտպանի այն: Նրանք անհատույց ու մեծ սիրով նրան զինեցին այդ բաղաբը, իսկ հաջորդ գիշեր Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) լսեց, որ թուրքերը, որոնք առաջ պաշարել էին այդ բաղաբը, գտնվում են ուխտավորների առջևում: Եվ այսպես, հետո վերցնելով միայն յուրայիններին, Բոհեմունդն առաջ անցավ, սակայն չգտավ նրանց, որոնց փնտրում էր: Դրանից հետո ուխտավորները ժամանեցին Կոկսոն անունով մի բաղաբ, որտեղ ամեն տեսակի բարիքների մեծ առատություն կար: Զրիստոնյաները, որոնք այդ բաղաբի բնակիչներ էին, անմիջապես հանձնվեցին: Այստեղ ուխտավորները լավագույն կերպով անցկացրին երեք օր և հիմալի կերպով վերականգնեցին մեր ուժերը» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 8):

«Դրանից հետո քրիստոնյաները գրավեցին Ալան» (Հենրիխ Հանսինգտոնցի «Անգլանդի պատմությունը», գիրք 7):
«Եվ ահա Բալդուինը (**Երեսնամյա իսկանության հիմնադիր կոմս (1097-1100), Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**), այդ գործի համար նշանակելով Ռոհասի (**բնագրում՝ «Ռուսի», որը, տրամաբանորեն, պետք է լինի «Ռոհաս» անվան աղավաղում – Մ.Ֆ.**) որոշ հեծյալների, նրանց ուղարկեց Արթաբ ամրացված բաղաբի վրա, որպեսզի սրանք տիրեն այդ երկրին և հսկեն աշտարակները: Այս բաղաբը լի էր հույներով ու հայերով, որոնցից շատերի թուրքերը գլխատում էին, թող անփոխալ լինեն դրանք: Այդ ժամանակ Սուլեյմանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյճ-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) ռադիկներից երկուսն այնպիսի բարձրությունից ներքև ցատկեցին, որ, դա իրոք լուրջ բան էր, կոտորեցին լվեղերը և շունչները փչեցին: Ահա այսպես մեր մարդիկ հաստատվեցին Արթաբ կոչվող այդ բաղաբում և իրենց դրոշները հաստատեցին բարձր աշտարակների վրա» (Գրենդորու Դուացի «Անտիոքի երգը», գլուխ 113):

«Այս ընթացքում հիմնական բանակը շատ դժվար ճանապարհով շարունակում էր առաջանալ լեռներով ու դաշտերով: Այս կերպ նրանք ի վերջո հասան Մարաշ կոչվող բաղաբին, որն առաջ կոչվում էր Մարաշ: Այս բաղաբի բնակչությունը կազմված էր քրիստոնյաներից, սակայն թուրքերը իրենց հսկողության տակ էին պահում միջնաբերդը և այնտեղ կառավարիչ ունեին, որը մեծ չարիքներ էր գործում բաղաբացիների նկատմամբ: Եվ ահա հեթանոսները, երբ լսեցին մեր մարդկանց գալու մասին, գիշերով սարսափահար փախան և բաղաբում ոչ-ոք չմնաց, բացի նրանցից, որոնք քրիստոնյա էին: Երբ մեր ջոկատները բաղաբ մտան, նրանք պարզեցին, թե ինչ վիճակ է բաղաբում և համընդհանուր դրոշման հանգեցին, որ վնաս չեն տա բաղաբի ոչ բնակչությանը, ոչ էլ նրա գույքին: Այսպիսով՝ նրանք անմիջապես գտան այդ անհավատալիորեն գեղեցիկ վայրում և չափավոր գումարի դիմաց տարաբնույթ ուտելիք ստացան ...: Մարաշի բնակիչները բարոններին պատմեցին, որ մոտակայքում ամեն տեսակի բարիքներով լի Արթակ անունով մի հարուստ բաղաբ կա, ընդ որում այդ բաղաբի պարիսպներից ներս հեթանոսներից բացի ոչ-ոք չէր բնակվում: Մեր մարդիկ այդ հարցով խորհրդակցության նստեցին, որից հետո ուղարկեցին Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**): Սա իր հետ արշավանքի վերցրեց Ռոբերտ Ռոզմարինի ու Ջոսկելինի՝ կոմս Կոնան Դ՝Մոնտեգյուի որդուն: Եվ ահա քրիստոնյաները 1.000 ռազմիկի կազմով հավաքվեցին բաղաբի մոտ ու անմիջապես պաշարեցին այն: Թուրքերը, որոնք բաղաբում էին, չէին հավատում բաղաբի արտաքին պարիսպների ամրությանը և ուժերը տեղափոխեցին բաղաբի ներսում գտնվող միջնաբերդը, որը շատ ամրացված էր: Հայերը, սակայն, ինչպես նաև մեր հավառքի բաղաբի այլ մարդիկ, որոնք երկար ժամանակ գտնվում էին թուրքերի իշխանության տակ և մեծ ամոթ ու խայտառակություն էին տանում, մեզ շատ էին վստահում և ահա մի անգամ, հանկարծակի ելնելով ու բաջություն ձեռք բերելով, նրանք նետվեցին զինվելու: Եվ այսպես, մինչ թուրքերը հեռանում էին միջնաբերդ ու աշտարակներ, հայերը հարձակվեցին նրանց վրա և սրանց գլուխները պարիսպների վրայից նետեցին մեր մարդկանց, որից հետո բացեցին դարպասները և մեծ ուրախությամբ մեր ջոկատը բաղաբ թողեցին: Այստեղ մերոնք գտան ամենայն անհրաժեշտը, բանից բաղաբը անհավատալիորեն հարուստ էր» (Գիյոմ Տյուրացի «Անործմյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 7):

«Այդ ընթացքում նրանք, որոնք գտնվում էին Անտիոքի հարակից ամրոցներում ու ամրություններում, ապստամբեցին և կոտորեցին նրանց, որոնք այնտեղ էին գտնվում թուրքերից, իսկ ով էլ կարողացավ, փախավ ու փրկվեց: Նույնի պրեցին նաև Արթաբի բնակիչները, օգնություն խնդրելով ֆրանկներից, ու այդ ամենը եղավ այն պատճառով, որ Յագի-Այանը (**Անտիոքի էմիրության էմիր Յագի Սիանը – Մ.Ֆ.**) վատ էր վարվում նրանց հետ իր տիրույթներում և նրանց չարիք էր պատճառում» (Եսեմալ-Էր-Դին «Հայկաի պատմության հատընտիր»):

«Նրանք, որոնք գտնվում էին Անտիոքի ամրություններում և ամրոցներում, նրանցում, որոնք բաղաբին մոտիկ էին, ապստամբեցին ու կոտորեցին կայազորները, ընդ որում այդ ընթացքում միայն թեքերի հաջողվեց փրկվել: Արթաբի բնակիչները ևս այդ կերպ վարվեցին և աջակցություն խնդրեցին ֆրանկներից» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի պատմությունը»):

³⁴⁵² «Եվ այսպես, մինչ Բալդուինը (**Երեսնամյա իսկանության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**) գործում էր այս կերպ, Ռոհասի իշխանի կողմից նրան մի ղեկավարություն ներկայացավ, ընդ որում այդ բաղաբը, որ գտնվում էր

Անտիոքի Միջագետքում՝ Եփրատից անդին մոտ 20 մղոն, Անտիոքից հեռու էր մոտ 100 մղոն կամ մի քիչ քիչ: Ահա, ուրեմն, Ռոհաս կոչվող այս քաղաքի իշխանը հրավիրում էր Բաղդուխին իր մոտ ծառայության անցնել, որպեսզի իրենք հոր ու որդուն նման լինեն, իսկ եթե ինքը պատահաբար մահանար, ապա այդ պարագայում հենց Բաղդուխին էր, որ ինչպես իսկական որդի, պետք է հաջորդեր այդ իշխանին քաղաքի և հարակից տարածքների նկատմամբ իշխանության հարցում: Ազգությամբ հույն այս իշխանն իրոք ոչ որդի ուներ և ոչ էլ դուստր և ի վիճակի չէր պաշտպանվել թուրքերից, ահա թե ինչու նա ցանկանում էր, որ Բաղդուխին ու նրա ասպետները գային, բանգի նա լսել էր, թե ինչ ազնվի ու բազարի մարդիկ էին նրանք: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ Բաղդուխը ստացավ այս ամենը հավաստող երդում, և, հետք վերցնելով 80 ասպետների կազմով իր զորքի մի փոքր ջոկատ, ճանապարհ ընկավ ու անցավ Եփրատը: Դրանից հետո նա ամենայն արագությամբ ողջ գիշեր ընթացավ, բանգի անհանգիստ էր, որովհետև անցնում էր սարակինսների երկրում: Բաղդուխը իմանալով ճանապարհից մեկ այլ թեթվում, մեկ ծախ, ընդ որում թուրքերը, որոնք տիրում էին Սասնաստանին և շատ ուժեղ էին, նրա առաջխաղացման ուղու վրա դարան էին դրել և մտադիր էին բռնել նրան: Այնուհանդերձ որոշ հայեր, որ մեզ հետ էին, զգուշացրին մեզ այդ դարանի մասին և մենք, երկու օր մնալով տեղում, խուսափեցինք թշնամուց, որը հոգնեց երկար սպասումից ու հեռացավ: Դրանից հետո երրորդ օրը մենք հայտնվեցինք մի ամրության տակ, որի ստորոտում շատ անասուններ գտանք, ինչպես նաև մի բանի հոգու, որոնք նետեր արձակեցին մեր ուղղությամբ: Այնուհանդերձ Աստծո աջակցությամբ մեզից ոչ-որ չվիրավորվեց և մենք շարունակեցինք մեր ճանապարհորդությունը: Եվ այսպես, երբ մենք ի վերջո հասանք հայերի այդ ամրությունը, տեսնելու արժանի մի տեսարան էր, թե ինչ աստիճանի ուրախացան այդ մարդիկ և աղմուկ-աղաղակ բարձրացրին, բանի որ մինչ այդ առաջապում էին թուրքերի ձեռքի տակ: Այս բոլոր մարդիկ երգ ու պարով, երաժշտությամբ ելան մեզ ընդառաջ՝ հետևեցինք բերելով նաև կապեր ու դրոշներ՝ ուղից գլուխ համբուրելով մեզ բոլորիս: Եվ ահա մենք ի վերջո հասանք Ռոհաս, որտեղ այդ քաղաքի վերոհիշյալ իշխանը և բոլոր քաղաքացիները մեզ դիմավորեցին մեզ ուրախությամբ: Այն, ինչ խոստացվել էր Բաղդուխին, առանց հապաղելու նրան հանձնվեց» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 6):

«/19/ Մի բանի օր անց, երբ Բաղդուխի (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ I Բուլունացու - Մ.Ֆ.) փառք տարածվեց բոլոր կողմեր և թշնամիների մոտ տարածվեց լուրը նրա սիրագործությունների մասին, Ռոհաս քաղաքի տերը, քաղաք, որն այլ կերպ կոչվում է Եդեսիա և որը տարածվում է Միջագետքում, Բաղդուխի մոտ ուղակեց այդ քաղաքի եպիսկոպոսին 12 ավագների հետ միասին, որոնք կազմում էին խորհուրդ և տնօրինում քաղաքի բոլոր գործերը: Եվ այսպես, ուղարկելով սրանց բոլորին, Ռոհաս քաղաքի տերը հրավիրում էր նրան իր գալյական ասպետների հետ միասին գալ իր մոտ, որպեսզի պաշտպանի երկիրը այն անվերջ սաստատկող թուրքերից, որի դիմաց խոստանում էր մասնակից դարձնել Բաղդուխին բարձրագույն իշխանությանը, ինչպես նաև բոլոր եկամուտներին և հարկերին, որոնց տիրապետում էր ինքը: Բաղդուխը, խորհրդակցելով յուրայինների հետ, ընդունեց այդ առաջարկը և մեկնեց ընդամենը 500 ասպետների հետ՝ մնացած ուժերը թողնելով Թուրքաստի, Ռավենելի մոտ և այլ վայրերում, որոնք թուրքերի վտարելուց հետո նվաճարկվել էին իրեն: Մինչ Բաղդուխը հապճեպ ուղղվում էր դեպի Եդեսիա և արդեն պատրաստվում էր անցնել այդ մեծ գետը, թուրքերը և այլ թշնամիներ, հավաքվելով բոլոր կողմերից, 20.000 հոգու կազմով մոտեցան՝ նպատակ ունենալով փակել նրա անցումը: Իմանալով սրանց ուժի և մեծաբանակ հեծելազորի մասին՝ Բաղդուխը, հնարավորություն չունենալով հաղթահարել այդքան մեծաբանակ թշնամիներին, հետ դարձավ Թուրքաստի ճանապարհով: Հագիվ էին, սակայն, թուրքերը ցրվել ու վերադարձել իրենց տեղերը, երբ նա 200 ասպետների հետ միասին կրկին արշավի ելավ և ուղղվեց Եդեսիա՝ որպես ուղեկից ունենալով մի բանի հավատարիմ մարդկանց: Նա կատարեց այդ ուղևորությունը առանց որևէ խոչընդոտի ու թշնամիների և շատ հաջող անցավ Եփրատը: /20/ Հագիվ էր քաղաքում տարածվել այդ աստիճանի հայտնի ու փառահեղ իշխանի գալու լուրը, երբ ավագներն ու այդ մասին բոլոր իմացածները մեծից փոքր լցվեցին մեծ ուրախությամբ ու շեփոխներով և երաժշտությամբ ելան նրան դիմավորելու» (Վլադիսլավ Լեբեդևսկի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 19, 20):

«Այժմ ժամանակն է, որ ինչնեք Բաղդուխին (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ I Բուլունացու - Մ.Ֆ.) և գոնե կրճատ տեղեկացնենք, թե ինչ եղավ նրա հետ: Եվ այսպես Բաղդուխը, ինչպես հայտնել էինք, այն բանից հետո, երբ Տանկրեդից (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերնետացու - Մ.Ֆ.) խլեց Տարսուղ և սա հեռացավ Կիլիկիայից, ինքն էլ թողեց այդ մարզը ու գնաց իր եղբորը (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացու - Մ.Ֆ.) տեսնելու, որից հետո, հետը վերցնելով 300 ասպետների և նրանց զինավորները, ուղղվեց դեպի Եդեսիա քաղաք: Դրանից հետո նա եկավ թուրքերի հրամանատարի մոտ և իր ծառայությունը առաջարկեց վերջինիս: Այս մարդը պատրաստակամորեն համաձայնեց այդ առաջարկին, ընդ որում եկվոր ֆրանկներին տեղավորեցին քաղաքի ամենալավ տներում՝ նրանց առատորեն ապահովելով պարենամթերքով, որպեսզի սրանք իրականացնեն երկրի պաշտպանությունը: Իրենց հեղինակ դուքս Գոտֆրիդն ու ֆրանկ մյուս առաջնորդները, իմանալով Բաղդուխի հաջողությունների մասին, շատ ուրախացան և գերծ էին մտնում նրա երկրին որևէ վնաս տալուց: Բաղդուխը արիաքաղ մարտնչում էր հարևան հեթանոսների դեմ և նրանց մեծ վնասներ էր հասցնում, ընդ որում նա, կանգնած Եդեսիա քաղաքի գլուխ շատ հաղթանակներ տարավ ու ավարով լցրեց այդ քաղաքը» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 13):

«Նույն այս ժամանակ կոմս Բաղդուխը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ I Բուլունացու - Մ.Ֆ.), որ գտնվում էր Ռուխասում, սա մի հայտնի քաղաք կամ ավելի ճիշտ մարզ էր Հայաստանում ու հանդիսանում էր նրա մի մասը, ի վերջո իր իշխանությունը հաստատեց այս ժողովրդի նկատմամբ այն բանից հետո, երբ քաղաքի ծեր բրիտոնկա տիրակալը, որ կանչել էր նրան Անտիոքից իրեն ու իր մարդկանց պաշտպանելու համար, մահացավ: Եվ այսպես Բաղդուխը եկել ու այնտեղ շատ մարտեր էր տվել, ինչպես նաև որդեգրվել ու քաղաքի խախին տիրակալի իրավահաջորդ էր ճանաչվել» (Էբհարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Սակայն ոչ միայն Կիլիկիան, այլև Հայաստանը և Միջագետքը ազատվեցին ձգտում էին դաշնակցել Բաղդուխին (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ I Բուլունացու - Մ.Ֆ.) հետ, բանգի շատ էին տառապում թուրքերի իշխանությունից և նրանց հարձակումներից: Այդ պատճառով էր, ահա, որ Եդեսիա քաղաքի իշխանը, շատ ներգլած սեփական քաղաքացիների թշնամությունից և թշնամիների սրից, մի նամակ ուղարկեց Բաղդուխին, նկարագրեց իր դժվարությունները և ցանկություն հայտնեց, որ վերջինս մեծ արագությամբ ժամանի՝ որպես իր այդ ջանքերի համար պարգև խոստանալով լավ ընդունելություն քաղաքի բոլոր բնակիչների կողմից...: Եվ ահա Բաղդուխը, որը հավատարմության երդում պահանջեց դեսպաններից, ընդամենը 69 հեծյալների գլուխն անցած ճանապարհ ընկավ, ինչի մի հիմնալի օրինակ էր և խիզախության, և անզգուշության, բանգի նա նման փոքրաբանակ ուժերով համարձակվեց խորանալ բարբարոսների այնպիսի տարածքներում, որտեղ չէր կարող վստահել ոչ-թոի և ոչ մի բանի: Հայերն ու ասորիները, սակայն, իրոք նրան ընդառաջ ելան ջանքերով ու խաչերով և ուրախությամբ ու մեծ սիրալիրությամբ ընդունեցին նրան իրենց մոտ» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Դրանից հետո Պետրոս Ռուսելիոսը գրավեցին Ռուհան, որը մի շատ ուժեղ ամրություն էր» (Ջեյրիկ Հանտիսգտոնի «Անգլիների պատմությունը», գիրք 7):

«/110/ Այդ ընթացքում մեծ շտապողականությամբ Բաղդուխի (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ I Բուլունացու - Մ.Ֆ.) մոտ հասավ մի տուրքահաղթ, որը հայտնեց, որ Լեռան Ծերունին (հեղինակը նկատի ունի Ասասիների օրդենի հիմնադիր էփր Յասան իբն Սաբբահին (1190-1124), ինչը, սակայն, չի հաստատվում այլ աղբյուրներով, որոնց տեղեկություններից, ինչպես նաև հենց հեղինակի իսկ հետագա ողջ պատումից ակնհայտ է, որ խոսքը Թորոս Եդեսիացու մասին է - Մ.Ֆ.) խնդրում է Բաղդուխին կոմսության վերցնել իր առջկան, ստանձնել իր թագավորության գահը և օգնել պաշտպանել բրիտոնեական հավատքը: Բաղդուխը շատ ուրախացավ այս հեռանկարից, որից հետո փչեց փողը և իրավայեց իր մարդկանց ճանաչա ելնել, բանի որ Աստված իրենց առաջնորդում էր եղանակ...: /113/ Եվ այսպես, որևէ կերպ չհապաղելով, Բաղդուխին առանց մի անվթարթ իսկ կորցնելու հասավ Եդեսիա, որտեղ տեղի հոգևորականները մեծ հանդիսավորությամբ դիմավորեցին նրան» (Գրենդորու Դուացի «Անտիոքի երգը», գլուխ 110, 113):

«Բաղդուխի՝ այդ մեծագույն մարդու (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ I Բուլունացու - Մ.Ֆ.), փառքը ու ուժն այնքան ավելացավ ու տարածվեց տարբեր կողմեր, որ հասավ Եդեսիա քաղաքին: Այստեղ Բաղդուխին օգնության հույս ունեին ազատվել ստրկությունից, որում գտնվում էին երկար ժամանակի ընթացքում: Եվ ահա քաղաքի մեծ տերը մի հիմնալի դեսպանություն ուղարկեց Բաղդուխին մոտ և սկսեց համոզել նրան, որ, հանուն Երիստոսի սիրո, նրա փառքի ու օգուտի, օգնության գա Եդեսիա քաղաքին...: Այս քաղաքը երկար ժամանակ էր, որ բրիտոնյաների իշխանության տակ էր, սակայն թուրքերը շրջապատել էին այն երկար ժամանակակա ընթացքում և դաժանորեն ստիպում էին նրանց տխրել ու զզվելի գոյություն բարձր տալ: Այդպես շարունակվում էր ամեն տարի, ընդ որում թուրքերը գային էին ամեն տարի հենց բերքահավաքի ժամանակ, իլյում էին բերքը և այդ ժամանակ բրիտոնյաները պետք է փրկվեցին այն, հակառակ պարագայում թուրքերը սպառնում էին ոչնչացնել ամեն ինչ: Այնուհանդերձ այդ քաղաքում ոչ մի մարդ չէր կարող բնակություն հաստատել, եթե չէր հավատում Հիսուս Երիստոսին: Իրոք, այդ քաղաքը միակ քաղաքն էր ողջ շրջակայքում, որ լիովին մնում էր բրիտոնեական հավատքին: Հեթանոսները տիրել էին բոլոր շրջակա քաղաքներին և այս քաղաքի բրիտոնյաները շատ էին տխրում այդ ամենից, բանի որ չէին

կարողանում իրենց գործերով ելնել բաղաբեց, որովհետև շրջակայքում ամեն ինչ թուրքերի իշխանության տակ էր: Բաղաբի գյուղի կանգնած էր մի ծեր հույն, որը երեսներ չուներ: Նա այնտեղ էր հաստատվել դրանից շատ առաջ Կոստանդնուպոլսի կայսեր (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.**) կողմից, որն ուղարկել էր նրան այդտեղ, որպեսզի սա իրականացնի բաղաբի կառավարումը: Եվ այսպես, երբ թուրքերը տիրեցին այդ երկրին, նա այնուհանդերձ չլքեց բաղաբը և ողջ ժամանակ այնտեղ էր: Այնուհանդերձ նա տարբերություն չէր տեսնում և արդյունքում իր մարդկանց չարգելեց, երբ սրանք պատրաստվեցին մարդ ուղարկել Բալդուինի մոտ, բանի որ գիտեր վերջինիս հաջորդականության մասին: Երբ Բալդուինն իմացավ, որ Եդեսիայի մարդիկ նրա մոտ համբնդիանալու համաձայնությանը ու խորհրդով իրենց մարդկանց են ուղարկել, որոշեց մեկնել այդ բաղաբ: Եվ ահա նա հրամայեց իր հետ մեկնել միայն 8 հեծյալների, որից հետո անցավ Եփրատ գետը: Նա իր մնացած մարդկանց թողեց գյուղական ամրություններում, որոնք գրավել էր՝ պահելով գյուղերն անվտանգ վիճակում: Թուրքերը, որոնք ապրում էին այդ երկրում, իմացան Բալդուինի ծրագրի մասին և հսկայական զորքով շարժվեցին դեպի Եդեսիա: Նրանք դարան դրեցին ճանապարհի վրա, որով նա պետք է անցնել, ու հսկայական բանակի զինված մարդկանց կազմով սկսեցին սպասել: Այս դարանի մասին լուրերը, սակայն, հասան Բալդուինին և այդ պատճառով էլ նա շուտ եկավ դեպի մոտակա ամրոցը, որը գտնվում էր հայերի իշխանության տակ: Հայերը դիմավորեցին նրան ու նրա բոլոր մարդկանց ամենայն հարգանքով ու պատվով և Բալդուինի ջոկատը այստեղ մնաց 2 օր: Այդ քննաքննում թուրքերը հոգնեցին սպասելուց, բացահայտեցին իրենց և, փողփողացնելով դրոշները, անցան այն ամրոցի մոտով, որտեղ Բալդուինն էր: Սրանց մոտ ոչ-ոք ամրոցից չեկավ, թեև այնտեղ շատ անբարեհույս մարդիկ կային: Թուրքերն իրենց հետ վերցրեցին ամրոցի շրջակա արտադրարարներ թալանած բոլոր բարիքները և վերադարձան իրենց տեղերը, իսկ Բալդուինն էլ երրորդ օրը եկավ ամրոցից և, առաջ շարժվելով այդ ճանապարհով, ի վերջո հասավ Եդեսիային: Բաղաբի տերը, որը ազգությամբ հույն էր, ինչպես մինչ այս ասել եմ, բոլոր հեծյալների ու հետևակայինների հետ միասին այնտեղից եկավ նրան դիմավորելու, փչում էին փողերը և ցնծում մարդիկ: Այսպիսով՝ բաղաբի մարդիկ նրանց այնպիսի լավ ընդունելություն ցույց տվեցին, ինչքան կարող էին, ընդ որում բոլոր մարդիկ, ըստ իրենց դիրքի, ձգտում էին լավ հյուրասիրել Բալդուինին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Ռումոց իշխան Թորոսը, որ Ռոմա բաղաբում էր գտնվում, լսելով այդ մասին, շատ ուրախացավ և, մարդ ուղարկելով ֆրանկների կոմսի (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու - Մ.3.**) մոտ Թալաշար, կոչ արեց նրան օգնել իրեն իր թշնամիների դեմ, որպեսզի ազատվի շրջակայքում գտնվող Եմիրների պատճառած նեղություններից: Պաղտին կոմսը 60 հեծյալներով եկավ Ռոմա: Բաղաբի բնակչությունը դուրս եկավ նրան ընդառաջ և մեծ ուրախությամբ նրան բաղաբ բերեց, երբ բոլոր հավատացյալները լցվեցին ուրախությամբ: Թորոս կուրապաղատը կոմսի հետ մեծ բարեկամություն հաստատեց, բազում նվերներ տվեց և նրա հետ դաշինք կնքեց» (Մատթեոս Ռոմայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Երբ այդ մասին իմացավ Ռոմայի իշխան կուրապաղատը, ուրախացավ և խնդրեց իրեն օգնության գալ: Այդ ժամանակ Պաղտինը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին - Մ.3.**) 180 հեծյալներով մեկնեց Ռոմա, որտեղ նրան պատվարժան ընդունելություն ցույց տվեցին, երբ բաղաբացիները մեծ պատիվներով եկան ընդառաջ ու դիմավորեցին նրան: Կուրապաղատ Թորոսը մեծ հարգանքով ու պատվով ընդունեց կոմսին, նրան մեծ պարգև տվեց և բարեկամական դաշինք կնքեց: Այստեղ 50 հեծյալներով եկավ նաև Կարկառի իշխան Կոնստանդինը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այն ժամանակ Ռոմայի իշխան Թեոդորոսը, որ այնտեղ էր Փիլարտոս Հայկազնի ժամանակներից, մարդ ուղարկեց ու կանչեց նրանց: Իսկ ֆրանկներն ուրախացան...: Ուղարկեց Կոնստանդինը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին - Մ.3.**) իր եղբայր Պղատոսին (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու - Մ.3.**) և սա տիրեց Ռոմային» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Զրիստոսի 1100 թվականին գրավեց Ռոման և ազատվեց անօրենների ձեռքից» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 547 թվականին Պաղտինը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին - Մ.3.**) առնում է Ռոման» (Կարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 64):

«Եդեսիան ազատագրվեց անհավատներից» (Հեթում II «Տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ, ինչպես ասացինք, Ռոմային տիրում էր Հեթումի որդի Թեոդորոսը: Երբ Ռոմայեցիները լսեցին, որ ֆրանկները հասել ու բանակ են դրել Ամսիոքի շրջակայքում, եկան Հեթումի որդի Թեոդորոսի մոտ և ասացին. «խնդրում ենք լուր ուղարկես և ֆրանկ զինվորներից օգնություն բերես, բաղաբը թուրքերի ավագակցություններից պաշտպանելու համար»: Թեոդորոսը համաձայն չէր դրան, սակայն տեսնելով, որ չի կարողանա ազդել Եդեսիացիների վրա, բանի որ Նուրիսկի հակառակ իր կամքի բերել կտային ֆրանկներին, բանավոր հավանություն տվեց այդ ցանկությանը, թեև ներքնապես ամենին չէր կամենում, որ նրանք գային: Նա վախենում էր մասնավոր այն բանի պատճառով, որ բաղաբի բնակիչները շատերն իրեն առում էին: Ի վերջո, սակայն, նա սուրիանությունը ուղարկեց Գոդեֆրուս դուքսի (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացու - Մ.3.**) մոտ, որը ֆրանկների զորագլուխն ու առաջնորդն էր, և խնդրեց, որ նա զորք ուղարկի իր երկիրը պաշտպանելու համար: Երբ ֆրանկները կարողացին Ռոմայի կառավարիչ Թեոդորոսի նամակները, մեծապես ուրախացան և ուղարկեցին Գոդեֆրուսի եղբորը՝ Բալդուինին, մի բարեպաշտ, աստվածավախ և բազմափոր մարդու (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու - Մ.3.**): Ռոման այդ ժամանակ բազմազգ, մարդաշատ ու բարդավաճ քաղաք էր երևելի հոգևորականներով և սպասավորներով: Բարգավաճում էին նաև շրջակա գյուղերը, ագարակները և ավանները...» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 245):

«15.7/ Երբ ֆրանկներն արդեն պատրաստվում էին սկսել Ամսիոքի պաշարումը, Հեթումի որդի Թորոսը, որը իշխում էր Եդեսիայում Բուզանի սպանությունից հետո, իմացավ այդ մասին: Նա մարդ ուղարկեց ֆրանկների մոտ, որպեսզի տեղեկացնի նրանց բաղաբը Գոտֆրիդին (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացու - Մ.3.**) հանձնելու մասին: Ֆրանկները շատ ուրախացան և ասացին. «Ինչպես Եդեսիան է հարգել Զրիստոսին Երուսաղեմից առաջ, այնպես էլ հիմա այն մեզ կհասնի մեր Փրկչի օգնությամբ Երուսաղեմից առաջ»: Եվ ահա Գոտֆրիդն ուղարկեց իր եղբայր Բալդուինին (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու - Մ.3.**), որը սկսեց իշխել այդ բաղաբում...: 15.8/ Երբ Հեթումի որդի կուրապաղատ Թորոսը սպանվեց Եդեսիայի բնակչության կողմից, ֆրանկները եկան ու հաստատվեցին այս բաղաբում...: 17.7/ Ֆրանկների գալուց հետո Հեթումի որդին, չկարողանալով իր ձեռքում պահել բաղաբը, այն հանձնեց ֆրանկներին, որոնք հաստատվեցին բաղաբում» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 7, 8, գիրք 17, գլուխ 7):

«Այդ տարի... ֆրանկները, նրա բնակիչներից գրավոր հրավերը ստանալով, բանգի նրա մեծամասնությունը հայեր են, իսկ մահմեդականները այնտեղ շատ քիչ են, գրավել էին Եդեսիան բաղաբը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁴⁵³ «45/ Եվ ահա մերոնք Տանկերդի (**Տիեզերայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացու - Մ.3.**) հետ հասան Արտագիային, որտեղ մեծ ուրախությամբ գտան Բալդուինին (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու - Մ.3.**), որը մինչ այդ վտարել էր թուրքերին այդ վայրից, սակայն այժմ շրջապատվել էր Ամսիոքի ստոր մարդկանց կողմից: Վերջիններս, սակայն, երբ տեսան մարկիզի որդուն, ոմանք անմիջապես հավաքեցին իրենց զույգը և հեռացան, ոմանք էլ հանձնվեցին: Իրոք, այս մարդկանց թվում էր, թե, եթե նրանք տեսնում են մեկ առաջնորդի, ապա նրանց հետ անպայման կարող են լինել մնացած բանակի առաջնորդները, իսկ այդ հանգամանքը վախ ու սարսափ էր տարածում նրանց շարքերում, ընդ որում դա այն դեպքում, երբ Տանկերդը, որն առանց այդ էլ քիչ մարդիկ ունենալով դեռ ոմանց էլ թողել էր Կիլիկիայում, իր հետ 100 ասպետներից հազիվ բերել էր 50-ին: Ինչպես ասացինք, սակայն, Տանկերդի փառքն իրենից առաջ էր ընթանում և, երբ մարկիզի միակ որդին եկավ, բոլորին այնպես հայդարարվեց, թե ժամանել են մեծ բանակի ասպետները: Եվ ահա ամրության այս նոր տերը ժամանեց Արտագիա, սակայն նա այնտեղ չհանդիպեց այնպիսի մի ընդունելության, որին արժանի էր իր անցյալն ունեցող մարդը, բանգի նրան արգելեցին ներս մտնել՝ ստիպելով նրան ու նրա հետ եղողներին մեծ վտանգների ենթարկվելով մնալ ամրության պարիսպներից դուրս, որտեղ մարտը կարող էր սկսվել ամեն մի պահի: Բանն այն էր, որ երկու այս առաջնորդների մեջ, թեև խռովության ոգին մեծապես արդեն հաղթահարվել էին, սակայն դրա հետևանքները դեռ մնում էին և խռովության աճողները դեռևս պայքարում էին: Ի վերջո, սակայն, այդ վիճակի վերջը տրվեց ամենից առաջ մեծապես հենց Տանկերդի ջանքերով և նա յուրաքանչյուրի հետ միասին պատասպարվեց ամրության պարիսպներից՝ ներս: Մինչ այս, մինչ այն, Ամսիոքի մարդիկ, իմանալով, որ լատինացիներին ուժերը շատացել են, բանգի Արտագիայից փախածները տեղեկացրին նրանց այդ ամենի մասին, իրենց մոտ եղած թույլ ռազմիկներին փոխարինեցին ավելի ուժեղներով՝ բաղաբի կայազորը կազմելով նրանցից, որոնք մինչ այդ դեռ պարտություն չէին կրել, ընդ որում սրանք այրվում էին քրիստոնյաների դեմ ելնելու մարմաշից: Եվ այսպես այս մարդիկ, ոչ մի բան աչքացող չանելով պաշտպանության հարցում, եռանդով ձեռք գարկեցին այդ գործին: Նրանք արեցին նաև նման մի բան: Ահա ուրեմն, գիշերն անցկացնելով Սեն-Պալադիոնում, առավոտյան անհավատները առաջ ուղարկեցին 5 հեծյալների, որոնք պետք է մոտենային Արտագիայի պարիսպներին և դուրս բաշեն քրիստոնյաներին այնտեղից, այն դեպքում, երբ հիմնական ուժերը պետք է գործեին դարանում ու մերոնց հարվածեին այնտեղից: Այդ 5 հոգին իրենց ներկայացրին

որպես հովիվներ, որոնք հսկում էին հոտը, բանգի նրանք կարծում էին, որ քրիստոնյաների գլխին վատ կատակ կխաղա ազատությունը: Եվ ահա ժամապահները գոչեցին, երբ տեսան այդ 5 հեծյալներին, որի արդյունքում դարպասները բացվեցին, ընդ որում այդ աղաղակը լսեցին նաև որպես հովիվներ և հոտի պահապաններ ներկայացողներ: Հարկ է լքել, որ բաղաբուն գտնվողները մեծապես ահաբեկվել էին, բանի որ կարծում էին, թե իրենց գլխին շուտով պատերազմ կպայթի, դրա համար էլ շատ էին անհանգստացել: Տանկերը, սակայն, դիմեց մարդկանց ու ցրեց նրանց կասկածները, ասելով, որ իրենք այդտեղ են եկել ոչ թե իրենց, այլ հենց նրանց համար պայքարելու համար: Ավարտելով այդ գործը՝ Տանկերը անդարարածով արտաքին խնդիրներին, որպեսզի հասկանա, թե ինչ է կատարվում: Եվ ահա Տանկերը այդ թուրքերին ընդառաջ ուղարկեց 3 թուրքապոլների՝ մտածելով, որ, եթե թուրքերը թույլ են, ապա կփախչեն, իսկ եթե մարտի մեջ մտնեն այդ երեքի դեմ, ապա դա կնշանակի, որ նրանք այնտեղ ավելի մեծաբանակ են: Իրոք, այն 5 թուրքերը միանգամից տեղի տվեցին ու փախան, ոչ մի միջոց չգտնարկելով, որ մարտն էին այն 3-ի դեմ: Այդ ժամանակ Տանկերը, վստահությամբ համակվելով, որ կարելի է այդպես վարվել, մարտական կարգի բերեց իր ուժերը և ելավ թշնամիների դեմ: /46/ Եվ այսպես Տանկերը յուրաքանչյուրի հետ դուրս եկավ, սակայն թշնամիները, վստահությամբ համակվելով, բանի որ բանակական մեծ առավելություն ունեին, մերոնց ելելուն պես բաց դաշտ ելան և, գործի դնելով նիզակներն ու աղեղները, մարտի նետվեցին: Մյուսն այն թուրքերն էին, որ հարձակվում էին ոչ թե բաղաբների ու քնակավայրերի, այլ հենց ճանապարհորդների և ուխտավորների վրա՝ մեծապես ճնշելով վերջիններին: Հարկ է լքել, որ լատինացիների նիզակների առաջին հարվածը շատ ուժեղ էր, երբ խոցվեցին հակառակորդների շատ գրասներ ու վահաններ, սակայն թշնամու բանակի մեծությունն ի վերջո իրենն արեց: Իրոք, հաճախ այնպես էր լինում, որ նիզակածայրերի հարվածները գալիս էին թամբերին և թուլանում էին, նիզակները երբեմն հարվածում էին նիզակների կամ թորերի, խրվում էին թշնամիների ոտքերի մեջ կամ այլ բան էր լինում, դրանք կոտորվում էին և արդյունքում այնպես էր ստացվում, որ ասպետները կարծես զինված էին միայն փայտերով: Մյուս կողմից նրանց դեմ գործում էին աղեղներ, որոնք, թեև ավելի թույլ էին, սակայն ավելի շատ վնասներ էին հասցնում, բանի որ դրանցից միշտ էլ նետներ արձակվում էին մեծ բանակությամբ, ընդ որում դրանք բազմակի գործածության զենքեր էին, ի տարբերություն նույն նիզակի, իսկ դրանց տերերն էլ, անվերջ հետ ու առաջ անելով, կարողանում էին կրկին հարվածել, եթե առաջին հարվածից հետո թիրախը խոցված չէր լինում: Այսպիսով՝ այս ամենի արդյունքում թշնամիները առավելության հասան և այդ ժամանակ Տանկերն ու Բալդուինը, որպես երկու առաջնորդներ, լսելով մեկը մյուսին ու լինելով լավ քրիստոնյաներ, իրար մեջ խորհրդակցեցին և, հասկանալով, որ իրենք լավ դրության մեջ չեն, թողեցին մարտ ու իրենց ուժերը վերադարձրին բաղաբի պարիսպներից ներս: Այս պայմաններում թուրքերը մնացին Արտազիայի դիմաց խիված ճամբարում և այնտեղ էլ գիշերեցին, մինչև բացվեց նոր օրը: /47/ Երբ հաջորդ օրը բացվեց, թշնամիները, թողեցին ամեն ինչ ու հեռացան Անտիոք՝ ազատելով քրիստոնյաներին հետագա բոլոր վախերից» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկերի կյանքը», գլուխ 45-47):

«Այս բաղաբից, մինչև Անտիոք մոտավորապես մոտ 10 մղոն էր և ահա, փախչելով մեր մարդկանցից, թուրքերի հիմնական ուժերն ուղղվեցին դեպի Անտիոք, իսկ երբ արդեն այստեղի թուրքերն իմացան, որ Արթաքը գրավված է, նստեցին խորհրդի այն հարցով, թե ինչ կերպ կարող են վնաս հասցնել տեղ բանակին: Այսպիսով՝ նրանք հավաքեցին 20.000 թուրքերի և հրամայեցին սկսել այդ գործը: Վերջիններս առաջ շարժվեցին և, երբ գիշերով հասան մեր ջոկատին, հիմնական ուժերով դարան դրեցին, իսկ 30 թեթևագեն հեծյալների էլ առաջ սլացան՝ որպես խափ մեր բանակի համար: Այս դարանն այն աստիճանի աննկատ էր դրված, որ բաղաբում գտնվող մեր ջոկատը այս 30 հոգուն ընկալեց որպես անասնակերի համար երևացած մարդկանց, որից հետո մերոնք շտապեցին զենք վերցնել և ելնել թուրքերի դեմ՝ անխոհեմաբար սկսելով հետապնդել սրանց՝ մեկը հոտով, մեկը ձիով, մեկը գրասով, մյուսը՝ անզրահ: Այդ ժամանակ, ահա, դարանակալ թուրքերը դուրս թռան իրենց տեղից և փորձեցին ու թաղեցին մերոնց, սակայն մերոնք ձյունաբերտ Ֆյանկոպցուն (**Ֆյանկոպի կոմս Ռոբերտ Ֆյանկոպցուն – Մ.3.**), Ռոբերտի (**Անտիոքի դքսության ապագա ինքնակալ, փաստացի տիրակալ Ռոբերտ Սալերնացուն – Մ.3.**) ու բանակի այլ ղեկավարների առաջնորդությամբ ի մի բերեցին ուժերը և, մեծ ուժով հարվածելով թշնամուն, ի վերջո հասան նրան, որ մերոնք սկսեցին թիկունք-թիկունքի նահանջել՝ մինչև որ հասան բաղաբին: Թուրքերը, որոնք նահանջողների վրա ներքին հեղեղներ էին թափում, մի պահ փորձեցին նույնիսկ տիրել մեր ամրությունների դարպասներին, սակայն հետ շարժվեցին: Այնուհանդերձ նետերի թափվող հեղեղից շատ արդիվ սպանվեցին, շատ մարդիկ էլ վիրավորվեցին, ընդ որում շարքից դուրս եկան նաև ձիեր, ջորիներ և այլ անասուններ: Թուրքերը սկսեցին բաղաբի պաշարումը, սակայն այն ուժեղ ամրացված էր, իսկ հավատացյալներն էլ այնտեղ բավարար ուժեր և պարենամթերք ունեին՝ գտնվելով լիակատար անվտանգության մեջ: Այդ ժամանակ էր հենց, որ կոմս Կոնան Դ՝ Մոնտեգյուի որդի Ջոկելինը, որ ծանր վերքեր էր ստացել, մի բանի օրից մահացավ, ընդ որում նրա քրիստոնյա եղբայրակիցները շատ սգացին ու թաղեցին նրան բոլոր պատիվներով» (Ալբերտ Ալենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 29):

«Այդ ժամանակ Արթաբի մոտ հայտնվեցին թուրքեր, որոնք շուտով, շրջապատելով բաղաբը, մեծ եռանդով անցան հարձակման: Նրանք, որոնք ներսում էին, սակայն, իրենց հերթին սկսեցին եռանդուն պաշտպանվել և շատ վնաս հասցրին թուրքական զորքին: Այդ ժամանակ Սուլեյման Նիկեացին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արսլանի – Մ.3.**) հարցրեց իր որդիների մասին, և նրան պատասխանեցին, թե, Մուհամմեդի պատիվը վկա, երբ ֆրանկները հարձակվելիս են եղել, նրա որդիները ներքև են ցատկել մի բարձր վայրից դեպի բաղաբից դուրս ու մահացել են: Լսելով այդ՝ Սուլեյմանը լուրի իրեն կորցրեց և գոչեց. «Ով տեր Մուհամմեդ, դու լուրի մոռացել ես ինձ, բանգի, ահա թե այս է արդեն ինչքան ժամանակ է, ես նման բաներ եմ տանում»: Սուլեյմանը զայրացած հրամայեց հարձակվում գործել Արթաբի վրա, սակայն ֆրանկները, ինչպես ասացի, արիաբար պաշտպանվեցին: Այդ ժամանակ էր, որ կուռ շարքերով ելան ֆրանկներից 100 հոգի և, սարակինոսներն ու նրանց ծառաներն իմացան այդ մասին միայն այն բանից հետո, երբ լսեցին ֆրանկների մարտակոչը՝ «Առավել»: Այս մարդկանց առաջ էր մղում նահատակվելու ձգտումը և ահա Սուլեյման Նիկեացին, մտրակելով ծիսին, հարձակվեց նրանց վրա և հարվածեց Ջոսոնի ոսկեգծ զինանքին, որը խոցվեց և նրա տերը, նիզակի հարված ստանալով կողին, տապալվեց նժույգից, որից հետո նրա գլուխը կտրեցին: Երբ ֆրանկները տեսան այդ, նրանք սարսափի մատնվեցին, սակայն հետո, ուշքի գալով, հարձակվեցին հակառակորդի վրա և թշնամու ռազմիկներից 4.700 հոգու սպանեցին: Իր հերթին Սուլեյմանն, երբ տեսավ այս, նրա սիրտը կտոր-կտոր եղավ ու նա երդվեց, որ չի նահանջ, մինչև որ չլքիստի բոլոր ֆրանկներին: Այդ ժամանակ, սակայն, Գոտֆրիդ Բուլոնցուն (**Նեբրին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացուն – Մ.3.**) և այլ ազնվականների գլխավորությամբ տեղ հասավ ֆրանկների հիմնական բանակը, որի արդյունքում հեթանոսները թիկունք դարձրին ու դիմեցին փախուստի, այնպես որ Սուլեյմանը հասկացավ, որ լիակատար պարտություն է կրել: Այդ ժամանակ, առաջ մղելով վահանը, Սուլեյմանն ինքն էլ փախավ, որից հետո մնացած հեթանոսները վերջնականապես վախկոտաբար հետևեցին նրան և այս կերպ նրանք առանց կանգ առնելու հասան Երուսաղեմ կամրից» (Գրեյնորու Դուաքի «Անտիոքի երգը», գլուխ 114):

«Այս բաղաբից, որի մասին խոսում եմ, մինչև Անտիոք մոտավորապես 15 մղոն էր և այն գտնվում էր Անտիոքի պատրիարքի ենթակայության տակ: Եվ ահա, փախչելով մեր մարդկանցից, թուրքերի հիմնական ուժերն ուղղվեցին դեպի Անտիոք, իսկ երբ արդեն այստեղի թուրքերն իմացան, որ Արթաքը գրավված է, նստեցին խորհրդի այն հարցով, թե ինչ կերպ կարող են վնաս հասցնել մեր բանակին: Այսպիսով՝ նրանք ընտրեցին 10.000 թուրքերի և հրամայեցին սկսել այդ գործը: Վերջիններս առաջ շարժվեցին և, երբ գիշերով հասան մեր ջոկատին, հիմնական ուժերով դարան դրեցին, իսկ 30 թեթևագեն հեծյալների էլ առաջ ուղարկեցին որպես խափ մեր բանակի համար: Այս դարանն այն աստիճանի աննկատ էր դրված, որ բաղաբում գտնվող մեր ջոկատը այս 30 հոգուն ընկալեց որպես անասնակերի համար երևացած մարդկանց, որից հետո մերոնք շտապեցին զենք վերցնել և ելնել թուրքերի վրա՝ անխոհեմաբար սկսելով հետապնդել սրանց: Այդ ժամանակ, ահա, դարանակալ թուրքերը դուրս թռան իրենց տեղից և փորձեցին շրջապատել մերոնց, սակայն մերոնք ի մի բերեցին ուժերը և սկսեցին թիկունք-թիկունքի նահանջել՝ մինչև որ հասան բաղաբին: Այսպիսով՝ մերոնցից ոչ-ոք չսպանվեց, իսկ թուրքերը, հիմնադի իմանալով, որ չեն կարող բաղաբն իրենց վերադարձնել խորամանկությամբ, բանի որ բավարար բանակի ուժեր չունեին, սկսեցին վերջինիս պաշարումը: Բաղաբը, սակայն, ուժեղ ամրացված էր, ընդ որում հաջորդած ճակատամարտի ընթացքում թուրքերն անհաջողության մատնվեցին և շատ մարդկանց կորցրին, իսկ երբ տեսան, որ բաղաբին է մոտենում մեր հիմնական բանակը ու իրենք ոչինչ հասնել չեն կարող, թողեցին այդ գործը և վերադարձան Անտիոք: Այդ ժամանակ էր հենց, որ կոմս Կոնան Դ՝ Մոնտեգյուի որդի Ջոկելինը, որ ծանր վերքեր էր ստացել, մի բանի օրից մահացավ, ընդ որում նրա քրիստոնյա եղբայրակիցները շատ սգացին նրա համար ու թաղեցին նրան բոլոր պատիվներով» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 7):

³⁴⁵⁴ «Այդ ժամանակ կոմս Ռայմոնը (**Տոկուզի կոմս Ռայմոն Տոկուզացին – Մ.3.**), լսելով, որ Անտիոքը պաշարվող թուրքերը ցրվել են, իր հրավիրած խորհրդակցությունում որոշեց այդ բաղաբի վրա ուղարկել սեփական ռազմիկների մի մասին և հսկել այն ամենայն մանրամասնությամբ: Ի վերջո, նա ընտրեց նրանց, որոնք արժանի էին այդ գործին՝ փնկոն Պետրոս Դ՝ աստիկոնի, Գիյոմ Մոնպելյեացուն, Պետրոս Դ՝ Ռոնեին և Պետրոս-Ռայմոնը խաթուրացուն 500 ռազմիկների հետ միասին: Եվ ահա Անտիոքի մոտի հովտում նրանք հանդիպեցին պավլիկյանների մի ինչ-որ ամրության և այնտեղ լսեցին, որ բաղաբում գտնվող թուրքերը արիաբար պատրաստվում են պաշտպանության: Այդ ժամանակ Պետրոս Դ՝ Ռոնեն այնտեղ առանձնացավ մյուսներից և, արդեն գիշերով անցնելով բաղաբի կողքով, մտավ Ռուզի հովիտ: Այստեղ նա հանդիպեց թուրքերի և սարակինոսների, մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ և շատերին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ ետանդով հետապնդեց: Այդ երկրի բնակիչ իսկալը, տեսնելով, որ մերոնք առավելության են հասել հեթանոսների նկատմամբ, անմիջապես հանձնվեցին: Դրանից հետո Պետրոս Դ՝ Ռոնեն անմիջապես գրավեց Ռուզը և շատ ամրություններ» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4):

«Այդ ժամանակ կունս Ռայսինդը (**Տոյուզի կունս Ռայսինդը, Տոյուզազին – Մ.Ֆ.**), լսելով, որ Աստիոքը պահպանող թուրքերը ցրվել են, իր հրավիրած խորհրդակցությունում որոշեց այդ բաղաբի վրա ուղարկել սեփական ռազմիկների մի մասին և հսկել այն ամենայն մանրակրկիտությամբ: Ի վերջո, նա ընտրեց նրանց, որոնք արժանի էին այդ գործին՝ վիկոնտ Պետրոս Դ՝Կաստիոնին, Գիյոմ Մոնպեյեացուն, Պետրոս Դ՝Ռոնին և Պետրոս-Ռայսինդը հաթթուկացուն 500 ռազմիկների հետ միասին: Եվ ահա Աստիոքի մոտի հովտում նրանք հանդիպեցին պավլիկյանների մի ինչ-որ ամրության և այնտեղ լսեցին, որ բաղաբում գտնվող թուրքերը արհաբար պատրաստվում են պաշտպանության: Այդ ժամանակ Պետրոս Դ՝Ռոնն այնտեղ առանձնացավ մյուսներից և, արդեն գիշերով անցնելով բաղաբի կողքով, մտավ Ռուզի հովիտ: Այստեղ նա հանդիպեց թուրքերի և սարակինոսների, մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ և շատերին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ եռանդով հետապնդեց: Այդ երկրի բնակիչ հայերը, տեսնելով, որ մերոնք առավելության են հասել հեթանոսների նկատմամբ, անմիջապես հանձնվեցին: Դրանից հետո Պետրոս Դ՝Ռոնն անմիջապես գրավեց Ռուզը և շատ ամրություններ» (Պետրոս Տուրեբոլ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 4):

«Այդ ժամանակ կունս Ռայսինդը (**Տոյուզի կունս Ռայսինդը, Տոյուզազին – Մ.Ֆ.**), լսելով, որ թուրքերը, չկարողանալով այլևս դիմանալ վահին, փախել են Աստիոք բաղաբից ու այն թողել առանց պաշտպանության: Հաջվի առնելով այդ՝ որոշվեց ուղարկել 500 ասպետների, որպեսզի սրանք զբաղեցնեն միջնաբերդն ու այլ ամրություններ, մինչև մյուսները տեղ կհասնեն: Այն բանից հետո, սակայն, երբ ասպետները հասան Աստիոքի հովիտ, իմացան, որ ամեն ինչ ամենևին էլ այդպես չէ, որ, ընդհակառակը, թուրքերն ամրացել են բաղաբում և պատրաստվում են ամեն կերպ պաշտպանել այն: Այս պայմաններում բրիտանականները մոտեցան պավլիկյանների մի ինչ-որ ամրության և առանց որևէ դիմադրության հանդիպելու գրավեցին այն: Դրանից հետո նրանք մտան Ռուզիա հովիտ, որտեղ հանդիպեցին շատ թուրքերի ու սարակինոսների, որոնց մարտում հաղթեցին և սրի գոհ դարձրին, իսկ այդ երկրի հայերն իրենց հերթին, տեսնելով բրիտանականների առաջանալը, ոտքի կանգնեցին, ոչնչացրին թուրքերին ու պավլիկյաններին և երկիրը հանձնեցին ուխտավորներին: Եվ ահա ֆրանկները գրավեցին Ռուզա բաղաբը և տիրեցին մի բանի այլ ամրություններին» (Ռոբերտ Ռեյնսի «Երուսաղեմյան պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 5):

«Այդ ժամանակ կունս Սեն-ժիլը (**Տոյուզի կունս Ռայսինդը, Տոյուզազին – Մ.Ֆ.**), լսելով, որ Աստիոքը պահպանող թուրքերը ցրվել են, իր հրավիրած խորհրդակցությունում որոշեց այդ բաղաբի վրա ուղարկել սեփական ռազմիկների մի մասին և հսկել այն ամենայն մանրակրկիտությամբ: Ի վերջո, նա ընտրեց նրանց, որոնք արժանի էին այդ գործին՝ երեք Պետրոսներին, ինչպես նաև Վիյամ Մոնպեյեացուն 500 ասպետների հետ միասին: Եվ ահա Աստիոքի մոտի հովտում նրանք հանդիպեցին պավլիկյանների մի ինչ-որ ամրության և լսեցին, որ բաղաբում գտնվող թուրքերը, հավաքելով մի մեծ բանակ, արհաբար պատրաստվում են պաշտպանության: Այդ ժամանակ Պետրոսներից մեկը, որին կոչում էին Ռոն, առանձնացավ մյուսներից և մտավ Ռուզի հովիտ: Այստեղ նա հանդիպեց թուրքերի և սարակինոսների, մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ և շատերին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ եռանդով հետապնդեց: Այդ երկրի բնակիչ հայերը, տեսնելով, որ մերոնք առավելության են հասել հեթանոսների նկատմամբ, անմիջապես հանձնվեցին: Դրանից հետո Պետրոս Ռոնն անմիջապես գրավեց Ռուզը և շատ ամրություններ, որոնց բնակիչները հանձնեցին դրանք նրան» (Գլիբերտ Նոման «Անտոն գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 4, գլուխ 1):

«Դրանից հետո Տոյուզի կունս (**Տոյուզի կունս Ռայսինդը, Տոյուզազին – Մ.Ֆ.**), լսելով, որ Աստիոքը պահպանող թուրքերը ցրվել են, իր հրավիրած խորհրդակցությունում որոշեց այդ բաղաբի վրա ուղարկել սեփական ռազմիկների մի մասին և հսկել այն ամենայն մանրակրկիտությամբ: Ի վերջո, նա ընտրեց նրանց, որոնք արժանի էին այդ գործին՝ Կաստիոնին տիրոջը, Վիյամ Մոնպեյեացուն, Պետրոս Ռոնին, Պետրոս Ռայսինդին և շատ այլ ռազմիկների: Եվ ահա Աստիոքի մոտի հովտում նրանք հանդիպեցին պավլիկյանների մի ինչ-որ ամրության և լսեցին, որ բաղաբում գտնվող թուրքերը, հավաքելով մի մեծ բանակ, արհաբար պատրաստվում են պաշտպանության: Այդ ժամանակ Պետրոս Ռոն, առանձնացավ մյուսներից և մտավ Ռուզի հովիտ: Այստեղ նա հանդիպեց թուրքերի և սարակինոսների, մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ և շատերին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ եռանդով հետապնդեց: Այդ երկրի բնակիչ հայերը, տեսնելով, որ մերոնք առավելության են հասել հեթանոսների նկատմամբ, անմիջապես հանձնվեցին: Դրանից հետո Պետրոս Ռոնն անմիջապես գրավեց Ռուզը և շատ ամրություններ, որոնց բնակիչները հանձնեցին դրանք նրան» (Բոդրի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմությունը», գիրք 2):

«Դրանից հետո կունս Ռայսինդը (**Տոյուզի կունս Ռայսինդը, Տոյուզազին – Մ.Ֆ.**), լսելով, որ Աստիոքը պահպանող թուրքերը ցրվել են, իր հրավիրած խորհրդակցությունում որոշեց այդ բաղաբի վրա ուղարկել սեփական ռազմիկների մի մասին և հսկել այն ամենայն մանրակրկիտությամբ: Ի վերջո, նա ընտրեց նրանց, որոնք արժանի էին այդ գործին՝ վիկոնտ Պետրոս Դ՝Կաստիոնին, Գիյոմ Մոնպեյեացուն, Պետրոս Դ՝Ռոնին և Պետրոս-Ռայսինդը հաթթուկացուն 500 ռազմիկների հետ միասին: Եվ ահա Աստիոքի մոտի հովտում նրանք հանդիպեցին պավլիկյանների մի ինչ-որ ամրության և այնտեղ լսեցին, որ բաղաբում գտնվող թուրքերը արհաբար պատրաստվում են պաշտպանության: Այդ ժամանակ Պետրոս Դ՝Ռոնն այնտեղ առանձնացավ մյուսներից և, արդեն գիշերով անցնելով բաղաբի կողքով, մտավ Ռուզի հովիտ: Այստեղ նա հանդիպեց թուրքերի և սարակինոսների, մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ և շատերին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ եռանդով հետապնդեց: Այդ երկրի բնակիչ հայերը, տեսնելով, որ մերոնք առավելության են հասել հեթանոսների նկատմամբ, անմիջապես գրավեց Ռուզը և շատ ամրություններ» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 8):

«Եվ այսպես, մինչև մենք պաշարում էինք բաղաբը, թուրքերը մոտակա մի ամրությունից անընդհատ հարձակումներ էին գործում մեզ վրա և կորուստներ պատճառում: Ի վերջո՝ մեր իշխանները ելան սրանց դեմ և սպանեցին դարսում գտնվող 400 թուրքերի, իսկ այլոց էլ նետեցին գետը՝ վերցնելով նաև շատ գերիներ» (Անսելմ Ռիբեմնցի «Նամակ, ուղղված Ռեյնսի արքեպիսկոպոսին», Նամակ առաջին):

«Երբ Ռիդվանը (**Դալեյի էմիրության էմիր Ռիդվան – Մ.Ֆ.**) և Յագի-Սյանը (**Աստիոքի էմիրության էմիր Յագի Սյանի – Մ.Ֆ.**) հետևեցին իրենց հետևի, նրանց սկսեցին լուրեր հասնել Աստիոքում ֆրանկներից կազմված մեծաքանակ բանակի հայտնվելու մասին, բանակ, որը շարժվում էր դեպի Աստիոք...: Երբ Ռիդվանը վերադարձավ Դալեյ, Յագի-Սյանը, Սուբմանը (**Դիս-Բեջի Արտուկյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սուբմանը – Մ.Ֆ.**) և մյուս էմիրները ստիպված եղան Շեյքարից Աստիոք վերադառնալ: Հենց այդ ժամանակ էլ նրանց լուր հասավ, որ ֆրանկները գրավել են ալ-Բալանու ամրոցը և թալանել այն» (Էթմալ-Էդ-Դին «Դալեյի պատմության հատընտիր»):

«Շաբան ամսի կեսերին, լուր ստանալով ֆրանկների մոտենալու և այն մասին, որ նրանք գրավել են ալ-Բալանը...» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի պատմությունը»):

³⁴⁵⁵ «/4/ Ահա այսպես մերոնք մտան այն հովիտը, որտեղ տեղակայված էր արաբական Աստիոք բաղաբը՝ ողջ Աստիոքի մայրաքաղաքը, որը մեր տեր Դիսուս Զորիտոսը հանձնել էր առաքյալներից առաջինին՝ Պետրոսին, որպեսզի այդ երկիրը կրկին սրբազան հավատքի վերադարձնեն...: /5/ Երբ մենք սկսեցինք անցնել Օրոնտես գետի վրայով ձգվող կամրջով, մեր սուրհանդակները, որոնք սովորաբար առջևից էին ընթանում, այնտեղ անթիվ մեծության թուրքեր հայտնաբերեցին, որոնք, օգնելով բաղաբին, գալիս էին մեզ վրա: Մերոնք, սակայն, միասնական սրտով ու հոգով, նետվեցին նրանց վրա և հաղթանակ տարան, իսկ շշմած բարբարոսներն էլ դիմեցին փախուստի: Նրանցից շատերը սպանվեցին այդ մարտում, իսկ մերոնք, Աստծու աջակցությամբ հաղթելով սրանց, մեծ ավար ծնոք գտնեցին՝ ձիեր, ուղտեր, ջորիներ և էշեր, որոնք բարձրված էին հացով ու գինով: /5/ Եվ այսպես տեղ հասնելով՝ մերոնք ճամբար զարկեցին գետի ափին: Այդ ժամանակ իմաստուն Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Աստիոքի դքսության ապագա Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) անմիջապես 4.000 ասպետների հետ միասին կանգնեց բաղաբի դարպասների դիմաց, որպեսզի պատրաստ լինի այն պարագայի համար, եթե որևէ մեկը ցանկանա գիշերով գաղտնի բաղաբից ելնել կամ բաղաբ մուտք գործել» (Անսելմ «Ֆրանկների գործերը», գիրք 4, 5):

«Եվ ահա մենք սկսեցինք մոտենալ Երկաթյա կամրջին, սակայն այդ ժամանակ մեր հետախույզները, որոնք անընդհատ ընթանում էին բանակի առջևից, հայտնեցին, որ դիմացում են գտնվում անհաշիվ թուրքեր, որոնք եկել են օգնության Աստիոքին: Մերոնք անմիջապես բաջաբար հարձակվեցին սրանց վրա և, գործելով ինչպես մեկ մարդ, ջարդեցին թուրքերին: Շատ բարբարոսներ դիմեցին գլխավորույթ փախուստի, իսկ շատերն էլ զոհվեցին նույն այդ ճակատամարտում: Եվ այսպես տեղ հասնելով՝ մերոնք ճամբար զարկեցին գետի ափին: Այդ ժամանակ իմաստուն Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Աստիոքի դքսության ապագա Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) անմիջապես 4.000 ասպետների հետ միասին կանգնեց բաղաբի դարպասների դիմաց, որպեսզի պատրաստ լինի այն պարագայի համար, եթե որևէ մեկը ցանկանա գիշերով գաղտնի բաղաբից ելնել կամ բաղաբ մուտք գործել» (Պետրոս Տուրեբոլ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 5):

«Եվ ահա հոկտեմբեր ամսին ֆրանկները մոտեցան Աստիոքում գտնվող Աստիոքին՝ անցնելով Օրոնտես կամ Երկաթյա կոչվող գետը: Այդ ժամանակ իրանան եղավ, որ վրանները խիլվեն բաղաբի առաջ գտնվող լայն տարածության վրա՝ պարիսպների ու մոտակա բլուրների միջև: Հենց այդ ժամանակ էր, սակայն, որ առաջին մահացու մարտը բռնկվեց թուրքերի ու բրիտանականների միջև, բանակի թուրքերը ելան, հարվածեցին բրիտանականներին և նրանցից շատերը սպանվեցին, թեև հետո առավելությունը անցավ բրիտանականներին և պարտվեցին արդեն թուրքերը» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 6):

«Հաջորդ օրը ֆրանկները հասան այն հովիտ, որտեղ գտնվում էր Աստիոք բաղաբը...: Եվ ահա մերոնք, օգտվելով աստվածային աջակցությունից, որ նրանց առաջնորդում էր բաղաբ, հասան Երկաթյա կամրջին, որտեղ հանդիպեցին մեծ բանակի թուրքերի, որոնք ցանկանում էին փակել նրանց ճանապարհը: Դա, սակայն, մարդու ուժի բանը չէր, բանգի բրիտանականների առաջնորդում էին երկնային ուժեր, որոնք կարող էին ավերել կայսրություններ: Եվ ահա մեր մարդիկ մեկ մարդու նման բոլորը միասին գտնվեցին թշնամիների վրա և նրանց մի մասին սրի բաշեցին, իսկ այլը

(**Վերստինյի և Վալուայի կոմս Յուզո Մեծը – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Ռենո Դ'Բուվենը, որը մի անվախ ասպետ էր: Եվ ահա նրանք, հարվածելով թշնամիներին արդեն գետի մյուս ափին ու գործելով նիզակներով և թերևոր, վերջինիս շարքերում սարսափելի մի կոտորած իրականացրին: Հավատացյալների ու անհավատների զորքերն այդ անհավատալի թոխուրոհում իրար խառնվեցին և կոտորում էին իրար ինչպես պատահի, ընդ որում աչքի էին ընկնում Բոհեմունդը, Գոտֆրիդը, Ռայմունդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, Ռոջերը (**Անտիոքի դքսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.**) և այլ ղեկավարներ, որոնք հստակ գանազանվում էին այդ խառնակների մեջ իրենց կարմիր դրոշներով ու շեղ գրանավորվածությամբ: Եվ ահա ի վերջո թուրքերը թողեցին իրենց ձիերի ասնձերը և, դիմելով փախուստի ու արշավելով միայն իրենց հայտնի լեռնային արահետներով, վերադարձան Անտիոք: Իրենց հերթին քրիստոնյաները հրաժարվեցին թշնամուն հետապնդելու մտքից, որպեսզի հանկարծ չափից շատ չմոտենան Անտիոքին ու չընկնեն թշնամու միացյալ ուժերի հարվածների տակ: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները տեղավորվեցին գիշերելու Երկաթյա կամրջի մոտ՝ ձեռք գցելով մեծ քանակի ավար ու գերիներ, թուրքերը ցրվեցին Անտիոքի շրջակայքում, իսկ Անտիոքի տեր Դարսիան (**Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի Սիանը – Մ.Ֆ.**) էլ, երբ լսեց այս աղետի մասին վատ լուրերը, փոխվեց դեմքով, բռնեց սրտը, լցվեց վախով ու սարսափելի ջղաճգումների մեջ ընկավ: Այդ ժամանակ, սակայն, նրա մոտ եկավ Սոլիմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արպանը – Մ.Ֆ.**), որ մի ժամանակ կորցրել էր Լիկիան, որից հետո նրանք միացյալ ուժերով, հրաժարվելով ամեն ինչից, սկսեցին պարեն, գեղեթեր և դաշնակիցներ հավաքել՝ ամրացնելով բաղաձի դարպասներն ու պարիսպները և ներսում կուտակելով մեծ քանակի ռազմիկներ» (Ալբերտ Ալենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 30-35):

«/116/ Այդ գիշեր քրիստոնյաները մնացին բաղաձիում՝ վերանորոգելով սաղավարտներն ու օղագրահները, իսկ երբ լույսը բացվեց, նրանք ելան առավոտյան պատարագ լսելու, որից հետո, դուրս հանելով հացով ու ցորենով բեռնված կենդանիներին, նրանք կուռ շարքերով առաջացան: Եվ այսպես, մտադրվելով առաջանալ՝ ուխտավորները Արթաքը թողեցին հույների ու հայերի, որից հետո մոտեցան ուղիղ Երկաթյա կամրջին և ճամբար զարկեցին նրա ափին: Քրիստոնյաները վստահ էին, որ չեն կարողանա ոչ գտնել հարմար ծանծաղուտ կամ այլ կամուրջ, ոչ էլ՝ նավակներ ձեռք բերել, դրա համար էլ նրանք սկսեցին աղոթել Բարձրյալ Աստծուն և աղբյանի արթալին, որ իր ողորմածության մեջ նա իրենց ճանապարհ ցույց տա: /117/ Եվ ահա Աստծո բանակը, թող օրինակը նրանից անպակաս լինի, հասավ Երկաթյա կամրջին, որտեղ հանդիպեց մի հորդահոս գետի և ոչ մի նավակ չգտավ: Այդ կամուրջը կամարապատ էր և ամեն մի ծայրում ուներ լավ հանդերձավորված երկու աշտարակներ: Միաժամանակ Սուլեյման Անտիոքցին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արպանը – Մ.Ֆ.**) այստեղ էր տեղավորել իր պահապաններին ու դրանից զատ նա նաև օգտագործում էր այն որպես զննան այն գերիների համար, որոնք ձեռք էր բերել Պետրոս Անապատականի հիշատակաբան անհաջող գործողության արդյունքում: Թող Աստված անիծի Սուլեյմանին, քանզի զննանում փակված բանտարկյալները ամենախղճուկ գոյություն էին բաղժ տալիս...: /118/ Եվ ահա ուխտավորները խոնարհվեցին և ծնկները գետին դիպեցրին, իսկ այժմ լսեք, թե ինչ զարմանալի բան արեց Հիսուսը, որին մենք բոլորս հավատում ենք, որպեսզի խայտառակի Մուհամմեդին...: /119/ Եվ այսպես, ով հավատացյալ մարդիկ, լսեք, թե ինչ հրաշք գործեց մեր աստեղակալը Տերը: Եվ այսպես Անգերան Սեն-Պյուլ հագավ օղագրահ թիկունքին, գլխին դրեց իր փայլկոնի սաղավարտը, ձայն կողքից կախեց հատու թուրը, վերցրեց իր հիանալի ծանր վահանը, ձեռքն առավ հաստ ու սուր ինչպեղ և հեծնեց մարտական նժույգը: Դրանից հետո նա, հանգիստ ելնելով ճամբարից, սլացավ գետի ծանծաղուտների ուղղությամբ: Այստեղ՝ հենց գետի ափին, նա տեսավ մի պարսից ասպետի, որն անցել էր գետը, որպեսզի հետևի քրիստոնեական ռազմիկներին: Այդ ժամանակ Անգերանի սիրտը ուժեղ խիպեց, նա խթանեց ձին և արագորեն մոտեցավ այդ պարսիկին՝ լուծելով դրա հարցերը: Դրանից հետո, երբ Անգերանը հասավ գետի ափ, նա ցած իջավ ձիուց, դարձավ դեպի արևելք և վեր կարկառած ձեռքերով աղոթեց Ամենակարող Երկնային Աստծուն, որպեսզի իր համար ճանապարհի բացի գետի վրայով, իսկ հետո, ոգևորված մարտակոչ հղելով հեթանոսներին, ծանծաղուտով անցավ գետի մյուս ափը: Այդ ժամանակ Անգերանը հանդիպեց մեծ քանակի հեթանոսների, որոնք լսել էին նրա մարտակոչը և առաջ էին եկել: Եվ ահա Անգերանը դուրս բաշեց ոսկեգոծ կոթով իր թուրը և, սլանալով դեպի կամուրջը, հարվածեց Երկաթյա շղթաներին, ընդ որում հարվածն այնքան ուժեղ էր, որ շղթաները պոկվեցին ու ցած թափվեցին: Դրանից հետո Անգերանը Բարձրիային դիմեց անելով. «Ինձ հանձնում ե՞ս թո ձեռք, ով Տեր», որից հետո նա սկսեց հսկել կամուրջը երկու ուղղություններով, որպեսզի համոզվի, որ այն վախկոտ հեթանոսները իր վրա հարձակվել չեն պատրաստվում: Այդ ժամանակ Հյուզո Սեն-Պյուլ, լսելով, թե ինչ է կատարվում, բարձր ձայնով գոչեց. «Առաջ, ով իմ իշխաններ, ես վստահ եմ, որ Անգերանն ահա այնտեղ է՝ մյուս կողմում»: Այդ լուրը լսելուն պես բոլոր ֆրանկները ուրախացան և, պատկերացրեք, նույնիսկ ամենափորձառու ռազմիկները ուրախության արցունքներով լաց էին լինում՝ աղաչելով Աստծուն իրենց այնքան կյանք պարգևել, որ իրենք կարողանան գրավել կամուրջը: Այժմ լսեք, թե ինչ կերպ պատասխանեց Աստված նրանց աղոթքներին և ինչ զարմանալի հրաշք պարգևեց ֆրանկներին: Եվ ահա Հյուզո Սեն-Պյուլ (**Սեն-Պյուլի կոմս Հյուզոն – Մ.Ֆ.**) առաջինն էր, որ կտրեց ու անցավ կամուրջը, իսկ մյուս ֆրանկները հետևեցին նրան: Նրանք կտրելով անցան կամուրջը, քանզի մարդիկ սիրում էին Հյուզոյին և, հետևելով նրան, գործում էին ինչպես մեկ մարմին: Եվ ինչպես խայտառակվեցին թուրքերը...: /120/ Եվ այսպես ֆրանկները կտրեցին ու անցան կամուրջը, որից հետո տեսան իրենց դեմ շարված թուրքերին, երբ Անգերան Սեն-Պյուլ առաջինն էր, որ ասաց. «Իմ իշխաններ, և ազնվագարմ ասպետներ, ուշադիր լսե՛ք ինձ: Մենք մի երկար ու տանջալից ճանապարհորդությունից հետո հասել ենք Անտիոքին, սակայն չունենք բավարար հաց, գինի կամ ցորեն, որպեսզի լուծենք մեր առաջ դրած խնդիրը: Մենք անվերջ սովել ենք ու ծայրով ենք զգացել, արդ, երգվում եմ Աստծով, եկեք համոզվենք, որ այժմ դրա համար վարձատրություն կստանանք, քանզի, թեկուզ և եթե մենք հենց հիմա այստեղ մեռնենք, ապա կմտնեք երկնային արթալություն ու կխուսափենք անեծքի վտանգից, բայց մի ուրիշ բան էլ կա: Թուրքերը մեր դիմաց են և, գոռոզաբար ու չկախենալով մեզից, մեզ մարտ են առաջարկում: Այդ իմացե՛ք, որ, եթե մենք տիրելու ենք նրանց ու բաղաձի մեջ ընկած տարածությանը, ապա ոչ միայն մարդ դիրքեր կունենանք, այլև մի հիանալի պարգև ձեռք կբերենք, քանզի տեսե՛ք, թե թուրքերն ինչքան բան են բերել իրենց հետ, որը մենք կարող ենք մեզնով անել: Այնտեղ այնքան միս կա, որ մենք երբեք չենք գտնի Անտիոքի կարճատև պաշարման ժամանակ, ընդ որում մենք կկարողանանք առանց որևէ վտանգի լուծել պարենամթերքի հարցը»: Մեր ֆրանկները համաձայնեցին նրա հետ, որից հետո կոմս Ռոբերտն (**Ռոմանիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանացին – Մ.Ֆ.**) ու նրան հետևողները սկսեցին հարձակվել թուրքերի հիմնական մասի վրա՝ հետևելով Հյուզո Սեն-Պյուլին: Եվ ահա քրիստոնյաները անակնկալի բերեցին դժբախտ թուրքերին՝ շտապ հետևելով Ռոբերտին և գոչելով. «Առաջ»: Այդ ժամանակ մեր քրիստոնյաները սկսեցին ջարդել սարակիստներին ձայնից, աչից ու կենտրոնից, իսկ թերի հարվածներն էլ անձրևի համախալանությամբ այնքան խիտ էին թափվում, որ շուտով քրիստոնյաները մինչև արմուկները արյուն եղան: Եվ ահա դրանից հետո, երբ թուրքերը հասկացան, թե ինչքան լուրջ է իրենց վիճակը, նրանք թողեցին ամեն ինչ ու փախան Անտիոք: Այդ ժամանակ, սակայն, Անգերան Սեն-Պյուլ, Բենեուր Դոմենան ու նրա հայր Վաուլտերը փակեցին սրանց ճանապարհը, ընդ որում ֆրանկներն այնքան սրընթաց հարձակվեցին, որ թշնամին չկարողացավ ամրանալ: Եվ ահա Անգերան Սեն-Պյուլ մեծ ուժով հարվածեց Անգերային, որից հետո, հարվածելով ականջից, մահացու խոցեց Յագիսանի (**Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի Սիանի – Մ.Ֆ.**) այս որդուն: Արդյունքում սարակիստներն ու նրանց ծառաները, երբ տեսան այս մարդկանց ընկնելը, փախուստից բացի այլ բանի մասին մտածել այլևս չկարողացան ու սկսեցին ճանապարհի որոնել այդ ուղղությամբ: Այնուհանդերձ, բավարար տարածք նրանց դեռ չէին հեռացել, երբ հանդիպեցին Բոհեմունդին (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ու նրա հորեղբորորդի Տանկրեդին (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Գոտֆրիդ Բուլոնացուն (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացուն – Մ.Ֆ.**) ու այն հայտնի Ռոջերին (**Անտիոքի դքսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացուն – Մ.Ֆ.**): Նրանք ջարդեցին սարակիստներին և փախուստի մատնեցին նրանց՝ մարտի դաշտում փռված թողնելով հակառակորդի դիակները: Այդ ժամանակ փախչող սարակիստներն ու նրանց ծառաները նաև Օրոնտես գետը լցվեցին, որտեղ խեղդվեց 4.000 հոգի: Եվ այսպես անհավատների զորքի մնացորդը համընդհանուր խառնաշփոթի մեջ հետ դարձավ, որպեսզի գտնի Անտիոքի կառավարիչ Յագիսանին, որն այդ ժամանակ իր պալատում էր...: /121/ Որդու կորստի վշտից Յագիսան Անտիոքցին իրեն կորցրեց...: /122/ Այս ընթացքում ֆրանկները իրար մեջ բաժանվեցին ձեռք բերած ավարը, բայց միաժամանակ չմոռացան նաև երկու աշտարակներում ամրացած թուրքերի մասին: Եվ այսպես, երբ գիշերվա հանդարտությունն իջավ, այս թուրքերը արտագործ իրականացրին, որպեսզի անպատրաստ վիճակում բռնեն ֆրանկներին ու ջարդեն նրանց: Թշնամիների առաջնորդը, սակայն, մի լուրջ սխալ գործեց, քանզի ոչ մի թուրք կամ արաբ չթողեց բուն աշտարակներում և այնտեղ եղած 900 հոգուն էլ կռվի հանեց: Եվ ահա թշնամիները լուռության մեջ սկսեցին մոտենալ ֆրանկներին, բայց լսեք, թե ինչպես Աստված ելավ ֆրանկներին պաշտպանելու: Միա ուրեմն, Անգերան Սեն-Պյուլ ու քաջարի Թոմաս Դ'Լաֆերը այդ գիշեր լուրջ օգրեսիայապես ռազմիկներ իր միասին պահակային ծառայություն էին իրականացնում և ոչ մի ձայն չէին լսում, երբ հեծյալ թուրքերը հանկարծակի նրանց վրա ընկան ու սկսվեց մարտը: «Վատ եղավ», - այդ ժամանակ ասացին Բուտորեն ու Կլարին, - «մենք խայտառակ եղան Թոմասի ու Անգերանի առաջ»: Թշնամիների հարձակում իրականացվեց աչ թևից ու ճակատից և ահա Բուտորենը ներխուժեց թշնամիների շարքերը և, ձեռքին ունենալով իր մուգ գույնի վահանը, ուղղվեց Օվեդոնի վրա՝ հարվածելով նրա ուղիղ դեմքին ու գցելով խոտորի մեջ: Այդ ընթացքում Օվեդոնի երաբայրը սպանվեց մեր մարդկանցից Հայիս Վերենացուն, որը Ֆլանդրիայում է: /123/ Այդ ժամանակ Թոմաս Դ'Լաֆերը ասաց. «Իմ քաջարի իշխաններ, սարակիստներն ու պարսիկները մեզ դժվարին իրավիճակի մեջ են դրել, բայց օրինակ ես կգերադասեմ գլուխս դնել, սակայն չտեսնել դրանց հաղթանակի պարծենկոտությունը: Այդ եկե՛ք ջարդենք դրանց գլուխները», - ավելացրեց նա և քրիստոնյաները հենց այդպես էլ արեցին: Եվ ահա քրիստոնյաների հեծելազորը բշեց

հակառակորդին երկաթյա կամրջի ուղղությամբ, որտեղ սպանվեցին 140 անհավատներ, որից հետո գրավվեցին արդեն աշտարակները, որտեղ, ինչպես արդեն ասել եմ, կային որոշ գերեզմանավայրեր Դեստրոսի այն առաջին խմբից, բայց կային նաև մարդիկ, որոնք գերվել էին Նիկիայի մոտ: Այս մարդկանց մեր մարդիկ արցունք աչքերին ազատություն բերեցին: Եվ ահա մեր մարդիկ հետ դարձան դեպի հիմնական բանակ՝ շատ գոհ իրենցից և բարձր աղաղակելով: Այդ ժամանակ Գոտֆրիդը գոհության հայտնեց Ամենակարող Աստծուն, իսկ 40 թուրքեր էլ, պոչերը սեղմելով ոտքերի տակ, դիմեցին փախուստի՝ հայտնելով իրենց պարտության մասին լուրը բաղաբաժնով գտնվող դժբախտ Յագիսանին: /124/ Եվ ահա մեր ֆրանկները տեղակայվեցին արդեն կամրջի մյուս կողմում, որից հետո եպիսկոպոս Լե-Պյոնյին դիմեց նրանց. «Ով իշխաններ և ֆրանկների ազնվագարս ասպետներ, լսե՛ք խոսքերս: Դուք արդեն տեսնում եք Անտիոքը, սակայն ես շատ անհանգիստ եմ Յագիսանից, քանի որ մենք ցրվում ենք դաշտերում, արդ ո՞վ պիտի հսկի մեզ»: «Այդ կանեմ ես», - ասաց Բուկյոնի դուքսը, - «և ինձ ավել բան պետք չէ, քան իմ մարտական ու հավատարիմ նժույգը: Վաղը առավոտյան մենք կշարունակենք մեր ծանոթությունը պարսիկների ու նրանց ծառաների հետ»: «Թող Աստված օրհնի ձեզ», - գոչեցին ֆրանկները: Եվ ահա նույն այդ գիշեր, երբ պահակային ծառայությունն իրականացնում էր Գոտֆրիդը, Սուլեյմանն ու նրա ուղեկիցները ելան, որպեսզի անակնկալ հարձակվեն մեր բանակի վրա: Ուշադիր դուքսը, սակայն, զգաց այդ, որից հետո կանչեց իր զինակրին և ասաց. «Բեր օղազուհիս ու կլոր սաղավարտս, որից հետո մենակ թող ինձ այս վրանում»: «Կկատարվի», - ասաց զինակիրը: Առյուծասիրտ դուքսը հազավ օղազուհի, թուրը կապեց ձախ ազդրի վրա, ձեռքը վերցրեց կլոր վահանն ու դորշը և ցատկեց իր աշխետ գակոնդանական նժույգի վրա: Եվ ահա, երբ դուքսը ելավ, Աստված նրան օգնության հասավ, բանակն տեսե՛ք, թե ովքեր էին եկել օգնության բրիտանականների՝ սուրբ Գևորգն ու սուրբ Դեմետրիոսը: Դուքսը, սակայն, չկարողացավ մի խոսք իսկ փոխանակել սրանց հետ, երբ նրանք բոլորը կորան՝ գնալով թշնամու վրա: Սարակինոսները գիտեին, որ դա աստվածային օգնություն է, որա համար էլ, իջեցելով դորշները, նրանք դիմեցին փախուստի, սակայն մեծ արագությամբ ընթացող դուքսը հասավ նրանց և փրկության այլևս ոչ մի հույս չթողեց, բանգի թեցրեց նրանցից 14-ի զուխները, իսկ մյուսները ահաբեկված դիմեցին փախուստի: Ոչ ֆրանկները, ոչ էլ բրետոնացիները ոչինչ չգիտեին այս մասին, մինչև որ մյուս օրը վաղ առավոտյան չեյան ու չոտեան թշնամիների կտրված գլուխները, որոնք ընկած էին այստեղ ու այնտեղ, որից հետո սկսեցին փառաբանել նրան, որը տառապել էր հանուն մեզ» (Գրենդորու Դուացի «Անտիոքի երգը», գլուխ 116-124):

«Թուրքերը նահանջելիս մի մեծ կայազոր թողեցին գետի երկու ափերի միջև ձգվող կամրջի վրա...: Երբ Անտիոքից եկած թուրքերը, որոնք նպատակ ունեին վերադարձնել Արթաթը, նահանջեցին, այս մասին լուրը հասավ մոտակայքում կանգնած մեր իսկայական բանակին: Այստեղ, լսելով, որ Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Գ.**) արդեն պաշարված է, համընդհանուր խորհրդում որոշեցին առաջ ուղարկել 1.500 հեծյալների՝ որպես նրան օգնական, ընդ որում նրանք հրաման ստացան, որ, եթե տեսնեն, որ պաշարումը ձգձգվում է, ուրիշ մարդկանց թողնեն այնտեղ, իսկ իրենք Ֆլանդրիայի կոմսի հետ միասին վերադառնան հիմնական ջոկատի մոտ: Տանկյոնը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկյոն, Տերենտացուն – Մ.Գ.**), որը մինչ այդ տիրել էր ողջ Կիլիկիային, հրաման ստացավ հետ դառնալ և իր հետ եղած այլոց հետ միացավ հիմնական բանակին: Արդյունքում բացակայեց միայն Բալդուինը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Գ.**), որը, մնալով Եդեսիայում, այստեղ հիմնադրեց կերպով վարում էր գործերը: Եվ այսպես մերոնք ի մի բերեցին ուժերը և դրանից հետո բարոնները ողջ բանակով մեկ հայտարարեցին, որ դրանից հետո առանց թույլտվության ոչ-ոք իրավունք չունի թողնել հիմնական բանակը: Եվ այսպես համատեղ ուժերով սկսվեց առաջխաղացումը դեպի Անտիոք, ընդ որում մերոնք հիմնադրեցին իրենց ճակատային շարքերը ոչ միայն այն, որ այնտեղ ճանապարհին իրենց մի գետ էր սպասում, որը պետք է անցնեին, այլև տեղյակ էին, որ գետի մոտ թշնամու մի կայազոր է հաստատված, որը խնդիր ունի կանգնել իրենց առաջխաղացումը: Եվ ահա միանական համաձայնությամբ Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Գ.**) հետախուզության նպատակով առաջ անցավ, որպեսզի ազատի անցումը՝ կարողանալով համոզել այլոց այդ գործն իրենց հանձնել: Նրա հետ միասին շարժվեցին Եդվարդ Դ՝Պոսյեն և Ռոբերտ Բառնիլը, բանգի այս երկուսին նա ընտրել էր որպես իր ջոկատի հրամանատարներ, որովհետև սրանք անհատապիտեկն ասպետներն ու կատարյալ էին մարտում և շատ հարմար էին առաջապահի հրամանատարությունը մարտում իրականացնելու համար: Այսպիսով՝ սրանք լեքցին բանակը և առաջացան դեպի կամրջը...: Այս կամրջը ուժեղ ամրացված էր, իսկ մուտքի հատվածներում էլ ուներ բարձր և երկաթյա 2 աշտարակներ, որոնցում միաժամանակ կարող էին տեղակայվել 50-ական լավ զինված մարդիկ ու արքայազնավորների հետ միասին հսկել և կամրջի մուտքը, և շարժը գետով: Մյուս ափին՝ Անտիոքի դիմաց, տեղակայվել էին 700 հեծյալներ և պահպանում էին մուտքը դեպի կամրջը այդ կողմից...: Երբ մեր մարդիկ մոտեցան կամրջին, փախմուժ ավազուկներում առաջանալիս շատ մարդկանց կորցրին, բանգի մեծաքանակ թուրքեր ելան նրանց դեմը կտրելու, իսկ այլք էլ աշտարակների վրայից սկսեցին նրանց վրա բարեր նետել և այնքան հաճախակի հարվածել աղեղներից, որ մի ուժեղ մարտ բռնկվեց: Լարված և անընդհատ ընթացող մարտի մասին լուրերը հասան հիմնական բանակին և այդ ժամանակ, լինելով կամրջից ոչ հեռու, ուխտավորներն արագացրին բալլերը, փչեցին շեփոխները, խիչեցին թափուկները և հարձակման գնացին հակառակորդի վրա: Այդ ժամանակ կամրջի ամրություններում գտնվող մարդիկ սարսափահար և հապճեպ փախան, բանգի կարծում էին, որ փրկություն չէին ունենա, իսկ այլք էլ, որ կամրջի վրա էին, իրենց հեղթին շուռ եկան ու, ինչպես ուժ ունեին, հեռացան: Արդյունքում նրանք համընդհանուր պարտություն կրեցին և մեր մարդիկ առանց դժվարության տիրեցին կամրջին: Մեր ասպետները, համարելով, որ կամրջի այդ ամրությունների դեմ կարող են մարտնչել նաև մնացած ուժերը, այդ ընթացքում առաջ նետվեցին թուրքերի վրա, որոնք չէին սպասում դրան, ու ջախջախեցին փախ հսկող 700 սարակինոսներին: Երբ նրանք բոլորն այս կերպ հաջողության հասան, ողջ բանակը և գունակն արագորեն անցան կամրջը ու ճամբար զարկեցին մի անհավատալիորեն զեղեցիկ և բերքառատ հովտում՝ բաղաբեց 6 մղոն հեռավորության վրա» (Գիլոմ Տյուրացի «Անտիոքյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 8):

³⁴⁵⁶ «/5/ Դաջորդ օրը կեսօրին նրանք մոտեցան Անտիոքին, իսկ հոկտեմբերի 21-ին՝ հինգշաբթի օրը, մենք զարմանալի կերպով սկսեցին բաղաբային երեք դարպասների պաշարումը: Բանն այն էր, որ այլ վայրերում պաշարման համար մեզ տեղը չէր հերքում, բանգի բարձր և նեղ լեռն խոչընդոտում էր դրան: Երբ թշնամի թուրքերը, գտնվելով բաղաբեց ներսում, ամենուրեք այն աստիճան էին վախեցած մեզվից, որ ոչ-ոք չէր համարձակվում մեզ անհանգստացնել ողջ 15 օրվա ընթացքում: Տեղակայվելով Անտիոքի շրջակայքում՝ մերոնք տեղում լիակատար առատություն գտան՝ խաղողի այգիներ, ցորենով լի գաղտնարարներ, մրգերով լի ծառեր, ինչպես նաև այլ բաներ: Դայերն ու ատորիները, որոնք բաղաբում էին, այնտեղից դուրս էին պրծնում և, ցույց տալով, որ իրենք դասալիքներ են, ամեն օր անընդհատ միանում էին մեզ, սակայն նրանց կանայք մնում էին բաղաբում, ընդ որում նրանք ամենահարամիտ կերպով հետևում էին ամեն ինչին ու ամեն օր մեզ տեղեկացնում այն ամենի մասին, ինչ կատարվում էր պաշարված բաղաբում: Այն բանից հետո, երբ թուրքերը ի վերջո գիտակցեցին, որ մենք այդտեղ ենք, սկսեցին աստիճանաբար ելնել բաղաբից և ամենուր նեղել մեր ուխտավորներին, ընդ որում նրանք այդ անում էին ոչ թե մեկ վայրում, այլ՝ ամենուր՝ անհանգստացնելով մեզ և ծովի մոտ, և լեռան մոտակայքում: Այդ վայրից ոչ հեռու Արեգ անունով մի ամրոց կար, որտեղ հավաքվել էին թուրքերից ամենաբազմը և մեկ անգամ չէր, որ անհանգստացրին մերոնց: Լսելով այդ մասին՝ մեր սեկյորները շատ տարբեր և ռազմիկներ ուղարկեցին, որպեսզի անստակություն կերպով հետախուզեն այն վայրը, որտեղ գտնվում են թուրքերը: Գտնելով սրանց թաքստոցը՝ մեր ռազմիկները հարձակվեցին դրանց վրա, որից հետո, աստիճանաբար նահանջելով, մերոնք սրանց բաշեցին այն վայրը, որտեղ, ինչպես նախապես գիտեին, հավաքվել էին Բոհեմունդն ու նրա մարդիկ: Այդ ընթացքում մերոնք երկու հոգու կորցրին և ահա, լսելով այդ մասին, Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Գ.**), որպես Զրիստոսի մի բաջարի ռազմիկ, յուրայինների հետ ելավ, սակայն բարբարոսներն էլ իրենց հեղթին նրանց դեմ եկան, բանգի մերոնք փոքրաթիվ էին: Այնուհանդերձ, միավորելով ուժերը, մերոնք սկսեցին մարտը: Այդ ժամանակ մեր թշնամիներից շատերը սպանվեցին, իսկ այլոց էլ բռնեցին և բերեցին բաղաբի դարպասների մոտ: Այստեղ այդ թուրքերին գլխատեցին, որպեսզի տիրեցնեն բաղաբում գտնվողներին: Լիկում էր, որ բաղաբացիներից ոմանք բարձրանում էին դարպասներից որևէ մեկի վրա և նետեր արձակում մեր ուղղությամբ, այնպես որ այս նետերն ընկնում էին Բոհեմունդի ճամբարում ու մի անգամ դրա արդյունքում նույնիսկ մի կին սպանվեց: Եվ ահա, հավաքվելով իրար գլուխ, մեր առաջնորդները խորհուրդ գումարեցին և որոշեցին. «Եկե՛ք ճամբար զարկենք Սարգարետ լեռան վրա, որպեսզի անվտանգության մեջ լինենք և պաշտպանենք մեզ թուրքական սպառնալիքներից»: Եվ այսպես, ամրացված մի ճամբար խիչելով, առաջնորդներից յուրաքանչյուրը հերթով ստանձնեց դրա պահպանությունը: Մեր Տիրոջ ծննդյան օրը ողջ ուտելիք և հացը շատ թանկացան, իսկ մենք էլ այժմ արդեն չէինք համարձակվում շատ հեռանալ ու չէինք կարողանում բրիտանականների հողերից որևէ ուտելու բան ձեռք բերել: Իր հերթին, ոչ-ոք չէր համարձակվում մտնել սարակինոսների երկիր այլ կերպ, քան մեծ զնորով: Ի վերջո, մեր սեկյորները կրկին խորհուրդով հրավիրեցին և սկսեցին քննարկել այն հարցը, թե ինչ անեն այդքան մեծ բանակությամբ մարդկանց հետ: Խորհրդում որոշվեց, որ մեր զորքերի մի մասը պետք է ամենուր պաշար հավաքի և իրականացնի բանակի պահպանությունը, իսկ մյուս մասն էլ՝ մնա ճամբարում և պահպանի այն: Այդ ժամանակ Բոհեմունդն ասաց. «Տյարք և փորձառու ռազմիկներ, եթե ձեզ հաճո լինի և դուք այդ լավ համարեք, ապա ես Ֆլանդրիայի կոմսի (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Գ.**) հետ կգնամ մեկնողների հետ»: Եվ այսպես, ինչպես պետք է նշելով սրբազան սուրբ ծննդյան երկուշաբթի օրը, այս և մյուս խմբերը ելան ճամբարից՝ իրենց կազմում ունենալով ավելի, քան 20.000 ռազմիկներ ու հետևակայիններ: Նրանք, առանց որևէ վնաս կրելու, մտան սարակինոսների հողեր, որտեղ արդեն հավաքվել էին շատ թուրքեր, արաբներ և սարակինոսներ Երուսաղեմից, Դամասկոսից, Դալեպից ու այլ հողերից՝ օգնության շտապելով Անտիոքին: Լսելով, որ բրիտանականների ժողովուրդները հավաքվել են իրենց երկրի դեմ՝ թուրքերը անմիջապես

պատրաստվեցին քրիստոնյաների դեմ ճակատամարտի: Եվ ահա լուսաբացին նրանք եկան այն վայրը, որտեղ մեր ժողովուրդն ի մի էր եկել: Բարբառոտները բաժանվեցին և, ստեղծելով երկու զորք, մեկը դիմացից ու մյուսն էլ հետևից սկսեցին փորձ կատարել շրջապատել մեզ բոլոր կողմերից: Այդ ժամանակ Ֆյանդորիայի փառահեղ կոմսը, առաջ մղվելով խաչի հավատով, որը հավատարմորեն ամեն օր կրում էր իր վրա, Բոհեմունդի հետ միասին նետվեց թուրքերի վրա: Մերոնք միահամուռ հարձակման անցան, իսկ թուրքերն էլ անսխալապես դիմեցին փախուստի՝ հապճեպ թիկունք դարձնելով: Թուրքերից շատերը սպանվեցին, իսկ մերոնք էլ ձեռք գցեցին նրանց ձիերը և այլ ապար: Կենդանի մնացած թուրքերը կործանարար կատաղության գիրկն ընկան և արագ փախան, իսկ մենք, վերադառնալով մեծ հաղթությամբ, սկսեցին փառաբանել և գովաբանել Երրորդությանը որպես Աստված, որը ապրում է այժմ և հավերժ, ամեն: /6/ Ի վերջո Աստիքում գտնվող և քաղաքը պահպանող թուրքերը՝ Աստծո և սուրբ քրիստոնեության այդ թշնամիները, լսելով, որ տեր Բոհեմունդը ու Ֆյանդորիայի կոմսը արդեն չեն պաշարում իրենց, սկսեցին ելնել քաղաքից և հանդգնորեն մարտի մեջ մտնել քրիստոնյաների դեմ՝ հարվածելով բոլոր այն վայրերին, որտեղ պաշարյալները թույլ էին: Նրանք գիտեին, որ ամենափորձառու ռազմիկները արշավանքի էին ելել և ահա արդյունքում երեքշաբթի օրը թուրքերը կրկին ելան մեր դեմ, որ մեզ վրա հասցնեն: Իրոք, անսկառ մոտեցած բարբառոտները վճռակալորեն նետվեցին մեզ վրա և մեր շատ ռազմիկների ու հետևակայիների սպանեցին, որոնք չէին սպասում դրան: Այդ ծանր օրը Նույնիսկ եպիսկոպոս Պյուլին կորցրեց իր սենեշալին, որը կրում և պահպանում էր նրա դրոշը, ընդ որում, էթե չլիներ գետը, որը ձգվում էր մեր ու նրանց միջև, նրանք դեռ երկար կհարձակվեին մեզ վրա և մեր ժողովրդին մեծագույն վնաս կհասցնեին: Եվ այսպես, այն ողջամիտ այդ Բոհեմունդը իր զորքով մտավ սարակիտոսների հողերը և բարձրացավ Տանկրեդի լեռան վրա՝ կարծելով, թե այնտեղ կգտնի որևէ բան, որը կկարողանա տանել իր հետ, բանգի նրանք արդեն ամայացրել էին ողջ երկիրը, ընդ որում, էթե ոմանք ինչ որ բան գտնե գտել էին, ապա այլև վերադարձել էին դատարկ ձեռքերով: Այդ ժամանակ իմաստուն այդ Բոհեմունդը բարձրաձայն գոչեց. «Ով դժբախտ և ողորմելի ժողովուրդ, ով ողորմելիները բոլոր քրիստոնյաներից, ինչո՞ւ եք դուք զանկանում այսքան արագ հեռանալ, անմիջապես կանգ առե՞ք և, բանի դեռ մենք իրար գլուխ չենք հավաքվել, անհովիվ ոչխարների պես մի ցուլեք, բանգի, էթե մեր թշնամիները ձեզ գտնեն այդ կերպ ցուլած, նրանք բոլորիդ կսպանեն, բանգի օր ու գիշեր հսկում են մեզ, որպեսզի օգտվեն հենց նման մի առիթից: Նրանք մշտապես ձգտում են ոչնչացնել մեզ կամ բռնել, զգուշացե՛ք»: Երբ այդ ամենն ասվեց, Բոհեմունդը իր մարդկանց հետ թեթև ձեռքերով վերադարձավ զորքի մոտ գրեթե առանց ավալի: Հայերն ու ասորիները, տեսնելով, որ մերոնք վերադարձել են բացարձակապես դատարկ ձեռքերով, իրար հետ պայմանավորվեցին ու մեկնեցին լեռները՝ դեպի իրենց հայտնի վայրերը՝ վնասելով հաց ու պարենամթերք: Նրանք այս ամենը բերեցին զորքի մոտ, որտեղ ուժեղ տվ էր, բանգի մեկ էշաբեռ պարենամթերք վաճառվում էր 8 ոսկով, այսինքն՝ 120 դիմարով: Հենց այդ ժամանակ էր, որ շատերը, որոնք փող չունեին որևէ բան գնելու, սովից մահացան...: Արդյունքում ողջ զորքում 1.000 ռազմիկների էլ հնարավոր չէր գտնել, որոնց ձիերը լավ վիճակում կլիներին: Այդ ընթացքում մեր թշնամի Թաթիկը, լսելով, որ թուրքերի զորքը գալիս է մեր դեմ, ասաց, որ ինքը վախեցած է, մենք բոլորս կործանված ենք և արդեն թշնամիների ձեռքում ենք: Նա ամեն տեսակի ստեր էր հորինում և ասում էր. «Ով սեկյորներ և ողջամիտ այրեր, տեսե՛ք, թե մենք ինչ մեծ կարիքի մեջ ենք, երբ ոչ մի տեղից օգնություն ստալու հույս չունենք: Այնուհանդերձ, միայն թույլ տվեք ինձ վերադառնալ հայրենիք՝ Ռոմանիա, և ես առանց հապաղելու կհոգավ այն մասին, որ ձեզ ծովով մեծաքանակ նավեր ուղարկեն՝ բարձրաձայն ցորենով, գինով, գարով, մսով, այլուրով, պանրով, ինչպես նաև ձեզ անհրաժեշտ ամեն տեսակի բարիքներով: Ես կհոգավ նաև այն մասին, որ ձեզ վաճառելու համար ձիեր հավաքեն ու պարենամթերք հասցնեն ցամաքով կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.3.) իշխանության տակ գտնվող հողերը: Եվ ահա ես հավատարմորեն երդվում եմ ձեզ անել այդ ամենը և հետևել ամեն ինչին: Բացի այդ իմ մարդիկ ու վրանը կմնան դաշտում և ձեզ համար հաստատ երաշխիք կլինեն, որ ես կվերադառնամ ինչպես հնարավոր է շուտ»: Նա այսպես ավարտեց իր խոսքը, սակայն նա ընդամենը մի թշնամի էր, որ իր ունեցած-չունեցածը թողեց ճամբարում և երբեք էլ չի մաքրվի երդմանազանության խարանից: Ահա այս կերպ մենք մեծ կարիքի մեջ ընկանք, բանգի ամեն տեղ թուրքերը կատեցնում էին մեզ, այնպես որ մեզանից ոչ մեկը չէր համարձակվում ելնել ծառաբալից, ընդ որում նրանք մի կողմից էին ներդռն մեզ, սովը՝ մյուս: Մենք օգնության և աջակցության կարիք ունեինք, իսկ հասարակ ու ամենաղթալ մարդիկ էլ փախան Կիպրոս, Ռոմանիա ու լեռներ: Ինչ վերաբերվում է ծովին, ապա մենք ցանկացած դեպքում չէինք համարձակվում այդ կողմը երևալ թուրք սրիկաների պատճառով, բոլոր ճանապարհները մեզ համար փակ էին: Այս ընթացքում, երբ այն իմաստուն այդ Բոհեմունդը լսեց, որ անթիվ բանակի թուրքերը գալիս են մեզ վրա, գաղտնի ներկայացավ սեկյորներին և ասաց. «Ով սեկյորներ և ողջամիտ ռազմիկներ, ի՞նչ պետք է անենք: Մենք այնքան էլ մեծաքանակ չենք, որ մարտնչենք երկու ճակատով, սակայն իմացե՛ք, որ մենք կզնանք թշնամիների դեմ, որոնք մոտակայքում են՝ Արեգ ամրոցում, իսկ հետևակայիներն էլ թող մնան ու հսկեն վրանները: Նրանք կկարողանան դիմարդել քաղաքից հարձակվողներին, իսկ մնացած ռազմիկներն էլ թող ելնեն ոչ հեռու տեղակայված մեր թշնամիների դեմ՝ Արեգ ամրոց, որը Օրոնտեսի կամրջից անդին է»: Երբ իջավ երեկոն, մենք ելանք ծառաբալից և այն ողջամիտ այդ Բոհեմունդը այլ ողջամիտ ռազմիկների հետ ճամփա բռնեց գետի ու լճի միջև ձգվող տարածքով: Լուսաբացին նա հետախույզներին հրամայեց առաջ շարժվել ու պարզել, թե բանի գնդերով են թուրքերը, որտեղ են նրանք և, ըստ հնարավորության, իմանալ, թե ինչ են անում: Սրանք առաջ շարժվեցին և սկսեցին մանրամասն պարզել, թե որտեղ են թաքնված թուրքերը: Ի վերջո, նրանք տեսան, որ թուրքերի անթիվ մի բանակություն, բաժանվելով երկու ջոկատի, առաջանում է գետի կողմից, սակայն նրանց գլխավոր ուժը գալիս էր հետևից: Հետախույզները արագորեն վերադարձան ասելով. «Ահա, գալիս են, պատրաստ եղե՛ք, նրանք արդեն մոտ են»: Այդ ժամանակ այն ողջամիտ այդ Բոհեմունդն ասաց մյուսներին. «Տյարք և անհաղթ ռազմիկներ, շարժե՛ք մարտի համար», իսկ նրանք պատասխանեցին. «Դու խելացի և ողջամիտ ես, մեծ և հայտնի, դու քաջ ես ու հաղթական, դու ճակատամարտի օրինաստեղծն ես և մարտերի դատավորը, արա՛ այդ, կանենք այնպես, ինչպես հրամայես, այն ամենը, ինչ պետքական գտնես, արա՛ այդ, արա՛ և բե՛զ և մեզ համար»: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը հրամայեց, որ առաջնորդներից յուրաքանչյուրն իր ջոկատը պետք եղած կարգով շարի և այդպես էլ արեցին: Ծարվեցին վեց ջոկատներ, որոնցից հինգը միավորված ուժերով հավաճեցին թշնամուն, իսկ Բոհեմունդն իր ջոկատով գալիս էր վերջից: Մերոնք հաջողությամբ ձեռնամարտում ընդհարվեցին թշնամիների հետ, հարվածեցին միմյանց և աղաղակները երկինք հասան, բանգի բոլորը մարտնչում էին: Նետողական արկերը փակում էին օդը, իսկ այն բանից հետո, երբ հետևում գտնվող գլխավոր ուժը մոտեցավ և ընկավ մերոնց վրա, մերոնք սկսեցին հետ քաշվել: Այդ ժամանակ հզոր այդ Բոհեմունդը, տեսնելով այդ, տկճաց: Եվ ահա նա հրաման տվեց իր կոնետաբլ Ռոբերտին՝ Ժերարի որդուն. «Շտապի՛ր, ինչպես կարող ես և ինչպես հարկ է բացարի այդին: Եղիդ Աստծո և Սուրբ Գերեզմանի եռանդուն օգնական, դու իրոք գիտես, որ սա հոգու, այլ ոչ թե մարմնի պատերազմ է: Արդ՝ Երիտասարդ բացարի օգնական էղիդ, գնա խաղաղությամբ և թող Աստված մեծնուր բե՛զ հետ լինի»: Եվ ահա, բոլոր կողմերից պաշտպանված խաչի Նշանով, նա, կարծես մի առյուծ, որը երեք անգամ չորս օր սոված էր մնացել, ելել էր իր քարանձավից, մռնչում էր և գառների արյան կարիք ուներ, ամեն ինչ մոռացած նետվեց այդ հոտի վրա՝ թզկտելով տարբեր կողմեր նետվող ոչխարներին: Այս կերպ նա ճակատեց թուրքերի շարքերում և այնքան ուժեղ հարվածեց, որ որոշների լեզուները ծածանվում էին նրանց գլուխների վրա: Մյուս ջոկատները ևս, տեսնելով, որ Բոհեմունդի դրոշը պատվով ծածանվում է բոլորից առաջ, հետ դարձան: Եվ ահա մերոնք միասնաբար նետվեցին թուրքերի վրա, որոնք, շշմած այդ ամենից, դիմեցին փախուստի: Մերոնք հետապնդեցին թշնամիներին մինչև Օրոնտեսի վրայի կամուրջը, որից հետո հետ դարձան: Դրանից հետո թուրքերը հապճեպ վերադարձան իրենց ամրոց, վերջինի այն ամենը, ինչ կարողացան այնտեղ գտնել և, ամայացնելով ամեն ինչ ու կրակի տալով, դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ հայերն ու ասորիները, մտածելով, որ թուրքերը պարտվել են պատերազմում, ելան ու սկսեցին սպասել սրանց կիրճերում, որտեղ թշնամիներից շատերին սպանեցին կամ բռնեցին: Եվ այսպես այդ օրը աստվածային կամքով մեր թշնամիները պարտություն կրեցին: Մերոնք բավարարեցին ձիերի և շատ այլ բաների նկատմամբ իրենց կարիքները, իսկ 100 սպանվածների գլուխներ էլ բերեցին քաղաքի դարպասների մոտ, որտեղ Բաբելոնից եկած դեսպանորդները զարմացան այդ ամենի վրա: Ինչ վերաբերվում է մերոնցից նրանց, որոնք մնացել էին ճամբարում, ապա սրանք ողջ օրը քաղաքի երեք դարպասների մոտ մարտնչեցին նրանց հետ, որոնք քաղաքում էին: Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ պատի սկզբում՝ փետրվարի 9-ին...: /7/ Եվ այսպես այդ օրը Աստծո կամքով մերոնք հաղթականորեն և հաղթանակ տարած թշնամիների նկատմամբ հետ դարձան, բանգի թշնամիները, ամենուր դիմելով փախուստի, թափառում և ու տարբեր կողմեր էին ընկնում, երբ նրանցից ոմանք հորատան հասան, այլև էլ՝ սարակիտների երկիր: Մեր առաջնորդները տեսնում էին, որ քաղաքում գտնվող թշնամիները մեզ ներդռն են, բանգի ստիպում են օր ու գիշեր արթուն մնալ, որպեսզի պարզենք, թե որ կողմից է հարված սպասվում: Եվ ահա, հավաքվելով իրար գլուխ նրանք որոշեցին. «Քանի դեռ չենք կորցրել մեր ողջ ժողովուրդին, եկե՛ք քաղաքային դարպասների դիմաց գտնվող մզկիթի մոտ, այնտեղ, որտեղ կամուրջն է, մի ամրություն կառուցենք, այդ կերպ թերևս կարողանանք գտնել մեր թշնամիներին»: Բոլորը համաձայնեցին արված առաջարկի հետ և որոշեցին, որ դա լավ գործ կլինի: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլն (Տոկուգի կոմս Ռայմոնդ Տոկուգացին – Մ.3.) ասաց բոլորից առաջ. «Օգնե՛ք ինձ կառուցել այդ ամրոցը, իսկ ես կամրացնեմ այն և կպահանեն», իսկ Բոհեմունդն ասաց. «Եթե դուք և այլք համաձայնեք, ապա ես կմեկնեմ Սուրբ Սիմեոնի նավահանգիստ և մարդկանց, որոնք գտնվում են այնտեղ, ցույց կտամ, թե ինչպես պետք է անել այդ աշխատանքը, իսկ մնացածները, որ այստեղ կմնան, թող պատրաստվեն պաշտպանության»: Կոմսն ու Բոհեմունդը մեկնեցին Սուրբ Սիմեոնի նավահանգիստ, իսկ մենք, տեղում իրար գլուխ հավաքվելով, սկսեցինք ճամբար կառուցել: Այդ ընթացքում թուրքերը, անմիջապես մի պատրաստվելով, քաղաքից ճակատամարտի համար մեր դեմ ելան: Նրանք հարվածեցին և փախուստի մատնեցին մերոնց, իսկ շատերին էլ սպանեցին: Արդյունքում մենք մեծապես տիրեցինք: Հաջորդ օրը թուրքերը, տեսնելով, որ մեր առաջնորդները մեզ հետ չեն և նախորդ օրը նավահանգիստ են գնացել, պատրաստվեցին թռնդիպել նավահանգստի կողմը

գնացածներին: Տեսնելով, որ կոմսն ու Բոհեմուկը հեռանում են և հետները տանում այդ ժողովրդին, թուրքերը սկսեցին աղմկել, սուլել և անկուշտ մի ձևով ինչ որ բան գոռալ: Նրանք սկսեցին ամենուր շրջապատել մեզ՝ նետելով հիգակներ, հարվածելով աղեղներից և դաժանորեն վիրավորելով ու հաշվելով մարդկանց: Նրանք այն աստիճան կատաղությամբ նետվեցին մերոնց վրա, որ մերոնք փախուստի դիմեցին դեպի մոտակա լեռը, ինչպես նաև տարբեր ուղղություններ, միայն թե գտնեն նահանգի ճանապարհը: Ով կարողացավ վազելով փախչել և դուրս պրծնել, փրկվեց, իսկ ով չկարողացավ, մահ ընդունեց: Այդ օրը ավելի բան 1.000 մեր մարտիկներ և հետևակայիններ նահատակվեցին ու մենք հավատում ենք, որ նրանք երկինք համբաժնեցին՝ ընդունելով նահատակության սպիտակ սավանդ: Եվ այսպես Բոհեմուկը, թողնելով այն ճանապարհը, որ ընտրել էր, փոքրաբանակ ռազմիկներով եկավ մեզ մոտ, որ իրար գլուխ էինք հավաքվել: Այդ ժամանակ մենք, վառված մերոնց սպանություններով, Ջրիստոսի անունը տվեցինք և, հույսներս դրած Սուրբ Գերեզմանի վրա, անմիջապես միավորվեցինք ու ելանք նրանց վրա: Մենք միասնական սրտով ու հոգով գնացինք նրանց վրա, իսկ Աստծո թշնամիներն էլ ամենուր շշմեցին ու սարսափելի վախի գիրկն ընկան՝ մտածելով այնուհանդերձ վերջնականապես հաղթել և ոչնչացնել մերոնց, ինչպես այդ արել էին մինչ այս կոմսի և Բոհեմուկի մարդկանց հետ: Ամենակարող Աստված, սակայն, թույլ չտվեց նրանց այդ անել, բանգի երկնքի ռազմիկները, ամենուր գիծվելով խաչի նշանով, կատաղորեն առաջ նետվեցին և բաջաբար հարվածեցին նրանց, իսկ նրանք նեղ կամիջով սկսեցին փախչել դեպի դարպասները: Նրանք, որոնք մարդկանց և ծիերի հսկայական կուտակման պատճառով չկարողացան կենդանի անցնել, հենց այնտեղ էլ հավիտյան իրենց կործանումը գտան իրենց իսկ դևերի ու հրեշտակների հետ միասին: Ահա այդպես մենք ջարդեցինք նրանց, հետ միեցինք և լցրինք գետը, որի արագ ալիքները ամենուր ակարմիր էին թուրքերի արյունից, ընդ որում, եթե որևէ մեկը ցանկանում էր վեր մագլցել կամ լողալով ցամաք հասնել, այդ ժամանակ մերոնք, կանգնած գետի ափին, խոցում էին նրանց: Նրանց և մեր աղաղակներն ու ձայները երկինք էին հասնում, իսկ նետողական արկերի անձրևն էլ պատել էր երկինք ու արևը: Այդ ժամանակ բաղաբեք բրիստոնյաների կանայք, մոտենալով պարիսպներին ու ատամնաշաներին և տեսնելով թուրքերի դժբախտ ծակատագիրը, աննկատ ծափահարում էին, թեև հայերն ու ասորիները թուրքերի առաջնորդներին հրամանով իրենց կամքից անկախ կամ կամավոր մեզ վրա նետերի հեղեղ էին թափում: Այդ ճակատամարտում հոգևոր ու մարտական մահ գտան թուրքական զորքի 12 էմիրներ, ինչպես նաև մեզ շատ փորձառու և հզոր ռազմիկներ, որոնք լավ պաշտպաններ էին բաղաբեքի համար ու նրանց թիվը կազմում էր 1.500 հոգի: Այլ, որոնք կենդանի էին մնացել, այլևս չէին համարձակվում ոչ գոչել, ոչ սուլել ոչ ցերեղել և ոչ էլ գիշերը, ինչպես առաջ էին այդ անում: Մեզ բաժանեց միայն գիշերը և այսպես, երբ մուրճն ընկավ և բաժանեց կողմերին, մարտնչողները, որոնք հիգակներ էին նետում, խոցում իրար ու հարվածում աղեղներից, անջատվեցին մեկը մյուսից: Այդ կերպ Աստծո խիզախությունը և Սուրբ Գերեզմանը առավելության հասան մեր թշնամիների նկատմամբ ու նրանք հետագայում արդեն ի վիճակի չէին նախկին արիության դրսևորել ոչ խոսքով, ոչ գործով: Այս կերպ մենք այդ օրը լրացրեցինք շատ բաների ունեցած մեր պակասները, որ առաջ ունեինք, հատկապես ծիերի հարցով: Հաջորդ օրը մնացած թուրքերը ելան բաղաբեք և սկսեցին հավաքել մեռած թուրքերի դիակները, որոնք արդեն հոտել էին: Նրանք հավաքեցին բոլոր դիակները, որ գետի ափին էին, բացառությամբ նրանց, որոնց թաղել էր գետը: Նրանք բոլոր սրանց թաղեցին կամիջից անդին գտնվող բաղաբեքի դարպասի մոտ գտնվող մզկիթի դիմաց: Սրանց հետ միասին նրանք թաղեցին նաև սավաններ, ոսկյա ապարանջաններ, աղեղներ, նետեր և շատ այլ բաներ, որոնք ի վիճակի չէին թափարկել: Մերոք, լսելով, որ թուրքերը թաղել են իրենց սպանվածներին, հապճեպ պատրաստվեցին և մեկնեցին դևերի կացարանները, բանգի հրամայեցին փորել, բացել այդ գերեզմանները և դուրս շարտել դրանց այդտեղից: Բոլոր դիակները մերոնք նետեցին մի ինչ-որ փոսի մեջ, իսկ կտրված գլուխներն էլ բաղաբեքի մոտ տարան, որպեսզի ճշգրիտ կերպով իմնան սպանվածների թվաքանակը: Նրանք բացառություն արեցին միայն մի բանի հոգու համար, որոնց դիակները, ղեկավար Բաբելոնի էմիրին (**Ճաթիլյանների խալիֆուլային խալիֆ ալ-Մուսթալային – Մ.Ֆ.**) պատկանող դեսպանների ծիերի վրա, ուղարկեցին ծով: Տեսնելով այս ամենը՝ թուրքերը շատ տխրեցին և գրեթե մահու չափ սգացին: Նրանք օրեր էին անցկացնում վշտի մեջ և ոչինչ չէին ձեռնարկում, միայն լաց էին լիսում և նվաճում: Դրանից հետո երրորդ օրը մենք սկսեցին կառուցել հիշատակված ամրոցը՝ բարերը վերցնելով թուրքերի գերեզմաններից: Երբ ամրոցը ավարտին հասցվեց, մենք անմիջապես ամենուր սկսեցին ճնշել մեր թշնամիներին, որոնց գոռոզությունն արդեն ոչնչացվել էր: Եվ ահա մենք անվտանգ այս ու այն կողմ էինք գնում՝ դեպի դարպասներ և լեռներ, ուրախանալով ու փառաբանելով մեր տոհմ Աստծուն, փառք նրան հավիտյան հավիտենիս, Ամեն: /8/ Այդ ժամանակ արդեն գրեթե բոլոր արահետները շրջափակվել և փակվել էին թուրքերի համար, բացի մեկ միակից, որը ձգվում էր գետի կողմից ու դուրս էր մի ինչ որ ամրոց կամ վանք կար: Եվ այսպես, եթե այն ևս վերջնականապես մեր կողմից ամրացվեր, ապա թուրքերից ոչ մեկը չէր համարձակվի դուրս գալ բաղաբեքի դարպասներից: Եվ ահա մերոնք իրար մեջ խորիդակեցին և միմյանց հայտարարեցին. «Եկեք մեզից մեկին ընտրեք, որ նա հուսալի պահպան լինի այդ ամրության համար և փակի մեր թշնամիների ճանապարհը, ինչպես նաև նրանց ճանապարհը, որոնք դուրս ու ներս էին անում բաղաբեք»: Տակնրեղ (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսանկալ, փաստացի տիրակալ Տակնրեղ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ելավ ու առաջինը խոսեց. «Եթե ես իմանամ, թե ինչ օգուտ կունենամ դրանից, ես ամենայն եռանդով և միայն իմ մարդկանց ուժով կամրացնեմ այդ ամրությունը՝ ամենայն արիության փակելով մեր թշնամիների ճանապարհը այնտեղ, որտեղ նրանք միշտ վարչագություն են դրսևորում»: Նրան անմիջապես էլ 400 մարդ ոսկի առաջարկեցին և նա այլևս չհասկարեց: Տակնրեղ ելավ իր ամենաարժանի ռազմիկներով ու սերժանտներով և անմիջապես էլ բոլոր կողմերից կտրեց թուրքերի ճանապարհը, այնպես որ սրանք, պատված վախով նրա գործողությունների հանդեպ, այլևս չէին համարձակվում ելնել բաղաբեք ոչ անասնայնությամբ, ոչ անտառանյութի, ոչ էլ այլ կարիքի համար: Տակնրեղը իր մարդկանցով մնաց այնտեղ և սկսեց ամեն կողմից եռանդով իրականացնել բաղաբեքի շրջափակումը: Նույն այդ օրը հայերից ու ասորիներից շատ շատերը փորձ կատարեցին լեռներով գաղտնի օգնություն ցույց տալ բաղաբեք, բերելով թուրքերի պարենասթեղք, սակայն Տակնրեղը նրանց դեմ ելավ, բռնեց բոլորին, ձեռք գցեց նաև նրանց բեռները՝ հաց, գինի, զարի, գլխարկներ և այլ բաներ: Եվ այսպես, Տակնրեղն այնքան ամուր ու հաջող էր դիմադրում, որ փակեց թուրքերի բոլոր ճանապարհները և դրանք պահեց այնքան ժամանակ, մինչև որ բաղաբեք գրավվեց: Ես չեմ կարող մանրամասն պատկերել այն ամենի մասին, ինչ մենք արեցինք, մինչ այդ բաղաբեք գրավվեց, բանի որ աշխարհի վրա չկա մի այնպիսի աշխարհական կամ հոգևորական, որ կարողանա ամենայն ամբողջությամբ նկարագրել ու պատկերել այն ամենի մասին, ինչ եղավ, սակայն որոշ բաներ այնուհանդերձ կասեմ: Եվ այսպես կար ծագումով թուրք մի էմիր, որի անունը Փիրուզ էր: Սա մեծ բարեկամություն ուներ Բոհեմուկի հետ և Բոհեմուկը անընդհատ ուղարկվող սուրհանդակների միջոցով մշտապես դրդում էր այս Փիրուզին, որպեսզի սա իրեն բաղաբեքում լավ ընտրուկ, ընդ որում նա Փիրուզին շալլորեն բրիստոնեություն էր առաջարկում, ինչպես նաև հարստություններ ու մեծ պատիվներ: Եվ ահա Փիրուզը համաձայնեց իրեն սպվածին և ասաց. «Ես իրականացնում եմ երեք աշտարակների պահպանությունը և պատրաստակամորեն դրանք բեզ եմ խոստանում: Ես բո մարդկանց ցանկացած պահի ներս կթողնեմ, երբ կուզեք»: Եվ ահա այժմ Բոհեմուկը հանգիստ էր բաղաբեք մտնելու հարցով և նա հանգիստ, պարզ մտքով ու ուրախ եկավ սենյորների մոտ՝ հայտնելով նրանց հետևյալը. «Ով ամենաողջամիտ այդտեղ և ռազմիկներ, տեսե՛ք, թե ինչ սարսափելի կարիքի ու դժբախտության մեջ ենք մենք, ինչպես առաջնորդներս, այնպես էլ երկրակներս: Մենք չգիտենք, թե մեզ պատահում է արդյոք հաջողություն: Այդ, եթե դուք հարմար գտնեք ու արժանան, ապա թող այլոց շարքերում ելին մեզից մեկը և, եթե այդ մեկը կարողանա որևէ կերպ տիրել բաղաբեքի կամ գրավել այն խորամանկության անձամբ կամ այլոց օգնությամբ, եկե՛ք մենք բաղաբեք միաձայն հենց այդ անձին էլ նվիրենք»: Բոլորը, սակայն, միաձայն մերժեցին այդ առաջարկը ու հայտարարեցին. «Այս բաղաբեք չի հանձնվի ոչ մեկին: Մենք բոլորս հավասար պայմաններով կտիրենք նրան, բանգի բոլորս էլ հավասար կերպով ենք տարել դժվարությունները և դրա համար պետք է այն հավասարապես տիրենք ու այնտեղ հավասար պատիվ ունենանք»: Լսելով այս խոսքերը՝ Բոհեմուկը անմիջապես մի թեթև ժպտալով հեռացավ: Զիջ անց, այն բանից հետո, երբ մենք սուրհանդակներից լուր ստացանք մեր թշնամիների՝ թուրքերի, պավիկյանների, աղուկարների, ազիխայաններից և շատ այլ ժողովուրդների մասին, մեր առաջնորդները կոկին խորհուրդ գումարեցին ու որոշեցին. «Եթե Բոհեմուկը կարողանա տիրել բաղաբեքին՝ ինքը անձամբ կամ այլոց օգնությամբ, ապա մենք պատրաստակամորեն և մեր իսկ կամքով այն նրան կվճարենք, իսկ եթե կայսրը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) մեզ օգնության գա ու կյանքի կոչի այն պայմանավորվածության պայմանները, որոնց հարցով նա մեզ երդվել է, ապա մենք ըստ իրավունքի բաղաբեք նրան կտանք, հակառակ դեպքում թող Բոհեմուկը տիրի բաղաբեքին»: Դրանից անմիջապես հետո Բոհեմուկը ամեն օր ամենաբեթուշ կերպով սկսեց խնդրել իր ընկերոջը և, համոզելով նրան, ամենամեծ ու գայթակղիչ բաները խոստանալ, թե. «Տես, ահա մենք հարմար պահ ունենք, երբ կարող ենք անել ինչ ուզում ենք: Եվ այսպես, թող այժմ իմ ընկեր Փիրուզն ինձ օգնի»: Եվ ահա Փիրուզը, շատ ուրախացած այդ լուրից, ասաց, որ նա ինքը կօգնի այդ գործի հարցով: Դրանից հետո հաջորդ իսկ գիշեր Փիրուզը Բոհեմուկի մոտ գաղտնի որպես պատանդ իր որդուն ուղարկեց, որպեսզի սա, ոչնչից չանհանգստանալով, բաղաբեք մտնի, իսկ խոսքերով էլ հրամայեց հայտնել, որ նա հաջորդ օրը ֆրանկների ողջ ժողովրդին գնեքի տակ դի, իբր թե պատրաստվում է թալանել սարակինոսների հողերը, սակայն հետո արագորեն աջ թևով լեռան վրայով հետ դառնա: «Այդ ընթացքում ես», - ասում էր նա, - «կսպասեմ, մինչև զորքը վեր կբարձրանա, և ռազմիկների աշտարակներ կթողնեմ, որոնք իմ պահպանության ու իշխանության տակ են»: Դրանից հետո Բոհեմուկը հրամայեց արագորեն իր մոտ կանգել իր սերժանտներին և անսնամարտապես «Կատ թազ» մականվանյալ մեկին ու իրահանգեց, որ սա, որպես մուհետիկ, ֆրանկների գլխավոր ուժերին ազդարարի դեպի սարակինոսների հողեր արշավանքի մասին: Այդպես էլ արվեց: Այնուհետև Բոհեմուկը իր ծրագրի մասին կիսով չուշեց դուքս Գոդֆրուայի (**Նեթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), Ֆլանդրիայի կոմսի, կոմս Սեն-ժիլի, ինչպես նաև եպիսկոպոս Պյուլիի հետ, ասելով, որ. «Անսովաճախի աջակցությամբ այս գիշեր Անտիոքը մեր ձեռքը կընկնի»: Ամեն ինչ կարգի բերվեց, ռազմիկները սկսեցին ընթանալ հարթավայրով, իսկ հետևակայիններն էլ ուղղվեցին

դեպի լեռը: Ողջ գիշերը մինչև լուսաբաց ռազմիկները հեծելավարում և քայլում էին, իսկ լուսաբացին շուռ եկան դեպի այն աշտարակների կողմը, որոնց պաշտպանությունն իրականացնում էր այդ Փիրուզը: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը իջավ ձիուց և հայտնեց բոլորին. «Հանգիստ հոգով և ուրախ համաձայնությամբ առաջացե՛ք ու աստիճաններով մտե՛ք Աստիոք, որը անմիջապես կանցնի մեր կողմը, ինչպես Աստծուն է հաճելի»: Նրանք մոտեցան աստիճանին, որն արդեն դրվել էր և ամուր ամրացված էր բաղաբի պարսպին, որի վրայով վերև բարձրացան 60 հոգի: Դրանից հետո նրանք ցրվեցին այն աշտարակներով, որոնց գտնվում էին Փիրուզի պահպանության տակ, իսկ սա, տեսնելով, որ մերոնցից քիչ մարդ է վեր բարձրացել, անհանգստացավ և, վախենալով, որ մերոնց հետ հանկարծ ինքն էլ թուրքերի ձեռքը չընկնի, սասաց. «Մե՛կ հետ քիչ ֆրանկներ կան, ո՛րն է այն կրակոտ Բոհեմունդը, ո՛րն է այդ անհաղթը»: Այդ ընթացքում մի լանգորբարդ սերժանտ ներքև իջավ դեպի հետ, ինչքան հնարավոր է արագ վազեց Բոհեմունդի մոտ և ասաց. «Ինչո՞ւ ես դու կանգնած այստեղ, ով ողջամիտ այդ, ինչո՞ւ ես այստեղ, տես, մենք արդեն երեք աշտարակներ ենք վերցրել»: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը մյուսների հետ շարժվեց և բոլորը, ուրախանալով, ուղղվեցին դեպի աստիճանը: Նրանք, որոնք արդեն աշտարակում էին, սկսեցին ուրախ գոչել. «Աստված է այդպես ուզում», այդ էինք գոչում նաև մենք: Եվ ահա մենք սկսեցինք զարմանալի կերպով վեր բարձնալ աստիճաններով, որից հետո արագորեն վազեցինք նաև այլ աշտարակներ, որտեղ, ում որ գտնում էինք, մահվան էին մատնում: Նրանք սպանեցին նաև Փիրուզի եղբորը, սակայն այդ ընթացքում պատահական կերպով կոտորվեց այն աստիճանը, որով վեր էինք բարձրանում, և մեզ բաժին հասան շատ դժվարություններ ու տխրություն, թեև, չնայած այն կոտորվել էր, սակայն մեզնից դեպի ձախ ինչ որ փակ դարպասներ կային, որի մասին քչերը գիտեին: Գիշեր էր, սակայն մենք շոշափելով գտանք դրանք: Բոլորը վազեցին այդ կողմը և, կոտորելով դարպասները, ներս մտան: Այդ ժամանակ ողջ բաղաբուն գարմանայի մի աղմուկ բարձրացավ, սակայն Բոհեմունդը դրանով էլ չբավարարվեց և հրամայեց պատվավոր դրոշակը բարձրացնել լեռան վրա գտնվող ինչ-որ դղյակի վրա: Բաղաբուն բոլորն արդեն աղմկում էին, իսկ լուսաբացին էլ արդեն նրանք, որոնք ճամբարում էին, լսելով բաղաբից եկող ուժեղ աղմուկը, հասկացան, որից հետո, տեսնելով լեռան վրա ծածակվող Բոհեմունդի դրոշը, վազեցին: Եվ ահա բոլորը մոտեցան և դարպասներով բաղաբ մտան: Նրանք սպանեցին թուրքերից և սարակինոսներից ում որ գտան, բացի նրանցից, որոնք վազեցին դեպի վեր՝ միջևաբեր: Որոշ թուրքեր, սակայն, դուրս փախան դարպասներով և կենդանի պրծան: Ինչ վերաբերվում է Յագի-Սիան կոչվող նրանց տիրոջը (Աստիոքի էմիրության էմիր Յագի-Սիանը – Մ.Ֆ.), ապա նա, անչափ ահաբեկվելով ֆրանկներից, իր հետ եղած այլոց հետ դիմեց փախուստի: Փրկվելով փախուստով՝ նա եկավ Տանկրեդի մոտ, որը բաղաբից ոչ հեռու էր: Նրանց ձիերը հոգնել էին և նա կանգ առավ գյուղում՝ թաքնվելով տներից մեկում: Երբ, սակայն, լեռան բնակիչներն իմացան այդ մասին՝ ասորիներ ու հայեր, նրանք անմիջապես էլ բռնեցին նրան, գլխատեցին և գուլիք ներկայացրեցին տեր Բոհեմունդին, որպեսզի դրա դիմաց նա իրենց ազատություն պարգևի: Յագի-Սիանի գոտին և հանդերձանը գնահատվեց 60 հունական ոսկի: Այս ամենը կատարվեց չորեքշաբթի օրը՝ հունիսի 3-ին: Բաղաբի բոլոր փողոցները լի էին մեռածներով այն աստիճան, որ անչափ վատ հոտի պատճառով ոչ-ոք չէր կարողանում ոչ մնալ այնտեղ, ոչ անցնել բաղաբի փողոցներով, ոչ էլ քայլել մեռածների դիակների վրայով... /9/ Բիրբուլան՝ Պարսկաստանի սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համախիթան սուլթան Բեքթուլայիչ Էնդ-Բուլան (1096-1102) – Մ.Ֆ.), մոտն էր խորասանում: Մինչ այդ Աստիոքի էմիր Յագի-Սիանը ինչքան հնարավոր է շուտ նրա մոտ դեսպաններ ուղարկեց, որպեսզի սա, որսալով հարմար պահը, իրեն օգնության հասնի, բանի որ ֆրանկների ուժեղագույն ժողովուրդը պաշարում էր Աստիոքը: Այս պարագայում Յագի-Սիանը խոստացել էր, որ կամ Աստիոքը կհանձնի նրան, կամ էլ զոնե մեծաթանակ նվերներ կտա: Եվ այսպես, բանի որ Բիրբուլան արդեն թուրքերի մեծ զորք ուներ, որը հավաքել էր երկար ժամանակվա ընթացքում, նա, ստանալով խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաթասիդի (1094-1118) – Մ.Ֆ.) հավանական արտահայտող ֆերմանը, որը թույլ էր տալիս սպանել բրիտանոկաններին, անմիջապես երկար ճանապարհ ընկավ դեպի Աստիոք: Բաղաբին իր գործով օգնության էր գալիս նաև Երուսաղեմի էմիրը (Հիսն-Բեֆի Արտուխյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սուլեմանը – Մ.Ֆ.), այնտեղ եկավ նաև Դամասկոսի արքան (Դամասկոսի էմիրության էմիր Դուկակը – Մ.Ֆ.) մեծ բանակի մարդկանց հետ միասին: Բիրբուլան մեծաթանակ հեթանոսական ժողովուրդներ էր հավաքել՝ թուրքեր, արաբներ, սարակինոսներ, պալիկյաններ, ազմիաթներ, բորդեր, պարսիկներ և շատ այլ անթիվ ժողովուրդներ: Աղուկանները 3.000 հոգի էին, որոնք չէին վախենում ոչ իրզակներից, որ նետերից, ոչ էլ այլ զենքերից, բանգի բոլորը բոլոր կողմերից պատված էին երկաթներով, ինչպես և նրանց ձիերը: Սրանք կռվում ցանկանում էին մարտնչել միայն թրերով: Եվ ահա սրանք ելան Աստիոքը պաշարելու, որպեսզի ցրեն ֆրանկների ուժերը: Երբ նրանք մոտեցան բաղաբին, նրանց դեմ ելավ Աստիոքի էմիր Յագի-Սիանի որդի Սենասարը, որը միանգամից նետվեց Բիրբուլայի մոտ և արցունքներն աչքերին սկսեց աղաչել ասելով. «Ով անհաղթ տիրակալ, աղաչում եմ ինչպես հնարավոր է արագ օգնել մեզ, բանից ֆրանկներն աշտարակն ամենուր Աստիոքի ամրություններում պաշարում են մեզ: Նրանք ցանկանում են մեզ կտրել Ռոմանիայից, Ասորիքից, իսկ հետո՝ հորդասանից: Նրանք հասել են այն ամենին, ինչին ուզել են՝ սպանելով նաև իմ հորը: Այլ բան չի մնում, նրանք կսպանեն նաև ինձ, բե՛կ ու մեր ցեղից մնացածներին: Ես արդեն վաղուց եմ բեզկից օգնություն սպասում, որպեսզի օգնես ինձ այս փորձանքում»: Բիրբուլան նրան պատասխանեց. «Եթե ուզում ես, որ ես օգնեմ բե՛կ և ի սրտե օգնության հասնեմ այս փորձանքում, միջևաբերող ձեռքս տուր: Այդ ժամանակ, ահա, ով կոտենես, թե ինչպես օգտակար կլինեմ ես բե՛կ: Ես այնպես կանեմ, որ միջևաբերող իմ մարդիկ կպաշտպանեն»: Սենասարը նրան պատասխանեց. «Եթե դու կարողանաս ոչնչացնել բոլոր ֆրանկներին ու ինձ տալ նրանց գլուխները, ապա ես կփոխանցեմ բե՛կ միջևաբերող և հավատարմորեն կպահպանեմ այն բե՛կ համարը»: Բիրբուլան նրան պատասխանեց. «Թող լինի այդպես, անմիջապես ձեռքս տուր միջևաբերողը»: Ի վերջո, Սենասարը ուզած-չուզած նրան հանձնեց միջևաբերող: Այն բանից հետո երրորդ օրը, երբ մենք բաղաբ մտանք, Բիրբուլայի և Սենասարի գործի առաջապահ ջոկատը հայտնվեց բաղաբի պարիսպների տակ: Նրանց զորքը տեղակայվեց Օրոնտես գետի կամրջի մոտ: Նրանք գրոհով վերցրեցին աշտարակը և սպանեցին բոլոր նրանց, ում գտան այնտեղ: Ոչ-ոք կենդանի չմաց, բացի նրանց ղեկավարից, որին մենք մեծ ճակատամարտից հետո գտան երկաթյա շղթաներում: Հաջորդ օրը հեթանոսների զորքը, մոտենալով բաղաբին, ծամբար զարկեց երկու գետերի միջև՝ այնտեղ կանգնած մնալով երկու օր: Ընդունելով միջևաբերող՝ Բիրբուլան իր մոտ կանչեց իր էմիրներից մեկին, նրան, որին գիտեր որպես մի արդարադատ, համեստ ու խաղաղասեր մարդ, և ասաց նրան. «Ես ուզում եմ, որ դու, պահպանելով հավատարմությունն ինձ, բե՛կ վրա վերցնես այդ միջևաբերողի պահպանությունը, բանի որ հնուց ի վեր ես ծանոթ եմ քո հավատարմությունը և դրա համար էլ խնդրում եմ բե՛կ, որ դու մեծագույն զգուշությամբ ձեռք զարկես այդ ամրության պահպանությանը»: Էմիրը նրան պատասխանեց. «Ես երբեք չեմ ցանկացել բե՛կ համար նման մի բան անել, սակայն ես այնուհանդերձ ձեռք կզարկեմ այդ գործին՝ պայմանով, որ, եթե մահացու մարտում ֆրանկները հաղթահարեն բե՛կ ու հաղթեն, ես նրանց կտամ միջևաբերողը»: Բիրբուլան նրան ասաց. «Ես ծանոթ եմ քո անզնվորանքն ու ողջամտությանը, դրա համար էլ համաձայն եմ ամեն ինչի հետ, ինչը դու որպես լավ կհամարես կյանքի կոչել»: Բիրբուլան վերադարձավ իր զորքի մոտ, որից հետո թուրքերը, ծիծաղելով ֆրանկների վրա, Բիրբուլային ներկայացրեցին մի ինչ-որ ողորմելի թուր, որը ծածկված էր ժանգով, փայտյա աղեղ և լիովին անպետք մի նիզակ, որը դրանից քիչ առաջ խլվել էր ռժախտ ուխտավորներից: Եվ ահա նրանք ասացին. «Ահա այն զենքը, որոնք ֆրանկները մեր դեմ մարտի ելան»: Այդ ժամանակ Բիրբուլան ծպտաց և բոլորին լսելի կերպով ասաց. «Դա՛» Ե այն մարտունակ և փայլուն զենքը, որը բրիտանոկանները մեր դեմ են հանել Ասիայում ու որով անհաղթ եմ և հույս ունեմ մեզ վրայից խորասանի սահմաններից՝ ոչնչացնելով այն ամենը, ինչ մերն է Ամազոնյան գետերից այս կողմ: Այդ նրա՛նք են, որ բռնել են մեր բոլոր հայրերին Ռոմանիայից ու Աստիոքից՝ այդ արքայանիստ բաղաբից, որը արժանիորեն հանդիսանում է ողջ Աստիոքի մայրաքաղաքը...»: Դրանից հետո երրորդ օրը Բիրբուլան գնվեց ու նրա հետ էր թուրքերի մեծ մասը: Նրանք մոտեցան բաղաբին այն կողմից, որ կողմում որ գտնվում էր միջևաբերող, իսկ մենք, համարելով, որ ի վիճակի ենք դիմադրել նրանց, պատրաստվեցին ճակատելու: Այնուհանդերձ, սակայն, նրանց ուժն այնքան մեծ էր, որ մենք ի վիճակի չեղանք դիմադրել և ստիպված եղանք դարպասներով բաղաբ վերադառնալ, ընդ որում դրանք այնքան նեղ էին, որ շատերը, տրորելով միմյանց, զոհվեցին: Չնայած դրան, սակայն, ոմանք ճակատեցին բաղաբից դուրս, իսկ այլը՝ բաղաբի ներսում, ընդ որում այդ տևեց ողջ հինգշաբթի օրը՝ մինչև երեկո: Գիտո՞ւ Դ Գրանմենիլը, նրա եղբայր Ալբրիկը, Գվիդո Տրուստոն, Լամբերտ Աղբատը և նրանք բոլորը, երեկվա մարտից հետո լցված ահով, մարտ, որը տևեց մինչև երեկո, գիշերը պարսպի վրայով զատնի փախան, ընդ որում չնչապառ ծովին հասան այն կերպ, որ վասանցին իրենց ձեռքերն ու ոտքերը: Շատ այլք էլ, որոնց ես չեմ ճանաչում, փախան նրա հետ: Մոտենալով Սուրբ Մանտեմի նավահանգստում կանգնած նավերին՝ նրանք ասացին նավաստիներին. «Ով ռժախտներ, ինչո՞ւ եք դուք այստեղ կանգնած: Մերոնք բոլորը կործանվել են, մենք հազիվ ենք խուսափել մահից, մնացածն էլ բաղաբում պաշարվել են թուրքերի զորքի կողմից»: Նավաստիները, լսելով այս մասին, այն աստիճան շռվեցին, որ հետո վախով պատված նետվեցին դեպի նավերը և ծով ելան: Ի վերջո, երբ անակնկալ հայտնվեցին թուրքերը, նրանք սպանեցին բոլոր նրանց, ում գտան, իսկ մնացած նավերն էլ, որ մնացել էին գետաբերանում, թալանեցին ու արքեցին: Մենք, որ մնացել էինք բաղաբում և ի վիճակի չէինք պայքարել նրանց դեմ, մեր ու նրանց միջև պարիսպ կառուցեցինք և սկսեցինք օր ու գիշեր հսկել այն: Մեզ վրա ճնշումը, սակայն, այնքան ուժեղ էր, որ մենք ստիպված էինք սկսել մեր ձիերով ու էշերով: Օրերից մի օր, երբ մեր առաջնորդները տխուր, անտրամադիր և սգավոր կանգնած էին միջևաբերողի դիմաց, նրանց մոտեցավ մի քահանա և ասաց. «Տիարք, եթե ձեզ հարմար է, լսե՛ք, թե ինչ տեսիլք է երեկ ինձ այցելության եկել»...: Այդ ժամանակ մեր առաջնորդները խորիդրակցության նստեցին և որոշեցին, որ բոլորը պետք է երդնում տան, որ փախուստի չեն դիմի ոչ հանուն կյանքի, ոչ էլ մահվան վախից, բանի կենդանի կլինեն: Ասում են, որ առաջինը երգվեց Բոհեմունդը, հետո՝ կոմս Սեն-ժիլը, Ռոբերտ Նորմանդացին (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.), դուքս Գոդֆրուան և Ֆլանդրիայի կոմսը: Իր հերթին Տանկրեդը երգվեց և խոստում տվեց, որ, բանի դեմ նրա հետ կլինեմ 40 ռազմիկներ, նա չի լքի մարտի դաշտը և հետ չի կանգնի Երուսաղեմի ճանապարհից: Եվ ահա ուրախացավ

բրիստոնյաների համայնքը, երբ լսեց նման խոստում: Այնտեղ մեր գործում նաև Պետրոս անունով մի ուխտավոր կար...: Այդ ընթացքում թուրքերը, որոնք վերևում էին՝ միջնաբերդում, սկսեցին մեզ ամենուր հետ մղել այնպիսի ուժով, որ մի անգամ շրջապատեցին աշտարակում գտնվող մեր երեք ռազմիկներին: Այդ ժամանակ հեթանոսները ելան ու նետվեցին նրանց վրա այնպիսի ուժով, որ նրանք ի վիճակի չէրան դիմադրել: Ռազմիկներից երկուս վիրավորվեցին, իսկ երրորդը, որը այնտեղ արիաքաղ պաշտպանվում էր թուրքերի հարձակումներից, իրեն այնքան լավ պահեց, որ կտորված նիզակներով այդ օրը սպանեց պարսպին մոտեցող երկու թուրքերի: Այդ օրը նրա ձեռքում երեք նիզակներ կտորվեցին, սակայն թշնամին ևս իր մահը տեսավ: Այս ռազմիկի անունը Յուզգո Կաստաղի էր և նա Գոռֆրիդ Չեստտոցու զորքից էր: Արժանապատիվ այդ Բոհեմուկը տեսնում էր, որ ոչ մի կերպ ի վիճակի չէ կենտրոնացնել ժողովրդին միջնաբերդի գրոհի համար, բանգի, փակված տներում, ոմանք վախենում էին թուրքերից, այլք էլ՝ սովից: Այդ ժամանակ Բոհեմուկը անչափ զայրացավ և հրամայեց բաղաբեց կրակ թողնել այն ուղղությամբ, որտեղ գտնվում էր Յազի-Միսկի պալատը: Տեսնելով այդ՝ նրանք, որոնք բաղաբեցում էին, թողնելով իրենց տներն ու գույքը, դիմեցին փախուստի՝ ոմանք դեպի միջնաբերդ, այլք՝ դեպի բաղաբեց դարպասները, որոնք հսկում էր կոմս Սեն-ժիլը, իսկ երրորդները՝ դեպի այն դարպասները, որոնք պահում էր դուքս Գոռֆրուան, ամեն մեկն իր ժողովրդով: Այդ ժամանակ այնպիսի մի անանկակա փողոթին բարձրացավ, որ ոչ-ոք այլևս չէր կարողանում ճիշտ ճանապարհը տեսնել, իսկ իմաստուն այդ Բոհեմուկը շատ տխրեց՝ վախենալով սուրբ Պետրոս և սուրբ Մարիամ, ինչպես նաև այլ եկեղեցիների համար: Այս սարսափը տևեց երեք ժամ՝ ընդհուպ մինչև կեսգիշերը, երբ այրվեցին մոտ 2.000 եկեղեցիներ և տներ: Կեսգիշերը հասնելուն պես կրակի ողջ հեղեղը անակնկալ կերպով հանդարտվեց: Միջնաբերդը զբաղեցրած թուրքերը մեզ հետ օր ու գիշեր կռվում էին բաղաբեցի ներսում և մեզ բաժանում էր միայն գեյքը: Մերոնք տեսնում էին, որ չեն կարող երկար դիմանալ դրան, բանգի այն հասցը, որն առկա էր, հնարավոր չէր ուտել, իսկ այն ջուրն էլ, որ կար, հնարավոր չէր խմել: Եվ ահա մերոնք մի պարիսպ կառուցեցին իրենց ու թուրքերի միջև բարից և կավից, ինչպես նաև պատրաստեցին պաշարողական աշտարակ ու այլ մեթեաներ, որպեսզի լինեն անվտանգության մեջ: Թուրքերի մի մասը մնացել էր միջնաբերդում, շարունակելով մարտը մեր դեմ, իսկ մյուս մասն էլ ծամբար էր զարկել միջնաբերդից ոչ հեռու՝ մի հարթավայրում: Երբ վրա հասավ գիշերը, արևուտից մի փոքր միջնաբերդի և մոտենալով ընկավ թուրքերի զորքի մեջ: Դրանից զարնացած էինք և մենք, և թուրքերը: Առավոտը բացվելուն պես ազդված թուրքերը, բոլորը մեկ մարդու նման ահաբեկված կրակից, փախան դեպի դարպասները, որոնք հսկում և որտեղ տեղակայված էր Բոհեմուկը: Թուրքերի զորքի այն մասը, որը մնում էր միջնաբերդում, մարտ էր մղում մերոնց հետ օր ու գիշեր՝ վնասներ հասցնելով և սպանելով նտերի օգնությանը, իսկ այլք բոլոր կողմերից շրջապատել էին բաղաբեց այնպես, որ մեզինք ոչ-ոք չէր համարձակվում ոչ ելնել, ոչ մտնել, թեև միայն գիշերը, այն էլ զարոյել: Այս կերպ նրանք պաշարում և ներում էին մեզ՝ կազմելով անթիվ բանակաբաժիններ: Այդ անօրենները և Աստծո թշնամիները մեզ փակված պահում էին Աստիոքում այնպես, որ մեզինք շատերը սովից մահացան, բանգի հացի նույնիսկ փոքր մի կտորը վաճառվում էր մեկ հունական ոսկով, իսկ գինու մասին էլ այլևս չեմ ասում: Վաճառում էին նաև էջի և ծիու միս, հավը վաճառվում էր 15 սոլիդի, ձուկ՝ երկու սոլիդի, հալ մեկ ընկույզը՝ մեկ դիմարով: Ամեն ինչ շատ թանկ էր: Եռացնում և ուտում էին ծառերի ու թփերի տերևներ, ինչպես նաև այլ ծառակտորներ, ասի այսպիսի ուժ ուներ սովը, այլք վերցնում էին և ուտում ձիերի, էջերի, ինչպես նաև ցլերի ու գոմշերի կաշիներ՝ եռացնելով և ծամելով: Այս, ինչպես նաև այլ սարսափներ և աղետներ, որոնք ես ի վիճակի չեմ նկարագրել, մեր գլխին էր թափվում հանուն Բրիստոսի ու հանուն դեպի Սուրբ Գերեզման ուղղվող ճանապարհի: Այս տանջանքները, սովն ու սարսափները մենք կրեցինք 26 օրվա ընթացքում: Եվ ահա վախկոտ Ստեփան Շարտրացին (**Բուլայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.Գ.**), որին մեր առաջնորդները միակամորեն ընտրել էին որպես գլխավոր հրամանատար, ձևացրեց, թե խոցված է հիվանդությունից ու, դեռևս մինչև Աստիոքի գրավումը, ամոթային կերպով դիմեց փախուստի դեմի կլեթսանդերտ կոչվող մի ամրոց: Մենք ամեն պահի պայատում էինք, որ նա մեզ, որ փակված էինք բաղաբեցում և զրկված փրկարար աջակցությունից, օգնության կհասնի, սակայն նա, լսելով, որ թուրքերի ժողովուրդը շրջապատել ու պաշարել է մեզ, զարդոնք բարձրացավ Աստիոքի մոտակա լեռան վրա և, տեսնելով թուրքերի անթիվ վրանները, սարսափահար հետ դարձավ ու իր զորքով դիմեց փախուստի: Եվ այսպես, վերադառնալով իր ծամբար, նա ինչ հնարավոր էր վերցրեց և արագ երթով հետդարձի ճանապարհը բռնեց: Եվ այսպես, հանդիպելով կայսեր Ֆրիդրիխին մոտ, նա դեմ առ դեմ զրույցի նստեց նրա հետ և ասաց. «Իմացիդ ճշմարտությունը՝ Աստիոքը գրաված է, սակայն միջնաբերդը դեռևս չի ընկել: Մերոնք բոլորը հազիվ են տանում պաշարումը և ես ենթադրում եմ, որ նրանք արդեն ոչնչացվել են թուրքերի կողմից: Հետ դարձի ինչպես հնարավոր է արագ, որպեսզի նրանք թեզ և թո հետևից ելող ժողովրդին այլևս չլինորեն»: Կայսրը, պատված վախով, կանչեց Բոհեմուկի եղբայր Գվիդոյին մի բանի այլոց հետ և ասաց նրանց. «Սենյորներ, ինչ պետք է անենք: Ահա, մերոնք բոլորը հազիվ են դիմանում թուրքերի ճնշանքը և, հնարավոր է, որ նրանք այս պահին արդեն ընկել են նրանց ձեռքը կամ գերեվարված են»: ահա այս կերպ պատմեց ամրալի կերպով փախած այն դժբախտ կոմսի խոսքերը: - և, եթե ցանկանում եք, եկեք մենք ևս հետ դառնանք, որպեսզի չզոհվենք այնպես, ինչպես զոհվել են նրանք»: Երբ Գվիդոն, այդ արժանի ռազմիկը, լսեց նման բաներ, նա այլոց հետ մասին նույնպես լաց եղավ և բարձրաձայն որբաց: Այդ ժամանակ բոլորը միաձայն ասացին...: Եվ ահա կայսրն ասաց իր մարդկանց. «Գնացեք և բոլոր մարդկանց այս երկրից Բուլդարիա հասցրեք, գնացեք և այնպես ամեն ինչ ամապցրեք, որ, երբ թուրքերը գան, ոչինչ գտնել չկարողանան»: Բողոքներում մերոնք իրենց կամեցի անկախ որբալով ու լաց լինելով հետ դարձան: Այդ ճանապարհին ուխտավորներից շատերը հյուծումից մահացան, իսկ մնացածները վերադարձան Կոնստանդնուպոլիս: Ինչ վերաբերվում է մեզ, ապա մենք, հետևելով նրա խոսքերին, որի միջոցով Բրիստոսը մեզ համար բացեց ճշմարտությունը, փորեցինք սուրբ Պետրոսի եկեղեցու հետևում...: Եվ ահա մեծ ուրախությամբ և հուզմունքով մենք վեր հանեցինք գեղարդը և ողջ բաղաբեցով մեկ մեծ ուրախություն տարածվեց: Դրանից հետո մեր առաջնորդները խորհուրդ գումարեցին և որոշեցին պատմամավոր ուղարկել Բրիստոսի թշնամի այդ թուրքերի մոտ...: Դրանից հետո մեր զորքն այլուսանդերձ ամենուր տեղի էր տալիս և չգիտեր ինչ անել, բանգի մի կողմից մեզ տանջում էր տառապալից սովը, մյուս կողմից էլ՝ վախը թուրքերի նկատմամբ: Եվ ահա երեքօրյա պասից հետո, երբ մի եկեղեցուց մյուսը մենք հոգևոր երթ իրականացրեցինք, խոստովանեցինք մեր մեղքերը և ներում ստացանք, որից հետո Բրիստոսի ռազմիկները հոգով ու մարմնով մաքրվեցին՝ ողորմություն բաժանելով և պատարագ իրականացնելով: Ի վերջո, կազմվեցին մեզ ջոկատներ, որոնք կանգնեցին բաղաբեցի մոտ: Առաջապահի գլուխ կանգնեց Յուզգո Մեծը (**Վերմունդի և Վայուայի կոմս Յուզգո Մեծը – Մ.Գ.**) ֆրանկների և Ֆլանդրիայի կոմսի գլխավորությամբ, երկրորդ ջոկատը կազմեց դուքս Գոռֆրուան իր զորքով, երրորդում Ռոբերտ Նորմանդացին էր իր ռազմիկների հետ, չորրորդ ջոկատը կազմեցին եպիսկոպոս Պյուլին իր մարդկանց հետ, որը հենց կրում էր Փրկչի գեղարդն ու նրա հետ էր Ռայմունդ Սեն-ժիլը, թեև սա մնաց վերևում, որպեսզի հսկի միջնաբերդը, վախենալով թուրքերից, որ սրանք հանկարծ բաղաբեց չիցնեն, հինգերորդ ջոկատում Տանկրեդն էր իր մարդկանց հետ, իսկ վեցերորդ ջոկատը կազմվեց Բոհեմուկին գլխավորած զորքից: Մեր եպիսկոպոսները, հոգևորականները, բախանկաններն ու վանականները, հազած սրբազան հանդերձներ, ելան մեզ հետ և, ձեռքերում ունենալով խաչեր ու խնդրելով և աղաչելով Աստծուն, որպեսզի նա պահպանի մեզ, մեզ փրկություն տա ու ազատի բոլոր մեղքերից: Սրանք կանգնած մնացին դարպասների մոտ՝ ձեռքերում պահած խաչերն ու խաչաձևաձևները և օրհնելով մեզ: Եվ այսպես, մենք, խաչաձևաձևի հսկողության տակ շարվելով մարտական կարգով, ելանք այն դարպասից, որ անկրկին մոտ էր: Դրանից հետո, երբ Բրիստոսն սեսավ, որ ֆրանկական ջոկատները հիմակայի կերպով շարված մեկը մյուսի հետևից դուրս են գալիս, ասաց. «Եկեք թողնենք նրանց բոլորին դուրս գալ, այդ պայմաններում մեզ ավելի հեշտ կլինի հարթել նրանց»: Երբ մերոնք արդեն բաղաբեցի սահմաններից դուրս էին, Բրիստոսը, տեսնելով ֆրանկ ժողովրդի մեծաթանակությունը, շատ վախեցավ: Դրանից հետո նա հանձնարարեց իր այն էմիրին, որը պահակազորի հրամանատարն էր, որ սա, եթե տեսնի կրակը, որը վառված է առաջապահ ջոկատում, անմիջապես ողջ զորքի նահանջ հայտարարի՝ իմանալով, որ թուրքերն արդեն պարտվել են ճակատամարտում: Բրիստոսն անմիջապես սկսեց աստիճանաբար նահանջել դեպի լեռը, իսկ մերոնք աստիճանաբար ներում էին նրանց: Ի վերջո, թուրքերը բաժանվեցին՝ նրանց մի մասը գնաց ծովի կողմը, իսկ մյուս մասն էլ շարունակում էր պահել դիրքերը՝ մտադիր լինելով օղակել մերոնց: Մերոնք, տեսնելով այդ, վարվեցին համապատասխան ձևով, ընդ որում ստեղծվեց նաև յոթերորդ ջոկատը՝ կազմված դուքս Գոռֆրուայի և Նորմանդիայի կոմսի ուժերից, որի գլուխ կանգնեց Ռեյնալդը: Սրանք բոլորը նետվեցին թուրքերի հետևից, որոնք գալիս էին ծովի կողմից: Թուրքերը մարտնչեցին սրանց դեմ և, հարվածելով աղեղներից, մերոնցից շատերին սպանեցին: Այդ ժամանակ թուրքերի մնացած ուժերը սկսեցին կարգով առաջանալ՝ ձգված գետից մինչև լեռը, որը այդ վայրից երկու մղոն հեռավորության վրա էր: Թուրքերը սկսեցին երկու կողմերից հարձակվել և ամենուր շրջապատել մեզ՝ նետելով նիզակներ, հարվածելով աղեղներից ու հասցնելով վերքեր: Եվ ահա լեռան վրա հայտնվեց մի անթիվ զորք՝ լիովին կազմված սպիտակ նծույզներից և կրելով սպիտակ դրոշներ: Մերոնք, տեսնելով այդ զորքը, լավ չգիտեին, թե ովքեր են դրանք և ինչ է դա, սակայն հետո նրանք խոսեցին, որ դա Բրիստոսի կողմից ուղարկված օգնությունն էր՝ սրբեր Գևորգի, Մերկուրիոսի ու Ղեմետրիոսի գլխավորությամբ: Այս ամենն իրոք ճշմարտացի էր, բանգի մերոնցից շատերը տեսան այդ: Թուրքերը, որոնք կանգնած էին ծովի կողմից, երբ տեսան, որ այլևս չեն կարողանում դիմադրել, այրեցին այն կրակը, որպեսզի նրանք, որոնք գտնվում էին վրաններում, դիմեն փախուստի: Սրանք իրենց հեղթին, տեսնելով այդ, վերցրին ամենապետքեական ավարը և դիմեցին փախուստի: Մերոնք աստիճանաբար առաջանում էին դեպի հակառակորդի գլխավոր ուժերը՝ դեպի նրանց ճամբար: Դուքս Գոռֆրուան, Ֆլանդրիայի կոմսը և Յուզգո Մեծը սլանում էին ջրի կողքով, որտեղ նրանց հիմակայի զորքն էր: Այս երեքը առաջինը հարձակվեցին նրանց վրա՝ պահպանված խաչի նշանով: Իրենց հեղթին մյուս ջոկատները, տեսնելով այդ, ևս նետվեցին թշնամիների վրա: Արդյունքում պարսիկները և թուրքերը բարձրաձայն աղաղակեցին, իսկ մենք էլ, կոչ հղելով Աստծուն՝ կենդանի և իրական, սլացանք նրանց վրա: Հանուն Բրիստոսի և Սուրբ Գերեզմանի մենք սկսեցինք ճակատամարտը ու Աստծո աջակցությամբ ջախջախեցինք նրանց: Թուրքերը, պատված ահով, նետվեցին փախչելու, իսկ մերոնք

հետապնդեցին նրանց մինչև վրանները: Եվ այսպես, Քրիստոսի ռազմիկները գերադասեցին հետապնդել նրանց, այլ ոչ թե ավար ձեռք գցել, նրանք հետապնդեցին նրանց մինչև Օրոնտեսի կամուրջը, իսկ հետո՝ մինչև Տանկերտի միջնաբերդը: Նրանք այնտեղ թողեցին իրենց վրանները, ոսկին, արծաթը և այլ բարիքներ, ինչպես նաև ոչխարները, ցերը, ձիերը, ջորիները, ուղտերը, էշերը, հացը, գինին, այլուրը ու շատ այլ բաներ, որ անհրաժեշտ է նրանց: Հայերն ու ասորիները, որոնք ապրում էին այդ երկրում, լսելով, որ մենք հաղթել ենք թուրքերին, շտապ սլացան մեզ ընդառաջ ու վազեցին դեպի լեռները, որտեղ, ինչպես թուրքերը որ գտան, բոլորին սպանեցին: Մենք, վերադառնալով բաղաբի մոտ, մեծ ուրախությամբ սկսեցին փառաբանել և զովաբանել Աստծուն, որը իր ժողովրդին հաղթանակ տվեց: Եմիրը, որը պահպանում էր միջնաբերդը, երբ Քիրքուդային և այլոց տեսավ փախչելիս մարտի դաշտից ու ֆրանկների առջևից, պատվեց վահով: Եվ ահա մեծագույն արագությանը նա սկսեց ֆրանկական դրոշներ ուզել: Կոնս Սեն-ժիլը, որը կանգնած էր միջնաբերդի մոտ, հրամայեց բերել իր կոնսական դրոշը: Եմիրը ընդունեց այն և անմիջապես ծածանեց այն աշտարակի վրա: Այդ ժամանակ լանգոբարդները, որոնք կանգնած էին այնտեղ, ասացին. «Այդ Բոհեմունդի դրոշը չէ»: Եմիրը հարցրեց. «Ո՞ւմ դրոշն է այդ», իսկ նրան պատասխանեցին. «Կոնս Սեն-ժիլինը»: Դրանից հետո Եմիրը մոտեցավ, հանեց դրոշը և վերադարձրեց այն կոնսին, ընդ որում հենց նույն պահին էլ եկավ այն հարգարժան այդ Բոհեմունդը և տվեց իր դրոշը: Եմիրն ընդունեց այդ դրոշը մեծագույն ուրախությամբ և պայմանագիր կնքեց Բոհեմունդի հետ, որ այն հեթանոսները, որոնք կցանկանան քրիստոնեություն ընդունել, կլինեն նրա հետ, իսկ նրանք, որոնք կցանկանան հեռանալ, դրանց Բոհեմունդը թույլ կտա անվնաս այդ կերպ վարվել: Բոհեմունդը համաձայնեց այն ամենին, ինչ պահանջեց Եմիրը, և անմիջապես իր սերժանտներին միջնաբերդ ուղարկեց: Քիչ օրեր անց այդ Եմիրը մկրտություն ընդունեց բոլոր նրանց հետո, որոնք ցանկանում էին ծանաչել Քրիստոսին, իսկ նրանց, որոնք չցանկացան Աստծո օրենքներին հետևել, Բոհեմունդը հրամայեց ուղեկցել սարակինոսների հողեր Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ հունիսի 28-ին՝ Պողոս և Պետրոս առաքյալների տոնի նախօրյակին, մեր տեր Հիսուս Քրիստոսի տիրապետության ժամանակ, փառք նրան հավիտենա հավիտենիս, Ամեն...: /10/ Եվ այսպես, երբ մեր թշնամիները վերջնականապես հաղթվեցին, նրանք ցրվեցին տարբեր կողմեր, իսկ ոմանք էլ կիսամեռ կամ վիրավոր մահացած ընկած մնացին հովիտներում, անտառներում, դաշտերում ու ճանապարհների վրա» (Ամսանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 5-10):

«/5/ Հաջորդ օրը կեսօրին նրանք մոտեցան Անտիոքին, իսկ հոկտեմբերի 21-ին՝ հինգշաբթի օրը, մենք զարմանալի կերպով սկսեցին բաղաբային երեք դարպասների պաշարումը: Բանն այն էր, որ այլ վայրերում պաշարման համար մեզ տեղը չէր հերթում, բանգի բարձր և նեղ լեռը խոչընդոտում էր դրան: Մեր թշնամի թուրքերը, գտնվելով բաղաբի ներսում, ամենուրեք այն աստիճան էին վախեցած մեզից, որ ոչ-ոք չէր համարձակվում մեզ անհանգստացնել ողջ 15 օրվա ընթացքում: Տեղակայվելով Անտիոքի շրջակայքում՝ մերոնք տեղում լիակատար առատությամբ գտան՝ խաղողի այգիներ, ցորենով լի գաղտնարարներ, մրգերով լի ծառեր, ինչպես նաև այլ բաներ: Հայերն ու ասորիները, որոնք բաղաբում էին, այնտեղից դուրս էին պրծնում և, ցույց տալով, որ իրենք դասալիքներ են, ամեն օր անընդհատ միանում էին մեզ, սակայն նրանց կանաչ մուսլին էին բաղաբում, ընդ որում նրանք ամենահնարամիտ կերպով հետևում էին ամեն ինչին ու ամեն օր մեզ տեղեկացնում այն ամենի մասին, ինչ կատարվում էր պաշարված բաղաբում: Այն բանից հետո, երբ թուրքերը ի վերջո գիտակցեցին, որ մենք այդտեղ ենք, սկսեցին աստիճանաբար ելնել բաղաբից և ամենուր նեղել մեր ուխտավորներին, ընդ որում նրանք այդ անում էին ոչ թե մեկ վայրում, այլ՝ ամենուր՝ անհանգստացնելով մեզ և ծովի մոտ, և լեռան մոտակայքում: Այդ վայրից ոչ հեռու Արեգ անունով մի ամրոց կար, որտեղ հավաքվել էին թուրքերից ամենաբազմերը և մեկ անգամ չէր, որ անհանգստացրին մերոնց: Լսելով այդ մասին՝ մեր սենյորները շատ տխրեցին և ռազմիկներ ուղարկեցին, որպեսզի մանրակրկիտ կերպով հետախուզեն այն վայրը, որտեղ գտնվում են թուրքերը: Գտնելով սրանց թաքստոցը՝ մեր ռազմիկները հարձակվեցին դրանց վրա, որից հետո, աստիճանաբար նահանջելով, մերոնք սրանց բազեցին այն վայրը, որտեղ, ինչպես նախապես գիտեին, հավաքվել էին Բոհեմունդն ու նրա մարդիկ: Այդ ընթացքում մերոնք երկու հոգու կորցրին և ահա, լսելով այդ մասին, Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.3.**), որպես Քրիստոսի մի բազարի ռազմիկ, յուրախիներին հետ ելավ, սակայն բարբարոսներն էլ իրենց հերթին նրանց դեմ եկան, բանգի մերոնք փոքրաթիվ էին: Այնուհանդերձ, միավորելով ուժերը, մերոնք սկսեցին մարտը: Այդ ժամանակ մեր թշնամիներից շատերը սպանվեցին, իսկ այլոց էլ բռնեցին և բերեցին բաղաբի դարպասների մոտ: Այստեղ այդ թուրքերին գլխատեցին, որպեսզի տխրեցնեն բաղաբում գտնվողներին: Լինում էր, որ բաղաբացիներից ոմանք բարձրանում էին դարպասներից որևէ մեկի վրա և նետեր արձակում մեր ուղղությամբ, այնպես որ այս նետերն ընկնում էին Բոհեմունդի ճամբարում ու մի անգամ դրա արդյունքում նույնիսկ մի կին սպանվեց: Եվ ահա, հավաքվելով իրար գլուխ, մեր առաջնորդները խորհուրդ գտնվեցին և որոշեցին. «Եկեք ճամբար զարկենք Մարգարետ լեռան վրա, որպեսզի անվտանգություն մեզ լինեն և պաշարյալները մեզ թուրքական սպառնալիքներից»: Եվ այսպես, ամրացված մի ճամբար խիտելով, առաջնորդներին յուրաքանչյուրը հերթով ստանձնեց դրա պահպանությունը: Մեր Տիրոջ ծննդյան օրը ողջ ուստիլիք և հացը շատ թանկացան, իսկ մենք էլ այժմ արդեն չէինք համարձակվում շատ հեռանալ ու չէինք կարողանում քրիստոնյաների հողերից որևէ ուստելու բան ձեռք բերել: Իր հերթին, ոչ-ոք չէր համարձակվում մտնել սարակինոսների երկիր այլ կերպ, բան մեծ գնդով: Ի վերջո, մեր սենյորները կրկին խորհուրդ հրավիրեցին և սկսեցին բռնարկել այն հարցը, թե ինչ անեն այդքան մեծ բանակությամբ մարդկանց հետ: Խորհուրդում որոշվեց, որ մեր զորքերի մի մասը պետք է ամենուր պաշար հավաքի և իրականացնի բանակի պահպանությունը, իսկ մյուս մասն էլ՝ մնա ճամբարում և պահպանի այն: Այդ ժամանակ Բոհեմունդն ասաց. «Տյաթք և փորձառու ռազմիկներ, եթե ձեզ հաճո լինի և դուք այդ լավ համարեք, ապա ես Հյանդրիայի կոնսի (**Հյանդրիայի կոնս Բոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.3.**) հետ կգնամ մեկնողների հետ»։ Եվ այսպես, ինչպես պետք է լսելով սրբազան սուրբ ծննդյան երկուշաբթի օրը, այս և մյուս խմբերը ելան ճամբարից՝ իրենց կազմում ունենալով ավելի, քան 20,000 ռազմիկներ ու հետևակայիններ: Նրանք, առանց որևէ վնաս կրելու, մտան սարակինոսների հողեր, որտեղ արդեն հավաքվել էին շատ թուրքեր, արաբներ և սարակինոսներ երուսաղեմից, համալսկոսից, Հայեպից ու այլ հողերից՝ օգնության շտապելով Անտիոքին: Լսելով, որ քրիստոնյաների ժողովուրդները հավաքվել են իրենց երկրի դեմ՝ թուրքերը անմիջապես պատրաստվեցին քրիստոնյաների դեմ ճակատամարտի: Եվ ահա լուսաբացին նրանք ելան այն վայրը, որտեղ մեր ժողովուրդն ի մի էր եկել: Բարբարոսները բաժանվեցին և, ստեղծելով երկու զորք, մեկը դիմացից ու մյուսն էլ հետևից սկսեցին փորձ կատարել շրջապատել մեզ բոլոր կողմերից: Այդ ժամանակ Հյանդրիայի փառահեղ կոնսը, առաջ մղվելով խաչի հավաքումով, որը հավատարմորեն ամեն օր կրում էր իր վրա, Բոհեմունդի հետ միասին նետվեց թուրքերի վրա: Մերոնք միահամուռ հարձակման անցան, իսկ թուրքերն էլ անմիջապես դիմեցին փախուստի՝ հապճեպ թիկունք դարձնելով: Թուրքերից շատերը սպանվեցին, իսկ մերոնք էլ ձեռք գցեցին նրանց ձիերը և այլ ավար: Կենդանի մնացած թուրքերը կործանարար կատաղության գիրկն ընկան և արագ փախան, իսկ մենք, վերադառնալով մեծ հաղթությամբ, սկսեցին փառաբանել և զովաբանել Երրորդությանը որպես Աստված, որը ապրում է այժմ և հավերժ, ամեն: /6/ Ի վերջո Անտիոքում գտնվող և բաղաբ պահպանող թուրքերը՝ Աստծո և սուրբ քրիստոնեության այդ թշնամիները, լսելով, որ տեր Բոհեմունդը ու Ֆլանդրիայի կոնսը արդեն չեն պաշարում իրենց, սկսեցին ելնել բաղաբից և հանդգնորեն մարտի մեջ մտնել քրիստոնյաների դեմ՝ հարվածելով բոլոր այն վայրերին, որտեղ պաշարյալները թույլ էին: Նրանք գիտեին, որ ամենափորձառու ռազմիկները արշավանքի էին ելել և ահա արդյունքում երեքշաբթի օրը թուրքերը կրկին ելան մեր դեմ, որ մեզ վնաս հասցնեն: Իրոք, անկասա մոտեցած բարբարոսները վճռակամորեն նետվեցին մեզ վրա և մեր շատ ռազմիկների ու հետևակայինների սպանեցին, որոնք չէին սպասում դրան: Այդ ծանր օրը նույնիսկ եպիսկոպոս Պյուլիին կորցրեց իր սենեշալին, որը կրում և պահպանում էր նրա դրոշը, ընդ որում, եթե չլինեղ գետը, որը ձգվում էր մեր ու նրանց միջև, նրանք դեռ երկար կհարձակվեին մեզ վրա և մեր ժողովուրդին մեծագույն վնաս կհասցնեին: Եվ այսպես, այն ողբամիտ այդ Բոհեմունդը իր զորքով մտավ սարակինոսների հողերը և բարձրացավ Տանկերտի լեռան վրա՝ կարծելով, թե այնտեղ կգտնի որևէ բան, որը կկարողանա տանել իր հետ, բանգի նրանք արդեն ամայացրել էին ողջ երկիրը, ընդ որում, եթե ոմանք ինչ որ բան գտնե գտել էին, ապա այլք վերադարձել էին դատարկ ձեռքերով: Այդ ժամանակ իմաստուն այդ Բոհեմունդը բարձրաձայն զոչեց. «Ով դժբախտ և ողորմելի ժողովուրդ, ով ողորմելիները բոլոր քրիստոնյաներից, ինչո՞ւ եք դուք ցանկանում այսքան արագ հեռանալ, անմիջապես կանգ առե՞ք և, բանի դեմ մենք իրար գլուխ չենք հավաքվել, անհովիվ ոչխարների պես մի ցովք, բանգի, եթե մեր թշնամիները ձեզ գտնեն այդ կերպ ցրված, նրանք բոլորիդ կսպանեն, բանգի օր ու գիշեր հսկում են մեզ, որպեսզի օգտվեն հենց նման մի առիթից: Նրանք մշտապես ձգտում են ղեկացնել մեզ կամ բռնել, գզուղաբեք»: Երբ այդ ամենն ասվեց, Բոհեմունդը իր մարդկանց հետ թեթև ձեռքերով վերադարձավ զորքի մոտ գրեթե առանց ավարի: Հայերն ու ասորիները, տեսնելով, որ մերոնք վերադարձել են բացարձակապես դատարկ ձեռքերով, իրար հետ պայմանավորվեցին ու մեկնեցին լեռները՝ դեպի իրենց հայտնի վայրերը՝ փնտրելով և գնելով հաց ու պարենամթերք: Նրանք այս ամենը բերեցին զորքի մոտ, որտեղ ուժեղ սով էր, բանգի մեկ էշաբեռ պարենամթերքը վաճառվում էր 8 ոսկով, այսինքն՝ 120 դինարով: Հենց այդ ժամանակ էր, որ շատերը, որոնք փող չունեին որևէ բան գնելու, սովից մահացան...: Արդյունքում ողջ զորքում 1.000 ռազմիկներ էլ հնարավոր չէր գտնել, որոնց ձիերը լավ վիճակում կլինեին: Այդ ընթացքում մեր թշնամի Թաթիկը, լսելով, որ թուրքերի զորքը գալիս է մեր դեմ, ասաց, որ ինքը վախեցած է, մենք բոլորս կործանված ենք և արդեն թշնամիների ձեռքում ենք: Նա ամեն տեսակի ստեր իր հորինում և ասում էր. «Ով սենյորներ և ողբամիտ այդք, տեսե՛ք, թե մենք ինչ մեծ կարիքի մեջ ենք, երբ ոչ մի տեղից օգնություն ստալու հույս չունենք: Այնուհանդերձ, միայն թույլ տվե՛ք ինձ վերադառնալ հայրենի՝ Ռոմանիա, և ես առանց հապաղելու կհոգամ այն մասին, որ ձեզ ծովով մեծաքանակ նավեր ուղարկեն՝ բարձրած ցորենով, գինով, գարով, մսով, այլուրով, պանրով, ինչպես նաև ձեզ անհրաժեշտ այն ամեն տեսակի բարիքներով: Ես կհոգամ նաև այն մասին, որ ձեզ վաճառվելու համար ձիեր հավաքեն ու պարենամթերք հասցնեն ցամաքով կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.3.**) իշխանության տակ գտնվող հողերից: Եվ ահա ես հավատարմորեն երդվում եմ ձեզ անել այդ ամենը և հետևել ամեն ինչին: Բացի այդ իմ մարդիկ ու վրանը կման դաշտում և ձեզ համար

հաստատու երաշխիք կլինեն, որ ես կվերադառնամ ինչպան հնարավոր է շուտ»։ Նա այսպես ավարտեց իր խոսքը, սակայն նա ընդամենը մի թշնամի էր, որ իր ունեցած-չունեցածը թողնեց ճամբարում և երեք էլ չի մաքրվի երդմնազանցության խարանդից։ Ահա այս կերպ մենք մեծ կարիքի մեջ ընկանք, բանգի ամեն տեղ թուրքերը կատեցնում էին մեզ, այնպես որ մեզինք ոչ մեկը չէր համարձակվում ելնել ճամբարից, ընդ որում նրանք մի կողմից էին ներում մեզ, սովը՝ մյուս։ Մենք օգնության և աջակցության կարիք ունեինք, իսկ հասարակ ու ամենադժգույն մարդիկ էլ փախան Կիպրոս, Ռոմանիա ու լեռներ։ Ինչ վերաբերվում է ծովին, ապա մենք ցանկացած դեպքում չէինք համարձակվում այդ կողմը երևալ թուրք սրիկաների պատճառով, բոլոր ճամապարհները մեզ համար փակ էին։ Այս ընթացքում, երբ այն իմաստուն այդ Բոհեմուկը լսեց, որ անթիվ բանակի թուրքերը գալիս են մեզ վրա, գաղտնի ներկայացավ սենյորներին և ասաց. «Ով սենյորներ և ողջամիտ ռազմիկներ, ի՞նչ պետք է անենք։ Մենք այնքան էլ մեծաբանակ չենք, որ մարտնչենք երկու ճակատով, սակայն իմացեք, որ մենք կգնանք թշնամիների դեմ, որոնք մոտակայքում են՝ Արեգ ամրոցում, իսկ հետևակայիններն էլ թող մնան ու հսկեն վրանները։ Նրանք կկարողանան դիմադրել բաղաբեց հարձակվողներին, իսկ մնացած ռազմիկներն էլ թող ելնեն ոչ հեռու տեղակայված մեր թշնամիների դեմ՝ Արեգ ամրոց, որը Օրոնտեսի կամրջից անդին է»։ Երբ իջավ երեկոն, մենք ելանք ճամբարից և այն ողջամիտ այդ Բոհեմուկը այլ ողջամիտ ռազմիկների հետ ճամկա բռնեց գետի ու լճի միջև ձգվող տարածքով։ Լուսաբացին նա հետախույզներին հրամայեց առաջ շարժվել ու պարզել, թե բանի գնդերով են թուրքերը, որտեղ են նրանք և, ըստ հնարավորության, իմանալ, թե ինչ են անում։ Սրանք առաջ շարժվեցին և սկսեցին մանրամասն պարզել, թե որտեղ են թաքնված թուրքերը։ Ի վերջո, նրանք տեսան, որ թուրքերի անթիվ մի բանակություն, բաժանվելով երկու ջոկատի, առաջանում է գետի կողմից, սակայն նրանց գլխավոր ուժը գալիս էր հետևից։ Հետախույզները արագորեն վերադարձան ասելով. «Ահա, գալիս են, պատրաստ եղեք, նրանք արդեն մոտ են»։ Այդ ժամանակ այն ողջամիտ այդ Բոհեմուկը ասաց մյուսներին. «Տյարք և անհաղթ ռազմիկներ, շարվեք մարտի համար», իսկ նրանք պատասխանեցին. «Դու խելացի և ողջամիտ ես, մեծ և հայտնի, դու բայց ես ու հաղթական, դու ճակատամարտի օրինաստեղծն ես և մարտերի դատավորը, արա այդ, կանենք այնպես, ինչպես հրամայես, այն ամենը, ինչ պետքական գտնես, արա այդ, արա և բեզ և մեզ համար»։ Այդ ժամանակ Բոհեմուկը հրամայեց, որ առաջնորդներից յուրաքանչյուրն իր ջոկատը պետք եղած կարգով շարի և այդպես էլ արեցին։ Շարվեցին վեց ջոկատներ, որոնցից հինգը միավորված ուժերով հավածեցին թշնամուն, իսկ Բոհեմուկն իր ջոկատով գալիս էր վերջից։ Մերոնք հաջողությամբ ձեռնամարտում ընդհարվեցին թշնամիների հետ, հարվածեցին միմյանց և աղաղակները երկիկս հասան, բանգի բոլորը մարտնչում էին։ Նետոսկան արվելու փակում էին օրը, իսկ այն բանից հետո, երբ հետևում գտնվող գլխավոր ուժը մոտեցավ և ընկավ մերոնց վրա, մերոնք սկսեցին հետքաշվել։ Այդ ժամանակ հզոր այդ Բոհեմուկը, տեսնելով այդ, տևեց. Եվ ահա նա իրանան տվեց իր կոնտաբլ Ռոբերտին՝ ժբարի որդուն. «Շտապիր, ինչպան կարող ես և ինչպես հարիր է բացարի այրին։ Եղիր Աստծո և Սուրբ Գերեզմանի եռանդուն օգնական, դու իրոք գիտես, որ սա հոգու, այլ ոչ թե մարմնի պատերազմ է։ Այդ Քրիստոսի բացարի օգնական եղիր, գնա խաղաղությամբ և թող Աստված ամենուր բեզ հետ լինի»։ Եվ ահա, բոլոր կողմերից պաշտպանված խաչի լշանով, նա, կարծես մի առյուծ, որը երեք կամ չորս օր տված էր մնացել, ելել էր իր բարանձավից, մոկնում էր և գանձերի արյան կարիք ուներ, ամեն ինչ մոռացած նետվեց այդ հոսի վրա՝ բզկտվելով տարբեր կողմեր նետվող դժարներին։ Այս կերպ նա ճակատեց թուրքերի շարքերում և այնքան ուժեղ հարվածեց, որ դրոշների լեզուները ծածանվում էին նրանց գլուխների վրա։ Մյուս ջոկատները ևս, տեսնելով, որ Բոհեմուկի դրոշը պատվով ծածանվում է բոլորից առաջ, հետ դարձան։ Եվ ահա մերոնք միասնաբար նետվեցին թուրքերի վրա, որոնք, շշմած այդ ամենից, դիմեցին փախուստի։ Մերոնք հետապնդեցին ու կոտորեցին թշնամիներին մինչև Օրոնտեսի վրայի կամուրջը, որից հետո հետ դարձան։ Դրանից հետո թուրքերը հապճեպ վերադարձան իրենց ամրոց, վերցրին այն ամենը, ինչ կարողացան այնտեղ գտնել, և անայացնելով ամեն ինչ ու կրակի տալով, դիմեցին փախուստի։ Այդ ժամանակ հայերն ու ասորիները, մտածելով, որ թուրքերը պարտվել են պատերազմում, ելան ու սկսեցին սպասել սրանց կիրճերում, որտեղ թշնամիներից շատերին սպանեցին կամ բռնեցին։ Եվ այսպես այդ օրը աստվածային կամքով մեր թշնամիները պարտություն կրեցին։ Մերոնք բավարարեցին ձիերի և շատ այլ բաների նկատմամբ իրենց կորիքները, իսկ 100 սպանվածների գլուխներ էլ բերեցին բաղաբեց դարպասների մոտ, որտեղ Բաբելոնից եկած դեսպանորդները զարմացան այդ ամենի վրա։ Ինչ վերաբերվում է մերոնցից նրանց, որոնք մնացել էին ճամբարում, ապա սրանք ողջ օրը բաղաբեց երեք դարպասների մոտ մարտնչեցին նրանց հետ, որոնք բաղաբեցում էին։ Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ պատի սկզբում՝ փետրվարի 9-ին... /7/ Եվ այսպես այդ օրը Աստծո կամքով մերոնք հաղթականորեն և հաղթանակ տարած թշնամիների նկատմամբ հետ դարձան, բանգի թշնամիները, ամենուր դիմելով փախուստի, թափառում ու տարբեր կողմեր էին ընկնում, երբ նրանցից ոմանք խորասան հասան, այլք էլ՝ սարակինոսների երկրի։ Մեր առաջնորդները տեսնում էին, որ բաղաբեցում գտնվող թշնամիները մեզ ներում են, բանգի ստիպում են օրն օր գիշեր արյուն մնալ, որպեսզի պարզենք, թե որ կողմից է հարված սպասվում։ Եվ ահա, հավաքվելով իրար գլուխ նրանք որոշեցին. «Քանի դեռ չենք կորցրել մեր ողջ ժողովուրդին, եկեք բաղաբեցին դարպասների դիմաց գտնվող մզկիթի մոտ, այնտեղ, որտեղ կամուրջն է մի ամրություն կառուցել, այդ կերպ թերևս կարողանանք զսպել մեր թշնամիներին»։ Բոլորը համաձայնեցին արված առաջարկի հետ և որոշեցին, որ դա լավ գործ կլինի։ Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլն (**Տոկուլյն Սոն Ռայմոնդ Տոկուլացին - Մ.Գ.**) ասաց բոլորից առաջ. «Օգնեք ինձ կառուցել այդ ամրոցը, իսկ ես կամրջանքն այն և կպահանենք», իսկ Բոհեմուկն ասաց. «Եթե դուք և այլք համաձայնեք, ապա ես կմեկնեմ Սուրբ Միմեոնի նավահանգիստ և մարդկանց, որոնք գտնվում են այնտեղ, ցույց կտամ, թե ինչպես պետք է անել այդ աշխատանքը, իսկ մնացածները, որ այստեղ կմնան, թող պատրաստվեն պաշտպանության»։ Կոմսն ու Բոհեմուկը մեկնեցին Սուրբ Միմեոնի նավահանգիստ, իսկ մենք, տեղում իրար գլուխ հավաքվելով, սկսեցինք ճամբար կառուցել։ Այդ ընթացքում թուրքերը, անմիջապես էլ պատրաստվելով, բաղաբեց ճակատամարտի համար մեր դեմ ելան։ Նրանք հարվածեցին և փախուստի մատնեցին մերոնց, իսկ շատերին էլ սպանեցին։ Արդյունքում մենք մեծապես տիրեցինք։ Հաջորդ օրը թուրքերը, տեսնելով, որ մեր առաջնորդները մեզ հետ չեն և նախորդ օրը նավահանգիստ են գնացել, պատրաստվեցին հանդիպել նավահանգստի կողմը գնացածներին։ Տեսնելով, որ կոմսն ու Բոհեմուկը հեռանում են և հետևելու տանում այդ ժողովուրդին, թուրքերը սկսեցին աղվել, սուլել և անկուշտ մի ձևով ինչ որ բան գոռալ։ Նրանք սկսեցին ամենուր շրջապատել մեզ՝ նետելով նիզակներ, հարվածելով աղեղներից և դաժանորեն վիրավորելով ու հաշվելով մարդկանց։ Նրանք այն աստիճան կատաղության և նետվեցին մերոնց վրա, որ մերոնք փախուստի դիմեցին դեպի մոտակա լեռը, ինչպես նաև տարբեր ուղղություներ, միայն թե գտնեն նահանգի ճանապարհը։ Ով կարողացավ վազելով փախչել և դուրս պրծնել, փրկվեց, իսկ ով չկարողացավ, մահ ընդունեց։ Այդ օրը ավելի քան 1.000 մեր մարտիկներ և հետևակայիններ նահատակվեցին ու մենք հավատում ենք, որ նրանք երկրից համբարանեցին՝ ընդունելով նահատակության սպիտակ սավանդ։ Եվ այսպես Բոհեմուկը, թողնելով այն ճանապարհը, որ նետրել էր, փոքրամասն ռազմիկներով եկավ մեզ մոտ, որ իրար գլուխ էինք հավաքվել։ Այդ ժամանակ մենք, վառված մերոնց սպանություններով, Քրիստոսի անունը տվեցինք և, հույսներս դրած Սուրբ Գերեզմանի վրա, անմիջապես միավորվեցինք ու ելանք նրանց վրա։ Մենք միասնական սրտով ու հոգով գնացինք նրանց վրա, իսկ Աստծո թշնամիներն էլ ամենուր շշմեցին ու սարսափելի վախի գիղմն ընկան՝ մտածելով այնուհանդերձ վերջնականապես հաղթել և ոչնչացնել մերոնց, ինչպես այդ արել էին մինչ այս կոմսի և Բոհեմուկի մարդկանց հետ։ Ամենակարող Աստված, սակայն, իսկույն չուվեց նրանց այդ անք, բանգի երկրից ռազմիկներով խաչի լշանով, կատաղորեն առաջ տվեցին և բացաբար հարվածեցին նրանց, իսկ նրանք նեղ կամրջով սկսեցին փախչել դեպի դարպասները։ Նրանք, որոնք մարդկանց և ձիերի հսկայական կուտակման պատճառով չկարողացան կենդանի անցնել, հենց այնտեղ էլ հավիտյանս իրենց կործանումը գտան իրենց իսկ դեմքի ու հրեշտակների հետ միասին։ Ահա այդպես մենք ջարդեցինք նրանց, հետ մղեցինք և լցրինք գետը, որի արագ ալիքները ամենուր ալկարսիր էին թուրքերի արյունից, ընդ որում, եթե որևէ մեկը ցանկանում էր վեր մազցել կամ լողալով ցամաք հասնել, այդ ժամանակ մերոնք, կանգնած գետի ափին, խոցում էին նրանց։ Նրանց և մեր աղաղակներն ու ձայները երկինք էին հասնում, իսկ նետողական արվերի անձրևն էլ պատել էր երկինք ու արևը։ Այդ ժամանակ բաղաբեց բրիտանյանների կանաչ, մոտենալով պարիսպներին ու ատամնաշաներին և տեսնելով թուրքերի դժբախտ ճակատագիրը, աննկատ ծափահարում էին, թեև հայերն ու ասորիները թուրքերի առաջնորդների հրամանով իրենց կամքից անկախ կամ կասկածի մեզ վրա նետերի հեղեղ էին թափում։ Այդ ճակատամարտում հոգևոր և մարմնական մահ գտան թուրքական զորքի 12 էմիրներ, ինչպես նաև այլ շատ փորձառու և հզոր ռազմիկներ, որոնք լավ պաշտպանվել էին բաղաբեցի համար ու նրանց թիվը կազմում էր 1.500 հոգի։ Այլք, որոնք կենդանի էին մնացել, այլևս չէին համարձակվում ոչ գոչել, ոչ սուլել ոչ ցերեկը և ոչ էլ գիշերը, ինչպես առաջ էին այդ անում։ Մեզ բաժանեց միայն գիշերը և այսպես, երբ մութն ընկավ և բաժանեց կողմերին, մարտնչողները, որոնք նիզակներ էին նետում, խոցում իրար ու հարվածում աղեղներից, անջատվեցին մեկը մյուսից։ Այդ կերպ Աստծո խիզախությունը և Սուրբ Գերեզմանը առավելության հասան մեր թշնամիների նկատմամբ ու նրանք հետազարում արդեն ի վիճակի չէին նախկին արիության դրսևորել ոչ խոսքով, ոչ գործով։ Այս կերպ մենք այդ օրը լրացրեցինք շատ բաների ունեցած մեր պակասները, որ առաջ ունեինք, հատկապես ձիերի հարցով։ Հաջորդ օրը մնացած թուրքերը ելան բաղաբեց և սկսեցին հավաքել մեռած թուրքերի դիակները, որոնք արդեն հոտել էին։ Նրանք հավաքեցին բոլոր դիակները, որ գետի ափին էին, բացառությամբ նրանց, որոնց թաղել էր գետը։ Նրանք բոլոր սրանց թաղեցին կամրջից անդին գտնվող բաղաբեցի դարպասի մոտ գտնվող մզկիթի դիմաց։ Սրանց հետ միասին նրանք թաղեցին նաև սպանվածներ, ոսկյա ապարանջաններ, աղեղներ, նետեր և շատ այլ բաներ, որոնք ի վիճակի չենք թվարկել։ Մերոնք, լսելով, որ թուրքերը թաղել են իրենց սպանվածներին, հապճեպ պատրաստվեցին և մեկնեցին դեմքի կացարանները, բանգի հրամայեցին փորել, բացել այդ գերեզմանները և դուրս շարտել դրանց այդտեղից։ Բոլոր դիակները մերոնք նետեցին մի ինչ-որ փոսի մեջ, իսկ կտրված գլուխներն էլ բաղաբեցի մոտ տարան, որպեսզի ճգրիտ կերպով իմանան սպանվածների թվաքանակը։ Նրանք բացառություն արեցին միայն մի բանի հոգու համար, որոնց

դիակները, ղեկավարելով Բաբելոնի Եմիրի (Ճաթիխանների խալիֆայության խալիֆ ալ-Մուսթալային – Մ.3.) պատկանող դեսպանների ծնունդը, ուղարկեցին ծով: Տեսնելով այս ամենը՝ թուրքերը շատ տխրեցին և գրեթե մահու չափ սգացին: Նրանք օրեր էին անցկացնում վշտի մեջ և ոչինչ չէին ձեռնարկում, միայն լաց էին լինում և նվաճում: Դրանից հետո երրորդ օրը մենք սկսեցին կառուցել հիշատակված ամրոցը՝ բարերը վերցնելով թուրքերի գերեզմաններից: Երբ ամրոցը ավարտին հասցվեց, մենք անմիջապես ամենուր սկսեցին ճնշել մեր թշնամիներին, որոնց գոռոզությունն արդեն ոչնչացվել էր: Եվ ահա մենք անվտանգ այս ու այն կողմ էինք գնում՝ դեպի դարպասներ և լեռներ, ուրախանալով ու փառաբանելով մեր տեր Աստծուն, փառք նրան հավիտյանս հավիտենիս, Ամեն: /8/ Այդ ժամանակ արդեն գրեթե բոլոր արաբներն ու շրջակայի բնակիչները թուրքերի համար, բացի մեկ միակից, որը ձգվում էր գետի կողմից ու որտեղ մի ինչ որ ամրոց կամ վանք կար: Եվ այսպես, եթե այն ևս վերջնականապես մեր կողմից ամրացվեր, ապա թուրքերից ոչ մեկը չէր համարձակվի դուրս գալ բաղաթի դարպասներից: Եվ ահա մերոնք իրար մեջ խորհրդակցեցին և միաձայն հայտարարեցին. «Եկեք մեզինք մեկին ընտրենք, որ նա հուսալի պահապան լինի այդ ամրության համար և փակի մեր թշնամիների ճանապարհը, ինչպես նաև նրանց ճանապարհը, որոնք դուրս ու ներս էին անում բաղաթից»: Տակնրեղը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իսկանակալ, փաստացի տիրակալ Տակնրեղ Տերմեստացի – Մ.3.) ելավ ու առաջինը խոսեց. «Եթե ես իմանամ, թե ինչ օգուտ կունենամ դրանից, ես ամենայն եռանդով և միայն իմ մարդկանց ուժով կամրացնեմ այդ ամրությունը՝ ամենայն արհուրածությամբ փակելով մեր թշնամիների ճանապարհը այնտեղ, որտեղ նրանք միշտ վարյազություն են դրսևորում»: Նրան անմիջապես էլ 400 մարկ ոսկի առաջարկեցին և նա այլևս չհապաղեց: Տակնրեղը ելավ իր ամենաարժանի ռազմիկներով ու սերժանտներով և անմիջապես էլ բոլոր կողմերից կտրեց թուրքերի ճանապարհը, այսպես մի սրանք, պատված վախով նրա գործողությունների հանդեպ, այլևս չէին համարձակվում շնչել բաղաթից ոչ անանակաների, ոչ անտառանյութի, ոչ էլ այլ կարիքի համար: Տակնրեղը իր մարդկանցով մնաց այնտեղ և սկսեց ամեն կողմից եռանդով իրականացնել բաղաթի շրջափակումը: Նույն այդ օրը հայերից ու ասորիներից շատ շատերը փորձ կատարեցին լեռներով գաղտնի օգնություն ցույց տալ բաղաթին, բերելով թուրքերին պարենամթերք, սակայն Տակնրեղը նրանց դժեմ ելավ, բռնեց բոլորին, ձեռք գցեց նաև նրանց բեռները՝ հաց, գինի, զարի, գլխարկներ, ձեռք և այլ բաներ: Եվ այսպես, Տակնրեղն այնքան ամուր ու հաջող էր իր անմիջական և անմիջականորեն թուրքերի բոլոր ճանապարհները և դրանք պահեց այնքան ժամանակ, մինչև որ բաղաթը գրավվեց: Ես չեմ կարող մանրամասն պատմել այն ամենի մասին, ինչ մենք արեցինք, մինչև այդ բաղաթը գրավվեց, բանի որ աշխարհի վրա չկա մի այնպիսի աշխարհական կամ հոգևորական, որ կարողանա ամենայն ամբողջությամբ նկարագրել ու պատմել այն ամենի մասին, ինչ եղավ, սակայն որոշ բաներ այնուհանդերձ կասեմ: Եվ այսպես կար ծագումով թուրք մի Եմիր, որի անունը Փիրուզը էր: Սա մեծ բարեգլուխություն ուներ Բոհեմոնի հետ և Բոհեմոնը անընդհատ ուղարկվող սուրհանդակների միջոցով մշտապես զորում էր այս Փիրուզին, որպեսզի սա իրեն բաղաթում լավ ընդունի, ընդ որում նա Փիրուզին շնայություն քրիստոնեություն էր առաջարկում, ինչպես նաև հարստություններ ու մեծ պատիվներ: Եվ ահա Փիրուզը համաձայնեց իրեն ապավինել և ասաց. «Ես իրականացնում եմ երեք աշտարակների պահպանությունը և պատրաստակամորեն դրանք բեզեմ խոստանում: Ես բոլոր կողմից ցանկացած պահի ներս կտողնեմ՝ հաց կուզես»: Եվ ահա այժմ Բոհեմոնը հանգիստ էր բաղաթ մտնելու հարցով և նա հանգիստ, պարզ մտքով ու ուրախ ելավ սենյորներին մոտ՝ նրանք հետևեցին. «Ով ամենաողջամիտ այրեր և ռազմիկներ, տեսե՛ք, թե ինչ սարսափելի կարիքի ու դժբախտության մեջ ենք մենք, ինչպես առաջնորդներս, այնպես էլ ենթակայներս: Մենք չգիտենք, թե մեզ սպասո՞ւմ է արդյոք հաջողություն: Այդ, եթե դուք հարմար գտնեք ու արժանի, ապա թող այլոց շարքերում ելնի մեզինք մեկը և, եթե այդ մեկը կարողանա որևէ կերպ տիրել բաղաթին կամ գրավել այն խորամանկությամբ անձամբ կամ այլոց օգնությամբ, եկեք մենք բաղաթը միաձայն հենց այդ անձին էլ նվիրենք»: Բոլորը, սակայն, միաձայն մերժեցին այդ առաջարկը ու հայտարարեցին. «Այս բաղաթը չի հանձնվի ոչ մեկին: Մենք բոլորս հավասար պայմաններով կտիրենք նրան, բանից բոլորս էլ հավասար կերպով ենք տարել դժվարությունները և դրա համար պետք է այն հավասարապես տիրենք ու այնտեղ հավասար պատիվ ունենանք»: Լսելով այս խոսքերը՝ Բոհեմոնը անմիջապես մի թեթև ժպտալով հեռացավ: Զիջ անց, այն բանից հետո, երբ մենք սուրհանդակներից լուր ստացանք մեր թշնամիների՝ թուրքերի, պակիկյանների, արդևարների, ազիմիտյաններից և շատ այլ ժողովուրդների մասին, որ ամենաառաջինը կրկին խորհուրդ գումարեցին ու որոշեցին. «Եթե Բոհեմոնը կարողանա տիրել բաղաթին՝ ինքը անձամբ կամ այլոց օգնությամբ, ապա մենք պատրաստակամորեն և մեր իսկ կամքով այն նրան կնվիրենք, իսկ եթե կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.3.) մեզ օգնության գա ու կյանքի կոչի այն պայմանավորվածության պայմանները, որոնց հարցով նա մեզ երդվել է, ապա մենք ըստ իրավունքի բաղաթը նրան կտանք, հակառակ դեպքում թող Բոհեմոնը տիրի բաղաթին»: Դրանից անմիջապես հետո Բոհեմոնը ամեն օր ամենաքնքշեղ կերպով սկսեց խնդրել իր ընկերոջը և, համոզվելով նրան, ամենաձեռն ու գայլակոչ բաները խոստանալ, թե. «Տես, ահա մենք հարմար պահ ունենք, երբ կարող ենք անել ինչ ուզում ենք: Եվ այսպես, թող այժմ իմ ընկեր Փիրուզն ինձ օգնի»: Եվ ահա Փիրուզը, շատ ուրախացած այդ լուրից, ասաց, որ նա ինքը կօգնի այդ գործի հարցով: Դրանից հետո հաջորդ իսկ գիշեր Փիրուզը Բոհեմոնի մոտ գաղտնի որպես պատանդ իր որդուն ուղարկեց, որպեսզի սա, ոչնչից չանհանգստանալով, բաղաթ մտնի, իսկ խոսքերով էլ հրամայեց հայտնել, որ նա հաջորդ օրը ֆրանկների ողջ ժողովուրդին գեղեթի տակ դնի, իբր թե պատրաստվում է թալանել սարահանոցների հողերը, սակայն հետո արագորեն աջ թևով լեռան վրայով հետ դառնալ: «Այդ ընթացքում ես», - ասում էր նա, - «կսպասեմ, մինչև զորքը վեր կբարձրանա, և ռազմիկների աշտարակներ կտողնեն, որոնք իմ պահպանության ու իշխանության տակ են»: Դրանից հետո Բոհեմոնը հրամայեց արագորեն իր մոտ կանչել իր սերժանտներին և մասնավորապես «Վատ թագ» մականվանյալ մեկին ու հրահանգեց, որ սա, որպես մուսուլման, ֆրանկների գլխավոր ուժերին ազդադարձի դեպի սարակինոսների հողեր արշավանքի մասին: Այդպես էլ արվեց: Այնուհետև Բոհեմոնը իր ծրագրի մասին կիսովեց դուրս Գողթրուայի (Նեբեխի Նոթարիոնայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իմամադի արքա Գուտֆրիդ Բուլոնցի – Մ.3.), Ֆլանդրիայի կոմսի, կոմս Սեն-Շիլի, ինչպես նաև Եպիսկոպոս Դյուլիի հետ, ասելով, որ. «Աստվածային աջակցությամբ այս գիշեր Անտիոքը մեր ձեռքը կընկնի»: Ամեն ինչ կարգի բերվեց, ռազմիկները սկսեցին ընթանալ հարթավայրով, իսկ հետևակայիններն էլ ուղղվեցին դեպի լեռը: Ողջ գիշեր մինչև լուսաբաց ռազմիկները հեծելավարում և բայում էին, իսկ լուսաբացին շուտ եկան դեպի այն աշտարակների կողմը, որոնց պաշտպանությունն իրականացնում էր այդ Փիրուզը: Այդ ժամանակ Բոհեմոնը իջավ ձիուց և հայտնեց բոլորին. «Հանգիստ հոգով և ուրախ ամենապարզությամբ առաջացե՛ք ու աստիճաններով մտե՛ք Անտիոք, որը անմիջապես կանցնի մեր կողմը, ինչպես Աստծուն է հաճեցի»: Նրանք մոտեցան աստիճանին, որն արդեն դրվել էր և ամուր ամրացված էր բաղաթի պարսպին, որի վրայով վերև բարձրացան 60 հոգի: Դրանից հետո նրանք ցրվեցին այն աշտարակներով, որոնց գտնվում էին Փիրուզի պահպանության տակ, իսկ սա, տեսնելով, որ մերոնցից քիչ մարդ է վեր բարձրացել, անհանգստացավ և, վախենալով, որ մերոնք հետ հանկարծ ինքն էլ թուրքերի ձեռքը չընկնի, ասաց. «Մեզ հետ քիչ ֆրանկներ կան, ո՞րք է այն կրակոտ Բոհեմոնը, ո՞րք է այդ անհաղթը»: Այդ ընթացքում մի լանգբարդ սերժանտ ներքև իջավ դեպի հետ, ինչպես հրաքարով է արագ վազեց Բոհեմոնի մոտ և ասաց. «Ինչո՞ւ ես դու կանգնած այստեղ, ով ողջամիտ այդ, ինչո՞ւ ես այստեղ, տես, մենք արդեն երեք աշտարակներ ենք վերցրել»: Այդ ժամանակ Բոհեմոնը մյուսների հետ շարժվեց և բոլորը, ուրախանալով, ուղղվեցին դեպի աստիճանը: Նրանք, որոնք արդեն աշտարակում էին, սկսեցին ուրախ գոչել. «Աստված է այդպես ուզում», այդ էինք գոչում նաև մենք: Եվ ահա մենք սկսեցինք զարմանալի կերպով վեր բարձրանալ աստիճաններով, որից հետո արագորեն վազեցին նաև այլ աշտարակներ, որտեղ, ում որ գտնում էինք, մահվան բլրի մասունք: Նրանք սպանեցին նաև Փիրուզի եղբորը, սակայն այդ ընթացքում պատահական կերպով կոտորվեց այն աստիճանը, որով վեր էինք բարձրանում, և մեզ բաժին հասան շատ դժվարություններ ու տխրություն, թեև, չնայած այն կոտորվել էր, սակայն մեզինք դեպի ձախ ինչ որ փակ դարպասներ կային, որի մասին քեզը գիտեին: Գիշեր էր, սակայն մենք շրջափելով գտանք դրանք: Բոլորը վազեցին այդ կողմը և, կոտորելով դարպասները, ներս մտան: Այդ ժամանակ ողջ բաղաթում զարմանալի մի աղմուկ բարձրացավ, սակայն Բոհեմոնը դրանով էլ չբավարարվեց և հրամայեց պատվավոր դրոշակը բարձրացնել լեռան վրա գտնվող ինչ-որ դղյակի վրա: Զաղաթում բոլորն արդեն աղմկում էին, իսկ լուսաբացին էլ արդեն նրանք, որոնք ճամբարում էին, լսելով բաղաթից եկող ուժեղ աղմուկը, հապճեպ եկան, որից հետո, տեսնելով լեռան վրա ծածկավոր Բոհեմոնի դրոշը, վազեցին: Եվ ահա բոլորը մոտեցան և դարպասներով բաղաթ մտան: Նրանք սպանեցին թուրքերից և սարակինոսներից ում որ գտան, բացի նրանցից, որոնք վազեցին դեպի վեր՝ միջնաբերդ: Ողջ թուրքերը, սակայն, դուրս փախան դարպասներով և կենդանի պրծան: Ինչ վերաբերվում է Յագի-Սիանի կոչվող նրանց տիրոջ (Անտիոքի Եմիրության Եմիր Յագի-Սիան – Մ.3.), ապա նա, անչափ ահաբեկվելով ֆրանկներից, իր հետ եղած այլոց հետ դիմեց փախուստի: Փրկվելով փախուստով՝ նա եկավ Տակնրեղի մոտ, որը բաղաթից ոչ հեռու էր: Նրանց ձիերը հոգնել էին և նա կանգ առավ գյուղում՝ թաքնվելով տներից մեկում: Երբ, սակայն, լեռան բնակիչներն իմացան այդ մասին՝ ասորիներ ու հայեր, նրանք անմիջապես էլ բռնեցին նրան, գլխատեցին և գլուխը ներկայացրեցին տեր Բոհեմոնին, որպեսզի դրա դիմաց նա իրենց ազատություն պարգևի: Յագի-Սիանի գլուխն և հանդերձանը գլխատվեց 60 հունական ոսկի: Այս անգամ կատարվեց չորեքշաբթի օրը՝ հունիսի 3-ին: Բաղաթի բոլոր փողոցները լի էին մեռածներով այն աստիճան, որ անչափ վատ հոտի պատճառով ոչ-ոք չէր կարողանում ոչ միայն այնտեղ, ոչ անցնել բաղաթի փողոցներով, ոչ էլ բայել մեռածների դիակների վրայով... /9/ Բիրուզան՝ Պարսկաստանի սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիջյան սուլթան Բերքարուխ – Մ.3.) գործի առաջնորդը (Մուսուլի կառավարիչ Էր-Բուլան – Մ.3.), մտնում էր խորասանում: Մինչ այդ Անտիոքի Եմիր Յագի-Սիանը ինչպես հնարավոր է շուտ նրա մոտ դեսպաններ ուղարկեց, որպեսզի սա, որպիսի հարմար պահը, իրեն օգնության հասնի, բանի որ ֆրանկների ուժեղագույն ժողովուրդը պաշարում էր Անտիոքը: Այս պարագայում Յագի-Սիանը խոստացել էր, որ կամ Անտիոքը կհանձնի նրան, կամ էլ գոնե մեծաքանակ նվերներ կտա: Եվ այսպես, բանի որ Բիրուզան արդեն թուրքերի մեծ գործ ուներ, որը հավաքել էր երկար ժամանակվա ընթացքում, նա, ստանալով խալիֆի (Արաբական խալիֆայության խալիֆ ալ-Մուսթասիդի – Մ.3.)

հավանությունն արտահայտող ֆերմանը, որը թույլ էր տալիս սպանել քրիստոնյաներին, անսիջապես երկար ճանապարհ ընկավ դեպի Աստիոք: Զաղաթին իր գործով օգնության էր գալիս նաև Երուսաղեմի Եփրո (Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների Եփրոյթյան ապագա հիմնադիր Եփր Սուքմանը – Մ.Ֆ.), այնտեղ եկավ նաև Դամասկոսի արքան (Դամասկոսի Եփրոյթյան Եփր Դուկակը – Մ.Ֆ.) մեծ բանակի մարդկանց հետ միասին: Զիրբուղան մեծաբանակ հեթանոսական ժողովուրդներ էր հավաքել՝ թուրքեր, արաբներ, սարակինոսներ, պավլիկյաններ, ազիմաթներ, քոդեր, պարսիկներ և շատ այլ անթիվ ժողովուրդներ: Ընդլայնները 3.000 հոգի էին, որոնք էֆին վախենում ոչ նիզակներից, որ նետերից, ոչ էլ այլ զենքերից, բանգի բոլորը բոլոր կողմերից պատված էին երկաթներով, ինչպես և նրանց ձեռքը: Սրանք կոչվում ցանկանում էին մարտնչել միայն թուրքով: Եվ ահա սրանք ելան Աստիոքը պաշարելու, որպեսզի ցրեն ֆրանկների ուժերը: Երբ նրանք մոտեցան բաղաթին, նրանց դեմ ելավ Աստիոքի Եփր Յագի-Սիմանի որդի Սենսադը, որը միանգամից նետովեց Զիրբուղայի մոտ և արցունքներն աչքերին սկսեց աղաչել ասելով. «Ով անհաղթ տիրակալ, աղաչում եմ ինչպես հնարավոր է արագ օգնել մեզ, բանգի ֆրանկները ամենուր Աստիոքի արքայություններում պաշարում են մեզ: Նրանք ցանկանում են մեզ կտրել Ռոմանիայից, Աստիոքից, իսկ հետո՝ Խորասանից: Նրանք հասել են այն ամենին, ինչին ուզել են՝ սպանելով նաև իմ հորը: Այլ բան չի մնում, նրանք կսպանեն նաև ինձ, բեզ ու մեր ցեղից մնացածներին: Ես արդեն վաղուց եմ բեզից օգնություն սպասում, որպեսզի օգնես ինձ այս փորձանքում»: Զիրբուղան նրան պատասխանեց. «Եթե ուզում ես, որ ես օգնեմ բեզ և ի տրտե օգնության հասնեմ այս փորձանքում, միջնաբերդը ձեռք տուր: Այդ ժամանակ, ահա, դու կտեսնես, թե ինչպես օգնության կլինեմ ես բեզ: Ես այնպես կանեմ, որ միջնաբերդը իմ մարդիկ կպաշտպանեն»: Սենսադը նրան պատասխանեց. «Եթե դու կարողանաս ոչնչացնել բոլոր ֆրանկներին ու ինձ տալ նրանց գլուխները, ապա ես կփոխանցեմ բեզ միջնաբերդը և հավատարմորեն կպահպանեմ այն բեզ համար»: Զիրբուղան նրան պատասխանեց. «Թող լինի այդպես, անսիջապես ձեռք տուր միջնաբերդը»: Ի վերջո, Սենսադը ուզած-չուզած նրան հանձնեց միջնաբերդը: Այն բանից հետո երրորդ օրը, երբ մենք բաղաթ մտանք, Զիրբուղայի և Սենսադի գործի առաջապահ ջոկատը հայտնվեց բաղաթի պարիսպների տակ: Նրանց գործը տեղակայվեց Օրոնտես գետի կամրջի մոտ: Նրանք գրոհով վերցրեցին աշտարակը և սպանեցին բոլոր նրանց, ում գտան այնտեղ: Ոչ-ոք կենդանի չմաց, բացի նրանց դեղնավարից, որին մենք մեծ ճակատամարտից հետո գտան երկաթյա շղթաներում: Հաջորդ օրը հեթանոսների գործը, մոտենալով բաղաթին, ճամբար զարկեց երկու գետերի միջև՝ այնտեղ կանգնած մնալով երկու օր: Ընդունելով միջնաբերդը՝ Զիրբուղան իր մոտ կանչեց իր Եփրներից մեկին, նրան, որին գիտեր որպես մի արդարադատ, համեստ ու խաղաղասեր մարդ, և ասաց նրան. «Ես ուզում եմ, որ դու, պահպանելով հավատարմությունն ինձ, բեզ վրա վերցնես այդ միջնաբերդի պահպանությունը, բանի որ հուռց ի վեր ծանոթ եմ քո հավատարմությանը և դրա համար էլ խնդրում եմ բեզ, որ դու մեծագույն զգուշացմամբ ձեռք զարկես այդ ամրության պահպանությանը»: Եփրը նրան պատասխանեց. «Ես երբեք չեմ ցանկացել բեզ համար նման մի բան անել, սակայն ես այնուհանդերձ ձեռք կզարկեմ այդ գործին՝ պայմանով, որ, եթե մահացու մարտում ֆրանկները հաղթահարեն բեզ ու հաղթեն, ես նրանց կտամ միջնաբերդը»: Զիրբուղան նրան ասաց. «Ես ծանոթ եմ քո ազնվությանն ու ողջամտությանը, դրա համար էլ համաձայն եմ ամեն ինչի հետ, ինչը դու որպես լավ կհամարես կյանքի կոչել»: Զիրբուղան վերադարձավ իր գործի մոտ, որից հետո թուրքերը, ծիծաղելով ֆրանկների վրա, Զիրբուղային ներկայացրեցին մի ինչ-որ ողորդների թուր, որը ծածկված էր ծանգով, փայտյա աղեղ և լիովին անպետք մի նիզակ, որը որանից քիչ առաջ խլվել էր դժբախտ ուխտավորներից: Եվ ահա նրանք ասացին. «Ահա այն գեներ, որոնք ֆրանկները մեր դեմ մարտի էլան»: Այդ ժամանակ Զիրբուղան ժպտաց և բոլորին լսելի կերպով ասաց. «Դա՞ է այն մարտունակ և փայլուն գեներ, որը քրիստոնյաները մեր դեմ են հանել Ասիայում ու որով մտադիր են և հույս ունեն մեզ վտարել Խորասանի սահմաններից՝ ոչնչացնելով այն ամենը, ինչ մերն է Ամազոնյան գետերից մինչև այս կողմ: Այդ նրա՞նք են, որ բեզ են մեր բոլոր հայրերին Ռոմանիայից ու Աստիոքից՝ այդ արքայապետ բաղաթից, որը արժանիորեն հանդիսանում է ողջ Աստիոքի մայրաքաղաքը»:... Դրանից հետո երրորդ օրը Զիրբուղան գինվեց ու նրա հետ էր թուրքերի մեծ մասը: Նրանք մոտեցան բաղաթին այն կողմից, որ կողմում որ գտնվում էր միջնաբերդը, իսկ մենք, համարելով, որ ի վիճակի ենք դիմադրել նրանց, պատրաստվեցին ճակատելու: Այնուհանդերձ, սակայն, նրանց ուժն այնքան մեծ էր, որ մենք ի վիճակի չէինք դիմադրել և ստիպված եղանք դարպասներով բաղաթ վերադառնալ, ընդ որում դրանք այնքան նեղ էին, որ շատերը, տորոդով միմյանց, գոհվեցին: Չնայած դրան, սակայն, ոմանք ճակատեցին բաղաթից դուրս, իսկ այն՝ բաղաթի ներսում, ընդ որում այդ տեղեց ողջ իննգաշաթի օրը՝ մինչև երեկ: Գիտում Դ՝ Գրանսենիլը, նրա եղբայր Ալբրիկը, Գվիդո Տրուստոն, Լամբերտո Աղբատը և նրանք բոլորը, երեկվա մարտից հետո լցված ահով, մարտ, որը տևեց մինչև երեկ, գիշերը պարսպի վրայով գաղտնի փախան, ընդ որում չնչսպառած ծովին հասան այն կերպ, որ վնասեցին իրենց ձեռքերն ու ոտքերը: Ծառ այլք էլ, որոնց ես չեմ ճանաչում, փախան նրա հետ: Մոտենալով Սուրբ Սիմեոնի նավահանգստում կանգնած կամերին՝ նրանք ասացին նավաստիներին. «Ով դժբախտներ, ինչո՞ւ եք դուք այստեղ կանգնած: Մերոնք բոլորը կործանվել են, մենք հազդի ենք խուսափել մահից, մնացածն էլ բաղաթում պաշարվել են թուրքերի գործի կողմից»: Նավաստիները, լսելով այս մասին, այն աստիճան շշմեցին, որ հետո վախով պատված նետվեցին դեպի նավերը և ծով ելան: Ի վերջո, երբ անակնկալ հայտնվեցին թուրքերը, նրանք սպանեցին բոլոր նրանց, ում գտան, իսկ մնացած սնվելու էլ, որ մնացել էին գետաբերանում, թալանեցին ու այրեցին: Մենք, որ մնացել էինք բաղաթում և ի վիճակի էինք պայքարել նրանց դեմ, մեր ու նրանց միջև պարիսպ կառուցեցինք և սկսեցինք օր ու գիշեր հսկել այն: Մեզ վրա ճնշումը, սակայն, այնքան ուժեղ էր, որ մենք ստիպված էինք սնվել մեր ձիերով ու էշերով: Օրերից մի օր, երբ մեր առաջնորդները տխուր, անտրամադիր և սգավոր կանգնած էին միջնաբերդի դիմաց, նրանց մոտեցավ մի բահաևա և ասաց. «Տիարք, եթե ձեզ հարմար է, լսե՛ք, թե ինչ տեսիլք է երեկ ինձ այցելության եկել»:... Այդ ժամանակ մեր առաջնորդները բորբոքակցության նստեցին և որոշեցին, որ բոլորը պետք է երդում տան, որ փախուստի չեն դիմի ոչ հանուն կյանքի, ոչ էլ մահվան վախից, բանի կենդանի կլինեն: Ասում են, որ առաջինը երդվեց Բոհեմունդը, հետո՝ կոմս Սեն-ժիլը, Ռոբերտո Նորմանդացին (Նորմանիայի դուքս Ռոբերտո Նորմանդացին – Մ.Ֆ.), դուքս Գոդֆրոնուս և Ֆլանդրիայի կոմսը: Իր հերթին Տանկրեդը երդվեց և խոստում տվեց, որ, բանի դեմ նրա հետ կլինեն 40 ռազմիկներ, նա չի լքի մարտի դաշտը և հետ չի կանգնի Երուսաղեմի ճանապարհից: Եվ ահա ուրախացավ քրիստոնյաների համայնքը, երբ լսեց նման խոստում: Այնտեղ մեր գործում նաև Պետրոս անուկով մի ուխտավոր կար:... Այդ ընթացքում թուրքերը, որոնք վերևում էին՝ միջնաբերդում, սկսեցին մեզ ամենուր հետ մղել այնպիսի ուժով, որ մի անգամ չըջապատեցին աշտարակում գտնվող մեր երեք ռազմիկներին: Այդ ժամանակ հեթանոսները ելան ու նետվեցին նրանց վրա այնպիսի ուժով, որ նրանք ի վիճակի չէին դիմադրել: Ռազմիկներից երկուս փորավորվեցին, իսկ երրորդը, որը այնտեղ արիաբար պաշտպանվում էր թուրքերի հարձակումներից, իրեն այնքան լավ պահեց, որ կտորված նիզակներով այդ օրը սպանեց պարսպին մոտեցող երկու թուրքերի: Այդ օրը նրա ձեռքում երեք նիզակներ կտորվեցին, սակայն թշնամին ևս իր մահը տեսավ: Այս ռազմիկի անունը Զյուգո Կատաղի էր և նա Գոտֆրիդ Չեստոտցու գործից էր: Արժանապատիվ այդ Բոհեմունդը տեսնում էր, որ ոչ մի կերպ ի վիճակի չէ կենտրոնացնել ժողովուրդի միջնաբերդի գրոհի համար, բանից, փակված տներում, ոմանք վախենում էին թուրքերից, այլք էլ՝ սովից: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը անչափ զայրացավ և հրամայեց բաղաթից կրակ թողնել այն ուղղությամբ, որտեղ գտնվում էր Յագի-Սիմանի պալատը: Տեսնելով այդ՝ նրանք, որոնք բաղաթում էին, թողնելով իրենց տներն ու գույքը, դիմեցին փախուստի՝ ոմանք դեպի միջնաբերդ, այլք՝ դեպի բաղաթ դարպասները, որոնք հսկում էր կոմս Սեն-ժիլը, իսկ երրորդները՝ դեպի այն դարպասները, որոնք պահում էր դուքս Գոդֆրոնուս, ամեն մեկ իր ժողովուրդով: Այդ ժամանակ այնպիսի մի անակնկալ փոթորիկ բարձրացավ, որ ոչ-ոք այլևս չէր կարողանում ճիշտ ճանապարհը տեսնել, իսկ իմաստուն այդ Բոհեմունդը շատ տխրեց՝ վախենալով սուրբ Պետրոս և սուրբ Մարիամ, ինչպես նաև այլ եկեղեցիների համար: Այս սարսափը տևեց երեք ժամ՝ ընդհուպ մինչև կեսգիշեր, երբ այրվեցին մոտ 2.000 եկեղեցիներ և տներ: Կեսգիշերը հասնելուն պես կրակի ողջ հեղեղը անակնկալ կերպով հանդարտվեց: Միջնաբերդը զբաղեցրած թուրքերը մեզ հետ օր ու գիշեր կռվում էին բաղաթի ներսում և մեզ բաժանում էր միայն գեներ: Մերոնք տեսնում էին, որ չեն կարող երկար դիմանալ դրան, բանից այն հացը, որն առկա էր, հնարավոր չէր ուտել, իսկ այն ջուրն էլ, որ կար, հնարավոր չէր խմել: Եվ ահա մերոնք մի պարիսպ կառուցեցին իրենց ու թուրքերի միջև բարից և կավից, ինչպես նաև պատրաստեցին պաշարողական աշտարակ ու այլ մեքենաներ, որպեսզի լինեն անվտանգության մեջ: Թուրքերի մի մասը մնացել էր միջնաբերդում, շարունակելով մարտը մեր դեմ, իսկ մյուս մասն էլ ճամբար էր զարկել միջնաբերդից ոչ հեռու՝ մի հարթավայրում: Երբ վրա հասավ գիշերը, արևմուտքից մի երկնային կրակ հայտնվեց և մոտենալով ընկավ թուրքերի գործի մեջ: Դրանից զարմացած էինք և մենք, և թուրքերը: Առավոտը բացվելուն պես ազդված թուրքերը, բոլորը մեկ մարդու նման ախաբեկված կրակից, փախան դեպի դարպասները, որոնք հսկում և որտեղ տեղակայված էր Բոհեմունդը: Թուրքերի գործի այն մասը, որը մնում էր միջնաբերդում, մարտ էր մղում մերոնց հետ օր ու գիշեր՝ վնասներ հասցնելով և սպանելով նետերի օգնությամբ, իսկ այլք բոլոր կողմերից շրջապատել էին բաղաթը այնպես, որ մեզից ոչ-ոք չէր համարձակվում ոչ ելնել, ոչ մտնել, թերևս միայն գիշերը, այն էլ գաղտնի: Այս կերպ նրանք պաշարում և ներդում էին մեզ՝ կազմելով անթիվ բանակություն: Այդ անթույնները և Աստուծո թշնամիները մեզ փակված պահում էին Աստիոքում այնպես, որ մեզից շատերը սովից մահացան, բանից հաց չույնվին փոքր մի կտորը վաճառվում էր մեկ հունական ոսկով, իսկ գինու մասին էլ այլևս չեմ ասում: Վաճառում էին նաև էշի և ձիու միս, հավը վաճառվում էր 15 սոլիդի, ձու՝ երկու սոլիդի, իսկ մեկ ընկույզը՝ մեկ դիմարով: Ամեն ինչ շատ թանկ էր: Եռացնում և ուտում էին ծառերի ու թփերի տերևներ, ինչպես նաև այլ ծառակտորներ, ահա այսպիսի ուժ ուներ սովը, այլք վերցնում էին և ուտում ձիերի, էշերի, ինչպես նաև ցլերի ու գոմեշների կաշիներ՝ եռացնելով և ծամելով: Այս, ինչպես նաև այլ սարսափներ և աղետներ, որոնք ես ի վիճակի չեմ նկարագրել, որը գլխին էր թափվում հանուն Զիրբուղի ու հանուն դեպի Սուրբ Գերեզման ուղղվող ճանապարհին: Այս աննշանքները, սովն ու սարսափները մենք կրեցինք 26 օրվա ընթացքում: Եվ ահա վախկոտ Ստեփան Շարտրացին (Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.Ֆ.), որին մեր առաջնորդները միակամորեն ընտրել էին որպես գլխավոր իրամասնատար, ձևացրեց, թե խոցված է հիվանդությունից ու, դեռևս մինչև Աստիոքի գրավումը, ամուսնի կերպով դիմեց

փախուստի դեմի Ալեքսանդրետ կոչվող մի ամբողջ: Մենք ամեն պահի սպասում էինք, որ նա մեզ, որ փակված էինք քաղաքում և զրկված փրկարար աջակցությունից, օգնության կհասնի, սակայն նա, լսելով, որ թուրքերի ժողովուրդը շրջապատել ու պաշարել է մեզ, գաղտնի բարձրացավ Անտիոքի մոտակա լեռան վրա և, տեսնելով թուրքերի անթիվ վրանները, սարսափահար հետ դարձավ ու իր զորքով դիմեց փախուստի: Եվ այսպես, վերադառնալով իր ծամբար, նա ինչ հնարավոր էր վերցրեց և արագ երթով հետդարձի ճանապարհը բռնեց: Եվ այսպես, հանդիպելով կայսր Զիլոնիոսի մոտ, նա դեմ առ դեմ զորույցի նստեց նրա հետ և ասաց. «Իմացիր ծնարկությունը՝ Անտիոքը գրավված է, սակայն միջնաբերդը դեռևս չի ընկել: Մերոնք բոլորը հազիվ են տանում պաշարումը և ես ենթադրում եմ, որ նրանք արդեն ոչնչացվել են թուրքերի կողմից: Հետ դարձիր ինչպես հնարավոր է արագ, որպեսզի նրանք բեզ և թո հետևից եկող ժողովուրդին այնքա չհիստրեն»: Կայսրը, պատված վախով, կանչեց Բոհեմոնիոսի եղբայր Գվիդիոսի մի բանի այլոց հետ և ասաց նրանց. «Մեկըներ, ի՞նչ պետք է անենք: Ահա, մերոնք բոլորը հազիվ են դիմանում թուրքերի ճնշմանը և, հնարավոր է, որ նրանք այս պահին արդեն ընկել են նրանց ձեռքը կամ գերեվարված են»,- ահա այս կերպ պատմեց ամոթալի կերպով փախած այն դժբախտ կոմսի խոսքերը: «Ա, եթե ցանկանում եք, եկեք մենք ևս հետ դառնանք, որպեսզի չզոհվենք այնպես, ինչպես զոհվել են նրանք»: Երբ Գվիդիոն, այդ արժանի ռազմիկը, լսեց նման բաներ, նա այլոց հետ մասին նույնպես լաց եղավ և բարձրաձայն ողբաց: Այդ ժամանակ բոլորը միաձայն ասացին...: Եվ ահա կայսրն ասաց իր մարդկանց. «Գնացեք և բոլոր մարդկանց այս երկրից Բուլղարիա հասցրեք, գնացեք և այնպես ամեն ինչ ամայացրեք, որ, երբ թուրքերը գան, ոչինչ գտնել չկարողանան»: Արդյունքում մերոնք իրենց կամքից անկախ ողբալով ու լաց լինելով հետ դարձան: Այդ ճանապարհին ուխտավորներից շատերը հյուժումից մահացան, իսկ մնացածները վերադարձան Կոնստանդնուպոլիս: Ինչ վերաբերվում է մեզ, ապա մենք, հետևելով նրա խոսքերին, որի միջոցով Բրիտանոսը մեզ համար բացեց ծնարկությունը, փորձեցինք սուրբ Պետրոսի եկեղեցու հետևում...: Եվ ահա մեծ ուրախությամբ և հուզմունքով մենք վեր հանեցինք գերարդր և ողջ քաղաքով մեկ մեծ ուրախություն տարածվեց: Դրանից հետո մեր առաջնորդները խորհուրդ գումարեցին և որոշեցին պատգամավոր ուղարկել Բրիտանոսի թշնամի այդ թուրքերի մոտ...: Դրանից հետո մեր զորքն այնուհանդերձ ամենուր տեղի էր տալիս և չգիտեր ինչ անել, բանի մի կողմից մեզ տանջում էր տառապալից սովը, նրան կողմից էլ՝ վախը թուրքերի նկատմամբ: Եվ ահա երեքօրյա պապից հետո, երբ մի եկեղեցուց մյուսը մենք հոգևոր երթ իրականացրեցինք, խոստովանեցինք մեր մեղքերը և ներում ստացանք, որից հետո Բրիտանոսի ռազմիկները հոգով ու մարմնով մաքրվեցին՝ ողորմություն բաժանելով և պատարագ իրականացնելով: Ի վերջո, կազմվեցին վեց ջոկատներ, որոնք կանգնեցին քաղաքի մոտ: Առաջապահի գլուխ կանգնեց Զյուլու Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Զյուլու Մեծը – Մ.3.**) ֆրանկներ և Ֆլանդրիայի կոմսի գլխավորությամբ, երկրորդ ջոկատը կանգնեց դուքս Գոդֆրուայն իր զորքով, երրորդը՝ Ռոբերտ Նորմանդացին էր իր ռազմիկների հետ, չորրորդ ջոկատը կազմեցին եպիսկոպոս Պյուլին իր մարդկանց հետ, որը ինքն կրում էր Փրկչի գեղարդն ու նրա հետ էր Ռայմոնդ Սեն-ժիլը, թեև սա մնաց վերևում, որպեսզի հսկի միջնաբերդը, վախենալով թուրքերից, որ սրանք հանկարծ քաղաք չիջեն, հինգերորդ ջոկատում Տանկերեն էր իր մարդկանց հետ, իսկ վեցերորդ ջոկատը կազմվեց Բոհեմոնիոսի գլխավորած զորքից: Մեր եպիսկոպոսները, հոգևորականները, բաժանալներն ու վանականները, հազած սրբազան հանդերձներ, ելան մեզ հետ և, ձեռքերում ունենալով խաչեր ու խնդրելով և աղչելով Աստծուն, որպեսզի նա պահպարդ մեզ, մեզ փրկություն տա ու ազատի բոլոր մեղքերից: Սրանք կանգնած մնացին դարպասների մոտ՝ ձեռքերում պահած խաչերն ու խաչաձևանները և օրհնելով մեզ: Եվ այսպես, մենք, խաչաձևանի հսկողության տակ շարվելով մարտական կարգով, ելանք այն դարպասից, որ մզկիթի մոտ էր: Դրանից հետո, երբ Բրիտանոսն տեսավ, որ ֆրանկական ջոկատները հիմալի կերպով շարված մեկը մյուսի հետևից դուրս են գալիս, ասաց. «Եկեք թողնենք նրանց բոլորին դուրս գալ, այդ պայմաններում մեզ ավելի հեշտ կլինի հաղթել նրանց»: Երբ մերոնք արդեն քաղաքի սահմաններից դուրս էին, Բրիտանոսն, տեսնելով ֆրանկ ժողովրդի մեծաքանակությունը, շատ վախեցավ: Դրանից հետո նա հանձնարարեց իր այն էմիրին, որը պահակազորի հրամանատարն էր, որ սա, եթե տեսնի կրակը, որը վառված է առաջապահ ջոկատում, անմիջապես ողջ զորքի նահանջ հայտարարի՝ իմանալով, որ թուրքերն արդեն պարտվել են ճակատամարտում: Բրիտանոսն անմիջապես սկսեց աստիճանաբար նահանջել դեպի լեռը, իսկ մերոնք աստիճանաբար նեղում էին նրանց: Ի վերջո, թուրքերը բաժանվեցին՝ նրանց մի մասը գնաց ծովի կողմը, իսկ մյուս մասն էլ շարունակում էր պաշել դիրքերը՝ մտադիր լինելով օղակել մերոնք: Մերոնք, տեսնելով այդ, վարվեցին համապատասխան ձևով, ընդ որում ստեղծվեց նաև յոթերորդ ջոկատը՝ կազմված դուքս Գոդֆրուայի և Նորմանդիայի կոմսի ուժերից, որի գլուխ կանգնեց Ռեյնալդը: Սրանք բոլորը նետվեցին թուրքերի հետևից, որոնք գալիս էին ծովի կողմից: Թուրքերը մարտնչեցին սրանց դեմ և, հարվածելով աղեղներից, մերոնցից շատերին սպանեցին: Այդ ժամանակ թուրքերի մնացած ուժերը սկսեցին կարգով առաջանալ՝ ձգված գետից մինչև լեռը, որը այդ վայրից երկու մղոն հեռավորության վրա էր: Թուրքերը սկսեցին երկու կողմերից հարձակվել և ամենուր շրջապատել մեզ՝ նետելով նիզակներ, հարվածելով աղեղներից ու հասցնելով վերքեր: Եվ ահա լեռան վրա հայտնվեց մի անթիվ զորք՝ լիովին կազմված սպիտակ նժույզներից և կրելով սպիտակ դրոշներ: Մերոնք, տեսնելով այդ զորքը, լավ չգիտեին, թե ովքեր են դրանք և ինչ է դա, սակայն հետո նրանք իմացան, որ դա Բրիտանոսի կողմից ուղարկված օգնությունն էր՝ սրբեր Գևորգի, Մերկուրիոսի ու Դեմետրիոսի գլխավորությամբ: Այս ամենն իրոք ծնարկացի էր, բանից մերոնցից շատերը տեսան այդ: Թուրքերը, որոնք կանգնած էին ծովի կողմից, երբ տեսան, որ այլևս չեն կարողանում դիմարդել, այրեցին այն կրակը, որպեսզի նրանք, որոնք գտնվում էին վրաններում, դիմեն փախուստի: Սրանք իրենց հերթին, տեսնելով այդ, վերջին ամենապետքական ավարը և դիմեցին փախուստի: Մերոնք աստիճանաբար առաջանում էին դեպի հակառակորդի գլխավոր ուժերը՝ դեպի նրանց ծամբար: Դուքս Գոդֆրուայն, Ֆլանդրիայի կոմսը և Զյուլու Մեծը պանում էին ջրի կողքով, որտեղ նրանց հիմնական զորքն էր: Այս երեքը առաջինը հարձակվեցին նրանց վրա՝ պահպանված խաչի նշանով: Իրենց հերթին մյուս ջոկատները, տեսնելով այդ, ևս նետվեցին թշնամիների վրա: Արդյունքում պարտիկները և թուրքերը բարձրաձայն աղաղակեցին, իսկ մենք էլ, կոչ հղելով Աստծուն՝ կենդանի և իրական, ապցանք նրանց վրա: Հանուն Բրիտանոսի և Սուրբ Գերեզմանի մենք սկսեցինք ճակատամարտը ու Աստծո աջակցությամբ ջախջախեցինք նրանց: Թուրքերը, պատված ահով, նետվեցին փախչելու, իսկ մերոնք հետապնդեցին նրանց մինչև վրանները: Եվ այսպես, Բրիտանոսի ռազմիկները գերադասեցին հետապնդել նրանց, այլ ոչ թե ավար ձեռք գցել, նրանք հետապնդեցին նրանց մինչև Օրոնտեսի կամուրջը, իսկ հետո՝ մինչև Տանկերեդի միջնաբերդը: Նրանք այնտեղ թողեցին իրենց վրանները, ոսկին, արծաթը և այլ բարիքներ, ինչպես նաև ոչխարներ, ցեղեր, ձիերը, ջորիկները, ուղտերը, էշերը, հաքը, գինին, այլուրը, ու շատ այլ բաներ, որ անհրաժեշտ է նրանց: Հայերն ու ասորիները, որոնք ապրում էին այդ երկրում, լսելով, որ մենք հաղթել ենք թուրքերին, շտապ սլացան մեզ ընդառաջ ու վազեցին դեպի լեռները, որտեղ, ինչպես թուրքեր որ գտան, բոլորին սպանեցին: Մենք, վերադառնալով քաղաքի մոտ, մեծ ուրախությամբ սկսեցին փառաբանել և գովաբանել Աստծուն, որը իր ժողովուրդին հաղթանակ տվեց: Եվ իրը, որը պահպանում էր միջնաբերդը, երբ Բրիտանոսի և այլոց փախչելիս մարտի դաշտից ու ֆրանկների առջևից, պատվեց վախով: Եվ ահա մեծագույն արագությամբ նա սկսեց ֆրանկական դրոշներ ուղեկ: Կոմս Սեն-ժիլը, որը կանգնած էր միջնաբերդի մոտ, հրամայեց բերել իր կոմսական դրոշը: Եվ իրը ընդունեց այն և անմիջապես ծածանեց այն աշտարակի վրա: Այդ ժամանակ լանգորարդները, որոնք կանգնած էին այնտեղ, ասացին. «Այդ Բոհեմոնիոսի դրոշն չէ»: Եվ իրը հարցրեց. «Ո՞րն է դրոշն և այդ», իսկ նրան պատասխանեցին. «Կոմս Սեն-ժիլինը»: Դրանից հետո Եվիդը մոտեցավ, հանեց դրոշը և վերադարձրեց այն կոմսին, ընդ որում ինքն նույն պահին էլ եկավ այն հարգաբաժան այդ Բոհեմոնիոսը և սկսեց իր դրոշը: Եվ իրը ընդունեց այդ դրոշը մեծագույն ուրախությամբ և պայանազիր կնքեց Բոհեմոնիոսի հետ, որ այն հեթանոսները, որոնք կցանկանան բրիտանոնություն ընդունել, կլինեն նրա հետ, իսկ նրանք, որոնք կցանկանան հեռանալ, դրանց Բոհեմոնիոսը թույլ կտա անվնաս այդ կերպ վարվել: Բոհեմոնիոսը համաձայնեց այն ամենին, ինչ պահանջեց Եվիդը, և անմիջապես իր սերժանտներին միջնաբերդ ուղարկեց: Զիջ օրեր անց այդ Եվիդը մկրտություն ընդունեց բոլոր նրանց հետո, որոնք ցանկանում էին ճանաչել Բրիտանոսին, իսկ նրանց, որոնք չցանկացան Աստծո օրենքներին հետևել, Բոհեմոնիոսը հրամայեց ուղեկցել սարակինոսների հողեր Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ հունիսի 28-ին՝ Պոդոս և Պետրոս առաքյալների տոնի նախօրյակին, մեր տեղ Դիոսու Բրիտանոսի տիրապետության ժամանակ, փառք նրան հավիտենա հավիտենիս, Ամեն... /10/ Եվ այսպես, երբ մեր թշնամիները վերջնականապես հաղթվեցին, նրանք ցրվեցին տարբեր կողմեր, իսկ ոմանք էլ կիսամեռ կամ վիրավոր մահացած ընկած մնացին հովիտներում, անտառներում, դաշտերում ու ճանապարհների վրա» (Պետրոս Տուլեթոդ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 5-7, 9-11):

«/7/ Անտիոք կոչված այդ քաղաքը իրոք մի հսկայական, հզոր և հուսալի պարիսպ ունեցող, որը ոչ մի թշնամի երեք չէր կարողացել գրավել, ընդ որում քաղաքին տիրելը դժվար էր նաև այնտեղ առկա պարենամթերքի լուրջ պաշարի պատճառով, այնպես որ մնում էր միայն մի բան, որ քաղաքի բնակիչները ցանկանալիս պաշտպանվել...: Այս քաղաքը գտնվում էր ծովից մոտ 13 մղոն հեռավորության վրա և նրա հետ կապ էր պաշտպանում մի գետի հունով, որով ընթանում էին ամեն ինչ բարձած խավը: Այդ առաջնորդները, հասկանալով, որ այդ քաղաքի պաշարումը հեշտ բան չի լինելու, իրար ամրացրին երդումներով ու միացյալ ուժերով ձեռք գտրեցին պաշարման գործին՝ հույսով, որ Աստծո աջակցությամբ իրենք որևէ կերպ այնուհանդերձ կկարողանան տիրել ինչպեսակամ քաղաքին: Հարկ է նշել, որ այնտեղ բրիտանոնների ձեռքն ընկան մի բանի նավեր, որոնք, դրվելով իրար կողքի և ամրացվելով, կամրջի նման մի բան կազմեցին, բանից առաջ գետն անցնելիս մարդիկ ստիպված էին լինում այդ անել ծանծաղուտով: Իրենց հերթին թուրքերը, որոնք իրենց գտան բրիտանոնների այդ հսկայական բանակությամբ պաշարված, հասկացան, որ ցանկացած դեպքում դժվար կլինի հաջողության հասնել և դրա համար էլ քաղաքի տեղ Գրատիանը (**Անտիոքի եմիրության Եվի Զադի-Սիան – Մ.3.**) իր որդի Սամսարոսին ուղարկեց Պարսից սուլթանի, այսինքն՝ արքայի (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում սիանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուխի – Մ.3.**), մոտ, որպեսզի խնդրի նրան հնարավորինս շուտ գալ ու փրկել քաղաքը, բանից նա էր բոլոր մահմեդականների տերը և նրանց փրկության հույսը: Սամսարոսը գործի անցավ, իսկ ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնք մնացին քաղաքին, ապա նրանք բոլոր

միջոցները ձեռք առան ֆրանկների դեմ: Պետք է ասել, սակայն, որ ֆրանկները ևս ներ էին դնում առկա ողջ եռանդը և ահա դրա արդյունքում օրերից մի օր նրանց հարվածներից ընկան 700 թուրքեր: Բանն այն է, որ թուրքերը սրանց դարձնում էին տեղադրել, սակայն այդ անհավատները հենց իրենք ընկան ֆրանկների դրած դարանը և ողջ կազմով զոհվեցին, ընդ որում Աստվածային ուժի շնորհիվ քրիստոնյաներն իրենք որևէ կորուստ չկրեցին, բացի մեկ վիրավորից: Սակայն վայ քրիստոնյաներին, բանգի թուրքերը սպանում էին իրենց իշխանության տակ գտնվող բաղաթի հույներին, ասորիներին ու հայերին, որից հետո, ամենայն կատաղության բզկետով նրանց մարմինները, դրանք բարաններին օգնության բրիստոնյաներին էին նետում, որպեսզի այդ տեսարանով ահաբեկեն նրանց: Իրոք, այդ բարբարոսները վախճանում էին, որ օրերից մի օր քրիստոնյաները կապստամբեն և կդավաճանեն, որից հետո կհանձնեն բաղաթը, դրա համար էլ մեծագույն ատելությամբ էին լցված նրանց նկատմամբ: Այդ ընթացքում բաղաթի շուրջ տեղակայված ֆրանկները աստիճանաբար սկսեցին պարենի պակաս զգալ, մինչև որ բանը հասավ նրան, որ արդեն հնարավոր չէր որևէ տեղից հաց գնել որևէ գնով, որովհետև մարդկանց այդ մեծ քանակությունը շրջակայքում սպառել էր ամեն ինչ: Այս պայմաններում մարդիկ հայտնվեցին հուսահատական դրության մեջ, ընդ որում շատերը եկան այն մտքին, որ անիրաժեշտ է թողնել բաղաթի պաշարումը և ցամաքով ու ծովով հեռանալ, որպեսզի փրկեն իրենց կյանքերը: Հարկ է նշել նաև, որ շատերը, առաջ մղվելով սովից, չնայած մեծ վտանգին 40 կամ նույնիսկ 60 մղոն հեռանում էին բանակից, որ պարենամթերք գտնեին, սակայն հաճախ, հատկապես լեռներում, ընկնում էին թուրքերի ձեռքը և զոհ գնում: Այս կապակցությամբ ես կարծում եմ, որ ֆրանկները այդ կերպ տառապում էին և այդքան երկար ժամանակի ընթացքում չէին կարողանում գրավել այդ բաղաթը իրենց մեղքերի պատճառով, բանգի շատերը մինչ այդ տրվել էին վախկոտ գոռոզությանը, հեշտափորությանն ու թալանին: Եվ ահա քրիստոնյաները խորհրդիկ նստեցին ու որոշեցին բանակից հեռացնել բոլոր կանանց, ինչպես օրինականներին, այնպես էլ անօրինականներին և հարձերին, որպեսզի քրիստոնյաները, չկեղտոտվելով այլաբանության ճիրաններում, այլևս չգայրացնեն Աստծուն: Եվ այսպես կանայք հեռացվեցին և ապաստան գտան շրջակա ամրություններում: Չնայած դրան, սակայն, մեր մարդիկ շարունակում էին տառապել սովի ճիրաններում, ինչպես նաև մեծ տանջալիքներ էին կրում հակառակորդի հարվածներից, ընդ որում անկասկած է, որ նրանք բոլորը, չնայած իրենց երդումներին, անկասկած կթողնեին պաշարումը ու կհեռանային, թեթ չլիներ Տեր Աստված, որը նրանց ի մի բերեց և հավաքեց, ինչպես իր սիրելի հոտը: Այնուհանդերձ եղան մարդիկ, որոնք, շրջակայքում չգտնվելով իրենց անիրաժեշտը, թողեցին պաշարումը և ընդմիջում հեռացան...: /8/ Եվ ահա Քրիստոսի 1098 թվականին Անտիոքի ողջ շրջանը ծայրից ծայր ամայացված էր, ընդ որում մարդիկ շարունակում էին տառապել պարենամթերքի խիստ պակասից..., սակայն դրան գունդարկվեցին նաև ցուրտը, ուժեղ թանձրացումը, տապը և հորդառատ անձրևները: Ծառերի վրաններն արդեն բայթալվել էին ու մարդիկ մնում էին բաց երկնքի տակ...: Եվ այսպես Անտիոքի պաշարումը, որ սկսվել էր հոկտեմբեր ամսին, շարունակվեց ողջ ձմեռ ու հաջորդ գարունը, մինչև որ մարդիկ հասան հունիս ամսվան: Ողջ այդ ընթացքում քրիստոնյաներն ու թուրքերը շարունակում էին բզկետել իրար՝ մեկ հաղթվելով, մեկ պարտվելով, թեև այդ հանդիպումների ժամանակ հատկապես շատ կորուստներ էին կրում իհեթանոսները, որոնցից շատերը աղմուկով ընկնում էին երկաթյա գետը և կործանվում: Իրոք, հենց այդ գետի մոտակայքում էր, որ կրակաթեծ մարտերն էին ընթանում ու հենց այդտեղ էր, որ կողմերն առավել հաճախ էին իրար գալիս: Հարկ է նշել, որ բանակի առաջնորդները այդ երկարատև պաշարման ժամանակ բաղաթի ամրությունների դիմաց մի բանի սեփական ամրությունները կառուցեցին, սակայն դրանից բացի էլ մի բանի արշավանքներ իրականացրեցին շրջակայքում՝ թալանելով թուրքերին ու նրանց արդուսկայրերը: Ինչ վերաբերվում է դրսում գտնվող հայերին, ապա նրանք ոչ միայն մեզ որևէ օգուտ չբերեցին, այլև հենց իրենք էին թալանում մեր ժողովրդին: Այնուհանդերձ Աստծուն հաճելի էր, որ քրիստոնյաների ջանքերը հաջողությամբ պսակվեց և ի վերջո նա տեղի տվեց քրիստոնյաների կայունությունը և հնազանդ աղոթքներին, որի արդյունքում Անտիոքը գաղտնի՝ դավաճանության շնորհիվ, ընկավ քրիստոնյաների ձեռքը: Իրոք, դա մի դավաճանություն էր, ընդ որում դավաճանություն՝ իսկական պետական մակարդակի...: /9/ Եվ այսպես Աստված երազում հայտնվեց մի մարդու, կարծես թուրքի, և, իր ողորմածությամբ նրան ընտրյալ կարգելով, ասաց. «Արթնացիդ, ես բեզ հրամայում եմ Անտիոքը հանձնել քրիստոնյաներին»: Այս մարդը անմիջապես վեր թռավ քնից, սակայն, համոզվելով, որ դա երազ էր, ոչ-ոքի ոչինչ չասաց: Դրանից հետո Աստված երկրորդ անգամ եկավ նրան երազին ու ասաց. «Հանձնի՛ր այս բաղաթը ֆրանկներին, բանգի այդ ես եմ»՝ Քրիստոսու, որ ասում էր այդ բեզ. Ենթարկվի՛ր: Այն մարդը իր կրկն լուռ մնաց և, վերադառնալով տուն, այդ հրաշքի մասին ոչ-ոքի ոչինչ չասաց: Եվ ահա Աստված երրորդ անգամ հայտնվեց այդ մարդուն և ասաց. «Ինչո՞ւ դու չես անում այն, ինչ ես եմ բեզ հրամայում: Դու չպետք է հապաղես կամ կասկածես, բանգի այդպիսի է իմ կամքը»: Դրանից հետո այդ մարդը, երկար մտածելով այդ ամենի մասին, ի վերջո գզուղեղան կապ է հաստատում մեր մարդկանց հետ և խոստանում, որ մեքենայության շնորհիվ նրանք կստանան Անտիոքը: Այս համաձայնությունը, որ կնքվեց, ամրապնդվեց այն բանով, որ այդ ամբողջ որդին որպես պատանդ հանձնվեց ֆրանկներին, ավելի կոնկրետ՝ Բոհեմունդին: Եվ ահա գիշերներից մեկում, օգտագործելով պարանե աստիճաններ, նա պարսպի վրայով քրիստոնյաներից մոտ 20 հոգու բաղաթ մտցրեց, որից հետո սրանք առանց հապաղելու բացեցին դարպասները, իսկ ֆրանկներն էլ, որ պատրաստ էին դրան, ներս մտան: Այդ ժամանակ պարաններով վեր բարձրացան ևս 40 ասպետներ և ոչնչացրին երեք աշտարակների պահակախիսներին, որից հետո սկսեցին ուրախանալ ու լաց լինել, որ իրենց ջանքերից ի վերջո հաջողությամբ պսակվեցին: Իրենց հերթին թուրքերը, երբ լսեցին այս աղաղակները, պատվեցին խորը վախով, բանգի իրոք, երբ լուսաբացն աստիճանաբար տիրում էր երկնքին, ֆրանկներն արդեն տարածվում էին բաղաթով մեկ, իսկ Բոհեմունդի կարմիր դրոշմ էլ ծածանվում էր պարսպների վրա: Այդ ժամանակ բաղաթում հնչում էին նաև շեփորների ձայները, իսկ ֆրանկները, ողջ կազմով լցվելով բաղաթ, փողոցներում և պարիսպների վրա սրահար էին անում թշնամիներին, որոնք ի վերջո իրենց կորցրած սկսեցին փախչել: Թուրքերից շատ շատերը սպանվեցին, սակայն շատերն էլ իրենց գցեցին բաղաթի վրա վեր հանալով միջնաբերդը և ամրացան այնտեղ: Դրանից հետո մեր բանակը անգուսպ թալանի տրվեց՝ տանելով այն ամենը, ինչ գտնում էր տներում կամ փողոցներում, թեև ասպետները, այնուհանդերձ հավատարիմ մնալով իրենց, շարունակում էին հետապնդել ու կոտորել թուրքերին: Ի վերջո, Անտիոքի էմիր Գրատիանը, որ փորձում էր փրկություն որոնել փախուստի մեջ, բռնվեց մի բանի հալ գյուղացիների կողմից, որոնք սպանեցին նրան ու մարմինը խորհրդայնորեն ֆրանկներին...: /10/ Անտիոքի գրավումից հետո այնպես եղավ, որ քրիստոնյաներից մեկը գտավ գեղարդը, որով խոցել էին մեր Տիրոջ մարմինը...: /11/ Եվ ահա հենց Անտիոքի գրավումից հաջորդ օրը անթիվ բանակի ասպետները, որոնց ուղարկել էր պարսիկների տկապն աղբան, սրա մասին վերևում ասացի, հասան Անտիոք և պատեցին ֆրանկներին, իսկ նրանց առաջնորդը Զորբուղատն էր...: Եվ այսպես, տեսնելով թուրքերի այս մեծ քանակությունը, քրիստոնյաները հուսահատվեցին ավելի շատ, բան առաջ, բանգի արդեն երկրորդ անգամ պատժվեցին իրենց մեղքերի համար, որովհետև, մտնելով Անտիոք, սկսել էին հեշտափորությամբ զբաղվել անօրեն կանանց հետ, որոնք վաճառում էին իրենց Աստծո օրենքին հակառակ: Այս ամենին գումարվեց նաև այն, որ 660.000 թուրքեր բաղաթ մտան կամ, ավելի ճիշտ, միջնաբերդ մտան և, առավելություն ձեռք բերելով բաղաթի նկատմամբ, այնտեղից սրբնթաց ու անակնկալ հարձակումներ սկսեցին գործել ուղիղ դեպի բաղաթ: Այսպիսով՝ մարդիկ պատվեցին սարսափով և բաղաթի ներսում, և դրսում գտնվող թշնամիների տեսքից՝ ամենադաժան ձևով փակված մնալով տեղում: Աստված, սակայն, որը հաճախ էր իր կամքը ցույց տալիս հավատացյալներին, այս անգամ էլ այնպես արեց, որ այս վախերից հետո մարդկանց արագ հաղթանակ հասնի...: /12/ Այդ ժամանակ մի բանահա, որ ահաբեկված փախել էր բաղաթից, Աստծուն տեսավ, որն ասաց...: /13/ Մեկ այլ դեպք էլ տեղի ունեցավ, բանգի բաղաթից փախչողներից մեկի աչքին երևաց նրա վաղուց մահացած եղբայրը, որն ասաց...: /14/ Եվ ահա Աստծո կամքով վերջ դրվեց հավատացյալների հոտի տանջանքներին, որոնք հասել էին սովահարության այն աստիճանի, որ ուտում էին ձիերին և նույնիսկ ամեն տեսակի աղտողենություններ: Հաշվի առնելով այս ամենը՝ քրիստոնյաները խորհրդակցության նստեցին, որից հետո Պետրոսի որպես դեսպան ուղարկեցին հակառակորդի մոտ...: Թուրքերը չհամաձայնեցին այդ ամենին, բանգի իրենք ուժեղ էին և ապահովված լավ ձիերով: Իրոք, ըստ մեր գնահատականների թուրքերը կազմում էին 660.000 հոգի, որոնք բոլորն էլ ուժեղ և առողջ մարդիկ էին, այն դեպքում, երբ քրիստոնյաները խեղճ էին, աղբատ, առանց նծույզների և թուլացած սովից: Եվ այսպես Պետրոսը վերադարձավ ու փոխանցեց թուրքերի պատասխանը, որը լսելուն պես ֆրանկները մարտի պատրաստվեցին: Թուրքերի հետ էին նրանց գլխավոր բոլոր էմիրները...: Ֆրանկների կողմում գլխավոր առաջնորդներն էին Դյուզո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուզո Մեծը - Մ.Գ.**), Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացի - Մ.Գ.**), Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Գլանդիացի - Մ.Գ.**), իշխան Գոտֆրիդը (**Ենթին Լոթարինգիայի դուքս, երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացի - Մ.Գ.**), կոմս Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացի - Մ.Գ.**), Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դեսպանության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացի - Մ.Գ.**) և շատ այլ իշխաններ: Այդ ժամանակ եպիսկոպոս Ալդեմար Դ'Պյուշին, որն իրոք մի առաքինի մարդ էր, իր կրակոտ խոսքերով մեծապես ոգևորեց մարդկանց և ուժեղացրեց նրանց հավատի առ Աստծուն...: Եվ այսպես մեր մարդիկ, այդ կերպ լավ պատրաստվելով մարտի, հուլիսի 4-ի լուսաբացին ջոկատ առ ջոկատ դուրս եկան բաղաթից և մարտակարգ ընդունեցին, որը բաժանված էր մի բանի ջոկատների: Մարտնչողների շարքերում էին նաև շարքային հոգևորականները, որոնք, հազած իրենց հանդերձները, հոգևոր երգեր էին երգում և բոլորին ոգևորում Աստծո անունով: Այդ ժամանակ Դալիս անունով էմիրը, որ վարպետ էր պատերազմական հարցերով, տեսնելով կուռ շարքերով շարված փայլփող գրահներով մեր ռազմիկներին, կասկածով պատվեց մարտի ելքի վերաբերյալ և իմեց Զորբուղատին...: Վերջինս մեր մոտ պատվիրակություն ուղարկեց, սակայն մեր իշխանները մերժեցին արված առաջարկը՝ ասելով...: Եվ ահա Դյուզո Մեծը, Ռոբերտ Նորմանդացի և Ֆլանդրիայի կոմսը, որոնք տեղակայված էին առաջին շարքում, անցան հարձակման: Նրանց հետևեց Անտիոքի դեսպանության դուքս Գոտֆրիդը գերմանացիների և լոթարինգիների հետ, այնուհետև զալիս էին եպիսկոպոս Պյուշին իր գասկոնացիներով ու պրովանսալցիներով, թեև կոմս Ռայմոնդը մնաց Անտիոքում, որպեսզի հետևի բաղաթին: Եվ վերջապես այս բոլորի

վերջում մնաց Բոհեմունդը: Թուրքերը, տեսնելով, որ ֆրանկների բանակը կուռ միասնությամբ պատրաստ է կատաղորեն իրենց վրա նետվեց, իրենք ևս մարտի պատրաստվեցին, սակայն շուտով աստված նրանց մեծ սարսափով պատեց և նրանք բոլորը գլուխները կորցրած և խառնիխուռն դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ ֆրանկները, չնայած գործում էին իրենց սովից թուլացած ու հոգնած նծույզների վրա, հետապնդեցին փախչող հակառակորդին և ի վերջո գտավեցին նաև թշնամիների ճամբարը, որտեղ ձեռք գցեցին անթիվ հարստություններ՝ ոսկի, արծաթ, թանկարժեք հագուստներ, ամանեղեն, ինչպես նաև շատ այլ բաներ: Թուրքերը, որ ցրված հեռանում էին դաշտերով, ֆրանկների գոհն էին դառնում, ընդ որում բրիտանական ձեռքն ընկան նաև մեծ բանակի նժույզներ, ջոդիներ, էշեր, հիանալի սաղավարտներ, նետեր, արղեղներ ու կապարձներ: Ինչ վերաբերվում է իրեն՝ Զորքուդաթին, ապա սա, որ մինչ այդ կատաղորեն հոխորտում էր ոչնչացնել բոլոր ֆրանկներին, այժմ փախուստի դիմեց երկիկից էլ արագ: Սակայն ի՞նչը կարող էր ստիպել այդ հզոր բանակի առաջնորդին այդ կերպ փախչել, եթե ոչ Աստծո ուժը: Զորքուդաթը ելել էր պայքարի Աստծո դեմ և հենց նրա ձեռքից էլ ստացավ իր պատիժը, բանգի Ամենագործ թույլ չի տա իր դեմ ելնել և դաժանորեն կպատժի այդ ամենի համար: Եվ ահա թշնամու բանակի ռազմիկներն ու առաջնորդները փախան ուլ ոնց կարողացավ, օգտագործելով իրենց նժույզների արագությունը, իսկ ուլ էլ որ մնաց, ընկավ մեր ձեռքը և սրահար եղավ կամ գերվեց: Հարկ է լշել, որ սարակինոսների վրաններում նաև կանայք կային ու դրանք ևս սրահար եղան: Եվ այսպես բոլոր հավատացյալները, ցնծալով ձեռք բերված հաղթանակի կապակցությամբ և շնորհակալություն հայտնելով Աստծուն, մեծ ավարով վերադարձան Անտիոք, բանգի հեթանոսների նկատմամբ իրոք մի մեծագույն հաղթանակ էր շահվել» (Ֆուլխեր Ծարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 7-14):

«Երբ մենք սկսեցինք մոտենալ Անտիոքին, մեր շատ իշխաններ չէին ուզում սկսել պաշարումը, բանի որ ձեռք մոտենում էր, իսկ բանակն էլ ցրված էր շրջակա հողերում: Բացի այդ նաև ուժասպառ անող շոգ էր: Այս ամենը հաշվի առնելով նրանք ասում էին, որ պետք է սպասել կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.Ֆ.) և ֆրանսիայից ժամանող նոր բանակի ժամանմանը, որի գալուստն արդեն հայտարարվել էր, և այդ ամենը հաշվի առնելով, պետք էր մինչև գարուն տեղակայվել ձմեռոցներում: Իր հերթին, սակայն, այլ իշխաններ, որոնց թվում նաև կոմսը (Տուրկոյ կոմս Ռայմունդ Տուրկուզցին – Մ.Ֆ.), հակառակն էին պնդում...: Եվ այսպես, մենք մոտեցանք Անտիոքին և մեր վրանները դրեցինք քաղաքին այնքան մոտ, որ հակառակորդը աշտարակների բարձրություններից կարողանում էր վերքեր հասցնել ձիերին և նույնիսկ վրաններում գտնվող մարդկանց: Եվ ահա այժմ, բանի որ առիթ եղավ խոսելու Անտիոք քաղաքի մասին, ես պետք է ասեմ մի բանի խոսք այն մասին, թե որտեղ է այն տեղակայված և ինչ կերպ է ամրացված...: Ահա հենց այս կերպ ամրացված քաղաքն էր, որ ֆրանկների բանակը պաշարեց իյուսլիսային կողմից և, չնայած այդ բանակում կային զենք կրելու ունակ 300.000 հոգի, այնուհետև նրանք չհասանակցեցին ուղղակի գրոհի անցնել և սահմանափակվեցին նրանով, որ մոտակայքում դրեցին իրենց ճամբարը: Բուն քաղաքում 2.000 լավ հեծյալներ կային, 4-5.000 վարձկան և 10.000 կամ ավել հետևակայիններ: Քաղաքի պարիսպները, որոնք առանց այդ էլ բարձր էին, պաշտպանված էին խանդավառ և ծափոնեղով, այնպես որ, եթե լավ հսկվեին քաղաքի դարպասները, ապա որևէ այլ բանի մասին անհանգստանալ պետք չէր: Մեր գալուց հետո մենք սկզբում շատ անփույթ տեղավորվեցինք և, եթե թշնամի իմանար այդ մասին, ապա կկարողանար հեշտությամբ հետ շարտել մերոնցից ոմանց, բանի որ մեր բանակում ոչ-ոք չէր չտարավ ժամապահների մասին և, ընդհանրապես, ոչ-ոք չէր մտածում ուժերը ճիշտ տեղակայելու մասին: Բացի այդ, հենց որ այդ երկրի քաղաքներն ու այլ ամրությունները մեր բանակի ներշնչած ահի պատճառով սկսվեցին հանձնվել, մեր ուժերը այդ ամենի արդյունքում ցրվեցին անչափ մեծ կերպով և ամեն մեկն ամենից առաջ դնում էր իր անձնական շահերը՝ չիղապով ընդհանուր շահերի մասին: Մերոնցից նրանք, որոնք մտում էին ճամբարում, առատորեն ունեին պարենամթերք և ուտելիք, այնպես որ հենց միայն ցուլ խորովելիս կորում և ուտում էին միայն կոդի և ուսի ստերը և միայն շատ քչերն էին, որ ուտում էին կրծքամիջ, ընդ որում գինին ու հացը ձեռք էր բերվում շատ հեշտությամբ: Հետագայում մի բանի մանր ընդհարումներ եղան, որոնք տեղի էին ունենում արտագրոհ իրականացնել փորձող հակառակորդի կողմից, իսկ հետո ի վերջո ափին մոտեցան ջնուկական նավերը և խարխիս գցեցին մեր ճամբարից տաս մղոն հեռավորության վրա, մի վայրում, որ կոչվում է Սուրբ Սիմեոնի նավահանգիստ: Այս ընթացքում թշնամին, աստիճանաբար սովորելով քաղաքից ելնել, սկսեց կոտորել զինակիրներին ու գյուղացիներին, որոնք գետից այն կողմ ձիերն ու անասուններն էին արածեցնում՝ ավարը տանելով ամրությանը: Այդ ժամանակ մենք մեր վրանները դրել էինք ափին և այդտեղ գտնված նավերից մի կամրջակ էինք կառուցել դեպի ափ, ընդ որում քաղաքն ինքն էլ մի կամուրջ ուներ, որը տեղակայված էին արևմտյան կողմի գրեթե անկյունում, իսկ մեր դիմաց էլ, քաղաքի մոտակայքում, երկու մզկիթներ և փոքր գերեզմանաքարեր կային՝ ես այս ամենը իշխանակամ եմ նման մանրամասնությամբ, որպեսզի հետագայում ավելի հասկանալի լինեն այն իրադարձությունները, որոնք տեղի էին ունենում այս կողմում: Եվ այսպես, ինչպես վերոնկարագրվեց, մեր վրանները, թեև զիջելով թվաքանակով, աստիճանաբար ոգևորվում էր և առանց որևէ վախի սկսում էր հարձակվել մերոնց վրա, որոնք ելնում էին ճամբարից: Թուրքերը, սակայն, հաճախ էին շարդվում և մատնվում փախուստի, սակայն նրանք կրկին ու կրկին վերադառնում էին, կամ այն պատճառով, որ նրանց ձիերն արագընթաց էին, իրենք էլ ծակը գնեք ու գրահ չունեին և նետերից բացի այլ զենք չէին կրում, կամ էլ այն պատճառով, որ մշտապես հույս ունեին փախչել կամրջից անդից, որի մասին ասացի: Միաժամանակ նրանք նետերով հարվածում էին մեզ հեծյալի՝ բարձր տեղերից, ընդ որում այդ կամուրջը հեռու էր մեզվից մեկ մղոն հեռավորության վրա: Մենք թուրքերի հետ կամրջից մեզ բաժանող տարածության վրա անվերջ ընդհարումներ էինք ունենում և այդպես շարունակվում էր ամեն օր: Պաշարման սկզբում կոմսն ու եպիսկոպոս Պյուլին տեղակայվեցին գետի ափին և, լինելով առավել մոտիկ թշնամիներին, հաճախ ենթարկվում էին նրանց հարձակումներին: Եվ ահա մշտական ընդհարումների արդյունքում մարդիկ սկսեցին կորցնել ձիերին, բանգի թուրքերը, չիմանալով ինչպես կռվել թրերով ու նիզակներով, բաց էին թողնում նետեր, որոնք միատեսակ վտանգավոր էին և երբ թշնամին հարձակվում էր, և երբ նաև նրան հետապնդում էին: Եվ ահա պաշարման երրորդ ամսին, երբ ուտելիքի պաշարները սկսեցին թանկանալ, Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.) ընտրվեցին այն բանի համար, որ իրենց ջոկատներով մեկնեն պարենամթերք ձեռք բերելու, իսկ կոմսն ու եպիսկոպոս Պյուլին էլ մնացին պահպանելու ճամբարը, բանգի Նորմանդիայի կոմսն (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.) այնտեղ չէր, իսկ դուքսն էլ (Նեթին Նորթայիզայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իմիմարի արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) շատ հիվանդ էր: Թշնամին, իմանալով այս մասին, վերսկսեց իր սովորական հարձակումները և դրա համար կոմսն իրենց պարտավոր գտավ դրա դեմն առնել: Եվ ահա նա հետևագործ շարքեց ըստ ընդունված կարգի, որից հետո մի բանի ասպետների հետ ելավ հարձակվողներին հետապնդելու: Նա բռնեց նրանց լեռնայանցի ստորոտին և մի բանի հոգու սպանեց, իսկ այլոց էլ ստիպեց հեռանալ դեպի կամուրջը: Հազիվ էին, սակայն, մեր հետևակայինները նկատել թշնամու այդ նահանջը, երբ, թողնելով դիրքերը, ամբողջով սկսեցին վազել դեպի կամուրջը: Ամրանալով այստեղ և արդեն իրենց կրթած թե համարելով լիակատար անվտանգության մեջ՝ նրանք սկսեցին քարեր և տեգեր նետել նրանց վրա, որոնք պաշտպանում էին այն: Թուրքերը, սակայն, կարգի բերելով ուժերը, անցան կամուրջը, ինչպես նաև գետանցում իրականացրեցին նրա տակ ձգվող ծանծաղուտով, որպեսզի հետ շարտեն մերոնց: Այդ ժամանակ մեր հեծյալները սլացան դեպի հետ, որպեսզի բռնեն մի ձիու, որի վրայից հեծյալն ընկել էր: Իր հերթին հետևագործ, կարծելով, թե մեր հեծյալները հակառակորդի կողմից փախուստի են մատնվել, ինքն էլ շուռ եկավ, որից օգտվելով էլ թուրքերը, առանց հոգնելու հետապնդելով մերոնց, սպանեցին մի բանի հոգու: Այդ ժամանակ ֆրանկ ասպետները այն է, փորձ էին կատարելու դիմարդել և պաշտպանել յուրայիններին, սակայն, ճգնված սեփական փախչող հետևակի կողմից, որը այդ ընթացքում ճանկում էր նրանց գեները, բռնում ձիերի բաշերից ու պոչերից, ոմանք գետին տապալվեցին, իսկ այլք է, ձգտելով փրկել յուրայիններին, իրենք էլ փախան: Այս պայմաններում թշնամին, օգտագործելով իր առավելությունը, առանց հոգնելու և խղճալու հարվածում էր կենդանի մարդկանց ու թալանում արդեն մեռածներին: Եվ ահա բանը հասավ նրան, որ մերոնք ոչ միայն ցած նետեցին գեները, այլև, մոռանալով պատվի մասին, դիմեցին փախուստի, ընդ որում շատերը նետվեցին գետը, սակայն միայն այն բանի համար, որ քարերի և նետերի հարվածներ ստանան ու գետում էլ խեղդվեն: Ուլ ուժ և կարողություն ուներ լողալ, նա հասնում էր սյուս ափի ճամբարին և միանում յուրայիններին, իսկ այլք շարունակեցին փախչել կամրջի վրայով: Հենց այդ ժամանակ էր, որ զոհվեցին 15 հեծյալներ և մոտ 20 հետևակայիններ: Այդտեղ էր նաև, որ ընկավ ազնվատոհմիկ երիտասարդ Բեռնարդ-Ռայմունդ Բեգերացին: Այդ թող աստծո ծառայողը չմեղադրեն մեզ և չջայրախան մեզ վրա այն բանի համար, որ մենք այս աստիճան բացահայտ կերպով պատմում ենք սեփական բանակի խայտառակության մասին, բանգի այդ աստված էր, որ ցանկանում էր պատժել մարդկանց և նրանց բերել մեղքերի թողության, այն մարդկանց, որոնք մեղավոր էին շեղության ու թալանի մեջ, ընդ որում միաժամանակ Աստված բարեհաճ եղավ մեր այն մարդկանց համար, որոնք մեկնեցին սյուս կողմը: Եվ այսպես, մեր ճամբարից տարածված լուրը Բոհեմունդին ու նրա ընկերներին հայտնեց, թե իբր մենք հաջողություն ենք ունեցել և կոմսը փայլուն հաղթանակ է տարել: Նման լուրը ոգևորեց նրանց և ահա, երբ Բոհեմունդը հարձակվեց մի կալվածքի վրա, նա եսկանք իր գյուղացիների շարքերում աղաղակներ և փախուստի պատրաստվող մարդկանց արձակած ձայների նման ձայներ լսեց: Այդ ժամանակ նրա կողմից ասպետներ ուղարկվեցին և սրան հետևում թուրքերի ու արաբների մի բանակ տեսան: Այդ ասպետների մեջ էին Ֆլանդրիայի կոմսը ու նրա հետ մի բանի արդականացիներ, Բուրգունդիայի, Օվերնյոնի և Գասկոնիայի ողջ ժողովուրդը, ինչպես նաև Իսպանիայի գոթերը, որոնք նույն կերպ կոչվում էին նաև արդականացիներ: Այնտեղ էին նաև այլ ֆրանկներ: Մի խոսքով, բանակում նման ազգեր կային, սակայն թշնամիները մեզ բոլորիս ֆրանկներ էին կոչում: Եվ ահա Ֆլանդրիայի կոմսը, ենթադրելով, որ ամոթալի կլինի իմաց տալ հակառակորդի մոտենալու մասին և ավելի լավ է հարձակում գործել վերջինիս վրա՝ կատաղորեն առաջ նետվեց ու միտքեց թուրքերի շարքերի մեջ, իսկ սրանք, սովոր չլինելով մարտնչել թրերով, սկսեցին փրկություն որոնել փախուստում: Կոմսը սուրը պատյան չորեք այնքան ժամանակ, մինչև որ հենց այդտեղ էլ տեղում չթողեց 100

թշնամիները: Դրանից հետո, հաղթականորեն վերադառնալով Բոհեմունդի մոտ, նա նկատեց, որ 12.000 թուրքեր զայիս են իրենց հետքերով, իսկ ծախից տարածվող լեռնավանդակով էլ ելնում է հետևակի անհաշիվ մի բանակություն: Խորհրդակցելով այլ առաջնորդների հետ և նոր օժանդակություն ստանալով՝ նա արհաբար հարձակվեց թշնամու վրա: Բոհեմունդը մնացած բանակի հետ հետևում էր Ֆլանդրիայի կոմսին որոշակի հեռավորության վրա և պահպանում էր վերջապահը, բանզի թուրքերը սովորություն ունեն, նույնիսկ զիջելով էլ բանակապետ, թևանցել հակառակորդին: Եվ այսպես նրանք ուզում էին այդ կերպ վարվել նաև այս պարագայում, սակայն Բոհեմունդը իր իմաստունությամբ առավ դրա դեմը: Եվ այսպես Ֆլանդրիայի կոմսի վրա հարձակված թուրքերն ու արաբները մասնավորապես փախուստի և, հավաստիանալով, որ այլևս չեն կարող դիմադրել ձեռնամարտում, սկսեցին հեռվից նետեր արձակել՝ խուսափելով թրերով մարտից: Կոմսը հետապնդեց նրանց երկու մղոն հեռավորության վրա և դու պետք տեսնելի, թե ինչպես էր ողջ այդ տարածության վրա ողջ գետինը ծածկված խոցված դիակներով, ինչպես հասկերը հնձից հետո: Ահա այս կերպ ջարդվեցին ու փախուստի մասնավորապես թշնամիների այն հորդաները, որոնց հարձակումը պետք է հետ մղեր Բոհեմունդը: Ինչ վերաբերվում է հետևակի այն անհաշիվ բանակությանը, որի մասին ասվեց վերևում, ապա այն փախավ դեպի մի այնպիսի վայր, որտեղ մեր ձիերը չէին կարող հետապնդել նրանք: Ահա ուրեմն, եթե մեզ չմոռալորեն այդ համեմատության համար, ապա ես կհամարձակվեմ եզրակացնել, որ այս ճակատամարտն ավելի վեր էր Մաքսեթցիների տված ճակատամարտից, բանզի, եթե Մաքսեթը 3.000 հոգով ջարդեց 48.000 հոգանոց մի բանակ, ապա այս դեպքում 400 հոգի փախուստի մասնեցին 60.000 հոգին գերազանցող բանակի: Այնուհանդերձ, որպեսզի ոչ ստորադասեմ Մաքսեթին և ոչ էլ գովերգեմ մեր ասպետների արիությունը, կասեմ միայն այն, որ Աստված փառաբանեց Մաքսեթի ձեռքը, սակայն մերոնց՝ էլ ավելի: Դեռաթքիք էր, սակայն, որ այդ հաղթանակից հետո մերոնց բաջությունն այլուհանդերձ պակասեց և մերոնք չհամարձակվեցին հետապնդել անկանոն փախչող թշնամուն: Եվ ահա մեր բանակը հաղթականորեն, սակայն առանց պարենամթերքի հետ դարձավ, որի արդյունքում պարենի պակասը ճամբարում այն աստիճանի հասավ, որ մեկ մարդու օրական մի կտոր հացի համար չէր հերիքում և 2 սոլիդը, ընդ որում պարենամթերքի մնացած տեսակներն էլ թանկացան: Այդ ժամանակ աղբառները թողեցին ճամբարը և նրանց հետևեցին նաև շատ հարուստներ, որոնք վախճնում էին արժանանալ տրանց ճակատագրին, իսկ նրանք էլ, որոնք համուն պարտքի գզգզումի մոտ էին, տխրությամբ տեսնում էին, թե ինչպես են իրենց ձիերը օրստօրե թուլանում սովից: Անասնակերը քիչ էր, իսկ խոտն էլ այնքան թանկ էր, որ մեկ ձիու օրական կերակրման համար չէր հերիքում 7 կամ 8 սոլիդ: Բանակին մեկ այլ փորձանք էլ էր սպառնում, բանզի Բոհեմունդը, որն իր այդ արշավանքով մեծ փառքի էր հասել, հայտարարեց, որ մտադիր է հեռանալ, բանզի այստեղ է եկել պատվի, այլ ոչ թե այն բանի համար, որ իր մարդիկ ու ձիերը ամեն օրը մահանան: Նա ասում էր, որ նա այդքան հարուստ չէ և իր ունեցվածքը չի հերիքում, որ մեա հետագա պայքարում համար: Դետագայում մենք իմացանք, սակայն, որ նա այդ անում էր փառասիրությանից դրդված, որպեսզի հասնի բաղաթի իշխանի դիրքին...: Մեր բանակում էր կայսեր մոտիկ շրջակայքից մի մարդ, որին այնտեղ էին տեղավորել և որի անունը Թաթրուս էր: Սա ամենին էլ աչքի չէր ընկնում առաքելություններով և ես կմոռանային նրան, բանզի նա իրոք արժան է հավերժ մոռացության, սակայն այնուհանդերձ կասեմ: Ահա ուրեմն, այս մարդը սկսեց շնչալի իշխանների ակամքներին, թե թշնամիները ճամբար են զարկել արդևանությամբ և պատրաստվում են անակնկալ հարձակում գործել մեզ վրա: Բոլորին, սակայն, պարզ էր այդ ամենի գինը, ընդ որում, բանի որ կոմսը հիվանդ էր, նա վերք էր ստացել կամրքի մոտ ընթացած այն մարտի ժամանակ, նա չփվում էր առավելապես մյուս իշխանների և եպիսկոպոս Դյույիի հետ: Եվ ահա, երբ խորհրդի նստեցին, որոշվեց, որ ամեն մի ասպետի պետք է 50 մարկ արծաթ տրվի, եթե նրանցից որևէ մեկը կորցնի ձի, ընդ որում այդ գումարը և մի բան էլ ավել պետք է մուծվեր ընդհանուր գանձարանից: Բանն այն էր, որ մեր բանակի անասունները հյուծված էին, դրանց տերերը ցանկանում էին կտրել գետը, որպեսզի անասնակեր ձեռք բերեն, սակայն վախճնում էին թշնամու հաճախակի հարձակումներից, իսկ թշնամիների դեմ ելնել էլ չէին կարող, բանի որ իրենց ձիերը սոված էին և թույլ, ընդ որում կոմսի և եպիսկոպոսի բանակում կարելի էր հազիվ գտնել 100 նորմալ ձի: Վիճակը նույնն էր նաև Բոհեմունդի և այլ իշխանների պարագայում: Եվ ահա, երբ խորհրդին այն որոշմանը հանգեցին, որի մասին ասվեց, ասպետներն արդեն չէին վախճնում կորցնել իրենց ձիերը, բանի որ գիտեին, որ այդ պարագայում ավելի լավ էր կստանան: Բացի դրանից բոլոր իշխանները, բացառությամբ կոմսի, բաղաթը խոստացան Բոհեմունդին պայմանով, որ նա զրափի այն: Ահա այս կերպ Բոհեմունդը ու մյուս իշխանները երդվեցին այդ պայմանավորվածության հարցով, ընդ որում նրանք նաև երդվեցին, որ կշարունակեն բաղաթի պաշարումը ողջ յոթ տարի, եթե այն հանկարծ չգրավվի: Այն ժամանակ, երբ որոշվում էին այս հարցերը, ճամբարում լուրեր տարածվեցին, թե իր ողջ բանակով զայիս է կայսրը: Այս բանակը, ինչպես ասվում էր, հավաքված էր ամենատարբեր ժողովուրդներից և նրա կազմում կային սլավոններ, պաժնիակներ, դիչպիսներ ու թուրքապուրներ: Վերջիններս այսպես էին կոչվում, բանզի այդ մեծացել էին թուրքերի շարքերում, կամ էլ ծնվել էին թուրք հորից ու քրիստոնյա մորից: Այս ժողովուրդները, սակայն, վախճնում էին մեզից, բանի որ այս կողմերն ընթանալիս մենք հանդիպել էինք սրանց: Թաթրուսը, սակայն, աղավաղելով ճշմարտությունը, գործն այնպես ներկայացրեց, որ ստիպի մեզ հեռանալ: Ահա ուրեմն, այս մարդը ոչ միայն չասաց այդ թուրքապուրների թուլության և այն մասին, որ հենց նրանք էին սրընթաց դիվել փախուստի և Բոհեմունդի հանձնել երկու կամ երեք բաղաթ, այդ թուրք Սարսոնը, Մամեստիան ու Ադանան, այլև դրանց ներկայացրեց որպես հզոր ուժեր, որից հետո, իբր կայսեր բանակ մեկնելու նպատակով թողեց իր վրաններն ու ծառաներին և, Աստծո անձեքին արժանանալով, կորավ: Այդ ժամանակ հայտարարվեց, որ խալիֆի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարունի - Մ.Ֆ.) գլխավոր հրամանատարը (Մոսուլի կառավարիչ Զեդ-Բուլան - Մ.Ֆ.) մեծ բանակով զայիս է Անտիոքին օգնության, բանակ, որ նա բերում է հորասանից: Այս հարցով խորհրդի հավաքվեցին եպիսկոպոսի մոտ և որոշվեց, որ հետևակայինները պետք է պահպանեն ճամբարը, իսկ ասպետներն էլ ելնեն թշնամու դեմ: Այնտեղ ասվեց, որ, երբ մեր բանակում տեսնեն մեծաքանակ և ռազմական թուրքերի, այստեղ վախ կտարածվի, դառ համար էր որոշվեց այս կերպ վարվել: Միաժամանակ որոշվեց նաև թշնամու դեմ ելնել իրականացնել զիջելով, որպեսզի, նրանք որոնք բաղաթում են, չնկատեն այդ ամենը և այդ մասին չհայտնեն թուրքերի հիմնական բանակին: Սրանք, որոնք զայիս էին մեզ վրա, սկզբում թաքնվեցին մեր ճամբարից մոտ երկու յե հեռու փոքր լեռնաշղթաներում, սակայն հետո, երբ լույսը բացվեց, թշնամին հայտնվեց արևի հետ միասին: Իսկ այժմ լսեք ու տեսեք, թե ինչ ողորմած եղավ Աստված մեզ նկատմամբ...: Եվ այսպես, երբ ասպետները ելան ու 6 զնդեր կազմեցին, Աստված նրանց բանակությունը այնքան շատ ցույց տվեց, որ թշնամը էր թե 70 զնդեր են կազմվել, ընդ որում ամեն մի զնդում 2.000 հոգի կար: Իսկ ի՞նչ ասեմ ես նրանց բաջության մասին, երբ ասպետները մարտական երգեր էին երգում և առաջիկա ճակատամարտը տոնի փոխարեն էին ընդունում, կարծես դա խաղ լիներ: Ծակատամարտը տեղի ունեցավ այն վայրում, որտեղ ճահիճն ու գետն էին՝ իրարից մեկ մղոն հեռու: Այս հանգամանքը, սակայն, չհանգարեց թշնամիներին բացազատել ուժերը, որպեսզի իրենց սովորության համաձայն շրջապատեն մեզ, սակայն Աստծո կամքով մենք վեց մասերի էինք բաժանվել, որպեսզի մարտը հաջող մղենք: Եվ ահա մեկ ժամկա ընթացքում ուժերը շարվեցին մարտի դաշտում, ընդ որում արեգակի շողերը փայլում էին գնեթերի ու վահանների վրա: Եվ ահա մերոնք անցան վճռական հարձակման, այն դեպքում, երբ թուրքերը, չնայած նետեր էին արձակում, սակայն իրենց սովորության համաձայն չէին նահանջում: Մերոնք շատ կորուստներ կրեցին, մինչև, որ կարողացան ստիպել թշնամիների առաջին շարքին թիկունք դարձնել, բանի, ինչպես մենք հետո իմացանք դասալիքներից, այդ ճակատամարտին նրանց կողմից մասնակցում էր 28.000 հեծյալ: Այնուհանդերձ հայր, իսկ մարտի դաշտում էլ ուժեղ Աստվածը այնտեղ էր և նա պաշտպանեց իր երեխաներին՝ կործանելով հակառակորդին: Ահա ուրեմն, ֆրանկները հետապնդեցին սրանց մինչև նրանց ամրացված ճամբարը, որն այդ վայրից հեռու էր մոտ 10 մղոն, սակայն ճամբարի պահապանները, տեսնելով մերոնց առաջանալը, այրեցին այն ու փախան: Մենք, սակայն, այնքան էինք ուրախացել այդ ամենից, որ ճամբարի այրվելը որպես երկրորդ հաղթանակ ընկալեցինք: Այդ օրը մարտն այնքան ուժեղ էր, որ բաղաթի կողմից ևս ոչ մի վայր չկար, որտեղ մարտ չընթանար, բանզի թշնամին արտագրոհի իրականացրեց նաև այս կողմից, որպեսզի, երբ մենք զբաղված կլինեինք մարտով այն կողմում, հարվածի մեջ այս կողմից: Աստված, սակայն, որ հաղթանակ շնորհեց մեր ասպետներին, մերոնց կողմում մարտնչում էր նաև հետևակայինների շարքերում, որոնք այդ օրը ոչ պակաս առավելության հասան բաղաթից եկող հակառակորդի նկատմամբ, բան ասպետները՝ օգնելով ընդհանուր գործին: Եվ ահա հաղթանակից հետո սկսեցինք ավար հավաքել, իսկ մի բանի սպանվածների գլուխներ էլ բերվեցին ճամբար: Այստեղ, որպեսզի բաղաթի կայագրոնի ցույց տանք իրենց օժանդակության եկածների բաժին հասած ճակատագիրը, մենք դրանք բաղաթի պարիսպների դիմաց ցցեցինք լիզակների վրա, ընդ որում այդ մենք արեցինք Աստծո կամքով, բանզի, երբ դրանից առաջ Սուրբ Մարիամի դորոշը ընկել էր թուրքերի ձեռքը, նրանք այն գլխավայր հողի մեջ էին խրել, որպեսզի ամայեցնեն մեզ: Եվ այսպես, նրանք իրենց պատասխանը ստացան ինչպես պետք էր և այդուհետ գերծ մնացին մեզ որևէ կերպ վիրավորելուց՝ տեսնելով լիզակների վրա ցցված իրենց տղամարդկանց գլուխները: Դենց այդ ժամանակ էր, որ մեր ճամբար եկան Բաբելոնի թագավորության արքայի (Ճաթիսանների հալիֆ թուլան խալիֆ ալ-Մուալլաի - Մ.Ֆ.) դեսպանները, որոնք տեսան, թե ինչ հրաշքի է արժանացրել Աստված իր ծառաներին, որոնք փառաբանում էին իրենց Դիսուսին՝ Սուրբ Կույսի որդուն, որոնք իրենց թուլության մեջ էլ փոշիացրել են հզոր բռնակալներին: Այս դեսպաններն, ահա, մեզ խոստացան իրենց արքայի ողորմածությունը և աջակցությունը, ընդ որում նրանք նաև ասացին այն շատ բարի գործերի մասին, որ իրենց արքան արել է Եգիպտոսի քրիստոնյաների և ուխտավորների համար: Դրանից հետո սրանք հետ ուղարկվեցին արդեն մեր դեսպանների հետ միասին, որպեսզի պայմանավորվածություն ձեռք բերեն Բաբելոնի արքայի հետ: Այդ ճակատամարտում հատկապես աչքի ընկավ Լոթարինգիայի դուքսը, որը հասավ թշնամիներին կամրքի մոտ և, զբաղեցնելով մի բարձունք, մոտեցողներին մեջտեղից կետ էր անում: Գովերգելով իրենց հաղթանակը ուրախության բարձր աղաղակներով՝ մերոնք ավարով ծանրաբեռնված ճամբար վերադարձան՝ իրենց հետևից բերելով նաև շատ ձիեր: Այդ ժամանակ մի իրոք հիշարժան բան եղավ, որի մասին արժե խոսել: Ահա

ուրեմն, թուրք հեծյալներից մեկը, ահաբեկվելով մարտի ընթացքից, նետվեց գետի խորխորատը, սակայն նրան անմիջապես էլ ճանկեցին իր ազգակիցների շատ ձեռքեր, ձիուց ներքև բաշեցին և նա նրանց հետ միասին խեղդվեց գետի այլեւերում։ Արժեք այդ ժամանակ տեսնել մեր խղճուկներին, որոնք այդ հաղթանակից հետո ճամբար էին դառնում, բանգի տրանք վազում էին վրանների մոտով իրենց հետևից տանելով մի բանի ձիեր, որոնք ցույց էին տալիս իրենց ընկերներին, ի՛նչը կկարողանար ավելի միջադարձական լինել այդ ծայրահեղ պայմաններում, իսկ մյուսներն էլ, իրար վրա հագած մի բանի մետաքսյա հանդերձներ, փառաբանում էին Աստծուն, որ իրենց նման հաղթանակ և ավար է տվել, այն դեպքում երբ այլև, ձեռքերում կրելով երեք կամ չորս վահաններ, դրանով ցույց էին տալիս իրենց հաղթանակությունը։ Այս ամենը ցուցադրելով, սակայն, նրանք կարողանում էին մեզ ասել միայն իրենց հաղթանակի մասին, սակայն նրանք ի վիճակի չէին ասել թշնամու սպանված ռազմիկների կոնկրետ բանակության մասին, բանգի հաղթանակը վերջնականապես ձեռք էր բերվել գիշերը և դրա համար էլ հնար չէր եղել սպանվածների գլուխները ճամբար բերել։ Եվ ահա հաջորդ օրը, երբ սկսեցին կամրջի դիմաց ամրություն կառուցել, այնտեղի փոսում գտան մի բանի թուրքական դիակներ, որից հետո պարզեցին, որ այդ վայրը թուրքերի համար որպես գերեզման է ծառայել։ Չայրացած այդ ամենից՝ մեր խեղճերը կտորեցին գերեզմանաքարերը, դուրս հանեցին թուրքերի դիակները և այստեղ արդեն որևէ կասկած չէր կարող լինել հաղթանակի հարցով, բանգի հաշվեցին թշնամու 1.500 դիակներ, էլ չասած նրանց մասին, որոնք թաղվեցին քաղաքում կամ խեղդվեցին գետում։ Այնուհանդերձ, բանի որ տարածված հոտը վնասակար էր ամրության շինարարության վրա աշխատողների համար, սրանց մի կողմ տարան ու ջուրը նետեցին։ Նավաստիները, որոնք փախուստի էին մատնվել կամ վիրավորվել էին, այդ ժամանակ մատնվեցին սարսափի, բանգի չէին կարողանում հավատալ հաղթանակին, սակայն, երբ տեսան գետով լողացող մեծաբանակ դիակները, հավատացին և սկսեցին փառաբանել Աստծուն, որը սիրում է պատժել ու նաև ողորմած լինել իր որդիների նկատմամբ։ Այս կերպ Աստծո կամքով այնպես պատահեց, որ նրանք, որոնք իրենց հետ բերած պարենամթերքը բաժանում էին կենդանիներին ու թողնում դրանք վայրի զագաններին ու թռչուններին, սպանելով դրանց ծովի կամ գետերի ափերին, այժմ իրենք դարձան դրանց կերն ու ավարը։ Այս հաղթանակը շատ հայտնի եղավ ու այն շատերին փառք բերեց։ Այդ ժամանակ ի վերջո ավարտվեց նաև նոր ամրության շինարարությունը և Աստիոքը արդեն պաշարվեց և իյուսիսից, և հարավից...։ Միջ տեղի որ ժամանում այս ամենը, սկսեցին լուրեր հասնել, որ մեր հակառակորդին օգնություն է գալիս, ընդ որում այդ լուրերը մեզ բերում էին ոչ միայն հայերն ու հույները, այլև նրանք, որոնք ապրում էին քաղաքում՝ սրանք ևս Նույն բանն էին հայտնում։ Բան այն էր, որ թուրքերը, որոնք Աստիոքը զբաղեցրել էին սրանից 14 տարի առաջ, ունենալով ծառաների կարիք, վերցրել էին երիտասարդ հայերի ու հույների և թուրքացրել էին սրանց՝ նրանց կանայք տալով։ Եվ ահա այս երիտասարդները, հենց որ հարմար առիթ էր լինում, իրենց ձիերն ու գեղերից հետ միասին անցնում էին մեր կողմը։ Եվ այսպես, երբ քաղաքին եկող օժանդակության մասին լուրը տարածվեց, մեր շարքերից շատ վախկոտ մարդիկ, ինչպես նաև հայ վաճառականները, սկսեցին դիմել փախուստի։ Միաժամանակ, սակայն, արիական ասպետները, որոնք ցրվել էին ամրություններով, վերադարձան ճամբար և սկսեցին հոգալ գեղե գնելու, այն նախապատրաստելու ու կարգի գցելու մասին։ Այս կերպ ոմանց փորձողությունը ստիպում էր թողնել ճամբարը, սակայն քաջարի մարդիկ էլ իրենց եղբայրների հետ միասին ընկում էին թշնամուն ընդառաջ։ Միև միտքից վեր՝ լեռան վրա ունենում այս ամենը, քաղաքի թուրքացված երիտասարդներից մեկը Բոհեմունդին միջնորդությամբ հայտնեց մեր իշխաններին, որ նա կարող է հանձնել մեզ ամրությունը։ Իշխանները, քննարկելով այդ հարցը, ուղարկեցին Բոհեմունդին, Լոթարինգիայի դքսին և Ֆլանդրիայի կոմսին, որպեսզի սրանք տեսնեն, թե ինչ է հնարավոր անել։ Եվ ահա սրանք կեպզիչներին մոտեցան քաղաքի աշտարակներից մեկին և նա, որ պետք է հանձնել նրանց այդ աշտարակը, սուրհանդակ ուղարկեց լուրով, թե. «Սպասե՛ք, մինչև ջահը կանցնի», բանգի այնտեղ նշանակված էին երեք կամ չորս ջահակիրներ, որոնք ողջ գիշերով ջահերը ձեռքերի պատվում էին պարիսպների վրա և զգոն էին պահում պահակայիններին։ Եվ ահա, երբ ջահակիրն անցավ, մերոնք պարսպին հենեցին աստիճանը և սկսեցին վեր մագլցել։ Առաջինը Ֆուլկո անունով մի ֆրանկ էր՝ Բուրդե Շարտրացու եղբայրը։ Յենց սա էր, որ քաջաբար առաջ նետվեց, իսկ նրան էլ հետևեց Ֆլանդրիայի կոմսը, որը դրանից հետո իր մոտ կանչեց Բոհեմունդին և դքսին։ Երբ բոլորը այս կերպ հապճեպ վեր էին բարձրանում, աստիճանը կտորվեց, սակայն նրանք, որոնք արդեն հասցրել էին դարձրանալ, մյուս կողմից քաղաք իջան իջան ու վազեցին բացելու մոտակայքի փողոց դռները։ Եվ ահա մերոնք բոլորը միասին քաղաք մտան և իրենց դժմ էլ լեռն ոչ-ոքի չխնայեցին։ Երբ լույսը սկսեց բացվել, նրանք բարձր աղաղակ բարձրացրին և ողջ քաղաքը սարսափի մատնվեց, իսկ կանայք ու երեխաներն էլ լաց եղան։ Մերոնք, որ գտնվում էին կոմսի ամրությունում, որպես քաղաքին ամենամոտիկները առաջինը արթնացան և սկսեցին ասել մեկ մեկու. «Այս թշնամիներն են գալիս օգնության», որին այլև պատասխանեցին, թե. «Կարծես սրանք հաղթական աղաղակներ չեն»։ Այդ ընթացքում լույսը լրիվ բացվեց և քաղաքի հարավային կողմում սկսեցին երևալ մեր դռները։ Քաղաքի բնակիչները, ստենդով մեզ իրենցից վեր՝ լեռան վրա, մի մասով փորձեցին փախչել դեպի դարպասները, իսկ այլև էլ նետվեցին անդունդները, ընդ որում ոչ-ոք դիմադրություն ցույց չտվեց, բանգի Աստված մթազնել էր նրանց ուղեղը։ Մեզ համար երկար ժամանակ հաճելի տեսարան էր ներկայացնում այն, որ նրանք, որոնք այդքան երկար ժամանակ պաշտպանում էին քաղաքը մեզին, այժմ իրենք չեն կարողանում հեռանալ այնտեղից, բանգի նրանք էլ, որ փորձում էին փախչել, այնուհանդերձ չէին փրկվում մահից։ Այդ ժամանակ մեզ համար միջադարձական և իրոք հաճելի մի դեպք տեղի ունեցավ, բանգի մի բանի թուրքերը, որոնք փորձում էին փախչել անդունդների վրայով, որպեսզի առանձնանան լեռների հյուսիսային կողմում և ու փրկվեն, անդիպեցին մերոնց։ Ստիպված լինելով նահանգել՝ թուրքերը հետ շարժվեցին ու շարունակեցին փախչել այնպիսի հապճեպությամբ, որ լցվեցին անդունդները։ Մեզ համար մի իսկական ուրախություն էր տեսնելը, թե ինչպես են նրանք ցած թափվում, սակայն այդ հաճույքի համար ինքներս էլ վճարեցինք 300 ձիերով, որոնք ընկան այդ գործի վրա։ Մենք չէինք կարող ճշգրիտ ասել, թե ինչքան սարակինոսներ ու թուրքեր սպանվեցին, դաժան կլինի նաև պատմելը մահվան այն բոլոր տեսակների մասին, որին նրանք ենթարկվեցին։ Դժվար էր ասել նաև այն ավարի ճշգրիտ բանակության մասին, որը հավաքվեց Աստիոքի ներսում, սակայն, պատկերացրեք ինչքան կարող եք ու դրան մի բան էլ ավելացրեք։ Թշնամիներից նրանք, որոնք զբաղեցնում էին լեռան վրայի միջին ամրությունը, տեսնելով, որ իրենց ընկերները ջարդվում են և մերոնք՝ հարձակվում, առժամանակ պահեցին այդ դիրքերը, որից հետո Աստիոքի իշխան Կաստիանը դարպասով հեռացավ, սակայն, բռնվելով հայ գյուղացիների կողմից, զրկվեց գլխից, որը այդ հայերը մեզ ներկայացրին, ընդ որում ես ենթադրում եմ, որ այդ տեղի ունեցավ աստվածային առանձնահատուկ ողորմածության պատճառով, բանգի այդ Կաստիանը այդ ժողովրդից շատերին էր գլխատել։ Աստիոք քաղաքը գրավվեց հունիսի 3-ին, սակայն նրա պաշարումը սկսվեց էր դեռևս Նախորդ տարվա հոկտեմբերի 21-ին։ Միև մերոնք հետաձգում էին վերին ամրոցի գրոհումը, որպեսզի զբաղվեն իրենց ձեռքն ընկած ավարը ի մի բերելով ու միև հիմնալի խնջույքներ էին տալիս, ստիպելով պարել իրենց ձեռքն ընկած հեթանոսների կանանց, այդ կերպ լիովին մոռանալով Աստծո մասին, որը նրանց վրա էր թափել իր ողորմածությունները, քաղաքի գրավումից հետո Նույն այդ հունիսի ութերորդ օրը նրանք տեսան, որ հենց իրենց են պաշարել հեթանոսները և նրանք, որոնք Աստծո օգնությամբ քաղաքը պաշարել էին թուրքերից այդքան երկար ժամանակ, այժմ իրենք, Նույն Աստծո որոշմամբ, շրջապատվեցին թուրքերի կողմից։ Ի մեծ սարսափ մեզ՝ միջնաբերդը, որի մասին ես ասել եմ և որը կարևոր դեր ուներ քաղաքի պաշտպանության հարցում, նախկինի պես մտնում էր թշնամիների ձեռքում։ Այսպիսով, առաջ մղվելով վախով, մերոնք ի վերջո որոշեցին գրավել այն։ Իր հերթին իր գալու ասենականգից Երրբարան՝ այդ թուրք տիրակալը, ցանկանում էր անմիջապես մեր դեմ ճակատամարտի մեջ մտնել, դրա համար էլ նա իր վրանները դրեց քաղաքի մոտ՝ նրանցից մոտ երկու մղոն հեռավորության վրա։ Անելով այդ՝ նա շարեց իր գնդերը և դրանք մոտեցրեց կամրջին։ Լավն այն էր, որ առաջին իսկ օրից մերոնք հոգ էին տարել կոմսի այդ ամրության ուժեղացման մասին՝ վախենալով, որ, եթե գործը հանկարծ հասնի թշնամիներին, որոնք գտնվում են ներսում, ապա սրանք, տիրելով այդ վայրին, այսինքն եթե մենք աջաթող անենիք այդ ու թշնամին տիրել դրանք, մեզնից կխլվեր մարտնչելու և արտագրոհներ իրականացնելու հնարավորությունը։ Մեր բանակում մի հիմնալի ու բոլորի կողմից սիրված ասպետ կար Ռոդեր Բառնելի անունով, որը, ենթարկվելով թշնամիների հարվածներին, ընկավ նրանց ձեռքը և գլխատվեց։ Այդ ժամանակ մերոնց սկսեց տիրել վախն ու վիշտը, բանգի շատերը հույսները կտրեցին դրական ելքից։ Միաժամանակ, թեև թուրքերը ամեն անգամ պարտություն էին կրում մարտերում, սակայն նրանք անընդհատ կրկնում էին հարձակումները, իսկ երրորդ օրն էլ այնպիսի մի ուժեղ գրոհ կազմակերպեցին, որ թերևս միայն Աստծո ուժն ու հզորությունը օգնեց պահել ամրոցն ու հետ շարժել թշնամիներին։ Այդ ժամանակ թուրքերն արդեն պատրաստ էին անցնել խանդակն ու ավերել պարիսպները, սակայն զգիտես թե ինչու նրանց վրա մի ուժեղ վախ եկավ և նրանք, կողքած գլուխները, դիմեցին փախուստի։ Դրանից հետո, որևէ հիմք չտեսնելով փախուստի համար, նրանք կրկին եկան գրոհի, իրենք իրենց մեղադրելով վախկոտության մեջ, և, ցանկանալով բավել իրենց մեղքը, կրկնակի եռանդով այդ արեցին, սակայն կրկին Աստծո հզորությամբ սարսափի մատնվեցին ու հետ շարժվեցին։ Այդ օրը թշնամին իր ճամբարը վերադարձավ, իսկ հաջորդ օրը կրկին եկավ ամրոցի մոտ, ընդ որում այս անգամ թուրքերը հետները պաշարողական մեթոդներ էին բերել, որոնք, սակայն, մերոնք այրեցին կամ քաղաք տարան։ Այնուհանդերձ, ինչքան ֆրանկների վախը մեծանում էր, այդքան թշնամիների քաջությունը ավելանում էր, բանգի քաղաքից դուրս այլևս ոչ մի բան չէր մնացել և բոլորը փակվել ու շրջափակվել էին քաղաքում մեր թշնամիների կողմից։ Եվ ահա թուրքերը, ուրախացած այս ամենից, պայմանավորվեցին գործել մեր ամրությունների դեմ, սակայն մերոնք, այդ թվում նաև տոմսիկ և ազնվական մարդիկ, քաղաքից դուրս եկան ու մարտի ելան թշնամիների դեմ։ Սկզբում նրանք հետ շարժեցին թուրքերին, բայց հետո, ստանալով մարտի և ավարի մասին, հերթով ամրոցի փախուստի դիմեցին, ընդ որում ավելի քան 100 հոգի, ինչպես նաև դրանից էլ շատ ձիերի խեղդվեցին դարպասների մոտ առաջացած հրմշտող ժամանակ։ Այդ ժամանակ թուրքերը սկսեցին նաև լեռան վրայի այն ամրությունից քաղաք իջնել։ Այդ լեռան ու քաղաքի մեջ հեռավորություն մեծ չէր և թշնամին երբեմն քաղաքի կենտրոնին էր հասնում ու հետ դառնում, ընդ որում շուտով թշնամին մտադրվեց հենց այդ կողմից տիրել քաղաքին ու վտարել մեզ այդտեղից։ Մարտերն ընթանում էին այնպիսի

ուժով, որ նման բան ոչ-ոք երբեք չէր լսել կամ տեսել: Դա մի սարսափելի ու այդ ժամանակ դեռևս չսկսած աղետ էր, որ պայթեց մեր գլխին նետերի ու բալետի, ինչպես նաև մշտապես թափվող տեղերի տեսքով, այնպես որ մեզ շրջապատած մահից մենք խելքներս կորցրինք: Այս ամենին վերջ դրեց միայն գիշերը: Եվ այսպես, երբ մերոնք հուսահատվել և լիովին իրենց կորցրել էին, նրանց օգնության եկավ աստվածային ողորմածությունը, որը, պատճառով իր որդիներին գեխության համար, հետևյալ միջոցը ձեռնարկեց, որպեսզի դուրս հանի նրանց տիրությունից: Եվ այսպես Աստուծոյ գրավումից հետո Տեր Աստված, ցույց տալով իր հզորությունը և լավ վերաբերմունքը, ընտրեց մի աղբատ արվանսալու, որը նրանց բոլորին ուժ տվեց...: Եվ այսպես, երբ գտնվեց գեղարդը, բաղաբաժնի տիրող սով այն աստիճանի էր հասել, որ...: Հնայած որան, սակայն, ամենամեծ դժբախտությունը կայանում էր նրանում, որ մերոնցից շատերը անցնում էին թուրքերի կողմը և հայտնում նրանց այն ծայրահեղ վիճակի մասին, որ տիրում էր բաղաբաժնի՝ այս կերպ կարծես նոր ուժով ստիպելով նրանց նեղել մեզ, իսկ մի անգամ կեսօրին էլ 30 թուրքեր մազլեցեցին մեր աշտարակներից մեկի վրա և մեզ մեծագույն սարսափի մատնեցին, թեև ի վերջո ենք մարտնչեցինք դրանց դեմ և այդ վտանգավոր իրավիճակում Աստծո աջակցությամբ ոմանց սպանեցինք, իսկ այլոց էլ ցած նետեցինք: Այս կապակցությամբ բոլոր երդում տվեցին ենթարկվել Բոհեմունդին և, այդ մարտին հաջորդող 15 օրը հրամանատարություն հանձնելով նրան, նաև նրա վրա դրեցինք բաղաբաժնի պաշտպանության և մարտին նախապատրաստվելու հարցերը, բանզի այդ ժամանակ կոմս ու եպիսկոպոսը շատ հիվանդ էին, իսկ կոմս Ստեփանին էլ, որին այլ իշխաններ միապետ էին ընտրել, դեռևս մինչև բաղաբաժնի գրավումը, տեսնելով պատերազմի ընթացքը, փախել էր: Եվ այսպես, ինչպես մենք ասացինք, երբ մեր մարդիկ տիրուր ու նեղ վիճակի մեջ էինք, հայտնվեց Աստծո օգնությունը...: Որոշելով այսպես, մեր իշխանները Պետրոս Առաքյալականին որպես դեսպան ուղարկեցին թուրքերի առաջնորդ Զորքարայի մոտ, որպեսզի սա ձեռք բաշի բաղաբաժնի, բանզի այն ըստ իրավունքի Պետրոսին ու քրիստոնյաներին է, սակայն այդ հպարտ տիրակալը պատասխանեց, թե ճիշտ կամ սխալ, ինքը կտիրի բաղաբաժնի ու ֆրանկներին՝ ստիպելով նաև Պետրոսին, որը չէր ցանկանում խոնարհվել, ծնկի գալ իր առաջ: Եվ ահա հարց բարձրացվեց, թե ում թողնենք բաղաբաժնի այն հսկելու ու միջնաբերդում գտնվողների դեմ գործելու համար, այն դեպքում, երբ այլև մարտի կմեկնեն, ընդ որում նրանք այս ուղղությամբ թշնամիներն դեմ նաև բարձր մի պատ ու հողաթուղի կառուցեցին: Ի վերջո, շատ բաներ բնարկելուց հետո նրանք որոշեցին այդ գործի համար թողնել մահացու հիվանդ կոմս Ռայմունդին 2 հարյուրյակ զինվորների հետ միասին: Եվ ահա եկավ ճակատամարտի օրը: Այդ օրը առավոտյան բոլորը խոստովանեցին մեղքերը և հաղորդվեցին՝ իրենց հանձնելով Աստծուն ու ցանկանալով, որ կամ իրենց մահ բաժին հասնի, կամ էլ առավելության հասնեն ֆրանկները և հռոմեական եկեղեցին փառավորվի: Բացի դրանից նրանք որոշեցին ճակատել հետևյալ կերպ, որ երկու շարքերը պետք է զբաղեցնեն կոմսի ու եպիսկոպոսի մարդիկ, այնպես, որ հետևաբանաբար ընթացակալի ասպետների հետևից և իշխանների կամեղ կանգ առնեն, իսկ ասպետներն էլ պետք է պաշտպանին նրանց թիկունքից և հետևից նրանց: Նույն կերպ որոշվեց նաև Բոհեմունդի ու Տանկերդի, ինչպես նաև Նորմանդիայի կոմսի ու ֆրանկների, ինչպես նաև դքսի մարդկանց և բուրգունդացիների հարցով: Իր հերթին մոմենտները սկսեցին շրջել բաղաբաժնի փողոցներով և կոչ անել յուրաքանչյուր մեկին, որ հետ չնսանա իրենց իշխանից ու ժողովրդից: Սրանից զատ որոշվեց նաև, որ Զյուգո Մեծը (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Զյուգո Մեծը - Մ.Ֆ.), Ֆլանդրիայի կոմս և Նորմանդիայի կոմսը պետք է առաջիկա մարտի ելնեն, նրանց պետք է հետևի դուքսն ու եպիսկոպոսը, հետ արդեն՝ Բոհեմունդը մյուս եպիսկոպոսի հետո: Եվ այսպես նրանք հավաքվեցին և ամեն մեկը սկսեց բաղաբաժնի դարպասների մոտ տարվող կամրջի մոտակայքում շարել իր մարդկանց և այդ ժամանակ պետք էր տեսնել, թե ինչպես փոխվեցին նրանք...՝ տիրությունից միանգամից անցնելով եռանդին...: Այդ ժամանակ թուրքերի տիրակալ Զարքարան, որ իր վրանում շախմատ էր խաղում, երբ լսեց հաղորդումն այն մասին, որ ֆրանկները մարտի են ելնում, այլալվեց, բանզի դրան չէր սպասում...: Դրանից հետո Զարքարան, չնայած որ կորցրել էր իրեն, բայց այնուհանդերձ իր մեծաբանակ ուժերն ուղղեց մեր դեմ, ընդ որում, բանի որ նրանք չէին կարող կանխել մեր էլքը, որոշեցին թույլ տալ մեզ հանգիստ դուրս գալ: Եվ այսպես մերոնք շարվեցին՝ թիկունք դարձնելով դեպի լեռը, որպեսզի թշնամին, որը մոտ երկու մղոն հեռու էին կամրջից, հանկարծ չըջապատի մեզ թիկունքից: Դրանից հետո մեր ռազմիկները սկսեցին կանոնավոր առաջանալ..., իսկ հակառակորդը, ընդհակառակը, անկանոն նետվեց մեզ վրա և սկսեց նետեր արձակել: Այդ ժամանակ Զարքարան, պատրաստ անել այն, ինչից վերջերս հրաժարվել էր, մարդ ուղարկեց մեր իշխանների մոտ առաջարկով, որ հինգ կամ տաս ֆրանկներ ելնեն հավասար թվով թուրքերի դեմ և մենամարտեն, սակայն մեր առաջնորդները պատասխանեցին, թե. «Դուք չուզեցիք այդպես վարվել, երբ մենք էինք ուզում, արդ այժմ թող ամեն մեկն իր իրավունքով մարտի մեջ մտնի»: Եվ այսպես, երբ մենք զբաղեցրեցինք հարթավայրը, թուրքերի մի մասը, ինչպես ասացինք, հայտնվեց մեր թիկունքում և հարձակվեց այնտեղ գտնվող հետևակայինների վրա: Սրանք սակայն, դառնալով դրանց դեմ, եռանդով հետ մղեցին հակառակորդի հարձակումը: Իրոք, թուրքերը ոչինչ չկարողացան անել նրանց դեմ, այլ միայն արեցին խոտը նրանց շրջապայքում, բանզի թշնամին անընդհատ ուզում էր շրջապատել մեզ: Այս պայմաններում թշնամին շարքերն ի վերջո ընկան մեզ վրա ու հարվածեցին եպիսկոպոսի ջոկատին, որը, թեև ավելի փոքրաքանակ էր, բան հակառակորդը, սակայն սուրբ գեղարդն այնտեղ էր և ոչ-ոք նույնիսկ վերջ չստացավ: Նույն կերպ մեզ չկարողացան վնասել նաև նրանց նետածիվները: Ես ասում եմ այն, ինչ աչքովս եմ տեսել, այն, ինչ արեց սրբազան գեղարդը, իսկ եթե ինչ-որ մեկը կասի, որ եպիսկոպոսի դրոշակակիր փիկոնտ Զերաբուսը այդ մարտում վիրավորվել է, ապա թող իմանա, որ նա մինչ այդ եպիսկոպոսի դրոշմ տվել էր ուրիշին և որոշ հեռավորություն հետ մնացել նրա ջոկատից: Երբ մեր ռազմիկները թողեցին բաղաբաժնի, մնացած հինգ ջոկատները հետևեցին առաջինին, բանզի, ինչպես արդեն ասվեց, մեր իշխանները կազմել էին ընդհանուր առմամբ 13 շարք, որոնցից ութն արդեն բաղաբաժնի դուրս էր...: Եվ այսպես, երբ մեր մարդիկ այս կերպ ելան ու գործեցին, թշնամու առաջին շարքերը շուրջ ելան ու դիմեցին փախուստի՝ հնարավորություն չտալով մեզ ձեռնամարտի անցնել: Մեր մարդիկ, սակայն, մինչև երեկո այդպես էլ չհետապնդեցին նրանց, բանի որ իրենք թույլ ու սոված ձիերի վրա, իսկ թուրքերն առաջանում էին թարմ ու կուշտ ձիերի վրա, որոնք այժմ շատ արագ էին ընթանում: Եվ այսպես թուրքերը գլխավորությամբ փախան, իսկ նրանցից ոմանք էլ, փրկելով կյանքերը, հանձնվեցին մեզ: Աստված, սակայն, միայն այդ ուրախությունը մեզ պարգևելով չսահմանափակվեց, բանզի այն թուրքերը, որոնք պահպանում էին բաղաբաժնի միջնաբերդը, տեսնելով սեփական ժողովրդի այդ գլխավորության փախուստը, երաշխիքներ խնդրելով իրենց կյանքի համար հանձնվեցին մեզ, իսկ նրանցից ոմանք էլ գլխավորությամբ փախան: Այս ճակատամարտը բաղաբաժնի մի մեծամասն շտաբ ու սարսափելի էր, որ նրանց միայն որոշ հեծյալներ ընկան, սակայն հետևակայիններից հազիվ որևէ մեկը փրկվեց: Բացի դրանից մեր ձեռքն ընկան նաև հակառակորդի բոլոր վրանները, շատ ոսկի, քանոթ և ամենաշատ բանակի ավար՝ ցորեն, անասուններ և ուղտեր՝ անչափ ու անհաշիվ» (Ռայմունդ Ափլիացի «Ֆրանկների պատմությունը, որ գրավեցին Երուսաղեմը»):

«Այդ այժմ մենք պաշարում ենք Աստիոքը և դուք կարող եք վստահ լինել, որ շուտով կգրավենք այն, չնայած այն բանին, որ այս բաղաբաժնի անհավատալի բանակի ցորեն, գինի, յուղ ու այլ տեսակի պարենամթերք կա: Եվ այսպես խնդրում եմ ձեզ, երբ կստանաք այս նամակը, աղոթեք մեր նահապետական եղբայրների համար» (Անսելմ Ռիբեմոնցի «Նամակ, ուղղված Ռեյմսի արքեպիսկոպոսին», նամակ առաջին): «Ես արդեն հայտնել եմ ձեզ, թե ինչպես մենք պաշարեցինք Նիկիան, ելանք այնտեղից, առաջացանք Ռոմանիայով ու Դալմատիայով, արդ այժմ ինձ մնում է միայն մի թիչ էլ պատմել Աստիոքի պաշարման մասին, երբ մենք շատ վտանգներ տեսանք, անթիվ մարտեր մղեցինք Դալմատի և Դամասկոսի արքաների (համապատասխանաբար Դալմատի Եմիրության Եմիր Ռիդվանի և Դամասկոսի Եմիրության Եմիր Դուկակի - Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Երուսաղեմի անհավատ արքայի (Դիան-Քեֆի Արտուխյանների Եմիրության ապագա հիմնադիր Եմիր Սուլեյման - Մ.Ֆ.) դեմ: Եվ այսպես Աստիոքը պաշարվեց հոկտեմբերի 17-ին և դա մի իսկական խիզախ ու բաջարի գործ էր, որին ձեռք գարկեց Աստծո բանակը: Վստահ եմ, որ Արևմուտքում լսած կլինեք մեր մղած մարտերի մասին և կարծում եմ, որ պատկերացնում եք, թե մենք ամեն օր այստեղ ինչ ենք կրում՝ հանուն մեր կյանքի ու անվտանգության: Ահա ուրեմն, մեր իշխանները ձգտում էին ավելի ու ավելի սեղմել այս բաղաբաժնի շրջափակման օղակը, որի նպատակով սկզբում Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Աստիոքի դքսության ապագա հիմնադիր Տերենտուցի - Մ.Ֆ.) փակեց արևելյան դարպասները, որտեղ նա մի ամրություն կառուցեց ու իր ջոկատը տեղակայեց այնտեղ: Այնուհանդերձ, բանի որ մեր իշխանները գոռոզացել էին, Աստված պատժեց մեզ և արդյունքում մեր բանակում ոտքի վրա մնացին միայն 700 ձիեր, ընդ որում մեր գործերը հետ ընկան ոչ թե այն պատճառով, որ մեր մարդկանց պակասում էր բաջարությունը, այլ ձիերի, սննդի ու այլ բաների պակասի, ինչպես նաև այն պատճառով, որ այնտեղ շատ ցուրտ էր ու շատերն էին մահանում այս ամենի արդյունքում: Սրան գումարովեց նաև այն, որ թուրքերը, առատորեն ստանալով ձիեր, աստիոքի մեր բանք, սովորություն էին դարձնել ամեն օր սուրալ մեր ճամբարի շրջակայքում՝ պարսպի և ջրի միջև ընթացքով հատվածում: Այնտեղ 8 մղոն հեռավորության վրա նաև թուրքական մի ամրոց կար, որտեղից սրանք գրեթե ամեն օր արտագրոհ էին իրականացնում ու սպանում էին մեր բանակից առանձնացած մարդկանց: Եվ ահա Աստծո օգնությամբ մեր իշխանները ելան նրանց դեմ, փախուստի մատնեցին ու կոտորեցին նրանցից շատերին, ինչն էլ հաշվի առնելով Աստիոքի տիրավորը (Աստիոքի Եմիրության Եմիր Յադի-Սիանը - Մ.Ֆ.) դիմեց Դամասկոսի իշխանին, որ առ իրեն օգնության գա: Աստծո կամքով, սակայն, վերջինս առաջանալիս հանդիպեց Բոհեմունդին և Ֆլանդրիայի կոմսին (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն - Մ.Ֆ.), որոնք ելել էին մեր ուժերի մի մասով, որպեսզի բանակի համար պարենամթերք ձեռք բերեն: Եվ ահա Աստծո աջակցությամբ Դամասկոսի այն իշխանը պարտության մատնվեց մեր իշխանների կողմից: Աստիոքի տիրակալը, շարունակելով անհանգստանալ իր անվտանգության

կապակցությամբ, մարդ ուղարկեց Յալեայի արքայի մոտ և, խոստանալով նրան շատ հարստություններ, ի վերջո այնպես արեց, որ սա ևս օգնության եկավ իր բոլոր ուժերով: Երբ սա եկավ, սակայն, մեր իշխանները ելան ճարարից և Աստծո օգնությամբ, ունենալով ընդամենը 700 ասպետներ և որոշ բանակի հետևակայիններ, հաղթեցին 12.000 թուրքերի իրենց արքայի հետ միասին, փախուստի մատնեցին ու կոտորեցին նրանցից շատերին: Այդ կռվում վերոնշյալ շատ ծիծեր ձեռք բերեցին և ցնծալով ու հաղթական վերադարձան: Դրանից հետո մերոնք աստիճանաբար սկսեցին ուժեղանալ և ահա ի վերջո նստեցին խորհրդակցության այն հարցով, որպեսզի շրջափակեն նաև արևմտյան դարպասները և դրանով իսկ փակեն թշնամու մուտք դեպի ծով, որտեղից վերջինս պարենավաճեցրե ու շինանյութ էր ստանում: Արդյունքում համընդհանուր համաձայնությամբ որոշվեց այդ գործին ուղարկել Բոհեմունդին ու կոմս Սեն-ժիլին (**Տոլուզի կոմս Ռայմոնդ Տոլուզացուն – Մ.3.**), որոնք ուղղվեցին դեպի ափ, որպեսզի հետ մղեն այդ կողմում տեղակայված թշնամիներին: Այդ ընթացքում նրանք, որոնք մնացել էին հսկելու բաղաբը, փորձելով փառքի հասնել, ելան արևմտյան դարպասներից, սակայն հետ շարտվեցին ու անփառունակ կերպով փախան: Դրանից հետո երրորդ օրը Բոհեմունդն ու կոմս Սեն-ժիլը, երբ հետդարձի ճանապարհ էին բռնել, բանակի իշխաններին մոտ մարդ ուղարկեցին, որպեսզի սրանք դիմավորեն իրենց ու միասնական ուժերով պաշարեն արևմտյան դարպասները: Այնուհանդերձ, բանի որ մերոնք մի քիչ ուշացան, Բոհեմունդն ու կոմս Սեն-ժիլը պարտություն կրեցին ու մատնվեցին փախուստի: Այս կապակցությամբ մեր մարդիկ, սգալով ու ողբալով կրած խայտառակության, ինչպես նաև ընկած հազարավոր ռազմիկների համար, ի վերջո մարտակարգ ընդունեցին և մեծ դիմադրությունից հետո ստիպեցին թուրքերին այնուհանդերձ նահանջել: Այդ օրը, ամեն ինչից զատ, մեր հակառակորդներից նաև 1.400 հոգի խեղդվեց գետում, որը ձնեռային անձրևներից վարարել էր: Երբ այս արվեց, մեր մարդիկ սկսեցին մի ուժեղ ամրություն կառուցել, որը նաև խառնակ և երկու աշտարակներ ուներ: Նրանք այստեղ տեղակայեցին կոմս Սեն-ժիլինի նետածիգներն ու նետողական մեքենաների հետ միասին: Ինչ մեծ ջանքեր արժանացավ մեզ այդ ամրության կառուցումը, ընդ որում բանակի մի մասը հսկում էր արևելյան կողմում, իսկ մյուս մասն էլ ջանում էր հիշատակված ամրության կառուցման գործի վրա արևելյան կողմում: Սակայն ի՞նչ իմաստ ունի թվարկել այն բոլոր դժվարությունները, որոնք մենք տեսանք, բանգի, բացառությամբ արևելյան կողմում գտնվողների, այս կողմում գտնվող բոլոր մարդիկ, այդ թվում նաև իշխանները, անվերջ ու անդադար աշխատում էին արդ գործի վրա, տարբեր բաներ անում, ընդ որում դա այն պայմաններում, երբ ցուրտ էր, վատ եղանակ էր, իսկ դասալքությունն էլ բերել էր մեր զինվորների ոգու անկմանը: Այնուհանդերձ, ինչքան որ շատ էին դժվարությունները, այնքան մեր մարդիկ պատրաստակամորեն էին դրանք տանում: Դեռք չէ լուրջության մատնել նաև այն հանգամանքը, որ թուրքերը օրերից մի օր հայտարարեցին, թե պատրաստ են հանձնել բաղաբը, սակայն իրականում ուզում էին մղորդության մեր գցել մեզ, ընդ որում այդ մասին մենք իմացանք մի բանի հոգով, որոնք նրանց կողմից մեր կողմն էին անցել: Այն ժամանակ, երբ տեղի էր ունենում այս ամենը, մերոնցից ոմանք հեռացան, որոնց թվում Վալոն կոնտեաբը և այլք, ավելի հասարակներից: Սրան գումարվեց նաև այն, որ մի բանի օրից հայտարարվեց, որ պարսիկների արքայի (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերբերուլին – Մ.3.**) զորքի հրամանատարը, որի անունը Զորբան էր (**Մոսուլի կառավարիչ Զեր-Բուղան – Մ.3.**), գալիս էր աստվածային մեր բանակի վրա: Այնուհանդերձ նրանք, որոնք հավատում են սատոմոն, չեն չվում վերջինիս կողմից, բանգի, ահա, աստվածային աջակցության հունիս ամսվա սկզբին երեք անտիոքցիների դավաճանությունը մեզ հանձնեց այդ բաղաբը: Արդյունքում մենք ի վերջո գրավեցինք այդ բաղաբը և կոտորեցինք հեթանոսներին, թեև նրանցից ոմանք ամրացան բաղաբի միջնաբերդում» (Աստված Ռիբեմոնցի «Նամակ, ուղղված Ռեյմսի արքայախուրապոսին», Նամակ երկրորդ):

«Այդ իմացիք ու լիովին վստահ եղիք, որ այս սուրհանդակը, որին ես ուղարկում եմ, որպեսզի հաճույք պատճառեմ թեզ, ինձ Անտիոքի մոտ թողնում է լիովին անվտանգ ու անվտանգ փնակում» Աստծո աջակցությամբ առավելագույն բարիքի մեջ...: Բայց իմացիք նաև, որ, ինչքան բազարի թուրք ռազմիկներ կային, սրանք բոլորն էլ հավաքվեցին Անտիոքից և, ընթանալով օր ու գիշեր, ի վերջո կուտակվեցին արքայական Անտիոք բաղաբում, ընդ որում այդ արեցին մինչև մեր գալը: Իր հերթին Աստծո մեր ողջ բանակը, որը փառաբանում և զովերգում էր Աստծուն, մեծագույն եռանդով ուղղություն էր բռնել դեպի այդ գլխավոր Անտիոք բաղաբը, որը մենք ի վերջո պաշարեցինք: Եվ ահա բաղաբի մոտ թուրքերի դեմ շատ մարտեր եղան, ընդ որում 7 անգամ այս բաղաբի կայազորը ելավ բաղաբից, իսկ մենք էլ Երիստոսի հրամանատարությամբ նրանց դեմն առանք ու արիաբար մարտի մեջ մտանք: Այդ իմացիք, որ բոլոր այդ յոթ մարտերում էլ Տեր Աստծո օգնությամբ մենք առավելության հասանք և թուրքերից անթիվ բանակություն կոտորեցինք: Այդ մարտերում, ինչպես նաև բաղաբի վրա իրականացված գրոհի ժամանակ, սակայն, ընկան նաև մեր եղբայրներից ու հետևորդներից շատերը, իսկ նրանց հոգիները հիմա դրախտում ենք: Ասեմ նաև, որ այդ Անտիոք բաղաբը շատ մեծ էր, ամրացված անհավատալի ուժով և գրեթե անառիկ: Սրան գումարվում էր նաև այն, որ այնտեղ 5.000 բազարի թուրք ռազմիկներ կային, դա դեռ չհաշված սարակինոսներին և տեղացիներին՝ արաբներին, ասորիներին, թուրքապոլներին, հայերին ու այլազգի շատ այլոց, որոնք այդ վայրերում անհաշիվ բանակություն էին կազմում: Աստծո այդ թշնամիների դեմ Աստծո ողորմածությամբ նաև ես շատ տառապանքներ ու անհաշիվ փորձանքներ տեսա, ընդ որում մեր պաշարները սպառվում էին: Իրոք, ստեղծվեց մի վիճակ, երբ մեր ֆրանկներից շատերը սովամահ կլինեին, եթե չլինեք մեր ողորմածությունը և նրանց պարենավորումը: Այս բաղաբի դիմաց մենք ողջ ձմեռ ցրտահարվեցինք համուն մեր Տեր Երիստոսի, բանգի, այնտեղ շատ ցուրտ էր և վշտական անձրև էր գալիս: Այն, ինչպես որոշ մարդիկ պատմում են, թե այստեղի ձմեռը այնքան էլ ցուրտ չէ և արևոտ է, ծիշտ չէ, բանգի այստեղ ձմռանը գրեթե մեր մոտ՝ Արևմուտքի, նման ցուրտ է: Այդ ժամանակ էր հենց, որ այդ բաղաբի տիրակալ Կասսիանը (**Անտիոքի էպիսկոպոս Էմիր Յադի-Սիանը – Մ.3.**) հասկացավ, որ ինքը ևս դժվարին իրավիճակում է և իր որդի Սենտուրիոն ուղարկեց Երուսաղեմի իշխանի (**Հիսն-Զեֆի Արտուկյանների Էպիսկոպոս Կասադա հիմնադիր Էմիր Մուսմանի – Մ.3.**), ինչպես նաև Յալեայի Ռիֆայն (**Յալեայի էպիսկոպոս Էմիր Ռիֆայն – Մ.3.**) և Նամակոսի Դուկակ (**Նամակոսի էպիսկոպոս Էմիր Դուկակ – Մ.3.**) անունով իշխանների հետևեց: Նա նաև մարդիկ ուղարկեց Արաբիա, որպեսզի իրեն օգնության գան Բոյիան, Նարաթան ու Յամելնուր անունով իշխանները: Եվ ահա այս հինգ իշխանները հավաքեցին 12.000 ընտիր թուրքական հեծյալներևանակնկալ հայտնվեցին, որպեսզի օգնեն Անտիոքի բնակչությանը: Մենք, սակայն, որ չգիտեինք մասին, մեր շատ ռազմիկների մինչ այդ ուղարկել էինք Անտիոքի թվով 65 բաղաբներ և ամրոցներ, որոնք մեր իշխանության տակ էին: Այնուհանդերձ, չնայած այդ հանգամանքի, երբ նրանք հասան բաղաբին, մենք 700 ռազմիկներով բաղաբից 3 լիգ հեռավորության վրա գտնվող Երկաթյա կամրջի մոտ հարձակվեցինք նրանց վրա, ընդ որում, բանի որ Աստված կռվում էր մեր շարքերում, մենք ևս ուժեղ կռվեցինք ու հետ վերադարձանք՝ հետևելու բերելով ավելի քան 200 զուլիսներ, որպեսզի մարդիկ կարողանային ուրախանալ այդ բանի վրա: Այդ ժամանակ էր հենց, որ Բաբելոնի կայսրը (**Ֆաբիանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսաթան – Մ.3.**) սարակինոսների դեսպաններ ուղարկեց մեր բանակ նամակներով, որպեսզի մեզ հետ համաձայնության գա և խաղաղություն կնքի: Դեռք է ասեմ նաև, սիրելիս, թե ինչ եղավ մեզ հետ Սեն Վալթի ժամանակ, բանգի մեր իշխանները սկսել էին ամրացնել բաղաբից մինչև ծով ձգվող տարածությանը, որովհետև թուրքերը, որ ելնում էին բաղաբից, անընդհատ սպառնում էին բաղաբի և ծովի միջև գործող մեր ռազմիկներին: Ահա այդ պատճառով էր, որ մենք ուղարկեցինք Բոհեմունդին (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.3.**) ու կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլի (**Տոլուզի կոմս Ռայմոնդ Տոլուզացու – Մ.3.**) հետ միասին, հետևելու դնելով 60 հեծյալներ, որպեսզի նրանք կարողանան բերել նավատիներին և օգնել ավարտել այդ աշխատանքը: Երբ, սակայն, մերոնք այդ նավատիների հետ միասին հետ էին դառնում, թուրքերը հավաքեցին իրենց զորքը և անակնկալ հարձակվեցին մեր երկու իշխանների վրա՝ ստիպելով նրանց վտանգավոր փախուստի դիմել: Այդ անակնկալ կռվում մենք կորցրինք 500 ռազմիկների, որոնք ընկան հանուն Աստծո փառքի, սակայն իմ սեփական հեծյալներից զոհվեցին միայն երկուսը» (Ստեփան Շարտրագի «Նամակ Աղեիկն»):

«Դրանից հետո մենք ձեռք գարկեցինք Անտիոքի պաշարմանը: Եվ ահա մենք բոլորս ցանկանում ենք տեղեկացնել ձեզ, թե ինչքան մեծ էր Աստծո ողորմածությունը ու ինչքան բացահայտ էր նրա աջակցությունը մեզ, որի շնորհիվ Անտիոք գրավվեց, իսկ թուրքերն էլ, որ շատ էին ոտնատակ տալիս մեր տեր Դիսուս Զիստոսին, բռնվեցին ու սպանվեցին: Այսպիսով՝ մենք՝ երուսաղեմցիներս, վրեժ լուծեցինք Աստծո նկատմամբ թույլ տրված անարդարությունների համար: Դեռք է նաև իմանալ, թե ինչպես մենք, որ առաջ պաշարել էինք թուրքերին, հետո ինքներս պաշարվեցինք այն թուրքերի կողմից, որ ժամանել էին Խորասանից, Երուսաղեմից, Վանակոսից և շատ այլ ուրիշ տեղերից, սակայն ի վերջո Դիսուս Զիստոսի ողորմածությամբ ազատվեցինք...: Եվ այսպես, մինչ թշնամին պաշարել էին մեզ, մենք շատ դժվարություններ էինք կրում բաղաբի մոտ թուրքերի ու հեթանոսների դեմ տեղի ունեցած մարտերում, բանգի նրանք մեծ բանակությամբ հարձակվում էին մեզ վրա, այնպես որ իրոք կարելի էր ասել, որ, մինչ մենք փակել էինք թշնամուն Անտիոքում, ինքներս էլ նույն կերպ պաշարվել էինք թուրքերի և այլ հեթանոսների կողմից, ընդ որում սրանք հաճախակի մեծ բանակությամբ հարձակվում էին մեզ վրա, այնպես որ կարելի է ասել, որ ավելի շուտ մենք սնվեցինք Երիստոսի հին փակված բաղաբում, քան այնտեղ փակված ունեինք որևէ մեկին: Ի վերջո, բոլոր այդ ճակատամարտերում հասնելով առավելության և այսպիսով ապահովելով քրիստոնեական հավատքի հաղթահանումը՝ ես՝ Բոհեմունդ (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.3.**), համաձայնության եկա մի թուրքի հետ, որն ինձ բաղաբ մտցրեց: Եվ այսպես, մեկ օր առաջ մինչ այդ ես Երիստոսի իմ շատ ռազմիկների հետ միասին մի բանի աստիճաններ հենցից պարսպի, որի արդյունքում հունիսի 3-ին մենք գրավեցինք Երիստոսի դիմադրություն ցույց տված այդ բաղաբը: Իրեն՝ Կասսիանին, որ այդ բաղաբի տիրակալն էր (**Անտիոքի էպիսկոպոս Էմիր Յադի-Սիանի – Մ.3.**), իր շատ ռազմիկների հետ մենք սպանեցինք, իսկ կանանց, որդիներին ու այլ տնեցիների ողջ ոսկու, արծաթի և այլ բարիքների հետ մեզնով արեցինք: Մենք, սակայն, չկարողացանք գրավել Անտիոքի միջնաբերդը, որը թուրքերի կողմից շատ ուժեղ ամրացվել էր, իսկ երբ հաջորդ օրը այնուհանդերձ փորձ

կատարեցինք գրավել այն, տեսանք, որ բաղադրի պարհասներից անդին դաշտերում ցրված անհաշիվ բանակի թուրքեր են հայտնվել: Իրոք, ինչպես և սպասում էինք երկար օրերի ընթացքում, նրանք եկել էին մեր դեմ մարտնչելու: Եվ այսպես երրորդ օրը թշնամին պաշարեց մեզ: Վերը հիշատակված միջնաբերդում ամրացել էր թուրքերի ավելի բան մեկ հարյուրյակ, ընդ որում սրանք ուզում էին դարպասներով, որոնք զբաղեցրել էին մինչ այս ու որոնք գտնվում էր ամրությունից ներքև, դրսում գտնվողների հետ միասին հարձակում գործել մեզ վրա: Մենք, սակայն, որ այսպիսով մեկ այլ փորձանքի մեջ էինք հայտնվել, անբախտ հսկողության տակ էինք պահում այդ միջնաբերդից ելող ու բաղաբ իջող ճանապարհը՝ երկու մասին բաժանելով գործը: Այսպիսով՝ մենք մարտնչում էինք ինչպես բաղաբից դուրս, այնպես էլ բաղաբում՝ օր ու գիշեր, որպեսզի ներսից եկողները մեզ վրա չհարձակվեն, դե իսկ մենք էլ հետ մղենք դրսից եկողներին: Եվ այսպես, երբ թշնամիները տեսան, որ այս կողմից հարձակվելով ոչ մի կերպ առավելության հասնել չեն կարող, ամուր փակեցին մեզ բաղաբում, որպեսզի ոչ-ոք չկարողանա ներս մտնել կամ դուրս գալ: Այս ամենի հետևանքով մենք բոլորս այն աստիճան էինք տխրել ու հուսահատվել, որ մեզնից շատերը, մահանալով սուլից և բազում այլ փորձանքներից, մորթում էին իրենց հյուժված և ծոպվածներին, ու էշերին և ուսում դրանց միսը: Այդ ընթացքում, սակայն մեզ օգնության հասավ Աստծո ամենագոր աջակցությունը...: Եվ այսպես, մենք այնքան ոգևորվեցինք ու ամրացանք այդ գեղարդի և աստվածային այլ բացահայտումների շնորհիվ, որ նրանք, որոնք մինչ այդ վախում էին պատված և հուսահատված էին, այժմ, լի մարտ տալու վճռականությամբ, մեկը մյուսին դորում էին ոտքի ելնել: Այսպիսով՝ մենք պաշարման մեջ մնացինք երեք շաբաթ և չորս օր, իսկ Պետրոսի ու Պողոսի օրվան նախորդող օրը, մենք, մեզ հանձնելով Աստծուն և աղոթելով, մեր ողջ զինվորական հանդերձանքով դուրս եկանք բաղաբի դարպասներից, ընդ որում մենք այնքան փորձաքանակ էինք, որ կարծում էինք, որ ոչ թե պետք է մարտնչենք, այլ փախչենք հակառակորդի դիմացից: Եվ ահա մենք պատրաստվեցինք ճակատամարտի և դասավորեցինք մեր ինչպես հետևակ, այնպես էլ հեծյալ ջոկատները, այնպես որ գլխավոր ուժերի հետ լինի Աստծո գեղարդը: Եվ ահա առաջին իսկ ընդհարման ժամանակ մենք ստիպեցինք հակառակորդին դիմել փախուստի, թեև թշնամիները, ըստ իրենց սովորության, սկսեցին ցրվել տարբեր ուղղություններով: Բանն այն է, որ նրանք զբաղեցնում էին բլուրներն ու ճանապարհները, որտեղից էլ ձգտում էին շրջապատել մեզ՝ հույս ունենալով այդ կերպ ոչնչացնել: Մեզ, սակայն, որ շատ մարտերի փորձ ունենալով ծանոթ էինք թշնամիների թակամիներին և նենգ միջոցներին, օգնության հասավ աստվածային ողորմածությունը և արդյունքում նրանք, որ թշնամիների հետ համեմատած իրենց բանակությամբ չնչին ոչնչություն էին կազմում, Աստծո ձեռքի միջամտության շնորհիվ ստիպեցին հակառակորդին դիմել փախուստի՝ լքելով ճամբարն այն ամենի հետ միասին, որ այնտեղ կար: Եվ այսպես, հասնելով հաղթանակի, մենք ողջ օրը միջնաբերդից հակառակորդին և թշնամու շատ ռազմիկների սպանեցինք, որից հետո ուրախացած և հաղթանակով վերադարձանք բաղաբ: Միջնաբերդը, որն արդեն հիշատակվեց և որում փակված էր էմիրը 1.000 ռազմիկի հետ, սա հանձնեց Բոհեմունդին, ինչպես և հանձնվեց նաև ինքը և Բոհեմունդի աջակցությամբ ընդունեց բրիտանական հավատարմ: Այսպիսով՝ մեր տեր Դիոս Զրիստոսը հռոմեական հավատքին ու կրոնին դարձրեց ողջ Աստիոք բաղաբը» (Բոհեմունդ, Ռայմոնդ, Գոտֆրիդ, Ռոբերտ Նորմանդացի, Ռոբերտ Ֆլանդրիացի և Եստաշ Բուլոնացի «Նամակ պապին»):

«Դրանից հետո, սակայն, բանգի մենք գոռոզացել էինք հաջողություններից, Աստված դա մեր դեմ բերեց Աստիոքի մոտ, որը տիրելը մարդկային ուժերից վեր էր: Մենք այնտեղ մնացինք 9 ամիս՝ տանելով մի ծանր պաշարում ու զրկվելով մեր բոլոր լավ ձիերից: Այդ ժամանակ, սակայն, Աստված կրկին բաց արեց մեր առաջ իր առատաձեռնությունն ու ողորմածությունը, մեզ բաղաբ մտցրեց ու թուրքերին հանձնեց մեր ձեռքը: Դրանից հետո կրկին, սակայն, բանի որ մենք սկսեցինք մտածել, թե դա մեր սեփական ձեռքի գործն է, Աստված մեզ կրկին պատժեց և մեր դեմ թուրքերի մի հսկայական բազմություն ուղարկեց, այնպես որ մերոնք չէին կարողանում թթնելն էլ դուրս հանել բաղաբից, որտեղ սով տարածվեց այն աստիճան, որ ոմանք ստիպված եղան նույնիսկ մարդկային միս ուտել: Տխուր կլինի պատմել այն բոլոր ղեկավարությունների մասին, որ մենք կրեցինք այդ բաղաբում, սակայն Աստված կրկին ներքև ուղղեց իր հայացքը և իր ողորմածությունը թափեց նրանց վրա, ում մինչ այդ պատժում էր, իսկ ամեն ինչ սկսվեց նորանցի, որ նա մեզ հանձնեց այն գեղարդը, որը թաքցված էր դեռ առաքյալների ժամանակներից: Դրանից հետո Տեր Աստված ամրացրեց մարդկանց սրտերը, մարդկանց, որոնք սուլից ու հիվանդություններից բալել էին իսկ չէին կարողանում, նրանք ձեռք մեկնեցին գեղքն և արիական պայքարի մեջ մտան թուրքերի դեմ: Արդյունքում մենք մեծ հաղթանակ տարանք թշնամիների նկատմամբ» (Գոտֆրիդ, Ռայմոնդ և Դամիբերտ «Նամակ պապին»):

«Փառք մեր մեղքերը բավող, մեր տեր աստված Դիոս Զրիստոսին, ի փառս որի էլ մենք տարածում ենք այս լուրը մեր բոլոր ժամանակակիցների մեջ՝ հայտնելով այն մեծ հաղթանակն և հաջողության մասին, որը մեր եղբայրները տարան հեթանոսների նկատմամբ հանուն մեր տեր Դիոս Զրիստոսի: Եվ այսպես մեր բաղաբացիներից մեկը, որի անունը Բրունոն էր, նախորդ տարին անգլիացիների նավերով մեկնեց և հասավ Աստիոք բաղաբին: Այնտեղ նա միացավ մեր ռազմիկներին և նրանց հետ միասին տարավ ուրախությունն ու տխրությունը՝ նվաճելով ինչ հնարավոր էր և սովելով նրանց հետ միասին: Եվ ահա, երբ ձեռք բերեց լիակատար հաղթանակ, նա երեք շաբաթ բոլորի հետ միասին ցնծաց, որից հետո երջանիկ ճամփորդության ելավ դեպի հետ: Եվ ահա, երբ նա եկավ մեզ մոտ, մենք նրանցից պարզ ու մաքուր ծնարկությանը հասու եղանք, երբ նա ասաց. «Երբ մենք, ղեկավար նավարկություն իրականացնելով ծովի վրա, հասանք Աստիոքին, ապա ամեն կողմներից առաջացող մեր բանակին արդեն շրջափակել էր այն, չնայած ոչ այնքան ամուր, ինչքան պետք էր: Եվ ահա հաջորդ օրը մեր իշխանները դեպի ծովը եկան, որպեսզի դիմավորեն մեզ: Նրանք լավ դիմավորեցին մեզ, ընդ որում հատկապես ուրախացան այն շինանյութի ու փայտանյութի համար, որ բերել էինք մեզ հետ: Դրանից հետո երրորդ օրը, երբ մարտը դեռ չէր սկսվեց, առաջին ուրբաթ օրը, մեր իշխանները որոշեցին արևմտյան դարպասների մոտ մի ամրություն կառուցել: Այն հիման էլ կա և կոչվում է Սուրբ Կույս Մարիամի անունով՝ գնդակելով բաղաբից բալիստի մեկ հարվածի հեռավորության վրա: Այդ օրը, սակայն, թուրքերի հարձակման արդյունքում մենք մեր մարդկանցից կորցրինք 2.055 հոգի, իսկ թշնամիներից էլ սպանվեցին 800 հոգու: Մայիսի 28-ին ամրության շինարարության աշխատանքները ավարտվեցին, ընդ որում դա մեծ ջանքեր խլեց մեզնից, որ թուլացել էինք սուլից ու սրից, չնայած աշխատում էինք մեծ եռանդով: Այնուհանդերձ ի վերջո բաղաբը գրավվեց, իսկ դա եղավ հետևյալ կերպ: Բանն այն էր, որ Աստիոքի չորս հայտնի բնակիչ եղբայրներ խոստացան հանձնել բաղաբը Բոհեմունդին (**Տերնտի իշխան, Աստիոքի դեսուդյանն ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերնտացուն - Մ.Գ.**), Ռոբերտ Կուրտուեին և Ֆլանդրիայի կոմսին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն - Մ.Գ.**): Եվ ահա սրանք համաձայնության եկան մեր իշխանների հետ և մուրթ իջնելուն պես թուրքերից գաղտնի մեր ողջ բանակը մոտեցրին բաղաբին: Այդ ժամանակ մեծ աղմուկ բարձրացավ և մեր ռազմիկները տիրեցին ամրացված վայրերին, բացառությամբ բարձր միջնաբերդի, որից հետո սկսեցին սպանել թուրքերին ու նետել նրանց անդունդը» (Ամանուն «Լուկացիների ուղեգրը»):

«3.5/ Դրանից հետո բրիտանական ճամբար գարկերից բաղաբի մոտ՝ պարհասներից ոչ հեռու՝ նախատեսելով հաջորդ օրը գնալ արդեն ուղիղ բաղաբի վրա: Եվ այսպես մյուս օրը, ծանրաբեռնված ձեռք բերած հարստություններով, բրիտանականները առաջացան դեպի բաղաբ, ընդ որում, առաջնորդվելով Աստծո կողմից, նրանք երեք ճամբարներ գարկեցին, այնպես, որ կտրեն բաղաբի բոլոր կապերը լեռների հետ և առնեն ամեն մի խորամանկության դեմը: Եվ ահա հոկտեմբերի 21-ին, չորեքշաբթի օրը, նրանք տեղավորվեցին Աստիոք բաղաբի մոտ և, փառաբանելով մեր տեր Դիոս Զրիստոսին, ձեռք գարկեցին այն պաշարելու գործին...: /4.1/ Դրանից էլ նշել, որ Աստիոք բաղաբը ոչ միայն ամրացված էր բնակային, այլև նաև ուներ բարձր պարիսպներ ու աշտարակներ, որոնք, հանդիսանալով մեծ աշխատանքի արդյունք, վեր են հառնում բարձր լեռնազագագթներին, այնպես որ բանակի հրամանատարները եկան այն մտքի, որ բաղաբը հնարավոր է գրավել ոչ թե բռնությամբ, պատերազմական հնարքների կամ մեթոդների կիրառմամբ ու մարտերով, այլ ռազմական վարպետությամբ: Այսպիսով՝ բրիտանականները ամենից առաջ գետի վրա մի կամուրջ կառուցեցին, որպեսզի առիթի դեպքում հեշտ կտրեն ու անցնեն այն: Այդ ժամանակ բաղաբի շուրջ տարածվող շրջաններ լի էին բարիքներով, իսկ հորերն էլ լցված էին ցորենով, գարիով և այլ անհրաժեշտ մթերքներով, ընդ որում ծառերի վրա էլ ամեն տեսակի բերք կար: Լշենք նաև, որ շրջակայքում շատ հայեր կային, որոնք, բանի որ իրենց կանայք ու երեխաները մնացել էին բաղաբում, համաձայնության էին եկել թուրքերի հետ և, գործելով դավաճանաբար, նրանց հայտնում էին այն ամենի մասին, ինչ անում ու ատում էին մերոնք: Բրիտանականները հարձակման համար անհրաժեշտ պաշարողական մեթոդներ կառուցեցին՝ փայտյա աշտարակներ, կրիաներ, խոյեր, բաբաններ և այլ բաներ, ցցապարիսպ խիտեցին ու խանդակ փորեցին, մի խոսքով, արեցին այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ էր նման պարագայում, սակայն ի՞նչ էր այդ ամենը անարդի բաղաբի դիմաց, հատկապես երբ ներսում շատ մարդիկ կային, որոնք վճռականորեն տրամադրված էին դիմադրություն ցույց տալ մեզ մարտում: Եվ այսպես, երբ արևածագի աստղը կորավ, այցալզը պատեց երկինքը, լուսաբացը տարածեց իր լուսավոր թևերը, իսկ արեգակն էլ սկսեց լուսավորել, բանակի առաջնորդները ոտքի հանեցին իրենց գործը, զինեցին մարդկանց և բոլորով նետվեցին դեպի բաղաբի պարիսպները: Այդ ժամանակ ուժեղ բազմությունը սկսեցին գործել բաղաբի ներսից ու դրսից, բանգի թշնամիները պաշտպանվելով նետում էին տեղեր, արձակում էին նետեր, ներքև էին շարտում բարեր, փայտեր ու նիզակներ: Մի հսկայական աշխատանք արվեց, սակայն արդյունք այդպես էլ չեղավ և բրիտանականները, ի վիճակի չլինելով տապալել պարիսպներն ու աշտարակները, դե ոչ մի մարդկային ուժ էլ ի վիճակի չէր դրան, վերադարձան ելման դիրքեր: Այդ ժամանակ չինեցին հերթին թուրքերը, վատահ իրենց բաղաբի անհաղթահարելի անարկությունից վրա, գիշերով ելնում էին և աղեղներ հարվածներ տակ առնում մեր ճամբարը: Դենց այդ ժամանակ էր, որ նրանք առաջնագծում գտնվող Բոհեմունդի վրանների մոտ սպանեցին մի կնոջ, որից հետո Բոհեմունդը հրամայեց ավելի լավ հսկել և ավելի ուշադիր լինել պահպանությանը, որ առնեն թշնամու նման արտեղիքների դեմը: Դրանից հետո բանակի ղեկավարները միտք հղացան մի ամրություն կառուցել, որպեսզի հետագայում ավելի անվտանգ լինեն ու հետ մղեն թշնամիներին, որոնք

առաջանում էին այնպես, ինչպես մեղուները վնասված փեթակից: Հարկ է նշել, որ պարենամթերքը օրստօրե բջանում էր, դրա համար էլ մերոնք որոշեցին զբաղվել այն ձեռք բերելով ու այդ նպատակով ուղքի հանեցին սապենների և այլ գինված մարդկանց: Այս մարդկանցից շատերը, սակայն, որոնք իրենց սեփական նախաձեռնությամբ ելել էին թալանի, սպանվեցին, որովհետև ոչ հեռու գտնվող հովտում կար հարենց կոչված մի ամրոց, իսկ այն լի էր թուրքերով, որոնք մշտապես դարանակալում էին մերոնց՝ սպանելով ու վիրավորելով շատ շատերին, ոմանց էլ գերելով, իսկ մնացածներին էլ տախիվում անդթախար ծամբար վերադառնալ: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ Աստծո բանակն իմացավ այս դժբախտ պատահարների մասին, ամեն տեղ մարդիկ մեծ ցավ ակարեցին, իսկ հետո, նստելով խորիորդի, որոշեցին դեպի այն հովիտ, որի մասին հենց նոր խոսեցինք, 1.000 գինված մարդկանց ուղարկել Բոհեմոնոյի (Տերենտի իշխան, Աստիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմոնոյ Տերենտագու – Մ.3.), Ֆլանդրիայի կոմսի (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.3.) և ընտիր ասպետների մի ջոկատի գլխավորությամբ, որոնք պետք է գործի դնելով զենքերը ոչնչացնեին այդ թուրքերին: Եվ ահա քրիստոնյաները, բաց թողնելով սանձերը և սրընթաց արշավի ելնելով, սլացան հակառակորդի վրա: Այդ ժամանակ ջարդված թուրքերը փախան իրենց ընկերների մոտ, ապաստանելով սրանց գրկում ինչպես մի խաղաղ նավահանգստում, ընդ որում աստվածային աջակցությամբ, երբ մեր ասպետները ցույց տվեցին մարտնչելու իրենց կամքը, թշնամիները շատ հեշտությամբ այդ արեցին՝ հետ կանչվելով իրենց տերերի կողմից: Իրոք, քրիստոնյաները ավելի փոքրաբանակ էին, բան թշնամիները, սակայն ի՞նչ կարող էին սրանք անել երկնային ուժերի դեմ, բանգի Աստված ուժեղ էր այդ հենց նա էր առաջնորդում քրիստոնյաներին և հենց Բարձրյալն էր օգնում նրանց մարտում: Արդյունքում մերոնցից սպանվեցին միայն երկու հոգի, բայց փոխարենը անթիվ բանակի թուրքեր իրենց կործանումը գտան կարծես գետերի հորձանառությունում և ավելի քիչ փրկվեցին, բան մնացին սպանված հենց տեղում: Մերոնք թշնամիների ծամբարում շատ գերիներ վերցրին, որոնց սպանեցին, ընդ որում մերոնք սպանվածների գլուխները բաղաբ նետեցին, իսկ բաղաբի բնակիչներն էլ, տեսնելով այդ, մեծ ահով ու վախով պատվեցին: Այդ ժամանակից ի վեր քրիստոնյաներն արդեն ավելի հեշտ էին կարողանում շրջել մոտակա գյուղերում ու բաղաբներում, ընդ որում հայերն ու այլ տեղացիներ էլ բանակ էին հասցնում այն ամենը, ինչը անհրաժեշտ էր զենքու համար: Մինչ այս, մինչ այն, հասավ Սուրբ ծննդյան օրը... /4.2/ Պարենամթերքը, սակայն, բնութագրում էր անում, իսկ խիստ ձմեռվա պայմաններում էլ հնարավոր չէր այն հեռվից բաղաբ հասցնել, մանավանդ որ բաղաբի կայազորը մշտապես և բավականին ուժեղ հարձակումներ էր գործում մեզ վրա: Այսպիսով՝ մենք տանջվում էինք եղանակի խստությունից, ցրտից, կարիքից ու մեր թշնամիների հաճախակի հարձակումներից, ընդ որում արդեն քիչ չէին նաև նրանք, որոնք փնթախվում էին այս ամենից, բանգի իրոք, մարդկային բնույթը թույլ է և տեղի է տալիս տառապանքների, մանավանդ՝ այս աստիճան խիստ: Այդ ժամանակ շատերն էին, որ, մնալով առանց կտորի գլուխների վրա, կարկտի, ծյան, սառույցի և փոթորիկների տառապանքներին էին ենթարկվում, ընդ որում վրաններն իրենք էլ լիքն էին ջրով, արդ ինչպե՞ս կարելի էր չխեղագարվել այդ ամենից: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները խորիորդի նստեցին հետագա անելիքների հարցով և որոշեցին, որ Բոհեմոնոն ու Ֆլանդրիայի կոմսը պետք է ելնեն ու փնտրեն ամենայն անհրաժեշտը: Այդ առաջարկը բոլորի սրտում էր և ընդունվեց մեծ ուրախությամբ: Եվ ահա ընտրեցին 30.000 հեծյալների ու հետևակայինների և այս երկու այրերը մտան սարակինոսների երկիր: Ով աստված, օգնի ու աջակցի նրանց, օժանդակի նրանց իրենց գործերում, բանգի նրան տղերն էին մեզ բոլորիս համար...: Այդ ժամանակ երուսաղեմում, Դասակոսում, Հայեպում և այլ վայրերում շատ պարսիկներ, արաբներ ու մարեր հավաքվեցին, որպեսզի ելնեն քրիստոնյաների դեմ: Երկնային ուժերը, սակայն, խորտակեցին նրանց մտադրությունները: Իրոք, երբ սրանք բոլորն իմացան, որ քրիստոնյաները իրենց տարածքներ են մտել, նրանք շատ ուրախացան, բանի որ կարծեցին, թե այս մարդիկ արդեն իրենց ձեռքում են: Այդ ժամանակ, ահա, նրանք իրենց գործը բաժանեցին երկու մասին և փորձ կատարեցին շրջապատել քրիստոնյաներին, որպեսզի ոչ-ոք չփրկվի: Դա իրոք մի խելագար միտք էր, որ պատել էր անհավանական: Եվ այսպես, երբ երկու բանակները տեսան միմյանց, նրանք առանց հապաղելու նետվեցին մեկը մյուսի վրա, բանի որ մեկը հավատում էր հարստությանը, իսկ մյուսը՝ Աստծո ամենազորությանը: Արդյունքում երկու կողմերի համար մարտի պատկերը հակառակ տեսք ունեցավ: Եվ այսպես մեր ասպետները, երբ ելան թշնամու դեմ, սրանց սկսեցին հնձել, ինչպես հնձվորն է հնձում արտը, սակայն հետո, երբ առաջին հաջողությունից հետո, ձեռք գցած թշնամիներից ոմանց ու փախուկ մասնելով այլոց, ցանկացան հետ դառնալ, որոշ կորուստներ կրեցին, ինչպես աստվածը և ասված, թե. «Թող հետևակը հետ չմնա ասպետներից»: Ահա ուրեմն, թշնամիների բանակը, բանի որ մեր հետևակը հետ էր մնացել, առաջացավ և շրջապատեց մերոնց, ընդ որում մեր հեծյալները, երբ տեսան, թե ինչ տեսք է սկսում ընդունել մարտը, սկզբում սանձերը թուլացնելով մեկնեցին յուրաքանչյուրների օգնության, բայց հետո իրենք ևս, պատված մեծ վախով, սկսեցին փախչել դեպի Բոհեմոնոյի հիմնական բանակ: Սակայն ինչո՞ւ երկարացնեմ պատումս, բանգի ժողովուրդն է ասում՝ կարճ կապի: Եվ ահա երբ մեր մնացած բանակը տեսավ, թե ինչ է կատարվում, խուսք Բոհեմոնոյի հետևակայինների մասին է, մարտի մեջ մտավ և իսկական մի ջարդ տվեց թշնամիներին: Մի խոսքով, թշնամիներից ով կարողացավ փախչել, երջանիկ եղավ, որ գլուխը պրծացրել է, իսկ վերքեր ստացածները հենց տեղում էլ աստկեցին: Ինչքան էլ, ուղտեր ու ձիեր ընկան մերոնց ձեռքը, որ բարձրված էին ցորենով, գինով և այլ անհրաժեշտ պարենամթերքով, ասել չի լինի, ընդ որում դա շատ տեղին ու հաճելի մի ձեռքբերում էր Աստծո բանակի համար, որը մահաբնում էր սովից, երբ մարդիկ բոլորն էլ շատ ուրախացան՝ այդ ամենը ընկալելով որպես երկնքի ու Աստծո ուղարկված մի իսկական նվեր: Իրոք, դա կարծես հեռվից Աստծո կողմից ուղարկված մի նվեր էր իր գործի համար տղերքներին և դա շատ ոգևորեց մարդկանց, մանավանդ որ այդ խլվել էր հենց հակառակորդներից... /4.3/ Հարկ է նշել, որ այս փառահեղ առաջնորդների բացակայության պայմաններում բաղաբի բնակիչները անակնկալ ելել էին այնտեղից ու, հարվածելով մերոնց, սպանել ոմանց: Հենց այդ ժամանակ էր, որ սպանվեց եպիսկոպոս Պյոլիի սենեանը, որը կրում էր ողջ ջոկատի որոշը, իսկ այդ տեղի ունեցավ բաղաբի ու ճամբարի միջև, ընդ որում բաղաբացիների այս ելքերն ավելի ու ավելի հաճախակի բնույթ էին ընդունում: Չնայած նախորդ հաջողությանը, սովը աստիճանաբար կրկին թափ էր հավաքում և ահա ոմանք, բանի որ նրանց համար դժվար էր, հատկապես երիտասարդներից, պայմանավորվեցին թողնել պաշարումն ու հեռանալ: Այդ ժամանակ Բոհեմոնոն, գործի դնելով համոզելու իր ողջ շնորհն ու խոսելու տաղանը, ասաց...: Այս և նման խոսքերով նա ոգևորեց մարդկանցից շատերին, համոզեց նրանց ու ոգի տվեց: Այնուհանդերձ, չնայած դրան, մի բանի օր անց ձմեռվա խստությունն այն աստիճանի հասավ, որ առաջադրվող հապառ վերացավ ճամբարից, բանգի նրանք, որոնք սովորաբար պարենամթերք էին վաճառում ճամբարում, ցրտի և սառույցների պատճառով որևէ կերպ չկարողացան տեղ հասնել: Միաժամանակ արդյունքներ չէին տալիս արդեն նաև արտելքները դեպի սարակինոսների երկրներ, բանգի այստեղի բոլոր բնակիչները փախել ու թաքնվել էին լեռներում ու բարախներում, իսկ տեղում էլ մնացել էին միայն հայերն ու ասորիները, թեև սրանք, ամեն կերպ օգնելով ու առաջնորդելով մերոնց, պատվում էին երկրով մեկ և, հենց որ մի որևէ տեղ բան էին գտնում, իմաց էին տալիս մերոնց: Այդ ամենը, սակայն, ակնհայտորեն քիչ էր նման բանակի մարդկանց համար և բանը շուտով հասավ նրան, որ մեր բաժին ցորենի գինը հասավ յոթ ֆունտի, ձուն վաճառվում էր 12 պենսով, մեկ ընկույզն էլ արժեր մեկ կոպեկ, մի խոսքով, չմտնելով մանրութների մեջ ասենք, որ Նույնիսկ ամենաանպետք բաները մեծ գնի հասան: Այս ամենի արդյունքում շատերը սովից մահացան, բանի որ նրանք փող չունեին իրենց համար որևէ բան գնելու, իսկ հետևանքում էլ շատերը, հատկապես մթնոլ՝ ոչ կայուններից, հուսահատվեցին ու կորցրին ամեն մի հույս: Ինչն է և սակայն զարմանալի, որ հաճախ հասարակը դիմանում էր և տանում տառապանքները, իսկ բանակի հիմնարար պյունները տեղի էին տալիս...: Այս ամենի արդյունքում մեծ վնաս կրեցին նաև Նոսոյաները, այնպես ո բանակում արդեն հնարավոր չէր գտնել Նույնիսկ 1.000 ձի, որոնք պիտանի կլինեին մարտական գործողությունների համար...: Երիտասարդների բանակում Թաթին անունով մի մարդ կար: Սա հայտնի ու հարուստ մի մարդ էր Ռոմանիայում, սակայն այժմ, հոգալով իր կաշվի մասին, նա եկավ բանակի առաջնորդների մոտ և ասաց. «Ինչ եմք մենք այստեղ մնացել և ոչինչ չենք ձեռնարկում: Եթե դուք այդ ծիշտ համարեք, ասեալ են կմեկնեն Ռոմանիա և կյալքի կկոչեն կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.3.) խոստումները՝ հետո բերելով մեծ բանակի պարենամթերք, այլ անհրաժեշտ բաներ մարդկանց ու ձիերի համար: Այդ պարագայում ես հետս կբերեմ ամեն տեսակի բարիքներով բարձրված ջորիների բարավաններ՝ ցորեն, գինի, յուղ, կորեկ, այլուր, պանիր, այդ ամենը ես կբերեմ, որովհետև կայսրը կօգնի իր ծառաներին, ընդ որում, որպեսզի դուք վստահեք ինձ, ես տեղում կթողնեմ իմ ունեցվածքի մեծ մասը և շատ շուտով հետ կդառնամ»: Բանակի առաջնորդները այդ ժամանակ արդեն գիտեին, որ սրանք կեղծ և ուխտադրուժ խոսքեր չեն, սակայն տվեցին իրենց համաձայնությունը և Թաթինը հեռացավ... /4.4/ Ահա այսպիսի տխուր պատկեր էր տիրում բաղաբում, երբ աստվածային աջակցությունը քրիստոնյաներին օգնության հասավ այն պահին, երբ դրա մասին արդեն ոչ-ոք չէր մտածում: Ահա ուրեմն, քրիստոնյաների ճամբար եկավ մի սուրհանդակ և հայտնեց, որ մոտենում են թուրքերի անթիվ հազարներ, ընդ որում այս սուրհանդակը հայտնեց, որ թուրքերը արդեն անցել են հարևան Հարենց ամրոցի մոտով՝ այդ անելով լուռ ու աննկատ, որպեսզի այժմ անակնկալի բերեն քրիստոնյաների իրենց իսկ ճամբարում: Այս լուրը, որ հայտնի դարձավ բոլորին, մարդկանց ուղքի հանեց գերեզմանային թմբակից: Ուղքի ելան ու կանգնեցին բոլոր նրանք, որոնք առաջ այդ անել չէին կարող, կյանքը սկսեց հորդալ նրանց մարմիններում, կարծես նրանք սնունդ էին ընդունել, և բոլորը, ձեռքերը կարկանդակ երկինք, սկսեցին աղաղակել, կարծես արդեն հաղթանակ էին տարել, որովհետև բոլորն էլ գերադասում էին փառահեղ մարտի մեջ մտնել հակառակորդի դեմ ու կամ հաղթել, կամ իրենց մահը գտնել և փրկվել սովի տառապանքներից: Այդ ժամանակ, ահա, բանակի ղեկավարները որոշեցին, որ քրիստոնյաների մի մասը կմնա տեղում, որպեսզի հսկի ճամբարը, իսկ մյուս մասն էլ կեկնի մոտեցող թշնամիների դեմ, որպեսզի պայքարի մեջ մտնի նրանց դեմ: Երիտասարդների այս երկրորդ մասը ճամբարը լքեց գիշերվա բոլոր տակ, մինչև թշնամիների գալը՝ դիրքեր գրավելով գետի և լճի միջև: Լուսաբացին, երբ արևածագը լուսավորեց երկիրը, այս մասի ղեկավարները հետախույզներ ուղարկեցին, որպեսզի տեղեկություններ ձեռք բերեն հակառակորդի մասին և հասկանան իրենց անելիքը: Շուտով հետախույզները վերադարձան և հայտնեցին,

որ դրանից առաջ երբեք մեկ վայրում հավաքված չեն տեսել այդքան շատ մարդկանց հազարյակներ, որոնք ձգվում էին սկսած գետից, և բոլոր էլ արագ նժույգների վրա էին: Այդ ժամանակ քրիստոնյաների զորքի մարդիկ, որ կանգնած էր բլրի մոտ, ձեռքերը վեր պարզած սկսեցին եռանդով Աստծո օգնությունը աղաչել: Եվ ահա, մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, թշնամիները առաջացան ու հարձակվեցին մերոնց վրա՝ հարվածելով նետերով ու դրանցով ծածկելով ողջ երկիրը, մինչ այլ անցան ձեռնամարտի՝ կրծատցներով ատամները և կաղկանձներով ինչպես շներ: Բանն այն էր, որ սրանք հույս ունեին այդ կերպ ահաբեկել մերոնց, սակայն քրիստոնյաները, ուշադրություն չդարձրին այդ ամենի վրա, իսկ երբ թշնամին մոտեցավ, այնպիսի ուժով հարվածեցին վերջինիս, որ մատներին փայտաւտի: Տեսնելով այդ ամենը՝ Բոհեմուսը, որ գտնվում էր վերջապահում, իր ձեռքի տակ եղած ուժերով մտավ մարտի մեջ և, ինչպես մի մոնչացող առյուծ, սկսեց կտոր-կտոր անել իր դեմ ելնող ցանկացած մեկին: Եվ ահա, երբ թշնամիները վախեցան ու ահաբեկվեցին՝ սկսեցին աստիճանաբար նահանջել դեպի Երկաթյա կամուրջը: Ինչ կարող էին նրանք անել, սակայն, դրանից ավելի հանուն փրկության, բանգի ճանապարհը լի էր սպանվածներով ու մահացողներով, օդը ծակում էին լացն ու կականը, իսկ նժույգներն էլ սայթաքում էին արյունից մածուցիկ դարձած հողի վրա, ընդ որում վիճակի ավելի ծանրացավ կամրջի մոտակայքում, բանգի այն չափազանց նեղ էր բոլորի միաժամանակյա անցումի համար և արդյունքում, երբ շատերը ջուրը նետվեցին, նրանց իր տակով արեց ջրի սրընթաց հոսանքը: Սակայն ինչո՞ւ մարտնասներ, բանգի ավելի շատ մարդիկ մահացան, բան փրկվեցին և ավելի շատերը սպանվեցին, բան կենդանի մնացին, իսկ նրանք էլ, որոնք մազապուրծ եղան, ապաստան գտան ամրությունում, որն այնտեղ էր և վերջերս էր թալանվել, երբ մերոնք այն կառուցել էին, որպեսզի հսկեն կամուրջը: Հարկ եմ համարում նաև նշել, որ հայերն ու ասորիները, հետապնդելով փախստականներին, կոտորեցին նրանց նեղ անցումներում, երբ արդյունքում շատերը սպանվեցին, իսկ էլ գերվեցին, թող պատժի Աստված այդ սատանայի սորիներին: Եվ ահա մեր մարդիկ մեծ ուրախության մեջ հաղթականորեն ծավաք վերադարձան՝ հետևելով բերելով շատ ձիեր, էշեր, ջորիներևանթով բանակի այլ բաներ, որոնց մեծ կարիք կար: Ավելացնենք, որ մեր մարդիկ բերեցին նաև սպանվածների շատ գլուխներ, որոնք տեղակայեցին բաղաթի դարպասների մոտ, ընդ որում այդ հանգամանքը բավարարեց ոչ միայն նաև նրանց, որոնք մինչ այդ ողջ օրը բաղաթի դարպասների մոտ մարտնչել էին և մեծ առավելության հասել, այլև այդ ժամանակ այդտեղ գտնվող Բաբելոնի Եվրիլ (**Ճաթիխանների խալիֆուլան խալիֆ ալ-Մուսալայի - Մ.3.**) դեսպաններին... /4.5/ Այսպիսով՝ քրիստոնյաները, հասնելով կրկնակի հաղթանակի, մեծ տոնակատարություն իրականացրին՝ տխրությունը փոխելով ուրախության: Դրանից հետո հայերն ու ասորիները սկսեցին պարենամթերք բերել ծավաք, ընդ որում նրանք անձամբ ներկայացան, որպեսզի շնորհավորեն մեծ այդ մեծ հաջողության առթիվ, թեև արդյունքում պարզվեց, որ դա սխալ բան էր, բանի որ բաղաթում գտնվողները, երբ իմացան այդ մասին, դարան դրեցին լեռներում և սպանեցին բոլոր նրանց, ում կարողացան հասնել: Հաշվի առնելով այս ամենը՝ բանակի ղեկավարությունը խորհրդի նստեց և որոշեց այդ փորձանքի դեմն առնել դարպասների դիմաց ամրության նման մի բան կառուցելով, այնպես որ թշնամիները, որ ներսում էին չկարողանալին դուրս գալ և որևէ վնաս հասցնել: Դրանից հետո Բոհեմուսը ու կոսն Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոսն Բայնոնը, Տուլուզացին - Մ.3.**) ուղղվեցին դեպի Սուրբ Միսնիկ Նավահանգիստ, որպեսզի օրավարձով աշխատող բանվորներ բերեն, սակայն, մինչ նրանք այս գործի վրա էին, գիշերով բաղաթից դուրս եկած թուրքերը, որ դարան էին դրել, այնպիսի հանդգնության հարձակվեցին նրանց, վրա, որ նրանք, որոնք ձիերի վրա էին, առանց որևէ դիմադրության փախան դեպի լեռները, իսկ հեռակալայինները, որ ի վիճակի չէին փախչել, հենց այդտեղ էլ ջարդվեցին ու գլխովին կոտորվեցին: Այդտեղ գրեթե 1.000 հոգի սպանվեց, սակայն նրանք, որոնք այդ նախփորն իրականացրին, երկար չվաղեցին իրենց ուրախությունը, բանի որ լուրը շուտով հասավ հիմնական բանակ և ոտքի հանեց մարդկանց: Եվ ահա քրիստոնյաների առաջնորդները զինեցին մարդկանց և հանեցին նրանց վրիժառության գործի, որի արդյունքում ուխտավորները, ցատկելով ձիերի վրա, հասան մարտի վայր ու լիովին վրեժ լուծեցին նախորդ սպանությունների համար: Իրոք, գտնելով դեռևս մարտադաշտում գտնվող թշնամիներին, նրանք սպանեցին ու գլխատեցին նրանց, ընդ որում այդ ժամանակ արդեն նաև նրանք, որ մինչ այդ փախել էին, միացան այս նորեկներին և կրկին գնացին հակառակորդի վրա: Արդյունքում արդեն թշնամիները, տեսնելով, որ մերոնք գերալքում են, շուտ եկան ու դիմեցին դեպի կամուրջը, սակայն լեռնալճակները այն նեղ վայրում, բանի որ հետևից գալիս էին մերոնք, իսկ դիմացից էլ սարածությունը շատ նեղ էր, որ իրենք կարողանալին անցնել: Այդտեղ չէին կարող օգնել արդեն ոչ թուրքերի շեշտակի նետերը, ոչ էլ նրանց սրընթաց ձիերը և արդյունքում քրիստոնյաներն այստեղ մեծ կոտորած արեցին, հնձելով թշնամիներին ցորենի հասկերի նման, իսկ նրանց թորեն էլ լիացան թուրքերի արյունով, ընդ որում ֆրանկների երկրում ստեղծված այդ գեղեցիկ հիմնակի էին նման գործի համար: Իրոք, այդ ժամանակ մերոնք այն աստիճան էին ջարդում մեկ վայրում հավաքված թշնամիներին և սրանք այն աստիճան խիտ էին կանգնած, որ սպանվածները, ընկնելու տեղ չունենալով, հենց այդպես էլ գնում գալիս էին ամբարխի մեջ: Այսպիսով՝ թուրքերը, խստից աստից սարսափից, գլխովին ջարդվում էին, ընդ որում ավելի մոտքի վրա էին երեքսյա վիճակում գործող Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին - Մ.3.**): Ոչ մի լեզու չի հերքի, որ նկարագրի այդ ջարդը, որ այդ վայրում տեսան անհավատները, բանգի սրանք իրենց կորցրած այս ու այն կողմ էին նետվում, սակայն ոչ մի կերպ չէին կարողանում խուսափել մահից: Մարդիկ սպանում էին թշնամիներին նույնիսկ մերկ ձեռքերով և թոցնում էին գլուխներ, մինչդեռ սրանք, գրեթե առանց դիմադրության, իրենց մարմիններն էին դրել հարվածների տակ: Կատարությունը, որ առաջ էր մղում թորով զինված ձեռքը, այստեղ էր լրիվ կիրառությունն էր գտնում և ջարդում այդ անօրենների մարմինները: Այդ ժամանակ թուրքերից ամենաբազը, տեսնելով, որ Գոտֆրիդը փակել է կամրջի մուտքը, հույսը դրած իր մարմնի չափսերի վրա, սլացավ դեպի անողորմ ջարդ իրականացնող դուքսը և մի հզոր հարված կշռեց վերջինիս գլխին: Դեռք է ասել, որ, եթե չլիներ ժամանակին վեր պարզած Գոտֆրիդի վահանապատ ձեռքը, ապա նա չէր կարողանա խուսափել մահից, սակայն Աստված խնայեց նրան ու դրեց վահանի պաշտպանության տակ, ընդ որում դրանից հետո դուքսն ինքը, այդպիսով իրեն պատած կատաղությունից, բարձրացրեց թուրը և այնպիսի ուժի մի հարված հասցրեց, որ թուրը, կտրելով հակառակորդի ուսամկաններն ու զրահները, հասավ մինչև փորի հատվածը ու մեջտեղից կես արեց հակառակորդին հենց աչ ոտքի վրայից: Հակառակորդի արյունն ու աղիքները ցրվեցին շրջակայքում, իսկ այդ սարսափելի տեսարանը առավել ահաբեկեց բաղաթի կայազորին, որի ռազմիկները պարիսպների վրայից դիտում էին այդ ամենը: Այդ ժամանակ պարիսպների վրա գտնվող կանայք ողբ ու կական բարձրացին, բանգի սպանվողը նրանց հայտնի էր իրենցից մեկն էր, իսկ նրանց մոտ գտնվող նետածիգներն էլ լարեցին աղետները և պատրաստվեցին նետերի հեղեղ թափել դեպի վրա՝ ցանկանալով զրկել քրիստոնյաների բանակին այդ մեծագույն առաջնորդից: Աստված, սակայն, թույլ չտվեց, որ նրանք ցանկությունները կյանքի կոչվեն, բանգի դուքսը, հասկանալով, թե ինչ է լինելու, շտապ հեռացավ այդտեղից ու հետ դարձավ: Փառք դեպի անհաղթ ձեռքին, փառք այդ բաջի մեծագույն արիությանը, բանգի դրանից հետո էլ, գործելով իր հզոր թորով, նա շարունակում էր ջարդել հետապնդողներին: Ինչ լեզու կարող է ասել, ինչ ձեռք կարող է գրել, ինչ լսողություն կարող է լսել, թե ինչ արեց նա այնտեղ՝ միացած այլ իշխանների հետ և գործնելով այդ հաղթական կռիվներում: Դեպի սխրագործությունները փայլում էին բոլորից վեր, բանգի այն կիսված դիակն այդպես էլ մնաց մարտի դաշտում, որպես դրա հաղթանշան, իսկ գետն էլ կանեց մյուս մեծ առաջնորդներին...: Այդ ժամանակ արդեն որևէ այլ ելքից զրկված փախստականները լցվեցին գետը և փորձեցին անցնել, բռնված կամրջի փայտյա հենքերանեցից, սակայն մերոնք, կանգնելով մոտակայքում, սկսեցին հարվածել նրանց նետերով ու խելել նիզակներով, այնպես որ շուտով գետը կարմիրեց արյան տեսքից և բոլորը ականատես եղան այդ սարսափելի նախփորն, երբ գետն իր մեջ լցված դիակների շատությունից դաղաբեց հոսել ու շուտ եկավ դեպի իր ակունքը: Տեսնված եղե՞լ էր նման բան, բանգի միայն կամրջի մոտ 5.000 հոգի սպանվեցին ու ջուրը լցվեցին, սակայն ո՞վ կարող է հաշվել նրանց, որոնք ահաբեկված իրենք գետը թափվեցին: Այդ մարտում սպանվեց նաև Անտիոքի հզոր արքա Կասիանի (**Անտիոքի Եվրոպյան Եվրի Ցաղի-Միանի - Մ.3.**) որդին, ինչպես նաև ընկան Բաբելոնի արքայի **Սեղուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերբիարուկի - Մ.3.**) 12 էմիրներ, որոնք եկել էին, որպեսզի փրկեն բաղաթը, իսկ այս էմիրներից ամեն մեկը առանձին մի արքա էր, բանի որ իր իշխանության տակ ուներ ամբողջական մի մարզ, մի խոսքով, պատկերացրեք, որ զոհվել էին 12 կոմսեր և նրանց արքան, ընդ որում սրանք կործանվեցին իրենց ենթակաների հետ միասին, իսկ 7.000 հոգի էլ գերվեցին: Հնարավոր չէ հիշել ու նկարագրել այն ամենը, ինչ եղավ այդտեղ, ասել այն ամենի մասին, ինչ ձեռք գցեցին՝ զարդեր, թանկարժեք բարեր և այլ բաներ, ընդ որում դրանից հետո թշնամին արդեն ձայն իսկ չէր կարողանում հանել, միայն ատամներն էր կրծտացում, իսկ շատերն էլ զաղտնի թողնելով բաղաթը և փախան: Գիշերը վերջ դրեց այդ մարտին և մերոնք հաղթականորեն իրենց ամրությունները վերադարձան, իսկ թշնամին փակված մնաց բաղաթում: Հաջորդ օրը, երբ ծագեցին արեգակի առաջին շողերը, բաղաթի բնակիչները հավաքեցին իրենց սպանվածներին և նրանց հողին հանձնեցին: Իմանալով այդ մասին՝ քրիստոնեական բանակի խեղճերը մեծ բանակությամբ նետվեցին գերեզմանոցներ և, այն թուրքերին, որոնք թաղվել էին մեծ պատիվներին, մեծ խայտառակությամբ դուրս գցեցին իրենց գերեզմաններից: Բանն այն էր, որ, ըստ իրենց սովորության, անհավատները մահացածների հետ մեծ բանակի արժեքավոր իրեր էին դնում և ահա հենց այդ ամենի համար էր այդ արված՝ ի մեծ ուրախություն մարդկանց: Ավելին, ջնալարարվելով դրանով, շատ դիակներ նաև գլխատվեցին և այդ գլուխները ծավաք բերվեցին, իսկ դիակներն էլ հենց այդտեղ թողնվեցին տեղում, որպեսզի դրանցով զբաղվեն վայրի կենդանիներն ու գիշատիչ թռչունները: Թուրքերը, որոնք ականատես եղան կատարվածի պարիսպների վրայից ու բարձր աշտարակներից, ուժեղ վշտից սկսեցին պատռել իրենց երեսները և փետուր մազերը՝ աղաչելով Մուհամմադին օգնել իրենց, բայց Մուհամմադը բնականաբար չէր կարող ուղղել այն, ինչ արվել էր Բիստամի կողմից... /5.1/ Սրա հաջորդ օրը արագորեն մի մարդ ներկայացավ ծավաք և հայտնեց, որ պատգամավորներ են սպասվում Բաբելոնի իշխանից և նրանք անվտանգության երաշխիքներ են խնդրում, որ ներկայանան...: /5.2/ Այդ ճակատամարտից հետո երրորդ օրը ֆրանկները գերեզմանոցի մոտ սկսեցին կառուցել այն ամրությունը, որի մասին ասվեց և որը կոչված էր հսկելու կամրջի մոտի դարպասը: Այդ նպատակով նրանք բանդեցին բոլոր գերեզմանները ու

դրանց բարերը վերցրին, որպեսզի առավել ամրացնեն ամրությունը: Այս գործը գլխավորում էր կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիրը: Երբ այս աշխատանքն ավարտվեց, բաղաբի բնակիչներն արդեն ի վիճակի չէին ազատորեն ելուսուսու անել և մերոնք հայտնվեցին ավելի անվտանգ դրության մեջ: Միաժամանակ մեր բանակից ընտրեցին նաև մի քանի բաջարի այրերի արագընթաց նծույզների վրա, որոնք, ոչ շատ հեռանալով բաղաբից գետի ուղղությամբ, այնտեղ մեծ ավար գտան ի դեմս հովատակների, մատակների, ջորիների, էշերի, ուղտերի և այլ անասունների՝ մինչև 5.000 գլուխ: Այս ամենը ձեռք գցելուց հետո նրանք այդ գեղեցիկ հոտը ճամբար բերեցին և դա շատ ուրախացրեց բրիտանականներին: Միաժամանակ այս անհաջողությունը անհանգստացրեց բաղաբի բնակիչներին, որոնք թուլացան, իսկ մերոնք ուժեղացան: Անքն նաև, որ այնտեղ, որտեղ ձեռք բերվեց այս ավարը, մի հինավուրց ամրություն կար, ինչպես նաև վանք: Ահա ուրեմն, ամրությունը ավերված էր, իսկ վանքը գործում էր և այդ պատճառով էլ հենց բրիտանականները որոշեցին, որպեսզի առավել ճնշեն հակառակորդին, այդ վանքը կրկին պատեն ուժեղ ամրություններով: Շուտով հենց այդպես էլ արվեց, գործն արվարտվեց, իսկ հետո սկսեցին որոշել, թե ում տեղադրեն այդտեղ: Այդ ժամանակ շատ դատարկ խոսքեր ասվեցին, ի վերջո ոտքի կանգնեց ազնվատոհմի մի երիտասարդ, խոսքը Տանկրեդի (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստաբան տիրակալ Տանկրեդ Տերենտագու - Մ.Գ.**) մասին է, և ասաց. «Ես կպահպանեմ այդ ամրությունը, եթե ինձ այդ գործի համար համապատասխան գումար վճարվի»: Դրանից հետո գումարի հարցով համաձայնությունը կայացվեց, երբ որոշվեց, որ Տանկրեդին պետք է վճարվի 40 արծաթյա մարկ: Ավարտելով նաև այս գործը՝ Տանկրեդը մտավ ամրություն, որն առավել ուժեղացավ այս արիական այրի, ինչպես նաև նրա մարդկանց ջանքերով, թող փառալուրդի այդ օրը, բանգի նաև հենց այդ օրն էր, որ Հայաստանի ու Անտիոքի մարդիկ կրկին բաղաբի մոտ եկան, որպեսզի ներս մտնեն խոշոր բանակի պարենամթերք: Ահա ուրեմն, Տանկրեդը, որ տեղակայվեց դարանում, իմացավ այդ մասին և խլեց այդ ամենը, ընդ որում նա բրիտանականներին չսպանեց, իսկ նրանցից խլածն էլ բերեց ամրությունը: Հարկ է նշել, որ նա ոչ միայն բռնկվածներին ոչ մի վնաս չհասցրեց, պայմանով իհարկե, որ նրանք երդվեին ըստ բրիտանական կանոնի, այլև ամեն ինչ վերցրեց պատշաճ գնով, ինչպես կարգն էր և ինչպես պետք է անեին Անտիոքում, իսկ հայերն էլ իրենց կողմից ամեն ինչ արեցին այնպես, ինչպես կարգն էր: Եվ ահա Տանկրեդն այն աստիճանի ուժեղ շրջափակեց բաղաբը, որ փակվեցին բոլոր ճանապարհներն ու ելքերը և ներսում գտնվողները որևէ ելքով չէին կարողանում դուրս գալ: Ստեղծված պայմաններում զինադադար կնքվեց և ներսում գտնվողները հարցրեցին, թե ինչ պայմաններ կառաջարկվեն, եթե բաղաբը հանձնվի բրիտանականներին ու իրենք էլ հանձնվեն: Այսպիսով՝ կնքվեց զինադադար և դարպասները բացվեցին, երբ երկու կողմից էլ կարողացան գալ մեկ մեկու մոտ և բանակցել, ընդ որում բանը հասավ նրան, որ ֆրանկները ազատորեն շրջում էին պարիսպների վրա, իսկ ներսում գտնվողներն էլ ճամբար էին գալիս... /5.3/ Հարկ է նշել, որ, չնայած այս ամենին, երբ զինադադար էր՝ հենց վերջին օրը, Վալոն անունով մի բրիտանական ասպետ, որ, հուլիսը դրած զինադադարի վրա իր համար հանգիստ զբոսնում էր թփերի մեջ, հենց այդ ժամանակ այդ նենգամիտ ժողովրդի գոհը դարձավ, երբ անհավատները հարձակվեցին նրա վրա, բռնեցին անգնեն վիճակում ու բզիկ-բզիկ արեցին: Վայ մեզ ու հազար ափսոս, բանգի Վալոնի մահով խաղաղությունը խախտվեց, կորավ հավատը ամեն մի երդումի Նկատմամբ, բաղաբի դարպասները փակվեցին և հեղանունները կրկին թաքնվեցին ամրությունների հետևում ու աշտարակների վրա: Այս կայացուցիչ ճամբարում մեծ ողբ բարձրացավ... /5.4/ Մենք բաց կթողնեմք այն ամենը, ինչ տեղի ունեցավ մինչև Վալոնի մահը կամ այդ ժամանակներում, երբ զինադադարը պահպանվում էր, բայց կասեմք հետևյալը: Եվ այդպես Անտիոքը բաղաբում ծնունդով թուրք մի էմիր կար, որը հետ Բոհեմունդը մի քանի զադունի հանդիպումներ էր ունեցել: Օրերից մի օր սա ասաց Բոհեմունդին...: Եվ ահա այս մարդը, ուրախացնելով բոլորին, համաձայնեց կանաչվոր և իր կամքով Անտիոքը հանձնել բրիտանականներին, եթե միայն այնտեղ իշխան Նշանակեին Բոհեմունդին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը, ոչ մի պահ բաց չթողնելով, գիշերվել ավագին իր ընկերոջ մոտ տուրիանդակ ուղարկեց և հայտնեց, որ ժամանակն է իրենց ներս թողնել և վարվել այնպես, ինչպես պայմանավորվել էին: Փիրուզը, այդպիսին էր այդ մարդու անունը, խորհուրդ տվեց հաջորդ օրը ինչքան հնարավոր է հեռու ուղարկել ֆրանկների զորքը, կարծես թե այն պատրաստվում էր մտնել սարավանդների երկիր, իսկ հետո, արդեն գիշերով, հետ գալ ու տեղավորվել բաղաբի այն հատվածում, որը գտնվում էր իր հսկողության տակ, որտեղ ինքը ականջը կախ կպահի: Նա նաև ասաց, որ զան լավ զինված ու պատրաստված՝ չկախվածով ոչ մի բանից: Այս ամենի մասին Բոհեմունդը հայտնեց խորհրդին ի դեմս Զյուզգ Սեծ իշխանի (**Վերոնիայի և Վալուայի կոմս Զյուզգ Սեծը - Մ.Գ.**) Գոտֆրիդի, եպիսկոպոս Պյուլիի և կոմս Ռայմոնդի, ինչպես նաև իր մի քանի բարեկամներին, ավելացնելով, որ. «Թող գիշերը իջնի և ես աստվածային աջակցությամբ Անտիոքը կմատուցեմ բոլորին», որից հետո ասաց Փիրուզի հետ կապված ամեն ինչի մասին և փառաբանեց Աստծուն: Հաջորդ օրը նրանք հավաքեցին դաշտային հրամանատարներին և բոլոր խոշոր հեծյալ ջոկատներին առաջնորդներին ու հուսադրեցին նրանց, ընդ որում Բոհեմունդն իր մարդկանց հետ մեկնեց դեպի այն վայրը, որը մատնանել էր նրա այդ նոր բարեկամը: Դրանից հետո Բոհեմունդն ինքը յուրաքանչյուրի փոքր խմբի հետ միասին հեռու մնաց պարիսպներից, իսկ մյուսներին էլ աստիճաններով առաջ ուղարկեց պարիսպների տակ, ընդ որում աստիճանները հասնում էին պարսպի զագաթին: Երբ աստիճանները դրվեցին, ոչ-ոք չէր համարձակվում առաջինը վեր ելնել, սակայն ի վերջո Ֆուլխեր Շարտրաքը անունով մի ասպետ ասաց. «Հանում Զրիստոսի, ես առաջինը կելնեմ ու ես պատրաստ եմ իմ վրա վերցնել այն, ինչ Աստված նախատեսել է՝ հաղթանակը կամ մարտիրոսության պատվը, եթե այդպես ստացվի»: Եվ այսպես, երբ այս ասպետը վեր մագլցեց, մյուսները հետևեցին նրան և արագորեն հասան պարսպի ծայրին: Փիրուզը, որ կանգնած էր այնտեղ ու անհամբեր սպասում էր նրանց գալուս, հարցրեց Բոհեմունդի մասին և, իմանալով, որ նա մոտիկ է, շատ տխրեց վերջինիս բացակայությունից ու ասաց. «Ինչո՞ւ է նա հապաղում, ինչո՞ւ է ալարում առաջ գալ: Ծոռապ ուղարկե՛ք մեկին նրա մոտ, որպեսզի շտապի այս կողմը գալ, ուղարկե՛ք մեկին մինչև լույսը բացվի, արագորեն, մեկին ընտրե՛ք և ուղարկե՛ք Բոհեմունդի հետևից»: Այս խոսքերը հայտնվեցին Բոհեմունդին և նա, ինչքան ուժ կար ոտքերում, արագորեն եկավ: Այդ ժամանակ, սակայն, աստիճանն արդեն կտրվել էր, թեև Ֆուլխերն էր, ու 60 ասպետներ արդեն վերևում էին: Ինչ վերաբերելու միջոցով, ապա սա այդ դավաճանությունից հետո սպանել էր իր երկու եղբայրներին, որոնք կարող էին խանգարել կյանքի կոչել իր խոստումը: Ավելին, քանի որ աստիճանը կտրվել էր, Փիրուզը մի նոր աստիճան կախեց վերևից, իսկ այդ ընթացքում էլ վերևում գտնվողներն իրենց հերթին կտրեցին դռներից մեկն ու ներս թողեցին Բոհեմունդին և նրա հետ գտնվող մեծաքանակ ֆրանկներին: Երբ Բոհեմունդը ներս մտավ, Փիրուզը, կանգնած դռների մոտ, գլուխը կախած ողջունեց նրան, իսկ Բոհեմունդն էլ շնորհակալություն հայտնեց վերջինիս իր այդ արժեքավոր ծառայության համար, ընդ որում դրանցից հետո, հաշվի առնելով այդ մարդու տխուր արտաքինը և հառաչանքները, ասպետների մի խմբի Նշանակեց, որ հսկեն այն ամենը, ինչ ուներ Փիրուզը: Չմոռանալով ասել, որ այդ օրը երկնքում մի կրակ ու լույս երևաց, որը կարծես կենդանորեն էր բաղաբի գոպակում, կարծես երկինքն էր պատռվել: Երբ լուսաբացը լույս բերեց երկնքին, Աստծո բանակը Անտիոքի դարպասներով ներս մտավ՝ օգտվելով այն բանից, որ նա, ում իշխանությունը է հիվանդանա հավիտենիս, փրկել է բաղաբի պրծյալ դարպասները, ամեն... /6.1/ Եվ այսպես հունիսի երկրորդ օրը բրիտանականները մտան Անտիոք և սրով վրեժխնդիր եղան իրենց ուղեկիցների մահվան համար: Ֆուլխերն ու նրա հետ եղողները տիրեցին պարիսպներին և գրավեցին աշտարակները՝ խոցելով անզգուշ պահապաններին, որոնք բնած էին, ու ներքև գցելով նրանց պարիսպների վրայից: Նրանք, որոնք բնած էին իրենց տներում, արթնացան աղմուկից ու ելան, որ տեսնեն, թե ինչ է կատարվում, սակայն այդպես էլ չկարողացան տուն դառնալ, բանգի քանդակներն արդ գոհ դարձան: Իրենց հերթին բաղաբի բրիտանականները, սելով Աստծուն փառաբանող հիմները, սկսեցին կրկնել դրանք, որպեսզի նրա խուժող բրիտանականները կարողանան զանազանել իրենց թուրքերին: Բաղաբի հրապարակներում թափված էին մահացողների դիակները, ընդ որում ոչ-ոք չէր դիմադրում, այլ բոլորը փորձում էին մի որևէ ապահով տեղ գտնել: Այդ ժամանակ սպանվեցին տղա ու աղջիկ, ծեր և երիտասարդ, մայրեր ու աղջիկներ, ընդ որում նաև նրանք, որ փախան դարպասներով, չկարողացան խուսափել մահից, բանգի ընկան նրանց ձեռքը, որոնք նոր էին ելնում ճամբարից: Այնուհանդերձ այնպես ստացվեց, որ բաղաբի տեր Կաստիանը, թաքնվելով փախստականների մեջ և ծայրվելով այդ արգահատելիների հանդերձներում, փախավ Տանկրեդի հողերի կողմը, սակայն, ի մեծ ափսոսանք իրեն, հայերը նրան այնուհանդերձ ճանաչեցին, բռնեցին, գլխատեցին և գլուխը գոտու հետ միասին բանակ ուղարկեցին՝ դրա համար ստանալով 40 հունական ոսկի: Բաղաբի բնակչության մի մասը պատսպարվեց բաղաբի վրա հառնող միջնաբերդում, որն այնքան ամուր մի վայրում էր տեղակայված և այն աստիճան անառիկ էր, որ կարող էր չանհանգստանալ ոչ մի պաշարողական մեքենայից: Էռնը, որի վրա միջնաբերդը տեղակայված էր, բաղաբի մոտ էր, սակայն այն հառնում էր դեպի աստղերը և շատ ամուր էր: Հենց այստեղ էր, որ, չգտնելով թաքնվելու որևէ այլ վայր, պատսպարվեց թուրքերի մի մասը: Այս միջնաբերդը բարձր աշտարակներ ուներ և ահա թուրքեր, տեղակայվելով այնտեղ և հարվածելով ամեն մի մոտեցողի, երբ նետերը թափվում էին կարկտի նման, այնպես արեցին, որ մեր մարդիկ մտածել իսկ չէին կարող իրենց վրա հարձակվելու մասին, այլ ստիպված էին միայն հոգալ, թե ինչպես պատսպարվեն վահանների հետևում ու փրկվեն հարվածներից: Իրոք, ստեղծվել էր ծանր մի վիճակ, երբ բրիտանականները, որ փորձում էին պայքարել թուրքերի դեմ և փորել պարիսպների հիմքերը, ընկնում էին հարվածների տակ, վրեժներ էին ստանում ու ոչ մի հնար չուներին հետ դառնալու, քանի որ հետևից եկողները առաջ էին մղում սրանց, իսկ վիրավորներն էլ գետին էին տապալվում ու տրորվում մյուսների կողմից: Հենց այս ժամանակ էր, որ Բոհեմունդն ինքը նետի հարված ստացավ ազդրին, այնպես որ ոչ միայն սկսեց կաղալ, այլև մեծ բանակի արյուն կորցրեց: Այս պատճառով այդ ազնիվ ասպետը ուշաթափվեց, ինչի հետևանքով, թեկուզ և իր կրակից անկախ, նրան մեկ այլ վայր տեղափոխեցին: Այդ ժամանակ, քանի որ իրենց առաջնորդի ուշաթափումը իր եկել, մյուսները ևս դարձան անառիկ, ինչպես նաև իրենց հետևից, որ փորձում էին պայքարել թուրքերի դեմ և փորել պարիսպների հիմքերը, ընկնում էին հարվածների տակ, վրեժներ էին ստանում ու ոչ մի հնար չուներին հետ դառնալու, քանի որ հետևից եկողները առաջ էին մղում սրանց, իսկ վիրավորներն էլ գետին էին տապալվում ու տրորվում մյուսների կողմից: Հենց այս ժամանակ էր, որ Բոհեմունդն ինքը նետի հարված ստացավ ազդրին, այնպես որ ոչ միայն սկսեց կաղալ, այլև մեծ բանակի արյուն կորցրեց: Այս պատճառով այդ ազնիվ ասպետը ուշաթափվեց, ինչի հետևանքով, թեկուզ և իր կրակից անկախ, նրան մեկ այլ վայր տեղափոխեցին: Այդ ժամանակ, քանի որ իրենց առաջնորդի ուշաթափումը իր եկել, մյուսները ևս դարձան անառիկ, ինչպես նաև իրենց հետևից, որ փորձում էին պայքարել թուրքերի դեմ և փորել պարիսպների հիմքերը, ընկնում էին հարվածների տակ, վրեժներ էին ստանում ու ոչ մի հնար չուներին հետ դառնալու, քանի որ հետևից եկողները առաջ էին մղում սրանց, իսկ վիրավորներն էլ գետին էին տապալվում ու տրորվում մյուսների կողմից: Հենց այս ժամանակ էր, որ Բոհեմունդն ինքը նետի հարված ստացավ ազդրին, այնպես որ ոչ միայն սկսեց կաղալ, այլև մեծ բանակի արյուն կորցրեց: Այս պատճառով այդ ազնիվ ասպետը ուշաթափվեց, ինչի հետևանքով, թեկուզ և իր կրակից անկախ, նրան մեկ այլ վայր տեղափոխեցին: Այդ ժամանակ, քանի որ իրենց առաջնորդի ուշաթափումը իր եկել, մյուսները ևս դարձան անառիկ, ինչպես նաև իրենց հետևից, որ փորձում էին պայքարել թուրքերի դեմ և փորել պարիսպների հիմքերը, ընկնում էին հարվածների տակ, վրեժներ էին ստանում ու ոչ մի հնար չուներին հետ դառնալու, քանի որ հետևից եկողները առաջ էին մղում սրանց, իսկ վիրավորներն էլ գետին էին տապալվում ու տրորվում մյուսների կողմից: Հենց այս ժամանակ էր, որ Բոհեմունդն ինքը նետի հարված ստացավ ազդրին, այնպես որ ոչ միայն սկսեց կաղալ, այլև մեծ բանակի արյուն կորցրեց: Այս պատճառով այդ ազնիվ ասպետը ուշաթափվեց, ինչի հետևանքով, թեկուզ և իր կրակից անկախ, նրան մեկ այլ վայր տեղափոխեցին: Այդ ժամանակ, քանի որ իրենց առաջնորդի ուշաթափումը իր եկել, մյուսները ևս դարձան անառիկ, ինչպես նաև իրենց հետևից, որ փորձում էին պայքարել թուրքերի դեմ և փորել պարիսպների հիմքերը, ընկնում էին հարվածների տակ, վրեժներ էին ստանում ու ոչ մի հնար չուներին հետ դառնալու, քանի որ հետևից եկողները առաջ էին մղում սրանց, իսկ վիրավորներն էլ գետին էին տապալվում ու տրորվում մյուսների կողմից: Հենց այս ժամանակ էր, որ Բոհեմունդն ինքը նետի հարված ստացավ ազդրին, այնպես որ ոչ միայն սկսեց կաղալ, այլև մեծ բանակի արյուն կորցրեց: Այս պատճառով այդ ազնիվ ասպետը ուշաթափվեց, ինչի հետևանքով, թեկուզ և իր կրակից անկախ, նրան մեկ այլ վայր տեղափոխեցին: Այդ ժամանակ, քանի որ իրենց առաջնորդի ուշաթափումը իր եկել, մյուսները ևս դարձան անառիկ, ինչպես նաև իրենց հետևից, որ փորձում էին պայքարել թուրքերի դեմ և փորել պարիսպների հիմքերը, ընկնում էին հարվածների տակ, վրեժներ էին ստանում ու ոչ մի հնար չուներին հետ դառնալու, քանի որ հետևից եկողները առաջ էին մղում սրանց, իսկ վիրավորներն էլ գետին էին տապալվում ու տրորվում մյուսների կողմից: Հենց այս ժամանակ էր, որ Բոհեմունդն ինքը նետի հարված ստացավ ազդրին, այնպես որ ոչ միայն սկսեց կաղալ, այլև մեծ բանակի արյուն կորցրեց: Այս պատճառով այդ ազնիվ ասպետը ուշաթափվեց, ինչի հետևանքով, թեկուզ և իր կրակից անկախ, նրան մեկ այլ վայր տեղափոխեցին: Այդ ժամանակ, քանի որ իրենց առաջնորդի ուշաթափումը իր եկել, մյուսները ևս դարձան անառիկ, ինչպես նաև իրենց հետևից, որ փորձում էին պայքարել թուրքերի դեմ և փորել պարիսպների հիմքերը, ընկնում էին հարվածների տակ, վրեժներ էին ստանում ու ոչ մի հնար չուներին հետ դառնալու, քանի որ հետևից եկողները առաջ էին մղում սրանց, իսկ վիրավորներն էլ գետին էին տապալվում ու տրորվում մյուսների կողմից: Հենց այս ժամանակ էր, որ Բոհեմունդն ինքը նետի հարված ստացավ ազդրին, այնպես որ ոչ միայն սկսեց կաղալ, այլև մեծ բանակի արյուն կորցրեց: Այս պատճառով այդ ազնիվ ասպետը ուշաթափվեց, ինչի հետևանքով, թեկուզ և իր կրակից անկախ, նրան մեկ այլ վայր տեղափոխեցին: Այդ ժամանակ, քանի որ իրենց առաջնորդի ուշաթափումը իր եկել, մյուսները ևս դարձան անառիկ, ինչպես նաև իրենց հետևից, որ փորձում էին պայքարել թուրքերի դեմ և փորել պարիսպների հիմքերը, ընկնում էին հարվածների տակ, վրեժներ էին ստանում ու ոչ մի հնար չուներին հետ դառնալու, քանի որ հետևից եկողները առաջ էին մղում սրանց, իսկ վիրավորներն էլ գետին էին տապալվում ու տրորվում մյուսների կողմից: Հենց այս ժամանակ էր, որ Բոհեմունդն ինքը նետի հարված ստացավ ազդրին, այնպես որ ոչ միայն սկսեց կաղալ, այլև մեծ բանակի արյուն կորցրեց: Այս պատճառով այդ ազնիվ ասպետը ուշաթափվեց, ինչի հետևանքով, թեկուզ և իր կրակից անկախ, նրան մեկ այլ վայր տեղափոխեցին: Այդ ժամանակ, քանի որ իրենց առաջնորդի ուշաթափումը իր եկել, մյուսները ևս դարձան անառիկ, ինչպես նաև իրենց հետևից, որ փորձում էին պայքարել թուրքերի դեմ և փորել պարիսպների հիմքերը, ընկնում էին հարվածների տակ, վրեժներ էին ստանում ու ոչ մի հնար չուներին հետ դառնալու, քանի որ հետևից եկողները առաջ էին մղում սրանց, իսկ վիրավորներն էլ գետին էին տապալվում ու տրորվում մյուսների կողմից: Հենց այս ժամանակ էր, որ Բոհեմունդն ինքը նետի հարված ստացավ ազդրին, այնպես որ ոչ միայն սկսեց կաղալ, այլև մեծ բանակի արյուն կորցրեց: Այս պատճառով այդ ազնիվ ասպետը ուշաթափվեց, ինչի հետևանքով, թեկուզ և իր կրակից անկախ, նրան մեկ այլ վայր տեղափոխեցին: Այդ ժամանակ, քանի որ իրենց առաջնորդի ուշաթափումը իր եկել, մյուսները ևս դարձան անառիկ, ինչպես նաև իրենց հետևից, որ փորձում էին պայքարել թուրքերի դեմ և փորել պարիսպների հիմքերը, ընկնում էին հարվածների տակ, վրեժներ էին ստանում ու ոչ մի հնար չուներին հետ դառնալու, քանի որ հետևից եկողները առաջ էին մղում սրանց, իսկ վիրավորներն էլ գետին էին տապալվում ու տրորվում մյուսների կողմից: Հենց այս ժամանակ էր, որ Բոհեմունդն ինքը նետի հարված ստացավ ազդրին, այնպես որ ոչ միայն սկսեց կաղալ, այլև մեծ բանակի արյուն կորցրեց: Այս պատճառով այդ ազնիվ ասպետը ուշաթափվեց, ինչի հետևանքով, թեկուզ և իր կրակից անկախ, նրան մեկ այլ վայր տեղափոխեցին: Այդ ժամանակ, քանի որ իրենց առաջնորդի ուշաթափումը իր եկել, մյուսները ևս դարձան անառիկ, ինչպես նաև իրենց հետևից, որ փորձում էին պայքարել թուրքերի դեմ և փորել պարիսպների հիմքերը, ընկնում էին հարվածների տակ, վրեժներ էին ստանում ու ոչ մի հնար չուներին հետ դառնալու, քանի որ հետևից եկողները առաջ էին մղում սրանց, իսկ վիրավորներն էլ գետին էին տապալվում ու տրորվում մյուսների կողմից: Հենց այս ժամանակ էր, որ Բոհեմունդն ինքը նետի հարված ստացավ ազդրին, այնպես որ ոչ միայն սկսեց կաղալ, այլև մեծ բանակի արյուն կորցրեց: Այս պատճառով այդ ազնիվ ասպետը ուշաթափվեց, ինչի հետևանքով, թեկուզ և իր կրակից անկախ, նրան մեկ այլ վայր տեղափոխեցին: Այդ ժամանակ, քանի որ իրենց առաջնորդի ուշաթափումը իր եկել, մյուսները ևս դարձան անառիկ, ինչպես նաև իրենց հետևից, որ փորձում էին պայքարել թուրքերի դեմ և փորել պարիսպների հիմքերը, ընկնում էին հարվածների տակ, վրեժներ էին ստանում ու ոչ մի հնար չուներին հետ դառնալու, քանի որ հետևից եկողները առաջ էին մղում սրանց, իսկ վիրավորներն էլ գետին էին տապալվում ու տրորվում մյուսների կողմից: Հենց այս ժամանակ էր, որ Բոհեմունդն ինքը նետի հարված ստացավ ազդրին, այնպես որ ոչ միայն սկսեց կաղալ, այլև մեծ բանակի արյուն կորցրեց: Այս պատճառով այդ ազնիվ ասպետը ուշաթափվեց, ինչի հետևանքով, թեկուզ և իր կրակից անկախ, նրան մեկ այլ վայր տեղափոխեցին: Այդ ժամանակ, քանի որ իրենց առաջնորդի ուշաթափումը իր եկել, մյուսները ևս դարձան անառիկ, ինչպես նաև իրենց հետևից, որ փորձում էին պայքարել թուրքերի դեմ և փորել պարիսպների հիմքերը, ընկնում էին հարվածների տակ, վրեժներ էին ստանում ու ոչ մի հնար չուներին հետ դառնալու, քանի որ հետևից եկողները առաջ էին մղում սրանց, իսկ վիրավորներն էլ գետին էին տապալվում ու տրորվում մյուսների կողմից: Հենց այս ժամանակ էր, որ Բոհեմունդն ինքը նետի հարված ստացավ ազդրին, այնպես որ ոչ միայն սկսեց կաղալ, այլև մեծ բանակի արյուն կորցրեց: Այս պատճառով այդ ազնիվ ասպետը ուշաթափվեց, ինչի հետևանքով, թեկուզ և իր կրակից անկախ, նրան մեկ այլ վայր տեղափոխեցին: Այդ ժամանակ, քանի որ իրենց առաջնորդի ուշաթափումը իր եկել, մյուսները ևս դարձան անառիկ, ինչպես նաև իրենց հետևից, որ փորձում էին պայքարել թուրքերի դեմ և փորել պարիսպների հիմքերը, ընկնում էին հարվածների տակ, վրեժներ էին ստանում ու ոչ մի հնար չուներին հետ դառնալու, քանի որ հետևից եկողները առաջ էին մղում սրանց, իսկ վիրավորներն էլ գետին էին տապալվում ու տրորվում մյուսների կողմից: Հենց այս ժամանակ էր, որ Բոհեմունդն ինքը նետի հարված ստացավ ազդրին, այնպես որ ոչ միայն սկսեց կաղալ, այլև մեծ բանակի արյուն կորցրեց: Այս պատճառով այդ ազնիվ ասպետը ուշաթափվեց, ինչի հետևանքով, թեկուզ և իր կրակից անկախ, նրան մեկ այլ վայր տեղափոխեցին: Այդ ժամանակ, քանի որ իրենց առաջնորդի ուշաթափումը իր եկել, մյուսները ևս դարձան անառիկ,

այն հանդուգնին, որը վիրավորել էր իրեն: Այդ պայթյալում ֆրանկները ոչ քիչ մահացու խոցումներ հասցրին և, եթե պարիսպները գոնե մի քիչ թուլվ լիներին, նրանք հաստատ վերջնական հաջողության կհասնեին և նրանց տառապանքները կավարտվեին, սակայն Աստված չցանկացավ, որ Անտիոքն այդքան հեշտ բաժին հասներ քրիստոնյաներին, քանզի այն, ինչ հեշտ է հասնում մարդկանց, նրանց կողմից այնքան էլ բարձր չի գնահատվում ի համեմատ այն մեկի, որի մասին երկար են եղած: Եվ այսպես գիշերային թոհուրթոհում մարտն իր ավարտը գտավ, իսկ երբ օրը բացվեց, հոգևած ռազմիկները տրվեցին թնիկ, ընդ որում, չնայած թշնամիների մի մասը դեռ պարիսպների վրա էր, սակայն մտածել իսկ չէր կարելի նրանց դեմ պայքարելու մասին: Հաջորդ օրը ուրբաթ էր և այդ օրը բոլորը զբաղված էին այն բանով, որ շարքեր կազմած բաղաձի պարիսպներից դուրս էին հանում սպանվածների դիակները և թաղում...: /6.2/ Մինչ քրիստոնյաները զբաղված էին նման գործով, նրանք, որոնք պարիսպների և աշտարակների վրա էին, հեռվից փրշու մեծ ամպեր նկատեցին և սկսեցին տարբեր ենթադրություններ անել, թե ինչ կարող է այդ նշանակել: Այդ ժամանակ ոմանք ասացին, որ հնարավոր է դա Կոստանդնուպոլսի կայսրն է, որն իրենց օգնության է եկել, այլք, սակայն, ավելի ծիշտ ենթադրություններ արեցին, որ այդ պարսիկների բանակն է: Իրոք, պարզվեց, որ այդ պարսիկների բանակի առաջապահ ջոկատներն են, որոնք տեղ են հասել և այժմ սպասում են իրենց հետևից եկող ուժերին: Նա Զորքահանն էր (**Մոսուլի կառավարիչ Զոր-Բուդան - Մ.3.**) պարսիկների բանակի գլխավորը, որը վաղուց ի վեր բանակ էր հավաքում ամենատարբեր ժողովուրդներից և այժմ նրա հետ էին պարսիկներ, արաբներ, մարեր, թուրքեր, սարակինսներ, ազիմատներ, բորդեր, պավլիկյաններ ու շատ այլ ժողովուրդների ներկայացուցիչներ, ընդ որում նրա հետ կային նաև 3.000 աղուկարներ, որոնք հարվածային գեներալը տիրապետում էին թերթին, իսկ իրենք էլ, լինելով լիովին պատված երկաթեղենով, ոչ մի կերպ չէին վախենում հակառակորդների հարվածներից, ընդ որում նրանք նծուզները ևս չէին վախենում նիզակներից և իրենց հերթին կատաղորեն նետվում էին թշնամիների վրա: Եվ այսպես, երբ թշնամիների ողջ բանակը հավաքվեց, նրանք ուղղվեցին բաղաձի կողմը, որպեսզի մարտի մեջ մտնեն, սակայն նրանք, որ հենց նոր էին բաղաձի գրավել, եկան այն մտքի, որ իրենք հոգնած են և ավելի լավ կլինի առժամանակ մնալ պարիսպների ներսում: Այդ ժամանակ թշնամիները, որ պատել էին ամեն ինչ ու հեղեղել դաշտերը, սկսեցին գայլաջուցի վիրավորանքներ թափել մեզ վրա, ընդ որում օդը լցվեց նրանց ձեռքերում շողողացող թորերով և նիզակներով, երբ նրանք, ծիծաղելով ու ծաղաղելով մեզ, փորձ կատարեցին դուրս բաշել մեզ բաղաձից, բայց, հետո, հաջողության չհասնելով, վերադարձան իրենց ճամբար: Երբ անհավատներն արդեն հեռանում էին, սակայն, մերոնցից մեկը, որի անունը Ռոջեր Բառնակի էր, իր երեք զինակիրների հետ միասին ելավ, որպեսզի թշնամիներից ոմանք մարտ տա, սակայն սրանք ամենևին էլ չէին ուզում ֆրանկների հետ մրցակցել ռազմական գործում, բանզի լսել էին մերոնց սխրագործությունների մասին: Եվ այսպես անհավատները, դարան դնելով մի լեռնու վայրում, սկսեցին որոշ հանգստություններով Ռոջերին ու նրա հետ եղողներին առաջ բաշել: Արդյունքում, երբ մերոնք առաջացան, հայտնվեցին թշնամիների դարանում, որոնք անսիջապես էլ վրա տվեցին: Այդ ժամանակ մերոնք փորձեցին հետ դառնալ ու հեռանալ, սակայն չկարողացան այդ անել: Միայն Ռոջերն էր, որ, վահանը գցելով մեջքին ու հետ մղելով շատ հարվածներ, բավականին առաջացավ, բայց հետո, երբ նա արդեն գրեթե պատսպարվել էր բաղաձի և գրեթե անվանագույնացել մեջ էր, նրա ձին ընկավ, իսկ Ռոջերն էլ մնաց նժույգի տակ: Ավաղ, ինչպիսի ցավալի տեսարան, բանզի Անտիոքի պարիսպների ատամնաշարի վրայից հիմնալի երևում էր, թե այդ շները ինչպես կատաղորեն սպանեցին այդ հիմնալի ասպետին ու դաժանորեն բզիկ-բզիկ արեցին: Բոլորը հայալքները հեռու էին դարձնում, բանի որ չէին կարող ականատես լինել այդ տեսարանին, և ահա ի վերջո Ռոջերին գլխատեցին, գլուխը վերցրին ու հաղթականորեն իրենց հետ տարան սեփական ճամբար, որը երկաթյա կամրջի մոտ էր: Դրանից հետո վերջերս սպանված Անտիոքի արքայի որդի Սամատուլյո գնաց Զորքահանի մոտ, ընկավ նրա ոտքերը և սկսեց աղաչել ողորմալի իրեն ու օգնության ցույց տալ ընդդեմ ֆրանկների, որոնք սպանել էին իր հորը և զրկել նման հիմնալի մի բաղաձից, որն իր ժառանգություններ էր: Միաժամանակ նա ասաց, որ միջնաբերդը դեռևս իր ձեռքում է և այն չի ենթարկվել ֆրանկների իշխանությանը...: Եվ ահա նրանք համաձայնության եկան ու Զորքահանը միջնաբերդը թողեց Սամատուլյոյին, ընդ որում նա յուրախիներին ասաց, որ, եթե հաղթանակ տանեն, ապա այսպես թե այնպես ամեն ինչ իրենց կլինի, իսկ եթե պարտվեն, ապա ի՞նչ է այդ պարագայում որոշելու մի միջնաբերդ: Իրոք դա այդպես էր, բանզի այս պարագայում միջնաբերդը ընդամենը հաղթողին բաժին հասնող մի գեղեցիկ նվեր էր, ոչ ավելին: Ահա Զորքահանը այս կերպ վճռեց, որից հետո սկսեց զբաղվել ավելի հրատապ հարցերով...: /6.3/ Այժմ ժամանակ է տեղափոխվել և պատմել այն մասին, թե ինչ տեղի ունեցավ բաղաձիում ողջ այս ընթացքում: Եվ այսպես թուրքերը կարողանում էին հանգիստ մուտք ու ելք անել միջնաբերդ, ընդ որում նրանք ողջ օրը նետեր էին արձակում և տեղեր էին նետում, երբ ընկածների փոխարինում էին նորերը ու սրանք մշտապես մեծացնում էին այնտեղ մարտնչող թուրքերի արիությունը, այն դեպքում, երբ բաղաձիում սրանց դեմ մարտնչող ֆրանկները ոչ մի պահ հանգիստ չունեին, ոչ մի պահ վայր չէին դնում գեները և ամեն պահ մարտնչում էին: Զորքահանները փակել էին բաղաձի հրապարակները, դիրքեր գրավել տների տակիքներին և միջնաբերդի դիմաց ամեն օր մի նոր մարտ էր բռնկվում, երբ մերոնք խառնվում էին թշնամիների հետ: Այնուհանդերձ, շնորհիվ Աստծո աջակցության, մերոնցից քչերն էին սպանվում, միևնույն հակառակորդը շատ կորուստներ էր տալիս: Միաժամանակ, սակայն, ժամանակի հետ թշնամիներին միացավ նաև մարդու թշնամիներից ամենաահեղձ՝ տուլը, որը մի իսկական դաշնակից դարձավ հակառակորդին և սկսեց թուլացնել մեր մարտիկների ձեռքերը: Այդ ժամանակ մարդիկ սկսեցին ուռել ամեն ինչ՝ գետնին աճող խոտը, ծառերի տերևներ, արմատիք, որ աճում էին խոնավ տեղերում, նրանք այս ամենը պատրաստում էին և ուտում: Բաղաձիում նաև միանգամայն ամեն ինչ թանկացավ...: Այս ընթացքում մի անգամ այնպես ստացվեց, որ Զորքահանը մեզ մարտի մեջ բաշեց բաղաձից դուրս՝ միջնաբերդի մոտակայքում, սակայն մեր նծուզները, որ թուլացել էին սովից, հնարավորություն չտվեցին ոչ միաժամանակ հարձակում գործել, ոչ էլ բաղաձի վերադառնալ, ընդ որում մարդիկ, որ կուտակվել էին դարպասների մոտ և հետապնդվում էին թուրքերի կողմից, առաջացած հրշտուղու շատ կորուստներ տվեցին: Մերոնք մարտնչում էին և սովում՝ ոչ մի տեղ հանգիստ չունեցալով: Այդ ժամանակ մեր ասպետներից շատերը, չկարողանալով տանել այդ ամենը, դիմեցին փախուստի և մութ գիշերով հեռացան՝ ձեռքերը բերթելով աստիճանների ու պարանների վրա, որոնցով իջնում էին պարիսպներից: Սրանք, ոտքով մի կերպ հասնելով ծովափ ու իրենց գցելով նավերը, այդ կերպ փորձ էին անում խուսափել թուրքերից: Այդ ժամանակ Շարտրի կոմս Էտյենը (**Բուլանի կոմս Ստեփան Շարտրացին - Մ.3.**), որը մյուս մեծագույն առաջնորդների շարքերում էր, դեռևս մինչև Անտիոքի գրավումը ձևացրել էր, թե ծանր հիվանդ է և հեռացել էր Ալեքսանդրետա կղզվող նավահանգիստը, մինչդեռ այդ հենց նա էր, որ գլխավորում էր գործը և գործնական ու խելացի խորհուրդներ տալիս: Այժմ, ահա, Շարտրի կոմսը ոչ միայն հեռացավ, այլև, իր բարձր դիրքից տեսնելով թուրքերի անթիվ գոյքը ու հասկանալով, որ մերոնք փակված են բաղաձիում և ամեն կերպ սպասում են իր գալստյանը, ահա, չնայած այդ ամենին գլխապատառ թողեց ամեն ինչ և փախավ Կոստանդնուպոլսի կայսեր մոտ, որին հանդիպեց Ֆիլոմենիոսում...: Լսելով կոմսի պատմածները՝ կայսրը չկարողացավ գաղտնի պահել այն իր մեջ և վշտահար հայտարարեց մարդկանց այդ ամենի մասին...: Այդ ժամանակ ֆրանկները, լիովին զրկված մարդկային որևէ օժանդակությունից, բոլոր կողմերից շրջապատված ու կարծես թե մահվան դատապարտված, օգնություն ստացան մեր Տեր, Աստված և Փրկիչ Հիսուս Զրիստոսից...: /7.1/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, մեր բանակի առաջնորդները ծիշտ գտան ավելի բարձրացնել պարիսպը, որը հնարավորություն տվեց մի քիչ շույշ բաշել: Մի անգամ թուրքերը այն աստիճան ուժգին հարձակվեցին մերոնց վրա, որ մերոնցից երեքը փակված մնացին միջնաբերդի դիմաց կառուցված աշտարակներից մեկում: Այդ ժամանակ, լինելով վիրավոր, մերոնցից երկուսին թշնամին գլխատեց, սակայն երրորդը, բաջաբաբ դիմադրելով մինչև երեկո, սպանեց թշնամիներից երկուսին և ի վերջո իր մահը գտավ սրից: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը ձգտում էր որևէ կերպ փրկել իրավճակը, ընդ որում մարդիկ հագիվ էին կարողանում ոտքի վրա մնալ, բանի որ շատ էին հյուժվել սովից...: /7.2/ Այդ ժամանակ, ինչպես ասացինք, գտնվեց նիզակը, որից հետո քրիստոնյաների բանակի ղեկավարները խորհրդի հավաքվեցին և որոշեցին մի թարգմանի ուղեկցությամբ պատագամավոր ուղարկել Զորքահանի մոտ...: /7.3/ Դրանից հետո Դեռտոս Անապատականը և իր հետ եղողները վերադարձան բանակ և հայտնեցին այն ամենն, ինչ ասել էր Զորքահանը...: Լսելով Զորքահանի խոսքերը, Եպիսկոպոս Պյուլին հրամայեց երեք օր շարունակ պաս պահել և բոլոր եկեղեցիներում իրականացնել հոգևորական արարողություններ՝ մաքուր սրտով Աստծուց աղաչելով աջակցություն: Եվ ահա, երբ երեք օրն անցավ..., համընդհանուր համաձայնությամբ բաղաձի սահմաններում 6 առանձին ջոկատներ կազմվեցին, ընդ որում որոշվեց նաև, թե դրանցից որը և ինչ կերպ պետք է մարտի մեջ մտնի թշնամու դեմ: Առաջին ջոկատի հրամանատարներն էին Հյուզո Մեծն ու Ֆյանդիոյի կոմսը, երկրորդը գտնվում էր դուքս Գոտֆրիդի հրամանի տակ, երրորդը գլխավորում էին Նորմանդիայի կոմսն (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին - Մ.3.**) ու նրա ընտանիքի անդամները, չորրորդի ղեկավարը Եպիսկոպոս Պյուլին էր, որն իր հետ ուներ մեր Փրկչի նիզակը և որի հրամանի տակ էր կոմս Մեն-ժիլի բանակի մեծ մասը, մինչդեռ կոմսը թողնվել էր բաղաձի սկզբում, հինգերորդ ջոկատը ղեկավարում էր Տանկրեդը, իսկ վեցերորդը գտնվում էր Բոհեմունդի հրամանի տակ, ընդ որում այստեղ կային ընտիր հեծյալ ու հետևակ տղամարդիկ, այդ թվում նաև նրանցից, որոնք զրկվել էին իրենց նծուզներից: Եպիսկոպոսները, բահանները, հոգևորականները և վանականները, բոլորն էլ հազնված հոգևոր հանդերձներ, ռազմիկների հետ միասին ելան բաղաձի՝ ձեռքերին խաչեր, եղեղով հոգևոր երգերականվեղջ ոգևորելով քրիստոնյաներին...: Այդ ժամանակ նրանց ձայնակցում էին բոլորը, այդ թվում նաև այն ռազմիկները, որ մնացել էին պարիսպների վրա կամ աշտարակներում: Այսպիսով՝ Զրիստոսի ռազմիկները դուրս եկան դարպասից և ելան հակաքրիստոսի ու նրա ուղեկիցների դեմ: Այդ ժամանակ Զորքահանը, որ դիտում էր քրիստոնյաների ելքը, ասաց յուրաքանչյուրին. «Հանգիստ անցե՛ք, ով իմ քաջեր, թող նրանք հանգիստ դուրս գան բաղաձից, բանզի այդ պարագայում մենք ավելի հեշտ կըջքապատենք ու կոչնչացնենք նրանց»: Բանն այն էր, որ նրա բանակում մի ակվիտանացի կար, սրանց մենք կոչում ենք պրովանսացիներ, որը ուրացել էր հավատքը և, առաջ մղվելով ստամոքսի կողմից, անցել թշնամու ճամբարը, որտեղ անհավատների տեղեկացրել էր, թե ինչ ներույթուն է բաղաձիում ու ինչ

աստիճանի է հասել սովոր, երբ մարդիկ կամ փախչում են, կամ սովորում և ուտում ձիերին, իսկ սովից հյուծված մարդկանց էլ որևէ այլ ելք չի մտնում, քան կամ փախչել, կամ ենթարկվել Զորքահանին: Եվ այսպես, միևնույն քրիստոնյաների բանակը դուրս էր գալիս բաղաբեց, Զորքահանը անվերջ հարցնում էր այդ ակվիտանացուն նրանց ուժերի մասին: Չետո, սակայն, երբ արեգակի շողերը փայլեցին քրիստոնյաների նիզակածայրերի վրա, հակառակորդի շարքերում, որ շարված էր մարտի համար, վախ անցավ: Այդ ժամանակ ներթափանցեց ցնցվեց նաև Զորքահանը... ընդ որում նա, տեսնելով այդ ամենը, հանցեց պատրաստել թուրը և գլխատեց այն ակվիտանացուն, որն իր դատարկ խոսքերով մոլորեցրել էր իրեն: Դրանից հետո Զորքահանը մարդ ուղարկեց իր այն էջիի մոտ, որ նշանակված էր նրա գանձարանը և գումակը հսկելու, որպեսզի սա, երբ տեսնի այլովոր կրակն իր բանակում, անմիջապես այրի ամեն ինչ, ինչ պատկանում էր տիրոջը, և մնացած ամեն ինչի հետ դիմի փախուստի, բանգի այդ պարագայում իր տերն արդեն ֆրանկների ձեռքում կլինի ու ճակատագիրն իրենց դեմ դարձած կլինի: Այդ ընթացքում, միևնույն մարդիկ հասան նշանակված հարթավայրը, եպիսկոպոս Պյուլիի հրամանով նրանք կանգ առան, որպեսզի ականջալուր լինեն վերջինիս բարոյներին խորը լռության մեջ...: Դրանից հետո բոլորը ասացին. «Ամեն», որից հետո մեկնեցին իրենց տեղերը: Առջևումընթանում էր Յուզո Մեծը, որն իր գինված կողմնակիցներով առաջ անցավ, իսկ մյուսներն էլ հետևեցին նրան ըստ նախապես որոշված կարգի: Այնտեղ մի լայնարձակ հարթավայր կար, որ ձգվում էր լեռների ու գետի միջև, ընդ որում այդ տարածությունը կազմում էր երկու մղոն: Դրանից հետո Զորքահանը աստիճանաբար սկսեց հեռանալ դեպի լեռները, իսկ մերոնք էլ՝ հետապնդել վերջինիս: Այդ ժամանակ թուրքերը բաժանվեցին երկու մասին, որոնցից մեկը սկսեց հեռանալ ծովի կողմը, իսկ մյուսը, որ ավելի մեծ էր, մնաց ճամբարում: Թշնամիները նախատեսում էին երկու կողմից մեծ առնել քրիստոնյաներին ու աղետների հարվածների տակ գցել, սակայն այս պարագայի համար մենք պատրաստել էինք մի յոթերորդ ջոկատ, որ գտնվում էր Գոտֆրիդին ենթակա Ռենտ անունով նորմանդացի մի քաջարի ասպետի հրամանատարության տակ: Ահա հենց այս ջոկատն էր, որ նետվեց թշնամու վրա, երբ համար մարտ բռնկվեց և երկու կողմից շատ սպանվածներ ու վիրավորներ եղան: Ինչ վերաբերվում է մյուս վեց ջոկատներին, որոնք մոտեցան թուրքերին իրարից որոշակի հեռավորության վրա, ապա նրանք այլևս չկարողացան առաջանալ, բանի որ թուրքերը, նետերի խիտ հարվածներ էին հասցնում, իսկ բանին էլ նրանց օգտին էր: Այդ ժամանակ թուրքերը դիմեցին փախուստի, առաջին ջոկատը փորձեց հետապնդել վերջինիս, սակայն, հարվածների տակ ընկավ փախչող հակառակորդի կողմից և դադարեցրեց հետապնդումը: Եվ ահա Բոհեմունդը մարդուղարկեց Յուզո Մեծի մոտ, որպեսզի նրանից օգնություն խնդրի, բանի որ գտնվում էր թուրքերի դաժան ճնշման տակ: Այս պայմաններում Յուզոն դիմեց իր մարդկանց և ասաց. «Ով պատերազմի այրեր, մենք երբեք չենք խուսափել պատերազմից, արդ եկեք գնանք մեր փառահեղ առաջնորդ Բոհեմունդին օգնության, այնտեղ դուք կգտնեք թշնամիներին հենց այսպես, ինչպես ցանկանում եք»: Այս խոսքերը, որ ասաց Յուզոն, արագորեն տարածվեցին նրա կողմնակիցների մեջ և նրանք ոգևորված առաջ նետվեցին: Իր հերթին բանակի ղեկավար Գոտֆրիդը, երբ տեսավ, որ իր ընկեր Յուզոն յուրաքանչյուրի հետ միասին առաջ պահեց, ինքը ևս հետևեց վերջինիս և մարտի նետվեց: Եվ մի հիսնայի բան եղավ, բանգի Յուզոն ու Գոտֆրիդը, որ կազմում էին հիմնական բանակը, միասնաբար ընկան պարսիկների բանակի վրա: Իրոք, այս այրերն արժանի էին իրար, ընդ որում նրանք մեծ ընկերություն էին հիմնում: Յուզո Մեծը, որն առաջինն էր տեղ հասել, տեսավ, որ թշնամիներից մեկը մարտնչում է առաջին շարքերում, և գործելով ծով վրա, գալիս է իր ուղիղ ուղղությամբ: Այդ ժամանակ Յուզոն գործի դրեց նիզակը և, հարվածելով հակառակորդի կրկորդին, կարեց նրա շունչը: Խոցված թշնամին այլևս չկարողացավ շունչ իսկ բաշել, այլ ընկավ գետին և ոգին ավանդեց իր դժոխային աստվածներին: Դրանից հետո, սակայն, մի անհաջող բան եղավ, բանգի Էդ Դիուլգենսին, որը կրում էր ջոկատի դրոշը, նետի հարված ստացավ և գետին տապալկվեց, ընդ որում, ինչն ավելի ցավալի էր, նրա հետ միասին ընկավ նաև դրոշը: Այդ ժամանակ Վիլյամ Բեյլսմեն, թուրք ձեռքին նետվելով այդ կողմը և ճանապարհի բացելով թշնամիների շարքերի միջով, խլեց դրոշը և կրկին ծածմեց այն: Այդ մարտում կուն Գոտֆրիդը, Բոհեմունդը և բոլոր մյուս ազգակցությունիկ երիտասարդները այն աստիճան փայլուն էին գործում, որ ոչ թուրքն է ի վիճակի դրա նկարագրությունը տանել, ոչ էլ էջերը կհերթեն, որ այդ ամենը շարադրվի: Մերոնցից ոչ մեկը պարկուտ չմնաց կամ չամաչեց, դե որա հնարավորություն ևս չկար, բանգի թշնամին, որ բանակապես շատ էր գերազանցում, վրա էր տալիս բոլոր կողմերից և մենք, ինչպես սպանում էինք, այնքան ավելի շատ թշնամիների դեմ էինք ելնում, որոնք կարծես հավաքվում էին ինչպես ճանձները փոթող դիակի վրա: Եվ այսպես մենք մարտնչում էինք առանց շունչ բաշելու և թվում էր, թե թշնամիների վերջ չեն ունենալու, բայց հենց այդ ժամանակ մենք տեսանք լեռան կատարից ներքև սլացող լրիվ սպիտակազգեստ ռազմիկների անթիվ մի բանակություն, որոնց գլուխ կանգնած էին սուրբ Գևորգը, Մավրիկոսը և Դեմետրիոսը: Եպիսկոպոս Պյուլիի առաջինը նրանց նկատեց և գոչեց. «Ով ռազմիկներ, ահա այն օգնությունը, որ Աստված խոստացել էր մեզ»: Իրոք, այդ ժամանակ մերոնք արդեն գրեթե հույսները կորել էին ամեն ինչից և մեծ վախի մեջ էին, սակայն այժմ կարծես մի խնայական երկարաշրջ տարածվեց թշնամիների շարքերում, որոնք հետ դարձան և վախճանների գոցեցին թիկունքներին՝ փորձելով փախչել մի որևէ տեղ ու փրկվել: Նրանք, որոնք մարտնչում էին ծովի կողմում, տեսնելով յուրաքանչյուրի ջանքախնամը, այրեցին անառվա շոգից չորացած խոտը, որն արագորեն բռնկվեց: Այդ նրանք արեցին նաև այն նպատակով, որպեսզի վրանների մոտ գտնվողներին նշան տան ավարի հարցով: Նրանք, որոնք այդ ժամանակ լեռներում էին, տեսան ազդանշանը և, ինչպես ուժ կար ոտքերում, դիմեցին փախուստի, որպեսզի տանեն ավարը, սակայն դա իզուր էր, բանգի չէր ստացվելու: Իրոք, հայերն ու ասորիները, երբ տեսան, որ թուրքերը պարտություն են կրել, սկսեցին հետապնդել նրանց ու, հանդիպելով փախչողներին, բոլորին սպանեցին: Իրենց հերթին Յուզո Մեծը, դուքս Գոտֆրիդը և Ֆլանդրիայի կոմսը իրենց ուժերով հասան մինչև ծովը, որտեղ գտնվում էին թշնամու բանակի գլխավոր ու հիմնական ուժերը, ընդ որում քրիստոնյաները այն աստիճանի հզոր ճնշում էին գործում հակառակորդի վրա, որ սրանք չկարողացան նույնիսկ վերադառնալ իրենց վրանները, այլ միակ բանը, որ կարողացան անել, դա ձիերի վրա ցատկելն ու մարտի դաշտից գլխավորությամբ փախչելն էր, ընդ որում վատն այն էր, որ քրիստոնյաները, որոնց նշույթները հյուծված էին, սովից, ոչ մի կերպ չկարողացան հասնել սրանց: Ով աստվածային ողորմածություն, ով բարձրալի ամենագոր իշխանություն, տես թե ինչ է կատարվում...: Եվ այսպես փախուսականները, հասնելով մի բարձրադիր վայր, հուսալքանքեցին գոնե այդտեղ դիմադրել մերոնց, սակայն ժերար Դ՝Մուլունը՝ մի ծեր ու պաշարված բարաբաբ երկար ժամանակ հիվանդ վիճակում մնացած այր, յուրաքանչյուրի գլուխն անցած նստյալը հեծած անակնկալ ու սրընթաց հարձակվեց սրանց վրա, շատերին խոցեց և ինքն էլ արժանի մահ գտավ: Տեսնելով ժերարի մահը և այն, թե ինչպես սա ընկավ, Էվերարդ Դ՝Պյուլգետը, Դալմաս Դ՝Բուլվայեն, Դյուլեն, Թումաս Դ՝Կլեմունդը և Յուզո Մեծի ջոկատից մի բանի այլ երիտասարդներ առանց հապաղելու նետվեցին թշնամիների վրա ու, թեև մեծ դիմադրության հանդիպեցին, սակայն Աստված կարծես մեծացրել էր նրանց ջոկատի ուժերը և նրանց հաջողվեց ցրել հակառակորդին: Այնտեղ շատ արյունահեղություն եղավ, ընդ որում ընկան նաև թշնամու բանակի ղեկավարներից շատ շատերը, որոնք սկսել էին փախչել դեռևս այն ժամանակ, երբ պարտությունը նոր էր իր տեսքը ստանում ու հնարավոր էր թաքնվել: Այսպես շարունակվեց միևնույն երկարաց կամուրջ և Տանկերի արկունքում, սակայն քրիստոնյաները ավելի հեռու գնալ չկարողացան, բանի որ գիշերվա խավարը հետապնդման վերջը դրեց: Այնտեղ ընկան թշնամիների 100.000 հեծյալներ, սակայն նրանք այնքան շատ էին, որ փրկված ու հեռացած թշնամիների թիվն ավելի մեծ եղավ: Յոզնած ասպետները, հայտնվելով բաղաբեց մեծ հեռավորության վրա, հետ դարձան ու գնացին դեպի իրենց թշնամիների վրանները, որտեղ շատ ու շատ բաներ գտան, ինչպես նաև պարտավթեր, ինչքան որ պետք էր: Իրոք, թշնամիները, որոնք ոչնչից վախ չունեին, տարաատեսակ մեծ խորտիկներ էին պատրաստել, իսկ ամենատարբեր կաթսաների, անոթների ու թասերի մեջ լիքը լցրել էին տարաբանական ուտելիքեղեն, որն այդպես էլ չհասցրին համոտեսել: Այդ ժամանակ էր հենց, որ հարգարժան հոգևորական Պյուլիի, որը զրահապատ ու նիզակը ձեռքով սլանում էր բանակի շարքերում, չկարողացավ զսպել արցունքները և հրամայեց իր մարդկանց փառաբանել Աստծուն, որը պատժեց թշնամիները...: /7.4/ Երբ գիշերն անցավ, հաջորդ օրը քրիստոնյաները գտան 15.000 ուղտեր, ձիեր, էջեր, ոչխարներ և այլ տարաատեսակ կենդանիներ, որոնք այնքան շատ էին, որ ուղղակի հնարավոր չէր այդ ամենը հաշվարկել: Նրանք գտան հսկայական բանակի ոսկյա և արծաթյա զավաթներ, թանկարժեք ու տարաատեսակ հագուստեղեն, որից հետո, վերցրած այդ ամենը հանդիսավոր կերպով բաղաբ վերադարձան» (Ռոբերտ Ռեյնսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 3, գլուխ 5, գիրք 4-6, գիրք 7, գլուխ 1-4):

«/48/ Եվ ահա քրիստոնյաները առաջացան և, ներդնելով լատինացիների արյունը, պատրաստվեցին Աստծո դատաստանն իրականացնել թուրքերի նկատմամբ՝ սրի մատնելով նրանց: Իրոք, երկնային պատիժը թափվեց թուրքերի վրա, երբ ֆրանկներն առաջացան ու պաշարեցին Աստիքը...: /49/ Առաջին կողմում, ինչպես հենց նոր նկարագրեցինք, դիրքեր գրավեց Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Աստիքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.)՝ փակելով դեպի դարպասները տանող ճանապարհը: Այստեղ էր, որ դիրքեր գրավեց նաև Տանկերը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Աստիքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերը Տերենտացին – Մ.Ֆ.), ընդ որում նա ավելի մոտիկ տեղակայվեց բաղաբին, քան որևէ մեկը: Այնուհետև իր ուժերը տեղակայեց Նորմանդիայի կոմսը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.) յուրաքանչյուրի հետ միասին, իսկ նրա ու Տանկերի մեջ էլ տեղակայվեց Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացին – Մ.Ֆ.): Մյուս կողմից դիրքեր էին գրավել Բուլայի ու Բուլոնի կոմսերը (Բուլայի կոմս Ստեֆան Շարտրուացին, ինչպես նաև Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա իշխանադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) ... և Յուզո Մեծը (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Յուզո Մեծը – Մ.Ֆ.), որոնք ենթարկվում էին Նորմանդիայի կոմսին և վճարում էին նրան: Նրանցից հետո դիրքեր էին գրավել այն մյուս հերոսները, որոնք մասին մեկ անգամ չէ որ հիշատակեցին՝ ի դեմս էպիսկոպոս Պյուլիի և կոմս Ռայմունդի (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.), ընդ որում բոլոր այս անձիք արդյունքում կարողացան բաղաբ պաշարել միայն երեք կողմից, սակայն չորրորդ կողմից այն մնաց ազատ՝ առանց պաշարման: Եվ այսպես ունանք դիրքեր գրավեցին գետի մոտ, այլ՝ հարթավայրերում, իսկ երրորդներն էլ՝ լեռների վրա, որպեսզի հնարավորինս անառիկ

դիրքեր ունենան: Հարկ է նշել, որ հետագայում նրանք հաճախ էին փոխում սկզբնական այս դասավորությունը, երբ ուզում էին հարձակում գործել հակառակորդի վրա: Դիրքը, որ զբաղեցրել էր Բոհեմուսը, թվում էր շատ դժվարհասանելի, սակայն հետո պարզվեց, որ այն շատ հարմար էր թուրքերի համար, որոնք լեռներից իջան նրա դիրքերի վրա և այն աղեղների հարվածի տակ առանձնապես տարածելով մերոնց շարքերում: Այս թշնամիները թեթև զինվածություն ունեին, ընդ որում սկզբում մերոնք կարծես թե հնարավորություն չունեին սրանց դեմն առնելու: Եվ ահա, որպեսզի ղեկ այն հարձակումների վերջը, մենք Բոհեմուսի դիրքերի շուրջ ցցապարիսպ կառուցեցինք, որի հսկողությունը հանձնվեց բաջարի Դյուլո Մեծին: Այս ընթացքում թուրքերը հաճախակի դուրս էին գալիս նաև դուսիսային երկու դարպասներից՝ գետից այն կողմ ու դրանից մի քիչ ներքև, երբ մեծ վնաս էին հասցնում մեր բանակին: Ավելի ներքև գտնվող դարպասը փակում էր իշխան Գոտֆրիդը, ընդ որում նրան ի վերջո հաջողվեց կասեցնել այս հարձակումները, թեև առաջին մարտում, ինչը շատ ցավալի էր, իր մահը գտավ մարկիզ Գարլեն: Մյուս կետը, որտեղ թշնամիները հաճախակի ընդհարումներ էին ունենում բրիտանականների հետ, կոմս Ռայմոնդի դիրքերն էին, որը պաշտպանում էր գետից այն կողմ գտնվող դիրքերը՝ փակելով դեպի հարթավայր տանող ուղին և դեմ էլ նետելով թուրքերի լայնածավալ գործիքներին: Հենց այս պատճառով էր նաև, որ մերոնք գետի վրա մի կատարյալ կառուցեցին, որի նպատակով գետում նավակներ դրեցին, դրանք ամրացրին գերաններով, միացրին իրար, տախտակներ դրեցին և այս կերպ ավարտին հասցրին այդ գործը: Այսպիսով՝ կոմս Ռայմոնդը կարողացավ այդ վայրում հաջողությամբ պաշտպանել գետը, թեև ափն այդտեղ լայնանում էր: Քաղաքի լավագույն կերպով շրջափակման համար մեկ այլ բան էլ որոշվեց: Ահա ուրեմն, բաղադրի մոտ գտնվող մի փոքրիկ բլրի վրա մի բարձր վանք կար, որը թուրքերը իրենց լեզվով անվանում էին մահոմարիա: Այս վանքը, որ գտնվում էր կոմսի դիրքերի մոտ, լավ դիրքավորում ուներ: Եվ ահա այնտեղ ավելացրին այն ամենը, ինչ պետք էր նրա ավելի ուժեղ պաշտպանության համար, այն պատեցին պարսպով, խանդակ փորեցին, ամեն կերպ ամրացրին և արդյունքում կոմսի դիրքերն ավելի ամուր տեսք ունեցան: Այս հանգամանքը ավելի մեծացրեց այն մարդկանց, արիությունը, որոնք պաշտպանում էին այս նոր ամրությունը, բանգի դրանից հետո թուրքերն ավելի քիչ հնարավորություն ունեին հարձակումներ գործել, թալանել ու հարվածել բրիտանականներին: Միաժամանակ, սակայն, վիճակը ծանր էր քաղաքից դեպի արևմուտք ձգվող հատվածում, որտեղ մի դարպաս կար, որը այդպես էլ չըջքափակվեց և որտեղ թշնամիները կարողանում էր ելնել ու վնասել մերոնց: /50/ Լեռներն ու գետերը, որոնք տարածվում էին քաղաքի մոտ, մեծ դժվարություններ էին հարուցում հաջող պաշարման համար: Այնտեղ նաև մի ճահիճ կար, որը մոտենում էր քաղաքին, իսկ բանի որ օտարականները լավ ծանոթ էին դրան և իրարից բավականին հեռու էին տեղակայված, տեղաբնիկները, օգտվելով դրանից, անցնում էին այդ ճահիճներն ու ծանծաղուտները և դարաններ դնում դեպի արևմտահարավ տանող ճանապարհի վրա, այնպես որ մեր մարդիկ ստիպված էին նավահանգիստ գնալ միայն զգալի ռազմական ցուպաների պաշտպանությամբ, ընդ որում վիճակն ավելի էր բարդանում նաև այն պարագայում, երբ, ինչպես ասացի, մենք շրջափակել էինք բոլոր դարպասները, բացի այն մեկից: Ահա հենց այս դժվարությունն էր, որ իր ուժերի ներսծի օգնությամբ փորձում էր չեզոքացնել Տանկերը, որը, առավել մոտ տեղակայված լինելով քաղաքին, ամենից առաջ հենց իր վրա էր վերցնում թուրքերի կատաղությունը: Իրոք, այնպես էր լինում որ հաճախ Տանկերը ողջ օրը արևի տակ անցկացնում էր դաշտում, բայց նաև գիշերը էր արթնում մութ և անհասկանալի առավոտյան ցողին: Արդյունքում թշնամիները, տեղի տալով հզորությանը, դադարեցին զայրացնել այդ հզոր մարդուն ու փակվեցին իրենց պաշտպանության շրջաններում և աշտարակներում: Այնուհանդերձ Տանկերը ոչ մի կերպ չէր կարողանում հանգիստ մնալ, բանի որ լի էր խիզախությամբ, իսկ արևմուտքից արևելք գալիս էր ապացուցելու իր անառարկելի հզորությունը: Եվ ահա Տանկերը, հաջողությամբ ավարտելով իր գործերը, համաձայնեց զբաղեցնել վանքի շուրջը կառուցված այդ նոր ամրությունը՝ մի շատ վտանգավոր գործ, բանի որ ամրությունն ամենաին էլ հուսալի չէր: /51/ Եվ այսպես, որպեսզի հաջող սկսի գործը, Տանկերն առաջին իսկ օրից եռանդով սկսեց գործել: Բանն այն էր, որ տեղի բնակիչները մեր օր իսկ բաց էին թողնում, որպեսզի չելնեին այդ կողմից ու չմեկնեին պարենամթերք ձեռք բերելու: Հենց այդ պատճառով էլ Տանկերը թշնամիների դեմ ելավ գիշերով: Պաշարվալները, սակայն, պատված որոշակի կապակցությունով, առաջին օրը ոչինչ չձեռնարկեցին, թեև նրանք լիովին տեղյակ էին, թե իրենց դեմ ինչ է պատրաստվել: Այսպես թե այնպես, սակայն մերոնց դեմ այդ օրը ոչ-որ դուրս չեկավ: Հաջորդ օրը, սակայն, թուրքերը, աստիճանաբար վերադարձան իրենց նախկին վարդապետի՝ սկզբում ելնելով փոքր ուժերով, հետո՝ ավելի ու ավելի մեծ ուժերով և աստիճանաբար ձեռք բերելով համարձակություն: Թշնամիները բռնում էին ոչխարները Տանկերի ու նրա մարդկանց մոտով և սա հազիվ էր զսպում իր առյուծներին, որ նրանք չելնեին հակառակորդի դեմ: Այդ ժամանակ Տանկերը կոչ էր անում յուրայիններին մի քիչ էլ սպասել, բանգի, ինչպես ասում էր նա, հաջորդ օրը թշնամին ավելի մեծ ավար պետք է անցկացնեի և հենց այն էլ իրենք կսկսեին: Եվ ահա թուրքերը, որ արդեն երկու օր է չէին համարձակվում դուրս գալ, աստիճանաբար սկսեցին պարենամթերքի պակաս գգալ և երրորդ օրն ի վերջո, մասամբ պատվելով հանգստությանը, մասամբ էլ ներվելով պարենամթերքի պակասից, ի վերջո ելան և ուղղվեցին դեպի մոտակա մարգագետիններն ու բնակավայրերը՝ ավելի ու ավելի վստահությամբ համակվելով այն պատճառով, որ մոտակայքում ֆրանկներ չկան: Այդ ժամանակ թուրքերը մեծ բանակությամբ հասան այն վայրը, որտեղ տեղակայված էին ֆրանկները: Եվ ահա Տանկերը, յուրայինների հետ դուրս ցատկելով դարանից, նետվեց թշնամիների վրա, որպեսզի ցույց տա նրանց, թե ինչի է ընդունակ հռամանության և հանդգնության միասնությունը: Եվ այսպես Տանկերը, հապճեպ մոտենլով թշնամիների շարքերին մեջ, նրանց բոլորին սրի քաշեց, բանգի հարձակվում էր ամենայն եռանդով, այնպես, ինչպես երեք օր ջուր չտեսած մարդն է ընկնում ջրի վրա: Եվ այսպես, կարճ ժամանակում ոչնչացնելով մոտ 700 հոգու, նա կտրեց և եպիսկոպոս Պյուլիին ուղարկեց 600 գլուխներ, իսկ 10 գլուխ էլ ուղարկեց թուրքերին, որպես իր հաղթանակի տասներորդ մաս: Եպիսկոպոսը շատ ուրախացավ այս կրկնակի հաղթանակից, ինչպես նաև իրեն ուղարկած նվերից, որից հետո, որպես պարգև, հաղթողին այնքան մարկ ուղարկեց, ինչքան որ սա թուրքերի գլուխներ էր ուղարկել: Այդ ժամանակ Տանկերի մոտ շատ գունար կար, սակայն նրա զինակիրները ոչինչ չունեին: Այս պատճառով էլ, ահա, նա շատ գունար բաժանեց յուրայիններին, որպեսզի թեթևացնեն նրանց դրությունը, ընդ որում դա իրոք դեկավարի պարտականությունն էր, որը պատասխանատու էր իր ենթակաների համար: /52/ Դրանից հետո Տանկերը մենամարտում հաղթեց երեք թուրքերի...: /53/ Պատմելով Տանկերի այս փառահեղ հաղթանակի մասին, ես չեղվեցին պատուհիսը, սակայն այժմ պետք է վերադառնամ ու թելուզ և կրճատ, բայց շարունակեն պատմել, թե ինչ եղավ քաղաքի մոտ հետո: Իրոք, քաղաքի պաշարումը արդեն տևում էր ութ ամիս, երբ ռազմիկները շատ մեծագործություններ և քաջարի գործեր արեցին: Հետո, սակայն, ինչպես դեկավարների, այնպես էլ ավելի հասարակի ու վատ ապահովվածների մոտ մեծ դժվարություններ առաջացան՝ սով, երկրաշարժ, ջրհեղեղ և այլ աղետներ, երբ երբեմն նույնիսկ երկիւնք էր ցնցվում, իսկ երբեմն էլ պատերազմական գործողություններ էին լինում...: Այս ամենի մասին երկար կլինի պատմելու ու ես կհեռանամ Տանկերի մասին պատումից, բայց որոշ բաներ ամեն դեպքում կասեմ: Եվ այսպես, պետք է հիշատակել Գոտֆրիդի այն զարմանալի ուժի մասին, որն իր թորով հաղթահարեց թուրքին և մեջտեղից կեց արեց այդ մարդուն, բանգի վերջինսի մարտիկ վերևի մասը գետին տապալվեց և ընկավ գետը, իսկ ներքևի մասը, որ մնացել էր ձիու վրա, նժույգի կողմից տարվեց դեպի քաղաք: Իսկ ո՞վ չի հիանա Ռայմոնդի գործերով, բանգի նա մեծագույն շանքեր էր դնում այդ քաղաքի պաշարման համար, խանդակներ էր փորում, պարիսպների էր կառուցում և, ոչ մի օգնություն չտալանալով մնացած բանակից, որը շատ հեռու էր նրանից, անվերջ հետ էր մղում կամրիկ ուղղությամբ կատարվող հարձակումները: Պետք է հիշատակել նաև Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտին, սակայն կարիք կա՝ արդյոք բոլոր մասին առանձին-առանձին խոսել: Այդ ժամանակ Անտիոքի մոտ վիճակը գնալով ծանրանում էր, ընդ որում ամեն օր տեղի ունեցող մահվան դեպքերին շուտով գումարվեց նաև նժույգների անկումը...: Այդ ժամանակ սկսեցին նաև դասալքել, բանգի 15.000 լավ զինված ռազմիկներ, բոլորն էլ ծիծերի վրա և առողջ, Բյուլայի կոմսի հետ հեռացան, երբ մնացին միայն Գոտֆրիդն ու Բոհեմուսը, որոնք էլ ի վերջո մարդկանց բերեցին հաղթանակի...: /54/ Քաղաքի պաշարումը սկսվեց ձմեռվա սկզբին և դրանից հետո բանակը տեսավ այդ ժամանակին բնորոշ բոլոր փորձանքները՝ անձրևի հեղեղներ, որոնք սկսվում էին անակնկալ և տևում էին անորոշ երկար ժամանակ կամ ընդհատաբար չէին կտրվում, այդ դժբախտություններն ու երկրաշարժեր, այնպես որ թվում էր, թե ամեն ինչ իրար է խառնվել...: Մյուս գումարվեցին նաև ուժեղ քամիները, երբ բոլորը տառապում էին հավասար, և ազնվականները, և հասարակ մարդիկ...: Ըստ տառապանքներ պատճառեց նաև սովն ու սովամահությունը: Ամեն տեղ մահը ազատորեն իր գործն էր տեսնում, ընդ որում և մարդկանց, և մարտում մարդու ընկերը հանդիսացող նժույգների շարքերում, երբ 10 ձիերից 9 հոգին աստվեցին: Ինչ վերաբերվում է գեներալին, ապա դրանք ուտվում էին ծանցի կողմից, վախճանները կորցնում էին իրենց ծածկույթը և կաշվե մասերը, նիզակները, աթոռները և այլ փայտյա առարկաները քայքայվում էին, աղեղները չէին գործում, նետերի համար փետուրներ չկային, բացակայում էին աղեղնայարները, մի խոսքով, ամեն տեղ աղետ էր և քայքայվածություն...: /55/ Ահա այսպիսի տխուր և ողբալի վիճակ էր տիրում բանակում, երբ... գարունը եկավ փոխելու ձմեռվախը, խոտը սկսեց աճել մարգագետիններում ու դաշտերում, իսկ արդյունքում էլ մարերն ու պարսիկները թուրքերի հետ միասին անակնկալ մեծ բանակությամբ ելան՝ սարդապատ մարտի մեջ մտնելու բրիտանականների դեմ: Նրանք այն է արդեն պետք է անակնկալ հարձակվեին բրիտանական ճամբարի վրա կամ քաղաք մտնեին, երբ լուրը, որ միայն մի քիչ էր առաջ անցել նրանցից, հասավ մերոնց ճամբար և այստեղ իմացան, թե ինչ է սպասվում, ընդ որում չեղածն էլ ավելացվեց եղածի վրա: Անհանգստացած այս նոր դժբախտությունից՝ լատինացիների դեկավարները պատրաստվեցին արշավի ելնել թուրքերի դեմ, թեև նա իրենից մի շատ դժվար գործ էր ներկայացնում, երբ հավասար էր կարծես թե մահվան դեմ ելնելու: Իրոք, Անտիոքի պաշարման սկզբում առկա մեծաքանակ ասպետներից այժմ կարելի էր հավաքել հազիվ 200 հոգու, որոնք ի վիճակի էին հեծնել ձիերը և հարձակվել թշնամիների վրա, թեև ասեմք, որ դրանք ամենահիմնալի այրերն էին, որ երբևէ եղել են: Այս մարդկանց գլուխն էին կանգնած Գոտֆրիդը, Բոհեմուսը և Էտյեն Դ'Բյուան: Եվ ահա այս մարդիկ սկսեցին առաջանալ դեպի երկաթյա կամուրջը, որը ձգված էր Ֆարֆար գետի վրա, որից հետո ելան թշնամիների դեմ, ընդ որում դրանք մի ինչ-որ ամապկոտ այրեր չէին, այլ իսկական ռազմիկ

տղամարդիկ: Բոհեմուկը առաջինը ելավ, Գոտֆրիդը հետևեց նրան, իսկ Էտյենը մնաց վերջում՝ պատրաստ օգնել առաջին երկուսին...: /56/ Կամրոյի մոտ մի բլուր կար, որը հառնում էր հարթավայրի հենց կենտրոնում: Հենց սրա մոտ էլ մենք տեղավորվեցին, սպասելով, որ թուրքերը կառաջանան այդ հարթավայրով, որը շատ լայն էր: Եվ ահա թուրքերը հեռվից նկատեցին մեզ և մեծապես զարմացան, թե ինչպես կարող են նման փոքրաբանակ ուժեր ելնել իրենց այդ աստիճան մեծաբանակ ուժերի դեմ: Եվ ահա թշնամին առաջացավ, որպեսզի անցնի կամուրջը, սակայն այդ ժամանակ մերոնց հաջողվեց այնպես անել, որ մենք հակառակորդի աչքին ավելի մեծաբանակ երևացինք: Արդյունքում թուրքերը մոտեցան որոշ տարածություն, սակայն հետո վախեցան ավելի առաքանալ, բանի որ նրանք սկսեցին կարծել, թե մեր իմնական ուժերը թաքցված են և իրենց կընկնեն հարվածների տակ: Հարկ է լքել, որ իրենց մեծաբանակության մասին պատկերացմանը քրիստոնյաներին հաջողվեց հասնել այն բանի շնորհիվ, որ նրանք լրացուցիչ նիզակներ էին վերցրել և արդյունքում, հեռվից նայելիս, թվում էր, թե այնտեղ ավելի շատ մարդ կա: Եվ ահա քրիստոնյաները, ի վերջո որոշելով գործել, նիզակներն առաջ ցցեցին և սրընթաց գնացին հակառակորդի վրա, ինչպես իսկական բազեններ, որոնք հետևում են որսին: Այդ ժամանակ նծույզները սմբակները խիտեցին գետնին, փոշին բարձրացավ, լավեց գեղեթի գրնգոցը և այլապիսի արմուկ եղավ, որ թշնամին իսկապես խլացավ, սակայն դա զարմանալի չէր, բանի որ գործին էին անցել հազարավոր ֆրանկներ: Չարմանալի բան էր, բանզի, իրոք, այդ հսկայական ամբոխը, կարծես մեկ մարդ, արագորեն շուռ եկավ թշնամու վրա: Քրիստոնյաները հակառակորդի համեմատ շատ փոքրաբանակ էին, իսկ նրանց շարքերում էր աչքի էր ընկնում Բոհեմի կոմս Կոնանը, որը որոշել էր առաջինը նետով պարսիկների բանակի վրա և աչքի ընկնել: Եվ ահա քրիստոնյա ռազմիկները հետևեցին իրենց առաջնորդին և ընկան հակառակորդի վրա՝ շարժելով ու գետնի տապալելով վերջինիս, թեև արդյունքում Կոնանը գետնի ընկավ, խիվից բարեբնի և զոհվեց: Արդյունքում ֆրանկները հաղթանակի հասան ու սկսեցին հետապնդել, թշնամիներին: Եվ այսպես, թեև թշնամին կորցրեց 700 զինվոր, սակայն, բանի որ ասպետները փոքրաբանակ էին, հետագա հետապնդման գործը չստացվեց, մասնավորապես որ քրիստոնյաների նծույզները թուլացած էին սովից: Ի նշան իրենց հաղթանակի՝ քրիստոնյաները ճամբար բերեցին թուրքերի 700 զուլուներ, իսկ ինչ վերաբերվում է Կոնանին, ապա այս նահատակին այլ նահատակներին հետ միասին թաղեցին հենց ճամբարի դարպասի դիմաց: Այս ամենը տեղի ունեցավ, եթե ես ծիշտ եմ իշտում, հենց այսպես, ընդ որում այդ օրը ռոմանական ժողովուրդները լավ ավար ունեցան, լցրեցին փորերը, իսկ հաջորդ օրն էլ ձեռք բերած պարենամթերքը պատրաստեցին կրակի վրա ինչպես պետքն էր...: /57/ Եվ ահա հաղթողները հետ վերադարձան բաղաբ և, տեղավորվելով նրա պարիսպների տակ, վերսկսեցին պաշարումը...: Զաղաթի տեղ Կասսիանը (Աստիոքի էսիդուպան էսիդ Յադի-Սիանը – Մ.3.), բանի որ բաղաթում արդեն պարենամթերքի պակաս էր զգացվում, հատուկ մարդկանց նշանակեց, որոնք պետք է պտտվեին բաղաթից հեռավորների ունեղով, գտնեին պահած ցորենն ու այլ պարենամթերք և թողնելով կենդ, մյուս կեսը բերեին ու հավաքեին մեկ վայրում...: /58/ Այդ ժամանակ քրիստոնեական բանակի շատ առաջնորդներ լքեցին բաղաթը...: /59/ Այդ ժամանակ առաջնորդներից նրանք էլ, որ մնացել էին տեղում, զբաղեցրին ամենահարմար դիրքերը բաղաթի շրջակայքում...: /60/ Դրանից հետո բաղաթը պաշարողների շարքերում սկիզբ առավ սով, որն աստիճանաբար ուժեղացավ և մեծ չափերի հասավ, ընդ որում վատն այն էր, որ անհաջողության էին ավարտվում բաղաթից հեռավորների և պարենամթերք ձեռք բերելու բոլոր փորձերը, բանի որ թշնամիները տեղակայվել էին շրջակայքում ու անվերջ հարձակումներ էին գործում բաղաթից հեռացողների վրա: Այս ամենի արդյունքում բաղաթից հեռանալով դարձավ շատ վտանգավոր...: /61/ Դաշարման ընթացքում մեծապես աչքի ընկան պրովանսացիները...: /62/ Քրիստոսը, սակայն, որ մշտապես իր հոտի հետ էր, ի վերջո հավատացյալների համար մի ելք գտավ, ահա թե ինչպես եղավ այդ: Եվ այսպես նրանց շարքերում, որոնցից Կասսիանը բռնագրավել էր պարենամթերքի կեսը, կար մի հարուստ հայ, որը, հետ կանգնելով Քրիստոսի ուսմունքից, հակվել էր դեպի հեթանոսների ուսմունքը: Այս մարդը իր ու իր ընտանիքի համար պարենամթերքի մեծ պաշար էր կուտակել և, երբ որ Կասսիանը, որի վիճակն աստիճանաբար ծանրանում էր, իմացավ այդ մասին, խլեց նաև այս մարդու պարենամթերքի պաշարի կեսը: Այդ հայը շատ տխրեց դրանից և սկսեց աղի արցունքներ թափել, բանի որ զրկվել էր իր ու իր ընտանիքի գոյության միջոցներից...: /63/ Եվ այսպես այս մարդը պատվեց մաալույթաբ և սկսեց անվերջ հալածանքների ենթարկվել, բանի որ նրան բոլորը արհամարհում էին և չէին ընդունում: Հարկ է լքել, որ պաշարման հենց ամենասկզբից այս մարդը իր եղբոր հետ միասին հսկում էր բաղաթի արևմտյան կողմում գտնվող աշտարակներից մեկը, որը կոչվում էր Երկու բուլների աշտարակ: Եվ այսպես երկու եղբայրներ հսկում էին երկու բուլերի, ընդ որում եղբայրը, որպես այս մարդու զինակից, նշանակվել էր Կասսիանի կողմից: Այնուհանդերձ կարծում եմ, որ դա մի մեծ անզգուշություն էր, որ այս աշտարակները հանձնվել էին հիշատակված երկու քրիստոնյա եղբայրների հսկողությանը, բանզի քրիստոնյաները խմաստուն կերպով օգտվեցին այս հանգամանքից: Եվ այսպես այս երկու քրիստոնյա եղբայրները, որոնք գտնվում էին նման ստորացված և ճնշված դրության մեջ, երբ վիրավորանքներ էին կրում Աստիոքի բոլոր բնակիչներից, որոշեցին կրած վիրավորանքների համար վրեժ լուծել բոլոր-բոլորից: Այսպիսով՝ զիջեղվա լուռության մեջ, երբ պահապանները տարվել էին քնով, այս նախկին քրիստոնյա հայերից մեկը պարան գցեց, ներքև իջավ, հեռացավ պարիսպների շրջանակից, որոնք տեղակայված էին երկու աշտարակների միջև, որից հետո երկար պտտվելուց հետո եկավ Բոհեմուկի մոտ: Հարկ է լքել, որ այս մարդը եկավ հենց Բոհեմուկի մոտ ոչ պատահականորեն, բանի որ դեռևս այն ժամանակներից ի վեր, երբ Գլիսկարը (Ապուլիայի դքսության ղուքս Ռոբերտ Գլիսկարը – Մ.3.) պատերազմ էր մղում Հունաստանում, Բոհեմուկը մեծապես հայտնի էր դարձել արևելյան ժողովուրդների մեջ, իսկ նրա փառքն էլ տարածվել էր հույների շարքերում ու սարսափ էր տարածում: Ահա այսպես Բոհեմուկը հայտնի էր դարձել Ասիայում և հենց այդ պատճառով էր, որ հիշատակված մարդը հենց նրան գերադասեց այլ իշխաններից: Եվ ահա այդ հայը կապ հաստատեց Բոհեմուկի հետ և խոստացավ նրան բաղաթ մուգնել՝ ցույց տալով այն տեղն ու լքելով այն ժամը, երբ հարկավոր էր մոտենալ պարիսպներին: Ավելին, որպեսզի հավատ ընծայվի իր խոսքերին, այս մարդը սեփական որդուն որպես պատանդ թողեց Բոհեմուկի մոտ, որից հետո, տատանվելով գայրույթի, ու բաջոյթաբ, վախի և հույսի միջի, առանց որևէ խոչընդոտի գնաց դեպի իր աշտարակները...: /64/ Մինչ այդ Բոհեմուկը երբեք նման ուրախություն չէր ապրել, և ահա լուսաբացին նա մեկնեց եպիսկոպոս Պյուլիի մոտ, որը Հռոմի պապի կողմից նշանակվել էր որպես իր ներկայացուցիչ բանակում, և հայտնեց նրան իր իմացածի մասին: Եպիսկոպոսը խոստացավ ամեն ինչ գաղտնի պահել և բարեխղճորեն ամեն ինչ անել, որ հաջողություն լինի: Դրանից հետո հավաքեցին բանակի բոլոր ղեկավարներին, որից հետո եպիսկոպոսը նրանց հետ խոսեց հետևյալ կերպ...: /65/ Այս խոսքերը լսել ընդունելությունը խորիորդին ներկայ անվանեց կողմից, երբ բոլորն ասացին իրենց համաձայնությունն արտահայտող խոսքեր, ընդ որում բոլորը համաձայնեցին, որ բաղաթը պետք է պատկանի նրան, որը այն կնվաճի քրիստոնյաների համար, այսինքն՝ Բոհեմուկին: Դրանից հետո երդումով հաստատվեց այս ամենը...: /66/ Այսպիսով, երբ բոլորը երդվեցին, Բոհեմուկը բացահայտեց իր ծրագրերը և, ասելով բոլոր ամենամանկների մասին, վստահեցրեց, որ շուտով ամեն ինչ լավ կլինի: Այս կերպ ավարտելով գործը՝ բանակի առաջնորդները վերադարձան իրենց տեղերը և սկսեցին պարաններ պատրաստել...: /67/ Եվ այսպես արդեն խորը զիջերով Բոհեմուկը ուղղվեց դեպի այն աշտարակը, որը խոստացվել էր, որ կհանձնվի իրեն, ընդ որում նա այդ կողմը գնաց ոտքով և բավականին հոգնեց, բանի որ այնտեղ նծույզները չէին կարող բարձրանալ: Դրանից հետո Բոհեմուկը առաջ ուղարկեց մի սուրհանդակի, որը պետք է զններ ու պարզեր իրավիճակը, թե անվտանգ է արդյոք պարիսպներին մոտենալը: Հարկ է լքել, որ Բոհեմուկը այդ սուրհանդակի հետ պայմանավորվել էր, որ, եթե որևէ վտանգավոր իրավիճակ լինի, ապա նա մեկ բար ներքև նետի, իսկ եթե ամեն ինչ անվտանգ լինի, ապա կնետվի երկու բար: Այսպիսով՝ սուրհանդակն առաջ ուղարկեց, որպեսզի պարզի իրավիճակը, և նա, մոտենալով աշտարակին, միանգամից ստացավ նշանն այն մասին, որ ամեն ինչ նորմալ է և հնարավոր է գործել: Դրանից հետո սուրհանդակը հետ վերադարձավ և ամեն ինչի մասին հայտնեց Բոհեմուկին: Այդ ժամանակ արդեն Բոհեմուկը լուրայինների հետ մոտեցավ պարիսպներին և կապ հաստատեց այն հայի հետ: Հետո, երբ ինչպես հարկն էր անաղաղի պարանները, երիտասարդ ու թեթևոտ ռազմիկները սկսեցին վեր մազվել՝ զոտեվորված թորերով, ինչպես պետքն էր: Վանական Գովեյ Շարտրացին առաջինն էր, որ արծիվ նման վեր մազվեց, բանի որ շատ երիտասարդ էր և արագաշարժ, ընդ որում այս ռազմիկը փոքր տարիքից ի վեր չէր ուտում ու չէր քնում, այլ միայն մտածում էր այն մասին, թե ինչպես փառքի հասնի և ցուցադրի իրեն: Այդ ժամանակ բոլորը խորը լուռություն էին պահպանում, բանի որ իրենք փոքրաբանակ էին, իսկ թշնամիները շատ, սակայն հետո, երբ բարձրացան առաջինները, նրանց էլ հետևեցին մյուսները, գործն առաջ գնաց ինչպես պետք էր և բոլորը արծիվների նման վեր սլացան...: Այդ ժամանակ մերոնք արդեն նետվեցին դեպի դարպասները՝ ճանապարհին կոտորելով բոլոր նրանց, ում հանդիպում էին: Հարկ է լքել, որ առաջիններից մեկը, որն ընկավ նրանց թրերի հարվածներից, այն հայի եղբայրն էր, որն օգնել էր նրանց, բանի որ այս մարդը ցանկանում էր բացահայտել իրենց գաղտնիքները և մահացու դարանը բաշել քրիստոնյաներին: Այնուհանդերձ նրա ընկերներից ոմանք, որ ընկնում էին թրերի հարվածների տակ, ի վերջո բարձր աղաղակ բարձրացրին, որը լավեց մյուս աշտարակներում: Այդ ժամանակ այս աշտարակների պահապանները դիմեցին փախուստի, իսկ նրանք, որ մնացին այդտեղ, դրանցում իրենց գերեզմանը գտան: Եվ այսպես Բոհեմուկը բացեց արևմտյան կողմում գտնվող դարպասներից մեկը, իսկ Ռայմոնդն էլ առաջացավ դեպի մյուս դարպասն ու կամուրջը, որը գտնվում էր դեպի ավելի հյուսիս: Առաջինը Բոհեմուկն էր, որ պարիսպներից պարաններով ներքև իջավ, իսկ նրան էլ հետևեց Ռայմոնդը, որն առանց հսպաղելու հետևեց առաջինին: Այդ ժամանակ մերոնք ամենաշատ կախենում էին, որ, երբ ներս կմտնեն, բաղաթացիները միացյալ ուժերով կեղևեն իրենց դեմ, որպեսզի պահեն դիրքերն ու պաշտպանվեն, սակայն Քրիստոսը, որ ողորմաց իր ժողովրդին, այդ ժամանակ այնպես արեց, որ բոլորը քնած էին, իսկ ոմանք էլ՝ փախան: Արդյունքում դարպասները լիովին զրկված մնացին պահապանությունից, որի հետևանքով աշտարակաբ տեղի սկսեցին կացիների առաջ, տապալվեցին և բացվեցին: Գիշերն այնքան էլ հաջող չեղավ քրիստոնյաների համար, սակայն առավոտը, երբ լույսը բացվեց, ավելի հաջող եղավ մարդկանց համար: Այսպիսով, երբ հաջորդ օրը եկավ, քրիստոնյաներն արդեն զբոսնում էին պալատներում, ոտքի տակ էին տալիս բաղաթի արհեստավորական թաղամասն երև և

ամեն կերպ հետապնդում էին նահանջող թշնամուն՝ իրենց ձեռքը գցելով ոսկի, փոքր երեխաների, կանանց, աղքատների և այն ամենը, ինչ հնարավոր էր գտնել՝ մահվան գիրկը նետելով կամ ուշադրություն չդարձնելով նրանց վրա, որոնք ավելի թույլ էին և անարժեք։ Հարկ է լնել, որ քաղաքացիներն իրենք էլ փախչում էին գլուխները կորցրած՝ երբ հայրը մոռացել էր որդուն, իսկ որդին էլ՝ հորը։ /68/ Զառաքի միջնաբերդում, որ բարձրանում էր բարձունքի վրա, պատասպարվեցին մեծ բանակի փախստականները, որից հետո սրանք, գործի դնելով թորերը, սկսեցին շեղել բրիտանականների իրենց գործերից։ Միաժամանակ ոմանք փախչում էին դեպի լեռները, անցնելով պարիսպների ներքին աստիճաններով, ընդ որում նրանցից ոմանք, որոնք ցած էին նետվում պարիսպների վրայից, այդ ընթացքում ջարդվածներ էին տանում և անցնում մյուս կայան։ Ինչպես արդեն լնել էմ, քաղաքը պաշարված էր միայն մեկ կողմից, շատ մասեր շրջափակված էին և արդյունքում այնտեղից հեռանալը հեշտ էր։ Օգտվելով դրանից՝ քաղաքի տեր Կասսիանը, որ թրի հարված էր ստացել գլխին, Նիզակի հարված՝ թիկունքի, և Նետի մի հարված էլ ազդրին, դիմեց փախուստի հենց այդ ուղղությամբ՝ անցնելով Ռուբրի ամրությունների մոտով։ Դրանից հետո, սակայն, նրա ձին նրան գետին տապալեց, որից հետո Կասսիանը թաքնվեց թիկերի տակ՝ պատրաստվելով շարունակել փախուստը հետագայում։ Այսպիսով, ծանր շնչելով, տառապելով ծարավից ու ցավերից, ինչպես նաև հոգնած ճանապարհից, Կասսիանը փախչում էր ինչպես շների կողմից հետապնդվող մի նապաստակ՝ անվերջ պատասպարվելով թիկերում։ Ով աշխարհի ունայնություն, կար այժմ արդյոք մեկը, որ ավելի դժբախտ էր, քան նա, բայց չէ՞ որ դեռ երեկ նա մի մարդ էր, որը, իշխելով Անտիոքում, իր ձեռքի տակ էր պահում ողջ Ասորիքը և Ասորստի տակ էր պահում բոլորին։ /69/ Այդ ժամանակ Կասսիանը հանդիպեց մի գյուղացու..., որն ի վերջո սպանեց նրան ու, տանելով այս իշխանի հագուստն ու նժույգը՝ ֆրանկներին, դրա համար լավ պագնադրում ստացավ և մեծ փառքի հասավ... /70/ Տակնիկը շատ դժգոհ մնաց այն բանից, որ իր ազգականն իրեն տեղյակ չէր պահել այդ պատրաստվող գործողության մասին... /71/ Այսպես թե այնպես, սակայն բանակի առաջնորդները այն կազմով, ինչ եղել էին սկզբում, բացառությամբ Բուլայի կոմս Էտյենի, ի վերջո քաղաք մտան, իսկ վերջինս իր փոքրագույն զորքով երկնային պատժի արժանացավ... Մի տարօրինակ դեպքի մասին... /72/ Զառաքի գրավելու հաջորդ օրը բրիտանական անցկացրին մեծ ուրախության մեջ, սակայն մյուս օրը լուր եկավ, որ պարսիկների արքայի (**Սելջուկյան սուլթանության սղորմուսի Բադրուդին, հետո համիդյան սուլթան Բեքթուլիյան - Մ.3.**) գլխավոր հրամանատարը, որին անունը Զորքորան էր (**Մոսուլի կառավարիչ Բեք-Քուդան - Մ.3.**), 400.000 հեծյալների զույնն առած պաշարում է քաղաքը և սպառնում մահվան կամ գերության գիրկը նետել ներսում գտնվողներին։ Իմանալով այդ մասին՝ Բուլայի կոմսը իր հետ գտնվող մի բանի հոգու ուղեկցությամբ շտապեց փախչել՝ թեև նրա ներկայությունը կարող էր շատ օգնել հաղթանակի հարցով։ Ահա ուրեմն, չնայած դրան Բուլայի կոմսը փախավըստ Էռնեստի մահվան գրկուն թողեց իր եղբայրներին։ Եվ ահա այս մարդը հեռացավ Դունաստան, որտեղ Գուտայ կոչվող լուսկական քաղաքում հանդիպում ունեցավ կայսր Ալեքսանդրի (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.**) հետ։ Սա օգնության էր գալիս ֆրանկներին 100.000 հոգանոց մի բանակի զույնն անցած, ընդ որում նրա հետ էին նաև Բոհեմիաների երթալը Գլին ու Լա մի բանի բարձրաստիճան ֆրանկներ մոտ 10.000 հոգու հետ միասին։ Եվ այսպես, սակայն, այն բանից հետո, երբ կայսրը լսեց Էտյենին և իմացավ, որ Անտիոքում ֆրանկները կորած են, հրաժարվեց հետագա առաջխաղացումից... /73/ Հարկ է լնել, որ այս ընթացքում թշնամական հեծյալների կողմից քաղաքում փակված ֆրանկները սկսեցին տառապել ուժեղ տոկից, որն ավելի բարդացրեց առանց այդ էլ ծանր նրանց դրությունը։ Իրոք, վիճակն անչափ ծանր էր, բանգի մի պահ իսկ հնարավոր չէր հանգստանալ, որովհետև բարձր տեղերից ֆրանկների վրա անվերջ նետերի հեղեղներ էին թափվում, թշնամին առաջանում էր նաև հարթավայրի կողմից, այնպես որ մի բանի Նիզակներ ելնում էին անթիվ նետերի դեմ։ Թշնամին տիրեց նաև նավահանգստին և փակեց քաղաքը նաև այդ կողմից, պայթյալ օրստօթե ավելի ու ավելի վտանգավոր բնույթ էր ստանում և միայն արհուրանքի արքայի, որ որպես իույս առկայծում էր ֆրանկների սրտում ու միայն դա էր, որ նրանք հակադրում էին թշնամակների բոլոր առավելություններին։ Այսպիսով՝ ֆրանկները խորհրդի նստեցին, որպեսզի մի միջոց գտնեն, որով կկարողանային առնել այդ ամենի դեմը... Եվ այսպես որոշվեց ամենից առաջ քար, խիճ, փայտ և այլ տեսակի շինանյութ բերել, որից հետո մարդիկ գործի լծվեցին մեկ ողջ գիշեր։ Երբ լույսը բացվեց, մեր մարդիկ ստիպված դադարեցրին աշխատանքը, բանի որ թշնամին նետերի մի իսկական հեղեղ էր թափում և այդ շատ վտանգավոր էր։ Մուգը ընկնելուն պես, սակայն, մեր մարդիկ վերսկսեցին աշխատանքը և արդյունքում, այս կերպ շարունակվող որոշ թշնամակների ֆրանկներն աստիճանաբար բարձրացրին պարիսպը և հասան նրան, որ փակվեց սարից դեպի ներքև թուրքերի մշտական հարձակումների ճանապարհը... /74/ Այսպիսով՝ ֆրանկները հնարավորություն ստացան գնել մի քիչ հանգստանալ, իսկ նետածիվներն էլ կարողացան շեղել այլ ուղղությամբ և այլ տեղերում մարտի մեջ մտնել... /75/ Մինչ բոլորը զբաղված էին այս ամենով, թշնամիների հարձակման ժամանակ բրիտանականները մեկը մի երազ տեսավ... /77/ Դետո Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը, որպեսզի հեշտ հավաքի ֆրանկներին, այդքան քաղաքի մի մաս ը... /78/ Այդ ժամանակ կրակը խժռեց պալատներն ու տաճարները... /79/ Այսպիսով, չնայած քաղաքը նման հարվածներ կրեց, սակայն պարիսպները անվնաս և ամուր մնացին, բանի որ թշնամին շարունակում էր ուժեղ պաշարումը։ Այս պայմաններում մարդիկ ողջ գիշեր աչք էին փակում, խուսափելով թշնամիների նենգություններից՝ միայն մի քիչ թուլանալով ցերեկները։ Թշնամիները, որոնք զբաղեցնում էին բարձր լեռնագագաթները, հեշտությամբ տեսնում էին, թե ինչ է կատարվում ներքևում՝ քաղաքում, և ահա արդյունքում նրանք գտան մի վայր, որը գրկված էր պաշտպանությունից ու ղեկավարությունից։ Այդ ժամանակ գերմանացիները հսկում էին քաղաքի դեպի Արևելք նայող հատվածը, սակայն հաճախ էին բնում։ Եվ ահա թուրքերը հաճախ էին նկատում, թե որ ժամին են բնում գերմանացիները, երբ իրենց դեմ ոչ-ոք դուրս չի գա, բանի որ այդ դժբախտներից բոլորը բնած կլինեն։ Այսպիսով՝ թուրքերը անհրաժեշտ պատրաստություններ տեսան և, երբ դժբախտ պահապանները բնած էին, նրանց հանեցին քիչ իշխանությունից և նետեցին մահվան գիրկը։ Այդ ժամանակ թշնամիների նետածիվները, գործելով թորերով, ներխուժեցին աշտարակները, որից հետո միայն մերոնք նկատեցին այդ հարձակումը։ Եվ ահա բարձր աղաղակ լսվեց և քաղաքը ծնցվեց։ Այս պայմաններում քիչ մեջ ընկղմվածները ի վերջո արթնացան և զարմանքով հայտնաբերեցին թուրքերին պարիսպների վրա՝ իրենց այդքան մոտիկ։ Այդ ժամանակ ոմանք ձեռքերը մեկնեցին թորերին, այլ խոցված ընկան, իսկ ոմանք էլ թողեցին ամեն ինչ ու փախան։ Բարեբախտաբար Զորքորանի ծառաները ողջ ուժով վրա տվեցին և թուրքերին մատնեցին փախուստի։ Այդ ժամանակ երջանիկ եղան թուրքերից ոմանք, որոնք կարողացան աստիճաններ կամ պարիսպներ գտնել, իսկ մնացածները գլխին մեծ փորձանք եղավ։ Նրանք, ովքեր համարձակվեցին այդ անել, ցատկեցին պարսպից, որպեսզի մի կերպ փրկվեն, այլք էլ սրի զոհ դարձան։ Ի վերջո, գերմանացիները ոտքի ցատկեցին և սկսեցին որսալ թշնամիներին, սակայն, ով խայտառակություն, դրանից հետո շատ այլ լատիսցիներ և Նույնիսկ հույներն իրենք սկսեցին վազել քաղաքի փողոցներով ու հրապարակներով՝ տարաբնույթ վիրավորանքներ գոռալով նրանց հասցեցին։ /80/ Դրանից հետո սովը իսկապական չափերի հասավ, որի արդյունքում շատ ազնվականներ թողեցին բաղաբն ու փախան... Այդ ժամանակ պաշարյալները սննդի փոխարեն սկսեցին այլալիս բաներ օգտագործել, որը նրանցից շատերին մահ պատճառեց... /81/ Դրանից հետո բանակի ղեկավարները հավաքվեցին և Պետրոս Անապատականի միջոցով պարսիկների մարտ առաջարկեցին... /82/ Եվ ահա Պետրոսը հետ վերադարձավ և ամեն ինչի մասին պատմեց բանակի ղեկավարներին։ Դրանից հետո բրիտանականների բանակը սկսեց պատրաստվել մարտի... /83/ Դետո հավաստեցյալները տրվեցին աղոթքների... /84/ Եվ ահա բրիտանականները պատրաստվեցին հարձակվել թշնամիների վրա... /85/ Առաջինը ելան Դյուգո Մեծի գլխավորած ուժերը, որը դարպասներից դուրս հանեց իր ֆրանկներին։ Որոշված էր, որ Դյուգոն կգործի առաջապահում, ինչը լիովին հարիր էր նրա դիրքի և ծագման, բանգի այս իշխանը սերում էր արքայական տնից։ Նրան հաջորդեց Ռոբերտը, որը Լա բոլոր առումներով արժանի էր այդ գործի համար՝ ևս սերած լինելով մի ազնվատոհմիկ ընտանիքից։ Նա իր հետ տանում էր սեփական նորմաններին։ Երրորդը Գոտֆրիդն էր, որի հետ շատ ջոկատներ կային, բանգի նրա հետ էին Լոթարինգիայի ժողովուրդները, ինչպես նաև գերմանացիները։ Հաջորդը Տանկերն է, որը փայլում էր իր զինվածության մեջ, թեև նրա հետ ավելի քիչ զորք կար։ Չնայած դրան, սակայն, Տանկերի ջոկատի բոլոր մարդիկ աչքի էին ընկնում ընտիր զինվածությամբ, իսկ նրանց գլխին էլ ծածանվում էր Գլխակարի փառահեղ դրոշմը, այնպես որ նրանք հիմնալի տեսք ունեին։ Ռայմունդը գլխավորում էր վեցերորդ ջոկատը, ընդ որում ընդհանուր խառնաշփոթի մեջ այս ջոկատը պահպանում էր լիակատար կարգն ու կանոնը, բանի որ այն կոչված էր ուշադիր հսկողություն իրականացնել բոլոր ուղղություններով, որպեսզի ժամանակին փոխարինեն այն ուժերին, որոնք տեղի էին տալիս, կամ էլ նրանց գնել ու այլ անհրաժեշտ բաներ հասցնել։ Միաժամանակ այս ջոկատի վրա էր դրված նաև հսկողությունը այն պարսպի, որ կառուցված էր քաղաքի մեջ՝ լեռների վրայից հարձակվող թշնամիների դեմ։ Ինչ վերաբերվում է Ֆլանդրիայի կոմսին, ապա նրան հանձնարարվեց ամենայն ուշադրությամբ հետևել քաղաքի պաշտպանությանը, ընդ որում միաժամանակ նաև նա պետք է գործեր բոլոր պարիսպների վրա՝ արիթի դեպքում նետեր արձակելով, բարեր և կրակ նետելով մոտեցող թշնամու վրա։ Այս ասպետի գործը ևս շատ կարևոր էր, բանգի նա պետք է դրսևորեր իր առաջնորդի բոլոր ունակությունները, որպեսզի ամեն կերպ աջակցեր մարդկանց, ինչպես նաև դեմ էլնել վերինք քաղաքի վրա գալացողների մշտական հարվածներին, իրոք, սա ևս մեծ մի գործ էր... /86/ Ամուս էին, որ այս ողջ ընթացքում պարսից սատրապ շախմատ էր խաղում և, իմանալով ֆրանկների ելքի մասին, Նույնիսկ տեղից էլ չեկավ։ Ով գոռոզություն... Եվ ահա ի վերջ պարսից սատրապը ոտքի եկավ և հրամայեց պատրաստվել մարտի, որպեսզի բոլոր այդ մարդիկ՝ ասորիները, պարսիկները, պարթևները, լիբիացիները, էլամցիները, փյունիկացիները, արաբները, հնդկները, յուդուսցիները, ասորներ և շատ այլ պատրաստեն նետերն ու կապարձները, սակայն երկար կլինի սրանց բոլորին թվելը... /87/ Բրիտանականները առաջացան լեռների ուղղությամբ և մեծ ուժով հառնեցին թշնամիների դեմ, բանգի նրանց շարքերում 100.000 ռազմիկներ կային։ Թուրքերի հսկայական ամբողջ կազմում էր թերևս 400.000 հոգի, որոնք բոլորը, ելնելով Զորքորանի բանակի դեմ, սկսեցին նրանց վրա տեգր նետել՝ կարծես որս սկսելով բրիտանականների նկատմամբ, ինչպես, եթե սրանք եղևիկներ լինեին... /88/ Բրիտանականները, սակայն, այդ ժամանակ փախվեցին իրենց

ողջ ուժով, ընդ որում նրանց շարքերում մեծ ուժով ու եռանդով գործում էր Բոհեմունդը...: Եվ այսպես պարսիկները, տեսնելով խաչի հաղթարշավը, իրար խառնվեցին և սկսեցին փախչել: Այդ ժամանակ նրանցից ոչ մեկը չիզակ չենտեց, կամ տույնիսկ աղեղը չգործարդեց, վայ նրանց, վայ նրանց: Այդ ժամանակ պարսիկները կարծես նման էին իրենց կորցրած ոչխարների, որոնք բշվում էին առյուծ կտրած ֆրանկների կողմից: Եվ ահա պարսիկները, գերադասելով փրկել իրենց կյանքը, սկսեցին փախչել՝ առաջանալով դեպի լեռները և դեպի գետը: Հաղթողները անվերջ ու անդադար հարձակումներ էին գործում, որպեսզի վերջնականապես փախուստի մատեն թշնամիներին, որոնք բաժանվել էին երկու մասին և հեռանում էին: Այսպիսով՝ բրիտանականների բանակը սկսեց հաղթանակ տանել, բանգի մի կողմից բրիտանականները լքվում էին մեծ վատասության, իսկ մյուս կողմից էլ հակառակորդին պատում էր անվստահությունը: Իրոք, թշնամիները շատ էին ինչպես ծովի ափագ և բացի այդ բրիտանականները գործում էին սովից հյուծված Նժույզների վրա, սակայն հ'նչ կարող է անել այդ ամենը Բրիտանոսի հրաշագործ ուժի դիմաց, առանց որի երկրի վրա երբեք ոչինչ չի լինում...: /89/ Հարկ է լնել, որ արևելյան կողմերից ու ներքին թագավորություններից բաժու պես սրընթաց մարտի էին եկել նաև պարսիկների հարևանները, սակայն հագիվ թե նրանք ևս կարողանային դեմ ելնել ֆրանկների թերթին և դիմադրել նրանց: Արդյունքում՝ արևմտյան բանին ի վերջո առավելության հասավ: Եվ ահա նրանք ի վերջո հասկացան, որ ոչինչ չեն կարող անել ֆրանկների դեմ: Ընդունելով այդ փաստը՝ թշնամիները սկիզբ դրեցին կրակին ու հրդեհին, երբ թավ ծուխն ու մուխը, բշվելով արևելյան բանու կողմից, պատեց բրիտանականներին: Եվ այսպես, թշնամին այրեց եղեգները ու ողջ խոտը, ընդ որում կրակն ավելի ուժեղացրեց այն: Այս պայմաններում օրը կարծես փոխվեց գիշերվա, երբ մարդիկ պայթարում էին խավարի մեջ ու դեռևս ոչ մի կերպ պարզ չէր այդ մարտի ելքը...: /90/ Այս աղաղակի ու խառնաշփոթ մեջ Աստված ի վերջո բացեց իր ողորմածության դռները, որոնք հեռու բշեցին բամիները և, պարտության մատնելով թշնամիներին, ստիպեց նրանց փախչել ու փրկվել արևմտյան ուժերից՝ հեռանալով իրենց կորցրած ու խուճապահար: Այսպիսով՝ թշնամիները, մոռացած ամեն ինչ, հարվածեցին ձիերին և մարտի դաշտից դիմեցին փախուստի՝ մոռանալով նույնիսկ իրենց վրանները: Այսպիսով՝ թշնամիները իրենց կորցրած դիմեցին փախուստի, իսկ բրիտանականներն էլ հետևեցին նրանց՝ ի վերջո ձեռք գցելով նաև նրանց ճամբարը...: Պարսիկների ձիերն ավելի արագ էին և ուժեղ, այն դեպքում, երբ ֆրանկների ձիերը հիվանդ էին, թերևսված և ուժասպառ, դրա համար էլ թշնամիները կարողացան հեշտությամբ փախչել և հեռանալ: Սրան գումարվեց նաև այն, որ պարսիկներն իրենք սկսել էին մտածել միայն փախուստի մասին և որևէ այլ բան նրանց արդեն չէր հետաքրքրում: Այնուհանդերձ թշնամիներից նրանք, որոնց Նժույզները դանդաղ էին գործում, ընկան բրիտանականների հարվածների տակ, սպանվեցին կամ գերության բշվեցին...: Թշնամիներին հետապնդելու գործում աչքի էր ընկնում հատկապես Տանկրեդը, որը, գտնվելով փառքի ծարավից, բանգի հա երեք բալ բանի չէր ձգտում փառքից բացին, մի կողմ թողնելով հարստությունները և այլ բաներ, Ֆարֆար գետի մոտ, այնտեղ, որտեղ գետը երկու մասի է բաժանվում, մի լավ անցում գտավ, որից հետո բշերի հետ միասին անցավ այն ու շարունակեց հետապնդել թշնամիներին: Այսպիսով՝ Գվիսկարի եղբորորդին, Նետվելով պարթևների, պարսիկների և հեռավոր կողմներից եկած պարսիկների մեջ, այդ բոլոր ժողովուրդների մեջ, որոնք հավատում էին Մուհամմեդին, նրանց շարքերում, ինչպես գայլը ոչխարների մեջ, մեծ կտորած արեց...: /91/ Տանկրեդը, հետապնդելով թշնամիներին, անցավ Լուկկա գետը և, շարունակելով հալածել թշնամիներին, հասավ Հարենց կոչվող ամրոցին, որտեղ ձեռք գցեց մեծ բանակի ձիեր՝ բշելով բոլոր գինված մարդկանց...: Արտագահ ամրոցից ներքև՝ Համմայի ուղղությամբ, կար մի լավ մարզագետին, որը ողողվում էր գետերի ջրերով և բաժանում այն երկու մասի: Այսպիսով, որպեսզի հնարավոր լիներ մուտք գործել այդ մարզագետին, կամ պետք էր մեծ շրջանցիկ ճանապարհով առաջանալ, կամ էլ անցնել երկու կամուրջներով, որոնք ճանապարհորդների համար ապահովում էին անցումը գետի վրայով: Այսպիսով, հավատալով, որ, գտնվելով երկու կամուրջների միջևայնում, իրենք գտնվում էին անվտանգության մեջ, թուրքերը այդ վայրում տեղավորվեցին հանգստի, որպեսզի հանգստանան և խելքի գան մարտերից ու փախուստից: Այդ ժամանակ, սակայն, հանկարծակի հայտնվեց Տանկրեդը, որը տեղ հասավ իր հեծյալների, զենքերի ու ռազմիկների հետ, ընդ որում այդ ժամանակ թուրքերը ցավի, իսկ բրիտանականները ուրախության աղաղակներ բարձրացրին: Արդյունքում Տանկրեդը, որ մեծ կտորած արեց Ամսիոքի տակ, ավելի մեծ քարո իրականացրեց այդ տղ ճակատամարտում: Այսպիսով՝ ոմանք լաց էին լինում, այլք՝ ուրախանում, ընդ որում առաջինները անողների դեռում թշնամիներն էին, երկրորդի դեռում՝ մերոնք: Այսպիսով՝ թուրքերը լաց լինելով դիմեցին փախուստի, իսկ մարտական նորմաններն էլ ուրախացած սկսեցին հետապնդել նրանց: Նորմանները սկսեցին ջարդել թուրքերին, սրանք տապալվում էին նորմանների Նիզակներից, իսկ երկու կամուրջներն էլ չափազանց նեղ էին, որպեսզի բոլորը միասին կարողանային փախչել, ընդ որում ծայրահեղ ուժասպառությունն էլ ի վերջո թուրքերին թույլ չէր տալիս դիմադրել: Եվ այսպես, ջարդված ու պատված վերքերով, պարսիկները սկսեցին ոչ թե ձգտել մարտի, այլ մտածել միայն գլխապատառ փախուստի մասին: Պայքարելիս նրանք թե փախչեին, սակայն այսպես թե այնպես ոչ բանից փրկվողներն էին չէր երեյուն և այսպիսով նրանք ջարդվում էին, ինչպես ոչխարները, որոնք ջարդվում էին կատաղած առյուծների կամ հովազների կողմից...: /92/ Այսպիսով՝ թուրքերի մեծ մասը ջարդվեց, փոքրաքանակները գոռ տվեցին ձեռքերին, սակայն սրանք էլ շուտով ջարդվեցին, իսկ մյուսները, դիմելով փախուստի, ընկան մի ամրություն, որը իրենց կարծիքով անառիկ էր, թեև այդ ամրությունն իրոք ամուր էր, կարծես աստվածների ձեռքի գործ լիներ: Եթե Արտագահ կոչվող այդ ամրությունը համեմատվեց Նեպտունի Պերգամոսի կամ Ապոլլոնի Իլիոնի հետ, ապա առավելություն կտալիս հենց նրան, բանգի մնացածները զիջում էին դրան: Այդ ժամանակ նրանք, սակայն, որ զբաղեցրել էին այդ ամրությունը մինչ այդ, վախենալով, որ այս փախուստականներին ապաստան տալու դեպքում գործ կունենան ֆրանկների հետ, վճռականորեն հայտարարեցին, որ փախուստականները պետք է առաջ ընթանան, այլ ոչ թե մնան այդտեղ, բանգի իրենք ոչ մի հնարավորություն չունեին պայքարել ֆրանկների աստվածային ուժի դեմ: Այդ ժամանակ Ռայմոնդի հետևորդներից այդտեղ որոշ Նախկին բրիտանականներ կային, որոնք, ստել տալով կարիքին, ընդունել էին Մուհամմեդի կողմը և գտնվում էին հիշատակված ամրությունում: Եվ ահա սրանք, որ առաջ էին մղվել տուտ հույսերով, այժմ կապ հաստատեցին ամրությանը մոտեցած բրիտանականների հետ և համաձայնեցին իրենց ու իրենց գույքի անվտանգության երաշխիքների դիմաց այն հանձնել բրիտանականներին, ընդ որում այդ գործում երաշխիք եղավ Ռայմոնդը...: /93/ Երկար չխոսեց այս ամենի մասին, այլ միայն ասեց, որ սրանք կրկին կոչվեցին բրիտանականներ, բացեցին դարպասները և ներս թողեցին ֆրանկներին» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 48-93):

«/4.2/ Հաջորդ, օրը, որը համապատասխանում էր հոկտեմբերի 21-ին և շաբաթվա չորրորդ օրն էր, կեսօրին բրիտանականների բանակը մոտեցավ քաղաքին և ճամբար զարկեց քաղաքային երեք դարպասների մոտ, սակայն քաղաքային չորրորդ դարպասը մնաց ազատ, բանի որ այն անհասանելի էր պաշարողների համար տեղանքի նեղության, ինչպես նաև հարակից լեռների խիստ բարձրության պատճառով: Այնուհանդերձ ինչպես որպեսքի բնակիչները, այնպես էլ այնտեղ գտնվող թուրքերը այն աստիճան էին ահաբեկված բրիտանականների երևելուց, որ ոչ-ոք դուրս չենավ, որպեսզի մարտնչի նրանց դեմ և, ընդհանրապես, նրանք բոլորն իրենց այնպես էին պահում, կարծես մի իսկական խաղաղուհիներ էր իսկ իրենք էլ շուկա են եկել իրենց գործերը կարգի գցելու համար: Այսպես շարունակվեց 15 օր: Ահա այս կերպ քաղաքը շրջափակվեց և դա լավ սկիզբ հանդիսացավ նման գործի համար, բանգի առկա էր լավ կյանք տեսնելու համար ամենայն անհրաժեշտը: Իրոք, ես զարմացած եմ մտում, թե ինչպես այդ ուխտավորներին հաջողվեց ամենայն առատությանը այնտեղ գտնել ամեն ինչ, բանգի ամենուր խաղողի վազերի վրա խաղող կար, դաշտերում և ամբարներում մեծ առատություն էր, ծառերի վրա էլ շատ մրգեր կային, իր խոսքով, կարծես բոլոր պայլանները տեսնված էին, որ բրիտանականները առատության մեջ կյանք վայելեն: Հարկ է նաև լնել, որ հայերն ու ասորիները, որոնք կազմում էին այդ քաղաքի ողջ բնակչությունը, ես արդեն ասել եմ, որ թուրքերը այդ քաղաքի մշտական բնակչությունը չէին կազմում, կազմելով շրջակայքի գլխավոր բրիտանական բնակչությունը, մեծ բանակությանը եկան մեր ճամբար և հայտնեցին այն ամենը, ինչ մեզ անհրաժեշտ էր այդ պայմաններում: Եվ ահա նրանք անվերջ տուտ խոսքերով և հավիտենական բժնանքով գայթակրեցին ֆրանկներին, ընդ որում նրանք պնդում էին, որ վերջնականապես ամեն ինչ թողնել և բրիտանականներին միանալ իրենց թույլ չի տալիս այն հանգամանքը, որ իրենց կանայք գերի են մնացել քաղաքում: Միաժամանակ, թողնելով ֆրանկներին և վերադառնալով թուրքերի մոտ, նրանք սրանց հայտնեցին այն ամենը, ինչ իմացել էին ֆրանկների կողմում: Այսպիսով, երբ ասորիները հայտնեցին թշնամիներին մեծ ծրագրերի մասին, թուրքերը ելան քաղաքից, որպեսզի մոտենան մեր մարդկանց և անակնկալ հարձակում գործեն նրանց վրա այն ժամանակ, երբ մերոնք զբաղված կլինեին առավել օգտագործվող ճանապարհների մոտակայքում պարենավթերը որոնելով: Իրոք, թշնամիները ոտքի տակ էին տալիս լեռներն ու դաշտերը և անվերջ բացահայտ կամ գաղտնի հարձակումներ էին գործում բրիտանականների վրա: Լեռների վրա Հարենց անունով մի ամրոց կար, որտեղ կատաղի թուրքերից կազմված մի կայազոր էր ամրացել: Այս կայազորը անվերջ հարձակումներ էր գործում ֆրանկների վրա և ահա մեր առաջնորդները, չցանկանալով այլևս նման վիրավորանքներ կրել, ուղարկեցին հեծելազորի ու հետևակի ջոկատներ, որպեսզի պարզեն, թե որտեղ են այդ մարդիկ, որ այդքան վնաս են տալիս մարդկանց: Եվ այսպես, երբ բրիտանականները գտան հակառակորդի ապաստարանը, նրանք սկզբում հարձակվեցին նրա վրա, իսկ հետո, ճարպկորեն ձևացնելով փախուստ, որոնք բաշեցին թշնամուն, բանի որ գիտեին, որ Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Ամսիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.3.**) սպասում է դարանում: Այս պահին մերոնցից երկուքը, երբ հետապնդում էին թուրքերին, զոհվեցին, բայց հետո, ելնելով դարակից, Բոհեմունդը իր դարանակալ խմբով ընկավ թշնամու վրա՝ հարվածելով առկա ողջ ուժերով: Արդյունքում բրիտանականները սպանեցին թշնամիներից շատ շատերին, իսկ այլոց էլ գերեցին, որից հետո բերեցին նրանց քաղաքի դարպասների մոտ ու, որպեսզի ահաբեկեն քաղաքում գտնվողներին, նրանք բոլորին գլխատեցին: Այդ ժամանակ քաղաքի բնակիչներից ոմանք, բարձրանալով դարպասներից վերև, սկսեցին այնտեղից մեծաքանակ նետեր արձակել և արդյունքում նրանք հասան նրան, որ նետերից ոմանք ընկան Բոհեմունդի ճամբարի մեջ, որի արդյունքում սպանվեց այնտեղ գտնվող կանանցից մեկը: Ի վերջո, բրիտանականների առաջնորդները խորհրդակցության նստեցին և որոշեցին մոտակա

բարձունքի վրա մի ճամբար զարկել, որը կոչեցին մայրեգաղղ: Սա, հզոր մի ամրություն էր, որը պետք է օգներ հաղթահարել թուրքերին: Այսպիսով՝ ամրությունը կառուցվեց և այդ ընթացքում կարելի էր տեսնել փառահեղ իշխանների, որոնք աշխատում էին լեռնային անցումներով: Արդյունքում հասարակը ոչ մի կերպ չէր կարող բողոքել, թե միայն ինքն է տարել բոլոր դժվարությունները, բանգի ավելի բարձր աստիճան ունեցողները ևս իրենց որևէ կերպ հանգիստ չէին տալիս ու նրանք ևս այնքան աշխատեցին, մինչև ավարտին հասցրին գործը...: Եվ այսպես, երբ ամրության կառուցումն ավարտվեց, քրիստոնյաների առաջնորդները սկսեցին հերթով հսկել այն: Սուրբ Ծննդի օրերին ցորենն ու այլ պարենամթերքը աստիճանաբար սկսեցին պակասել, այնպես որ բանակում թանկություններ տիրեց: Արդյունքում մարդիկ այն աստիճան հյուսժվեցին, որ ուժ չկար նույնիսկ ելնելու և պարենամթերքի համար շրջակա տարածքները մեկնելու, այնպես որ արդյունքում ուտելու բան գրեթե ընդհանրապես չմնաց, մանավանդ որ շրջակայքում, անցած մեծ ռազմական ուժերի գլուխ գործում էին սարակինոսները, իսկ դրա հետևանքով առանց լուրջ ռազմական ուժերի շրջակա նույնիսկ ամենամոտիկ շրջաններ մեկնել չէր կարելի: Այսպիսով՝ սովն աստիճանաբար ուժեղացավ և արդյունքում քրիստոնյաների բանակի ղեկավարները խորհրդակցության նստեցին, որպեսզի որոշեն, թե ինչ պետք է անել սովահարների խմբերի հետ: Ի վերջո, նրանք եկան այն մտքի, որ պետք է բանակի մի մասն ուղարկել շրջակա մարզեր, որպեսզի պարենամթերք ձեռք բերեն, իսկ մյուս մասը պետք է մնա տեղում և շարունակի պաշարումը: Այդ ժամանակ Բոհեմունդն ասաց. «Եթե, ով հզոր ռազմիկներ, ձեզ այդ հարևար է թվում, ապա ես Ֆլանդրիայի կոմսի (Ֆլանդրիայի կոմս Դոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Ֆ.) աջակցությամբ բոլոր ջանքերը կդնեմ, որպեսզի պարենամթերքի հարցը լուծեն»: Այս առաջարկը շնորհակալությամբ ընդունվեց այլ առաջնորդների կողմից, բանի որ բոլորը պարենամթերքի մեծ պակաս էին գգում: Հաջորդ օրը, որը համապատասխանում էր Սուրբ Ծննդյան մյուս օրին, որը շաբաթվա երկրորդ օրն էր, այս երկու իշխանները, հավաքելով իրենց ողջ ուժն ու եռանդը, 20.000 հետևակայիների ու հեծյալների գլուխն անցած հնարավորինս մեծ եռանդով մտան սարակինոսների երկիր... /4.3/ Այդ ընթացքում երուսաղեմի, Դամասկոսի, Չալեսի և այլ վայրերի սարակինոսները, իրար գլուխ հավաքվելով, որպեսզի օգնության հասնեն քաղաքին, մեծ բանակությամբ հավաքվեցին Անտիոքի մոտ: Այստեղ նրանք լսեցին, որ քրիստոնյաները մտել են իրենց երկրներ, որպեսզի պարենամթերք և այլ անհրաժեշտ բաներ գտնեն, դրա համար էլ արդեն երեկոյան նրանք մոտեցան այն վայրին, որտեղ մեծ եռանդով գործում էին մեր մարդիկ՝ պատրաստվելով շուտով ելնել մոտակա լեռը: Այդ ժամանակ թշնամիները բաժանվեցին երկու մասի, ընդ որում մասերից առաջինն առաջ անցավ, իսկ մյուսը մնաց ավելի հեռու: Իր հերթին Ֆլանդրիայի կոմսը, հույսը դրած աստվածային իշխանության վրա, խաչի նշանը վրան և ամուր սրտով ու հոգով, վստահ, որ Բոհեմունդն իր հետ է, մեծ արիության հարձակման անցավ թշնամիների վրա, որպեսզի փախուստի մատնի նրանց: Անմիջապես էլ սկիզբ առավ մի ճակատամարտ, սակայն առաջին իսկ պահից թշնամին թիկունք դարձրեց և դիմեց փախուստի: Ծակատամարտը վերածվեց հաղթանակի և շատ սուր նիզակներ խրվեցին այն մարդկանց մարմինների մեջ, որոնք փախչում էին: Հակառակորդների վահանները ձեռքվեցին բարդիների նման երկար նիզակների հարվածներով, որոնք հարվածում էին այնպիսի ուժով, որ կտոր-կտոր էին անում թշնամիներին: Հակառակորդին չէին փրկում նաև սաղավարտները, բանի որ քրիստոնյաների թերեք ջարդում էին դրանք: Արդյունքում պարզվեց, որ դրանք սովորականից ավելի թույլ են: Թշնամիներին չէին փրկում նաև զրահները, բանի որ պարզվեց, որ դրանք ևս չէին դիմանում Ֆրանկների հարվածների: Այս ամենի արդյունքում դաշտը պատվեց թշնամիների անթիվ դիակներով, իսկ դրանց կույտերն էլ խախտեցին դաշտում ծածանվող խոտի հարթությունը: Երկիրն ամենուր մգացավ սարակինոսների արգահատելի արյունով, ընդ որում շատերի կյանքը փրկեց փախուստի արագությունը, երբ նրանք ուրախ էին հրաժարվել ամեն ինչից ու ամեն ինչ մեզ ավար թողնեմ, միայն թե փրկվեմ: Այդ ժամանակ սերունգ վիճակի փոխվեց, վախը փոխարինեց արիության, մարտը՝ հաղթանակի, վիշտը՝ ուրախության, իսկ սովն էլ՝ առատության: Նրանք, որոնք առանց հազուստի էին, հազուստ ձեռք բերեցին, ուղեով առաջացողները գտան ձիեր՝ աղբաստները՝ գունար, իսկ նա էլ, որ փախչում էր, այժմ ուրախությունից պարում էր: Մինչ գործերն ընթանում էին այս կերպ, իսկ Բոհեմունդն ու Ֆլանդրիայի կոմսն էլ թողել էին պաշարման գործը, այդ հանգամանքը գաղտնի չմնաց Անտիոքի ղեկավար թուրքերից: Այդ ժամանակ սրանք, վստահությամբ համակվելով այդ հանգամանքից, չնայած զգալորեն, բայց սկսեցին ավելի ու ավելի հաճախ մարտահրավեր նետել պաշարյալներին՝ փորձելով պարզել նրանց թույլ տեղերը: Ի վերջո, շաբաթվա երրորդ օրը, որը հակառակորդին հարվար թվեց քրիստոնյաների արիությանը փորձարկելու համար, թշնամին հանկարծակի հարձակում գործեց և սպանեց մեր հետևակայիներից ու ասպետներից շատ շատերին, որոնք անակնկալի էին եկել: Այդ ընթացքում հիանալի եպիսկոպոս Պյուլին կորցրեց իր տան կառավարիչին, որը նաև նրա դորչակակին էր, բանգի սա ևս հայտնվեց սպանվածների շարքերում: Իրոք, եթե մոտակայքում չլիներ գետը, որ մասերի էր բաժանում ճամբարը, ապա քրիստոնյաների ջարդը շատ մեծ չափերի կհասներ: Այդ ընթացքում Բոհեմունդն արդեն հետդարձի ծանալարին էր բռնել՝ ինչպես պետք էր ամապցնելով սարակինոսների մարզերը: Եվ ահա մի լեռնային վայրում Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերնետացին – Մ.Ֆ.) կանգ առավ՝ կարծելով, թե այստեղ նա մի որևէ պետական բան կգտնի, որը օգտակար կլինի Անտիոքը պաշարողների համար: Այդ ժամանակ, չնայած մեր մարդկանցից շատերը գալիս էին մեծապես ծանրաբեռնված, շատ էին նաև մարդիկ, որոնք հետ էին դառնում դատարկ ձեռքով և ուտելու որևէ բան չունեին: Բոհեմունդը, սակայն, որը երբեք առանց ծրագրի չէր գործում, երբ տեսավ, որ սրանք մռայլորեն թափառում են, ասաց հետևյալ կերպ. «Ես գիտեմ, որ դուք բոլորդ տանջվում եք սովից և գոնե մի որևէ բան եք փնտրում, որ հագուրդ տաք ձեզ տանջող սովին: Ես գիտեմ, որ դուք ձգտում եք դեպի մոտակա լեռները, սակայն լավ իմացեք, որ այնտեղ դարանակալ ձեզ են սպասում սարակինոսները, որոնք ձեզ վրա կբերեն բոլոր սարսափները, դե իսկ վայրի էլ այնտեղ ամալի է: Այդ եկեք առաջանանք միասնական ուժերով, որպեսզի մեր բանակը կազմված լինի երկու մասից, երբ մի մասի վրա հարձակում լինելու դեպքում օգնության կհասնի մյուս մասը: Ինչպես ոչխարը, որ հեռանում հովիվից, ընկնում է գայլերի երախտ, այնուհետ էլ միայնակ մնացած և առաջ անցած ասպետը, որ առաջանում է առանց իր ընկերների և գունակի, անխուսափելիորեն կընկնի թշնամիների ձեռքը և նրանց իշխանության տակ կհայտնվի: Այսպիսով՝ եկեք մնանք իրար հետ, բոլորս միասին, ինչպես պարենամթերքը և ուշադիր լինեք: Մեզ պետք է խելամուտ լինել, որպեսզի հապճեպորեն չգործենք, չկորենք և վերադառնանք մեր հիմնական բանակ»: Ահա այսպես Բոհեմունդը խոսեց յուրայինների հետ՝ նախապատրաստելով նրանց վերադարձին: Այդպես է արեցին: Այդ ժամանակ խելացի հայերն ու ասորիները, որոնք տեսան, թե ինչ կիճակ է բանակում, իսկ պարենամթերքն էլ սպասվում է, պատվեցին շրջակայքում, գետին ողբ պարենամթերքը և այն հետ բերեցին բանակ, որտեղ պարենամթերքի մեծ պակաս կար: Հարկ է նշել, սակայն, որ բանակում պարենամթերքը վաճառվեց շատ բարձր գնով, այնպես որ մեկ էշաբեռ ցորենն արժեք ութ հունական ոսկի, քստ մեր գները՝ մոտ 120 սոլ: Արդյունքում ստեղծվեց մի իրավիճակ, որ նա, ով չէր կարող նման գումար վճարել, սովի մեծ վտանգի ռեթարկվեց, բայց նույնիսկ իշխանների համար իսկ դժվար էր վճարել նման գումար, չնայած սրանք շատ հարուստ էին, արդ ի՞նչ ասենք ավելի աղքատների մասին: Արդյունքում քրիստոնյաների վրա սովի մեծ տառապանքներ եկան, բանգի պարենամթերքի պակասը մեծ չափերի էր հասել, իսկ սովն էլ իրապես ուժասպառ էր անում: Հաջո սպասվել էր, չկար որևէ խոշոր եղջերավոր անտուն, չկային նաև խոզեր, իսկ մարդիկ արդեն պրկում են խոտեղեն և դա էին օգտագործում ուտելիքի մեջ: Այս ուտելիքն էլ, սակայն, ի վերջո սպառվեց: Մարդկանց վերջույթները թուլացան, նրանց սրտերը նվաղեցին, իսկ նրանք մաշկն էլ, որոնք ուտելու որևէ բան չունեին, սարսափելիորեն լուռեց: Առանց անհրաժեշտ ներքին մարդկանց ուժերը սպառվում էին և մարդիկ մահանում էին: Այդ ժամանակ պարզվեց, որ հեշտ են պրծել նրանք, որոնք արագորեն զոհվել էին մարտում, բանգի սովահարներն ավելի երկար էին տառապում, իսկ ձգձգվող սահն էլ մեծ տառապանքներ էր պատճառում...: /4.4/ Այդ ժամանակ Վիլյամը, որ կոչվում էր Կարպենտեր... դիմեց աննկատ փախուստի..., փախան նաև այլք...: Հարկ է հիշել նաև կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.Ֆ.) ներկայացուցչին, որի անունը, եթե չեմ սխալվում, Թեթիկոս էր: Սա ևս ներկա էր այդ պաշարմանը, ընդ որում տարիքով այս մարդը բիրտ չունեւր և այն փոխարինել էր ոսկյա դրածոյով: Լինելով մի երդվյալ խաբեբա՝ այս մարդը լի էր մեծ մի վախով առ թուրքերը, սակայն նա տանջվում էր նաև սովից, դրա համար էլ, դիմելով բանակի ղեկավարներին ասաց...: Այս կերպ, ահա, այս մարդը համոզեց բոլոր առաջնորդներին, որից հետո հեռացավ՝ չվախենալով սուտ երդում տալու համար կրելիք պատժից: Իսկ այդ ժամանակ սովն ավելի ու ավելի մեծ չափեր էր ստանում, որից մարդկանց տառապանքները անհավատալի չափերի էին ընդունում...: Եվ ահա մի անգամ Բոհեմունդը լսեց, որ թուրքերի մի մեծ բանակ մոտենում է ուխտավորների ճամբարին: Դրա համար էլ նա հավաքեց մյուս առաջնորդներին և ասաց. «Զանի որ մեր բանակի փոքր բանակությունը, որ այստեղ է, շատ է թուլացած և սովից և ի վիճակի չէ մարդկեղ նույնիսկ մեկ ճակատամարտում, անհրաժեշտ է այն բաժանել երկու մասի, որովհետև մենք ոչ մի կերպ չենք կարողանա միաժամանակ մարտնչել և դրսից հարձակվողների, և ներսում գտնվողների դեմ: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ ես ողջամիտ եմ համարում անել այնպես, որ հետևակայիները լավագույն մասը թողնենք պաշարելու քաղաքը, իսկ ուժեղ սպառնալիքին էլ ընտրենք և նրանց հետ միասին ելնենք թուրքերի կատաղության դեմ»: Բոհեմունդն այսպես խոսեց և բանակի ղեկավարներից ոչ-ոք չառարկեց այդ ծրագրի դեմ: /4.5/ Այդ ժամանակ թշնամական թույնիսկ արդեն ճամբար էր զարկել Հարենց կոչվող ամրության մոտ, որը բավականին մոտ էր քաղաքին և գտնվում էր Ֆարֆար գետի վրա: Եվ այսպես հաջորդ օրը երեկոյան Բոհեմունդը հավաքեց իրեն հանձնված ողջ բանակը և ճամբար զարկեց գետի ու լճի մոտակայքում՝ թշնամու հարևանությամբ: Առավոտյան Բոհեմունդն առաջ ուղարկեց հետախույզներին, որպեսզի սրանք պարզեն թուրքերի բանակն ու այն, թե որտեղ են նրանք տեղաբաշխված, որից հետո սրանք պետք է հնարավորինս շուտ հետ դառնային: Հետախույզները մի բանի թույլ բայց թաքնի հեռավորությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անմիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերիս են, նրանք շատ ուժեղ են և

պատրաստ ամեն ինչ»։ Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորի Զրիստոսի գործում իր եղբայրակիցներին, Բոհեմունդն ասաց...։ Մարդիկ, լսելով այս խոսքերը, ուրախությամբ աղաղակեցին, որ իրենց լավ, ողջամիտ ու բազարի կրթականներն են։ Դրանից հետո, բանի որ նրանք շատ փորձառու էին նման գործերում, բանակը բաժանեցին երկու մասի, որից հետո Բոհեմունդը սահմանեց, թե ինչպես և ինչ կարգով դրանք պետք է մարտի մեջ մտնեն։ Եվ այսպես ստեղծվեցին 6 մարտական շարքեր, որոնք, բաժանված առանձին ջոկատների, պետք է հարձակվեին, ընդ որում այսպես որոշվեց 5 ջոկատների համար, իսկ վեցերորդ ջոկատի հրամանատարությունը Բոհեմունդը վերցրեց իր վրա, որպեսզի ժամանակին օգնության հասնի և մտնի մարտի մեջ։ Ահա այս կերպ, կարգի գցելով գործերը և իր արհուրանքը, մեր գործերը մտան մարտի մեջ, երբ բրիստոնյաներից յուրաքանչյուրը ոգևորում էր կողքին ինչ ու մարդիկ ձգտում էին նրան, որ բոլորը մարտնչեն այնպես, ինչպես հարկն է։ Եվ ահա բրիստոնյաները առաջ ցցված նիզակներով նետվեցին թշնամիների վրա, ընդ որում օդը լցվեց ձիերի խրխռոցով և բոլոր կողմեր տարածվող մարդկանց աղաղակներով։ Այսպիսով՝ մարտական գծերն իրար եկան, որից հետո թուրքերը սկսեցին նետեր արձակել, իսկ ֆրանկներն էլ նիզակները խրեցին թշնամիների կրծքերը։ Այդ ժամանակ թուրքը հասցված հարվածներից արյունով պատվեցին և մարտի աղմուկը շատ ուժեղացավ։ Բրիստոնյաները, գործի դնելով աջ ձեռքերը ու գործելով թրերով՝ ծակը վերքեր էին հասցնում թշնամիներին, ընդ որում թշնամիները, կարծես իսկական փայտիորիկներ կամ ագռավներ, օդը լցրեցին նետերի մի իսկական կարկտով։ Ձիերի խրխռոցն ու գնեքերի շառաչումն իրար խառնվեցին, մարդիկ սկսեցին վշտանալ կորուստներից և կատաղի ջարդ իրականացնել։ Այսպիսով, հետևելով առաջապահին, մեր բանակի ջոկատները սկսեցին մեկը մյուսին հետևել մարտի մեջ մտնել, սակայն թշնամին այն աստիճան էր գերազանցում բանակապետ, որ բրիստոնյաները սկսեցին աստիճանաբար տեղի տալ՝ զրկված նախկին ռեսուրսից։ Այդ ժամանակ Բոհեմունդը, որ թիկունքում էր պահում պաշտպանագործ, տեսավ, թե ինչ է կատարվում և կատաղությունից կրճատացրեց ատամները։ Եվ ահա նա մարդ ուղարկեց իր կոնստեբլ, Դեյրարդի որդի Ռոբերտի հետևից և հրահանգեց նրանց. «Ել ու գործի դիր արհուրանող, որ պետք է ցույց տաս ու որը շատ տեղին է նման մի մեծագույն գործի համար...»։ Ոգևորված այս խոսքերից և ողջ հույսը դրած Աստծո վրա՝ Ռոբերտը ուղիք ելավ և, մերկացրած թուրը ու ձեռքին դեպի դուռը, ընկավ թշնամիների վրա և նրանց այնպիսի մի վախ ներշնչեց, որ, այնտեղ, որտեղ մեր մարդիկ հանդիպում էին նրանց, ոգևորվում էին ու գործում էին կատաղությամբ՝ ինչպես էգ առյուծներ կամ արջեր, որոնց ձագերին իրենց աչքի առաջ սպանում են։ Թուրը սարսափելի ջարդ էր տեսնում և ոչնչացնում բոլոր նրանց, որոնք ելնում էին իր առաջ՝ ծանապարհ բացելով հետևից եկողների համար։ Եվ այսպես մեր մարդիկ, երբ տեսան Բոհեմունդի ծածանվող դուռը ու ականատես եղան, թե ինչ աստիճանի կատաղությամբ է նրա կոնստեբլը ջարդ իրականացնում, կրկին ոգի առան և իրենց հերթին այնպիսի մի ուժով հարձակման անցան, որ թշնամու միակ հույսը մնաց պաշտպանությունը։ Մեր մարդիկ ընկան փախչող թուրքերի հետևից, որոնք փախուստն իրականացնում էին մեծ արագությամբ և տարբեր կողմեր ցրվելով՝ չդադարեցնելով թշնամու ջարդը մինչև Ֆարֆար գետի վրա գցված կամրջի նեղ տեղերը։ Այս սարսափելի ջարդից հետո թուրքերը պատսպարվեցին Արեգ ամրոցում, որը հիշատակեցինք վերևում, որից հետո թալանեցին այն, այրեցին ու շարունակեցին փախչել՝ այլևս երբեք չվերադառնալու հաստատականությամբ։ Այնուհանդերձ նենգամիտ հայերն ու ալորիները, որոնք, սպասելով մարտի ելքին առժամանակ հապաղում էին, երբ տեսան, որ թուրքերը հարթված են, սեփական նախաձեռնությամբ առաջ շարժվեցին և փակեցին բոլոր ճանապարհները, այնպես որ բոլոր այն թուրքերը, որ ցանկանում էին անցնել, սպանվում էին։ Այդ ժամանակ մեր մարդկանց հիվանդագին հյուծվածությունը մի քիչ հաղթահարվեց, բանի որ նրանք թշնամուց շատ ավար խլեցին, այդ թվում նաև գումար և նծույզներ։ Ահա այդ կերպ մերոնք առավելության հասան թուրքական կատաղության նկատմամբ։ Եվ այսպես, հաղթականորեն ավարտելով գործը, բրիստոնյաները գլխատեցին 100 հոգու նրանցից, որոնց սպանել էին մարտում, որից հետո բերեցին ու ցցեցին դրանք Աստիոքի մոտ, որպեսզի պաշարյալ թուրքերը լավ տեսնեն դրանք, թեև դա հեթանոսների սովորությունն էր, որոնք այդ կերպ նշում էին իրենց հաղթանակը։ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Բաբելոնի արքան (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան – Մ.3.**) մի դեսպանություն ուղարկեց բրիստոնյաների մոտ, որպեսզի շնորհավորի նրանց այն բանի կապակցությամբ, ինչ նրանց հաջողվել էր անել թուրքերի հետ...։ /4.6/ Միաժամանակ նրանք, որոնք մնացել էին բաղաբի մոտ, կատաղորեն մարտնչում էին այն թուրքերի դեմ, որոնք գործում էին բաղաբից։ Այս հաղթանակները տեղի ունեցավ փետրվարից 5 օր առաջ՝ պատի սկզբից մեկ օր առաջ...։ Եվ այսպես թուրքերը չքվեցին միայն իրենց հայտնի ճանապարհներով, իսկ բաղաբը պաշարողները, որոնք անվերջ տառապում էին թշնամիների արտագրոհներից, որոշեցին մի ամրություն կառուցել, որը գոնե մի օրվա կերպ կառներ դրանց դեմ։ Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.3.**) առաջինը եղավ, որ ասաց. «Ես պատրաստ եմ ապահովել և պահպանել այդ ամրությունը, բայց դուք պետք է օգնեք ինձ կառուցել այն»։ Լսելով այդ՝ Բոհեմունդն ասաց. «Եթե այդպես է, ապա ես պատրաստ եմ առաջարկել իմ ծառայությունները. որպեսզի մենք մեկնենք Սուրբ Սիմոնի նավահանգիստ և կարգի գցենք այդ գործը, միայն թե թող վարտները այդ ընթացքում հետևեն բաղաբի պաշարման գործին և խանգարեն արտագրոհ իրականացնողներին»։ Այսպիսով՝ կոմսն ու Բոհեմունդը միասնաբար առաջացան դեպի դարպասները, ինչպես և որոշվել էր, իսկ նրանք էլ, որ նախատեսված էին աշխատանքներ իրականացնելու համար, կպան այդ գործին։ Այդ ժամանակ, սակայն, թուրքերը անակնկալ հարձակման անցան մեր մարդկանց վրա, ընդ որում դրա արդյունքում մեր մարդկանցից շատերը սպանվեցին, իսկ այլք էլ դիմեցին փախուստի, երբ դա իսկական վշտալից մի օր եղավ ֆրանկների համար։ Դաջորդ օրը թուրքերն ինացան, որ մեր առաջնորդներից երկուսը թողել են բաղաբի պաշարումը և գնացել Սուրբ Սիմոնի նավահանգիստ ուղղությամբ։ Թուրքերը ուղիք հանեցին մեծ ուժեր և մտադրվեցին ելնել այդ ուղղությամբ մեկնած մարդկանց դեմ։ Եվ ահա սրանք, երբ տեսան Բոհեմունդի ու նրա հետ եկող ռազմական զգալի ուժեր, որոնք անցնում էին իրենց մոտով, սկսեցին աղաղակել և սարսափելի ձայներ բարձրացնել։ Այսպիսով՝ թշնամին շրջապատեց մեր մարդկանց բոլոր կողմերից և, նետելով նիզակներ և արձակելով նետեր, սկսեցին սարսափելի վրքեր հասցնել մերոնց և դաժանորեն սպանել նրանց։ Այդ հարձակումն այն աստիճան ուժեղ էր, որ մերոնք հազիվ կարողացան փախչել դեպի հարևան լեռները և բոլոր այլ վայրերը, որտեղ հնարավոր էր փախչել ու թաքնվել։ Այսպիսով՝ բրիստոնյաները թեև ավար նծույզների նման փախչում էին, սակայն նրանք այնուհանդերձ դանդաղ էին հեթանոսներից և իրենց մահն էին գտնում։ Այդ աղետը մեր մարդկանցից 1.000 հոգու կյանքն արժեցավ ու տառապանքների գիրկը գցեց շատ շատերին։ Այսպիսով՝ նրանք, որոնք իրենց արյունը թափեցին, դրանով իսկ ամենավաղ ձևով բավեցին իրենց մեղքերը և հրաժեշտ տվեցին այս կյանքին։ Եվ ահա Բոհեմունդը, մեծապես սգալով յուրայինների ստացած այդ հարվածներից, մի բանի իր ընկերների հետ միացավ և, կանգնած որոշ հեծյալների զուխ, հասավ բաղաբը պաշարողների մոտ։ Խնջության աստիճան կատաղած իր այդքան մարդկանց կորստի պատճառով և բարձր ողբալով՝ նա այստեղ սկսեց կոչ հղել Զրիստոսին, որից հետո, իր ցավով վարակելով այստեղ գտնվողներին, նրանց մի նոր մարտի հանեց։ Իր հերթին, վատախույսն ձեռք բերելով վրքերս շահած հաղթանակից, թշնամիների կահույքները գտնուր կանգնած մտու՜մ էին իրենց տեղերում, պարծենալով իրենց ուժով և պատրաստ կրկին անգամ ելնել Բոհեմունդի դեմ։ Ահա չարիքի հենց այս ծառաների դեմ էր, որ աստվածասեր մարդիկ ելան, որպեսզի վրժ լուծեն այն բազմաչափ ժողովրդի կրած տառապանքների համար։ Այսպիսով՝ բոլոր հայտնի մարդիկ, այրվելով իրենց սպանված եղբայրների համար վրժ լուծելու մարմաքով, խաչը սրտներում և հավաքած բոլոր ուժերը, ելան թշնամիների դեմ։ Վերջիններս, ինչպես որ տեսան մերոնց, փախան Ֆարֆար գետի ուղղությամբ՝ պատրաստվելով անցնել գետը ծանծաղուտով։ Դարձել է նշել, որ իրենց այս հապճեպ փախուստի ընթացքում թշնամիների շատ ռազմական ունակոյս եղան, ընդ որում մեր ապագաներն ու հետևակայիները, հասցնելով ճակատային հզոր մի հարված, թշնամիներին փակեցին մի նեղ վայրում ու սկսեցին ջարդել։ Մեր մարդիկ մեծ եռանդով էին կպել այդ գործին, իսկ, բանի որ թշնամիները գործում էին խիտ շարքերով, նրանց ջարդն ու ստացած վրքերն ավելի մեծ չափերի էին հասնում։ Թշնամիներից ոմանք ջուրն էին թափվում, որպեսզի գետն անցնեն բռնած գոնե կամրջայուններից կամ էլ լողալով մյուս կողմից ցամաք դուրս գան, սակայն մեր մարդիկ, որ գործում էին ասիերին, ստիպում էին սրանց կրկին ջուրը լցվել և խեղդում էին։ Նախճիրն այն աստիճանի էր, որ Ֆարֆար գետն արդեն հոսում էր ոչ թե ջրով, այլ՝ արյունով։ Դաջողների ու հաղթվածների, սպանվողների և սպանողների աղաղակներն այնքան սարսափելի էր, որ հասնում էր բուն երկնականարին, որը թվում էր, թե ցնցվում է այդ ամենից։ Օդը լցված էր նետերով ու այլ տեսակի նետողական սարքերով, որի արդյունքում արեգակի լույսը փակվեց սրանց կողմից։ Զաղաթի կանաչ, որոնք բրիստոնյաների հետ միասին կանգնած էին պարիսպների վրա և հետևում էին այդ ամենին, երբ տեսան, թե թուրքերն ինչ աստիճանի ջարդ են կրում, արտաքինից լաց էին լինում և հառաչում էին, բայց հետո դեմքերը ջուր էին տալիս այլ կողմ և գաղտնի ուրախությունից ցնծում։ Ահա այսպես գործեցին ֆրանկները։ Դարձել էին համարում նաև ավելացնել, որ հայերն ու ալորիները, որոնք նետածիվներ էին և հարկադրվում էին հարվածել մերոնց, չուզեցան ինչ այդ անում։ Միաժամանակ ավելացնեն, որ հակառակորդի 12 սատրապներ, որոնք խալդայերեն կոչվում են «եմիրներ», այդպես էր բարբարոսական լեզվով, ընկան մարտում, բայց սրանց հետ միասին ընկան նաև շատ այլք, հնարավոր է մոտ 1.500 հոգու կազմով, ընդ որում սրանք ամենահարուստ և կարևոր մարդկանցից էին, այնպես որ դրանից հետո բաղաբի ակտիվությունը կտրուկ սահմանափակվեց։ Իրոք, նրանք, որոնք փրկվեցին այդ նախճիրից, դադարեցին փրկափորանքներ թափել մեր մարդկանց վրա, իսկ նրանց կոպտությունը և շատախոսությունն էլ դադարեց։ Դրանից հետո պաշարյալներին, որոնց ուրախությունը փոխարինվեց վշտով։ Գիշերը բաժանեց մարտնչողներին...։ Այս հաղթանակը, ինչպես արդեն ասացի, մեծապես թուլացրեց թշնամիներին ուժն ու համառությունը, իսկ նրանց վիրավորական կարգազրկում էլ դադարեց։ Միաժամանակ մեր մարդկանց կրած կարիքն էլ թուլացավ, բանի որ մեր մարդիկ առատորեն ձեռք բերեցին թշնամիների գույքը, իսկ այդ եղանակով Աստծո աջակցության շնորհիվ։ Դաջորդ օրն առավոտյան թուրքերը ելան բաղաբից, որպեսզի վրքնեն իրենց զոհված հավատակիցների դիակները, որոնցից մի մասին նրանք գտան, սակայն մյուսներին բռնել տարել էր գետի հորձանուտը։ Նրանք թաղեցին նրանց, որոնց գտան, և դիակները տեղադրեցին Մուհամմեդի տաճարի տակ, որը գտնվում էր Ֆարֆար գետից այն կողմ՝ Աստիոքի դարպասներից ոչ հեռու։ Այս գերեզմաններում նրանք դրեցին հազուստներ,

ոսկերդամներ, նետեր ու աղեղներ, ինչպես նաև այլ բաներ, որոնք ես մանրամասն չեմ թվարկի: Իր հերթին մերոնք, երբ լսեցին այս մասին, զինվեցին, ուղվեցին դեպի այդ գերեզմանաթմբերը, բացեցին դռանք, հանեցին այնտեղից անհավատների դիակները և մի խորը փուր ձգեցին, իսկ գլուխներն էլ կտրեցին և բերեցին իրենց վրաններ, որպեսզի ճշգրիտ կերպով իմանան, թե ինչքան կորուստ է կրել հակառակորդը: Սպանվածների գլուխներից, բացառությամբ մի բանիսի, նրանք նաև չորս ձիաբեռ կազմեցին, որոնք ուղարկեցին Բաբելոնի արքային: Եվ այսպես թուրքերը, երբ տեսան, թե ինչ ջարդ էր իրենք կրել, դրանից ավելի շատ ճնշվեցին, բան միջ այդ եղել որ սպանությունների ժամանակ: Եվ այսպես թուրքերն այստեղ դադարեցին մի բանի ժպտ արցունքներով ասիմանափակվել, այլ, մի կողմ դնելով այդ, սկսեցին բացահայտորեն ողբալ, աղաղակել և սգալ իրենց կորուստը: Երեք օր անց քրիստոնյաները սկսեցին կառուցել այն ամրությունը, որի մասին հիշատակեցի, ընդ որում որպես բարեր նրանք օգտագործեցին նաև անհավատների գերեզմաններից վերցրած գերեզմանաքարերը: Եվ այսպես ամրության կառուցումը ի վերջո ավարտվեց, որից հետո պաշարված բաղաբի վիճակն ավելի ծանրացավ: Իր հերթին այժմ մեր մարդիկ գործում էին ավելի ազատ, բանազի նրանք կարող էին մեկնել նույնիսկի դեպի լեռնակաժանները և չանհանգստանալ ոչինչ համար: Այնտեղ կար նաև մի վանք, որի մոտ գտնվում էր մի ամրություն: Եվ այսպես, եթե մենք կարողանայինք պետքն եղած ձևով ամրացնել այդ ամրությունը և այնտեղ հաստատել մեր իշխանությունը, ապա հնարավորություն կունենայինք լիովին ազատ անց ու դարձ անել գետի վրայով՝ չանհանգստանալով ոչինչ: Այս առթիվ բանակի ղեկավարները կրկին հավաքվեցին, որից հետո որոշեցին իրենցից մեկին ըստրել, որը պետք է հաստատվեր այնտեղ և ամենայն մանրագնում խնայել հետևել այդ գործին, որպեսզի լեռներում ու դաշտերում թափառող հեթանոսների ակտիվությունը սահմանափակվեր, ինչպես նաև սահմանափակվեր նրանց մուտքն ու ելքը բաղաբ: Եվ այսպես, երբ այդ խնդրի լուծումն էր փնտրվում, Տանկրեդը, որը մինչ այդ Աստծու պատերազմներում արժանիորեն արժանացել էր մի իմաստուն այրի համբավի, չկարողանալով իրեն զուպել ոտքի կանգնեց և ասաց. «Եթե ես իմանամ, թե ինչ օգուտ կունենամ դրանից, ապա պատրաստ եմ ձեռք զարկել այդ խնդրի իրականացմանը, որը շատ դժվար է և ինձնից շատ ուժեղ ու միջոցներ կպահանջի: Իրոք, բոլոր այդ ճանապարհները փակվել մի դժվար խնդիր է, որը քիչ ուժեղով կյանքի կոչել հնարավոր չէ»: Այդ ժամանակ, գոհ այս առաջարկից, բանակի առաջնորդները անմիջապես համաձայնեցին Տանկրեդին 400 արծաթե մարկ հատկացնել այդ գործի համար: Տանկրեդը, որ դժգոհ մնաց առաջարկվածից, այնուհանդերձ ձեռք զարկեց այդ գործին, բանազի, եթե հրաժարվեր, ապա վախկոտի համբավ ձեռք կբերեր: Եվ ահա նա հավաքեց իր բոլոր ասպետներին ու զինակիրներին, որից հետո արագ և վճռակալորեն իր իշխանությունը հաստատեց այդ ամրության նկատմամբ՝ սահմանափակելով հակառակորդի ամեն մի ելքը բաղաբի դարպասներից: Արդյունքում Տանկրեդը հասավ նրան, որ բաղաբում անասնակերի, ինչպես նաև փայտանյութի մեծ պակաս զգացվեց: Իրոք, Տանկրեդը, գործելով անչափ վճռակալորեն, այդ բաղաբի համար մի իսկական շրջափակում ապահովեց: Նույն այդ օրն էլ, երբ Տանկրեդը մտավ հիշատակված ամրությունը, հայերի ու ասորիների մի մեծ խումբ անցել էր լեռները, որպեսզի ամեն տեսակի պարենամթերքը հասցնի պաշարված բաղաբին: Եվ ահա մեր այս հիսնամյա ասպետ Տանկրեդը, նախ հաստատ ստուգեց, որ դա այդպես է, իսկ հետո հարձակվեց և, առաջնորդվելով Աստծո կողմից ու հույսը դրած իր բաղաբին վրա, ձեռք զգցեց մեծ բանակի ցորեն, գինի, յուղ և շատ այլ անհրաժեշտ բաներ... /4.7/ Դրանից հետո թուրքերը լիովին դադարեցին որևէ ելումուղը բաղաբից՝ ստիպված լինելով բավարարվել միայն նրանով, ինչ ունեին և կարող էին գտնել բաղաբի պարիսպների ներսում, ընդ որում այդպես շարունակվեց մինչև պաշարման ավարտը... /5.1/ Այսպիսով՝ մենք կրճատ անդրադարձանք այն բոլոր կարիքներին և պատերազմի դժվարություններին, որոնք եկան ուխտավորների գլխին, իսկ այժմ պետք է պատմել այն մասին, թե ինչպես հաջողվեց ավարտել այդ գործը և ինչ եղավ պատերազմի ավարտը: Եվ այսպես բաղաբում գտնվող թուրքերի ղեկավարներից մեկի անունը Փիրուզ էր, որը, այս կամ այն կերպ ծանոթանալով Բոհեմոնդի հետ, սկսեց չփվել նրա հետ սուրհանդակների միջոցով, երբ նրանք հաճախակի տեղայն էին պահում իրար, թե ինչ է կատարվում իրենց կողմերում: Աստիճանաբար, երբ բարեկամությունը ամրացավ, Բոհեմոնդը բայլ առ բայլ սկսեց խոսակցություն բացել այն մասին, որ այդ հզոր բաղաբը պետք է փոխանցել քրիստոնյաներին, իսկ ինքն էլ, հարկ է, որ քրիստոնեությունն ընդունի: Այդ ժամանակ Բոհեմոնդը հայտնեց Փիրուզին, որ, եթե անի այդ, ապա նրան մեծ հարստություն և պատիվ կտա, ավելի շատ, բան սա երբևէ ունեցել է: Հարկ է նշել, որ բոլոր այդ առաջարկները արվեցին ոչ միանգամայն, այլ՝ աստիճանաբար, սակայն ի վերջո Փիրուզը տվեց իր համաձայնությունը՝ նրան ուղարկելով հետևյալ բովանդակությամբ մի նամակ. «Ես պատասխանատու եմ երեք աշտարակների մասին, որոնք կարող եմ հանձնել ձեզ: Հայտնեք ձեզ պետք եղած հարմար ժամը և ես ուղարկությամբ այնպես կանեմ, որ դուք կկարողանաք ներս տնետնել»: Այսպիսով՝ Բոհեմոնդը, որը ի վերջո հնարավորություն ստացավ մուտք գործել բաղաբ, դեմքով անմիջապես պայծառացավ՝ նրա դեմքն անմիջապես փայլեց ներքին ուրախությունից: Միաժամանակ, սակայն, վախճանվում, որ այդ պարագայում բաղաբը կարող է հասնել քրիստոնյաների բանակի առաջնորդներից որևէ մեկին, նա նրանց հավաքեց և խորամանկությամբ ասաց. «Կա մի գաղտնիք, ով իմ հավատարիմ զինակիրներ, երբ մենք բավարարում կստանանք մեր կրած բոլոր դժբախտությունների համար՝ սովի, ցորի, տառապանքների ու այլ բաների համար: Մենք այժմ էլ շատ դժվարություններ ենք կրում, հազարավոր վտանգների ենք ենթարկվում, արդե՞ս առաջարկում եմ այնպես անել ու այնպիսի առաջարկ եմ անում, որ, եթե մեզնից որևէ մեկը կարողանա տիրել այս բաղաբին, ապա թող այն հենց այդ մարդուն էլ մնա: Ես խնդրում եմ ձեզ դիտարկել այդ հարցը և որոշել, թե ում ենք այն հանձնելու, երբ բաղաբը կգրավվի: Կարծում եմ ճիշտ կլինի, որ, ուժով, գաղտնի թե խորամանկությամբ, մեզնից որ մեկը, որ կկարողանա տիրել այդ բաղաբին, հենց նա էլ բոլորի հավանությամբ տեղ դառնա դրան»: Այդ ժամանակ առաջնորդները մեկ մարդու նման զայրացան Բոհեմոնդի վրա և ասացին. «Դա ճիշտ չէ, որ, այն բանից հետո, երբ բոլոր մարդիկ հազար ցավ ու դադր են տեսել այս բաղաբին տիրելու համար, մնալ առանց որևէ պարգևի, ընդ որում վտանգի ենթարկվել ենք մենք բոլորը, այսպես մեծաբանակ մարդկանց ենք կորցրել և այդ ամենը չափազանց շատ է, որ մենք բաղաբը մեկին հանձնենք: Իրոք, պայքարել են բոլորը և պայքարի արդյունքներն էլ պետք է բոլորին միջև հավասար բաժանվեն»: Դժգոհ մնալով դեպքերի նման զարգացումից ու անհանգստացած այն ամենից, ինչ լսել էր, Բոհեմոնդը հեռացավ: Այդ ժամանակ, սակայն, հանկարծ ուխտավորներին մի լուր հասավ, որ անթիվ մի գործ, որ կազմավորվել էր բարբարոսների բոլոր այն ժողովուրդներից, որոնք քրիստոնյաների թշնամիներն էին, այժմ իրար գլուխ է հավաքվել և գալիս է Անտիոքին օգնության: Դրանից հետո, արագորեն մեղաբախելով լինելով, քրիստոնյաների բանակի առաջնորդները խոսեցին հետևյալ կերպ. «Եթե Բոհեմոնդը կարողանա որևէ հնարքի օգնությամբ տիրել բաղաբին, ապա մենք թույլ կտանք նրան այն իրեն պահել՝ միայն այսպիսով, որ կայսրը դրան տիրի, բանազի վկաների ներկայությամբ մենք անխախտ երդում ենք տվել նրան, որ, ինչ որ տիրենք ինքներս, կհանձնենք նրան: Արդ, եթե կայսրը մեզ հասցնի այն օգնությունը, որ խոստացել է, և մեզ հետ լինի այնքան շռայլ, ինչպես հարկն է, ապա մենք կհանձնենք բաղաբը նրան, իսկ հակառակ պարագայում բաղաբը կմնա Բոհեմոնդին, ինչպես նա խնդրել է»: Երբ այս մասին հայտնի դարձավ, այն հիսնամյա անձնավորությունը հանգստացավ և շարունակեց ամեն օր կապ պահպանել Փիրուզի հետ, որ կյանքի կոչելու ծրագիրը՝ անվերջ վերջին հասցեին հազար տեսակի խոստումներ և զուպետներ շռայլելով: «Եվ այսպես, ով Փիրուզ», - ասաց Բոհեմոնդը, - «ժամանակը եկել է, որպեսզի մենք ձեռք զարկենք մեր ծրագրերին: Դրա համար էլ կոչ եմ անում ձեզ, մենք պետք է հենց հիմա ամեն ինչ անենք, հակառակ դեպքում ամեն ինչ իմաս տազուրկ կլինի, անօգուտ կլինի այն ամենը, ինչի վրա մենք այսքան երկար ժամանակ աշխատել ենք, էլ չառած այն մասին, որ, Աստված չանի, սրա մասին ինչ-որ մեկը կարող է իմանալ»: Գոհ մնալով Բոհեմոնդի պատրաստ լինելուց՝ Փիրուզը խոստացավ, որ անմիջապես գործի կանցնի, ընդ որում, որպեսզի Բոհեմոնդը հանգիստ լինի, նա իր որդուն գաղտնի որպես պատանդ ուղարկեց նրա մոտ՝ հայտնելով, որ պատրաստ լինեմ բաղաբի հանձնվելուն: «Վաղը առավոտյան», - ասաց նա, - «արեգակի առաջին շողերի հետ միասին հավաքեք ֆրանկների բանակը, փչեք շեփորները և, ինչպես կարգն է, որոշակի տարածություն հեռացեք ծամբարից, կարծես պատրաստվում եք ձեր սովորական արշավանքներից մեկին իրականացնել բաղաբի շրջակայքի սարակիսոսների տարածքներում: Դրանից հետո, սակայն, անմիջապես լեռների վրայով հետ դարձեք և պատրաստ սպասեք բաղաբի մոտակայքում, իսկ ես իմ կողմից կմնամ բաղաբի ներսում և պատրաստ կլինեմ իմ տրամադրության տակ եղած աշտարակները անմիջապես ձեզ հանձնել: Եվ այսպես, երբ կնոտենաս բաղաբին, ով Բոհեմոնդ, ուղարկիր թո ծառաներից մեկին, որպեսզի նա լսի իմ կոչը: Դրանից հետո դու ինքը առաջացիր, ինչպես նաև մոնետիկներ ուղարկիր ծամբար և ոտքի հանիր բոլորին»: Այսպիսով, ոտքի հանելով իր մարդկանց, Բոհեմոնդը հավաքվեց իր ձեռքի տակ գտնվող մարդկանց և հայտնեց, որ շուտով գործերը կարգի կգցվեն: Դրանից հետո նա կրկին հավաքեց իշխան Գոտֆրիդին (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, երուսաղեմի թագավորության ապագա իմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույյոնացին - Մ.3.), Ֆլանդրիայի կոմսին, կոմս Սեն-ժիլիին և եպիսկոպոս Պյուլիին: Այնուհետև, վստահություն տաժելով Փիրուզի խոսքերի նկատմամբ, նա հայտնեց, որ, ինչպես կարգն է, Անտիոքը գիշերով կհանձնվի: Եվ այսպես բանակը այն կարգով, ինչ կարգով որ ասվել էր, ելավ ծամբարից և հարթավայրով առաջացավ, որից հետո անցավ լեռները: Ողջ գիշերը քրիստոնյաները առաջանում էին, սակայն առավոտյան արեգակի առաջին իսկ շողերի հետ նրանք կրկին կանգնած էին աշտարակների մոտակայքում, որոնք գտնվում էին այն ուղիվաճանի ուշադիր հսկողության ներքո: Այս ժամանակ Բոհեմոնդը ցած իջավ նժույգից և, անսովոր իշխանական տոն տալով ձայնին, հրամայեց ֆրանկներին. «Առաջ գնացեք, ազատորեն շնչեք և ոչնչի մասին մի անհանգստացեք: Դուք պետք է վեր բարձրանաք հատուկ ձեզ համար պատրաստված աստիճաններով, բայց արագ արեք այդ, բանազի մենք չենք կարող բաղաբի պաշարման վրա երկար ժամանակ ծախսել: Թուրքերը շուտով կհանձնվեն, Աստծո օգնությամբ դուք առավելության կհասնեք ֆրանկների պահակազորի նկատմամբ»: Եվ ահա ֆրանկները բարձրացան պարսպին ամրացած աստիճանով, ընդ որում միանգամայն բարձրացան 60 հոգի, որոնք, հայտնվելով աշտարակի կատարին, տիրեցին դրան: Այնուհանդերձ, հենց որ ֆրանկները բարձրացան, Փիրուզը, սպասելով և անհանգստանալով մեր մարդկանց համար, բայց միաժամանակ նաև վախճանվում, որ հապաղումը կարող է վտանգավոր լինել նաև իր համար ու կործանել իրեն, հուններեն գոչեց իր հետ եղողներին. «Ֆրանկները չափազանց քիչ են», որից հետո սկսեց եռանդով կոչ անել

Բոհեմոնոլոգին հնարավորինս արագ գալ, որպեսզի բոլոր ֆրանկները արագ այրտեղ հավաքվեն: Այդ ժամանակ Բոհեմոնոլոգի լուրարդացի ծառաներից մեկին Փիրուզը բողբոջեց Բոհեմոնոլոգի բացակայության կապակցությամբ և վերջինիս կոչ արեց մեկնել իր տիրոջ մոտ ու, ինչպես հնարավոր է արագ, նրան այրտեղ բերել, ընդ որում հրամայեց այդ մարդուն իր տիրոջն առնել: «Ինչո՞ւ եք դուք այսպես հապաղում, ինչո՞ւ ավելի ակտիվ չեք գործում, որ կյանքի կոչեք այս դժվարին խնդիրը: Ելե՛ք, եռանդուն գործե՛ք, մենք արդեն տիրել ենք երեք աշտարակների, այդ ինչո՞ւ ես դու դեռ կասկածում այս գործի ելքի վրա: Ել, ոտքի հանիր քո մարդկանց և գործիք մեծ արագությամբ»: Ստանալով այս կոչը՝ Բոհեմոնոլոգ իր մարդակնաց հետ միասին մեծ արագությամբ բարձրացավ աստիճաններով և միացավ նրանց, որոնք արդեն պարսպի վրա էին: Աշտարակների տիրածների շարքում նաև Փիրուզն էր, որը սպասում էր ֆրանկներին, ընդ որում նա ինքն էլ միացավ բրիտանականներին և ուրախությամբ գոչեց. «Անտված է այդ ցանկանում»: Այդ ժամանակ բրիտանականներից յուրաքանչյուրը ցանկանում էր ինքն առաջինը բարձրանալ պարիսպների վրա, որից հետո, արդեն հավաքվելով վերևում ողջ կազմով, նրանք սկսեցին մեծ արագությամբ տիրել նաև այլ աշտարակների: Հարկ է նշել, որ նրանց մեջ, որոնք այրտեղ իրենց մահը գտան, նաև Փիրուզի եղբայրն էր: Այս ընթացքում սկզբում իջեցված աստիճանը պոկվեց և մեր մարդկանց մի մեծ խումբ ներքև թափվեց, ընդ որում վերևում գտնվողները սկսեցին վախենալ, որ իրենք առանց որևէ աջակցության կմնան, իսկ ներքևում գտնվողներն էլ անհանգստացան, թե կկարողանան արդյոք որևէ կերպ օգնել վերևում գտնվողներին: Բարեբախտաբար այդ իրավիճակից արագորեն մի ելք գտնվեց, բանի որ մոտակայքում մի աննկատ մնացած դուռ կար, որը զարմանալի չէր, որ ոչ-ոք գիշերվա խավարի մեջ մինչ այդ չէր նկատել, ընդ որում այն տեղակայված էր մի վայրում, որտեղ շարժումը քիչ էր: Եվ այսպես, գտնվելով նման բարդ դրության մեջ, բրիտանականները գտան այն, որից հետո արագորեն բացեցին, պոկեցին դարպասների փեղկերը և ներս թողեցին դրսում գտնվող ֆրանկներին: Այդ ժամանակ լսել էր պետք, թե ինչ աղաղակ բարձրացավ բաղաբան: Մինչ շատերն ուրախանում էին, որ այդ կերպ հաջողությամբ կյանք են կոչել իրենց առջև դրված խնդիրները, այլք անանկակալից ու իրենց սպասվող ողբալի հեռանկարից սկսեցին լաց լինել: Ոչ հաղթողները, ոչ էլ պարտվողները իրենց զուսպ չէին պահում: Բոհեմոնոլոգ հրամայեց իր դրոշակը, որը թուրքերը լավ գիտեին, տեղակայել լեռան վրա գտնվող բարձր վայրում՝ միջնաբերդի դիմաց, որը դեռևս դիմադրում էր, որպեսզի իմաց տա, որ բաղաբան հանձնվել է: Լացն ու կոծը լցրեցին բաղաբան և մարդիկ, ուղեգրվելով հաղթանակողների դաժան և արյունառաշտ աղաղակներով, սկսեցին փախչել բաղաբանի փողոցներով: Ինչպես նկարագրեցին, պաշարման ընթացքում բրիտանականներին շատ տառապանքներ էին բաժին հասել՝ սով, մահ, հազար ու մի բան, սակայն այժմ այդ ամենի փոխարեն լի ու լի պատասխան տվեցին բաղաբանի բնակիչները, ընդ որում այդ գործում իրենց մասնակցությունը բերեցին նաև նենգամիտ և փոփոխական հայերն ու ասորիները, որոնք, միանալով մեր մարդկանց, սարսափելի ջարդ էին տալիս բաղաբանից հաշվի առնելով, ի դեպ, եպիսկոպոս Պյուլիին, որ առաջինը նկատեց այդ վտանգը, որպեսզի կանխի փոխադարձ ջարդը, բանից փողոցների յուրաքանչյուրը մորուքների պատճառով կարող էր կարծել, թե մարտնչում է թուրքերի դեմ, հրամայում էր յուրայիններին հաճախակի սափրվել, ինչպես նաև վզներից արծաթից կամ այլ բաներից կազմված խաչեր կախել, որպեսզի ոչ-ոք միայն զոհ չդառնա և չխոցվի յուրայինների կողմից: Եվ այսպես արդեն առավոտյան կողմ նրանք, որոնք մնացել էին վրաններում ու ակնհայտորեն եղան բաղաբան տիրող խառնաշփոթին, ոտքի ելան: Դրանից հետո նրանք տեսան Բոհեմոնոլոգի դրոշը, որ ցցված էր միջնաբերդի մոտ մի բարձր վայրում, ընդ որում միջնաբերդի դեռ չէր գրավվել: Եվ այսպես այս մարդիկ ևս արագորեն վազեցին դեպի դարպասները և ներս մտան՝ կոտորելով այնտեղ գտնվող թուրքերին և սարակինոսներին, ընդ որում փրկվեցին միայն նրանք, որոնք պատասխարկեցին միջնաբերդում, իսկ այլ թուրքեր, իմանալով, որ ֆրանկները տիրել են բաղաբանի, դիմեցին փախուստի բաղաբանի այլ դարպասներով: Այդ ժամանակ բաղաբան ոչ-ոքի չփրկեց ոչ տարիքը, ոչ էլ սեռը՝ երեխաները և նրանք, որոնք թույլ էին, սպանվեցին ամենայն կատաղությանը նրանց հետ համակամասար, որոնք բալաբար երիտասարդ էին և ունեյն մարտի: Այդ ժամանակ բաղաբան տեղ Կասսիանը (Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի-Միանը – Մ.Յ.), ցանկանալով փրկել իր կյանքը, մի բանի այլ դեկավարների հետ միասին փախավ բաղաբանից և թաքնվեց այն ուղղությամբ, որտեղ գտնվում էր Տանկերը: Դրանից հետո, սակայն, ուժասպառ անելով Նժույգների իրենց սրբաբաց երթի մեջ, նրանք մի կողմ թեքվեցին, այն ուղղությամբ, որտեղ որոշ խոճիկներ կային: Այդ տները, որ գտնվում էին լեռներում, բնակեցված էին հայերով և ասորիներով, որոնք, հայտնաբերելով, որ իրենց այդ մեծ թշնամիներ այժմ ճակատագրի ողորմածության հայտնվել է նման խոճուկի իյուրակներում, գլխատեցին նրան և գլուխը, որպես մի նվեր, բերեցին Բոհեմոնոլոգին՝ դրա փոխարեն անկակալելով մի որևէ նվեր և ազատություն: Անում են, որ այդ մարդիկ ստացել են 60 հունական ոսկի: Այս ամենը տեղի ունեցավ հինգշաբթի օրը՝ հունիսի 5-ին: Պետք էր տեսնել այդ բաղաբան, որ լի էր մարդկանց դիակներով և զարշառուտությամբ, բանից շուկաները, հասարակական վայրերը, մուտքերը, բակերը ու բոլոր այլ վայրերը այժմ պատված էին մարդկային դիակներով և անհավասարի գարշահոտությամբ: Անհաշիվ դիակները թափված էին ամենուր ու դա սարսափելի մի տեսարան էր ու օդի աղտոտություն, ինչ շատ վնասակար էր աչքերի և ականջների համար: Նեղ փողոցները լցված էին դիակների կույտերով և, բանի որ որևէ հնարավորություն չկար դրանք հեռացնելու, այնքան որ դրանք շատ էին, որևէ փրկություն չկար նաև այդ զարշառուտությունից, այնպես որ մարդիկ իրոք սարսափի գիրկն էին ընկնում: Բանը հասել էր նույնիսկ նրան, որ մարդիկ վախենում էին բալեյ փողոցներով, որոնք լի էին դիակներով... /5.2/ Ահա այս բաղաբանի էր իրավիճակը, երբ պարսից արքայի (Սեյդուկյան տոհմության սկզբում միանձնյա, հետո համալիխան տոհմային Բերքիարյան – Մ.Բ.) գլխավոր հրամանատարը, որի անունը Բերքուղան էր (Մոսուլի կառավարիչ Բեր-Բուղան – Մ.Բ.), անցած պարսից արքայի բոլոր գործերի գլուխ, մոտեցավ բաղաբան: Պարսից արքային կոչում էին Սոյթիանուս և ասում էին, թե այս անունը անցել է նրան իրենց առաջին արքայի անունից, ինչպես եղել է հռոմեացիների և Կեսարի (Հռոմի առաջին եռապետության եռապետ, դիկտատոր Հուլիոս Կեսարի – Մ.Բ.) պարագայում, իսկ այս արքան իշխում էր խորասան կոչվող երկրում, որն իր հերթին ասում էին, որ իր անունը ստացել էր Կովկասի մոտ գտնվող ինչ-որ վայրի անունից: Ահա այս Բերքուղան էր, որ Անտիոքի տիրակալ Կասսիանի կողմից հաճախակի կանչվում էր, որպեսզի նա օգնության հասնի պաշարյալներին, ընդ որում Կասսիանը խոստացել էր, որ, եթե նրան հաջողվի բել ֆրանկներին, ապա ինքը ազատված բաղաբանից հենց նրան կհանձնի կամ դրան հավասար մեկ այլ խոշոր նվեր կտա: Եվ ահա այս հրամանատարը, որ գայթակղվել էր այդ առաջարկից, հավաքել էր մի իսկապական բանակ և առաջացել Անտիոքի ուղղությամբ, ընդ որում նա բրիտանական սպանության համաձայնությամբ մասին հրաման էր ստացել հեթանոսների աղակեր գլխավոր ինգլիսի պետից, որը նրանց մոտ մեր պապի նման է (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիհից – Մ.Յ.): Իր հերթին նաև Երուսաղեմի կառավարիչը, որը նրանց լեզվով կոչվում էր Էմիր (Հիսն-Էնֆի Արտուխյանների էմիրության ապագա ինստիտուտի էմիր Մուսթանը – Մ.Բ.), ևս հավաքեց սեփական բանակը և, համալրելով այն Դամասկոսի արքայի (Դամասկոսի էմիրության էմիր Դուկակի – Մ.Բ.) ուժերով, առաջացավ մեր ուղղությամբ: Սրան հեթանոսները գումարեցին նաև իրենց կողմից հավաքագրված հեթանոսների այլ իշխանների սարակինոսներից, արաբներից ու պարսիկներից, որոնք արդեն հայտնի են այս տողերը կարողացողին, սակայն նրանց վրա ավելացրին նաև Նոր անուններ ի դեմս պավլիկյանների, բողոքի, ազիմատների, աղուլարների և անթալի այլոց, որոնք ոչ թե մարդիկ էին, այլ իսկական զազաններ: Սրանց շարքում հատկապես աչքի էին ընկնում 3.000 աղուլարներ, որոնք չէին վախենում ոչ թերթից, ոչ նիզակներից, ոչ նետերից, ոչ էլ որևէ այլ զենքերից, բանի որ ոտքից գլուխ պատված էին զրահներով, ընդ որում մարտերում սրանք որպես զենքեր օգտագործում էին միայն թերթ: Եվ այսպես նման պատրաստություններ տեսնելուց հետո Բերքուղան մեծ գոռոզությամբ ելավ, որպեսզի բել ֆրանկներին Անտիոքից: Այն բանից հետո, երբ Բերքուղան մոտեցավ բաղաբանի, զոհված Կասսիանի որդի Սենսարուկյան եկավ նրա մոտ և մեծազույն տխրությամբ ասաց. «Ձեր ուժը լայնորեն հայտնի է, մարդիկ հաղթանակը հենց ձեզ են տալիս ու այդ անկասկած է: Ինքս էլ հույս ունեմ, որ ձեր օգնության հարցով չեմ հիասթափվի, հուսափափ չեմ լինի նաև ձեր հաղթական տղամարդկանց հարցով: Ոչ-ոք չի վիճարկում ոչ ձեր որոշումները, ոչ էլ արարքները, իսկ ձեր ուժը հայտնի է ամենուր, այնպես որ կարիք չկա նույնիսկ մտածել իսկ անհաջողության մասին: Հաշվի առնելով այս՝ ես գիտեմ, որ իզուր բաներ չե՛ք ինդրում եմ ձեզնից: Ձերը գերազանցությունը հիշում է, որ դեսպաններ է ընդունել իրոցից, երբ Անտիոքը դեռևս պաշարված էր: Այդ կապակցությամբ էր, որ դուք օգնության եք եկել, սակայն այժմ բաղաբան արդեն գրավված է ֆրանկների կողմից: Այժմ հայրս մահացած է, իսկ ես էլ պաշարված եմ բաղաբանի միջնաբերդում, որին անկասկած նույն բախտն է վիճակվելու, ինչ եկավ իմ հոր գլխավորած բաղաբանի գլխին: Անկասկած է նաև, որ դրանից հետո բրիտանական կառաջանան դեպի հայաստանի և Անտիոքի այլ բաղաբաններ անկասկած այնտեղ նույն բանը կանեն մեր ժողովրդի գլխին, ինչ որ եղավ Անտիոքում: Այդ հնարավոր է, որ ձերը ընտելություն իր վրա վերցնի այս վատ մարդկանց պատճելու գործը և դեմ ելի նրանց մտադրություններին: Այս հուսահատ դրության մեջ դուք իմ վերջին հույսն եք»: Ի պատասխան այս խոսքերի Բերքուղան ասաց. «Եթե ձեզ պետք է օգնություն այս վտանգավոր պայմաններում, ապա ինձ հանձնե՛ք այն բաղաբան, որը պաշտպանում եք և որի համար այդքան խնդրում եք, թող իմ մարդիկ զբաղեցնեն միջնաբերդը և այդ ժամանակ ես կգործեմ ձեր անունից»: Այդ ժամանակ Սենսարուկյան ասաց. «Եթե դուք ոչնչացնեք ֆրանկներին և ինձ ցույց տաք նրանց կորված գլուխները, ապա ես կհանձնեմ ձեզ ինչպես բաղաբան, այնպես էլ միջնաբերդը, որտեղ կտիրեմ ձեր անունով»: Բերքուղան, սակայն, պնդեց իրեն. «Դուք այլ ելք չունեք, դուք պետք է հենց հիմա ինձ հանձնեք բաղաբան»: Ինչ էր մնում անել այդ երիտասարդին: Եվ ահա նա ստիպված անմիջապես միջնաբերդը հանձնեց նրան, ով փաստորեն խլեց այն իրենից՝ հենվելով սեփական ուժի վրա: Եվ ահա երրորդ օրն այն բանից հետո, երբ ֆրանկները ներխուժեցին Անտիոք, թուրքերի առաջապալիք

հայտնվեց բաղաձայնի պարիսպների դիմաց, իսկ թուրքերի մեծաքանակ բանակի ռազմիկներն էլ իրենց վրանները դրեցին Ֆարֆար գետի վրա ձգվող կամրջի մոտակայքում: Դրանից հետո թշնամին ամենից առաջ հարձակվեց կամրջի մոտակայքում գտնվող ամրության վրա, որը գրավեցին մեծ ջանքերի գնով, իսկ հետո սպանեցին բոլոր նրանց, որոնք այնտեղ էին՝ բացառությամբ միայն ամրության հրամանատարի, որին մեր մարդիկ հետագայում գտան հենց այնտեղ ճակատամարտից հետո՝ շոթալված վիճակում: Հաջորդ օրը թշնամու բանակը շտապեց դեպի բաղաձայն և ճամբարի համար վայր ընտրեց երկու գետերի միջև տարածվող տարածքը, որտեղ մնաց ևս երկու օր: Դրանից հետո Զերբուղան կանչեց իր հրամանատարներից մեկին և ասաց. «Չնա և պահպանիր այդ ամրությունը ինձ համար՝ ներդնելով այդ գործում ողջ այն հավատարմությունը, որ զգում ես իմ հանդեպ»: Այդ ժամանակ հրամանատարը պատասխանեց. «Ես կկատարեմ ձեր հրամանը, բայց միայն այն պայմանով, որ, եթե ֆրանկները հանկարծ հաղթանակ տանեն, ես իրավունք կունենամ հանձնել ամրությունը»: Լսելով այդ՝ Զերբուղան պատասխանեց. «Ես հավատում եմ թե՛ք այս հարցում ևս վստահում, արա այնպես, ինչպես ուզում ես»: Եվ այսպես, լուծելով ամրության հարցերը, չարաբաստիկ այդ իշխանը վերադարձավ սեփական ճամբար, որտեղ որոշ հետևակայիներ էկան նրա մոտ ու ներկայացրին այն ամենը, ինչ խլել էին մերոնցից...: Եվ ահա ևս երեք օր անցավ և Զերբուղան ձեռքը մեկնեց գնեթին, որից հետո թուրքերի մի մեծ խմբի գլուխն անցած արդեն իսկ իրենց կողմից տիրած ամրության կողմից մոտեցավ բաղաձայն: Մեր մարդիկ, սակայն, բանի որի վիճակի չէին բավարար դիմադրություն ցույց տալ թշնամիներին բաց մարտում, բանի որ, չնայած իրենց ուժին ու բանակին, թշնամին չափից մեծաքանակ էր, արդյունքում ստիպված եղան նահանջել դեպի բաղաձայն, ընդ որում խառնաշփոթ այդ նահանջի ժամանակ դարպասների նեղ հատվածում հրմշտոց առաջացավ և ոմանք խեղդվեցին ու մահացան... /5.3/ Դա շարաթվա հինգերորդ օրն էր, երբ դրսից հարձակում եղավ ինչպեսակամ դարպասների ուղղությամբ, ընդ որում մարտը շարունակվեց մինչև երեկո: Հետո, սակայն, որոշ մարդկանց սրտերը վախով պատվեցին և նրանք փախան բաղաձայն՝ հեռանալով ծովի ուղղությամբ ...: Սրանք եկան Սուրբ Սիմոն կղզվող նավահանգիստը, որտեղ գտան նավակներն ու հանդիպեցին նավաստիներին, որոնց ասացին. «Ինչո՞ւ եք դուք այսպես նստած այստեղ, ինչ՞ եք սպասում: Իմացե՛ք, որ դուք շուտով կմեռնեք, բանգի նրանց, որոնց դուք պարենամթերում եք ապահովում, այժմ պաշարված են թուրքերի կողմից, իսկ մենք, ահա, հազիվ ենք փախել ու փրկել կաշիներս»: Ազդված այդ լուրից նավահանգստում գտնվող սպանիկ լցվեցին նավակները և բաց ծով դուրս եկան, ընդ որում հազիվ էին նրանք հեռացել նավահանգստից, երբ գրեթե անմիջապես էլ թուրքերը լցվեցին նավահանգիստը և, գրավելով այն, սպանեցին այնտեղ մնացած մարդկանց, իսկ նավակներն էլ, որ չէին հասցրել ծով ելնել, այրեցին՝ թալանելով բոլորին ու ամեն ինչ: Այս ամորթի դեպքից հետո նրանք, որ մնացել էին բաղաձայն, իրենց ու թշնամիների միջև մի պարիսպ կառուցեցին, որը սկսեցին օր ու գիշեր ունենալ: Այդ ժամանակ մեր մարդկանց տառապանքներն այն աստիճանի էին հասել, որ քրիստոնյաները ստիպված էին ուսել ձիերի և էշերի անմաքուր միսը: Դրանից հետո մի անգամ, երբ մեր ղեկավարները կանգնած էին միջնաբերդի դիմաց և դիտում էին այն, նրանց մոտեցավ բախաններից մեկը և ասաց... Դրանից հետո Բոհեմունդը, կոմս Սեն-ժիլը, Զյուգո Մեծը (**Վերմունդի և Վայրալի կոմս Զյուգո Մեծը – Մ.3.**), Դոբերտ Լորմանդացին (**Լորմանդիայի դուքս Դոբերտ Լորմանդացին – Մ.3.**), դուքս Գոտֆրիդը և Ֆլանորիայի կոմսը նույն ձևով երդվեցին, որ նրանք երբեք ձեռք չեն բաշխ այս գործից, իսկ Տանկերտն էլ ավելացրեց, որ, բանի դեռ ինքը կունենա թեկուր 40 սպանվածների աչքակցությունը, ինքը ոչ միայն չի հրաժարվի պաշարման գործից, այլև՝ դեպի երուսաղեմ առաջանալու միջոց... /5.4/ Դրանից հետո մեկ այլ ուշադրավ բան էլ եղավ: Եվ այսպես, հենց որ Անտիոքը գրավվեց, Անտիոքի առաջալից տեսիլքում երևաց Պետրոս անունով մի ռազմիկ... /5.5/ Հենց այդ ժամանակ էր, որ միջնաբերդից անակնկալ հարձակում եղավ մեր մարդկանց վրա, ընդ որում երեք մեր ասպետներ փակվեցին աշտարակներից մեկում: Այդ ժամանակ թշնամիներն այն աստիճանի ուժով վրա տվեցին, որ մերոնք ստիպված նահանջեցին: Եվ ահա այս երեք ասպետներից երկուսը վերքեր ստացան ու դիմեցին փախուստի, իսկ երրորդը, եռանդով պաշտպանվելով թշնամիներից, վերոնից հարվածելով շատ շատերին սպանեց՝ փշրելով թշնամու նիզակների անտառներ՝ ինքը փոխելով միայն երեք նիզակներ: Այս ասպետի անունը Զյուգո էր՝ մականվանյալ «Խենթ», և նա կոմս Գոտֆրիդ Սկաբեացու մարդկանցից մեկն էր: Այդ ժամանակ Բոհեմունդն ինքը հազիվ կարողացավ համոզել մարդկանց հակահամակման անցնել իրենց ամրության ուղղությամբ, բանի որ շատ շատերը ուսելիքի պակասից թուլացել էին, իսկ այլք էլ ահաբեկված էին հեղանուների կատաղության և թվով: Եվ այսպես, Բոհեմունդին այլ բան չմնաց անելուց, բան Կասսիանի պալատի մոտ գտնվող ողջ տարածությունը այրելը, երբ թշնամին, տեսնելով հոր հեղեղը, ի վերջո հեռացավ: Այդ ժամանակ դարպասները պահպանում էին կոմս Սեն-ժիլը և Գոտֆրիդը՝ իրենց մարդկանց հետ միասին: Մարդկանց տառապանքներին շուտով գումարվեց նաև ուժեղ փոթորիկը, ընդ որում բամին այն աստիճան ուժեղ էր, որ մարդիկ չէին կարողանում ուղիղ կանգնել...: Հազիվ էր կրակը մի քիչ թուլացել, որ միջնաբերդի կողմից հարձակման անցած թշնամու կրկին եռանդալից հարձակում գործեց մեր մարդկանց ուղղության վրա և նրանց կրկին հետ մղեց դեպի բաղաձայն: Այսպես շարունակվեց օր ու գիշեր, երբ մարդիկ անվերջ մարտնչում էին՝ կիրառելով թերեւ նիզակներ: Այս պայմաններում մեր մարդիկ, երբ հասկացան, որ այսպես թե այնպես հանգիստ չեն մնալու, ի վերջո կրի ու շաղախի խառնուրդից միջնաբերդի դիմաց մի պարիսպ կառուցեցին, որը պատեցին բազմաթիվ նետողական մեքենաներով, որպեսզի գոնե այդ կողմից մի քիչ ապահով լինեն: Միջնաբերդում, սակայն, մնացել էին թուրքերի խմբեր, որոնք անվերջ ներթև էին իջնում և մարտով գալիս մեր մարդկանց վրա, այն դեպքում, երբ մյուսներն ամրացնում էին իրենց դիրքերը...: Իրոք, միջնաբերդի կայազորի արտագրոհները չէին դադարում, իսկ նրանց արձակած նետերն էլ վիրավորում ու կյանքից զրկում էին մեր մարդկանց: Ինչ վերաբերվում է թուրքերին, որոնք շրջափակել էին բաղաձայն դրսից, ապա սրանք պատել էին պարիսպների ողջ երկարությունը դրսի կողմից և այն աստիճանի ուշադրությամբ էին հսկում բաղաձայն բոլոր դարպասները, որ մարդիկ չէին կարողանում ոչ դուրս ելնել, ոչ ներս գալ, ոչ ցերեկը, ոչ էլ գիշերը: Իրոք, թշնամին այս բաղաձայնի մոտ հավաքվել էր այնպիսի մեծ բանակությամբ և իր հետ այնքան հարստություններ էր բերել, որ ամեն ինչ պատվել էր շեղոնությամբ, խոշոր ու մարտ եղջերավոր անասուններով, ծնուկներով, ձիերով, պարենամթերքի պաշարներով, տարօրինակ ինչպեսներով կանացով, տաճարների մեծությամբ վրաններով և այլ բաներով: Այնտեղ կային նաև իրապես Դիանայի նման երիտասարդ կանայք, որոնք ունեին աղեղներ և նետերով լի կապարճներ, որոնք ելել էին ոչ թե մարտնչելու, այլ սերունդ տալու համար: Իրոք, երբ ճակատամարտն իր հաղթական ավարտը գտավ, շատ քրիստոնյաներ սկսեցին պնդել, որ այդ կանայք, չղիմաստով փախուստի արագության, ծնել էին և, լքելով իրենց նորածիններին փախել, ընդ որում այդ երեխաները գտնվեցին խոտերի վրա: Եվ այսպես թուրքերը բոլոր կողմերից պատել էին մեր մարդկանց ու խանգարում էին դուրս ու ներս անել, այնպես որ բանակում սննդի պակասը աստիճանաբար սկսեց սոսկալի չափերի հասնել՝ թուլացնելով մեր ռազմիկների արդյունքը: Իրոք, բաղաձայն պաշարները սպառվել էին դեռ այն ժամանակ, երբ մերոնք շրջափակել էին այն ու ի վերջո գրավեցին, բանգի դանից հետո այնտեղ իրոք արդեն քիչ բան էր մնացել: Բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ մեկ բռնող հացի գինը հասավ հունական մեկ ոսկու: Բաղաձայն իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին... /5.6/ Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Շարտրագին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրագին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաձայնում: Այստեղ վերջինս հայտարարել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաձայն պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին բաղաձայն, փոխանակ օգնության գալ, երբ տեսավ լեռներն ու դաշտերը պատած թշնամիներին, մտածեց, թե ոչ մի ուժ այլևս չի կարողանա դրանց դեմ առնել ու համար էլ թողեց և հեռացավ...: Եվ ահա Ստեփանը հասավ Ֆիլոմենա կղզվող բաղաձայն, որտեղ գտնվում էր հունական կայսրը: Սա, կանգնած մեծ գործի լուխ գալիս էր քրիստոնյաներին օգնության, բայց, այն բանից հետո, երբ հանդիպեց կոմսին և սրանից իմացավ, որ Անտիոքում գտնվող քրիստոնյաները կործանման եզրին են, հրաժարվեց իր այդ մտադրությունից...: որից հետո վերադարձավ իր մայրաքաղաքը, իսկ նրա գործն էլ ցրվեց... /6.1/ Դրանից հետո գտնվեց գեղարդը...: Այնուհետև Պետրոս Անապատականը մի թարգմանից հետ որպես դեսպանորդ ուղարկվեց Զերբուղայի մոտ...: Եվ ահա Պետրոսը վերադարձավ և պատմեց ամեն ինչի մասին բանակի ղեկավարությանը... /6.2/ Այդ ժամանակ քրիստոնյաների բանակը շարունակում էր գտնվել բացառիկորեն ծանր դրության մեջ, բանգի բաղաձայն սովը հասել էր ծայրահեղ աստիճանի, իսկ թշնամիներն էլ լրվել պատել էին քրիստոնյաներին: Եվ ահա քրիստոնյաները, հույսները դրած աստվածային աջակցության վրա, երեքօրյա պատ պահեցին՝ ոգևորվելով եպիսկոպոս Պյուլիի կողմից...: Այսպիսով, ինչպես հարկն է պատրաստվելով հոգեպես, քրիստոնյաները ելան մարտի: Անաղի շարքում, որն իր վրա էր կրելու թուրքական հարձակման հիմնական ծանրությունը, Զյուգո Մեծն էր, որը լրիվ արժանի էր իր ծագմանը և կոչումին, ընդ որում նրա հետ էին նաև ֆրանկները՝ Ֆլանորիայի կոմսի գլխավորությամբ ...: Ազնիվ իշխան Գոտֆրիդը գլխավորում էր երկրորդ շարքը, Լորմանդիայի կոմս Դոբերտ Լորմանդացին՝ երրորդը, իսկ չորրորդ շարքը գլխավորում էր հիմնալի եպիսկոպոս Պյուլին, որը վերջերս հայտնաբերել էր Փրկիչ գեղարդը: Այս շարքը կազմված էր եպիսկոպոսի, ինչպես նաև Ռայմոնդ Սեն-ժիլի մարդկանցից, ընդ որում Ռայմոնդն ինքը մնացել էր բաղաձայնում, որպեսզի հսկի միջնաբերդը, որ այնտեղից հարված չգա: Տանկերտն ու նրա մարդիկ կազմում էին հինգերորդ շարքը, իսկ Բոհեմունդը իր մարդկանց հետ մնաց վեցերորդում: Միաժամանակ նաև եպիսկոպոսները, բախանները և մնացած հոգևորականները, հազած հոգևոր հանդերձներ, դուրս եկան ու սկսեցին աղոթել և հոգևոր արարողություններ իրականացնել, իսկ ոմանք էլ մնացին պարիսպների վրա՝ աղոթելով այնտեղ ու հաջողությունն աղերսելով Բոսիտոսի գործերի համար...: Այս ընթացքում Զերբուղան, երբ տեսավ, թե ինչպես են քրիստոնյաները աստիճանաբար խմբերով ելնում բաղաձայն, ծիծաղելով ասաց. «Թող ելնեն, այդպես ավելի լավ է, բանգի նրանք այսպես գլխովին կկորեն՝ չկարողանալով ապաստանել բաղաձայնում»: Հետո, սակայն, երբ քրիստոնյաների ողջ բանակը ելավ բաղաձայն, Զերբուղան նկատեց, որ ֆրանկների զորքը ոչ միայն ուժեղ է, այլևս կարգավորված, դրա համար էլ նա պատրաստվեց դիմել փախուստի: Հաշվի առնելով այս հանգամանք՝ Զերբուղան իր սենյակատեղին հրամայեց, որ, երբ նա տեսնի կրակի սյունը, թող հասկանա, որ ֆրանկները հաղթանակ են տարել,

այոյի բոլոր վրանները և դիմի փախուստի: Եվ ահա թուրքերը, ձգտելով վարվել խելացի ձևով, իրենց ուժերը բաժանեցին երկու մասի, որոնցից մեկը պետք է առաջանար ծովի ուղղությամբ, իսկ մյուսը՝ սպասեր ֆրանկներին տեղում, ընդ որում նրանք հույս ունեին այդ կերպ շրջապատել ֆրանկներին: Մեր մարդիկ, սակայն, հասկացան, թե ինչն են մտադիր անել թուրքերը, դրա համար էլ ամենայն կատաղությամբ ելան թուրքերի գողերի դեմ, ընդ որում այնպես ստացվեց, որ, իրոք, չափից դուրս արիությամբ գործող մեր բանակի առաջապահ ջոկատներից մեկը շրջապատվեց ու որոշակի կորուստներ կրեց, սակայն հետո մեր զորավորներն ու հետևակայիները տեղ հասան և օգնեցին մերոնց կենդանի դուրս արձնել այդ իրավիճակից: Այս գործում մեծապես օգտակար եղավ կարիսիբերտ Վանդելիը, որը, չնայած մեծապես հայտնի էր իր երկրում, սակայն բուն Արևելքում ոչ մի արժանի բան չէր արել: Եվ այսպես, մինչ թուրքերը շարտվել էին դեպի ծովի ափ, նրանց վրա հարձակվեց իշխան Գոտֆրիդը Նորմանդացիների հետ միասին, ընդ որում Ռենո անունով մի իշխան էլ տեղակայված էր դարանում: Այդ օրը մարտը շատ թեժ եղավ և մերոնցից շատ շատերը թշնամու նետերի գոհը դարձան: Թշնամու հեծելազորը հասնում էր մինչև Ֆարֆար գետը և լեռները՝ ձգվելով երկու մղոն երկարությամբ: Եվ ահա հեթանոսների ջոկատները հայտնվեցին երկու կողմից և աղեղների հարվածների տակ առան ֆրանկների խմբերին, ընդ որում մեր ուժերի առաջապահում գործում էին ամենաուժեղ և արի ռազմիկները՝ փորձելով դեմ ելնել թուրքերի գրոհներին: Այս մարդկանց գլուխ կանգնած էր հիսնայի Յուզոն, որը ոչ միայն արթնալիս արտաքին ուներ, այլև բաց էր և արժանի իր նախնիների խիզախությանը: Եվ ահա Յուզոն գոչեց յուրայիններին. «Դիմացե՛ք և արիաբար դիմադրե՛ք այնքան ժամանակ, մինչև որ օգնության կհասնեն երկրորդ ու երրորդ ջոկատները, որոնք կան ավելի շուտ, բան խոսք կստվի, իսկ հետո օգնություն կգա նաև վերևից»: Իրոք, հենց այդ օգնության մենք տեսանք, թե ինչպես լեռներից ներքև են իջնում մեծաքանակ հեծյալներ, որոնց դրոշները փայլում էին ամենայն հիասթափությամբ: Մեր մարդիկ ևս սկզբում շատ վախեցան դրանից, կարծելով, թե այդ թուրքերի օժանդակ ուժերն են, սակայն հետո նրանք հասկացան, որ այդ ուժերն ուղարկվել են Զրիստոսի կողմից: Մարտից հետո այն կարծիքը տարածվեց, թե դրանք սուրբ նահատակներ Գեորգի, Մերկուրիոսի և Դեմետրիոսի կողմից առաջնորդվող ուժերն էին: Մեր մարդիկ այս բանը հաստատող շատ բաներ էին նկատել, այնպես որ այս հանգամանքը նկարագրող բոլոր պատմությունները համապատասխանում են ճշմարտությանը...: Եվ այսպես, երբ թշնամիների առաջին շարքը մեր ռազմիկների կողմից ջարդվեց և հետ շարտվեց, բանգի նրանք ոչ մի կերպ չկարողացան դիմանալ այդ հարձակմանը, նրանք այրեցին շրջակայքի խոտը՝ դրանով իսկ միաժամանակ նաև նահանջի նշան տալով այն մարդկանց, որոնք պահպանում էին մարտական վրանները: Իրոք, վրանների մոտ գտնվողները տեսան այդ նշանը և, անելով իրենց գործը, դիմեցին փախուստի: Իրենց հերթին ֆրանկները, սակայն, երբ հասկացան, թե ինչ է կատարվում, նետվեցին թշնամիների վրա: Այդ ժամանակ դուքս Գոտֆրիդը, Նորմանդիայի կոմսը և Յուզոն Մեծը միավորեցին ուժերը, որպեսզի հարձակվեն գործն վրանց վրա, որոնք առաջանում էին գետի ափով: Այսպիսով՝ այս երեք մարդիկ, իրենց աչքի առաջ ունենալով խաչյալ Զրիստոսի պատկերը, ազաիրեն մտան մարտի հորձանուտի մեջ: Այդ տեսնելով՝ մեր մնացած մարդիկ ևս եռանդով առաջ եկան, իսկ հակառակորդն էլ բարձր աղաղակներով ելավ նրանց ընդառաջ: Հարկ է նշել, որ այդ թուրքերի սովորությունն էր, որոնք, երբ մարտի մեջ էին մտնում, մշտապես ահաբեկող աղմուկ էին բարձրացնում իրենց եռածակի նիզակներով և ձայներով, այնպես, որ հակառակորդի նեղակներին ու մարդկանց մեծ ասարսթի էր պատում: Թուրքերի ջանքերը, սակայն, իզուր անցան, բանգի մեր մարդիկ կարողացան հաղթահարել թշնամիներին, իսկ երբ մերոնք միացան նրանց, որոնք մասնակցել էին առաջին հարձակմանը, ապա հարձակումը շարունակվեց ավելի նոր թափով: Մեր մարդիկ հետապնդում էին թշնամիներին ու այս կերպ նրանք հասան թշնամու ճամբարին: Բարեբախտաբար այդ ժամանակ քրիստոնյաները չտարվեցին թալանով ու ավար հավաքելով, այլ, շարունակելով հետապնդել թշնամիներին, նրանց շարտեցին Ֆարֆար գետի և Տանկրեդի ամրության ուղղությամբ: Թշնամու ճամբարում բարիքը թափափված էր հենց գետին, ամենուր լիովի ուս, արծաթ և ամեն տեսակի հանդերձանք կար, այնտեղ գտնվեցին ոչխարներ, կովերի, այծերի, ձիերի, ջորիների ու էշերի հոտեր, ինչպես նաև ցորենի, գինու և այլուրի մեծ պաշարներ: Հարկ է նշել, որ տեղացի հայերն ու ասորիները, որոնք ապրում էին այդ վայրում, խմանալով, որ ֆրանկները անակնկալ հաղթանակի են հասել, նետվեցին լեռները և, հասնելով փախչող թուրքերին, սպանում էին բոլոր նրանց, որոնք փրկվում էին մերոնց հարվածներից: Եվ ահա մեր մարդիկ ողորացնում էին շրջապատից հաղթական աղաղակներով՝ փառաբանելով երկրեք իրենց տրված այդ մեծագույն հաղթանակը: Այդ ժամանակ միջնաբերդում գտնվող թուրքերը ևս հետևում էին մարտին և սկզբում ոգևորված էին, բայց հետո, երբ տեսան, որ իրենց բանակի առաջնորդները փախչում են, անմիջապես հաշտություն խնդրեցին և պահանջեցին մեր առաջնորդներից որևէ մեկի դրոշը, որպես միջնաբերդը վերջինիս հանձնելու նշան: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլը, որ այնտեղ էր, արագորեն հրամայեց իր սեփական դրոշը միջնաբերդ փոխանցել: Այդպես էլ արեցին և կոմսի դրոշն ամրացրին աշտարակի վրա: Լուբարդցիները, սակայն, որ փորձում էին պաշտպանել իրենց առաջնորդ Բոհեմունդի շահերը, սրանք գործում էին նրա օգտին, գոչեցին միջնաբերդում գտնվող մարդկանց, թե դա Բոհեմունդի դրոշը չէ, իսկ երբ հարցրին, թե ում է այն պատկանում, ասացին, թե այն պատկանում է կոմս Սեն-ժիլին: Եվ ահա միջնաբերդի մարդիկ խնդրեցին ու ստացան Բոհեմունդի դրոշը, ընդ որում վերջինս խոստացավ, որ, նա, ով կընդունի քրիստոնեությունը, կմաս Բոհեմունդի մոտ ծառայության, իսկ այլք էլ կարող են ազատորեն հեռանալ: Այս համաձայնության շնորհիվ միջնաբերդը հանձնվեց Բոհեմունդին, որը այնտեղ պահպանության համար մարդկանց նշանակեց, իսկ մի բանի օրից էլ այն մարդը, որը հանձնել էր միջնաբերդը, այլ թեստանների հետ միասին կնքվեց հանուն Զրիստոսի, իսկ նրանք, որոնք ցանկանում էին հեռանալ, Բոհեմունդի կողմից ապահով կերպով հասցվեցին սարակինոսների տարածքներ: Այս վերջին մարտը տեղի ունեցավ հունիսի 28-ին... /7.4/ Եվ այսպես, համաձայն ականատեսների ճշմարտացի ցուցմունքների, հայտնի էր, թե ինչ էր արել Գոտֆրիդը Անտիոքի պաշարման ժամանակ Ֆարֆար գետի մոտ, երբ հարվածեց ձիու վրա հեծելազորով գրահապատ մի թուրքը: Միա ուրեմն, դուքսն այնպես հարվածեց նրան իր թորով, որ թրատեց մինչև աղիքները, ընդ որում մարտի կեղծ գետին ընկավ, իսկ մյուս կեղծ շարունակեց մնալ ձիու վրա և այն վերջինս առաջ տարավ: Իրոք, Լոթարինգիայի ռազմիկները հայտնի էին իրենց սուր թորերով... /8.9/ Եվ վերջո նույն այդ հեղինակը՝ Ֆուլխեր Շարտրացին, պնդում է, որ Անտիոքին դավաճանած այն մարդուն, որի անունը Փիրուզ էր, երազում հայտնվել է աստված և հրամայել հանձնել բաղաբը՝ այնպես ներկայացնելով ամեն ինչ, կարծես թե դա Կայսերի ու Աբելի պատմությունն է: Իրականում, սակայն, սուրբ բաղաբի գրավումից հետո մեզ հասան նամակներ, որոնցից մեկի հեղինակը, մասնավորապես, Անսելմ Ռիբեմունցի էր, ու դրանցում ոչ մի նման բան չի ասվում, դե իսկ Անսելմն ինքն էլ նույնիսկ չի էլ հիշում Փիրուզի մասին, այլ ասում է, որ բաղաբը հանձնել են երեք այրեր: Համաձայն այդ նամակի այս երեք հոգին մտադրված են եղել բաղաբը հանձնել և այդ նպատակով կեղծ խաղաղություն են առաջարկել, որից հետո փոխադարձ վստահությունն այն աստիճանի է հասել, որ ֆրանկները երբեմն նույնիսկ հայտնվում էին բաղաբի պարիսպների վրա, իսկ անհավատներն էլ գալիս էին մեր ճամբար և խառնվում մերոնց: Դետո, սակայն, երբ մեր բանակը դարձել է մի քիչ ավելի անգույժ ու հանգիստ, թուրքերը դարան են դրել ու սպանել մի բանի ֆրանկներին, թեև իրենք էլ կորուստներ են կրել: Այդ ժամանակ ֆրանկների կորուստների թվում էր նաև ֆրանկների հիսնայի կոնստեբլը, որի անունը Գվալու էր» (Գվիբերդ Ուոմսնի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 4, գլուխ 2-7, գիրք 5, գիրք 6, գլուխ 1, 2, գիրք 7, գլուխ 4, գիրք 8, գլուխ 9):

«Հոկտեմբերի 21-ին քրիստոնյաների բանակը մոտեցավ բաղաբին և ճամբար գրկեց բաղաբային երեք դարպասների մոտ, սակայն բաղաբային չորրորդ դարպասը մնաց ազատ, բանի որ այն անհասանելի էր պաշարողների համար տեղանքի նեղության, ինչպես նաև հարակից լեռների խիստ բարձրության պատճառով: Այնուհանդերձ ինչպես բաղաբի բնակիչները, այնպես էլ այնտեղ գտնվող թուրքերը այն աստիճան էին ահաբեկված քրիստոնյաների երևելուց, որ ոչ-ոք դուրս չեկավ, որպեսզի մարտնչի նրանց դեմ և, ընդհանրապես, նրանք բոլորն իրենց այնպես էին պահում, կարծես մի իսկական խաղաղություն էր իսկ իրենք էլ չուկա են եկել իրենց գործերը կարգի գցելու համար: Այսպես շարունակվեց 15 օր: Միա այս կերպ բաղաբը շրջափակվեց և դա լավ սկիզբ հանդիսացավ նման գործի համար, բանգի առկա էր լավ կյանք տեսնելու համար ամենայն անհրաժեշտը: Իրոք, ես զարմացած եմ մնում, թե ինչպես այդ ուխտավորներին հաջողվեց ամենայն առատությամբ այնտեղ գտնել ամեն ինչ, բանգի ամենուր խաղողի վազերի վրա խաղող կար, դաշտերում և ամբարներում մեծ առատություն էր, ծառերի վրա էլ շատ մրգեր կային, մի խոսքով, կարծես բոլոր պայմանները ստեղծված էին, որ քրիստոնյաները առատության մեջ կյանք վայելեն: Հարկ է նաև նշել, որ հայերն ու ասորիները, որոնք կազմում էին այդ բաղաբի ողջ բնակչությունը, ես արդեն ասել եմ, որ թուրքերը այդ բաղաբի մշտական բնակչությունը չէին կազմում, կազմելով շրջակայքի գլխավոր քրիստոնյա բնակչությունը, մեծ բանակությամբ ելան մեր ճամբար և հայտնեցին այն ամենը, ինչ մեզ անհրաժեշտ էր այդ պայմաններում: Եվ ահա նրանք անվերջ սուտ խոսքերով և հավիտենական բռնաբանությամբ ֆրանկներին, ընդ որում նրանք պնդում էին, որ վերջնականապես ամեն ինչ թողնել և քրիստոնյաներին միանալ իրենց թույլ չի տալիս այն հանգամանքը, որ իրենց կանայք գերի են մնացել բաղաբում: Միաժամանակ, թողնելով ֆրանկներին և վերադառնալով թուրքերի մոտ, նրանք սրանց հայտնեցին այն ամենը, ինչ իմացել էին ֆրանկների կողմից: Այսպիսով, երբ ասորիները հայտնեցին թշնամիներին մեծ ծրագրերի մասին, թուրքերը ելան բաղաբից, որպեսզի մոտենան մեր մարդկանց և անակնկալ հարձակում գործեն նրանց վրա այն ժամանակ, երբ մերոնք զբաղված կլինեին առավել օգտագործվող ճանապարհների մոտակայքում պարենամթերք որոնելով: Իրոք, թշնամիները ոտքի տակ էին տալիս լեռներն ու դաշտերը և անվերջ բացահայտ կամ գաղտնի հարձակումներ էին գործում քրիստոնյաների վրա: Լեռների վրա Հարենց անունով մի ամրոց կար, որտեղ կատաղի թուրքերից կազմված մի կայազոր էր ամրացել: Այս կայազորը անվերջ հարձակումներ էր գործում ֆրանկների վրա և ահա մեր առաջնորդները, չցանկանալով այլևս նման փրկավորանքներ կրել, ուղարկեցին հեծելազորի ու հետևակի ջոկատներ, որպեսզի պարզեն, թե որտեղ են այդ մարդիկ, որ այդքան վնաս են տալիս մարդկանց: Եվ այսպես, երբ քրիստոնյաները գտան հակառակորդի ապաստարանը, նրանք սկզբում հարձակվեցին նրա վրա, իսկ հետո, ճարպկորեն ձևացնելով փախուստ, դուրս բաշեցին թշնամուն, բանի որ գիտեին, որ Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության

ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերնետացին – Մ.Ֆ.) սպասում է դարանում: Այս պահին մերոսցից երկուսը, երբ հետապնդում էին թուրքերին, զոհվեցին, բայց հետո, ելնելով դարանից, Բոհեմունդը իր դարանակալ խմբով ընկավ թշնամու վրա՝ հարվածելով առկա ողջ ուժերով: Արդյունքում քրիստոնյաները սպանեցին թշնամիներից շատ շատերին, իսկ այլոց էլ գերեցին, որից հետո բերեցին նրանց բաղաձի դարպասների մոտ ու, որպեսզի ահաբեկեն բաղաձի գտնվողներին, նրանց բոլորին գլխատեցին: Այդ ժամանակ բաղաձի բնակիչներից ոմանք, բարձրանալով դարպասներից վերև, սկսեցին այնտեղից մեծաքանակ նետեր արձակել և արդյունքում նրանք հասան նրան, որ նետերից ոմանք ընկան Բոհեմունդի ճամբարի մեջ, որի արդյունքում սպանվեց այնտեղ գտնվող կանանցից մեկը: Ի վերջո, քրիստոնյաների առաջնորդները խորհրդակցության նստեցին և որոշեցին մոտակա բարձունքի վրա մի ճամբար գարկել, որը կոչեցին մարեգարդ: Սա, հզոր մի ամրություն էր, որը պետք է օգներ հաղթահարել թուրքերին: Այսպիսով՝ ամրությունը կառուցվեց և այդ ընթացքում կարելի էր տեսնել փառահեղ իշխանների, որոնք աշխատում էին լեռնային անցումներով: Արդյունքում հասարակը ոչ մի կերպ չէր կարող բողոքել, թե միայն ինքն է տարել բոլոր դժկարությունները, բանզի ավելի բարձր աստիճան ունեցողները ևս իրենց որևէ կերպ հանգիստ չէին տալիս ու նրանք ևս այնքան աշխատեցին, մինչև ավարտին հասցրին գործը...: Եվ այսպես, երբ ամրության կառուցումն ավարտվեց, քրիստոնյաների առաջնորդները սկսեցին հերթով հանել այն: Սուրբ Շննդի օրերին ցորենն ու այլ պարենամթերքը աստիճանաբար սկսեցին պակասել, այնպես որ բանակում թանկություն տիրեց: Արդյունքում մարդիկ այն աստիճան հյուժնվեցին, որ ուժ չկար նույնիսկ ելնելու և պարենամթերքի համար շրջակա տարածքները մեկնելու, այնպես որ արդյունքում ուտելու բան գրեթե ընդհանրապես չմնաց, մնալովանո՞ր որ շրջակայքում, անցած մեծ ռազմական ուժերի գլուխ գործում էին սարակինոսները, իսկ դրա հետևանքով առանց լուրջ ռազմական ուժերի շրջակա նույնիսկ ամենամոտի շրջաններ մեկնել չէր կարելի: Այսպիսով՝ սովի աստիճանաբար ուժեղացավ և արդյունքում քրիստոնյաների բանակի ղեկավարները խորհրդակցության նստեցին, որպեսզի որոշեն, թե ինչ պետք է անել սովահարների խմբերի հետ...: Այդ ժամանակ Բոհեմունդն ասաց. «Եթե, ով հզոր ռազմիկներ, ձեզ այդ հարմար է թվում, ապա ես Ֆլանդրիայի կոմսի (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Ֆ.)** աջակցությամբ բոլոր ջանքերըներ կոնեն, որպեսզի պարենամթերքի հարցը լուծեն»: Այս առաջարկը շնորհակալությամբ ընդունվեց այլ առաջնորդների կողմից, բանիկ որ բոլորը պարենամթերքի մեծ պակաս էին գտնում: Հաջորդ օրը, որը համապատասխանում էր Սուրբ Շննդյան մյուս օրին, որը շաբաթվա երկրորդ օրն էր, այս երկու իշխանները, հավաքելով իրենց ողջ ուժն ու եռանդը, 20.000 հետևակայինների ու հեծյալների գլուխն անցած հնարավորինս մեծ եռանդով մտան սարակինոսների երկիր...: Այդ ընթացքում երուսաղեմի, Դամասկոսի այլ վայրերի սարակինոսները, իրար գլուխ հավաքվելով, որպեսզի օգնության հասնեն բաղաձին, մեծ բանակությամբ հավաքվեցին Ամսիոքի մոտ: Այստեղ նրանք լսեցին, որ քրիստոնյաները մտնել են իրենց երկրներ, որպեսզի պարենամթերք և այլ անհրաժեշտ բաներ գտնեն, դրա համար էլ արդեն երեկոյան նրանք մոտցան այն վայրին, որտեղ մեծ եռանդով գործում էին մեր մարդիկ՝ պատրաստվելով շուտով ելնել մոտակա լեռը: Այդ ժամանակ թշնամիները բաժանվեցին երկու մասի, ընդ որում մասերից առաջինն առաջ անցավ, իսկ մյուսը մնաց ավելի հեռու: Իր հերթին Ֆլանդրիայի կոմսը, հույսը դրած աստվածային իշխանության վրա, խաչի նշանը վրան և ամուրի սրտով ու հոգով, վստահ, որ Բոհեմունդին իր հետ է, մեծ արիության հարձակման անցավ թշնամիների վրա, որպեսզի փախուստի մատնի նրանց: Քրիստոնյաները սկսեցին հետապնդել հակառակորդին, կոտորել ու թալանել: Մինչ գործերն ընթանում էին այս կերպ, իսկ Բոհեմունդն ու Ֆլանդրիայի կոմսն էլ թողել էին պաշարման գործը, այդ հանգամանքը գաղտնի չմնաց Ամսիոքի ղեկավար թուրքերից: Այդ ժամանակ սրանք, վստահությամբ համակվելով այդ հանգամանքից, չնայած զգուշորեն, բայց սկսեցին ավելի ու ավելի հաճախ մարտահրավեր նետել պաշարյալներին՝ փորձելով պարզել նրանց թուլ տեղերը: Ի վերջո, շաբաթվա երրորդ օրը, որը հակառակորդին հարմար թվաց քրիստոնյաների արհուրածություն փորձարկելու համար, թշնամին հանկարծակի հարձակում գործեց և սպանեց մեր հետևակայիներից ու ասպետներից շատ շատերին, որոնք անակակալի էին եկել: Այդ ընթացքում հիանալի եպիսկոպոս Լե-Պյույին կորցրեց իր դոշակակրին էր, բանզի սա ևս հայտնվեց սպանվածների շարքերում: Իրոք, եթե մոտակայքում չլիներ գետը, որ մասերի էր բաժանում ճամբարը, ապա քրիստոնյաների ջարդը շատ մեծ չափերի կհասներ: Այդ ընթացքում Բոհեմունդն արդեն հետդարձի ճանապարհն էր բռնել՝ ինչպես պետք էր ամալացնելով սարակինոսների մարզերը: Այդ ժամանակ, չնայած մեր մարդկանցից շատերը գալիս էին մեծապես ծանրաբեռնված, շատ էին նաև մարդիկ, որոնք հետ էին դառնում դատարկ ձեռքով և ուտելու որևէ բան չունեին: Բոհեմունդը, սակայն, որը երբեք առանց ծրագրի չէր գործում, երբ տեսավ, որ սրանք մնալուրեն թափառում են, ասաց հետևյալ կերպ. «Ես գիտեմ, որ դուք բոլորդ տանջվում եք սովից և գոնե մի որևէ բան եք փնտրում, որ հագուստը տաք ձեզ տանջող սովին: Ես գիտեմ, որ դուք ձգտում եք դեպի մոտակա լեռները, սակայն լավ իմացեք, որ այնտեղ դարանակալ ձեզ եմ սպասում սարակինոսները, որոնք ձեզ վրա կերեն բոլոր սարսափները, դե իսկ վայրը էլ այնտեղ անցել է: Այդ եկեք առաջանալք միասնական ուժերով, որպեսզի մեր բանակը կազմակերպվի ինչ երկու մասի, երբ մի մասը վրա հարձակում լինելու դեպքում օգնության կհասնի մյուս մասը: Ինչպես ոչխարը, որ հեռանում հովիվից, ընկնում է գալլերի երախը, այնպես էլ միայնակ մնացած և առաջ անցած ասպետը, որ առաջանում է առանց իր ընկերների և գունակի, անխուսափելիորեն կընկնի թշնամիների ձեռքը և նրանց իշխանության տակ կհայտնվի: Այսպիսով՝ եկեք մնալք իրար հետ, բոլորս միասին, խնայելք պարենամթերքը և ուշադիր լինելք: Մեզ պետք է խելամուտ լինել, որպեսզի հապճեպորեն չգործենք, չկորենք և վերադառնալք մեր հիմնական բանակը»: Ահա այսպես Բոհեմունդը խոսեց յուրաքանչյուրի հետ՝ նախապատրաստելով նրանց վերադարձին: Այդպես էլ արեցին: Այդ ժամանակ խելացի հայերն ու ասորիները, որոնք տեսան, թե ինչ վիճակ է բանակում, իսկ պարենամթերքն էլ սպառվում է, պտտվեցին շրջակայքում, գնեցին ողջ պարենամթերքը և այն հետ բերեցին բանակ, որտեղ պարենամթերքի մեծ պակաս կար: Հարկ է նշել, սակայն, որ բանակում պարենամթերքը վաճառվեց շատ բարձր գնով, այնպես որ մեկ լեռքեռ ցորենն արժեք ուժ հունական ոսկի, ըստ մեր գների՝ մոտ 120 շիլինգ: Արդյունքում ստեղծվեց մի իրավիճակ, որ նա, ով չէր կարող նման գումար վճարել, սովի մեծ վտանգի ենթարկվեց, բայց նույնիսկ իշխանների համար իսկ դժվար էր վճարել նման գումար, չնայած սրանք շատ հարուստ էին, արդ ի՞նչ ասելք ավելի աղքատների մասին: Արդյունքում քրիստոնյաների վրա սովի մեծ տառապանքներ եկան, բանզի պարենամթերքի պակասը մեծ չափերի էր հասել, իսկ սովն էլ իրապես ուժասպառ էր անում: Հացը սպառվել էր, չկար որևէ խոշոր եղջերավոր անտու, չկային նաև խոզեր, իսկ մարդիկ արդեն պոկում են խոտեղեն և դա էին օգտագործում ուտելիքի մեջ: Այս ուսուլիքն էլ, սակայն, ի վերջո սպառվեց: Մարդկանց վերջույթները թուլացան, նրանց արտեղ նվաղեցին, իսկ նրանց մաշկն էլ, որոնք ուտելու որևէ բան չունեին, սարսափելիորեն ուռեց: Առանց անհրաժեշտ սննդի մարդկանց ուժերը սպառվում էին և մարդիկ մահանում էին: Այդ ժամանակ պարզվեց, որ հեշտ են պրծել նրանք, որոնք արագորեն զոհվել էին մարտում, բանզի սովահարների ավելի երկար էին տառապում, իսկ ձգձգվող մահն էլ մեծ տառապանքներ էր պատճառում...: Այդ ժամանակ Վիլյամը, որ կոչվում էր Կարպենտեր..., դիմեց անկատա փախուստի..., փախան նաև այլք...: Հարկ է հիշել նաև կայսեր (**Բուլգարական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.Ֆ.)** ներկայացուցչին, որի անունը Թեթիկոս էր: Սա ևս ներկա էր այդ պաշարմանը, ընդ որում տարիքով այս մարդը քիչ չուներ և այն փոխարինել էր ոսկյա դրածոյով: Լինելով մի երդվյալ խաբեբա՝ այս մարդը լի էր մեծ մի վախով առ թուրքերը, սակայն նա տանջվում էր նաև սովից, դրա համար էլ, դիմելով բանակի ղեկավարներին ասաց...: Այս կերպ, ահա, այս մարդը համոզեց բոլոր առաջնորդներին, որից հետո հեռացավ՝ չվախենալով սուտ եղողում տալու համար կրելից պատժից: Իսկ այդ ժամանակ սովն ավելի ու ավելի մեծ չափեր էր տանում, որից մարդկանց տառապանքները անհալկատալի չափերի էին ընդունում...: Եվ ահա մի անգամ Բոհեմունդը լսեց, որ թուրքերի մի մեծ բանակ մոտենում է ուխտավորների ճամբարին: Դրա համար էլ նա հավաքեց մյուս առաջնորդներին և ասաց. «Քանի որ մեր բանակի փոքր բանակությունը, որ այստեղ է, շատ է թուլացած է սովից և ի վիճակի չէ մարտնչել նույնիսկ մեկ ճակատամարտում, անհրաժեշտ է այն բաժանել երկու մասի, որովհետև մենք ոչ մի կերպ չենք կարողանա միաժամանակ մարտնչել և դրսից հարձակվողների, և ներսում գտնվողների դեմ: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ ես որոշում եմ համարում անել այնպես, որ հետևակայիների լավագույն մասը թողնենք պաշարելու բաղաձի, իսկ ուժեղ ասպետներին էլ ընտրենք և նրանց հետ միասին ելնենք թուրքերի կատաղության դեմ»: Բոհեմունդն այսպես խոսեց և բանակի ղեկավարներից ոչ-ոք չառարկեց այդ ծրագրի դեմ: Այդ ժամանակ թշնամական բանակն արդեն ճամբար էր գարկել Հարեց կոչվող ամրության մոտ: Եվ այսպես հաջորդ օրը երեկոյան Բոհեմունդը հավաքեց իրեն համեմված ողջ բանակը և ճամբար գարկեց գետի ու լճի մոտակայքում՝ թշնամու հարևանությամբ: Առավոտյան Բոհեմունդը առաջ ուղարկեց հետախույզներին, որպեսզի սրանք պարզեն թուրքերի բանակն ու այն, թե որտեղ են նրանք տեղաբաշխված, որից հետո սրանք պետք է հարավորինս շուտ հետ դառնային: Հետախույզները մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհաշիվ մի բանակություն, որոնք, բաժանված երկու ջոկատների, ելան նրանց դեմ: Թշնամիները առաջանում էին հետևակայիների մեծ խմբով: Այս ամենը տեսնելուն պես հետախույզները վերադարձան: «Թշնամիները», - ասացին նրանք, - «հենց կողքերինս են, նրանք շատ ուժեղ են և պարտադրաբար ամեն ինչ»: Դրանից հետո, որպեսզի ոգևորել քրիստոնյա գործում իր եղբայրակիցներին, մի բանի թույլ քայլից հետադարձությամբ հեռացան ու սկսեցին փնտրել թշնամիներին, երբ գրեթե անսիջապես էլ պարզորեն լսեցին նրանց, իսկ հետո արդեն տեսան թշնամու ռազմիկների անհա

մարդկանց աղաղակներով: Այսպիսով՝ մարտական գծերն իրար ելան, որից հետո թուրքերը սկսեցին նետեր արձկել, իսկ ֆրանկներն էլ նիզակները խրեցին թշնամիների կոծքերը: Այդ ժամանակ թուրքը հասցված հարվածներից արյունով պատվեցին և մարտի արմուկը շատ ուժեղացավ: Քրիստոնյաները, գործի դնելով աջ ձեռքերը ու գործելով թերթով՝ ծանր վերքեր էին հասցնում թշնամիներին, ընդ որում թշնամիները, կարծես իսկական փայտիորդիկներ կամ ագռավներ, օդը լցրեցին նետերի մի իսկական կարկտով: Ձիերի խրիչոցն ու գեներների շառաչյունն իրար խառնվեցին, մարդիկ սկսեցին վշտանալ կորուստներից և կատաղի ջարդ իրականացնել: Այսպիսով, հետևելով առաջապահին, մեր բանակի ջոկատները սկսեցին մեկը մյուսի հետևից մարտի մեջ մտնել, սակայն թշնամին այն աստիճան էր գերակշռում բանակապես, որ քրիստոնյաները սկսեցին աստիճանաբար տեղի տալ՝ գրկված նախկին եռանդից: Այդ ժամանակ Բոհեմուկը, որ թիկունքում էր պահում պահեստազորը, տեսավ, թե ինչ է կատարվում և կատարությունից կրճատացրեց աստամները: Եվ ահա նա մարդ ուղարկեց իր կոնստեբլ, Յեթարդի որդի Ռոբերտի հետևից և հրահանգեց նրանց. «Ել ու գործի դիր արհուլթյունը, որ պետք է ցույց տաս ու որը շատ տեղին է նման մի մեծագույն գործի համար...»: Ոգևորված այս խուբերից և ողջ հույսը դրած Աստծո վրա՝ Ռոբերտը ոտքի ելավ և, մերկացրած թուրքը ու ձեռքին դեպի դրոշը, ընկավ թշնամիների վրա և նրանց այնպիսի մի վախ ներշնչեց, որ, այնտեղ, որտեղ մեր մարդիկ հանդիպում էին նրանց, ոգևորվում էին ու գործում մեծ կատաղությամբ՝ ինչպես եզ առյուծներ կամ արջեր, որոնց ձագերին իրենց աչքի առաջ սպանում են: Թուրք սարսափելի ջարդ էր տեսնում և ոչնչացնում բոլոր նրանց, որոնք ելնում էին իր առաջ՝ ճանապարհ բացելով հետևից եկողների համար: Եվ այսպես մեր մարդիկ, երբ տեսան Բոհեմուկի ծածանվող դրոշը ու ականատես եղան, թե ինչ աստիճանի կատաղությամբ և նրա կոնստեբլ ջարդ իրականացնում, կրկին ոգի առան և իրենց հերթին այնպիսի մի ուժով հարձակվան անցան, որ թշնամու միակ հույսը մնաց պաշտպանությունը: Մեր մարդիկ ընկան փախչող թուրքերի հետևից, որոնք փախուստն իրականացնում էին մեծ արագությամբ և տարբեր կողմեր ցրվելով՝ չդադարեցնելով թշնամու ջարդը մինչև Ֆարֆար գետի վրա գցված կամրջի նեղ տեղերը: Այս սարսափելի ջարդից հետո թուրքերը պատսպարվեցին Արեգ ամրոցում, որը հիշատակեցինք վերևում, որից հետո թալանեցին այն, այրեցին ու շարունակեցին փախչել՝ այլևս երբեք չվերադառնալու հաստատականությամբ: Այնուհանդերձ նենգամիտ հայերն ու ասորիները, որոնք, սպասելով մարտի ելքին առժամանակ հապաղում էին, երբ տեսան, որ թուրքերը հաղթված են, սեփական նախաձեռնությամբ առաջ շարժվեցին և փակեցին բոլոր ճանապարհները, այնպես որ բոլոր այն թուրքերը, որ ցանկանում էին անցնել, սպանվում էին: Այդ ժամանակ մեր մարդկանց հիվանդագին հյուծվածությունը մի քիչ հաղթահարվեց, բանի որ նրանք թշնամուց շատ ավար խլեցին, այդ թվում նաև գուժար և Նուրզկեր: Ահա այդ կերպ մերոնք առավելության հասան թուրքական կատաղության նկատմամբ: Եվ այսպես, հաղթանակորեն ավարտելով գործը, քրիստոնյաները գլխատեցին 100 հոգու նրանցից, որոնց սպանել էին մարտում, որից հետո բերեցին ու ցցեցին դրանք Անտիոքի մոտ, որպեսզի պաշարյալ թուրքերը լավ տեսնեն դրանք, թեև դա հեթանոսների սովորությունն էր, որոնք այդ կերպ էլնում էին իրենց հաղթանակը: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Բաբելոնի արքան (**Ֆաթիմանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթայան - Մ.3.**) մի դեսպանություն ուղարկեց քրիստոնյաների մոտ, որպեսզի շնորհավորի նրանց այն բանի կապակցությամբ, ինչ նրանց հաջողվել էր անել թուրքերի հետ...: Միաժամանակ նրանք, որոնք մնացել էին քաղաքի մոտ, կատաղորեն մարտնչում էին այն թուրքերի դեմ, որոնք գործում էին քաղաքից: Այս հաղթանակոտեղ տեղի ունեցավ փետրվարից 5 օր առաջ՝ պատի սկզբից մեկ օր առաջ...: Եվ այսպես թուրքերը չքվեցին միայն իրենց հայտնի ճանապարհներով, իսկ քաղաքը պաշարողները, որոնք անվերջ տառապում էին թշնամիների արտագրոհներից, որոշեցին մի ամրություն կառուցել, որը գտնվում էր որևէ կերպ կառույց դրանց դեմ: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին - Մ.3.**) առաջինը եղավ, որ ասաց. «Ես պատրաստ եմ ապահովել և պահպանել այդ ամրությունը, բայց դուք պետք է օգնեք ինձ կառուցել այն»: Լսելով այդ՝ Բոհեմուկն ասաց. «Եթե այդպես է, ապա ես պատրաստ եմ առաջարկել իմ ծառայությունները, որպեսզի մեկ մեկնեցե՛ք Սուրբ Միսմոնի նավահանգիստ և կարգի գցե՛ք այդ գործը, միայն թե թող մյուսները այդ ընթացքում հետևեն քաղաքի պաշարման գործին և խանգարեն արտագրոհ իրականացնողներին»: Այսպիսով՝ կոմսն ու Բոհեմուկը միասնաբար առաջացան դեպի դարպասները, ինչպես և որոշվել էր, իսկ նրանք էլ, որ նախատեսված էին աշխատանքներ իրականացնելու համար, կպան այդ գործին: Այդ ժամանակ, սակայն, թուրքերը անակնկալ հարձակվան անցան մեր մարդկանց վրա, ընդ որում դրա արդյունքում մեր մարդկանցից շատերը սպանվեցին, իսկ այլք էլ դիմեցին փախուստի, երբ դա իսկապես վշտայից փոքր էր օր եղավ ֆրանկների համար: Հաջորդ օրը թուրքերն ինքնան, որ մեր առաջնորդներից երկուսը թողել են քաղաքի պաշարումը և գնացել Սուրբ Միսմոնի նավահանգստի ուղղությամբ: Թուրքերը ոտքի հանեցին մեծ ուժեր և մտադրվեցին ելնել այդ ուղղությամբ մեկնած մարդկանց դեմ: Եվ ահա սրանք, երբ տեսան Բոհեմուկի ու նրա հետ եկող ռազմական զգալի ուժեր, որոնք անցնում էին իրենց մոտով, սկսեցին աղաղակել և սարսափելի ձայներ բարձրացնել: Այսպիսով՝ թշնամին շրջապատեց մեր մարդկանց բոլոր կողմերից և, նետելով նիզակներ և արձակելով նետեր, սկսեցին արսափելի վերքեր հասցնել մերոնց և դաժանորեն սպանել նրանց: Այդ հարձակումն այն աստիճան ուժեղ էր, որ մերոնք հազիվ կարողացան փախչել դեպի հարևան լեռները և բոլոր այլ վայրերը, որտեղ ինքնավոր էր փախչել ու թաքնվել: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները թեմավոր Նուրզկերի նման փախչում էին, սակայն նրանք այնուհանդերձ դանդաղ էին հեթանոսներից և իրենց մահն էին գտնում: Այդ աղետը մեր մարդկանցից 1.000 հոգու կյանքն արժեցավ ու տառապանքների գիրկը գցեց շատ շատերին: Այսպիսով՝ նրանք, որոնք իրենց արյունը թափեցին, արյունով իսկ ամենավաղ ձևով քակեցին իրենց մեղքերը և հրաժեշտ տվեցին այս կյանքին: Եվ ահա Բոհեմուկը, մեծապես սգալով յուրայինների ստացած այդ հարվածներից, մի քանի իր ընկերների հետ միացավ և, կանգնած որոշ հեծյալների գլուխ, հասավ քաղաքը պաշարողների մոտ: Խնեթության աստիճան կատաղած իր այդքան մարդկանց կորստի պատճառով և բարձր ողբալով՝ նա այստեղ սկսեց կոչ հղել Քրիստոսին, որից հետո, իր ցավով վարակելով այստեղ գտնվողներին, նրանց մի նոր մարտի հանեց: Իր հերթին, վատհույսորեն ձեռք բերելով վերջերս շահած հաղթանակից, թշնամիների կահորտները ամուր կանգնած մնում էին իրենց տեղերում, պարծենալով իրենց ուժով և պատրաստ կրկին անգամ ելնել Բոհեմուկի դեմ: Ահա չարիքի հենց այս ծառաների դեմ էր, որ աստվածասեր մարդիկ ելան, որպեսզի վրեժ լուծեն այն բազմաչափ ժողովրդի կրած տառապանքների համար: Այսպիսով՝ բոլոր հայտնի մարդիկ, այրվելով իրենց սպանված եղբայրների համար վրեժ լուծելու մարմաջով, խաչը սրտներում և հավաքած բոլոր ուժերը, ելան թշնամիների դեմ: Վերջիններս, հենց որ տեսան մերոնց, փախան Ֆարֆար գետի ուղղությամբ՝ պատրաստվելով անցնել գետը ծանծաղուտով: Հարկ է նշել, որ իրենց այս հապճեպ փախուստի ընթացքում թշնամիները շատ ռազմիկներ ունակոխ եղան, ընդ որում մեր սպայտներն ու հետևակայիները, հասցնելով ճակատային հզոր մի հարված, թշնամիներին փակեցին մի նեղ վայրում ու սկսեցին ջարդել: Մեր մարդիկ մեծ եռանդով էին կպել այդ գործին, իսկ, բանի որ թշնամիները գործում էին խիտ շարքերով, նրանց ջարդն ու ստացած վերքերն ավելի մեծ չափերի էին հասնում: Թշնամիներից ոմանք ջուրն էին թափվում, որպեսզի գետն անցնեն բռնած գունե կամրջայուններից կամ էլ լողալով մյուս կողմից ցանաք դուրս գան, սակայն մեր մարդիկ, որ գործում էին անդիմա, ստիպված էին սրանց կրկին ջուրը լցվել և խեղդելու էին: Նախճորին այն աստիճանի էր, որ Ֆարֆար գետն արդեն հոսում էր ոչ թե ջրով, այլ՝ արյունով: Հաղթողների ու հաղթվածների, սպանվողների և սպանողների աղաղակներն այնքան սարսափելի էր, որ հասնում էր բուն երկնակամարին, որը թվում էր, թե ցնցվում է այդ ամենից: Օրը լցված էր նետերով ու այլ տեսակի նետողական սարքերով, որի արդյունքում արեգակի լույսը փակվեց սրանց կողմից: Զաղաթի կանաչ, որոնք քրիստոնյաների հետ միասին կանգնած էին պարիսպների վրա և հետևում էին այդ ամենին, երբ տեսան, թե թուրքերն ինչ աստիճանի ջարդ են կրում, արտաքինից լաց էին լինում և առաջում էին, բայց հետո դեմքերը շուռ էին ապիս այլ կողմ և զաղտնի ուրախությունից ցնծում: Ահա այսպես գործեցին ֆրանկները: Հարկ եմ համարում նաև ավելացնել, որ հայերն ու ասորիները, որոնք նետաձիգներ էին և հարկադրվում էին հարվածել մերոնց, չուզեցան լսել այդ անուր: Միաժամանակ ավելացնեմ, որ հակառակորդի 12 սատրապներ, որոնք խալդայերեն կոչվում են «Եմիրներ», այդպես էր բարբարոսական լեզվով, ընկան մարտում, բայց սրանց հետ միասին ընկան նաև շատ այլք, հնարավոր է մոտ 1.500 հոգու կազմով, ընդ որում սրանք ամենահարուստ և կարևոր մարդկանցից էին, այնպես որ դրանից հետո քաղաքի ակտիվությունը կտրուկ սահմանափակվեց: Իրոք, նրանք, որոնք փրկվեցին այդ նախճորից, դադարեցին վիրավորանքներ թափել մեր մարդկանց վրա, իսկ նրանց կոպտությունը և շատախոսությունն էլ դադարեց: Դրանից հետո պաշարյալներին, որոնց ուրախությունը փոխարինվեց վշտով: Գիշերը բաժանեց մարտնչողներին...: Այս հաղթանակը, ինչպես արդեն ասացի, մեծապես թուլացրեց թշնամիներին ուժն ու համառությունը, իսկ նրանց վիրավորական վարքագիծն էլ դադարեց: Միաժամանակ մեր մարդկանց կրած կարիքն էլ թուլացավ, բանի որ մեր մարդիկ առատորեն ձեռք բերեցին թշնամիների գույքը, իսկ այդ եղավ Աստծո աջակցության շնորհիվ: Հաջորդ օրն առափույսան թուրքերը ելան քաղաքից, որպեսզի վերցնեն իրենց գողված հավատակիցների դիակները, որոնցից մի մասին նրանք գտան, սակայն մյուսներին բռնել տարել էր գետի հորձանատուը: Նրանք թաղեցին նրանց, որոնց գտան, և դիակները տեղադրեցին Մուհամմեդի տաճարի տակ, որը գտնվում էր Ֆարֆար գետից այն կողմ՝ Անտիոքի դարպասներից ոչ հեռու: Այս գերեզմաններում նրանք դրեցին հազուդաններ, ոսկեդրամներ, նետեր ու աղեղներ, ինչպես նաև այլ բաներ, որոնք են մանրամասն չեմ թվարկի: Իր հերթին մերոնք, երբ լսեցին այս մասին, զինվեցին, ուղվեցին դեպի այդ գերեզմանաթմբերը, բացեցին դրանք, հանեցին այնտեղից անհավատների դիակները և մի խորը փոսը ձգեցին, իսկ գլուխներն էլ կտրեցին և բերեցին իրենց վրաններ, որպեսզի ճգրիտ կերպով իմանան, թե ինչքան կորուստ է կրել հակառակորդը: Սպանվածների գլուխներից, բացառությամբ մի բանիսի, նրանք նաև չորս ձիաբեռ կազմեցին, որոնք ուղարկեցին Բաբելոնի արքային: Եվ այսպես թուրքերը, երբ տեսան, թե ինչ ջարդ են իրենց կրել, դրանից ավելի շատ ծնվեցին, բան մինչ այդ եղել էր սպանությունների ժամանակ: Եվ այսպես թուրքերն այստեղ դադարեցին մի քանի ժպտ արցունքներով սահմանափակվել, այլ, մի կողմ դնելով այդ, սկսեցին բացահայտորեն ողբալ, աղաղակել և սգալ իրենց կորուստը: Երբ օր անց քրիստոնյաները սկսեցին կառուցել այն ամրությունը, որի մասին հիշատակեցի, ընդ որում որպես բարեք նրանք օգտագործեցին նաև անհավատների գերեզմանների վերցրած գերեզմանաքարերը: Եվ այսպես ամրության կառուցումը ի վերջո

ավարտվեց, որից հետո պաշարված քաղաքի վիճակն ավելի ծանրացավ: Իր հերթին այժմ մեր մարդիկ գործում էին ավելի ազատ, բանգի նրանք կարող էին մեկնել Նույնիսկի դեպի լեռնակաժանները և չանհանգստանալ ոչևի համար: Այնտեղ կար նաև մի վանք, որի մոտ գտնվում էր մի ամրություն: Եվ այսպես, եթե մենք կարողանայինք պետքն եղած ձևով ամրացնել այդ ամրությունը և այնտեղ հաստատել մեր իշխանությունը, ապա հնարավորություն կունենայինք լիովին ազատ անց ու դարձ անել գետի վրայով՝ չանհանգստանալով ոչևից: Այս առթիվ բանակի ղեկավարները կրկին հավաքվեցին, որից հետո որոշեցին իրենցից մեկին ընտրել, որը պետք է հաստատվեր այնտեղ և ամենայն մանրակերպությամբ հետևեր այդ գործին, որպեսզի լեռներում ու դաշտերում թափառող հեթանոսների ակտիվությունն սահմանափակվեր, ինչպես նաև սահմանափակվեր նրանց մուտքն ու ելքը քաղաք: Եվ այսպես, երբ այդ խնդրի լուծումն էր փնտրվում, Տանկրեդը, որը մինչ այդ Աստծո պատերազմներում արժանիորեն արժանացել էր մի իմաստուն այրի համբավի, չկարողանալով իրեն զայել ոտքի կանգնեց և ասաց. «Եթե ես իմանամ, թե ինչ օգուտ կունենամ դրանից, ապա պատրաստ եմ ձեռք զարկել այդ խնդրի իրականացմանը, որը շատ դժվար է և ինձնից շատ ուժեղ ու միջոցներ կպահանջի: Իրոք, բոլոր այդ ճանապարհները փակվել այդ դժվար խնդրի է, որը քիչ ուժեղով կյանքի կոչել հնարավոր չէ»: Այդ ժամանակ, գոհ այս առաջարկից, բանակի առաջնորդները անմիջապես համաձայնեցին Տանկրեդին 400 արծաթե մարկ հատկացնել այդ գործի համար: Տանկրեդը, որ դժգոհ մնաց առաջարկվածից, այնուհանդերձ ձեռք զարկեց այդ գործին, բանգի, եթե հրաժարվեր, ապա վախկոտի համբավ ձեռք կբերեր: Եվ ահա նա հավաքեց իր բոլոր ասպետներին ու զինակիրներին, որից հետո արագ և վճռականորեն իր իշխանությունը հաստատեց այդ ամրության նկատմամբ՝ սահմանափակելով հակառակորդի ամեն մի ելքը քաղաքի դարպասներից: Արդյունքում Տանկրեդը հասավ նրան, որ քաղաքում անասանկերի, ինչպես նաև փայտանյութի մեծ պակաս զգացվեց: Իրոք, Տանկրեդը, գործելով անչափ վճռականորեն, այդ քաղաքի համար մի իսկական շրջափակում ապահովեց: Նույն այդ օրն էլ, երբ Տանկրեդը մտավ հիշատակված ամրությունը, հայերի ու ասորիների մի մեծ խումբ անցել էր լեռները, որպեսզի ամեն տեսակի պարենամթերք հասցնի պաշարված քաղաքին: Եվ ահա մեր այս հիանալի ասպետ Տանկրեդը, նախ հաստատ ստուգեց, որ դա այդպես է, իսկ հետո հարձակվեց և, առաջնորդվելով Աստծո կողմից ու հույսը դրած իր քաջության վրա, ձեռք գցեց մեծ բանակի կորստի, գինի, յուղ և շատ այլ անհրաժեշտ բաներ...: Դրանից հետո թուրքերը լիովին դադարեցրին որևէ ելումուկներ քաղաքի՝ ստիպված լինելով բավարարվել միայն նրանով, ինչ ունեին և կարող էին գտնել քաղաքի պարիսպների ներսում, ընդ որում այդպես շարունակվեց մինչև պաշարման ավարտը...: Այսպիսով՝ մենք կրճատ անդրադարձանք այն բոլոր կարիքներին և պատերազմի դժվարություններին, որոնք եկան ուխտավորների գլխին, իսկ այժմ պետք է պատմել այն մասին, թե ինչպես հաջողվեց ավարտել այդ գործը և ինչ եղավ պատերազմի ավարտը: Եվ այսպես քաղաքում գտնվող թուրքերի ղեկավարներից մեկի անունը՝ Փիրուզը էր, որը, այս կամ այն կերպ ծանոթանալով Բոհեմունդի հետ, սկսեց շփվել նրա հետ սուրհանդակների միջոցով, երբ նրանք հաճախակի տեղյակ էին պահում իրար, թե ինչ է կատարվում իրենց կողմերում: Աստիճանաբար, երբ բարենամությունը ամրացավ, Բոհեմունդը բայց առ բայց սկսեց խոսակցություն բացել այն մասին, որ այդ հզոր քաղաքը պետք է փոխանցել բրիտանոյաններին, իսկ ինքն էլ, հարկ է, որ բրիտանոյաններին ընդունի: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը հայտնեց Փիրուզին, որ, եթե անի այդ, ապա նրան մեծ հարստություն և պատիվ կտա, ավելի շատ, քան սա երբևէ ունեցել է: Դարկ է նշել, որ բոլոր այդ առաջարկները արվեցին ոչ միանգամից, այլ՝ աստիճանաբար, սակայն ի վերջո Փիրուզը տվեց իր համաձայնությունը՝ նրան ուղարկելով հետևյալ բովանդակությամբ մի նամակ. «Ես պատասխանատու եմ երեք աշտարակների մասին, որոնք կարող եմ հանձնել ձեզ: Դայտներ ձեզ պետք եղած հարմար ժամը և ես ուղարկությամբ այնպես կանեմ, որ դուք կկարողանաք ներս մտնել»: Այսպիսով՝ Բոհեմունդը, որը ի վերջո հնարավորություն ստացավ մուտք գործել քաղաք, ղեկավար անմիջապես պայծառացավ՝ նրա դեմքն անմիջապես փայլեց ներքին ուրախությունից: Միաժամանակ, սակայն, վախենալով, որ այդ պարագայում քաղաքը կարող է հասնել բրիտանոյանների բանակի առաջնորդներից որևէ մեկին, նա նրանց հավաքեց և խորամանկությամբ ասաց. «Կա մի գաղտնիք, ով իմ հավատարիմ զինակիրներ, երբ մենք բավարարում կստանանք մեր կրած բոլոր դժբախտությունների համար՝ սովի, ցրտի, տառապանքների ու այլ բաների համար: Մենք այժմ էլ շատ դժվարություններ ենք կրում, հազարավոր վտանգների ենք ենթարկվում, արդե՞ր առաջարկում եմ այնպես անել ու այնպիսի առաջարկ եմ անում, որ, եթե մեզինք որևէ մեկը կարողանա տիրել այս քաղաքին, ապա թող այն հենց այդ մարդուն էլ մնա: Ես խնդրում եմ ձեզ դիտարկել այդ հարցը և որոշել, թե ում ենք այն հանձնելու, երբ քաղաքը կգրավվի: Կարծում եմ ճիշտ կլինի, որ, ուժով, գաղտնի թե խորամանկությամբ, մեզինք որ մեկը, որ կկարողանա տիրել այդ քաղաքին, հենց նա էլ բոլորի հավանությամբ տեր դառնա դրան»: Այդ ժամանակ առաջնորդները մեկ մարդու նման զայրացան Բոհեմունդի վրա և ասացին. «Դա ճիշտ չէ, որ, այն բանից հետո, երբ բոլոր մարդիկ հազար ցավ ու դարդ են տեսել այս քաղաքին տիրելու համար, մնան առանց որևէ պարգևի, ընդ որում վտանգի ենթարկվել են մենք բոլորը, այսպես մեծաբանակ մարդկանց ենք կորցրել և այդ ամենը ցափազանց շատ է, որ մենք քաղաքը մեկին հանձնենք: Իրոք, պայքարել են բոլորը և պայքարի արդյունքներն էլ պետք է բոլորին միջև հավասար բաժանվեն»: Դժգոհ մնալով դեպքերի նման զարգացումից ու անհանգստացած այն ամենից, ինչ լսել էր. Բոհեմունդը հեռացավ: Այդ ժամանակ, սակայն, հանկարծ ուխտավորներին մի լուր հասավ, որ անթիվ մի գործը, որ կազմավորվել էր բարբարոսների բոլոր այն ժողովուրդներին, որոնք բրիտանոյանների թշնամիներն էին, այժմ իրար գլուխ է հավաքվել մի գործը, որ կազմավորվել էր բարբարոսների բոլոր այն ժողովուրդներին, որոնք բրիտանոյանների թշնամիներն էին, այժմ իրար գլուխ է հավաքվել մի գալիս և Անտիոքի օգնության: Դրանից հետո, արագորեն մտքափոխ լինելով, բրիտանոյանների բանակի առաջնորդները խոսեցին հետևյալ կերպ. «Եթե Բոհեմունդը կարողանա որևէ հնարքի օգնությամբ տիրել քաղաքին, ապա մենք թույլ կտանք նրան այն իրեն պահել՝ միայն պայմանով, որ կայսրը դրան տիրի, բանգի վկաների ներկայությամբ մենք անխախտ երդում ենք տվել նրան, որ, ինչ որ տիրենք ինքներս, կհանձնենք նրան: Այդ, եթե կայսրը մեզ հասցնի այն օգնությունը, որ խոստացել է, և մեզ հետ լինի այնքան շռայլ, ինչպես հարկն է, ապա մենք կհանձնենք քաղաքը նրան, իսկ հակառակ պարագայում քաղաքը կմնա Բոհեմունդին, ինչպես նա խնդրել է»: Երբ այս մասին հայտնի դարձավ, այս հիանալի անձնավորությունը հանգստացավ և շարունակեց ամեն օր կապ պահպանել Փիրուզի հետ, որ կյանքի կոչել իրենց ծրագիրը՝ անվերջ վերջինս հասցնել հազար տեսակի խոստումներ և գովեստներ շռայլելով: «Եվ այսպես, ով Փիրուզը», - ասաց Բոհեմունդը, - «ժամանակը եկել է, որպեսզի մենք ձեռք զարկենք մեր ծրագրերին: Դրա համար էլ կոչ եմ անում ձեզ, մենք պետք է հենց հիմա ամեն ինչ անենք, հակառակ դեպքում ամեն ինչ իման տագուրկ կլինի, անօգուտ կլինի այն ամենը, ինչի վրա մենք այսպես երկար ժամանակ աշխատել ենք, էլ չասած այն մասին, որ, Աստված չանի, սրա մասին ինչ-որ մեկը կարող է իմանալ: Գոհ մնալով Բոհեմունդի խոսքերից՝ Փիրուզը խոստացավ, որ անմիջապես գործի կանցնի, ընդ որում, որպեսզի Բոհեմունդը հանգիստ լինի, նա իր որդուն գաղտնի որպես պատանդ ուղարկեց նրա մոտ՝ հայտնելով, որ պատրաստ լինեն քաղաքի հանձնվելուն: «Վաղը առավոտյան», - ասաց նա, - «արեգակի առաջին շողերի հետ միասին հավաքեք ֆրանկների բանակը, փչեք շնչոտները և, ինչպես կարգն է, որոշակի տարածություն հեռացեք ճամբարից, կարծես պատրաստվում եք ձեր սովորական արշավանքներից մեկն իրականացնել քաղաքի շրջակայքի սարավանդների տարածքներում: Դրանից հետո, սակայն, անմիջապես լեռների վրայով հետ դարձեք և պատրաստ սպասեք քաղաքի մոտակայքում, իսկ ես իմ կողմից կմնամ քաղաքի ներսում և պատրաստ կլինեմ իմ տրամադրության տակ եղած աշտարակները անմիջապես ձեզ հանձնել: Եվ այսպես, երբ կմոտենաս քաղաքին, ով Բոհեմունդ, ուղարկիր քո ծառաներից մեկին, որպեսզի նա լսի իմ կոչը: Դրանից հետո դու ինքը՝ առաջացիր, ինչպես նաև մոնետիկներ ուղարկիր ճամբար և ոտքի հանիր բոլորին»: Այսպիսով, ոտքի հանելով իր մարդկանց, Բոհեմունդը հավաքվեց իր ձեռքի տակ գտնվող մարդկանց և հայտնեց, որ շուտով գործող կարգի կգցվեն: Դրանից հետո նա կրկին կանգնեց իշխան Գոտֆրիդին (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին - Մ.Յ.), Ֆլանդրիայի կոմսին, կոմս Սեն-ժիլիսի և Եպիսկոպոս Պյուլիին: Այնուհետև, վստահություն տաժելով Փիրուզի խոսքերի նկատմամբ, նա հայտնեց, որ, ինչպես կարգն է, Անտիոքը գիշերով կհանձնվի: Եվ այսպես բանակը այն կարգով, ինչ կարգով որ ասվել էր, ելավ ճամբարից և հարթավայրով առաջացավ, որից հետո անցավ լեռները: Ողջ գիշեր բրիտանոյանները առաջանում էին, սակայն առավոտյան արեգակի առաջին իսկ շողերի հետ նրանք կրկին կանգնած էին աշտարակների մոտակայքում, որոնք գտնվում էին այն դավաճանի ուշադիր հսկողության ներքո: Այս ժամանակ Բոհեմունդը ցած իջավ նժույգից և, անսովոր իշխանական տոն տալով ձայնին, հրամայեց ֆրանկներին. «Առաջ գնացեք, ազատորեն շնչեք և ոչևի մասին մի անհանգստացեք: Դուք պետք է վեր բարձրանաք հատուկ ձեզ համար պատրաստված աստիճաններով, բայց արագ արեք այդ, բանգի մենք չենք կարող քաղաքի պաշարման վրա երկար ժամանակ ծախել: Թուրքերը շուտով կհանձնվեն, Աստծո օգնությամբ դուք առավելության կհասնեք ֆրանկների պահակազորի նկատմամբ»: Եվ ահա ֆրանկները բարձրացան պարսպին ամրացած աստիճանով, ընդ որում միմյանցից բարձրացան 60 հոգի, որոնք, հայտնվելով աշտարակի կատարին, տիրեցին դրան: Այնուհանդերձ, հենց որ ֆրանկները բարձրացան, Փիրուզը, սպասելով և անհանգստանալով մեր մարդկանց համար, բայց միաժամանակ նաև վախենալով, որ հսպաղուժը կարող է վտանգավոր լինել նաև իր համար ու կործանել իրեն, հուժեղեց գոչեց իր հետ եղողներին. «Ֆրանկները չափազանց քիչ են», որից հետո սկսեց եռանդով կոչ անել Բոհեմունդին հնարավորինս արագ գալ, որպեսզի բոլոր ֆրանկները արագա չարտեղ հավաքվեն: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը լիմբադրացի ծառաներից մեկին Փիրուզը բողոքեց Բոհեմունդի բացակայության կապակցությամբ և վերջինիս կոչ արեց մեկնել իր տիրոջ մոտ ու, ինքնան հնարավոր է արագ, նրան այդտեղ բերել, ընդ որում հրամայեց այդ մարդուն իր տիրոջն ասել. «Ինչո՞ւ եք դուք այսպես հսպաղուժ, ինչո՞ւ ավելի ակտիվ չեք գործում, որ կյանքի կոչեք այս դժվարին խնդիրը: Ելե՛ք, եռանդուն գործեք, մենք արդեն տիրել ենք երեք աշտարակների, արդ ինչո՞ւ ես դու դեռ չանկաժամ ուս գործի ելքի վրա: Ել, ոտքի հանիր քո մարդկանց և գործիք մեզ արագությամբ»: Ստանալով այս կոչը՝ Բոհեմունդն իր մարդկանց հետ միասին մեծ արագությամբ բարձրացավ աստիճաններով և միացավ նրանց, որոնք արդեն պարսպի վրա էին: Աշտարակին տիրածների շարքում նաև Փիրուզն էր, որը սպասում էր ֆրանկներին, ընդ որում նա ինքն էլ միացավ բրիտանոյաններին և ուրախությամբ գոչեց. «Աստված է այդ ցանկանում»: Այդ ժամանակ բրիտանոյանների յուրաքանչյուր ցանկանում էր ինքն առաջինը բարձրանալ պարիսպների վրա, որից

հետո, արդեն հավաքվելով վերևում ողջ կազմով, նրանք սկսեցին մեծ արագությամբ տիրել նաև այլ աշտարակների: Հարկ է նշել, որ նրանց մեջ, որոնք այդտեղ իրենց մահը գտան, նաև Փիրուզի եղբայրն էր: Այս ընթացքում սկզբում իջեցված աստիճանը պոկվեց և մեր մարդկանց մի մեծ խումբ ներքև թափվեց, ընդ որում վերևում գտնվողները սկսեցին վախենալ, որ իրենք առանց որևէ աջակցության կմնան, իսկ ներքևում գտնվողներն էլ անհանգստացան, թե կկարողանա՞ն արդյոք որևէ կերպ օգնել վերևում գտնվողներին: Բարեբախտաբար այդ իրավիճակից արագորեն մի ելք գտնվեց, բանի որ մոտակայքում մի աննկատ մացած դուռ կար, որը զարմանալի չէր, որ ոչ-ոք գիշերվա խավարի մեջ մինչ այդ չէր նկատել, ընդ որում այն տեղակայված էր մի վայրում, որտեղ շարժումը քիչ էր: Եվ այսպես, գտնվելով նման բարդ դրության մեջ, քրիստոնյաները գտան այն, որից հետո արագորեն բացեցին, պոկեցին դարպասների փեղկերը և ներս թողեցին դրսում գտնվող ֆրանկներին: Այդ ժամանակ լսել էր պետք, թե ինչ աղաղակ բարձրացավ բաղաբան: Մինչ շատերն ուրախանում էին, որ այդ կերպ հաջողությամբ կյանքի են կոչել իրենց առջև դրված խնդիրները, այլև անակնկալից ու իրենց սպասվող ողբալի հեռանկարից սկսեցին լաց լինել: Ոչ հաղթողները, ոչ էլ պարտվողները իրենց զուսպ չէին պահում: Բռնեմունդը հրամայեց իր դրոշակը, որը թուրքերը լավ գիտեին, տեղակայել լեռան վրա գտնվող բարձր վայրում՝ միջնաբերդի դիմաց, որը դեռևս դիմադրում էր, որպեսզի իմաց տա, որ բաղաբան հանձնվել է: Լացն ու կոծը լցրեցին բաղաբան և մարդիկ, ուղեկցվելով հաղթանակողների դաժան և արյունառուշտ աղաղակներով, սկսեցին փախչել բաղաբանի փողոցներով: Ինչպես նկարագրեցինք, պաշարման ընթացքում քրիստոնյաներին շատ տառապանքներ էին բաժին հասել՝ սով, մահ, հազար ու մի բան, սակայն այժմ այդ ամենի փոխարեն լի ու լի պատասխան տվեցին բաղաբան բնակիչները, ընդ որում այդ գործում իրենց մասնակցությունը բերեցին նաև նենգամիտ և փոփոխական հայերն ու ասորիները, որոնք, միանալով մեր մարդկանց, սարսափելի ջարդ էին տալիս բաղաբանցիներին: Այնուհանդերձ կարող եմ պնդել, որ, եթե հնար լինել առանձնացնել հեթանոսներին քրիստոնյաներից, ապա շատերը կփրկվեին, սակայն այդ մութ խառնաշփոթում, երբ գործը գիշերով էր տեղի ունենում, իսկ առկա պայմաններն էլ ստիպում էին շտապել, որևէ հնարավորություն չկար գտնել հազուստով կամ արտաքինով տարբերակել քրիստոնյաներին այլադավաններից: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ մեր մարդկանցից շատերը այդ արշավանքի ընթացքում երկար մորուք էին թողել, այնպես էր վտանգ կար, որ մեր մարդիկ կկսեն իրար կտորել: Այդ հանգամանքը հաշվի առնելով, ի դեպ, եպիսկոպոս Պյուլիս, որ առաջինը նկատեց այդ վտանգը, որպեսզի կանխի փոխադարձ ջարդը, բանգի կողմերից յուրաքանչյուրը մորուքների պատճառով կարող էր կարծել, թե մարտնչում է թուրքերի դեմ, հրամայում էր յուրախիներին հաճախակի սափրվել, ինչպես նաև վզներից արծաթից կամ այլ բաներից կազմված խաչեր կախել, որպեսզի ոչ-ոք սխալ գոհ չդառնա և չխոցվի յուրախիների կողմից: Եվ այսպես արդեն առավոտյան կողմ նրանք, որոնք մնացել էին վրաններում ու ականջալուր տեսն բաղաբան տիրող խառնաշփոթին, ոտքի էին ելել: Դրանից հետո նրանք տեսան Բռնեմունդի դրոշը, որ ցցված էր միջնաբերդի մոտ մի բարձր վայրում, ընդ որում միջնաբերդը դեռ չէր գրավվել: Եվ այսպես այս մարդիկ ևս արագորեն վազեցին դեպի դարպասները և ներս մտան՝ կտորելով այնտեղ գտնվող թուրքերին և ասորիկներին, ընդ որում փրկվեցին միայն նրանք, որոնք պատսպարվեցին միջնաբերդում, իսկ այլ թուրքեր, իմանալով, որ ֆրանկները տիրել են բաղաբան, դիմենքի փախուստի բաղաբան այլ դարպասներով: Այդ ժամանակ բաղաբան ոչ-ոքի չփրկեց ոչ տարիքը, ոչ էլ սեռը՝ երեխաները և նրանք, որոնք թույլ էին, սպանվեցին ամենայն կատաղությամբ նրանց հետ համահավասար, որոնք բավարար երիտասարդ էին և ունակ մարտի: Այդ ժամանակ բաղաբան տեղ Կասսիանը (**Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի-Միանը – Մ.3.**), ցանկանալով փրկել իր կյանքը, մի բանի այլ դեկավարների հետ միասին փախավ բաղաբան և թաքնվեց այն ուղղությամբ, որտեղ գտնվում էր Տանկերը: Դրանից հետո, սակայն, ուժասպառ անելով նժույզներին իրենց սրընթաց երթի մեջ, նրանք մի կողմ թեքվեցին, այն ուղղությամբ, որտեղ որոշ խրճիթներ կային: Այդ տները, որ գտնվում էին լեռներում, բնակեցված էին հայերով և ասորիներով, որոնք, հայտնաբերելով, որ իրենց այդ մեծ թշնամին այժմ ճակատագրի ողորմածությանը հայտնվել է նման խղճով իյուդականներում, գլխատեցին նրան և գլուխը, որպես մի նվեր, բերեցին Բռնեմունդին՝ դրա փոխարեն ակնկալելով մի որևէ նվեր և ազատություն: Անում են, որ այդ մարդիկ ստացել են 60 հունական ոսկի: Այս ամենը տեղի ունեցավ հինգշաբթի օրը՝ հունիսի 5-ին: Պետք էր տեսնել այդ բաղաբան, որ լի էր մարդկանց դիակներով և գաղափարությամբ, բանգի շուկաները, հասարակական վայրերը, մուտքերը, բակերը ու բոլոր այլ վայրերը այժմ պատված էին մարդկային դիակներով և անհավատալի գաղափարությամբ: Անուշիվ դիակները թափված էին ամենուր ու դա սարսափելի մի տեսարան էր ու օդի աղտոտություն, ինչ շատ վնասակար էր աչքերի և ականջների համար: Նեղ փողոցները լցված էին դիակների կույտերով և, բանի որ որևէ հնարավորություն չկար դրանք հեռացնելու, այնքան որ դրանք շատ էին, որևէ փոկություն չկար նաև այդ գաղափարությունից, այնպես որ մարդիկ իրոք սարսափի գիրկն էին ընկնում: Բանը հասել էր նույնիսկ նրան, որ մարդիկ վախենում էին բայցել փողոցներով, որոնք լի էին դիակներով...: /3/ Ահա այսպիսին էր իրավիճակը, երբ պարսից արքայի (**Մեղուկյան սուլթանության սկզբում՝ միամնկալ, հետո համիշխան սուլթան Բեքհարուխի – Մ.3.**) գլխավոր հրամանատարը, որի անունը Զերբուղա էր (**Մոսուլի կառավարիչ Զեր-Բուղան – Մ.3.**), անցած պարսից արքայի բոլոր զորքերի գլուխ, մոտեցավ բաղաբան: Պարսից արքային կոչում էին Սոյթիանոս և ասում էին, թե այս անունը անցել է նրան իրենց առաջին արքայի անունից, ինչպես եղել է հռոմեացիների և Կեսարի (**Հռոմի առաջին եռապետության եռապետ, դիկատատոր Յուլիոս Կեսարի – Մ.3.**) պարագայում, իսկ այս արքան իշխում էր խորասան կոչվող երկրում, որն իր հերթին ասում էին, որ իր անունը ստացել էր Կովկասի մոտ գտնվող ինչ-որ վայրի անունից: Ահա այս Զերբուղան էր, որ Անտիոքի տիրակալ Կասսիանի կողմից հաճախակի կանչվում էր, որպեսզի նա օգնության հասնի պաշարյալներին, ընդ որում Կասսիանը խոստացել էր, որ, եթե նրան հաջողվի բշել ֆրանկներին, ապա ինքը ազատված բաղաբան հենց նրան կհանձնի կամ դրան հավասար մեկ այլ խոշոր նվեր կտա: Եվ ահա այս հրամանատարը, որ գայթակղվել էր այդ առաջարկից, հավաքել էր մի հսկայական բանակ և առաջացել Անտիոքի ուղղությամբ, ընդ որում նա քրիստոնյաների սպանության համաձայնության մասին հրաման էր ստացել հեթանոսների պառնդի գլխավոր իռզուր պետից, որը նրանց մոտ մեր պապի նման է (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիհից – Մ.3.**): Իր հերթին նաև Երուսաղեմի կառավարիչը, որը նրանց լեզվով կոչվում էր Էմիր (**Հիսն-Էնֆի Արտուխյանների էմիրության ապագա իմամարի Էմիր Սուբմանը – Մ.3.**), ևս հավաքեց սեփական բանակը և, համալրելով այն Դամասկոսի արքայի (**Դամասկոսի էմիրության էմիր Դուլակի – Մ.3.**) ուժերով, առաջացավ մեր ուղղությամբ: Սրան հետևանքներ գտնարեցին նաև իրենց կողմից հավաքագրված հեթանոսներին այլ իշխանների սարակինոսներից, արաբներից ու պարսիկներից, որոնք արդեն հայտնի են այս տողերը կարդացողին, սակայն նրանց վրա ավելացրին նաև Նոր անուններ ի դեմս պավլիկյանների, քրդերի, ազիմատների, աղուլարների և անթիվ այլոց, որոնք ոչ թե մարդիկ էին, այլ իսկական գազաններ: Սրանց շարքում հատկապես աչքի էին ընկնում 3.000 աղուլարներ, որոնք չէին վախենում ոչ թերից, ոչ նիզակներից, ոչ նետերից, ոչ էլ որևէ այլ զենքերից, բանի որ ոտքից գլուխ պատված էին գրանիներով, ընդ որում մարտերում սրանք որպես զենքեր օգտագործում էին միայն թորե: Եվ այսպես նման պատրաստություններ տեսնելուց հետո Զերբուղան մեծ գոռոզությամբ ելավ, որպեսզի քիչ ֆրանկներին Անտիոքից: Այն բանից հետո, երբ Զերբուղան մոտեցավ բաղաբան, զոհված Կասսիանի որդի Սենսարուլան եկավ նրա մոտ և մեծագույն տխրությամբ ասաց. «Ձեր ուժը լայնորեն հայտնի է, մարդիկ հաղթանակը հենց ձեզ են տալիս ու այդ անկասկած է: Ինքս էլ հույս ունեմ, որ ձեր օգնության հարցով չեմ հիասթափվի, հուսափափ չեմ լինի նաև ձեր հաղթանակն տղամարդկանց հարցով: Ոչ-ոք չի վիճարկում ոչ ձեր որոշումները, ոչ էլ արարքները, իսկ ձեր ուժը հայտնի է ամենուր, այնպես որ կարիք չկա նույնիսկ ստանձնել իսկ անհաջողության մասին: Հաշվի առնելով այս՝ ես գիտեմ, որ իզուր բաներ չե, որ խնդրում եմ ձեզանց: Ձերը գերազանցությունը հիշում է, որ դեսպաններ է ընդունել իորիցս, երբ Անտիոքը դեռևս պաշարված էր: Այդ կապակցությամբ էր, որ դուք օգնության եք եկել, սակայն այժմ բաղաբան արդեն գրավված է ֆրանկների կողմից: Այժմ հայրս մահացած է, իսկ ես էլ պաշարված եմ բաղաբանի միջնաբերդում, որին անկասկած նույն բախտն է վիճակվելու, ինչ եկավ իմ հոր գլխավորած բաղաբանի գլխին: Անկասկած է նաև, որ դրանից հետո քրիստոնյաները կառաջանան դեպի հայաստանի և Անտիոքի այլ բաղաբաններ ևս ևսկասկած այնտեղ նույն բանը կանեն մեր ժողովրդի գլխին, ինչ որ եղավ Անտիոքում: Արդ հնարավոր է, որ ձերը մեծությունը իր վրա վերցնի այս վատ մարդկանց պատժելու գործը և դեմ ելնի նրանց մտադրություններին: Այս հուսահատ դրության մեջ դուք իմ վերջին հույսն եք»: Ի պատասխան այս խոսքերի Զերբուղան ասաց. «Եթե ձեզ պետք է օգնություն այս անկազավոր պայմաններում, ապա ինձ հանձնեք այն բաղաբան, որը պաշտպանում եք և որի համար այդքան խնդրում եք, թող իմ մարդիկ զբաղվեն միջնաբերդը և այդ ժամանակ ես կգործեմ ձեր անունից»: Այդ ժամանակ Սենսարուլան ասաց. «Եթե դուք ոչնչացնեք ֆրանկներին և ինձ ցույց տաք նրանց կորովի ևս, ապա ես կհիանմեմ ձեզ ինչպես բաղաբան, այնպես էլ միջնաբերդը, որտեղ կտիրեմ ձեր անունով»: Զերբուղան, սակայն, պնդեց իրենը. «Դուք այլ ելք չունեք, դուք պետք է հենց հիմա ինձ հանձնեք բաղաբան»: Ինչ էր մտում անել այդ երիտասարդին: Եվ ահա նա ստիպված անմիջապես միջնաբերդը հանձնեց նրան, ով փաստորեն խլեց այն իրենից՝ հենվելով սեփական ուժի վրա: Եվ ահա երրորդ օրն այն բանից հետո, երբ ֆրանկները ներխուժեցին Անտիոք, թուրքերի առաջապահը հայտնվեց բաղաբանի պարիսպների դիմաց, իսկ թուրքերի մեծաքանակ բանակի ռազմիկներն էլ իրենց վրանները դրեցին Ֆարֆար գետի վրա ձգվող կամրջի մոտակայքում: Դրանից հետո թշնամին ամենից առաջ հարձակվեց կամրջի մոտակայքում գտնվող ամրության վրա, որը գրավեցին մեծ ջանքերի գնով, իսկ հետո սպանեցին բոլոր նրանց, որոնք այնտեղ էին՝ բացառությամբ միայն ամրության հրամանատարի, որին մեր մարդիկ հետազգայում գտան հենց այնտեղ ճակատամարտից հետո՝ շղթայված վիճակում: Հաջորդ օրը թշնամու բանակը շտապեց դեպի բաղաբան և ճառքարի համար վայր ընտրեց երկու գետերի միջև տարածվող տարածքը, որտեղ մացա ևս երկու օր: Դրանից հետո Զերբուղան կանչեց իր հրամանատարներից մեկին և ասաց. «Ձեռն և պահպանիր այդ ամրությունը ինձ համար՝ ներդնելով այդ գործում ողջ այն հավատարմությունը, որ զգում ես իմ հանդեպ»: Այդ ժամանակ հրամանատարը պատասխանեց. «Ես կկատարեմ ձեր հրամանը, բայց միայն այն պայմանով, որ, եթե ֆրանկները հանկարծ հաղթանակ տանեն, ես իրավունք կունենամ հանձնել ամրությունը»: Լսելով այդ՝ Զերբուղան պատասխանեց. «Ես

հավատում եմ թեզ այս հարցում ու վստահում, արա այնպես, ինչպես ուզում ես»: Եվ այսպես, լուծելով ամրության հարցերը, չարաքանդակ այդ իշխանը վերադարձավ սեփական ճամբար, որտեղ որոշ հետևակալիներ եկան նրա մոտ ու ներկայացրին այն ամենը, ինչ խլել էին մերոնցից...: Եվ ահա ևս երեք օր անցավ և Զերբուդան ձեռքը մեկնեց գնեթին, որից հետո թուրքերի մի մեծ խմբի գլուխն անցած արդեն իսկ իրենց կողմից տիրած ամրության կողմից մոտեցավ բաղաբնին: Մեր մարդիկ, սակայն, բանի որի վիճակի չէին բավարար դիմադրությունն ցույց տալ թշնամիներին բաց մարտում, բանի որ, չնայած իրենց ուժին ու բանակին, թշնամին չափից մեծաբանակ էր, արդյունքում ստիպված եղան նահանջել դեպի բաղաբ, ընդ որում խառնաշփոթ այդ նահանջի ժամանակ զարպասների նեղ հատվածում հրվողոց առաջացավ և ոմանք հետդվեցին ու մահացան...: Դա շարաթվա հինգերորդ օրն էր, երբ դրսից հարձակում եղավ հիշատակված դարպասների ուղղությամբ, ընդ որում մարտը շարունակվեց մինչև երեկո: Դետո, սակայն, որոշ մարդկանց սրտերը վախով պատվեցին և նրանք փախան բաղաբից՝ հեռանալով ծովի ուղղությամբ ...: Մրանք եկան Սուրբ Սիմոն կղզվող նավահանգիստը, որտեղ գտան նավակներն ու հանդիպեցին նավաստիներին, որոնց ասացին. «Ինչո՞ւ եք դուք այսպես նստած այստեղ, ինչ՞ էք սպասում: Իմացեք, որ դուք շուտով կլեռնեք, բանգի նրանց, որոնց դուք պարենամթերով եք պահպանում, այժմ պաշարված են թուրքերի կողմից, իսկ մենք, ահա, հազիվ ենք փախել ու փրկել կաշիներս»: Ազդված այդ լուրից նավահանգստում գտնվող մարդիկ լցվեցին նավակները և բաց ծով դուրս եկան, ընդ որում հազիվ էին նրանք հեռացել նավահանգստից, երբ գրեթե անմիջապես էլ թուրքերը լցվեցին նավահանգիստը և, գրավելով այն, սպանեցին այնտեղ մնացած մարդկանց, իսկ նավակներն էլ, որ չէին հասցրել ծով ելնել, այրեցին՝ թալանելով բոլորին ու ամեն ինչ: Այս ամառային դեպքից հետո նրանք, որ մնացել էին բաղաբում, իրենց ու թշնամիների միջև ու պարիսպ կառուցեցին, որը սկսեցին օր ու գիշեր հսկել: Այդ ժամանակ մեր մարդկանց տառապանքներն այն աստիճանի էին հասել, որ քրիստոնյաները ստիպված էին ուստել ձիերի և էշերի անմաքուր միսը: Դրանից հետո մի անգամ, երբ մեր ղեկավարները կանգնած էին միջնաբերդի դիմաց և դիտում էին այն, նրանց մոտեցավ բախաններից մեկը և ասաց...: Դրանից հետո Բոհեմունդը, կոմս Սեն-ժիլը, Զյուգո Մեծը (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Զյուգո Մեծը – Մ.3.**), Ռոբերտ Նորմանդացին (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.3.**), դուքս Գոտֆրիդը և Ֆլանդրիայի կոմսը Նույն ձևով երդվեցին, որ նրանք երեք ձեռք չեն բաշխ այս գործից, իսկ Տանկերդն էլ ավելացրեց, որ, բանի դեմ կունենա թեկույծ 40 ասպետների քաջակցությունը, ինքը ոչ միայն չի հրաժարվի պաշարման գործից, այլև՝ դեպի Երուսաղեմ առաջանալու մտքից...: Դրանից հետո մեկ այլ ուշագրավ բան էլ եղավ: Եվ այսպես, հենց որ մարտիցը գրավվեց, մնորեսա առաջալը տեսիլքում երևաց Պետրոս անունով մի ռազմիկ...: Դենց այդ ժամանակ էր, որ միջնաբերդից անակնկալ հարձակում եղավ մեր մարդկանց վրա, ընդ որում երեք մեր ասպետներ փակվեցին աշտարակներից մեկում: Այդ ժամանակ թշնամիներն այն աստիճանի ուժով վրա տվեցին, որ մնացել ստիպված նահանջեցին: Եվ ահա այս երեք ասպետների երկուսը վերադարձվեցին ստացան ու դիմեցին փախուստի, իսկ երրորդը, եռանդով պաշտպանվելով թշնամիներից, վերևից հարվածելով շատ շատերին սպանեց՝ փշրելով թշնամու նիզակների անտառներ՝ ինքը փոխելով միայն երեք նիզակներ: Այս ասպետի անունը Զյուգո էր՝ մակնականյալ «Խենթ», և նա կոմս Գոտֆրիդ Սկաբեացու մարդկանցից մեկն էր: Այդ ժամանակ Բոհեմունդն ինքը հազիվ կարողացավ համոզել մարդկանց հակահաձակման անցնել իրենց ամրության ուղղությամբ, բանի որ շատ շատերը ուսուցիչի պակասից թուլացել էին, իսկ այդ էլ ահաբեկված էին հեթանոսների կատաղությամբ ու թվով: Եվ այսպես, Բոհեմունդին այլ բան չմնաց անելուց, բան Կաստիանի պալատի մոտ գտնվող ողջ տարածությունն այրելը, երբ թշնամին, տեսնելով հոր հեղեղը, ի վերջո հեռացավ: Այդ ժամանակ դարպասները պահպանում էին կոմս Սեն-ժիլը և Գոտֆրիդը՝ իրենց մարդկանց հետ միասին: Մարդկանց տառապանքներին շուտով գոմարվեց նաև ուժեղ փոթորիկը, ընդ որում բամին այն աստիճան ուժեղ էր, որ մարդիկ չէին կարողանում ուղիղ կանգնել...: Դազիվ էր կրակը մի քիչ թուլացել, երբ միջնաբերդի կողմից հարձակման անցած թշնամին կրկին եռանդալից հարձակում գործեց մեր մարդկանց ուղղությամբ և նրանց կրկին հետ մղեց դեպի բաղաբ: Այսպես շարունակվեց օր ու գիշեր, երբ մարդիկ անվերջ մարտնչում էին՝ կիրառելով թերեր ու նիզակներ: Այս պայմաններում մեր մարդիկ, երբ հասկացան, որ այսպես թե այնպես հանգիստ չեն մնալու, ի վերջո կրի ու շարախի խառնուրդից միջնաբերդի դիմաց մի պարիսպ կառուցեցին, որը պատեցին բազմաթիվ նետողական մեքենաներով, որպեսզի գոնե այդ կողմից մի քիչ ապահով լինեն: Միջնաբերդում, սակայն, մնացել էին թուրքերի խմբեր, որոնք անվերջ ներթև էին իջնում և մարտով զայիս մեր մարդկանց վրա, այն դեպքում, երբ մյուսներն ամրացնում էին իրենց դիրքերը...: Իրոք, միջնաբերդի կալազորի արտագրոհները չէին դադարում, իսկ նրանց արձակած նետերն էլ վիրավորում ու կյանքից զրկում էին մեր մարդկանց: Ինչ վերաբերվում է թուրքերին, որոնք շրջափակել էին բաղաբը դրսից, ապա սրանք պատել էին պարիսպների ողջ երկարությունը դրսի կողմից և այն աստիճանի ուշադրությամբ էին հսկում բաղաբի բոլոր դարպասները, որ մարդիկ չէին կարողանում ոչ դուրս ելնել, ոչ ներս գալ, ոչ ցերեկը, ոչ էլ գիշերը: Իրոք, թշնամին այս բաղաբի մոտ հաղթելով էր այնպիսի մեծ բանակությանը և իր հետ այնքան հարստություններ էր բերել, որ ամեն ինչ պատվել էր շքեղությամբ, խոշոր ու մանր եղջերավոր անասուններով, նժույգներով, ձիերով, պարենամթերքի պաշարներով, տարօրինակ հանդերձներով կանացով, տաճարների մեծությամբ վրաններով և այլ բաներով: Այնտեղ կային նաև իրապես Դիանայի նման երիտասարդ կանայք, որոնք ունեին աղեղներ և նետերով լի կապարձներ, որոնք ելել էին ոչ թե մարտնչելու, այլ ստորուտ տալու համար: Իրոք, երբ ճակատամարտն իր հաղթական ավարտը գտավ, շատ քրիստոնյաներ սկսեցին պնդել, որ այդ կանայք, չդիմանալով փախուստի արագությանը, ծնել էին և, լքելով իրենց նորածիններին փախել, ընդ որում այդ երեխաները գտնվեցին խոտերի վրա: Եվ այսպես թուրքերը բոլոր կողմերից պատել էին մեր մարդկանց ու խանգարում էին դուրս ու ներս անել, այնպես որ բանակում մնալի պակասը աստիճանաբար սկսեց սոսկալի չափերի հասնել՝ թուլացնելով մեր ռազմիկների արդյունքը: Իրոք, բաղաբի պաշարները սպառվել էին դեռ այն ժամանակ, երբ մերոնք շրջափակել էին այն ու ի վերջո գրավեցին, բանգի դրանից հետո այնտեղ իրոք արդեն քիչ բան էր մնացել: Բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ մեկ բռնոն հացի գինը հասավ հունական մեկ սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.3.**), որը մի իմաստուն և ողջախոհ մարդ էր ու ընտրված էր որպես բանակի ղեկավար, առանձնացել էր բանակից և հաստատվել մոտակայքում գտնվող Ալեքսանդրետ փոքրիկ բաղաբում: Այստեղ վերջինս հայտնաբերել էր, թե հիվանդ է, իսկ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ բաղաբը պաշարվել է, իսկ քրիստոնյանական առաջնորդներն էլ փակվել էին սոլոն: Բաղաբում իսկական սով տիրեց, երբ մարդիկ սկսեցին սովից մահանալ, իսկ շատերն էլ, ինչպես և կենդանիները, սովից ուռեցին...: Այդ ժամանակ կոմս Ստեփան Ծարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտ**

շատ շատերը թշնամու նետերի գոհր դարձան: Թշնամու հեծելազորը հասնում էր մինչև Ֆարֆար գետը և լեռները՝ ձգվելով երկու մղոն երկարությամբ: Եվ ահա հեթանոսների ջոկատները հայտնվեցին երկու կողմից և աղեղների հարվածների տակ առան ֆրանկների խմբերին, ընդ որում մեր ուժերի առաջապահում գործում էին ամենաուժեղ և արի ռազմիկները՝ փորձելով դեմ ելնել թուրքերի գրոհներին: Այս մարդկանց գլուխ կանգնած էր հիւսնայի Յուզոն, որը ոչ միայն արքայական արտաքին ուներ, այլև բաց էր և արժանի իր նախնիների խիզախությանը: Եվ ահա Յուզոն գոչեց յուրայիններին. «Դիմացե՛ք և արիաբար դիմարդե՛ք այնքան ժամանակ, մինչև որ օգնության հիաստնե երկրորդ ու երրորդ ջոկատները, որոնք կգան ավելի շուտ, բան խուսք կապի, իսկ հետո օգնություն կգա նաև վերևից»: Իրոք, հենց այդ ժամանակ մեկն տեսանք, թե ինչպես լեռներից ներքև են իջնում մեծաքանակ հեծյալներ, որոնց դրոշները փայլում էին ամենայն հիմախությամբ: Մեր մարդիկ ևս սկզբում շատ վախեցան դրանից, կարծելով, թե այդ թուրքերի օժանդակ ուժերն են, սակայն հետո նրանք հասկացան, որ այդ ուժերն ուղարկվել են Քրիստոսի կողմից: Մարտից հետո այն կարծիքը տարածվեց, թե դրանք սուրբ նահատակներ Գեորգի, Մերկուրիոսի և Դեմետրիոսի կողմից առաջնորդվող ուժերն էին: Մեր մարդիկ այս բանը հաստատող շատ բաներ էին նկատել, այնպես որ այս հանգամանքը նկարագրող բոլոր պատմությունները համապատասխանում են ճշմարտությանը...: Եվ այսպես, երբ թշնամիների առաջին շարքը մեր ռազմիկների կողմից շարվեց և հետ շարվեց, բանգի նրանք ոչ մի կերպ չկարողացան դիմանալ այդ հարձակմանը, նրանք այրեցին շրջակայքի խոտը՝ դրանով իսկ միաժամանակ նաև նահանջի նշան տալով այն մարդկանց, որոնք պահպանում էին մարտական վրանները: Իրոք, վրանների մոտ գտնվողները տեսան այդ նշանը և, անելով իրենց գործը, դիմեցին փախուստի: Իրենց հեղթին ֆրանկները, սակայն, երբ հասկացան, թե ինչ է կատարվում, նետվեցին թշնամիների վրանների վրա: Այդ ժամանակ դուքս Գոտֆրիդը, Նորմանդիայի կոմսը և Յուզոն Մեծը միավորեցին ուժերը, որպեսզի հարձակվում գործեն նրանց վրա, որոնք առաջանում էին գետի ափով: Այսպիսով՝ այս երեք մարդիկ, իրենց աչքի առաջ ունենալով խաչյալ Քրիստոսի պատկերը, ազահորեն մտան մարտի հորձանուտի մեջ: Այդ տեսնելով՝ մեր մնացած մարդիկ ևս եռանդով առաջ եկան, իսկ հակառակորդն էլ բարձր աղաղակներով ելավ նրանց ընդառաջ: Հարկ է նշել, որ այդ թուրքերի սովորությունն էր, որոնք, երբ մարտի մեջ էին մտնում, մշտապես ահաբեկող աղմուկ էին բարձրացնում իրենց եռաժանի նիզակներով և ծայներով, այնպես որ հակառակորդի նժուզներին ու մարդկանց մեծ արտաքին էր պատում: Թուրքերի ջանքերը, սակայն, իզուր անցան, բանգի մեր մարդիկ կարողացան հաղթահարել թշնամիներին, իսկ երբ մերոնք միացան նրանց, որոնք մասնակցել էին առաջին հարձակմանը, ապա հարձակումը շարունակվեց ավելի տր թափով: Մեր մարդիկ հետապնդում էին թշնամիներին ու այս կերպ նրանք հասան թշնամու ճամբարին: Բարեբախտաբար այդ ժամանակ քրիստոնյաները չտարվեցին թալանով ու ավար հավաքելով, այլ, շարունակելով հետապնդել թշնամիներին, նրանց շարտեցին Ֆարֆար գետի և Տանկերեյի ամրության ուղղությամբ: Թշնամու ճամբարում բարիքի թափափված էր հենց գետնին, ամենուր լիուլի ոսկ, արծաթ և ամեն տեսակի հանդերձանք կար, այնտեղ գտնվեցին ոչխարների, կովերի, այծերի, ձիերի, ջորիների ու էշերի հոտեր, ինչպես նաև ցորենի, գինու և այլուրի մեծ պաշարներ: Հարկ է նշել, որ տեղացի հայերն ու ասորիները, որոնք ապրում էին այդ վայրում, հիմնալով, որ ֆրանկները անակնկալ հաղթանակի են հասել, նետվեցին լեռները և, հասնելով փախչող թուրքերին, սպանում էին բոլոր նրանց, որոնք փրկվում էին մերոնց հարվածներից: Եվ ահա մեր մարդիկ դրողացնում էին շրջապատվողներին հաղթական աղաղակներով՝ փառաբանելով երկնքից իրենց տրված այդ մեծագույն հաղթանակը: Այդ ժամանակ միջնաբերդում գտնվող թուրքերը ևս հետևում էին մարտին և սկզբում ոգևորված էին, բայց հետո, երբ տեսան, որ իրենց բանակի առաջնորդները փախչում են, անմիջապես հաշտություն խնդրեցին և պահանջեցին մեր առաջնորդներից որևէ մեկի դրոշը, որպես միջնաբերդը վերջինիս հանձնելու նշան: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլը, որ այնտեղ էր, արագորեն հրամայեց իր սեփական դրոշը միջնաբերդ փոխանցել: Այդպես էլ արեցին և կոմսի դրոշն ամրացրին աշտարակի վրա: Լոմբարդցիները, սակայն, որ փորձում էին արձակվել իրենց առաջնորդ Բոհեմունդի շահերը, սրանք գործում էին նրա օգտին, գոչեցին միջնաբերդում գտնվող մարդկանց, թե դա Բոհեմունդի դրոշը չէ, իսկ երբ հարցրին, թե ում է այն պատկանում, ասացին, թե այն պատկանում է կոմս Սեն-ժիլին: Եվ ահա միջնաբերդի մարդիկ խնդրեցին ու ստացան Բոհեմունդի դրոշը, ընդ որում վերջինս խոստացավ, որ, նա, ով կընդունի քրիստոնեությունը, կմաս Բոհեմունդի մոտ ծառայության, իսկ այլք էլ կարող են ազատորեն հեռանալ: Այս համաձայնության շնորհիվ միջնաբերդը հանձնվեց Բոհեմունդին, որը այնտեղ պահպանության համար մարդկանց նշանակեց, իսկ մի բանի օրից էլ այն մարդը, որը հանձնել էր միջնաբերդը, այլ հեթանոսների հետ միասին կնքվեց հանուն Քրիստոսի, իսկ նրանք, որոնք ցանկանում էին հեռանալ, Բոհեմունդի կողմից ապահով կերպով հասցվեցին տարակիսների տարածքներ: Այս վերջին մարտը տեղի ունեցավ հունիսին...» (Բորդի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 2, 3):

«/3.36/ Դաջորդ օրը դուքս Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին - Մ.Ֆ.), Բոհեմունդը (Տերմանի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերմանուցին - Մ.Ֆ.) ու քրիստոնեական բանակի այլ հրամանատարներ լուսաբացին ելան և, լիակատար զինվածության մեջ, գլուխներին սաղավարտներ, վրաններ և զրահներ, իրենց ողջ ունեցվածքով առաջացան դեպի Անտիոք բաղաբ, ընդ որում նրանք իրենց հետ տանում էին բոլոր անհրաժեշտ պաշարները, ամեն տեսակի կենդանիներ և ամեն ինչով բարձրած սայլեր, որպեսզի ապահովեն նման մեծ բանակի կարիքները...: 3.37: Նրանք բոլորն առաջացան եպիսկոպոսի ու իոզևորականների նշած կարգով և, առաջանալով արքայական ճանապարհով ու փայլելով իրենց վահանների և զրահների մեջ, որոնք ոսկեգծած էին, կանաչ, կարմիր կամ այլ գույների, իսկ դրան գունարած էլ հիմնային ձեռքի գործ էին, ճեմելով մարտական հիմնային նժուզների վրա ու փայլելով իրենց ողջ հանդերձանքով, ողջ ուժով առաջացան և վրաններ դրեցին Աթալյոն կոչվող վայրում: Նրանք շրջակայքի այգիներում կազմինեցին տարբեր տեսակի ծառեր կտրեցին, գերաններ վերցրին նաև տներից և ողջ շրջակայքը մաքրեցին: Ավարտելով այս գործերը՝ նրանք հազարավոր շեփորների ինյունների տակ նստեցին ճաշելու ու կերակրելու իրենց նժուզներին, ընդ որում այդ ողջ աղմուկը լսվում էր մեկ մղոն հեռավորությունից: Վերջին հանգամանքը, ի դեպ, ամենին էլ զարդանակ էր, բանգի դա մի հսկայական և չնչիս ուժեղ բանակ էր, որտեղ կային 600.000 ռազմունակ և մարտի պատրաստ մարդիկ, բացառությամբ կանանց ու երեխաների, որոնք ինքնին կազմում էին մի բանի հազար մարդ: Այդ նույն իսկ օրը, երբ քրիստոնյաները մոտենում էին այդ վայրին, բաղաբում այնպիսի մի լուսություն էր տիրում, երբ թվում էր, թե այն զրկված է պաշտպաններից, ընդ որում դա այն դեպքում, երբ, ընդհակառակը, բոլոր աշտարակներն ու պարիսպները լի էին զենքով ու զինվորներով: /3.37/ Անտիոք բաղաբը տարածվում է մի տարածության վրա, որն ունի երկու մղոն երկարություն և երկուսուկես մղոն լայնություն: Այն ողողվում է այն գետի կողմից, որի վրա գտնվող Երկաթյա կամրջի մասին արդեն ասացի, իսկ նրա պարիսպներն ու աշտարակներն էլ ընկած են լեռներին բարձունքների վրա, որոնց ամենավերևում գլխավոր միջնաբերդն էր, որը գերիշխում էր բաղաբի ու հարակից տարածքների վրա: Այս անառիկ միջնաբերդում կային չորս աշտարակներ, որոնք հիմնային կերպով պաշտպանում էին նրանց, իսկ դրանց հսկողությունն ու հանձնված էր Դարսիսի (Անտիոքի էփորոսի Եփր Զադի-Սիանը - Մ.Ֆ.) չորս ծառաների, որոնք իրենք էլ իշխաններ էին...: /3.39/ Եվ ահա բանակի ղեկավարները, որպեսզի զրավեն նման հսկայական մեծության մի ամրություն, իրենց վրանները դրեցին ամեն մեկը մի հատվածի դիմաց: Այսպես, կոմս Ռայմունդն (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին - Մ.Ֆ.) ու նրա ուղեկիցները վրա գարկեցին սկզբում, ընդ որում այստեղ էին պրովանսալցիները, գասկոնացիները և այլք, դրանից հետո, որտեղ կամուրջն էր, դիրքեր գրավեց Գոտֆրիդը իր կողմնակիցները հետ, այդ թվում Լոթարինգիայի հազարավորները, ինչպես նաև սաբերդ, գերմանացիներն ու բավարացիները, որոնք զինված էին ընդհանուր ժառանգի արտաքին թերթով: Այստեղ աչքի էին ընկնում մասնավորապես Ռենոն ու Պիեռ Դ'Ստանը, որոնք լքել էին Բալդուինին (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացուն - Մ.Ֆ.), երբ Մամիստրայում էին և այս կողմն էին եկել, ինչպես նաև Կոնան Դ'Մոնտեգյուն, Անրին, Գոտֆրիդը, նրա եղբայրներն ու այլ ասպետներ, որոնք բոլորն էլ հզոր ասպետներ էին: Սրանք նպաստեցին ունենի խոցընդորդել թուրքերի մոտեքն ու ելքը բաղաբ: Հարկ է նշել, որ այս դիրքը ամենավտանգավորն էր և այստեղ մարտեր ամենից շատ եղան...: /3.40/ Պետք է նշել, որ Անտիոքի պարիսպների հենց տակից գետն ուղղվում էր դեպի ծով և ահա բաղաբի թուրքերը, նավարկելով այս գետով, ստանում էին իրենց համար ամենայն անհրաժեշտը, ընդ որում քրիստոնյաների բանակը, որ դիրքեր էր գրավել բաղաբի շուրջ, այդպես էլ չկարողացավ դրա դեմն առնել: Միաժամանակ թշնամիները Քրիստոսի ռազմիկներին հաճախ հարվածում էին նաև կամրջի կողմից, ընդ որում նրանք կոտորում էին նաև անասունների ու պարենամթերքի համար շրջակայքում ցրվող քրիստոնյա ռազմիկներին, բանի որ լավ ծանոթ էին տեղաբնիկ: Հարկ է նշել, որ Ադանարի ու Ռայմունդի դիրքերի դիմաց ևս մի աշտարակ կար, որից անդին տարածվում էր մի կերտոտ ու շատ խորը ծառի վրա գտնվող կամրջը: Ահա ուրեմն, թշնամիները հաճախ էին անցնում նաև սրա վրայով ու հարվածներ հասցնում քրիստոնյաներին, ընդ որում և գիշերը, և ցերեկը: Դժվարությունը կայանում էր նրանում, որ, նման պարագայում թշնամիներին հասնել որևէ կերպ հնարավոր չէր լինում, բանի որ սրանք արագորեն նահանջում էին կամրջի վրայով և պատասպարվում իրենց ամրություններում: Այդ ժամանակ, ահա, եպիսկոպոսն ու բանակի մյուս ղեկավարները, վերցնելով բաներ, թլուկներ և այլ իրողագործական գործիքներ, սկզբում փորձեցին բանդել այդ կամրջը, սակայն հետո, երբ պարզեցին, որ այն շատ պինդ է կառուցված և նրան հնարավոր չէ այդ կերպ որևէ վնաս հասցնել, այլ բան ձեռնարկեցին: Եվ այսպես նրանք, բերելով բարեր ու փայտեր, մի ամրություն կառուցեցին, որը հզոր պաշտպանական կառույցներ ուներ, կաշեպատ էր, պաշտպանված էր կրակից ու այլ հարվածներից և, երբ այդ գործն ավարտվեց, կոմս Ռայմունդի դիրքերում փնձակ ավելի անվտանգ ու ապահով դարձավ...: /4.1/ Մինչ քրիստոնյաները Գոտֆրիդի և հակառակորդների այլ առաջնորդների գլխավորությամբ զբաղված էին այս գործերով, թուրքերն իմաց տվեցին Դարսիսին, որ փնձակը շատ լուրջ է և, եթե միջոցներ չձեռնարկվեն, ապա բաղաբը կհայտնվի վտանգի մեջ: Դարսիսը, որ ինքն էլ էր անհանգստացած այդ ամենից, ուղիք հանեց իր Սամաթոն կոչվող որդուն, ինչպես նաև այլ իշխանների, որպեսզի որոշեն իրենց անելիքը...: /4.2/ Այնտեղ էր նաև Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան իյիծ-Արսլանը - Մ.Ֆ.), որ վերջերս էր բշվել Նիկիա բաղաբից ու Ռոմանիայից...: /4.3/ Եվ ահա Դարսիսը իր

կնիքով կնքված նամակներ տվեց սուրհանդակներին, որոնք նետվեցին տարբեր երկրներ ու քաղաքներ, այդ թվում նաև Խորասան... /4.4/ Այդ ժամանակ Խորասանի արքան (**Սեջրուկյան սուլթանության սկզբում միամենյա, հետո համիշխան սուլթան Բեքրիարուխը – Մ.Ֆ.**) առանց հապաղելու սուրհանդակներ ուղարկեց բոլոր կողմեր ու հրամայեց իր բոլոր իշխաններին ու ցեղապետներին նշանակված օրը հավաքվել... /4.5/ Այդ ընթացքում Սուլեյմանը և Զորբահանը (**Սոտուկի կառավարիչ Էթր-Բուլան – Մ.Ֆ.**), որը այդ երկրում արքայից հետո երկրորդ մարդն էր, նստեցին խորհրդակցության, որի ընթացքում Սուլեյմանն ասաց... /4.6/ Լսելով այդ, Զորբահանը, ի զոռոգությանը և արհամարհանքով, ասաց... Սուլեյմանը պատասխանեց... /4.7/ Այդ ժամանակ Զորբահանը, կրկին ի արհամարհանքով ու զոռոգությամբ, ասաց... /4.8/ Եվ ահա Զորբահանը բոլոր կողմեր մարդիկ ուղարկեց, որպեսզի պատրաստեն գնեթեր ու այլ զինվորական հանդերձանք, ինչպես նաև հավաքվեն իշխաններն ու բերեն պարենամթերք, ընդ որում հատուկ հրահանգով նա հանձնարարեց դարբինների շրջաններ կռել, որոնցով նախատեսում էր գերության բռնել ճանապարհորդներին։ Միաժամանակ հատուկ մարդիկ ուղարկվեցին թուրքերի մեջ ամենահզորներից մեկը համարվող Պուլայթի մոտ, որը բնակվում էր Եփրատ գետի ափին, ինչպես նաև Բորադոնի (**Չայեաի էփրուդյան էփր Ռիզվանից – Մ.Ֆ.**) մոտ, որը տիրում էր Չայեաին...։ Չատուկ կերպով տեղեկացվեց նաև Դամասկոսի տերը (**Դամասկոսի էփրուդյան էփր Դուկակը – Մ.Ֆ.**), որը մինչ այդ տիրել էր Ասորիք երկրի բարեբեր մասերին և հզոր հեծելազոր ուներ...։ Տեղյակ պահեցին նաև Ամիրի ու Սոուճի տեր Բալակին (**Սոուճի, հետագայում Խարբերդի Արտուխյանների էփրուդյան էփր Բալակին (1095-1098՝ Սամսատում, 1105-1124՝ Խարբերդում) – Մ.Ֆ.**), Սամսատի տեր Բալուդբին... , Նարայեթ Խառանցուն... և այլոց։ Ահա սրանք ու շատ այլք էին, որ հավաքվեցին Խորասանում, գնեթ ու զինվորական հանդերձանք կուտակեցին և պատրաստվեցին շինել քրիստոնյաների դեմ... /4.9/ Այդ ժամանակ քրիստոնյաների բանակը, որ հավաքված էր Անտիոքի պարիսպների մոտ, սկսեց աստիճանաբար անհրաժեշտ բաների պակասը զգալ, քանզի ուտելիքը աստիճանաբար սպառվեց, իսկ մարդիկ էլ սկսեցին տառապանքի գիրկն ընկնել, որը օրստօրե ուժեղանում էր...։ Իրավիճակը փորձեց փրկել Բալուդինը, որը Եդեսիայից պարենամթերք և այլ անհրաժեշտ բաներ ուղարկեց... /4.10/ Եվ ահա ի վերջո մոտեցավ Խորասանի արքայի կողմից նշանակված օրը և ի մի հավաքվեցին Չայաստանի, Ասորիքի և Մյուս երկրների բոլոր ուժերը, որոնք կենտրոնացան Սողո ամրոցի շրջակայքում, որտեղ պարզվեց, որ, չհաշված հաավատում մարդկանց ու կանանց, կային 200.000 հեծյալներ, ընդ որում սրանց հետ էին նաև անթիվ բանակի ձիեր, ուղտեր, եղջերավոր անասուններ և այլ կենդանիներ... /4.11/ Եվ այսպես, ի մի բերելով իրենց ուժերը, այս բանակը մտավ շարժի մեջ և ամենից առաջ բռնեց Եդեսիա քաղաքի ուղղությամբ։ Չալվի առնելով, որ այս քաղաքին տիրած Բալուդինի հարցով շատ բողոքներ կային, որոշվել էր սկզբում գրավել այն ու տիրել նրա շրջակայքի բոլոր ամրություններին, որից հետո միայն շարժվել Անտիոքի ուղղությամբ...։ Եվ այսպես, տեղում պարզվելով իրավիճակը, Զորբահանն ու բանակի այլ ղեկավարներ մոտեցան Եդեսիային... /4.12/ Եվ ահա Զորբահանը կրկին խորհրդի գումարեց իր մտերիմներին և վերսկսեց առաջխաղացումը Անտիոքի ուղղությամբ։ Նա իր բանակը մի քանի խոշոր մասերի բաժանեց, հաշվի առնելով լեռներով սպասվող անցումների դժվարությունները, որից հետո, քանի որ նրա բանակում շատ հազարյակ մարդիկ կային, զանադորեն անցավ Եփրատ գետը։ Այդ ժամանակ Բալուդինը, երբ տեսավ, որ թշնամին հեռանում է, ելավ, որպեսզի նրան մի որևէ վնաս տա, սակայն այդ գործում այդպես էլ որևէ հաջողություն չհասավ, քանզի թուրքերը անվտանգության միջոցառումներ էին ձեռնարկել։ Եվ ահա Բալուդինը վերադարձավ Եդեսիա և սկսեց աղաչել Աստծուն, որ նա ողորմած լինի Գոտֆրիդի, Ռոբերտի (**հեղինակը Նկատի ունի կամ Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացուն, կամ Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն – Մ.Ֆ.**), Ռայմոնդի, Բոհեմունդի և բոլոր քրիստոնյաների նկատմամբ, պահի ու պաշտպանի նրանց բոլոր թշնամիներից, որոնք պատրաստվում էին, ինչքան ուժ ունեին, հարձակվել նրանց վրա։ Այդ ընթացքում Անտիոքի մոտ գտնվող քրիստոնյաների բանակը հայ և ասորի հետախույզներից տեղեկացավ Զորբահանի ու նրա բազմաբլուր հեծելազորի արշավանքի մասին, ընդ որում, չնայած ոմնևն չէին հավանում դրան, սակայն Գոտֆրիդը հրամայեց պատրաստվել պաշտպանության... /4.13/ Այդ ժամանակ ինձ անհայտ պատճառով հեռացավ Ետյեն Բլուան (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.Ֆ.**)՝ հետը տանելով իր կողմակից 4.000 հոգու...։ Միաժամանակ քրիստոնյաների բանակի ղեկավարները հետախույզներ ուղարկեցին մոտեցող թշնամու ուղղությամբ, որպեսզի վերջնականապես պարզեն ամեն ինչ... /4.14/ Եվ ահա սրանք շուտով ականատես եղան բոլոր կողմերից՝ լեռներից ու ճանապարհներից, առաջացող թուրքերի, որոնք մեծաքանակ էին, ինչպես ծովի վալազ, ընդ որում հետախույզները, թեև զարմացած մնացին թշնամու անհաշիվ բանակությունից, սակայն այդ նույն պատճառով էլ չկարողացան հաշվել հակառակորդի գունդ մոտավոր թիվը...։ Եվ ահա քրիստոնյա հետախույզները թշնամու զայուց յոթ օր առաջ վերադարձան իրենց ճամբար և հայտնեցին, որ Զորբահանի գլխավորած անթիվ մի զորք գալիս է իրենց վրա, ընդ որում նրանք այս մասին հայտնեցին միայն բանակի ղեկավարությանը, որպեսզի հանկարծ խուճապ չտարածվի և մարդիկ փախուստի չդիմեն... /4.15/ Դրանից հետո քրիստոնյաների բանակի ղեկավարները խորհրդակցության նստեցին...։ Այդ ժամանակ, երբ նման տարաբնույթ կարծիքներ էին արտահայտվում, Բոհեմունդը մի կողմ տարավ Գոտֆրիդին, Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն ու Ռայմոնդին և, հավաքելով նրանց մի զաղտնի վայրում, այդ խելացի ու իմաստուն մարդը ասաց այն, ինչ վերջին օրերին զաղտնի պահում էր սրտում. «Ով եղբայրներ և զինակիցներ...։ Ես համաձայնության եմ եկել քաղաքի պաշտպաններից մեկի հետ ու շատ ջանքեր եմ գործադրել այդ ուղղությամբ։ Այդ մարդուն ես հսկայական գումար եմ խոստացել և նա համձեռն է առել օժանդակել մեզ...։ Այդ, քանի որ ես մեծ ծախսեր եմ իրականացրել այս հարցում և հսկայական ջանքեր եմ թափել, ձեզնից խնդրում եմ միայն մի բան՝ ամեն ինչ զաղտնի պահել և բացի այդ, երբ գործը հաջողությամբ ավարտվի, քաղաքն ինձ հանձնել»... /4.16/ Բոլորը տվեցին իրենց համաձայնությունը, ընդ որում պայմանավորվեցին նաև, որ ամեն ինչ զաղտնի կպահեն։ Ամեն ինչ այսպես եղավ, թեև կան նաև մարդիկ որ ասում են, թե իրականում ուղղակի այնպես էր ստացվել, որ այն մարդու տղան, որը պարտավորվել էր այս ամենն անել Բոհեմունդի համար, գերի էր ընկել Բոհեմունդի ձեռքը և ահա հենց այս պատճառով էր, որ այդ մարդը՝ տղայի հայրը, պարտավորվել էր դավաճանել քաղաքի տեր Դարիսիանին՝ Քրիստոսի ասպետներից հասցնելով քաղաք...։ Այսպես թե այնպես, բայց բանակի ղեկավարները համաձայնության եկան և, երբ արդեն երեկո էր, ինչպես նախապես էր որոշվել Բոհեմունդի առաջարկով, Գոտֆրիդը և Ռոբերտ Ֆլանդրիացին նրա հետ միասին վերցրեցին 700 քաջարի ասպետների և քաղաքի պարիսպների վրա գտնվող թուրքերի աչքի առաջ հեռացան քաղաքից՝ իբր Զորբահանի մարդկանց դեմ դարան ղնելու համար...։ Եվ ահա, երբ նրանք խորացան լեռներում, Բոհեմունդը, Գոտֆրիդը և Ռոբերտը իրենց մարդկանց անկաստ տարան Դարիսիանի միջնաբերդի ուղղությամբ, ընդ որում նրանք քաղաքին մոտեցան միջնաբերդից մի բավականին հեռու տարածության վրա՝ այն հատվածում, որտեղ գործում էր այն դավաճան մարդը։ Այստեղ էր, որ Ռոբերտ Ֆլանդրիացին ամեն ինչ պատրաստեց քաղաքին տիրելու համար։ /4.17/ Եվ այսպես, երբ անվտանգության բոլոր այս միջոցառումները ձեռնարկվեցին, Բոհեմունդը առաջ ուղարկեց ծնունդով Լուբբարդիայից մեկին, որն իր ծառան է, որպեսզի սա կազմակերպի ամեն ինչ և այն մարդու օգնությամբ քրիստոնյաներին պարիսպների վրա բարձրացնի։ Այդ ժամանակ այն մարդը պարիսպների վրա էր և, իր դիտանոցից տեսնելով, որ քրիստոնյաները առաջանում են, հունդերն խոսեց և վերև քաշեց այն լուբբարդացուն, որպեսզի խոսի հետը և հավաստիանա, որ ամեն ինչ գնում է ինչպես պետք է։ Դրանից հետո նա Բոհեմունդի առկայության մասին երաշխիքներ պահանջեց և, հավաստիանալով, որ խոսում է հենց նրա ներկայացուցչի հետ, ցույց տվեց իր պատրաստակամությունը։ /4.18/ Այդ ժամանակ նաև քրիստոնյաները հավաստիացան, որ այդ դավաճանը իրոք անկեղծ է, որից հետո թաքտալույնի ասաց, որ քրիստոնյաները մոտակայքում են և պատրաստ են վեր բարձրանալ։ Իր հերթին այն մարդն ասաց, որ պետք է արագ և վստահ կերպով վերև բարձրանալ, քանի որ ժամանակը քիչ է։ Բանն այն էր, որ պետք էր խուսափել այն պահակալից, որը հենց այդ ժամանակ պետք է պարիսպը հսկելու նպատակով անցներ այդտեղից՝ ձեռքին ունենալով մի ջահ, ընդ որում, եթե սա հաջողացներ աղմուկ բարձրացներ, ապա թշնամիները կզգուշացվեին և ամեն ինչ կտապալվեր։ Այս լսելուց հետո այն թաքմանիչը արագորեն գնաց դեպի լեռները և կոչ արեց բոլորին ինչքան հնարավոր է արագ գալ ու գործել։ Քրիստոնյաները մոտեցան պարսպին, սակայն այստեղ պարզվեց, որ բոլորին պատել էր վախն ու անորոշությունը և ոչ-ոք չէր համարձակվում առաջինը վերև ելնել։ Այդ ժամանակ Գոտֆրիդն ու Ռոբերտը, տեսնելով, որ իր մարդիկ վախկոտ անորոշության մեջ կանգ են առել, դիմեցին վերջիններս... /4.19/ Լսելով այս խոսքերը՝ ի վերջո քրիստոնյա ասպետները թաթափեցին անվճռականությունը և գործի անցան՝ սկսելով վեր մազցել գունդ կաշուց հյուսված աստիճանով։ Այդ առաջինների մեջ էին դժոխ տոնից որոշ մարդիկ, մյուս Ռոբերտը և Բոհեմունդի մարդկանցից ոմնաք։ Այդ ժամանակ թաքմանիչը կրկին մոտիկ կանչեց այն մարդուն և խնդրեց մեկ այլ աստիճան ևս կախել, որպեսզի մարդիկ կարողանան արդիականի կատարը հասնել։ Սա այդպես էլ վարվել և ցած նետեց ամուրի այ աստիճան, որը պինդ կապել էր պարսպի վերևի հատվածից, ընդ որում, ծայն տալով ասպետներին, նա ձգտում էր ամեն կերպ արագացնել սրանց վերև բարձրանալը։ Եվ ահա քրիստոնյաները, զույնների սաղավարտներ ու լիոլին գրահավորված, հենվելով նիզակների վրա և ունենալով թորե, վեր մազցեցին, իսկ հետո էլ արդեն այլք, թվով 25 հոգի, հետևեցին սրանց՝ անհանգստանալով իրենց կյանքի համար։ Միաժամանակ ներքևում գտնվողները խորը լռություն էին պահպանում, որպեսզի, եթե վերևում հանկարծ դավաճանություն նյութված լիներ, գունդ իրենք չվնասվեին։ Բարեբախտաբար ամեն ինչ հաջող անցավ և ահա, պարսպի վերևում հայտնված ասպետները սկսեցին կիսաձայն կոչեր ուղղել ներքևում գտնվող իրենց ընկերներին՝ ասելով, որ որևէ վտանգ չկա ու կարելի է վերև ելնել։ /4.20/ Այդ ժամանակ ներքևում գտնվողներն իրենց հերթին ծանաչեցին յուրաքանչյուրի ձայնը, որից հետո սկսեցին մեկը մյուսի հետևից վերև ելնել։ Այս անգամ, սակայն, այնպես ստացվեց, որ նրանք այնպիսի մի եռանդ դարձրեցին, որ աստիճանը, որը կապված էր մի քարից, պոկվեց և դրա վրա գտնվող մարդիկ ներքև ընկան։ Այդ ժամանակ շատերը ընկան քարերի և այլ սուր բաների վրա ու վերքեր տաացան, իսկ որոշ մարդիկ էլ մահացան։ Տեսնելով այդ՝ քրիստոնյաները կրկին ընկան կասկածների գիրկը, դրանում թշնամու մի որևէ խորամանկություն կարծելով և վերևում գտնվողներին արդեն մեռած համարելով, սակայն շուտով, երբ ականջ դրեցին, պարզեցին, որ շրջակայքում ոչ մի աղմուկ չի լսվում, բայց վերքեր տաացած մարդկանց տնքոցներից, ինչպես նաև ուժեղ քամու ձայնից, որ

Անտոն կամքով այդ օրն ուղարկվել էր քաղաքի վրա: Այդ ժամանակ այն մարդը, հավատարիմ մնալով իր երդմանը, վերևում գտնվողների հետ միասին մեկ այլ աստիճան ներքև կախեց, այս անգամ այն ավելի ուժեղ ամրացնելով, որից հետո կոչ արեց մի կողմ թողնել վախն ու կասկածները և վեր ելնել: Ի վերջո, ներքևում գտնվողները, տեսնելով, որ վերևում իրենց եղբայրները այնուհանդերձ կենդանի են, հանգստացած թարգմանչի փոխանցած այս խոսքերից, կրկին սկսեցին վեր բարձրանալ և շուտով վերևում կուտակվեցին արդեն 60 հոգի: /4.21/ Դեռ այդ ժամանակ էր, որ կրկին հայտնվեց այն պահակայինը, որը ցահր ձեռքին շրջում էր պարիսպների վրա: Սրան անմիջապես սրահար արեցին և գլխատեցին, որից հետո քրիստոնյաները անցան մյուս աշտարակ: Այստեղ Աստուծո ռազմիկները հայտնաբերեցին, որ պահակագործ գտնվում է խորը բլի մեջ, դրա համար էլ սրանց ևս առանց դժվարության սրահար արեցին, որից հետո նետվեցին արդեն տարբեր կողմեր ու սկսեցին անաղմուկ կոտորել ում պատահի՝ գրավելով քաղաքի այդ շրջանում տեղակայված 10 աշտարակներ: Ավարտելով այս գործը՝ քրիստոնյաները իջան լեռան կողմը բացվող մի կողմնակի դռան մոտ և, կոտորելով այն, ներս մտնեցին մնացածին այն 700 ասպետներից, որոնք դարանակալ սպասում էին քաղաքի մոտ: Այդ ժամանակ էր, ահա, որ ինչեց եղջերափողը՝ կոչ ուղղելով Գոտֆրիդին ու Ռոբերտին, որ բաղաբ մտնեն նաև մնացած գործը և գրավեն այն՝ փրկելով ներսում գտնվողներին: Բանակի ղեկավարները, լսելով եղջերափողի ուժեղ ձայնը, բոլոր ուժերով նետվեցին այդ կողմը, մինչև քաղաքում գտնվողները կհասնեին մյուս դարպասներին ու կբացեին դրանք: Այդ ժամանակ, սակայն, միջնաբերդում Ղարսիանի հետ գտնվող թուրքերը քարեր նետելով ու հարվածելով հետ շարտեցին նրանց, որից հետո քրիստոնյաները ստիպված եղան վերադառնալ այն կողմնակի դռանը, ընդ որում, գործի դնելով երկաթյա գործիքներ, նրանք լայնացրին դռան հատվածը և հնարավորություն տվեցին իշխաններին ու նրանց կողմնակիցներին քաղաք մտնել: /4.22/ Այս ժամանակ թուրքերը, սակայն, վերջնականապես արթնացած աղմուկ-աղաղակից ու շեփոխների և եղջերափողների ձայներից, ճանկեցին նետերն ու աղեղները, որպեսզի, զբաղեցնելով աշտարակները և պաշտպանեն դրանք երկու կողմից եկող հարվածներից: Իր հերթին Ղարսիանը փչեց այն մեծ շեփոխը, որ գտնվում էր միջնաբերդում, որպեսզի ոտքի հանի քաղաքի այլ հատվածներում գտնվող թուրքերին և գոնե այդ կերպ հետ մղի թշնամիներին, սակայն զարմանալիորեն հակառակ արդյունք ստացվեց: Բանն այն էր, որ քրիստոնյաների հիմնական բանակի ռազմիկները, լսելով այդ ձայնը, կարծեցին, թե այդ Քորբալանն է գիշերով տեղ հասել, քանզի նրանք չգիտեին, որ ֆրանկներն արդեն քաղաք են մտել: Նրանք մի պահ շփոթվեցին, բայց հետո Բոհեմուսը, Տանկերը և Ռայմոնը, որոնք տեղյակ էին այս ամենին, արագորեն իրենց դրոշները կախեցին բարձր վայրերում, որից հետո տեղյակ պահեցին մարդկանց, թե ինչ է կատարվել: Այսպիսով՝ կարգի գցելով ուժերը՝ քրիստոնյաները անցան վճռական գրոհի, որպեսզի վերջնականապես տիրեն քաղաքին: /4.23/ Այն ժամանակ, երբ թուրքերը, սեղմված երկու կողմից, ձգտում էին պաշտպանել պարիսպները ու աշտարակները դրսի ու ներսի կողմից սկսված հարձակումից, քաղաքի հայերն ու ասորիները, որոնք բոլորն էլ քրիստոնյաներ էին, ուրախացած այդ ամենից, կոտորեցին տարբեր կողմերի վրա բացվող դռներն ու դարպասները և ներս թողեցին հավատացյալներին՝ միաժամանակ նաև իրենք ձեռք մեկնելով զենքին: Եվ ահա քրիստոնյաների հսկայական այդ բանակությունն ի վերջո քաղաք մտավ, որը միանգամից լցվեց հազարավոր տղամարդկանց ու կանանց աղաղակներով, շեփոխների ու եղջերափողների ձայներով, օդում թռչող նետերով, գնդերով ու զուսներով, ռազմիկների աղաղակներով ու ծաղկների խրիչոցով, ինչը վերջնականապես շփոթեցրեց թուրքերին, ընդ որում նրանց զգալի մասն այդ ժամանակ իրենց անկողիներում էր և անգն: Այս վերջինները ևս, սակայն, անմիջապես ձեռքերը մեկնեցին իրենց աղեղներին և սկսեցին նետահարել պատահական քրիստոնյաների, այդ թվում նաև կանանց ու անգն մարդկանց, որոնք իրենց աչքին էին ընկնում՝ հարվածելով ամենատարբեր կողմեր: Իրենց հերթին քրիստոնյաները, սակայն, մեծ բանակությամբ մտնելով քաղաք և սլանալով փողոցներով և իրապարակներով, սկսեցին կոտորել բոլոր այն հեծանուներին, որոնց հանդիպում էին: Գետինը ծածկված էր հսկայական քանակի դիակներով, ընդ որում իրար խառնված ընկած էին ֆրանկները, հույները, ասորիները և հայերը: Իրոք, շատ մեծ էր և մարդիկ հաճախ չէին կարողանում հասականալ, թե ում են հարվածում, ընդ որում սարսափի մատնված թուրքերն ու սարակինոսները, փորձելով փրկվել, հաճախ նմանակում էին քրիստոնյաների արտաքինն ու ձայները, որոնք, խաբվելով դրանից, նրանց գոհ էին գնում: Այդ ժամանակ ֆրանկների ձեռքով 10.000 հոգի սպանվեցին, իսկ քաղաքի փողոցներն էլ, ինչպես ասվեց, լցվեցին դիակներով: /4.24/ Շատ թուրքեր, որոնք ականատես եղան, թե ինչպես են քրիստոնյաները քաղաք լցվում, հույսները կորցրելով պաշտպանել իրենց հանձնված պարսպախառվածները և աշտարակները, թողեցին դրանք ու ամենատարբեր ճանապարհներով ուղղվեցին դեպի միջնաբերդ, որտեղ հույս ունեին գոնե առժամանակ խուսափել ֆրանկների հետապնդումից: Այս միջնաբերդն ու նրա մոտ գտնվող պալատը տեղակայված էին լեռան վրա և իրենց անստիպությանը կարծես ձեռնոց էին նետում բոլոր ուժեղ ռազմիկներին, որոնք չէին կարող որևէ կերպ զերել կամ որևէ կերպ հարձակում գործել այնտեղ փակված մարդկանց վրա: Այդ ժամանակ տեղի ունեցավ նաև մեկ այլ հիշարժան կես, քանզի թուրքերի մեկ հազարայն, որը եկել էր օտար երկրներից և լավ ծանոթ էր քաղաքին, ձգտելով այլոց նման վարվել հենց այդ կերպ, այսինքն պատասպարվել միջնաբերդում, կորցրեց ճանապարհը և գրեթե ողջ կազմով գիշերվա խավարում ձորերից մեկը լցվեց ու կործանվեց՝ այդ անկման ժամանակ ստանալով մահացու ջարդվածքներ: /4.25/ Եվ այսպես, մինչև լուսաբաց կոտորելով հեթանոսներին՝ լույսը բացվելուն պես քրիստոնյաները, որոնք արդեն ավարտել էին հեթանոսների ջարդը, սկսեցին զբաղվել՝ ավար հավաքելով, որը հսկայական բանակություն էր կազմում: Եվ այսպես այդ քաղաքը պաշարվեց ինը ամսվա ընթացքում և ի վերջո գրավվեց՝ չնայած քաղաքի ներսում գտնվող հազարավոր հեթանոսների ակտիվ դիմադրությանը: Նա եղավ հունիսի 3-ին՝ ուրբաթ օրը, երբ թուրքերը ոչնչացվեցին և քաղաքը հայտնվեց քրիստոնյաների ձեռքում: /4.26/ Քաղաքի գրավումից հետո նրա տեղ Ղարսիանը, տեսնելով, որ թուրքերը հավաքվում են միջնաբերդում և վստահ լինելով, որ այն ևս շուտով կգրավվի, չգնաց այդ ուղղությամբ, այլ, հեծնելով ջորին, սլացավ դեպի լեռները, որպեսզի թաքնվի այնտեղ և փրկվի՝ տեսնելով, թե բանն ինչով կավարտվի: Այդ ժամանակ, սակայն, նա տեսավ այդ վայրերում պարենամթերք որոնելու համար ցրված որոշ ասորիքցիների, որոնք ստանա Ղարսիանին, ճանաչեցին ու զարնացած մնացին: ... իսկ հետո որոշեցին սպանել նրան: Այնուհանդերձ, բանի որ նրանք Ղարսիանին ճանաչել էին շատ հեռվից, սիրալիոր խոսեցին վերջինիս, հետ, մոտիկ կանչեցին, իսկ հետո, անակնկալ հարվածով տապալելով ջորուց ու խլելով թուրք, գլխատեցին խուրջինը, որից հետո անմիջապես մեկնեցին Աստիոք և այդ գլուխը ներկայացրին բոլոր տիրակալներին ու իշխաններին: /4.27/ Քաղաքի գրավումից հետո քրիստոնյա բանակի ղեկավարությունը, իմանալով, որ Զարբոհանն ու նրա հսկայական բանակը մոտիկ են, հապճեպ ուժեղ ուղարկեցին Սիմեոն առաքյալի նախահանգիստ, որպեսզի այնտեղ եղած ամեն ինչ գնեն ու բերեն քաղաք՝ այստեղ կուտակելով այն ամենը, ինչ ստացվել էր ծովով: Այս գործի վրա քրիստոնյաներ ծախսեցին ողջ հաջորդ օրը՝ վերջնականապես տիրելով քաղաքի բոլոր պարիսպներին ու աշտարակներին, մինչդեռ թուրքերը ամրացել էին միջնաբերդում: Սրա մյուս օրը, որ շաբաթվա վեցերորդ օրն էր, Զարբոհանի բանակի 300 թուրք հեծակներ, որոնք գնկված էին նետերով ու աղեղներով և ունեին կապարձներ, իսկ հազմերին էլ մորթեց զուսուսներ, առաջ անցան հիմնական բանակից՝ հույս ունենալով անակնկալ հարվածով տիրել քաղաքի պարիսպներին: Այս 300 հոգուց 30 հոգի, մինչև մյուսները տեղակայված էին դարանում, մոտեցան քաղաքի պարիսպներին և սկսեցին գրգռել հավատացյալներին, որ սրանք դուրս գան ու առաջ գան: Ի վերջո, բանը հասավ նրան, որ այս 30 հոգին ընդհուպ մոտեցան քաղաքի պարիսպների վրա և աղեղների հարվածների տակ առան այն: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները, որ պարիսպների վրա էին, այլևս չդիմացան և Ռոջեր Բառնևիլի գլխավորությամբ ցատկեցին ձիերի վրա: Սրանք, թվով 15 հոգի, լավ գնկված և զրահներով ու աղաղակարներով ընկան թուրքերի հետևից: Այն 30 հոգին, սակայն, անմիջապես էլ առանց հետ նայելու դիմեցին փախուստի, իսկ Ռոբերտ Բառնևիլն էլ իր հետ եղած 15 հոգու հետ միասին սկսեցին հետապնդել նրանց: Ի վերջո, թուրքերը, սակայն փախչելով հասան այն վայրին, որտեղ դարանակալել էին այն մնացածները, որից հետո միացավ ուժերով գնացին քրիստոնյաների վրա: Այդ ժամանակ Ռոջերն ու իր ուղեկիցները շրջեցին ձիերի գլուխները և փորձեցին քաղաք վերադառնալ, սակայն, բանի որ թուրքերի ձիերն ավելի արագընթաց էին, նրանք հասան քրիստոնյաներին և ոչնչացրին քրիստոնյաներին: Իրոք ցավալի էր, որ այն հայտնի ասպետ Ռոջերը, խաբվելով այդքան հասարակ կերպով, տեղի տվեց թուրք հեծակներին և ընկավ՝ մեջքից խոցված նետով, որը հարվածել էր սրտին և թոքին: Եվ ահա Ռոջերը տապալվեց ձիուց և մահացավ, այդ հայտնի մարդը ընկավ թուրքերի շրջապատման մեջ, ընդ որում այս դաժան դահիճները անմիջապես էլ կտրեցին նրա գլուխն ու իրենց հետ տարան Զարբոհանի ու նրա բանակի մոտ, որպես նշան իրենց այդ առաջին հաղթանակի: Այսպես թուրքերը սպանեցին այս փառավոր մարդուն, իսկ դրանից հետո էլ արդեն քրիստոնյաներից և ոչ մեկը չէր համարձակվում քիթի իսկ դուրս հանել քաղաքի պարիսպներից: /4.28/ Դարկ է լնել, որ ոչ մի այլ երկիր աշխարհում չի հանդիսանում այն աստիճանի բարձրի հայրենիք, ինչպես ֆրանկների երկրին ու ֆրանկներն են, սակայն այս անգամ նրանք մնացել էին առանց ձիերի, որովհետև բանակում կար ընդամենը 150 քիչ թե շատ կարգին փիճակում գտնվող ծառայ, ընդ որում նրանք քաղաքը գրավելիս տիրել էին նաև 400 թուրքական ձիերի, սակայն այդ ամենը ակնհայտորեն քիչ էր բաց մարտի մեջ դուրս գալու և թշնամուն բշտելու համար, դրա համար էլ քրիստոնյաները մնացին քաղաքի ներսում՝ խորապես սգավոր Ռոջերի մահը: /4.29/ Մյուս տեղի էին ունենում այդ փառավոր սպասե Ռոջերի թաղման արարողությունները, նույն շաբաթ օրն առավոտից էլ թուրքական ուժերը սկսցին քաղաքին մոտենալ, որից հետո, ավարտելով ուժերի տեղաբաշխումը քաղաքի մոտ երեք օրվա ընթացքում, նրանք շրջափակեցին քրիստոնյաներին, ընդ որում Զարբոհանի գլխավորությամբ այստեղ էին Արևելքի բոլոր հիմնական ուժերը: Եվ այսպես, հավաքելով ուժերը քաղաքի մոտ, Զարբոհանը իրականացրեց դրանց տեղաբաշխում, որի արդյունքում մի խոշոր ջոկատ ուղարկեց լեռների կողմը, որպեսզի ոգևորի ու աջակցի միջնաբերդում դեռևս դիմադրող անհավատներին, իսկ մեկ այլ ջոկատ էլ ուղղեց դեպի այն կողմը, որտեղ գտնվում էին Գոտֆրիդն ու Բոհեմուսը՝ զբաղված պարիսպների և աշտարակների պաշտպանությամբ: Այսպիսով՝ թուրքերը այնպես դասավորեցին ուժերը և տիրեցին քաղաքի շրջակայքին, որ քրիստոնյաները փակվեցին բոլոր կողմերից և հայտնվեցին փակ դրության մեջ: /4.30/ Դարկ է լնել, սակայն որ սկզբում քրիստոնյաները փորձեցին ինչ-որ բան ձեռնարկել: Խոսքը Գոտֆրիդի մասին է, որն իր ռազմիկներով ու

գինակիցներով մեծ ուժ կազմած քաջաբար ելավ քաղաքից և փորձեց հարձակվել թշնամու վրանների վրա: Թուրքերը, սակայն, տեսնելով այդ, իրենց հեղթին գնացին քրիստոնյաների վրա և արդյունքում սկիզբ առավ մի մեծ ու ծանր ընդհարում: Ի վերջո, սակայն, քրիստոնյաները, հոգևած ու հյուժված հարատև մարտից, հետ դարձան և մեծ դժվարությամբ հասան քաղաքի դարպասներին, ընդ որում քանի որ դրանք նեղ էին միանգամից բոլորի անցնելու համար, ապա այդ ընթացքում շատերը սպանվեցին, վերքեր ստացան կամ գերվեցին: Իրենց հեղթին հարված հասցրեցին նաև միջնաբերդում գտնվող թուրքերը, որոնք, ուրախացած այս հաջողությունից, անակնկալ իջան քաղաք և, հանդիպելով փողոցներում փռված անտուն քրիստոնյաներին, նրանց շարքերում մեծ ջարդ իրականացրին: Այսպիսով՝ դուքսը շատ մարդիկ կորցրեց, իսկ թուրքերն էլ սովորեցին միջնաբերդից քաղաք իջնելու և այստեղ մարտ տալու ձևը, որից հետո առավտից մինչև երեկո մենք ականատես էինք լինում, թե ինչպես են մեզ վրա գալիս թշնամիների և քաղաքի դրսից, և ներսից: Ի վերջո, Բոհեմունդ ու Ռայմոնդ եկան այն մտքի, որ պետք է դրա դեմն առնել: Դրա համար էլ նրան, միավորելով ուժերը, ամրության պես մի բան կառուցեցին միջնաբերդի ուղղությամբ, այնտեղ իրենց մարդկանց տեղադրեցին և այդ ճանապարհով մասնակիորեն առան այս կողմից իրականացվող հարձակումների դեմը, թեև այդ ընթացքում ու դրանից հետո ևս թուրքերը անվերջ նետերի հեղեղ էին թափում միջնաբերդից և արդյունքում սպանեցին կամ վնասեցին շատ անգգուշ քրիստոնյաների: Շուտով, սակայն, պարզվեց, որ թուրքերը կրկին չեն պատրաստվում սահմանափակվել զուտ հեռամարտով և ահա, երբ միջնաբերդի դիմաց կառուցվող ամրությունը պատրաստ եղավ, նաև միջնաբերդից բազում հարձակումներ գործեցին նրանց վրա, որոնք պաշտպանվում էին այստեղ՝ աղեղների հարվածներով և բազում այլ եղանակներով մեծ վնասներ պատճառելով ամրության պահապաններին..., որոնք, սակայն, իրենք էլ պարտքի տակ չէին մնում և, գործելով նաև հարթավայրի ուղղությամբ, զգալի կորուստներ էին պատճառում թշնամիներին... /4.31/ Եվ այսպես, այս կողմում մարտը աստիճանաբար մեծացող բնույթ ստացավ, ընդ որում Զարբոհանը, որը ձեռքի տակ զգալի ուժեր ուներ, հետևակային ուժեր կազմեց և դրանք ուղարկեց լեռնային դժվարանցանելի վայրերը, որպեսզի պայքարի Բոհեմունդի դեմ: Արդյունքում այստեղ սկիզբ առավ մի ուժեղ ճակատամարտ, ընդ որում, միասնական աղաղակով քաղաքում ոտքի ելած քրիստոնյաները Բոհեմունդին օգնության եկան Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտի ու դուքս Գոտֆրիդի գլխավորությամբ: Այս անգամ, սակայն, քրիստոնյաները անհաջողություն կրեցին, ընդ որում՝ անհաջողությամբ ավարտվեցին ինչպես Ֆլանդրիայի կոմսի ու Գոտֆրիդի, այնպես էլ նրանցից առաջ Նորմանդիայի իշխանի հարձակումները, որից հետո թուրքերը կարողացան պահել դիրքերը և շարունակել ճնշումը Բոհեմունդի նկատմամբ: Բարեբախտաբար, սակայն, թուրքերն ի վերջո չկարողացան այս ուղղությամբ զարգացնել հաջողությունը, բանզի ի վիճակի չեղան լեռներում իրենց ձեռքի համար անհրաժեշտ արտավայրեր գտնել, մի հանգամանք, որն ի վերջո ստիպեց Զարբոհանին հետ բաշել ուժերը դեպի հարթավայր: Փորձելով գործել այլ կերպ՝ Զարբոհանը մի բանի մասերն էր բաժանեց իր բանակը՝ հսկողության տակ առնելով քաղաքի բոլոր դարպասները և արգելելով մուտքն ու ելքը այնտեղից... /4.32/ Եվ այսպես, երբ անցավ մի բանի օր, թուրքերը բոլոր կողմերից զգալի ուժեր մտնեցին քաղաքի պարիսպներին, որպեսզի նույն կերպ, ինչ առաջ եղել էր Ռոբերտի հետ, դուրս բաշեն նրանց քաղաքից ու ոչնչացնեն: Այս կերպ, ահա, նրանք հարձակումներ գործեցին պարիսպների վրա ու, սլանալով իրենց Նժույզները, նետերի տարալի թափեցին պարիսպների վրա գտնվողների վրա, սակայն քրիստոնյաները առժամանակ զուսպ մնացին և պատասխանեցին միայն նետերի ու նիզակների հարվածներով: Ի վերջո, սակայն Տանկրեդը (**Անտիոքի դքսության ասպազ դուքս Տանկրեդ Տերնետացին – Մ.3.**), որը մի պոռթկուն և քաջարի ասպետ էր, միշտ պատրաստ թուրքերի արյունը թափելուն, դիմեց մի խելագար արարքի: Եվ այսպես նա, զրահավորված վիճակում ցատկելով ձիու վրա, իր գինակիցների հետ միասին քաղաքի գաղտնի դռներից դուրս եկավ, այն դեպքում, երբ քրիստոնյաները Բոհեմունդի գլխավորությամբ ամեն կերպ շեղում էին թշնամիներին և զբաղեցնում նրանց: Եվ այսպես Տանկրեդն ու նրա կողմնակիցները, անակնկալի բերելով հակառակորդին, եռանդուն հարձակում գործեցին թուրքերի վրա և սկսեցին կոտորել: Թուրքերը շատ ջանքեր թափեցին, որպեսզի պոկվեն քրիստոնյաներից, սակայն չկարողացան ու նրանցից վեց հոգի սրահար եղան, որը վրեժ եղավ Ռոբերտի մահվան համար: Եվ այսպես Տանկրեդը փառքով պատված քաղաք վերադարձավ՝ հետը, որպես իր հաղթանակի նշան, բերելով թուրքերի գլուխներ... /4.33/ Դրանից հետո օրերից մի օր մի այսպիսի բան էլ եղավ: Բանն այն էր, որ Զարբոհանը ձգտում էր փակել քաղաքի բոլոր մուտքերն ու ելքերը և այդ նպատակով առանձնացրեց նաև 2.000 ընտիր թուրքերի, որոնց առանձին գործ հասկացրեց: Այն մեծ հաղթանակից հետո, որի մասին ասացինք, երբ Երկաթյա կամրջի մոտ թշնամիները ջարդ կրեցին և լցվեցին գետի ափերի մեջ ու խեղդվեցին, այդ կամրջի հսկողությունն այնքան էլ ուժեղ չէր իրականացվում, ինչը ընկել էր հեթանոսների ականջը և սրանք այդ նպատակով էին առանձնացրել այդ 2.000 հոգուն: Այս խնդիրը լուծելու համար Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը առանձնացրեց 500 հոգու, որոնց վրա պարտավորություն դրեց պաշտպանել այդ դիրքը, բանզի թուրքերը ձգտում էին սրնդաջ հարվածով տիրել դրան, իսկ այդ պարագայում քաղաքից մուտքն ու ելքը անհնար կլինեք: Այսպիսով՝ լավ գինված 2.000 թուրքեր եկան այս դիրքի վրա և եռանդուն հարձակման անցան, նետերի տարալի տեղալով քրիստոնյաների վրա, սակայն քրիստոնյաները առավտից մինչև երեկո համառորեն դիմադրում էին՝ ոգևորվելով իրենց առաջնորդների կողմից: Իրոք, Ռոբերտն ու նրա կողմնակիցները, իմանալով, որ պարտության դեպքում իրենք ամենադաժան մահվան կարժանանան, ինքնան ուժ ունեին պաշտպանվում են պարիսպների վրա ելող ու խանդակները լցված թուրքերից, որոնք հարվածում էին նրանց նիզակներով ու արբալետներով: Այդ օրը երկու կողմից էլ շատ սպանվածներ ու վիրավորներ եղան, սակայն թուրքերն ի վերջո, տեսնելով, որ հնարավոր չէ գրավել այդ ամրությունը, որ քրիստոնյաները պաշտպանում էին մեծ եռանդով, Զարբոհանի մոտ վերադարձան, որպեսզի նոր ուժերով կրկին հետ դառնան: Այս էր պատճառը, ահա, որ քրիստոնյաները, երբ իմացան այս մասին, գիշերվա մթության քողի տակ եկան այնտեղից և, քանի որ այլևս հնարավոր չէր պաշտպանել այդ դիրքը, միացան Անտիոքում գտնվող իրենց եղբայրներին... /4.34/ Դձբորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, այն 2.000 հոգին, վերահամայնված իրենց շարքերը, կրկին եկան հիշատակված ամրության վրա և շեփորներով ու եղջերավորներով ուժեղ հեղողության տակ անցան գոռի, սակայն հենց այդ ժամանակ էլ պարզեցին, որ ամրությունը ավերված է ու մատնված կրակի: Այդ ժամանակ, հուսահաբաված իրենց սպասումներում, թուրքերը դարձան իրենց վրանները: Իսկ այդ ժամանակ քաղաքի պաշարումն օրստօրե ուժեղանում էր, ընդ որում քաղաքում կրկին սկսվեց սով զգացվել..., որն աստիճանաբար աղետալի չափեր ընդունեց... /4.35/ Եվ այսպես քաղաքը պաշարելուց հետո մի բանի օրվա ընթացքում Զարբոհանը լիովին շրջափակեց Անտիոքը և Աստծո մարդկանց դրեց անհուսալի դրության մեջ... Այդ ժամանակ նման մի բան էլ տեղի ունեցավ: Բանն այն է, որ, թեև քրիստոնյաները մեծամեծ ջանքեր էին իրականացնում քաղաքի պաշտպանության համար, սակայն, քանի որ վիճակը սովի ու կրած տառապանքների պատճառով շատ ծանր էր, աշտարակներից մեկը, որը դժվարիասանելի լեռներում էր, պատահաբար մնաց առանց պաշտպանության: Սա մի աշտարակ էր, որ կառուցվել էր շաղախված հողից և նախատեսված էր լեռներում ցրված ճանապարհորդներին հետապնդելու համար, երբ սրանք դեռ քաղաքի շրջակայքում էին: Շենց այստեղ էր, որ քրիստոնյաները մի բանի երիտասարդ թուրքեր էին բռնել, որոնց համար փրկագին էին պահանջել, սակայն այդ պատանդները մինչև այդ մահացել էին: Եվ այսպես թուրքերը, մոտենալով այդ աշտարակին բանակցությունների նպատակով և աստիճանաբար հասկանալով, որ այն թույլ է պաշտպանված կամ գրեթե պաշտպանված չէ, որոշեցին քաղաք մտնել այդ կողմից: Բարեբախտաբար, սակայն, նախախնամությունը այս անգամ էլ քրիստոնյաների կողմից եղավ, բանզի հեթանոսները, հույաները դրած գիշերվա խավարի վրա, մինչ պարսպին էին հենում աստիճաններ և նետում էին պարաններ, նկատվեցին այդ վայրում գտնվող մարդկանցից մեկի կողմից, որը անմիջապես առանց հետ նայելու քաղաք վազեց և բարձր աղաղակներով ոտքի հանեց բոլորին: Արդյունքում հարակից աշտարակներից օգնության հասան, հետո միացան նաև քաղաքում գտնվողները և թուրքերը, որ արդեն պարիսպների վրա էին հետ շարվեցին...: Իրոք, քրիստոնյաների ուժերը ամեն պահի համալրվում էին, իսկ թուրքերը նվազում էին և արդյունքում նրանք հաղթվեցին ու քաղաքը փրկվեց, ընդ որում թուրքերից չորս հոգի սրահար եղան ու մահացան, իսկ շատերն էլ ներքև նետվեցին քաղաքի պարիսպներից և ջարդվածքներ ստացան... /4.36/ Չնայած այս հաջողությանը, սակայն, սովն աստիճանաբար ահռելի չափեր էր ընդունում... և այս պայմաններում մի բանի հոգի մի կերպ հասան Սիմեոնի նավահանգիստ և, ... որոշ բանակի ուսուցիչ ձեռք բերելով հետ դարձան...: Այդ ժամանակ թուրքերը, որ իմացել էին այդ մասին, անակնկալ հարձակվեցին նավահանգստում գտնվող նավաստիների վրա, բոլորին սպանեցին կամ ցրեցին, ամեն ինչ ոտնակոխ արեցին, իսկ ձեռք բերածն էլ բերեցին իրենց ճամբար... /4.37/ Այս պայմաններում բանակի շատ աչքի ընկնող մարդիկ պայմանավորվեցին, որ գաղտնի փախչեն... և ի վերջո արդեպս էլ վարվեցին... /4.38/ Այդ ժամանակ էր, որ մի լուրջարացի պատմիչ իր տեխնիկ մասին... /4.39/ Դետո ոգևորիչ խոսքեր ասացին նաև բանակի առաջնորդները... /4.40/ Այդ ընթացքում փախստականները հասան հույների կայսեր... և սկսեցին անդել, որ Անտիոքում գտնվող քրիստոնյաները կործանված են ու նրանց որևէ կերպ հնարավոր չէ փրկել...: Լսելով այս՝ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.**) շատ տխրեց և հրամայեց ամապցնել ողջ Ռոմանիան, որպեսզի հետո, երբ Սուլթանը (**Իրոկիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արպալու - Մ.3.**) վերադառնա, դժվարանա իրենց դեմ ունեն բան ձեռնարկել, որից հետո դարձավ իր քաղաքը... /4.41/ Կայսեր վերադարձի այս տխուր լուրը, որը հասավ Անտիոքում գտնվողներին, նրանց ավելի տխրեցրեց... /4.42/ Դարկ է լնել, որ թուրքերը ևս լսել էին կայսեր նահանջի մասին ու այդ հանգամանքը նրանց շատ ոգևորեց: Եվ այսպես Զարբոհանը կրկին անցավ ակտիվ գործողություններ, ընդ որում ևս քաղաքի շրջակայքում դարանակալ տեղադրեց իր բանակը, որպեսզի, թեթև մեքենա հանվարծ փախչելիս լիներ, նրանք բռնեն կամ սպանեն: Տեղի ունեցավ նաև նման մի բան: Եվ այսպես մի անգամ քրիստոնյաները պարիսպների վրայից տեսան իրենց վրաններից սովորականից մի քիչ ավելի շատ առաջ եկած 40 թուրք հեծյալների որից հետո, չնայած տանջվում էին սովից և հյուժված էին իրենց վրա եկած աղետներից, ելան սրանց դեմ, հարվածեցին ու հետ շարվեցին, թեև այդպես էլ չկարողացան հետապնդել, քանի որ իրենց Նժույզները սովից հյուժված էին: Օգտվելով դրանից՝ թուրքերը շուտ եկան ու նետերի տարալի թափեցին քրիստոնյաների վրա: Այդ ժամանակ ասպետները

մեկը, որի ուժերը համեմատաբար տեղն էին, նետվեց թուրքերի վրա՝ այն հույսով, որ ընկերները կհետևեն իրեն։ Ստացվեց այնպես, սակայն, որ նրա զինակիցներից ոչ-ոք չհամարձակվեց հետևել այս քաջին և ահա երկու թուրք հեծյալներ ելա նրա դեմ ու սկսեցին հետապնդել, իսկ նա էլ ստիպված փախավ բաց դաշտի ուղղությամբ։ Մեր ասպետի ձին սայթաքեց և ընկավ, իսկ այն երկուսն էլ վրա եկան, որ խոցեն այս ասպետին։ Այդ ժամանակ, սակայն, հրաշքի պես մի բան եղավ, որովհետև թշնամու հեծյալները կարծես մեխվածի պես կանգ առան, իսկ մի ինչ-որ ուժ էլ վեր հանեց մեր տասպալված ասպետին, կարծես հենց նա էր թամբի վրա։ Այսպիսով՝ այս մարդը, փրկված Աստծո և Զրիստոսի կողմից, կրկին միացավ իր ընկերներին այն վայրում, որտեղ նրանց թողել էր՝ հսկայական ցնծությամբ և պատճառելով այդ վայրում հավաքված բրիտանականներին, որոնք պարզորեն ականատես եղան Աստծո այդ հրաշքին... /4.43/ Այս սովի ծակը պայմաններում, երբ բոլորն արդեն կորցնում էին իրենց, մի պրովանսցի տեսլիք ունեցավ... /4.44/ Այդ ժամանակ բրիտանյա բանակի ղեկավարները դեսպալություն ուղարկեցին Զարթոհանի մոտ... /4.45/ Ուղարկվածների գլխավորը Պետրոսն էր... /4.46/ Պետրոսը վերադարձավ քաղաք և հայտնեց Զարթոհանի անպատկառ խոսքերի մասին... /4.47/ Եվ ահա բրիտանականները դրոշեցին պայթյալի ելնել՝ հայտարարելով որ դա տեղի կունենա հաջորդ օրը...։ Եվ ահա հունիսի 28-ին բոլոր բրիտանյա ասպետները հավաքվեցին, զինվեցին, հազան սաղավարտներ ու զրահներ և պատրաստվեցին։ Նրանք կազմեցին ջոկատներ ու նշանակեցին հրամանատարներ։ Առաջին ջոկատը գլխավորում էին Ֆրանսիայի արքայի եղբայր Յուզո Մեծը, որն էլ հենց կրում էր հեծելագորի ու հետևագորի դրոշները, իսկ Ռոբերտ Ֆլանդրիացին ու Ռոբերտ Նորմանդացին գլխավորում էին երկու այլ ջոկատներ։ Այսպիսով՝ նրանք զբաղեցրին բանակի աջ թևը։ Երրորդ ջոկատը գլխավորում էր եպիսկոպոս Պյուլին, որը կրում էր նաև այն գեղարդը, որը գտել էին քաղաքում մինչ այդ։ Պիեռը, Ստենլին, Ռենո Դ՝Տուլը, Գառլենին ու նրա եղբայր Գրեյը, Անրին, Ռենոն ու Գուդեն շարվեցին, որպեսզի առաջնորդեն իրենց ուժերը դեպի Սիմենն առաքյալի նավահանգիստ։ Ռայմոնդը, Մոնգոս Լուին և Կոնան Դ՝Մոնտեգյուի որդի Լուին իրենց վրա վերցրեցին մյուս ջոկատի հրամանատարությունը։ Իր հերթին դուքս Գոտֆրիդը հեծելագորից ու հետևագորից կազմեց 2.000 հոգանոց մի ջոկատ, որի կազմում էին գերմանացիները, բավարացիները, սաքսոնցիները և Լոթարինգիայի մարդիկ, որոնց թերեք այժմ էլ սարսափելի կոտորած էին անում թշնամիների շարքերում։ Առանձին մի ջոկատ դրվեց Տանկոնդի հրամանատարության տակ, իսկ ինչպես և այլոց տրվեցին այլ ջոկատներ...։ Եվ վերջապես Բոհեմուկոնի հրամանատարությանը հանձնվեց վերջին ջոկատը, որը կազմված էր հեծյալ ասպետներից և նա պետք է օգնության հասներ այն հատվածին, որը որ դրա կարիքը կունենար... /4.48/ Յարկ է կշել նաև, որ բրիտանականները չմոռացան նաև կոմս Ռայմոնդի մասին և, հաշվի առնելով, որ նա մի քիչ հիվանդ էր, նրան թողեցին քաղաքը միջնաբերդում գտնվող թուրքերից պաշտպանելու գործը, որոնք Ղարսիանի որդի Սամսադինի գլխավորությամբ այդ ուղղությամբ գալիս էին էլն կազմում։ Եվ այսպես բանակի հրամանատարները, համաձայնության գալով այս բոլոր հարցերում, բացեցին դարպասները և դուրս եկան Զարե կամրջի ուղղությամբ, որպեսզի հարվածեն թշնամիներին՝ այդ ընթացքում փողփողացնելով իրենց տարագույն դրոշակները, պսպրացնելով զրահներն ու սաղավարտները։ Տեսնելով այդ՝ Զարթոհանը և Սուլեյմանը ևս իրականացրեցին իրենց ուժերի տեղաբաշխում, երբ սահմանեցին այս ու ձախ թևեր, առաջապահ ու վերջապահ, ինչպես նաև ռազմիկների, որոնք իրենց եղջյուրանման աղեղներից նետում էին արձակում։ Եվ այսպես այս վերջիններս, առաջնալույով համաքալ, էլան բրիտանականների դեմ ու, օդը լցնելով սարսափելի արդարանքներով և դողդաղացնելով շեփորները, եղջերափողները ու թմբուկները, եկան բրիտանականների վրա։ Բանն այն է, որ Պետրոսի դեսպալության պատճառով, թշնամիները տեղյակ էին, որ մարտը հենց այդ օրն է լինելու, ինչն էլ հաշվի առնելով միջնաբերդում գտնվող Սամսարոնի մոտ սուրհանդակ էին ուղարկել և հայտնել, որ սա մարտի ժամանակ թիկունքից հարվածի բրիտանականներին։ Սանսարոնը, սակայն, հրաժարվեց այդ ծրագրին մասնակցելուց, բայց միաժամանակ էլ խոստացավ, որ, հենց տեսնի, որ բրիտանականները մարտի են դուրս գալիս, ևս դրոշակ կպարզի միջնաբերդի ծայրին ու կտեղեկացնի այս մասին, ինչպես նաև ուժեղ շեփորահարույթուն։ Իրոք, այդպես էլ եղավ, բանգի, երբ բրիտանականները մարտի էին դուրս գալիս, լեռների վրայի ամենաբարձր վայրում երևաց մի սև դրոշակ, որը կոչ էր անում զինվել ու պատրաստվել մարտի։ Տեսնելով այդ՝ հեթանոսները հենց այդպես էլ վարվեցին։ Եվ այսպես, հեթանոսները, որոնք պատրաստ էին մեր ելնելուն, առաջ ուղարկեցին 2.000 հետևակ նետածիգներ, որոնք պետք է գործեն բրիտանականներ դեմ Զարե կամրջի մոտակայքում... /4.49/ Բրիտանյա իշխանները, որոնք քաղաքից տեսան, որ հակառակորդը փորձ է անում զբաղեցնել քարե կամուրջը, որից հետո քաղաքից դուրս գալը շատ ռժկար կլիներ, իրենք ուղարկեցին նետածիգներին, որպեսզի հսկողության տակ վերցնեն այն։ Իրոք, այդպես էլ, եղավ, բանգի Աստծո աջակցությամբ մեր ռազմիկները առաջինը զբաղեցրին Զարե կամուրջը, որից հետո, պաշտպանվելով վահաններով, նետերի տարափ տեղացին հակառակորդի վրա՝ հաճախ հասնելով նաև վերջինից հեծելագորի շարքերին։ Իրենց հերթին թուրքները, որոնք հետևակ փնտրում էին առաջնամու, որ տիրելն կամրջին, տեսնելով, որ այդ հարցում անհաջողության են մատնվել, ինչպես նաև նետերի հեղեղի տակ են ընկնում, ցատկեցին ձիերի վրա և մեծ ափսոսանքով հետ դարձան՝ բացելով բրիտանականների ճանապարհը։ Այդ ժամանակ Աստված Ռիբերգեմոնը և Յուզո Մեծը (**Վերմոնդի և Վալուայի կոմս Յուզո Մեծը – Մ.Գ.**), ուրախացած այս հաջողությունից, նետվեցին թուրքերի շարքերի մեջ և, գործելով նիզակներով, շատերին մահվան գիրկը նետեցին՝ սարսափելի կոտորած անելով։ Այս երկուսն իրենց գործողություններով շարունակելով արեցին թշնամիներին, տորեցին նրանց ու փոշիացրին, որից հետո գործի անցան արդեն երկու Ռոբերտները, Էնոյի իշխան Բալդուինը և Եվստաթիոսը (**Բուլդի կոմս Էստաթ Բուլդուինը – Մ.Գ.**), որոնք ևս նետվեցին հակառակորդի շարքերի մեջ ու մեծ ջարդ իրականացրին՝ ոչնչացնելով թշնամու բանակի մեծ բանակի ռազմիկների։ Թուրքերի ահեղ իշխան Սուլեյմանը և նրա զինակից Ռոսելյուն, որոնք Ղարսիանի հետ միասին Աստիոքը կառավարող չորս էմիրներից հիմնականներն էին, իրենց ուժերը կազմող մոտ 15.000 հոգով առանձնացան հիմնական բանակից և բռնեցին լեռների ուղղությունը, ուղղվելով դեպի Սիմեննի նավահանգիստ, որպեսզի, եթե հանկարծ բրիտանականները ցանկանան փախչել այդ ուղղությամբ, նրանք անակնկալ հարձակում գործեն այդ կողմից։ Այսպիսով, ձգտելով կյանքի կոչել այս ծրագիրը, նրանք անակնկալ հարձակության կոմս Ռենոյին, Պիեռ Ստենլիի, Գոթթեյի, Անրին, Ռենոյին, Գառլենին և այլոց, որից հետո, տեսնելով բրիտանականներին, թուրքերը իրենց հետ վերցրած անոթներում կրվող նյութը թափեցին ու այն կրակ տվեցին, որպեսզի փակեն մարդկանց ճանապարհը։ Կրակը, որ միանգամայն տարածվեց, ուժեղացավ առկա բաժուց և ուժեղ ծուխ բարձրացավ, որի արդյունքում մարդիկ դադարեցին որևէ բան գանազանել... /4.50/ Դրանից հետո թուրքերը, կարծես ծխի ու կրակի պատ առաջացնելով իրենց ու բրիտանականների միջև, աղեղների հարվածների տակ առան վերջիններս, ընդ որում սրանց փրկեց միայն արագ նահանջը, թեև 300 հետևակայիններ սպանվեցին, իսկ ոմանք էլ գերի ընկան։ Այդ ժամանակ Ղազան քաղաքի իշխան Ղարայետինը, տեսնելով, որ Սուլեյմանին հաջողվեց հետ մղել մեր որոշ ուժերին, փոխեց ուղղությունը, իջավ Ներթև և Ղամասկոսի իշխանի հետ միասին գնաց Զարե կամրջի վրա։ Այս պայմաններում մարտի մեջ մտավ նաև Յալեայի տեր Բարդունը (**Յալեայի Եմիրուկանի Եմիր Ռիդվանից – Մ.Գ.**), որը պատրաստվեց հարվածել իր Ֆրանսի զինակիցներով ու ծառայողներով մարտի մեջ մտնող Բոհեմուկոնին։ Եվ այսպես թուրքերը մեծ փառաբանությամբ առաջ եկան ու նետերի կարկուտ թափեցին՝ փորձելով այդ կերպ կոտորել ու ցրել բրիտանականներին։ Բոհեմուկոնի մարդիկ, գրեթե լիակատար շրջապատման մեջ, սկսեցին իրար հետևից տասալվել, կարծես կործանվելով գալլի երախում, որից փրկություն չկար։ Իրոք, որևէ ելք չէր երևում, բանգի անհավատները ասեն կողմից պատնեղ էին նրանց։ Այդ ժամանակ, սակայն, Գոտֆրիդը, որը եռանդով պայքարում էր թուրք իշխանների դեմ, իր կրակոտ աղոթքներն ուղղեց Աստծո դեմ Բրիտանիան և սկսեց պառակտազին աղաչել խղճով իրենց և օգնել։ Ահա ուրեմն, դրանից հետո Գոտֆրիդը, շուտ գալով ու տեսնելով, թե ինչ է կատարվում Բոհեմուկոնի մոտ ու հասկանալով, որ, եթե այդպես շարունակվի, թուրքերը շուտով նրան ու իր ջոկատին կոչնչացնեն, անմիջապես էլավ վերջինիս օգնության... /4.51/ Եվ այսպես Գոտֆրիդը հայացք գցեց մարտադաշտի վրա և տեսավ, որ Բոհեմուկոնն ու նրա ջոկատը լրիվ շրջապատված են և արդեն ոչնչացման եզրին են՝ տեղի տալով իրենց վրա եկող թշնամուն, ինչի պատճառով էլ իր գերմանացիների, լոթարինգիների, բավարացիների, ու հռոմեացիների գլուխն անցած, որոնցից կազմված էր նրա ջոկատը, տարագույն դրոշակները փողփողացնելով ընկավ իր հարյունակիցներին ներող հեթանոսների վրա։ Այդ ընթացքում Յուզո Մեծը, որը մարտնչում էր Զարե կամրջի մոտ, ի վերջո պարտության մատնեց հակառակորդին և ստիպեց փախչել, իսկ հետո իր հերթին, հայացք գցելով մարտադաշտի վրա և նկատելով, որ Գոտֆրիդը մեկնում է Բոհեմուկոնի օգնության, ինքն էլ իր մարդկանց շարժեց այդ ուղղությամբ, բանգի մարտական գործողությունները եռում էին ամենից առաջ հենց այդ կետում։ Եվ այսպես երկու իշխանները, ի վերջո կարգի բերելով իրենց մարդկանց, գնացին թուրքերի վրա, որպեսզի երկու ջոկատների այդ միացյալ հարվածով փրկեն Բոհեմուկոնին և թուլացնեն նրա վրա իրականացվող հարձակումը։ Եվ այսպես դուքսն ու նրա երիտասարդ ասպետները հետ շարժեցին թշնամիներին դեպի նրանց վրանները և վերջիններիս շատ վնաս պատճառեցին... /4.52/ Այս ամենի արդյունքում թուրքերը հետ շարժվեցին դեպի լեռները, որտեղ, թողնելով ձիերը և Ներթև ցատկելով դրանցից, սկսեցին աղեղներով հարվածել հասցնել հետապնդող ֆրանկներին՝ հույս ունենալով այդ կերպ զսպել հետապնդողներին։ Գերմանացի ուխտավորները, սակայն, որոնք իրենց հոգով իսկական արհեստի այրեր էին, բարձրաձայն Բրիտանից աջակցություն աղաչելով անմիջապես էլ ընկան թուրքերի վրա և նրանց կրկին փախուստի մատնեցին՝ բռնելով տանելով իրենց առջևով, որից հետո սրանք արդեն չէին համարձակվում որևէ պահի կանգ առնել կամ դիմադրել։ Զաջաբար էին գործում նաև փայլուն իշխան Բոհեմուկոնն ու Միթայելի որդի Ադամը, որոնք Գոտֆրիդի հետ միասին վճռակամորեն տքնում էին հանուն Բրիտանիայի՝ կայծակի ուժով ճարակելով հակառակորդի շարքերը, որի արդյունքում թշնամիների շարքերում մահը հսկայական չափերի հասավ, իսկ իրենք էլ, գոչելով ահեղ մարտական, նետվեցին հակառակորդի կենտրոնի վրա։ Այսպիսով այնպիսի մի կոտորած եղավ, որ ողջ հարթավայրը պատվեց հակառակորդի բանակի ռազմիկների դիակներով, կարծես սրանք բոլորը կոտորվել էին մի մահացու կարկտի հարվածներով։ Այսպես Աստծո կամքով ճակատամարտը հեթանոսների համար կործանարար ընթացք ստացավ և շուտով նրանց պարտությունը դարձավ լիակատար։ Զարթոհանը, իր հպարտության մեջ զբաղեցնելով լայնարձակ դիրքեր բրիտանականներից դեպի

ծախ, չկարողացավ փրկել իր բանակի նույնիսկ մնացորդները, որը լիովին ցրվեց ու մատնվեց փախուստի, ընդ որում եպիսկոպոս Պյոյին, որ գլխավորում էր պրովանսցիների ջոկատը, անվերջ նրա դեմ էր հանում Աստծո այն գեղարդը: Հարկ եմ համարում լշել, որ, շնորհիվ մեր Տեր Աստծո, Զարթոհանի սիրտը մի անհաղթահարելի սարսափ էր ընկել և նա մինչև սրտի խորքը դողում էր՝ իր զրաների մեջ կանգնած մնալով կարծես քարացած ու մոռացած տեղը և ժամանակը...: /4.53/ Եվ ահա, մինչ Զարթոհանը այս կերպ քարացած կանգնած էր իր տեղում, նրան մնալ լուրերով ներկայացավ մի տրիհանդակ, ասելով. «Ով տեր, ինչո՞ւ ես այսպես կանգնած մնացել, չե՞ս տեսնում քրիստոնյաների բանակը, չե՞ս տեսնում, որ այն բանակը, որով եղել էիր հաղթողն համար, այժմ ինքն է հաղթված ու ցրված: Ֆրանկներն արդեն ճամբարին են հասել ու մեր առաջնորդների վրաններին, նրանք տիրել են այդ ամենին ու շուտով մեզ կհասնեն»: Տնցված այս ծանր խոսքերից՝ Զարթոհանը վեր նայեց ու տեսավ իր գորթի փախուստը, որից հետո արագորեն փախավ իր իսկ եկած ճանապարհով՝ ուղղվելով դեպի Եփրատ ու հորասանի թագավորություն: Այդ ժամանակ, սակայն, դժբախտաբար եպիսկոպոսը չկարողացավ հասնել նրան, բանի որ բոլորը անչափ հոգնած էին, դե իսկ գործին պիտանի նժույզներ ևս չկային, բանի որ բանակի կարիքների համար իրենց երկրներից բերած բոլոր նժույզները վաղուց կորսվել էին, իսկ եղածներն էլ քիչ էին պիտանի այդ գործի համար...: /4.54/ Իրոք, հսկայական էր այն ասպետների թիվը, որոնք, իրենց հայրենիքում ծնված օրվանից գործելով ձիերի վրա և որևէ գործի չմեկնելով ոտքով, այստեղ հասել էին այն վիճակի, որ որպես փոխադրամիջոց էին օգտագործում ոչ միայն առաջին պատահած ձիուն, այլև ամենատարբեր կենդանիների՝ էջերի, ջորիների և այլն...: /4.55/ Քիչ չէին նաև մարդիկ, որոնք, մարտերում կորցնելով իրենց ռազմական հանդերձանքը կամ վաճառելով դրանք հաց ձեռք բերելու համար, մարտի էին գնում թուրքական գեներոլ ու հանդերձանքով, որոնք ոչ միայն հարմար չէին, այլև իրենք ևս սովոր չէին դրանց կիրառման ձևերին... Վերադառնալով մեր պատմմանի ասելը, որ, երբ թշնամին մատնվեց փախուստի, Տանկրեդը, որ մինչ այդ պահը վարպետորեն իրականացնում էր սեփական ջոկատի հրամանատարությունը, ընկավ վերջինիս հետևից և հետապնդեց 6 մղոն, իսկ ինչ վերաբերվում է Զարթոհանին, ապա սա, կորցնելով իր բանակը, մի կերպ իրեն գցեց Եփրատի ափերը և մի նավակով կտրեց անցավ այն...: /4.56/ Մինչ քրիստոնյա ռազմիկները զբաղված էին հակառակորդին հետապնդելով ու կոտորելով, առաջ ուղվելով իրենց պատած մարտական ոգով, կոմս Ռայմունդն ու իր ջոկատը, ինչպես նաև եպիսկոպոս Պյոյի ջոկատը վերադարձան մարտադաշտ ու այստեղ նրանց ռազմիկները սկսեցին զբաղվել ավար հավաքելով: Դրանից հետո, տեսնելով իրենց ընկերներին ավարով ծանրաբեռնված, հետապնդումը դադարեցրին նաև այլ ջոկատներ, որոնց ռազմիկները ևս միացան ավար հավաքելու գործին, որից հետո ցնձալով և ուրախացած վերադարձան Անտիոք, իսկ այստեղ պարզվեց, որ նրանք, ովքեր առաջ տված ու աղբատ էին, այժմ ունեն ամեն ինչ լի ու լի բանակությամբ: Քրիստոնյաների ձեռքն ընկելով նաև հեթանոսների ճամբարը, որտեղ նրանք անթիվ բանակի պարենամթերք, ինչպես նաև թուրքերի ու սարակիստների ծխակարգերի մասին գրքեր գտան, որոնք պարունակում էին ամենաճանր հանցագործությունների մասին նկարագրություններ: Թշնամիների ճամբարներում գտնվեցին նաև ոսկյա զարդեր, տարաբնույթ հագուստներ, երկաթե գեներ, կաշվե իրեր, ձիեր, ինչպես նաև շղթաներ, որ նախատեսված էին քրիստոնյաների համար: Այս բոլորը հասցվեց Անտիոք, ընդ որում այս ավարի մեջ էր նաև Զարթոհանի վրանը, որը քաղաքի տեսք ուներ, իր աշտարակներում ու պարիսպներով և լի էր թանկարժեք գորգերով: Այս վրանն այնքան մեծ էր, որ, ինչպես ասում էին, այնտեղ կարող էին մինչև 2.000 հոգի տեղավորվել: Անտիոքի հետ կապված այդ իրադարձություններում հիշարժան շատ այլ բաներ ևս եղան, սակայն ոչ թուղթը կիերիքի, որ այն պատմենք, ոչ էլ թանաքը, դե իսկ մարդկանց հիշողությունը ևս սահմանափակ է, բանգի պատմում ու պատմում էին ամենատարբեր բաներ...: /5.1/ Այս հաղթանակից հետո քրիստոնյաները վերադարձան քաղաք...: /5.2/ Եվ ահա Բոհեմունդը իր իշխանության տակ վերցրեց քաղաքը՝ սեփական մարդկանց տեղակայելով պարիսպների և աշտարակների վրա, որից հետո անմիջապես ուղղվեց դեպի միջնաբերդը, որը տեղակայված էր քաղաքի ամենաբարձր կետում և որտեղ թուրքերը մեծապես արդեն դադարեցրել էին դիմադրությունը: Իրոք, Սասնադուրը ու նրանք, որ միջնաբերդում էին նրա հետ միասին, ականատես լինելով յուրայինների այդ խոշոր պարտությանը, թողել էին այն ու փախչելով լեռներով հեռացել էին: Այնուհանդերձ Պրովանսի կոմս Ռայմունդը, որը տանջվում էր քաղաքին տիրելու մտքով, իսկ մինչ այդ՝ դեռևս քաղաքի պաշարման ժամանակ, տիրել էր Երկաթյա կամրից մոտ իր կողմից կառուցված ամրություններից մեկին, տեսնելով, որ քաղաքն ընկել է Բոհեմունդի տիրապետության տակ, այնուհանդերձ փորձ կատարեց գոնե այն պահել իր իշխանության տակ, սակայն մնացած առաջնորդները պնդեցին ողջ քաղաքը Բոհեմունդին հանձնելու մտքի վրա և կոմսն ի վերջո տեղի տվեց՝ (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 36-40, գիրք 4, գիրք 5, գլուխ 1, 2):

«/9/ Եվ այսպես տեղ հասնելով՝ մերոնք ճամբար զարկեցին գետի ափին: Այդ ժամանակ իմաստուն Բոհեմունդն (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու** – Մ.Գ.) անմիջապես 4.000 ռազմիկների հետ միասին կանգնեց քաղաքի դարպասների դիմաց, որպեսզի պատրաստ լինի այն պարագայի համար, եթե որևէ մեկը ցանկանա գիշերով գաղտնի քաղաքից ելնել կամ քաղաք մուտք գործել: Հաջորդ օրը կեսօրին նրանք մոտեցան Անտիոքին, իսկ նոյեմբերի 1-ին, սկսվեց քաղաքային երեք դարպասների պաշարումը: Բանն այն էր, որ այլ վայրերում պաշարման համար քրիստոնյաներին տեղը չէր հերքում, բանգի բարձր և նեղ լեռը խոչընդոտում էր դրան: Հարկ է լշել, որ թշնամի թուրքերը, գտնվելով քաղաքի ներսում, ամենուրեք այն աստիճան էին վախեցած ուխտավորներից, որ ոչ-որ չէր համարձակվում նրանց խոհանգստացնել ողջ 15 օրվա ներթափում: Տեղակայվելով Անտիոքի շրջակայքում՝ ուխտավորները տեղում լիակատար առատություն գտան՝ խաղողի այգիներ, ցորենով լի գաղտնարարներ, մրգերով լի ծառեր, ինչպես նաև այլ բաներ: Հայերը և ասորիները, որոնք քաղաքում էին, այնտեղից դուրս էին պրծնում և, ցույց տալով, որ իրենք դասալիքներ են, ամեն օր անընդհատ միանում էին ուխտավորներին, սակայն նրանց կանայք մնում էին քաղաքում, ընդ որում նրանք ամենահանարամիտ կերպով հետևում էին ամեն ինչին և ամեն օր նրանց տեղեկացնում այն ամենի մասին, ինչ կատարվում էր պաշարված քաղաքում: Այն բանից հետո, երբ թուրքերը ի վերջո գիտակցեցին, որ ուխտավորները այդտեղ են, սկսեցին աստիճանաբար ելնել քաղաքից և ամենուր նեղել մեր ուխտավորներին, ընդ որում նրանք այդ անում էին ոչ թե մեկ վայրում, այլ՝ ամենուր՝ անհանգստացնելով նրանց և ծովի մոտ, և լեռան մոտակայքում: Այդ վայրից ոչ հեռու Արեգ անունով մի ամրոց կար, որտեղ հավաքվել էին թուրքերից ամենաբազմը և մեկ անգամ չէր, որ այնտեղից անհանգստացողին մերոնք: Ըսելով այդ մասին՝ սենյորները շատ տխրեցին և ռազմիկները ուղարկեցին, որպեսզի մանրամասն կերպով հետախուզեն այն վայրը, որտեղ գտնվում են թուրքերը: Գտնելով սրանք թաքստոցը՝ մեր ռազմիկները հարձակվեցին դրանց վրա, որից հետո, աստիճանաբար նահանջելով, ուխտավորները սրանց բաշեցին այն վայրը, որտեղ, ինչպես նախապես գիտեին, հավաքվել էին Բոհեմունդն ու նրա մարդիկ: Այդ ընթացքում ուխտավորները երկու հոգու կորցրին և ահա, լսելով այդ մասին, Բոհեմունդը, որպես Զրիստոսի մի քաջարի ռազմիկ, յուրայինների հետ ելավ, սակայն բարբարոսները նրանց դեմ եկան, բանգի ուխտավորները փոքրաթիվ էին: Այդ ժամանակ նրանք որոշեցին ճամբար զարկել Մարգարտ լեռան վրա, որպեսզի անվտանգության մեջ լինեն՝ ապաշտարակված թուրքական սպառնալիքներից: Տիրոջ ծննդյան օրը ողջ ուտելիքը և հացը շատ թանկացան, որից հետո, լշելով սրբազան սուրբ ծննդյան երկուշաբթի օրը այս և մյուս խմբերը, Բոհեմունդը և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Գ.**) ելան ճամբարից՝ իրենց հետ ունենալով ավելի, բան 20.000 ռազմիկներ ու հետևակայիններ: Նրանք, առանց որևէ վնաս կրելու, մտան սարակիստների հողեր, որտեղ արդեն հավաքվել էին շատ թուրքեր, արաբներ և սարակիստներ Երուսաղեմից, Դամասկոսից, Հալեպից ու այլ հողերից՝ օգնության շտապելով Անտիոքին: Լսելով, որ քրիստոնյաների ժողովուրդները հավաքվել են իրենց երկրի դեմ՝ թուրքերը անմիջապես պատրաստվեցին քրիստոնյաների դեմ ճակատամարտի: Եվ ահա լուսաբացին նրանք եկան այն վայրը, որտեղ մեր ժողովուրդն ի մի էր եկել: Բարբարոսները բաժանվեցին և, ստեղծելով երկու գործ, մեկը դիմացից ու մյուսն էլ հետևից սկսեցին փորձ կատարել շրջապատել ուխտավորներին բոլոր կողմերից: Այդ ժամանակ Ֆլանդրիայի կոմսը, առաջ մղվելով խաչի հավատքով Բոհեմունդի հետ միասին նետվեց թուրքերի վրա: Ուխտավորները միահամուռ հարձակվան անցան, իսկ թուրքերն էլ անմիջապես դիմեցին փախուստի՝ հապճեպ թիկունք դարձնելով: Թուրքերից շատերը սպանվեցին, իսկ ուխտավորները էլ ձեռք գցեցին նրանց ձիերը և այլ ավար: Այս ամենի հետ միաժամանակ Անտիոքում գտնվող և քաղաքը պահպանող թուրքերը՝ Աստծո և սուրբ քրիստոնեության այդ թշնամիները, լսելով, որ տեղ Բոհեմունդը և Ֆլանդրիայի կոմսը արդեն պաշարում են իրենց, սկսեցին ելնել քաղաքից և հանդգնորեն մարտի մեջ մտնել նրանց դեմ՝ հարվածելով բոլոր այն վայրերին, որտեղ պաշարյալները թույլ էին: Նրանք գիտեին, որ ամենափորձառու ռազմիկները արշավանքի էին ելել և ահա արդյունքում երեքշաբթի օրը թուրքերը կրկին ելան մեր դեմ, որ նրանց վնաս հասցնեն: Իրոք, աննկատ մոտեցած բարբարոսները վճռականորեն նետվեցին նրանց վրա և մեր շատ ռազմիկների ու հետևակայինների սպանեցին, որոնք չէին սպասում դրան: Այդ ծանր օրը նույնիսկ եպիսկոպոս Պյոյին կորցրեց իր սենեշալին, որը կրում ու պահպանում էր նրա դրոշը, ընդ որում, եթե չլինեք գետը, որը ձգվում էր մեր ու նրանց միջև, նրանք դեռ երկար կհարձակվեին նրանց վրա և մեր ժողովուրդին մեծագույն վնաս կհասցնեին: Եվ այսպես, այն ողբալիտ այդ Բոհեմունդն իր գործով մտավ սարակիստների հողերը և բարձրացավ մի լեռան վրա՝ կարծելով, թե այնտեղ կգտնի որևէ բան, որը կկարողանա տանել իր հետ, բանգի նրանք արդեն ամայացրել էին ողջ երկիրը, ընդ որում, եթե ոմանք ինչ որ բան գտնե գտել էին, ապա այլք վերադարձել էին դատարկ ձեռքերով: Դրանից հետո Բոհեմունդը իր մարդկանց հետ թեթև ձեռքերով վերադարձավ գորթի մոտ գրեթե առանց ավարի: Հայերն ու ասորիները, տեսնելով, որ ճանապարհորդները վերադարձել են բացարձակապես դատարկ ձեռքերով, իրար հետ պայանակալություն էին մեկնելով լեռները՝ դեպի իրենց հայրենի վայրերը՝ փնտրելով և գնելով հաց ու պարենամթերք: Նրանք այս ամենը բերեցին գորթի մոտ, որտեղ ուժեղ սով էր, բանգի մեկ էշաբեռ այսրենամթերքով փաճառվում էր 8 ոսկով, այսինքն՝ 120 դիմարով: Հենց այդ ժամանակ էր, որ շատերը, որոնք փող չունեին որևէ բան գնելու, սովից մահացան...: Արդյունքում ողջ գործում 1.000 ռազմիկների էլ ինադարձվող չէր գտնել, որոնց ձիերը լավ վիճակում կլինեին: Այդ ընթացքում մեր թշնամի Թաթիլը՝ ծագումով հույն այդ

մարդը, որ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) անձնական պահակազորի հրամանատարն էր, լսելով, որ թուրքերի զորքը գալիս է մեր դեմ, ասաց, որ ինքը վախեցած է ուխտավորները բոլորս կործանված են և արդեն թշնամիների ձեռքում են, իր ունեցած չունեցածը թողեց ճամբարում և երբեք էլ չի մաքրվի երդմնագանցության խարանից...: Մենք օգնության և աջակցության կարիք ունեինք, իսկ հասարակ ու ամենադժգոյ մարդիկ էլ փախան ու ուր կարողացավ: Ինչ վերաբերվում է ծովին, ապա ուխտավորները ցանկացած դեպքում չէինք համարձակվում այդ կողմը երևալ թուրքերի պատճառով և բոլոր ճանապարհները նրանց համար փակ էին: Այս ընթացքում, երբ այն իմանալուն այդ Բոհեմունդը լսեց, որ անթիվ բանակի թուրքերը գալիս են նրանց վրա, այնքան շատ, որ տարածվել են շատ ասպարեզների վրա, այդ մասին տեղեկացրեց մյուս առաջնորդներին, որից հետո նրանք որոշեցին պատերազմել: Այդ ժամանակ, ահա, բոլոր առաջնորդներն այն մտքին եկան, որ ուժերի մի մասը կզեն Արեգ ամրոց, իսկ հետևակայիններն էլ կմնան ու կսկսեն վրանները...: Կոմսն (Տուլուզի կոմս Դայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) ու Բոհեմունդը մեկնեցին Սուրբ Սիմեոնի նավահանգիստ, իսկ մենք, տեղում իրար գլուխ հավաքելով, սկսեցինք ճամբար կառուցել: Այդ ընթացքում թուրքերը, անմիջապես էլ պատրաստվելով, բաղաբեց ճակատամարտի համար մեր դեմ ելան: Նրանք հարվածեցին և փախուստի մատնեցին մերոնց, իսկ շատերին էլ սպանեցին: Արդյունքում ուխտավորները մեծապես տխրեցին: Հաջորդ օրը թուրքերը, տեսնելով, որ մեր առաջնորդները նրանց հետ չեն և նախորդ օրը նավահանգիստ են գնացել, պատրաստվեցին հանդիպել նավահանգստի կողմը գնացածներին: Տեսնելով, որ կոմսն ու Բոհեմունդը հեռանում են և հետները տանում այդ ժողովրդին, թուրքերը սկսեցին աղմկել, սուլել և ինչ որ բան գոռալ անկուշտ մի ձևով: Նրանք սկսեցին ամենուր շրջապատել մեզ՝ նետելով ինքնակեր, հարվածելով աղեղներից և դաժանորեն վիրավորելով ու հաշմելով մարդկանց: Նրանք այն աստիճան կատաղությանը նետվեցին մերոնց վրա, որ ուխտավորները փախուստի դիմեցին դեպի մոտակա լեռը, ինչպես նաև տարբեր ուղղություններ, միայն թե բացեն նահանգի ճանապարհ: Ով կարողացավ վազելով փախչել և դուրս պրծնել, փրկվեց, իսկ ով չկարողացավ, մահ ընդունեց: Եվ այսպես Բոհեմունդը, թողնելով այն ճանապարհը, որ ընտրել էր, փոքրաբանակ ռազմիկներով եկավ նրանց մոտ, որ իրար գլուխ էինք հավաքվել: Այդ ժամանակ ուխտավորները, վառված այդ բոլոր սպանությունների մասին լուրերով, անմիջապես միավորվեցին և ելան նրանց վրա: Եվ ահա խաչի ռազմիկները, ամենուր գնկվելով խաչի նշանով, կատարորեն առաջ նետվեցին և բազաբար հարվածեցին նրանց, իսկ նրանք նեղ կամրջով սկսեցին փախչել դեպի դարպասները: Նրանք, որոնք մարդկանց և ձիերի հսկայական կուտակման պատճառով չկարողացան կենդանի անցնել, հենց այնտեղ էլ հավիտյանս իրենց կործանումը գտան: Ահա այդպես ուխտավորները ջարդեցին նրանց, հետ մղեցին և լցրին գետը, որի արագ ալիքները ամենուր ալ կարսիդ էին թուրքերի արյունից, ընդ որում, եթե որևէ մեկը ցանկանում էր վեր մազլցել կամ լողալով ցամաք հասնել, այդ ժամանակ ուխտավորները, կանգնած գետի ափին, խոցում էին նրանց: Այդ ճակատամարտում հատկապես աչքի ընկավ Լոթարինգիայի դուքսը (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), որը հասավ թշնամիներին կամրջի մոտ և, զբաղեցնելով մի բարձունք, մոտեցողներին մեջտեղից կես էր անում: Այդ ժամանակ էր հենց, որ նա, հագած ոսկեզօծ զրահ, թրով ուժեղ հարված հասցրեց թշնամիներից մեկին ու կոտեց գլուխը, ուսերն ու մարմնի վերևի մասը միևնույն գոտիկատեղ, որոնք գետն ընկան ու բշվեցին գետի ուժեղ հոսանքի կողմից, սակայն մարմին կտու մասը, որը մնացել էր ձիու վրա, բանի որ հիսկին խթանները սեղմված էին, ձին բաղաբ տարավ ու վերջինիս ընդունեցին այնտեղ: Արդյունքում արդեն բաղաբում, որոնք կենդանի էին մնացել, այլևս չէին համարձակվում ոչ գոչել, ոչ սուլել ոչ ցերեկը և ոչ էլ գիշերը, ինչպես առաջ էին այդ անում: Այդ ժամանակ բաղաբի բրիտանյանների կանայք, մոտենալով պարիսպներին ու ատամնաշաներին և տեսնելով թուրքերի դժբախտ ճակատագիրը, աննկատ ծափահարում էին, թեև հայերն ու ասորիները թուրքերի առաջնորդներին հրամանով իրենց կամքից անկախ կամ կամավոր մերոնց վրա նետերի հեղդ էին թափում: Մարտնչողներին բաժանեց միայն գիշերը: Եվ այսպես, երբ մուռն ընկավ, այն բաժանեց կողմերին: Այդ ճակատամարտում հոգևոր ու մարմնական մահ գտան թուրքական զորքի 12 եմիրներ, ինչպես նաև այլ շատ փորձառու և հզոր ռազմիկներ, որոնք լավ պաշտպաններ էին բաղաբի համար ու նրանց թիվը կազմում էր 1.500 հոգի: Հաջորդ օրը մնացած թուրքերը ելան բաղաբից և սկսեցին հավաքել մեռած թուրքերի դիակները, որոնք արդեն հոտել էին: Նրանք հավաքեցին բոլոր դիակները, որ գետի ափին էին, բացառությամբ նրանց, որոնց թաղել էր գետը: Նրանք բոլոր սրանց թաղեցին կամրջից անդին գտնվող բաղաբի դարպասի մոտ գտնվող մզկիթի դիմաց: Մյուսը հետ միասին նրանք թաղեցին նաև սպանվածներ, ոսկյա ապարանքալներ, աղեղներ, նետեր և շատ այլ բաներ, որոնք ի վիճակի չենք թվարկել: Մերոք, լսելով, որ թուրքերը թաղել են իրենց սպանվածներին, հապճեպ պատրաստվեցին և մեկնեցին դեպի կացարանները, բանգի հրամայեցին փորել, բացել այդ գերեզմանները և դուրս չարտել դրանց այդտեղից: Բոլոր դիակները ուխտավորները նետեցին մի ինչ-որ փոսի մեջ, իսկ կտրված գլուխներն էլ բաղաբ տարան, որպեսզի ճշգրիտ կերպով իմանան սպանվածների թվաքանակը: Նրանք բացառությամբ արցունքի միայն մի բանի հոգու համար, որոնց դիակները, ղնելով Բաբելոնի Եմիրին (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հային – Մ.Ֆ.) պատկանող դեսպանների ձեռքի վրա, ուղարկեցին ծով: Տեսնելով այս ամենը՝ թուրքերը շատ տխրեցին և գրեթե մահու չափ սգացին: Դրանից հետո երրորդ օրը ուխտավորները սկսեցին կառուցել հիշատակված ամրոցը՝ բարերը վերցնելով թուրքերի գերեզմաններից: Երբ ամրոցը ավարտին հասցվեց, ուխտավորները անմիջապես ամենուր սկսեցին ճնշել մեր թշնամիներին, որոնց գոռոզությունն արդեն ոչկացվել էր...: /10/ Այդ ժամանակ արդեն գրեթե բոլոր արաբները շրջապակվել և փակվել էին թուրքերի համար, բացի մեկ միակից, որը ձգվում էր գետի կողմից և որտեղ մի ինչ որ ամրոց կամ վանք կար: Եվ այսպես, եթե այն ևս վերջնականապես մեր կողմից ամրացվեր, ապա թուրքերից ոչ մեկը չէր համարձակվի դուրս գալ բաղաբի դարպասներից: Եվ ահա ուխտավորները իրար մեջ խորհրդակցեցին և միաձայն այս ամրության ղեկավարումը հանձնեցին Տանկերին (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իմամական, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացուն – Մ.Ֆ.): Նույն այդ օրը հայերից ու ասորիներից շատ շատերը փորձ կատարեցին լեռներով գաղտնի օգնություն ցույց տալ բաղաբին, թուրքերին պարենամթերք բերելով, սակայն Տանկերը նրանց դեմ ելավ, բռնեց բոլորին, ձեռք գցեց նաև նրանց բեռները՝ հաց, գինի, զարի, գեյթունի ձեթ և այլ բաներ...: Եվ այսպես կար ծագումով թուրք մի եմիր, որը իրականացնում էր երեք աշտարակների հրամանատարությունը և մեծ բարեկամություն ուներ Բոհեմունդի հետ, որը Բոհեմունդը մշտապես դուրս էր այս ամրություն, որպեսզի սա իրեն բաղաբում լավ ընդունի, ընդ որում նա Փիրուզին շռայլորեն բրիտանյաններին էր առաջարկում, ինչպես նաև հարստություններ և սեփականություններ: Եվ ահա Փիրուզը համաձայնեց իրեն ավանդին, ընդ որում իր որդուն որպես պատանդ առաջարկեց: Այդժամ, երբ Բոհեմունդը հանգիստ էր բաղաբ մոտելու հարցով, նա հանգիստ, պարզ մտքով ու ուրախ եկավ մյուս առաջնորդների մոտ՝ առաջարկելով նրանց բաղաբը նրան տալ, ով կկարողանա տիրել վերջինիս, ընդ որում նա նկարագրեց իրենց դժվարին վիճակը, առկա վտանգները և բոլոր այն ջանքերը, որ ներդրվել են բաղաբին տիրելու համար: Բոլորը, սակայն, միաձայն մերժեցին այդ առաջարկից, ասելով որ իրենք բոլորն են տանջվել այդ ընթացքում և բաղաբը ոչ-ոք չի հանձնվել: Լսելով այս խոսքերը՝ Բոհեմունդը անմիջապես մի թեթև ծպտալով հեռացավ: Բիչ անց, այն բանից հետո, երբ ուխտավորները սուրհանդակներից լուր ստացանք մեր թշնամիների՝ թուրքերի, պավլիկյանների, ադոկալոների, ազմիսյաններից և շատ այլ ժողովրդների մասին, բանակի առաջնորդները կրկին խորհուրդ գումարեցին և որոշեցին, որ, եթե Բոհեմունդը կարողանա տիրել բաղաբին այն նրան կկնի, իսկ եթե կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) օգնության գա ու կյանքի կոչի այն պայանավորվածության պայմանները, որոնց հարցով երդվել է, ապա ըստ իրավունքի բաղաբը նրան կտան, հակառակ դեպքում թող Բոհեմունդը տիրի բաղաբին: Դրանից անմիջապես հետո Բոհեմունդը ամեն օր ամենաբնական կերպով սկսեց խնդրել իր ընկերոջը և, համոզելով նրան, ամենամեծ ու գայթակղիչ բաները խոստանալ, որից հետո հաջորդ իսկ գիշեր այն մարդը Բոհեմունդի մոտ գաղտնի որպես պատանդ իր որդուն ուղարկեց, որպեսզի սա, ոչնչից չանհանգստանալով, բաղաբ մտնի, իսկ խոսքերով էլ հրամայեց հայտնել, որ նա հաջորդ օրը ֆրանկներ ողջ ժողովրդին գնեքի տակ դնի, իբր թե պատրաստվում է թալանել սարակինոսների հողերը, սակայն հետո արագորեն աջ թևով լեռան վրայով հետ դառնալ: Այդ ընթացքում ես, ինչպես նախատեսել էր այն մարդը, ինքը կսպասի, մինչև զորքը վեր կբարձրանա, և ռազմիկների աշտարակներ կթողնի, որոնք իր պահպանության և իշխանության տակ էին: Դրանից հետո Բոհեմունդը հրամայեց արագորեն ֆրանկների գլխավոր ուժերին ազդարարի դեպի սարակինոսների հողեր արշավանքի մասին: Այդպես էլ արվեց: Դրանից հետո Բոհեմունդը իր ծրագրի մասին կիսովեջ դուքս Գոդֆրուայի, Ֆլանդրիայի կոմսի, կոմս Սեն-ժիլի, ինչպես նաև եպիսկոպոս Դյուլիի հետ, ընդ որում Տանկերն ամեն ինչից տեղյակ էր և սկզբառեն: Ամեն ինչ կարգի բերվեց և ռազմիկները, որոնք տեղյակ էին ոչնչի մասին, սկսեցին ընթանալ հարթավայրով, իսկ հետևակայիններն էլ ուղղվեցին դեպի լեռ: Ողջ գիշեր մինչև լուսաբաց ռազմիկները հեծելավարում և բայում էին, իսկ լուսաբացին շուտ եկան դեպի այն աշտարակների կողմը, որոնց պաշտպանությունն իրականացնում էր այդ մարդը: Դրանից հետո նրանք մոտեցան աստիճանին, որն արդեն դրվել էր և ամուր ամրացված էր բաղաբի պարսպին, որի վրայով վերև բարձրացան մարդիկ: Դրանից հետո նրանք ցրվեցին այն աշտարակներով, որոնց գտնվում էին Փիրուզի պահպանության տակ, իսկ սա, տեսնելով, որ մերոնցից քիչ մարդ է մնացել, անհանգստացավ և, վախճալով, որ մերոնց հետ հանկարծ ինքն էլ թուրքերի ձեռքը ընկնի, ասաց. «Մեզ հետ քիչ ֆրանկներ կան, ո՞ր է այն կրակոտ Բոհեմունդը, ո՞ր է անհաղթը»: Այդ ընթացքում մի լանգորարդ սերժանտ ներքև իջավ դեպի հետ, ինչքան հնարավոր է արագ վազեց Բոհեմունդի մոտ և ասաց. «Ինչո՞ւ ես դու կանգնած այստեղ, ով ողջամար այդ, ինչո՞ւ ես այստեղ, տես, ուխտավորները արդեն երեք աշտարակներ են վերցրել»: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը մյուսների հետ շարժվեց և բոլորը, ուրախանալով, ուղղվեցին դեպի աստիճանը: Նրանք, որոնք արդեն աշտարակում էին, սկսեցին ուրախ գոչել. «Աստված է այդպես ուզում», այդ էինք գոչում նաև մենք: Եվ ահա ուխտավորները սկսեցինք զարմանալի կերպով վեր բարձնալ աստիճաններով, որից հետո արագորեն վազեցինք նաև այլ աշտարակներ, որտեղ, ում որ գտնում էին, մահվան էին մատնում: Նրանք սպանեցին նաև Փիրուզի եղբորը, սակայն այդ ընթացքում պատահական կերպով կտրվեց այն աստիճանը, որով վեր էինք բարձրանում և նրանց բաժին հասան շատ

դժվարություններ ու տխրություն, թեև, չնայած այն կոտորվել էր, սակայն ուխտավորներից դեպի ծախ ինչ-որ փակ դարպասներ կային, որի մասին քչերը գիտեին: Գիշեր էր, սակայն մեռե, շոշափելով գտանք դրանք: Բոլորը վազեցին այդ կողմը և, կոտորելով դարպասները, ներս մտան: Այդ ժամանակ ողջ բաղաբուն զարմանալի մի աղմուկ բարձրացավ, սակայն Բոհեմունդը դրանով էլ չբավարարվեց և հրամայեց պատվավոր դրոշակը բարձրացնել լեռան վրա գտնվող ինչ-որ դղյակի վրա: Զաղաբուն բոլորն արդեն աղմուկում էին, իսկ լուսաբացին էլ արդեն նրանք, որոնք ծամբարում էին, լսելով բաղաբից եկող ուժեղ աղմուկը, հապճեպ ելան, որից հետո, տեսնելով լեռան վրա ծածանվող Բոհեմունդի դրոշը, վազեցին: Եվ ահա բոլորը մոտեցան և դարպասներով բաղաբ մտան: Նրանք սպանեցին թուրքերից և սարակինսներինգ ուժ որ գտան, բացի նրանցից, որոնք վազեցին դեպի վեր՝ միջնաբերդ: Որոշ թուրքեր, սակայն, դուրս փախան դարպասներով և կենդանի պրծան: Ինչ վերաբերվում է Յագի-Սիան կոչվող նրանց տիրոջը (**Անտիոքի Եփրոսյան Եմիր Յադի-Սիանը – Մ.Ֆ.**), ապա նա, անչափ ահաբեկվելով ֆրանկներից, իր հետ եղած այլոց հետ դիմեց փախուստի: Փրկվելով փախուստով՝ նա եկավ Տանկերդի մոտ, որը բաղաբից ոչ հեռու էր: Նրանց ձիերը հոգնել էին և նա կանգ առավ գյուղում՝ թաքնվելով տներից մեկում: Երբ, սակայն, լեռան բնակիչներն իմացան այդ մասին՝ ասորիներ ու հայեր, նրանք անմիջապես էլ բռնեցին նրա, գլխատեցին և գլուխը ներկայացրեցին տեր Բոհեմունդին, որպեսզի դրա դիմաց նա իրենց ազատություն պարգևի: Յագի-Սիանի գոտին և հանդերձանքը գնահատվեց 60 հունական ոսկի: Այս ամենը կատարվեց չորեքշաբթի օրը՝ հունիսի 3-ին: Զաղաբի բոլոր փողոցները լի էին մեռածներով այն աստիճան, որ անչափ վատ հոտի պատճառով ոչ-ոք չէր կարողանում ոչ մտալ այնտեղ, ոչ անցնել բաղաբի փողոցներով, ոչ էլ քայլել մեռածների դիակների վրայով... /11/ Զաղաբի գրավման լուրը տարածվեց և մեծ արձագանք ստացավ, ընդ որում բաղաբների շատ տները անհետացան, իսկ շատերն էլ, որպեսզի փրկեն իրենց կյանքը, դիմեցին փախուստի: Միաժամանակ, սակայն, Կասսիանի որդի Դաուլան մեկնեց սուլթանի (**Սեթուլյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերթաբուլի – Մ.Ֆ.**) հրամանատար Զուրբարանի (**Մոսուլի կառավարիչ Զեր-Բուրայի – Մ.Ֆ.**) մոտ, նրանք հանդիպեցին և նա արցունքն աչքերին պատմեց իրենց բաժնի հասած դժբախտությունների մասին: Այդ ժամանակ Կասսիանը դեռևս պաշարված էր Արևմուտքի մարդկանց կողմից, սակայն, մինչ Դաուլան ու Զուրբարանը բաղաբ կհասնեին, քրիստոնյաները գրավեցին բաղաբը և արցունքն աչքերին տիրեցին նրան: Այս Զուրբարանը մի բան և ռազմական անձնավորություն էր, իմաստուն և հարուստ, ընդ որում նա նաև ուներ խալիֆի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիդի – Մ.Ֆ.**) հավանությունն արտահայտող ֆերմանը, որը թույլ էր տալիս սպանել քրիստոնյաներին՝ հասնելով մինչև Անտիոքի, Դոմեսական կայսրության և Ալյուլիայի սահմանները, եթե հաջողվի: Զուրբարանը մեծաբանակ հեթանոսական ժողովուրդներ էր հավաքել՝ թուրքեր, արաբներ, սարակինսներ, պալիկյաններ, ազխաթներ, բորդեր, պարսիկներ և շատ այլ անթիվ ժողովուրդներ: Նրա հետ էին նաև Դամասկոսի (**Դամասկոսի Եփրոսյան Եմիր Դուսանը – Մ.Ֆ.**), Երուսաղեմի (**Հիսն-Զեֆի Արտուկյանների Եփրոսյան ապագա հիմնադիր Եմիր Սուբանը – Մ.Ֆ.**) և այլ վայրերի տիրակալներ, նա ուներ նաև աղուլաններ, որոնք չէին վախենում ոչ նիզակներից, որ նետերից, ոչ էլ այլ գեներներից, բանգի բոլորը բոլոր կողմերից պատված էին երկաթներով, ինչպես և նրանց ձիերը: Ահա այսպիսի ուժերից կազմված մի բանակ էր, որ հասավ Երկաթյա կամրջին ու ծամբար զարկեց այնտեղ՝ ցանկանալով մարտնչել քրիստոնյաների դեմ: Նրանք գրողով վերցրեցին աշտարակը և սպանեցին բոլոր նրանց, ում գտան այնտեղ: Ոչ-ոք կենդանի չմնաց, բացի նրանց ղեկավարից, որին ուխտավորները մեծ ճակատամարտից հետո գտան երկաթյա շղթաներում...: Այն ժամանակ, երբ թուրքերը շրջապատում էին բաղաբը, միջնաբերդում ամրացած թշամիները հարձակումներ էին գործում բաղաբում գտնվող ֆրանկների վրա: Այս ժամանակ էր, որ սպանվեց Ռոջեր Դ Դառնևիլը, որը թաղվեց քրիստոնեական Սուրբ Պետրոս եկեղեցում, իսկ նրա մահը մեծ վիշտ պատճառեց, որովհետև սա մի տրաման ազնվական էր, որը շատ բան էր ու խիզախ...: Արդյունքում բաղաբում տարածվեց և օրստօրե ուժեղացավ սովը...: Դետո հայտնաբերվեց սուրբ գեղարդը...: /12/ Դետո որպես դեսպան ուղարկվեց Պետրոսը... և նա հետ եկավ...: Եվ ահա քրիստոնյաները երեք օր անցկացրին կրոնական գործողություններով, որից հետո մարտի ելան: Առաջին ջոկատը գլխավորում էին Դյուգո Մեծն (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Մեծը – Մ.Ֆ.**) ու Ռոբերտ Ֆլանդրիացին 30.000 ֆրանկների ու ֆլամանդացիների հետ: Երկրորդ ջոկատում էին Գոտֆրիդը, նրա եղբայր Եվստաթիոսը (**Բուլոնի կոմս Էստաթ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**) և Կոնանը ևս 30.000 բաջարի այրերի հետ, որոնց թվում էին Նոթարինգիայի ժողովուրդը և այլք: Երրորդ ջոկատը գործում էր Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտի (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացի – Մ.Ֆ.**) հրամանատարության տակ, ընդ որում այնտեղ էին 15.000 հոգի, այդ թվում անգլիացիներ, բրետոնացիներ և այլք: Չորրորդ ջոկատը գլխավորում էր եպիսկոպոս Պյուլին այլ եպիսկոպոսների հետ միասին, ընդ որում այստեղ էր նաև Պետրոսը, որը Աբրահամի նման տանում էր սուրբ գեղարդը: Դիվերտոր ջոկատը գործում էր Ռեյնլայդի հրամանի տակ, որը կազմված էր 4.000 բաջարի հողանդացիներից: Վեցերորդ ջոկատում Տանկերդն էր 1.000 ապուլիացիների հետ միասին և վերջապես յոթերորդ ջոկատը գլխավորում էր Ալյուլիայի դուքս Բոհեմունդը և այն կազմված էր 30.000 լանգբարդներից ու իտալիացիներից: Այս ջոկատը վերջինն էր, որ եկավ բաղաբից, ընդ որում այն պետք է մարտի մեջ մտնեք ըստ անհրաժեշտության: Իր հերթին 20.000 հոգով բաղաբում էին թողել Ռայմոնդ Տուլուզացուն, որպեսզի հեթանոսները, որոնք 10.000 հոգուց ավելի հավաքվել էին Սուրբ Պետրոսի միջնաբերդում, չտիրեին բաղաբին: Եվ ահա քրիստոնյաները ելան, ընդ որում նրանցից առաջ ընթանում էին հոգևորականները և եպիսկոպոսները, բոլորն էլ հոգևորական հանդերձանքով: Այս ուժերը դուրս եկան մզկիթի մոտ գտնվող դարպասներից և մարտակարգ ընդունեցին...: Երբ ուխտավորները արդեն բաղաբի սահմաններից դուրս էին, Զորքուլանը, տեսնելով ֆրանկ ժողովուրդի մեծաբանակությունը, շատ վախեցավ: Դրանից հետո նա հանձնարարեց իր այն Եմիրին, որը պահակագործի հրամանատարն էր, որ սա, եթե տեսնի կրակը, որը վառված է առաջապահ ջոկատում, անմիջապես ողջ գործի նահանգ հայտարարի՝ իմանալով, որ թուրքերն արդեն պարտվել են ճակատամարտում: Տալով այս հրամանը՝ Զորքուլան անմիջապես սկսեց նահանգել դեպի լեռը, երբ ուխտավորները աստիճանաբար ներդրում էին նրանց: Ի վերջո, թուրքերը բաժանվեցին՝ նրանց մի մասը գնաց ծովի կողմը, իսկ մյուս մասն էլ շարունակում էր պահել դիվերտ՝ մտադիր լինելով օղակել մերոնց: Մերոնք, տեսնելով այդ, վարվեցին անմասպետաբան ձևով և բոլորը նետվեցին թուրքերի հետևից, որոնք գալիս էին ծովի կողմից: Թուրքերը մարտնչեցին սրանց դեմ և, հարվածելով աղեղներից, քրիստոնյաներից շատերին սպանեցին: Այդ ժամանակ թուրքերի մացած ուժերը սկսեցին կարգով առաջանալ՝ ձգված գետից մինչև լեռը, որը այդ վայրից երկու մղոն հեռավորության վրա էր: Թուրքերը սկսեցին երկու կողմերից հարձակվել և ամենուր շրջապատել մեզ՝ նետելով նիզակներ, հարվածելով աղեղներից ու հասցնելով վերքեր: Եվ ահա լեռան վրա հայտնվեց մի անթիվ գործ՝ լիովին կազմված սպիտակ նժույգներից և կրելով սպիտակ դրոշներ: Մերոնք, տեսնելով այդ գործը, լավ չգիտեին, թե ովքեր են դրանք և ինչ է դա, սակայն հետո նրանք իմացան, որ դա Երիստոսի կողմից ուղարկված օգնությունն էր՝ սրբեր Գևորգի, Մերկուրիոսի ու Դեմետրիոսի գլխավորությամբ: Այս ամենն իրոք ճշմարտացի էր, բանգի մերոնցից շատերը տեսան այդ: Թուրքերը, որոնք կանգնած էին ծովի կողմից, երբ տեսան, որ այլևս չեն կարողանում դիմադրել, այրեցին այն կրակը, որպեսզի նրանք, որոնք գտնվում էին վրաններից, դիմեն փախուստի: Նրանք իրենց հերթին, տեսնելով այդ, վերցրին անմասպետաբան պակարը և դիմեցին փախուստի: Մերոնք աստիճանաբար առաջանում էին դեպի հակառակորդի գլխավոր ուժերը՝ դեպի նրանց ճամբար: Դուքս Գոդֆրուան, Ֆլանդրիայի կոմսը և Դյուգո Մեծը սլանում էին ջրի նման, ինչպես նաև իրենց գործը: Այս երեքը առաջինը հարձակվեցին նրանց վրա՝ պահպանված խաչի նշանով: Իրենց հերթին մյուս ջոկատները, տեսնելով այդ, ևս նետվեցին թշամիների վրա: Արդյունքում պարսիկները և թուրքերը բարձրաձայն աղաղակեցին, իսկ ուխտավորները էլ, կոչ հղելով Աստծուն՝ կենդանի և իրական, սլացանք նրանց վրա: Դանոն Երիստոսի և Սուրբ Գերեզմանի ուխտավորները սկսեցին ճակատամարտում և Աստծո աջակցությամբ ջախջախեցին նրանց: Թուրքերը, պատված ահով, նետվեցին փախչելու, իսկ ուխտավորները հետապնդեցին նրանց մինչև վրանները: Եվ այսպես, Երիստոսի ռազմիկները գերադասեցին հետապնդել նրանց, այլ ոչ թե ավար ձեռք գցել, նրանք հետապնդեցին նրանց մինչև Օրոնտեսի կամուրջը, իսկ հետո՝ մինչև Տանկերդի միջնաբերդը: Նրանք այնտեղ թողեցին իրենց վրանները, ոսկին, արծաթը և այլ բարիքներ, ինչպես նաև ոչխարներ, ցլեր, ձիեր, ջորիներ, ուղտեր, էշեր, հացը, գինին, այլուրդ ու շատ այլ բաներ, որ անհրաժեշտ է նրանց: Դայերն ու ասորիները, որոնք ապրում էին այդ երկրում, լսելով, որ ուխտավորները հաղթել են թուրքերին, շտապ սլացան նրանց ընդառաջ ու վազեցին դեպի լեռները, որտեղ, ինչպես թուրքեր որ գտան, բոլորին սպանեցին: Վերադառնալով բաղաբ՝ քրիստոնյաները սկսեցին մեծ ուրախությամբ սկսեցին փառաբանել և զովաբանել Աստծուն, որը իր ժողովուրդին հաղթանակ տվեց: Եմիրը, որը պահպանում էր միջնաբերդը, երբ Զորքուլային և այլոց տեսավ փախչելիս մարտի դաշտից ու ֆրանկների առջևից, պատվեց վախով: Եվ ահա մեծապես արագությամբ նա սկսեց ֆրանկական դրոշներ ուժել: Կոմս Մեն-ժիլը, որը կանգնած էր միջնաբերդի մոտ, հրամայեց բերել իր կոմսական դրոշը: Եմիրը ընդունեց այն և անմիջապես ծածանեց այն աշտարակի վրա: Այդ ժամանակ մարդիկ, որոնք կանգնած էին այնտեղ, ասացին, որ այդ Բոհեմունդի դրոշը չէ, այլ Ռայմոնդ Տուլուզացունն է: Դրանից հետո Եմիրը մոտեցավ, հանեց դրոշը և վերադարձրեց այն կոմսին, ընդ որում հենց նույն պահին էլ եկավ այն հարգարժան այդ Բոհեմունդը և տվեց իր դրոշը» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 9-12):

«Ի վերջո քրիստոնյաները պաշարեցին մայրաքաղաք Անտիոքը, իսկ դա եղավ հոկտեմբերի 28-ին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) հայտնեց, որ բաղաբի մոտակայքի մի ամրությունում թուրքերը հավաքվել են մեծ բանակությամբ, որից հետո բոլորի համաձայնությամբ նա արշավի ելավ նրանց դեմ և, չնայած իր ձեռքի տակ քիչ ուժեր կային, սակայն Աստծո աջակցությամբ նա հաղթեց այս թշամիների ու շատ գերիներ վերցրեց, որոնցից մի մասին հենց բաղաբի դիմաց էլ գլխատեց, որպեսզի ահաբեկի բաղաբում գտնվողներին: Երիստոսյաները հենց բաղաբի դիմաց դիմավորեցին Սուրբ ծնունդը, որից հետո Բոհեմունդը և Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**) 20.000 ռազմիկների գլուխն անցած մտան սարակինսների երկիր, սակայն նրանց դեմ ելան մեծաբանակ ուժեր, որոնք հավաքվել էին Երուսաղեմից, Դամասկոսից, Կասեմից և շատ այլ վայրերից, որպեսզի օժանդակեն Անտիոքին: Այդ

ժամանակ Բոհեմուսը միավորված ուժերով հարձակվեց սրանց վրա և մեծ կոտորած արեց, որից հետո մեր բանակի առաջնորդները մեծ ավարով հաղթականորեն վերադարձան բաղաբի մոտ գտնվող իրենց ճամբար: Այս ընթացքում բաղաբի պարիսպների մեջ փակված ունակ եռանդուն արտագրոհ իրականացրին պաշարողների բանակի դեմ, որի արդյունքում սպանեցին եպիսկոպոս Պյոյիի դոշակակրին, ինչպես նաև շատ այլոց: Փետրվար ամսին մեծ բանակի անհավատներ հավաքվեցին երկայնա կամրջի մոտակայքում՝ Արեթիբ կոչվող ամրոցում: Այդ ժամանակ բրիտանյա իշխանները հետևակայիններին թողեցին պաշարումը շարունակելու, իսկ իրենք, վերցնելով ասպետներին, վեց ջոկատներ կազմած առանձնացան, որպեսզի ելնեն թշնամիների դեմ: Առաջին ջոկատը գլխավորում էր Նորմանդիայի դուքսը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Գ.), երկրորդը՝ Գերմանիայի դուքս Գոտֆրիդը (Ներքին Նորարիկայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Գ.), երրորդը՝ ազնվագարն Կոմս Ռայմոնդը (Տուլուզի Կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Գ.), չորրորդը՝ Ֆլանդրիայի հալարություն Ռոբերտը, հինգերորդը՝ ամենահիմնական եպիսկոպոս Պյոյին, իսկ վեցերորդը՝ ամենամեծն էր Բոհեմուսն ու Տակրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իմամական, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերնոսացին – Մ.Գ.): Այսպիսով՝ մեր մարդիկ մեծ արիության մարտի մեջ մտան, երբ մարդկանց աղաղակները երկնքին հասան, օդը մթնեց նետողական գնդերից և երկու կողմերից մարտը համառ ու դաժան ընթացք ստացավ: Այդ ժամանակ հետևի շարքերից պարթևներն այնպիսի ուժով հարձակվեցին բրիտանյանների վրա, որ մեր ասպետները մի քիչ հետ բաշվեցին, սակայն Բոհեմուսը, որպես պատերազմի մի իսկական տեր ու տիրական, իր ջոկատով առաջ անցավ և հարվածեց հակառակորդի կենտրոնին, ընդ որում այդ ընթացքում ժրարի որդի Ռոբերտը, որը Բոհեմուսին դոշակակրին էր, ուժեղ մարտնչելով խրվեց հակառակորդի շարքերը և մեծ սխրագործություններ գործեց՝ կոտորելով թուրքերին ինչպես առյուծը դիսարներին: Այդ ժամանակ էր, որ Նորմանդիայի դուքսը թրի հարվածով գլխատեց ու գետին տապալեց թշնամիներից մեկին, որից հետո սկսեց ջարդ ու փշուր անել՝ կտրելով գլուխներ, փշրելով ատամներ, թոցնելով վզեր ուսերի վրայից և խոցելով կրծքեր: Փայլուն կերպով գործում էր նաև դուքս Գոտֆրիդը՝ ներխուժելով թշնամիների շարքերի ուղիղ կենտրոնը: Այդ ժամանակ անհավատների մի մասը գետին տապալվեց, իսկ մյուս մասն էլ հետ մղվեց: Դուքսը հեծելավազում էր հակառակորդի շարքերում և այնպիսի սարսափ էր ազդում բոլոր անհավատների վրա, որ սրանք նրան տեսնելուն պես հեռու էին փախչում: Այդ ժամանակ թշնամիների շատ կտրված գլուխներ հաղթականորեն Անտիոքի մոտ բերվեցին: Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ կամրջի մոտակայքում: Այդ ընթացքում Բաբելոնի ամրոցից (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթաֆայից – Մ.Գ.) մի դեսպանություն եկավ՝ ժամանելով Անտիոքի մոտ գտնվող մեր ճամբար: Եվ ահա մեր բանակը դարպասների դիմաց, որտեղ կամուրջ ու մզկիթ կար, մի ամրություն եկավ, որից հետո Ռայմոնդն ու Բոհեմուսը մեկնեցին Սուրբ Սիմոնի Նավահանգիստ՝ պարենամթերքի համար: Դեռ այդ ժամանակ էր, որ բաղաբի կայազորը ուժեղ արտագրոհ իրականացրեց ու կորուստներ պատճառեց մեր մարդկանց, իսկ հետո էլ պատրաստվեց հարվածել Նավահանգստից վերադարձող բրիտանյաններին, երբ սրանք հետ կգային ճամբար: Իրոք, հաջորդ օրը, երբ մերոնք հետ էին դառնում, սրանք հարձակվեցին Ռայմոնդի ու Բոհեմուսի ուժերի վրա և մեր գործից սրահար արեցին 1.000 հոգու, իսկ ղեկավարներն էլ ստիպված եղան Նահանջել: Ֆրանկները, կատալան և այլ երկու պարտություններ, վերադասավորեցին իրենց ուժերը բաղաբի դարպասների ուղղությամբ: Այս անգամ ևս անհավատները չհաղադեցին ու ելան նրանց դեմ: Եվ ահա բրիտանյանները, արձակելով մարտակոչ, հարձակվեցին թշնամիների վրա և, առաջին իսկ հարվածով մատնելով պարտության, ստիպեցին փախչել բաղաբի ուղղությամբ: Սրանք, սակայն, երբ հասան նեղ կամրջին, ծանր կորուստներ կրեցին, բանի որ տեղի նեղության պատճառով անհավատներից շատ շատերը խեղդվեցին կամ սրահար եղան: Արդյունքում միայն քչերը կարողացան անցնել կամրջով, որի վրայով արյունը հոսում էր վտակի նման: Արդյունքում սպանվեցին 12 ամիրայիներ և աստված իր մարդկանց մի մեծագույն հաղթանակ պարգևեց: Դաջորդ օրը, երբ բաղաբի բնակիչները թաղեցին իրենց սպանվածներին, մեր ռազմիկները փորեցին սրանց գերեզմանները, հանեցին ու դուրս նետեցին այնտեղից դիակները, իսկ այնտեղ գտնված ոսկյա ու արծաթե զարդերն էլ իրենցով արեցին, ընդ որում, չբավարարվելով դրանով, սրանք կտրեցին դիակների գլուխները և դրանք նետեցին բաղաբ: Այս ամենի արդյունքում բաղաբի բնակչության գոռոզությունը կտրուկվեց և այնտեղ հուսալքություն տիրեց: Այդ ժամանակ Տանկրեդը ուշադրել կերպով հսկում էր բաղաբի դարպասներից մեկը՝ տեղակայված լինելով դրա դիմաց կառուցված ամրությանում: Արդյունքում նա հասավ այն բանին, որ դեպի բաղաբ պարենամթերքի մուտքը լրիվ կտրվեց: Այս պայմաններում Փիրուզ անունով մի ամիրայի ի դեմս Բոհեմուսի կապ հաստատեց մերոնց հետ՝ խոստանալով գաղտնի կերպով նրան հանձնել իր տրամադրության տակ գտնվող աշտարակներից մեկը: Այդպես էլ արեցին և, երբ մեր դոշակները հաստատվեցին այդ աշտարակի վրա, ֆրանկները փշրեցին դարպասները և ողջ կազմով ներս խուժեցին: Թուրքերից սրանք, որոնք դիմարդեցին, սպանվեցին, իսկ մյուսները փախան բաղաբից, ընդ որում սրանցից ոմանք լցվեցին անդուր և կոտորվեցին: Ինչ վերաբերվում է բաղաբի տիրոջը (Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի-Սիմոնի – Մ.Գ.), ապա սա, երբ փորձ կատարեց փախչել, բռնվեց հայերի կողմից, որոնք նրա գլուխը կտրեցին ու բերեցին Բոհեմուսին: Անտիոքը գրավվեց հունիսի 3-ին: Դրանից հետո Պարսկաստանի սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիսյան սուլթան Բերթեհարուկի – Մ.Գ.) բանակի գլխավոր հրամանատար Զորբարանը (Մոսուլի կառավարիչ Էբր-Բուլայի – Մ.Գ.), ուժերը միավորելով Դամասկոսի ու Երուսաղեմի արքաների (համապատասխանաբար Դամասկոսի էմիրության էմիր Դուկակ և Զիս-Էն-Ֆի Արտուկյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սուլեմանի – Մ.Գ.) հետ և հավաքելով թուրքերին, արաբներին, սարակյաններին, ազիմաններին, բորդերին, պարսիկներին ու աղուլարներին ծովի ավազից էլ շատ բանակությամբ, ելավ ֆրանկների դեմ: Արդյունքում Անտիոքը կրկին հայտնվեց պաշարման մեջ: Եվ ահա Զորբարանը իր ուժերի մի մասը մոտեցրեց մեր ամրություններին, օր ու գիշեր անհանգստացնելով մերոնց, իսկ մյուս մասով էլ իրականացրեց լիակատար ջրհափակում, այնպես որ թվում էր, թե որևէ հույս այլևս չկա: Դրանից հետո երրորդ օրը բրիտանյանները, հույս ունենալով առավելության հասնել հակառակորդի նկատմամբ, արտագրոհ իրականացրին, սակայն հակառակորդի ուժն ու բանակությունն այնպիսին էին, որ մեր մարդիկ ստիպված եղան կրկին Նահանջել և պատասպարվել պարիսպներից ներս՝ կրելով կորուստներ և հակառակորդի հարվածներից, և բաղաբային դարպասների մոտ առաջացած հուշտոցից: Դրա հենց հաջորդ օրը բրիտանյանների առաջնորդներից Վիլյամ Գրանտմենսիին, մյուս Վիլյամը և Ալբերիկ ԼաԲերդը գաղտնի փախան ծովի ուղղությամբ՝ ուղղություն բռնելով դեպի Սուրբ Սիմոնի Նավահանգիստ, որտեղ գտան ծով դուրս գալու համար անհրաժեշտ պարագաներ և ծով դուրս եկան: Այդ ժամանակ անհավատների շարքերում աճում էր հույսը, իսկ բրիտանյանների շարքերում՝ սովը...: Թուլություն դրսևորեց նաև Շարտրի կոմս Ստեֆանը (Բյուլայի Կոմս Ստեֆան Շարտրացին – Մ.Գ.), որը իր կողմնակիցների հետ միասին փախավ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.Գ.) մոտ և վիժեցրեց բրիտանյաններին օգնության հասնելու սրա ծրագրերը՝ հայտնելով, որ բոլոր ֆրանկները կործանվել են: Այսպիսով՝ բրիտանյանները այնպիսի հուսահատ դրության մեջ էին հայտնվել, որ ի վիճակի չէին նույնիսկ գնել վերցնել ձեռքերը...: Դրանից հետո հայտնվեց Անդրեասը... իսկ հետո գտնվեց գեղարդը...: Եվ ահա բրիտանյանները երեք օր պաս պահելուց և հոգևոր արարողություններ իրականացնելուց հետո ելան թշնամիների դեմ՝ վստահ, որ Աստված ինքն է նրանց առաջնորդում: Առաջին ջոկատը ղեկավարում էին Զուլո Մեծը (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Զուլո Մեծը – Մ.Գ.) ու Ֆլանդրիայի կոմսը, երկրորդը՝ դուքս Գոտֆրիդն ու Բալդուինը (Երեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին Բուլյոնացին – Մ.Գ.), երրորդը գտնվում էր բաղաբի շրջանի Նորմանդացի Ռոբերտի հրամանատարության տակ, չորրորդը առաջնորդում էին եպիսկոպոս Պյոյին ու Վիլյամ Մոնպելյեն, վերջինս Ռայմոնդի մարդկանցից էր, դե իսկ Ռայմոնդն ինքն էլ մնաց բաղաբում, որպեսզի հսկողության տակ պահի այն: Զինգերորդ ջոկատը գտնվում էր Տանկրեդի և կոմս Ռիչարդի (Երեսիայի կոմսության ապագա իմամական, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացու – Մ.Գ.) հսկողության տակ, վեցերորդ ջոկատը գլխավորում էին Բոհեմուսն ու կոմս Ռուսիյոնը, իսկ յոթերորդը ջոկատն էլ դրվեց Ռեյնարդի հրամանի տակ: Միաժամանակ եպիսկոպոսները, բախանները, վանականները և մնացած հոգևորականները հոգևոր հանդերձներ հազած ելել էին մարտի դաշտ և Աստծո ողորմածությունն էին աղերսում: Դեռ այդ ժամանակ էր, որ իրենց ձեռքերով ռազմիկների կազմով հայտնվեց երկնային գործը, որոնց ղեկավարներին էին սուրբ Գևորգը, սուրբ Մերկուրիոսը և սուրբ Դենտրիոսը: Եվ ահա Զորբարանը հավաքեց մեծ բանակի չոր խոտ, որպեսզի այդ այն ու դրանով վնաս հասցնի բրիտանյանական զորքին, բանի որ շատ վստահ էր իր անհաշիվ բանակի ուժի վրա, սակայն Աստված այլ կերպ դատեց, բանից փոխեց բառու ուղղությունը և կրակը, հուրն ու ծուխը ուղղվեցին անհավատների վրա, որի հետևանքով սրանք դիմեցին փախուստի: Բրիտանյանները հետապնդեցին հակառակորդին և հսկայական կոտորած իրականացրին, ընդ որում նրանք այնքան ավար ձեռք գցեցին, ինչքան դրանից առաջ պատերազմներում երեք չէր եղել: Այս տեսնելով՝ բաղաբի բարձր միջնաբերդում փակված ամիրային այն հանձնեց, հավատափոխ եղավ ու բրիտանյա դարձավ: Այս հաղթանակը ձեռք բերվեց սուրբ Պետրոս և սուրբ Պողոսի տոնի օրը, որոնք այդ օրը փառավորվեցին» (Զենրիխ Զանկերգտեցի «Անգլիկների պատմությունը», գիրք 7):

«Եվ ահա հուլիսից սկսած, երբ մեր մարդիկ թողեցին Նիկիան, բրիտանյանները առաջացան Անտիոքի ուղղությամբ, որը գտնվում էր Ամորիքում, ու տեղ հասան հոկտեմբեր ամսին...: Ահա այսպիսին էր այդ բաղաբը, որին հասան ֆրանկները՝ ճանապարհորդելով հուլիսից մինչև հոկտեմբեր: Եվ ահա ուխտավորները, այն բանից հետո, երբ անցան գետը, իրենց վրանները փախեցին բաղաբի պարիսպների տակ: Կանխատեսելով, սակայն, որ բաղաբը գրավվելու դժվար կլինի և հաշվի առնելով կորուստներից ոմանք կախկոտ բնավորությունը՝ բրիտանյանների բանակի առաջնորդները հանդիսավոր եղանակով տվեցին, որ հետ չեն բաշվի պաշարումից ու այն չեն դադարեցնի այնքան ժամանակ, մինչև որ ուժով կամ խորամանկությամբ չտիրեն բաղաբին: Դրանից հետո, որպեսզի գործը հեշտությամբ առաջ գնա, նրանք գետի ափին շատ ամրություններ կառուցեցին, որպեսզի ռազմիկները կարողանային տեղավորվել այդտեղ ու իսկել բաղաբը: Այդ ժամանակ Մ.Գ. բաղաբի տեղ Զառքսիանը (Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի-

Միանը – Մ.Ֆ.), հասկանալով, որ ֆրանկները կատակ չեն անում, վախից սառեց, որից հետո իր որդի Սանսադուլին ուղարկեց Պարսկաստանի կայսեր ու սուլթանի (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանմնյա, հետո համիշխան սուլթան Բեքբեհարուդին – Մ.Ֆ.)** մոտ, որպեսզի տեղեկացնի նրան ֆրանկների այս հանդգնության մասին և օգնություն խնդրի...: Եվ այսպես Սանսադուլին ուղղվեց իրենց տիրակալի մոտ, ընդ որում այս երիտասարդը այդ գործին լծվեց իր տարիքին բնորոշ եռանդով, իսկ նրա հայրը շարունակեց պաշտպանել բաղաբը: Հարկ է նշել, որ պաշարայների արհիությունը չէր սահմանափակվում բացառապես միայն բաղաբը պարիսպների վրա գործելով պաշտպանվելով, այլ նրանք հաճախ անակնկալ հարձակումներ էին գործում քրիստոնյաների վրա, երբ աղաղակում էին և սլանում, ընդ որում նրանք հատկապես կարող էին գետի վրա գտնվող կամուրջներից մեկի մոտակայքում: Ընտրիվ Երիստոսի, սակայն, մեր մարդիկ արհաբար հետ էին մղում թշնամիներին, թեև հաճախ ստիպված էին լինում այդ գործի վրա ծախսել ողջ օրը: Իրենց հերթին թուրքերը, ցանկանալով վրեժխնդիր լինել քրիստոնյաներից, գլխատում էին բաղաբում գտնվող ասորիներին ու հայերին և նրանց գլուխները բալիստներով ու այլ նետողական սարքերով նետում մեր ճամբար, բանգի հույս ունեին այս կերպ ազդել ֆրանկներին դեկալարների գագաճումը և անաբեկել նրանց: Այդ ժամանակ բաղաբի շուրջ եղած ամեն ինչ, որ կարող էր օգտագործվել սովը հագեցնելու համար, ծառայեցվեց այդ նպատակին, սակայն, երբ հիշատակված միջոցները սպառվեցին, բանակը ընկավ սովի գիրկը, որը հասավ շատ մեծ աստիճանի...: Արդյունքում շատ շատերը ուտելու որևէ բան գտնելու նպատակով սկսեցին թափառել բաղաբի մոտակայքի անհայտ արահետների վրա, սակայն, ընկնելով ավազակների ու թալանիչների ձեռքը, սպանվեցին...: Ի վերջո, Բոհեմուկը (**Տեթենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմուկ Տեթենտացին – Մ.Ֆ.),** որը հիմնադրեց տաղանդների տեղ մի մարդ էր, մեծագույն խոստումների գնով կարողացավ համոզել թուրք հրամանատարներին ցեղին, որի իշխանության տակ էր գտնվում հիմնական աշտարակներից մեկը այն հատվածում, որտեղ Բոհեմուկի ճամբարն էր, որ այդ աշտարակը նա իրեն հանձնի, ընդ որում սա, որպեսզի արդարացնի դավաճանության խայտառակությունը, նախապես իր որդուն պատանդ տվեց Բոհեմուկին, իսկ հետո էլ բանն այնպես ներկայացրեց, թե այդ արեւ է երազում իրեն ներկայացած Երիստոսի հորդորների արդյունքում: Եվ ահա Բոհեմուկն իր գործով տիրեց այդ աշտարակին սկզբում գաղտնի հնարքի միջոցով, իսկ հետո էլ արդեն արդեն բաղաբի լիակատար տիրակալ, բանգի, իրոք, մուլթ գիշերով նա պարանետ աստիճաններով իր մարդկանց հետ վեր մագլցեց աշտարակի կատարը, որից հետո, աղաղակելով. «Այդպես է Աստծո կամքը, այդպես է Աստծո կամքը», նրանք տիրեցին Անտիոքին: Եվ ահա միայն այդ ժամանակ քնից նոր միայն արթնացած թուրքերը դիմեցին փախուստի, իսկ մեր մարդիկ էլ մեղակացած թորեով սկսեցին հետապնդել նրանց՝ սպանելով ու կոտորելով: Այս խառնաշփոթի մեջ գնիվեց նաև բաղաբի տեղ Յաթեսիանը, որը գլխատվեց քրիստոնյայի գլուխացու կողմից, իսկ երբ նրա գլուխը ներկայացվեց ֆրանկներին, սրանք շատ ուրախացան ու ցնծացին: Դրանից հետո, սակայն, քրիստոնյաներն իրենք պաշարվեցին դրսից, բանգի Սանսադուլի հետ եկած ուժերը, որոնք գործում էին արևելյան սատրապ Զորբադատի (**Մոսայի կառավարիչ Զոր-Բուդայի – Մ.Ֆ.)** հրամանատարության տակ, մոտեցան բաղաբին, ընդ որում այս Զորբադատը Պարսկաստանի կայսրից ստացել էր 300.000 հոգի, որոնք գործում էին 27 հրամանատարների հրամանի ներքո: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ այս ռազմականության 60.000 հոգի բարերի վրա մագլցելով ելան բաղաբի միջնաբերդը, որպեսզի օժանդակեն այնտեղ մնացածներին, իսկ հետո արդեն նրանք միասնական ուժերով սկսեցին այդ կողմից արտագործել իրականացնել: Երիստոնյաների բանակը հայտնվեց հուսահատորեն ծանր դրության մեջ: Եվ այսպես, երբ քրիստոնյաները երեք օր պառ պահեցին և հոգևոր արարողություններ իրականացրին, Պետրոս Անապատականին որպես դեսպանորդ ուղարկեցին թուրքերի մոտ...: Պետրոսը վերադարձավ և հայտնեց թուրքերի հանդուգն պատասխանի մասին: Երբ այս իմացվեց, ողջ բանակով մեկ հրաման տրվեց, որ ով ինչքան կարող է առատորեն կերակրի իր նծույթին, բանի որ հաջորդ օրը վճարված մարտ էր սպասվում և նծույթի ուժերը պետք էին գալու: Եվ այսպես, երբ լույսը բացվեց, քրիստոնյաները իրենց դրոշները հանեցին թշնամիների դեմ: Առաջին շարքը գործում էր երկու Ռոբերտների՝ Նորմանդիայի ու Ֆլանդրիայի տիրակալների (**համապատասխանաբար Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացու և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Ֆ.),** ինչպես նաև Դյուգո Մեծի (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Մեծը – Մ.Ֆ.)** գլխավորությամբ, երկրորդի ղեկավարը՝ Զալֆորդի (**Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.),** երրորդի՝ Եպիսկոպոս Պյուլին, իսկ պահեստագործ էլ, որ պետք է աջակցել մյուսների, գտնվում էր Բոհեմուկի հրամանի տակ: Միաժամանակ Ռայմունդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.)** մնաց բաղաբում, որպեսզի առիթի դեպքում աջակցի քրիստոնյաներին և ապահովի նրանց նահանգը: Այդ ժամանակ թուրքերը, որոնք հեծվից դիտում էին ուխտավորներին, չէին հասկանում, թե ինչ է կատարվում, իսկ հետո, երբ տեսան Եպիսկոպոս Պյուլիի դրոշը, շատ վախեցան, բանի որ կարծեցին, թե այդտեղ է պալան ինքը: Արդյունքում թշնամիները, տեսնելով իրենց վրա հարձակման շարժումները մարդկանց, փախան ավելի շուտ, բան մերեն կարողացան հասնել ու հարվածել նրանց: Իր հերթին մեր բանակը, ուրախացած այդ անակնկալ հաջողությունից, սկսեց ոչնչացնել փախչող հակառակորդին, ինչքան այդ թույլ էր տալիս իրենց հետևազորի կամ հեծելազորի հնարավորությունները: Այդ ժամանակ մերոնց աչքին երևաց, թե իրենք տեսնում են իրենց ժամանակների նահատակներին, որոնք տեղեր էին նետում հակառակորդի վրա և աջակցում ֆրանկներին՝ խոսքը սուրբ Գևորգի և սուրբ Դեմետրիոսի մասին և, որոնք լեռներից փողփողացող դրոշներով իջան ու միացան այդ գործին: Իրոք, ժխտել չի կարելի, որ այս նահատակները մեծ օգնություն ցույց տվեցին քրիստոնյաներին, ինչպես առաջ այդ արել էին մաքաբեցաները: Այսպիսով՝ մերոնք վերադարձան թշնամուն հետապնդելուց, որից հետո լույսի բավարարում ստացան թշնամու ճամբարն ավարտելուց, երբ բոլորի արծաթասիրտությունը ինչպես պետք էր բավարարվեց: Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ Երիստոսի 1098 թվականի հուլիսի 4-ին, իսկ բաղաբն էլ գրավվել էր հունիսի սկզբից մեկ օր պակաս օրը...: Գոտֆրիդը մի մեծ թաքության տեղ մարդ էր, բանգի, իրոք, հատնի էր, որ Անտիոքի պաշարման ժամանակ նա իր լորեանյան թորով մեջտեղից կիսել էր մի թուրքի, որը նրան մենամարտի էր կանչել, ընդ որում այս մարդու մարմնի կտրված ծանր հարվածից, գետին էր տապալվել, իսկ մյուս մնացել էր նծույթի վրա և հեռու թվել: Հայտնի էր նաև, որ դրանից հետո Գոտֆրիդը, ում վրա էր որ հարձակվում էր, թո՛րի հարվածով վզից փորը կիսում էր, իսկ երբեմն էլ նույնիսկ հարվածը հասնում էր ողջ մարմնով ու վնասում ձիու ոսկորներին: Ես այս ամենը լսել եմ ճշմարտախոս մարդկանցից և հավիված եմ դրան հավատալու: Ասում են նաև, որ այդ պաշարման ժամանակ մի անգամ դուքսն իր մարդկանց հետ եղած է լինում պարենամթերք ձեռք բերելու, երբ նրանց վրա է հարձակվում մի այնպիսի: Գոտֆրիդը, տեսնելով այդ, զազանիկ նրան իրցում է ինքական, սակայն սա, կատարված վերքի ցավից, նոր ուժով է հարձակվում դեպի վրա և վնասում այս քաջի ոտքը իր ժանիքի հարվածով, ընդ որում, եթե դուքսը շատ արագ չգործեր թորով, ապա վայրի զազանի այդ ժանիքի հարվածը նրա համար կարող էր ողբալի վախճան ապահովել...: Վիլյամի որդի Ռոբերտը հատկապես աչքի նկավ Անտիոքի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտի ժամանակ, որտեղ հաղթանակը գարդարեց իր առանձնահատուկ ձեռքբերումով: Իրոք, երբ թուրքերը, ինչպես արդեն ասացինք, շփոթված փախչում էին, իսկ մեր մարդիկ էլ վճռականորեն հարձակվում էին նրանց վրա, Զորբանակը, որ թուրքերի առաջնորդն էր, հիշելով իր գովերգված արհուրյան մասին, շուտ տվեց նծույթը, հավաքեց սեփական մարդկանց և, կոչ անելով ելնել ստորակների դեմ, բանի որ իրենք արևելքի տիրակալներն են, մեծ ուժ ունեն և գործում են զրեթե անգե՛ն մարդկանց դեմ, վերականգնեց սրանց արհուրյունը: Դրանից հետո հետո շուտ գալով ու հարձակվելով ֆրանկների վրա՝ նա ստիպեց ոմանց նահանգել: Ահա այսպես Զորբանակը շարունակում էր ոգևորել իր մարդկանց, որպեսզի սրանք հարձակվեն հակառակորդի վրա, ընդ որում արհաբար սկսեցին իրենց պարտքը կատարել և հրամանատարները, և հասարակ ռազմիկները: Այդ ժամանակ, ահա, իրար ոգևորելով սկսեցին առաջանալ Նորմանդիայի կոմսը, նրա սենեկապան և Ռոջերի որդի Ֆրիդիպը, կոմս Մոնտգոմերին ու Վարնի Տանին, որոնցից յուրաքանչյուրը գետին տապալեց իր հակառակորդին: Եվ ահա Զորբանակը, չնայած որ ծանր էր կոմս Ռոբերտի արհուրյանը, սակայն, դատելով վերջինիս մարմնի փոքրությունից, թաքության ձեռք բերեց ու հարձակվեց վերջինիս վրա, սակայն կարճ ժամանակում զրկվեց կյանքից: Եվ ահա թուրքերը, որոնք, այն է, արդեն ուրախանում էին այժմ կրկին հուսահատի եղան և կրկնակի ուժով բռնեցին փախուստի ճանապարհը: Այդ մարտում Վարնին ընկավ, սակայն Ռոբերտն ու Ֆրիդիպը հաղթանակ տարան՝ «Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Դրանից հետո, սակայն, բանգի քրիստոնյաները գոռոզացել էին հաջողություններից, Աստված դա մեր դեմը բերեց Անտիոքի մոտ, որը տիրելը մարդկային ուժերից վեր էր: Երիստոնյաներն այնտեղ մնացին 9 ամիս՝ տանելով մի ծանր պաշարում, ու զրկվելով բոլոր լավ ձիերից: Այդ ժամանակ, սակայն, Աստված կրկին բաց արեց նրանց առաջ իր առատաձեռնությունը ու ողորմածությունը, նրանք բաղաբ մտնեց ու թուրքերին հանձնեց քրիստոնյաների ձեռքը: Դետո կրկին, սակայն, բանի որ քրիստոնյաները սկսեցին մտածել, թե դա իրենց սեփական ձեռքի գործն է, Աստված նրանց կրկին պատժեց և քրիստոնյաների դեմ թուրքերի մի հսկայական բազմություն ուղարկեց, այնպես որ նրանք չէին կարողանում թթնելով էլ դուրս հանել բաղաբից, որտեղ սով տարածվեց այն աստիճան, որ ոմանք ստիպված եղան նույնիսկ մարդկային միս ուտել: Տխուր կլինի պատմել այս բոլոր դժվարությունների մասին, որ քրիստոնյաները կրեցին այդ բաղաբում, սակայն Աստված կրկին ներքև ուղղեց իր հայացքը և իր ողորմածությունը թափեց նրանց վրա, ում մինչ այդ պատժում էր, իսկ ամեն ինչ սկսվեց նրանցի, որ նա նրանց հանձնեց այն գեղարդը, որը թաքցված էր դեռ առաքյալների ժամանակներից: Դրանից հետո Տեթ Աստված ամրացրեց մարդկանց սրտերը, մարդկանց, որոնք սովից ու հիվանդություններից բալլել իսկ չէին կարողանում, նրանք ձեռք մեկնեցին գեղե՛ն և արհապան պայքարի մեջ մտան թուրքերի դեմ: Արդյունքում մենք չեմ հաղթանակ տարանք թշնամիների նկատմամբ...: Դրանից հետո, սակայն, բանգի քրիստոնյաները գոռոզացել էին այս հաջող գործողություններից, Աստված բերեց նրանց դեմ Անտիոքի մոտ, որը մի անառիկ բաղաբ էր: Երիստոնյաներն այնտեղ մնացին 9 ամիս, որի ընթացքում Աստված այնպես զսպեց նրանց գոռոզությունը, որ կրավ դրա ամեն մի հետք, ընդ որում բանը հասավ նրան, որ ողջ բանակում դժվար էր գտնել նույնիսկ 100 մարտունակ նծույթ: Դրանից հետո, սակայն, Աստված կրկին բաց արեց նրանց առաջ իր առատաձեռնությունն ու

ողորմաճությունը, նրանց բաղաբ մտցրեց ու թուրքերին և նրանց գույքը հանձնեց քրիստոնյաների ձեռքը: Հետո կրկին, սակայն, բանի որ քրիստոնյաները սկսեցին մտածել, թե դա իրենց սեփական ձեռքի գործն է, Աստված նրանց կրկին պատժեց և քրիստոնյաների դեմ թուրքերի մի հսկայական բազմություն ուղարկեց, այնպես որ նրանք չէին կարողանում բռնելու էլ դուրս հանել բաղաբից, որտեղ սով տարածվեց այն աստիճան, որ ոմանք ստիպված եղան նույնիսկ մարդկային միս ուտել: Երկար կլինի պատմել այն բոլոր դժվարությունների մասին, որ քրիստոնյաները կրեցին այդ բաղաբում, սակայն Աստված կրկին ներքև ուղղեց իր հայացքը և իր ողորմաճությունը թափեց նրանց վրա, ում մինչ այդ պատժում էր, իսկ ասեմ ինչ սկսվեց նրանցի, որ նա նրանց հանձնեց այն գեղարդը, որը թաքցված էր դեռ առաքյալների ժամանակներից: Դրանից հետո Տեր Աստված ամրացրեց մարդկանց սրտերը, մարդկանց, որոնք սովից ու հիվանդություններից բայել իսկ չէին կարողանում, նրանք ձեռք մեկնեցին զենք և արիական պայքարի մեջ մտան թուրքերի դեմ: Արդյունքում մենք մեծ հաղթանակ տարանք թշնամիների նկատմամբ» (Էփադո Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Անտիոքի պաշարման ժամանակ քրիստոնյաներն այն աստիճան էին թուլացել ամենայն անհրաժեշտի պակասից, որ ողջ գործում հազիվ էր հնարավոր 100 որակյալ ձի գտնել, ընդ որում այդ ծանր վիճակի պատճառով շատերը հեռացան գործից, իսկ ոմանք էլ հայրենիք վերադարձան: Այնուհանդերձ պաշարման իններորդ ամսին Անտիոքը գրավվեց, սակայն այս անգամ արդեն վիճակը հակառակ տեսք ընդունեց, բանգի քրիստոնյաներն իրենք պաշարվեցին հեթանոսների կողմից, ընդ որում նրանց շարքերում այնպիսի սով էր, որ շատերը հազիվ էին գերծ մտում մարդու միս ուտելուց: Այնուհանդերձ, գեղարդը ձեռք բերելու շնորհիվ ոգևորված Աստծո կողմից, գեղարդ, որ չէր տեսնվել առաքյալների ժամանակներից, նրանք այն առաջին շարքերում պահած հարձակման անցան բաղաբը պաշարողների վրա և ահա հունիսի 28-ին երրորդ ճակատամարտը տվեցին հեթանոսների դեմ, որտեղ քրիստոնյաները հաղթանակ տարան» (Հիգբերտ ժամբացի «Տարեգրություն»):

«Քրիստոսի 1098 թվականին ուխտավորները գրավեցին նաև Անտիոքը և շատ այլ մարզեր, որոնց մինչ այդ տիրել էին թուրքերն ու այլ բարբարոսներ, ընդ որում այդ ժամանակ սուրբ Դեոդորոսը, սուրբ Գևորգն ու սուրբ Դեմետրիոսը նրանց համար բացահայտեցին գեղարդը՝ այն խզակը, որով վերջ էր ստացել մեր տեր Հիսուս Քրիստոսը, որը մի ժամանակ սուրբ Դեոդորոսը բերել էր Անտիոք: Այդ ժամանակ սարսափելի արտաքինով մեկը ելավ մարտնչելու Անտիոքի դեմ, սակայն հաղթվեց մի ասպետի կողմից» (Ամանուն Հաբսբուրգի «Հաբսբուրգյան ժամանակագրություն»):

«Հեռանալով այնտեղից՝ ուխտավորները անցան ողջ Ռոմանիան ու Հայաստանը և տարբեր վտանգների ենթարկվելով ու մարտեր մղելով հասան Անտիոքին, երբ Աստծո զորքը պաշարեց այն ու գաղմակայի գրոհներ ձեռնարկեց, որոնց ընթացքում երկու կողմերից էլ շատերն ընկան: Որոշակի բանակությամբ օրեր անցնելուց հետո ուխտավորներին հայտնեցին, որ Պարսկաստանի արքայի (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիլիդյան սուլթան Բերթեքարյանը – Մ.Գ.**) զորքերի հրամանատար Զորբարանը (**Մուսուլի կառավարիչ Զոր-Բուրան – Մ.Գ.**) եղովել է կոտորել իրենց ու անթիվ զորքով գալիս է իրենց վրա՝ արդեն անցնելով Եփրատ գետը: Աստված, սակայն, չլքեց իր համար ջանացողներին և ահա Տիրոջ 1098 թվականի 6-րդ ինդիկտիոնին հունիսի 5-ին բաղաբի բնակիչները հանձնեցին այս բաղաբը ու կոտորույներից բոլոր հեթանոսներին: Չաջորդ օրն իսկ շատ արքաների հետ եկավ Զորբարանը և պաշարեց բաղաբը, որտեղ ստիպված եղան ձիերի և էշերի մի ուտել: Թշնամիները ուզում էին ուխտավորների կամքը կոտորել սովով, սակայն Աստված նրանց համար բացեց գեղարդը... և ահա Դեոդոս ու Պողոս առաքյալների ունի օրը նրանք դեսպաններ ուղարկեցին Զորբարանին...: Լսելով այս՝ քրիստոնյաները մեղքերի թողություն իրականացրեցին և հուսալիորեն ամրացան Զրիստոսի արյունով ու մարմնով, իսկ հետո ելան թշնամու դեմ՝ իրենցից առաջ տանելով գեղարդը և Աստծո խաչը: Դրանից հետո նրանք մարտի մեջ մտան, իսկ թուրք իշխաններն էլ Աստծո աջակցությամբ չիղթվեցին, գլխովին ջախջախվեցին ու մատնվեցին փայտուտի: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները բարեհաջող կերպով հսկայական բանակի թշնամիների կոտորեցին և դա նշեցին մեծ ուրախությամբ» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«/125/ Եվ այսպես հաջորդ օրը ֆրանկները պատրաստակամորեն ոտքի ելան, սակայն մինչ այդ եկեք պատմեմ այն մասին, թե ինչ եղավ թուրքերի հետ: Եվ ահա մարդիկ սկսեցին փնտրել Յագիսանին (**Անտիոքի էփրոսյան Եփր Յագի-Միանին – Մ.Գ.**) ու գուժեցին նրան. «Հանուն Մուհամմեդին, տեր իմ, դուք մխավեցիք և պարտվեցիք, բանգի Բուսորոսն ու Կարին հիանալի գործեցին, որ արդյունքում թուրքերը վտարվել են մեր այն երկու աշտարակներից, որոնք գտնվում են գետի մոտ, ընդ որում ֆրանկները հզոր զորքով գրոհել են դրանք ու հետ խլել ձեր բոլոր գերիներին»: Լսելով այդ՝ Յագիսանը շատ կատաղեց, այնպես, որ նրա ուշքը չորս անգամ գնաց ու եկավ վշտից ու զայրույթից, ընդ որում նա կարծես գառնացում էր: Եվ ահա նա խնայեց Սուլեյման Լիկեացուն (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյն-Արսլանին – Մ.Գ.**) և ասաց. «Գնա ու վերադարձու իմ աշտարակները, իսկ եթե ոչ, ապա ութ օրում այնպես արա, որ իմ բաղաբը լցվի հացով, գինով ու մսով»: «Կկատարվի», - արագորեն պատասխանեց Սուլեյմանը, որից հետո, ելնելով բաղաբից, այնտեղ բերեց հաց, գինի ու միս՝ ամենայնաշատությամբ: Այդ ժամանակ ֆրանկները այնտեղ էին, ուր հասել էին՝ տեղավորվելով դաշտերում: Եվ ահա կոսն Ռոտրուա Դերը առաջին էր, որ խոսեց. «Դվ իշխաններ», - ասաց նա, - «պետք է ասեմ, որ մենք շատ ենք տանջվում այդ հեթանոսների ձեռքից, թող անիծվեն դրանք»: «Դա երկար չի շարունակվի», - պատասխանեց Բուլյոնի դուքսը (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Գ.**), - «բանգի թող միայն երեւոն անցնի և վաղն իսկ մենք հարձակում կգործենք բաղաբի վրա»: /126/ Այդ ժամանակ բոլոր առաջնորդները ելան իրենց վրաններից: Առաջինը բաջարի Բոհեմունդն էր (**Տեղեմուի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տեղեմուացին – Մ.Գ.**), հետո՝ Տանկրեդ Ապուլիացին (**Տիրեթիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տեղեմուացին – Մ.Գ.**), իսկ սրանց էլ հետևում էր Ռոբերտ Ֆրիդացին (**Ֆլանդրիայի կոսն Ռոբերտ Ֆլանդրացին – Մ.Գ.**): Եվ ահա խոսվեց. «Պարոնայք, մենք պետք էքնակվեցին այն հարցը, թե ինչպես իրականացնենք Անտիոքի պաշարումը: Իրոք, որպես բանակի հրամանատարները, այդ հարցի լուծումը հենց մեզ վրա է դրված: Այդ թող այսպես լինի, որ Հյուգո Սեն-Պյուն (**Սեն-Պյունի կոսն Հյուգոն – Մ.Գ.**) ու Անգերանը Թոմաս Դ Լաճերի և Հայդենի հետ մի խումբ կազմեն, որը կգործի Նորմանդիայի դքսի (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Գ.**) հրամանի տակ, Բրետանի դուքս Օտոնը, առյուծասիրտ Տիրեդ Բլանկարացին ու Ջորջերտ Ռեյմսցին բուրգունդացիների հետ թող վերջապահը կազմեն, բասկերի երկրի դուքսը, Գոդչանը, Սիմոնը, Ռեյմալը և Եվեյացին իր գեղեցիկ դրոշմով, Ռոբերտ Անպերացին ու Անսելմ Ռիբեմոնցին թող անցնեն մյուս կողմը, որ պաշտպանեն բանակի թևը, Ֆրանսիայի Ֆրիդայ արքայի (**Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆրիդայ I Գեղեցիկի – Մ.Գ.**), եղբայր, ազնվագարմ Հյուգո Վերմունդացին (**Վերմունդի և Վալուայի կոսն Հյուգո Սեն – Մ.Գ.**) ու Կլերմոնի կոսն էլ դուքս Բարտեյնը Բուլյոնի ազնվագարմ դքսի (**Բուլյոնի կոսն Եսառը Բուլյոնացի – Մ.Գ.**) հետ միասին: «Ամեն ինչ պարզ է», - ասացին այն մարդիկ, ում ուղղված էին այդ խոսքերը, որից հետո նրանք բոլորը, չորիքներ ու այլևեղանիները բարձրելով հացով ու անհրաժեշտ այլ բաներով, ելան զբաղեցնելու իրենց դիրքերը, որպեսզի սկսեն Անտիոքի պաշարումը, ինչ էլ որ դա արժենար: Այդ ժամանակ Յագիսանն ու Սուլեյման Լիկեացին վերջինիս եղբորորդի Ռուբինի հետ միասին միջնաբերդի բարձունքից տեսան այդ կարծես ավազի նման անվերջությունը, որ ուղեկցվում էր դրոշների ծածանումով ու մեծ փայլով, որից հետո Սուլեյմանը չորս անգամ ուշազանգ եղավ, այդպես էլ չիմանալով, թե ինչ կարելի է անել: Եվ այսպես, երբ չար սարակյանները նրան ուշքի բերեցին, Յագիսանը հարցրեց Սուլեյմանին. «Հանուն Մուհամմեդի, ի՞նչ է կատարվում թեզ հետ»: «Դու մեռած ես ու թո երգը երգված է», - պատասխանեց Սուլեյմանը. - «թո բաղաբն ու երկրները հաշվիդ արդեն գրավված են»: Յագիսանը, լսելով այդ, մռայլվեց, որից հետո հրամայեց փչել շեփորները, իսկ, երբ դրանց ձայնը տարածվեց ամրությունում ու լցվեց բաղաբ, թուրքերն ու նրանց ծառաները սկսեցին պատրաստել նետողական մեքենաներ՝ երգվելով Մուհամմեդով, որ քրիստոնյաները ոչ մի պարագայում չեն կարողանա բաղաբ մտնելու գրավել այն: /127/ Այսպիսով՝ բաջարի ասպատներն ինչքան ուժ ունեին առաջանում էին և դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանք չհասան Անտիոքին: Այժմ մի բանի բառով ասենք, թե ինչ դիրքեր գրավեցին քրիստոնյաները: Եվ այսպես առաջին դարպասների մոտ, որտեղ երկու կողմից էլ վեր էին հառնում բարձր պարիսպներ, տեղավորվեց մարկիզի որդի Տանկրեդը, ընդ որում նրա հետ էին նաև կովարար Ռոբերտ (**Անտիոքի դքսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոբերտ Սալերնացին – Մ.Գ.**) և Ռոբերտ Ռոզվելը, որը մի քիչ կաղում էր: Այդ ժամանակ մի փշուր իսկ չէր կարող անցնել նրանց կողքից, Ռոբերտի հատու թուրը վրա: Տանկրեդի դիմաց բարձր և և լայնարձակ, սակայն այն ստոր հեթանոսներիցնեղը, որ տեղակայված էր աշտարակներից մեկում, աշտարակ, որը վեր էր հառնում մյուսներից և որտեղ տեղակայված էին նետողական մեքենաները, սկսեց երգվել Մուհամմեդով, որին հավատում էր, որ կսպանի Տանկրեդ Ապուլիացուն: Իրոք, ոչ մի լավ բան չէր կարելի սպասել այն բանից, որ Տանկրեդն իր վրանն այդքան մոտ էր դրել բաղաբին: /128/ Բոհեմունդը ճամբարը զարկեց մյուս դարպասների մոտ, որտեղ պարիսպները լայնանում էին, ընդ որում նա իր վրանը խիստ հենց այն աշտարակի ուղիղ դիմաց, որտեղ կային 4.000 ազդիարարներ, ընդ որում սրանք ևս երգվել էին Մուհամմեդով, որ, բանի դեռ իրենք կենդանի են և իրենց մեջ ուժ կա, ոչ մի ֆրանկ երբեք Անտիոք չի մտնի: Ի դեպ ասած, դրան ի պատասխան Բոհեմունդն ասաց, որ նա հակառակորդին չի զիջի մի մագաչակի տարածք իսկ, իսկ վախկոտ ու ազաի սարակյաններն էլ թող սովեն այնքան ժամանակ, մինչև որ բաղաբը չի գրավվի: /129/ Ռոբերտ Ֆրիդացին իր ճամբարը զարկել Կապիարնոն կոչվող մյուս դարպասների մոտ և աչքից բաց չէր թողնում լեռան ստորոտում գտնվող ամրությունները, ընդ որում նրա հետ էին Ագերան Սեն-Պյուն ու նրա հայր Հյուգոն: Այստեղ էին 4.000 արգահատելի թուրքեր կային, ընդ որում մեր մարդիկ կոչ էին անում միմյանց. «Պարոնայք, պետք է ուշադիր լինել, մենք մեր վրանը դրել ենք Ֆլանդրիայի կոսն Ռոբերտի կողքին և, եթե պետք լինի, հենց նրա կողքին էլ կկենենք»: /130/ Բրետանի ազնվագարմ դուքսը իր վրանը հաստատեց Ֆաուգեր կոչվող աշտարակի մոտ, ընդ որում նրա հետ էին սրտով արի Ջերբերտը, բասկերի դուքսը, եղբայր Գոդչանը և բաջարի Սիմոնը: Սրանց կողքից ևս չէր կարող անցնել ոչ հաց, ոչ գինի,

ոչ էլ կորել, ընդ որում թուրքերը ևս անվնաս չէին մնում, իսկ աշտարակներում գտնվողներին էլ ֆրանկները հայտարարեցին, որ չեն ուզում քաղաք որևէ բան թողնել առանց անհրաժեշտ մաքսատուրքի: /131/ Բոլոր նորմաններն ու բրետոնցիները Ամսուի և Մենի բարոնների հետ միասին գտնվում էին գլխավոր աշտարակի դիմաց, որը լեռան ստորոտում էր, ընդ որում այդ հարթ տարածքում նորմանները փռել էին իրենց մեծաքանակ վրանները և այս մարդկանց կողքով էլ առանց նկատվելու չէր կարող անցնել ոչ մի ապրանք: /132/ Եպիսկոպոս Լե-Պույսի ճամբար էր զարկել Օրոնտես գետի մոտակայքում՝ ճանապարհի քաղաքի հունական մասի դիմաց, ընդ որում Ռայմոնդ Մեն-ժյոն (**Տնչուկը կոմս Ռայմոնդ Տնչուկացին – Մ.3.**) նրա հետ էր, իսկ նրանց շուրջն էլ տեղակայվել էին ակվիտանցիներն ու գասկոնացիները իրենց ամենաբազմ 1.000 հոգու հետ միասին: Նրանց դիմաց աշտարակի վրա Կարկան Ասորիքիցին էր, որը երգվել էր Թերվագանտին, թող անիծյալ լինի դա, որ, թեկուզ և իր կյանքի գնով չի թողնի ֆրանկներին ոչինչ ձեռք բերել քաղաքներից, սակայն այդ ժամանակ կոմս Ռայմոնդը հայտարարեց, որ մտադիր է հարձակում գործել և թող Աստված ու Կույսի որդին այդ ժամանակ իր հետ լինեն: /133/ Ավելի այն կողմ տեղակայված էին առյուծասիրտ Թաթիկուսը, Նևերի կոմսը և նրա ազնվագարն երկրացիները, որոնց վրանները ավագի վրա էին: Սրանք ևս բարձրաձայն հայտարարեցին իրենց մտադրության մասին քաղաք ոչ հաց ու ոչ էլ այլ բան մտցնելու թույլ չտալու մասին, ընդ որում ասացին, որ, բանի իրենք կենդանի են, դա այդպես կլինի: /134/ Օլիվեր Դուռսը ճամբար զարկեց հարավային պարսպի մոտ գտնվող դարպասներից մեկի դիմաց, ընդ որում նրա հետ էին կոմս Ռոտրուա Պերը, Ռալֆ Բոմանսին, Ռիչարդ Վերդենը, Ռամբալդ Կուռներցին և Ահարդ Մոնտեմերլեցին, որը հայտնի էր իր բազույթաբար: Սրանք իրենց հերթին երգվել էին Աստծո հավատքով, որ կհնազանդեցնեն Ֆագիսանին ու կասնձեն նրա կատաղությունն ու շփոթը: Այդ ժամանակ, ի դեպ, Գրոգելանը բարձր աշտարակից նրանց նայելով ասաց. «Ով խղճուկ ֆրանկներ, ինչո՞ւ եք նեղություն կրել և այդքան երկրներ անցնելով այս կողմը եկել, բանգի դուք մինչև վերջին մարդը կսպանվեք ու կբնաջնջվեք»: /135/ Երուսաղեմի ուղղությամբ, Բերնուսի դարպասներից ոչ հեռու, որտեղ հոսում էին Օրոնտես գետի հորդափոս ջրերը, տեղակայված էր իրոք մի մեծ իշխանի վրանը, բանգի այստեղ էր Բուլյոնի դուքսը, ընդ որում նրա վրանը մետաքսից էր, բարձր և լայնարձակ՝ իր վրա ունենալով կապույտ, կանաչ և բաց կարմիր գույներ: Այդ ժամանակ Էմիր Բերնաուսը ներքև նայեց իր աշտարակից և, անիծելով Մոուհամմեդի անունով, ցուրտ ու տաք իրար խառնեց: «Այն դուք ֆրանկներ,» - ասաց նա, - «դուք այնքան նենգամիտ եք ու չարորակ, տեսե՛ք թե ինչ է ձեր գլխին գալու, երբ ձեր նույնիսկ վերջին մարդը կջնջվի իմ սրակիրների և աղեղանավորների կողմից, և ոչ-ոք չի փրկվի, նույնիսկ մերկ ու բոկոտն»: /136/ Կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին ճամբար էր զարկել Ֆաբուր կղզվող դարպասների մոտ, որը նայում էր Դունաց երկրի կողմը, և նրա հետ 10.000 սապետներ կային, իսկ նրանց մեծաքանակ վրաններն էլ, որ լուսավորված էին ջահերով, երևում էին ամեն տեղ: Այդ ժամանակ կոմս Ռոբերտը երգում տվեց Աստվածամոր անունով, որ, հենց որ հեթանոսները իր բանակի վրա հարձակում գործեցու նպատակով արտագործի իրականացնեն, ինքը իր հատուկ թրով մարտի մեջ կանխի նրանց դեմ և բռնուցները կթաթախի այդ անհավատների չորացած արյան մեջ: Եվ ահա Ֆաբուրն իր հերթին նայեց սրանց իր աշտարակի բաժնությունից և, անիծելով հանուն իր աստված Մոուհամմեդի, ասաց. «Ով ողորմեյիներ, Ապոլոնի անձեք լինի ձեզ վրա, հնարավոր է, որ դուք կարողացաք շրջափակել Ամսիոքը, սակայն ոչ ցամաքով ու ոչ էլ ծովով դուք ոչինչ չեք ստանա, դուք չեք կարողանա նաև ձեր նավերի մոտ մոտենալ, երբ ձեզ համար վատ կլինի, և ձեր ջանքերը ոչինչ չի չեն հանգեցնի: Ամսիոքը մի անկարագրելիորեն ամուր բաղաբ է և դուք երբեք չեք գրավի այն»: /137/ Կոմս Դյուգեն ու նրա ֆրանկները գնացին ինչ այլ դարպասի մոտ, որը դեկավարում էր բռնակալ Բրունամուտը, այստեղ Բնածներն էին արթնացել, ու այնտեղ ճամբար զարկեցին: Այնտեղ կային 10.000 բաջարի ռազմիկներ, որոնք մարտի էին ձգտում: Այստեղ ևս հնարավոր էր տեսնել մեծ բանակի վրաններ, որոնք ինդիգոյի գույն ունեին, բաց կարմիր էին կամ ոսկեգույն: Բրունամուտը իր հերթին սեփական աշտարակի բարձրությունից նայեց բրիտոնյաններին և, անիծելով Թերվագանտի անունով, ասաց. «Այ դուք ստոր ու ողորմելի սրիկաներ, որ ձեր ոտքով կործանման դուռն եք եկել, ձեր նույնիսկ վերջին մարդը կգերվի ու կփոխանցվի Էմիրի սուլթանին (**Մեյջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիչիան սուլթան Բերքիարուխին – Մ.3.**)» օգտագործվելով այն բանի համար, որ բնակեցնի Աբիլասի անապատը: /138/ Վերին դարպասները, որոնք նայում էին լեռան տակ գտնվող աշտարակին, գտնվում էր հավատացյալ իշխան Գուլդերտուի հրամանի տակ ու հենց այստեղ էր թափուրների իշխանը դրել իր ճամբարը: /139/ Այդ ժամանակ առյուծասիր Թոմաս Մարլենի լի մեծ բանակի մարդկանց հետ ճամբար էր զարկել մի հարթ տարածքում, որը գտնվում էր Օրոնտես գետի ոչ հեռու, իսկ այդ վայրի հսկողությունն իրականացնում էր Մախոն անունով Էմիրի որդին: Իր հերթին Ստեփան Ալբեմարը ճամբար էր զարկել կողային դարպասների մոտ, որը գտնվում էր մի ապառաժոտ վայրում, ընդ որում նրա հետ կային 15.000 աննկարագրելի սապետներ: Եվ ահա Մախոնը նրանց վրա նայեց իր ամրացված բարձր աշտարակից և ասաց. «Այ ողորմելի անհավատ բրիտոնյաններ, տեսե՛ք թե ինչ փորձանքներ են գալու ձեր գլխին, բանգի դուք մինչև վերջին մարդը կսպանվեցե՛ք: Դուք երբեք չեք տեսնում ինչպե՛ս այս քաղաքը, որի պարիսպները չափազանց ուժեղ են, իսկ աշտարակներն էլ չափից դուրս մեծաքանակ, որ դուք կարողանաք գրավել այն: Դուք կմահանաք մեր քաղաքի պարիսպներից դուրս՝ զոհ գնալով սովին, կարիքին և ունեզուրկությանը, դուք այնպիսի հուսահատ դրության մեջ կընկնեք, որ կզրկվեք ձեր շատ կենդանիներից ու նժույգներից»: /140/ Ահա այսպես մեր մարդիկ ձեռք զարկեցին Ամսիոքի պաշարման գործին, երբ առաջնորդները տեղավորվեցին՝ ամեն մեկն իր տեղում ու սկսելով իսկել շրջակայքը: Դարկ է նշել, որ այդ ժամանակ պարիսպներից շատ առատ էր, կարծես կրկնակի չափով կար, ու այն առկա էր շատ մեծ բանակային: Դիմալի, պարզ օրեր էին, երբ շոգն արդեն այնքան էլ ուժեղ չէր: Սարակիստները իրենց ուժերը հավաքել էին Էսցիվանի դարպասներում՝ սրա բառակրուսի աշտարակներում: Այդ ժամանակ Յագիսանը դիմեց նրանց հետևյալ խոսքերով...: Անելով այդ՝ նա շուռ եկավ ու հեռացավ, որպեսզի մարտի պատրաստի իր մարդկանց՝ մինչև վերջին մարդը զինելով իրականապես հանդերձարված: Ամսիոքի մոտ հիմնալի դաշտեր կային, որտեղ արածում էր մի ընտիր մարտական նժույգ, որին կցված էին 10 տասպարակի սարակիստներ, ձեռքերին սուր տասպարներ, որպեսզի նժույգը ապախով լինի և այն չառնանգեն: Եվ ահա մեր ֆրանկ ռազմիկները հիմնալի մի առիթ գտան իրենց ձեռքը գցել այդ նժույգին ու դրա համար էլ հապճեպ անցան գետը: /144/ Ամսիոքում գտնվող թուրքերը անչափ վշտացան այդ նժույգի կորստից, դրա համար էլ լեռան կատարից ինչո՞ղ չեփողի բարձր ձայնին հավատարիմ հավաքվեցին երկաթե դարպասների մոտ, որից հետո 10.000 հեծյալներ շարժվեցին Էլան ու դարան գրեցին, որպեսզի վնասն բրիտոնյանների բանակին: Իրոք, սրանք պատասպարվեցին իր կղզվող բերդում, իսկ գիշերն էլ լուրջ վնաս հասցրին մեր զորքերին: Բանն այն է, որ բեռնակիր նժույգների վրա բարձած այդ ժամանակ Մուրը Միսոն նավահանգստից մարդիկ էին գլալիս, որոնք ենթակա էին Ռայմոնդին ու նրա մարդկանց: Եվ ահա սրանցից ոմանք մոտ մեկ լիզ հետ մնացին, որից էլ օգտվելով թուրքերը, թող անիծյալ լինեն դրանք, դուրս թռան իրենց դարակից և հարձակվեցին նրանց վրա: Այդ ժամանակ մեր ռազմիկներն ու սերժանտները ոմանք ոտքով էին և թուրքերը, շրջապատելով սրանց, իրենց եղջերավոր աղեղներից նրանց ծանր վերքեր հասցրին: Եվ ահա սերժանտները հասկացան, որ ամենին կորած է և աղաղակելով դիմեցին փախուստի, գոչելով. «Նեյ, մեր տեր Ռայմոնդ, ո՞րն ես դու, մենք հուսահատ դրության մեջ ենք և թո օգնության կարիքն ունենք»: Ռայմոնդը, լսելով այդ զայրացավ և անհամբեր առաջ եկավ հրամայելով. «Պատրաստվեք, մենք մեկնում ենք, թուրքերն արտագործ են իրականացրել, որպեսզի հարվածեն մեր մարդկանց, մերոնք մեծ փորձանքի մեջ են, արդ արե՞ք հնարավորինս ամեն ինչ»: Եվ ահա բոլորը ոգևորված առաջ ընթացան, սակայն դա որևէ արդյունք չտվեց, բանի որ արդեն շատ ուշ էր, երբ թուրքերն արդեն տիրել էին մեր բեռնակիր անասուններին և, անցկացնելով դրանց կամրջով, կտրել ու անցել գետը: /145/ Եվ այսպես թուրքերը մեր նժույգների հետ միասին մոտեցան կամրջին, որը տեսնելով Ռայմոնդը բառապարով արշավելով մեծ արագությամբ մոտեցավ և իր զինակիցների հետ միասին նետվեց նրանց վրա: Բրիտոնյանները օգտվեցին նիզակներից, որ հարվածն թշնամիներին, սակայն ի պատասխան նետերի հեղեղ ստացան ու նրանց հարվածեցին սուր սրերով: Եվ ահա արդեն մեր հիմնական բանակի ռազմիկները, լսելով մարտի աղմուկը, հագնան գրանիները և Էլան մարտի: Մերոնք առաջացան երկաթե կամրջի ուղղությամբ աղաղակելով. «Առավել», որից հետո հետ խլեցին բեռնակիր նժույգների մի մասին, ընդ որում սարակիստներից հաջողվեց հետ քաշվել քաղաք և իրենց հետևից փակել դարպասները: Այդ ժամանակ մեր սապետները հետ դարձան և ամեն մեկը վերադարձավ իր վրանը: Դրանից հետո բանակի ղեկավարները հավաքվեցին խորհրդացության՝ տեղավորվելով բաց երկնքի՝ ուղիղ աստղերի տակ: Արդյունքում որոշվեց, որ քաղաքի պաշարումը պետք է իրականացնել ավելի սերմ պայմաններում, ուժերը մոտեցնելով պարիսպներին, բանի որ հակառակ պարագայում սարակիստների համար հեշտ էր դուրս ու ներս անելը, և, ինչպես որոշվեց, այդպես էլ արեցին: Դրանից հետո մեր առաջնորդները փոխեցին իրենց վրանների տեղերը և հնարավորինս մոտեցրին դրանք պարիսպներին, այնպես, սակայն, որ դրանք գերծ մնան պարիսպների վրայից արձակվող նետերի հարվածներից: Դրանից զատ առանց բացառությամբ բոլոր առաջնորդները երգվեցին, որ, անկախ ամեն մի զրկանքից, որ բաժին կհասնի իրենց, նրանք երբեք տեղի չեն տա, մինչև որպարվեն Ամսիոքը, ինչքան էլ որ այդ դժվար լինի: Եվ այսպես մերոնք կազմեցին Ամսիոքի ու նրա միջնաբերդի պաշարման ծրագիրը, որից հետո ամեն մեկն իր բանակով մեկնեց որոշված ուղղություն: Դարկ է նշել, սակայն, որ ամեն ինչ չէ, որ լավ ու բրիտանյանների ուզած ձևով էր ընթանում, այնպես որ թուրքերն իրենց բավականին ազատ էին զգում և ցանկացած պահին կարողանում էին ներս ու դուրս անել: /146/ Եվ այսպես մեր ֆրանկները եռանդով շարունակեցին: Դարկ է նշել, որ Մախոնի անունով հայտնի երկաթյա դարպասների դիմաց մի շատ հին կամուրջ կար... որի հիմքերը գնում էին դեպի ջրի խորքերը, իսկ ինքն էլ լավ ամրացված էր ատամնավոր պարիսպներով, այնպես որ այս կողմից Ամսիոքը ոչ մի հիմք չունեղ վախճնալ առաջացող թշնամիներին: Դա իրոք որ մի ամուր կամուրջ էր: Եվ ահա թուրքերը, Աստված կորցնի դրանց, կտրեցին այն, որպեսզի վնաս հասցնեն մեր զորքերին, ընդ որում նրանք անակնկալ հարձակվեցին մեր մարդկանցից շատերի վրա և սպանեցին նրանց և գլխատեցին, այնպես որ մերոնց փրկության ոչ մի հնարավորություն չմնաց: Այդ ժամանակ Կույսի որդի Դիուսը խիստ վշտացավ դրանից, սակայն նույն կերպ վշտացել էին նաև բարոնները, որոնք ղեկավարում էին բանակը: Եվ ահա եպիսկոպոս Լե-Պույսի հավաքեց բոլորին և հարցրեց նրանց կարծիքը: /147/ Եվ այսպես,

երբ բացվեց հաջորդ օրը, սերժանտներն ու ասպետները ամեն ինչ պատրաստած առաջ եկան, որպեսզի բանդան այդ կամուրջը: Իրոք, բերվել էին երկաթյա մուրճեր և պողպատյա բրիչներ, որոնց համար նրանք բանդեցին ու մի կողմ դրեցին վրանները, որպես բրիչներ օգտագործելով դրանց ցցերը, իսկ 400 եղջերափողներ էլ սկսեցին փչել ու առաջ մղել մարդկանց: Եվ այսպես քրիստոնյաները հասան Օրոնտես գետի ափին, որից հետո, բաժանվելով խմբերի, սկսեցին փորձ կատարել բանդել կամուրջը, փշրել նրա կամարները և կոտրել կամրջաքարերը: Պարզվեց, սակայն, որ 20 օրվա աշխատանքն էլ հերիք չի լինի, որ նրանք ավարտին հասցեն չեն այդ գործը, դրա համար էլ երեկոն իջնելու պես մեր մարդիկ վերադարձան իրենց տները՝ հազիվ կամրջից հանած այնքան բար, ինչքան հերիք էր ընդամենը համար էին Նժույգ բարձելու համար: Այսպես թե այնպես, սակայն մերոնք պատրաստվում էին շարունակել աշխատանքները այդ ուղղությամբ՝ դրա համար պատրաստելով նաև ցցապարսպի պես մի բան հենց կամրջի իրենց կողմում: Այդպես էլ արեցին, որից հետո հիշատակված ցցապարսպի ներսում տեղավորվեցին սերժանտներ, արքայապետավորներ, զինված հետևակայիններ և որակյալ նետածիգներ: Արդյունքում նիզակների ու թերթի կիրառմամբ մի թեժ մարտ բռնկվեց, բանի որ հենց հաջորդ իսկ առավոտյան թուրքերը ետանդուն հարձակման անցան այդ ուղղությամբ, իսկ մերոնք էլ սկսեցին հուսահատորեն պաշտպանվել: Այդ ժամանակ թուրքերը հենց դարպասների դիմաց ավելի քան 1.000 հոգի կորցրին, իսկ այժմ պատկերացրեք, թե ինչքան ղեկավարներ գետին տապալվեցին ու քարերի խփվեցին, ինչքան վահաններ և սաղավարտներ ջախջախվեցին, ինչքան չար սարակինոսներ տապալվեցին կամրջի վրայից, ընկան ջուրն ու խեղդվեցին: Դա իրոք մի մեծամաս շտաբ մարտ էր, որի ընթացքում այս ու այն կողմից նաև քարանետներ էին օգտագործվում: Այդ մարտը տևեց ողջ օրը, մինչև որ արեգակը մայր չմտավ և գիշերը չիջավ: /148/ Երկաթյա այդ կամրջի մոտ տեղի ունեցած մարտը իրոք որ խոշորամաս շտաբ էր, երբ ազնվականները, սերժանտներն ու հասարակ մարդիկ մարտնչում էին ուժերի ներածի չափով և անուր այն ամենը, ինչ հնարավոր էր: Այժմ հիշե՛ք բաջարի Վիշերին, որը, Նժույգով հասնելով կամրջի մոտ, ցած իջնելով նրանից ու թողնելով, որ վերջինս հեռանա, հասարակի հետ հավասար տարավ մարտի ողջ ծախսությունը՝ վահանն առաջ մղված աներեր կերպով պաշտպանելով մարդկանց: Դե՛ս երկաթյա այդ դարպասների մոտ՝ ուղիղ աշտարակների դիմացի հատվածում, նա փրավորեց Ասկայունի արքային, որը գործում էր 100 սարակինոսների ուղեկցությամբ: Այդ ժամանակ հիշատակված արքայի վահանն այնքան նրան օգուտ տվեց, ինչքան չորի մի կտոր, իսկ նրա սաղավարտն ու գլակն էլ ավելի օգտակար չեղան, բան ձվի սովորական մի կծեալը: Այսպիսով՝ Վիշերը մի հզոր հարված հասցրեց և, առանց փրկության որևէ հույսի, գետին տապալեց Ասկայունի արքային, իսկ սատանայի այն ժողովուրդն էլ, երբ տեսավ նման մի ուժ, վախից ցրվեց: /149/ Եվ ահա թուրքերը, երբ տեսան, որ ֆրանկները գալիս են իրենց վրա, ընդ որում ֆրանկների սրերի հատու լինելու մասին նրանք հիմնալի գիտեին, հասկացան, որ մարտը իրենց համար աննպաստ ընթացք է ընդունում: Դավանալով այդ՝ թուրքերը հետ դարձան, անցան դարպասներով և ելան բարձր տեղեր, որպեսզի հարվածեն քրիստոնյաներին այնտեղից: Իրոք, սատանայի այդ ազաի դաշնակիցները տիրապետում էին հիմնալի որակի թուրքական աղեղների, Աստված էլ այդ կարող է վկայել, դե իսկ իրենք էլ հիմնալի նետածիգներ էին, ընդ որում սրանց նետերի ծայրերը թաթախված էին ծծմբով: Թուրքերը խիտ հարվածի տակ էին պահում պաշարողական բոլոր մեքենաները, այնպես որ հաճախ նետերից հաջորդը հարվածում էր հենց խորհրդի պոչին, դե իսկ մեքենաներն իրենք էլ այնքան առատորեն էին պատված լինում նետերով, որ հաճախ դրանք մեջ կորում էին: Իսկ այժմ թույլ սուլեք պատմել, թե ինչպիսի խորանանկ ծրագիր հղացան վախկտուր այդ սարակինոսները: Եվ այսպես, իրենց հերթական նենգությունը կյանքի կոչելու նպատակով նրանք վերցրին «հունական կրակ»-ն ու լցրեցին այն հատուկ անոթների մեջ, որից հետո, դնելով դրանք նետողական սարքերի մեջ, նետեցին քրիստոնյաների պաշտպանական գերանների ու տախտակների վրա, այնպես որ սրանք սկսեցին այրվել: Ի՞նչ մի հնար չկար կրակը հանգցնելու, ինչքան էլ որ սերժանտներն ու ասպետները չջանացին, ընդ որում էլ նրա առաջնորդները, տեսնելով այդ, շատ էին զայրացել: /150/ Եվ այսպես պաշարողական մեքենաները կրակով պատվեցին և ծխի մի բարձր սյուն դեպի երկինք պացավ՝ «հունական պաշտպան»-ի առաջացրած հորեղծ տարածելով ամենուր: Արդյունքում ամեն ինչ այրվեց ու մոխրացավ, կարծես նման բան չէր էլ եղել, ամեն ինչ, ինչ փայտից էր, ածխացավ ու մոխրացավ, ընդ որում կրակը տարածվեց այնքան հեռավորության վրա, ինչքան որ բալիստը կարող էր հարվածել: Այդ ժամանակ մեր բարոնները, տխուր ու գունատ, ոչինչ չափելով շուրջ եկան ու հեռացան, բանի որ նրանց պաշարողական այդ մեքենաների նրանք չէին կարող հաջողությամբ շարունակել հետագա գործողությունները: Դրանից հետո ևս այն կամուրջը շարունակեց գործել և անվերջ անհանգստացնել քրիստոնյաներին: /151/ Այդ ժամանակ մեր առաջնորդները հասկացան, որ հայտնվել են անելանելի դրության մեջ, դրա համար էլ նստեցին խորհրդակցության, որտեղ որոշվեց, որ. «Բանակը գտնվում է ծանր դրության մեջ և, որպեսզի մարդիկ պաշտպանվեն արգահատելի սարակինոսներից, անհրաժեշտ է հանուն սուրբ կույս Մարիայի կառուցել Մահումի կոչվող ամրությունը, բանզի մենք բոլորս էլ պաշտում ենք Սուրբ կույսին, իսկ եթե նրան նվիրված ամրություն կառուցենք, այնտեղ արքա ու վանականները հաստատվեն, ապա նա կփրկանավորի մերոնք»: Այդ ժամանակ բանակի ղեկավարները սահմանեցին. «Մենք բոլորս այս մտքին ենք, համաձայնության ենք եկել և այդպես էլ կանենք»: Եվ ահա բանակով մեկ հայտարարվեց ընդունված որոշման մասին, որից հետո մարդիկ ոտքի ելան Դանուն Աշխարհի փրկիչ Դիսուս Քրիստոսի, որին մենք բոլոր հավատում ու ընդունում ենք: Բոլորը լծվեցին հիշատակված աշխատանքի իրականացմանը, ընդ որում բոլորն աշխատում էին չնայելով իրենց և ոչ-ոք գլուխ չէր պահում: Այսպիսով՝ շուտով բանակով մեկ տարածվեց ծանր աշխատանքի և փայտին հասցվող գործիքների ձայները, որից հետո մարդիկ ընդհանուր ջանքերով ոտքի հանեցին Մահումի կոչվող այն ամրությունը, որը գոյություն ունի մինչ օրս: Դարկ է նշել, որ ֆրանկները այս ամրության աշտարակներն ու պարիսպները կառուցում էին մեծ վարպետությամբ, որպեսզի ամեն ինչ հիմնավոր լիներ և նրանք այդ կողմից անհանգստանալու կարիք չունենային, իսկ այդ հոգան էլ իր վրա վերցնել այնտեղ տեղակայված կայազորը: Միաժամանակ ավելացնելով, որ ամրոցի դարպասներից ներս տարածվող բակում քրիստոնյաները գտան արգահատելի սարակինոսների ամրամրե շատ գերեզմաններ, որտեղից, դուրս նետելով դիակները, վերցրին, թորել, նիզակներ, այլ գեղեթեր, սաղավարտներ և ոսկեզօծ այլ զարդեր, որոնք թուրքերը որել էին այնտեղ՝ հանգուցյալների հետ: Այս գտածոներից ոմանք արժեին հազարավոր հունական ոսկի, սակայն դրանից զատ գտնվեցին նաև մեծ բանակի այլ ոսկեղեն, արծաթեղեն ու մետաքսե իրեր, որոնք հիմնալի պատրաստված էին: Այս ամենը բաժանվեց քրիստոնյաների բանակի հասարակին: Այդ ժամանակ սարակինոսները, երբ իմացան, թե ինչ է կատարվում, հավաքեցին իրենց ուժերը և հարձակման անցան այս ամրության դեմ: Սկիզբ առավ մի թեժ հեռանալու, սակայն հիմնալի քրիստոնեական ուժն իրենն արեց ու թշնամին հետ չարտվեց: Դաջող օրը թուրքերը կրկին հարձակվեցին, սակայն այս անգամ ևս ոչինչ անել չկարողացան ու հետ բաշվեցին, ընդ որում, մինչ սրանք կպատսպարվեին ամրությունների հետևում, քրիստոնյա ասպետները հարձակվեցին և թշնամիներից 100 թուրքի վրա ու գերեցին, որից հետո, վերցնելով պարսիկների ամենուր սփռված դիակները, նրանք գլխատեցին դրանք ականջները ներքև: Իրոք, ես չեմ չափազանցնում, երբ ասում եմ այն ինչ եղել է, բանզի այնտեղ հաշվեց նման 1.520 գլուխ: Եվ ահա մերոնք այս գլուխները դրեցին բարանետների մեջ, որոնք նախատեսված էին թուրքական ամրության վրա մշակված քարեր նետելու համար, ու նետեցին բաղաբ, դա իրոք մի հիմնալի բան էր: Այս պայմաններում հեթանոսները մեր աջի առաջ աղմուկ բարձրացրին ու ծայրահեղ վշտի մեջ ընկան..., պատկերացրեք այն տառապանքները, որ տիրում էին քաղաքում: /152/ Այդ իմացե՛ք, որ լեռնալանջին, գալով ավելի ներքև Անտիոքի ուղղությամբ, Դերակնես անունով դարպասներից մեկը հսկում էր եսիորի եղբայրներից մեկը, որը սովորություն էր դարձրել եկել իր տեղից և գլխատել քրիստոնյաներից ցանկացած մեկին, որը կհայտնվեր մոտակայքում: Մեր առաջնորդները շատ դժգոհ էին դրանից և ահա, երբ այս հարցով իրար գլուխ հավաքվեցին, Բոհեմունդն ասաց. «Չարգելի իշխաններ ու ասպետներ, այդ հիմնավորը ամրությունը մեզ համար իրական վտանգ է ներկայացնում, բանզի իրենից ներկայացնում է հեթանոսների մի ամրություն, որոնք, գտնվելով այնտեղ, հարձակվում են մեզ վրա: Այդ, եթե դուք թույլ տաք, ես կվերացնեմ թուրքերի կողմից ստեղծվող այդ իրական խոչընդոտը»: «Դա իրոք հիմնալի մի միտք է», - պատասխանեցին Բոհեմունդին բոլոր առաջնորդները, որից հետո որոշվեց ընտրել ամենամեծ ու փորձառու առաջնորդներից մեկին, որը կսկսեր այդ ուղղությամբ: Այնուհանդերձ ոչ մի հարմար թեկնածու չգտնվեց և այդ ժամանակ Սանկրեդը՝ հիմնալի իր բաց կարմիր հագուստներում, ոտքի կանգնեց ու ասաց. «Ով իշխաններ, ես բոլորիդ թույլտվությամբ կստանձնեմ այդ ամրության հսկողությունը հետևյալ պայմաններով, որ պետք է հետս վերցնեմ իմ ռազմիկներին ու սերժանտներին, ինչպես նաև դուք ինձ պետք է բավարար գումար տաք նրանց վճարումն համար, եթե ես դրա կարիքն ունեամ»: Այդ ժամանակ բանակի առաջնորդները Սանկրեդին 400 արծաթյա մարկ տվեցին, ինչ, սակայն, թեև ամենին էլ չուրախացրեց մարկիզի որդուն, բայց նա այնուհետև ինքն ինքն իր քրիստոնյաները գերեցին նրանց թուրքին, գլխատեցին և իրենց վերցրին նրանց բեռները: /153/ Եվ այսպես Սանկրեդի մարդիկ ձեռք բերած ավարի հետ իրենց ամրություն վերադարձան և այստեղ պարզվեց, որ այնտեղ 1.000 մարկ արաբական ոսկու չափով գույք կար: Այսպիսով՝ առաջին այդ գիշերը Սանկրեդի համար շատ լավ անցավ, բանզի հիշատակված ավարից բացի նաև ձեռք բերեց նաև 1.000 արծաթեղեն, ընդ որում նա հարուստ նվերներ տվեց իր սիրելի ասպետներին: Այս հաջող գործողությունը մեծ փառք բերեց Սանկրեդին և նրան մեծ անուն ապահովեց, որից հետո Սանկրեդը շարունակեց գործել նույն եռանդով: Դարկ է նշել, որ Սանկրեդն այն աստիճան եռանդուն էր իրականացնում քաղաքի շրջապատում այդ կողմից, որ ոչ-ոք այլևս ի վիճակի չէր այդ կողմից մտնել քաղաք կամ դուրս գալ, իսկ նրա հետ եղած մարդիկ էին, գործելով հիմնալի ձևով, մեծապես ոգևորում էին մնացած բանակին: Այնուհանդերձ երկու շաբաթ անց մարդկանց տառապանքները ողջ բանակում սկսեցին մեծանալ, բանզի սովն ու կարիքը մեծ չափերի

հասան, այնպես որ նույնիսկ եղբայրը չէր կարողանում ունեցածով կիսվել եղբոր հետ: Այսպիսով՝ Աստծո օգնությունից զրկված քրիստոնյաների բանակը հայտնվեց մեծ տառապանքների մեջ, ընդ որում այդ ընթացքում քրիստոնյաները մեկ անգամ չէր, որ հարձակում գործեցին բաղաբի վրա, սակայն արդյունքի չհասան, բանի որ բաղաբը չափազանց ուժեղ էր: Թվում էր, թե քրիստոնյաները չեն կարողանա գրավել ու տիրել այդ բաղաբին մինչև Ահեղ դատաստանի օրը, երբ չէին գործում ոչ մի հնար ու միջոց: Իրոք, միայն ամենակարող աստված կարող էր օգնել, նրանց, բանգի այդ ազնվագարն և բարեպաշտ զորքը հայտնվել էր օտար երկրներում, որտեղ ոչ մի տեղից օգնություն ստանալու հույս չուներ: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները 30 վիզ տարածության չափով հեռացան բաղաբից, որպեսզի պարենամթերքի հարցը լուծեն, սակայն տիրող հուսահատեցնող սովը դա ամենևին էլ չթուլացրեց, բանգի մերոնք հազիվ փշրանքներ կարողացան խել թուրքերից, այն էլ թե՛ մրտերից հետո: Այս ամենի հետևանքով մարդիկ ընկան հուսահատության գիրկը, երբ միայն Աստված կարող էր օգնել նրանց: /154/ Այսպիսով՝ բանակը, զրկված ամեն ինչից, հայտնվել էր սարապիեի դրությամբ մեջ, ընդ որում դրան գումարվեց նաև վատ եղանակը: /155/ Թվում էր, թե քրիստոնյաները դատապարտված են կործանման: /156/ Իրոք, սա չափազանցում չէ, երբ ես այսպես եմ խոսում: /157/ Այդ ժամանակ բաջարի Գոտֆրիդ Բուլոնացին ասաց...: /158/ Եվ ահա քրիստոնյաները զինվեցին, որպեսզի մեկնեն Սուրբ Սիմոն Նավահանգիստ և այնտեղ ուռնայի գնեն կամ ձեռք բերեն: Իմանալով այդ մասին՝ թուրքերը մի խորամանկ ծրագիր հղացին, որպեսզի փորձանք բերեն քրիստոնյաների գլխին: Եվ այսպես ֆրանկները, թող Աստված փրկի նրանց, մեկնեցին: Սրանց խմբում էին նաև ազնվագարն իշխան Բոհեմունդը, ինչպես նաև Էվերարդ Պուսիետն ու կոմս Դոտմուա Պերը, որպեսզի սպառնալով մարդկանց պաշտպանությունը, ընդ որում նրանց հետ էին նաև հարգարժան Ռայմոնդ Սեն-ժիլն ու Յուզոգ-Սեն-Պոլը՝ որը խիզախ էր, ինչպես վարյի վարազը: Սրանք բոլորը կոչված էին ուղեկցել բանակի հասարակին: Եվ այսպես այս մարդիկ բարեխաղող հասան Սուրբ Սիմոն Նավահանգիստ և այնտեղ ուռնայի գնեցին: Այնուհանդերձ հետո նրանք մի մեծ սխալ գործեցին, բանգի, երբ հետ էին դառնում և պարենամթերքը բարձրած կենդանիների վրա կրում էին, նրանք չսպասեցին մեկը մյուսին, այլ առաջ ընթացան առանձին և անկազմակերպ ձևով: Սա, ինչպես արդեն ասացի, մի իսկական հիմարություն էր, որովհետև, զրկված Դիուսի և Աշխարի Փրկչի օգնությունից, նրանք ուղիղ դեպի փորձանքն էին ընթանում: Իրոք, 15.000 լավ զինված սարակինոսներն ու թուրքերն հետ դարձի ճանապարհին դարան էն դրել, թող աստված անիծի դրանց, ընդ որում սրանք փնտրում էին վերադարձող ֆրանկներին և, երբ գտան, ներխուժեցին սրանց շարքերը և այնտեղ մեծ կոտորած արեցին: Այդ ժամանակ մեր զորքերը հայտնվեցին մեծ շփոթի մեջ, ընդ որում սպանվեցին և նրանք, որոնք տեղավորվել էին հանգստի և տեղում էլ հենց գլուխները կորցրին, և նրանք, որոնք դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ կարելի էր լսել ու տեսնել, թե ինչպես է մեր բանակը ողբում իր տխուր այդ վերջաբանը, ընդ որում դիմարդել չկարողացան նաև Բեհեմունդը, ինչպես նաև հիմալայի Էվերարդ Պուսիետն ու փառաշեղ Ռայմոնդը այլ ասպետների հետ միասին: Այսպիսով՝ թուրքերը հետապնդում էին մարդկանց և նրանց վրա նետերի հեղեղ թափում, ընդ որում միակ մարդը, որ շուտ եկավ ու գնաց թուրքերի վրա, դա Յուզոգ Սեն-Պոլն էր: Իրոք, սա, չկարողանալով այլևս զսպել իրեն, վախճալ վերցրեց ձեռքը և, խթանելով նժույգը, սլացավ թշնամիների վրա: Այդ ժամանակ Յուզոգն հարվածեց Մալթամիի ոսկեգծի վահանին, փշրեց այն և վերից վար հարվածելով սպանեց թշնամուն՝ նրա հոգին ուղարկելով դժոխք, ընդ որում նա փշրեց նաև հակառակորդի գրանցիկը ու սարավարները և Նիզալի ծայրն ուղիղ թշնամու սիրտը խրեց, ինչից սա անմիջապես մահացավ: Դրանից հետո մարդիկ, որ տեսան, թե ինչ արեց Յուզոգն, ներկայցրին թերեք ու սկսեցին հարվածել հեթանոսներին: Այս ընթացքում Եսթլարետը հետապնդում էր Բոհեմունդին: /159/ Եվ ահա Բոհեմունդը, Էվարդ Պուսիետն և Ռայմոնդ Սեն-ժիլը հասան մոտակայքում գտնվող ինչ-որ բլուրների, սակայն թուրքերը մեծ աղմուկ աղաղակ բարձրացնելով, հարվածելով աղեղներից ու փչելով եղջերափողները հետապնդում էին նրանց: Եվ ահա Էվերարդը հետ նայեց ու, տեսնելով Բոհեմունդին, գոչեց...: /160/ Լսելով այս՝ Բոհեմունդը պատասխանեց..., որից հետո այս հիմնական ասպետները, որ հազիվ կազմում էին 200 հոգի, շուտ եկան ու նետակցին թշնամիների վրա: Իսկ այժմապատկերացրեք, թե ինչ արեցինք նրանք թուրքերի շարքերում, բանգի նրանց նժույգները, ընթանալով ողջ թափով, մտան թշնամիների շարքերը, իսկ նրանց պողպատյա թերթն էլ այնտեղ իսկական մի ջարդ իրականացրին: Արդյունքում առաջին իսկ հարվածից սպանվեցին 400 հոգի, սակայն այդ ժամանակ Յուզոգ Սեն-Պոլն արդեն գետին էր տապալկվել, բանի որ նրա նժույգը սպանվել էր: Եվ այսպես Յուզոգնայն էր արդեն պտեղ Ե գեղվել, կամ սպանվել, սակայն վերջին պահին Ռայմոնդ Սեն-ժիլը մեծ արագությամբ մոտեցավ նրան և սկսեց գործել իր թրով: Եվ ահա Ռայմոնդը հարվածեց Ալիս Անտիոքցուն, որը արթնների մի արթա էր, ընդ որում այս հարվածն այնքան ուժեղ եղավ, որ ի հակառակորդի գլուխը թռավ ուսերի վրայից հենց Յուզոգի աչքի առաջ, մարմնի տապալկվեց գետին, իսկ հոգին էլ տարվեց աստանաների կողմից: Այսպիսով՝ Ռայմոնդ Սեն-ժիլը կոռացավ, վեր հանեց Յուզոգ Սեն-Պոլին և նրան մի նժույգ տվեց՝ ի մեծ ուրախություն բոլորի: Իսկ այժմ պատկերացրեք մեր բոլոր բարոնների միասին, բանգի Անտիոք բաղաբից մի մեծ աղաղակ բարձրացրեք և այստեղից ելան մինչև ատանները զինված 30.000 թուրքեր: Ով Աստված ու Սուրբ Երրորդություն, օգնի մեր մարդկանց: Այս ընթացքում մերոնց ուղարկած սուրհանդակը, հասնելով հիմնական բանակի ճամբար, տեղեկացրեց, թե ինչ է կատարվում: /161/ Իմանալով այս մասին՝ ֆրանկները զայրացան և սկսեցին արագորեն զինվել, որից հետո արագորեն բաց դաշտ ելան: Այդ ժամանակ ամենից առաջ թեթևորեն առաջացան կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, որը սլացավ դեպի լեռները, ինչպես նաև Նոթմանդիայի դուքսը՝ երկուսն էլ իրենց մարդկանց հետ, ընդ որում եպիսկոպոսը մնաց տեղում, որպեսզի Առնանմանի ցեղին դիմարդի բաց դաշտում: Այսպիսով՝ մեր մարդիկ, պատկած վրեժխնդրության կրակով, կորեցին ու ահցան կամուրջը, ընդ որում Գոտֆրիդն այնքան արագ էր առաջ մղում նժույգը, ինչքան որ հնարավոր էր, իսկ նրան ուղեկցում էին բաջարի Վիշեր Շվաբցին, Անգերան Սեն-Պոլը՝ Յուզոգի որդին, կոմս Յուզոգ Վերմունդցին՝ Ֆիլիպ արքայի եղբայրը, ինչպես նաև 700 հիմնական զինված ասպետներ: Այդ ժամանակ բլրի վրա, մարտից հեռու, իր հրամանատարական կետում կանգնած էր Յագիսանը, բայց դու տես, թե ինչպես Աստված ներեց Լոնգինին ու խալտառակ արեց սարակինոսներին: Եվ այսպես քրիստոնյաներն ու թուրքերը իրար եկան և սկսեցին փոխանակվել Նիզալիների հարվածներով, որոնք փշովեցին և ամեն կողմեր թռան փայտի ու երկաթի կտորներ, ընդ որում այդ արյունոտ մարտում Գոտֆրիդն ամենուր առաջինն էր: Դենց այդ ժամանակ էր, որ նա ողջ ուժով, հարված հասցրեց թուրքերից մեկի կրծքին վզից ներքև և հարվածի ուժով ցած տապալեց սրանց ծիուց, իսկ երբ նրան Նիզալը փշովեց, նա, նետելով նրա կտորը, ձեռքը վերցրեց թուրք, որը կարծես պատկանում էր Սամսին: Այսպիսով՝ դուքսը շարունակեց անողորմ կերպով աչ ու ձախ կտորել թշնամիներին, ընդ որում մի անգամ նա այնպես հարվածեց թուրքերից մեկին, որ սրան մեջտեղից կես արեց և դիակի կտորները կախված մնացին ծիու երկու կողմերից: /162/ Իրոք, ինչպես ասացինք, երբ դքսի Նիզալը փշովեց, նա անմիջապես դարձավ թրին և դրանով այնպիսի մի հարված կրեց սարակինոսներից մեկի սաղավարտին, որ թրի շեղքը, անցնելով մարմնով ու հասնելով այն ծայրից ծայր, հասավ գետնին, ընդ որում ստոր անհավատները նման հարված տեսնելով մեծապես ահաբեկվեցին, բանի որ հասկացան, որ իրենց վերջը կարող է վատ լինել: Բուլոնի դուքսը գործում էր մեծ կատարությամբ, երբ նրան պատկանում ուժով հարվածում էր թշնամիներին և ոչ-ոքի փրկության հնարավորություն չէր թողնում: Այդ ժամանակ էր, որ դուքսը, նայելով շուրջը, տեսավ Գալեթ Սեքթացուն, այդ սպիտակամազ այրին, որը գործում էր մեկ այլ վայրում և գլխատում քրիստոնյաներին: Եվ այսպես դուքսը կատարողուն կրծադեղեց ատանները և երգվեց. «Դա մի մեծ սխալ էր, ինչ դու արեցին, դու մի իսկական վախկոտ ես և կյանքով պատասխան կտաս», որից հետո թուրքացրեց ասնձերը, գնաց թուրքի վրա և իր պողպատյա թրով այնպիսի մի հզոր հարված հասցրեց սրան, որ թուրն անցավ թուրքի ուղիղ մեջտեղով, բայց լսեք, թե ինչ եղավ հետո: Այսպիսով, բանի որ դքսի հարվածը եկել էր հակառակորդի ուղիղ մեջքին, թուրքի մարմին մի մաս ընկավ գետնին, իսկ մյուս մասը մնաց ոսկեգծ թամբի վրա, որին ուժեղ կպած էր սեղմված ոտքերի միջոցով: Ոգևորված ֆրանկները, տեսնելով այդ, բարձր ձայնով աղաղակեցին. «Առավել», որից հետո այն թուրքի ձին թողեց արյունով ներկված գետնին և փախավ կարծես սատանա՝ ահաբեկված այդ ամենից...: Եթե դուք այնտեղ չեք եղել, ապա ոչ մի կերպ չեք կարողանա պատկերացնել այն աղմուկը, որ տիրում էր այնտեղ այդ ժամանակ, բանգի հարվածի տակ էին ընկել հազարավոր հեթանոսներ, իսկ երկրին էլ դողդոմ էր ավելի բան մեկ ի՞նչ հեռավորության վրա, երբ ջարդվում էին հազարավոր անհավատներ և տեղի էր ունենում մի լուրջ ճակատամարտ: /163/ Ահա այս կերպ դաժան այդ ճակատամարտը շարունակվեց ողջ օրը, սակայն ի վերջո թուրքերը հուսահատվեցին, բանի որ նրանց վրա շատ էր ազդվել այն դեպքը, կապված իրենց առաջնորդի կիսվելու հետ: Սակայն թույլ տվեք պատմեն, թե ինչ եղավ այն նժույգի հետ, որը տանում էր իր տիրոջ բզկատված մարմինը, բանգի սա, ճանապարհ բռնելով դեպի Անտիոքի գլխավոր փողոցը, իր հետևից արյան հետք թողնելով ի վերջո տեղ հասավ, իսկ թուրքերն էլ, բարձրաձայն աղմկելով, սկսեցին անիծել այն մարդուն, որը նման մի հարված էր հասցրել...: Միաժամանակ այս մարդիկ մարդ ուղարկեցին Յագիսան Անտիոքցու մոտ և հայտնեցին նաև այդ ամենի մասին ասելով. «Մեր տեր Եվրի, հանուն Սուրհանմանի ականջալուր եղի մեզ, բանգի մեր ուժերը մարտնչում են քրիստոնյաների դեմ և, եթե դուք մեզ օգնության չհասնեք, ապա մենք հաստատ կորած ենք և ոչ-ոք չի փրկվի»: Այդ ժամանակ Յագիսանը փչեց շեփորը և չորս անգամ կրկնեց, այդ, որից հետո հեթանոսները նետակցին մարդիկ պատրաստվելու: Այսպիսով, չորս գալով բաղաբից, սարակինոսները գործեցին մեծապես եռանդով ու վճռակալությամբ, բայց այնուհանդերձ Աստծո կողմից սիրված քրիստոնյաների մեծ բանակը շարունակեց անողորմ կերպով ջարդել թուրքերին, երբ ստացվեց այնպես, որ, ինչքան թուրքեր գալիս էին, այնքան էլ ավելի շատ էին սպանվում: Այդ ժամանակ բոլոր կողմերից մի մեծ աղմուկ բարձրացավ և Յագիսանը, ելնելով պատուհանի մոտ ու տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, ասաց իր որդի Սանսադոնին ...: Սանսադոնը ասաց. «Դրանման ի կատար», որից հետո ելավ: /164/ Այդ ընթացքում մարդիկ զոհվեցին միայն ուժեղանում էր, իսկ Օրոնտես գետի ափին էլ մի իսկական արյունահեղություն էր ընթանում, բանգի, ինչպես ասացինք, փայլիլուն գրանիներով Անտիոքից ելած թշնամիների վերջապահի կազմում էր 30.000 հոգի, սակայն, չնայած դրան, մեր բաջարի զորքերը, առաջնորդվելով Աստծո կողմից, իրենց փայլիլու թերթով ճնշում էին վերջինիս դիմադրությունը: Իրոք, ինչքան շատ թուրքեր էին գալիս, այնքան շատ էին սպանվում, երբ մերոնք ջարդ ու փշուր էին անում դրանց գլուխներն ու

մարմինները: Անտիոքի կամրջի վրա մի մեծ ջարդ եղավ, բանգի մերուք սրահար արեցին 20.000 հոգու, իսկ 5.000 հոգի էլ ծայրահեղ վիճակում ջուրը լցվեցին և գետի հորձանուտում իրենց մահը գտան: Այսպիսով՝ թուրքերը, երբ հասկացան, որ ֆրանկները իրենց նկատմամբ մեծ առավելության են ասել, այնպես, որ շուտով նրանցից ոչ մեկը կենդանի չի մնա, դիմեցին փախուստի, որպեսզի պատսպարվեն քաղաքում: Ֆրանկները մեծ եռանդով ընկան թշնամիների հետևից, սակայն չկարողացան հասնել նրանց, ընդ որում Ռեյնալդ Պորշե անունով մի հիսնամյա ասպետ թուրքերի հետևից քաղաք մտավ՝ դարպասների մոտ անելով մի իսկական կոտորած, երբ նա գլխատեց 15 սարակինոսների: Աստված, սակայն, այնպես էր ցանկացել, որ այս մարդը հեռանա մեկնից և ահա թուրքերը փակեցին դարպասները, որից հետո բոլոր կողմերից եկան Ռեյնալդի վրա: Վերջինս քաջաբար պաշտպանվեց, ինչպես կաներ մի իսկական ասպետ, սակայն թուրքերը իրենց եղջերավոր աղեղներով սպանեցին նրա նծուգին, իսկ երբ սա տապալվեց, Ռեյնալդը ցատկեց գետին և շարունակեց պաշտպանվել աստամալոր կամարի տակ: Այստեղ Ռեյնալդը, որը փրկության արդեն ոչ մի հույս չուներ, վահանը ձեռքին բավականին երկար դիմարդեց, սակայն ես չեմ պատմի այն ամենը, ինչ նա արեց Աստծո օգնությամբ, թե ինչպես փրկվեց թե մահացավ, այլ կասեմ, թե ինչ եղավ այն թուրքերի հետ, թող անիծվեն դրանք, որոնք հայտնվեցին թակարդում մարտադաշտի մյուս ծայրում: Եվ ահա այս թուրքերը, երբ տեսան, որ Անտիոքի դարպասներն ու ցանցապատ դռները փակվեցին, նրանք մեծապես ահաբեկվեցին և, պատրաստվելով մահվան, ներքև ցատկեցին, ընկան Օրոնտես ջրերն ու ցանկացան լողալով անցնել այն: /165/ Երբ թուրքերը Օրոնտեսով լողալով անցնում էին, նրանցից ոմանք բռնվեցին կամրջի հենասյուներից, սակայն այդ ժամանակ մեր քաջարի սերժանտներից ոմանք էլան, որպեսզի հետ մղեն նրանց՝ գործելով ծանր երկաթներով ու հարվածելով թշնամիների ձեռքերին ու կրծքերին: Այդ ժամանակ թուրքերը հետ լողացին և լցվեցին գետի հորդահոս ջրերը, երբ նրանցից ոչ-ոք չփրկվեց, իսկ կամրջի կամարներն էլ կարմրեցին թշնամիների արյունից: Տեսնելով այդ՝ Բոհեմոնը, Տանկերտ Ապուլիացին, Էվերարդ Պուսիետը և Ռոբերտ Նորմանդացին սկսեցին բարձրաձայն աղաղակել. «Առաջ, քաջեր, եկեք համոզվենք, որ թուրքերը ոչինչ էլ իրականում չուներ, ինչով պարծենում են»: /166/ Դարկ է կել, որ կամարակապ այդ կամրջի մի քիչ վերև մի այլուն կար, որը թուրքերն օգտագործում էին գետում ձկնորսություն իրականացնելիս: Եվ ահա 200 թուրքերը լողացին այդ ուղղությամբ և Կիստակը, սակայն նրանք լիովին անգետ էին և ոչինչ չուներին թուրքերից, որոնք ստորակն: Երբ մեր մարդիկ հասկացան այդ ու անհանգստացան: Այնուհանդերձ բրիտանականներից ոչ-ոք այնքան քաջություն չուներ, որ ջուրը մտնե, բանի որ այն այդ վայրում շատ խորն էր, իսկ նրանք էլ թուրքերից, որ քաղաքի պարիսպների վրա էին, նիզակներ էին նետում և հարվածում էին մերոնց արթալետներից: Այս անելանելի դրույթան էլ թույլ տվեց պատմել, թե ինչպիսի մի իսկական սիրազգործություն արեց Ռամբոտ Կրետոնը, ինչո՞ք խիզախ մի գործ: Եվ այսպես այս մարդը հանեց սարակալարտը, բայց թողեց օղազորով, որ պաշտպանում էին իրեն, որից հետո, ծանկեց թուրք, որը փայլում էր, ինչպես նաև հիանալի նիզակը և, չստածելով իսկ, որ կարող է խեղդվել, մտավ ջուրը: Եվ այսպես նա, լողալով Օրոնտես գետով, հասավ ուղիղ այն վայրին, որտեղ ապաստանել էին թուրքերը, ընդ որում, թող Աստված պահպանի նրան, նա այդ արեց այնքան արագ, որ աչք թաքթել իսկ չհասցրեցին: Այդ ժամանակ մեր ֆրանկները հավաքվեցին գետի ափին և սկսեցին հետևել նրան՝ եռանդով աղաչելով Դիսուսին օգնել նրան ու կոչ անելով Աստծո Սուրբ Գերեզմանին, որտեղ Դիսուսը պառկած էր, Ռամբոտին տեղ հասցնել ողջ ու առողջ, որ նա չխեղդվի կամ այլ կերպ չվնասվի, հասա այսպես, բոլորին աղոթում էին Կիստակին, որ փրկի Ռամբոտին: /168/ Ռամբոտ Կրետոնը, որ վաղաժողով համար: Այդ ժամանակ Ռամբոտը Կրետոնը ծանկեց փայլատակող թուրք և սկսեց ջարդու փշուր անել թուրքերին՝ կտրելով ձեռքեր ու ոտքեր և փշրելով գլուխներ: Այսպես նա սպանեց այն 200 հոգու ուղիղ կեսին, իսկ մյուս կեսն էլ լցվեց Օրոնտեսի ջրերը և զոհ գնաց գետի ալիքներին: Այդ ժամանակ ավելի քան 20.000 ֆրանկներ աղաղակեցին և սկսեցին փառաբանել Ռամբոտին: /169/ Ահա այսպես Ռամբոտը ջարդ ու փշուր արեց և սպանեց թուրքերին՝ 20.000 ֆրանկների աչքի առաջ, ընդ որում այնտեղ էր նաև չափսկուրս Պյուլին, ինչպես նաև խաչ բարձրացած սուրբ Աստված՝ Ալֆարիի փրկիչը: Այսպիսով՝ Ռամբոտը ինչ որքանով և կրկին ջուրը մտավ, սակայն թուրքերը, որ պարիսպների վրա էին, սարակինոսների լեզվով աղաղակեցին. «Ո՞վ վախկոտ, դու չես հեռանա, որից հետո գործի դրեցին թուրքական աղեղներն ու փետուրավոր նետերի հեղեղ թափեցին նրա վրա, որի արդյունքում Ռամբոտի օղազրահը ձեռքվեց և նա 15 վերք ստացավ, իսկ կարմիր արյունն էլ սկսեց հոսել այդ վերքերից: Այդ ժամանակ ֆրանկներն աղաղակեցին. «Լո՛ղա, Ռամբոտ, դու պետք է փրկվես, բանի թո մահը մեծ կորուստ կլինի մեզ համար: Ռամբոտը լսում էր նրանց և բռնեց նրանց ուղղությամբ, սակայն, բանի որ ծանր վիրավորված էր, զանդաղ էր լողում: Այդ ժամանակ թուրքերը նախկին նման բոլոր կողմերից նրա վրա նետեր, նիզակների ու տեգերի հեղեղ էին թափում, որի արդյունքում Ռամբոտը ի վերջո ուշաթափվեց և ջրի տակն անցավ: Աստված, պահպանի նրան թո գրկում: Ֆրանկները, երբ տեսան այդ, վշտահար կոչ հղեցին Աստծուն, որից հետո երիտասարդ ֆրանկներից 414 հոգի հանեցին ջրերն ու մտան ջուրը, ընդ որում նրանք բոլորն էլ լավ լողորդներ էին, իսկ մյուս ֆրանկներն էլ սկսեցին պաշտպանել նրանց թուրքերից: Այժմ լսեք զարմանալի հրաշքի մասին, որից զարմանալի բան երբեք լսած չեք լինի, բանից Ռամբոտ Կրետոնը ջրի տակ ազատվեց իր գրառի ծանրությունից, Աստծո կամքով նրա օղազրահը հանեցին նրա հագից և նա սուրբ Միքայելի կողմից կրկին ջրի վրա ելավ: Երբ մոտ լողացածները տեսան այդ, նրանցից 20 հոգի բռնեցին նրա և մեծ ուրախության աղաղակների ուղեկցությամբ ափ հանեցին, իսկ նա դեռ ողջ էր, փառք Աստծո: Մարդիկ սկսեցին զրկել ու համբուրել նրան, սակայն նա շատ գունատ էր, որովհետև մեծ բանակի արյունն էր կորցրել, ընդ որում ոչ-ոք չէր կարող նման բան անել և ողջ մնալ: Այս մարդուն փոխադրեցին Բուլոնի դքսի վրան և բժիշկը, ինչպես պետք էր և հոգ տանելով նրա մասին, ոտքի հանեց, այնպես որ այս հիանալի ասպետը հետո մասնակցեց Երուսաղեմի գրավմանը: Եվ այսպես մեր առաջնորդները վերադարձան իրենց վրանները, ընդ որում նրանք գերել էին նաև Եվրո Էսքլերին, որին բերեցին Դյուգո Վերմուլդի վրա, իսկ սա Յագիսանի բորջորդին էր և մերուք վատահ էին, որ նա շատ տխրեց, երբ իմացավ այդ մասին: Իսկ այժմ ես ձեզ ևս մի բան կպատմեմ, մաքուր ճշմարտություն, բանգի պատրաստվում եմ պատմել, թե ինչ եղավ Ռեյնալդ Պորշեի հետ, երբ նա ստիպված ելավ այնտեղից, որտեղ ապաստանել էր: /170/ Եվ այսպես, իշխաններ, պատիվ արեք ու թույլ տվեք պատմել, Ռեյնալդ Պորշեի ողբերգական ճակատագրի մասին, չնայած նա իր հետ տարավ ևս մի բանի թուրքերին: Եվ այսպես Ռեյնալդը հասավ պալատի ատամնաշարերին, որից հետո մեծ արիության սկսեց պաշտպանվել մեծ ուժով իր վրա հարձակված թուրքերից ու սարակինոսներից: Ռեյնալդը ձեռքերում ուներ փայլուն վահանը և կայծակե թուրք, ընդ որում ով էլ, որ հարձակվում էր նրա վրա, փրկություն չէր ունենում: Այս կերպ Ռեյնալդը սպանեց թուրքերից 20 հոգու, բայց այնուհանդերձ նա հասկանում էր, որ փրկություն չի ունենա և կսպանվի դեռ գիշերը վրա չհասած: Եվ ահա Ռեյնալդը, կրթու կերպով աղոթելով Աստծուն, խնդրեց իրեն փրկություն պարգևել, որից հետո վերսկսեց թուրք ու վահանը ձեռքին եռանդուն մարտնչել այդ ամենի թշնամիների դեմ, որոնք սարսափի մատնված փախչում էին նրա առաջ: Այդ ժամանակ այս ասպետը հասավ մի նկուղի և, թիկունք դեմ արած դրա դռանը, կանգնեց այնտեղ: Նա մի մահացու վտանգի մեջ էր, բանգի թուրքերը անվերջ հարձակվում էին և աղաղակելով նետերի հեղեղ թափում նրա վրա: Եվ ահա Ռեյնալդը կրկին ելավ թշնամիների դեմ և հարվածեց թշնամիներից մեկին, այն էլ այնպիսի ուժով, որ սա երկու կես եղավ, իսկ մյուսներն էլ, շփոթված այդ հարվածից և լինելով ստոր վախկոտներ, փախան: Այս պայմաններում թուրքերը, այլևս չուզենալով գործ ունենալ Ռեյնալդի հետ, մարդ ուղարկեցին իր աշտարակում գտնվող Յագիսանի մոտ: /171/ Այդ ժամանակ այս մասին իմացած Յագիսանը շտապ գիկվեց, վրա գցեց ասորիկյան իր հանդերձները, հեծնեց նծույգը և 300 հոգանոց մեծ շքախմբով ելավ, որպեսզի ականատես լինի այս ֆրանկի մահվանն ու տառապանքներին: Թող Աստված ողորմա Ռեյնալդին, բանգի եթե 1.000 հոգի էլ այնտեղ լինե, փրկություն չէր ունենա: /172/ Եվ այսպես Յագիսանի իր որդի Սանաադունի հետ միասին կատարած ընթացում էր, իսկ մի մեծ ամբոխ էլ հետևում էր նրանց, որպեսզի տեսնեն այդ ֆրանկի վերջը: Եվ ահա Յագիսանը կանգնեց մի տան մոտ՝ բարձր հարթակի վրա, իսկ բոլորքը 1.500 թուրքեր շրջապատեցին նրան և ասացին...: Լսելով այդ՝ Յագիսանը անմիջապես առաջ անցավ, որից հետո ձևական քաղաքավարությամբ խոսեց Ռեյնալդի հետ... /173/ Ստանալով նման պատասխան՝ Յագիսանը ընկավ կատաղության գիրկը, որից հետո կոչ արեց ֆրանկներին...: Եվ ահա Յագիսանն արագորեն իջավ նծույգից և ներս գնաց, իսկ մի բանից հոգի էլ, չեմ կարող ասել ինչքան, փայլուն գրանիներով ու սուր նիզակներով, տապալներով կամ այլ զենքերով, մոտեցան նկուղի դռանը, կոտորեցին այն, որից հետո, ողջ կազմով վրա տալով, նիզակ նետեցին նրա վրա: Մեր ասպետը պաշտպանվում էր մերկացրած թուրք ձեռքին, ընդ որում նա առաջին իսկ հարվածով սպանեց Եվրոի եղբորորդուն, երկրորդ հարվածով սպանեց մի ինչ-որ իշխանի, երրորդով՝ Մալթուսանին, չորրորդով՝ Ասուեսին, հինգերորդով՝ Ռոբաուստին, վեցերորդով խաչ դրեց Կլարելիի վրա, իսկ յոթերորդով՝ Մորգաստի: Դեռանալով, սակայն, աղաղակելով շարունակում էին վրա տալ և ի վերջո նրանց հաջողվեց բռնել նրան, բանգի այդ վախկոտները գուրգու հարվածեցին նրա գլխին, որից հետո նա սկսեց արյունաբան լինել ու նրա բերանից արյուն եկավ: Ռեյնալդը սկսեց աղոթել Աստծուն ու կոչ հղել Բեթսեմեմի տիրոջը, որ նա ողորմա իրեն ու մահից հետո իր հոգու մասին հոգա: /174/ Թուրքերն, իհարկե, հենց այդտեղ էլ կապանեին Ռեյնալդին, եթե միայն Յագիսանը, որ այնտեղ էր, չգոչեր...: /177/ Դրանից հետո առաջ եկավ Սեսարոնը, ազատեց Ռեյնալդին, նրան դրեցին նծույգի վրա և

այդպես արդյունաւորել էլ նրան Յագիսանի պալատ տարան: /186/ Այստեղ Ռեյնալդին բուժեցին, ոտքի հանեցին, հագցրին ու հանեցին քաղաք պատկերելու, ընդ որում այդ ընթացքում նրան ցույց էին տալիս մեծ զայթակողություններ, որ նա հավատաւորիս լինի, սակայն պարզ էր, որ վարձը դրա համար անընդունելի էր...: Այսպիսով՝ փոխադարձ համաձայնությամբ զինադադար կնքվեց...: Թող օգնական լինի Ռեյնալդին Դիուսը...: Եվ ահա քրիստոնյաները աղաղակեցին, որից հետո հնչեցին բանակի շեփոկները և 40.000 քրիստոնյաներ պատրաստվեցին պայքարի: Պետք էր տեսնել մեր մարդկանց, որոնք, կազմած շարքեր, առաջ էին գալիս դարպասների ուղղությամբ և, հզոր հարված հասցնելով դրանց, փորձ կատարում փշրել դռանը: Պարզվեց, սակայն, որ նրանց ջանքերն իզուր են, բանի որ ոչ մի իմաստ չկար փորձ կատարել այդ ուղղությամբ, որովհետև դարպասները երկաթից էին և դռանը չէին փշրվի, եթե նույնիսկ մեկ տարի էլ դրա վրա ջանք թափվեր: Սրան գումարվեց նաև այն, որ թուրքերը, դուրս ցցվելով պարիսպների վրայից, իրենց եղբայրական մահերի հետեւները էին թափում ներքևում գործող քրիստոնյաների վրա, ընդ որում այդ օրը մեր շարքերում շատ ջարդ եղավ ու շատ լավ քրիստոնյաներ զոհ գնացին թուրքերին՝ երբ 50 հոգի ընկած մնացին գետի ափին: /187/ Այժմ թույլ տվեք ասել, որ, եթե դուք այնտեղ լինեիք, ապա ինքներդ էլ դրանից լավ ձեզ չէիք պահի, բանզի դուք կլսեիք Ռեյնալդի լացն ու հառաչանքները, ինչպես լսեցին մեր բարոնները, որոնք, հավաքվելով ուժերը, կրկին գնացին սարակինոսների վրա: Այդ ժամանակ Կիշեր Շվաբացուն հրաման տրվեց կտրել սպանված սարակինոսների գլուխները, որից հետո դռանը բարանետների միջոցով նետվեցին քաղաք, իսկ դիակները՝ պարիսպների վրա: Դեթանոսները, տեսնելով այդ, շատ կատաղեցին, որից հետո տազանապ հնչեցրին ու նրանցից 60.000 հոգի պատրաստվեց մարտի: Եվ ահա սարակինոսները հավաքվեցին դարպասների մոտ, որպեսզի հետ մղեն մերոնց, որի արդյունքում այնտեղ ուժեղ խառնաշփոթ սկսվեց և երկու կողմից էլ մարդիկ անցան ձեռնախաղաղի: Սարակինոսների մահացող թշնամիները, սակայն, ծիծաղելով գնում էին թշնամիների վրա, ընդ որում նրանք գլխատեցին 15.500 հոգի, այնպես որ թշնամիներն ի վերջո հասկացան, որ այդպես այլևս չի կարող շարունակվել, և նահանքեցին քաղաք՝ անցնելով դարպասներով: Այս հանգամանքը անհավատներին շատ տխրեցրեց...: Ինչ վերաբերվում է ֆրանկներին, ապա նրանք գտնվում էին ավելի լավ դրության մեջ՝ հանելով զրահները և նստելով ընթրիքի...: Թողնելով Սեն-ժիլին ու նրա մարդկանց հսկելու Աստծո ծառաների բանակը: /193/ «Իմ ազգիկ դորի»,- ասաց Յագիսանը,- «անչափ անհորաժեշտ է, որ դու հասնես էվրի սուլթանի մոտ և օգնության բերես: Դեհ դու հասնես էվրի սուլթանին, տիրոջս իմ կողմից ասաց, որ ֆրանկները պաշարել են ինձ և չեն հանգստանա, մինչև չտիրեն Աստիոքի հարթ պարիսպներին: Տերս պետք է Բաղդադից մեզ օգնության գալիք բոլոր ուժերով, նա իր հետ պետք է բերի սուլթանիներին, Կարմիր առյուծ կոչվածներին, որոնք հայտնի են որպես սատանաներ, խալիֆի մարդկանց և Դուլայի եղբայրներին, իր ողջ ուժերին՝ 100.000 հոգու կազմով: /195/ Եվ այսպես, ելնելով քաղաքից, Ասանադուն ու իր ուղեկիցները գիշերվա թողի տակ աննկատ ճանիպ ընկան: Այդ օրը գիշերապալիս պարտականությունները դրված էին Տանկրեդի վրա, որի հետ այլ ջոկատներից ևս ռազմիկներ կային: Այնտեղ էր նաև Կոմս Ռոտունա Պերշը, որը մի փորձառու ռազմիկ էր և Տանկրեդը նրան շատ էր սիրում՝ պահելով իր մոտիկների շարքում: Եվ այսպես, երբ նրանք տեսան թուրքերին, առաջացան նեղ կիծով, որտեղ գետի ոչ խորը անաղձի վրայով մի կամուրջ էր գցված, իսկ 100 ասպետներ էլ թողեցին դարպասների դիմաց: Դրանից հետո քրիստոնյաները պաշարվելով հարձակվեցին թուրքերի վրա՝ ջարդելով ու սպանելով նրանց այնպես արդյունավետ, որ թշնամիներից ոչ մեկը չկարողացավ բաղաձայն վերադառնալ: Սպանվող թուրքերի աղաղակները տարածվեցին, ինչը պարզորեն լսեց Անգերան Սեն-Պոլը ու վեր թռավ: Եվ այսպես, ինչպես տարա գինկածության մեջ ցատկելով Նույսի վրա, Անգերան ասաց իր ընկերներին. «Ով իշխանները, մեր բանակը մարտի մեջ է մտել, մենք ևս պետք է այլևս չհապաղենք»: Այս խոսքերն ասելով նա վահանը գցեց ուսին և մեծ արագությամբ առաջ ընթացավ, իսկ նրա ընկերները, որ իրեն շատ էին սիրում, հետևեցին նրան: Այդ ժամանակ Անգերանը ուղղություն բռնեց Աստիոքից դեպի ավելի աջ, որտեղ բլրի վրա գտավ հեթանոսներին, որոնք առանձնացել էին բանակից: Այդ ժամանակ նա գոռաց իր ընկերներին. «Ով իշխաններ, տեսեք, հեթանոսները, այնպես արեք, որ նրանք մեր ձեռքից չալքեն»: Իրենց հերթին թուրքերը, երբ տեսան մեր մարդկանց, այն աստիճան ահաբեկվեցին, որ այդ ժամանակ նրանցից նույնիսկ ամենաբազմերը 1.000 հունական ոսկու դիմաց էլ չէին համարձակվի մնալ տեղում: Այսպիսով, թուրքերը հետ դարձան և, ոչնչի մասին չտառածելով, դիմեցին փախուստի, որ փրկեն իրենց կյանքերը: Եվ ահա մեր մարդիկ սկսեցին հետապնդել անհավատներին, իսկ այդ շարունակվեց մինչև օրվա վերջը: /196/ Օրը բացվեց և լույս էլ հետը: Այդ ժամանակ ֆրանկները հասան հեթանոսներին մի լայնարձակ հովտում, որտեղ Անգերան Սեն-Պոլը շուտ տվեց իր Նույսի գլուխը և, հարձակվելով թուրքերից մեկի վրա, հզոր հարվածով չորս մասի բաժանեց նրա վահանը, ընդ որում հարվածը կտրեց անցավ նաև թուրքի ոսկյա շղթան ու ոսկեգոծ զրահը, որից հետո թրի շեղքը, հասնելով սրտին, այդ թուրքին մահացած գետին տապալեց հենց ճանապարհի վրա: Ասանադունը, տեսնելով այդ, կորցրեց իրեն և, ճանկելով եղբայրների անաղձի անաղձի տակ, որոշեցով վրձն լուծել, այդ նպատակով կապարճից հանեց մի հիմակի տուր նետ: Իր հերթին կրակող Անգերան Սեն-Պոլը ելավ նրա վրա և այդ ժամանակ Ասանադունը հարվածեց: Բարեբախտաբար երկշերտանի զրահին դիպելով նետը մի կողմ սահեց և Անգերանը նույնիսկ վերջ չստացավ, ընդ որում, եթե զրահը խոցվեր, ապա Անգերանը հաստատ չէր փրկվի: Այդ ժամանակ մեր այս ազնվագարն ասպետը դուրս բաշեց իր հիմակի թուրք և հարձակվեց սարակինոսների վրա, սակայն այդպես էլ չկարողացավ հասնել նրանց, բանի որ Նույսիները թշնամիներին բառատուրիս հեռու տարան: «Կորեք», - թուրքերի հետևից նետեց Անգերանը: «Մեկ է, ես կարծում եմ Աստված ձեր հաշիվը կտեսնի: Դրանից հետո Անգերանը հարձակվեց ուրիշ թուրքերի վրա և հատեց դրանց փայլուն սաղավարտներով պատած գլուխները: Մեր ռազմիկներն այնպես ժամանակ հետ չդարձան, մինչև որ 14 թուրքական Նույսիներ չթողեցին առանց հեծյալների: Այդ պահին մառախուղ իջավ և սկսեց աստիճանաբար թանձրանալ, ինչը հնարավորություն տվեց թուրքերին թաքնվել: /198/ Եվ ահա մեր մարդիկ վերադարձան, իսկ Ասանադուն էլ բռնեց դեպի Պարկաստան տանող ճանապարհը: Դրանից հետո մեր մարդիկ կտրեցին սպանված թուրքերի գլուխները և, որպեսզի ահաբեկեն քաղաքի բնակչությանը, դրանք ցցեցին հենց պարիսպների դիմաց՝ դաշտերում: /215/ Եվ ահա սուլթանը հատուկ հրահանգներով նամակներ գրեց և ուղարկեց սուրհանդակներ իր թագավորության բոլոր անկյունները, ընդ որում առաջինը կանչվեցին արաբները, որոնց աստված անիծել էր, բանի որ սրանք չէին հավատում, որ Աստված մեռել ու կենդանացել է՝ ապրելով Աստծո գերեզմանում, երդվում եմ: Իսկ ինչ արժեքավոր Նույսիներ բերեցին իրենց հետ սրանք՝ իրենք էլ ինքնով ուժեղ և արի, արդ երդվում եմ Աստծով, սրանք իսկական մարտադրավոր էին մեր ազնվագարն ռազմիկներին համար, որոնք ոչ մեկ անգամ հետ մղեցին նրանց հարվածները Աստիոքի պարիսպների տակ: /216/ Քաջորդը, որ կանչվեց, սուլթանից սուլթանին էր Կարմիր Առյուծների հետ, որոնք իսկական սատանաներ էին, ընդ որում սրանք բերեցին 400.000 թուրքեր: Այս մարդիկ իրենց հետ բերել էին նաև անհավատների այսպես կոչված մարգարեական խալիֆ Զորոդանի ուժերը, որոնք գտնվում էին Բաղդադի կողմերում, ընդ որում սա մի վայր էր, որտեղ գործել էր Մուհամմեդը և այդ վայրը իսկայական Նշանակություն ուներ հեթանոսների համար: Եվ այսպես այս մարդիկ ևս, երբ լսեցին, որ սուլթանը կենտրոնացնում է ուժերը Պարիսպի մոտ մեկնելու համար, միացան նրան: 700 հիմակի զինված ասպետներ: Այդ ժամանակ բլրի վրա, մարտից հեռու, իր հրամանատարական կետում կանգնած էր Յագիսանը, բայց դու տես, թե ինչպես Աստված ներեց Լոնգինին ու խայտառակ արեց սարակինոսներին: Եվ այսպես քրիստոնյաներն ու թուրքերը իրար եկան և սկսեցին փոխանակվել նիզակների հարվածներով, որոնք փշովեցին և ամեն կողմեր թռան փայտի ու երկաթի կտորներ, ընդ որում այդ արյունոտ մարտում Գոտֆրիդն ամենուր առաջինն էր: Դեհ այդ ժամանակ էր, որ նա ողջ ուժով հարված հասցրեց թուրքերից մեկի կրծքին վզից ներքև և հարվածի ուժով ցած տապալեց սրանց ձիուց, իսկ երբ նրան ինչպե՞ս փշովեց, նա, նետելով նրա կտորը, ձեռքը վերցրեց թուրք, որը կարծես պատկանում էր Սամսոնին: Այսպիսով՝ դուքը շարունակեց անողորմ կերպով աջ ու ձախ կտորել թշնամիներին, ընդ որում մի անգամ նա այնպես հարվածեց թուրքերից մեկին, որ սրան մեջտեղից կես արեց և դիակի կտորները կախված մնացին ձիու երկու կողմերից: /162/ Իրոք, ինչպես ասացինք, երբ դքսի նիզակը փշովեց, նա անմիջապես դարձավ թրին և դրանով այնպիսի մի հարված կրեց սարակինոսներից մեկի սաղավարտին, որ թրի շեղքը, անցնելով մարմնով ու հատելով այն ծայրից ծայր, հասավ գետնին, ընդ որում ստոր անհավատները նման հարված տեսնելով մեծապես ահաբեկվեցին, բանի որ հասկացան, որ իրենց վերքը կարող է վատ լինել: Բուլյոնի դուքը գործում էր մեծ կատաղությամբ, երբ կրկնապատկված ուժով հարվածում էր թշնամիներին և ոչ-ոքի փրկության հնարավորություն չէր թողնում: Այդ ժամանակ էր, որ դուքը, նայելով շուրջը, տեսավ Գալեթ Մեքքացուն, այդ սպիտակամազ այրին, որը գործում էր մեկ այլ վայրում և գլխատում քրիստոնյաներին: Եվ այսպես դուքը կատաղորեն կրծնացրեց աստաները և երդվեց. «Դա մի մեծ սխալ էր, ինչ դու արեցին, դու մի իսկական վախկոտ ես և կյանքով պատասխան կտաս», որից հետո թուրքացրեց ասաները, գնաց թուրքի վրա և իր պողպատյա թրով այնպիսի մի հզոր հարված հասցրեց սրան, որ թուրն անցավ թուրքի ուղիղ մեջտեղով, բայց լսեք, թե ինչ եղավ հետո: Այսպիսով, բանի որ դքսի հարվածը եկել էր հակառակորդի ուղիղ մեջքին, թուրքի մարմին մի մաս ընկավ գետնին, իսկ մյուս մասը մնաց ուկեցած թամբի վրա, որին ուժեղ կպած էր սեղմված ոտքերի միջոցով: Ոգևորված ֆրանկները, տեսնելով այդ, բարձր ձայնով աղաղակեցին. «Անավեր», որից հետո այն թուրքի ձին թողեց արյունով ներկված գետնից և փախավ կարծես սատանա՝ ահաբեկված այդ ամենից...: Եթե դուք այնտեղ չեք եղել, ապա ոչ մի կերպ չեք կարողանա պատկերացնել այն աղմուկը, որ տիրում էր այնտեղ այդ ժամանակ, բանզի հարվածի տակ էին ընկել հազարավոր հեթանոսներ, իսկ երկրին էլ դողում էր ավելի քան մեկ լիզ հեռավորության վրա, երբ ջարդվում էին հազարավոր անհավատներ և տեղի էր ունենում մի լուրջ ճակատամարտ: /163/ Ահա այս կերպ դժամն այդ ճակատամարտը շարունակվեց ողջ օրը, սակայն ի վերջո թուրքերը հուսահատվեցին, բանի որ նրանց վրա շատ էր ազդվել այն դեպքը, կապված իրենց առաջնորդի կիսվելու հետ: Սակայն թույլ տվեք պատմել, թե ինչ եղավ այն Նույսից հետո, որը տառնում էր իր տիրոջ բզկտված մարմնով, բանզի սա, ճանապարհ բռնելով դեպի Աստիոքի գլխավոր փողոցը, իր հետևից արյան հետք թողնելով ի վերջո տեղ հասավ, իսկ թուրքերն էլ, բարձրաձայն աղմկելով, սկսեցին անիծել այն մարդուն, որը նման մի հարված էր հասցրել...: Միաժամանակ այս մարդիկ մարդ ուղարկեցին Յագիսան Աստիոքի մոտ և հայտնեցին նաև այդ ամենի մասին ասելով.

«Մեր տեր Էմիր, հանուն Մուհամմեդի ականջալուր եղիր մեզ, բանգի մեր ուժերը մարտնչում են քրիստոնյաների դեմ և, եթե դուք մեզ օգնության չհասնեք, ապա մենք հաստատ կորած ենք և ոչ-ոք չի փրկվի»: Այդ ժամանակ Յագհասնը փչեց շեփորը և չորս անգամ կրկնեց, այդ, որից հետո հեթանոսները նետվեցին մարտի պատրաստվելու: Այսպիսով, դուրս գալով բաղաբեց, սարակինոսները գործեցին մեծագույն եռանդով ու վճռականությամբ, բայց այնուհանդերձ Աստծո կողմից սիրված քրիստոնյաների մեծ բանակը շարունակեց անողորմ կերպով ջարդել թուրքերին, երբ ստացվեց այնպես, որ, ինչպես թուրքերը գալիս էին, այնքան էլ ավելի շատ էին սպանվում: Այդ ժամանակ բոլոր կողմերից մի մեծ աղմուկ բարձրացավ և Յագհասնը, ելնելով պատուհանի մոտ ու տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, ասաց իր որդի Սանսարունին Սանսարունին ասաց. «Յրանանդ ի կատար», որից հետո ելավ: /164/ Այդ ընթացքում մարտի աղմուկը միայն ուժեղանում էր, իսկ Օրոնտես գետի ափին էլ մի իսկական արյունահեղություն էր ընթանում, բանգի, ինչպես ասացինք, փայլփյուն գրահներով Աստիոբեց ելած թշնամիների վերջապահը կազմում էր 30.000 հոգի, սակայն, չնայած դրան, մեր բաջարի զորքերը, առաջնորդվելով Աստծո կողմից, իրենց փայլփյուն թերթով ճնշում էին վերջինիս դիմադրությունը: Իրոք, ինչպես շատ թուրքեր էին գալիս, այնքան շատ էին սպանվում, երբ մերոնք ջարդ ու փշուր էին անում դրանց զուլխներն ու մարմինները: Աստիոբեց կամրջի վրա մի մեծ ջարդ եղավ, բանգի մերոնք սրահար արեցին 20.000 հոգու, իսկ 5.000 հոգի էլ ծայրահեղ վիճակում ջուրը լցվեցին և գետի հորձանուտում իրենց մահը գտան: Այսպիսով՝ թուրքերը, երբ հասկացան, որ ֆրանկները իրենց նկատմամբ մեծ առավելության են ասել, այնպես, որ շուտով նրանցից ոչ մեկը կենդանի չի մնա, դիմեցին փախուստի, որպեսզի պատասխարվեն բաղաբեց: Ֆրանկները մեծ եռանդով ընկան թշնամիների հետևից, սակայն կարողացան հասնել նրանց, ընդ որում Ռեյնալդ Պորշե անունով մի հիմնալի ասպետ թուրքերի հետևից բաղաբեց մտավ՝ դարպասների մոտ անելով մի իսկական կոտորած, երբ նա գլխատեց 15 սարակինոսների: Աստված, սակայն, այնպես էր ցանկացել, որ այս մարդը հեռանա մեզից և ահա թուրքերը փակեցին դարպասները, որից հետո բոլոր կողմերից եկան Ռեյնալդի վրա: Վերջինս բաջաբար պաշտպանվեց, ինչպես կաներ մի իսկական ասպետ, սակայն թուրքերը իրենց եղջերավոր աղեղներով սպանեցին նրա ծոցից, իսկ երբ սա տապալվեց, Ռեյնալդը ցատկեց գետին և շարունակեց պաշտպանվել առանապոր կամարի տակ: Այստեղ Ռեյնալդը, որը փրկության արդեն ոչ մի հույս չուներ, վահանը ձեռքից բաժակալին երկար դիմադրեց, սակայն նա չեմ պատմել այն ամենը, ինչ նա արեց Աստծո օգնությամբ, թե ինչպես փրկվեց թե մահացավ, այլ կասեմ, թե ինչ եղավ այն թուրքերի հետ, թող անիծվեն դրանք, որոնք հայտնվեցին թակարդում մարտադաշտի մյուս ծայրում: Եվ ահա այս թուրքերը, երբ տեսան, որ Աստիոբեց դարպասներն ու ցանցապատ դռները փակվեցին, նրանք մեծապես ահաբեկվեցին և, պատրաստվելով մահվան, ներքև ցատկեցին, ընկան Օրոնտես ջրերն ու ցանկացան լողալով անցնել այն: /165/ Երբ թուրքերը Օրոնտեսի լողալով անցնում էին, նրանցից ոմանք բռնվեցին կամրջի հենասյուներից, սակայն այդ ժամանակ մեր բաջարի սերժանտներից ոմանք ելան, որպեսզի հետ մղեն նրանց՝ գործելով ծանր երկաթներով ու հարվածելով թշնամիների ձեռքերին ու կրծքերին: Այդ ժամանակ թուրքերը հետ լողացին և լցվեցին գետի հորդահոս ջրերը, երբ նրանցից ոչ-ոք չփրկվեց, իսկ կամրջի կամարներն էլ կարմրեցին թշնամիների աղաղակով: Տեսնելով այդ՝ Բոհեմունը, Տանկրեթ Ապուլիացին, Էվերարդ Պուսիտեր և Ռոբերտ Նորմանդացին սկսեցին բարձրաձայն աղաղակել. «Առաջ, բաջեր, եկեք համոզվեք, որ թուրքերը ոչինչ էլ իրականում չունեն, ինչպիսի պարծնում են»: /166/ Յարկ և Լշել, որ կամարակալ այդ կամրջի մի քիչ վերև մի այլու կար, որը թուրքերն օգտագործում էին գետում ձկնորսության իրականացնելու: Եվ ահա 200 թուրքերը լողացին այդ ուղղությամբ և կանգ առան այնտեղ, սակայն նրանք լիովին անգն էին և ոչինչ չունեին ձեռքերին: Քրիստոնյաները նայեցին նրանց վրա կամրջի վրայից և փնթխեցան. «Սրանք կարծես թե անպատիժ հեռանալու են»: Այդ ժամանակ Բոհեմունը զոչեց. «Ույեթ՝ են երկրի վրայ լավագույն լողորդները, այս թուրքերը պատրաստվում են հեռանալ, գործեք»: /167/ Թուրքերը, որ բռնել էին կամրջի ներքևի մասերից, սպասում էին ամենավատին, որ իրենց կապանեն կամ կզլխատեն, բայց այնուհանդերձ նրանք վստահ էին, որ ոչ-ոք չի համարձակվի նիզակը կամ թուրը ձեռքին այդ կողմը գալ և հարձակվել իրենց վրա: Այսպիսով՝ նրանք հույս ունեին դիմանալ մինչև գիշեր, իսկ հետո սողոսկել: Երբ մեր մարդիկ հասկացան այդ ու անհանգստացան: Այնուհանդերձ քրիստոնյաներից ոչ-ոք այնքան բաջություն չունեց, որ ջուրը մտնեց, բանի որ այն այդ վայրում շատ խորն էր, իսկ նրանք էլ թուրքերից, որ բաղաբեց պարիսպների վրա էին, ինչպեսզի էին նետում և հարվածում էին մերոնց արթալներին: Այս անտեսելի դրության մեջ թույլ տվեք պատմել, թե ինչպիսի մի իսկական սիրագործություն արեց Ռամբոտ Կրետոնը, իրոք խիզախ մի գործ: Եվ այսպես այս մարդը հանեց սաղավարտը, բայց թողեց օղագրահը, որ պաշտպանում էին իրեն, որից հետո, ծանկեց թուրը, որը փայլում էր, ինչպես նաև հիմնալի նիզակը և, չնուսծելով իսկ, որ կարող է խեղդվել, մտավ ջուրը: Եվ այսպես նա, լողալով Օրոնտես գետով, հասավ ուղիղ այն վայրին, որտեղ ապաստանել էին թուրքերը, ընդ որում, թող Աստված պահպանի նրան, նա այդ արեց այնքան արագ, որ աչք թարթել իսկ չհասցրեցին: Այդ ժամանակ մեր ֆրանկները հավաքվեցին գետի ափին և սկսեցին հետևել նրան՝ եռանդով աղաղակելով Ֆիտուսին օգնել նրան ու կոչ անելով Աստծո Սուրբ Գերեզմանին, որտեղ Ֆիտուսը պառկած էր, Ռամբոտին տեղ հասցնել ողջ ու առողջ, որ նա չի տեղի վրա այլ կերպ չվնասվի, ահա այսպես, բոլորն աղոթում էին Ֆիտուսին, որ փրկի Ռամբոտին: /168/ Ռամբոտ Կրետոնը, որ վստահորեն լողում էր, այնքան առաջացավ, մինչև հասավ մի տեղ, որտեղ կարող էր կանգնել ոտքերի վրա: Այդ ժամանակ թուրքերն, ինչպես ասացի, հավաքվել էին մի վայրում, որն առաջ կառուցվել էր նրանց հայրենակիցների կողմից: Այդ ժամանակ Ռամբոտը նետեց նիզակը և այնպես հարվածեց թուրքերից մեկին, որ սրա սիրտը խոցվեց և նա սպառնալից գետին ընկավ: Թուրքերը և նրանցից նույնիսկ ամենաբաջերը սարսափով պատվեցին, բանի որ նրանք կարծեցին, թե այդ ֆրանկ բաջերն են իրենց վրա հարձակվել, իսկ նրանց ձեռքերն էլ թուլացան հետագա պայքարի համար: Այդ ժամանակ Ռամբոտ Կրետոնը ծանկեց փայլատակող թուրը և սկսեց ջարդող փշուր անել թուրքերին՝ կարելով ձեռքեր ու ոտքեր և փշրելով զուլխներ: Այսպես նա սպանեց այն 200 հոգու ուղիղ կեսին, իսկ մյուս կեսն էլ լցվեց Օրոնտեսի ջրերը և զոհ գնաց գետի ալիքներին: Այդ ժամանակ ավելի բան 20.000 ֆրանկներ աղաղակեցին և սկսեցին փառաբանել Ռամբոտին: /169/ Ահա այսպես Ռամբոտը ջարդ ու փշուր արեց և սպանեց թուրքերին՝ 20.000 ֆրանկներ աղաղակեցի առաջ, ընդ որում այնտեղ էր նաև եպիսկոպոս Պյուլին, ինչպես նաև խաչ բարձրացած սուրբ Աստված՝ Ալֆարիի փրկիչը: Այսպիսով՝ Ռամբոտը հետ դարձավ և կրկին ջուրը մտավ, սակայն թուրքերը, որ պարիսպների վրա էին, սարակինոսների լեզվով աղաղակեցին. «Ով վախկոտ, դու չես հեռանա, որից հետո գործի դրեցին թուրքական աղեղներն ու փետուրավոր նետերի հեղեղ թափեցին նրա վրա, որի արդյունքում Ռամբոտը օղագրահը ձեռքվեց և նա 15 վերջ տաացավ, իսկ կարմիր արյունն էլ սկսեց հոսել այդ վերքերից: Այդ ժամանակ ֆրանկներն աղաղակեցին. «Լոռի, Ռամբոտ, դու պետք է փրկվես, բանգի թո մահը մեծ կորուստ կլինի մեզ համար: Ռամբոտը լսում էր նրանց և բռնեց նրանց ուղղությունը, սակայն, բանի որ ծանր վիրավորված էր, դանդաղ էր լողում: Այդ ժամանակ թուրքերը նախկին նման բոլոր կողմերից նրա վրա նետեցին, նիզակների ու տեգերի հեղեղ էին թափվում, որի արդյունքում Ռամբոտը ի վերջո ուշաթափվեց և ջրի տակն անցավ: Աստված, պահպանի նրան թո գրկում: Ֆրանկները, երբ տեսան այդ, վշտահար կոչ հղեցին Աստծուն, որից հետո երիտասարդ ֆրանկներից 414 հոգի հանեցին ջրերն ու մտան ջուրը, ընդ որում նրանք բոլորն էլ լավ լողորդներ էին, իսկ մյուս ֆրանկներն էլ սկսեցին պաշտպանել նրանց թուրքերից: Այժմ լսեք զարմանալի հրաշքի մասին, որից զարմանալի բան երբեք լսած չեք լինի, բանգի Ռամբոտ Կրետոնը ջրի տակ ազատվեց իր գրահի ծանրությունից, Աստծո կամքով նրա օղագրահը հանեցին նրա հագից և նա սուրբ Միքայելի կողմից կրկին ջրի վրա ելավ: Երբ մոտ լողացածները տեսան այդ, նրանցից 20 հոգի բռնեցին նրա և մեծ ուրախության աղաղակներով ուղեկցությամբ ափ հանեցին, իսկ նա դեռ ողջ էր, փառք Աստծո: Սարդիկ սկսեցին զրկել ու համբուրել նրան, սակայն նա շատ գունատ էր, որովհետև մեծ բանակի արյունն էր կորցրել, ընդ որում ոչ-ոք չէր կարող նման բան անել և ողջ մնալ: Այս մարդուն փոխադրեցին Բուլոնի դքսի վրան և բժիշկը, ինչպես պետք է հոգ տանելով նրա մասին, ոտքի հանեց, այնպես որ այս հիմնալի ասպետը հետո մասնակցեց Երուսաղեմի գրավմանը: Եվ այսպես մեր առաջնորդները վերադարձան իրենց վրանները, ընդ որում նրանք գերել էին նաև Էմիր Էսքերին, որին բերեցին Յուզո Վերմունդի վրա, իսկ սա Յագհասնի բրդորդին էր և մերոնք վստահ էին, որ նա շատ տխրեց, երբ իմացավ այդ մասին: Իսկ այժմ ես ձեռք ևս մի բան կպատմեմ, մաքուր ճշմարտություն, բանգի պատրաստվում եմ պատմել, թե ինչ եղավ Ռեյնալդ Պորշեի հետ, երբ նա ստիպված ելավ այնտեղից, որտեղ ապաստանել էր: /170/ Եվ այսպես, իշխաններ, պատիվ արեք ու թույլ տվեք պատմել, Ռեյնալդ Պորշեի ողբերգական ճակատագրի մասին, չնայած նա իր հետ տարավ ևս մի բանի թուրքերին: Եվ այսպես Ռեյնալդը հասավ պալատի ատամնաշարերին, որից հետո մեծ արիության սկսեց պաշտպանվել մեծ ուժով իր վրա հարձակված թուրքերից ու սարակինոսներից: Ռեյնալդը ձեռքերում ուներ փայլուն վահանը և կայծակե թուր, ընդ որում ուժ էլ, որ հարձակվում էր նրա վրա, փրկություն չէր ունենում: Այս կերպ Ռեյնալդը սպանեց թուրքերից 20 հոգու, բայց այնուհանդերձ նա հասկանում էր, որ փրկություն չի ունենա և կսպանվի դեռ գիշերը վրա չհասած: Եվ ահա Ռեյնալդը, կրթոտ կերպով աղոթելով Աստծուն, խնդրեց իրեն փրկություն պարգևել, որից հետո վերսկսեց թուրն ու վահանը ձեռքին եռանդուն մարտնչել այդ ատենի թշնամիների դեմ, որոնք սարսափի մատնված փախչում էին նրա առաջ: Այդ ժամանակ այս ասպետը հասավ մի նկուղի և, թիկունքը դեմ արած դրա դռանը, կանգնեց այնտեղ: Նա մի մահացու վտանգի մեջ էր, բանգի թուրքերը անվերջ հարձակվում էին և աղաղեցնելով նետերի հեղեղ թափում նրա վրա: Եվ ահա Ռեյնալդը կրկին ելավ թշնամիների դեմ և հարվածեց թշնամիներից մեկին, այն էլ այնպիսի ուժով, որ սա երկու կետ եղավ, իսկ մյուսներն էլ, շփոթված այդ հարվածից և լինելով ստոր վախկոտներ, փախան: Այս պայմաններում թուրքերը, այլևս չուզեցնալով գործ ունենալ Ռեյնալդի հետ, մարդ ուղարկեցին իր աշտարակում գտնվող Յագհասնի մոտ: /171/ Այդ ժամանակ այս մասին իմացած Յագհասնը շտապ գնաց, վրա գցեց ասորիայան իր հանդերձները, հեծնեց ծոցագը և 300 հազանց մեծ շքավազով ելավ, որպեսզի ականատես լինի այս ֆրանկի անիվան ու տառապանքներին: Թող Աստված ողորմա Ռեյնալդին, բանգի եթե 1.000 հոգի էլ այնտեղ լինեք, փրկություն չէր ունենա: /172/ Եվ այսպես Յագհասն իր որդի Սանսարունի հետ միասին կատաղած ընթանում էր, իսկ մի մեծ ամբոխ էլ հետևում էր նրանց, որպեսզի տեսնեն այդ ֆրանկի վերջը: Եվ ահա Յագհասնը կանգնեց մի տան մոտ՝ բարձր հարթակի վրա, իսկ բոլորքը 1.500 թուրքեր շրջապատեցին նրան և ասացին...

Լսելով այդ՝ Յագիսանը անմիջապես առաջ անցավ, որից հետո ձևական քաղաքավարությամբ խոսեց Ռեյսալիի հետ... /173/ Ստանալով նման պատասխան՝ Յագիսանը ընկավ կատաղության գիրոջ, որից հետո կոչ արեց ֆրանկներին...: Եվ ահա Յագիսանն արագորեն իջավ նժույգից և ներս գնաց, իսկ մի քանի հոգի էլ, չեմ կարող ասել ինչքան, փայլփուլն գրահներով ու սուր նիզակներով, տապալներով կամ այլ զենքերով, մոտեցան նկուղի դռանը, կոտորեցին այն, որից հետո, ողջ կազմով վրա տալով, նիզակ նետեցին նրա վրա: Մեր ասպետը պաշտպանվում էր մերկացրած թուրքի ձեռքին, ընդ որում նա առաջին իսկ հարվածով սպանեց էմիրի եղբորորդուն, երկրորդ հարվածով սպանեց մի ինչ-որ իշխանի, երրորդով՝ Սալթուղատսին, չորրորդով՝ Ասուեսին, հինգերորդով՝ Ռոբատունսին, վեցերորդով՝ իսպ. դրեց Կարտեյի վրա, իսկ յոթերորդով՝ Մորգաստի: Դեթանոսները, սակայն, աղաղակելով շարունակում էին վրա տալ և ի վերջո նրանց հաջողվեց բռնել նրան, բանգի այդ վահիկոսները գուրզով հարվածեցին նրա գլխին, որից հետո նա սկսեց արյունաքամ լինել ու նրա բերանից արյուն եկավ: Ռեյսալը սկսեց աղոթել Աստծուն ու կոչ հղել Բեթսեհեմի տիրոջը, որ նա ողորմա իրեն ու մահից հետո իր հոգու մասին հոգա: /174/ Թուրքերն, իհարկե, հենց այդտեղ էլ կապանեին Ռեյսալիին, եթե միայն Յագիսանը, որ այնտեղ էր, չգոչեր...: /177/ Դրանից հետո առաջ եկավ Սեսադունը, ազատեց Ռեյսալիին, նրան դրեցին նժույգի վրա և այդպես արյունասերկ էլ նրան Յագիսանի պալատ տարան: /186/ Այստեղ Ռեյսալիին բուժեցին, ոտքի հանեցին, հագցրին ու հանեցին քաղաք պտտվելու, ընդ որում այդ ընթացքում նրան ցույց էին տալիս մեծ գայթակություններ, որ նա հավատալիս լինի, սակայն պարզ էր, որ վարձը դրա համար անընդունելի էր...: Այսպիսով՝ փոխադարձ համաձայնությամբ զինադադար կնքվեց...: Թող օգնական լինի Ռեյսալիին Դիսուսը...: Եվ ահա քրիստոնյաները աղաղակեցին, որից հետո ինչեցին բանակի շեփորները և 40.000 քրիստոնյաներ պատրաստվեցին պայքարի: Դեռք էր տեսնել մեր մարդկանց, որոնք, կազմած շարքեր, առաջ էին գալիս դարպասների ուղղությամբ և, հզոր հարված հասցնելով դրանց, փորձ կատարում փչոնել դրանք: Դարձվեց, սակայն, որ նրանց ջանքերն իզուր են, բանի որ ոչ մի իմաստ չկար փորձ կատարել այդ ուղղությամբ, որովհետև դարպասները երկաթից էին և դրանք էին փչոյվ, եթե նույնիսկ մեկ տարի էլ դրա վրա ջանք թափվեր: Սրան գումարվեց նաև այն, որ թուրքերը, դուրս ցցվելով պարիսպների վրայից, իրենց եղջյուրանման աղեղներով նետերի հեղեղներ էին թափում ներքևում գործող քրիստոնյաների վրա, ընդ որում այդ օրը մեր շարքերում շատ ջարդ եղավ ու շատ լավ քրիստոնյաներ զոհ գնացին թուրքերին՝ երբ 50 հոգի ընկած մացին գետի ափին: /187/ Այժմ ռույլ տվեք ասել, որ, եթե դուք այնտեղ լինեիք, ապա ինքներդ էլ դրանից լավ ձեզ չէիք պահի, բանգի դուք կստեիք Ռեյսալիի լացն ու հառաչանքները, ինչպես լսեցին մեր բարոնները, որոնք, հավաքվելով ուժերը, կրկին գնացին սարակինոսների վրա: Այդ ժամանակ Վիշեր Եվաբացուն հրաման տրվեց կտրել սպանված սարակինոսների գլուխները, որից հետո դրանք բարանետներ միջոցով նետվեցին քաղաք, իսկ դիակները՝ պարիսպների վրա: Դեթանոսները, տեսնելով այդ, շատ կատաղեցին, որից հետո ստանալով ինչեցին ու նրանցից 60.000 բաղլ պատրաստվեց մարտի: Եվ ահա սարակինոսները հավաքվեցին դարպասների մոտ, որպեսզի հետ մղեն մերոնց, որի արդյունքում այնտեղ ուժեղ խառնաշփոթ սկսվեց և երկու կողմից էլ մարդիկ անցան ձեռնամարտի: Սարակինոսների մահացու թշնամիները, սակայն, ծիծաղելով գնում էին թշնամիների վրա, ընդ որում նրանք գլխատեցին 15.500 հոգի, այնպես որ թշնամիներն ի վերջո հասկացան, որ այդպես այլևս չի կարող շարունակվել, և նահանգները բաղա՝ անցնելով դարպասները: Այս հանգամանքը անհասկանալի շատ տխրեցրեց...: Ինչ վերաբերվում է ֆրանկներին, ապա նրանք գտնվում էին ավելի լավ դրության մեջ՝ հանելով գրահները և նստելով ընթրիքի...՝ թողնելով Սեն-ժիլին ու նրա մարդկանց հսկելու: Աստծո ծառաների բանակը: /193/ «Ի՞նչ ազնիվ որդի», ասաց Յագիսանը, «անչափ անհրաժեշտ է, որ դու հասնես էմիր սուլթանի մոտ և օգնություն բերես: Դենց որ հասնես էմիր սուլթանին, տիրոջս իմ կողմից ասաց, որ ֆրանկները պաշարել են ինձ և չեն հանգստանա, մինչև չտիրեն Աստիոքի հարթ պարիսպներին: Տերս պետք է Բադդադից մեզ օգնության գալիս բոլոր ուժերով, նա իր հետ պետք է բերի սուրբիկաններին, Կարմիր առյուծ կոչվածներին, որոնք հայտնի են որպես սատանաներ, խալիֆի մարդկանց և Դուդայի եղբայրների, իր ողջ ուժերին՝ 100.000 հոգու կազմով: /195/ Եվ այսպես, ելնելով քաղաքից, Սանսադունն ու իր ուղեկիցները գիշերվա բողի տակ աննկատ ճամփա ընկան: Այդ օրը գիշերապահի պարտականությունները դրված էին Տանկերի վրա, որի հետ այլ ջոկատներից և ռազմիկներ կային: Այնտեղ էր նաև կոմս Ռոտունա Պերը, որը մի փորձառու ռազմիկ էր և Տանկերը նրան շատ էր սիրում՝ պահելով իր մոտիկների շարքում: Եվ այսպես, երբ նրանք տեսան թուրքերին, առաջացան նեղ լիճքով, որտեղ գետի ոչ խորը հատվածի վրայով մի կամուրջ էր գցված, իսկ 100 սապկաների էլ թողնեցին դարպասների դիմաց: Դրանից հետո քրիստոնյաները աղաղակելով հարձակվեցին թուրքերի վրա՝ ջարդելով ու սպանելով նրանց այնքան արդյունավետ, որ թշնամիներից ոչ մեկը չկարողացավ քաղաք վերադառնալ: Սպանվող թուրքերի աղաղակները տարածվեցին, ինչը պարզորեն լսեց Անգերան Սեն-Պյուր ու վեր թափվ: Եվ այսպես, լիակատար զինվածության մեջ ցատկներով նժույգի վրա, Անգերանն ասաց իր ընկերներին. «Ով իշխանները, մեր բանակը մարտի մեջ է մտել, մենք ևս պետք է այլևս չհապառնակ: Այս խոսքերն ասելով նա վահանը գցեց ուսին և մեծ արագությամբ առաջ ընթացավ, իսկ նրա ընկերները, որ իրեն շատ էին սիրում, հետևեցին նրան: Այդ ժամանակ Անգերանը ուղղություն բռնեց Աստիոքից դեպի ավելի աջ, որտեղ բլրի վրա գտավ հեթանոսներին, որոնք առանձնացել էին բանակից: Այդ ժամանակ նա գոռաց իր ընկերներին. «Ով իշխաններ, տեսե՛ք, հեթանոսները, այնպես արեք, որ նրանք մեր ձեռքից չափոնեն: Իրենց հերթին թուրքերը, երբ տեսան մեր մարդկանց, այն աստիճան ահաբեկվեցին, որ այդ ժամանակ նրանցից նույնիսկ ամենաբազմերը 1.000 հունական ոսկու դիմաց էլ չէին համարձակվի մնալ տեղում: Այսպիսով, թուրքերը հետ դարձան և, ոչինչ մասին չլսածով, դիմեցին փախուստի, որ փրկեն իրենց կյանքները: Եվ ահա մեր մարդիկ սկսեցին հետապնդել նահապետներին, իսկ այդ շարունակվեց մինչև օրվա վերջը: /196/ Օրը բացվեց և լույսն էլ հեղը: Այդ ժամանակ ֆրանկները հասան հեթանոսներին մի լայնարձակ հովտում, որտեղ Անգերան Սեն-Պյուր շուտ տվեց իր նժույգի գուլպե՛ն, հարձակվելով թուրքերից մեկի վրա, հզոր հարվածով չորս մասի բաժանեց նրա վահանը, ընդ որում հարվածը կտրեց անցավ նաև թուրքի ոսկյա շղթան ու ոսկեզօծ գրառը, որից հետո թոր շեղբը, հասնելով սրտին, այդ թուրքին մահացած գետին տապալեց հենց ճանապարհի վրա: Սանսադունը, տեսնելով այդ, կորցրեց իրեն և, ճանկելով եղջյուրանման աղեղը ու որոշելով վրձն լուծել, այդ նպատակով կապարճից հանեց մի հիմնալի սուր նետ: Իր հերթին կրակոտ Անգերան Սեն-Պյուր եկավ նրա վրա և այդ ժամանակ Սանսադունը հարվածեց: Բարեբախտաբար երկներտակի գրահին դիպելով նետը մի կողմ ասիեց և Անգերանը նույնիսկ վերջ չստացավ, ընդ որում, եթե գրահը խոցվեր, ապա Անգերանը հաստատ չէր փրկվի: Այդ ժամանակ մեր այս ազնվագարս ասպետը դուրս բաշեց իր հիմնալի թուրք և հարձակվեց սարակինոսների վրա, սակայն այդպես էլ չկարողացավ հասնել նրանց, բանի որ նժույգները թշնամիների բառախուրդի հետո տարան: «Կորեք», թուրքերի հետևից նետեց Անգերանը, «մեկ է, ես կարծում եմ Աստված ձեր հաշիվը կտեսի: Դրանից հետո Անգերանը հարձակվեց ուրիշ թուրքերի վրա և հասեց դրանց փայլուն սաղավարտներով պատած գլուխները: Մեր ռազմիկներն այնքան ժամանակ հետ չդարձան, մինչև որ 14 ինքնաթիռային նժույգներ հաջորդեցին առանց հեծյալների: Այդ պահին մառախուղ իջավ և սկսեց աստիճանաբար թափվել, ինչը հնարավորություն տվեց թուրքերին թափվել: /198/ Եվ ահա մեր մարդիկ շարադարձան, իսկ Սանսադունն էլ բռնեց դեպի Պարսկաստան տանող ճանապարհը: Դրանից հետո մեր մարդիկ կտրեցին սպանված թուրքերի գլուխները և, որպեսզի ահաբեկեն քաղաքի բնակչությանը, դրանք ցցեցին հենց պարիսպների դիմաց՝ դաշտերում: /215/ Եվ ահա սուլթանը հատուկ հրահանգներով նամակներ գրեց և ուղարկեց սուրհանդակներ իր թագավորության բոլոր անկյունները, ընդ որում առաջինը կանչվեցին արաբները, որոնց աստված անիծել էր, բանի որ սրանք էին հավատում, որ Աստված մեռել ու կենդանացել է՝ արթնելով Աստծո գերեզմանում, երդվում եմ: Իսկ ինչ արժեքավոր նժույգներ բերեցին իրեն սրանք՝ իրենք էլ լինելով ուժեղ և արի, արդ ճողվում եմ Աստծով, սրանք իսկական մարտահրավեր էին մեր ազնվագարս ռազմիկների համար, որոնք ոչ մեկ անգամ հետ մղեցին նրանց հարվածները Աստիոքի պարիսպների տակ: /216/ Դաջորդը, որ կանչվեց, սուրբիկանների սուլթանն էր Կարմիր Առյուծների հետ, որոնք իսկական աստանաներ էին, ընդ որում սրանք բերեցին 400.000 թուրքեր: Այս մարդիկ իրենց հետ բերել էին նաև անհավատների այսպես կոչված մարգարեական խալիֆ Զորոդանի ուժերը, որոնք գտնվում էին Բադդադի կողմերում, ընդ որում սա մի վայր էր, որտեղ գործել էր Սուհամները և այդ վայրը իսկապես նշանակություն ուներ հեթանոսների համար: Եվ այսպես այս մարդիկ ևս, երբ լսեցին, որ սուլթանը կենտրոնացնում է ուժերը Աստիոքի մոտ մեկնելու համար, միացան նրան: /217/ Դաջորդը, որ սուլթանի կողմից կանչվեց, Սուլթանն էր **(Դիսն-Զեֆի Արտուկյանների Էմիրության ապագա հիմնադիր Էմիր Սուլթանը - Մ.Ֆ.)**, որը տիրում էր երրուստղեմ քաղաքին ու նրա շրջակայքին: Այս Սուլթանը իր ժամանակին հաղթել էր աֆրիկացիների Էմիրին, ի դեմս վերջինիս խորջ եղբայր Կորնասարտի, և ահա նա ևս եկավ՝ իր հետ բերելով 100.000 ծանրազեն ռազմիկների, որոնք զինված էին այնպես, ինչպես հեթանոսները: Եվ այսպես բոլոր այս մարդիկ հավաքվեցին այն մարգարեական խալիֆի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթասիհի - Մ.Ֆ.**) մոտ, որից հետո իրենց արքա Թերվազանտի առաջնորդությամբ ելան Սուհամների ցանկություններն ի կատար ածելու: /218/ Եվ այսպես Պարսկաստանի Էմիրը նամակներ ուղարկեց Արևելքի բոլոր թագավորություններ, ընդ որում դրանք շատ լայն տարածություններ էին զբաղեցրել և լի էին մեծաբանակ ու անչափ ռազմունակ մարդկանցով, ընդ որում սպիտակ էին միայն սրանց ատամներն ու ականափոխները, իսկ նրանցից յուրաքանչյուրն էլ հիմնալի պողպատից թրված ածելիի նման սուր մի թուր էր կրում, որն այնքան լավն էր, որ դրանց հիմնալի աշխարհը չէր տեսել, բանգի առաջինի իսկ հարվածով դրանք մեջտեղից կեց էին անում ինչին որ դիպչում էին: /219/ Էմիր սուլթանը, սակայն, դրանով չափավորվեց, այլ սուրհանդակ ուղարկեց ուրիշ դեպի Մեքքա, որտեղ նստում էին երեք շատ ուժեղ արքա եղբայրներ ու նրանց ևս կանչեց: Եվ ահա սրանք, հավաքվելով իրենց բոլոր ուժերը, ներկայացան, բանի որ Էմիրը սպառնացել էր նրանց, որ հակառակ պարագայում նրանց կզլխառի: /224/ Դրան է նշել, որ ստոր անհավատներից հավաքված բանակը կազմում էր իսկապես նրանց մի բանակություն, ընդ որում նրանք այնքան մեծաբանակ էին, որ նման բանակություն երբեք չէր հանդիպել սարակինոսների երկրներում ոչ մի ժամանակ: Իրոք, երբ Զարթորանը հավաքեց ի մի առկա բոլոր ուժերը, ապա նա կարողացավ դրանցից կազմել 32 մարտական ջոկատներ, որոնցից ամեն սեկումը 60.000 ռազմիկներ կային: /225/ Եվ այսպես հեթանոսների այս իսկայական բանակը,

առաջնախաղով լեռներով, դաշտերով ու հարթավայրերով, հասավ Սոգա քաղաքին, որտեղ, վերջնականապես կենտրոնացնելով ուժերը, տեղակարգվեց գիշերակացի: /227/ Այդ ընթացքում թշնամիների հսկայական բանակն առաջ էր շարժվում, թող Աստված կործանի դրանք, բանգի նրանք առաջացան Դորբլերի հովտով, կտրեցին Եփրատը, որից հետո մինչև մյուս լուսաբաց ճամբար գարկեցին: Դաջորդ օրը նրանք կրկին առաջացան հնարավորինս մեծ արագությամբ, ընդ որում ամեն ինչից պարզ էր, որ, եթե նրանք պահպանեին առաջխաղացման նման արագություն, ապա շատ կարճ ժամանակում կհասնեին ծովի ափին: /228/ Այս կերպ, ահա հեթանոսների գործը երեք օրում հասավ Աստծո մեր բանակին, որից հետո թուրքերը ճամբար գարկեցին լեռան մյուս կողմում: Այդ ժամանակ ֆրանկները հուսալի պահակազոր էին հաստատել իրենց բանակի մոտակայքում, սակայն հենց այդ ժամանակ էր, որ հեթանոսները մի արտագորի իրականացրին Անտիոքից և, օգտվելով այն բանից, որ վերջիններս գինված չէին և պահպանություն չէին կարգել, կարողացան առավելության հասնել: Եվ այսպես նրանք աննկատ ելան կամրջի մոտից և 14 վայրերում միաժամանակ հարձակվեցին մեր բանակի վրա: /229/ Եվ այսպես թուրքերը կատաղի հարձակում գործեցին քրիստոնյաների բանակի վրա և Բոհեմունդը հայտնվեց շատ ծանր դրության մեջ: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, երբ իմացան, թե ինչ է եկել Բոհեմունդի մարդկանց գլխին, կատաղած ոտքի ելան և նրանցից յուրաքանչյուրը ձգտեց այնպես անել, որ հեթանոսներին հետ մղի քաղաք: Արդյունքում գլխավոր դարպասների մոտ մի զգալի ջարդ ու կոտորած եղավ, որի հետևանքով թուրքերն ի վերջո կամրջի ուղղությամբ հետ մղվեցին դեպի քաղաք՝ կորուստներ կրելով աղեղների ու նետերի հարվածներից: Դեռ այդ խառնաշփոթ ժամանակ էր, որ մերոնց ձեռքն ընկավ մի երեխա, որը մեր Տեր Աստծո կամքով եղավ, բանգի այդ երեխան բացեց քրիստոնյաների ուղին դեպի դրախտ՝ այնպես անելով, որ քաղաքն ու նրա միջնաբերդը գրավեն: Եվ այսպես այս երեխան որդին էր մի հարուստ մարդու, որը հայտնի էր ողջ քաղաքում և պատասխանատու էր Անտիոքի միջնաբերդի և ամենախոշոր դարպասներից մեկի պահպանության համար, որը կամրջի մոտ էր: Դա մի հզոր, բարձրաստիճան ու հարուստ թուրք էր, որը, երբ իմացավ, որ իր որդին ֆրանկների ձեռքում է, արցունքներ թափեց և շատ վշտացավ: Եվ ահա այս մարդը ուղտի վրա շատ թանկարժեք բաներ բարձեց և ուղարկեց Աստծո բանակի ազնվագարն առաջնորդներին՝ ուղեկից գրության մեջ աղաչելով նրանց համուսն դրախտի տիրոջ ուշադիր լինել այդ երեխային ու չսպանել նրան, իսկ արդյունքում նա ֆրանկներին կտա հունական ոսկով բարձած 3 նեղվեցներ և կխոստանա իր երախտագիտությունը ողջ կյանքի համար: /230/ Երեխայի հայրը իրոք շատ տխրած էր, բանի որ շատ էր սիրում այդ երեխային, դրա համար էլ նա շտապեց մի թարգմանիչ գտնել, որ կարգի գցի այդ գործը, ինչպես նաև արժաթով բարձած մի ուղտ ուղարկեց քրիստոնյաներին: Այսպիսով՝ այս մարդն ամեն ինչ արեց, որպեսզի օգնի այդ երեխային ու Ամենազոր աստծո միջոցով ապահովի նրա անվտանգությունը՝ միջոցներ ձեռնարկելով նաև փրկագին ուղղությամբ ու խոստանալով ֆրանկներին նաև իր բարեկամությունը: Եվ այսպես երեխայի այդ հայրը վերցրեց և կրեւելքի ամենալավագույն 60 նժույզները, խոսքը բեռնակիր նժույզների մասին է, որից հետո դրանք բարձեց հունական ոսկով և ուղարկեց ֆրանկներին, որպեսզի համաձայնության հասնի նրանց հետ այդ երեխայի հարցով, ընդ որում նա կրկին խնդրեց, որ հանուն Փրկիչ Աստծո, որ ծնվել էր Բեթլեհեմում Կույսից, երեխային վստա չտալ: Մեր բանակի առաջնորդները, երբ հասկացան, թե ինչ է կատարվում, շատ ուրախացան: Եվ ահա նրանք բժշկեցին երեխային, որից հետո կանչեցին այս մարդուն, որպեսզի նրան մի նաակ հանձնեն: 232-ով ահա հենց այդ գիշեր թուրքը եկավ Աստծո բանակ, որպեսզի գրուցի Բոհեմունդի հետ: Այդ ժամանակ էլ հենց նա զգուշացրեց մեր իշխանին, որ հեթանոսների այն հսկայական բանակը Արևելքից ոտքի է եկել և շուտով պատրաստվում է ընկնել քրիստոնյաների վրա, որպեսզի փրկի քաղաքը կործանումից: Այս մարդն այլևս ոչինչ չասաց, որից հետո թողեց Բոհեմունդին և հեռացավ: Բոհեմունդը, որ մենակ էր մնացել, մի ակնթիվ գիշեր անցկացրեց, իսկ հաջորդ օրը շորիներ ուղարկեց և բանակի բոլոր ղեկավարներին խորհրդակցության համար իրար գլուխ հավաքեց: /233/ Եվ ահա բանակի բոլոր ղեկավարները իրար գլուխ հավաքվեցին, որպեսզի ընկարկեն առկա իրավիճակը, որի ժամանակ Բոհեմունդը հստակորեն նկարագրեց նրանց առկա իրավիճակը, ընդ որում նա ասաց, որ Քորբարանը մի հսկայական բանակով գալիս է իրենց ուղղությամբ, իսկ այդ բանակն ամենամեծն ու կատաղի և բոլոր այն բանակներից, որ երբևէ եղել են երկրի երեսին: Լսելով այդ՝ բանակի ղեկավարները չհիմարեցին ինչ ասել, սակայն ի վերջո եպիսկոպոս Պյուլիս խոսք վերցրեց և ասաց. «Ով իշխաններ, մենք պետք է մտածենք այն մասին, թե ինչպես վարվենք Սուհամնեդի այս բանակին հետ: «Կոմս Ստեփան (**Գրուպի կոմս Ստեփան Շարորացի – Մ.Գ.**)»,- ասացին նրանք: «Աստված օգնական»,- պատասխանեց կոմսը, որից հետո նա իր ընկերների հետ ցատկեց թամբի վրա՝ հետը վերցնելով 30 ասպետների, որոնց մեջ շատ էին երիտասարդները: Եվ այսպես Ստեփանը հեռու պացավ, որից հետո հասավ Սև լեռներին ու ներքև նայեց, որտեղ տեսավ հովտում փռված Քորբորանի գործերը: Եվ այսպես քրիստոնյաները տեսան սև այդ ցեղի գործերի վառած խարույկները, որոնք մոտակայքում տարածվում էին 14 մղոն տարածության վրա: Տեսնելով այդ՝ քրիստոնյաները թամբերի վրա ճնշվեցին, բանգի լսեցին սարակների արվուկն ու նրանց բանակի մեծ արվուկը, որովհետև այստեղ գործում էին ծնծղաններ, թմբուկներ, շեփորներ և մի իսկական դժոխք էր տիրում: Մեր մարդիկ սարսափի գիրկն ընկան, որից հետո մեծապես շփոթված վերադարձան Աստծո բանակ՝ տեղ հասնելով գլուխները կախած ու տխրության գիրկն ընկած: Այդ ժամանակ էլ հենց նրանք իրենց մոտ հավաքված քրիստոնյաների առաջնորդներին հայտնեցին, որ թշնամին եկել է մեծ բանակությամբ, սակայն ավել բան ասելու ուժ ուղղակի չունեցան: Այդ ժամանակ Գոտֆրիդ Բուլյոնացին առաջինն էր, որ ոտքի կանգնեց և ասաց: /234/ «Թողնեք նրանց, ով իշխաններ, բանգի այստեղ խոսելու ոչինչ չկա, բանգի կարծում եմ, որ նրանք վերքեր են ստացել երկիւմներին կամ թոքերին, արդ թող նրանք հեռանան Ալեքսանդրետա, որ մի ուժեղ ամրություն է, որտեղ թող մնան երկար ու հանգիստ, մինչև մենք այստեղ կարգի չենք գցի գործերը»: «Ով Բուլյոնի դուքս»,- պատասխանեց կոմս Ստեփանը. «Չնորհակալ եմ թեզի այս խոսքերի համար»: Դրանից հետո հավաքվեցին ամենաթույլերը, որոնցից նույնիսկ ամենաաղքատներին 12-ական պեննի տվեցին և ճանապարհ դրեցին: Այս մարդիկ վիրավորների վերցրած ուտերի վրա ոտքի ելան և ընթացան այնքան ժամանակ, մինչև որ կրկին տեսարդաշտից, որից հետո կոմս Ստեփանը առանց ավելորդ խոսքերի ուղղեց մեջքը, բանի որ իրականում նա ամենևին էլ հիվանդ չէր և միայն վարպետորեն ձևացնում էր...: Այդ ընթացքում մեր բանակի ղեկավարները, Աստված նրանց օգնական, որ մնացել էին բանակում, պստեցին գործել: Այդ գիշեր հսկողություն իրականացնելու հերթը ազնվագարն կոմս Ռայմունդին էր, որի հետ շատ հայտնի մարդիկ կային Ֆլանդրիայից, որոնցից յուրաքանչյուրը գործում էր գինված մարդկանց ուղեկցությամբ: Նրանք հսկեցին ողջ գիշեր, մինչև որ մյուս օրը ջգգացվեց: /235/ Եվ ահա Բոհեմունդը արթնացավ, սակայն նա շատ ազդված էր ու դեռ երկար մնաց երազի ազդեցության տակ, որից հետո, որպեսզի երազը հաստատ կատարվի, պատմեց այդ մասին Աստծուն: /236/ Անտիոքը շատ ամրացված մի քաղաք էր, որը ամբողջովին պատված էր ամուր պարիսպներով, որոնք ունեին 50 մարմարապատ աշտարակներ՝ սպիտակ գույնի: Այս քաղաքը պահպանում էին 12 հարգաբան տեղիներ, որոնցից 11 հոգին պատասխանատու էին չորսական աշտարակների համար, իսկ մեկը՝ վեց աշտարակի: Սա տեղիների գլխավորն էր և Յագիսանը նրան շատ էր լսում: Եվ ահա մի անգամ առավոտյան այս 12 միմյուրեղ ելան ու ելան Յագիսանի մոտ՝ սատանայի ոտք՝ խոսելով նրա հետ այսպես. «Տեղ իմ, ի՞նչ եք պատրաստվում անել: Մենք օգնության կարիք ունենք: Մեր դեսպանորդ Սանսադոնը չի վերադառնում, կարծում ենք, որ սուլթանը մեզ օգնության չի էլ պատրաստվում գալ՝ ժամանակ անցկացնելով ինչ-որ տեղ Նուբիայում: Արդ եկեք ֆրանկներից խաղաղություն խնդրենք մեկ ողջ ամսի համար, ընդ որում թող երկու կողմերն էլ դրա համար երաշխիքներ տան: Կարծում ենք, որ այս ընթացքում մեր բանակն ի վերջո տեղ կհասնեն և ֆրանկները բարձր գին կվճարեն ամեն ինչի համար: Մեզ ուղղակի ժամանակ է պետք ձգել, որպեսզի խաբեքին մերոնց: «Ես ուրախությամբ տալիս եմ իմ համաձայնությունը»,- պատասխանեց Յագիսանը, որից հետո նրանք ոտքի հանեցին երկու թարգմանիչների՝ մի հույնի ու մի հայի, որոնք ազատորեն խոսում էին պետք եղած լեզուներով: Եվ այսպես այս երկուսն ուղարկվեցին ֆրանկների մոտ, որպեսզի ասեն ինչ պետք է: /237/ Եվ այսպես, երբ Բոհեմունդը լսեց մեր բանակի առաջնորդների կարծիքը՝ հարուստից մինչև աղքատ, նա եկավ այդ դեսպանորդների մոտ և հայտնեց իր համաձայնությունը՝ խոստանալով պահել հաշտության պայմանները: Եվ ահա դեսպանորդները ժամանակ կորցնելով վերադարձան Անտիոք, որտեղ հայտնեցին Յագիսանին, որ իրենց եղբուն է տրվել խաղաղության հարցով, որից հետո Յագիսանը շնորհակալություն հայտնեց Սուհամնեդին: Այդ ընթացքում քրիստոնյաների բանակում ուժեղ աղաղակներ բարձրացան այդ խաղաղության կապակցությամբ, սակայն, եթե աշխարհի փրկիչ Դիսուդը չպաշտպաներ նրանց, նրանք շատ բարձր գին կվճարեին ամեն ինչի համար, բանգի պարսկական բանակը, որ մի հզոր հակառակորդ էր, որի նմանը երբեք ոչ-որ չէր տեսել, այդ թվում նաև թվաքանակի տեսանկյունից, գալիս էր նրանց վրա, ընդ որում, եթե Անտիոքի թուրքերն իմասկին այդ մասին, նրանք կսկսեին գործել և հսկայական վնաս կհասցնեին մերոնց: /238/ Եվ այսպես, երբ գիշերն իջավ, այն թուրքը, որի որդին գերի էր ընկել մերոնց ձեռքը, գաղտնի ելավ ու մեկնեց ֆրանկների ճամբար: /241/ Եվ ահա թուրքը երգվեց, որ Բոհեմունդի կհանձնի քաղաքը հաջորդ իսկ երեկո...: Մեր մարդկանցից նրանք, որոնք չէին տեսել այդ թուրքին և վստահ էին, որ խաղաղությունը շարունակվելու է, չէին էլ կասկածում, թե ինչ է տեղի ունենալու, սակայն Բոհեմունդը, որ զբաղված էր գործերը կարգի գցելով, եռանդուն գործունեություն էր ծավալում: Եվ ահա նա իրար գլուխ հավաքեց բանակի բոլոր իմունական առաջնորդներին և ասաց. «Ով իշխաններ, թույլ տվեք ինձ ձեզ հետ մի մտքով կիսվել: Մենք դժոխային տառապանքներ ենք կրել այստեղ՝ քաղաքի մոտ, արդ եթե հանկարծ այնպես պատահի, որ որևէ մեկը ձեր ձեռքը հանձնի այն, դուք պատրաստ կլինե՞ք Աստծո օրենքով քաղաքն այդ մարդուն էլ հենց հանձնել:» Այդ ժամանակ առաջնորդների մեծ մասը արտաքարեց, որ դեմ չեն լինի, բայց այնուհանդերձ կոմս Սեն-ժիլը դեմ խոսեց...: Այս խոսքերով նրանք բոլորն իրենց տեղերը վերադարձան, որտեղ հուսահատ դրության տեղ երկու խլարժեք օր անցկացրին, բանի որ չգտնեցին այն հոգնած, որպեսզի որևէ բան ձեռնարկեն քաղաքի դեմ: Այդ ժամանակ նրանք դեռ ոչինչ չգիտեին հեթանոսների բանակի մասին, որը պատրաստանում էր փոթորիկ պայթեցնել իրենց գլուխներին...: Քրիստոնյաները նման հսկայական ուժի հետ դրանից առաջ դեռևս երբեք չէին ընդհարվել, ընդ որում Քորբարանը (**Սոսույի կառավարիչ Քոր-Բուրան – Մ.Գ.**) մի մարդ ուղարկեց, որպեսզի քաղաքում տեղյակ պահեն իր ժամանելու մասին: /242/ Եվ ահա, այն

բանից հետո, երբ Զորքարանի ուղարկած մարդը ամեն ինչի մասին տեղեկացրեց Յագիսանին, սա մարդ ուղարկեց Բոհեմունդի մոտ և հաջորդ օրը զինարարարն ապարտվեց։ Այս հանգամանքը առաջ դող առաջացրեց ֆրանկների մոտ, որոնց առաջնորդները հավաքվեցին և սկսեցին համոզել Սեն-ժիլին։ «Տես, թե ինչ թանկ արժեք թո համառություն, բանգի, եթե այն չլիներ, ապա բաղաբն այժմ վաղուց ի վեր մեր տրամադրության տակ կլիներ, իսկ բաղաբն գրավելու այլ հնարավորություն հնարավոր է այլևս չլինի»։ /243/ Եվ ահա այն թուրքը գտավ, որ այժմ իսկը ժամանակն է իր խոստումը կյանքի կոչելու համար։ Այս թուրքը ելավ ու մեկնեց Բոհեմունդի մոտ, որը, չնայած իր մարդկանց հրամայել էր թնել, այդ ժամանակ արթուն էր։ Եվ ահա, տեսնելով Բոհեմունդին, նա ասաց. «Ով Բոհեմունդ, դու շատ ես հապաղում հենց նպատակիդ կողքին։ Ես հավանաբար կլինեմ իմ խոստումիս ամեն ինչում, սակայն դու կամ պետք է գրավես բաղաբն, կամ հետ տաս պատանդներին, բանգի այլևս սպասել հնարավոր չէ, որովհետև վաղն դուք արդեն մահացած կլինեք ու այլևս ոչ մի հույս չեք ունենա հարթել, չէ՞ որ այստեղ է գալիս Արևելքից հավաքված մի իսկայական բանակ։ /244/ «Ով Բոհեմունդ», - շարունակեց թուրքը. - «Եթե դուք չհետևեք մեր պայմանավորվածությանը, այլևս և ոչ մի հնարավորություն չեք ունենա նման բան անել ձեր ինչ կյանքի ընթացքում, բանգի, իրոք, վաղն այստեղ կլինի Զորքարան անունով այն հզոր արքան Արևելքից հավաքած Կարմիր Առյուծների հետ միասին, ընդ որում նրա հետ 30 հազար ու բազարի կաթսաներ կան, իսկ բանակն էլ այնքան մեծ է, ինչքան ոչ-ոք երբեք չի տեսել։ Այսպիսով, եթե դուք բաղաբն չվերցնեք երեկոյան, ապա վաղը այդ անել այլևս չեք կարողանալ»։ «Իմ ազնիվ ընկեր», - պատասխանեց Բոհեմունդը. - «համոզվեք, որ ամեն ինչ կարգին է, իմաց տվեք և ես չեմ հասկացի՝ ամենայն արագությամբ միանալով թեզ այլ առաջնորդների հետ միասին»։ Թուրքը տվեց իր համաձայնությունը, որից հետո նրանք հրաժեշտ տվեցին և այն հեթանոսը թողեց քրիստոնյաների բանակը։ /245/ Դրանից հետո այն թուրքը աստիճանները կապեց իրար, որից հետո երկու շնորհ օգնությամբ դրանք բարձր տալով հանեց պարիսպների վրա և ամուր կերպով ամրացրեց, որից հետո մյուս ժայռը ներքև նետեց։ Այս ընթացքում Բոհեմունդ Սիցիլիացին, վստահ չլինելով գործի հաջողության մեջ, մեծ անհանգստության մեջ գնաց Գոտֆրիդ Բուլունացու մոտ։ «Տեր իմ», - ասաց նա, - «Աստծո անունը մեզ հետ է, բաղաբն ու միջնաբերդը ահա-ահա մեր ձեռքում կլինեն»։ «Փառք Աստծո», - պատասխանեց դուքսը։ /246/ Եվ այսպես, երբ Բուլունի դուքսը լսեց այս խոսքերը, նա ձեռքերը վեր պարզեց և ոտքի հանեց մյուս առաջնորդներին, ասպետներին ու սերժանտներին, որոնք բոլորը արագորեն զինվեցին և ոտքի հանեցին ենթականերին, թող Աստված օգնի նրանց մարտում։ Այսպիսով՝ քրիստոնյաների առաջնորդները կարգի գցեցին զորքը և ելան, սակայն ոչ-ոք մազալպի իսկ պատկերացում չունեն, թե ուր է տանում մարդկանց դուքսը, ընդ որում նրանք բոլորն այն մտքին էին, որ իրենց սպասում է մարտաբերդի դեմ, թող անխնայ լինեն դրանք, այն թուրքերի, որոնք գալիս էին Պարսկաստանից։ Այսպիսով՝ Բոհեմունդն ու Գոտֆրիդը ելան..., որից հետո կանգ առան ներքևում՝ մի գեղեցիկ հարթավայրում։ Այդ ժամանակ նրանք առաջ ուղարկեցին Ռոբերտ Նորմանդացուն և Ռոբերտ Ֆլանդրացուն, ինչպես նաև Տանկրեդին, որին Բոհեմունդը, ինչպես նաև բանակի մյուս ղեկավարները մեծ վստահությամբ էին վերաբերվում։ /247/ Եվ ահա հիմալիի դուքս Բուլունացին մնաց տեղում, իր հետ ունենալով մեծ բանակի ազնվականներ, որոնք բոլորն էլ հիմալիի ուկեզոծ գրահների ու հղկված սաղավարտների մեջ էին, իսկ մնացած առաջնորդները շուռ եկան և իրար հետ սլացան։ Սրանք մեջ էին բաշտրի Զյուլու Վերմանդացին, Ռոբերտ Ֆլանդրացին իր զինված Նոմոյի վրա, Ռոբերտ Նորմանդացին իր մետաքսե դոդոլով, Բոհեմունդը Սիցիլիացին իր արքայական դրոշով՝ շատ այլ անձանց ուղեկցությամբ։ Թող Աստված փրկի նրանց, ում վրա սրանք կհարձակվեին։ /248/ Եվ այսպես այս մարդիկ ներքև իջան դեպի բաղաբն, թող մեր հոգևոր հայրը ղեկավարի նրանց։ Այսպիսով՝ մեր բարոնները ամենայն արագությամբ առաջ ընթացան և աննկատ մոտեցան բաղաբնին։ Նրանք հասան պարիսպների ստորոտին, որտեղ գտան աստիճաններ, ինչպես նաև տեսան այն հեթանոս կնոջ դիակը, որին այն թուրքը ցած էր նետել պարիսպներից, երբ սա սկսել էր սպառնալ բացահայտել ամեն ինչ։ Այն թուրքը, որ պայմանավորվել էր Բոհեմունդի հետ, քաղ ձեռքի նրանց էր սպառնալ պարիսպների վրա՝ լուսավորելով աստիճանը։ Նա ուրախ էր տեսնելու մեր առաջնորդներին, ընդ որում վերջինս անմիջապես էլ սկսեց կանչել Բոհեմունդին։ «Ով բաշտրի Սիցիլիայի դուքս, դու շատ ես դանդաղում, սա հիմալիի մի կեսգիշեր է, սակայն արդեն լուսանում է։ Եթե հեթանոսները տեսնեն այս ամենը, նրանք կգլխատեն ինձ, իսկ ձեր բանակն էլ կհայտնաբերվի։ Փոխարենը ես պատրաստի ձեզ եմ տալիս այս բաղաբն, որպեսզի կամ կորեմ, կամ էլ գրավեք այն ու փրկեք իմ որդուն, ինչպես պայմանավորվել եմք։ Դուք, ֆրանկները, որդյունի մարդիկ եք, որ ահաբեկվում եք ձեր իսկ սովորելով»։ Այդ ժամանակ Ռոբերտ Ֆլանդրացին կարմրեց, որից հետո ասաց Բոհեմունդին։ «Դու կարող ես տեսնել աստիճանը, այն լիովին պատրաստ է։ Առաջ անցիր, նա, ով թեզ առաջարկել է բաղաբն, այնտեղ է»։ «Իմ ազնվագար՝ բարեկամ», - պատասխանեց Բոհեմունդը. - «դու ի՞նչու ժամանակ ես ծախսում, սակայն ես չեմ կարող բարձրանալ այդ աստիճաններով, եթե նույնիսկ վերնում ինձ մաքուր ոսկի էլ առաջարկեն, դու ինձից այդ չես տեսնի»։ /249/ Մինչ այս, մինչ այն, այն թուրքը վերնում կարծանալով էր վառված քաղի ձեռքի կանգնած մնալ, սակայն, երբ նա տեսավ, որ գործը դանդաղում է, կրկին սկսեց՝ դիմելով Բոհեմունդին։ «Հավատարիմ եղիր խոստումիդ, ով Բոհեմունդ, և կամ պահիր խոստումը, կամ էլ հետ տուր իմ երեխային։ Աստված վկա, դուք՝ ֆրանկները, կարծես վախկոտների մի հավաքածու լինեք, իսկ ձեր արիությունն էլ միայն հերիք էր ճանապարհի համար»։ Այդ ժամանակ Բոհեմունդը պատասխանեց. «Ինչո՞ւ այդպես, մի՞թե դուք չեք կարող հարձակվել մեր վրա, այս ամենը պետք է անել լուսաբացին, երբ լույսն արդեն բացվելիս կլինի։ Միայն կլինի այլ կերպ վարվելը, բանգի այդ պարագայում հենց վաղն իսկ իմ գլուխը կգարդարի այս բաղաբնի էմիրի պալատը»։ Այս խոսքերը լսելուն պես բոլոր մնացած ռազմիկները սկսեցին դողդողալ, ընդ որում նրանցից և ոչ մեկը բաշտրին չունեցավ համաձայնել վեր բարձրանալ դրա աստիճանով։ /250/ Եվ այսպես Ռոբերտ Ֆլանդրացին տեսավ, որ ֆրանկներից ոչ մեկը բավարար բաշտրին չունի, որ վեր ելնի ու մտնի բաղաբն, որից հետո նա սկսեց հիասթափությունից լաց լինել։ Դրանից հետո նա հետ դարձավ Բուլունի դեպի մոտ, որը հսկում էր զորքի մնացած մասին։ Երբ դուքսը տեսավ Ռոբերտին, ասաց. «Իմ ազնվագար՝ եղբայր, ի՞նչու ժամանակ մի կորցրեք, արդեն կեսգիշերն անց է, շուտով լույսը կբացվի, ո՞ւմ եք դուք թողել բաղաբնի մոտ, Բոհեմունդին, որին մենք պետք է հանձնենք բաղաբն։ Այդ պետք է ամենակարճ ժամանակում գրավել բաղաբն, բանի որ թուրքերը կարող են իմանալ, որ մենք այստեղ ենք և այդ պարագայում հարձակման կանցնեն՝ ի վերջո սպանելով նաև մեր ճամբարի փրկավորներին ու հիվանդներին։ Պարսկաստանից եկած բանակն արդեն գրեթե այստեղ է և մենք իրոք պետք է ի վերջո գրավենք այս բաղաբն»։ «Տեր իմ», - ասաց կոմսը. - «Աստծո օգնությամբ մերթույն արդեն այնտեղ են, սակայն նրանք բոլորը կանգ են առել հենց աստիճանի դիմաց, բանգի նրանցից ոչ-մեկը չի համարձակվում վեր ելնել»։ Երբ դուքսը լսեց այդ, նա շատ զայրացավ. «Թույլ տվեք ինձ մեկնել ու լուծել այդ հարցը»։ - սակայն կոմս Ռոբերտը պատասխանեց. «Ոչ, իմ ազնվագար՝ ազգական, դու պետք է այստեղ մնաս, որպեսզի մենք վստահ լինենք, որ հեթանոսները դուրս չեն գա բաղաբնից և հարձակում չեն գործի հիմնական բանակի վրա»։ Այս խոսքերը լսելով դուքսը կոչ հղեց Աստծուն. «Ով փառահեղ Աստված և մեր հայր, այնպես արա, որ մենք այսօր իսկ գրավենք բաղաբն, հանուն նրա, որ առաջապեց խաչի վրա հենց այսօր իսկ մեզ հնարավորություն տուր տիրել այդ բաղաբնին»։ Դրանից հետո դուքսը դարձավ կոմս Ռոբերտին և ասաց. «Դու արժանի ես ամենաբարձր գովեստների և ես չգիտեմ որևէ մեկին, որը թեզիկ ցավելի արժանի է բոլոր այն մարդկանցից, որ երբևէ զենք են վերցրել ձեռքերը։ Այդ կամ մեկնիդ այդ աստիճանի մոտ և արա ամեն ինչ ինչպես հարկն է, կամ էլ թույլ տուր ինձ մեկնել և անել ինչ պետք է»։ Եվ այսպես կոմս Ռոբերտը, լսելով այս խոսքերը, արագորեն դարձավ իր տեղը...։ Կոմս Ռոբերտը հնարավորինս մեծ արագությամբ մոտեցավ բաղաբնին։ /251/ Եվ ահա կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացին արենց հարձակորդին ամեն ինչ՝ արագորեն մոտենալով բաղաբնին, էր այսպես կոմսը մոտեցավ աստիճանի ստորոտին, որտեղ հավաքվել էին մեր մարդիկ՝ շատ խղճուկ ու վախեցած վիճակում, իսկ այն թուրքն էլ՝ մնացած պարսպի վրա։ Այդ ժամանակ այն թուրքը կրկին կոչ էր անում Բոհեմունդին՝ նրա առաջ ցնցելով աստիճանը. «Ով իմ ազնվագար՝ իշխան Բոհեմունդ, հերիք է տառանալես, գործիդ ու հրամայիդ կամ ինչ-որ մեկը բաղաբն բարձրանա, կամ էլ դու ինքդ վեր ել։ Այլ բան նույնիսկ մի էլ մտածիր, տեսնում ես, ես այստեղ եմ՝ պարսպի վրա, արդ կամ դու առաջինը վեր ել, կամ էլ թող ուրիշ մեկը գա, որ տիրի բաղաբնին»։ Ֆրանկները շարունակում էին նայել աստիճանին և ոչինչ չէին ասում։ Այդ ժամանակ կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացին կոչ հղեց մեր մարդկանց. «Ով իշխաններ», - ասաց նա, - «մի հապաղեք, ես թողել եմ Ֆլանդրիայի իմ երկիրը և ողջ ունեցվածքս, ես թողել եմ իմ սիրելի կին Կլեմանսին և երկու փոքր որդիներին, որոնց վաղուց չեմ տեսել։ Հանուն Աստծո ես թողել եմ ամեն ինչ, եկել այստեղ և հիմա ես պատրաստվում եմ առաջինը վեր ելնել»։ Եվ ահա Ռոբերտը ամուր ճանկեց աստիճանը երկու ձեռքերով, որից հետո, վերցնելով վահանը, ու գցելով այն ուսին, վճռականորեն պատրաստվեց վեր ելնել աստիճանով։ Այդ պահին որ ֆուլգերը, որը մի հիմալիի ասպետ էր ու ծնվել էր Ֆլանդրիայում, գրկեց կոմսի ոտքերը և ասաց. «Լսի՛ր ինձ, տեր իմ, դու հայտնի մարդ ես, որին տուր Գևորգ լավ գիտի, իսկ թո կորուստն էլ մեծ հարված կլինի բոլորը համար, սակայն ոչ-ոք չի տիրի, եթե ես կորեմ։ Ես միայնակ վեր կբարձրանամ, ով ազնվագար՝ իշխան, և թող Հիստան իմ կողմում լինի»։ Կոմս Ռոբերտը լսեց նրան, սակայն շարունակեց վեր ելնել աստիճանով՝ հետ մղելով ֆուլգերին ու խաչակնքվելով։ /252/ Կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացին կատաղած էր և բարձրացավ երկու աստիճաններ ավելի արագ, բան որևէ մեկը կկարողանար կանխել նրան, սակայն այն ֆուլգերը կրկին բռնեց կոմսի ոտքը. «Ֆլանդրիայի իշխան Ռոբերտ, իմ բաշտրի տեր, թեզ մի կորցրու, այնտեղ կարիք չկա ձեզ նման արի մարդու, սակայն ձեր մահը մի իսկական կորուստ կլինի բոլորի համար։ Տեր իմ, դուք լայնարձակ տարածքների տեր եք, դուք կին ու երեխա ունեք, Աստված տա կրկին տեսնեք նրան, իսկ եթե ես մահանամ, դա ոչ-ոքի ընդհանրապես չի հուզի, ես ոչինչ չունեմ ու ոչ-ոք ինձից ոչինչ չունի ստանալու»։ Հանուն Սուրբ Գեորգ, թույլ տվեք ինձ առաջինը մեկնել, իսկ եթե ես մահանամ էլ, ապա այդ կլինի Աստծոն ծառայելիս։ Այս բանակում հազարավոր մարդիկ կան, որ ավելի արժանի են, քան ես»։ «Տեր իմ», - խոսակցությանը խառնվեց ռազմիկներից մեկը. - «հարկավ պետք է համաձայնել ֆուլգերի հետ, որ նա առաջինը ելնի, մինչև ձեզ, հանուն Աստծո, արդպես արեք»։ «Ով իշխաններ», - պատասխանեց կոմսը. - «Ես համաձայն եմ ձեզ հետ, առաջ անցեք և բարձրացեք աստիճանով, դուք բոլորդ էլ իմ մարդիկ եք, արդ հանուն Սուրբ Միմոնի, գործեք, թող աստված օգնական լինի ձեզ»։ /253/ Այդ ժամանակ այն թուրքը, որի անունը Դաթիեն էր, կիսաձայն ասաց. «Հանուն Աստծո, առաջ շարժվեք, ես արդեն

տեսնում եմ լույսի առաջին շողերը երկնքում»։ Եվ ահա Ֆուլչերը պատրաստվեց, վերցրեց վրան առյուծ նկարած վահանը և, կախելով այն թիկունքին, պատրաստվեց վեր ելնել աստիճաններով, ընդ որում նա նաև աղոթք հնչեցրեց...։ Եվ այսպես Ֆուլչերը բարձրացրեց ձեռքերը, շնորհակալություն հայտնեց Աստծուն և սկսեց վեր ելնել աստիճաններով։ Դրանից հետո վեր ելավ Տանկրեդը, հետո՝ Բոհեմունդը, իսկ նրանց էլ հետևեց Ռաբրտ Կրետտը։ Այնուհետև երևացին կոմս Ռոտուա Պերը, հետո՝ Իվոնը, նրանց հետևեց Գոտյե Արեթին, որը Ռոբերտի զինակիրն է, հետո էլան թմսաւ Լաֆերը, Դորգո Դ'Մոսին, Էվերադը Պուսիտը Զյուգո Վերմուտիացու հետ միասին, Անգերան Սեն-Պյուր և Ֆուլչեր Ալանտնցին, որոնցից հետո ելավ արդեն Ռոբերտ Նորմանդացին։ Այս բոլոր մարդկանցից հետո ելան կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, թող որդրան նրան Աստված, իսկ հետո արդեն ելավ դքսի եղբայր Եվստաթիոս Բուլոնացին։ Սրանք բոլորը էլան վեր՝ իրար հերթ չտալով։ /254/ Այսպիսով՝ ֆրանկները շտապեցին վեր ելնել և արդյունքում վերևում հայտնվեցին 35 հոգի, սակայն, ով Աստված, ինչո՞ւ դու այդ բանի դեմը չառար, բանգի հետո աստիճանը կտրվեց, ինչի արդյունքում երկու ասպետներ, ի սարսափ ֆրանկներին, սպանվեցին։ Եվ ահա նրանք, որ պարիսպների վրա էին, տեսան, որ աստիճանը կտրվել է ու այդ հանգամանքը շատ վախեցրեց նրանց, սակայն հետո նրանք կրկին խելքի եկան ու գործի անցան։ /255/ Եվ այսպես, երբ աստիճանը կտրվեց, Աստծո բանակից երկու ասպետներ գետին ընկան և մահացան, իսկ նրանց հոգին էլ հառնեց Արարչի մոտ, իսկ պարիսպների վրա գտնվողներն էլ ահաբեկված հայացքներ փոխանակեցին։ Աստված, սակայն, հետո նրանց տր բաշտություն և ուժ տվեց. «Ով իշխաններ», - ասաց Դատիեն անունով այն թուրքը, - «եռանդուն եղեք, ու ինչքե՞ծ ձեր նախնիների արիությունը, բանգի ես կօգնեմ ձեզ այս գործում»՝ հանձնելով աշտարակը, բանգի ես ձեռք եմ բերել հավատք առ Քրիստոս՝ մեր փրկիչը։ Այդ ես պատրաստվում եմ հանգցնել այս չափը, բանի որ այն չափից դուրս լույս է գցում ամեն ինչի վրա, իսկ լուսաբացն էլ ինքնին արդեն բավարար լույս է ապահովում։ /256/ «Դուք չպետք է անհանգստանաք, ով իշխաններ», - ասաց Դատիենը, - «ես ամուր կերպով հավատում եմ ամենատուրը կույս Մարիամի որդուն և ձեզ հուսախաբ չեմ անի ողջ կյանքիս ընթացքում»։ Այդ ժամանակ կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին հարգալից կերպով շնորհակալություն հայտնեց նրան. «Ով իշխաններ և ազնվագարմ ուղեկիցներ», - ասաց նա, - «բանի՞ հոգի եմք մենք մայտնել։ «35 հոգի», - պատասխանեց Ռոբերտ Նորմանդացին, իսկ Տանկրեդն ավելացրեց. «Դարձրեց իմ բանակի մեջ չէ, այլ մեր հավատքի մեջ է»։ «Ով իշխաններ», - ասաց Դատիենը, - «մի հուսահատվեք, ամենակարող Աստված մեզ օգնության կգա։ Եվ այսպես ձեզնից կեսը պետք է մնա այստեղ, իսկ մյուս կեսը պետք է ուղղվի դեպի դարպասները, գտնի դրանք, տապարներով կտորի և այդ ժամանակ մեր հեծելազորը կկարողանա ներս մտնել։ Այդ կարծում եմ, որ այս առումով լավագույնը Մահոմի ամրության մոտ գտնվող դարպասն է։ Եվ այսպես, ես արդեն բացարձակապես վստահ եմ, որ բաղաբը գործով կգրավվի, իսկ այդ պարագայում ձեզնից յուրաքանչյուրը պետք է իր փայլուն թողով ուժեղ գործի՝ ոչնչացնելով հեթանոսներին»։ «Թող իմաստաւ լինի նա, ով չի միանա այս գործին», - միաձայն զոչեցին մեր մարդիկ, որից հետո մեկնեցին իրենց տեղերը, ընդ որում այն թուրքը նրանցից յուրաքանչյուրին մեկական տապար տվեց, որոնք նախապատրաստել էր նախապես։ Եվ այսպես բրիստոնյաները մեկնեցին ու նետվեցին մարտի, իսկ այն թուրքը, թող Աստված օգնի նրան, մնաց նրանց հետ պարսպի վրա։ /257/ Այսպիսով՝ մեր բրիստոնյաները բաժանվեցին երկու մասի և մեկնեցին։ Արդյունքում մերոնցից 20 հոգի իջան ներքին դարպասների մոտ և, գործի դնելով տապարները, կտորեցին դրանք և ջարդեցին դարպասների փեղեկը, ընդ որում այն տապարները այդ գործի համար հիանալի եղան։ Եվ այսպես Դատիենը նրանց նաև կաղնեկայտեր տվեց, որոնք ևս հիանալի կիրառվում ստացան դարպասները կտորելիս։ Եվ ահա թուրքը, Աստված օրհնի նրան, կանչեց նրանց և, դիմելով ֆրանկներին շատ սիրալիք տոնով, ասաց. «Ով իշխաններ, ես մի եղբայր ունեմ, որը ինձ համար միշտ էլ թանկ է եղել։ Նա այժմ այս աշտարակում է, եկեք հետս, որպեսզի մենք իմանանք, թե ինչ է նա մտածում այս ամենի մասին, հնարավոր է նա հավատաւ Աստծուն և այդ ժամանակ նա ևս փրկվի, իսկ եթե նա այդ ուղին չընտրե, ապա թող նրա գլուխը թոչի վրա լիցի, բանգի նրան կենդանի թողնելը մի մեծ սխալ կլինի և նա մեզ բոլորիս կկործանի։ Այդ ավելի լավ է նա մահանա, բան դուք զոչվեք բաղաբին տիրելու հնարավորությունից»։ Այդ ժամանակ կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին համաձայնեց և հետևեց թուրքին, ու մեկնեց դեպի այն աշտարակը, իսկ Բոհեմունդն ու Տանկրեդն էլ առաջ անցան, սակայն չմոռանալ նաև կոմս Ռոբերտ Նորմանդացու մասին։ Այսպիսով՝ այս բոլոր չորս առաջնորդները Դատիենի հետ միասին բարձրացան աշտարակը և, երբ այն թուրքի եղբայրը տեսավ նրանց, զոչեց. «Ո՞վ է ձեզ թույլ տվել այս կողմը գալ, սա դավաճանություն է, Յագիսան, այսօր դու կկորցնես բաղաբը»։ Այդ ժամանակ բանակի առաջնորդները ուրախացան, անմիջապես նետվեցին նրա վրա, բռնուցքների հարվածներով գետին տապալեցին և կապեցին աչքերը, որից հետո տարան եղբոր մոտ, որը կանգնած էր աստիճանների վրա։ Երբ սրանք բոլորը հասան Դատիենին, նրանք բացեցին նրա աչքերը, որից հետո Դատիենը խոսեց եղբոր հետ։ /258/ Եվ այսպես Դատիենը նայեց եղբորը և սիրալիք կերպով ասաց նրան. «Սիրելի եղբայր, ես ամուր կերպով հավատում եմ Աստծուն, Սուրբ Զոհուն և որդուն, որը ծնվել է Սուրբ Կույսից, ես հրաժարվել եմ Մուհամմեդից ու նրա բոլոր խաբեղություններից, իսկ նրա ուժը մի հոտած խնձոր իսկ չարժե։ Այդ, եթե դու խոնարհվես Մուհամմեդին որպես աստծո, դա մի մեծ սխալ կլինի»։ Այդ ժամանակ Դատիենի հեթանոս եղբայրը պատասխանեց. «Ինչ հիմարություն, ես չեմ հրաժարվի Մուհամմեդից նույնիսկ ամենամեծ պարգևի դիմաց։ Դու վախկոտ ես, դավաճան, ավագան, այդպիսին ես նաև թե՛ք հետ եղողները։ Ափսոս, իմ տեր Յագիսան, թե՛ք ու թո բաղաբին դավաճանեցին»։ Երբ Դատիենը լսեց այս խոսքերը, նա զոչեց բանակի առաջնորդներին. «Ով իշխաններ, ինչ ուզում եք արեք և ինչպես ուզում եք վարվեք, սակայն սա չպետք է ապրի»։ Այդ ժամանակ կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին ճանկեց փայլուն թուրքը և ակնաչնքից մի քիչ ներքև հարածելով թոցրեց այդ մարդու գլուխը՝ երբ գլուխը մոտ հինգ քայլ հեռու թռավ և գետին ընկավ։ Եվ այսպես բրիստոնյաները տեղավորվեցին լավ ամրացված բաղաբում։ /259/ Ազնվագարմ Բուլոնի դուքսը, որ գործում էր դրսում՝ դարանում, խնդրի ունենալով նախանցի պարագայում կտրել թուրքերի դեմը կամ կանխել նրանց արտագրոհը, այդ ժամանակ ոչ մի լուր չունեց բրիստոնեական բանակից, բանգի ոչ անհանգստության, ոչ էլ ուրախության աղաղակներ նրան չէին հասնում։ Այդ ժամանակ դուքսը, անհանգստանալով այն բանից որ, մեր ֆրանկները վատ վիճակի մեջ կլինեն, իր մարդկանց հետ արագորեն մոտեցավ բաղաբի պարիսպներին, որտեղ տեսավ ներքև ընկած ու վնասված մեր մարդկանց։ Գետնին նա գտավ նաև աստիճանի կտորները, որի մի մասը շարունակում էր կախված մնալ պարսպի վրա։ Եվ ահա մեր այս ազնվագարմ իշխանը, տեսնելով այս, մռայլվեց և ասաց. «Տղերք, հանուն Աստծո ու Ռոբերտ Նորմանդացու, ինչպես նաև իմ եղբայր Ռոբերտ Ֆլանդրիացու, Տանկրեդի, Բոհեմունդի և այլ առաջնորդների, նրանք, արդեն բաղաբի ամրությունների վրա են և նրանց հետ, թող աստված օգնի, մի քիչ ավել, բան 30 հոգի բան։ Այսբան մարդ էր, որ նրանք կարողացան վեր հանել, մինչ աստիճանը կտրվեց նրանց ծանրության տակ։ Այն թուրքը մերոնց սպանում է պարիսպների վրա և հենց նա էր, որ սպասում էր նրանց պարիսպների վրա։ Այժմ, սակայն, մենք ոչ մի լուր չունենք նրանցից։ Ով Աստված, միթե նրանք բոլորը վատ վերջ են ունեցել ու կորել են, ուր է, թե ես նրանց հետ լինեի։ Զավաղեք առ իմ Աստված այնքան ուժեղ էր, որ դա բավարար կլիներ, որ ես կանխել նրանց կործանումը։ Այդ ես խաչ կկերցնեմ և այնտեղից դուրս կկոչեմ 20.000 թուրքերի»։ Այս կերպ, ահա անչափ տխրած Գոտֆրիդ Բուլոնացին տատանվում էր հույսի և ուրախության մեջ։ Եվ այսպես դուքսը, ուշքի գալով, անմիջապես մարդ ուղարկեց հիմնական բանակի դեմ՝ կոչ անելով բոլորին գրահներ հագնել և զենք վերցնել, բանգի հսկայական մի զործ էր սպասվում և այդ մարդկանց օգնությունն անչափ տեղին կլիներ։ Եվ այսպես դքսի տուրիանդակը ժամանեց Աստծո բանակ, որպեսզի հայտնի այդ ամենի մասին։ Կարելի էր միայն պատկերացնել, թե ինչպիսի մի սարսափ տիրեց այնտեղ, երբ այս մարդիկ իմացան, դա միայն պատկերացնել էր պետք։ Եվ այսպես բոլորն իրենց ուժերի ներածին չափով պատրաստվեցին ու ելան։ Իսկ այժմ ես պետք է պատմեմ այն ռազմիկների մասին, որոնք, սիրովով լինելով Աստծո կողմից, գործում էին բաղաբում և պարիսպների վրա։ Եվ այսպես այս մարդիկ իրենց սուր փայտերով ու տապարներով կտորեցին դարպասները, իսկ Դատիեն անունով նրանց թուրք դաշնակիցն էլ զոչեց. «Պարոնայք, շուտ եկեք, առաջացեք ուղիղ դեպի դարպասները և մտեք բաղաբ։ Զեր ընկերները անվստահ վիճակում այստեղ են՝ կենտրոնում»։ «Փառք Աստծո», - պատասխանեց դուքսը, որից հետո իր ուղեկիցների հետ միասին մոտեցավ պարիսպներին՝ դարպասների մոտակայքում։ Եվ այսպես Անգերան Սեն-Պյուր 14 բաջարի ուղեկիցների հետ միասին ևս բարձրացավ վեր, որտեղ, գտնելով 100 քնած թուրքերի, դրանք գլխատեց։ Դրանից հետո նրանք Բոհեմունդի դորշը պարզեցին աշտարակի վրա, ոսկեզօծ խաչը վրան, որպես նշան այն բանի, որ բաղաբը գրավված է։ Այդ ժամանակ ռազմիկների մնացած մասը բռնեցին դեպի դարպասներ տանող ճանապարհը, որտեղ կտորեցին դարպասների երկաթյա մասերը, դրանք մի կողմ նետեցին, բացեցին և ներս մտան։ Բուլոնի ազնվագարմ դուքսն առաջինն էր, որ ներս մտավ, նրա հետ նաև այլ մարդիկ։ Արդեն 10.000 հոգի բաղաբում էր, սակայն մինչև այդ պահը թուրքերը դեռ ոչինչ մասին չէին կասկածում և քնած էին։ Այդ ժամանակ մերոնք արդեն տարիներին հետ միասին տիրել էին վեց աշտարակների։ /260/ Արեգակը ծագեց և արդեն ավելի բան 13.000 բրիստոնյաներ կային բաղաբում, որոնք Դատիենի հետ իրենց իշխանությունն էին հաստատել վեց աշտարակների վրա, որտեղ կախել էին իրենց մետաքսե դորշերը։ Բրիստոնյաները, որ վրաններում էին, տեսան այդ ու շատ ուրախացան։ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, մեր ռազմիկները զենքի դիմեցին և ամենայն պատրաստությամբ առաջ ելան։ Այդ ժամանակ բանակի հիմնական մասը լավ զինված առաջ եկավ, ընդ որում կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլը մնաց վերջապահում, որպեսզի կարգի գցի գործերն այնտեղ, բանգի նրա ներկայությամբ այդ վայրում անչափ անհրաժեշտ էր։ Եվ այսպես մեր մարդիկ մեծ արագությամբ ելան ճամբարից և շարժվեցին ուղիղ դեպի բաղաբ, թող Աստված օգնի նրանց այս գործում։ Այդ ժամանակ արդեն հնարավոր էր լսել «Առավել, խի՛րի սարակինոսներին, ջարդիր դրանց, ելիր ու հարվածիր դրանց, ով Յագիսան, վայ թե՛ք, թո բաղաբն արդեն գրավված է, ամեն ինչ արդեն կորած է, թո բաղաբն արդեն ընկել է առանց և առանց մի նիզակի կամ նետի հարվածի»։ Արդյունքում բոլոր կողմերից մեծ աղմուկ-աղաղակ բարձրացավ, բանգի ինքները պատկերացրեք, մեր ռազմիկները մտնում էին Ամսիդը, ջարդում սարակինոսներին, կտրում նրանց վերջույթները և կտորում բոլորին։ Բոլոր թերերը ներկվեցին արյունով ու թափված ուղեղներով, որը պատկանում էր սարակինոսներին։ Այդ ժամանակ սարակինոսների կանայք բոլոր կողմերից ձեռքերը վեր պարզած սկսեցին իրենց մազերը պոճկել և հուսահատորեն կոչ ուղղել Մուհամմեդին ու Ապոլոնին՝ անիծելով ֆրանկներին,

որոնք հարձակվում էին իր մարդկանց վրա: «Այդ սատանաներն արդեն բառս են տարածել քաղաքում», - գրչեցին նրանք: Եվ ահա սարակինոսներն ու հեթանոսները փորձեցին ուշքի գալ ու դիմադրել, բանգի նրանք կազմում էին 30.000 հոգի: Եթե դուք այնտեղ լինեիք, դուք կտեսնեիք, թե ինչ մի իսկական ջարդ է լինում, բանգի անթիվ ծանր նիզակներ ճեղքում էին անհաշիվ վահանները, անթիվ զրահներ ու սաղավարտներ ջարդվում էին, անհաշիվ սարակինոսներն իրենց եղբյուրանման աղեղներով հարվածներ էին հասցնում, նետում նիզակներ ու տեգեր, վերցնում ու կրկին նետում էին դրանք, հարվածում էին գուրգերով և արճճե դազանակներով: Այսպիսով՝ գետինը ծածկվեց մեռածներով ու վիրավորներով: Մարտը տևեց ողջ օրը, շարունակվեց գիշերը և մյուս առավոտ: Անանց սխալվելու արդեն կարելի էր ասել, որ մի հսկայական կոտորած էր եղել: /261/ Դա մի հսկայական ճակատամարտ էր, որը այդպես էլ իր ավարտը չգտավ երկու օրվա ու գիշերվա ընթացքում: Այս ընթացքում Յագիսանն իջավ գլխավոր միջնաբերդից և մարտի մեջ մտավ, որի արդյունքում նրա հետ մարտի մեջ մտան նաև 10.000 թուրքեր, որոնք զինված էին թուրքական աղեղներով ու նետերով: Եվ այսպես Յագիսանը եկավ և կանգ առավ գլխավոր փողոցում, որտեղ դեմ էլավ ֆրանկներին և թե՛ մարտի մեջ մտավ նրանց դեմ: Այդ ժամանակ թուրքերից յուրաքանչյուրն անում էր ուժի ներածին չափը, որպեսզի լավ մարտ մղի, երբ նրանք ձգտում էին հետ մղել մեր ֆրանկներին դեպի երկրորդական փողոցները: Այնուհանդերձ աշտարակներում գտնվող թուրքերը ծանր կորուստներ էին կրում ֆրանկներից: Եվ ահա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին բարձրաձայն հրաման արձակեց. «Ով իշխաններ և բարի բրիտոնյաներ, եկեք հրաժարվե՛ք մեր դիրքերից, բանգի թշնամիները չափից ավելի շատ են վրա տալիս ու նրանք չափից ավելի ուժեղ են մեզ համար»: Դրանից հետո Ռոբերտ Ֆլանդրիացին վեր ելավ, ինչպես նաև Բոհեմունդը, Տանկրեդը և նրանց հրամանի տակ եղած ուժերը: Եվ այսպես այս մարդիկ տիրեցին գլխավոր փողոցներից չորսին, որտեղ ոչ-ոք չփրկվեց: Ֆրանկներից յուրաքանչյուրը իրեն չինայելով մարտնչում էր և այդ ժամանակ մի բարձր աղաղակ բարձրացավ. «Դեպի Աստծո գերեզման, եղբայրներ, արդեն պարզ է, որ սա մեզ արժանի մի ճակատամարտ է, արդ եկե՛ք մենք էլ արժանի լինե՛ք նրան»: Այդ ժամանակ բոլորը հարձակվեցին հեթանոսների վրա, սակայն Անգերան Սեն-Պոլը նման կոչի կարիք չուներ, նա խթանեց նժույգը և, անցնելով մեր մարդկանց հիմնական մասի կողքով, հարձակվեց թուրքական գործի ամենաուժեղ մասի վրա: Այդ ժամանակ Անգերանը, հիմնավոր գործելով նիզակով, սպանեց Յագիսանի եղբորորդուն իր իսկ աչքի առաջ, որից հետո խոցեց ևս հինգ թուրքերի, բայց հետո նրա նիզակը փշրվեց: Այս պայմաններում Անգերանը պատյանից դուրս բաշեց թուրք և, հարձակվելով Բրեդայանտի վրա, գլխատեց նրանց: Այդ ժամանակ Յագիսան Անտիոքցին մի նետ արձակեց Անգերանի ուղղությամբ, որը դիպավ վերջինիս նժույգի կողին և ձին մեռած գետին տապալվեց, սակայն Անգերանին հաջողվեց մի կողմ ցատկել: Այսպիսով, ձեռքում թուրք և վահանը, Անգերանը կրկին անվախ նետվեց հեթանոսների վրա, առանց որևէ վախի, որից հետո փախչելու շեղբով նա բազում հարվածներ իջեցրեց թշնամիների վրա: Անգերանը չափից ավելի էր խորացել թշնամիների շարքերում և հնարավոր էր նա որևէ կերպ չկարողանար վերադառնալ, սակայն աշխարհի արարիչ Յիսուսը խնայեց նրան: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ հասկացան, թե ինչ է կատարվում, որից հետո, գրչելով. «Հանուն Աստծո գերեզմանի», մեկ մարդու նման առաջ նետվեցին: Այսպիսով՝ Անգերանին փրկելու այդ գործողությունը մեծ հետևանքներ առաջացրեց: /262/ Եվ այսպես, Անգերանին փրկելու գործողությունը վերապահ մի արյունոտ նախնիի, երբ անթիվ սարակինոսներ սպանվեցին, ջարդվեցին ու վերքեր ստացան՝ կորցնելով 1.100 մարդ միայն սպանված: Վիշեր Շվաբացին, գործելով իր շողշողացող թրով, հարված հասցրեց Զորբաբեյ Լուտիսին և, դիպելով վերջինս վզին, սպանեց: Յագիսանը շատ տխրեց, մանավանդ այդ տեղի ունեցավ նրա աչքի առաջ: Այդ ժամանակ նա, թողնելով մարտնչողներին, սկսեց շարժվել դեպի իր պալատը, որը գտնվում էր միջնաբերդի մոտ: Այս պայմաններում հեթանոսները սկսեցին աստիճանաբար նահանջել, իսկ մեր մարդիկ էլ հետևում էին նրանց: Միայն պատկերացրեք, թե ինչ էին զգում անհավատները և ինչ աստիճանի էին շփոթված: Միջնաբերդում էին գտնվում հեթանոսների ղեկավարների կանայք, սիրուհիները և երեխաները, որոնց տրանք մի վերջին անգամ ուզում էին տեսնել, դրա համար էլ այդ ուղղությունն էին բռնել: Եվ ահա հեթանոսները ևս մեկ անգամ շուռ եկան ու արյունոտ հեռահար հարված հասցրին, ընդ որում տրան միացան նաև թուրքերի հարվածները իրենց եղբյուրավոր աղեղները նաև աշտարակների ու պարիսպների վրայից, որի արդյունքում մերոնք հարվածի տակ ընկան տարբեր կողմերից: Այժմ պատկերացրեք, թե ինչ աստիճան մերոնց գայլացրեց այդ հանգամանքը: Այդ ժամանակ ամենից առաջ ելավ թագուհիների արքա, որ շատ կատաղած էր, ինչպես նաև սպիտակամազ Պետրոս Անապատականը՝ անցած 10.000 գլխակերների գլուխ: Եվ ահա թագուհիների արքան բարձր ձայնով, այնպես, որ հեռուն լսվեց, գրչեց. «Բոհեմունդ Միցիլիացի, իմ ազնվագարս ու բաջարի իշխաններ և այլք, ով օրինակած է, հաստատ այնպես արե՛ք, որ թուրքերը չկարողանան փախչել, բանգի դուք արդեն այստեղ եք և մենք կբռնե՛ք նրանց այս պալատում՝ կենդանի կամ մեռած»: Դրանից հետո բրիտոնյաները կրկին ուժով հարձակվան անցան ու կոտորեցին թշնամիներին: Եվ այսպես մերոնք սկսեցին նետել արձակել ու մեծ ուժով հիմնալի մուրճերով հարվածներ հասցնել պալատի դարպասներին, ընդ որում նրանք գործի դրեցին նաև աստիճաններ, որոնք, հենելով պարիսպներին, ավելի բան 30 վայրերում վեր եկան: Այդ ժամանակ նրանք ոչնչացրին իրենց դեմ ելած հեթանոսներից յուրաքանչյուրին՝ թողնելով նրանց սպանված կամ վիրավոր: Եվ ահա այս գլխակերները գրավեցին աշտարակները, պարիսպներն ու կոտորեցին թշնամու պաշտպանությունը: Հարկ է էլել, որ ներսում հարձակվեցին 1.500 հեթանոսներ, սակայն նրանց ձեռքն ընկան նաև բազմաթիվ թուրքեր սարակինոսներից, որոնցից 254-ին նրանք բռնաբարեցին, իսկ այդ հանգամանքը դրախտի տեր Յիսուսի արտով չէր: Այնուհանդերձ գեղերից մոսնց հաջողվեց փախչել հետևի դարպասներով ու փրկվելով ապաստանել գլխավոր միջնաբերդում, որը հառնում էր լեռան հարթ կատարին: /263/ Այդ ժամանակ թագուհիների արքան մեծ հաջողությունների հասավ՝ գործելով ութ հիմնական ամրությունների դեմ, սակայն, չնայած հարձակումը շատ ուժեղ էր, սակայն թուրքերը կարողացան հետ մղել նրանց: «Մենք չենք կարող շնորհավորել իրար», - ասաց դուքս Բուլոնացին, - «Մեր դեմ դեռևս շարունակվում է համառ մարդկայինություն և ես կասեմ, որ, կգերադասեմ կորցնել կյանքս, բան գրոհել այդ ամուր միջնաբերդը»: Դրանից հետո, գրչելով. «Դեպի աստծո գերեզմանը», նա իրար գլուխ հավաքեց ֆրանկներին և սկսեց ջարդել թրով: Այդ ժամանակ նա փչրեց Բրիկեբալտ անունով հեթանոսների արքաներից մեկին, որը ոտքին ոսկյա մի օղակ ուներ, կարծես ձիթեմու ճյուղ, և մեջտեղից կիսեց նրա միջև նժույգը: Տեսնելով այս մեծ կատաղությունը, հեթանոսներից ոչ-ոք չհամարձակվեց դեմ ելնել ֆրանկներին, նրանք շուռ եկան և ինչքան կարող էին արագ փախան, ընդ որում բանը հասավ նրան, որ սարսափելի մահվան ռեժիմ նրանք թողեցին իրենց բոլորներն ուսով կանանց: Այսպիսով՝ բրիտոնյաները, սիրված ու ընդունված Աստծո կողմից, առավելության հասան՝ դեպի միջնաբերդ ընկած տարածքը լցնելով սպանվածներով ու վիրավորվածներով ու այդ կերպ ձգտելով ճանապարհ բացել դեպի բուն միջնաբերդ: Այդ ժամանակ տեսնել էր պետք գեղեցիկ սարակինոս կանանց, որոնք, պոկելով մազերը, հուսահատ կոչեր էին հղում Մուհամմեդ աստված, հասիք մեզ օգնության»: Միաժամանակ Յագիսանը, փորձելով երկարացնել իր կյանքը, ուղղվեց դեպի բարձր միջնաբերդը, որը հառնում էր բլրի վրա, այնպես որ նրա գագաթին նետով իսկ հասնելը դժվար էր: Իրոք, սա մի հզոր ամրություն էր, որը կարծես կառուցված էր սատանաների կողմից, իսկ նրա վրա էլ աշխատել էին ցեղերները, որոնք էլ հենց պաշտպանում էին այն: Ահա հենց այստեղ էր, որ թուրքերը փորձեցին պատասպարվել, թեև նրանցից շատերը ներքև թափվեցին ժայռերից և, ընկնելով անդունդը, գնացին ուղիղ դեպի դժոխք առանց փրկության որևէ հույսի: /264/ Այն ժայռը, որի վրա գտնվում էր Յագիսանի միջնաբերդը, շատ ուժեղ և բարձր էր, այնպես, որ մարդիկ ի վիճակի չէին նույնիսկ նետել հարվածով հասնել նրա գագաթին, իսկ դրա դարպասներն էլ կարծես դեպի դժոխք տանելիս լինեին, ընդ որում այնտեղ բարիանք կար, որտեղից բարեր էին ձեռք բերում: Արդեն ասվեց, թե ինչպես մեծ բանակի թուրքեր ընկան անդունդից ու կործանվեցին, երբ նրանք ոչ մի հույս չէին կարող ունենալ, որ կփրկվեն, բայց Յագիսանն այնուհանդերձ հասցրեց 10.000 թուրքերի հետ ապաստանել այնտեղ: Այսպիսով՝ միջնաբերդն իրենից ներկայացնում էր մի ուժեղ ամրություն, որտեղ գեներալ բավարար պաշար կար, ինչը նշանակում էր, որ նրա բնակիչները կարող էին լիովին հանգիստ լինել որևէ հարձակումներից: Ավելին, սակայն, նրանք իրենք կարող էին ցանկացած պահի իջնել բաղաբ ու հետ դառնալ, ըստ իրենց ցանկության: Այսպես թե այնպես, սակայն Աստծո օգնությամբ ֆրանկները տիրեցին Անտիոքին ու բարեհաջող կերպով հաստատվեցին ներսում, իսկ թուրքերն էլ դիմեցին փախուստի: «Հանուն Աստծո սիրո, պարոնայք», - ասաց Բուլյոնի դուքսը, - «ես առաջարկում եմ տեղյակ պահել այն մարդկանց, որոնք գիշերում են դրսում, բանի որ մեր հիմնալի վրաններից շատերը կարող են ջարդվել, իսկ չէ՞ որ մենք դեռևս բավարար բանակի մարդիկ ունենք դրսում: Աստծո սիրուն, եկեք բոլոր այդ մարդկանց բաղաբ բերե՛ք»: «Դուք բացարձակապես ճիշտ եք», - պատասխանեց դուքս Բոհեմունդը, - «եկեք դիմենք Ռոբերտ Լորմանդացուն, որպեսզի նրա, ինչպես նաև Ֆլանդրիայի կոմսի, նրա ընկերների, եպիսկոպոս Լե-Պյուլիի և առյուծասիրտ Յուլզո Սեն-Պոլի գլխավորությամբ մեկնենք այդ գործին»: «Թող օրինի Աստված», - պատասխանեցին բանակի առաջնորդները: /265/ Եվ այսպես այդ գործին նշանակված առաջնորդները ուղղվեցին ուղիղ դեպի ճամբար, որտեղ, հավաքելով բոլոր հիվանդ ու վիրավոր մարդկանց, բերեցին Անտիոք, որից հետո հավաքեցին ինչպես հնարավոր էր շատ պարոնայքներ, բարձեցին այն բեռնակրի կենդանիների վրա ու գեներալ և վրանների հետ դիմենք դրանք ևս բաղաբ բերեցին, որից հետո թաղեցին սպանվածներին և եպիսկոպոսը օրհնեց նրանց հոգիները: Երբ միջնաբերդում ամրացած թուրքերը վերևում նկատեցին, թե ինչ է կատարվում, նրանք հասկացան, որ երջանիկ կլինեն, եթե կարողանան փրկվել, ընդ որում նրանք հասկացան, որ այդ կարող են անել միայն իրենց արիության շնորհիվ՝ չհանգարելով բրիտոնյաներին: Այսպիսով՝ միջնաբերդում ամրացածները հանգիստ մնացին և թողեցին, որ բրիտոնյաները անեն ինչ ուզում են: «Դարուհայր», - այդ ժամանակ ասաց Յագիսան իր մարդկանց. «Իմ լուրջնե՛ք դա մի մեծ սխալ կլինի, եթե ես միմյան այստեղ ու սպասեմ օգնության, որը չափազանց ուշանում է»: «Դուք չպետք է անհանգստանաք, տեր իմ», - պատասխանեց Կրոկարոսը, - «ես այնտեղ՝ լեռնաշղթայի մոտ, փոշու մի անկ եմ տեսնում և կարծում եմ, որ դա մեզ փրկելու ելած բանակն է, որը պատրաստ է հարված հասցնել: Արդ կարծում եմ, որ վաղը կեսօրից շուտ մենք այստեղ կտեսնենք նրանց բանակը»: Հարկ է էլել, որ այս մարդը

լիովին ճիշտ էր, թող ոչնչացնի դրանց աստված, բանգի իրոք, թուրքերն առաջանում էին դեպի այս հարթավայր մի բանակով, որը հաշվվում էր մոտ 3 միլիոն: Այդ ժամանակ մեր բարեպաշտ քրիստոնյաները, թող նստված պաշտպանի նրանց, մահացած թուրքերի դիակները դուրս էին նետում բաղաբեց և, որպես մի գարշահոտ կույտ, հավաքված թողնում դրսում: Այդ ժամանակ մեծ բանակի հեթանոս կանայք կնքվեցին ու խաչ ընդունեցին, թեև նրանք այդ արեցին ոչ ազնվորեն և մաքուր սրտով: Չմոռացվեց նաև Ղափտին թուրքը, որը համակերպվեց նոր կյանքի հետ, եպիսկոպոսի մոտ կնքվեց որդու հետ և մեծ սիրո արժանացավ: Ընդհանրապես ֆրանկները եկեղեցիներում մեծ բանակի հոգևոր արարողություններ արեցին, բայց, դժբախտաբար, նրանց նույնիսկ շունչ բաշելու հնարավորություն չտրվեց, բանի դր նրանք պետք է էլենին և, ստիպված ձեռքերը վերցնելով գեները, պաշտպանվեին հերթական այս թշնամիներից: /266/ Յարկ է նշել, որ Աստիոքը գրավվեց չորեքշաբթի գիշերը, իսկ հինգշաբթի օրն արդեն ամեն ինչ քրիստոնյաների ձեռքում էր, սակայն պարենամթերքից նրանք շատ քիչ բաներ գտան: Թուրքերը, որոնք զբաղեցնում էին միջնաբերդը, մշտապես սպառնում էին քաղաքին, ընդ որում նրանք հարձակումներ էին գործում գիշերով և թողնում իրենց սևացած դիակները: Այս ամենի արդյունքում քրիստոնյաներից շատ շատերն էին իրենց մահը գտնում, սակայն նրանք շարունակում էին մարտնչել՝ անկախ իրենց սիրելիների կողմից պատճառով առաջացած վտրի: /267/ Եվ ահա վաղ առավոտյան թուրքերի բանակը կանգ առավ աշտարակների դիմաց տարածվող լայնարձակ տարածության վրա: Յարկ է նշել, որ թուրք ռազմիկներից բոլորն իրենց գլուխներին ունեին սաղավարտներ, որոնք կոչված էին պաշտպանել մարդկանց գլուխներն ինչպես այդ հնարավոր էր: Եվ ահա թշնամիները հանկարծակի ու աննկատ հարձակումներ էին գործում մեր մարդկանց վրա, որոնց մեծ վնաս հասցրեցին, ընդ որում նրանք վնասեցին նաև նրանց, որոնք պաշտպանում էին կողային ճանապարհները, ընդ որում վնասն ավելի մեծ կլիներ, եթե լուրն արագ չտարածվեր և մարդիկ ոտքի չկանգնեին: Եվ իրոք, մեր բոլոր մարդիկ մեծ արագությամբ օգնության եկան և հարվածեցին թուրքերին, որոնց հետ շարսեցին այն ուղղությամբ, որտեղից այդ հզոր հարձակումն էին գործել: Յատկապես ուժեղ հարձակումներ եղան խանդակի ուղղությամբ, ընդ որում հետ, երբ սարակինոսները հասկացան, որ իրենք ի վիճակի չեն դիմարդել, հետ բաշվեցին դեպի միջնաբերդ և հայտնվեցին մեր մարդկանցից ավելի ձախ: Արդյունքում սպանվեցին մեր ռազմիկներից երեքը և քրիստոնյա բանակը այդ կապակցությամբ շատ տխրեց: /268/ Եվ այսպես մեր ֆրանկները շատ զայրացած էին ու նեղված, բանի դր այն ժամանակից ի վեր, երբ մերոնք գրավել էին Աստիոքը, թուրքերը ամրացել էին միջնաբերդում և անվերջ հարձակումներ էին գործում քրիստոնյաների վրա: Արդյունքում այնտեղ չկար ոչ մի առաջնորդ, կամ իշխան, որը, անկախ իր ուժից ու հզորությունից, ծնունդ կամ տոհմից, լինել դա ֆլանդրիացի կամ բարիացի, բրետոնացի կամ նորման, որը ստիպված չլինե ամեն օր իր վրա հազնել օղազարհը, դնել ոսկեզօծ փայլիլուն սաղավարտը և այդ անել ամեն օր: Իրոք, կեղտոտ սարակինոսները ամեն օր անվերջ հարձակումներ էին գործում նրանց վրա՝ փորձելով իրենց ոտքերի տակ առնել: Եվ ահա օրերից մի օր քրիստոնյաները նայեցին ծագող արեգակի կողմը և այնտեղ փոշու մի ամպ տեսան: «Թույլ տվեք ասել ինչ եմ մտածում ես այդ մասին», - փնթիլախեցին նրանք իրար ուղղությամբ, - «հնարավոր է, որ դա Կոստանդնուպոլսի կայսրն է (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Յ.), որը իր հեծելազորով օգնության է եկել»: «Ոչ», - պատասխանեցին այլ,- «դա հիմնարկային է: Դրանկանում դա Պարսկաստանից եկած զորքն է, որը պատկանում է Եվրոպին: Այդ իմացեք, որ նրանք եկել են, որպեսզի պաշարեն մեզ դեռևս մինչև հանգստյան օրերը» և այդ ժամանակ պարզվեց, որ այս վերջիններս բացարձակապես ճիշտ են: Իրոք, այդ հեթանոսներն էին, որոնք հեծյալ վիճակում եկել էին մեծ կատաղության, իսկ նրանց առաջնորդն էլ Զորքարանն էր: Այդ բանակում կային արաբներ, պարսիկներ, տարաբնույթ այլմորավաղցիներ և պալիկյաններ, ինչպես նաև շատ մարտական տրամադրված թուրքեր ու մարեր, ընդ որում սրանց հետ միասին եկել էին նաև մարդիկ Սամարիայից, ինչպես նաև բոլոր աղուկարները: Յարկ է նշել, որ այս վերջիններս շատ ուժեղ և հպարտ մարդիկ էին, որոնք տրամադրված էին շատ վճռական, ընդ որում նրանք գեներքից կրում էին միայն հատու թերթ, իսկ իրենք էլ ոտքից գլուխ պատված էին երկաթով, բայց թույլ տվեք պատմել հատկապես սրանց նշույզների մասին, որոնք կարողանում էին ոչ միայն կրել հեծյալին, նրա նիզակը, վահանն ու ծածանվող դրոշը, այլև հենց իրենք էին սասնակցում մարդին: Այսպիսով թշնամիների բանակն առաջացավ, որից հետո առաջապահը մոտեցավ Աստիոքի միջնաբերդի վերին հատվածին: Այս պայմաններում իշխանները դիրքեր գրավեցին յուրաքանչյուր թիկունքում ու սկսեցին բնակարգել իրենց անելիքը: Իրենց հերթին, երբ այդ չար քրիստոնյաները հավաքվեցին, Զորքարանը կանչեց նրանց ու դիմեց հետևյալ խոսքերով. «Մեր հետախույզներն արդեն մոտեցել են քաղաքին և մենք պետք է մի քիչ դանդաղ հետևենք նրանց, արդ իմացեք, որ, եթե մենք կարողանանք դուրս բաշել նրանց քաղաքից, ապա նրանք կհայտնվեն մեր տրամադրության տակ, իսկ նրանց անպաշտպան գլուխներն էլ կլինեն մեր իշխանության տակ: /269/ Այսպիսով՝ անհավատ հեթանոսները դանդաղեցրին ընթացքը, որից հետո, երբ հասան քաղաքի դիմացի տարածք, Զորքարանը կրկին կանչեց յուրաքանչյուրին և նրանց հետ խոսեց հետևյալ կերպ. «Ասա ինձ, ով Աստաղոն, ի՞նչ է եղել այն մարդկանց հետ, որոնք այսպես գոռոզ կերպով եկել են մեր հողեր: Ես չեմ տեսնում ոչ մի վրան կամ այլ բան, թեկուզ գունակի պարագա, ոչ մի բան, ոչ մի ոսկեզօծ դրոշակ: Այժմ գուցե կասեք ինձ, թե ուր են փախել բոլոր այդ մարդիկ, մի՞թե նրանք բոլորը լսել են իմ զայլու մասին և այնքան են վախեցել, որ փախել են, դարձել իրենց տները»: Սուլեյմանը, որ լսում էր այդ խոսքերը, ասաց. «Եթե որևէ մեկը ձեզ նման բան է ասել, ապա չհավատաք, բանգի, եթե մենք նույնիսկ գայիսք էլ սրանից չորս անգամ ավել մարդկանցով, ապա քրիստոնյաները չեն նահանջի նույնիսկ նետի կես թռիչքի հեռավորություն էլ, բանգի նրանց նշանաբանն է «մահ կամ հաղթանակ»: «Դու ողորմելի անհաջողակներ եք», - պատասխանեց Զորքարանը. «Պուք արդեն ցույց եք տվել ձեր իրական դեմքը, իսկ նրանց թերթն էլ կարծես լրիվ ահաբեկել են ձեզ: Այդ իմացեք, որ ես արդեն իմ ձեռքի տակ եմ վերցրել բոլոր լեռներն ու դաշտերը և իմացեք, որ նրանք կզղջան այն օրվա համար, որ մեր երկիրն են մտել: Ես նրանց բոլորին կգլխատեմ»: /273/ Այսպիսով՝ անհավատների բանակի թեթև զինված երիտասարդ ռազմիկները առանձնացան և ուղղվեցին դեպի Աստիոք, որպեսզի մարտի մեջ բաշեն քրիստոնյաներին, սակայն նրանք բացարձակապես չկարողացան հրապուրել ու բաղաբեց դուրս բաշել սերժանտներին ու սապետներին նույնիսկ այն բանից հետո, երբ, սլանալով դաշտով, գոչելով, երգելով ու աղաղակելով, ճոճում էին նիզակները, երկինք նետում ու բռնում դրանք: Իսկ այժմ, հարգելիներս, թույլ տվեք պատմել Րոջեր անունով մեր ռազմիկի մասին, որ կոչվում է Բառնևլի: Եվ այսպես այս ասպետը հեծնեց իր մարտական նշույզը, ձեռքը վերցրեց նիզակը և ելավ քաղաքից, որպեսզի վրձն լուծի Զրիստոսի ժողովրդի համար, ընդ որում նրա երեք զինակիրներ, որոնք հավատարիմ էին իրեն, հետևեցին նրան, բանի որ սրանք բոլորը հույս ունեին մի որևէ ավար ձեռք գցել թուրքերից: Այդ ժամանակ թուրքերը, հենց որ տեսան նրան, ամենևին էլ չտապեցին հարձակվել, բանգի լսել էին ֆրանկների արիության մասին և ամենից քիչը, որ նրանք ցանկանում էին, դա այն էր, որ նրանք մարտի կամ ընդհարման մեջ մտնեին ֆրանկների դեմ: Այսպիսով՝ հեթանոսները դարան դրեցին կիրճերից մեկում, որից հետո սկսեցն հեռվից հարվածել և վիրավորանքներ տեղալ քրիստոնյաների վրա, մինչև որ նրանց բաշեցին ու հասցրին դարանի վայրը: Եվ այսպես թուրքերը, հասնելով դարանին, սկսեցին աղաղակել. «Ղուք կարող եք գոռոզ լինել, սակայն այժմ դուք չեք փրկվի և կպարտվեք»: Այդ ժամանակ Րոջերը կատաղության գիրկն ընկավ, որից հետո առաջ մղեց իր նշույզը, բանի որ, ի մեծ սարսափ իրեն, հասկացավ, որ բռնվել է սարակինոսների մի մեծ խմբի կողմից: Այսպիսով՝ Րոջերը հրամայեց իր երեք ուղեկիցներին անցնել առաջ, իսկ ինքը, մնալով վերջապահում, իր վրա վերցրեց հարձակումները հետ մղելու հիմնական բեռը: Եվ այսպես Րոջերը դուրս բաշեց հիմնալի թուրք, որով հարվածում և անմիջապես սպանում էր, իսկ այժմ պատկերացրեք, թե ինչ արեց նա, երբ ստիպված էր պաշտպանել իր երեք ուղեկիցներին: Այդ ժամանակ թուրքերը ցրվեցին, ինչպես ճնդուկներն էին ցրվում բազմի հարձակումներից՝ լինելով չափից ավելի ահաբեկված, որպեսզի գտնվեն Րոջերի մոտակայքում: «Պետք է ասել, որ այս ընթացքում Րոջերը շատ սխրագործություններ գործեց՝ հիմնալի գործելով իր հատու թրով և փորձելով դուրս պրծնել թուրքերի ձեռքից: Սակայն դուք պետք է իմանանք նաև այն սարսափելի ճակատագիրը, որը վիճակվեց նրան, բանգի նրա նշույզը ինչ-որ տեղ հենց ճանապարհի մեջտեղում գետին տապալվեց, իսկ դա մի իսկական փորձանքի բերեց: Բանն այն է, որ մեր այս ազնվագարն ռազմիկը գետին ընկավ, այլևս չկարողացավ ոտքի կանգնել, իսկ այն թուրքերն էլ սկսեցին սրամերկ ընթանալ նրա վրա՝ պատրաստ սպանության: Ղեկն ու իշխանները Աստիոքի ներսից դիտում էին այդ ամենը, կոտորատելով ձեռքերը և պոկելով մազերը, երբ թուրքերը սկսեցին սպանել ու բզկտել Րոջերին: Այդ ժամանակ ավելի քան 10.000 սերժանտներ ու զինակիրներ արցունք էին թափում, կարծես թուրքերը կարողացել էին մի իսկական հաղթանակ տանել մեր ժողովրդի նկատմամբ: Այսպիսով՝ կարճ ժամանակի ընթացքում Րոջերին գլխատեցին, նրա գլուխը հազցրին մի սուր փայտի վրա և գոռոզանքան տարան իրենց բանակ, որպեսզի ներկայացնեն Զորքարանին: /274/ Այսպիսով՝ թուրքերը կորցրեցին Րոջերի գլուխն ու այն հետ տարան՝ իրենց բանակ, ինչը մեծ ուրախություն պատճառեց Զորքարանին, որը ուշադիր դիտեց այն: Դրանից հետո Զորքարանի բանակը դասավորեց շարքերը և շուրջանակի պաշարեց Աստիոքը հենց նույն իսկ օրը: Իսկ այժմ պատկերացրեք այն վրանների և ոսկեզօծ աշտարակների մեծ բանակությունը, որոնք կային այնտեղ: Երկաթյա կամրից մոտ տեղակայված էր մի ազնվատոհմիկ թուրքի վրան, ընդ որում այնտեղ էր նաև Աստաղոնը՝ գլխատված Յագիսանի որդին: /283/ Եվ այսպես թուրքերը ոչ մի պահ չկորցնելով պաշարեցին Աստիոքը: /284/ Իսկ այժմ եկեք տեսնենք, թե ինչ արեցին ֆրանկները այս ընթացքում: Եվ այսպես ֆրանկները անվերջ հարձակումներ էին ենթարկվում միջնաբերդի կողմից, երբ առաջնորդներից ու իշխաններից առանց բացառությամբ բոլորը ստիպված էին մշտապես օղազարհ հազնել և դնել ոսկեզօծ ու թանկարժեք բարերով զարդարված սաղավարտները և մարտի մեջ մտնել: Իրոք, ամեն օր թե՛ մարտեր էին տեղի ունենում միջնաբերդի մոտակայքում, որտեղ թուրքերը ծանր կորուստներ էին կրում: Անտված ողորմա մեր բանակին: Այդ ժամանակ մեր տրամադրվածից քչերն էին սպանվում կամ վերքեր տեսնում, սակայն նրանք ստիպված էին ամեն օր նշույզների վրա և լիակատար զինվածության մեջ պահակություն իրականացնել: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները մեծաբանակ ցավ ու առաւապանքներ տեսան, ինչը լիակատար արդարացված էր, բանի որ քաղաքում այն աստիճանի հասավ սովը, որ նույնիսկ ամենահարուստները իջան չքավորների մակարդակին: /285/ Իսկ այժմ եկեք տեսնենք Զորքարանի չափից դուրս

իքնեամբ անհաշիվ օրինակներով մեկը: Եվ այսպես օրերից մի օր Զորքարանը հրամայեց իր զորքերին զինվել և ուղղվել դեպի բաղաթի դարպասները, որպեսզի կտրտեն դրանք, ընդ որում հենց մոտակայքում նա մի ուժեղ ամրություն կառուցեց: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ արտագրոհ իրականացրին, որպեսզի գոնե մի քիչ մեղմեն մեր ողբալի վիճակը: Այնուհանդերձ մարտի ընթացքում պարզվեց, որ մեր ասպետներն այնքան թույլ են, որ ի վիճակի չեն տանել մարտի ծանրությունը: Եվ այսպես մեր մարդիկ փորձեցին վերադառնալ դեպի դարպասները, իսկ թուրքերն էլ աղմուկ աղաղակով հետապնդում էին նրանց, հասկապես թեթև զինվածների ուժերով, հարվածելով թիկունքից: Ով արդարադատ Աստված, օգնի իմ բանակին: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ անչափ կորուստներ կրեցին՝ ջարդվելով ինչպես անասուններ: Եվ այսպես քրիստոնյաները մի կերպ իրենց հետևից փակեցին դարպասները և ի կերպ ցած իջան Նույզներից, որպեսզի հանգստանան: Ինչպես կարող եք պատկերացնել, մեր մարդիկ շատ տխրած էին այդ ամենից, իսկ գիշերն էլ շատ շատերը, որպեսզի հաց գտնեն, պարան կապելով ներքև իջան ատամնավոր պարիսպներից և հարթավայրով փախան դեպի ծովը: «Ինչ է եղել Աստծո մարդկանց հետ»,- հարցրեցին սրանց տեղում, իսկ փախաժամակները պատասխանեցին. «Ավելի վատ լինել իսկ չի կարող»,- ասացին սրանք,- «մերոնք ամենաողբալի դուռնային մեջ են և կկորեն: Նրանք ոչ մի հնարավորություն չունեն, որ փրկվեն»: Այդ ժամանակ նավապետները այլևս չսեցին, որից հետո, անմիջապես ծով հանելով նավերը, լողացին այնքան հեռու, ինչքան այդ հնարավոր էր: Ուզում եմ նաև պատմել մի քիչ կոմս Ստեփանի մասին: Նա իրոք մի ազնվագարն զինվոր էր, որը մեծ հեղինակություն ուներ քրիստոնեական բանակում և այսպես այն ժամանակ, երբ մեր մարդիկ զբաղված էին Աստիոքի բարձր պարիսպները պաշտպանելով, սա գտնվում էր Ալեքսանդրետում ու այն աստիճանի հիվանդ վիճակում, որ ոչ կարող էր քայլել, ոչ էլ հանգիստ իր տեղում մնալ...: Դարկ է լքել, որ Ստեփանն իրոք ծանր հիվանդ էր, երբ գնաց Ալեքսանդրետ, բայց հետո, երբ նա բավականին առողջացավ, կորցրեց ամեն խիղճ ու ամիթ, բանի որ ահա այժմ, լսելով Աստիոքից ժամանած այն փախստականներից, թե ինչ տուր վիճակում են մեր մարդիկ և ինչպես են տառապում սովից ու ծարավից, նա մոտեցավ պահակալին աշտարակին, որտեղից երևում էր Աստիոքը, և, տեսնելով Զորքարանի պարսկական զորքի մեծաբանակությունը, դիմեց յուրայիններին, հապճեպ հավաքեց ունեցած-չունեցածը և ուղիղ մեկնեց Կոստանդնուպոլիս ամրացած բաղաթի՝ բացարձակապես անտարբեր մնալով մեր ասպետների ծակատագրին, թեև սրանք վստահ էին, որ նա երբեք չի մոռանա իրենց մասին և ժամանակին օգնության կգա՝ օգնելով պայքարել այդ արգահատելի հեթանոսների դեմ: Իսկ այժմ թող Սուրբ Կույս Մարիամի որդի Աստված օգնության հասնի մեր մարդկանց, բանգի Ստեփանը մեկնեց ու հասավ Ֆիլոմելիում, որտեղ գտավ կայսեր ու նրա բարձրաստիճան իշխաններին, նրանց խորհրդի հավաքեց և հայտնեց ամեն ինչի մասին ասելով...: /287/ Այսպիսով՝ կայսրը թողեց և հեռացավ իր տեղը...: /292/ Իսկ այժմ ես պատրաստվում եմ կրկին պատմել հարուստ երկրներից եկած մեր մարդկանց նկատմամբ, որոնք այժմ գտնվում էին ամենամեծ և խոշորագույն իրության մեջ՝ Աստիոքում հայտնվելով առանց հացի ու կորեկի և շատ տառապանքներ կրելով սովից ու ծարավից, իսկ այդ ողորմելի գոյությունը շարունակվեց 25 օրվա ընթացքում: Դարկ է լքել, որ այս ողբալի դրությունը դեռևս ավելի շատ կշարունակվեր, եթե ամենագոր Աստված չազատեր նրանց ու չփրկեր լիակատար ողջանումից...: Բոլորն անչափ ուրախացած էին Գեղարդի հայտնաբերումով, դրա համար էլ բոլորը մեկ մարդու նման երդվեցին, որ ոչ մի հարվածից երբեք չեն նահանջի ու չեն թողնի մարտի դաշտը, մինչև չեն հասնի Երուսաղեմ ու չեն այցելի Աստծո գերեզմանը՝ հետևողական հեթանոսներին և կյանքի կոչելով Աստծո կամքը: Այդ երդումից հատկապես շատ ուրախ էին աղբատ ու հասարակ մարդիկ...: Դարկ է լքել, որ հենց այդ գիշեր էր, որ արևմտյան կողմից մի կայծակ էր խփել և հարվածել հեթանոսների բանակի ուղիղ կենտրոնին, որից սրանք շատ էին ահաբեկվել, ընդ որում նրանց իմաստունները աստիճանաբար գալիս էին այն մտքին, որ պետք է թողնել ամեն ինչ ու վերադառնալ Արևելք: Այս մարդիկ, սակայն, գործ ունեին հիմարների հետ, որոնց այդպես էլ չհաջողվեց համոզել մյուսներին: Իսկ այդ հեթանոսները հարձակվում էին, երբ ուզում էին, ըստ իրենց ցանկության գալիս ու գնում էին միջնաբերդի կողմից, երբ մեր մարդկանց հետ կաշմակալյան մարտեր էին տղի ունենում...: /293/ Եվ այսպես այդ վախկոտ անհավատները, որոնք գործում էին Զորքարանի հրամանատարության տակ, իրենց ցանկության համաձայն ցանկացած պահի գալիս ու գնում էին միջնաբերդի կողմից, ընդ որում նրանք փոքր հարվածային ջոկատներ կազմեցին, այնպես որ, երբ մի խումբը հոգնում էր, մյուսը փոխարինում էր սրան և այս կերպ նրանք կարողանում էին անընդհատ հարձակվումներ իրականացնել: Դարկ է լքել, սակայն, որ մեր մարդիկ ամենին էլ չէին հուսահատվում, այլ վարվեցին շատ ողբալի կերպով, բանգի իրենց ու միջնաբերդի միջև բաղաթի կողմից մի պարիսպ կառուցեցին, այնպես որ դրանից հետո կարող էին այդ կողմի հարձակումներից հանգիստ լինել: Այդ ընթացքում էր, որ մեր մարդկանցից երեքը բռնվեցին մի թակարդում իրենց կամքին հակառակ, ընդ որում նրանցից երկուսը միանգամից ծանր վերքեր ստացան ու գլխատվեցին, սակայն, երբ փորձ կատարվեց այդ նույնը անել երրորդի հետ, վերջինս ճեղքելով դուրս եկավ վերին հարթակ և, ինչքան կարողացավ, համառորեն պաշտպանվեց այնտեղ, մինչև որ ի վերջո նրան և չգլխատեցին: Այդ ժամանակ հիմանալի դուքս Բոհեմունդը, շատ տխրած այս ամենից, հուսահատորեն փորձում էր օգնության հասնել այս մարդուն, սակայն նրա զորքերը չափից ավել էին թուլացած սովից, որպեսզի կարողանային ինչ-որ բան անել: Եվ ահա Բոհեմունդի անձնական հրամանով այրվեց հին պալատը, որից հետո ուժեղ բամբակ տարածեց այդ կրակը և մեծ հրդեհ առաջացավ, ընդ որում կրակն այն աստիճան ուժեղ էր, որ միջնաբերդի կողմից հարձակվող այն վախկոտները թողեցին ու փախան...: /295/ Այդ ժամանակ Պետրոս Առաքյալականն ու Դեոնիս անունով մի բաջաթի ասպետ ևս մեկի հետ որպես դեսպաններ մեկնեցին Զորքարանի մոտ...: Եվ այսպես, մինչ դեսպանորդները կվերադառնային, ֆրանկները Աստիոքի պարիսպների ներսում սկսեցին Ռոբերտ Ֆրիզագուս գլխավորությամբ մարտական խմբեր կազմել՝ կազմված 100, 60 կամ 20 մարդկանցից, ընդ որում մինչ այդ նման բան երբեք ոչ-որ չէր տեսել, բանգի բոլոր այս մարդիկ այնպիսի մի մարտական տրամադրությամբ էին համաձայնված, որ գերադասում էին այն ամեն ինչից...: /305/ Եվ ահա ուրբաթ օրը լուսաբացին արեգակը ծագելու պես բաղաթի բոլոր դարպասները բացվեցին, իսկ բաղաթում գտնվող բոլոր բաջաթի և ազնվագարն մարդիկ էլ, այդ թվում նաև ֆրանկներն ու լոթարինգիները ոտքի ելան՝ ուշադիր լինելով իրենց սրտերի կանչին: Պետք էր այնտեղ լինել ու տեսնել որդի այն մարդկանց բանակությունը, որոնք ելել էին բավելու իրենց մեղքերը, մարդիկ, որոնք լաց լինելով Աստծո աջակցությունն ու ողորմությունն էին խնդրում...: Եվ ահա այս բոլոր մարդիկ հավաքվեցին բաղաթի կենտրոնում և կազմեցին ասպագա ճակատամարտի պատկերը: Իսկ այժմ դուք կսե՛ք հիմալայի երզն այն մասին, թե ինչպես այս բոլոր մարդիկ մարտական ջոկատներով շարվեցին մարտադաշտում...: /306/ Եպիսկոպոս Պյուլին, երբ ավարտեց պատարագը... մոտեցավ ֆրանկներին և ողջունեց նրանց...: /307/ Եվ այսպես, երբ եպիսկոպոսը տեսավ, որ ազնվագարն անձիք հավաքվել են իր մոտ, անվանապես դիմելով խոսք ուղղեց նրանցից յուրաքանչյուրին: «Առաջ եկ, ով Ռոբերտ Ֆրիզագուս...»: Այդ ժամանակ Ռոբերտը պատասխանեց. «Տեր իմ, ինձ վրա իզուր ժամանակ մի ծախսիր, բանգի ինձ հետ է Սաուստին ողջ զորքը և մենք շատ եռանդուն ենք տրամադրված այս սարակինոսների հետ մարտնչելու հարցում՝ լեռներում թե դաշտերում: Ինձ հետ են իմ ֆլամանդացիները, ինչպես նաև ավելի քան 10.000 սիրելի զանվոհացիներ, արդեհ այնպես կհարվածեն թշնամուն իմ ոսկեծծ եղավ թորով, որ ոտքից գլուխ կպատվեն թշնամիների արյամբ ու մարմնի մասերով: Նույնիսկ այն չարագործ Զորքարանն ու Կարմիր առյուծներն էլ իմ ձեռքից չեն արձնի և մահվան գիրկը կընկնեն իմ մարդկանց ձեռքով»: /308/ Երբ եպիսկոպոսը լսեց նման խոսքեր, լսեց այս երդումն ու հասկացավ, որ այս մարդիկ մազաչափ իսկ ցանկություն չունեն կրել գեղարդը, դիմեց Ռոբերտ Նորմանդացուն...: որը պատասխանեց. «Տեր իմ, ես չեմ կրի այդ գեղարդը սուրբ Օմերի նույնիսկ ողջ ոսկու դիմաց իսկ, սակայն իմացիր, որ ես իմ հատու հարվածները կթափեմ այդ սարակինոսների վրա ուր էլ որ դրանք լինեն, Աստված կորցնի դրանց: Այդ ես պատրաստվում եմ իմ մարդկանց հետ հենց այդպես էլ վարվել ու մեր փայլուն գեներներ կենդանի անհավատներն արյունով, ընդ որում ոչ Զորքարանն ու ոչ էլ նրանց Կարմիր առյուծները ոչինչ չեն ունենա, որ գլուխ գովան»: /309/ Երբ գեղարդի հարցով եպիսկոպոսը մերժում ստացավ նաև Ռոբերտ Նորմանդացու, նա դիմեց Բուլոնի դքսին և ամենայն բաղաբավությամբ ասաց...: «Տեր իմ»,- պատասխանեց դուքսը,- «ես այդ գեղարդը չեմ վերցնի նույնիսկ Ռուսիայի ողջ ոսկու դիմաց, սակայն իմացիր, որ ես մեծապես շահագրգռված եմ այդ ատելի սարակինոսների դեմ պայքարով, որոնք պատել են լեռներն ու դաշտերը: Ինձ հետ են լոթարինգիներս ու ֆրիզները, արդեհ ես իմ փայլուն թորով այնքան հարվածներ կթափեմ դրանց վրա, որ: Լեռներն ու դաշտերը կսևանան սարակինոսների արյունից, իսկ ոչ չար Զորքարանը, ոչ էլ նրա Կարմիր առյուծները իմ ձեռքից փրկություն չեն ունենա, անիծված լինեն դրանք: Ես դրանց հետ կանեմ այն ամենը, ինչ ասացի, իսկ նրանք էլ խայտառակված կմեկնեն Պարսից թագավորություն՝ հասկանալով, որ իրենք նույնիսկ մի ճանի արժեք էլ չունեն»: /310/ Այսպիսով՝ եպիսկոպոսը հասկացավ, որ Գոտֆրիդը ևս ցանկություն չունի վերցնել գեղարդը, որից հետո նա արագորեն դիմեց Տանկրեդին, որպեսզի սա իր վրա վերցնի այդ պարտականությունը...: սակայն Տանկրեդը պատասխանեց. «Տեր իմ, իզուր ես ժամանակ ծախսում ինձ հարցնելու վրա: Ես չեմ կրի այդ գեղարդը նույնիսկ Բենվենտի ողջ ոսկու իսկ դիմաց, սակայն իմացիր, որ ես անչափ եռանդուն եմ տրամադրված ապագա մարտի հարցով, իսկ ինձ հետ էլ 10.000 երիտասարդ ռազմիկներ կան, որոնք կհարվածեն թշնամիներին իրենց արծաթապատ կոթով թերթով ու կողողեն իրենց գեներները թշնամիների արյամբ: Նույնիսկ այս չար Զորքարանն ու նրա Կարմիր առյուծները բավարար բաջաթական չեն ունենա, որպեսզի դիմադրեն իմ մարդկանց»: /311/ Լսելով այս պարտականությունը...: ևս՝ եպիսկոպոսը դիմեց Բոհեմունդին...: որը պատասխանեց այն կերպ, ինչ Տանկրեդը ասելով...: /312/ Ստանալով այս մերժումը և ս՝ Պյուլին դիմեց Դյուգո Վերմունդացուն ասելով...: «Տեր իմ, պատասխանեց Դյուգոն,- «իզուր ժամանակ մի կորցրու, բանգի այդ գեղարդը ես չեմ վերցնի նույնիսկ Մոնպելյեի ողջ ոսկու դիմաց իսկ, սակայն իմացիր, որ ես եռանդով կսարսնեմ առաջիկա կռիվում, իսկ ինձ հետ էլ 10.000 զինված հեծյալներ կան: Այդ հենց ես Աստծո կամքով առաջինը պետք է հարվածեմ, իսկ ոչ Զորքարանն ու ոչ էլ նրա Կարմիր առյուծները իմ ձեռքից արժույթ չեն ունենա: Ես սրահար կանեմ նրանց բոլորին ու իմ գեները կենդանի նրանց արյունով, որպեսզի դրանից հետո այդ ստոր վախկոտները հասկանան, որ իրենք մի գրոշի իսկ արժեք չունեն»: Այդ ժամանակ Պյուլին փորձեց պնդել գեղարդի հարցով ասելով...: սակայն Դյուգոն ավելացրեց: /313/ «Տեր իմ, իզուր ժամանակ մի վատնիր մեզնից յուրաքանչյուրին համոզելով վերցնել այդ գեղարդը: Դու պետք է իմանաս, որ մեզնից և ոչ մեկը արժանի չէ այդ

պատվին, իսկ այդ գործը հարիր է միայն իսկական մի հոգևորականի կամ բաժնակցի, այդ հենց նման մարդն էլ ամենահարմարը կլինի այդ գործի համար: Մեզ՝ ասպետներին, որ լավ ենք ռազմի հարցերում, ավելի լավ է հենց այդ գործով էլ զբաղվել ու հաջող ավարտի հասցնել մարտը, իսկ այ ձեր խնդիրը կլինի հեծնել զրահապատ Նժույցի վրա՝ կրելով գեղարդը, որով մեր տեր Աստված տառապեց Սուրբ խաչի վրա հանուն բոլորից: Մենք անցում կբացենք թեզ համար մեր հատու թորերով, իսկ ով էլ մեր դեմ էլնի, մենք մեջտեղից կտոր-կտոր կանենք, նույնիսկ Քորբարանն ու Նրա Կարմիր առյուծները, որոնք բավարար թաղություն չեն ունենա մեզ դիմադրելու»: /314/ «Ով իշխաններ, ահա իմ որոշումը», - այդ ժամանակ ասաց եպիսկոպոսը: «Գեղարդը հենց ես պետք է տանեմ ու այն իմ մոտ պետք է մնա, սակայն իմացեք, որ, եթե մենք բաց մարտի դուրս գանք, ապա պետք է հաշվի առնենք այն բարձր միջնաբերդում թաքնված Յագիսան Աստիոքցուն, որն այդ պարագայում անվարան ներքև կիջնի, կթալանի ու ոտնատակ կտա բաղաթը և կսպանի մեր հիվանդներին ու փրկավորներին, իսկ նման բանից մենք այլևս ուշքի չենք գա: Արդ, եթե համաձայն եք ու ասածիս մեջ իմաստ տեսնում եք, ապա եկեք մեզնից մեկին զգալի զինված ուժերով հենց այստեղ՝ քաղաքում թողնենք»: «Դա բացարձակապես ճիշտ մի առաջարկ է», - պատասխանեցին իշխանները, որից հետո ընտրությունն ընկավ Ռայմունը Սեն-Ժիլի վրա, ընդ որում նրան ընտրեցին իր մեծ հեղինակության և փորձի համար: Հարկ է լնել, որ կոմսը, երբ լսեց այս սասին, մռայլվեց և անչափ տխրած կարևեց զուրհը, սակայն, այն բանից հետո, երբ Պյուլին ավելացրեց, որ դա ճիշտ որոշում է, նա մի քիչ չուզեցավ, բայց այնուհանդերձ համաձայնեց: Դրանից հետո կոմսի ձեռքի տակ եղած ուժերը բաժանեցին երկու մասի, որոնցից մեկը պետք է եպիսկոպոսի հետ միասին քաղաքից դուրս մարտի էլնեք, իսկ մյուս մասը պետք է կոմսի հետ մնար քաղաքում, որպեսզի պաշտպանեք այն: /315/ Աստիոքի մեջ, ինչպես ասացի, հսկայական ուժ էր կուտակվել և ահա Պյուլին մեղմորեն դիմելով մարդկանց ասաց. «Ով ազնվագարն իշխաններ ու ասպետներ, սրտապնդվեք, բանգի նա, ով կորցնում է կյանքը նման պարագայում, հոգին է փրկում: Արդ ո՞վ է պատրաստ առաջինը մարտի դաշտ դուրս գալ ու նահատակություն կրել կամ գնեքից մահվան հանդիպել՝ հոգին ուղարկելով Ամենակարող Աստծո գիրկը»: Ի պատասխան, սակայն, ոչ մի ձայն չսվեց, որ ոչ ձայն չհանեց կամ չպատասխանեց, բանգի նրանցից ոչ մեկն էլ այնքան թաղություն չուներ, որ չվախենար իր կյանքի համար, բացառությամբ Հյուգո Վերմունդացու, որը ասաց. «Ես Ֆրանսիայի աղբայր եղբայրն եմ և, եթե Աստծո կամքը լինի, իմ երկիրն ինձնից ամաչելու կարիք չի ունենա, իսկ նա էլ, ով վախճնեց մեզ և մահից ավելին, բան խայտառակությունից, իրավունք չունի իշխել: Արդ իմացեք, որ ես առաջինը կլինեմ, որ հանուն Ամենասուրբ Կույս Մարիամի իմ շողջողացող թորով հարված կհասցնեմ սարակինոսներին»: Այս կապակցությամբ հարկ է լնել, որ Հյուգոն ուներ երեք զինակիրներ իր ամենամոտիկ շրջապատից, որոնք մինչ այդ ահաբեկվել ու փախել էին, սակայն ես նրանց անունները չեմ տա, թող որդուսն նրանց Աստված իրենց անօրեն արարվելի համար...: Արդ ժամանակ, երբ լուծվեց նաև այս հարցը, եպիսկոպոս Պյուլին քաղց դարպասները և իր օրհնակը տվեց՝ բարի ճանապարհ մաղթելով իր խաչով և սրբազան ջրով: Այսպիսով՝ կոմս Հյուգոն իր ասպետներով առաջ անցավ: Տեսնել էր միայն պետք անհաշիվ գործված որոշները, սաղավարտներն ու օղագրահները, որոնք շողջողում էին ոսկեգոծ փայլով, ինչպես նաև անհամար ծանր նիզակներն ու հիսնալի վահանները, որոնք պատկանում էին Գասկոնիայի ու Բրիի սիրելիներին: Այսպիսով՝ սրանք մարտական կարգ կազմեցին կարծիք այն կողմ ու կարգավորեցին շարքերը: /316/ Հաջորդը, որ դուրս եկավ, Ռոբերտ Ֆլանդրիացին էր, որին ուղեկցում էր իր փորձված ռազմական զինակիրների մի մեծ խումբ, բոլորն էլ օղագրահներով, սաղավարտներով ու վահաններով, ընդ որում սրանք ունեին նաև վրան որոշակներ հագցրած ամուր նիզակներ և հեծած էին բաշերը ծածանող հիսնալի մարտական Նժույցներ: /317/ Սյուրը առաջացավ հպարտ ու վճռական Նորմանդիայի կոմսը, որին ևս ուղեկցում էին ազնվագարն ասպետներ թվով 10.000 հոգի՝ զինված օղագրահներով, սաղավարտներով ու վահաններով, ինչպես նաև վրանները որոշակ հագցրած իրենց ամուր նիզակներով, ընդ որում սրանք ունեին ոսկեգոծ կամ արծաթապատ վահաններ, ընդ որում այդ կերպ էին հանդերձավորված նաև նրանց օղագրահներն ու սաղավարտները: Սրանք ևս ընթանում էին իրենց հիսնալի Նժույցների վրա և, առաջ անցնելով, կանգնեցին այն երկուսի հետևում: /318/ Սյուրը, որ առաջացավ, Գոտֆրիդ Բուլյոնացին էր, որի հետ իրենց ամուր գրահների ու սաղավարտների մեջ շողջողալով ընթանում էին տարբեր երկրների ասպետներ, որոնք ունեին հարուստ զարդարված որոշակներ իրենց նիզակների վրա: Սրանք ելան բայելելով կամ բառատուրի, որից հետո կանգնեցին մյուսների հետևում: /319/ Սյուրը, որ դուրս եկավ, Տանկերն է, որը իր հետ ուներ մեծ բանակի հպարտ ռազմիկների ու, թեև սրանք մի գրոշ իսկ չունեին զրպախներում, սակայն բոլորն էլ ունեին օղագրահներ, սաղավարտներ ու Բուլեից բերված վահաններ, ինչպես նաև ամուր և չճկվող նիզակներ՝ վրան բաց կարմիր որոշներ: Այս մարդիկ ևս կանգնեցին մյուսների հետևում: /320/ Եվ ահա հասավ դուրս ելնելու բացարի Բոհեմունդի հերթը, որի հետ էին լանգրաբուրներն ու զինավառված տոսկանացիները՝ բոլորն էլ օղագրահներով, սաղավարտներով և վառ փայլող վահաններով, ընդ որում սրանք ևս ունեին ծայրերին դրոշմավոր հագցրած ամուր նիզակներ: Եվ ահա այս մարդիկ, առաջնալով իրենց սրընթաց Նժույցներով, կանգ առան կամրջի մյուս կողմում՝ դաշտերում, յուրայիններից ավելի հետ: /321/ Այդ ժամանակ քաղաքից դուրս ելան տարիքով վետերանները, որոնցից 7.000 հոգի զրահավորված էին և հիսնալի Նժույցների վրա էին, ընդ որում նրանց մորուքները դուրս էին գալիս երախակալների տակից ու տարածվում գրահների վրա: Նայողներին թվում էր, թե սրանք երկնային դրախտից իջած գերբնական Եակներ են, որոնք հենց նոր են ելել դրախտի դռներից: Պետք էր միայն տեսնել սրանց անթիվ ամուր ու կյուր վահանները, օղագրահներն ու անհաշիվ սաղավարտները, վրանները ոսկյա զարդեր, ինչպես նաև ծայրերին ոսկե մեխերով ամրացված ամուր դրոշակներ ունեցող ամուր նիզակները: /322/ Այդ ժամանակ Վոլտեր Դոմեդարտը, որն արդեն աչքի էր ընկել զգալի սխրագործություններով, Բեռնարդ, որը ևս ինչպես լսել էմ հիսնալի նկարագիր ուներ, ինչպես նաև Հյուգո Սեն-Պոլն ու ազնվագարն Անգերանը պատրաստեցին իրենց ուժերը, որպեսզի մարտի դաշտ հանեն դրանք...: Եվ այսպես սրանք ևս ելան դարպասներից, որպեսզի հարձակվեն թեթևանների վրա, ընդ որում միայն տեսնել էր պետք, թե ինչպես են նրանց անթիվ դրոշակները ծածանվում բնույց և ինչպես էին փայլում նրանց գնեքերը արծաթի տակ: Եվ այսպես սրանք ևս կտրեցին ու անցան կամուրջը և կանգ առան մյուսների մոտ, ընդ որում Անգերանն ինքը, չցանկանալով կանգ առնել, իր Նժույցը խթանելով առաջ անցավ և երեք ակր տարածության վրա հեծելախաղ իրականացրեց: /323/ Սյուրը, որին վիճակված էր դուրս գալ, քաջարի ու բարեպաշտ եպիսկոպոս Պյուլին էր, որին ուղեկցում էին օղագրահներ, սաղավարտներ և հիսնալի զինվածությունն ունեցող իր զինակիրները: Սրանք բոլորն էլ ամուր նիզակներ ունեին, որոնց ծայրերին մետաքսե դրոշակներ կային: Սրանք, առաջ պանալով իրենց հիսնալի Նժույցների վրա, իրենց հերթին անցան կամուրջը և դիրքեր գրավեցին դրանից այն կողմ: /324/ Եվ վերջապես դուրս ելան խիզախ ասպետ Պետրոս Աստենոսին ու դեմքով վեհապանծ Ռայնալդ Տուլացին, որոնք գլխավորում էին իրենց մարզից հավաքված ազնվագարն ասպետների մի ջոկատ՝ լորանցիներին ու ֆրիզներին: Սրանք, կազմելով զրեթե 10.000 հոգի, բոլորն էլ հագած էին բաց գույնի գրահներ և առաջ էին ընթանում իրենց սրընթաց Նժույցներով: Տեսնել էր պետք նրանց հիսնալի հղկված նիզակները և վահանները, որոնք փայլում կերպով զարդարված էին և ներկված կապույտ գույնով: Սրանք կանգ առան ծովի ուղղությամբ գտնվող թփուտներում, ընդ որում սրանք այն է, արդեն ուզում էին հենց միայն իրենցով կտրել ու անցնել ողջ տարածությունը, հասնելով Քորբարանի վրաններին, սակայն եպիսկոպոսին հաջողվեց համոզել նրանց այդպես չվարվել, կարգապահ լինելով և արարների վրա հարձակվել միայն պետք եղած պահին: /325/ Երբ քրիստոնյա ռազմիկները ողջ կազմով ահա այս կերպ դուրս եկան քաղաքից, այնտեղից ելավ նաև հոգևորականների թափորը, որտեղ գտնվող հոգևորականները, ձեռքերը վեր պարզած աղոթում էին: Եվ ահա սրանք ևս, ելնելով դաշտ, տեղավորվեցին կամրջից անդին: /326/ Սրանցից հետո քաղաքից ելավ թափուրների արթան իր ձեռքի տակ եղած ուժերի հետ միասին, ընդ որում նրան ուղեկցում էր իմաստուն ուխտավար Պետրոս Անապատականը՝ իր ամուր գավազանը ձեռքին: Սրանք բոլորն իրար հետ բավականին մեծ ուժ էին կազմում, ըստ ոմանց՝ 10.000 հոգի: Արդ տեսնել էր պետք նրանց անթիվ ցնցոտիները, երկար մորուքները, զգգգված մազերը, նիհար ու հյուծված մարմինները, ներս ընկած փորերը, հաշմված ոտքերը, խանձված մաշկերը և բերքված ոտնամանները: Սրանք կրում էին դանիական տապալներ և ունեին սուր դանակներ, բայց ունեին նաև դազանակներ, գավազաններ և գուրգեր, իսկ նրանց առաջնորդն էլ կրում էր մի գերանդի, որի հարվածը վատ հետևանքներ էր ունենում ցանկացած մեկի համար: Սրանք ևս կանգնեցին դաշտում՝ կամրջից այն կողմ: /327/ Իսկ այժմ դուք իսկապես կհիսնալեք, երբ ես կստեղծ որոշեցին, թե. «Իմաստ չունի իզուր ժամակաճառ լինել, բանգի մեր տղամարդիկ այնտեղ են, որ հարձակվեն թուրքերի վրա, սակայն եթե մեր ժամը կամրջ լինի ու անհավատները հանկարծ հաջողության հասնեն, սպանելով մերոնց, ապա նրանք կան ու կզերեն նաև մեզ՝ կործանելով: Արդ ավելի լավ չի՞ լինի մեզ մահը դիմավորել մեր տղամարդկանց հետ միասին»: «Թող լինի Աստծո կամքը», - աղաղակեցին նրանք բոլորը միաձայն, որից հետո, նետվելով դեպի իրենց կացարանները, վերցրին ծիպոտները, որոնցով բոլոր էին ճատում, ու դրանց դրոշակներ կապեցին, որից հետո նրանցից մնալեք ձեռքերում բարեր հավաքեցին, այլև անդոներով ջուր վերցրին, որ ցանկացողը խմի, որից հետո դուրս եկան դարպասներից, որպեսզի տեսնեն իրենց տերերին ու իշխաններին: /328/ Երբ կանաչ ահա այս կերպ կազմակերպվեցին ու մարտի դաշտ դուրս եկան, տղամարդիկ, տեսնելով իրենց սիրելիներին, խղճահարությունից գունատվեցին, որից հետո երգվեցին իրենց հավատքով, որ թույլ կտան այդ կանանց թշնամիների ձեռքում հայտնվել միայն դա համար շատ թանկ գին վճարելուց հետո: /329/ Միա այսպես քրիստոնյաների բոլոր ջոկատները դուրս եկան Աստիոքից...: /330/ Այսպիսով՝ մարտակարգը կարգավորվեց և բոլորը զբաղեցրին իրենց տեղերը, ընդ որում այն, սկսվելով գետից, դատարկ աչքաչափով ձգվում էր դեպի լեռները՝ կազմելով մինչև երկու յե: /332/ Եվ ահա Քորբարանը աննկատ կանչեց իր սենեկապանին և ասաց. «Հենց որ տեսնես արյուկը կրակը, դա ընկալիր որպես մի նշան, որ մեր բանակը պարտություն է կրել, իսկ այդ պարագայում արդի թո ձեռքի տակ եղած մեր բոլոր զանձերը, որ դրանք թշնամուն չհասնեն»: /333/ Դրանից հետո թուրքական ուժերը բաժանվեցին երկու մասի, որոնցից մեկը մնաց մարտի դաշտում հետագա գործողությունների համար, իսկ մյուս հարթավայրով ներքև իջավ ծովի ուղղությամբ՝ գործելով Կարմիր

առյուծների հրամանի տակ: Այդ ժամանակ իշխան Ռեյնալդի հրամանի տակ գտնվող ուժերը, որոնք կազմում էին գրեթե 10.000 հիանալի զինված ռազմիկներ, երբ տեսան, որ թուրքերը մեծ արագությամբ ներթւ են իջնում, խփելով թմբուկները, փչելով շեփորներն ու այլ գործիքներ և մեծ աղմուկ բարձրացնելով, անմիջապես շարժվեցին նրանց ուղղությամբ՝ ինչպես որոշվել էր նախապես: Երբ այս երկու մեծաքանակ ուժերն իրար եկան, մեծ աղմուկ բարձրացավ: Եվ ահա անթիվ նիզակներ փչոլվեցին, վահաններ կոտրվեցին և օդագրահներ պատռվեցին, իսկ անհաշիվ սարակինոսներ էլ մեռած ընկած մացինն արյունով ներծծված խոտերի վրա: Այնուհանդերձ հպարտ թուրքերը հսկայական քանակությամբ էին կազմում և գերադասում էին ոչ թե նահանջել, այլ մահանջել, սակայն նրանցից նրանք, որոնք այդպես էին վարվում, գլխատվում էին: /334/ Այդ ժամանակ արիական Ռեյնալդ Տուլացու տակ սպանվեց Նոույգը, նրա վահանը խոցվեց, օդագրահը կոտրվեց և նա հայտնվեց մարտի ամենաթեժ կետում: Եվ ահա ազնվագարմ Ռեյնալդը վերջին պահին ցատկեղ սպանված Նոույգից, որից հետո չորս սուր տեգերի հարված ստացավ մարմնին, ինչպես նաև նրա վրա լցվեցին հազարավոր թուրքական տուր նետեր: Այդ ժամանակ Ռեյնալդը, նայելով ուղիղ մահվան աչքերին, լցվեց կատաղությամբ, որից հետո ծանկեղ վահանն ու թուրք, հարվածեց թուրքերից մեկին, փչրեց սրա սաղավարտն ու խոցեց գլուխը մինչև ատամները ու պատկերացրե՝ այդ ամենը անհավատների շարքերում: Դրանից հետո ցանկացած մեկը, որ հարձակվում էր նրա վրա, սպանվում էր, և այսպիսով՝ Ռեյնալդը ջարդ ու փշուր արեց իր դեմ ելած շատ ու շատ սարակինոսների: Իրոք, եթե նա կենդանի մնար, ավելին կաներ, բայց այնուհանդերձ ստացած վերքերից նա այնքան արյուն էր կորցրել, որ ի վերջո լինելով ուժասպառ, գետին ընկավ ու այլևս ոչինչ անել չկարողացավ: /335/ Ահա այսպես գոհվեց այդ քաջարի ասպետ Ռեյնալդը, իսկ այդ ժամանակ Կարմիր առյուծները, ճանապարհ բացելով թափուտում ու գործելով մավրիտանական խոնգների վրա գտնվող 30.000 թուրքերի կազմով, իրենց հետ հատուկ փոքր անդաժներում բերած «հունական կրակ» հոգին չարտեցին ֆրանկների վրա՝ դրանով իսկ խուճապի մատնելով սրանց Նոույգներին: Կարելի է միայն պատկերացնել, թե ինչպես իրար խառնվեցին և շփոթվեցին մեր մարդիկ, սակայն այդ ժամանակ բարեբախտաբար տեղ հասավ եպիսկոպոս Պյուլին և, բարձր աղաղակելով... կարգի գցեց մեր ազնվականներին: Ռոբերտ Նորմանդացին ու դուքս Գոտֆրիդը գլխավորում էին նորմաններից ու գերմանացիներից կազմված ուժերը և ահա սրանք, գործելով իրենց հիանալի մոխրագույն, չալպուռիկ և սև Նոույգների վրա, հարված հասցրին շփոթված սարակինոսներին ու նրանց վրա փորձարկեցին իրենց հիանալի թերերը՝ կտրելով թշնամիների գդակները սաղավարտների հետ միասին: Եվ ահա սրանք, ուշադրություն չդարձնելով հունական կրակի վրա, երդվում են Աստծով, անհաշիվ պարսիկների ու հնդիկների սպանեցին, որոնք հազիվ էին կարողանում պաշտպանվել մեր մարդկանցից: /336/ Իրոք, Նորմանդիայի կոմսը մի փորձված ռազմիկ էր, դե իսկ Բուլոնի կոմսը ևս հզոր մարտիկ էր և նրանցից շատերն էին վախճանում, իսկ այս երկուսի միասնությունը կարող էր ամեն մի գործ ավարտին հասցնել: Այնտեղ անհաշիվ նիզակներ ու վահաններ էին փչոլվում, ծեղքվում էին օդագրահներ և անհամար սարակինոսներ մեռած, հաշվված կամ վիրավոր գետին էին տապալվում, այնպես, որ ողջ դաշտը լցվեց սրանց թափած արյունով: Այդ ժամանակ Կարմիր առյուծները, որ այնտեղ, էին, երբ տեսան, թե ինչ դաժան հարձակման են ենթարկվել, դրանից հետո նույնիսկ Բալագերի ողջ ոսկին տալով էլ նրանց հնարավոր չէր համոզել, որ մասն տեղում ու դիմադրեն այդ հարվածին: Եվ ահա սրանք մտրակներով Նոույգները և ինժեների փախուստի, որպեսզի մի կերպ փրկեն իրենց գլուխները, ընդ որում սրանք կանգ չառան այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասան Զորքարանի վրաններին, որին նրանց էմիրը վախեցած ասաց. «Ո՛վ էմիր, տես թե ինչ է կատարվում, իմ մարդիկ սպանված են և ես արդեն գրեթե ուժ չունեմ»: Այդ ժամանակ Զորքարանը, լսելով այդ կատաղեց և ողջ ծայրով գոռաց. «Իմ ռազմիկներ, ի՞նչ եք ասում, պաշտպանե՛ք ինձ այդ սրիկաներից ու նրանց իշխաններից գերված մոտոս բերե՛ք, որպեսզի ես շղթայեմ դրանց ու Պարսկաստան տանեմ, որտեղ պետք է դրանց ներկայացնեմ իմ տիրոջը, որ նա ամի նրանց հետ ինչ կամենա», սակայն Կարմիր առյուծները պատասխանեցին. «Տե՛ր իմ, մենք կանենք ինչպես հրամայում են, սակայն հնարավոր է, որ դու ինչը արդեն լսում ես այն պղնձյա շեփորների ծայկերը, որ զալիս են, իսկ դա հենց Դիսուսն է, որ խաչվել է խաչի վրա ու հենց նրա պատճառով էր, որ մեր մարդկանցից շատերը սպանվեցին կամ վիրավորվեցին»: Իրականում, սակայն, ասե՛ք, որ դա կոմս Ռոբերտն էր, որը միացել էր մեր զորքերին իր ուժերի հետ միասին: /337/ Եվ ահա Զորքարանը արաբների ու պարսիկների ուղեկցությամբ դարձավ դեպի լեռը, որտեղ գտնվում էր Բոհեմունդը, որից հետո այստեղ մի զարմանալի և համառ մարտ ծավալվեց: Երդվում են Աստծով, ինչքան ազնվագարմ մարդիկ այդ ժամանակ այնտեղ տվեցին կյանքին ու այլևս չտեսան իրենց լիակամը ու երեխաներին, երբ այդ կողմը շարժվեցին ֆրանկների մյուս ջոկատները իրենց մուգ Նոույգների վրա գործող իշխանների դեկավարությամբ: Այնտեղ մարդիկ այնքան շատ էին, որ ձեռնոցն իսկ չէր կարող գետին ընկնել, դե իսկ թշնամիների էմիրն ինքն էլ նման բան չէր տեսել՝ այդ անթիվ-անհամար փայլուն սաղավարտները, անհաշիվ նիզակները հիանալի նիզակածայրերով ու եռաժանիներով, անթիվ հարուստ զարդարված դրոշմները, որոնք ծածկվում էին բաժնով: Թուրքերը, սակայն, հարված հասցրեցին թուրքական աղծոններից և այդ ժամանակ կարծես նետերի մի հեղեղ թուրքիվեց, ինչպես հորդ անձրևը ամպերից, որոնք հարվածեցին մեր ֆրանկների ուժերին: Այդ ժամանակ նրանք, որոնք չկարողացան թաքնվել, տուժվեցին, մեր շարքայիններից շատերն էլ սպանվեցին: Մի խոսքով, այդ վախկոտները հեռվից հարվածի տակ առանց մեր հարազատ ասպետներին, որոնցից ոմանք չկարողացան նույնիսկ ոտքի վրա էլ մնալ և հազիվ վահանը գցեցին ուսերին: Թշնամին վրա տվեց բոլոր կողմերից: Մեր ասպետների կրած տառապանքների հետ համեմատած Օլիվերի կամ Ռոլանդի, Յամոնի կամ Ազլանի կրածը, կամ էլ այն տառապանքը, որ բաժին հասավ Վիլյելմին Ալիսի կռվի ժամանակ երեք հունական ոսկի իսկ չարժեին: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները հույս ունեին բավականին մոտ թողնել այդ վախկոտ անհավատներին, որպեսզի հետո հարվածեն նրանց իրենց պողպատյա թերերով ու հետ մղեն դեպի լեռները: /338/ Եվ այսպես մեր քաջարի ռազմիկները, բավականին առաջ անցնելով, հարձակում գործեցին թուրքերի վրա, իսկ սրանք, չունենալով այնքան արիություն, ու սպասեն մերոնց, շուտ եկան ու իրմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ քրիստոնյաներն ասացին մեկը մյուսին. «Ընտրիակալ ենք, ու՛մ ամենակարող Աստծով, մարտը հեռացավ մեզանից, սակայն մենք կզնանք ու կփնտրենք նրան մեկ այլ վայրում»: Դե՛նց այդ ժամանակ էր, որ նրանց ներկայացավ մի սուրհանդակ և դրոշեց այդ անել, բանզի նա ընկավ Դյուգոյի ոտքերը և ողբալով ասաց. «Տե՛ր իմ, հիանալի իշխան Բոհեմունդը օգնության համար ինձ քեզ մոտ է ուղարկել, հանուն ամենափրկիչ Աստծ օգնության հասի՛ր, բանզի նա, գտնվելով այն վախկոտ անհավատների մեջ, հուսահատ դրության մեջ է»: Ազնվագարմ Դյուգոն, երբ լսեց այս խոսքերը, սարսափեց և լաց եղավ, որից հետո ասելով. «Հանուն Աստծո կարյուքի, առաջ, տղերք», նետվեց այդ ուղղությամբ: Իսկ այժմ պատկերացրե՛ք, թե ինչպիսի մի մարտ բռնկվեց, քանզի հիանալի Բուլոնյի դուքսը, երբ տեսավ, թե ինչպիսի արագությամբ առաջ սլացավ կոմսը, ինքը ևս յուրայինների հետ հետևեց նրանց, այնպես, կարծես երկրի վրա ամենաթանկ բանի հետևից էին մեկնում: Կոմս Դյուգո Վերմունդացին ոգևորված մերձամարտի անցավ՝ բարձրացնելով նիզակը, որի ծայրին փողփողում էր նրա դրոշը: Ահա այդ ժամանակ էր հենց, որ նա հանդիպեց թշնամիներից առաջինին այն ջոկատից, որը մեծ կորուստներ էր պատճառում Աստծո բանակին: Եվ ահա կոմսը չալպիսի ուժով ու կատաղությամբ հարվածեց այս սարակինոսին, որ սրա վահանը ոչ մի կերպ չկարողացավ պաշտպանել իր տիրոջը, իսկ ածելիի պես սուր նիզակի ծայրն էլ խրվեց այդ մարդու սիրտը և սա գետին տապալվելով հոգին փչեց: Դրանից հետո կոմսը, դուրս բաշելով ոսկեզօծ բռնակով թուրք, սկսեցին ջարդելով իր համար ճանապարհ բացել հակառակորդի շարքերի միջով ինչպես մի իսկական ռազմիկ: Մա մի իսկական երգի թեմա էր, որը ցանկացողն ինքը կարող էր լսել: /339/ Եվ այսպես, մինչ կոմսը այս կերպ ջարդ ու փշուր էր անում այդ ստոր սարակինոսներին, մենք մեծ կորուստ կրեցին, բանզի Էր անունով Բովեի ազնվագարմ բարոնը, բանզի գոռոզ ու չար թուրքերից մեկը հարվածեց վերջինիս թունավոր նետով, որը ճեղքեց բարոնի օդագրահը, անցավ դրա տակ գտնվող բորյա ծածկոցի միջով և խոցեց ուղիղ երիկանն ու սիրտը: Այսպիսով՝ բարոնը մեռած գետին տապալվեց, իսկ նրա դրոշն էլ ընկավ նրա հետ միասին: Այդ ժամանակ ֆրանսիացիներն ու բուրգունդացիները, անժուանցիներն ու նրանք, որ Մենից էին, լոռանցիներն ու ֆրիզները, բոլոր-բոլորը, որ այնտեղ էին, շատ ազդվեցին դրանից, որից հետո նրանց շարքերում մի սարսափելի ոռնոց բարձրացավ: Եվ ահա այս մարդիկ մեծ կատաղությամբ վրա եկան ու գործի դրեցին թերերը, ընդ որում սրանց առաջին շարքերում էր Վիլյամ Բովեն՝ մի շատ ազնվագարմ մարդ: Եվ ահա այս մարդը, ճանկելով կողքից կախված թուրք, առյուծի նման մարտի մեջ մտավ և, ով էլ որ այդ պահին հարձակվեց նրա վրա, չէր հասցնում նույնիսկ փրկագի մասին խոսել, բանի որ անմիջապես էլ զրկվում էր գլխից ծնոտից ներքև ստացված հարվածի արդյունքում ու այստեղ որևէ բացառություն չէր լինում: Իսկ այժմ պատկերացրե՛ք Գոտֆրիդ Բուլյոնացուն, որը ոգևորված գործում էր իր քաջարի զինակիր Վիլեր Շվաբացու հետ միասին: /340/ Կոմս Դյուգո Վերմունդացին, երբ տեսավ, որ Էրը մեռած գետին տապալվեց, իսկ այդպես գետինի վրա ինքն էլ հոտում են նրա մարմնի վրայով, իր հետ գտնվող բոլոր մարդկանց հետ միասին այնպիսի տխրեց ու սգալով ասաց..., որից հետո, անչափ զայրացած այդ ամենից, խթանեց Նոույգը և, ճոճելով նիզակը, առաջ սլացավ: Նա անվարան սլացավ թուրքերից մեկի վրա, հզոր հարվածով փչրեց սրա վահանը ճեղքեց ոսկեզօծ զրահը և միջաթափանց այնպիսի մի հարված հասցրեց սրտին, որ տապալեց Նոույգի վրայից: /341/ Այդ ժամանակ էր հենց, որ մարտի մեջ մտավ Բուլոնյի ազնվագարմ դուքսը իր քաջարի զինակիր Վիլեր Շվաբացու հետ միասին, որին դուքսը սրա քաջության համար բոլորից շատ էր հարգում: Սա նույն 2.000 վահանի ուժ և ահա հենց սրանց հետ միասին էր, որ դուքսը մտավ պայքարի մեջ: Ցանկացած մեկը, ում վրա նրանք հարձակվում էին, մեռած գետին էր տապալվում: Եվ ահա դուքսը գնաց մի բարձրահասակ ու սլացիկ արաբի վրա, նրանք տեսան իրար և դուքսը այդ արաբին մի այնպիսի հարված հասցրեց, որ, ճեղքելով սրա ոսկեզօծ սաղավարտը, հասավ մինչև ատամների, որից հետո դուքսը բաշեց թուրքը և այն արաբը մեռած գետին տապալվեց: Դրանից հետո իրենց հատու թերերով հարվածեցին նաև թքի զինակիրները: Այդ մարտում գլխատվեցին ավելի քան 1.000 սարակինոսներ: Այդ ժամանակ թուրքերի անթիվ բանակություն, սլանալով բաշերը ծածանող Նոույգների վրա, ցրվեց դաշտերում ու լեռներում՝ խթանելով ու մորակեցելով Նոույգներին: Այնուհանդերձ այդ ստոր անհավատներն այնքան մեծաքանակ էին, որ, եթե Աստված իր ուժով չգործեր մեր կողմում, մերոնցից շատերը կսպանվեին կամ վերքեր կստանային: /342/ Այնտեղ էր նաև քաջարի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, որը մարտի մեջ

մտավ 1.000 հիանալի զինված ռազմիկների զուլին անցած՝ հեծած իր հիանալի մարտական նժույգը: Եվ ահա կոմսը նետվեց մարտի ամենաթեժ կետը և, ում որ հարվածում էր, հաստատ սպանում էր: Այդ ժամանակ նա հանդիպեց ծագումով Պարսկաստանից մի էմիրի, որ մեծ վնաս էր հասցնում Աստծո մեր բանակին՝ չարախոսելով մերոնց ու մեր օրենքների դեմ: Եվ ահա մեր այս ազնվագարն այրո, հենց որ այդ տեսավ, մեծ կատաղության մեջ ընկավ, որից հետո իր շողշողացող նիզակով հակառակորդին այնպիսի մի ուժեղ հարված հասցրեց, որ ծեղրեց սրա ոսկեզօծ ամուր սաղավարտը և խոցեց միջև վիզը, իսկ երբ շուր եկավ ու դուրս բաշեց նիզակը, այս մարդն արդեն մեռած ընկած էր թփուտներում: Մարտը շարունակվում էր մեծ ուժգնությամբ և եռանդով, երբ պարսիկները դեռևս խուճապահար չէին լինում ու վախի լքանները ցույց չէին տալիս: Այդ ժամանակ անթիվ նիզակներ էին կոտրվում, վահաններ ու ոսկեզօծ զրահներ էին փշրվում, իսկ անհաշիվ սարակինոսներ էլ սպանված կամ մահացու վերքեր ստացված գետին էին տապալվում: Այնուհանդերձ, սակայն, պարսիկներն ու արաբները այնպիսի մի մեծ բանակություն էին կազմում, որ, եթե դրախտի տեր Աստված իր ուշադրության տակ չպահեր մեր մարդկանց, սրանք կհաղթեին ու նրանց համար վատ կլինեին: /343/ Եվ ահա իր ազնվագարն ջոկատի զուլին անցած մարտի մեջ մտավ Տանկրեդը, որի հետ գրեթե 10.000 ռազմական ու բաջարի մարդիկ կային: Սա մոտեցավ մի անչափ հզոր էմիրի, որը իսկայական վնաս էր հասցնում Աստծո մեր բանակ ի մարդկանց ու միաժամանակ նաև ծանակում ու վիրավորում էր մեր Աստծուն, որից հետո, ահա, մեր այս ազնվագարն դուբսը, երբ մոտեցավ թշնամուն, այնպիսի մի հզոր հարված հասցրեց սրա ներկված վահանին, որ խոցեց այն միջաթափանց, փշրեց, կտրեց անցավ ոսկեզօծ զրահը և նիզակը խրվեց ուղիղ այդ անհավատի սիրտը՝ նետվելով նրան մահվան մահիճը: «Ով վախկոտ», - ասաց Տանկրեդը, - «ամոթ թե՛ք ու թո ողջ ցեղին», - գրչեց նա, իսկ այդ ընթացքում նրա զինակիր ընկերները իրենց հեղթին հարվածների հեղեղ էին թափում արգահատելի սարակինոսների վրա և թե՛ մարտը շարունակվում էր, թե՛ն կրկին պետք է ասե՛ք, որ պարսիկներն այնքան մեծաբանակ էին, որ, եթե Կույս Մարիամի որդի Աստվածի մոտերը չուղղեր մեր ուղղությամբ, գործերը շատ վատ կլինեին: /344/ Իսկ այժմ տեսե՛ք Նորմանդիայի կոմսի հպարտ արարքը, քանզի նա գլխավորում էր ավելին, քան մի բուռ մարդկանց՝ Ռոբերտի ձեռքի տակ կային 10.000 մարդիկ և նրանցից ոչ մեկը վախկոտ չէր, բոլորը ազնվագարն մարդիկ էին, որոնք, հեծած իրենց մարտական նժույգները, հովազի պես նետվում էին մարտի: Եվ ահա նրանք ևս սկսեցին ջարդել սարակինոսներին և սրանցից ոչ մեկը չկարողացավ փրկություն գտնել նրանցից: Այդ ժամանակ լիակատար զինվածության մեջ այնտեղ էր Զորբարանը, որն իհարկե տեղի չէր տալիս: Նա ոսկեզօծ մի վահան ուներ ձեռքին, որը շատ ամուր էր դիմանում հարվածներին, իսկ Բաղդադում կռած սաղավարտն էլ չէր զիջում վերջինիս: Սա ուներ նաև մի ուժեղ և ամուր նիզակ կեռ նիզակածայրով, իսկ վզին էլ կրում էր ամուր լանջապանակ: Եվ ահա կոմսը, երբ տեսավ Զորբարանին, ուղվեց ուղիղ վերջինիս վրա և նրա կողմ վահանին մի հզոր հարված հասցրեց, որը, շեղվելով վահանից, եկավ հակառակորդի ոտքին: Այդ ժամանակ Ռոբերտը ամենևին էլ չստանձնեց անկասկած կզլխատեր սրանց, եթե միայն հեթանոսներն ու ազդպարտները օգնություն չգային իրենց տիրոջը և հետ չբաշեին վերջինիս դրոշների մոտ: Նրանք Զորբարանին տարան ուղիղ դեպի վրանը, որ նաև սրա հրամանատարական կետն էր և հեռու չէր Մահովորի՝ պահպանվող սևամորթների կողմից: /345/ Եվ ահա սրանք Զորբարանին դրեցին իսպանական ոսկուց հյուսված անկողնու մեջ, սակայն նա ապրած ցավից ու հուզմանքից չէր կարողանում ուշք գալ, այնքան որ ուժեղ էին նրա վրա ազդել գերմանացիները, ֆրանկացիները, բուրգունդացիները, Մենի մարդիկ և նորմանները, որոնք շուտով պետք է հասնեին Յորդանան գետի մյուս ափին: Եվ ահա Զորբարանը շտապ հրամայեց թանքել իր չալպտուրիկ ձին, որից հետո նույնն արեցին նաև 60.000 արաբներ ու պարսիկներ, ընդ որում նրանք իրենց եղբերակիղներով պայթեցրին օդը և մի մեծ աղմուկ հանեցին: /346/ Զորբարան, հենց որ մի քիչ խելք տեղը եկավ, գրչեց. «Ընդե՛ք իմ գեները, հնարավոր է Մուհամմեդը ինձ օգնի այդ ստոր սրիկների դեմ, որոնք հարձակվում են այսպիսի մի ուժով»: Եվ ահա բոլորը շտապեցին իսկական հեթանոսական մի ձևով գինվել, որից հետո 50.000 թուրքերից կազմված թիկնապահների մի խումբ կազմվեց, ընդ որում միայն դրանից հետո Զորբարանը վստահ եղավ, որ ինքը անվտանգության մեջ է ֆրանկներից: Եվ ահա Զորբարանն ու իր թիկնապահները այն իսկայական խումբը եկավ, որպեսզի կրկին մարտի մեջ մտնի, բայց Ֆրանսիայի ուրախ երկրից եկած մեր մարդիկ ևս մտադիր չէին հրաժարվել մարտից և մեր մարդկանցից յուրաքանչյուրը անհամբեր ուրախության սպասում էր իր լավ հղկված ու կատաղի թուրը կրկին գործի դնելու առիթին: Չկա երկրի վրա այնպիսի մի հերոսություն, որը չկնխառնի Կույս Մարիամի մարմնի կտոր Յիսուս Զրիստոսի կողմից: Եվ ահա մեր մարդիկ այնպիսի մի ուժով հարվածեցին հեթանոսներին, որ սրանք Մահովորի ուղղությամբ ակր ու կես հետ մղվեցին: Յարկ և Լեյն, որ հենց այդտեղ էր Զորբարանի վրանը ու այդտեղ նաև մի մզկիթ կար, որը զարդարված էր վիշապի ոսկեզօծ ու փայլուն նշանով՝ մեծ տերության զինանշանով: /347/ Իսկ այժմ պատկերացրե՛ք Բրոհադասին, որը հուզրայակերպ 30.000 թուրքերի հետ միասին մտավ մարտի մեջ: Սա Ղանակոսում կռած ու մաթուր ոսկուց կազմված մի գրահ էր կրում, նրա սաղավարտը էլ ծուլվել էր Եփրատ գետի ափին, իսկ ամուր վահանի էլ պատկանում էր Յովայթան արքային: Ինչ վերաբերվում է Բրոհադասի ձեռնապաններն, ապա սրանք կարված էին կտորի երկու թանկարժեք կտորներից, որոնցից մեկը մետաքսից էր, իսկ մյուսը բերվել էր Կոստանդնուպոլսից: Բրոհադասը գոռում էր. «Ես պատրաստվում եմ տառապանքների գիրկը նետել այս դժբախտներին, իսկ նրանց դեկավարներին էլ պետք է Բաղդադ տանեմ»: Եվ ահա նա արշավի արագության խթանեց նժույգը և, առաջ ցցած նիզակը, առաջ անցավ: Այդ ժամանակ նա սպանեց Ավերկանիսին, որ եպիսկոպոսի շաքիմբին էր պատկանում՝ ինչը մի վայրենի ուրախության առիթ դարձավ նրա կողմնակիցների շարքերում: Եվ ահա հիանալի Բուլյոնի դուբսը, լսելով այս մարդու պարծենկոտությունը, ասաց. «Ղու շատ կզրպա արածի՞ր համար ու բարձր գին կվճարես, միայն թե հասնեմ թե՛ք»: /348/ Եվ ահա հիանալի Բուլյոնի դուբսը, լսելով մարտի աղմուկը, հայացք գցեց հեթանոսների վրա, որոնք ոռնում էին ու կաղկանծում, ընդ որում նա այն մտքին էր, որ մի աններելի բան կլինի չգնալ ու դրանց չհարվածել: Եվ ահա Գոտֆրիդը խթանեց իր արաբական մարտական նժույգը, ծոճեց նիզակը, ձեռքում սեներով բռնակը, որից հետո, չիմանալով, թե ով է այդ սրիկան, հարձակվեց Բրոհադասի վրա: Արդյունքում Բուլյոնի դուբը փշրեց մաթուր ոսկուց պատրաստված այս մարդու գրահը, խոցեց սիրտը և դուրս հանեց այն կրծքից, որից հետո այն հեթանոսը ընկավ, որից հետո ծիծաղելով ասաց. «Ով ստախոս, մեր մարդկանցից այլևս և ոչ մեկը ամոթալի հարվածի չի ենթարկվի թո կողմից»: Սարակինոսները, տեսնելով թե ինչ եղավ, սարսափի գիրկն ընկան, իսկ 50.000 հոգի էլ այնպիսի մի ողբ բարձրացրին, որ կրծես երկիւնքը փուլ եկավ: /349/ Բրոհադասի մահը սարսափելի փշտ առաջացրեց թշնամիների շարքերում, երբ 50.000 հոգի սկսեցին ողբալ, իսկ, Զորբարանն ինքն էլ դրանից շատ առաջ երեք տիրած վկար...: Յարկ և Լեյն, որ Զորբարանը լիակատար հիմքեր ուներ ոչ միայն վշտանալու, այլև՝ վախենալու, քանի որ սուլթանը դրանից հետո նրան ընդմիջող սկսեց համարել մի չար դավաճան, ընդ որում, եթե հնարավորություն ունենար, ապա Շարմազանում գտնվող իր բարձր պալատից էլ հենց կհարվածեր նրան նիզակով: Եվ ահա Զորբարանը, շատ ազդված այս ամենից, մարտական արձակեց: /350/ Ահա ուրեմն, Զորբարանը ողջ ձայնով մարտակոչ արձակեց, որից հետո 50.000 կաֆիրներ մարտի մեջ մտան, որպեսզի վրեժ լուծեն Բրոհադասի համար, ինչպես ասում են, թե ինչքան ուժեղ է տառապանք մարդը ամոթից, այնքան ուժեղ է ձգտում վրեժ լուծել դրա համար...: Այդ ժամանակ տեսնել էր պետք, թե ինչքան անհաշիվ վահաններ խոցվեցին, ձեռքեր ու ոտքեր կտրվեցին ու ցրվեցին տարբեր ուղղություններ, իսկ շականակազույն նժույգներ էլ առանց հեծյալի սկսեցին սլանալ այդտեղով: Իրոք, մեր մարդիկ ջարդ էին իրականացնում մեծ ուժով և այդ ժամանակ գույնը թռավ Զորբարանի դեմքից, որի դեմքին արդեն պարզորեն երևում էր սարսափը, որն արդեն սկսեց ավելի շատ մտածել իր հոգու, այլ ոչ թե Բրոհադասի մարմնի փրկության մասին: Այսպիսով՝ թուրքերը վերսկսեցին մարտը: /351/ Զորբարանը անչափ վշտացած էր և լրիվ կորցրել էր իրեն, քանի որ իր սրտին այդքան հարազատ այն երիտասարդը, որի անունը Բրոհադաս էր, մահացել էր, և ահա նա մարտակոչ ուղղեց, որպեսզի վերադասավորի իր գործի շարքերը: Այդ ժամանակ եղջյուրանման աղեղներով զինված 60.000 թուրքեր ելան մարտի, որպեսզի վրեժ լուծեն Բրոհադասի համար: Արդյունքում մի թե՛ հեռամարտ բռնկվեց՝ նիզակամարտ ու աղեղնամարտ, երբ մեր ազնվագարն ասպետները հետ մղվեցին: Այդ ժամանակ Զորբարանը իջավ ձիուց և գրկեց Բրոհադասի անկյանը մարմինը, որ տարածված էր գետնին, որից հետո վերցրեց այն ուսին և մարտից դուրս տարավ, որպեսզի այն այնտեղ չնսա...: Եվ ահա Զորբարանը շուր եկավ, որպեսզի կրկին կարգի գցի իր գործը: /352/ Այդ ժամանակ մի ուժեղ մարտ սկսվեց, որի կիզակներտոնում հայտնվեցին հիանալի ասպետ Անգերան Սեն-Պոլն ու նրա հայր Յուզգոն, որոնք այդ օրը սպանեցին մեծ բանակի սարակինոսներ...: Այդ ժամանակ արաբ Ամեդեյիսը խթանեց իր մարտական նժույգ, առաջ սլացավ և, ծոճելով նիզակը, հարվածեց ազնվագարն ասպետ Վիլյամ Սենլիսին: Յարվածը եկավ սրա մուգ վահանին, որի արդյունքում այն ծեղրվեց, նույն կերպ ծեղրվեց նաև այս ասպետի օղազրահը, խոցվեց սիրտը և Վիլյամը սպանված գետին տապալվեց: Դրանից հետո Ամեդեյիսը մարտակոչ արձակեց և հետ սլացավ: /353/ Երկու կողմից էլ մարտը եռում էր, ընդ որում թուրքերը հատկապես ակտիվ էին գործում իրենց եղջյուրանման աղեղներով, սակայն մերոնք, արդյունքով աստծուն, պաշտպանվում էին ու հետ մղում հարվածները: Իսկ այժմ պատկերացրե՛ք թաֆուրների արքային իր հասարակի հետ միասին, բանգի սրանք չունեին ոչ օղազրահներ, ոչ սաղավարտներ, որ էլ վրանները վահաններ էին կրում, սակայն, չնայած դրան, նրանք նետվեցին մարտի ամենաթեժ տեղը և, նիզակներով և գուրգուրն ու գուրգուրն, ինչպես նաև ածելի նման սուր դանակների ու տապարների հարված թափեցին հակառակորդի վրա: Նրանք կտրեցին հեթանոսների շատ գլուխներ, իսկ նրանցից նրանք էլ, որ այդ գեներն էլ չունեին, գործում էին բարեբով: Սրանք հակառակորդի վրա էին գնում զգզված մագերով ու ատամները մերկացրած, այնպես որ ցանկացած մեկը, ով տեսնում էր նրանց, վախենում էր նրանց ուսերից դառնալ: Դա մի մեծ պատիժ էր հեթանոսների համար, իսկ ինչ վերաբերվում է Դեղորոս Անապատականին, ապա նա սպիտակ սիրուքը ցնցելով իր մկանների ուժն էր ցույց տալիս թուրքերին, քանզի, իսկ էլ որ հարվածում էր ամուր երկաթյա գլուխ ունեցող իր զավազանով, տեղում թողնում էր: Այդ ժամանակ բարեբով գործում էին նաև կանայք, բայց սրանք նաև ջուր էին հասցնում ծարավից տանջվող մեր ռազմիկներին: Այնուհանդերձ գլխավոր ուժը Աստված էր, որը ոգևորում էր մեր մարդկանց և մղում դեպի հաղթանակը: /354/ Այս մարտում բոլորին շատ էր ոգևորում եպիսկոպոս Պյուլին, որի շուրջ շատ բաջարի ասպետներ կային, բայց

669

խումայապահար փախուստի՝ քառասորոփ սլանալով դեպի Օրոնտեսի վրա գտնվող երկաթյա կամուրջը: /362/ Այսպիսով՝ Զորքարանը հոգով շատ տառապելով փախավ, ինչպես և իր հետ գտնվող մարդիկ, իսկ նրանց նժույգներն էլ փոշով պատեցին երկիւնը՝ ուղղվելով դեպի Օրոնտեսի վրա գտնվող երկաթյա կամուրջ: Մեր մարդիկ, որպես իսկական մահացու թշնամիներ, ողջ ճանապարհին հետապնդեցին նրանց՝ հասնելով մինչև Տանկերդի ամրությունը: Աստված իմ, ինչքան սպանեցին ու վիրավորեցին նրանք այդ օրը, մինչև օրն ավարտվեց, այդ դուք պատկերացրեք, իսկ մնացածները փախան: Եվ ահա մեր մարդիկ վերադարձան իրենց տեղերն ու վրանները, թեև Բույոնի դուբը իր զրահապատ նժույգով որոշ տարածություն հետ հետապնդեց թշնամիներին յուրայինների որոշ մասի ուղեկցությամբ: Իրոք, նա հետապնդում էր Զորքարանին, որը փախչում էր ինչպես մի իսկական վահկոտ, բարձրաձայն աղաղակելով. «Ով վահկոտ, կաշիդ չես փրկին ինձնից»: Այդ ժամանակ, սակայն, Զորքարան նայեց ու իր հետ գտնվող մարդկանց ասաց. «Տեսե՛ք այս ասպետներին, որոնք, գործում են որպես իսկական հիմարներ, բանգի օրն արդեն ավարտվում է և այս վայրում հնարավոր է մի իսկական մահացու մարտ տալ»: Այդ ժամանակ նրանք եկան մեր մարդկանց վրա: Այդ ժամանակ, առանձնանալով յուրայիններից, Գոտֆրիդն ու բաջարի Վիշեր Շվաբացին առաջ էին անցնել և ահա Կլարաս Շարմազանը ձեռքեց Վիշերի օղազրահը և փետուրապատ նետը ցցեց նրա կողքերի մեջ: Վիշերը գետին տապալվեց՝ ստացած լինելով մահացու մի վիրավորում, ընդ որում ընկնելիս նա հասցրեց շնչալ... որից հետո հանգեց: Այդ ժամանակ հիանալի Բույոնի դուբը բոլոր կողմերից այնպես սեղմվեց, որ մկան ծակին իսկ հազար ոսկի կտա: Նրա սրընթաց նժույգը սպանվեց՝ թողնելով տիրոջը կատաղած, բայց այնուհանդերձ ոտքի վրա: Այդ ժամանակ դուբը, մեջքով հենկելով մի մեծ բարի, առաջ մղեց ոսկեգծ փահան՝ հետ մղելով ստոր սարակինոսների ուժեղացող ճնշումը: /363/ Անիրաժեշտություն չկա նույնիսկ ասելու, թե ինչքան վշտացավ դուբը Վիշեր Շվաբացու կապակցությամբ, որի նկատմամբ մեծ սեր էր տածում և որը հիմա փոխված էր գետնին և ոտնակոխ էր լինում: Դուբը անչափ վշտացած էր, գտնվելով Վիշերի գրեթե հենց կողքին, սակայն նա, առաջ մղած փահանը և ձեռքում մերկացրած թուրը, շարունակում էր պաշտպանվել ինչպես անկյուն բշված մի վարդ: Այդ ժամանակ ցանկացած մեկը, որ համարձակվում էր մոտենալ նրան, անմիջապես կտոր-կտոր էր լինում և գետին տապալվում, այնպես որ վեր էին հառնում հիշողությունները Բետորանի և Ալմերի մասին: Եվ ահա Զորքարանը, երբ տեսավ այս արիությունը, առաջ եկավ և ասաց. «Ով իշխան, ի՞նչ է քո անունը»: «Ես կասեմ, թե ով եմ ես», - պատասխանեց դուբը»,- արդ իմացե՛ք, որ ես Գոտֆրիդ Բույոնացին եմ»: «Իրոք», - այդ ժամանակ ասաց Զորքարանը»,- ես քո մասին շատ լավ բաներ եմ լսել, արդ եթե դու հանձնվես, ես բեզ ողջ ու առողջ կտանեմ իմ տեր սուլթանի մոտ, իսկ եթե հավատափոխ լինես, ապա մեծ հարստության ու պարգևների կարծանանաս»: «Ինձ չի հետաքրքրում այն ամենը, ինչ ատում ես», - պատասխանեց դուբը»,- «ուղղակի առաջ եկ ու մենամարտիր ինձ հետ և, եթե հաղթես, ապա կանես ինչպես ուզում ես, իսկ եթե ես փրկվեմ, ապա լավ իմացիր, որ Պարսկաստանում ոչ մի կտոր հող, քաղաք կամ ամրություն չի մնա, որ ես ոտնատակ չտամ, իսկ քո էմիրին էլ ես բանտ կնետեմ՝ թոցնելով ձեր բոլոր իշխանների գլուխները: Ես կհասնեմ նաև Մեքքայում գտնվող ձեր Մուհամմեդին, այդ էլ լավ իմացե՛ք»: Զորքարանը, երբ այս լսեց, կարծես խելագարվեց, որից հետո հրամայեց յուրայիններին. «Ինչ էլ լինի, թույլ չտաք սրան փախչի»: Եվ ահա թուրքերն աղմուկ-աղաղակով հարձակվեցին դեպի վրա, որը որոշել էր դիմադրել մինչև վերջին շուշը: Այդ ժամանակ հեթանոսները, ամուր դրանք, մեծապես սեղմեցին դեպին և նույնիսկ մի պահ գետին տապալեցին, սակայն նա կարողացավ ոտքի գատկել և խուսափել մարտից, թեև այդուհետև հոսեց նրա պորտից: Եվ այսպես դուբը, ձեռքերի թուրն ու վահանը, պաշտպանում էր իր թանկ կյանքը թուրքերից: Այդ ընթացքում մեր թագավորության լավագույն մարդիկ, որոնք հայտնվել էին օտարության մեջ, չտեսնելով Բույոնի դեպին այնուհանդերձ վերադարձան իրենց վրանները, որ մի քիչ հանգստացան: Դրանից հետո նրանք արդեն ընթրիքի էին նստում, երբ տեղ հասավ մի սուրհանդակ ասելով. «Ով իշխաններ, խնդրում եմ, լսե՛ք ինձ, բանգի ես տես, թե ինչպես այն հիանալի Բույոնի դուբը ելավ բարձր լեռան կատարը, սակայն հիմա նա կամ սպանված է, կամ գերված, բանի որ մինչ այժմ չի վերադարձել»: Այդ ժամանակ մեր առաջնորդները լաց եղան, որից հետո ոչ մի պահ չհապաղելով ոտքի ելան, որպեսզի հասկանան, թե ինչ են անելու, թող ուղղորդի Աստված նրանց փրկարար քանքերը: /364/ Եվ ահա մեր բարոնները մեծ արագությամբ ելան՝ պատված վախով ու անհանգստությամբ, երբ բոլորով երդվեցին, թե. «Եթե մենք չկարողանանք Գոտֆրիդին հետ ստանալ, ապա նրա հետևից ոտնատակ կտանք ողջ Պարսկաստանը»: Այդ ժամանակ դուբը, մեջքը հենած բարին և սեղմած թրի կողք, վահանը ձեռքին մի իսկական դուգազունի պես շարունակում էր այդուհետև պաշտպանվել, իսկ նրա ոչ մի հարված էլ իզուր չէր անցնում, երբ նա շուրջբոլոր լրիվ պատել էր կտրած գլուխներով: Թուրքերը, սակայն, չափից դուրս մեծաբանակ էին, ընդ որում նրանք, հարվածելով նրան իրենց թուրքական աղեղներով, մեծ աղաղակ էին բարձրացնում: Եվ ահա այժմ, ինչպես Աստված էր տառապել, այդպես էլ տառապում էր նաև դուբը, բանի որ սարսափելի ցավ էր զգում՝ վերջ ստացած լինելով թուրքին ու երիկանին: Այդ ժամանակին դեպին պատռեց մահվան վայրը և նա դիմեց Աստծուն ասելով...: /365/ Այսպիսով՝ հիանալի Բույոնի դուբն ավարտել էր խոսքը, որն ուղղված էր Աստծուն, խոստովանեց մեղքերը, որից հետո, սեղմած թուրն ու վահանը, պատրաստվեց վերջին մարտը տալ կատաղի հեթանոսների ուժերի դեմ: Մեր լավ մարդիկ, սակայն, արդեն բավականին մոտ էին, դրա համար էլ կարողացան լսել մարտի աղմուկը և այդ կողմը գալ, ընդ որում նրանք, գոչելով «Առավել», ու խթանելով նժույգները, մեծ ուժով առաջ էին գալիս: Եվ ահա մերոնցից ամեն մեկը հարվածեց հատուկ նիզակով, որի արդյունքում մի ուժեղ մարտ սկսվեց: Կլարաս Շարմազանին գլխատեցին, իսկ Բրուուլան Յերոնդեյը իր ավելի 400 հայրնակիցների հետ էլ սպանված մնաց մարտի դաշտում: Թուրքերի ուժերը ջախջախվեցին և մեր հիանալի դուբը փրկվեց: Դրանից հետո, վերցնելով նրա ոսկեգծ թանգի վրա, քրիստոնյաները մեծ ուրախությամբ վերադարձան իրենց տեղերը: /366/ Եվ ահա քրիստոնյաները տեղավորվեցին հանգստանալու հարմար վրաններում, ընդ որում նրանք անչափ հոգնած էին իրենց գլխին եկածից, բանգի նման բան չէր լսվել ու դա ծխտել էլ հնարավոր չէր, բայց հայտնի էր, որ այդ օրը նրանք սպանել էին 100.000 միայն հեծյալների, իսկ ինչ վերաբերվում է հետևակայիններին, ապա դրանք այնքան շատ էին եղել, որ դրանց ոչ-ոք չէր կարող հաշվել: Այս մասին ինձ հայտնի է հուսակալ աղբյուրներից և դա ճիշտ է: /367/ Եվ այսպես այդ գիշեր մեր մարդիկ վրաններում ինչպես պետք է հանգստացան, բանի որ շատ էին հոգնել այդ ամենից: Ահա այդպես սարակինոսները, այդ հիմարները, նրանց համար առավելության ընթրիք պատրաստեցին՝ փստախ լինելով, որ մեր մարդիկ այնքան բազմություն չեն ունենա, որ գոնե մեկ մարդու կազմով ելնեն քաղաքից ու հարձակվեն իրենց վրա, սակայն Աստված, ինչպես տեսանք, իր շռայլության օգնեց քրիստոնյաներին: Եվ ահա այժմ, երբ սարակինոսներն արդեն մեռած էին, գերված կամ խայտառակված, մեր մարդիկ տեր դարձան նրանց լիքը սեղաններին, իսկ արդեն առավելության էլ անդրադարձան այնտեղ առկա շքեղություններին՝ ձեռք գցելով մեծ ավար: Իրոք, քրիստոնյաներին բաժին հասան 500.000 ուղտեր, բավարար բանակի ջորիներ ու մարտական նժույգներ, ինչպես նաև շատ այլ կենդանիների, որ նրանք հաշվում էին հարյուրներով կամ հազարներով: Այս ողջ ավարով քրիստոնյաները բաղաբ վերադարձան: /368/ Յագիսան Անտիոքից, որ միջնաբերդի պարիսպների վրա էր, իր աչքով տեսավ, թե ինչպես իրեն օգնության եկածների սպանեցին, ջարդեցին և Ֆադիկը: Նա նաև տեսավ, թե մեր քրիստոնյա ֆրանկները ինչպես եռանդով հետապնդեցին նրանց՝ վեր ցցած նիզակները, բանգի եթե անհավատները կարող էլ էին փրկվել, ապա միայն փախչելով: Եվ ահա Յագիսանը անչափ տխրեց այդ ամենից, այնպես որ գրեթե լրիվ իրեն կորցրեց...: Եվ ահա նա հավաքեց իր մարդկանց ու ասաց...: Այսպիսով՝ Յագիսանն ու իր հետ այդ գործի համար նշանակված մարդիկ սպասեցին գիշերվա, որից հետո լիակատար գինկածության մեջ ելան միջնաբերդից, ընդ որում այն մարդիկ, որ նրա հետ էին, անչափ քաջ էին: Յագիսանը թողեց միջնաբերդը ոտքով՝ կողային հարպածներից մեկով, իսկ այժմ պատկերացրեք, թե ինչպես վշտացան այն մարդիկ, որոնց նա լսել էր: /369/ Յագիսանը ընթացավ ողջ գիշեր, իսկ հետո կանգ առավ մի ձիթենու տակ, որտեղ, ներքև կախած գլուխը, սկսեց ինչ որ բան մտածել: /370/ Իսկ այժմ տեսե՛ք իրաջըր, թե ինչ արեց Աստված, բանգի հենց այդ պահին հայտնվեց մի ատորի, մեծ արագությամբ մոտեցավ նրան և մեծ դանակով թոցրեց գլուխը, որից հետո, ճանկելով մորուքից, գլուխը Անտիոք տարավ: /374/ Եվ ահա Բոհեմունը Յագիսանի գլուխն առած գնաց միջնաբերդի մոտ, որտեղ գոչեց ամրություններում գտնվողներին...: Եվ ահա միջնաբերդի կայազորը այն հանձնեց Բոհեմունդին, որն իր սեփական կայազորը հաստատեց այնտեղ՝ (Գրենդորո Դուացի «Անտիոքի երգը», գլուխ 125-140, 144-174, 177, 186, 187, 193, 195, 196, 198, 215-219, 224, 225, 227-230, 232-237, 239, 241-269, 273, 274, 283-285, 287, 292, 293, 295, 305-330, 332-370, 374):

«/4.9/ Անտիոք բաղաբը մի մեծ ու հարուստ քաղաք էր, որը Դոմոնից հետո երրորդ կամ նույնիսկ երկրորդ տեղն էր զբաղեցնում իր ամենայնով..., ընդ որում նրա բոլոր պարիսպները, և նրանք, որոնք գտնվում էին լեռներում, և հարթավայրում գտնվողները, և մյուսները շատ հաստ էին ու անհավատալիորեն ամուր: Դրանք շատ բարձր էին...: /4.11/ Եվ ահա քաղաքի տեր Ամիսանը (Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի-Ալանը - Մ.Յ.), երբ իմացավ, որ քրիստոնյաների նման մի իսկայական ամբոխ մոտեցել է քաղաքին, իր պատգամավորի հետ միասին ուղերձ հղեց հարևան բոլոր մարզերին ու երկրներին և խնդրեց օգնության հասնել: Բացի սրանից Ամիսանը նաև չէր մոռացել իր մարդկանց առաջիկա պաշարման դեպքում ամենայն անհրաժեշտով ապահովելու մասին և աղաչում էր բոլորին, որպեսզի յուրաքանչյուրը ինչքան հնարավոր է շատ ավար կուտակի ու պաշտպանվի ինչպես կարող է: Եվ ահա քաղաքացիները, մինչ մերոնց երևալը, ուղղվել էին դեպի գյուղեր ու քաղաքի հարակից տարածքներ և ձեռք գցել ցորեն, գինի, յուղ ու ուտելիքեղենի այլ տեսակներ, որոնք բոլորը նրանք կուտակեցին քաղաքում, ընդ որում այս ամենն այնքան մեծաքանակ էր, որ քաղաքը բացառիկ կերպով նախապատրաստվեց: Միաժամանակ պետք է ասել, որ այդ երկրի շատ տոհմիկ և բարձրաստիճան մարդիկ, որով մերոնք ուզում էին անցնել, նահանգել էին դեպի քաղաք, որպեսզի պաշտպանեն իրենց, և սրանք, որ այստեղ կուտակվել էին մեծ քանակությամբ էին կազմում, բանգի այնտեղ գինված ու լավ պատրաստված ավելի քան 7.000 հեծյալներ, ընդ որում այնտեղ նաև 15 կամ 20.000 հետևակայիններ կային...: /4.12/ Մեր մարդիկ այն աստիճան մոտեցան քաղաքին, որ հաջորդ օրը կարողանում էին դիտարկել այն: Այս ժամանակ, որպեսզի բնարկեն պաշարման հարցերը, ղեկավարները նստեցին խորհրդի...: Որոշ ժամանակ մեզ միացան նաև հապճեպ եկած այլ ուխտավորներ, որպեսզի օգնեն պաշարման հարցով: Եվ այսպես ի վերջո որոշվեց այնուհանդերձ պաշարել քաղաքը և այդ միտքը վերջնական

հավանության արժանացավ: Եվ ահա բանակի ղեկավարները անմիջապես կարգի բերեցին իրենց մարդկանց, մոտեցան քաղաքին և այդ տարվա հոկտեմբերի 10-ին սկսեցին վերջինիս պաշարումը: Մեր բանակում կային մոտ 300.000 լավ զինված ռազմիկներ, ինչպես նաև մեծաքանակ կանայք, երեխաներ և այլ անզեն մարդիկ: Չնայած դրան, սակայն, երեկոյան կողմ պարզվեց, որ քաղաքը լիովին օղակել չի ստացվում, բանի որ բլուրների կողմից, որտեղ սկսվում էին Միլիարու լեռները, պարիսպն այն կերպ էր կառուցված, որ մարդիկ այն այդ կողմից շրջափակել չէին կարող: Երբ հետախույզվեցին այս ամենի մասին լուրով տարածվեցին բանակում, այնտեղ հսկայական աղմուկ բարձրացավ, բայց դրան հակառակ էլ այդ, ոչ էլ մյուս օրը բուն քաղաքում որևէ աղմուկ չէր լսվում, այլևս, որ կարծես թվում էր, թե այն ծայրահեղ դատարար էլ և ներսում ոչ-ոք չկա, թեև այս լուռության իրական պատճառն այն էր, որ ներսում այնքան շատ մարդ կար, որ, իրենց ուժին վստահ, նրանք հարկ չհամարեցին պատասխանել ուխտավորների այդ մարտակոչին...: /4. 13/ Ամսօրըս ուներ 5 դարպասներ...: Քաղաքի շրջակայքում առատ էին... տարաբնույթ մրգատու ծառերը և մեր բոլոր մարդիկ դրանք կտրեցին, որպեսզի պաշարողական մեքենաներ կառուցեն...: /4. 14/ Երբ մեր մարդիկ ծամբար գարկեցին, մոտակայքում ոչ մի արտոսկայր չգտան ոչ իրենց ձիերի, ոչ էլ մնացած անասունների համար: Դրա համար էլ իրավիճակը սկսեց պահանջել, որ նրանք կտրեն գետն ու անցնեն մյուս կողմը: Նրանք երկար ժամանակ փորձ կատարեցին այդպես վարվել, սակայն անհաջող, բանի որ քաղաքացիները թույլ չէին տալիս նրանց այդպես վարվել: Եվ այսպես, բանի որ գետն անցնելը շատ դժվար էր, բանի որ կամուրջ չունեին, մարդիկ ու կենդանիները ստիպված էին գետն անցնել նավակների օգնությամբ: Այդ ժամանակ քաղաքի թուրքերն իմացան այդ մասին և գաղտնի մարդիկ ուղարկեցին, որպեսզի սրանք գաղտնի կտրեն կամուրջը, որ մերոնց ձեռքում էր, և սպանեն բոլոր այն բրիտանականներին, որոնց կբռնեն: Եվ ահա նրանք գաղտնի կյանքի կոչեցին այդ ծրագիրը, սակայն բրիտանականները չվերադարձան գետի վրայով, բանից այդ պարագայում հիմնական բանակը նրանց օգնել չէր կարողանա: Այսպիսով՝ մեր բարոններն ի վերջո որոշեցին խորհրդակցել, թե ինչ կերպ կարող են կամուրջ կառուցել, որպեսզի մերոնք կարողանան առանց քաղաքացիներից անհանգստանալու հետ դառնալ: Այդ ժամանակ նրանք ցանկացան մի բանի նավակներ գտան, դրանք ջուրն իջեցրին, իրար կապեցին, վրաները տախտակներ դրեցին և դրանք ամրացրին մեխերով, այնպես որ այժմ երեք կամ չորս հոգի ի վիճակի էին միաժամանակ կտրել գետը: Այս կամուրջը շատ հարմար էր ողջ ջոկատի համար: Այս կամուրջը գտնվում էր դուքս Գոտֆրիդի ճամբարի մոտ՝ ավելի աջ այն դարպասներից, որը նա հսկում էր, դրա համար էլ դրանք կոչվում էին Դուքսի դարպասներ: Այս կամրջից մինչև մյուս Զարե կամուրջ մեկ մղոնից մի քիչ ավել տարածության կար, ինչպես ասել եմ, և այստեղ մեր մարդկանց շատ չարիքներ պատճառվեցին ու այստեղ թուրքերը մերոնց շատ նեղեցին, երբ մերոնք ցանկանում էին անցնել գետը, դրա համար էլ այն կոչվեց Ծան դարպաս: Իրոք, թուրքերն այս կամուրջն օգտագործում էին կոմս Տուլուզոյի (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) մարդկանց վրա հարձակվելու համար և հաճախ էին հարձակվում ծամբարի վրա՝ սպանելով ոմանց ու վիրավորելով շատերին: Այս պարագայում, հարվածելով մերոնց, նրանք անմիջապես քաղաք էին վերադառնում, իսկ մերոնք չէին հետապնդում նրանց՝ հետևելով հակառակորդին մինչև այդ վայրը, բանի որ ձիեր ուներին միայն քչերը, այդ թվում եպիսկոպոս Պյոլին ու կոմսը, սակայն դա քիչ էր ողջ բանակի համար: /4. 15/ Եվ այսպես մեր մարդիկ վերջնականապես չարացան ու գայրացան այս կամրջի կողմից իրենց հասցվող վնասների պատճառով և, զինվելով մեծաքանակ փոքր վահաններով ու ձեռքերում ունենալով բրդե, առաջացան դեպի այդ կամուրջը, որպեսզի ավերեն այն: Նրանք սկսեցին հարվածներ հասցնել կամրջին, սակայն վերջինս այն աստիճանի պինդ էր, որ նրան ոչ մի վնաս հասցնել չկարողացան, չնայած շատ ցնցեցին: Միաժամանակ գործին խանգարում էր նաև այն, որ մյուս կողմի պարիսպների ու աշտարակների վրայից մերոնց վրա հսկայական քարեր էին նետում, ընդ որում այնքան խիտ, որ ի վերջո մեզ հետ մղեցին դեպի ծամբար: Դրանից հետո մերոնք սկսեցին ստանձել այլ հնարներ և ահա ի վերջո մի ամրություն կառուցեցին այդ կամրջի դիմաց՝ նպատակ ունենալով կանխել այդ կողմից թուրքերի առաջխաղացումը իրենց վրա հարձակվելու համար: Դա մի շատ աշխատատար գործ էր և մեզինք շատ ջանքեր պահանջեց, սակայն, երբ այն ի վերջո պատրաստ եղավ, Տուլուզի կոմսն այնտեղ որպես կայազոր իր մարդկանց տեղավորեց: Այդ ժամանակ, սակայն, քաղաքացիները սկսեցին այդ ամրության վրա նետեր արձակել աղեղներից ու նետողական մեքենաներից՝ միաժամանակ վերջինիս պարիսպների հարվածելով նաև քարանձաններով, ընդ որում այդ անում էին այն աստիճան ուժով, որ շուտով ոչ-ոք չէր կարողանում մնալ ոչ այդ ամրության դրսում, ոչ ներսում: Եվ ահա թշնամիները մարտական կարգով գործի անցան և արդյունքում ամրոցի ողջ կայազորին կոտորեցին, որից հետո հիմնիկներ ավերեցին այն: Մերոնք, որ այս հարցով էլ անհաջողություն կրեցին որոշեցին երեք նետողական սարքեր տեղադրել, որպեսզի հարվածների տակ պահեն կամուրջը: Արդյունքում սկզբում որոշ առանձին թուրքեր սկսեցին դուրս գալ դարպասներից, իսկ հետո դադարեցրին այդ անել և ողջ ուժով անցան հարձակման, ինչպես մինչև այդ: Դա չփոթեցրեց մեր բարոններին, բանի որ մերոնք պատրաստ չէին նման մեծ ջոկատի դիմադրելու: Եվ վերջապես որոշվեց մոտակա լեռներից հսկայական քարեր բերել, դնել այդ վայրում և փակել հակառակորդի ելքը քաղաքից: Նրանք այդ գործի վրա դրեցին 100 հոգու ու սկսեցին քարեր բերել: Շուտով այս գործին լծվեցին նաև այլ մարդիկ, բերեցին մեծաքանակ այլ շինանյութ և արդյունքում այդ կամրջի վերջին հատվածը կազմող դարպասը մի կերպ վերջնականապես փակվեց, թեև այդ ամենը մեզ շատ ջանքեր արժեցավ: /4. 16/ Մի անգամ մերոնցից 300 հոգի թողեցին բանակը, ինչպես հեծյալներ, այդպես էլ հետևակայիններ, կտրեցին մեր կառուցած այն կամուրջը և առաջացան՝ սկսելով պարենամթերք հավաքել: Դա սովորական մի գործ էր, երբ մերոնք մեկնում ու անվտանգ հետ էին դառնում, ընդ որում որոշված էր, որ այս մարդիկ ոչինչ չպետք է իրենցով անեին, այլ պետք է ամեն ինչ բերեին բանակ: Եվ ահա քաղաքի կայազորը, տեսնելով այս մարդկանց, մեծ քանակությամբ դուրս եկավ և Զարե կամրջի վրայով շարժվեց այդ մարդկանց դեմ, որոնք իրենց հիմարության պատճառով մի քիչ շատ էին հեռացել ծամբարից: Եվ ահա սրանցից ոմանց նրանք սպանեցին, իսկ մյուսներն էլ, հույս ունենալով անցնել գետը, վազեցին կամուրջը: Թշնամիները, սակայն, որ այստեղ էին, թույլ չտվեցին նրանց օգտվել կամրջից և այդ ժամանակ մերոնցից շատերը, որոնք ցանկանում էին լողալով անցնել գետը, խեղդվեցին: Այդ ժամանակ թշնամիները, առաջանալով ու ցանկանալով հետ մղել մերոնց մինչև այդ մեր զբաղեցրած լավ դիրքերից, անցան հարձակման արդեն մեր մյուս ուժերի նկատմամբ, սակայն մերոնք մարտի մեջ մտցրեցին լոր ուժեր և հետ շարժեցին թշնամուն: Թուրքերը սկսեցին նահանջել, մերոնք սկսեցին հետապնդել նրանց ու ոչնչացնել մինչև Զարե կամուրջ: Այստեղ քաղաքացիները, տեսնելով, որ իրենց մարդկանց հետապնդում են, մի նոր ու մեծ ջոկատով նետվեցին յուրայինների օգնության, անցան կամուրջը և հարձակված գործեցին մեր մարդկանց վրա, որոնք սկսեցին եռանդով պաշտպանվել, սակայն, ի վերջո վերադառնալով դիմադրել նման մեծաքանակ թշնամուն, նահանջեցին: Եվ ահա թուրքերը նետվեցին բրիտանականների վրա և սկսեցին նրանց մեծ վնասներ հասցնել՝ գործելով մեր կառուցած կամրջի մոտակայքում: Բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ մեր մարդիկ խեղդվում և մեռնում էին գետի ջրերում, որի մեջ էին մտել լիակատար զինվածության մեջ: Այնտեղ մենք շատ հետևակայիններ ու հեծյալներ կորցրինք: Այսպիսով՝ մենք հայտնվեցինք ծանր վիճակում, չնայած այն բանին, որ թշնամին ի վերջո քաղաք վերադարձավ: Դեռք է ասել նաև, որ քաղաքի շրջակա լեռներում ու անտառներում էին տեղակայվել մեր թշնամիների շատ շատերը, որոնք հարձակվում էին մեր մարդկանց վրա, երբ տեսնում էին, որ մեր բանվորները մեկնում են աշխատանքի առանց ուղեկցության: Միաժամանակ քաղաքի կայազորը շարունակում էր անընդհատ արտագրոհներ իրականացնել քաղաքից և մերոնք ի վիճակի չէին ծամբարից հեռանալ բավարար տարածության ոչ պարենամթերք ձեռք բերելու համար, որ էլ այլ նպատակներով, բանից պտանգի մեջ էին: Մյուս գումարված նաև լուրն այն մասին, որ թշնամին հսկայական ուժեր էր արտաստված և պատրաստված և միաժամանակյա հարձակում գործել մեզ վրա և դրսի կողմից, և քաղաքից...: /4. 17/ Այդ պաշարման ժամանակ տեղի ունեցած արկածներն այնքան շատ էին, որ դրանց մասին հատ-հատ պատմել չի լինի, դրա համար էլ ես կխոսեմ միայն իրադարձությունների ընդհանուր ընթացքի մասին: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ մեր բանակը պաշարման օղակի մեջ առավ քաղաքը և անցավ երեք ամիս, պարենամթերքը սկսվեց սպառվել և արդյունքում ուտելիք մեծ կարիք առաջացավ, թեև մինչև այդ, ընդհանրապես, մերոնք ամեն ինչից ունեին շատ առատ...: Առաջ մերոնք մեկնում էին շրջակա երկրներ ու ամեն ինչից շատ ու առատորեն ձեռք բերում, բայց հետո թուրքերն առան դրա դեմը, սկսեցին դարանակալ հարձակումներ գործել, սպանեցին շատ շատերին և արդյունքում արդեն ոչ-ոք չէր կարողանում դուրս գալ ծամբարից պարեն ձեռք բերելու նպատակով: Արդյունքում սով սկսվեց և մեր շարքերում մեծացավ մահացածությունը, ինչպես նաև թանկացան գները: Սկսեցին ընկնել նաև ձիերը և բանը հասավ նրան, որ 70.000 ձիուց, որ մենք ունեինք պաշարման սկզբում, ի վերջո ոտքի վրա մնացին միայն 2.000 հոգին, ընդ որում դրանք էլ այն աստիճանի հյուժված, սոված ու թուլացած էին, որ մենք ի վիճակի չէինք օգտագործել դրանք: Ծաղիք դուրս եկան նաև վրանները, բանի որ, գտնվելով վրտակալ անձրևների տակ, դրանց կտորները սկսեցին փտել, սակայն ի՞նչ վրաններ, փտում ու ծվեն-ծվեն էին լինում նաև մարդկանց վրայի հագուստները, բանից մարդիկ չէին կարողանում մի չոր տեղ գտնել, որպեսզի չորացնեն դրանք, ընդ որում ողջ բանակում մահացածությունն այն աստիճանի հասավ, որ նույնիսկ բավարար բանակի մարդիկ չկային մահացածների թաղելու համար: Եվ վերջապես ոմանք, տեսնելով, թե ինչ աստիճանի է հասել վրանն ու դժվարությունները, որոշեցին վերադառնալ Եդեսիա, որտեղ Բալդուին (Եդեսիայի կոմսության սպագա հիմնադիր կոմս, Եդեսույեմի թագավորության սպագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.) էր գտնվում, այնտեղից էլ անցնելով Կիլիկիա և բրիտանականների ձեռքում գտնվող այլ քաղաքներ: Եվ այսպես, բանի որ շատ էին սպանվածները և մահացածները, արդյունքում այնտեղ կեսից էլ քիչ մարդիկ մնացին, բան կային սկզբում: /4. 18/ Ստեղծված պայմաններում բարոնները հավաքվեցին, որպեսզի քննարկեն այն հարցը, թե ինչպես լուծեն սույից մեռնող մարդկանց հարցը և ահա որոշվեց համապատասխան իրահանգավորմամբ մարդիկ ուղարկել շրջակայք, որպեսզի սրանք հիմնական բանակի համար պարենամթերք բերեն, ընդ որում նրանք որոշեցին բարոնների մի մասին ուղարկել այդ գործին զգալի քանակի մարդկանց հետ, որպեսզի սրանք ի վիճակի լինեն անհրաժեշտ խորությամբ խորանալ թուրքական տարածքներում ու խլել այն ամենը, ինչ կգտնեին իրենց թշնամիների մոտ: Այս խնդրի իրականացման համար նշանակվեցին Բոհեմունդը (Տերենտի իշխան, Ամսօրի դքսության սպագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտուցուն – Մ.Ֆ.)

ու. **Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.3.)**, իսկ հիմնական բանակի հրամանատարությունն էլ հանձնվեց կոմս Տոկուզագուն և Գիյոմ Լիմանացուն (**Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Մեծին – Մ.3.)**, որը պետք է հրամայեր առաջինի հետ միասին, ընդ որում Նորմանդիայի դուքսն (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.3.)** այս երկու խմբերում էլ չկար, բանի որ պառնկած էր՝ պատված սարսափելի հիվանդությամբ։ Այսպես մարդիկ մեկնեցին պարենամթերքի հետևից ու այդ գործի վրա շատ մարդիկ գնացին։ Իրենց հերթին թուրքերը, երբ բաղաթից տեսան, որ բանակը սակավացել է և քչացել ու ճշորեն պարզեցին, որ Ֆլանդրիայի կոմսը, Բոհեմունդը ու Նորմանդիայի դուքսն այնտեղ չեն, իսկ դուքս Գոտֆրիդը (**Նեբրիև Լոպրինգիայի դուքս, երուսաղեմի թագավորության սպագա հիմնադիր այդա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.3.)** էլ հիվանդ պառնկած է, որոշեցին միաժամանակ հարձակում գործել և այն մեկնածների վրա, և՛ կամրջի ուղղությամբ։ Վերջին հանգամանքը, սակայն, նրանց առժամանակ հաջողություն չբերեց, բանի որ կամրջի պահապանները իմացան այդ մասին և ողջ կազմով, զինված ու հեծած ձիերը, հարձակում գործեցին առաջացող թուրքերի վրա և սպանեցին դուրս ելած շատ բարձրաստիճան մարդկանց։ Դետո, սակայն, հաջողություն չեղավեց թուրքերի կողմը, բանգի այնպես պատահեց, որ, երբ թուրքերը նահանջում էին, նրանցի մեկը տապալվեց ձիուց, իսկ այդ ժամանակ նրա ձին սկսեց վազել մեր վրանների ուղղությամբ։ Այդ ժամանակ մերոնցից շատերը նետվեցին այդ ձին բռնելու, սակայն մեր հասարակ հետևակայինները, տեսնելով այդ ու ենթադրելով, թե այդ մարդիկ ու ողջ ջոկատն է փախչում թուրքերից, սկսեցին նահանջել։ Այդ տեսնելով սկսեցին նահանջել նաև այլև և արդյունքում դա մի անդադար պարտության վերածվեց։ Իրենց հերթին թուրքերը, երբ ուշքի եկան ու տեսան, որ մերոնք նահանջում են, անմիջապես շուտ եկան, կրկին անցան կամուրջը և սկսեցին հետապնդել մեր նահանջող մարդկանց։ Թուրքերը սպանում ու կոտորում էին մերոնց և բարե, և մեր իսկ կառուցած կամրջի վրա։ Այդ ժամանակ մերոնցից 200 հեծյալներ սպանվեցին, ինչպես նաև մեծաքանակ հետևակայիններ, իսկ թուրքերն էլ մեծ ցնծությամբ և ուրախությամբ բաղաթ վերադարձան՝ Նշելով իրենց այդ հաջողությունը։ /4.19/ Ինչ վերաբերվում է Բոհեմունդին ու Ֆլանդրիայի կոմսին, որոնք բարոնների փոխադարձ համաձայնությամբ մեկնել էին պարենամթերքի հետևից, ապա նրանք շատ խորացան թշնամական երկրում և այնտեղ շատ հարուստ բաղաթներ ու շատ լավ բաներ գտան, որոնք անհրաժեշտ էին իրենց բանակին։ Նրանք ձեռք գցեցին այդ ամենը, բանի որ որևէ մեկին չգտան, որ կարող էր խանգարել իրենց գործին։ Եվ ահա երկու ղեկավարներն էլ հետախույզներ ուղարկեցին, որպեսզի տեսնեին պատվեն թշնամական երկրում և միջոցներ որոնեն բանակի համար ավելի շատ պարենամթերք ձեռք բերելու նպատակով։ Եվ ահա այնպես պատահեց, որ վերադարձավ հետախույզներից մեկը և հայտնեց Բոհեմունդին, որ մոտակայքում թուրքերի մի հսկայական ջոկատ է դարձնում և պատրաստվում է հարձակում գործել իրենց վրա, հենց որ իրենք կգան պարենամթերքի հետևից։ Այդ ժամանակ այս ջոկատի առաջնորդները որոշեցին, որ Ֆլանդրիայի կոմսն իր մարդկանց հետ առաջ կընթանա, իսկ Բոհեմունդը էլ կհետևի նրան մի քիչ ուշ։ Նրանք այդպես էլ արեցին։ Եվ ահա Ֆլանդրիայի կոմսը առանց դժվարության գտավ թուրքերին և նրանք իրար եկան կատաղի մարտում։ Մարտը բավականին երկար տևեց և թե՛ ընթացք ունեցավ, սակայն թուրքերն ավելի շատ էին, բան Ֆլանդրիայի կոմսի մարդիկ։ Ի վերջո, մեր մարդիկ պարտություն կրեցին, բանի որ Ֆլանդրիացիները չկարողացան տանել այդ փորձությունը, և սկսեցին փախչել, ընդ որում Բոհեմունդն այդպես էլ օգնության չեկավ և մեր մարդիկ սպանված մնացին մարտի դաշտում։ Դրանից հետո մեր ջոկատներն իրար գլուխ հավաքվեցին և հետևեցին ունենալով մեծաքանակ բարիք, սկսեցին մոտավոր վերադառնալու ուղղությամբ։ Միև մերոնք թշնամական երկրում էին, այդ երկիրը ուղարկած այլ հետախույզներ ևս վերադարձան ու հայտնեցին նրանց թշնամու մեկ այլ ջոկատի մասին, որն ուզում էր հարձակում գործել, ընդ որում նրանք ասացին, որ իրենց աչքերով են տեսել թշնամու բանակի առաջապահին։ Այդ ժամանակ մեր ջոկատի կազմում ավելի շատ մարդիկ կային, բան առաջ, ու տեսնեց ավելի լավ էին զինված։ Եվ ահա մերոնք խորհրդակցության նստեցին, սակայն այս անգամ էլ Ֆլանդրիայի կոմսը շատ էր ուզում, որ իրենից բացի այլ մարդ մարտի մեջ չստնի։ Եվ ահա նա իր հետ նախորդից ավելի շատ մարդկանց վերցրեց, իսկ Բոհեմունդն էլ կրկին շարժվեց մի քիչ հետ մնալով՝ իր հերթին հավաքած մեծաքանակ այլոց հետ։ Ֆլանդրիայի կոմսը շտապ առաջացավ և մի կիրճում անակնկալ հարձակվեց թուրքերի վրա, այնպես որ տեսնեց, սահմանափակված լինելով շարժումներում, ի փնձակի չէին ոչ նետեր արձակել, ոչ էլ արագորեն փախչել։ Եվ այսպես, երբ մեր մարդիկ հարձակվեցին տեսնեց, թուրքերը չկարողացան դիմանալ այդ հարձակման և անմիջապես փախան։ Այդ ժամանակ մերոնք հաղթանակ տեսան և հսկայական ավարով հետ դարձան ու միացան հիմնական բանակին, այնպես որ նրանց զայուց հետո այս ջոկատում մեծ ուրախություն եղավ, ընդ որում մերոնք վերադարձել էին, որպես ավար հետևեցին բերելով մեծ քանակի պարենամթերք, ձիեր, ջորիներ, գեղեր և հանդերձներ։ Դրանից հետո ուխտավորները տղվեցին հանգստի և սկսեցին վերականգնվել ուժերը կրած դժվարություններից հետո, ընդ որում դրանից հետո նրանք սկսեցին ավելի ողջամտորեն ծախսել պարենամթերքը, բան առաջ։ /4.21/ Այն դավաճան հույն Թաթակոսը, որի մասին ես առաջ ասել էի և որին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վլենտին I-ը – Մ.3.)** ուղարկել էր մեզ հետ որպես ուղեկից և ուղեկցորդ, ողջ այդ ընթացքում մեծ անվստահությամբ և զգուշությամբ էր վերաբերվում և բանակին, և բարոններին։ Նա ցավ էր պատճառում և նեղում էր մեզ ամեն մի բանով, իսկ այժմ, պարզորեն հասկանալով, որ բանակում ոչ բավարար վիճակ է, ոչ էլ ոգու ամրություն, ավելի ամրացավ իր կասկածների մեջ և, բանի որ ինքն էր վախկոտությամբ, սկսեց մտածել, որ մի բանի օրից ուխտավորները բաղաթից հարձակման կենթարկվեն ու բոլորը կապանվեն։ Այս պատճառով, ահա, նա գաղտնի դիմեց բոլորին և ոչ արեց թողնել պաշարումը, ինչպես նաև սկսեց խորհուրդ տալ, որ բանակը տանեք մոտակա երկու բաղաթները, որ մեր տիրապետության տակ էին՝ սպասելով զարնա գալուն։ Եվ վերջապես նա լիովին պարզ ասում էր, որ շուտով կայսրը կուղարկի ամենամեծ չափի մի բանակ, որ միայն կկարողանա հավաքել, և շուտով գետնի վրա իր ձիերի համար մի թաղամ խոտ իսկ չի կարողանա գտնել, սակայն նա ինքը երաշխավորում է բոլոր համար պարենամթերք ու կենդանիների համար էլ անասնակեր մատակարարել, բանգի կայսրը սիրում է ջանալ հանուն Աստծո։ Դրանից հետո Թաթակոսը սկսեց պնդել, որ նա ինքը որպես պատգամավոր կմեկնի կայսրի մոտ, որպեսզի շտապեցնի նրա գործերի, ինչպես նաև պարենամթերքի ուղարկումը։ Բարոնները գիտեին այս մարդու դավաճան եղության մասին և հասկանում էին, որ այս պատրվակով նա ուզում է փախչել բանակից, նրանք Թաթակոսին չէին վստահում, սակայն ի վերջո համաձայնեցին, որ նա մեկնի։ Այդ ժամանակ Թաթակոսը ձևացրեց, թե անսպասելի կվերադառնա և ի վերջո իր մի բանի մարդկանց հետ լքեց վրանները, նրանց հետ, որոնք ցանկացած հետևել իրեն, բանգի նա չէր ուզում բոլորին վերցնել։ Եվ այսպես ստատակայն այս եղբայր լքեց բանակը, իսկ նրա փախչողին էլ գտնության ամբողջ հանդիսացավ մնացողների շարքերում, բանի որ այս օրինակին հետևեցին շատերը, մանավանդ տարածված ուժեղ սովի պատճառով։ Բարոնները մշտապես խորհրդակցում էին, թե ինչպես շտկեն իրավիճակը և հասնեն հաջողության։ Իրոք, օգտագործելով տեսնեց մեծ վարկը, նրանք այն երկու մեծ այրերին հաճախ էին ուղարկում պարենամթերքի գործին, տեսնեց անվերջ առաջանում էին և խորանում թշնամիների հարկում։ Նրանք սպանում էին իրենց ուղին փակել փորձողներին, սակայն այդպես էլ չէին կարողանում ավելանալեք գտնել, բանգի թուրքերը հակառակում էին մերոնց մտադրությունները և իրենց պարենամթերքի ողջ պաշարը և անասունները պնդել ու ավելի հեռացնում ղեպի լեռներ ու անապատներ, որտեղ ոչ-որ մուտք չունեց, իսկ շատ բաներ էլ նրանք թաքցրեցին անտառներում ու քարանձավներում կամ գետնի տակ, որտեղ մերոնք չէին կարողանում դրանք գտնել։ /4.22/ Դրանից հետո բանակային հոգևորականները սկսեցին աղոթել Աստծո ողորմածությունը հայցելու համար... իսկ հետո Բոհեմունդը մի խորանակ միջոց գտավ, որպեսզի ազատի բանակը թուրքական լրտեսներից... /4.23/ Եվ վերջապես Եգիպտոսի խալիֆը (**Ճաթիմանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսայան – Մ.3.)** սակավորժե նվերներով դեսպաններ ուղարկեց մեր բանակ... /5.1/ Անտիոքի էմիր Անսիանն ու նրա իշխանները մարդիկ ուղարկեցին հարևան թուրքերի մոտ օգնության խնդրանքով։ Բանն այն է, որ տեսնեց, թե բաղաթի մոտ գտնվող մեր մարդիկ սովի պատճառով ինչ մեծագույն դժվարություններ են կրում, որոնց մասին ասացինք, բայց այնուհանդերձ չեն թողնում պաշարումը և ամեն ինչով ցույց են տալիս, որ բաղաթը գրավելն իրենց համար այնքան էլ դժվար գործ չէ, անչափ անհանգստացան։ Եվ ահա Անսիանը, հավաքելով իր շրջապատի մարդկանց, նամակներով սուրհանդակներ ուղարկեց իր հարուստ հարևաններից մեկի մոտ և շատ փափուկ խնդրեց օգնել իրենց ծիշտ գործին՝ հանուն հավերժականության բարիքի և իր նկատմամբ սիրո գալով ու փրկելով իրենց։ Նա նաև մանրամասն հրահանգներ ուղարկեց, թե ինչպես օգնության եկողները կկարողանան աննկատ մոտենալ բաղաթին, գաղտնի դարանել և հարձակվել ուխտավորների վրա, երբ մերոնք հերթական անգամ կանցնեն կամրջով։ Որոշվել էր, որ այդ պարագայում անտիոքիցներն իրենք դուրս կկազեն բաղաթից և, երբ մերոնք զբաղված կլինեն տեսնեց դեմ մարտով, այն դարանակալները դուրս կգառնեն իրենց տեղերից և, անակնկալ հարձակվելով, կհարձակվեն ուխտավորների թիկունքից, կփակեն նրանց նահանգի ուղին և, շրջապատելով բոլոր կողմերից, բոլորին կոչնչացնեն։ Այլ տիրակալներ ևս, որոնք լսել էին այս նամակի ու դեսպանության մասին և անհավատալիորեն վախենում էին մեր մարդկանցից, ուրախացան ընդունված որոշումից։ Եվ ահա Դալեմի, Կայսարիմի, Ջամայի ու այլ մեծ բաղաթներից հսկայական բանակությամբ մարդիկ հավաքվեցին և գաղտնի, բանգի գաղտնիքներ իր ղեկավարում նրանց գործողություններին ողջ այս ընթացքում, սկսեցին լքել իրենց տեղերն ու մեկնել Անտիոքի ուղղությամբ։ Միայն հասան Անտիոքից 14 մրոն հեռավորության վրա գտնվող Դարենեց ամրոցին, որտեղ էլ տեղավորվեցին։ Դաջորդ առավոտյան, երբ ըստ իրենց ենթադրության պետք է սկսվեին ընդհարումները Անտիոքի կայազորի ու բաղաթը պաշարողների վրա, նրանք պետք է փորձ կատարեին իրենք ևս հարձակվել։ Կարելի էր միայն ենթադրել, թե այդ պարագայում ինչ վտանգի մեջ կհայտնվեին քրիստոնյաները, սակայն մի բան տեղի ունեցավ, որն էլ պատճառ հանդիսացավ վերջիններիս անհավատալի փրկության։ Ամեն ինչ եղավ տեղի քրիստոնյաների՝ հայերի ու հույների շնորհիվ, որոնք այն բաղաթներից, որտեղից ելել էին թուրքերը, հայտնեցին բարոններին այն մասին, թե ինչ են պատրաստվում ձեռնարկել տեսնեց։ Եվ ահա մեր բարոններն արագորեն հավաքվեցին և, խորհրդակցելով իրենց անելիքների մասին, որոշեցին, որ, հենց որ կլինի գիշերը, ձի ունեցող ամեն մեկը պետք է թափի այն ու հեռանա բանակից, ընդ որում յուրաքանչյուրին հատուկ ասվեց, որ այդ պետք է անել բացարձակապես անաղմուկ։ Ինչ վերաբերվում է հետևակայիններին, ապա տեսնեց ևս պետք է անաղմուկ

պատրաստվելին պաշտպանության ու թշնամու գալուստ: /5.2/ Եվ այսպես քրիստոնյաները գիշերով մեկնեցին՝ հիմալայի գիւղաված ու կազմակերպված: Նրանք անցան իրենց պատրաստած կամուրջը՝ կազմելով ոչ ավել, քան 700 հեծյալ: Այսպես նրանք հասան մի ճահճի, սակայն սա այն ճահճից չէր, որի մասին ասել են և որը գտնվում էր Օրոնտես գետի վրա, և մեկ մղոն հեռավորության վրա տեղավորվեցին գիշերակացի: Քրիստոնյաների թշնամիները, ոչինչ չհամալույզ այս գիշերային տեղաշարժի մասին, անցան Օրոնտես գետի վրայի կամուրջը: Իրենց հերթին մերոնք, հենց որ զգացին լուսաբացը, գիւղվեցին և վեց ջոկատներ կազմեցին: Թուրքերը հետախույզներ ուղարկեցին առաջ, որոնք վերադարձան ու հայտնեցին, որ մերոնք շարժվում են իրենց դեմ: Դրանից հետո նրանք առաջ ուղարկեցին երկու ռազմիկների, իսկ իրենք էլ իրենց հսկայական բանակով հետևեցին սրանց: Թուրքերը, սակայն, տեղ հասան անկանոն վիճակում: Չնայած դրան՝ թուրքական հետևակայինները առաջ անցան և հարված հասցրեցին աղետներից, ընդ որում նետերը անհավատալիորեն խիտ էին թափվում: Այնուհանդերձ մեր մարդիկ հարձակվեցին սրանց վրա նիզակներով ու գեղարդներով և դա պատճառ հանդիսացավ, որ թուրքական բանակի նետածիգները հետ շարտվեցին դեպի հիմնական բանակը: Արդյունքում թուրքերն այն աստիճանի սեղմվեցին գետին ու ճահճին, որ չէին կարողանում ոչ նետեր արձակել, ոչ էլ փախչել, ինչպես սովորաբար անում էին: Անհավատալիորեն թե՛ մի ճակատամարտ բռնկվեց, ընդ որում և բարոնները, և հասարակ մարդիկ գործում էին հիմալայ: Արդյունքում, բանի որ թուրքերը զոհված էին իրենց սովորական ձևով մարտ վարելու հնարավորությունից, ի վերջո սկսեցին ով ոնց պատահեց փախչել: Երբ մեր բարոնները տեսան թշնամու փախչելը՝ զգացին հաղթանակի մոտենալը և հրամայեցին, որ ամեն ոք անմիջապես հարձակման անցնի ու շուտով սկիզբ առավ կատաղի հետապնդումը: Թուրքերը փախան ուղիղ Զարենցի ուղղությամբ, իսկ մեր մարդիկ, հետապնդելով սրանց, սպանում էին և կտրում գլուխներն ու ձեռքերը, այնպես որ շուտով ողջ այն ողոջ, որի վրայով նրանք անցնում էին, լցվեց թշնամիների դիակներով: Այս հետապնդումը շարունակվեց 10 մղոն տարածության վրա, իսկ երբ Զարենցի ամրոցում գտնվող թուրքերը տեսան, որ իրենց մարդիկ փախչում են, իրենք ևս այրեցին ամրոցը և հեռացան այնտեղից, թեև հայերն ու այլ քրիստոնյաները, որ այնտեղ էին, ի վերջո փրկեցին ամրոցը և հանձնեցին այն մեր մարդկանց, երբ մերոնք տեղ հասան: Այդ օրը ավելի քան 2.000 թուրքեր սպանվեցին, ընդ որում մերոնք, որպես հաղթանակի նշան, բերեցին թշնամիների 500 գլուխներ իրենց հիմալայի գեղերի հետ միասին: Մերոնք նաև գտան 1.000 հիմալայի ու հզոր մարտական նժույգներ, որոնք մեզ անչափ պետք էին: Այսպես մերոնք հիմնական ճամբար վերադարձան հսկայական ավարով, զենքերով ու թալանված բարիքներով, որտեղ մեծ տոն կազմակերպեցին և շնորհակալություն հայտնեցին Աստծուն, որն իրենց նման միախաբություն էր ուղարկել: /5.3/ Դեռք է ասել, որ այս ընթացքում նաև թուրքերն էին դուրս եկել Աստիոքից ու հարձակվել ճամբարում գտնվող մեր մարդկանց վրա, բանգի, երբ նրանք լսել էին, որ թուրքերը թողել էին իրենց երկրները և առաջացել, իրենք ևս պատրաստվել էին իրենց կողմից հարձակվել կամրջի վրա, երբ կտեսնեք քրիստոնյաների շարժը: Եվ ահա, երբ նրանց հետախույզները հայտնեցին տեղի ունեցածի մասին և իրենք ևս տեսան, որ քրիստոնյաները հարձակվում են այդ նոր ժամանող իրենց ազգակիցների վրա, արհույթամբ գիւղվեցին և, բանի դեմ մեր մարդիկ ճամբար չէին վերադարձել, որոշեցին հարված հասցնել վերջինս: Եվ ահա բաղադր թուրքերը շատ ուժեղ և կատաղի հարձակվեցին ճամբարի վրա, ընդ որում այս կողմում ևս շատ կատաղի մի ճակատամարտ բռնկվեց: Դեռ, սակայն, երբ պարիսպների բարձունքներում տեղակայված յուրաքանչյուրը սրանք իմացան, որ իրենց բանակի օգնության շտապող մասը պարտություն է կրել մերոնցից, պարզորեն հասկացան, որ իրենք ևս դատապարտված են պարտության, մասնավոր այն բանից հետո, երբ մերոնք սկսեցին հետ վերադառնալ ուրախ տեսքով և անհավատալի ավարով: Այդ ժամանակ, ահա, սրանք ևս փախան և ուղղվեցին դեպի բաղաբ, որտեղ մեծ տիրություն տարածվեց, որն ուժեղացավ մանավանդ այն բանից հետո, երբ մերոնք եկան ու պաշարողական մեթոդների օգնությամբ բաղաբ նետեցին թուրքերի 200 կտրված գլուխներ, որպեսզի ցույց տան անտիոքեցիներին իրենց հաղթանակը և ասեն, որ չեն մոռացել իրենց կրած նեղությունները: Ինչ վերաբերվում է մնացած 300 գլուխներին, ապա ուխտավորները դրանք ցցեցին բաղաբի դիմաց՝ նիզակների վրա, և մարդկանց նշանակեցին հսկելու դրանց, բանգի ուխտավորները ցանկանում էին, որ, երբ թուրքերը կեկնեն պարիսպների վա պաշտպանվելու, դրանք միշտ իրենց աչքի առաջ ունենան: Այսպես պարտության մատնվեցին 28.000 թուրքեր, ընդ որում հսկայական բանակի թուրքեր էլ բռնկվեցին և գերեզմարվեցին: Սա տեղի ունեցավ փետրվարի 7-ին: /5.4/ Դրանից հետո բարոնները կրկին հավաքվեցին խորհրդակցության և որոշեցին, որ բոլոր վրա՝ Բոհեմունդի վրաի կողքին, մի ամրություն կկառուցեն, որը կցցեն լավ զինված ռազմիկներով, իսկ երբ թուրքերն իրենց սովորության համաձայն կհարձակվեն, այս մարդիկ ևս հարված կհասցնեն: Արդյունքում նախատեսվում էր, որ այս ամրությունը կպաշտպանի ողջ ճամբարը: Նրանք այս որոշմանը հանգեցին, որից հետո ուժեղ մարդկանց նշանակեցին ու անմիջապես գործի դրեցին: Երբ այս գործն ավարտվեց, ողջ ճամբար արդեն պաշտպանված վիճակում էր, կարծես գտնվում ուժեղ բաղաբի պարիսպներից անդին: Այդ ժամանակ արդեն ընկալում էր բաղաբի պաշտպան ինգլիզերի ամիսը և ահա այդ ժամանակ ջնդուկներն նավերը ժամանեցին նավահանգիստ և ուտելիք բերեցին: Այս նավերը խարխալ գցեցին ծովը թափվող Օրոնտեսի գետաբերանի մոտ, որից հետո այնտեղից սուրհանդակ ուղարկեցին մեր ճամբար, որ մերոնք մի բանի բարոնների գլխավորությամբ ուժեղ ջոկատներ ուղարկեն, որպեսզի իրենց կարողանան անվտանգ տեղ հասնել: Այդ ժամանակ անտիոքեցիներն իրենց հերթին տեսան, թե ինչ է կատարվում, և ուղարկեցին մեկին, որպեսզի սա սպանի մարդկանց և թույլ չտա ճամբարից հեռանալ այլ կերպ, բան մեծ խնդրով: Իրենց հերթին մեր բարոնները որոշեցին մեր կառուցած այն կամրջի մոտ գտնվող մզկիթի մոտակայքում, որը լքվել էր թուրքերի կողմից, լավ զինված ռազմիկներ տեղակայել, որպեսզի սրանք խոչընդոտեն թուրքերին դուրս գալ ու հսկեն անցումը: Դրանից հետո, բանի որ մեր մարդիկ ստիպված էին լքել ճամբարը և իրենց ջոկատներով հետ ուղեկցել այն սուրհանդակներից դեպի նավերը՝ միաժամանակ նաև լուրեր ստանալով իրենց երկրներից, որտեղից հեռացել էին: Այս խնդրի իրականացման համար առանձնացվեցին Բոհեմունդը, Տուլուզի կոմսը, Էվերարդ Դ՝Պուսիեի և կոմս Գառնյե Դ՝Գրեզը, որոնք նաև պետք է միաժամանակ նավահանգիստ հասցնեին խալիֆի դեսպանորդներին, իսկ հետո իրենց ջոկատով ճամբար ուղեկցեին պարենամթերք կտրելով: Իրենց հերթին անտիոքեցիները, առանձնացրեցին 4.000 շատ լավ զինված մարդկանց, որպեսզի սրանք թաքնվեին և սպասեին մեր ջոկատի վերադարձին: Եվ ահա չորրորդ օրն այնպես պատահեց, որ մեր մարդիկ սկսեցին վերադառնալ՝ իրենց հետ բերելով անասուններ և շատ ձիեր, որոնք բարձրված էին պարենամթերքով և այլ անհրաժեշտ բաներով՝ բացարձակապես տեղայն չլինելով այն մասին, որ մեր թշնամիները դարձան իրենց են սպասում: Այդ ժամանակ թուրքերն անակնկալ դուրս ցատկեցին դարձան և հարձակվեցին առաջացած մերոնց վրա: Տուլուզի կոմսը վերջապահում էր, իսկ Բոհեմունդ էլ հետևում էր նրան: Սարսափելի խառնաշփոթ սկսվեց, ընդ որում թուրքերը, տեսնելով այն երկու առաջնորդներին վերջապահում, սկսեցին իրար հասկացնել, որ հեռու մնան դրանցից ու հարվածեն սրանց: Ուխտավորներից նրանք, որոնք պատվել էին այդ անհավատալի մարտի կրակով, պատասխարկեցին թախտներով և փորձ կատարեցին փախչել լեռներն ու անտառները՝ անփութորեն հետևելով վերցնելով ինչ տանում էին, բանգի շատ վախճան էին: Իրենց հերթին բարոնները, երբ տեսան այդ ամենը, պարզորեն հասկացան, որ իրենց ուժերը ոչ մի համեմատության մեջ չեն մտնում թուրքական ուժերի հետ և սկսեցին աստիճանաբար շարժվել ճամբարի ուղղությամբ, դեպի ուր պետք է ուղեկցեին ջոկատը, սակայն նրանք, որոնք չհետևեցին նրանց կամ չկարողացան այդ անել, հենց այնտեղ էլ սպանվեցին: Ընդհանուր առմամբ այդ մարտում սպանվեցին 300 կին ու տղաներ: /5.5/ Այս սարսափելի լուրը կայծակի նման տարածվեց բանակով մեկ, ընդ որում ամեն ինչ այնպես ներկայացվեց, որ բոլորն անխորտի սպանվել են: Առժամանակ նրանք լուր չկար նաև Բոհեմունդից ու Տուլուզի կոմսից և ահա դուքս Գոտֆրիդը, որ այդ ժամանակ շատ հիվանդ էր, սկսեց ի սրտե տանջվել Աստծո իմեր մարդկանց մասին, որոնք այդ աստիճան անստորեն զոհ էին գնացել: Միաժամանակ բանակում աղաղակ բարձրացավ, որ մեր մարդիկ պետք է գենք վերցնեն այն նահատակվածների փոխարեն վրեժ լուծելու համար և այդ կարևոր գործից ոչ-ոք մի կողմ չմնաց: Եվ ահա բոլորը հավաքվեցին և, բաժանված իննգ ջոկատների, կտրեցին մեր կառուցած այն կամուրջը: Առաջին ջոկատը գլխավորում էին Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտը, իսկ հետո նաև՝ Տուլուզի տեղ հասած կոմսը՝ երկրորդը, Գիյոմ Լիանցին՝ երրորդը, դուքս Գոտֆրիդի եղբայր Եվառաթիոնը (Բուլոնի կոմս Էստաշ Բուլոնացին – Մ.3.)՝ չորրորդը, իսկ Գոտֆրիդն ինքն էլ՝ հինգերորդը: Երբ նրանք իրար գլուխ հավաքվեցին, Գոտֆրիդը կանչեց նրանց և ասաց...: /5.6/ Երբ նա ավարտեց իր խոսքը, տեղ հասավ նաև Բոհեմունդը և միացավ նրանց...: Այդ ժամանակ բաղաբի տեղ Անիանը ասաց, որ թուրքերը կործանիչ պարտության կմատնեն մերոնց, սակայն իրականում նա շատ էր կասկածում այդ հարցով: Այնուհանդերձ, բանգի մեր ողջ բանակը ելել էր թշնամիների դեմ, նա հրամայեց բաղաբի ողջ կայազորին զինվել ու ելնել դարպասի մոտ գտնվող կամրջի ուղղությամբ, որպեսզի պատրաստվեն և յուրաքանչյուրի անհրաժեշտություն պարագայում օգնության հասնեն: Այդ ընթացքում մերոնք սուրհանդակներ և հետախույզներ ուղարկեցին թուրքական այն միուս ջոկատի մոտ և իմացան, որ թուրքերն արդեն գալիս են ուղիղ իրենց վրա...: Մինչ այս, մինչ այն, վերադարձան սուրհանդակներ և հայտնեցին, որ թուրքերն արդեն շատ մոտ են: Այդ ժամանակ մերոնք սկսեցին փառաբանել Աստծուն և, խթանելով իրենց ձիերին, ելան թուրքերի դեմ: Մերոնք հարձակվեցին թշնամու շարքերի վրա իրենց ջոկատների բոլոր ուժերով և մերոնցից յուրաքանչյուրը գործում էր լավագույն ու խիզախ կերպով՝ անհրաժեշտություն չտալով թշնամիներին ուշքի գալ և դիմարդել մեր մարդկանց հսկայական ուժին: Թուրքերի մի մասը սկսեց շարժվել կամրջի ուղղությամբ, սակայն դուքս Գոտֆրիդը, որը այդ գործում շատ վարպետ էր, մի փոքր բլրակի մոտ, որն այդ կամրջի դիմաց էր, դիրքեր գրավեց և, միավորելով ուժերն առաջին ջոկատի հետ, սկսեց ոչնչացնել այդ կողմը եկող թշնամիներին: Արդյունքում սա վերջնականապես փախուստի մատնեց մինչ այդ էլ փախչող թուրքերին և ի վերջո սրանց ողջ ջոկատը ոչնչացվեց: Այդ մարտում որպես մի բացարձակ ու խիզախ ռազմիկ էր գործում նաև Ֆլանդրիայի կոմսը, իսկ ինչ վերաբերվում է Նորմանդիայի կոմսին, ապա սա այդ սարսափելի ճակատամարտում այնպես ջարդեց թշնամիներին, որ սրանք նույնիսկ վախճանում էին նրան մոտենալ: Տուլուզի կոմսը ևս լիովին իր վրեժը լուծեց այն բանի համար, որ թուրքերը դրանից առաջ տարել էին իր ձին ու վրանը, իսկ Գիյոմ Լիանցին էլ չմոռացավ ապացուցել, որ ծագումով բաց մի երկրից է, ընդ որում այդ տեսարանը հաճույք կպատճառեց

Նույնիսկ նրա թշնամիներին, եթե իրենց համար պարտություն չարժենար: Այդ ճակատամարտում խիզախություն դրսևորեցին նաև դուքս Գոտֆրիդի եղբայր Եվստաֆիոսը, կոմս Բալդուին Գայենացին, կոմս Գվի Սեն-Պոլը և մնացած բոլոր բարոնները, իշխանները և բարձրատոհմիկ անձիք իրենց քաջարի երկրներից, որոնք Նախանջող թուրքերին իրենց արիությանն ու խիզախությանը ցույց տվեցին: Նույն կերպ էին գործում նաև այլք նրանց ջոկատներում: Պետք է ասել նաև, որ Ամսիանը, երբ տեսավ, որ քաղաքից այն մյուսների աջակցելու համար ելած իր մարդիկ դրանց հետ միասին վարձեցած փախչում են, այդ փախուստը կասեցնելու համար հրամայեց նրանց հետևել փակել դարպասները, որպեսզի այդ փախդողները մարտի դառնան, սակայն սրանց վախն ու շփոթվածությունն այնքան մեծ էր, որ նրանք այդպես չվարվեցին, մանավանդ երբ տեսան մերոնց ուժն ու թրերի հարվածները: Այսպիսով՝ այս մարտը պատճառ հանդիսացավ նրան, որ թուրքերի շարքերում մեծագույն խուճապ տարածվի, որոնք դրանից հետո մինչ այն մյուս սարսափելի ճակատամարտը այլևս կամրջի ուղղությամբ չէլան քաղաքից: Մարտափեյի աղմուկ աղաղակն էր, ձիերի վրջյունն ու զենքերի շայյուն, այնպես որ մերոնք իրար լսել չէին կարողանում, սակայն մահացու վտանգի մեջ էին հայտնվել նաև նրանք, որոնց առաջ փակել էին դարպասները, ընդ որում ողորմ էին նաև թուրքական այն կանայք ու աղջիկները, որոնք հավաքվել էին պարիսպների վրա և ականատես էին յուրայինների կրած սարսափելի ջարդին: Նրանց լացը, ողբը, կականն ու աղաղակները միայն պատկերացնել կարելի էր, այդ կերպ էին նրանք ողբում կատարվածի վրա: Այդ ընթացքում Ամսիանը, տեսնելով, որ կարող է անվերադարձորեն զրկվել իր բոլոր մարդկանցից, հրամայեց կրկին բացել դարպասները և ընդունել քաղաք Նախանջող բանակի մնացորդներին, իսկ թուրքերն իրենց հերթին էլ, երբ տեսան, որ դարպասները բացվում են, այն աստիճանի հուսահատորեն քաղաք նետվեցին ու այնպես անցան կամրջով, որ շատերը նրանցից ջուրն ընկան ու խեղդվեցին: Միաժամանակ նաև դուքս Գոտֆրիդն էր նրանց հետապնդում, որը այդ փախդողներին թրի հզոր հարվածներ էր հասցնում և իրեն հավերժական փառքով ու հարգանքով պատեց: Նման բան դրանից առաջ երբեք չէր եղել ու չի էլ լինի, բանգի իր հարվածներով դուքսը շատ գլուխներ ու ձեռքեր կորեց, բայց եղավ նաև մեկ այլ բան, բանգի թուրքերի շարքերից մի հզոր այր էր առաջանում, որը շատ էր ներում և վնասներ պատճառում իր մարդկանց: Եվ ահա դուքսը եկավ սրա վրա և իր հզոր ձեռքով այնպես հարվածեց, որ այս մարդուն մեջտեղից կես արեց, ընդ որում մարմնի վերին հատվածը ընկավ գետին, իսկ ներքևի տառապանքներ այդպես էլ մնաց ծիու վրա կպած և ձին այլ կերպ քաղաք վերադարձավ, իսկ դուք միայն պատկերացրեք, թե ինչ լավ էր գինված այս թուրքը, ինչ լավ գինվածություն և նժույգ ուներ, այնպես որ դուքսը գրեթե անհնար մի բան էր արել: Այս տեսարանը ահով ու վախով պատեց բոլոր թուրքերին, որոնք անմիջապես էլ ահաբեկված Նախանջեցին...: Այդ օրը անտիոքեցիները կորցրին 2.000 հոգի և, եթե գիշերը շուտով վրա չհասներ, քրիստոնյաները առանց դժվարության լիովին կոչնչացնեին նրանց ու կզոհվեին նաև քաղաքը ներսում եղած բոլոր մարդկանց հետ միասին, ընդ որում, բանի որ շատ թուրքեր սպանվել էին կամրջի վա, դրա վրա թշնամիների շատ դիակներ էին կուտակվել, իսկ դեպի ծովը հոսող Օրոնտես գետն էլ այդ ուղղությամբ շատ արյուն տարավ՝ ճետագայում շատ քրիստոնյաներ, որոնք ելնում էին քաղաքից, պատմեցին, որ այդ մարտի ժամանակ թուրքերը զրկվել են իրենց 12 մեծագույն առաջնորդներից ու գրեթե սպանված են տիրուհուներից ու այն բանից, որ չեն կարող կյանքի կոչել իրենց սպանված ընկերներին: /5.7/ Չաջորդ օրը, երբ լույսը լիով բացվեց, մեր բարոնները կրկին իրար գլուխ հավաքվեցին և, շնորհակալություն հայտնելով մեր տեր Աստծուն հաղթանակի համար, անցան ստորական գործերին: Եվ ահա նրանք միաձայն այն մտքին եկան, որ այն սկզբի մոտ, որ կամրջի վերջում է, պետք է մի ամրություն կառուցեն, որպեսզի փակեն դեպի դուրս քաղաքացիների ելքը կամրջի վրայով ու պահպանեն մեր մարդկանց կյանքները: Ողջ գիշեր թուրքերը թաղում էին մինչ այդ սպանված իրենց մարդկանց և ահա, երբ մեր մարդիկ իմացան այդ մասին, նրանք փորեցին թշնամիների գերեզմաններն ու դամբարանները և այնտեղից տարան բոլոր արժաթեղները, ոսկին ու հագուստները, որ այնտեղ էին դրվել թուրքերի սովորության համաձայն: Այս հանգամանքը քաղաքում գտնվող թուրքերին անհավատալի պատճառեց, բանգի նրանք ականատես եղան, թե նման թանկարժեք կերպով թաղվող իրենց ընկերների դիակները ինչպես են դուրս բերվում գերեզմանների, ընդ որում դա ավելի բան ցավալի էր նրանց համար, մտորնք հաշվեցին այդ դիակները և իմացան սպանվածների բանակությունը, իսկ նրանք մտադիր էին այդ բանակությունը գաղտնի պահել: Չհաշված նրանց, որոնք խեղդվել էին գետում, ինչպես նաև հետագայում քաղաքում վերքերից մահացածներին՝ մերոնք հաշվեցին միայն 1.500 դիակներ, որոնք իրենք էին փորել ու հանել քաղաքի մոտի այն գերեզմանոցից: Դրանից հետո մերոնք կտրեցին թշնամիների 300 գլուխներ և դրանք կայսեր ուղարկեցին՝ որպես թուրքերի դեմ տեղի ունեցած ճակատամարտի ու իրենց հաղթության անառարկելի նշան: Իրենց հերթին Եգիպտոսի խալիֆի դեսպանները, որոնք դեռ չէին շարժվել, տեսնելով իրենց թշնամի թուրքերի նման պարտությունը, շատ ուրախացան, բայց միաժամանակ նաև սկսեցին վախենալ մեր մարդկանցից: Եվ վերջապես ուրախալի էր նաև այն, որ շատ մարդիկ, որոնք փախել էին լեռներն ու անտառները և որոնց վարուց Եմազ էին համարում, վերադարձան ծախար և ուրպիսություն բերեցին: Այս ամսինքն որոնք բարոնները ձեռնամուխ եղան այն ամրության կառուցմանը, որի մասին ասացի վերևում, ընդ որում հրաման տրվեց, որ այն կառուցվի հնարավորինս արագ ու բարձր՝ համալրվելով պաշարողական մեքենաներով: Այդ ամրությունը կառուցվեց քարից, այն անհավատալիորեն գեղեցիկ և ուժեղ էր, իսկ նրա պատերի դիմաց էլ խորը խանդակ փորվեց: Այս ամրության կառուցման համար օգտագործվեցին այն քարերը, որոնք սորենք բերել էին թուրքական գերեզմաններից ու դամբարաններից: Երբ այս գործն ավարտեց մերոնք ընտրեցին մարդկանց, որոնք պետք է զբաղվեին վերջինիս պաշտպանությամբ: Այդ ժամանակ շատերը հրաժարվեցին այդ գործից, սակայն Տուլուզի ազնվի կոմսը իր վրա վերցրեց այդ գործը և խնդրեց, որ Աստծո ողորմածությամբ այդ ամրոցի պաշտպանությունն իրենց հանձնարարվի: Բոլոր բարոնները դրա համար շնորհակալ եղան, հատկապես հասարակ մարդիկ, ընդ որում, բանի որ ողջ ամառ կոմսը հիվանդ էր եղել և մնացած գործերում մարդկանց քիչ էր օգնել, այժմ, իր վրա վերցնելով այս գործը, նա մեծ ծառայություն մատուցեց: Բայց նրանից հատկապես շնորհակալ եղան մեկ այլ բանի համար, բանգի նա, որովհետև անհավատալիորեն հարուստ էր, 500 մարկ արծաթ ուղարկեց եպիսկոպոս Պյուլիին և օգնեց կրկին ձիեր ձեռք բերելու այն հասարակ մարդկանց, որոնք դրա հնարավորությունը չունեին և կռվի ժամանակ կորցրել էին իրենց նժույգները: Արդյունքում շատ մարդիկ եղան, որ կրկին համակվեցին մարտի մեկնելու ծախսով, որպեսզի կրկին նժույգ ձեռք բերեն: Ահա այս ամենի պատճառով էր, որ Տուլուզի կոմսը շատ սիրված էր բոլորի կողմից և գովաբանվում էր, ընդ որում այն աստիճանի, որ նրան կոչում էին Բանակի հայր կամ Բանակի պահապան: /5.8/ Տուլուզի կոմսը 500 ռազմիկների՝ քաջարի ու ազնվատոհմիկ ասպետների, և այլոց տեղադրեց Նոր ամրոցի դարպասների մոտ և արդյունքում ստեղծվեց մի իրավիճակ, երբ քաղաքից քաղաքի կայազորի ելքը լիով փակվեց, և այժմ ուխտավորներն ի վիճակի էին առանց որևէ խոչընդոտի, հանգիստ ու անվտանգ պատվել երկրով մեկ, բանգի թուրքերն այլևս չէին կարողանում դուրս գալ քաղաքից, որի համար նրանց մնացել էին միայն արևմտյան դարպասները, սակայն այդ կողմից ելքը այնքան էլ վտանգավոր չէր մարդկանց համար, բանգի այն դուրս էր գալիս գետից անդին: Միաժամանակ, սակայն այս դարպասից քաղաքացիներն այնտեղանդեք կարողանում էին վշտացնել ուսուցիչ և թալմի միս ստանալ, որի պատճառով էլ նման բաների կարիք չունեին: Եվ ահա բարոնները կրկին հավաքվեցին և սկսեցին քննարկել այն հարցը, թե ինչպես վերացնեն պաշարման նաև այդ թերությունը: Արդյունքում նրանք միաձայն որոշեցին, որ այդ կարող է արվել ոչ այլ կերպ, բան հերթական մի ամրության միջոցով, որը կորվի բարոններից մեկի հրամանատարության տակ: Նրանք բոլորը համաձայնեցին այդ հարցով, բայց մյուս հարցով, թե ով պետք է ղեկավարի այդ ամրությունը, նրանք սկզբում համաձայնության չեկան, բանգի ոչ-ոք իր վրա չվերցրեց այդ գործը և բոլորն էլ ասացին, որ չեն կարող այդ անել: Այդ ժամանակ բարոններից շատերն ասացին, որ այդ գործի համար ամենահարմար թեկնածուն Տանկրեդն (**Տիբերիայի իշխանության սպազա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերնետացին – Մ.3.**) է, սակայն նա ներողություն խնդրելով բարոններին ասաց, որ ինքը աղքատ է և չի կարող իր վրա կրել նման հսկայական ծախսեր: Լսելով այդ՝ Տուլուզի կոմսը ելավ ու նրան 100 արծաթե մարկ տվեց, ընդ որում որոշվեց, որ դրանից բացի ամեն ամիս Տանկրեդին ևս 40 մարկ կտան ընդհանուր միջոցներից: Տանկրեդին, որը շատ խելացի ու իմաստուն էր, ստիպեցին կառուցել այդ ամրությունը մի փոքր քրի վրա, որը տեղակայված էր Արևմտյան դարպասների մոտ և այն հետագայում մնաց նրա պահպանության և պաշտպանության տակ: Իրոք, աստված այդ ամրությունն այն աստիճան ռազմունակ էր ստեղծել, որ նա դրանից հետո Տանկրեդը մինչև պաշարման վերջը ոչ մի մարդ չկորցրեց: Ներքևում եմ քաղաքից դեպի գետը երեք կամ չորս մղոն հեռավորության վրա մի հիմնալի արտավայր կար, որը կազմված է շատ հարուստ մի հարթավայրից, որտեղ անասնակեր ու ծաղկած ծառեր կային: Եվ ահա քաղաքացիները, բանի որ մոտակայումս այլ արտավայր չունեին, այնտեղ ուղարկեցին իրենց ձիերից, ջորիկներից և այլ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները, երբ իմացան այդ մասին, հավաքեցին ասպետներին և այլ ազնվատոհմիկ անձանց, որոնք ուղղվեցին այդ կողմը, սակայն ոչ թե ուղիղ ճանապարհով, այլ աննկատ ու փոքր արահետներով, որոնք ծածկված էին աչքից: Նրանք գնացին և, երբ տեղ հասան, հարձակվեցին ու սպանեցին բոլոր հովիվներին, որից հետո բռնելով տարան 2.000 առաջնակարգ, ընտիր ու գեղեցիկ ձիեր, ինչպես նաև անթիվ բանակության ջորիկներ ու այլ անասուններ, որ այնտեղ կային: Բոլորը անասնիորեն ուրախացան այդ ավայրի պատճառով, բանի որ անասուններից շատերին: Եվ ահա ուխտավորները

որոնք լքել էին քաղաքը և միացել բանակին: Դենց այդ ժամանակ էր, որ Շարտրի և Բլուայի կոմս Ստեփանը (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.3.**) իրեն հիվանդ զգաց, որոշեց լքել իր ընկերներին և առաց, որ կգնա Ալեքսանդրետ, որը նավահանգստից ոչ հեռու էր գտնվում, ու կմնա այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ կամ վերջնականապես կառողջանա, կամ կմեռնի: Այսպես նա հեռացավ և իր հետ տարավ սեփական մարդկանցից 4.000 հոգի, որոնք նրա երկրից ու մեկնեցին իրենց տիրոջ հետ միասին: Իրականում, սակայն, նա այնպես էր նախատեսել, որ, եթե մերոնք հաղթեն իրենց դեմ եկող թշնամիներին, հանգիստ վերադառնալու ու ասեր, որ առողջացել է, իսկ եթե հակառակը լիներ, ապա անմիջապես ելնէր նավով վրա, որոնք սպասում էին նավահանգստում, և հետևաբար՝ վերադառնալով իր երկիր: Արդյունքում մեր բանակի բարոններն այն աստիճանի շփոթված և չարացած էին, որ արտասվեցին, որովհետև նրանք գիտեին նրան որպես դիրքի տեր տոհմիկ ու իմաստուն մի մարդ և նրա մեծ կարիքն ունեին, բայց ահա նա հեռացել է նման ամոթալի կերպով: Արդյունքում, սակայն, ոչ-ոք չհամարձակվեց նրա դեմն առնել և նա հեռացավ, իսկ հետո Ստեփանի օրինակին հետևեցին նաև այլք: Ի վերջո, բանը հասավ նրան, որ բարոնները կրկին խորհրդակցության նստեցին և որոշեցին, որ այդուհետ ոչ մեկը չպետք է այնքան համարձակություն ունենա, որ առանց ընդհանուր թույլտվության լքի իրենց, ընդ որում նմանները կհավասարեցվեին մարդասպանների և նրանց նկատմամբ կիրականացվեր արդարադատություն...: /5.11/ Այնտեղ՝ քաղաքում, մի ազնվատոհմիկ հայ կար, որը իրենց լեզվով կոչվում էր Բենիգահ ու ասում էին, որ նա մի գինագործի որդի է, իսկ իր ընտանիքն էլ զբաղվում էր օղագրահներ պատրաստելով: Սա իրականացնում էր Երկու բույր կոչվող աշտարակի պահպանությունը, որտեղ տեղափոխվել էր իր եղբոր հետ միասին: Եվ այսպես այս երկու եղբայրներից ավագին կոչում էին Էմիսիերեն, որը շատ մոտ էր քաղաքի տիրակալի հետ...: /5.12/ Եվ ահա նա մարդիկ ուղարկեց Բոհեմունդի մոտ և պայմանավորվածության եկավ այն պայմանների շուրջ, որոնց ընդունման պարագայում պարտադրվում էր քաղաքը հանձնել քրիստոնյաներին...: Այդ ժամանակ ընթանում էր արդեն քաղաքի պաշարման յոթերորդ ամիսը...: Բոհեմունդին ուղղված իր նամակում Էմիսիերենը այլ բաների թվում մասնավորապես ասում էր նաև, որ Ամսիանի մոտ անընդհատ նամակներ ու սուրհանդակներ են գալիս, որոնք պնդում են, որ թուրքերը գալիս են քաղաքին օգնության ու գալիս են ոչ պակաս, բան 200.000 ռազմիկ կազմով...: /5.13/ Երբ Բոհեմունդը իմացավ այս մասին, նա տեղեկացրեց մնացած բարոններին...: /5.14/ Մինչ տեղի էր ունենում Ամսիոթի պաշարումը, Ամսիոթի պատգամավորները, որոնք մեկնել էին Պարսկաստանի սուլթանի մոտ օգնության պահանջով, ինչպես պետք է իրենց գործն անելով հետ դարձան, բանգի մեծ իշխաններն ու հասարակ մարդիկ իրենց բարոնների հետ միասին որոշեցին միասնական հարված հասցնել ուխտավորներին ու ոչնչացնել նրանց: Պարսկաստանի սուլթանը այս կողմն էր ուղղել նաև իր երկրի բոլորին, իսկ ողջ բանակի հրամանատար էլ նշանակել էր մոտիկներից մեկին, որին շատ էր վստահում, վստահ էր նրա հավատարմության և բացության վրա: Այս ամարդու անունը Զորքադատ էր (**Մոտիկ կառավարիչ Զոր-Բուդատ – Մ.3.**), ընդ որում նա հրամայեց բոլորին ենթարկվել վերջինիս: Բացի այդ սուլթանը նաև նամակներ ուղարկեց իր երկրի բոլոր մասերի ղեկավարներին՝ հրամայելով, որ, ուր էլ Զորքադատը իրենց տանի, թուրքերը պետք է այդ կողմը գնան, ինչ նա հրամայի անել, պետք է անեն առանց որևէ հրամանադրության...: Զորքադատը համաձայնեց այս ամենի հետ, ընդ որում պետք է ասել, որ այն ժամանակը, որը Զորքադատը անցկացրեց Եդեսիայի պարիսպների տակ, փրկարար եղավ մեր ուխտավորների համար ու հատկապես լավ Բոհեմունդի ու նրա մարդկանց համար, բանգի, եթե նա ուղիղ գնար դեպի Ամսիոթ, ապա մերոնք անհույս վտանգի մեջ կհայտնվեին և չէին կարողանա դիմանալ թիկունքի Զորքադատի և ճակատից քաղաքի կայազորի համակցված հարձակումին...: /5.15/ Եվ ահա Ամսիոթ մոտ գտնվող ուխտավորները, տեղեկանալով Զորքադատի հսկայական բանակի մոտենալու մասին, խորհրդի նստեցին և որոշ իմաստուն մարդկանց ուղարկեցին, որպեսզի սրանք գնահատեն թշնամու բանակը...: /5.16/ Սրանք, իրենց հետ վերցնելով այլ ասպետներ, մոտեցան թուրքերին և սկսեցին պատշաճ հեռավորությունից դիտարկել նրանց: Ընդհանուր թիվը պարզել նրանք չկարողացան, սակայն ինչ հեշտությամբ հասկացան, դա այն էր, որ իրենք գործ ունեն մի անհավատալիորեն մեծ բանակի հետ, երբ բոլոր կողմերից ուժեր էին հավաքվել այնտեղ կարծես մի գետ, որը հոսում էր ծով և իր մեջ ընդունում վտակներ...: Եվ ահա մեր բարոնները կրկին խորհրդի հավաքվեցին...: /5.17/ Այդ ժամանակ Բոհեմունդը բոլորին ասաց իր ծրագրերի մասին... ընդ որում բոլորն իրենց համաձայնությունը տվեցին դրան, բացի Տուլուզի կոմսից: Դրանից հետո Բոհեմունդը գործի անցավ...: /5.18/ Իրենց հերթին անտիոքեցիները ևս վախճանում էին դավաճանությունից...: /5.19/ Ամսիոթի կայազորը շատ չարիքներ էր պատճառում քրիստոնյաներին...: /5.20/ Եվ այսպես, երբ պայմանավորվածությունների ութերորդ օրը լրանում էր..., բանակում աղմուկ բարձրացավ, որ նրանք բոլորը, որ նստյալներ ունեն, հեծնեն դրանք, սակայն նրանք չսասցին այդ գործի նպատակը: Դրանից հետո Բոհեմունդը ջոկատը թողեց հիմնական բանակին, ընդ որում այդ արեց ուժերը ցրած և բացահայտ, երբ բանակից հեռացան և միավորվեցին միայն այնտեղից հեռանալուց հետո՝ չորս ջոկատներում: Եվ ահա, երբ վրա հասավ գիշերը ու մութը իջավ, բանակից հեռացածները գաղտնի և անկատա հետ դարձան՝ լիովին զինված, բայց անվստահ: /5.21/ Այդ ժամանակ այն ազնիվ մարդը, որի անունը Էմերսիերեն էր..., իր աշտարակից ժամը իննիս մոտակայքում տեսավ Բոհեմունդի ջոկատի շարժը... և ի վերջո սպանեց եղբորը, որը կարող էր խանգարել այդ անեմին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդն արդեն պարսպի մոտ էր՝ ձեռքում պահած ծայրերին կեռեր ունեցող պինդ պարանոս աստիճանը, ընդ որում կային նաև այլ աստիճաններ, որոնք պետք է կացքեղին պարսպին, երբ դրա ժամանակը գար: Դրանից հետո նա մարդ ուղարկեց Էմերսիերենի մոտ, որպեսզի իմանա, թե երբ պետք է գործեն, իսկ սա էլ հրամայեց հայտնել, որ այդ պետք է անել այն ժամանակ, երբ արդեն անցած կլինի ժամանակի տեր կոչվածը, բանգի այդ քաղաքի հիմնավոր սովորության համաձայն ազնիվ և վստահելի մարդիկ ամեն գիշեր պետք է մի կողմ թողնեին քունը և գիշերով ստուգեին պահակությունը ու զննեին, որպեսզի գտնեին ծառայությունը վատ տանողներին: Ահա սրանք էին, որ պետք է այդ գիշեր երեք կամ չորս անգամ մարդկանց մի մեծ խմբով անցնեին՝ ձեռքերում ունենալով ջահեր: Եվ ահա, երբ այն ստուգողը եկավ ու գնաց, Էմիսիերենի մոտ անեմ ինչ գտնեցով լավ վիճակում ու գոհ մնալով դրանից, սա մարդ ուղարկեց Բոհեմունդի մոտ և հայտնեց, որ գործելու իսկը ժամանակ է...: Իմանալով այդ մասին՝ Բոհեմունդը իր ջոկատները և այլ բարոնների հետ միասին, միայն որոնք գիտեին այդ մասին, գնաց այդ ուղղությամբ, ընդ որում սրանց հետ միայն մի բանի ընտրյալ ու լավ պատրաստված մարդիկ կային: Դրանից հետո Էմիսիերենը խոնարհվեց ու ներկայացավ, որից հետո նրանք շնորհակալություն հայտնեցին նրան, իսկ նա էլ պարսպից ներքև գցեց երկար պարաններ: Ներքևում եղողները վերցրեցին դրանք, կսպեցին և ամրացրեցին կեռերով: Երբ նրանք ավարտեցին այս գործը,՝ արագորեն կեռերը վերև նետեցին և այդ ժամանակ Էմիսիերենը, որը մեկ անգամ չէր, որ խիզախություն էր դրսևորել, դրանք ամրացրեց և պնդացրեց երկաթյա ամրանների միջոցով, որպեսզի սկսեն վերև մագցելը: Երբ Բոհեմունդը տեսավ, որ ամեն ինչ արդեն պատրաստ է, լինելով մի խիզախ և հզոր այդ առաջինն ինքը վերև մագցեց, մինչև որ չանցավ ատամնաշարներից ներս...: Բոհեմունդը անսպեկորեն եղջերակ էր... և ահա նա գնաց պարսպի ծայրը և կանգնեց իր մարդկանց՝ ասելով, որ կարող են լիովին ազատ աստիճանով վեր մագցել: Սրանք, սակայն, կարծելով, թե դա թշնամու մի խորամանկություն է, այնքան ժամանակ չէին բարձրանում, մինչև որ խիզախությունը ասաց...: Լսելով այդ՝ նրանք ով ինչքան խորոջ էր արագ վեր մագցեցին, ընդ որում, երբ սրանք արդեն ավարտում էին, Տանկերդն ու Ֆլանդրիայի կոմսը մեկնեցին մյուսներին իմաց տալու: Բանի որ Երկու բույրերին հարող մոտակա աշտարակը լավ պաշտպանված էր, վեր մագցողները վագեցին դեպի այն, սպանեցին պահակայիններին ու գրավեցին այն...: /5.22/ Բարոններից ոմանք մնացել էին ներքևում, որպեսզի ղեկավարեն վեր մագցողներին, իսկ երբ գտան, որ վերևում արդեն բավարար բանակի մարդիկ կան, նետվեցին դեպի ճամբար, որպեսզի հրամայեն վստահ մարդկանք ևս զինվել ու շարժվել քաղաքի օգնության, որպեսզի պատրաստ լինեն ներս թափանցել, երբ մերոնք արդեն տիրած կլինեն պարիսպներին: Մերոնք շատ քաջ ու խիզախներն էին գործում և շուտով գրավեցին իրար հաջորդող 10 աշտարակներ՝ սպանելով այնտեղ գտնվող բոլոր մարդկանց: Այդ ժամանակ քաղաքը դեռևս անհանգստացած չէր և ոչ-ոք չէր արթնացել, չնայած բոլորը պարզորեն լսում էին կռվի ձայները, բանգի ենթադրում էին, որ այդ թուրքերն են սպանում քրիստոնյաներին, ինչպես հրամայված էր...: Դրանից հետո մերոնք իջան դեպի դարպասները, պոկեցին փականները, բացեցին դռները և մեր մարդիկ մեծ բանակությամբ կարողացան ներս մտնել: Ի վերջո, մերոնք հասան նաև կամրջի մոտի դարպասներին, սրանց պահակապետներին էլ սպանեցին ու բացեցին դրանք, իսկ այդ ընթացքում Բոհեմունդի զինակիրը վագելով հասավ քաղաքի միջնաբերդում գտնվող մեծ աշտարակին և իր տիրոջ դրոշմը հաստատեց նրա կատարին: Ի վերջո, երբ քաղաքում մարտնչող մեր մարդիկ զգացին, որ լույսը բացվում է, նրանք փչեցին շեփոխներն ու եղբերափողները՝ կոչ անելով մեր մարդկանց իրենց ջոկատներով ներս խուժել: Եվ ահա ուխտավորների հիմնական մասը, որոնք ոչինչ չգիտեին այդ ամենի մասին, արթնացան, մոտակայքում գտնվող վրանները դատարկ գտան և հասկացան, որ քաղաքը գիշերով գրավվել է: Այդ ժամանակ թալանի նպատակով իրենք ևս վագեցին և ոչ-ոք չմնաց ճամբարում: Միաժամանակ արթնացան նաև քաղաքում գտնվող թուրքերը և լսեցին վագող մարդկանց ձայներն ու տեսան տիրող խառնաշփոթը: Եվ ահա նրանք որոշեցին տանել ձիերին, փրկել կանանց ու երեխաներին, սակայն, երբ փախչում էին, անընդհատ հանդիպում էին մերոնց այս կամ այն խմբին և սպանվում էին: Այդ ժամանակ քաղաքում գտնվող ասորիները, հայերը և մնացած քրիստոնյաները պարզորեն հասկացան, որ հարձակումը հաջող է եղել, դրա համար էլ շատ ուրախացան և անմիջապես գտան ու տիրեցին մնացած հարստություններին: Նրանք հավաքվեցին իրար գլուխ ու գնացին այդ գանձերի թաքցված վայրերը՝ միաժամանակ սպանելով թուրքերին ու, հատուցելով սրանց, լիովին վրեժխնդիր լինելով իրեն տեսած տանջանքների համար: Բանակը լիովին քաղաք անալով և բարոններն իրենց դրոշները կախեցին պարիսպների վրա, այն քաղաքում շարունակվում էին թալանն ու սպանությունները, բանգի չէին խնայում ոչ կանանց, ոչ երեխաներին, բացում էին դռներն ու արկերը և պետք էր տեսնել փողոցում ցրված ոսկու և արծաթի կույտները: Այս կերպ, ահա, քաղաքը գրավվեց, ընդ որում սպանվեցին 10.000 քաղաքացիներ և նրանց մարմինները այրվեցին էլ մնացին փողոցներում ու նրբանցքներում...: /5.23/ Երբ Ամսիանը տեսավ, որ քաղաքը հանձնվել է, իսկ իր մարդիկ էլ միջնաբերդից ու ամրություններից, ով կարողանում է փախչել՝ փախչում է, ինքն էլ հետևի դարպասներով դիմեց փախուստի, սակայն վստահ չէր, որ կկարողանա այդ անել, բանի որ ըստ իրեն

քրիստոնյաները շրջապատել էին ողջ ամրությունը: Եվ ահա հաջող գործելու նպատակով նա հետևի դարպասներից փախավ լիովին մենակ, որը ամսիտ մի բան էր: Այսպիսով, երբ նա փախչում էր քաղաքից հեռու գտնվող արտոնավարներով, հայերը բռնեցին նրան, ծանուցեցին և շատ զարմացած մնացին իրենց հաջողությունից, թեև հենց այդ ժամանակ էլ հասկացան, որ քաղաքը գրավված է: Այսպիսով՝ նրանք Անտիոքի սկզբում լավ վերաբերվեցին, ինչպես իրենց սովորությունն էր, սակայն հետո, երբ պարզեցին ամեն ինչ, գետին տապալեցին ու թողն զխառնեցին՝ գլուխը բերելով քաղաք և մարդկանց ներկայությանը այն նկիրելով բարոններին: Այդ քաղաքում շատ թուրքեր կային, որոնք ծննդով քաղաքից էին, սակայն եկել էին այնտեղ այն պաշտպանելու համար, կային զինվորներ ու այլ ռազմիկներ ևս, որոնք պատիվ ու հարգանք ունեին: Եվ ահա սրանք, իմանալով քաղաքի անկման մասին, թաքնվեցին իրենց ձիերը և ողջ բանակով բլրով առաջ շարժվեցին դեպի միջնաբերդը, երբ պատահաբար հանդիպեցին մեր մարդկանց մի մեծ խմբի, որոնք քաջարի հարձակում գործեցին սրանց վրա: Այդ ժամանակ թուրքերը փորձեցին փախչել դաշտերի միջով, սակայն գետնանցումի մոտ բոլորն ընկան, երբ ամեն ինչ իրար խառնվեց՝ մարդիկ, ձիեր, սանձեր, գեներ, իսկ շատերն էլ վերքեր ստացան: Ընդհանուր առմամբ այդ ժամանակ սպանվեցին 300 հոգի: Անալիտյան, երբ անտիոքցիները հասկացան, որ մեր մարդիկ արդեն ներսում են, նրանցից որոշները թաքնվեցին իրենց ձիերը և հեռացան մեր մարդկանց կողմից բացված դարպասներով, սակայն մերոնք ընկան դրանց հետևից և ոմանց բռնեցին ու հետ բերեցին, թեև այլք փախան ու պատասպարվեցին լեռներում: Արևը ծագելուց երեք ժամ հետո քաղաքը լիովին գրավվեց, սակայն մեր մարդիկ, որ հավաքվել էին, այնտեղ ուտելիքի պաշարներ չգտան, ինչը զարմանալի չէր, բանգի պաշարումը շարունակվել էր 9 ամիս, իսկ այնտեղ շատ մարդ կար հավաքված: Փոխարենը, սակայն, մերոնք գտան սկի, արծաթ, թանկարժեք բարեր և տարատեսակ անողներ, մետաքսե կտորներ, հարուստ գորգեր ու այլ բաներ, որոնք այնքան շատ էին, որ ամեն մեկը ստացավ այնքան բան, ինչքան որ կարող էր տանել: Այսպիսով՝ այս ամենը հիմալայի վերջ ունեցավ հատկապես աղքատ ուխտավորների համար, որոնք այդքան դժվարություններից հետո ձեռք բերեցին այն ամենը, ինչ երազում էին: Պետք է ասել նաև, որ այս ամենից զատ գտնվեցին նաև 500 աշխատող ձիեր, որոնք, սակայն, բոլորն էլ նիհար էին ու խեղճացած: Այսպես Անտիոք քաղաքը գրավվեց Քրիստոսի 1098 թվականի հուլիսի 3-ին: Ուխտավորները, որոնք փառքի էին հասել շատ երկրիներում, լի էին իրենց թշնամիները արյունը թափելու մարմնացով: Եվ ահա բարոնները խորհրդի հավաքվելին և որոշեցին, որ իրենց գործը դեռևս չի ավարտվել, բանի որ դեռ իրենց մեծ դժվարություններ ու վտանգներ են սպասում քաղաքի միջնաբերդի հետ կապված և ահա նրանք որոշեցին, որ իրենք պետք է գրավեն այն, որը լի էր քաղաքի բոլոր բարիքներով և շատ ամուր էր: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նրանք, եկան միջնաբերդի մոտ, հասկացան, որ այն գրավելը հեշտ չի լինի, բանգի միջնաբերդի ննարավոր չէր տիրել այլ կերպ, բան լիակատար սովահարության միջոցով: Եվ ահա բարոնները մի ծրագիր կազմեցին, թե ինչ կերպ կլինի ամենահարմարը կլինի այդ գործին ձեռք գարկել: Դրանից հետո ուխտավորները մեկնեցին պարենամթերք գտնելու, սակայն այս մարդկանց հրամայված էր արագորեն վերադառնալ...: /6.1/ Եվ ահա բարոնները որոշեցին փակել միջնաբերդից իջնող փողոցի բլուրն ու ծանապարհը, որպեսզի այդտեղով միջնաբերդում գտնվողները չկարողանային քաղաք մտնել և այստեղի մարդկանց վնաս տալ: Այդ նպատակով նրանք լավ և ամուր պարիսպներ կառուցեցին և դրանց վրա լավ զինված ռազմիկներ դրեցին: Նրանք պարսպի վրայից բարեր էին նետում դեպի միջնաբերդ, մի գործ, որն իրականացնում էին բարեր նետելու համար նախատեսված մեքենաների օգնությամբ: Այս ամենը արվեց այն նպատակով, որ Զորքուդատի հարձակման ժամանակ թիկունքից հարձակում չլինի...: Այդ ժամանակ ուխտավորները արդեն լսել էին, որ մեծ իշխան Զորքուդատը գալիս է ու արդեն հասել է Անտիոքի հարևան քաղաքներին: Եվ ահա ծանապարհորդները ամենից առաջ որոշեցին իմաց տալ Մուրը Միմոն նավահանգստում գտնվող մարդկանց, որոնք իրենք էին ուղարկել առևտրի նպատակով, որպեսզի նրանք արագորեն վերադառնան ու բերեն ողջ այն պաշարը, որը կկարողանան գտնել քաղաքում: Արդյունքում Անտիոքում հավաքեցին պարենամթերք հարակից բոլոր երկրներից, բայց ցանկացած դեպքում այդ քիչ էր...: /6.2/ Մինչ մեր մարդիկ փորձում էին կարգի գցել պարենամթերքի հարցը քաղաքում, այն գրավելու երկրորդ օրը տեղ հասավ 300 լավ զինված ու հանդերձավորված մարդկանցից կազմված մի ջոկատ՝ բոլորն էլ թաքմ ձիերի վրա: Նրանք հանդիսանում էին Զորքուդատի բանակի մի մասը և ժամանել էին քաղաքի մոտ, որպեսզի սպանեն մեր մարդկանց այն մասին, որոնք անզգուշորեն ցրվել էին շրջակայքում: Եվ ահա բոլոր թուրքերը, բացառությամբ 13 լավագույն հեծյալ նետամիզներ, դարան իրենց քաղաքի մոտակայքում, իսկ վրաները սկսեցին սլանալ մոտակայքում, որպեսզի դուրս քաշեն մեր մարդկանց իրենց ամրացված դիրքերից: Երբ մեր մարդիկ տեսան թուրքերին, նրանք սկզբում բանահարաբեղով վերաբերվեցին սրանց և որոշեցին ծաղրել թուրքերին, բանի որ սրանք հեռվից էին եկել: Եվ ահա Ռոջեր Դ'Բառնևլի անունով մի ազնվատոհմիկ անձնավորություն, որի մասին ես առաջ էլ եմ ասել, սա Նորմանդիայի դքսի ջոկատից էր և ողջ բանակում հայտնի էր իր քաջությանը ու հարստությանը, հենց վերջոց 50 սպաների իրենց զինակիցների հետ, լքեց քաղաքը և ելավ թուրքերի դեմ, որոնք իրենք էլ, սակայն, ուժեղ էին, քաջարի ու խիզախ՝ պատրաստ հիմալայի ձեռքբերումների: Եվ ահա, երբ նրանք իրենց ձիերն ուղղեցին ուղիղ սրանց վրա, թուրքերը հետ դարձան ու նետվեցին փախչելու, ինչպես իսկական վախկոտներ: Եվ այսպես, երբ մերոնք հարձակում գործեցին այս մարդկանց վրա, սրանք սկսեցին փախչել և այնքան գնացին, մինչև որ հասան իրենց դարանին: Այդ ժամանակ թուրքերը ելան դարանից և հարձակում գործեցին մեր մարդկանց վրա, բանգի նրանք ավելի մեծաբանակ էին և փորձառու մարտում: Այդ ժամանակ Ռոջերը հավաքեց իր փողոցի ջոկատը և սկսեց որպես առաջապահ նահանգել դեպի քաղաք: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նրանք արդեն գրեթե հասել էին քաղաքին, թուրք ռազմիկները նետի ուժեղ հարված հասցրեցին Ռոջերին, այնպես որ նա մահացած գետին ընկավ: Ռոջերի հետ եկողները անմիջապես քաղաք մտան, իսկ թուրքերը վերջոցեցին Ռոջերի մարմինը, գլխատեցին այն ու գլուխը քաղաք նետեցին: Ուխտավորները քաղաքի պարիսպների վրայից ականատես եղան նրան, թե ինչպես թուրքերն արեցին իրենց գործն ու հեռացան: Այդ ժամանակ մեր ռազմիկները լաց լինեցին ու ողբալով ելան քաղաքից, բանգի Ռոջերի մահը նրանց մեծագույն վիշտ էր պատճառել: Նրանք վերջոցեցին Ռոջերի մարմինը և թաղեցին այն մեծ պատիվներով սուրբ Պետրոսի եկեղեցում: Բոլոր բարոնները ևս շատ տխրեցին, բանգի Ռոջերն իրենց շատ մոտ էր: /6.3/ Քաղաքի գրավումից հետո երրորդ օրը Զորքուդատն ու նրա բանակը մոտեցան քաղաքին: Եվ ահա երրորդ օրը այն մեծ իշխան Զորքուդատը, որի մասին առաջ ասել եմ, լուսաբացին մարդկանց հսկայական բանակության հետ միասին մոտեցավ քաղաքին, այնպես որ քաղաքի նույնիսկ ամենաբարձր տեղից էլ Զորքուդատի բանակի վերջը չէր երևում, ինչպես ինքը ևս չէր տեսնում այն: Իրոք, բարոններն այնքան մեծաբանակ մարդկանց տեսան, որ դրա մասին առաջ երբեք չէին լսել, ընդ որում թուրքական բանակը ամեն օր ավելանում էր: Զորքուդատը անցավ կամուրջը և ճամբար գարկեց Օրոնտես գետի ու ծովի միջև, ընդ որում այդ երկու կետերի միջև տարածությանը հավասար էր մեկ ողջ մղոնի: Զորքուդատն այնքան շատ մարդիկ ու վրաններ ուներ, որ շատերը Անտիոքի մոտակայքում չտեղավորվեցին և իրենց վրանները փակեցին հարակից լեռների վրա: Երբ Զորքուդատը այնտեղ հասավ, թերևս նաև որանից առաջ էլ, նա ամեն կերպ մտածում էր, թե ինչ կերպ շարժվի միջնաբերդ, որը դեռևս թուրքերի ձեռքին էին, որպեսզի ամեն կերպ աջակցի նրանց, ընդ որում նա որոշեց դարպասներով իր մարդկանց ուղարկել այդ ուղղությամբ: Եվ այսպես, նա ճամբար գարկեց նոր վայրում և լիովին շրջափակեց քաղաքի հարավային մասը՝ սկսած Երկաթյա դարպասներից մինչև Արևմտյան դարպասներ: Քաղաքի արևելյան կողմում մի ամրոց կար, որ մեր մարդիկ կառուցել էին մի փոքր բլրի վրա և նրա պաշտպանությունը հանձնել Բոհեմունդին, որի մասին ես առաջ ասել եմ, սակայն, այն բանից հետո, երբ քաղաքը գրավվեց, նա դրա պաշտպանությունը հանձնել էր այլ մարդկանց և ահա այժմ Զորքուդատի որոշ մարդիկ տիրեցին դրան: Դա այսպես եղավ: Բանն այն էր, որ թուրքերը որոշեցին միանգամից տիրել այդ ամրոցին և ահա այնտեղ գտնվող ուխտավորները, ինչքան ուժ ունեին, փորձեցին պաշտպանվել, սակայն ի վերջո նրանց դիմադրությունը կոտորվեց թուրքերի կողմից, որոնք դրանից զատ էլ նաև հիմալայի նետամիզներ էին: Եվ ահա դուքս Գոտֆրիդը, որն այդ ժամանակ գտնվում էր դարպասների մոտ, տեսավ, որ իր մարդիկ ճնշվում են և որոշեց փրկել նրանց՝ հետ շարժելով թուրքերին: Եվ ահա Գոտֆրիդը տեսավ, որ այնտեղ շատ թուրքեր կան, մեկը տասի իր մարդկանց հետ համեմատած, ընդ որում սրանք բոլորը հարձակվում էին իր մարդկանց վրա: Դուքսը հիմալայի հասկանում էր, որ իր ուժերը հավասար չեն թուրքերի ուժերին, որից հետո սկսեց նահանգել դեպի քաղաք, սակայն, երբ նրանք նահանգեցին դեպի դարպասները, թուրքերը այնքան ուժեղ հարձակվեցին նրանց վրա, որ դքսի ջոկատից 200 հոգի սպանվեցին, ոմանք վերքեր ստացան, ոմանք ծղվեցին, ոմանք էլ գերվեցին: /6.4/ Դրանից հետո Գոտֆրիդը չարացած ու նեղսրտված քաղաք վերադարձավ, ընդ որում թուրքերն իրենք իմացան, որ հենց նոր պարտության են մատնել հենց իրեն՝ Գոտֆրիդ Բուլոնացուն, դրա համար էլ մեծապես ոգի առան: Եվ ահա թուրքերը անմիջապես ուղղվեցին դեպի լեռներ և որոշեցին քաղաք մտնել միջնաբերդի կողմից՝ ընդ որում այս կողմից ևս անակնկալ հարձակվեցին մեր մարդկանց վրա: Եվ ահա թուրքերը թրեղով ու նիզակներով սպանեցին մերոնց, սակայն, այն բանից հետո, երբ միջնաբերդի կողմից հարձակվողները հետ շարժվեցին, մեր մարդիկ սկսեցին հետապնդել նրանց, իսկ նրանք էլ փախան դեպի միջնաբերդ, որտեղ կկարողանային անվտանգության մեջ լինել: Այս կերպ միջնաբերդից առաջացող թուրքերը շատ անգամ վնասեցին մերոնց, բանգի կարողանում էին ուղիղ քաղաք իջնել, ինչքան էլ որ մեր մարդիկ դիմադրում էին: Եվ ահա մերոնք ի վերջո համաձայնություն եկան, որպեսզի Բոհեմունդն ու Տուլուզի կոմսը մի խորը և լայն խանդակ փորեն քաղաքի և լեռան լանջի միջև: Նրանք այդպես էլ արեցին, ինչպես որոշվել էր, և կառուցեցին երեք ամրություններ, որոնք լցրին լավ պատրաստված մարդկանց կայազորով: Այդ ժամանակ միջնաբերդում գտնվող թուրքերը այդ դարպասների ուղղությամբ հարձակվեցին, առաջանալով զաղտնի արաիներներով, այնպես որ ոչ մի պահ մերոնց հանգիստ չէին թողնում: Այդպես եղավ շատ անգամ, իսկ մի անգամ էլ այդ գործի վրա եկան շատ թուրքեր: Եվ ահա այդ ամրոցից իջան մեծաբանակ թուրքեր, իսկ ամրոցից էլ վտանգի նշան տվեց, որը հասավ բոլոր բարոններին ու սասպետներին: Եվ այսպես, եթե մերոնցից նրանք, որոնք քաղաքի մոտ էին, օգնության չհասնեին սրանց, ապա նրանք կսպանեին կամ կգերեին շատը հայտնի մարդկանց, այդ թվում Բոհեմունդին, Էլբերարդ Դ'Պուասիեին, Ռիմբալդ Կրետոնին և նրանց ջոկատից շատ շատերին, որոնք բոլորն էլ հիմալայի

ասպետներ և լավ ռազմիկներ էին, որոնք ուղարկվել էին ամրության պաշտպանությանը: Այնուհանդերձ այդպես չեղավ, բանգի Ֆլանդրիայի կոմսը, Նորմանդիայի դուքսը և Գիյոմ Լիմանցի շարժվեցին այդ ամրության ուղղությամբ, որտեղ տեսան, որ թուրքերը, որոնք այդտեղ էին, սիսակործան էին միջնաբերդից ելած թուրքերի հետ: Եվ ահա այնտեղ թուրքերից շատերը սպանվեցին, այլք էլ գերվեցին: Իր հերթին այն թուրքերը, որոնք փախչելով հասան Զորքուդատի մոտ, պատմեցին այն մասին, որ բաղաթում գտնվող մարդիկ անչափ բայց ու կատաղի են, իրենք էլ չեն պատկերացնում, թե ինչպես են կենդանի մնացել այդ ընդհարումում: Զորքուդատը, որը ճամբար էր զարկել լեռներում, ինչպես ասել են, այնտեղ ոչ մի օգտակար կամ փառահետք չուներ, ոչ էլ արտավայրեր գտավ, որոնք պետքավան կլինեին ձիերի համար, ընդ որում ներքևում ավելի լավ արտավայրեր կային: Եվ այսպես, երբ նա պարզորեն հասկացավ այդ, հրամայեց ելնել այդտեղից ու իջնել ներքև: Զորքուդատը կտրեց Օրոնտես գետը, որից հետո ի մի բերեց իր մարդկանց և տեղավորեց բաղաթի մոտ: Հաջորդ օրը ես չեմ կարող ուրիշ ասել ինչքան բանակությամբ, բայց թուրքերը կրկին մոտեցան բաղաթին, բոլորն էլ հեծյալ, որպեսզի, նետահարելով մեր մարդկանց, մերոնց կրկին դուրս բաշեն այնտեղից: Այդ ժամանակ Տանկերը ելավ արևելյան դարպասներից և, ինչպես առաջ, կտրեց այդ կողմը: Արդյունքում թուրքերը կարողացան ձեռք գցել մեր երեք ձիեր, իսկ Տանկերն էլ սպանեց թուրքերից 6 հոգու և դրանց դիակները բաղաթ հասցրեց, որպեսզի հանգստացնի մեր մարդկանց Ռոջեր Դ'Բառնևիլի մահից հետո: /6.5/ Եվ ահա բրիստոնյաները, որոնք իրենք էին վերջերս պաշարել Անտիոքը, ինչպես առաջ լսեցինք, այժմ իրենք հայտնվեցին պաշարման մեջ: Այսպիսի փոփոխական մի բան է ճակատագիրը և ահա այժմ մերոնք կանգնեցին մի դժվար խնդրի առաջ՝ պաշտպանել բաղաթը, ինչը լուսացուցիչ կերպով դժվարանում էր, բանի որ միջնաբերդում շարունակվում էին գտնվել թուրքերը, որոնք և մոտիկ էն, և պարենամթերքի հիսնալի պաշար ունեին, ընդ որում քրանք օր ու գիշեր հարձակումներ էին գործում մեզ վրա, իսկ այդ ընթացքում Զորքուդատն էլ կարողացավ ընդհուպ միջնաբերդին, ինչպես նախատեսել էր: Մեր վիճակը ծանր էր, ու մեր շատ մարդիկ հուսահատվել էին այդ ամենից, ընդ որում բանը հասել էր նրան, որ մերոնցից շատերը պարանկերով ու կեռերով իջնում էին պարսպից ու փախչում ծովի ուղղությամբ: Իրենց հերթին թուրքերը, որոնք նկատում էին սրանցից շատերին, հետապնդում էին նրանց, սպանում կամ գերում, սակայն նրանք, որոնք այնուհանդերձ կարողանում էին հասնել նավահանգիստ, այստեղ գտնվող վաճառականներին և այլ ուխտավորների պատմեցին այդ ամենի մասին, իսկ լուսաբացին էլ նետվեցին առևտրական նավերի վրա, ծով դուրս եկան: Բանն այն էր, որ նրանք բոլորին ահաբեկելով պատմեցին, թե իբր Զորքուդատը, որ եկել էր մարդկանց հսկայական բանակությամբ, հետապնդում էր իրենց և արդեն գրավել էր Անտիոքը՝ սպանելով բոլոր բարոններին և բարձրաստիճան մարդկանց, ընդ որում իրենք հազիվ են փրկվել այդ անօրեն տիրակալից: Այս ամենը նրանք պատմեցին նավաստիներին, որից հետո ավելացրեցին, որ իրենք հազիվ են փրկվել, իսկ թուրքերը պատմում են երկրորդ մեկ ու փնտրում մարդկանց, ընդ որում նրանք շուտով կհասնեն նրանի ու կսպանեն բոլորին...: Սրանք էին այն մարդիկ, որոնք այդ ժամանակ փախան, սակայն եղան նաև այնպիսիները, որ ավելի վատ վարվեցին՝ նրանք հանձնվեցին թուրքերին և հայտնեին նրանց այն ամենի մասին, թե ինչ անհավատալի սով է բաղաթում և այնտեղ համընդհանուր մահացածություն է տիրում: Պետք է նշել, որ բաղաթում գտնվող շատ շատերը կհետնեին սրանց օրինակին, սակայն Բոհեմունը եպիսկոպոս Պյուլիի խորհրդով հրամայեց, որ բոլոր աշտարակների ու պարիսպների վրա պահապնդները դրվեն, որոնք պետք է օր ու գիշեր հսկեին բաղաթը, այնպես որ ոչ ոք չկարողանար լքել այն, ընդ որում բոլորը միաձայն երդվեցին, որ չեն լքի բաղաթը և չեն թուլացնի Բոհեմունի իշխանությունը: Իր հերթին Բոհեմունը ինքը ասեն գիշեր չափերով և մեծաբանակ մարդկանց ուղեկցությամբ պատմում էր բաղաթում, որպեսզի խուսափի դավաճանության վտանգից: Հարկ է նշել, որ բաղաթը չորս ամրություններ ուներ, որոնք ավելի ուժեղ կայազորներ ունեին, բան մնացած վայրերում էր: Այս ամրություններից մեկը գտնվում էր միջնաբերդի կողմից վերջին բլրի վրա, երկրորդն ավելի ներքև էր, որտեղից հնարավոր էր հարձակում գործել միջնաբերդի վրա, երրորդը արևելյան դարպասների մոտ էր, այն կառուցվել էր բանակի պահպանության համար և, ինչպես ասացի, գրավվել էր, իսկ չորրորդը կամրջի մոտ էր կառուցված՝ նրա վերջում, որպեսզի պաշտպանի կամրջի կողմը: Այն վերջերս Տուլուզի կոմսն էր կառուցել, որը անտեղ էր մտնու, սակայն հետո, երբ բաղաթը գրավվել էր, նա թողել էր այն ու մտել բաղաթ: Այժմ չորրորդ այս ամրությունը պահպանում էր Ֆլանդրիայի կոմսը, որն այնտեղ մեծ կայազոր էր թողել, որը կազմված էր 500 ռազմիկներից, ասպետներից ու լավ զինված այլ ամրականից: Ֆլանդրիայի կոմսը սրանց այստեղ էր տեղակայել, բանի որ, եթե թուրքերը գտնվեին այն, ապա մարդիկ չէին կարողանալ կամրջի կողմից ելնել բաղաթից և այդ ժամանակ բանակը կկործանվեր: /6.6/ Եվ ահա մի անգամ այնպես եղավ, որ Զորքուդատը որոշեց սահմանափակել բաղաթից ելնող մարդկանց ազատությունը ելումուտի հարցով, դրա համար էլ հրամայեց իր բանակի ռազմիկներին 2.000 լավ զինված թուրքերի կազմով հարձակում գործել կամրջի մոտ գտնվող ամրության վրա, մինչ այն չէր գրավվի: Եվ ահա լուսաբացին սկսվեց այս ամրության պաշարումը և մի կատաղի ու մեծագույն մարտ սկսվեց: Ամրությունում շատ նետահիղներ կային, որոնք, դուրս ցցվելով ստամաշարներից նետահարում էին, իսկ հետո անմիջապես հետ բաշվում՝ պաշտպանվելով թշնամական նետերից: Այսպիսով՝ մերոնք բաջաբար պաշտպանվում էին և արդյունքում ոչ իրենք կորուստներ կրեցին, ոչ էլ ամրոցին վնաս հասցվեց: Այս կերպ թուրքերը հարձակումը շարունակեցին մինչև արեգակի մայր մտնելը, որից հետո, լիովին հոգևած այդ մարտից, հեռացան: Ֆլանդրիայի կոմսը հիմաևսի հասկանում էր, որ թուրքերը առավելության կվերադառնան հարձակումը վերսկսելու համար և իր ուժերը չեն իրիքի հերթական դիմադրության համար, դրա համար էլ, երբ արեգակը մայր տալավ, նա հեռացրեց իր մարդկանց և այրեց ամրությունը: Թուրքերը իրոք նախատեսում էին վերսկսել գրոհը հաջորդ առավոտյան և ահա 2.000 հոգով, երբ գիշերն անցավ, կրկին եկան... /6.7/ Բաղաթը լիովին շրջապատված էր և մերոնք չէին կարողանում պարենամթերք ձեռք բերել, այնպես որ թուլանում էին և կպարտվեին: Բաղաթի ներքում ժողովուրդը անհավատալիորեն հսկայական ու ծանր դժվարություններ էր կրում և, մնալով առանց ուտելիքի, սկսեց սնվել ուղտերի, էշերի ու ձիերի մսով, իսկ հետո էլ անել ավելի անոթալի բաներ՝ որպես ուտելիք օգտագործելով ինչ կարողանում էին գտնել...: /6.8/ Երբ բաղաթն այս կերպ շրջափակվեց բոլոր կողմերից, այնուհանդերձ, չնայած բոլոր դժվարություններին, մերոնք չէին դադարում հարձակումներ գործել միջնաբերդի ուղղությամբ՝ ամեն օր զբաղվելով այդ գործով: Եվ ահա նրանք, որոնք միջնաբերդում էին, ինչպես նաև դրսում գտնվողները որոշեցին համատեղ ուժերով միաժամանակյա հարձակում գործել բաղաթի վրա: Արդյունքում, սակայն, մեր մարդիկ անհավատալի ջարդ տվեցին թուրքերին, լվալվելով ողջ օրը, չնայած այն բանին, որ իրենք շատ թուլացած էին սովից: Եվ ահա այնպես պատահեց, որ բաղաթի այն հատվածը, որտեղից մերոնք ներս էին թափանցել մինչ այդ, ամենապոլյն էր պաշտպանված, ինչն էլ հաշվի առնելով թուրքերը որոշեցին ինեց այդ կողմից հարվածել: Եվ ահա մի անգամ գիշերով թուրքերը եկան այդ վայրը և պարզորեն հասկացան, որ պարիսպների վրա ոչ-ոք չկա: Այդ ժամանակ նրանք վերցրեցին աստիճաններ, որոնք իրենք էին պատրաստել, և ելան պարիսպների վրա: Այսպիսով՝ 30 թուրքեր բաղաթ մտան, իսկ այդ, ինչպես արդեն ասացի, եղավ գիշերվա սկզբին: Այդ ժամանակ պահապաններից մեկը, որը պահապանություն էր անում այդտեղ և այդ ժամանակ անցնում էր մոտերով, գրեց. «Ղալվաճանություն, ղալվաճանություն», բանգի Ն լիովին վտանգի էր, որ ինչ-որ մեկը ղալվաճանել է մեզ: Առաջինը ելավ Ջենրի Դեսկուին ու իր երկու խորթ եղբայրների հետ միասին նետվեց թուրքերի վրա, իսկ նրա խորթ եղբայրներից մեկի անունը Ֆրանկո էր, մյուսինը՝ Սեյգմար, որոնք Սեյլիս բաղաթից էին: Եվ ահա նրանք հարվածեցին 30 թուրքերի, ընդ որում առաջին իսկ հարվածից սպանեցին չորս հոգու: Բաղաթից, չնայած որ տեսան պարիսպների վրա ընթացող մարտը, չէին շտապում օգնության գալ, իսկ այդ ընթացքում մնացած 26 թուրքերը ճակատում էին մերոնց դեմ: Ընդհարումը, սակայն, երկար տևել էր կարող, բանի որ մերոնք պարիսպների վրայից ցած էին նետում թուրքերին՝ կոտորելով քրանք ոտքերն ու վզները, ընդ որում թուրքերի մեջ չեղավ մեկը, որը սպանված կամ գոնե որևէ վնաս ստացած չլիներ: Այդ ընդհարման ժամանակ, սակայն Սեյգմարը սպանվեց, միջանցիկ հարված ստանալով թրով, իսկ Ֆրանկոն էլ ծանր վերք ստացավ...: /6.9/ Այն ժամանակ, երբ Անտիոքում տարածված սովը օր օրի թափ էր առնում, բաղաթում գտնվողներից շատերը սկսեցին համարել, որ ավելի լավ է մեռնել, քան համբերատար սպասել, մինչև տառապալից սովն իր գործը կանի: Եվ ահա սրանք որոշեցին գիշերով լքել բաղաթը, չնայած որ կարող էին մնալ այնտեղ, և մեկնեցին նավահանգիստ, որտեղ կանգնած էին մի բանի հուսալական ու հայկական նավեր, որոնք ցորեն էին տեղափոխում: Ահա ուրեմն, մեկնողներից շատերը հույս ունեին տիրել այդ ամենին և բաղաթ բերել՝ գործելով գիշերով և մեծ զադտնապահությամբ: Երբ թուրքերն իմացան այս մասին, երկար ժամանակ սպասեցին բոլոր նրանց, որոնք պետք է վերադառնային բաղաթ, որից հետո սպանեցին սրանցից շատերին: Եվ ահա թուրքերը որոշեցին տիրել ծովափի այն փոքրիկ կտորին, որը դեռևս մնում էր բրիստոնյաների ձեռքում: Այդ նպատակով, ահա, թուրքերն ուղարկեցին 2.000 հեծյալներին, որոնք սպանեցին բոլոր վաճառականներին ու նավաստիներին, որոնց գտան այնտեղ՝ այրելով նավերը: Այդ ժամանակ որոշ նավեր հասցրեցին վերցնել խարիսխները և հեռանալ, սակայն այդ ամենի արդյունքում բրիստոնյաները վերջնականապես կորցրին հույսը այն պարենամթերքի նկատմամբ, որը կարող էին ստանալ կղզիներից ու ծովերից՝ Կիպրոսից, Հոդոդոսից, ինչպես նաև այլ առավելապես տարածքներից՝ Կիլիկիայից, Պամֆիլիայից և այլ վայրերից: Այսպիսով՝ Անտիոքն այժմ հայտնվեց ավելի ծանր վիճակում, քան առաջ էր, բանից առաջ դեռ բոլոր բաները ստացվում էին վաճառականներից, իսկ այժմ այդ հույսն էլ կորավ: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ թուրքերը ծովից վերադարձան, նրանք անակնկալ ընկան այն խեղճ ուխտավորների վրա, որոնք գնում էին այդ ուղղությամբ: Թուրքերը սպանեցին բոլորին, բացառությամբ նրանց, որոնք կարողացան թաքնվել թփուտներում: Երբ այս սարսափելի լուրերը բաղաթ հասան, բոլորը մեծ ցավ ապրեցին և հասկացան, որ այժմ դժբախտություններն արդեն վերջնականապես տիրել են իրենց...: /6.10/ Այդ ժամանակ Կիլյա Դ'Գրանդմիսլն ու նրա ընկերները Ալեքսանդրիա փախան...: Փախավ նաև Ստեփան Զարուգացին...: /6.11/ Վերջին հուսահատներց Կոստանդնուպոլսի կայսեր և հետ համոզեց նրան օգնության գալ Անտիոքում գտնվող մեր մարդկանց...: /6.12/ Այդ ժամանակ կայսրը, որ իրոք ցանկանում էր օգնության գալ մերոնց, հետ կանգնեց այդ մտքից...: /6.13/ Այս ամենի մասին իմացած մեր մարդիկ մեծապես տխրեցին, իսկ Զորքուդատն էլ ուրախացավ...: /6.14/ Դրանից հետո մերոնք գտան այն գեղարդը, որով խոցվել էր Զիսուսը խաչի վրա...: /6.15/ Այնուհետև մերոնք Պետրոս Ամապատականին ուղարկեցին

Քորբուղատի մոտ, որը գոռոզ պատասխան տվեց... /6. 16/ Պետրոսը քաղաք վերադարձավ և պատմեց ամեն ինչի մասին... /6. 17/ Եվ ահա դրա հաջորդ առավոտ ուխտավորները հավաքվեցին կամրջի մոտ ելնող դարպասների մոտ, ինչպես իրենց նախապես հրամայված էր ու ինչպես նախատեսված էր։ Մինչև դարպասից դուրս գալը մերոնք շարվեցին մարտական կարգով և որոշեցին, թե որը պետք է առաջինն ընթանա, որը՝ հետո։ Եվ այսպես Ֆրանսիայի արքայի (Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկի – Մ.Յ.) եղբայր Գիյոմ Լիմանցին պետք է սկզբում ելներ, նրա հետ պետք է մեկնեին Անտվյ՝ Ռիբեմոնտն ու այլ բարոններ ու ասպետներ նրանց երկրից։ Բոլորն այն մտքին էին, ու պետք չէ, որ առաջին իսկ ջոկատը պարտություն կրի, դրա համար էլ մերոնք այստեղ դդել էին սրանց։ Երկրորդ ջոկատի հետ մեկնեց Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, որին նաև կոչում էին Ռոբերտ Ֆրանկ։ Այս ջոկատն ամբողջովին կազմված էր նրա հայրենակիցներից։ Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտը իր մարդկանց հետ գնաց երրորդ ջոկատի հետ, ընդ որում նրա հետ էր նաև հարևանը՝ Կոմս Ստեփան Ամուայցին, որը շատ հայտնի անձնավորություն էր։ Երրորդ ջոկատը գլխավորում էր եպիսկոպոս Պյուլին, որը, հազած հոգևոր հազուստներ, ընթանում էր մի հիանալի ձևով վրա։ Նա իր ձեռքում կրում էր սուրբ գեղարդը... և ահա եպիսկոպոսը վճռականորեն ելավ, որպեսզի ղեկավարի Տուլուզի կոմսի ջոկատին, որն այդ պահին այդտեղ չէր։ Կոմս Ռեյնալդ Տուլուզի ղեկավարում էր հինգերորդ ջոկատը և նրա հետ էին նաև եղբայր Պետրոս Դ՝Ստենելը, Կոմս Գառնյե Դ՝Գոյեզը, Յենրիխ Դեսկուին, Ռեյնալդ Դ՝Ումելիքը, ինչպես նաև Վալտեր Դոմեդարտը։ Վեցերորդ ջոկատը գտնվում էի Կոմս Ռեյնալդ Օրանցու հրամանատարության տակ, որի հետ էին Կոմս Լուի Մոուսոնը, ինչպես նաև վերջինիս որդի Կալկոն Դ՝Մոնտեյոլ Լամբերտը։ Անհավատալիորեն բարձրատիպիկ Լոթարինգիայի դուքս Գոտֆրիդ ղեկավարում էր յոթերորդ ջոկատը և նրա հետ էին եղբայրը՝ Եվտաթիոսը ու բոլոր նրանք, որոնք եկել էին նրա երկրից։ Ութերորդ ջոկատը գտնվում էր ազնվատիպիկ, իմաստուն և մարտերում փորձված Տանկրեդի հրամանատարության տակ, որը կազմված էր նրա ջոկատի ու նրա երկրից սերող մարդկանցից։ Կոմս Սեն-Պոլը (Սեն-Պոլի Կոմս Դյուգոն – Մ.Յ.) գլխավորում էր իններորդ ջոկատը ու նրա հետ էր որդին՝ Ենգուիտարդը, ինչպես նաև Թոմաս Դ՝Լա Ֆերը, Բալդուին Դ՝Բուրգը, Ռոբերտ Բուռնալբերգը, Ռեյնալդ Դ՝Եբեպելը և Ժյու Դ՝Շամոնը։ Կոմս Պերժը իրականացնում էր տասներորդ ջոկատի հրամանատարությունը և նրա հետ էին Էվերարդ Դ՝Պուսայեն, Դոն Դ՝Մեվենսը, Գոտֆրիդի ասպորինի որդի Ռաուլը, ինչպես նաև Կանոն Բրետանին։ Խորադ կոմս Դիկ առաջնորդում էր տասնմեկերորդ ջոկատը և նրա հետ էին Ռայմոնդ Պելեն, Գաստոն Դ՝Բեգելը, Ժերար Ռիսիլոնը, Կոմս Մոնալիերը և Վիլյամ Ամանսուելը։ Եվ վերջապես տասներկուերորդ ջոկատը, որն ամենապարզին և ամենամեծն էր, գլխավորում էր Բոհեմունդը։ Դամաձայն նախատեսված ծրագրի, Բոհեմունդը պետք է օգնության գար ջոկատներից այն մեկին, որը բոլորից շատ դրա կարիքը կունենար։ Ինչ վերաբերվում է Տուլուզի կոմսին, որը շատ հիվանդ էր, ապա նա և բաղաթի մյուս ռազմիկները պետք է զուգին միջնաբերդի կողմից գործող թուրքերին, թեք բոլոր ուժերը դուրս ելնեին բաղաթի և սրանք ցանկանային ինչ որ բան ձեռնարկել, որովհետև բաղաթից մեր ուժերի հեռանալուց հետո սրանք իրոք կարող էին բաղաթ մտնել և սպանել բոլոր վիրավորներին, կանանց, երեխաներին և հիվանդներին, որոնց մեծ բանակություն կար բանակում։ Ինչպես առաջ ասել էի, ուխտավորները կավից մի ամուր պարիսպ էին կառուցել մոտակա փոքրիկ մի բլրակի վրա, որտեղ տեղադրել էին մեծ բանակի պաշտպանական մեքենաներ ու պատրաստ էին այդտեղից բարեք նետել։ Այստեղ 1.200 բաջարի ու խիզախ մարդիկ կային, որոնք մացին թուրքերի այս մասի դեմ դիմարդյուն կազմակերպելու՝ սրանց թողնեցին միջնաբերդից ելնող մարդկանց դեմ գործելու... /6. 18/ Մերոնք այս կերպ դասավորեցին իրենց ուժերը, ընդ որում այնպես էր որոշվել, որ ամեն մի ջոկատում հետևակայինները պետք է գործեն առաջին գծում, իսկ ասպետները, ընթանալով նրանցից հետո, պաշտպանեին վերջիններին։ Դրանից նաև հայտարարել, որ մահվան սպառնալիքով արգելվում է որևէ մեկին այնքան համարձակություն դրսևորելու, որ այդպիսի մեկը սկսի թալանը, բանգի թուրքերը փախչելիս էլ պաշտպանվում էին, մինչև մեր Տերը մեզ լիակատար հաղթանակ չի տա, այդ ժամանակ էր, որ մերոնք կկարողանային ետ դառնալ ու ձեռք գցել ամեն ինչ՝ տիրելով ավարին։ Բաղաթի պաշարման սկզբից ի վեր Քորբուղատը պարզորեն հասկանում էր, որ մեր մարդիկ կարող են ամեն պահի հարձակում գործել իր ջոկատի վրա, ընդ որում նա հատկապես ամրացավ այդ մտքի մեջ Պետրոս Անապատականի այցից հետո։ Դրա համար էլ, ահա, Քորբուղատը հրամայեց միջնաբերդում գտնվող թուրքերին, որպեսզի, երբ նրանք տեսնեին, որ մեր մարդիկ լուծվում են բաղաթը, մեծ շեփոխեր փչեն և դարպասների վրա դրոշակ կախեն։ Այսպիսով, երբ մեր մարդիկ ողջ կազմով հավաքվեցին դարպասի մոտ, պատրաստվելով դուրս ելնել, նրանք վարվեցին հենց այդ կերպ և Քորբուղատը անմիջապես հասկացավ, որ հարձակում է սկսվում։ Եվ ահա Քորբուղատը անմիջապես ուղարկեց 2.000 նետածիգների ու դրեց դրանց կամրջի մոտ, որպեսզի պահի այն ու խանգարի մեր բանակին անցել կամուրջը, ընդ որում, երբ թուրքերը հասան կամրջին ու փակեցին ճանապարհը, նրանք որոշեցին բոլորը հետևակ մարտերով։ Եվ ահա դարպասները բացվեցին և մեր մարդիկ մարտական կարգով դուրս եկան։ Գիյոմ Լիմանցին ու նրա ջոկատը առաջինը շարժվեց դեպի կամուրջը, որը պաշտպանվում էր թշնամիների կողմից։ Այդ ժամանակ նետածիգներն ու հետևակայինները մի քիչ նահանջեցին՝ չկարողանալով տիրել կամրջին։ Եվ ահա, երբ ազնիվ Գիյոմը տեսավ այդ, նա անմիջապես խթանեց ձիերին և նրա ջոկատը թևային հարված հասցրեց, այնպես որ թուրքերից շատերը միանգամից ձիեր հեծնեցին։ Թուրքերը սկսեցին նահանջել՝ հարվածելով աղեղներից։ Անտվյ՝ Դ՝Ռեբեմոնտը պանդել էր նրանց հետ միասին և ահա նրանք տիրեցին կամրջի մի մասին, բանգի նրան հետևեցին նաև այլք՝ սպանելով շատ թուրքերի։ Անտվյ՝ը ոչ մեկ անգամ վիրավորվեց մարտում, այդ պատճառով էլ մերոնք վախճնում էին, թե նա ի վերջո կմահանա, սակայն, այն բանից հետո, երբ նա կոկին մարտի նետվեց, իրեն այնպես լավ դրսևորեց, որ այն աստիճան վարպետ գործեց մեծ նիզակով, որ թշնամիների դիակներով պատեց իր շուրջ գտնվող ողջ տարածությանը։ Դրան ակնատես եղան բոլորը և արդյունքում նա իրեն այդ մարտում մեծ փառք ու անուն վաստակեց։ Գիյոմ Լիմանցին ևս գերծ չէր մնում թրից, ընդ որում մեր շատ ուխտավորներ համարում էին, որ նրանց ուղեկցում է հաջողությունը, այդ պատճառով էլ Ֆլանդրիայի կոմսը, Նորմանդիայի դուքս և բաջարի կոմս Գեհնաուն սկսեցին հետապնդել թշնամիներին։ Եվ ահա փախչող թուրք նետածիգները այն աստիճան ջարդ կրեցին, որ նրանց միայն փոքրագույն մասը վերադարձավ հիմնական բանակի մոտ։ Ինչ վերաբերվում է մեր մարդկանց, ապա նրանք այնքան հետապնդեցին սրանց, մինչև որ ներխուժեցին հակառակորդի ճամբար և շատերին գետին տապալեցին, այնպես որ սրանք այլևս չկարողացան ոտքի կանգնել... /6. 19/ Երբ թուրքական նետածիգները հետ դարձան, լատիսացիները սկսեցին շարքերով բալլ ու բալլ հետապնդել նրանց։ Այդ ժամանակ էլ հենց երկրից նրանց վրա արցունքներ թափվեցին՝ իսկական ամանա... /6.20/ Երբ մարտը մի քիչ հանդարտվեց, ջոկատների հրամանատարները որոշեցին շարժվել լեռների ուղղությամբ, որոնք գտնվում էին այդտեղից մոտ երկու մղոն հեռավորության վրա, ընդ որում, եթե լավ հանդերձավորված թուրքերը այդ ժամանակ շարժվեին մերոնց դեմ, ապա բաղաթը կփակվեր մերոնց համար և մեր այս ջոկատը կկորցներ կապը հիմնական բանակի հետ։ Թուրքերը, սակայն, երբ տեսան, մեր մնացած ջոկատները, վախճան և անհավատալիորեն կորցրին իրենց, բանի որ չէին ենթադրում բաղաթում մերոնց նման բանակություն, սակայն այժմ մեր Տեր Աստծո հրաշքով նրանք մեր ավելի մեծաբանակ գործեր տեսան, բան իրենք էին, շատ մեծաքանակ։ Ռազմիկների շարքում հոգևոր հանդերձներով բախանալու կային, բայց կային նաև բախանալներ, որոնք լիովին հանդերձավորված կանգնած էին պարիսպների վրա և աղոթում էին՝ արցունք աչքերին աղաչելով Աստծո ողորմածությունը, որ սա խղճա իրենց ու այդ օրը պահպանի, որպեսզի նրա անունն ու հավատը ոտնատակ չլինեն անօրեն հեթանոսների կողմից... /6.21/ Եվ ահա միջնաբերդից ստացած նշանի համաձայն Քորբուղատը իմացավ ու պարզորեն հասկացավ, որ մեր մարդիկ թողել են բաղաթը և իր դեմ մարտի են ելնում։ Այսպիսով, մինչև նա առաջ արհամարհանվեց ու ծաղրանվեց որ վերաբերվում էր մարդկանց, այժմ, երբ տեղեկացավ նրանց գալու մասին, հավաքեց իր իշխաններին և հապճեպ իր ուժերը հանեց ճակատամարտի համար՝ գործելով սրանց, բայց հատկապես Անտիոքի իշխանների կամքով, որոնք մեծ բանակությամբ նրա մոտ էին։ Նա նաև շատ հեծյալներից, ընտրելով ամենաբազմերին ու խիզախներին, մի ջոկատ էր ստեղծել, որը գլխավորում էր Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիթ-Ալույանը – Մ.Յ.)՝ սրա մասին ես առաջ պատմել եմ, նախկինում տեղի ունեցած իրադարձությունների հետ կապված։ Ահա ուրեմն, այս Սուլեյմանին հրամայվել էր, որ նա շարժվի դեպի ծովը և տիրի լեռների ու բաղաթի միջև ընկած տարածքին, որպեսզի մեր մարդիկ ոչ դեպի բաղաթ, ոչ էլ դեպի ծովը հեռանալ չկարողանային։ Եվ ահա այս հսկայական ջոկատը դիրքեր զբաղեցրեց երկու բլուրների արանքում և ճանապարհը փակվեց։ Ինչ վերաբերվում է մնացած ջոկատներին, ապա նա դրանք ևս կարգավորեց՝ համալրելով փորձառու և պատերազմ տեսած մարդկանցով։ Մեր մարդիկ, երբ նկատեցին այս ամենը, խորհրդի նստեցին նահանջելու հարցով, սակայն մարդիկ շատ հոգնած ու հյուժված էին, իսկ մարտի դաշտի հետախուզումն էլ ի վերջո այլ մտքի բերեց, որովհետև մերոնք հասկացան, որ այդ պարագայում թուրքերն իրենց ուղղակի կոչվազանն էին։ Եվ ահա բարձր հնչեցին շեփոխերը, խիտեցին թմբուկները և մարդիկ խթանեցին ձիերը։ Առաջին ջոկատը առաջ անցավ, սակայն նույնն արեցին նաև թուրքերը, բանգի նրանց շարքերում շատ հզոր այրերից լավ զինված մարդիկ կային։ Այդ ճակատամարտի ժամանակ մեր մարդիկ իրենց հիմնային էին դրսևորում, հատկապես աչքի էին ընկնում ֆրանսիացիներն ու ֆլամանդացիները, որոնք, երբ թուրքերի հսկայական բանակն առաջ անցավ, սրբաթաց հարձակվեցին սրանց վրա, իսկ մեր մյուս ջոկատներն էլ նրանց օգնության եկան։ Եվ ահա բոլորը մարտի մեջ մտան՝ բացառությամբ վերջին պահեստազորային ջոկատի, որը, ինչպես արդեն ասացի, ղեկավարվում էր Բոհեմունդի կողմից։ Դուք պետք է տեսնեիք այդ կատաղի ընդհարումը, որը եղավ թրերի, գուրգերի և տապալների կիրառմամբ։ Այստեղ մի այնպիսի սարսափելի աղմուկ էր բարձրացել, որ իդար լսել հնարավոր չէր։ Եվ ահա դուքս Գոտֆրիդը, տեսնելով, որ բանակներն արդեն ահա-ահա իրար կգան, ընդ որում քրիստոնյաների ուժերն ավելի քիչ են, բան թշնամիներինը և վախճանայով, որ մերոնք հանկարծ տեսնելու կտան, անմիջապես իր ջոկատով շարժվեց մարտի դաշտ և կատաղի հարձակում գործեց։ Այսպիսով՝ նա ու իր զինակից ընկերները այնպիսի պառաշտեղ գործեր արեցին, որ արդյունքում կոտորեցին շատ թշնամիների, կտրեցին գլուխներ ու ձեռքեր և ի վերջո ողջ դաշտը ծակած թողեցին հակառակորդի վիրավոր ու սպանված ռազմիկներով։ Թուրքերը չէին կարող երկար դիմանալ դրանք, բանգի ծանր կորուստներ էին կրում, և ահա նրանք ի վերջո գլխովին ջարդված սկսեցին նահանջել։ Սուլեյմանը, որը գլխավորում

Եր այն մեծ ջոկատը, որի մասին ասացի, հեռվից նայելով տեսավ, որ իրենց մարդիկ տեղի էին տալիս և նահանջում, ընդ որում Բոհեմունդի ջոկատը դեռ կռվի մեջ չէր մտել: Եվ ահա նա իր մարդկանց մարտի մեջ մտցրեց և օղը լցվեց նետերով, թեև հետո նրա մարդիկ մի կողմ դրեցին դրանք, վերցրին թորերն ու լախտերը և ընկան Բոհեմունդի մարդկանց վրա՝ այդ անելով այն աստիճան կատաղության, որ մերոնք հազիվ չնահանջեցին, քանի որ շատ դժվար էր դիմանալ նման քանակի հեծյալ մարդկանց հարվածին: Գոտֆրիդը, սակայն, հեռվից տեսավ, թե ինչ է կատարվում և, համաարարմի պարտքին, շարժվեց այդ ուղղությամբ: Տանկերը ևս, որ տեսավ իր թեռուն վտանգի մեջ, եռանդով օգնության եկավ՝ հարված հասցնելով Սուլշեյմսի ջոկատին: Սկզբում, սակայն, մերոնք նահանջեցին, քանի որ թուրքերը, տեսնելով իրենց վրա սլացող մեր ջոկատները, հունական կրակ նետեցին, որը այրեց նաև շրջակա չոր խոտը: Արդյունքում ուժեղ կրակ ու թանձր ծուխ բարձրացավ, իսկ երբ թուրքերը տեսան, որ մերոնք նահանջում են, ընկան Բոհեմունդի մարդկանց վրա և շատերին սպանեցին: Այդ ժամանակ նրանք, սակայն, որ թանձր ծխից խուսափելով նահանջում էին, լսելով, որ թուրքերը սպանում են մեր մարդկանց, սրընթաց անցան ծխի միջով և կրկին հարված հասցրեցին: Նրանք հարվածում ու սպանում էին իրենց թշնամիներին՝ ի վերջո հասնելով նրան, որ սրանք նահանջեցին: Մերոնք երկար տարածություն հետապնդեցին թուրքերին՝ կոտորելով ու սպանելով այնպես, որ սրանք ի վերջո ջախջախված ստիպված եղան հեռանալ...: Մարտի դաշտից ոչ հեռու մի գետակ կար, որ հոսում էր դեպի ծովը: Եվ ահա մեր մարդիկ հետապնդեցին թուրքերին մինչև այդ վայրը, որից հետո, երբ թուրքերը հեռացան, փչեցին շեփոխները և խփեցին թմբուկները՝ որպեսզի ի մի բերեն ուժերը: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, որոնք այլ տեղերում ևս չէին հապաղում, նետվեցին նրանց օգնության, իսկ նրանց մեջ էին Գյոյոմ Լիմանցին, Ֆլանդրիայի կոմսը, Նորմանդիայի դուքսը, դուքս Գոտֆրիդը, Բոհեմունդը ու Տանկերը: Երբ մեր մարդիկ տեսավ, որ իրենք այժմ ավելի ուժեղ են, բան առաջ, նրանք սրընթաց կտրեցին գետակը և հզոր հարձակում գործեցին այն բլրի վրա, որտեղ տեղակայված էր թուրքական ճամբարը: Մերոնք ընկան ճամբարի վրա և այն վտանգի տակ դրեցին, իսկ այդ ժամանակից սկսած էլ արդեն թուրքերը որևէ հույս չունեցան, որ կփրկեն մարտը: Նրանք բոլորը ցրվեցին մոտակա դաշտերում, ով ուր կարողացան, ընդ որում Զորքուդատը, գլխավորելով իր ջոկատը, սկսեց ծածուկ ճանապարհներով հեռանալ բլրի գագաթի ուղղությամբ, որպեսզի տեսնի մարտի պատկերը: Չետազայում նա մարդկանց ուղարկեց մարտի պատկերը պարզելու համար և սրանք բոլորն էլ եկան այն լուրով, որ իրենք անհաջողություն են կրել, թուրքերը ջախջախվել և առանց որևէ մարտական կարգ պահպանելու փախչում են՝ այլևս ի վիճակի չլինելու ճակատամարտի: Զորքուդատի հետ եղող բարեկամները ևս պնդում էին, թե. «Տեղ իմ, դու պարզորեն տեսնում ես, թե ինչ է կատարվում, դրա համար էլ լավ մտածիր, թե ինչպես փրկվես ու լքես այս վայրը»: Եվ ահա Զորքուդատը ճանկա ելավ և այնքան արագ հեռացավ, ինչքան միայն կարող էր: Նա իր սրտում մեծ վախ ուներ, ընդ որում, անցնելով Եփրատ գետը, փախավ այնքան հեռու, ինչքան կարող էր: Եվ ահա, երբ Զորքուդատի մարդիկ հասկացան, որ մնացել են առանց ղեկավարի, ընդհանրապես կորցրին իրար: Գլուխը կորցրած՝ սրանք բոլորը սկսեցին փրկել իրենց, ով ոնց կարող էր, ընդ որում բարձրաստիճան իշխանները, անընդհատ փոխելով ձիերը այնպես էին պանում, մինչև որ վերջին ձին չէր ընկնում: Տանկերը իր 4.000 հոգանոց ջոկատով սպանում ու շարդում էր յուրաքանչյուր մեկին, ում հանդիպում էր, դրա համար էլ սարակինները, իրենց հոգիներում ու սրտերում մեծ վախ ունենալով այնպես էին փախչում, որ մեր 10 հոգին ի վիճակի էր նրանցից 500 հոգու փախցնել: Սա մի ավելորդ ապացույց էր, որ ոչ-թե չի կարող դեմ ընթանալ Աստծո կամքին, իսկ նա ինքն էլ չի մոռանում նրանց, որոնք հույս են դնում իր վրա: Եվ ահա աղետ, խղճուկ և սովից անհվան դուռը հասած մարդկանց մի խումբ, անցած շատ հողեր ու երկրներ, տիրեց ու իրենով արեց Արևելքը, ընդ որում նրանք ջախջախեցին մարդկանց, որոնք ունեին ամենան անորաժեշտը...: /6.23/ Եվ ահա մեր մարդիկ վերադարձան հաղթանակից ու սկսեցին թալանել մարտի դաշտը..., իսկ այդ դեպքը, որը փառավորեց բոլոր քրիստոնյաներին ու հատկապես ֆրանկների թագավորությունը, տեղի ունեցավ Երիստոսի 1098 թվականի հունիսի 21-ին...: Դրանից հետո քաղաքը հանձնվեց Բոհեմունդին» (Գյոյոմ Տյուրպացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 9, 21-19, 21-25, գիրք 5, 6):

«4/ Իսկ ի՞նչ եղավ հետո: Լատինացիները հռոմեական զորքի հետ միասին մոտեցան Անտիոքին այսպես կոչված «Արևելացի հոսանք»-ի միջով՝ անուշադրության մատնելով շրջակա երկրամասերը: Նրանք խրամատ փորեցին բաղաբային պարիսպների մոտ, տեղակիցեցին հանդերձանքը և սկսեցին բաղաբայ պաշարումը, որը շարունակվեց 3 ամիս: Թուրքերը, վախեցած իրենց վրա լցված աղետներից, ղեկնցին խորասանի սուլթանին (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համախիսան սուլթան Բերքիարուխին – Մ.Ֆ.) խնդրանքով իրենց մեծ զորք ուղարկել, որպեսզի օգնեն անտիոքացիներին բռնել քաղաքը պաշարող լատինացիներին: Աշտարակներից մեկի վրա մի հայ պահպանում էր պարսպի մի հատված, որը բաժին էր հասել Բոհեմունդին (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.): Նա հաճախ դուրս էր նայում պարսպից և Բոհեմունդը փափկեցրեց նրան, գայլախղիղով շատ խոստումներով, ու համոզեց հանձնել քաղաքը: Չայն ասաց. «Երբ կցանկանաս, նշան տուր, և ես անմիջապես էլ բեգ կհանձնեմ այդ աշտարակը: Այդ քո մարդկանց հետ պատրաստ եղիր և բեգ մոտ աստիճաններ պահիր, ընդ որում ոչ միայն դու պատրաստ եղիր, այլև թող մնացած զորքն էլ զինվի, որպեսզի թուրքերը, տեսնելով, թե ինչպես եք դուք մարտակոչերով մագլցում պարիսպները, վախենան և դիմեն փախուստի»: Այդ ծրագիրը, սակայն, առժամանակ Բոհեմունդը զաղտնի պահեց: Զանյի դեմ նա մտածումնալեն էր, որ մի սուրհմաղակ ներկայացավ հայտնելով, որ խորասանից գորավար Զերքուդայի (Մոսուլի կառավարիչ Բերք-Բուդայի – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ հազարացիների հսկայական մեծությունը է գալիս: Բոհեմունդը չէր ուզում քաղաքը թաթիկին տալ և կատարումն կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ին – Մ.Ֆ.) տված երդման, ինքն էր հավակնում այդ քաղաքին, իսկ իմանալով էլ հազարացիների մասին, վատ միտք հղացավ՝ իր կամքից անկախ կամ էլ դրանով ստիպել թաթիկին հեռանալ քաղաքից: Եվ ահա Բոհեմունդը եկավ նրա մոտ և ասաց. «Չոգալով անվտանգությանդ մասին՝ ես ուզում եմ բեգ մի գաղտնիք բացել: Կոմսերի ակնաչին լուր է հասել, որը խոսում է նրանց հոգին: Ասում են, որ սուլթանը խորասանից զորքը ուղարկել է մեր դեմ կայսեր խնդրանքով: Կոմսերը հավատացել են դրան և հիմա ոտնձգություն են պատրաստում քո կյանքի դեմ: Ես իմ պարտքը կատարեցի և զգուշացրի բեգ վտանգի մասին, այժմ քո գործն է մտածել սեփական զորքի փրկության մասին»: Թաթիկը, տեսնելով, որ ուժեղ սով է սկսվել, ցլի գլուխը վաճառվում էր երեք աստիղայով, հուսահատվեց վրդենցի Անտիոքը, հավաքեց ճամբարը, հռոմեական զորքերը տեղակիցեց նավերում, որոնք կանգնած էին Սուրայի նավահանգստում, և անցավ Կիպրոս: Նրա գնացումը հետո Բոհեմունդը, որը դեռևս գաղտնի էր պահում այն հայի խոստումը և քաղցր հույսեր էր տածում Անտիոքի նկատմամբ իշխանության հասնելու վերաբերյալ, ասաց կոմսերին. «Տեսե՛ք, թե ինչքան ժամանակ է, որ մենք այստեղ տառապում ենք և ոչ միայն ոչինչ չենք հասել, այլև ահա-ահա կդառնանք սովի զոհը, եթե մեր փրկության համար որևէ բան չորոշենք»: Չարցին, թե կոմսերն ինչ ինչը նկատի ունի, Բոհեմունդը պատասխանեց. «Ո՛չ բոլոր հաղթանակներն է, որ Աստված թույլ է տալիս գորավարների շահել զեթիկ ուժով և միշտ չէ, որ դրանք մարտերում են ձեռք բերվում: Այն, ինչ չի տալիս մարտը, հաճախ տալիս է խուսքը և լավագույն պարզակներին կարելի է հասնել քաղցր խոսքերով ու ընկերաբար: Դրա համար էլ եկե՛ք իզուր ժամանակ չկորցնեք, այլ ավելի լավ է մինչև Զերքուդայի ժամանելը ողջամիտ ու արիական գործողություններով ապահովվեք մեր փրկությունը: Ուրեմն թող որ մեզնից ամեն մեկը փորձի իր հատվածում համոզել մի պահապան բարբարոսի, իսկ նա, որը հաջողության կհասնի այդ գործում, եթե կուզեք, թող կառավարի քաղաքում մինչև այն պահը, երբ ինքնակալից մարդ կգա և մեզնից կընդունի Անտիոքը: Սակայն հնարավոր է մենք կարողանանք հաջողության հասնել այլ կերպ»: Այսպես ասաց այդ խորասանի Բոհեմունդը, որը ձգտում էր իշխանության ոչ թե հանուն լատինացիների կամ ընդհանուր բարիքի, այլ հանուն սեփական փառասիրության: Նրանք մտքերը, խոսքերը և խաբեությունը անարդյունք չլնացին, բայց այդ մասին ես ներքևում կասեմ: Բոլոր կոմսերը իրենց համաձայնությունը տվեցին և գործի անցան: Լուսաբացին Բոհեմունդը մոտեցավ աշտարակին և հայը, համաձայն պայմանավորվածության, բացեց դարպասը: Բոհեմունդը իր ռազմիկների հետ անմիջապես, ավելի արագ, քան ասվում է, վերև մագլցեց: Կանգնելով աշտարակի վրա պաշարյալների ու պաշարողների դիմաց, նա շեփոխով մարտ ազդարարեց: Դա մի անսովոր տեսարան էր, բանգի վախով պատված թուրքերը անմիջապես նետվեցին փախչելու հակառակ դարպասներից, և միայն փոթբաթիվ քաջեր մնացին պաշտպանելու միջնաբերդը, իսկ կելտերը, հետևելով Բոհեմունդին, աստիճաններով բարձրացան ու արագորեն գրավեցին Անտիոք քաղաքը: Տանկերը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացուն – Մ.Ֆ.) անմիջապես մեծ ջոկատ գլխավորած սկսեց հետապնդել փախչողներին, շատերը սպանվեցին, շատերն էլ վիրավորվեցին, իսկ այդ ընթացքում Զերքուդան բազմաազարանոց զորքով օգնության հասավ Անտիոքին և պարզելով, որ այն արդեն գրավված է, ճամբար զարկեց, խանդակ փորեց և տեղակայելով ողջ հանդերձանքը, որոշեց պաշարել քաղաքը: Սակայն հազիվ էր նա գործի անցել, երբ նրա վրա հարձակվեցին քաղաքից ելած կելտերը և մեծ ճակատամարտ սկսվեց: Չարթանակ տարան թուրքերը և լատինացիները փակված մնացին դարպասների հետևում՝ ստիպված լինելով մարտունակ միջնաբերդի պաշտպանների դեմ, միջնաբերդը պահում էին բարբարոսները, և թուրքերի դեմ, որոնք տեղակայվել էին պարիսպներից այն կողմ: Բոհեմունդը, մի ճարպիկ մարդ, ցանկանալով իրենով անել իշխանությունը Անտիոքում, կրկին դիմեց կոմսերին և խորհրդի տեսքով ասաց. «Պետք չէ մեզ միաժամանակ մարտնչել երկու ճակատով, նրանց հետո, ովքեր քաղաքի ներսում են և դրսում գտնվողների հետ: Եկե՛ք երկու մասի բաժանվեք ըստ թշնամիների բանակության՝ և այս կերպ մարտ մղե՛ք նրանց դեմ: Եթե համաձայն եք, ապա ես կմարտնչեմ միջնաբերդի պաշտպանների դեմ, իսկ դուք դաժան մարտի կրոնիկը դրսից հարձակվողների դեմ»: Բոլորը համաձայնեցին Բոհեմունդի հետ: Նա անմիջապես գործի անցավ և միջնաբերդի դիմաց արագորեն անուր պարիսպ կառուցեց՝ անջատելով այն Անտիոքից, հուսալի մի պատ այն դեպքի համար, եթե պատերազմը ձգձգվի: Նա ինքը սկսեց անբուն կերպով պահակություն տանել պարսպի մոտ և առաջին իսկ հնարավորության դեպքում քաջաբար մարտի մեջ էր մտնում: Մյուս կոմսերը ևս մեծ ջանքեր էին գործադրում ամեն մեկը իր հատվածում և ուշադիր կերպով պահպանում էին քաղաքը, հետևում ամրություններին և

ատամնաշարներին, որպեսզի բարբարոսները գիշերով հանկարծ աստիճաններով վերև չբարձրանան ու չգրավեն Աստիճողը և որպեսզի բնակիչներին ոչ մեկը զաղտնի չբարձրանա պարսպի վրա, համաձայնության չգա բարբարոսների հետ ու չհանձնի բաղաբը...: /5/ Լատինացիները, ուժեղ տառապելով սովից, դիմեցին իրենց եպիսկոպոս Պետրոսին...: /6/ Հաջորդ օրը զաղտնի դարպասներից նրանք ելան թուրքերի դեմ, ընդ որում Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**) մյուսներին խնդրեց իրեն ընդամենը մեկ խնդրանքով ընդառաջել՝ թույլ տալ առաջինը և միայն երեք ռազմիկների ուղեկցությամբ հարձակվել թշնամիների վրա: Նրա խնդրանքը բավարարվեց: Այն ժամանակ, երբ ջոկատները, հերթով շարված, կանգնած էին իրար դիմաց և պատրաստվում էին մարտի, Ֆլանդրիայի կոմսը իջավ ձիուց, երեք անգամ ծնկի եկավ, դիմեց Աստծուն օգնության համար, որից հետո բոլորը զոչեցին. «Աստված մեզ հետ է» ու ինչքան ուժ ունեին նետվեցին Զերբողայի վրա, որը կանգնած էր մի բլրի կատարին: Արագորեն հարվածելով նիզակներով՝ նրանք գետին տապալեցին դեմերը ելած թուրքերին և վախեցած թուրքերը, փոխանակ մարտի մեջ մտնեն, տեսնելով, որ աստվածային ուժը օգնում է քրիստոնյաներին, դիմեցին փախուստի: Այդ փախուստի ժամանակ բարբարոսների մեծ մասը լցվեց գետի հորձանուտը և խեղդվեց, իսկ նրանց մարմինները հետապնդողների համար կարծես կամուրջ դարձան: Երկարատև հետապնդումից հետո կելտերը հետ դարձան և զբաղեցրին թուրքական ճամբարը, որտեղ էլ գտան բարբարոսների ողջ հանդերձանքը: Նրանք ուզում էին հենց այդ ժամանակ էլ հետները վերցնել թուրքերից հավաքած ավարը, սակայն այն այնքան մեծ էր, որ միայն 13 օրվա ընթացքում հաջողվեց Աստիճող փոխադրել: Այստեղ կելտերը կարճատև հապաղեցին, որպեսզի հանգստանան պատերազմի հոգսերից: Նույն այդ ժամանակ էլ նրանք, անհանգստանալով Աստիճողի մասին, սկսեցին մարդ փնտրել բաղաբի պահպանության համար: Այդ մարդն էլ հենց եղավ ոչ այլ ոք, քան Բոհեմուկը, որը դրան էր ձգտում դեռ այն ժամանակվանից, երբ բաղաբը դեռ չէր վերցվել: Նրան տրամադրելով բաղաբը՝ նրանք մեկնեցին Երուսաղեմ» (Ամնա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 4-6):

«Հայոց կաթողիկոսներ տեղ Կաիրայի և տեղ Բարսելոնի օրոք ու հույների արքա Ալեքսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.Ֆ.**) թագավորության ժամանակ ճանապարհ ընկավ հռոմեացիների հսկայական բանակը՝ շուրջ 500.000 հոգի: Կայսրը այդ մասին նամակով հայտնեց ռուսիացիների իշխան Թորոսին և Հայոց մեծ իշխան Կոստանդինին՝ Ռուբենի որդուն, որ տիրում էր Տավրոս լեռան շրջաններին և Կոպիստառի գավառին՝ Մարապայում: Նա Գագիկի զինվորներից էր և իր իշխանությունը տարածել էր բազմաթիվ գավառների վրա: Ֆրանկների հսկայական զորքը հոծ գանգվածով ճանապարհ ընկավ և բուբանացվող երկրով անցավ Գամիդո, որից հետո հասավ Տավրոսի դժվարանցանելի շրջանները: Հսկայական բանակը, առաջ շարժվելով, Տավրոսի նեղ կապաններով անցավ Կիլիկիա և Տրոպոլայի, այն է Անավարդայի վրայով հասավ Աստիճող բաղաբը: Այս հսկայական ուժը ծամբարեց բաղաբին մոտիկ, ողողեց նրա լայնատարած դաշտը և Աղսիսին՝ բաղաբի պարսից զորահրամանատարին (**Աստիճողի էմիրության էմիր Յադի-Սիանին – Մ.Ֆ.**), իր զորքով հանդերձ ստիպեց փակվել բաղաբում: Նրանք, կատաղի պատերազմ տալով, բաղաբը տասը ամիս պաշարման մեջ պահեցին: Պարսկական հարևան տիրապետությունները, լսելով այդ մասին, մեծ պատրաստությամբ ֆրանկ զորքերի դեմ պատերազմի ելան, բայց վերջիններս ստիպեցին իրենց բոլոր թշնամիներին խայտառակ կերպով վերադառնալ: Այդ օրերին Դամասկոսում և բոլոր աֆրիկացիների մեծ ծովեզրայ բոլոր շրջաններում, Երուսաղեմում, Եգիպտոսի ասիմանակից բոլոր վայրերում, Հայեպոլում և Հեսուում, մինչև Եփրատ գետը տեղի ունեցավ այլազգիների զորահավաք: Անթիվ անհամար բազմությամբ նրանք շարժվեցին ֆրանկ զորքերի վրա, որոնք, լսելով այլազգիների գայտոյան մասին, սպառազինվելով դուրս եկան նրանց դեմ: Ֆրանկների հրամանատարներն էին Պեմուկը (**Տեմուկի իշխան, Աստիճողի դքսության ապագա դուքս Բոհեմուկը Տեմուկացուն – Մ.Ֆ.**), որ քաջ ու պատերազմող մարդ էր, և Չևժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**): Նրանք 10.000 հոգով առյուծի պես հարձակվեցին 100.000 հոգանոց պարսից զորքերի վրա և մեծ ջարդ տվեցին նրանց: Էմիր Սուլեմանը՝ Արտուկի որդին (**Հիսն-Բեքի Արտուկյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սուլեմանը – Մ.Ֆ.**)՝ մի քաջ և պատերազմող մարդ, ինչպես նաև Դամասկոսի տերը (**Դամասկոսի էմիրության էմիր Դուկակը – Մ.Ֆ.**), որոնք մեծամեծ և փառավոր Էմիրներ էին, Մոսուլում ու Բաբելոնի ողջ երկրում թուրքերի զորահավաք արեցին՝ շուրջ 30.000 հոգի, և ճանապարհ ընկան ֆրանկների ճամբարի վրա: Մեծ դուքս Կոնդուինը (**Նեբեկի Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**) 7.000 հոգով այլազգիների դեմ գնաց Հայեպի ասիմաններում, որտեղ տեղի ունեցավ կատաղի ճակատամարտ: Դամասկոսի էմիրը, որ Տուլուսիկին էր կոչվում (**Բուլոյանների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Թուդ-թեգինը – Մ.Ֆ.**), խփեց քաջ Կոնդուինին, ձիու վրայից գետին գլորեց, բայց չկարողացավ ձեռքել նրա երկաթե գրասից և, առանց նրան վնաս հասցնելու, հեռացավ: Այն ժամանակ ֆրանկների զորքերը այլազգիների զորքերին սրով փախուստի մատուցեցին, հալածական արեցին և մեծ հաղթանակով վերադարձան իրենց ճամբարը: Մեծաթիվ զորքի պատճառով, սակայն, բանակը հացի և պարենի պակասության տրեղում էր գգում: Այդ ժամանակ Տավրոս լեռան շրջանում բնակվող իշխանները, այն է Կոնստանդինը՝ Ռուբենի որդին, երկրորդ իշխան Բագուլին և երրորդ իշխան Օշինը ֆրանկների զորահրամանատարին ամեն տեսակ պարեն ուղարկեցին: Սև լեռան վանքերը ևս պարենով նրանց օգնության հասան և բոլոր հավատացյալ մարդիկ նրանց հանդեպ սիրալիր վերաբերմունք ցուցաբերեցին: Պարենի պակասությանը ֆրանկների ճամբարում մահ և հիվանդություններ էին տարածվել, նրանց մեկ ինկզբորոգ մարդ պակասել էր, միացածներն էլ պակասության ծանր վիճակում էին, բայց աստծո ողորմածությամբ նրանց անօգնական չթողեց, այլ հույժանավորեց նրանց հայրախնամ սիրով, ինչպես նախատեսում էր հույժանավորել էր Իսրայելի որդիների բանակը...: Այդ տարին համայն խորասանը արևելքից մինչև արևմուտք Եգիպտոս, մինչև Բաբելոն, հույների երկիրը, արևելքը, Դամասկոսը և ողջ ծովեզրայա շրջանները, Երուսաղեմից մինչև անապատը, 800.000 հոգի և 300.000 հետևակ հոխորտալով շարժվեց առաջ և ողողեց դաշտերն ու բարձունքները: Անչափ պարծնկոտությամբ նա եկավ հասավ Աստիճողի դեմը՝ ֆրանկ զորքերի դեմ: Բայց աստված չուզեց կորստյան մատուցել քրիստոնյաների փոքրաթիվ զորքը և հոգատարությանը այն պահպանում էր, ինչպես Իսրայելի որդիների բանակը: Երբ դեռ այլազգիների որդիների զորքերը հեռու էին գտնվում, բաղաբի իշխանավորներից մեկը գիշերով մարդ ուղարկեց Պեմուկին և ֆրանկների այլ իշխանների մոտ և նրանց իր գավառը հրավիրեց: Նրանցից երդում ստանալով՝ նա ծածուկ գիշերով Պեմուկին հանձնեց Աստիճող բաղաբը: Բացելով պարսպի անազապատ դուռը՝ նա ֆրանկների ողջ բանակը մտցրեց Աստիճող բաղաբը: Առավոտյան բոլոր զինվորները միասին ինչեցին պատերազմի փողերը: Այլազգիները, տեսնելով այդ, մի տեղ հավաքվեցին, նրանք սարսափահար եղան և չգիտեին ինչպես փախչել: Ֆրանկ զինվորները, սրերը գործի դնելով, նրանց մեծ ջարդ տվեցին: Աղսիան էմիրը բաղաբից փախավ, բայց սպանվեց գյուղացիների ձեռքով, որոնք մանգաղով կտրեցին գլուխը: Միա այսպես գրավվեց Աստիճող բաղաբը և գրավվեց այն հայերի ձեռքից: Մնացած այլազգիները հավաքվեցին բերդում և մարտնչում էին ֆրանկ զորքերի դեմ: Երեք օր անց տեղ հասավ պարսից զորաբանակը, որ բանակապես յոթ անգամ գերազանցում էր ֆրանկ զորքին: Վերջինս, ուժեղ պաշարելով ֆրանկներին, նեղ վիճակի մեջ գցեց նրանք: Ֆրանկները սկսեցին տառապել սովից, որովհետև բաղաբում հաց չարդեն վերջացել էր: Ծայրաստիճան ճարահատյալ՝ նրանք որոշեցին Կերպողայից (**Մոսուլի կառավարիչ Զեր-Բուդայից – Մ.Ֆ.**) անձեռնմխելիության մասին երդում ստանալով բաղաբը հանձնել նրան, իսկ իրենք՝ զնալ ֆրանկների երկիրը: Բայց աստված, տեսնելով նրանց տագնապալի վիճակը, գթաց: Գիշերը նրանց մի սարսափելի տեսիլք երևաց՝ մի աստվածապաշտ ֆրանկ երազում սուրբ առաքյալ Պետրոսին տեսավ, որն ասաց նրան. «Եկե՛ղե՛ք ձայն կողմում պահված Ե այլ գեներ, որով անաստված իրեաները Երիստոսի անարատ կողը խոցեցին, այն գտնվում է խորանի առջև: Հանե՛ք այն և, նրանով մարտի դուրս գալով, կհաղթե՛ք ձեր թշնամիներին, ինչպես Երիստոսը հաղթեց սատանային»: Նույն տեսիլքը երևաց երկրորդ և երրորդ անգամ: Այդ մասին պատմեցին Կոնդափրեն, Պեմուկին և բոլոր իշխաններին: Սկսեցին աղոթել և սուրբ Պետրոս կոչվող եկեղեցու լքված տեղում գտան Երիստոսի գեները: Այդ պահին այլազգիների բանակից պատգամավոր եկավ՝ առաջարկելով պատերազմ: Ֆրանկ զինվորները շատ ուրախացան: Պեմուկը և մյուս իշխանները պատասխանեցին Կերպողային և ասացին. «Կաղը առավոտյան ձեր դեմ մենք պատերազմի դուրս կգանք»: Ֆրանկ զորքը նվաճել էր: Պեմուկը ճակատամարտի նախապատրաստեց 15.000 հեծյալ և 150.000 հետևակ, որոնցով նա գնաց պատերազմի՝ Երիստոսի գեներ առջևից բարձր պահած: Այլազգիների զորքերը տասնհինգական հոգուց բաղկացած շարքերով ողողել էին լայնատարած դաշտը: Չևժիլը Երիստոսի գեներ բարձրացրեց Կերպողայի որդիների դեմ: Կերպողան նրանց դեմ էր կանգնած՝ լեռնացած անհամար զորքերով: Չայի թե՛ր գլխավորում էր առյուծադեմ Տանգրին (**Տիբեթիայի իշխանության ապագա իշխան, Աստիճողի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տեմուկացին – Մ.Ֆ.**), աջ թե՛ր՝ Լորմանդիայի կոմս Ռոբերթը (**Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացին – Մ.Ֆ.**), իսկ Կոնդափրեն և Պեմուկը կանգնել էին կենտրոնում՝ թուրք բանակի անհամար զինվորների դիմաց: Աստծուն իրենց օգնության կոչելով՝ նրանք մեկ մարդու պես երկնքում ցուլացող և լեռներն այրող կրակի պես թափվեցին այլազգիների վրա ու ողջ բանակը գլխովին փախուստի մատուցեցին: Մեծ կատաղությամբ սոսկալի ջարդ տալով՝ նրանք օրվա մեծ մասը հալածեցին այլազգիներին: Ֆրանկների սրերը հագեցան այլազգիների արյունը: Բուլանդակ դաշտը դիակներով լցվեց: Բայց ամենամեծ փորձանքը ֆրանկները թափեցին թշնամի գլխին, որովհետև շուրջ 30 բյուր ողջակեզ արեցին, համայն երկիրը գարշահոտությամբ բռնկեց: Ֆրանկների զորքը անթիվ ավարով ու բազում գերիներով մեծ ուրախությամբ վերադարձավ Աստիճող բաղաբը: Այդ օրը քրիստոնյաների համար մեծ ուրախության օր էր» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Դրանից հետո եկվոր հռոմեացի իշխանները ուղղվեցին դեպի մեծն Աստիճող և տեղակայվեցին նրա մոտ՝ իրենցով անելով երկիրը և փակելով բաղաբից դուրս գալու ելքերը պարսից զորավար Աղույսյանի (**Աստիճողի էմիրության էմիր Յադի-Սիանին – Մ.Ֆ.**) համար: Նրանք բաղաբը պաշարեցին տասն ամսվա ընթացքում: Այս մասին հայտնի դարձավ մոտակա շրջանների իշխաններին, որոնք հսկայական զորքով շարժվեցին նրանց վրա: Այնտեղ էին հավաքվել ռազմիկներ Դամասկոսից, Երուսաղեմից, ծովափնյա ու հարակից այլ շրջաններից՝ Հեսնի, Համմայից, Հայեպից

և Շամի ողջ շրջանից, ընդհուպ մինչև Եփրատ: Նրանք մեծաքանակ անրոխով եկան ու լցրին Չայեայի հարթավայրը, որպեսզի այնտեղից էլ շարժվեն քրիստոնյաների գործի դեմ: Երբ հռոմեացի իշխաններն իմացան այդ մասին, սկսեցին պատրաստվել պատերազմի: Նրանք ուղքի հանեցին իրենց բանակն ու հարձակման տարան այն անհավատների վրա: Գուևը Սանժիլն (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնը Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) ու Բոհեմունը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունը Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) Անտիոքի սահմանների մոտ 10.000 հոգանոց զորքի գլուխն անցած առյուծաբար հարձակվեցին թշնամիների վրա և փախուստի մատնեցին նրանց՝ պարտության մատնելով թշնամու 60.000 ռազմիկների, ընդ որում, հետապնդելով սրանց մինչև Չայեայի դարպասները, նրանք մեծ ավարով հետ դարձան: Չայոց 547 թվականին էսփր Սուբման իբն Արտուխը՝ մի քաջ ու ռազմունակ էսփր (**Հիսն-Բեֆի Արտուխյանների էսփրության ապագա հիմնադիր էսփր Սուբմանը – Մ.Ֆ.**), հավաքեց 30.000 ռազմիկներ Մոսուլից ու Բաբելոնից և հարձակվեց քրիստոնյաների վրա: Այդ ժամանակ անվախ Գուևը ֆրեն (**Նեթրին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**) 7.000 հեծյալներով Չայեայի մոտ ելավ նրանց դեմ և աստվածային խիզակով խոցեց Դամասկոսի տեր Թուդեգիսին (**Բուլյոնների աթոռակցության հիմնադիր աթոռակց Թուդեգիսին – Մ.Ֆ.**), իսկ նրա զորքն էլ մատնեց փախուստի: Նա շատերին անողորմ կերպով ոչնչացրեց և մեծ ավարով հետ դարձավ: Քրիստոնյաների հսկայական բանակը, սակայն, որ հավաքվել էր մեկ վայրում, պարենամթերքի ուժեղ պակաս էր գգում և այդ ժամանակ Տավրոսի լեռներում ապրող հայ իշխանները՝ Ռուբենի որդի Կոնստանդինը, Բագուսին և Օշինը նրանց ամեն տեսակի պարենամթերք ուղարկեցին: Նույն կերպ վարվեցին նաև Սև լեռան վանքերը: Բոլոր հավատացյալները աջակցում էին հռոմեացիներին և նրանց նկատմամբ իրենց սերն արտահայտում: Դրանից հետո, սակայն, հռոմեացիների շարքերում համաճարակ սկսվեց, որի արդյունքում շատերը մահացան, համար ինիզից մեկը...: Այդ ժամանակ Զերբոդան (**Մոսուլի կառավարիչ Զեր-Բուդան – Մ.Ֆ.**) հավաքեց այլազգիների ողջ զորքը Արևելքից ու Արևմուտքից, Բաբելոնից ու Դամասկոսից, Միջերկրականի ողջ ծովափից ու Երուսաղեմից մինչև անապատ, որի արդյունքում հավաքվեցին 800.000 հեծյալներ և 300.000 հետևակայիններ: Սրանց բոլորին նա անչափ գոռոզությամբ հարձակման տարավ քրիստոնյաների վրա՝ հասնելով մինչև Անտիոքի դարպասները, բանգի այն դեռևս ազատագրված չէր թուրքերից: Այդ ժամանակ, սակայն, աստվածային աջակցությամբ հայտնվեց մի ոմն զինագործ Գևորգ, որը սրեր ու զրահներ էր պատրաստում: Նա տասն ամիս պաշտպանում էր աշտարակներից մեկը Բոհեմունի հատվածում, իսկ այդ ընթացքում Բոհեմունը հասցրել էր կապ հաստատել նրա հետ և ընկերակցել: Եվ ահա նրանք պայմանավորվեցին բաղաբե փոխանցել քրիստոնյաներին ու դրանով իսկ խանգարել այն հպարտ իշխանի հաղթանակին: Չինագործն ասաց Բոհեմունին. «Եթե քո ընկերները այս բաղաբե միայն բեզ տան, ես ինքս այն բեզ կհանձնեմ ու կփրկեմ ձեզ պարսիկներից»: Բոհեմունը գնաց իր ընկերների մոտ և պատմեց այդ ամենի մասին, իսկ նրանք վախեցած էին պարսիկներից, որոնք հորդահոս հասել էին խատապ, դրա համար էլ բոլորը համաձայնեցին, բացի Գուևը Սանժիլից, և նրանք իրավունք տվեցին Գևորգի միջոցով բաղաբե ժառանգել՝ պահելով այն իր ու իր ազգականների համար: Դրանից հետո Բոհեմունը գրավոր համաձայնություն ձեռք բերեց և տեղյակ պահեց հավատացյալներին: Գևորգը վերցրեց այդ համաձայնագիրը, ցույց տվեց այն իր եղբորը և բացատրեց, որ բաղաբեն ուզում են տալ քրիստոնյաների ձեռքը, սակայն սա ասաց. «Ինչի որոշիր, թե ինչպես փրկվել սրանցից, բանգի, եթե հնարավորություն լիներ, ես սրանց բոլորին կոչնչացնեի»: Դրանից հետո այն բարի հավատացյալ Գևորգն այլևս չհամարեց եղբորը համոզելու հարցում, այլ սպասեց գիշերվան, իսկ երբ եղբայրը բնեց, գաղտնի նրա մոտ եկավ ու սպանեց, որից հետո վերևից աստիճան կայեց և այս կերպ քրիստոնյաները բաղաբե մտան: Նրանք անակնկալի բերեցին բաղաբեցիներին և բոլորին կոտորեցին, ընդ որում նրանց մի մասը կոտորվեց, սակայն մյուս մասն էլ բացեց դարպասները ու փախավ: Կրակն ու ծուխը պատեցին բաղաբե: Չենց այդ ժամանակ էլ հսկայական զորքով տեղ հասավ այն գոռոզ իշխանը և բոլոր կողմերից պաշարեց բաղաբե: Այն բարեպաշտ մարդը չնայեց իր եղբորը հավատացյալների փրկության համար, ինչպես ասվեց վերևում, և Անտիոքի դքսության դուքս դարձավ Բոհեմունը՝ առաջինը Բոհեմունների ցեղից: Ինչպես վերևում ասվեց, երբ խաչակիրները բաղաբե մտան, այն գոռոզ իշխանը պաշարեց բաղաբե և սկսեց ճնշել նրանց: Այդ ժամանակ քրիստոնյաների զորքը, վախենալով սուլից, բանի որ մինչ այդ էլ պարենամթերքի պակաս ունեին, որոշեցին անհավատներից անվտանգության երաշխիքներ խնդրել, թողնել բաղաբե ու վերադառնալ իրենց երկրներ: Դրաշարժած աստված, որը միշտ անհնարը հնարավորին է դարձնում, ցուցադրելով իր ողորմածությունը, գնահատեց նրանց տանջանքները, բանգի սուրբ Պետրոս առաքյալը երկիր եկավ, երևաց մի բարեպաշտ խաչակրի՝ մի աղքատ սարկավագի, և ասաց. «Ահա այն խիզակը, որով խոցեցին մեր տեր Քրիստոսի անօրեն իրեաները: Խիզակը գտնվում է եկեղեցու խորանում»՝ պահեստի մեջ: Դանեք այն, նրանով մարտի գնացեք անհավատների դեմ և դուք կհաղթեք»: Այս երազը երեք անգամ կրկնվեց, բանգի ո՛վ կհավատար արքայան, ինչ էլ որ նա ասեր: Եվ ահա նա երեք անգամ եկավ ու Գուևը ֆրեն ու Բոհեմունի բոլոր իշխանների հետ պատմեց այդ մասին, որոնք սկսեցին աղոթել, իսկ հետո փորեցին հիշատակված տեղը և այնտեղ գտան սրբազան գեներ, ինչից շատ ուրախացան: Այլազգիները դեսպան ուղարկեցին և տեղյակ պահեցին մարտի մեջ մտնելու մասին, իսկ քրիստոնյաները պատասխանեցին. «Կարող եք հենց վաղն էլ սկսել»: Դաջորդ օրը Բոհեմունը ելավ 15.000 հեծյալներով և 170.000 հետևակայիններով: Նրա հետ էր Քրիստոսի գեներ, իսկ այլազգիների զորքերը, ծայրածայր փակելով երկրի երեսը, առաջանում էին 15 շարքերով: Գուևը Սանժիլը, վերցնելով Քրիստոսի գեներ, ելավ այն գոռոզ իշխանին՝ Զերբոդային, ընդառաջ: Զախ թևում, հառնելով ինչպես առյուծ, Տանգրին (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկոնը Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) էր, իսկ աջ կողմում հունգարաց իշխան Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**): Գուևը ֆրեն ու Բոհեմունը կանգնեցին այլազգիների անթիվ շարքերի հենց դիմացը: Քրիստոնյաները, ամենուր աղոթելով աստվածային աջակցության մասին, վստահորեն ելան այլազգիների դեմ: Դավաճանություն մատնում և հենց նրա օգնությամբ նրանք հարձակվեցին թշնամիների վրա և, ինչպես կրակն է ծարավում ետեգները, այդպես էլ նրանք թողն ոչնչացրեցին այլազգիների բանակը և մատնեցին փախուստի: Երկիրը լցվեց դիակներով, իսկ ռազմիկների ձեռքերն էլ հոգնեցին թշնամիներին կոտորելուց: Նրանք ոչնչացրեցին 30 բյուր հետևակայիններ, ձեռք գցեցին մեծ քանակի ձիեր, ջորիներ և գեներ: Մեծ ավար ձեռք գցելով՝ նրանք ուրախ և զվարթ վերադարձան Անտիոք» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Կոնդուկտը (**Նեթրին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), նրա եղբայր Պաղտուկը կոմս (**Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), որը թագավորների ցեղից էր, որի մասին ասում են, թե նա տիրում էր Երուսաղեմն ավերող Վեսպասիոսի (**Հռոմի կայսր Վեսպասիանոսից – Մ.Ֆ.**) թագին, Պայմունը մեծ կոմսը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունը Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), նրա բեռնորդի Տանկոնը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկոնը Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), կոմս Չնջիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնը Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), Որսինի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**), մյուս Պաղտուկը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), Ջոսին կոմսը (**Թալաշարի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս Ժոսին Կուրտունացին – Մ.Ֆ.**) գրավեցին Անտիոքը և ողջ ծովափը...: Եվ հաջորդ տարի այնպիսի գորավար Բեկիարուրը (**Սեբուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բեքիարուրը – Մ.Ֆ.**) գալիս է Անտիոք՝ Փռանգի վրա, նրանցից կոտորում է մոտավորապես 8 բյուր մարդու, բանի որ սուրբ Պետրոսի եկեղեցու ձախ կողմում գտնում են այն գեղարդը, որով իրեաները կատակով խոցեցին փրկչի արձանը, և այնտեղից դուրս ելավ արյուն ու ջուր, որպես Տիրոջ կողից: Եվ այդ գեները պատվի է արժանանում որպես աստվածամուխ գեներ, որը գտնվում է հայերի մոտ: Դրանով հզորանալով՝ ֆրանկները կոտորում են իրենց թշնամիներին և ապա այն ուղարկում Ալեքսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ին – Մ.Ֆ.**)» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 64):

«Դրանից հետո նրանք եկան Կիլիկիայի ու Անտիոքի կողմերը և պաշարումով պատեցին Անտիոք մայրաքաղաքը: Դա տևեց 9 ամիս, երբ տազնապ ու մեծ հուսահատություն պատեց մերձակա գավառներին: Ապա, երբ մարդկային հնարք անօգնական եղավ այդ մեծ բաղաբե տիրելուն, եկավ աստվածային օգնությունը և փրկությունը, երբ ողորմության դուռ բացվեց, բաղաբե գրավեցին և այդ միջապետին իրենց ամեն ինչով հանդերձ սուր տուներով մաքեցին: Դրանից մեկ կամ երկու օր հետո բազում բազմություն գումարովեց և նրանց հետևից հասավ, ընդ որում սրանք, բանհարելով նրանց սակավությունը, փարավոնի գոհունակությամբ գոչում էին և ասում, որ իրենց սուրը սուր է և իրենք կտիրեն ամենին: Այդ ժամանակ նրանք 15 օր փակված մնացին այնտեղ մեծ տազնապ ու տառապանքի մեջ, թախծելով և ելք չգտնելով իրենց դարմանի համար, բանգի ուտելիքի ու ձիերի կերի մեծ ներկածության մեջ էին և զարհուրում էին անօրենների ժողոված մեծ բազմությունից, սակայն հետո նրանք հավաքվեցին սուրբ Պետրոս առաքյալի մոտ, բարձրահռչակ ծայրեցին և գետնաբաժանվալ լաց եղան...: որից հետո նրանցից յուրաքանչյուրը գնաց դեպի իր ձին, եկավ բռնախորների դեմ, նրանք ճակատեցին և ահա քրիստոնյաները հաղթեցին ու հալածեցին թշնամիներին մինչև արևմուտ, երբ մեծ ուրախություն եղավ» (Յովհաննես Պառլամեցի «Յիշատակարան 1098 թվականի»):

«Այս ավերարարն գրեցի տեր Գրիգորի հայրապետության և հռոմեացիների արիական ազգի ինքնակալության ժամանակ, որոնք շարժվեցին ու ելան անթիվ բազմությամբ վերին ամենակալ Աստծո կամքով, եկան, հասան մինչև Անտիոք և բազում աշխատանքով ու մեծ պատերազմով տիրեցին նրան՝ սուր տուների մաքելով ու անխնա կոտորելով անոթներին: Դրանից երեք օր հետո անթիվ ու անհամար բանակությամբ եկավ թուրքերի, պարսիկների, արաբիկների ու տաթիկների ազգը, որը 440.000 հոգու կազմով բանակեց բաղաբե մոտակայքի դաշտում: Այդ ժամանակ այս արիական ազգը եկավ, խմբվեց պատերազմի և, վերին Աստծո օգնականությամբ գնաց անօրենների բանակի վրա, որտեղ քրիստոնյաների սուր

սուտերը ճարակեց անօրեններին: Դրանից հետո նրանք մեծ հաղթությամբ դարձան դեպի Սուրբ Պետրոսի մեծ եկեղեցին» (Ահարոն Ալեքսանդրիացի «Հիշատակարան 1098 թվականի»):

«Դրանից հետո հռոմեացիները եկան ու Զորիստոսի գեղարդի գորույթյամբ գրավեցին Անտիոքը» (Ամանուն «Պատմություն Սյրբոց»):

«Հետո նրանք շարժվեցին դեպի Անտիոք...: Իմացավ այդ մասին բաղաբի Եմիրն (Անտիոքի Եմիրության Եմիր Յադի-Սիանը – Մ.Յ.) ու շատ տխրեց, իսկ կոսները, հնազանդվելով Կոստանդնուպոլսին, ֆրանկների զորքով եկան Անտիոք ու գրավեցին այն...: Կիսան Ասիսիանը, որ թաքնվել էր քաղաքում, դիմեց փախուստի, սակայն նրան հանդիպեցին երկու հայեր, սպանեցին, առան նրան գլուխը և, բերելով կոմսերին, հույժ պատիվներ ստացան նրանցից...: Լսեց խորասանի սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիջյան սուլթան Բերքիարուխը – Մ.Յ.) ֆրանկների ելքի մասին ու նրանց դեմ 100.000 հեծելազորով ուղարկեց Կիլիկիայի Սուրույի կառավարիչ Զեր-Բուդային – Մ.Յ.), որը եկավ ու ֆրանկներից պաշարեց Անտիոքը: Այստեղ հույժ նեղեցին նրանց և նրանք, ապավինած Աստծուն, գտան նրա գեղարդը... և նրա գորույթյամբ կոտորեցին թուրքերին» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Իսկ Միքայել կայսրից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել VII-ից – Մ.Յ.) հետո թագը ստանձնում է Ալեքսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Յ.): Սրա 17-րդ տարում հույները շարժվեցին Ասիայի կողմերը՝ Թարսիս, որպեսզի քրիստոնյաների տառապանքների վրեժը լուծեն սկյութացիներից ու պարսիկներից, ինչպես նաև արաբներից: Եվ շատերը նեղություններ կրեցին զաղտնի ու հայտնի նենգության մարայելի որդու՝ Ալեքս կոչվածի, կողմից, որ թագավոր էր Կոստանդնուպոլսում, որովհետև անօրենը հրամայեց կտրակուրների հետ մահադեղ խառնել և այդպես տալ նրանց ու նույնպես էլ ընկալիքներին: Ովքեր ուտում էին, մեռնում էին: Շուրջ վաղ էլ խարդավանեց նրանց, ովքեր վստահում էին նրան իբրև իրենց հավատակցի: Նա խորամանկությամբ օգնում էր բարբարոսներին: Թող նրան տերը հաստուցի, որովհետև նա քրիստոնյա իսկ չէր, ինչպես և նրա մայրը: Եվրոպացիներից շատերը մեռան, իսկ մնացածները դատարկածեռն վերադարձան Անտիոք և գրավեցին այն» (Կիրակոս Ամանեկեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Պոֆորյան (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Յ.) և բասաճի մյուս ուխտավորները գնացին Անտիոքը պաշարելու: Երբ Պարսկաստանի կայսրը (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիջյան սուլթան Բերքիարուխը – Մ.Յ.) իմացավ այդ մասին, նա Թուրքաց թագավորության մեծաբանակ գինկորներ հավաքեց և ուղարկեց պաշարվածներին օգնության: Զորիստոնյաները, սակայն, նախքան թուրքերի հասնելը, գրավեցին Անտիոքը: Թշնամիների հզորությունը այնքան մեծ էր, որ նրանք շրջապատեցին բաղաբը բոլոր կողմերից այնպես, որ քրիստոնյաները պաշարողներից դարձան պաշարվողներ: Ի վերջո, մեր ուխտավորները, կռվելով մեծաբանակ թշնամիների դեմ, Աստծու շնորհով պարտության մատնեցին վերջիններին և սպանեցին նրանց առաջնորդ Կիրբուդային (Սուրույի կառավարիչ Զեր-Բուդային – Մ.Յ.)» (Յեթում Պատմիչ «Նետոդաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 8): «Եղավ Անտիոքի գրավումը...: Գրավեցին Անտիոքը անօրեններից» (Յեթում Պատմիչ «ժամանակագրություն»):

«Այս Կոստանդինը Նիզակիցից եղավ ֆրանկների թուրքերի դեմ պատերազմում, որոնք նրան կոմսության պատիվ շնորհեցին՝ գունդ ու մարկիզ կոչեցին, իսկ նրան տրված բաշտության անունը ծովից այն կողմ էլ հռչակվեց» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբինյաց պատմություն»):

«Ուխտավորները գրավեցին Անտիոքը» (Վասիլ Դպիր «ժամանակագրություն»):

«Զորիստոսի 1100 թվականին գրավվեց Անտիոքը և ազատվեց անօրենների ձեռքից» (Սամվել Անեցի «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 547 թվականին ֆրանկները գրավեցին Անտիոքը» (Սամվել Ալեքնացի «ժամանակագրություն»):

«Այս Կոստանդինը Նիզակիցից եղավ Անտիոք հասած ֆրանկ զորքերին խմայելացիների զորքերի դեմ և այնտեղ զարմանալի բաջություն կատարեց, որով և հիացրեց արիական այդ գնդին, որոնք նրան կոմսության անուն տվեցին, իսկ հետո էլ մարկիզ վերակոչեցին» (Գևորգ Ալեքնացի «ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ ֆրանկները գրավեցին Անտիոքը» (Դավիթ Բաղիշեցի «ժամանակագրություն»):

«Անտիոքի ուղղությամբ շարժված ֆրանկներին գլխավորում էին երկու արքաներ և յոթ կոմսեր՝ արքաներ Բոհեմունդ (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Յ.) ու Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Յ.), ինչպես նաև Ռոջերը (Անտիոքի դքսության ապագա ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին – Մ.Յ.), Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Յ.), Ժուլիերը (Թյաթաշի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ինսամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս Ժուլիեր Կուլտունեացին – Մ.Յ.), Գալերանը, Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Յ.) ու Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Յ.) ...: Ֆրանկները ինքն ամսի պաշարեցին Անտիոքը, իսկ բաղաբում թուրքերի առաջնորդն էր Կասսիան Աղուսիանը (Անտիոքի Եմիրության Եմիր Յադի-Սիանը – Մ.Յ.): Հաշվի առնելով այն, որ թուրքերը կործանման եզրին էին, Աղուսիանը ելավ, որպեսզի հեռանա հայեց, սակայն մի բանի հայեր խորասանի հարձակվեցին նրա վրա, գլխատեցին և գլուխը տարան ֆրանկներին: Դրանից հետո երկու այլ հայ եղբայրներ, որոնք դրվել էին աշտարակներից մեկը պահպանելու համար, գիշերով իջան և համաձայնության եկան Բոհեմունդի հետ՝ թողնելով վերջինիս բաղաբը: Երբ խորասանում իշխող սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիջյան սուլթան Բերքիարուխը – Մ.Յ.) լուր ստացավ, որ ֆրանկները ուղղվում են դեպի Անտիոք, նա Զեր-Բուդային (Սուրույի կառավարիչ Զեր-Բուդային – Մ.Յ.) գլխավորությամբ 100.000 հեծելազոր ուղարկեց: Այն օրը, երբ ֆրանկները ներխուժեցին բաղաբ, թուրքերը հասան Պարսպոլիս: Տեսնելով, որ Անտիոքի ամրությունները, այսինքն՝ միջնաբերդը, դեռևս թուրքերի ձեռքին է, նրանք պաշարեցին բաղաբը: Սովոր սկսեց տանջել ֆրանկներին այն աստիճանի, որ նրանք կերան իրենց ձիերին: Դրանից հետո նրանք սկսեցին աղոթել և Տանկրեդը արթալին մի տեսիլք այցելեց: Եվ ահա նրանք Կասսիանի եկեղեցում մի վայր գտան, որտեղ հայտնաբերեցին մեր Փրկչի խաչի գամերը, ինչպես նաև նրան խոցած գեղարդի հետքերը: Նրանք աղոթեցին, որից հետո ելան թուրքերի դեմ, իսկ աստված նրանց հաղթանակ պարգևեց: Մեղայելերը պատեցին ողջ երկիրը, բանի որ ֆրանկները հետապնդեցին թուրքերին մինչև մայրամուտ: Երբ ֆրանկները հաստատվեցին Անտիոքում, թուրքերը Բեթ-Նախրինայից փախան Մաառա ու Մաառու, որոնք պատկանում էին Օթայրի ցեղին» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 7):

«Ելնելով այնտեղից՝ այնուհետև նրանք մտան Կիլիկիո երկիրը: Գետնից դողում էր նրանց առաջ: Հասնելով Ասորիք, նրանք որոշեցին պաշարել Նախ Անտիոքը, բանի որ այն ողջ Ասորիքի կենտրոնն էր: Նրանք բանակ դրեցին բաղաբի մերձակա բոլոր վայրերում և փակեցին ելումուտի ճանապարհները: Ապա սկսեցին ավերել ու կողոպտել ողջ շրջակա երկիրը...: Երբ ֆրանկները լսեցին, որ Բաղդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյոնացին – Մ.Յ.) թագավորել է Ուռհայում, առավել ևս ուրախացան և գրոհի եկան Անտիոքի դեմ: Նրանք սաստիկ հարձակումներ գործեցին նրա վրա և ահեղ մարտեր մղեցին: Եվ մինչդեռ մարտնչում էին ու շարունակում պատերազմը, պաշարվածներից ոմանք համաձայնեցին անձնատուր լինել: Նրանք լուր ուղարկեցին Բոհեմունդ գորազլիին, որպեսզի բաղաբը հանձնեն նրան: Երբ գործը գլուխ եկավ և համաձայնություն կայացավ, ֆրանկները բարձրացան պարիսպը և գրավելով այն, սկսեցին վազվզել բաղաբում: Յադի-Սիան թուրքը (Անտիոքի Եմիրության Եմիր Յադի-Սիանը – Մ.Յ.), որ բաղաբի կառավարիչն էր, տեսնելով որ բաղաբը նվաճված է, փախուստի դիմեց: Նա ելավ լեռան գագաթին գտնվող վերին բերդի դռնից ու հեռացավ դեպի հարավ արևելք: Անտիոքը գրավվեց լեռան արևելյան կողմից՝ պաշարյալների դավաճանության պատճառով: Երբ ֆրանկները պաշարել էին Անտիոքը, արևելքից ելավ մի մեծ զորահրամանատար, որ կոչվում էր Կիրբուդա (Սուրույի կառավարիչ Զեր-Բուդան – Մ.Յ.), և եկավ հասավ մինչև Ուռհա բաղաբի դուռը: Ողջ երկիրը լցված էր ձիերով, կովերով, ոչխարներով, անթիվ բնակիչներով ու եկվորներով: Նա մեծամեծ ոճիրներ գործեց երկրում, ավերեց, կոտորեց, կողոպտեց ու բազում մարդկանց գերության բռնեց: Ապա դիմեց դեպի հայեց՝ Անտիոքոս գնալու նժակատով: Երբ հասավ հայեց, լսեց, որ Անտիոքը գրավված է, և ֆրանկները մտել են այնտեղ: Նա փութապես եկավ Անտիոք և Բաղդադից, Ասորեստանից ու Միջագետքից իր հետ բերած բազմաթիվ զորքերով պաշարեց բաղաբը, որտեղ հաստատվել էին ֆրանկները: Այսպիսով, նա շրջափակեց ֆրանկներին և սկսեց հարձակվել բաղաբի վրա: Ներսում գտնվողները նեղվում էին հացահատիկի և անասնակերի պակասությանից, բանի որ երկիրն ավերված էր, և այդ տարվա բերքը բաղաբ չէր հասել: Ֆրանկները, որ բազմահազար և մեծաթիվ էին, այնքան նեղվեցին սովից, որ մի գրաստի գինը հասավ թան և ավելի դիմարի, իսկ ցորեն ու գարի բոլորովին չէր ճարվում: Եվ մինչդեռ այսպիսի նեղության մեջ էին, նրանց հետ եղած եպիսկոպոսներից մեկին երազում հայտնվեց հետևյալը. «Ահա, Կասսիանի Մեծ եկեղեցուն այսինքն տալում թաղված է այն տեղը, որով խոցվել է Զորիստոսի պատկերը, պատրաստված իրեաների կողմից Տիբերիա բաղաբում: Եթե վերցնեք այն, տանեք ձեր առջևից և հարձակվեք թշնամիների վրա, դուք կհաղթեք նրանց»: Երբ ֆրանկները գտան այդ տեղը, շատ ուրախացան և պատրաստվեցին կռվի ելնել թուրքերի դեմ, մանավանդ որ սովից հուսահատված, մտածում էին, թե ավելի լավ մեռնել բաց լինելով, քան թե կորչել կամ գերի բռնվել կանանց նման: Այդ տեղն ու խաչի Նշաններն արագնեցնում իրենց Նիզակների վրա՝ նրանք դուրս եկան, և աստված նրանց հաղթություն տվեց: Թուրքերը ընկրկեցին նրանց առջև, և թիկունք դարձնելով, փախուստի դիմեցին: Երբ շատերին կոտորեցին, վերադարձան նրանց բանակատեղին և անհետար հարստություն հացահատիկ, ձիեր ու անասուններ ձեռք գցեցին: Հաղթանակի լուրը տարածվեց, ու բոլոր թուրք թագավորների սիրտը ահուրող ընկավ: Վախը տիրեց երկրի բոլոր թագավորներին» (Ամանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 248):

«Հուլյաների 1406 թվականին ֆրանկների երկու արքաներ և յոթ կոմսեր հարձակման անցան, եկան Անտիոք ու խլեցին այն թուրքերի ձեռքից...: Դրանից հետո ֆրանկները եկան ու ճամբար դրեցին Անտիոքի մոտ, որից հետո իննը ամսվա ընթացքում պատերազմ մղեցին քաղաքի դեմ, սակայն չկարողացան նրան տիրել: Հետո ֆրանկները գաղտնի համաձայնության եկան Ռուզբահ անունով մեկի հետ, որը պահպանում էր խրամի մոտ կոնվոկ երկու քույրեր կոչվող աշտարակը՝ խոստանալով նրան տալ ոսկի և բոլոր այն երկաթյա սյուները, որոնցից կառուցված է այդ աշտարակը: Եվ ահա ֆրանկները գիշերով եկան այդ վայրը և պարանների օգնությամբ վեր բարձրացան պարսպի գագաթը, իսկ երբ արդեն վերևում էին, փչեցին փողերը և գիշերվա վերջին պահակաժամին գործի անցան: Քաղաքի թուրք կառավարիչը, որի անունը Չագիսան էր (Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի-Սիանը - Մ.Ֆ.), արթնացավ և, մտածելով, որ ֆրանկներն արդեն միջևաբերվում են, վախից դողաց, քանի որ հասկացավ, որ այդ ֆրանկներն են հարձակվել իր վրա: Եվ ահա նա բացեց քաղաքի դարպասները և 30 տղամարդկանց հետ միասին փախուստի դիմեց Հալեպի ճանապարհի ուղղությամբ: Դրանից հետո, երբ լույսն արդեն բացվում էր, նա շուռ եկավ, հայացք գցեց Անտիոքի վրա և լաց լինելով ասաց. «Ախր ինչպես, ես լեցի քաղաքը, երբ իմ մարդիկ, ընտանիքս ու զույգս այնտեղ մնացին»: Այդ ժամանակ իրեն պատած տիրության պատճառով Չագիսանը ընկավ ձիուց, իսկ նրանք էլ, որ նրա հետ էին, բարձրացրին նրան ու դրեցին ձիու վրա: Այսպես շարունակվեց մի քանի անգամ, որից հետո ուղեկիցները թողեցին Չագիսանին և հեռացան: Այդ ժամանակ եկավ ազգությամբ հայ մի փայտահատ, որը կտրեց Չագիսանի գլուխն ու այն տարավ ֆրանկներին: Այդ ժամանակ ֆրանկները, տիրելով քաղաքին, սկսել էին թալանել այնտեղ գտնվող արաբներին ու թուրքերին, որոնք՝ սպանելով շատ շատերին: Դրանից հետո քաղաքի վրա իշխանությունը հանձնվեց կոմսերից մեկին՝ Բոհեմունդին (Տերենտիոսի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտուցուն - Մ.Ֆ.): Ֆրանկները քաղաքում մնացին 30 օր, սակայն այդպես էլ ուսելու որևէ բան չգտան և ի վերջո սկսեցին ուսել իրենց նծույզներին: Սուլթան Բուրբարուկը (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համաիշխան սուլթան Բերքարուկը - Մ.Ֆ.), երբ լսեց, թե ինչ է կատարվել, ուղարկեց 100.000 հեծյալների, որոնք եկան Անտիոք և ճամբար գարկեցին Պաղարսի մոտակայքում: Այդ ժամանակ ֆրանկների արքաներից մեկը մի երազ տեսավ, որից հետո փորեց Մար-Կասսիանի եկեղեցու մոտ գտնվող մի վայր և գտավ Աստծո խաչի մի քանի կտորներ, որից նրանք խաչ կազմեցին և այն կպցրեցին Նիզակին: Դրանից հետո ֆրանկները եկան թուրքերի դեմ, Աստված նրանց հաղթանակ տվեց և նրանք գետինը պատեցին սպանված թուրքերի դիակներով» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Երբ Յագի-Սյանը (Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի-Սիանի - Մ.Ֆ.) մտավ Անտիոք, նրան լեցին նրա որդիներ Շամս-էդ-Դուլան ու Մուհամմեդը: Նրանցից առաջինը մեկնեց Դուլակի (Դամասկոսի էմիրության էմիր Դուլակի - Մ.Ֆ.) ու Թուր-թեգինի (Բուրյանների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Թուր-թեգինի - Մ.Ֆ.) մոտ, նրանցից օգնություն խնդրելու, միաժամանակ օգնության կոչերն ուղղելով նաև Ջանահ-էդ-Դուլային, Վասաթ իբն Մահմուդին և դիպեցիներին, իսկ Մուհամմեդը իր որդուն ուղարկեց թուրքեմենների ու Բերբուդայի (Մոսուլի կառավարիչ Բեր-Բուդայի - Մ.Ֆ.), ինչպես նաև արևելքի էմիրներ և տիրակալներ իր մոտ ու այս կերպ նրա ուղեծրերը հասան բոլոր մահմեդական էմիրներին...: Քրդանները մտան Անտիոք և, երբ նրանց զորքը հաշվեցին, այն տեղ կար 320.000 մարդ, մարդիկ, որոնք եկել էին իլուսիսից: Շավալ ամսի երկրորդ օրը ֆրանկների զորքը մոտեցավ Պաղարսին և հարձակում գործեց Անտիոքի շրջանի վրա...: Ֆրանկների հարձակումը Անտիոքի ուղղությամբ շարունակվեց Շավալ ամսի վերջին երկու գիշերները, իսկ Հիջրի 491 թվականի Մուհառամ ամսին մոտ 30.000 ֆրանկներ հարձակվեցին մահմեդականների վրա Հալեպ քաղաքի շրջանում: Նրանք վնաս էին պատճառում, թալանում ու սպանում ամեն մի հայտնվողի: Եվ ահա Մելիք-Դուլակին ու նրա աթաբեկը եկան, իսկ նրանց հետ էլ Ջանահ-էդ-Դուլան: Նրանք կանգ առան Շեյքարի շրջանում ու նրանց հետ է նաև Յագի-Սյանի որդին: Ահա ուրեմն, նրանք բոլորով օգնության չարժեքեցին թվեցին իրոք: Նրանց լուրերը հասավ ֆրանկների այս ջոկատի մասին և նրան ելան նրա դեմ զորքի մի մասով ու հանդիպեցին ֆրանկներին ալ-Բարի մոտ, որտեղ ոչնչացրին նրանց մի մասին: Վերադարձան ֆրանկները առ-Ռուժ, իսկ այնտեղից էլ ուղղություն վերցրին դեպի Մասարատ Միսրին՝ սպանելով ամեն մի հանդիպողի և ավերելով միևնույնը: Երբ Դամասկոսի գործը վերադարձավ ալ-Բարից, նրանից առանձնացավ Յագի-Սյանի որդին և ժամանեց Հալեպ՝ օգնություն խնդրելով Մելիք-Բիդլանից (Հալեպի էմիրության էմիր Բիդլանից - Մ.Ֆ.): Եվ ահա նա վերցրեց Հալեպի գործը և Սուլեմանի (Հիսն-Բեգի Արտուկյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սուլեմանի - Մ.Ֆ.) հետ միասին ուղղվեց դեպի Անտիոք, որտեղ նրան հանդիպեցին ֆրանկները ավելի քիչ թվով: Սրանք խարխիլ մոտ չարդեցին մահմեդականների գործը ու դա եղավ Սաֆար ամսի վերջին: Սրանց հետևեցի ֆրանկների մնացած մասը, հասան խարխիլ մոտ և մահմեդականները սկսեցին նահանջել դեպի Հալեպ: Հենց այդ ընթացքում էլ նրանց նկատմամբ հաղթանակ տարան հայերը, որոնք խարխիլ բնակիչներ էին: Այդ տարվա Ռաբիա և ամսին հայերը ժամանեցին Թելլկան, որը ալ-Վադիի շրջանում էր, և կոտորեցին բոլոր նրանց, որոնք այնտեղ էին գտնվում: Եվ ահա ալ-Վադում գտնվող մահմեդականները ելան այնտեղից և թուրքերի մի ջոկատի հետ սկսեցին հետապնդել նրանց: Նրանք սպանեցին նրանց մի մասին, իսկ մյուսները ապաստան գտան մի լճված ամրոցում, սակայն Հալեպի գործը հասավ նրանց, երկու օր մարտնչեց նրանց հետ և նրանք բռնվեցին, իսկ նրանցից ոմանք էլ սպանվեցին: Ողջ մնացածները գերված վիճակում բերվեցին Հալեպ, որտեղ նրանք սպանվեցին, նրանք 1.500 հոգուց ավել էին: Երբ ֆրանկները, թող անիծի նրանց Ալլահը, հաստատվեցին Անտիոքի մոտակայքում, նրանք ամրության ու քաղաքի միջև խանդակ փորեցին Անտիոքից մահմեդականների գործի հնարավոր հարձակման պարսպայի և նրանց նկատմամբ այս գործի ձեռք բերած շատ հաղթանակների պատճառով, սակայն Անտիոքի գործը հազվադեպ էր ելնում, իսկ այդ դեպքում էլ վերադառնում էր առանց հաղթանակի: Յագի-Սյանը իր մարդկանց տեղաբաշխեց Անտիոքից մոտիկ ու հեռու և շատ վարպետորեն էր կառավարում գործը, իսկ Մոսուլի կառավարիչ Բերբուդան մեծ զորք հավաքեց և անցավ Եփրատը: Նրա հետ ժամանեցին Դուլակը, Թուրթեգինը, Ջանահ-էդ-Դուլան և Սուլեմեն իբն Արտուկը: Բիդլանն առանձնացավ և Դուլակի հետ հեռացավ: Երբ անցավ նաև Վասաթ իբն Մահմուդը և նրա հետ արաբների մի խումբ կար: Նրանք հասան Թելլ Մանասին և նա սկսեց պայքարել նրանց դեմ, քանզի նրանց լուրեր էին հասել, որ սրանք նաակագրական կապ են հաստատել ֆրանկների հետ և ցանկանում են նրանց գալը Անտիոք: Նրանցից ոմանց վրա Դուլակը հարկ դրեց, իսկ մյուսներին էլ պատանդ վերցրեց և ուղարկեց Դամասկոս: Եվ ահա Դուլակը գործով եկավ Մարջ-Դաբիկ և այնտեղ միացավ Բերբուդայի հետ Ջուսադա Բ ամսին, որից հետո նրանք ուղղվեցին Անտիոքի կողմ: Երբ վրա հասավ իննգաքաթի օրվա գիշերը, դա Ռեջեբ ամսի առաջին գիշերն էր, Անտիոքի բնակիչներից մեկը ազ-Չարրադ անունով գույլամների հետ միասին դավադրություն կազմեց պարսպային աշտարակներից մեկը հանձնելու մասին, այն աշտարակի, որի պահպանությունն իրեն էր հանձնված, իսկ դա տեղի ունեցավ այն պատճառով, որ նախորդ օրը Յագի-Սյանն իրականացրել էր այդ ազ-Չարրադի գույլի բռնագրավումը՝ նրանից խլելով փողոնն ու ցորենը: Ահա այս պատճառով չարությունը նրան պատեց և նա Բոհեմունդին (Տերենտիոսի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտուցուն - Մ.Ֆ.) հետևյալով գրեց. «Ես այսիչ ամրության մեջ եմ և պատրաստ եմ հանձնել քեզ Անտիոքը, եթե դու հավատաս ինձ և ինձ տաս ահա այս ու այս բաները»: Բոհեմունդը սկսեց նրան այն, ինչ սա ցանկանում էր, բայց այդ բանը գաղտնի պահեց մնացած ֆրանկներից: Այդ ժամանակ ֆրանկների գործում իննը կոմս-առաջնորդներ կային՝ Գողֆրուան (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին - Մ.Ֆ.) ու նրա եղբայրը (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյունացին, որը, սակայն, ըստ այդ հեղինակների այդ պահին Անտիոքում չէր - Մ.Ֆ.), Բոհեմունդը, նրա բոլորորդի Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.), Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին - Մ.Ֆ.), Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգուն - Մ.Ֆ.) և այլք: Բոհեմունդը հավաքեց նրանց բոլորին և ասաց. «Ո՛ւմը կլինի Անտիոքը, երբ մենք նվաճենք այն»: Այստեղ կարծիքները բաժանվեցին և ամեն մեկն այն իր համար էր պահանջում: Այդ ժամանակ նա ասաց. «Ավելի ողջամիտ կլինի, եթե մեզնից յուրաքանչյուրը իրենով գլխավորի քաղաքի պաշարումը մեկ շաբաթվա ընթացքում և նա, ով կգրավի այն իր կառավարման ընթացքում, նա էլ հենց կստանա քաղաքը»: Դրա վրա համաձայնության եկան և, երբ եկավ Բոհեմունդի հեղեղը, ազ-Չարրադը, թող անիծի նրան Ալլահը, մի պարան կախեց և ֆրանկները դրա օգնությամբ բարձրացան պարսպի վրա, հետո նրանց թիվը աստիճանաբար աճեց և բարձրացածները օգնեցին մյուսներին բարձրանալ: Դրանից հետո նրանք նետվեցին պահակագործի վրա, կոտորեցին նրան և ամրությունը հանձնվեց Բոհեմունդ իբն Գլխավորին: Ֆրանկները լուսաբացին տարածվեցին քաղաքում և, երբ սարերի կողմից աղաղակ լսվեց, Յագի-Սյանը որոշեց, որ այդ թշնամիներն են քաղաքը գրավել, որից հետո փախստականների ամբոխի հետ դուրս ելավ քաղաքից, սակայն նրանցից ոչ մեկը չգիրկեց: Նա փախչում էր, ուղեկցվելով իր գույլամներից մեկի կողմից, և ահա, երբ հայտնվեց Արմենագի մոտ, ընկավ ձիուց: Ծառան բարձրացրեց Յագի-Սյանին և կրկին նստեցրեց ձիուն, սակայն նա չկարողացավ մնալ նծույզի գավակին և կրկին ընկավ: Այստեղ նրան հասավ մի հայ, ծառան փախավ և հայը սպանեց նրան, իսկ գլուխն էլ տարավ ֆրանկներին: Այդ օրը Անտիոքում անթիվ քանակի մահմեդականներ ընկան, իսկ նրանք էլ, որոնք կենդանի մնացին, գերի ընկան: Ֆրանկները զավթեցին նրանց հարստությունները, ռազմական մեքենաները և զենքերը: Այդ լուրը տարածվեց մինչև Իսմա ու Անաթա և այնտեղ գտնվող մահմեդականները ևս փախան՝ ամրոցները հանձնելով հայերին: Այս ամենի մասին լուրը հասավ Դուլակին, Բերբուդային և նրանց հետո եղողներին: Եվ ահա նրանք ուղղվեցին դեպի Լոթարի, նրանց որոշ ջոկատներ անցան երկաթյա կամրջով, կոտորեցին այնտեղ գտնվող ֆրանկներին և շարժվեցին Անտիոքի ուղղությամբ: Միայն այստեղ հայտնի դարձավ, որ միջևաբերող դեմ գտնվում է մահմեդականների ձեռքում: Այս ամենի մասին գործին իմաց տրվեց և այն ժամանեց Անտիոքի մոտակայք Բեջեբ ամսի 6-ին: Ֆրանկներից նրանք, որոնք այդ ժամանակ գտնվում էին քաղաքի պարիսպներից դուրս, արագորեն ապաստանեցին քաղաքում: Մահմեդականները տեղակայվեցին Անտիոքի մատուցներում, այն հատվածում, որը հարում էր լեռնային,

և քաղաք մտան ամրոցի կողմից: Ֆրանկները հարձակում գործեցին միջնաբերդի վրա սարի կողմից: Նրանք մահմեդականների համար կործանարար գերիշխող դիրքեր գրավեցին և սարի մի կողմում պարիսպ կառուցեցին, որպեսզի խանգարեն մահմեդականներին այս կողմից հարձակվել իրենց վրա: Չէր անցել դեռ մի քանի օր, երբ նրանց պարենամթերքը սկսեց սպառվել: Երբբուղան տիրեց Անտիոքի միջնաբերդում եղածի մեծ մասին և այստեղ իրեն փոխարինող Նշանակեց Ամսեր իբն Մրվանին: Նույն այդ ժամանակ Մելիք-Բիդլանի ու Երբբուղայի միջև դեսպաններ էին փոխանակվում, ինչը Դուկակի մոտ կասկածներ հարուցեց և նա սկսեց վախճանալ Զանահ-Է-Դուլայից, Յուսուֆ իբն Աբակայից և իր եղբորից: Թուրքերի և արաբների միջև, որոնք գտնվում էին Վասաբում, տարածաշրջաններ սկսեցին: Շատ թուրքեր ընկան Մելիք-Բիդլանի և նրա ուղեղծների ազդեցության տակ: Եվ ահա Եփրոսից ոմանք սկսեցին խորամանկություններ նյութել մյուսների դեմ, իսկ հետո էլ միացյալ հայտարարի եկան իրենց ճամբարը տեղափոխել ավելի հարթ մի տեղ և արդյունքում նրան տեղակայվեցին Բար Բահրի մոտ: Որպեսզի ապահովեն ճամբարի անվտանգությունը, մահմեդականները խանդակ փորեցին նրա ու քաղաքի միջև: Ֆրանկները այդ ընթացքում սկսեցին ուտել մահացածներին ու գոմակի կենդանիներին, իսկ Ռեջեբ ամսի 26-ին սկսեցին ելնել քաղաքից: Վասաբ իբն Մահմուդը և մի քանի այլ Եփրոսեր որոշեցին խանգարել նրանց հեռանալուն, բանգի ֆրանկները չէին կարողանում բոլորը մասին ելնել և նրանց հնարավոր էր հատիկ-հատիկ կոտորել: Մահմեդականները անմահանջ հետևում էին այդ խորհրդին, բանգի վստահ էին իրենց հաղթանակում, որ բոլորին մինչև վերջին մարդը կկոտորեն, սակայն այդ ընթացքում գործում գտնվող թուրքմենները խռովություն բարձրացրին և դիմեցին փախուստի, ինչը ֆրանկները որպես հնարք ընկալեցին և գերծ մացին հետապնդում: Դրա շնորհիվ փրկվեցին նրանք, որոնց Ալլահը կանխորոշել էր փրկվել: Եվ այսպես չնացին ոչ-ոք, բացի Երբբուղայից իր գործի մեծ մասի հետ միասին, և նրա ճամբարի պարիսպն ու վրանք արվեցին, իսկ ինքն էլ նահանջեց Չալեսի կողմը: Սկանվեցին շատերը կամավորականներից, գույամներից ու հասարակ ռազմիկներից Ու, թեև Երբբուղան չապանվեց, սակայն մահմեդականներից անթիվ բանակությամբ գույք, վրաններ, միս ու ցորեն թալանվեց, իսկ ով էլ որ առանձնացավ գործից, նրան էլ թալանեցին հայերը: Եվ վերադարձան ֆրանկները Անտիոքի միջնաբերդ, որտեղ գտնվում էր Ամսեր իբն Մրվանը: Ֆրանկները նրա հետ նամակագրություն սկսեցին, նրան ու նրա հետ եղողներին անվտանգություն խոստացան և նրանք հանձնեցին միջնաբերդը այդ տարվա Շաբան ամսի 2-ին: Ֆրանկները նրան տեղավորեցին Անտիոքի տներից մեկում, իսկ նրանց, ովքեր նրա հետ էին, բաց թողեցին և սրանք ուղղություն բռնեցին դեպի Չալեսի շրջան: Սակայն այստեղ կրկին հայտնվեցին հայերը, նրանցից ոմանք սպանեցին և կարողացան փրկվել միայն քչերը: Երբ Երբբուղան ժամանեց Չալես, նրա մոտ ելավ Մելիք-Բիդլան և ու նրան վրան և այլ բաներ տվեց, որից հետո նա հեռացավ Չալեսից: Իր մոտ վերադարձավ նաև Չալեսի գործը և նրա ռազմիկները ցրվեցին» (Եսմու-Է-Դին «Չալեսի պատմության հաղթանակ»):

«Շաբան ամսի կեսերին, լուր ստանալով ֆրանկների մոտենալու և այն մասին, որ նրանք գրավել են ալ-Բալանը, Անտիոքի կառավարիչ, Եփր Յագի Սիյանը (Անտիոքի Եփրոսյան Եփր Յագի-Սիյանի – Մ.Ֆ.) Եփր Սուլեյմն իբն Օրթուխի (Չիս-Է-Ֆի Արտուխյանների Եփրոսյան ապագա հիմնադիր Եփր Սուլեյմնի – Մ.Ֆ.) և Եփր Քիրբուղայի (Մոսուլի կառավարիչ Երբ-Բուղայի – Մ.Ֆ.) ուղեկցությամբ իրենց ասկարներով ուղղություն բռնեցին դեպի Անտիոք: Շտապելով դեպի Անտիոք՝ Յագի-Սիյանն այնուհանդերձ իր որդի ալ-Մելիք-Դուկակին ուղարկեց Դանասկու, Ցանահ ալ-Դուլայի մոտ Դեմ, ինչպես նաև այլ քաղաքներ ու շրջաններ՝ օգնություն և աջակցություն խնդրելով: Նա նրանց սրբազան պատերազմի կանչեց, իսկ ինքն այդ ընթացքում սկսեց զբաղվել Անտիոքի պաշտպանության ամրապնդմամբ՝ քաղաքից վտարելով քրիստոնյա բնակչությանը: Շավալ ամսի երկրորդ օրը ֆրանկների բանակը հասավ Բադրասին և հարձակում սկսեց Անտիոքի տարածքի վրա...: Շաբան ամսին արևմտյան երկնակամարում մի գիսաստղ հայտնվեց, որը հնարավոր էր դիտարկել 20 օր, մինչև որ այն չկորավ: Այդ ժամանակ ֆրանկների բանակի մի խոշոր ջոկատ մոտավորապես 30.000 հոգու կազմով առանձնացավ հիմնական գործից և մեկնեց թալանելու այլ շրջաններ: Իր ճանապարհին այն հասավ ալ-Բարա և այնտեղ մոտավորապես 50 հոգու սպանեց: Օգնության շարժվելով Յագի-Սիյանին՝ Դանասկուի ասկարն այդ ընթացքում հասավ Շեյգարի շրջակայքին և, երբ ֆրանկների ջոկատը հասավ ալ-Բարային, այն կանգնեց նրա պաշտպանությանը: Այս ու այն կողմից մի քանի փոխադարձ հարձակումներից հետո, որոնց ընթացքում բավարար թվով ֆրանկները սպանվեցին, նրանք վերադարձան ալ-Բուհի և հետո էլ անցան Անտիոք: Այդ ընթացքում քաղաքում սկսվեց յուրի, աղի և այլ անհրաժեշտ բաների պակաս զգացվեց, սակայն մաքսանեց ապրանքների հայտնվելը կրկին իջեցրեց այդ ապրանքների գները: Ֆրանկները խանդակ փորեցին իրենց դիրքերի ու քաղաքի միջև, որպեսզի կանխեն Անտիոքի բանակի մեծաթիվ արտագրոհները: Իրենց առաջին այդ արշավանքից առաջ ֆրանկները պայմանագիր էին կնքել հուլիների արքայի (Բուզանդանյան կայսրության կայսր Էլթեսե-Ի – Մ.Ֆ.) հետ՝ խոստանալով նրան հանձնել առաջին իսկ քաղաքը, որը նրանց կհաջողվեր տիրել: Առաջին նվաճված քաղաքը Նիկիան եղավ, սակայն այս դեպքում նրանք չիրականացրին իրենց խոստովել և հրաժարվեցին քաղաքը արքային հանձնել: Դետագայում նրանց հաջողվեց իրենց ճանապարհին մի քանի սահմանային ամրոցներ ու լեռնային կիրճեր գրավել: Ջումադա ամսի վերջին լուր եկավ այն մասին, որ Անտիոքում Յագի-Սիյանի շրջապատից մի քանի զինագործներ դավադրություն են կազմել ֆրանկների հետ այն նպատակով, որ հանձնեն նրանց քաղաքը: Դա պայմանավորված էր կառավարման այն անարդարություններով ու բռնազրկումներով, որը նրանք կրել էին իրենց տիրակալից: Օգտագործելով առիթը՝ նրանք գրավեցին Ջաբալի մոտի պաշտպաններից մեկը, հանձնեցին այն ֆրանկներին և գիշերը վերջիններիս այդ աշտարակով քաղաք մտցրին: Լուսաբացին նրանք մարտական չէլ արձակեցին և Յագի-Սիյանը, մեծ թվով մարդկանց հետ լքելով քաղաքը, փախավ, բայց նրանցից ոչ մեկը չփրկվեց: Եվ երբ նա Արմանագի մոտակայքում էր գտնվում՝ Մաառատ Միսրեհից մերձակայքում, նա ծիուց ընկավ: Նրա մարդկանցից մեկը ոտքի բարձրացրեց նրան և կրկին ծիուս նստեցրեց, բայց նա չկարողացավ մնալ թանքին և մեկ անգամ էլ ընկավ ու մահացավ: Ինչ վերաբերվում է Անտիոքին, ապա այնտեղ սպանվեց և գերի վերցվեց անհաշիվ բանակությամբ տղամարդ, կին ու երեխա: Մոտ 3.000 հոգի փախան ամրոց: Նրանք ամրացան այնտեղ և նրանցից փրկվեց միայն նա, ում Ալլահից վիճակված էր փրկվել...: Եվ այն բանից հետո, երբ ֆրանկները գրավեցին Անտիոքը Ռեջեբ ամսի առաջին օրը զինագործներից մեկի՝ Նափուզ անունով մի հայի, ծրագրով ու սկսեցին իրար հետևից լուրեր գալ, որ դա ճիշտ է, այդ ժամանակ անհաշիվ բանակությամբ հավաքվեց Անտիոքի գործը և ֆրանկներին կործանիչ հարված հասցնելու նպատակով ուղղություն վերցրեց դեպի Անտիոքի շրջան: Մահմեդականները պաշտպանեցին նրանց, այնպես, որ ֆրանկների մոտ վերջացավ տեղափոխել և նրանք սկսեցին ուտել մահացածներին, բայց հետո, չնայած հյուժվածությանը, ֆրանկները մարտական կարգով հարձակման անցան իսլամի գործերի ուղղությամբ, որոնք զգալիորեն գերազանցում էին նրանց թվով և ուժով, ջարդեցին մահմեդականներին շարքերն ու նրանք ցրվեցին: Առաջապահ հեծյալ ջոկատները փախուստի դիմեցին և մեծաթիվ աշխարհագրորդներ, կամավորներ, որոնք համարվել էին հավատի համար մարտնչողների շարքերը, նպատակ ունենալով պաշտպանել մահմեդականներին, սրի ստանվեցին: Դա տեղի ունեցավ այդ տարվա Ռեջեբ ամսի 6-րդ օրը, որը չորեքշաբթի էր» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի պատմություն»):

«Նրա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիճ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) երկրի միջով անցնելով նրանք մտան հայազգի իբն Լևոնի երկիրը, որի միջով անցան և դուրս եկան Անտիոք ու պաշարեցին: Երբ Անտիոքի տեր Բագի Սիյանը (Անտիոքի Եփրոսյան Եփր Յագի-Սիյանը – Մ.Ֆ.) լսեց նրանց հարձակման մասին, վախեցավ այնտեղ ապրող քրիստոնյաներից: Մի օր մահմեդականներին դուրս բերեց քաղաքից և հրամայեց խրամատ փորել: Մյուս օրն էլ քրիստոնյաներին դուրս բերեց, որպեսզի խրամատ փորեն, սակայն առանց մահմեդականների: Նրանք մինչև երեկ աշխատեցին և երբ կանեցան քաղաք մտնել, նա արգելեց նրանց, ասելով. «Անտիոքը ձերն է, այն նվիրեցե՛ք ինձ, մինչև որ իմանամ, թե ինչ կլինի իմ ու ֆրանկների հարցը»: Անաղին. «Իսկ ո՞վ կպահի մեր երեխաներին ու կանանց», իսկ նա ասաց. «Նրանց ես հոգ կտանեմ», որից հետո սրանք ելան, գնացին ֆրանկների մոտ: Անտիոքի պաշարում տևեց ինն ամիս: Յագի-Սիյանը բացեց քաղաքի դուռը և 30 ղուլամներով փախավ: Երբ նա գետին ընկավ, ընկերակիցները ուզեցին նրան ձի նստեցնել, սակայն նա ուժ չուներ, բանի որ մահամերձ էր: Նրանք թողեցին նրան ու հեռացան: Նրա մոտով անցավ մի մարդ, որը փայտահատ էր: Նա վերջին շունչն էր փչում, երբ սա սպանեց նրան ու զուրից տարավ ֆրանկների մոտ՝ Անտիոք: Ֆրանկները գրել էին Չալեսի ու Դանասկուի տերերին, թե մենք կամենում ենք գրավել միայն այն երկիրը, որը նախապես Ռումի ձեռքում էր գտնվում և ուրիշ բան չենք ցանկանում: Այս բանն ասացին խորամանկորեն, խաբելու համար, որպեսզի Անտիոքի տիրոջը չօգնեն: Երբ Կավալ-Է-Դուլա Երբբուղան (Մոսուլի կառավարիչ Երբ-Բուղան – Մ.Ֆ.) լսեց այն մասին, որ ֆրանկները գրավել են Անտիոքը, նա գործ հավաքեց, մեկնեց Անտիոք և կանգ առավ Մաջ-Դաբեթում: Նրա մոտ գործ հավաքվեց ողջ Անտիոքից, թուրքեր և արաբներ, բացի նրանցից, որոնք Չալեսում էին: Նրան փացավ Դուկակ իբն Թուրթուշը (Դանասկուի Եփրոսյան Եփր Դուկակը – Մ.Ֆ.), աթաբեկ Թուրթուշինը (Բուրյանների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Թուրթուշինը – Մ.Ֆ.), Դեմսի տիրակալ Զանահ-Է-Դուլան, Մաջարի տիրակալ Արսլան Թաջը, Սուլեյման իբն Արթուխը (Չիս-Է-Ֆի Արտուխյանների Եփրոսյան ապագա հիմնադիր Եփր Սուլեյմնի – Մ.Ֆ.) և այլ նման Եփրոսեր, որոնց հնարավոր էր գտնել: Երբ ֆրանկներն իմացան այդ մասին, նրանք դա իրենց համար էլ մեծ աղետ համարեցին ու վախճանեց, բանի որ նրանք թուլացել էին և քիչ ունեցել ունեին: Մահմեդականները Անտիոքի մոտ ելան նրանց դեմ, սակայն Երբբուղան անվայել վարք դրսևորեց մահմեդականների նկատմամբ, որոնք իր հետ էին, և զայրացրեց Եփրոսերին: Նա մեծատուություն էր դրսևորում, ենթարկելով, թե նրանք կման իր հետ: Դա, սակայն, զայրացրեց նրանց և նրանք մտադրվեցին դավաճանել նրան, երբ սկսվի մարտը և նույնիսկ հանձնել նրան թշնամուն, թեև հաջողվի դա իրականացնել: Ֆրանկները քաղաքը գրավելուց հետո անցան Անտիոքի 12 օր: Նրանք ուտելու ոչինչ չուներին և սկսվում էին ձիերի մսով, իսկ աղբատներն էլ դիակներ կամ ծաղի տերևներ էին ուտում: Տեսնելով այդ՝ նրանք մարդ ուղարկեցին Երբբուղայի մոտ, խնդրելով իրենց աման տրամադրել, թե իրենք թողնեն քաղաքը, սակայն նա չհամաձայնեց դրան, ասելով. «Մենք դուրս կքշենք նրանց քաղաքից սրով»: Ֆրանկների մեջ էին Բալդուինը (Երեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնի – Մ.Ֆ.), Անսիժիդ, Կոնդոթին (Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի

թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), Ռուխայի տիրակալ կոմետը (Եդեսիայի կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին, որը, սակայն, ըստ այլ հեղինակների այդ պահին Անտիոքում չէր – Մ.Ֆ.) և Անտիոքի տիրակալ Բիսմոնտը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), որը նրանց առաջնորդն էր։ Նրանց հետ մի վանական կար, որին նրանք լսում էին, իսկ դա ոչ թե մի մարդ էր, այլ իսկական աղետ։ Եվ ահա նա ասաց նրանց. «Քրիստոսը, խաղաղությունը նրան, մի Նիզակ ուներ, որը թաղված է եղել Անտիոքում։ Եթե դուք գտնեք այն, ապա կհաղթեք, իսկ եթե չգտնեք, ապա դա կլինի հավատի կործանում», իսկ մինչ այդ նա այդ Նիզակը մի վայրում էր թաղել և հարթեցրել էր հետքերը։ Վանականը հրամայեց ֆրանկների պատ պահել, ապաշխարել և 3 օր նրանք դրանով էին զբաղված։ Չորրորդ օրը այդ վանականը ֆրանկներին բերեց այդ վայրը, իր հետ վերցնելով հասարակ ժողովրդին և արհեստավորներին։ Նրանք սկսեցին ամեն տեղ փորել և ի վերջո գտան այն Նիզակը, որի մասին նա ասել էր։ Այդ ժամանակ, ահա, վանականն ասաց. «Ուրախացե՛ք հաղթանակով»։ Հինգերորդ օրը նրանք սկսեցին ելնել դարպասներից՝ բաժանված 5-6 ռազմիկների։ Մահմեդականներն ասացին Բերբուդային. «Ըեզ անհրաժեշտ է կանգնել դարպասների մոտ և սպանել դուրս եկողներին։ Հիմա, բանի դեռ նրանք ցրված են, դա հեշտ է անել»։ Սակայն Բերբուդան պատասխանեց. «Ոչ, մենք կսպասենք, մինչ նրանք բոլոր կելնեն, ահա այդ ժամանակ էլ մենք նրանց բոլորին միանգամից կոչնչացնենք, որպեսզի հետո դրանով չզբաղվենք»։ Մահմեդականները սպանեցին բաղաբը լքած մի բանի ֆրանկների, սակայն Բերբուդան անձամբ մոտեցավ նրանց և արգելեց այդ անել, իսկ երբ ֆրանկները ողջ կազմով ելան և Անտիոքում նրանցից ոչ մեկը չմնա, նրանք ողջ ուժով հարվածեցին մահմեդականներին և սրանք դիտավորյալ դիմեցին փախուստի Բերբուդայի վատ վերաբերմունքի և, նախ իրենց նկատմամբ սրա արհամարհանքի, իսկ հետո՝ այն պատճառով, որ նա արգելել էր սպանել ֆրանկներին։ Պարտությունը լիակատար էր, ընդ որում մահմեդականներից և ոչ մեկը թրի կամ Նիզակի հարված չհասցրեց կամ նետ չարձակեց։ Վերջինը, որ դիմեցին փախուստի, Սուբման իբն Արթուրին ու Ջանահ-եդ-Դուլան էին, բանի որ նրանք դարձանում էին։ Բերբուդան փախաձագ նրանց հետ միասին։ Եվ ահա, երբ ֆրանկները տեսան այդ ամենը, նրանք մտածեցին, թե դա խորամանկություն է, բանի որ նման ճակատամարտ չէր եղել, որ մարտը չսկսված կողմը դիմի փախուստի։ Դրա համար էլ նրանք վախեցան հետապնդել մահմեդականներին։ Այնուհանդերձ հավատի համար մարտնչող մահմեդականներից ոմանք կռվեցին՝ պահպանելով օրենքը և ձգտելով նահատակի պատկի։ Ֆրանկները կոտորեցին մի բանի հազար մահմեդականների և գրավեցին այն ամենը, ինչ կար նրանց ճամբարում՝ պարենամթերք, գումար, առարկաներ, ձիեր և գեներ։ Նրանք գործերը հաջող ընթացք ստացան և ուժով կրկին տիրեց նրանց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

«Ֆրանկները շարժվեցին դեպի Լևոն հայի երկիրը, որտեղից դուրս եկան դեպի Անտիոք, որը պաշարեցին 9 ամիս և գեներ ուժով տիրեցին բաղաբին։ Բադի Սիանը (Անտիոքի էմիրության էմիր Յադի-Սիանը – Մ.Ֆ.) գիշերով դուրս եկավ Անտիոքից և սարսափահար փախավ։ Երբ առավոտ եղավ, նա սթափվեց իր երկրորդից, փորձեց վերադառնալ, զոջալով, որ իր ընտանիքին, զավակներին և մահմեդականներին լքել էր այդպես, բայց իր կատարած ճիգերը նրան ուժաթափ արեցին, ու ընկավ ձիուց։ Նրա ընկերակիցները ջանացին նրան բարձրացնել ձիու վրա, բայց հնարավոր չեղավ, որ նա կարողանար սանձը ամուր բռնել, ուստի նրան լքեցին այդ վայրում։ Այդ միջոցին Անտիոքի տիրոջ՝ հիշյալ Բադի Սիան իբն Մուհամմադ իբն Ալի իբն Ալի-Արսլանի մոտով անցնում էր մի հայ փայտահատ, և մինչդեռ նա վերջին շունչն էր ապրում, մոտեցավ ու, գլուխը ի կտրելով, տարավ Անտիոք՝ ֆրանկների մոտ, որոնք արդեն տիրել էին բաղաբին։ Այդ տեղի ունեցավ սույն տարվա Ջուլմադա Ա ամսում։ Ֆրանկները կոտորեցին մահմեդականներին և ավարի մատնեցին նրանց ունեցվածքը» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»)։ «Ֆրանկները Անտիոքը գրավեցին մի մարդու դավաճանական միջնորդությամբ, ում անունը Աբջարոջ Հայ էր։ Վերջինս և բաղաբը պաշարած արքաներից մեկը, որի անունը Մայմուն էր (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), համաձայնության էին եկել, որ հայը լինի այն կողմում, որտեղ որ հիշյալ Մայմունն էր։ Նա մի գրություն գրեց և նետով նրան փոխանցեց։ Նրանում ասվում էր. «Ես բաղաբը բեզ կհանձնեմ»։ Նրանց միջև պայմանավորվածություն կայացավ։ Բանն այն է, որ բաղաբը պաշարած արքաների մեջ ավագագույնը Զուլդաբիի անունով մեկն էր (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.)։ Երբ Մայմունը վստահացավ, որ հնարքը կաշխատի, նա զնաց այս արքայի մոտ և ասաց. «Ո՛րն է լինելու բաղաբը, եթե այն նվաճվի»։ Ի վերջո, վճռեցին, որ բաղաբն օղակած արքաներից յուրաքանչյուրը տասն օր պաշարի այն և, ում հաջողվի գրավել այն իր հերթում, այն նրանը կլինի։ Մայմունի հնարքն անցավ և, երբ նրա հերթը հասավ, գործի դրվեցին աստիճանները։ Ձեռք բերված պայմանավորվածության համաձայն՝ նա ստացավ բաղաբն ու տեղ դարձավ նրան։ Միջնաբերդը, որտեղ գտնվում էր Ահմադ իբն Սրվանը, շարունակեց պաշտպանվել։ Ֆրանկները նրա հետ նամակագրություն հաստատեցին և ապահովության երաշխիք տվեցին։ Նա բաղաբը հանձնեց նրանց, իսկ վերջիններս էլ հատուցեցին նրան՝ ազատություն շնորհելով և ուղարկելով իսլամի երկրները» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»)։

³⁴⁵⁷ «Եվ ահա անմիջապես էլ Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) պատերազմ սկսեց այդ երկրի թուրքերի դեմ, որոնց հաղթեց ու շատերին սպանեց, թեև նաև այնպես եղավ, որ մերոնցից ոմանք էլ ընկան թշնամիների ձեռքը։ Ես՝ Ֆուլխեր Շարտրացիս, այդ ժամանակ կապեման էի Բալդուինի մոտ և ականատես այդ ամենին» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 6)։

«Երբ այս կերպ բաղաբի տիրոջ և Բալդուինի (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) միջև հաստատվեցին հոր ու որդու հարաբերություններ։ Մի անգամ բաղաբի տերը Բալդուինին, որպես իր որդի, հրավիրեց հավաքել իր սասցաններին և հայտնի գումարի դիմադ Եդեսիայի բաղաբացիներին հետ միասին մեկնեց Սամոսատի ամրություն, որը տեղակայված էր Եփրատի վրա, որպեսզի վարտեն այնտեղից թուրք իշխան Բալդուինին, որը մինչ այդ հարձակվել և անարդարացի կերպով զբաղեցրել էր Եդեսիային պատկանող Սամոսատը։ Ավելին, սա այդ ամրության բնակիչներին անտանելի ցավ էր պատճառում, բանից ստիպում էր իրեն որպես պատանդ հանձնել հայտնի մարդկանց որդիներին, որպեսզի ապահովի հարկերի ու տուրքերի վճարումը հունական դրամով, որը բնակչությունը վճարում էր խաղողանոցներից և դաշտերից օգտվելու համար։ Բալդուինը չմտքեց բաղաբի տիրոջ և գլխավոր բաղաբացիների կողմից արված այս առաջարկը, հետո վերցրեց 200 հոգանոց իր ջոկատից, ինչպես նաև. հեծյալ ու հետևանք մարդկանց, ինչպես որ կարողացավ գտնել բաղաբում, և հարձակման գնաց Սամոսատի վրա՝ հույսը դրած իր բաջերի վրա, որոնք բավարար էին թշնամուն չարիք պատճառելու համար։ Բալդուինն ու նրա մարդիկ, սակայն, շեփոհախարելով նրանց ընդառաջ ելան և վրա եկողների վրա նետերի կարկուտ թափեցին՝ հետ մղելով առաջին հարձակումը։ Այդ ժամանակ կանաչիանման հայերի կախալակն ամրացրեցին, որոնք մարտնչում էին վախկոտ և ալարկոտ ձևով, խոցվեցին, սակայն Բալդուինին ինքը չկորցրեց ավելին, բան 6 հոգու իր բաջարի և հզոր սասցաններից։ Սրանք թաղվեցին ըստ բրիտանական կարգի և նրանց մահը բաղաբի բնակչության լացն ու ափսոսանքն առաջացրեց։ Բալդուինը, տեսնելով, որ հնար չունի տիրելու Սամոսատին, որը զբաղեցվել էր թուրքերի կողմից, որոնք արհապան էին մարտում և հոգնել չունեին, իր գրասխապատ ու սողավարտավոր մարդկանց իրենց ձեռքով թողեց սուրբ Հովհաննի շենքում, որը տեղակայված էր այդ ամրությունից ոչ հեռու, որպեսզի սրանք գործեն թուրքերի դեմ և անվերջ հյուժենին նրանց, իսկ ինքն էլ, ուղեկցվելով միայն 12 զավթի կողմից, վերադարձավ Եդեսիա» (Ալբերտ Ախենց «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 21)։

«Եվ ահա մի անգամ Եդեսիա բաղաբի ղեկավարը, երբ Բալդուինը մեկնել էր իր հերթական արշավանքներից մեկին, կուրացած հպարտությունից ու փառասիրությունից, դարան դրեց իր մարդկանց, որպեսզի հարվածը Բալդուինին ու նրա ընկերներին, երբ սրանք կվերադառնան, սակայն վերջիններս հաղթանակ տարան, բռնեցին այդ դարանակալներին, զինաթափեցին և անողորմ կերպով կոտորեցին։ Այս դավաճանության հեղինակը ամեն ինչ անում էր, որ հասնի իր նպատակին, բանի որ Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) սիրված էր շատերի կողմից։ Եվ ահա, երբ նա ու իր մարդիկ բաղաբ էին վերադառնում, նա տեղյակ պահեց նրանց, որ գեները թողնեն հետևում, իսկ իրենք թեթևորեն բաղաբ մտնեն, սակայն Բալդուինն ու իր ուղեկիցները չհամաձայնեցին, բանի որ դավաճանություն էին կատարում։ Այդ ժամանակ, ահա, երբ քրիստոնյաները բաղաբ վերադարձան, հեթանոսները նետվեցին նրանց վրա ու փորձեցին ոչնչացնել, սակայն, բանի որ ֆրանկների գեներն իրենց հետ էին, նրանք, կոչ ուղղելով Աստծուն, ամուր մնացին իրենց տեղերում և, ծանր հարվածներ հասցնելով թուրքերին, նրանց հետ շարժեցին մինչև բաղաբի դուռը» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 13)։

«Մենք այստեղ մտադիր չենք, ոչ էլ ժամանակ ունենք հայտնել, թե բանի անգամ այս Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) փոքրաբանակ զորքով հաղթանակ տարավ բարբարոսների մեծագույն զորքի նկատմամբ, թեև երբեմն էլ նա պարտություն էր կրում և այդ ժամանակ լրացուցիչ ուժեր էր կանչում Անտիոք պաշարողների շարքերից։ Ձեռք հիշատակի նաև այն, թե ինչպես մի անգամ իբր իրեն դաշնակից մի թուրքից, որ անունը Բալդուին էր, նա ինչպես էր վնաս կրելու, որն ուզում էր բռնել ու սպանել նրան, բանի որ, եթե խոսենք այս ամենի մասին, կսպառնա և ժամանակը, և թուրքը» (Էփարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»)։

«Այդ ժամանակ էր, որ թուրքերը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) փորձեցին դարանակալ հարձակում գործել Բալդուինի վրա, սակայն մատնվեցին փախուստի։ Խոսքը Սամոսատի ու այնտեղ բնակվող թուրքերի մասին է... Եվ այսպես այս բաղաբում բնակվող թուրքերը փորձեցին դեմ ելնել Բալդուինին, սակայն ստիպված նահանջեցին» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2)։

«Եղեսիայից ոչ հեռու ուժեղ կայագործով մի շատ ամուր քաղաք կար, որի անունը Սամուսատ էր: Այս քաղաքի էմիրը, որ Բալդուկ անունով մի անհավատալիորեն նենգամիտ թուրք էր, չնայած ինքը հեթանոս էր, սակայն մի ուժեղ և խիզախ բանակ ուներ: Նա շատ վնասներ էր հասցրել Եղեսիայի բնակչությանը և հաճախակի հարկեր ու տարաբնույթ տուրքեր էր վերցնում այս քաղաքի մարդկանցից, կարծես սրանք նրա ստորուկները լինեին, ընդ որում, որպեսզի ստանար դրանք, քաղաքի բնակիչներից շատ պատանդներ էր վերցրել: Իրողը, նա բռնել էր Եղեսիացիների երեխաներին և նրանց հետ վարդապետ էր ամենագլխի կերպով, ինչպես ստորուկների հետ՝ ստիպելով թրիք, խոհանոցի մնացորդներ և նման բաներ տեղափոխել ու անել ամեն տեսակի կեղտոտ աշխատանք: Եղեսիայի բնակիչները շատ տխրած էին այդ հանգամանքից և ահա նրանք գնացին Բալդուկին (Եղեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.3.) մոտ, ընկան նրա ոտքերը և խնդրեցին միավորվել իրենց հետ ու օգնության գալ՝ հնազանդորեն առատ արցունքներ թափելով, որ նա փրկի իրենց այդ թուրքից և իրենք կրկին կարողանան տեսնել իրենց երեխաներին, որոնք գտնվում էին այդ խայտառակ դրության մեջ: Բալդուին ինքն էլ սկսեց ուժեղ կերպով ձգտել այդ արշավանքին, որպեսզի հասնի քաղաքացիների սիրուն և լավ ընդունելությանը, հատկապես այն պայմաններում, որ դա կլիներ իր առաջին նվաճումը: Եվ ահա նա գիկվեց, գինեց նաև իր մարդկանց և ամենայն անհրաժեշտ զինվորական հանդերձանքով լքեց քաղաքը, որտեղ մինչ այդ գտնվում էր՝ շարժվելով դեպի Սամուսատ: Նա ուժեղ պաշարեց քաղաքը, սակայն քաղաքացիները սկսեցին ոչ պակաս ուժով պաշտպանվել, իսկ, բանի որ կայագործը շատ ուժեղ էր, նա նահանջեց և ամրացավ մի ամրացված վայրում: Ես չգիտեմ, թե ինչքան երկար Բալդուինը այնտեղ մնաց, սակայն գիտեմ, որ, տեսնելով, որ քաղաքը հնարավոր չէ արագորեն գրավել, այնտեղ՝ մոտակա մի ամրացված ամրոցում, թողեց 70 ասպետներ, և այս մարդկանց լավ զինեց ու պարենավորեց, որպեսզի նրանք ամենօրյա հարձակումներ գործեն քաղաքի մատույցների վրա՝ թույլ չտալով ոչ մարդու ու ոչ էլ կենդանու լքել այն: Դրանից հետո, ահա, նա վերադարձավ Եղեսիա» (Գիլյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 4):

«Երբ Դայոց իշխան Կոնստանդինն եկավ Կառլատ, մի բանի օր անց կուրապաղատը նրանց պատերազմի հանց Սամուսատի Պալտուկ Էմիրի դեմ: Ֆրանկի հետևից գնացին և քաղաքի զինվորները, ինչպես և գավառի բոլոր հետևակ զորքերը: Դակալական զորքով նրանք գնացին Սամուսատ և ավարի առան պարիսպներից դուրս գտնվող բնակատեղիները: Թուրքերը չհամարձակվեցին պատերազմի բռնվել: Դրա վրա քրիստոնյա զինվորները բոլորը միասին դիմեցին ավարառության: Թուրք զինվորները, տեսնելով դա, 300 հեծյալներով հարձակվեցին նրանց վրա, բոլոր զինվորներին հաղթեցին, ֆրանկներին և բոլոր գավառացիներին փախուստի մատնեցին: Սամուսատից մինչև Թիլ ընկած տարածության վրա մեծ ջարդ եղավ, կոտորվեց շուրջ 1.000 հոգի: Կոնստանդինն ու կոմսը հասան Ուռհա՝ Թորոս կուրապաղատի մոտ: Դա տեղի ունեցավ մեծ պահթի երկրորդ շաբաթը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Պաղտինը (Եղեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.3.) Կոնստանդինին ու Թորոսին իրենց զորքերով առաջնորդեց Սամուսատի Էմիրի դեմ՝ հրամայելով զորքերը հավաքել քաղաքից ու շրջակայից: Նրանք հարձակման անցան Սամուսատի վրա և շատ ավար ձեռք գցեցին: Այլազգիները սկզբում չէին համարձակվում ելնեն նրանց դեմ, սակայն, երբ տեսան քրիստոնյաների անվճռականությունը, հարձակվեցին նրանց վրա ու կոտորեցին, ընդ որում կոմս Պաղտինը դժվարությամբ փրկվեց և վերադարձավ Ուռհա» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁴⁵⁸ «Չէի՞նք հասցրել մենք դեռ 15 օր էլ մնալ այդ քաղաքում, երբ քաղաքի բնակիչները մի հանցավոր ծրագիր հղացան, ըստ որի պետք է սպանելն քաղաքի իշխանին, որին ի սրտե ատում էին, և նրա փոխարեն կառավարելու ղեկին Բալդուինին (Եղեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.3.): Արվեց այնպես, ինչպես որոշվել էր և, չնայած Բալդուինը շատ վշտացավ կատարվածի առթիվ, սակայն անմիջապես էլ միջոցներ ձեռնարկեց քաղաքի պաշտպանության համար» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 4):

«/22/ Պրանից մի քանի օր անց ավագանին և քաղաքացիները, տեսնելով Բալդուինի (Եղեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.3.) դրսևորած իմաստությունն ու ամրությունը թուրքերի մտադրություններին դեմ ելնելու հարցում և վստահ, որ քաղաքն ու նրա ամրությունները անվնաս կլինեն, եթե գտնվելիս լինեն նրա ձեռքերում, լեռներից հրավիրեցին Կոնստանդինին՝ մի շատ հզոր մարդու, որպեսզի խորհրդակցի նրա հետ: Դրանից հետո նրանք որոշեցին կործանել քաղաքի տիրոջը, որպեսզի նրա տեղը ղենեն Բալդուինին և նրան իրենց տեր ու առաջնորդ հռչակեն: Բանն այն էր, որ քաղաքի այդ տեղը մշտական պայքարի մեջ էր ավազների հետ, նրանց ամեն տեսակի չարիք էր պատճառում և նրանցից անկյունի բանակի ոսկին ու արծաթ էր խլել, ընդ որում, եթե որևէ մեկը դեմ էր ելնում նրան, ապա նա, նման մարդու դեմ գրգռելով թուրքերի զայրույթը, վերջինիս ամեն տեսակի վտանգների էր ենթարկում: Ավելին, նա դրդում էր թուրքերին այրել խաղողանոցները և դաշտերը ու հափշտակել անասունների հոտերը: Արդյունքում քաղաքի բոլոր բնակիչները՝ մեծից փոքր, մի անգամ նետվեցին դեպի զենքերը, գնացին Բալդուինի մոտ և սկսեցին նրանից աջակցություն խնդրել, որպեսզի կործանեն քաղաքի այս տիրոջը, ինչպես իրենք էին որոշել ընդհանուր համաձայնությամբ, նրան էլ տեր ու առաջնորդ հռչակել: Բալդուինը, սակայն, վճռականորեն հրաժարվեց իր մասնակցությունը բերել այդ հանցագործությանը, բանի որ քաղաքի տերը որդեգրել էր նրան, դե նաև նա ինքն էլ, ոչ մի վիրավորանք չտեսած, չէր կարող առանց որևէ պատճառի համաձայնություն տալ կամ իր մասնակցությունը բերել այդ գործին: «Իմ կողմից», - ասաց նա, - «Աստծո դիմաց մի աննշանի հանցագործություն կլինեի, եթե ես առանց որևէ պատճառի ձեռք բարձրացնեի նրա վրա, ում ինձ հայր եմ ճանաչել և հավատարմության երդում եմ տվել: Դրա համար էլ, խնդրում եմ ձեզ ձեռքերդ չկեղտոտել նրա արյամբ ու մահով և իմ անունն էլ չգցեք քրիստոնեական բանակի այլ իշխանների մոտ: Իրավունք տվե՞ք ինձ գնալ և անձեմ թո կործանան դեմը, եթե դու խոստանա հրաժարվել այն ամենից, ինչ մինչ նա ապրում և այն օրվանից ի վեր, երբ դուք նրան առաջնորդ եք հռչակել»: Բալդուինը ստացավ համաձայնություն և, բարձրանալով աշտարակ, քաղաքի դռնին այսպես ասաց. «Բոլոր քաղաքացիներն ու քաղաքի հրամանատարները մտադիր են ոռնձգել թո կյանքի դեմ և, կատաղության մեջ ընկած, վազում են դեպի այս աշտարակ՝ հետևելով վերցրած ամեն տեսակի զենքեր: Ինձ համար ցավակի և տեսնել այդ ամենը և ես տխրած եմ, սակայն ինքս բոլոր միջոցները կգործադրեմ, որպեսզի փրկեմ բեզ և անձեմ թո կործանան դեմը, եթե դու խոստանա հրաժարվել այն ամենից, ինչ մինչ նա ապրում և այն օրվանից էլ թեզ»: Դա զիվ էր քաղաքի տերը լսել այս խոսքերը, երբ մեծաբանակ ամբողջ շրջապատեց աշտարակը, որպեսզի տիրի դրան, ընդ որում պաշարողները, որոշեցով տիրել պարիսպներին ու դարպասներին, սկսեցին դրանց վրա նետերի ու քարերի հեղձ թափել: Այդ ժամանակ քաղաքի տերը, ընկնելով հուսահատության գիրկը, իր անհաղիվ հարստությունները բացեց Բալդուինի դիմաց՝ կազմված ծիսակից, ոսկյա ու արծաթյա վազերից և հսկայական բանակի հունական դրամից՝ աղաչելով նրան այդ ամենը որպես վերջ ընդունել քաղաքացիներից իրեն պաշտպանելու դիմա՝ նա աղաչելով իրեն կյանք պարգևել և թույլ տալ ելնել աշտարակից ու գնալ՝ հրաժարված ամեն ինչից: Բալդուինը, համաձայնելով նրա խնդրանքին և ազդված խղճահարությանը դեպի նրա ողբալի փնձակը, մեկնեց քաղաքի տերերի մոտ և համառորեն սկսեց համոզել ինչպե՞ր քաղաքի տիրոջը և նրան մահ չպատճառել՝ համաձայնելով նրանց միջև բաժանել այն հսկայական հարստությունները, որ իրենց ցույց էր տրվել: Քաղաքի ավազներն ու քաղաքացիները, սակայն, չէին ուզում լսել Բալդուինի ոչ խոսքերն ու ոչ էլ խոստանալը և միաձայն աղաղակում էին, որ ոչ մի առաջարկ և պարգև չեն փրկի քաղաքի տիրոջ կյանքը ու նա իրենցից կենդանի չի հեռանա: Միաժամանակ նրանք մեջ էին բերում անձամբ նրանից կամ նրա դրդումով թուրքերից տեսած իրենց բոլոր վիրավորանքները և փորձանքները: /23/ Այդ ժամանակ քաղաքի տերը, հուսահատված փրկել իր կյանքը և տեսնելով խնդրանքների ու առաջարկների անօգուտ լինելը, առաջարկեց հանձնել իր բոլոր գանձերը, բաց թողեց Բալդուինին և աշտարակի բարձունքից իջավ մի նեղ պարանի օգնությամբ, սակայն նրան անմիջապես էլ խոցեցին հազարավոր նետերով, որից հետո նետեցին քաղաքի հրապարակը: Դրանից հետո նրան գլխատեցին և, գլուխը ցցած խիզակի վրա, այն պտտեցին քաղաքով մեկ, երբ յուրաքանչյուր ոք տարբեր կողմերից վիրավորանքներ էր տեղում...: /24/ Դրա հաջորդ օրը, չնայած համառ դիմադրությանը և մերժումներին, Բալդուինը հռչակվեց դուքս ու քաղաքի իշխան» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 22-24):

«Այստեղ ես չեմ ուզում առիթը բաց թողնել ու չպատմել այն ամենի մասին, ինչ եղավ Բալդուինի (Եղեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.3.) հետ հետապնդում, ընդ որում ես կպատմեմ մի բանի մանրամասների մասին, որոնք ինքնին շատ հետաքրքիր էին: Եվ այսպես Միջագետքի քրիստոնեական մի շրջանում գոյություն ուներ Եղեսիա անունով մի քաղաք, որտեղ, ինչպես մեզ հայտնի է շատ մարդկանց խոսքերից, տիրում էր հավատքով քրիստոնյա մի դուքս, որը, սակայն, պաշտպանում էր այս շրջանը ոչ թե գնեթի ուժով, այլ գուժար վճարելով: Այս մարդը արդեն տարիքն առել էր և ապրում էր իր կնոջ հետ, ընդ որում նա երեխաներ չուներ: Եվ այսպես, լսելով, որ ֆրանկները մոտենում են Միջագետքի սահմաններին, վերջինս շատ ցանկացավ այնպես անել, որ ֆրանկ ավանդակներից ոմանք իր մոտ գան և փոխարենը օգնեն իրեն ուժով պաշտպանել այն երկիրը, որը ինքը մինչ այդ պաշտպանում էր գուժարով: Եվ ահա նա ուղարկեց յուրաքանչյուրից մեկին, որը ներկայացավ Բալդուինին և խոսք բացեց նրա հետ այս մասին, ընդ որում միաժամանակ հավաստիացրեց նաև, որ Բալդուինը կարող է բոլոր հույսերն ունենալ տեղ դառնալ այդ կոմսությանը ու ժառանգել դրա ձեռքնի տիրակալին, եթե ժամանակին հասնի ու անի ամեն ինչ ինչպես հայր էր: Բալդուինը տվեց իր համաձայնությունը, մեկնեց և ընդունվեց մեծ ջերմությամբ, ինչպես որդի և ինչպես այդ երկրի սովորություններ էր...: Երբ ամեն ինչ այսպես արվեց, տեղի բնակիչները հանկուցան, որ ձեռքնի տիրակալն է բարձր պատվից, դրա համար էլ դավադրություն կազմեցին և Բալդուինին դրեցին դրա գլուխ, որովհետև իրենք լավ էին հիշում, թե ինչքան վնասներ է տվել այդ ձեռքնի իրենց իր իշխանության ժամանակ: Դրանից հետո, երբ բանը հասավ ապստամբության և քաղաքի բնակիչները պաշարեցին այդ ձեռքնուն, Բալդուին

ուզում էր ամեն գնով պաշտպանել նրան, սակայն ծերունին ասաց, որ ինքը գիտի, դա օգուտ չի տա, իսկ այդ պայմաններում ինքը չի ուզում, որ Բալդուինին որևէ վնաս հասնի: Բալդուինը արցունք ալքերին շատ աղաչեց բաղաթի իշխանին փոխել մտադրությունը, ասելով, որ ինքը գերադասում է մահը, այլ ոչ թե այն, որ բաղաթի իշխանին որևէ վնաս հասցվի, սակայն սա պնդեց իրենը և արդյունքում Բալդուինը տեղի տվեց: Արդյունքում բաղաթի իշխանն ի վերջո համոզեց Բալդուինին, որ սա իշխի ներքև և համոզի բաղաթացիներին, որ վերցնեն իր կյանքը, բայց խնայեն Բալդուինին և նրան դարձնեն իրենց նոր իշխան: Այդպես էլ եղավ, երբ զայրացած բաղաթացիները ի վերջո այդ ծերունուն սպանեցին, իսկ Բալդուինին էլ, որ որդեգրվել էր, դրեցին իրենց նոր իշխան» (Գլխբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 3, գլուխ 6):

«Դրանից հետո Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), բաղաթի մոտ հաստատելով իր վրանները, որոշեց պաշարել այն: Միաժամանակ մեծ արմուկ բարձրացավ բուն բաղաթում և բոլոր կողմերից ժողովուրդ հավաքվեց: Այդ ժամանակ բաղաթի ամենագլխավոր մարդկանցից մեկը հանդիսացող Թովիան խոսեց...: Մինչ Թովիան կասեր այս ամենը, բաղաթացիների մի ջոկատ աննկատ կառավարչի պալատ ներխուժեց, սակայն բաղաթի կառավարչին այստեղ ևս իրենց զուսպ չպահեց և իր արհամարհանքն ու ատելությունը դրսևորեց ֆրանկների հանդեպ: Ահա հենց սա պատճառ հանդիսացավ, որ չարացած բաղաթացիները գլխատեցին նրան, իսկ մարմինն էլ թվեցին» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 13):

«Այսպիսով՝ Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), անվտանգ կերպով հասնելով Եդեսիա և հաստատվելով այստեղ, հիմնադրեց ընդունակություն գտավ այստեղի իշխանի կողմից, իսկ այն բանից հետո, երբ վերջինս սպանվեց տեղի բնակչության կողմից, նա բաղաթի եկամտամար ստացավ լիակատար իշխանություն» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Եդեսիայի բնակիչները պարզորեն տեսնում էին, որ Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) շատ հարգալից է, ազնիվ ու փառահեղ իր բոլոր գործերում, դրա համար էլ նրանք սկսեցին վիճել ու վիճարկել, որ հին տեղը ոչինչ չարժեք, իրենց շատ սիրողություններ և պատճառներ, իսկ Բալդուինը այդպիսին չէ: Եվ ահա մարդիկ սկսեցին իրար մեջ խորհրդակցել և մարդ ուղարկեցին այն հզոր այրի հետևից, որն ապրում էր լեռներում, այնտեղ շատ ամրություններ ուներ և նրա անունը Կոնստանտինն էր: Դրանից հետո նրանք բոլորը միաձայն որոշեցին սպանել բաղաթի տիրոջը և այն համեն էլ Բալդուինին՝ հենց նրան էլ տեղ կարգելով բաղաթի վրա, այդ աստիճան էին նրանք ատում այն պարունին, որն այդքան լավ էր վերաբերվում իրենց, օգնել էր բոլոր հարցերում, մեծ բանակի ոսկի ու արծաթ ուներ և բաղաթում ամեն ինչ իրենով էր արել: Բանն այն էր, սակայն, որ այնտեղ մի բան էր գործուկայ մարդ էր պետք, որը կկարողանար ոչ միայն գահընկեց անել բաղաթի տիրոջը, այլև ելնել թուրքերի դեմ, որոնք այս պարագայում դաշինքի մեջ կմտնեին բաղաթի նախկին տիրոջ հետ և կոչնչացնեին գիւնին, միգերն ու այլ բաները, կայրեին ցորենի արտերը և կտանեին անասունները, ընդ որում բաղաթն ամեն մի լողող պետք է մշտապես անհանգստանար իր կյանքի համար...: Զննարկելով այս ամենը՝ Եդեսիայի բնակիչները սպանեցին իրենց տիրոջը և որպես տեղ ընտրեցին Բալդուինին, բանգի իրենք չէին մտաչեց այն բոլոր անարդարությունների և վիրավորանքների մասին, որոնք տեսել էին նրանից, իսկ դա այսպես եղավ: Եվ այսպես բաղաթի բնակիչները, որ հույս ունեին, որ Բալդուինը ավելի լավ կկառավարի, եթե նախկին այն տեղը մահանա, այդ նպատակով բոլոր միասնաբար գիւնվեցին, գնացին նրա վրա ու շրջապատեցին: Այս ժամանակի բաղաթի տեղը, տեսնելով, թե այդ մարդիկ ինչ աստիճանի են զայրացած, որ նման բայի են դիմել, կանչեց Բալդուինին, խնդրեց նրան իր գանձարանից վերցնել ինչ ու ինչքան պետք է և հանգստացնել մարդկանց: Բալդուինը ելավ մարդկանց մոտ և սկսեց գործել խնդրանքներով ու սպառնալիքներով, սակայն, բանի որ նորանոր մարդիկ էին գալիս, ամբոխն աստիճանաբար մեծանում էր: Այդ ժամանակ Բալդուինը լքեց նրանց ու սկսեց խոսել բաղաթի տիրոջ հետ՝ ասելով նրան, որ նա իր գլխի ճարը տեսի, ինքն արդեն ոչինչ անել չի կարող: Եվ ահա այդ մարդը, լիովին հուսահատված ամեն ինչից, պարանը կապեց պատուհանից և սկսեց ներքև իջնել, սակայն, երբ ժողովուրդը տեսավ այդ, մինչ գետին կհասներ, լիովին թվեցին նրան նետերով: Այսպիսով՝ վերջնականապես սպանելով բաղաթի տիրոջը՝ նրանք նրա մարմինը բարձր տվեցին փողոցներով, կտրեցին գլուխը և, որպեսզի բավարարվեն տառան, մարմինն այլ կերպ անպատվեցին, իսկ հաջորդ առավոտ նկան Բալդուինը մոտ և զորով ու հալածանքի իր կամից ստիպեցին անցնել իրենց կողմը՝ մեծարելով որպես արքա ու տիրակալ: Բաղաթի բնակիչները հավատարմության երդում տվեցին նրան ու միջնաբերդը և բոլոր ամրությունները տվեցին նրա ձեռքը, այնպես որ Բալդուինը ձեռք գցեց գանձարանը ու բոլոր այն հարստությունները, որ հույներն այստեղ կուտակել էին երկար ժամանակվա ընթացքում: Այսպես Եդեսիա բաղաթը լիովին անցավ Բալդուինի իշխանության տակ» (Գլխով Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 5):

«Երբ կոմս Պադուինը (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) եկավ Ուռնա, նեղ և չարագործ մարդիկ նրա հետ համաձայնության եկան Թորոս կուրապաղատին սպանելու շուրջը: Այդ բանին արժանի չէր Թորոսը, դա ապերախություն էր, բանգի նրա ճարտարամիտ իմաստությանը, մեծ հնարամտությանը ու անչափ կարողությանը էր, որ Ուռնան ազատվեց չար ու դաժան տաքիլներից հարկատվությունից և ծառայությունից: Ահա այդ օրերին 40 հայ Յուդայի վճիռ կյանքի և գիշերով գնացին կոմս Պադուինի՝ կոմս Կոնդուկիդի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) եղբոր, մոտ և Ուռնան խոստանալով, նրան մասնակից դարձրին իրենց նեղ ծրագրին: Նա հավանություն տվեց նրանց ստոր ծրագրին: Նրանք ընդգրկեցին նաև Յայոց իշխան Կոնստանտինն և մեծ պաիքի հինգերորդ շաբաթը բաղաթի ողջ բազմությանը ոտքի հանեցին Թորոս կուրապաղատի դեմ: Կիրակի օրը թալանեցին նրա իշխանավորների բոլոր տները և գրավեցին Վերին բերդը: Երկուշաբթի օրը նրանք հարձակվեցին Ներքին բերդի վրա, ուր գտնվում էր ինքը՝ Թորոսը, և կատարի կռիվ մղեցին նրա դեմ: Թորոսը ճարահատալիք նրանց երդում խնդրեց, թե իր անձին ձեռք չեն տա՝ խոստանալով հանձնել բերդն ու բաղաթը և կնոջ հետ թողնել հեռանալ Մեյխոնեն բաղաթը: Նա նրանց առաջ դրեց Վարազա և Մաթեմացոց սուրբ Նշանները, որոնց վրա կոմսը Առաքելոց սուրբ եկեղեցում երգվեց, թե նրան ձեռք չի տա: Նա երգվեց նաև հանուն հրեշտակների, հրեշտակապետների, մարգարեների, նավապետների, սուրբ առաքյալների, սուրբ հայրապետների բոլոր մարտիկների, բանգի Թորոսը երդման բովանդակությունն գրավոր էր ներկայացրել կոմսին և վերջինս ահա երգվեց այդ բոլոր սրբերի անվամբ: Դրա վրա Թորոսը բերդը հանձնեց Պադուինին և կոմսն ու բաղաթի մյուս իշխանները մտան բերդ: Երեքշաբթի օրը՝ սուրբ Քառասնից տոնին, բաղաթացիները խուժեցին Թորոսի վրա և սրբերով ու մահակներով պարսպից ցած գլորեցին մեծաթիվ ամբոխի մեջ: Բոլորը միասին հարձակվելով նրա վրա՝ նրանք նրան սրբախորհուրդ ու տանջանախ արեցին, ապա, ոտքերը պարանով կապելով, դիակն անարգաբար բաղաթում բարձր տվեցին: Նրանք այդ օրը ուրախանում էին նրանց տված երդումը և աստծո նկատմամբ սարսափելի մեղք գործեցին: Այդ բոլորից հետո Ուռնա բաղաթը տվեցին կոմս Պադուինին» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ Ուռնայում գտնվող անօրեն մարդիկ, թվով 40 հոգի, որոշեցին կոմսի հետ միասին սպանել Թորոս կուրապաղատին ու բաղաթը հանձնել Պադուինին (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացուն – Մ.Ֆ.): Վերջինս ևս իր համաձայնությունը տվեց այդ նեղ առաջարկին: Ողջ բաղաթը ևս համաձայնեց դրան, համաձայնեց նաև Կոնստանտինը: Եվ ահա բոլորը միասին հարձակվեցին Թորոսի ու նրա իշխանների ապարանքի վրա և պաշարեցին այն ամրությունը, որտեղ ամրացել էին նրանք: Մարտախելի մարտ սկսվեց, սակայն Թորոսը, տեսնելով իրավիճակի անելանելի բնույթը, որոշեց դադարեցնել դիմադրությունը՝ թույլտվություն խնդրելով իր կնոջ ու երեխաների հետ մեկնել Մեյխոնե՝ աներոջ մոտ: Այս խնդրանքը երդումով ընդունվեց Սուրբ առաքյալների և Վարազայի Սուրբ Խաչի վանքերում, որից հետո Թորոսը միջնաբերդը հանձնեց կոմսին ու իշխանները ներս մտան: Այդ ժամանակ բաղաթացիները ճանկեցին Թորոսին և պարսպից նրան վայր նետեցին ամբոխի բզկտանքով, որի ժամանակ թրով այնքան հարվածեցին նրան, մինչև մահացավ: Նրան սպանեցին Խաչի օրը, որից հետո, պղծելով մարմինը, ոտքերից պարանով կապած բարձր տվեցին բաղաթի փողոցներով: Ահա այդ կերպ, խախտելով երդումը, նրանք սպանեցին այդ բարի ու աստվածապաշտ մարդուն, իսկ բաղաթն էլ հանձնեցին Պադուինին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Ֆրանկների և Բաղդուինի (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) Ուռնա գալուց որոշ ժամանակ անց նենգամիտ ուռնայեցիները սկսեցին չարություն և զայթակրություն սերմանել ֆրանկների և Թեոդորոսի միջև: Եվ բանի որ նրանց սրտերը լցված էին մեծ չարությամբ, դիմեցին Սուրբ Խաչի նենգության, որ խորհեցին սպանել իրենց կառավարչին և տեղ կարգել ֆրանկներին: Ընդ որում՝ դա արեցին ոչ թե ֆրանկների նկատմամբ ունեցած սիրող, այլ Թեոդորոսից դժգոհ ամրակաց չարակամության պատճառով: Կատարելով գիշարված գազանների նման, նրանք լարեցին ու զոգոնեցին միմյանց, և մի մեծ ամբոխ կազմած, ժխր բարձրացրին աղբերակունքի մոտ, որտեղով նա փախի իջնել վերին բերդից: Երբ մոտեցավ այդ ամբոխին, գազազած վրա հասան նրան, և նա փախավ մտավ պահանջեց, որպեսզի իրեն թույլ տան կնոջ և երեխաների հետ հեռանալ դատարկաձեռն: Նրանք խոստացան ու երգվեցին և նա բացեց դուռը նրանց առջև: Սակայն նրանք հաստատ չմնացին իրենց երդմանը ու խաբեցին նրան: Բարձրացան, կապեցին նրան պարանով և մերկացրած, միայն մի գոգնոցով իջեցրին բաղաթի դիմացի բարձր պարսպից: Երբ նրան իջեցնում էին (ձեռագիր թերթ է – Մ.Ֆ.) ...: Դեղձումի որդու և նրա տան կործանումը: Այս Բաղդուինը ստացավ Թեոդորոսի ողջ ունեցվածքը և բաղաթի երկու բերդերը» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 246):

«Առաջին կոմսը Բալդուինը (Եղեմիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) էր, որը սպանեց Թորոսին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 7):

³⁴⁵⁹ «Ողջ նավատորմը թողնելով Սմիռնայի պահպանության համար՝ Դուկասը գործով մեկնեց Եփեսոս, որը գտնվում էր սատրապներ Թենգրի-Բերմիդի և Մարտակի ձեռքում: Տեսնելով նրա մոտենալը՝ բարբարոսները զինվեցին և զորք մարտական կարգով շարեցին ամրոցի դիմացի հարթավայրում: Ոչ մի պահ չհապաղելով՝ Դուկասի զորքերը, պահպանելով մարտական կարգը, նետվեցին նրանց վրա: Ճակատամարտ սկսվեց, որը ձգվեց օրվա մեծ մասը: Երկու կողմերն էլ մարտնչում էին և մարտի ելքը դեռևս անհայտ էր, սակայն թուրքերը թիկունք դարձան և խուճապահար փախուստի դիմեցին: Ընդ որում՝ այդ ընթացքում շատերը սպանվեցին, իսկ գերի վերցվեցին ոչ միայն շարքային ռազմիկները, այլև շատ սատրապներ: Ընդհանուր առմամբ գերության մեջ հայտնվեցին 2.000 հոգի: Իմանալով գերիների մասին՝ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) հրամայեց նրանց ցրել կղզիներով: Մնացած թուրքերը ճանապարհ ընկան Մեանդրոս և Պոլիփոտ գետերով: Նրանք գոռոզաբար էին տրամադրված և վստահ էն, որ ազատվել էին Դուկասին, սակայն ամեն ինչ այդպես չեղավ: Քաղաքի դուռք թողնելով Պենտոսին՝ նա ռազմիկների ողջ զորքով, հետևելով ինքնակալի խորհուրդներին, նաց թուրքերի հետևից, ընդ որում ոչ թե հախուռն, այլ լավ կարգով, ինչպես և պետք է գնար թշնամու վրա փորձառու զորավարը: Ինչպես արդեն ասվեց, թուրքերը ճանապարհ բռնելով Մեանդրոսով և տեղակայվելով նրա հունով ձգվող քաղաքներում, հասան Պոլիփոտին, սակայն Դուկասը չգնաց նրանց հետքերով, այլ ճանապարհ ընկավ ամենակարճ ուղով և հենց ընթացքից տիրեց Մարոնիսի ու Ֆիլադելֆիային՝ նրանց պահպանությունը հանձնելով Միքայել Կեկավմենոսին: Դրանից հետո նա ուղղություն բռնեց դեպի Լատոկիա, որտեղ բոլոր ընկալիչները նրան անմիջապես ողջունելու ելան: Այն բանի համար, որն նրանք իրեն կամավոր հանձնվեցին, Դուկասը նրանց թույլ տվեց անվախ շարունակել տիրել քաղաքին և նշանակեց իր կառավարչին: Դրանից հետո նա, անցնելով Դոմայով, ժամանեց Լամպակ և այստեղ սատրապ նշանակեց Եվստաֆիոս Կամիցային» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 5):

«Այդ ժամանակ էր, որ մերոնք տիրեցին Լատոկիեին» (Ամնա Կոմնենոսի «Լամակ, ուղղված Ռեյմսի արքեպիսկոպոսին», Լամակ առաջին):

«Դրանից հետո գրավվեց Լատոկիեան» (Չիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

³⁴⁶⁰ «Հասնելով Պոլիփոտին՝ նա (Դուկասնե Դուկասը – Մ.Ֆ.) այնտեղ մեծաթիվ թուրքեր հանդիպեց, սրընթաց հարձակվեց նրանց վրա այն պահին, երբ նրանք ճամբար էին զարկում, գլխովի շախչախեց, շատերին սպանեց և մեծ ավարի տեր դարձավ՝ համապատասխան թշնամիների թվի» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 5):

³⁴⁶¹ «Բաբերդը դրանից քիչ առաջ գրավել էր Թեոդորոս Գավրասը» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 6):

³⁴⁶² «Մյուս կողմ թեքվելով՝ նա որոշեց գրավել Բաբերդը, որը դրանից քիչ առաջ գրավել էր Թեոդորոս Գավրասը: Հասնելով Բաբերդի մոտ հոտող գետին՝ Իսմայիլը այնտեղ տեղակայեց ողջ զորքը: Իմանալով այդ մասին՝ Գավրասը մտադրվեց գիշերով հարձակվել նրա վրա, սակայն ինչպես ավարտվեց այդ գործը, ինչպիսին էր Գավրասը և որտեղից ծագումով, այդ մասին խոսք կգնա իր տեղում» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 6):

³⁴⁶³ Այս մասին հայտնվում է «Թեոդորոս Գավրասի նահատակություն» աշխատանքում:

³⁴⁶⁴ «Այդ տարին սուլթան Պարկիարուխի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուխը – Մ.Ֆ.) սպասալարը, որ Կերպողա էր կոչվում (Մոսուլի կառավարիչ Զեր-Բուղան – Մ.Ֆ.), հսկայական զորքով եկավ ու բանակեց Ուռհայի դարպասի տակ՝ ֆրանկ զորքերին պատերազմ տալու մտադրությամբ: Նա հսկայական զորքով մնաց միջև հնձի ժամանակը և բոլոր արտերը մաքրեց, թողեց: Հսկայական զորքով նա քաղաքի դեմ պատերազմ էր մղում: 40 օր անց նրա մոտ եկավ Անտիոքի Էմիր Ադուհանի (Անտիոքի Էմիրության Էմիր Յադի Սիանի – Մ.Ֆ.) որդին և, ընկնելով Կերպողայի ոտքերը, աղաչում էր իրենց օգնության հասնել, ընդ որում նա պատմեց ֆրանկ բանակի մասին, թե նա փոքրաթիվ է և սովահար» (Մատրեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Նույն այդ տարում Բաբիարուխի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքիարուխը – Մ.Ֆ.) սպասալարը՝ պարսից Էմիրը, որին կոչում էին Զերբողա (Մոսուլի կառավարիչ Զեր-Բուղան – Մ.Ֆ.), հսկայական զորք հավաքեց ու հարձակման անցավ խաչակիրների ուղղությամբ՝ միջև բերքահավաքը պաշարելով Ուռհա քաղաքը: Նրանք սպառնեցին ողջ բերքը և 40 օրվա ընթացքում ճակատեցին քաղաքի դեմ, սակայն հետո Զերբողայի մոտ եկավ Անտիոքի Էմիր Ադուհանի (Անտիոքի Էմիրության Էմիր Յադի Սիանի – Մ.Ֆ.) որդին և սկսեց աղաչել, որ օգնեն: Նա պատմեց քրիստոնյա զորքի դրության մասին, որոնք փոքրաթվանակ էին և սոված» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Ուխտավորները գրավեցին Ուռհան» (Վասիլ Դաիր «Ժամանակագրություն»):

«Այս թուրքերը դրանից առաջ ողջ երեք շաբաթ կանգնած էին մնացել Եղեմիայի մոտ, որտեղ պաշտպանությունը վարում էր Բալդուինը (Եղեմիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), սակայն, որևէ հաջողության չհասնելով, ի վերջո շտապեցին Անտիոք՝ Գրատիանին (Անտիոքի Էմիրության Էմիր Յադի Սիանի – Մ.Ֆ.) օգնության» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 11)

«/11/ Եվ այսպես, տեղում պարզելով իրավիճակը, Զորքահան (Մոսուլի կառավարիչ Զեր-Բուղան – Մ.Ֆ.) ու բանակի այլ ղեկավարներ մոտեցան Եղեմիային, ընդ որում նրանք որոշել էին տիրել այս քաղաքին և իրենց ձեռքը գցել ու պատժել Բալդուինին (Եղեմիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) և մնացած քրիստոնյաներին՝ կրկին վերադարձնելով այս քաղաքը թուրքերի տիրապետության սահմաններ: Բալդուինը, սակայն, որն ուղղակի ի վիճակի չէր զիջել մահվան որևէ սպառնալիքի, իմանալով Զորքահանի ժամանման և նրա ծրագրերի մասին, հենց որ թշնամու ուժերի մի մասը հայտնվեց Եղեմիա քաղաքի դիմաց, անմիջապես ոտքի հանեց իր զորքն ու իր կողմակիցներին և, նրանք բոլորն էլ, լինելով լավ ծնողների վրա, ելան Զորքահանի դեմ, որպեսզի կանխարգելիչ հարված հասցնեն վերջինին: Եվ ահա քրիստոնյաները, վստահորեն գործնելով հայերի աղեղներով ու ֆրանկների նիզակներով, Բալդուինի գլխավորությամբ փախուստի մատնեցին թշնամիներին և հետ շարտեցին դեպի Զորքահանի հիմնական ճամբար, ընդ որում վերցրին ու քաղաք բերեցին հսկայական ավար՝ ուղտեր և մեծ քանակի գումար, որն այդ առաջապահ զորքի մոտ էր: Զորքահանը շատ զարմացավ, որ Բալդուինը համարձակվում է իր դեմ նման բաներ ձեռնարկել և, անցնելով բոլոր սահմանները, երդվեց իր աստվածները, որ չի հրաժարվի Եղեմիայի պաշարումից, որից հետո համապատասխան հրաման տվեց ողջ բանակին ու շրջափակեց Բալդուինին...: /12/ Եվ ահա Զորքահանն ու իր իշխանները, ըստ տրված հրամանի, գնացին Եղեմիա քաղաքի վրա: Երեք օր շարունակ նրան շեփորներ էին փչում և եղջերափողներով դողդացնում էին օդ, երբ հաճախակի հարձակումներ էին գործում քաղաքի վրա, սակայն քաղաքի պահապանները ուժեղ դիմադրություն էին ցույց տալիս և ոչ մի կերպ թույլ չէին տալիս հակառակորդին առաջանալ քաղաքի պարիսպների կամ աշտարակների ուղղությամբ: Եվ ահա մտերիմները աստիճանաբար սկսեցին խլիճել իրարից տալ Զորքահանին թողնել այդ քաղաքի պաշարումը, գնալ Անտիոքի վրա, այնտեղ ավարտել գործերը, իսկ հետո հանգիստ վերադառնալ և շարունակել այդ պաշարումը, երբ Բալդուինն ու մնացած քրիստոնյաները կլինեն ինչպես շների կողմից շրջապատված և բոլոր ելքերից զրկված ոչխարներ: Եվ ահա Զորքահանը կրկին խորհրդի գումարեց իր մտերիմներին և վերսկսեց առաջադադացումը Անտիոքի ուղղությամբ» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 11, 12):

«/225/ Հաջորդ օրն առավոտյան նրանք ուղերձ հղեցին Բալդուին Եղեմիացուն (Եղեմիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), որը պետք է տաներ թարգմանիչների մեկը, ընդ որում այս մարդու վրա խնդիր էր դրված համոզիչ կերպով բացատրել Բալդուինին, թե ինչու նա պետք է թողնի քրիստոնեական հավատքը, թուրք դառնա և երեք անգամ դարձի գա...: /226/ Իսկ այժմ իմացե՛ք, թե ինչ կերպ պատասխանեց Բալդուինը այն սուրհանդակին, որը բերել էր այդ ուղերձը: Եվ այսպես նա նրան հարուստ նվերներ տվեց, մի լավ թաթբով ջորի հանձնեց, տվեց նաև թուրքական աղեղ փետուրե նետերով, որից հետո հետ ուղարկեց իր տիրոջ մոտ նրա բանակ, որպեսզի այստեղ վստահ լինեն, որ Եղեմիայում բացարձակապես ոչ-ոք անհանգստացած չէ նրա գալով: Երբ Զորքարանը (Մոսուլի կառավարիչ Զեր-Բուղան – Մ.Ֆ.) լսեց իր սուրհանդակի պատասխանը, նա երդվեց իր գլխով, նման երդում նա երբեք չէր տվել, որ ինքը կսանձի Եղեմիան ու կտիրի այդ քաղաքին...: Եվ այսպես Զորքարանը բոլոր կողմերից պաշարեց Եղեմիան այն բանակով, որը նախատեսված էր Անտիոքը գրավելու համար, իսկ քաղաքը, պետք է ասել, շատ թույլ էր պաշտպանված, բանի որ այնտեղ միայն 100 ասպետներ կային: Այդ ժամանակ Եղեմիայի մեր մարդիկ մարդ ուղարկեցին Ռոմանիայի կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) մոտ, իսկ նա էլ դիմեց Անտիոքի մոտ գտնվող մարդկանց, որից հետո եպիսկոպոս Պյուլին մեծ ուժեղ ուղարկեց նրանց օգնության: Եվ ահա մեր մարդիկ գիշերվա հանգստության մեջ կտրեցին միջև Եղեմիա ընկած տարածությունը, որի արդյունքում քաղաքն ապահովվեց հացով, զինով ու մսով, իսկ Զորքարանն էլ, երբ իմացավ այդ մասին, մթնեց: Եվ ահա Զորքարանը շեփորներ փչեց, որպեսզի սկսվի հարձակումը քաղաքի վրա, սակայն քաղաքի բնակիչները մեծ եռանդով պաշտպանվում էին և արդյունքում իթեաններին ջարդ տվեցին ու հետ շարտեցին: Այդ ժամանակ Սանսարդոն խորհուրդ տվեց Զորքարանին հանգիստ թողնել Եղեմիան, բանի որ նա երբեք չի կարողանա գրավել, այն, իսկ փոխարենը բանակը կարող է շարժվել Անտիոքի ուղղությամբ, որը հեշտությամբ իրենով կանի...: /227/ «Տեղ իմ», - այդ ժամանակ ասաց Սանսարդոն: - «թող Եղեմիան ինչպես կա, իսկ փոխարենը իմ արշավանք իրականացնե՛ք Անտիոքի ուղղությամբ, ինչպես պետք է վարվե՛ք այսպես թե այնպես: Ի վերջո, նրանք

ոչ մի տեղ չեն կորչի»,- ասաց Մուհամմեդը,- «իսկ երբ մենք կտիրենք Աստիոքին ու այնտեղ կարգի կգցենք գործերը, ապա բոլոր հնարավորությունները կունենանք հանգիստ հետ դառնալ ու լուծել սրանց հարցերը»,- ավելացրեց նա: «Հիմաևսի միտք է»,- պատասխանեց Քորբարանը, որից հետո շեփորներն ու թմբուկները խփեցին և հրաման եկավ սարակինոսներին ու հեթանոսներին, որ նրանք ճամփա ելնեն: Այդ ժամանակ իրոք թուրքերի բանակը ելավ և ուղղություն բռնեց դեպի Աստիոք, իսկ Բալդուինը Եդեսիացին էլ, որ ցանկանում էր վստահ լինել ամեն մի հարցով, հավաքեց 140 սպաներ ու ուղարկեց նրանց այս բանակի հետքով, որպեսզի տրանք հարձակում գործեն թշնամու վերջապահի վրա: Դա իրոք, որ մի հիմաևսի բան էր մեր մարդկանց համար, թող Աստված փրկի նրանց, բանգի այդ ժամանակ մերեն ժռեց ընկալ 20 բարձած կենդանիներ, որոնք հասցվեցին Եդեսիա ու դրանից հետո այս բաղաբն ալլա պարենամթերքի ոչ մի խնդիր չունեցավ» (Գրեմորու Դուազի «Աստիոքի երգը», գլուխ 225-227):

«Մինչ թուրքերի հիմնական բանակը կհավաքվեր ու կառաջանար, Քորբուդատը (Մոսուլի կառավարիչ Քեր-Բուդան – Մ.Ֆ.) իր մարդկանց հետ լքեց վերջինիս և առաջանալով մոտեցավ Եդեսիային: Այստեղ նրան գեկուցեցին, որ մի ֆրանկ բարոն (Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացուն – Մ.Ֆ.) իր ձեռքում է պահում բաղաբն ու հարակից բոլոր հողերը, որոնք նվաճել է: Քորբուդատը շատ ծիծաղեց այդ ամենի վրա և ասաց, որ մինչ հիմնական գործին անցնելը նա կանցնի Եփրատը, կգրավի այդ բաղաբն և կկոտորի բոլոր ֆրանկներին, որոնց կգտնի այնտեղ: Բալդուինը, սակայն, լսելով թշնամիների առաջանալու մասին, չվախեցավ: Նա բաղաբն շատ լցրեց զենքերով, պարենամթերքով ու ռազմունակ մարդկանցով և սկսեց սպասել Քորբուդատի մոտենալուն, բանգի նրան պատմել էին վերջինիս սպառնալիքների մասին ու նա տեղյակ էր սրա մեծախոսություններից: Եվ ահա Քորբուդատը մոտեցավ բաղաբնի, պաշարեց այն ու իր ջոկատին հրամայեց հարձակում գործել: Արդյունքում, սակայն, թուրքերին ծանր կորուստներ պատճառեցին, բանգի տրանք հույս ունեին հենց ընթացքից գրավել բաղաբն ու գերել ներսում եղող բոլոր մարդկանց, սակայն, ինչպես արդեն ասվեց, բաղաբնի կայազորը շատ լավ պաշտպանվեց, այնպես որ ծանր կորուստներ պատճառեց գրոհող թուրքերին, ընդ որում իրենք՝ բաղաբնի պաշտպանները, ոչ մի կորուստ չունեցան: Բաղաբնի կայազորը Քորբուդատին այստեղ պահեց երեք շաբաթ, սակայն այդ ընթացքում սա ոչ փառքի հասավ, ոչ էլ որևէ օգուտի: Ի վերջո, հայտնի ու մեծատոհմիկ այրերը իր իսկ բանակից եկան նրա մոտ ու խորհուրդ տվեցին թողնել այդ գործը, բանի որ ավելի լավ էր անմիջապես մեկնել Աստիոք ու ոչնչացնել այնտեղ գտնվող ուխտավորներին, որից հետո միայն կարելի կլիներ հանգիստ պաշարել և Եդեսիան, և Բալդուինին, եթե սա ինքուրեք դեռ այդ ժամանակ կենդանի լիներ, ընդ որում այդ պարագայում նրանք ասացին, որ կարելի կլինի Բալդուինի կապակցված բերել ու ոչխարի կամ գառան նման մորթել իր իսկ Աստծուն: Քորբուդատը համաձայնեց այս ամենի հետ, ընդ որում պետք է ասել, որ այն ժամանակը, որը Քորբուդատը անցկացրեց Եդեսիայի պարիսպների տակ, փրկարար եղավ մեր ուխտավորների համար ու հատկապես լավ Բոհեմունդի ու նրա մարդկանց համար, բանգի, եթե նա ուղիղ գնար դեպի Աստիոք, ապա մերոնք անհույս վտանգի մեջ կդառնային և չէին կարողանա դիմանալ թիկունքի Քորբուդատի և ճակատից բաղաբնի կայազորի համակցված հարձակումին» (Գիլիմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 14):

³⁴⁶⁵ «Հիջրի 491 թվականին Մելիթ-Ռիդվանի (Հայեպի Եփրոսյան Եփր Ռիդվանից – Մ.Ֆ.) դեմ ապստամբեց Ազագի կառավարիչ Օմարը: Հայեպի գործը ելավ ու պաշարեց Ազագը, իսկ Օմարը օգնության կանչեց ֆրանկներին: Մեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) եկավ մեծ զորքով և Հայեպի գործը ստիպեցավ եղավ վերադառնալ: Մեն-ժիլը թալանեց այն ամենը, ինչ կարողացավ, և վերադարձավ Աստիոք, իսկ Օմարը որդուն էլ պատանդ վերցրեց և սա մահացավ՝ գտնվելով նրա մոտ: Դրանից հետո Մելիթ-Ռիդվանը հարձակվեց Օմարի վրա և գերեց նրան թեյլ հարակից մոտ, որից հետո նա նրան հանձնեց Ազագը և որոշ ժամանակ մնաց Հայեպում, որից հետո սպանվեց, իսկ Մեն-ժիլը ելավ Չուլիխա ամսին և պաշարեց ալ-Բարան: Այստեղ քիչ ջուր կար և նա գրավեց ամրոցը, խոստանալով անվտանգություն, սակայն նրա բնակիչների հետ նեղազարար վարվեց, հետապնդելով տղամարդկանց ու կանանց, խլելով նրանց գույքը, ոմանց գերեվարելով, ոմանց էլ սպանելով» (Բենավ-Էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատկատիր»):

«Կոմս Մեն-ժիլի (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) մոտ կար Ռայմոնդ Պիդատոս անունով մի ռազմիկ: Սրա հետ ոչ քիչ հեծյալ ու հետևակ գործ կար և ահա նա, ելնելով իր հավաքած զորքով, մտավ սարակինոսների երկիր և, անցնելով երկու բաղաբն, հասավ Դալմանիա կոչվող մի ինչ-որ ամրոցի: Այդ ամրոցի բնակչությունը, որոնք ասորիներ էին, անմիջապես իրենց կամքով հանձնվեցին նրան: Եվ ահա, երբ նրանք արդեն այնտեղ էին ութ օր, Ռայմոնդի մոտ եկան սուրհանդակներ և ասացին, որ մեզնից ոչ հեռու մի ամրոց կա, որտեղ մեծաքանակ սարակինոսներ կան: Այդ ժամանակ Երիստոսի ռազմիկները՝ ուխտավորները, անմիջապես մեկնեցին այդ ամրության ուղղությամբ, հարձակում գործեցին նրա վրա բոլոր կողմերից և Աստծո աջակցությամբ այն անմիջապես գրավեց: Բոլոր բնակիչներին, որ գտան այնտեղ, նրանք սպանեցին՝ բացառությամբ նրա, որոնք հրաժարվեցին ընդունել քրիստոնեությունը: Ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնք համաձայնեցին ճանաչել Երիստոսին, ապա նրանց կենդանի թողեցին: Անելով այդ՝ ֆրանկները մեծ ուրախությամբ դարձան իրենց տեղը...: Դրանից քիչ ժամանակ անց հարգարժան կոմս Ռայմոնդ Մեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) ելավ և, մտնելով սարակինոսների երկիր, հասավ ալ-Բարա անունով մի ինչ-որ բաղաբն: Նա իր զորքի հետ միասին հարձակվեց այս բաղաբնի վրա և անմիջապես գրավեց այն: Այնտեղ նրանք սպանեցին բոլոր սարակինոսներին և սարակինոսուհիներին՝ մեծերին ու փոքրերին, ում գտան: Եվ ահա նա բաղաբն ընդունեց իր իշխանության տակ և վերադարձրեց այն քրիստոնյաների իշխանությանը» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 10):

«Կոմս Մեն-ժիլի (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) մոտ կար Ռայմոնդ Պիդատոս անունով մի ռազմիկ: Սրա հետ ոչ քիչ հեծյալ ու հետևակ գործ կար և ահա նա, ելնելով իր հավաքած զորքով, մտավ սարակինոսների երկիր և, անցնելով երկու բաղաբն, հասավ Դալմանիա կոչվող մի ինչ-որ ամրոցի: Այդ ամրոցի բնակչությունը, որոնք ասորիներ էին, անմիջապես իրենց կամքով հանձնվեցին նրան: Եվ ահա, երբ նրանք արդեն այնտեղ էին ութ օր, Ռայմոնդի մոտ եկան սուրհանդակներ և ասացին, որ մեզնից ոչ հեռու մի ամրոց կա, որտեղ մեծաքանակ սարակինոսներ կան: Այդ ժամանակ Երիստոսի ռազմիկները՝ ուխտավորները, անմիջապես մեկնեցին այդ ամրության ուղղությամբ, հարձակում գործեցին նրա վրա բոլոր կողմերից և Աստծո աջակցությամբ այն անմիջապես գրավեց: Բոլոր բնակիչներին, որ գտան այնտեղ, նրանք սպանեցին՝ բացառությամբ նրա, որոնք հրաժարվեցին ընդունել քրիստոնեությունը: Ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնք համաձայնեցին ճանաչել Երիստոսին, ապա նրանց կենդանի թողեցին: Անելով այդ՝ ֆրանկները մեծ ուրախությամբ դարձան իրենց տեղը...: Դրանից քիչ ժամանակ անց հարգարժան կոմս Ռայմոնդ Մեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) ելավ և, մտնելով սարակինոսների երկիր, հասավ ալ-Բարա անունով մի ինչ-որ բաղաբն: Նա իր զորքի հետ միասին հարձակվեց այս բաղաբնի վրա և անմիջապես գրավեց այն: Այնտեղ նրանք սպանեցին բոլոր սարակինոսներին և սարակինոսուհիներին՝ մեծերին ու փոքրերին, ում գտան: Եվ ահա նա բաղաբն ընդունեց իր իշխանության տակ և վերադարձրեց այն քրիստոնյաների իշխանությանը» (Պետրոս Տուրեբոլ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 12):

«Մեր բանակը հիվանդություններից թուլանում էր Աստիոքում, ընդ որում վիճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով և ահա ի վերջո մենք որոշեցինք խորանալ Աստիոքում: Արդյունքում մենք գրավեցինք Բառան՝ սարակինոսների այդ բաղաբնը, ու տիրեցինք այդ երկրի բոլոր ամրություններին» (Գոդֆրուա, Ռայմոնդ և Դամիերբու «Նամակ պապին»):

«Երիստոնյաների բանակը հիվանդություններից թուլանում էր Աստիոքում, ընդ որում վիճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով և ահա ի վերջո նրանք որոշեցինք խորանալ Աստիոքում: Արդյունքում քրիստոնյաները գրավեցին Բառան՝ սարակինոսների այդ բաղաբնը, ու տիրեցին այդ երկրի բոլոր ամրություններին» (Հիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Երիստոնյաների բանակը հիվանդություններից թուլանում էր Աստիոքում, ընդ որում վիճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով և ահա ի վերջո նրանք որոշեցինք խորանալ Աստիոքում: Արդյունքում քրիստոնյաները գրավեցին Բառան՝ սարակինոսների այդ բաղաբնը, ու տիրեցին այդ երկրի բոլոր ամրություններին...: Եվ այսպես քրիստոնյաների բանակը, նեղված հիվանդություններից ու սովից, թողեց Աստիոքը, ընդ որում վիճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով: Արդյունքում, ահա, նրանք ի վերջո որոշեցինք խորանալ Աստիոքում, որից հետո գրավեցին Բառան՝ սարակինոսների այդ բաղաբնը, ու տիրեցին այդ երկրի բոլոր ամրություններին» (Էփարդ Աուրացի «Համալսողական ժամանակագրություն»):

³⁴⁶⁶ «Երբորդ օրը նրանք ելան այնտեղից և եկան մի բաղաբնի մոտ, որը կոչվում էր Մաարատ-ան-Նուման և գտնվում էր նրանցից ոչ հեռու: Այստեղ, սակայն, մեծաքանակ թուրքեր էին հավաքվել, ինչպես նաև Հայեպի և շրջակա այլ բաղաբններից ու ամրություններից եկած սարակինոսներ: Բարբարոսները նրանց դեմ մարտի մեջ մտան և մտրոնք, իրենց հերթին որոշելով մարտի մեջ մտնել թշնամիների դեմ, դիմեցին փախուստի: Ողջ օրվա ընթացքում նրանք կրկին ու կրկին հետ էին դառնում և հարձակվում մեզ վրա, ընդ որում այդպես շարունակվեց ողջ երեկո: Շատ շուգ էր և ուժեղ տոթ: Ոչ մի տեղ խմելու ջուր չգտնելով՝ մերոնք ի վիճակի չէին նման շոգին դիմանալ և ցանկացած անվտանգ դեպի ամրոց նահանջել, սակայն մեր մեղադրի պատճառով ասորիները և հասարակ ժողովուրդը, պատված մեծ վախով, անմիջապես ցրվեցին: Թուրքերը տեսան, որ նրանք նահանջում էին և անմիջապես նետվեցին հետապնդելու, ընդ որում հաղթանակն ամրացնում էր նրանց ուժերը: Մերոնցից շատերը հոգիները Աստծուն տվեցին, որի մոտ այդ ժամանակ պատարասվում էին մեկնել: Այս կոտորածը տեղի ունեցավ հուլիսի 5-ին» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 10):

«Երրորդ օրը նրանք ելան այնտեղից և եկան մի բաղաթի մոտ, որը կոչվում էր Մաարատ-ան-Նուման և գտնվում էր նրանցից ոչ հեռու: Այստեղ, սակայն, մեծաքանակ թուրքեր, արաբներ, սարակինոսներ և այլք էին հավաքվել, ինչպես նաև Հայեպից և շրջակա այլ բաղաթներից ու ամրություններից եկած սարակինոսներ: Բարբարոսները նրանց դեմ մարտի մեջ մտան և մերոնք, իրենց հերթին որոշելով մարտի մեջ մտնել թշնամիների դեմ, դիմեցին փախուստի: Ողջ օրվա ընթացքում նրանք կրկին ու կրկին հետ էին դառնում և հարձակվում մեզ վրա, ընդ որում այդպես շարունակվեց ողջ երեկը: Շատ շոգ էր և ուժեղ տոթ: Ոչ մի տեղ խմելու ջուր չգտնելով՝ մերոնք ի վիճակի էին նման շոգին դիմանալ և ցանկացած անվտանգ դեպի ամրոց նահանջել, սակայն մեր մեղքերի պատճառով ասորիները և հասարակ ժողովուրդը, պատված մեծ վախով, անսիջապես ցրվեցին: Թուրքերը տեսան, որ նրանք նահանջում են և անսիջապես նետվեցին հետապնդելու, ընդ որում հաղթանակն ամրացնում էր նրանց ուժերը: Մերոնցից շատերը հոգիները Աստծուն տվեցին, որի մոտ այդ ժամանակ պատրաստվում էին մեկնել: Ապանվածների մեջ էր նաև հայտնի ասպետ Առնոլդ Տյուրեբորդը: Այսպիսով՝ ճակատամարտը ավարտվեց և մեզնից նրանք, որոնք կենդանի էին մնացել, վերադարձան իրենց տները և այնտեղ մնացին մի քանի օր» (Պետրոս Տուրքբորդ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 12):

«Մառա անունով այս բաղաթը Բարայից գտնվում էր երեք մղոն հեռավորության վրա, իսկ սրա բնակչությունն էլ անչափ հպարտացած էր այն բանից, որ մի անգամ ճակատամարտերից մեկում կործանել էր մերոնցից շատերին» (Ռայմոնդ Ափլացի «Ֆրանկների պատմությունը, որ գրված է երուսաղեմը»):

«Կոմս Սեն-ժիլի (Տուրուզի կոմս Ռայմոնդ Տուրուզացու - Մ.Գ.) ջոկատում Ռայմոնդ անունով մի ասպետ կար՝ մականվանյալ «Պիղատոս»: Սա արիական սիրտ ուներ և գեղեցիկ մարմին, ընդ որում նա ոչ մի կերպ չէր կարողանում անտարբեր վերաբերվել թուրքերին և նրանց հանգիստ թողնել: Եվ ահա այս Ռայմոնդը մեծաքանակ հեծյալներ ու հետևակայիններ հավաքեց..., որից հետո եկավ ու բանակեց Մառա կոչվող բաղաթում: Այստեղ նրանք մնացին՝ սպասելով թուրքերի մի բավականին խոշոր ջոկատի առաջխաղացմանը, սակայն, երբ թշնամին առաջացավ, պարզվեց, որ մերոնք ի վիճակի չեն դիմադրել նրանց: Եվ ահա բրիտանականները դիմեցին փախուստի բաղաթի ուղղությամբ և պատսպարվեցին նրա մոտ, սակայն հետո պարզվեց, որ նրանք ի վիճակի չեն երկար մնալ այդ վայրում, բանի որ շատ էին տառապում շոգից ու խմելու ոչինչ չունենալի: Եվ ահա մերոնք սկսեցին վերադառնալ դեպի Տալամիա, ընդ որում նրանց հետևեցին նաև Մառայի շրջակայքի շատ բրիտանականներ: Սրանք պնդում էին, որ բրիտանականները վերադառնալով մեկ այլ ճանապարհով, սակայն նրանց չստացան: Արդյունքում բրիտանականների ողջ ջոկատը ընկավ թուրքերի դարանը և այդ խելագար պայքարում թուրքերը նրանց բոլորին կոտորեցին: Իրոք դա մի ցավալի բան էր, բանի որ, եթե տեղաբնակ բրիտանականները չմիանային մերոնց, ապա նրանք բոլորը կենդանի կմնային» (Ռոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 7, գլուխ 5):

«Եվ ահա որոշ ժամանակ անց բանակի ղեկավարները կրկին սկսեցին քննարկել այն հարցը, թե ինչպես հասնեն Երուսաղեմ և կյանքի կոչեն իրենց այն նպատակը, որի համար այդքան տառապանքներ էին կրել և որին այդքան ձգտում էին: Այն բանից հետո, սակայն, երբ ուշադիր կերպով քննարկվեց գործերի դրությունը, բանակի ղեկավարները հանգեցին այն մտքի, որ ամառային շոգ եղանակի պատճառով այդ անջրդի տարածքներով առաջանալը առժամանակ անհնարին է, դրա համար էլ պետք է դա հետաձգել մինչև նոյեմբեր ամիսը: Եվ այսպես, երբ բոլորը համաձայնեցին այդ ծրագրի հետ, բանակի առաջնորդները մուներիկներ ուղարկեցին բոլոր բնակավայրեր ու հայտարարեցին իրենց իշխանության տակ հայտնված տեղաբնիկներին, որ նրանք, ովքեր այդ ցանկությունը ունեն, կարող են որոշակի պարգևատրման դիմաց միանալ արշավանքի պատրաստվող բանակին: Այս մարդկանց մեջ ռազմական գործի մեծ գիտակ հանդիսացող մի ասպետ կար, որի անունը Ռայմոնդ-Պիղատոս էր: Սա հանդիսանում էր կոմս Սեն-ժիլի (Տուրուզի կոմս Ռայմոնդ Տուրուզացու - Մ.Գ.) մարդկանցից մեկը՝ իր ձեռքի տակ ունենալով ասպետներ և հետևակայիններ: Այս ասպետի շռայլություն և եռանդը իր կողմն էին գրավում շատ մարդկանց և ահա վերջինս, հավաքելով մեծ զորք, առաջացավ դեպի սարակինոսների տարածք, որտեղ ամենից առաջ մոտեցավ Տալամիա կոչվող մի ամրության, որի բնակչությունը, հիմնականում կազմված լինելով ասորիներից, անսիջապես հանձնվեց: Եվ այսպես, մնալով այս բաղաթում ութ օր, Ռայմոնդը լսեց, որ դրանից ոչ հեռու կա սարակինոսների ևս մի բաղաթ, որտեղ հավաքվել են զգալի բանակի անհավատներ: Այսպիսով՝ Ռայմոնդը առաջացավ այդ ուղղությամբ և տիրեց այդ բաղաթին ևս, ընդ որում տեղացիներից նրանք, որոնք հրաժարվեցին ընդունել բրիտանական հավատքը, սպանվեցին: Ավարտելով նաև այս գործը՝ բրիտանականները շնորհակալություն հայտնեցին Աստծուն և դարձան Տալամիա: Երբ անցավ ևս երեք օր, բրիտանականները կրկին ելան և այս անգամ հարձակվեցին Մառա կոչվող մի շատ գեղեցիկ և ամուր բաղաթի վրա, որտեղ շատ մարդիկ կային հավաքված: Այս բաղաթի մոտ մի ամրություն կար, որտեղ հավաքվել էին շրջակայքի անպետք թուրքերն ու սարակինոսները՝ հատկապես Հայեպ բաղաթից: Եվ ահա ի մի եկած հեծանքների ռազմականները մեր մարդկանց վրա, որոնց թվում էր, թե սովորական մարտ է սպասվում, սակայն նրանք խաբվեցին իրենց սպասումներում: Եվ այսպես հակառակորդը, հարձակվելով մեծ բանակությամբ, հսկայական վնաս հասցրեց մեր մարդկանց, թեև օրվա վերջում երկու կողմերն էլ, կրելով կորուստներ, ի վերջո նահանջեցին: Մեր մարդիկ, սակայն, տառապում էին ուժեղ ծարավից և նրանց ներսը լրիվ չորացել էր, իսկ այդուհի ծարավը հագեցնելու կամ գոնե թեթևացնելու որևէ միջոց էլ չկար, դրա համար էլ նրանք որոշեցին վերադառնալ Տալամիա բաղաթի մոտ գտնվող իրենց վրանները: Այս պայմաններում տեղի տվեցին հատկապես ասորիները, որոնք առաջին անգամ էին նման գործի մեջ մտնում, ընդ որում սրանք այն աստիճան էին հափառվելով հակառակորդից, որ վախենում էին նույնիսկ մեկ հարված իսկ հասցնել նրանց: Այսպիսով, ենթարկվելով թշնամիների հարձակմանը, մեր մարդկանցից շատերը հոգիները Աստծուն տվեցին, իսկ այդ եղավ հուլիսի 5-ին: Եվ ահա ֆրանկների փրկված մասը իրենց առաջնորդ Ռայմոնդի գլխավորությամբ վերադարձավ Տալամիա՝ մնալով այնտեղ ևս մի քանի օր» (Գվիբերտ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 6, գլուխ 3):

«Եվ ահա որոշ ժամանակ անց բանակի ղեկավարները կրկին սկսեցին քննարկել այն հարցը, թե ինչպես հասնեն Երուսաղեմ և կյանքի կոչեն իրենց այն նպատակը, որի համար այդքան տառապանքներ էին կրել և որին այդքան ձգտում էին: Այն բանից հետո, սակայն, երբ ուշադիր կերպով քննարկվեց գործերի դրությունը, բանակի ղեկավարները հանգեցին այն մտքի, որ ամառային շոգ եղանակի պատճառով այդ անջրդի տարածքներով առաջանալը առժամանակ անհնարին է, դրա համար էլ պետք է դա հետաձգել մինչև նոյեմբեր ամիսը: Եվ այսպես, երբ բոլորը համաձայնեցին այդ ծրագրի հետ, բանակի առաջնորդները մուներիկներ ուղարկեցին բոլոր բնակավայրեր ու հայտարարեցին իրենց իշխանության տակ հայտնված տեղաբնիկներին, որ նրանք, ովքեր այդ ցանկությունը ունեն, կարող են որոշակի պարգևատրման դիմաց միանալ արշավանքի պատրաստվող բանակին: Այս մարդկանց մեջ ռազմական գործի մեծ գիտակ հանդիսացող մի ասպետ կար, որի անունը Ռայմոնդ-Պիղատոս էր: Սա հանդիսանում էր կոմս Սեն-ժիլի (Տուրուզի կոմս Ռայմոնդ Տուրուզացու - Մ.Գ.) մարդկանցից մեկը՝ իր ձեռքի տակ ունենալով ասպետներ և հետևակայիններ: Այս ասպետի շռայլություն և եռանդը իր կողմն էին գրավում շատ մարդկանց և ահա վերջինս, հավաքելով մեծ զորք, առաջացավ դեպի սարակինոսների տարածք, որտեղ ամենից առաջ մոտեցավ Տալամիա կոչվող մի ամրության, որի բնակչությունը, հիմնականում կազմված լինելով ասորիներից, անսիջապես հանձնվեց: Եվ այսպես, մնալով այս բաղաթում ութ օր, Ռայմոնդը լսեց, որ դրանից ոչ հեռու կա սարակինոսների ևս մի բաղաթ, որտեղ հավաքվել են զգալի բանակի անհավատներ: Այսպիսով՝ Ռայմոնդը առաջացավ այդ ուղղությամբ և տիրեց այդ բաղաթին ևս, ընդ որում տեղացիներից նրանք, որոնք հրաժարվեցին ընդունել բրիտանական հավատքը, սպանվեցին: Ավարտելով նաև այս գործը՝ բրիտանականները շնորհակալություն հայտնեցին Աստծուն և դարձան Տալամիա: Երբ անցավ ևս երեք օր, բրիտանականները կրկին ելան և այս անգամ հարձակվեցին Մառա կոչվող մի շատ գեղեցիկ և ամուր բաղաթի վրա, որտեղ շատ մարդիկ կային հավաքված: Այս բաղաթի մոտ մի ամրություն կար, որտեղ հավաքվել էին շրջակայքի անպետք թուրքերն ու սարակինոսները՝ հատկապես Հայեպ բաղաթից: Եվ ահա ի մի եկած հեծանքների ռազմականները մեր մարդկանց վրա, որոնց թվում էր, թե սովորական մարտ է սպասվում, սակայն նրանք խաբվեցին իրենց սպասումներում: Եվ այսպես հակառակորդը, հարձակվելով մեծ բանակությամբ, հսկայական վնաս հասցրեց մեր մարդկանց, թեև օրվա վերջում երկու կողմերն էլ, կրելով կորուստներ, ի վերջո նահանջեցին: Մեր մարդիկ, սակայն, տառապում էին ուժեղ ծարավից և նրանց ներսը լրիվ չորացել էր, իսկ այդուհի ծարավը հագեցնելու կամ գոնե թեթևացնելու որևէ միջոց էլ չկար, դրա համար էլ նրանք որոշեցին վերադառնալ Տալամիա բաղաթի մոտ գտնվող իրենց վրանները: Այս պայմաններում տեղի տվեցին հատկապես ասորիները, որոնք առաջին անգամ էին նման գործի մեջ մտնում, ընդ որում սրանք այն աստիճան էին հափառվելով հակառակորդից, որ վախենում էին նույնիսկ մեկ հարված իսկ հասցնել նրանց: Այսպիսով, ենթարկվելով թշնամիների հարձակմանը, մեր մարդկանցից շատերը հոգիները Աստծուն տվեցին, իսկ այդ եղավ հուլիսի 5-ին: Եվ ահա ֆրանկների փրկված մասը իրենց առաջնորդ Ռայմոնդի գլխավորությամբ վերադարձավ Տալամիա՝ մնալով այնտեղ ևս մի քանի օր» (Բոդրի Դոլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 4):

«Այս բաղաթացիների ոգևորում էր այն, որ առաջ նրանք հաղթանակ էին տարել Պիղատոսի ջոկատի նկատմամբ» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 15):

«Այս ընթացքում մեր բանակի առաջնորդներից մեկը, որի անունը Ռայմոնդ Պիղատոս էր, որոշ գործերի գլուխն անցած գրավեց Տալամիա ամրոցը, որտեղից էլ շարժվեց Մառա բաղաթի ուղղությամբ, որպեսզի հարվածի այնտեղ գտնվող Հայեպից եկած սարակինոսներին: Սրանք, հարձակվելով բրիտանականների վրա, մի պահ ստիպեցին ֆրանկներին նահանջել, բայց հետո բրիտանականները վերադառնալով իրենց ուժերը և, մեծ կորուստներով պատճառվելով, իրենց հերթին հետ շարժեցին թշնամին» (Բենդիկտ Հանսինգսոնի «Անգլիկների պատմությունը», գիրք 7):

«Մի քանի օր անց Շաբան ամսին ֆրանկների մի խումբ թեյլ Սանասի մարդկանց ու Մառա բաղաթի բրիտանականների հետ շարժվեց Մառայի վրա և նրանք սկսեցին մարտնչել: Այնտեղ ժամանեց Հայեպի գործի մի ջոկատ ու մարտ տեղի ունեցավ Թեյլ Սանասիի ու Մառայի միջև:

Ֆրանկները պարտություն կրեցին և նրանցից կենդանի մնացին միայն հետևակայիները: Նրանցից սպանվեց 1.000 հոգի և նրանց գլուխները հասցվեցին Սաառաուտ ան-Նուման» (Թեմայ-Էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատընտիր»):

³⁴⁶⁷ «Այդ ժամանակ որոշ հայ վանականներ և Աստծո ծառաներ, որոնք շատ վիրավորանքներ էին տեսել Ունենել ու Թուրքասել ամրոցի շրջակայքի ամրություններին տիրած Պանկրատ ասպետից, տեսնելով, որ մեր իշխանները բարի ու արդարադատ մարդիկ են, գնացին նրանց մոտ, որպեսզի պատմեն այդ ամենի մասին ու բողոքեն Պանկրատից ու այն երկու ամրությունների դեկավարներից, ինչպես նաև հիշեցնեն, թե ինչ հանցագործություններ են իրականացվել իրենց Նկատմամբ, մինչ քրիստոնյաները զբաղված էին Անտիոքի պաշարումով: Եվ ահա քրիստոնյաները դբսի (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ սկսեցին ընկալել այն հարցը, թե ինչպես վրեժ լուծեն այդ ամենի համար, մասնավորապես որ դրան գումարով եղանակ, այն, որ Պանկրատը, ըստ Եղեթյան արդեն թողել էր Բալդուինի (Եղեթյանի կոնստանդնուպոլսյան հիմնադիր կոնս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյունացու – Մ.Ֆ.) ծառայությունը՝ Անտիոքի պաշարման ժամանակ հարուստ նվերներ ուղարկելով Բոհեմոնդին (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմոնդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.): Եվ ահա դուքսը, զայրացած այդ հանցագործություններից և այդ խեղճ մարդկանց բողոքներից, ընտրեց իր շքախմբին պատկանող 50 ասպետների, որոնք հագած էին զրահներ և գլուխներին կրում էին սաղավարտներ, ինչպես նաև զինված էին նիզակներով ու արքայատներով, դրան գումարեց հայ նիզակակիրներին ու գնաց այդ ամրությունների վրա, որտեղ կանգ էր առել Պանկրատը: Եվ ահա դուքսը առաջին իսկ հարվածով ոչնչացրեց թշնամիներին, ամեն ինչ հրկիզեց և հրամայեց ոչնչացնել այնտեղ գտնված 20 հոգուն, որպես վրեժ այն խեղճ քրիստոնյաների կրած տառապանքների համար» (Ալբերտ Ալխենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 5, գլուխ 14):

«Եվ ահա Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.Ֆ.) վերցրեց իր ամենակիրթված մարդկանցից կազմված մի ջոկատ և շարժվեց դեպի Տորթյուսել ամրոցի ու երկու այլ ամրոցների վրա, որոնցից մեկը կոչվում էր Ալթթապ, մյուսը՝ Ռիվենդալ: Այստեղ նրանք արեցին ինչ ուզում էին: Հետագայում Գոտֆրիդի մոտ եկավ նրա եղբայրը (Եղեթյանի կոնստանդնուպոլսյան հիմնադիր կոնս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլյունացին – Մ.Ֆ.) և տեսակցեց եղբոր հետ, բանի նա այնտեղ էր: Այդ երկրի մարդիկ ու հատկապես հոգևորականները սկսեցին բողոքել երկու հայերի կապակցությամբ, երկու եղբայրների՝ որոնցից մեկի անունը Պանկրատ էր, իսկ մյուսինը՝ Գովասի: Մյուսը այդ երկրում ամրությունների էին տիրում և մեծ իշխանություն ունեին: Մյուսը, սակայն, անհավատալիորեն երկերեսանի էր, բանգի իրենց մոտ էին հավաքել զորքերի ու թալանիչների, որոնք իրենց գործով էին զբաղվում Մուրե երկրում ու այստեղի եկեղեցիներում՝ վնաս հասցնելով այստեղ բնակվող մարդկանց...: Այս երկու եղբայրներն այն աստիճանի էին մի գոռոզությամբ, որ նույնիսկ ձեռք էին գցել այն վրանը, որը Բալդուինը ուղարկել էր իր եղբորը Անտիոքի պաշարման ժամանակ և որը Բոհեմոնդը (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմոնդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.) նվիրել էր հենց նրան: Եվ ահա Գոտֆրիդը նրանց դեմ ուղարկեց 500 հեծյալի, որոնք տեղաբնիկների հետ միասին ուժով գրավեցին բերդերն ու ամրությունները, որոնք պատկանում էին այս եղբայրներին, և սանձեցին նրանց հանդուգնությունը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 5):

³⁴⁶⁸ «Դուքսը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.Ֆ.) հարձակվեց նաև Գորովասի ասպետի ամրոցի վրա, որպեսզի վրեժ լուծի նաև սրա կողմից այստեղի քրիստոնյաներին պատճառած տառապանքների համար ու այդ վայրը ևս հիմնովին ավերվեց ու հրկիզվեց» (Ալբերտ Ալխենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 5, գլուխ 14):

³⁴⁶⁹ «Բանն այն էր, որ Մեմֆիսից առաջացած եգիպտական մարդիկ հենց այդ տարի պաշարել էին քաղաքը և ուժով գրավել այն, տիրելով մինչև Դամասկոս ընկած տարածությանը, իսկ այդ պարագայում նրանք կոտել ու պաշարողական նպատակներով կիրառել էին շրջապատի բոլոր ծառերը և ոչնչացրել ողջ կանաչեղենը» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 111):

«Հետո, սակայն, Բաբելոնի արքան (Ճաթիմանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան – Մ.Ֆ.), ինչպես արդեն ասել եմ, դեսպաններ ուղարկեց Անտիոքում գտնվող մեր բանակի մոտ՝ հետապնդելով մեր գործի հեռանկարը գնահատելու միակ մի նպատակ: Այդ ժամանակ էր, որ նրա այդ դեսպանները գտան մեր բանակը սարսափելի կարիքի մեջ, երբ ազնվականները նժույզների պակասից ուղքի վրա էին մնացել: Արդյունքում Բաբելոնի արքան եկավ հետևության, որ մերոնք անօգուտ են թուրքերի դեմ պայքարում, որոնց, ի դեպ ասած, մեծապես ատուժ էր: Իրոք, Պարսից արքան գրավել էր Բաբելոնի կայսրության մեծ մասը, ընդ որում նրա մարդիկ ավելի իմաստուն և փորձառու էին ռազմական հարցերում: Եվ ահա Բաբելոնի իշխանը, երբ լսեց, որ ֆրանկները, իսկ ավելի ճիշտ՝ Աստված ինքը, գրավել են Անտիոքը և պարտության մատնել Զերբուդային (Մոսուլի կառավարիչ Զեր-Բուդային – Մ.Ֆ.), վերջինիս ոտնատակ տալով Անտիոքի պարիսպների տակ Պարսից թագավորության հզորության հետ միասին, նա արագորեն գտավ իր արիությունը, զենք բարձրացրեց թուրքերի դեմ և պաշարեց Երուսաղեմը, որն, ինչպես ասացինք, մինչ այդ գրավվել էր թուրքերի կողմից: Այդ ժամանակ, ես չգիտեմ, ուժով, թե մի որևէ համաձայնության շնորհիվ, բայց Բաբելոնի իշխանի մարդիկ տիրեցին քաղաքին, ընդ որում այնտեղ հաստատվեցին շատ թուրքեր, քաղաքը պաշտպանելու կամ այն տիրելու համար» (Գիլբերտ Լոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 7, գլուխ 1):

«Հետո, սակայն, Բաբելոնի արքան (Ճաթիմանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան – Մ.Ֆ.), ինչպես արդեն ասել եմ, դեսպաններ ուղարկեց Անտիոքում գտնվող մեր բանակի մոտ՝ հետապնդելով մեր գործի հեռանկարը գնահատելու միակ մի նպատակ: Այդ ժամանակ էր, որ նրա այդ դեսպանները գտան մեր բանակը սարսափելի կարիքի մեջ, երբ ազնվականները նժույզների պակասից ուղքի վրա էին մնացել: Արդյունքում Բաբելոնի արքան եկավ հետևության, որ մերոնք անօգուտ են թուրքերի դեմ պայքարում, որոնց, ի դեպ ասած, մեծապես ատուժ էր: Իրոք, Պարսից արքան գրավել էր Բաբելոնի կայսրության մեծ մասը, ընդ որում նրա մարդիկ ավելի իմաստուն և փորձառու էին ռազմական հարցերում: Եվ ահա Բաբելոնի իշխանը, երբ լսեց, որ ֆրանկները, իսկ ավելի ճիշտ՝ Աստված ինքը, գրավել են Անտիոքը և պարտության մատնել Զերբուդային (Մոսուլի կառավարիչ Զեր-Բուդային – Մ.Ֆ.), վերջինիս ոտնատակ տալով Անտիոքի պարիսպների տակ Պարսից թագավորության հզորության հետ միասին, նա արագորեն գտավ իր արիությունը, զենք բարձրացրեց թուրքերի դեմ և պաշարեց Երուսաղեմը, որն, ինչպես ասացինք, մինչ այդ գրավվել էր թուրքերի կողմից: Այդ ժամանակ, ես չգիտեմ, ուժով, թե մի որևէ համաձայնության շնորհիվ, բայց Բաբելոնի իշխանի մարդիկ տիրեցին քաղաքին, ընդ որում այնտեղ հաստատվեցին շատ թուրքեր, քաղաքը պաշտպանելու կամ այն տիրելու համար» (Բոդրի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 4):

«Գտնում եմ, սակայն, որ չպետք է լռության մատնել նաև այն փաստը, որ, մինչ քրիստոնյաների զորքը կանգնած էր Անտիոքի պարիսպների տակ..., Բաբելոնի թագավորության արքան (Ճաթիմանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան – Մ.Ֆ.), հավաքելով խորհրդակցություն, պաշարեց Երուսաղեմը՝ միաժամանակ հայտարարելով այս քաղաքի բնակչությանը, որ, եթե նրանք այն իրեն չհանձնեն, ապա նա ինքը կհանձնի այս քաղաքը ֆրանկների: Միայն այս խորամանկության շնորհիվ ահաբեկվելով մարդկանց՝ նրանք հանձնեցին քաղաքը ոչ թե ֆրանկներին, այլ Բաբելոնի թագավորության արքային, որից հետո թուրքերն իրենց ողջ զույգով ազատորեն հեռացան քաղաքից: Դրանից հետո Բաբելոնի թագավորության արքան այս քաղաքի ամրացրեց պաշարողական մեքենաներով ու ռազմականով, իսկ արդյունքում էլ այնպես դրավ, որ մեկ տարվա ընթացքում այս քաղաքը երկու անգամ գրավվեց, մի անգամ արաբիկների, մյուս անգամ՝ ֆրանկների կողմից» (Էքհարդ Աուրացի «Համալուսնոս ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ էր, ահա, որ մի բանի մարդիկ Երուսաղեմ քաղաքը գրավել էին եգիպտացիների համար և այն մնաց նրանց տիրակալի (Ճաթիմանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալայի – Մ.Ֆ.) ձեռքին մի բանի տարի դրանից հետո, մինչև որ այս քաղաքին տիրեցին քրիստոնյաները և իրենցով արեցին: Այս հանգամանքն էր, ահա, որ զայրացնում էր Կլաֆդային (Ճաթիմանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հային – Մ.Ֆ.), որ նրա տիրակալը կարճ ժամանակ էր կարողացել տիրել այդ քաղաքին և երկար չէր կարողացել վայելել իր ձեռքբերումը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 10):

«Դեռ մինչև ֆրանկների արշավանքը եգիպտացիները մեկնեցին ու գրավեցին թուրքերից Երուսաղեմը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 7):

«Դեռ մինչև ֆրանկների արշավանքը եգիպտացիները մեկնեցին ու գրավեցին թուրքերից Երուսաղեմը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20)

«Շաբան ամսին լուր եկավ, որ ալ-Աֆդալ Էմիր ալ-Ջուալը (Ճաթիմանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հայը – Մ.Ֆ.) ուժեղ անկարի գլուխ անցած եգիպտացի եկավ Անտիոք: Նա ծամբար զարկեց Երուսաղեմի մոտ, որտեղ այդ ժամանակ գտնվում էին երկու Էմիրները՝ Օրթուխի որդիներ Սուբման (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության ապագա հիմնադիր Էմիր Սուբմանին – Մ.Ֆ.) ու Իլ-Ղազին (Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության ապագա հիմնադիր Էմիր Էլղազին – Մ.Ֆ.) իրենց մի բանի ազգականների, կողմնակիցների ու մեծաթիվ թուրքերի հետ: Նա սկսեց նրանց նախկինը ուղարկել, պահպանելով առանց մարտի ու արյունահեղության հանձնել քաղաքը, սակայն, այն բանից հետո, երբ սրանք հրաժարվեցին, նա հարձակում գործեց քաղաքի վրա, մանչրիականներով ճեղք քայքայեց պարսպում, գրավեց այն և այդ ժամանակ արդեն Սուբմանը հանձնեց նրան Դավթի սրբավայրը: Չբաղձնելով քաղաքը՝ ալ-Աֆդալը երկու Էմիրների նկատմամբ էլ ներողամտություն և բարեմտություն դրսևորեց ու նրանց իրենց կողմնակիցների հետ միասին ազատություն շնորհեց: Նրանք Դամասկոս ժամանեցին Շավալ ամսի առաջին տասն օրը, իսկ ալ-Աֆդալն էլ իր ասկարով վերադարձավ Եգիպտոս» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Սուրբ քաղաքը Տաջ ալ-Դաուլա Տուտուշին (Ասորիքի սուլթանության հիմնադիր սուլթան Տուտուշին – Մ.Ֆ.) էր պատկանում և նա որպես պարզակական տիրույթ տվել էր Ուրտուկ թուրքմենի որդուն՝ Սուլվանին (Հիսն-Էֆֆի Արտուխյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սուլվանին – Մ.Ֆ.): Երբ ֆրանկները Ասորիքի մոտ հաղթեցին թուրքերին ու կոտորեցին, թուրքերը թուլացան և ցրվեցին: Եգիպտացիք տեսնելով թուրքերի թուլացումը, առաջ խաղացին Բադր ալ-Ջամալիի (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Պետրոս Յայի – Մ.Ֆ.) որդի Աֆդալի (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յայի – Մ.Ֆ.) հրամանատարության տակ և պաշարեցին քաղաքը: Զաղաթում էին Ուրտուկի որդիները՝ Սուլվան և Իլդազին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Իլդազին – Մ.Ֆ.): Եգիպտացիք բառատևից ավելի քարանետ մեքենաներ դրեցին և պարսպի շատ մասեր քանդեցին, սակայն բնակիչները ուժեղ դիմադրեցին, և կրիվն ու պաշարումը տևեց բառատև օրից ավելի: Վերջապես, Հիջրի 489 թվականի Շաբան ամսին քաղաքը գրավեցին՝ երաշխավորագիր տալով: Աֆդալը Սուլվանին, Իլդազին և Նրանց հետ եղածներին լավ վերաբերվեց, նրանց պարզևներ տվեց և բաց թողեց: Սրանք գնացին Դամասկոս, ապա անցան Եփրատը, Սուլվանը հաստատվեց Երեսիայում, իսկ Իլդազին գնաց Իրաք: Եգիպտացիք երուսաղեմում տեղակալ Նշանակեցին Իֆտիխար ալ-Դաուլա կոչված մի էմիրի, որն այնտեղ մնաց, մինչև որ ֆրանկները Ակրան պաշարեցին ու չգրավեցին հետո պաշարեցին այն» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո ալ-Աֆդալ-իբն-Բերդ ալ-Ջեմալի էմիր-ալ-ջուլուշը (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յայի – Մ.Ֆ.) ալ-Մուստալի բի-ալ-Ալլահ ալլիան խալիֆի (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալայի – Մ.Ֆ.) բանակով դուրս եկավ Եգիպտոսից և Հիջրի 489 թվականի Շաբան երուսաղեմը հանձնվեց նրան: Սուլվանը (Հիսն-Էֆֆի Արտուխյանների էմիրության ապագա հիմնադիր էմիր Սուլվանը – Մ.Ֆ.) և Նրա եղբայր Իլդազին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Իլդազին – Մ.Ֆ.) հեռացան երուսաղեմից: Սուլվանը հաստատվեց առ-Ռուխ քաղաքում, Նրա եղբայր Իլդազին գնաց Իրաք, իսկ երուսաղեմը մնաց եգիպտացիների իշխանության տակ» (Սուլեյմ-է-դին «Երուսաղեմի և Հելլոսի պատմությունը»):

³⁴⁷⁰ «Երբ այդ ամենի հետ վերջացրեցին, Ռայմոնդ Սեն-ժիլը (Տուլուզյան Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) նոյեմբերին իր զորքի հետ թողեց Աստիոքը և, սկզբում անցնելով այն քաղաքը, որ կոչվում էր Ռուջ, իսկ հետո էլ արդեն այն մեկը, որ կոչվում էր ալ-Բարա, նոյեմբերի 28-ին հասավ Մաարատ-ան-Նումանին, որտեղ հավաքվել էին շատ սարակինոսներ, թուրքեր, արաբներ և այլ հեթանոսներ: Կարճ ժամանակ անց զորքին հետևեց Բոհեմունդը (Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) իր կոստերի հետ միասին և նրանց միացավ կիրակի օրը: Երկուշաբթի օրը նրանք մեծ վճռակալությամբ բոլոր կողմերից հարձակում գործեցին քաղաքի վրա այնպիսի հանդուգն խիզախությամբ, որ աստիճաններն արդեն հենված էին պատերին: Այնուհանդերձ հեթանոսների ուժն այնպիսին էր, որ այդ օրը Ռայմոնդն ու Բոհեմունդը չկարողացան ոչ մի կերպ վնաս հասցնել կամ վնասել: Նրանք տեսան, որ ոչինչ չեն կարող անել և իրենց ջանքերն իզուր են: Այդ ժամանակ Ռայմոնդ Սեն-ժիլը հրամայեց փայտից մի պաշարողական աշտարակ կառուցել՝ բարձր և կայուն: Այս աշտարակը նախագծվեց և կառուցվեց չորս անիվների վրա: Աշտարակի վերևում շատ ռազմիկներ կային, այնտեղ էր նաև Եդվարդ Գագանորը, որը բարձրաձայն չեփորահարում էր: Ներքևում գնված ռազմիկներն էին, որոնք աշտարակը իրելով մոտեցրին պարսպին՝ ամրության աշտարակներից մեկի մոտ: Տեսնելով այդ՝ հեթանոսները անմիջապես մի մեքենա կառուցեցին, որը այնպիսի մեծ քարեր էր նետում մեր աշտարակի վրա, որ դրա արդյունքում թշնամիները հազիվ չկոտորեցին մեր ռազմիկներին: Հեթանոսները նաև հունական կրակ էին նետում՝ փորձելով այրել և ոչնչացնել աշտարակը: Այնուհանդերձ ամենազոր Աստված չցանկացավ, որ աշտարակն այրվի, բանգի ամենուր ամրոցի պարիսպների վրա էր: Մեր ռազմիկներից վերևում էին Գիյոմ Մոնպելյացին և շատ այլք մեծ քարեր էին նետում պարիսպների վրա այնպես, որ դիպչում էին նրանց վահաններին և թշնամիները մահացած ցած էին թափվում: Մերոնցից ոմանք մարտնչում էին այս կերպ, իսկ այլք էլ, նիզակների վրա ունենալով արժանապատիվ նշաններ, փորձում էին նիզակներով ու եղկաթյա կեռերով պարիսպների վրայից ներքև քաշել թշնամիներին: Այս կերպ մարտնչեցին մինչև երեկո: Ամրոցի հետևում կանգնած էին հոգևորականներն ու բաժանաները, որոնք հանդերձավորված էին սրբազան հազուստներով՝ խնդրելով և աղաչելով Աստծուն, որպեսզի նա պաշտպանի ժողովրդին, մեծարի բրիտանությունը և կործանի հեթանոսներին: Զաղաթի հակառակ կողմում մեր ռազմիկները օրը օրի վրա մարտնչում էին՝ հենելով աստիճանները քաղաքի պարսպին, սակայն հեթանոսների հզորությունն այնպիսին էր, որ մերոնք ոչ մի հաջողության չէին կարողանում հասնել: Ի վերջո, Գուլֆերիոս Լաստուրացին առաջինը աստիճանով ելավ պարսպի վրա ու, թեև այդ ժամանակ աստիճանը անմիջապես էլ իր վրա գտնվող մարդկանց ծանրությունից կտորվեց, բայց Գուլֆերիոսն ինքը մի բանի այլոց հետ այնուհանդերձ արդեն պարսպի վրա: Նրանք, որոնք վեր էին բարձրացել, ազատեցին պարսպի իրենց շուրջը, մինչև որ այլք այլ աստիճաններ դրեցին, հապճեպ այն հենեցին պարսպին և ռազմիկներն ու հետևակայինները բարձրացան պարսպի վրա: Այդ ժամանակ սարակինոսները այնպիսի ուժով հարվածեցին նրանց պարսպի վրայից ու ներքևից՝ հարվածելով աղեղներից և մոտիկ տարածությունից խոցելով նիզակներով, որ մերոնցից շատերը, պատված վախով, պարսպից ցած էին ցատկում: Այն ժամանակ, երբ պարսպի վրա գտնվող ողջամիտ այրերը պահում էին սարակինոսների ճնշումը, նրանք, որոնք ներքևում էին, սկսեցին փորել քաղաքի պարսպի տակ: Սարակինոսները, տեսնելով, որ մերոնք փորում են պարսպի տակ, անմիջապես էլ, պատված վախով, վազեցին քաղաք: Այդ ամենը տեղի ունեցավ շաբաթ օրը արևամուտին՝ դեկտեմբերի 11-ին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը թարգմանի միջոցով սարակինոսների առաջնորդներին հայտարարեց, որ նրանք իրենց կանանց, երեխաների և գույքի հետ միասին մեկնեն պալատ, որը գտնվում էր դարպասների վերևում, որտեղ ինքը նրանց կպաշտպանի մահացու դատապնձից: Մերոնք մտան քաղաք և, ինչ բարիք որ գտան ներքևում ու գաղտնարաններում, իրենց սեփականությունը դարձրին: Օրվա ավարտին մերոնք սկսեցին սպանել բոլոր սարակինոս տղամարդկանց և կանանց, որտեղ որ նրանց գտան: Զաղաթում մի այնպիսի անկյուն չկար, որտեղ փռված չէին լինի սարակինոսների դիակներ և հնարավոր չէր անցնել քաղաքի փողոցներով, առանց տորդելու նրանց դիակները: Բոհեմունդը բռնեց նրանց, ում առաջ հրամայել էր մեկնել պալատ, ու խլեց նրանցից այն ամենը, ինչ ունեին՝ ոսկի, արծաթ և այլ թանկարժեք իրեր, մնացածներից էլ այլոց մահապատժի ենթարկեց, մյուսներին էլ հրամայեց վաճառքի համար Աստիոք տանել» (Անանուս «Փրանկների գործերը», գիրք 10):

«Երբ այդ ամենի հետ վերջացրեցին, Ռայմոնդ Սեն-ժիլը (Տուլուզյան Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) նոյեմբերին իր զորքի հետ թողեց Աստիոքը և, սկզբում անցնելով այն քաղաքը, որ կոչվում էր Ռուջ, իսկ հետո էլ արդեն այն մեկը, որ կոչվում էր ալ-Բարա, նոյեմբերի 28-ին հասավ Մաարատ-ան-Նումանին, որտեղ հավաքվել էին շատ սարակինոսներ, թուրքեր, արաբներ և այլ հեթանոսներ: Կարճ ժամանակ անց զորքին հետևեց Բոհեմունդը (Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) իր կոստերի հետ միասին և նրանց միացավ կիրակի օրը: Երկուշաբթի օրը նրանք մեծ վճռակալությամբ բոլոր կողմերից հարձակում գործեցին քաղաքի վրա այնպիսի հանդուգն խիզախությամբ, որ աստիճաններն արդեն հենված էին պատերին: Այնուհանդերձ հեթանոսների ուժն այնպիսին էր, որ այդ օրը Ռայմոնդն ու Բոհեմունդը չկարողացան ոչ մի կերպ վնաս հասցնել կամ վնասել: Նրանք տեսան, որ ոչինչ չեն կարող անել և իրենց ջանքերն իզուր են: Այդ ժամանակ Ռայմոնդ Սեն-ժիլը հրամայեց փայտից մի պաշարողական աշտարակ կառուցել՝ բարձր և կայուն: Այս աշտարակը նախագծվեց և կառուցվեց չորս անիվների վրա: Աշտարակի վերևում շատ ռազմիկներ կային, այնտեղ էր նաև Եդվարդ Գագանորը, որը բարձրաձայն չեփորահարում էր: Ներքևում գնված ռազմիկներն էին, որոնք աշտարակը իրելով մոտեցրին պարսպին՝ ամրության աշտարակներից մեկի մոտ: Տեսնելով այդ՝ հեթանոսները անմիջապես մի մեքենա կառուցեցին, որը այնպիսի մեծ քարեր էր նետում մեր աշտարակի վրա, որ դրա արդյունքում թշնամիները հազիվ չկոտորեցին մեր ռազմիկներին: Հեթանոսները նաև հունական կրակ էին նետում՝ փորձելով այրել և ոչնչացնել աշտարակը: Այնուհանդերձ ամենազոր Աստված չցանկացավ, որ աշտարակն այրվի, բանգի ամենուր ամրոցի պարիսպների վրա էր: Մեր ռազմիկներից վերևում էին Գիյոմ Մոնպելյացին և շատ այլք մեծ քարեր էին նետում պարիսպների վրա կանգնածների վրա այնպես, որ դիպչում էին նրանց վահաններին և թշնամիները մահացած ցած էին թափվում: Մերոնցից ոմանք մարտնչում էին այս կերպ, իսկ այլք էլ, նիզակների վրա ունենալով արժանապատիվ նշաններ, փորձում էին նիզակներով ու երկաթյա կեռերով պարիսպների վրայից ներքև քաշել թշնամիներին: Այս կերպ մարտնչեցին մինչև երեկո: Ամրոցի հետևում կանգնած էին հոգևորականներն ու բաժանաները, որոնք հանդերձավորված էին սրբազան հազուստներով՝ խնդրելով և աղաչելով Աստծուն, որպեսզի նա պաշտպանի ժողովրդին, մեծարի բրիտանությունը և կործանի հեթանոսներին: Զաղաթի հակառակ կողմում մեր ռազմիկները օրը օրի վրա մարտնչում էին՝ հենելով աստիճանները քաղաքի պարսպին, սակայն հեթանոսների հզորությունն այնպիսին էր, որ մերոնք ոչ մի հաջողության չէին կարողանում հասնել: Ի վերջո, Գուլֆերիոս Լաստուրացին առաջինը աստիճանով ելավ պարսպի վրա ու, թեև այդ ժամանակ աստիճանը անմիջապես էլ իր վրա գտնվող մարդկանց ծանրությունից կտորվեց, բայց Գուլֆերիոսն ինքը մի բանի այլոց հետ այնուհանդերձ արդեն պարսպի վրա: Նրանք, որոնք վեր էին բարձրացել, ազատեցին պարսպի իրենց շուրջը, մինչև որ այլք այլ աստիճաններ դրեցին, հապճեպ այն հենեցին պարսպին և ռազմիկներն ու հետևակայինները բարձրացան պարսպի վրա: Այդ ժամանակ սարակինոսները այնպիսի ուժով հարվածեցին նրանց պարսպի վրայից ու ներքևից՝ հարվածելով աղեղներից և մոտիկ տարածությունից խոցելով նիզակներով, որ մերոնցից շատերը, պատված վախով, պարսպից ցած էին ցատկում: Այն ժամանակ, երբ պարսպի վրա գտնվող ողջամիտ այրերը պահում էին սարակինոսների ճնշումը, նրանք, որոնք ներքևում էին, սկսեցին փորել քաղաքի պարսպի տակ: Սարակինոսները, տեսնելով, որ մերոնք փորում են պարսպի տակ, անմիջապես էլ, պատված վախով, վազեցին քաղաք: Այդ ամենը տեղի ունեցավ շաբաթ օրը արևամուտին՝ դեկտեմբերի 11-ին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը թարգմանի միջոցով սարակինոսների առաջնորդներին հայտարարեց, որ նրանք իրենց կանանց, երեխաների և գույքի հետ միասին մեկնեն պալատ, որը գտնվում էր դարպասների վերևում, որտեղ ինքը նրանց կպաշտպանի մահացու դատապնձից: Մերոնք մտան քաղաք և, ինչ բարիք որ

գտան տներում ու գաղտնարաններում, իրենց սեփականությունը դարձրին: Օրվա ավարտին մերոնք սկսեցին սպանել բոլոր սարակինոս տղամարդկանց և կանանց, որտեղ որ նրանց գտան: Բաղաբում մի այնպիսի անկյուն չկար, որտեղ փնչված չէին լինի սարակինոսների դիակներ և հնարավոր չէր անցնել բաղաբի փողոցներով, առանց տրորելու նրանց դիակները: Բոհեմուկը բռնեց նրանց, ում առաջ հրամայել էր մեկնել պալատ, ու խլեց նրանցից այն ամենը, ինչ ունեին՝ ոսկի, արծաթ և այլ թանկարժեք իրեր, մնացածներից էլ այլոց մահապատժի ենթարկեց, մյուսներին էլ հրամայեց վաճառքի համար Աստիոք տանել» (Պետրոս Տուրբերդ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 12):

«Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ մեր մարդիկ և նեոպոլիսցիները այդ երկարատև ու ծանր աշխատանքից հետո 4 ամիս հանգստանալուց Աստիոքում ու վերականգնեցին իրենց ուժերը լավ հանգստով ու սննդով, ձեռք բերելով հին ուժը, հավաքվեց մի խորհուրդ, որից հետո բանակի մի մասը գնաց Աստիոքի խորքերը՝ նպատակ ունենալով մյուս մասի համար բացել դեպի Երուսաղեմ տանող ճանապարհը: Այս գործի գլուխ էին կանգնած երկու հիմնական առաջնորդները՝ Բոհեմուկը (Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմուկ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու կոմս Ռայմոնդը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.), այն դեպքում, երբ մյուսները դեռ մնում էին Աստիոքի շրջակայքում: Այս երկու առաջնորդները իրենց բաշտության շնորհիվ շատ բաղաբների տիրեցին, այդ թվում նաև Մառ բաղաբին, որտեղ սպանեցին բոլոր բնակիչներին և իրենցով արեցին այդ բաղաբի բոլոր հարստությունները՝ անցնելով առաջ: Հարկ է նշել, սակայն, որ այս բաղաբի պաշարումը, որ շարունակվեց 12 օր, մեր մարդկանց համար շատ ծանր եղավ նրանց պատած սովի պատճառով, ընդ որում ես չեմ կարող նկարագրել ողջ այն սարսափը, որ պատել էր նրանց, բանգի, ելնելով անհրաժեշտությունից, մարդկանցից ոմանք նույնիսկ հասան նրան, որ կիսում էին մահացած սարակինոսների հետույքի փափուկ մսերը և խժռում, ընդ որում դա անում էին իրար հերթ չտալով և նույնիսկ ինչպես պետք է կրակի վրա չպատրաստելով ևլ որակը: Ահա այսպիսի տառապանքներ բաժին հասան քրիստոնյաներին, սակայն ի վերջո պաշարողական մեքենաները պատրաստ եղան և ֆրանկները հիմնադրվեցին բաղաբում գործեցին պարիսպներին վրա: Արդյունքում քրիստոնյաները բաղաբ մտան և այդ, ինչպես նաև հաջորդ օրը սպանեցին այնտեղ գտնվող բոլոր սարակինոսներին մեծից մինչև փոքր՝ տիրելով սրանց ունեցվածքին: Երբ այս բաղաբն ավերվեց, Բոհեմուկը վերադարձավ Աստիոք, իսկ կոմս Ռայմոնդն էլ մարդիկ թողեց այդ բաղաբի պաշտպանության համար, այն իրենով անելով, բանգի, ըստ իրեն, ինքն էր տիրել այդ բաղաբին իր ջանքերով ու մեքենայություններով: Այդ ժամանակ էր հենց, որ կոմս Ռայմոնդը, միանալով ճանապարհին իր մոտ եկած Տանկրեդին ու Ռոբերտ Նորմանդացուն և ի մի բերելով ուժերը, թողեցին Մառը և շարժվեցին առաջ» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 16):

«Պատրաստելով ամենայն անհրաժեշտը՝ կոմս Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) նշանակված օրը ելավ ու իր զորքի հետ ուղիղ Աստիոք շարժվեց, որտեղ նա պաշարեց մի շատ հարուստ և բազմամարդ բաղաբ, որը կոչվում էր Մառ: Այս բաղաբը Բարախի գտնվում էր երեք մղոն հեռավորության վրա, իսկ սրա բնակչությունն էլ այնքան էր հպարտացած այն բանից, որ մի անգամ ճակատամարտերից մեկում կործանել էր մերոնցից շատերին, որ մեր ռազմիկների դեմքին լուսանքներ էր տեղում և վիրավորանքներ թափում իշխանների վրա, իսկ որպեսզի մեզ վերջնականապես կատաղեցնեին, նրանք պարսպից խաչեր էին կախում և ամեն կերպ ստորացնում դրանք: Ահա այս պատճառով մեր գալու երկրորդ օրը մենք նեոպոլիսից սարակինոսների վրա այն աստիճան սրընթացության, որ, ունենալիք մենք թելուղ չորս աստիճան, բողբոջ կգործավեր, սակայն, բանից, որ մենք միայն երկուսն ունեինք, այն էլ կարճ ու ոչ ամուր, այնպես որ վախով էինք դրանց վրա ոտք դնում, որոշվեց պաշարողական մեքենաներ կառուցել՝ վահաններ ու աշտարակներ, որպեսզի դրանք ղեկնեք պարիսպների մոտ և փորենք դրանց տակի հողը: Այդ ժամանակ իր զորքով մոտեցավ նաև Բոհեմուկը (Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմուկ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) և պաշարեց բաղաբը մյուս կողմից: Մենք ցանկանում էինք լցնել խանդակը և պարիսպը ավերել ամենագարմանալի մեքենաների միջոցով, որոնց մասին ասացի, դրանով իսկ դրոշմով մարտի մեջ մտնել նաև Բոհեմուկին, որը միջև այդ մարտին չէր մասնակցել: Այնուհանդերձ այդ ջանքերն իրար անցան, բանից, որ մարտը մեզ համար ավելի վատ ընթացք էր ստանում, բան առաջ: Դրանից հետո զորքում այնպիսի մի սով բռնկվեց, որ ցավալի էլ է ասել, բանգի հնարավոր էր տեսնել ռազմիկների մի տասնյակի, որոնք, իրար հետևից ընկած անասունների նման, փողում էին հողը, որ գտնե ճորտնի ինչ-որ հատիկներ, կորեկ կամ այլ պիտուղներ ու բանջարեղեն: Եվ թող ոչ-ոք չհամեմատի այն, ինչ մենք ասացինք մարտի համար նախատեսված մեքենաների մասին այն բանի հետ, ինչ գրում են մերոնց մասին, բանգի, մեր զորքի դժբախտ վիճակը ստեղծվել էր Աստծո կամքով և սարակինոսների խիզախության շնորհիվ: Աստված, սակայն, որի պարտականությունն էր հոգալ իր որդիների մասին, ծայրահեղ կարիքի մեջ չլքեց իր ժողովուրդին, բանգի իր մտադրությունների մասին մեր հարցով հրամայեց տեղյակ պահել օրինյալ Պետրոսի ու Անդրեասի միջով...: Հավատացյալների սրտում հույս արթնացավ, որ բաղաբը կգրավվի... և ահա նրանք արագորեն պատրաստեցին աստիճաններ ու փայտյա աշտարակ, գործեցին վահաններ և նշանակված օրը գործի սկսվեց: Նրանք, որոնք գտնվում էին բաղաբում, մեզ վրա, որ մոտենում էինք պարսպին, մեքենաներից բարդ էին նետում, նետում էին նիզակներ ու կրակ, գերաններ, մեղուների փեթակներ և ամեն տեսակի բաներ: Մեր անվախ ռազմիկները, սակայն պարսպին մոտենալով գործի էին դնում բարանետները և վեր բարձրանում աստիճաններով: Այդ գործի ձգվեց լուսաբացից մինչև մայրամուտ, ընդ որում այնպիսի հիմնալի ձևով, որ ոչ մեկ ոչ մի պահ հանգիստ չկար, թեև մարտի ելքը մնում էր անհայտ: Եվ ահա բոլորը միաձայն կոչ հղեցին Աստծուն, որպեսզի նա խղճե իր ժողովուրդին և կատարի իր առաքյալների կողմից մեզ փոխանված խոստումը: Եվ ահա հայտնվեց Աստված ու իր առաքյալների միջով բաղաբը մեզ տվեց, բանգի առաջինը պարսպի վրա մազցեց Գրթե Դ՛Տուրը, նրան հետևեցին այլ և նրանք բոլորով նետվեցին պարիսպների ու աշտարակների վրա: Գիշերն իջավ ու մարտը ընդհատվեց, ընդ որում այդ պահին սարակինոսները դեռևս իրենց ձեռքերում էին պահում որոշ աշտարակներ և բաղաբի մի մասը, դրա համար էլ մեր ասպետները, հույսով, որ սարակինոսները կհանձնվեն դեռևս մինչև առավոտ, սկսեցին դրսից հսկել պարիսպները, որպեսզի դրանց վրայով ոչ-ոք չփախչի: Ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնց համար կարևոր թանկ չէր և նրանք սովոր էին այն ոչինչ գնահատել, մուգ գիշերով հարձակվեցին սարակինոսների վրա և այս կերպ տեր դարձան ողջ պարիսպին ու տներին: Երբ առավոտյան ասպետները բաղաբ մտան, նրանք այնտեղ միայն շատ քիչ բան գտան այն ամենից, ինչ հնարավոր էր իրենցով անել: Սարակինոսները թաքնվել էին մառաններում և երևում էին միայն քչերը: Եվ ահա, երբ մերոնք տարան այն ամենը, ինչ բաց դրված էր, սկսեցին կրակով ու ծխով դուրս բերել սարակինոսներին գետնի տակից, իսկ, բանից, որ դրանից հետո սրանց թաքստոցներում նրանք քիչ ավար գտան, սկսեցին նրանց, ում մոտ կարող էին որևէ բան գտնել, մահու չափ տանել: Այդ ժամանակ սարակինոսներից ոմանք մեզ սկսեցին տանել բաղաբում, իբր թաքցրած գանձերի տեղը ցույց տալու համար, սակայն, մոտենալով ջրհորներին, նրանք անակնկալ կերպով դրանց մեջ էին նետվում՝ գերադասելով մահը այն բանից, որ ինչ-որ բան հանձնեն: Դրանից հետո նրանք բոլորը սպանվեցին, իսկ նրանց դիակներն էլ նետվեցին պարսպից դուրս: Բաղաբը գրավվելիս քիչ ավար եղավ, ընդ որում Բոհեմուկի ու կոմսի ասպետների մեջ խռովություն առաջացավ այն բանի պատճառով, որ Բոհեմուկի ասպետները, որոնք այնքան էլ ուժեղ չէին մարտնչել բաղաբը գրավելիս, դրանից հետո տիրել էին աշտարակներին, տների ու գերիների մեծ մասին» (Ռայմոնդ Աժիլացի «Ֆրանկների պատմությունը, որ գրավեցին Երուսաղեմը»):

«Մեր բանակը հիվանդություններից թուլանում էր Աստիոքում, ընդ որում վիճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով և ահա ի վերջո մենք որոշեցինք խորանալ Աստիոքում: Արդյունքում մենք գրավեցինք Մառան՝ սարակինոսների այդ բաղաբը, ու տիրեցինք այդ երկրի բոլոր պարտություններին» (Գոդֆրուս, Ռայմոնդ և Դավիթ պապին):

«Կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) առաջինն էր, որ յուրայինների հետ թողեց Աստիոքը և մեկնեց Ռուզա կոչվող բաղաբ, իսկ դրա հաջորդ օրն էլ հասավ Ալբար կոչվող մեկ այլ բաղաբ, ընդ որում ամենակարճ ժամանակում նա տիրեց այդ երկու բաղաբներին, այն գցեց քրիստոնյաների իշխանության տակ և հանձնեց կայսրությանը, որից հետո, արդեն նոյեմբերի 4-ին, առաջացավ դեպի Մառա կոչվող բաղաբ, որի մոտ, ինչպես արդեն ասել ենք, պարտություն էր կրել «Պիղատոս» մակաբանկալ Ռայմոնդը: Հարկ է նշել, որ այս բաղաբը շատ մարդաշատ էր և երևելի ողջ շրջակայքում, այնպես որ, երբ քրիստոնյաները հայտնվեցին նրա պարիսպների տակ, այս բաղաբի բնակիչները արհամարհանքով վերաբերվեցին եկվորներին ու ոչ մի կերպ չէին ուզում առանց պայքարի հանձնվել, թեև հետո հասկացան, որ բանակի ուժը մեծության մեջ չէ, այլ՝ այն մարդկանց արիության, որոնք հույսները դրել են Տեր Աստծո վրա: Եվ այսպես թշնամիների, տեսնելով մեր ուխտավորներին, ձեռքերը վերցրին վահանները և, առաջ ցցած նիզակները, նետվեցին մերոնց մեջ: Տեր Աստված, սակայն, անօգուտ դարձրեց վահաններն ու թորերի գործը և այդ հարձակումը արդյունք չբերեց, բանից, որ, երբ բանը հասնում է թորերին, աղեղներին ու նետերին, իր զորության համեմատ դրանք ոչինչ են: Հարկ է նշել, որ թշնամիներից նրանք, որոնք մարտնչում էին բաղաբի դարպասների մոտ, ամենահաջողակներն էին, բանգի կարողացան մի կերպ փրկվել և ապաստանել ներսում, այն դեպքում, երբ այլոց վիճակը ծանր եղավ, որովհետև սրանք քրիստոնյաների առաջին իսկ հարվածով չախթախվեցին ու, թեև մի բանի ձիերի վնասեցին իրենց նետերով, սակայն ի վերջո ծանր պարտություն կրեցին: Եվ այսպես, երբ թշնամու ռազմիկները վերադարձան բաղաբ, մերոնք իրենց վրանները խիեցին բաղաբի շրջակայքում և պատրաստվեցին գիշերելու, թեև գիշերը ոչ-ոք այդպես էլ չքնեց: Հաջորդ օրը, երբ արևածագը լուսավորեց աշխարհը, արեգակի առաջին շողերի հետ միասին մերոնք առանց որևէ հսպարճան մարտի նետվեցին: Նրանք բոլոր կողմերից շրջապատեցին բաղաբը և դաժան մարտի մեջ մտան: Այդ ժամանակ սկսեցին թռչել տեգերը, նիզակները, նետերը, բարեղը, բաղաբի վրա կրակի հեղեղ թափվեց և շատ տների կոտորներ սկսեցին այրվել: Այնուհանդերձ թշնամիների հսկայական ջոկատը շարունակում էր դիմադրությունը և այդ օրը մերոնք որևէ առավելություն չհասան՝ վերադառնալով իրենց վրանները: Հենց այդ օրն էր, որ որոշ յուրայինների հետ պաշարողներին միացավ Բոհեմուկը (Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմուկ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), տեղավորվելով բաղաբի մոտ: Այդ ժամանակ պարիսպների վրա արդեն մեծ սարսափ էր տիրում, իսկ բաղաբի որոշ դարպասներ էլ վնասվել էին, սակայն, չնայած դրան, կոմսը որոշեց բաց մարտից գերել մնալ և խոլեր դնել, սրանք գերաններ են, որոնք կախված են երկաթյա շղթաների վրա ու

գործի են դրվում ռազմիկների կողմից, որպեսզի հարվածներ հասցվեն պարիսպներին ու դրանք վերջնականապես փլուզեն: Եվ ահա կոմսի հրամանով մի փայտյա աշտարակ կառուցեցին, ավելի բարձր, բաժնի բաղաձիգ բարձր աշտարակներն էին, ընդ որում այս աշտարակը բարձր էր բաղաձիգ ամենաբարձր կառույցներից, այն կազմված էր երեք հարկից և լավ ամրացված էր: Եվ այսպես, այս հզոր աշտարակի վերևի երկու հարկերը լի էին զոհաբերված ռազմիկներով, ընդ որում այստեղ նաև նետողական մեքենաներ, քարանետներ, նիզականետներ և կրականետներ կային, իսկ ավելի ներքևում արդեն անգնե մարդիկ աշխատում էին աշտարակի անիվների վրա՝ առաջ մղելով այն: Ինչ վերաբերվում է այլ մարդկանց, ապա սրանք կրիաներ պատրաստեցին, որոնք բալակականի լայն էին, և դրանք առաջ մղեցին պարիսպների տակ, որպեսզի փորեն դրանց հիմքերը և տապալեն: Վերջին միջոցը, սակայն, մեծ հաջվով չգործեց, բաժնի որ պաշարյալները մի մեքենա պատրաստեցին, որով խոշոր քարեր նետեցին ու վնասեցին կրիաները, ինչպես նաև կրակ լցրին: Այսպես թե այնպես, սակայն, վերջին հաջվով մտածո աջակցությամբ պաշարյալների գործերը անհաջող ընթացք ընդունեցին և նրանց մեքենաները անօգուտ եղան: Իրոք, այն մեծ աշտարակը, որը մոտեցվել էր պարսպին, իր գործը տեսավ: Ահա ուրեմն, Գիյոմն Դ՝Մոնպեյեյն ու նրա հետ միասին վերևի հարկում գործող մի բաժնի հոգի, այդ թվում նաև Էվերարդը անունով մի որսորդ, գործի դնելով վերջինիս եղբորափոքրը և իրենց ջանքերը, կարողացան ահաբեկել թշնամիներին և սրանց մարտում հետ շարտել: Միաժամանակ Վիլյամն ու նրա հետ եղողները սկսեցին ոչնչացնել սրանց շուրջը մարտնչողներին, ընդ որում նրանք այն աստիճանի ուժեղ էին քարեր նետում, որ վնասեցին նույնիսկ որոշ տների տանիքներ: Այդ ժամանակ գործին միացան նաև աշտարակի ներքևում գործողները, որոնք աստիճաններ հենեցին պարիսպներին ու սկսեցին վեր էլնել: Այդ ժամանակ արդեն պարզ եղավ, որ գործը հաջողում է և հետաձգում այլևս ոչ մի կերպ չի տևում, բաժնի որ գործի անցան մեծաքանակ բաշարի ասպետներ և ընկան թշնամիների վրա: Այդ ժամանակ հեծանուսները, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում պարիսպների վրա, ընկան մեծ կատաղության մեջ և ելան մերոնց դեմ: Արդյունքում մերոնցից ոմանք խոցվեցին թշնամու հետևակալիների ու նետածիգների կողմից, իսկ ոմանք էլ, որպեսզի փրկվեն, ներքև ցատկեցին պարիսպներից և կոտորվաձևեր ստացան: Միաժամանակ Գուլիֆերն ու իր նման մի բաժնի երիտասարդներ ինքնամոռաց կերպով շարունակում էին մարտնչել պարիսպների վրա, որի արդյունքում կարողացան գրավել ու պահել դրանց մի մասը: Այդ ժամանակ պաշարողական մեքենաների մոտ էին նաև բախաններն ու հոգևորականները, որոնք ոգևորում էին ռազմիկներին և տալիս Դիոսու Բրիստոսի՝ Աստծո որդուն անունը...: Եվ այսպես, մինչ ոմանք մարտնչում էին, մյուսները լաց էին լինում ու եղգում, իսկ երրորդներն էլ հարվածում պարիսպներին: Այդ ժամանակ Գուլիֆերն ու նրա հետ եղողները աստիճանաբար սկսեցին հոգնել, բաժնի որ թշնամին մեծ ուժեղով էր եկել նրանց վրա ու նրանք մեկնալ էին մացել, ընդ որում մերոնք մարտնչում էին թշնամիների հետ դեմ առ դեմ, բաժնի որ այդ վայրում պարիսպի այնքան նեղ էր, որ հնարավոր էր միայն առաջ ցցել վահանը և միայնակ դիմադրել հակառակորդին: Եվ այսպես ստեղծվեց մի վիճակ, երբ վերևում գտնվող բրիստոնյաները մեկնալ մնացին, ընդ որում նրանց վահանները անվերջ ենթարկվում էին հարվածների, ինչպես նաև նրանց վրա էին թափվում նետեր ու քարեր, որոնցից ոմանք այնքան մեծ էին, որ մարդու ուժի բանը չէր դրանք գետնից պոկելը: Եվ ահա արդեն այն է, այս քաջարի ասպետը տեղի էր տալու, սակայն վերջին պահին նրանք, որոնք հարվածում էին պարիսպներին, կարողացան տապալել դրանք և նրան օգնության հասնել: Բրիստոնյաները միավորեցին ուժերը, իսկ այդ չնախատեսված հանգամանքն էլ կարծես կաթաճահար արեց պարիսպների վրա գտնվողներին՝ զրկելով նրանց պայքարելու հետագա կամքից ու նրանց սրտերը պատելով սառը վախով, բանգի ի՛նչ կարող էին անել ներսում գտնվող մարդիկ արդեն դեմ առ դեմ մարտում, երբ պարիսպներ չկային: Եվ ահա Գուլիֆերը, որ մի պահ հոգնել էր, ակնթարթորեն կրկին ոտքի ելավ ու, առանց վահանի ու սաղավարտի, ձեռքին միայն արևաներկ մի թուր, արագորեն ընկավ փախչող թշնամիների հետևից, որոնցից շատերն իրենց կյանքներից հրաժեշտ տվեցին, ընդ որում շատերը վախից, բաժնի որ, լինելով ուժեղ ահաբեկված, ներքև ցատկեցին պարսպի վրայից: Այդ ժամանակ մի ուժեղ աշտարակ կար և Բոհեմունդը թարգմանի հետ մարդիկ ուղարկեց հայտարարելու, որ ամենահարուստ բաղաթացիները կարող են ապաստանել այդտեղ, բաժնի որ ինքը պատրաստ է նրանց կյանք պարգևել, եթե իհարկե նրանք փրկագին վճարեն և ընդունեն իր կողմը: Դետապոլումս իր ավարտը գտավ և վրա հասավ գիշերը, ընդ որում հենց վերջինս էլ խանգարեց ավարտին հասցնել գործը: Այդ ժամանակ և հաղթողները որևէ հնար չունեին փոխել իրենց դիրքերը, այնպես որ բոլորը մնացին իրենց տեղերում: Դաջորդ օրը, երբ լույսը բացվեց, մերոնք սկսեցին առաջանալ բաղաթի փողոցներով ու հրապարակներով՝ ելնելով տների կտուրները, մտնելով տները և կոտորելով բոլորին, ինչպես կատաղած էգ առյուծներ կամ էգ արջեր, որոնց ձեռքից խլել են թոթոթներին: Եվ այսպես մերոնք ջարդում ու մահվան գիրկն էին նետում մեծին ու փոքրին, առանց հաշվի առնելու սեռն ու տարիքը ու չինայելով և ոչ մեկին, ընդ որում հաճախ սպանում էին միանգամից մի բաժնի հոգու: Չարմանալի, չտեսված մի տեսարան, բանգի այդ մեծ բանակը սպանում էր մարդկանց, որոնք ոչ մի դիմադրության ցույց չէին տալիս: Մերոնք իրենց ձեռքը գցեցին այն ամենը, ինչ գտան քաղաքում, ընդ որում բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ մերոնք բացում էին արդեն իսկ մահացածների փողոցը և այնտեղից հանում հունական ոսկեդրամներ, որոնք սրանք կույ էին տվել դեռ իրենց կենդանության օրոք, ով արգահատելի տեղի առ ոսկի: Քաղաքի բոլոր փողոցներով այդուհի հոսում էր ինչպես գետի վտակներ և ամենուր դիակներ էին, ով մարդկային կուրուքայուն, բանգի սրան մեջ չգտնվեց մեկը, որ ընդուներ Դիոսու Բրիստոսի հավատքը: Ի վերջո, Բոհեմունդը բերեց այն մարդկանց, որոնք հրավիրել էր այն ամրացված աշտարակը, ընդ որում նրա հրամանով բոլոր ծեր կանայք ու տղամարդիկ սպանվեցին, բաժնի որ իրենց մարմին թուլության պատճառով անօգուտ էին, սրանց հետ նաև դեռևս չհասունացածները, իսկ մարմնով ուժեղներին էլ նա տարավ Աստիոք, որպեսզի այստեղ վաճառքի հանի: Թուրքերի այս համատարած կոտորածը տեղի ունեցավ կիրակի օրը՝ դեկտեմբերի 12-ին, սակայն ամեն ինչ միայն դրանով չավարտվեց, բանգի հաջորդ օրը էլի ոմանց սպանեցին, որոնց գտան ինչ-որ վայրերում, այնպես որ քաղաքում ոչ մի վայր չմնաց, որ պղծված չլիներ սպանություններով և պատված չլիներ արյունով» (Բոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 8, գլուխ 2):

«/96/ Եվ ահա Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Աստիոքի դքսության ինժանյար, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տեդենտացին – Մ.Գ.**), որ համարում էր իր բարձրագույն նպատակը հասնել Երուսաղեմ, հավաքեց որոշ նորմանացի ու պրովանսացի մարդկանց և ձեռք գրավեց ռազմական գործողությունների՝ պաշարելով Մառա քաղաքը, որը շատ հարուստ էր: Այդ ժամանակ Մառայի բնակչությունը, իմանալով, թե ինչ փորձանք է եկել Աստիոքի բնակչության գլխին և ինչ աստիճանի ուժով են ֆրանկները պաշարել այդ քաղաքը, ձեռնարկեցին բոլոր հնարավոր միջոցները, որպեսզի պատրաստվեն բրիստոնյաների անխուսափելի ժամանմանը, մանավանդ որ բրիստոնյաներն արդեն մոտ էին: Եվ ահա քաղաքի բնակիչները ամայացրին քաղաքի ողջ շրջակայքը և այնտեղ գտնվող ողջ պարենամթերքը հասցրին քաղաք, որպեսզի իրենց պաշարող բանակը գերծ լինի ամեն ինչից: Դրանից բացի նրանք նաև ինչպես պետք էր լցրեցին բոլոր ամբարները՝ հույս ունենալով հասնել այն բանին, որ պարենամթերքի զրկված օտարականների բանակն ի վերջո հեռանա: Բրիստոնյան ծառաները, սակայն, որ իսպ էին վերցրել, ձեռնարկեցին հրաժարվել դրանից և, ենթարկելով իրենց մարմինները տանջանքների դրանից ավելի էին ուրախանում, քան եթե ինչ-որ մի տոնի հրավիրված լինեին: Եվ այսպես, ձեռք գրավելով քաղաքի պաշարման գործին, բրիստոնյաները սկսեցին պաշարողական մեքենաներ կառուցել, իսկ Բալթարյան կղզիների բնակչությունն էլ պատրաստեց պաշարողական աշտարակներ: Միաժամանակ այլևս ուսերի վրա բարձած բերում էին քարեր, ոմանք պատվում էին շրջապատում, հույսով որ, ցորեն կգտնեն, որը մի իսկական գանձ էր, երրորդները զբաղված էին լեռների փորելով, չորրորդներն էլ մի այլ բան էին անում՝ մասնավորապես զբաղվելով այն բանով, որ ձեռք բերվեն ջրով լի տիկեր: Այս վերջին հարցով, սակայն, Աստիոքն ողորմած եղավ, բանգի Բարձրալը, տեսնելով, թե ինչ աստիճան են ջանում իր ծառաներն իր համար, ուղարկեց առատ անձրևներ, որոնք այնքան շատ էին, որ ոմանք արդեն սկսեցին ձգտել, որ դրանք կտրվեն, իսկ տիկերը ձեռք բերողներն էլ հասկացան, որ իզուր գործ են արել: /97/ Դարկ է կել, որ այդ մեծագույն հեղեղն իր հետ նաև մեծագույն մի սով բերեց, բանգի դրսից ձեռք բերված ողջ ցորենը օրստօրե սպառվեց, հացը փտեց և վիճակը ծանրացավ: Ինձ համար ամոթալի է այդ մասին պատմելը, սակայն այս մասին ես հաստատապես իմացա շատ շատերից, այնպես որ պետք է ասեմ, ինչքան էլ դա անթափ լինի: Եվ այսպես, ես լսել եմ այդ պաշարմանը մասնակցած անձանցից, որ վիճակն այն աստիճան հուսահատական էր, որ ոմանք նույնիսկ սկսեցին մարդկային միս ուտել: Իրոք, այս մարդիկ պատրաստում էին մարդկային միսը, գործածելով հատկապես հեթանոսների երեխաներին, նրանց խորոված էին անում ինչպես գիշափից զազանների և միսն օգտագործում մսնոյի մեջ: Այս կերպ մարդակերությունը շարունակվեց բավականին երկար, բանգի մարդիկ կամ պետք է ցորեն ստանային դրսից, կամ էլ տանելով բոլոր տանջանքները, գրավեն քաղաքը: /98/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Տանկրեդի և Ռայմունդի (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացու – Մ.Գ.**) մեջ մի վեճ առաջացավ...: Եվ այսպես Տանկրեդը կրկին վերադարձավ Մառայի մոտ և միացավ պաշարմանը...: /99/ Դարկ է կել, որ այդ վեճն առաջացել էր դեռ Աստիոքի մոտ...: /100/ Մի ուր վեճի առիթ է եղավ Աստիոքում...: /101/ Դարկ է նաև կել, որ Ռայմունդի կողմնակից որոշ իշխաններ ավելի վարպետ էին չորրորդություն, քան թե իրական մարտական սիրաշունչություններում...: /102/ Վելյանները նաև, որ Բոհեմունդն ինքն էլ կսակածներ ուներ նիզակի իրականության հարցով...: /103/ Այդ հանգամանքը մեծապես դուր չէր գալիս Ռայմունդին...: /104/ Վերադառնալով, սակայն, այն կետին, որտեղից ընդհատեցին պատումը, կարծես մի ծամիորդ, որ վերադառնում է կիսատ թողած ծանապարհին: Եվ այսպես, այն բրիստոնյաները, որոնք պատերազմում էին Մառայի դեմ, թունելներ էին փորում, նետեր էին արձակում, բաբանների միջոցով ցցում էին պարիսպները և ամենուր սարսափազդու սպանությամբներ էին թափում: Մենք բոլոր կողմեր սպանությամբներ էինք թափում և հարվածներ էինք հասցնում, սակայն քաղաքի բնակիչներն էլ իրենք իրենց հերթին հարվածին պատասխանում էին հարվածով: Իրոք, առավոտից մինչև երեկո նրանք նետեր էին արձակում և քարաբեկորներ էին նետում, որից շատ շատերը մեծաքանակ վերքեր էին ստանում: Այդ ամենի արդյունքում շատերն էին մահանում, շատերն էին վերքեր ստանում, իսկ շատ շատերն էլ հիվանդանալով մահանում էին՝ փոխարինելով հալածական կյանք...: Այնուհանդերձ պարսպի քարերը, որ

կարծես մշտապես մուրճերի հարվածներ էին ստանում, ի վերջո տեղի տվեցին ու փլվեցին, որից հետո բացվեց դեպի քաղաք տանող մի մուռ՝ ճեղք պարիսպների մեջ: Թող որդան Մուհամմեդի հետևորդները, բանգի քրիստոնյաները հրճվեցին, որովհետև առաջիններին որևէ հույս այլևս չմնաց: Եվ այսպես, հենց որ պարիսպներն այս կերպ վնասվեցին, քրիստոնյաները սկսեցին ամեն ջանք ներդնել, որպեսզի դրանցով ներս խուժեն, թեև թշնամիները, որ հավաքվել էին պարսպի ճեղքված հատվածի մոտակայքում, ամեն ինչ անում էին դրա դեմն առնելու համար: Այսպիսով՝ մենք ուժեղ դիմադրության հանդիպեցինք, սակայն աստիճանաբար քրիստոնյաները առավելության հասան և, առաջ ցցելով վահանները սկսեցին հարվածների հեղեղը հաղթահարելով առաջ ընթանալ: Եվ ահա քրիստոնյաները, աստիճանաբար հետ մղելով թշնամիներին իրենց դիմադրից, սկսեցին գրավել աշտարակները ու աստիճանաբար տիրել քաղաքին: Պաշարյալները, լսելով բոլոր կողմերից բարձրացող աղաղակները, աստիճանաբար գոռ տվեցին ոտքերին և, նետելով գեները, դիմեցին փախուստի, բանգի դրանք ավելի էին սիրում, բան կյանք: Այդ ժամանակ մեր վարպետները, որոնք չէին վախենում մահից, սկսեցին մահ տարածել թշնամիների շարքերում, ընդ որում ոմանք սկսեցին զբաղվել գանձեր հավաքելով ու ավար ձեռք բերելով, իսկ այլք էլ ուսելիք էին փնտրում: Այսպիսով, ճեղք բերելով նման մի հաղթանակ, մարդիկ երկար տանջանքներից հետո ի վերջո հասան իրենց նպատակին: Դա իրոք որսորդի մի ուրախություն էր, որը երկար տանջանքից հետո հասել է իր գոհին, թեև հարկ եղավ մարտնչել դեռևս որջ այդ գիշեր, ինչպես նաև մինչև հաջորդ օրվա ժամը երեքը» (Խաուլ Կաննացի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 96-104):

«Եվ ահա նոյեմբերի վերջին կոմս Ռայմունդ Սեն-ժիլն (**Տոկուզի կոմս Ռայմունդ Տոկուզացին – Մ.Ֆ.**) իր բանակը հանեց Անտիոքից, որից հետո, անցնելով Ռուգիան ու Ալբարը, ճանապարհորդության չորրորդ և նոյեմբերի վերջին օրը հասավ Մառա քաղաքին: Սարակինոսների, թուրքերի և արաբների մի մեծ խումբ հավաքվել էր այդ քաղաքում, սակայն կոմսը լի էր վճռականությամբ ժամանման հենց հաջորդ իսկ օրը հարձակում գործել նրանց վրա: Այդ ժամանակ իր բանակով կոմսին միացավ նաև Բոհեմունդ (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**)՝ ճամբար գարկելով կոմսի բանակի մոտակայքում, իսկ դա եղավ կիրակի օրը: Մյուս օրը, ահա, քրիստոնյաները եռանդուն հարձակման անցան պարիսպների ուղղությամբ՝ դրանց հենելով աստիճաններ և մազգցելով դեպի վեր: Իրենց հերթին քաղաքի բնակիչները, սակայն, եռանդով պաշտպանվում էին, այնպես որ այդ օրը քրիստոնյաները որևէ հաջողության չհասան: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլը, տեսնելով, որ իր մարդիկ իզուր տանջվում են, հրամայեց մի հզոր և բարձր աշտարակ կառուցել, որը տեղաշարժվում էր չորս անիվների վրա, իսկ իր վերևի հատվածում էլ կարող էր կրել մեծ բանակի զինված մարդկանց: Երբ ամեն ինչ արվեց ինչպես հարկն էր, այդ աշտարակը իր վրա գտնվող զինված մարդկանց հետ միասին մեծ ուժով առաջ հրեցին դեպի քաղաքի պարիսպներ՝ աշտարակներից մեկի մոտակայքում: Ի պատասխան Ռուգիան, քաղաքի բնակիչները, գործի դնելով բարանետները, սկսեցին դրանցով հսկայական քարեր նետել աշտարակի ուղղությամբ՝ ցանկանալով կործանել ինչպես այն, այնպես էլ նրա մեջ գտնվող մարդկանց: Միաժամանակ անհավատները նաև մեքենաներով հունական կրակ էին նետում՝ փորձ կատարելով հրդեհի ծով առաջացնել, սակայն Աստված խախտեց նրանց այդ ծրագիրը: Արդյունքում աշտարակը բարձր հառնեց քաղաքի պարիսպների վրա, իսկ նրա մոտ էլ թե՛ մարտ սկսվեց, երբ բոլորն իրար խառնվեցին: Այդ ընթացքում ռազմիկներից ոմանք, այդ թվում նաև Վիլյամ Մոնպեյեն, բարանետներից հսկայական քարեր էին նետում նրանց ուղղությամբ, որոնք պաշտպանում էին պարիսպները: Արդյունքը եղավ այն, որ նրանք խոցեցին շատերին և, ջախջախելով վահանները, ոչնչացրին դրանց տերերին, որոնք անօգնական գետին թափվեցին: Սրա հետ միաժամանակ գործում էին նաև այլք, որոնք, մարտնչելով ծայրերին կեռեր ունեցող նիզակներով, պարիսպների վրայից ներքև էին բաշում սարակինոսներին և ոչնչացնում: Այս կերպ մարտը շարունակվեց մինչև երեկո, ընդ որում բոլոր բախանները, վանականները և այլ հոգևորականներ, հազա՛հ հոգևոր հանդերձներ, աղոթում էին, որ իրական հավատքի կրողները հաջողության հասնեն: Եվ ահա այն ժամանակ, երբ պաշարողական մեքենայի կիրառմամբ մեր մարդիկ ձգտում էին վեր ելնել, այլք գործի էին դրել աստիճանները: Հենց սրանց շարքերից էր, որ մեկը, որի անունը Գուլիֆեր էր, գործելով մեծ եռանդով ու արիությամբ, առաջինը փոքրաբանակ մարդկանց մի խմբի հետ կարողացավ ելնել պարիսպների վրա: Քաղաքի բնակիչները անմիջապես էլ հուսահատ հարձակման անցան այս բաջերի ուղղությամբ, որից հետո, գործելով նիզակներով ու նետերով, հարվածեցին նրանց: Այդ ժամանակ պարսպի վերևում հայտնված քրիստոնյաներից ոմանք վախեցան և ներքև ցատկեցին, սակայն նրանք, բաջաբար մարտի մեջ մտան հակառակորդի դեմ և, հարվածին հարվածով պատասխանելով, շարունակեցին աստիճանաբար գրավել պարիսպը: Եվ ահա քաղաքի բնակիչները շուտով հասկացան, որ անխնայ է պայքարել պարսպի համար, դրա համար էլ թիկունք դարձրին և, փորձելով փրկվել, փախան քաղաք: Դա տեղի ունեցավ կիրակի օրը, երբ արեգակն արդեն մայր էր մտնում՝ դեկտեմբերի 11-ին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը մի թարգմանիչ ուղարկեց սարակինոսների առաջնորդների մոտ՝ առաջարկելով իր ասպետների պաշտպանությունը նրանց, նրանց կանանց, երեխաների, գույքի և այլ հարստությունների համար, եթե միայն սրանք բոլորը հավաքվեն քաղաքի դարպասների մոտ գտնվող մի վայրում: Այս կերպ գրավելով քաղաքը՝ քրիստոնյաները տիրեցին այն ամենին, ինչ գտան տներում ու բարայրներում: Երբ գիշերն ավարտվեց և լույսը բացվեց, մարդկանց ամբողջ լցվեց քաղաքի փողոցները և սկսեց սպանել ամեն մի պատահած հեթանոսի: Այդ ժամանակ դարպասներից սկսած որջ քաղաքը ծայրից ծայր, ինչքան էլ, որ այն փոքր էր, լցվեց հեթանոսների դիակներով, ընդ որում դրանք այնքան խիտ էին թափված, որ անցնելիս կի շատ դժվար էր: Բոհեմունդն ինքն ևս անձամբ հարձակվեց նրանց վրա, որոնց հրամայել էլ հավաքվել վերևում հիշատակված վայրում գտնվող մի պալատում իրենց ունեցածի հետ միասին, որից հետո նա ոմանց սպանեց, իսկ այլոց էլ հրամայեց տեղափոխել Անտիոք և այնտեղ վաճառել: Ֆրանկները այդ քաղաքում մնացին մոտ մեկ ամիս ու 4 օր, ընդ որում այստեղ նրանք մեծ սով ապրեցին: Այս պայմաններում մեր մարդկանցից ոմանք, լրիվ մնալով առանց միջոցների և ոչինչ չգտնելով մոտակա շրջաններում, որպեսզի բավարարեն իրենց կարիքները, բացեցին մեռած սարակինոսների դիակները և դուրս թափեցին փորոտիքը, բանի որ լսել էին, որ մեծ վտանգ պարագայում հեթանոսները սովորություն ունեին կուլ տալ ոսկին ու արծաթը, որպեսզի պահպանեն այն իրենց համար: Ասում են նաև, որ քրիստոնյա թափուրներից ոմանք կտրում էին դիակներից մսի կտորներ և դրանք օգտագործում որպես ուտելիք, թեև սա արվում էր մեծ գաղտնիությամբ ու շատերի աչքից հեռու, այնպես որ ես չեմ կարող վստահ լինել, որ դա իրոք այդպես է եղել» (Գլիբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 6, գլուխ 6):

«Եվ ահա նոյեմբերի վերջին կոմս Ռայմունդ Սեն-ժիլն (**Տոկուզի կոմս Ռայմունդ Տոկուզացին – Մ.Ֆ.**) իր բանակը հանեց Անտիոքից, որից հետո, անցնելով Ռուգիան ու Ալբարը, ճանապարհորդության չորրորդ և նոյեմբերի վերջին օրը հասավ Մառա քաղաքին: Սարակինոսների, թուրքերի և արաբների մի մեծ խումբ հավաքվել էր այդ քաղաքում, սակայն կոմսը լի էր վճռականությամբ ժամանման հենց հաջորդ իսկ օրը հարձակում գործել նրանց վրա: Այդ ժամանակ իր բանակով կոմսին միացավ նաև Բոհեմունդ (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**)՝ ճամբար գարկելով կոմսի բանակի մոտակայքում, իսկ դա եղավ կիրակի օրը: Մյուս օրը, ահա, քրիստոնյաները եռանդուն հարձակման անցան պարիսպների ուղղությամբ՝ դրանց հենելով աստիճաններ և մազգցելով դեպի վեր: Իրենց հերթին քաղաքի բնակիչները, սակայն, եռանդով պաշտպանվում էին, այնպես որ այդ օրը քրիստոնյաները որևէ հաջողության չհասան: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլը, տեսնելով, որ իր մարդիկ իզուր տանջվում են, հրամայեց մի հզոր և բարձր աշտարակ կառուցել, որը տեղաշարժվում էր չորս անիվների վրա, իսկ իր վերևի հատվածում էլ կարող էր կրել մեծ բանակի զինված մարդկանց: Երբ ամեն ինչ արվեց ինչպես հարկն էր, այդ աշտարակը իր վրա գտնվող զինված մարդկանց հետ միասին մեծ ուժով առաջ հրեցին դեպի քաղաքի պարիսպներ՝ աշտարակներից մեկի մոտակայքում: Ի պատասխան Ռուգիան, քաղաքի բնակիչները, գործի դնելով բարանետները, սկսեցին դրանցով հսկայական քարեր նետել աշտարակի ուղղությամբ՝ ցանկանալով կործանել ինչպես այն, այնպես էլ նրա մեջ գտնվող մարդկանց: Միաժամանակ անհավատները նաև մեքենաներով հունական կրակ էին նետում՝ փորձ կատարելով հրդեհի ծով առաջացնել, սակայն Աստված խախտեց նրանց այդ ծրագիրը: Արդյունքում աշտարակը բարձր հառնեց քաղաքի պարիսպների վրա, իսկ նրա մոտ էլ թե՛ մարտ սկսվեց, երբ բոլորն իրար խառնվեցին: Այդ ընթացքում ռազմիկներից ոմանք, այդ թվում նաև Վիլյամ Մոնպեյեն, բարանետներից հսկայական քարեր էին նետում նրանց ուղղությամբ, որոնք պաշտպանում էին պարիսպները: Արդյունքը եղավ այն, որ նրանք խոցեցին շատերին և, ջախջախելով վահանները, ոչնչացրին դրանց տերերին, որոնք անօգնական գետին թափվեցին: Սրա հետ միաժամանակ գործում էին նաև այլք, որոնք, մարտնչելով ծայրերին կեռեր ունեցող նիզակներով, պարիսպների վրայից ներքև էին բաշում սարակինոսներին և ոչնչացնում: Այս կերպ մարտը շարունակվեց մինչև երեկո, ընդ որում բոլոր բախանները, վանականները և այլ հոգևորականներ, հազա՛հ հոգևոր հանդերձներ, աղոթում էին, որ իրական հավատքի կրողները հաջողության հասնեն: Եվ ահա այն ժամանակ, երբ պաշարողական մեքենայի կիրառմամբ մեր մարդիկ ձգտում էին վեր ելնել, այլք գործի էին դրել աստիճանները: Հենց սրանց շարքերից էր, որ մեկը, որի անունը Գուլիֆեր էր, գործելով մեծ եռանդով ու արիությամբ, առաջինը փոքրաբանակ մարդկանց մի խմբի հետ կարողացավ ելնել պարիսպների վրա: Քաղաքի բնակիչները անմիջապես էլ հուսահատ հարձակման անցան այս բաջերի ուղղությամբ, որից հետո, գործելով նիզակներով ու նետերով, հարվածեցին նրանց: Այդ ժամանակ պարսպի վերևում հայտնված քրիստոնյաներից ոմանք վախեցան և ներքև ցատկեցին, սակայն նրանք, բաջաբար մարտի մեջ մտան հակառակորդի դեմ և, հարվածին հարվածով պատասխանելով, շարունակեցին աստիճանաբար գրավել պարիսպը: Եվ ահա քաղաքի բնակիչները շուտով հասկացան, որ անխնայ է պայքարել պարսպի համար, դրա համար էլ թիկունք դարձրին և, փորձելով փրկվել, փախան քաղաք: Դա տեղի ունեցավ կիրակի օրը, երբ արեգակն արդեն մայր էր մտնում՝ դեկտեմբերի 11-ին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը մի թարգմանիչ ուղարկեց սարակինոսների առաջնորդների մոտ՝ առաջարկելով իր ասպետների պաշտպանությունը նրանց, նրանց կանանց, երեխաների, գույքի և այլ հարստությունների համար, եթե միայն սրանք բոլորը հավաքվեն քաղաքի դարպասների մոտ գտնվող մի վայրում: Այս կերպ գրավելով քաղաքը՝ քրիստոնյաները տիրեցին այն ամենին, ինչ գտան տներում ու բարայրներում: Երբ գիշերն ավարտվեց և լույսը բացվեց, մարդկանց

ամբողջ լցվեց բաղաբի փողոցները և սկսեց սպանել ամեն մի պատահած հեթանոսի: Այդ ժամանակ դարպասներից սկսած ողջ բաղաբը ծայրից ծայր, ինչքան էլ, որ այն փոքր լինեք, լցվեց հեթանոսների դիակներով, ընդ որում դրանք այնքան խիտ էին թափված, որ անցնելն իսկ շատ դժվար էր: Բռնեմունդն ինքն ևս անձամբ հարձակվեց նրանց վրա, որոնց հրամայել էլ հավաքվել վերևում հիշատակված վայրում գտնվող մի պալատում իրենց ունեցածի հետ միասին, որից հետո նա ոմանց սպանեց, իսկ այլոց էլ հրամայեց տեղափոխել Ամսոիթը և այնտեղ վաճառել: Ֆրանկները այդ բաղաբում մնացին մոտ մեկ ամիս ու 4 օր, ընդ որում այստեղ նրանք մեծ սով ապրեցին: Այս պայմաններում մեր մարդկանցից ոմանք, լրիվ մնալով առանց միջոցների և ոչինչ չգտնելով մոտակա շրջաններում, որպեսզի բավարարեին իրենց կարիքները, բացեցին մեռած սարակինոսների դիակները և դուրս թափեցին փողոսից, բանի որ լսել էին, որ մեծ վտանգի պարագայում հեթանոսները սովորություն ունեին կոչ տալ ոսկին ու արծաթը, որպեսզի պահպանեն այն իրենց համար: Անում են նաև, որ քրիստոնյա հասարակից ոմանք կտրում էին դիակներից մահ կտորներ և դրանք օգտագործում որպես ուտելիք, թեև սա արվում էր մեծ գաղտնիությամբ ու շատերի աչքից հեռու, այնպես որ ես չեմ կարող վստահ լինել, որ դա իրոք այդպես է եղել» (Բողրի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 4):

«26/ Դրանից հետո, շարունակելով իրենց հաղթական ելքը, կոմս Ռայմունդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), Նորմանդիայի իշխան Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**), դուքս Գոտֆրիդի (**Նեբրին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.Ֆ.**) եղբայր Եվստաֆիոսը (**Բուլյոնի կոմս Էստաֆ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), Ռոբերտ Ֆլանդրիացին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**), Ամսոիթի իշխան հռչակված Բռնեմունդը (**Ամսոիթի դքսության դուքս Բռնեմունդ Տերնետացին – Մ.Ֆ.**) և դուքս Գոդֆրիդը առաջացան Մառ բաղաբի թուրքերի վրա, որոնք այստեղ շատ ռազմիկներ ու գեներալներ ունեցին... 29/ Այդ ժամանակ կոմս Ռայմունդն ու բոլոր նրանք, որոնք տառապում էին Մառի մոտ արդեն հինգերորդ շաբաթը, թուրքերի դեմ երկարատև պայքարից հետո սկսեցին տանջվել արդեն մի նոր բանից՝ սովից: Բանն այն էր, որ Ամսոիթի պաշարումը, որը տևել էր այդքան երկար ժամանակ և իրականացվել էր այդքան մեծ թվով մարդկանց կողմից, բերել էր նրան, որ շրջակա բոլոր երկրներում պարենամթերքը սպառվել էր, ընդ որում տեղում գտնվող բնակչությունն էլ փախել էր մոտակա լեռները: Այս պայմաններում ողջ երկրում այնպիսի մի պակասություն էր տիրում, որ քրիստոնյաները սկսեցին ուտել շներ ու կատուներ, իսկ հետո էլ հասան նրան, որ սկսեցին ուտել մահացած սարակինոսների և թուրքերի դիակներ... 30/ Այդ ժամանակ կոմս Ռայմունդը, տեսնելով, թե ինչ աստիճանի են տառապում իր մարդիկ, վերցրեց ասպետներից ոմանց ու մեկնեց լեռները, որտեղից այլ ավարի թվում նաև մեծ բանակի պարենամթերք բերեց, որը վերականգնեց Աստծո բանակի ուժերը: Միաժամանակ, սակայն, նրանք Լիբանանի բլրապատ տեղանքում մեծ բանակի քրիստոնյաների գտան, որոնք, երբ Նեաթրիվելով անհրաժեշտության էլ էին պարենամթերք ձեռք բերելու, ոչնչացվել էին թուրքերի կողմից: Դա Դամասկոսում գտնվող թուրքական բանակի գործն էր, որը միաժամանակ գործում էր նաև քրիստոնյաների բանակի դեմ՝ մշտապես նետերի հարվածների տակ պահելով քրիստոնյաներին: Եվ ահա կոմսը, որի բանակը մեծապես ներզնյում էր այս ամենից, գնաց մոտակայքում գտնվող Տալարիա ամրոցի վրա, որը գրավելուց հետո ոչնչացրեց այնտեղ գտնվող բոլոր թուրքերին, ընդ որում նա ամրոցում մեծ բանակությամբ պարենամթերք, ինչպես նաև շինակցություն ու փայտանյութ ձեռք բերեց: Օգտագործելով այս ամենը՝ կոմսը սկսեց բաղաբի մոտ պաշարողական մեթեաններ կառուցել: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ այս գործերն ավարտվեցին, կոմս Ռայմունդը և այլ իշխաններ, այդ թվում Ռոբերտը, Տանկրետը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսոիթի դքսության ինքնակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերնետացին – Մ.Ֆ.**) և Եվստաֆիոսը ի վերջո կարողացան գրավել այդ բաղաբը: Եվ ահա քրիստոնյա ռազմիկները ներխուժեցին բաղաբ ու սկսեցին կտորել մի կերպ պաշտպանվել փորձող թուրքերին՝ հետապնդելով նաև նրանց, որոնք փորձում էին պատասպարվել միջնաբերդում» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 5, գլուխ 26, 29, 30):

«Քրիստոնյաների բանակը հիվանդություններից թուլանում էր Ամսոիթում, ընդ որում վիճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով և ահա ի վերջո նրանք որոշեցին խորանալ Ամսոիթում: Արդյունքում քրիստոնյաները գրավեցին Մառան՝ սարակինոսների այդ բաղաբը, ու տիրեցին այդ երկրի բոլոր ամրություններին...: Եվ այսպես քրիստոնյաների բանակը, ներված հիվանդություններից ու սովից, թողեց Ամսոիթը, ընդ որում վիճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով: Արդյունքում, ահա, նրանք ի վերջո որոշեցին խորանալ Ամսոիթում, որից հետո գրավեցին Մառան՝ սարակինոսների այդ բաղաբը, ու տիրեցին այդ երկրի բոլոր ամրություններին» (Էփիաղ Լուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Քրիստոնյաների բանակը հիվանդություններից թուլանում էր Ամսոիթում, ընդ որում վիճակն առավել բարդանում էր բանակի ղեկավար կազմի մեջ առկա վեճերի պատճառով և ահա ի վերջո նրանք որոշեցին խորանալ Ամսոիթում: Արդյունքում քրիստոնյաները գրավեցին Մառան՝ սարակինոսների այդ բաղաբը, ու տիրեցին այդ երկրի բոլոր ամրություններին» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Եվ այսպես կոմս Ռայմունդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) իր բանակի հետ միասին ելավ բաղաբից, անցավ երկու բաղաբներ, իսկ Նոյեմբերի 25-ին էլ հասավ մի հարուստ, սակայն ավագապատ բաղաբ, որը լի էր բազում հազարացիներով: Հաջորդ օրը նա մարտ սկսեց այս բաղաբի դեմ, սակայն նրան տիրել չկարողացավ: Այդ ժամանակ հիշատակված բաղաբի մոտեցավ նաև Բռնեմունդը (**Ամսոիթի դքսության դուքս Բռնեմունդ Տերնետացին – Մ.Ֆ.**) իր զորքով, որից հետո հաջորդ օրը ինքն էլ բաջաբար հարձակման անցավ: Բաղաբի պաշտպանները արիաբար պաշտպանվում էին և որոշակի կորուստներ պատճառեցին նրանց՝ կոտորելով որոշ աստիճաններ: Արդյունքում հարձակվողներից ոչ-ոք չկարողացավ վեր բարձրանալ, ընդ որում այս բաղաբացիների ոգևորում էր այն, որ առաջ նրանք հաղթանակ էին տարել Պիղատոսի ջոկատի նկատմամբ: Այդ ժամանակ կոմսը չորս անիվների վրա շարժվելով մի հզոր աշտարակ կառուցեց, սակայն պարզվեց, որ այն չի հասնում պարսպի կատարին, ընդ որում աշտարակների ավելի բարձր էին: Փյուն էին շեփորները և եղջերափողները և հարձակվողների ջոկատները շրջապատում էին պարիսպները, Նիզակները Նիզակներ էին նետում, Նետածիգները՝ նետեր արձակում, իսկ պաշարողական մեծ մեթեանի վրա էլ, որի մեջ էին գտնվում Վիլյամ Դ՝ Մոնտե-Մեյակետեն և շատ այլք, անվերջ բարերի ու մեծ գերանների հարվածներ էր ստանում: Միաժամանակ նաև մերոնք էին հակառակորդների վահանների ու զրահների վրա բարերի հեղեղ թափում և արդյունքում շատերին վնասում: Հարկ է Նշել, որ պարիսպների վրայից առանց ընդհատելու լցվում էին նաև հեղուկ կրակ, թեև այդ կրակը լցնողներն էլ քրիստոնյաներն էին իրենց հերթին հարվածում բարերով ու նետերով, որպեսզի ի վերջո տիրեն աշտարակներին: Այս գործում բաղաբի պաշտպանները ի վերջո կիրառության մեջ դրեցին նաև հունական կրակ կոչվածը, որից զատ էլ պարսպի վրա հարձակվողների վրա եռացրած յուղ ու նման բաներ էին լցվում, որ նրանց հետ շարտեն: Այս կերպ, ահա, մարտը ձգձգվեց մինչև երեկո, երբ հազարացիները բաջաբար հետ մղեցին քրիստոնյաների բոլոր գրոհները: Այդ ժամանակ, սակայն, ի վերջո այնպես եղավ, որ Գուլֆերիոս Լիմոնացին, որը Պորտ-Ռոնդից էր՝ մի հզոր և ազնվատիկ մարդ, առաջիկա աստիճանով բարձրացավ պարսպի վրա ու տիրեց նրա վերնամասին: Այլ ևս հետևեցին նրան, թեև ոմանք այդ ընթացքում զոհվեցին: Եվ ահա Գուլֆերիոսն ու իր կողմակիցները, արիաբար պահելով պարսպի գագաթի իրենց տիրած հատվածը, հետ շարտեցին հեթանոսներին, որից հետո կոչ արեցին իրենց ընկերներին հետևել իրենց: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները հապճեպ աստիճանները հեռեցին պարիսպներին և մեծ բանակի հետևակայիններ բարձրացան պարիսպների կատարը՝ տիրելով դրանց մի մասին: Այնուհանդերձ, երբ մուգն ընկավ, աշտարակների ու ամրությունների ինչպես նաև բաղաբի մի մասը դեռևս հեթանոսների իշխանության տակ էր: Հետո, սակայն, երբ թուրքերը իմացան, որ պարիսպների մեծ մասը կորցրել են, հուսահատվեցին ու սկսեցին հաշտություն որոնել: Նրանք կյանք աղերսեցին, սակայն դրանից քիչ օգուտ եղավ: Արդյունքում ստեղծվեց մի վիճակ, երբ իրոք հնարավոր չէր բաղաբում գեթ մեկ վայր ուր դնել առանց դիակները տրորելու, այն աստիճանի էր թշնամիների ջարդը: Ինչ վերաբերվում է կանանց ու երեխաների ողջ մնացած մասին, ապա նրանք գերվեցին բաղաբի վերն հատվածում, որտեղ հավաքվել էին Բռնեմունդի հրամանով: Մրանց բոլորին տարան Ամսոիթ և այնտեղ վաճառեցին» (Օրդերի Կիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 15):

«Եվ ահա Նոյեմբեր ամսին բոլոր քրիստոնյա իշխանները հավաքեցին իրենց ուժերը, որպեսզի շարժվեն Երուսաղեմի վրա: Եվ ահա նրանք հասան Մառային, որտեղ անիվների վրա գլորվող մի փայտե աշտարակ, ինչպես նաև այլ պաշարողական մեթեաններ կառուցեցին, գրոհի անցան և դեկտեմբերի 11-ին գրավեցին բաղաբը» (Հենրիխ Հանտինգտոնի «Անգլիկ պատմությունը», գիրք 7):

«Եվ ահա բոլոր բարոնները հավաքվեցին իրար գլուխ, որպեսզի յուրեք պաշարողական մեթեանների հարցը, որոնցով հույս ունեին գրավել Մառաւորը: Նրանք գնացին Թամելերիե ամրոցի մոտ, կարճ ժամանակի ընթացքում գործի դրեցին պաշարողական մեթեանները և այս ամրությունն ընկավ, որից հետո նրանք արդեն գնացին Մառատի վրա: Այդ ժամանակ փայտագործները լավ պաշտպանված մեթեաններ կառուցեցին՝ իրար ագուցելով պարաներն ու երկաթները և հարթակների նման մի բան ստեղծելով, ընդ որում դրանից հետո նրանք ամեն ինչ այնպես կալով պատեցին, որ թուրքերի նետած կրակը ոչ մի կերպ դրանց վնաս տալ չի վիճակի չէր: Այդ ժամանակ Վիլյամ Մոնպելյեն երբոսածուս այլ 100 ասպետների հետ միասին ելավ այդ մեթեանի վրա, որից հետո նրանք սկսեցին հարվածել պարիսպներին՝ դրանց վրա կարծես երկնքից բարերի հեղեղ թափելով: Արդյունքում պարիսպը, խախտված հարյուրավոր տեղերից, փլվեց և մեր ազնվագաբն ասպետները հնարավորություն ունեցան ներս մտնել, իսկ հեթանոսներն ու սարակինոսներն էլ չկարողացան խոչընդոտել նրանց: Մառաւորը գրավվեց շաբաթ օրը, սակայն դեռևս կիրակի օրը դաժան մարտեր էին ընթանում պարսիկների ու թուրքերի դեմ, որոնք բաղաբում էին ու դեռ իրենց տիրապետության տակ էին պահում աշտարակները և որոշ ամրություններ: Այդ ժամանակ մերոնք բաղաբում այնպիսի մի արյունահեղություն իրականացրին, որ նույնիսկ պատմել իսկ հնարավոր չէ: Մեր մարդիկ առատորեն գտան հաց, ալյուր, յուղ, կորեկ և այլ բաներ, որոնք քրիստոնյաներին շատ էին պետք, սակայն նրանք, որոնք աշտարակներում էին, շարունակում էին համառորեն պաշտպանվել: Հենց այդ ժամանակ էր, որ սպանվեց Անսելմ Ռիբեմունցին, որը Աստծո

բանակի մի հիմնադիր ռազմիկ էր: Այդ ժամանակ, ահա ֆրանկները հարձակվեցին այս թշնամիների վրա, գրավեցին աշտարակները և բոլոր անհավատներին մահվան գիղը նետեցին, հենց այդպես: Իրոք, հեթանոսները թանկ վճարեցին այդ ամենի համար՝ ամենուր սպանվելով ինչպես պետք է: Եվ ահա մերոնք տեղավորվեցին քաղաքում ու տրվեցին հանգստի» (Գրեմլորու Ղուացի «Ամսօրիք երգը», Վերջաբան):

«Նոյեմբերի 1-ին բարոնները, որոնք լեւել էին Ամսօրիքը այնտեղ բռնկված ժամատախտի համաճարակի պատճառով, ինչպես և խոստացել էին, վերադարձան Ամսօր: Նրանք նստեցին խոհրդակցության և սկսեցին մտածել, թե ինչպես մեկնեն ու պաշարեն Մարին քաղաքը, որը շատ ամուր էր և լավ ապահովված ամեն ինչով: Այնպիսի, որ նրանք մեկնեցին այդ զբաղեցրել էին, մինչև հիշատակված քաղաքը ութ մղոն էր, ընդ որում հասարակ ժողովուրդը ոչ մի կերպ չէր կարողանում մնալ Ամսօրում, բանգի կրթոտ կերպով ցանկանում էր գնալ ուղիղ երրուստղեմ: Եվ ահա նշանակված օրը նրանք բոլորը պատրաստ էին՝ Տուլուզի կոմսը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնը Տուլուզացուն – Մ.Ֆ.), դուքս Գոտֆրիդը (Նեթրին Լոթարինգայի դուքս, երրուստղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), նրան եղբայր Եվստաֆիոսը (Բուլյոնի կոմս Էստաֆ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.) և Նորմանդիայի դուքսը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտը Նորմանդացին – Մ.Ֆ.): Տակերեղ (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Ամսօրիքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) դեպի Մարին քաղաք գնաց ու պաշարեց այն: Այդ քաղաքի բնակչությունը, հարուստ և լի անհավատալի հպարտությանը, հատկապես այն պատճառով, որ դրանից մի քանի տարի առաջ նրանք իրենց ձեռքում էին հավաքել իրենց բոլոր հարստությունները, պատրաստակամորեն մարտի մեջ մտան մերոնց դեմ, որի արդյունքում ունակ գերվեցին, իսկ շատերն էլ զոհվեցին, քանի որ նրանք լավ էին մարտում: Այսպիսով՝ նրանք սկսեցին ամեն կերպ վիրավորել և ծանակել մեր ուխտավորներին՝ լուսանքներ թափելով մեր բանակի վրա: Եվ ահա Մարինի բնակիչները, քաղաքի պարիսպների վրա խաչեր տեղադրեցին և, նպատակ ունենալով ցույց տալ արհամարհանք մեր հավատքի նկատմամբ, դրանց հետ սկսեցին ամենասառնային բաներն անել: Արդյունքում բարոններն անհավատալիորեն զայրացան և հարձակվան նշան տվեցին: Հարկ է նշել, որ, եթե մերոնք աստիճաններ ունենային, ապա հենց երկրորդ օրն էլ նրանք քաղաք կմտնեին, սակայն այդպես չէր: Երրորդ օրը Բոհեմունդը իր մոտ հավաքեց իր մարդկանց և ճամբար զարկեց պարսպի այն հատվածի դիմաց, որն ամենալայն էր պաշտպանված: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ, տեսնելով պաշտպանվողների անգործությունը, հապճեպ փայտյա աշտարակներ կառուցեցին, դրեցին նաև նետողական մեթեաններ ու սկսեցին քարեր նետել: Նրանք նաև լցրին քաղաքի դիմացի խանդակը, ինչպես նաև սկսեցին փորել պարսպի տակ: Նրանք, որոնք գտնվում էին արևմտյան ներսում, շատ լավ էին պաշտպանվում՝ ներսից քարեր, կրակ և այլով ալ բաներ լցնելով նրանց վրա, ինչպես նաև հարվածելով արբալետներից ու թուրքական աղեղներից արձակվող նետերով: Բարեբախտաբար, շնորհիվ Աստծո ողորմածության, նրանք մեր միայն մի քանի մարդկանց վերքեր հասցրեցին: Այսպիսով՝ ամրության ներսի մարդիկ շատ հոգնեցին, իսկ մեր մարդկանց ուժն ու եռանդն էլ ավելի ուժեղացավ: Եվ ահա մերոնք անսխալապես աստիճանները հենեցին պարիսպներին և սրընթաց վեր բարձրացան: Մրանց շարքերում մի ազնվատոհմիկ ու փառահեղ այդ կար, որի անունը Գոտֆրիդ Դ՝Յորո էր: Սա այդ ճակատամարտում իրեն հիմնալից ցույց տվեց, ընդ որում այլևս հետևեցին նրան: Այս կերպ նա մյուսները բարձրացնելու և ճամբար զարկելու փրկ էր տրել ողջ ամրությանը, եթե գիշերը վրա չիսաներ ու չիսանգարեր այդ գործին: Արդյունքում, սակայն, մերոնք դադարեցրին մարտը մինչև հաջորդ առավոտ՝ որոշելով սպասել, թե երբ արեգակը կծագի: Մեր մարդիկ ուժեղ պահակալիներ ու ժամապահներ նշանակեցին պարիսպների վրա, որպեսզի քաղաքացիները չկարողանային դուրս ելնել, սակայն հասարակ մարդիկ նկատեցին, որ պարիսպների վրա ոչ-ոք չկա, դրա համար էլ առանց բարոնների հրամանի քաղաք մտան ու հայտնաբերեցին, որ մարդիկ լեւել են այն: Նրանք վերցրեցին այն ամենը, ինչ իրենց այնտեղ պետք էր, քանզի երկար ժամանակ սարսափելի տվ ու մեծ կարիք էին գզում: Այդ ժամանակ քաղաքացիները ողջ կազմով հեռացան դեպի երկար ու խորը բարայրները՝ հույս ունենալով ապաստանել այնտեղ և փրկվել: Հաջորդ օրը բարոնները հայտնաբերեցին, որ քաղաքը գրավված է, սակայն նրանք քիչ ավար գտան, բանգի հասարակ մարդիկ արդեն մտել էին քաղաք մինչև հիմնական ուժերի ներս մտնելը: Դրանից հետո բարոնների մեջ վստահություն առաջացավ, որ թուրքերը հարստությունները պահում են գետնի տակ, դրա համար էլ նրանք բարայրների ու բարանձավների առաջ կրակ վառեցին և շատ ծուխ առաջացրին, այնպես որ քաղաքացիները ստիպված եղան ելնել իրենց ապաստարաններից: Այդ ժամանակ մերոնք սկսեցին սպանել դրանցից ոմանց, իսկ մյուսներին էլ գերեցին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 9):

«Դրանից հետո ֆրանկները գնացին Մառայի վրա և տիրեցին նրան, որից հետո 40 օրվա ընթացքում սպանեցին այնտեղ գտնվող 100.000 հոգու՝ ձեռք գցելով մեծ բանակի ավար» (Բար-Յեբերես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այս ամենից հետո Ամսօրիքը ելան մնացած ֆրանկներն ու հայերը, որոնք գտնվում էին ֆրանկների ենթակայության տակ, և միացան Սեն-ժիլին (Տուլուզի կոմս Ռայմոնը Տուլուզացուն – Մ.Ֆ.): Նրանք հասան Մառաշտ ան-Լուվան 2ուլիից ամսի վերջին երկու գիշերը, իսկ նրանց թիվը 100.000 էր: Նրանք պաշարեցին Մառաշտ ան-Լուվանը 492 թվականին, կտրեցին քաղաքի մոտ գտնվող ծառերը, իսկ բնակիչներն էլ օգնության համար դիմեցին Մեյի-Ռիդվանին (Հալեայի եփրության եփր Ռիդվանին – Մ.Ֆ.) ու Ջանահ-Էդ-Դուլային, սակայն նրանցից ոչ մեկը չօգնեց: Ֆրանկները կորցված ծառերից մի աշտարակ կառուցեցին, շարժվեցին քաղաքի վրա և բոլոր կողմերից հարձակվան անցան: Այդ ընթացքում նրանք պարսպին մոտեցին աշտարակը, բացեցին ու այնտեղից պարսպի վրա գցեցին մի աստիճան: Մարդիկ համառորեն մարտնչեցին լուսաբացից մինչև երեկոյան աղոթքի ժամը և պարսպի վրա ու նրա տակ շատ մարդ զոհվեց: Ի վերջո, ֆրանկները արևամուտից հետո քաղաք մտան 492 թվականի Մուհառամ ամսի 24-ին, կիրակի օրը: Ֆրանկների ողջ զորքը քաղաք մտավ և մարդկանցից ոմանք պարտություն կրեցին արդեն քաղաքի ամրացված տներում և ֆրանկներից անվտանգության երաշխիքներ խնդրեցին: Մրանք խաղեցին այդ և յուրաքանչյուրի վրա հարկ դրեցին: Նրանք իրար մեջ բաժանեցին տները, զավթեցին դրանք, դուրս անելով բնակիչներին, և այնտեղ անցկացրին գիշերը, իսկ երբ այս մարդիկ առավոտյան սկսեցին իրենց տները վերադառնալ, նրանք մերկացրին թերթը և սպանեցին նրանցից ոմանց՝ գերելով կանանց ու երեխաներին: Այդ ժամանակ ավելի քան 20.000 տղամարդ, կին ու երեխա սպանվեց, իսկ փրկվեցին միայն քերը նրանցից, որոնք Շեյզաբում էին, Բանու Մուլեյնանում, Բանու Աբու-Հուսեյնում և այլ վայրերում: Շատերը կոտորվեցին պատժի պատրվակի տակ ու նրանց հարստությունները բռնագրավվեցին: Նրանց ջուր էին տալիս և վաճառում էին այն, այնպես որ շատ մարդիկ ծարավից մահացան: Ֆրանկները տիրեցին քաղաքի 33 օր, հաշված նրա վրա հարձակման օրվանից, և դրանից հետո այստեղ ոչ մի թանկարժեք բան չմաց, ամեն ինչ բռնագրավվեց: Ի վերջո, ֆրանկները բառեցին քաղաքի պարիսպը, այրեցին մզկիթն ու տները և փշռեցին միևարթները: Այդ ամենից հետո Բոհեմունդը (Ամսօրիքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Ամսօր, իսկ կոմսը՝ առ-Ռուհա» (Բենալ-Էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

«Նույն այդ տարում ֆրանկներն իրենց ուժերով մոտեցան Մառաշտ ան-Լուվանին, այնտեղ ճամբար զարկեցին և 2ուլիից ամսի 29-րդ օրը հարձակում գործեցին քաղաքի վրա՝ օգտագործելով պաշարողական աշտարակ և աստիճաններ...: Այդ տարվա Մուհառամ ամսին ֆրանկները հարձակում գործեցին Մառաշտ ան-Լուվանի պարիսպների վրա արևելքից ու հյուսիսից: Նրանք առաջ էին մղում պաշարողական աշտարակներն այնքան ժամանակ, մինչև որ չմոտեցան քաղաքի պարսպին, իսկ, բանից որ այն բարձր էր նրանից, նրանք զոհվեցին մահմեդականներին պարսպի վրա թաքնվելու հնարավորությունից: Մարտը այդ վայրում շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ Մուհառամ ամսի 14-ի արևը մայր չմտավ և ֆրանկներն ի վերջո հաջողացրին բարձրանալ պարսպի վրա ու նրա պաշտպաններին փախուստի մատնել: Մինչ այդ ֆրանկները ոչ մեկ անգամ էր, որ առաջարկել էին բանակցություններ վարել ու հանձնել քաղաքը, խոստանալով պահպանել քաղաքի բնակչության կյանքն ու սեփականությունը ֆրանկ կառավարիչ նշանակելու պայմանով, սակայն քաղաքացիների համառությունն ու նրանց նվիրված լինելը Ալլահին թույլ չտվեցին ընդունել այդ պայմանները: Երեկոյան աղոթքից մեկ ժամ անց քաղաքը գրավվեց և երկու կողմն էլ զգալի կորուստներ կրեցին: Քաղաքացիները ցրվեցին ալ-Մառաշի տներով ու սկսեցին պաշտպանվել այնտեղ, սակայն ֆրանկները, անվտանգություն խոստանալով, խաբեցին բնակչությանը: Նրանք ողջ քաղաքում խաչեր տնկեցին, քաղաքը հարկի տակ դրեցին և, չկատարելով իրենց խոստումներից և ոչ մեկը, ամեն ինչ թալանեցին ու պահանջեցին բնակչությունից այնպիսի չափի մի գումար վճարել, որպիսին տրանք ուղղակի չունեին: Սաֆար ամսի 17-ին, չորեքշաբթի օրը ֆրանկներն ուղղվեցին դեպի Եսֆար-Թաթ» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Դրանից հետո ֆրանկներն ուղղվեցին դեպի Մառաշտ ան-Լուվան, կանգ առան այնտեղ և պաշարեցին քաղաքը: Քաղաքի բնակչությունը համառորեն մարտնչում էր նրանց դեմ: Ֆրանկները տեսան նրանց ուժն ու համառությունը, զգացին նրանց ինքնագործողությունը մարտում և այդ ժամանակ, ահա, մի փայտյա աշտարակ կառուցեցին, որը քաղաքային պարսպին հավասար էր, ու մարտի գնացին դրա օգնությամբ, բայց այնուհանդերձ չկարողացան մահմեդականներին զգալի վնաս հասցնել: Երբ գիշերն իջավ, որոշ մահմեդականներ վախճան և նրանց անելանելիության զգացումը համակեց: Նրանք մտածեցին, որ, եթե ամրանան մեծ շենքերում, նրանց կհաջողվի հետ մղել թշնամուն: Նրանք լեցեցին պարիսպները և ազատ վայրեր թողեցին, որոնք պետք է պաշտպանեին: Մյուսները տեսան այդ և Նույն կերպ վարվեցին, որի արդյունքում պարսպի նրանց հանձնված հատվածները ևս պահապաններից զուրկ դարձան: Եվ այսպես մեկը հետևում էր մյուսին, մինչև որ պարիսպը չդառարակվեց: Այդ ժամանակ ֆրանկները աստիճաններով բարձրացան պարիսպների վրա և, երբ նրանք հայտնվեցին դրանց վրա, մահմեդականները շփոթվեցին և ցրվեցին տներով, իսկ ֆրանկները նրանց սրի մատնեցին: Նրանք 3 օր կոտորում էին մահմեդականներին և արդյունքում սպանեցին 100.000 հոգու և մեծաթիվ գերիներ բռնեցին: Տիրելով քաղաքին, նրանք այնտեղ մնացին 40 օր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

3471 «Թողնելով այդ հիմնալի հովիտը՝ մենք փետրվարի երկրորդ օրը, որը երկուշաբթի, հասանք մի ինչ-որ ամրոցի, որ կոչվում էր Աբբար: Այս ամրոցի մոտ մենք դրեցինք մեր վրանները, իսկ այն լցված էր հեթանոս ժողովրդով՝ թուրքերով, սարակինսներով, արաբներով ու պավլիկյաններով: Նրանք հիմնալի ամրացրել էին այս ամրոցը և բազաբար պաշտպանում էին: Այդ ժամանակ մեր ռազմիկների թվից 14 հոգի մեկնեցին Տրիպոլիս, որը գտնվում էր մոտակայքում: Մեր 14 հոգին այնտեղ 60 թուրքերի և այլոց գտան, որոնց հետ 1.500 հոգի մարդիկ կային՝ կենդանիներով: Պատվելով խաչի Նշանով՝ մերոնք Աստծո աջակցությամբ հիմնալի կերպով գերազանցեցին սրանց և, սպանելով նրանցից 60 հոգի, վերցրեցին 6 ձիեր: Կոմս Ռայմոնդի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու - Մ.3.**) զորքից ելան Ռայմոնդ Պիղատտոսը Տուրենի վիկոնտ Ռայմոնդի հետ: Նրանք մոտեցան Տարտոս բաղաբին և բազաբար հարձակվեցին նրա վրա: Բաղաբը պաշտպանում էին շատ հեթանոսներ: Գիշերը վրա հասնելուն պես մենք հեռացանք մի առանձնացված վայր, որտեղ ծամբար գարկեցինք: Միաժամանակ մենք անթիվ բանակի կրակներ վարեցինք, այնպիսի տպավորություն ստեղծելով, թե իբր ամենուր մեր զորքն է: Հեթանոսները, պատված ահով, գիշերով գաղտնի փախան՝ թողնելով բարիքով լցված ողջ բաղաբը: Այնտեղ՝ ծովափին, մի հիմնալի նավահանգիստ կար: Հաջորդ օրը եկան մերոնք և, նետվելով բաղաբի վրա բոլոր կողմերից, այն գտան դատարկ: Ներս մտնելով՝ մերոնք այնտեղ մնացին այնքան ժամանակ, մինչև որ չավարտվեց Աբբարի պաշարումը: Մոտակայքում ևս մի բաղաբ կար, որի անունը Մարաբիա էր: Եվիորը, որ ղեկավարում էր այս բաղաբը, մեզ հետ պայանագիր կնքեց և մերոնց բաղաբ թողեց՝ բարձրացնելով մեր դրոշմը: Դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին - Մ.3.**), Բոհեմունդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տեռենտացին - Մ.3.**) և Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.3.**) արդեն հասել էին Լաոդիկեա բաղաբին, սակայն այստեղ Բոհեմունդը թողեց նրանց և վերադարձավ Անտիոք: Այդ ժամանակ նրանք պաշարեցին Ջաբալ անունով մի ինչ-որ բաղաբ, սակայն Ռայմոնդ Սեն-ժիլը, լսելով, որ հեթանոսների անթիվ զորքը շտապում է իրենց դեմ մարտի, անմիջապես խորհրդի նստեց յուրայինների հետ, որպեսզի մարդ ուղարկի Ջաբալը պաշարողների մոտ՝ խնդրելով շտապ իրենց մոտ գալ: Սենյորները, ստանալով այդ ուղերձը, բանակցություններ սկսեցին Եվիորի հետ և, կնքելով խաղաղություն, ստացան ձիեր և ոսկի: Նրանք թողեցին բաղաբը և եկան նրանց օգնության, սակայն թուրքերը չեկան նրանց դեմ մարտի: Վերը հիշատակված կոմսերը ծանրաբար զարկեցին գետից անդին և սկսեցին ամրոցի պաշարումը: Դրանից քիչ անց մերոնք հեծյալ վիճակում գնացին Տրիպոլիս և այնտեղ հանդիպեցին թուրքերի, արաբների և սարակինսների: Մերոնք հարձակում գործեցին նրանց վրա և մատնեցին փախուստի՝ կոտորելով բաղաբի ավազանու մեծ մասին: Հեթանոսների կոտորածն ու արյունահեղությունն այնպիսին էին, որ ջուրը, որը, հոսում էր բաղաբի մոտով, կարմիր եղավ: Այն հոսում էր բաղաբի ջրամբարների միջով, որի արդյունքում հեթանոսները սգի և տխրության գիրկն ընկան: Նրանք այն աստիճանի էին վախով պատված, որ նրանցից ոչ մեկը չհամարձակվեց դուրս գալ բաղաբից: Հաջորդ օրը մենք սլացանք Սեն հովտի սահմաններից դուրս և այնտեղ գտանք ցլեր, ոչխարներ, էշեր և այլ անասուններ, ինչպես նաև ձեռք գցեցինք 3.000 ուղտեր: Մենք հիշատակված ամրոցը պաշարեցինք երեք ամսից մեկ օր պակաս: Հենց այնտեղ էր, որ մենք նշեցինք Բրիտանոսի գատիկը՝ ապրիլի 10-ին: Մեր նավերը ոչ հեռու գտնվող մի ինչ-որ նավահանգիստ մտան և, այն ժամանակ, մինչև մենք զբաղված էինք պաշարումով, մեզ մեծ բանակի պարենամթերք մատակարարեցին՝ հաց, գինի, միս, պանիր, զարի ու յուղ, որի պատճառով զորքում մեծ առատություն եղավ: Այդ պաշարման ընթացքում երջանիկ նահատակություն ընդունեցին մեզնից շատերը, այդ թվում Անսելմ Բիբեմունտցին, Գիյոմ Պիկարդացին և շատ այլք, որոնց ես չեմ ճանաչում: Տրիպոլիսի արքան, հաճախակի սուրհանդակներ էր ուղարկում սենյորների մոտ, որ նրանք թողնեն պաշարման գործը և համաձայնության գան իր հետ: Լսելով այդ մասին՝ մերոնք՝ Գոտֆրուան (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին - Մ.3.**), Ռայմոնդ Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու - Մ.3.**), Նորմանդիայի կոմսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին - Մ.3.**) և Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.3.**) տեսան, որ բերքահավաքի ժամանակն է գալիս և, բանի որ արդեն մարտի կեսն էր, մենք ուտում էինք թարմ լոբի, իսկ ապրիլի կեսին էլ՝ հաց: Մերոնք խորհրդակցության նստեցին և որոշեցին, որ լավ կլինի ճանապարհորդությունը դեպի Երուսաղեմ ավարտել նոր բերքի հասնելու ժամանակ: Մերոնք նահանջեցին ամրոցից և մայիսի 13-ին՝ ուրբաթ օրը, հասանք Տրիպոլիս, որտեղ մնացինք 3 օր: Տրիպոլիսի արքան համաձայնության եկավ սենյորների հետ և անմիջապես նրանց համար արվել բան 300 գերի ուխտավորների ազատ արձակեց, որոնց առաջ գերել էր, ինչպես նաև սենյորներին տվեց 15.000 հունական ոսկի և 15.000 երիտասարդ ձիեր: Նա նաև մեզ բավարարել ձիերով, էշերով և այլ բարիքներով, որի հետևանքով Բրիտանոսի զորքը անչափ հարստացավ: Մենք պայմանավորվեցինք սենյորների հետ, որ, եթե այդ պատերազմում հաղթենք Բաբելոնի Եվրոնի (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հային - Մ.3.**), պատերազմում, որ նա

«Թողնելով այդ հիմնալի հովիտը՝ մենք փետրվարի երկրորդ օրը, որը երկուշաբթի, հասանք մի ինչ-որ ամրոցի, որ կոչվում էր Աբբար: Այս ամրոցի մոտ մենք դրեցինք մեր վրանները, իսկ այն լցված էր հեթանոս ժողովրդով՝ թուրքերով, սարակինսներով, արաբներով ու պավլիկյաններով: Նրանք հիմնալի ամրացրել էին այս ամրոցը և բազաբար պաշտպանում էին: Այդ ժամանակ մեր ռազմիկների թվից 14 հոգի մեկնեցին Տրիպոլիս, որը գտնվում էր մոտակայքում: Մեր 14 հոգին այնտեղ 60 թուրքերի և այլոց գտան, որոնց հետ 1.500 հոգի մարդիկ կային՝ կենդանիներով: Պատվելով խաչի Նշանով՝ մերոնք Աստծո աջակցությամբ հիմնալի կերպով գերազանցեցին սրանց և, սպանելով նրանցից 60 հոգի, վերցրեցին 6 ձիեր: Կոմս Ռայմոնդի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու - Մ.3.**) զորքից ելան Ռայմոնդ Պիղատտոսը Տուրենի վիկոնտ Ռայմոնդի հետ: Նրանք մոտեցան Տարտոս բաղաբին և բազաբար հարձակվեցին նրա վրա: Բաղաբը պաշտպանում էին շատ հեթանոսներ: Գիշերը վրա հասնելուն պես մենք հեռացանք մի առանձնացված վայր, որտեղ ծամբար գարկեցինք: Միաժամանակ մենք անթիվ բանակի կրակներ վարեցինք, այնպիսի տպավորություն ստեղծելով, թե իբր ամենուր մեր զորքն է: Հեթանոսները, պատված ահով, գիշերով գաղտնի փախան՝ թողնելով բարիքով լցված ողջ բաղաբը: Այնտեղ՝ ծովափին, մի հիմնալի նավահանգիստ կար: Հաջորդ օրը եկան մերոնք և, նետվելով բաղաբի վրա բոլոր կողմերից, այն գտան դատարկ: Ներս մտնելով՝ մերոնք այնտեղ մնացին այնքան ժամանակ, մինչև որ չավարտվեց Աբբարի պաշարումը: Մոտակայքում ևս մի բաղաբ կար, որի անունը Մարաբիա էր: Եվիորը, որ ղեկավարում էր այս բաղաբը, մեզ հետ պայանագիր կնքեց և մերոնք բաղաբ թողեց՝ բարձրացնելով մեր դրոշմը: Դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին - Մ.3.**), Բոհեմունդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տեռենտացին - Մ.3.**) և Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.3.**) արդեն հասել էին Լաոդիկեա բաղաբին, սակայն այստեղ Բոհեմունդը թողեց նրանց և վերադարձավ Անտիոք: Այդ ժամանակ նրանք պաշարեցին Ջաբալ անունով մի ինչ-որ բաղաբ, սակայն Ռայմոնդ Սեն-ժիլը, լսելով, որ հեթանոսների անթիվ զորքը շտապում է իրենց դեմ մարտի, անմիջապես խորհրդի նստեց յուրայինների հետ, որպեսզի մարդ ուղարկի Ջաբալը պաշարողների մոտ՝ խնդրելով շտապ իրենց մոտ գալ: Սենյորները, ստանալով այդ ուղերձը, բանակցություններ սկսեցին Եվիորի հետ և, կնքելով խաղաղություն, ստացան ձիեր և ոսկի: Նրանք թողեցին բաղաբը և եկան նրանց օգնության, սակայն թուրքերը չեկան նրանց դեմ մարտի: Վերը հիշատակված կոմսերը ծանրաբար զարկեցին գետից անդին և սկսեցին ամրոցի պաշարումը: Դրանից քիչ անց մերոնք հեծյալ վիճակում գնացին Տրիպոլիս և այնտեղ հանդիպեցին թուրքերի, արաբների և սարակինսների: Մերոնք հարձակում գործեցին նրանց վրա և մատնեցին փախուստի՝ կոտորելով բաղաբի ավազանու մեծ մասին: Հեթանոսների կոտորածն ու արյունահեղությունն այնպիսին էին, որ ջուրը, որը, հոսում էր բաղաբի մոտով, կարմիր եղավ: Այն հոսում էր բաղաբի ջրամբարների միջով, որի արդյունքում հեթանոսները սգի և տխրության գիրկն ընկան: Նրանք այն աստիճանի էին վախով պատված, որ նրանցից ոչ մեկը չհամարձակվեց դուրս գալ բաղաբից: Հաջորդ օրը մենք սլացանք Սեն հովտի սահմաններից դուրս և այնտեղ գտանք ցլեր, ոչխարներ, էշեր և այլ անասուններ, ինչպես նաև ձեռք գցեցինք 3.000 ուղտեր: Մենք հիշատակված ամրոցը պաշարեցինք երեք ամսից մեկ օր պակաս: Հենց այնտեղ էր, որ մենք նշեցինք Բրիտանոսի գատիկը՝ ապրիլի 10-ին: Մեր նավերը ոչ հեռու գտնվող մի ինչ-որ նավահանգիստ մտան և, այն ժամանակ, մինչև մենք զբաղված էինք պաշարումով, մեզ մեծ բանակի պարենամթերք մատակարարեցին՝ հաց, գինի, միս, պանիր, զարի ու յուղ, որի պատճառով զորքում մեծ առատություն եղավ: Այդ պաշարման ընթացքում երջանիկ նահատակություն ընդունեցին մեզնից շատերը, այդ թվում Անսելմ Բիբեմունտցին, Գիյոմ Պիկարդացին և շատ այլք, որոնց ես չեմ ճանաչում: Տրիպոլիսի արքան, հաճախակի սուրհանդակներ էր ուղարկում սենյորների մոտ, որ նրանք թողնեն պաշարման գործը և համաձայնության գան իր հետ: Լսելով այդ մասին՝ մերոնք՝ Գոտֆրուան (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին - Մ.3.**), Ռայմոնդ Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու - Մ.3.**), Նորմանդիայի կոմսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին - Մ.3.**) և Ֆլանդրիայի կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.3.**) տեսան, որ բերքահավաքի ժամանակն է գալիս և, բանի որ արդեն մարտի կեսն էր, մենք ուտում էինք թարմ լոբի, իսկ ապրիլի կեսին էլ՝ հաց: Մերոնք խորհրդակցության նստեցին և որոշեցին, որ լավ կլինի ճանապարհորդությունը դեպի Երուսաղեմ ավարտել նոր բերքի հասնելու ժամանակ: Մերոնք նահանջեցին ամրոցից և մայիսի 13-ին՝ ուրբաթ օրը, հասանք Տրիպոլիս, որտեղ մնացինք 3 օր: Տրիպոլիսի արքան համաձայնության եկավ սենյորների հետ և անմիջապես նրանց համար արվել բան 300 գերի ուխտավորների ազատ արձակեց, որոնց առաջ գերել էր, ինչպես նաև սենյորներին տվեց 15.000 հունական ոսկի և 15.000 երիտասարդ ձիեր: Նա նաև մեզ բավարարել ձիերով, էշերով և այլ բարիքներով, որի հետևանքով Բրիտանոսի զորքը անչափ հարստացավ: Մենք պայմանավորվեցինք սենյորների հետ, որ, եթե այդ պատերազմում հաղթենք Բաբելոնի Եվրոնի (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հային - Մ.3.**), պատերազմում, որ նա

պատրաստում էր մեր դեմ, ապա նա անմիջապես քրիստոնյա կոառնա և մեզ կհանձնի այդ երկիրը: Այս կերպ այդ հարցը կարգավորվեց» (Պետրոս Տոկոբոզ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 12):

«Տիրոջ 1099 թվականին քրիստոնյաները գնացին Արբա կոչվող ամրության վրա, որը կառուցված էր Լիբանան լեռան ստորոտում: Իր տեղադրության շնորհիվ այս ամրությունը դրսից հարձակվող թշնամիների համար իրենից մի ուժեղ և անառիկ ամրոց էր ներկայացնում, դրա համար էլ մեր մարդիկ, հինգ շաբաթ նրա շուրջ դնելով իրենց վրանները, շատ ջանքեր թափեցին վերջինիս տիրելու ուղղությամբ ...: Այս պայմաններում Գոտֆրիդն (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) ու Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.) չհապաղեցին ուժեր ուղարկել այլ ուղղությամբ: Եվ այսպես նրանք պաշարեցին Ջաբալ քաղաքը, որը հայտնի մի ամրություն էր, սակայն հենց այդ ժամանակ էր, որ յուր ստացան հիմնական բանակից, թե թուրքերը գալիս են և իրենց պետք է անմիջապես վերադառնալ: Եվ ահա նրանք թողեցին Ջաբալի պաշարումը և միացան իրենց քրիստոնյա եղբայրներին, որոնց այդ վտանգն էր սպառնում: Հենց այս ժամանակ էր, որ Արբա քաղաքի մոտ զոհվեց քաջարի սապետ Անսելմ Ռիբերնոնցին, որը սպանվեց քարի հարվածով: Այդ ժամանակ բանակի հրամանատարությունը խորհրդակցություն գումարեց և բոլորը եկան այն մտքին, որ պետք չէ երկար մնալ այդ ամրության պարիսպների տակ, քանզի այդտեղ դժվարությունները չափից շատ էին: Ավելացվեց նաև, որ հնարավորություն չկա նոր միջոցներ ձեռք բերել, իսկ եղածն էլ սպառնում է, դրա համար անհրաժեշտ է վերսկսել առաջխաղացումը դեպի Երուսաղեմ հենց երեքսհազարի ժամանակ, որպեսզի Աստծո օգնությամբ, մարդիկ հաջողությամբ հասնեն այն վայրը, որին ձգտում են: Եվ ահա բոլորը հաստատեցին այդ ծրագիրն ու ճանապարհի ընկան: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները վերջինիս իրենց վրանները և մոտեցան Տրիպոլիս քաղաքին, որը գտնվում էր Ջաբալայից մեկ օրվա հեռավորության վրա» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 17):

«Դրանից հետո մենք կրկին հապաղեցինք, քանզի սովն այն աստիճանի էր հասել, որ մի քրիստոնյա կերպով մի սարակինոսի հոտած մարմնի կտորները: Ի վերջո, Աստծո կամքով մենք մտանք մի երկիր, որտեղ ամեն ինչ շատ առատ էր և այստեղ պարզորեն երևաց, որ բարձրլայի ձեռքը մեզ վրա հետ: Դեռք է Լքել, որ այդ երկրի քաղաքներն ու ամրությունները, որոնց մոտով մենք անցնում էինք, դեպքում էինք մեզ մոտ նվերներ ուղարկեցին և իրենց օգնությունն առաջարկեցին, սակայն, բանի որ մեր բանակն այնքան էլ մեծ չէր, իսկ մյուս կողմից էլ առկա էր միահամուռ ցանկություն շտապել դեպի Երուսաղեմ, մենք միայն դրանցից հնազանդության երաշխիքներ ընդունեցինք, սակայն դրանց կողմերը չգնացինք, մանավանդ որ այդ քաղաքներից մեկում միայն, որ ծովի ափին էր, ավելի շատ մարդ կար, քան մեր ողջ բանակում: Եվ այսպես, երբ Անտիոքը, Լատրիան, Արբան ու այլ քաղաքներ լսեցին Աստծո մեր գործի առաջանալու մասին, մերոնցից շատերը մնացին այնտեղ, ինչպես նաև Տյուրոս քաղաքում» (Գոդֆրուա, Ռայմոնդ և Դամիերտ «Նամակ պապին»):

«3/ Եվ ահա Նորմանդիայի կոմսն (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.) ու կոմս Ռայմոնդը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) ուղիք հանեցին իրենց զորքերին և առաջացան դեպի Կեսարիա, սակայն Կեսարիայի արքան մարդ ուղարկեց Մառայում գտնվող քրիստոնյաների մոտը և հայտնեց, որ ուզում է խաղաղության մեջ ապրել նրանց հետ ու պատրաստ է ծառայել քրիստոնյաներին: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները վստահորեն առաջացան և ճամբար դրեցին քաղաքի մոտակայքում, որտեղ, սակայն, Կեսարիայի արքան, տեսնելով քրիստոնյաների բանակն ու ահաբեկվելով նրան ռազմիկների ուժից և բանակից, արգելեց յուրայիններին որևէ ապրանք փոխարինել նրանց հետ: Հաջորդ օրը կոմսն առաջ ուղարկեց իր երկու մարդկանց, որպեսզի գտնեն գետի ձախճաղ տեղը և դիտարկեն, թե որտեղից է հնարավոր ավարտ ձեռք գցել: Այդ գետը կոչվում էր Ֆարֆար: Եվ ահա քրիստոնյաները մտան մի հովիտ, որը շատ հարուստ էր և լի ամեն տեսակ հարստություններով: Այնտեղ մի ուժեղ ամրություն կար և, երբ քրիստոնյաները լիովին ամեն ինչ իրենց ձեռքը գցելուց հետո եկան տրա վրա, այստեղ գտնվողները դուրս եկան ու պարտավորվեցին մշտական դաշինք կնքել կոմսերի հետ՝ երդում տալով ըստ իրենց կրոնի օրենքի, որ ոչ մի վնաս չեն տա ուխտավորներին և նրանց բոլորին բնակարան ու պարենամթերք կտան: Մերոնք մնացին այնտեղ հինգ օր, իսկ վեցերորդ օրը, ելան՝ իրենց հետ ունենալով ցորենով, այլուրով, պանրով և այլ բաներով բարձած ուխտերն ու ձիեր: Եվ ահա քրիստոնյաները մոտեցան մի ինչ-որ արաբական ամրության, որի տեղը, հետևելով իմաստուն խորհուրդին, եկավ հանդիպելու կոմս Ռայմոնդի հետ ու իր հնազանդությունը հայտնեց վերջինիս: Այստեղից քրիստոնյաները առաջացան դեպի մի ամրությունը, որը կոչվում էր Կեֆալիոն: Սա լավ ամրացված էր ուժեղ պարսպով և աշտարակներով՝ գտնվելով մի լայնարձակ ու գեղեցիկ հովտում, որտեղ առատորեն կար ամեն ինչ: Այս քաղաքի մարդիկ, երբ լսեցին ֆրանկների գալու մասին, սարսափահար լեցին իրենց տները և փախան այլ վայրեր, բանի որ Անտիոքի ու Մառայի գլխին եկած դժբախտությունները նրանց շատ էր ահաբեկել և ստիպել էր այդպես վարվել: Եվ այսպես, երբ մերոնք ցանկացան վրաններ խլել այդ քաղաքի մոտ և պաշարել այն բոլոր կողմերից, զարմանքով հայտնաբերեցին, որ այդ մեծ քաղաքում ոչ-ոք չկա, իսկ բարձր պարիսպներն ու աշտարակներն էլ դատարկ են, երբ ներսում խորը լճություն և հանդարտություն է ու ոչ մի ձայն չի լսվում: Այդ ժամանակ ուխտավորները հետախույզներ ուղարկեցին, որպեսզի տրանք ինչպես պետք է հետախույզներն ամեն ինչ և պարզեն դրությունը: Մերոնք բանակցությունների կոչ արեցին, ձեռեցին դռները, սակայն ներսում ոչ-ոքի չգտան: Դրանից հետո, պահելով վահանների դիմաց, մերոնք որոշ վարանամով ներս մտան, սակայն ներսում իրոք ոչ-ոքի չհանդիպեցին՝ ոչ կանանց, ոչ տղամարդկանց, ոչ էլ որևէ այլ կենդանի շնչի: Այնուհանդերձ ամեն ինչ հիմալյան տեսք ուներ, ամբարները լի էին ցորենով, շատ գինի կար, առկա էին ամեն տեսակի ընկուզեղեն, պանիրներ, այլուր և այլ բաներ: Այդ ժամանակ հետախույզներն արագորեն հետ դարձան և հայտնեցին հիմնական բանակին, որ նրանք պետք է հնարավորինս շուտ վերցնեն վրանները ու քաղաք տեղափոխվեն, քանզի Աստված իրենց մեծ հաջողություն է տվել, երբ առանց երկաթի և մարտի իրենց բաժին է հասել նման քաղաք...: Քրիստոնյաները այստեղ մնացին երեք օր, որից հետո, մարդիկ թողնելով քաղաքի պահպանության համար, առաջացան դեպի մի զարդապիլ լեռ, որից ներքև տարածվում էր շատ բերքառատ ու հարուստ մի հովիտ, որտեղ կար ամենայն անհրաժեշտը: Քրիստոնյաները այստեղ մնացին երկու շաբաթ: Այդ հովտի կողքին մեծաքանակ սարակինոսներով լի մի ամրություն կար և, երբ օրերից մի օր մերոնք մոտեցան դրան, սարակինոսները լեցին իրենց դիմաքների ու խոշոր եղջերավոր անասունների մեծ հոտերը ու փախան՝ ենթադրելով, որ քրիստոնյաները եկել են միայն պարենամթերքի հետևից: Այդ ժամանակ ուխտավորները այդ ամենը ճամբար բերեցին և դա մեծ հաջողություն եղավ: Հաջորդ օրը մերոնք, կրկին պարզեցին դրոշները, առաջացան դեպի հիշատակված ամրությունը, սակայն, երբ տեղ հասան, գտան, որ այն լրիվ դատարկ է, որովհետև գիշերվա ընթացքում սարակինոսները լքել էին այն, ընդ որում տեղում թողել էին մեծ քանակի մրգեր, կաթ ու մեղր: Այդ ժամանակ մերոնք, փառաբանելով ամենամաքուր կույս Մարիամին և Տեղ Աստծուն, լիացան այդ ամենով...: 14/ Դրանից հետո Ջաբալ քաղաքի արքան մարդ ուղարկեց քրիստոնյաների մոտ, որ նրանք իր հետ խաղաղություն կնքեն, ընդ որում նա ուղարկել էր մեծ քանակի ոսկի և նծույզներ: Նա ուղարկել էր նաև մի ոսկյա աղեղ, թանկարժեք հագուստեղեն և հիանալի խաղաղություն, սակայն նրա դեսպանորդները որոշակի պատասխան չստացան: Իր հերթին Տրիպոլիսի արքան, որը մյուսների նման պատված էր ահով, քրիստոնյաների ուղարկեց տաս ձիեր և չորս չորիներ՝ խնդրելով իր հետ ևս խաղաղության մեջ մնալ, սակայն, այն բանից հետո, երբ նվերները հանձնվեցին, վերջինիս դեսպանորդներին հայտնվեց, որ խաղաղություն կլինի, եթե նա քրիստոնյա դառնա, իսկ հակառակ դեպքում կոմս Սեն-ժիլը կնետվի նրա երկրի վրա, բանի որ նրա երկիրը ավելի լավն է, քան մյուս բոլորները: Այսպիսով՝ տասնչորս օր անց քրիստոնյաները մտան մի բերքառատ հովիտ, որից հետո մոտեցան մի հիմնավոր ամրոցի, որի անունը Արբա էր: Սա, թեև կոչվում էր ամրոց, սակայն իր պարիսպների և աշտարակների բարձրությամբ ու ամրությամբ հավասար էր մի զգալի մեծության քաղաքի, ընդ որում այստեղ կուտակվել էին թշնամիների մեծ ուժեր և արդյունքում նրանք չէին վախենում ոչ որևէ հակառակորդից, ոչ էլ որևէ տեսակի պաշարողական մեքենաներից կամ պաշարումից, բանի որ, ինչպես արդեն ասացինք, ներսում զգալի քանակությամբ մարդկ կային: Այնուհանդերձ մերոնք, չնայած այս ամենին, շրջապատեցին այս քաղաքը և սկսեցին նրա պաշարումը: Քրիստոնյաները գրոհի անցան, սակայն ամրոցի բնակիչները արիաբար հետ մղեցին այդ հարձակումը, ընդ որում չօգնեցին նաև նետողական և այլ մեքենաները, քանզի հարձակումներում մերոնք ավելի շատ մարդիկ էին կորցնում, քան թշնամիները: Այս ընթացքում 14 մեր ասպետներ, ի վիճակի չլինելով անգործ մնալ, մոտեցան Տրիպոլիսի և այնտեղ հանդիպեցին 60 թուրքերի, որոնք տանում էին մեծաքանակ գերիներ և 1.500 գլուխ խոշոր եղջերավոր անասուններ: Եվ ահա մերոնք, տեսնելով սրանց, ձեռքերը կարկռեցին երկիսկ և, օգնություն հայցելով Բարձրլայից, հարձակվեցին թշնամիների վրա: Արդյունքում մերոնք Աստծո աջակցությամբ սպանեցին 6 հոգու, այլոց մատնեցին փախուստի և, ճեմելով իրենց նծույզների վրա, բռնելով ճամբար հասցրին այդ խոշոր ավարը: Նման մեծագույն հաղթանակի կապակցությամբ բանակում մեծ ուրախություն եղավ, երբ թվով փոքրաքանակները հաղթել էին ավելի մեծաքանակների: Այս հանգամանքը կրակ առաջացրեց նաև այլոց սրտերում և ահա «Պիղատոս» մականվակալ Ռայմոնդը, ինչպես նաև վիկոնտ Ռայմոնդը, նետվելով դեպի գեղերը, առաջացան դեպի Տարոնոս քաղաք: Սրանք, հասնելով տեղ, եռանդուն հարձակման անցան, սակայն օրվա լուսավոր հատվածում ոչնչի չհասան, իսկ երբ գիշերը իջավ, նրանք մի տեղ հավաքվեցին և մեծաքանակ կրակներ վառեցին՝ կարծես իրենց հետ էր քրիստոնյաների հսկայական բանակը: Այս հնարքը արդյունք տվեց, քանզի քաղաքում գտնվող մարդիկ ահաբեկվեցին և, թողնելով հարստություններով լի քաղաքը, դիմեցին փախուստի, իսկ հաջորդ օրը, երբ մերոնք եկան, որպեսզի հարձակվեն, քաղաքը գտան լրիվ դատարկ: Այս պայմաններում մերոնք ներս մտան և մնացին այնտեղ ողջ այն ժամանակահատվածում, երբ գնում էր Բաբայի պաշարումը...: Արբայի մոտ, սակայն, դուքսը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, իր բանակը կրկին ոտքի հանեց և մոտեցրեց Տրիպոլիսին, ընդ որում այստեղ նա գտավ մարտի պատրաստ թշնամիներին, որոնք լարել էին աղեղները և պատրաստվել էին մարտի: Մերոնք, սակայն, վախճանները ցցելով իրենցից առաջ և ուշադրություն չդարձնելով

աղեղների ու նետերի վրա, կարծես դրանք շուրջեր լինեին, առաջացան: Սկիզբ առավ մի պայթյալ, սակայն դա հավասարների պայթյալ չէր, բանգի թշնամիները, ավարտելով նետահարությունը, ուզում էին փախչել դեպի բաղաբ, սակայն մերոնք արդեն հայտնվել էին բաղաբի և նրանց միջև: Բայց հ'նչ կարիք կա շատ խոսքերի, միայն ասենք, որ դեպի բաղաբ հոսող մի մեծ գետ կար, որը լրիվ կարմրեց թշնամիների արյունից, այնպես, որ ողջ բաղաբի ջուրը կեղտոտվեց: Այս կոտորածից հետո մերոնք մեծապես ուրախացան, բանգի, կարճատև ժամանակահատվածում գործի դնելով թերե՛ր ևս ինչպակները, փախուստի մասունցին հակառակորդին և ցրվեցին հարթավայրում, որտեղ գտան անթիվ բանակի ոչխարներ, գոմէշներ, էշեր, տարբեր տեսակի խոշոր եղջերավոր անասուններ, ինչպես նաև ձեռք գցեցին 3.000 ուղտեր: Մերոնք զարմացախառն ուրախություն ասպեցին, 15 օր մնացին այդ հովտում, իսկ հետո այդ ողջ ավարը հետ բերեցին ճամբար: Արքայի մոտակայքում Մարաբեւա կոչվող մի բաղաբ կար, որի տիրակալը համաձայնեց բրիտանականների դրոշը հաստատել իր բաղաբում: Ով երջանիկ հաջողություն և Աստծո իրաշագործ ուժ, բանգի, երբ մեր բանակի առաջնորդները դեռ հեռու էին, Աստված սկսեց գործել և փոփոխություններ մտցրեց արքաների սրտերում...: /5/ Այդ ժամանակ իշխանների-իշխան և ասպետների ասպետ Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), իմանալով Բրիտանիա բանակի նման հաջողությունների մասին, Ֆլանդրիայի կոմսի (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Ֆ.**) և Բոհեմունդի (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) հետ միասին, երբ մինչ այդ ճամբար զարկած գտնվում էին Անտիոքում, եկան Արքա բաղաբի մոտ, թեև այդտեղ էլ հենց Բոհեմունդը թողեց Աստծո գործը և հետ դարձավ: Դրանից հետո Աստծո գործը առաջացավ դեպի Ջարալա կոչվող բաղաբ ևս պաշարեց այդ: Այդ ժամանակ կոմս Սեն-ժիլը լուր ստացավ, որ թուրքերը պատրաստվում են հարձակում գործել իր վրա և իրեն սպասում են սարսափելի ու ծանր մարտեր: Այս պայմաններում կոմսը լուր ուղարկեց դքսի և Ֆլանդրիայի կոմսի մոտ, որ նրանք պետք է շտապ օգնության գան իրեն, իրենց մասնակցությունը բերեն մարտին և փրկեն: Դուքսը, ստանալով այս հաղորդումը, խաղաղություն կնքեց Ջարալայի իշխանի հետ, թեև այլ պարագայում կարող էր հասնել ավելիին: Այսպես թե այնպես, բայց խաղաղությունը կնքվեց և ֆրանկները, հավաքելով վրանները, վերադարձան Արքայի մոտ, որտեղից ելել էին մինչ այդ...: Հարկ է լքել, որ այս պաշարման ընթացքում ուժ չեղավ, բանգի կապ կար Նավահանգստի հետ և մարդիկ այնտեղից ստանում էին ամենան անհրաժեշտը: Բրիտանականները հենց Արքայի մոտ էլ լքեցին Սուրբ Չառիկը՝ ապրիլի տասը: Արքայի պաշարումը ձգվեց երեք ամսի մեկ օր պակաս և այդ ընթացքում գոհվեց Անտիոքի Ռիբենունցին՝ մի բոլոր արժանիքների տեր մարդ և փառահեղ ասպետ, որը իր կյանքում շատ բարի գործեր էր արել և օգնել վաթերին: Միաժամանակ գոհվեցին նաև Դոնա Բալագուն և Բալաուհինը, որոնք բարերի հարվածների տակ էին ընկել, որոնք արձակվել էին բարանտներից: Այդ ժամանակ գոհվեցին նաև Գիյոմ Դիկարդացի ու Գերեն Դիերմունդը՝ առաջինը նիզակի, իսկ երկրորդը՝ նետի հարվածից: Այս մարդկանց մահից հետո էր, որ մերոնք ի վերջո համոզվեցին, որ Արքան հնարավոր չէ ուժով գրավել: Դրա համար էլ բրիտանականները թողեցին Արքայի պաշարումը, վերցրին վրանները և մոտեցան Տրիպոլիսին (Ռոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 8, գլուխ 3-5):

«/105/ Բրիտանիայի ծառաները, որոնք վաղուց ի վեր հանում էին Տիրոջ ծառայելուն և անում էին ամենատարբեր դժվար գործերը, պատրաստվեցին զինազանգել իրենց հաջողությունները: Եվ ահա ամենից առաջ նրանք որոշեցին հարձակվել Արքա կոչվող ամրոցի վրա, գործելով Նույն եռանդով, ինչ Մառալի պարագայում, բայց այս անգամ արդյունքն այլ եղավ: Հարթավայրի վերջում՝ նրա հարթավայրի կողմում, որը հարուստ էր Լիբանանի լեռների ստորոտին դրանց արևմտյան կողմից՝ ծովահայաց ուղղությամբ, այնտեղից 20 ասպարեզ հեռավորության վրա մի բարձր բլուր էր բարձրանում: Բլրի ներքևի հատվածում մի գետ կար, որը հոսում էր արևելքից արևմուտք և հասնում ծովի ափին: Սրա աջ կողմում Երուսաղեմի հողերն էին, մյուս կողմում՝ Անտիոքը, իսկ նրան էլ իրենց հողերով հարում էին Տարտուսն և Տրիպոլիսը, ընդ որում այս ամրությունը և բնականից, և արիեստականորեն շատ ուժեղ ամրացված էր ամեն մի թշնամու դեմ: Բրիտանիայի ծառաները, սակայն, որոնք իրենց ցույց էին տվել բազում ճակատամարտերում, իրենց բնորոշ եռանդով ձեռք գարկեցին այս ամրության պաշարմանը՝ փակելով դեպի այն տանող գետը, շրջափակելով դարպասները և կտրելով նրա բոլոր կապերը արտաքին աշխարհի հետ հատկապես Կրակի և Ռաֆանիայի կողմերից: Տակկերեն (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իմանակալ, փաստացի տիրակալ Տակկերե Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) առաջին էր նրանց շարքում, ովքեր անցան գետը և ամուր սուր դրեցին մյուս կողմում, ընդ որում նա Նույնիսկ չպասեց էլ, որ գետն անցնող որևէ միջոց հնարովի, այնքան ուժեղ էր նրա ցանկությունը առաջ շարժվել: Այնուհանդերձ այնտեղ կար մի քարե կամուրջ, ինչպես նաև առկա էին այլ կառույցներ, այնպես որ բրիտանականների տարբեր ուժեր կարող էին կապ պահպանել միմյանց հետ: Այսպիսով, երբ ամրոցը պաշարվեց բոլոր կողմերից, բրիտանիայ ուժեղ ռազմիկները ամեն կողմից պաշարողական մեթոդներ դրեցին ու փակեցին հեթանոսներին՝ հարվածելով պարիսպներին: Այդ ժամանակ բանակի ղեկավարներին յուրաքանչյուր մեկն էլ ուներ իր պաշարման հատվածը՝ Նորմանդիայի տիրակալը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**), Ռայմունդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.**) և Տակկերե: Իրոք, Մառալից հետո Բոհեմունդը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) վերադարձել էր Անտիոք, իսկ դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**) ու Ֆլանդրիայի կոմսն էին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Ֆ.**) դեռ ձևեղծներում էին: Ինչ վերաբերվում է Յուզո Սեծին (**Վերմանդի և Վալուայի կոմս Յուզո Սեծին – Մ.Ֆ.**), ապա սա դեռևս Կիլիկիայի լեռներում պատերազմելիս էր վերջ ստացել, որից հետո նրան բուժման նպատակով կամ, ավելի ճիշտ, որ նրան թաղեին այնտեղ, տարել էին Տարսուս: Այսպիսով՝ պաշարումը մնաց վերնում լքված երեք իշխանների վրա, սակայն սրանք իրենք էլ ամենայն եռանդով ու չպակասող կամքով սկսեցին պաշարումը: Այս ընթացքում, մինչ բրիտանականները հիմնալի վերադավ մարտնչում էին, տեղի ունեցավ մի դեպք, որի մասին իմ այս ճշմարտանման պատմության մեջ ես չեմ կարող լռել: /106/ Անտիոքի հիմնալի տեսիլքը և նրա մոտենալը մահվանը...: /106/ Դրանից հետո այս փառահեղ այրը թաղվեց մեծագույն պատիվներով, այն դեպքում, երբ մեր մարդիկ շարունակում էին ամենայն եռանդով պաշարել Արքան, թեև որևէ արդյունք չէր ստացվում: Եվ ահա այս երեք իշխանները Անուֆի իշխանին Անտիոք ուղարկեցին, որպեսզի ամրաթան տան Գոտֆրիդին ու Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն իրենց անհողության համար և հայտարարեն, որ սրանք ժամանակն է, որ, պատերազմ սկսեն Դամասկոսի ժողովրդի դեմ...: /107/ Եվ այսպես, հենց որ բրիտանականների ակնաչին հասավ այս ուղերձը, ֆրանկների ասպետները սկսեցին համառորեն կոչ անել իշխաններին ոտքի ելնել, ընդ որում սրանք ևս այրվում էին ամենայն անհամբերությամբ, որպեսզի ելնեն ու միանան մյուս իշխաններին: Երբ երկու բանակների հանդիպման մասին լուրը տարածվեց շրջակայքում, թշնամիները անհանգստացան և սկսեցին իրենց ավելի հանգիստ պահել, իսկ բրիտանականներն էլ վերսկսեցին հարձակումները Նոր եռանդով, թեև այդպես էլ որևէ հաջողության չհասան: Մերոնք անվերջ նետեր էին արձակում և քարեր նետում, որպեսզի որևէ կերպ վնասն աշտարակներում գտնվող թշնամիներին, սակայն թշնամու կողմից էր նաև տեղաբնի բնակիչն անհարկությունը և բոլոր ջանքերն անօգուտ էր մնում...: /108/ Այդ ժամանակ բրիտանականները հակացան, որ այդտեղ հնարավոր չէր հաջողության հասնել, ընդ որում այդ վայրը հնարավոր էր թերևս գրավել սովի միջոցով, բայց դրա դեմ էլ այն հանգամանքն էր դուրս գալիս, որ պարիսպներից անդին գտնվողներն իրենք պարենամթերքի խիստ պակաս ունեին և ենթակա էին սովի վտանգներին...: /109/ Յենց այդ ժամանակ էր, որ արվեց փորձառությունը Նիզակի հետ...: Ռայմունդը, սակայն, համառում էր...: /110/ Այդ ժամանակ արդեն անցել էր երրորդ ամիսը և գնում էր պաշարման երրորդ ամիսը, երբ ի վերջո մարդիկ սկսեցին ամաչել, որ, փոխանակ գնան դեպի Երուսաղեմ, մնացել են այդտեղ և իզուր ժամանակ են ծախսում» (Ռաուլ Կանեսաի «Իշխան Տակկերեի կյանքը», գլուխ 105-110):

«/6.7/ Այդ ժամանակ Կեսարիայի արքան հաճախ էր դեսպաններ ուղարկում կոմս Սեն-ժիլի (**Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.**) մոտ, որպեսզի համոզի նրան համաձայնության գալ իր հետ՝ այդ պարագայում խոստանալով, որ ինքը կօգնի բրիտանականներին, որտեղ որ պատահի և հատկապես իր իշխանության սահմաններում, որ սրանք հեշտությամբ պարենամթերք, հազուստ, նծույզներ և իրենց համար անհրաժեշտ այլ բաներ ձեռք բերեն: Գոհ մնալով արված առաջարկներից՝ մեր մարդիկ ի վերջո որոշեցին վրաններ խիճել այդ բաղաբից ոչ հեռու, այնտեղ, որտեղ Ֆարֆար գետը հոսում է բաղաբի պարիսպների մոտ: Այդ ժամանակ Կեսարիայի տիրակալը, սակայն, անչափ վախեցած, որ այդպիսի մի բանակ հայտնվել է իրեն այդքան մոտ, վատ վարվեց և սկսեց արգելել յուրայիններին որևէ բան հանձնել բրիտանականներին, եթե սրանք առաջ չանցնեն: Եվ ահա հաջորդ օրը նա իր երկու մարդկանց ուղարկեց մեր մարդկանց հետ միասին, որպեսզի սրանք ցույց տան մերոնց գետի ծանծաղ վայրը, որտեղից բրիտանականները կկարողանային անցնել, առաջ շարժվել և ավարի տեր դառնալ: Եվ ահա մերոնք առաջացան իրենց ծավալներից և տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի բանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում բրիտանականների նաև խոստում տրվեց, որ աջակցության կստանան նաև նրանք, որոնք կգան հետագայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատր

գրավել, երբ ներսում եղողները առաջարկեցին մեծաքանակ անասուններ, իսկ դրա հետ էլ ասացին նաև շատ սիրալիկ խոսքեր՝ խաբելով մեր մարդկանց և ստիպելով նրանց առժամանակ հապաղել: Եվ ահա հաջորդ օրը մեր մարդիկ իրենց վրաններն ավելի մոտեցրին քաղաքին և պատրաստվեցին շարունակել պաշարման գործը: Հեթանոսները, երբ հասկացան, թե ինչ է կատարվում, թողեցին քաղաքը դատարկ և փախան: Դրանից հետո քրիստոնեական բանակը քաղաք մտավ և այնտեղ ամենայն առատությամբ գտավ ցորենի, գինու, ալյուրի, նավթի և այլ օգտակար բաների պաշարներ: Սուրբ Կույս Մարիամի կնքման տոնը նշելով այնտեղ՝ մերոնք այդ ընթացքում մի պատգամավորություն ստացան Զամբելիա քաղաքից, որը կոմսին նծույզներ, ոսկի և արծաթ խոստացավ՝ պարտավորվելով որևէ վնաս չհասցնել քրիստոնյաներին և հարկ եղած կերպ հագել ու պատվել նրանց: Միաժամանակ Տրիպոլիս արքան հարցրեց կոմսին, թե չի՞ ցանկանում արդյոք նա իր հետ համաձայնության գալ՝ փոխարենը ստանալով 10 նծույզ, չորս ջորի և մեծ քանակի ոսկի: Այդ ժամանակ պատասխան տրվեց, սակայն, որ այդ հարցը կենտրոնական միայն այն դեպքում, եթե քաղաքի տիրակալը պարտավորվի քրիստոնեությունը ընդունել: Այնուհետև քրիստոնյաները լքեցին այդ բերքառատ հովիտը, որի մասին հիշատակեցին, և հասան բնության կողմից մի շատ ուժեղ ամրացված վայր, որը կոչվում էր Արբա, իսկ դա եղավ շաքաթլա երկրորդ օրը՝ փետրվարի 13-ին: Ուխտավորներն իրենց վրանները խփեցին այդ ամրոցի մոտ, որը լի էր մեծաքանակ հեթանոսներով, թուրքերով, սարակինոսներով ու արաբներով, որոնց բանակությունը մեծացել էր նաև այլ վայրերից եկածների հաշվին: Այդ ժամանակ քրիստոնեական բանակից 14 ասպետներ մարտ տվեցին Տրիպոլիսի մոտ, որը գտնվում էր մոտիկ Արբային, իսկ թե ինչու այդպես եղավ, ես հիմա կասեմ: Եվ այսպես մեր ասպետներից 14 հոգի ելան 60 թուրքերի դեմ, որոնք ուղեկցում էին այլ տեղ թշվոռ 1.500 գերիների և ստանունների, որոնց բռնել էին մինչ այդ: Այդ ժամանակ, սակայն, եղավ այնպես, ինչպես ասված է, թե հազարը կիսիսկից մեկից, որի սրտում խաչի ճեղքմանը հավատն է և որը ունի Աստծո աջակցությունը: Եվ իրոք, Աստծո աջակցությամբ քրիստոնյաները անհավատալի արիությամբ հարձակվեցին հակառակորդի վրա և, սպանելով թշնամիներից 6 հոգու, խլեցին այդքան էլ նծույզներ: Կոմս Սեն-ժիլի շքախմբին պատկանող այն մարդը, որի անունը Ռայմոնդ էր և որին կանանուկ կոչում էին նաև «Պիղատոս», սրա մասին ես արդեն հիշատակել եմ՝ մի հիմնալի, խիզախ և մարտուն մեծ եռանդ դրսևորող անձնավորություն, մեկ այլ ազգովի իհետ, որի անունը չգիտեմ, բայց որը փկոնտի պարտականություն էր կատարում, հասան Տորոտաս քաղաքին: Առաջին հարձակումը մերոնք գործեցին մեծ եռանդով, որի արդյունքում սարսափ ազդեցին այդ քաղաքի բնակչությանը: Ինչպես ճանճերի պարս՝ հեթանոսների անսովոր մեծության ամբոխը հավաքվել էր այդ ամրությունում, սակայն մեր մարդիկ հաջորդ իսկ գիշերը իրենց վրանները խփեցին այդ քաղաքի մի ծայրում, որից հետո այնտեղ շատ խարույկներ վառեցին, որպեսզի տպավորություն ստեղծեն, թե այդտեղ գործում են ֆրանկների հսկայական ուժեր: Հեթանոսներն իրոք հաբվեցին և, կարծեմ, թե իրենք այլևս չեն լինի փրկել իրենց կյանքները, միակ ելքը գտան փախուստի մեջ: Եվ ահա թշնամիները գիշերով դուրս պրծան քաղաքից և, կողմնակից, թողնելով այնտեղ բոլոր հարստությունները, դատարկեցին այն՝ մի քաղաք, որը տեղակայված էր ծովի ափին և հիմնալի նավահանգիստ ու արվարձաններ ուներ: Եվ ահա հաջորդ օրը մեր մարդիկ հավաքվեցին, որ ամենայն ուժով հարձակվեն քաղաքի վրա, սակայն հայտնաբերեցին, որ այն դատարկ է: Արդյունքում մերոնք մտան այդ քաղաք և մնացին այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև, որ չավարտվեց Արբայի պաշարումը, որի մասին դեռ հիշատակեցի: Այդտեղ մտադկալվեցին մեր մեկ քաղաք էլ կար, որ կոչվում էր Մարաբելա: Եվ ահա այս քաղաքի պատասխանատուն, որ կոչվում էր Եմիր, իր հերթին համաձայնության եկավ մեր մարդկանց հետ և քրիստոնյաների դրոշներն ընդունեց քաղաքում... /6.8/ Այդ ընթացքում Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ասպագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.**), Բոհեմունդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերնետացին – Մ.Ֆ.**) և Ֆլանդրիայի կոմսը **Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**) հասան Լաոդիկեային, սակայն այստեղ Բոհեմունդը, որ անհամբեր էր դարձել իր սիրելի Անտիոքի բաժանվելու պատճառով, թողեց իր զինակիցներին և վերադարձավ քաղաք: Դրանից հետո նույն եռանդով, ինչպես նկարագրվեց, քրիստոնյաները մեկնեցին պաշարելու Զաբալա քաղաքը: Այդ ժամանակ Ռայմոնդ Սեն-ժիլի ականջին հասավ, որ հեթանոսների մի մեծ բանակություն պատրաստվում է պատերազմել իր դեմ, դրա համար էլ նա անմիջապես հավաքեց սեփական բանակի բոլոր ղեկավարներին և հարցրեց, թե ինչ կարելի է անել: Արդյունքում մարդկանց մի մասն ասաց, որ այդ պայմաններում որևէ ավել բան անել հնարավոր չէ, սակայն մեկ այլ խումբ էլ առաջարկեց տեղյակ պահել Աստծո գործով իրենց ընկերներին և նրանց օգնության կանչել: Այդ ծրագիրն էլ արագորեն ընդունվեց, որից հետո Գոտֆրիդն ու Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, հենց որ իմացան, որ իրենց ընկերները փորձանքի մեջ են, համաձայնության եկան Զաբալայի տիրակալի հետ, որը նրանց տվեց նծույզներ, ինչպես նաև ոսկի, որից հետո թողեցին այդ քաղաքն ու մեկնեցին կոմսին օգնության: Նրանց սպասումները պատերազմի հարցով, սակայն, չարդարացան, որից հետո բոլորը որոշեցին միահամուռ ձեռնամուխ լինել Արբայի պաշարմանը: Նրանք այդ գործին կպել էին ամենայն եռանդով, սակայն կարճ ժամանակ անց հարձակում գործեցին նաև Տրիպոլիսի թուրքերը, արաբները և սարակինոսների դեմ, որոնք շարվել էին քաղաքի դիմաց: Եվ ահա մեր մարդիկ հարձակվեցին սրանց վրա և դա արեցին այնպիսի ուժով, որ ստիպեցին սրանց պատսպարվել քաղաքում: Սրա արդյունքը եղավ քաղաքի ավազանու շարքը, ընդ որում գետի ափերն էր սրանց արյունը քաղաք տարան և գետի կարմրած ջրերը ողջ քաղաքն այդ անսաքությանը լցրեցին: Այս պահից սկսած հեթանոսների սրտերը վախ նկատվեց, որի պատճառով նրանք չէին համարձակվում նույնիսկ դրա կարիքը լինելու դեպքում իսկ դուրս ելնել քաղաքի պարիսպներից: Հաջորդ օրը մերոնք առաջացան այդ հովտով և երրորդ օրը հասան վերը հիշատակված Կեֆալիա քաղաքին, որտեղ հայտնաբերեցին մի բարիքներով լի վայր և այդտեղ մնացին 15 օր: Դրանից հետո մերոնք վերադարձան Արբայի մոտ ու շարունակեցին վերջինիս պաշարումը՝ իրենց հետ բերելով կովեր, էջեր, ոչխարներ և շատ այլ կենդանիներ, այդ թվում նաև 3.000 ուղտեր: Արբայի պաշարումը շարունակվեց երեք ամիսից մեկ օր պակաս, ընդ որում ապրիլի 10 հոգու գատիկը նշվեց այդ քաղաքում: Այդ ընթացքում մոտակա նավահանգիստ մի տորմիդ հասավ, որը բերել էր ցորեն, միս, պանիր, գալիք ու յուղ, որի արդյունքում Աստծո բանակը առատորեն ունեցավ ամեն ինչ: Եվ այսպես, բանի որ քրիստոնյաները այդ վայրում որևէ բանի կարիք չունեին, սակայն արդեն պարզ էր, որ այն կարևոր խնդիր, որի համար նրանք այդ կողմերն էին եկել, իմաստ չունեի հետաձգել նման մի դատարկ այնպիսի մի նպատակի հասնելու համար, ինչպիսին Արբայի գրավումն էր...: Ահա այսպես եղավ բանը գերադրելի հետ: Եվ այսպես, մինչ մեր մարդիկ անարդյունք ձևով շարունակվում էին Արբայի ամրությունների պաշարումը, որը բազմաժամ էր բարձր մի լեռան վրա, բանակը ծամբար էր գարկել քիչ հեռու գտնվող հովտում: Ահա այդ ժամանակ էր, որ Անսելմ Ռիբեմունցին՝ մի հաղուստ և հզոր իշխան, որը շատ առատաձեռն էր և հիմնալի, կանգնած յուրայինների գլուխ տեսնում էր, թե ինչպես են մերոնք դժվարություններ կրում պաշարման ընթացքում: Դրա համար էլ նա սկսեց խորհուրդ տալ քրիստոնյաների պաշարման համար անհրաժեշտ մեթոդներ կառուցել: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները նաև հասել էին նրան, որ փորել էին բարձր աշտարակներից մեկի տակ, այնտեղ թունել առաջացրել և այն ամրացրել գերաններով, ընդ որում բոլոր-բոլորը, չինայելով իրենց, այդ թվում նաև կանայք և նույնիսկ ազնվականների կանայք և նույնիսկ տոն օրերին, իրենց և հազուադեպ չինայելով աշխատում էին այդտեղից հողը դուրս տանելու ուղղությամբ: Ամրության ներսում, սակայն, շուտով հայտնաբերեցին, թե ինչ են անում մեր մարդիկ, դրա համար էլ նրանք, հարակից թունելով հասնելով մեր թունելը, հարձակվեցին քրիստոնյաների բանվորների վրա և մեծ վնաս հասցրին նրանց: Այդ կերպ ահա, աշտարակը փլուզելու այդ ծրագիրը չգործեց: Հենց այդ ժամանակ էր, որ Անսելմի կողմից մեր մարդիկ սկսեցին գործել նետողական մեթոդներով, սակայն այն վայրի դիմաց, որտեղ գործում էին մեր մեթոդները, պաշարյալները դրեցին իրենց մեթոդները և սկսեցին հակահարված տալ: Ավելին, այդ մեթոդներից արձակված քարերից ոմանք հսկայական մեծություն ունեին և մեծ վնաս էին հասցնում քրիստոնյաների բանակին: Դժբախտաբար Անսելմն առաջիններից մեկն էր, որ ընկավ դրանց հարվածների տակ ու խոցվեց...: Ահա այդպես եղավ, երբ նույն օրը Անսելմը շատ այլ քրիստոնյաների հետ նահատակի պսակը վատասկեց և վեր հառնեց դեպի երկնային արքայություն...: Այդ ժամանակ Տրիպոլիսի տիրակալը դիմեց մեր իշխաններին, որպեսզի միջոց գտնի հեռացնել նրանց իր քաղաքից և դաշինք կնքի նրանց հետ: Ի պատասխան դրա՝ մեր բանակի ղեկավարները ի դեմս դուքս Գոտֆրիդի, կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլի, Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտի և Նորմանդիայի կոմս մյուս Ռոբերտի, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ երկիրն արդեն լի է բնության բարիքներով, բերքը հասնում է ու արդեն մարտի կեսն է, երբ գալիս կարելի կլինի հավաքել մինչև մյուս ամսվա կեսը, ինչպես պետք է բնակարկեցին պարենամթերքի ապահովման հարցը և որոշեցին վերսկսել առաջխաղացումը դեպի Երուսաղեմ: Եվ այսպես քրիստոնյաները թողեցին Արբայի պաշարումն ու ծանփա ընկան» (Գվիբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 6, գլուխ 7, 8, գիրք 7, գլուխ 1):

«Այդ ժամանակ Կեսարիայի արքան հաճախ էր դեսպաններ ուղարկում կոմս Սեն-ժիլի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.**) մոտ, որպեսզի համոզի նրան համաձայնության գալ իր հետ՝ այդ պարագայում խոստանալով, որ ինքը Լոզանի քրիստոնյաներին, որտեղ որ պատահի և հատկապես իր իշխանության սահմաններում, որ սրանք հեշտությամբ պարենամթերք, հազուադեպ, նծույզներ և իրենց համար անհրաժեշտ այլ բաներ ձեռք բերեն: Գոհ մնալով արված առաջարկներից՝ մեր մարդիկ ի վերջո որոշեցին վրաններ խփել այդ քաղաքից ոչ հեռու, այնտեղ, որտեղ Ֆարֆար գետը հոսում է քաղաքի պարիսպների մոտ: Այդ ժամանակ Կեսարիայի տիրակալը, սակայն, անչափ վախեցած, որ այդպիսի մի բանակ հայտնվել է իրեն այդքան մոտ, վատ վարվեց և սկսեց արգելել յուրայիններին որևէ բան հանձնել քրիստոնյաներին, եթե սրանք առաջ չանցնեն: Եվ ահա հաջորդ օրը նա իր երկու մարդկանց ուղարկեց մեր մարդկանց հետ միասին, որպեսզի սրանք ցույց տան մերոնց գետի ծանծաղ վայրը, որտեղից քրիստոնյաները կկարողանային անցնել, առաջ շարժվել և ավարի տեղ դառնալ: Եվ ահա մերոնք առաջացան իրենց ծամբարից ներքև տարածվող հարթավայրում և այնտեղ շատ տնային կենդանիներ գտան՝ ձեռք գցելով դրանցից 5.000 գլուխ: Նրանք նաև հայտնաբերեցին շատ ցորեն և այլ բաներ, այնպես որ Աստծո հեծելագործն այժմ լիովին պատրաստ էր առաջ շարժվել: Այդ ժամանակ արդեն այն ամրությունն ինքն էլ արդեն տեղի տվեց, ընդ որում մեր մարդկանց հանձնվեց զգալի քանակի ոսկի, ինչպես նաև տրվեցին նծույզներ, ընդ որում քրիստոնյաների նաև խոստում

տրվեց, որ աջակցություն կստանան նաև նրանք, որոնք կզան հետազայում: Մնալով այստեղ 5 օր՝ մեր մարդիկ առաջ շարժվեցին և հասան մեկ այլ ամրության, որտեղ դիրքեր էին գրավել արաբները: Մրանք, սակայն, երբ տեսան մերոնց, ելան այնտեղից և համաձայնության եկան կոմսի հետ, որից հետո քրիստոնյաները, արագորեն վերցնելով վրանները, հասան Կեֆալիա կոչվող մի բաղաբի, որը գտնվում էր հարթավայրում: Այս բաղաբի բնակիչները, լսելով ֆրանկների առաջանալու մասին, թողեցին բաղաբը և, լքելով պարենամթերքով լցված իրենց տներն ու բերքերով լի այգիները, փախան, բանի որ մտածում էին ամենից առաջ միայն իրենց կյանքները փրկելու մասին: Մեր մարդիկ թողեցին այդ բաղաբը երեք օր անց, որից հետո բարձրացան լեռները, կտրեցին բաղաբարոտ տարերը և իջան մի հովիտ, որը գտնվում էր Կեֆալիայի մոտ և լի էր ամենայն բարիքով: Մերոնք, ուրախանալով առատության վրա, մնացին այդտեղ 15 օր և հանգստացան: Այդ ժամանակ ֆրանկները պարզեցին, որ մոտակայքում հեթանոսներով լի մի ամրություն կա: Եվ ահա քրիստոնյաները արագորեն պաշարեցին այն և, այն է, արդեն պատրաստվում էին գրավել, երբ ներսում եղողները առաջարկեցին մեծաբանակ անասուններ, իսկ դրա հետ էլ ասացին նաև շատ սիրալիկ խոսքեր՝ խաբելով մեր մարդկանց և ստիպելով նրանց առժամանակ հապաղել: Եվ ահա հաջորդ օրը մեր մարդիկ իրենց վրաններն ավելի մոտեցրին բաղաբին և պատրաստվեցին շարունակել պաշարման գործը: Հեթանոսները, երբ հասկացան, թե ինչ է կատարվում, թողեցին բաղաբը դատարկ և փախան: Դրանից հետո քրիստոնյաներն անսկզբ բաղաբ մտավ և այնտեղ ամենայն առատությանը գտավ ցորենի, գինու, այլուրի, նավթի և այլ օգտակար բաների պաշարներ: Սուրբ Կույս Մարիամի կնքման տոնը նշելով այնտեղ՝ մերոնք այդ ընթացքում մի պատգամավորություն ստացան Քամելիա բաղաբից, որը կոմսին նժույգներ, ոսկի և արծաթ խոստացավ՝ պարտավորվելով որևէ վնաս չհասցնել քրիստոնյաներին և հարկ եղած կերպ հագել ու պատվել նրանց: Միաժամանակ Տրիպոլիի արքան հարցրեց կոմսին, թե ի՞նչ՝ ցանկանում արդյոք նա իր հետ համաձայնության գալ՝ փոխարենը ստանալով 10 նժույգ, չորս ջորի և մեծ քանակի ոսկի: Այդ ժամանակ պատասխան տրվեց, սակայն, որ այդ հարցը կքննարկվի միայն այն դեպքում, եթե բաղաբի տիրակալը պարտավորվի քրիստոնեություն ընդունել: Այնուհետև քրիստոնյաները լքեցին այդ բերքառատ հովիտը, որի մասին հիշատակեցի, և հասան բնության կողմից մի շատ ուժեղ ամրացված վայր, որը կոչվում էր Արբա, իսկ դա եղավ շաբաթվա երկրորդ օրը՝ փետրվարին: Ուխտավորներն իրենց վրանները խփեցին այդ ամրոցի մոտ, որը լի էր մեծաբանակ հեթանոսներով, թուրքերով, սարախիսներով ու արաբներով, որոնց բանակությունը մեծացել էր նաև այլ վայրերից եկածների հաշվին: Այդ ժամանակ քրիստոնեական բանակից 14 ասպետներ մարտ տվեցին Տրիպոլիի մոտ, որը գտնվում էր մոտիկ Արբային, իսկ թե ինչու այդպես եղավ, ես հիմա կասեմ: Եվ այսպես մեր ասպետներից 14 հոգի ելան 60 թուրքերի դեմ, որոնք ուղեկցում էին այլ տեղ կոչվող 1.500 գերիների և անասունների, որոնց բռնել էին մինչ այդ: Այդ ժամանակ, սակայն, եղավ այնպես, ինչպես ասված է, թե հազարը կփախչեն մեկից, որի սրտում խաչի ջրոտեանը հավատն է և որը ունի Աստծո աջակցությունը: Եվ իրոք, Աստծո աջակցությամբ քրիստոնյաները անհավատալի արիությանը հարձակվեցին հակառակորդի վրա և, սպանելով թշնամիներից 6 հոգու, խլեցին այդքան էլ նժույգներ: Կուս Սեն-ժիլի շքախմբին պատկանող այն մարդը, որի անունը Ռայմոնդ էր և որին անհանունով կոչում էին նաև «Պիղատոս», սրա մասին ես արդեն հիշատակել եմ՝ մի հիանալի, խիզախ և մարտունակ մեծ եռանդ դրսևորող անձնավորություն, մեկ այլ ռազմիկի հետ, որի անունը չգիտեմ, բայց որը վիկոնտի պարտականություն էր կատարում, հասան Տրոտոս բաղաբին: Առաջին հարձակումը մերոնք գործեցին մեծ եռանդով, որի արդյունքում սարսափ ազդեցին այդ բաղաբի բնակչությանը: Ինչպես ճանճերի պարս՝ հեթանոսների անսովոր մեծության ամբոխը հավաքվել էր այդ ամրությունում, սակայն մեր մարդիկ հաջորդ իսկ գիշերը իրենց վրանները խփեցին այդ բաղաբի մի ծայրում, որից հետո այնտեղ շատ խարույկներ վառեցին, որպեսզի տպավորություն ստեղծեն, թե այդտեղ գործում են ֆրանկների հսկայական ուժեր: Հեթանոսներն իրոք խաբվեցին և, կարծելով, թե իրենք այլևս ի վիճակի չեն լինի փրկել իրենց կյանքները, միայն ելքը գտան փախուստի մեջ: Եվ ահա թշնամիները գիշերով դուրս արժան բաղաբից և, թողնելով այնտեղ բոլոր հարստությունները, դատարկեցին այն՝ մի բաղաբ, որը տեղակայված էր ծովի ափին և հիանալի նավահանգիստ ու արվարձաններ ուներ: Եվ ահա հաջորդ օրը մեր մարդիկ հավաքվեցին, որ ամենայն ուժով հարձակվեն բաղաբի վրա, սակայն հայտնաբերեցին, որ այն դատարկ է: Արդյունքում մերոնք մտան այդ բաղաբ և մնացին այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ չավարտվեց Արբայի պաշարումը, որի մասին դեռ կհիշատակեմ: Այդտեղ մոտակայքում ևս մեկ բաղաբ էլ կար, որ կոչվում էր Մարաբելա: Եվ ահա այս բաղաբի պատասխանատուն, որ կոչվում էր Ենրի, իր հեղթին համաձայնության եկավ մեր մարդկանց հետ և քրիստոնյաների դրոշներն ընդունեց բաղաբում...: Այդ ընթացքում Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ասպագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.Գ.), Բոհեմիայի (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնը Տերենտացին – Մ.Գ.) և Ֆլանդրիայի կոմսը Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Գ.) հասան Լաոդիկեային, սակայն այստեղ Բոհեմոնը, որ անհամբեր էր դարձել իր սիրելի Անտիոքի բաժանվելու պատճառով, թողեց իր զինակիցներին և վերադարձավ բաղաբ: Դրանից հետո նույն եռանդով, ինչպես նկարագրվեց, քրիստոնյաները մեկնեցին պաշարելու Ջաբալա բաղաբը: Այդ ժամանակ Ռայմոնդ Սեն-ժիլի ականջին հասավ, որ հեթանոսների մի մեծ բանակություն պատրաստվում է պատերազմել իր դեմ, դրա համար էլ նա անմիջապես հավաքեց սեփական բանակի բոլոր ղեկավարներին և հարցրեց, թե ինչ կարելի է անել: Արդյունքում մարդկանց մի մասն ասաց, որ այդ պայմաններում որևէ ավել բան անել հնարավոր չէ, սակայն մեկ այլ խումբ էլ առաջարկեց տեղյակ պահել Աստծո գործով իրենց ընկերներին և նրանց օգնության կանչել: Այդ ծրագիրն էլ արագորեն ընդունվեց, որից հետո Գոտֆրիդն ու Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, ինչեք որ իմացան, որ իրենց ընկերները փորձանքի մեջ են, համաձայնության եկան Ջաբալայի տիրակալի հետ, որը նրանց տվեց նժույգներ, ինչպես նաև ոսկի, որից հետո թողեցին այդ բաղաբն ու մեկնեցին կոմսին օգնության: Նրանց սպասումները պատերազմի հարցով, սակայն, չարդարացան, որից հետո բոլորը որոշեցին միահամուռ ձեռնամուխ լինել Արբայի պաշարմանը: Նրանք այդ գործին կպել էին ամենայն եռանդով, սակայն կարճ ժամանակ անց հարձակում գործեցին նաև Տրիպոլիի թուրքերի, արաբների և սարախիսների դեմ, որոնք շարվել էին բաղաբի դիմաց: Եվ ահա մեր մարդիկ հարձակվեցին սրանց վրա և դա արեցին այնպիսի ուժով, որ ստիպեցին սրանց պատսպարվել բաղաբում: Սրա արդյունքը եղավ բաղաբի ավազանու ջարդը, ընդ որում գետի ալիքները սրանց արյունը բաղաբ տարան և գետի կարմրած ջրերը ողջ բաղաբն այդ անմաքությանը լցրեցին: Այս պահից սկսած հեթանոսների սրտերը վախ ընկավ, որի պատճառով նրանք չէին համարձակվում նույնիսկ դրա կարիքը լինելու դեպքում իսկ դուրս ելնել բաղաբի պարիսպներից: Դաջորդ օրը մերոնք առաջացան այդ հովտով և երրորդ օրը հասան վերջ հիշատակված Կեֆալիա բաղաբին, որտեղ հայտնաբերեցին մի բարիքներով լի վայր և այդտեղ մնացին 15 օր: Դրանից հետո մերոնք վերադարձան Արբայի մոտ ու շարունակեցին վերջինիս պաշարումը՝ իրենց հետ բերելով կովեր, էջեր, ոգխարներ և շատ այլ կենդանիներ, այդ թվում նաև 3.000 ուղտեր: Արբայի պաշարումը շարունակվեց երեք ամսից մեկ օր պակաս, ընդ որում ասարիի 10 հոգու զատիկը նշվեց այդ բաղաբում: Այդ ընթացքում մոտակա նավահանգիստ մի տորմիդ հասավ, որը բերել էր ցորեն, միս, պանիր, գաղի ու յուղ, որի արդյունքում Աստծո բանակը առատորեն ունեցավ ամեն ինչ: Եվ այսպես, բանի որ քրիստոնյաները այդ վայրում որևէ բանի կարիք չունեին, սակայն արդեն պարզ էր, որ այն կարևոր խնդիրը, որի համար նրանք այդ կողմերն էին եկել, իմաստ չունեի հետաձգել նման մի դատարկ այնպիսի մի նպատակի հասնելու համար, ինչպիսին Արբայի գրավումն էր...: Ահա այսպես եղավ բանը գերադրի հետ: Եվ այսպես, մինչ մեր մարդիկ անարդյունք ձևով շարունակում էին Արբայի ամրությունների պաշարումը, որը բազմաժամ էր բարձր մի լեռան վրա, բանակը ճամբար էր գարկել բիչ հեռու գտնվող հովտում: Ահա այդ ժամանակ էր, որ Անսելմ Ռիբեմոնցին՝ մի հայտուս և հզոր իշխան, որը շատ առատության և Նոբանդիստի հիմնադիրն էր, Ավելին, այդ մեթեաներից արձակված բարեբեց ոմանք հսկայական մեծություն ունեին և մեծ վնաս էին հասցնում քրիստոնյաների բանակին: Դժբախտաբար Անսելմն առաջիններից մեկն էր, որ ընկավ դրանց հարվածների տակ ու խոցվեց...: Ահա այդպես եղավ, երբ նույն օրը Անսելմը շատ այլ քրիստոնյաների հետ Նահատակի պսակը վատասկեց և վեր հառնեց դեպի երկնային արքայություն...: Այդ ժամանակ Տրիպոլիի տիրակալը դիմեց մեր իշխաններին, որպեսզի միջոց գտնի հեռացնել նրանց իր բաղաբից և դաշինք կնքի նրանց հետ: Ի պատասխան դրա՝ մեր բանակի ղեկավարները ի դեմս դուքս Գոտֆրիդի, կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլի, Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտի և Նոբանդիստի կոմս մյուս Ռոբերտի, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ երկիրն արդեն լի է բնության բարիքներով, բերքը հասնում է ու արդեն մարտի կեսն է, երբ գաղի կարելի կլինի հավաքել մինչև մյուս ամսվա կեսը, ինչպես պետք է բնակարկեցին պարենամթերքի ապահովման հարցը և որոշեցին վերսկսել առաջխաղացումը դեպի Երուսաղեմ: Եվ այսպես քրիստոնյաները թողեցին Արբայի պաշարումն ու ճանախ ընկան» (Բողոքի Դուագի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 4):

«31/ Մառ բաղաբ ավերելուց հետո քրիստոնյաների բանակը մտավ մի հովիտ, որտեղ առատորեն գտավ կյանքի համար անհրաժեշտ ամեն ինչ: Ուխտավորները այնտեղ մնացին ութ օր, որպեսզի վերականգնվեն հոգնածությունից և կրած սովից հետո, ընդ որում լեռներում նրանք երկու ամրություններ գրավեցին, իսկ հետո էլ առանց դժվարության զբաղեցրին Տրոտոս կոչվող բաղաբը, որը հանձնվեց կոմս Ռայմոնդին (Տնուլդի

Կոմս Ռայմոնը Տոյուզագուն – Մ.Ֆ.): Դրանից հետո ուխտավորները, շարունակելով իրենց երթը, հասան մեկ այլ հովտի, որտեղ ևս մեծ ավար ու պարենամթերք ձեռք գցեցին, իսկ հետո էլ բռնեցին դեպի ձախ ու մոտեցան Արթիս կոչվող մի ամրության, որն այնքան անառիկ էր, որ ի վիճակի էր դիմանալ մարդկության որջ ուժով իրականացվող պաշարմանը: Եվ ահա ուխտավորները ճամբար զարկեցին այս ամրոցի մոտ, որից հետո, որպեսզի ստիպեն վերջինիս կայացողին հանձնվել, պատերազմի ու պաշարողական մեթենաներ կառուցեցին, որ հսկայական բարեր արձակեն, իսկ աշտարակների կիրառմամբ էլ պարիսպների վրայից հետ մղեն հակառակորդին: Միաժամանակ, սակայն, թշնամիները ևս պարիսպների ներսից հարվածում էին նետերով ու մեծ բարեդրով և արդյունքում նրանք շատ վնասներ հասցրեցին բրիտանական զորքերին: Այդ ժամանակ էր հենց, որ զոհվեց Անսելմ Ռիբորգեմսոնը՝ մի բաջարի ասպետ, որը, մեծ եռանդով ամրության վրա հարձակվելիս բարի արված ստացավ գլխին և արդյունքում նրա գլուխը ջնջվեց, ընդ որում այդ բարը նետված էր ամրությունների ամենավերևից: Եվ ահա, տանջված այս ամենից, ուխտավորները որոշեցին փորել պարիսպների հիմքերը, որպեսզի տապալեն դրանք ու այդ կերպ տիրեն ամրությանը, ընդ որում ենթադրվում էր, որ դա օգուտը կլինի նաև այն, որ ամրության պահպանները կմասն պարիսպների փլատակների տակ: Պարզվեց, սակայն, որ դա իզուր մի աշխատանք էր, բանի որ ներսում գտնվողները հակառակ ուղղությամբ փորեցին ու բռնեցին աշխատողներին, որից հետո լցրին փորած թունելը, այնպես որ ոչ մի արդյունք չեղավ...: /33/ Երբ սկսվեց մարտ ամիսը և եղանակը տաքացավ, մեր մարդիկ, որ մնացել էին Անտիոքում, որոշեցին լքել այն: Եվ ահա նրանք սկսեցին արագել դուբս Գոտֆրիդին (**Ներքին Լոթարինգայի դուբս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.)** ու Ֆլանդրիայի կոմսին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.)**, որպեսզի նրանք իրենց վրա վերցնեն ուխտավորներին դեպի Երուսաղեմ արշավանքի ժամանակ ղեկավարելու գործը ու դրանով իսկ ավարտեն նրանց նուխազանգությունը: Այդ գործին միացան նաև Տոյուզի կոմսը, Նորմանդիայի դուբսը (**Նորմանդիայի դուբս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.)** և Տանկերտը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իսկանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացին – Մ.Ֆ.)**, որոնք իրենք էլ կլքեցին կերպով ցանկանում էին առաջ ընթանալ, բանգի իրենց ձեռքի տակ շատ ուխտավորներ ունեին և, բացի այդ, իրենք էլ էին ցանկանում ավարտին հասցնել գործը և փառքի հասնել: Եվ ահա բարոնները եռանդով գործի կայան: Նրանք կարգի բերեցին 25.000 հոգու, որոնք վերցրեցին իրենց ջոկատները՝ ինչպես հեծյալ, այնպես էլ հետևակ, որից հետո առաջացան ու հասան Լաոդիկեային, որտեղ Բոհեմունը (**Անտիոքի դքսության դուբս Բոհեմունը Տերենտացին – Մ.Ֆ.)** լքեց նրանց, ընդ որում նա ինքն էլ էր կլքում կերպով ցանկանում էր շարունակել արշավը դեպի Երուսաղեմ, սակայն, բանի որ Անտիոքը վերջերս էր գրավվել, նա չէր ցանկանում այն առանց պետք եղած հսկողության թողնել՝ այդ կողմից փակելով թշնամիների ճանապարհը դեպի ուխտավորների թիկունք: Առանց այդ էլ փտանգավոր էր, որ Բոհեմունը այդպես հեռացել էր բաղաբից, բանգի վերջինս օր ու գիշեր հսկողության կարիք ուներ, բայց այնուհանդերձ պետք էր արժանին մատուցել նրա ասպետությանը, բանգի, երբ հեռանում էր, շատ տիրեց և լաց եղավ: Եվ այսպես, Բոհեմունը իրաժեշտ տվեց ուխտավորներին և վերադարձավ բաղաբ: Ինչ վերաբերվում է Լաոդիկեային, ապա դա մի հին և հարուստ բաղաբ էր և, երբ մեր մարդիկ հայտնվեցին այդ կողմերում, միակ բաղաբն էր, որ այս վայրերում դեռևս մնացել էր Կոստանդուպոլսի կայսրը իշխանության տակ...: /34/ Եվ ահա բաղաբի կառավարիչը, երբ տեսավ, որ չի կարողանում վաճառականության գալ դքսի հետ, հեռացավ: Դրանից հետո նա իր մարդկանց ուղարկեց Տոյուզի կոմսի մոտ և նրան հսկայական գումար առաջարկեց, եթե նա կարողանա այնպես անել, որ բաղաբի պաշարումից ուխտավորները ձեռք բաշեն: Դետագա ամեն ինչը վկայում է այն մասին, որ կոմսն իրոք վերցրել էր այդ գումարները, բանգի նա անվիճապես էլ բարոններին հեռացնելու մի հարմար առիթ հնարեց: Եվ այսպես կոմսը հայտարարեց, որ իր մոտ մարդիկ են եկել և հայտնել են, որ Դարսկաստանի սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքարուկ – Մ.Ֆ.)**, անչափ զարդանալով Զորուղատի (**Մոսուլի կառավարիչ Զոր-Առուկ – Մ.Ֆ.)** վրա, որը պարտություն էր կրել և որի մեղքով այդպես մարդիկ էին սպանվել, այժմ հավաքել է իր բոլոր ուժերը և հսկայական զորքով առաջ է գալիս՝ իր ճանապարհին ավերելով բրիտանականներին պատկանող ամեն ինչ: Տոյուզի կոմսը այս լուրն ուղարկեց դուբս Գոտֆրիդին, Ֆլանդրիայի կոմսին և եպիսկոպոս Ալբարին, որից հետո սիրալիկ կերպով խնդրեց ձեռք բաշել բաղաբի պաշարումից և միավորել ուժերը, որպեսզի իրենք միավորված ուժերով լինեն, երբ սուլթանը վրձնվում...: /35/ Եվ ահա, երբ դուբսն ու բաղաբն բարոնները լսեցին այս մասին, նրանք մեծապես անհանգստացան, բանգի ենթադրվում էր, որ ամեն ինչ ճշմարտացի է: Արդյունքում նրանք արագորեն գնացին ու միացան կոմսին...: Դետո, սակայն, ամեն ինչ պարզվեց: Արդյունքում բարոնները անչափ չարացան, որ իրենց ստիպել են թողնել պաշարման գործը: Իր հերթին կոմսը, իմանալով, որ այժմ մյուսներն իրեն այդ արաբի համար մեծապես առում են, նրանց սիրալիկություններով լի մի նամակ ու հարուստ նվերներ ուղարկեց, որից կարճ ժամանակ անց նրանք կրկին լավ բարեկամներ դարձան, բացառությամբ թերևս միայն Տանկերտի, որը ոչ մի կերպ չէր կարողանում ներել կոմսին՝ մեղադրելով վերջինիս տարբեր բաներում...: /36/ Եվ ահա, երբ ժամանեց դուբս Գոտֆրիդը, նրանք, որոնք պաշարման սկզբից այդտեղ էին, դրանից հետո աստիճանաբար սկսեցին թողնել այդ գործն ու հեռանալ, դե կոմսն ինքն էլ շատ տիրած էր այն բանից, որ չի կարող իր մարդկանց հետ միասին մեկնել այլ բարոնների հետ...: Այդ ժամանակ մեր բանակ եկավ եգիպտական մի դեսպանություն և լավ ընդունություն արժանացավ...: Բարոնների շարքերում մեծ վճճեր առաջացան ու նրանք չէին կարողանում ընդհանուր մի մտքի հանգել, որա համար էլ Տրիպոլի տիրակալը, որը նրանց այդպես շատ հարստություններ էր խոստացել, եթե նրանք թողնեին պաշարումը և լքեն իր բաղաբը, որոշեց օգտվել այդ հանգամանքից ու վերջնականապես ազատվել նրանցից: Եվ ահա մի անգամ նա հանդգնաբար ելավ իր բաղաբից ու մարտի ելավ ուխտավորների դեմ: Իմանալով այդ մասին՝ բարոնները հավաքեցին իրենց ուժերը և մեկնեցին նրան ընդառաջ, իսկ Արթիսի մոտի ճամբարում էլ թողեցին եպիսկոպոս Ալբարին: Ուխտավորները մոտեցան Տրիպոլիսին և անվիճապես մարտակարգ ընդունեին, ընդ որում անվիճապես էլ բաղաբի տիրակալը դուրս հանեց իր ջոկատները: Դարկ է լքել, որ մերոնք բոլորն առաջանում էին մեծ զաղտնիությամբ, տեղյակ չգալիս մեկը մյուսին, սակայն բաղաբի դիմաց նրանք այնուհանդերձ միավորեցին ուժերը: Դենց այդ ժամանակ էր, որ թուրքերն ամենայն կատաղությամբ հարձակվեցին, սակայն, կորցնելով 700 հոգու, արագորեն հետ բաշվեցին, ընդ որում մարտը շատ արագ եղավ և մերոնք միայն 40 հոգի կորցրին: Այսպիսով՝ այդ տարվա ապրիլի 10-ին մերոնք նշեցին Քրիստոսի Դարության տոնը...: /37/ Եվ ահա ուխտավորները որոշեցին լքել բարոններին և, հավաքվելով իրար գլուխ արագորեն շարժվել դեպի Երուսաղեմ, ընդ որում նրանք հայտարարեցին, որ կամ կլքեն պաշարումը հենց հիմա, կամ էլ դուբս Գոտֆրիդը, Ֆլանդրիայի կոմսը, Նորմանդիայի դուբսը և Տանկերտը թող բոլորին ի լուր հայտարարեն, որ իրենց ռազմիկների հետ միասին մեկնում են Երուսաղեմը նվաճելու: Եվ ահա նրանք արագորեն հավաքեցին իրենց վրանները, այդեցին ճամբարը և ճանապարհ ելան: Այդ ամենը անչափ դուր չեկավ Տոյուզի կոմսին, որը սկսեց խնդրել մարդկանց, որ նրանք մնան, սակայն ոչ-ոք նրան չսեց, բանգի բոլորը հոգնել ու զգվել էին, և ահա մարդիկ շարժվեցին դեպի Տրիպոլիս: Դրանից հետո, երբ Տոյուզի կոմսը հասկացավ, որ ոչ կարող է այս մարդկանց վերադարձնել, ոչ էլ ինքնուրույն շարունակել պաշարումը, նա իրոք ծիշտ էր երկու պարագայում էլ, ապա ի վերջո ինքն էլ հավաքեց իր ճամբարը և հետևեց մյուսներին: /38/ Եվ այսպես, երբ ուխտավորները 5 մղոն մոտեցան Տրիպոլիսին, նրանք ճամբար դրեցին: Այդ ժամանակ բաղաբի կառավարիչը, որն այն պահում էր խալիֆի (**Ճաթիլանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալայի – Մ.Ֆ.)** անունից, ուխտավորների մոտ ուղարկեց իր մարդկանց: Բանն այն էր, որ ինչպես և առաջ, այժմ ևս վերջինիս համար պարզ էր եկվորների առավելությունը ու, չնայած նրա կրթող ցանկությանը ճակատել, նրա մարդիկ հիմնադի հասկանում էին, որ դա խելագարություն է և կարողացան մտաբանել անել: Այնպես էլ ահա նրանք բաղաբի կառավարիչը ի վերջո որոշեց իր մարդկանց ուղարկել, որպեսզի խնդրի ուխտավորներին թողնել իր երկիրը 15.000 հունական ոսկու դիմաց, ընդ որում նա պատրաստ էր նաև ազատ արձակել գերիներին: Այս ամենից զատ բաղաբի կառավարիչը նրանց նաև մեծ նվերներ առաջարկեց՝ ձիեր, ջորիներ, մետաքսե հագուստներ և զենքեր, ինչպես նաև խոստացավ, որ այն բաղաբներում, որոնք իր իշխանության տակ են, նրանց որևէ վնաս չեն հասցնի՝ խոսքը վերաբերվում էր Արթիսին, Տրիպոլիսին և Զուբեյտին: Եվ այսպես բաղաբի այն կառավարիչը անձամբ նրանք ուղարկեց անասուններ՝ կովեր ու ոչխարներ, ինչպես նաև շատ այլ պարենամթերք, որպեսզի ուխտավորները չավերեն իր երկիրը» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 5, գլուխ 31, 33-38):

«Եվ ահա Ռայմոնը (**Տոյուզի կոմս Ռայմոն Տոյուզագուն – Մ.Ֆ.)** բանակը, ղեկավարվելով նաև Ռայմոն Պիղատոսի կողմից, թեև իր կազմում քիչ ռազմիկներ ուներ, սակայն մոտեցավ Տորոտս բաղաբին, որտեղ ոչ քիչ բանակի հեթանոսներ էին հավաքվել: Օրվա արդեն մութ ժամն էր և բրիտանականները, այլևս չհուզվող զաղտնիության պահպանման մասին, կրակներ վառեցին ու տեղավորվեցին հանգստի: Արևը ծագելուն պես ֆրանկները ելան, որպեսզի մարտ տան բաղաբին, սակայն այն դատարկ գտան, բանի որ այնտեղի մարդիկ արդեն հեռացել էին: Այդ ժամանակ մոտակայքում գտնվող Մարաբեյա բաղաբի ղեկավարը բրիտանականներին խաղաղություն առաջարկեց՝ համաձայնելով իր բաղաբ մոցնել նրանց դրոշմերը: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը՝ Ֆլանդրիայի տեր Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուբս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.)** և Բոհեմունը (**Անտիոքի դքսության դուբս Բոհեմունը Տերենտացին – Մ.Ֆ.)** մոտեցան Լաոդիկեային, սակայն այստեղ Բոհեմունը թողեց իր ուղեկիցներին ու վերադարձավ Անտիոք, բանգի ցանկանում էր հնարավորինս ամրապնդել իր իշխանությունը այդ բաղաբի նկատմամբ: Արդեն հասել էին Լաոդիկեա բաղաբին, սակայն այստեղ Բոհեմունը թողեց նրանց և վերադարձավ Անտիոք: Այդ ժամանակ նրանք պաշարեցին Զաբալ անունով մի ինչ-որ բաղաբ, սակայն Ռայմոնը, լսելով, որ հեթանոսների անթիվ գործը շտապում է իրենց դեմ մարտի, անվիճապես խորհրդի նստեց յուրաքանչյուրի հետ, որպեսզի մարդ ուղարկի Զաբալը պաշարողների մոտ՝ խնդրելով շտապ իրենց մոտ գալ: Սենյորները, ստանալով այդ ուղերձը, բանակցություններ սկսեցին եւիրի հետ և, կնքելով խաղաղություն, ստացան ձիեր և ոսկի: Նրանք թողեցին բաղաբը և եկան նրանց օգնության, սակայն թուրքերը չեղան նրանց դեմ մարտի: Վերջ հիշատակված կոմսերը ճամբար զարկեցին գետից անդին և սկսեցին ամրոցի պաշարումը: Դրանից քիչ անց մերոնք հեծյալ վիճակում գնացին Տրիպոլիս, որպեսզի գտնեն հույների,

սակայն այնտեղ հանդիպեցին թուրքերի, արաբների և սարակինոսների: Զրիստոնյաները հարձակում գործեցին նրանց վրա, որ դարանել էին նրանց, և մատնեցին փախուստի՝ կոտորելով քաղաքի ավազանու մեծ մասին: Ջեթանոսների կոտորածն ու արյունահեղությունն այնպիսին էին, որ ջուրը, որը, հոսում էր քաղաքի մոտով, կարմիր եղավ: Այն հոսում էր քաղաքի ջրամբարների միջով, որի արդյունքում հեթանոսները սգի և տխրության գիրկն ընկան: Նրանք այն աստիճանի էին վախով պատված, որ նրանցից ոչ մեկը չհամարձակվեց դուրս գալ քաղաքից: Չաջորդ օրը քրիստոնյաները սլացան Սեմ հովտի սահմաններից դուրս և այնտեղ գտան շատ անասուններ: Զրիստոնյաները հիշատակված ամրոցը պաշարեցին երեք ամսից մեկ օր պակաս: Չենց այնտեղ էր, որ նրանք կշեցին Զրիստոսի գատինը՝ ապրիլի 10-ին: Զրիստոնյաների նավերը ոչ հեռու գտնվող մի ինչ-որ նավահանգիստ մտան և, այն ժամանակ, մինչ քրիստոնյաները զբաղված էին պաշարումով, նրանց մեծ քանակի պարենամթերք մատակարարեցին, որի պատճառով գործում մեծ առատություն եղավ: Այդ պաշարման ընթացքում եղանակի նահատակություն ընդունեցին քրիստոնյաներից շատերը, այդ թվում Անսելմ Աիբեմոնստցին, Գիյոմ Պիկարդացին և շատ այլք: Տրիպոլիս արքան, հաճախակի սուրհանդակներ էր ուղարկում սենյորների մոտ, որ նրանք թողնեն պաշարման գործը և համաձայնության գան իր հետ: Լսելով այդ մասին՝ Մերոնք՝ Գողթրուան, (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույոնացին – Մ.Ֆ.) Ռայմոն Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.), Լորմանդիայի կոմսը (Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացին – Մ.Ֆ.) և Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.) տեսան, որ բերքահավաքի ժամանակն է գալիս և, բանի որ արդեն մարտի կեսն էր, մեկը ուտում էին թարմ լոբի, իսկ արդիվի կեսին էլ՝ հաց: Եվ ահա բանակի ղեկավարները խորհրդակցության նստեցին և որոշեցին, որ լավ կլինի ճանապարհորդությունը դեպի երուսաղեմ ավարտել նոր բերքի հասնելու ժամանակ: Դրանից հետո քրիստոնյաները նահանջեցին ամրոցից և մայիսի 13-ին՝ ուրբաթ օրը, հասան Տրիպոլիս, որտեղ մնացին 3 օր: Տրիպոլիս արքան համաձայնության եկավ սենյորների հետ և անմիջապես նրանց համար ավելի քան 300 գերի ուխտավորների ազատ արձակեց, որոնց առաջ գերել էր, ինչպես նաև սենյորներին տվեց 15.000 հունական ոսկի և 15.000 երիտասարդ ձիեր: Նա նաև քրիստոնյաներին բավարարել ձիերով, էշերով և այլ բարիքներով, որի հետևանքով Զրիստոսի զորքը անչափ հարստացավ, ընդ որում նաև խոստացավ, որ եթե այդ պատերազմում քրիստոնյաները հաղթեն Բաբելոնի էլիորի (Ֆայիյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Չային – Մ.Ֆ.), պատերազմում, որ նա պատրաստում էր մեր դեմ, ապա նա անմիջապես քրիստոնյա կղառնա և մեզ կհանձնի այդ երկիրը: Այս կերպ այդ հարցը կարգավորվեց» (Օրդերիկ Վիտալիս «Լորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 16):

«Դրանից հետո քրիստոնյաները կրկին հապաղեցին, բանգի սովն այն աստիճանի էր հասել, որ քրիստոնյաներն ուտում էին սարակինոսների հոտած մարմինները: Ի վերջո, Աստծո կամքով քրիստոնյաները մտան մի երկիր, որտեղ ամեն ինչ շատ առատ էր և այստեղ պարզորեն երևաց, որ բարձրլայի ձեռքը նրանց վրա հետ: Պետք է կշել, որ այդ երկրի քաղաքներն ու ամրությունները, որոնց մոտով քրիստոնյաները անցնում էին, ղեկավարների հետ կրկնել մոտ նվերներ ուղարկեցին և իրենց օգնությունն առաջարկեցին, սակայն, բանի որ քրիստոնյաների բանակն այնքան էլ մեծ չէր, իսկ մյուս կողմից էլ առկա էր միահամուռ ցանկություն շտապել դեպի երուսաղեմ, նրանք միայն դրանցից հնազանդության երաշխիքներ ընդունեցին, սակայն դրանց կողմերը չգնացին, մասնավորապես որ այդ քաղաքներից մեկում միայն, որ ծովի ափին էր, ավելի շատ մարդ կար, քան քրիստոնյաների ողջ բանակում: Եվ այսպես, երբ Անտիոքը, Լաոդիսեան, Արքան ու այլ քաղաքներ լսեցին Աստծո մեր զորքի առաջանալու մասին, մերոնցից շատերը մնացին այնտեղ, ինչպես նաև Տյուրոս քաղաքում» (Էփաղո Աուրացի «Յամբլոհիստուր ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ էր հենց, որ Աստծո զորքը վերինի ներշնչմամբ մեկնեց դեպի Անտիոքի ներքին շրջանները և կրկին, ըստ Աստծո աջակցության, հաջողության հասավ, բանգի այդ շրջանի քաղաքների և ամրությունների բնակիչները հարուստ նվերներով ելան նրանց ընդառաջ: Ստանալով և տալով անվտանգության երաշխիքներ ու քաղաքների վրա հարկ սահմանելով՝ քրիստոնյաները, այն բանից հետո, երբ Տյուրոսում իրենց միացան շատերը նրանցից, որ առաջ լեվել էին իրենց շարքերը» (Զիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Հուլիսի 14-ին քրիստոնյաները շարունակեցին իրենց ուղին և գրավեցին կենսամթերքներով լի երկու քաղաքներ, որից հետո գրավեցին Չապալիան, ինչպես նաև Ղեսեմ կոչվող մի հարուստ քաղաք: Դրանից հետո փետրվար ամսին մերոնք հասան Արքա կոչվող քաղաքին, որի պաշարումը ձգձգվեց երեք ամիս և հենց այստեղ էր, որ քրիստոնյաները կշեցին Չասկի տոնը: Այս քաղաքի պաշարման ժամանակ էր, որ, բարի հարված ստանալով գլխին, սպանվեց քաջարի ասպետ Անսելմ Աիբեմոնցին, ինչպես նաև զոհվեցին Վիլյամ Պիկարդացին և շատ այլք: Այդ ժամանակ նաև Ջամալայի արքան քրիստոնյաներին հաշտության առաջարկեց, որից հետո մերոնք գրավեցին Տրոստան ու Մարաբելան, իսկ հետո համաձայնության ելան Ջաբալի տիրակալի հետ: Դրանից հետո քրիստոնյաները հայտնվեցին Տրիպոլիսի մոտ, որտեղ այնքան շատ սարակինոսներ սպանեցին հենց քաղաքի դիմաց տեղի ունեցած ճակատամարտում, որ դեպի քաղաք հոսող ջուրը լրիվ կարմրեց սրանց արյունից: Արդյունքում Տրիպոլիս իշխանը նրանց 15.000 հունական ոսկի և 15 արժեքավոր փուլգներ տվեց, ընդ որում նա նաև պարտավորվեց օժանդակել բոլոր այն օտարերկրյա ուխտավորներին, որոնք դրանից հետո կանցնեին այդտեղով, միայն թե ազատեի Տրիպոլիսն ու Արքան ֆրանկներից» (Յեռնիս Յանիկագոնցի «Անգլների պատմությունը», գիրք 7):

«/14/ Մեր մարդկանցից շատերն Արքիս կոչվող այս քաղաքում առաջ եղել էին որպես գերիներ ու դրա համար էլ նրանք այժմ դիմեցին Տուլուզի կոմսին (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացու – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև այլ բարոնների, որ սրանք պաշարեն քաղաքը և այդ միջոցով մեծ հարստությունների տեղ դառնան: Պետք է ասել, որ անհավատալիորեն հարուստ և շքեղ Տրիպոլիս քաղաքը գտնվում էր այս քաղաքից միայն 6 մղոն հեռավորության վրա: Այստեղ ևս մերոնցից գերվածներ կային, որոնք բռնվել էին դեռևս Անտիոքի գրավման, ինչպես նաև այն ժամանակ, երբ նրանք պարենամթերք ձեռք բերելու համար պտտվում էին քաղաքի շրջանակներում: Եվ այսպես, երբ ամայաքցվեց այս քաղաքի շրջանակները, գրավվեցին շատ վայրեր, այդ թվում նաև ամուր դոյակներ ու ամրոցներ, որտեղ գտնվեցին առաջ գերված մեր շատ մարդիկ: Միայն բուն Տրիպոլիս քաղաքում մերոնցից 200 գերիներ կային, սակայն սրանց հետ բանն այլ եղավ, բանգի այս քաղաքի տիրակալը մեծ նվերների հետ մարդ ուղարկեց մեր մարդկանց մոտ ստելով, որ ինքը պատրաստ է ազատել այդ գերիներին ու մեծ գումար վճարել, եթե մերոնք հեռանան այդտեղից: Այդ ժամանակ էր հենց, որ մեր մարդիկ, երբ մոտեցան Արքիս քաղաքին, տեսան, որ դրան տիրելու համար խորամանկության կարիք կա, ինչպես նաև պետք է սպասել այլ բարոնների, որոնք արագորեն առաջանում էին...: Մերոնցից 100 քաջարի հեծյալներ հիմալի ձիերի վրա, ինչպես նաև 200 հետևակայիններ, թողնելով հիմնական բանակը, հավաքվեցին Տարոս քաղաքի մոտ: Նրանք իրենց ղեկավար ընտրեցին Ռայմոն Պիլատոսին՝ միտրելով հնարավորություն, թե ինչպես կարելի է մի քիչ ապար ձեռք բերել: Եվ ահա նրանք մոտեցան այդ քաղաքին և սկսեցին եռանդով ու ողջ ուժով գրոհել այն: Նրանք, որոնք քաղաքի ներսում էին՝ բոլոր տարամարդիկ ու կիսայայ, սկսեցին քաջաբար պաշտպանվել, սակայն մերոնք առանց էական վնասների հետ նահանջեցին: Շուտով վրա հասավ գիշերը և այսպիսով՝ մերոնք թողեցին այդ գործը, որպեսզի հաջորդ օրը վերսկսեն հարձակումը ավելի թարմ ուժերով, մասնավորապես որ նրանք սպասում էին մի մեծ ջոկատի, որը պետք է անցներ մոտակայքով: Իրենց հերթին քաղաքացիները շատ էին վախեցնում այն բանից, որ մերոնք հաջորդ առավոտ կվերսկսեն հարձակումը, իսկ իրենք ի վիճակի չեն լինի դիմադրել: Դրա համար էլ նրանք որոշեցին աննկատ թողնել քաղաքը և բարձրանալ լեռները՝ այդ անելով գիշերվա ընթացքում և հետևելով չվերցնելով ոչինչ, բացի կանացի ու երեխաներից: Մեր մարդիկ, որոնք գիշերին այդ մասին, վաղ առավոտյան ելան ու սկսեցին գրոհի նախապատրաստությունը՝ կոչ անելով մեկ մեկու ինչքան հնարավոր է լավ իրականացնել հարձակումը քաղաքի վրա: Մերոնք, սակայն, երբ մոտեցան քաղաքի պարիսպներին, այստեղ ոչ-ոքի չգտան: Նրանք քաղաք մտան, բացեցին դարպասները և արդյունքում յուրաքանչյուր ոք արդեն կարող էր ներս մտնել: Այդ ժամանակ, ահա, մերոնք հայտնաբերեցին, որ քաղաքացիները հեռացել են ու թաքնվել անհայտ ուղղությամբ: Նրանք քաղաքը գտան լի ամեն տեսակի հարստություններով, այնպես որ նրանք բոլորը հարստացան: Ուխտավորները այդ ամենը լցրին պարկերը ու տարան ինչքան կարող էին, որից հետո եկան հիմնական բանակ և այստեղ պատմեցին ամեն ինչ մասին՝ մեծ ուրախություն և ցնծություն ապրելով և շնորհակալություն հայտնելով Տեր Աստծուն այդ ամենի համար...: /16/ Երբ սկսվեց մարտ ամիսը և եղանակը տաքացավ, մեր մարդիկ, որ մնացել էին Անտիոքում, որոշեցին լեվել այն: Եվ ահա նրանք սկսեցին աղաչել դուքս Գոտֆրիդին (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույոնացին – Մ.Ֆ.) ու Ֆլանդրիայի կոմսին (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացին – Մ.Ֆ.), որպեսզի նրանք իրենց վրա վերցնեն ուխտավորներին դեպի երուսաղեմ արշավանքի ժամանակ ղեկավարելու գործը ու դրանով իսկ ավարտեին հասցնեն ուխտագնացությունը: Այդ գործին միացան նաև Տուլուզի կոմսը, Լորմանդիայի դուքսը (Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացին – Մ.Ֆ.) և Տանկրեդ (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իսկանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերնեստացին – Մ.Ֆ.), որոնք իրենք էլ կրթող կերպով ցանկանում էին առաջ ընկանալ, բանգի իրենց ծառից ծառից տան ուխտավորներ ունեին և, բացի այդ, իրենք էլ էին ցանկանում ավարտին հասցնել գործը և փառքի հասնել: Եվ ահա բարոնները եռանդով գործի կպան: Նրանք կարգի բերեցին 25.000 հոգու, որոնք վերցրեցին իրենց ջոկատները՝ ինչպես հեծյալ, այնպես էլ հետևակ, որից հետո առաջացան ու հասան Լաոդիսեային, որտեղ Բոհեմոնոնը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնը, Տերնեստացին – Մ.Ֆ.) լեցե նրանց, ընդ որում նա ինքն էլ էր կրթող կերպով ցանկանում էր շարունակել արշավը դեպի երուսաղեմ, սակայն, բանի որ Անտիոքը վերջերս էր գրավվել, նա չէր ցանկանում այն առանց պետք եղած հսկողության թողնել՝ այդ կողմից փակելով թշնամիների ճանապարհը դեպի ուխտավորների թիկունք: Առանց այդ էլ վտանգավոր էր, որ Բոհեմոնոնը այդպես հեռացել էր քաղաքից, բանգի վերջինս օր ու գիշեր հսկողության կարիք ուներ, բայց այնուհանդերձ պետք էր արժանին մատուցել նրա ասպետությանը, բանգի, երբ հեռանում էր, շատ տխրեց և լաց եղավ: Եվ այսպես, Բոհեմոնոնը հրաժեշտ տվեց ուխտավորներին և վերադարձավ քաղաք: Ինչ վերաբերվում է

Լատոգիկեային, ապա դա մի հին և հարուստ քաղաք էր և, երբ մեր մարդիկ հայտնվեցին այդ կողմերում, միակ քաղաքն էր, որ այս վայրերում դեռևս մնացել էր Կոստանդնուպոլսի կայսեր իշխանության տակ...: /17/ Եվ այսպես, մերոնք ազատեցին գերիներին, որից հետո բանակը շարժվեց Լատոգիկեայից, ընդ որում այստեղ շատ մարդիկ կային, որոնք գերվել էին Կիլիկիայում, Անտիոքում և այլ վայրերում: Դրանից հետո ուխտավորները ծովափով շարունակեցին առաջանալ և հասան Ջուբելտ քաղաքին, որը գտնվում էր Լատոգիկեայից 12 մղոն հեռավորության վրա: Այստեղ նրանք կանգ առան ու սկսեցին քաղաքի պաշարումը, սակայն այդ ժամանակ քաղաքի կառավարիչը, որ ենթարկվում էր Եգիպտոսի խալիֆին (**Ճաթիկյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսայթային – Մ.3.**), իր պահակազորի հետ ելավ և խոսեց դուքս Գոտֆրիդի հետ՝ նրան առաջարկելով 6.000 հունական ոսկեդրամ և շատ մեծ նվերներ, եթե ուխտավորները հեռանալին քաղաքից: Դուքսը նույնիսկ չքննարկեց էլ այդ հարցը և ասաց, որ դա դավաճանության պես մի բան կլինի, ընդ որում նա ավելացրեց, թե. «Աստված թույլ չի տա, որ ես կաշառք վերցնեմ»: Եվ ահա քաղաքի կառավարիչը, երբ տեսավ, որ չի կարողանում համաձայնության գալ դեպի հետ, հեռացավ: Դրանից հետո նա իր մարդկանց ուղարկեց Տուլուզի կոմսի մոտ և նրան հսկայական գումար առաջարկեց, եթե նա կարողանա այնպես անել, որ քաղաքի պաշարումից ուխտավորները ձեռք բաշեն: Դետագա ամեն ինչը վկայում է այն մասին, որ կոմսն իրոք վերցրել էր այդ գումարները, բանգի նա անմիջապես էլ բարոններին հեռացնելու մի հարմար առիթ հնարեց: Եվ այսպես կոմսը հայտարարեց, որ իր մոտ մարդիկ են եկել և հայտնել են, որ Պարսկաստանի սուլթանը (**Սեջունյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համալիսան սուլթան Բեքթաշուլու – Մ.3.**), անչափ գայլահայկով Զորքուղատի (**Մոսուկի կառավարիչ Բեք-Բուլայի – Մ.3.**) վրա, որը պարտություն էր կրել և որի մեղքով այդքան մարդիկ էին սպանվել, այժմ հավաքել է իր բոլոր ուժերը և հսկայական զորքով առաջ է գալիս՝ իր ճանապարհին ավերելով բրիտանականներին պատկանող ամեն ինչ: Տուլուզի կոմսը այս լուրն ուղարկեց դուքս Գոտֆրիդին, Ֆլանդրիայի կոմսին և Եպիսկոպոս Ալբարին, որից հետո սիրայիր կերպով խնդրեց ձեռք բաշել քաղաքի պաշարումից և միավորել ուժերը, որպեսզի իրենք միավորված ուժերով լինեին, երբ սուլթանը կմոտենար: Եվ ահա, երբ դուքսն ու մնացած բարոնները լսեցին այս մասին, նրանք մեծապես անհանգստացան, բանգի ենթադրում էին, որ ամեն ինչ ճշմարտացի է: Արդյունքում նրանք արագորեն թողեցին Ջուբելտը և Վալերն քաղաքի մոտով, որը գտնվում էր Մարգատ քաղաքից վերև, ուղղվեցին դեպի կոմսը: Ընտով նրանք հասան Մարթե քաղաքին, որը Փյունիկիայի մայրաքաղաքն էր: Նրանք, ուղիղ շարժվելով դեպի հյուսիս-արևելք, հասան Տարոտսա քաղաքին, որտեղ մի կղզի կար, որի վրա էլ հենց գտնվում էր քաղաքը: Նրանք գրավեցին այս քաղաքի խարխիս գցած նավերը հենց նավահանգստում, որից հետո շտապեցին ասպատակել Արթիս քաղաքի շրջակայքը: Դեցը այստեղ էր, սակայն, որ Տանկրեդը հանդիպեց նրանց և ասաց, որ իրականում Տուլուզի կոմսը ամեն ինչ հորինել է: Արդյունքում բարոնները անչափ չարացան, որ իրենց ստիպել են թողնել պաշարման գործը: Իր հերթին կոմսը, իմանալով, որ այժմ մյուսներն իրեն այդ արարքի համար մեծապես ատում են, նրանց սիրայիրություններով լի մի նամակ ու հարուստ նվերներ ուղարկեց, որից կարճ ժամանակ անց նրանք կրկին լավ բարեկամներ դարձան, բացառությամբ թերևս միայն Տանկրեդի, որը ոչ մի կերպ չէր կարողանում ներել կոմսին՝ մեղադրելով վերջինիս տարբեր բաներում: Արթիս քաղաքի պաշարումը, սակայն, բավականին երկար ժամանակ ոչ մի արդյունք չէր տալիս՝ նույնիսկ այն բանից հետո էլ, երբ բարոնները եկան: Այս գործում անհաջողություն էին կրել Տուլուզի կոմսն ու իր հետ եղած մարդիկ, սակայն գործերը հաջող չգնացին նաև բարոնների գալուց հետո: Որոշ ժամանակ ուխտավորներն ուզում էին քաղաքը գրոհել պաշարողական մեթոդների օգնությամբ, սակայն դրանից ոչինչ չստացվեց, բանգի քաղաքացիները դրա դեմն առան: Անհաջողության մատնվեց նաև թունել փորելով քաղաքը գրավելու գործը, կարծես Աստված լքել էր մեզ և զրկել իր հովանավորությունից և աջակցությունից: Արդյունքում նրանք, որոնք քաղաքում էին, սպանեցին նրանցից շատերին, որոնք դիտում էին: Դեցը այստեղ էր, որ սպանտոհիկն ու քաջարի ասպետներ, որոնց թվում էին Ամսելը և Դ'Ռեքեմոնտը, որն իրեն միշտ քաջ էր դրսևորում իրեն, ինչպես նաև Պոտոն Դ'Բալադրոն, որին լավ ճանաչում էր Տուլուզի կոմսը ու որը ևս շատ ազնվատոհմիկ էր: Այս պաշարում շատ տխրեցրեց մեր մարդկանց ու հատկապես հետևակայիններին, որոնք դրա փոխարեն ուզում էին ավարտին հասցնել իրենց երդումը կյանքի կոչելու գործը և գնալ Երուսաղեմի վրա: Եվ ահա, երբ ժամանեց դուքս Գոտֆրիդը, նրանք, որոնք պաշարման սկզբից այրուտ էին, դրանից հետո աստիճանաբար սկսեցին թողնել այդ գործն ու հեռանալ, դե կոմսն ինքն էլ շատ տխրած էր այն բանից, որ չի կարող իր մարդկանց հետ միասին մեկնել այլ բարոններին հետ...: Այդ ժամանակ մեր բանակ ելավ եգիպտական մի դեսպատության և լավ ընդունելության արժանացավ...: Նույն ժամանակ էր, որ ուխտավորների բանակ ժամանեց դեսպատություն Կոստանդնուպոլսի կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.3.**) կողմից...: /21/ Բարոնների շարքերում մեծ վեճեր առաջացան ու նրանք չէին կարողանում ընդհանուր մի մտքի հանգել, դրա համար էլ Տրիպոլիսի տիրակալը, որը նրանց այդքան շատ հարստություններ էր խոստացել, եթե նրանք թողնեին պաշարումը և լքեին իր քաղաքը, որոշեց օգտվել այդ հանգամանակից և վերջնականապես ազատվել նրանցից: Դրա համար էլ, ահա, մի անգամ նա հանդգնաբար ելավ իր քաղաքից ու մարտի ելավ ուխտավորների դեմ: Իմանալով այդ մասին՝ բարոնները հավաքեցին իրենց ուժերը և մեկնեցին նրան ընդառաջ, իսկ Արթիսի մոտի ճամբարում էլ թողեցին Եպիսկոպոս Ալբարին: Եվ ահա ուխտավորները մոտեցան Տրիպոլիսի և անմիջապես մարտակարգ ընդունեին, ընդ որում անմիջապես էլ քաղաքի տիրակալը դուրս հանեց իր ջոկատները: Դարկ է լնել, որ մերոնք բոլորն առաջանում էին մեծ գաղտնիությամբ, տեղային չպահելով մեկը մյուսին, սակայն քաղաքի դիմաց նրանք այնուհանդերձ միավորեցին ուժերը: Դեցը այդ ժամանակ էր, որ թուրքերն ամենայն կատարողությամբ հարձակվեցին, սակայն, կորցնելով 700 հոգու, արագորեն հետ քաշվեցին, ընդ որում մարտը շատ արագ եղավ և մերոնք միայն 40 հոգի կորցրին: Այսպիսով՝ այդ տարվա ապրիլի 10-ին մերոնք լնեցին Զորիստոսի Դարության տունը...: Եվ ահա ուխտավորները որոշեցին լքել բարոններին և, հավաքվելով իրար գլուխ արագորեն շարժվել դեպի Երուսաղեմ, ընդ որում նրանք հայտարարեցին, որ կամ կլքեն պաշարումը հենց հիմա, կամ էլ դուքս Գոտֆրիդը, Ֆլանդրիայի կոմսը, Նորմանդիայի դուքսը և Տանկրեդը թող բոլորին ի լուր հայտարարեն, որ իրենց ռազմիկները հետ միասին մեկնում են Երուսաղեմը նվաճելու: Եվ ահա նրանք արագորեն հավաքեցին իրենց վրանները, այրեցին ճամբարը և ճանապարհ ելան: Այդ ամենը անչափ դուր չեկավ Տուլուզի կոմսին, որը սկսեց խնդրել մարդկանց, որ նրանք մնան, սակայն ոչ ոք նրան չստեց, բանգի բոլորը հոգնել ու զգվել էին, և ահա մարդիկ շարժվեցին դեպի Տրիպոլիս: Դրանից հետո, երբ Տուլուզի կոմսը հասկացավ, որ ոչ կարող է այս մարդկանց վերադարձնել, ոչ էլ ինքնուրույն շարունակել պաշարումը, նա իրոք ձիշտ էր երկու պարագայում էլ, ապա ի վերջո ինքն էլ հավաքեց իր ճամբարը և հետևեց մյուսներին: Եվ այսպես, երբ ուխտավորները 5 մղոն մոտեցան Տրիպոլիսին, նրանք ճամբար դրեցին: Այդ ժամանակ քաղաքի կառավարիչը, որն այն պահում էր խալիֆի անունից, ուխտավորների մոտ ուղարկեց իր մարդկանց: Բանն այն էր, որ ինչպես և առաջ, այժմ ևս վերջինիս համար պարզ էր եկվորների առավելությունը և, չնայած նրա կրթոտ ցանկությանը ճակատել, նրա մարդիկ հիմալայի հասկանում էին, որ դա իսկ խելագարություն է և կարողացան մտքալուծի անել նրան: Եվ ահա քաղաքի կառավարիչը ի վերջո որոշեց իր մարդկանց ուղարկել, որպեսզի խնդրի ուխտավորներին թողնել իր երկիրը 15.000 հունական ոսկու դիմաց, ընդ որում նա պատրաստ էր նաև ազատ արձակել գերիներին: Այս ամենից զատ քաղաքի կառավարիչը նրանց նաև մեծ նվերներ առաջարկեց՝ ձիեր, ջորիներ, մետաքսե հագուստներ և գեյքեր, ինչպես նաև խոստացավ, որ իր այն քաղաքներում, որոնք սեփական իշխանության տակ են, նրանց որևէ վնաս չեն հասցնի՝ խոսքը վերաբերվում էր Արթիսին, Տրիպոլիսին և Ջուբելտին: Եվ այսպես քաղաքի այն կառավարիչը անձամբ նրանց ուղարկեց անասուններ՝ կովեր, ոչխարներ, ինչպես նաև շատ պարենամթերք, որպեսզի ուխտավորները չավերեն իր երկիրը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 14, 16, 17, 21):

«Ֆրանկները գրավեցին Արթիս և այնտեղ մեծ բանակի անհավաստների կոտորեցին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):
«Այնտեղից ֆրանկները ներխուժեցին Լիբանան, որտեղ սպանեցին հսկայական բանակի մարդիկ նրանցից, որոնց կոչում էին Նարյաններ: Այնուհետև ֆրանկները բանակ դրեցին Տրիպոլիսի մոտ գտնվող Արթիսի մոտ և չորս ամիս պայքարեցին նրա դեմ, սակայն այդպես էլ չկարողացան գրավել, թողեցին և հեռացան» (Բար-Յեթբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):
«Դետո ֆրանկները գնացին Արկայի վրա և 4 ամիս պաշարեցին այն: Նրանք այնտեղի պարսպում մի բանի ճեղքվածներ առաջացրին, սակայն չկարողացան գրավել քաղաքը: Ենչգարի տիրակալ Մունիկը նրանց մոտ սուրհանդակ ուղարկեց և խաղաղություն կնքեց: Այդ ժամանակ նրանք մեկնեցին Դեսն և պաշարեցին արդեն այս քաղաքը, որի կառավարիչ Զանահ-Էդ-Դուլան նրանց հետ խաղաղություն կնքեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալիատար պատմություն»):

³⁴⁷² «Գլի Նիվեր Բուլոն Սեն-Մերցին, որի մասին ես վերևում ասել եմ, երբ գնաց ու հասավ Տարսիս քաղաքին, որը գտնվում էր դուքս Գոտֆրիդի (**Ներթին Լորթարիկեայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացու – Մ.3.**) եղբայր Բալդուինի (**Երեսնայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.3.**) իշխանության տակ, առաջատարները պարզած իր նավերով մոտեցավ քաղաքին և, փորձելով գրավել ամրությունները ուժով, անմիջ կերպով անցնելով հարձակման: Քաղաքի բնակչությունը և կայազորը, սակայն, չափաչափեցին նրա նավատորմը, իրեն էլ գերեց հենց այն ժամանակ, երբ մեր մարդիկ հայտնվեցին այնտեղ: Եվ ահա դուքսը, հիշելով, որ Վիլին ծնվել է իր հորենական տիրույթներում ու ծառայելիս է եղել իր եղբայր Բալդուինի մոտ, սկսեց աղաչել քաղաքի ավազներին բաց թողնել վերջինիս և հանձնել իրեն: Արդյունքում քաղաքացիները չհամարձակվեցին մերժել դեպի խնդրանքը և բաց թողեցին Վիլին, որը դրանից հետո դրանիս անացավ իր նավերով լողալ դեպի հարավ շարժվելով բանակի գլուխեղև և կապ պահպանել վերջինիս հետ: Վիլին ուրախությամբ համաձայնեց» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 16):

³⁴⁷³ «Ամեն ինչ այս կերպ կարգավորելով՝ նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.3.**) իր մոտ կանչեց Թաթիկին, որը հենց նոր էր վերադարձել Անտիոքից, նրան նավեր հանձնեց և կոչեց «փայլուն գլուխ»: Նավատորմի ընդհանուր հրամանատարությունը նա հանձնեց

Լանդուֆֆին և Նրան, որպես ծովային գործում ամենափորձառու, նշանակեց մեծ դուբ: Այդպիսին լքելով մայրաքաղաքը՝ նրանք հռոմեական նավատորմով ժամանեցին Սամոս, մոտեցան ափին և ափ իջան, որպեսզի նավերը կուպրով պատեն և դրանով իսկ մեծացնեն նրանց ամրությունը: Իմանալով, որ այդտեղով անցել է պիզանյան նավատորմը, նրանք ծով ելան և նրա հետևից գնացին Քոսայի ուղղությամբ: Պիզանցիները կղզուն հասան առավոտյան, ռումները՝ երեկոյան: Այնտեղ չբռնելով պիզանցիներին՝ ռումները ուղղություն բռնեցին դեպի Կնիդոս, որը գտնվում է արևելյան մայրցամաքի մոտ: Հասնելով այնտեղ սակայն՝ նրանք կրկին բաց թողեցին ավարը, սակայն գտան այնտեղ մնացած մեծաթիվ պիզանցիների և հարցրին նրանց, թե ո՞ր է մեկնել պիզանյան նավատորմը: Սրանք սասցին, որ այն մեկնել է դեպի Հոնդոս: Նրանք անմիջապես էլ ծով ելան և պիզանցիներին հասան Պատարայի ու Հոնդոսի միջև: Տեսնելով նրանց՝ պիզանցիները ռազմական կարգով շարվեցին և մարտի համար նախապատրաստեցին ոչ միայն թերեր, այլև սրտերը: Երբ հռոմեական նավատորմը մոտեցավ, մի կոմս՝ ծննդով Պելոպոնեսից Պերիսիտ անունով մի հմուտ ծովագնաց, հազիվ նկատելով պիզանցիներին, իր մոտերան թևավորեց թիակներով և ինչքան հնարավոր է արագ նետվեց նրանց վրա: Նա, ինչպես կրակ, անցավ պիզանյան նավերի շարքերի միջով և վերադարձավ հռոմեական նավատորմի մոտ: Այդ ընթացքում հռոմեական նավատորմը ճիշտ կարգով մարտի մեջ չմտավ պիզանցիների դեմ, այլ հարձակվեց նրանց վրա արագորեն և անկասուն: Ինքը Լանդուֆֆը առաջինը մոտեցավ պիզանյան նավերին, սակայն կրակը անհաջող նետեց և հասավ միայն նրան, որ կրակը ցրվեց: Իր հերթին ևս Էլիմոն անունով կոմսը քաջաբար հարձակվեց նավախելի կողմից, պիզանցիների վրա կրակ նետեց, սակայն նպատակակետին չդիպավ: Դրանից հետո նա արագորեն շուռ տվեց նավը և անմիջապես էլ այրեց երեք բարբարոսական մեծ նավ: Այդ ընթացքում անակնկալ կերպով ուժեղացած բաժնի վրորովկեցրեց ծովը, սկսեց ցնցել նավերը և սպառնում էր ահա-ահա արդեն խորտակել դրանք, այլիքները ուժեղանում էին, կայները ճռում էին, իսկ առաջատարներն էլ պատռվում էին: Բարբարոսները, վախեցած կրակից, բանգի նրանք սովոր չէին այն արկերին, որոնց միջոցով կրակ են ուղղում և իրենց ցանկությամբ վեր հանում ու այս կամ այն կողմ ուղղում, ինչպես նաև փոթորկից, որոշեցին փախուստի դիմել» (Ամնա Կոմմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 10):

«Իրոք, անտիոքեցիների դեմ ուղղելով նավատորմ, կայսրը (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.) ինքը պատերազմ սկսեց նրանց դեմ, սակայն նրանք, հայիոյելով Ալեքսեյին, կտրեցին գերի ընկած նրա ռազմիկների թթերն ու ձեռքերի մեծ մասները և, ի խայտառակություն վերջինիս, դրանք ուղարկեցին նրան» (Էբիարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

³⁴⁷⁴ «/39/ Եվ ահա երրորդ օրը քրիստոնյաները վերցրին ճամբարը և ճանկաց ընկան: Նրանք անցան ծովի մոտով և մոտեցան մի լեռան, որտեղ հանդիպեցին մի շատ նեղ անցուղի: Անձրևն ու սարերի գագաթից իջած հեղեղը շատ էին վնասել այդ ճանապարհը, բայց ուխտավորներն այնուհանդերձ կարողացան անցնել: Իրոք, այդ վայրը սեղմված էր ծովի ու լեռան միջև և անցնելու այլ անվտանգ ճանապարհ չկար: Այդտեղ մի ամրություն կար, որը պաշտպանվում էր սարակիստների կողմից, սակայն, երբ նրանք մոտեցան, սրանք փախուստի դիմեցին և քրիստոնյաները առանց դժվարության առաջացան: Երեկոյան կողմ քրիստոնյաների բանակը մոտեցավ Բեյրութ կոչվող բաղաձիվ, որտեղ գտնվող սարակիստները դիմադրություն ցույց չտվեցին: Եվ այսպես Բեյրութի բնակչությունը, երբ իմացավ քրիստոնյաների մոտենալու մասին, պատգամավորներ ուղարկեց ուխտավորների բանակի առաջնորդների մոտ և դաշինք ու խաղաղություն խնդրեց: Նրանք խնդրում էին, որ ուխտավորները առաջնաձև առանց գյուղերին ու այգիներին վնաս տալու, իսկ այդ դեպքում իրենք պարտավորվում էին ամեն կերպ աջակցել քրիստոնյաներին Երուսաղեմի վրա գնալու ճանապարհին: Ընդունելով այս բաղաձիվ հպատակության երաշխիքները՝ քրիստոնյաները կենտրոնացրին իրենց ուժերը, որից հետո պատրաստվեցին առաջանալ: Եվ այսպես, ելնելով այդ նեղ անցուղիներից, ուխտավորները մոտեցան Սիդոն կոչվող բաղաձիվ, որտեղ կանգ առան բաղաձիվում ջուր պարունակող մի գետի ափին, որտեղ, բանի որ մարդիկ շատ էին հոգնել, կրկին նստեցին հանգստանալու: Այդ ժամանակ էր, որ ուխտավորներից ոմանց կծեցին Տարանտա կոչվող օձերը և շատերը մահացան, ընդ որում մարդիկ սկզբում ուռում էին, հետո՝ ջրազրկվում: /40/ Այդ ժամանակ Սիդոն բաղաձիվ սարակիստները, համարձակություն առնելով, հարված հասցրին քրիստոնյաների բանակին և սպանեցին մի բանի ուխտավորների, որոնք մոտեցել էին այդ բաղաձիվ, որպեսզի ուսելիք և խմելիք գտնեն: Քրիստոնյա ասպետները, սակայն, երբ տեսան, թե ինչ է կատարվում, գնացին այդ սարակիստների վրա և եռանդով հարվածեցին սրանց: Այդ ժամանակ անհավաստներից շատերը սպանվեցին, իսկ մյուսներն էլ, հույս ունենալով փրկվել, լցվեցին ջուրը և խեղդվեցին: Ոչ մի կասկած չկար, որ ուխտավորները պատրաստ էին պաշարել այդ բաղաձիվ և գրավել այն, սակայն բոլորը շտապում էին դեպի Երուսաղեմ և վրիժառության գործը հետաձգեց: Այդ ժամանակ մեծ բանակի ուխտավորները կրկին վտանգի ենթարկվեցին այդտեղ վիստացող օձերի պատճառով...» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 5, գլուխ 39-40):

«Մի բանի առորդին, որոնք փախել էին Լիբանանի լեռներ, եկան մեր բանակ, իսկ այդ լեռները շատ բարձր էին և ձգվում էին դեպի արևելք: Եվ ահա այս ատորին, որոնք մեր հավատակիցներն էին, սակայն դրանից բացի շատ խելացի, իմաստուն ու փորձառու մարդիկ էին, եկան մեր բարոններին տեսակցության, որպեսզի փառաբանեն ու գովերգեն նրանց: Այդ ժամանակ մեր բանակի խելացի մարդիկ անմիջապես կանգնեցին այս մարդկանց և խնդրեցին պատմել դեպի Երուսաղեմ տանող ամենակարճ ու անվտանգ ճանապարհի մասին: Ամրոկները տվեցին իրենց համաձայնությունը և, ի մի սերտվել այն ամենը, ինչ հայտնի էր շրջակա երկրների մասին, գնացին բարոնների մոտ և հայտնեցին նրանց, որ ամենից ճիշտը կլինի ուխտավորներին Երուսաղեմին մոտեցնել ծովափնյա ճանապարհով, ընդ որում դա նաև ապահով կլիներ այն առումով, որ Գլի ԴՆերի նավերը կուղեկցեին իրենց ծովով ու կապահովեին մատակարարումը, ընդ որում այդ գործին կօժանդակեին նաև ջենովական, վենետիկյան, կիպրական, հռոդոսյան ու հունական ռազմականները, որոնք տանում էին պարենամթերք և կարող էին իրականացնել բանակի մատակարարումը: Եվ այսպես, այն ատորին, որ պարտավորվեցին ուղեկցել բանակը, բայց դրանից գատ նաև Տրիպոլի տիրակալը մի մարդ ուղարկեց նրանց օգնության, որն այդ վայրերի ծնունդ էր և լավ ծանուց: Ուխտավորները այնքան առաջացան, սինչև, որ հասան Տուրբել բաղաձիվ, որտեղ ճամբար գարկեցին Մանս կոչվող վայրով հոսող մի գետի ափին: Այստեղ նրանք մեկ ողջ օր սպասեցին թույլ ու հետ մնացած մարդկանց, որոնք դեռ չէին եկել...: Դրանից հետո երրորդ օրը մերոնք շարժվեցին դեպի Բեյրութ կոչվող բաղաձիվ և բանակ դրեցին դրա մոտ հոսող գետի ափին: Այս բաղաձիվ կառավարիչը ուխտավորներին ընդունելի վճարի ու գումարի դիմաց առաջատար մթերք մատակարարեց՝ միաժամանակ նաև թույլ տալով նրանց հավաքել բերքը շրջակա բոլոր այգիներից ու բերքատու ծառերի վրայից: Այնուհետև հաջորդ օրը մերոնք հասան Սիդոն բաղաձիվ և կրկին ճամբար գարկեցին գետի ափին: Այս բաղաձիվ կառավարիչը, սակայն մերոնց դիմավորելու հարցով ոչ միայն տեղից չջարժվեց, այլև ուրիշ հանեց իր մարդկանցից ոմանց, որոնք եկան մեր մարդկանց վրա ու հարվածեցին մոտակայքում գտնվող ասպետներին, որպեսզի ոչնչացնեն նրանց: Մերոնք, սակայն, արագորեն հեծնելով ձիերը, կատաղորեն հարձակվեցին սրանց վրա և շատերին սպանեցին, թեև չեմ կարող կոնկրետ ասել, թե ինչքան մարդու՝ հանգստի նստելով միայն այն բանից հետո, երբ իջավ գիշերը» (Գիյոմ Տյուկուացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 21):

«Ֆրանկները հեռացան Շեյքարի ուղղությամբ, որի տեղ Բար-Մունկիդ արաբը, մնալով ինքն իրեն, հարկ վճարեց ֆրանկներին և նրանք հեռացան: Եվ ահա ֆրանկները գնացին Հեսիսի վրա, իսկ Ջանաեղույան, որ այնտեղ էր, ևս ելավ ու ենթարկվեց նրան» (Բար-Յերբուտ «Ալիսարիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁴⁷⁵ «Ելնելով բաղաձիվ մայիսի երկուշաբթի օրը՝ մենք օր ու գիշեր ընթացանք բարձր և գաղիթափ ճանապարհով ու հասանք Բատրուն անունով ամրոցին, որից հետո մոտեցանք ծովափին գտնվող մեկ այլ բաղաձիվ, որը կոչվում էր Զաբիլ: Այնտեղ մենք շատ տանջվեցինք ծարավից ու հոգնածությունից, սակայն ի վերջո ելանք Բրիամ անունով գետի մոտ: Տեղ Լատոն Համբարձման օրը մենք անցանք լեռն այն վայրում, որտեղ ճանապարհը նեղ էր և որտեղ մենք հույս ունեինք գտնել մեզ դարանաձ թշնամիներին: Այնուհանդերձ, բանի որ Լատված մեզ նկատմամբ բարեհաճ էր, նրանցից ոչ-որ չհամարձակվեց մեր դեմ ելնել: Մեր ռազմիկները, ընթանալով մեզնից առաջ, մաքրում էին ճանապարհը և ահա ի վերջո մենք հասանք ծովի մոտ գտնվող մի բաղաձիվ, որ կոչվում էր Բեյրութ: Այնտեղից մենք եկանք Սաիդա կոչվող բաղաձիվ մոտ, հետո հասանք Տյուրոս կոչվող մեկ այլ բաղաձիվ, իսկ հետո հասանք Աթրային: Աթրայից մենք ուղղվեցին դեպի Հայֆա ամրոց, իսկ հետո էլ ճամբար գարկեցին Կայսարիայի մոտ և այնտեղ նշեցին մայիսի 29 հոգին: Ի վերջո, մենք մոտեցանք Ռասիմ բաղաձիվ, որը սարակիստները, ահաբեկվելով ֆրանկներից, դատարկ էին թողել: Այդ բաղաձիվ ոչ հեռու մի հիմնարկ եկեղեցի կար, որտեղ հանգում էին սուրբ Գևորգ փառափառ Նշարեցիները, որն այստեղ հանուն Զրիստոսի հեթանոսների ձեռքից իր հիմնարկի նահատակությունն էր կրել: Մեր առաջնորդները խորհրդի նստեցին այն հարցով, թե ում ընտրեն որպես եպիսկոպոս, որն այս բաղաձիվ կարգի կերեր և եկեղեցի կկառուցեր: Դրանից հետո ընտրեցին եպիսկոպոս և նրանք յուրաքանչյուրը նրան տասներորդ վճարեցին, հարստացրեցին նսկով ու արծաթով, ձիերով և այլ կենդանիներին այն ուղարկելով, որ աստծուն պաշտելով և հաճախ տն մնա այդտեղ նրանց հետ միասին, ովքեր կային: Եպիսկոպոսը մնաց այնտեղ, իսկ մենք, ուրախացած և ցնծալով, հունիսի 6-ին՝ երեքշաբթի օրը, հասանք Երուսաղեմ բաղաձիվ ու զարմանալի կերպով պաշարեցին այն: Ռոբերտ Նորմանդացին (Նորմանդիայի դուբս Ռոբերտ Նորմանդացին - Մ.3.) բաղաձիվ պաշարեց իյուսիսային կողմից, որտեղ սուրբ Ստեփանոս առաջնաձևապետի եկեղեցին էր և որտեղ նա բարերի հարվածների տակ մահ էր կրել հանուն Զրիստոսի: Արևելյան կողմից բաղաձիվ պաշարում էր կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.3.), արևմտյան կողմից պաշարումն իրականացնում էին դուբս Գոգֆորուսը (Նեթքին Լոթարինգայի դուբս, Երուսաղեմի թագավորության սպազա հիմնադիր կրթա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին - Մ.3.) և Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության սպազա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.3.): Կոմս Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին - Մ.3.) պաշարումն իրականացնում էր հարավային՝ Սիոն լեռան կողմից, որտեղ սուրբ Մարիամ Լատվածամոր եկեղեցին էր և որտեղ

Աստված ընթրիքի խոսքը իր աշակերտների հետ: Երրորդ օրը մերոնք՝ Ռայմոնդ Պիղատոսը, Ռայմոնդ Տուրենացին և շատ այլք, նպատակ ունենալով մարտ ընդունել, թողեցինք զորքը և հանդիպեցին 200 արաբների: Զրիստոսի ռազմիկները մարտնչեցին այդ անհավատների դեմ և Աստծո աջակցությամբ առավելության հասան՝ սպանելով նրանցից շատերին ու ձեռք գցելով 30 ձի: Երկուշաբթի օրը մենք բացառիկ խիզախությամբ հարձակում գործեցինք բաղաթի վրա և այդ արեցինք մեծ բաջության, ընդ որում, եթե մենք ձեռքի տակ պատրաստի աստիճաններ ունենայինք, ապա բաղաթը մերը կլիներ: Այնուհանդերձ մենք ավերեցինք փոքր պարիսպը և աստիճաններից մեկը հենեցինք մեծ պարսպին: Այս աստիճանով մեր ռազմիկները վեր բարձրացան և ձեռնամարտում խոցեցին սարակինոսներից ու բաղաթի պաշտպաններին՝ գործելով թրերով և նիզակներով: Մերոնցից շատերը զոհվեցին, սակայն նրանք ավելի շատ կորուստներ կրեցին: Այդ պաշարման ժամանակ մենք գրեթե 10 օր չէինք կարողանում հաց գնել, մինչև որ մեր նավերից լուր չստացանք: Մեզ այնպիսի մի ծարավ էր պատել, որ, մեծ վախի մեջ էլ մենք մեր ձիերին և այլ անասունների ջրելու էինք տանում վեց մղոն հեռավորության վրա: Միլոա կղզվող աղբյուրը, որ գտնվում էր լեռան ստորոտում, վերականգնեց մեր ուժերը, սակայն այնուհանդերձ մեր ճամբարում ջուրը թանկ էր վաճառվում: Այն բանից հետո, երբ մենք լուր ստացանք մեր նավերից, մեր սենյորները նստեցին խորհրդի, թե ինչ կերպ մարդիկ ուղարկելին Ֆայֆա նավահանգիստ, որպեսզի հուսալի պահպանություն ապահովեն մարդկանց ու նավերի համար: Եվ ահա լուսաբացին կոմս Ռայմոնդի զորքի մեկ հարյուրյակ, այդ թվում հենց ինքը կոմսը, Ռայմոնդ Պիղատոսը, Ահարո Մոնտերայցին և Գիյոմ Սաբրանցին ելան ու, սրտերը անդաշնելով, ուղղվեցին դեպի նավահանգիստ: 30 մեր ռազմիկներ առանձնացան մնացածից և հանդիպեցին 700 արաբների, թուրքերի ու սարակինոսների, որոնք Եմիրի զորքից էին: Զրիստոսի ռազմիկները բաջաբար հարձակվեցին նրանց վրա, սակայն, մերոնց համեմատ նրանց թվաքանակն այնքան մեծ էր, որ նրանք շրջապատեցին մերոնց: Նրանք սպանեցին Ահարո Մոնտերայցուն և մի բանի խեղճ հետևակայիների: Երբ մերոնք արդեն շրջապատված էին և բոլորը կարծում էին, թե իրենց մահվան ժամանակը եկել է, ջոկատի հիմնական մասի մոտ եկավ մի ինչ-որ սուրհանդակ և ասաց Ռայմոնդ Պիղատոսին. «Ի՛նչ ես կանգել այստեղ այս ռազմիկների հետ, այնտեղ մերոնց բոլորին նեղում են արաբները, թուրքերը և սարակինոսները: Հնարավոր է, որ նրանք հիմա արդեն նույնիսկ կենդանի էլ չեն, օգնեք, օգնեք»: Լսելով այս մասին՝ Մերոնց շտապեցին և շուտով եկան մարտի վայր: Հեղանոսների ժողովուրդը, զրիստոսի ռազմիկներին, բաժանվեց երկու ջոկատների: Մերոնք, տալով Զրիստոսի անունը, նետվեցին անհավատների վրա այնպիսի կատաղությամբ, որ ամեն մի ռազմիկ տապալեց իր հակառակորդին: Տեսնելով, որ իրենք ի վիճակի չեն կանգնել ֆրանկների դեմ, նրանք, պատված վախով, դիմեցին փախուստի: Մերոնք հետապնդեցին նրանց գրեթե չորս մղոն հեռավորությամբ՝ կոտորելով նրանցից շատերին: Նրանցից մեկին մերոնք կենդանի բռնեցին այն հաշվարկով, որ նա ըստ կարգի պատմի, թե ինչ նոր բան գիտի: Մենք ձեռք գցեցինք նաև 103 ձի: Պաշարելով բաղաթը՝ մենք հյուժվում էինք ծարավից այն աստիճան, որ պոկում էինք ցլերի կաշիները և դրանցով ջուր բերում գրեթե երեք մղոնից: Մենք խմում էինք հոտած ջուր հոտած անոթներից՝ տանջվելով դրանից, ուտում էինք գարու հաց և մեծագույն հուսահատության մեջ էինք: Սարակինոսները բոլոր աղբյուրների և ջրհորների մոտ մեր դեմ դարաններ էին դնում, ամենուր սպանում էին ու բզկտում: Դրան գունարած՝ նրանք անասունների թաքցնելի բարանավներում և անձամբ մեր սենյորները հրահանգեցին մեքենաների օգնությամբ հարձակում գործել բաղաթի վրա, որպեսզի մերոնք բաղաթ մտնեն և ի վերջո խոնարհվեն մեր Տիրոջ գերեզմանին: Նրանք, այսպիսով, երկու փայտյա աշտարակներ կառուցեցին, ինչպես նաև շատ այլ մեքենաներ: Իր աշտարակը կառուցեց նաև դուքս Գոդֆրուան, նույնն արեց նաև կոմս Ռայմոնդը: Նրանք այդ գործի համար փայտը բարձր տալով բերում էին հեռվից: Սարակինոսները, տեսնելով, որ մերոնք այդ մեքենաներն են կառուցում, ամրացրեցին բաղաթը և գիշերը ուժեղացրեցին աշտարակների հսկողությունը: Մեր սենյորները, պարզելով, թե որ կողմից է բաղաթը թույլ ամրացված, այդ մեքենաները, ինչպես նաև պաշարողական աշտարակը շարաթ գիշերներից մեկում բարձր տվեցին և հասցրին արևելյան կողմը: Լուսաբացին նրանք դրանք կազմեցին, իսկ հետո՝ կիրակի օրը ու մինչև երեքշաբթի, նրանք կարգի և մարտական վիճակի էին բերում դրանք: Կոմս Մեն-ժիլը իր մեքենան դրեց հարավային կողմերում, իսկ այդ ընթացքում մենք ուժեղ ծարավից այն աստիճանի էինք հասել, որ նույնիսկ մեկ դինարի դիմաց էլ հնարավոր չէր բավարար ջուր ձեռք բերել, որ հագեցնեինք մեր ծարավը: Օր ու գիշեր մինչև հինգշաբթի օրը մենք ուժեղ գրոհ գործեցինք բաղաթի վրա բոլոր կողմերից, ընդ որում մինչև հարձակումը եպիսկոպոսներն ու բախակապոսներն էլ վերցնելուց մեզ՝ կոչ ուղղելով հոգևոր երթով ու խաչը ձեռքին պատվել բաղաթի շուրջ, օգնություն խնդրելով աղոթել Աստծուն, ինչպես նաև պառ պահել: Վաղ առավոտյան՝ ուրբաթ օրը, մենք ամեն կողմից գրոհեցինք բաղաթի վրա, սակայն որևէ վնաս հասցնել չկարողացանք: Մենք շշմած էինք և պատված վախով: Երբ եկավ այն ժամը, երբ մեր տեր Հիսուս Զրիստոսը օրհնել էր մեզ խաչի վրա տանջանքներ կրելով, մեր ռազմիկները, այդ թվում դուքս Գոդֆրուան և նրա եղբայրը կոմս Եփեսոսյանը (Բուլոնի կոմս Եսառը Բուլոնացին – Մ.Գ.), սկսեցին պաշարողական աշտարակում արիաբար մարտնչել: Այդ պահին մեր ռազմիկներից մեկը, որի անունը Լետյորդ էր, ելավ բաղաթի պարսպի վրա: Հենց որ նա վեր բարձրացավ, բաղաթի բոլոր պաշտպանները դիմեցին փախուստի և ցրվեցին բաղաթում, իսկ մերոնք, կրկնակիս հետապնդելով սրանց, կոտորեցին ու ջարդեցին մինչև Սողոմոնի տաճարը: Այնտեղ այնպիսի մի նախճիր եղավ, որ մեր ոտքերի ոտաթաթերը լրիվ նրանց արյան մեջ էին: Ռայմոնդն իր հերթին հարավային կողմից պաշարողական աշտարակի հետ միասին մոտ բերեց իր զորքերը և հասցրեց դրանք ընդունալ մինչև պարսպին, սակայն պարզվեց, որ պաշարողական աշտարակի և պարսպի միջև խորը խանդակ կար: Դրանից հետո մերոնք, խորհրդակցելով այն մասին, թե ինչ կերպ լցնեն այն, հայտարարեցին, որ յուրաքանչյուր ոք, ով խանդակի մեջ երեք մեծ բար կցցի, մեկական դինար կստանա: Նրանք, որոնք բաղաթի ներսում էին, հզոր կերպով մարտնչում էին՝ մեզ վրա կրակ և բարեկ Նետելով: Լսելով, որ ֆրանկներն արդեն բաղաթում են, կոմսն իր մարդկանց ասաց. «Ինչո՞ւ եք դանդաղում, տեսե՛ք, ֆրանկներն արդեն բաղաթում են»: Եվ այսպես Եմիրը, որը Դավիթ աշտարակում էր, հանձնվեց կոմսին և նրա համար բացեց դարպասները, որոնցով ուխտավորները, մտնելով բաղաթ, սովորաբար հարկն էին վճարում: Մեր ուխտավորները, մտնելով բաղաթ, հետապնդեցին և սպանեցին սարակինոսներին ընդհուպ մինչև Սողոմոնի տաճար: Հավաքվելով տաճարում՝ նրանք հուսահատորեն մեր դեմ պայքար մղեցին և ոռջ տաճարը լցվեց արյունով: Գերազանցելով հեթանոսներին՝ մերոնք տաճարում շատ տղամարդկանց ու կանանց ձեռք գցեցին, նրանց կենդանի թողեցին, սակայն ոմանց էլ սպանեցին: Սողոմոնի տաճարի կտուրին երկու սեռերի հեթանոսների մեծ հավաք կար: Մրանց Տանկերն ու Պաստոն ԴԷնառնը իրենց դուռը համկնեցին: Դրանից հետո մերոնք անխնայապես ցրվեցին բաղաթով մեկ՝ վերցնելով ոսկի, արծաթ, ձիերի, ջորիների, ինչպես նաև գրավելով ամենայն բարիքով լցված տներ: Եվ ահա մերոնք, ուրախանալով ու մեծապես ցնծալով, եկան խոնարհվելու մեր Փրկչի Հիսուսի գերեզմանին և նրան իրենց պարզեց վերադարձնելու: Առավոտը բացվելուն պես մերոնք գոշորեն բարձրացան տաճարի տանիքի վրա և նետվեցին սարակինոսների՝ նրանց տղամարդկանց ու կանանց վրա՝ գլխատելով նրանց մերկացրած սրերով: Սարակինոսներըց ոմանք տաճարի կտուրից ներքև նետվեցին և Տանկերը, ականատես լինելով դրան, շատ գայլաբան...: Բաղաթը գրավվեց հուլիսի 15-ին՝ ուրբաթ օրը» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 10):

«Ելնելով բաղաթից մայիսի երկուշաբթի օրը՝ մենք օր ու գիշեր ընթացանք բարձր և զառիթափ ճանապարհով ու հասանք Բատրուն անունով ամրոցին, որից հետո մոտեցանք ծովափին գտնվող մեկ այլ բաղաթի, որը կոչվում էր Զաբիլ: Այնտեղ մենք շատ տանջվեցինք ծարավից ու հոգածությունից, սակայն ի վերջո ելանք Բոխամ անունով գետի մոտ: Տեղ Լստոն Համբարձման օրը մենք անցանք լեռը այն վայրում, որտեղ ճանապարհը նեղ էր և որտեղ մենք հույս ունեինք գտնել մեզ դարանած թշնամիներին: Այնուհանդերձ, բանի որ Աստված մեզ նկատմամբ բարեհաճ էր, նրանցից ոչ-ոք չհամարձակվեց մեր դեմ ելնել: Մեր ռազմիկները, ընթանալով մեզնից առաջ, մաքրում էին ճանապարհը և ահա ի վերջո մենք հասանք ծովի մոտ գտնվող մի բաղաթի, որ կոչվում էր Բեյրութ: Այնտեղից մենք եկանք Սաիդա կղզվող բաղաթի մոտ, հետո հասանք Տյուրոս կղզվող մեկ այլ բաղաթի, իսկ հետո հասանք Աբրային: Աբրայից մենք ուղղվեցին դեպի Ֆայֆա ամրոց, իսկ հետո էլ ճամբար գարկեցին Կայսարիայի մոտ և այնտեղ Նշեցինք մայիսի 29 հոգին: Ի վերջո, մենք մոտեցանք Ռավա բաղաթին, որը սարակինոսները, ահաբեկվելով ֆրանկներից, դատարկ էին թողել: Այդ բաղաթից ոչ հեռու մի հիմնալի եկեղեցի կար, որտեղ հանգում էին սուրբ Գևորգի փառահեղ Նշխարքները, որն այստեղ հանուն Զրիստոսի հեթանոսների ձեռքից իր հիմնալի նահատակությունն էր կրել: Մեր առաջնորդները խորհրդի նստեցին այն հարցով, թե ում ընտրեն որպես Եպիսկոպոս, որն այս բաղաթը կարգի կբերեր և եկեղեցի կկառուցեր: Դրանից հետո ընտրեցին Եպիսկոպոս և նրանք յուրաքանչյուրը նրան տասնորդ վճարեցին, հարստացրեցին ոսկով ու արծաթով, ձիերով և այլ կենդանիների այն հաշվարկով, որ աստծուն պաշտելով և հանգիստ նա մնա այդտեղ նրանց հետ միասին, ովքեր կային: Եպիսկոպոսը մնաց այնտեղ, իսկ մենք, ուրախացած և ցնծալով, հունիսի 6-ին՝ երեքշաբթի օրը, հասանք Երուսաղեմ բաղաթին ու զարմանալի կերպով պաշարեցինք այն: Ռոբերտ Նորմանդացին (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Գ.) բաղաթը պաշարեց հյուսիսային կողմից, որտեղ սուրբ Ստեփանոս առաջնահատակի եկեղեցին էր և որտեղ նա բարերի հարվածների տակ մահ էր կրել հանուն Զրիստոսի: Արևելյան կողմից բաղաթը պաշարեց Կոմս Ռոբերտ Հյանդրիացին (Հյանդրիայի կոմս Ռոբերտ Հյանդրիացին – Մ.Գ.), արևմտյան կողմից պաշարումն իրականացնում էին դուքս Գոդֆրուան (Նեթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Գ.) և Տանկերը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տեբենացին – Մ.Գ.): Կոմս Մեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Գ.) պաշարումն իրականացնում էր հարավային՝ Սիոն լեռան կողմից, որտեղ սուրբ Մարիամ Աստվածամոր եկեղեցին էր և որտեղ Աստված ընթրիքի նստեց իր աշակերտների հետ: Երրորդ օրը մերոնք՝ Ռայմոնդ Պիղատոսը, Ռայմոնդ Տուրենացին և շատ այլք, նպատակ ունենալով մարտ ընդունել, թողեցինք զորքը և հանդիպեցին 200 արաբների: Զրիստոսի ռազմիկները մարտնչեցին այդ անհավատների դեմ և Աստծո աջակցությամբ առավելության հասան՝ սպանելով նրանցից շատերին ու ձեռք գցելով 30 ձի: Երկուշաբթի օրը մենք բացառիկ

խիզախությամբ հարձակում գործեցինք քաղաքի վրա և այդ արեցինք մեծ քաջությամբ, ընդ որում, եթե մենք ձեռքի տակ պատրաստի աստիճաններ ունենայինք, ապա քաղաքը մերը կլիներ: Այնուհանդերձ մենք ավերեցինք փոքր պարիսպը և աստիճաններից մեկը հենեցինք մեծ պարսպին: Այս աստիճանով մեր ռազմիկները վեր բարձրացան և ձեռնամարտում խոցեցին սարակինոսներին ու քաղաքի պաշտպաններին՝ գործելով թրերով և նիզակներով: Մերոնցից շատերը զոհվեցին, սակայն նրանք ավելի շատ կորուստներ կրեցին: Այդ պաշարման ժամանակ մենք գրեթե 10 օր չէինք կարողանում հաց գնել, մինչև որ մեր նավերից լուր չտացանք: Մեզ այնպիսի մի ծարավ էր պատել, որ, մեծ վախի մեջ էլ մենք մեր ձիերին և այլ անասունների ջրելու էինք տանում վեց ղողն հեռավորության վրա: Միտա կոչվող աղբյուրը, որ գտնվում էր լեռան ստորոտում, վերականգնեց մեր ուժերը, սակայն այնուհանդերձ մեր ճամբարում ջուրը թանկ էր վաճառվում: Այն բանից հետո, երբ մենք լուր ստացանք մեր նավերից, մեր սենյորները նստեցին խորհրդի, թե ինչ կերպ մարդիկ ուղարկեին Չայֆա նավահանգիստ, որպեսզի հուսալի պահպանություն ապահովեն մարդկանց ու նավերի համար: Եվ ահա լուսաբացին կոսն Ռայմոնդի գործի մեկ հարյուրյակ, այդ թվում հենց ինքը կոսնը, Ռայմոնդ Պիդատուր, Ահարո Մոնմերայքին և Գիյոմ Սաբրանցին եյան ու, սրտերը պնդացնելով, ուղղվեցին դեպի նավահանգիստ: 30 մեր ռազմիկներ առանձնացան մնացածից և հանդիպեցին 700 արաբների, թուրքերի ու սարակինոսների, որոնք էմիրի գործից էին: Քրիստոսի ռազմիկները քաջաբար հարձակվեցին նրանց վրա, սակայն, մերոնց համեմատ նրանց թվաքանակն այնքան մեծ էր, որ նրանք շրջապատեցին մերոնց: Նրանք սպանեցին Ահարոյն Մոնմերայքուն և մի քանի խեղճ հետևակայիններ: Երբ մերոնք արդեն շրջապատված էին և բոլորը կարծում էին, թե իրենք մահվան ժամանակն ենել է, ջոկատի հիմնական մասի մոտ եկավ մի ինչ-որ սուրհանդակ և ասաց Ռայմոնդ Պիդատուսին. «Ի՛նչ ես կանգել այստեղ այս ռազմիկների հետ, այնտեղ մերոնց բոլորին ներում են արաբները, թուրքերը և սարակինոսները: Չնարավոր է, որ նրանք հիմա արդեն նույնիսկ կենդանի էլ չեն, օգնեք, օգնեք»: Լսելով այս մասին՝ մերոնք շտապեցին և շուտով եկան մարտի վայր: Չեթանոսների ժողովուրդը, տեսնելով Քրիստոսի ռազմիկներին, բաժանվեց երկու ջոկատների: Մերոնք, տալով Քրիստոսի անունը, նետվեցին անհավատների վրա այնպիսի կատաղությամբ, որ ամեն մի ռազմիկ տապալեց իր հակառակորդին: Տեսնելով, որ իրենք ի վիճակի չեն կանգնել ֆրանկների դեմ, նրանք, պատված վախով, դիմեցին փախուստի: Մերոնք հետապնդեցին նրանց գրեթե չորս մղոն հեռավորությամբ՝ կոտորելով նրանցից շատերին: Նրանցից մեկին մերոնք կենդանի բռնեցին այն հաշվարկով, որ նա ըստ կարգի պատմի, թե ինչ նոր բան գիտի: Մենք ձեռք գցեցինք նաև 103 ձի: Պաշարելով քաղաքը՝ մենք իյուժվում էինք ծարավից այն աստիճան, որ պոկում էինք ցլերի կաշիները և դրանցով ջուր բերում գրեթե երեք մղոնից: Մենք խմում էինք հոտած ջուր հոտած անոթներից՝ տանջվելով դրանից, ուսում էինք զարու հաց և մեծագույն հուսահատության մեջ էինք: Սարակինոսները բոլոր աղբյուրները և ջրհորները մոտ մի քանի դրոն դարձնում էին դժուր, ամենտու սպանում էին ու բզկտում: Պրան գոմարած՝ նրանք անասուններին թաքցրեցին քարանձավներում և անձավներում: Այդ ժամանակ մեր սենյորները հրահանգեցին մեթենաների օգնությամբ հարձակում գործել քաղաքի վրա, որպեսզի մերոնք քաղաք մտնեն և ի վերջո խոնարհվեն մեր Տիրոջ գերեզմանին: Նրանք, այսպիսով, երկու փայտյա աշտարակներ կառուցեցին, ինչպես նաև շատ այլ մեթենաներ: Իր աշտարակը կառուցեց նաև դուքս Գոդֆրուան, նույնիսկ արեց նաև կոսն Ռայմոնդը: Նրանք այդ գործի համար փայտը քարշ տալով բերում էին հեռվից: Սարակինոսները, տեսնելով, որ մերոնք այդ մեթենաներն են կառուցում, ամրացրեցին քաղաքը և գիշերը ուժեղացրեցին աշտարակների հսկողությունը: Մեր սենյորները, պարզելով, թե որ կողմից է քաղաքը թույլ ամրացված, այդ մեթենաները, ինչպես նաև պաշարողական աշտարակը շաբաթ գիշերներից մեկում քարշ տվեցին և հասցրին արևելյան կողմը: Լուսաբացին նրանք դրանք կազմեցին, իսկ հետո՝ կիրակի օրը ու մինչև երեքշաբթի, նրանք կարգի և մարտական վիճակի էին բերում դրանք: Կոսն Մեն-ժիլը իր մեթենան դրեց հարավային կողմերում, իսկ այդ ընթացքում մենք ուժեղ ծարավից այն աստիճանի էինք հասել, որ նույնիսկ մեկ դիմալի դիմաց էլ հնարավոր չէր բավարար ջուր ձեռք բերել, որ հաճեցնեինք մեր ծարավը: Օր ու գիշեր մինչև հինգշաբթի օրը մենք ուժեղ գրոհ գործեցինք քաղաքի վրա բոլոր կողմերից, ընդ որում մինչև հարձակումը եպիսկոպոսներն ու քահանաները հրամայեցին մեզ՝ կոչ ուղղելով հոգևոր երթով ու խաչը ձեռքին պտտվել քաղաքի շուրջ, օգնություն խնդրելով աղոթել Աստծուն, ինչպես նաև պատժել: Վաղ առավոտյան՝ ուրբաթ օրը, մենք ամեն կողմից գրոհեցինք քաղաքի վրա, սակայն որևէ վնաս հասցնել չկարողացանք: Մենք շշմած էինք և պատված վախով: Երբ եկավ այն ժամը, երբ մեր տեր Չիսուս Քրիստոսը օրհնել էր մեզ խաչի վրա տանջանքներ կրելով, մեր ռազմիկները, այդ թվում դուքս Գոդֆրուան և նրա եղբայրը կոսն Եվստաթիոսը (**Բուլոնի կոսն Էստաթ Բուլոնացին – Մ.3.**) սկսեցին պաշարողական աշտարակում արհաբար մարտնչել: Այդ պահին մեր ռազմիկներից մեկը, որի անունը Լեոյորդ էր, ելավ քաղաքի պարսպի վրա: Չենց որ նա վեր բարձրացավ, քաղաքի բոլոր պաշտպանները դիմեցին փախուստի և ցրվեցին քաղաքում, իսկ մերոնք, կրկնակիոր հետապնդելով սրանց, կոտորեցին ու ջարդեցին մինչև Սողոմոնի տաճարը: Այնտեղ այնպիսի մի նախճիր եղավ, որ մեր ոտքերի ոտնաթաթերը լիվ՝ նրանց արյան մեջ էին: Ռայմոնդն իր հեղինակ հարավային կողմից պաշարողական աշտարակի հետ միասին մոտ բերեց իր գործերը և հասցրեց դրանք ընդհուպ մինչև պարսպին, սակայն պարզվեց, որ պաշարողական աշտարակի և պարսպի միջև խորը խանդակ կար: Դրանից հետո մերոնք, խորհրդակցելով այն մասին, թե ինչ կերպ լցնեն այն, հայտարարեցին, որ յուրաքանչյուր ոք, ով խանդակի վրա ելնելուց մեծ երեք մեծ քար կգցի, մեկական դիմար կստանա: Նրանք, որոնք քաղաքի ներսում էին, հզոր կերպով մարտնչում էին՝ մեզ վրա կրակ և քարեր նետելով: Լսելով, որ ֆրանկներն արդեն քաղաքում են, կոսն իր մարդկանց ասաց. «Ինչո՞ւ եք դանդաղում, տեսե՛ք, ֆրանկներն արդեն քաղաքում են»: Եվ այսպես էմիրը, որը Պավլի աշտարակում էր, հանձնվեց կոսնին և նրա համար բացեց դարպասները, որոնցով ուխտավորները, մտնելով քաղաք, սովորաբար հարկն էին վճարում: Մեր ուխտավորները, մտնելով քաղաք, հետապնդեցին և սպանեցին սարակինոսներին ընդհուպ մինչև Սողոմոնի տաճար: Չավաքվելով տաճարում՝ նրանք հուսահատորեն մեր դեմ պայքար մղեցին և ողջ տաճարը լցվեց արյունով: Գերազանցելով հեթանոսներին՝ մերոնք տաճարում շատ տղամարդկանց ու կանանց կոտորեցին, նրանց կենդանի թողեցին, սակայն ոմանց էլ սպանեցին: Սողոմոնի տաճարի կտուրին երկու սեռերի հեթանոսներից մեծ հավաք կար: Սրանց Տանկրեդն ու Գաստոն Դ'Բեռնարը իրենց դրոշմ հանձնեցին: Դրանից հետո մերոնք անմիջապես ցրվեցին քաղաքով մեկ՝ վերցնելով ոսկի, արծաթ, ձիերի, ջորիների, ինչպես նաև գրավելով ամենայն բարիքով լցված տներ: Եվ ահա մերոնք, ուրախանալով ու մեծապես զննալով, եկան խոնարհվելու մեր Փրկիչ Չիսուսի գերեզմանին և նրան իրենց պարտքը վերադարձնելու: Առավոտը բացվելուն պես մերոնք գգուկներ բարձրացան տաճարի տանիքի վրա և նետվեցին սարակինոսներին՝ նրանց տղամարդկանց ու կանանց վրա՝ գլխատելով նրանց մերկացրած սրերով: Սարակինոսներից ոմանք տաճարի կտուրից ներքև նետվեցին և Տանկրեդը, ականատես լինելով դրան, շատ զայրացավ...: Քաղաքը գրավվեց հուլիսի 15-ին՝ ուրբաթ օրը» (Պետրոս Տուղեբոգ «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 12):

«/17/ Արդեն ապրիլ էր և բերքը հասունանում էր: Արդյունքում ուխտավորները հասան Բեյրութին, իսկ դրանից հետո էլ մեկ այլ քաղաքի՝ Սիդոնին...: Այս Սիդոնը Տյուրոսի հետ միասին իրենցից ներկայացնում էին հարուստ քաղաքներ...: Եվ այսպես, հետևում թողնելով այս քաղաքները, քրիստոնյաները հասան Սուրին...: Իսկ հետո՝ Աբբային, որը, երբեմն, սխալմամբ Աբբա են կոչում, սակայն իրականում նրա անունը Աբբա է և դա հին Պտղոմայիոն է: Եվ այսպես քրիստոնյաները մտան Պաղեստին...: որից հետո, առաջանալով ծովափով ու ծովը թողնելով աջ կողմում, ուխտավորները մոտեցան Ռամլա քաղաքին, որը այնտեղ գտնվող սարակինոսները լքել էին ֆրանկների գալուց մեկ օր առաջ: Այստեղ քրիստոնյաները ցորենի հսկայական պաշարներ գտան, որոնք, բարձրելով կենդանիների վրա, իրենց հետ հետազայում ստրան Երուսաղեմ...: /18/ Մեր մարդիկ համալրում մնացին չորս օր, իսկ հետո, որոշ մարդկանց թողնելով այնտեղ կայազորային ծառայություն իրականացնելու, շարունակեցին առաջանալ Երուսաղեմի ուղղությամբ: Եվ ահա նույն օրն քրիստոնյաները հասան Էմմաուս կոչվող քաղաքին, սակայն հենց նույն գիշերն էլ մեր ասպետները, իրենց քաջության վրա դրած բոլոր հույսերը, ցատկեցին ձիերի վրա և առավոտյան արդեն Երուսաղեմի մոտ էին՝ հենց այն ժամանակ, երբ լույսը բացվեց: Այդ ժամանակ էր հենց, որ նրանք մտան Բեթանիեմ: Այս մարդկանց մեջ էին Տանկրեդն (**Տիեմիայի իշխանության ապագա իշխան, մատիոթի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տեթենացին – Մ.3.**) ու Բալդուին Դ'Բուրգոն (**Եդեսիայի կոմսության ապագա կոսն, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոն – Մ.3.**), ընդ որում տեղի քրիստոնյաները՝ հույներն ու ասորիները, երբ իմացան ֆրանկների գալը, մեծ ցնծություն ապրեցին: Իրոք, նրանք մեր մարդկանց սկզբում արաբների կամ թուրքերի տեղն էին ընդունել, բայց հետո, երբ քրիստոնյաները մոտեցան, նրանք հասկացան ամեն ինչ և մեծապես զննացին...: Դրանից հետո սկսեց մոտենալ մեր հիմնական բանակը՝ ձայն կողմում ունենալով Գաբալիոն քաղաքը, որը Երուսաղեմից հեռու էր միայն 50 ասպարեզ: Այդ ժամանակ, երբ մերոնք դրոշները փողփողացնելով առաջանում էին, թշնամիները դուրս թռան քաղաքի պարիսպներից, սակայն անմիջապես էլ հետ շարվեցին ու նահանգեցին: Եվ ահա հունիսի 7-ին, երբ հունիսյան արևն արդեն այրում էր ողջ ուժով, ֆրանկները շրջափակեցին Երուսաղեմն ու սկսեցին նրա պաշարումը: Չարկ է նշել, որ Սուրբ քաղաքը տեղաբաշխված է մի բարձրադիր վայրում՝ գերեզմանի պաշարներից, աղբյուրներից ու վտակներից, բացի թերևս միայն Սողոմոնյան աղբյուրից, որը, սակայն, բիշ էր ջուր տալիս: Այս աղբյուրը գտնվում էր Սիոն լեռան ստորոտում...: Դրա փոխարեն, սակայն, բուն քաղաքում շատ ջրհորներ կային, որոնք լավ լցված էին ջրով, ընդ որում նաև հատուկ ավազաններ կային, որտեղ հավաքվում էր ձնհալի ջրերը կամ անձրևաջուրը, այնպես որ քաղաքի ներսում գտնվող մարդիկ կամ անասունները միշտ էլ կարող էին հագեցնել իրենց ծարավը: Երուսաղեմ քաղաքը շրջանաձև հատնապագիծ ունի..., ընդ որում այն պատված է մեծ քարերով կառուցված ամուր հարստով, այնպես որ նույնիսկ 15 կամ 20 տղամարդիկ, որոնք գործում էին վերևում և ի սրտե էին անում այդ գործը, կարող էին հաջողությամբ դիմադրել մի ողջ բանակի...: Ֆրանկները, բոլոր կողմերից հետագոտելով քաղաքը, հանգեցին այն մտքին, որ քաղաքը գրավելը հեշտ գործ չէր լինելու: Եվ ահա, երբ ֆրանկները տեսան, թե ինչքան դժվար է գրավել քաղաքը, հրամայեցին աստիճաններ պատրաստել՝ հույս ունենալով դրանց կիրառմամբ, խիզախ հարձակմամբ և Աստծո աջակցությամբ այնուհանդերձ տիրել վերջինիս: Այսպիսով՝ հաջորդ օրն

աստիճանները պատրաստ էին և բանակի հրամանատարները հրամայեցին սկսել հարձակումը: Հնչեցին շեփորները և բոլոր կողմերից սկիզբ առավ հարձակումը բաղաբի վրա: Այս հարձակումը շարունակվեց մինչև օրվա վեցերորդ ժամը, սակայն հետո պարզվեց, որ բաղաբը գրավել այդ կերպ հնարավոր չէր, որովհետև աստիճանները քիչ էին: Արդյունքում մերոնք ստիպված եղան ընդհատել հարձակումը: Դրանից հետո բանակի հրամանատարները հավաքվեցին խորհրդի և այս անգամ որոշվեց պաշարողական մեքենաներ կառուցել: Այդ խնդիրը դրվեց արհեստավորների վրա, որից հետո այս մեքենաները մոտ բերվեցին պարսպին, որպեսզի Աստծո օգնությամբ բաղաբը գրավվի: Այդպես էլ արվեց: Հարկ է նշել, որ քրիստոնյաների չէր հեղիքում ոչ հացն ու ոչ էլ միայն, սակայն ամենաարտասպիտին ծառայակ էր, բանգի, ինչպես սակվեց, այդ վայրերը ջրազույլ էին և մարդիկ ու կենդանիները ջրի պակասից շատ էին տառապում: Միայն եղանակը, որ կար ջուր ձեռք բերելու, դա մեծ տանջանքներով այն հեռվից՝ բանակից 4 կամ 5 մղոն հեռավորությունից բերելն էր: Այնուհանդերձ բարոններն ի վերջո ավարտեցին պաշարողական մեքենաների կառուցումը, որոնք, տեղակայված պարիսպների մոտ, պատրաստ էին գրոհի: Եվ ահա, աշխատելով ողջ գիշերը, լուսաբացին քրիստոնյաները բոլոր այդ մեքենաները մոտեցրին պարիսպներին՝ որոշելով գործի անցնել սկսած վաղ առավոտվանից: Այս պաշարողական մեքենաների մեջ մի աշտարակ կար, որն ուներ ամուր կառուցվածք և պատված էր թաց կաշիներով: Այս աշտարակն էր, որ ամենից շատ մոտեցվեց պարիսպներին, որից հետո այնտեղ գտնվող փոքրաբանակ, բայց բաջարի ասպետները տեղ գրավեցին նրա մեջ ու սկսեցին բարեր և նետեր արձակել դիմացը գտնվող պարսպի ուղղությամբ: Սարակինոսները եռանդով պաշտպանվում էին և ուխտավորների վրա նետում արյվող անոթներ ու եռացող յուղ: Արդյունքում երկու կողմից էլ շատացան սպանվածները և վիրավորները: Այս կողմում գործերն այս վիճակում էին, սակայն մյուս կողմում ևս՝ Միոն լեռան կողմում, որտեղ պաշարողական մեքենաների օգնությամբ գործում էր կոմս Ռայմոնը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), հաջողություն ևս ձեռք բերվեց, թեև կոմսն ինքը, ինչպես նաև Գոտֆրիդը (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույունացին – Մ.Ֆ.**) և երկու Ռոբերտները (**Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացին և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացին – Մ.Ֆ.**) ինչպես ուժ ունեին գրոհում էին պարիսպները: Հաջորդ օրը շեփորների ուղեկցությամբ մերոնք կրկին գործի անցան, գործի դրեցին խոյերը և ի վերջո, անընդհատ հարվածելով պարսպին, կարողացան փլել նրա մի հատվածը և ճեղք բացել: Այդ ժամանակ սարակինոսները, ամրացնելով պարաններով, այդտեղ նոր բարեր դրեցին, այնպես որ կարծես պարսպից անդին նոր պարիսպ էր բարձրացել: Այնուհանդերձ, այն ինչ արեցին նրանք իրենց փրկության համար, Աստծո կամքով իրենց կորստյան գործին ծառայեց, բանգի, երբ աշտարակները մոտեցվեցին պարիսպներին, այդ պարիսպն ամրացնող գերանները, կտրված պարաններից, ներքև ընկան և ֆրանկները դրանք օգտագործեցին աշտարակից դեպի պարիսպ ձգվող կամրջակի կառուցման համար: Հենց այդ ժամանակ էր, որ մեր պաշարողական մեքենաներից մեկի նետած կրակի հետևանքով պարսպի վրա հրդեհ սկսվեց, ընդ որում մերոնք չօգտագործեցին կրակ նետել այնքան ժամանակ, մինչև որ հրդեհը մեծ չափերի հասավ, իսկ փայտյա հենարաններն էլ այրվեցին: Արդյունքում կրակն ու ծուխը շուտով այնքան ուժեղացան, որ պարսպի պահպաններից ոչ-ոք չէր կարողանում մնալ այդ վայրում՝ պարսպի վրա: Եվ ահա ուրբաթ օրվա կեսօրվա ժամերին մերոնք շեփորների ուղեկցությամբ և աղաղակելով «Օգնական Է Աստված»՝ ստան բաղաբ: Երբ հեթանոսները տեսան, որ մեր դրոշներից մեկը ցցված է պարսպի, լիովին կորցրին իրենց, գրկվեցին բաջությունից և նետվեցին փախչելու բաղաբի ներ փողոցներով: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ Տուլուզի կոմսը, որը հարձակվում էր մյուս կողմից, դեռ չէր գրավել բաղաբը, իսկ նրա դեմ կռվող սարակինոսներն էլ դեռ դիմադրում էին, սակայն այդ այնուհանդերձ տևեց այնքան ժամանակ, մինչև որ այն կողմից փախչող սարակինոսները չհասան սրանց: Այդ ժամանակ արդեն այս կողմում ևս, հասկանալով որ բաղաբը գրավված է, սարակինոսները մատնվեցին փախուստի: Արդյունքում մերոնք երկու կողմից միանգամից բաղաբ մտան ու սկսեցին հետապնդել ու ոչնչացնել թշնամիներին, ինչպես մինչ այդ անում էին միայն մեկ կողմից: Այդ ժամանակ սարակինոսներից, արաբներից ու եթովպացիներից ոմանք պատսպարվեցին Դավթի աշտարակում, այլք էլ փախան Սողոմոնի տաճար, սակայն այստեղ ևս շուտով մարտ բռնկվեց և ոչ-ոք չկարողացավ փրկվել մեր մարտիկներից: Սողոմոնի տաճարի կտուրին ապաստանածներին կտորոցեցին նետածիգները և այստեղ գրեթե 10.000 հոգի կտորոցվեցին: Իրոք, եթե դուք այնտեղ լինեիք, ապա կտեսնեիք, թե ինչպես են մերոնք ընթանում ոտնաթաթերը լրիվ արյան գրե: Թշնամիներից ոչ-ոք կենդանի չմնաց, այդ չվրված նաև կանայք ու երեխաները: Բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ քրիստոնյաները բացում էին արդեն իսկ սպանված սարակինոսների մարմինները, որպեսզի գտնեն այն ոսկին, որն, ըստ իրենց, սրանք կույ էին տվել դրանից առաջ: Հաջորդ օրերին մեկ այլ բան էլ մտածեցին, բանգի մի տեղ հավաքեցին ու այդտեղից սարակինոսների մարմինները և դրանց կտորները՝ հույս ունենալով այդ կերպ ավելի հեշտ տիրել ոսկեղենին: Իր հեղիքին Տանկրեդը, որը արշավում էր Տիրոջ տաճարի ուղղությամբ, ի վերջո գրավեց այդ սուրբ վայրը և այնտեղի հսկայական հարստություններն իրենքով արեց: Ինչ վերաբերվում է այլոց, ապա նրանք սրտները պանդում էին բաղաբի փողոցներում և սարակինոսները թափվում էին նրանց սրերի հարվածներից այնպես, ինչպես տերևներն են թափվում աշնանը՝ խլելով այն ամենը, ինչ ընկնում էր ձեռքերը: Իրոք, մտնելով մի որևէ տուն, անկախ մտնողը հարուստ էր թե աղբատ, նա տիրում էր դրան ներսը եղած ամեն ինչի հետ միասին, ընդ որում դրանից հետո դրան տիրել ոչ-ոք այլևս չէր կարող: Այս պատճառով շատ մարդիկ միանգամից աղբատությունից թոփաք կատարեցին դեպի հարստություն...: Եվ վերջապես թուրքերը, արաբները և սևամորթ եթովպացիները, որոնք կազմում էին մոտ 500 հոգի, փորձեցին փրկություն գտնել Դավթի աշտարակում, սակայն հետո անվատագության երաշխիք խնդրեցին կոմս Ռայմոնից, որը համաձայնեց դրան պայմանով, որ նրանք հեռանալիս կթողնեն իրենց ողջ գույքը: Այդպես էլ արվեց և այդ մարդիկ հեռացան Անկալոն» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 17, 18):

«Եվ այսպես, մինչ մեր իշխանները նորանոր պատճառներ էին հորինում, որպեսզի մենք Տիրապոլիսի մոտ, Աստված իր ժողովրդին Երուսաղեմ գնալու համար այնպիսի մի եռանդ ներշնչեց, որ ոչ-ոք չէր կարողանում զգույշ ոչ իրեն, ոչ այլոց: Արդյունքում, հակառակ իշխանների հրամանի և բանակի հետ կապվածության, մենք ողջ գիշեր ընթացանք և առավոտյան մոտեցանք Բեյրութին: Դրանից հետո, անակնկալ կերպով զբաղեցնելով Բուղա-Թորթա կղզվող կիրճը, մենք մի բանի օրից մոտեցանք Աբբասին՝ ոչ մի խոչընդոտի չհանդիպելով: Այդ վայրերի տեղը, վախճանավ, որ մենք հանկարծ կպաշարենք իր բաղաբը և ցանկանալով հետ համոզել մեզ այդ մտքից, երրվեց կոմսին, թե, եթե մենք գրավենք Երուսաղեմը կամ Դուլայումը մնալը 20 օր, իսկ Բաբելոնի տերը (**Ճաթիֆուսիայի խալիֆուսայն խալիֆ ալ-Մուսթալան – Մ.Ֆ.**) մեզ պատերազմ չհայտարարի և ի վերջո, եթե մենք հաղթանակ տանենք, ապա նա կհանձնի մեզ բաղաբը, իսկ մինչ այդ մեր բարեկամը կմնա: Եվ այսպես, երեկոյան ելնելով Աբբասից, մենք ճամբար գաղթեցին Կայսարիանայի մոտ տարածվող ճախիճներում...: Այդտեղից մենք մեկնեցինք Նույն ուղիովությամբ և ցնծությամբ, ընդ որում շատերն ընթանում էին առաջապահում, սակայն մենք վերջապեսում էինք: Երբ Ռամլայում գտնվող սարակինոսները իմացան, որ մենք մեկնել ենք մոտակայքում հոտող գետը, նրանք թողեցին արյունալիները և գնեցին, լքեցին ողջ հացն ու բերքը, որ արդեն հավաքել էին, և փախան: Հաջորդ օրը մենք մտանք այդ բաղաբ...: Եվ այսպես, նոր եպիսկոպոսին մի կայացրոք թողնելով Ռամլայում՝ մենք պատրաստեցինք ցլերին, ուղտերին, մատակներին ու հովատակներին և բռնեցինք Երուսաղեմի ճանապարհը: Մենք, սակայն, մոռացանք Պետրոս Բարդայետի այն կոչը, որ, մոտենալով բաղաբին երկու մղոն, հետազայում պետք է առաջանալիք ոչ այլ կերպ, բան ոտաբորիկ, բանգի մեզկից յուրաքանչյուրը, բշվելով դոյակներին ու կավվածքներին տիրելու հույսով, ուզում էր մյուսից առաջ անցնել բանգի մենք ու սովորություն ունեինք, որ, ով որ առաջինը որևէ նրան բան էր գալիս և իր պահակագործն էր հաստատում այնտեղ, դրանից հետո ուրիշ էլ ոչ-ոք փորձ չէր կատարում տիրել դրան: Եվ այսպես, առաջ մղվելով նման կերպ՝ ուխտավորները կեցգիշերին կանգ առան Դորդանանի հովտում և, չսպասելով իրենց ընկերներին, ցրվեին ու տիրեցին շատ լեռների և կավվածքների, որոնք գտնվում էին այդ հովտում...: Եվ ահա, երբ մենք նման հպարտության մեջ մոտեցանք բաղաբին, սարակինոսները ելան այնտեղից ու, ելնելով մեր շարքերում ամենաառաջինը ընթացողներին դեմ, ծանր վիրավորեցին մարդկանց ու ձիերին, ընդ որում այդ օրը 3 կամ չորս հոգի սպանվեցին, շատերն էլ վիրավորվեցին...: Դուքս Գոտֆրիդն (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույունացին – Մ.Ֆ.**) ու Ֆլանդրիայի և Լորմանդիայի կոմսերը (**Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացին և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացին – Մ.Ֆ.**) բաղաբը պաշարեցին հյուսիսային, այսինքն՝ սուրբ Ստեփանոսի եկեղեցու կողմից...: Իսկ կոմս Ռայմոնը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) ու նրա բանակը հաստատվեցին արևմտյան կողմում և ճամբար գաղթեցին Միոն լեռան ստորոտում: Այստեղ, բանի որ մարդիկ չէին կարողանում այն պաշարելու համար մոտենալ պարսպին, բանի որ այնտեղ խանդակ կար, կոմսը ցանկացավ տեղափոխել իր ճամբար և փոխել նրա դիրքը...: Եվ այսպես կոմս Ռայմոնը, հակառակ բանակի մյուս առաջնորդների կամքի, հրամայեց իր վրանները այլ վայր տեղափոխել: Արդյունքում նա իր վրա հրավիրեց սեփական մարդկանց գայույթը, այնպես որ նրանք այլևս չէին ուզում ոչ հետևել նրան, ոչ էլ գիշերային պահակություն անել՝ ամեն մեկը մնալով այն վայրում, որտեղ առաջին անգամ խլել էր իր վրանը: Բացառություն կազմեցին միայն բժերը, որոնք ուղեկցում էին կոմսին: Այնուհանդերձ կոմսը ամեն օր մեծագույն պարզկներ էր տալիս նրանց, ովքեր պահպանում էին իր ճամբարը...: Այսպիսով՝ միայն այն միջոցներով, որ հնարավոր եղավ կառուցել գիշերվա ընթացքում, առավոտյան սկսվեց բաղաբի գրոհը, որը շարունակվեց մինչև օրվա երրորդ ժամը: Սարակինոսները ստիպված եղան նահանջել դեպի ներքին պարիսպ, բանգի արտաքին պարիսպը մեր այդտեղ ջանքերով վնասվել էր, ընդ որում մերոնցից ոմանք նույնիսկ բարձրացան ներքին պարսպի վրա: Այդ ժամանակ, երբ բաղաբն արդեն գրավված էր, ցանկություններ ու հարձակման խառնաթիղթում հարձակվում ընդհատվեց և հետո մենք շատ մարդիկ կորցրինք: Հաջորդ օրը հարձակում չեղավ, իսկ դրանից հետո ողջ բանակը ցրվեց շրջակայքով մեկ, որպեսզի ձեռք բերի անհրաժեշտը, ընդ որում ոչ մի բան չստվեց այն մեքենաների կառուցման համար, որոնց օգնությամբ բաղաբը պետք է գրավվեր: Բանն այն է, որ բոլորը մտածում էին միայն իրենց բերանի ու փորի մասին, ընդ որում նրանք նույնիսկ չէին խնդրում Աստծուն ազատել իրենց այդօրինակ

տարաբնույթ չարիքներից, իսկ առավել վատն էլ այն եղավ, որ շատերը մահվան դուռը հասան, քանի որ մեր ժամանելուց հենց առաջ այդ վատաբարոյ սարակինոսները լցրել էին ջիհոդները և ոչնչացրել ջրի պաշարները՝ ընդհուպ մինչև վտակները և աղբյուրները: Այդ ժամանակ կարծես Աստված գետերը անապատի վերածեց, իսկ ջրիորներն էլ՝ ցամաքի, այնպես որ ջուրը մեծ դժվարությամբ էր ձեռք բերվում...: Ահա այս պատճառով ջրի համար ստիպված էինք լինում գնալ երկու կամ երեք լիգ, Նույնը նաև անասունների համար, որոնց հեռավոր ջրելու վայրերին էինք հասցնում, իսկ երբ սարակինոսները նկատեցին, որ մեր մարդիկ շատանց զենքերի ընթացում են վտանգավոր լեռնակներով, նրանք նրանց նկատմամբ սկսեցին դարձնել դժեշտ: Սարակինոսները շատերին էին սպանում՝ տանելով խոշոր ու մանր շեղբավոր անասունները, ընդ որում իրավիճակն այնքան վատացավ, որ, եթե ինչ-որ մեկը կարողանում էր որևէ կերպ ճամբար որևէ հասցնել, ապա դրա համար տալիս էին ցանկացած գինը, իսկ եթե որևէ մեկը ցանկանում էր մաքուր ջուր ստանալ, ապա պետք է դրա համար վճարեր 5 կամ 6 Նուսի, այն էլ բավարարելով իր ծարավը միայն մեկ օրվա համար...: Այդ ընթացքում ճամբար ժամանեցին սուրհանդակներ և հայտնեցին, որ նավերը Հոպպահ են եկել...: Նավաստիներին դիմավորելու համար իր մարդկանցով ուղարկվեց կոսն Գալդեմարը, իսկ ավելի ուշ 50 ասպետների հետ միասին ուղարկեցին Ռայմոնդ Պիդատոսին, ինչպես նաև Վիլյամ Սաբրանին ու նրա մարդկանց: Հենց որ Գալդեմարը և նրա ջոկատը Ռայմայի կողմից մոտեցան հովտին, նրանք ընդհարվեցին 400 ընտրյալ արաբների և 200 թուրքերի հետ: Գալդեմարը, քանի որ իր մարդիկ քիչ էին, ասպետներին ու նետածիզներին դրեց առաջին շարքում և, չնտածելով ոչինչ մասին և հույսն առ Աստված, շարժվեց թշնամու վրա: Վերջինս, ահա, ի վիճակի չէրավ հաղթել նրանց, սակայն շրջապատված և սկսեց նետահարել: Գալդեմարի 3 կամ 4 ասպետներ սպանվեցին, այդ թվում Ահարո Մոնտեսերելեցին՝ այդ հաղթանակի ու հայտնի ասպետը, այլև վիրավորվեցին, իսկ մեր նետածիզներն էլ ընկան, թեև թշնամիներից շատերն էլ սպանվեցին: Այնուհանդերձ թշնամու հարձակումները չէին թուլանում, սակայն տեղի չէին տալիս նաև մեր Աստծո ասպետները, չնայած որ հասել էին մահվան դուռը և բզկտվել վերքերից: Մերոնք, ինչքան շատանում էին նրանց վերքերը, այնքան ավելի ուժեղ էին դիմարդում թշնամիներին: Ի վերջո, երբ առաջնորդները ավելի շուտ հոգնածությունից, քան՝ վախից, արդեն պատրաստ էին լքել դիրքերը, հեռվում երևաց փոշու մոտեցող մի ամպ: Դա Ռայմոնդ Պիդատոսն էր, որը իր մարդկանցով եկավ ու միանգամից մարտի նետվեց, ընդ որում նրա մարդիկ այնպիսի փոշի բարձրացրին, որ թշնամիներին թվաց, թե շատ ասպետներ են եկել: Աստծո ողորմածությամբ, ահա, մեր մարդիկ տեղ հասան, որից հետո թշնամին ցրվեց ու դիմեց փախուստի, իսկ հակառակորդի ջոկատից 200 հոգի էլ սպանվեցին ու մեծ ավար ձեռք բերվեց: Դա իրոք մեր թշնամիների սովորությունն էր, որոնք փախչելիս նետում էին սկզբում զենքերը, հետո հագուստները, իսկ հետո էլ ամենայն թանկարժեքը, ինչն էլ հաշվի առնելով մեր մարդիկ երկար հետադարձվեցին ու սպանեցին թշնամիներին՝ վերցնելով նրանցից ամեն ինչ: Երբ հետադարձվան ավարտվեց, մեր մարդիկ հավաքվեցին և կիսեցին ավարը, իսկ հետո շարժվեցին դեպի Հոպպահ: Այստեղ, նավաստիներն այնքան ուրախացան մերոնց գալով, որ եկողներին առատորեն հյուրասիրեցին իրենց նավերի վրա առկա հացով, գինով ու ձկնով, իսկ հետո էլ, մոռացան ամեն ինչի, այդ թվում նաև գիշերային պահակության մասին, ինչից էլ օգտվելով թշնամին գիշերով ծովից հարձակվեց և, հասնելով առավելության, շրջապատեց նրանց: Երբ լույսը բացվեց, նրանք հասկացան, որ թշնամին չափից դուրս ուժեղ է, որպեսզի դիմարդեն, և ահա նրանք, հրաժարվելով իրենց նավերից, անցան ցամաք: Կյսպիտով՝ մեր ասպետները վերադարձան Երուսաղեմ՝ առավելության հասնելով մեկ և անհաջողության մատնվելով մեկ այլ դեպքում: Այնուհանդերձ պետք է ասել, որ թալանի մեկնած մեր նավերից ոչ մեկը չբռնվեց և, երբ սրանք վերադարձան ու տեսան իրենց մյուս նավերը բռնված, թիերի և առաքատների օգնության փախան Լառոփից, որտեղ էլ պատմեցին ամեն ինչի մասին...: Այդ ժամանակ դուքսը Նորմանդիայի ու Ֆլանդրիայի կոմսերի հետ ղեկավարում էին մեքենաներ պատրաստող վարպետներին: Նրանք պատրաստեցին նետողական մեքենաներ, ինչպես նաև աշտարակներ, որոնց միջոցով պետք է գրոհեին պարիսպները...: Երբ բոլոր պաշարողական մեքենաները պատրաստ էին և մեր մեծագույն ջանքերն իրենց ավարտին հասան, ղեկավարները խորհրդի նստեցին և որոշեցին...: Ամեն ինչ ինչպես պետք էր պատրաստ էր, որից հետո որոշեցին, թե իշխաններից որ մեկը բաղաբի որ մատում պետք է գրոհի, որ հատվածներում և կոնկրետ որ պաշարողական մեքենաները պետք է գործի դրվեն, ընդ որում կարգավորվեցին նաև նման հարցեր: Իրենց հերթին սարակինոսները, պարիսպների վրայից տեսնելով մեծաքանակ պաշարողական մեքենաները, այն աստիճան ամրացրեցին պարիսպները, որ շատերին դրանք գրոհելը անհուս գործ էր թվում: Դուքսն ու Ֆլանդրիայի և Նորմանդիայի կոմսերը, հավաստիանալով, որ սարակինոսները մեր պաշարողական մեքենաների դեմ այդ աստիճան պաշտպանական կառույցներ են կառուցել, ողջ գիշեր իրենց խոյերը, գործիքները և պաշարողական շարժական աշտարակները տեղափոխեցին պարսպի այն հատվածի մոտ, որը առանձնվում էր Սուրբ Ստեփանոսի և Հոսաֆատի հովտի միջև: Դուք, որ այս կարողում եք, մի կարծեք, թե դա մի փոքր բաղաբ էր, որն առանձնահատուկ ջանքեր չէր պահանջում, բանից այն վայրից, որտեղ այդ տարաբնույթ մեքենաները կառուցվեցին, մինչև այն վայրը, որտեղ դրանք հավաքվեցին, ձգվում էր մեկ ողջ մղոն տարածություն: Եվ ահա, երբ լույսը բացվեց և սարակինոսները տեսան այդ կողմ տեղափոխված բոլոր մեքենաներն ու վրանները, որոնք բերվել էին մթության թոփի տակ, նրանք սարսափի մատնվեցին, ընդ որում դա ազդեց ինչպես նրանց, այնպես էլ մեզ վրա: Հարկ է լքել, որ դա արվեց այն պատճառով, որ այստեղ տեղանքն ավելի հարթ էր և հարմար ու այդ հատվածում բաղաբ առավել թույլ էր ամրացված, այն, ընդ որում պետք էր մեքենաները առավել մոտեցնել պարսպին, իսկ այդ այլ կերպ անել, քան հարթ տարածությունով առաջ մղելն էր, հնարավոր չէր: Եվ այսպես, չնայած այդ վայրը ողջ ճամբարից ամենահեռուն էր գտնվում և տեղակայված էր հյուսիսային կողմում, սակայն ի վերջո որոշվեց հենց այդպես վարվել: Ոչ քիչ եռանդ էին ներդնում նաև կոմսն ու նրա մարդիկ Սիոն լեռան կողմում, որը բաղաբից հարավ է, բանից այստեղ էին նաև Գիլյոմ Երրիակն ու բոլոր ջենովական նավաստիները, որոնք Հայֆայում, ինչպես ասացի, կորցրել էին իրենց նավերը: Այնուհանդերձ սրանց հաջողվել էր նավերի վրայից վերցնել պարանները, ինչպես նաև բերել մուրճերը, կացիկները, կեռերը, ամրաններն ու տապարները, ինչն այստեղ շատ պետք եղավ: Սակայն ի՞նչ եմ ձգձգում պատումս, բանից, ինչն էր մարտի համար որոշված օրը բացվեց, այն սկսվեց: Մինչ այդ, սակայն, ահա թե ինչ եմ ուզում ասել: Մեր, ինչպես նաև շատ այլոց կարծիքով, Սուրբ բաղաբում այդ ժամանակ մինչև 60.000 տղամարդիկ կային, որոնք ի վիճակի էին գնել կոն, չհաշված փոքրահասակներին ու կանանց, որոնք անթիվ էին: Իր հերթին մերոնցից գնեք կրելու ունակ էին, ինչպես մենք էինք հաշվել, ոչ ավել, քան 12.000 հոգի, ընդ որում շատ աղքատներ ու հաշվածներ կային, իսկ ասպետներն էլ մեր գործում հազիվ 1.200 կամ 1.300 էին, ըստ իս՝ ոչ ավել: Մենք այս ասում ենք այն պատճառով, որ դուք հասկանաք, թե ինչ էլ լինել՝ փոքր թե մեծ, տեղի էր ունենում հանուն Աստծո ու նրա կամքով, ինչպես այդ մասին կասվի առջևում: Եվ ահա հազիվ էին մերոնք աշտարակները մոտեցրել պարիսպներին, երբ բոլոր կողմերից թափվեցին բարերը, որոնք արձակվել էին նետողական սարքերից, ինչպես նաև լցվեցին կարկտի պես անթիվ նետերը: Աստծո ծառաները, սակայն, համբերատար տանում էին այդ՝ որոշելով կամ իրենց հավաքի համար գոհվել, կամ էլ վրձնել իրենց հակառակորդից: Ծակավաճարոսն ընթանում էր առանց հաղթանակների ու խոտի խորձերի, ապա նրանք դրանք նետում էին, մերոնք մեքենաները մոտեցրեցին պարիսպներին, այնտեղից սկսեցին մեզ վրա թափվել ոչ միայն բարեր ու նետեր, այլև գերաններ և խոտի այրվող խրճեր, իսկ դրանից հետո էլ մեր մեքենաների վրա սկսեցին վերևից նետել կուպրապատ ու ծծմբով և մեղրամոմով լի անոթներ, որոնց այրվող լաթեր էին կապված: Ամեն նաև, որ այս ամենից զատ սրանց վրա նաև ամեն կողմից մեխեր էին հագցված, որպեսզի, ինչ վրա էլ որ ընկնեին, կպչեին ու չընկնեին՝ ի վերջո այրելով այն, ինչին դիպել են: Ինչ վերաբերվում է գերաններին ու խոտի խրձերին, ապա նրանք դրանք նետում էին, որպեսզի կիսանգեցնեն նրանց, որոնց արդեն չէին կարող կանգնեցնել ոչ սրերը, ոչ բարձր պարիսպները, ոչ էլ խորը հանրակը: Այդ օրը մարտը շարունակվեց լուսաբացից մինչև մայրամուտ և կարծում եմ, որ երբեք դրանից ավելի զարմանալի բան չէր եղել: Մենք անվերջ դիմում էին ամենագոր Աստծուն, մեծարելով մեր տիրոջն ու առաջնորդին, լի հավատքով առ նրա ողորմածությունը, բայց ահա եկավ գիշերը և կրկնապատկեց վախը երկու հակադիր ճամբարներում էլ: Բանն այն է, որ սարակինոսները վախճնում էին, որ մերոնք հանկարծ գիշերով չտիրեն բաղաբին կամ էլ, որ մենք հանկարծ գիշերով ձեռքբերենք նախապարսպային ամրություններն ու լցնեինք խանդակը, իսկ հաջորդն օրն էլ արդեն հաղթահարելիք ներքին պարիսպը, այն դեպքում, երբ մերոնք վախճնում էին միայն մեկ բանից, որ սարակինոսները հանկարծ գիշերով չայրեն պարսպին մոտեցված մեքենաները՝ այդ կերպ ամրացնելով իրենց դիրքերը: Ահա թե ինչու երկու կողմերն էլ հսկում էին իրար և առանց դադարի ջանում, այնպես որ այդ հոգսերի մեջ ոչ-որ չլսեց: Այստեղ ամուր հույսն էր, այնտեղ՝ վախն ու կասկածները, ոմանք կամավոր ջանում էին Աստծո անունով և մտադիր էին գրավել բաղաբը, սյունները ստիպված էին դիմարդել իրենց կամից անկախ՝ գործելով Մուհամմեդի օրենքներով: Դուք մի իսկական հրաշք համարեք այն ջանքերը, որ այդ գիշեր թափվեցին երկու կողմից էլ: Երբ լույսը բացվեց, մերոնց մի այնպիսի եռանդ պատեց, որ նրանք մոտեցան պարիսպներին և կրկին մոտ բաղաբին իրենց մեքենաները: Իրենց հերթին սարակինոսներն այնքան գնեք էին պատրաստել, որ մեր ամեն այն ռազմիկին բաժին էր ընկնում տասը: Այդ կերպ նրանք հույս ունեին մեր ջանքերի դեմ առնել: Մինչ այս, մինչ այս, ժամը եղավ ինը ու դա հենց այն ժամն էր, երբ, ինչպես կանխապաշտակել էր մի բանաստ, բաղաբը պետք է վերցվեր, բայց ինչու՞ ձգձգեք պատումս: Մեր մեքենաներն արդեն կոտորվել էին բարերի անթիվ հարվածներից ու մերոնք արդեն ընկնում էին հոգնածությունից, ընդ որում ոմանք հյուծվել էին մինչև ծայրահեղության աստիճանին, բայց այնուհանդերձ մնում էր երբեք չհաղթված աստվածային ողորմածությունը, որը միշտ օգնության է հասնում ամենամեծ վտանգների պահին: Իրոք, չպետք է մոռացության մատնել այն դեպքը, երբ բաղաբում երկու կին ուզում էին քար դնել բարանետ մեքենաներից մեկի մեջ, սակայն քարը, որն ուժով բաց թողնվեց դրանից, այնպիսի ուժով դիպավ նույն այդ կանան, որոնք կախարողությամբ էին զբաղված, որ մերոնք թողեց նրանց իրենց երեք փոքր աղջիկների հետ միասին: Այդ հարվածը, որ դրանց հոգին հանեց, կարծես բանեց դյուրանքի շղթաները, որովհետև կետորին, երբ մերոնք հոգնածությունից ու հուսահատությունից ընկնում էին, նրանց դեմ գործում էին շատ թշնամիների, պարիսպը բարձր էր ու հզոր, դե իսկ թշնամու ռազմիկները շատ էին ու նրանց կողմից էր ամեն ինչ, ահա ուրեմն, կետորին, երբ

մերոնք առաջ էին ընթանում, այդ խառնաշփոթի մեջ, երբ նրանք հուսահատվում էին, իսկ թշնամիները՝ ոգևորվում, մեզ հասավ Աստծո ողորմածությունը, որը մեր տիրությունը ուրախության փոխեց, թող այն մեզակից միշտ անսպասելի լիներ: Արդեն այն է, կյանքի էինք կոչելու ինչ-որ մեկի խորհուրդը մեթենաները հետ քաշելու վերաբերյալ, բանգի դրանց մի մասն այրվել էր, իսկ մյուս մասն էլ՝ կոտրվել, երբ հենց այդ պահին Յուդաբեր լեռան վրա կանգնած մի ասպետ սկսեց վահանը թափահարել կոմսի գորթի և այլոց առաջ, կարծես դրանով նշան տալով, որ շարժվեն քաղաքի վրա: Ով էր այդ ասպետը, մենք այդպես էլ չկարողացանք պարզել, սակայն, ոգևորված այդ նշանով, մերոնք, որոնք արդեն ոտքի վրա մնալ չէին կարողանում, նետվեցին դեպի պարիսպները, իսկ այլք էլ կրկին հենեցին աստիճանները և նետեցին պարսկները: Ինչ որ երիտասարդ ռազմիկ սկսեց այրել նետերը և դրանք արձակել այն պարկերի ուղղությամբ, որոնցով պատված էին ամրությունները, բանգի դրանք լցված էին բամբակով և ամրությունը պաշտպանող սարակինոսների կողմից կախվել էին պարսպի վրա դեպի և երկու կոմսերի նետողական մեթենաների դիմաց: Եվ ահա կրակը, որը բռնկվեց այստեղ, փախուստի մատնեց նրանց, որոնք պաշտպանում էին ամրությունը: Այդ ժամանակ այդ վայրում գտնվող դուբն ու նրա հետ եղողները արագորեն վահանափակ կազմեցին գործված շրթաններից, որը պաշտպանում էր աշտարակը դիմացից, վրայից ու մինչև կենտրոնական հատվածը, և, զգելով կամոջակը, սկսեցին այդ կերպ ճեղքելով քաղաք մտնել: Առաջինների մեջ, որ քաղաք մտան, Տանկերն ու Լոթարինգիայի դուբն էին, իսկ ինչքան նրանք այդ օրը արյուն թափեցին, հնարավոր չէ ասել: Նրանցից հետո բարձրացան Նան մյուսները և սարակինոսները խաղաղվեցին: Չարմանայի, սակայն, բան, բանգի այն բանից հետո, երբ քաղաքը գրավվեց ֆրանկների կողմից, որն կոմսի հետ էին, սարակինոսները դեռևս շարունակում էին դիմադրել, կարծես իրենք չէին, որ գլխովին շախախվել էին: Բայց ահա մերոնք տիրեցին քաղաքի ամրություններին ու աշտարակներին և այստեղ կարելի էր տեսնել մի այլ զարմանալի բան, բանգի սարակինոսներից ոմանք ընկնում էին ջարդված գլուխներով, որը նրանց համար դեռ թեթև մահ էր, իսկ այլք էլ, խոցված նետերով, ցած էին թափվում ամրություններից, այն դեպքում, երբ երրորդները տանջամահ էին լինում և այրվում կրակում: Քաղաքի փողոցներում և հրապարակներում կարելի էր տեսնել գլուխների, ոտքերի ու ձեռքերի կույտեր, իսկ հեծյալ և հետևակ գործող մարդիկ էլ անվերջ դիպչում էին անտեր դիակների: Ինչ մենք մինչ այս պատմեցինք, սակայն, դեռ չէինք տեսնում, որ քաղաքի եկեղեյնը այժմ գնալիս Սողոմոնի տաճարի ուղղությամբ, որտեղ սարակինոսները տվորաբար իրենց արեցին անհեշտություններ էին իրականացնում և երգեր երգում: Այդ ի՞նչ արվեց այնտեղ: Եթե ծիշտն ասենք ու չգերազանցենք ամեն հնարավորը, ապա բավարար է միայն ասել, որ Սողոմոնի տաճարում ու նրա բակում ձիերը շարժվում էին մինչև հեծյալի ոտքերը և ձիերի սանձերը հասնող արյան մեջ: Աստվածային արդարադատ կամքի համաձայն դա նրանց արյունն էր հոսում, ում աստավծանարությունն այդքան երկար կլուծվեց: Քաղաքը լի էր դիակներով ու արյունով, իսկ թշնամիներից ոմանք էլ փրկություն էին որոնում Դավթի աշտարակում, որտեղ նրանք սեփական ձեռքերով սկսեցին աղպել դուբն Ռայմոնդին իրենց կյանք պարգևել: Այս պայմանով, ահա, նրանք հանձնեցին Նան այդ ամրությունը...: Քաղաքը գրավելուց հետո մի թանկագին տեսարան էր ակնառեն լինել այն բանին, թե ինչպես էին բարեպաշտ ուխտավորները Տեր Աստծո գերեզմանի առաջ երգում ու պարում, ուրախանում ու հիմնով արտասանում, բանգի նրանց հոգին հենց ինքն աստված էր տաքացնում, որը հաղթել ու հաղթանակել է, Նա ինքն էր խոսում նրանց ձայնով...: Այդ օրը հավերժ փառավորվեց, բանգի այդ օրը հեթանոսությունը կործանվեց և բրիստոնությունը հաղթեց» (Ռայմոնդ Ամիլացի «Ֆրանկների պատմությունը, որ գրավեցին Երուսաղեմը»):

«Դրանից հետո մենք Աստծո օգնությամբ և աջակցությամբ սկսեցինք մոտենալ Երուսաղեմին: Այն բանից հետո, երբ մեր բանակը ուժեղ տանջանքներ կրեց Սուրբ քաղաքի պաշարման ժամանակ հատկապես ջրի պակասից, մեր իշխաններն ու եպիսկոպոսները խորհրդի նստեցին...: Եվ ահա Աստված կրկին դրսևորեց իր ողորմածությունը մեր նկատմամբ և պաշարման ութերորդ օրը մենք հաղթահարեցինք թշնամիներին ու քաղաք մտանք: Դա առաքյալների ցուցան օրն էր, որն իրոք մի նշանավոր օր դարձավ, իսկ եթե ուզում եք իմանալ, թե ինչ արեցինք մենք այն թշնամիների հետ, որոնք պատսպարվել էին Սողոմոնի տաճարում, ապա իմացեք, որ մեր մարդիկ դրանց այնպիսի մի ջարդ տվեցին, որ դրանից հետո մինչև ծնկները թաթախված մնացին արյան մեջ» (Գողթուրա, Ռայմոնդ և Դամիբերտ «Նամակ պապին»):

«8/5/ Երիտասարդները թողեցին Աբբայի պաշարումը, վերցրին վրանները և մոտեցան Տրիպոլիսին՝ այս քաղաքի տիրակալին ու բնակչությանը ի վերջո պարզելով այն խաղաղությունը, որին սրանք այդքան երկար ձգտում էին: Եվ այսպես նրանք իրար ձեռք սեղմեցին, որից հետո ուխտավորների առաջնորդները քաղաք գնացին ու մտան տեղի արքայի պալատը, իսկ արքան, որպեսզի բրիստոնյաները առավել վստահ լինեն խաղաղության հարցով, գերության կապալներով ազատեց 300 ուխտավորների, որոնք գերվել էին մինչ այդ, ու հանձնեց նրանց Աստծո բանակի ղեկավարությանը, ընդ որում դրան ավելացրեց նաև 15.000 հունական ոսկի, 15 լավ հանդերձավորված նժույգներ, ինչպես նաև առատ ասնեայն անործաբեր, որը լիովին ազատեց բրիստոնյաներին որևէ կարիքից: Բայց այդ արքան միայն սրանով չբավարարվեց, բանգի նա երգվեց, որ, եթե ուխտավորները կարողանան տեր դառնալ Երուսաղեմին և առավելության հասնեն Բաբելոնի Եմրոի (**Ֆաթիմյանների հայիֆության հայիֆ ալ-Մուսթալայի - Մ.3.**) նկատմամբ, որը սպառնում էր հարձակվել իրենց վրա, ապա այդ պարագայում նա ինքը կընդունի բրիստոնությունը և Երուսաղեմի արքայի գերիշխանությունը: Երիտասարդները երեք օր մնացին Տրիպոլիսում և, առաջիկա պատերազմի համար պատրաստվելով ասնեայն անործաբեր, մայիսի 14-ին ելան Տրիպոլիսից: Դրանից հետո, անցնելով գառնիսի լեռները, նրանք մոտեցան Բեթալոն կոչվող մի քաղաքի, իսկ հաջորդ օրն էլ հասան Սեբարիսին, որի շրջակայքում գտան ամենայն անհրաժեշտը իրենց ծարավը հագեցնելու համար, բանգի իրոք շատ շոգ էր և մարդիկ ու կենդանիները շատ էին ուզում խմել: Սրա մյուս օրը բրիստոնյաները մոտեցան Բրիամ կոչվող գետին, որի մոտ ևս մեկ անգամ հագեցրին իրենց ծարավը և գիշերեցին: Դաջորդ օրը երեկոյան, որը Աստծո համբարձման օրն էր, նրանք առաջացան մի նեղ կաճանով, երբ վախճանում էին հանդիպել թշնամիներին, թեև Աստված, որ հովանավորում էր նրանց, այդ իրավիճակից ցույց տվեց անվտանգ ելք: Դրանից հետո ուխտավորները հասան Բեյրութ, որը տեղակայված էր ծովի ափին, հետո գնացին դեպի Սաիդ, իսկ այնտեղից՝ Սուր, Անկալոն, Աբբարուն և Դալֆա կոչվող ամրոցը, որը Պաղեստինի խոշոր քաղաք հանդիսացող Կեսարիայի մոտ էր...: Եվ այսպես բրիստոնյաները ճամբար զարկեցին այդ վայրում և այնտեղ նշեցին սուրբ Գևորգ Նահատակի տունը...: 9/1/ Ինչ հիմնալի բան էր, ով ֆիսուս, երբ մեր ռազմիկները տեսան Երուսաղեմի երկնային պարիսպները, ինչպիսի արցունքներ էին հոսում նրանց աչքերից: Դենց այդ ժամանակ էր, որ մերոնք խոնարհվեցին իրոք, կարծես խոնարհվելով դազարի մեջ փակվածին, ով այժմ Նստած էր Դոր աջ կողմում և եկել էր դատելու բոլոր մարդկանց...: Եվ այսպես, ավարտելով աղոթքը, բրիստոնյաները առաջացան դեպի մայրաքաղաք, որի մոտ ճամբար զարկեցին հետևյալ կարգով: Ահա, ուրեմն, հյուսիսային կողմում՝ սուրբ Ստեփանոս Նահատակի եկեղեցուց ոչ հեռու, ճամբար զարկեցին Նորմանդիայի ու Ֆլանդրիայի երկու կոմսերը (**համապատասխանաբար Նորմանդիայի դուբն Ռոբերտ Նորմանդացին և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.3.**), դուբն Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգիայի դուբն, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուրյունացին - Մ.3.**) ու Տանկերը (**Տիեռլինգի իշխանության ապագա իշխան, Աստիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին - Մ.3.**) զբաղեցրին արևմտյան կողմը, իսկ կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին - Մ.3.**) կեսգրին վրան զարկեց Սիոն լեռան վրա՝ Աստվածամայր Մարիամի եկեղեցու մոտ, որտեղ Երիստոս ընթրել էր իր աշակերտների հետ միասին: Եվ այսպես, մինչ մարդիկ տեղակայվել էին վրաններում ու հանգստանում էին, թողափելով հոգևածությունը և ծանր աշխատանքի փոխել, «Պիղատոս» մակամկանյալ Ռայմոնդ Տաուրնացին և մի բանի այլ մարդիկ ելան ճամբարը, որպեսզի պտտվեն շրջակայքում, հսկեն, որ թշնամին անակնկալ հարձակում չգործի և, եթե հնարավոր լինի, իրենք անակնկալի բերեն վերջինիս: Եվ ահա նրանք գտան 300 արաբների, մարտի մեջ մտան նրանց դեմ, հաղթանակ տարան, սպանեցին 30 հոգու և վերցրին նրանց նժույգները: Երիստոնյաները բուն քաղաքի վրա հարձակում գործեցին հունիսի 10-ին, երկրորդ շաբաթվա երկրորդ տոնի օրը, սակայն քաղաքը գրավել չկարողացան և նրանց հարձակումն իզուր անցավ, բանի որ չկարողացան հաղթահարել գլխավոր պարիսպը, որը շատ հզոր էր: Այսպիսով՝ բրիստոնյաների այդ հարձակումը հետ մղվեց, թեև ուխտավորները համառ պայքար մղեցին հակառակորդի դեմ նիզակներով ու թերթով: Այդ մարտում մերոնցից շատերն ընկան, սակայն ավելի շատ կորուստներ կրեցին թշնամիները: Երեկոն իջավ, գիշերն ընդհատեց մարտը և կողմերը ելան ելման դիրքեր: Այդ ժամանակ մերոնք արդեն շատ էին տառապում, բանի որ տաս օր էր, որ այդտեղ էին և պարենամթերքի պակաս կար: Եվ ահա կանավորների մի խումբ ուղղվեց դեպի Դալֆա Նավահանգիստ, որտեղ բարձրած նավեր կային: Քաղաքի մոտ բրիստոնյաները շատ էին տառապում նաև ծարավից, բանի որ Սիոն լեռան ստորոտում գտնվող Սիլամ աղբյուրը հազիվ էր հերիքում մարդկանց ու անասունների կարիքների համար: Այս գործը կարգավորելու համար ոտքի ելան 6.000 հոգի, սակայն այդ կերպ ձեռք բերված ջուրը շատ թանկ արժեք էր ճամբարում վաճառվում էր շատ բարձր գնով: Այդ ժամանակ բանակի ղեկավարները խորհրդի նստեցին և որոշեցին մարդիկ ուղարկել նավերի մոտ, որպեսզի ապահովեն եկվոր օտարականների անվտանգությունը: Այդ գործին ելան կոմս Սեն-ժիլը, «Պիղատոս» մակամկանյալ Ռայմոնդը, որը հայտնի էր իր պատերազմական ունակություններով և անհոգության, իսկ սրանց հետ էլ ելան երիտասարդ Ռայմոնդ Տաուրնացին, Ահարո Մոնտմերեցին և Գիյոմ Դ'Աբբանը: Այս մարդիկ այլոց հետ միասին, պատրաստ ընդհարման, առաջացան դեպի Նավահանգիստ, երբ 30 հոգի հետ մնացին: Շուտով հայտնի դարձավ, որ թշնամին մոտենում է, ընդ որում մոտեցողների կազմում 700 թուրքեր և արաբներ կային: Այդ ժամանակ, չնայած մերոնք բանակապես անհավասարազոր էին հակառակորդին, բայց այնուհանդերձ հենց իրենք պատրաստվեցին հարձակվել թշնամու վրա, բանգի, իրոք, թեև մերոնք հակառակորդի հետ համեմատած մի բուն էին, բայց նրանք գերադասեցին հավերժական կյանքը և առաջինը հարվածեցին: Մերոնք ողջ հույսը դրել էին այդ առաջին հարվածի վրա, որի ընթացքում սպանվեցին Ահարոն, որ մի հիմնալի ու խիզախ ռազմիկ էր, ինչպես նաև նրա ծառաները: Դարկ է նշել, որ, դեռևս մինչև ընդհարվելը, մի արագընթաց սուրհանդակ սլացավ Ռայմոնդ Պիղատոսի մոտ և հայտնեց նրան, որ թշնամիները հարձակվել են մերոնց վրա: Ռայմոնդը, իմանալով այդ մասին, խթանեց նժույգը և

սլացավ օգնության, սակայն, մինչև նա կգար, Ահարոն արդեն սպանվել էր, թեև դրանից առաջ իր ձեռքով շատերին էր տապալել: Եվ այսպես թշնամիները, երբ տեսան հեռվից մոտեցող մեղսակալները, դիմեցին գլխապատառ փախուստի, կարծես ճնճողով: Մերոնք հետապնդեցին նրանց և շատերին սպանեցին, իսկ թուրքերից ոմանց էլ գերեցին, որպեսզի պարզեն նրանց գործողությունների նպատակը: Այսպիսով՝ նավերից բերված պարենամթերքի շնորհիվ մարդկանց տանջող սովը հազեցավ, սակայն ծարավը շարունակում էր տանջել քրիստոնյաներին, ընդ որում բանը հասել էր նրան, որ շատերը փորում էին հողը և ագահաբար ներս բաշում այնտեղի խոնավությունը, լիզում էին քարերը և հենց նոր մորթված կենդանիների թարմ մորթեղենը, իսկ երբ այն 6.000 հոգին կենդանիների համար նախատեսված ջուրը բերեց, նրանք սկսեցին ընկալել նաև այդ: Այդ ժամանակ մի հետաքրքիր բան էլ եղավ, բանգի շատերն էին սովում և այդ հանգամանքը զարմանալիորեն մեղմեց ծարավը, արդ՝ ո՛վ կարող էր մտածել, թե սովն էլ մի ինչ-որ հարցում օգտակար կլինի, ցավալի է, ցավալի: Եվ այսպես, մինչև հասարակ մարդիկ այս կերպ տառապում էին, բանակի ղեկավարները շատ հեռու տեղերից գերաններ ու փայտեր բերեցին, աշտարակներ ու պաշարողական մեքենաներ պատրաստեցին և նախապատրաստվեցին հարձակում գործել բաղաբի վրա: Այդ ժամանակ բանակի հրամանատար Գոտֆրիդը իր համար հատուկ մի աշտարակ կառուցեց և հրամայեց այն դնել բաղաբի արևելյան կողմում, մինչդեռ կոմս Սեն-ժիլը ևս, իր հերթին իր համար կառուցելով նման ևս մի աշտարակ, այն բաղաբին մոտեցրեց հարավից: Մերոնք Նշեցին հինգերորդ տունը, աղթեցին, ողորմածություն բաժանեցին չունևորներին, իսկ երբ լույսը բացվեց և արեգակի շողերը երևացին, ռազմիկները տեղավորվեցին աշտարակներում, որոնք զցույի կամրջակներ ունեին: Այդ ժամանակ այդ փառահեղ բաղաբի բնակիչները ահ ու դող մեջ ընկան, որովհետև շրջապատվել էին նման մեծաքանակ մարդկանց կողմից, և հասկացան, որ իրենց վերջին օրը եկել է ու իրենց գլխին մահն է կախված, դրա համար էլ սկսեցին պաշտպանվել ամենայն կատարողությամբ, այն կերպ, ինչ կերպ կարող են պաշտպանվել մահվան դատապարտված մարդիկ: Առաջինը իր աշտարակի վրա սկսեց գործել դուբս Գոտֆրիդը, ընդ որում ոչ թե որպես ասպետ, այլ որպես նետաձիգ: Աստված ուղղություն էր տալիս նրա ձեռքին և նրա մատները գործում էին ինչպես պետք էր, երբ նրա նետած նետերը հարվածում էին թշնամիների հենց կրծքին և ծակում անցնում դրանք: Նրա հետ էին երկու եղբայրները՝ Բուլոնի կոմս Էստաշ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) և Բալդուինը (հեղինակը նկատի ունի Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացուն, սակայն իրականում այդ պահին այդտեղ էր Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), որոնք, ինչպես երկու աշուղներ, աջակցում էին եղբորը տեղեր ու քարեր նետելով, որոնք սովորականների չորս մեծությունն ունեին: Ո՛վ կարող է պատմել նրանց անհաղթ արիության մասին, ո՛ւմ պերճախոսություն կհերքի, որ այդ անի, ո՛ր գովեստները հերիք կլինեն դրան: Այդ ժամանակ պարիսպների մոտեցավ նաև հոգևոր արարողություններ իրականացնող թափորը, որը կրում էր սրբազան մատուցներ և թանկագին իրեր: Այսպես ողջ օրը մենք փոխադարձ հարվածներ էինք հասցնում ու ստանում, երբ բոլորը մահացու մարտ էին մղում...: Այս երկու բաղաբի ասպետները հետևում էին իրենց տեղերին, իսկ հետո, մի կողմ դնելով աղեղները, անցան թերիկ, որոնք սկսեցին փայտանկել կայծակների ում: Այդ ժամանակ թշնամին, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, լքեց պարիսպները և ընկավ գետին, մինչդեռ Զրիստոսի ռազմիկները սկսեցին ուժեղ աղաղակներով հանապաղել նրանց: Իր հերթին կոմս Ռայմունդը, լքելով այդ աղմուկը, հասկացավ, որ մերոնք արդեն բաղաբում են և գոռաց իր ասպետներին, թե. «Ի՞նչ ենք մենք հապաղում, ֆրանկներն արդեն բաղաբ են մտել, իսկ այդ նրանց ու նրանց հասցրած հարվածների ծայրերն են»: Անելով այդ՝ կոմսը սկսեց գրոհել Դավթի աշտարակի մոտ գտնվող դարպասը՝ կոչ անելով ամրությունում գտնվողներին հնարավորինս շուտ բացել այն: Այդ ժամանակ ամրության ղեկավար Էմիլը, իմանալով, թե ում հետ գործ ունի, բացեց դարպասը և իր մարդկանց հետ միասին ընդունեց կոլոնը, ընդ որում կոմսը խոստացել էր նրան, որ, եթե աշտարակը հանձնվի, ապա ինքը ոչինչ չի անի Էմիլին ու նրա մարդկանց: Այս ընթացքում դուբս Գոտֆրիդը, ուղարկություն չդարձնելով ոչ պալատների, ոչ ոսկու, ոչ արծաթի ու ոչ էլ այլ բաների վրա, զբաղված էր թշնամիներին արյունը թափելով, որպեսզի վրձն լուծի այն բոլոր վիրավորանքների և նեղությունների համար, որ կրել էին քրիստոնյաները այդ բաղաբում: Այդ մարտում նա ավելի շատ մարդկանց ոչնչացրեց, ավելի շատ, քան նույնիսկ Անտիոքում...: Եվ ահա նրանք, որոնք հույս ունեին խուսափել կոտորածից, հեռացան Սողոմոնի տաճար, որտեղ մնացին օրվա մի մասը, սակայն, երբ երեկոն իջավ, իսկ արեգակն էլ գտավ, որ օրը հերիք է թափված ջանքերի համար, բաղաբի ներսում գտնվողները եռանդով շարունակեցին իրենց գործը: Մարդիկ փչում էին ու ջարդում, այնպես որ հաճախ հնարավոր չէր լինում ճանաչել նույնիսկ այլանդակված դիակները, այն աստիճանի որ դրանք փոխված էին լինում: Ուղղակի հնարավոր չէ նկարագրել այն ջարդը, որ Զրիստոսի ռազմիկներն իրականացրին այդ ժամանակ, ընդ որում նրանք միայն մի պահ էին թույլ տալիս իրենց ավելի մեղմ լինել թշնամիների նկատմամբ, երբ գերում էին որոշ երիտասարդ տղամարդկանց ու կանանց և պահում իրենց ծառայության մեջ: Միաժամանակ մերոնք վերցնում էին այն ամենը, ինչ աչքերին էր ընկնում, թեև նրանց հերիք էր հենց վրայից հոգևոր բավարարվածությունը, որ հասել են իրենց նպատակին» (Ռոբերտ Ռեյնսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 8, գլուխ 5, գիրք 9, գլուխ 1):

«/111/ Եվ այսպես, թողնելով Աղբայի պաշարման այդ անօգուտ գործը, քրիստոնյաները ոտքի ելան և, առանց հանդիպելու որևէ խոչընդոտի, առաջացան դեպի Տրիպոլիս, Ջաբալի, Սիդոնի, Տյուրոսի, Աքբաի, Դաֆայի և Կեսարիայի դարպասներ, ընդ որում այս բաղաբներից յուրաքանչյուրից նրանց պարենամթերք պահանջեցին և այն ստացան ժամանակին, մեծ բանակությամբ ու առատությամբ: Այսպիսով՝ ծովի ափին տեղաբնակած այս բոլոր բաղաբները, որ ձգվում էին հյուսիսից հարավ և ունեին հզոր ամրություններ, հառնեցին քրիստոնյաների առաջ հիշատակված հերթականությամբ: Այնուհետև, թողնելով ծովափը, քրիստոնյաները առաջացան դեպի Ռաֆայ, որի մոտ էլ հենց գիշերվա կեսին Տանկերդն (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իմամական, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) իր ճամբարը գարկեց: Դրանից հետո, հենց լուսաբացին, մարկիզի որդին թողեց իր ճամբարը և, ընթանալով սեփական ընկերներից առաջ, հասավ Երուսաղեմին ու պատվեց բաղաբի պարիսպների շրջապատը, իսկ մինչ այդ էլ, դեռ դրանից մեկ օր առաջ, հասել էր Բեթլեհեմ բաղաբին և սրա բնակիչների ինտրանսի համաձայն ներս էր մտել: Եվ այսպես Տանկերդը դեռ հեռվից ողջունեց Սուրբ բաղաբին՝ ծնկի գալով ու ասելով...: Դրանից հետո Տանկերդը սկսեց դիտարկել բաղաբը Երուսաղեմի լեռան վրայից...: /113/ Այդ ժամանակ նրան հանդիպեց մի մենակյաց...: /114/ Դեռ Տանկերդը հաղթանակ տարավ բաղաբից դուրս եկած 5 իծծայների նկատմամբ...: /116/ Իսկ այժմ նկարագրենք բաղաբը...: /116/ Նորմանդիայի և Ֆլանդրիայի կոմսերը (համապատասխանաբար Նորմանդիայի դուբս Ռոբերտ Նորմանդացին և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացին – Մ.Ֆ.) բաղաբը պաշարեցին այն կողմից, որտեղ դարպասը մինչ այժմ կրում է Սուրբ Ստեփանոսի անունը, իսկ Տանկերդը կանգնած էր նրանցից հետո: Այսպիսով՝ նրանք էին իսկ հետո դեպի արևմուտք տեղակայված էր Տանկերդը: Ծակատագիրը, որը Տանկերդին տվել էր պաշարելու այդ վայրը, հենց այդտեղ էլ մի աշտարակ էր դրել, որ հետագայում կոչվեց Տանկերդի աշտարակ անունով: Դուբս Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգիայի դուբս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) իր ճամբարը տեղակայել էր հարթավայրում, իսկ դրա ծայրերն էլ հասնում էին Տանկերդի դիրքերին: Միոն լեռան վրա տեղակայվել էր կոմս Ռայմունդը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.), որն այսպիսով՝ բաղաբից անջատվել էր մի բավականին ցածր պարսպով...: /117/ Ուխտավորների բանակը անչափ թուլացած էր պատերազմներից ու հիվանդություններից, այնտեղ չէին Ստեփանն (Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.Ֆ.) ու Զյուգոն (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Զյուգոն Մեծը – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Բոհեմունդը (Անտիոքի դքսության դուբս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), որը զբաղված էր իր իշխանության կառավարմամբ, այնպես որ մարդիկ քիչ էին, որպեսզի հարձակումներ գործվեք պարիսպների վրա դրանց ողջ երկայնքով, նրանք պետք քիչ էին, որ հնարավոր չէր նույնիսկ շրջափակել բաղաբն ու աշտարակները արևելքից արևմուտք, մանավանդ որ պարիսպների բնական դիրքն էլ շատ էր ուժեղացնում դրանք: Այսպիսով՝ միայն բաղաբի երկու կողմերն էին, որ պատված էին քրիստոնյաների կողմից, սակայն, չնայած դրան, քրիստոնյաները մեծ եռանդով ու թափով գործին կպան, ինչքան էլ որ քիչ լինեին, ընդ որում նրանք լավ գիտեին, որ օրը օրվա վրա հակառակորդի ուժերը պետք է մեծանային, իսկ իրենց ուժերը՝ փոքրանային: Միաժամանակ հունիս ամիսն էր, երբ բոլորին տանջում էր ուժեղ ծարավը, ընդ որում նրանք, որ բաղաբում էին, ամեն առումով լավ դրության մեջ էին, բանգի հով տեղում էին, հանգիստ բնում էին, հանգստանում և ունեին ջուր, այն դեպքում, երբ դրսում գտնվողները տանջվում էին սովից, արևից, հոգևածությունից, պատերազմներից և մշտապես արթուն մնալու անհրաժեշտությունից: /118/ Այսպիսով, չնայած այս ամենին, քրիստոնյաները որոշեցին լարված աշխատանքի անցնել և պաշարողական մեքենաներ կառուցել՝ որոշելով, որ անհրաժեշտ է փորձ կատարել վեր ելնել պարիսպներից առաջիկա ուղղությամբ, ընդ որում մարդիկ գործում էին այդ թվում նաև վերև հիշատակված այն մենակյացի խորհրդով, որը նշանակել էր գրոհի տեղն ու ժամը: Այդ ժամանակ պարզվեց, սակայն, որ մոտակայքում բացարձակապես բացակայում էր փայտանյութը, որոնք անհրաժեշտ էին ցանկացած մեքենաների, այդ թվում նաև աստիճանների կառուցման համար: Բանն այն էր, որ Մեմֆիսից առաջացած եգիպտական մարդիկ հենց այդ տարի պաշարել էին բաղաբը և ուժով գրավել այն, տիրել էին մինչև Դանակոն ընկած տարածությանը, իսկ այդ պարագայում նրանք կրել էր պաշարողական նպատակներով կիրառելի նախապատի բոլոր ծառերը և ոչնչացրել ողջ կանաչեղենը: Այնուհանդերձ մոտակայքում մնացել էին որոշ տարածություններ, որոնք էլ հենց ակտիվ ուսումնասիրության ենթարկվեցին Տանկերդի կողմից: Դեռ այդ ժամանակ էր, որ հայտնաբերվեց որոշակի բանակի փայտանյութ, որոնք հետո կտրվեցին և տեղափոխվեցին բաղաբի մոտ: Եվ այսպես քրիստոնյաները նշանակեցին գրոհի օրը, երբ պետք է գեներ վերցնեին ձեռքերը և մոտենային պարիսպներին, ընդ որում բոլորը համակարծիք էին, որ այդ պարագայում բոլոր ղեկավարություններն իրենց վերջը կտան նույնիսկ: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ պաշարողական մեքենաների կառուցման համար անհրաժեշտ փայտանյութը շատ քիչ էր, իսկ առկա երկօրյա ժամանակն էլ՝ ոչ բավարար, որպեսզի մարդիկ, ինչպես պետք էր, պատրաստվեին գրոհի, սակայն այն մենակյացը արդեն ասել էր իր խոսքը և մենք հավատում էինք նրան: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները իրենց ողջ ջանքն ու եռանդը ներդնելով պատրաստվում էին գրոհի, ընդ որում

պատրաստվեցին նաև պաշարողական վահաններ: Դրանցից մեկը կառուցված էր հենց Տանկերի հսկողության տակ գտնվող հատվածում, երբ նա կարծես հպարտորեն ասում էր, թե, ահա, տեսե՛ք, բոլորը, առաջինը ես եմ մարտի նետվելու...: /119/ Եվ այսպես մոտակայքում անտառներ գտնվեցին և մարդիկ սկսեցին այնտեղից անտառանյութ բերել, որպեսզի կիրառեն պաշարման նպատակով, ընդ որում այդ գործում մեծապես աչքի էր ընկնում նաև հենց ինքը՝ Տանկերը, որը անհամբեր սպասում էր նշանակված օրվան...: /120/ Եվ այսպես, անհրաժեշտ ջանքերը գործարդելով անտառանյութ գտնելու ուղղությամբ, մենք երկնային աջակցությամբ ի վերջո գտանք այն...: /121/ Դրանից հետո մենք Դոբերտ Ֆլանդրիացուն ընտրեցինք որպես մի առաջնորդի, որը պետք է ապահովեր բանվորների անվտանգությունը, մինչ սրանք պետք է կտրեին ծառերը և դրանք բերեին քաղաքի մոտ: Այդ ժամանակ անտառանյութը, որ պետք է ձեռք բերեինք, Երուսաղեմի մոտ գտնվող Նաբլուս քաղաքի մոտակայքում էր...: Եվ ահա Ֆլանդրիայի կոմսը 200 ռազմիկների հետ գնաց այդ ուղղությամբ, այդ 200 հոգին նրա անձնական ջախսիքի մարդիկ էին, և մտավ հազար կողմից իրեն շրջապատող թշնամիների մեջ...: Եվ այսպես, երբ ծառերն արդեն կտրված էին, կոմսը պատրաստվեց դրանք ճամբար ուղեկցել՝ սկզբում իմաստուն կերպով առաջ ուղարկելով ռազմիկներին, որպեսզի պաշտպանության տակ վերցնեն ճանապարհը և հետևից եկող բանվորների անվտանգությունը ապահովեն Դամասկոսի նետածիգներից, Արաբիայից Նիզակակիրներից ու հատկապես եթովպիացիներից: Չառողությունը միշտ ուղեկցում է խելքին և ահա բանվորները իրենց բեռով և կոմսի ուղեկցությամբ հաղթական հիմների ուղեկցությամբ ճամբար հասան, ընդ որում ինչպես կոմսը, այնպես էլ նրա ընկերները արժեն ամեն տեսակի զոլվեստների...: /122/ Յարկ է Նշել, որ քրիստոնյաների ճամբարի և Դովաաթի հովտի միջև մի այգի կար, որը գրոհի համար ամենահարմարն էր: Իրոք, այդ վայրում ավելին, քան որևէ այլ վայրում, հարմար էր հարձակում գործել քաղաքի վրա, որովհետև այնտեղ ծառեր կային, իսկ պարիսպներն էլ ավելի ցածր էր, քան, այլ հատվածներում: Մերոնք, սակայն, չէին զբաղեցնում այդ այգին, իսկ այդ հանգամանքը մեծ զարմանք էր պատճառում պաշտպանվողներին: Իրականում, սակայն, դա ամենևին էլ պատահական չէր, քանզի այդ վայրը թողնվել էր պատերազմի վերջին փորձի՝ վճռական գրոհի համար, ընդ որում այդ ուղղությամբ կառուցվել էր մի փայտյա աշտարակ, որը հնարավոր էր մոտեցնել պարիսպներին և ֆրանկները, տեղակայվելով դրա վրա, կկարողանային ելնել պարիսպների վրա: Միաժամանակ հարկ է Նշել, որ քաղաքի մոտ կուտակված էր նաև խոտիկներն ու սոսիկներն ու անտառային ծածկում էին հարձակման գլխավոր ուղղությունը, քանզի ծառերն ու ամեն տեսակի փայտանյութ կուտակվել էին արևմտյան կողմում, իսկ գրոհը եղավ արևելյան կողմից...: /123/ Այդ ժամանակ քրիստոնյաները շատ էին տառապում ցորենի և խմիչքի պակասից, նրանց մշտապես պատերազմով էին սպառնում եգիպտացիները, ինչպես նաև Պաղեստինի, Արաբիայի և Դամասկոսի բնակիչները, որոնք տարբեր տեղերից հավաքվել էին ու գործում էին մեծ կատաղությամբ, ընդ որում սրանք բոլորը գիտեցին վիճակում շրջապատել էին մոտակա լեռները և ոչ մի հնարավորություն չկար անհրաժեշտը գտնելու համար ճամբարից հեռանալ: Մենք ամենուր պարենամթերք էինք փնտրում, սակայն այն գտնելը բացարձակապես անհնար էր, իսկ քաղաքից հեռանալ էլ հնարավոր չէր, այնպես որ մարդիկ, որ պաշարել էին քաղաքը, այժմ իրենք էին հայտնվել պաշարման մեջ: Այս պայմաններում շատերը սկսել էին դժգոհություններ հայտնել...: /124/ Ի վերջո պաշարողական մեքենաները և այլ բաները լիովին պատրաստ եղան և ամեն ինչ, հնարավոր էր անել այդ պայմաններում, արվեց: Վերջնականապես պատրաստ չէին միայն պաշարողական մեքենաների իրարից անջատված մասերը, որոնք, սակայն այդ վիճակում էին, որպեսզի հնարավորինս հեշտ հասցվեին դեպի գրոհի համար նախատեսված հատվածը: Առաջիկա գործի համար մենք ընտրեցինք գիշերային ժամանակը, իսկ դրա հաջորդ օրն էլ ծախսեցինք այն բանի վրա, որպեսզի հավաքենք մեքենաների առանձնացված մասերը: Այսպիսով, ավարտելով այդ գործը ևս, մենք պատրաստվեցինք գրոհի: Յարկ է Նշել, որ ողջ այս ընթացքում քաղաքի բնակիչները, անհանգստանալով սեփական ապագայի համար, պաշտպանական լայն միջոցառումներ էին ձեռք առել, սակայն դրանք բոլորը նրանք իրականացրել էին ոչ այն ուղղությամբ, որով մենք պատրաստվում էինք հարձակվել: Արդյունքում նրանց բոլոր ջանքերն իզուր անցան և միայն վերջին պահին, հասկանալով, թե ինչ է կատարվում, պաշարյալները սկսեցին հապճեպ այլ վայրերից մեքենաներ տեղափոխել այդ ուղղությամբ, սակայն այդ ջանքերն արդեն այնքան էլ օգուտ չէին տալու...: Այսպիսով՝ երկու կողմերն էլ պատրաստվեցին մարտի, որից հետո մի կողմը սկսեց ամեն ջանք ներդնել, որպեսզի տապալի պարիսպը, իսկ մյուս կողմը՝ որպեսզի թույլ չտա որ: Եվ ահա աշտարակների հիմքերին մոտեցվեցին խույրեր, որոնք սկսեցին հարվածել դրանց: Խույր աշխատում է հետևյալ կերպ: Եվ այսպես, խույր դուռն են անաշտ պարսիկ դիմաք, այն գործում է ծածկի տակ, կախված շղթաներից, երբ շղթաներից կախված գերանը հետ ու առաջ են տանում և հարվածում պարիսպներին: Այդպես էլ գործեց մեքենան այս պարագայում, երբ, չնայած վերևից թափվող բազմաթիվ հարվածներին, նետվող քարերին, Նիզակների ու Նետերին, խույր, պաշտպանված վահաններով, որոնք պաշտպանում էին դրանց տակ գործող մարդկանց, սկսեց հարվածել պարիսպներին և աշտարակներին: Այս կերպ գործը որոշակիորեն հեշտությամբ առաջ գնաց, բայց հետո, երբ խույր սկսեց ավելի առաջանալ իր գործում, այն, հայտնվելով տարբեր առարկաների միջև, զրկվեց շարժունակությունից, ինչից էլ օգտվելով քաղաքի պաշտպանները սկսեցին վերևից կրկնակի եռանդով հարվածել, ընդ որում բանը հասավ նրան, որ վերևից սկսեցին նաև կրակ թափել, որպեսզի այրեն խույր: Իրոք, Մուհամմեդի ծառաները հատուկ անոթների մեջ գտնվող ծծումբն էին նետում Զորիստոսի ծառաների վրա: Այս պայմաններում քաղաքը պաշարողների առաջին փորձին հետևեց երկրորդ, սակայն ի վերջո, երբ բանը հասավ երրորդ փորձին, այն վերջնականապես անհաջողության մատնվեց, քանի որ փայտը, ենթարկվելով բազում հարվածների, ի վերջո տեղի տվեց և շարքից դուրս եկավ: /125/ Եվ այսպես վերևից թափվող հարվածների արդյունքում ի վերջո այս մեքենայի մի կողմը վնասվեց, այնպես որ այն թեքվեց մի կողքի վրա և վտանգի տակ դրեց իր տակ գործող մարդկանց: Պարզվեց, որ մեքենայի անիվներից մեկը վնասվել է, որի արդյունքում այն հայտնվեց անօգնական վիճակում, երբ որևէ կերպ չէր կարող շարժվել՝ մնալով տեղում: Այդ ժամանակ հին հարվածներին հետևեցին նորերը և հին վերքերի վրա նոր վերքեր առաջացրին: Այս պայմաններում մենք դեռևս որոշակի հույսեր ունեինք, որ գործը հաջող կավարտ կունենա, քանի որ այդ դժվարությունները մենք հաջվի էինք առել ի սկզբանե: Ստեղծված պայմաններում քրիստոնյաները գործի դրեցին այդտեղ թափված որոշ գերաններ, որոնք, կապված պարաններով, գտնվում էին պարիսպների վրա: Եվ այսպես, կտրելով դրանք ու ներքև տապալելով, քրիստոնյաները մեծապես թուլացրին քաղաքի պաշտպանությունը: Այս ընթացքում Տանկերն ու Նորմանդիայի կոմսը շարունակում էին զբաղվել քարանտուղությամբ, ընդ որում նրանց նետած քարերից ոմանք պետք եղածից հեռու էին թռչում, ոմանք՝ մոտիկ: Այս երկու փառահեղ իշխանները վաղ թե ոչ հաջողության կհասնեին, տապալելով աշտարակներից որևէ մեկը, սակայն նրանց գործը բարդացավ նրանով, որ պարիսպների վրա դրանց արտաքին կողմից ծղոտներով լի պարկեր էին կախված, որոնք նախատեսված էին այն բանի համար, որ, եթե քարը հարվածի պարիսպներին, դրա հարվածը թուլանա և վնասը քիչ չլինի: Եվ այսպես եկավ մի պահ, երբ մարդիկ արդեն հուսահատվել էին և, հոգնած ու բազում հարվածներ ստացած, ի վիճակի չէին հին եռանդով շարունակել գրոհը...: սակայն, ով Աստուծո հրաշք...: վերև նետվեցին կրակի նետեր, որոնք, հարվածելով ծղոտներով լի այդ պարկերին, ի վերջո պարեցին դրանք: Սա անակնկալ կերպով հետքեր գրոհի հարցը, քանի որ պարիսպների վրա մի իսկական հրդեհ սկսվեց, որի հետևանքով այնտեղ գտնվող անհավատները հետ քշվեցին: Իր հերթին, օգտվելով այս հանգամանքից, մեր մարդիկ կրկին պարիսպներին հետեցին աստիճանները, իսկ այնտեղ գտնվող աշտարակներից մեկի վրայից էլ գերաններ նետեցին դեպի պարսիկ վերին հատվածը: Այսպիսով, օգտվելով այս նոր ու անակնկալ կերպով իրենց օգտին դասավորված հանգամանքից, քրիստոնյաները, եռանդով գործելով ուղեքներով ու ձեռքերով, կառնեցին վերևից իրենց տրված այդ հնարավորությունը այնպես, կարծես դա մի անպահանգիստ լիներ, որ բաժին էր հասել նրանց փորձորկոտ ծովում: /126/ Քաղաքի գրոհն իրականացնող երիտասարդների զույնն էր կանգնած Բեռնար ԴՄեն-Վալերի անունով մի քաջ, որը լիով արժանի էր իր անվանը: Սա եռանդով գրոհում էր պարիսպները իր հետ գործող Լեթուլ Էնգելբերտի հետ միասին և ահա այնպես եղավ, որ սրանք իրար հետ միասին առաջինը բարձրացան պարիսպների վրա: Եվ ահա նրանք կարողացան ոտք դնել պարսիկ վերևին հատվածի վրա, որից հետո Ֆլանդրիացիները օգնության հասան նրանց: Այն բանից հետո, երբ նրանք հաստատվեցին վերևում, Բեռնարը մարտնչելով գնաց արևելյան, իսկ նրա գինակիցը՝ արևմտյան ուղղությամբ, ընդ որում նրանք ջարդում ու փշրում էին բոլոր նրանց, որոնք փորձին կատարում կասեցնել իրենց: Մեկը գլխատվում էր, մյուս տապալվում ուժեղ ձեռքի հարվածով, երրորդին ցած էին նետում պարիսպներից ու, թեև այս քաջերն իրենք էլ էին հարվածներ ստանում, սակայն արդյունքում նրանք հասան այն բանին, որ իրենց հետևող շատ շատերը կարողացան բարձրանալ պարիսպների վրա: Ամեն պահին քրիստոնյաների առավելությունը մեծանում էր և նորանոր մարդիկ էին ներս խուժում աշտարակները, ընդ որում անհրաժեշտ գործում էին նորանոր եռանդով: /127/ Եվ ահա պաշարյալները, որոշ ժամանակ դիմադրություն ցույց տալուց և այն բանը հասկանալուց հետո, որ դա անօգուտ է, գոռ տվեցին ուղեքներին և դիմեցին փախուստի՝ խառնվելով բնակչության հետ: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները մի պահ հետ մնացին, քանի որ պետք է անցնեին պարիսպները, բայց հետո, երբ դարպասները կտրվեցին, մարդիկ ներս խուժելով արդեն դրանց վրայով, առաջացան ամենից առաջ Դովաաթի հովտի կողմից: Եվ այսպես քրիստոնյաները ներս մտան քաղաք և ցրվեցին տարբեր կողմեր՝ տարածվելով աչ ու ձախ, տներում, այգիներում, փողոցներում և հրապարակներում, երբ սպանում էին ու թալանում, ոմանք գրավում էին տները, այլք տանում անասուններին, ձեռք գցում ոսկի, թանկարժեք քարեր, դրամներ, ստրկացնում մարդկանց և անում ամեն ինչ, ինչ արվում է, երբ գրավվում է նման մի քաղաք: Այսպիսով, ինչպես ասվում է, ամեն մեկն իր փորագավն ուներ, այդպես էլ եղավ այս դեպքում, երբ ամեն մեկը առաջին հերթին բավարարում էր իր այն կիպը, որն իրեն ամենից շատ էր հուզում հենց այդ պահին՝ տվածը ուտելիք էր փնտրում, անգնե՞ր՝ գենք, ծարավը՝ ջուր, ոտքովը՝ ծնոյ, սերվը՝ հազուատ, հարբեցողը՝ մի գավաթ զնի, իսկ ազաի՞ր՝ գանձե՛ր: Եվ այսպես ազնվականները, և հասարակն իրար խառնված այս կերպ ջանում էին գրավված քաղաքում, երբ քրիստոնյաները, լիով արյան մեջ, շարունակում էին անդադար գործել: Այս ընթացքում ամենից առաջ աչքի ընկան երկու Դոբերտները՝ Նորմանդիայի և Ֆլանդրիայի կոմսերը, բայց նրանցից հետո չէր մնում նաև Գոտֆրիդը, որն իրոք փայլում էր մարտերում, ինչպես նաև կոմս Սեն-ժիլը, որը, իր կողմից հաղթահարելով

աշտարակները և մտնելով քաղաքի փողոցները, տիրեց Դավթի աշտարակին և, առաջնախույժ, տապալեց ու փախուստի մատնեց իր դեմ ելած թշնամիներից շատ շատերին: /128/ Այս բոլոր անձանց մեջ, սակայն, ինչպես մի իսկական առյուծ, գործում էր Տանկերը՝ իր կատաղի հզորության մեջ անելով մեծ սխրագործություններ: Սա մի իսկական Ալաբա էր, Յեկտորը և Աբիլետը մեկ մարդու մեջ, սակայն նրանք էլ դժվար թե հասնեին Գվիսկարի (**Ապուլիայի դքսության դուքս Ռոբերտ Գվիսկարի - Մ.3.**) եղբորորդի Տանկերին: Քաղաքի միջնաբերդն ըստ էության կազմված էր Տիրոջ տաճարից, որը մի ժամանակ իրենից ներկայացնում էր Սողոմոնի տաճարը: Այն զբաղեցնում էր մեծ տարածություն, պաշտպանված էր երկաթյա դարպասներով և ուժեղ պարիսպներ ուներ: Եվ այսպես նաև այստեղ էր, որ հավաքվել էին քաղաքի բնակիչների մի մասը, մարդիկ, որոնք, ահաբեկված և վախեցած, հույս ունեին, այնտեղ ապաստանություն գտնել: Տանկերը, սակայն, կոտորելով երկաթապատ դռները, ի վերջո կարողացավ ներս մտնել... /129/ Եվ ահա Տանկերը թալանեց ողջ տաճարը...: /130/ Այնուհետև Տանկերը բաժանեց ավարը իր ռազմիկների մեջ...: /131/ Դրանից հետո Տանկերը նորից ձեռք վերցրեց գեները և սկսեց կոտորել ու ջարդել թշնամիներին...: /132/ Եվ այսպես, քաղաքը գրավվեց, իսկ նրա բնակիչները մի իսկական ջարդ կրեցին...: /133/ Ժիշտ է, մի պահ հավատացյալները հետ մղվեցին, բայց հետո, հավաքելով ուժերը, նրանք վերջնական հաղթանակի հասան...: /134/ Հավատացյալները սարսափելի ջարդ տվին անհավատներին» (Ռաուլ Կանեսսի «Իշխան Տանկերի կյանք», գլուխ 111-134):

«/6.5/ Այստեղ, բանի որ ես կարծում եմ, որ ապագայում այլևս առիթ չեմ ունենա այս մասին խոսել, ուզում եմ մի պահ կանգ առնել և հայտնել այն մասին, թե ինչ եղավ այն Փորոզի հետ, որի մասին ես հիշատակել եմ առաջ: Եվ այսպես, ստանալով տուրք կնունքը, այս մարդն ընդունեց քրիստոնեությունը, իսկ կնքվելիս էլ նրան տվեցին Բոհեմոնոն անունը, որից հետո նա օգնեց մեզ երուսաղեմի պաշարման ժամանակ, իսկ երբ այս քաղաքը գրավվեց, վերադարձավ Աստիոք...: /7.1/ Եվ այսպես քրիստոնյաները հրաժարվեցին Արքայի պաշարումից և շաքաթվա վեցերորդ օրը՝ մայիսի 13-ին, հասան Տրիպոլիս, որտեղ մնացին 3 օր: Այդ ընթացքում Տրիպոլիսի արքան, համաձայնության գալով մեր բանակի առաջնորդների հետ, ազատություն շնորհեց 300 գեղայների, որոնց պահում էր շրջանների մեջ, իսկ այն ժամանակ, երբ մերոնք հեռանում էին, նա քրիստոնյաներին նվիրեց 15.000 հունական ոսկի, ինչպես նաև թանկարժեք նժույգներ: Սրանից զատ Տրիպոլիսի տերը նաև քրիստոնյաների լավ գնի դիմաց տվեց շատ նժույգներ, էշեր և այլ ապրանքներ, որոնք կարող էին օգտակար լինել բանակի և առաջիկա գործի համար: Այսպիսով՝ Աստիոն բանակն այժմ լիակատար մարտական վիճակում էր, ընդ որում, երբ բոլոր այս համաձայնությունները ձեռք բերվեցին, Տրիպոլիսի տերը նաև ավելացրեց, որ, եթե ուխտավորները հաղթեն պատերազմում, ապա ինքը պատրաստ է ելնել Բաբելոնի տիրակալի (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսայյաի - Մ.3.**) դեմ, իսկ եթե քրիստոնյաները տիրեն երուսաղեմին, ապա ինքը անմիջապես քրիստոնեություն կընդունի և իր բոլոր տիրույթները կհանձնի քրիստոնյաներին: Եվ ահա երկրորդ օրը մերոնք, առաջնախույժ կտրտված մի տեղանքով ու նեղ ճանապարհով, շարունակեցին ընթանալ ողջ օրն ու գիշերը և ի վերջո հասան Բեթոհոդոն կոչվող մի ամրության, իսկ այնուհետև մեկնեցին դեպի ծովի ափին գտնվող մեկ այլ ամրությունը, որը կոչվում էր Գաբարի և գտնվում էր Բրիան գետի վրա: Այստեղ մերոնք ինչպես պետք է հազեցրին իրենց տանջող ծարավը, բանի որ մինչ այդ շատ էին տառապում ջրի պակասից: Ծաղկազարդի երեկոյան քրիստոնյաները սկսեցին մի շատ նեղ ճանապարհով բարձրանալ լեռն ի վեր և այդ հանգամանքը նրանց մեծապես վախեցնում էր, բանի որ մի կողմից տեղանքն էր գաղթական, իսկ մյուս կողմից էլ նրանք վախենում էին այդ ուղու ավարտին հանդիպել թշնամիներին: Աստիոն կամքը, սակայն, թույլ չտվեց, որ քրիստոնյաներից որևէ մեկը ձորը գլորվի, իսկ մեր ռազմիկներն էլ մի առաջապահ կազմեցին, որը ապաստվեց հետագա ուղին թշնամական հարձակումներից: Ի վերջո, ուխտավորները հասան ծովի ափին գտնվող մի քաղաքի, որ կոչվում էր Բեյրութ, որից հետո առաջացան դեպի Սարեպետա..., այնտեղից՝ Սուր, իսկ վերջում էլ հասան Աբբային, որը մի ժամանակ եղել էր Պաղեստինի մայրաքաղաքը: Ծարունակելով ուղին և քրիստոնյաները հասան Հայֆա կոչվող մի քաղաքի, որից հետո արդեն մոտեցան հայտնի Պաղեստինյան Կեսարիային, որտեղ, երբ արդեն մայիսի վերջերն էր, մնացին 3 օր ու նշեցին Ծաղկազարդը: Դրանից հետո քրիստոնյաները առաջացան դեպի Ռամաթա կոչվող քաղաք..., ընդ որում քաղաքի ընթացքում, երբ որ լսեց Ֆրանկների գալուստի մասին, անմիջապես թողեց ամեն ինչ ու փախավ...: Հարկ է նշել, որ, երբ բնակչությունը փախավ, տեղում թողեց մեծ քանակի պարենամթերք, այնպես որ դա հետո շատ օրեր իրենից տեր բանակին: Այդ ժամանակ մեր բանակի առաջնորդները, խորհրդակցելով հոգևորականների և եպիսկոպոսների հետ, որոշեցին այդ քաղաքի համար մի եպիսկոպոս նշանակել...: Այդպես էլ արեցին, ընդ որում նրա հետ նաև գինված մարդկանց մի կայազոր թողեցին, որը պետք է մնար այնտեղ և հսկեր քաղաքը...: /7.2/ Եվ ահա ուխտավորներն ի վերջո հասան այն վայրին, որին հասնելու համար տարել էին սույն ու ծարավը այդքան երկար ժամանակի ընթացքում, դիմացել էին ցրտին, անքնությանը, անվերջ վախերին, զրկվել իրենց սիրելի երկրներից ու հազարավոր այլ նեղությունների կրել, մի խոսքով, ի վերջո ուխտավորները հասան երուսաղեմ...: Դա հունիսի 6-ին էր, երեքշաբթի օրը, երբ քրիստոնյաները մի զարմանալի ուժով ու եռանդով ձեռք գարկեցին այդ քաղաքի պաշարման գործին: Յուսիսից դիրքեր էր գրավել Ռոբերտ Նորմանդացին (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին - Մ.3.**) ..., արևմուտքից պաշարումն իրականացնում էին դուքս Գոտֆրիդը (**Նեբրին Լոթարինգայի դուքս, երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ, Բույունացին - Մ.3.**), Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.3.), և Տանկերը (**Տրեբիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերնեսացին - Մ.3.**), իսկ հարավից էլ քաղաքը շրջափակել էր կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին - Մ.3.**), ընդ որում նրա ծամբարը Սիոն լեռան վրա էր...: Երրորդ օրն այն բանից հետո, երբ քրիստոնյաները շրջափակեցին քաղաքը, այն մարդը, որի անունը այս տողերը կարդացողին արդեն իսկ պետք է, որ լավ հատի լինի, խոսքը «Պիղատոս» մականվանակալի մասին է, որը տարածություն հեռացավ պաշարման վայրից, որպեսզի պարզի, թե չկա՞ն արդյոք թշնամիներ, որոնք թափառում են շրջակայքում և դարձնակալ հարձակման հարմար առիթի սպասում, ինչպես իրենք էին սիրում անել: Այդ ժամանակ, ահա, նա հանկարծակի հայտնաբերեց արաբների 200 հոգանոց մի խումբ և հարձակվեց այդ խմբի վրա: Իրոք, թշնամուն տեսնելուն պես Ռայմոնդն այն աստիճանի սրընթաց հարձակվեց վերջինիս վրա և առյուծի այնպիսի մի կատաղությամբ գործեց, որ, չնայած թշնամիների արհուլանքը, նրանք տեղի տվեցին: Եվ այսպես, սպանելով թշնամիների շատերին, Ռայմոնդը ձեռք գցեց շատ նժույգներ և վերադարձավ իր բանակ, որտեղ այդ փառահեղ գործը մեծ ոգևորություն առաջացրեց: Հաջորդ շաբաթվա երկրորդ օրվա լուսաբացին քրիստոնյաները այնպիսի ուժով և կատաղությամբ հարձակվում գործեցին քաղաքին արտաքին՝ ավելի փոքր, պարիսպի վրա, որ այն ճեղքվեց, իսկ աստիճաններն էլ հենվեցին դրա ատամնաշարերին: Արդյունքում մի բանի ասպետների վեր ելան ու սկսեցին նետեր արձակել, իսկ երբ դրանք սպառվեցին, նրանք անցան նիզակներին ու թերիկն, սակայն քաղաքի պաշտպանները ևս իրենց հերթին մարտնչում էին երկաթե ձեռքերով: Եվ ահա մեր մարդկանցից շատերը գետին տապալկվեցին, սակայն թշնամու կորուստներն ավելի շատ էին...: Երբ Բաբելոնի իշխանի մարդիկ տիրեցին քաղաքին, այնտեղ հաստատվեցին շատ թուրքերի, քաղաքը պաշտպանելու կամ այն տիրելու համար, իսկ սրանց հավաքատեղին էլ դարձավ Դավթի անունը կրող աշտարակը, որը մենք հաճախ կոչում ենք Սիոնի աշտարակ: Այսպես թե այնպես, սակայն պաշարման ընթացքում այս աշտարակում հաստատված թուրքերը ակտիվ չէին և մեր մարդիկ նրանցից որևէ վնաս չկրեցին, բանից թուրքերը միայն դիտում էին, թե ինչ է կատարվում իրենց շուրջը, իսկ մեր մարդիկ էլ մարտնչում էին միայն սարակիստների դեմ: Այդ պաշարման ընթացքում մեր մարդիկ ի վիճակի չէին հաց գնել, իսկ 10 օր շարունակ էլ ընդհատապես հնարավոր չէր որևէ տեղից որևէ բան ձեռք բերել, մինչև որ Աստված օգնության հասավ և քրիստոնյաների նավատորմը մոտեցավ Հայֆային: Քրիստոնյաների բանակը շատ նեղություն կրեց նաև ջրի պակասից, ընդ որում այն ձեռք բերելը շատ դժվար էր, բանի որ մարդիկ ստիպված էին ձիերով կամ եղջերավոր անասուններով 6 մղոն տարածություն անցնել, որպեսզի ջուր ձեռք բերեն՝ այն էլ ամեն պահի ենթարկվելով թշնամիների հարձակման վտանգին: Բուն քաղաքի մոտակայքում միայն Սիոն լեռան վրա գտնվող մի աղբյուր կար, որը օգնել էր սուրբ Եվգենիոսին, սակայն այս ջուրը վաճառվում էր շատ թանկ գնով: Եվ ահա, այն բանից հետո, երբ սուրհանդակները հայտնեցին, որ քրիստոնյաների նավատորմը հասել է Հայֆա, բանակի ղեկավարները նստեցին խորհրդակցության և որոշեցին ասպետների մի խումբ ուղարկել այդ նավահանգիստ, որպեսզի սրանք ապահովեն նավերի, ինչպես նաև նոր ժամանած մարդկանց անվտանգությունը: Եվ ահա վաղ առավոտյան Ռայմոնդը, որի մասին հաճախ ինքատակել ենք, մի բանի այլ ազնվականների հետ իրենց սեկյուր կոմս Սեն-ժիլի բանակից վերցրին 100 ասպետների և ամենայն վիճակառությամբ մեկնեցին նավահանգստի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ հիմնականում իսկապես իրենց հետ մնացած 30 ասպետների վրա հարձակվեցին 700 թուրքեր, արաբներ ու սարակիստներ, որոնց Բաբելոնի արքան էր ուղարկել՝ այդ վայրերը հսկողության տակ պահելու նպատակով: Քրիստոնյաները, որոնք բանակապես զգալիորեն զիջում էին հակառակորդին, հարձակվեցին վերջինիս վրա, սակայն թշնամու ուժն ու կատաղությունն այն աստիճանի մեծ էր, որ մեր մարդիկ բոլոր կողմերից հայտնվեցին անխուսափելի մահվան վտանգի մեջ: Թշնամու ռազմիկները սպանեցին մեր առաջնորդներից մեկին, որի անունը Ահարդ էր, ինչպես նաև աղբատներից ու հետևակայիններից որոշ հարգարժան մարդկանց: Այդ ժամանակ, երբ սրանք բոլոր կողմերից շրջապատել էին մեր մարդկանց, մի մարդ հասավ վերջ ինքատակված Ռայմոնդին և պատմեց հավատարկիցների աղետալի վիճակի մասին ասելով. «Ինչո՞ւ եք դուք ու ձեր մարդիկ այստեղ նստել, նայե՛ք, տեսե՛ք, որ նրանք, որոնք հետ են մնացել ձեզնից, այժմ հուսահատ դրության մեջ շրջապատված են սարակիստների ու արաբների պարսի կողմից: Եթե դուք ինչպես հնարավոր է արագ նրանց օգնության չհասնե՛ք, ապա անկասկած ամենամոտակա ժամանակներում նրանց մեռած կգտնե՛ք, եթե նրանք իհարկե արդեն իսկ մեռած չեն: Այդ թեռե՛ք, շտապե՛ք, թեև առում եմ, որ հնարավոր է արդեն իրոք որ ոչ է՛ք: Այդ ժամանակ Ռայմոնդն իր ազնվականների հետ միասին անմիջապես մեկնեց այն կողմը, որտեղ մարտն էր ընթանում, ընդ որում մարտին նախապատրաստվելիս նա հույսը դրեց ոչ այնքան ձեռքում գտնվող զենքի, այլ Փրկչի վրա: Եվ ահա հեթանոսների գործը, երբ տեսավ քրիստոնյաներին, անմիջապես բաժանվեց երկու մասին, սակայն, կյո

անելով Բարձրալի ժամանակները իրենց, մեր մարդիկ հակառակորդի վրա հարձակվեցին այնպիսի մի ուժով, որ ամեն ոք իր հակառակորդին գետնի տապալեց: Համոզվելով, որ հնարավոր չէ դիմադրել քրիստոնյաներին, հեթանոսները թողեցին ամեն ինչ, և, առաջ մղվելով սարսափով, արագորեն դիմեցին փախուստի, իսկ մեր մարդիկ արագորեն 4 մղոն հետապնդեցին նրանց՝ ընդ որում շատերին սպանեցին, ինչպես նաև որպես հաղթական ավար բերեցին 103 նժույգ: Մերոնք չսպանեցին բռնկած թշնամիներից միայն մեկին, որին բերեցին իրենց հետ և որից էլ հենց իմացան այն ամենի մասին, ինչ կատարվում էր թշնամիների շարքերում՝ պարզելով, թե ինչ է նախատեսել քրիստոնյաների դեմ Բաբելոնի արքան: Այդ ընթացքում հիմնական բանակի տառապանքը ջրի պակասից այն աստիճանի էր հասել, որ մարդիկ, մաշկագեղձերով անասուններին ու զնդին, դրանց կաշիներն իրար բերելով ջուր էին կրում վեց մղոն հեռավորությունից, ընդ որում այդ կերպ տեղ հասցված ջուրը հոտած էր և շատ վատը, այնպես որ միայն մեծացրեց սկիզբ առած սովի տառապանքները, բանի որ ուսելիքից իր հերթին մնացել էր միայն կորելը...: Սարակինոսները մշտապես դարանակալ սպասում էին աղբյուրների ու գետերի մոտ՝ այրվելով մերոնց սպանելու ցանկությունից, ընդ որում նրանք այդ անում էին ավար ու հատկապես նժույգներ ձեռք բերելու համար, որոնք հետո թաքցնում էին բարանձավներում և այրեցին: Ուժեղ սովը և ծարավը տարածվել էր քաղաքը պաշարող բանակի շարքերում, սակայն դրան գումարվել էր նաև քրիստոնյաների թիկունքում գործող թշնամու կատաղությունը: Այս պայմաններում բանակի ղեկավարները, տեսնելով, որ այդ բանակի մարդիկ այդ աստիճան տառապանքներ են կրում, հանգեցին այն մտքին, որ պետք է գործի դնել պաշարողական մեթոսները՝ հույս ունենալով գնել այդ կերպ ձեռք բերված քաղաքի ամրությունները և ի վերջո հասնել Երիտասուի տառապանքների վայրերին: Եվ այսպես, ավելացնելով առկա այլ մեթոսներին նորերը, քրիստոնյաները կառուցեցին նաև խոյեր, որոնցով հնարավոր էր ձեռք բերել պարիսպները, ինչպես նաև բարաններ, որոնք կիրառվում էին տույն այդ նպատակով: Նրանք կառուցեցին նաև շարժական աշտարակներ, որոնք կոչվում էին «Փայաս»: /7.3/ Դուքս Գոտֆրիդն առաջինն էր, որ ավարտին հասցրեց իր աշտարակի, ինչպես նաև մնացած մեթոսների կառուցումը, իսկ կոմս Ռայմունդ Սեն-ժիլը թույլ տվեց իրենց երկրորդը լինել այն ռազմիկներից, որոնք ունեին սեփական պաշարողական աշտարակ: Իրենց հերթին սարակինոսները, երբ տեսան, թե քրիստոնյաները ինչ եռանդով են ձեռք գարկել պաշարողական մեթոսների կառուցմանը, իրենք ևս սկսեցին ամենայն եռանդով ամրացնել ամրապնդներն ու աշտարակները: Աշխատելով ողջ գիշեր՝ նրանք զարմացնում էին մեր մարդկանց գործն անելու իրենց արագությամբ, չնայած որ փայտանյութն ու անիրաժեշտ այլ բաներ մերոնք ստիպված էին բերել հեռու տեղերից: Եվ ահա քրիստոնյաների բանակի հրամանատարները, երբ պարզեցին, թե քաղաքը ամենաթույլը որ կողմից է պաշտպանված, կիրակի օրը երեկոյան առկա բոլոր աշտարակները և այլ մեթոսները կուտակեցին հենց այդ վայրում, իսկ լուսաբացին էլ հավաքեցին դրանք արևելյան կողմում՝ այդ գործի վրա ծախսելով երկուշաբթին, երեքշաբթին և չորեքշաբթին: Կոմս Սեն-ժիլը, սակայն, իր աշտարակը այնուհանդերձ թողեց հարավային կողմում: Այդ ժամանակ մարդկանց տանջող ծարավն իրոք հսկայական չափերի հասավ, երբ մեկ արծաթադրամով իսկ հնարավոր չէր այն հագեցնելու համար բավարար ջուր գտնել: Ի վերջո, եկան շաբաթվա չորրորդ ու հինգերորդ օրերը, երբ, հավաքելով բոլոր ուժերը, քրիստոնյաները սկսեցին այդ քաղաք-ամրության գրոհը: Մինչ, սակայն, ուխտավորները ձեռք կգարեին այդ գործին, նրանք... հրականացրին բոլոր անիրաժեշտ հողերը արարողությունները...: /7.4/ Եվ ահա սկսվեց քաղաքի գրոհը, որի ժամանակ Լեթոդը անուսնով ասպետներից մեկը, որը հայտնի էր իր տոհմի միայն մի բանի ներդրումներով, սակայն ուներ մեծ արիություն, առաջինը եղավ, որ ցատկեղ քաղաքի պարիսպների վրա, ընդ որում նա այն աստիճան ահաբեկեց իրեն շրջապատած թշնամիներին, որ լիովին զրկեց սրանց վստահությունից: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ Լեթոդը վեր ելավ, մի բանի ազնվատոհմիկ ֆրանկներ ևս իրենց հանդգնության մեջ առաջ նետվեցին և, չցանկանալով հետ մնալ նրանից, ով իրենցից ցածր էր տոհմիկությանը, ելան պարսպի գագաթը: Ես կասեի այս մարդկանցից բոլորի անունները, սակայն կյանք, բանի որ, երբ նրանք հետո տուն դարձան, մի բանի հանցագործությունները կատարեցին, դրա համար էլ նրանց համար, ով սիրում է Աստծուն, իմ լուրջությունը թող հիմնավորված թվա: Եվ ահա սարակինոսները, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում պարիսպների վրա, թողեցին դրանք ու լցվեցին քաղաքը: Մինչ այս մարդիկ գործում էին նման կերպ, մնացած ռազմիկները հարձակման անցան բացված մի բանի ձեռքվածքներն ուղղությամբ, որոնք առաջացել էին խոյերի գործածությունից, ինչպես նաև լցվեցին ներս աշտարակները վրայով: Այդ շտապողականությունը, սակայն, ավելի շատ վնաս տվեց, բանից, երբ քրիստոնյաներից ամեն մեկն ուզում էր առաջինը լինել, որ ներս կմտնի քաղաք, նրանք խանգարում էին մեկը մյուսին: Բացի այդ քաղաքի դարպասների հենց հետևում սարակինոսները մի բանի փոսեր էին փորել ու ծածկել էին դրանք, այնպես որ մերոնցից ոմանք ընկան դրանց մեջ ու վերքեր ստացան, չասած այդքան հենց միայն դարպասների իսկ ներդրության մասին, որոնցով մեր մարդիկ ներս էին մտնում: Այսպես թե այնպես, սակայն ֆրանկներին ի վերջո հաջողվեց ներթափանցել քաղաք և նրանք սկսեցին կատաղորեն սպանել բոլոր հեթանոսներին՝ պանակով քաղաքի փողոցներով, հրապարակներով ու խաչատուրաներով, ընդ որում դա շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանք չհասան Սողոմոնի տաճարին: Շուրջբոլորը արյունը հոսում էր այնպիսի առատությամբ, որ մարդկանց ոտնաթաթերը լրիվ դրանց մեջ էր: Այդպիսին էր հաջողության բնույթը, որ եղավ այդ օրը: Իր հերթին կոմս Ռայմունդ Սեն-ժիլը, որ իր բանակը առաջնորդում էր հարավային կողմից, գործադրելով պարսպին մոտեցրած իր աշտարակը, հանդիպեց մի խորը խանդակի: Այդ ժամանակ նա դադարեցրեց առաջ իրել աշտարակը և, մոնետիկ ուղարկելով ողջ բանակով մեկ, հայտարարեց, թե նա, ով գնտն էր քաղ կենտի այդ փոսի մեջ, ամեն քաղի համար մեկ կոպեկ կստանա: Արդյունքում մարդիկ եռանդով այդ գործին կպան և շուտով փոսի երկու երկրորդը լցված էր, ընդ որում միայն գիշերը թույլ չտվեց, որ այդ գործը հաջողությամբ ավարտին հասցվի: Եվ ահա, երբ փոսը վերջնականապես լցվեց, մարդիկ կարողացան աշտարակը հրելով մոտեցնել պարիսպներին: Այդ ժամանակ նրանք, որ դեռ շարունակվում էին քաղաքի ներսում դիմադրություն ցույց տալ, այդ անում էին արդեն ոչ թե ինքապաշտպանից, այլ համառ խենթությունից դրդված, երբ մեր մարդկանց վրա էին նետում հունական կրակ, իսկ մեթոսներից էլ անվերջ հարձակում էին քարեր, թեև պետք է ասել, որ ֆրանկներին հաջողվում էր զարմանալի վարդապետությամբ հաճախ խուսափել դրանցից: Եվ ահա վերը հիշատակված կոմսը, երբ քաղաքի արևելյան կողմում բարձրացած այդ աղմուկը լսեց, հասկացավ, որ ֆրանկները ամենուր մահ սփռելով քաղաք են մտել ու դրա համար էլ ասաց իր մարդկանց. «Ինչո՞ւ ենք մենք հապաղում: Արդյո՞ք արդեն պարզ չէ, որ ֆրանկները տիրել են քաղաքին և այնտեղ մեծ ուրախությամբ նշում են իրենց հաղթանակը»: Անելով այդ՝ կոմսն իր մարդկանց հետ մեծ սրբաբացության քաղաքի վրա եկավ: Այդ ժամանակ կոմսը հաստատապես պարզեց, որ ֆրանկները ոչ միայն արդեն տարածվել են քաղաքում, այլևս հասել են Աստծո տաճարին, ընդ որում շատերն արդեն մարտնչում էին Սողոմոնի տաճարի ներսում: Եվ ահա Ռայմունդը, որպեսզի իր իշխանությունը տարածի քաղաքի վրա, համաձայնության եկավ Սիրո լեռան դիմաց գործող Դավթի աշտարակում գտնվող գործերի էմիրի հետ, ըստ որի սա պետք է բացեր դարպասները ու թույլ տար, որ ուխտավորները ներս մտնեին քաղաք, խոսքը այն դարպասի մասին է, որով նախկինում ներս մտնելիս ուխտավորները մի անարդարացի և բարձր հարկ էին վճարում: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ կոմս Սեն-ժիլի գլխավորությամբ ներս մտավ նաև պրովանսալցիների բանակը, սկիզբ առավ հեթանոսների մի իսկական ջարդ: Ոչ-ոք չէր խնայում ոչ տարիքը, ոչ հասակը, ոչ գեղեցկություն, ոչ պատիվն ու ոչ էլ սեռը, բոլորը ազատորեն ձգտում էին սպանելու: Նրանք, որոնք նահանջել էին Սողոմոնի տաճարի ուղղությամբ, շարունակեցին մեր դեմ մարտնչել ևս մեկ օրվա ընթացքում, սակայն մեր մարդիկ ի վերջո, զայրացած այդ համառ մարդկանց գոռոզությունից, միասնական ուժերով հարձակվեցին նրանց վրա, սպանեցին և, մոնետիկ տաճար, այնտեղ այնպիսի մի կոտորած արեցին, որ այդ դժբախտությունն արյունը հասավ մարդկանց ճոքավոր կոշիկների ծայրերին: Անթիվ բանակի մարդիկ՝ տարբեր տեղի ու տարիքի, լցված էին առաժառուկ, ընդ որում ֆրանկները կենդանի թողեցին միայն սրանցից ոմանց, որպեսզի սրանք հետո մաքրեին տաճարը և դուրս տանեին այս ու այնտեղ թափված դիակները, թեև դրանք էլ այդ աշխատանքն ավարտվելուց հետո այնուհանդերձ սրի բաշվեցին: Նրանք, որոնք մեծ բանակի հասարակ մարդկանց հետ բարձրացել էին տաճարի կտուր, որպես ապահովության նշան ստացան Տանկրեդի ու Գաստոնի դրոշմները, ընդ որում ասել, որ այս Գաստոնը մի շատ հայտնի և հարուստ մարդ էր, ազգությամբ գասկոնացի թե բասկ, լավ չեմ հիշում, թեև հնարավոր է, որ նա և այն ազգից էր, և այս: Այսպիսով՝ քրիստոնյաների բանակը մոլեգնում էր և քաղաքը հիմնովին թալանվեց: Պալատներն ու այլ տներ գրավվեցին և բացվեցին ոսկու, արծաթի ու մետաքսե հագուստներից պահեստները, որոնք բոլորը վերցվեցին որպես ռազմավար: Այնտեղ քրիստոնյաները գտան շատ նժույգներ ու ջորիներ, ինչպես նաև հարուստ պարենամթերքով լի տներ... Հետո, երբ իջավ գիշերը, բանի որ կոմս Սեն-ժիլը խոսք էր տվել, նա ազատություն շնորհեց Դավթի աշտարակում պաշարված թուրքերին և թույլ տվեց, որ նրանք Անկալուն հեռանան» (Գվիբերդ Նոժանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 6, գլուխ 5, գիրք 7, գլուխ 1-4):

«Այստեղ, բանի որ ես կարծում եմ, որ ապագայում այլևս առիթ չեմ ունենա այս մասին խոսել, ուզում եմ մի պահ կանգ առնել և հայտնել այն մասին, թե ինչ եղավ այն Փիրուզի հետ, որի մասին ես հիշատակել եմ առաջ: Եվ այսպես, ստանալով տուրք կնունքը, այս մարդն ընդունեց քրիստոնեությունը, իսկ վերջվելիս էլ նրան տվեցին Բոհեմունդ անունը, որից հետո նա օգնեց մեզ երուսաղեմի պաշարման ժամանակ, իսկ երբ այս քաղաքը գրավվեց, վերադարձավ Անտիոք...: Եվ այսպես քրիստոնյաները հրաժարվեցին Արթաշի պաշարումից և շաբաթվա վեցերորդ օրը՝ մայիսի 13-ին, հասան Տրիպոլիսին, որտեղ մնացին 3 օր: Այդ ընթացքում Տրիպոլիսի արքան, համաձայնության գալով մեր բանակի առաջնորդների հետ, ազատություն շնորհեց 300 գերյակների, որոնց պահում էր շղթաների մեջ, իսկ այն ժամանակ, երբ մերոնք հեռանում էին, նա քրիստոնյաներին նվիրեց 15.000 հունական ոսկի, ինչպես նաև թանկարժեք ծնյակներ: Մրանից զատ Տրիպոլիսի տերը նաև քրիստոնյաների լավ զին ղիմաց տվեց շատ նժույգներ, էշեր և այլ անարևներ, որոնք կարող էին օգտակար լինել բանակի և առաջիկա գործի համար: Այսպիսով՝ Աստծո բանակն այժմ լիակատար մարտական վիճակում էր, ընդ որում, երբ բոլոր այս համաձայնությունները ձեռք բերվեցին, Տրիպոլիսի տերը նաև ավելացրեց, որ, եթե ուխտավորները հաղթեն պատերազմում, ապա ինքը պատրաստ է ելնել Բաբելոնի տիրակալի (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-

Մուսաթալայի – Մ.Ֆ.) դեմ, իսկ եթե քրիստոնյաները տիրեն Երուսաղեմին, ապա ինքը անմիջապես քրիստոնեություն կընդունի և իր բոլոր տիրույթները կհանձնի քրիստոնյաներին: Եվ ահա երկրորդ օրը մերոնք, առաջնապետ կտրտված մի տեսակով ու նեղ ծանապարհով, շարունակեցին ընթանալ ողջ օրն ու գիշերը և ի վերջո հասան Բեթհոդոն կոչվող մի ամրության, իսկ այնուհետև մեկնեցին դեպի ծովի ափին գտնվող մեկ այլ ամրությունը, որը կոչվում էր Գաբարի և գտնվում էր Բրիամ գետի վրա: Այստեղ մերոնք ինչպես պետք է հագեցրին իրենց տանջող ծարավը, քանի որ մինչ այդ շատ էին տառապում ջրի պակասից: Ծաղկազարդի երեկոյան քրիստոնյաները սկսեցին մի շատ նեղ ծանապարհով բարձրանալ լեռնի վեր և այդ հանգամանքը նրանց մեծապես վախեցնում էր, քանի որ մի կողմից տեղանքն էր գաղթափ, իսկ մյուս կողմից էլ նրանք վախենում էին այդ ուղու ավարտին հանդիպել թշնամիներին: Աստծո կամքը, սակայն, թույլ չտվեց, որ քրիստոնյաներից որևէ մեկը ծորը գլորվի, իսկ մեր ռազմիկներն էլ մի առաջապահ կազմեցին, որը ապահովեց հետագա ուղին թշնամական հարձակումներից: Ի վերջո, ուխտավորները հասան ծովի ափին գտնվող մի քաղաքի, որ կոչվում էր Բեյրութ, որից հետո առաջացան դեպի Սարեպետա..., այնտեղից՝ Սուր, իսկ վերջում էլ հասան Լքեային, որը մի ժամանակ եղել էր Պաղեստինի մայրաքաղաքը: Ծարունակելով ուղին՝ քրիստոնյաները հասան Զայֆա կոչվող մի քաղաքի, որից հետո արդեն մոտեցան հայտնի Պաղեստինյան Կեսարիային, որտեղ, երբ արդեն մայիսի վերջերն էր, մնացին 3 օր ու նշեցին Ծաղկազարդը: Դրանից հետո քրիստոնյաները առաջացան դեպի Ռամաթա կոչվող քաղաք..., ընդ որում սրա բնակչությունը, երբ որ լսեց ֆրանկների գալուստի մասին, անմիջապես թողեց ամեն ինչ ու փախավ...: Զարկ է նշել, որ, երբ բնակչությունը փախավ, տեղում թողեց մեծ քանակի պարենամթերք, այնպես որ դա հետո շատ օրեր հերիքեց մեր բանակին: Այդ ժամանակ մեր բանակի առաջնորդները, խորհրդակցելով հոգևորականների և եպիսկոպոսների հետ, որոշեցին այդ քաղաքի համար մի եպիսկոպոս նշանակել...: Այդպես էլ արեցին, ընդ որում նրա հետ նաև զինված մարդկանց մի կայազոր թողեցին, որը պետք է մնար այնտեղ և հսկեր քաղաքը...: Եվ ահա ուխտավորներն ի վերջո հասան այն վայրին, որին հասնելու համար տարել էին սովն ու ծարավը այդքան երկար ժամանակի ընթացքում, դիմացել էին ցրտին, անթույլատրելի, անվերջ վախերին, գրկվել իրենց սիրելի երկրներից ու հազարավոր այլ նեղություններ կրել, մի խոսքով, ի վերջո ուխտավորները հասան Երուսաղեմ...: Դա հունիսի 6-ին էր, երբեքաթի օրը, երբ քրիստոնյաները մի գարնանյալ ուժով ու եռանդով ձեռք զարկեցին այդ քաղաքի պաշտպան գործին: Դիմադրության դիմաց երբեք Դոբերտ Լորմանդացին (Լորմանդիայի դուքս Դոբերտ Լորմանդացին – Մ.Ֆ.) ..., արևմուտքից պաշարումն իրականացնում էին դուքս Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), Ֆլանդրիայի կոմս (Ֆլանդրիայի կոմս Դոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.) և Տանկերը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերնտագին – Մ.Ֆ.), իսկ արևմուտքից էլ բաղադր շրջափակել էր կոմս Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնը Տուլուզացին – Մ.Ֆ.), ընդ որում նրա ճամբարը Սիոն լեռան վրա էր...: Երրորդ օրն այն բանից հետո, երբ քրիստոնյաները շրջափակեցին քաղաքը, այն մարդը, որի անունը այս տողերը կարդացողին արդեն իսկ պետք է, որ լավ հատի լինի, խոսքը «Պիտաոտո» մականվանակալի մասին է, որոշ տարածություն հեռացավ պաշարման վայրից, որպեսզի պարզի, թե չկա՞ն արդյոք թշնամիներ, որոնք թափառում են շրջակայքում և դարձնակալ հարձակման հարմար առիթի սպասում, ինչպես իրենք էին սիրում անել: Այդ ժամանակ, ահա, նա հանկարծակի հայտնաբերեց արաբների 200 հոգանոց մի խումբ և հարձակվեց այդ խմբի վրա: Իրոք, թշնամուն տեսնելուն պես Ռայմոնը այն աստիճանի սրընթաց հարձակվեց վերջինիս վրա և առյուծի այնպիսի մի կատաղությամբ գործեց, որ, չնայած թշնամիների արհուրանքը, նրանք տեղի տվեցին: Եվ այսպես, սպանելով թշնամիներից շատերին, Ռայմոնը ձեռք գցեց շատ նժույգներ և վերադարձավ իր բանակ, որտեղ այդ փառահեղ գործը մեծ ոգևորություն առաջացրեց: Զաջող շարաթվա երկրորդ օրվա լուսաբացին քրիստոնյաները այնպիսի ուժով և կատաղությամբ հարձակում գործեցին քաղաքին արտաքին՝ ավելի փոքր, պարիսպի վրա, որ այն ձեռքվեց, իսկ աստիճաններն էլ հենվեցին դրա առաստաղաքերին: Արդյունքում մի քանի ասպետների վեր էլան ու սկսեցին նետեր արձակել, իսկ երբ դրանք սպառվեցին, նրանք անցան նիզակներին ու թրերին, սակայն քաղաքի պաշտպանները ևս իրենց հերթին մարտնչում էին երկաթը ձեռքերին: Եվ ահա մեր մարդկանցից շատերը գետին տապալկվեցին, սակայն թշնամու կորուստներն ավելի շատ էին...: Երբ Բաբելոնի իշխանի մարդիկ տիրեցին քաղաքին, այնտեղ հաստատեցին շատ թուրքերի, քաղաքը պաշտպանելու կամ այն տիրելու համար, իսկ սրանց հավաքատեղին էլ դարձավ Դավթի անունը կրող աշտարակը, որը մենք հաճախ կոչում ենք Սիոնի աշտարակ: Այսպես թե այնպես, սակայն պաշարման ընթացքում այս աշտարակում հաստատված թուրքերը ակտիվ չէին և մեր մարդիկ նրանցից որևէ վնաս չկրեցին, բանգի թուրքերը միայն դիտում էին, թե ինչ է կատարվում իրենց շուրջը, իսկ մեր մարդիկ էլ մարտնչում էին միայն սարակինոսների դեմ: Այդ պաշարման ընթացքում մեր մարդիկ փ վիճակի չէին հաց գնել, իսկ 10 օր շարունակ էլ ընդհանրապես հնարավոր չէր որևէ տեղից որևէ բան ձեռք բերել, մինչև որ Աստված օգնության հասավ և քրիստոնյաների նավատորմը մոտեցավ Զայֆային: Քրիստոնյաների բանակը շատ նեղություն կրեց նաև ջրի պակասից, ընդ որում այն ձեռք բերելը շատ դժվար էր, քանի որ մարդիկ ստիպված էին ձիերով կամ եղջերավոր անասուններով 6 մղոն տարածություն անցնել, որպեսզի ջուր ձեռք բերեն՝ այն էլ ամեն պահի ենթարկվելով թշնամիների հարձակման վտանգին: Բուն քաղաքի մոտակայքում միայն Սիոն լեռան վրա գտնվող մի աղբյուր կար, որը օգնել էր սուրբ Եվգենիոսին, սակայն այս ջուրը վաճառվում էր շատ թանկ գնով: Եվ ահա, այն բանից հետո, երբ սուրբ Եվգենիոսը հայտնեցին, որ քրիստոնյաների նավատորմը հասել է Զայֆա, բանակի ղեկավարները նստեցին խորհրդակցության և որոշեցին ասպետների մի խումբ ուղարկել այդ նավահանգիստ, որպեսզի սրանք ապահովեն նավերի, ինչպես նաև նոր ժամանած մարդկանց անվտանգությունը: Եվ ահա վաղ առավոտյան Ռայմոնը, որի մասին հաճախ հիշատակել ենք, մի քանի այլ ազնվականների հետ իրենց մեկուկ կոմս Սեն-ժիլի բանակից վերցին 100 ասպետների և ամենայն վճռականությամբ մեկնեցին նավահանգստի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ հիմնական խմբից հետ մնացած 30 ասպետների վրա հարձակվեցին 700 թուրքեր, արաբներ ու սարակինոսներ, որոնց Բաբելոնի արքան էր ուղարկել՝ այդ վայրերը հսկողության տակ պահելու նպատակով: Քրիստոնյաները, որոնք քանակապես զգալիորեն զիջում էին հակառակորդին, հարձակվեցին վերջինիս վրա, սակայն թշնամու ուժն ու կատաղությունն այն աստիճանի մեծ էր, որ մեր մարդիկ բոլոր կողմերից հայտնվեցին անխուսափելի մահվան վտանգի մեջ: Թշնամու ռազմիկները սպանեցին մեր առաջնորդներից մեկին, որի անունը Ահարոն էր, ինչպես նաև աղբատեղիից ու հետնապահիկներից որոշ հարգարժան մարդկանց: Այդ ժամանակ, երբ սրանք բոլոր կողմերից շրջապատել էին մեր մարդկանց, մի մարդ հասավ վերը հիշատակված Ռայմոնին և պատմեց հավանականների արեւոյայի վիճակի մասին ասելով. «Ինչո՞ւ եք դուք ու ձեր մարդիկ այստեղ նստել, նայեք, տեսեք, որ նրանք, որոնք հետ են մնացել ձեզնից, այժմ հուսահատ դրության մեջ շրջապատված են սարակինոսների ու արաբների պարսի կողմից: Եթե դուք ինչքան հնարավոր է արագ նրանց օգնության չհասնեք, ապա անկասկած ամենամոտակա ժամանակներում նրանց մեռած կգտնեք, եթե նրանք իհարկե արդեն իսկ մեռած չեն: Այդ թո՛ղեք, շտապեք, թե՛ն ատում եմ, որ հնարավոր է արդեն իրոք որ ուշ է»: Այդ ժամանակ Ռայմոնը իր ազնվականների հետ միասին անմիջապես մեկնեց այն կողմը, որտեղ մարտն էր ընթանում, ընդ որում մարտին նախապատրաստվելիս նա հույսը դրեց ոչ այնքան ձեռքում գտնվող զենքի, այլ Փրկչի վրա: Եվ ահա հեթանոսների գործը, երբ տեսավ քրիստոնյաներին, անմիջապես բաժանվեց երկու մասին, սակայն, կոչ անելով Բարձրային օծանդակել իրենց, մեր մարդիկ հակառակորդի վրա հարձակվեցին այնպիսի մի ուժով, որ ամեն ոք իր հակառակորդին գետին տապալեց: Զամոզվելով, որ հնարավոր չէ դիմադրել քրիստոնյաներին, հեթանոսները թողեցին ամեն ինչ, և, առաջ ողվելով սարսափով, արագորեն դիմեցին փախուստի, իսկ մեր մարդիկ արագորեն 4 մղոն հետապնդեցին նրանց՝ ընդ որում շատերին սպանեցին, ինչպես նաև որպես հաղթական ավար բերեցին 103 նժույգ: Մերոնք չսպանեցին բռնված թշնամիներից միայն մեկին, որին բերեցին իրենց հետ և որից էլ հենց իմացան այն ամենի մասին, ինչ կատարվում էր թշնամիների շարքերում՝ պարզելով, թե ինչ է նախատեսել քրիստոնյաների դեմ Բաբելոնի արքան: Այդ ընթացքում հիմնական բանակի տառապանքը ջրի պակասից այն աստիճանի էր հասել, որ մարդիկ, մաշկազերծելով անասուններին ու ցլերին, դրանց կաշիներն իրար բերելով ջուր էին կրում վեց մղոն հեռավորությունից, ընդ որում այդ կերպ տեղ հասցված ջուրը անտաճ էր և շատ վատը, այնպես որ միայն մեծացրեց սկիզբ առած սովի տառապանքները, քանի որ ուտելիքից իր հերթին մնացել էր միայն կորեկը...: Սարակինոսները մշտապես դարանակալ սպասում էին աղբյուրների ու գետերի մոտ՝ այրվելով մերոնց սպանելու ցանկությունից, ընդ որում նրանք այդ անում էին ավար ու հատկապես նժույգներ ձեռք բերելու համար, որոնք հետո թաքցնում էին բարանձավներում և այրեցում: Ուժեղ սովը և ծարավը տարածվել էր քաղաքը պաշարող բանակի շարքերում, սակայն դրան զուսմարվել էր նաև քրիստոնյաների թիվունքում գործող թշնամու կատաղությունը: Այս պայմաններում բանակի ղեկավարները, տեսնելով, որ այդ բանակի մարդիկ այդ աստիճան տառապանքներ են կրում, հանգեցին այն մտքին, որ պետք է գործի դնել պաշարողական մեթոդները՝ հույս ունենալով գոնե այդ կերպ ձեռքել քաղաքի ամրությունները և ի վերջո հասնել Քրիստոսի տառապանքների վայրերին: Եվ այսպես, ավելացնելով առկա այլ մեթոդներին նորերը, քրիստոնյաները կառուցեցին նաև խոյեր, որոնցով հնարավոր էր ձեռքել պարիսպները, ինչպես նաև բաբառվում էին նույն այդ նպատակով: Նրանք կառուցեցին նաև շարժական աշտարակներ, որոնք կոչվում էին «Փայաս»: Դուքս Գոտֆրիդն առաջինն էր, որ ավարտին հասցրեց իր աշտարակի, ինչպես նաև մնացած մեթոդների կառուցումը, իսկ կոմս Ռայմոնը Սեն-ժիլը թույլ տվեց իրենց երկրորդը լինել այն ռազմիկներից, որոնք ունեին սեփական պաշարողական աշտարակ: Իրենց հերթին սարակինոսները, երբ տեսան, թե քրիստոնյաները ինչ եռանդով են ձեռք զարկել պաշարողական մեթոդների կառուցմանը, իրենց ևս սկսեցին ամենայն եռանդով ամրացնել պարիսպներն ու աշտարակները: Աշխատելով ողջ գիշեր՝ նրանք զարմացնում էին մեր մարդկանց գործն անելու իրենց արագությամբ, չնայած որ փայտանյութն ու անհրաժեշտ այլ բաներ տերունք ստիպված էին բերել հեռու տեղերից: Եվ ահա քրիստոնյաների բանակի հրամանատարները, երբ պարզեցին, թե քաղաքը ամենաթույլը որ կողմից է պաշտպանված, կիրակի օրը երեկոյան առկա բոլոր աշտարակները և այլ մեթոդները կուտակեցին իրենց այդ վայրում, իսկ լուսաբացին էլ հավաքեցին դրանք արևելյան կողմում՝ այդ գործի վրա

ծախսելով երկուշաբթին, երեքշաբթին և չորեքշաբթին: Կոմս Սեն-ժիլը, սակայն, իր աշտարակը այնուհանդերձ թողեց հարավային կողմում: Այդ ժամանակ մարդկանց տանջող ծարավն իրոք հսկայական չափերի հասավ, երբ մեկ արծաթադրամով իսկ հնարավոր չէր այն հագեցնելու համար բավարար ջուր գտնել: Ի վերջո, եկան շաբաթվա չորրորդ ու հինգերորդ օրերը, երբ, հավաքելով բոլոր ուժերը, քրիստոնյաները սկսեցին այդ քաղաք-ամրության գրոհը: Մինչ, սակայն, ուխտավորները ձեռք կգարվեին այդ գործին, նրանք... իրականացրին բոլոր անհրաժեշտ հոգևոր արարողությունները...: Եվ ահա սկսվեց քաղաքի գրոհը, որի ժամանակ Լեթոլդը անունով ասպետներից մեկը, որը հայտնի էր իր տոհմի միայն մի բանի սերունդներով, սակայն ուներ մեծ արիության, առաջինը եղավ, որ ցատկեղ քաղաքի պարիսպների վրա, ընդ որում նա այն աստիճան ահաբեկեց իրեն շրջապատած թշնամիներին, որ լիովին զրկեց սրանց վստահությունից: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ Լեթոլդը վեր ելավ, մի բանի ազնվատոհմիկ ֆրանկներ ևս իրենց հանդգնության մեջ առաջ նետվեցին և, չցանկանալով հետ մնալ նրանից, ով իրենցից ցածր էր տոհմիկությանը, ելան պարսպի գագաթը: Ես կասեին այս մարդկանցից բոլորի անունները, սակայն կլռեմ, բանի որ, երբ նրանք հետո տուն դարձան, մի բանի հանցագործություններ կատարեցին, դրա համար էլ նրանց համար, ով սիրում է Աստծուն, իմ լուսնությունը թող հիմնավորված թվա: Եվ ահա սարակիտները, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում պարիսպների վրա, թողեցին դրանք ու լցվեցին քաղաքը: Մինչ այս մարդիկ գործում էին նման կերպ, մնացած ռազմիկները հարձակման անցան բացված մի բանի ճեղքվածքների ուղղությամբ, որոնք առաջացել էին խույրի գործածությունից, ինչպես նաև լցվեցին ներս աշտարակների վրայով: Այդ շտապադրականությունը, սակայն, ավելի շատ վնաս տվեց, բանգի, երբ քրիստոնյաներից ամեն մեկն ուզում էր առաջինը լինել, որ ներս կմտնի քաղաք, նրանք խանգարում էին մեկը մյուսին: Բացի այդ քաղաքի դարպասների հենց հետևում սարակիտները մի բանի փոսեր էին փորել ու ծածկել էին դրանք, այնպես որ մտրոնցից ոմանք ընկան դրանց մեջ ու վերքեր ստացան, չստան արդեն հենց միայն դարպասների իսկ նեղության մասին, որոնցով մեր մարդիկ ներս էին մտնում: Այսպես թե այնպես, սակայն ֆրանկների ի վերջո հաջողվեց ներթափանցել քաղաք և նրանք սկսեցին կատաղորեն սպանել բոլոր հեթանոսներին՝ սլանալով քաղաքի փողոցներով, հրապարակներով ու խաչներովներով, ընդ որում դա շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանք չհասան Սողոմոնի տաճարին: Շուրջըրորը արյունը հոսում էր այնպիսի առատությամբ, որ մարդկանց ոտնաթաթերը լրիվ դրանց մեջ էր: Այդպիսին էր հաջողության բնույթը, որ եղավ այդ օրը: Իր հերթին կոմս Ռայմոնդ Սեն-ժիլը, որ իր բանակը առաջնորդում էր հարավային կողմից, գործադրելով պարսպին մոտեցրած իր աշտարակը, հանդիպեց մի խորը խանդակի: Այդ ժամանակ նա դադարեցրեց առաջ իրել աշտարակը և, մոնետիկ ուղարկելով ողջ բանակով մեկ, հայտարարեց, թե նա, ով գտնե մեկ բար կնետի այդ փոսի մեջ, ամեն բարի համար մեկ կոպեկ կստանա: Արդյունքում մարդիկ եռանդով այդ գործին կայան և շուտով փոսի երկու երրորդը լցված էր, ընդ որում միայն գիշերը թույլ չտվեց, որ այդ գործը հաջողությամբ ավարտին հասցվի: Եվ ահա, երբ փոսը վերջնականապես լցվեց, մարդիկ կարողացան աշտարակը հրելով մոտեցնել պարիսպներին: Այդ ժամանակ նրանք, որ դեռ շարունակվում էին քաղաքի ներսում դիմադրություն ցույց տալ, այդ անում էին արդեն ոչ թե խիզախությունից, այլ համառ խելությունից դողված, երբ մեր մարդկանց վրա էին նետում հունական կրակ, իսկ մեթենաներից էլ անվերջ արձակում էին բարեր, թեև պետք է ասել, որ ֆրանկների հաջողված իր գաղթականի վարպետությամբ հաճախ խուսափել դրանցից: Եվ ահա վերջ հիշատակված կոմսը, երբ քաղաքի արևելյան կողմում բարձրացած այդ աղմուկը լսեց, հասկացավ, որ ֆրանկները ամենուր մահ սիռելով քաղաք են մտել ու դրա համար էլ ասաց իր մարդկանց. «Ինչո՞ւ ենք մենք հապաղում: Արդյո՞ք արդեն պարզ չէ, որ ֆրանկները տիրել են քաղաքին և այնտեղ մեծ ուրախությամբ կշռում են իրենց հաղթանակը»: Անելով այդ՝ կոմսն իր մարդկանց հետ մեծ սրընթացությամբ քաղաքի վրա եկավ: Այդ ժամանակ կոմսը հաստատապես պարզեց, որ ֆրանկները ոչ միայն արդեն տարածվել են քաղաքում, այլևս հասել են Աստծո տաճարին, ընդ որում շատերն արդեն մարտնչում էին Սողոմոնի տաճարի ներսում: Եվ ահա Ռայմոնդը, որպեսզի իր իշխանությունը տարածի քաղաքի վրա, համաձայնության եկավ Սիոն լեռան դիմաց գործող Դավթի աշտարակում գտնվող գործերի Եփրի հետ, ըստ որի սա պետք է բացեր դարպասները ու թույլ տար, որ ուխտավորները ներս մտնեին քաղաք, խուսք այն դարպասի մասին է, որով նախկինում ներս մտնելիս ուխտավորները մի անարդարացի և բարձր հարկ էին վճարում: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ կոմս Սեն-ժիլի գլխավորությամբ ներս մտավ նաև պրովանսալցիների բանակը, սկիզբ առավ հեթանոսների մի իսկական ջարդ: Ոչ-ոք չէր խնայում ոչ տարիքը, ոչ հասակը, ոչ գեղեցկություն, ոչ պատիվն ու ոչ էլ սեռը, բոլորը ազատորեն ձգտում էին սպանել: Նրանք, որոնք նահանջել էին Սողոմոնի տաճարի ուղղությամբ, շարունակեցին մեր դեմ մարտնչել ևս մեկ օրվա ընթացքում, սակայն մեր մարդիկ ի վերջո, զայրացած այդ համառ մարդկանց գոռոզությունից, միասնական ուժերով հարձակվեցին նրանց վրա, սպանեցին և, մոնետիկ տաճար, այնտեղ այնպիսի մի կտորրած արեցին, որ այդ դժբախտների արյունը հասավ մարդկանց ճոթավոր կոշիկների ծայրերին: Անթիվ բանակի մարդիկ՝ տարբեր տեղի ու տարիքի, լցված էին տաճարում, ընդ որում ֆրանկները կնդրեցին միայն սրանցից ոմանք, որպեսզի սրանք հետո մաքրեին տաճարը և դուրս տանեին այս ու այնտեղ թափված դիակները, թեև դրանք էլ այդ աշխատանքն ավարտվելուց հետո այնուհանդերձ սրի քաշվեցին: Նրանք, որոնք մեծ բանակի հասարակ մարդկանց հետ բարձրացել էին տաճարի կտուր, որպես ապահովության կշան ստացան Տանկրեդի ու Գաստոնի դրոշմերը, ընդ որում ասել, որ այս Գաստոնը մի շատ հայտնի և հարուստ մարդ էր, ազգությամբ գասկոնացի թե բակ, լավ չեմ հիշում, թեև հնարավոր է որ նա և այն ազգից էր, ու այս: Այսպիսով՝ քրիստոնյաների բանակը մոլեգնում էր և բաղադրեց իրեն հիմնական թալանները: Պալատներն ու այլ տներ գրավվեցին և բացվեցին ոսկու, արծաթի ու մետաքսե հագուստներին պահեստները, որոնք բոլորը վերցվեցին որպես ռազմավար: Այնտեղ քրիստոնյաները գտան շատ Նժույցներ ու ջորիներ, ինչպես նաև հարուստ պարենամթերքով լի տներ... Չետո, երբ իջավ գիշերը, բանի որ կոմս Սեն-ժիլը խոսք էր տվել, նա ազատություն շնորհեց Դավթի աշտարակում պաշարված թուրքերին և թույլ տվեց, որ նրանք Անկալոն հեռանան» (Բողոքի Ղուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 4):

«/5.40/ Չաջորդ օրը առավոտյան հայտնի տոհմից մի ասպետ, որի անունը Գաուլտեր Լա'Ֆեր էր, իր խիզախության պատճառով բոլորից առաջ ընթացավ, մեծ ավար ձեռք բերեց և իր զինակիորդների հետ ուղարկեց բանակին, իսկ ինքը առաջ անցավ, սակայն, հասնելով մի նեղ ու կտրտված վայր, կորավ, այլևս չվերադարձավ և ոչ-ոք այդպես էլ չիմացավ, թե նրա հետ ինչ է եղել: /5.41/ Քրիստոնյան բանակի առաջնորդները և հասարակ մարդիկ չէին կարողանում հասկանալ, թե ինչ է եղել այդ փառաշուք ասպետի հետ, որը բացակայում էր արդեն երրորդ օրը: Եվ այսպես նրանք Սիդոնի մոտեցել օր սպասեցին նրան, սակայն հետո ի վերջո ստիպված թողեցին ճամբարը և առաջ շարժվեցին: Ուխտավորները շարունակեցին առաջանալ և շուտով հասան Տյուրոս կոչվող մի քաղաքի, որը հիմա էլ այդպես է կոչվում, և ճամբար գարկեցին նրա դաշտերում: Այդտեղ մի լավ աղբյուր կար, որը ջրի մեծ առատություն էր ապահովում, այնպես որ ողջ բանակն ի վիճակի էր ապահովել ջրի իր պակասը: Չաջորդ օրը ճանապարհորդները, թողնելով Սուր քաղաքը, ժամանեցին Պողոմաիդա կոչվող քաղաքը, որն այժմ կոչվում է Ակրոն, բանի որ դա Ակրոն աստծո քաղաքն է: Թողնելով այս քաղաքը ծովի աջ ափին՝ նրանք անցան ձախով ու սկսեցին մոտենալ Երուսաղեմին, որը Չորրորդին գետի վրա էր, այս գետը սկսվում էր Երուսաղեմի մոտից և հասնում մինչև ծովը: Այդ ժամանակ քրիստոնյաների բանակը կազմում էր 50.000 հոգի, սակայն պայթյալներու ունակ էին միայն 20.000 հոգին, դրա համար էլ բանակի առաջնորդները որոշեցին չգնալ Դամասկոսի վրա, որտեղ հավաքվել էին թուրքերի մեծ ուժ, դե իսկ քաղաքն ինքն էլ գտնվում էր բաց ճանապարհում և հնարավոր էր բոլոր կողմերից ընկնել թշնամիների հարվածներ: Այսպիսով՝ նրանք ընտրեցին ծովի ու լեռների միջև ձգվող ճանապարհը, որ կարողանային հանգիստ առաջանալ, երբ մի կողմից ծովը կլիներ, իսկ մյուս կողմից էլ դժբախտանքների կբարձրանային լեռները: Եվ ահա ուխտավորները սկզբում հասան Չայֆա կոչվող քաղաքին, որը կոչվում էր այստեղ մի ժամանակ գործած բահանայապետի անունով, իսկ նույն օրն էլ առաջացան և վրաններ գարկեցին Կայսարիանայի մոտ...: Այստեղ լեռան տակից մի արբյուր էր հոսում ու հենց այդտեղ էլ դուքս Գոտֆրիդը (Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) և Ռոբերտ Ֆլանդրիացին (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացին – Մ.Ֆ.) խիչեցին իրենց վրանները: Ինչ վերաբերվում է կոմս Ռայմոնդին (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացուն – Մ.Ֆ.) և Նորմանդիայի իշխան Ռոբերտին (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացուն – Մ.Ֆ.), ապա նրանք վրանները գարկեցին մի մեծ լճի ափին, որն առաջանում էր այդտեղ հոսող աղբյուրի շնորհիվ: Ուխտավորները այստեղ մնացին չորս օր: /5.42/ Եվ այսպես ուխտավորները, անցնելով այս քաղաքների մոտով և որևէ վնաս չկրելով, շարունակեցին առաջանալ Կայսարիանայի հովտով և, իսկ հինգերորդ օրը ճամբար գարկեցին Ռամլա քաղաքի մոտակայքում, որտեղ էլ որոշեցին գիշերել: Այդ ժամանակ Ռոբերտ Ֆլանդրիացին և Գաստոն Դ'Բեգեն, վերցնելով 500 ասպետներ, ըստ հրամանի մեկնեցին քաղաքի շրջակայքը հետախուզելու, որպեսզի զննեն նաև նրա դարպասներն ու պարիսպները: Պարզվեց, որ սարակիտները լքել էին քաղաքը, բանի որ տեղյակ էին, թե Ամսիդի պաշարման ժամանակ իրենց հայրենակիցների գլխին ինչ է եղել: Եվ ահա քրիստոնյաները, պարսպի մի ճեղքվածքից ներս մտնելով, քաղաքը ընկալությունից և պահապաններից լրիվ դատարկ գտան, դրա համար էլ շտապեցին սուրհանդակ ուղարկել հիմնական բանակի ճամբար և հրավիրել ուխտավորների գալ ու տիրել այդ քաղաքին, որպեսզի հանգիստն անցնի ավելի հարմար պայմաններում: Եվ այսպես քրիստոնյաները անհապաղ տեղավորվեցին Ռամլայում և երեք օր հանգստացան՝ ունենալով ամենայն անհրաժեշտը: /5.43/ Չորրորդ օրը առավոտյան ուխտավորները թողեցին Ռամլան և, շարունակելով առաջխաղացումը, անցան լեռները, որից հետո արդեն գտնվում էր բուն Երուսաղեմ քաղաքը: Այստեղ, սակայն, նրանք ջրի մեծ պակաս զգացին, դրա համար էլ հատուկ տիկերով հանդերձավորված մի ուժով հեծելախումբ ուղարկեցին, որը պետք է երեք մղոն հեռավորության վրա գտնվող Էմմա ամրոցի մոտակայքից ջուր բերեր, ինչպես նաև ձիերի համար անասնաբույս ճարել: /5.44/ Չասնելով այս վայրը՝ Գոտֆրիդին ներկայացավ Բեթսեհեմ քաղաքի ընկալության կողմից ուղարկված մի պատվիրակություն, որը հայտնեց, որ քրիստոնյաները վտարվել են իրենց քաղաքից, ինչպես նաև Երուսաղեմից, բանի որ թուրքերը բոլոր քրիստոնյաներին մեղադրում էին դավաճանության մեջ, ասելով, թե իբր հենց նրանք են ուխտավորներին այդ երկրներ բերել: Միաժամանակ սրանք եկել էին որ հայտնեն, որ,

իմանալով բրիտանական զորքերի մասին, Բաբելոնի թագավորության բոլոր ծայրերից ռազմիկներ ու առանձին ջոկատներ են հավաքվում Երուսաղեմի մոտակայքում, որպեսզի իրականացնեն վերջինիս պաշտպանությունը: Դուքը ողջունեց այս դեպքերը, և հաշվի առնելով բրիտանական զորքերի կազմակերպչական, անմիջապես առանձնացրեց 100 ընտիր ասպետների, որոնք պետք է արագորեն անցնեին Բեթսեհեմում ու աջակցեին այնտեղ գտնվող բրիտանական զորքերին: Այս ջոկատն իրոք արագ գործեց, մեկ գիշերվա ընթացքում անցավ 6 մղոն և լուսաբացին արդեն Բեթսեհեմում էր: /5.45/ Չափով էին բրիտանական ծանրաբեկիկները մեծացված Բեթսեհեմից եկած պատվիրակության մասին, երբ մարդիկ, չնայած, որ գիշերվա կեսն էր, զգալով, որ Երուսաղեմը մոտ է, ամեն ինչ մտազնային առաջ՝ անցնելով ներկայից իրենց տեղից: Ասպետները փորձում էին գտնել մի որևէ կարգ պահպանել, սակայն մարդիկ բոլոր կողմերից հախտում առաջանում էին՝ բոլորը՝ մեծից փոքր, շտապում էին մի պահ առաջ տեղ հասնել, որպեսզի ինքնան հնարավոր է շուտ լինեն Երուսաղեմում: Այդ ժամանակ հիմնական բանակ վերադարձան Բեթսեհեմում ուղարկված ասպետները, երբ արդեն ծագում էին արեգակի առաջին շողերը, ընդ որում Գաստուն Դ՝ Բեթեմ 30 այլ ասպետների հետ գաղտնի առաջ էր անցել, որպեսզի աջակցի բաղադրյալ մոտեցող ուխտավորներին, ընդ որում նա ոչ միայն այդպես վարվեց, այլև բաղադրյալ շրջակայքից մեծ ավար բերեց: Չարկ է նշել, որ բաղադրյալ ղեկավարներն ու հեծյալները, իմանալով այս արարքի մասին, անմիջապես ուղիք հանեցին իրենց հեծյալներին, որպեսզի հետ խլեն ավարը, և հետապնդեցին բրիտանական զորքերին մինչև մի լեռան ստորոտը, սակայն այդ ժամանակ Տանկերտը (**Տեղեկության իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իսկանական, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տեղեկագիր - Մ.3.**), որն անցնում էր այդ վայրով, հանդիպեց Գաստունին, որից հետո, տեղեկանալով, թե ինչ իրավիճակ է բաղադրյալ շրջը, միացավ Գաստունին և կրկին զննց սարակինոսների վրա: Եվ ահա նրանք համատեղ ուժերով շարդեցին սարակինոսներին և նրանց հետ շարդեցին բաղադրյալ զորքերից: Ներս, որից հետո, վերցնելով ավարը, այն ապահով կերպով բանակ հասցրին: Այդ ժամանակ ուխտավորները, տեսնելով, որ բերում են անասունների նման գլխաբանակ, հետաքրքրվեցին, թե որտեղից է այն և, իմանալով, որ Երուսաղեմի մոտից է, վերջնականապես մոռանալով իրենց հոգևածությունն ու կրած տառապանքները, շարունակեցին առաջանալ, որպեսզի հասնեն բաղադրյալ: Այսպիսով՝ բրիտանական զորքերը առանց իրենց հետ շարունակեցին առաջանալ և, երգելով հաղթական երգեր ու հոգևոր սաղմոսներ, մոտեցան բաղադրյալ զորքերին: Այդ ժամանակ բանակի կազմում կային 60.000 հոգի՝ և կանայք, և տղամարդիկ: /5.46/ Երբ բրիտանական բանակն իր ողջ զենքով ու հանդերձանքով հասավ բաղադրյալ, այն արդեն լցված էր Բաբելոնի թագավորության արքայի (**Ճաթիկյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալայի - Մ.3.**) հեծյալներով, իսկ Դավիթ աշտարակն էլ ուղղակի վստահում էր թշնամիների ռազմիկներով, բանիկ նրանք բոլորը հավաքվել էին պարիսպների և աշտարակների վրա, որպեսզի դիտարկեն բրիտանական զորքերի բանակը: Իրոք, այդ ժամանակ պարզվեց, որ Բաբելոնի թագավորության արքան խախտել է բրիտանական զորքերի հետ Անտիոքի մոտ կնքած պայմանավորվածությունը, բանիկ որ սրանք իրենց հերթին գրավել էին Տարտոս բաղադրյալ ու բացի այդ պաշարել էին Արբան, այնպես որ նա ինքն իրեն ազատ էր զգացել բոլոր պարտավորություններից: Եվ այսպես բրիտանական զորքերը գտան ինչ սարակինոսների ռազմիկներով: Այդ ժամանակ բրիտանական զորքերը իրականացրին ուժերի տեղաբաշխում, ընդ որում Տանկերտն ու Ռայմոնդը երկու իտալացի եպիսկոպոսների հետ միասին և իրենց հետ ունենալով նաև դուքս Գոտֆրիդի ուժերը, տեղակայվեցին Դավիթ աշտարակի դիմաց, Ռոբերտ Ֆլանդրիացին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին - Մ.3.**) և Դուգլո Սեն-Պոլ (**Սեն-Պոլի կոմս Դուգլո - Մ.3.**) էլ տեղակայվեցին բաղադրյալ դիմաց՝ հարթավայրում, իսկ Նորմանդիայի իշխան Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին - Մ.3.**) և Բրետոնի կոմսը իրենց վրանները դրեցին պարիսպների դիմաց՝ ամեն մեկը վերցնելով պարսպի մի հատված:..., այն դեպքում, երբ այլ առաջնորդներ զբաղեցրին այլ դիրքեր: Այդ ժամանակ Ռայմոնդը թողեց ի սկզբանե իր զբաղեցրած դիրքերը և դիրքեր գրավեց Սիոն լեռան ուղղությամբ, որպեսզի բաղադրյալ պաշարումն իրականացնի այդ կողմից: /6.1/ Եվ այսպես բրիտանական զորքերը պաշարեցին Սուրբ բաղադրյալ և անմիջապես էլ լույսը բացվեցին պետ գործի անցան: Նրանք ունեին միայն գրահներ, սաղավարտներ ու վահաններ, սակայն հենց այդպես էլ, ինչպես նաև նիզակները ձեռքերին, գրոհի անցան պարիսպների ուղղությամբ: Սարակինոսները, սակայն, հզոր հարվածներ հասցրեցին նետերով ու նիզակներով, ինչպես նաև բարերի հեղեղ թափեցին և այդպես շարունակվեց օրվա մեծ մասը: Արդյունքում շատ հավատացյալներ վերբեր ստացան այդ թվում նաև բարերի հարվածներից, իսկ ոմանց էլ աչքերին էին վնասվել նետերի հարվածներից: Աստված, սակայն, այդ օրը իմանեց բանակի բոլոր իրականատարներին, որոնցից ոչ-ոք չվնասվեց: Արդյունքում, թեև մարդիկ հզոր հարվածներ էին հասցնում բաղադրյալ արտաքին պարիսպներին և ամրություններին, գործի էին դնում բաժներ ու բրիգադներ, սակայն այդպես էլ որևէ հաջողության հասնել չկարողացան և հետ բաժնվեցին: /6.2/ Երբ բաղադրյալ այդ առաջին գործի հետ մղվեց, դուքսն ու բանակի իշխանները ընդունեցին, որ բաղադրյալ հնարավոր է գրավել միայն ճիշտ պաշարումով, դրա համար էլ հետ դարձան իրենց ճամբար և սկսեցին մտածել այդ ուղղությամբ: Եվ ահա նրանք սկսեցին պատրաստել պաշարողական սարքեր ու մեքենաներ: Արդյունքում նրանք պատրաստեցին տարբեր մեքենաներ, աշտարակներ ու խոյեր, թեև այդ ժամանակ պարզվեց, որ շրջակայքում փայտանյութը շատ քիչ է: Յենց այդ ժամանակ, սակայն Անտիոքում ծնված բրիտանական ուխտավորների ցույց տվեցին մի վայր, որտեղ հնարավոր էր բավարար բանակի փայտանյութ գտնել: Այդ վայրը Արաբիայի լեռներում էր: Եվ այսպես, հենց որ բանակի ղեկավարությունն իմացավ այդ մասին, նրանք ուղիք հանեցին երկու Ռոբերտներին, որոնք ժեռարի հետ միասին ասպետների մի ջոկատ կազմեցին ու մեկնեցին ճամբարից չորս մղոն հեռավորության վրա գտնվող այդ վայրը: Այստեղ նրանք ծառեր կտրեցին, դրանք բարձեցին ուղտերի վրա և անվասա տեղ հասան: /6.3/ Չափորդ օրը լուսաբացին բոլոր բանավորները գործի անցան, որպեսզի պաշարողական մեքենաներ կառուցեն: Նրանք գործի դրեցին կացիններ, ուղտեր ու այլ գործիքներ, եռանդով աշխատեցին այդ ուղղությամբ և արդյունքում արդեն չորրորդ օրը պատրաստված էին խոյեր, բարանետներ և այլ մեքենաներ, որոնք տեղադրվեցին Դավիթ աշտարակի դիմաց: Դրանից հետո երիտասարդներն ու ծերերը, աղջիկներն ու կանայք ողջ կազմով մեկնեցին Բեթսեհեմի իտիմի և այնտեղից շատ մասը ծրուղդ բերեցին ճամբար, բարձեցվել դրանք ջրիկների և էջերի վրա, որպեսզի պահանաձև բաներ հյուսեն ու դրանցով պատեն պաշարողական մեքենաները, որ դրանք անվասա մասն սարակինոսների հարվածներից: Այդպես էլ արեցին, ավարտեցին գործը, և սեկ անգամ այդպես վարվեցին, իսկ հետո էլ այդ մեքենաները վերևից ծածկեցին ուղտերի, ցլերի ու ձիերի կաշիներով: Ավարտելով այս գործը՝ բրիտանական անվասա ճամբար վերադարձան: /6.4/ Եվ այսպես, մինչև ուխտավորները զբաղված էին պաշարողական մեքենաներ պատրաստելով, ռազմիկների մի մասը առանձնացավ բանակից, որպեսզի լուծի պարենամթերքի հարցը: Եվ այսպես նրանք, մեկնելով Ռամլա բաղադրյալ մոտակայքը, այնտեղ որպես ավար ձեռք գցեցին անասուններ, սակայն հենց այդտեղ էլ ընկան Ասկալոն բաղադրյալ մոտից առաջացած սարակինոսների դարանը, ընդ որում ոչ միայն սարակինոսները հետ խլեցին ամեն ինչ, այլև այդ մարտում գոհվեցին ազնվատոհմի այլեր Գիլբերտ Թերնեսն ու Ահարոն Մոնտմերեյցին: Այս բաժնարի առաջնորդները, որոնք երկար ու համառորեն պաշտպանվում էին, ի վերջո սպանվեցին և թշնամի տարավ նրանց գլուխները, իսկ ինչ վերաբերվում է նրանց ուղեկցիներին, ապա սրանք, փախչելով լեռների վայրով, միացան հիմնական բանակին: Յենց այդ ժամանակ էր, որ Բալդուին Դ՝ Բուրգը (**Եղեմիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին - Մ.3.**) և Թոմաս Ֆելդ ասպետների մի ջոկատով ճամբարի մոտակայքում էին և ահա հենց նրանք էին, որ տեսան այս փախչող մարդկանց: Դարձելով, թե ինչ փորձանք է եկել իրենց հայրենակիցների գլխին, նրանք արիաբար ուղիք հանեցին սրանց և խոստացան վերադառնալ ու վրեժ լուծել ամենի համար: Ուխտավորները, ոգևորվելով այդ առիթից, իրոք ընկան թշնամիների հետևից և համատ մարտի մեջ մտան հակառակորդի դեմ, ընդ որում երկու կողմից էլ շատ սպանվածներ և վիրավորներ եղան: Յենց այդ ժամանակ էր, որ վիրավորվեց նաև Բալդուին Դ՝ Բուրգը՝ նիզակի հարված ստանալով կրծքին: /6.5/ Եվ այսպես բրիտանական զորքերի մի վերջո հաջողվեց առավելության հասնել և փախուստի մատնել սարակինոսներին, ընդ որում նրանք գերեցին թշնամիների առաջնորդին՝ մի ազնվատոհմի մարդու, որը բավականին տարիքով էր, ճաղատ էր ու լիքը մարմին ուներ: Բրիտանական զորքերն արան Երուսաղեմ հասցրին և բերեցին Բալդուին Դ՝ Բուրգի վրան, ընդ որում այս մարդու հազուստից երևում էր, որ նա հարուստ ու խելացի մի մարդ է: Բրիտանական զորքերը ձգտում էին այս մարդուց անհրաժեշտ տեղեկատվություն ստանալ, իսկ հետո փորձեցին նրան բրիտանական դարձնել, սակայն, բանիկ որ նա հրաժարվում էր հավատալու ինչ, Դավիթ աշտարակի առաջ նրան մահապատժի ենթարկեցին՝ թուրքերի աչքի առաջ գլխատելով, որպեսզի այդպիսով ահաբեկեն թշնամիներին: Ինչ վերաբերվում է Գիլբերտին ու Ահարոնին՝ այդ բաժնարի ասպետներին, որոնք գոհվել էին թուրքերի դեմ մարտնչելով, ապա նրանց մարմինները բերվեցին ճամբար և բրիտանական բոլոր արարողությունների պահպանման նրանց այստեղ թաղեցին: /6.6/ Երուսաղեմի՝ բոլոր բրիտանական այդ մայր բաղադրյալ, պաշարումը սկսվեց իտիմի երկրորդ շաբաթվա երրորդ օրը, մի ժամանակ, երբ արևը անտանելի այրում էր Արևելքի այդ շրջանը, ընդ որում ջրի միակ ու փոքրիկ աղբյուրը գտնվում էր այդ բաղադրյալ երեք մղոն հեռավորության վրա: Այսպիսով՝ այդտեղ արևը ու տապը այդ պաշարման ողջ ընթացքում բրիտանական ողջ ժողովրդին մեծ դժվարություն պատճառեց: Ուխտավորները տարբեր կողմեր էին մեկնում, որպեսզի ջուր գտնեն և, որոշ դեպքերում վերադառնալով անվասա, որոշ դեպքերում էլ ընկնում էին հեթանոսների ձեռք կամ սպանվում: Միաժամանակ նաև այն ջուրը, որ նրանք բերում էին, վատն էր ու անտրակ, լի որդով ու կեղտով, սակայն այդ ջուրը ևս շատ թանկ արժեք, բանիկ ծառավել հսկայական չափերի էր հասել: /6.7/ Յենցից բերված այդ ջուրը որոշակիորեն մեղմեց վիճակը, սակայն հետագայում վիճակը կրկին ծանրացավ, ընդ որում հարուստները դեռևս ի վիճակի էին թելուզ և վնարելով, բայց ջուր ձեռք բերել, իսկ չունևորների վիճակը հատկապես բարդ էր: /6.8/ Եվ ահա բանակի ղեկավարները հոգևորականների մասնակցությամբ խորհրդի նստեցին, որից հետո որոշվեց, որ բրիտանական զորքերը պետք է իրականացնեն հոգևոր բոլոր արարողությունները, որ անհրաժեշտ էին, որպեսզի արժանան Աստծո ողորմածությանը: Նրանք այդպես էլ արեցին: /6.9/ Եվ այսպես, անելով ամենայն անհրաժեշտը Աստծո ողորմածությանը արժանանալու համար, մարդիկ գիշերվա բոլոր տակ աննկատ մոտեցան պաշարողական սարքերին ու գործիքներին բաղադրյալ այն վայրում, որտեղ առաջին անգամ խոսեց Ստեփանոսը՝ Դոսաֆատի իտիմով: Եվ այսպես

շաբաթ օրը պաշարողական բոլոր մեքենաները պատրաստ էին, ընդ որում պատրաստվել էին նաև 3 հատուկ մեծության քարանետներ, որոնք հարվածում էին պարիսպներին՝ դուրս լինելով թշնամու հարվածի սահմաններից: Հարկ է նշել նաև, որ սարակինոսները, որպեսզի թուլացնեն քաղաքի պարիսպներին քարերի հասցված հարվածները, պարիսպների վրա կախեցին պարկեր, որոնք լիքն էին ցախով, հարդով ու այլ նման բաներով: Այդ ժամանակ դուբլը, տեսնելով այս նոր խոշորոտող, վերցրեց այրվող նետով իր արթալետը և հարվածեց այդ պարկերին: Սրանք, որոնք լի էին հրավառ նյութերով, այրվեցին և արդյունքում քաղաքի պարսպի այդ հատվածում պաշտպանությունը հակառակորդի համար խիստ բարդացավ: /6.10/ Եվ այսպես, որպեսզի հարձակումը հասկի հաջողության, քրիստոնյաները առաջ մղեցին նաև հսկայական չափերի մի խո, որը պաշտպանված էր վերևում մեր նկարագրած ձևով: Առաջ մղվելով մեծաքանակ քրիստոնյաներ ջանքերով՝ այս մեքենան սկսեց մոտենալ պարսպին: Նախատեսված էր, որ այս մեքենայի կիրառմամբ ճեղք կբացվի արտաքին պարսպում և ուխտավորները քաղաք կմտնեն: Այդ ժամանակ քաղաքացիները, տեսնելով, թե ինչ հսկայական վտանգի են ենթարկվում իրենք, սկսեցին կրակ ու ծծումք լցնել այդ մեքենայի վրա, ինչպես նաև վերևից թափել, յուղ, կուպր և այլ հրավառ բաներ: Այս կերպ նրանց հաջողվեց կրակի տալ այս գործիքը և կանխել պարսպի ճեղքումը, սակայն քրիստոնյաները, տեսնելով այդ, նետվեցին ճամբար և, բերելով այնտեղից ջուր, կարողացան հանգցնել կրակը: /6.11/ Այդ ընթացքում քարանետները շարունակում էին անվերջ հարվածել պարիսպներին՝ փորձելով բշել սարակինոսներին դրանց վրայից: Հարկ է նշել, որ քրիստոնյաները կարողացան վնասել նաև պարսպի վրա գտնվող հակառակորդի մեքենաները: Ոչ մի պահ հանգիստ չտալով հակառակորդին, նրանք, գործի դնելով առկա բոլոր մեքենաները, հարվածում էին պարսպին, ընդ որում այս մեքենաները, ինչպես ասել են, երկակի պաշտպանություն ունեին և կաշեպատ էին, այնպես որ դրանց պաշտպանության տակ գործող ասպետները կարողանում էին անվնաս հարվածել հակառակորդին: Եվ այսպես, աշխատելով ամենայն եռանդով, արդեն շաբաթ օրը քրիստոնյաները կարողացան կառուցել մի մեծ աշտարակ, որի մեջ տեղավորվեցին դուբլ Գոտֆրիդը, նրա եղբայր Եվստաթիոսը (**Բուլդոն կոսմ Էստաթ Բուլդոնացին – Մ.3.**) երկու այլ եղբայրների հետ, Լուդովիքը, Տուրն քաղաքից Էնգելբերտը և այլք: Սրանց բոլորին հրաման տրվեց հարձակում իրականացնել այդ քաղաքի վրա: Հարկ է նշել, որ դուբլն ու նրա եղբայրը զբաղեցնում էին աշտարակի վերին հատվածը, իսկ Լուդովիքը, նրա եղբայրն ու այլ քրիստոնյաներ էլ տեղակայված էին ավելի ներքև, նրանց մոտ, որոնք պետք է աշտարակը իրելով մոտեցնեին պարիսպներին: Եվ այսպես, երբ բոլոր մարդիկ զբաղեցրին իրենց տեղերը, աշտարակը գործի դրվեց: Այդ ժամանակ անհաջողության էր մատնվել պաշարողական խոյի գործողությունը, բանից, հաշվի առնելով բաշը, խրամը անցնելիս այն շուտ էր եկել ու այժմ այն հնարավոր չէր շարժել, ընդ որում դրանից բացի էլ նաև այն վնասված էր կրակից: /6.12/ Եվ ահա շաբաթվա վեցերորդ օրը վաղ առավոտյան քաղաքում գտնվող սարակինոսների բոլոր ռազմիկները անաբեկվեցին, երբ տեսան մեր մարդկանցով լցված այն աշտարակը, որն իրոք հսկայական չափերի էր և լի մարտի ձգտող զինված մարդկանցով: Այս աշտարակը ավելի բարձր էր, քան քաղաքի պարիսպները, ընդ որում նրա վրա չէին ազդում նաև այն նետերն ու քարերը, որ քաղաքից նետվում էին վերջինիս ուղղությամբ: Եվ ահա սարակինոսները հավաքեցին ուժերը, որ դիմադարձ լինեն քրիստոնյաներին, իսկ շատերն էլ հավաքվեցին պարիսպների վրա ու սկսեցին իրենց նետոցներով գնեցնել հարվածի նրանց: Այսպիսով՝ աշտարակը առաջնաբերդ մոտեցավ պարսպին և մարտը թեժացավ, ընդ որում սարակինոսները կրակի իսկական մի հեղեղ էին թափում աշտարակի վրա և նրա մեջ փակված ասպետները առժամանակ չէին կարողանում դուրս ելնել այնտեղից: Հարկ է նշել, որ մյուս կողմում էլ, որտեղ Սիոն լեռն էր, կոմս Ռայմոնդը ևս, փակված մեկ այլ աշտարակում, քարեր էր նետում հակառակորդի վրա և խոցում իր դեմ ելուղներին, սակայն նրա ջանքերը ևս առաջմ որևէ արդյունք չէին տալիս: Այս ամենը քաղաքի այդ կողմում տեղի էր ունենում նույն այն ժամանակ, երբ Գոտֆրիդն ու իր կողմակիցները պայքարում էին հակառակորդի դեմ քաղաքի մյուս կողմում՝ իրենց աշտարակի մոտ: /6.13/ Եվ այսպես, մինչ նման կերպ պայքար էր գնում քաղաքի համար..., այնտեղից դասալիքներ եկան, որոնք հայտնեցին, որ թշնամիները բոլոր գանձերը հավաքել են Տիրոջ տաճարում, այն որը գրավեց Տանկրեդը, երբ քաղաքը գրավվեց, բայց նաև ասացին, որ թշնամիները անընդհատ սուրհանդակներ են ուղարկում և սուրհանդակներ են ստանում Բաբելոնի արքայից: /6.14/ Դիմանալով այդ մասին՝ քրիստոնյաները հսկողության տակ առան բոլոր ճանապարհները և... բռնեցին Բաբելոնի արքայի ուղարկած սուրհանդակներից մեկին: Եվ այսպես, լուծելով սուրհանդակների հարցը, ուխտավորները վերսկսեցին հարձակողական գործողությունները քաղաքի դեմ, սակայն սարակինոսները ևս հանգիստ չմնացին, այլ, գործի դնելով 14 քարանետներ, հարվածի տակ առան քրիստոնյաներին: /6.15/ Այս 14 քարանետներից 9 հոգին գործում էին կոմս Ռայմոնդի ուղղությամբ, ընդ որում սրանք այն աստիճանի ուժով հարվածեցին կոմսի աշտարակին, որ ի վերջո կարողացան վնասել վրա, ընդ որում այնտեղ փակված մարդիկ, շփոթված այդ անակնկալ իրադարձությունից, դժվարությամբ կարողացան հեռանալ իրենց սպանակացող վտանգից: Հրանից հետո, բանի որ այն ինքն քաղաքից ներքև շարունակում էին քարերի հեղեղ թափել, մարդիկ սկսեցին հետագա հարձակման հարցով հապաղել: Այս ընթացքում այն հինգ քարանետները ևս ակտիվորեն գործում էին Գոտֆրիդի աշտարակի ուղղությամբ, ձգտելով տապալել ու կործանել այն, սակայն, բանի որ այս աշտարակը լավ պաշտպանված էր հյուսկեն ճյուղերով ու կաշվե ծածկով, դա չհաջողվեց: /6.16/ Հարկ է նշել, որ Գոտֆրիդի աշտարակի ամենավերևում մեր տեղի հիսուս Զրիստոս պատկերն էր և, ինչպես էլ որ թշնամիները քարեր էին նետում վերջինիս ուղղությամբ, այն ոչ միայն վնասել, այլև նրան հասնել իսկ չկարողացան: Միաժամանակ քարերից մեկը հարվածեց դեպի մոտ գտնվող ասպետներից մեկի գլխին և ջախջախեց այն, սակայն դուբլը, չշփոթվելով այդ անակնկալ իրադարձությունից, շարունակեց արթալետից հարվածեց հակառակորդին, ընդ որում այդ ընթացքում նա նաև վերականգնում էր քարերի հարվածներից վնասված մեքենայի մասերը և օգնում, որ այն գործի դնեն: /6.17/ Սարակինոսները, տեսնելով, որ իրենց մեքենաների հարվածները այն հյուսկեն ճյուղերը պատճառով Գոտֆրիդի մեքենաներին այնքան էլ վնաս չեն հասցնում, անցան կրակին, որպեսզի վերջինիս օգնությամբ այրեն դրանք, մանավանդ որ բանին էլ կարծես թե օգնում էր այդ գործին: Եվ ահա ֆրանկների մեքենաների վրա կրակի հեղեղ թափվեց, սակայն կաշիները, որոնցով պատած էին այդ մեքենաները, փրկեցին դրանք ու կրակը գետնին լցվեց: Եվ այսպես Գոտֆրիդն ու իր մարդիկ, հոգնելով այդ ամենից, մեծ ջանքեր ներդնելով իրենց աշտարակը աստիճանաբար պարսպին մոտեցրին, որպեսզի դրանց օգնությամբ բշեն թշնամիներին պարիսպների վրայից ու ելնեն դրանց վրա: Հարկ է նշել, որ քաղաքի ներսից ու դրսից իրար վրա եկող քարերը հաճախ դիպչում էին մեկը մյուսին և մի անգամ նույնիսկ այնպես եղավ, որ երկու քարերը իրար հարվածեցին ու փշրվելով պայթեցին հենց սարակինոսների գլխավերևում, ընդ որում քարերի բեկորները նրանց մեծ վնաս պատճառեցին: Թշնամին, սակայն, շարունակում էր հարվածների հեղեղ թափել Գոտֆրիդի աշտարակի վրա և աստիճանաբար հասավ նրան, որ մեքենաների պաշտպանիչ հատվածները սկսեցին շարքից դուրս գալ: Չնայած դրան, սակայն, քրիստոնյաները շարունակում էին եռանդով հարձակվել՝ կիրառելով նույնիսկ այդ վնասված մեքենաները: /6.18/ Եվ ահա սարակինոսները, որպեսզի ի վերջո տապալեն քրիստոնյաների մեքենաները, գործի դրեցին գերանները, որոնք պատված էին յուղով, կուպրով ու այլ դուրավառ նյութերով: Այս գերանները նաև կենտրոն ունեին, որոնցով, կառնելով քրիստոնյաների մեքենաներին, նրանք գետնին չէին ընկնի ու, այրվելով իրենք, կայրեին նաև մեքենաները: Եվ այսպես քաղաքի կայազորը գործի անցավ, այրեց այդ գերանները և դրանք սկսեց պարիսպների վրայից ներքև նետել, ընդ որում նրանք կիրառում էին կրակի մի հատուկ տեսակ, որը չէր հանգում նույնիսկ ջրով և սպառվում էին միայն այն բանից հետո, երբ սպառում էին ողջ այն նյութը, որի վրա ընկել էր: Միաժամանակ, սակայն, քրիստոնյաները քաղաքի ներսում գտնվող իրենց հավաքակիցներից նախապես իմացել էին այդ կրակի մասին և գիտեին, որ դրա դեմ միայն մի միջոց կա՝ բացալոր, որն էլ կիրառեցին հենց այս դեպքում: Եվ այսպես նրանք բացալոր կիրառեցին, իսկ ուխտավորներն էլ, դուրս ցցվելով աշտարակներից, կարողացան ի վերջո պոկել ու ներքև նետել այդ գերանները՝ անջատելով դրանք պաշարողական մեքենաներից: /6.19/ Մինչ քաղաքի ներսից ու դրսից այս կերպ պայքարում էին, պարսպի վրա դրված այն հինգ քարանետները անվերջ հարվածներ էին թափում Գոտֆրիդի աշտարակի վրա, ընդ որում դրա վերևի հատվածի վրա նաև նետերի ու քարերի հեղեղ էր թափվում, և այս կերպ քաղաքի կայազորը կարողանում էր քրիստոնյաներին հետ վանել պարիսպներից: Սրանց դեմ գործում էին քրիստոնյաների երեք քարանետները, որոնք անվերջ հարվածներ էին հասցնում պարիսպներին և վնասում սարակինոսներին: Այս ընթացքում երկու եղբայրներ, որոնց մասին ասել են՝ Լուդովիքն ու Էնգելբերտը, օգտվելով պահից ու տեսնելով, որ սարակինոսների դիմադրությունը մի պահ թուլացել է, այս ու այն կողմ նետվելով խուսափելով իրենց վրա արձակվող նետերից, ելան աշտարակի մի հատվածից, բարձր տալով մոտ բերեցին ներքևում ընկած գերաններից մեկը, այն որպես կամրջակ օգտագործեցին և ելան պարիսպների վրա: Սրանք առաջին մարդիկ էին, որ ելան Սուրբ քաղաքի պարիսպների վրա և հենց նրանք էին, որ տիրեցին պարսպին ու գնեցր ձեռքերին փախուստի մատնեցին հակառակորդին: Այդ ժամանակ դուբլն ու իր եղբայր Եվստաթիոսը, տեսնելով այս երկու եղբայրների արարքը, իրենք էլ առաջացան աշտարակի վերին հատվածից և սկսեցին օժանդակել նրանց: Այս տեսնելով ուխտավորները ուրախության աղաղակներով ցնցեցին երկինքը, որից հետո իրար առաջ չտալով առաջ նետվեցին, որպեսզի քաղաք ևս: /6.20/ Քաղաքի ընակիները, տեսնելով, որ պարիսպները գրավված են ու քրիստոնյաները արդեն քաղաք են մտնում, իսկ ֆրանկների գնեքն էլ անվերջ կոտորում է, ընկան վախի և խուճապի գիրկը և դիմեցին փախուստի՝ հույս ունենալով ապաստանել Սողոմոնի տաճարում, որը մի մեծ և ամուր կառույց էր: Ֆրանկները, սակայն, գործելով թրով ու նիզակով, այս տաճարի դարպասները տապալեցին և ներս մտնելով հեթանոսների մի իսկական ջարդ իրականացրին: Այդ ժամանակ Բաբելոնի արքայի 400 ռազմիկներ, որոնք կազմում էին նրա անձնական պահակազորը, տեսնելով, որ իրենց ընկերները փախչում էին, իրենք ևս հեռացան ու բռնեցին 7ափթի աշտարակի կողմը: Քրիստոնյաները, սակայն, հետապնդեցին նրանց ու, թեև նրանք հասցրեցին աշտարակ ընկնել ու ամրացնել այն, սակայն ուխտավորները իջան ձիերից, նվաճեցին այդ աշտարակը ու դրանց ևս ջարդեցին: /6.21/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, ուխտավորները ուղղվեցին դեպի մյուս դարպասները և, կոտորելով դրանք, դեպի քաղաք անուղի բացեցին մնացած ժողովրդի համար: Այդ ժամանակ այստեղ մարդկանց ու ձիերի մի իսկական հրմշտոց առաջացավ,

որի ընթացքում 16 հոգի ոտնակոխ եղան և մահացան ձիերի, ջորիների ու մարդկանց ոտքերի տակ: Այնուհանդերձ հազարավոր կանայք ու տղամարդիկ այդ կետից ներս մտան և, պատված երկաթեղենով, սկսեցին օգնել քաղաք ներխուժած իրենց ընկերներին: Զորատույնները առանց ողորմաճություն դրսևորելու կոտորում էին բոլոր սարակինոսներին, ընդ որում արյունն այնպես էր հոսում քաղաքի փողոցներում, որ մարդիկ մինչև ծնկները թաղված էին դրա մեջ: Զաղաթն ի վերջո գտավեց, թեև քաղաքացիները երբեմն այս կամ այն վայրում ոտքի էին ելնում ու դիմադրում, սակայն ամեն ինչ իզուր էր, բանի որ, չնայած այդ հարվածների անակակալին, նրանց բոլորին ոչնչացնում էին: /6.22/ Զաղաթում գտնվող պալատի առջևի մասում մի արքայական ջրի տակառ կար՝ շատ մեծ և խորը, որը ծածկված էր մարմարյա սալիկներով: Եվ ահա շատ սարակինոսներ թաթնվեցին դրանց աստիճանների մոտ կամ ջրերի մոտակայքում, սակայն բրիստոլյանները, հետապնդելով նրանց, շատերին կոտորեցին կամ խեղդեցին այդ ջրում: Այդ շատ շատերը նաև այդտեղ գոհվեցին՝ ներքև ընկնելով այն անցքերի մեջ, որոնք ստեղծված էին անձրևաջրերը հավաքելու համար: Իրոք, դա ջրի մի իսկական արհեստական լիճ էր, որից քաղաքի պաշտպանները պաշարման ողջ ընթացքում ջուր էին վերցնում իրենց, ինչպես նաև իրենց կենդանիների կարիքների համար: /6.23/ Եվ այսպես հաղթական բրիստոլյանները ելան ապալադից ու տարածվեցին քաղաքով մեկ՝ սպանելով բոլոր հեթանոսներին, որ հանդիպում էին: Նրանք առանց խղճալու բոլորին սրի էին քաշում՝ ընդ որում սպանեցին նաև բարձր վայրերում պատսպարված կանանց ու երեխաներին, նրանք ծծկեղ երեխաներին սպանում էին մայրերի կրծքի վրա, վերևից ցած էին նետում մարդկանց, սպանում երեխաներին պարսպի բարեղին հարվածելով, ընդ որում շատերն ընկան գեղեցիկ, այլև սպանվեցին քարերով և ոչ-ոք հաշվի չէր առնում ոչ տարիքը, ոչ սեռը: Բրիստոլյաններից նա, ով մի որևէ տուն էր գրավում, միանգամից տիրանում էր դրան ու տեղ դառնում դրանում եղած ամեն ինչին...: Այս ընթացքում Տանկերտը հապճեպ ուղղվեց դեպի տաճար, որտեղ հսկայական ավարի տեղ դարձավ, որովհետև, ինչպես ասել եմ, այն երկու սարակինոսներ, որ ժամանակին փախել էին քաղաքից, տեղեկացրել էին նրան, որ այստեղ հսկայական գանձեր կան կուտակված: Եվ այսպես Տանկերտն ու նրա զորքը հսկայական ոսկու և այլ գանձերի տիրացան, ընդ որում երկու օր հետո, երբ նրանք ելան այնտեղից, այդ ամենը դուրս տեղեցին վեց ուղտերի կամ ջորիների միջոցով, բայց դրանք էլ բավարար չէին ամեն ինչ տանելու համար: Այս հարստությունների միայն մի մասը Տանկերտը տվեց Գոտֆրիդին, իսկ մնացած մասը պահեց իրեն» (Ալբերտ Ալեսնի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 5, գլուխ 40-46, գիրք 6, գլուխ 1-23):

«/16/ Ելնելով քաղաքից մայիսի երկուշաբթի օրը՝ բրիստոլյանները օր ու գիշեր ընթացան բարձր և գաղիթափ ճանապարհով ու հասան Բատրոն անունով ամրոցին, որից հետո հասան ծովափին գտնվող մեկ այլ քաղաքի, որը կոչվում էր Զաբիլ: Այնտեղ բրիստոլյանները շատ տանջվեցին ծարավից ու հոգնածությունից, սակայն ի վերջո ելան Բրիամ անունով գետի մոտ: Տեղ Աստծո շաքարծման օրը բրիստոլյանները անցան լեռն այն վայրում, որտեղ ճանապարհը նեղ էր և որտեղ բրիստոլյանները հույս ունեին գտնել մեզ դարանաձ թշնամիներին: Այնուհանդերձ, բանի որ Աստված մեզ նկատմամբ բարեհաճ էր, նրանցից ոչ-ոք չհասարձակվեց նրանց դեմ ելնել: Բրիստոլյա ռազմիկները, ընթանալով առաջից, մաքրում էին ճանապարհը և ահա ի վերջո բրիստոլյանները հասան ծովի մոտ գտնվող մի քաղաքի, որ կոչվում էր Բելորոթ: Այնտեղից բրիստոլյանները եկան Սարիա կոչվող քաղաքի մոտ, հետո հասան Տյուրոս կոչվող մեկ այլ քաղաքի, իսկ հետո՝ Աբրային: Աբրայից բրիստոլյանները ուղղվեցին դեպի Դայֆա ամրոց, իսկ հետո էլ ճամբար զարկեցին Կայսարիանայի մոտ և այնտեղ լքեցին մայիսի 29 հոգին: /17/ Ի վերջո բրիստոլյանները մոտեցան Ռավա քաղաքին, որը սարակինոսները, ահաբեկվելով ֆրանկներից, դատարկ էին թողել: Այդ քաղաքից ոչ հեռու մի հիանալի եկեղեցի կար, որտեղ հանգում էին սուրբ Գևորգի փառահեղ Նշխարները, որն այստեղ հեթանոսների ձեռքից իր հիանալի նահատակությունն էր կրել հանուն Բրիստոսի: Բրիստոլյա առաջնորդները խորհրդի նստեցին այն հարցով, թե ում ընտրեն որպես եպիսկոպոս, որն այս քաղաքը կարգի կբերեր և եկեղեցի կկառուցեր ափին: Նրանք յուրաքանչյուրը նրան տասնորդ վճարեցին, հարստացրին ոսկով ու արծաթով, ձիերով և այլ կենդանիներին այն հաշվարկով, որ աստծուն պաշտելով և հանգիստ մնալ այդտեղ նրանց հետ, ովքեր կային: Եպիսկոպոսը մնաց այնտեղ, իսկ բրիստոլյանները, ուրախացած և ցնծալով, հունիսի 6-ին՝ երեքշաբթի օրը, հասան Երուսաղեմ քաղաքին ու զարմանալի կերպով պաշարեցին այն: Ռոբերտ Նորմանդացին (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.) քաղաքը պաշարեց հյուսիսային կողմից, որտեղ սուրբ Ստեփանոս առաջնախանապետի եկեղեցի էր, այնտեղ, որտեղ նա բարեղի հարվածների տակ մահ էր կրել հանուն Բրիստոսի: Արևմտյան կողմից քաղաքը պաշարում էր կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.), արևմտյան կողմից պաշարումն իրականացնում էին դուքս Գոդֆրուան (Ներթին Լորթրինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) և Տանկերտը (Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, մետրոքի դեսպոյան ինսանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տեռնտացին – Մ.Ֆ.): Կոմս Սեն-ժիլը (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.) պաշարումն իրականացնում էր հարավային՝ Սիոն լեռան կողմից, որտեղ սուրբ Մարիամ Աստվածամոր եկեղեցին էր և որտեղ Աստված ընթրիքի նստեց իր աշակերտների հետ: Երրորդ օրը բրիստոլյանները՝ Ռայմոնը Պիղատոսը, Ռայմոն Տուրենացին և շատ այլք, նպատակ ունենալով մարտ ընդունել, թողեցին զորքը և հանդիպեցին 200 արաբների: Բրիստոսի ռազմիկները մարտնչեցին այդ անհավատների դեմ և Աստծո աջակցությամբ առավելության հասան՝ սպանելով նրանցից շատերին և ձեռք գցելով 30 ձի: Երկուշաբթի օրը բրիստոլյանները բացառիկ խիզախությամբ հարձակում գործեցին քաղաքի վրա և այդ արեցին մեծ բաշրությամբ, ընդ որում, թեթև բրիստոլյանները ձեռքի տակ պատրաստի աստիճաններ ունենալին, ապա քաղաքը կգրավվեց: Այնուհանդերձ բրիստոլյանները ավերեցին փոքր պարիսպը և աստիճաններից մեկը հենեցին մեծ պարսպին: Այս աստիճանով բրիստոլյա ռազմիկները վեր բարձրացան և ձեռնամարտում խոցեցին սարակինոսներին ու քաղաքի պաշտպաններին՝ գործելով թերթով և նիզակներով: Բրիստոլյաններից շատերը գոհվեցին, սակայն թշնամիներն ավելի շատ կորուստներ կրեցին: Այդ պաշարման ժամանակ բրիստոլյանները գրեթե 10 օր չէին կարողանում հաց գտնել, մինչև որ բրիստոլյա նավերից լուր չտուցան: Նրանց այնպիսի մի ծաղաղ էր պատել, որ, մեծ վախի մեջ էլ բրիստոլյանները ձիերին և այլ անասունների ջրելու էին տանում վեց մղոն հեռավորության վրա: Միուտ կոչվող աղբյուրը, որ գտնվում էր լեռան ստորոտում, վերականգնեց բրիստոլյանների ուժերը, սակայն այնուհանդերձ ճամբարում ջուրը թանկ էր վաճառվում: Այն բանից հետո, երբ բրիստոլյանները լուր ստացան իրենց նավերից, բանակի ղեկավարները նստեցին խորհրդի, թե ինչ կերպ մարդիկ ուղարկեն Դայֆա նավահանգիստ, որպեսզի հուսալի պահպանություն ապահովեն մարդկանց ու նավերի համար: Եվ ահա լուսաբացին կոմս Ռայմոնի զորքի մեկ հարյուրյակ, այդ կողմ հենց ինքը կոմսը, Ռայմոնը Պիղատոսը, Ահարո Մոնմերալցին և Գիյոմ Սաբրանցին ելան ու, սրտերը պնդացնելով, ուղղվեցին դեպի նավահանգիստ: 30 բրիստոլյա ռազմիկներ առանձնացան մնացածից և հանդիպեցին 700 արաբների, թուրքերի ու սարակինոսների, որոնք Եվրոի Զաթիմանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսալային – Մ.Ֆ.) զորքից էին: Բրիստոսի ռազմիկները քաջաբար հարձակվեցին նրանց վրա, սակայն, մերժել համեմատ նրանց թվաքանակն այնքան մեծ էր, որ նրանք շրջապատեցին մերձեց: Նրանք մոտենալով Եվրոի Մոնմերալցուն և մի քանի հասարակ հետևակայինների: Երբ բրիստոլյանները արդեն շրջապատված էին և բոլորը կարծում էին, թե իրենց մահվան ժամանակը եկել է, ջոկատի հիմնական մասի մոտ եկավ մի ինչ-որ սուրհանդակ և ասաց Ռայմոնը Պիղատոսին. «Ի՞նչ ես կանգել այստեղ այս ռազմիկների հետ, այնտեղ մերոնց բոլորին ներում են արաբները, թուրքերը և սարակինոսները: Զնարավոր է, որ նրանք հիմա արդեն նույնիսկ կենդանի էլ չեն, օգնե՛ք, օգնե՛ք»: Լսելով այս մասին՝ բրիստոլյանները շտապեցին և շուտով եկան մարտի վայրը: Դեթանոսների ժողովուրդը, տեսնելով Բրիստոսի ռազմիկներին, բաժանվեց երկու ջոկատների: Բրիստոլյանները, տալով Բրիստոսի անունը, նետվեցին անհավատների վրա այնպիսի կատաղությամբ, որ ամեն մի ռազմիկ տապալեց իր հակառակորդին: Տեսնելով, որ իրենք ի վիճակի չեն կանգնել ֆրանկների դեմ թշնամիները, պատված վախով, դիմեցին փախուստի: Բրիստոլյանները հետապնդեցին նրանց գրեթե չորս մղոն հեռավորությամբ՝ կոտորելով շատերին: Նրանցից մեկին բրիստոլյանները կենդանի բռնեցին այն հաշվարկով, որ նա ըստ կարգի պատմի, թե ինչ նոր բան գիտի: Մենք ձեռք գցեցին նաև 103 ձի: Պաշարելով քաղաքը՝ բրիստոլյանները հյուժվում էին բարձրացնել այն աստիճան, որ մաշկում էին ցլերի կաշիները և դրանցով ջուր բերում գրեթե երեք մղոնից: Նրանք խմում էինք հոտած ջուր հոտած անոթներից՝ տանջվելով դրանից, ուսումն էին գարու հաց, և մեծագույն հուսահատության մեջ էին: Սարակինոսները բոլոր աղբյուրների և ջրհորների մոտ բրիստոլյանների դեմ դարաններ էին դնում, ամենուր սպանում էին ու բզկտում: Դրան գունարած՝ նրանք անասունների թաքցրեցին բարանձավներում և անձապնդում: Այդ ժամանակ բանակի ղեկավարները իրահանգեցին մեքենաների օգնությամբ հարձակում գործել քաղաքի վրա, որպեսզի բրիստոլյանները քաղաք մտնեն և ի վերջո խոտարհվեն Տիլոց գերեզմանին: Նրանք, այսպիսով, երկու փայտյա աշտարակներ կառուցեցին, ինչպես նաև շատ այլ մեքենաներ: Իր աշտարակը կառուցեց դուքս Գոդֆրուան, նույնն արեց նաև կոմս Ռայմոնը: Նրանք այդ գործի համար փայտը բարձր տալով բերում էին հեռվից: Սարակինոսները, տեսնելով, որ բրիստոլյանները նման մեքենաներին են կառուցում, ամրացրեցին քաղաքը և գիշերը ուժեղացրին աշտարակների հսկողությունը: Բրիստոլյա սենյորները, պարզելով, թե որ կողմից է քաղաքը թույլ ամրացված, այդ մեքենաները, ինչպես նաև պաշարողական աշտարակը շարաք գիշերներից մեկում բարձր տվեցին և հասցրեցին արևելյան կողմը: Լուսաբացին նրանք դրանք կազմեցին, իսկ հետո՝ կիրակի օրը և մինչև երեքշաբթի, նրանք կարգի և մարտական վիճակի էին բերում դրանք: Կոմս Սեն-ժիլը իր մեքենան որեք հարավային կողմում, իսկ այդ ընթացքում բրիստոլյանները ուժեղ ծարավից այն աստիճանի էին հասել, որ նույնիսկ մեկ դիմարի դիմաց էլ հնարավոր չէր բավարար ջուր ձեռք բերել, որ հագեցնեին բրիստոլյանների ծարավը: Օր ու գիշեր՝ մինչև հինգշաբթի օրը, բրիստոլյանները ուժեղ գոռի գործեցին քաղաքի վրա բոլոր կողմերից, ընդ որում մինչև հարձակումը եպիսկոպոսներն ու բանակները իրամայեցին հոգևոր երթով ու խաչը ձեռքին պատվել քաղաքի ջուրը՝ օգնություն խնդրելով աղոթել Աստծուն, ինչպես նաև պատ պահելով: Վաղ առավոտյան՝ ուրբաթ օրը, բրիստոլյանները ամեն կողմից գրոհեցին քաղաքի վրա, սակայն որևէ վնաս հասցնել չկարողացան: Նրանք շշմած էին և պատված վախով: /18/ Երբ եկավ այն ժամը, երբ մեր տեղ Դիսուս Բրիստոսը օրհնել էր մեզ

խաչի վրա տանջանքներ կրելով, քրիստոնյա ռազմիկները, այդ թվում դուքս Գոդֆրոյուն և նրա եղբայրը կոմս Եվստաֆորը (**Բուլունի կոմս Էստաֆ Բուլունացին – Մ.Ֆ.**) սկսեցին պաշարողական աշտարակում արհաբար մարտնչել։ Այդ պահին քրիստոնյաների ռազմիկներից մեկը, որի անունը Լետորոյ էր, ելավ բաղաբի պարսպի վրա։ Հենց որ նա վեր բարձրացավ, բաղաբի բոլոր պաշտպանները դիմեցին փախուստի և ցրվեցին բաղաբում, իսկ քրիստոնյաները, կրկնակոխ հետապնդելով սրանց, կոտորեցին ու ջարդեցին մինչև Սողոմոնի տաճարը։ Այնտեղ այնպիսի մի նախճիր եղավ, որ քրիստոնյաների ոտքերի ոտնաթափերը լրիվ նրանց այրան մեջ էին։ Ռայմոնդն իր հեղինակի հարավային կողմից մոտ բերեց իր զորքերը պաշարողական աշտարակի հետ միասին, հասցրեց դրանք ընդհուպ մինչև պարսպին, սակայն պարզվեց, որ պաշարողական աշտարակի և պարսպի միջև խորը խանդակ կար։ Ղրանից հետո քրիստոնյաները, խորհրդակցելով այն մասին, թե ինչ կերպ լցնեն այն, հայտարարեցին, որ յուրաքանչյուր ոք, ով խանդակի մեջ երեք մեծ բար կզգի, մեկական դիմար կստանա։ Նրանք, որոնք բաղաբի ներսում էին, հզոր կերպով մարտնչում էին՝ քրիստոնյաների վրա կրակ և բարեր նետելով։ Լսելով, որ ֆրանկներն արդեն բաղաբում են, կոմսն իր մարդկանց ասաց. «Ինչո՞ւ եք դանդաղում, տեսե՛ք, ֆրանկներն արդեն բաղաբում են»։ Եվ այսպես էսիրը, որը Ղալթի աշտարակում էր, հանձնվեց կոմսին և նրա համար բացեց դարպասները, որոնցով ուխտավորները, մտնելով բաղաբ, սովորաբար հարկն էին վճարում։ Քրիստոնյա ուխտավորները, մտնելով բաղաբ, հետապնդեցին և սպանեցին սարակինոսներին ընդհուպ մինչև Սողոմոնի տաճար։ Հավաքվելով տաճարում՝ նրանք հուսահատորեն քրիստոնյաների դեմ պայքար մղեցին և ողջ տաճարը լցվեց արյունով։ Գերագանցելով հեթանոսներին՝ քրիստոնյաները տաճարում շատ տղամարդկանց ու կանանց ձեռք գցեցին, նրանց կենդանի թողեցին, սակայն ոմանց էլ սպանեցին։ Սողոմոնի տաճարի կտուրին երկու սեռերի հեթանոսների մեծ հավաք կար։ Սրանց Տանկրետը ու Փաստոն ՂԲեառնը իրենց դուռը հանձնեցին։ Ղրանից հետո քրիստոնյաները անմիջապես ցրվեցին բաղաբով մեկ՝ վերցնելով ոսկի, արծաթ, ձիերի, ջորիներ, ինչպես նաև գրավելով ամենայն բարիքով լցված տներ։ Եվ ահա քրիստոնյաները, ուրախանալով ու մեծապես ցնձալով, եկան խոնարհվելու մեր Փրկիչ Հիսուսի գերեզմանին և նրան իրենց պարտքը վերադարձնելու։ Առավոտը բացվելուն պես քրիստոնյաները գզուշորեն բարձրացան տաճարի տանիքի վրա և նետվեցին սարակինոսների՝ նրանց տղամարդկանց ու կանանց վրա՝ գլխատելով նրանց մերկացրած սրերով։ Սարակինոսներից ոմանք տաճարի կտուրից ներքև նետվեցին և Տանկրետը, ականատես լինելով դրան, շատ զայրացավ...։ Բաղաբը գրավվեց հուլիսի 15-ին՝ ուրբաթ օրը» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 16-18)։

«Ղրանից հետո քրիստոնյաները Աստծո օգնությամբ և աջակցությամբ սկսեցին մոտենալ Երուսաղեմին։ Այն բանից հետո, երբ քրիստոնյաների բանակը ուժեղ տանջանքներ կրեց Սուրբ բաղաբի պաշարման ժամանակ հատկապես ջրի պակասից, նրանց իշխաններն ու եպիսկոպոսները խորհրդի նստեցին...։ Եվ ահա Աստված կրկին դրևորեց իր ողորմածությունը քրիստոնյաների նկատմամբ և պաշարման ութերորդ օրը նրանք հաղթահարեցին թշնամիներին ու բաղաբ մտան։ Ղա առաքյալների ցրման տոնի օրն էր, որն իրոք մի նշանավոր օր դարձավ, իսկ եթե ուզում եք իմանալ, թե ինչ արեցին քրիստոնյաները այն թշնամիների հետ, որոնք պատսպարվել էին Սողոմոնի տաճարում, ապա իմացե՛ք, որ մեր մարդիկ դրանց այնպիսի մի ջարդ տվեցին, որ դրանից հետո մինչև ծնվեցող թագապիված մնացին արյան մեջ...։ Եվ ահա այդ տարի դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացին – Մ.Ֆ.**), Ռայմոնդը, կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.**) և Ֆլանդրիայի նույնանուն կոմսը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**) իրենց զինված ուժերով մեծ դժվարություններով հասան Երուսաղեմ, իսկ այդ տեղի ունեցավ չորս տարի անց այն բանից հետո, երբ այս մեծագույն ռազմիկները իրենց վրա խաչ վերցրին ու հանուն Քրիստոսի խաչելության պարտավորվեցին մասնակցել այդ արշավանքին։ Ինչ վերաբերվում է մնացած մարդկանց՝ Բոհեմոնդի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) հետ մնացածներին, որ հաստատվել էր Անտիոքում կամ Բալդուինի (**Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացու – Մ.Ֆ.**) հետ Ռուհաս գնացածներին, ինչպես նաև նրանց, որ մնացել էին Լաոդիկեայում կամ Տյուրոսում, ապա դրանք ցրվեցին տարբեր վայրեր» (Էփարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»)։

«Ի վերջո ուխտավորները հասան Երուսաղեմին, որը պաշարվեց։ Այդ ժամանակ քրիստոնյաները սկսեցին տառապել պարենամթերքի ու հատկապես ջրի պակասից...։ Եվ այսպես, նման հնազանդության ութերորդ և բաղաբի պաշարման երեսունիններորդ օրը՝ հուլիսի 15-ին, ուրբաթ օրը, Երուսաղեմը գրավվեց։ Այդ ժամանակ քրիստոնյաները, Սողոմոնի տաճարում, ինչպես նաև այլ վայրերում հեթանոսների դեմ տալով հինգերորդ ճակատամարտը, նրանց այնպիսի մի կոտորած արեցին, որ սպանվածների արյունը, որի միջով նրանք ընթանում էին, հասնում էր իրենց ծնկներին» (2իգերտ ժամկացի «Տարեգրություն»)։

«Տիրոջ 1099 թվականի՝ 7-րդ ինդիկտիոնին, հուլիս ամսին Երուսաղեմը գրոհով գրավվեց այն քրիստոնյաների կողմից, որոնք հանուն Սուրբ Գերեզմանի սիրո մեկնել էին այդ կողմը, որից հետո քրիստոնյաները թուրքի հեթանոսներին» (Ամանուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»)։

«Քրիստոսի 1099 թվականին Երուսաղեմը գրավվեց դուքս Գոտֆրիդի (**Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացին – Մ.Ֆ.**) ու նրա ուղեկիցների կողմից, որից հետո բարբարոսները սպանեցին ու ոչնչացվեցին, իսկ քրիստոնյաներն հավատքն էլ տարածվեց այդ երկրներում» (Ամանուն Հաբսբուրգի «Հաբսբուրգյան ժամանակագրություն»)։

«Եվ ահա քրիստոնյաները, անցնելով Տրիպոլիս, Բեյրութի, Սիդոնի, Աքրոնի, Հայֆայի ու Պաղեստինյան Կեսարիայի մոտով և թողնելով ծովափը աջ կողմում՝ հասան Ռամլա, ընդ որում որոշ բաղաբների տիրեցին հաշտությամբ, իսկ որոշներին էլ՝ ուժով։ Արդեն ժամանակն էր սկսել հետաձգված ճանապարհորդությունը, բանի որ ապրիլ ամսին էր և բերքը դաշտերում լրիվ հասել է։ Ռամլան առանց պարիսպների փոքրիկ մի բաղաբ էր, որտեղ նահապետվել էր սուրբ Գևորգը և որի եկեղեցին կար այդտեղ։ Պարզվեց, սակայն, որ թուրքերն այնքան էին վախեցել ֆրանկների գալուց, որ հենց այդ օրն էլ թողել էին ամեն ինչ ու հեռացել լեռները։ Եվ ահա հաջորդ օրն առավոտյան Բոհեմոնդի (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության իսմանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), որ մի անվախ բաջության տեր մարդ էր, մի բանի այլոց հետ գեթ Եդեսիայի ու մտան արդեն Բեթլեհեմ՝ ցանկանալով նաև ուսումնասիրել քրա շրջակայքը։ Անորիները, որոնք էլան նրանց ընդառաջ, արցունքն աչքերին եկվորներին լավ ընդունելություն ցույց տվեցին, ընդ որում նրանց կողմից ստացվող նվերներին թիվ չկար։ Այդ ժամանակ մերոնք կազմում էին հազիվ 100 հեծյալ, բայց այդ կազմով էլ նրանք չհապաղեցին ու չմնացին բաղաբում, այլ առաջացան ու գնացին Երուսաղեմի թուրքերի վրա։ Թուրքերը, վստահ իրենց վրա, կատաղորեն ընդառաջ ելան մեր մարդկանց և որոշ ժամանակ մեր զորքերի դեմ հեռամարտ մղեցին, որից հետո, սակայն, ֆրանկների ջանքերով հետ մղվեցին և փրկություն գտան բաղաբի պարիսպներից ներս...։ Եվ ահա քրիստոնյաները պաշարեցին բաղաբը թուրքերից և Բաբելոնի Եսիրից (**Ճաթիսլանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալայից – Մ.Ֆ.**), իսկ այդ եղավ նրանց ելնելու չորրորդ տարում՝ երրորդ տարում հաշված Հիկիայի ու երկրորդ տարում հաշված Անտիոքի գրավումից...։ Ղա հուլիսի 7-ն էր, երբ քրիստոնյաները պաշարեցին այդ բաղաբը, ընդ որում նրանք ջրի որոշակի պակաս էին գզում, թեև խաղողը արդեն հասել էր։ Գործին խանգարում էր նաև տեղանքի և ընդհանուր կլիմայի չորությունը, բանից արեգակի ջերմության պատճառով հարակից բոլոր արքյուրները չորացել էին և մնացել էր միայն մեկ աղբյուր Սիոն լեռան վրա, որի ջուրը, սակայն, հերիք չէր...։ Արդյունքում թշնամիները, անակնկալ դուրս գալով թաքստոցներից, սպանում էին մեր այն մարդկանց, որոնք կենդանիներին տանում էին ցրելու։ Այսպես թե այնպես, սակայն քրիստոնյաների բանակի առաջնորդները զբաղեցրին իրենց դիրքերը, ընդ որում Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) ակտիվորեն գործում էր Ղալթի աշտարակի դիմաց, որը մի ամրություն էր՝ պաշտպանող բաղաբը արևմտյան կողմում։ Հարկ է նշել, որ այս աշտարակը կառուցված էր բառակուսի խոշոր բարերից, որոնք սարսափազոր կերպով վեր էին հանում և անառիկ էին դարձնում այն նույնիսկ փոքր կայազորի առկայության պարագայում։ Միաժամանակ իշխանները, երբ տեսան, որ բաղաբը դժվար է գրավել դիք ժայռերի և ամուր պարիսպների պատճառով, հրամայեցին կանգ առնել և պաշարողական մեթոդներ պատրաստել։ Մինչ այդ սակայն, երբ ընթանում էր պաշարման յոթերորդ օրը, քրիստոնյաները, պատրաստելով աստիճաններ ու եռանդուն կերպով նետահարելով թշնամիներին, փորձեցին գրոհել պարիսպները, սակայն, բանի որ աստիճանների բանակությունը քիչ էր, իսկ դրանց վրայով վեր մագլցողներն էլ բոլոր կողմերից հարվածների էին ենթարկվում, նրանք ձեռք բաշեցին այդ գործից։ Այդ ժամանակն էր այնքան ստեղծվեց, որը կոչում ենք խոյ, բանի որ այն կազմված է գերանից, որը կախված էր շղթաների վրա, իսկ վերևից էլ ուներ ծածկ, որը պաշտպանում է իր տակ գտնվողներին՝ իր հերթին պատված լինելով անմշակ կաշվից։ Այս մեթոդն և կիրառում են պարիսպների հիմքերը փորելու համար։ Կար ևս մեկ մեթոդ, որը, պատրաստված լինելով փայտից, մի համեստ աշտարակի տեսք ուներ՝ կառուցված ինչպես մի տուն։ Այս մեթոդն կոչվում էր աշտարակ և այն կիրառվում էր պարիսպներին հավասար բարձրության հասնելու համար։ Եվ այսպես, չնայած փայտանյութի սակավությանը, այս բոլոր մեթոդները կառուցվեցին ու պատրաստ եղան, որից հետո հուլիս ամսի 14-ին ֆրանկները գործի անցան, ընդ որում ոմանք սկսեցին զբաղվել պարիսպների հիմքերը փորելով, իսկ ոմանք էլ առաջ մղեցին աշտարակները։ Այսպիսով՝ մեր մարդիկ, գործելով այնպես, որ դուրս մնան պարիսպների վրայից արձակվող նետերի հարվածներից սահմանից, աստիճանաբար առաջ մղեցին այդ մեթոդները դեպի պարիսպը։ Միաժամանակ պարսպի վրա գտնվողներին բարերով հարվածում էին բարեր նետողները, նետածիգները և արբալետավորները նետեր էին արձակում, վերջիններս՝ նաև գնդիկներ, ընդ որում բոլորը գործում էին մեծ եռանդով։ Արդյունքում թշնամիներից շատերը սկսեցին պարիսպներից սպանված գետին թափվել։ Միաժամանակ, սակայն, հետ չէին մնում նաև այն ռազմիկները, որոնք գործում էին աշտարակի վրա, բանից սրանք, հայտնվելով թշնամիների հետ նույն բարձրության վրա, հարվածում էին նրանց իրենց գեղեցիկ ու բարերով։ Արդյունքում թշնամիները սկսեցին

աստիճանաբար տեղի տալ, ինչն էլ հաշվի առնելով, նրանք գործի դրեցին յուրեքն ու նավթանյութը՝ այն լցնելով աշտարակի վրա, կրակ տալով և ուրախանալով, բանի որ տուժվեցին նաև մեր մարդկանցից ոմանք: Այսպիսով՝ ողջ օրվա ընթացքում այսպիսի մի մարտ էր գնում, որ կողմերից ոչ մեկը հաղթող չմնաց, սակայն մյուս օրը՝ հուլիսի 15-ին, հարցը լուծվեց, բանգի ֆրանկները, որ նախորդ օրն իրականացված հարձակման ժամանակ բավարար փորձ էին ձեռք բերել, այդպիսով նյութեր լցրեցին պարսպի տակ այն կողմում, որ կողմում որ նախորդ օրը հետ էին մղվել, հետո այրեցին դրանք, որից հետո բարերով հարվածելով անցան հարձակման: Հարկ է նշել նաև, որ մեքենաները, որոնցով ֆրանկների հարվածում էին նախորդ օրը, այժմ դադարեցին օգուտ տալ, բանի որ ֆրանկները իրենց իրենց հեղթին դրանք հարվածի տակ առան, իսկ այդ պարագայում միակ ելքը մնում էր դրանք հետ բաշելը, որի արդյունքում, սակայն, արդեն վերջիններիս արդյունավետությունն էր վերանում: Այսպիսով՝ ֆրանկներն աստիճանաբար առաջ մղեցին իրենց մեքենաները, որոնք կազմված էին մի բանի հարթակներից, ընդ որում հարթակներից ամեն մեկն էլ յի էր ռազմիկներով: Արդյունքում ի վերջո աշտարակից դեպի բաղաթի պարիսպը մի կամրջակ գցվեց, որից հետո հենց այդտեղ էլ մի թեժ մարտ բռնկվեց, բանից անհավատներն ուզում էին ոչնչացնել այն, իսկ ֆրանկները՝ խանգարել դրան: Այդ ժամանակ թշնամին ի վերջո, ահաբեկված մեր ռազմիկների արիությանից, սկսեց նահանջել ու տեղի տալ, իսկ մեր մարդիկ էլ ոտք դրեցին պարսպի վրա, որից հետո մեծ ուրախությամբ բաղաթ մտան՝ այդ կերպ պարզապարզ ստանալով իրենց ջանքերի համար: Հարկ է նշել, որ այս հաջողությունը ձեռք բերվեց Գոտֆրիդի (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.3.**) և երկու Ռոբերտների (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորնանացու և Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.3.**) կողմում, ընդ որում միայն այն բանից հետո, երբ Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.3.**) իր կողմում լսեց փախչող ու պարսպից ներքև ցատկով մարդկանց վախճած աղաղակները, հասկացավ, որ բաղաթը գրավված է: Եվ ահա կոմս Ռայմոնդը ևս շտապեց վրեժխնդիր լինել Աստծո չարչարանքների համար և գործեց այնքան ժամանակ, մինչև որ հագուրդ չուլեց իր վրեժին: Միաժամանակ, սակայն, դրսի աշտարակներից մեկում ապաստանած եթովպիացիներին, որոնք նահանջել էին դեպի Դավթի աշտարակ, նա ամրության դարպասների բանալիների փոխարեն անվտանգության երաշխիքներ տվեց և 500 հոգու կազմով թողլ տվեց մեկնել Անկալին: Ինչ վերաբերվում է մնացած թուրքերին, ապա սրանք դարձան հաղթողների հաղթական վրեժխնդրության գոհը, ընդ որում՝ և դիմադրողները, և չդիմադրողները: 10.000 հոգի սպանվեցին միայն Սողոմոնի տաճարում, ավելի շատ մարդկանց ցած նետեցին եկեղեցիների կատարից ու պարիսպների վրայից» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Եվ այսպես բրիտանականները անցան Բեթլեհեմում և Ծաղկազարդի օրը հասան ծովափին Բեյրութ բաղաթի մոտակայքում: Այստեղից նրանք առաջացան դեպի Սիդոն, հետո՝ Տյուրոս, այնտեղից անցան Աքքա, հասան Դայֆա, իսկ հետո՝ Պաղեստինի Կեսարիա: Եվ այսպես, վերսկսելով առաջնադարում, բրիտանականներն ի վերջո հասան Երուսաղեմին, որը պաշարեցին հունիսի 6-ին: Նորմանդիայի դուքսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորնանացին – Մ.3.**) տեղակայված էր բաղաթի իյուսիսային կողմում, կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.3.**)՝ արևելքում, դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.3.**) ու Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերնեստացին – Մ.3.**)՝ արևմուտքում, իսկ կոմս Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.3.**) էլ զբաղեցրեց հարավային կողմում գտնվող Սիոն լեռը: Եվ ահա շատ հարձակումներից հետո բաղաթը պաշարողները մի փայտե աշտարակ կառուցեցին, իսկ երբ անհավատները սկսեցին դրա դեմ ամրություններ կառուցել, մերոնք այն հանեցին իր նախկին տեղից և փոխադրեցին բաղաթի մեկ այլ վայր, որտեղ պաշտպանություն ավելի թույլ էր: Այստեղ էր, որ հենց բրիտանականները մի վերջին հարձակում գործեցին, աստիճաններով բարձրացան պարիսպների վրա և ներխուժեցին բաղաթ: Այդ ժամանակ շատ անհավատներ սպանվեցին Տաճարում» (Զենրիկ Դանլինգտոնի «Անգլիկների պատմությունը», գիրք 7):

«/135/ Բուլյունի դուքսը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյունացին – Մ.3.**), նա, որ հետո դարձավ Երուսաղեմի արքա, թեև այդպես էլ ուկուց կամ այլ թանկարժեք բարեբեկ կազմված թագ իր զինին չդրեց, սուրբ Աբրահամի հիմնալի այգում հենց ինքը թագ ստացավ, բանի որ նա առաջինն էր, որ բարձրացավ այդ բաղաթի պարսպի վրա...: Մեր մեծաբանակ ուժերը ինչպես պետք էր անցկացրին գիշերը, իսկ երբ լուսաբացի առաջին շողերը երևացին, նրանք ոտքի ելան: Եվ ահա մերոնք հավաքեցին բեռնակրի կենդանիներին, դրանց վրա բարձեցին հացն ու այլուրը վրանների ու այլ բաների հետ միասին, որից հետո ուրախանալով հասան Տրիպոլիս, որտեղ գտնվող հեթանոսները զինվեցին և ելան մեր ֆրանկ ուժերի դեմ: Այդ բաղաթի կառավարիչը, սակայն, մի շատ քաջ և իմաստուն մարդ էր, որը թարգմանիչ ուղարկեց Աստծո բանակի մոտ, որպեսզի պարզի այն պայմանները, որոնք կատարելու դեպքում իր տարածքներից մերոնք հեռու կմնային: Միաժամանակ նա ուղարկեց նաև 60 հիանալի ծովագետ, որոնք հասցվեցին Աստծո բանակ, ինչպես նաև՝ 20.000 հունական ոսկի և հունական մետաքս: Մեր բարոնները իրենց կորցրին ուրախությունից, որից հետո արդեն հաջորդ օրը մոտեցան Ջաբալին, սակայն չմնացին այնտեղ, այլ առաջացան դեպի Աքքա ու Բեյրութ՝ բավարարվելով հարկ ստանալով: Եվ ահա Աստծո ծառաների բանակը անգ առավ Տյուրոսում, որից հետո առանց կանգ առնելու անցավ Սիդոնը և հասավ Ռայմոնդ կոչվող մի լավ ու հարուստ բաղաթի: Դրանից հետո մերոնք ուժեր հանձնեցին ազնվազարմ սասկետ Գաստոն Բեռնանացուն, որը մարտ փնտրելով առաջ ինչացավ, սակայն պարզվեց, որ բաղաթը դատարկ է, իսկ ներսում գտնվող մարդիկ էլ փախել են: Այդ ժամանակ Գաստոնը մարդ ուղարկեց իմանական բանակ՝ հայտնելու, որ ամրությունները դատարկ են: Երբ մեր մարդիկ լսեցին այդ՝ հարուստից մինչև աղքատ շատ ուրախացան, որից հետո շտապեցին հեծնել ծովագետները և բաղաթ մտնել, որտեղ գտան կացարաններ: Այդ ժամանակ էր, որ նրանք իմաստուն մի որոշման հանգեցին և այդ բաղաթի համար մի եպիսկոպոս նշանակեցին» (Գրենդորու Դուալի «Անտիոքի երգը», գլուխ 135, Վերջաբան):

«/7.22/ Հաջորդ օրը, նպատակ ունենալով հանգստանալ ու վերականգնել ուժերը, մեր բանակը բացարձակապես չարժեք տեղից, բայց այնուհանդերձ հետևակայիններն ու լավ զինված ռազմիկներ ուղարկեց շրջակա տարածքները, որպեսզի լուծի պարենամթերքի հարցը: Եվ ահա մերոնք մեծ բանակությամբ գտան ծիեր և ուտելիք ինչքան պետք էր, իսկ պարենամթերքի համար մեկնողներն էլ ընդհանրապես որևէ կորուստ չկրեցին՝ բացառությամբ Գաուլտեր Լե՝Վեր անունով մի սասկետի, որը իր խիզախության պատճառով բոլորից առաջ ընթացավ, սակայն այլևս չվերադարձավ և ոչ-որ այդպես էլ չմնացավ, թե նրա հետ ինչ էր եղել և բոլորը խղճում էին նրան: Հաջորդ առավոտյան մերոնք սկսեցին առաջանալ ճանապարհի մի կտրտված ու դժվար հատվածով, որից հետո կիրճով մի դաշտ դուրս եկան, որի աջ կողմում տեղակայված էր Սարպետ բաղաթը, որտեղ բնակվելիս էր եղել Իյաա առաջալը: Դրա հաջորդ օրը մերոնք կտրեցին այս բաղաթն ու Սուրը բաժանող վտակը, իսկ հետո այնքան առաջացան, որ հասան հիմնալուրց Սուր բաղաթին: Այստեղ մերոնք ճամբար դրեցին աղբյուրների և ջրհորների մոտ, իսկ գիշերն էլ քնեցին հիմնալի այգիներում: Երբ բացվեց հաջորդ օրը, մերոնք, շարունակելով ճանապարհը, կտրեցին լեռների ու ծովի մեջ ձգվող մի վտանգավոր անցում, իսկ հետո հասան Աքքա բաղաթի մոտ տարածվող դաշտին: Այս դաշտից անդին մի ջրառատ գետ կար, որի ափին էլ հենց ուխտավորները ճամբար զարկեցին: Աքքա բաղաթի կառավարիչը մերոնց ընդունելի գումարի և վարձատրության դիմաց պարենամթերք մատակարարեց, ինչպես նաև մեծագույն ու հանդիսավոր մի խոստում տվեց, որ, եթե մեր մարդիկ կարողանան գրավել Երուսաղեմը և 20 օրից առանց կորուստների կրկին այդտեղ լինեն, ապա թուրքերը այդ ամենից գառ նաև առանց որևէ խոչընդոտի նրանց կհանձնեն Աքքա բաղաթը: Դրանից հետո միտադրվողները առաջացան Աքքայից դեպի ծախ տանող ճանապարհով, մի կողմ թողեցին Գալիլեան և, անցնելով Զարմելի լեռան ու ծովի միջով, ի վերջո հասան Կայսարիան բաղաթին, որը Պաղեստինի արքայիսկոպոսության մեծությամբ երկրորդ բաղաթն էր: Նրանք ճամբար զարկեցին այդ վայրով հոսող գետի ափին, եկան բաղաթի առաջ ու այստեղ նշեցին Հոգեգալստյան տոնը, ընդ որում նրանք այստեղ էին հունիսի երրորդ օրը: Այնուհետև, դրան հաջորդած երկրորդ օրը մերոնք մեկնեցին տեղանքը դիտարկելու...: Հենց այդ ժամանակ էր, որ մերոնք Ֆլանդրիայի կոմսին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.3.**) 500 հեծյալների հետ միասին ուղարկեցին հայտնի Ռամկա բաղաթի վրա, սակայն, երբ մերոնք գիշերը առաջացան, բաղաթը լքված, իսկ նրա դարպասներն էլ բաց գտան, բանգի թուրքերը, լսելով մեր մոտենալու մասին, թողել ու հեռացել էին՝ կանանց ու տնեցիներին տանելով լեռները: Երբ Տուլուզի կոմսը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.3.**) իմացավ այս մասին՝ նա տեղեկացրեց բարոններին և խորհուրդ տվեց զբաղեցնել բաղաթը: Բոլորը նչնալի ուրախացան այդ ամենից... /7.24/ Դրանից հետո նաև Բեթլեհեմի բնակիչները Տանկերից (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերնեստացին – Մ.3.**) ու նրա ջոկատին հիմնալի ընդունելություն կազմակերպեցին... /7.25/ Եվ այսպես, մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը..., հասարակ մարդիկ այլևս չէին ցանկանում սպասել բարոնների թույլտվության և նույնիսկ լույսը բացվելուն, որի արդյունքում բոլորը, ամեն մեկն ինչպես կարող էր, սկսեցին առաջանալ դեպի Երուսաղեմ: Այդ ժամանակ Գաստոն Դ՝Բեյրութը, որը բանակի ամենահայտնի մարդկանցից մեկն էր և ոտքով ստիպված անցել էր մեկ մոմիցի ավել, այս մարդկանց նկատմամբ խոճմարտության լցվեց, բանգի նրանք բոլորն էլ այդ ընթացքում կարող էին սպանվել, դրա համար էլ հեծնեց իր ձին, հետը վերցրեց հիանալի ձիերի վրա գործող 30 լավ զինված մարդկանց և ինքն էլ ճանկա ընկավ: Նա ենթադրում էր միայն անցնել Երուսաղեմի կողքով, որպեսզի տեսնի, թե կարո՞ղ է արդյոք այնտեղից անատուններ ու այլ պարենամթերք տանել, տիրելով արոտավայրերին, սակայն հաջողեց միայն մասնակիորեն: Իհարկ է նշել, որ, մինչև նա կմոտենար բաղաթին, այստեղից արոտավայրերում արածող անատուններին հսկող հովիվները, որոնք հազիվ մի բանի հոգի էին, ճիշտ է, հենց մեր մարդիկ մոտեցան, անմիջապես փախան, սակայն, այն բանից հետո, երբ մերոնք սկսեցին տանել անատունները, հովիվները, որոնք մեծ աղմուկ էին բարձրացրել, ի վերջո հասան նրան, որ ոտքի հանեցին բաղաթում գտնվող շատ բաջարի ու մարտերում թոժված թուրքերի: Եվ ահա սրանք անմիջապես հավաքվեցին, որպեսզի փրկեն անատուններին, և արագորեն ընկան մեր մարդկանց հետևից, իսկ այդ ժամանակ Գաստոնն ու իր մարդիկ, տեսնելով սրանց մոտենալը,

հասկացան, որ իրենց ուժերը քիչ են ու նահանջեցին դեպի մոտակա լեռը: Այսպիսով՝ մերոնք, գայրացած այդ անհաջողությունից, լքեցին ավարն ու հեռացան, սակայն, երբ բարձրացան բարձր լեռը, այնտեղից տեսան ներքևում ընթացող Տանկերդին ու նրա մարդկանց, որը 100 հեծյալների հետ միասին վերադառնում էր Բեթսեհեմից: Այդ ժամանակ, ահա, զատուղը խթանեց ձին, սլացավ Տանկերդի մոտ և պատմեց նրանց իրենց անհաջողության և բարդ դրության մասին, ընդ որում ասաց նաև, որ թուրքերը մոտակայքում են: Իր հերթին Տանկերդը, գլխավորելով այս երկու ջոկատները, սլացավ թուրքերի հետևից, հասավ նրանց բաղաբի մոտ և գլխովին ջախջախեց, ընդ որում միայն քչերը կարողացան փախչել ընկնել, իսկ մեր մարդիկ էլ, վերցրած ողջ ավարը, այն բանակ բերեցին: Այդ ժամանակ մարդիկ հավաքվեցին սրանց մոտ և սկսեցին համառորեն պնդել, որ ասվի, թե որտեղից այդ ավարը: Եվ ահա, լսելով, որ ավարը Երուսաղեմի դարպասների մոտից է, մերոնք սկսեցին ուրախությամբ ցատկոտել...: Եվ ահա ով ինչպես կարող էր առաջացավ և շուտով նրանք բոլորը տեսան բաղաբի պարիսպներն ու աշտարակները...: Այդ ժամանակ ոչինչ նրանց չէր խանգարում և ահա ուխտավորները այնքան առաջացան, մինչև որ մոտեցան բաղաբի պարիսպներին, որոնց մոտ էլ հենց ճամբար գարկեցին...: Այս Երուսաղեմը տարբեր կերպ էր կոչվում... և այստեղ շատ հիմնալի շենքեր կային...: Երբ մեր մարդիկ մոտեցան բաղաբին, թուրքերը փակեցին բոլոր աղբյուրները և ջրհորները բաղաբի շրջակայքում 5 կամ 6 միղն շառավղով, այնպես որ ուխտավորները սկսեցին ջրի մեծ պակաս զգալ...: /8.5/ Եվ ահա Քրիստոսի ծննդից հաջված 1099 թվականի հունիսի 7-ին քրիստոնյաները ճամբար գարկեցին Սուրբ Բաղաբ Երուսաղեմի մոտ: Այստեղ շատ մարդիկ էին հավաքվել, ընդ որում տղամարդկանց ու կանանց ընդհանուր թիվը կազմում էր 40.000 հոգի, որոնցից 20.000 հոգին հետևակայիններ, սակայն սրանք բոլորն էլ թրծված ռազմիկներ էին: Չեծյալներն ընդամենը 1.500 հոգի էին, իսկ ինչ վերաբերվում է մնացածին, ապա սրանք ուժազուրկ, իրիկանո, թույլ ու ծեր մարդիկ էին: Բուն բաղաբում 40.000 թուրքեր կային, որոնք շատ կատաղի ու թրծված ռազմիկներ էին՝ այստեղ հավաքված շրջակա բաղաբներից ու ամրություններից: Սրանք ամենալավ ու ռազմունակ մարտիկներն էին, որ միայն կարելի էր գտնել: /8.6/ Եվ այսպես, երբ մեր մարդիկ տեղակայվեցին բաղաբի մոտ, բարոնները հավաքվեցին մեծ խորհրդի...: Որի արդյունքում որոշեցին պաշարումն իրականացնել հյուսիս-արևելքից: Այսպիսով՝ բոլոր բարոններն ու մնացած ուխտավորները ճամբար գարկեցին Սուրբ Ստեփանոսի դարպասների մոտ, որն այդ կողմում էր, իսկ այլք էլ տեղակայվեցին արևմուտքում գտնվող Դավթի դարպասների մոտ: Եվ այսպես Լոթարինգիայի քաջարի դուքսը (Ներթին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.3.) զբաղեցրեց առաջին դիրքը, երկրորդ դիրքում էր գտնվում Ֆլանդրիայի կոմսը, երրորդում՝ Լորմանդիայի դուքսը (Լորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Լորմանդացին – Մ.3.), իսկ Տանկերդը զբաղեցրել էր ներկայումս Տանկերդի աշտարակ կոչվող աշտարակի դիմաց տարածվող տարածությանը, ընդ որում այստեղ էին նաև այլ մեծ ալյուր իրենց ուժերով: Տուլուզի կոմսը և իր հետ գտնվող անձիք զբաղեցրին այս, ինչպես նաև Արևմտյան դարպասների միջև գտնվող տարածությանը, սակայն Տանկերդը լավ հասկանում էր, որ այդ աշտարակը հիմնալի պաշտպանում է դարպասները և կոմս այստեղ մի փոքրիկ առավելություն ունի: Իր հերթին այդ ամենին լավ տեղյակ մի մարդու խորհրդով կոմսը թողեց իր նախնական դիրքը և այնքան ժամանակ առաջացավ, մինչև որ չհասավ բաղաբի ու Սուրբ Սիմեոն եկեղեցու միջև գտնվող բլրակին, որն այնքան մոտ էր բաղաբին, որ մեկ նետի հարվածով հնարավոր էր հասնել բաղաբի պարիսպներին: Ահա հենց այստեղ էր, որ Տուլուզի կոմսը դիրքեր գավեց, ընդ որում դրանով իսկ նա հույս ուներ նաև եկեղեցին պաշտպանել թուրքերից, բանի որ դա մի սրբազան վայր էր...: Եվ ահա ուխտավորները սկսեցին մեծ ջանքերով պաշարողական մեթոդներ կառուցել, որպեսզի օգտագործեն դրանք բաղաբի գրոհի ժամանակ, սակայն վատն այն էր, որ մեր բարոնների զբաղեցրած դիրքերի պատճառով բաղաբի կեսը մնում էր պաշարումից դուրս՝ հարավային կողմից մինչև Սիոն լեռն ընկած հատվածը: Բաղաբին մոտենալու հինգերորդ օրը որոշվեց, որ պետք է գրոհ ձեռնարկել, ընդ որում բոլորը պետք է մարտնչեին այնքան լավ, ինչքան միայն կարող էին: Եվ ահա բոլորը հավաքվեցին ու սկսեցին ինչքան ուժ ունեին հարձակվել բաղաբի վրա...: Այդ ժամանակ մերոնք տիրել միջադարձային ամրություններին, սակայն հետագայում թուրքերը նրանց հարվածների տակ առան բարձր պարիսպների վրայից, թեև իրենց հերթին բաղաբացիները հենց այդ անգամ այնքան ահաբեկվեցին մերոնցից, որ կորցրին ամեն մի հույս հետագայում պաշտպանել բաղաբը՝ հաշվի առնելով մեր մարդկանց քաջությունն ու խիզախությունը: Իրոք, հետագայում դրա ապացույցը նրանք ստացան, բանգի, եթե մեր մարդիկ այդ ժամանակ ձեռքի տակ աստիճաններ ունենային, ապա հենց այդ պահին էլ կկարողանային տիրել բաղաբին: Այնուհանդերձ, վաղ առավոտվանից մինչև ժամը ինը մի բանի օր շարունակ տևած հարձակումներից հետո մերոնք ի վերջո հասկացան, որ առանց պաշարողական մեթոդների այս բաղաբին լուրջ վնաս հասցնել հնարավոր չէ և ահա նրանք որոշեցին նահանջել, պատրաստել ինչ պետք է և կրկին գալ այդ գործին, երբ մեթոդները վերջնականապես պատրաստ կլինեն: Եվ ահա բարոնները սկսեցին բնակարկել այն հարցը, թե որտեղից միջոցներ հայթադրել պաշարողական այնպիսի մեթոդներով պատրաստելու համար, որոնց միջոցով կկարողանային հարձակում գործել բաղաբի վրա, բանգի բացարձակապես պարզ էր, որ այդ երկրում իրենք ոչ ծառեր, ոչ էլ այլ տեսակի փայտանյութ չեն կարողանա գտնել, որն անհրաժեշտ էր այդ գործի համար: Այդ ժամանակ, ահա, այդ երկրի քաջարի բնակիչներից մեկը առաջ եկավ և ասաց, որ այդտեղից 6 կամ 7 միղն հեռավորության վրա մի հարթավայր կա, որը լիքն է այս գործի համար լիովին պիտանյութ փայտանյութով: Այդ ժամանակ ուխտավորները բարոնների հսկողության տակ մեծ քանակի փայտագործների ուղարկեցին, որոնք կտրեցին ու սայլերով բաղաբի մոտ բերեցին գերաններ: Դրանից հետո հավաքեցին փայտի հետ աշխատելու ունակ մարդկանց ու հրամայեցին մեծ բանակությանը պաշարողական աշտարակներ, քարանետներ, բալիստներ, մեծ վահաններ ու նման բաներ պատրաստել, ընդ որում նրանք այդ աշխատանքը արեցին առանց գումարի կամ այլ տիպի նյութական բավարարության դիմաց՝ ստանալով միայն անհրաժեշտը, որ կարողանան գոյություն պահպանել: Ինչ վերաբերվում է մնացած չափով ուխտավորներին, ապա սրանք օրպապահիկ ու տանում ընդհանուր պաշարներից և բարոններից ոչ մեկը նրանց չէր վճարում, բացառությամբ Տուլուզի կոմսի, որն ինքն էր պահում իր գործակալներին՝ առանց այլ մարդկանց աջակցության: Սրանից զատ նաև, սակայն, հարկ է նշել, որ Տուլուզի կոմսը շատ այլ ասպետների էլ օգնեց, որոնց միջոցները սպառվել էին: Եվ այսպես, մինչ բարոնները զբաղված էին պաշարողական մեթոդներ կառուցելով, հասարակ մարդիկ թափառում էին անտառներով ու թփուտներով, որպեսզի ծոլողեր և այդ գործի համար անհրաժեշտ այլ բաներ բերեն: Ոչ-ոք մնաց առանց աշխատանքի և բոլորը ձգտում էին ինչպիսի կարող են օգնել գործին: Այստեղ կարող մեկը, որ կամաչեր էր որևէ աշխատանքի, բանգի ոչ մի բան չէր հավասարվի նրանց ցանկությանը տիրել բաղաբին...: /8.7/ Եվ այսպես թուրքերը խուսափեցին մեր գործից և պատսպարվեցին բաղաբում, սակայն նրանք ի վիճակի էին այնտեղից ազատորեն ելն ու մուտ անել: Իր հերթին բանակում ջրի պակասի պատճառով մեծ կարիք առաջացավ, բանգի, ինչպես արդեն ասել եմ, բաղաբի շրջակայքը չոր էր՝ առանց այնտեղով հոսող առուների, աղբյուրների կամ վտակների, իսկ բաղաբացիներն էլ, հենց որ լսեցին, որ մերոնք մոտենում են բաղաբին, լցրին և փակեցին բաղաբից դուրս գտնվող ջրի բոլոր աղբյուրները ու ջրհորները: Այսպիսով՝ ուխտավորները զրկվեցին ջրից, սակայն Բեթսեհեմի և Թեբեա փոքր բաղաբի բնակիչները այնտեղից, որ հարակից հողերում ջրի որոշ պաշարներ, աղբյուրներ ու վտակներ կան...: Այդ ընթացքում ծարավից առաջացող տանջանքները խորանում էին..., իսկ բանակում էլ մեծացավ մահացածությունը, ընդ որում մահացածների ոչ-ոք չէր փոխարինում, իսկ դրան հակառակ էլ Երուսաղեմում գտնվող թուրքերը օրըստօրե ուժեղանում էին և համալրումներ ստանում մարդկանց ու պարենամթերքի տեսքով, շատ ստանում էին մերոնց կողմից չջրհավակված դարպասներից...: /8.8/ Եվ այսպես մեր բարոնները, կառուցելով պաշարողական մեթոդները, շատ էին տանջվում, իսկ հասարակ մարդիկ էլ տանջվում էին այն բանից, որ դրանք տարբեր միջոցներով հասցնում էին նշանակված վայրը: Իրենց հերթին բաղաբի բնակիչները ևս, տեսնելով այդ ամենը, սկսեցին ամենազարամանակի ու հիմնալի պաշարողական մեթոդներ կառուցել, բանգի գաղտնի կերպով հետևում էին մեր գործողությունների և գնում ամեն ինչ: Եվ այսպես, որպեսզի պաշտպանեն իրենց, բաղաբացիները նետողական մեթոդներ կառուցեցին, որոնք մերիկներից լավն էին, բանի որ ներսում նրանք ավելի լավ փայտանյութ ունեին, բան մերոնք՝ դուրս: Դրանից էլ նշել նաև, որ բաղաբը լավ մատակարարվում էր փայտանյութով, պարանետով, մեծ քարերով և նմանատիպ անհրաժեշտ այլ բաներով, ընդ որում աշխատանքների ողջ ծանրությունն ընկած էր հենց բաղաբի քրիստոնյաների վրա, որոնք դրանից զատ էլ նաև ճնշվում և անընդհատ հալածվում էին թուրքերի կողմից, իսկ քրիստոնյաներից ոչ մեկն էլ իրավունք չուներ մոտենալ պարիսպներին՝ բացառությամբ միայն, եթե նա այդ աներ ըստ հրամանի՝ տանելով գերաններ կամ քարեր: Միաժամանակ, եթե քրիստոնյաների մոտ պարենամթերքի որևէ պաշար էր հայտնաբերվում, այն խլվում էր նրանցից, այնպես որ սրանք մեծ ներդրում էին հայտնվեցին: Եվ վերջապես, երբ թուրքերը շինանյութի պակաս էին ունենում, նրանք անմիջապես բանդում էին քրիստոնյաների տները, որպեսզի լրացնեն գերանների իրենց պակասը, ընդ որում, եթե քրիստոնյաները ժամանակին չէին հեռանում, նրանց կտորում կամ վերքեր էին հասցնում: Այսպիսով՝ բաղաբի քրիստոնյաները շատ հալածվեցին և այն վիճակի հասան, որ ուզում էին միայն մեռնել կամ փրկվել...: /8.9/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, ջնջվողական նավերը հասան Դայֆայի նավահանգստին, իսկ այստեղից ուղարկված պատվավորներն էլ եկան բարոնների մոտ: Եվ ահա նրանք սկսեցին խնդրել նավերի, որ այն բանի ասպետներ ուղարկեն այդ կողմը, որպեսզի բաղաբի մոտ ուղեկցեն Դայֆա հասած մարդկանց ու միջոցները: Այդ ժամանակ բարոնները խնդրեցին Տուլուզի կոմսին, որը նրանց մեջ ամենահարուստն էր, որպեսզի սա իր մարդկանցից մի բանի հոգու ուղարկի այնտեղ: Կոմսը հենց այդպես էլ վարվեց և Դայֆա ուղարկեց Վալդեմար Կապրինել անունով մի ասպետի՝ 30 հեծյալներից ու 50 հետևակայիններից կազմված մի ջոկատի հետ միասին: Դեռևս որ սա հեռացավ, սակայն, բարոններն ասացին կոմսի, որ նա էլ մարդկանց ուղարկեց, ընդ որում ինչքան հնարակն էր շատ: Կոմսը այս անգամ էլ համաձայնեց և Դայֆա ուղարկեց Դիդաուտի և Վիլյամ Դ՝ Արսեբանի գլխավորությամբ ուղարկեց 50 հեծյալներ: Մինչ, սակայն, սրանք կհասնեին Վալդեմարին, որը շատ էր առաջ անցել ու հասել Լիդայի ու Դամիայի միջև ձգվող հարթավայրին, 600 թուրք հեծյալներ անակնկալ կերպով կատաղի հարձակում գործեցին Վալդեմարի ջոկատի վրա: Այդ հարձակման ժամանակ սպանվեցին մեր 4 հեծյալներ ու շատ հետևակայիններ, սակայն մերոնք չպարտվեցին և շարունակեցին

դիմադրել՝ ոգևորելով միմյանց: Եվ այսպես, մինչ մերոնք մարտնչում էին, այն երկրորդ ջոկատում ընթացող երկու ասպետներ նկատեցին, թե ինչ է կատարվում, և սրընթաց առաջ նետվեցին, որպեսզի օգնեն յուրայիններին: Այսպիսով՝ նրանք մյուսների հետ միասին հաղթեցին թուրքերին և մատնեցին փախուստի՝ նրանցից սպանելով 200 հոգի: Մեր մարդկանցից սպանվել էին երկու ազնվատոհմիկ ասպետներ, որոնց բոլորը շատ պախտասցին՝ Ջիլբերտ Դ՝Տրիեն ու Արիստ Դ՝Մոնտսվիլը: Եվ այսպես, երբ մեր մարդիկ այս կերպ ջարդեցին թուրքերին, նրանք մեծ ուրախությամբ Հայֆայ հասան, որտեղ ջենովական նավաստիները մերոնց ընդունեցին մեծ պատիվներով: Ջենովացիները դատարանին նավերը և պարտասուլեցին միմյալ մեր բանակին: Այդ ժամանակ, սակայն, անակնկալ երևաց եգիպտական նավատորմը, որը, կանգնած լինելով Ասկալոնում ու տեսնելով մեր նավերը, առաջաստները բացած հարձակման եկավ Հայֆայում գտնվող մեր մարդկանց ու նավերի վրա: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ ջենովացիների հետ միասին ափ էին իջել: Մերոնք նավերի վրա սկզբում փորձեցին դիմադրել, սակայն հետո, երբ տեսան, որ եգիպտացիները չափից ավելի մեծաքանակ են, բռնեցրեց դուրս նետեցին և, ինչպես կարող էին արագ, կտրելով խարսխաճուղայանները և պարզելով առագաստները, փախան: Այդ ժամանակ էր նաև, որ տեղ հասավ լիովին բարձրված մի ջենովական նավ, սակայն, ժամանակին տեսնելով, որ Հայֆայի նավահանգիստը արդեն գրավված է եգիպտական նավատորմի կողմից, փոխեց ուղղությունը և հեռացավ Լաոդիկեա: Դրանից հետո, ահա, մերոնք, կարգի գցելով գործերը, առկա գույքով վերադարձան հիմնական բանակ, որտեղ նրանց դիմավորեցին մեծ ուրախությամբ: Հարկ է նշել, որ ջենովական նավաստիները շատ լավ փայտագործներ էին և հիմնալի կերպով կարողանում էին պաշարողական մեքենայեր կառուցել, ինչպես նաև ստեղծել պատերազմի համար անհրաժեշտ այլ միջոցներ: Այս պայմաններում բարոնները կրկին վերադարձան պաշարման հարցերի բնադրականը... /8. 10/ Եվ այսպես ամեն տեսակի ջանքեր էին ներդրվում պաշարողական մեքենաների հարցով, մասնավորապես որ այդ գործում բարոնների օգնում էր Գաստոն Դ՝Բեռնան անունով մի շատ գիտակ մարդ, որը հսկում էր աշխատանքներին: Գործը որակով ու լավ առաջ էր գնում, ընդ որում բարոնների հրամանով հետևակայինները փայտյա վահաններ ու դրա նման բաներ էին սարքում, ինչպես նաև հսկայական գերաններ էին կտրում ու դրանք ծամբար էին հասցնում: Բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ մերոնք վերցնում էին աստված կենդանիների ոսկորները և դրանք օգտագործում պաշարողական մեքենաները կրակից պատասխարելու գործում: Միաժամանակ հյուսիս-արևելյան կողմում բարոնները ընդհուպ մինչև Արևմտյան դարպասներ կատաղի հարձակումներ էին գործում, ինչի մասին նախկինում ասել էմ, և Տանկրեդն ու այստեղ գտնվող մյուս ասպետները ինչպես ուժ ունեին ջանքեր էին թափում, որպեսզի բաղաբեր հենց այդ կողմից գրավվի, իսկ հարավային կողմում, որտեղ գտնվում էր բարոններից ամենահարուստը՝ Տուլուզի կոմսը, աշխատում էին ամենաշատ թվով մարդիկ, ընդ որում այստեղ էին ջանում նաև ջենովացիները, որոնց չորսակորում էր Վիլյամ Էմբրիկո անունով մեկը՝ հրամայելով աշխատել արագ ու որակով: Ընդհանուր առմամբ այս գործի վրա բանակը ծախսեց չորս շաբաթ: Եվ այսպես, ավարտին հասցնելով իրենց ջանքերը, բարոններն ի վերջո խորհրդակցության հավաքվեցին և նշանակեցին բաղաբեր վրա գրոհի միասնական օրը: Հարկ է նշել, սակայն, որ Տուլուզի կոմսն ու Տանկրեդը դեռևս գտնված էին և տարբեր կերպ խուսափում էին միասնական գործելուց: Այդ ժամանակ, ահա, եգիպտականների խորհրդով բարոնները որոշեցին, որ բոլոր տարածաշրջանները պետք է հարձակվեն, ընդ որում, թեթ իրենց վիճակված լինի գոնվել, ապա հաշտությամբ վերադառնալ Տրևսոված կղզի ավարտին հասցնել գործը: Հաշվի առնելով այս ամենը՝ բոլորը պնդեցին, որ Տանկրեդն ու կոմսը հաշտվեն, որպեսզի ավելի ցուստի դեմ ելնեն մահվանը... /8. 11/ Դրանից հետո ուխտավորները մի հիմնալի հոգևոր երթ իրականացրեցին, որի ընթացքում ներքեցին միմյանց նկատմամբ դրսևորած անբարյալացվածությունն ու սխալները...: Եվ ահա նշանակված օրը սկիզբ առավ մի կատաղի ճակատամարտ: Դեռևս մինչև գիշերը վրա հասնելը բաղաբեր դուքս Գոտֆրիդը, Տուլուզի կոմսը և Նորմանդիայի դուքսը տեսան, որ, բաղաբեր այն հատվածը, որն իրենք պաշարել են, տեղի կայացրող կողմից լավ պաշտպանված է ամեն տեսակի պաշարողական մեքենաներով, ինչպես նաև ռազմական մարտիկներով: Նրանք պարզորեն հասկացան, որ այդ հատվածում բաղաբեր գրավել չեն կարողանա ու սրա համար էլ բանակի ղեկավարները խորհրդի հավաքվեցին և հանգեցին մի անհավատալիորեն դժվար իրադրությունի որոշման, որը շատ ջանքեր էր պահանջում: Եվ ահա բոլոր պաշարողական մեքենաները և աշտարակները, որ պարսպի այդ հատվածի դիմաց էին, նրանք ի մի բերեցին մեկ գունակում և տարան Սուրբ Ստեփանոսի դարպասների և հյուսիս-արևելյան անկյունային աշտարակի միջև գտնվող տարածք: Իրոք, նրանք գտան, որ այդ հատվածում բաղաբեր ամենից քիչն էր պաշտպանված և թվում էր ճիշտ գրոհն իրականացնել հենց այդ հատվածում: Եվ ահա մեր մարդիկ տանջվեցին ողջ գիշեր, որպեսզի պաշարողական մեքենաները տեղ հասցնեն մինչև լուսաբաց: Միաժամանակ պարիսպների մոտեցվեցին նաև պաշարողական աշտարակները, որոնք այնքան բարձր էին, որ հավանաբար էին բաղաբեր որոշ աշտարակների: Այդ հասկանալի է, որ դա մի մեծ ձեռքբերում էր, բանից այն վայրից, որտեղ նրանք այժմ գտնվում էին, մինչև այն վայրը, որտեղից բերվեց այդ ամենը, գրեթե մեկ մղոն հեռավորություն էր: Եվ այսպես ամեն ինչ հիմնալի ու լավ ձևով կարգավորվեց և լուսաբացի հետ նախատեսվեց սկսել բաղաբեր գրոհը: Եվ այսպես, լույսը բացվելուն պես պարիսպների և աշտարակների վրա գտնվող թուրքերը մեծապես զարմացած մնացին, երբ տեսան որ պաշարողական մեքենաները ամրության այն հատվածում են, որտեղ նույնիսկ պահակակետերի վրա պահակայիններ չկային, ընդ որում նրանք հատկապես զարմացան այն հանգամանքից, որ այդ ամենը պատրաստ էր հարձակման համար: Նրանք վախով լցվեցին ու զարմացան, թե ինչպես է այդ ամենն արվել այդքան կարճ մի ժամանակահատվածում, բանից իրոք ամեն ինչ արվել էր մեկ գիշերվա ընթացքում: Եվ այսպես, երբ ճամբարում զբաղված էին այս ամենով, բարոններն իրենց ջոկատներով դիրքեր գրավեցին համապատասխան հատվածներում: Պետք է ասել նաև, որ Տուլուզի կոմսը իր կողմից ևս մի հսկայական պաշարողական աշտարակ էր կառուցել, որը մոտեցրել էր բաղաբեր ելեղեղու և Միոն լեռան կողմից, իսկ ինչ վերաբերվում է այլոց, ապա տրանք ևս մի մեծ պաշարողական մեքենայով մոտեցրել էին Տանկրեդի աշտարակ կոչվող վայրին: Այսպիսով՝ կային երեք պաշարողական աշտարակներ, որոնք մոտեցվել էին բոլորից ավելի շատ, ընդ որում տրանք երկուսն էլ կամրջակներ ունեին, որոնցից մեկը իջեցվում էր պարսպի վրա վերին, իսկ մյուսն էլ պաշտպանում էր մարդկանց այդ ժամանակ իրենց հասցվող հարվածներից, ընդ որում այս վերջինը հատկապես հաստ էր: Եվ այսպես, բոլորը միահամուռ ու համակված մեկ նպատակով լծվել էին այս գործին՝ ազատել Սուրբ վայրերը անհավատների խայտառակությունից: /8. 13/ Դեռ վերաբերվում է բաղաբեր պաշտպաններին, ապա տրանք անընդհատ մոտեցնում էին նետածիգներին և աղեղներից ու արքայախեղներից նետերի անձրև թափում՝ նպատակ ունենալով ստիպել մեր մարդկանց հետ բաշվել պարիսպներից: Զորհատույնները, սակայն, հուսալիորեն պաշտպանվում էին տեղում գտնվող վահաններով, որոնք պաշտպանում էին նրանց բարերից ու նետերից, ինչպես նաև իրենց հերթին առաջ էին մղում պաշարողական աշտարակները և անվերջ հարվածում նետերով ու բարեր նետում: Այս ընթացքում, ինչպես ասվեց, շատերն էին ջանքեր թափում այն ուղղությամբ, որ լծակները և պարանների կիրառմամբ պաշարողական աշտարակները ընդհուպ մոտեցնեն պարսպին: Պաշարյալները բարեր էին նետում նաև տրանք վրա, սակայն նրանք շարունակում էին ռաշտով իրականացնել իրենց աշխատանքը, իսկ բաղաբեր պաշտպանների վրա էլ մերոնց մյուս մասը շարունակում էր բարերի հեղեղ թափել: Այնուհանդերձ գործերը ինչ-որ մի պահից սկսեցին լավ չընթանալ, բանից որ պաշարողական աշտարակները իրելով հասցվեցին խորը խանդակին և դրանից անդին շարժվել դրանք արդեն չէին կարող, իսկ անձրևի նման թափվող բարերի դեմն առնելու համար էլ թուրքերը պարսպի վրայից հարձուգվեցին, բամբակով ու փայտի մեծ կտորներով լի պարկեր կախեցին, որի արդյունքում հարվածները մեծապես թուլանում էին և քիչ վնաս էին հասցնում պարիսպներին: Հարկ է ավելացնել նաև, որ ներսից թուրքերը ավելի շատ պաշարողական մեքենաներ ունեին, որոնք լավ դիրքավորված էին, բացի այդ նրանք նաև շատ բարաններ ու բալիստներ ունեին, բան մեկը՝ պարիսպների այս կողմից: Այդ հասկանալի է, որ այս ամենի արդյունքում մեր մարդիկ շատ վախեցան: Այսպիսով՝ անհավատալիորեն հսկայաճավալ ու արյունահեղ այդ հարձակումը ձգվեց առափուրանից մինչև երեկո, իսկ այդ ընթացքում բարերն ու նետերը նետվում էին այնպիսի մի հսկայական բանակությամբ, որ պատկերացնել իսկ հնարավոր չէ, ընդ որում բարերը հաճախ օդի մեջ իրար էին գալիս և, պայթելով, հազար կտորի վերածվում: Եվ այսպես, հիշատակված վայրում հարձակումը ձգվեց և բարոնները ձգտում էին ամեն կերպ պարտության մատնել թուրքերին, սակայն դեռևս պարզ չէր, թե մարտում առավելությունն ուժ կողմն է մնում: Եվ ահա մերոնք սկսեցին հող կրել ու լցնել պարսպի դիմաց գտնվող խանդակը, որպեսզի պաշարողական աշտարակները այնուհանդերձ կարողանան ընդհուպ մոտեցնել պարիսպներին, իսկ բաղաբեր գտնվող թուրքերն էլ բոլոր հարվածներն ուղղեցին նույն այդ աշտարակների վրա: Այդ ժամանակ պետք էր տեսնել այրվող նետերի, հրավառ կյուբերով լի անդձերի, ծծումբի, յուղի, կուրի և այլ այրվող կյուբերի մեծ բանակությունը, որ թափվում էր տրանք վրա, ընդ որում տրանք ավելանում էր նաև երկնքում իրար զարկվող ու պայթող բարերի մեծ բանակությունը, որոնց կտորները թափվում էին ցած: Այս ամենի արդյունքում պաշարողական աշտարակներից դուրս գտնվողներից շատերը վերքեր ստացան, իսկ աշտարակների ներսում գտնվողներն էլ սկսեցին կարծել, թե իրենք կորած են, սակայն մերոնք ի վերջո ջրով ու բացախով կարողացան հանգցնել կրակը, ընդ որում գործի դրվեցին նաև հատուկ մեխեր, որոնցով այս աշտարակներն ավելի ամրացվեցին: /8. 14/ Եվ այսպես այս մեծագույն ու արտասովոր հավանաբարությունը շարունակվեց այնքան երկար, մինչև որ գիշերային խավարը չկանգնեցրեց այն: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ ճամբար վերադարձան, որպեսզի հաց ուտեն և հանգստանան: Միաժամանակ նրանք ուժեղ մի պահակազոր թողեցին պաշարողական մեքենաների մոտ, որպեսզի թուրքերը գիշերը չկարողանան այրել դրանք: Իրենց հերթին բաղաբեր կայազորայինները ևս պարիսպների վրա ուժեղ պահակայիններ թողեցին, որպեսզի իրականացնեն դրանց պաշտպանությունը, բանի որ նրանք կասկածում էին, որ մերոնք, որոնք ինչպես իրենք էին տեսնում, բաղաբար հարձակվում և պաշտպանվում էին, կարող էին աստիճաններով ելնել պարիսպների վրա և գիշերով տիրել բաղաբերին: Այդ պատճառով էր, ահա, որ նրանք մեծ ջանքեր գործադրեցին պահակակետերում ժամապահներ տեղադրելու գործի վրա, որոնք պետք է ողջ գիշեր հսկեին պարիսպների շրջակայքը և ուշադիր հետևեին աշտարակներին: Հարկ է նշել նաև, որ բաղաբեր փողոցները ևս հսկվում էին մեծ բանակի մարդկանց կողմից, որպեսզի բաղաբեր

725

Լուի Մոխտար, Կոնան Բրետոնացի, կոմս Ռեյնարդ Օրանցի, Կանոն Դ'Մոնտեգյուն, նրա որդի Լամբերտը և շատ այլք, մարդիկ ու ասպետներ, որոնց անունները ես զգալիաբար չգիտեմ: Եվ ահա, երբ դուքս Գոտֆրիդը հասկացավ, որ այս խիզախ մարդիկ բոլորն էլ բաղաթուղ են, նա կանչեց յուրայինների և հրամայեց հապճեպ սլանալ դեպի Սուրբ Ստեփանոսի դարպասներ ու բացել դրանք: Այսպիսով՝ բաղաթի դարպասները բացվեցին և բոլոր այդ մարդիկ ներս մտան այնպիսի մի անհավատալի շտապողականությամբ, որ ոմանք մնացին դուռում, թեև հիմնական մասը այնուհանդերձ ներս մտավ: Դա տեղի ունեցավ ուրբաթ օրը՝ ժամը մոտավորապես իննիս, և դա իրոք կարևոր մի պահ էր...: /8. 19/ Այդ ընթացքում Տուլուզի կոմսը դեռ շարունակում էր հարձակումն իր կողմից՝ չիմանալով ընդհանուր հաղթանակի մասին, իսկ բացարդ դուքս Գոտֆրիդ Բույոնացին, ասպետները և այլ ռազմիկներ արդեն ներքև էին իջել պարիսպների մյուս կողմից և, լիակատար զինվածության մեջ սլանալով բաղաթի փողոցներով ու ձեռքերում ունենալով լիզակներ և թրեր, խոցում ու սպանում էին բոլոր նրանց, ով հանդիպում էր իրենց ճանապարհին՝ տղամարդկանց, կանանց ու երեխաներին՝ լրիվ կողոցելով չափի զգացումը: Ոչ աղաչանքները, ոչ էլ ողորմածության կոչերը չէին փրկում և նրանք փողոցներում այնքան մարդ սպանեցին, որ այնտեղ դիակներից իսկական կույտեր գոյացան՝ այնքան շատ, որ հնարավոր չէր անցնել: Իր հերթին բաղաթի այլ հատվածներում հետևակայիններ մեծ խմբեր, ձեռքներում ունենալով թրեր, լիզակներ, գուրգեր և այլ զենքեր, սպանում էին բոլոր թուրքերին, ում միայն կարողանում էին գտնել, բանզի այդ մարդկանց մերոնք ատում էին իրենց արածի համար և ուժեղ կերպով նրանց մահ էին ցանկանում: Այսպես նրանք հասան բաղաթի կենտրոնին, սակայն Տուլուզի կոմսն ու նրա մարդիկ այդ ժամանակ ևս դեռ չգիտեին, որ բաղաթը գրավված է և շարունակում էին կատաղի հարձակումներ գործել բաղաթի վրա Սիոն լեռան կողմից: Հատկանշական էր, որ այս կողմում մարտնչող թուրքերը ևս տեղակ չէին այդ մասին, սակայն, երբ նրանց ականջին հասան իրենց մարդկանց լացն ու կոծը, մարդիկ, որոնց ուխտավորները ոչնչացնում էին, նրանք հայացք գցեցին բաղաթի պարիսպների վրա և տեսան, որ ամենուր ծածանվում են բրիստոնյաների դրոշմերը: Այդ ժամանակ նրանք անմիջապես դադարեցի պաշտպանվել և դիմեցին փախուստի, բանզի հույս ունեին փրկել իրենց: Հարկ է նշել, որ բաղաթի միջնաբերդը նրանց կողքին՝ իրենցիկ ներկայացնում էր բաղաթի ամենամուր կետը, այնպես որ շատերը այնտեղ պատսպարվեցին և սկսեցին այնտեղից հարվածել բրիստոնյաներին: Ի վերջո, Տուլուզի կոմսը պաշարողական աշտարակի իջեցրեց կամիջակով վրայից և այդ կողմից բաղաթ մտավ Ջոսարդի, կոմս Դիլին, Ռայմոնդ Պիդատտի, Կիլյա Դ'Սաբրամի, Եպիսկոպոս Ալբարի և այլ բարոնների հետ միասին, որոնք այնտեղ էին: Նրանք ենթադրում էին, որ իրենք առաջինն են բաղաթ մտել, ընդ որում նրանք ևս, ներքև իջնելով պարիսպների մյուս կողմից, սպանում ու ոչնչացնում էին բոլոր թուրքերին: Արդյունքում ոչ-ոք չկարողացավ փրկվել, այդ թվում նաև նրանք, որոնք փախչում էին դուքս Գոտֆրիդից ու նրա ջոկատից, բանի որ այս անգամ արդեն այնտեղ նրանք հանդիպեցին մարդկանց, որոնց ոչնչացնում էին իրենց առանց խոչնդանների: Ես չեմ կարող առանձին-առանձին պատմել ամեն մեկի մահվան մասին, սակայն կարող եմ ասել, որ, ընդհանուր առմամբ, անչափ շատ արյուն թափվեց, այնպես որ բաղաթի բոլոր առուները լի էին արյան հեղեղներով, իսկ բոլոր փողոցներն էլ ծածկված էին մարդկանց դիակներով, ինչը իրենից շատ տխուր մի տեսարան էր ներկայացնում, եթե հիարկե սպանված շիտու Բրիստոնի թշնամին չէր...: /8. 20/ Եվ ահա բաղաթացիներից շատերը փախան դեպի ամրության ներսի հատված, բանի որ այն ամենահզորն ու ամուրն էր բաղաթում: Այս հատվածը շրջապատված էր աշտարակներից ու հաստ պարիսպներով և ուներ դարպասներ, ընդ որում այնտեղից հնարավոր էր հարվածի տակ պահել բոլոր մոտեցողներին: Այդ ամենը, սակայն, առանձնապես չօգնեց նրանց, բանի որ Տանկրեդը, որն իր հետևից տանում էր իր ջոկատի մեծ մասը, մոտեցավ և ուժով գրավեց այդ միջնաբերդը՝ սպանելով այնտեղ ապստանած շատերին: Այս կապակցությամբ պատմում են, որ նա այնտեղ շատ մեծ բանակությամբ կուտակված զանգեղ գտավ՝ ոսկի, արծաթ, թանկարժեք բարեր և մետաքսե հագուստներ, ընդ որում նա հրամայեց դրանք բոլորը մի տեղ կուտակել, իսկ երբ այդպես արվեց, նա այդ ամենը ըստ համաձայնության բաժանեց իր մարդկանց մեջ: Այլ բարոններ ևս թափառում էին բաղաթում ու սպանում թուրքերին մեծ բանակությամբ, սակայն ի վերջո սրանք ևս լսեցին, որ թուրքերի մնացորդները պատսպարվել են միջնաբերդում: Եվ ահա նրանք իրենց մարդկանց հրամայեցին գնալ միջնաբերդում պատսպարված թշնամիների վրա և ոչնչացնել նրանց, ինչն էլ արվեց: Իրոք, անթույլատրելի մի բան էր, որ այնտեղ հավաքված Մուհամմեդի հետևորդները շարունակեին մնալ այդ վայրում և իրենց պիղծ արարողություններն իրականացնեին, ընդ որում այնտեղ էր նաև նրանց ղեկավարը: Եվ այսպես միջնաբերդում հավաքված 10.000 թուրքերը հենց այնտեղ էլ սպանվեցին ու նրանց արյունը սկսեց հոսել բաղաթով մեկ: Դրանից հետո հասարակ մարդիկ սկսեցին խուզարկել բոլոր գաղտնի վայրերը, որպեսզի գտնեն թաքնված մարդկանց, իսկ ում էլ որ գտնում էին՝ կին թե տղամարդ, մահվան էին մատնում: Մինչ բաղաթի գրավումը բարոնները որոշել էին, որ ամեն մի մարդ իրավունք ունի բաղաթում տիրել մի բանի տների և այժմ, ահա, երբ նրանք ներս էին խուժել, սկսեցին իրենց որոշներն ու վահանները կախել տների վրա, իսկ հասարակ հետևակայիններն էլ դրանց վրա կախում էին իրենց զիպաշորերը կամ թրերը, որպեսզի դրանով ցույց տան, որ այդ կացարանն արդեն գրավված է ոչ-ոք չտիրեր դրանց» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 22, 24, 25, գիրք 8, գլուխ 5-20):

«Անհրաժեշտ է պատմել նաև բացարդ Գոտֆրիդ Բույոնացու (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույոնացու (1099-1100) – Մ.Ֆ.**) մասին, որպեսզի հիշենք, թե երբևիցե լատինական արքաները սկսեցին կառավարել Երուսաղեմում: Եվ այսպես, Գոտֆրիդ Դ'Բույոնը, անցած մի մեծ բանակի գլուխ, մեկնեց Ֆրանսիայից՝ որպես ուղեկից ունենալով հզոր իշխաններ: Ժամանելով Անտիոք՝ նա սկսեց այդ երկրի գրավումը: Եվ ահա Բրիստոնի 1099 թվականի հունիսին հետևակ ռազմիկների, ինչպես նաև հեծյալների մի մեծ բանակություն ժամանեց Երուսաղեմ, որը սարակինոսների հզոր իշխանության տակ էր: Բրիստոնյաները պաշարեցի բաղաթը և Բրիստոնի 1099 թվականի հուլիսին 15-ին տիրեցին նրան» (Լեոնտիոս Մախերոս «Պատմումը Կիպրոսի բացրդ երկրի մասին», գիրք 1):

«Ճանապարհին նրանք շատ ավանդեց բաղաթներ գրավեցին, իսկ նրանց, որոնք ավելի լավ էին ամրացված և ավելի երկար պաշարում էին պահանջում, նրանք, շտապելով դեպի Երուսաղեմ, առաջմ ձեռք չէին տալիս: Շրջապատելով նրա պարիսպները և սկսելով պաշարումը՝ նրանք մեկամսյա անընդհատ գրոհից հետո վերջին բաղաթը և սպանեցին շատ բնակիչների՝ սարակինոսների և հրեաների: Եվ ահա, երբ բոլորը հնազանդվեցին և արդեն ոչ-ոք դիմադրություն չույց չէր տալիս, նրանք ողջ իշխանությունը հանձնեցին Գոտֆրիդին (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույոնացուն – Մ.Ֆ.**) և նրան արքա կոչեցին» (Ամնա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 6):

«Ֆրանկների զորքը, այլազգիների դեմ փայլուն հաղթանակ տանելով, գնաց և անվտանգ հասավ Երուսաղեմի դուռը, որտեղ բազմաթիվ մարտեր տվեց: Այն ժամանակ Երուսաղեմում էր գտնվում հայոց հայրապետ տեր Վահրամբ: Այլազգիների զինվորները ուզեցին սպանել նրան, բայց տերը փրկեց նրանց ձեռքից: Բազում մարտերից հետո ֆրանկները, փայտաշեն աշտարակներ կառուցելով, մոտեցրին դրանք բաղաթի պարսպին և սաստիկ ուժգնությամբ, սրով ու հզորությամբ գրավեցին Երուսաղեմը սուր բաղաթը: Կոնոսիդեն (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույոնացուն – Մ.Ֆ.**), առնելով Վեսպասիանոս կայսեր (**Հռոմի կայսր Վեսպասիանոսի – Մ.Ֆ.**) թուրք, ողջ ուժով հարձակվեց այլազգիների վրա և տաճարի մեջ կոտորեց 65.000 հոգի, իսկ բաղաթում՝ մնացած բնակիչներին: Ահա այսպես գրավվեց Երուսաղեմ սուրբ բաղաթը, և Բրիստոնի՝ մեր աստծո գերեզմանն ազատվեց տաջիկների հարկապաշտությունից» (Մատթեոս Ուռուխյեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Ֆրանկները հասան Երուսաղեմի դարպասներին և վեց օրվա ընթացքում այնտեղ մարտեր ընթացան: Արդյունքում ֆրանկներին հաջողվեց ճնշել բաղաթի բնակչությանը: Այդ ժամանակ այնտեղ էր գտնվում Հայոց պատրիարք Գրիգոր Վկայաբեր, այլազգիները ցանկացան նրան սպանել, սակայն Աստված փրկեց նրան նրանց ձեռքից: Բրիստոնյաները զորքը ներխուժեց բաղաթ, որտեղ Գոնուլոֆոն (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույոնացուն – Մ.Ֆ.**) Վեսպասիանոսի (**Հռոմի կայսր Վեսպասիանոսի – Մ.Ֆ.**) թրով ու իր զորքով հարձակվեց այլազգիների վրա և տաճարում 66.000 մարդ կոտորեց: Ահա այս կերպ սրբազան Երուսաղեմ բաղաթը ազատվեց անօրեններից» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա Հայոց 547 թվականին հռոմեացիները տաջիկներից գրավեցին Երուսաղեմը ու սրով կոտորեցին 65.000 հոգի և տաճարում, և բաղաթում: Տեր Վահրամս այդ ժամանակ Երուսաղեմում էր և հազարացիները կամեցան սպանել նրան, սակայն Աստված փրկեց: Եվ ահա Գոնուլոֆոն ղուկը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույոնացուն – Մ.Ֆ.**) տիրեց Երուսաղեմին: Երուսաղեմը գրավվեց Բրիստոնի 1100 թվականին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո հռոմեացիները տիրեցին ծովեզրյա բաղաթներին և գրավեցին սուրբ բաղաթ Երուսաղեմը» (Ամնոն «Պատմություն Սիրաց»):

«Կոնոսիդը (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույոնացուն – Մ.Ֆ.**), նրա եղբայր Պադուկիդը (**Երեմիայի կոմս Երեմիայի ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բույոնացին – Մ.Ֆ.**), որը թագավորների ցեղից էր, որի մասին ասում են, թե նա տիրում էր Երուսաղեմն ավերող Վեսպասիանոսի (**Հռոմի կայսր Վեսպասիանոսից – Մ.Ֆ.**) թագին, Պայմանող մեծ կոմսը (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության ապագա դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), նրա քեռորդի Տանկրին (**Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինքնակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), կոմս Ննիցը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), Ռոսմիթի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.Ֆ.**), մյուս Պադուկիդը (**Երեմիայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին – Մ.Ֆ.**), Ջոսիկն կոմսը (**Թալաշի իշխանության ապագա իշխան, Երեմիայի կոմսության ապագա ինքնակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան,**

Եդեսիայի կոստյումային ապագա կոմս ժախին Կուրտունացին – Մ.Ֆ.) գրավեցին Երուսաղեմն ու այնտեղ թագավոր են նշանակում, ինչպես որ տեղեկացնում են շատ պատմություններ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 64):

«Եվ ահա բռնեցին այլազգեներին ծովագերբից և եկավ ֆրանկների զորքը... ու հասավ Երուսաղեմ: Իսկ այս քաղաքը լցված էր արաբներով, որոնք մինչ այդ եկել էին Եգիպտոսից և խլել այն թուրքերից: Նրանք, գրավելով քաղաքը, սուր գործադրելով կոտորեցին նրանց, իսկ պատվական մարդկանց էլ, որոնք լցվել էին տաճարում, հանեցին այնտեղից ու կամ արտաքսեցին, կամ սպանեցին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Ֆրանկները գրավեցին Երուսաղեմը» (Սամվել Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Եվրոպացիները գրավեցին Երուսաղեմը» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Հայոց 545 թվականին ելան ֆրանկների փառավոր գլխավորները բազում զորքով եկան ու գրավեցին Երուսաղեմը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Սուրբ քաղաք Երուսաղեմը անօրենների ձեռքից գրավեց և բրիտանյանների ձեռքն ընկավ Զրիստոսի 1099 թվականի հուլիսի 15-ին՝ ուրբաթ օրը» (Յեթում Պատմիչ «Երուսաղեմի և Կիպրոսի թագավորների ազգաբանությունը»): «Եղավ Երուսաղեմի գրավումը...: Գրավեցին Երուսաղեմը անօրեններից և Երուսաղեմին տիրեց Գոնդֆորե Բուլոնը, որը Նորմանդիայի դուքսն էր (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.)» (Յեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Ազատագրվեց Երուսաղեմը» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ եղավ Երուսաղեմի գրավումը» (Վասիլ Դալի «Ժամանակագրություն»):

«Յոթ կոմսեր միավորվեցին և արշավի ելան: Նրանք ջարդեցին տաջիկներին և հաստատվեցին Երուսաղեմում» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Եղավ Երուսաղեմի գրավումը և տիրեց Գոնդֆորեն (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.)» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1382 թվականի»):

«Եղավ Երուսաղեմի գրավումը» (Յեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 548 թվականին գրավեցին Երուսաղեմը» (Անանուն «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 545 թվականին ֆրանկները գրավեցին Երուսաղեմը» (Գրիգոր Կամախեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 505 թվականին ֆրանկները գրավեցին Երուսաղեմը» (Ամիրաս Երզնկացի «Տարեգրություն»):

«Հայոց 545 թվականին ֆրանկները գրավեցին Երուսաղեմը» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Հայոց 547 թվականին գրավեցին Երուսաղեմը» (Անանուն Թավրիզեցի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1096 թվականին ֆրանկները գրավեցին Երուսաղեմը...: Ահա ուրեմն, այդ ժամանակ ֆրանկները գրավեցին Երուսաղեմը» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ ֆրանկները հզորացան, պատրաստվեցին արշավել Երուսաղեմ: Ընթանալով ցամաքով ու ծովով, նրանք նախ պաշարեցին և մի բանի օրում գրավեցին Յաֆա քաղաքը, որ գտնվում է պաղեստինյան ծովափին: Ապա՝ մեկնելով այնտեղից, պաշարեցին Երուսաղեմը շրջապատելով այն բոլոր կողմերից: Նրանք ուժգին հարձակումներ գործեցին նրա վրա՝ օգտագործելով պաշարողական մեթոդներ և փայտե աշտարակներ: Զաղաքը լցված էր ժողովրդի, եգիպտական զորքերի, գեներալի ու պատերազմական մեքենաների բազմությամբ: Երբ կոփվր թեժացավ, Աստված այն հանձնեց ֆրանկների ձեռքը՝ իսկ դա եղավ նրանց արշավանքի երկրորդ տարում՝ հունիս 1409 թվականի հուլիս ամսին: 30.000 մահմեդական սպանվեց քաղաքում, որը կողոպտվեց ֆրանկների զորքերի կողմից: Ինչ վերաբերում է այնտեղի բրիտանյաններին, ապա նրանք վնասվել էին ֆրանկների գալուց դեռ առաջ» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 250):

«Եվ ահա ֆրանկները գնացին Երուսաղեմի վրա և 40 օրից ավել պատերազմ մղեցին նրա դեմ, իսկ քաղաքում ծագումով բառորդ մի եգիպտացի կար Աֆթեկարադույա անունով: Ֆրանկները երկու փայտյա պաշարողական աշտարակներ կառուցեցին քաղաքի հարավային կողմում, որ կոչվում էր Սիոն, իսկ ևս մեկն էլ կառուցեցին արևելյան կողմի կենտրոնական հատվածում՝ որտեղ Մար-Սիմոնն է: Եվ ահա արաբները այրեցին Սիոնի կողմի աշտարակը, սակայն սա դեռ չէր այրվել, երբ աղաղակ բարձրացավ, որ արևելյան կողմում քաղաքը գրավվել է: Դրանից հետո ֆրանկները շատ օրերի ընթացքում սրի բաշեցին մարդկանց, ընդ որում միայն Սողոմոնի տաճարում սպանվեցին 70.000 արաբներ» (Բար-Յեթեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դրանից հետո այդ տարվա Ռեջեբ ամսի վերջին ֆրանկները շարունակեցին իրենց ելքը դեպի Երուսաղեմ և մարդիկ վախեցած փախչում էին նրանցից՝ լքելով իրենց տեղերը: Ֆրանկները սկզբում կանգ առան ալ-Ռանում, երբ բերքն արդեն հասունցել էր, որից հետո արշավելով մոտեցան Երուսաղեմին, երբ սկսեցին մարտնչել նրա բնակիչների դեմ ու ճնշել նրանց: Նրանք պաշարողական աշտարակ կառուցեցին և մոտեցրին այն քաղաքային պարսպին: Հենց այս ժամանակ էլ քաղաքացիները լսեցին, որ ալ-Աֆդալը (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հայլ – Մ.Ֆ.) մեծաթիվ զորքով դուրս է եկել Եգիպտոսից՝ նպատակ ունենալով սրբազան պատերազմ մղել ֆրանկների դեմ, ոչնչացնել նրանց և պաշտպանել քաղաքը: Այդ ժամանակ ֆրանկները սկսեցին ավելի համառորեն մարտնչել: Մարտը շարունակվեց մինչև օրվա վերջ: Դրանից հետո նրանք նահանջեցին՝ խոտանալով բնակիչներին կրկին հարձակման անցնել հաջորդ օրը: Եվ ահա, երբ մարդիկ իջան սարահամարի վրայից, ֆրանկները վերսկսեցին հարձակումը, մազեցեցին պաշարողական աշտարակի վրա և այնտեղից էլ անցան քաղաքի պարսպը: Զաղաքի պահապանները հետ շարվեցին և ֆրանկները գրոհով գրավեցին քաղաքը: Ըստ քաղաքացիների զոհվեցին, իսկ ոմանց էլ հաջողվեց թաքնվել Դավթի տաճարում: Հրեաները հավաքվեցին սինագոգում, սակայն ֆրանկներն այնտեղ նրանց կենդանի այրեցին: Այդ տարվա Շաբան ամսի 22-րդ օրը տաճարը հանձնվեց ֆրանկներին անվտանգության երաշխիքներով, սակայն նրանք թալանեցին գոհասեղանն ու կերահասկի դամբարանը» (Իբն ալ-Կալանի «Դամասկոսի պատմությունը»):

«Աբբան գրավելու անհաջող փորձ անելուց հետո ֆրանկները հասան Երուսաղեմին և 6 շաբաթ շարունակ պաշարեցին այն: Նրանք երկու աշտարակներ կառուցեցին, որոնցից մեկը գտնվում էր Սիոն լեռան մոտ: Հենց սա էր, որ մահմեդականները այրեցին՝ սպանելով նեղում գտնվող բոլորին: Հաջով էր, սակայն, այն այրվել վերջացել, երբ ժամանեց սուրհանդակն այն մասին լուրով, որ մյուս կողմից քաղաքը գրավվել է: Իրոք, Երուսաղեմը գրավվեց հյուսիսային կողմից հիջրի 492 թվականի Շաբան ամսի 22-ի ուրբաթ օրը, վաղ առավոտյան: Զաղաքը գրավելուց հետո ֆրանկները սրի բաշեցին նրա բնակչությանը, որից հետո մեկ շաբաթ ամայացրին ողջ շրջանը: Մահմեդականների մի մասը փակվեց Դավթի աշտարակում և մի բանի օր դիմարդեց, սակայն հետո, կյանքի ապահովություն ստանալով, հանձնվեց ու հեռացավ: Իրոք, ֆրանկները պահեցին իրենց խոսքը և այս խոսքը գիշերն արդեն Ասկալոնում էր: Մաջիդ ալ-Աբասյում ֆրանկները սպանեցին 70.000 հոգու, որոնց մեջ մահմեդական կրոնի մեծաքանակ իսլամներ, գիտնական մարդիկ ու աստվածաբաններ ու սակեյն այրեց կային, որոնք լքել էին իրենց երկրանկյունը, որ ապրեին այդ սրբազան հողում: Ֆրանկները թալանեցին նաև ժայռի գմբեթը, որտեղից տարան արծաթե կախոցներ յուրաքանչյուր 3.600 դրամ արժողությամբ, մեծ արծաթյա ջահը, որը կշռում էր 44 ասորիյան ֆունտ, ինչպես նաև 50 ավելի փոքր արծաթյա ջահեր և մոտ 20 ոսկյա ջահեր՝ այլ ավարի հետ միասին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո ֆրանկները շարժվեցին Երուսաղեմի վրա և գրավեցին այն եգիպտացիների ձեռքից: Այդ քաղաքը գրավեց Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.), ընդ որում նրանք այրեցին իրեաների եկեղեցին» (ալ-Ազհիմի «Պատմություն»):

«Հենց այդ տարում էլ նվաճվեց Երուսաղեմը և նրանում նույնը եղավ, ինչ Մառառտում» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատընտիր»):

«Հիջրի 492 թվականի Ռեջեբ ամսին ֆրանկները սկսեցին Երուսաղեմի պաշարումը...: Ալ-Աֆդալը (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հայլ – Մ.Ֆ.) իր զորքով եկավ նրանց վրա, սակայն ֆրանկները, հենց որ լսեցին Կաիրից նրա ելնելու մասին, սկսեցին եռանդով պաշարել քաղաքը և դա շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ Շաբան ամսի 22-ին, ուրբաթ օրը, նրանք չգրավեցին այն» (Իբն Մուխասար «Պատմություն»):

«Այդ տարվա դեպերից էր նաև ֆրանկների կողմից Երուսաղեմի գրավումը, որը տեղի ունեցավ Շաբան ամսի 13-ին: Այդ ժամանակ նրանք սպանեցին ավելի քան 70.000 մահմեդականների, իսկ ժայռի գմբեթից էլ վերցրին ավելի քան 40 արծաթյա լամպակներ, որոնք ընդհանուր առմամբ արժեին 360.000 դիրհեմ: Նրանք վերցրին նաև ավելի քան 40 ռառել կշռով արծաթյա լամպը, վերցրին նաև ավելի, քան 20 այլ լամպեր, անհաշիվ բանակի հագուստ և այլ առարկաներ» (Սիբու Իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

³⁴⁷⁶ «Այդ ժամանակ Դանիշմանը (Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.) եկավ Սեբաստիայից և երեք ամառ իրար հետևից ամայացրեց Մեյիտի շրջանը: Նա ոչնչացնում էր բերքը, իսկ ծնունդ վերադառնում իր մոտ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 8):

³⁴⁷⁷ «Դուքսը (Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) կրկին մարդ ուղարկեց Տանկրեդի (Տիբերիայի իշխանության իշխան (1099-1100, 1108-1112), Ամորիոսի դքսության իսլամական, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ

Տերեւտացու – Մ.Ֆ.) և կոմս Եվստաթիոսի (**Բուլոնի կոմս Էստաթ Բուլոնացու – Մ.Ֆ.)** մոտ, որ սրանք գան, բանգի Բաբելոնի էմիրը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յայը – Մ.Ֆ.)** Ասկալոնի մոտ իրենց համար ճակատամարտ էր պատրաստում: Նրանք հապճեպ մեկնեցին լեռները՝ փնտրելով սարակինոսների զորքերը, և մոտեցան Կայսարիկային: Ծովով շարժվելով Ռամլա բաղաթի ուղղությամբ՝ նրանք այնտեղ մեծաքանակ արաբների գտան, որոնք ընթանում էին առաջապահում: Հետապնդելով սրանց՝ մերոնք բռնեցին նրանցից շատերին, իսկ սրանք էլ պատմեցին ամեն ինչ այդ նոր բանակի մասին, թե որտեղ է այն, ինչ թվաքանակ ունի և որ վայրում է պատրաստվում ճակատել քրիստոնյաներ դեմ: Լսելով այդ մասին՝ Տանկրեդը անմիջապես մարդ ուղարկեց Երուսաղեմ դուքս Գոտֆրիդի, պատրիարքի և մյուս ղեկավարների մոտ, ասելով. «Իմացեք, որ մեզ հետ պատրաստվում են ճակատել Ասկալոնի մոտ: Արագորեն ելեք ձեր ուժերով, ինչքան որ ունեք»: Դուքսը հրամայեց կանչել բոլոր նրանց, ովքեր կային, որպեսզի սրանք, հավաքվելով, շտապեն Ասկալոն՝ թշնամուն ընդառաջ: Ինչ վերաբերվում է իրեն, ապա նա ինքը բաղաթից ելավ պատրիարքի, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Ֆ.)** և եպիսկոպոս Մարտիրիանոսի հետ երեքշաբթի օրը: Կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.)** և Ռոբերտ Նորմանդացին (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.)** հայտարարեցին, որ իրենք չեն ելի, մինչև որ հաստատ չիմանան ճակատամարտի մասին: Նրանք իրենց ռազմիկների հրամայեցին առաջ գնալ և հավաստիանալ, թե իրո՞ք այնտեղ զորք կա, որից հետո ինչքան հնարավոր է արագ վերադառնալ, որպեսզի արդեն պատրաստ ելնեն: Սրանք մեկնեցին և տեսան զորքը, իսկ հետո արագորեն տեղյակ պահեցին այն մասին, ինչ տեսել էին իրենց աչքերով: Այդ ժամանակ դուքսը, ընտրելով եպիսկոպոս Մարտիրիանոսին, նրան Երուսաղեմ ուղարկեց, որպեսզի այնտեղ գտնվող ռազմիկները պատրաստվեն և շտապեն մարտի: Չորեքշաբթի օրը այս տիրակալները ևս ելան ու շտապեցին մարտի: Եպիսկոպոս Մարտիրիանոս վերադարձավ և հայտնեց այն ամենը, ինչ իրեն ասվել էր, սակայն սարակինոսները նա դեմ էլան, բռնեցին և տարան իրենց հետ: Պետրոս Անապատականը մնաց Երուսաղեմում՝ հրամայելով և հրահանգելով հույներին, լատինացիներին և հոգևորականներին, որպեսզի նրանք իրենց հավատարմության մեջ խաչով երթ իրականացնեն ի փառս Աստծո և աղոթեն Աստծուն, որպեսզի նա ողորմած լինի և հաղթանակ տա իր ժողովրդին: Հոգևորականներն ու քահանաները, բոլորն էլ սրբազան հանդերձներով և խաչով երթ իրականացրեցին դեպի Աստծո տաճար՝ երգելով ու աղոթելով, որպեսզի Աստված պաշտպանի իր ժողովրդին: Ի վերջո, պատրիարքը և այլ սենյորներ հավաքվեցին այն գետի մոտ, որը հոսում էր Ասկալոնի մոտով: Այնտեղ նրանք շատ անատուններ ձեռք գցեցին՝ ցլեր, ուղտեր, ոչխարներ, ինչպես նաև այլ առատ բարիքներ: Այդ քնթացքում մոտեցան մոտ 300 արաբներ և մերոնե հարձակում գործեցին նրանց վրա՝ բռնելով նրանցից երկուսին և հետապնդելով մնացածին ընդհուպ մինչև նրանց հիմնական բանակը: Երեկոյն վրա հասնելուն պես պատրիարքը հոգաց զորքին տեղյակ պահելու մասին, որ հաջորդ օրը վաղ առավոտյան բոլորը պետք է պատրաստ լինեն մարտի համար և յուրաքանչյուր ոք, ով կրկնի ավարի հետևից մինչև մարտի ավարտը, կնգովի եկեղեցու կողմից: Այն բանից հետո, սակայն, ավելացրեցինք նրանք, երբ մարտը ավարտվի, բոլորը կկարողանան հանգիստ հետ դառնալ և վերցնել այն ամենը, ինչ նախատեսված էր նրանց համար Աստծո կողմից: Լուսաբացին՝ ուրբաթ օրը, նրանք ոտք դրեցին ծովի ափին գտնվող մի հիմնալի հարթավայր և այնտեղ կառուցեցին իրենց մարտակարգերը: Դուքսը շարժեց իր ջոկատը, Նորմանդիայի կոմսը, Ֆլանդրիայի կոմսը, Սեն-ժիլը, Կոմս Եվստաթիոսը, Տանկրեդն ու Գաստոնն էլ՝ իրենց: Նրանք շարժեցին նաև հետևակայիններին ու նետաձիգներին, որպեսզի սրանք ընթանան ռազմիկների առջևից: Միայն այս կերպ շարժելով զորքերը՝ նրանք սկսեցին հանուն Հիսուս Երիստոսի մարտնչել: Չախ թևում դուքս Գոտֆրուան էր իր ջոկատի հետ, կոմս Սեն-ժիլը պետք էր ծովի կողմից աջ կողմում, Նորմանդիայի կոմսը, Ֆլանդրիայի կոմսը, Տանկրեդն ու մյուսներն էլ հեծելավարում էին կենտրոնում: Մերոնե աստիճանաբար առաջանում էին, իսկ հեթանոսները մարտի պատրաստ կանգնած էին, ընդ որում նրանցից յուրաքանչյուրի վզից ջրով լի մի անոթ կար կախված, որից նրանք, հետապնդելով մեզ, կարող էին ջուր խել: Աստծո աջակցությամբ, սակայն, այդ նրանց թույլ չտրվեց: Նորմանդիայի կոմսը, նկատելով գայիսոնի ծայրում ոսկե խնձոր ունեցող Էմիրի դրոշակը, ամենայն ուժով հարձակվեց նրա վրա և մահացու վիրավորեց: Ֆլանդրիայի կոմսը իր հերթին բաջաբար հարձակվեց հեթանոսների վրա մյուս կողմից, իսկ Տանկրեդն էլ հարված հասցրեց ուղիղ նրանց ճակատի սրտին: Տեսնելով այդ՝ հեթանոսները նետվեցին փախուստի, ընդ որում նրանք այնքան անթիվորեն մեծ էին, որ Աստծոն բացի ուրիշ ոչ-ոք չգիտի նրանց իրական բանակալությունը: Ծակատամարտը սարսափեղի էր, սակայն մեզ հետ էր աստվածային ուժը և վերջինս այն աստիճան անհաղթելի էր, որ անմիջապես ոչնչացրեց նրանց: Աստծո թշնամիները շլացած ու շշմած կանգած էին և, աչքերը չափ նայելով Երիստոսի ռազմիկներին, ոչինչ չէին տեսնում: Նրանք ոչ մի կերպ չէին համարձակվում ելնել քրիստոնյաների դեմ՝ ցնցված Աստծո ուժից: Մեծագույն վախում նրանք ելնում էին նույնիսկ ծառերի վրա՝ հույս ունենալով այնտեղ թաքնվել, սակայն մերոնե, հարվածելով նրանց աղեղներով նիզակներով ու թերթով, սպանում էին և գետին գցում: Իրենց հերթին այլ գետին էին տապալկում և այլևս չէին համարձակվում մեր դեմ գնել բարձրացնել, իսկ մերոնե կոտորում էին նրանց, ինչպես անասուններին՝ սպանողանոցում: Եվ վերջապես անհավատների երրորդ խումբը նետվեց դեպի ծովը, իսկ մյուսներն էլ ցրվեցին ով ուր պատահի: Ի վերջո, Էմիրը, մոտենալով բաղաթին, լաց լինելով ու ողբալով ասաց. «Ով աստվածային ոգի, ո՞վ է երբևիցե տեսել կամ լսել նման բան, այսպիսի ուժ, այսպիսի բաշտություն: Այսպիսի մի զորք, որը երբեք ոչ մի ժողովրդի կողմից չէր հաղթվել, պարտվեց քրիստոնյաների այրբան փոքր զորքի կողմից: Ողբալ ինձ, ողբալ, ի՞նչ կարող եմ ասել, ես հաղթված եմ աղբատների և չքավորների բանակի կողմից, որոնք պարկից ու խուրճիկից գատ ոչինչ չունեն: Այս ժողովուրդը բշտ է եգիպտական ժողովրդին, որը մինչ այդ առատորեն նրան իր ողորմածությունն էր բաժանում, երբ նրանք թափառական աղբատների նման լցվել էին մեր երկիրը: Ես ճակատամարտի համար հավաքեցի 200.000 ռազմիկների, սակայն հիմա արդեն տեսնում եմ, որ սրանք բոլորը, բաց թողնելով սանները, կորեղ են Բաբելոնի ուղղությամբ և չեն համարձակվում դեմ ելնել ֆրանկների ժողովրդին: Երդվում եմ Մուհամմեդով ու բոլոր աստվածների մեծությանը, որ ևս այլևս ոչ մի խուսբով չեմ կարողանա հավաքել ոչ ռազմիկներին, բանգի ինձ բշտ են այս եկվորները: Ես հավաքել էի գեներ և ամեն տեսակի մեքենաներ, որպեսզի պաշարեի նրանց Երուսաղեմում, սակայն նրանք ինձից առաջ ընկան և իմ դեմ ելան երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա: Ողբալ ինձ, ի՞նչ ասեմ, ես բաբելական հողում մշտապես խայտառակված եմ: Ինչ վերաբերվում է մերոնե, ապա Նորմանդիայի կոմսը 20 մարկ արծաթ ստացավ և այն հանուն Աստծո փառքի տվեց Մուրը Գերեզմանին, իսկ Էմիրի թուրն էլ ինչ-որ մեկը գնեց 60 հունական ոսկով: Եվ այսպես, Աստծո ողորմածությամբ մեր թշնամիները հաղթվեցին: Հեթանոսական բոլոր երկրները այնտեղ լավեր կային, սակայն սրանք, տեսնելով Էմիրին իր զորքի հետ միասին փախչելիս, անմիջապես պարզեցին առազաստները և բաց ծով դուրս եկան: Մերոնե վերադարձան հեթանոսների վրանների մոտ և այնտեղ անթիվ ոսկի, արծաթ և ամեն տեսակի բարիքներ, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու տարաբնույթ գեներ ձեռք բերեցին: Նրանք իրենց հետ վերցրեցին ինչ ուզում էին, իսկ մնացածն էլ այրեցին: Մերոնե ցնձալով Երուսաղեմ վերադարձան, իրենց հետ տանելով ամենայն անիրաժեշտ բարիքները: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ օգոստոսի 12-ին, դա մի ավեր էր, որ մեզ տրվեց մեր տեր Հիսուս Երիստոսի կողմից, որին, թող ամեն մարդ, փառք ու պատիվ ասի հավիտյանս հավիտենիս, ամեն» (Ամանուն «Ֆրանկների գործերը», գիրք 10):

«Դուքսը (**Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.)** կրկին մարդ ուղարկեց Տանկրեդի (**Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերեւտացու – Մ.Ֆ.)** և կոմս Եվստաթիոսի (**Բուլոնի կոմս Էստաթ Բուլոնացու – Մ.Ֆ.)** մոտ, որ սրանք գան, բանգի Բաբելոնի էմիրը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յայը – Մ.Ֆ.)** Ասկալոնի մոտ իրենց համար ճակատամարտ էր պատրաստում: Նրանք հապճեպ մեկնեցին լեռները՝ փնտրելով սարակինոսների զորքերը, և մոտեցան Կայսարիկային: Ծովով շարժվելով Ռամլա բաղաթի ուղղությամբ՝ նրանք այնտեղ մեծաքանակ արաբների գտան, որոնք ընթանում էին առաջապահում: Հետապնդելով սրանց՝ մերոնք բռնեցին նրանցից շատերին, իսկ սրանք էլ պատմեցին ամեն ինչ այդ նոր բանակի մասին, թե որտեղ է այն, ինչ թվաքանակ ունի և որ վայրում է պատրաստվում ճակատել քրիստոնյաներ դեմ: Լսելով այդ մասին՝ Տանկրեդը անմիջապես մարդ ուղարկեց Երուսաղեմ դուքս Գոտֆրիդի, պատրիարքի և մյուս ղեկավարների մոտ, ասելով. «Իմացեք, որ մեզ հետ պատրաստվում են ճակատել Ասկալոնի մոտ: Արագորեն ելեք ձեր ուժերով, ինչքան որ ունեք»: Դուքսը հրամայեց կանչել բոլոր նրանց, ովքեր կային, որպեսզի սրանք, հավաքվելով, շտապեն Ասկալոն՝ թշնամուն ընդառաջ: Ինչ վերաբերվում է իրեն, ապա նա ինքը բաղաթից ելավ պատրիարքի, Ռոբերտ Ֆլանդրիացու (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացու – Մ.Ֆ.)** և եպիսկոպոս Մարտիրիանոսի հետ երեքշաբթի օրը: Կոմս Սեն-ժիլը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.)** և Ռոբերտ Նորմանդացին (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.)** հայտարարեցին, որ իրենք չեն ելի, մինչև որ հաստատ չիմանան ճակատամարտի մասին: Նրանք իրենց ռազմիկների հրամայեցին առաջ գնալ և հավաստիանալ, թե իրո՞ք այնտեղ զորք կա, որից հետո ինչքան հնարավոր է արագ վերադառնալ, որպեսզի արդեն պատրաստ ելնեն: Սրանք մեկնեցին և տեսան զորքը, իսկ հետո արագորեն տեղյակ պահեցին այն մասին, ինչ տեսել էին իրենց աչքերով: Այդ ժամանակ դուքսը, ընտրելով եպիսկոպոս Մարտիրիանոսին, նրան Երուսաղեմ ուղարկեց, որպեսզի այնտեղ գտնվող ռազմիկները պատրաստվեն և շտապեն մարտի: Չորեքշաբթի օրը այս տիրակալները ևս ելան ու շտապեցին մարտի: Եպիսկոպոս Մարտիրիանոս վերադարձավ և հայտնեց այն ամենը, ինչ իրեն ասվել էր, սակայն սարակինոսները նա դեմ էլան, բռնեցին և տարան իրենց հետ: Պետրոս Անապատականը մնաց Երուսաղեմում՝ հրամայելով և հրահանգելով հույներին, լատինացիներին և հոգևորականներին, որպեսզի նրանք իրենց հավատարմության մեջ խաչով երթ իրականացնեն ի փառս Աստծո և աղոթեն Աստծուն, որպեսզի նա ողորմած լինի և հաղթանակ տա իր ժողովրդին: Հոգևորականներն ու քահանաները, բոլորն էլ սրբազան հանդերձներով և խաչով երթ իրականացրեցին դեպի Աստծո տաճար՝ երգելով ու աղոթելով, որպեսզի Աստված պաշտպանի իր ժողովրդին: Ի վերջո, պատրիարքը և այլ սենյորներ հավաքվեցին այն գետի մոտ, որը հոսում էր Ասկալոնի մոտով: Այնտեղ նրանք

շատ անասուններ ձեռք գցեցին՝ ցլեր, ուղտեր, ոչխարներ, ինչպես նաև այլ առատ բարիքներ: Այդ ընթացքում մոտեցան մոտ 300 արաբներ և մերոնք հարձակվում գործեցին նրանց վրա՝ բռնելով նրանցից երկուսին և հետապնդելով մնացածին ընդհուպ մինչև նրանց հիմնական բանակը: Երեկոն վրա հասնելուն պես պատրիարքը հոգաց գործին տեղյակ պահելու մասին, որ հաջորդ օրը վաղ առավոտյան բոլորը պետք է պատրաստ լինեին մարտի համար և յուրաքանչյուր ոք, ով կրկնի ավարի հետևից մինչև մարտի ավարտը, կնգովի եկեղեցու կողմից: Այն բանից հետո, սակայն, ավելացրեցին նրանք, երբ մարտը ավարտվի, բոլորը կկարողանան հանգիստ հետ դառնալ և վերցնել այն ամենը, ինչ նախատեսված էր նրանց համար Աստծո կողմից: Լուսաբացին՝ ուրբաթ օրը, նրանք ոտք դրեցին ծովի ափին գտնվող մի հիմնալի հարթավայր և այնտեղ կառուցեցին իրենց մարտակարգերը: Դուբար շարեց իր ջոկատը, Նորմանդիայի կոմսը, կոմս Սեն-ժիլը, Ֆլանդրիայի կոմսը, կոմս Եվստաֆիոսը, Տանկրեդը ու Գաստոնը էլ՝ իրենց: Նրանք շարեցին նաև հետևակայիններին ու նետածիգներին, որպեսզի տրանք ընթանալ ռազմիկների առջևից: Ահա այս կերպ շարելով գործերը՝ նրանք սկսեցին հանուն Դիստու Բրիստոսի մարտնչել: Ձախ թևում դուբա Գողֆորուան էր իր ջոկատի հետ, կոմս Սեն-ժիլը պալում էր ծովի կողմից աջ կողմում, Նորմանդիայի կոմսը, Ֆլանդրիայի կոմսը, Տանկրեդը ու մյուսներն էլ հեծելավարում էին կենտրոնում: Մերոնք աստիճանաբար առաջանում էին, իսկ հեծանքակները մարտի պատրաստ կանգնած էին, ընդ որում նրանցից յուրաքանչյուրի վզից ջրով լի մի անոթ կար կախված, որից նրանք, հետապնդելով մեզ, կարող էին ջուր խմել: Աստծո աջակցությամբ, սակայն, այդ նրանց թույլ չտրվեց: Նորմանդիայի կոմսը, նկատելով գայիստի ծայրում ոսկե խնձոր ունեցող Եմրիի դրոշակը, ամենայն ուժով հարձակվեց նրա վրա և մահացու վիրավորեց: Ֆլանդրիայի կոմսը իր հերթին բաջաբար հարձակվեց հեծանքակների վրա մյուս կողմից, իսկ Տանկրեդը էլ հարված հասցրեց ուղիղ նրանց ճաթերի սրտին: Տեսնելով այդ՝ հեծանքակները նետվեցին փախուստի, ընդ որում նրանք այնքան անթիվորեն մեծ էին, որ Աստծուց բացի ուրիշ ոչ-ոք չգիտի նրանց իրական բանակությունը: Ծակատամարտը սարսափելի էր, սակայն մեզ հետ էր աստվածային ուժը և վերջինս այն աստիճան անհաղթելի էր, որ անմիջապես ոչնչացրեց նրանց: Աստծո թշնամիները շագանակում ու շշմած կանգնած էին և, աչքերը չափազանց նայելով Բրիստոսի ռազմիկներին, ոչինչ չէին տեսնում: Նրանք ոչ մի կերպ չէին համարձակվում էլնել քրիստոնյաների դեմ՝ ցնցված Աստծո ուժից: Մեծագույն վախում նրանք ելնում էին նույնիսկ ծառերի վրա՝ հույս ունենալով այնտեղ աղթելու, սակայն մերոնք, հարվածելով նրանց աղեղներով և հիվանդներով ու թրերով, սպանում էին և գետին գցում: Իրենց հերթին այլ գետին էին տապալվում և այլևս չէին համարձակվում մեր դեմ գնալ բարձրացնել, իսկ մերոնք կոտորում էին նրանց, ինչպես անասուններին՝ սպանողանոցում: Եվ վերջապես անհաղթների երրորդ խումբը նետվեց դեպի ծովը, իսկ մյուսներն էլ ցրվեցին ով ուր պատահի: Ի վերջո, Եմրիը, մոտենալով բաղաբան, լաց լինելով ու ողբալով ասաց. «Ով աստվածային ոգի, ո՞վ է երբեքդ տեսել կամ լսել նման բան, այսպիսի ուժ, այսպիսի բազմաթիվ մարդեր, որը երբեք ոչ մի ժողովրդի կողմից չէր հաղթվել, պարտվեց քրիստոնյաների այդքան փոքր զորքի կողմից: Ողբամ ինձ, ողբամ, ի՞նչ կարող եմ ասել, ես հաղթված եմ աղթատների և չբավարարների բանակի կողմից, որոնք պարկից ու խուրձից զատ ոչինչ չունեն: Այս ժողովուրդը բռնում է եգիպտական ժողովուրդին, որը մինչ այդ առատորեն նրան իր ողորմածությունն էր բաժանում, երբ նրանք թափառական աղթատների նման լցվել էին մեր երկիրը: Ես ճակատամարտի համար հավաքեցի 200.000 ռազմիկներ, սակայն հիմա աղոթեմ տեսնում եմ, որ այնքան բոլորը, բաց թողնելով ասածները, կորել են Բաբելոնի ուղղությամբ և չեն համարձակվում դեմ էլնել ֆրանկների ժողովուրդին: Երգվում եմ Մուհամմեդով ու բոլոր աստվածների մեծությամբ, որ ևս այլևս ոչ մի խոսքով չեմ կարողանա հավաքել իմ ռազմիկներին, բանգի ինձ բշտեմ ես այս եկվորները: Ես հավաքել էին գնեթեր և ամեն տեսակի մեքենաներ, որպեսզի պաշարել նրանց Երուսաղեմում, սակայն նրանք ինձից առաջ ընկան և իմ դեմ ելան երկու օրվա ճակատարիի հետապնդության վրա: Ողբամ ինձ, ի՞նչ ասեմ, ես բաբելական հողում մշտապես խայտառակված եմ»: Ինչ վերաբերվում է մերոնք, ապա Նորմանդիայի կոմսը 20 մարկ արծաթ ստացավ և այն հանուն Աստծո փառքի տվեց Սուրբ Գերեզմանին, իսկ Եմրիի թուրն էլ ինչ-որ մեկը գնեց 60 հունական ոսկով: Եվ այսպես, Աստծո ողորմածությամբ մեր թշնամիները հաղթվեցին: Դեպի Բաբելոնական բոլոր երկրներից այնտեղ նավեր կային, սակայն տրանք, տեսնելով Եմրիին իր գործի հետ միասին փախչելիս, անմիջապես պարզեցին առաջատարները և բաց ծով դուրս եկան: Մերոնք վերադարձան հեծանքակների վրաների մոտ և այնտեղ անթիվ ոսկի, արծաթ և ամեն տեսակի բարիքներ, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու տարաբնույթ գնեթեր ձեռք բերեցին: Նրանք իրենց հետ վերցրեցին ինչ ուզում էին, իսկ մնացածն էլ այրեցին: Մերոնք ցնծալով Երուսաղեմ վերադարձան, իրենց հետ տանելով ամենայն անհրաժեշտ բարիքները: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ օգոստոսի 12-ին, դա մի նվեր էր, որ մեզ տրվեց մեր տեր Դիստու Բրիստոսի կողմից, որին, թող ամեն մարդ, փառք ու պատիվ ասի հավիտյանս հավիտենիս, ամեն» (Պետրոս Տուրբերո «Երուսաղեմի արշավանքի պատմությունը», գլուխ 13):

«Եվ ահա Բաբելոնի թագավորության արքան (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթայան – Մ.Ֆ.) ու նրա զորքի հրամանատար Լաֆանդալը (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Դալը – Մ.Ֆ.), լսելով, որ ֆրանկները, հնազանդեցնելով այս երկրները, մոտենում են Բաբելական տերության սահմաններին, կայսերական հրաման արձակեց՝ հավաքելով մեծաքանակ թուրքերի, արաբների ու եթովպացիների, որից հետո հրամայեց բոլոր միջոցներով պայքար սկսել ֆրանկների դեմ: Այս ժամանակ էր հենց, որ նա լուր ստացավ, որ ֆրանկները գրավել էին Երուսաղեմը, դրա համար էլ ավելի զայրացավ և, ոտքի հանելով իր բանակը, Բաբելոնից առաջացավ, որպեսզի պատերազմ սկսի ֆրանկների դեմ և հետ խլի Սուրբ քաղաքը: Իրենց հերթին քրիստոնյաները, երբ լսեցին այս մասին, մեծ քաջությամբ լցվեցին և, վերցնելով Սուրբ խաչը, առաջացան Ասկալոնի ուղղությամբ, որպեսզի դիմադրած կանգնեն այդ անօրենների բանակին: Եվ ահա, երբ քրիստոնյաները առաջանում էին Ասկալոնի շրջակայքի գյուղական վայրերում ու սպասում էին ճակատամարտի, նրանց ձեռքն ընկավ անասունների մի հսկայական անասնահոտ, որի կազմու կային խոշոր եղջերավոր անասուններ, ուղտեր, ոչխարներ և այլք: Երեկոյան քրիստոնյաները այս ավարը հավաքեցին իրենց վրաների մոտ, թեև այս կապակցությամբ բանակի ղեկավարները հատուկ հրամայեցին, որ դրանք, ինչպես նաև մնացած գույքը թողնեն տեղում և հաջորդ օրը թեթևորեն առաջանալ թշնամու վրա: Եվ ահա լուսաբացին, երբ հետախույզները վաղ առավոտյան առաջ գնացին, որից հետո հայտարարեցին, որ հեծանքակները մոտենում են: Լսելով այդ՝ քրիստոնյաները իրենց առաջնորդների գլխավորությամբ ջոկատներ կազմած հպարտորեն առաջացան՝ փողփողացնելով դրոշները: Այդ ժամանակ, սակայն, տեղի ունեցավ այդ արժանահիշատակ ու անհավատալի բան, բանգի այն կենդանիները, որոնց մասին ասացի ու որոնք հետևում էին թողնվել, սկսեցին ընթանալ մեր բանակի աջ ու ձախ կողմերում, թեև ոչ-ոք չէր ստիպում նրանց այդպես վարվել: Արդյունքում հեծանքակները, հեծվից տեսնելով այդ կենդանիներին, որոնք ընթանում էին մեր ռազմիկների կողքին, դրանց ֆրանկների բանակի փոխարեն ընդունեցին, ընդ որում մեր օգտին եղավ այն, որ մեր բանակը լուսնածա և մարտակարգով էր առաջանում, երբ կենտրոնն ավելի մոտ էր հակառակորդի շարքերին, քան թևերը՝ կարծես ունենալով սեպաձև մի տեսք: Եվ այսպես քրիստոնյաները սկսեցին առաջանալ, իսկ այդ ժամանակ Գոտֆրիդը (Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.Ֆ.) առաջ բերեց հետևի շարքերը՝ կանգնելով առջևում ընթացող մյուս առաջնորդների թիկունքում: Եվ ահա, այն բանից հետո, երբ կողմերն այնքան մոտեցան, որ հնարավոր էր մեկը մյուսին հարվածել նույնիսկ քարեր նետելով, մեր նետածիգները ճկեցին իրենց աղեղները և նետերի հարվածի տակ առան թշնամու շարքերը: Դրանից հետո քրիստոնյաները գործի դրեցին նիզակները, թեև պետք էր արագության գործում էին նաև նետերը: Եվ այսպես մեր ասպետները, բանի որ երդում էին տվել, ինչքան ուժ ունեին միարժեցին հեծանքակների շարքերի մեջ՝ սպանելով նրանց ու ճգմելով իրենց նժույգներով: Արդյունքում մի բանի ժամակ մարտից հետո գետինը ծածկվեց սարակինոսների դժգույն դիակներով, ընդ որում բանը հասավ նրան, որ սարակինոսներից ոմանք սարսափահար փորձում էին թաքնվել ծառերի կատարներին, թեև տրանք տարբեր միջոցներով այնտեղից ներքև էին բերում կամ հարվածում էին և տրանք սպանված կամ մահացու վիրավորված ներքև էին ընկնում: Այսպիսով՝ մեր մարտիկ բոլոր կողմերից հարվածելով շարքում էին սարակինոսներին և արդյունքում հետապնդեցին վերջիններիս մինչև Ասկալոն, որը կազմում էր 720 ասպարեզ: Մինչ այդ, սակայն, թուրքերի գլխավոր հրամանատար Լաֆանդալը, որն առաջ ծայրահեղ արհամարհանքով էր արտահայտվում ֆրանկների հաշվով, ինքը ևս թիկունք դարձրեց և կարծես չուզենալով հեռացավ իր վրանը, որը լի էր հսկայական բանակի գումարներով: Եվ ահա ֆրանկները, հետապնդելով փախչող թշնամուն և ի սրտե շնորհակալություն հայտնելով Աստծուն, անդադարձան թուրքերի վրաններին՝ այնտեղից հավաքելով ամենատարբեր տեսակի զանձեր՝ ոսկի, արծաթ, թանկարժեք հագուստներ, թանկարժեք քարեր և այլ շատուշատ բաներ, ինչպես նաև հիմնալի թրեր, ցրտեղ, այլուր ու շատ այլ բաներ: Այդ գիշերը մեր մարտիկ անցկացրին սարակինոսների վրաններում, կարծելով, թե հաջորդ օրը թշնամին հնարավոր է վերսկսի մարտը, սակայն թուրքերն այն աստիճանի էին վախեցած, որ ողջ գիշեր չէին դադարեցրել փախուստը» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 19):

«Սուրբ քաղաքին տիրելուց հետո մենք սկսեցինք բննարկել այնտեղ գործերը կարգի գցելու հարցը, սակայն այդ ժամանակ մեզից շատերը, տանվելով ալ-իրենց երկրները և ազգականները տաճած սիրոց, ցանկացան տուն դառնալ: Այդ ժամանակ էր, սակայն, որ հայտարարվեց, թե Բաբելոնի թագավորության արքան (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթայան – Մ.Ֆ.) ցանկանում է անթիվ բանակի ռազմիկներով Ասկալոն գալ՝ նպաստել ունենալով հետ խլել Երուսաղեմը և գետել այնտեղ գտնվող ֆրանկներին, ինչպես նաև տիրել Աստիոթին: Աստված, սակայն, այդ հարցով այլ կերպ էր որոշել, դրա համար էլ, երբ մենք իմացանք, որ բաբելոնացիների բանակը Ասկալոնում է, գնացինք ներքև ու ելանք մեր բանակի դեմ՝ մեր գումակն ու իրերը թողնելով Երուսաղեմում: Երբ մեր բանակը հայտնվեց թշնամու դիմաց՝ մենք ծնկադրեց օգնություն աղերսեցինք Աստծուց, որպեսզի նա, որ օգնել էր մեզ այլ գործակներում, օգնի նաև այս ճակատամարտում, որ մենք ջարդեցինք սարակինոսներին ու սատանաների ուժերը և Բրիստոսի եկեղեցու իշխանության տակ գցեցինք տարածությանը մինչև ծով և ողջ աշխարհը: Այդպես էլ եղավ» (Գողֆորուա, Ռայմոնդ և Դամիերտ «Նամակ պապին»):

«Երբ քրիստոնյաները արեցին այս ամենը, նախանձ սատանան հավատացյալների ուրախության նկատմամբ մեծ ատելություն զգաց և ուղիք հանեց Բաբելոնի Եփրոնի (**Ճաթխմանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսայան – Մ.3.**), որը, կատարողեն ելնելով քրիստոնյաների այս նոր թագավորության դեմ, իր հետ բերեց նաև ողջ Արևելքը: Նա մտադիր էր ոչնչացնել ողջ այս թագավորությունը, ընդ որում ուզում էր սրբել նաև Աստծո հիշատակը: Ելնելը, սակայն, որ դուռնը իզուր ջանքեր էին, բանգի մարդկանց գործերը Աստված է տնօրինում: Եվ ահա Արևելքի այս բռնակալը հավաքեց իր բոլոր մարդկանց և իր ողջ շեղուղիքում եկավ Ասկալոնի վրա: Երբ արդեն երեկո էր, սուրհանդակն այս մասին լուրը հասցրեց նոր արքային (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացուն – Մ.3.**), որն անմիջապես մարդ ուղարկեց նրանց մոտ, որոնց ուղարկել էր Նաբլուս, որպեսզի սրանք չհեռանային, կանգ առնեին և մասնակեցին Բաբելոնի Եփրոնի դեմ նախատեսվող մարտին, բանի որ իրոք Ասկալոնին մի անհաջիվ գոյք էր մոտեցել, որը պատրաստվում էր պաշարել Երուսաղեմը: Այդ ժամանակ Եվստաթիոսը (**Բուլոնի կոմս Էստաթ Բուլունացին – Մ.3.**), Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինստանկալ, Կաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.3.**) և պատերազմի այլ մարդիկ, լսելով այն լուրը, որ պատերազմն անխուսափելի, ուրախությամբ համաձայնության եկան ու ելան թշնամիների դեմ: Եվ ահա մերոնք, որպեսզի հետ մղեին թուրքերին, ելան Եռան կատարը և, առաջանալով ողջ օրը, ժամանեցին Կեսարիա: Հաջորդ օրը մերոնք անցան ծովի ափով և ժամանեցին Ռամլա կոչվող բաղաթը, որտեղ գտան թշնամու բանակի շատ արարների: Այդ ժամանակ մերոնք ամենայն եռանդով հարձակվեցին թշնամիների վրա, պարտության մատնեցին և մի բանի գերինով վերցրին, որոնցից էլ հենց պարզեցին ճշմարտությունը թշնամու Ուժերի մասին: Իմանալով այդ՝ մերոնք արագընթաց ձիերով սուրհանդակ ուղարկեցին արքայի մոտ, որպեսզի կանչեն նրան և կոչ անեն առանց որևէ հապաղման ելնել՝ առաջանալով Ասկալոնի ուղղությամբ: Ասկալոնը Պաղեստինի մի հայտնի բաղաթ է, որը գտնվում է Երուսաղեմից 25 մղոն հեռավորության վրա...: Եվ ահա արքան, երբ լսեց այս, կանչեց պատրիարքին, խորհուրդ գումարեց, որից հետո հրամայեց ողջ բաղաթին հայտարարել ստեղծված իրավիճակի մասին...: Ավարտելով աղոթքն ու պատարագը՝ մարդիկ Աստծուց հաղորդություն ստացան, որից հետո թողեցին եկեղեցին, նետվեցին դեպի գեները և սլացան հակառակորդի վրա: Անմիջապես էլ հնչեցին բանակի շեփորները, իսկ այդ ժամանակ արքան արդեն բաղաթից դուրս էր: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները, թարմացած հոգով ու մարմնով և, չվախենալով որևէ մեկից, նետվեցին մարտի, բանի որ ոչ միայն հույսներն իրենց վրա էին դնում, այլև՝ Աստծո...: Եվ ահա արքան, իր զորքով անցնելով գետը, որը հոսում էր Ասկալոնի մոտակայքում, այնտեղ մի բանի հազար գոմեշներ, ուղտեր, էշեր և ջորիներ գտավ, որոնք ոչ միայն պատկանում էին բաղաթին, այլևս մասամբ բերվել էին Եփրոնի բանակի հետ և հսկվում էին արաբ հովիվների կողմից: Իրոք, արաբները, երբ տեսան մերոնց, անմիջապես դիմեցին փախուստի, իսկ մերոնք հետապնդեցին թշնամիներին, ձեռք գցեցին ալվարը և այն, ինչպես պետք է, Երուսաղեմ հասցրին: Երբ արդեն երեկո էր, արքան կոչ արեց պատրաստվել մարտի, ընդ որում պատրիարքը հայտարարեց, որ, անիծված կլինի ցանկացած մեկը, ով մինչև վերջնական հաղթանակը ավարտությանը կզբաղվի...: Գիշերն անցավ, լույսը բացվեց, արեգակը սովորականից ավելի ուժեղ լուսավորեց և մերոնք արթնացան բնից: Դա վերցրողը տոնի ժամանակ էր ու մի օր էր, երբ Փրկիչը հաղթանակի էր հասնելու Բաբելոնի սատանայական արքայի նկատմամբ, հենց այդ օրն էր, որ նա իր ռազմիկների միջոցով վիրելու էր նրան: Եվ ահա արքան, ինչպես արդեն ասվեց, անցավ գետը՝ տեղում թողնելով պատրիարքին, բահաններին և մնացած հոգեւորականներին ինչպես հույներից, այնպես էլ լատինացիներից: Դրանից հետո արքան յուրայինների հետ իջավ մի գեղեցիկ ու լայնարձակ հարթավայր, մոտեցավ ծովի ափին և մարտի համար սկսեց շարել իր զորքը: Արքան իր վրա վերցրեց առաջին ջոկատի ղեկավարությունը, երկրորդը հանձնեց կոմս Սեն-ժիլինի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացուն – Մ.3.**), երրորդը՝ Ֆլանդրիայի կոմսին (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացուն – Մ.3.**), չորրորդ ջոկատը նա տվեց Եվստաթիոսին, իսկ Տանկրեդին և Պաստոն Դ'Բուգենին էլ հանձնեց ինչգերոգ ջոկատը: Միաժամանակ ասպետների մոտ տեղակայվեցին Նիզակալները և նետածիգները, ընդ որում սրանք պետք է ընթանային առջևից ու պաշտպանեին ասպետներին բաբելոնացիներից: Կոմս Սեն-ժիլը աջում էր՝ ծովի կողմում, արքան ձախ թևում էր, որտեղ թշնամին առավել ուժեղ էր, իսկ մնացած ուժերն էլ տեղակայվեցին սրանց միջև: Հարկ է նաև մի բանի խոսք ասել Բաբելոնի այն Եփրոնի (**Ճաթխմանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Հայի – Մ.3.**) մասին, որը ելել էր մարտի: Այդ այնպես ստացվեց, որ ոչ-ոք չէր համարձակվում որևէ անհաճո լուր հայտնել վերջինս և ընկնել Եփրոնի աջում, ընդ որում այս ամենը մենք իմացանք մի կնքված թուրքից, որին ժամանակին գերել էր Բոհեմոնը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնը Տերենտացին – Մ.3.**) և որն էլ մեզ հայտնեց, թե իրականում թշնամու ճամբարում ինչ էր կատարվել: Եվ այսպես, երբ լուսաբացին Եփրոնի հայտնեցին, թե ֆրանկները մարտի պատրաստ առաջանում են, նա, համարելով այդ անհեթեթություն, ասաց...: Ի վերջո, Եփրոնը հրամայեց բերել իր զինվորական հանդերձանքը և հրամայեց մարտի պատրաստվել, իսկ երբ ամեն ինչ պատրաստ էր, հրամայեց ուղիք ելնել...: Եվ այսպես մենք մարտի մեջ մտանք: Այդ ժամանակ Նորմանդիայի կոմսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.3.**), որ մի անվախ ասպետ էր, սկսեց մարտը և ընդհարման մեջ մտավ հակառակորդի հետ՝ ելնելով Եփրոնի դրոշակակիրի դեմ: Կոմսը թուրք ձեռքին իր համար ծանապարի էր բացում թշնամու ջոկատների միջով և նա սովորականից ավել մեծ կոտորած արեց, ընդ որում այսպես շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև դրոշակակիրին չտապալեցին և դրոշը չկոխեցին, ընդ որում Եփրոն ինքը մեծ դժվարությամբ փախավ Ասկալոնի ուղղությամբ և կանգ առավ բաղաթի դարպասների մոտ, որտեղից էլ հենց անհապառն եղավ այդ սարսափելի նախճիրին: Մինչ այդ արքան ու նրա ուղեկիցները իրենց սովորական արիության իրենց դեմ ելած թշնամու աջ ու ձախ թևերում մեծ կոտորած արեցին, ընդ որում թուրքերը շփոթվեցին և դիմեցին փախուստի, բանի որ ամեն ինչ այնքան արագ եղավ, որ ոչ-ոք չհասցրեց ոչ մի կարգին դիմադրություն կազմակերպել, ոչ էլ նետ արձակել՝ թշնամու ռազմիկները հասցրեցին միայն փախչել: Այդ ժամանակ սպանվեցին հազարավոր անհավատներ, որոնք, թեթև կարողանային փախչել, իրենք էլ այդ կանեին, ընդ որում անհավատների բազմությունն այնքան մեծ էր, որ մեր թորերը, չնայած այդ ջարդին, այնուհանդերձ անգործ չէին մնում: Դրանից հետո Տանկրեդն ու Բուլոնի կոմս Եվստաթիոսը շտապեցին դեպի հակառակորդի վրանները և այնտեղ ևս շատ մեծ սփրագործություններ իրականացրին՝ արժանահիշատակ ու արժանի հիշվելու: Քրիստոնյաներից ոչ մեկը չհասցրեց կամ չվախեցավ, այլ բոլորը, ոգևորված այդ ամենից, միասնաբար սկսեցին հետապնդել Քրիստոսի թշնամիներին, ընդ որում դա զարմանալի մի բան էր, որ այդքան մեծաքանակ հակառակորդից մերոնցից ոչ-ոք չախաբեկվեց, այլ, ընդհակառակը, աստվածային աջակցությամբ նրանց ուժն ու համարությունն ավելի մեծացավ: Այսպես մերոնք այնքան մարտունակ էին, մինչև արեգակը սկսեց ցած իջնել երկնքի իր բարձր դիրքից՝ երբ Քրիստոսը խաչի վրա բարձրացավ: Ահա հենց այդ ժամանակ էր, որ թշնամիները լրիվ ուժազրկվեցին՝ չկարողանալով ոչ փախչել, ոչ էլ դիմադրել՝ մտածելով միայն այն մասին, թե ուր կորեն մեր աչքից: Մեր մարդիկ կոտորում էին թշնամիներին նետորդի ինչպես որսորդն է ոչնչացնում ճնճողկներին երանը, իսկ երբ տապալում էին հակառակորդին գետին, սպանում էին այնպես, ինչպես մնացործն է սպանում մորթի համար նախատեսված կենդանիները: Թշնամիների մեջ կային նաև այնպիսիները, որոնք, նետելով թորերը, ուժասպառ գետին էին տապալում՝ չհամարձակվելով ելնել քրիստոնյաների դեմ: Բաբելոնացիների բանակի առաջին մասն արդեն պատրաստ էր, սակայն վերջապահը դեռ կանկածների մեջ էր հաղթանակի հարցով, բանի որ նրանք չէին կարողանում հասկանալ առջևում տեղի ունեցող խառնաշփոթը և, ընդհակառակը, նույնիսկ կարծում էին, թե այդ առաջացել է նրանից, որ քրիստոնյաները փախչում են, իսկ իրենց կողմնակիցներն էլ հետապնդում են նրանց: Հետո, սակայն, երբ նրանք ի վերջո հասկացան, թե ինչ է կատարվում, նրանց ուրախությունը փոխարինվեց տխրության, որից հետո նրանք, միանալով մյուսներին, սկսեցին փախչել՝ կանգնելով փախչողների գլուխ: Այդ, ինչպես փոթորիկն է ցրում հարդերի շուրջերը, այնպես էլ ցրվեց հակառակորդի բանակի մեծ մասն ու մատնվեց փախուստի: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը և Քրիստոսի մարտիկները ոչնչացնում էին սատանայի ծառաներին՝ կոմս Սեն-ժիլը, որը մարտնչում էր ծովի ափին, անթիվ թշնամիների կոտորեց, իսկ սատանայի մնացած ծառաներին էլ հենց կողքին գտնվող ծովը լցրեց, որ դրանք ձկների կեր դառնան...: Այսպիսով՝ աստվածային առաքելությունը այդ մարտում հաղթանակի հասավ և աջակից եղավ մեր հաղթանակին, սակայն ո՛վ կարող է հաշվել նրանց բանակությունը, որոնք ընկան նեղ դարպասների մոտ: Իրոք, սատանայի ծառա Եփրոնը հենց այդ ժամանակ էր, որ լիովին հիմնավորված ողբ ու կական բարձրացրեց, բանի որ տեսնում էր իր առջև բարձրացող սպանվածների կույտերը, ընդ որում կենդանի մնացածներն էլ անիծում էին իրեն՝ իրենց անձեքներն ու հայիտյալները միացնելով մերիկների հետ: Այդ բաղաթում հարևան բաղաթներից հավաքված շատ նավեր ու նավակներ կային, որոնք Երուսաղեմի սպասվելիք պաշարման պարապակի համար անհրաժեշտ բաներն էին բերել, սակայն այժմ, երբ տեսան, թե իրենց Եփրոն ինչ խայտառակ պարտություն է կրել, նրանք պարզեցին առազաստները և բաց ծով դուրս եկան, մինչդեռ մերոնք, ձեռքերը պարզելով երկինք, շնորհակալություն հայտնեցին Աստծուն այս հաղթանակի համար: Դրանից հետո մերոնք վերադարձան հակառակորդի վրանների մոտ, որտեղ անթիվ բանակությամբ գտան ոսկի, արծաթ, անհաջիվ հագուստներ, առատ պարենամթերք, ամեն տեսակի կենդանիներ և գեները: Նրանք ձեռք գցեցին հովանակներ ու մատակներ, էշեր և ջորիներ, ուղտեր ու այլ կենդանիներ, ո՛րն ասես, ոչխարներ, խոյեր և այլ տնային կենդանիներ, որոնք օգտագործվում էին սննդի համար: Մերոնք ձեռք բերեցին նաև շատ ամաններ, փսիսներ, թասեր, գավաթներ, հարստություններով լցված արկղեր, ոսկյա և արծաթյա զարդեր, ոսկեզօծ իրեր, ընդ որում այս ամենի զարդը հանդիսացավ Եփրոնի վրանը, որն իրոք մի խնայական շեղուղի էր: Նորմանդիայի կոմսի ձեռքն ընկավ Եփրոնի դրոշակի ձողը, որի ծայրը արծաթեց էր, իսկ վրան էլ ոսկե մի խնձոր կար, որը, ըստ գնահատականների, 20 տաղանդ արծեղ, ինչպես նաև թուրը, որն արժեք 60 հունական ոսկի: Հարկ է նշել, որ մերոնք ձեռք բերեցին ընկան նաև գինի ու ջուր մատուցող գյուղատնտեսություն, որոնք, տեսնելով, թե ինչ է կատարվել, այն աստիճանի էին ազդվել այդ ամենից, որ, ինչպես կենդանիներ, փոխանակ փախչեցին, մնացել էին տեղում՝ սպասելով մերոնց թորերին, թեև շատերն էլ, թավալվելով սպանվածների մեջ և արյունոտվելով, փորձում էին այդ կերպ աննկատ մնալ ու փրկվել: Այս

Ճակատամարտը՝ Տիրոջ իսկական այդ փառաբանումը, տեղի ունեցավ օգոստոսի 12-ին» (Ռոբերտ Ռեյմսի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 9, գլուխ 3):

հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.3.) եղբայր Եվստաթիոսին (**Բուլյոնի կոմս Էստաթ Բուլյոնացուն – Մ.3.)**, որպեսզի այդ քաղաքի և արժանի այրերը ժամանեն հիշատակված քաղաք և, հետևելով բերելով մեծաքանակ գործ, իրենց տիրապետությունը հաստատեն այնտեղ: Արդյունքում հիշատակված երկու այրերը, իրենց հետ վերցնելով բավարար բանակի հետևակայինների, հասան այդ քաղաքի արվարձան, որից հետո քաղաքի բնակիչները իրենց կամքով բացեցին ամրությունների դարպասները ու հանձնվեցին նրանց: Միաժամանակ Գոտֆրիդ արքայի մոտ եկան նաև ուրիշ սուրհանդակներ ևս, որոնք հայտնեցին, որ Բաբելոնի կայսրը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան – Մ.3.)** ուղի է հանել մի մեծ զորք ու պատրաստվում է պատերազմ սկսել իր դեմ: Մտանալով այս լուրը՝ արքան շտապ մարդիկ ուղարկեց իր եղբայր Եվստաթիոսի ու Տանկրեդի մոտ՝ հրահանգելով նրանց անմիջապես, հենց որ դրա հնարավորությունը լինի, վերադառնալ Երուսաղեմ: Միաժամանակ արքան ավելացրեց նաև, որ նախատեսում է ճակատամարտ տալ Ասկալոնի մոտ: Եվ ահա այս երկու ամենաբաց այրերը, հենց որ լսեցին, թե ինչ է կատարվել, անմիջապես մեկնեցին դեպի լեռները, որտեղ հույս ունեին հանդիպել սարակինոսներին և զենքերը ձեռքերին ելնել նրանց դեմ, իսկ հետո հասան Պաղեստինի Կեսարիային: Հասնելով այս քաղաք՝ Տանկրեդն ու Եվստաթիոսը, արագացնելով բալլերը, մոտեցան Ռամլա կղզվող քաղաքին, որի մասին վերևում արդեն ստել են սուրբ Գևորգի հիշատակի հետ կապված, այս քաղաքը տեղակայված է ծովի մոտ, որտեղ էլ ի վերջո հանդիպեցին շատ արաբների, որոնք կազմում էին թշնամիների հիմնական բանակի առաջապահը: Եվ ահա մեր մարդիկ, միավորելով ուժերը, ելան թշնամիների դեմ և արդյունքում փախուստի մատնեցին վերջիններին, ընդ որում հակառակորդի ռազմիկներից շատերը գերի բռնվեցին և բացահայտեցին թշնամու մարտական ծրագրերը, թե որտեղ է պատրաստվում հավաքվել իրենց բանակը, ինչ ուղղությամբ է նախատեսում հարձակվել, ինչ բանակի է, ինչ կերպ է մարտնչում և այլն: Եվ այսպես, ձեռք բերելով այս տեղեկությունները, Տանկրեդը անմիջապես մարդիկ ուղարկեց Երուսաղեմի արքա Գոտֆրիդի մոտ և հայտնեց նրան այդ ամենը: Նա ուրիշ մարդիկ ուղարկեց նաև Առնոլֆ պատրիարքի և մնացած առաջնորդների մոտ՝ ասելով. «Դուք պետք է իմանաք, որ մեզ մի մեծագույն ճակատամարտ է սպասում, արդ հավաքվեք իրար զույս և հասե՛ք Ասկալոնի մոտ, որպեսզի օգնության հասնե՛ք մեր փղբորբանակ գործին, եկե՛ք ինչպես հնարավոր է արագ»: Եվ ահա արքան, պատված Աստծո կողմից իրեն տրված ամենայն իմաստնությունով ու իշխանությամբ, ուղի հանեց Աստծո ողջ բանակը և, որպեսզի հետ չարտի թշնամու, մարտի վայր նշանակեց Ասկալոնի մոտ գտնվող տարածքը՝ նախատեսելով հենց այնտեղ հասնել հաղթանակի: Եվ ահա արքան ու պատրիարքը, ինչպես նաև Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտը (**Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացին – Մ.3.)** թողեցին քաղաքը շաքարավազ երրորդ օրը, սակայն կոմս Սեն-ժիլն (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.3.)** ու Նորմանդիայի կոմսը (**Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.3.)** հայտնեցին Գոտֆրիդին, որ չեն ցանկանում ուղի ելնել, մինչև որ հաստատ չիմանան, որ մարտն անխուսափելի է, ընդ որում նրանք միջադեպ, որ կման Երուսաղեմում և միայն այդ պարագայում արագորեն կփխանան քրիստոնյաներին: Եվ ահա արքան ելավ և, երբ հեռվից տեսավ թշնամիներին, արագորեն մարդիկ ուղարկեց Երուսաղեմ և կանչեց նրանց, որոնք մնացել էին այնտեղ: Արքան այս գործի համար նշանակեց մի եպիսկոպոսի և նրան քաղաք ուղարկեց՝ աղաչելով ուղի հանել այնտեղ գտնվող բոլոր մարդկանց, որ սրանք միանային իրեն, բանի որ դա ծայրահեղորեն անհրաժեշտ էր: Արդյունքում չորեքշաբթի օրը քրիստոնյաները դեպիվարները հավաքեցին և կարգի բերեցին մեկնելու պատրաստ ուժերը, տեղավորելով դրանք քաղաքից դուրս, որից հետո եպիսկոպոսը մարդկանց հայտնեց արքայի խոսքերը, որ, եթե նրանք օգնության չհասնեն իրեն, ապա Երուսաղեմը կընկնի թշնամիների ձեռքը, ընդ որում դեռ հայտնի չէ, թե կենդանի կմնան արդյոք իրենք կամ չեն՝ հայտնվի արդյոք գերության մեջ: Պետրոս Անապատականը, որը մինչ այդ զբաղված էր բարեպաշտ գործունեությամբ, հունական ու լատինական հոգևորականների հետ միասին մնաց քաղաքում և նրանք այստեղ հոգևոր արարողություններ իրականացրին՝ աղաչելով երկնային ուժերին հաղթանակ պարգևել իրենց ժողովրդին...: Պատրիարքը, սակայն, այլ բարձրաստիճան հոգևորականների հետ միասին չմնաց քաղաքում, այլ, ելնելով այնտեղից, ժամանեց Ասկալոնի մոտ գտնվող քրիստոնյաների բանակ: Այդ ժամանակ հեթանոսների նեղության պատճառով կենդանիների մի մեծ հոտ, այդ թվով կոպեր, ուղտեր և ոչխարներ, գործի մեջ էին դրվել և ահա, հենց որ մեր բանակի դեպիվարներն իմացան այդ մասին, ուղի հանեցին իրենց ընտիր տղամարդկանց, որպեսզի սրանք ելնեն ու տիրեն այդ ավազի: Այդ ընթացքում մեր մարդկանց աչքին երևացին 300 արաբներ, սակայն մեր մարդիկ այն աստիճան արդյունավետ հարձակվեցին սրանց վրա, որ թշնամին դիմեց փախուստի, իսկ դեպի վերջինիս ծավալող իրականացված հետապնդման ժամանակ էլ արաբներից երկու հոգի գերի ընկան: Նույն օրը, սակայն՝ ավելի ուշ, պարտադիրք հայտարարեց ողջ բանակին, որ հաջորդ օրվա սկզբում բոլորը պետք է պատրաստ լինեն ճակատամարտին, ընդ որում նա սպառնաց բանադրանքի ենթարկել յուրաքանչյուր մեկին, որը մինչև վերջնական հաղթանակը կշեղվի ավարառության գործով՝ արգելելով այդ գործով զբաղվել մինչև մարտի ավարտը: Պատրիարքը կոչ արեց ուշադրություն կենտրոնացնել թշնամիների ոչնչացնելու, այլ ոչ թե անորպիս նյութական բարիքներ ձեռք բերելու վրա, ինչը կարող էր լուրջ խոչընդոտ հանդիսանալ հաղթանակի ճանապարհին: Եվ ահա ուրբաթ օրն առավոտյան մեր բանակը մտավ մի շատ գեղեցիկ հովիտ, որի մոտ մի գետ կար: Հենց այստեղ էլ իրականացվեց մարտավարի տեղաբաշխումը: Դուքսը, որն այժմ արդեն արքա էր, Ֆլանդրիայի կոմսը, կոմս Սեն-ժիլը, Եվստաթիոս Բուլյոնացին, Տանկրեդն ու Գաստոնը, իրենց հետ ունենալով նաև այլոց յուրայիններից, կանգնեցին առանձին ջոկատներով գլուխ: Նիզակալիներն ու Նետաձիգները, որոնք սովորաբար տեղադրվում էին զորքից առաջ, հետևակայինների հետ միասին հենց այդտեղ էլ դրվեցին, ընդ որում Գոտֆրիդ արքան իր գործով զբաղեցրեց ձախ թևը, կոմս Սեն-ժիլը զբաղեցրեց բանակի ծովափայաց ուղղությունը, Ֆլանդրիայի ու Նորմանդիայի կոմսերը մնացին աջ թևում, իսկ Տանկրեդն էլ այլոց հետ՝ կենտրոնում: Մեր հետևակայինները ելան հակառակորդի ուժերի դեմ, սակայն հեթանոսները, պատրաստվելով մարտի, անշարժ էին մնում: Այդ ժամանակ տեսնել էր պետք, թե ինչպես են նրանք կենդանիների վրա բարձած փոքրիկ տիկերով սառը ջուր կրում, որոնք նախատեսում էին խսել ջուրն այն ժամանակ, երբ կսկսեն հետապնդել փախչող քրիստոնյաներին, թեև արդյունքում Աստված այլ կերպ որոշեց, ոչ այնպես, ինչպես նախատեսել էր այդ անօրեններից զեղը: Եվ ահա Նորմանդիայի կոմս Ռոբերտը տեսավ դեռ հեռվից փախող հակառակորդի բանակի հրամանատարի նիզակը, որը կարծես լրիվ արծաթապատ էր և պատված ոսկու հաստ շերտով: Այդ ժամանակ նա, խթանելով նժույգին, հարձակվեց այս իշխանի վրա և, նիզակի փոխարեն ձեռքում ունենալով իր դրոշը, սարսափելի մի հարված հասցրեց վերջինիս և վիրավորեց: Մյուս կողմից նաև Ֆլանդրիայի կոմսը, թուլացնելով նժույգի սանձերը, իր զորքին նետվեց հակառակորդի խիտ շարքերի մեջ: Հակառակորդի ճամբարի մոտ յուրայիների ու գործի մի մեծ խմբի գլուխն անցած այլ առաջնորդների հետ միասին քաջաբար մարտնչում էր նաև Տանկրեդը, որը կարծես հասնում էր ամենուր: Այդ ժամանակ դաշտերն ու մարգագետինները կարմրեցին կոտորածի արյունից, իսկ թշնամին էլ, ի վիճակի չլինելով դիմանալ կրած կորուստներին, դիմեց հուսահատ փախուստի, ընդ որում, բանի որ հեթանոսները կազմում էին հսկայական մի բանակություն, կոտորածն էլ հսկայական եղավ...: Այսպիսով՝ թշնամիները, որոնք փախչելիս մնում էին անպաշտպան, զոհ էին գնում մեր թորերի ու նետերի հարվածներին, երբ քրիստոնյաները կոտորում էին նրանց իսկական անասունների նման: Կոմս Սեն-ժիլը, որ գործում էր ծովի ափին, թշնամու դեմ ելավ սեփական բանակի զույսն անցած և այնպիսի մի եռանդով հարվածեց վերջինիս, որ թշնամիներից շատ շատերը, որպեսզի ազատում գտնեն, հանձնվեցին ծովի ափերին...: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ Աստծու աջակցության շնորհիվ նման մի հաղթանակ ձեռք բերվեց, բաբելոնական բանակի իշխանը (**Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորհրդամանատար Աֆդալ Հալը – Մ.3.)**, որն իրենց լեզվով կոչվում էր Եմիր, շփոթվեց և, չկարողանալով ուշքի գալ զարմանքից այն բանի կապակցությամբ, ինչ տեղի էր ունենում իր հետ, կարծես քար կտրեց: Բանն այն է, որ նա տեսնում էր, թե ինչ մեծաքանակ ռազմական հանդերձանք ու միջոցներ է բերել, ինչպես երիտասարդ ու լավ զինված երիտասարդներ կային իր հետ արժանապատիվ տոհմերից, ինչպիսին է իր դաշնակիցների օժանդակությունը հատկապես հեծելազորի հարցով, սակայն այժմ այդ ամենը իզուր էր անցնում: Հետո, սակայն, մի քիչ ուշքի գալով, նա փախավ դեպի Ասկալոնի դարպասները, բանի որ հույս ուներ գտնել այդտեղ ապահովություն գտնել քրիստոնյաներից...: Մեր հաղթանակին նպաստեց նաև այն հանգամանքը, որ Ասկալոնի իշխանը, երբ տեսավ, որ Բաբելոնի իշխանը դիմում է փախուստի, հրամայեց փակել դարպասները և արգելել թշնամիներին իր քաղաք մտնել...: Հարկ է նշել, որ թշնամու բանակին ուղեկցելով Ասկալոն էր հասել մի մեծ նավատորմ, նախատեսված այն բանի համար, որ հաղթանակի դեպքում ստրկության բժի գերված ֆրանկներին, սակայն, այն բանից հետո, երբ այստեղ տեսան յուրայիներից պարտությունը, բոլոր նավերը խարխիսները վերցրին և բաց ծով դուրս եկան...: Եվ այսպես, սպանելով ու ոչնչացնելով սարակինոսներին՝ ֆրանկները վերադարձան սրանց լեռն ծածկաբլուր և այստեղ մեծ ավազի տեղ դարձան՝ ոսկու և արծաթի թամբեր, ասորական ազնվականների անբավ հարստություն, կենցաղային թանկարժեք իրեր, տարատեսակ կենդանիների ու զենքերի հավաքածուներ և այլն: Ինչ անհրաժեշտ էր, ֆրանկները վերցրին իրենց հետ, իսկ մնացածը այրեցին, որից հետո մեծ ուրախությամբ վերադարձան Երուսաղեմ...: Այս հաղթանակը շահված օգոստոսին» (Բողոքի Դուլացի «Երուսաղեմյան պատմություն», գիրք 4):

«Մեր կողմից նկարագրված դժբախտ դեպքերից հետո անցան երկու ամբողջական օրեր, հետո ևս մեկը, իսկ չորրորդ օրը արևը լուսավորեց քրիստոնյաների մեծ ուրախությունը, բանից այն լուսավորեց ֆրանկների հաղթանակը Ասկալոնի պարիսպների տակ: Իրոք, Երուսաղեմի գրավումը մեծապես անաբեկել էր Մեմֆիսի արքային (**Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալային – Մ.3.)** և ահա ողջ Եգիպտոսը, դողալով կատաղությունից, հավաքեց և ուղարկեց 360.000 հեծյալից ու անթիվ հետևակայիններից կազմված մի բանակ՝ անհաջիվ, ինչպես ծովի ավազը: Հենց որ ֆրանկներին իմացան այս նոր գիշարիչների գալու մասին, նրանք ելան նրանց դեմ, կարծես սոված մարդիկ լինեին, որ նետվում էին հացի վրա, որից հետո ցրվի տվեցին այդ հսկայական բանակը» (Ռաուլ Կաեսնացի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 138):

«4/1/ Եվ ահա դուքս Գոտֆրիդը (**Ներթին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացու – Մ.3.)**, որպեսզի լուրեր հավաքի սարակինոսների վերաբերյալ, քաղաքի և Դավթի աշտարակներում հուսալի ռազմիկներ տեղավորելու հետո, հետո

վերցնելով Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրիացուն – Մ.Ֆ.) ու Տանկրեդին (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.), ուղղվեց դեպի Անկարոնի հարթավայր, որպեսզի տեղեկություններ ձեռք բերի հեթանոսների վերաբերյալ: Այստեղ, ահա, նրան ներկայացավ մի սուրհանդակ, որը հայտնեց, որ Եփր և Բֆորդը (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր գործարարականատար Աֆդալ Չայը – Մ.Ֆ.), որը Բաբելոնի թագավորության արքայի (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալայի – Մ.Ֆ.) առաջին իշխանն էր, հետք վերցնելով անթիվ բանակի հեթանոսներ, մեծ բանակի անասունների և պատերազմի համար ամենայն անհրաժեշտը, որոշել է պաշարել Երուսաղեմին և դուրս բերել քրիստոնյաներին այդ երկրից: Իրոք, նա հավաքել էր անթիվ ռազմիկներ Եթովպիայի բոլոր ծայրերից, որոնք սովորաբար կոչվում էին ազոպարտ, ինչպես նաև կենտրոնացրել էր Բաբելոնի թագավորության բոլոր բարբարոս ցեղերին՝ աստիճանաբար առաջանալով Անկարոնի ուղղությամբ: Ինսամակով այս մասին՝ Գոտֆրիդը, Ռոբերտը և այլք մնացին այդտեղի լեռներում, բայց միաժամանակ նաև սուրհանդակ ուղարկեցին Երուսաղեմ, որպեսզի այնտեղ գտնվող իշխանները ելնեն ու բոլոր առկա ուժերով օգնության գան: /42/ Եվ ահա բաղաբեմ գտնվող քրիստոնյաները, տեղեկանալով այս ամենի մասին, հավաքեցին իրենց ուժերը, պատրաստեցին զենքերն ու ձիերը և մեկնեցին իշխանների օգնության: /43/ Մարդիկ հավաքվեցին: /44/ Եվ ահա երբ հավատացյալների ողջ զորքը և նրա ղեկավարները պատրաստվեցին մարտի, Անտիոք բախանալ, պարզելով ձեռքերը, օրինեց նրանց: Չնայ այդ ժամանակն էր, որ նրանք գտան եղջերավոր անասունների մի մեծ հոտ, սակայն քրիստոնյաներից և ոչ մեկը մատով իսկ չկապ դրան, ընդ որում այստեղ ևս պարզորեն երևաց աստվածային հովանավորությունը, բանի որ, այն բանից հետո, երբ երևաց թշնամական բանակը և քրիստոնյաները ազդվեցին հակառակորդի ռազմիկների մեծաքանակությունից, նրանց զենքերի ու զրահների փայլից, անասունների այդ հոտը, վեր ելավ փոքու մեջ շարժվելով ուխտավորների բանակի թիկունքում, մեծ փոշի բարձրացրեց, որի հետևանքով թշնամիներն այնպես պատկերացրին, թե քրիստոնյաների ուժերը մեծաքանակ են և նրանք ահաբեկվեցին հարձակվել: /45/ Եվ այսպես քրիստոնյաները դուրս եկան լեռներից ու մոտեցան այն հարթավայրին, որտեղ խիված էին սարակինոսների, արաբների, մավրների, միտարների և այլոց վրանները՝ բաժանված ըստ զոլատների: Այդ ժամանակ անասունների այն հոտը, կարծես վերինի կամքով, առանց հույժից շեփոխեց և առաջնորդների թողեց քրիստոնյաների բանակը, որպեսզի չխանգարեն նրանց շարժին, բայց այնուհանդերձ մնալով մոտակայքում, որպեսզի հաղթանակից հետո նրանց տրամադրության տակ լինեն: Եվ այսպես անասունների այս հետք հեռացավ բանակից այց ու ձախ կողմեր, իսկ հետո էլ տեղակայվեց բանակի թիկունքում, որից հետո բոլոր ուխտավորները պատրաստվեցին ճակատամարտի: Այդ ժամանակ Երուսաղեմի արքա Գոտֆրիդը, առաջնորդելով հավատացյալներին, գնաց փակելու Անկարոնի մոտքը՝ անցած 2.000 ասպետների և 3.000 հետևակայինների գլուխ ընդ որում սրանք բոլորն էլ պատված էին զրահներով, ունեին վահաններ, ինչպես նաև կրում էին աղեղներ և նետեր, բանի որ նպատակ ունեին արգելել բաղաբեմ սարակինոսների դուրս գալը, որպեսզի սրանք թիկունքից չհարկվածեն ֆրանկներին: Միաժամանակ կոմս Ռայմունդը (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.) հրամանի տակ գործում էր մի ջոկատ ևս, որն ավելի մեծ էր և կազմված էր իր կողմնակիցներից՝ բոլորն էլ լավ զինված ու զրահավորված: Սրանք կանգնեցին առաջին շարքում, որպեսզի փրկեն յուրաքանչյուրին և աջակցեն նրանց մարտի ժամանակ: Ռոբերտի իշխան Ռոբերտը (Ռոբերտիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.), Ռոբերտ Ֆլանդրիացին, Օլիվյե Դժուև, Ժերարը և Ռենո ԴՏուլը իրենց կողմնակիցների հետ առանձին ջոկատներ գլխավորեցին և զբաղեցրին հարթավայրի համապատասխան մասերը: Եվ այսպես բոլոր քրիստոնյաները՝ ասպետները և հետևակայինները, հավաքվեցին ու ոգևորված պատրաստվեցին մարտի: /46/ Այսպիսով՝ ռազմիկներն իրար դեմ ելան և մարտն անմիջապես սկսվեց: Առաջինը գործի անցան եթովպիացիները և ազոպարտ կոչվածները, որոնք, ծալելով մի ծունկը, ինչպես սովոր էին, և գործելով առաջին շարքում, հարվածեցին ֆրանկներին՝ նրանց վրա նետերի հեղել թափելով: Միաժամանակ հնչեցին շեփոխները, խիցեցին ծեփուկները և այս ամենի արդյունքում սարսափելի աղմուկ բարձրացավ, որին զուսմարվեց նաև մարտի դաշտում ձիերի ու մարդկանց բարձրացրած աղմուկը: Եվ ահա ազոպարտները, որոնք սարսափելի արտաքինով սևամորթ այրեր էին, մորակերտվ ձիերը առաջ սլացան՝ սարսափելի ուժով հարվածելով քրիստոնյաների շարքերին: Այդ ժամանակ նաև արաբներն ու սարակինոսներ, ինչպես նաև այլք, որոնք զինված էին խզակներով, նետերով, աղեղներով և ամեն տեսակի այլ զենքերով, հազարավոր մարդկանց կազմով հարձակվեցին քրիստոնյաների բոլոր ջոկատների վրա և պատռեցին դրանք, սակայն քրիստոնյաները, տեղի չտալով թշնամուն, ի վերջո կարողացան ծանր պարտության մատնել նրանց բոլորին: Եվ ահա համառ պայքարից հետո Անտիոք աջակցությամբ հեթանոսները ջախջախվեցին և Բաբելոնի թագավորության արքայի ողջ զորքը դիմեց փախուստի՝ ցրվելով դաշտերով, որպեսզի փրկեն իրենց գլուխները: Նրանք փախան նաև ծովի ուղղությամբ, ընդ որում քրիստոնյաները հետապնդում էին նրանց և ոչնչացնում: /47/ Քրիստոնյաների բանակի առաջնորդները, տեսնելով, որ մարտը իրենց օգտին է դասավորվում, բաց թողեցին ձիերի ասնձերը և, ուղեկցվելով հետևակայինների ամբոխի կողմից, սկսեցին աղաղակելով հետապնդել թշնամիներին՝ կատաղորեն կոտորելով ու հակառակորդի շարքերում սարսափելի նախճիր իրականացնելով: Եվ ահա արաբներն ու մյուս ժողովուրդները, որոնք այլևս ի վիճակի չէին պայքարել, վերջնականապես փախան, սակայն, ամեն կողմից հետապնդվելով քրիստոնյաների կողմից, սկսեցին կոտորվել մի խոճուկ հոտի նման: Այդ ժամանակ հակառակորդի բանակի մի մեծ ջոկատ մոտեցավ ծովափին, որպեսզի փրկություն գտնի նավերով, սակայն կոմս Ռայմունդը, որ պատահականորեն հանդիպեց նրանց, վերջիններիս շարքերում մեծ ջարդ իրականացրեց, ընդ որում նա թշնամիներին ծովը նետեց և միայն այստեղ, փորձելով փրկվել քրիստոնյաների հարվածներից, 3.000 հոգի խեղդվեցին: Այն ժամանակ, երբ սարակինոսները, փորձելով փրկվել քրիստոնյաներից, այս կողմում նման ջարդ էին ունենում, սարակինոսների բանակի մյուս մասը նահանջեց դեպի Անկարոնի մերձակա ալիները, որպեսզի պատասխարկի բաղաբեմ: Այդ ընթացքում քրիստոնյաները տիրեցին հակառակորդի ճամբարին, որտեղ հսկայական ավարի տեր դարձան: /48/ Եվ ահա հեթանոսները, որոնք մինչ այդ անթիվ բանակությամբ փախչում էին ծովի ու հարթավայրի ուղղությամբ, ինչն որ տեսան, որ ֆրանկները զբաղված են ավար հավաքելով ու չեն հետապնդում իրենց, հավաքեցին ուժերը, վերադասավորեցին դրանք ու շեփոխների և եղջերավորների ձայների ուղեկցությամբ նետվեցին ազախությանը տրված այդ մարդկանց վրա: Այդ ժամանակ հաղթանակը, որ այս մարդիկ հենց նոր էին շահել, այն է արդեն պետք է դուրս գալ քրիստոնյաների ձեռքից, սակայն բարեբախտաբար այդ ժամանակ գործի մեջ մտավ Երուսաղեմի իշխան Գոտֆրիդը, որը, ինչպես ասացինք, ղեկավարում էր պահեստազորային ջոկատը: Եվ ահա նա, լեռան բարձունքից նկատելով, թե ինչ վտանգի մեջ են հայտնվել քրիստոնյաները, անմիջապես ելավ նրանց պաշտպանության, կոչ ուղղելով մարդկանց: Գոտֆրիդը նման բաներ ասաց և այդ ժամանակ քրիստոնյաները, թողնելով ազախությանը տրվելը, հրաժարվեցին թալանից, թողեցին այդ գործը և նորից մարտի ելան: Եվ ահա հեթանոսները, որոնք պարտվեցին արդեն երկրորդ անգամ, վերջնականապես փախան Անկարոնի ուղղությամբ, իսկ քրիստոնյաներն էլ հետապնդելով նրանց շարունակեցին ջարդը: /49/ Դուքսն ու նրանք, որ նրա հետ էին, բաց թողնելով ձիերի ասնձերը, սկսեցին հետապնդել հակառակորդին, ընդ որում այդ ընթացքում նրանք սարսափելի նախճիր իրականացրին և փակեցին հակառակորդին Անկարոնում: Երջանիկ էին նրանք, որոնք կարողացան անցնել բաղաբեմ դարպասներով ու փրկվել, սակայն, բանի որ դարպասները նեղ էին, 2.000 հոգի կամ ավելի շատ մարդ, բանի որ ամեն ինչ արվում էր շատ հապճեպ, խեղդվեցին առաջացած հրմշտոցում ու ոտնատակ գնացին՝ տրորվելով մարդկանց, ձիերի ու ջորիների ոտքերի տակ: Չարկ և Նշել նաև, որ նրանք, որոնք բաղաբեմ էին, անաբեկվելով մերոնցից, փակեցին բաղաբեմ դարպասները և փախչողներից շատերը չկարողացան ներս մտնել: Այդ ժամանակ սրանք բարձրացան ծառերի վրա և փորձեցին թաքնվելով արմավենիների խիտ տերևների մեջ ու փրկվել, սակայն քրիստոնյաները պատում էին ծառերը, ուշադիր դիտարկում դրանք, որից հետո նետերի հարվածներով կամ այլ կերպ ներքև էին իջեցնում այդ փախստականներին ու սպանում: Այսպիսով՝ ողջ շրջակայքը լցվեց թշնամիների դիակներով: /50/ Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ շաբաթվա վեցերորդ օրը՝ օգոստոսի 11-ին, երբ իրար եկան մի կողմից 20.000 քրիստոնյաներ, մյուս կողմից էլ 300.000 հոգի տարբեր ժողովուրդների ներկայացուցիչներից դեմս սարակինոսների, արաբների, մավրների և այդ երկրի, ինչպես նաև Եթովպիայի այլ ցեղեր: Նրանք, որոնք այդ օրը ներկա էին եղել այդ իրադարձությանը, հայտնում էին, որ միայն հարթավայրում թշնամիներից ընկան 30.000 հոգի, չհաշված նրանց, որոնք խեղդվեցին ծովում ու ճգմվեցին բաղաբեմ դարպասների մեջ, երբ փախչում էին քրիստոնյաներից: Ինչ վերաբերվում է քրիստոնյաներին, ապա նրանց շարքերում ոչ մի զոհ չեղավ, նրանք նույնիսկ հետևակայիններ չկորցրին, ընդ որում ես հավատում եմ այս հաղորդման անկեղծությանը» (Ալբերտ Ալեսնցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 6, գլուխ 41-50):

«/19/ Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.) և կոմս Եվստաթիոսը (Բուլոնի կոմս Էստաթ Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) իրենց զորքերով ու ենթականերով մեկնեցին Նաբլուս, որտեղ ընդունվեցին բնակչության կողմից և խաղաղորեն տիրեցին այս բաղաբեմ: Նրանք մի բանի օր մնացին այստեղ և հանձնառացան, սակայն հետո Երուսաղեմի արքան (Ներքին Նորարիզայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) նրանց մոտ մարդ ուղարկեց և հապճեպ հետևյալը փոխանցեց. «Մենք իմացել ենք ու հաստատապես ճշտել, որ Բաբելոնի Եփրը (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր գործարարականատար Աֆդալ Չայը – Մ.Ֆ.) գալիս է Անկարոնի վրա՝ մեր դեմ պատրաստվելով մեծագույն մի ճակատամարտի: Շտապեցեք, որ միանաք մեզ ու մենք միասնական ուժերով նրան ընդառաջ գնանք, եկեք մեզ մոտ, մինչև նա չի փակել ձեզ այդ բաղաբեմ: Ավելի լավ է բաց դաշտում թշնամիների դեմ մարտի մեջ մտնել, քան այդ անել պաշարված բաղաբեմ պարիսպների հետևում: Աստծո օգնությամբ ազատության մեջ կռվելն ավելի լավ է: Այս հաղորդումը ստանալուն պես Տանկրեդն ու Եվստաթիոսը ուղղվեցին դեպի Ռամալա, որտեղ հանդիպեցին հակառակորդի բանակի առաջապահ ուժերի մի մասին, հարվածեցին դրանց, ոմանց սպանեցին և արագորեն հեռացան: Նրանք հետները նաև մի բանի գերիններ էին բերել, որոնց սկսեցին հարցունքի տակ հակառակորդի բանակի ու նրա Եփրի մասին: Այսպիսով՝

Նրանք մանրամասն տեղեկացան հակառակորդի ծրագրերին, ինչպես նաև բանակի թվաքանակին, ընդ որում պարզեցին նաև, թե որտեղ է հակառակորդը պատրաստվում մարտի մեջ մտնել: Այդ ժամանակ Տանկերը արթալին հաղորդեց այն ամենը, ինչ իմացել էր գերիներից, ասելով. «Իմացիր, որ մենք պատրաստ ենք, իսկ պատերազմն էլ կլինի Ասկալոնի մոտ, ընդ որում մենք ստիպված կլինենք դուրս գալ ողջ աշխարհի դեմ: Եկեք ձեր բոլոր ուժերով, որ հաղթահարենք սատանային, բանգի, եթե մենք անակնկալ հարվածենք հակառակորդին մեր առկա ողջ ուժերով, ապա հաջողությունը հեշտորեն մեր կողմում կլինի, բանգի նրանք նեղ դրության մեջ են իրենց գիևկորական հանդերձանքի, ինչպես նաև պաշարողական մեքենաների ու գունակի պատճառով, որը բերում են, որ հետ իյեն Երուսաղեմը»: Ստանալով այս հաղորդումը՝ արթալն հրամայեց մոնետրինին հայտարարել, որ, ով կարող է գնել վերցնել, պետք է հավաքվի իր դրոշի տակ...: Եվ ահա բոլոր առաջնորդները հավաքվեցին Ասկալոնի մոտ, որտեղ շատ անատուններ և հարուստ ավար գտան, իսկ 300 արաբների էլ, որոնք այնտեղ էին, ֆրանկները մեկ հարվածով բռնեցին ու թույլ չտվեցին միանալ հեթանոսների բանակին: Այս անելուց հետո քրիստոնյաները վերադարձան բանակ և գիշերը հանգստացան, թեև մինչ այդ աղոթեցին ու պահակայիններ կարգեցին: Չարկ է լքել, որ նախ երեկոյան էլ պատրիարքը բոլորին հայտարարեց, որ ցանկացած մեկին արգելվում է ավարառությամբ զբաղվել, մինչև վերջնական հաղթանակ ձեռք չի բերվի... /20/ օգոստոսի 12-ի առավոտյան Քրիստոսի տուր բանակը մտավ մի գեղեցիկ հարթավայր, որը ձգվում էր ծովի երկայնքով, որից հետո բաժանվեց վեց մասին: Արթալ, Նորմանդիայի դուքսը (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.), Տուլուզի կոմսը (Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.Ֆ.), Ֆլանդրիայի կոմսը (Ֆլանդրիայի կոմս Ռոբերտ Ֆլանդրացին – Մ.Ֆ.), Գաստոնը, Եվստաֆիոսը և Տանկերը կանգնեցին հեծելազորի գլուխ և սրանք բոլորն էլ վարպետորեն դասավորեցին իրենց նետածիգներին ու հետևակայիններին...: Ահա այս կերպ շարելով գործերը՝ նրանք սկսեցին հանուն Յիսուս Քրիստոսի մարտնչել: Չախ թեև ուր դուքս Գոդֆրուան էր իր ջոկատի հետ, կոմս Սեն-ժիլը սլանում էր ծովի կողմից աջ կողմում, Նորմանդիայի կոմսը, Ֆլանդրիայի կոմսը, Տանկերն ու մյուսներն էլ հեծելավարում էին կենտրոնում: Մերոնք աստիճանաբար առաջանում էին, իսկ հեթանոսները կանգնած էին պատրաստ մարտի, ընդ որում նրանցից յուրաքանչյուրի վզից ջրով լի մի անոթ կար կախված, որից նրանք հետապնդելով մեզ, կարող էին ջուր խմել: Աստծո աջակցությամբ, սակայն, այդ նրանց թույլ չտրվեց: Նորմանդիայի կոմսը, Ասկալոնի գալիսոնի ծայրում ուկե խնձոր էսիրի դրոշակը, ամենայն ուժով հարձակվեց նրա վրա և մահացու վիրավորեց: Ֆլանդրիայի կոմսը իր հերթին քաջաբար հարձակվեց հեթանոսների վրա մյուս կողմից, իսկ Տանկերն էլ հարված հասցրեց ուղիղ նրանց ծամբարի սրտին: Տեսնելով այդ՝ հեթանոսները նետվեցին փախուստի, ընդ որում նրանք այնքան անթիվորեն մեծ էին, որ Աստծուց բացի ուրիշ ոչ-ոք չգիտի նրանց իրական բանակությունը: Ճակատամարտը սարսափելի էր, սակայն մեզ հետ էր աստվածային ուժը և վերջին այն աստիճան անհաղթելու, որ, որ անիջապես ոչնչացրեց նրանց: Աստծո թշնամիները շլացած ու շշմած կանգնած էին և, աչքերը չափ նայելով Քրիստոսի ռազմիկներին, ոչինչ չէին տեսնում: Նրանք ոչ մի կերպ չէին համարձակվում ելնել քրիստոնյաների դեմ՝ ցնցված Աստծո ուժից: Մեծագույն փախում նրանք ելնում էին Նույնիսկ ծառերի վրա՝ հույս ունենալով այդտեղ թաքնվել, սակայն մերոնք, հարվածելով նրանց աղեղներով կիզակներով ու թրերով, սպանում էին և գետնի գցում: Իրենց հերթին այլ գետին էին տապալվում և այլևս չէին համարձակվում մեր դեմ գնել բարձրացնել, իսկ մերոնք կոտորում էին նրանց, ինչպես անասուններին՝ սպանվածներով: Եվ վերջապես անհավատների երրորդ խումբը նետվեց դեպի ծովը, իսկ մյուսներն էլ ցրվեցին ով ուր պատահի: Ի վերջո, էսիրը, մոտենալով քաղաքին, լաց լինելով ու ողբալով ասաց. «Ով աստվածային ոգի, ո՞վ է երբևիցե տեսել կամ լսել նման բան, այսպիսի ուժ, այսպիսի քաջություն: Այսպիսի մի գործ, որը երբեք ոչ մի ժողովրդի կողմից չէր հաղթվել, պարտվեց քրիստոնյաների այդքան փոքր զորքի կողմից: Ողբամ ինձ, ողբամ, ի՞նչ կարող եմ ասել, ես հաղթված եմ աղեսուրների բանակի կողմից, որոնք պարկից ու խուրջիցից գատ ոչինչ չունեն: Այս ժողովուրդը բշտ է եգիպտական ժողովրդին, որը մինչ այդ առատորեն նրան իր ողորմածությունն էր բաժանում, երբ նրանք թափառական աղեսուրների նման լցվել էին մեր երկիրը: Ես ճակատամարտի համար հավաքեցի 200.000 ռազմիկների, սակայն հիմա արդեն տեսնում եմ, որ սրանք բոլորը, բաց թողնելով սանձերը, կորել են Բաբելոնի ուղղությամբ և չեն համարձակվում դեմ ելնել ֆրանկների ժողովրդին: Եղովում եմ Մուհամմեդով ու բոլոր աստվածների մեծությամբ, որ ևս այլևս ոչ մի խոսքով չեմ կարողանա հավաքել իմ ռազմիկներին, բանգի ինձ բշտ են այս եկվորները: Ես հավաքել էին զենքեր և ամեն տեսակի մեքենաներ, որպեսզի պաշարել նրանց Երուսաղեմում, սակայն նրանք հնձվեցին առաջ ընկան և իմ դեմ էլան երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա: Ողբամ ինձ, ի՞նչ ասեմ, ես բաբելական հողում մշտապես խայտառակված եմ»: Ինչ վերաբերվում է մերոնց, ապա Նորմանդիայի կոմսը 20 մարկ արծաթ ստացավ և այն հանուն Աստծո փառքի տվեց Մուրը Գերեզմանին, իսկ էսիրի թուրն էլ ինչ-որ մեկը գնեց 60 հունական ոսկով: Եվ այսպես, Աստծո ողորմածությամբ մեր թշնամիները հաղթվեցին: Յթանոսական բոլոր երկրները այնտեղ նավեր կային, սակայն սրանք, տեսնելով էսիրին իր զորքի հետ միասին փախչելիս, անմիջապես պարզեցին առաջատուները և բաց ծով դուրս եկան: Մերոնք վերադարձան հեթանոսների վրանների մոտ և այնտեղ անթիվ ոսկի, արծաթ և ամեն տեսակի բարիքներ, ինչպես նաև ամեն տեսակի կենդանիներ ու տարաբնույթ զենքեր ձեռք բերեցին: Նրանք իրենց հետ վերցրեցին ինչ ուզում էին, իսկ մնացածն էլ այրեցին: Քրիստոնյաները ցնձալով Երուսաղեմ վերադարձան, իրենց հետ տանելով ամենայն անհրաժեշտ բարիքները: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ օգոստոսի 12-ին» (Օրոգիչի Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 19, 20):

«Մինչ քրիստոնյաները զբաղված էին այն հարցով, թե ով պետք է իր ձեռքում պահի Երուսաղեմը, իսկ իշխաններն էլ խոսք էին բացել հայրենիք վերադառնալու մասին, հանկարծ լուր ստացան, որ Ասկալոնին են մոտենում 100.000 հեծյալ և 400.000 հետևակ սարակինոսներ: Երբ Աստծո զորքը, որտեղ ոչ ավելի, քան 5.000 հեծյալ ու 15.000 հետևակայիններ կային, ելավ նրանց դեմ, Աստված մարտի մեջ մտավ իր հոտի համար: Միաժամանակ նաև սարակինոսները, ահաբեկված քրիստոնյաների հարձակումից, ողջ կազմով նետեցին զենքերը և մատուցեցին փախուստ: Այս մարտում, որ տեղի ունեցավ հուլիսի 29-ին, սպանվեցին 100.000 հեթանոսները, ընդ որում Ասկալոնի նավահանգստում խեղդվեցին 2.000 հոգի, իսկ նրանց բանակությունն էլ, որ խեղդվեցին ծովում կամ ոչնչացվեցին անտառի թափուտներում, մնաց անհայտ: Իրոք, կարծես երկինքն ինքն էր մարտնչում հանուն քրիստոնյաների, ընդ որում, եթե նրանք չհապաղեին ճամբարը ավարտելիս, ապա թշնամիների այդ հսկայական բազմությունից հազիվ փրկվել մեկը, որ կարողանար պատմել այդ ամենի մասին: Այդ ճակատամարտի նախորդ օրը քրիստոնյաների զորքը ձեռք գցեց շատ հազարյակ ուղտեր, վերելք ու ոչխարներ: Ահա ուրեմն, որ ժողովուրդը, մեկնելով մարտի, ազատ թողեց այդ կենդանիներին, զարմանալի բան, սրանք բոլորը ջոկատներ կազմած հետևեցին զորքին, կանգնելով վերջինիս հետ ու առավել մեծաբանակ ցուցանելով քրիստոնյաների զորքի բանակությունը: Չարկ է նաև լքել, որ ճակատամարտի ժամանակ քրիստոնյաներին հով էին անում նաև ասկերը և փրկում նրանց շոգից ու տաափից» (Էփաղո Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Մինչ քրիստոնյաները զբաղված էին այն հարցով, թե ով պետք է իր ձեռքում պահի Երուսաղեմը, իսկ իշխաններն էլ խոսք էին բացել հայրենիք վերադառնալու մասին, հանկարծ լուր ստացան, որ Ասկալոնին են մոտենում 100.000 հեծյալ և 400.000 հետևակ սարակինոսներ: Երբ Աստծո զորքը, որտեղ ոչ ավելի, քան 5.000 հեծյալ ու 15.000 հետևակայիններ կային, ելավ նրանց դեմ, Աստված մարտի մեջ մտավ իր հոտի համար և ամալ ուղարկեց, որը պաշտպանեց նրանց արևի տապից: Միաժամանակ նաև սարակինոսները, ահաբեկված քրիստոնյաների հարձակումից, ողջ կազմով նետեցին զենքերը և մատուցեցին փախուստ: Այս մարտում, որ տեղի ունեցավ հուլիսի 29-ին, սպանվեցին 100.000 հեթանոսները, ընդ որում Ասկալոնի նավահանգստում խեղդվեցին 2.000 հոգի, իսկ նրանց բանակությունն էլ, որ խեղդվեցին ծովում կամ ոչնչացվեցին անտառի թափուտներում, մնաց անհայտ» (Չիզբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Եվ ահա Բաբելոնի տիրակալը (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան – Մ.Ֆ.), մեծ գայլույթով պատվելով ֆրանկների հարցով, ուղարկեց իր բանակի հրամանատարին (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Չային – Մ.Ֆ.), որպեսզի սա ֆրանկներին դուրս մղեցին, ինչպես ինքն ասաց, իր թագավորությունից: Շտապելով կատարել տրված հրամանը՝ այս մարտը, երբ լսեց մանավանդ, որ Երուսաղեմը գրավվել է, ավելի շատ շտապեց, թեև իրենց համար ավելի լավ կլիներ, որ դրանից էլ շուտ գար: Բարբարոսները նախատեսել էին պաշարել քրիստոնյաներին Երուսաղեմում, ընդ որում այն հաղթանակից հետո, որ նրանց երազանքներում էր, նրանք մտադրվել էին լիովին ոչնչացնել Աստծո գերեզմանը: Քրիստոնյաները, որ իրենց հերթին շատ քիչ էին ուզում հերթական անգամ ենթարկվել պաշարման դժվարություններին, արիքաբար Աստծո աջակցությունը ընդունելով դուրս եկան բաղաբեց և զնացին Ասկալոնի ուղղությամբ՝ իրենց հետ տանելով խաչափայտի մի մասնիկը, որը Երուսաղեմի բնակիչներից մեկը հոգատարությամբ պահել էր իր մոտ՝ ժառանգություն ստանալով հորից որդուն: Դա իրոք մի ճիշտ ծրագիր էր, բանգի թուրքերը մշտապես մտնում էին քրիստոնյաների տեսարաշտում: Այդ ժամանակ էր, որ Ասկալոնում քրիստոնյաների ձեռք գցեցին ոչխարների և խոշոր եղջերավոր անասունների մի խոշոր խմբաբանակ, որը խառնեցին իրենց ընդհանուր մարտավարգին, երբ հաջորդ օրն առավոտյան հարթավայրում շարվեցին՝ լի եռանդով վրեժխնդիր լինել իրենց կրած տառապանքների համար: Դենց այդ ժամանակ էլ, սակայն կարելի էր տեսնել երկնային աջակցությունը, բանգի անասունները ոչ մի կերպ չէին ուզում հեռանալ քրիստոնյաներից՝ կարծես իրենք էլ ուզենալով մասնակցել մարտին: Այդ ժամանակ թշնամիները ահաբեկվեցին, բանգի կուրացան քրիստոնյաների գրախների փայլից, ընդ որում նրանք իրենց կորցրին հատկապես այն բանից հետո, երբ նրանք թվաց, թե ֆրանկները գերակշռում էին բանակապես, այն պարագայում, երբ իրենք թվով քիչ էին, իսկ երաժժներն էլ՝ մարտին անպատրաստ: Եվ ահա անհավատները, իրենց ուժերը բաժանելով երկու մասի ու թեթևելով թևերում, փորձեցին պոկվել ֆրանկներից ու նահանջել, սակայն ֆրանկների առաջնորդներն ու հատկապես Ռոբերտ Նորմանդացին (Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացին – Մ.Ֆ.), որ առաջապահում էր, խորամանկությամբ խորամանկությամբ կամ, ավելի ճիշտն ասած՝ խիզախ խորամանկությամբ, պատասխանեց և նետածիգների ու հետևակայինների գլուխն անցած հարվածեց կենտրոնում՝

սրբելով հեթանոսների մարտակարգը: Միաժամանակ Լոթարինգիայի հեծելազորը, որը հրամանատարության կողմից մինչ այդ տեղակայվել էր թիկունքում, առաջացավ թևերով ու, կանխելով թշվառու փախուստը, զբաղեցրեց ողջ հարթավայրը: Այսպիսով՝ թուրքերը, մնալով սրանց մեջ, իրենց կորցրած ցրվեցին տարբեր կողմեր և մեծ հաճույթով զոհ գնացին հաղթողներին, ընդ որում միայն բերրի փրկվեցին, այն էլ վրա հասած գիշերվա շնորհիվ: Սեղանի ոսկյաշատ պարագաներ գտնվեցին թշվառու ճամբարում, ինչպես նաև այնպիսի թանկարժեք իրեր, որոնք առաջ անհայտ էին մեզ՝ բոլորն էլ հիանալի ու թանկագին, ընդ որում բրիտանական ուրպատությանը սահման չկար, բանի որ նրանք այդ ամենը ստացել էին առանց որևէ կորստի» (Վիլյամ Մայմսթերի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«10/ Եվ այսպես բաղաբեր գրավվեց, որից հետո բարոնների մեջ ավելի ու ավելի շատ սկսեց ուժեղանալ ցանկությունը հնարավորինս շուտ լքել այն, ընդ որում այս մղումը ուժեղանում էր նաև այն մասին հաղորդումով, որ Եգիպտոսի խալիֆը (**Ֆաթիմանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթալան – Մ.3.**), որը Արևելքի ամենաուժեղ և հզոր տիրակալն էր, իր հրամանի տակ մեծ բանակի ազնվատոհմիկ հեծյալների, այլ հզոր անձանց և այլոց էր կուտակում, որոնք ի վիճակի էին ձեռքում գեթե պահել, և արդյունքում նա մի հսկայական բանակ է հավաքել: Չայտնվում էր նաև, որ խալիֆը արհամարհանք և չարություն է դրսևորում ուխտավորների նկատմամբ՝ հաշվի առնելով այն, որ հեռու երկրներից եկած այդքան փոքրաբանակ ու թույլ մարդիկ այնքան հանդգնություն են ունեցել, որ եկել են այս երկրներ և տիրել մի բաղաբեր, որն ինքն էր առաջ գրավել իր թշնամիներից: Եվ ահա խալիֆը իր մոտ կանչեց Ալաֆդալին (**Ֆաթիմանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յալին – Մ.3.**), որն իր բանակի գլխավոր հրամանատարն էր և իր ամենամոտ անձնավորությունը, որից հետո հրամայեց վերջինիս հավաքել նաև Ասորիքի բանակը և սրընթաց հարվածել այդ հիմար ու դաժան մարդկանց, որոնք ավերել էին իր աշխարհը և պատերազմ սկսել իր մարդկանց դեմ: Եվ այսպես, խալիֆը Ալաֆդալին հրամայեց երկրի երեսից սրբել և ոչնչացնել բոլոր-բոլորին, այնպես որ նրանց հետքն իսկ չմնա: Չարկ է նշել, որ այս Ալաֆդալը ազգությամբ հայ էր և ծնվել էր Չայաստանում, ընդ որում այլ անուններից զատ նա հայտնի էր նաև «Ամիրում» մականունով: Ինչպես արդեն ասվեց, սա ի սկզբանե բրիտանյա էր, սակայն այն հարստությունների համար, որ տրվում էր հավատափոխներին, ինչպես նաև այլադավանների մոտ տիրող այլաժողովածության պատճառով նա թողել էր Մեր Տիրոջը, հեռացել բրիտանական հավատքից և դարձել էր սարակինոս: Այդ ժամանակ էր, ահա, որ մի բանի մարդիկ Երուսաղեմ բաղաբեր գրավել էին եգիպտացիների համար և այն մնաց նրանց տիրակալի ձեռքին մի բանի տարի դրանից հետո, մինչև որ այս բաղաբերի տիրեցին բրիտանյանները և իրենցով արեցին: Այս հանգամանքն էր, ահա, որ զայրացնում էր Ալաֆդալին, որ նրա տիրակալը կարծ ժամանակ էր կարողացել տիրել այդ բաղաբերին և երկար չէր կարողացել վայելել իր ձեռքերումը: Ահա հենց այս պատճառով էր, որ Ալաֆդալը ձեռք գրավեց այդ գործին, որպեսզի հարձակում գործի մեր մարդկանց վրա: Նա ամեն ինչ մանրագին քննարկեց և սկսեց գործել առանց շտապելու՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ինքը հսկայական թվով մարդիկ ուներ, որոնց կարող էր շարժի մեջ դնել ու տիրել բաղաբերին: Եվ ահա Ալաֆդալը հասավ Ասորիք՝ իր հետևից տանելով բոլոր նրանց, ում կարողացել էր գտնել Եգիպտոսում: Ալաֆդալը, շնորհիվ իր բանակի թվաքանակի, իրեն շատ ինքնավստահ էր զգում և անչափ չարացած էր մեր մարդկանց վրա, սակայն մեր Մեր Աստված, որը միշտ բարի խորհուրդներ էր տալիս մեր մարդկանց, այս անգամ ևս նրանց ցույց ծանապարհող, որպեսզի նրանք առնեն Ալաֆդալի մտադրությունների դեմը: Եվ ահա Ալաֆդալն ու նրա զորքը հասան Ասկալոն կոչվող բաղաբեր, որտեղ ճամբար դրեցին, որն, ի դեպ ասած, շատ մեծ տարածության էր զբաղեցնում: Այստեղ էր հենց, որ Դամասկոսի էմիրները և արաբական այլ էմիրներ միացան Ալաֆդալին ու անհավատալի մեծության մի բանակ կազմեցին, սակայն լավն այն էր, որ մեր մարդիկ նախապես ուսումնասիրել էին այդ տեղանքը, իսկ շատ եգիպտացիներ ու արաբներ էլ այնքան լավ չէին տարածարված այս եկվորների նկատմամբ, թեև փորձում էին իրենց օգուտը գտնել այդ գործում: Եվ ահա սրանք բոլորը առժամանակ դարձան Ալաֆդալի դաշնակիցները և որոշեցին հարվածել մեր մարդկանց, սակայն ոչ այնքան ալ-Ալաֆդալը տածող սիրուց, այլ՝ դրդված դեպի մեզ տածող ատելությունից: Ահա ուրեմն, նրանք բոլորը հավաքվեցին Ասկալոնի մոտ, որտեղ էլ հանգեցին այն մտքի, որ պետք է մեկնել Երուսաղեմի ուղղությամբ ու պաշարել այդ բաղաբեր, բանգի նրանք վստահ էին, որ մեր բարոնները նրանց ղեկ էին բաց ճակատամարտի մեջ չեն տանի...: /11/ Եվ ահա մեր մարդիկ լսեցին թշնամիների առաջանալու լուրը և սկսեցին աղաչել Աստծուն ողորմած լինել և իրենց հաղթանակ շնորհել...: /12/ Այդ ժամանակ Տուլուզի կոմսը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոն Տուլուզացին – Մ.3.**) և մնացած բարոնները, որ նրա հետ էին, վերջնականապես համոզվեցին, որ թշնամիները իրենց վրա են գալիս իրոք ազդեցիկ մի բանակով: Չաշվի առնելով այդ՝ նրանք հավաքեցին Երուսաղեմում գտնվող իրենց մարդկանց և արագորեն առաջացան դեպի Տուլուզ, որտեղ արդեն գտնվում էր դուքս Գոտֆրիդը (**Ներքին Լոթարինգիայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլյոնացին – Մ.3.**) իր մարդկանց հետ միասին: Նրանք հավաքվեցին իրար գլուխ և այդ ժամանակ պարզեցին, որ ընդհանուր առմամբ ունեն 1.500 հեծյալ և 9.000 հետևակային: Դրանից հետո մեր բանակը այդ օրն ու առաջիկա գիշերը մնաց այստեղ, իսկ երբ ավարտվեց երեկոյան պատարագը, մերոնք տեսան մի հսկայական ամբոխ, որն աննկատ առաջանում էր ու զբաղեցնում հարթավայրի զգալի մասը: Մերոնք հիանալի հասկացան, որ այդ սարակինոսների բանակն է, զարմացան, որ սրանք պատրաստվում են հարձակում գործել իրենց վրա օրվա նման ժամի: Ուխտավորները առաջ ուղարկեցին ձիերի վրա իրենց վստահ զգացող 200 թեթևազեն հեծյալների, որպեսզի սրանք մոտիկից դիտարկեին այդ գալացողներին և հասկանալին, թե ինչ է կատարվում: Եվ ահա, երբ մերոնք բավարար մոտեցան, պարզեցին, որ իրականում իրենց գործ ունեն անասունների մի մեծ հոտի հետ, ընդ որում անասուններն այստեղ այնքան մեծաքանակ էին, որ լիովին կարող էին ապահովել բանակի մարդկանց պարենի պաշարները: Այս հոտի հետ կային նաև փոքրաբանակ հեծյալներ, որոնք իսկում էին վերջինիս, և ահա նրանք, որոնք առաջ էին ընթացել, հետ եկան ու բարոններին գեղուցեցին այդ ամենի մասին: Այդ ժամանակ մեր բոլոր մարդիկ նետվեցին դեպի այդ հոտը, հովիվները փախան, իսկ նրանցից ոմանք էլ գերվեցին: Չենց այս գերիներից էլ պարզվեց, որ մոտենում է թուրքական հսկայական բանակը, որը ճամբար է գաղթել այստեղից 7 մղոն հեռավորության վրա և նպատակ ունի անակնկալ հարված հասցնել բրիտանյաններին ու ոչնչացնել նրանց բոլորին: Այդ ժամանակ մեր բարոնները հավաքվեցին իննը ջոկատներում ու պատրաստվեցին մարտի: Նրանք այն կերպ առաջացան, որ երեք ջոկատներ առաջ անցնեն, մյուս երեքը հետևեն սրանց, իսկ երթն էլ եզրափակեն վերջին երեք ջոկատները: Ոչ-ոք չգիտեր սարակինոսների բանակի ընդհանուր բանակությունը, սակայն բոլորը գիտեին, որ նրանք անչափ մեծաքանակ են և այդ թվին օրոշտօրե մեծանում էր, բանգի ամեն կողմից մարդիկ և առանձին ջոկատներ գալիս ու միանում էին բանակին, այնպես որ հնարավոր չէր ճշգրիտ ասել թշնամու բանակի կոնկրետ բանակությունը: Գիշերը մեր մարդիկ հիանալի ավար էին ձեռք բերել, նրանք ուրախ էին և հանգստացած, դրա համար էլ թեթև սրտով ճանապարհ ընկան, ընդ որում մերոնք բոլոր ուղղություններով լավ հետախուզություն և պահակային ծառայություն կազմակերպեցին: Չաջորդ առավոտը, երբ լույսը բացվեց, դուքսը հայտարարեց, որ բոլորը պետք է գնվեն և նույնիսկ ելնեն: Եվ ահա մերոնք սկսեցին եռանդով առաջանալ այն ուղղությամբ, որտեղ պատում էին հանդիպել թշնամիներին: Մերոնք առաջանում էին ուժեղացած մեր Տեր Աստծո նկատմամբ տածվող հավատով, որի համար անչափ հեշտ էր առավել ուժեղին և քաջին գետին տապալելը: Եգիպտացիներն ու մյուս անհավատները առաջանում էին բացարձակապես անկանոն մի ամբոխի տեսքով, երբ հանկարծ տեսան հարթավայր ելած մեր մարդկանց: Այդ ժամանակ, երբ եգիպտացիները հասկացան, որ մերոնք մտադիր չեն ոչ նահանջել ու ոչ էլ խուսափել ճակատամարտից և դրա համար էլ մեծ կասկածների մեջ ընկան, իսկ երբ տեսան, որ մեր մարդիկ զբաղեցնում և նվաճում էին հարթավայրի լայն հատվածներ, այնպես պատկերացրին, թե բրիտանյանները գերազանցում են իրենց բանակով, թեև իրականությունը հենց հակառակն էր, ինչպես ասել եմ մինչ այս: Իրոք, թշնամու ուժերի հետ համեմատած մեր մարդիկ չնչին բանակություն էին կազմում՝ հեծյալներ ու հետևակայիններ, սակայն նրանց հետ էր նաև մեծ բանակի անասունների այն հոտը, որ նրանք ձեռք էին գցել խախտող գիշեր: Եվ այսպես, երբ մերոնք առաջացան, այս հոտն էլ իրենց հետ բերեցին, իսկ թուրքերը, հեռվում տեսնելով այդ, անհավատալիորեն վախեցան և ընկան անորոշության գիրկը: Այդ ժամանակ այն այլոք, որին նրանք համարում էին մի մեծագույն և հզոր անձնավորություն, իր վրայից ցած նետեց մարտի բեռը և սկսեց հապճեպ հեռանալ՝ թողնելով սեփական բանակը թշնամու դեմ հանդիման՝ միայնակ և ամոթալի կերպով դիմելով փախուստի: Դրանից հետո թուրքական մյուս հեծյալները ևս հուսահատվեցին ու, խթանելով ձիերին, սկսեցին նահանջը: Այսպես թշնամու բանակի բոլոր ռազմիկները սկսեցին ամոթալի փախուստի դիմել՝ ստածելով փրկվել ինչպես հնարավոր է: Այդ օրը սպանվեց մարդկանց սրտերը իր հիանալի փայլով լուսավորող և հողի վրա առկա բոլոր զգոտությունները հարթեցնելու ի վիճակի, բոլորի կողմից սիրված եպիսկոպոս Սատուրացին, ընդ որում շատերն էին ատում, որ, երբ դուքսը նրան ուղարկած է եղել Երուսաղեմում մնացած բարոնների հետևից ու նա բաղաբեր է մեկնել, սարակինոսները բռնել են նրան ու սպանել կամ գերեվարել: Իրականում, սակայն, թե ինչ եղավ նրա հետ, ողջ բանակի համար մի մեծ գաղտնիք մնաց: Երբ մեր բարոնները տեսան, որ Տեր Աստված չի մոռացել իրենց և մեծ վախի ու ահ է գցել թուրքերի սրտերը, անհավատալիորեն ուրախացան և սկսեցին անկեղծորեն շնորհակալություն հայտնել Մեր Տիրոջը, ընդ որում, սակայն, մերոնք եկան այն մտքին, որ պետք չէ առանց անհրաժեշտ աջակցության բաց դաշտում հետապնդել թուրքերին, բանի որ իրենք գիտակցում էին սեփական ուժերի փոքրաքանակ լինել, երբ թուրքերը կկարողանային վնաս հասցնել մարդկանց: Եվ ահա մերոնք առաջացան մինչև թուրքերի վրանները, որոնք նրանք դրանք թողել էին տեղում, երբ առանց հետ նայելու դիմել էին փախուստի: Մտնելով թշնամիների ճամբար՝ մերոնք հայտնեցին ոսկու, արծաթի, հազուստի և թանկարժեք իրեր մեծ բանակություն ձեռք գցեցին, որից հետո, ծանրացած ավարով ու շնորհակալություն հայտնելով Տեր Աստծուն նման ավարի համար, վերադարձան Երուսաղեմ, որտեղ սկսեցին նշել այդ հաղթանակը» (Գիյոմ Տուլուզացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 10-12):

«Չայոց 548 թվականին Եգիպտոսից մինչև Սկյութիա, Նուբիայից մինչև Յնդկաց սահմանները այլազգիների վիթխարի զորահավաք եղավ, շուրջ 300.000 հոգի, և նրանք կազմ ու պատրաստ շարժվեցին Երուսաղեմի վրա: Չրանկների գործերը, լսելով այդ մասին, ահ ու դողի մեջ ընկան և

չհամարձակվեցին քաղաքում մնալ, այլ, դուրս գալով, նրանց դեմ պատերազմի գնացին՝ նախապես որոշած լինելով, որ, եթե չկարողանան հաղթանակի հասնել, վերադառնան իրենց երկիրը: Նրանք միմյանց հանդիպեցին համատարած ծովի ափին: Եգիպտոսի թագավորը, տեսնելով ֆրանկների զորքի գալը, ծայն տվեց իր զինվորներին և դիմեց պատերազմի: Ֆրանկների բոլոր զինվորները ևս գնացին պատերազմի ու ճակատ կազմեցին: Ֆրանկների զինվորները հարձակվեցին եգիպտացիների զորքերի վրա և գլխովին փախուստի մատնեցին: Մարտնչողները ֆրանկները էին, այդ աստված էր նրանց փոխարեն կռվում եգիպտացիների դեմ, ինչպես Կարմիր ծովում փարավոնի դեմ էր կռվում՝ Իսրայելի որդիների համար: Կատաղի մարտում ֆրանկները շուրջ 100.000 հոգու ծովը թափեցին, որտեղ և նրանք սատկեցին, իսկ մյուսներին էլ կոտորելով փախուստի մատնեցին: Ֆրանկների զորքը մեծ հաղթանակով և բազում ավարով վերադարձավ Երուսաղեմ քաղաքը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Նույն այդ տարում Եգիպտոսից, Նուբիկից և Եթովպիայի բոլոր երկրներից ընդհուպ մինչև Յնդկաստան 300.000 հոգու կազմով հսկայական զորք հավաքվեց և սկսեց հարձակվել Երուսաղեմի ուղղությամբ: Երբ այդ մասին հայտնի դարձավ քրիստոնյաներին, սրանք ահաբեկվեցին և չհամարձակվեցին այս զորքին դեմ ելնել, իսկ այդ նրանք արեցին այն նպատակով, որ, եթե պատերազմով չկարողանան դիմադրել, ապա զոնե իրենց երկիրը վերադառնան: Եվ ահա նրանք ծովի ափին հանդիպեցին Եգիպտոսի սուլթանին (**Ճաթիսյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Ֆայի - Մ.Ֆ.**), որը, տեսնելով քրիստոնյաների զորքը, հարձակվեց նրա վրա: Մարտափելի ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Այդ ճակատամարտում ֆրանկները հաղթանակ տարան: Նուբիացիներն ու այլ դիմեցին փախուստի, իսկ ֆրանկներն էլ կոտորեցին նրանց դիպարների նման: Նրանք, որոնք փախան, լքվեցին ծովը և ավելի քան 100.000 հոգի խեղդվեց: Դրանից հետո քրիստոնյաները հաղթականորեն և մեծ ավարով վերադարձան Երուսաղեմ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Երբ Բաբելոնի տիրակալ ամերումը (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթայան - Մ.Ֆ.**) իմացավ կեյտերի արշավանքի մասին, այն մասին, թե ինչպես են նրանք գրավել Երուսաղեմը և Նույնիսկ Աստիոքը ու նրա հետ միասին էլ այն շրջապատող բաղաբները, նա անմիջապես հավաքեց ու նրանց դեմ մեծ զորք ուղարկեց՝ կազմված հայերից ու արաբներից, սարակինոսներից ու հազարացիներից: Կեյտերը, գաղթի դիմաց (**Ներքին Լոթարինգայի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բույունացուց - Մ.Ֆ.**) իմանալով այդ մասին, անմիջապես զինվեցին, մոտեցան Ֆայիային և սկսեցին սպանել նրանց գալու: Դրանից հետո նրանք այնտեղից գնացին Ռավա, որտեղի նահատակության պատկեր էր ընդունել Գերոգիոսը, հանդիպեցին ամերումի զորքի հետ և նրա դեմ մարտի մեջ մտան: Կեյտերը արագորեն հաղթանակի հասան» (Ամնա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 7):

«Երբ Եգիպտոսի եգիպտացիները լսեցին, թե ինչ է կատարվել, նրանց զորահրամանատար Աֆդալը (**Ճաթիսյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Ֆայի - Մ.Ֆ.**) մեծաքանակ զորքով ելավ, իսկ ֆրանկներն էլ նրանց ընդառաջ ելան Ասկալոնի մոտ: Արդյունքում արաբները պարտություն կրեցին, իսկ ֆրանկներն էլ արաբներից շատ շատերին սպանեցին, իսկ մնացածները փախան Ասկալոն: Դրանից հետո ակալոնցիները 12.000 դիմար վճարեցին ֆրանկներին և սրանք վերադարձան Երուսաղեմ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ալ-Աֆդալը (**Ճաթիսյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Ֆայի - Մ.Ֆ.**) ի վերջո եգիպտական զորքով ժամանեց, սակայն նա ուշացավ, և, Ռամադան ամսի 14-րդ օրը որպես օժանդակություն ստանալով Սահիլի զորքերը, որոնք ճամբար էին զարկել Ասկալոնի մոտ, սկսեց սպասել արաբ ռազմիկներին, որոնք նավերով ժամանելու էին ծովից: Այդ ժամանակ էլ հենց նրա վրա հարձակում գործեց ֆրանկների մեծաթիվ բանակը: Եգիպտական զորքերը հետ շարտվեցին դեպի Ասկալոն, իսկ ինքը՝ ալ-Աֆդալը, ապաստանեց քաղաքում: Ֆրանկների թերը դաժանորեն աշխատեցին մահմեդականների վրա, մահ տարածելով հետևակ ռազմիկների, կամավորականների ու բաղաբացիների շարքերում: Շուրջ մոտավորապես 10.000 հոգի, իսկ նրանց ճամբարն էլ թալանվեց: Ալ-Աֆդալը իր հրամանատարների հետ փախավ Եգիպտոս, իսկ ֆրանկները պաշարեցին Ասկալոնն այնքան ժամանակ, մինչև որ բաղաբացիները չհամաձայնեցին 20.000 դիմար փրկական վճարել: Զաղաբացիները սկսեցին հավաքել այդ գումարը, սակայն հենց այդ ժամանակ էլ ֆրանկների առաջնորդների մեջ գծություն ծագեց և նրանք նահանջեցին՝ չստանալով որևէ գումար: Ասում են, որ այդ ճակատամարտում Ասկալոնի սպանված բնակիչների թիվը, որոնց մեջ կային նաև ունեւոր մարդիկ, առևտրականներ ու երիտասարդներ, չհաշված արհեստավարժ ռազմիկներին, ըստ վկանների գնահատականների, սրանք հարգարժան մարդիկ էին անթիվ վարքով, որոնց վկայությունը ընդունվում էր դատարանում, կազմել է 2.700 հոգի» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Ալ-Աֆդալը (**Ճաթիսյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Ֆայի - Մ.Ֆ.**) Ռամադան ամսի 14-ին ժամանեց Ասկալոն: Նա դեսպաններ ուղարկեց ֆրանկների մոտ, մեղադրելով նրանց այն բանի համար, ինչ սրանք արել էին, սակայն իրենց պատասխանում ֆրանկները սպառնացին նրան և, հույսերը դրած իրենց մեծաքանակ զորքի վրա, հարձակում գործեցին ալ-Աֆդալի բանակի վրա: Արդյունքում ալ-Աֆդալը փախավ Ասկալոն, որը հետո ռանկները պաշարեցին: Յետագայում, սակայն, ֆրանկները հեռացան, իսկ ալ-Աֆդալն էլ ծովով հետ գնաց Կաիրի» (Իբն Մուվիսաար «Պատմություն»):

³⁴⁷⁸ «Յոմմեական նավատորմի տալատկրատոսները, որոնց թվում նաև Լանդուֆը, ժամանեցին Կիպրոս և հավաքվելով որոշեցին բանակցություններ սկսել խաղաղության շուրջ: Բոլորը միասնական մտքի եկան ու Բոհեմոնի մոտ ուղարկեցին Բուտումիտին: Բոհեմոնը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնը Տերենտացին (1098-1104) - Մ.Ֆ.**) ընդունեց նրան և ողջ 15 օր պահեց իր մոտ և, բանի որ Լադրիկեան արդեն հայտնվել էր սուլի ծիրաններում, Բոհեմոնըն էլ Բոհեմոնը էր մնացել, նրա բնավորությունը որևէ կերպ չէր փոխվել և նա չէր սովորել գնահատել խաղաղությունը, ի վերջո նա իր մոտ կանչեց Բուտումիտին ու ասաց. «Դու այստեղ եկել ես ոչ թե հանուն խաղաղության և բարեկամության, այլ հանուն այն բանի, որ այդքան իմ նավերը: Ձեռք այստեղից, հեղիք է միայն այն, որ դու անվստահ մնացիր» (Ամնա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 10):

«Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Բոհեմոնը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնը Տերենտացին - Մ.Ֆ.**), որը վառվում էր նորանոր ձեռքերումներ իրականացնելու ծարավից, գնաց Լադրիկեա քաղաքի վրա, որը բնակեցված էր հույն քրիստոնյաներով: Եվ ահա Բոհեմոնըն պիզացիների ու ջենովացիների օգնությամբ հաջողվեց գրավել քաղաքի մոտ գտնվող երկու աշտարակներ, որի շնորհիվ նրա հսկողության տակ անցան քաղաքի մուտքն ու ելքն ապահովող առևտրական ուղիները: Յարկ է նշել, որ Բոհեմոնը կարողացել էր իր կեղծ պատմություններով խաբել պիզացիներին ու ջենովացիներին, որոնք ի վերջո 200 նավերով, որոնք լավ պաշտպանված էին իյուսկեն վահաններով, մոտեցան դրանց ու գրավեցին» (Ալբերտ Ալենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 6, գլուխ 55):

«Երբ Բոհեմոնը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնը Տերենտացին - Մ.Ֆ.**) լսեց, որ բոլոր ֆրանկները բարեհաջող անցել են ծովը և արդեն հեռու են կայարդ (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I հոգուց - Մ.Ֆ.**) ու նրա զորքերից, հապճեպ մեծ զորք հավաքեց, որի կազմում կային նորմաններ, հայեր, այդբողներ և այլ ազգերի ներկայացուցիչներ, որից հետո պաշարեց Լադրիկեան ու, եռանդով հարձակվելով, գրավեց այն» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 11):

³⁴⁷⁹ «Յայոց 548 թվականին արևելից կուրապաղատ Գրիգորը՝ Յայոց կաթողիկոս Բարսեղի եղբայրը, զորահավաք արեց և գնաց Աշորիք գավառը՝ թուրքական բանակի դեմ: Նա քաջ մարդ էր և հզոր պատերազմող: Նա իր զորքով գնաց Կաղզվան կղզվող գյուղը, հարձակվեց թուրքերի վրա և մարտ տալով նրանց փախուստի մատնեց: Նրանցից շատերին նա սրի բաշեց և նորից վերադարձավ Անի քաղաքը: Այն ժամանակ թուրք զինվորներից մեկը, որ մի ծառի տակ դարան էր մտել, թաքուն բերանից նրան նետահար արեց: Գրիգորը մահացու վերք ստացած գետին գլորվեց և հոգին ավանդեց: Ընդհանրապես Յայոց աշխարհում մեծ սուգ եղավ: Ահա, այսպես սպանվեց քաջատոհմիկ և պատերազմող զորականներից սերող, Պապիականների ընտանիքին պատկանող քաջ մարտիկ և մեծ հավատացյալ Գրիգորը՝ Վասակի որդին» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Սուրբ անցնելուց հետո սկյուրթականի մի ցեղ, որ շատ վաղ ժամանակներից թաքնված ապրում էր Կրկան աշխարհի մոտ և որի առաջնորդի անունն էլիսագի (**Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության ապագա հիմնադիր Էմիր Էլդագին - Մ.Ֆ.**) էր, 7.000 մարդով պատերազմելով աշխարհի միջով գալիս է մինչև Անի քաղաքը, որտեղ սպանվում է Էլիսագի եղբայրը, որ նման էր հսկա Գողթաթին՝ խոցված Ապիրատի թոռ Վասակի որդի Գրիգորից, որը օրեր անց նահատակվում է Կաղզվանում՝ մահից փրկելով Անիի Էմիր Մանուչեն (**Շաղադյանների Էմիրության Էմիր Մանուչեն իբն Շալադին - Մ.Ֆ.**): Նրան տանում և թաղում են Կեչաբիսում, որի դիակի հետևից գնում էին նրա եղբայր տեր Բարսեղ կաթողիկոսը, Մանուչեն և Յայոց ողջ զորքը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 63):

³⁴⁸⁰ «Յիջի 493 թվականին Սուբման ալ-Կոթին (**Շահարունների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Սուբման ալ-Զուբին (1100-1111) - Մ.Ֆ.**) իշխեց իսլամի վրա: Մինչև այդ իսլամը պատկանում էր Դիարբաքրի իշխանության տեր Սրվանյաններին, որոնք մեծ չարիքներ էին գործում իսլամի բնակիչների դեմ ու, երբ սրանք ծանոթացան Սուբման ալ-Կոթիի արդարությանն ու արժանիքներին, գրեցին նրան և նրա հետ համաձայնվեցին, որի հետևանքով Սուբմանը, Մարանդից մեկնելով, գնաց նրանց մոտ: Նրանք բաց արին նրա առաջ իսլամի դռները և նրան հանձնեցին քաղաքը: Սրվանյանները փախուստ տվեցին այնտեղից և Սուբման ալ-Կոթին քաղաքի վրա իշխեց իբրև թագավոր, մինչև որ մահացավ Յայոց 586

թվականին: Արանից հետո խլաթի վրա իշխեց իր որդին՝ Չահիրադղին Իբրահիմ իբն Սուբանը (**Շահարմենների էմիրության էմիր Չահիր-Էդ-Դին Իբրահիմը (1111-1127) – Մ.Ֆ.**) (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային գեղի»):

«Շահարմենը (**Շահարմենների էմիրության հիմնադիր էմիր Սուբան ալ-Քուլթին – Մ.Ֆ.**) գրավեց խլաթը» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Այդ ժամանակ թուրքերի միջև երկպառակություն կար, որը նրանց թույլ չտվեց համաձայնության գալ կայսր կամ որևէ գերիշխան ընտրելու հարցում: Երբ թուրքերը սկսեցին կռվել մեկը մյուսի դեմ, վրացիները և Մեծ Հայքի սարակինոսները հարձակվեցին նրանց վրա ու վնդռեցին Պարսկաստանի ողջ տարածքից այնպես, որ վերջիններս իրենց կանանց և երեխաների հետ փախան Թուրքաց երկիր: Այսպիսով՝ Թուրքերի սուլթանների հզորությունը զգալիորեն աճեց» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 8):

³⁴⁸¹ «Ալ-Մեդիթ-Շամս ալ-Մուլե Դուլայի իբն Թաջ-Էդ-Դուլան (**Դամասկոսի էմիրության էմիր Դուլակը – Մ.Ֆ.**) իր ասկարով Դամասկոսից մեկնեց դեպի Դիարբեքիր, որպեսզի վերադարձնի այն բաղաժը, որը ուժով գրավել էր նրա տիրակալը: Նա, առաջանալով անապատով, հասավ ալ-Ռահբա, իսկ հետո էլ մտավ Դիարբեքիր, որտեղ զբաղեցրեց Մայիարկինն ու այնտեղ բաղաժի պաշտպանության համար կայազոր տեղակարգեց» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁴⁸² «Երբ կայսրը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) դեսպանների վերադարձից հետո կարդաց Բոհեմոնդի (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնդ Տերենտագու – Մ.Ֆ.**) նամակը, նա հասկացավ, որ դա նույն այն Բոհեմոնդն է, որը որևէ չափով չի փոխվել դեպի լավը, նա հասկացավ, որ անիրավաբան է ու հսկել հռոմեական կայսրության սահմանները և հնարավորության սահմաններում առնել նրա անզուսպ մտադրությունների դիմացը: Դրա համար էլ նա Բուտոմիտի հետ միասին մեծ զորք ուղարկեց Կիլիկիա, որոնց թվում նաև ռազմական դասից ընտրյալ անձանց՝ բաջարի այրերի, Արեսի վահանակիրներից: Արանց մեջ աչքի էին ընկնում Վարդասը և գլխավոր մատուցակ Միթայելը՝ երկուսն էլ ծաղկուն տարիքում և դեմքերի առաջին աղվամազով: Դեռ անկուց ինքնակալը նրանց իր մոտ էր վերցրել, վարժեցրել ռազմական գործին և հանձնել Բուտոմիտին, որպես իրեն նվիրված մարդկանց 1.000 այլ բաջարի կելտերի ու ռումների հետ միասին: Նրանք պետք է ուղեգրեցին Բուտոմիտին և ամեն ինչում նրան ենթարկվեին, բայց միաժամանակ նաև գաղտնի նամակներով մշտապես հայտնեին կայսր ամեն ինչի մասին: Կայսրը շտապում էր զավթել Կիլիկիան, որպեսզի հետո հեշտացնի իր արշավանքը դեպի Անտիոք: Բուտոմիտը ողջ գործով ծավալա ելավ ու հասավ Աթալիա: Այնտեղ նա հայտնաբերեց, որ Վարդասը և գլխավոր մատուցակ Միթայելը չեն ենթարկվում իր կամքին և այդ ժամանակ նա, որպեսզի զորքը չապստամբի, բոլոր ջանքերը իզուր ջանցնեն ու ինքը ստիպված չլինի լքել Կիլիկիան առանց որևէ արդյունքի, անմիջապես հայտնեց ամեն ինչի մասին կայսր և խնդրեց ազատել իրեն նրանց ներկայությունից: Ինքնակալը, իմանալով, թե ինչպիսի վնաս են հասցնում սովորաբար նման բաները, արագորեն նրանց երկուսին էլ մյուս կասկածելի թվացողների հետ այլ գործի դրեց: Նա նամակով երկու երիտասարդներին էլ հրամայեց անմիջապես մեկնել Կիպրոս, գտնվել Կոնստանդին Եվթոլվիտի մոտ, որն այդ ժամանակ ստացել էր Կիպրոս կղզու ղեկի տիրույթը, և ամեն ինչում ենթարկվել նրան: Նրանք ուրախացան այդ նամակից և արագորեն լողացին Կիպրոս: Նրանք այդ երիտասարդները Կիպրոսի դքսին էլ, չնայած կարճ ժամանակ անցկացրին, վերաբերվեցին իրենց սովորական անամոթություններին և արդյունքում նա ևս սկսեց սրանց վրա խեղճ նայել: Երկու երիտասարդներն էլ, հիշելով կայսր մշտական հոգածությունը իրենց մասին, նամակներում մշտապես վատաբանում էին դքսին և խնդրում նրան հետ կանչել Կոստանդնուպոլիս: Ինքնակալը նրանց հետ միասին Կիպրոս էր ուղարկել այլ անձանց ևս, որոնք կասկածելի էին թվացել, և, կնքագրեցին նրանց նամակները, նա վախեցավ, որ սրանք իրենց դժգոհությանը հանկարծ մյուսներին էլ չկարգեցին ու դրա համար էլ անմիջապես հրամայեց Կանստանդնուպոլիս նրանց իր հետ վերցնել: Սա եկավ Կիրենիա և վերցրեց նրանց իր հետ: Ահա և ամենը Վարդասի ու գլխավոր մատուցակ Միթայելի մասին: Ինչ վերաբերվում է Բուտոմիտին, ապա նա Մոնաստրայի ու նրա հետ մնացած ընտիր հրամանատարների հետ լողաց Կիլիկիա: Հայտնաբերելով, որ հայերը արդեն պայմանագիր են կնքել Տանկրեդի (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտագու – Մ.Ֆ.**) հետ, Բուտոմիտը մի կողմ թողնեց նրանց հողերը և, հասնելով Մարաշին, տիրեց նրան հարևան ավանների ու գյուղերի հետ միասին: Նա մեծ զորք թողնեց ողջ այդ տարածքի պահպանության համար կիսաբարբարոս Մոնաստրայի հրամանատարության տակ, որի մասին այս պատմումի շատ մասերում է հիշատակվել, իսկ ինքն էլ վերադարձավ արթայանիստ բաղաժ» (Աննա Կոմենես «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 9):

«Մամիստրան, Ադանան ու Տարսոնի կորսվել էին իր (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտագու – Մ.Ֆ.**) նախորդների անփութության հետևանքով» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 143):

³⁴⁸³ «/3.25/ Այս ամենի արդյունքում դուքս Բալդուինի (**Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլանուցու – Մ.Ֆ.**) հոգան այնքան տարածվեց, որ իշխանը, որ տիրում էր Սրուճի ամրություններում, նրա մոտ մի պատվիրակություն ուղարկեց՝ առաջարկելով հավաքել բանակը և մոտենալ Սրուճին, բանի որ ինքը պաշարում էր այն, որովհետև բնակչություն իրեն չէր ենթարկվում: Եվ այսպես Բալանը առաջակեց օգնել իրեն այդ հարցում, որից հետո պարտավորվեց բաղաժը Բալդուինին հանձնել: Այդ ժամանակ Սրուճի բնակիչներն իրենց հերթին, իմանալով, որ Բալդուինը գալիս է իրենց դեմ, դիմեցին Բալդուինին (**Սրուճի, հետագայում խարբեղիկ Արտուկյանների էմիրության էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.**), որը, գալթակցվելով առաջարկված պարզվեց, հոստոցավ օգնել նրանց՝ այդ գործի համար հավաքելով շատ թուրք հեծյալներ: Եվ ահա Բալդուինը, որ թուրքական աչքի ինքնուղ իշխաններից մեկն էր, իր կողմնակիցների հետ միասին մեկնեց բաղաժ և սկսեց ամրացնել այն: Այդ ժամանակ Բալդուինի արդեն հասել էր բաղաժի մոտ և, ղեկավար պաշարողական մեղենները, սկսել էր հարձակումներ գործել վերջինիս վրա, սակայն բաղաժացիները, ահաբեկված այդ հզոր նախապատրաստություններից, մարդիկ ուղարկեցին և առաջարկեցին ընդունել Բալդուինի հպատակությունը՝ խոստանալով ամեն տարի հարկ վճարել: Բալդուինը տվեց իր համաձայնությունը և նշանակեց այն օրը, երբ պայմանավորվածությունը պետք է վերջնականապես կնքվեր: Այդ ժամանակ Բալդուինը, տեսնելով, որ բաղաժի բնակիչները, հավառակ իր ջանքերի, ընդունում են Բալդուինի հպատակությունը, իր կողմնակիցներով ելավ, բռնեց Եդեսիայի ուղղությամբ, որից հետո, հանդիպելով Բալդուինին, նրան ասաց. «Իրականում ես բաղաժ էի գնացել, որպեսզի միջոց գտնեմ ու այդ բաղաժի բնակչությանը հետ պահեմ սպասարկությունից, որպեսզի նրանք հավատարիմ մնան թե՛ք ու թո հպատակությանը»: Բալդուինը, չնայած չհավատաց Բալդուինի խոսքերին, սակայն ցույց չտվեց, միևնույն ժամանակ իր տիրեց Սրուճ ամրություններին և այնտեղ իր մարդկանց չհաստատեց: Եվ ահա բաղաժի պաշտպանությունը նա հանձնեց Ֆուրկեր Շարտրուցուն, որը ռազմական գործերում շատ փորձառու և ուժեղ մի ասպետ էր, որից հետո փառքով վերադարձավ Եդեսիա /5.18/ Այդ երկրում մի ուժեղ և հզոր մարդ կար՝ Բալակ անունով մի թուրք: Սա ընկերություն էր անում և շատ մոտիկ էր կոմս Բալդուինին հետ: Երբ այս Բալակը դեռ իշխում էր Սրուճում, միևնույն ժամանակ, երբ մեր մարդիկ այդ կողմերը կգալին, նա հասկացավ, որ Բալդուինն իր հետ անկեղծ չէ և չի բացահայտում իր մտքերն ու գաղտնիքները: Դրա համար էլ նա եկավ Բալդուինի մոտ և սիրալիկ կերպով ասաց նրան, որ Բալդուինը պետք է զառ իր ամրությունը, որը նա ուզում է նրան հանձնել, բանի որ այլ կերպ չի կարող, իսկ բանի որ դրանից ավել բան չի ու գում, ինքը հենց այդպես էլ կվարդի: Եվ ահա Բալակն իր կնքն և երեխաներին ուղարկեց Եդեսիա, որտեղ այդ ժամանակ գտնվում էր Բալդուինը, բանի որ նա պնդում էր, որ իր հարևանները և հատկապես թուրքերը, որոնք իր ենթականերն էին, ատում էին իրեն ու մեծ չարիքներ էին պատճառում, բանի որ ինքը մեծ բարեկամություն էր անում քրիստոնյաների հետ: Կոմսը ոչ մի վատ բան չկասկածեց և, ի սրտե վստահելով թուրք բարեկամին, ասաց, որ նրա հետ միասին կմեկնի այդ ամրոցը ընդունելու՝ նախապես իրենց պայմանավորված օրը... /5.19/ Եվ ահա պայմանավորված օրը կոմսը իր հեծյալների հետ միասին շարժվեց դեպի Սրուճ: Երբ Բալդուինի ջոկատը սկսեց մոտենալ ամրությանը, սակայն, Բալակը, լինելով իսկական մի դավաճան, լավ զինված մարդկանց թաքցրեց այդ ամրոցի մոտ, իսկ երբ Բալդուինը լրիվ մոտեցավ, նա խնդրեց նրան ելնել մի բարձրադիր վայր և դիտարկել ամրությունը, որը հանձնվում է, սակայն այդ անել միայն մի բանի հոգու հետ միասին, բանի որ, ինչպես ինքն էր ասում, նա շատ է անհանգիստ այն հարցով, որ, եթե այդ բոլոր մարդիկ ամրություն մտնեն, իր ունեցվածքը կարող է ենթարկվել թալանի: Բարեհոգի կոմսը ուզում էր վարդել հենց այդ կերպ, սակայն նա իր ջոկատում մի բանի բարի խորհրդատուներ և շատ խելացի այրեր ուներ, որոնք ծայր բարձրացրին դրա դեմ և ասացին, որ վտանգավոր է Բալդուինին թողնել միայնակ մեկնել ամրություն: Եվ ահա նրանք որոշեցին թույլ չտալ Բալդուինին միայնակ մեկնել, այլ՝ զնալ բոլորով: Բանն այն էր, որ նրանք ակնհայտորեն տեսնում էին, որ այդ Բալակին վստահել չի կարելի, իսկ նրա սրտում էլ բույն է դրել դավաճանությունը: /5.20/ Կոմսը ի վերջո ակնք կախեց նրանց և, ուղարկեց 12 հոգու, որոնք հիմնալի զինված էին, իսկ ինքը բարձրացավ մի բլրի վրա, որպեսզի տեսնի, թե այնտեղ ինչ կա: Բալդուինը սպասեց իր բոլոր մարդկանց, միևնույն ժամանակ իր բոլոր վեր չէլան, իսկ նրանք՝ այն 12 հոգին էլ, որոնք բարձրացան ամրություն, անմիջապես հասու եղան դավաճանությանը, բանի որ այն թուրքերը 100 հոգու կազմով անմիջապես դուրս թռան դարանից և ուժով բռնեցին այդ 12 հոգուն: Նրանք զինաթափեցին սրանց և ձերբակալեցին՝ կապելով նրանց ձեռքերն ու ոտքերը...: Հետո, երբ Բալդուինն արդեն տիրել էր Սրուճին, նա, մեծ սիրտությամբ համակվեց այդ մարդկանց համար, որոնց կորցրել էր այդ կերպ, որից հետո զնաք ուղղի Բալակի մոտ, խոսեց նրա հետ և փորձ կատարեց ազատել այդ մարդկանց կամ գոնե այնպես անել, որ նրանց ազատեն փրկագնով: Այդ ժամանակ Բալակը պատասխանեց, որ Բալդուինը իզուր է նման խոսքեր շնայում, բանի որ ինքը կազատի սրանց միայն այն ժամանակ, երբ իրեն կփոխանցեն Սրուճը, որն առաջ իրեն էր պատկանում: Այդ ժամանակ կոմսը պատասխանեց, որ Սրուճը հեշտ չի ձեռք բերվել, այն ուժեղ մի ամրություն է, իսկ վայրում է տեղակայված և լավ ապահովված և ամեն ինչում: /5.21/ Այսպիսով՝ Բալդուինը, անհանգստացած այն

վտանգից, որին ենթարկվել էր, վերադարձավ Եդեսիա, քանզի հազիվ էր փրկվել այն դավաճան թուրքի կողմից բռնվելուց: /5.22/ Բաղդադի Սրուճը հանձնել էր շատ իմաստուն, խելացի և բարի մի ասպետի, որի անունը Ֆուրչեր Շարտրացի էր: Այս այրն իր հրամանատարության տակ ուներ 100 լավ զինված և հիմնալի մարդկանց: Երբ նա լսեց 12 հոգու հետ կապված այն դեպքի մասին, շատ տխրեց և սկսեց մտածել, թե ինչպես օգնի նրանց ու փրկի դավաճան թուրքերից, որոնք ուզում էին նրանց մահվան մատնել: Եվ ահա նա իր մի բանի մարդկանց ուղարկեց գիշերային դարան դնել, իսկ ինքը իր փոքրաթիվ ջոկատով ելավ այդ ամրոցի դեմ՝ տանելով այնտեղի անասունները: Այդ ժամանակ պարսպի վրա գտնվող մարդիկ նկատեցին անասունները տանողներին, որոնք հեռանում էին, ու իմաց տվեցին այդ մասին Բալակին և ամրությունում գտնվող այլ անձանց: Սրանք արագորեն թաքնեցին ձիերը և սկսեցին հետապնդել հեռացողներին, որպեսզի վերադարձնեն այդ կենդանիներին: Արդյունքում նրանք հեռացվեցին ամրությունից և ընկան դարանը, բանզի Ֆուրչերի մարդիկ անակնկալ դուրս թռան դարանից և շրջապատեցին թուրքերին: Անձամբ մոտեցավ նաև Ֆուրչերն ինքը և սպանեց նույնիսկ չգիտնում էլ բանի հոգու, սակայն գերեց 6 հոգու, որոնց հետագայում փոխեց այն գերված 12 հոգուց 6 հոգու հետ: Դրանից հետո ևս չորս հոգու հաջողվեց փախչել ամրությունից, իսկ հետո, երբ Բալակը հասկացավ, որ իր ձեռքում մնացել են միայն երկու հոգի, գլխատեց այս վերջին երկուսին» (Ալեքսանդր Մակեդոնացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 3, գլուխ 25, գիրք 5, գլուխ 18-22):

«/4.6/ Այդ երկրում մի ուժեղ և հզոր մարդ կար՝ Բալակ անունով մի թուրք (Սրուճի, հետագայում հայրերորդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Բալակը – Մ.Ֆ.): Սա ընկերություն էր անում և շատ մտոյի էր կոմս Բաղդադի (Եդեսիայի կոմսության ապագա հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդադի I Արտուշուն – Մ.Ֆ.) հետ: Երբ այս Բալակը դեռ իշխում էր Սրուճում, մինչ այն, երբ մեր տարիքի այդ կողմերը կգային, նա հասկացավ, որ Բաղդադին իր հետ անկեղծ չէ և չի բացահայտում իր մտքերն ու գաղտնիքները: Դրա համար էլ մի քան Եմիր Բաղդադիի մոտ և սիրայի կերպով ասաց նրան, որ Բաղդադին պետք է զա իր ամրություն, որը նա ուզում է նրան հանձնել, բանի որ այլ կերպ չի կարող, իսկ բանի որ դրանից ավել բան չի ուզում, ինքը հենց այդպես էլ կվարվի: Եվ ահա Բալակն իր կնոջն ու երեխաներին ուղարկեց Եդեսիա, որտեղ այդ ժամանակ գտնվում էր Բաղդադին, բանի որ նա պնդում էր, որ իր հարևանները և հատկապես թուրքերը, որոնք իր ենթականերն էին, աստուճ էին իրեն և մեծ չարիքներ էին պատճառում, բանի որ ինքը մեծ բարեխոսություն էր անում քրիստոնյաների հետ: Կոմսը ոչ մի պատ բան չկատարեց և, ի սրտե վստահելով թուրք բարեկամին, ասաց, որ նրա հետ միասին կմեկնի այդ ամրոցը ընդունելու՝ նախապես իրենց պայմանավորված օրը: Եվ ահա կոմսը 100 հեծյալների հետ միասին շարժվեց դեպի Սրուճ: Երբ Բաղդադին ջոկատը մոտեցավ ամրությունների, սակայն, Բալակը, լինելով իսկական մի դավաճան, 100 լավ զինված մարդկանց թաքցրեց այդ ամրություններում, իսկ երբ Բաղդադին մոտեցավ, նա խնդրեց նրան ելնել վեր և դիտարկել ամրությունը, որը հանձնվում է, սակայն այդ անել միայն մի բանի հոգու հետ միասին, բանի որ, ինչպես ինքն էր ասում, նա շատ է անհանգիստ այն հարցով, որ իր ունեցվածքը կարող է ենթարկվել թալանի, եթե այդ բոլոր մարդիկ ամրություն մտնեն: Բարեհոգի կոմսը ուզում էր վարվել հենց այդ կերպ, սակայն նա իր ջոկատում մի բանի բարի խորհրդատուներ և շատ խելացի այրեր ուներ, որոնք ձայն բարձրացրին դրա դեմ և ասացին, որ վտանգավոր է Բաղդադին թողնել միայնակ մեկնել ամրություն: Եվ ահա նրանք որոշեցին թալալ չտալ Բաղդադին միայնակ մեկնել, այլ գնալ բոլորով: Բանն այն էր, որ նրանք ակնհայտորեն տեսնում էին, որ այդ Բալակին կատաղել չի կարելի, իսկ նրա սրտում էլ բույն է դրել դավաճանությունը: Կոմսը ի վերջո ականջ կախեց նրանց և, ուղարկեց 12 հոգու, որոնք հիմնալի զինված էին, իսկ ինքը բարձրացավ մի բլրի վրա, որպեսզի տեսնի, թե այնտեղ ինչ կա: Բաղդադին սպասեց իր բոլոր մարդկանց, մինչև որ բոլորը վեր չէին, իսկ նրանք՝ այն 12 հոգին էլ, որոնք բարձրացան ամրություն, անմիջապես հասու եղան դավաճանությանը, բանի որ այն թուրքերը 100 հոգու կազմով անմիջապես դուրս թռան դարանից և ուժով բռնեցին այդ 12 հոգուն: Նրանք գիտաբախեցին սրանց և ձեռքավորեցին՝ կապելով նրանց ձեռքերն ու ոտքերը: Զետո, երբ Բաղդադին արդեն տիրել էր Սրուճին, նա, մեծ տխրությանը համակվեց այդ մարդկանց համար, որոնց կորցրել էր այդ կերպ, որից հետո գնաց ուղիղ Բալակի մոտ, խոսեց նրա հետ և փորձ կատարեց ազատել այդ մարդկանց կամ գննել այնպես անել, որ նրանց ազատեն փրկագնով: Այդ ժամանակ Բալակը պատասխանեց, որ Բաղդադին իզուր է նման խոսքեր շոյալում, բանի որ ինքը կազատի սրանց միայն այն ժամանակ, երբ իրեն կփոխանցեն Սրուճը, որն առաջ իրեն էր պատկանում: Այդ ժամանակ կոմսը պատասխանեց, որ Սրուճը հեշտ չի ձեռք բերվել, այն ուժեղ մի ամրություն է, լավ վարչական է տեղակայված և լավ ապահովված է ամեն ինչով: Այսպիսով՝ Բաղդադին, անհավատացած այն վտանգից, որին ենթարկվել էր, վերադարձավ Եդեսիա, քանզի հազիվ էր փրկվել այն դավաճան թուրքի կողմից բռնվելուց: /7.7/ Եդեսիայի մոտ Սրուճ անունով մի բաղաբ կար, որտեղ շատ հեթանոսներ կային: Այս բաղաբի սատրապը Բալակն էր և այստեղից թուրքերը շատ ոտնձգություններ ու հանցագործություններ էին գործում Եդեսիայի նկատմամբ, այնպես որ Եդեսիացիները, համոռն Աստծո սիրո, սկսեցին աղաչել Բաղդադին իրենց համար այնպես անել, որ հավաքվեն և լուծում տան այդ խնդրին: Այդ ժամանակ Բաղդադին բացաբար պատասխանեց, և ասաց, որ ուրախ կլինի ձեռք գարկել այդ գործին: Եվ ահա նա հրամայեց իր բոլոր ռազմիկներին զինվել՝ բոլոր նրանց, ովքեր կարող էին գնել վերցնել, և, երբ բոլոր մարդիկ պատրաստվեցին, նրանք լքեցին բաղաբն ու շարժվեցին Սրուճի ուղղությամբ: Նրանք բաղաբի պարիսպներին մոտեցրին պաշարողական մեքենաները և սկսեցին ավերել աշտարակներն ու բուրգերը: Թուրքերը, որոնք գտնվում էին բաղաբում, ընկան անելանելի դրության մեջ, բանզի հասկանում էին, որ ոչ Բաղդադին ու ոչ էլ նրա ամրոցի առանց արդյունքի հասնելու չեն հեռանա, ընդ որում նրանք որևէ տեղից օգնություն ստանալու հույս չունեն: Եվ ահա նրանք դեսպան ուղարկեցին Բաղդադինի մոտ և նրա հետ մի պայմանագիր կնքեցին, ըստ որի նա կլնայի իրենց կյանքը, եթե իրենք հանձնեն բաղաբը: Բաղդադին տիրեց բաղաբին և այն հանձնեց իր ենթականերից մեկին, որը պետք է կատարեր նրա հրամանները այդ երկրում: Նա նաև հսկայական հարկ սահմանեց բաղաբացիների համար, բայց միաժամանակ էլ նաև նրանց չիտառեց բաղաբից, բանզի ինքն այդքան մարդիկ չունեց, որ բնակեցներ այն: Եվ ահա այս բաղաբի գրավումից հետո Եդեսիայից Անտիոք ընկալն ողջ տարածությանը հեթանոսների ձեռքից անցավ քրիստոնյաների ձեռքը, իսկ մինչ այդ ոչ մեկը չէր կարողացել հասնել Եփրատ գետին: Այսպիսով՝ Բաղդադին հսկայական փառքի հասավ և ուրախությամբ իր հաղթանակը նշեց Եդեսիայում...: Բաղդադին Սրուճը հանձնել էր շատ իմաստուն, խելացի և բարի մի ասպետի, որի անունը Ֆուրչեր Շարտրացի էր: Այս այրն իր հրամանատարության տակ ուներ 100 լավ զինված և հիմնալի մարդկանց: Երբ նա լսեց 12 հոգու հետ կապված այն դեպքի մասին, շատ տխրեց և սկսեց մտածել, թե ինչպես օգնի նրանց ու փրկի դավաճան թուրքերից, որոնք ուզում էին նրանց մահվան մատնել: Եվ ահա նա իր մի բանի մարդկանց ուղարկեց գիշերային դարան դնել, իսկ ինքը իր փոքրաթիվ ջոկատով ելավ այդ ամրոցի դեմ՝ տանելով այնտեղի անասունները: Այդ ժամանակ պարսպի վրա գտնվող մարդիկ նկատեցին անասունները տանողներին, որոնք հեռանում էին, ու իմաց տվեցին այդ մասին Բալակին և ամրությունում գտնվող այլ անձանց: Սրանք արագորեն թաքնեցին ձիերը և սկսեցին հետապնդել հեռացողներին, որպեսզի վերադարձնեն այդ կենդանիներին: Արդյունքում նրանք հեռացվեցին ամրությունից և ընկան դարանը, բանզի Ֆուրչերի մարդիկ անակնկալ դուրս թռան դարանից և շրջապատեցին թուրքերին: Անձամբ մոտեցավ նաև Ֆուրչերն ինքը և սպանեց նույնիսկ չգիտնում էլ բանի հոգու, սակայն գերեց 6 հոգու, որոնց հետագայում փոխեց այն գերված 12 հոգուց 6 հոգու հետ: Դրանից հետո ևս չորս հոգու հաջողվեց փախչել ամրությունից, իսկ հետո, երբ Բալակը հասկացավ, որ իր ձեռքում մնացել են միայն երկու հոգի, գլխատեց այս վերջին երկուսին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 6, գիրք 7, գլուխ 7):

«Հայոց 549 թվականին պարսից Եմիր, Արտուխի որդի Սուբանը (Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Սուբանի ինն Արտուխը – Մ.Ֆ.)՝ հանրուզն ու արյունաբորւ մի մարդ, զորահավաք արեց, բազում զորքերով եկավ Սրուճ կոչվող բաղաբի վրա և ողջ զավառն ասպատակեց: Տեղեկանալով այդ մասին՝ կոմս Պաղտին Տյուրկը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդադի II Բուրզգին – Մ.Ֆ.) և Սրուճի կոմսը, որ Փուչեր էր կոչվում, հարձակվեցին թուրքերի վրա, բայց, հարկ եղած պատրաստությունը տեսած չլինելու պատճառով, պարտվեցին ճակատամարտում: Թուրքերը հաղթեցին ֆրանկներին ու ֆրանկների զինվորներին, ինչպես և հայերին, որոնք նրանց հետ էին, մեծ ջարդ տվեցին: Սպանվեց Սրուճի կոմս Փուչերը՝ մի բազ, հզոր ու ժուժկալ մարդ, իսկ կոմս Պաղտինը, ողբալի վիճակում, երեք հոգով ասպատակեց Ուռհայի բերդում: Բաղաբի իշխաններն եկան, նրան բաղաբ իջեցրին, տարան և նստեցրին իր գահին: Երեք օր անց նա զորքի հարցով ելավ գնաց Անտիոք: Այլազգիների գործը պատերազմ էր մղում Սրուճի բերդի դեմ, բանզի տեղի բոլոր քրիստոնյաները բերդում էին ապաստանել: Այնտեղ էր գտնվում նաև Ուռհայի պապիոսը: Սրուճ բաղաբը հանձնվեց թուրքերին: 23 օր անց ժամանեց Պաղտինը՝ 600 ձիավորով և 700 հետևակով, որոնք փարսիստի մատնեցին պարսիկների անհավատ գործը, բայց Սրուճ բաղաբը Պաղտինին չհասանելուց: Այն ժամանակ ֆրանկները հարձակվեցին Սրուճ բաղաբի վրա, ողջ բնակչությանը սրի բաշեցին, ողջ բաղաբը ավարի առան և անհամար տղաների, աղջիկների ու կանանց գերի բռնեցին Ուռհա բաղաբ: Անտիոքը և ֆրանկների երկիրը լցվեց գերիներով, իսկ Սրուճ բաղաբը արյամբ ողողվեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ տարի Պարսկաստանի Եմիր Սուբանը (Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Սուբանի ինն Արտուխը – Մ.Ֆ.), որն աչքի էր ընկնում բազությանը և ռազմունակությամբ, մեծաբանակ զորքով գնաց Սրուճ բաղաբի վրա և նրա շրջակայքը թալանի ենթարկեց: Իմանալով այդ մասին՝ Պաղտին Տյուրկն (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդադի II Բուրզգին – Մ.Ֆ.) ու Սրուճի կոմս Ֆուչերը եկան թուրքերի դեմ, սակայն պարտություն կրեցին, իսկ ֆրանկների ու հայերի զորքն էլ կոտորվեց: Մարտում ընկավ նաև բազարի Ֆուչերը, իսկ Պաղտինն էլ երեք հեծյալների հետ պատասպարվեց Ուռհայում: Դրանից հետո նա զորք կազմելու համար մեկնեց Անտիոք, իսկ այլազգիները սկսեցին մարտնչել Սրուճին տիրելու համար, բանզի այնտեղ էին հավաքվել քրիստոնյաները և այնտեղ էր նաև Ուռհայի պապիոսը, ընդ որում նրանց էին միացել նաև բաղաբում եղած քրիստոնյաները, որոնք մարտնչում էին թուրքերի դեմ: Սրուճ բաղաբը հանձնվեց թուրքերին: Յոթ օր անց օգնության հասավ Պաղտին Տյուրկը 700 հեծյալների և 8.000 հետևակայիների զույնն անցած, հարձակվեց թուրքերի վրա, նրանց

փախուստի մատնեց և, կոտորելով 1.000 հոգու, գերեց թշնամու 50 էմիրներին: Հեռու բշտով թուրքերին՝ նրանք վերադարձան քաղաք, որտեղ ոչնչացրին բոլոր բնակիչներին ու տիրեցին նրանց գույքին, կանանց ու երեխաներին: Գերիների շատությանից լցվեց Անտիոքն ու նրա շրջակայքը, իսկ Սրուռը ավերվեց ֆրանկների կողմից» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«257/ Ուռնայի սահմանի վրա գտնվող Սրուռ քաղաքում տիրում էր Բայակ անունով մի թուրք՝ Արտուխի սերունդներից (Սրուռի, հետագայում **Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բայակը - Մ.3.**): Զաղաթն այդ ժամանակ բարգավաճ և հարուստ էր՝ լցված մահմեդականների ու քրիստոնյաների մեծաթիվ ժողովրդով և ամեն տիպի հմուտ վաճառականներով: Հարուստ և ծաղկուն էր նաև նրա դաշտը իր բազմաթիվ գյուղակներով: Սակայն մի կողմից՝ Ուռնայի ֆրանկները, մյուս կողմից՝ Եփրատի առափնյա շրջանների հայերը, որոնք միացել էին ֆրանկներին ու հնազանդվել նրանց, ներդրություն էին պատճառում Սրուռին: Այսպիսի ունենալով այդ, Բայակը խորհեցին, որ Սրուռն ի վիճակի չէ դիմանալու քրիստոնյաների արևելքում: Եվ ահա Բայակը պատգամավորներ ուղարկեց Ուռնայի տեր Բաղդուխի (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնի - Մ.3.) մոտ՝ ուխտ ու երդում պահանջելով, որպեսզի փոխադարձ պայմանավորվածությամբ Սրուռը հանձնի նրան: Բաղդուխը, ընդունելով Բայակի պատգամավորներին, խոստացավ կատարել նրա ցանկությունը: Սրուռն իր միջնաբերդով հանձնվեց Բաղդուխին, որն այնտեղ նշանակեց ֆրանկների նշանավոր մարդկանցից Ֆուլքեր անունով մեկին: Իշխանության գլուխ անցնելով՝ Ֆուլքերը Սրուռից բազում ոսկի գանձեց: Նա ձեռքբալվեց Սրուռի երևելի մեծամեծներից ու առաջնորդներից սեփին՝ Ալբայր անունով մի մահմեդական արաբի եղբոր և ցեղակիցների հետ միասին, որոնց տներից անասելի շատ ոսկի ու հարստություն բռնագրավեց: Այսպես Ֆուլքերը հարստացավ և հզորացավ: /258/ Սրուռեանը՝ Արտուխի որդին և Բայակի հորդեայրը (**Արտուխյանների էմիրության էմիր Սուբանն իբն Արտուխը - Մ.3.**), երբ լսեց, որ ֆրանկները գրավել են Սրուռը, զորք հավաքեց, եկավ ու պաշարեց այն՝ հույս դնելով քաղաքում եղած մահմեդականների շատության վրա: Լսելով այդ՝ Ուռնայի տեր Բաղդուխը կռվի ելավ նրա դեմ: Երբ բանակները մոտեցան իրար, թուրքերը դարձան մտան և առջևից ու հետևից հանկարծակի հարձակվեցին ֆրանկների վրա: Ֆրանկները պարտվեցին, և նրանցից շատերը կոտորվեցին: Բաղդուխը ճողոպրեց Ուռնա, ապա, շտապ անցնելով Եփրատը, գնաց Անտիոք՝ զորք ձեռք բերելու և Սրուռ վերադառնալու համար: Ֆուլքերը՝ Սրուռի կառավարիչը, գերի ընկավ, իսկ Սրուռի բոլոր քրիստոնյաները բարձրացան միջնաբերդ: Նրանց հետ միջնաբերդ բարձրացավ նաև Սրուռում գտնվող Ուռնայի ֆրանկ եպիսկոպոսը, որի անունն էր Պապիոս: Նրանք ներս տարան նաև արհեստավորներին, հյուսներին ու դարբիններին և իրենց համար պաշար կուտակեցին: Թուրքերը, հաղթելով ֆրանկներին, եկան պաշարեցին միջնաբերդը և սաստիկ հարձակումներ գործեցին քրիստոնյաների վրա: Եվ մինչ արևը գիշեր ու զօր մարտնում էին, մի ավետաբեր հաղորդեց, որ Բաղդուխը հասել է և թող իրենք ներսից պատրաստ լինեն: Երբ լուսացավ, ֆրանկներն իրենց նիզակների ծայրերին քահեր վառեցին և այնպիսի սաստկությամբ առաջ շարժվեցին, որ գետինը դողաց նրանց ձայնից, իսկ ներսիներն էլ բերդից դուրս եկան նրանց օգնության: Վախն ընկավ թուրքերի սիրտը, նրանք պարտվեցին, իսկ նրանցից շատերը սրի ճարակ դառնալով կոտորվեցին: Ֆրանկները դարձան թուրքերի ճամբարը և անհամար հարստություն ու ունեցվածք կորոպրեցին: Զաղաթի մահմեդականները սաստիկ վախեցան և չհավատացին իրենց կիսային: Նրանք հավաքվեցին, փակեցին քաղաքի դարպասները, ապա բարձրացան պարսպի վրա ու ապստամբեցին ֆրանկների դեմ՝ հուսալով, թե կարող են այն պահել մինչև մահմեդական թուրքերի բանակի գալը: Ֆրանկները բազմիցս փորձեցին նրանց համոզել, որ դադարեցնեն խռովությունը, երդմամբ խոստովանեցին, թե ամենևին չեն ցանկանում նրանց կորուստը, բայց նրանք չլսեցին: Այնժամ ֆրանկները քաղաքի բոլոր քրիստոնյաներին կոչ արեցին խաչի նշան կրել, ապա, մոնչալով առյուծների նան, ցատկեցին և քաղաքից մտան միջնաբերդից: Նրանք մնացործներից պեն ընկան քաղաքի վրա և ծեր ու քահել՝ բոլորին սրի մատնեցին: Զաղաթը լցվեց բոլոր հազարավոր սպանվածների անհամար դիակներով: Այդ փոթուն քաղաքն ավերվեց, իսկ քրիստոնյաները, որոնք մնացել էին այնտեղ, հավաքվեցին միջնաբերդի շուրջը ու ապրեցին գրկանքների մեջ» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 257, 258):

«Այդ տարի էմիր Սուբանն իբն Օրթուխը (**Արտուխյանների էմիրության էմիր Սուբանն իբն Արտուխը - Մ.3.**) թուրքմենների մեծ զորք հավաքեց և Ռաբիա և ամսին նրա հետ իրարից մեկնեց ալ-Ռուհա և Սրուռ՝ պալաքելու ֆրանկների դեմ: Նա գրավեց Սրուռը և այնտեղ նրան մեծաթիվ կամավորներ միացան: Ֆրանկները ևս հավաքեցին իրենց ուժերը և, երբ բանակներն իրար եկան ու մահմեդականներն արդեն հաղթանակ էին տանում, թուրքմենների ջոկատը լեցեց Սուբանին, նրա զորքը տեղի տվեց ու ցրվեց: Այդ ժամանակ ֆրանկները մոտեցան Սրուռին և գրավեցին այն՝ սպանելով ու գերեվարելով նրա բնակչությանը: Միայն քչերին հաջողվեց փրկվել» (իբն ալ-Կալանիսի «Համասկուսի տարեգրություն»):

«Այդ տարի ֆրանկները Ջագիրաթում գրավեցին Սարուք քաղաքը...: Այդ, Սուլմանը (**Արտուխյանների էմիրության էմիր Սուբանն իբն Արտուխը - Մ.3.**) Սարուքում թուրքմենների մեծ բազմություն հավաքեց ու հարձակվեց: Ֆրանկները կռվի ելան նրա դեմ ու Ռաբիա և ամսին փախուստի մատնեցին: Մահմեդականների այս պարտությանից հետո ֆրանկները գնացին Սարուք, պաշարեցին, գրավեցին, ժողովրդից շատերին կոտորեցին, կանանց գերեվարեցին, նրանց ունեցվածքը կողոպտեցին, և միայն փախչողները փրկվեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁴⁸⁴ «Հայոց 549 թվականին պարսից էմիրը, որին Ղանիշման էին անվանում՝ Սևաստի և ռումոց ողջ երկրի տերը (**Ղանիշմանյանների էմիրության էմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.3.**), բազմաթիվ հեծյալ զորքերով եկավ Մելիտեն քաղաքի վրա և կատաղի պատերազմ մղեց նրա դեմ» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այն բանից հետո, երբ Սեբաստիայի տիրակալ, էմիր Բար-Ղանիշմանը (**Ղանիշմանյանների էմիրության էմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.3.**) ամռանը եկավ ու ամալյաքոց քաղաքի շրջակայքը, տանելով բերքը և հեռանալով ձմեռային ժամանակի սկզբում, Մելիտեն տիրակալ այն հույն Գաբրիելը մարդ ուղարկեց ֆրանկների մոտ և խոստացավ, որ քաղաքը նրանց կհանձնի» (Բար-Յերեմեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եվ այսպես շարունակվեց մեկ կամ երկու օր, երբ նրանց լուր հասավ, որ Անուշագին Ղանիշմանը (**Ղանիշմանյանների էմիրության էմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.3.**) ելել է և հարձակվել ֆրանկներից ամրություններից մեկի՝ Մելիտեի վրա: Լսելով այդ՝ նրանք լեցին Չալեսի շրջանը, որպեսզի մարտնեն նրա դեմ» (Թեմալ-Էդ-Ղիս «Հայեպի պատմության հատուկ սերի»):

³⁴⁸⁵ «Այդ ժամանակները ռումոց սպարապետ իշխանաց-իշխան Թաթուլը նստում էր հունաց կայսր Ալեքսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.**) իշխանության տակ գտնվող Մարաշ քաղաքում, որը ֆրանկ իշխաններն էին նախորդ տարին տվել Ալեքսին, բայց հույները իրենց խոստումը չկատարեցին: Ղրա համար էի ֆրանկների մեծ կոմս Պեմուկը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագու - Մ.3.**) և նրա հորեղբորորդի Ռիչարդը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին - Մ.3.**) ֆրանկների գործակալաբ անելով շարժվեցին Մարաշ քաղաքի վրա: Նրանք կատաղի պատերազմ մղեցին իշխանաց-իշխանի դեմ, նրա անունը Թաթուլ էր՝ պահանջելով նրանից Մարաշ քաղաքը: Իշխանաց-իշխանը չերկրորդեց Պեմուկին պատերազմ տալուց, նա քաջ մարդ էր և պատերազմող և բազմաթիվ ազատներով Մարաշ քաղաքում էր գտնվում: Իսկ Պեմուկը, որ իրեն էր ենթարկել Մարաշի գավառը, բանակել էր Մարաշի դաշտում» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ Մարաշում, որը ըստ համաձայնության պետք է հասներ ֆրանկներին, ըստ հունաց կայսր Ալեքսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.3.**) հրամանի տիրում էր իշխանների իշխան Թաթուլը: Եվ ահա Անտիոքի դքսության դուքս (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագու - Մ.3.**) և նրա հորեղբորորդի Ռիչարդը (**Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին - Մ.3.**) մտադրվեցին գրավել Մարաշը, որպեսզի այն խլեն հունաց կայսրը ձեռքից: Պատերազմով, սակայն, նրանք չկարողացան քաղաքը խլել քաջ Թաթուլից, որը ազգությամբ հայ էր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁴⁸⁶ «Այս կերպ Բոհեմունդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագին - Մ.3.**) Անտիոքում կառավարեց 6 ամիս, մինչև որ հաջորդ հուլիս ամսին, հավաքելով ուժերը, գնաց Մելիտեն կղզիով քաղաքի վրա, որտեղ կառավարող հայազգի Գաբրիելը փոխադարձ բարեկամություն հաստատելու նպատակով նրա մոտ պատգամավորներ էր ուղարկել: Եվ այսպես Բոհեմունդը ուղղվեց դեպի Մելիտե, իսկ Ղանիշման անունով էմիրը (**Ղանիշմանյանների էմիրության էմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.3.**) նրա դեմ ելավ թուրքերի հսկայական բազմությամբ: Այս էմիրը նախատեսել էր բռնել Բոհեմունդին և, ինչպես անհավատների չար սովորությունն էր, այդ նպատակով քաղաքից ոչ հեռու դարան դրեց: Եվ ահա թուրքերը տեղակայվեցին դարանում, իսկ Անուլիայի ժողովուրդը, որն այդ պահին որևէ կերպ չէր կարծում, որ մարտ կլինի հանգիստ առաջանում էր: Արդյունքում, երբ թշնամին հարվածեց, նրանք ցրվեց ու դիմադրի փախուստի: Այնուհանդերձ հարկ է նշել, որ թուրքերը շատերին սպանեցին և ձեռք գցեցին ողջ օտակալ, սակայն, ինչն ավելի վատ էր, նրանք գերեցին հենց իրեն՝ Բոհեմունդին: Նրանք, որոնք կարողացել էին փախչել, այս դժբախտության մասին լուրը տարածեցին քրիստոնյաների շարքերում և ահա Եդեսիա քաղաքի իշխան Բալդուինը (**Եդեսիայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլոնացին - Մ.3.**), հավաքելով ուժ կարողացավ՝ Եդեսիայի և Անտիոքի բոլոր մարդկանց, ոչ մի պահ չհապաղելով գնաց թշնամիների վրա՝ այն վայրը, որտեղ կարծում էր, որ կգտներ այդ անհավատներին: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը նրան էր ուղարկել իր գլխից մի մազափունջ, որը, ըստ իրենց միջև այդ ձեռք բերված պայմանավորվածության, նշանակում էր, որ իրեն պետք է շտապ օգնության հասնել: Եվ այսպես Եդեսիայի իշխանը բոլոր քաները ներդրեց, որ հասնի ու փրկի Բոհեմունդին, սակայն Ղանիշմանը, երբ իմացավ վերջինիս արշավանքի մասին, վախենալով կորցնել Բոհեմունդին, նրա հետ միասին թողեց Մելիտեի պաշարումը և հեռացավ իր սեփական երկիրը: Խորապես սգալով Բոհեմունդի համար՝ մենք երեք օր խորացանք թուրքերի հեռացած ուղղությամբ, սակայն,

այդպես էլ որևէ արդյունքի չհասնելով՝ վերադարձանք, որից հետո, ստանալով հպատակության երաշխիքներ՝ վերը հիշատակված Գաբրիելից, ժամանեցինք Եդեսիա» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 21):

գերեցին: Այստեղ սպանվեցին երկու եպիսկոպոսները՝ Կիպրիանոսն ու Գրիգորիսը, որոնք, չնայած այն բանին, որ հայեր էին, Բոհեմունդի սերն էին վայելում և նա նրանց ամենուր իր հետ էր վերցնում: Սա շատ ուրախացրեց անհավատների և տիրության գիրկը նետեց քրիստոնյաներին: Իմանալով այդ մասին՝ Ուռհայի կոմս Պադուինին (Եղեհայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգուն - Մ.Ֆ.) ու ֆրանկների ողջ ժողովուրդը սկսեց հետապնդել Դանիշմանին, սակայն նրանք այդպես էլ չվճակի չեղան ազատել իրենց իշխանների գերությունից, որոնց տարան Նիքսար, իսկ ֆրանկներն էլ հետ դարձան» (Ամբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 549 թվականին Դանիշմանը՝ Սեբաստիայի տերը (Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.), որի մասին ասում են, թե Յայոց ազգից էր, գալիս է Մելիտենի վրա: Պեմունդն (Ամսիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագուն - Մ.Ֆ.) ու Ռիչարդը, որոնք գտնվում էին Ուռհայում, դուրս են գալիս նրա դեմ, բայց բռնվում են նրա կողմից և բանտ դրվում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 65):

«Յայոց 549 թվականին Յայոց ազգից մի իշխան (Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.) շատ նեղվեց հույների բռնություններից, դրա համար էլ գնաց Պարսից աշխարհ, ուրաջավ իր հավատքը և ստացավ պարսից իշխանության կուսակալության պատիվը Սեբաստիա քաղաքի ու նրա սահմանների վրա՝ դեպի հունական կողմեր՝ կարգվելով Դանիշման: Եվ ահա սա պատերազմ մղեց լատինացիների զորքերի դեմ, բազում հարվածներ հասցրեց նրանց, ինչպես նաև մեծ անձկությամբ տառապեցրեց Յայոց ազգին Սեբաստիայում ու նրա սահմաններում» (Յովհաննես Սեբաստացի «Սեբաստիայի պատմությունը», գլուխ 3):

«Երբ շեյունի որդի կուրապաղատ Թորոսը սպանվեց Եղեհայի քանչության կողմից, ֆրանկները եկան ու հաստատվեցին այս քաղաքում: Դրանից հետո Գաբրիելը մարդ ուղարկեց ֆրանկների մոտ և հայտնեց, թե ինքն էլ է ուզում իր քաղաքը հանձնել նրանց...: Եվ այսպես, երբ Մելիտենում նստող հույն Գաբրիելը սկսեց ճնշվել Դանիշմանի կողմից, նա երեք անգամ դիմեց ֆրանկներին ու խոստացավ քաղաքը նրանց հանձնել: Նա իր աղցկան կնության տվեց Երուսաղեմի արքայի (Եղեհայի կոմսության հիմնադիր կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին I Բուլունացու - Մ.Ֆ.) բրոքերոլուն՝ Եղեհայի կոմսին (Եղեհայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգուն - Մ.Ֆ.), որը հետո դարձավ Երուսաղեմի թագավոր: Այս պատճառով էր, որ Ամսիոքի իշխանը (Ամսիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագուն - Մ.Ֆ.) առանց որևէ անհանգստության ելավ, որպեսզի մտնի Մելիտի: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նա հասավ հայերի կողմից զբաղեցրած հողերին, սրանք սկսեցին ամեն կերպ խոչընդոտել նրան, բանգի վախենում էին, որ նա կվտարի իրենց այն բանից հետո, երբ կհաստատվի տեղում: Դրա համար էլ հայերը գաղտնի իմաց տվեցին Դանիշմանին (Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.), իսկ երբ հայտնի դարձավ, որ իշխանը հասել է Գաֆինա կղզվող վայրին, այդ անիծյալ Գաբրիելն ինքն է մտափոխվեց և չցանկացավ նրան քաղաք թողնել: Այս կերպ նա ստիպեց նրանց հապաղել և խաբելով կեղծ խոսքերով ձգձգեց այնքան ժամանակ, մինչև որ Դանիշմանը հաջողացրեց մոտենալ, դարան դնել ու գերել իշխանին: Այսպիսով՝ հայերի ու Գաբրիելի մեղքով թուրքերն ավելի ուժեղացան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 8):

«Այդ ժամանակ Մելիտենում իշխում էր Գաբրիել անունով մի քաղկեդոնական, որին, ինչպես վերը հիշեցինք, կառավարիչ էր նշանակել Բուզան գործարարմանատարը: Երբ Բուզանը սպանվեց, քաղաքը մնաց նրա ձեռքում: Գաբրիելը պատգամավորներ ուղարկեց Ամսիոքի տեր Բոհեմունդի (Ամսիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագուն - Մ.Ֆ.) մոտ, որպեսզի նա գա Մելիտեն և իր դստերը, որի անունն էր Կիրա Սորֆիա, կնության առնի՝ որպես օժիտ տալու համար: Մելիտենը ճանաչելով Մելիտենը գնալու համար, բայց երբ հասավ քաղաքի մոտերքը, նրա վրա հարձակվեց Դանիշման տիրակալը (Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.), որն իշխում էր Պոնտոսի և Կապադովկիայի երկրներում: Բոհեմունդն ընկավ, նրա հետ եղած ֆրանկները կոտորվեցին, իսկ ինքը գերի ընկավ: Որոշ ժամանակ անց նա փրկվեց և ահազին ոսկով և եկավ Ամսիոք: Ամսիոքում տեղ կարգելով իր բոլոր որդուն Տանկրեդին (Տիեզերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Ամսիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտագուն (1104-1112) - Մ.Ֆ.), նա ծովով ելավ գնաց իր բնիկ երկիրը և այնտեղ մեռավ» (Ամանուն Եղեհայի «Ժամանակագրություն», գլուխ 252):

«Եվ ահա դուրսհանալու արքա Բոհեմունդը (Ամսիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագուն - Մ.Ֆ.) ելավ, որ մեկնի Մելիտեն: Այդ ժամանակ հայերը, որոնք Փիլարտոսի ժամանակներից ի վեր տիրում էին այդ վայրերին, ի դեմս Գող կոչված Վասիլի, որը զբաղեցնում էր Զեսունն ու Ռաբանը, ինչպես նաև Ռուբենի որդիներին, որոնք զբաղեցնում էին Յայաստանը, վախենալով, որ ֆրանկները կտիրեն իրենց և կվտարեն իրենց տիրած վայրերից, գաղտնի մարդ ուղարկեցին Իմանյալ իբն Դանիշմանի (Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.) մոտ՝ խնդրելով նրան դարան դնել ֆրանկների նկատմամբ: Այդպես վարվեց նաև այն անիծյալ Գաբրիելը: Եվ ահա ֆրանկները եկան Գաֆինա քաղաք, որը Մելիտենից մի քիչ է վեր, որից հետո խաբելով ու մոլորեցնելով նրանց, այնքան ձգձգեցին ժամանակը, մինչև որ իբն-Դանիշմանը տեղ հասավ: Եվ ահա նա դարան դրեց արքայի նկատմամբ, շղթայեց և ուղարկեց Սեբաստիա» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եվ ահա Ռիզվանը (Ջալեայի Եմիրության Եմիր Ռիզվան - Մ.Ֆ.) լսեց, որ Ամուլթեգին Դանիշմանը (Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.) ելել է և հարձակվել ֆրանկների արդյունքներից մեկը հանդիսացող Մալաթիայի վրա, որից հետո ելավ Ջալեայից, որպեսզի մարտնչի նրա դեմ: Այդ ժամանակ, սակայն Դանիշմանը Մալաթիա չորսակայուն հանդիպեց Բոհեմունդին (Ամսիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագուն - Մ.Ֆ.), որի հետ ֆրանկների մի ջոկատ կար, և այն աստիճան գլխովին ջախջախեց նրանց, որ ոչ-ոք չփրկվեց, իսկ Բոհեմունդն ինքն էլ գերվեց» (Զեմալ-Էդ-Ղին «Ջալեայի պատմության հատվածներ»):

«Այդ տարի Ռեշեք ամսին ֆրանկների արքա և Ամսիոքի տիրակալ Բոհեմունդը (Ամսիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագուն - Մ.Ֆ.) մեկնեց Աֆամես ամրոց ու պաշարեց այն: Մի բանի օր նա մնաց այնտեղ, իգուր կործանելով իր զորքը, մինչև որ ստացավ խիճ-Արսլան իբն Սուլեյման իբն Կուտալիմիշի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլան - Մ.Ֆ.) ասկարով ալ-Դանիշմանի (Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.)՝ Մելիտեն ժամանելու մասին: Իմանալով այդ մասին՝ Բոհեմունդը վերադարձավ Ամսիոք և, հավաքելով ուժերը, ելավ մահմեդականների բանակի դեմ: Սակայն Բարձրյալ Ալլահը օգնության եկավ մահմեդականներին, որոնք սպանեցին նրա շատ ռազմիկներին, իսկ նրան էլ իր որոշ ուղեկիցների հետ միասին գերեցին: 494 թվականին Սաֆար ամիս երկրորդ հատվածում Ամսիոքում գտնվող Բոհեմունդի հպատակներին սուրհանդակներ ուղարկվեցին քաղաքը հանձնելու պահանջով: Նույն այդ տարում էլ հայտնվում է այն մասին, որ հյուսիսային մասերում ջորիորների ջուրը պակասեց, իսկ ամրոցների մեծամասնության ջրի տարաներում էլ ջուրը բացացավ ու նրա գինը բարձրացավ» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Չուլբազար ամսին ընդհարում տեղի ունեցավ Մալաթիայի մոտ, Գիվիշտեգին իբն Դանիշման Տիլուի (Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.) և ֆրանկ պետերից Բոհեմունդի (Ամսիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագուն - Մ.Ֆ.) միջև: Սա կոչվել էր Դանիշման, բանգի նրա հայրը ուսուցիչ էր եղել թուրքմենների մոտ: Գիվիշտեգինի վիճակը շատ փոփոխություններ կրեց, մինչև որ նա տիրեց Մալաթիա, Սեբաստիա Սիվաս և այլ քաղաքների: Մալաթիայի տերը Բոհեմունդին գրել էր և իր մոտ իրավիճել: Սա եկավ 5.000 հոգով, սակայն բախվելով իբն Դանիշմանի հետ, պարտություն կրեց ու գերի ընկավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Յիջրի 493 թվականին Մալաթիայի, Սիվասի և այլ վայրերի իշխան Կուսուդուշտիկին իբն Դիլուն (Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Ահմեդ Ղազին - Մ.Ֆ.) բանակ կազմեց: Նա ճանաչված է իբն ալ-Դանիշմանը անվամբ, որ նշանակում է Դանիշմանդի որդի, որովհետև այս Դանիշմանդի հայրը (Դանիշմանյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Շամս-Էդ-Ղին Ահմեդ Ղազին Մելիք-Դանիշտենդ (1080-1085) - Մ.Ֆ.) թուրքմեն ուսուցիչ էր, և նրանց մեջ ուսուցչին կոչում են դանիշման: Նա բարձրացրեց իր որդուն, մինչև այդ երկրի թագավոր կարգեց: Կուսուդուշտիկին իբն Դիլուն ջարդեց ֆրանկներին, որոնք արշավել էին Մալաթիայի կողմերը, և նրանց վրա հարձակվելով նրանց թագավորին (Ամսիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտագուն - Մ.Ֆ.) գերի վերցրեց» (Աբու-Ֆիդա «Ջամաառու պատմություն մարդկային ցեղի»):

³⁴⁸⁷ «Եվ ահա Տանկրեդը (Տիեզերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Ամսիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտագուն - Մ.Ֆ.), Բալդուին Դ Բուրգոն (Եղեհայի կոմսության ապագա կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգուն - Մ.Ֆ.), Վիլյամ Պուատուս և Գիյոմ Շարպանտյեն, ստանալով արքայի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացու (1100-1118) Մ.Ֆ.) ուղերձը, իրենց ձեռքի տակ եղած բոլոր ուժերով ուղղվեցին դեպի Ասկալոն: Ութ օրվա ընթացքում քրիստոնյաները պաշարել էին քաղաքը և հաճախակի հարձակումներ էին գործում վերջինիս պարիսպների ու աշտարակների վրա: Այդ ժամանակ Բաբելոնի թագավորության արքայի (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուաթթալ - Մ.Ֆ.) բարձրաստիճան իշխաններից մեկը, որի անունը Մերդեֆաա էր ու որը մնացել էր քաղաքում, որպեսզի կազմակերպի վերջինիս պաշտպանությունը, հանկարծ մեծ զորքով ելավ ու հարձակվեց քրիստոնյաների վրա՝ նրանց վրա նետերի հեղեղ թափելով: Աստժող կամեցավ, սակայն նա անմիջապես ընկավ քրիստոնյաների ձեռքը և կործանվեց: Եվ ահա այս հայտնի Եմիրի մահից հետո ասկալոնցիների հարձակումը հետ մղվեց, ընդ որում նրանք փակվեցին քաղաքում ու արդեն վախենում էին դուրս գալ այդտեղից: Իր հերթին արքան, սակայն, տեսնելով որ այդ մեծաքանակ հարձակումները որևէ օգուտ չեն տալիս, թողեց քաղաքի պաշարումը և նահանջեց» (Ալբերտ Արևելցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 15):

«Եվ ահա թուրքերը, ինչը որ իմացան, որ թագավորության վրա տարածվել է Բալդուինի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացու - Մ.Ֆ.) իշխանության ոգին, ինչը իրենց լավ բան չէր խոստանում, հավաքեցին ուժերը և մոտեցան Ասկալոնին: Այն բանից հետո, սակայն երբ Բալդուինը հայտնվեց այս քաղաքից փոքր հեռավորության վրա, նա հպարտությամբ ցուցադրեց իր ուժերը, բայց միաժամանակ նաև

մեծ ուժով այնպես հարվածեց ասկայուններին, որ սրանք հազիվ փրկվեցին ու փախան՝ իրենց մտադրությունները կյանքի կոչելու համար սպասելով մեկ այլ առիթի» (Վիլյամ Մալմսթրեյի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

³⁴⁸⁸ «Եվ ահա կարճ ժամանակի ընթացքում Տանկրեդը (**Տերեդիայի իշխանության նախնին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության իմամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին (1100-1104, 1104-1112) – Մ.Ֆ.**) արշավի ելավ Մամիստրայի, Ադանայի ու Տարսուսի ուղղությամբ և դրանք երկրորդ անգամ դրանք ենթարկեց իր իշխանությանը, բանի որ այդ բաղաբները կորսվել էին իր նախորդների անփութության հետևանքով» (Դաուդ Կանեացի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 143):

«Տարսուսը, Մսիսը և Ադանան ֆրանկները գրավել էին հույներից» (Ամաուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 249):

³⁴⁸⁹ «Այդ ժամանակ Դանիշմանը (**Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.**) ելավ Մեքաստիայից և երեք ամառ իրար հետևից ամալացրեց Մեյիտեի շրջանը: Նա ոչնչացնում էր բերքը, իսկ ձմռանը վերադառնում իր մոտ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 8):

«Դանիշմանը (**Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.**) կռվեց Մեյիտեի դեմ երկու տարի՝ այրելով բաղաբի վաստակը... իսկ հետո գրավեց բաղաբը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

³⁴⁹⁰ «/1/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Իտալիայի թագավորությունից անթիվ բանակի լանգոբարդներ, իմանալով Անտիոքի ու Երուսաղեմի գրավում ու բրիտոնյանների հաջողությունների մասին, ելան տեղից...: Նրանք կապ հաստատեցին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ն – Մ.Ֆ.**) հետ...: /2/ Եվ ահա նրանք հասան Կոստանդնուպոլիս...: որտեղ նրանց միացան նոր ուժեր Ֆրանկիայից ու Գերմանիայից...: /3/ Կոստանդնուպոլիսի մոտակայքում կայսրը հնարավորություն տվեց այս ուխտավորներին գնել իրենց անհրաժեշտը...: /4/ Այդ ժամանակ Լաոդիկեայից Կոստանդնուպոլիս եկավ կոմս Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), ինչը օգտակար եղավ ուխտավորների համար...: /5/ Ուխտավորները հավաքվեցին Նիկոմեդիայում...: /6/ Այդ ժամանակ սկսեցին բննարկել հետագա անելիքները և լանգոբարդները, որ ամենամեծաբանական էին, հայտարարեցին, որ իրենք ուղիղ դեպի Խորասան պետք է գնան, որպեսզի գերությունից ազատեն իրենց իշխան Բոհեմունդին (**Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**) ...: /7/ Այդ ժամանակ էր հենց, որ թուրքապոլների հետ միասին նրանց միացավ նաև կոմս Ռայմոնդը...: /8/ Եվ ահա ուխտավորները ոտքի ելան, որից հետո երեք շաբաթ շարունակ առաջացան շատ առաւառ ու ամեն ինչով լի վայրերով, ընդ որում հասարակ մարդիկ ամեն տեսակի այլադավանություն ու այլաքրիստոնեություն էին թույլ տալիս: Եվ ահա Դովիան Մկրտչի որդի օրդ Նրանք, ինքնուրույն թուրքական բարձր լեռները, հասան Անկարա կոչված քաղաքին, որը գրավեցին այդտեղ գտնվող թուրքերից առավելագույն միջև երեկո տևած մարտի արդյունքում, ընդ որում նրանք գրավեցին նաև միջնաբերդը՝ սպանելով այնտեղ գտնվող 200 թուրքերի: Այն բանից հետո, երբ այս բաղաբը հանձնվեց կայսեր ներկայացուցիչներին, ուխտավորները ուղղվեցին դեպի Գանգրա՝ ամալացնելով շրջակայքում գտնվող ամեն ինչ» (Ալբերտ Ալեսինգ «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 8, գլուխ 1-8):

«Իմանալով այն մասին, որ Երուսաղեմում իշխանությունը ստացել է Բալդուինը (**Երեմիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին – Մ.Ֆ.**)՝ նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ն – Մ.Ֆ.**) իր մոտ պահեց Իսանգելին (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացուն – Մ.Ֆ.**) այնքան ժամանակ, մինչև որ երկու եղբայրների գլխավորությամբ չժամանեց Նորմանների զորքը, որոնց կոչում էին Բյադրատներ: Կայսրը շատ անգամ խորհուրդ տվեց նրանց շարժվել այն ճանապարհով, ինչ որ մյուս ջոկատները, և Երուսաղեմ գնալ ապամերձ ճանապարհով ու այդ կերպ միանալ լատինացիների մնացած զորքին, սակայն նա չկարողացավ համոզել նրանց, բանի որ նրանք չէին պատրաստվում միանալ ֆրանկներին, այլ ուզում էին այլ ճանապարհով գնալ՝ ուղղվելով արևելք հասնել ուղիղ Խորասան և գրավել այն: Կայսրը, իմանալով այդ ճանապարհի անհարմարությունը և չցանկանալով նման մեծ զորքի կործանումը, իսկ նրանք կազմում էին 50.000 հեծյալներ և 100.000 հետևակայիններ, սկսեց համոզել գործել այլ կերպ: Համոզվելով, որ նրանք չեն համաձայնում, նա կանչեց Իսանգելին և Միտտային ու նրանց ուղարկեց Նորմանների հետ միասին, որպեսզի սրանք նրանց բարի խորհուրդներ տան և ըստ հնարավորության զսպեն նրանց անզուսպ պողոթնումները: Անցնելով Կիլիկիայի Նեղուցով և ձգտելով դեպի Արմենիակ՝ Նորմանները մոտեցան Անկարային ու հենց ընթացքից էլ տիրեցին նրան» (Ամա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 8):

«Ապա ծովի ճանապարհով եկան յոթ ֆրանկ կոմսեր և կամեցան փրկել Բոհեմունդին (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**): Նրանք հասան Անկիրիոն կոչված բերդը, գրավեցին և այնտեղի մահմեդականներին կոտորեցին» (Իբն Էս-Սաիր «Լիվանտար պատմություն»):

³⁴⁹¹ ըր, հասկանալով, որ թուրքերն իրենց թակարդն են բաշտում, սկսեցին հոգալ վերջապահի մասին՝ այդ նպատակով առանձնացնելով մոտ 700 ֆրանկ ասպետներ, որոնք պետք է մնային լանգոբարդների թիկունքում և ամեն կերպ օգնեին հետ մնացած մարդկանց ու վիրավորներին: Իրենց հեղթին թուրքերը, սակայն, իմանալով այդ մասին, առանձնացրին 500 նետամիզ հեծյալների, որոնք անակնկալ հարձակման անցան և, նետերի հեղեղ թափելով, շատերին սպանեցին կամ վիրավորեցին: Եվ այսպես, ահաբեկված այդ ամենից, այն հեծյալ լանգոբարդները փախան՝ թողնելով հասարակ հետևակայիններին և բոլոր նրանց, որոնք վիրավոր էին կամ ճանապարհից հոգնած: Այդ ժամանակ էր հենց, որ թուրքերը սպանեցին մոտ 1.000 հոգու: Հաջորդ օրը լուսաբացին, երբ այս վորձանքի մասին լուրը հասավ բրիտոնյանների ճամբար, բոլոր զորավորները անհանգստացան և սկսեցին մեծապես մեղադրել լանգոբարդներին նրանց վախկոտության և դրսևորած թուլության համար, որը նման ծանր կորուստների պատճառ էր դարձել: Եվ ահա նրանք որոշեցին ոտքի հանել յուրաքանչյուրին և օգնության հասնել թուլացած մարդկանց, որոնք հեռվում էին, սակայն Բուրգունդիայի դուքսը իր կողմակից 500 հոգու հետ միասին շարունակեց պաշտպանել ընթացքի մեջ գտնվող ուժերին, ընդ որում, մինչ նա այդ գործով էր զբաղված, ոչ մի սպանված չեղավ: /10/ Եվ ահա հաջորդ օրը, երբ Բուրգունդիայի դուքս Եստենը և կոմս Ռայմոնդը գործի անցան, թուրքերը կրկին առանձնացրին մոտ 700 հոգու և օրվա իններորդ ժամին հզոր հարձակման անցան: Նրանք մի նեղ վայրում աղեղների կիրառմամբ դաժան մարտի մեջ մտան, ընդ որում կոմսը միանգամից երեք սպանված, ինչպես նաև շատ վիրավորներ կորցրեց: Այդ ժամանակ, տեսնելով, որ մարտն ավելի ու ավելի վտանգավոր ընթացք է ստանում, Ռայմոնդը արագորեն մարդ ուղարկեց հիմնական բանակի մոտ, որը գտնվում էր յոթ մղոն առջևում, որպեսզի իրենք օգնության ուղարկեն 10.000 ծանրազեն սպայետներ, բանից արդեն պարզ էր, որ այդտեղ էր հավաքվում թուրքերի հիմնական բանակը: Այդ ժամանակ այն 700 թուրքերը, հասկանալով, որ շուտով տեղ կհասնեն ասպետների լավ զինված խոշոր ուժեր, հեռացան ինքնան կարող էին արագ, ու ցրվեցին լեռներում: Եվ այսպես այն 10.000 ասպետները, հասնելով տեղ, վերցրին այդ խնդը հետևակայիններին ու հոգնած մարդկանց և կոմսի հետ միասին միացան հիմնական բանակին, որից հետո այլևս ուժերը չէին բաժանում՝ հաշվի առնելով թուրքերի արևմտիս հարձակումները կամ դրա վտանգը: /11/ Այսպես վախրելով այս գործը՝ ուխտավորները շարունակեցին առաջանալ 15 օր շարունակ՝ անցնելով սարսափելիորեն դժվար վայրերով ու հաղթահարելով գաղթափ լեռներ, ընդ որում այդ ընթացքում նրանց չհանդիպեցին ոչ մարդիկ և ոչ էլ կենդանիներ, որի արդյունքում բանակում սկիզբ առավ ու հսկայական չափերի հասավ մի իսկական սով: Մարդիկ տանջվում էին սովից և ուռելիք պակասից, իսկ բոլոր նրանք էլ, որ հեռանում էին հիմնական ուժերից, որպեսզի գոնե մի որևէ բան գտնեն, շրջապատվում և սպանվում էին թուրքերի կողմից: Ծառերն այդ կերպ զոհվեցին, ընդ որում ծանր կորուստ կրեցին հատկապես պրովանսեցի ուխտավորները: Նրանք, որոնք հարուստ էին և հետները բավարար չափի պաշարներ էին բերել, առժամանակ դիմանում էին, այն դեպքում, երբ այլևս ստիպված էին ուռել ինչ պատահի՝ խոտեր, տերևներ, արմատիք և այլն: /12/ Այս կերպ տառապելով՝ ուխտավորները ի վերջո հասան Կաստամոն կոչվող քաղաքին, որի մոտ խոտածածկ մի դաշտ կար, սակայն պարզվեց, որ այդ հանգամանքը ավելի էր բարդացնում դրությունը, բանից թշնամիներ անմիջապես այրեցին այդտեղի ողջ խոտածածկույթը և այդ ժամանակ սովին գումարվեց նաև կրակը, ընդ որում ուռելիք փնտրողները շրջակա դաշտերում ցրված մեծաքանակ ուխտավորները կամ թուրքերի գոհ դարձան կամ ընկան: Եվ այսպես, մինչ թվում էր, թե ուխտավորները համեմատաբար անվտանգ դրության մեջ են գտնվում թուրքերի նետերից, սրանք գործի դրեցին կրակն ու այրվող խոտածածկույթը և արդյունքում հազարավոր բրիտոնյաններ այրվեցին: Այս սարսափելի իրադարձության մասին լուրերը հասան բանակին և բոլոր բրիտոնյա իշխանները սարսափի մատուցեցին: Եվ ահա նրանք կրկին ի մի բերեցին մնացած ուժերը, հավաքեցին հետ մնացած ասպետներին ու հետևակայիններին և պատրաստվեցին հետ մղել հետագա հարվածները: /13/ Այսպես անցավ վեց օր, որից հետո Դովիան թուրքը (**Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.**), Սոլիմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլանը – Մ.Ֆ.**), Ղարայեթը և Բոհոր Հայեպին (**Հայեպի Եմիրության Եմիր Իհրիվանը – Մ.Ֆ.**) շրջակա լեռներից և Անտիոքի շրջակայքից այլ թուրքեր 20.000 ռազմիկներից կազմված մի բանակ կազմեցին, որոնք զինված էին եղջերավոր աղեղներով ու նետերով, որից հետո շարժվեցին բրիտոնյանների վրա: Եվ այսպես, զբաղեցնելով լավ դիրքեր, վեցերորդ օրը թուրքերը վերսկսեցին մարտը: Այդ ժամանակ բրիտոնյանների բանակը, անցնելով դժվարին կիրճերը, հասել էր մի այն հարթավայր, որտեղ ճամբար էր գտնվել, որ մի քիչ հանգստանա: Օրվա թանգրոսերորդ ժամն էր, երբ թուրքերը աղմուկ աղաղակով եկան ուխտավորների վրա և անմիջապես էլ սկիզբ առավ մի դաժան մարտ: Թուրքերը այս ու այնտեղ ներխուժում էին ուխտավորներին ճամբար, սպանում էին նետերի հարվածներով ու կոտորում: Այդ ժամանակ ֆրանկներն ու լանգոբարդները, չնայած մահու չափ հոգնել էին այդ ամենից, կրկին զայրացած ոտքի ելան, որպեսզի արիաբար հետ մղեն հակառակորդին: Ի վերջո, 700 թուրքեր սպանվեցին, որից հետո թշնամիները, տեսնելով, որ հնարավոր չէ հենց այդպես՝ միանգամից, հաշվի տեսնել հակառակորդի հետ, այն ժամանակ, երբ մուսն արդեն ծածկում էր գետինը, հետ բաշվեցին: Այնուհանդերձ թուրքերը շատ չհեռացան, այլ, անվտանգ դիրքեր գրավելով բրիտոնյանների ճամբարի մոտակայքում, պատրաստվեցին հետագա գործողությունների: /14/ Հաջորդ օրը, որ շաբաթ էր, բրիտոնյանների ճամբարից 3.000 հոգի Կոնարդի

ու և նրա բորոքողի Բրուսոյի, ինչպես նաև այլ բաջարի ռազմիկների գլխավորությամբ, հասան Մարզվան կոչվող ամրոցին և, բանի որ այն զբաղեցված էր թուրքերի կողմից, ճամբար գարկեցին՝ ի վերջո ոչնչացնելով այդ ամրությունում գտնվող թուրքերին։ Այս ամրոցից բրիտանականները մեծ բանակի պարենամթերք ձեռք գցեցին և սպանեցին այնտեղ գտնվող բոլոր թուրքերին, որից հետո, զոռոգացած այդ հաղթանակից, վերսկսեցին իրենց արշավանքը։ Եվ այսպես նրանք վերցրին ճամբարը և ոտք դրեցին մի դժվարանցանելի ու բարբարոս տեղանք։ Այստեղ, սակայն, ուխտավորները հայտնվեցին թուրքերի դարանում և ընկան նրանց նետերի հարվածների տակ։ Եվ այսպես, կորցնելով 700 հոգու, բրիտանականները ստիպված եղան հրաժարվել առաջխաղացման մտքից։ Այդ ժամանակ նրանք, որոնք փրկվել էին այդ դարանից, դիմեցին փախուստի և երեկոյան վերադարձան ճամբար՝ դժբախտ ու տառապյալ վիճակում։ Օրվա մնացած մասը բանակը, հրաժարվելով հետագա առաջխաղացման գաղափարից, մնաց ճամբարում։ Դա շաբաթ օրն էր, իսկ մյուս օրը կողմերը գերծ մնացին մարտական գործողություններից։ /15/ Ընթացիկ երկրորդ օրը Միլանի եպիսկոպոսը կանխազուշակեց, որ այդ օրը պատերազմ կլինի։ Դրանից հետո նա դիմեց Աստծո ժողովրդին, որ մեղքերի թողություն անեն, ինչպես նաև իրականացնեն այլ հոգևոր արարողություններ...։ Դրանից հետո Բուրգունդիայի դուքսը և փառաշեղ ասպետները, որոնք հետևում էին նրան, կարգի բերեցին իրենց ուժերը։ Թուրքապոլներին ու պրովանսացիների կարգի բերեց նաև Ռայմոնդը։ Իր հերթին Կոնրադը... ի մի բերեց գերմանացիներին, սաքսերին, բավարացիներին, լոթարինգացիներին ու բոլոր գերմանացիներին...։ Ֆրանկների ուժերը կարգի գցեցին նաև նրանց առաջնորդները։ Ահա այսպես կարգավորվեց մարտակարգը, ընդ որում լանգոբարդները, որոնք իրենց անհաղթ էին համարում, զբաղեցրին առաջին շարքերը և եռանդուն մարտի անցան, իսկ մնացած ջոկատները դիրքեր զբաղեցրին աջ ու ձախ կողմերում՝ իրենց դիմաց ունենալով անսխալապես նահանջած թուրքերին։ Եվ այսպես բրիտանականները նախապատրաստվեցին մարտի, սակայն թուրքերը խորամանկ կերպով էին վարվում, բանգի, խուսափելով ուղիղ կռվից, նրանք իրենց ձիերի վրա անվերջ հետ ու առաջ էին արշավում և աղեղներից հարվածներ հասցնում։ Արդյունքում սպանվեցին ու վիրավորվեցին հսկայական թվով մարդիկ։ /16/ Լանգոբարդները, որ զբաղեցնում էին առաջին շարքը, երկար ու համառ մարտնչեցին, սակայն նրանց առաջնորդ Ալբերտը, հատկապես այն պատճառով, որ ձիերի մեծ մասն ընկել էր, ի վերջո դիմեց փախուստի՝ հետք տանելով նաև դրոշը։ Այդ ժամանակ լանգոբարդների ողջ ջոկատը բայթալվեց ու բոլորը նահանջեցին իրենց վրաները։ Այն բաջարի ասպետ Կոնրադը, տեսնելով, որ մարտն ավելի ու ավելի վտանգավոր բնույթ է ստանում, հարձակվեց թուրքերի վրա և օրվա առաջին ժամից սկսած մինչև կեսօր սկսեց ոչնչացնել նրանց, սակայն ի վերջո, ճնշվելով թուրքերի կողմից, նա իր զորքի հետ ևս թողեց ամեն ինչ ու փախավ՝ մարտից ու սովից հյուսձված պատասպարվելով վրանների տակ։ Այդ ժամանակ Եսյենը, ցանկանալով փրկել յուրայիններին, որ ջոկատով նետվեց փախչողների ուղղությամբ և եռանդուն հարձակման անցավ, սակայն համառ մարտից հետո նա ևս իր ջոկատը դարձրեց ու, թողնելով սպանված ընկած մնացած շատ ռազմիկների, պատասպարվեց իր ճամբարում։ Եվ ահա Եսյեն Դ՛Բլուան (Բլուայի կոմս Ստեֆան Ծարտագին – Մ.Ֆ.), որպեսզի փրկի լոմբարդցիներին ու բուրգունդցիներին, իր ջոկատով շարժվեց նրանց օգնության։ Նա մարտնչեց մինչև երեկո, սակայն թուրքերը, գինված նետերով ու աղեղներով, ի վերջո կրկին առավելության հասան և հետ շարժեցին վերջինիս։ Թուրքերը ծանր կորուստ պատճառեցին Եսյենի ջոկատին, որը շատ մարդկանց կորցրեց, այդ թվում նաև ազնվատոհմիկ մարդկանց թվից...։ Ի վերջո, սրանց փոխարինեցին պրովանսացիներն ու կոմս Ռայմոնդը իր թուրքապոլների հետ միասին, որոնց հետ էին նաև կայսեր հեծելները։ Եվ ահա այս նորեկները անցան հարձակման ու հարվածեցին թուրքերին, սակայն չար ճակատագիրը այս անգամ ևս նրանց դեմ եղավ և արդյունքում բրիտանականները, կորցնելով մեծ բանակի մարդկանց, որից հետո, հատկապես տեսնելով, որ ահաբեկված թուրքապոլները փախչում են, նրանք ևս նահանջեցին, ընդ որում թուրքապոլների շարքերում գործող կոմս Ռայմոնդը մնաց մեծ վտանգների մեջ և կորցրեց իր պրովանսացի գրեթե բոլոր ասպետներին։ /17/ Ռայմոնդը, որ լքվել էր թուրքապոլների կողմից, տեսնելով իր բանակի կործանումը, այլևս ուժ չունեցավ մնալու իրեն սպառնացող վտանգների մեջ և, մեծագույն ջանքերի գնով դուրս պրծնելով, պատասպարվեց լեռներում։ Եվ այսպես, անցնելով նեղ արահետներով, կոմսը կարողացավ հասնել մի բարձր դիրքի, որտեղ, հետև ունենալով իր մոտիկներից մի բանիսին, սկսեց դիմադրել իրեն պաշարած թուրքերին։ Իրենց հերթին վրաններ օգտագործելով, որտեղ փախչողները սկսեցին հարցուփորձ անել Եսյեն Դ՛Բլուային բանակի ղեկավարների ճակատագրի մասին, որոնցից ոմանք սպանվել էին, իսկ ոմանք էլ վտանգի մեջ էին։ Նրանք նաև իմացան, որ վտանգավոր դրության մեջ է նաև կոմս Ռայմոնդը։ Այդ ժամանակ կոմս Եսյենը 200 ասպետների հետ միասին գնաց Ռայմոնդին օգնության, որն արդեն հաղթվելու եզրին էր՝ շրջապատված լինելով 30 թշնամիների կողմից։ Արդյունքում կոմսին փրկեցին ու ճամբար բերեցին՝ փախուստի մասնելով նրան շրջապատողների։ Եվ այսպես թուրքերը, հաղթելով ու ծանր կորուստներ պատճառելով բրիտանականներին, ներխուժեցին նրանց ճամբար և, ձեռք գցելով հսկայական ավար, այն տարան այդտեղից երկու մղոն հեռավորության վրա գտնվող իրենց ճամբար։ Այդ հաղթանակը, որը բաժին հասավ թուրքերին այդ օրը, նրանց ևս շատ արյուն արժեքավոր, բանգի իրենք կորցրին 3.000 հոգի՝ չնայած այն բանին, որ բրիտանականները, պատժվելով իրենց մեղքերի համար, ավել վատ վիճակում էին։ Եվ այսպես երեկոյան, երբ Ռայմոնդը փրկվեց ու բոլորը, սկսելով պատրաստվել հանգստի, փայտ կտրելով, կրակ վառելով և ուտելիք պատրաստելով, հավաքվեցին վրաններում, կոմս Ռայմոնդը, որ պատվել էր վախի անհաղթահարելի գագաթնով, անհանգստանալով սեփական կյանքի համար, թանթեց ձիերը և իր կողմնակիցներին ու թուրքապոլների ուղեկցությանը փախավ կայսեր մոտ։ Նա այդպես սլացավ ողջ գիշերը և ի վերջո հասավ կայսեր ամրություններից մեկը։ /18/ Երբ կոմսի հեռանալու այս լուրը տարածվեց մարդկանց շարքերում, բոլոր բրիտանականներին պատած վախը այն աստիճանի հասավ, որ իշխաններից ոչ մեկը չմնաց ճամբարում և բոլորը՝ մեծ ու փոքր, ազնվական թե հասարակ, լեռնի ճամբարն և դիմեցին փախուստի կայսեր պատկանող Սիմոն ամրոցի ուղղությամբ՝ չտաժելով, որ այս ժամանակ թուրքերն իրենց համար կարող են ավելի մեծ վտանգ ներկայացնել։ Եվ ահա բրիտանականները թողեցին ճամբարը, իրենց գույքն ու գումակը, փոքրերին ու գումակը, ինչպես նաև նման մի մեծ բանակի համար անհրաժեշտ ամեն ինչ և ամենակարճ ճանապարհով դիմեցին փախուստի։ Ինչ վերաբերվում է թուրքերին, ապա սրանք բրիտանականների նման հսկայական ջարդ իրականացնելուց հետո իրենք ևս հեռացել էին սեփական ճամբար, որպեսզի գիշերը վերականգնեն ուժերը, բանգի իրենց համար ևս հեշտ չէր եղել այդ կոտորածը։ /19/ Եվ այսպես, թուրքերը, որ հեռացել էին իրենց ճամբար, հենց որ իմացան բրիտանականների այդ գիշերային փախուստի մասին, բոլորը միանգամից, ոտքի ելան և, շեփոխների և եղբերակողների հեյուկների տակ հավաքելով ուժերը, գնացին բրիտանականների վրանների վրա։ Այստեղ նրանք ամենից առաջ գտնեցին ճամբարում մնացած ազնվատոհմիկ կանանց և օրհորդներին, որոնց առանց որևէ ողորմածության գերի բռնեցին ու շղթայակապ արեցին՝ հետագայում ցրելով հազարավոր բարբարոս ժողովուրդների մեջ։ Այդ կանանցից ու աղջիկներից շատ շատերը հետագայում որպես գերուհիներ երևացին նույնիսկ հորդասանում, իսկ շատերն էլ սպանվեցին կամ մահացան, ավաղ բրիտանականների, բանգի նրանք նման էին կարծեք առաջնորդից զրկված մի հոտի։ /20/ Վրաններում մնացած կանանց ու աղջիկների հարցերը լուծելուց հետո թուրքերը, հեծնելով իրենց սրղյաթաց նժույզները, սկսեցին հետապնդել ուխտավորներին՝ ինչպես ասպետներին, այնպես էլ հետևակայիններին, վանականներին ու նրանց հետ փախած կանանց։ Թուրքերն ամեն տեղ էին և ուղղակի հնձում էին մարդկանց առանց հաշվի առնելու սեռ ու տարիք, ընդ որում գերվեցին միայն երիտասարդ ու անմորուս մարդիկ, որոնց էլ գերի բռնեցին ընդհուպ մինչև հորդասան։ Այդ ընթացքում թուրքերը անթիվ բանակի գումար և այլ թանկարժեք իրեր ձեռք գցեցին, ինչպես նաև ողջ ճանապարհի երկայնքով լքված իրեր՝ թանկարժեք հագուստներ, տարբեր տեսակի մորթեղեն, անսովոր գեղեցկության զարդեղեն, ձիեր, ջորիկներ, մի խոսքով այն ամենը, ինչ թանկարժեք էր ու մարդիկ տանում էին իրենց հետ ամենայն առատությամբ։ /21/ Այն մարդկանց խոսքերի համաձայն, որոնք իրենց աչքով էին տեսել այդ ամենը ու փրկվել այդ կործանարար հորձանուտից, լեռներն ու դաշտերը բառիս բուն իմաստով լի էին հուռնական ոսկով և անթիվ բանակի արծաթով, ինչպես նաև թանկարժեք հանդերձներով, մորթեղենով և նման այլ բաներով գրեթե երեք մղոն հեռավորության վրա, որոնք լիուլի խառնված էին մահացողների և մահացածների արյան հետ, ընդ որում դա ամենևին էլ զարմանալի չէր, բանգի սրից ու կատաղի թուրքերի նետերից սպանվել էին ավելի քան 160.000 հոգի, ընդ որում հսկայական բանակի մարդիկ էլ տանջամահ էին արվել թշնամիների կողմից, սովահար էին եղել, հյուծվել էին և այլ կերպ տուժվել՝ այլևս ի վիճակի չլինելով որևէ դիմադրության» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 8, գլուխ 8-21)։

«/17/ Եվ այսպես ֆրանկները պատրաստվում էին մեկնել, սակայն մինչ այդ որոշեցին մի քիչ հանգստանալ։ Մի բանի օր անց կոմսը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացի – Մ.Ֆ.) միացավ ուխտավորներին, ընդ որում կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ը – Մ.Ֆ.) մի բանի նավեր ուղարկեց, որոնք բարձրված էին պարենամթերքով։ Ուխտավորները, որոնք պարենամթերքի կարիք ունեին, ուրախությամբ ընդունեցին այդ ու նրանցից յուրաքանչյուրին լավ բաժին հասավ, սակայն նրանք տեղյակ չէին այն ստոր դավադրության մասին, որ կայսրը արեց իրենց թիկունքում, երբ այս միջոցով ճարպկորեն պարզեց ուխտավորների ընդհանուր բանակությունը, հաշվելով ըստ տրված պարենամթերքի համար ստացված գումարը և այդ մասին միանգամից տեղյակ պահեց Դոմինանի (Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Ահմետ Ղազին – Մ.Ֆ.), Սուլեյմանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիթ-Ալթալին – Մ.Ֆ.) և թուրքերի մյուս իշխաններին, որոնք, որպեսզի մարտնչեն բրիտանականների դեմ, հավաքվել էին Պաֆագոնիայից ու այլ վայրերից ...։ /18/ Մեր հայրենակիցները, որոնք չէին կասկածում այդ դավաճանության մասին, որոշունեցին կոմսի գալը, ընդ որում նրա հետ կային նաև թուրքապոլներ, որոնք ոչ միայն գիտեին մեր լեզուն, այլև լավ ծանոթ էին այն երկրին, որով պետք է անցնեին իրենք։ Եվ ահա, թափառելով մեկ այս, մեկ այլ վայրում, ուխտավորները ուղղություն բռնեցին դեպի Գանգրա կոչվող բաջարը։ Այդ ընթացքում բրիտանականները հայտնվեցին ծանր վիճակում, բանի որ կոմսն ինքը լավ ծանոթ չէր ճանապարհին, իսկ նրա ուղեկիցներն էլ նրանց ամեն կերպ մոլորեցնում էին։ Եվ ահա, երեք շաբաթ թափառելուց հետո մի կերպ հասնելով Գանգրա բաջարի մոտակայքը, ուխտավորները տեղավորվեցին հանգստի և որոշեցին որոշ ժամանակ մնալ այդտեղ, որովհետև մինչ այդ անցել էին անանցանելի անտառներով ու թափուտներով,

լեռներով և կիրճերով: Եվ ահա հենց այդ ժամանակ, երբ քրիստոնյաները, սարսափելի կերպով հոգնած իրենց կրած տառապանքներից, պատրաստվում էին հանգստի, հայտնվեցին թուրքերը, ընդ որում ոչ միայնակ, այլ հետևները բերելով իրենց ընտանիքները և ողջ ունեցած-չունեցածը: Այդ ժամանակ մի հակառակ տեսարան առաջացավ, բանգի մի կողմից ամեն ինչ ունեցող մարդիկ էին, իսկ մյուս կողմից՝ հոգնած և ոչինչ չունեցող ուխտավորները, որոնք տանջվում էին սովից ու ծարավից: Այնուհանդերձ, տեսնելով թշնամու, ծանապարհորդները ոտքի ելան ու ձեռք մեկնեցին գնեքերին, որից հետո արիաքար մարտի մեջ մտան, որը տևեց 5 օր: Ինչպես ասում են, այնտեղ 500.000 քրիստոնյաներ կային, սակայն նրանց շրջապատել էին սարսափելի կերպով հարձակվող մեկ միլիոն հեթանոսներ: Երկու կողմից էլ մարտնչում էին կատաղորեն և զոհվեցին բազում հազարավոր մարդիկ: Եվ ահա հինգերորդ օրը թուրքերը, ահաբեկվելով քրիստոնյաների ուժից, ոտքի հանեցին իրենց ներքինիներին ու ընտանիքներին, որ հեռանան այդ վայրից, սակայն քրիստոնյաները ևս, որոնք անտանելի հոգնել էին այդ ամենից, արդեն որևէ դիմադրություն ցույց չույժեցին, մասնավորապես որ գիշերվա սկզբին կոմս Ռայմոնդն ու թուրքապուլների կայսերական զորքը լքեցին մարտնչողներին և, առանց տեղեկացնելու նրանց, գաղտնի փախան: Տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, Տուլուզի կոմսի զինակիրը, որ մի բարեպաշտ քրիստոնյա էր, տապալեց նրա վրանը, որպեսզի մարդիկ իմանան, որ կոմսը խաբել է իրենց ու փախել է: Այդ կռվում զոհվեց Ալբերտ Բլանդերը, որը մի մեծ արիության տեր մարդ էր, իսկ նրա հետ էլ ընկան նաև բազում մարդկանց հազարյակներ, որոնց ճգբիտ բանակությունը հայտնի չէ: Իրենց զորքերի հետ միասին փախան նաև Պուատիեի դուքսը (հեղինակը նկատի ունի Ակվիտանիայի դուքս Վիլյամ Ակվիտանացուն, որը, սակայն, այդ ժամանակ այդտեղ չէր – Մ.Ֆ.), Ստեփան Շարտրան (Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.Ֆ.) և այլ առաջնորդներ ու իշխաններ, բանգի սրանց տեղայն էին դարձել իրենց ուղեկցի նեղ գարաբի մասին և ահա, ահաբեկվելով, իրենք էլ հետևեցին նրա օրինակին: Ի՞նչ ժամանակ թուրքերը, որոնք իրենց հերթին ևս անչափ հյուժված էին, ուզում էին հեռանալ, բայց, երբ տեսան թե ֆրանկները ինչ վիճակում են, վերգտան իրենց արիությունը և, հետապնդելով թշնամիներին, սպանեցին բազում հազարավոր մարդկանց: Թուրքերը գերեցին նաև շատ մարդկանց, որոնք ծաղկող երիտասարդության տարիքում էին և արդյունքում գրեթե 400.000 հոգի կործանվեցին ու իրենց հալածական հանգիստը գտան հանուն Երիստոսի իրականացված այդ անհաջող գործողությունում: Տուլուզի կոմսը և նրա յուրաքանչյուրը, ինչպես նաև թուրքապուլները վերադարձան Կոստանդնուպոլիս և հայտնեցին տեղի ունեցած աղետի մասին, սակայն այդ մասին Ալեքսանդրի հայտնել էին նաև Դալմանը (Դանիշմանյանների եմիրության եմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.), Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) և թուրքերի այլ առաջնորդներ, որոնք դրանից գատ կայսեր ուղարկել էին նաև իրենց ձեռք գցած ավարի կետը, ինչպես պայմանավորվել էին» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 17, 18):

«Դրանից հետո մնալով Բյուզանդիոնում՝ Ռայմոնդը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.), կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդր – Մ.Ֆ.) մեծ վստահությանը արժանացավ, իսկ հետո, երբ կայսեր միջնորդությամբ անվտանգ անցումի երաշխիք տրվեց, նա միացավ ուխտավորների այս խմբին, թեև հետո եղավ այն, ինչ եղավ» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«12/ Մինչ Ալեքսանդր նման իրարարժանություններ էին տեղի ունենում, Արևմուտքի իշխանները, իմանալով այդ մեծագույն և հիմնական գործերի մասին, որոնք Աստված կյանքի էր կոչել իր ծառաների միջոցով, որոնք բռնել էին ուխտի ուղին, անցել էին լայնարձակ երկրներ ու հազարավոր վտանգներ հաղթահարելով հասել Օրինյալ երկիր, ահա ուրեմն, Արևմուտքի իշխանները, ինչպես ասացի, լսելով իրենց եղբայրների այդ հաջողությունների մասին շտապեցին իրենք ևս միանալ այդ փառահեղ գործերին և, կոչ անելով միմյանց, իրար գլուխ հավաքվեցին: Նրանցից ամենամեծը Պուատիեի կոմս և Ակվիտանիայի դուքս Գիյոմն էր (Ակվիտանիայի դուքս Վիլյամ Ակվիտանացին – Մ.Ֆ.), սակայն նրա հետ էին նաև մինչ այս հիշատակված Նորմանդիայի կոմսն (հեղինակը նկատի ունի Նորմանդիայի դուքս Ռոբերտ Նորմանդացուն, որն այդ ժամանակ այլ հավաստի տեղեկությունների համաձայն արդեն Անգլիայում գահակալական պայքար էր վարում – Մ.Ֆ.) ու Ֆրանսիայի արքա Ֆիլիպի (Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկի – Մ.Ֆ.) եղբայր Զյուգո Մեծը (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Զյուգո Մեծը – Մ.Ֆ.), որը մասնակցել էր դեռ առաջին արշավանքին ու Անտիոքի գրավմանը, բայց հետո, զրկվելով ամեն ինչից, տուն էր դարձել: Այնտեղ էր նաև Շարտրի և Բլուայի կոմս Ստեփանը (Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.Ֆ.)՝ մի իմաստուն մարդ և լավ խորհրդատու, որը, սակայն, որ ժամանակին հասնելով վատերազմի ելքից Անտիոքի մոտ, հանցավոր կերպով թողել էր խաչի գործը, տուն դարձել և իրեն հավիտենական խայտառակության դատապարտել: Եվ ահա այժմ, ցանկանալով իր վրայից սրբել այդ խայտառակության ամիթը, Ստեփանը ևս միացավ արշավանքին, ընդ որում նրա հետ էր նաև Բուրգունդիայի կոմս մյուս Ստեփանը, որի հետ ազնվականներից շատ փառահեղ մարդիկ կային: Նրանցից գատ այս գործին իրենց մասնակցությունը բերեցին նաև շատ այլ հայտնի մարդիկ և տոհմեր...: Եվ այսպես, փախելով ուժերը, նրանք ժամանեցին Կոստանդնուպոլիս, որտեղ հանդիպեցին կայսր Ալեքսանդրի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդր – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Տուլուզի կոմսին (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.), որը մասնակցել էր առաջին արշավանքին և իրեն դրսևորվել էր ամենապալագույն կերպով...: Եվ այսպես ուխտավորները, լի ուրախությամբ, որ հանդիպել են նման արժանավոր և փորձառու մարդու, Տուլուզի կոմսի հետ միասին որոշեցին տվեցին կայսր է և, ողջ զորքով անցնելով Դելեպոլիստոսը, ուղղվեցին դեպի Բյուզանդիայի Նիկիա՝ հետևելով այն առաջին խմբի անցած ուղուն...: 13/ Վայսր Ալեքսանդր, սակայն, հավանաբար ինչների հիմնավոր օսկորությանը նախանձել քրիստոնյաների հաջողություններից, չնայած արտաքինից ողջունեց նոր ժամանածներին, սակայն չհապաղեց բազմաթիվ պատգամավորների հետ միասին նամակներ ուղարկել անհավատների մոտ, որպեսզի նրանց տեղեկացնի նոր այս ժամանածների մասին՝ հայտնելով նրանց մտադրությունների, ուժի, զորքի բանակի և ժամանման ժամկետների մասին: Նա նաև բազում խոչընդոտներ և վտանգներ կազմակերպեց ճանապարհին՝ ինչպես մի իսկական կարիճ, որը դիմացից վտանգավոր էր չէ, սակայն վտանգավոր էր և պոչի կողմից՝ լի թույլով, կարծեսպի կեղտակի, որի դեմ պետք է հազարավոր գոզվակորություններ գործարկել: Արդյունքում ուխտավորները սկսեցին դժվարություններ կրել՝ աստիճանաբար զգալով նաև պարենամթերքի պակաս, սակայն դա դեռ ամենը չէր: Բանն այն էր, որ, մինչ ուխտավորները առաջանում էին, կայսրը ու նրա ծառաների կողմից գոզված Արևելքի շատ տիրակալներ տարբեր կողմերից հավաքվեցին, միավորեցին ուժերը և սկսեցին միջոցներ ձեռնարկել նոր ժամանած օտարականների դեմ: Այդ ժամանակ այնպես ստացվեց, որ դիտավորյալ թե պատահաբար, ուխտավորները բաժանվեցին ուժերի՝ մի բանի մասի, որոնք, ինչպես շարափսով ջրաղեղաված ավազի հատիկներ, ցրվեցին երկրով մեկ: Իրոք, առաջացող ուժերի առանձին մասեր ոչ մի կապ չէին պահպանում միմյանց հետ և, արհամարհելով որևէ կարգ ու կարգապահություն, առաջանում էին նախկին բանակի երթուղով: Սրանից գատ նաև իրենց մեղքերի համար Աստված նրանց մի ուժեղ հակառակորդ ուղարկում ու նրանք հայտնվեցին վերջինիս իշխանության տակ: Եվ ահա արդյունքում մեկ օրում անհավատներից մի քանի տեղի ավելի քան 50.000 մարդ անօգնական վիճակում կորուսվեց, իսկ նրանք էլ, որոնք Աստծո աջակցությամբ այնուհանդերձ կարողացան փրկվել ու փրկվել, փախան մորեմերկ և զրկված ամեն ինչից՝ կորցրած իրենց ողջ գույքն ու ունեցվածքը: Այս փոքրաթիվ փրկվածներն էին, որ մի կերպ հասան Կիլիկիայի Տարսուս, որտեղ Աստված իր մոտ կանչեց Զյուգո Մեծին, որը թաղվեց մեծ պատիվներով այդ բաղաթի հեթանոսներին պատկանող առաքյալների եկեղեցում» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 12, 13):

«Դրանից հետո նրանք անցան Դալմաի և մոտեցան մի փոքր բաղաթի: Նրան բնակիչները ռումուններ էին և ահա բախանալով, հագնելով սրբազան հանդերձները ու ձեռքերին խաչ և ավետարան պահած, համարձակորեն էին քրիստոնյա նորմաններին ընդառաջ: Սակայն նորմանները անմարդկայնորեն ու դաժանորեն սպանեցին ոչ միայն բախանալներին, այլև մնացած քրիստոնյաներին, որից հետո անհոգ կերպով շարունակեցին երթը դեպի Ամասիա: Թուրքերը, փորձված ռազմական գործում, զբաղեցրին նորմանների ճանապարհին ընկած բոլոր գյուղերը, այրեցին պարենամթերքը, իսկ հետո էլ ուժով հարձակվեցին հենց նրանց, իսկ վրա՝ տանելով կատարյալ մի հաղթանակ: Դա երկուշաբթի օրն էր: Թուրքերը ճամբար զարկեցին և տեղավորեցին հանդերձանքը: Դաջորդ օրը պատերազմով վերսկսվեց: Թուրքերը շրջապատեցին կելտերին և թույլ չէին տալիս նրանց ոչ էլնել պարենամթերքի հետևից, ոչ էլ հանել անասուններին ու ձիերին ջրելու: Կելտերը, կանխատեսելով կործանումը, այլևս չէին ցանկանում ապրել և հաջորդ օրը, այդ օրը չորեքշաբթի էր, լավ զինվեցին և մարտ սկսեցին բարբարոսների դեմ: Թուրքերը արդեն այն և ձեռքերը մեկնում էին ինքավերներին ու աղեղներին, սակայն հետո դրանցով չարտնչեցին, այլ պատյաններից բաշեցին հանեցին թորերը, Նետվեցին ձեռնամարտի և անխիչապես էլ նորմաններին փախուստի մատնեցին: Նորմանները, հասնելով իրենց ճամբարին, սկսեցին արևելքից և ընդունել իրենց խորհուրդը փնտրել, սակայն ազնվածին ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդր – Մ.Ֆ.), նրանց լավագույն խորհրդատուն, որի խորհուրդները նրանք չստեցին, նրանց հետ չէր: Նրանց մոտ էր միայն հարցնել Իսանգելի (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.) ու Միտտայի կարծիքը և հենց նրանցից էլ նրանք փորձեցին ճշտել, թե կա՞ արդյոք մոտակա տարածքներում ինքնակալին ելթակա որևէ տարածք, որ նրանք այնտեղ պատսպարվեն: Ճամբարում թողնելով հանդերձանքը, վրանները և բոլոր հետևակայիներին՝ նրանք ստեցին որևէ մեկի խորհուրդը և ինքնա ինարավոր է արագ սուրացին Արմենիակի ծովափնյա մասը՝ դեպի Պափրակ, իսկ թուրքերը բոլոր միասին ներխուժեցին ճամբար և ամբողջովին թալանեցին այն: Դրանից հետո նրանք նետվեցին հետապնդելու նորմաններին, հասան ու ոչնչացրին հետևակին, իսկ որոշ ռազմիկների էլ գերեցին ու տարան հորաասան, որպեսզի ցույց տան յուրայիններին» (Աման Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 8):

«Դայոց 550 թվականին ֆրանկների երկրից վերադարձավ Չմիլ կոմսը (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.Ֆ.): Երուսաղեմ սուրբ բաղաթը թուրքերի ձեռքից գրավելուց հետո Չմիլը, վերցնելով Երիստոսի գեղքը, գնացել էր ֆրանկների երկիրը: Լսելով, որ Երիստոսի գեղքը նրա մոտ է, նրա հետևից գնացել էր նաև ողջ ժողովուրդը: Ահա, այդ տարին նա վերադարձավ և ուղղվեց Տրապոլիս բաղաթը վրա՝ իր հետ ունենալով 10 բյուր կռվող մարտիկներ: Դասնելով Կոստանդնուպոլիս՝ Ալեքս կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդր – Մ.Ֆ.) նրան բազմաթիվ նվերներ

տվեց և անցկացրեց Օսկիանոսով, թեև իրականում նրանց հետ վարվեց ինչպես Դուդան, բանգի նա հրամայեց ֆրանկների ճանապարհին ընկած ողջ երկիրը կրակի տալ, իսկ նրանց էլ առաջնորդում էին անմարդաբնակ վայրերի միջով: Կայսրը նրանց հաց չէր մատակարարում, նա նրանց սովալլուկ արեց և նրանք ճարահատյալ սկսեցին ձիերին ուտել: Ալեքսը դիմեց թուրքերի գործերին և ֆրանկների դեմ հանեց թուրքերի հսկայական զորքը: Եվ ահա նրանց վրա հարձակվեց սուլթան խիծ-Ասլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիծ-Ասլանը – Մ.Ֆ.**) և, Նիկիա բաղաբի սահմաններում կատաղի մարտ տալով, կոտորեց շուրջ 100.000 հոգի: Չնճիլը 300 հոգով փախուստի դիմեց և իրեն զգեց Աստիոթ բաղաբը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Յայոց 551 թվականին ֆրանկների երկրից վերադարձավ Գուրդ Սանժիլը (**Տուրուզի կոմս Ռայմունդ Տուրուզացու – Մ.Ֆ.**): Իր հետ ունենալով 10.000 հեծյալ՝ նա ժամանեց Կոստանդնուպոլիս՝ Ալեքս կայսր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) մոտ: Վերջինս նրան սիրալիք ընդունեց և առատաձեռնորեն բազմաթիվ նվերներ տվեց, թեև իրականում նրանց հետ անասովածորեն վարվեց, բանգի հրամայեց ֆրանկների ճանապարհին ընկած ողջ երկիրը կրակի տալ, իսկ նրանց էլ առաջնորդում էին անմարդաբնակ վայրերի միջով: Կայսրը նրանց հաց չէր մատակարարում, նա սովալլուկ արեց նրանց և նրանք ճարահատյալ սկսեցին ձիերին ուտել: Ալեքսը նրանց նկատմամբ մի վատ բան էլ արեց, բանգի դիմեց թուրքերի գործերին և ֆրանկների դեմ հանեց թուրքերի հսկայական զորքը: Եվ ահա նրանց վրա հարձակվեց սուլթան խիծ-Ասլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիծ-Ասլանը – Մ.Ֆ.**) և, Նիկիա բաղաբի սահմաններում կատաղի մարտ տալով, բոլորին կոտորեց: Գուրդ Սանժիլը 300 հոգով փախուստի դիմեց Աստիոթ բաղաբը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Անթիոք ֆրանկները նետվեցին դեպի Արևելք, սակայն Ալեքսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) նրանց հետ նենգաբար վարվեց» (Միսիթար Այրիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Ապա ֆրանկները մի ուրիշ բերդի վրա հարձակվեցին, ուր Իսմայիլ իբն Դանիշմանդն էր, ու պաշարեցին այն: Այդ ժամանակ Գիմիշտեգին իբն Դանիշմանդը (**Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.**) մեծ զորք հավաքեց և շարժվեց ֆրանկների դեմ: Նա իր մարդկանց դարձնում էր զուլմե և կռիվն սկսելուց հետո դարձնակները դուրս եկան, իսկ ֆրանկները, որոնք 300.000 էին, կոտորվեցին և միայն 3.000 հոգին գրչերը գաղտնի վիրավոր վիճակում փախավ ու փրկվեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁴⁹² «/27/ Եվ ահա օրինյալ Դովհաննեսի տոնից հետո ուխտավորները ոտքի ելան: Նրանք ուզում էին առաջանալ այն ճանապարհով, որով առաջ անցել էին Գոտֆրիդն ու Բոհեմունդը (**Աստիոթի դեպության դուքս Բոհեմունդ Տերնեստին – Մ.Ֆ.**) առաջին բանակի հետ, ընդ որում միաժամանակ էլ նաև նրանք ուզում էին առաջանալ դեպի Անկյար՝ հետևելով մինչ այդ անցած Ռայմունդի (**Տուրուզի կոմս Ռայմունդ Տուրուզացու – Մ.Ֆ.**) և լուսբարդների բանակի: Այս նոր ուխտավորները չգիտեին, որ թուրքերն արդեն նրանց ոչնչացրել են, ընդ որում իրենց բաժանում էր մեծ տարածություն: Եվ ահա նրանք կանգ առան Անկյար բաղաբում, սակայն հենց այդտեղ էլ հասկացան, որ հնարավոր չէ միանալ լանգոբարդներին: Դրա համար էլ նրանք որոշեցին, մի կողմ թողնելով նախորդ ճանապարհը, գնալ այլ ուղղությամբ: /28/ Ուխտավորները բռնեցին այլ ուղղություն և մոտենան Սուլեյմանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիծ-Ասլանը – Մ.Ֆ.**) ու Դոնիսմանի (**Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.**) բաղաբներին, որոնք, դրանից ութ օր առաջ ոչնչացրած լինելով այն ուխտավորներին, այժմ հավաքեցին իրենց ուժերը և եկան ուխտավորների այս նոր խմբաբանակի դեմ, որոնց գլխավորում էր կոմս Նևերը (**Նևերի կոմս Գիյոմ Նևերցին (1097-1148) – Մ.Ֆ.**): Եվ այսպես այս անգամ ևս նրանք սկսեցին հարձակվել աղեղների կիրառմամբ, գործելով բրիստոնյանների բանակի թիկունքում, ընդ որում նրանք այս կերպ մարտ մղեցին երեք օր շարունակ և շատ վնաս հասցրին բրիստոնյաններին: Այդ ժամանակ էր հենց, որ թուրքերը, թեև լիակատար հաղթանակ չտարան, սակայն ծանր կորուստներ պատճառեցին բրիստոնյաններին, որոնք առաջանում էին շատ դանդաղ, ընդ որում այդ ժամանակ էլ հենց նետերի հարվածների տակ ընկավ և զոհվեց Անրի Լուսբարդացին, որը իր երկրում մի հայտնի մարդ էր: /29/ Այնուհանդերձ բրիստոնյա ասպետները դեռևս բավականին լուրջ դիմադրություն էին ցույց տալիս և հաճախ հետ էին շարժվում թուրքերին, սակայն հետո գործը դժվարացավ, բանի որ ջրի պակասի պատճառով ձիերը սկսեցին անկում արել: Այս կերպ, ահա, բրիստոնյանները հասան Ստանկոն բաղաբին, ընդ որում, բանի որ պայթեցրած էին իրենց կլանքների համար, երկու կողմերից էլ շատ պայավաճներ եղան: Եվ ահա բրիստոնյանները, տեսնելով, որ ի վիճակի չեն գրավել այդ բաղաբը, վերջինս ճամբարը և գնացին Դերակլեա բաղաբի վրա, ընդ որում ջրի մի այնպիսի պակաս զգալով, որ 300 հոգի մահացան հենց միայն դրանից, իսկ մյուսներն էլ ծայրահեղ հյուսձեցին և արդեն ի վիճակի չէին դիմադրել հակառակորդին: Այդ ժամանակ էր հենց, որ բրիստոնյաններից մի բանի հոգի բարձրացան մի բարձրադիր վայր, որ տեսնեն, թե կա՞ արդյոք ջուր մոտակայքում, սակայն հայտնաբերեցին, որ բոլոր աղբյուրներն ու ջրհորները թուրքերը փակել են: /30/ Եվ ահա թուրքերը, իմանալով, որ բրիստոնյաններին տանջում է սարսափելի ծարավը, որի արդյունքում նրանք ի վիճակի չեն դիմադրել իրենց, ողջ օրը աղեղների կիրառմամբ վերսկսեցին իրենց հարձակումները: Այսպես մարտնչեցին աղեղների, սրերի ու նիզակների կիրառմամբ և արյունով լցվեց ողջ այդ հովիտը, երբ գետինը ծածկված էր դիակներով՝ ինչպես տղամարդկանց, այնպես էլ կանանց: Այս կերպ սարսափելի պայթյուն շարունակվեց, սակայն բրիստոնյանները, որոնց հաղթում էր նաև ծարավը, աստիճանաբար թուլանում էին, այն դեպքում, երբ թուրքերը աստիճանաբար ուժեղանում էին, իսկ նրանց թիվն էլ ավելանում էր: Եվ ահա թշնամիները ի վերջո վերջնական հաղթանակի հասան բրիստոնյանների բանակի նկատմամբ, ընդ որում կոմս Նևերը, ենթարկվելով թշնամիների հետապնդմանը, դժվարությամբ ապաստանեց Գերմանիկոպոլիս բաղաբում: Փախան նաև Ռոբերտն ու Գիյոմը՝ բանակի դրոշակակիրները, որոնք, առաջինը ոտք դնելով փախուստի ճանապարհի վրա, իրենց հետ տարան նաև այլ ասպետներ և, լքելով այդ դժբախտ տղամարդկանց ու կանանց և թողնելով նրանց դաժան թշնամիների ձեռքում, իրենք ևս հասան Գերմանիկոպոլիս» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 8, գլուխ 27-30):

«Ինչ վերաբերվում է Ստեփանին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) նրանց հիմանալի ընդունելությունը ապահովեց և թանկարժեք նվերներ տվեց, որից հետո նրանք սկսեցին խորհրդակցել, թե որ ճանապարհով առաջանան: Արդյունքում, բանի որ նրանք բավարար բանակի հեծելազոր չունեին, որոշեցին առաջին այն արշավողների ընտրած ճանապարհից մեկ այլ ճանապարհով առաջանալ, սակայն արդյո՞ք նրանք կարող էին նրանք, մեկնելով այլ ճանապարհով, որևէ նոր բան հորինել այն բանի համեմատ, ինչ արել էին նախորդները: Սրանք ևս խնդրեցին կայսեր հրամայել, որպեսզի հունական ցանկացած տարածքում իրենց օժանդակության տրվի անխորժեշտ ձեռք բերելու համար և կայսրը համաձայնեց՝ հասկանալով, որ հակառակ դեպքում սեփական կործանման դուռը կբացի և միաժամանակ առաջ մղելով այս մարդկանց դեպի սեփական սխալները: Եվ ահա ճանապարհորդների այս խումբը առաջացավ դեպի Պաֆլագոնիա, մի մարդ, որն առաջ հայտնի էր ուխտավորներին և հագիվ թե հիշատակվել Սուրբ գրքում, ընդ որում մի ինչ որ անհայտ պատճառով նրանք հայտնվեցին անապատում: Կայսրը խորհուրդ էր տվել նրանց իրենց հետ պաշար վերցնել ոչ ավել, քան 40 օրվա համար՝ խոտորակում, որ տեղում նրանք ազատորեն կարող են տեղ դառնալ ամեն ինչի, դրա համար էլ այս ուխտավորները, խորանալով այդ տարածքներում, հիմարաբար առաջացան առանց բավարար պարենամթերքի՝ հույս ունենալով անհրաժեշտ ձեռք բերել հենց այն տարածքներում, որտեղով անցնում էին: Արդյունքում բրիստոնյանները սկսեցին տառապել սարսափելի սովից, հյուսձեցել ու մահանալ, իսկ բանակն էլ իր հետևից սկսեց թողնել ամենուր թափված սարսափելիորեն հոտած դիակներ: Այդ ժամանակ բանակի հրամանատարները, երբ երբեմն հետ էին ուղարկում ասպետների խմբեր, որ կանխեն թուրքերի հարձակումները, հանդիպում էին մարդկանց, որոնք աղոթում էին, որ թշնամին իրոք հարձակվի և վերջ տա իրենց տառապանքներին: Եվ ահա բրիստոնյանները արդեն գրեթե հասել էին Դայաստանի սահմաններին, իսկ մարդիկ էլ արդեն լիովին հյուսձեցել էին, կենդանիների հետ միասին մեռնելով սովից, երբ հանկարծակի վրա տվեցին հազարավոր թուրքեր: Ֆրանկները, որոնց վրա էր դրված ճակատելու գործը, չնայած ծայրահեղ վիճակին, հեշտությամբ հետ շարժեցին իշտակներին ուժերին, սակայն մյուս օրը, երբ առաջապահ ուժերն առաջ անցան և սրանց փոխարինեցին լանգոբարդների, լիգուրիացիների և թուլացիների հոգնած խմբերը, թշնամին զգաց, որ սրանք չեն մարտնչում նախկինների եռանդով ու ավելի այսպիսի տեղ, որի պատճառով կրկին կատաղի հարձակման անցավ: Այդ ժամանակ նրանք, որոնք առաջապահում էին, շուրջ տվեցին դրոշները և խայտառակ փախուստի դիմեցին, որի արդյունքում արդեն բուն բանակը, ծայրահեղ թուլացած սովից, սարսափելի ջարդի ենթարկվեց: Ոմանք, որոնք չկարողացան հեռանալ այն ուղղությամբ, որ ուղղությամբ, որ եկել էին, սկսեցին շարժվել ջուրհանքի կազմած և գունեղ մի քիչ կազմակերպված տեսք տալով նահանջին, սակայն այլևս դիմեցին խառնաշփոթ փախուստի և բոլորն էլ կոտորվեցին: Այս արդյունքը արյունահեղությունը շարունակվեց ութ օր շարունակ... իսկ երկու սեռի բրիստոնյաններին նման մի ջարդ, որ եղավ այդ ժամանակ, ինչպես նաև կորսված մեծաքանակ գումարների, ոսկիների ու արծաթների հաշվով նման բան երբեք չէր եղել, երբ այս մի ջարդը հերիք եղավ, որպեսզի թուրքերը գոհ մնային իրենց կրած կորուստների համար այն առաջին արշավանքի ժամանակ: Անում էին, որ բրիստոնյանները կազմում էին 200.000 հոգի, սակայն սրանցից 7.000 հոգին հազիվ փրկվեցին: Ինչ վերաբերվում է կոմս Ստեփանին, ապա սա մի բանի այլ առաջնորդների հետ, որոնց թվում էին Դարային Բուրզացին և Ստեփան Սոնիացին, դիմեց փախուստի և մեծ դժվարությամբ հասան Երուսաղեմ» (Գլխերը Նոմանցի «Աստուծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 8, գլուխ 6):

«Այլ բազում ֆրանկ զինվորներ ևս սրի բաշվեցին, իսկ նրանց կանայք և երեխաները գերի տարվեցին Պարսկաստան» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

3493 «Եվ այսպես քրիստոնյաների մի մեծ խումբ, որ գլխավորվում էր Պուատիեի կոմս Գիյոմի (Ավլիտանիայի դուքս Գիյոմ- IX-ի (1086-1127) – Մ.Յ.), ինչպես նաև Նույն այն Ստեփանի (Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրագու – Մ.Յ.), կողմից, որը մեր բանակը լքել էր Անտիոքի մոտ, սակայն այժմ կրկին ձեռք էր գտնվել այդ գործին, գործելով նաև Դյուգո Մեծի (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Մեծի – Մ.Յ.) գլխավորությամբ, որն Անտիոքի գրավումից հետո վերադարձել էր Գալլիա, ինչպես նաև Երուսաղեմից Կոստանդնուպոլիս վերադարձած կոմս Ռայմունդի (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացու – Մ.Յ.), Բուրգունդիայի դքսի և այլ ազնվատոհմիկ իշխանների հրամանատարությամբ ու իր կազմում ունենալով ասպետների և հետևակայինների բաղաժամ բանակություն, ուղիք էլավ, որից հետո, մտնելով Անատոլիա, բաժանվեց երկու մասին: Այդ ժամանակ թուրք իշխան Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արսլանը – Մ.Յ.), որի մասին վերևում, երբ քրիստոնյաները գրավում էին Նիկիա քաղաքը, հիշատակվել է, ելավ սրանց դեմ: Այս իշխանին տանջում էին հիշողությունները իր առաջին պարտության մասին, երբ թուրքերը գլխավին ջախջախվել էին, իսկ նրա բանակն էլ՝ գրեթե ոչնչացվել, դրա համար էլ նա տրամադրված էր շատ վճռական: Աստվածային իմաստությունը, սակայն, փրկեց Ֆրանկներից շատերին և Սուլեյմանն այդպես էլ չկարողացավ ոչնչացնել ու բնաջնջել նրանց բոլորին, բանգի շատ ֆրանկներ տարբեր ճանապարհներով փրկվեցին: Այնուհանդերձ, սակայն, քրիստոնյաներ ծանր կորուստներ կրեցին, բանգի տանջող ծարավին, սովին, սրին ու հակառակորդի նետերին ու սրերին զոհ գնացին մոտ 100.000 հոգի, ինչպես ասպետներ, այնպես էլ հետևակայիններ: Կանայք ևս սպանվեցին կամ գերվեցին, իսկ նրանք էլ, որոնք այս կամ այն ճանապարհով կարողացան փախչել, կործանվեցին ծարավից ու այլ բաների պակասից: Եվ վերջապես թուրքերին որպես պարի հասան ծիծեռ, ջորիներ, այլ կենդանիներ և տարբեր տեսակի առարկաներ: Այսպիսով՝ Պուատիեի կոմսը կորցրեց այն ամենն, ինչ ուներ, այդ թվում նաև իր գումարները, ընդ որում նա ինքը դժվարությամբ խուսափեց մահից և ամենաողորմալի վիճակում մի կերպ հասավ Անտիոք» (Ֆուլխեր Ծարտրագի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 27):

«Սակայն ո՛վ կարող է նկարագրել այն ազնվականների, գյուղացիների և հասարակի ամբոխը, որը նախկինում հիշատակված Ստեփանի (Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրագու – Մ.Յ.), ինչպես նաև Ֆիլիպ արքայի (Ֆրանսիայի թագավորության արքա Ֆիլիպ I Գեղեցիկի – Մ.Յ.) եղբայր Դյուգո Մեծի (Վերմունդի և Վալուայի կոմս Դյուգո Մեծի – Մ.Յ.) գլխավորությամբ ավելի ուշ ելավ, երբ սրանք կրկին ձեռք գտնվեցին Աստծո գերեզմանին այցելելու գործին: Ես չեմ խոսում բուրգունդացիների մասին, այլ կհիշատակեմ միայն պուատիեցիներին, որոնք ասպետների մի մեծ խումբ էին բերել, հետևելով է՝ երիտասարդ աղջիկներ: Ինչ ասեմ, սակայն, բանգի այս բանակը ժամանեց Կոստանդնուպոլիս և հանդիպեց բռնակալ Ալեքսանդրի՝ ամենազգվելիին բոլոր մարդկանցից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Յ.): Իրոք, այս արգահատելին թուրքերին ավելի շուտ հայտնեց ֆրանկների գալստյան մասին, քան սրանք լեզուները իր արքայական քաղաքը: «Ահա»,- ասաց նա,- «Ֆրանկներն ամենապարարտ ոչխարները շարժվում են ձեր ուղղությամբ առանց հովիվների», ինչ ասեմ ես դրանից ավելին: Իրոք, երբ այս հսկայական ամբոխը առաջացավ, այն բռնակալ իշխանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արսլանը – Մ.Յ.) թուրքերի ամբոխի գլուխն անցած հանկարծակի նրանց դեմ ելավ և, կարծես որսի էլած, մի հսկայական որս սկսեց անկազմակերպ օտարականների նկատմամբ: Այդ ժամանակ Դյուգո Մեծը Նեոի հարված ստացավ ծնկին և հարատև ինվալունդությունից հետո մահացավ ու թաղվեց Կիլիկիայի Տարսուսում, ընդ որում ասում են, որ այս ամենը տեղի ունեցավ Սատուրիա կոչվող մարզում...: Եվ ահա ֆրանկները, որոնք իրենց արյան գնով տիրել էին Սուրբ քաղաքին, ցանկանում էին մի պահ առաջ տուն հասել, որպեսզի հանդիպեն իրենց սիրելի կանանց ու երեխաներին, սակայն վերջիններս, վստահություն ձեռք բերելով իրենց քաջության վրա, թողնեցին իրենց քաղցր տները և ցամաքով իրենք ուղիք էլան, որպեսզի գան յուրայինների մոտ: Չնայած այն բանին, որ սրանք կարծում էին, թե կարող են ազատորեն այդ անել Նիկիայի մոտակայքով, բանի որ այն առաջ գրավվել էր, սակայն իրականում պարզվեց, որ դա այդպես չէ, բանի որ թուրքերը, որոնք կայսեր կողմից հաստատվել էին այս քաղաքում, ամեն տեսակի խոչընդոտներ էին հարուցում և դիմադրում էին ֆրանկներին: Եթե չեմ սխալվում, իմ բախանա Ֆուլխերը ասում է, որ այդ ժամանակ թուրքերը ոչնչացրել են 100.000 մարդու, սակայն ես վախճում եմ, որ սա այն դեպքն է, երբ նա Նույնիսկ չի էլ պատկերացնում թե ինչ թիվ է դա, մանավանդ որ նրա թվական տվյալները վստահության արժանի չեն նաև այլ օրինակներում» (Գվիբերդ Նոմանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 8, գլուխ 11):

«Շուտով սկիզբ առավ մի արշավանք, որը լիովին կարող էր հավասարվել նախորդին համեմատյալ դեպք գոնե դրան իրենց մասնակցությունը բերած մարդկանց բանակությամբ, որոնք, իմանալով Երուսաղեմի գրավման մասին, այժմ ուղիք էլան, մարդիկ, որոնց առաջ խանգարել էր վախը, միջոցների պակասությունը, թուլությունը կամ այլ պատճառներ: Այդ առաջին խումբը գլխավորվում էր Միլանի, Պավիայի ու այլ ժողովուրդների եպիսկոպոսների կողմից և սրա կազմում կար 50.000 հոգի, իսկ հետո արդեն գալիս էին տարաբնույթ գերմանական մարզերի բնակիչները և ակվիտանցիները, որոնց գլխավորում էր Վիլհելմ Պուատիեի (Ավլիտանիայի դուքս Գիյոմ IX-ը – Մ.Յ.): Այս խմբի կազմում 30.000 միայն զրահապատ ասպետներ կային, չհաշված այլոց...: Եվ այսպես, հասնելով Կոստանդնուպոլիս, նրանց հապճեպ անցկացվեցին մյուս ափ: Իրոք, հենց նման ծառայություն էր ձգտում մատուցել Ալեքսանդր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Յ.) բոլոր նոր ժամանած ուխտավորներին, իրականում, սակայն, նրանց դնելով ուղիղ հեթանոսների նետերի հարվածների տակ: Այստեղ, սակայն, թուրքերը ցրեցին լուրարողներին և հետագայում անցնող գերմանական զորքերը, որոնք Նույն ճանապարհով գալով հունիկ սգրքին հասան Նույն քաղաքին, ոչ մի կերպ չէին կարողանում հասկանալ, թե ուր են կորել նրանք, բանգի ոչ-ոք այդպես էլ չէր վերադարձել Ռոմանիայի...: Մի քիչ հետ վերադառնալով ասեմք, որ զորքերը անընդհատ ժամանում էին մայրաքաղաք և... 15 օրում նրանց թիվը հասավ 100.000 հոգու...: Ծանր է խոսել և դժվար է հիշել այն ամենը, ինչ այդ ժամանակ իր կաշվի վրա զգացին այդ մարդիկ, որովհետև մեր, այսինքն գերմանացիներին, շարքերում այդ ժամանակ տարածված շփոթ այն աստիճանի էր հասել, որ կարելի էր տեսնել, թե ինչպես են կյանքի հետ միասին իրար հրաժեշտ տալիս հայրը և որդուն, եղբայր՝ հարազատ եղբորը, ընկերը՝ ընկերոջը...: Եվ ահա զորքը, կայսրից 300 թուրքապոլներ, որոնք պետք է մեր ջոկատները տանեին հարմար վայրերով, բռնեց Նիկոմեդիայի ուղղությամբ, իսկ այնտեղից էլ, մի կողմ թողնելով Ռոմանիան, վերջինս պետք է ուղղվեր դեպի հուրասան, որը հանդիսանում էր թուրքերի հայրենիքը: Այն տարածքները, սակայն, որոնցով մենք պետք է անցնեիք, Ալեքսանդրի կողմից ամայացվել էին դեռևս Անտիոքի պաշարման ժամանակ, բանգի դեռ այն ժամանակ էր կայսրը մեզ վերաբերվում այնպես կասկածատուորեն, ինչպես թուրքերին: Եվ ահա այս գործը, որը ցանկանում էր այն կերպ աշխարհով մենք փառավորել իր անունը, ինչպես նախորդը, իրականում Աստծո կամքով լրիվ հավառակ արդյունքի հասավ, բանգի մի բանի օրվա ընթացքում հեթանոսները կրկին սրեցին իրենց թերը, որոնք բթացել էին մինչ այդ լուրարողներին կոտորելու արդյունքում ու, հազիվ չորացրած սրանց արյունը, սակայն ոգևորված այդ ամենից, համարձակվեցին ելնել այն բանակի հսկայական ռազմիկների դեմ, ինչպես մերն էր: Թուրքերը հազիվ 4.000 հոգի էին, սակայն նրանք բոլորն էլ ընտիր ռազմիկներ էին, որոնք գործում էին արագընթաց ու ընտիր նժույգների վրա, զինված էին միջև աստվածներ և ունեին նետեր՝ իհասակի կերպով գործելով աղեղներով: Ահա ուրեմն, այս ջոկատը խնդիր չուներ բաց մարտի մեջ մտնել, այլ նրա առաջ խնդիր էր դրված փորձել իրենց համար անձանոթ մեր այս գործի ուժն ու կորովը, դրա համար էլ սրանք, գործելով մեծապես ավազանների նման, թալանում էին վերջապահը կամ սպանում ու գերեզմանում նրանց, ովքեր իրենց ձեռքն էր ընկնում: Նրանք նաև այրում ու ոչնչացնում էին անասնաբույր, իսկ հետո էլ ամեն կերպ ողջ օրվա ընթացքում անհանգստացնում խոտերի ու եղեգների միջով առաջացող գործին: Թշնամիների այս ջոկատը նաև խցանում ու փչացնում էր ջրի բոլոր արդյունքները, անվտանգ վայրերից հարվածում էր նետերով, իսկ գիշերն էլ, ներս խուժելով մեկ այս, մեկ այլ կողմից, բոլորին մեծ անհանգստություն էր պատճառում՝ այս ամենի հետ միասին էլ, սակայն, մարտի մեջ չմտնելով ճիշտ մարտակարգով, այլ ամեն անգամ, հենց դիմադրության էր հանդիպում, նահանջելով ու փախչելով հետապնդողներից, սակայն հետո կրկին վերադառնալով ու հետապնդելով մեզ: Այստեղ, եթե մենք փորձենք լիովին ներկայացնել այն դժբախտությունները ու աղետային բաները, որ եղան այդ ժամանակ, ոչ թուղթ կհերիքի, ոչ էլ թանաք, բանգի առանց որևէ փառքի այնտեղ այնքան ազնվատոհմիկ մարդիկ կորան, այնքան հարուստ մարդիկ մեռան կարիքի մեջ և այնքան քաջարի մարդիկ սրի ծարակ դարձան, որ ոչ ստորուն էր կարողանում օգնել տիրոջը, ոչ գումարներն էին օգնում հարուստին և ոչ էլ քաջարին հնար ուներ մարտնչելու: Բանն այն էր, որ այդ վայրերը աղքատ էին ամեն ինչով, զուրկ ճանապարհներից ու մարդագուրկ, ընդ որում դրանք լավ ծանոթ էին մեր թշնամիներին և միաժամանակ՝ խիստ անձանոթ մեզ: Ահա նման պայմաններում փակվեց Աստծո փառահեղ գործը այդ Ալեքսանդր նենգության պատճառով: Եվ այսպես, 20 օրվա ընթացքում հանդիսանալով թիրախ հեթանոսների նետերի համար և ամեն պահ իրենց զգալով մորթվելու պատրաստ ոչխարների նման, ի վերջո ծայրահեղ հուսահատ դրության մեջ հայտնված ուխտավորները վստահեցին գիշերային խավարին ու անտառի թավուտին: Նրանք փորձեցին խուսափել իրենց բաժին հասած ճակատագրի ծանր բեռից և հաստատ մահից, սակայն դա հազիվ թե շատ օգուտ բերեց, բանգի փախուստը միայն շատ բլբլեղն գոնե մի որևէ օգուտ տվեց, բացի նրանից, որ ձգձգեց մարդկանց հոգևաբար, որովհետև, ավաղ մեզ, մենք իրոք հավատում ենք, որ դա այդպես է, Աստծո պահանջներին թիրախ մեծաքանակ զորքից ի վերջո կենդանի մացան հազիվ 1.000 հոգի, որոնց մենք հետագայում տեսանք Դոդոնում, Պաթոսում և այլ նավահանգիստներում, ինչպես նաև Դայֆայում, այն էլ հազիվ ուղիք էր մնացող» (Էփարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Իրոք, հենց սա էր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Յ.), որ թուրքերի դարանք գցեց Վիլյամ Պուատիեցուն (Ավլիտանիայի դուքս Գիյոմ IX-ին – Մ.Յ.), որը, առաջանալով անգգուշորեն, կորցրեց 60.000 ռազմիկ, ընդ որում կայսրն այդպես վարվեց, բանի որ մինչ այդ Վիլյամը հրաժարվել էր հարկ վճարել հույներին...: Եվ ահա սեպտեմբեր ամսին՝ յոթ տարի այն բանից հետո, երբ սկիզբ էին առել մարտական գործողությունները, Պուատիեի կոմս Վիլյամը ուղիք էլավ Երուսաղեմի ուղղությամբ, ընդ որում իր հետ նա ուներ 60.000 հեծյալ և դրանից էլ ավելի շատ հետևակայիններ: Այնտեղ նրա հետ էին նաև Բուրգունդիայի դուքս Ստեփանը, կոմս Ռայմունդի (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզացու –

Մ.Ֆ.) եղբայր Յուզգո Լուսինյանը, Յուզգո Մեծը (Վերմուտի և Վալուայի կոմս Յուզգո Մեծը – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Ստեփան Ծարտրացին (Բլուայի կոմս Ստեփան Ծարտրացին – Մ.Ֆ.), որը ցանկանում էր սրբել Նախորդ արշավանքում իր կրած խայտառակության ամօրը և դասալսության խարանը մաքրել արհուրթամբ։ Եվ այսպես, շնչելով Կոստանդնուպոլսից այն բանից հետո, երբ, ինչպես ասվեց, Ալեքսեյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) վիրավորված մնաց, նրանք ընկան Սուլեյմանի ճանկերը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), ինչը արդյունքում մի իսկական աղետի վերածվեց։ Իրոք, Սուլեյմանը, հասկանալով, որ քրիստոնյաների բանակը տառապում է սուլից ու ծարավից, բանի որ շատ օրեր ստիպված թափառում էր դատարկ ու անապատ վայրերով, նրանց դեմ ուղարկեց 300.000 արեղնավորներ։ Մինչ այդ ֆրանկների համար դրանից կործանարար հետևանք ունեցող որևէ մարտ չէր եղել, բանգի ոչ փախչելու տեղ կար, որպեսզի գոնե վախկոտները փրկվեին, ոչ էլ հնար կար փրկվել արհուրթյան շնորհիվ։ Իրոք, մարտը տեղի էր ունենում փակ տարածության մեջ, երբ որևէ հնար չկար դեմն առնել քրիստոնյաների խիտ շարքերի վրա եկող Նետերի հարվածներին։ Ավելի քան 100.000 հոգի սպանվեցին և այսպիսով՝ Սուլեյմանը հիանալի մի հնարավորություն ստացավ ուղղել իր հայրենակիցների կախ ընկած գլուխները՝ ֆրանկների նկատմամբ այդ հաղթանակներով լիովին վրժ լուծելով Լիկիայի մոտ կրած կորուստները համար։ Այնուհանդերձ, բանի որ այնտեղ շատ ճանապարհներ կային, շատերը փրկվեցին, թեև բոլորը մինչև վերջին շուրջը թալանվեցին, այդ թվում նաև Պուատիեի կոմս, թեև բոլորը արհուրեն պաշտպանում էին իրենց ունեցվածքը։ Արդյունքում այս բոլոր մարդիկ, բացառությամբ Յուզգո Մեծի, որը մահացավ ու թաղվեց Տաքսոնում, մյուս բոլոր առաջնորդներն իրար գլուխ հավաքվեցին և ժամանեցին Անտիոք» (Վիլլամ Մայմսթերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2)։

«Բուլղարայի դքսի հետ լուրջ վեճերից հետո մերոնք մի լավ հանգստացան կայսր Ալեքսեյի (Բյուզանդական կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) պալատում, որից հետո առաջացան արդեն Լիկիայի ուղղությամբ։ Այստեղ, սակայն, սկիզբ առան լուրջ դժվարություններ, որոնք մեծապես պայմանավորված էին նույն այդ Ալեքսեյի դավերով ու մեծապես նպաստում էին մահմեդականների առավելությանը։ Դեռևս առաջ էին զայրացած ակվիտանացիներն ու այլ ուխտավորներ ուզում պաշարել Կոստանդնուպոլիսը, սակայն հետո նրանք մտքափոխ եղան ու շարունակեցին իրենց ուղին։ Ուխտավորները ճանապարհի էին բռնել դեպի Անտիոք, սակայն ճանապարհին շատ շատերը զոհվեցին։ Ինչ վերաբերվում է Պուատիեի կոմսին (Ակվիտանիայի դուքս Գիյոմ IX-ին – Մ.Ֆ.), ապա նա հազիվ միայն մեծ դժվարությամբ իր կյանքը փրկեց, իսկ նրա գույքն ու դրամները բաժին հասան սելջուկներին։ Կոմսը փրկվեց միայն մեկ զինակրի հետ, անցավ լեռները մոռացված կածաններով և մի կերպ հասավ Տաքսոն բաղնիքին, որը մի փոքրիկ բնակավայր էր» (Պետրոս Մալիզեցի «Ժամանակագրություն»)։

«Այս ժամանակներում, որ Միլանի արքեպիսկոպոս Անսելմը և Պուատիեի կայսր Վիլլամը (Ակվիտանիայի դուքս Գիյոմ IX-ը – Մ.Ֆ.) պայքարի մեջ մտան Դոնիշմանի (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազիի – Մ.Ֆ.) դեմ Բոմանիայում, սակայն պարտություն կրեցին և միայն մեծ դժվարությամբ փախչելով փրկվեցին թուրքերին» (Դաուդ Կանեացի «Իշխան Տանկրեդի կյանք», գլուխ 147)։

«Այդ ժամանակ ֆրանկների մեծ կոմսը, որին Պետևին են ասում (Ակվիտանիայի դուքս Գիյոմ IX – Մ.Ֆ.), մեծաթիվ զորքով՝ 30 բյուր հեծյալով, շարժվեց եկավ հռոմեացիների և հունիների երկրի վրա։ Նա մեծ ուժով մտնեցով Կոստանդնուպոլիս և, լինելով մոտ քան տարեկան մի կտրիճ, սկսեց ինքնավստահությամբ ու հպարտությամբ խոսել հունաց կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) հետ, որին ոչ թե կայսր, այլ եպարքոս էր անվանում։ Նա Ալեքս կայսր և հունաց ողջ երկիրն ահ ու դողի մեջ գցեց։ Ալեքս կայսրը Պետևին կոմսի մոտ ուղարկեց հունաց բոլոր իշխաններին և մեծ թափանձանքով նրան Կոստանդնուպոլիս հրավիրեց, փառավորապես ընդունեց և հսկայական զանձեր նվիրեց։ Նրա պատվին ծիսակատարվում էր մեծածախք ներկայացումներ կազմակերպեց, որից հետո նրան մեծ Օվկիանոսով անցկացրեց Գալիքի՝ տալով նաև հույն զինվորներ։ Բայց հենց այստեղ էր, որ սկսվեց հունաց կայսր Նեկուպոլսը, բանգի նա հրամայեց սուլեց իր զորահրամանատարներին ֆրանկների զորքերին առաջնորդել անմարդաբնակ վայրերով։ Նրանք ֆրանկներին տասնհինգ օր անջորդի վայրերում թողեցին, որոնք բացի անապատից և լեռնային դժվարանցանելի վայրերից այլ բան չէին տեսնում։ Այդտեղի ջրերը սպիտակ էին՝ կրաքի նման, և աղի։ Ալեքս կայսրը կարգադրեց նաև հացի մեջ կիր խառնել և տալ ֆրանկներին ուտելու, մի բան, որ աստծո նկատմամբ արված մեծ մեղադրությունն էր։ Եվ ահա ֆրանկների զինվորները երկար օրեր այդպես սովի մեջ ապրեցին, ուժասպառ եղան և նրանց մեջ հիվանդություն տարածվեց։ Հունաց կայսրը այդպես վարվեց, բանգի ոխ էր կապել նրանց դեմ, որի պատճառն անցյալում նրանց գործած ուխտադրությունն էր։ Դա, սակայն, վերջին հաշվով, աստծո գործն էր, որովհետև ֆրանկներն անողորմաբար կեղեքում էին քրիստոնյաներին, զրկաբեղերի և ավերի էին ենթարկում նրանց, ահա դա էր պատճառը, որ աստված թույլ տվեց անհավատների հարձակվել նրանց վրա և գործած մեղքերի համար պատուհասել նրանց։ Այն ժամանակ արմատների սուլթան Խյիմ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), տեղեկանալով ֆրանկների զորքի գալստյան մասին, գրեց Նիքսար՝ Դանիշման Էմիրին (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազիին – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև ուրիշ Էմիրների ու հսկայական զորքով շարժվեց ֆրանկների զորքերի վրա։ Նրանք միմյանց հանդիպեցին Ավլոս կոչվող դաշտում և կատաղի ճակատամարտ տվեցին, որը տևեց օրվա մեծ մասը։ Դաշտն արյամբ ողողվեց և ֆրանկներն հուսալքված զինվորները, օտարության մեջ այլ ելք չգտնելով, խմբերով անատոնիաների պես թափառում էին։ Այդ օրը քրիստոնյաների համար սարսափելի էր և ճակատագրական։ Այդ բոլորի մասին պիտի ասվի և հունաց զորավարը, իսկ Պետևինը, տեսնելով իր զորքի խորտակումը, բարձրացավ մի լեռ և այլազգիները շրջապատեցին լեռան ստորոտը։ Պետե էր տեսնել աղետների շայնումը, երկվարների իրարանցումը և լեռների սասանումը։ Պետևինը, տեսնելով իր զինվորների ջարդը, դառն ողբաց։ Պատերազմը թեժացավ և Պետևինը, ամեն կողմից հույսը կորած, 400 ձիավորով փախուստի դիմեց։ Թուրքերը մնացած զինվորներին՝ 30 բյուր, խապառ ոչնչացրին։ Ֆրանկների կոմս Պետևինը հասավ Անտիոք բաղնիք՝ Տանկրի (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերնետագու – Մ.Ֆ.) մոտ, որտեղից էլ հեռանալով, գնաց Երուսաղեմ սուրբ քաղաքը։ Մի բանի օր անց նա վերադարձավ ֆրանկների երկիրը, որտեղից եկել էր՝ մեծ երդում տալով վերադառնալ և պարսիկներից ու հունաց կայսրից վրժ առնել» (Մատթեոս Ալաքսեյցի «Ժամանակագրություն», մաս 3)։

«Այդ ժամանակ ֆրանկների մեծ դուքսը, որին Պետևին են ասում (Ակվիտանիայի դուքս Գիյոմ IX – Մ.Ֆ.) 300.000 հեծյալներ գլուխն անցած, շարժվեց եկավ Կոստանդնուպոլիս և սկսեց մեծ հանդգնությամբ խոսել հունաց կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) հետ, որին ոչ թե կայսր, այլ եպարքոս էր անվանում։ Հունաց ողջ երկիրն ահ ու դողի մեջ ընկավ։ Այդ ժամանակ նրան հսկայական զանձեր նվիրեցին ու նրա հետ բարեկամություն հաստատեցին, իսկ նա էլ այլևս չէր մնալացնում կայսրը երկիրը։ Միաժամանակ, սակայն, կայսրը վարվեց նրա հետ այնպես, ինչպես Գուլդ Սենժիլի՝ բանգի հրաման տվեց ֆրանկների զորքերին առաջնորդել անմարդաբնակ վայրերով, իսկ հետո էլ տեղյակ պահեց սուլթան Խյիմ-Արսլանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արսլանը – Մ.Ֆ.)։ Վերջինս, այս ամենի մասին տեղեկացրեց Դանիշման Էմիրին (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազիին – Մ.Ֆ.) և ահա նրանք հսկայական զորքով շարժվեց ֆրանկների զորքերի վրա։ Նրանք միմյանց հանդիպեցին Ավլոս կոչվող դաշտում և կատաղի ճակատամարտ տվեցին, որը տևեց օրվա մեծ մասը։ Դաշտն արյամբ ողողվեց և ֆրանկների հուսալքված զինվորները, օտարության մեջ այլ ելք չգտնելով ու զրկված առաջնորդներից, խմբերով անատոնիաների պես թափառում էին։ Պետևինը, տեսնելով իր զորքի խորտակումը, բարձրացավ մի լեռ և այլազգիները շրջապատեցին լեռան ստորոտը։ Քրիստոնյաները հայտնվեցին անելանելի ու ծանր դրության մեջ, իսկ Պետևինն էլ, ողբալով իր բանակի կորուստը, 400 ձիավորով փախուստի դիմեց և հասավ Անտիոք բաղնիք՝ Տանկրի (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերնետագու – Մ.Ֆ.) մոտ, այն դեպքում, երբ նրա ողջ բանակը կոտորվեց։ Անտիոքից Պետևինը նաց Երուսաղեմ։ Մի բանի օր անց նա վերադարձավ ֆրանկների երկիրը, որտեղից եկել էր՝ մեծ երդում տալով վերադառնալ և պարսիկներից ու հունաց կայսրից վրժ առնել» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

«Հայոց 550 թվականին Պետևան անունով մեծ կոմսը 30 բյուրով զալիս է Կոստանդնուպոլիս, ամբարտապան խոսքերով եպարքոս կոչելով Նախատում է Ալեքսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.), նրանից գործ է առնում, թուրքերի երկրով իրեն ուղեկցելու համար, իսկ նրանք, նեղաբար գործելով իրենց թագավորի հրամանով, նրանց տանում են անջորդի անապատով և նրանց թուլացնելով մատնում Դանիշմանին (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազիին – Մ.Ֆ.) ու Խյիմ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիմ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) զորքին, իսկ Պետևանը, միայն 30 մարդկանցով ազատվելով, ընկնում է Անտիոք» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 65)։

«Ֆրանկների առաջնորդներից մի ուրիշը՝ Պուատիևի անունով (Ակվիտանիայի դուքս Գիյոմ IX – Մ.Ֆ.), լսելով, որ արշավանքի ելած ֆրանկները գրավել են Անտիոքի և Պաղեստինի երկրները, իր հեղթին որոշեց գնալ Դանիշմանի ու Կապադոկիայ և նվաճել այդ հյուսիսային երկրները։ Հասնելով Կոստանդնուպոլիս, նա խորհրդակցեց Ալեքս կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) հետ ու նրանից առաջնորդներ և ուղեկիցներ խնդրեց։ Ալեքս կայսրը, խաբեց նրանց և մոլորության մեջ գցեց, բանգի, մարդիկ տալով, նրանց հրամայեց, որ ֆրանկներին մոլորեցնեն մի այնպիսի անապատում, որտեղ ոչ ջուր չկար, ոչ հարդ։ Ապա նշան արեց տեղի թուրքերին, որ շրջապատեն նրանց։ Այդպես էլ եղավ, մեծ թվով թուրքեր հավաքվեցին և հասան նրանց, որոնք արդեն տանջվել ու թուլացել էին բաղնիքի մոտ։ Թուրքերը նրանց շրջապատեցին և Նետերի անվեր արձակեցին։ Ուժ չունենալով պատերազմելու և ոչ էլ փրկելու՝ փախչելու համար, նրանք պարտվեցին։ Թուրքերը անհամար թվով մարդկանց սրի մատնեցին և մեծ հարստություն՝ ոսկի և արծաթ խլեցին, իսկ Պուատիևին՝ նրանց գորագույնը, բերի հետ փրկվեց և վերադարձավ իր երկիրը» (Ամանուն Եղեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 253)։

3494 «Այդ ժամանակ էր, որ հայտնի դարձավ այն մասին, որ Բալդուին արքայի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացու (1100-1118) – Մ.Ֆ.) թշնամիները, անդուլ ատելություն տածելով նրա նկատմամբ, ուղիք են ելել և արշավում են մեզ վրա: Ստանալով այս լուրը՝ արքան ուժեր հավաքեց Երուսաղեմից, Տիբերիայից, Կեսարիայից ու Յաֆայից ու դրանք միավորեց մեկ բանակում: Մենք ի մի բերեցինք մեր բոլոր ուժերը, բոլոր տղամարդկանց, որ կարող էին գնալ կռել, ինչպես նաև զինակիրներին, և այսպիսով՝ մեր ձեռքի տակ հավաքվեցին 270 զինված հեծյալներ ու 900 հետևակայիններ: Մեր թշնամիները մեզ վրա էին գալիս 11.000 հեծյալով ու 20.000 հետևակայիններով, սակայն մենք գիտեինք, որ Աստված մեզ հետ է և չէինք վախենում թշնամիներից...: Եվ ահա մենք թողեցինք Յուզիան, որպեսզի հաջորդ օրը սարակիստների դեմ պայքարի մեջ մտնենք: Այդ ժամանակ էր, որ մենք, դիտարկելով ու հետախուզելով թշնամիներին, հասկացանք, որ թշնամիների ողջ բանակը մեր դիմաց է: Իրոք, վրասները պատել էին ողջ հարթավայրը: Միաժամանակ ձիերը չափ գցած վերադարձան նաև մեր ծառաներից երկուսը և հաստատեցին այն, ինչ մենք տեսել էինք: Եվ ահա մենք խոտորակայության և եկանք այն մութի, որ, եթե ուզում ենք հաղթել, ապա պետք է մարտի մեջ մտնենք լայնարձակ ու ոչնչով չսահմանափակված հարթավայրում, որտեղ մեկ անգամ Աստծո աջակցությամբ արդեն հաղթել էինք թշնամիներին, ընդ որում այդ պարագայում, եթե թշնամին փախչի, մենք նրանց ավելի ծանր կորուստներ կպատճառեինք, քան եթե գործեինք նեղ տեղերում: Այդ ժամանակ արքան հրաման տվեց գնալ վերցնել, բոլորն այդպես վարվեցին և բանակն, ինչպես որ կարգն էր, անմիջապես գործի անցավ: Եվ ահա արքան կոչով դիմեց իր ասպետներին՝ ասելով...: Հազիվ էր արքան ավարտել խոսքը, երբ բոլորը ոգևորված աղաղակներով հավանություն տվեցին դրան ու սլացան մարտի, ընդ որում բոլորը ձգտում էին պահ առաջ հասնել հակառակորդին, սպանել ու գետին տապալել վերջինիս: Այդ ժամանակ անհավատները, տեսնելով մեզ, աչքի ու ծախից եկան մեզ վրա: Երիտուխյա ռազմիկները, սակայն, ինչպես թոշնորսներ, որ ցանցի մեջ են առնում թռչունին, իրենց սովորության համաձայն բաժանվելով 6 ջոկատների, չնայած սեփական փոքրաքանակությանը, Աստծո անունը շուրթերին ընկան թշնամու այդ անհամար ջոկատների վրա: Իրոք, թշնամին այնքան մեծաքանակ էր, որ լիովին պատեց բրիտոնյանների և մարդիկ չէին կարողանում մեկը մյուսին տեսնել: Այսպիսով՝ թշնամին պատեց մեր առաջին շարքը կազմող երկու ջոկատներին, սակայն այդ ժամանակ Բալդուին արքան, գլխավորելով հասարակ մարդկանցից կազմված ուժերը, ելավ այդ մեծագույն վտանգից յուրաքանչյուր փրկելու: Իրոք, երբ մեր իշխանը տեսավ, որ թշնամին գերակշռություն է ձեռք բերում, նա հիմնական ուժերով հարվածեց այդ անօրեններին, ընդ որում նա ինքը, ծոծեղով նիզակը, որի ծայրին սպիտակ դրոշակ էր հագցված, խոցեց արաբներից մեկին, որն իր դեմ էր ելել: Այսպես արքան հարվածեց թշնամիներից մեկին ու սա տապալեց ձիուց, ընդ որում որոշը մնաց այդ ռազմիկի մարմնի մեջ: Արքան, սակայն կարողացավ դուրս բաշել նիզակը, որից հետո հարվածեց այլոց: Եվ այսպես և այս, և այն կողմից արիական մարտ էր ընթանում, որը տևեց մեկ ժամ չափ, ընդ որում երկու կողմից էլ առանց հեծյալների ձիեր էին սլանում, իսկ հողի մի զգալի հատվածն էլ ծածկված էր սպանված ու վիրավոր եղբայրացիներով, նրանց վահաններով ու թրերով: Փառք Աստծո, սակայն, որ մեզ հետ էր Կեսարայի խաչը, որի ներկայությամբ այնպես էր շփոթեցնում անհավատներին, որ նրանք ուղղակի գետին էին տապալվում՝ ի վերջո ընկնելով սարսափի գիրկը և մտածելով միայն փախուստի մասին: Այդ ժամանակ երջանիկ էր նա, ով արագընթաց ձեռքով ուներ, բանգի այդ մարդը փախուստով փրկվեց մահից, իսկ մնացած հեթանոսները, թողնելով վահանները, նետերը, աղեղները, թրերը, նիզակներն ու ամեն տեսակի տեղերը, հոգնածությունից գետին տապալվեցին և բրիտոնյանները հասան նրանց: Իրոք, տեսնել էր պետք, թե ինչպես է ողջ գետինը ծածկված մեծաքանակ դիակներով, որոնց հաշվել հնարավոր չէր, թեև վստահաբար կարելի է ասել, որ թշնամիների բանակից սպանվել էր 15.000 հոգի, ընդ որում ոչ միայն հասարակներից, բանգի սպանվել էր նաև Բաբելոնի բանակի թշնամաստարը: Ինչ վերաբերվում է մեզ, ապա մենք կորցրել էինք միայն 80 ասպետների, ինչպես նաև որոշ բանակի այլ ռազմիկներ: Այդ օրը Բալդուին արքան իրեն շատ արիական դրսևորեց և մեծապես աչքի ընկավ, ընդ որում նույն կերպ աչքի ընկան նաև նրա ասպետները, որոնք, չնայած իրենց փոքրաքանակությանը, նման հաղթանակի էին հասել: Հարկ է նշել, որ մարտի ելքը երկար ժամանակ կասկածելի էր, ընդ որում բանը հասավ նրան, որ ոմանք արդեն փախչում էին, իսկ մյուսները՝ պարտվում: Միտ էր պետք, որ չպայթեր այդ տեսարանից, բանգի դա իրոք տեսնելու արժանի մի բան էր: Ինքն ականատեսն էի այդ ճակատամարտին և ուրախանում ու ցավում էի ամեն մի հարվածի ու շարժի հետ: Իրոք, բրիտոնյանները բոլորը նետվեցին երկաթապատ հակառակորդի վրա այնպես, կարծես մահից չէին վախենում կամ մահը որևէ կերպ երբեք չէր կարող հասնել իրենց: Դաժան փորձություններ էին և խղճահարության տեղ չկար, բանգի երկու կողմն էլ հարվածում էր մեծ եռանդով: Մեկն ընկնում էր, սակայն խնայում չէր հայցում, մեկն աչքն էր կորցնում, մեկը՝ ձեռքը: Մարդու սիրտը ի վիճակի չէր տանել այդ տեսարանը, սակայն զարմանալ կարելի էր, որ մեր բանակը, հաղթելով գլխամասում, պարտվեց պղծում, թեև հետո այստեղ ևս բրիտոնյանները հետ մղեցին սարակիստներին: Եվ այսպես մենք ստիպեցինք անհավատներին փախչել Ասկայոն, որից հետո մերնք պարտադրվեցին նահանջել Յուզիա: Արդեն պարզ էր, որ այդ օրը մարտը մեր օգտին էր եղել, սակայն արքան այնուհանդերձ հրամայեց թողնել մարտի դաշտը և գիշերել թշնամիների վրաներում: Այդպես էլ արվեց: Եվ ահա այդ ճակատամարտը, որ եղավ սեպտեմբերի 7-ին, իրոք արժանի էր այն բանին, որ նրա մասին պատմվի, ընդ որում հենց այդտեղ էր, որ Աստծո աջը աջակցեց ֆրանկներին» (Ֆուլխեր Շարտրայի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 26):

«/63/ Այս հոգեբերի մեջ էր արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.), երբ անհավատացող լուրեր տաացավ Բաբելոնից, որոնք վկայում էին այն մասին, որ Էմիր Աֆդալը (Ճաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յալ – Մ.Ֆ.), որը այդ երկրում արքայից (Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրից (1101-1130) – Մ.Ֆ.) հետո երկրորդ մարդն էր, մեծ ուժով ու հանդիսավորությամբ ուղիք է ելել և մոտակա ժամանակներում պարտաստվում է պատերազմ սկսել բրիտոնյանների դեմ: Ստանալով այդ անհանգստացող լուրը՝ արքան հասկացավ, որ Երուսաղեմում մնալն անվտանգ չէ և սեպտեմբեր ամսին՝ Աստվածամոր տոնի օրը, որն իր թագավորության առաջին տարում էր, ելավ այնտեղից ու եկավ Յուզիա՝ հետև ունենալով իր ողջ զորքը՝ ինչպես ասպետներին, այնպես էլ զինակիրներին: Այստեղ՝ քաղաքում, պարիսպների պահպանության համար թողնելով 300 ասպետներ և 1.000 հետևակայիններ, նա մնացած ուժերով պատերազմի ելավ թշնամու դեմ, որպեսզի նրա դեմն առնի: Եվ ահա հաջորդ օրը արքան կանգ առավ Ռավայի հարթավայրում, որտեղ էլ շուտով տեսավ, որ բաբելոնացիների անթիվ բանակը ծածկել է Ասկայոնի շրջակայքը, ընդ որում նրանք կազմում էին 200.000 հոգի, ինչպես հեծյալ, այնպես էլ հետևակ: Տեսնելով այդ՝ արքան զարմացավ ու վախեցավ: /64/ Եվ այսպես Բալդուինը, արդարացիորեն գտնելով, որ հնար չկա խուսափել այդ վտանգից, բանգի թշնամին անչափ մոտ է, իր բանակը բաժանեց 5 մասի, որում ընդգրկված էին ինչպես ասպետներ, այնպես էլ այլ ռազմիկներ: Առաջին ջոկատ դեպակարում էր ազնվատոհմիկ ասպետ Բահուդը, որը մինչև վերջ կռվեց հակառակորդի դեմ իր ողջ ջոկատով, բացառությամբ մի ասպետի, որի ձեռքը հատվեց և նա փրկվեց միայն մեծ դժվարությամբ: Գիյոմ Շարախանյանը, որ ղեկավարում էր երկրորդ ջոկատը, ևս մի հզոր ասպետ էր, որը իր ջոկատով մեծ ուժով հարվածեց թուրքերին: Գյուզո Տեդրին՝ մի երիտասարդ ու քաջարի ռազմիկ, կանգնեց երրորդ ջոկատի գլուխ ու նա ևս հզոր մարտնչեց, թեև, երբ խրվեց թշնամիների շարքերի մեջ, շատերին կորցրեց: Եվ վերջապես վերջին երկու ջոկատները մնացին արքայի հրամանի տակ: /65/ Դրանից հետո առաջ եկան հոգևորականները և առաջարկեցին բոլորին, որպեսզի հաղթանակի հասնել մոտակա պայքարում, ներեն իրար և իրականացնեն բոլոր եկեղեցական արարողությունները՝ ասելով այսպես: /66/ Եվ այսպես, ողջ բանակի խոսքերը հաստատելով երրումով՝ արքան ինքն էլ մեղքերի խոստովանություն արեց, որից հետո նրանք պահեց մնացած չորս ջոկատներին, որ պատրաստ լինեն առաջիկա ճակատամարտին: Եվ ահա բրիտոնյանների չորս ջոկատները նետվեցին հակառակորդի վրա ու համար մարտ բռնկվեց: Շուտով, սակայն, չդիմանալով գերակշռող թշնամու հարվածներին, բրիտոնյանները սկսեցին նահանջել, իսկ ոմանք էլ դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ արքան, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, մարտի նետեց իր տրամադրության տակ եղած հինգերորդ ջոկատը, որի մարտի մեջ մտնեց առժամանակ կայունացրեց իրավիճակը: Արդյունքում ճակատամարտը կրկին համար բնույթ ընդունեց և սարսափելի նախճիրի վերածվեց: /67/ Եվ այսպես, մինչ Բալդուինը, միտքոված թշնամիների շարքերը, շարդում էր նրանց ու գետինը ծածկում հակառակորդի դիակներով, թշնամիների շարքից մի հայտնի Էմիր մեծ կատաղությամբ եկավ եպիսկոպոսի վրա՝ նրա, որը կրում էր խաչը, որպեսզի գլխատի եպիսկոպոսին, սակայն հենց այդ ժամանակ էլ նրան վրա հասավ աստվածային պատիժը, բանգի նա իր ձիու հետ միասին սպանվեց արքայի նիզակի հարվածով, որը դրանից հետո հարվածեց արդեն մյուս հեծյալի կոծքին և այսպես այս Էմիրը ևս զոհվեց բրիտոնյանների արքայի ձեռքով: Այն բանից հետո, երբ ընկան սարակիստների բանակի այս երկու հայտնի Էմիրները, մենք Աստվածամորն պատժի, իսկ մյուսն էլ Բալդուինի հարվածի հետևանքով, բրիտոնյանները, ոգևորված աստվածային գործությամբ, գնացին թշնամիների վրա: Այդ ժամանակ Հիսուս Երիտասարդ և Սուրբ խաչը օգնեցին բրիտոնյաններին ու մարտը շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ երեկո իջավ: Դրանից հետո հակառակորդի հոգնած ռազմիկները թողեցին ճակատամարտը, սակայն արքան և նրա ռազմիկները չդադարեցրին մարտը և, ի վերջո փախուստի մատնելով ու հետապնդելով թշնամիներին, գիշերն արդեն հակառակորդի ճամբարում էին: Այսպիսով՝ անհավատները, որոնք այն է արդեն հաղթանակ էին տանում մեր չորս ջոկատների նկատմամբ, տապալվեցին հինգերորդ ջոկատի ուժերով, որի հետ էր Սուրբ խաչը՝ արքայի ու նրա զինակիցների հրամանի տակ, ընդ որում թշնամիների համար ամենասարսափելին ոչ թե արքան, իշխաններն ու նրանց զինակիրներն էին, այլ հենց աստվածային ուժը, որն էլ մահացու խոցում էր իրենց» (Ալբերտ Ալեսին «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 7, գլուխ 63-67):

«Բաբելոնի կայսրը (Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրը – Մ.Ֆ.), սակայն, ոչ մի կերպ չէր հանգստանում, և ահա հերթական անգամ նա ուղարկեց իր զորքի հրամանատարներին, որպեսզի սրանք հարձակում գործեին ֆրանկների վրա: Այսպիսով, նավերով ժամանելով Ռավայա, թշնամիները, օգտվելով արքայի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) զբաղվածությունից, որն այդ ժամանակ Կեսարիայում էր, ցրվեցին երկրով մեկ: Այդ ժամանակ մարդ ուղարկեցին և տեղեկացրին արքային ստեղծված իրավիճակի մասին, որը գործեց

խելագար պողոթնություններ, երբ կարծես անխոհեմ կերպով մարտի մեջ մտավ: Իրոք, արքան կարծես թե հաշվի չէր առել, որ իր ձեռքի տակ փոքրաբանակ ուժեր կան, իսկ գործ ունենալ սպառնում էր մի բանակի հետ, որը կազմված էր 11.000 հեծյալներից և 21.000 հետևակայիներից, ընդ որում սրանց դեմ արքան ուներ միայն 250 հեծյալ և 700 հոգուց էլ քիչ հետևակային: Այնուհանդերձ, մի բանի խոսքերով դիմելով իր ռազմիկներին, արքան նրանց հաղթանակ խոստացավ, իսկ ընկնելու պարագայում էլ կոչ արեց հիշել, որ Ֆրանսիան հեռու է: Այսպիսով՝ նրանք նետվեցին թշնամիների վրա և համառ մարտը շարունակվեց որոշ ժամանակ, իսկ հետո, երբ Բալդուինը տեսավ, որ յուրայինները տեղի են տալիս, հուսահատության հասնող խելթաթյան արդեն ինքը նետվեց մարտի: Այսպիսով, սարսափ տարածելով թուրքերի վրա իր հայտնի արտաքինով, Բալդուինը սկսեց գործել նիզակով՝ փախուստի մատնելով ամբողջական ջոկատներ: Այդ ժամանակ այս արքայի և Սուրբ խաչի իմաստուն դեկավարության մեր մարտիկները այնպիսի վարպետությամբ գործեցին, որ գետին տապալկեցին 5.000 հոգու՝ իրենք կորցնելով միայն 80 հեծյալների և որոշ բանակի հետևակայիների: Մերոնք ձեռք գցեցին նաև 500 արաբական նժույգներ, իսկ դա եղավ այն պատճառով, որ մինչ այդ, շրջանցելով բրիտանիաներին, արաբական այս ջոկատը առաջացել էր Չաֆայի ուղղությամբ և այժմ, երբ հաղթանակած բրիտանիաները մոտեցան այդ քաղաքին, արաբների թվաց, թե այդ յուրայիններն են և նրանք հանգիստ մոտեցան, որպեսզի շնորհավորեն նրանց հաղթանակի առթիվ: Դրանից հետո, մինչ գունատված արաբները կհասկանալին թե ինչ է կատարվում և ձեռք կսեղեն զենքի, նրանք գերվեցին, բանգի ինչպես պոետն է ասում, ոտք էին դրել օծի պոչի վրա: Այսպիսով՝ այս թշնամիները տապալկվեցին, որից հետո արքան հասավ Չաֆա՝ կանխելով այս քաղաքի բնակչության կողմից Տանկերդին (**Տիրերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տեռնեսուցն – Մ.Ֆ.**) օգնության մասին նախկին ուղարկելը և ուղարկելով իր սուրիանդակին, բանի որ այստեղ վստահ էին, որ արքան իր բանակի հետ կործանվել է: Եվ ահա Տանկերդը, որ ինքն էլ արդեն պատրաստ էր օգնության գալ այդ սուրիանդակի տեղ հասնելուն պես, ոտքի հանած իր ձեռքի տակ առկա բոլոր ուժերը, հենց որ ստացավ արքայի մատանին, թողեց այդ գործը և իր մարդկանց իրենց տեղերն ուղարկեց» (Վիլյամ Մալդսթերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Ռամա քաղաքը տեղակայված է Լիդոսի մոտ՝ մի հովտում և այն իհն հիսապոլիսն է...: Եվ ահա բրիտանիաները, գտնելով այս քաղաքը մարդագուրկ, ծավառ զարկեցին և ամրացան պարիսպների ու խանդակների հետևում՝ մտածելով, որ, հաշվի առնելով իրենց փոքրաբանակությունը, դժվար կլինի պաշտպանել երկրի ողջ տարածությունը: Իրոք, այդ ժամանակ բավականին հավաստի լուրեր էին տարածվել, որ Եգիպտոսի խալիֆը (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ասիր – Մ.Ֆ.**) Ասկալոնի կողմն էր ուղարկել իր զորավարի (**Ճաթիսյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Ահմադ Չայի – Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ զործող հեծելազոր, որին վիացրել էր մեծաքանակ այլ ռազմիկների և սրանց բոլորի առաջ խնդիր էր դրել հզոր հարձակում ձեռնարկել խեղճ ու կրակ մարդկանց վրա, որոնք համարձակվել էին խաթարել իր տարածքների հանգստությունը, սպանել նրանց կամ գերի բռնել Եգիպտոս: Այս գործի համար Եգիպտոսի տիրակալը ոտքի էր հանել 11.000 հեծյալների և 20.000 հետևակայիների և հենց այս ամենն էր, որ արքային (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացուն – Մ.Ֆ.**) ստիպել էր թողնել Կայսարիան և, ի մի բերելով ուժերը, դեմ էնել սեփական թագավորության վրա վրանապաշտվել այդ հետևակաբանը: Այնուհանդերձ, սպասելով մեկ ամիս և տեսնելով, որ թշնամին ոչ մի կերպ չի առաջանում, Բալդուինը որոշեց վերադառնալ Չոպիա: Երբ արդեն երրորդ ամիսն էր ընթանում, Եգիպտացիները, վախենալով իրենց տիրակալի զայրույթից, եթե կյանքի չկոչեին նրա հրամանները և մի կարգին գործ չանեին, կենտրոնացրին բոլոր ուժերը, ջոկատներ կազմեցին և պատրաստվեցին մտնել Երուսաղեմի թագավորության տարածք՝ հարձակում գործելով բրիտանիաների վրա: Արքան, հենց որ լսեց այս մասին, ինքնան հնարավոր էր հավաքեց իր զորքերը և, ի մի բերելով թագավորության առկա բոլոր հնարավոր ուժերը, մի փոքրիկ բանակ հավաքեց Ռամայի ու Լիդոսի միջև ընկած տարածքում, բանակ, որը կազմված էր 260 ասպետներից և 900 հետևակայիներից: Եվ այսպես, վերջնականապես համոզվելով, որ թշնամին անցել է հարձակման, արքան շարժվեց վերջինիս ուղղությամբ՝ մինչ այդ իր բանակը բաժանելով 6 ջոկատների: Արքան մարտական կարգով շարժեց այս ջոկատները և, իր առջևից տանելով Սուրբ խաչն ու ի հավատով ու Աստված, ելավ թշնամու դեմ: Չհապաղեց նաև Եգիպտական բանակը: Եվ ահա բրիտանիաները, հաղաթք հառնելով երկնքին ու օգնության կանչելով Բարդույալին, անվախ կերպով նետվեցին իրենց թշնամիների վրա՝ չափաբեկվելով նրանց գերակշիռ ուժերից: Բրիտանիաները եռանդագին հարձակման անցան և սուրը ձեռքերին սկսեցին գործել, ինչպես ասված է, թե. «Ամեն մեկի փրկությունն իր ձեռքում է»: Մյուս կողմից թշնամիները ևս, սակայն, վախենալով Եգիպտոսում թողած իրենց կանանց ու երեխաների համար, որոնց վիճակը պարտության դեպքում լավ չէր լինելու, բոլոր հնարավոր միջոցներով դիմադրում էին բրիտանիաներին, որպեսզի հետ շարունակ նրանց: Բրիտանիաների բանակի առաջին ջոկատը, չարդեղով ու հետ շարունակելով հսկայական գերակշռություն ունեցող թշնամուն, շարունակեց ուրախությամբ առաջանալ և հետապնդել հակառակորդին, մինչև որ լրիվ չընթացեց վերջինիս: Միաժամանակ անգործ չէին նաև բրիտանիաների բանակի մյուս ջոկատները, որոնք մարտնչում էին զարմանալի բաջրությամբ և իրենց հերթին առավելության հասան հակառակորդի գերակշիռ ուժերի նկատմամբ: Արքան, իրեն պահելով այնպես, ինչպես պետք էր պահել նման մի մեծ տիրակալ, սեփական վարքով ու խոսքով ոգևորում էր յուրայիններին և, անցած իր ջոկատի լույս անվերջ օգնության էր հասնում այն հատվածին, որը հանկարծ կարծես տեղի էր տալիս հակառակորդի բանակության առջև: Նա բոլորին ոգևորում էր իր անձնական խիզախության օրինակով և ահա ի վերջո, բազմաթիվ անորոշություններից հետո երկնային ուժերը հաղթանակը շնորհեցին բրիտանիաներին, որի արդյունքում թշնամիները թիկունք դարձրին ու դիմեցին փախուստի՝ կորցնելով նաև եռանդուն կեպով մարտնչող և թրի հարված ստացած իրենց առաջնորդին: Երբ արքան տեսավ, որ իր ջոկատները հաջողության են հասնում և թշնամին փախչում է, մահվան սպառնալիքով արգելեց սեփական ռազմիկներին թեկուզ մի պահ հասպաղել և ավար հավաքել՝ փոխարենը իր ռազմիկներին անվերջ առաջ մղելով ու հրամայելով հետապնդել և ոչնչացնել հակառակորդին՝ անխնա կոտորելով վերջինիս որտեղ էլ, որ հանդիպեին: Նա ինքը ևս, անձամբ ղեկավարելով հեծյալների ու հետևակայիների շարժումն խմբերը, նետվեց հակառակորդի հետևից և, կոտորելով ուժ պատահի իր ճանապարհին, թշնամու մնացորդներին շարտեց Ասկալոն, որը գտնվում էր մարտի դաշտից ոչ քիչ մղոն հեռավորության վրա: Փիշերով և վրա հասնելով այդ արյունահեղ նախճիրը դադարեց և հենց այդ ժամանակ էլ արքան, շեփուրի հեյոններով հավաքելով իր ցրված ռազմիկներին, վերադարձավ մարտադաշտ: Այստեղ նա հաղթանակություն տեղակարգեց՝ ըստ պատերազմական սովորության, ավարը բաժանելով իր ռազմիկներին: Ասում էին, թե այդ օրը թշնամին կորցրել է 5.000 հոգու, իսկ բրիտանիաների շարքերում չհաշվվեցին 70 ասպետներ և բազմաթիվ հետևակայիներ, սակայն մեր կորուստների կոնկրետ թվի մասին ոչինչ ասել չեմ կարող» (Վիլյամ Տյուրաքի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 17):

«Այդ տարի Եվրո Սաադ-է-Դուլան, որը հայտնի է որպես ալ-Կալիմիսի, մեծ բանակով եկավ Եգիպտոսից և Ռամադան ամսի սկզբին հասավ Ասկալոն, որպեսզի շարունակի սրբազան պատերազմը ֆրանկների դեմ: Նա այնտեղ մնաց մինչև Չուլիիջա ամիսը, որից հետո ելավ Ասկալոնից: Նրան ընդառաջ եկան 1.000 ասպետներ ու 10.000 ֆրանկ հետևակայիներ: Երբ երկու բանակներն իրար եկան ճակատամարտում, մահմեդականների աջ ու ձախ թևերը ընկրկեցին և դիմեցին փախուստի, սակայն Սաադ-է-Դուլա զորավարը շարունակում էր իր փոքրաթիվ անկարող պահել կենտրոնը: Ֆրանկները հարձակում էին գործում նրա վրա, սակայն նա կարողանում էր պահել դիրքերը, բայց այդ պահին պատահականությունը նրա դեմ ելավ, նրա ձին սայթաքեց, նա գետին ընկավ և արյունը էլ հենց զոհվեց նախատակի մահով, թող ողորդում լինի Ալլահը նրա նկատմամբ: Այդ ժամանակ մահմեդականները, կոչ անելով միմյանց վրեժխնդիր լինել այդ կորստի համար, շուտ եկան ֆրանկների դեմ և, մարտնչելով իրենց խնայելով, թշնամուն բռնեցին մինչև Յաֆա՝ անողորմ ձևով սպանելով, գերեվարելով ու թալանելով: Այս կերպ հարցը լուծվեց մահմեդականների օգտին, որոնց շարքերում չկան կորուստներ եղան» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁴⁹⁵ «Քրիստոնյա զորավարը (**Մոսուլի կառավարիչ Զեր-Բուլան – Մ.Ֆ.**) դուրս եկավ Մոսուլից, հարձակվեց Ամիրի վրա և կռվեց նրա տիրոջ (**Ինայյանների Էմիրության Էմիր Իբրահիմի (1098-1110) – Մ.Ֆ.**) դեմ: Վերջինս, որ թուրքսեն էր, օգնության կանչեց Սուլեյմանին (**Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Սուլեյման իբն Արտուխյան – Մ.Ֆ.**) և սա եկավ: Սուլեյմանը պարտվեց, և նրա եղբորորդին Յակուտին (**Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության իհսնադիր Էմիր Յակուտ իբն Արտուխյան (1101-1104) – Մ.Ֆ.**) գերի ընկավ: Քրիստոնյան նրան բանտարկեց Մարդինում: Յակուտին մնաց բանտում, մինչև որ Ուրտուկի կինը եկավ Քրիստոնյայի մոտ և խնդրեց արձակել նրան: Սա արձակեց Յակուտին, որը հաստատվեց Մարդինի մոտ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁴⁹⁶ «Եվ ահա հաջորդ տարում՝ Բրիտանիայի 1102 թվականի մայիս կեսերին բաբելոնացիները կրկին ուժեր հավաքեցին Ասկալոնում, ընդ որում նրանց արքան (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ասիր – Մ.Ֆ.**) հրաման էր տվել, որ բոլոր միջոցները գործադրելով մեզ և այլ բրիտանիաների ոչնչացնեն: Այս գործի համար ոտքի էին հանվել 20.000 հեծյալներ և 10.000 հետևակայիներ, որոնք թվում էին թեթևակիներ և արաբականներ: Սրանցից զատ գործի էին դրվել նաև մեծ բանակի ջորեպաններ, որոնք, առաջ ընթանալով ուղտերի և էշերի մոտով, պետք է տանեին մարտական հանդերձանքը, սակայն առիթի դեպքում նրանք ևս կարող էին մարտնչել: Եվ ահա անհավատները հասան Ռամա քաղաքին և իրենց վրաները փսիեցին այդ քաղաքի պարիսպների դիմաց, երբ բերքն արդեն հասել էր: 15 զինված այրերի, որոնց արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.**) հանձնարարել էր այդ քաղաքի պաշտպանությունը, բաղաբի մոտ վեր հանող ամրություններում էին, որտեղ կային նաև որոշ բանակ սարդիկներ: Եվ ահա սարակինոսները սկսեցին տանջել ու քանդակազուստացնել այդ խեղճ բրիտանիաներին՝ ձգտելով ճնշել նրանց կամքը, որպեսզի նրանք ազատեն ամրությունը և թույլ տան հանգիստ տեղավորվել հաղթավարյուն...: Եվ ահա բրիտանիաները, միջոցներ ձեռք առնելով ապագա վտանգների կապակցությամբ, անմիջապես սուրիանդակ ուղարկեցին Չոպիայում գտնվող

Բալդուին արքայի մոտ, որպեսզի սա գա ու փրկի բաղաձր այն սարակինոսներին, որոնք ոչ միայն արդեն բանակել էին նրա պատերի տակ, այլև ասպատակում էին շրջակայքը: Այդ ժամանակ Յուդիայում մի բանի ասպետներ կային, որոնք ուզում էին կտրել ծովը և տուն դառնալ՝ միայն սպասելով համընթաց բանու: Սրանք զուրկ էին ձիերից, բանգի կորցրել էին իրենց ողջ ունեցվածքը նախորդ տարի տեղի ունեցած աղետալի իրադարձություններում, որոնք արժե, որ ես մի բանի խոսքով հիշատակեմ...: Եվ ահա Ստեփան Շարտրացին (**Բյուլայի կոմս Ստեփան Շարտրացին – Մ.3.**) և մի բանի այլ սպասում էին ծովի ափին, սակայն, բանի որ համընթաց բանի չէր լինում, նրանք մնացել էին Յուդիայում: Դենց այդ ժամանակ էր, որ Բալդուին արքան նրանց Նոսյգներ Նվիրեց, որպեսզի միանալաբար ելնեն թշնամիների դեմ, որոնք, ինչպես ասացի, ճամբար զարկած մնացել էին Ռամլայի մոտ: Այս մարդկանց մեջ էին Վանդոմի կոմս Զեֆրին, արդեն իսկ հիշատակած Ստեփանը, Բուրգունդիայի կոմսը և Դյուգո Դ'Լուսինյանը՝ Ռայմոնդ կոմսի (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացու – Մ.3.**) եղբայրը: Այսպիսով՝ հիշատակածս անձիք որպես նվեր ձիեր տտացան և հետևեցին արքային: Այդ ժամանակ սրանք, սակայն, հայարտացած ու գոռոզացած, անզգուշորեն առաջ անցան՝ չսպասելով հիմնական բանակին և ականջաթող անելով այդպես չվարվելու մասին խելացի հորդորը, բանգի իրոք արքան նրանց զգուշացրել էր առժամանակ գերծ մնալ ակտիվ գործողություններից, բանի որ թշնամին շատ էր գերազանցում բանակությանը: Եվ ահա սրանք բոլորը, չափից դուրս վստահ իրենց ուժերին, որովհետև ենթադրում էին, որ սարակինոսները հազիվ 700 կամ առավելագույնը 1.000 հոգի կլինեն, շտապեցին ելնել վերջինիս դեմ ու մատնել փախուստի: Այն բանից հետո, սակայն, երբ սրանք տեսան, թե իրականում ինչ բանակություն է կազմում թշնամու բանակը, ընկան վախի գիրկը և հոգեպես ցնցվեցին: Այնուհանդերձ, լուսավորվելով հույսի մի փոքր շողով, սրանք, դիմելով իրար, այսպիսի բաջարի խոսքեր ասացին...: Անելով այսպես՝ քրիստոնյաները անակնկալ և մեծ ուժով ընկան արաբների վրա, սակայն այս կողմից հազիվ 200 ասպետներ էին, այն ղեպցում, երբ մյուս կողմից գործում էին 20.000 սարակինոսներ, որոնք արագորեն շրջապատեցին սրանց: Որևէ կասկած լինել չի կարող, որ արքան ու նրա ասպետները բաջաբար մարտնչեցին, սակայն, դաժանորեն ճնշվելով հեթանոսների անթիվ ամբոխի մեջ, նրանց մեծ մասը թշնամիների հարվածների գոհր դարձավ: Այդ ժամանակ կենդանի մնացածները, հասկանալով, որ այդպես շարունակվել այլևս չի կարող, ստիպված եղան շուտ գալ ու դիմել փախուստի: Այսպիսով՝ դժբախտաբար սարակինոսներին կրեժիմոնդի լինելու հնարավորությունը ընձեռնվեց, բանգի նրանք սկսեցին հետապնդել քրիստոնյաներին և մեծ բանակի մարդկանց սպանեցին: Ավելին, նրանք դուրս մղեցին քրիստոնյաներին իրենց ճամբարից և դարձան նրանց վրանների տեղը: Այնուհանդերձ այս պարտության փոխարեն Աստված դեռ հաղթանակ էր տալու և փառք Աստծո, որ արքան ու նրա բարձրատոհմիկ ասպետների մեծ մասը փրկվեցին, թեև, այլևս ուժ չունենալով փախչել, իրենց մի կերպ Ռավա գգեցին: Ստեղծված պայմաններում Բալդուինը չցանկացավ փակված մնալ Ռամլայում՝ գերադասելով, թեև ուժ և մահվան վտանգի գնով հեռանալ, այլ ոչ թե մնալ և այդպես փակված խայտառակ մահ ընդունել: Եվ ահա, արագորեն խորհրդակցելով յուրաքանչյուրի հետ և ծանրություն անելով կյանքի ու մահվան հարցերը, նա ի վերջո որոշեց իր հինգ ընկերակիցների հետ փորձել ճակատագիրը, բանգի իրոք շատ ժամանակ չկար և քրիստոնյաները շուտով կխեղդվեին հեթանոսների մարդկային ծովում, իսկ եթե որևէ փրկություն ունեն, ապա դա արագորեն լեռներին հասնելն էր: Եվ ահա Աստված դուրս կորգեց այս մարդկանց հաղթողների ձեռքից, բանգի արքան կարողացավ հաջողությամբ հեռանալ Արտաք Արտոցը, թեև թշնամիները փակել էին բոլոր ճանապարհները: Ինչ վերաբերվում է Ռավայում մնացածներին, ապա սարակինոսները շրջափակեցին նրանց և, ավաղ սարակինոսների անօրինությանը, բանգի նրանք ավերեցին այն ու բոլորին սրի բաշեցին, ափսոս այն բաջարի ասպետներն ու խիզախ ռազմիկները, որոնք կորան այդ ժամանակ՝ Ռամլայի պատերի տակ տեղի ունեցած այդ իրադարձությունների ընթացքում: Իրոք, հենց այդ ժամանակ էր, որ սպանվեցին Բյուլայի կոմս Ստեփանը, ինչպես նաև մյուս Ստեփանը՝ Բուրգունդիայի կոմսը: Դուդիացի երեք դյուցազուն վիկոնտներին, սակայն, հաջողվեց դուրս արձենել թշնամիների ձեռքից և նրանք, թեև ծանր վերքեր ստացած, հաջորդ գիշեր կարողացան իրենց Նոսյգների ողջ արագությանը հասնել Երուսաղեմ և պատմել ամեն ինչի մասին» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 27): «Այդ ժամանակ Բաբելոնի արքայի (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրի – Մ.3.**) բանակն արդեն հասել էր Ռավա բաղաբնի, իսկ Բալդուին արքան էլ (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.3.**), որն այդ ժամանակ արդեն գահակալում էր, պատրաստվում էր ելնել վերջինիս դեմ: Այս պայմաններում վերջ հիշատակված Զարային խորհուրդ տվեց հետաձգել մարտը, մինչև որ դրա համար բավարար բանակի մարդիկ հավաքված կլինեն, սակայն արքան ասաց. «Եթե վախենում ես, փախիր Բուրգ»: Անելով այս՝ արքան անխոհեմաբար մարտի նետվեց և, կողքնելով իր ողջ զորքը, թողեց Ռավան ու միայնակ փախավ: Այդ ժամանակ նրա մարդկանցից շատերը զոհվեցին, ընդ որում ես հաստատ չգիտեմ նաև, թե ինչ եղավ նրանցից շատերի հետ: Զարային գերի ընկավ, հետո ազատություն ձեռք բերեց, վերադարձավ Ֆրանսիա և դարձավ փանական, սակայն որոշակիորեն ոչինչ հայտնի չէ Ստեփան Շարտրացու (**Բյուլայի կոմս Ստեփան Շարտրացու – Մ.3.**) մասին, որը, ինչպես ոմանք ենթադրում են, սպանվել է, թեև դրա ճշգրիտ ապացույցը ոչ-ոք չունեն, հայտնի էր միայն, որ Ռամլայի մոտ նա շրջապատվել էր: Տարբեր բաներ են ասում այս մարդու գերության կամ մահվան հարցով, սակայն ես ենթադրում եմ, որ նա այնուհանդերձ զոհվել էր և նրա մարմինը այդպես էլ երբեք չեն գտնի, բանգի թուրքերը սովորություն ունեն հաղթանակից հետո կտրել ու իրենց հետ տանել սպանվածների գլուխները, իսկ առանց գլխի մարմինը ճանաչելու շատ դժվար է: Այն կերպ, ահա, անորոշ է նաև այլ մեծատոհմիկների ճակատագիրը» (Գվիբերդ Լոժանցի «Աստծո գործերը ֆրանկների միջոցով», գիրք 8, գլուխ 6): «2/ Եվ ահա, երբ մոտեցավ Ծաղկազարդի օրը... Բաբելոնի թագավորության արքայի (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրի – Մ.3.**) բանակը, անթիվ, ինչպես մինչ այդ երբեք չէր եղել, ծովով ու ցամաքով հավաքվեց Ասկալոնի մոտ՝ հետը բերելով մեծ բանակի ռազմական հանդերձանք ու անթիվ բանակի Նոսյգներ: Եվ ահա թշնամին առաջացավ մինչև Սուրբ Գևորգի եկեղեցի, որը տեղակայված էր Ռավա բաղաբնից մեկ սղոն հեռավորության վրա՝ ողնացնելով այն ամենը, ինչ կար բաղաբնի շրջակայքում՝ բերքը, այգիները ու քրիստոնյաների աշխատանքների բոլոր պտուղները: Այդ ժամանակ Ռամլայի եպիսկոպոս Ռոբերտը տեղեկացրեց, որ դրանից հետո այս բանակը պատրաստվում է առաջանալ և գնալ Երուսաղեմի վրա, որպեսզի գրավի այն: Եվ ահա սուրհանդակը այս լուրով պացավ դեպի Երուսաղեմ՝ հայտնելով Բաբելոնի թագավորության արքայի կործանարար մտադրությունների մասին: 3/ Բալդուին արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.3.**), հավաքելով դուքս Գոտֆրիդի (**Ներթին Լոթարինգիի դուքս, Երուսաղեմի թագավորության հիմնադիր արքա Գոտֆրիդ Բուլունացու – Մ.3.**) իշխաններին և բոլոր նրանց, որոնք իր ձեռքի տակ էին, բոլորին գեղքի տակ դրեց, որովհետև առաջանում էին հազարավոր թշնամիներ, որոնք եկել էին ողնացնելու քրիստոնյաներին: Դրանից հետո, հավաքելով 700 հոգու, արքան, փողփողացնելով դրոշները և հնչեցնելով շեփոխներն ու եղջերավողները, ճանապարհ ելավ: Զազիվ էին, սակայն Բալդուինն ու նրա կողմնակիցները ելել Երուսաղեմի լեռներից, երբ Ռամլայի դիմաց տարածվող լայնաբերակ հարթավայրում տեսան արաբներին, սարակինոսների և ազոպարտների բազում հազարավորներ, ինչպես նաև հեծյալներ, որոնք պատրաստվում էին ներխուժել Երուսաղեմ բաղաբնի վտարել այնտեղից քրիստոնյաներին: 4/ Եվ ահա Բալդուինն ու իր ուղեկիցները, տեսնելով հակառակորդին այդքան մոտիկ, միահամուռ նետվեցին նրա վրա՝ ներխուժելով թշնամու շարքերը և այնտեղ մեծ կոտորած անելով: Իրոք, չնայած այս ցուրտ կազմված էր միայն 700 հոգուց, սակայն նրա կազմում էին գտնվում իրենց արիությանը աչքի ընկնող ռազմիկներ և ահա այն բանից հետո, երբ սրանք հարվածեցին հակառակորդին, վերջինս չկարողացավ դիմադրել և սկսեց ծանր կորուստներ կրել: Դրանից հետո արքան ու նրա ասպետները հարվածեցին ազոպարտ կոչվածներին, որոնք տեղակայված էին հեթանոսների բանակի կենտրոնում, սակայն սրանք, թեև կոտորվեցին, բայց օգնության հասած այլոց հետ միասին կարողացան նետերով, ինչպես նաև գուրգերով ու լախտերով հարվածել ասպետներին և նրանց Նոսյգներին, որի արդյունքում մարտադաշտում կարծես փոթորիկ բռնկվեց: Այդ ժամանակ արքան ու նրա ասպետները հետ բաշեցին, ընդ որում զոհվեցին շատերը, այդ թվում: 5/ Ծանր կորուստներ կրեց նաև հակառակորդը: Եվ ահա 50 ասպետներ փախան Ռավա, իսկ շատերն էլ, այդ թվում... փախան Զայֆա, որտեղ հանդիպեցին 10.000 քրիստոնյաների, որոնք, արագորեն առաջանալով, օգնության էին գալիս արքային: Սրանք ևս, սակայն, երբ իմացան պարտության մասին, հետ բաշեցին Զայֆա: Եվ ահա սարակինոսները, որոնք վերադարձան քրիստոնյաների հետապնդելուց, առաջացան Ռավան պաշարելու, որն ի վերջո շրջափակեցին բոլոր կողմերից: Այդ ժամանակ արքան, վախենալով իր կյանքի համար և չվստահելով Ռամլայի պարիսպներին, իր մի բանի կողմնակիցների հետ թողեց այս բաղաբն՝ անվերջ ծիակարելով Երուսաղեմի ուղղությամբ: Նա օր ու գիշեր արշավեց և, խուսափելով սարակինոսների հետապնդումից, ի վերջո հասավ Անուր: Այդ ժամանակ էր հենց, որ այս բաղաբնի մոտակայքում արքան թեթևակի վերք ստացավ սարակինոսների արձակած նետից, որը ճեղքել էր գրանի: Եվ այսպես, տառապելով առանց ուտելիքի և հանգստի, արքան մի կերպ հասավ Անուր, որից հետո Զայֆա բաղաբնի ասպետները ուրախությամբ նրա դեմ ելան ու փոխարդարափոխեցին հասկացրեցին: Ահա այսպես արքան խուսափեց Ռամլայում պաշարվելուց և հեռացավ, թեև այլև, այդ թվում... մնացին այնտեղ, որպեսզի շարունակեն պաշտպանել բաղաբնը: 6/ Եվ ահա սարակինոսները ու ազոպարտները, հավաքվելով մեր բանակներում սկսեցին եռանդուն հարձակում գործել Ռամլայի վրա՝ հարվածելով պարիսպներին ու աշտարակներին պարսպապար մեքենաներով ու երկաթյա գլուխ ունեցող խոյերով: Դրանից հետո նրանք նաև պարիսպների տակ կրակ վառեցին, որպեսզի բշեն վերևում գտնվող մարդկանց կրակով ու ծխով: Եվ ահա երրորդ օրը քրիստոնյաները, գերադասելով պատվավոր մահը հակառակորդի դեմ երես առ երես ընդհարման ժամանակ բաղաբնում փակված կրակի ու ծխի մեջ խեղդվելուց, Զիսուսի անունը տալով ելան թշնամու դեմ և նրա շարքերում մեծ կոտորած արեցին: Այդ ժամանակ արքան և նրա ասպետները աչքի ընկավ Կոնրադը՝ անհաղթ ուժի տեր այդ ասպետը, որը մեծ ջարդ իրականացրեց հակառակորդի շարքերում և թշնամու ռազմիկները հիացած ու սարսափած փախան նրանից: Ի վերջո, սակայն, Բաբելոնի կատաղած արքան մարտի մեջ մտցրեց Նոր ուժեր և արդյունքում քրիստոնյաները պարտվեցին: Զարայինը, որ հունաց արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.3.**) ներկայացուցիչն

եր, ինչպես նաև այլ քրիստոնյաներ հայտնվեցին գերության մեջ, որտեղ բոլորը, բացառությամբ Յարայի, գլխատվեցին: /7/ Բալդուին արքան, երեք օր մնալով Անուրում, որ հասկանա, թե ինչ է կատարվում, ստանալով այս սարսափելի աղետի մասին լուրը վերադարձավ Երուսաղեմ, որտեղ գտավ մարդկանց խորը սգի և վախի մեջ, ընդ որում շատերը պատրաստվում էին մթության քողի տակ դիմել փախուստի: Յարկ է նշել, որ բոլորը արքային ևս մահացած էին համարում և ահա, տեսնելով նրան, բոլորը շատ ուրախացան և հույսով լցվեցին: Դրանից հետո մարդիկ ոգի առան և պատրաստվեցին պաշտպանել բաղաթի պարիսպները: /8/ Եվ այսպես, կոտորելով Ռամլայում փակված սապետներին և առժամանակ կյանք պարգևելով Կոնրադին և Յարային, որոնց նետեցին Ասկալոնի բանտը, Բաբելոնի Էմիր Աֆդալին (**Ճաթիվանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յայը - Մ.3.**) իր բոլոր ուժերով նետվեց Յաֆա բաղաթի վրա և մի շարք հարձակումներ գործեց այս բաղաթում փակվածների վրա՝ հարվածելով նրանց բարանետներով ու պարսպափայտ մեքենաներով: /9/ Յարկ է նշել, որ Բաբելոնի Էմիրը, որպեսզի ազդի բաղաթի բնակչության վրա... գլխատեց իր տեսքով արքային նման մեկին, կտրեց նրա վերջույթները և ցույց տվեց բնակիչներին: Սրանք շատ տխրեցին այդ ամենից ու հուսահատվեցին... բայց հետո բաղաթին մոտեցած նավերից լուր ստացան, որ արքան կենդանի է և շարունակեցին դիմադրությունը» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 2-9):

«Դետք է ասել նաև, որ Բալդուինը (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացու - Մ.3.**), ինչպես նաև նրանք, որ նրա հետ Երուսաղեմում էին, ճակատամարտի մեջ մտան սարակինոսների անթիվ բանակության դեմ, ընդ որում գործը սկզբում անխուհեմ ձևով իրականացվեց և մերոնք շրջապատվեցին նետածիգների գերակշիռ բանակության կողմից, երբ իրենք շատ փոքրաթիվ էին և ստիպված եղան նահանջել մոտակայքում գտնվող Ռամլա բաղաթի պատերից ներս: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա նա ինքը փրկվեց ընդամենը երեք հեծյալների հետ: Դրանից հետո հսկայական բանակություն կազմող սարակինոսները, ավերելով Ռամլայի պարիսպները, այնտեղ գտնվող բոլոր մարդկանց գերեցին, որից հետո նրանց հաղթանակի ավետաբերների հետ միասին ուղարկեցին Բաբելոն, իսկ իրենք հանգիստ մնացին տեղում, կարծես տրեղ էին այդ երկրին» (Էբհարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ, տեղեկանալով, որ Բաբելոնի Էմիրը (**Ճաթիվանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յայը - Մ.3.**) եկել է Ասկալոն, իսկ մոտ օրերն էլ հսկայական բանակի զորքով պատրաստվում է հարձակվել քրիստոնյաների վրա, Բալդուինը (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացու - Մ.3.**), Ստեփանը (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին - Մ.3.**) և շատ այլ քրիստոնյա իշխաններ, ոգևորելով մեկը մյուսին, ձեռք մեկնեցին գնեթին, որպեսզի կամ հաղթեն ու հետ մղեն թշնամուն, բավ էլ կործանվեն: Դրանից հետո նրանք բանակի մի մասը արքայի հետ ուղարկեցին Դափա, իսկ առավել գերակշիռ մասն ուղղեցին Ռամլա, բանի որ էին ուզում փակված մնալ Երուսաղեմում ու թույլ տալ թուրքերին առաջինը հարվածել: Այդ ժամանակ անակնկալ հարձակված Էմիրը պաշարել էր Ռամլան և, կիրառելով պաշարողական մեքենաներ, զորհում էր այդ բաղաթի պարիսպները: Բալդուինին, որ այլ սապետների հետ միասին փակված էր մնացել այս բաղաթում, նրա կողմնակիցները միայն մեծ դժվարությամբ կարողացան համոզել, որ հեռանա այնտեղից...: Եվ ահա արքան գիշերով ելավ ու, ընդամենը մեկ ասպետի ուղեկցությամբ, անցավ հակառակորդի ճամբարի միջով և հեռացավ, ընդ որում սկզբում ասեն ինչ բարեխաղեր, այն սակայն հետո պահակայինները, տեսնելով անցնող այդ անձանդը հեծյալներին, նրանց ձայն տվեցին, իսկ հետո էլ սարսափելի աղաղակներով երկու մղոն հետապնդեցին: Եվ ահա արքան մեծ դժվարությամբ հասավ Երուսաղեմ, որտեղ հազիվ համոզեց բաղաթի պահակայիններին իր ով լինելու մեջ, երբ իրենց ներս թողնեն...: Բալդուինը տեղեկացրեց ստեղծված իրավիճակի մասին, որից հետո յուրաքանչյուրի հետ միասին ուղղվեց դեպի Ռամլա» (Օրդերիկ Վիտալիս «Արմանիների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 19):

«Եվ ահա միայնի սկզբին թուրքերն ու արաբները, համալրելով նախորդ տարիներին իրենց բանակի կրած կորուստները նորանոր ուժերով, պաշարեցին Ռամլան: Այդ ժամանակ բաղաթի եպիսկոպոսը հեռատեսորեն հեռացավ այնտեղի և գաղտնի ուղղվեց Յաֆա, իսկ Բալդուինն էլ (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացին - Մ.3.**) ոտքի ելավ՝ սխալմամբ առաջնորդվելով այն սխալ տեղեկատվությամբ, թե թշնամիների բանակությունը չի անցնում 500 հոգին: Արդյունքում մեր արքան գործը շարեց, որից հետո իրանայեց փչել շեփորները, որպեսզի հեծելազորը հետևի արքային, չնայած նրա բոլոր բարեխաղերն անկեղծորեն խորհուրդ էին տալիս զգուշ լինել: Այդ ժամանակ այնտեղ էին նաև երկու Ստեփաններ՝ Ստեփան Շարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին - Մ.3.**) ու Ստեփան Բուրգունդացին, որոնց արքան նույնպես էր տվել և որոնք ուզում էին գոնե մի հաջողության հասնել, որպեսզի տուն դառնան հաղթանակած ու գոնե մի որևէ հաջողության հասած: Ամեն ինչ, սակայն, այս անգամ էլ նրանց ուզածին հակառակ եղավ, բանից նրանք տեղյակ չէին, թե ինչ ճակատագիր է սպասվում իրենց: Եվ այսպես Բալդուինը, խաբված թշնամիների թվաքանակով, դաժանացած ու չի կատարողությամբ, վերջին պահին այնուհանդերձ հասարեց, այն դեպքում, երբ նրա զինակիցները մտան մարտի մեջ և կործանարար հետևանքների հանդիպեցին: Եվ այսպես արքայի բնածին բացությունը տեղի տվեց և նա, հրաժարվելով փառքի խամրող շողերից, համաձայնեց նահանջելու ծրագրին, որ հետ բաշվեն դեպի ամրություն: Այդպես էլ արեցին, իսկ այդ ընթացքում մյուսները մեծ աղմուկ-աղաղակով ճեղքեցին թշնամիների շարքերը և, կոտորելով հակառակորդի ռազմիկներին, արիական կերպով հոգիները Աստծուն տվեցին: Իրոք, այս իշխանները, որոնց ձեռքերը հոգնել էին կոտորելուց, ի վերջո գոհ գնացին ճակատագրին: Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա նա փախավ դեպի ամրություն իր 200 ընկերների հետ միասին, որոնք, սակայն, սկսեցին աղաչել նրան, որ փրկի իր կյանքը փախուստով՝ նշելով, որ վտանգի պետք է ենթարկվեն սովորական մարդիկ, իսկ արքայի կյանքը թանկ է բոլորի համար և շատերի ճակատագիրն է դրանից կախված: Եվ այսպես, ուղեկցվելով միայն 5 սապետների կողմից, արքան ծողոպրեց և, խուսափելով հետապնդումից, փախավ լեռները: Այս հինգ հոգուց մեկը անգլիացի Ռոբերտն էր, որի մասին առաջ ասել են, սակայն մյուսներին չեն ճանաչում, բանի որ այդ դեպքերը հետվում եղան: Եվ այսպես այս հինգ հոգու հետ արքան փախավ, իսկ թուրքերը իրենց գալույթը թափեցին ամրությունում մնացածների վրա, որոնց թվում էին Յուզգո Լուսինյանը և Ջեֆրի Վեմերը: Արդյունքում կենդանի մնացին միայն երեք հոգի, որոնք էլ այս տխուր պատմությունը հետագայում պատմեցին Երուսաղեմում» (Վիլյամ Մայմսբերցի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Մինչ հիշատակված մարդիկ մտնում էին նավահանգստում, Ասկալոնի մարդիկ, հավաքելով Ռամլայի մոտ տեղի ունեցած ռազմական գործողություններից հետո ցրված եգիպտացիներին և կազմելով մոտ 20.000 հոգանոց սի բանակ, կրկին մտան մեր թագավորության տարածք ու առաջացան մինչև Լիդոս, Սավրան և Ռամլա: Արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացին - Մ.3.**), որը տեղեկացվեց այդ մասին, կարծես մոռացած իր սովորությունը զորք հավաքել մոտակա վայրերից, ողջ հույսը դրած իր բացության վրա և նույնիսկ չսպասելով էլ նրանց իսկ հավաքվելուն, որոնք իր հրամանի տակ գործում էին Երուսաղեմում, 200 սապետների գլուխն անցած հապճեպ ու մեծ շտապողականությամբ շարժվեց թշնամու ուղղությամբ: Իհարկե, զուլվի էր արքայի այս բայը, որն իր մտքիկներին հետ անվիշտացնում էր նույնիսկ իրենց վրա, որ դեմ ելնի թշնամուն, բանից նման պայմաններում ամոթալի էր անգործ մնալը, բայց մյուս կողմից էլ թշնամին չափից շատ էր գերակշռում ուժով և ահա հապճեպ առաջացած արքան շուտով զգաց, որ շտապողականությունը վատ խորհրդատու է: Արքան առաջապահ ուժեր ևս ուղարկել էր, սակայն սրանք պատվել էին թշնամիների կողմից և նրան որևէ օգուտ չտվեցին: Այդ ժամանակ հակառակորդի բանակում գտնվող խելացի մարդիկ, որոնք շատ փորձառու էին մարտական գործողություններում, տեսնելով, որ մերոնք հարձակվում են, սակայն այդ անում էին հակառակ իրենց սովորության, այսինքն՝ առանց հետևազորի ուժերի աջակցության, իսկ հեծելազորային ջոկատներն էլ առաջանում էին խառնիխուռն և առանց պետք եղած կարգի, որոշեցին օգտվել դրանից ու առավելության հասնել: Եվ ահա թշնամու բանակը միասնական ուժերով ոտքի ելավ և նետվեց մեր բանակի վրա, բանից մերոնք իրոք առաջանում էին առանց որևէ կարգ պահպանելու: Սեղմված լինելով հսկայական բանակական գերակշռություն ունեցող թշնամու կողմից և մինչ այդ էլ գործելով խառնիխուռն՝ քրիստոնյաները շրջապատվեցին գրեթե բոլոր կողմերից և ստիպված եղան փախչել: Ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնք շրջապատվեցին, ապա սրանք բացառաբար պայթեցրեցին և թանկ վաճառեցին իրենց կյանքը, բանից սկզբում սրահարեցին թշնամիներին և նույնիսկ ստիպեցին վերջինիս ընկրկել, բայց հետո թշնամու ռազմիկները, խելքի գալով ու տեսնելով իրենց բանակական հսկայական գերակշռությունը, սիրտ առան, դադարեցրին նահանջը ու հարվածեցին սրանց: Արդյունքում նրանք կոտորեցին իրենց շարքերում հայտնված մեր մարդկանց, իսկ նրանք էլ, որոնք կարողացան խուսափել մահից, պատապարվեցին Ռամլայում՝ հույս ունենալով գոնե այնտեղ լինել ապահովության մեջ: Այդ մարտում գոհվեցին Ստեփան Շարտրացին (**Բլուայի կոմս Ստեփան Շարտրացին - Մ.3.**) ու շատ այլ ազնվականներ, որոնց անունները և բանակը ես չգիտեմ: Այս առումով կարծում են, որ արժե գովեստի խոսքեր ասել Շարտրի և Բլուայի կոմս Ստեփանի հասցեին, որը հայտնի էր և իր տոհմիկությամբ, և վարքով: Այդ Աստված մեծ ողորմածություն դրսևորեց նրա նկատմամբ՝ թույլ տալով նրան սեփական արյունով սրբել այն հայտնի խաչատուրական ամրոցը, երբ նա Անտիոքի պարիսպների տակ սարսափի գիրկն էր ընկել և լքել էր քրիստոնյաներին: Ահա այսպես նա սեփական կյանքի գնով բավեց իր առաջին սխալի մեղքը, ընդ որում այդ արեց այն աստիճան փայլուն կերպով, որ որևէ տեղ չկա նրան այլևս մեղադրելու և նա կարող է համարվել Քրիստոսի ռազմիկների շարքերը լրացնող փառահեր ռազմիկներից մեկը, իսկ նրա մեղքերն էլ կարող են համարվել լիովին բանված, իրոք նա շատ փայլուն գործեց...: Արքան չնայած այնքան էլ վստահ չէր Ռամլա բաղաթի ամրությունների վրա, այնուհանդերձ տարբեր տեղերում ցրված թշնամու ջոկատներից, հետևաբար նաև մահից խուսափելու նպատակով իր հետ գտնվող մարդկանց հետ միասին պատասպարվեց այստեղ: Նա հազարավոր վախերի ու անհանգստությունների մեջ այստեղ ակնկալեց առաջին գիշերը, չիմանալով, թե ինչ բախտ է վիճակվել իր մարդկանց և դողալով սեփական կյանքի համար, երբ նրա մոտ եկավ Արաբիայի այն ազնիվ իշխանը, որի մասին արդեն ասել են: Սա եկավ միայնակ ու կանգնեց բաղաթի հենց կենտրոնում: Սա նա էր, որի կինը վերջերս արքայի կողմից բարի ու լավ վերաբերմունքի էր արժանացել և ահա այժմ նրա ամուսինը եկել էր,

որպեսզի իր երախտիքի պարտքը հատուցի...: Եվ ահա արքան, տեղի տալով խորհուրդներին, այդ իշխանի ու մի քանի ուղեկիցների հետ միասին ելավ քաղաքից և, աննկատ ու անհանգիստ անցնելով թշնամու ծամբարի միջով, հեռացավ դեպի լեռները: Այստեղ այդ արաք իշխանը հրաժեշտ տվեց արքային, սակայն ասաց, որ միշտ էլ պատրաստ է նրա մոտ գալ և օգնության հասնել՝ դրանով իսկ ցուցաբերելով իր նվիրվածության ու երախտիքի սոր նշանները: Ինչ վերաբերվում է թշնամիներին, ապա սրանք, հպարտ իրենց շահած հաղթանակով, հարձակվեցին Ռամայում մնացած մարդկանց վրա, շրջափակեցին ու պաշարեցին բոլոր կողմերից և ի վերջո, անցնելով ուղիղ գրոհի, բոլորին հաղթեցին: Քրիստոնյաներից ոմանք մահիվան գիրկն ընկան, այլ Է շղթայակապ դատապարտվեցին հավերժական ստրկության: Նման փորձանք մեր թագավորության գլխին մինչ այդ չէր եկել, որ այդքան քաջարի և ազնվատոհմիկ անձիք կոտորվեցին ու դա շատ ողբալի մի բան էր: Թագավորությունը լցված էր վախով ու տագնապներով...» (Գլխով Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 20):

«Հայոց 550 թվականին ողջ Եգիպտոսում զորահավաք եղավ և հսկայական բազմությունը շարժվեց Երուսաղեմ տուրք քաղաքի վրա: Երուսաղեմի թագավոր Պաղտիմը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.) փոքրաթիվ զորքով ելավ նրանց դեմ պատերազմի: Եգիպտացիները ֆրանկների զորքը փախուստի մատնեցին, փախավ և Պաղտիմն ու իրեն զցեց Երուսաղեմ: Այդ օրը սպանվեց Տյուրքի կոսն Կուլեմ Սանձավելը: Պաղտիմ թագավորը գնաց մայրաքաղաքը և այնտեղից էլ՝ Երուսաղեմ: Այլազգիները մեծ հաղթությամբ վերադարձան իրենց քաղաք Ասկարոնը» (Մատթեոս Ռուհայեցի «Ժամանակագրությունը», մաս 3):

«Այդ տարի Եգիպտոսի Եմիրը, արաբները և նուբիկցիները հարձակման անցան Երուսաղեմի ուղղությամբ, որի արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.) փոքրաթիվ մի բանակի գլուխն անցած ելավ նրանց դեմ: Այլազգիները սրանց փախուստի մատնեցին և հետապնդեցին մինչև Երուսաղեմ, որից հետո հասան Ասկարոնին և հպարտորեն հեռացան այնտեղից» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրությունը»):

«Հաջորդ օրը (հեղինակը սխալվում է և այստեղ խոսքն արդեն պետք է վերաբերվի նախորդ իրադարձությունից երկու տարի անց տեղի ունեցած իրադարձությանը – Մ.Ֆ.) թշնամու առաջապահը հարձակվեց նրանց վրա թիկունքից: Լատինացիները ջարդվեցին և փախուստով փրկվեցին Ռամայում: Այդ ժամանակ Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.) նրանց հետ չէր, նա ավելի շուտ էր փախել, բայց ոչ թե վախկոտությունից, այլ որպեսզի հոգա սեփական փրկության մասին և բաբեղնացնեցին դեմ պայքարելու համար զորք հավաքի: Եվ ահա բաբեղնացիները մոտեցան Ռամային, բոլոր կողմերից պաշարեցին այն և շուտով գրավեցին, ընդ որում շատ լատինացիներ սպանվեցին, իսկ ավելի մեծ բանակություն էլ գերի տարվեց Բաբեղնի» (Ամսա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 7):

«Այդ տարի Եգիպտոսից Սահիյի կառավարիչներին այն ամրացված նավահանգիստներից, որոնք դեռևս նրանց ձեռքում էին գտնվում, օգնության եկան բանակներ՝ այնտեղ հաստատված ֆրանկների դեմ պայքարելու նպատակով: Չորքը ժամանեց Ասկարոն Ռեջեք ամսին և, այն բանից հետո, երբ Երուսաղեմի թագավորը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.) իմացավ նրանց մոտենալու մասին, ելավ նրանց դեմ ֆրանկների ուժերով, որոնք հաշվարկվում էին մոտավորապես 700 հեծյալների ու հետևակայինների՝ ընտրյալ ռազմիկներ: Այս բանակով նա հարձակվում գործեց Եգիպտական բանակի վրա, սակայն Ալլաիին հաճո եղավ նրանց նկատմամբ հաղթանակը շնորհել Եգիպտացիներին, որոնք սպանեցին նրա գրեթե բոլոր ասպետներին ու հետևակայիններին: Իր երեք կողմակիցների հետ Բալդուինը փախավ Ռամա: Եգիպտացիները հետապնդեցին և շրջապատեցին նրան, սակայն նա թափառեց նրանց զգոնությունը և, փոխելով հանդերձները, սողոսկեց հետապնդողներից: Հետապնդման ընթացքում նա թաքնվեց եղեգնուտում և, երբ այն այրեցին, կրակը հետք թողեց նրա մարմնին, սակայն նրան այնուհանդերձ հաջողվեց փրկվել ու հասնել Հայֆա: Նրա ուղեկիցներին սրածեցին, իսկ նրա բոլոր մարդկանք, որոնք բռնվել էին Ռամայում, սպանեցին, գերեվարեցին և տարան Եգիպտոս Ռեջեք ամսին» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրությունը»):

³⁴⁹⁷ «/27/ Եվ ահա սրանք, հենց որ մտան քաղաք, բոլորի պատմեցին իրենց անհաջողության մասին, ընդ որում նաև ավելացրին, թե հայտնի չէ՝ արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.) ինքը ողջ է, թե մեռած: Այդ ժամանակ բոլորը խորը սգի մեջ ընկան, սակայն արդեն մյուս գիշեր եկավ Բալդուինն ինքը, որը մինչ այդ թաքնվել էր լեռներում, բանգի վախճանում էր, որ կրքով թշնամիների կողմից: Եվ ահա այսպես թաքնվելով, արքան աստիճանաբար գաղտնի առաջացել էր և մի զինակրի ուղեկցությամբ շրջանցիկ ճանապարհներով ու դատարկ տեղերով երրորդ օրը մի վերպ Արսու էր հասել՝ սովից ու ծարավից կիսամեռ: Իրոք, այդ ժամանակ արքան կարծես հրաշքով փրկվեց, բանգի 500 թշնամական հեծյալներ խուզարկում էին տարածքն ու արքային, ըստ էության, փրկեց իր ողջամտությունը: Եվ այսպես, հասնելով Արսույի, արքան ընդունվեց յուրաքանչյուրի կողմից, որոնք շատ ուրախացան: Արքան կերավ, խմեց ու հանգիստ ընեց, բանգի մարդկային թուլությունն իրենն այնուհանդերձ արեց: Հետո, սակայն, արքան ելավ ու եկավ Տիբերիա՝ Հյուզոյի մոտ, որն արքայի մեծ իշխաններից էր: Սա, իմանալով պարտության մասին, տխրեց, բայց նաև թեթևություն զգաց, որ արքան այնուհանդերձ փրկվել է: Արքան ևս ուրախ էր տեսնել Հյուզոյին, բանգի սա իր հետ ուներ 80 զինված մարդկանց, որոնց կարիքն այդ պահին շատ կար: Բալդուինը, սակայն, վախճանով դարձաններից, չէր ուզում սրանց բոլորին վերցրած Զայֆա վերադառնալ, բանգի թշնամին հետևում էր ճանապարհին: Ի վերջո, արքան եկավ ծովով... /28/ Մեկը մեծ ուրախությամբ դիմավորեցինք նրան, բանգի վերջինիս իրոք արդեն մեռածների շարքն էինք դասել: Եվ ահա հաջորդ օրը Հյուզոն, թողնելով Արսույի, անցավ Հայֆա, ընդ որում արքան նրան դեմ ելավ, որպեսզի պաշտպանի թշնամիների հարձակումներից: Եվ ահա, այն բանից հետո, երբ բոլորը տեղ հասան, արքան ժամանակ չկորցնելով մարդ ուղարկեց Երուսաղեմ, որպեսզի այնտեղ գտնվող բոլոր մարդկանց այստեղ բերեն՝ սարակինոսների դեմ հետագա պայքարը կազմակերպելու նպատակով: Եվ ահա, մինչ արքան փնտրում էր հարմար մարդուն, ում կկարողանար այդ լուրով մայրաքաղաք ուղարկել, նա տեսավ մի ասորի համեստ ծերունու, որին էլ խիստ աղաչելով խնդրեց հանձն առնել այդ պատասխանատու հանձնարարությունը հանուն Աստծո և իր արքայի սիրուն: Իրոք, սարակինոսների պատճառով ոչ-ոք չէր համարձակվում դուրս գալ, սակայն պարտքի զգացումն այնուհանդերձ իրենն արեց և ահա խավար մի գիշեր, վախճանով հանդիպել հեթանոսներին ու անցնելով լքված վայրերով՝ հեռու հիմնական ճանապարհներից, երրորդ օրն այս ծերունին հոգևորականից հազիվ ութի վրա մնալով ժամանեց Երուսաղեմ: Հազիվ շուկը տեղը բերելով՝ սա հայտարարեց, որ արքան կենդանի է, որից հետո շատ պատիվների արժանացավ: Հավաքվեցին թվով մոտ 900 ասպետներ և հապճեպ թռան Նծույզների վրա, ընդ որում նրանց միացան նաև բնակիչներից նրանք, որոնք կարող էին իրենց թույլ տալ հեծելավարել: Եվ ահա բոլորը թեթև սրտով և առանց առանձնակի վախի ելան՝ խուսափելով անհավաստներից և ուղղություն բռնելով դեպի Արսույի: Մինչ սրանք ընթանում էին ծովի ափով, հեթանոսներն էլ ջոկատ հետապնդեց նրանց, որպեսզի գլխուղի ոչնչացնի, սակայն քրիստոնյաները, կորցնելով կենդանիներից ոմանց, այնուհանդերձ խուսափեցին հակառակորդի ուժերից և, լողալով ծովի այլքերից մեջ, գեղեք ձեռքերին և ինչպես իսկական ծարպիկ մարդիկ նույն օրն էլ խիզախորեն հասան Հայֆա...: Եվ ահա արքան, շատ ուրախացած այդ ամենից, սկսեց կյանքի կոչել իր մտածածը: Հաջորդ առավոտյան նա կարգի զցեց իր հեծյալ ու հետևակ ուժերը, որից հետո ելավ թշնամիների դեմ մարտի: Սրանք գտնվում էին Հայֆայից ոչ ավել, քան 3 մղոն հեռավորության վրա՝ պատրաստելով պաշարողական մեթեմաներ, որպեսզի սկսեն քաղաքի պաշարումը՝ ավերելով պարիսպները և գրավելով այն: Այժմ, սակայն, տեսելով, որ քրիստոնյաներն իրենց դեմ մարտի են դուրս գալիս, հեթանոսները իրենք էլ գեղեք վերցրին ու պատրաստվեցին: Արդյունքում, չնայած թշնամին բանակապես գերազանցում էր մեզ, սակայն առավելությունը մնաց մեր կողմում, ընդ որում նրանց ոչինչ այլևս չէր կարող փրկել, բանգի Բարձրյալի աջակցությունը մեզ հետ էր: Եվ ահա, չնայած այն բանին, որ հեթանոսները ձեռնարկում էին ինչ կարող էին, քրիստոնյաները, միաժամկետով սարակինոսների շարքերի մեջ, մեծ ջարդ իրականացրին, ընդ որում, ավարտելով ջարդը մեկ վայրում, մեր ուժերը անցնում էին մեկ այլ վայր: Այդ ժամանակ անհավատները, տեսնելով, որ մեծ հեծելազորը կարծես թե կտրվեց հետևակից, դարձան հետևազորի վրա, որ գտնե այն ջարդեն, սակայն մեր հետևակայինները ևս տեղի չտվեցին և նետերի այլախի մի հեղեղ թափեցին հակառակորդի վրա, որ նրան փախուստի մատնեցին և հետ շարտեցին իրենց տեղերը: Եվ այսպես սարակինոսները, հետ շարտված մեր հետևակ նետածիգների կողմից և շատ վերքեր ստացած նրանց նետերից, ինչպես նաև հեծելազորի նիզակներից, դուրս շարտվեցին նաև իրենց վրաններից, ընդ որում ֆրանկներին հասավ նրանց ողջ գույքը: Իրոք, սարակինոսները, բացառությամբ բնակավայրից սպանվածների, ինչպես նաև ծանր վիրավորվածների, ցատկեցին իրենց նծույզների վրա և, հետևելով վերցնելով ինչ կարող էին, փախան՝ հեռանալով նաև Էշերով ու ուղտերով: Հարկ է նշել, որ փախուստի ընթացքում էլ նրանցից շատերը ստացած վերքերից կամ ծարավից մահացան: Այս հաղթանակի իրական պատճառը Կենարար խաչն էր, որը արքայի առաջ տարվում էր այդ ծակատանարտի ողջ ընթացքում, ընդ որում այդ խաչը քրիստոնյաների հետ էր նաև նախորդ իրադարձությունների ժամանակ ու այն, անկապած, կօգնե, եթե, իհարկե, արքան իմաստություն ունենար սպասել հիմնական ուժերին և սակավ ուժերով չգնար հակառակորդի վրա: ...: Եվ այսպես ճակատամարտն իր հաղթական ավարտը գտավ և քրիստոնյաները, ավարտելով թշնամու ծամբարը, վերադարձան Հայֆա» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 27, 28):

«/6/ Այդ ժամանակ ընթացքում արքան ինքը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.), որն, ինչպես ասացինք, միայնակ հազիվ էր փրկվել, իր մարդկանց սգալով փախավ, սակայն ոչ թե այն բանի համար, որ փրկվի մահվան սպառնալիքից, այլ՝ որպեսզի իր ամիդը հեթանոսներից ցնծալու առիթ չտա: Եվ ահա, մինչ հեթանոսները նրան մեռած էին համարում, Բալդուինը շատ քիչ մարդկանց հետ կորեց անցավ լեռները և երկու օր անց, եթե չեմ սխալվում, ի վերջո հասավ Երուսաղեմին, որտեղ մեծ սարսափ ու վիշտ էր տիրում: Եվ ահա արքան արագորեն հավաքեց բոլոր ասպետներին ու լավագույն հետևակայիններին, որից հետո պատրաստվեց կրկին մարտի մեջ մտնել հեթանոսների դեմ: Այսպիսով՝ այն պահին, երբ անօրենները կարծում էին, թե արքան մահացած է, սա նոր զորքերի գլուխն անցած ու ավելի մեծ հզորությամբ, բան

առաջ էր, հայտնվեց և, փախուստի մատնելով, նրանց, մեծ կոտորած արեց...: /12/Եվ ահա Բաբելոնի արքան (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրը – Մ.Ֆ.**) արդեն երկրորդ անգամ քրիստոնյաների դեմ ուղարկեց 9.000 հեծյալների՝ 20.000 եթովպացի հետևակայինների աջակցությամբ: Լսելով այդ մասին՝ բարեպաշտ արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**) սրանց դեմ հավաքեց հազիվ 1.000 ասպետների ու հետևակայինների և, կազմելով 7 ջոկատներ, մեծ վստահությամբ սրանց առաջնորդեց թշնամիների խիտ շարքերի դեմ: Եվ ահա մեր այս իշխանը, երբ հեծյալն տեսավ թշնամիների հեծյալներից մեկին, այնպիսի ուժով նետվեց նրա վրա և այնպես հարվածեց իր դրոշակածողով, որ, նիզակածողը թեև հետո դուրս բաշվեց, սակայն դրոշը մնաց այդ խոցվածի մարմնի մեջ: Արդյունքում, ահաբեկված արքայի և նրա մարդկանց արհուրածությամբ, թշնամին սկզբում նահանջեց, բայց հետո, հույս դնելով իր թվաքանակի վրա, կրկին հարձակման անցավ մեր մարդկանց ուղղությամբ՝ հույս ունենալով այնուհանդերձ նրանց փախուստի մատնել: Մինչ այդ մերոնք ասում էին, որ այն առաջին պարտությունը եղել է այն պատճառով, որ իրենց հետ չի եղել փրկարար խաչը, որը գտնվել էր Ասորիքի թե Չայաստանի մի ինչ-որ վայրում և ահա այժմ մեր մարդիկ, դառ առնելով դրամից, հետևեցին բերել էին խաչը և այն հաղթության գրավակալնը հանդիսացավ, ընդ որում այս անգամ պարտվեց Բաբելոնի արքայի ավելի մեծաքանակ մի բանակ, քան նախորդ անգամն էր, իսկ սա թշնամու երրորդ հարձակումն էր: Եվ ահա հիմաևայի արքան, հավաքելով բոլոր ուժերը, կրկին գնաց թշնամիների վրա: Այն բանից հետո, երբ զորքերն իրար եկան, մի թեժ մարտ բռնկվեց, ընդ որում, չնայած ուժերի անհավասարությանը, արդյունքում թշնամին կորցրեց 6.000 հոգի, իսկ քրիստոնյաները՝ միայն 100 մարդ: Այսպիսով՝ մերոնք հաղթական վեր գցեցին դրոշները և, առաջնորդվելով հաշյով, գովեցին արժանի եռանդով նետվեցին հակառակորդի վրա և պարտության մատնեցին վերջինիս» (Գլխիբերդ Լոմանցի «Աստծո գործերը Ֆրանկների միջոցով», գիրք 8, գլուխ 6, 12):

«/9/ Եվ ահա արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**) վեց ամենահայտնի ասպետների ուղեկցությամբ ելավ Երուսաղեմից, որպեսզի օգնական ուժեր հավաքի: /10/ Նա դեսպաններ ուղարկեց տարբեր քաղաքներ և ամրություններ, որպեսզի օգնություն հայցի, սակայն, մինչ կալիյին Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**) և Բալդուին Դ՝Բուրգը (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգցին – Մ.Ֆ.**), որոնք հեռու էին, սարակինոսներ թողեցին Ասկալոնի հարթավայրը և սկսեցին պաշարել Չոպիան: Այդպես անցավ 15 օր: /11/ Այդ ժամանակ քրիստոնյաների մի խումբ ծովով եկավ ու քաղաք մտավ, դա հուլիսի 3-ին էր: Եվ ահա սարակինոսները, տեղեկանալով, որ քաղաքը կայազորը համալրվել է, վերցրին վրանները և նահանջեցին Ասկալոնի ուղղությամբ: /12/ Եվ ահա սարակինոսները ի վերջո որոշեցին միայն Ասկալոնի մոտ՝ հուլյան դրած իրենց մոտ առկա մեծ ուժերի վրա: Այսպես անցավ 6 շաբաթ, որից հետո քրիստոնյաները, ի մի հավաքելով ուժերը և համալրվելով նաև ծովից ժամանած քրիստոնյաների կողմից, մեծ ուժերով մոտեցան հակառակորդին: Այդ ժամանակ, երբ քրիստոնյաները հարձակվեցին բաբելոնացիների վրա, մի մեծ մարտ բռնկվեց և հսկայական աղմուկ բարձրացավ: Արդյունքում սարակինոսները, չկարողանալով դիմարդել քրիստոնյաներին, դիմեցին փախուստի, ընդ որում շատերը, որպեսզի փրկվեն, լցվեցին ծովը, սակայն այդտեղ էլ խեղդվեցին: Այդ կերպ Չայֆան ու նրա բնակիչները փրկվեցին, իսկ սարակինոսները կորցրին 3.000 հոգի: Մարտի դաշտում քրիստոնյաների կրած կորուստները չնչին էին» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 9-12):

«Արդյունքում հեթանոսների զգվելի բանակը Ռամլայի պատերի տակ լիովին ոչնչացվեց, ընդ որում քրիստոնյաները սպանեցին կամ գերեցին բոլոր նրանց, որոնց գտան այդտեղ» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 19):

«Սարակինոսները ծամբար զարկեցին այդտեղ և սկսեցին սպասել իրենց արքայի (**Ճաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Չայի – Մ.Ֆ.**) կողմից ուղարկվելիք սուրհանդակներին, սակայն նրանց այս գործը առանց պատժի չմնաց, բանգի այդ հաղթանակը նրանց Աստված չէր տվել, ուղղակի նա ուզել էր որոշ բարի մարդկանց իր մոտ դրախտ տանել և այդպես էր վարվել: Եվ ահա երրորդ օրը Բալդուինը (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**), մեծաքանակ զորքով անակնկալ ընկնելով թշնամու վրա, զորք, որին նա մինչ այդ սպասում էր, այնպիսի մի արյունահեղություն իրականացնելով շարդեց սարակինոսներին, որ նրանք ոչ օգուտ ունեցան նախորդ հաղթանակից, ոչ էլ ինչեցին այն, իսկ այս գործը Տրիպոլիսի մոտից բերել էր Ռայմոնդը (**Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզացին – Մ.Ֆ.**), բանգի նա վերջերս էր նվաճել այն, ինչպես նաև Անտիոքի մոտից՝ Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**)» (Էբհարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Այսպես (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**) երեք օր գիշեր ցրեց թաքնված, նծույզ առաջ մղելով հեռավոր ու մոռացված վայրերով, որից հետո հասավ Ազոտ՝ առաջնորդվելով Աստծո հրաշալից աջակցությամբ: Այդ ընթացքում թուրքերը թալանեցին քաղաքի շրջակայքը երկու օրվա ճանապարհի հեռավորությամբ, որից հետո մտադրվեցին այնտեղից ծովով առաջանալ դեպի Չայֆա: Այս ընթացքում արքան մի հասարակ ասորիի միջոցով նամակ ուղարկեց Երուսաղեմ, որին հաջողվեց, խաբելով թշնամիներին իր հազուստով ու արտաքինով, բարեհաջող տեղ հասնել: Եվ այսպես, փրկվելով անհավատներից ու առաջանալով միայնակ միայն իրեն հայտնի ճանապարհներով, արքան երրորդ օրը ժամանեց Երուսաղեմ: Այստեղ, անմիջապես հավաքելով քաղաքում առկա հեծելազորն ու հետևակը, արքան, ուղղություն բռնելով դեպի Չայֆա, սկսեց մոտենալ ծովափին՝ խուսափելով ներքին շրջաններից, որոնք ողողված էին թուրքերի կողմից: Այդ ժամանակ արքան 90 հեծյալ հավաքել էր Երուսաղեմից, 80-ն էլ բերել էր Տիբերիայից, ընդ որում սրանց հրամանատարը Յուզգո անունով մի բաշարի մարդ էր, որը դրանից հետո ասպետի կոչման արժանացավ: Ճակատամարտը սկիզբ առավ հաջորդ օրը, երբ անչափ վճռական տրամադրված թուրքերը պարտասպանվում էին հարձակումը գործել Չայֆայի պարիսպների վրա՝ օգտագործելով պաշարողական մեթոդներ: Դա իրոք Երիստոսի խաչն ընդունած Բալդուինի գործունեության փայլն էր, բանգի իր թագավորության ողջ ուժով նա նետվեց անհավատների վրա, որպեսզի վրեժ լուծի նախորդ ճակատամարտում իր կրած անհաջողության համար: Այդ ժամանակ թշնամիները իրենց սովորության համաձայն շրջապատեցին մեր բանակը, մտադիր լինելով այդ կերպ հաղթահարել քրիստոնյաներին, սակայն, երբ սկիզբ առավ մի համառ մարտ, մեր տեր Յիսուս Երիստոսը ողորկաց իրեն հավատացողներին և այնտեղ եղավ, բանգի ֆրանկներին հաջողվեց ինչպես պտեղել էր ջարդ տալ թուրքերին, կոտորել նրանց, իսկ մնացածներին էլ՝ մատնել փախուստի: Այդ ժամանակ, չնայած իրենց բանակությանը դիմելով փախուստի, քրիստոնյաները ձեռք գցեցին հակառակորդի վրանները, ընդ որում մեր հեծելազորը շարունակում էր հետապնդել փախչող հակառակորդին, իսկ հետևակայիններն էլ հեռանալու էին վարում: Դա եղավ հետագա տարիների եղած ճակատամարտերի նման, երբ մեր մարդիկ մարտնչում էին թշնամիներ դեմ երեսը երեսին ու առաժույթ առանալին՝ հաղթանակ տանելով ու փախուստի մատնելով թշնամիներին: Այդ ժամանակ, իրոք, մի լարված մարտ եղավ, ոտք-ոտքի և կուրծքը կրծքի, սակայն ի վերջո խաչը հաղթանակ տարավ, թշնամին ջախջախվեց և թողեց մարտի դաշտը: Այդ ժամանակ շատերը զոհվեցին, որոնց ես ճանաչում եմ, այդ թվում նաև Գոտֆրիդը, որը Բալդուինի խորթ եղբայրն էր հոր կողմից» (Վիլյամ Մալմսբերցի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«/21/ Արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**), որ հեռացել էր լեռներ, կորցրեց իր ուղեկիցներին և սեփական փրկության համար պարտության էր նծույզի արագությանը, ինչպես նաև մի ազնիվ հայի հավատարմությանը, երբ գիշերվա մնացած մասը թափառեց հեռավոր ու մարդագուրկ վայրերում և մեծ վտանգների ենթարկվեց: Առավոտյան, սակայն, արքան հանդիպեց երկու հոգու, որոնք, առաջնորդելով նրան թշնամիների միջով, հասցրին Արսուր: Այստեղ արքան ուրախությամբ ընդունվեց նրանց կողմից, որոնք այդտեղ էին: Նրանք նրան հաց և խմիչք տվեցին, բանգի արքան շատ սոված էր և ծարավ, երբ իրոք արդեն ոտքի վրա կանգնել չէր կարողանում: Բալդուինը կարծես երկնային աջակցությամբ էր հասել այդ քաղաք, բանգի դրանից մեկ ժամ հետո այդ վայրերի վրա հարձակվեց հակառակորդի մի ուժեղ ջոկատ և, եթե արքան մի քիչ ուշանար, նա կընկներ թշնամիների ձեռքը: Իր հերթին Ռամլայի մոտից փախած շատ քրիստոնյաներ մինչ այդ հասցրել էին հասնել Երուսաղեմ և այստեղ գուժել, որ արքան ու իր մարդիկ զոհվել են: Արդյունքում քաղաքում մեծ տխրություն էր տարածվել...: /22/ Ինչ վերաբերվում է արքային, ապա նա ասաց, որ Ռամլայում գտնվող մարդիկ դեռևս դիմարդում են և, ընդհանրապես, ամեն ինչ ներկայացնելով դրական գույնի տակ, նա կոչ արեց ոտքի ելնել ու փրկել այդ մարդկանց, ընդ որում նա ինքն ասաց, որ փախել է հենց այդ նպատակով...: Մինչ այս, մինչ այն, արքայի բանակի պարտության լուրը շարունակվում էր տարածվել թագավորությունով մեկ և մարդկանց սրտից հառաչանքներ, իսկ աչքերից էլ արտասուքներ էր արկում...: Մինչ ամեն ինչ այս վիճակում էր, արքան մեկնեց Անտիպատրիդա և անակնկալ հայտնվեց Չոպիայում՝ ինչպես փայլուն աստղը մշուշի միջից: Ժողովուրդը մեծ ուրախությամբ դիմավորեց արքային, իսկ խավարն էլ կարծես ցրվեց: Բալդուինը հայտնվեց փայլուն և ինքնավստահ, ընդ որում նրա ներկայությամբ կարծես ստիպեց մոռացություն մատնել բոլոր նախկին աղետները: Արքայի հայտնվելու լուրը հույսով լցրեց բոլոր մարդկանց սրտերը և նրանք գլխադրեցին: Այդ ժամանակ եկավ Տիբերիայի տեր կոմս Յուզգո Սեն-Ալդեմարը, ենթարկվելով Երուսաղեմի բնակիչների հողորոններին, և, որպեսզի փրկի արքային, հետը բերեց 80 ասպետների հասավ Արսուր: Արքան, ինսամակալ այս մասին, հետը վերցրեց բոլոր այն տղամարդկանց, որոնց կարողացավ հավաքել Չոպիայում, և ելավ կոմս Յուզգոյին ընդառաջ, բանգի նա կարծում էր, որ թշնամիները, որոնք ազատորեն շրջում էին երկրով մեկ, կարող էին իրար գլուխ հավաքել ու դարձնել այս մարդկանց: Բացի այդ նա ուզում էր միավորել առկա բոլոր ուժերը և նոր միայն կրկին ելնել թշնամիների դեմ: Այսպիսով՝ նա գնաց Տիբերիայի իշխանին ընդառաջ, հանդիպեց նրան, միավորեց նրա հետ եղած ուժերը և դրանք իրեն օգնական դարձրեց, որից հետո վերադարձավ Չոպիա և այստեղ արժանացավ տեղի բնակչության ուրախ ընդունելությանը: Ավարտելով այս գործը՝ արքան օգնություն բերելու համար մարդ ուղարկեց լեռնականների մոտ և

սրանք ևս, գալով օգնության, շրջանցիկ ճանապարհներով կուտակվեցին Արտուրում, որտեղից էլ կյանքի համար հազարավոր վտանգներ հաղթահարելով ժամանեցին Յոպիա՝ այդ ընթացքում Աստծու օգնությունը վայելելով և հաղթահարելով թշնամիների խոչընդոտները: Այստեղ կային մոտ 90 ասպետներ, սակայն նրանց հետո կային ծառաներ, զինակիրների և այլ տիպի բազում մարդիկ: Ստանալով նաև այս օժանդակությունը՝ արքան, լիառույս ալ-Նոր հաջողություններ ու ցանկանալով վրեժ լուծել նախորդ անհաջողության և կրած տառապանքների համար, ռազմական գիտության բոլոր կանոններով կազմակերպեց իր զորքը, ասպետներից ու հետևակայիններից ջոկատներ կազմեց, դրանք դասավորեց լավ մարտական կարգով և լքեց բաղաբը, որպեսզի, աչքաթող անելով թշնամու բանակական գերակշռությունը, կրկին էլնի նրա դեմ: Եվ այսպես, հույսը դրած Աստծու վրա, նա շարժվեց թշնամիների դեմ, որոնք տեղակայվել էին բաղաբից երեք մղոն հեռավորության վրա, ընդ որում հետևներն ունենալով նաև պարաններ, աստիճաններ և այլ պաշարողական գործիքներ ու մեքենաներ, որոնցով մտադիր էին պաշարել ու գրավել արդեն Յոպիան, բանի որ, ըստ իրենց, արքան այնտեղ փակված էր անուժ ու անույս վիճակում և բաղաբը գրավելն իրենց համար շատ հեշտ կլիներ: Եվ այսպես, մինչ թշնամին զբաղված էր նման պատրաստություններով, արքան իր բանակով ելավ և անակնկալ հայտնվեց թշնամու բանակի դեմ դիմաց: Թշնամիները տեսան, որ նրանք, ում իրենք հաղթված էին համարում այժմ ելել են իրենց դեմ, դրա համար էլ անմիջապես նետվեցին դեպի զենքերը, բանգի վախենում էին գլխովին կորստյան մատնվել: Զրիստոնյաները, սակայն, առյուծների նման, որոնք կատաղությունը կրկնապատկվել էր երիտասարդությունից ու միաժամանակ նաև լի ամեն ինչի համար վրեժ լուծելու մարմաջով, ընկան թշնամիների վրա, որպեսզի կոտորեն նրանց՝ հանուն իրենց, իրենց կանանց ու երեխաների կյանքի և ազատության, հանուն հայրենիքի: Նրանց հետ էր երկնային օժանդակությունը և նրանք, զործի դնելով թորեղ, փչոճում էին թշնամական ջոկատները ու ոչնչացնում բազում հակառակորդների, մինչև որ կենդանի մնացածներին ստիպեցին դիմել ամոթայի փախուստի: Զրիստոնյաները, համարելով իրենց չափից դուրս փոքրաբանակ, որպեսզի հետապնդեն հակառակորդին, վերադարձան վերջինիս ճամբար և հարուստ ավար ձեռք գցեցին՝ էշեր, ուղտեր, վրաններ, մեծ բանակի պարեմաթերթ և ամեն տեսակի ապրանքներ: Նրանք այս ամենը բերեցին Յոպիա, ուր մտան բաղաբացիների ուրախ աղաղակներով և ծափահարությունների ուղեկցությամբ» (Գիյոմ Տյուրնացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 21, 22):

«Դրանից հետո բաբելոնական ողջ զորքը հապճեպ սկսեցին Յոպիայի պաշարումը: Բարբարոսները միշտ այդպես են վարվում, իսկ Բաղդադը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.), որի մասին վերևում ասվեց, պատվեց ֆրանկների կողմից գրավված բնակավայրերում և այնտեղ ոչ քիչ բանակի հեծյալներ ու հետևակներ հավաքեց: Նա նրանցից զգալի զորք կազմեց, հարձակվեց բաբելոնացիների վրա և նրանց ուժեղ պարտության մատնեց» (Աննա Կոմենտու «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 7):

«Այն բանից հետո, երբ Շամս ալ-Մուլքը հետևում կայազոր հաստատեց, բաղաբում կարգուկանոն հաստատեց և Ռամադան ամսի առաջին օրը վերադարձավ Դամասկոս, եզիպտական բանակները ցամաքով եկան Եգիպտոսից, իսկ ծովով էլ ալ-Աճճայ Ծափնշահի (Ճաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալ Յաֆի – Մ.Ֆ.) որդի Շարաֆի գլխավորությամբ եկավ նավատորմը: Շարաֆը նամակ գրեց խնդրաբեմով, որ Դամասկոսի ասկարը մահմեդական բաղաբների ու նրանց բնակչության փրկության համար մղվող սրբազան պատերազմին մասնակցելու համար նրան օգնության ուղարկվի: Նա դրական պատասխան տուցավ, սակայն բուն բանակի ելքին խանգարեցին որոշ հանգամանքներ, կապված որոշակի դեպքերի հետ: Ժամանած նավատորմը հարձակում գործեց Յոպիայի վրա Շավալ ամսի վերջին, սակայն մի քանի օր անց ինչպես նավատորմը, այնպես էլ զորքը ցրվեցին ողջ ծովափի երկայնքով: Այստեղ գնեցր կարուկ բարձրացան, պարենամթերքը սկսեց չհերթել, սակայն նավերը ցորեն հասցրին և գնեցր կրկին իջան: Սրա հետ միաժամանակ ֆրանկները անընդհատ հարձակումներ էին գործում նրանց վրա» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրությունը»):

³⁴⁹⁸ «Դանիշմանը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.) Բոհեմունդին (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Սեբաստիա, իսկ ինքը պաշարեց Մելիտեն: Այդ ժամանակ այն անօրեն Գաբրիելը իր վատ արարքներին նորերը գումարեց, բանգի անողորմ կերպով ամայացնում էր բաղաբը, թալանում ու սպանում բաղաբացիներին: Դրա համար էլ երկու ռազմիկները բաղաբը թուրքերին հանձնեցին Զրիստոնի 1102 թվականի Յալուլ ամսի 18-ին, երբ էլ Դանիշմանը մտավ բաղաբ: Թուրքերը ջոկատներից բաղաբացիների ողջ զույգը և այն ամենը, ինչ գտան այդ դժբախտ բաղաբում: Դանիշմանը խոստացավ իր ռազմիկներին բաղաբի ողջ զույգը, բացառությամբ բնակիչների: Իրոք, նա խնայեց բոլոր բնակիչներին, բանի որ բաղաբի տերն արդեն ինքն էր: Նա ստիպեց նրանց վերադառնալ իրենց տները և հաց, խոշոր եղջերավոր անասուններ և ամենայն անհրաժեշտը իրեն հասցնել: Նա ազատեց նրանցից շատերին, որոնք գերության մեջ էին իր երկրի այլ վայրերում շատ տարիների ընթացքում և վերադարձավ բաղաբ: Եվ ահա Մելիտեն այս Դանիշմանի օրոք շատ լավ բաներ տեսավ, առատությունն ու ծաղկումը մեծացավ: Դանիշմանը կատեպան դրեց աստվածավախ ու արդարադատ մի այրի Վասիլ անունով» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 8):

«Դրանից հետո նա (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.) եկավ ու պաշարեց Մելիտեն, որպեսզի պատերազմ մղի նրա դեմ: Այդ ժամանակ այն նենգամուտ Գաբրիելը, հավաքելով բաղաբի բոլոր բնակիչներին, նրանց բոլորին անողորմ կերպով թալանեց: Դրանից հետո զինվորներից երկուսը գայրոթով լցվեցին և բաղաբը հանձնեցին թուրքերին, իսկ դա եղավ հուլյների 1413 թվականի Յալուլ ամսի 18-րդ օրը, որը համապատասխանում էր շաբաթվա չորրորդ օրվան: Յարկ է Նշել, սակայն, որ որոշ արաբական ձեռագրերում մենք գտանք հիշատակություն 1412 թվականի մասին: Եվ ահա թուրքերը, երբ մտան Մելիտեն և տիրեցին այդ դժբախտ բաղաբին, թալանեցին ողջ հարստությունը, բանի որ Բար-Դանիշմանը իր ռազմիկներին հանձնեց բաղաբի ողջ հարստությունը, բացառությամբ բնակիչների: Իրոք, նա թույլ չտվեց կործանել բաղաբի բնակիչներից և ոչ մեկին, այլ նրանց բոլորին հանգիստ իրենց տները ուղարկեց: Ավելին, նա իր երկրից ցորեն և խոշոր եղջերավոր անասուններ բերեց և տվեց նրանց: Նա ազատեց նրանցից շատերին, որոնք գերության մեջ էին իր երկրի այլ վայրերում շատ տարիների ընթացքում և վերադարձավ բաղաբ: Եվ ահա Մելիտեն այս Դանիշմանի օրոք շատ լավ բաներ տեսավ, առատությունն ու ծաղկումը մեծացավ: Դանիշմանը կատեպան դրեց աստվածավախ ու արդարադատ մի այրի Վասիլ անունով» (Բար-Յեբրեոս «Ալեքսանդրի պատմություն», գիրք 10):

«Դանիշմանը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.) գրավեց Մելիտեն» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20): «Դանիշման Էմիրը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.) Կապադոկիայի ներքին շրջանների տիրակալը, Անտիոքի տեր Բոհեմունդին գերելուց ու բազում ոսկով վաճառելուց հետո նորից հզորացավ և, զորք հավաքելով, եկավ պաշարեց Մելիտեն ու սաստիկ նեղեց նրան: Ներսուն եղողները կռվում էին, որքան կարող էին, սակայն երբ կռիվը իրենց ուժերից վեր դարձավ և ընկան նեղ դրության մեջ, ոմանք խնդրեցին բաղաբի եպիսկոպոսին, որ խորհուրդ բաղաբի կառավարիչ Գաբրիելին հաշտություն կնքել: Եպիսկոպոսն անդադրաբար բաղաբում էր ժողովրդին և աղոթում նրա համար, որ մարտնչեն օր ու գիշեր, սակայն երբ կռիվը թեժացավ, եպիսկոպոսը Գաբրիելի հաղորդեց ժողովրդի խնդրանքը: Անիծյալը, լսելով այդ, կարծեց, թե մեջտեղում ինչ-որ դավ կա: Ներսը սատանա մտավ, և նա ամբարշտորեն համարձակվեց սպանել եպիսկոպոսին ու բաղաբի պատվարժան քրիստոնյաներից շատերին, հուսալով, թե դա կօգնի իրեն, սակայն դա կործանեց նրան: Այդ եպիսկոպոսը Յոպիաննեն էր՝ Սաիդ Բար-Սարանին: Դրանում եղողները ուժեղացնելով ճնշումը, գրավեցին բաղաբը և Դանիշմանը տիրեց նրան, իսկ Գաբրիելը սպանվեց և նրա տունը հիմնովին քանդվեց» (Անանուն Եղեպիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 255):

«Այս իբն Դանիշմանը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ահմեդ Ղազին – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Մալաթիա, որը գրավեց ու գերի բռնեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիսակատար պատմություն»):

³⁴⁹⁹ «Արդարությունը կոչեց Գաբրիելի դեմ և թուրքերը դաժանորեն տանջում էին նրան: Որոշ քրիստոնյաներ էլ, սակայն, տանջալից ծեծն ավելացնում էին իրենց կողմից՝ հիշեցնելով եպիսկոպոսի սպանության, երևելի մարդկանց ճնշելու և այլ հանցանքների մասին: Այն բանից հետո, երբ նրան այս կերպ պատվազրկեցին և հազուրդ տվեցին իրենց գայրոթին, նրան տարան Զյախթա ուժեղ ամրոցի մոտ, որտեղ գտնվում էր նրա կինը: Թուրքերը հրամայեցին նրան ասել կնոջը, որ նա հանձնի ամրությունը, իսկ նա, իր սատանայական խորամանկության համաձայն ցանկացավ խաբել թուրքերին և գոռաց կնոջը. «Իմացիր, որ ես փոքրիկ մեղսուհի եմ ուղարկել, որ դու հանձնեց ամրությունը»: «Մեղոս» հայերեն նշանակում է «հիանձնեց» և ահա, երբ թուրքերը հասկացան, որ նա իրենց խաբել է, սպանեցին նրան և նետեցին շներին, որոնք կերան նրան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 8):

«Արդարությունը կոչեց Գաբրիելի դեմ և թուրքերը դաժանորեն տանջում էին նրան: Որոշ քրիստոնյաներ էլ, սակայն, տանջալից ծեծն ավելացնում էին իրենց կողմից՝ հիշեցնելով եպիսկոպոսի սպանության, երևելի մարդկանց ճնշելու և այլ հանցանքների մասին: Այն բանից հետո, երբ նրան այս կերպ պատվազրկեցին և հազուրդ տվեցին իրենց գայրոթին, նրան տարան Զյախթա ուժեղ ամրոցի մոտ, որտեղ գտնվում էր նրա կինը: Թուրքերը հրամայեցին նրան ասել կնոջը, որ նա հանձնի ամրությունը, իսկ նա, իր սատանայական խորամանկության համաձայն ցանկացավ խաբել թուրքերին և գոռաց կնոջը. «Իմացիր, որ ես փոքրիկ մեղսուհի եմ ուղարկել, որ դու հանձնեց ամրությունը»: «Մեղոս» հայերեն նշանակում է «հիանձնեց» և ահա, երբ թուրքերը հասկացան, որ նա իրենց խաբել է, սպանեցին նրան և նետեցին շներին, որոնք կերան նրան» (Բար-Յեբրեոս «Ալեքսանդրի պատմություն», գիրք 10):

³⁵⁰⁰ Այս ճակատամարտի տեղը խիստ մոտավոր է, բանի որ նրա համար միակ աղբյուր հանդիսացող Թեփիկատոս Բուլղարացին Գրիգոր Բագրատունուն ուղարկած իր բանակում որևէ տեղագրական տեղեկություն չի հաղորդում:

3501 «Նա (Մարդիկն Արտուկյանների Էմիլիոյան հիմնադիր Էմիլ Յակուտ իմն Արտուկը - Մ.Ֆ.) ասպատակում էր Մարդիկն դռնից մինչև Բաղդադ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

3502 «Բոհեմուլը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմուլը Տերենտացին - Մ.Ֆ.), իմանալով, որ Ֆինիցիոկուսը մտել է Լաոդիկեա, դադարեց թաքցնել այն թշնամությունը ինքնակալի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի - Մ.Ֆ.) նկատմամբ, որը նա տածում էր հոգու խորքում, իր գարմիկ Տանկերդին (Տիբերիայի իշխանության Նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացուն - Մ.Ֆ.) խոշոր ուժերով ուղարկեց Լաոդիկեան պաշարելու: Յենց որ այդ մասին լուրը հասավ Իսանգեյին (Տուրքիկ լյուս Ռայմունդ Տուրքագուն - Մ.Ֆ.), նա առանց դույզն իսկ հապաղելու Տանկերդի հետ բանակցելու համար ժամանեց Լաոդիկեա և ամեն կերպ սկսեց համոզել նրան թողնել այդ ամրոցի պաշարումը, սակայն երկարատև խոսակցությունից հետո, տեսնելով, որ նա չի կարողացել Տանկերդին իր մտքին դարձնել և երգում է խուլի համար, թողեց ու վերադարձավ Տրիպոլիսի մոտ, իսկ Տանկերդը ընդհանրապես չհրաժարվեց պաշարումից: Ֆինիցիոկուսը, տեսնելով Տանկերդի համառությունը և իր սեփական փոճակի բարորությունը, օգնություն խնդրեց Կիպրոսից, սակայն, բանի որ այնտեղ դանդաղում էին, նա հայտնվեց հուսահատ դրության մեջ և, տանջվելով պաշարումից ու սովից, գերտառեց հանձնել ամրոցը» (Ամսա Կոմենտու «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 7):

«/144/ Վերադառնալով այդ արշավանքից՝ Տանկերդը (Տիբերիայի իշխանության Նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացուն - Մ.Ֆ.) իր բոլոր ուժերով մեկնեց հարձակում գործելու Լաոդիկեայի վրա, սակայն այդ բաղադրված էր բնության իսկ կողմից, սակայն միաժամանակ էլ այն ամրացված էր նաև գեղեցիկ ու բարեկամ ու բարեկամ, ինչպես նաև լավ ռազմականների կայազորով...: Եվ այսպես բաղադրված բնակիչներն իրենց տրամադրության տակ մի ուժեղ հողաթուրմ ունեին, որով պաշտպանվում էին թշնամիներից: Այն շատ լայն էր և զառիթափ այդ թվում նաև վերևում, այնպես որ հարթավայրում գտնվող բնակիչները հենց այնտեղ էր, որ փախան ու թաքնվեցին պատերազմի սարսափներից: Իրոք, այդ ուժեղ դիրքը ինքնին բավարար էր պաշտպանության համար նույնիսկ առանց պարիսպների էլ, սակայն, վերևում ունենալով մի պարիսպ, վերջինս իր ուժը գումարում էր բնության ուժին: Այսպիսով, իրենց չափազանց փստահ զգալով սեփական դիրքերում, հույները սկսեցին սպասել Տանկերդի գալու: Այս իշխանը, սակայն, որ հիմնադիր գիտեր պատերազմի արվեստը և կրթությունը ստացել էր դրան, ամենից առաջ մի բանի թեթևազենների ուղարկեց, որպեսզի սրանք հրապուրելով դուրս հանեին հույներից բաղադրված և փորձ կատարեին այդ կերպ գրավել այն: Հույները, սակայն, որ ինքնին զգոնությամբ, զգոն կերպով շարունակում էին պարեկությունը և որևէ կերպ չէին հրապուրվում թշնամիների կողմից: Իրոք, հույները թաքնված էին մտում պարիսպների ու դռների հետևում և դողում էին վախից, համենայն դեպս մեր այս իշխանն այդ կերպ մեկնաբանեց նրանց վարքագիծը: «Իմ ընկերներ», - այդ ժամանակ բացականցեց նա, - «Հույն տեսնում եք այն զառիթափ բլուրը, արդ իմացե՞ք, որ այն դատարկ է, բանգի այնտեղ չկան տղամարդիկ, որ պաշտպանեն այն: Նրանք ոչ մի արիություն և ասպետականություն չունեն, բանգի փակվել են դարպասների հետևում, այնպես որ, լավ իմացե՞ք, այդ դիրքերը տեղի կտան մեր թորերի և աստիճանների առջև»: Դրանից հետո իշխանը իրանայեց իր ասպետներին ինքն ձեռքով և հետևակ վիճակում գրոհել հակառակորդի դիրքերը՝ գործի դնելով մուրճեր, բրդեր, կացիններ ու նմանատիպ այլ գործիքներ և փորձելով դրանց միջոցով կոտրել դարպասները: Հարկ է լքել, սակայն, որ դռների, ինչպես նաև պարիսպների վրա այս հարձակումը ոչ մի ազդեցություն չգործեց, բանի որ դրանք շատ ամուր էին: Այս պայմաններում հույներն իրենք էլ ձեռք մեկնեցին գեղեցիկ, որից հետո սկսեցին աշտարակների վրայից ամեն տեսակի գեղեցիկ հարվածներ հասցնել, անգործ չէին մնում նաև պարսպի վրա գտնվողները: Իրոք, մահվան վախը առաջ է մղում մարդկանց և ստիպում է գործել ամենայն ճանապարհով: Բացի դրանից հակառակորդի օգտին էր նաև դիրքային առավելությունը, իսկ այդ պայմաններում բարեկամները նետել կարող էին բոլորը՝ անկախ սեռից ու տարիքից: Այսպիսով՝ նետերը թափվում էին վերևում գտնվող աշտարակներից, իսկ այդ պայմաններում մերոնցից շատերն էին սպանվում կամ ծանր վերքեր ստանում: Այսպիսով՝ երկու կողմից էլ մարդիկ կատաղի մարտ էին մղում ու դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև որ մերոնց ուժերը սպառվեցին, նրանց կապարճները դատարկվեցին և մարդիկ ստիպված անցան հանգստի, բանգի պարզվեց, որ երկաթյա դարպասները չեն փշռվում և տեղի չեն տալիս...: /146/ Այս ընթացքում Տանկերդը շարունակում էր պայքարել բաղադրված էր, ուշադրություն չդարձնելով ոչնչի վրա, անկերպ մարտեր էր մղում Լաոդիկեի դեմ՝ նպատակադրվելով հեռանալ բաղադրված միայն այն բանից հետո, երբ կտիրի դրան: Այդ ժամանակ արդեն անցել էր գրեթե մեկ ու կես տարի, երբ Աստված Տանկերդին ներշնչեց մի միջոց, որի շնորհիվ նա կարողացավ տիրել բաղադրված: Եվ այսպես բաղադրվածները սովորություն ունեին անակնկալ դարձանակալ արտագրոհներ իրականացնել պաշարողների վրա, երբ սպանում կամ վնասում էին նրանցից ոմանց, երբ սրանք բնած էին լինում՝ տանելով ավարը: Հարկ է լքել, որ նման դեպքերում արմուկից արթնացած Ֆրանկները սովորաբար անմիջապես ձեռքերը մեկնում էին գեղեցիկ, սակայն դրանից սովորաբար առանձնահատուկ օգուտ չէր լինում, բանի որ թշնամիները, որոնք արդեն ավարտած էին լինում իրենց գործերը, նման պարագայում արդեն հասցրած էին լինում վերադառնալ բաղադրված: Այսպես շարունակվեց մեկ, երկու և երեք անգամ, մինչև որ Աստված, ինչպես ասացինք, մի ներշնչանք տվեց Տանկերդին, որը կարողացավ դրա դեմն առնել: Եվ այսպես Տանկերդը, գործելով միայն իրեն ընդուն խորամանկությամբ, իր դարձանակալ ցանցերը դրեց: Ահա ուրեմն, մարդիկ դրոհի հրամայեց մի այնպիսի մեծության վրան պատարաստել, ինչպիսին առաջ ոչ-ոք չէր տեսել, ընդ որում դրա համար նա կարելի տվեց ու տեղադրեց մի մեծ ստի, որպես հիմնական գերան: Մի ակնթարթում ինչպես ասվեց, այնպես էլ արվեց: Եվ ահա ծառը դրվեց, իսկ պարսպներն էլ, որպես առագաստներ, սկսեցին դրանից իջնել դեպի ներքև: Նկատելով այս վրանը, պաշարողները մի պահ կարծեցին, թե այդ Տանկերդն ուղղակի որոշել է իր վրանի շքեղությամբ սովորել բաղադրված գեղեցիկ պալատները, սակայն շուտով պարզվեց, որ դա ամենին էլ այդպես չէ: Եվ այսպես լուսաբացին Տանկերդը ինչպե՞ս իր ասպետներին և անկախ տեղադրեց նրանց իր վրանից բավականին հեռու, թաքցնելով այնտեղ, այնպես, սակայն, որ առիթի դեպքում սրանք կարողանային արագորեն խթանել իրենց նժույգները ու սլանալ: Արեգակը ծագեց և այդ ժամանակ Տանկերդը, հետևելով թշնամուն, իր բանակի մի փոքր մասին հրամայեց կերակուր բաժանել, ընդ որում դրանից հետո սրանք պետք է բերեին: Այսպիսով, թշնամին, որ հետևում էր այդ ամենին, այս անգամ ևս կարծես հարմար առիթ տեսավ հարձակում իրականացնելու համար: Եվ այսպես բաղադրված բնակչությունը, տեսնելով, որ պաշարողների ճամբարում մի խորին հանգստություն է տիրում, որոշեց հերթական անգամ հարձակում գործել ու, վնաս հասցնելով, արագորեն վերադառնալ իր տեղը: Այսպիսով՝ պաշարյալները ելան, որպեսզի թալանեն հակառակորդին, իսկ ով էլ մնացել էր պարիսպների վրա, նախանձում էր առաջիններին: Այսպիսով՝ գրեթե բոլոր ռազմական մարդիկ ելել էին բաղադրված, բանգի անստորեն թերազնահատում էին թշնամուն: Այսպիսով՝ նրանք իրենց հարվածի տակ դրեցին և թույլ տվեցին Տանկերդին իր ծրագիրը կյանքի կոչել, բանգի, իրոք, Տանկերդն ու իր մարդիկ, հարվածելով հակառակորդին, անմիջապես նրանց մի մասին սպանեցին կամ գերեցին: Այս պայմաններում նրանք, որոնք մնացել էին բաղադրված և արդեն քիչ բանակություն էին կազմում, հույները կտրեցին և դադարեցին հույս դնել ինչպես պարիսպների, այնպես էլ իրենց վրա, որի պատճառով, առաջարկելով խաղաղություն, բացեցին դարպասները և ներս կանցեցին քրիստոնյաներին, որպեսզի անվտանգության մեջ լինեն: Տանկերդը ընդունեց այդ առաջարկը և երկարատև տանջանքներից հետո ի վերջո վերադարձավ Անտիոք, որպեսզի գրեթե մի քիչ հանգստանա» (Ռաուլ Կաենացի «Իշխան Տանկերդի կյանքը», գլուխ 144, 146):

«Այդ ժամանակ, մինչև հորդեբայրը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմուլը Տերենտացին - Մ.Ֆ.) գտնվում էր գերության մեջ, Տանկերդը (Տիբերիայի իշխանության Նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) տիրել էր Լաոդիկեին...: Տանկերդը տիրեց Լաոդիկեային, թեև չգիտեմ՝ ուժով, թե՛ խորամանկությամբ» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, փառապանծ Տանկերդը (Տիբերիայի իշխանության Նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացուն - Մ.Ֆ.), հավաքելով իր բոլոր ասպետներին սեփական տիրապետության ողջ տարածքով մեկ, կենտրոնացրեց նաև առկա ողջ հետևակն ու հեծելազորը և գնաց Ապամիա բաղադրված վրա, որը Կեյեսարիա մարզի հայտի ու հարուստ մայրաքաղաքն էր: Նա այնտեղ մնաց որոշ ժամանակ, որպես փառապանծ ու հայտնի մի իշխան, ներդրեց բոլոր միջոցները, որ հասնի ամրության համաձայն: Նա ոչ մի միջոց աջակցող չէր անում և իր անվերջ ակտիվությամբ տանջում էր բանակին, մինչև որ, ունենալով աստվածային ողորմածությունը, տիրեց այդ բաղադրված և զգալիորեն լայնացրեց Անտիոքի իշխանության սահմանները: Հարկ է լքել, որ նույն օրը նրա ձեռքն ընկավ նաև Լաոդիկեան, որը հույների ձեռքում էր, բանի որ, համաձայն մինչև այդ ձեռք բերված պայմանավորվածության, սրանք պարտավորվել էին հանձնվել, երբ նա կտիրի Ապամիային և ահա Տանկերդը, տիրելով մեկ ամրության, փաստացի ձեռք բերեց երկուսը» (Գիյոմ Տյուրնացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 23):

«Այդ տարում Բոհեմուլը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմուլը Տերենտացին - Մ.Ֆ.) Տանկերդի (Տիբերիայի իշխանության Նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացուն - Մ.Ֆ.) միջոցով հունաց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի - Մ.Ֆ.) մարդկանց ձեռքից վերցրեց Լաոդիկեան, ընդ որում դրա փոխարեն նա Տանկերդին այլ հողեր տվեց ու նրանց բարեկամությունը պահպանվեց» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 29):

3503 Stu' René Grousset, H Isto Ire des cro Isades et du royaume franc de Jérusalem - I. 1095-1130 L'anarch le musulmane, Par Is, Perr In, 1934 (ré Impr. 2006), p. 439.

3504 «Երբ Բերքհարույնը (Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքհարույնը – Մ.Ֆ.) լսեց սուլթան Մուհամմադի (Սեջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տաիարիի (1104-1105՝ համիշխան, 1105-1118) – Մ.Ֆ.) և Մելիք-Մաուրուդի միաբանության մասին, առանց կանգ առնելու եկավ, սակայն հասավ Մաուրուդի մահվանից հետո: Մաուրուդի գործը համաձայնել էր սուլթան Մուհամմադին, հպատակություն հայտնել և երդում էր ավել նրան: Սրանց մեջ էին Սուբան ալ-Կուլթին (Շահարմենների էմիրության հիմնադիր էմիր Սուբան ալ-Զուլթին – Մ.Ֆ.) և Մուհամմադ իբն Բադի Սիյան), որի հայրը Անտիոքի տերն էր՝ խլիճ-Արդան իբն ալ-Սաբ ալ-Ահմարը (Անտիոքի էմիրության էմիր Յուսուֆ Սիյանը – Մ.Ֆ.): Երբ Բերքհարույնը հասավ, նրանց երկուսի միջև կռիվ տեղի ունեցավ խոյի դարպասի մոտ՝ Ատրպատականում, մայրամուտի ժամանակ և տևեց մինչև գիշերային աղոթքը: Եվ պատահեց, որ էմիր Ալադն իր հետ վերցնելով 500 կազդուրված ծիպկորներ, նրանց կռիվ տարավ, գործը երկու կողմից սեղմեց սուլթան Մուհամմադի գործը, ջարդեց նրան ու փախուստի մատնեց: Սուլթան Բերքհարույնը գնաց մի սար Մարադայի ու Դավիթի միջև, ուր առատ խոտ և ջուր կար և այնտեղ մնաց մի բանի օր, ապա շարժվեց դեպի Չինջան, իսկ սուլթան Մուհամմադն իր մերձավորների մի խմբի հետ գնաց Արծեշ, որը Չայաստանում է, ճակատամարտից բառատուն փարսախ հեռավորության վրա: Սա խլաթի զավառներից է, էմիր Սուբան ալ-Կուլթիի տիրույթներից: Նա այնտեղից գնաց խլաթ, և նրա հետ հարաբերության մեջ մտավ էմիր Ալին՝ Արզան ալ-Ռումի տերը, ապա նա գնաց Անի, որի տերն էր Փադուկուն ալ-Ռավվադի (Շարդարյանների էմիրության էմիր Փադուկուն իբն Փադուկուն – Մ.Ֆ.) եղբայր Միհուդիի (Շարդարյանների էմիրության էմիր Մանուգե իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.): Այնտեղից գնաց Դավիթ, որն Ատրպատականում է» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

3505 «Ռուբե-է-Դին Բերքհարույնը (Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքհարույնը – Մ.Ֆ.) եկավ, որպեսզի մարտնչի նրա (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Մուհամմեդ Տաիարիի – Մ.Ֆ.) դեմ: Սուլթան Մուհամմեդը գնաց նրան ընդառաջ և երկու բանակներն իրար եկան Դիլիսի դարպասների դեմ 496 թվականի Ջումադա երկրորդ ամսին Սուլթան Մուհամմեդը նահանգեց Անի» (Մադր-է-Դին ալ-Ջուսեյնի «Ջադուդումներ Սեջուկյան պետության մասին», գլուխ 28):

3506 «Այն տարում, երբ Չայոց 552 թվականին էր, եղավ Կապան գավառի և Բաղաց ամուր աշխարհի ավերման ու նրանց թագավորների և իշխանների տիրապետության վերացման սկիզբը, որի մասին կարդացինք ու իմացանք Սյունյաց եպիսկոպոս Տեր-Ստեփանոսի թղթից, որ գրել էր հոյակապ Անի քաղաքում՝ Միսիթար բախանայի՝ քաղաքի ավազ երեցի և սուրբ կաթողիկեի տեղակալի խնդրանքով: Մեծ կոտորածի պատճառն էլ այս էր: Սենեբերին թագավորը գնում է Պարսկաստանի մայրաքաղաք Սպահան՝ Մելիքաի սուլթանին (Սեջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահին – Մ.Ֆ.) տեսակցության: Հանդիպելով նրան՝ բարձրագույն փառքով մեծարվել է ու նստեցնել վերևի տեղում: Սուլթանը խիստ սիրովյալ մի ծառա ունեւոր Չորթանն անունով, որը նրա մոտ մատուցակություն էր անում: Ճաշի ժամանակ սա գինով խիստ նեղում է Սենեբերին թագավորին, որը, թեև շատ պարզևներ է խոստանում նրան, բայց նա ուշադրություն չի դարձնում: Ապա խոստանում է Չորթանին տալ իր դուստրը, որի համար իրենց սովորության համաձայն Չորթանը հանգույց է դնում Սենեբերինի գոտու վրա, որպես նշան այդ խոստման, ու տանում, ցույց է տալիս սուլթանին: Դրանից հետո կատակով ասված այն խոսքերը Չորթանը խորամանկությամբ պահում էր իր մտքում՝ խժոժության առաջ բերելու նպատակով: Այս, հասնելով բարձր դիրքի և իշխանության, սա Սենեբերինից պահանջում է խոստացած աղջկը, իսկ նա խիստ խոսքերով է պատասխանում՝ ծաղրելով նրա պահանջը: Այն ժամանակ, երբ Չորթանն իմացավ թագավորի կարծիքը, ըստ որի իր պահանջի կատարումն անհնարին էր, սկսեց դաժան հալածանքներով ու տեսակ-տեսակ նեղություններով կեղծել և ավերել նրա ողջ տերությունը, բայց Չայոց 525 թվականին շեն էին Կապանի գավառները, վանքերը ծաղկած էին պաշտամունքային արարողություններով ու լուսավորությամբ, իսկ Չայոց 541 թվականին, երբ Մելիքաի սուլթանը մեռավ, մեկ ողջ տարի նրանք բոլորն առհասարակ ահ ու դողի մեջ գտնվեցին: Ապա Մելիքաի որդի Բեկիարույնը (Սեջուկյան սուլթանության սկզբում միանձնյա, հետո համիշխան սուլթան Բերքհարույնը – Մ.Ֆ.) իշխանության ժամանակ յոթ տարի մի փոքր խաղաղություն տիրեց, իսկ Չայոց 548 թվականին, երբ Բեկիարույնը մեռավ, նրանք դարձյալ դառնապես ցնցվեցին: Եվ երբ տասնմեկ հիսնյակը և երկու թիվը լրացավ, այսինքն Չայոց 552 թվականին, մի օր, երբ քաղաքացիներն անհոգ դրության մեջ էին, տերը կորստյան մատնեց մարդկանց համար անառնի Կապան քաղաքը, բանգի անիծյալ Չորթանին իր վրեժը լուծելու համար անպատեհիորեն հարձակվեց քաղաքի վրա: Նախ՝ բազմաթիվ հետևակ ծերպանուտ ու քարազնաց գորականներ բարձրացան ապառաժոտ լեռան գլուխը և հեղեղատի մեծ հունով իջան քաղաք, քանի որ այդ տեղը պարսպափակված չէր՝ մարդկանց մուտքի համար անհնարին լինելու պատճառով: Սկսեցին կոտորել Չալաթալի կողմից: Նրանք բացեցին քաղաքի դարպասը, որ նայում էր խնձորոզխին: Բոլոր գործերը մտան ու ջարդեցին, կոտորեցին ողջ բնակչությանն առհասարակ, սակայն բերդի նկատմամբ ոչինչ չկատարեցան ձեռնարկել և հետ դարձան իրենց տեղը: Ահա հենց սա եղավ այս աշխարհի ավերման սկիզբը և այդ թագավորությունն օրըստօրե վկայեց թուլանալ ու ապա վերացավ» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 61):

3507 «Եվ եկավ Ազադի կառավարիչը և արշավանք իրականացրեց ալ-Ջումայի վրա, որը Անտիոքի շրջանում է, ու այդ ժամանակ եկավ Անտիոքի ու առ-Ռուխայի գործը և տեղակայվեց ալ-Մուլայի մոտ՝ կոտորելով բնակչության մի մասին: Նրանք հարկ դրեցին որոշ մասերի վրա և ստացան այն: Նրանք Չայեայի շրջանում մնացին մի բանի օր, նամակագրական կապ հաստատեցին Մելիք-Ռիդվանի (Չալեայի էմիրության էմիր Ռիդվանին – Մ.Ֆ.) հետ և համաձայնության եկան 7.000 դինարի և 10 ձիու վրա, որից հետո ֆրանկները բաց թողեցին գերիներին, այդ թվում նաև ալ-Մուլայի մոտ գերի ընկած էմիրներին ու դա եղավ 496 թվականին» (Բեմալ-է-Դին «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

3508 «Դրանից հետո ֆրանկները եկան Թլպաշարից, հարձակում գործեցին Չալեայի հյուսիսային և արևելյան մատույցների վրա ու այրեցին դրանք» (Բեմալ-է-Դին «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

3509 «Դրանից հետո ֆրանկները եկան Թլպաշարից, հարձակում գործեցին Չալեայի հյուսիսային և արևելյան մատույցների վրա ու այրեցին դրանք, հետո կրկին արեցին նույն բանը» (Բեմալ-է-Դին «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

3510 «Բալակը (Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.) այն թուրքերից էր, որոնք հաստատվեցին Բեթ-Նախիրայում: Երբ մահացավ էմիր Թաքեդին (Խարբերդի էմիրության էմիր Մուհամմեդ իբն Ջաբակը – Մ.Ֆ.), Բալակը ուժով տիրեց Պուլային, որը Արասինհաս գետի մահին Ե» (Միքայել Ասրի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 11):

3511 «Բալակը (Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.) տիրացավ նաև այլ վայրերի» (Միքայել Ասրի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 11):

3512 «Չայոց 552 թվականին Ուռնայի կոմս Պադուխը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալուդին II Բուրգին – Մ.Ֆ.) գործադրեց արեց և գնաց թուրքերի դեմ՝ տաքլաց գավառը: Մերոսիի սահմաններում նա կոտորեց նրանց և նրանց Ուլլի-Սալար կոչվող էմիրին իր բանակով ու երեխաներով գերեվարեց: Էմիրին նա բերեց Ուռնա քաղաքը, նրա հետ նաև անհամար ոչխարների հոտեր, հազարավոր ձիեր, պախարներ, ուղտեր: Բոլորը միասին բերեցին թափեցին Ուռնա քաղաքը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

3513 «Այդ տարի Ուռնայի կոմս Պադուխը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալուդին II Բուրգին – Մ.Ֆ.) բանակ հավաքեց և ներխուժեց Մարդինի սահմանները: Ձեռք գցելով անթիվ բանակի ոչխարներ, ջորիներ, ձիեր, ուղտեր ու կոտորելով թուրքերին՝ նա Ուռնա բերեց նրանց կանանց ու երեխաներին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

3514 «Ուռնայի կոմս Պադուխը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալուդին II Բուրգին – Մ.Ֆ.) գնաց թուրքի վրա, Մելտենի սահմաններում բռնեց Ուլլի-Սալար էմիրին և բերեց Ուռնա քաղաքով գերիների ու հազարավոր ոչխարների հետ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 65):

3515 «Արքան (Բարթիլի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարին – Մ.Ֆ.) գրավեց Գերբն ու Կախեթին, իսկ Էրցուխիում էլ մեծ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, որտեղ նա շահեց իր այն հայտնի հաղթանակը: Այդ ժամանակ քաջարի ու փոքրաթիվ զորքով նա ոչնչացրեց սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տաիարի – Մ.Ֆ.) անթիվ զորքը, իսկ Գանձակի աթաբեկին և Կախեթիի ռազմիկներին մեծ մասին էլ, որոնք թշնամիներն հետ միասին շրջապատել էին մեզ, որաշագործ աստված նրա ձեռքը հանձնեց այնքան հեշտությամբ ու արագ, որ մեկը ոչ միայն հետապնդում էր հազարին, այլև անձամբ գերեվարում էր, իսկ երկուսն էլ փախուստի էին մատնում տասնյակ հազարների՝ բոլոր լեռներից, փոսերից ու ապաստարաններից բերելով գերիներ: Ընդ որում արքան ինքն էլ, ոչ թե կանգնած էր իր ռազմիկների թիկունքում և ամեն ինչին նայում էր հեռվից, ինչպես իշխաններից ոմանք, այլ անձամբ էր առաջնորդում նրանց՝ լինելով բոլորից առաջ: Ինչպես այդուհի՝ արքան բարձրագույն աղադակում էր և փորձելի նման վաճառում էր բոլոր կողմեր: Նա նման էր Գողիաթին, որը նետվում է հարձակման, նա տապալում էր դյուցազուններին, ոչնչացնում ու հաղթում էր իր բոլոր հակառակորդներին այնքան ժամանակ, մինչև որ շատ հարվածներից ոչ միայն նրա ձեռքը չկապվ թրի կողին, ինչպես հինկուսկարանային Դոդոյի որդի Եդիազարի մոտ եղավ, այլև նրա ծոցը լիովին լցվեց սայրից հոսող արյունով: Դա հայտնի դարձավ ճակատամարտի ավարտից հետո, երբ նա թուլացրեց գոտին և մեծ բանակի լերդարցած

արյուն թափվեց գետին, ընդ որում սկզբում կարծում էինք, լավ չնայելով, թե այդ արյունը նրա վերքերից է հոսել: Այդ օրը նրա տակ երեք ձի սպանեցին և միայն չորրորդի վրա հեծած նա ավարտեց ճակատամարտը: Ամեն նաև, որ մենք պատմեցինք միայն ամենաթիշ ու աննշան մասը շատ այլ բաներից» («Զարթիս-Ցիտկոբեա», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

³⁵¹⁴ «Ֆրանկները, տեսնելով, որ թուրքերն անվերջ մարտնչում են իրենք իրենց մեջ, քնականաբար ոգևորվեցին և ահա Բոհեմուկը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմուկ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ելավ ու տիրեց Ալլաստեղային ու Ջահանի շրջանին» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գլուխ 15, գլուխ 10):

³⁵¹⁵ «/148/ Այս ընթացքում ասորեստանցիները ելան պայքարի և, առաջանալով անթիվ բանակությամբ, հարձակվեցին Տանկրեդի (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության նախկին և ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.) հարևան Եդեսիա քաղաքի վրա: Այս լուրը արագորեն հասավ Անտիոք, ընդ որում Բոհեմուկին (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմուկ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.) կոչ ուղարկվեց փրկել Եդեսիան և այդ գործին ձեռք զարկել առանց որևէ հապաղման: Այսպիսով՝ Բոհեմուկը ելավ և Տանկրեդի ու պատրիարքի հետ միասին անցավ Եփրատը: Այդ ժամանակ ժողովրդը (Թուրքարի իշխանության իշխան (1104-1114, 1118-1131), Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժոպին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.), որ իշխում էր Մարաշ քաղաքում, իր հավաքած բոլոր ուժերով ևս միացավ նրանց: Թուրքերը, որոնց հայտնեցին Բոհեմուկի գալու մասին, դառնալորեն հեռացան Եդեսիայից՝ ցանկանալով պայքարել, բայց առժամանակ թաքցնելով իրենց այդ ծրագիրը: Այսպիսով՝ թուրքերը ձևացրին, թե փախչում են, սակայն իրականում դա ընդամենը մի հնարք էր, որպեսզի խաբեն ուխտավորներին, որոնք անզգուշորեն կսկսեին հետապնդել իրենց, կլքեն անվտանգ և հայտնի վայրերը ու կխորանան անծանոթ երկրում: Ըստ նրանց ծրագրի, այդ ժամանակ ուխտավորները, զրկված գոյության միջոցներից, պետք է տուգն, հոգնեին ու հյուծվեին, իսկ այդ ժամանակ, ահա, իրենք մարտի մեջ կմտնեին: Այսպիսով՝ թուրքերը աստիճանաբար նահանջեցին և այդ արեցին 3 օր շարունակ՝ հետ բաշվելով հառան քաղաքից անդին և խաբելով իրենց հակառակորդներին: Այս կերպ խուսափվելով՝ թշնամիները ի վերջո հասան Զոլարա գետին և, հետապնդվելով բրիտանյանների կողմից, անցան այն, ինչը արեցին նաև բրիտանյանները: Պարզվեց, սակայն, որ թուրքերին դա հերիք էր, բանգի նրանք միանգամից դադարեցին փախչել և, բարձր աղաղակելով ու ձեռքերը մեկնելով գեղեթին, պատրաստվեցին պատերազմի, բանգի գետը փակել էր իրենց թշնամիների փախուստի բոլոր ճանապարհները և, բացի այդ, բրիտանյանները ուղղել էին ու հոգնած: Եվ ահա թե ինչ եղավ: Բրիտանյանները բաժանված էին երեք ջոկատների: Բոհեմուկը, այդ կողմի ջոկատի գլուխն անցած առաջանում էր աջից, Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնի – Մ.Ֆ.)՝ նույն կերպ՝ ձախից, սակայն, հակառակի պես, ճակատագրական մի սխալ գործած՝ առանց գեղեթի, հետախուզության և իրադրությունը պարզելու, իսկ կենտրոնում ընթանում էր Տանկրեդը՝ հիմնադի գնված, պատրաստված և լի ամենայն զգուշությամբ: Այդ ժամանակ թուրքերի հիմնական ուժերը բավականին հեռու էին, սակայն նրանք, գործելով ըստ իրենց ծրագրի, առաջ էին ուղարկել որոշ թեթևագեղեթի, որպեսզի հսկողության տակ պահեն ֆրանկներին: Չափորդ օրվա երեք բառորդն արդեն անցել էր և մնացել էր մնացածը, երբ ֆրանկները, իբր թե ամենայն կարգով, կանգ առան, որպեսզի ճամբար զարկեն: Այդ ժամանակ թուրքերը, իրենց հետախուզներից իմանալով այդ մասին, խուսափեցին նրանցից, որոնք պատրաստ էին պայքարի, լավ գնված էին և լի զգուշավորությամբ, խոսքը Տանկրեդի ուժերի մասին է, ու փոխարենը նետվեցին Բոհեմուկի և Բալդուինի վրա, բանգի սրանք առաջանում էին մեծ խառնաշփոթությամբ: Արդյունքում սրանք ոչ մի կերպ ժամանակ ու հնարավորություն չունեցան ձեռք մեկնելու գեղեթին, բանգի ենթարկվել էին անակնկալ հարձակման՝ ստիպված լինելով լքել իրենց ճամբարը: Բարեբախտաբար այդ ժամանակ թշնամիները, ցանկանալով հազուրդ տալ իրենց ազատությանը, նետվեցին ճամբարում գտնվող գույքի վրա և արդյունքում, չնայած արդեն ուշ էր որևէ բան փրկելու, սակայն բրիտանյանները կարողացան շունչ բաշել ու փրկվել: Այսպես եղավ Բոհեմուկի ու նրա մարդկանց հետ: /149/ Բոհեմուկի հետ մյուս կողմում մարտնչող Եդեսիացիների բախտը, սակայն, այդ աստիճան չբերեց, բանգի նրանք իրար հետևից ընկան, այդպես էլ հնարավորություն չունեցան պաշտպանվել, իսկ Բալդուինն էլ գերվեց և շղթայակալ արվեց: Դժբախտ արքեպիսկոպոս Բենդիկտը, որ նրանց հետ է, կիսեց Բալդուինի ծակառուսիքը ու նա ևս շղթայակցեց, նույնիսկ կրկնակի անգամ, բանգի, երբ նրան անցկացնում էին Տանկրեդի զորքերի մոտով, նա աղաղակ բարձրացրեց ու խնդրեց իրեն օգնության հասնել: Բենդիկտի դժբախտությունը իրոք սրտաշարժ տեսարան էր ներկայացնում, իսկ նրա աղաղակներն էլ լավում էին ամենուր, այնպես որ մարդիկ որդին ճանաչեց նրա ձայնն ու տեսավ արտաքինը, որից հետո անմիջապես միջոցներ ձեռնարկեց վերջինիս փրկելու ուղղությամբ: Եվ այսպես Տանկրեդը, գրեթե, որ արքեպիսկոպոսը ոչնչից չպետք է վախենա, բանգի իր աչքի առաջ է, մեծ եռանդով հարձակում գործեց հակառակորդի վրա, թեև արդեն գիշեր էր և սեփական ասպետները սկսեցին համոզել Տանկրեդին հրաժարվել այդ գաղափարից: Նույն կերպ էր պնդում նաև Բոհեմուկը, թեև Տանկրեդն ինքը ձգտում էր ձեռնամարտի: Մինչ այս, մինչ այն, գիշերը վերջնականապես իջավ և ողջ երկիրը խավարով պատվեց, որից հետո իշխանները դնելով ժամապահների, տեղավորվեցին քնելու, թեև հասարակ մարդիկ, որոնք չէին գտնվում բանակի ղեկավարների օրապահիկայինների ցուցակի մեջ, վախենալով հաջորդ օրվանից, դիմեցին փախուստի հենց այդ իսկ գիշեր: /150/ Չարկ է լնել, սակայն, որ գետը խանգարում էր մարդկանց փախուստին, մանավանդ որ այնտեղ ընդամենը միայն մեկ ծանծաղուտ կար, որը, սակայն, թշնամին արդեն առել էր իր հսկողության տակ և հարվածում էր բոլոր այն ուխտավորներին, որոնք փորձում էին փրկություն որոնել այդ կերպ: Այս կերպ շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ փախչողների թիվն այն աստիճանի հասավ, որ նրանք կարողացան մաքրել ծանծաղուտը թշնամիներից: Եվ այսպես մեր մարդիկ, հետապնդվելով մահվան վախով, աչքաթող արեցին իրենց իշխանների հրամանները, խախտելով ամեն ինչ և, ինչքան ուժ ունեին, նետվեցին փախչելու: Մարդիկ փախչում էին ոչ միայն արդեն իսկ հիշատակված ծանծաղուտով, այլև, փախոի կողմերը նետելով գետը, դրանցից կառչած անցնում էին մի ափից մյուսը՝ օգտագործելով դրանք որպես կամուրջներ: Այդ ժամանակ բանակի պահապանները, չկարողանալով առնել սկիզբ առնող փախուստի դեմը, եկան Բոհեմուկի մոտ և իմաց տվեցին նրան այդ մասին: Նույն լուրը հասավ նաև Տանկրեդին՝ առաջնորդներից երկրորդին, և ահա նրանք, զգալով վիճակի լուրջությունը, իրենք էլ հետևեցին այդ մարդկանց: Այդ ժամանակ, մինչ այլ ձգտում էին փախչել ինչքան հնարավոր է արագ, Տանկրեդը դառնալորեցրեց ընթացքը և մնաց վերջապահում: Բանն այն էր, որ նա ուզում էր գնել մի որևէ դիմադրություն կազմակերպել թշնամիների դեմ ու թիկունքից պահպանել նրանց, որոնք խթանները օգտագործում էին միայն փախուստի համար: Աստված, սակայն, ողորմաց մարդկանց, բանգի թուրքերը չգիտեին, որ բրիտանյանները փախչում են, և խորը քնի մեջ էին, մինչ ուխտավորները, իրոք, լքելով բոլոր թանկարժեք իրերը, ոսկին ու արծաթը, մի խոսքով՝ այն ամենը, ինչը ծանր էր և կարող էր խանգարել իրենց արագ ընթանալուն, ընդհատեցին, որով պաշտպանում էին իրենց կյանքը, գլխապատառ փախչում էին: Անձրեց փչացրել էր բոլոր ճանապարհները և դրանք դարձել անանցանելի՝ լի ցեխով և ջրերով, երբ ձիերը սայթաքում էին կամ էլ ծանր էին ընթանում իրենց պղծերին հավաքված ցեխի պատճառով: Արքեպիսկոպոս Բենդիկտը այնտեղ էր և փախչում էր փախստականների հետ միասին, սակայն նրա ջորին ցեխի պատճառով դանդաղ էր ընթանում և նա մնացել էր վերջին շարքերում: Այդ ժամանակ ոչ-ոք չէր օգնում արքեպիսկոպոսին և թվում էր, թե նա զոհ կգնա հակառակորդի թերթին ու աղեղներին, իսկ արքեպիսկոպոսի աչքերը անհանգիստ էին, սակայն ինչ էր այդ անհանգիստությունը նրա սրտին տիրածի հետ համեմատած: Եվ ահա արքեպիսկոպոսը աղաչում էր ամեն մի պատահածի օգնել իրեն, մաքրել ջորու պղծ կամ կորել այն, սակայն նրա մոտով անցնող բոլոր բրիտանյանները, հետապնդվելով մահվան վախից, նրա վրա մազաչափ իսկ ուշադրություն չէին դարձնում: Արքեպիսկոպոսը սկսեց խոստանալ մարդկանց մեղքերի թողություն տալ և միայն այդ ժամանակ մի ոմն ասպետ օգնեց եպիսկոպոսին և ազատեց նրան՝ ինչն էլ ազատվելով իր մեղքերից» (Ռաուլ Կանեացի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 148-150):

«/38/ Այն բանից հետո, երբ մայիս ամսին Բոհեմուկը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմուկ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ազատվեց գերությունից ու մեկնեց Աթա, Զկրմիշը (Մոսուլի կառավարիչ Զկրմիշը (1102-1106) – Մ.Ֆ.), որը թուրքերի մեծ իշխաններից մեկն էր, Սուբանի (Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Սուբան իբն Արտուխի – Մ.Ֆ.) հետ միասին ներխուժեց Երուսաղեմի թագավորության տարածք, որից հետո, ձեռք մեկնելով Բաբելոնի թագավորության արքային (Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրին – Մ.Ֆ.), առաջացավ Դամասկոսի ուղղությամբ: Այս Զկրմիշը, որ իրոք թուրքերի մեծագույն իշխաններից մեկն էր, գեղեթի տակ էր դրել խորասանի թագավորությունից հավաքված 60.000 թուրքերի, որից հետո, իր գոռոզության մեջ առաջանալով, նա պաշարեց Ռոհասը, որ հայտնի է որպես Եդեսիա: /39/ Բալդուին Դ՝ Բուրգոն (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնի – Մ.Ֆ.), որին Բալդուին արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուրգոնի – Մ.Ֆ.) հանձնել էր Եդեսիայի պաշտպանությունը, այդ բանակի թշնամիների ժամանակն պատճառով անակնկալի ելավ, սակայն, այնուհանդերձ ուշադրություն չդարձնելով դրան, սկսեց միջոցներ ձեռնարկել քաղաք պաշտպանության կազմակերպման ուղղությամբ: Դրանից հետո նա քաղաքից մարդ ուղարկեց Բոհեմուկի և Տանկրեդի (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության նախկին և ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.) մոտ՝ անկեղծորեն խնդրելով և աղաչելով աջակցել իրենց, բանգի հակառակ պարագայում թուրքերը հաջողության կհասնեին և իրենց գոռոզությամբ վեր կհանեին բրիտանյանների նկատմամբ: Վերոհիշյալ իշխանները, հենց որ ստացան օգնության կոչը, Անտիոքից ու հարակից քաղաքներին իրենց հավաքեցին մոտ 3.000 ասպետներ ու 7.000 հետևակայիններ և ժամանեցին հառանի շրջակայք, որտեղ սպասվում էր նաև Բալդուին արքայի ու նրա ուժերի գալը: Եվ ահա իրար գլուխ հավաքված իշխաններին հայտնեցին, որ թշնամիները, կենտրոնացնելով ուժերը, գնում են Ռոհաս քաղաքի վրա: Իմանալով, որ ժամանել են բազում հազարավոր թուրքեր, բրիտանյանները վերջին փորձերը ճանապարհ և տեղափոխվեցին Քոբար գետի

մոտակայքը, որը հոսում էր Բաբելոնի թագավորությունից, որտեղ ճամբար դրեցին: Հաջորդ օրը լուսաբացին քրիստոնյաները թողեցին նաև այս ճամբարը և տեղաշարժվեցին Ռոհաս բաղաթի ուղղությամբ, ընդ որում մեղեքերի թողություն, ինչպես նաև հոգևոր այլ արարողություններ իրականացրին...: Հազիվ էին նրանք ավարտել այս գործը, երբ սպառնալից տեսքով առաջ եկավ Սուբանը և, հետև ունենալով 30.000 ռազմիկների, որոնք ուժեղ ու անեղ նետածիղներ էին, քրիստոնյաներին մարտի կանչեց: Իրենց հերթին Բոհեմունդը, Տանկրեդը և Անտիոքի բոլոր ասպետները, զինված ու զրահավորված, հզոր մարտակարգ կազմեցին և, աղաղակելով ու հնչեցնելով շեփորներ և եղջերափողեր, էլան թշնամիների դեմ: Ձախ թևում գործում էին Բալդուին Դ-Բուրգը և ժուլին Կուրտենեն կամ Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.), իսկ առաջապահ ուժերը կազմված էին Բալդուին արքայի նիզակակիրներից, որոնք նաև թրեր ու վահաններ ունեին: Եվ ահա սրանք, առաջնախույժ ուժեղ ձիերի վրա, մարտի նետվեցին: Բոհեմունդն ու Տանկրեդը, որ մարտի էլան աջ թևում, Աստծո աջակցությանը առավելության հասան ու հետ շարտեցին թշնամիներին, որոնք դիմեցին փախուստի: Այդ ընթացքում թուրքերը կորցրին մոտ 500 հեծյալներ, իսկ քրիստոնյաները՝ մոտ 200 հոգի: Եվ ահա Բալդուին Դ-Բուրգը և ժուլին Դ-Կուրտենեն այլ փառահեղ ասպետների հետ միասին, տեսնելով, որ մոտ մեկ մղոն այն կողմ գործող Բոհեմունդի ուժերը հաջողության են հասնում ու Անտիոքի իշխանը Տանկրեդի հետ միասին սկսում են հետապնդել հակառակորդին, իրենք ևս խթանեցին ձիերը և նետվեցին թշնամիների վրա, որ աջակցեն այն երկուսին: Այդ ժամանակ, սակայն, կարծես գետնի տակից դուրս թռած 10.000 թուրքեր էլան քրիստոնյաների դեմ և նետերի հարվածների տակ առան նրանց: Արդյունքում քրիստոնյաներից շատերը սպանվեցին, ոմանք էլ հավերժական գերության բռնվեցին: /40/ Այս խառնաշփոթ մեջ գլխավորեցին նաև 18 բահաններ և 3 վանականներ, իսկ եպիսկոպոս Բենեդիկտն էլ գերվեց: Եվ ահա Անտիոքի իշխան Բալդուինը, որը, ձգտելով աջակցել Բոհեմունդին, անխոհեմ կերպով առաջ էր նետվել, չապաստելով վերջինիս ուժերին, պարտություն կրեց ու գերի ընկավ: Այդ ժամանակ Տանկրեդը, որ մի փայլուն հաղթանակ էր տարել և մեծ բանակի թուրքեր կոտորել, լսելով ձախ թևում առաջացած ծանր վիճակի մասին, իր ողջ ուժերով անմիջապես նետվեց թուրքերի վրա, որոնք, այն բանից հետո, երբ ողջացրել էին Բալդուինի ուժերին, արդեն պատրաստվում էին գերիներ հետ միասին հեռանալ: Եվ ահա եպիսկոպոսն և երեք դյուցազունները ազատություն ստացան ու միացան յուրայիններին: Իջավ գիշերը և մարտն ընդհատվեց, ընդ որում Բոհեմունդ ու Տանկրեդը իրենց ուժերով ճամբար վերադարձան, որպեսզի հանգստանան ծանր օրվանից հետո: /41/ Աբադալների առաջին կանցի իրեն քրիստոնյաները, իմանալով իշխան Բալդուինի բացակայության մասին, մեծ անհանգստությամբ ուղիք էլան ու շարժվեցին Ռոհաս բաղաթի ուղղությամբ, որպեսզի ապահովեն այս բաղաթի պարիսպների պաշտպանությունը, բանի որ կարծում էին, որ կարծում էին, ձգտելով օգտվել իրենց հաղթանակի պտուղներից, կձգտեին գրավել այն: Իրենց հերթին Ռոհասի բնակիչները, որոնք բոլորը քրիստոնյաներ էին, իմանալով սեփական եղբայրակիցների պարտության ու մեծ իշխանի գերեվարության մասին, լաց ու կոծ կապեցին, բայց հետո արհաբար էլան, որ աջակցեն քրիստոնյաներին: Այդ օրը կիրակի էր, իսկ մյուս օրը Ռոհաս բաղաթի բնակիչները՝ հայերը, էլան ու իրենց բաղաթում ընդունեցին քրիստոնյաների զորքը՝ բաղաթն ամրապնդելով համընդունված Տանկրեդի իշխանությանը, մինչև իրենք կարողանային միջոցներ հավաքել սեփական իշխանին փրկագնելու համար: Այս ամենից հետո Բոհեմունդը յուրայինների հետ վերադարձավ Անտիոք» (Ալբերտ Ալենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 38-41):

«/29/ Նույն այդ տարում Բոհեմունդը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) և Անտիոք պրովինցիայի բոլոր իշխանները, այդ թվում նաև Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության նախկին և ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացի – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Եդեսիայի իշխան Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին – Մ.Ֆ.) և նրա զարմիկ ժուլինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) հավաքվեցին, երդում տվեցին և որոշեցին անցնել Եփրատը, որպեսզի պաշարեն Եդեսիային հարևան խառան բաղաթը, որը գտնվում էր անհավանական ձեռքում: Այս ծրագրով կյանքի կոչելու համար իշխանները իշխանները հավաքեցին իրենց իշխանության տակ գտնվող երկրների բոլոր զորքերը և տարբեր տեղերից օգնություն բերեցին: Եվ ահա նշանակված օրը նրանք հավաքվեցին Եդեսիայում..., որից հետո, կանգնելով զորքի գլուխ, անցան ակտիվ գործողությունների...: Եվ այսպես, երբ քրիստոնյա իշխանները մոտեցա խառանին, նրանք սահմանափակվեցին նրանով, ինչպես նախապես պայմանավորվել էին, որ ամուր շրջափակեն բաղաթը, բանից իրոք, տեղի բնակիչները պարենամթերք շատ քիչ ունեին և հարձակման ոչ մի կարիք չկար, երբիք էր կտրել միայն նրանց կայքը արտաքին աշխարհի հետ: Հարկ եմ համարում լսել, որ այս բաղաթի բնակչության նման վիճակի պատճառով Եդեսիայի կոմսն էր, որը երկար ժամանակ աշխատել էր, որ նրանց հասցին այդ վիճակին և կյանքի կոչի իր ծրագրերը: Եդեսիան ու խառանը գտնվում են իրարից 14 մղոն հեռավորության վրա, ընդ որում այս բաղաթների հենց միջնամասում մի գետ կա, որը հանդիսանում է նրանց սահման՝ գետից մի կողմ գտնվող տարածքը Եդեսիային և, մյուս կողմում գտնվող՝ խառանին: Այսպես էր դեռ հինավուրց ժամանակներից: Եվ ահա Եդեսիայի Բալդուինը հասել էր նրան, որ կտրել էր մոտակա հարթավայրերից գետից անդին անցնող պարենամթերքի հոսքը՝ գերադասելով զրկվել փոխադարձ առևտրից ստացվող օգուտից, բայց փոխարենը նաև իր հակառակորդին զրկել պաշարներից, որոնք այլ տեղից ձեռք բերելը դժվար էր: Միաժամանակ Բալդուինը բազում անգամներ հարձակումներ էր գործել բաղաթի շրջակայքի վրա և, ամայացնելով գյուղաբնակ տարածքները, փաստորեն ստեղծել էր մի վիճակ, երբ գետի մի կողմում, որը պատկանում էր Եդեսիային, ամեն ինչի առատություն էր, իսկ մյուս կողմում, որը պատկանում էր խառանին՝ ամեն ինչի սղություն: Այսպիսով՝ նա հույս ուներ խառանի բնակչության համար անտանելի պայմաններ ստեղծել և դա իրոք ճիշտ հաշվարկ էր, որը կյանքի էր կոչվել մի բանի տարվա ընթացքում, բանից, երբ ահա այժմ քրիստոնյաները հայտնվեցին խառանի պարիսպների տակ, նրանք գտան բաղաթացիներին՝ հայտնված ծայրահեղ կարիքի մեջ: Իրենց հերթին խառանի բնակիչները, որոնք հայտնվել էին ծայրահեղ դրության մեջ, նամակով դիմեցին Կրևելի բոլոր իշխաններին և հայտնեցին, որ, եթե իրենց օգնության չհասնեն, ապա իրենք որոշել են հանձնել բաղաթը, բանից սովն ու զրկաբանները կրելն իրենց ուժերից արդեն վեր է: Ահա այսպիսին էր վիճակը, երբ քրիստոնյաները շրջակայքից հասնում...: /30/ Հարկ է լնել, սակայն, որ դժբախտաբար հենց այդ ժամանակ քրիստոնյա իշխանների շարքերում մի տարաբախտ գծողություն առաջացավ, բանից Բոհեմունդն ու Բալդուինը սկսեցին վիճել այն հարցով, թե ո՞ր մեկը պետք է տիրի բաղաթին և որի՞ դրոշմ պետք է ծածանվի առաջին հերթին: Այս առարկայագուրկ վեճը ձգձգվեց ողջ օրը և շարունակվեց մյուս առավոտյան՝ փ կերելու հաստատելով այն խոսքերի ճշմարտացիությունը, թե երկայքը տաք-տաք են ծեծում, որովհետև պետք եղած ժամանակը անդառնալիորեն բաց թողնվեց: Բանն այն էր, որ հաջորդ օրը տեղ հասան անթիվ բանակային թշնամիներ, ընդ որում թուրքերի այդ բանակն իրենից մի այնպիսի մեծություն էր ներկայացնում, որ քրիստոնյաները լքողեն անհանգստացան սեփական անվտանգության համար: Հարկ է լնել, որ այս եկվորները իրենց հետ պարենամթերքի հսկայական պաշարներ էին բերել, ընդ որում նրանք իրենց բանակը բաժանեցին երկու մասին և, մինչ մի մասը պետք է մարտնչեր քրիստոնյաների դեմ, մյուս մասի առաջ խնդիր դրվեց բաղաթ հասցնել պարենամթերք: Գործն այն ընթացքը ստացավ, ինչ ուզում էին թուրքերը, և ահա, յուրյը բացվելուն պես, հակառակորդ բանակի ղեկավարները մարտական լիակատար պատրաստության վիճակում մարտի առաջնորդեցին իրենց ուժերի մի մասը, իսկ մյուս մասն էլ, մնալով գումակի մոտ, սկսեց զբաղվել բաղաթ պարեն հասցնելու խնդրով: Միաժամանակ նրանք, որոնք պատրաստվում էին մարտի, լքողեն մարտական գործողությունների մեջ ներթափվելու նպատակ չունեին և միայն ուզում էին շեղել մեր բանակի ուշադրությունը, որպեսզի իրենց բանակի երկրորդ մասը կարողանա պարենամթերք հասցնել բաղաթ: Ամեն ինչ, սակայն, այլ տեսք ունեցավ, բանից քրիստոնյաները, ողջ կազմով էլան ու պատրաստվեցին վճռական մարտի, ընդ որում երկու եպիսկոպոսները շրջում էին ռազմիկների շարքերում և ամեն կերպ ոգևորում նրանց, թեև նրանց խոսքերն ու ջանքերն իզուր էին, բանից այդ գործի վրա բացակայում էր աստվածային օրհնությունը: Արդյունքում առաջին իսկ պահից հակառակորդը մարտի դաշտում առավելության հասավ, իսկ մեր բանակն էլ, թողնելով ճամբարն ու գումակը, դիմեց փախուստի, թեև դա իզուր էր, որովհետև հնարավոր չէ փախչել ճակատագրից: Եվ ահա թուրքերը, արագորեն մի կողմ դնելով աղոթները, ձեռքերը վերցրին սրերը և սկսեցին հետապնդել քրիստոնյաներին՝ կոտորելով ու բնաջնջելով սրանց գրեթե ողջ բանակը: Եդեսիայի կոմսն ու նրա զարմիկ ժուլինը գերի ընկան, նրանց շղթայեցին և ուղարկեցին ամենահեռավոր շրջաններ, իսկ Բոհեմունդը, Տանկրեդը և երկու եպիսկոպոսները հազիվ փրկվեցին այդ սարսափելի ջարդից ու հեռացան» (Գիյոմ Տյուրպացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 29, 30):

«Հայոց 553 թվականին Ուռհայի Պաղտինը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին – Մ.Ֆ.) և ժուլինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) գորհախավաք արեցին և գնացին խառան կոչվող բաղաթի վրա: Պաղտինը դիմեց Անտիոք, հրավիրեց ֆրանկների մեծ Պենունդին (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) և Տանկրեդին (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության նախկին և ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), ինչպես և Հայոց մյուս ողջ զորքերը: Բոլորը հավաքվելով նրա մոտ՝ մեծ զորաբանակ կազմած շարժվեցին խառանի վրա և սաստիկ պաշարեցին այն: խառանում զգացվեց հացի մեծ պակաս: Մի ֆրանկ, սակայն, աստծուն ոչ հաճելի արարք կատարեց: Նա հացի մեջ կեղտոտեց, ապա տարավ և այն դրեց բաղաթի դռան դիմաց: Բաղաթացիներից մեկն իրեն վտանգելով շտապեց վերցնել այն, որ ուտի, բայց, տեսնելով աղետոտությունը, զգվեց: Նա հացը տարավ և ցույց տվեց բաղաթացիներին: Իմաստուն մարդիկ, տեսնելով այդ բանը, ապացին. «Ահա

մի մեծ մեղսագործություն, աստված չի հանդուրժի նման բան և նրանց հաղթանակ չի պարգևի, բանգի հացի վրա այնպիսի մի մեղք գործեցին, որի նմանը աշխարհում չի լավել»։ Դրա վրա պարսից հսկայական զորքը Մոսուլի եկիր Ճըրմիշի (**Մոսուլի կառավարիչ Ջըրմիշ - Մ.Ֆ.**) և Արդուխի որդի Սուբմանի (**Արտուխյանների էմիրության էմիր Սուբման իբն Արտուխի - Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ շարժվեց նրանց վրա։ Ֆրանկների իշխանավորները, լսելով այդ մասին, մեծ ուրախությամբ շարժվեցին պարսից զորքերի վրա։ Երկու օրվա ճանապարհի չափով հեռանալով բաղաբեց՝ նրանք հասան Օշուտ կոչվող վայրը։ Այդ ժամանակ Ուռհայի կոմսը և Ճուլիկը մեծամտացած՝ Պեմուռնի և Տանգրիին իրենց զորքերից հեռու ընկած մի տեղ թողեցին՝ սատելով, թե. «Առաջինը մենք ընդհարվեք թշնամուն, որպեսզի հաղթանակը մեզ վերագրվի»։ Պաղտիկը և Ճուլիկը հանդիպեցին թուրքերի զորքերին և տաջկաց օտար երկրում կատաղի պատերազմ տեղի ունեցավ, որտեղ պարսից զորքը հաղթեց ֆրանկների զորքին ու աստվածասաստ բարկությունը թափեց բրիստոնյանների գլխին, իսկ համայն երկիրն էլ ողողվեց ավելի քան 30 բյուր հավատացյալների արյամբ ու դիակներով, գավառները մարդաթափ եղան։ Թուրքերը բռնեցին Ուռհայի Պաղտիկին և Ճուլիկին ու գերի բռնեցին։ Ինչ վերաբերվում է մյուս երկու զորավարներին, ապա նրանք իրենց բովանդակ զորքով անվտանգ մնացին և, իրենց հետ վերցնելով գերյալներին, փախան ու ապաստանեցին Ուռհա բաղաբեց։ Ուռհա բաղաբեցում մեծ սուգ էր, որովհետև խառնակից գերեցին առաջապահ զորքը և, շրջապատելով լեռ ու դաշտ, բոլոր փախստականներին գլխովին կտորեցին՝ 10.000 հոգու, երբ թուրքերը մեծ ջարդ տվեցին Բրիստոսի հավատացյալներին։ Ուռհայում մեծ լաց ու կոծ էր և անսահման վիշտ։ Այդ օրը Ուռհա բաղաբեցում և բրիստոնյանների ողջ աշխարհում ողբ ու կոծ էր և մեծ սուգ։ Պաղտիկին տարան տաջկաց Մոսուլ բաղաբ, իսկ Ճուլիկին՝ Չասնեթ՝ Արդուխի իբն Սուբմանի մոտ։ Պաղտիկին տանողը Ճըրմիշն էր» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3)։

«Հայոց 553 թվականին Ուռհայի Պաղտիկը (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ II Բուրգգին - Մ.Ֆ.**) և Ճուլիկը (**Թլապաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.**) Բոհեմունդ Ամտիոբու (**Ամտիոբի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.**) հետ միասին հավաքեցին բոլոր բրիստոնյաններին և գնացին հառան բաղաբ փյա՝ ճնշելով նրան պատերազմով։ Այդ ժամանակ մի անբարո ֆրանկ հացի մեջ կեղտոտեց, ապա տարավ և այն դրեց բաղաբի դռան դիմաց։ Բաղաբացիներից մեկն իրեն վտանգելով շտապեց վերցնել այն, որ ուտի, բայց, տեսնելով աղտոտությունը, զգլեց։ Նա հացը տարավ և ցույց տվեց բաղաբացիներին։ Իմաստուն մարդիկ, տեսնելով այդ բանը, առաջին, «Ահա մի մեծ մեղսագործություն, որի նմանը աշխարհում չի լավել»։ Այդ ժամանակ պարսից հսկայական զորքը Մոսուլի եկիր Ճըրմիշի (**Մոսուլի կառավարիչ Ջըրմիշ - Մ.Ֆ.**) և Արդուխի որդի Սուբմանի (**Արտուխյանների էմիրության էմիր Սուբման իբն Արտուխի - Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ շարժվեց նրանց վրա։ Ֆրանկների իշխանավորները, լսելով այդ մասին և հեռանալով բաղաբից երկու օրվա ճանապարհ, հակառակորդի դեմ ելան Օշուտ կոչվող վայրում։ Ուռհայի դուքսը և Ճուլիկը մեծամտացած առաջինը մարտի մեջ մտան, որպեսզի հաղթանակը իրենց վերագրվի։ Սկսվեց ճակատամարտը և պարսից զորքը հաղթանակ տարավ։ Նրանք կտորեցին շատ ֆրանկներին, իսկ կենդանի մնացածներին էլ փախուստի մատնեցին։ Բոհեմունդն ու Տանգրին, թողնելով մարտի դաշտը, փախան Ամտիոբ, և այս ամենը բրիստոնյաններին մեծ սգի մեջ գցեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

«Ֆրանկները, տեսնելով, որ թուրքերն անվերջ մարտնչում են իրենք իրենց մեջ, բնականաբար ոգևորվեցին և ահա Բոհեմունդը (**Ամտիոբի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.**) ելավ ու տիրեց Ապաստեղային և Ջահանի շրջանին, ինչպես նաև մտադրվեց գրավել Մեյիստեի շրջանը։ Դրանից հետո ֆրանկները, այլևս չթաքնվելով, մեծ թվով մոտեցան Եդեսիային։ Մի քանի օրվա ընթացքում նրանք վիճում էին իրար հետ այն բանի շուրջը, թե ո՞ր երկրները և բաղաբները ո՞ւմ պետք է անցնեն։ Եվ այսպես, բանի դեմ նրանք այս կերպ անգործության էին մատնվել, թուրքերը ելան ճակատամարտի համար։ Ֆրանկները ևս պատրաստվեցին, չնայած դեռ չէին պայմանավորվել գրավվելիս հողերի հարցով։ Երբ նրանք մոտեցան հառանին, սրա բնակչությունը նրանց ընդառաջ ելավ ու հանձնեց բաղաբի բանալիները, սակայն Եդեսիայի Բաղդուխը (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ II Բուրգգին - Մ.Ֆ.**), որի տիրույթներում էր այդ բաղաբը, չընդունեց դրանք, բանգի վախճանում էր, որ ֆրանկները բաղաբ կմտնեն և այնտեղ թափան ու ավեր կանեն։ Այս կերպ, ահա, նրանք այնտեղ կանգ չառան, այլ հեռացան՝ ավելի դժգոհ մեկը մյուսից այն բանի համար, որ չմտան բաղաբ՝ այնտեղ բռնները թողնելու համար։ Այս ամենի արդյունքում, երբ նրանք հանդիպեցին թուրքերին, պարտվեցին։ Բաղդուխն ու ժուլիկը (**Թլապաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.**) գերի ընկան, շրջապեցին և ուղարկվեցին Մոսուլ, իսկ Տանկերը (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Ամտիոբի դքսության նախկին և ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտացին - Մ.Ֆ.**) գնաց Եդեսիա և այնտեղ որպես ղեկավար հաստատեց Բոցերին (**Եդեսիայի նկատի ունի Ամտիոբի դքսության ապագա խնամակալ, փաստացի տիրակալ Բոցեր Սալերնացուն, սակայն իրականում խոսքը նրա հայր, Եդեսիայի կոմսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացուն (1104-1105) մասին է - Մ.Ֆ.**)։ Այս ամենը տեղի ունեցավ Բրիստոսի 1103 թվականին Նահր-Բալիս գետի վրա, որը Կալիսիկումի մոտ թափվում է Եփրատի մեջ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 10)։

«/261/ 1414 թվականին, երբ ֆրանկները բոլոր երկրներում ուժեղացել էին, նրանց թագավորներն իրենց բազմաթիվ զորքերով հավաքվեցին և միասնաբար եկան Ուռհա՝ դեպի արևելք շարժվելու և երկրներ գավառելու համար։ Ըստ իրենց վատ սովորության մեծամտությունից համաձայնության չգալով իրար հետ, սակայն, նրանք որոշ ժամանակ մնացին Ուռհայում և վիճեցին թուրքերի ձեռքում գտնվող բաղաբները բաշխելու շուրջը։ Մեկը պահանջում էր Նահրկերտը, մեկը՝ Ամիոնը, մյուսը՝ Մծբինը, իսկ ուրիշը՝ Մոսուլը, և միևնույն ժամանակ գցեցին նրանց վրա, որ ծիծաղի է արժանի։ Ապա՝ նրանք պատրաստվեցին դիմել դեպի Մծբին, իսկ թուրքերը, լսելով ֆրանկների այդ հավաքի մասին, իրենք նույնպես հավաքվեցին հազարներով ու անհամար բյուրերով։ Եվ, միևնույն ֆրանկները Ուռհայում հապաղելով վիճում էին երկրներ բաշխելու շուրջը, մեծ թվով թուրքեր հավաքված սպասում էին, թե ե՞րբ են ֆրանկները գալու, որպեսզի ճակատամարտ տան նրանց... /262/ Երբ ֆրանկները մեկնեցին Ուռհայից, նրանց ուղեկցում էր բաղաբացիների մի մեծ անդրիս՝ գրավվելիս վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ուռհայի տեր Բաղդուխը, սակայն, մտածում էր. «Խառնան իմն է և գտնվում է իմ սահմաններում։ Եթե այժմ գրավվենք այն, թագավորները վայրերում ավարտ ձեռք բերելու, հարստանալու և թուրք ու արաբ գերիներ ստանալու նպատակով։ Սա մի հզոր բանակ էր, որը հասնելով հառանի դաշտը, անցավ արևելյան կողմով և մոտեցավ Աբրահամի տանը, որը կոչվում է Դահրանահ։ Այնտեղ մի մեծ մզկիթ՝ մահմեդականների աղոթատեղի, կար։ Խառնակները դողացին ֆրանկներից և, առնելով բաղաբի բանալիները, եկան նրանց առաջ՝ խոնարհվելու և հնազանդության հայտնելու։ Ու

ծամբար զարկեցին Ռաշ-Այնի մոտ: Այդ ժամանակ Բոհեմունդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ու Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության նախկին և ապագա ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) իրենց զորքերով Անտիոքից մեկնեցին ալ-Ռուհա, որպեսզի օգնեն այնտեղի տիրակալին (**Եղեմիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգուն – Մ.Ֆ.**) այս երկու էմիրների դեմ պայքարում: Երբ նրանք մոտեցան մահմեդական բանակին, որն այդ ժամանակ հարձակում էր զարգացնում ալ-Ռուհայի վրա, երկու ուժերը պատրաստվեցին ընդիարման: Ծակատամարտը տեղի ունեցավ Ըաբան ամսի իններորդ օրը: Այլա՛հից հաղթանակը նվիրեց մահմեդականներին և սրանք թշնամուն փախուստի մատնեցին՝ հսկայական կորուստներ պատճառելով նրան, որը կազմեց 10.000 հեծյալ ու հետևակ ռազմիկներ, չհաշված գումակն ու ծամբարային ծառաներին: Բոհեմունդ ու Տանկրեդը փոքրաթիվ հետևորդների հետ միասին հաջողացրին փրկվել: Դա մի մեծ ու առաջ չտեսնված հաղթանակ էր, որը շահվեց մահմեդականների կողմից, որոնք կարողացան ահաբեկել ֆրանկներին, փոքրացնել նրանց բանակությունը և հարձակման հնարավորությունները, այն ժամանակ, երբ մահմեդականների սրտերը այրվեցին խիզախությամբ ու հերետիկոսների դեմ սրբազան պատերազմում հաղթանակի կրակով: Ժողովուրդը աշխույժ կերպով քննարկում էր ֆրանկների նկատմամբ այդ հաղթանակի լուրը և հավատում էր նրանց ոչնչացմանն ու այն բանին, որ հաջողությունը երես է դարձրել նրանցից» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»): «Ֆրանկները տեղակայվեցին Բասարֆուս ամրոցի մոտ, բնակիչների անվտանգության երաշխիքներ տալով գրավեցին այն, որից հետո ժամանեցին Կաֆարյաատ: Այստեղ նրանց անակնկալ կերպով շրջապատեց ու Բասարֆուսի մոտ ջարդ տվեց Բաուն Ուլայմը: Դա մի մեծ ճակատամարտ էր, որ տեղի ունեցավ մի կողմից ֆրանկների, մյուս կողմից էլ Սուլեմանի (**Արտուխյանների էմիրության էմիր Սուլեման իբն Արտուխի – Մ.Ֆ.**) և Ջլոմիշի (**Մոսուլի կառավարիչ Ջլոմիշի – Մ.Ֆ.**) միջև: Մահմեդականները այդ ճակատամարտում առավելության հասան, իսկ ֆրանկները՝ կործանվեցին: Կոմսը (**Եղեմիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգուն – Մ.Ֆ.**) գերի ընկավ և մահմեդականները հարուստ ավար ձեռք գցեցին» (Էմմալ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Անտիոքը պաշարող ֆրանկները դուրս եկան նրա (**Արտուխյանների էմիրության էմիր Սուլեման իբն Արտուխի – Մ.Ֆ.**) դեմ, իսկ նա կռվեց ու ջարդեց նրանց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁵¹⁶ «/42/ Մրանից ութ օր անց, մինչ Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության նախկին և ապագա ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) կարգավորում ու կարգի էր գցում Ռոհաս բաղաձի պաշտպանական ամրությունները, Ճլոմիշը (**Մոսուլի կառավարիչ Ջլոմիշի – Մ.Ֆ.**) և իր ողջ ժողովուրդը, հայարտ իրենց հաղթանակով ու Բալդուինի իշխանի (**Եղեմիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգուն – Մ.Ֆ.**) գերությանը և հույս ունենալով ավելի մեծ հաջողության հասնել ու հեշտությամբ վտարել Տանկրեդին և ֆրանկներին Ռոհաս բաղաձից ու երկրից, եռանդուն կերպով նոր ուժեր հավաքեցին և զգալի բանակով մոտեցան Ռոհաս բաղաձի առջև տարածվող հարթավայրին, որտեղ իրենց վրանները խփեցին ու պատրաստվեցին պաշարել բաղաձի պարիսպները: Տեսնելով անհավատների բազմաձայն պրակները և տարբեր ձևով զինված ռազմիկներին՝ Տանկրեդը զգաց, որ վիճակը լուրջ է ու մեծապես անհանգստացավ, բանի որ հետը փոքր բանակի ֆրանկ սապետներ ուներ և նրանք անչափ թույլ էին, որ կարողանային դիմադրություն կազմակերպել: Այնուհանդերձ, առաջնորդվելով հավատացյալների խորհուրդներով և ձեռք զարկելով բաղաձի պաշտպանության գործին, նա ոգևորեց բնակիչներին ու առանց հասպտելու այդ մեծաբանակ թշնամիների դեմ մեծ ուժով մարտական գործողություններ սկսեց: Իրենց հերթին բաղաձի բնակիչները և սապետները, լսելով Տանկրեդի խոսքերը, որին գիտեին որպես մի բաջարի, հաջողակ և ուժեղ անձնավորություն, ոգի առան ու ամեն կերպ սկսեցին արագցնել բաղաձի պարիսպներն և դարպասները: /43/ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Տանկրեդը, որը հաշվի էր առնում մարտնչելու բոլոր հնարավորությունները, օգնության խնդրանքով գաղտնի մարդ ուղարկեց Անտիոք...: Ստանալով այս հաղորդումը՝ Բոհեմունդը հապճեպ հավաքեց 350 սապետների, կենտրոնացրեց հետևակայիններին և մեկնեց իր թրջորդուն ու Ռոհաս բաղաձի բնակչությանը փրկելու, սակայն դա տևեց յոթ օր, բանի որ ճանապարհները դժվարանցանելի էին և ձգվում էին լեռնաշղթաների վայրերով, իսկ այդ ընթացքում թուրքերը ամենուրեք հարձակումներ էին անում բաղաձի վրա՝ ցանկանալով գործն ավարտել մինչև Բոհեմունդի (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) տեղ հասնելը: /44/ Եվ այսպես Տանկրեդն ու բաղաձիացիները, ամեն պահի սպասելով Բոհեմունդի ժամանակը, եռանդով լծվեցին պաշտպանության գործին՝ միանձնյա հանգելով այն որոշմանը, որ, ավելի լավ է մեկնել, քան հայտնվել գերության մեջ ու թշվել խորասան, որտեղ անհավատների ձեռքում իրենք ամենատարբեր տառապանքներ կկրեն: Եվ այսպես բաղաձի բնակչությունն ու սապետները, կարծես դարձած մեկ մարդ, պատրաստվեցին մարտի՝ ամենից առաջ որոշելով արեգակի առաջին շողերի հետ միասին ելնել և, երբ թշնամիների բանակը դեռևս հանգիստ վիճակում կլինի, անակնկալ հարված հասցնել վերջինիս ու ծանր կորուստներ պատճառել: Եվ ահա քրիստոնյաները վարվեցին հենց այդպես ու վաղ առավոտյան, երբ թշնամու ռազմիկները դեռ քնած էին, գնեք ձեռքերին դուրս եկան և, հարվածելով հակառակորդին, մեծ ջարդ իրականացրին ու աղաղակ բարձրացրին: Թուրքերը, որ ոչ միայն քնած էին, այլև նախորդ ողջ օրը հարբեցողությամբ էին զբաղվել, չկարողացան կազմակերպված դիմադրություն ցույց տալ, մեծ կորուստներ կրեցին, իսկ ողջ հարթավայրն էլ լցվեց նրանց դիակներով: Դրանից հետո, երբ օրը բացվեց, Տանկրեդն և նրա հետ եղած մարդիկ ավելի մեծ սարսափ ազդեցին հակառակորդին և արդյունքում սրանք ողջ կազմով դիմեցին փախուստի: Փախան նաև Ճլոմիշն ու Սուլեմանը (**Արտուխյանների էմիրության էմիր Սուլեման իբն Արտուխի – Մ.Ֆ.**)՝ տեղում թողնելով իրենց վրանները, գույքը գումարներն ու հագուստները, ընդ որում Տանկրեդը անվերջ հետապնդում էր թշնամիներին և նրանց ծանր կորուստներ պատճառում: /45/ Այդ ժամանակ, մինչ Տանկրեդն ու իր հետ եկողները ջարդում էին հակառակորդին ու անհավատները, իր հետ եղած մարդկանց հետ միասին իր վերջ տեղ հասավ նաև Բոհեմունդը: Եվ ահա Բոհեմունդը Աստծո ողորմածությամբ ականատես եղավ այն բանին, որ ողջ հարթավայրը լցված է հակառակորդի սպանված ռազմիկների դիակներով ու արյունով: Այս պայմաններում Անտիոքի իշխանը, ինքն էլ ռազմական հարցերում լինելով անչափ վարպետ, միանգամից կարգի բերեց իր ուժերը և, միանալով Տանկրեդին, սկսեց հետապնդել հակառակորդին: Թուրքերի այս հանձնդրանքի ջարդի պայմաններում Ճլոմիշն ու Սուլեմանը հազարավոր դժվարություններով անցան անդրկանց հետ միասին հազդի փրկվելին, իսկ խորասանի շատ հայտնի իշխաններ էլ, որ եկել էին այդ բանակի հետ, գերի ընկան: Այս մեծագույն հաղթանակից հետո Տանկրեդն ու Բոհեմունդը մեծ ավար ձեռք գցեցին և Աստծո հաջողությամբ վերադարձան բաղաձի՝ այն լցնելով ուրախությամբ ու ցնծությամբ» (Ալբրեխտ Այնսեցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 42-45):

³⁵¹⁷ «Այդ ընթացքում Մոնաստրան, հեծյալ զորքով առաջ շարժվելով ցամաքով, գավաթե Լոնգինիադան, Տարսուր, Ադանան, Մամեստիան և տիրեց ողջ Կիլիկիային» (Ամնա Կոմենեսոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 11):

«Այդ անհաջողության արդյունքում Տարսուր, Ադանա և Մամեստրա բաղաձիները կրկին անկախություն ձեռք բերեցին» (Ռաուլ Կանեսաի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 151):

³⁵¹⁸ «Իսկ Կանտակուզենը, ինչպես և պետք էր, հավաքեց հռոմեական ողջ նավատորմը, նրանում տեղավորեց իր մարդկանց և, բոլոր առաջատները բացած, ընկավ ընկղացիների հետևից: Չհասնելով նրանց՝ նա ուղղություն բռնեց դեպի Լաոդիկեա և իր բոլոր ջանքերը ուղղեց Բոհեմունդի (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) դեմ պատերազմ մղելուն: Գործի անցնելով՝ նա զավթեց նավահանգիստը և, չդադարեցնելով ոչ օր, ոչ գիշեր, գրոհեց պարիսպները: Նա, սակայն, այդպես էլ ոչ մի բանի չհասավ, հազար անգամ հարձակվեց, հազար անգամ էլ հետ մղվեց: Մեկ նա փորձ էր կատարում հաշտություն կնքել կելտերի հետ, սակայն հաջողության չէր հասնում, մեկ մարտի մեջ էր մտնում, սակայն կրկին անհաջողության էր մատնվում: Ի վերջո, նա երեք օրում ծովափի և Լաոդիկեայի պարիսպների միջև իրար ջաղախված բարերից մի ուրիշ ամրություն կառուցեց, որն էլ օգտագործեց որպես հիմք հետագա գրոհի համար: Բացի այդ նավահանգստի մուտքի երկու կողմից նա երկաթյա շղթաներով մեկական աշտարակ կառուցեց, որպեսզի փակի այն նավերի ճանապարհը, որոնք պետք է օգնության գալին կելտերին: Նույն այդ ժամանակ էլ նա բազում փոքրաթիվ ծովափնյա բաղաձիներ գավաթե՝ Արգիրոկաստորը, Մարկաբը, Ջաբալը և այլք, ընդհուպ մինչև Տիգրիսի ամրությունը: Առաջ այդ բաղաձիները հարկ էին վճարում սարակինոսներին, ավելի ուշ՝ սակայն ինքնավարը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) արյուն քոտինքով դրանք միավորեց հռոմեական տերությանը: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) որոշեց, որ Լաոդիկեան պետք է պաշարել ոչ միայն ծովից, այլև ցամաքից, բանից նա ի վիճակի էր ակնթարթորեն ընկալել մարդու ընդյոթ, վաղուց էր ծանոթ Բոհեմունդի նենգությանը և հնարքներին և ճշգրտորեն ուսումնասիրել էր նրա խորանարկությունն ու անհնազանդությունը: Եվ ահա Ալեքսեյը կանչեց Մոնաստրային և մեծ զորքով ցամաքով առաջ ուղարկեց, որպեսզի Կանտակուզենի հետ, մեկը ծովից, մյուսը՝ ցամաքից, պաշարեն Լաոդիկեան: Կանտակուզենը, սակայն, դեռ մինչև Մոնաստրայի գալը, տիրեց նավահանգստին ու բաղաձին, բայց միջնաբերդը, որը հիմա սովորական է դարձել «կուլ» կոչել, դեռևս կելտերի տրամադրության տակ էր և այն պահում էին 500 հետևակայիներ ու 100 հեծյալներ: Բոհեմունդը, լսելով ծովափնյա բաղաձիների գրավման մասին և կոմսից՝ Լաոդիկեայի միջնաբերդի պաշտպանից, ինսամակով բաղաձում պարենավթեթի պակասի մասին, միացրեց սեփական ջոկատները իր զարմիկ Տանկրեդի (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ու Իսանգելի (**Տոպուզի Ռայմոնդ Տոպուզուն – Մ.Ֆ.**) ջոկատների հետ, ջորիները բարձեց տարատեսակ պարենամթերք, ժամանեց Լաոդիկեա և արագորեն պարենամթերքը «կուլ» հասցրեց: Դրանից հետո Բոհեմունդը բանակցությունների մեջ մտավ Կանտակուզենի հետ և ասաց հետևյալը.

«Ինչ նպատակով ես այդ ամենը կառուցել»։ Սա պատասխանեց, թե. «Դու, ինչպես հայտնի է, խոստացել էիր ծառայել ինքնակալին և երդումով պարտավորվել էիր հետ վերադարձնել ձեր կողմից գրաված բաղաբները։ Փոխարենը հիմա դու խախտում ես երդումը և խաթարում խաղաղության պայմանները։ Գրավելով այդ բաղաբը՝ դու այն չհանձնեցին մեզ, այլ մտաբախիտ եղար, տիրում ես նրան ու ակնհայտ է, որ ես իզուր եկա այստեղ՝ հույս ունենալով ընդունել այն բեզկից»։ Բռնեմունդը ասաց. «Ուկոն՛ի, թե՛ երկաթով ես դու պատրաստվում տիրել այդ բաղաբներին»։ Նա պատասխանեց. «Ուկին ես տվել եմ իմ ուղեկիցներին, որպեսզի բաջբար մարտնչեն»։ Այդ ժամանակ Բռնեմունդը զայրացած ասաց. «Առանց փողի, թող բեզ հայտնի լինի, դու չես ստանա Սուլիսկի մի փոքրիկ ամրոց էլ»։ Դրանից հետո նա անմիջապես իրականացրեց իր հեծելազորին մոտենալ բաղաբի հենց դարպասներին։ Կանտակուզենի ռազմիկները, որոնք հսկում էին բաղաբի պարիսպները, մոտեցող ֆրանկների վրա նետերի կարկուտ թափեցին և որոշ հեռավորություն հետ շարտեցին, սակայն Բռնեմունդը անմիջապես հավաքեց նրանց կոկին և մտավ միջնաբերդ։ Բռնեմունդը միջնաբերդը պաշտպանող կոմսին և կելտերին կասկածեց, բշեց նրանց և իրամանատարությունը մեկ այլ կոմսի հանձնեց։ Նա ոչնչացրեց նաև խաղողի այգիները, որպեսզի դրանք չխանգարեն լատինացիների հեծելազորի հարձակմանը։ Դրանից հետո նա մեկնեց Անտիոք։ Փոխարենը Կանտակուզենը համառորեն շարունակեց բաղաբի պաշարումը, հազար ու մի հնարքի դիմեց, տարբեր միջոցների կիրառեց և պաշարողական մեթոդներով նա անընդհատ միջնաբերդում ամրացած լատինացիներին շփոթի էր մատնում» (Ամսա Կոմենտոս «Ալեքսիական», գիրք 11, մաս 11)։

«/151/ Եվ ահա հունական նավերը, մեծ քանակությամբ լցվելով Լաոդիկեայի նավահանգիստը, լի պատերազմական զենքերով ու գործիքներով, պատրաստվեցին պատերազմին և պայքարին։ Եվ այսպես, ձեռք զարկելով այդ գործին, նրանք եկան Լաոդիկեայի վրա և, ժամանելուն պես, ավարտեցին աշխատանքը։ Այդ ժամանակ նավահանգստի դարպասների մոտ հայտնվեց մի փայտյա աշտարակ, որը կոչեցին Սուրբ Իլիայի աշտարակ և որի շնորհիվ նավահանգիստը անջատվեց բաղաբից։ Դույներն ամրացրին այդ աշտարակը, ինչպես նաև նավահանգստի մոտ ծամբար դրեցին, այն գցելով իրենց իշխանության տակ, որպեսզի փակեն այն ու թույլ չտան թշնամական նավերին ներս մտնել... /156/ Պատրաստ վերսկսել պայքարը Լաոդիկեայի համար՝ Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինստանկալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տեբենտացին – Մ.Ֆ.**) փորձ կատարեց մեծաքանակ ռազմիկներ մոցնել բաղաբ, իսկ ինքը մնացածների հետ միասին ուղղվեց դեպի Ապամեա... /157/ Եվ այսպես Տանկրեդին հայտնեցին, որ նրա մարդիկ փակված են Լաոդիկեայում և պարենամթերքի մեծ պակաս ունեն, այնպես որ կարիք կա ամենամոտակա ժամանակները նրանց պարենամթերք հասցնել, հակառակ դեպքում այնտեղ դիմադրող ռազմիկները կհանձնվեն։ Միաժամանակ, սակայն, թշնամիները շատ մեծ քանակությամբ գործում էին այդ բաղաբի շրջակայքում և թույլ չէին տալիս այդ անել։ Անհանգստացած այս ամենից՝ իշխանը սկսեց հազար հնար մտածել, թե ինչպես օգնի այդ սովահար բաղաբին և մտածել, թե ինչպես օգնության հասնի մարդկանց։ Իրոք, շատ ղեկավար էր հաշտվել այն մտքի հետ, որ այդքան ղեկավարությամբ նվաճված Լաոդիկեան կարող է կորսվել, սակայն հնարավոր չէր իրաժարվել նաև Ապամեայից, որտեղ հաղթանակը հեշտ է ձեռք բերվել, մի խոսքով, հնարավոր չէր մեկի հաշվի իրաժարվել մյուսից։ Լրիությունը, սակայն, որ անհնարին հնարին է դարձնում, ամրապնդում էր այս սպաստին, դրա համար էլ Տանկրեդը, պատրաստվելով օգնության հասնել Լաոդիկեային, լուր ուղարկեց բաղաբ, որ քրիստոնյաները այնտեղ ամուր մնալին և ամեն ջանք ու եռանդ թափելն բաղաբը պահելու համար, որ վերջ լավ է լինելու և ինքը օգնության է հասնում, իսկ ուժը ոչ թե քանակության, այլ Աստծո մեջ է...» (Ռաուլ Կանեսացի «Իշխան Տանկրեդի կյանքը», գլուխ 151, 156, 157)։

³⁵¹⁹ «Ապա մեկ տարի անց՝ Զայոց 553 թվականին, գրավվեց Որոտնը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 61)։

³⁵²⁰ «Ապա մտադրեցին կոչակարները, որոնք ձևաւում էին գրագետ, դեղագործները, որոնք ձևացնում էին, թե կարողա գիտեն, ինչպես նաև մանվածագործներ, որոնք իրենց իրավունակ համարեցին...։ Եվ ահա մնացածները ընկան ցանցը և սկսվեցին թափվել սրերի հարվածները ոտքերին ու վզերին։ Ժողովուրդը հառնեց մնացածների դեմ, որոնք 15 հոգի էին, և նրանց ոչնչացրեցին չոր խոտի նման...։ Ժողովուրդը հավաքեց հայտնի մարդկանց գլուխները դիվանից ու հետո նետեց ամրոցի մոտ գտնվող փտած թրիքի մեջ» (Մասուդ իբն Նամդար «Նոթեր»)։

³⁵²¹ «Այս թորոսը գործարկ և, հույների ազգին հաղթելով, շատ տների տիրեց՝ գրավելով այդ թվում նաև Անարգաբան» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբինյաց պատմություն»)։

«Թորոսը գործացավ հունաց ազգի կատմամբ և, տիրելով բազում գավառների, գրավեց նաև Անարգաբան» (Բեթում Պատմիչ «Ռուբինյաց ազգի պատմություն»)։

«Թորոսը... տիրել էր նաև Անարգաբային՝ խլելով այն հույներից» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»)։

«Այս Թորոսը ևս գրավեց բազում ամրոցներ» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»)։

³⁵²² «Զայոց 553 թվականին Մարաշ բաղաբը առնվեց հույների ձեռքից։ Իշխանաց-իշխանը դուրս եկավ այնտեղից՝ բաղաբը հանձնելով ճուլիսին (**Թյալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ինստանկալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**) ...։ Դեմունը (**Անտիոքի դքսության ռուքս Բռնեմունը Տեբենտացին – Մ.Ֆ.**) էլ իր հեղթին հայաժանակ արեց ռումոց մեծ իշխանին, որ Մարաշ բաղաբում էր նստում» (Մատթեոս Ունիայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3)։

«Այդ ժամանակ Մարաշը գրավվեց հույների կողմից, բանգի իշխանաց-իշխան Թաթուլը այն հանձնեց ժուլիսին..., իսկ ինքը գնաց Կոստանդնուպոլիս» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

«Զայոց 553 թվականին ժուլինը (**Թյալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ինստանկալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**) գրավեց Մարաշը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 65)։

³⁵²³ «Այդ ժամանակ կային երկու եղբայրներ՝ սիրելի բուրդի կողմից, որոնք էին Կյուրիկեի որդի Դավիթն ու Աբասը։ Մրանք, առանց որևէ զգուշության կամ հետախուզության, մի անգամ գնացել էին Սանահին, երբ հանկարծակի այս աղոթարանը պատվեց պարսից սկյութանման ամբարիշտ մերկ զորքով...։ Թշնամին ամեն ինչ պատել էր և թվում էր, թե փրկության կամ թաքնվելու ոչ մի հնար չկա, սակայն... նրանք կարողացան խաղաղությամբ անցնել նրանց միջով, թաքնվել... և միայն այս երկու եղբայրների հետ եղող սակավաթիվ մարդիկ սրի գոհ գնացին» (Դովհանես Սարկավազ «Պատմություն»)։

«Զայոց 554 թվականին Ղզըլ գրավեց Լոռին, ինչպես նաև այրեց Զադպատի ու Սանահինի ուխտերը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»)։

«Այս նեղ ժամանակներում սկյութացիները տիրեցին Տաշիրին» (Ամսուն «Ժամանակագրություն 1175 թվականի»)։

«Զայոց 554 թվականին, երբ Պարսից իշխանության մեր իրարանցում էր սկսվել, սկյութացի Ղզիլ անունով մի Էմիր հարձակվում, գրավում է Լոռե ավանը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 65)։

«Մրանից հետո տիրեց Ղզիլը, որ թարգմանվում է «կարմիր»։ Սա գրավեց Լոռե բաղաբը, ինչպես նաև Սանահին ու Զադպատ տարբեր վանքերը» (Վիրապոս Գանձակյան «Զայոց պատմություն», գլուխ 1)։

«Ղզիլը գրավեց Լոռին, այրեց Զադպատն ու Սանահինը» (Մխիթար Արիվանցի «Զայոց պատմություն», մաս 3)։

³⁵²⁴ «Յակուտիից (**Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Յակուտ իբն Արտուխից – Մ.Ֆ.**) հետո Մարդինի տիրեց եղբայրը՝ Ալին (**Արտուխյանների Էմիրության Մարդինի ճյուղի հիմնադիր, Էմիր Ալի իբն Արտուխը (1105) – Մ.Ֆ.**), որը հպատակվեց Մոսուլի աթաբեկ Զուբիրմիշին (Մոսուլի կառավարիչ Զուբիրի – Մ.Ֆ.) և տեղակալ թողեց մի ուրիշ Ալին։ Այս վերջինը Մարդինից լուր ուղարկեց Սուլեյմանին (**Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Սուլեյման իբն Արտուխի – Մ.Ֆ.**)՝ հայտնելով, թե. «Ըն եղբորդդի կամենում է Մարդինը հանձնել Զուբիրմիշին»։ Սուլեյման անձամբ եկավ և վերցրեց բաղաբը։ Նրա մոտ եկավ եղբորդդի Ալին և բերդը պահանջեց, իսկ Սուլեյմանը պատասխանեց թե. «Վերցրել եմ, որպեսզի մեր տունը իշխանությունը կանգուն մնա», որից հետո փոխարենը նրան պարգևեց Ճապաղջուրը ու նրան այնտեղ փոխարեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

³⁵²⁵ «/151/ Այդ անհաջողության արդյունքում թուրքերը մտան Արտեգիա և Անտիոքի շրջակայքում ամայացրին ամեն ինչ ընդհուպ մինչև Ֆարֆար գետը... /154/ Եվ այսպես, կարգի գցելով գործերը Անտիոքում, Տանկրեդը (**Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինստանկալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տեբենտացին – Մ.Ֆ.**) ելավ հարձակվելու Արտեգիա բաղաբի վրա, որը, ինչպես և մնացած ամրությունները, կարծես մոր կողմը լինել Անտիոքի համար՝ դարպաս հանդիսանալով ողջ Անտիոքի համար։ Այսպիսով՝ Տանկրեդն ամենից առաջ հարձակվեց Արտեգիայի վրա և պաշարեց այն, ընդ որում նա, հաղթանարելով ամրոցի կայազորի դիմադրությունը, ավերեց աշտարակներից որոշները։ Իմանալով այդ հարձակման մասին՝ Զայեայի արքա Ռիդվանը (**Զայեայի Էմիրության Էմիր Ռիդվանը – Մ.Ֆ.**) ոտքի հանեց 30.000 ռազմիկների, որպեսզի միավորված ուժերով ելնի Անտիոքի դեմ... /155/ Երկու բանակների միջև մի հարթավայր կար, որոնցով նժույգները կարող էին հանգիստ ընթանալ, բայց առավել արագանալու տեղ նրանք չուներին։ Իրոք, այնտեղ սուր թարեր կային, որոնք, վնասելով նժույգի սմբակները, թույլ չէին տալիս արագ ընթանալ երկրի երեսով։ Տանկրեդը, իմանալով այդ մասին, մի քիչ հետ բաշվեց՝ թույլ տալով թշնամուն առաքելալ դեպի այդ անհարթ վայրը, որտեղ տեղաձևի առանձնահատկությունները անգամ կոծկարացնեին հարձակմանը։ Իր հերթին Ռիդվանը, ուշադրություն չդարձնելով այդ վտանգի վրա, առաջ ուղարկեց իր ուժերը և հարձակման անցավ քրիստոնական ուժերի վրա։ Այդ ժամանակ սրանք սկզբում անշարժ մնացին, բանգի դեռ ժամանակը չէր եկել գործի դնել նիզակները։ Եվ ահա թուրքերն առավել մեծ քանակությամբ առաջ եկան և միայն

այդ ժամանակ էր, որ Տանկերը, կարծես արթնանալով խորը քնից և առաջ մղվելով զսպանակի կողմից, ինչպես մի իսկական կայծակ, նետվեց թշնամիների շարքերի մեջ: Այդ ժամանակ թուրքերը սկսեցին հետ դառնալ, որպեսզի, համաձայն իրենց սովորության, առաջ բաշեն հակառակորդին և այդ ընթացքում հարվածեն նրան, սակայն նրանց հույսերին վիճակված չէր կյանքի կոչվել ու նրանց սովորական այդ հնարքն այս անգամ չգործեց, որովհետև այն հողը, որի վրայով նրանք ընթանում էին, շատ անհարթ էր, իսկ այդ հանգամանքը դանդաղեցնում էր նրանց ընթացքը և թույլ չէր տալիս թիկունքում գործող քրիստոնյաներին հասնել իրենց: Այս պայմաններում թուրքերի նծուզներն անօգուտ եղան, ինչպես նաև անօգուտ եղան նաև նետերն ու կապարձները: Այդ ժամանակ շատ շատերը, հույս չունենալով նծուզների վրա, հույսը դրեցին իրենց ոտքերի վրա և սկսեցին եղնիկների պես սլանալ: Այս պայմաններում Ռիդվանին ոչինչ անել չէր մնում, բան մի բանի նետեր արձակել որոշ քրիստոնյաների վրա, որից հետո, միանալով այլ փախստականների, նա ևս քրիստոնյաներից ահաբեկված դիմեց փախուստի...: Եվ այսպես Տանկերը, որ հաղթանակ էր տարել, տիրեց Արտեզիային, ամրացրեց այն, իսկ հետո վերադարձավ Անտիոք» (Ռաուլ Կաենացի «Իշխան Տանկերի կյանքը», գլուխ 151, 154-155):

«Մրանից մեկ տարի անց Բոհեմոնը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնը Տերենտացին – Մ.Ֆ.) թողեց Անտիոքը և գնաց Իտալիա ու Ֆրանսիա, որպեսզի այնտեղի իշխաններին հանի հույների կայսր Ալեքսեի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի-ի – Մ.Ֆ.) դեմ, ընդ որում նա Անտիոքը հանձնեց Տանկերին (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.), որը տեղափոխվեց այստեղ, իսկ Եդեսիայում էլ բաղաբեց պաշտպանությունն ապահովելու համար զգալի ուժեր թողեց: Այդ ժամանակ Յալեայ բաղաբեցի հզոր իշխան Բորդոնը (Յալեայի եմիրության եմիր Ռիդվանը – Մ.Ֆ.), որը թուրքերի դաշնակիցն էր, մի առիթով խախտեց կնքված խաղաղության պայմանագիրը, որ ուներ Տանկերտի հետ, և սկսեց ամայացնել Անտիոքի ենթակայության տակ գտնվող շրջանները: Նա փախուստի մատնեց նաև Եպիսկոպոս Ալբարին, բանդեց աստծո շատ տներ և, թալանելով ու ամայացնելով ամեն ինչ, 10-12.000 հեծյալ ռազմիկներով եկավ Անտիոքի վրա, որպեսզի բռնի Տանկերտին այնտեղից: Այդ ժամանակ Տանկերտը, իմանալով, որ Բորդոնը իր դեմ զգալի ուժեր է հանդիսացնում, առաջին հերթին հապճեպ կերպով հավաքեց յուրաքանչյուրին: Դրանից զատ, սակայն, նա առանց հապաղելու մարդ ուղարկեց Ռոհաս, Թալաշար ու Մարաշ, որպեսզի հավաքեն այդ երկրներում գտնվող քրիստոնյաներին ու նրանց ուժերը գումարի Անտիոքի ուժերին: Եվ ահա հավաքվեցին 1.000 ասպետներ և 9.000 հետևակայիններ...: Ավարտելով այս գործը՝ Տանկերտը իջավ Երկաթյա կամրջի մոտ՝ հետև ունենալով իշխանական 10.000 հեծյալներին ու հետևակայիններին, որտեղ էլ գիշերեց: Դաջորդ օրը լուսաբացին նրանք առաջացան Արտաքի ուղղությամբ, որտեղ ճամբարել էր Բորդոնը: Թուրք իշխանն իր հերթին, իմանալով քրիստոնյաների առաջխաղացման մասին, մարտի նախապատրաստեց սեփական ուժերը: Եվ ահա կողմերն իրար եկան և մի հզոր ճակատամարտ սկսվեց, որը տևեց օրվա առաջին ժամից մինչև ժամը ինը: Արդյունքում Աստծո օգնությամբ քրիստոնյա զորքերը ոչ միայն չհաղթվեցին, այլ հակառակը եղավ, բանդի հեթանոսները ջարդվեցին ու ցրվելով դիմեցին փախուստի: Տանկերտն ու նրա մարդիկ սկսեցին հետապնդել և ոչնչացնել թշնամիներին՝ գերելով ու խլելով նրանց գեղերը, ձիերն ու մանցած ձիերներ: Նրանք նաև մեծ բանակի ձիեր գցեցին: Դաջորդ օրը Տանկերտը, հավաքելով ավելի ևս հաղթածների գեղեր և այլ գույք, հաղթականորեն վերադարձավ Անտիոք» (Ալբերտ Ալեսնի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 47):

«Զրիստոսի 1105 թվականին... այն անօրեն թուրքերն ու սարակինոսները սկսեցին գործել Յալեայի արքա Ռոդվանի (Յալեայի եմիրության եմիր Ռիդվանի – Մ.Ֆ.) օգտին՝ հավաքվելով հարակից բոլոր երկրներից և մեծ բանակ կազմելով: Դրանից հետո նրանք եկան Անտիոքի տիրակալ Տանկերտի (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.) դեմ, սակայն սա, հույսը դրած Աստծո, այլ ոչ թե բանակի բանակության վրա, կարգի գցեց իր ուժերը և ելավ թշնամիների դեմ: Ինչո՞ւ մանրամասնեմ, սակայն, երբ հերթ է միայն ասել, որ Տանկերտը, նախանձելի բաթություն դրսևորելով, ելավ թշնամիների դեմ, որոնցից Աստված երես դարձրեց և նրանք դիմեցին փախուստի՝ ենթարկվելով եռանդուն հետապնդման: Թուրքերից շատերը կարողացան փրկվել փախուստով, ընդ որում, թեև սպանվածների թիվը մեծ չէր, սակայն Տանկերտի ձեռքն ընկան փախուստի դիմած արքայի մի բանի ձիեր» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 31):

«Այդ տարի Յալեայի տեր Ռոդվանը (Յալեայի եմիրության եմիր Ռիդվանը – Մ.Ֆ.), որ մի հզոր իշխան էր, օժանդակ ուժեր կանչեց հարակից շրջաններից, մեծ բանակ հավաքեց և, գոռոզանալով իր ուժով ու հզորությամբ, եկավ Անտիոքի շրջակայք: Այդ ժամանակ ողջ այս տարածքը նրա գոհը դարձավ և իրկվեց: Տանկերտը (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.), հենց որ իմացավ այս մասին, հավաքեց հարավորինս բոլոր ասպետներն ու հետևակայիններին, որոնց կարողացավ հավաքել, որպեսզի գնա այդ կողմեր՝ այն վայրը, որտեղ տեղակայված էր Ռոդվանի իր բանակի հետ միասին: Եվ այսպես նա ելավ Անտիոքից և ուղղվեց Արտեզիա: Հասնելով այս բաղաբեց՝ նա կրա շրջակայքում իրոք մեծաբանակ թշնամիներ գտավ, ինչպես հայտնել էին իրեն մինչ այդ: Եվ այսպես, կարծես անսխալապես երկնային պարգև ստանալով իր ջանքերի համար, Տանկերտը եռանդով նետվեց հակառակորդի ռազմիկների վրա, որոնք սկզբում դիմադրեցին, բայց հետո Տանկերտը ջախջախեց նրանց և մատնեց փախուստի: Քրիստոնյաները ձեռք գցեցին մեծաքանակ գերիներ, ինչպես նաև Ռոդվանի որդեղ, ընդ որում վերջինիս տերը փախուստի էր դիմել առաջինների շարքերում: Զրիստոսյաները իսկական միսթերություն գտան այս հաղթանակում՝ ձեռք բերելով մեծ բանակի ձիեր, որոնք մեծապես օգնեցին նրանց, բանդի առաջ նրանք շատ ձիեր էին կորցրել: Եվ այսպես, տապալելով թշնամիներին, քրիստոնյաները ձեռք գցեցին մեծ բանակի նծուզներ» (Գիյոմ Տյուրպի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 2):

«Դայոց 554 թվականին արաբացից աշխարհից բազում արաբական զորքեր եկան՝ կամենալով տիրանալ Յալեային և տաջկաց համայն աշխարհին: Նրանք շուրջ 3 բյուր էին: Դրա վրա աստծու բաշ գինովոր Տանկերտն՝ Անտիոքի կոմսը (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.), շարժվեց նրանց դեմ, փախուստի մատնեց և, անհամար ավար վերցնելով, վերադարձավ Անտիոք բաղաբեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Իսկ հայերը, որոնք գտնվում էին Արթաշ ամրոցում, այն հանձնել էին Մեդի-Ռիդվանին (Յալեայի եմիրության եմիր Ռիդվանի – Մ.Ֆ.) այն չարագործությունների պատճառով, որը նրանց նկատմամբ թույլ էին տվել ֆրանկները: Եվ ահա Տանկերտը (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.) բոլոր ֆրանկների հետ, որոնք գտնվում էին նրա երկրամասում, ելավ Անտիոքից, որպեսզի օգնության հասնի: Նա տեղակայվեց ամրոցի մոտ: Նույն ուղղությամբ ընթանալով էր նաև Ռիդվանը իր զորքերով, ահողանով և բոլոր նրանցով, ում կարողացել էր հավաքել Յալեայի շրջանից: Եվ ահա, երբ նրանք մոտեցան իրար, նրանց միջև պայքար սկսվեց: Դետևակ մահմեդականները դիմացան, սակայն հեծելագործ դիմեց փախուստի: Այդ ժամանակ ֆրանկները սկսեցին կոտորել հետևագործին և նրանից փրկվեց միայն նա, ում Ալլահն էր կանխորոշել փրկվել, որից հետո կենդանի մնացածները փախան Յալեա: Մահմեդականներից մոտ 3.000 հեծյալ ու հետևակ սպանվեց ու նրանք Արթաշից փախան» (Զենալ-Էդ-Դին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

«Ռեշեք ամսին Յալեայի կառավարիչ Եմիր Ֆախր ալ-Մուլեի Ռուդվանը (Յալեայի եմիրության եմիր Ռիդվանը – Մ.Ֆ.), մեծ զորք հավաքելով, մտադրվեց ուղղվել դեպի Տարաբուլուս, որպեսզի օգնության հասնի Ֆախր ալ-Մուլե իբն Ամմարին (Ամմարյանների եմիրության եմիր Ֆախր ալ-Մուլե իբն Ամմարին (1100-1109) – Մ.Ֆ.) իրեն պաշարած ֆրանկների դեմ, սակայն այդ ժամանակ Արթաշ ամրոցի հայերը հանձնվեցին նրան, բանի որ տառապում էին ֆրանկների կողմից դրսևորվող անարդարությունների և բռնությունների պատճառով: Իմանալով այդ մասին՝ Տանկերտը (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.) ելավ Անտիոքից և ուղղություն բռնեց դեպի Արթաշ, որպեսզի վերադարձնի այն: Նա հավաքեց բոլոր ֆրանկներին, որոնք գտնվում էին իր տարածքում, պաշարեց ամրոցը, իր բանակով շարժվեց Ֆախր ալ-Մուլեի դեմ ու հետ մղեց նրան այնտեղից: Այդ ժամանակ սրբազան պատերազմ մղելու համար սա հավաքեց իր բոլոր զորքերին և ռազմիկներին, որոնք կային Յալեայում, ինչպես նաև բաղաբեցի ահողաբ: Եվ ահա երկու բանակներն իրար եկան ճակատամարտում: Մահմեդականների հետևագործը երկար դիմադրեց, սակայն հեծելագործ գլխավոր ջախջախվեց և արդյունքում բոլոր հետևակայիները կործանվեցին: Փրկվեցին միայն նրանք, ում համար այդ փրկությունը նախատեսել էր Ալլահը: Այն բանից հետո, երբ բանակի մնացորդները հասան Յալեային, հաշվեցին կորուստները հեծյալ ու հետևակ ռազմիկների շարքերում, որը կազմեց 3.000 հոգի: Երբ այդ լուրը հասավ Արթաշի մահմեդականներին, նրանք բոլորը դիմեցին փախուստի» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

Այս իրադարձության մասին հայտնում է նաև Վահրամ Բաբունին:

³⁵²⁶ «Դայոց 554 թվականին, երբ Դարսի իշխանության մեջ իրարանցում էր սկսվել, սկյութացի Ղզիլ անունով մի Եմիր բռնությամբ մտնում է Դվին ու սպանում Մանուգի (Շարդարյանների եմիրության եմիր Մանուգ իբն Շալվորի – Մ.Ֆ.) եղբայր Աբունասին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 65):

³⁵²⁷ «Ֆրանկները ներխուժեցին Յալեայի շրջան և նետվեցին նրա բնակիչների վրա, թալանելով ու գերեվարելով, իսկ դա եղավ Շաբան ամսի 3-ին: Յալեայի շրջանում իրավիճակը անհանգստացնող դարձավ Լեյլունից մինչև Շեյզար, երբ հանգստությունը և լուրջությունը փոխվեցին վայրով: Ալ-Ջազարայի և Լեյլունի բնակչությունը փախավ Յալեա, սակայն ֆրանկների հեծելագործը հասավ նրանց և շատերին գերեվարեց, իսկ ոմանց էլ սպանեց: Դա Յալեայի բնակչության համար իրոք մի դժբախտություն էր՝ ավելի ուժեղ, քան այն, ինչ եղավ Կալայի մոտ: Տանկերտը (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերտ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.) ամրացավ Թեյլ

Ազգիյում, որը Լեյունի շրջանում է, գրավեց այն և տիրեց Գալեայի շրջանի այլ ամրոցների: Մեյիբ-Ռիդվանի (Գալեայի Լեյունի Լեյունի Ռիդվանի – Մ.Ֆ.) ձեռքում հարավային շրջաններից մնացին միայն Դաման, իսկ արևմտյաններից՝ ալ-Աթարիքը: Արևելյան ու հյուսիսային կողմը դեռևս լրիվ նրան էր պատկանում, սակայն նրա իշխանությունն այստեղ էլ ամուր չէր» (Զեմալ-Էդ-Դին «Գալեայի պատմության հատվածներ»):

«Դրանից հետո ֆրանկները ուղղվեցին դեպի Գալեայ և բաղադրեցին բնակչությունը խուճապահար փախալ, իսկ մնացածները թալանվեցին ու գերեվարվեցին: Դա տեղի ունեցավ Շաբան ամսի երրորդ օրը: Ասորիքի բնակչությունը հանգիստ ու խաղաղ մի շրջանից հետո անհանգստություն և վախ գգաց» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁵²⁸ «Չայոց 554 թվականին գրավվեց Բղենը և գերի բռնվեց խոսրովիկ իշխանը: Բազմաթիվ բրիտանյաններ սրի բաշվեցին: Բուրդուկին ավերվեց Բաղաց երկիրը: Վանքերի բոլոր միաբանությունները լռեցին պաշտամունքային արարողություններից և թանձրամած խավարը պատեց Գալաստանյան ժողովուրդին: Մաստիկ սգի մեջ ընկան Գալաստանի բոլոր եկեղեցիներն ու բրիտանյանները, բայց Բաղաբերդը, Գեդին, Կաթավաբերդը, Շիրուտը, Կարծեվանը, Մեդրին և Գրիհանը մնացին Աշոտի թոռների՝ Գրիգոր թագավորի ու Սմբատի իրավունքին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 61):

³⁵²⁹ «Չայոց 554 թվականին սպանվեց սկյութացի Ղզը, որին անունը թարգմանվում է որպես «կարմիր», ու դա եղավ Դվին բաղաբի մոտ, երբ պարսկական զորքերը պաշարել էին այն վեց ամիս շարունակ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Մանուչեն (Շարդարյանների Լեյունի Լեյունի Մանուչեն իբն Շավուրի – Մ.Ֆ.) գնում, Պարսից արքունիքից գործ է առնում, վերադառնում է, իր եղբոր գերեզմանի վրա սպանում է Ղզին և Դվինը տալիս է Պարսկաստանին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 65):

«Պարսից զորքերի կողմից Դվին բաղաբը գրավելու ժամանակ մեռավ սկյութացի Ղզ բռնակալը» (Կիրակոս Գանձակեցի «Չայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Ղզիդ սպանվեց» (Մխիթար Այրիվանցի «Չայոց պատմություն», մաս 3):

³⁵³⁰ «Չայոց 554 թվականին Տեղիում գավառում գտնվող Ապալաթան կղզիով բաղաբը սարսափելի նեղություններ և փորձություններ կրեց ֆրանկ զորքերից: Կրած նեղությունների պատճառով բնակիչները որոշեցին նրանց վատություն անել և անցնել այլազգիների կողմը: Գալերը գաղտնի մարդ ուղարկեցին և, դիմացում գտնվող հեծյալների բաղաբ բերելով, նրանց հետ ուխտ կնքեցին: Այնուհետև, գնալով Վերին բերդը, նրանք սասցին ֆրանկների գործարհարանատարին. «Վերցրու բո ժողովուրդին և գնա, աստված բեզ հետ»: Լսելով դա՝ նա չար գազանի նման բարկացավ և պատերազմի դուրս եկավ բաղաբացիների դեմ: Բաղաբացիները հաղթեցին նրանց և գլխովին ջարդեցին, երբ նրանցից և ոչ մեկը կենդանի չմնաց: Տերը բաղաբացիների այս արարքը արդարացի գտավ: Այդ օրը կոտորվեց շուրջ 300 հոգի, որի պատճառը այն վատություններն էին, որ նրանք գործել էին հավատացյալների նկատմամբ, նրանք երկիրը ավերակ էին դարձրել, մարդաթափ ու տատախություն, նրանց ոտքի տակ երկիրը խուլան էր դարձել, այգիներն ու ծառերը՝ չորացել, դաշտերը՝ փոշով ծածկվել, աղբյուրները՝ ցամաքել: Նրանք սիրելիների միջև եղած սերը և ուրախությանը վերացրին և երկրի վրա տարածվեց մատնությունն ու ատելությունը: Իրենց դառնալից վատություններ նրանք վերացրին եկեղեցի հաճախելը, փակվեցին աստծո տաճարի դռները, մարեց կանթեղների լույսը, դադարեց աստծո փառաբանությունը տիրոջ տաճարում, բախանները մատնվեցին դառն ստրկության և բանտի: Սուրբ եկեղեցու սեղաններն ու ավազանները փլվեցին և կործանվեցին, խաչի խորհուրդը վերացավ: Մարդիկ մոռացան իսկյի բուրմունքը: Ապալաթանի բովանդակ գավառում վերացավ աստծո ամեն տեսակի փառաբանությունը: Այլ վայրերում ևս եկեղեցիներ բռնվեցին, բախաններ անարգվեցին, սկիզբ առավ ճշմարիտ հավատքի բնությունը, հալածվեց ճշմարտությունը, մեղծվեց արդարությունը, չբացավ աստվածապաշտությունը և բոլորը մոռացան Երիտասույի անեղ դատաստանը: Այդպես արեց, ահա, ֆրանկների մոլեգին ժողովուրդը, որովհետև, երբ նրանց փառավոր իշխաններն ու հրամանատարները սպառնվեցին, իշխանությունն անցավ անարժան և ոչինչ մարդկանց ձեռքը, ովքեր, լինելով այդպիսիք, իրենց աստիկ դրամասիրության պատճառով ձեռնարկեցին բրիտանյանների հալածանքն ու խոշտանգումը» (Ստեփանոս Ուռուխեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այդ տարի Ապալաթանն սարսափելի նեղություններ կրեց ֆրանկներից, որի պատճառով հայերը զայրացան և, որպեսզի վրձն լուծեն, գաղտնի բանակցություններ սկսեցին թուրքերի հետ ու նրանց բաղաբ թողեցին: Այնուհետև, բարձրանալով ամրոցի աշտարակների վրա, նրանք գոռացին ֆրանկների գործարհարանատարին. «Վերցրու բո ժողովուրդին և գնա, աստված բեզ հետ»: Լսելով դա՝ նա բարկացած հարձակվեց բաղաբացիների վրա, սակայն սրանք այլազգիների օգնությամբ հետ մղեցին ֆրանկներին և այնպես ջարդեցին, որ նրանցից և ոչ մեկը կենդանի չմնաց: Դա արդարացի եղավ, բանգի ֆրանկները անօրենության էին գաղտնի և անպայման էին երկիրը, իսկ նրանց տիրություններում ամենուր խախտվել էր աստծո պաշտամունքը, որի պատճառով էլ հենց ժողովուրդը զայրացել էր նրանց վրա ու կանչել թուրքերին, նրանք ոչ ոսկի էին թողել, ոչ՝ արծաթ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁵³¹ «Այդ տարում Բաբելոնի թագավորության արքան (Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրի – Մ.Ֆ.) մեծ զորք հավաքեց և իր զորքերի գլխավորը հրամանատար (Ճաթիսյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր գործարհարանատար Աֆրախի – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ ուղարկեց Ասկալոն, որպեսզի այսբար սկսի բրիտանյանների դեմ, նրանց պարտության մատնի և դուրս չալսող Սուրբ երկրից: Զարկ է նշել, որ այդ ժամանակ մեր մարդիկ քիչ էին, ինչպես սովորաբար լինում էր, բանգի նոր ուխտավորներ մեր երկրում չկային: Եվ ահա Ասկալոնի մոտ հավաքվեցին արաբ հեծյալներ, եթովպիացի հետևակայիններ, ինչպես նաև 1.000 թուրքեր Դամասկոսից, որոնք հիսնային նետածիզներ էին: Երբ Բալուրին արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալուրին I Բուլունացի – Մ.Ֆ.) լսեց այս մասին, նա իր մարդկանց հավաքեց Դուպայում և պատրաստվեց պատերազմել: Բանգի ստեղծված ծանր դրությունը երբ այդ պահանջները և արքան բաղաբներից և ոչ մեկը չթողեց գեթ մեկ մարդ, որը կարող էր գեթ կրել, երբ, բացառությամբ պարիսպների վրա պահակային ծառայություն իրականացնելու համար նախատեսված նվազագույն ուժերից, մնացած բոլորին հավաքեց իր մոտ: Մեկը իրոք սարսափած էին, բանգի անհավատները կարող էին հարձակվել կայացողներից զրկված մեր բոլոր բաղաբների վրա և հեշտությամբ տիրել դրանց, եթե իհարկե միչև այդ ոչնչացնեն արքայի զորքը, որն, ըստ էության, կազմված էր նույն այդ ուժերից: Օգոստոս ամիսն էր, սակայն երկու կողմն էլ, գործի դնելով խորանանց հնարքներ, սկսեց ձգձգել մարտը: Ի վերջո, հասկանալով, որ ժամանակն իրենց դեմ է խաղում, այն դժբախտ հեթանոսները թողեցին Ասկալոնը և եկան մեզ վրա: Դեռևս որ արքան իմացավ թշնամիների ելքի մասին, նա, հեծնելով ձին, մոտեցավ Ռամլային...: Այդ ի՞նչ ասեմ ավել: Նրանք, որոնք նժույգների վրա էին՝ թվով 150 հոգի, իրենց ուղեկիցների հետ միասին մթնշաղիս Երուսաղեմից ելան ու լուսաբացին արդեն Ռամլայում էին...: Եվ ահա, երբ ուժերն ի մի բերվեցին, պարզվեց, որ մեր ասպետները կազմում էին 500 հոգի, սակայն նրանց հետ էին նաև այս հաշվի մեջ չմտնող մարդիկ, որոնք օգնում էին նրանց: Այս կերպ մեր բանակը երկու մղոն առաջացավ: Զարկ է նշել, որ թշնամիների բանակը կազմված էր 15.000 հոգուց, այդ թվում հեծյալներն ու զինակիրները, որոնք այդ գիշեր ճամբար էին զարկել Ռամլա բաղաբից չորս մղոն հեռավորության վրա: Երբ սարակիստները տեսան, որ արքան եկում է, իրենց սովորության համաձայն իրենք ևս պատրաստվեցին մարտի: Այդ ժամանակ նրանք, հաշվի առնելով, որ տեղումքը որոշակիորեն կտրուկված էր, շրջանցիկ ճանապարհներով, որպեսզի խաբեն մերոնց, իրենց ուժերի մի մասը Դուպային ուղղությամբ ուղարկեցին, որպեսզի անակալ լինեն մեր հարավում տիրեն նրան: Դետագայում, սակայն, երբ նրանք հասկացան, որ այդ ծրագիրը հնարավոր չէ իրագործել, կրկին ի մի բերեցին ուժերը: Եվ ահա օդը լցվեց մետաղի շայտումով ու նետերի սվավոցով, ընդ որում, երբ կողմերը մարտի նետվեցին, մերոնք Երիտասույի անունը շուրթերին թշնամիների մեծ ջարդ իրականացրին: Միաժամանակ, սակայն, թշնամիները, բոլոր կողմերից շրջապատելով մեզ, այնուհանդերձ դեռ հաջողության հույս ունեին և հախուռն սլանում էին այս ու այն կողմ: Եվ ահա թուրքերը մեզ վրա նետերի հեղեղ թափելուց հետո պատյաններից հանեցին սրերը և անցան ձեռնամարտի: Տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, արքան, կատարողեն խլելով դրոշը իր ասպետներից մեկի ձեռքից և ուղեկցվելով միայն յուրայինների կողմից, նետվեց այն կողմը, որտեղ մարտն առավել թեժ էր, որպեսզի օգնի նրանց, որոնք այդ պահին նեղվում էին: Եվ ահա մատն աջակցությամբ արքա հզոր հարձակումով ցրեց թուրքերին, շատերին սպանեց, իսկ հետո էլ դարձավ այն ուղղությամբ, որտեղ սարակիստներն ու եթովպիացիները դեռևս մարտնչում էին: Ես չեմ մանրամասնի, նկարագրելով երկու կողմերի ներդրած ջանքերն ու կիրառած միջոցները, միայն կրճատ կատեմ, որ ամենակարող Աստված, որ երբեք չէր մոռանում իր հոտին, այս անգամ էլ մեր կողմից անեն ինչ անեց...: Արդյունքում անհավատներն ի վերջո փախուստի մատնվեցին և կանգ առան միայն Ասկալոնում, ընդ որում մեր ձեռքում շատ բարձրաստիճան գերիներ հայտնվեցին, այդ թվում...: Ինչ վերաբերվում է Եթովպիացիներին, ապա սրանք չկարողացան փախչել և հենց այդտեղ էլ իրենց մահը գտան: Արդյունքում չարագործների ճամբարը ընկավ մեր ձեռքը, որտեղ մենք գտանք մեծաքանակ կենդանիներ՝ եղբերավոր անասուններ, էշեր, ուղտեր և ջորիներ...: Բաղաբի դիմաց գտնվում էր արաբիկների նավատորմը, որը սպասում էր նրանի, որպեսզի անեն ինչ անեցին գործողությունների, սակայն...: Ես չեմ ասել այդ ամենը, այն հեռացավ Տյուրոսի և Սիդոնի ուղղությամբ, իսկ հետո վերադարձավ Բաբելոն՝ մեծ կորուստներ կրելով սկիզբ առած փոթորիկում» (Ֆովխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 32):

«/48/ Աբբայի գրավումից հետո երկրորդ տարվա օգոստոսին Բաբելոնի թագավորության արքայի (Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրի – Մ.Ֆ.) մի մեծ բանակ ելավ և ցամաքով ու ծովով առաջացավ Դուպային ուղղությամբ: Մինչ նավատորմը կառաջանար՝ ցամաքով առաջացող բանակը մոտեցավ և, տեղակայվելով Ասկալոնի հարթավայրում, ներխուժեց բրիտանյանների թագավորության տարածք, որպեսզի հաղթանակի հասնեն Բալուրինի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալուրին I Բուլունացի – Մ.Ֆ.) ու նրա ասպետների նկատմամբ: Արքան այդ ժամանակ Դուպայում էր և ահա նա, տեսնելով նավատորմի առաջանալը, հասկացավ, որ թուրքերն ուզում են շեղել իրեն ծովի կողմից ու ցամաքից

հարվածել, դրա համար էլ ուշադրությունը կենտրոնացրեց հենց ցամաքի ուղղությամբ ... /49/ Եվ ահա արբան հապճեպ հավաքեց առկա բոլոր ուժերը...: Բայդուին արբան մարդ ուղարկեց Երուսաղեմի պատրիարքի մոտ՝ պահանջելով իր մոտ բերել այնտեղ հավաքված բոլոր առկա ուժերը...: Երբ քրիստոնյաների բանակը ի մի բերվեց, ռազմիկները մեղքերի թողություն, ինչպես նաև այլ հոգևոր արարողություններ իրականացրին...: Եվ ահա կիրակի օրն առավոտյան արբան դասավորեց իր ուժերը՝ դրանք բաժանելով 5 ջոկատների ու Նշանակելով արժանի հրամանատարների, ընդ որում վերջին ջոկատի հրամանատարությունը նա ինքը վերցրեց իր վրա, իսկ այս ջոկատում կային 160 սպաներ, որոնք, թեև զոհված էին ձիերից, սակայն արքայից Նոր ձիեր ստացան: Եվ ահա քրիստոնյաները, նման կերպ կարգավորելով իրենց ուժերը, շարժվեցին հակառակորդի ճամբարի վրա, բանի որ գտնուվ էին, որ ավելի լավ է նախահարձակ լինել, քան անշարժ մնալ ու սպասել թշնամու հարվածին: Հեթանոսները, տեսնելով, որ արբան իր բանակով մոտենում է, իրենց հերթին արագորեն զինված էլան ճամբարից և մարտակարգ ընդունեցին՝ տեղաբաշխելով առկա 40.000 հոգուն և քրիստոնյաներից ոչ պակաս ձգտելով մարտի: Այսպիսով՝ երկու բանակները մտան հարթավայր, որից հետո ուժեղ փչեցին շեփոխները, խփեցին թմբուկները և սկիզբ առավ մի դաժան մարտ: Դա օգոստոսի վերջին օրն էր, ընդ որում մարտը շարունակվեց առավոտից մինչև օրվա իններորդ ժամը: Եվ ահա Աստծո ողորմածությամբ սարակինոսները ի վերջո պարտություն կրեցին ու դիմեցին փախուստի, իսկ քրիստոնյաններն էլ սկսեցին հետապնդել նրանց մինչև Ասկալոնի դարպասները ու սպանել: /50/ Այդ ճակատամարտում հեթանոսները կորցրին 7.000 հոգի, որոնց թվում նաև Ասկալոնի էմիրին..., իսկ արքայի զորքը կորցրեց միայն 100 հոգու, այդ թվում նաև սպանտ Ռեոն Դ՝ Կերթենին, որին բոլորը շատ սգացին և հողին հանձնեցին բոլոր անիրաժեշտ ծիսակատարություններով: Մարակինոսների նավատորմն այդ ժամանակ դեռևս գործում էր բաղաձի մոտակայքում, սակայն, տեսնելով էմիրի զուլիդ, որ ցցված էր նիզակի վրա, այն բաց ծով դուրս եկավ ու հեռացավ» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 9, գլուխ 48-50):

«Այդ տարի Բայդուին արբան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բայդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.), ծովից շրջապատելով Ասկալոնը հսկայական մեծությամբ նավերով, ցամաքից էլ՝ ոչ պակաս բանակի զորքով, երկարատև պաշարումից հետո ստիպեց այն իրեն հարկատու դառնալ, որից ընդամենը մի բանի ամիս անց, ձեռքի տակ ունենալով միայն 4.000 հոգի, ոչնչացրեց իր աչքին ընկած 50.000 սարակինոսների, ընդ որում նրանց էմիրներից մեկը, որը արքայից (Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրից – Մ.Ֆ.) հետո երկրորդ մարդն էր, գերվեց, իսկ մյուսը այլոց շարքերում սպանվեց» (Էփարդ Աուրացի «Համընդհանուր ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1105 թվականին Երուսաղեմի բնակիչները մեծագույն մի հաղթանակով ջախջախեցին մեծաբանակ հեթանոսներին» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Այդ տարի Եգիպտոսի գլխավոր իշխանները եկան այդ երկրի խալիֆի (Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրի – Մ.Ֆ.) մոտ և ասացին. «Ճանապարհորդների այս ժողովուրդը, որն ահա արդեն մի բանի տարի է, որ տեղավորվել է մեր թագավորության սահմաններում, մեծաբանակ էր և մինչ այս դիմադրում էր մեր բոլոր բանակներին, ու ուղարկվում էին նրա դեմ, բանգի նրանք թվով շատ էին և զգալի հատուկ ունեին՝ դեռևս նոր եկացած լինելով Արևելք: Այժմ, սակայն, նրանց հիմնական ուժերը հեն են գնացել իրենց երկրներ և հազիվ հատուկներ ուսուցանողներ են գալիս, որ համարեն նրանց շարքերը, որի հետևանքով նրանց թիվը պակասել է: Նրանք նաև ծախսել են իրենց բոլոր պաշարները և այլ միջոցները, որ ունեին, դրա համար էլ լիովին հիմնավորված կլինի, եթե ձեռք մեծությունը համաձայն է այդ մտքին, որ նա իր ցանկությանը համաձայն Նշանակի գլխավոր պաշտոնատար մի անձի (Ճաթիսյանների խալիֆության սպապա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալին – Մ.Ֆ.) և ուղարկի այդ երկիրը գրավելու, բանգի այնտեղ խեղճուկրակ մարդիկ են մնացել»: Այս խոսքերը դուր եկան խալիֆին և այդ ծրագիրը նրա հիմնավոր թվաց: Դրա համար էլ խալիֆն անմիջապես մի մեծ բանակ հավաքեց և հսկայական նավատորմ կազմեց, որից հետո համապատասխան հրամանատարներ Նշանակեց և հրամայեց գնալ Ասորիքի վրա: Այս ուժերը եկան, հասան Ասկալոն և նրան արշավանքի այս լուրը սարսափ տարածեց Երուսաղեմի ողջ թագավորությունով մեկ: Արբան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բայդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.), հենց որ իմացավ այս մասին, բոլոր առկա ուժերով շտապեց Դոպիա և միաժամանակ էլ հրաման ուղարկեց բոլոր բաղաձիների բնակիչներին, որ նրանք իրենց ուժերով անմիջապես այդ կողմը գան: Երուսաղեմի պատրիարք Էթեմարը, հենց բերելով Կենսարար խաչը, և տեղ հասավ: Եվ այսպես, հավաքելով բոլոր ուժերը, արբան զորատես իրականացրեց և պարզեց, որ առկա են 500 ասպետներ և 2.000 հետևակայիններ, ընդ որում միաժամանակ նաև հայտնի դարձավ, որ անհավատները գալիս էին 15.000 հոգու կազմով, չհաշված դեռ նրանց, որոնք նավերի վրա էին: Եվ այսպես, մինչ անօրենների նավատորմը հրաման ունեւր անմիջապես մոտենալ Դոպիային, ցամաքային զորքերը, առաջնախույժ Ասկալոնից, կտրեցին Ազոտը և բաժանվեցին երկու մասերի, ընդ որում մի մասը պետք է շարժվեր Ռամլայի ուղղությամբ և մարտի մեջ մտնել արքայի դեմ, իսկ մյուս մասն էլ, շարժվելով Դոպիայի ուղղությամբ, պետք է օգտվեր արքայի բացակայությունից և նավատորմի հետ միասին տիրեր այդ բաղաձին: Եվ այսպես, համաձայն այս ծրագրի, Եգիպտական զորքը բաժանվեց երկու մասի և մտավ Ռամլայի տարածք՝ իր գալը Նշանակելով մեծ աղմուկով, թմբուկների ու շեփոխների հնչողությամբ: Հարկ է նշել, սակայն, որ ողջ այդ աղմուկը իզոլոր չէր արված, այլ նպատակ էր հետապնդում շեղել արքայի հետ գտնվող զորքի ուշադրությունը, որպեսզի իրենց զորքի մյուս մասը կարողանա առաջանալ մինչև Դոպիա, սակայն այս ծրագիրը վերջին հաշվով տապալվեց, որովհետև, հենց որ թշնամիները տեսան արքային, նրանց սրտերն անմիջապես պատվեց ահով և նրանք հապճեպ իմաց տվեցին իրենց մյուս ջոկատին, որ սա հետ գա և իրենք միավորեն ուժերը: Արդյունքում, երբ թշնամու ուժերը կրկին միավորվեցին, արբան անհապաղ իր ողջ ուժով ընկավ նրանց վրա՝ խոսքով ու գործով ոգևորելով սեփական մարդկանց: Այդ ժամանակ նաև պատրիարքն էր, որ ռազմիկների շարքերում պտտեցնում էր Կենսարար խաչը և ոգևորում մարդկանց՝ կոչ անելով նրանց հիշել այդ խաչի վրա տեղ Աստծո կրած առաքալանքները հանուն մարդկանց մեղքերի, որպեսզի նրանք առավել եռանդուն մարտնչեն հանուն Երիստոսի նրա թշնամիներին դեմ՝ ստանալով մեղքերի թողություն և հույս ունենալով երկնային պարգևի արժանանալ մահվանից հետո: Այս կոչերը բորբոքեցին քրիստոնյաների ոգևորությունը և նրանք, աղաչելով երկնքի աջակցությունը, նետվեցին հակառակորդի վրա: Քրիստոնյաները մեծ կոտորած արեցին, իսկ կենդանի մնացածներին էլ ստիպեցին փախչել: Այդ ճակատամարտում ընկավ Ասկալոնի իշխանը, իսկ ողջ Եգիպտոսի բանակի գլխավոր հրամանատարը հազիվ փրկվեց մահից: Այսպես, որը թշնամին այդ օրը կորցրեց 4.000 հոգի, այն դեպքում, երբ քրիստոնյաների կողմից սպանվեցին միայն 60 հոգի: Եվ այսպես աստվածային ողորմածությամբ մեր մարդիկ զբաղեցրին թշնամիները ճամբարը և այնտեղ անթիվ բանակի ուղտերի հոտեր, Էշեր և ձիեր ձեռք գցեցին, որոնց զուսարկվեցին այլ հարուստ ավարներ և մեծաբանակ գերիներ: Դրանից հետո քրիստոնյաները վերադարձան Դոպիա և տրվեցին ուրախությանը, ընդ որում գերիների մեջ էր նաև մեկը, որ մի ժամանակ եղել էր Աբոյի տիրակալը, ընդ որում սա իր համար 20.000 ոսկի առաջարկեց որպես փրկագին: Ինչ վերաբերվում է թշնամու նավատորմին, ապա սա տոնեցել էր Դոպիայի նավահանգստին, սակայն, երբ իմացավ իր ցամաքային բանակի ջախջախման մասին, օգտվեց բարենպաստ հարավային քամուց և մեկնեց Տյուրոս: Այնտեղից ելնելով և ցանկանալով մեկնել Եգիպտոս՝ այս նավատորմը ուժեղ փոթորիկի հանդիպեց ու ցրվեց, ընդ որում 25 նավեր խորտակվեցին, շատերն էլ ափ նետվեցին: Այս նոր հաջողությունը քրիստոնյաների ձեռքը գցեց 2.000 նոր գերիների ի դեմս թիավարների և նավաստիների» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 3):

«Հայոց 551 թվականին Եգիպտոսի և Դամասկոսի թագավորները (համապատասխանաբար Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրը և Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեգինը (1104-1128) – Մ.Ֆ.) նորից զորահավաք արեցին և հսկայական զորքով շարժվեցին Երուսաղեմ սուրբ քաղաքի վրա: Երուսաղեմի թագավոր Դադալը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բայդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.) ելավ նրանց դեմ և պատերազմի գնաց: Կատաղի մարտում Եգիպտացիք ֆրանկներին փախուստի մատնեցին, բայց այդ պահին ափ դուրս եկավ ֆրանկների մեծաթիվ զորքը հաղթեց Եգիպտական զորքին և հալածելով մեծ ջարդ տվեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Հայոց 552 թվականին Եգիպտոսի ու Դամասկոսի սուլթանները (համապատասխանաբար Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրը և Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեգինը – Մ.Ֆ.) կրկին բանակ հավաքեցին և հարձակման տարան այն Երուսաղեմի վրա: Երուսաղեմի արբան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բայդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.) ելավ նրա դեմ պատերազմի և այս անգամ էլ Եգիպտացիները նրանց փախուստի մատնեցին, սակայն այդ ժամանակ աստվածային օգնությամբ հայտնվեցին ֆրանկական նավերն ու հեծյալները, որոնք հարձակվեցին արաբների զորքի վրա, ոչնչացրեցին և փախուստի մատնեցին նրանց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Եգիպտոսից մի մեծ բանակ եկավ թվով ավելի քան 10.000 հեծյալ ու հետևակ ռազմիկներ, որը գտնվում էր Շարաֆ իբն ալ-Աֆդալ ալ-Մալիկի հրամանատարության տակ: Աթաբեկ Չահիր-Էր-Դիսին (Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեգինին – Մ.Ֆ.) նամակներ ուղարկվեցին անհավատների դեմ սրբազան պատերազմում օգնություն և աջակցություն ցուցաբերելու խնդրանքով, սակայն նա չկարողացավ արձագանքել այդ խնդրանքին, բանի որ որոշ հանգամանքներ թույլ չէին տալիս նրան այդ անել: Նա իր զորքով ուղղվեց դեպի Բուրյա ու այնտեղ ճամբար գարկեց, նպատակադրվելով պաշարել քաղաքը, բանի որ էմիր Իրթաշ իբն Թաշ-Էր-Դուլան և Ալ-թեգին Հալեպից, որոնք գտնվում էին քաղաքում, բանակցություններ էին վարում ֆրանկների հետ, որոնց բովանդակությունը հայտնի էր: Դրանից հետո նա այնուհանդերձ փոխեց իր ծրագրերը և գտավ, որ ամենախելացին կլինի սրբազան պատերազմում միանալ Եգիպտական բանակին: Եվ ահա նա մեկնեց այդ կողմ և ճամբար գարկեց Ասկալոնի մատույցներում՝ Եգիպտացիների կողքին: Իմանալով այդ մասին՝ ֆրանկները բանակ հավաքեցին և իրենց հերթին ուղղվեցին դեպի Ասկալոն: Այդ տարվա 2ուլիսից ամսի 14-րդ օրը երկու բանակները ճակատամարտում իրար եկան և ֆրանկները հաղթանակ տարան

մահմեդականների նկատմամբ՝ սպանելով Ասկայունի կառավարիչին ու գերի վերցնելով նրա մի բանի հրամանատարների: Եգիպտական ասկարը ապաստանեց Ասկայունում, իսկ Ղամասկոսինը՝ Բուրյայում: Պատմում էին, որ սպանված մահմեդականների թիվը մոտավորապես հավասար էր սպանված ֆրանկների թվին» (իբն ալ-Կալանիսի «Ղամասկոսի տարեգրություն»):

³⁵³² «Հայոց 554 թվականին Մուսուլի և, Մծբինի էմիր Ճկրմիշը (**Մուսուլի կառավարիչ Ջկրմիշը – Մ.Ֆ.**) զորահավաք կատարեց և հնձի ժամանակ մեծաքանակ զորքով իջավ Ուռհա բաղաբի դեմ: Ֆրանկ զորքերի հրամանատարն էր Ռիչարդը (**Եդեսիայի կոմսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալեռնացին – Մ.Ֆ.**), որին Տանկոն (**Տիբրիսիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկոն, Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) բաղաբի պահապան էր նշանակել: Վերցնելով բաղաբի կայազորը՝ նա անխոհեմաբար հետևակազորով դուրս եկավ պարսից բաջ ու կռվող զորքերի դեմ պատերազմելու: Պարսիկները, տեսնելով ֆրանկ զորքերի անպատրաստ լինելը, բախվեցին նրանց և բոլորին թափեցին բաղաբի խրամի մեջ: Մտնելով բաղաբի դարպասով ներս՝ նրանք կոտորեցին շուրջ 450 հոգի և, մաշկահան անելով բոլորի գլուխները, տարան Պարսկաստան: Այդ օրը Ուռհայում մեծ սուգ էր, բոլոր տներում՝ ողբ ու լաց: Ողբ Ուռհա բաղաբը արյամբ էր ներկված: Ճկրմիշը մեծ հաղթանակով վերադարձավ և գնաց իր երկիրը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Հայոց 555 թվականին Ճկրմիշը (**Մուսուլի կառավարիչ Ջկրմիշը – Մ.Ֆ.**) պաշարեց Ուռհա բաղաբը: Չորակար Ռիչարդը (**Եդեսիայի կոմսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալեռնացին – Մ.Ֆ.**), որ գտնվում էր այնտեղ, վախենալով Տանկոցից (**Տիբրիսիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկոն, Տերենտացուց – Մ.Ֆ.**) ու նաև նպատակ ունենալով պաշտպանել բաղաբը, հետևակի գլուխն անցած ելավ, սակայն այլազգիները նրանց փախուստի մատնեցին, լցրին բաղաբի խրամը և կոտորեցին 400 ռազմիկների: Ուռհայում մեծ սուգ եղավ, իսկ Ճկրմիշը մեծ հաղթանակով հեռացավ» (Մմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Վերոհիշյալ Կիրբուլայի (**Մուսուլի կառավարիչ Էդր-Բուլայի – Մ.Ֆ.**) պարտությունից, Սուբմանի (**Արտուխյանների էմիրության էմիր Սուբման իբն Արտուխի – Մ.Ֆ.**) ջախջախումից, Սրուճի գրավումից և նրա մահմեդական բնակչության կոտորածից հետո Արևելքի Ջկրմիշ անունով զորհրդարանատարը (**Մուսուլի կառավարիչ Ջկրմիշը – Մ.Ֆ.**) պատրաստություն տեսավ և բազում զորքով ելավ պատերազմելու ֆրանկների դեմ՝ երկրներ գավթելու նպատակով: Նա նախ շարժվեց դեպի Ուռհա: Նրա զինվորները, սպանելով, ավարելով, կոտորելով և իրենց ուզած ամեն ինչ անելով՝ ասպատակեցին շրջակա երկիրը: Երբ թուրքերը մոտեցան բաղաբի մատույցներին, Ուռհայում գտնվող ֆրանկները նրանց հետ մարտի բռնկեցին բաղաբի արևելյան դարպասից դուրս՝ խանգարելով մոտենալ այդ դարպասին: Բազմաթիվ հախուռն ուռհայեցիներ վերցրին իրենց վահաններն ու սրերը և, թուրքերի հետ մարտնչելու նպատակով, հանդուժել կերպով դուրս եկան բաղաբից: Վերջիններս տեսնելով, որ նրանք գալիս են անկազմակերպ և չտապում են մոտենալ իրենց, մի փոքր միջոց տվեցին իրենց վրա գալացողներին, որպեսզի սրանք ցրվեն արևելյան կամրից դիմաց գտնվող հարթության վրա, ընդ որում նույն այդ ընթացքում, խրախուսելով միմյանց, թուրքերը պատրաստվում էին բոլոր կողմերից նետվել նրանց վրա: Երբ պարսիկ վրա կանգնածները տեսան այդ, վախենալով, որ նրանք կարող են խառնվել իրար և թափով շրջվել ու մոտել բաղաբ, փակեցին բաղաբի դարպասները: Թուրքերը դարձան և մեծ ուժով հարձակվեցին ուռհայեցի մարտիկների վրա: Մրանք թիկունք դարձրին և, երբ հասան դարպասներին ու տեսան, որ նրանք փակ են, դողացին և սասանվեցին: Չկարողանալով հասնել խրամի վրա գտնվող կամրից, որպեսզի անցնեն պարսիկ մյուս կողմը, բոլորն այս ու այնտեղ ընկան փոսը: Թուրք հետևակայինները հետապնդեցին և անխնա կոտորեցին նրանց: Մի ժամում փոսը լցվեց սպանվածներով և արյունը գետի նման հոսեց խրամով: Այսպես, երկիրն ավերելուց ու իրողեղելուց հետո, Ջկրմիշը ելավ ու գնաց» (Անանիա Նոյեմիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 259):

«Թուրքերի նոր առաջնորդը (**Մուսուլի կառավարիչ Ջկրմիշը – Մ.Ֆ.**) ելավ հորասանից և մեկնեց Եդեսիան պաշարելու» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 10):

³⁵³³ «Կորցնելով Գրիգորի (**հեղինակը նկատի ունի Գրիգոր Բագրատունուն (Տարոնեցուն)**), սակայն առավել հավանական է, որ նա շփոթել է և խոսքը վերաբերում է Գրիգոր Գավրասին – Մ.Ֆ.) ուղղվելու ամեն մի հույս՝ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) 14-րդ ինդիկտիստին նրա դեմ ուղարկելու և թրջ գավազ որդուն՝ Յովհաննեսին, որը ասպատակեցին հայրական լեռնից խորք ժեբայր է գալիս: Յովհաննեսը պետք է ամենից առաջ Գրիգորին փրկարար խորհուրդներ տար և կայսրը հույս ուներ, որ նա կլսի Յովհաննեսին՝ ազգակցական մոտիկության և արյան ընդհանրության պատճառով, սակայն այն դեպքում, եթե Գրիգորը չուզեցա լսել խորհուրդները, Յովհաննեսը պետք է մեծ զորք գլուխն անցած նրա դեմ արիական այլաբարի մեջ մտնել ցամաքում ու ծովում: Իմանալով յովհաննեսի առաջիկա ժամանակն մասին՝ Գրիգորը ելավ Կողոմիայից, դա մի լավ ամրացված և անտերի ամրոց է, նպատակ ունենալով օգնության կանչել Ղանիշենեցիներին (**Ղանիշենյանների էմիրության էմիր Էմիր Ղազին (1104-1134) – Մ.Ֆ.**): Մեկնելով բաղաբից՝ Յովհաննեսը իմացավ այդ մասին, իր զորքից առանձնացրեց կելտերին ու հռոմեական ընտրյալ ռազմիկներին և ուղարկեց նրանց Գրիգորի դեմ: Ռազմիկները հասան Գրիգորին և նրա դեմ համառ մարտ սկսեցին: Երկու քաջեր, հանդիպելով Գրիգորին մարտում, նիզակների հարվածով տապալեցին նրան ծիուց ու գերեցին: Այս կերպ բռնելով Գրիգորին՝ Յովհաննեսը նրան հասցրեց ինքնակալի մոտ և երդվեց, որ այդ ընթացքում ոչ հանդիպել է նրան, ոչ զոռուցել հետը» (Անան Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 12, մաս 7):

³⁵³⁴ Այս մասին հայտնում է Մատուղ իբն Նամդարը իր «Նորթեր»-ում:

³⁵³⁵ «Յրամանը, ստացված Կոնստանտինոսի կողմից, այլ բան չէր ասում, բան հսկել Լոնգիբարդիայի միջև գտնվող նեղուցը և թույլ չտալ, որ Բոհեմունդի (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) նավերը, որոնք մինչ այդ ուղարկվել էին դեպի Դիորիսիա մի ափից մյուսը պարենամբեքը հասցնելու համար, անցնեն: Եվ ընդհանրապես, նրան հրամայված էր թույլ չտալ որևէ բան անցկացնել Լոնգիբարդիայից: Ելնելով Կոնստանդնուպոլսից, սակայն, Կոնստանտինոսը նույնիսկ չզբաղեցրեց էլ Իլիրիկ անցումը խոչընդոտելու համար հարմար վայրերը, այլ ավելին, խախտելով հրամանը, անցավ Դիորունտ՝ մի բաղաբ, որը տեղակայված է Լոնգիբարդիայի ափին: Այդ բաղաբը պահպանում էր մի կին, ինչպես ասում են, Տանկոնի (**Տիբրիսիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկոն, Տերենտացու – Մ.Ֆ.**) մայրը: Չեմ կարող ասել, թե թույլն էր նա արդյոք իմ կողմից ոչ մեկ անգամ հիշատակված Բոհեմունդի, թե ոչ, բանզի ճշգրիտ չգիտեմ՝ հայրակալն, թե՞ մայրական գծով էր Տանկոնը Բոհեմունդի զարմիկը: Ժամանելով այնտեղ նավատորմով և ափ իջնելով՝ Կոնստանտինոսը հարձակման ենթարկեց Բոհեմունդի պարիսպները և արդեն, կարելի էր ասել, բաղաբը ձեռքում էր պահում, սակայն բաղաբի պարիսպների վրա գտնվող այդ կինը, նա սթափ էլիքով ու բնավորության և արտաքին տեսքից էր աչքի ընկնում, տեսավ այդ և, հենց որ Կոնստանտինոսի նավերը մոտեցան ափին, սուրհանդակ ուղարկեց իր որդիներից մեկի հետևից ու պահանջեց, որ նա արագորեն գա իր մոտ: Այդ ժամանակ բոլոր նավաստիներն արդեն բարձր տրամադրության մեջ էին՝ ենթադրելով, որ բաղաբն արդեն իրենց ձեռքում է ու ներքողելով կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.Ֆ.**): Դե ինքը ևս՝ այդ կինը, հայտնվելով բարդ իրավիճակում, հրամայեց բաղաբաջաններին այդ կերպ վարվել, ընդ որում նա դեպիստեղ ուղարկեց Կոնստանտինոսի մոտ և համաձայնեց ենթարկվել ինքնակալի կայսր, խոստանալով նրա հետ հաշտություն և կլքել ու ելնել Կոնստանտինոսի մոտ բանակցությունների համար, որպեսզի վերջինս ամեն ինչ մասին հայտնի կարտ: Այդ խորամանկությունը պետք էր նրան այն բանի համար, որպեսզի մոլորության մեջ գցի Կոնստանտինոսին և, երբ կգա իր որդին, ինչպես ասում են տրագիկ դերասանների մասին, դեմքից նետի դիմակը ու մարտի մեջ մտնի: Այն ժամանակ, երբ ինքնակալի փառաբանող աղմուկը որոտում էր պարիսպներից դուրս ու ներս և մի համընդհանուր զվվոց էր դարձել ու լցրել ողջ շրջակայքը, իսկ այդ ռազմուհին, ինչպես արդեն ասվեց, իր կեղծ ուղերձներով մոլորության մեջ էր գցել Կոնստանտինոսին, կոմսերի ուղեկցությամբ ժամանեց նրա որդին, որին նա սպասում էր: Նա հարձակվեց Կոնստանտինոսի վրա և գլխովին ջարդեց նրա գորքը: Նավաստիները, որոնք անսիրոճ էին ցամաքային մարտերում, նետվեցին դեպի ծովը, իսկ սկյուրները, իսկ նրանց թիվը հռոմեական զորքում քիչ չէր, մարտի ընթացքում, ինչպես դա ընդունված է բարբարոսների մոտ, նետվեցին ավարի հետևից ու նրանցից վեցը գերի ընկան...: Ցամաքային ռազմիկները քաջաբար մարտնչում էին, սակայն մնացածներին կուլ տվեցին ծովի ալիքները: Փառահեղ հաղթանակը, թվում էր, թե արդեն կելտերի ձեռքում էր, սակայն առավել քաջ մեր ռազմիկները, հատկապես ազնվականներից ու նրանց մեջ այլախիթ բաջարի այրել, ինչպիսիք էին Նիկեիտի Իսլիմը, նրա խորք ժեբայր Կոնստանդին Էքսկագիոսը, որը կոչվում էր նաև Դուկաս, արիական Ալեքսանդր-Եվթորիոսը և այլ ռազմիկներ այդ դիրքի ու պատվի, հիշելով «բուռն ուժով», մերկացրին կարծ թերեղ և, լարելով իրենց հոգին ու մարմինը, մարտի մեջ մտան և իրենց վրա վերցրին դա ողջ ծանրությունը: Եվ ահա նրանք ջարդեցին կելտերին և նրանց նկատմամբ փառահեղ հաղթանակի հասան: Կոնստանտինոսը, դրա շնորհիվ կելտական հարձակումից շուկջ քաշելու հնարավորություն ստանալով, հեռացավ այնտեղից և իր ողջ նավատորմով եկավ Ավալուն» (Անան Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 12, մաս 8):

³⁵³⁶ «Իմանալով սեփաստորատորի որդու՝ Յովհաննեսի, պարտության մասին, որը առաջ էր ուղարկվել դավաճանների դեմ, Ալեքսեյը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) օգնության ուղարկեց զգալի ուժեր, սակայն Բուկանը (**Սերբական իշխանության իշխան Բուկանը – Մ.Ֆ.**) անմիջապես կայսր խաղաղություն առաջարկեց և ուղարկեց պահանջվող պատանդներին» (Անան Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 12, մաս 4):

³⁵³⁷ «/ 12.9/ Բոհեմունդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), օգտվելով հարմար պարագաներից, Բարիից անցավ Ավալուն, ափ իջավ իր զորքով և ամենից առաջ սկսեց թալանել ծովափը: Նա իր հետևից տանում էր հսկայական ֆրանկական, ինչպես նաև ֆուլպ

կողմի բնականորեն կազմակերպված ֆրանկական զորքը, որը ծառայում էր հռոմեացիներին, բայց այդ ժամանակ հանգամանքների ազդեցության տակ ստիպված էր ելնել անցնել Բոհեմիայի կողմը: Բացի այդ կային նաև գերմանացիներ և կելտ-իբերներ: Բոհեմիայում իր մոտ հավաքված բոլոր ռազմիկներին տեղակայեց Արդիատիկ ծովափին, մեկը մյուսի հետևից թալանեց քաղաքները ու հարձակվեց Էպիդամնոսի վրա, որը մենք կոչում ենք Դիրիխիա: Նրա մտադրությունների մեջ էր մտնում այդ քաղաքը գրավելը և ողջ երկիրը, ընդհուպ մինչև Կոստանդուպոլիս, թալանելը: Վարժ, ինչպես ոչ-ոք, քաղաքների պաշարման հարցում և այդ գործում գերազանցելով նույնիսկ Դեմետրիոս Պոլիորկետասին, նա մտածում էր միայն Էպիդամնոսի մասին և այդ քաղաքի դեմ շարժեց պաշարման բոլոր միջոցները: Ամենից առաջ նա զորքը շրջանակի դասավորեց և շրջապատեց բոլոր բնակավայրերը պարիսպների մոտ կամ Դիրիխիայի շրջակայքում: Երբեմն հռոմեական զորքը մարտնչում էր նրանց հետ, բայց երբեմն էլ Բոհեմիայում որևէ դիմադրության չէր հանդիպում: Մեծաթիվ մարտերից, ծակատամարտերից ու սպանություններից հետո Բոհեմիայում, ինչպես վերևում ասացի, դիմեց Դիրիխիա քաղաքի պաշարմանը, սակայն, մինչև անցնել Դիրիխիայի համար բռնակալ Բոհեմիայի մղած բռն ճակատամարտին, անհրաժեշտ է պատմել քաղաքի տեղադրության մասին: Եվ այսպես, այն տեղակայված է Արդիատիկ ծովի ափին: Դա մի մեծ ու խորը ծով է, որ լայնանում է մինչև Իտալիայի ափերը, հետո դրանց երկայնքով թեքվում է դեպի Կոնստանդուպոլիս, հասնում բարբարոս-վետոսների կողմից բնակեցված հողերին, որոնց դիմաց էլ հենց տեղակայված է Ապուլիան: Այսպիսին են Արդիատիկ ծովի սահմանները: Դիրիխիան կամ Էպիդամնոսը՝ հին հելլենական այդ քաղաքը, էլիասի մոտ է ու նրանից դեպի ձախ՝ էլիասը տեղակայված է ավելի վերև ու աջ: Ես ճշգրտորեն չգիտեմ, թե էլիասը ուղղակի է այդպես կոչվել, թե դրա պատճառը էլիաս գետն է, որը լցվում է Դորոնոս մեծ գետը: Էլիասը դա մի ամրոց է, որը տեղակայված է բարձր վայրում, բացարձակապես անառիկ է և, ինչպես ասում են, գործիչի ու Դիրիխիայի հարթավայրի վրա: Վերջինս այն աստիճան է պաշտպանված վտանգներից, որ Դիրիխիայի պաշտպանության համար ցամաքից ու ծովից ամենահարմարն է: Այդ էլիաս ամրոցից էլ հենց օգտվեց ինքնակալ Ալեքսանդր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսանդր Ի - Մ.3.)՝ Էպիդամնոս քաղաքի օժանդակության համար: Նա ամրացրեց Դիրիխիան ինչպես Դորոնոս գետի կողմից, որը նավարկելի էր, այնպես էլ ցամաքի կողմից: Նա նաև ցամաքով ու ծովով տեղ հասցրեց ամենայն անհրաժեշտը՝ պարենամթերք ռազմիկներին ու քաղաքի բնակիչներին համար, ինչպես նաև գեներ և զենքեր անհրաժեշտ: /13.1/ Առաջին ինդիկտոնի նոյեմբերի առաջինը օրը ինքնակալը փոքրաթիվ ուղեկիցներին՝ իրեն արյունակից մարդկանց, ուղեկցությամբ ելավ Բյուզանդիոնից ...: Ելնելով այնտեղից՝ կայսրը սկսեց իրար հետևից նավարկել նավատորմի դուքս Իսահակին և նրանց, ովքեր գտնվում էին նրա հետ, ես նկատի ունեմ Եսկապիոս-Դուկասին և Իսիդորին: Այդ նամակներում նա նրանց մշտապես կոչ էր անում ուշադիր լինել և հետ մղել Բոհեմիայի փորձերը անցնել Լոնգիբարդիայից... /13.2/ Կայսրը շարժվեց դեպի Թեսալոնիկե և, բանի որ նրա ջոկատները ամեն կողմերից մի տեղ էին հավաքվում, որոշեց զորքը մարտական կարգով շարել: Զոկատները անմիջապես շարվեցին ըստ լոխերի, որոնց դիմաց կանգնեցին լոխապետները, վերջապահը կանգնեց հետևում, իսկ զինվորների մեծամասնությունը, փայլեցնելով գեներները, զբաղեցրին կենտրոնական հատվածը: Նրանք իրենցից սարսափելի տեսարան էին ներկայացնում, և, կանգնելով կիսի իրար կաթած, քաղաքային պարսպի նման մի բան կազմեցին: Թվում էր, թե դրանք բոլորգե արձաններ էին կամ էլ պղնձե ռազմիկներ, որոնք ինքնաթիռ էին հարթավայրում, միայն պատում էին նիզակներով և այրվում էին լարակներին խոցելու ծարավից: Կայսրը այս կերպ շարեց զորքը, որից հետո նրան շարժի մեջ դրեց և սկսեց ցույց տալ, թե ինչպես պետք է շարժվել ձախ կամ աջ: Ալեքսանդր ողջ զորքից առանձնացրեց նորակոչիկներին և սրանց հրամանատարներ նշանակեց նրանց, որոնց ինքն էր դաստիարակել և սովորեցրել ռազմական արվեստը: Նրանք ընդհանուր առմամբ 300 հոգի էին՝ բոլորը երիտասարդ, բարձրահասակ, ուժեղ մարմնով, դեմքին առաջին աղվամազով, բոլորը, ինչպես մեկ մարդ, վարպետ աղեղնահիճներ և նիզակներով անգերազանցելի նետողներ: Տարբեր ժողովուրդների որդիներ լինելով՝ նրանք կազմել էին հռոմեական զորքի առանձին ջոկատ և ենթարկվում էին ստրատեգոս-կայսրի, բանի նրանց համար նա միաժամանակ և կայսր էր, և ստրատեգոս, և ուսուցիչ: Եվ ահա, նրանց թվից ընտրելով առավել վարպետ ռազմիկների, Ալեքսանդր նրանց նշանակեց ջոկատների հրամանատար և ուղարկեց նեղ տեղերը, որտեղով պետք է առաջ շարժվեր բարբարոսական զորքը, իսկ ինքը ձմեռեց Թեսալոնիկեում: Ինչպես արդեն ասացի, բռնակալ Բոհեմիայում ուժեղ նավատորմով անցավ մի ափից մյուսը, մեր հարթավայրերում ափ իջեցրեց զորքը և մարտական կարգով շարժվեց դեպի Էպիդամնոս՝ նպատակ ունենալով, թե՛ հաջողվի, առաջին իսկ հարվածով տիրել քաղաքին, իսկ թե՛ ոչ՝ ապա պարսպապարիսպ ու բարանետ մեքենաների կիրառմամբ հնազանդեցնել այն: Այսպիսի էր նրա նպատակը: Եվ ահա նա ճամբար զարկեց արևելյան դարպասների դիմաց, որի վրա բռնեց հեծյալ արձան է դրված, դիտարկեց տեղանքը և սկսեց պաշարումը: Ողջ ձմեռվա քնթաղցում նա ծրագրեր էր կազմում և փնտրում Դիրիխիայի պաշտպանության խոցելի կետերը, իսկ զարնան առաջին ժպիտի հետ միասին էլ իրեն նվիրեց պաշարմանը: Անցումից հետո Բոհեմիայում անմիջապես կրակի մատնեց բոլոր բեռնակիր նավերը, նավերը, որոնք նախատեսված էին ձիերի տեղափոխման համար, ինչպես նաև այսպես կոչված «ստրատիոդոններ»-ը: Դա նա արեց մասամբ ռազմական խորամանկության պատճառով, որպեսզի զորքը հույսը չդնի ծովի վրա, իսկ մասամբ էլ՝ ստիպված, ստիպված լինելով այդ անել հռոմեական նավատորմի պատճառով: Ամենից առաջ նա քաղաքի մոտ տեղակայեց բարբարոսական զորքը և հեռավարտի մեջ մտավ թշնամու դեմ: Իր կողմից հռոմեական ռազմիկները բարբարոսներին հարվածում էին մեկ Դիրիխիայի աշտարակներից, մեկ հեռվից: Դրանից հետո նա սկսեց առաջ ուղարկել ֆրանկական զորքերի ջոկատները, հարձակվել ու հետ մղել թշնամու հարձակումները: Բոհեմիայում իրենց Դետրոպալին, Դեմիո գետից անդին գտնվող Միլոս ամրոցին և, ըստ պատերազմի սովորության, Դիրիխիայի շրջակա բոլոր վայրերը իրենցով արեց: Ահա թե ինչ արեց նա իր ռազմատենչ ձեռքով: Միաժամանակ նա ռազմական մեքենաներ կառուցեց, «կրիա»-ներ, աշտարակներ և խոյեր, վահաններ ու ծածկեր: Այս կերպ նա տանջվեց ողջ ձմեռը և ամռանը՝ իր սպառնալիքներով ու գործերով վախեցնելով առանց այդ էլ վախեցած մարդկանց, սակայն այդպես էլ չկարողացավ ստանալ նուստնեղ արիությանը: Բացի այդ նա հանդիպեց նաև զորքը պարենավորելու հետ կապված դժվարությունների հետ, բանի այն ամենը, ինչ նա գրավեց Դիրիխիայի շրջակայքում, օգտագործվեց, իսկ պարենամթերքը, որը ըստ նրա հաշվարկների պետք է տեղ հասցվեր, հռոմեական զորքի պատճառով տեղ չէր հասնում: Այս ամենի պատճառով էլ հենց սովոր տիրեց և ձիերին, և մարդկանց, ու սկսեց կործանել և նրանց, և սրանց, բանի ձիերի համար կեր չկար, իսկ մարդկանց համար՝ ուտելիք: Բացի այդ բարբարոսական զորքը սկսեց տառապել ինչ-որ տառապանքային հիվանդությամբ: Թվում էր, թե այն առաջացել է վնասակար ուտելիքից, սակայն իրականում դա այդ անթիվ ու անհաղթ զորքի վրա ուղարկված աստվածային ցատումն էր, որը կործանում էր ռազմիկներին իրար հետևից: /13.3/ Այդ դժբախտությունը դատարկ մի բան էր թվում, սակայն, այն մարդուն, որը ձգտում էր բռնակալությանը և սպառնում էր կործանել ողջ աշխարհը, նա նաև անհաջողության մեջ էր շարունակում խորամանկությունները հորինել: Ինչպես վիդավոր մի օձ փաթեցվելով կծկվում՝ նա, ինչպես ասացի, իր ողջ ուշադրությունը կենտրոնացրեց պաշարման վրա: Ամենից առաջ կառուցելով մի «կրիա», որը խոյ ուներ, Բոհեմիայում այն արևելքից շարժեց քաղաքի ուղղությամբ: «Կրիա»-ն իրենից սարսափելի տեսարան էր ներկայացնում և այն կառուցված էր հետևյալ կերպ: Մի փոքր «կրիա» են կառուցում ուղղանկյան տեսքով, տակից կաշվում էին անիվները և բոլոր կողմերից՝ վերևից ու կողքերից, ծածկում ցլի կաշիներով, Դոմեոսի խոթերով ասած «յոթնաշխանի» առաստաղ ու պատեր սարքելով, իսկ հետո էլ ներսից ամրացնում էին խոյերը: Երբ մեքենան արդեն պատրաստ էր, Բոհեմիայում մեծաթիվ ռազմիկների միջոցով, որոնք կայտնրով իրենցով առաջ էին մղում այն ներսից, այն մոտեցրեց Դիրիխիայի պարիսպներին: Երբ մեքենան մոտեցավ և պարսպից արդեն պետք եղած հեռավորության վրա էր, նրա տակից հանեցին անիվները և բոլոր կողմերից ամրացրին ցցերով, որպեսզի առաստաղը հարվածներից չցնցվի: Դրանից հետո մի բանի հուժկու ռազմիկներ, երկու կողմերից միաժամանակ իրենցով խոյը, սկսեցին դրանով հարվածել պարսպին: Այդ ռազմիկները միանգամից և ուժեղ հրում էին խոյը, այն առաջ էր մղվում, հարվածում պարսպին, հետ էր շարժվում նրանից, հետ էր գալիս ու կրկին առաջ էր գնում: Այսպես կրկնվեց մի բանի անգամ և խոյը այս ու այն կողմ էր գնում՝ չդադարեցնելով բանդել պարիսպը: Ըստ երևույթին հին մեխանիկները, որոնք Չաղարայի մոտ հայտնագործել էին խոյը, այն հենց խոյ էին կոչում խոյերի օրինակով, որոնք իրար են հարվածում ծակատներով: Քաղաքի բնակիչները, սակայն, ծաղրում էին բարբարոսներին իրենց «այծային» գրոհի հետ միասին, ծաղրածական էին ելքարկում խոյը հրողներին ու անարդյունք պաշարումը: Բացելով դարպասները՝ նրանք բարբարոսներին առաջարկում էին քաղաք մտնել և ծաղրում էին խոյի հարվածները, բանի որ դրանցից, ասում էին նրանք, նույնիսկ դարպասի մեծության անցք էլ չի բացվի: Քաղաքի բնակիչները ու ստրատեգոս Ալեքսանդր ինքնակալ Ալեքսանդրի եղբորորդու, արիության շնորհիվ թշնամիների փորձերը ի դեմս եղան, նրանք ելան մարտից և առնվազն գոնե դադարեցրին գրոհները: Քաղաքի բնակիչների արիությունը, որոնք բացում էին դարպասները և արիաբար հանդիպում իրենց, թշնամուն վախ էր ներշնչում և ստիպում էր հրաժարվել այդ մեքենաների կիրառումից: Այս կերպ «կրիա»-ն իր խոյով անգործության էր մատնված: Չնայած դրան, սակայն վերը նշված պատճառներով չգործող այդ մեքենայի վրա վերևից կրակ նետվեց և այն մոխրացավ: Դարձարկելով այդ փորձերից՝ ֆրանկական զորքը ավելի սարսափելի կառույցների կիրառմանը ձեռնամուխ եղավ, որոնք ուղղեց իրոպսային պարսպի ուղղությամբ, որը գտնվում էր պրետորիում կոչվող դեպի Լատակայի մոտ: Այնտեղ տեղանքը հետևյալ տեսքն ունի: Դարձարկայրը աստիճանաբար փոխակերպվում է բլրի, սակայն՝ ոչ բարբարոս, այլ՝ հողոտ, որի վրա էլ հենց կառուցված է պարիսպը: Դրա դիմաց, ինչպես ասացի, պատերազմի հենց սկզբում Բոհեմիայում վարպետներն սկսեց թունել փորել: Դա մի նոր փորձանք էր, որով սպառնում էին քաղաքին պաշարողները, պաշարման մի նոր ծն էր, որ խորամանկորեն մտահալացվել էր Դիրիխիայի դեմ: Փորելով նրանք առաջ էին շարժվում հողի տակ, ինչպես բուն փորող խլուրդներ: Երբեմն նրանք գլուխներն ու ուտերը ծածկելով պաշտպանում էին վերևից նետվող քարերից ու նետերից, երբեմն էլ բրերով փորփորում էին հողի վերին հատվածը: Այս կերպ փորելով հողը՝ նրանք ուղիղ առաջ էին շարժվում, փորում էին լայն ու խոր մի թունել և սայլերով անվերջ կրում էին հանած հողը: Երբ բարբարոսները երկար մի խանդակ փորեցին, նրանք սկսեցին իրձվել, կարծես ինչ-որ մեծ բան էին

արել: Զնած չէին, սակայն, նաև պաշարյալները: Նրանք սկսեցին հողը փորել որոշակի հեռավորության վրա և, փորելով մեծ թունել, տեղավորվեցին նրանում ու սկսեցին սպասել, թե երբ դեպի իրենց փութ անցք կբացվի դրսից փողոցների կողմից: Եվ երբ դա եղավ, նրանք մի տեղում հավաքված գտան թշնամիներին, որոնք հարվածում, հատում ու փորում էին պարսպի հիմքը: Լսելով նրանց ձայները՝ նրանք իրենց կողմից անցք բացեցին և, դրա միջով տեսնելով թշնամիների ամբոխը, կրակով այրեցին նրանց դեմքերը, իսկ այդ կրակը ստանում են հետևյալ կերպ: Մոտո կամ նմանատիպ այլ մշտապես կանաչ ծառերից ստանում են լավ բռնկվող հյութ, այն խառնում են ծծմբի հետ և տեղադրում եղեգյալ պատյանների մեջ, որից հետո դրանք փչողը ուժեղ և տևող արտաշնչման միջոցով այն ցրում է: Ցուլող այդ խառնուրդը, կպչելով փողի ծայրում այրվող կրակից, ինչպես փայծակ հարվածում է հակառակորդների դեմքերին: Այդ կրակից էլ հենց օգտվեցին Դիրիխիայի պաշտպանները: Դեմ առ դեմ ելնելով թշնամուն՝ նրանք այրեցին նրանց մորթիքներն ու դեմքերը: Կարելի էր տեսնել, թե ինչպես բարբարոսները, նման մեղուների պարսի, որոնց ծխախեղդ են արել, անկանոն նետվեցին այնտեղից փախչելու, նրանք, որոնք ներս էին մտել լիակատար կարգ ու կանոնով: Եվ ահա, երբ այս ջանքերը ևս ապարդյուն անցան և նրանց մտահաղացումից ոչինչ չստացվեց, բարբարոսները մի երրորդ կառույցի անցան՝ փայտյա աշտարակի: Սա մի պաշարողական մեքենա է, որը, ինչպես ասում են, նրանք սկսեցին կառուցել ոչ թե նախկին միջոցներով հաջողության չհասնելուց հետո, այլ դրանից մի ողջ տարի առաջ: Ահա հենց դա էր իսկական միջոցը, իսկ այն ամենը, ինչ եղել էր դրանից առաջ, դատարկ բաներ էին՝ իրար հետևից շարված: Ամենից առաջ, սակայն, մի բանի խոսք ասելն այն մասին, թե ինչ տեսք ունի Դիրիխիան: Զաղաթի պարիսպին իր բարձրությամբ մի քիչ գիջում է աշտարակներին, որոնք օդակում են այն ողջ երկարությամբ և վեր խոյանում մոտակայքային 11 ոտնաչափ: Աշտարակները ունեն ատամնաշար և նրանց վրա հնարավոր է բարձրանալ ոլորպատույտ աստիճանով: Այս տեսք ունի և այս կերպ է ամրացված բաղաթը: Դիշառակության արժանի է նաև պարսպի հաստությունը, որի վրայով չորս հեծյալներ ուս ուսի տված կարող էին իրենց համար անվտանգ անցնել: Ես թռուցիկ նկարագրեցի բաղաթի պարիսպը, որպեսզի իմ հետագա պատումը հասկանալի լինի: Ինչ վերաբերվում է այդ մեքենայի կառուցվածքին, որը Բոհեմոնդի բարբարոսները կառուցեցին մի «կրիա»-ի տեսքով, որն աշտարակ ուներ, ապա այն դժվար է նկարագրել: Այդ մեքենայի վրա նայելը սարսափելի էր, այդպես էին պնդում այն տեսողները, չասելով դեռ այն մասին, որ այդ իրենց մոտենում էր: Մեքենան կառուցված էր հետևյալ կերպ: Զառավողմ հիմքի վրա հավաքված էր փայտյա աշտարակ, որը հինգ կամ վեց արմակաչափ ավելի բարձր էր, քան բաղաթի աշտարակները: Այդ փայտյա աշտարակի վրայից հնարավոր էր իջեցնել կախվող աստիճան և հեշտությամբ ոտք դնել բաղաթային պարսպի վրա: Բարբարոսները ենթադրում էին, որ բաղաթի բնակիչները, մշտապես հետ մղվելով, այդ հարձակմանը չեն դիմանա: Դիրիխիան պաշարողները ըստ երևույթին տիրապետում էին երկրակապական գիտելիքների, բանից հենց այդ ճանաչարհով նրանք հաշվադրվեցին պարիսպների բարձրությունը, բայց նույնիսկ թե՛ նրանք այդ գիտելիքներն էլ չունեին, ապա օգտվում էին դիպտորամներից: Սարսափելի տեսարան էր իրենից ներկայացնում այդ աշտարակը, բայց այն ավելի սարսափելի էր շարժման մեջ: Մեծաթիվ անիվները հողից կտրում էին նրա հիմքը, իսկ նետում գտնվողներն էլ առաջ էին մղում այն երկաթե ձողերով և մեքենան ընդհանրապես սարսափելի տպավորություն էր թողնում, բանից նրա շարժման աղբյուրը չէր երևում ու թվում էր, թե ինչ-որ մի հսկայական հսկայի պես է այն բոլոր գալիս: Բոլոր կողմերից, հիմքից մինչև առաստաղ, մեքենան փակ էր: Այն բաժանված էր մեծաթե ձողերով և բոլոր կողմերից դռներ ուներ, որոնցից նետերի անձրև էր թափվում: Վերևում լիակատար գիտնականության մեջ թերեք ձեռքերին կանգնած էին քաջարի և պաշտպանության պատրաստ այրեր: Այն ժամանակ, սակայն, երբ այդ սարսափելի իրենց մոտենում էր պարսպին, Ալեքսեյի՝ Դիրիխիա բաղաթի ստորատեգուսի, ռազմիկները ևս ժամանակը իզուր չէին վատնում: Զանի դեռ Բոհեմոնդը բաղաթի պարիսպներից անդին ի մեքենան էր կառուցում, այդ արգելք չճանաչող գեյտույթը, նրանք իրենց հերթին բաղաթի պարիսպների վրա պատրաստվում էին հակադարձման: Նկատելով այդ ինքնաշարժ աշտարակի բարձրությունը և այն տեղը հաշվի առնելով, որով այն առաջ էի գալու անիվների վրայից հանվելուց հետո, նրանք հենց այդ վայրում չորս հսկայական գերաններ դրեցին, որոնք վերև էին հառնում կամուրջների բառակողմ հիմքերի նման: Դրանից հետո նրանք ամրաններով իրար միացին իրար դիմաց խոյացող գերանները, ու բարձրացրին ողջ այդ կառույցը պարսպից անդին գտնվող աշտարակից մեկ արմակաչափ վերև: Այդ սարքը բոլոր կողմերից բաց էր մնում, այն պաշտպանության կարիք չունեցրեց և միայն վերևից էր փակված առաստաղով: Ալեքսեյ ռազմիկները վերևի հատված բարձրացրին «հեղուկ»-կրակը՝ նպատակ ունենալով նետել այն իրենց դիմացը հայտնվել պատրաստվող սարքի վրա, սակայն ոչ մտահաղացումը, ոչ էլ նրա իրականացումը թվում էր չէին կարող այդ թշնամական մեքենայի ոչնչացմանը բերել, բանից կրակը, նետված նրա վրա, կպչում էր աշտարակի միայն մակերեսին: Եվ ի՞նչ նրանք հորինեցին: Ահա ուրեմն, նրանք այդ փայտյա աշտարակի ու բաղաթային պարսպի միջև գտնվող տարածքը լցրին հեշտ բռնկվող նյութերով և այն առատորեն ցողեցին յուղի ալիքներով: Այդ ամենին նրանք մտադրելու կրակը՝ քսիտն ու մարիտը: Ողջ ժամանակ կրակը դեմն միում էր, բայց հետո կարծառես բռնկվող հետո ուժեղացավ և մեծ հուր բռնկվեց: Իր գործն արեց նաև «հեղուկ կրակ»-ը: Եվ ահա կրակը ամբողջովին պատեց այդ փայտյա կառույցը, ծայրային լավեց և սարսափելի էր այդ տեսարանը: Հսկայական այդ խարույկը կարելի էր տեսնել շրջակայքից 30 ասպարեզ հեռավորության վրա: Ուժեղ աղաղակ և անհավատալի խառնաշփոթ բարձրացավ աշտարակի ներսում գտնվող բարբարոսների շարքերում, նրանցից ոմանք, պատված կրակով, մոխրանում էին, մյուսներն էլ վերելից ներքև էին նետվում: Սարսափելի արվեստ ու անհավատալի խառնաշփոթ տարածվեց նաև այն բարբարոսների շարքերում, որոնք գտնվում էին աշտարակից դուրս: /13.4/ Այս ամենն էի ուզում ասել այդ հսկայական փայտյա աշտարակի և բարբարոսների կողմից բաղաթի գրոհի մասին, սակայն վերադառնալե՛ք կայսեր: Գարնան գալուստն այն ավգուստոս Թեսալոնիկեից վերադարձավ արքայախիստ բաղաթ, իսկ ինքնակալը, շարունակելով ուղին, Պեագոնիայի միջով ժամանեց Դելֆո, որը տեղակայված է երեք դժվարանցանելի լեռնային անցումների ստորոտում, որոնց մասին արդեն ասել եմ: Նոր ծրագիր հղանալով բարբարոսների դեմ պայքարելու համար՝ Ալեքսեյը որոշեց հրաժարվել բաց մարտից: Դրա համար էլ, չցանկանալով ձեռնամարտի մեջ մտնել, նա մի կողմից անառիկ անցումներն ու անանցանելի ճանապարհները թողեց որպես երկու գործերի միջև չեզոք գոտի, մյուս կողմից էլ իրեն հավատարիմ մարդկանց խոշոր ուժերով տեղակայեց բլուրների կատարին: Նա գործողության նոր ծրագիր մշակեց, համաձայն որի իր մարդիկ չպետք է հնարավորություն ունենային հեշտությամբ հասնել Բոհեմոնդին և այնտեղից նրանց չէին կարող նամակներ փոխանցվել ու բարևներ ուղարկել, որոնց շնորհիվ բարեկամություն է սկսվում, իսկ շփման բացակայությունը, ինչպես ասում է Ստագիրիտիոսը, շատ բարեպաշտական դաշինքներ է բաղաթել: Իմանալով Բոհեմոնդին որպես նեղագլուխ և մեծ հուր բռնկվելու լի մի մարդու՝ Ալեքսեյը, չնայած որ, ինչպես ասում են, ցանկանում էր նրա հետ դեմ առ դեմ մարտնչել, այնուհանդերձ նրա դեմ պայքարելու համար չէր դադարում այլ ձևեր ու միջոցներ հորինել: Իմ հայր ինքնակալը չէր վախենում վտանգներից և շատ բան էր տարել իր կանյեթ ընդացումը, սակայն նա ամեն ինչում առաջնորդվում էր ողջամտությամբ և, չնայած մարտի մեջ մտնելու իր այրող ցանկությանը, արդեն իսկ անհավատարմ կատաղած ձգտում էր հաղթանակել Բոհեմոնդին այլ միջոցներով, բանից, ինչպես, ինձ թվում է, գորավարը չպետք է որոյդ դեպքերում ձգտի հաղթանակի հասնել գեյտով, այլ երբեմն, երբ ժամանակն ու հանգամանքները այդ թույլ են տալիս, կարող է լիակատար հաղթանակի հասնելու համար օգտվել խորամանկությունից: Ինչքան ինձ է հայտնի ոչ միայն թերեք ու մարտերի օգնությանն են դիմում, այլև խաղաղության պայմանագրերն և ընդհանրապես, լինում են դեպքեր, երբ թշնամուն ավելի լավ է հաղթել խորամանկությամբ: Եվ ահա, ըստ երևույթին, այս անգամ ևս ինքնակալը սկսեց խորամանկություն նյութել: Ցանկանալով գժտություն առաջացնել կոստան ու Բոհեմոնդի միջև, ցնցել նրանց կամ էլ ընդհանրապես բալաթել նրանց ռազմական դաշինքը, նա, ինչպես թատերաբեմում, հետևյալը խաղաց: Ալեքսեյը իր մոտ կանչեց Մարին Նեապոլցուն, սա Մաիստորոմիլիացիների տոհմից էր և, խաբված կեղծ խոստումներով, նա այնքան էլ ամուր չէր պահում կայսեր տված երդումները, բայց այնուհանդերձ կայսրը որոշեց բացահայտել նրան Բոհեմոնդի կապակցությամբ նյութվող իր գաղտնի ծրագիրը, և ահա ուրեմն, նրան հետ միասին նա դիմեց նաև Բոհեմոնդին, սա մի բարձրատոհմիկ ֆրանկ է, ինչպես նաև Պետրոս Ալիաթոսին՝ իր ռազմական արվեստով հայտնի մի մարդու, որը անխախտ հավատարմություն էր պահպանում կայսեր նկատմամբ: Կանչելով նրանց իր մոտ՝ Ալեքսեյը խնդրեց նրանց խորհուրդը, թե ինչպե՞ս ավելի լավ կլինի հաղթահարել Բոհեմոնդին ու միաժամանակ էլ հարցրեց նրանց Բոհեմոնդին նվիրված մարդկանց մասին, այն մարդկանց մասին, որոնց նա գնահատում ու սիրում էր: Իմանալով նրանց մասին՝ Ալեքսեյը սառց, որ պետք է ամեն տեսակի խորամանկություններով այդ մարդկանց իրենց կողմը գրավել: «Եթե մեզ հաջողվի, մենք նրանց օգնությամբ գժտություն կզցնեք կելտական գործի մեջ», - ահա թե ինչ հայտնեց կայսրը ինչպես պետք է բացահայտել էին բռնկալից գաղտնի ծրագրերը: Նա ուղարկում է այդ նամակները՝ կարծես արտասայտելով իր շնորհակալությունը և բարեհաճորեն ընդունելով նրանց նվիրվածությունը: Այդ մարդիկ էին՝ Գվիդոն՝ Բոհեմոնդի հարազատ եղբայրը, Կոպրիսիաոս անունով մի փառաշեղ այդ ու բացի այդ՝ Ռիչարդ Պրինցիպալոսն (Երեսիայի կոմսության նախկին ինժեներ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացուն - Մ.Յ.)՝ մի քաջարի այդ, որը բարձր պաշտոններ էր զբաղեցնում Բոհեմոնդի գործում: Նշվեցին նաև այլ անձինք: Ահա հենց այս բոլորին էլ Ալեքսեյը ուղարկեց այդ կեղծ նամակները, թեև իրականում ոչ Ռիչարդից և ոչ էլ այլ անձանցից կայսրը հնազանդության արտասայտումով ոչ մի նամակ չէր ստացել և ինքը իր սեփական նախաձեռնությամբ էր հորինել այդ նամակները: Այս ամենը հետևյալ նպատակով էր հետապնդում, որ, եթե այդ աստիճան բարձր պաշտոն վարողների դավաճանության մասին լուրը հասնի բռնակալի ականջին, նա անմիջապես կտրվի գայլույթին, կբացահայտի իր բարբարոսական եռությունը, կսկսի նրանց հետ վատ վարվել և կգժտվի հետները: Այս կերպ, Ալեքսեյ

խորամանկության շնորհիվ նրանք ի վերջո կանեն այն, ինչ նրանց մտքին իսկ չկար՝ կապատամբեն Բոհեմունդի դեմ: Ինչպես ենթադրում են, ստրատեգոսը գիտեր, որ թշնամական ցեղը ուժեղ է այն ժամանակ, երբ միասնական է ու կուռ, սակայն, կիսվելով թշնամական ու ապստամբական մասերի, այն թուլանում է և հեշտ ավար է հանդիսանում թշնամու համար: Այսպիսին էր ինքնակալի խորը մտադրությունը և այդ նամակներում թաքնված նենգություն կար: Իր մտադրությունը Ալեքսեյը կանախ է կոչում հետևյալ կերպ: Նա կեղծ նամակներ է ուղարկում՝ հրամայելով սուրհանդակներին ամեն մի լաթինացու հանձնել իր համար նախատեսված նամակը: Այդ ուղերձներում նա ոչ միայն շնորհանդակություն էր հայտնում, այլև նվերներ և արքայական պարգևներ էր խոստանում ու մեծաթիվ այլ խոստումներ էր տալիս: Ալեքսեյը կոչ էր անում նրանց ապագայում ևս իրեն նման հավատարմություն ցուցաբերել և իրենից ոչ մի գաղտնիք չունենալ: Ալեքսեյը նույն կերպ նաև հրամայեց դրանց հետևից ուղարկել մի հավատարիմ մարդու, որը հրաման ուներ անկատ հետևել սուրհանդակներին և, երբ դրանք կմոտենան թշնամու ճամբարին, առաջ անցնել նրանցից, ներկայանալ Բոհեմունդին, իրեն որպես դասալիք ներկայացնել, որն անցել է Բոհեմունդի կողմը, քանի որ իր համար անտանելի էր կայսեր հետ մնալը, և փորձել թշնակալի բարեկամությանն արժանանալ: Դրանից հետո, որպես իր հավատարմության ապացույց, նա պետք է աներկբա կերպով մերկացներ այն անձանց, որոնց նամակներ էին ուղարկվել, և ասեր, որ ահա սա ու սա, կոչելով անուններով, խախտել են հավատարմությունը Բոհեմունդի նկատմամբ, դարձել են կայսեր հավատարիմ ընկեր, հոգում են միայն իրենց օգուտի մասին և նա պետք է զգույշ մնա, որ հանկարծ նրանք իրենց չար մտադրությունը, որը վաղուց ուներ Բոհեմունդի նկատմամբ, կյանքի չկոչեն: Նա պետք է նաև միջոցներ ձեռնարկեր, որ Բոհեմունդը ոչ մի վնաս չհասցներ նամակն հասցնող սուրհանդակներին, բանգի կայսրը հոգում էր նաև մասին, որ իր կողմից ուղարկված մարդիկ անվնաս մնային, իսկ Բոհեմունդի գործերն էլ խառնվեին: Հնարավոր է Ալեքսեյը միայն խոսեց և ոչինչ չարե՞ց: Իհարկե ոչ: Մեր կողմից հիշատակված այդքո ներկայացավ Բոհեմունդին, նրանից երդում վերցրեց սուրհանդակների անվտանգության մասին ու ասաց այն ամենը, ինչը նրան ասել հրամայել էր ինքնակալը: Հարցին, թե ըստ նրա որտե՞ղ պետք է այդ պահին լինեին սուրհանդակները, նա ասաց, որ նրանք այդ ժամանակ պետք է որ անցնելիս լինեն Պետրուլայով: Բոհեմունդը մարդիկ ուղարկեց սուրհանդակներին բռնելու համար, կնքագրե՞ծե՞ց նամակները և, չկասկածելով դրանց ճշմարտացիությանը, գլխապետույց զգաց ու հազիվ ջնկվավ: Նա միջոցներ ձեռնարկեց այն մարդկանց պահակության տակ վերցնելու համար, որոնց մասին ասվում էր, և վեց օր շարունակ, չելնելով վրանից, տառապալից մտածում էր, թե ի՞նչ պետք է անի ինքը: Նա մտովի տարբեր տարբերակներ էր քննարկում՝ կանչել կոնեստաբլներին և արտահայտել իր կասկածները Գվիդոյի մասին, թե՞ կանչել նրանց քննությունից հետո, թե՞ առանց դրա և, ի վերջո, ում նշանակել կոնեստաբլների փոխարեն: Բոլոր այդ մարդիկ հայտնի մարդիկ էին և Բոհեմունդը հասկանում էր, թե ինչ վնաս կհասցնի նրանց հետ գտնվելը ու դրա համար էլ ի վերջո գործը լուծեց ըստ հանգամանքների, ես նույնիսկ կասկածում եմ, որ նա գլխի ընկավ նամակների գաղտնի իմաստը: Եվ ահա ի վերջո նա նրանց հետ բարեկամաբար շփվեց և համարձակորեն շարունակեց թույլ տալ նրանց պահպանել իրենց նախկին դիրքը: /13.5/ Ինքնակալը, նախապես ընտրյալ հրամանատարների գլխավորությամբ կլեսուրներում խոշոր ուժեր տեղակայելով, կլեսուրի բոլոր ուղիները փակեց այսպես կոչված «փլուզումներ»-ով: Միջայեղ Կեկավենուրը սկսեց մշտադիտել կերպով հսկել Ավլոնը, Էնդիխոն և Կանիխան, իսկ Ալեքսանդր Կավալիդը հետևակայինների խառը ջոկատով ուղարկվեց Պետրուլա: Այս վերջինս մի անսովոր քաջության տեր մարդ էր և ոչ մեկ անգամ էր փախուստի մատնել ասիական թուրքերին: Դեբրոսը մեծ գործով սկսեց պահպանել Լևոն Նիկերիտոսը, իսկ Եվթաթիոս Կամիցային հանձնվեց Արքանոսի շրջակայքի կլիսուրը: Բոհեմունդը, ինչպես ասվում է, իր մոտից բարիանքեր Կավալիայի դեմ ուղարկեց սեփական երթայր Գվիդոյին, Սարակինոս անունով մի կոմսի և Կոնտոպագանոսին: Այն բանից հետո, երբ Արքանոսի որոշ սահմանային բաղաբներ անցան Բոհեմունդի կողմը, նրանց ընակիչները, որոնք հիսնալիս գիտեին Արքանոսի շրջակայքը, ներկայացան նրան, ճշգրիտ տեղեկություններ հայտնեցին Դեբրայի տեղակայման մասին ու ցույց տվեցին բոլոր գաղտնի արահետները: Այդ ժամանակ Գվիդոն իր գործը բաժանեց մասերի, ինքը ճակատից մարտ սկսեց Կամիցայի դեմ, իսկ Կոնտոպագանոսին ու Սարակինոս անունով կոմսին էլ հրամայեց, հետևելով ուղեցցորդ կարգված Դեբրայի ընակիչներին, Կամիցայի վրա հարձակվել թիկունքից: Նրանք երկուսն էլ հավանություն տվեցին այդ ծրագրին և, երբ Գվիդոն մարտ սկսեց ճակատից, մնացած կոմսերը հարձակվեցին Կամիցայի ճամբարի վրա թիկունքից ու սարսափելի կոտորած արեցին: Կամիցան չէր կարող միանգամայն մարտնչել բոլորի դեմ, այնպես որ, տեսնելով, որ իր ռազմիկները փախուստի են դիմում, ինքն էլ հետևեց նրանց: Այդ օրը շատ ռուսներ ընկան, որոնց թվում նաև Կարան, որը փոքր տարիքից ինքնակալին մոտ էր և նրա մեծավոր մարդկանցից մեկն էր համարվում, ինչպես նաև թուրք Սկալիարոսը՝ արևելյան տիրակալներից ամենապառաժկորներից մեկը, որը անցել էր կայսեր կողմը ու կնքվել էր: Սա Կամիցայի մասին: Այդ ընթացքում Ալիաթեքը, որը այլ հրամանատարներից հետ միասին հսկում էր Գլավիլիցան, իջավ հարթավայր, թեև միայն աստված գիտի, թե նա այդ արեց մարտի վրա մտնելու համար՞, թե՞ այն բանի համար, որ զենի տեղանքը: Պատահաբար նրան հանդիպեցին կելտ-կատաֆրակոսներ՝ քաջարի ռազմիկներ 50 հոգու կազմով: Նրանք երկու մասի բաժանվեցին և ռազմիկների մի մասը, թափվելով ձիերին, ինչքան թափ ունեին սլացան ու հարձակվեցին Ալիաթեքի ջոկատի վրա ճակատից, իսկ մյուսներն էլ անադմուկ առաջ եկան թիկունքից, այդ վայրում տեղանքը ճահճոտ էր: Ալիաթեքը չկատեց հետևից եկող ռազմիկներին և իր բոլոր մարդերն ու նպատակներ ուղղեց իր առջև գտնվող թշնամու վրա՝ ուշադրություն չցարձնելով թիկունքից եկող սպառնալիքին: Եվ ահա թիկունքից առաջացող ռազմիկները հարձակվեցին նրա վրա ու սարսափելի մարտ սկսեց: Ալիաթեքին հանդիպած Կոնտոպագանոսը ընդհարվեց նրա հետ, հարվածեց Նիգակով և սա անմիջապես էլ անշնչացած գետին տապալվեց: Այդ օրը նրա հետ միասին Ալիաթեքի ոչ քիչ ռազմիկներ ընկան: Իմանալով կատարվածի մասին՝ ինքնակալը իր մոտ կանչեց Կանտակուզենոսին, որին գիտեր որպես ռազմական գործում փորձառու մարդ: Սա, ինչպես արդեն ասել են, ներկայացավ ինքնակալին՝ կանչված լինելով Լառոփկեայից: Բոհեմունդի դեմ ռազմական գործողությունները հետաձգում էին կարող տանել ու դրա համար էլ ինքնակալը մեծ գործով առաջ ուղարկեց Կանտակուզենոսին, իսկ ինքն էլ, ելնելով ճամբարից, հետևեց նրան ու ոգևորեց մարտի համար: Ժամանելով տեղացիների լեզվով Պետրոս կոչվող կլեսուրը՝ նա ինչ-որ տեղ նրա մոտ կանգ առավ: Կիսվելով Կանտակուզենոսի հետ մեծաթիվ մտքերով ու ռազմական ծրագրերով՝ Ալեքսեյը նրան օգտակար խորհուրդներ տվեց, ոգևորեց բարի հույսերով ու ուղարկեց Գլավիլիցա, իսկ ինքն էլ վերադարձավ Դելոն: Շարունակելով ուղին՝ Կանտակուզենոսը մոտեցավ Միլոս բաղաբի և անմիջապես էլ մարտի համար պատրաստեց տարաբնույթ զենեկաբանություն ու պաշտոնց այդ փոքր բաղաբը: Իրենց ներքին հանդգնաբար մոտեցան Միլոսի պարիսպներին, ընդ որում նրանցից ոմանք այրեցին ու հրկիզեցին դարպասները, իսկ մյուսներն էլ պարիսպների վրայով առաջացան դեպի աստամաշարը: Կելտերը, ճամբարած լինելով Վիուսա գետի ափերին, նկատեցին այդ ու շտապեցին դեպի Միլոս ամրոց: Հենց որ Կանտակուզենոսի հետախույզները, դրանք, ինչպես արդեն ասվել է, բարեարտներ էին, նկատեցին նրանց, անկանոն դիմեցին փախուստի գործարարի մոտ դեպի հետ և, փոխարենը աննկատ հայտնվեցին նրանց տեսածի մասին, սկսեցին հեռվից բարձրաձայն աղաղակել թշնամու մոտենալու մասին: Ռազմիկները, լսելով կելտերի մոտենալու մասին, չնայած որ արդեն անցել էին պարսպից այն կողմ, այրել դարպասները ու արդեն իրենց ձեռքում ունեին քաղաքը, վախեցան և նետվեցին ձիեր փնտրելու: Կուրացած վախից և սարսափից մթազնած գիտակցությամբ՝ նրանք հեծնում էին ուրիշների ձիերը: Կանտակուզենոսը հուսահատ ջանքեր էր գործադրում պահել նրանց և, զայնով վախճով պատված մարդկանց վրա, պոտեղի խոսքերն էր ասում, թե. «Տղամարդ եղբեք, հիշե՛ք բռն ուժը»: Դա, սակայն, տպավորություն չգործեց և այդ ժամանակ Կանտակուզենոսը սկսեց ռազմիկների անհանգստությունը փարատել խոսքերով, թե. «Պետք չէ թշնամիներին թողնել գելեոպոլները, թե չէ նրանք դրանք մեզ դեմ կործանեն: Այրենք դրանք, իսկ հետո էլ կարգով Լահանջենք»: Ռազմիկները անմիջապես և մեծ պատրաստակամության կատարեցին նրա հրամանը և այրեցին ոչ միայն բոլոր գելեոպոլները, այլև Վիուսա գետի վրա գտնվող նավակները, որպեսզի կելտերը չկարողանան անցնել այն ափից: Կանտակուզենոսը, մի քիչ հետ Լահանջելով, հայտնվեց մի հարթավայրում, որից աջ հոսում էր Արգենոս գետը, իսկ ձախ գտնվում էր մի ճահճոտ տեղանք: Օգտվելով դրանից որպես թաքստոց՝ նա ճամբար գարկեց: Հիշատակված կելտերը մոտեցան գետի ափին, սակայն նավակներն այրված էին և նրանք, խաբվելով իրենց հույսերում ու հուսահատված, հետ դարձան: Բոհեմունդի եղբայր Գվիդոն, իմանալով նրանցից կատարվածի մասին, ուղղվեց մեկ այլ կողմ և, ընտրելով առավել քաջ ռազմիկներին, նրանց հետ միասին մեկնեց Իերիխոն և Կանիխա: Նրանք հասան նեղ եղունի, որը պաշտպանում էր Միջայեղ Կեկավենուրը, ինքնակալը նրան էր այնտեղ պահակության դրել, և, օգտվելով իրենց համար տեղանքի լավ որոշումից, քաջաբար հարձակվեցին ռուսների վրա ու գլխովին ջարդեցին նրանց, բանգի կելտը, որը հեշտորեն խոցելի է բաց տեղանքում, մարտնչելով թշնամիների դեմ նեղ տեղանքում, անհաղթելի է: /13.6/ Ոգևորվելով այս ամենից՝ կելտերը կրկին շարժվեցին Կանտակուզենոսի վրա: Տեսնելով սակայն, որ տեղանքը, որտեղ ինչպես արդեն ասել են, Կանտակուզենոսը ճամբար էր գարկել, հարմար չէ իրենց համար, նրանք գաղաչացան մարտի մեջ մտնել և հետաձգեցին այն: Կանտակուզենոսը, իմանալով նրանց գալստյան մասին, գիշերվա ընթացքում իր գործով վրա ափ անցավ: Արևը դեռ չէր ելել հորիզոնից, իսկ Կանտակուզենոսն արդեն գրահավորված էր, զինել էր ողջ գործը և տեղ զբաղեցրել մարտակարգի կենտրոնում: Նրանք ձախ գտնվում էին թուրքերը, իսկ ալան Դոսմիկը ղեկավարում էր աջ թևը, որտեղ տեղակայված էին նրա հայրենակիցները: Կանտակուզենոսը կելտերի դեմ առաջ ուղարկեց սկյութներին՝ հրամայելով նետահարությամբ շեղել թշնամիներին: Սկյութները պետք է նետերի հեղեղ արձակելով մեկ մի քիչ հետ բաշվեին, մեկ նորից առաջ գային: Սկյութները պատրաստակամորեն մեկնեցին հրամանը կատարելու, սակայն նրանց ոչինչ չհաջողվեց անել, քանի որ կելտերը դանդաղորեն էին առաջ գալիս, վահանը վահանի, և չէին խախտում կարգը: Երկու գործն էլ իրար հանդիպեցին մարտի համար հարմար հեռավորության վրա և այդ ժամանակ միայն կելտերը հսկայական ուժով նետվեցին թշնամու վրա, այնպես, որ սկյութները այլևս չէին կարողանում նետահարել աղեղից, ու թիկունք դարձրին թշնամուն: Սկյութների օգնության նետվեցին թուրքերը, սակայն կելտերը, նույնիսկ ուշադրություն էլ չդարձրին նրանց վրա, մեծ

եռանդով շարունակեցին մարտը: Տեսնելով, որ սկյուռները պարտություն են կրում՝ Կանտակուզենուրը աջ թևի հրամանատար, էքսուսիոկրատոս Ռոմսիկին իր ռազմիկների հետ միասին, դրանք ռազմունակ այաններն էին, հրամայեց մարտի մեջ մտնել կելտերի դեմ, սակայն սա, հարձակվելով կելտերի վրա, ինքը ևս դիմեց փախուստի, թեև առյուծի պես մռնչում էր նրանց վրա: Եվ ահա, երբ Կանտակուզենուրը տեսավ, որ Ռոմսիկը պարտություն է կրում, նա, կարծես զրոգելով իր քաջությունը, կելտերի վրա հարձակվեց ճակատից, շատ մասերի բաժանեց նրանց զորքը և բառնապահար փախուստի մատնելով նրանց, հետապնդեց մինչև Միլոս քաղաքը: Նա սպանեց մեծ քանակի ինչպես հասարակ, այնպես էլ բարձրատոտիկ կոմսերի և գերեց շատերին, որոնք թվում էին նաև Զյուգոն, երայրը... **(տեքստում բացթողում է - Մ.Մ.)** Ռիչարդը անուով և Կոնտոպագանոսին՝ հաղթականորեն հետ վերադառնալով: Ցանկանալով իր հաղթանակով ավելի մեծ տպավորություն գործել կայսեր վրա՝ նա նիզակի վրա հագցրեց շատ կելտերի գլուխներ և անմիջապես էլ դրանք ուղարկեց կայսեր՝ բարձրատոտիկ գերիների՝ Զուգոյի և Կոնտոպանոսի, հետ միասին...: Ռազմատեղե Բոհեմունդը տեսավ, թե ինչ ծանր վիճակում են հայտնվել իր զորքերը: Ծովից ու ցամաքից հարձակվում էին թշնամիները, պաշարները արդեն սպառվել էին և ինքը արդեն ամեն ինչի պակաս է գտնում: Դրա համար էլ նա մեծ գործ առանձնացրեց և թալանի նպատակով այն ուղարկեց թուրք բաղաթները, որոնք տեղակայված էին Ալվոնի, Իերիխոյի և Կանինալի մոտակայքում: Կանտակուզենուրը, սակայն, ևս քնած չէր և, ինչպես պոետն է ասում. «Քաղցր քնի տրված չէր»: Կելտերին հետ մղելու համար նա մեծ զորքի գլուխն անցած արագորեն ուղարկեց Բերիտին: Զանդիպելով թշնամուն՝ Բերիտը ծաղրում է նրան և, իր հաղթանակը ավելի մեծացնելու համար, հետդարձի ճանապարհին այրում ու ոչնչացնում է Բոհեմունդի նավերը: Երբ դաժան բռնակալ Բոհեմունդը իմացավ իր ուղարկած զորքի պարտության մասին, նա մազաչափ իսկ իրեն չկորցրեց և այնպես էր պահում իրեն, կարծես ոչ մի ռազմիկ չի կորցրել: Ընդհակառակը, նրա քաջությունը, թվում էր, ավելի մեծացավ և նա կրկին ընտրեց թոժված ռազմիկների՝ հետևակայինների ու հեծելազորայինների, թվով 6.000 հոգի, ուղարկեց Կանտակուզենուսի մոտ՝ ենթադրելով, որ իրեն կհաջողվի առաջին իսկ զրոհով գերել հռոմեական զորքը Կանտակուզենուսի հետ միասին: Սա, սակայն, հետախույզներ ուներ, որոնք մշտապես հետևում էին կելտական հորդաներին ու հենց նրանցից էլ նա, իմանալով կելտերի հարձակման մասին, գիշերվա ընթացքում գիկվեց ու գիկեց իր ռազմիկներին՝ այրվելով առավոտյան կելտերի վրա հարձակվելու մեծ ցանկությունից: Այդ ժամանակի ժողոված կելտերը պառկեցին մի քիչ հանգստանալու Վիուսա գետի ափին և հենց այնտեղ էլ արեգակի առաջին ժայիտի հետ միասին նրանց բռնեց Կանտակուզենուրը: Նա անմիջապես էլ հարձակվեց նրանց վրա և շատ կելտերի բռնեց, իսկ ավելի շատերին էլ սպանեց: Մնացածները սուզվեցին գետի հորձանուտը և խեղդվեցին՝ փախչելով գայլից, սակայն առյուծի բաժնի դարձան: Բոլոր կոմսերին Կանտակուզենուրը ուղարկեց ինքնակալին, իսկ հետո էլ վերադարձավ Թիմոսի, որը մի ճահճոտ և դժվարանցանքի վայր է: Նա այնտեղ յոթ օր անցկացրեց ու տարբեր կողմեր մի քանի հետախույզներ ուղարկեց՝ հրամայելով հետևել Բոհեմունդին և գերիներ բռնել, որպեսզի նրանց միջոցով ճշգրիտ տեղեկություններ ստանա Բոհեմունդի մասին: Այդ ուղարկվածները պատահաբար հանդիպեցին կելտերի մի հարյուրյակի, որը նավակներ էր պատրաստում դրանցով գետն անցնելու և հակառակ ափին տեղակայված քաղաքը գրավելու համար: Զետախույզները անակնկալ հարձակվեցին կելտերի վրա և գրեթե բոլորին գերեցին, որոնք թվում նաև Բոհեմունդի եղբորը՝ հսկայական հասակի և ուսերի սկյուռն: Զանդիպելով այդ Զերալիսին՝ Տարրիանս էր տեսնել, թե ինչպես այդ հսկային, մի իսկական հսկայի, պահում էր մի փոքրիկ և չնչին սկյուռ: Զանուն զվարճության Կանտակուզենուրը գերվածներին ուղարկեց ինքնակալի մոտ և հրահանգեց, որ այդ հսկային կայսեր մոտ տանի թզուկ սկյուռը: Իմանալով գերիների ժամանման մասին՝ ինքնակալը հրահանգեց, որ այդ հսկային կայսեր մոտ շղթայված վիճակում բերի թզուկ սկյուռը: Իմանալով գերիների ժամանման մասին՝ կայսրը բազմեց կայսերական գահին և հրամայեց ներս մտնել նրանց: Եվ ահա մտնում է այդ սկյուռը՝ շղթաներով տանելով հսկայական կելտին, որի նույնիսկ մեջքին էլ չէր հասնում: Անմիջապես էլ բարձր ծիծաղ պայթեց: Մնացած կոմսերը ևս բանտարկվեցին: /13.7/ Զեր հասցրել դեռ ինքնակալը ժպտալ Կանտակուզենուսի այս հաջողության համար, երբ նոր դեսպանություն եկավ, այս անգամ տիտուր լուրով՝ հայտնելով Կամիցայի ու Կավասիլայի հռոմեական ջոկատների սարսափելի կոտորածի մասին, սակայն ինքնակալը զոգով չկոտրվեց, չնայած հոգով տիտուր էր, ողբում էր ընկածներին, իսկ երբեմն էլ արցունքներ էր թափում նրանց համար: Իր մոտ կանչելով Կոնտանոնի Գավաթին՝ Արեսին սիրելի այդ այրին, մի մարդու, որը կրակ էր թափում հակառակորդների դեմքերին, նա նրան հրամայեց գնալ դեպի Պետրոսի քաղաք, որպեսզի պարզի, թե որտեղ են ներթափանցել հարթակայր այդ կոտորածը կազմակերպած կելտերը ու խոչընդոտել դրան ապագայում: Գավաթը, սակայն, դժգոհ էր այդ առաջադրանքից, նա բավականին բարձր կարծիք ուներ իր մասին ու ցանկանում էր մի ավելի մեծ գործ բռնել, դրա համար էլ ինքնակալը անմիջապես ուղարկում է քաջարի այդ Մարիանոսու Մավրոհատակուլոնին՝ իմ կեսարի բորջ ամուսնուն՝ մարտուն անհաղ մի մարդու, որը իր քաջությունն ապացուցել էր բազում սխրատոեմիականներով ու ինքնակալի մեծ սերն էր վայելում: Ալեքսեյը անմիջապես ընտրեց ու նրա հետ ուղարկեց նաև մարտի ճգնող ծառաների մեծ քանակություն՝ ծիրանածինների ծառաներից, ինչպես նաև իմ կեսարին: Մարիանոսը նույնպես անհանգստանում էր այդ հանձնարարության համար, բայց նա այնուհանդերձ հեռացավ իր վրանը այդ հանձնարարության վրա մտածելու համար: Գիշերապահի կեսին նամակ եկավ Լանդուլֆից, որն այդ ժամանակ տալատկրատոր Իսահակ Կոնտոստեփանոսի հետ էր գտնվում: Այդ նամակով Լանդուլֆը մեղադրում էր Կոնտոստեփանոսներին՝ Իսահակին և նրա եղբայր Ստեփանոսին, ինչպես նաև Եվթորիոսին, որ նրանք աչքաթող են արել կայսեր հրամանը Լանգբերիդիայի անցումը հսկելու վերաբերյալ և երբեմն ցամաք են դուրս գալիս...: Կայսրը զայրացավ և սկսեց անխնա փնտել Իսահակին, սպառնալ նրան, որ, նա ուղղվի ու ամեն պահի ուշադիր լինի, սակայն Կոնտոստեփանոսի ջանքերն ապարդյուն անցան և որևէ արդյունքի չբերեցին...: Այդ ժամանակ Ալեքսեյը նկարեց Լոնգբերիդիան ու Իլիրիկը երկու կողմում տեղակայված նավահանգիստներով ու այդ նամակը ուղարկեց Կոնտոստեփանոսին՝ բացատրելով, թե որտեղ նա պետք է կանգնեցին նավերը և որտեղից, օգտվելով համընթաց բաժուց, կկարողանա հարձակվել կղզեով լողացող կելտերի վրա: Նա ոգևորում էր Կոնտոստեփանոսին և որդուն գործի անցել: Իսահակը ոգի առավ, մոտեցավ այն վայրին, որը հրամայել էր ինքնակալը, և խարխիս գցեց: Սպասելով հարմար պահի, երբ կելտերը բեռնված նավերով Լոնգբերիդիայից Իլիրիկ էին անցնում, Կոնտոստեփանոսը օգտվեց համընթաց բաժուց, հասավ նրանց ներուցի կենտրոնում ու այդ ծովահենական նավերից ոմանք այրեց, իսկ մեծ մասն էլ իրենց անձնակազմերի հետ միասին ջրի կայան իջեցրեց: Դեռևս չիմանալով այդ մասին ու գտնվելով Լանդուլֆի ու հենց իր՝ Դիլիիսիայի դքսի, նամակի տպավորության տակ, կայսրը փոխեց որոշումը և կանչեց արդեն իսկ հիշատակված Մարիանոսու Մավրոհատակուլոնին, նրան նավատորմի հրամանատար նշանակեց, իսկ Պետրոսիայի պահպանությունը հանձնեց այլ անձի: Մարիանոսը լողաց, ինչ-որ երջանիկ պատահականությամբ հանդիպեցի Լոնգբերիդիայից Բոհեմունդի մոտ անցնող ծովահենական ու բեռնակիր նավերի, որոնք բարձրված էին ամեն տեսակի պարենամթերքով, ու գրավեց դրանք: Նա հետագայում էր մնաց Լոնգբերիդիայի ու Իլիրիկի միջև տարածվող այդ նեղուցը մշտապես պահպանել և բացարձակապես թույլ չէր տալիս կելտերին անցնել Դիլիիսիա: Այդ ընթացքում ինքնակալը, որը ծամբար էր զարկել Դեվոլ կետուրի մոտ, զսպում էր նրանց, որոնք ուզում էին անցնել Բոհեմունդի կողմը ու միաժամանակ էլ ուղերձների կարկուտ էր տեղում կետուրները պահպանողների վրա՝ հրահանգելով յուրաքանչյուր հրամանատարին, թե ինչքան զորք նրանք պետք է անցկացնեն Բոհեմունդի դեմ Դիլիիսիայի հարթակայր և ինչպես շարեն մարտակարգերը ճակատամարտի համար: Մեծ մասը պետք է ձիերի վրա առաջ գնար ու հետ զար և, ոչ մեկ անգամ կրկնելով այդ շարժը, գործի դներ աղեղները: Միաժամանակ նիզակալիկները պետք է դանդաղորեն հետևին նրանց և իրենց մոտ ընդունեին նետածիգներին այն դեպքում, եթե նրանք պետք եղածից ավել նահանջեցին, ու խոցեին կելտերին, որոնք կմոտենան: Կայսրը շռայլորեն նետերով ապահովեց ռազմիկներին ու հրամայեց չխնայել դրանք, սակայն հարվածն ուղղել ոչ թե կելտերի, այլ նրանց ձիերի վրա: Բանն այն է, որ կայսրը գիտեր, որ իրենց զրահների ու օդազրահների պատճառով կելտերը գրեթե անխոցելի են և նետերն իզուր ծախսելը Ալեքսեյը համարում էր լիովին անխիստ: Կելտական գրահավորումը իրենից ներկայացնում է երկաթյա օդազրահ, որը հյուսված է իրար հագցված օղակներից, ինչպես նաև երկաթյա զրահի այնպիսի երկաթից, որ հետ է մղում նետերի հարվածները ու հուսալիորեն պաշտպանում ռազմիկի մարմինը: Բացի այդ, կելտի պահպանության համար կա վահան, ոչ թե կլոր, այլ՝ երկարավուն, վերնից լայն ու ներքևում նեղացող և վերջացող սուր ծայրով: Ներսի կողմից այն թեթևակի ծռված է ու ուռուցիկ է դրսից, նրա մակերեսը հարթ է, փայլուն և ունի փայլող պղնձե ելուստ: Նետը, կարևոր չէ սկյուռական, պարսկական և նույնիսկ հսկայի ձեռքով արձակված, հետ է թռչում այդ վահանից ու վերադառնում այն ուղարկողի մոտ: Դրա համար էլ, ես կարծում եմ, որ կայսրը, ծանոթ կելտական գրահավորման ու մեր նետածիգների հարվածիկներին, հրամայեց նրան, ուշադրություն չդարձնելով մարդկանց վրա, խոցել ձիերին և հենց նրանց «թևակորել» նետերով, որպեսզի կելտերը հետիոտն մնան ու արդյունքում՝ ավելի խոցելի, քանիզ ձիու վրա կելտը անհաղթահարելի է և պատրաստ է ձեռքել նույնիսկ բաբելոնական պատը, սակայն իջնելով ձիուց, նա խաղալիք է դառնում յուրաքանչյուրի ձեռքում: Իմանալով իր ուղեկիցների նեղությունը՝ կայսրը էր ուզում անցնել կետուրները, չնայած որ նա մեկ անգամ չէր, որ ասել էր ինձ, թե ինչ կերպ է վառվում ցանկությունից բաց մարտի մեջ մտնել Բոհեմունդի դեմ, քանզի մարտնչելու ցանկությունը սուր էր քանակացած թրից, իսկ ինքն էլ աներեր ու անվախ բնավորության տեր էր: Ոչ վաղուցվա դեպքերը, սակայն, ծանր կերպով խոցել էին նրան հենց հոգու խորքում և թույլ չտվեցին իրականացնել իր մտադրությունը, իսկ այդ ընթացքում ռումները ծնշում էին Բոհեմունդին և ցամաքի, և ծովի վրա: Չնայած կայսրը Իլիրիկիում զարգացող իրադարձություններին մասնակից էր որպես հանդիսատես, այնուհանդերձ նա իր բոլոր մտքերով մարտնչողների հետ էր և բաժանում էր նրանց դժվարություններն ու ջանքերը: Ավելին, նա մարտի և ճակատամարտի էր որդում հրամանատարներին, որոնք տեղակայված էին բլուրների վրա ու կետուրներում, և սովորեցնում էր, թե ինչպես պետք է հարձակվել կելտերի վրա: Մարիանոսը այդ ժամանակ հսկում էր Լոնգբերիդիայի ու Իլիրիկի միջի նեղուցը, հետ մղելով Իլիրիկ անցնելու բոլոր փորձերը և թույլ չտալով Բոհեմունդի մոտ անցնել ոչ երեքականիսկ նավի, ոչ մեծ նավի, ոչ էլ նույնիսկ թեթև նավակի: Արդյունքում ծովով հասցվող և ցամաքից ձեռք բերվող պարենամթերքը

սպառվեց: Բոհեմուկը տեսնում էր, որ պատերազմը ռումների կողմից մեծ վարպետությամբ էր մղվում և, եթե կետերը դուրս էին գալիս ճամբարից պարենամթերքի համար կամ էլ ձիերը բռնում էին ջրելու, ռումները հարձակվում էին և շատ ռազմիկների սպանում: Արդյունքում Բոհեմուկի զորքը աստիճանաբար բացավ ու դրա համար էլ նա Դիրիխայի դուբս Ալեքսի մոտ դեսպաններ ուղարկեց՝ առաջարկելով խաղաղությունը» (Ամսա Կոմենտս «Ալեքսիական», գիրք 12, մաս 9, գիրք 13, մաս 1-7):

«/39/ Եվ ահա Բոհեմուկը (Աստիճանի դեսպանի դուբս Բոհեմուկը Տերենտացին - Մ.Ֆ.), ոտքի հանելով Ֆրանսիայի ու Իտալիայի քրիստոնյաներին, ծովային ճանապարհով ժամանեց Ավալոն, որպեսզի նվաճի հունական կայսրության այդ հատվածը: Ավալոնից Բոհեմուկը մեկնեց Դուրացո, որը մի հարուստ և մեծաբանակ բնակչություն և զինված ուժեր ունեցող բաղաբ էր: Բոհեմուկը ճամբար զարկեց այս բաղաբի մոտ 12.000 ասպետներից և 70.000 հետևակայիններից կազմված մի բանակով ու սկսեց պաշարողական գործողությունները...: /40/ Բոհեմուկը, որը Դուրացոն պաշարել էր գարնանը, որեց պաշարողական մեթեաները, այդ թվում նաև բարանները, ու սկսեց բարեկարգել բաղաբի ուղղությամբ: Նա բարեկարգել հարկաճում էր պարիսպների և անընդհատ դաժան մարտեր էր մղում, սակայն բաղաբի բնակչությունը ևս ոչ պակաս եռանդով էր գործում՝ հավաքվելով բարերով և նետելով դուրսավառ նյութով լի անոթներ, որոնց առաջացրած կրակը ջրով իսկ հանգցնել չէր լինում: Եվ այսպես բաղաբացիները եռանդով պաշտպանվում էին, որովհետև խոսքը վերաբերում էր իրենց կյանքին...: /41/ Եվ ահա, մինչ Բոհեմուկը ամառվա ընթացքում այս կերպ գործում էր բաղաբի դեմ, հույների կայսրը (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.), ոտքի հանելով անթիվ բանակությամբ մի բանակ, առաջացավ Բոհեմի բաղաբի ուղղությամբ և մոտեցավ Դուրացոյին, որպեսզի ստիպի Բոհեմուկին և նրա բանակին թողնել պաշարումը: Կայսրը բանակ զարկեց Դուրացոյից մեկ օրվա հեռավորության վրա, ընդ որում նրա բանակում էին ոչ միայն Ֆրանկ ասպետներ, որոնք ծառայում էին գումարի դիմաց, այլև թուրքապոլներ, կոմաններ և պաժիկներ: Սրանք կազմում էին 10.000 հոգի և առաջ էին ուղարկվել Բոհեմուկի ճամբարի վրա հարձակվելու նպատակով: Իր հերթին Բոհեմուկը, հետախույզներից իմանալով թշնամու առաջխաղացման մասին, 1.000 հոգու գլուխն անցած ելավ նրանց դեմ և, գործի դնելով նիզակները, թերևս ու նետերը, սրանց կոտորեց, իսկ մնացածներին էլ փայտալուծի մատնեց և նետեց կայսեր ճամբարի վրա: Ավարտելով այս գործը՝ Բոհեմուկը նոր եռանդով վերսկսեց Դուրացոյի պաշարումը՝ գործի դնելով պաշարողական մեթեաները և հույս ունենալով, որ վերջին հաղթանակը կստիպի բաղաբացիներին ավելի զիջող լինել: Այնուհանդերձ բաղաբի բնակչությունը տեղի չէր տալիս և շարունակում էր առկա բոլոր միջոցներով պաշարել Բոհեմուկի դեմ...: /42/ Մի անգամ այնպես պատահեց, որ, երբ Բոհեմուկի զորքում պարենամթերքի ու անասնակերի պակաս էր զգացվում, 300 ասպետներ և 700 հետևակայիններ ելան դրանք հայթայթելու: Այդ ժամանակ, բանի որ նրանք հայտնվեցին հույների հսկողության տակ գտնվող տարածքում, կայսրը, գործի դնելով մեծ բանակի թուրքապոլներ, կոմաններ և պաժիկներ, ելավ նրանց ընդառաջ ու համառ մարտում կոտորեց այն 300 ասպետներին, իսկ նրանց ավարն էլ խլեց...: /43/ Արդեն մեկ տարի էր անցել այն ժամանակվանից, երբ կողմերը սկսել էին մարտական գործողությունները և օր չկար, որ չանցներ առանց արյունահեղ մարտերի: Իր հերթին Բոհեմուկի բանակը, որի ռազմիկները հոգնել էին այդ անվերջ թվացող պաշարումից, չանդանաբար դժվար էին տանում ոչ միայն այդ, այլև անվերջ մանր ընդհարումներն ու դարձանակալ կռիվները դրսից գործող հույների հիմնական բանակի դեմ, ընդ որում բաղաբը պաշարող բանակը աստիճանաբար զրկվում էր նաև պարենամթերքից, բանի որ ցամաքից նրա դեմ գործում էր կայսրը, իսկ ծովն էլ փակվել էր վերջինիս նավատորմի կողմից: Ի վերջո, բանը հասավ նրան, որ Բոհեմուկի բոլորողի Գլին, Գիյոմ Կլարեն և շատ այլ իշխաններ, գալթակոված կայսեր առաջարկած գումարներով ու հույների բաղաբ խոսքերով, սկսեցին անվերջ ճնշում գործադրել Բոհեմուկի վրա, որ նա թողնի այդ գործը և լավ հարաբերություններ հաստատի կայսեր հետ՝ հաշվի առնելով բաղաբի դիմադրությունը, պարենամթերքի պակասը ու ծովում ունեցած թշնամու գերազուրույունը...: /44/ Ի վերջո Բոհեմուկը, տեսնելով, որ իր բոլոր ջանքերն ապարդյուն են անցնում, շատերն անցնում կայսեր կողմը, իսկ բաղաբի պաշարումը նորանոր ջանքեր է պահանջում, տեղի տվեց կայսեր հորդորներին և, որպես նկեր ստանալով հսկայական բանակի ոսկի, արծաթ և թանկարժեք հագուստ, վերջինիս հետ խաղաղություն կնքեց: Եվ ահա Բոհեմուկը, նավերի վրա բարձրելով այն ամենը, ինչ ստացել էր, Ավալոնի վերադարձավ՝ հուսանալով անելով բոլոր նրանց, որոնք տարել էին այդ երկար պաշարումը՝ թողնելով սրանց բոլորին առանց որևէ նվերի կամ պարգևի» (Ալեքսի Ալեքսի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 39-44): «Զրիստոսի 1107 թվականին Բոհեմուկը (Աստիճանի դեսպանի դուբս Բոհեմուկը Տերենտացին - Մ.Ֆ.) Ավալոնից իր շատ հայրենակիցների... ընդ որում նաև այնտեղ էին նաև ասպետներ շատ այլ երկրներից, որոնք այրվում էին ծովը կտրել, անցնելու ու կայսր (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) դեմ մարտնչելու ծառայելից, իսկ նրանց պահում և նստյալներով Բոհեմուկը: Եվ ահա Բոհեմուկը, երկու տարվա ընթացքում այս գործի կազմակերպումն վրա ծախսելով իր բոլոր գանձերը, ի վերջո պարզեց տրանսպորտային նավեր և պատրաստվեց փոխադրել իր բանակը...: Եվ ահա Զրիստոսի բանակը, ի վերջո ուղեկցվելով համընթաց բանուց, հասավ Թեսալիա, որից հետո երկար ժամանակ պաշարեց Դուրացոն: Այդ ժամանակ սկսեց գործել նաև կայսրը, որը, ուղարկելով խոշոր դրամական միջոցներ, Բոհեմուկի բանակի մարդկանց սկսեց գրավել իր կողմը: Արդյունքում եղավ այնպես, որ, երբ պաշարողական մեթեաները լրիվ պատրաստ էին գործի համար ու գործի օրն էլ Նշանակված էր, Բոհեմուկի մարդիկ սկսեցին կեղծաբար տարաբնույթ պատճառներ մեջտեղ բերել, որպեսզի հետաձգեն գրոհը, իսկ հետո էլ տեղյակ պահեցին թշնամիներին, թե ինչ է պատրաստվում արվել իրենց կողմում: Ահա այսպես դավաճանությունը խառնեց Բոհեմուկի բոլոր ծրագրերը և անհաջողության մատնեց Զրիստոսի բանակի գործողությունները այդ օտար երկրում: Շուտով սրան գումարվեց նաև այն, որ Բոհեմուկի բանակում սով տարածվեց, որի հետևանքով նրա շատ ռազմիկներ լքեցին նրան, ցրվեցին Մակեդոնիայում, իսկ հետո էլ անցան կայսեր կողմը, որը նրանց վճարում էր ինչպես հարկն է և թույլ էր տալիս գործել ինչպես ուզում էին: Եվ ահա Բոհեմուկը, տեսնելով, որ իր ծրագրերը տապալկված են, շատ տխրեց ու վշտացավ, սակայն ի վերջո ընդառաջ գնաց իր բարեկամների խորհուրդներին և կայս հաստատեց կայսեր հետ՝ փնտրելով նրա բարեհաճությունը...: Արդյունքում կնքվեց հաշտություն և վշտացած Բոհեմուկը վերադարձավ Ավալոն» (Օրդերիի Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 12):

«/ 24/ Զրիստոսի 1107 թվականին Բոհեմուկը (Աստիճանի դեսպանի դուբս Բոհեմուկը Տերենտացին - Մ.Ֆ.), վերադառնալով Գալիայից, մեծ զորք և նավատորմ հավաքեց Ավալոնից և փոխ գնալով Բրիտանիայում՝ սպասելով հարկաբեր եղանակի, որ ծով դուրս գա: Եվ ահա հոկտեմբերի 9-ին նա իր մարդկանց հետ նավեր նստեց և, ծով դուրս գալով, ափ իջավ Ավալոնում: Արագորեն անցնելով այս բաղաբը՝ նրանք նոյեմբերի 3-ին պաշարեցին Դուրացոն: Այս բաղաբը, սակայն, պաշտպանվում էր ուժեղ և լավ հանդերձակորված կայսրի կողմից, որը երկար դիմադրեց: Բոհեմուկի հետ կային 5.000 հեծյալներ և 60.000 հետևակայիններ, ընդ որում կանաչ թողնվել էին թիկունքում, որպեսզի և ծովային ճամբարողության դժվարությունները չտեսնեն, և չխանգարեն այդ գործին...: /25/ Եվ ահա Զրիստոսի 1108 թվականին Բոհեմուկը, այն բանից հետո, երբ արդեն մեկ տարուց ի վեր կանգնած էր այդ բաղաբի պարիսպների տակ և ոչնչի չէր հասել, երբ կայսրն (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) ու նա փոխադարձաբար իրար դեմ բազմաթիվ թակարդներ ու դարաններ էին լարել, ի վերջո գործն ավարտեցին խաղաղության պատգամավորներով, երբ կայսրը մոտեցավ Բոհեմուկի ճամբարին և նրանք համաձայնության պայմանագիր կնքեցին» (Ֆուլխեր Ծարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 24, 25):

«Տիրոջ 1108 թվականի՝ 1-ին ինդիկտիոնին, սեպտեմբեր ամսին... Բոհեմուկը (Աստիճանի դեսպանի դուբս Բոհեմուկը Տերենտացին - Մ.Ֆ.) 34.000 ասպետների և հետևակայինների հետ միասին մեկնեց Բրիտանիայում նավահանգստից՝ ունենալով 200 մեծ ու փոքր նավեր և 30 գալերաներ: Դեկտեմբերի 10-ին նա կտրեց ծովն ու ժամանեց Ավալոն, որը գրավեց խաղաղությամբ: Դրանից հետո նա մեկնեց Դուրացո, պաշարեց այն, սակայն չկարողացավ գրավել և ի վերջո խաղաղություն կնքեց կայսեր հետ» (Ամսուն Բարիացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Ֆրանսիական ազնվականների գլուխն անցած Բոհեմուկը (Աստիճանի դեսպանի դուբս Բոհեմուկը Տերենտացին - Մ.Ֆ.) մեկնեց Ավալոն, ընդ որում նրա հետ եղող բոլոր մարդիկ լքել էին իրենց երկրները, որպեսզի օգտվեն Բոհեմուկի մեծապես հայտնի փառքից և իրենք էլ մի որևէ բան անեն: Եվ այսպես, կարգի գցելով իր գործերն Ավալոնից, Բոհեմուկը կրկին ելավ Ալեքսի (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) դեմ՝ պատճառ բռնելով այն, որ նա շատ դաժան է վարվում ուխտավորների հետ և նրանց ոչնչով չի ապահովում: Դետ, սակայն, խաբվելով կայսեր նենգությունից, Բոհեմուկը գտնվեց իր հրամանատարների հետ, որոնցից ոմանք կաշառք էին վերցրել և նենգում էին նրան, ինչ արդյունքում հուսահատվեց և, կորցնելով հաջողության ամեն մի հույս, հետ դարձավ Ավալոն» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«/1/ Բոհեմուկը (Աստիճանի դեսպանի դուբս Բոհեմուկը Տերենտացին - Մ.Ֆ.) վերադարձավ Ավալոն՝ հետո բերելով մեծ բանակի մարդկանց, որոնք մի մարդ հեծյալ էր, մյուս մարդ՝ հետևակ՝ նպատակ ունենալով ուղղվել Ալեքսի...: /6/ Իրոք, Բոհեմուկը չէր մոռացել բոլոր այն վիրավորանքները, որ տեսել էր Ալեքսեյին և ահա, երբ ավարտեց բոլոր գործերի կարգավորումը, նա ոտքի հանեց 5.000 հեծյալներից ու 40.000 հետևակայիններից կազմված մի բանակ ու հոկտեմբերի 2-ին ափ իջավ կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) տիրույթներում՝ տիրելով մի շարք ապահոված բաղաբներ և դրանք ենթարկելով թալանի: Այնուհետև, շարունակելով առաջխաղացումը Եպիրոսի ուղղությամբ, Բոհեմուկը պաշարեց Դուրացոն, որը Եպիրոսի գլխավոր բաղաբն էր՝ որով ու սրով ավերելով ողջ շրջակայքը, որպեսզի վրեժ լուծի բոլոր այն վիրավորանքների ու նեղությունների համար, որ լատինացիները տեսել էին այս մարդի գլխավոր բաղաբից: Այդ ժամանակ կայսրը, լսելով այս մասին, ևս զորք հավաքեց և զգալի մի բանակով ելավ լատինացիների դեմ՝ ճամբար զարկելով Բոհեմուկի հարևանությամբ: Ահա այդ ժամանակ էր, որ մի բանի ընդհանուր բարեկամների միջնորդությամբ նրանք պայմանագիր կնքեցին, ըստ որի կայսրը երդվեց այդուհետ առանց

որևէ խաբեության և խորամանկության աջակցել դեպի Արևելք ուղղվող բոլոր քրիստոնյաներին՝ որևէ կերպ չխոչընդոտելով նրանց» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 1, 6):

«Նրա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Խյիժ-Արսլան - Մ.Ֆ.**) հետ էր միայն իր ասկարի մի մասը, իսկ մյուս մասը մնացել էր Անատոլիայում և օգնում էր Կոստանդնուպոլսի արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր **Ալեքսեյ I-ը - Մ.Ֆ.**) ֆրանկների դեմ նրա պայքարում...: Մինչ այդ դեպքերը Խյիժ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Խյիժ-Արսլանը - Մ.Ֆ.**) իր գլխավոր հրամանատարներին մեկին թուրքմենների մեծ զորքով ուղարկել էր Անատոլիա, որպեսզի օգնի Կոստանդնուպոլսի արքային Բոհեմունդի (Անտիոքի դքսության դուքս **Բոհեմունդ Տերենտացու - Մ.Ֆ.**) և այն ֆրանկների դեմ պայքարում, որոնք նրա հետ միասին մեկնել էին Անտիոք: Այս զորքը, ահա, ուղղվում էր հույների արքային և հունական բանակներին միավորվելու, որոնք այս արքան հավաքել էր: Երբ հակամարտող կողմերը լիակատար ուժ հավաքեցին, նրանք շարեցին իրենց մարտակարգերը և սկսեցին ճակատամարտը: Հաղթանակը մնաց հույների կողմում, ֆրանկները ամոթալի պարտություն կրեցին ու նրանց մեծ մասը զոհվեց կամ գերի ընկավ: Փրկված զորքը մնալով իսկների բաժանվեց և փախավ իր երկիր: Խյիժ-Արսլանի թուրքական զորքերը ևս մեկնեցին տներով...: Նույն այդ տարում Անտիոքի կառավարիչ Բոհեմունդը ֆրանկների երկրից իր թագավորություն վերադարձավ և նրա հետ հսկայական զորք կար: Նա կանգ առավ Կոստանդնուպոլսից ոչ հեռու և այդ ժամանակ այս բաղաձի արքան նրա դեմ ելավ թուրքմենների մեծ զորքով, որը հավաքել էր իր սահմանային շրջաններից: Նրանք մի բանի օր մարտնչեցին, արքան ամեն կերպ ձգտում էր ցրել նրանց և դա շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև իր նրանք չցրվեցին ողջ այդ տարածքում: Բոհեմունդը արքայի հետ խաղաղություն կնքեց, սա ընդունեց նրան և նրա ուղեկիցներին և Բոհեմունդը ոտք դրեց նրա գորգի վրա: Այս կերպ Ալլաիդ, փառք նրան, նրանց հեռու վանեց մեզկից և հեռու բշեց իսլամից նրանց կատաղությունը» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁵³⁸ «Եվ ահա, երբ սուլթանը խաղաղություն կնքեց ֆրանկների գալուց հետո, իսկ Դանիշմանը (Դանիշմանյանների էմիրության էմիր **Էմիր Ղազին - Մ.Ֆ.**) Սեբաստիայում մահացավ Մելիտեի գրավումից երկու տարի հետո, Խյիժ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Խյիժ-Արսլանը - Մ.Ֆ.**) ելավ այս բաղաձի դեմ, որտեղ գտնվում էր Աղուսիան իբն Դանիշմանը: Խաղաղության ամսի 28-ի գիշերը նա սկսեց պաշարումը: Բազմաթիվ գրոհներ իրականացվեցին, հյուսիս-արևելյան կողմում բարձրացող կլոր աշտարակի դեմ դրվեցին պաշարողական մեքենաներ և ահա, այն բանից հետո, երբ պաշարյալները հասկացան, որ բաղաձի շուտով կընկնի, նրանք սուլթանից երդում ուզեցին ու բաղաձի նրան հանձնեցին: Ահա այս կերպ Խյիժ-Արսլանը հաջողության հասավ և Մելիտե մտավ Բրիստոսի 1106 թվականի իյուլ ամսվա 2-ին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 9):

«Խյիժ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Խյիժ-Արսլանը - Մ.Ֆ.**) եկավ ու պաշարեց Մելիտեն: Նա խոյրեր դրեց կլոր աշտարակի դիմաց, որը բաղաձի հյուսիս-արևելքում էր: Եվ ահա ծանր պայքարից հետո նա գրավեց բաղաձի հույների 1417 թվականին յալուլ ամսվա երկրորդ օրը, սակայն այդ արեց ոչ թե սրով, այլ երդումներով: Իրոք, երբ նա ներս մտավ և իջնեց այնտեղ, ոչ մի մարդ չտուժվեց» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եկավ Խյիժ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Խյիժ-Արսլանը - Մ.Ֆ.**) և Դանիշմանի (Դանիշմանյանների էմիրության էմիր **Էմիր Ղազին - Մ.Ֆ.**) որդի Սադուրից գրավեց Մելիտեն՝ տիրելով բաղաձին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այդ տարի Չուլբարդ ասմին տարբեր աղբյուրներից հաղորդումներ սկսեցին ստացվել այն մասին, որ Խյիժ-Արսլան իբն Սուլեյման իբն Կուտալմիշը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Խյիժ-Արսլանը - Մ.Ֆ.**) Անտիոքի դեմ արշավելու նպատակով ելել է Դուսի երկրից ու հասել է Մարաշին, բայց հետո նրա ու Մելիտեի տիրակալ էմիր ալ-Դանիշմանի (Դանիշմանյանների էմիրության էմիր **Էմիր Ղազին - Մ.Ֆ.**) միջև վեճ է առաջացել, որի արդյունքում նրա համար անհրաժեշտություն է առաջացել իր բոլոր ուժերը դարձնել այս էմիրի դեմ և դաժանորեն պատժել նրան: Երբ նա վերադարձել է, ջախջախելով ալ-Դանիշմանի բանակը և սրի մատնելով նրա ռազմիկներին, ըստ ականատեսների վկայության, նա ժամանել է Անտիոք ու իր մարդկանց ուղարկել է Հալեպ՝ խնդրանք հղելով առևտրականներին իր ասկարը պարենամթերքով ու զորքի և ռազմիկների համար այլ անհրաժեշտ բաներով ապահովելու մասին: Շողովուրդը դրանից շատ գոհ էր մնացել և ուրախությամբ պատմում էր այդ մասին» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁵³⁹ «Հայոց 555 թվականին, բայց վերոհիշյալ դեպքերից առաջ, Խյիժ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Խյիժ-Արսլանը - Մ.Ֆ.**) բազում զորքերով հարձակվել էր Ուռհա բաղաձի վրա, ուր նա մի բանի օր կատաղի պատերազմ տվեց, սակայն, ոչնչի չհասնելով, ելավ, գնաց ու գրավեց Խառան կոչվող բաղաձի: Նա ողջ շրջանը իրեն ենթարկեց, որից հետո գնաց իր երկիրը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Խյիժ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Խյիժ-Արսլանը - Մ.Ֆ.**) հավաքեց իր բանակը և հարձակման անցավ Մոսուլի և Զագիրայի ուղղությամբ՝ գրավելով այդ բաղաձիները: Դրանից հետո նա հարձակվեց Ուռհայի վրա, սակայն, չկարողանալով տիրել դրան, գնաց Խառանի վրա ու գրավեց այն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի էմիր Խյիժ-Արսլան իբն Սուլեյման իբն Կուտալմիշը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան **Խյիժ-Արսլանը - Մ.Ֆ.**) մեծ զորքով եկավ ալ-Ռուխա և ճանաչար զարկեց բաղաձի մոտակայքում: Զկրմիշի (Մոսուլի կառավարիչ **Զկրմիշի - Մ.Ֆ.**) հրամանատարները, որոնք խառանում էին, նրան առաջարկեցին զբաղեցնել այդ բաղաձի և նա այդպես էլ վարվեց: Բաղաձի բնակչությունը նրան ցնծությամբ դիմավորեց, պատրաստ մասնակցել սրբազան պատերազմին, սակայն այնտեղ կարճ ժամանակ մնալուց հետո նա հիվանդացավ և այդ հանգամանքը ստիպեց նրան վերադառնալ Մելիտե, թեև նրա զորավարները մնացին Խառանում» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁵⁴⁰ «Այն բանից հետո, սակայն, երբ նա թողեց Հալեպը, Թալաշարի տիրակալ Ժուլիկը (Եդեսիայի կոմսության իմամական **1106-1108**), փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա Ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.) իմացավ նրա բացակայության մասին և բոլոր ուղղություններով մի շարք հարձակումներ գործեց Հալեպի շրջանների վրա» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁵⁴¹ «Հայոց 556 թվականին տեղի ունեցավ պարսից զորահավաք և 12.000 հոգի, Տավրոս լեռան վրայով անցնելով Անավարզա կոչվող գավառը, ավարի առան Դուբենի որդի Թորոսի համայն երկիրը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Հայոց 556 թվականին պարսկական զորքը 12.000 հոգու կազմով անցավ Տավրոս լեռը և ամայացրեց Անարզաբայի շրջակայքը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁵⁴² «Նրանք եկան, անցան Մարաշ բաղաձի դաշտով և անհամար բազմությամբ հասան Գող Վասիլի տիրույթները՝ Բերդուս կոչվող վայրը՝ Նվիրական սահմաններում: Հայոց իշխան Վասիլը, լսելով այդ մասին, հայկական զորքերի զորահավաք արեց, որոնք արժվի կամ առյուծի կորույնի նման հասան այլազգիների վրա: Սասուի և ահավոր ճակատամարտ տեղի ունեցավ, որտեղ հայերը մեծ հաղթանակ տարան, թուրքերին փախուստի մատնեցին, մեկ մարդու պես սրբերով հալածեցին նրանց և մեծ ջարդ տվեցին: Նրանք թուրքերից շատերին գերեցին ու խլեցին նրանց վերցրած ողջ ավարն ու գերիներին: Հայոց իշխան Վասիլը և Հայոց բովանդակ ազատագուհը մեծ հաղթանակով և ցնծությամբ եկան Վասիլի Էստուն բաղաձի և գոհություն հայտնեցին աստծուն, որ խալտառակ արեց Բրիստոսի խաչի թշնամիներին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Դարսկական զորքը մեծագույն ավարով ու գերիներով Մարաշի դաշտով Նուկրականի կողմից մոտեցավ Գող Վասիլի տիրույթներին: Իմանալով այդ մասին՝ սա հավաքեց իր զորքերը և, ինչպես երիտասարդ կորույն, հարձակվեց նրանց վրա ու կոտորեց՝ հետ խլելով ավարն ու ազատելով գերիներին: Գերվեցին նաև թշնամիների 5 ղեկավարները, որից հետո նա հաղթականորեն վերադարձավ Էստուն՝ փառաբանելով Աստծուն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁵⁴³ «Այդ ժամանակ Մարդինից տեղ Լաքմ-Էր-Դիլը (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության իմամադի **Էմիր Էդրազին (1105-1122) - Մ.Ֆ.**) գրավեց Նիսիբիս բաղաձի» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 9):

«Զավալին (Մոսուլի կառավարիչ **Զավալի (1106-1109) - Մ.Ֆ.**) ... գրավեց Սքինը, բազում գանձեր վերցրեց և վերադարձավ Խորասան» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

³⁵⁴⁴ «Հայոց 557 թվականին սկզբին պարսիկները, կրկնապատիվ զորք գումարելով՝ շուրջ 6.000 ընտիր մարտիկներ, իրենց սուլթանի գլխավորությամբ եկան Հայոց իշխան Վասիլի երկիրը՝ վրեժ առնելու Բերդուսում Վասիլ իշխանից ստացած ջարդի համար: Նրանք հնձի օրերին գազանների պես հասան Հիսն Մանսուր կոչվող բաղաձի սահմանները, կոտորեցին հնձիկներին և գերիներով հանդերձ շարժվեցին, գնացին դեպի Հարթան կոչվող բերդը: Հայոց իշխան Գող Վասիլը, լսելով այլազգիների գալստյան մասին, իր զորքով՝ 500 հոգով, հարձակվեց նրանց վրա: Հայոց բաջագուններն ու ազատները, միմյանց սրտապնդելով, իրար հորդորելով կատաղի մարտ տվեցին և թուրք զորքերի դեմ արիություն հանդես բերեցին: Ազատատուհմ Ալալախաթը իր զինվորներով հարձակվեց այլազգիների վրա: Իր ազատներով խիզախություն ցուցաբերեց և Գող Վասիլի բերդորդի Պետրոսը, ապա նաև մոր կողմից ազատ ուն Վասիլ Տղա, որն իր զինվորներով ջարդեց պարսից զորքերի թաները, ինչպես և բաշ Տիրանը՝ Հայոց ազնվական մեծամեծներից մեկի որդին: Հայոց բաջագունը ահեղ ճակատամարտում այլազգիների դեմ մեծ հաղթանակ տարավ, սոսկայի ջարդ տվեց նրանց և նրանց սուլթանին ու պարսից բազմաթիվ այլ իշխանավորների գերի վերցրեց: Հայոց իշխան Վասիլը մեծ հաղթանակով և

բազմաթիվ ավարով եկավ իր Զետուն բաղաբը, նա փրկեց այլազգիների վերցրած բոլոր գերիներին: Հավատացյալները մեծ ցնծության մեջ էին» (Սատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Հայոց 557 թվականին այլազգիները որոշեցին վրեժ լուծել Գող Վասիլից և, հավաքելով 7.000 հոգանոց մի զորք, հնձի օրերին հարձակվեցին ու կոտորեցին հնձվորներին, որից հետո մեծ ավարով իջան Հայրզան կոչվող ամրոցի մոտ: Երբ Գող Վասիլն իմացավ այդ մասին, պատրաստեց իր զորքը, որը կազմված էր 500 հեծյալից և 1.000 հետևակայից, և ահա Հայոց զորքը բաջաբար ելավ այլազգիների դեմ: Այս գործում նրանց բաջույները էին ներշնչում Զորհատոսի անհաղթ ռազմիկներ Պետրոսը՝ Գող վասիլի հորեղբայրը, ինչպես նաև Տղա Վասիլն իր գնդի հետ: Այնտեղ էին նաև Ասլասաթն և Տիգրանը, որոնք բոլորով իրենց ջոկատների գլուխն անցած Աստծո պատիժը թափեցին այլազգիների վրա՝ գերելով սուլթանին ու շատ եմիրներին և ստրկացնելով նրանց: Եվ այսպես նրանց ազատեցին բոլոր բրիստոնյաներին և, փառաբանելով Աստծուն, ուրախ սրտով վերադարձան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁵⁴⁵ «Ամենուր լուր տարածվեց Բոհեմունդի (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու - Մ.Ֆ.) կողմից ծովը անցնելու մասին: Այս պայմաններում ինքնակալը (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.), ունենալով ռազմիկների մեծ պակաս ու զորքի կարիք ունենալով, զորքի, որը չէր զիջի կելտական հորդաներին և ի վիճակի կլիներ դիմադրել նրանց, այլևս չդանդաղեց ու չհասպաղեց, այլ ուղարկեց Կելեսարիայում գտնվող զորավարների հետևից, ես նկատի ունեմ Կաստակուզենին և Մոնաստրային, որոնցից առաջինը պահպանում էր Լաոդիսեան, իսկ երկրորդը՝ Տարսուսը: Կանչելով նրանց այնտեղից՝ նա անպաշտպան էր թողնում նրանց կողմից պահպանվող հողերն ու բաղաբները ու դրա համար էլ մեկ այլ զորքով նա ուղարկեց Պեդեսիսին, իսկ Մոնաստրային ենթակա հողերի ու բաղաբների վրա հսկելու համար էլ՝ Ասպիետին: Այս այրը ծագում էր մի բարձրատոհմիկ հայկական տոհմից և, ինչպես ասում էին, հայտնի էր իր արիությանը, թեև ծիշտն ասած դեպքերը չհաստատեցին նրա այդ համբավը, համենայն դեպս որպես զորավար: Բանն այն էր, որ Անտիոքի տիրակալ Տանկրեդը (Տիգրիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինժամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.), որին մենք մեր պատումում թողնեցինք Անտիոքում, եռանդուն կերպով լուրեր էր տարածում, որ ինքը ժամանելու է Կիլիկիա, որպեսզի ամեն օր մարտով այն կայսեր տիրապետության տակից, բանի որ այդ երկիրը պատկանում է իրեն և ինքն էր այն գեներով գրավել թուրքերից: Տանկրեդը ոչ միայն ամեն տեղ նման լուրեր էր տարածում, այլև նամակներ էր ուղարկում, որոնք ավելի սարսափելի սպառնալիքներ էին պարունակում: Այդ նամակները հանձնվում էին Ասպիետին: Տանկրեդը ոչ միայն սպառնում էր, այլև նա նաև իրականացրեց իր սպառնալիքները ոմանց վախեցնելու համար, իսկ մնացածները էլ խոստացավ իրականացնել ապագայում: Նա ամենուր ռազմիկներ էր հավաքագրում՝ հայերի ու կելտերի, ամեն օր մարտով էր նրանց, սովորեցնում զորքին շարք կանգնել և շարքում մարտնչել, իսկ երբեմն էլ հարձակումների էր ուղարկում, դա ծուխն էր, որը նախորդում էր կրակին: Նա նաև պաշարողական մեքենաներ էր գնում և ամեն կերպ պատրաստվում էր պաշարման: Սա Տանկրեդի մասին, իսկ այդ ընթացքում հայազգի Ասպիետի անհոգության մեջ էր գտնվում և իր մոտ գիշերներով անչափ հարբեցողություն էր կազմակերպում, կարծես նա ոչ մեկից չէր վախճում, կարծես ոչ-ոք նրան չէր պատնում ու կարծես նրա գլխին որևէ վտանգ չէր կախվել: Եվ այնուհանդերձ դա մի խիզախ մարդ էր, Արեսի բաջարի վահանակի: Ժամանելով, սակայն, Կիլիկիա, հայտնվելով տիրոջ աչքից հեռու և ինքնուրույն վարելով գործերը՝ նա տրվեց ամեն տեսակի հաճույքների: Այս կերպ այդ հայը մի կանացիակերպ ու թափափված մարդու վերածվեց և, երբ սկսվեց պաշարումը, նա այդ անչափ եռանդուն ռազմիկ Տանկրեդի դեմ հանդիման ցուցադրեց իր անուժությունը: Նրա ականքը չէին խլացնում Տանկրեդի որոտաձայն սպառնալիքները և նա նույնիսկ հայացք ունի չգցեց կայծակների վրա, որոնք արձակում էր այդ կայծակնային, որը հայտնվել էր Կիլիկիան սպառնալիքներով: Տանկրեդը հսկայական զորքի հետ միասին անակնկալ կերպով արշավանքի ելավ Անտիոքից: Բաժանվելով զորքը երկու մասի՝ իր ռազմիկներից ոմանց նա ցամաքով ուղարկեց Մոսսա բաղաբի դեմ, իսկ մյուսներին էլ նստեցրեց տրիերաները և ծովով առաջնորդեց Սարոս գետի մոտ: Այդ գետը հոսում է Տավրոսյան լեռների հյուսիսից, անցնում է երկու Մոսսա բաղաբների միջև՝ ավերված և գոյություն ունեցող, ու թափվում է Անտիոքյան ծովը: Ելնելով այնտեղից՝ Տանկրեդի նավերը մոտեցան այդ գետի գետաբերանին և նրանք բարձրացան կամուրջներով, որոնք իրար են միացնում երկու Մոսսա բաղաբները: Այս կերպ բաղաբը շրջապատվեց և երկու կողմից էլ հարվածների ենթարկվեց: Տանկրեդի հետ ժամանածները հեշտությամբ կարող էին բաղաբի վրա հարձակվել բաղաբից, իսկ ցամաքից առաջնադաշտողներն էլ՝ մարտ մղել ցամաքից: Ասպիետը, սակայն, իրեն այնպես էր պահում, կարծես ոչ մի անսովոր բան տեղի չի ունեցել, և թշնամու ռազմիկների խիտ պարզ չի բզգում բաղաբի շուրջը: Նրան քիչ էին հուզում այդ հարցերը և ես չհիտնեմ, թե ինչի մասին էր միայն նա մտածում և ինչու էր իր արիությանը այդքան անարժան կերպով վարվում: Այդպիսի վարքագիծը նրան աստիճան դարձրեց կայսերական գործում: Ինչպիսի ճակատագիր կսպառնար կիլիկյան բաղաբներին, եթե որևէ գրավվին այնպիսի մի սարսափազորու անձի կողմից, ինչպիսին Տանկրեդն էր, որը գերազանցում էր իր բոլոր ժամանակակիցներին, ամենափորձառու զորավարներից մեկն էր ու բացի այդ բաղաբների պաշարման հարցում անհաջողություն չգիտեր: Գուցե ինչ-որ մեկը զարմանա, որ ինքնակալի համար զաղտնիք էր մնացել Ասպիետի անփորձությունը ռազմական գործում, սակայն ես, ի պաշտպանություն հորս, կարող եմ ասել, որ նա միողություն մեջ էր ընկել Ասպիետի տոհմիկության պատճառով, բանից այդ անձի հայտնի տոհմը և այդ մարդու փառաշեղ անունը ոչ քիչ դեր խաղացին իր նշանակման հարցում, որովհետև Ասպիետը Արշակունիների տոհմում հայտնի մարդ էր և նրա երակներում արքայական արյուն էր հոսում: Դրա համար էլ կայսրը նշանակել էր նրան որոշ արևելքի ստրատուկերաթոս և բարձրացրել էր բարձունքի վրա, հատկապես այն բանից հետո, երբ ստացել էր նրա արիության ապացույցը...: Այդ ժամանակ իիշելով, չգիտեմ ինչ կերպ, նրա բացառիկ արիությունը և բաջությունն ու հաշվի տանելով փառավոր տոհմից սերված լինելը, ինքնակալը Ասպիետին, որպես ընդունակ զորավարի, Տանկրեդի դեմ պայքարելու համար ուղարկեց Կիլիկիա և, ինչպես գրել եմ, նշանակեց ստրատուկերաթոս» (Ամեն Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 12, մաս 2):

«Նաև այդ տարում Տանկրեդը (Տիգրիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինժամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) ելավ Անտիոքից իր զորքի՝ այդ անիծյալ հավաքածուի, հետ միասին, որից հետո, ուղղվելով դեպի Անտիոքի սահմանները, գրավեց Տարսուսն ու նրա մոտակա տարածքները՝ բռնելով այնտեղից հույների արքայի (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) ներկայացուցչին, որից հետո վերադարձավ Անտիոք» (Իբև ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբև ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիկին «Մայիարիկինի պատմություն»-ում:

³⁵⁴⁶ «Ընթրուք գրավեց Ամուսան և սկսեց ուժեղանալ» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Երբ կոմսը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնի - Մ.Ֆ.) ազատ արձակվեց և գնաց Անտիոք, նրա տեր Թանկրեդը (Տիգրիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինժամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) նրան տվեց 30.000 դիևար, ձիավորներ, զենք, զգեստ և այլ բաներ, իսկ Թանկրեդը վերցրել էր Եդեսիան կոմսի մերձավորներից, երբ սա բանտարկված էր: Այժմ կոմսը դիմեց նրան այն վերադարձնելու համար, բայց Թանկրեդը չընդունեց: Կոմսը դուրս եկավ նրա մոտից, գնաց Տալլ Բաշիր և երբ նրա մոտ եկավ Տուսիլը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ինժամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիգրիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա Ժուլիս Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.), որին Տավադին (Մոսուլի կառավարիչ Ջավային - Մ.Ֆ.) ազատ էր արձակել, շատ ուրախացավ: Անտիոքի տեր Թանկրեդն իր զորքով այս երկրաի դեմ կռվի դուրս եկավ նախքան նրանց ուժեղանալը, զորք հավաքելը, Տավայիի նրանց միանալը և օգնելը: Նրանք կռվեցին և կռիվ վերջացնելուց հետո հավաքվեցին իրար մոտ, ճաշեցին ու գրուցեցին: Կոմսը իր մոտ եղած մահմեդական գերիներից 160 հոգուն բաց թողեց, որոնք բոլորը Հայեայի հասարակ գյուղական ժողովրդից էին: Նա հազգրեց ու ճանապարհ գցեց նրանց» (Իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁵⁴⁸ «Հայոց 557 թվականին Տուսիլը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ինժամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիգրիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա Ժուլիս Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.) 30.000 դահեկանով Տավայիից փրկագնեց Ուռհայի Պաղտիսին (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնի - Մ.Ֆ.): Նրանք եկան Հայոց իշխան Վասիլի մոտ, որը նրանց փառավորապես ընդունեց և բազում նվերներ տվեց: Պաղտիլը գնաց և Վասիլի Ռապան բաղաբում հեծելազոր գտնարեց՝ վճռելով պատերազմել Տանգրիի (Տիգրիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության ինժամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացու - Մ.Ֆ.)՝ այդ աստվածապաշտ մարդու դեմ: Պաղտիլն ու Տուսիլը ձեռնարկեցին ոչ աստվածահաճո մի գործ, նրանք դիմեցին պարսից եմիր Տավայիին (Մոսուլի կառավարիչ Ջավայիին - Մ.Ֆ.) և, նրանից ստանալով 5.000 հեծյալ օգնություն, կատաղի պատերազմ հարուցեցին Անտիոքի Տանգրիի կոմսի դեմ՝ վերստին տիրանալու համար այն գավառներին, որոնք իրենց գերության ժամանակ անցել էին կոմսի ձեռքը: Տանգրին չէր վերադարձնում այդ հողերը և, բացի այդ, նա ուզում էր նրանց իրեն հապատկ դարձնել, որին նրանք դեմ էին: Վասիլը նրանց 800 հոգի տվեց, նրանց միացան և ռուհը կայսեր բանակում ծառայող պաժինակների զորքերը, որոնք Մսիս բաղաբում էին գտնվում: Հսկայական մի բանակ ստացվեց: Զորհատոսի գլխավոր Տանգրին 1.000 ձիավորով և այլ հետևակ զորքով շարժվեց նրանց դեմ: Թալաշարի սահմաններում Պաղտիլի և Տանգրիի միջև կատաղի ճակատամարտ տեղի ունեցավ ու պարսից զորքը մեծ ջարդ տվեց Տանգրիի գնդի ֆրանկ հետևակին: Մարտը թեժացավ, Տանգրին հաղթեց Պաղտիլի զորքերին և փախուստի մատնեց, այնուհետև գազազած հարձակվեց Տավայի վրա և, սուրը գործի դնելով, նրան մեծ ջարդ տվեց: Այդ օրը շուրջ 2.000 բրիստոնյա սպանվեց: Տանգրին մեծ հաղթանակով վերադարձավ և գնաց իր Անտիոք բաղաբը: Փախուստի դիմած Պաղտիլը ապաստան գտավ Արևանդան կոչվող բերդում, իսկ Տուսիլն էլ փրկվեց՝ ապաստան գտնելով իր Թալաշար բերդում» (Սատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այդ տարի ժուլինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եղեմիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) 30.000 դահեկան փրկագին մուծեց Պաղտինին (Եղեմիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոն – Մ.Ֆ.) համար, որը, ազատություն ձեռք բերելով, եկավ Հայոց իշխան Գող Վասիլի մոտ: Վերջինս նրա պատվով ընդունեց և հարուստ նվերներ տվեց, որից հետո Պաղտինը Ռաբան բաղաբուր, որը պատանու էր Գող Վասիլիին, զորք հավաքեց, որպեսզի ելնի սիր Տանգրիի (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.) դեմ: Պաղտինն ու ժուլինը, սակայն, վատ բան արեցին, բանգի նրանք դիմեցին տաջիկների Եմիր Ջուլայիին (Մոսուլի կառավարիչ Ջավայիին – Մ.Ֆ.) և նրանից որպես օգնություն 1.000 հեծյալ ստացան: Դրանից հետո, ահա, նրանք ելան Տանգրիի դեմ, որպեսզի հեռացնեն նրան այն շրջաններից, որոնք սա գրավել էր ժուլինի ու Պաղտինի գերության մեջ գտնվելու ժամանակ և այժմ չէր ուզում վերադարձնել: Բացի դրանից Տանգրին մտադրվել էր նրանց բոլորին իրեն ենթարկեցնել և հիմա նրանք նաև դրա դեմ էին ելնում: Վասիլը հավաքեց 800 ռազմիկների ու իրավիճեց նաև Մսիսում գտնվող հունաց զորքը, որպեսզի սրանք ևս իրենց մասնակցությունը բերեն: Այս կերպ Թալաշար գավառում մի հսկայական բանակ հավաքվեց և հենց սրա դեմ էր, որ 1.000 հեծյալով ու 2.000 հետևակով ելավ Տանգրին: Տանգրին ու Պաղտինը սկսեցին պատերազմել և այդ ժամանակ պարսից զորքը կոտորեց Տանգրիի 300 հետևակայիններին: Ճակատամարտն իրենից մի սարսափելի տեսարան էր ներկայացնում, սակայն ի վերջո Տանգրին հաղթեց Պաղտինին և նրան փախուստի մատնեց, որից հետո զայրացած հարձակվեց ժուլինի վրա ու նրա զորքն էլ կոտորեց՝ սպանելով 4.000 հոգու: Այս կերպ, ահա, Տանգրին մեծ հաղթանակով վերադարձավ: Պաղտինը թաքնվեց իրեն պատկանող Արևանդան ամրոցում, իսկ ժուլինն էլ՝ Թալաշարում» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Մավրոդը (Մոսուլի կառավարիչ Մավրոդը (1109-1113) – Մ.Ֆ.) երդում տվեց և Ջավային (Մոսուլի կառավարիչ Ջավային – Մ.Ֆ.) իր մարդկանց հետ ելավ ու մեկնեց Մարդին՝ Նաքմեդին իմ Արտուխի (Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Էլդազիի – Մ.Ֆ.) մոտ: Նրանք ռազմիկներ հավաքեցին և մեկնեցին մարտնչելու ֆրանկների դեմ, որպեսզի փառավորվեն մեծ տույզանի (Սելջուկյան տույզանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միսանձյա տույզան Մուհամեդ Տափարի – Մ.Ֆ.) աչքում, բանգի Մավրոդը չգնաց ֆրանկների վրա, այլ վերադարձավ տույզանի մոտ: Իր հերթին ժուլինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եղեմիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.), սակայն, միավորվեց Ջավայիի հետ, որը լավ էր վերաբերվել նրան Մոսուլում, իսկ Ռիդվան Հայեանի (Հայեայի Եմիրության Եմիր Ռիդվանը – Մ.Ֆ.) դաշինք կնքեց Երուսաղեմի արքայի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) հետ: Արդյունքում Ջավային ու ժուլինը պարտություն կրեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 14):

«Երբ Բաղդուինն (Եղեմիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոն – Մ.Ֆ.) ու ժուլինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եղեմիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) ազատվեցին, Ռիչարդը (Եղեմիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռիչարդ Սալերնացին – Մ.Ֆ.), որ գրավել էր Ուռհան, հավաքեց, ինչ որ հափշտակել էր այնտեղ, և գնաց Մարաշ՝ իր երկիրը: Բաղդուինն ու ժուլինը, գալով Ուռհա, իմացան այն ամենն, ինչ արել էին Տանկրետը (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) ու Ռիչարդն Ուռհայում: Նրանց թշնամանքն ու ատելությունը, որ ի սկզբանե տածում էին միմյանց նկատմամբ, ավելի ևս սաստկացավ: Այսպես պատրաստվեցին պատերազմել ու կռիվ բռնվել իրար հետ: Ժուլինը լուր հասցրեց Մոսուլի տիրակալին (Մոսուլի կառավարիչ Ջավայիին – Մ.Ֆ.), որը նրան օգնության ուղարկեց բազմաթիվ թուրք զինվորներ: Բանակները շարժվեցին դեպի Գուբայեի երկրները՝ Կուրուսի և Տյուբի միջև: Նշանակված օրը մարտակարգեցրեց բախվեցին իրար և երկինքը փռվեց ծածկվեց: Թուրքերը թիկունք դարձրին և անտիրոջացին, հետապնդելով նրանց, կարճ ժամանակում կոտորեցին, իսկ Բաղդուինն ու իր հետ եղողները փրկություն գտան փախուստի միջոցով: Այսպես վախորդվեց նրանց ճակատամարտը: Որոշ ժամանակ անց նրանք գոչացին, հաշտվեցին իրար հետ և նրանց միջև մեծ ու իսկական բարեկամություն հաստատվեց» (Անանուն Եղեմիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 266):

«Այդ ժամանակ Ասորիի տեր Ռիդվանը (Հայեայի Եմիրության Եմիր Ռիդվանը – Մ.Ֆ.), որը ներկայում էր Ջավայիից (Մոսուլի կառավարիչ Ջավայիից – Մ.Ֆ.), բանի որ սա ամայացնում էր նրա երկիրը, մարդ ուղարկեց և օգնություն համար դիմեց Անտիոքի տեր Տանկրետին (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.), որը եկավ ֆրանկ հեծյալների 15 հարյուրյակների հետ միասին՝ միավորելով դրանք Ռիդվանի 600 թուրք հեծյալների հետ: Այդ ժամանակ Ջավային իր հերթին մարդ ուղարկեց Բալդուինի (Եղեմիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոն – Մ.Ֆ.) ու ժուլինի (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եղեմիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) մոտ և օգնության կանչեց նրանց: Եվ ահա Ռիդվանի ֆրանկներն և թուրքերը առավելության հասան Ջավայիի ֆրանկների ու թուրքերի նկատմամբ՝ չարդելով նրանց: Մարտի ժամանակ թուրքերից շատ շատերը սպանվեցին, սակայն, դրան հակառակ, ֆրանկներն իրար չէին սպանում, այլ միայն ցած էին նետում մեկը մյուսին Նժույզների վրայից» (Բար-Յեբեթուս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«36/ Եվ ահա Բալդուին արքայի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) թագավորության ութերորդ տարում այնպես եղավ, որ Բալդուին Դ Բուրգոն (Եղեմիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոն – Մ.Ֆ.) ենթակա ասպետ ժուլեն Կուրտունեցին (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եղեմիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) ..., որ անհաշտ թշնամություն ուներ Տանկրետի (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) հետ, մեծ գունդանի դիմաց ապառնվեց թուրք Եմիր Ճյուրմիշի (Եղեմիայի նկատման իշխան Մոսուլի կառավարիչ Ճյուրմիշին, սակայն բնադրվող ժամանակաշրջանում Մոսուլի կառավարիչն էր Ջավային – Մ.Ֆ.) աջակցությունը, որից հետո կողմերի հարաբերություններն այնքան սրվեցին, որ բանը հասավ ռազմական ընդհարման...: 37/ Եվ ահա երկու կողմերն էլ, մեկը Անտիոքից, մյուսը՝ Ռոհասից, իրենց ուժերը հանեցին մարտադաշտ և դաժան ճակատամարտում իրար եկան: Արդյունքում Բալդուին Դ Բուրգոն պարտություն կրեց, իսկ նրա բանակից էլ շատ մարդիկ սպանվեցին կամ գերվեցին: Բալդուինը փախավ Թուրուս ամրոց և այնտեղ պաշարվեց, իսկ ժուլինը, որը ևս հազիվ փրկվեց մարտի դաշտից, մեկնեց Ճյուրմիշի մոտ և սկսեց աղաչել նրան, որ դաշինք կնքի Բալդուինի հետ ու օգնի նրան, բանգի այդ իշխանը Երուսաղեմի արքայի ազգական էր: Այդ ժամանակ Ճյուրմիշը 40.000 թուրքերով ոտքի ելավ, իսկ Տանկրետն է, տեսնելով, որ թուրքերը եկել են Բալդուինին փրկելու, թողեց ու գնաց: Դրանից հետո Բալդուինն իր հերթին վերադարձավ Եղեմիա» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 10, գլուխ 36-37):

«Դրանից կարճ ժամանակ անց Բալդուինն (Եղեմիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոն – Մ.Ֆ.) ու նրա բրորորդին (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եղեմիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.), զայրացած վիրավորանքներից, պատերազմ հայտարարեցին Տանկրետին (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Ֆ.): Այս խնդրում առավել եռանդուն էր ժուլինը, որն իր ամրացված կետերն ուներ Եփրատի նեղին հոսանքներում և, առավել մոտ լինելով Անտիոքին, ամեն տեսակի ներդրություններ էր կրում: Այն բանից հետո, երբ սրանք հավաքեցին մեծաքանակ թուրքերի և պատրաստ էին ներխուժել Անտիոքի իշխանության տարածք, այդ հայտնվեց Տանկրետին ու նա սրանց դեմ ելավ: Կողմերն իրար եկան ճակատամարտում, որտեղ առաջին շրջանում Տանկրետը 500 հոգու կորցրեց, սակայն հետո կրկին հավաքեց ուժերը, վերադարձավ դրանք, հարձակվեց թուրքերի վրա և մեծ կոտորած արեց: Արդյունքում ժուլինն ու նրա զինակիցները ստիպված եղան դիմել փախուստի: Դրանից հետո, սակայն, այդ երկրի հարգարժան մարդիկ միջնորդեցին և, հասկանալով, թե ինչ մեծ վնաս կարող է հասցնել բրիտանոյա առաջնորդների այս գծությունը, կարողացան հասնել նրան, որ երկու կողմերը հաշտվեցին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 8):

«Ֆրանկ ժուլինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եղեմիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) և Անտիոքի տեր Տանկրետը (Տիբերիայի իշխանության նախկին և ապագա իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) մեկ անգամ չէր, որ մարտով իրար վրա էին եկել ու կատաղի թշնամություն էին տածում միմյանց նկատմամբ մի շարք հանգամանքների պատճառով և այդ ամենն ի վերջո բանը հասցրեց պատերազմի: Անտիոքի տիրակալ Տանկրետն ավելի ուժեղ էր, իսկ ժուլինը՝ թույլ, բանգի նրա տիրույթներն ու գանձարանը ավելի աղքատ էին: Եվ ահա, երբ ժուլինը հասկացավ, որ չի կարողանա պայքարել Տանկրետի դեմ, որդուն (Եղեմիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացուն – Մ.Ֆ.) հանձնարարեց պահպանել իր երկրամասը, ամրոցներն անհրաժեշտ բաներով ապահովեց և մեկնեց ռումիների արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ: Նա նետվեց նրա ոտքերը և օգնություն խնդրեց: Ստանալով 15.000 դինար, նա հետ եկավ՝ ճանապարհին չնոսրելով և ոչ մի բրիտանոյական բաղադր, դրանցից օգնություն չպահանջելով ու չստանալով: Երբ անիծյալ ժուլինը ներկայացավ իր մորը, նրա ողջ ծանոթները ծանրությամբ է, իսկ դրանք նրա հագին էին, երբ նա ճանապարհի եր ելել ու նա դրանք չէր փոխել: Նա գունդարը բաժանեց

«Դավիթ Շինող թագավորը (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարի - Մ.Յ.) գրավեց... Շաշուլդեն» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթոյի պատմությունը»):

3552 «Հիջրի 503 թվականին վրացիները ներխուժեցին Փանծակի շրջակայք: Սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սկզբում համաշխան, իսկ հետո միահամալս սուլթան Մուհամմեդ Տաիսարին – Մ.Ֆ.) նրանց դեմ գործ ուղարկեց, որը խանգարեց նրանց չարիքին» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Հաղորդումներ Սեջուկյան պետության մասին», գլուխ 29):

3553 «/15/ Հաջորդ տարի արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացի – Մ.Ֆ.), կանչելով նույն այդ Բերտրանին (Տրիպոլիսի կոմսության Բերտրան Տուլուզցուն – Մ.Ֆ.) ու նրա մարդկանց և հավաքելով բոլոր բրիտանյաններին, դեկտեմբերի ամսին, երբ ձմեռային ժամանակներ էր, գնաց բեկրույթ վրա: Դրանից հետո արքան դիրքեր գրավեց լեռնային դժվարանցանելի անցումներում, իսկ Բերտրանին էլ պիզացիների հետ միասին ուղարկեց Տրիպոլիսից, որպեսզի տրանս Խարձակում գործեին ծովի կողմից: Եվ ահա արքան հաստատվեց բաղաթի դիմաց և ֆրանկների ուժերով սկսեց այս կողմից համախառն հարձակումներ գործել բաղաթի դեմ: Բալդուինը բավականին երկար աշխատեց այս գործի վրա, ընդ որում ամեն օր նրա պաշարողական մեքենաները բարեր էին արձակում բաղաթի ուղղությամբ, իսկ բաղաթացիներն էլ, ոչ մի պահ չկարողանալով ազատ շունչ քաշել, այնուհանդերձ եռանդով պաշտպանվում էին: Միաժամանակ արքան հրամայեց նաև ավերել բաղաթի շրջակայքի այգիները և այս ամենի արդյունքում մեծ սարսափ ներշնչեց բաղաթացիներին... /16/ Որոշ ժամանակ այն բանից հետո, երբ սկսվեց այս պաշարումը, երբ գարնան շունչն արդեն զգացվում էր Ռոհասում գտնվող Բալդուին Դ Բուրգից (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնց – Մ.Ֆ.) սուրհանդակներ եկան ու տեղեկացրին արքային, որ խորասանի իշխաններ Կրոնզվարդ, Արիդզագին ու Սամարգին համաձայնության են եկել ու, Տանկերդի (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության իշխանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տեդեոսացու – Մ.Ֆ.) որդու մոտ մեծաթանակ բանակ կազմելով, եկել ու պաշարել են Եդեսիա բաղաթը, ընդ որում թշնամու դեմ մարտերն ընթանում են ամեն օր և բաղաթի վիճակը ծանր է: Միաժամանակ սուրհանդակները հայտնեցին, որ բաղաթի բնակչությունը նեղվում է սովից և ամենօրյա ուժեղ հարձակումներից, ընդ որում, եթե ամենամոտ ժամանակները օգնություն չլինի, ապա բաղաթն իր ողջ բնակչությամբ կընկնի թուրքերի ձեռքը, իսկ Բալդուինն ու իր մոտիկներն էլ կզոհվեն: Լսելով այս հաղորդումը՝ արքան մահվան սպառնալիքով հրամայեց սուրհանդակներին լռել այդ դաժան իրադարձությունների մասին և դա որպես գաղտնիք պահել իրենց սրտում, որպեսզի բրիտանյանները, լսելով թուրքերի այդ հանդուգն ձեռնարկի մասին, չհրաժարվեին բաղաթի պաշարման գաղափարից կամ չզրկվեին անհրաժեշտ եռանդից: Այսպիսով՝ արքան լռեց, իսկ սուրհանդակներն էլ հեռուեցին նրա օրինակին: Վարվելով այսպես՝ արքան չդադարեց ամեն կերպ հարվածել բաղաթին և ճնշել բաղաթացիներին՝ հույսով, որ տրանս ի վերջո կդադարեցնեն դիմադրությունը... /17/ Ի վերջո բեկրույթ բաղաթի էմիրը, տեսնելով, որ իր բաղաթի պարիսպներն ու դարպասները ավերված են, գիշերվա կեսին ելավ բաղաթի ու հեռացավ Կիպրոս, որը հույների կայսրության մի մասն էր կազմում, ընդ որում նրա սեփական մարդիկ այլևս ի վիճակի չէին դիմադրել, իսկ Բալդուինի թագավորության արքան (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրը – Մ.Ֆ.) էլ որևէ օգնություն ցույց չէր տալիս: Եվ ահա բաղաթի բնակիչները, երբ տեսան, որ իրենց ղեկավարները լքել են իրենց, իսկ Երուսաղեմի արքան էլ դրսից է ամեն կերպ նեղում և ճնշում, իրենց կյանքի փրկությունը պայման դնելով, խոստացան հանձնվել: Այս առաջադեմը ընդունվեցին և ահա բաղաթացիները սուրբ Ծաղկազարդի շաբաթ օրը խաղաղորեն բաղաթ մտան: Հետո, սակայն, բաղաթացիները, որոնք հիմար համառություն դրսևորեցին, կրկին սկսեցին դիմադրել և ահա բրիտանյանները սպանեցին 21.000 հոգու, թեև ավար շատ քիչ ձեռք գցեցին, որովհետև, տեսնելով թե ինչ է կատարվում, բաղաթի բնակիչները իրենց ունեցվածքը հավաքեցին բաղաթի կենտրոնի հրապարակում և այրեցին» (Ալբերտ Ալխեսի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 15-17):

«Ըրիտոսի 1110 թվականին փետրվար ամսին, երբ անձրևները հեղեղել էին երկիրը, Բալդուին արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացի – Մ.Ֆ.) ձեռք գարկեց բեկրույթ բաղաթի պաշարմանը և այդ գործում նրան օգնում էր Տրիպոլիսի Բերտրանը (Տրիպոլիսի կոմսության Բերտրան Տուլուզցուն – Մ.Ֆ.): Նրանց բանակը կիս շրջափակեց բաղաթը և սկսեց գրոհները: Այն բանից հետո, երբ մեր նավատորմը շրջափակեց բաղաթը նաև ծովից և արգելեց թշնամու նավատորմին օգնություն հասնել, մենք պաշարողական մեքենաների կիրառմամբ օրոհեցինք պարիսպներ և մեծ բաշտությամբ ի վերջո բաղաթ մտան: Այդ ժամանակ բաղաթ մտածները կոտորեցին նաև դարպասները և զոտնակեցին, որ մնացած բանակը ևս ներս մտնի: Հաղորդեցին ոչնչացրին թշնամիներին և հարուստ ավար ձեռք գցեցին: Եվ այսպես 11 տարի պայքարելուց հետո բրիտանյանները գրավեցին բեկրույթ բաղաթը» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 37):

«Թագավորը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացի – Մ.Ֆ.) ֆրանկների ողջ զորքով բանակել էր Օվկիանոսի ափին գտնվող Պեյրույթ բաղաթի դեմ... Այդ բոլորից հետո աստծո օգնությամբ տաշիկների ձեռքից գրավեց Պեյրույթը, բաղաթի ողջ բնակչությունը սրի բաշվեց և ֆրանկ զինվորները հսկայական ավար ձեռք բերեցին: Պեյրույթ բաղաթի գրավմանը մասնակցում էր և ծովային (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իսնանակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.), որ մեծ արիություն հանդես բերեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Դրանից հետո սա (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իսնանակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) մեկնեց Երուսաղեմի թագավորի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացի – Մ.Ֆ.) մոտ, որն իր բանակով պաշարել էր բեկրույթը... Երուսաղեմի արքան գրավեց բեկրույթ տաշիկներից, իսկ ժուլինն էլ, օգնելով նրան, մեծ բաշտությամբ աչքի ընկավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Բալդուին (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացի – Մ.Ֆ.) ու իրն Սեն-ժիլը (Տրիպոլիսի կոմսության Բերտրան Տուլուզցուն – Մ.Ֆ.) ծովից ու ցամաքից պաշարեցին բեկրույթ նավահանգիստը... Դրանից հետո Տանկերդը վերադարձավ Անտիոք, իսկ Թալաշարի տիրակալ ժուլինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իսնանակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) մեկնեց դեպի բեկրույթ նավահանգիստ, որպեսզի օգնի ֆրանկներին գրավել բաղաթը և նրանցից օժանդակություն խնդրի Եմիր Սաֆուդի (Մոսուլի կառավարիչ Մաֆուդի – Մ.Ֆ.) զորքի դեմ պայքարելու համար, որը հարձակում էր գործել առ-Ռուհայի վրա: Ֆրանկները սկսեցին պաշարողական աշտարակ կառուցել բեկրույթի պարիսպների տակ, սակայն, այն բանից հետո, երբ նրանք ավարտեցին նրա կառուցումը, այն մանջանիկներից արձակվող բարերի հարվածներից ջարդվեց և դարձավ անօգուտ: Նրանք ձեռք գարկեցին ևս մեկ աշտարակի կառուցմանը, իսկ իրն Սեն-ժիլը կառուցեց երրորդը: Այդ ժամանակ եգիպտական նավատորմի 12 մարտական նավեր ծովով ժամանեցին, հաղթեցին ֆրանկների նավերին և, զավթելով դրանցից մի բանիչը, իրենց բեռով մտան բաղաթ: Այդ հաջողությունը ոգևորեց բաղաթի բնակչությանը: Բալդուին արքան օգնության կոչ դարձրեց ալ-Մուվադդիա, որն ուղղված էր իրենց նավերով այդտեղ գտնվող չեղձակների և տրանս 40 նավերով ու մեծաթիվ նավերով, ի պատասխան նրա կոչին, եկան բեկրույթի մոտ: Ծավալ ամսի 21-ին, ուրբաթ օրը ֆրանկները իրենց ուժերով ծովից ու ցամաքից հարձակում գործեցին: Նրանք բաղաթի պարիսպներին մոտեցրին երկու գրոհային աշտարակներ և եռանդով մարտի նետվեցին: Եգիպտական նավատորմի հրամանատարը մեծ բանակությամբ մահմեդական ռազմիկների հետ միասին գոհվեց: Երբեք դրանից առաջ կամ հետո ֆրանկները ստիպված չէին եղել մասնակցել նման թեժ ծակախուսարտի: Չգտնվ անխուսափելի կործանումը՝ բաղաթի բնակչությունը տեղի տվեց: Օրվա վերջում ֆրանկները ևս մեկ հարձակում գործեցին բաղաթի վրա և գեյքի ուժով նվաճեցին այն: Բաղաթի կառավարիչը զորքի մի մասով փորձեց փախչել, սակայն նրան բռնեցին ու բերեցին ֆրանկների մոտ, որոնք նրան իր ուղեկիցների հետ միասին մահապատժի ենթարկեցին ու խլեցին ողջ այն բարիքը, որ նրանք տանում էին իրենց հետ: Բաղաթը թալանվեց, նրա բնակիչները գերեվարվեցին կամ ստրկացվեցին, իսկ նրանց ողջ զույգն էլ բռնագրավվեց: Շուտով դրանից հետո 300 հեծյալներ Եգիպտոսից շարժվեցին բեկրույթի օգնության, սակայն, այն բանից հետո, երբ նրանք հասան Դորդանոսի շրջանին, ֆրանկների մի փոքրիկ ջոկատ մարտով դիմադրեց նրանց և Եգիպտացիները հեռացան լեռներ, իսկ նրանցից շատերն էլ կորան: Երբ բեկրույթի բոլոր գործերը կարգի գցվեցին, Բալդուին արքան ֆրանկների հետ ելավ ու ճամբար գարկեց Սիդոն նավահանգստի մոտ՝ բաղաթի բնակիչների հանձնվելու պահանջ ուղղելով: Նրանք նրանից որոշակի ժամանակ խնդրեցին և նա տրամադրեց այն նրանց՝ պարտավորեցնելով ամեն տարի իրեն վճարել սահմանված գումար 6.000 դինարի չափով, այն դեպքում, երբ նրանց նախկին հարկը ընդամենը 2.000 դինար էր: Այդ պայմանը հետո ևս մեկնեց Երուսաղեմ, որպեսզի ուխտի գնա» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Բեկրույթ... վերցվեց անհավատներից» (Դեթում II «Տարեգրություն»):

3554 «Հայոց 559 թվականի սկզբին Ուռնայի կոմսը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնց – Մ.Ֆ.) ցանկացավ երկրորդ անգամ պատերազմել Տանկերդի (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության իսնանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տեդեոսացու – Մ.Ֆ.) դեմ: Պարզից հետո ծովայինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իսնանակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) հանդգնություն ունեցան մի որոշում կայացնել, որ վայել էր հավաստեցյալ մարդուն: Նրանք դիմեցին Մոսուլ բաղաթը և օգնություն խնդրեցին պարսից սպասալարից, որին Մամուտուն էին ասում՝ մի զագաճաբար, քաջ ու կռվող մարդուց (Մոսուլի կառավարիչ Մաֆուդի – Մ.Ֆ.): Վերջինս հոժարությամբ ընդառաջեց նրանց խնդրանքին, թուրքաց ողջ երկրում գործահավաք արեց և հսկայական բանակով եկավ, հասավ հառանք բաղաթի սահմանները: Ապա նա իր մոտ կանչեց Ուռնայի կոմսին, բայց վերջինս վախեցավ գնալ այլազգիի մոտ: Մամուտուն, ենթադրելով, որ խաբվել է նրանից, կռվի դիմեց ընդդեմ Ուռնայի: Դրա վրա Պադուինը գործ խնդրելու համար ժուլինին Երուսաղեմի թագավորի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) մոտ ուղարկեց, որպեսզի նա Ուռնա բաղաթին օգնության հասնի: Թագավորը ֆրանկների

որոշ գործով բանակել էր Օսկիանոսի ափին գտնվող Պեյրուս բաղաթիվի դեմ: Այդ միջոցին Մամտուտ եմիրը անթիվ-անհամար զորքով եկել, ողորդել էր Ուռնայի լայնատարած դաշտը, շրջապատել էր ողջ բաղաթիվը և զինվորներով ծածկել լեռներն ու բլուրները: Համայն արևելքը նրա շուրջն էր հավաքվել, իսկ գավառի ողջ բնակչությունը՝ դիմել փախուստի, որի արդյունքում գավառն անմարդաբնակ դարձավ: Մամտուտը համառ պատերազմով բովանդակ բաղաթիվ ահ ու դողի մեջ գցեց: Ուռնան 100 օր մեծ նեղության մեջ էր, բնակչությունը վերջ չունեցող պատերազմից հոգնել, անելանելի գրույթյան մեջ էր ընկել: Չգացվեց հացի պակասությունը և սովահանության եղավ, որովհետև թշնամու բազում դիրքերի անխալոթությունը հնարավորություն չէր տալիս բաղաթ մուտք ու ելք անել, թշնամու ձեռքն ընկնողը սպանվում էր: Բաղաթի շրջակա վայրերը լցվել էին սպանված մարդկանց դիակներով, գավառն ամբողջությամբ կրակի ճարակ դարձավ, չմնաց և ոչ մի շեն տեղ: Դա կատարվեց արևելքի եմիր Սուլիմանի (Սեյդուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տաիսարի - Մ.Ֆ.) հրամանով: Նա կտրատեց բաղաթի պատերից դուրս գտնվող անտառի ծառերը, բարուբանդ արեց լեռներում գտնվող բոլոր վանքերը, Ուռնան շատ նեղ վիճակում էր: Այդ բոլորից հետո աստծո օգնությամբ տաքիկների ձեռքից գրավվեց Պեյրուսը, բաղաթի ողջ բնակչությունը սրի բաշվեց և ֆրանկ զինվորները ձեռք բերեցին հսկայական ավար: Պեյրուս բաղաթի գրավմանը մասնակցում էր և Ճուսիլը, որ մեծ արիության հանդես բերեց: Այս բոլորից հետո Ճուսիլը ողջ զորքի գլուխն անցած դիմեց Ուռնա բաղաթի օգնության: Եկավ նաև Երուսաղեմի թագավորը և Տրապիսի Բերդանը (Տրիպոլիսի կոմսության Բերդան Տուլուզցին - Մ.Ֆ.): Բոլոր զորքերը գումարվեցին Անտիոք բաղաթում՝ Տանգրիի մոտ, որին, շատ պաղատելով, հանդգեցին Ուռնա բաղաթի օգնության հասնել: Ֆրանկների բովանդակ զորքը շարժվեց, եկավ Հայոց իշխան Վասիլի մոտ, որն, իր հերթին սպառազինելով սեփական բոլոր զինվորներին, հասավ Մամտուտ: Նրանցից հետո իր զորքերով եկավ նաև Պիր կոչվող բաղաթում նստող Հայոց իշխան Աբդուրիթը, և բոլորը, իրենց մեծաթիվ զորքերով, մուտք գործեցին Ուռնա բաղաթի սահմանները: Թուրքերի սպասալար Մամտուտը, տեղեկանալով այդ մասին, բանակով իջավ իր հառան բաղաթը: Ֆրանկների զորքերը հասան Ուռնա բաղաթի դուռը և այնտեղ բանակեցին: Երրորդ օրվա առավոտյան նրանք միահամուռ կերպով պատրաստվեցին պատերազմի: Նրանք դուրս բերեցին Վարազա Սուրբ Նշանը և, Նիզակի վրա բարձրացրած, տանում էին զորքի առջևից: Թուրքերը գնացին և անցան հառան բաղաթից այն կողմ՝ չարանեղորեն ուզեցան քրիստոնյաներին ներթաշել անձանոթ երկիր: Նրանք հառանում բազմաթիվ զինվորներ թողեցին դարանակալելու: Ֆրանկների զորահրամանատարները, կռահելով թուրք զորքերի խորամանկությունը, վերադարձան և բանակեցին Շենավ կոչվող անառիկ բերդի մոտ՝ տաճակը սահմաններում, և նրա դեմ համառ պատերազմ սկսեցին: Տանգրիի, լսելով իր և մյուս զորահրամանատարների հասցեին ուղղված վատարանություն մասին, վերցրեց իր զորքերը, հասավ Մամտուտ և իջավ Եփրատի ափը: Ֆրանկների ողջ զորքը հետևեց նրան: Ուռնա բաղաթում գտնվող բաղաթացիներն ու գավառացիները, լսելով այդ մասին, բոլորը միասին գնացին ֆրանկների զորքերի հետևից՝ մայրն իր որդիներով: Երկու ֆրանկ մարդ մի անօրենություն գործեցին: Նրանք Մամտուտի մոտ գնացին, ուրացան քրիստոնեությունը և նրան ասացին, թե ֆրանկների ողջ զորքը փախուստի է դիմել: Մամտուտը, լսելով այդ, հարձակվեց ֆրանկների զորքերի վրա և Ուռնա բաղաթի դռնից սկսած մինչև Եփրատ գետը արյուն ողորդեց՝ կոտորելով բաղաթացիներին և գավառացիներին: Մամտուտը հասավ Եփրատի ափը, գավառացիներին մեծ ջարդ տվեց և տնով-տեղով գերեզմարեց: Ֆրանկներն ամբողջությամբ անցել էին գետի մյուս ափը: Թուրքերը սրի բաշեցին ոչխարների հոտերի պես խռնված հավատացյալներին, աստվածասատ բարկությունը թափեցին նրանց գլխին և Եփրատի ջուրն արյուն դարձավ: Ավելի մեծ թվով հավատացյալներ ցրահեղծ եղան: Լողալ իմացողները գետն էին մտնում և ջանք թափում մարդկանց մյուս ափն անցկացնել, բայց չէին կարողանում: Մեծ մասը դեպի նավերն էր դիմում, մեծ բազմությանը մտնում նրանց մեջ, բոլորն էլ ուզում էին նավ մտնել, որի պատճառով մարդկանցով լի հինգ-վեց նավ ջրատույզ եղան: Այդ օրը Ուռնայի բովանդակ գավառը ավերակ ու մարդաթափ դարձավ: Սրա մասին էր, որ ինչ իմաստունները գրել էին. «Վայ երկրին Արդարի»: Եփրատ գետի մյուս ափին գտնվող ֆրանկ զինվորները, թեև ականատես էին լինում քրիստոնյաների գլխին եկած դժբախտությանը, բայց ոչևրով օգնել չէին կարողանում, այլ միայն դառնագին լաց էին լինում: Մամտուտը մեծ հաղթանակով վերադարձավ հառան, որտեղից էլ առաջ անցնելով, գնաց իր երկիրը՝ գերիներով և հսկայական ավարով հանդերձ: Իսկ արևելքից մեծ Եմիր Սուլիմանը ձեռքադրեց Պալատ Եմիրին (Խաթերի կոմսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) և շրջապակապ տարավ, բանտարկեց Տարոնի Այծյաք բերդում: Ֆրանկ զորքերն էլ, խայտառակ եղած, յուրաքանչյուրն իր տեղը գնաց, նրանք փոխանակ հավատացյալների փրկության հասնելու, նրանց կորստյան պատճառ դարձան» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այդ տարի Ուռնայի դուռը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլուզցին - Մ.Ֆ.) պատերազմ սկսեց Տանգրիի (Տրիպոլիսի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) դեմ: Նա մարդիկ ուղարկեց Մավրուդի (Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդի - Մ.Ֆ.) մոտ և օգնություն խնդրեց, իսկ վերջինս էլ պատրաստակամորեն արձագանքեց և եկավ 100.000 հոգանոց հեծելազորով: Նա իր մոտ կանչեց Պաղտիկին, սակայն, սա վախեցավ ներկայանալ և այդ ժամանակ Մավրուդը, կարծելով, թե իրեն խաբել են, զայրացավ ու հարձակման անցավ Ուռնայի վրա՝ պաշարելով բաղաթը: Տեսնելով այդ՝ Պաղտիկը մարդ ուղարկեց ժուլիկի (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին ինսամակալ, փաստացի տիրակալ, Տրիպոլիսի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլիկ Կոստոնեացին - Մ.Ֆ.) մոտ՝ խնդրելով հեծյալներ ուղարկել: Դրանից հետո սա մեկնեց Երուսաղեմի թագավորի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլուզցին - Մ.Ֆ.) մոտ, որն իր բանակով պաշարել էր բեկրույթը: Այդ ժամանակ Մավրուդը, որը 100 օրվա ընթացքում պաշարման մեջ էր պահել Ուռնան, բաղաթը տվի իր մատնել՝ արգելելով բաղաթացիների մուտքը ու ելքը: Երուսաղեմի արքան տաքիկներից գրավեց բեկրույթը, իսկ ժուլիկն էլ, օգնելով նրան, մեծ բաղաթում աչքի ընկավ: Դրանից հետո Երուսաղեմի արքան ու Բերդանը (Տրիպոլիսի կոմսության Բերդան Տուլուզցին - Մ.Ֆ.) եկան Անտիոք՝ Տանգրիի մոտ: Նրանք մի մի բերեցին ֆրանկական բոլոր զորքերը և տարան դրանք Գող Վասիլի հետ միավորման: Վերջինս, ինչպես նաև Պիրի տեր Աբդուրիթը դաշինք կնքեցին Երուսաղեմի արքայի հետ և միասնաբար մոտեցան Ուռնային: Իմանալով այդ մասին՝ Մավրուդը, թողնելով պաշարումը, անցավ բաղաթի մյուս կողմը: Ըրիստոնեական զորքը կանգ առավ Ուռնայի դարպասների մոտ՝ պատրաստվելով արտի ու, որպես մի մեծ դրոշակ, առջևից տանելով սուրբ Նշանը: Թուրքերն անցան հառանի կողմը և նրանց ճանապարհին դարան դրեցին: Երբ քրիստոնյաներն այդ անձին մասին: Եվ ահա Մավրուդը հետ դարձավ և Ուռնայի ու Եփրատի ողջ շրջակայքը արյունով լցրեց, իսկ ֆրանկների զորքը, որը տեղակայված էր Եփրատի մյուս ափին, ոչինչ չկարողացավ ձեռնարկել քրիստոնյաների փրկության համար, որոնց կոտորում էին մյուս ափին, բանգի նրանց միջև ջրառատ գետ կար: Մավրուդը մեծաբանակ գերիներով վերադարձավ իր տեղը, իսկ ֆրանկները ամոթահար մնացին, բանգի մեծաբանակ քրիստոնյաների կորստյան պատճառ դարձան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Ըրիստոսի 1121 և Հայոց 568 թվականին տաքիկներն ու թուրքերը ֆրանկներից գրավեցին Ուռնան և կոտորեցին: Սպանվեց 30.000 և գերվեց 16.000 հոգի, այս մասին այլ պատմիչների գրույցներից գիտենք» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 559 թվականին Պարսից սպասալար Մամտուտը (Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդը - Մ.Ֆ.) Ուռնայի ողջ երկիրն ավերում է կոտորածով, գերությանը ու սրի է մատնում բոլոր քրիստոնյաներին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 66):

«267/ Արևելքի Մավրուդը (Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդը - Մ.Ֆ.) անուրը կողո իրամանատարն ու տիրակալը, պատրաստություն տեսնելով, անհամար զորք հավաքեց ու նախ և առաջ մեծ ուժով շարժվեց դեպի Ուռնա: Հազարներով ու անհամար բլուրներով նա բանակ դրեց արևելյան դաշտից ցած՝ ամրոցի շրջակայքում: Ապա նա երկիրն ասպատակելու համար բազմաթիվ հեծյալներ ուղարկեց: Արանք սկսեցին կորստել այգիներն ու ծառերը, ապականել ու բալոնել վանքերը, սակայն նրանք ընդհուպ չմոտեցան բաղաթին ճակատ տալու կամ մանգոլներն ու բաբաններ տեղավորելու համար, այլ մերձենում և հետ էին դառնում: 268/ Երբ ֆրանկներն Անտիոքում լսեցին, որ Մավրուդը պաշարել է Ուռնան, արագորեն հավաքվեցին Ուռնա գնալու համար և փութապես եկան, անցան Եփրատը: Թուրքերը, լսելով ֆրանկների գալը, բալոնեցին իրենց ճամբարները, որտեղ բանակ էին դրել, մի փոքր հեռացան և ամրացան Գալաթ գետի ափին, իսկ ֆրանկները, երբ հասան, բանակեցին այն վայրում, որտեղ Մավրուդը իր հաստատվել: Ուռնային օգնության եկող ֆրանկներն էին Երուսաղեմի թագավոր Բալդուինը՝ Ուռնայի նախկին տերը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլուզցին - Մ.Ֆ.), Սենժիլի (Տուլուզի կոմս Ռայմունդ Տուլուզցին - Մ.Ֆ.) Տրիպոլիի կոմսը (Տրիպոլիսի կոմսության Բերդան Տուլուզցին - Մ.Ֆ.) և Տանկերեն՝ Անտիոքից (Տրիպոլիսի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.): Նրանք մի հսկա բազմություն էին կազմում՝ անթիվ բեռներով ու ձիերով, սակայն հացահատիկ և հարդ ունեին, բանի որ Մավրուդն ավերել էր երկիրը: Գյուղացիներից շատերը փակվել էին բաղաթում և նեղվում էին կարիքից: Ֆրանկները, որոնք համբերություն չունեին, իրենց վատ սովորության համաձայն խորհեցին անցնել Եփրատից արևմուտք, որպեսզի տեսնեն, թե ուր է ուղղվում թշնամին և կարողանան հոգալ իրենց կարիքները: Այս մեծ բազմությունը, որ գնում էր Մամտուտի ճանապարհով, վերջ չունեց, բանի որ նրան ուղեկցում էին բաղաթից ու երկրից հավաքված շատ մարդիկ: Ոմն ֆրանկ, զայրանալով իր տիրոջ մեծամեծներից մեկի վրա, սատանայի դրոշմամբ ու առաջնորդությամբ դարձավ, եկավ թուրքերի ճամբարը, որն, ինչպես ասացինք, գտնվում էր Գալաթ գետի ափին: Մտնելով Մավրուդի

մոտ, նա ասաց. «Ահա ֆրանկների անվերջ բազմությունը փախչում է՝ թուլացած քաղցից և հոգնած ճանապարհի դժվարություններից: Եթե շտապ հետապնդես նրանց, մեծ նախօրի կգործես նրանց մեջ»: Մավրորդի հրամանով ճամբարում կոչակներն անմիջապես ազդարարեցին և հնչեցրին շեփորները: Այսօր՝ զինվորներից ամենաբազմերն ու խիզախները հեծան ձիերը և հետապնդեցին ֆրանկներին, իսկ ֆրանկները, տեղյակ չլինելով կատարվածին, հետ ու առաջ չէին նայում: Այդ պատճառով, երբ հասան Եփրատին, նախ և առաջ դիմացի ափ անցան մարտունակ զորքերը, իսկ ողջ ժողովուրդը, հետևակի և բեռների հետ միասին, մնաց մյուս ափին: Եվ բանի որ Տերն այդ ժամանակ գայրացած էր այդ բազմության, մանավանդ՝ ուռնիպեղծների վրա, որոնք նրա մեծ մասն էին կազմում, թուրքերը հանկարծակի վրա հասան և, մտազործների նման ընկնելով նրանց մեջ, անխնա կոտորեցին նրանց: Սպանվածներից ավելի եղան Եփրատ գետում խեղդողները՝ խոցուղիված թուրքերի նիզակներից: Շատ շատերն էլ գերի ընկան: Դետո թուրքերը կողոպտեցին նրանց ունեցվածքն ու բեռները: Այս եղավ ֆրանկների գայտոյան տիուր վախճանը, իսկ Մավրորդը ելավ ու գնաց իր երկիրը» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 267, 268):

«/16/ Որոշ ժամանակ այն բանից հետո, երբ սկսվեց այս պաշարումը, երբ գարնան շունչն արդեն զգացվում էր, Ռոհասում գտնվող Բալդուին Դ՝Բուրգի (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին - Մ.Ֆ.) սուրիանդակներ եկան ու տեղեկացրին արքային (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացին - Մ.Ֆ.), որ հորդասանի իշխաններ Արնոզադը, Արմիդազին և Ասմարգին համաձայնության են եկել ու, Տանկերդի (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության իսկանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) դորումով մեծաքանակ բանակ կազմելով, եկել և պաշարել են Եդեսիա քաղաքը, ընդ որում թշնամու դեմ մարտերն ընթանում են ամեն օր ու բաղաթի վիճակը ծանր է: Միաժամանակ սուրիանդակները հայտնեցին, որ քաղաքի բնակչությունը նեղվում է սովից և ամենօրյա ուժեղ հարձակումներից, ընդ որում, եթե ամենամոտ ժամանակները օգնություն չլինի, ապա քաղաքն իր ողջ բնակչությամբ կընկնի թուրքերի ձեռքը, իսկ Բալդուինն ու իր մտորկներն էլ կզոհվեն... /18/ Եվ ահա քաղաքին տիրելուց հետո Երուսաղեմի արքան այնտեղ անցկացրեց տոնական օրերը, որից հետո միայն բոլոր քրիստոնյաներին հայտարարեց Եդեսիա կամ Ռոհա քաղաքի պաշարման ու Բալդուին Դ՝Բուրգի գլխին եղած աղետի մասին... /19/ Անելով նման խոսքեր՝ արքան ու Երուսաղեմի ողջ թագավորությունը ոտքի եկան և ուղղվեցին Ռոհա, որպեսզի փրկեն իրենց հավատակից եղբայրներին: Մոռանալով վերջերս տեսած այն տառապանքների մասին, որ նրանք կրել էին բեկորափ պատերի տակ, այժմ քրիստոնյաները ամենայն եռանդով ու լիակատար զինվածության մեջ շարժվում էին դեպի Ռոհա՝ իրենց հետ ունենալով նաև 700 ընտիր ասպետներ, որոնք ծանր զինվածություն ունեին, ինչպես նաև 300 հետևակայիններ, որոնք վարպետ էին նետ ու աղեղի գործածման հարցում: Եվ ահա արքան ու Բերտրանը (Տիբերիայի կոմսության Բերտրան Տուլունցին - Մ.Ֆ.), բավարար կայազոր թողնելով հենց նոր գրաված քաղաքում, իրենց հզոր ու հավատարիմ ասպետների հետ միասին ճանաչեցին ընկած հավաքելով նաև շրջակա քաղաքներից: /20/ Այսպես նրանք մեկ ամսվա ընթացքում առաջացան մինչև Դայաստանի հարթավայրեր և սկսեցին մոտենալ Ռոհային: Այս ուղու ողջ երկայնքով քրիստոնյաներն ու ֆրանկները, հենց որ իմանում էին, թե ինչ է տեղի ունենում, 100, 50 կամ 60 հոգանոց ջոկատներով գալիս և միանում էին քրիստոնյաները բանակին, որը, երբ հասավ Եփրատին, իր կազմում արդեն ուներ լիովին մարտունակ 15.000 ռազմիկ: Եվ ահա քրիստոնյաները, երբ հասան Ռոհայի սահմաններին, իսկ թուրքերն էլ տեսան նրանց փողփողացող դրոշները և զրահների փայլը, ինչպես նաև լսեցին շեփորների ու եղբերակողների հզոր ձայները, թողեցին քաղաքի պաշարումը և հեռացան հառան, որը Եդեսիայից 6 մղոն հեռավորության վրա էր: Այստեղ նրանք ճամբար դրեցին և սկսեցին մոտոյալ այն հարցի վրա, թե ինչպես ավելի հարմար կլինի հարձակվել Երուսաղեմի արքայի բանակի վրա: Երբ քրիստոնյաների բանակը քաղաքից մեկ օրվա հեռավորության վրա էր, Բալդուին Դ՝Բուրգը ուրախացած պարո ռուարկեց իր բեռն ու մոտ և հայտնեց թուրքերի հեռանալու մասին, ընդ որում նաև ավելացրեց, որ այդ ամենը եղել էր Տանկերդի դորմանս աստճառով, որն իրեն ցույց է տվել որպես մի ամենավտանգավոր թշնամի: /21/ Լսելով Բալդուինի այս բողոքները Տանկերդի հարցով՝ արքան մարդ ռուարկեց Տանկերդի մոտ՝ Անտիոք՝ հրավիրելով նրան ժամանել քրիստոնյաների ճամբար... /22/ Եվ ահա Տանկերդը, արդարացի համարելով արքայի խոսքերը, հաշտվեց Բալդուինի հետ և նրանք մեկը մյուսին եղբայր ճանաչեցին, ընդ որում Տանկերդը խոստացավ, որ այդուհետ եղբայրաբար կօգնի Եդեսիայի իշխանին... /23/ Եվ այսպես, երբ խաղաղությունը վերականգնվեց, արքան ու Տանկերդը հավաքեցին իրենց զենքն ու զորքը և մոտեցան հառանին, որպեսզի պատերազմեն թուրքերի դեմ: Մրանք, սակայն, երբ լսեցին, որ քրիստոնյաները հաշտվել են և միասնական ուժերով գալիս են իրենց վրա, ցրվեցին հարակից լեռներում, թեև ոչ առանց շատերին կորցնելու, ինչպես նաև մեծ բանակի պարենամթերք ու անասուններ թողնելով քրիստոնյաների ձեռքը: Եվ այսպես արքան, մի բանի օր հետապնդելով թշնամիներին ու սպանելով նրանցից բավարար բանակի մարդկանց, ևս մի բանի օր մնաց Եդեսիայում, որից հետո, վերջնականապես հարթվելով բոլոր տարածավորությունները, պատերազմեց նոր գործողությունների... /24/ Դրանից հետո արքան ու Տանկերդը կրկին թողեցին Եդեսիան և, օր ու գիշեր առաջանալով առանց որևէ հանգստի, եկան Եփրատի ափերը այն դեպքում, երբ թուրքերը, իրենց բոլոր ուժերով հետապնդելով նրանց, ահաբեկում էին վերջապահին հզոր աղաղակներով և, աղեղների հարվածի տակ առնում, ինչպես սովոր էին: Այդ ժամանակ արքան, տեսնելով, որ իրոք ծանր մի վիճակ է ստեղծվել, որոշեց իր ողջ առկա ուժերով անցնել Եփրատ գետը, թեև դժբախտաբար այդ գետանցման ժամանակ զենքով ու սպասեղներով լցված երկու լաստեր ջրի տակ անցան: Դատկապես ծանր վիճակում հայտնվեցին, սակայն, այն քրիստոնյաները, որ մնացել էին գետի մյուս ափին: Մրանք, կազմելով 5.000 հոգի, զրկված էին գետն անցնելու բոլոր հնարավորություններից և ահա թուրքերը, հարձակվելով սրանց վրա, արքայի ու Տանկերդի աչքի առաջ իրենց նետերով ու աղեղներով սարսափելի ջարդ իրականացրին: Այդ ամենի արդյունքում Բալդուինը մեծ ցավ ապրեց: /25/ Ավարտելով գետի այն ափին մնացած քրիստոնյաների ջարդը՝ թուրքերը վերադարձան Եդեսիա, ընդ որում Բալդուին Դ՝Բուրգը, որը 300 ասպետների գլուխն անցած հետևում էր արքայի գետանցին, անխորհուրդ վարվեց և նրանց դեմ մարտի մեջ մտավ: Թուրքերը, սակայն, որոնք լիակատար բանակական առավելություն ունեին Բալդուին Դ՝Բուրգի ջոկատի նկատմամբ, շուտով հաղթանակ տարան և նետերով ծածկեցին բոլոր ասպետներին: Փրկվեց միայն Եդեսիայի իշխանը, որը, հետապնդվելով հակառակորդի կողմից, լեռները փախավ: Բալդուին արքան ու Տանկերդը, իմանալով այդ տղա աղետի մասին, անցան գետը, որպեսզի որևէ կերպ վրեժ լուծեն թուրքերից, սակայն չկարողացան գտնել նրանց, այլ միայն հանդիպեցին Բալդուին Դ՝Բուրգին, որը միայնակ ու լքված ողբում էր իր ասպետների մահը: Նրանք նրան Եդեսիա բերեցին և ուժեղ ֆրանկական պահակազորով հաստատեցին այնտեղ» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 16, 18-25):

«Եվ այսպես նոր էր արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացին - Մ.Ֆ.) ավարտել այս գործը և պատրաստվում էր Երուսաղեմ դառնալ, երբ մյուս Բալդուինից (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին - Մ.Ֆ.) լուր եկավ, թե թուրքերը ոտքի են եկել ու պաշարել են Միջագետքի Եդեսիա քաղաքը... Այս քաղաքին օգնության մեկնել պատրաստվում էր նաև Տանկերդը (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության իսկանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.), որն Անտիոքից ու իր երկրից մեծ զորք էր հավաքել: Եվ ահա արքան կանգ առավ Եփրատ գետի ափին, երբ բոլոր ուժերը հավաքվեցին: Այդ ժամանակ անհավատները, որոնք լավ էին ճանաչում այս երկու քաղաքի ասպետների նիզակի ուժը, չհամարձակվեցին քրիստոնյաների դեմ մարտի մեջ մտնել, այլ, հմուտ շարժերով մի բանի օր խուսափելով ընդհարումից, կիրառեցին իրենց ողջ վարպետությունը, որպեսզի հոգնեցնեն մեր մարդկանց և մարտի մեջ մտնեն իրենց հարմար ժամանակ: Այդ ժամանակ Եդեսիայում սկսեց սպառնալի պարենամթերքը, բանի որ թուրքերը, ամապցնելով շրջակայքը, տարել էին ամեն ինչ, այդ թվում նաև այն մարդկանց, որոնք ապահովում էին քաղաքը դրանցով: Հաշվի առնելով այս ամենը՝ մերոնք վերադարձան Եփրատի ափ: Նավակները քիչ էին և ահա մարդիկ սկսեցին մյուս ափ տեղափոխվել մաս առա մաս: Այդ ժամանակ խորամանկ թուրքերը, օգտվելով ստեղծված իրավիճակից, մեր թիկունքում գործի անցան՝ սպանելով մեր մարդկանցից շատերին, շատերին էլ գերեզմարելով դեպի Պարսկաստան: Մեծապես տուժվեցին հատկապես խեղճ հայերը, որոնք անհավատներին զոհ գնացին, ընդ որում Եփրատը ելել էր ափերից և այդ անօրենների դեմ որևէ բան ձեռնարկելու իրոք հնար չկար: Այսպես թուրքերը հեռացան, Տանկերդը մեկնեց Անտիոք, արքան էլ՝ Երուսաղեմ» (Ֆուլխեր Ծարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 37):

«Մոտավորապես նույն այս ժամանակ, երբ ազնվատոհմիկ իշխաններ Եդեսիայի Բալդուինն (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին - Մ.Ֆ.) ու նրա զարմիկ Ժուլիկը (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իսկանակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա Ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.) դեռևս չարունակում էին մնալ գերության մեջ, ողջ Արևելքից հավաքվեցին հսկայական բանակությամբ թուրքեր և մի մեծ զորք կազմեցին՝ նպատակ ունենալով օգտվել երկու այս առաջնորդների բացակայությունից: Նրանք իջան Միջագետք և Եդեսիա քաղաքի շրջակայքում տրվեցին ամեն տեսակի թշնամական գործողությունների: Թուրքերը ուժով գրավեցին մի բանի վայրեր, այդեղին քաղաքամերձ և գյուղական տարածքները, գերեցին մեծ բանակի գյուղացիների և դաշտային մշակների ու ստեղծեցին մի իրավիճակ, երբ ամրություններից դուրս որևէ անվտանգ վայր չմնաց, ընդ որում չէր հեղիթում նաև պարենամթերքը, որովհետև մարդիկ բոլոր վայրերից հավաքվել էին ամրություններում: Այդ ժամանակ Տանկերդը (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության իսկանակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.), որին համաձայնարվել էր այս մարդիկ կառավարումը, բանից այն գտնվում էր Անտիոքին ամենամոտը, ինչպես ասել են, հեռանալիս Բոհեմոնը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնը Տերենտացին - Մ.Ֆ.) հենց այս մարդուն էր հանձնել Անտիոքի կառավարումը, ահա ուրեմն Տանկերդը, երբ իմացավ թշնամու հարձակման մասին, նամակ գրեց Երուսաղեմի արքային, որում, տեղեկացնելով նրան ամեն ինչի մասին, կանչեց իրեն օգնության՝ միաժամանակ հավաքելով իր հրամանային տակ գտնվող քաղաքներում և ամրություններում առկա ողջ ուժերը: Տանկերդը, անհանգստանալով այս

կապակցությամբ, գործում էր արագ, ընդ որում շատ շուտով նրան միացավ նաև արքան, որից հետո նրանք իրենց հավաքած գործով կտրեցին եփրատը: Այստեղ նրանք իրոք հայտնաբերեցին, ինչպես ասել էնք, որ թշնամին ունենալով էր տալիս ուր ընկիրդ և իրեն լիովին ազատ էր զգում, թեև հետո, երբ թուրքերը իմացան քրիստոնյաների գալու մասին, հավաքեցին ուժերը ու իրենց արդեն այդքան ազատ չէին զգում: Հարկ է նշել, որ թուրքերը վախենում էին բաց մարտի մեջ մտնել քրիստոնյաների դեմ՝ մի կողմից ուզե՛նալով հնարավորինս թուլացնել նրանց և առաջ քաշել, մյուս կողմից էլ ձգտելով ժամանակ շահել ու իրենց երկիրը հասցնել կուտակված ավարը: Մեր իշխանները, սակայն, հաշվի առնելով այս ամենը, սկսեցին խորհրդակցել իրենց անելիքի շուրջը և ի վերջո եկան այն մտքին, որ պետք է եփրատի մյուս ափը տեղափոխել այն ափում գտնվող ամեն ինչ, քանզի թշնամին պատրաստվում էր վերադառնալ ու շարունակել ավերածությունները, ընդ որում դա լավագույն ելքն էր, որ հնարավոր էր առաջադրել ստեղծված իրավիճակում: Եվ ահա քրիստոնյա առաջնորդները գետի մյուս ափին անցկացրին ձիերին, ուղտերին, էշերին և բեռնված ջորիներին, քանզի մինչ այդ նրանք անհանգստանում էին Եդեսիա քաղաքի համար ու նրա համար մեծ պաշարներ էին բերել, որովհետև, ի տարբերություն մյուս բերդերի և ամրությունների, այստեղ կար այդ ամենի կարիքը: Եվ այսպես, երբ այս ամենը նավակներով անցկացվում էր գետի վրայով, մյուս ափին մնացին հասարակ խավից որոշ մարդիկ ու հենց այդ պահին էլ թուրքերն անցան հարձակման: Արդյունքում այս մարդկանցից շատերը հենց Երուսաղեմի արքայի և Տանկրեդի աչքի առաջ սպանվեցին ու գերվեցին, ընդ որում սրանք ոչ մի կերպ չկարողացան օգնել նրանց, քանզի գետը ծանծաղուտով անցնել հնարավոր չէր, իսկ առկա փոքրաքանակ նավակներով էլ հնարավոր չէր այս կողմն անցկացնել բոլոր այդ մարդկանց: Քրիստոնյաները, տեսնելով այդ սպանություններն ու գերվաթությունները, շատ տխրեցին ու հատկապես վշտացան, որ թուրքերին զոհ գնացին հայերը, որոնք հավաքվել էին գետի ափին, դրա համար էլ աննկատ ու վշտահար նահանջեցին: Այս դժբախտ պատահարից հետո քրիստոնյաների բանակը վերադարձավ սեփական տարածք և պատրաստվեց պաշտպանությանը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 7):

«Այդ տարի սուլթանն Յիսա-Էդ-Դինն ալ-Դուլան (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիդյան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամեդ Տափարը – Մ.Ֆ.) գրեց Եփր Սուլթանն ալ-Զուբեյհին (Հահարմենների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Սուլթանն ալ-Զուբեյհին – Մ.Ֆ.), որը Հայաստանի ու Մայփարկինի տիրակալն էր, ինչպես նաև Եփր Շարաֆ-Էդ-Դին Մավրուդին (Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդին – Մ.Ֆ.), որը կառավարում էր Մոսուլում՝ հրաման արձակելով ելնել իրենց գործով և սրբազան պատերազմի սկսել ֆրանկների դեմ՝ պաշտպանելով Մոսուլի տարածքը: Հավաքելով զորքը և հավաքագրելով վարձկաններին՝ նրանք արշավանքի ելան ու կանգ առան Ջազիրա Բանի Նոմայում, մինչև հարևան շրջանների տիրակալները մեծ զորքով և կամավորներով չմիացան նրանց՝ Թուրքմենների մեծ զորքով նրանց միացավ նաև Եփր Նաջմ-Էդ-Դին Ի-Ղազի իբն Օրթուխը (Մարդինի Արտուխյանների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Էղազին – Մ.Ֆ.) և մահմեդականների բանակն այնպիսի ուժի տեր դարձավ, որ բոլոր ֆրանկներն էլ, թեկուզ միասին էլ վերցրած, ի վիճակի չէին նրանց դիմադրել: Նրանք միաձայն որոշում ընդունեցին սրբազան պատերազմով սկսել առ-Ռուխայից և այդ քաղաքի շրջափակումը, բանի դեռ Ալլահը չի օգնի նրանց գրավել այդ քաղաքը, հաշվի առնելով նրա ուժն ու անառիկությունը: Իրենց բոլոր ուժերով մոտենալով արդյունքում՝ Թուրքմենները ճակատ առ-Ռուխա: Երբ այդ ամենի մասին լուրը ֆրանկների շարքերում և բոլոր կողմերից այն շրջանակի մեջ առանձնապես փակցվելով բոլոր սուլթաններն ու ելքերը: Քաղաքում վերջապալ պարենամթերքը և նրա բնակիչները սովահար մահվան եզրին հայտնվեցին: Պաշարումը երկար ժամանակ շարունակվեց և սննդամթերքի գները անսովոր բարձր դարձան: Երբ ֆրանկները իմացան գործերի այդ վիճակի մասին, նրանք սկսեցին ուժեր հավաքելով, ռազմիկներ հավաքագրել, գեներ պատրաստել և միջոցներ ձեռնարկել բաղադր պաշտպանության համար: Ընդդիմ սրա նրանց միջև միասնությունը վերականգնվեց: Ահիոքի տիրակալ Տանկրեդը (Տիբեթիայի իշխանության իշխան, մահիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), Տարաբուլյայի տիրակալ իբն Սեն-ժիլը (Տիբեթիայի կոմսության Բերտրան Տուլուզցին – Մ.Ֆ.) և Բալդուին արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև ֆրանկների տարբեր մարզերի տերեր իրար զուլուս հավաքվեցին և հանդիսավոր համաձայնություն կայացրին օժանդակել իրար, համառորեն մարտնչել ու վճռականորեն դիմադրած կանգնել բոլոր դժվարություններին: Երբ նրանց շարքերում նման միասնականություն հաստատվեց, նրանք իրենց գործերով ուղղվեցին դեպի առ-Ռուխա: Երբ այդ ամենի մասին լուրը ֆրանկների շարքերում համաձայնության կայացման լուրի հետ միասին հասավ աթաբեկ Չահիր-Էդ-Դինին (Բուլոնների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուդ-Թեզին – Մ.Ֆ.), նա իր ասկարով ելավ Դամասկոսից և ճամբար զարկեց Սալամիայի մոտ: Նրան հայտնեցին, որ ֆրանկները իրենց ճանապարհին հարձակվել են Ռաֆանիայի վրա, սակայն, երբ ճամբար են զարկել նրա մոտ, սրա կառավարիչ Եփր Շամս ալ-Կալասը իր հեծելազորով արտագրոհ է իրականացրել և շատ ֆրանկների սպանել: Երբ Չահիր-Էդ-Դինը ժամանեց Սալամիայում գտնվող իր ճամբար, նրան միացան մեծ քանակի վարձկան զինվորներ, որոնք ժամանել էին Ասորիքի տարբեր մասերից: Ըստ լուրերի այդ ժամանակ արդեն ֆրանկները հասել էին Եփրատին և պատրաստվում էին ալ-Ռուխայի ուղղությամբ անցնել գետը, երբ աթաբեկն անմիջապես էլ ճամփա ելավ ալ-Ռաբբայի ու Ղալաթ-Ջաբրի ուղղությամբ: Անցնելով Եփրատը՝ նա մի քիչ հապաղեց, լուրերի սպասելով ֆրանկների մասին, և պարզեց, որ սրանք այնուհանդերձ որոշել են չանցնել գետը՝ հաշվի առնելով իսլամի բանակի գնդերի ու թափառախմբերի տեղադրությունը դեպի գետը տանող բոլոր ճանապարհների վրա: Երբ մահմեդականներն իմացան, որ ֆրանկներն արդեն մոտիկ են, նրանք որոշեցին նրանց ազատ անցում տալ, որպեսզի նրանց վրա հարձակվել Եփրատից արևելք ձգվող բաց տարածության վրա: Այդ նպատակով էլ, ահա նրանք Չուլիիջա ասնի վերջին նահանջեցին ալ-Ռուխայից և ճամբար զարկեցին հառաքի ողողում՝ նպատակ ունենալով խաբել թշնամուն և նրան թակարդը գցել: Առաջ հառաքին տիրում էր Եփր Մավրուդը, սակայն հետո նա այն զիջել էր Նաջմ-Էդ-Դին Ի-Ղազի իբն Օրթուխին: Մահմեդականները գերծ էին մոտավ ֆրանկների վրա հարձակումից այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանց չհիացավ Դամասկոսի գործը: Իրենց հերթին, սակայն, ֆրանկները գուշակեցին նման գործարարի իմասուն ու հասկացան, որ մահմեդականները համակցված են գործում: Այդ ժամանակ, ահա, նրանք անհանգստացան և, կանխազգալով աղետն ու պարտությունը, հետ շրջվեցին և սեփական հետքերով սկսեցին Եփրատի ափով խուճապահար նահանջել: Տեղեկություն ստանալով հակառակորդի նման շարժի մասին՝ մահմեդականները արշավի ելան նրանց հետքերով և հիմնականում նրանց հեծելազորն էր, որ բռնեց թշնամիներին, երբ նրանց հրամանատարները նոր միայն անցնում էին գետը: Ֆրանկների գուժակալին փոխադրամիջոցները դարձան մահմեդականների ավար, որոնք ոչնչացրին նրանց կողմնակիցների հսկայական բանակություն՝ սպանելով նրանց, գերի վերցնելով ու խեղդելով Եփրատի ջրերում: Մահմեդականների ձեռքերը կապված էին ռազմավարի, ավարի, գերիների ու ձեռք գցած կենդանիների հսկայական բանակությամբ, դրա համար էլ նրանք ի վիճակի չէին անցնել գետը և հասնել ֆրանկների բանակի մնացած մասի հետևից: Նրանք վերադարձան ալ-Ռուխա, որպեսզի շարունակեն քաղաքի պաշարումը: Այդ քնթացքում ֆրանկները քաղաքից հեռացրին բոլոր անօգնական քաղաքացիներին՝ այնտեղ պաշտպանության համար թողնելով հայերից կազմված կայազոր և, ապահովելով այն, որպեսզի պիտղ լինի, ամեն տեսակի պաշարեղենով, որը թողնում էր հեռացող բանակը: Քաղաքի կառավարիչ Բալդուին Փոքրը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) ևս լքեց քաղաքը և հեռացավ նահանջող ֆրանկների հետ: Իսլամի բանակը մի բանի օր մնաց Եփրատի մոտ, ճամբար զարկելով նրանց դիմաց, իսկ հետո մեկնեց ալ-Ռուխայի պաշարումը շարունակելու: Իմանալով թշնամուն նահանջի մասին՝ աթաբեկ Չահիր-Էդ-Դինը վերադարձավ իր տիրույթներ, որպեսզի պաշտպանի դրանք ֆրանկներից՝ նախապես իր զորքի մեծ մասը ճամբարից ուղարկելով առ-Ռուխայի պաշարողներին օգնության, իսկ ինքը վերադարձավ Դամասկոս: Նրա բանակի այն մասը, որն ուղարկվել էր առ-Ռուխա, այնտեղ մնաց այնքան ժամանակ, մինչև որ այն պաշարող բանակը չլքեց նրա տարածքը: Այդ ժամանակ նաև նրա զորքին թույլատրվեց վերադառնալ տուն, որտեղ նրանց դիմավորեցին պատվով ու նվերներով: Աթաբեկ Չահիր-Էդ-Դինն և Եփր Շարաֆ-Էդ-Դին Մավրուդի միջև դեսպանորդների մշտական փոխանակումը բերեց նրանց բարեկամության ամրացման ու ընկերական հարաբերությունների ձևավորման՝ հանուն միասնական նպատակին: Եվ ահա, երբ քաղաքի կատարի դիմադրության պատճառով առ-Ռուխայի պաշարումը ձգձգվեց, իսկ պարենամթերքի պաշարներն էլ սկսեցին սպառվել, անհրաժեշտությունը ստիպեց նրանց նահանջել ու ցրվել՝ առ-Ռուխայի վրա մշտական հարձակումներ գործելու համար նախապես իրենց ջոկատներից մեկը թողնելով հառաքուն: Նաջմ-Էդ-Դին Ի-Ղազին վիրավորված էր Սուլթանն ալ-Զուբեյհից մի հին վեճի պատճառով, որը կրկին սկիզբ էր առել, դրա համար էլ նա թողեց հառաքին ու մեկնեց Մարդին: Այդ ժամանակ Սուլթանը բռնեց նրա եղբորորդի Բալակին (խաբեթի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Բալակին – Մ.Ֆ.) և շղթայակալ իր քաղաք տարավ: Այն բանից հետո, երբ մահմեդականների բանակը նահանջեց ալ-Ռուխայից, քաղաքի կառավարիչ Բալդուին Փոքրը վերադարձավ և կրկին քաղաք մտավ, չնայած այն բանին, որ սահմաններում մշտապես շարունակվում էին ընդհարումները» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Հիջրի 503 թվականին սուլթանը (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիդյան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամեդ Տափարը – Մ.Ֆ.) նամակագրական կապ հաստատեց Հայաստանի կառավարիչ, Եփր Սուլթանն ալ-Կուբեյհի (Հահարմենների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Սուլթանն ալ-Զուբեյհին – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդի (Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդի – Մ.Ֆ.) հետ՝ առաջադրելով նրանց սրբազան պատերազմի մեկնել ֆրանկների դեմ: Նրանք հավաքվեցին ու ելան: Մեծաթիվ թուրքմենների հետ նրանց միացավ նաև Նաջմ-Էդ-Դին Ի-Ղազի իբն Արտուխը (Մարդինի Արտուխյանների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Էղազին – Մ.Ֆ.) և նրանք ուղղվեցին դեպի առ-Ռուխա: Նրանք տեղակայվեցին այնտեղ այդ տարվա Շավալ ամսին: Լսելով այդ՝ ֆրանկները պայմանավորվեցին իրար մեջ և դադարեցրին փոխադարձ տարածայնությունները, բայց ամուր միասնության մեջ էին նաև մահմեդականները: Եվ ահա Տանկրեդը (Տիբեթիայի իշխանության իշխան, մահիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), Բալդուինը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա

արքա Բաղդուին II Բուրգոնի - Մ.Ֆ.) և իբև Սեն-ժիլը (**Տրիպուլիս կոմսության Բերտրան Տուլուզցին - Մ.Ֆ.)** օտարացումից հետո հաշտվեցին, ստացան մյուս ֆրանկների աջակցությունը ու նահանգեցին գետնանցումից, բանգի այնտեղ մահմեդականների մեծ կուտակում կար, և ուղղություն բռնեցին դեպի ալ-Ջազիրա: Իրենց հերթին մահմեդականները առ-Ռուխայից նահանգեցին դեպի Խառան և ֆրանկների գետնանցման պատճառով հնարավորություն ստացան գործել: Երանց մոտ ժամանեց նաև Դամասկոսի զորքը: Եվ ահա, երբ ֆրանկները անցան գետը ու նրանց լուրերը հասան մահմեդականների մասին, նրանք հետ դարձան Եփրատի ափ՝ ալ-Աբաբ, իսկ մահմեդականները գնում էին նրանց հետևել: Իսլամի հեծելազորը հասավ նրանց և նրանց որոշ առաջնորդներ նույնիսկ անցան գետը: Մահմեդականները զրավեցին նրանց ունեցվածքի և թանկարժեք իրերի մեծ մասը՝ հետապնդելով նրանց, սպանելով, գերեվարելով ու խեղդելով ջրի մեջ: Ահա այս կերպ մահմեդականները Եփրատի մոտ ամրացան նրանց դեմ» (Բենալ-Էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

³⁵⁵⁵ «Հայոց 559 թվականին թուրքերը գորահավաք արեցին, մտան Անավարզայի շրջանը և բովանդակ գավառն ու Մարապան ավարի առան, սակայն Հայոց մեծ իշխան Թորոսը՝ Ռուբենի որդի Կոնստանդին որդին, երկյուղելով պարսից մեծաբանակ զորքից, չհամարձակվեց պատերազմի դուրս գալ: Թուրքերի զորքը անհամար գերիներով և ավարով վերադարձավ, գնաց իր երկիրը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այդ տարի թուրքերի զորքը ներխուժեց Անարզաբայի շրջան և Մարապանի շրջանում կոտորեց քրիստոնյաներին, սակայն Հայոց իշխան, Կոնստանդինի որդի Թորոսը չհամարձակվեց պատերազմով ելնել նրանց դեմ ու նրանք իրենց երկիր վերադարձան» (Մմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁵⁵⁶ «Այդ տարի, երբ վերցրին Սամվիլդեն ու Ջերնան, անակնկալ կերպով և օգտագործելով խորամանկությունը, եկավ սուլթանի (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տալիսի - Մ.Ֆ.)** բանակը թուրքերի մեծ բանակության հետ միասին՝ մոտ 100.000 հոգի: Այդ ժամանակ արբան (**Քարթլի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.)** իր շքախմբի հետ միասին գտնվում էր Նալանգազելիսում: Եվ ահա, երեկոյան իմանալով Թեոդի վրա թուրքերի հարձակման մասին, նա իր շքախմբով նետվեց այնտեղ, իսկ նրա հետ 1.500 հոգի կար, բանգի այդքան մարդ նա գտավ իր տանը: Արբան ընթացավ ողջ գիշեր և, երբ լուսաբացին թուրքերը հայտնվեցին, ուժեղ և կատաղի ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Աստվածային բարեհաճությամբ թուրքերի զորքը հաղթվեց, իսկ օրվա վերջում էլ նրանք պարտություն կրեցին ու դիմեցին փախուստի: Նրանք այնքան վախեցած էին և այնքան էին շտապում, որ, նույնիսկ հայաք իսկ չգցելով իրենց վրաների ու գույքի վրա, իրենց ուղեղի արագությունը առավել կարևոր համարեցին դրանցից: Եվ այսպես նրանք ցրվեցին տարբեր երկրներ: Այդ փախուստը այնքան անհավատալի էր նույնիսկ հենց իր՝ արքայի, ու նրա զորքի համար, որ նրանք չսկսեցին հետապնդում իրականացնել, բանի որ կարծում էին, թե մարտը կվերսկսվի հաջորդ օրը» («Քարթլի-Ցխովրեթ», Անանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանք»):

³⁵⁵⁷ «Հայոց 559 թվականին Անարզաբայի գավառում մեծ ավերածություն եղավ» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

³⁵⁵⁸ «Երբ Ռուբենի որդի (**Հալեայի Եփրոսյան Եմիր Ռիդվանը - Մ.Ֆ.)** իմացավ առ-Ռուխայի մոտ ֆրանկների ջախջախման մասին, նա ելավ Հալեայից, որպեսզի տիրի նրա այն շրջաններին, որոնք գտնվում էին ֆրանկների ձեռքում: Նա այսպես սկսեց նրանց դեմ, ովքեր խանգարում էին նրան իրականացնել այդ ամենը: Եվ ահա նա ներխուժեց Անտիոքի շրջան, անթիվ ավար վերցրեց և նրա ու Անտիոքի միջև հաշտությունը խախտվեց: Ֆրանկները, շփոթված խաղաղության խախտման մասին լուրերից, դիմեցին Ռիդվանին, իսկ սա էլ, հավաստիանալով, որ Տանկերեղ (**Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերեղ Տերենտացին - Մ.Ֆ.)** փրկվել է ու վերադարձել Անտիոք, վերադարձավ Հալեայ: Ֆրանկները հեռացան Եփրատից և ուղղվեցին դեպի Հալեայ նրա արևելյան կողմից՝ սպանելով բոլոր նրանց, որոնք այնտեղ էին գտնվում, ինչպես նաև գերեվարելով ան-Նուբայի բնակիչներին ու տիրելով անթիվ բանակի անասունների: Մարդիկ փախուստի դիմեցի Բալխասի կողմը, իսկ Տանկերեղ վերադարձավ և տեղակայվեց ալ-Աթարիի մոտ: Նա հանգստացրեց ֆելլախ-մահմեդականների սրտերը՝ նրանց անվտանգության երաշխիքներ տալով: Ալ-Աթարիի մոտ նա պաշարողական մեթոդներ ու մի մեծ խոյ դրեց, որը դիպչում էր պարսյալ ելուստներին ու հեծկում դրանց վրա: Պարիսյաները սկսեցին բանդել, իսկ այդ հարվածների ծայերը լավում էին կես փարսայի հեռավորություն վրա: Ռիդվանը առաջարկեց Տանկերեղին անմիջապես վճարել 20.000 դինար, որպեսզի սա թողնի պաշարումն ու հեռանա, սակայն նա հրաժարվեց դրանից, ասելով. «Ես արդեն իսկ 30.000 դինար եմ ծախսել, սակայն, եթե դուք ինձ վերադարձնեք դրանք ու բաց թողնեք բոլոր իմ հպատակներին, որոնք գերեվարվել են ու գտնվում են Հալեայում այն ժամանակահանգից սկսած, երբ ես սկսել եմ տիրել Անտիոքին, ապա ես կհամաձայնեմ ու կհեռանամ»: Ռիդվանը այդ առաջարկները չափից դուրս ծանր համարեց և չընդունեց դրանք՝ հույսը դնելով իր բախտի վրա, ընդ որում ամրոցում միայն 100 դինար էր մնացել և զանազապահը, վերցնելով դրանք ու թաքցնելով գոտիկի հետևում, փախավ ֆրանկների մոտ: Նրա օրինակին հետևեց նաև մահմեդականների մի խումբ: Պաշարյալները նամակ գրեցին Սեյիթ-Ռիդվանին, այն ուղարկելով թոջունի թևի տակ կապված, հայտնելով ալ-Աթարիի վրա ուժեղացված ճնշման մասին և այն մասին, որ պարենամթերք չկա ու մարդիկ կործանվում են, ահա ուրեմն, նրանք մի աղավալ ուղարկեցին, սակայն այն ընկավ ֆրանկների զորքի մեջ, բանգի ֆրանկներից մեկը նետ արձակեց ու խոցեց նրան: Նաևսկը հասցրին Տանկերեղին և նա ավելի ուրախացավ ու այլևս չէր կասկածում իր գործի հաջողությանը: Ի վերջո, Ռիդվանը համաձայնեց մաս-մաս վճարել պահանջվող գումարը՝ պատանդներ առաջարկելով փոխարենը, սակայն Տանկերեղը հրաժարվեց: Ալ-Աթարիում գտնվողները հուսահատվեցին օգնություն ստանալուց և ի վերջո հանձնեցին այն Տանկերեղին Ջումադա Բ ամսին: Նա բնակիչների կյանքը խնայեց և թույլ տվեց նրանց ելնել բաղաբեց: Դրանից հետո Տանկերեղ հաշտություն կնքեց Ռիդվանի հետ 20.000 դինար վճարելու և 10 ձի տալու պայմանով, ինչը արվեց: Այդ ամենից հետո Տանկերեղ վերադարձավ Անտիոք, բայց հետո կրկին վերադարձավ ու մտավ ալ-Աթարի: Արդեն հասունացել էր ցորենը և Հալեայը շատ էր տառապում ալ-Աթարիի կորստից: Տանկերեղը պահանջեց Հալեայից որոշված գումարը, ինչպես նաև այն գերված հայերի վերադարձը, որոնց Ռիդվանը վերցրել էր դեպի Անտիոք իր արշավանքի ժամանակ: Այդ արշավանքն իրականացվել էր դեռ այն ժամանակ, երբ ֆրանկները գտնվում էին Եփրատի մոտ: Տանկերեղը պահանջեց նաև Սեյիթ-Ռիդվանի ձեռքից մեկը և նա տվեց նրան ձին: Տանկերեղը նաև պահանջեց այն մահմեդական գեղջկուհիների վերադարձը ալ-Աթարիի շրջանից, որոնք Տանկերեղի կողմից բաղաբեց պաշարման ժամանակ հանուն անվտանգության մեկնել էին Հալեայ: Ռիդվանը նրանց ևս վերադարձրեց» (Բենալ-Էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

«Հալեայի տիրակալ, Եմիր Ֆախր ալ-Մուլք Ռուդվանը (**Հալեայի Եփրոսյան Եմիր Ռիդվանը - Մ.Ֆ.)**, իմանալով ֆրանկների պարտության մասին, մեկնեց Հալեայի շրջաններ և ազատեց դրանք ֆրանկներից, ինչպես նաև հարձակում գործեց Անտիոքի վրա, որտեղ մեծ բանակի ավար ձեռք գցեց: Այն բանից հետո, սակայն երբ նա լսեց ֆրանկների վերադարձի մասին, ինքն էլ վերադարձավ Հալեայ: Իրենց վերադարձից կարճ ժամանակ անց ֆրանկները թալանեցին Հալեայի շրջանի մի մասը՝ սպանելով ու գերեվարելով մեծ բանակի մարդկանց: Հետդարձի ճանապարհին Տանկերեղ (**Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերեղ Տերենտացին - Մ.Ֆ.)** պաշարեց ալ-Աթարին ու գրավեց բաղաբեց մյուս տարվա Ջումադա ամսվա վերջին: Նա խնայեց բաղաբեցի կայազորը և, ով որ ցանկանում էր, իրավունք ստացավ մնալ կամ գնալ: Դրանից հետո Ֆախր ալ-Մուլքի Ռուդվանի և Տանկերեղի միջև բարեկամության մասին պայմանագիր կնքվեց այն պայմանով, որ Եմիրը ամեն տարի պետք է Հալեայի եկամուտներից նրան հարկ վճարի 20.000 դինարի ու 10 ձիու չափով, ինչպես նաև աջատի գերիներին: Այս պայմաններով պայմանագիր կնքվեց» (Իբև ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Զրիստոսի բաջ գինվոր Տանգրին (**Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերեղ Տերենտացին - Մ.Ֆ.)** գորահավաք անելով գնաց Հալեայ բաղաբեցի շրջանները, իջավ Թերեպ կոչվող բերդաբաղաբեցի վրա և, նրա դեմ բազմաթիվ օրեր համառ կռիվ մղելով, գրավեց այն՝ ոչ-դեի վրա չհասցնելով» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այդ ժամանակ էլ հենց ֆրանկները գրավեցին Աթարիքը և այնտեղ սպանեցին 2.000 հոգու» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 14):

³⁵⁵⁹ «Հայոց 560 թվականին աստված մի հզոր մարդու՝ Հայոց մեծ իշխան Թորոսի՝ Ռուբենի որդի Կոնստանդինի որդու, ձեռքով վրեժխնդիր եղավ Գագիկ շահնշահի՝ Աշոտ Բագրատունու որդու, անմեղ արյան համար: Թորոսի օրոք Հայոց Գագիկ շահնշահին սպանողները բնակվում էին Կոնդռոսկալիս կոչվող շատ ամուր և բարձր, ամեն կողմից անառիկ բերդում: Մանդակի որդիները՝ երեք եղբայրներ, դեռ կենդանի էին, որոնցից մեկը, Թորոսի հետ ունեցած խնամական կապերի պատճառով, մտերմական հարաբերությունների մեջ էր նրա հետ, ընդ որում նրանք խոստացել էին բերդը Թորոսին հանձնել, բանի որ այն սահմանակից էր Թորոսի գավառին՝ Ալնջուր կոչվող և Գամրիսի եռնահայաց վայրում: Այդ տարին Հայոց իշխանը փոքրաթիվ զորքով բարեկամական նպատակով ելավ, գնաց նրանց մոտ: Ինչեղով այդ սահմանները՝ նա նրանց գրության ուղարկեց՝ տեղեկացնելով իր գալուստյան մասին: Գագիկին սպանողներից մեկը նվերներով եկավ Թորոսի մոտ և վերջինս պատվեց նրան: Ժամանորը, որպես փոխադարձ նվեր, Թորոսին տվեց մի թանկարժեք դանակ և մի հագուստ: Սրանք կերան ու խմեցին: Թորոսն ասաց նրան. «Դուք ինձ բերդն եք խոստացել, տվե՛ք այն և իմ համայն տիրույթներից մի նվերում ուզե՛ք, հաստատվե՛ք», բայց նա ուրացավ անցյալում տված խոստումը և ասաց Հայոց իշխանին. «Մենք չենք կարող բերդը հանձնել, բանգի այն մեր հայրենական և կալվածքն է և տոհմի բնակատեղին»: Թորոսը հասկացավ, որ խաբել են իրեն և, վերադարձնելով ստացած նվերները, գայլաբացած ասաց. «Ելի՛ր, գնա թո տունը, բայց այսուհետև զգուշացե՛ք ինձանից»: Աստվածասպանն ելավ, գնաց իր տունը: Թորոսն էլ նրա ներկայությամբ ծանոթ ընկավ դեպի իր տունը, բայց, երբ սպանողը չքվեց, նա իր գինվորներով գիշերը մոտեցավ բերդին, հետևակազորին դարան դրեց, իսկ ինքը հեծյալներով հեռացավ դեպի

ազարակները՝ մտադիր լինելով ասպատակել շրջանը: Առավոտյան բերդաբնակ ժողովուրդը բերդից դուրս եկավ, բայց, տեսնելով դարան մտած զինվորներին, փախուստի դիմեց: Թորոսի զինվորները սկսեցին բարձրանալ բերդ տանող զանգվերով: Բերդաբնակ ժողովուրդը, տեսնելով նրանց, փակեց բերդի դուռը, իսկ նրանք, տիրանալով դռանը դրսից, կռիվ սկսեցին և բերդի ձեղունի վրա կրակ գցեցին, որն սաստիկ բորբոքվեց: Բերդի բնակիչները, տեսնելով դա, բացեցին մյուս կողմի դուռը և փախան: Թորոսի զինվորները գրավեցին բերդը, բռնեցին փախստականներին, ապա տեղի ունեցածի մասին գնացին, զեկուցեցին Թորոսին, որը շատ զարմացավ և ուրախացած եկավ Կոնդոտակալիս բերդը: Ներս մտնելով՝ նա ստուգեց նրանց գանձատունը, բանից ողջ գավառի ոսկին և արծաթը այնտեղ էր պահվում: Թորոսն սասց Մանդալեի որդիներին. «Ինձ բերեք Յայոց թագավոր Գագիկի թուրը և հանդերձները»: Նրանք բերեցին: Թորոսը, տեսնելով դրանք, դառնագին արտասպեց, լաց եղան և բոլոր զինվորները: Թորոսն այնուհետև հրամայեց ցույց տալ իրենց գանձերը, բայց նրանք համառությամբ ցույց չէին տալիս, որի վրա սկսեցին նրանց խռչտակեցել: Եղբայրներից մեկը պահապան զինվորներին խնդրեց իրեն տանեն քարածայրը՝ ջուր թափելու: Նրան տարան, բաց նա իրեն բարձր ժայռից ցած գցեց և չարաչար սատակեց: Մյուս եղբայրը սկսեց սպառնալ Թորոսին՝ լրբորեն ասելով. «Դու հայ մարդ ես, իսկ մենք՝ Ռուս իշխաններ: Դու ռուսից կայսեր ինչ պատասխան պիտի տաս, որ դատաստան ես տեսնում Ռուս մարդու հետ»: Թորոսը զազազեց, նրա երեսի գույնը փոխվեց: Նա երկաթե մի մահակ վերցրեց և, զազանի պես նրա վրա հարձակվելով, ասաց. «Ո՛ր վե՛ր դուք, որ հզոր մարդուն՝ Յայոց օձյալ թագավորին, սպանեցիք, կամ ինչ պատասխան տվեցիք հայ ժողովրդին», որից հետո սկսեց լալախառն անխնա հարվածել նրան, մինչև որ դառն մահվամբ սատակեց: Այնուհետև նա գոհությամբ հայտնեց աստծուն, որ իրեն արժանացրեց Յայոց արքայից-արքա Գագիկի արյան վրեժն առնելու, բանգի Թորոսի հոր հայրը՝ Ռուբենը, Գագիկի զինվորներից էր: Այնուհետև նա նրանց ողջ տունը տակնուվրա արեց և, բազմաթիվ գանձեր, դիպակներ, արծաթե հսկայական խաչեր, ոսկեծույլ և արծաթե սրբապատկերներ առնելով, գնաց Վահկա բերդը: Նա երրորդ եղբորը իր հետ տարավ իսկ նրանց բերդի պահպանության համար էլ կայազոր հաստատեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այդ տարի Գագիկին սպանողները՝ Մանդալե երեք եղբայրները, իրենց պատիժը ստացան և ահա թե ինչպես: Մանդալեի որդիները տիրում էին Կենդրոնական կոչվող ամրոցին, որը Ձկանջուրի մոտ էր, որտեղ վեր է հանում լեռը հենց Կապադովկիայի սահմանի վրա: Բոլոր երեք եղբայրներն էլ դեռևս ողջ էին, իսկ նրանց ամրոցը՝ շատ ամրացված: Եղբայրներից մեկը մոտիկ հարաբերությունների մեջ է գտնվում Վահկայի տեր, պարոն Թորոսի՝ Կոնստանդինի որդու, հետ: Նրանք խոստացել էին Թորոսին հանձնել ամրոցը, բանգի այն տեղակայված էր վերջինիս սահմանների վրա, իսկ թուրքերն էլ անողորմ կերպով ճնշում էին նրանց: Այդ տարի Թորոսը փոքրաթիվ զորքով բարեկամական նպատակով գնաց նրանց մոտ: Իջնելով այդ սահմանները՝ նա նրանց զորության ուղարկեց՝ տեղեկացնելով իր գալստյան մասին: Գագիկին սպանողներից մեկը նվերներով եկավ Թորոսի մոտ և վերջինս պատվեց նրան: Ժամանակը, որպես փոխադարձ նվեր, Թորոսին տվեց մի թանկարժեք դանակ և մի հագուստ: Սրանք կերան ու խմեցին: Այդ ժամանակ Թորոսը իջեցրեց բերդը հանձնելու մասին նրանց խոստումը և խնդրեց կատարել այն: Այդ ժամանակ նա, խախտելով իր երդումը, ասաց. «Մենք չենք կարող տալ այն, ինչը մեր ժառանգությունն է»: Թորոսը հասկացավ, որ խաբել են իրեն և, վերադարձնելով ստացած նվերները, գայրացած ասաց. «Ելի՛ր, գնա քո տունը, բայց այսուհետև զգուշացե՛ք ինձանից»: Թորոսը նրա ներկայությամբ ծանկա ընկավ դեպի իր տունը, բայց, երբ գիշերն իջավ, նա իր զինվորներով մոտեցավ բերդին, հետևազորին դարան դրեց, իսկ ինքը հեծյալներով հեռացավ: Առավոտյան բերդաբնակ ժողովուրդը բերդից դուրս եկավ իր գործով, բայց, տեսնելով դարան մտած զինվորներին, փախուստի դիմեց ու թաքնվեց ամրոցում: Թորոսի զինվորները սկսեցին հետապնդել նրանց: Բերդաբնակները փակեցին դարպասները, սակայն դրսի դարպասները Թորոսի հետևազորի առաջ փակել չկարողացան և վերջինս, զբաղեցնելով այն, այրեց ամրությունը: Ամրոցում գտնվող մարդիկ վախեցան, բացեցին դարպասները հակառակ կողմից և նետվեցին դեպի դուռը: Թորոսի հետևակայինները բռնեցին փախստականներին և տիրեցին ամրոցին: Դրանից հետո նրանք գնացին ու այդ ամենի մասին տեղյակ պահեցին Թորոսին, իսկ նա, ուրախանալով ու ցնծալով մտնելով ամրոց, սկսեց պարզել գանձերի պահպանման տեղը, բանի որ ոսկին ու արծաթը պահում էին հենց այդտեղ: Դրանից հետո Թորոսը դիմեց Մանդալեի որդիներին. «Բերեք ինձ Գագիկի թուրն ու նրա արքայական հանդերձները»: Նրանք բերեցին: Այդ ամենը տեսնելով՝ Թորոսն ու նրա ռազմիկները սկսեցին ողբալով լաց լինել: Դրանից հետո նա գայրացած հրամանատար մնաց և իրենց գանձարանը, սակայն նրանք հրաժարվեցին այդ անել: Թորոսը հրամայեց տանել նրանց: Այդ ժամանակ եղբայրներից մեկը, ի վիճակի չլինելով տանել տանջանքները, ցած նետվեց բերդի բարձրությունից և չարգվեց, իսկ մյուսը, նեղված այդ ամենից, ընկավ ձորը ու մահացավ: Դրանից հետո սկսեցին տանել եղբայրներից ավագին, սակայն սա հանդգնաբար հայտարարեց Թորոսին. «Դու հայ ես, իսկ մենք հույն իշխաններ, ինչ ես պատասխան տալու կայսեր»: Այդ ժամանակ Թորոսը զարացած պատասխանեց. «Իսկ դուք, երբ սպանում էիք հզոր ու աստվածօժյալ արքային, որը ուզում էր ողջագործել ձեզ հետ, ինչպես հայրը որդու հետ, ու սիրում էր ձեզ, ինչ պատասխան տվեցիք դուք Յայոց արքային»: Եվ ահա վերցնելով զավագանը՝ նա գայրացած նետվեց նրա վրա և գլխին հարվածեց այնքան ժամանակ, մինչև չսպանեց: Դրանից հետո Թորոսը շնորհակալություն հայտնեց Աստծուն, որ Գագիկի վրեժը լուծվեց, բանգի նրա պապ Ռուբենը Գագիկի իշխաններից էր: Եվ ահա Թորոսը շատ գանձեր ձեռք գցեց՝ ոսկի և արծաթ, որից հետո իր մյուս եղբորը կանեց Վահկա ամրոցից ու Նշանակեց այս ամրոցի հրամանատար: Ինչ վերաբերում է ամրոցի բնակչությանը, ապա նա նրանց վերաբնակեցրեց Պարադիս գետի մոտակայքում, որն այժմ կոչվում է Կրակ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Կոնստանդինի որդի Թորոսը բաջուքությամբ փառավորվեց և Մեծն Գագիկի արյան վրեժը վերցրեց՝ բռնելով Մանդալեի որդիներին: Եվ ահա նա գրավեց Կոնդոտակալի բերդը և տիրեց այնտեղից գանձերին՝ սպանելով դրանց տերերին» (Վահրամ Րաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Այս Թորոսը իմաստասիրությամբ և բաջուքությամբ առավել եղավ և իսկույն վրեժ լուծեց Գագիկ թագավորի համար, բանգի նա գերեց Մանդալե եղբայրներից, բանդեց Կանդառակալի բերդը և, վերցնելով այնտեղից բազում գանձեր, վերաբնակեցրեց տեղացիներին Պառադիս գետի մոտ, որն այժմ Ներքին Կիլիկիա է կոչվում» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 560 թվականին Յայոց մեծ իշխանը իր կորովի իմաստության շնորհիվ գրավում է Կոնդոտակալիս բերդը, որտեղ սպանել էին Գագիկ Շահնշահին: Եվ, բանի որ կենդանի էին թագավորին սպանողները՝ Մանդալիոնի երեք եղբայրները, նա դաժանորեն սպանում է նրանց, վերցնում թագավորի թուրն ու հանդերձանքը, գավառի անառիկ դղյակի պահեստում եղած բոլոր գանձերը և բազում ոսկյա խաչեր ու արձաններ: Այդ բոլորը տանելով Վահկա՝ նա գոհ է մնում Աստծուց և իրենցից պահապան է կարգում բերդի վրա» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 66):

«Թորոսը Գագիկի մահվան համար վրեժխնդիր եղավ Մանդալեի որդիներից՝ գրավելով Կենդրոնական կոչվող նրանց ամրոցը և պատժելով նրանց չարաչար մահվամբ» (Յեթում Պատմիչ «Ռուբիկյաց ազգի պատմություն»):

«Այս Թորոսը իսկույն մտադրվեց Գագիկի համար վրեժ լուծել Մանդալեի որդիներից: Նա գրավեց նրանց ամրոցը, տիրեց նրան բազում գանձերի, իսկ նրանց էլ չարամահ սատկեցրեց» (Գևորգ Սյևուացի «Ժամանակագրություն»):

«Թորոսը հզոր մարդ է դառնում ու զեկեք գործությամբ տիրում է աշխարհի մեծ մասին՝ առնելով այն հույների ձեռքից: Նա գրավում է Մանդալե ամրոցը, որտեղ կախաղան էր հանվել Գագիկի արքան, ամրոցում եղող հույների կախել է տալիս պարսպի պատերից և արքայի մահվան վրեժն առնելու համար հրամայում է բերդը հիմնիվեր տապալել: Նա այնտեղ գտնում է շատ գանձեր, իրեն է ենթարկում նահանգներ ու գավառներ» (Յովհաննես Դարդե «Ժամանակագրություն Յայոց», գլուխ 8):

³⁵⁶⁰ «Զրիստոսի 1111 թվականին Մելիտեի սուլթանի դաստիարակ արաբները ֆրանկներից խլեց Ջահանի շրջանը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 11):

«Յուլիերի 1406 թվականին Մելիտեի արաբեկ սուլթանը ֆրանկներից գրավեց Ջեյհանի երկիրը» (Բար-Յեթեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁵⁶¹ «Վերադառնալով Սիդոնից՝ Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Յ.) արշավանքի ելավ Ասկալոնի վրա և հարձակում գործեց: Բաղաբի կառավարիչ Շամս ալ-Կիլաֆը նրա հետ բանակցությունների մեջ մտավ և նրանք գործարք կնքեցին, ըստ որի պայմաններին որոշակի դրամական գումար ստանալուց հետո Բալդուինը պետք է նահանգներ և շխարձակվեր Ասկալոնի վրա: Շամս ալ-Կիլաֆը գերադասեց փրկագնվել, որպեսզի չմարտնչի: Յանուն խաղաղության և անվտանգության պահպանության նա պարտավորեցրեց Տյուրոսի մարդկանց հավաքել 7.000 դիևար, որոնք պետք է վճարվեին 3 ամսվա ընթացքում: Երբ Շավալ ամսին այդ մասին լուրը հասավ Եգիպտոսի կառավարիչ ալ-Աֆդալին (Ֆաթիմյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աֆդալին – Մ.Յ.), նա հավանություն չտվեց նման գործողություններին և, թաքցնելով իր կողմնակիցներից սրտում պահած չարությունը, որպեսզի Ասկալոն ուղարկի այն և հենց այն կառավարիչի հրամանատարության տակ, որը պետք է փոխարիներ Շամս ալ-Կիլաֆին: Երբ գործը մոտեցավ Ասկալոնին, Շամս ալ-Կիլաֆը իմացավ նրա գալու նպատակների մասին, դրա համար էլ ապստամբեց ալ-Աֆդալի դեմ, ապստամբության դրոշ պարզեց և դրա տակ հավաքեց բոլոր այն կանոնավոր զորքերը, որոնք գտնվում էին իր հրամանատարության տակ: Նա գործողությունները հիմնվում էին վախի վրա: Նա գիտեր, որ ալ-Աֆդալի դրոշմով զորքը կարող է շուտ գալ իր դեմ, բանգի ալ-Աֆդալը դատապարտում էր նրա գործողությունները և չարացած էր նրա վրա: Նա նաև նամակներով կապ էր հաստատել Բալդուինի հետ, հույս ունենալով նրա բարեկամության և այն բանի վրա, որ սա կօգնի իրեն մարդկանցով ու պարենամթերքով, դրա համար էլ սպանեց, որ վտանգի դեպքում բաղաբը կհանձնի Բալդուինին և փոխհատուցում կվերցնի դրա դիմաց: Իմանալով, որ գործը նման շրջադարձ ունեցել, ալ-Աֆդալը վախեցավ և, որպեսզի ցրի կասկածները, խոստացավ Ասկալոնը նրա

տիրապետությանը հանձնել: Նա նաև խոստացավ նրան թողնել նրա տիրույթները Եգիպտոսում ու դադարեցնել ոստիկանությունները նրա գույքի վրա ի դեմս ծիծերի, շինությունների և այլ գույքի, որը գտնվում է Եգիպտոսում: Վախենալով քաղաքացիներից՝ Շամս ալ-Խաֆը կանգնեց հայերի գործը, որին տեղակայեց քաղաքում, որից հետո իրերի նման դրույթները շարունակվեց մինչև Յիջրի 504 թվականի վերջը: Զաղաքացիները զայրացած էին նրա այդ արարքի պատճառով և մի անգամ կուլեման հարձակվեց նրա վրա, երբ նա ընթանում էր ծիծով, և արդյունքում նա ստիպվորվեց: Շամս ալ-Կիլաֆը շտապեց իր տուն, սակայն նրանք հետապնդեցին նրան, մահվան մատնեցին և թալանեցին նրա տունն ու սեփականությունը, ինչպես նաև մի բանի հարգարժան քաղաքացիների և հասարակ մարդկանց: Այդ մասին լուրը հասցվեց գլխավոր փոստատարին, որը անմիջապես էլ շտապեց քաղաք: Զաղաքի բնակիչները ենթարկվեցին նրա իշխանությանը և Շամս ալ-Կիլաֆի գլուխն ուղարկեցին ալ-Աֆդալին Եգիպտոս՝ ուղեկցելով դա գործողությունների մասին լիակատար հաշվետվությամբ: Ալ-Աֆդալը ուրախացավ այդ լուրից և պարզևստեղծ նրանց, որոնք լավ լուր էին բերել, սակայն հրամայեց բանտարկել և դատել մարդասպաններին այն բանի համար, որ նրանք թալանել են նրա գույքն ու սեփականությունը: Գլխավոր փոստատարը ձերբակալեց մի բանի քաղաքացիների և նրանց Եգիպտոս ուղարկեց, որտեղ հասնելուն պես նրանք բանտ նետվեցին» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Ասկալոնը Եգիպտացի ալալիներին էր պատկանում, ապա ալ-Ամիր Բիհաբամիլլահ խալիֆան (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրը – Մ.3.**) այնտեղ կառավարիչ նշանակեց մի մարդու, որի անունն էր Շամս ալ-Խիլաֆա (**Ամնարյանների Եմիրության Եմիր Շամս ալ-Խալիֆան – Մ.3.**): Սա սկսեց ֆրանկների թագավոր Բալդուինի (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.3.**) հետ նամակագրության մեջ մտնել, նա նրա հետ հաշտ հարաբերության մեջ էր, նրան դրամ և թանկարժեք իրեր էր նվիրել: Այսպիսով՝ նա Եգիպտոսի իշխանությանը չէր ենթարկվում, սակայն բացեփառ չէր ընթոստանում: Երբ այս լուրը հասավ Եգիպտոսի տեր ալ-Ամիր Բիհաբամիլլահին և նրա վեզիր Եմիր ալ-Տուլուզ ալ-Աֆդալին (**Ճաթիմյանների խալիֆության ապագա վեզիր, գլխավոր գործադրամասնատար Աֆդալին – Մ.3.**), զայրացան և մի բանակ պատրաստեցին ու իրենց մեծ զորավարներից մեկի հետ ուղարկեցին Ասկալոն: Նա պետք է ձևացներ, թե գնում է սրբազան պատերազմի ընդդեմ քրիստոնյաների, սակայն նրան զաղոտի պատվիրված էր, որ, մոտենալով Ասկալոնին, ձերբակալի Շամս ալ-Խիլաֆային, հենց որ վերջինս իրեն ներկայանա, և ինքը փոխարինի նրան որպես Ասկալոնի կառավարիչ: Չորքը շարժվեց, սակայն Շամս ալ-Խիլաֆան իմացավ դրության մասին, հրաժարվեց ներկայանալ Եգիպտական զորքին, բացեփառ ապստամբեց և իր մոտ եղած Եգիպտական զորքը դուրս բերեց Ասկալոնից՝ վախենալով նրանից: Երբ Աֆդալը տեղեկացավ այդ մասին, վախեցավ, որ նա Ասկալոնը կարող է ֆրանկներին հանձնել: Նա նրա մոտ մարդ ուղարկեց, սիրտը շահեց, հանձնագրեց, վերահաստատեց իր իշխանության մեջ և նրան վերադարձրեց Եգիպտոսում ունեցած իրենց հավաքները, սակայն Շամս ալ-Խիլաֆան, կասկածելով Ասկալոնի բնակիչներին, հայերի մի ջոկատ բերեց և իրեն զորք դարձրեց: Այսպես էր դրությունը մինչև Յիջրի 504 թվականի վերջը: Այս բանը վիրավորեց քաղաքի բնակիչներին, և նրանց մեծամեծները հարձակվեցին, երբ նա ծիծով գնում էր: Նրանք վիրավորեցին նրան և նա փախավ իր տունը: Նրանք հետապնդեցին ու սպանեցին նրան, որից հետո կողոպտեցին նրա տունն ուսմեն ինչով հանդերձ: Օգտվելով առիթից՝ նրանք կողոպտեցին նաև այլ հարուստների տները: Նրանք Եգիպտոսի տիրակալին և Աֆդալին լուր ուղարկեցին, որոնք ուրախացան ու վարձատրեցին այս ավետիսը բերողին ու նոր կառավարիչ ուղարկեցին, որը պետք է բարյացակամ լիներ բնակիչներին և լավ վարք ունենար: Այս բանը կատարվեց և վերացավ այն, ինչից վախենում էին» (Իբն ալ-Ամիր «Լիակատար պատմություն»):

«/35/ Եվ այսպես, մինչ արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.3.**) ու եկեղեցականները նշում էին Չատիկը, Ասկալոնի տեր Եմիրը, որին պատեց սերն առ Աստված, մարդ ուղարկեց Երուսաղեմի իշխանների մոտ և հայտնեց, որ պատրաստ է քաղաքը հանձնել արքային, թեև նա անվանագույթյան բավարար երաշխիքներ կտա և թույլ կտա մարդկանց հետևել իրենց հավաքներին: Երբ արքան համոզվեց այս մտադրության անկեղծության մեջ, պայմանավորվեց Եմիրի հետ, որից հետո սկսեց խորհրդակցել իր իշխանների հետ: Եվ ահա որոշվեց, որ արքան կմա Երուսաղեմում, իսկ նրա 300 քաջարի ասպետներ էլ կմեկնեն Ասկալոն ու կտիրեն քաղաքի պարիսպներին և աշտարակներին: Իրոք, այդպես էլ եղան, այն ասպետները մեկնեցին և տիրեցին քաղաքին ու նրա ամրություններին: Այդ ժամանակ էր, որ արքան լուր ստացավ այն տխուր իրադարձությունների մասին, որոնք տեղի էին ունեցել Ասկալոնում, երբ քրիստոնյա ասպետները ուզեցել էին տիրել այդ քաղաքում: /37/ Այդ ժամանակ արքան փոխեց արշավանքի ուղղությունը և սրբնթաց սկսեց մոտենալ Ասկալոնին, որտեղ տեղի իշխանը, որ անցել էր քրիստոնյաների կողմը, սպանվել էր տեղի բնակչության կողմից, որոնք այդպես էին վարվել, երբ տեսել էին Բաբելոնի բանակի՝ քաղաքին մոտենալը: Իրոք, մինչ Բալդուինը տեղ կհասներ, նրանք բացել էին քաղաքի դռները Բաբելոնի թագավորության արքայի (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրը – Մ.3.**) որդու առաջ, որից հետո ոչնչացրել էին պարիսպների վրա ցրված քրիստոնյաներին, ինչից հետո քաղաքը անցել էր նոր տիրոջը: Բալդուին արքան հապճեպ այդ կողմը եկավ, սակայն, տեղեկանալով իր ասպետների կոտորածի և թուրքերի կողմից քաղաքի գրավման ու Եմիրի մահվան մասին, մի խոսքով, իմանալով, որ քաղաքացիները դավաճանել են, թողեց այդ գործն ու վերադարձավ Երուսաղեմ՝ սպասելով մեկ այլ հարմար առիթի, որ տիրի այդ քաղաքին» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 35, 37):

³⁵⁶² «Մամտուտը (**Մոսուլի կառավարիչ Մավդուդը – Մ.3.**) թուրքերի մեծաթիվ զորքով եկավ Թվկուրան կղզիով անառիկ բերդի վրա և պատերազմեց նրա դեմ: Բերդի ժողովուրդը, երկյուղից դրոժված, բերդը հանձնեց Մամտուտին: Բերդում էին գտնվում 40 ֆրանկներ, որոնց Մամտուտը սրի քաշեց: Նա գրավեց նաև Գոտեթիլը, ապա իջավ Շենավ՝ արաբների Եմիրի մոտ, որին Մնի էին անվանում» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Յայտց 560 թվականին վերոհիշյալ Մավդուդը (**Մոսուլի կառավարիչ Մավդուդը – Մ.3.**) հսկայական զորքով հարձակման անցավ Թվկուրանի ուղղությամբ և տիրեց վերջինիս՝ կոտորելով այնտեղ գտնվող 40 ֆրանկների: Դրանից հետո նրանք գրավեցին Գոտեթիլը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի հավաքվեցին այն զորքերը, որոնք սուլթան Մուհամմադի (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարի – Մ.3.**) հրամանով պետք է գնային ֆրանկների դեմ: Դրանց հրամանատարներն էին Մոսուլի տեր Եմիր Մավդուդը (**Մոսուլի կառավարիչ Մավդուդը – Մ.3.**), Դիար Բաբրի տեր Եմիր Սուլեման ալ-Կուբին (**Շահարմենների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Սուլեման ալ-Քուբին – Մ.3.**), Բուրսուբի որդիներ Իլենբին ու Չանգին՝ Ջամադանի ու հարևան շրջանների տերերը, Մարտալայի տեր Ամնեդիլը (**Ամնեդալիների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Ամնեդալիին (1111-1116) – Մ.3.**): Գրել էին նաև Արբեյայի տեր Աբուլ-Յաջային, Մարդինի տեր Եմիր Իլդագինի (**Մարդինի կրոնականների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Էլդագին – Մ.3.**) ու Բաբջիյա Եմիրներին՝ գալու և փախալու: Մեղիք-Մասուդին և Մավդուդին: Եկան, բացի Մարդինի տեր Իլդագինից, որն ուղարկել էր իր որդուն՝ Այագին, իսկ ինքը մնացել էր: Երբ հավաքվեցին և շարժվեցին Սինջար քաղաքի դեմ, ֆրանկների բազում բերդեր նվաճեցին, կոտորեցին այնտեղ գտնվողներին...» (Իբն ալ-Ամիր «Լիակատար պատմություն»): «Ապանությունից հետո Կալիս ալ-Դաուլան (**Ջալեայի Եմիրության Եմիր Ալ-Մուկուդը – Մ.3.**) թողել էր միայն մեկ որդի, որը հենց մեր տեր նահապետի Իմադ-է-Դին Չանգին (**Չանգյանների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.3.**) էր: Սուլթանը (**Սեջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարը – Մ.3.**) Մոսուլ ուղարկեց Եմիր Մավդուդին (**Մոսուլի կառավարիչ Մավդուդը – Մ.3.**) և այն պարզեց նրան իբրև տիրույթ: Երբ Մավդուդը հաստատվեց Մոսուլում, նրա մերձավորներից դարձավ Չանգին, որը մասնակցեց նրա բոլոր կռիվներին: Այսպես, օրինակ, Եմիր Մավդուդն արշավեց Ասորիք և իր ճանապարհին Շաբախտանի կողմերում նվաճեց բերդեր, որոնք ֆրանկներին էին պատկանում և բոլոր պաշտպաններին կոտորեց» (Իբն ալ-Ամիր «Դատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

³⁵⁶³ «/36/ Մինչ քրիստոնյա ասպետները Ասկալոնի մոտ էին, համոզելով տեղի Եմիրին արքային հանձնել այդ քաղաքի կառավարումը, Բալդուին արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.3.**) շարունակում էր մնալ Երուսաղեմում: Եվ ահա Բալդուին Դ Բուրգը (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին – Մ.3.**) մի պատվիրակություն ուղարկեց իր թեռնու մոտ և հայտնեց, որ հորաքանակից ելել են 200.000 թուրք հեծյալներ և, պաշարելով Թվկաշարը, ամայացնում ու թալանում են կոմսության ողջ տարածքը: Այդ ժամանակ արքան, անմիջապես վերցնելով իր ասպետներին և հետևակայիններին, եկավ Սոլուտ կղզված վարդ, որտեղ մի բանի օր կանգ առավ, բանի որ ստացվեցին տեղեկություններ, թե թուրքերի բանակը հավաքվում է Դամասկոսում՝ մտադիր լինելով կտրել իրենց արշավանքի ուղղությունը...: /38/ Յենց այդ ժամանակ էր, որ արքան լուր ստացավ այն տխուր իրադարձությունների մասին, որոնք տեղի էին ունեցել Ասկալոնում, երբ քրիստոնյա ասպետները ուզեցել էին տիրել այդ քաղաքին...: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, թուրք իշխաններ Մալդուդը (**Մոսուլի կառավարիչ Մավդուդը – Մ.3.**), Արեմզադը, Արմիդագին ու Սամարգին 2.000 հեծյալների գլուխ անցած գնացն ապաշարելու Թուրքասեղը: Եվ ահա սրանք, պայքարելով այն լեռան դեմ, որի վրա տեղակայված էր այդ ամրությունը, ոչնչացրին շրջակայքի ջրի բոլոր աղբյուրները ու ձգտում էին հասնել նրան, որ ամրոցում փակված ժուլին (**Թվկաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իմամական, փաստացի տիրակալ, Տիբրիսիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտուսնացին – Մ.3.**) ու նրա հետ եղողները հանձնվեին: Եվ ահա տղևաքան աշխատանքից հետո, տեսնելով, որ չեն կարողանում հաջողության հասնել, թուրքերն, արդեն 100.000 հոգու կազմով, Թուրքասեղից ուղղվեցին դեպի Ամսորը, իսկ մյուս 100.000 հոգին էլ հետ շարժվեց դեպի հորաքան, բանգի նրանք շատ մեծաքանակ էին և արդեն սպառել էին առկա պաշարի մեծագույն մասը» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 36, 38):

«Զրիստոսի 1111 թվականին թուրքերի խառնամբոխը բյթբյթացող հեղեղի նման կտրեց, անցավ Պարսկաստան և Միջագետքը, գետնացեց Եփրատ գետը ու սկսեց Տուրքաստան կոչվող ամրոցի պաշարումը: Մնալով այնտեղ գրեթե մեկ ամիս և տեսնելով, որ տեղանքի անառիկության պատճառով հնարավոր չէ արագ հաջողության հասնել՝ անհավատները, հրաժարվելով ու հոգնելով պաշարումից, հեռացան Հայեայի ուղղությամբ» (Ֆուխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 38):

«Միդոնի տիրելուց հենց հետո մեծաբանակ մի հեծելազոր ելավ Պարսից աշխարհից և եկավ ու տիրեց քրիստոնյաների երկրին, որպեսզի ստուգի մեր ուժերի ամրությունը և փորձի հաղթանակի հասնել: Իրոք, լատինացիների գայու առաջին իսկ պահից սկսած մոտ 40 տարի նրանք չէին դադարում տանջվել այդ աղետից, երբ թուրքերը, որոնք կարծես բազմակալով հիդրայի նման և փոխարինելով սպանվածներին, գալիս էին նրանց վրա: Այսպես գրեթե ամեն տարի Պարսից աշխարհի թուրքերի նորանոր խմբաբանակներ էր դուրս մղում իր ստամոքսից և սրանք ողորում էին շրջակա երկրները...: Եվ ահա այս անգամ ևս թուրքերի այս հեծելազորը, որի մասին ասացի, կտրեց Միջագետքը, անցավ Եփրատ մեծ գետն ու հերթական անգամ ողորեց դեպի նեղեւ տարածվող երկրները՝ պաշարելով Թուրքաստան ամրոցը, որն այդ երկրի ամենամարդավաճ վայրն էր: Նրանք այստեղ մնացին մեկ ողջ ամիս և անվերջ հարձակումներ էին գործում, սակայն հետո, տեսնելով, որ ի վիճակի չեն հաջողության հասնել, մեկնեցին Հայեայի ուղղությամբ՝ հույսներն իրենց մեծաբանակության վրա դրած նախատեսելով հարձակվել Տանկերդի (**Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության իսմանկալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացու - Մ.Ֆ.**) բաղաբի վրա» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրոնիկյան երկրների պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 16):

«Սակավ օրեր մնալով՝ նրանք գնացին Սրուժ բաղաբը, անցան Եփրատ գետը և բոլորը միասին հարձակվեցին Թալաշար անառիկ բերդի վրա: Այն ժամանակ բերդում էր գտնվում ֆրանկների ճոսլինը՝ բաջ, լավ կռվող մի մարդ (**Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իսմանկալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.**): Թուրքերը բերդի դեմ նետեցին բազմաթիվ մարտական գնդեր, բայց ոչինչ չկարողացան անել: Պարսից էմիր Ահմատիլը (**Ահմետայիների էմիրության հիմնադիր էմիր Ահմետայի - Մ.Ֆ.**), որ լսել էր ճոսլինի բաջության մասին, հաշտվեց և հետը եղբայրացավ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Դրանից հետո Մավրոնը (**Մոսուլի կառավարիչ Մավրոնը - Մ.Ֆ.**) իջավ Սրուժ, ընդ որում նրա մոտ շատ մեծ էմիրներ էին հավաքվել՝ Ահմետիլին (**Ահմետայիների էմիրության հիմնադիր էմիր Ահմետայի - Մ.Ֆ.**) ու Սուլեմանը (**Շահարմենների էմիրության հիմնադիր էմիր Սուլեման ալ-Զուբին - Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև իբն Բարսուխը (**Մոսուլի ապագա կառավարիչ Բարսուխը - Մ.Ֆ.**): Նրանք անցան Եփրատ գետն ու պաշարեցին Թալաշար բաղաբը, որտեղ գտնվում էր ժոսլինը՝ շրջափակելով ամրոցը, սակայն չկարողանալով այն գրավել» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո ևս (**Մոսուլի կառավարիչ Մավրոնը - Մ.Ֆ.**) առանց որևէ արդյունքի պաշարեց Թալաշարը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 14):

«Արաբների 505 թվականին Մոսուլի տեր էմիր Մավրոնը (**Մոսուլի կառավարիչ Մավրոնը - Մ.Ֆ.**) ... շարժվեց Բաշիրի վրա, որը ևս ֆրանկների ձեռքում էր: Բաշիրը գրավել ևս, սակայն, նա չկարողացավ» (Բար-Շեբրես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այն բանից հետո, երբ Բաղդադ հասավ ժողովրդի խնդրանքը օգնության մասին, այս մասին արդեն պատմվել է, սուլթան Հիյաս-է-Հին-է-Հինը (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիդյան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարի - Մ.Ֆ.**) համաձայնեց ուղարկել իր զորքերը և հրամայեց սեփական էմիրներից սրբազան պատերազմի պատրաստություն տեսնել: Այդ պատրաստության ավարտին հետո առաջինը նրանցից, որոնց վիճակված էր մեկնել ֆրանկների մարզեր, դարձավ էմիրի սպասարար Շարաֆ-է-Հին Մավրոնը (**Մոսուլի կառավարիչ Մավրոնը - Մ.Ֆ.**), որը Մոսուլի կառավարիչն էր: Նա իր ասկարով մեկնեց դեպի Սանջատան և ճանապարհին գեղի ուժով գրավեց ու ստիպեց հանձնվել Թեյ-Մուրադին և մի շարք այլ ամրոցներ: Սկզբում նրան ուժեղ զորքով միացավ էմիր Ահմետիլը (**Ահմետայիների էմիրության հիմնադիր էմիր Ահմետայի - Մ.Ֆ.**), իսկ հետո՝ էմիր Սուլեման ալ-Զուբին (**Շահարմենների էմիրության հիմնադիր էմիր Սուլեման ալ-Զուբին - Մ.Ֆ.**), որը որոշում էր Հայաստանին ու Դիարբեքիին: Նրանք միավորեցին իրենց ուժերը Խառանի հողում, որտեղ էլ հենց նրանց հասավ Շեզարի կառավարիչ, սուլթան իբն Ալի իբն Մուսլիմի նամակը այն հաղորդմամբ, որ Անտիոքի տիրակալ Տանկերդը (**Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության իսմանկալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.**) հարձակում է գործել Շեզարի հողերի վրա և սկսել է հենց իսկ Շեզարի դեմ կռուցել: Թեյ իբն Մաաշարը՝ փակելով դեպի բաղաբ ցրտեղի առաքումը: Դրա համար էլ հենց նա օգնություն և հապճեպ ժամանում էր խնդրում: Իմանալով այդ մասին՝ նրանք մեկնեցին Ասորիք և Հիջրի 505 թվականի Մուհամմադ ամսի կեսին անցան Եփրատը: Չորքը ճամբար գարկեց Թալաշարի դիմաց Մուհամմադ ամսի 19-րդ օրը և այնտեղ մնաց այնքան ժամանակ, մինչև որ ժամանեց Համադանի տիրակալ, էմիր Բուրգուլի իբն Բուրգուլիս (**Մոսուլի ապագա կառավարիչ Բարսուխը - Մ.Ֆ.**), որը պետք է զար ըստ սուլթանի հրամանի և միավորվեր նրանց: Նա եկավ իր ասկարի միայն մի մասով, թեև ինքը տառապում էր հոդացավից: Սուլեման ալ-Զուբին ևս հիվանդ էր և նրանց չհաջողվեց զործողությունների ընդհանուր ծրագիր մշակել, իսկ այդ ընթացքում կամավորները և հասարակ ռազմիկները հարձակում գործեցին ամրոցի վրա և ճեղքեցին նրա պարիսպը: Այդ ժամանակ Թալաշարի կառավարիչ ժոսլինը (**Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իսմանկալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.**) մարդ ուղարկեց բորդան Եմիր Ահմետայիի մոտ, կաշառեց նրան գումարով ու նվերներով՝ խոստանալով օգնել նրան և բռնել նրա կողմը: Կանոնավոր զորքերի մեծ մասը Ահմետայիի հետ էր և, երբ ժոսլինը սկսեց ստորադնալով խնդրեց նրան նահանջել այդ ամրոցից, նա համաձայնեց կատարել նրա խնդրանքը՝ ուշադրություն չդարձնելով այլ էմիրների վրա: Սուլեման ալ-Զուբինի հիվանդությունը սրվում էր և Ահմետիլը որոշեց նահանջել՝ ցանկանալով սուլթանից որպես նվեր ստանալ նրա հողերը, բանի որ նրանց միջև որոշակի, այդ թվում նաև խնամիական կապեր էին հաստատվել: Դրա համար էլ բանակները Թալաշարից նահանջեցին Հայեայ և ճամբար գարկեցին այդ բաղաբի մոտ՝ թալանելով և ավելի շատ անկարգություններ իրականացնելով, բան ֆրանկները» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Երբ Հայեայի բնակիչները Բաղդադում սկսեցին օգնություն կանչել մահմեդական բանակներին, իսկ միևնույն ժամանակում ավերվեցին, սուլթանը (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիդյան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարի - Մ.Ֆ.**) գործ կազմեց դրանց օգնության համար: Առաջինը Մավրոնն էր՝ Մոսուլի կառավարիչը (**Մոսուլի կառավարիչ Մավրոնը - Մ.Ֆ.**), որը իր զորքով ժամանեց Հալաբիտան և կանգ առավ Եմիր Զուրի և մի բանի այլ ամրոցների մոտ: Հսկայական զորքով եկան նաև Ահմետիլ ալ-Զուբին (**Ահմետայիների էմիրության հիմնադիր էմիր Ահմետայի - Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Սուլեման ալ-Զուբին (**Շահարմենների էմիրության հիմնադիր էմիր Սուլեման ալ-Զուբին - Մ.Ֆ.**): Նրանք բոլորը ուղղություն վերցրին դեպի Ասորիք և տեղակայվեցին Թալաշարի մոտ: Նրանք պաշարեցին այն և արդեն մոտ էին գրավելու...: Ինչ վերաբերվում է Թալաշարի մոտ տեղակայված մահմեդական զորքին, ապա նրանք կորցրին Սուլեմանին, ընդ որում ասում էին, թե նա մահացավ այն բանից հետո, երբ մահմեդականներն արդեն հեռացել էին ամրոցից: Մահմեդականներն արդեն մոտ էին ամրոցը գրավելուն, սակայն նրա տիրակալ ժոսլին ֆրանկը (**Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իսմանկալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.**) դիմեց Ահմետիլ ալ-Զուբինին և նրան հարկ վճարեց, խնդրելով մահմեդական զորքին հեռանալ այնտեղից, և սա համաձայնեց» (Թեմալ-է-Հին «Հայեայի պատմության հատվածներ»):

«Նրանք անցան Եփրատը և Տեյ Բաշիրը ու բառատունհինգ օր պաշարելուց հետո ձեռնունայն հեռացան և գնացին Հայեայ, սակայն Մեյի-Ռիդվանը (**Հայեայի էմիրության էմիր Ռիդվանը - Մ.Ֆ.**) փակեց Հայեայի դռները ու մերժեց հարաբերություն ունենալ նրանց հետ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Մավրոնը (**Մոսուլի կառավարիչ Մավրոնը - Մ.Ֆ.**) այստեղից հեռացավ, անցավ Եփրատը, մտավ Ասորիք ու բառատունհինգ օր պաշարեց Տեյ Բաշիրը, սակայն, չկարողանալով գրավել այն, շարժվեց դեպի Մաառատ ալ-Նուման, որը պաշարեց» (Իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

³⁵⁶⁴ «Շենալից Մամուտը (**Մոսուլի կառավարիչ Մավրոնը - Մ.Ֆ.**) գնաց, իջավ Ուռհայի գավառը՝ Չուլման կոչվող բերդը, որտեղ իր շուրջը հավաքվեցին բազում զորքեր: Նրա մոտ բազում զորքերով եկան Ահմատիլ կոչվող մեծ էմիրը (**Ահմետայիների էմիրության հիմնադիր էմիր Ահմետայի - Մ.Ֆ.**), արևելից էմիր Սուլեմանը (**Շահարմենների էմիրության հիմնադիր էմիր Սուլեման ալ-Զուբին - Մ.Ֆ.**), եկավ նաև Բարսուխի որդին (**Մոսուլի ապագա կառավարիչ Բարսուխի - Մ.Ֆ.**)» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

³⁵⁶⁵ «Այդ տարի հավաքվեցին այն զորքերը, որոնք սուլթան Մուհամմադը (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիդյան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարի - Մ.Ֆ.**) հրամանով պետք է գնային ֆրանկների դեմ: Դրանց հրամանատարներն էին Մոսուլի տեր էմիր Մավրոնը (**Մոսուլի կառավարիչ Մավրոնը - Մ.Ֆ.**), Դիար Բաբի տեր էմիր Սուլեման ալ-Կուբին (**Շահարմենների էմիրության հիմնադիր էմիր Սուլեման ալ-Զուբին - Մ.Ֆ.**), Բուրսուքի որդիներ Իլնեքին ու Չանգին՝ Համադանի ու հարևան շրջանների տերերը, Մարադայի տեր Ահմետիլը (**Ահմետայիների էմիրության հիմնադիր էմիր Ահմետայի - Մ.Ֆ.**), Գրեյ Էին ևս Արբեայի տեր Աբու-Մաջալին, Մարդինի տեր էմիր Իլդագինը (**Մարդինի Արտուկյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էլդագին - Մ.Ֆ.**) ու Բաբեյի Եմիրներին՝ գալու միջանալու Մեյի-Մասուդին և Մավրոնիին: Եկան, բացի Մարդինի տեր Իլդագինից, որն ուղարկել էր իր որդուն՝ Այագին, իսկ ինքը մնացել էր: Երբ հավաքվեցին և շարժվեցին Սինջար բաղաբի դեմ, ֆրանկների բազում բերդեր նվաճեցին, կոտորեցին այնտեղ գտնվողներին և որոշ ժամանակ պաշարեցին Եդեսիան: Այսպես հեռացան առանց

գրավելու» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Ակա (Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդը – Մ.Ֆ.) գնաց և պաշարեց Եդեսիան, սակայն չկարողացավ գրավել: Այդ պատմական ու արժեքավոր մարզարտի նվաճումը Ալլահը վերապահել էր Չանգիին (Չանգյանների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Չանգիին – Մ.Ֆ.)» (իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

«Շենավից Մամուտը (Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդը – Մ.Ֆ.) գնաց իջավ Ուռհայի գավառը՝ Չուլման կոչվող բերդը, որտեղ իր շուրջը հավաքվեցին բազում զորքեր: Նրա մոտ բազում զորքերով եկան Ահմատի կոչվող մեծ էմիրը (Ահմեդայիների էմիրության հիմնադիր էմիր Ահմեդային – Մ.Ֆ.), արևելից էմիր Սուբանը (Շահարսենների էմիրության հիմնադիր էմիր Սուբան ալ-Բուրսին – Մ.Ֆ.), եկավ նաև Բարսուլի որդին (Մոսուլի ապագա կառավարիչ Բարսուլին – Մ.Ֆ.), և բոլորը միասին շարժվեցին Ուռհայի վրա» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Քրիստոսի 1111 թվականին սուլթան Դիյասեդինը (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարին – Մ.Ֆ.) կրկին զորքով ֆրանկների դեմ ուղարկեց Մավրուդին (Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդը – Մ.Ֆ.): Սա, հասնելով Շաբախտան, տիրեց շատ ամրությունների, հետո գնաց Եդեսիայի դեմ, սակայն չկարողացավ տիրել նրան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 14):

«Արաբների 505 թվականին Մոսուլի տեր էմիր Մավրուդը (Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդը – Մ.Ֆ.) մեծ բանակով գնաց Ասորիքի վրա: Այս ընթացքում նա գրավեց Շաբախտան ամրոցը և սպանեց այնտեղ գտնվող բոլոր ֆրանկներին: Դրանից հետո նրանք ելան Եդեսիայի դեմ ու մնացին այնտեղ որոշ ժամանակ, սակայն չկարողացան գրավել, որից հետո թողեցին այն» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁵⁶⁶ «Այդ տարի հավաքվեցին այն զորքերը, որոնք սուլթան Մուհամմադի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարի – Մ.Ֆ.) հրամանով պետք է գնային ֆրանկների դեմ: Դրանց հրամանատարներն էին Մոսուլի տեր էմիր Մավրուդը (Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդի – Մ.Ֆ.), Դիար Բաբիի տեր էմիր Սուբան ալ-Կուրթին (Շահարսենների էմիրության հիմնադիր էմիր Սուբան ալ-Բուրսին – Մ.Ֆ.), Բուրսուլի որդիներ Իլենթին ու Չանգիին՝ Չամադանի ու հարևան շրջանների տերերը, Մարադայի տեր Ահմեդի (Ահմեդայիների էմիրության հիմնադիր էմիր Ահմեդային (1111-1116) – Մ.Ֆ.): Գրել էին նաև Արբելայի տեր Աբու-Ջաջային, Մարդինի տեր էմիր Իլդազիին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էլդազիին – Մ.Ֆ.) ու Բաբեջիայ էմիրներին՝ զալու միանալու Մելիք-Մասուդին և Մավրուդին: Եկան, բացի Մարդինի տեր Իլդազիից, որն ուղարկել էր իր որդուն՝ Այազին, իսկ ինքը մնացել էր: Երբ հավաքվեցին և շարժվեցին Սինջար քաղաքի դեմ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁵⁶⁷ «Բանն այն էր, որ ֆրանկները հավաքվել էին ձիավոր ու հետիոտն, և գնացել էին Եփրատ գետի մոտ, այն անցնելու ու մահմեդականների կողմից Եդեսիան գրավելը արգելելու նպատակով: Երբ գետը հասան ու լսեցին, որ մահմեդականները շատ են, մնացին Եփրատի մոտ: Դեռևս որ այս տեսան մահմեդականները, նրանք Եդեսիայից հեռացան հառաչ, որպեսզի ֆրանկները, հրապուրվելով դրանից, անցնեն Եփրատը և իրենք կռվի բռնվեն նրանց հետ: Երբ նրանք հեռացան, ֆրանկները իրենց պարենով ու պաշարներով եկան Եդեսիա: Նրանք բաղաբեկ ապահովեցին ամեն ինչով, իսկ մինչ այդ պարենը սակավ էր և քիչ էր մնացել բաղաբեկ գրավել: Այսպես հեռացրին քաղաքից հիվանդներին, տկարներին, տնակներին, վերադարձան Եփրատ, անցան Ասորիքի կողմը և ասպատակեցին Չալեսի գավառները, նրանք փչացրին, կողոպտեցին և կոտորեցին՝ գերեվարելով մեծ բազմություն: Բանն այն է, որ ֆրանկները, երբ անցել էին Վերին Միջագետքի կողմը, Չալեսի տեր Մելիք-Ռիդվանը (Չալեսի էմիրության էմիր Ռիդվանը – Մ.Ֆ.) հարձակվել ու նվաճել էր ֆրանկների ձեռքում գտնվող որոշ գավառներ, նրանց կողոպտել ու կոտորել էր: Ահա թե ինչու ֆրանկները, Եփրատն անցնելով, արեցին այն, ինչ պատմեցինք» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Իսկ Տանկերը (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտագու – Մ.Ֆ.) գրավեց Բակիսարի ամրոցը և ռազմական ոգևորության մեջ շարժվեց դեպի Շեյզար քաղաք՝ պայթյալ սկսելով նրա համար: Նա սկսեց ամրացնել Թելլ իբն Մաշարը, թրծելով այրված աղյուսներ ու փոսեր փորելով դրանցում ցորեն լցնելու համար, սակայն, երբ նրան լուր հասավ, որ սուլթան Մուհամմեդի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարի – Մ.Ֆ.) զորքերը տեղակայվել են Թալաշարի մոտ, նա հեռացավ այնտեղից» (Էմմալ-Էդ-Դին «Չալեսի պատմության հատընտիր»):

«Մեկ տարի անց Անտիոքի տիրակալ Տանկերը (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտագու – Մ.Ֆ.) ֆրանկների մեծ զորքով տիրեց արաբների շատ ամրությունների՝ ոչնչացնելով այնտեղ գտնվող բոլոր մարդկանց: Նրանք եկան նաև Մարզգի վրա, սակայն ոչ մեկին այնտեղ չգտան, որից հետո այրեցին Բալասն ու հեռացան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁵⁶⁸ «Իսկ սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարի – Մ.Ֆ.) զորքը, երբ լսեց ֆրանկների վերադարձը ու Եփրատն անցնելը, գնաց Եդեսիան պաշարելու, սակայն տեսնելով, որ նրանք բաղաբեկ բնակիչները ուժեղ են, ինքնավստահ ստացած պաշարով և ունեն շատ ռազմիկներ, հուսահատվեցին ու հեռացան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁵⁶⁹ «/39/ Այդ ժամանակ ժուլինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.), իմանալով, որ թշնամու բանակը կիսով չափ փոքրացել է, 150 հեծյալների ու հետևակայիների գլուխն անցած սկսեց գործել Անտիոքի ուղղությամբ շարժվող հակառակորդի բանակի վերջապահում՝ սպանելով հետ մնացողներին, բռնելով գերիներ և ձեռք գցելով պարենի բարակներ, որոնք շուտակեց թուրքասելու...: Եվ ահա այն 100.000 թուրքերը, ժամանելով Չալեսի շրջակայք, սկսեցին այդ քաղաքի տիրակալ Բորդինից (Չալեսի էմիրության էմիր Ռիդվանը – Մ.Ֆ.) խնդրել, որ նա հսկի իրենց ընտանիքներին՝ կանանց ու երեխաներին, բանգի նրանք վստահ չէին հաջողության հարցով: Բորդինը, սակայն, որ Տանկերի (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտագու – Մ.Ֆ.) հետ կապված էր խաղաղության պայմանագրով, հրաժարվեց ընդունել այդ առաջարկը՝ միայն խոստանալով օգնության չհասնել կողմերից և ոչ մեկին, ընդ որում՝ որպես երաշխիք իր այդ խոսքի, պատանդ ուղարկեց որդուն: Դրանից հետո թուրքերը, որոնք թվաք, թե իրենք են դուրսն անտեղ, սկսեցին պնդել իրենց ասածը՝ սպառնալով, որ, եթե նա չընդունի իրենց պահանջները, իրենք կգլխատեն նրա որդուն: Բորդինը, սակայն, շարունակեց մերժել բոլոր առաջարկները և թուրքերն իրոք հոր ու որչ ընտանիքի աչքի առաջ մահապատժի ենթարկեցին Բորդինի որդուն: Կյանքի կոչելով այս անմարդկային և նենգ արարքը՝ թուրքերը մեկնեցին Ջաբալի լեռների կողմը տեղակայված Ֆիլիպյան Կեսարիա կոչվող քաղաքի ուղղությամբ, որը Անտիոքից մեկ օրվա հեռավորության վրա էր՝ ճամբար զարկելով Ֆեր կոչվող վայրում...: /40/ Ժուլինը, լսելով, որ թուրքերը հեռացել են Թուրքաստանից, 150 հեծյալի ու հետևակի գլուխն անցած գնաց Անտիոք՝ Տանկերին օգնության, ընդ որում Բալդուին Դ Բուրգը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին – Մ.Ֆ.) 200 ասպետների և 100 հետևակայիների հետ միասին մնաց Եդեսիայում, 150 ասպետների և 30 զինակիրների հետ Սիւրուս մնաց Դյուզոն, Մարաշ քաղաքի տեր Ռիչարդը 60 ասպետների և այդպես էլ հետևակայիների հետ միասին մեկնեց Անտիոք, իսկ Տարսուսի և Մամիստոյի տերն էլ իր ուժերով մեկնեց Ժուլինին...: /41/ Այդ ժամանակ հավաքվեցին նաև ուժեղ թագավորության այլ ժայռերից և բոլորը եկան Անտիոք...: /42/ Եվ ահա քրիստոնյաները, ի մի բերելով առկա ուժերը, գնացին թուրքերի դեմ, որոնք մեծաքանակ էին ինչպես ծովի ավազը, իսկ քրիստոնյաների բանակը կազմում էին 26.000 ռազմիկ՝ ինչպես ասպետներ, այնպես էլ հետևակայիներ: Իմանալով քրիստոնյաների արշավանքի մասին՝ թուրքերն անցան գետի մյուս ափ, ճամբար զարկեցին մի լայնարձակ հարթավայրում և ահա 16 օր երկու բանակները իրար դեմ կանգնած մնացին: Դարկ է նշել, որ քրիստոնյաները, իմանալով, որ թուրքերը այդ լայնարձակ տարածքներում լավ վիճակում են, հրաժարվում էին մարտի մեջ մտնել, բայց միաժամանակ էլ նաև սպառնալիքներ ուղարկեցին բոլոր հարակից շրջաններ, որ իրենց բանակի պարենամթերք ու անասնակեր հասցնեն, բանգի սովն այն աստիճանի էր հասել, որ շատերը սովից և հյուծվածությունից մահանում էին: Եվ ահա ի վերջո հակառակորդ բանակները մարտավարյալ կազմեցին և ձեռնամուխ եղան մարտին: Քրիստոնյաները, ազատորեն ձգտելով հակառակորդի արյան, բուռն հարձակվան մեջ պետք եղածից շատ հեռացան հիմնական ուժերից, որի արդյունքում արդեն իրար վրա ընկան ու ջարդվեցին, իսկ կենդանի մնացածներն էլ, հետևում թողնելով սպանվածներին ու վիրավորներին, նահանջեցին հիմնական ուժերի մոտ՝ հակառակորդի ձեռքում թողնելով նաև մեծ ավար, ձիեր ու ջորիներ: Տեսնելով այդ անհաջողությունը՝ Բալդուինն ու Տանկերը, ի մի գալով խաչի պատկերի առաջ, բաց թողեցին ձեռքի սանձերը և գնացին թուրքերի վրա, սակայն սրանք, ինչպես իրենց սովորությունն էր, անմիջապես բաժանվեցին հարյուրյակների ու հազարյակների և խուսափեցին մարտից: Եվ ահա թուրքերը, թողնելով զբաղեցած դիրքերը և հասկանալով, որ Անտիոք քաղաքին որևէ վնաս հասցնել չեն կարող, հեռացան իրենց թագավորություն՝ շուտ-շուտ հետ դառնալով և աղեղների հարվածներով հեռու բջելով վրա եկող քրիստոնյաներին: Այս ամենը տեղի ունեցավ աշնանային օրերին՝ բերքահավաքի ժամանակ, երբ սուրբ առաքյալ Միքայելի տոնի օրերն էր» (Ալբերտ Ալխենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 39-42):

«Այս թուրքերը, գործելով մեծ հանդգնությամբ, ուզում էին այնպես անել, որ Տանկերն (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկեր Տերենտագու – Մ.Ֆ.) իրենց դեմ պայթալի ելի, բանգի հույս ունենի, բռնելով նրան փոքրաքանակ մարդկանց հետո, գլխովին ոչնչացնել բոլոր քրիստոնյաներին: Տանկերը, սակայն, որ աչքի էր ընկնում շրջահայեցությամբ ու չէր տրվում վտանգավոր քաջության պոռթկումներին, հրաժարվեց անմիջապես մարտի ելնելու գաղափարից, այլ մարդ ուղարկեց Երուսաղեմի արքայի

(**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ հնագնացությունը արդարև չտալով քրիստոնյաներին օգնության: Հազիվ էր Երուսաղեմի արքան ծանոթացել այս խնդրանքին, երբ անմիջապես խոստացավ օգնության հասնել, որից հետո, տեղեկում թողնելով կայսզորային որոշ ուժեր, հիմնական բանակով արագորեն մեկնեց այս տարածքում: Երբ վերցնելով Տրիպոլիս Բերտրանին (**Տրիպոլիս կոմսության Բերտրան Տուլուզցուն – Մ.Ֆ.**): Եվ ահա, երբ այս երկուսը մոտեցան Ռուգիա կոչվող ամրոցին, որը չորս մղոն է հեռու Ռուսա կոչվող ամրոցից, նրանք Տանկերդի հետ միավորեցին ուժերը, որն այստեղ արդեն հինգ օր էր, որ սպասում էր արքային և մեծ ուրախությամբ ողջունեց վերջինին: Եվ ահա արքան, վրան զարկելով երկայնա գետի մոտակայքում, գիշերն արդեն Երուսաղեմիցների հետ միասին Ամսիոքում էր: Դրանից հետո նրանք բոլորը առանց հապաղելու ճամփա ընկան Ապամեա քաղաքի ուղղությամբ, որը նախորդ տարի կամավոր ընդունել էր Տանկերդի իշխանությունը: Այնուհետև քրիստոնյաները, հետ շարունակելով թշնամու առաքյալի ուժերին, տեղակայվեցին Միլարա կոչվող քաղաքի մոտ: Ես չգիտեմ, թե լատիներեն ինչպես է ձիշտ փոխանցվում այս քաղաքի անունը, սակայն տեղական բնակիչները այն ավելի պարզ կոչում են Շեգատ, որը գտնվում էր հիշատակած Ապամիայից 6 մղոն հեռավորության վրա: Անհավատները, տեղեկանալով, որ քրիստոնյաները ելել են իրենց դեմ, այս քաղաքի շրջակայքում անցան պաշտպանության՝ պատրաստ այն բանին, որ, եթե հանկարծ քրիստոնյաների ճնշումը անտանելի լինի, արագորեն նահանջեն ու հեռանան: Այն բանից հետո, սակայն, երբ քրիստոնյաների բանակը մոտեցավ, նրանք, տեսնելով նրանց, թողեցին դիրքերը և, որևէ կերպ չուզենալով պայքարի մեջ մտնել, ցրվեցին: Այդ ժամանակ մեր մարդիկ բաժանվեցին ավելի մանր ջոկատների և սկսեցին հետապնդել հակառակորդին: Թշնամիները ցաք ու ցրվի եկան ողջ երկրով մեկ, իսկ քրիստոնյաները, լավ ավար ձեռք գցելով, հետ դարձան: Հաշվի առնելով, որ իրենց միջոցները սպառվում էին, իսկ կենդանիներն էլ ինքնա չէին, քրիստոնյաները այլևս հարկ չհամարեցին մնալ այդ վայրում, որից հետո արքան վերադարձավ Երուսաղեմ, իսկ Տանկերդը՝ Ամսիոք» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 38):

«Եվ ահա Տանկերդը (**Տրիպոլիսի իշխանության իշխան, Ամսիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), լի իմաստունությամբ և ողջախոհությամբ, արագորեն գրեց Երուսաղեմի արքային (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացուն – Մ.Ֆ.**), որպեսզի սա հապճեպ գա ու փրկի իրեն: Արքան անմիջապես շատ ասպետների հավաքեց, հետը վերցրեց Տրիպոլիս Բերտրանին (**Տրիպոլիս կոմսության Բերտրան Տուլուզցուն – Մ.Ֆ.**) ու նրա հրամանի տակ եղած զորքը և անհապաղ եկավ Տանկերդին օգնության: Հասնելով Ռուգիա կոչվող գյուղին՝ նա այստեղ գտավ Տանկերդին ու նրա բանակին: Նրանք հանդիպեցին, որից հետո լավ մարտական կարգով շարժվեցին դեպի Շեգատ, որտեղ հակառակորդը բանակ դրած ճամբարել էր: Երբ երկու բանակներն իրար եկան, բանի որ կողմերը միմյանց լավ էին ճանաչում, թուրքերը իրաժարվեցին մարտից ու հեռացան երկրից: Այդ ժամանակ նաև քրիստոնյաները, թողնելով թշնամուն, վերադարձան իրենց տեղերը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 16):

«Մամուտը (**Մոսուլի կառավարիչ Մավդուդը – Մ.Ֆ.**) պարսից բովանդակ գործով ելավ, գնաց Ամսիոքի վրա և իջավ Շեգատ կոչվող վայրը: Տանկերդը (**Տրիպոլիսի իշխանության իշխան, Ամսիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկերդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ֆրանկներին բոլոր զորքերը գործադրեց արեց: Նրան միացան և Երուսաղեմի թագավոր Պաղտինը (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**), Տրապոլիս Բերդանը (**Տրիպոլիս կոմսության Բերտրան Տուլուզցուն – Մ.Ֆ.**), ինչպես և Ուռնայի Պաղտինը (**Նեփթիսի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**): Երկու բանակներն իրար հանդիպեցին Շեգատում, բայց մարտ չտվեցին: Մամուտը թաթուր գնաց իր երկիրը, իսկ ֆրանկների զորքերն էլ՝ անվստահ հեռացան իրենց երկիրը: Այդ ժամանակները սատկեց արևելից Եմիր Սուլեյմանը (**Շահարմենների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Սուլեյման ալ-Զուբեյին – Մ.Ֆ.**): Նա ճանապարհին հանկարծամահ՝ եղավ Տիրոջ ցանկությունով իր արժանի պատիժը, բաժնի նա Ուռնա գավառում բազում ավերածություններ և նախճիրներ էր գործել» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Դրանից հետո Մավդուդը (**Մոսուլի կառավարիչ Մավդուդը – Մ.Ֆ.**) հարձակումը զարգացրեց Շեգատի ուղղությամբ, որը Ամսիոքի մոտ է: Իր հերթին Տանկերդն մեծ բանակի ռազմիկներ հավաքեց, ընդ որում եկան նաև Երուսաղեմի արքա Պաղտինը (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**), ու Տրիպոլիսի դուքս Բերդանը (**Տրիպոլիս կոմսության Բերտրան Տուլուզցուն – Մ.Ֆ.**): Նրանք Շեգատի մոտ մնացին ճամբարած իրար դեմ, սակայն չմարտնչեցին, բանից Մավդուդը գիշերով գնաց իր երկիր, իսկ քրիստոնյաներն էլ՝ իրենց: Հենց այդ ժամանակ էր, որ ճանապարհին հանկարծամահ եղավ Եմիր Սուլեյմանը (**Շահարմենների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Սուլեյման ալ-Զուբեյին – Մ.Ֆ.**)» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո նա (**Մոսուլի կառավարիչ Մավդուդը – Մ.Ֆ.**) գնաց Հայեյի ուղղությամբ, սակայն չկարողացավ նույնիսկ այդ շրջանը մտնել: Նրանք իրենց հետ էին վերցրել խլաթի հիվանդ տեր Սուլեյմանը (**Շահարմենների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Սուլեյման ալ-Զուբեյին – Մ.Ֆ.**), որը ճանապարհին մահացավ: Ֆրանկները ելան Մավդուդի դեմ և երեք օրվա ընթացքում երեք անգամ հարձակվեցին նրա վրա: Մավդուդը սկզբում դիմադրեց, սակայն հետո պարտվեց և հեռացավ Դամասկոս» (Միքայել Անդրի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 14):

«Արաբների 505 թվականին Մոսուլի տեր Եմիր Մավդուդը (**Մոսուլի կառավարիչ Մավդուդը – Մ.Ֆ.**) ... մոտեցավ Հայեյին: Այդ ժամանակ Հայեյի տեր Ռիդվանը (**Հայեյի Եմիրության Եմիր Ռիդվանը – Մ.Ֆ.**) փակեց դարպասները Մավդուդի առաջ, որը թողեց այն ու մեկնեց Դամասկոս՝ Թուրքեզին (**Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեզին – Մ.Ֆ.**) մոտ: Վերջինս Մավդուդին սկզբում լավ ընդունեց, սակայն հետո, վախենալով նրա նենգությունից, որ սա հանկարծ կցանկանա տիրել Դամասկոսին, մարդ ուղարկեց ֆրանկների մոտ և, հանդուգն լինելով Մավդուդի նկատմամբ, ֆրանկներին հետ հաշտություն կնքեց» (Բար-Յերեսու Ալֆարաբիի պատմություն), գիրք 10):

«Նրանք սպասում էին, որ կամ ինքն ինքը՝ Հայեյի կառավարիչ, Եմիր Ֆախր ալ-Մուլե Ռուդվանը (**Հայեյի Եմիրության Եմիր Ռիդվանը – Մ.Ֆ.**) կմիանա իրենց, կամ էլ կիրամայի այդ անել իր Եմիրներին, սակայն սա որևէ ուշադրություն չդարձրեց նրանց վրա, նրանց դիմաց փակեց Հայեյի դարպասները, իսկ որոշ քաղաքացիների էլ պատանդ վերցրեց ու փակեց միջնաբերդում: Նա ամրացրեց զորքը բառախոսների և իր կողմը տրամադրված քաղաքացիների զինված ավազակախմբերով, որոնք կայսզորային ծառայություն էին իրականացնում քաղաքի պարիսպների մոտ և թույլ չէին տալիս քաղաքացիների բարձրանալ դրանց վրա: Դրանից զատ նա թույլ տվեց ավազակների թունել յուրաքանչյուրին, ով հետ էր մնացել կամ առանձնացել բանակից: Այն ժամանակ, երբ Եմիրները իրար գլուխ հավաքվեցին և անցան Եփրատը, նրանք դիմեցին աթաբեկ Չահիր-Է-Դիլին (**Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեզին – Մ.Ֆ.**)՝ խնդրելով միանալ իրենց ու հայտնելով իրենց առաջադրված նուղորդությունը: Միաժամանակ նույնաբովանդակ նամակ եկավ նրան նաև սուլթանից (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիդյան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Սուլեյման Տափաթից – Մ.Ֆ.**): Իրերի դրույթները և իր սեփական առողջ խելամուտությունը ևս պահանջում էին, որ նա իր ասկարով մեկնի սրբազան պատերազմի մասնակցելու համար, որպեսզի իրականացնի այդ հողերի պաշտպանությունը բազմաստվածության հետևորդներից և սխալ համակարգեր կողմերից: Հենցից, Համանյից, Ռաֆանյից ու Ամորիից այլ ամրացված շրջաններից հավաքելով առավելագույն թվով մարդկանց, ինչպես դա հնարավոր էր՝ նա մեկնեց Եմիրների մոտ և Հայեյի մոտ միավորվեց նրանց հետ: Նրան ընդունեցին հարգանքով ու պատվով: Նրա գալը ամրացրեց նրանց ուժն ու ոգին, սակայն, չնայած ոգևորվածությանը, որը պայմանավորված էր նրա ժամանելով, նա Եմիրների մեջ այդպես էլ չգզաց սրբազան պատերազմ վարելու իրական վճռականություն և երկիրը պաշտպանելու: Ինչ վերաբերվում է Սուլեյման ալ-Զուբեյին (**Շահարմենների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Սուլեյման ալ-Զուբեյին – Մ.Ֆ.**), ապա նրա հիվանդությունն ավելի ու ավելի ծանր ընթացք էր ընդունում և, հայտնվելով մահվան շեմին, նա լքեց նրանց և հետ գնաց իր քաղաքը: Ինչպես պատմում էին, ճանապարհին, չհասնելով Եփրատին, նա մահացավ, իսկ Բուրգուլիս իբն Բուրգուլիսին (**Մոսուլի ապագա կառավարիչ Բարսուխին – Մ.Ֆ.**) տառում էին պատգարակի վրա, բանի որ ինքը ոչ կարողանում էր շարժվել, ոչ էլ խոսել, այն դեպքում, երբ Ամմոնիլին իր հերթին ամուր կերպով որոշել էր վերադառնալ, բանից շատ էր ցանկանում որպես տիրույթ ստանալ Սուլեյմանի հողերը: Աթաբեկ Չահիր-Է-Դիլը համոզեց նրանց մեկնել Ամորի, ինչն էլ տեղի ունեցավ Սաֆար ամսին: Նրանք ծամբար զարկեցին Սաառատ ան-Նումանի մոտ, որտեղ իրենց նույն կերպ պահեցին, ինչ առաջ Հայեյի մոտ: Չորքը իր հետ չէր կարողացել պարենամթերքի ու անասնակերի որևէ պաշար վերցնել և այժմ նրանք այդ ամենը զավթում էին իրենց տեղում: Ի՞նչ բարեհաճ վերաբերմունք, որը գորավարները դրսևորեցին Չահիր-Է-Դիլին նկատմամբ, ի վերջո նաև տա մոտ վերացրեց ամեն մի ցանկություն հետազայում ևս մնալ նրանց հետ: Ավելի, ինչպես ասվեց, Եմիր Ֆախր ալ-Մուլե Ռուդվանը Եմիրներից մեկի հետ դավադրություն էր կազմել իր դեմ՝ իր սպանությունը կազմակերպելու նպատակով: Այդ ժամանակ, ահա, նա պայմանավորվեց Եմիր Շարաֆ -Է-Դիլ Մավդուդի (**Մոսուլի կառավարիչ Մավդուդի – Մ.Ֆ.**) հետ, որի հետ նրան կապում էր հին բարեկամությունն ու վստահությունը, այլ Եմիրների էլ բաղձրացրեց իր հետ բերած թանկարժեք բաներով, արաբական նծույզներով ու եգիպտական իրերով: Նրա նկերներն ընդունվեցին փեռն շնորհակալությամբ և շնորհակալական զգացումների արտահայտմամբ: Մավդուդը ազնվորեն պահեց իր խոստումը և շարունակեց ընկերությունը Չահիր-Է-Դիլի հետ: Այդ ժամանակ աթաբեկը սկսեց համոզել Եմիրներին մեկնել դեպի Տարաբուլյուս՝ խոստանալով ապահովել նրանց ամեն մի անհրաժեշտով Դամասկոսից ու իր մարդերից, իսկ եթե նրանց այնտեղ լինելու ժամանակ վրա հասնի ձմեռը, նա նրանց նաև բնակարաններով կապահովի, սակայն նրանք չհամաձայնեցին այդ առաջարկին և Սաբայի ցեղերի նման ցրվեցին: Բուրգուլիս իբն Բուրգուլիսը և Ամմոնիլը (**Ամմոնիլների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Ամմոնիլ – Մ.Ֆ.**) լքեցին նրան և հետևեցին Սուլեյման ալ-Զուբեյինի ասկարին: Աթաբեկի հետ մնաց միայն Մավդուդը և նրանք իրար հետ հեռացան ալ-Մաառայից ու ծամբար զարկեցին Ազայի մոտ: Ֆրանկները, իմանալով նրան նահանջի և այն մասին, որ նրանք ցրել են բանակները, հավաքեցին իրենց ուժերը և կանգ առան Աֆամայի մոտ: Այդ կապակցությամբ Տանկերդը (**Տրիպոլիսի իշխանության իշխան,**

Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.), Բալդուինը (Երեսնայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոն – Մ.Ֆ.) և իբն Սեն-ժիլը (Տրիպոլիի կոմսության Բերտրան Տուլուզցին – Մ.Ֆ.), չնայած փոխադարձ հակակրակներին, միավորեցին իրենց ուժերը ու միասնական ճակատ կազմեցին իսլամի և նրա ժողովուրդների դեմ։ Նրանց մոտենալուն պես սուլթան իբն Մուսկիզը իր կողմնակիցների հետ միասին ելավ Շեյքարից և այթաբեյի ու Մավրոուդի հետ հանդիպման ժամանակ համոզեց նրանց սրբազան պատերազմի էլենթ՝ դիտավորյալ նրանց մոտ փոքրացնելով ֆրանկների ուժերը։ Այդ ժամանակ, ահա, նրանք արշավի ելան և, անցնելով Ազին, ճամբար գարկեցին Շեյքարի հարավային կողմից։ Չորեք իր շուկան կազմեց Շեյքարի շուկայում, իսկ Մավրոուդի ասկարը ճամբար զարկեց հենց բաղաբի մոտ։ իբն Մուսկիզը և նրա կողմնակիցները ամեն կերպ ձգտում էին ծառայել նրանց և նրանց պարենամթերքով ապահովել։ Նա այթաբեյին, Մավրոուդին և նրանց անձնական ծառաներին տեղավորեց Շեյքար ամրոցում և ինքն ու իր ընտանիքը ամեն ինչով օգնում էին նրանց։ Ֆրանկները ճամբար էին զարկել Թել իբն Մաշարից հյուսիս։ Ասկարի տեղադրումը վարպետորեն էր մտածված, բանգի հեծելազորը շրջափակում էր ֆրանկների բոլոր կողմերից, հսկում էր շրջակայքը, փակում էր անցումները և հյուժում էր թշնամուն՝ պահելով նրան մշտական լարվածության մեջ։ Ավելին, այն կտրեց ֆրանկներին ջրի աղբյուրից՝ թույլ չտալով նրանց մոտենալ Ազինի ու մեծ բանակի նետածիգներ տեղակայելով գետի ափին և նրա հարավային կողմում։ Ոչ մի ֆրանկ չէր կարողանում մոտենալ գետին՝ այդ ընթացքում վտանգի չենթարկվելով սպանված լինել։ Թուրքերը ավելի համարձակ դարձան և սրընթաց հարձակումներ էին գործում նրանց վրա։ Իր բանակությամբ մահմեդական հեծելազորը մոտավորապես հավասար էր ֆրանկներինին, սակայն մահմեդականների հետևազորն ավելի մեծաթիվ էր։ Ի վերջո, թուրքերը մարտական կարգով հարձակում գործեցին ֆրանկների վրա և, այն բանից հետո, երբ սրանք նրանց ընդառաջ սլացան բլրի վրայից, որտեղ գտնվում էր նրանց ճամբարը, թուրքերը հարվածեցին նրանց թևերին ու գրավեցին նրանց ճամբարը վրանների և գույքի հետ միասին, որից հետո արդեն շուրջ եկան ու հարձակվեցին նրանց վրա։ Այդ ժամանակ արդեն ֆրանկները նահանջեցին և վերադարձան իրենց նախկին դիրքերը։ Դա տեղի ունեցավ Ռաբիա Ա ամսին։ Վախենալով թուրքերից՝ ֆրանկները այդ վայրում մնացին երեք օր՝ չելնելով ճամբարից և ոչ մեկին թույլ չտալով մոտենալ նրան, իսկ երբ մահմեդականները ուրբաթօրյա աղոթքի համար գնացին Շեյքարի մզկիթ, ֆրանկներն ուղղվեցին դեպի Աֆամեա, սակայն անցան այդ բաղաբի կողմով և այնտեղ չմնացին։ Իմանալով թշնամու նահանջի մասին՝ մահմեդականները սկսեցին հետապնդել նրանց՝ բռնելով հետ մնացող ռազմիկների և բոլոր նրանց, ով այդ ճանապարհին էր։ Այդ ամենից հետո, ահա, նրանք վերադարձան Շեյքարի մոտ և գնացին Դամմա, իսկ բոլոր մարդիկ էլ ուրախացան իրենց հողերից ֆրանկների վտարման առթիվ» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»)։

«Գրեց Մելիք-Ռիդվանը (Յալեայի եմիրության էմիր Ռիդվանը – Մ.Ֆ.) Մավրոուդին (Մոսուլի կառավարիչ Մավրոուդին – Մ.Ֆ.), Ահմեդյուն (Ահմեդայիների էմիրության հիմնադիր էմիր Ահմեդային – Մ.Ֆ.) և այլոց. «Ես իրոք կործանվում եմ և ցանկանում եմ հեռանալ Յալեայից։ Շտապեք գալ»։ Այս պայմաններում, չնայած Թալաշարն արդեն գրեթե գրավվել էր, նրանք ուղղություն բռնեցին դեպի Յալեա, սակայն Ռիդվանը փակեց նրա դարպասները և իր մոտ վերցրեց պատանդներ բաղաբի բնակիչներից, որպեսզի նրանք չհանձնեին բաղաբը...։ Մահմեդական տիրակալ-դաշնակիցները ուղղություն վերցրին դեպի Մասառաա ևս-Նուման Դիջրի 505 թվականի Ասֆար ամսի վերջին և մի քանի օր մնացին այնտեղ ճամբար զարկած։ Նրանք իրենց շուրջը պարենամթերքի առատություն հայտնաբերեցին, որի կարիքը ունեին, սակայն ի վիճակի չէին տանել այն։ Մահմեդական դաշնակիցներին միացավ նաև այթաբեյ Տուդ-Թեգինը (Բուրյանների այթաբեյության հիմնադիր այթաբեյ Տուդ-Թեգինը – Մ.Ֆ.), սակայն Ռիդվանը սկսեց նամակագրական կապ հաստատել դաշնակիցներից ոմանց հետ և մահմեդականների ճամբարում հարաբերություններ փչացան, ընդ որում այթաբեյը նկատեց նրանց օտարախալը։ Տուդ-Թեգինը Մոսուլի կառավարիչ Մավրոուդի հետ մեկնեց, իսկ սա ամուր էր կանգնած նրա կողմը ու հավանաբար էր նրան, և նրանք էմիրների նվերներ բերեցին եգիպտական ասպրանքներին։ Տուդ-Թեգինը դրոուդ էր նրանց Տրիպոլիսը հետ գրավել, միաժամանակ նրանց ամեն տեսակի օգնություն խոստանալով, սակայն նրանք չգնացին դրան։ Եվ ահա Ահմեդային, Բարտուխին (Մոսուլի ապագա կառավարիչ Բարտուխը – Մ.Ֆ.) ու Մուբամանի (Շահարունների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուբաման ալ-Զուբեյի – Մ.Ֆ.) գործը ուղղություն բռնեցին դեպի Եփրատը, իսկ Մավրոուդը այթաբեյի հետ չհետևեց նրանց, այլ Մասառից ուղղվեց դեպի Օրոնտես և տեղակայվեց ալ-Ջալայի մոտ։ Դե իսկ ֆրանկները՝ Բալդուինը (Երեսնայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոն – Մ.Ֆ.), Տանկրեդը (Տրեբիսիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) և իբն Սեն-ժիլը (Տրիպոլիի կոմսության Բերտրան Տուլուզցին – Մ.Ֆ.) հաստատվեցին Աֆամեայում ու սկսեցին հարձակումներ գործել մահմեդականների վրա։ Այդ ժամանակ էլ հենց Աբու-Ասակի իբն Մուսկիզը ելավ Շեյքարից և իր զորքով ու բաղաբի բնակիչներով միացավ Մավրոուդին և այթաբեյին։ Եվ ահա նրանք տեղակայվեցին Շեյքարից հարավ, իսկ ֆրանկները՝ ավելի հյուսիս, Թել իբն Մաշարի մոտ։ Եվ պտտվում էր մահմեդականների հեծելազորը նրանց շուրջը, խանգարելով նրանց հասնել ջրին, բանգի աղեղնածիգ թուրքերը աշ-Շարայի մոտ էին և հեռու էին վանում նրանց աղբյուրներից։ Այդ ժամանակ ֆրանկները, ապահովվելով մեկը մյուսին, սկսեցին նահանջել, իսկ Մավրոուդը ելավ Անտիոք և պայմանավորվեց Տուդ-Թեգինի հետ սրբազան պատերազմի մասին՝ օգնություն խնդրելով Մելիք-Ռիդվանից։ Սա, սակայն, ուշացավ և այդ ընթացքում մահմեդականները ընդհարում ունեցան ֆրանկների հետ, որտեղ առավելության հասան։ Շուտով մահմեդականներին օգնության եկավ նաև Ռիդվանից, բայց առանց նույնիսկ 100 հեծյալի, իսկ դա իսկապես էր այն պայմանավորվածությանը, որ նրանք ունեին և ինչ խոստացվել էր» (Եբնալ-Էդ-Ռին «Յալեայի պատմության հատընտիր»)։

«Այն դեպքերի թվում, երբ մի հոգին հարձակվել է ավելի մեծաթիվ հակառակորդների վրա, եղել է նաև հետևյալը։ Չորավար Մավրոուդը (Մոսուլի կառավարիչ Մավրոուդը – Մ.Ֆ.), թող ողորմա նրան Ալլահը, Դիջրի 505 թվականի Ռաբիա Ա ամսի 9-ին, հինգշաբթի օրը, ճամբար էր զարկել Շեյքարի շրջակայքում, երբ Անտիոքի տիրակալ Տանկրեդը (Տրեբիսիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.) մեծ ուժերով շարժվեց նրա վրա։ Այդ ժամանակ Մավրոուդի մոտ էլան իմ հորեղբայրն ու հայրը և ասացին նրան. «Ավելի լավ կլինի վերցնես ճամբարը և տեղակայվես բուն բաղաբում, իսկ թո ռազմիկները թող վրանները զարկեն տների կատարներին։ Մենք կհանդիպենք ֆրանկների այն բանից հետո միայն, երբ մեր վրաններն ու գունակը հուսալիորեն պաշտպանված կլինեն»։ Մավրոուդը վերցրեց ճամբարը և տեղակայվեց այնտեղ, որտեղ նրան ասացին։ Առավոտյան հայրու ու հորեղբայրս ելան նրա մոտ, իսկ Շեյքարից էլ ելան 5.000 հանդերձավորված ռազմիկներ։ Չորավարն ուրախացավ և ավելի զվարթացավ հոգով։ Նրա հետ, թող ողորմա նրան Ալլահը, հիմալի ռազմիկներ կային։ Նրանք շարվեցին գետից հարավ, իսկ ֆրանկները նրանից ավելի հյուսիս էին։ Մերոնք խանգարում էին ֆրանկների ջուր խմել գետից և ջրափի իջնել ողջ օրը, իսկ երբ վրա հասավ գիշերը, նրանք հետ գնացին դեպի բաղաբ և հավաքվեցին նրա շուրջը։ Դաջորդ օրը ֆրանկները տեղակայվեցին Թել առ-Թիոնասի մոտ, սակայն նրանց կրկին թույլ չէին տալիս իջնել դեպի ջուրն ու ջուր վերցնել։ Գիշերը ֆրանկները կրկին շարժի մեջ մտան և ուղղվեցին դեպի Ապամեա։ Մեր զորքերը հետապնդեցին նրանց և շրջապատեցին, սակայն նրանք շարունակեցին իրենց ընթացքը։ Նրանց շարքերից ելավ մի հեծյալ ու հարձակվեց մեր մարդկանց վրա, այնպես որ հայտնվեց նրանց միջև։ Նրանք սպանեցին նրա ծիռն, իսկ հենց իրեն էլ բազում վրեժն հասցրին, սակայն նա շարունակեց մարտնչել այնքան ժամանակ, մինչև որ չեղեքեց ու չհասավ յուրայիններին։ Այդ վրաջացում ֆրանկները մտան իրենց երկիր, մահմեդականները վերադարձան, իսկ զորավար Մավրոուդը, թող ողորմա նրան Ալլահը, մեկնեց Դամասկոս։ Մի բանի մասին անց մեզ նամակ եկավ Անտիոքի տիրակալ Տանկրեդից։ Նրանց վրա թուրքերը էր մի ասպետ, որի հետ նրա ծառաներն ու ընկերներն էին։ Նամակում ասվում էր. «Այս ասպետը ֆրանկների մոտ հարգանք է վայելում։ Նա ուխտագնացություն է կատարել և այժմ պատրաստվում է վերադառնալ իր երկիր։ Նա խնդրել է ինձ իրեն ուղարկել ձեզ մոտ, որպեսզի ծանոթանա ձեր հեծյալներին։ Ես ուղարկել եմ նրան և խնդրում եմ նրան լավ ընդունել»։ Դա մի գեղեցիկ արտաքինով երիտասարդ է, լավ հագնված, և նրա վրա երևում էին շատ վերքերի հետքեր, իսկ թրի մի հարված էլ հասել էր նրա գլուխը հոնքից մինչև կզակը։ Ես հարցուփորձ արեցի նրա մասին և ինձ ասացին. «Սա նա է, որը հարձակվեց զորավար Մավրոուդի գործի վրա։ Նրա ծիռն սպանեցին, սակայն նա մարտնչեց այնքան ժամանակ, մինչև որ չվերադարձավ յուրայինների մոտ»։ Թող փառավորվի Ալլահը, այն բանի նկատմամբ իշխանություն ունեցողը, որն անում է այնպես, ինչպես ուզում է։ Վախկոտությունը չի հեռացնի լքանակված ժամը, իսկ բաջությունն էլ չի մոտենի այն» (իբն Մուսկիզ «Խորհուրդների գիրք»)։

³⁵⁷⁰ «Այստեղ Մուբաման ալ-Կուբեյի էմիրը (Շահարունների էմիրության հիմնադիր էմիր Մուբաման ալ-Զուբեյին – Մ.Ֆ.) հիվանդացավ և ցանկացավ վերադառնալ, սակայն Բալիսի մոտ մեռավ։ Նրա մարդիկ դազադի մեջ դրեցին նրան և, իրենց հետ վերցնելով, շարունակեցին ընթացքը։ Նրանց հետապնդեց Իլդագին (Մարդինի Արտուկյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էլդագին – Մ.Ֆ.), որպեսզի կողոպտի։ Նրանք, իրենց մեջտեղում պահելով դազադը, կատաղի դիմադրություն ցուցաբերեցին։ Իլդագին պարտվեց և փախավ, իսկ նրանք կողոպտեցին նրա ունեցվածքն ու գնացին իրենց երկիրը» (իբն ալ-Ասիր «Լիսակամտար պատմություն»)։

³⁵⁷¹ «Դրանից հետո Եվմաթիոս Թիոկլայոսը հետաքրքրվեց թուրքերով, պարզեց, որ նրանք գտնվում են Լամպակի մոտակայքում, որից հետո զորք վերցրեց ու մեկնեց նրանց դեմ։ Ռազմիկները մոտեցան թուրքերին, դաժան մարտ սկսվեց և նրանք անմիջապես էլ հաղթանակ տարան։ Նրանք զազանաբար վարվեցին թուրքերի հետ և նույնիսկ նորածին մանուկներին նետեցին եռացող ջրերով ի կաթսաները։ Շատ թշնամիների նրանք սպանեցին, շատերն էլ գերեցին և հրճվելով մեկնեցին Եվմաթիոսի մոտ» (Աման Կոմենտս «Ալեքսիական», գիրք 14, մաս 1)։

³⁵⁷² «Այդ ընթացքում Դասան անունով արիստատրագ, որը տիրում էր Կապադոկիայում ու նրա բնակիչներին վերաբերվում էր որպես ստրուկների, իմացավ արդեն իսկ հիշատակված թուրքերի հետ կատարվածի մասին, հավաքեց իր ուժերը, կանչելով մեծաթիվ ռազմիկներ նաև այլ տեղերից, գործի թիվը հասցրեց 24.000 հոգու ու ելավ Եվմաթիոսի դեմ, իսկ սա, ինչպես ասվեց մի ճարտար մարդ, ժամանակը Ֆիլադելֆիայում

իզուր չէր կորցնում և անգործության չէր մատնված քաղաքի պարիսպներից ներս: Նա բոլոր կողմեր դիտորդներ ուղարկեց և, որպեսզի նրանք աջգաթող չանեն իրենց պարտականությունները, նրանց հետևից ուղարկեց նաև այլ անձանց, որոնց հրամայեց մշտադուրս մնալ, գիշերները աջ չփակել և ուշադրության կենտրոնում պահել անցումներն ու դաշտավայրերը: Երբ այդ հետախույզներից մեկը հեռվից նկատեց թուրքական զորքը՝ նա վազելով եկավ Եվմաթիոսի մոտ ու հայտնեց նրան այդ մասին, իսկ սա էլ, իր խելքի, իրավիճակում արագ կողմնորոշվելու և ակնթարթորեն որոշումն ի կատար ածելու հատկանիշների շնորհիվ, հասկացավ, որ ինքը բավարար զորք չունի այդքան մեծածախով թշնամուն դիմադրելու համար: Դրա համար էլ նա հրամայեց փակել դարպասները, արգելելով որևէ մեկին բարձրանալ պարիսպների վրա, բարձրածայն խոսել և նվագել ֆլեյտայի կամ շվիների վրա: Կարճ ասած Եվմաթիոսը ուզում էր, որ քաղաքը մոտիկից բոլոր անցնողների համար անբնակ թվա: Մոտենալով Ֆիլադելֆիային՝ Հասանը երեք օր շարունակ իր զորքով շրջապատեց նրա պարիսպները: Քաղաքի բնակիչներից ոչ մեկը վերև չէր բարձրանում, քաղաքային դարպասները ներսից փակ էին և այդ պատճառով էլ Հասանը, ով ի դեպ չուներ գելեուպոլներ ու այլ քարանետ մեքենաներ, որոշեց, որ Եվմաթիոսի զորքը փոքրաթիվ է և հենց այդ պատճառով էլ նա չի համարձակում ելնել քաղաքից: Ծիծաղելով քաղաքի պաշտպանների անկարողության վրա՝ նա, Եվմաթիոսի նկատմամբ լցված արհամարհանքով, այլ ճանապարհ ընտրեց: Իր զորքից առանձնացնելով 10.000 հոգու՝ նա նրանց ուղարկեց Կելվիանայի դեմ, մյուսներին... (տեքստում քաջթողում է - Մ.Ֆ.) Սմիռնա և Նիսֆիա, իսկ մնացածներին էլ՝ իշխարա ու Պերգամոս: Իր ռազմիկների արշավանքի ուղարկելով պարենամթերքի հետևից՝ նա ինքը ուղղվեց Սմիռնա մեկնող ջոկատի հետևից: Այդ ընթացքում Թիոկլայոսը իմացավ Հասանի գործողությունների մասին և իր զորքն ուղարկեց թուրքերի դեմ: Հետապնդողները բռնեցին թուրքերին, որոնք մեկնել էին Կելվիանա այն ժամանակ, երբ սրանք անվիրով բնած էին, հարձակվեցին նրանց վրա, արյունոտ կտորած արեցին և ազատեցին թուրքերի կողմից բռնված բոլոր գերիներին» (Աննա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 14, մաս 1):

³⁵⁷³ «Դրանից հետո Եվմաթիոս Թիոկլայոսը նետվեց թուրքերին հետապնդելու, որոնք մեկնել էին Սմիռնա և Նիսֆեա: Հռոմեական ռազմիկները առաջապահից առաջ վազեցին, ճակատից և երկու թևերից հարձակվեցին թուրքերի վրա, մարտ սկսեցին նրանց հետ ու լիակատար հաղթանակ տարան: Նրանք մեծաթիվ թշնամիների սպանեցին, մեծ թվով թուրքերի էլ գերի բռնեցին, իսկ մնացած փոքրաթիվ բանակությունն էլ, որ փախուստի դիմեց, լցվեց Մեանդրոս գետը և անմիջապես խեղդվեց» (Աննա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 14, մաս 1):

³⁵⁷⁴ «Տամաքում իրեն բաժին հասած աղետները, սակայն, մի կողմ չթողեցին ինքնակալին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին - Մ.Ֆ.) ու դժբախտությունները չանցան նրա կողքից: Բանն այն էր, որ ոսն Միքայել Ամաստրիսացի՝ Ալրոնայի կառավարիչը, ապստամբություն նյութեց, գրավեց քաղաքը և սկսեց անգործել ամայացնել հարևան երկրամասերը: Իմանալով այդ մասին՝ ինքնակալը նրա դեմ զգալի զորք գումարն անցած ուղարկեց Դեկանի որդի Գեորգիոսին: Երեքամսյա պաշարումից հետո Գեորգիոսի բանակը գրավեց քաղաքը և ապստամբին անմիջապես ուղարկեց ինքնակալի մոտ» (Աննա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 14, մաս 3):

³⁵⁷⁵ «Այդ ընթացքում զորքի մի մասը, որը սուլթան Շահնշահի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահի (1107-1117) - Մ.Ֆ.) կողմից էր ուղարկվել, առաջխաղացում էր իրականացնում Սինայի շրջանը, իսկ մի մասն էլ գնում էր հենց բուն Ամիա կղզվող մասով: Կոնստանդին Գավրաթը, այդ ժամանակ Ֆիլադելֆիայի կառավարիչն էր, իմացավ այդ մասին, զորքով մոտեցավ Կելվիանային և այնտեղ հանդիպեց բարբարոսներին: Եվ ահա նա, հրամայելով մյուսներին հետևել իրեն, ինքը առաջինն ինչքան ուժ ուներ նետվեց բարբարոսների վրա և հաղթանակ տարավ: Սուլթանը, որն ուղարկել էր թուրքերին, իմանալով այդքան մեծաթիվ զորքի պարտության մասին, խաղաղության առաջարկով դեսպաններ ուղարկեց՝ հավաստիացնելով ինքնակալին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին - Մ.Ֆ.), թե ինքը միշտ խաղաղության է ձգտել մահամեղակների ու ռուսների միջև» (Աննա Կոմենոս «Ալեքսիական», գիրք 14, մաս 3):

³⁵⁷⁶ «Վասիլը այս Հարսնմիդ գավառը, Փերսինծածը, Ռազտիպը, Հաթթանը, Թորեշը և Ուրեմը վերցրել էր ֆրանկներից» (Մատթեոս Ուռհայեցի «ժամանակագրություն», մաս 3):

³⁵⁷⁷ «Հայոց 561 թվականին Անտիոքի Տանգրին (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) գորահավաք արեց և գնաց Հայոց իշխան Վասիլի դեմ: Համառ մարտով նա Վասիլի ձեռքից գրավեց Ռապան քաղաքը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այդ տարի Անտիոքի դքսության դուքս Տանգրին (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) զորք հավաքեց ու ելավ Գող Վասիլի դեմ: Նա պաշարեց Ռաբան քաղաքն ու գրավեց այն» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

³⁵⁷⁸ «Հայոց 561 թվականին Անտիոքի Տանգրին (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) զորքով գնաց Զետունի վրա և տեղավորվեց դաշտի գլխին՝ աղբյուրից ներքև, Թիլում: Վասիլը 5.000 զինվոր հավաքեց: Հակառակորդները մի բանի օր հանգիստ մնացին, ապա հաշտվեցին: Տանգրին Վասիլին վերադարձրեց Ռապանը, իսկ Վասիլը՝ Հարսնմիդի գավառը, Թորեշը և Ուրմենը: Վասիլը այս Հարսնմիդ գավառը, Փերսինծածը, Ռազտիպը, Հաթթանը, Թորեշը և Ուրեմը վերցրել էր ֆրանկներից ու այժմ վերադարձրեց նրանց: Տանգրին խաղաղությամբ գնաց իր Անտիոք քաղաքը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «ժամանակագրություն», մաս 3):

«Դրանից հետո Տանգրին (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) հարձակվան անցավ Զետունի վրա, սակայն Գող Վասիլն իր զորքով օգնության եկավ ու պարսիկների օգնությամբ ելավ թշնամու դեմ, որոնք չհամարձակվեցին մարտի մեջ տնկել և խաղաղություն կնքեցին: Նրանք վերադարձրին բոլոր ամրությունները և հետ դարձան, իսկ Գող Վասիլը վերադարձրեց Հարսան-Մուր, Թավրեզ, Ուրմեն, Պարսինցական, Ռազգիզ և Հաթթան ամրոցները, որից հետո Տանգրին հեռացավ Անտիոք» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակներում Տանկրեդ իշխանը (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) մեկնեց Անտիոքից և երկու ամիս պաշարեց Զետունը: Բանը վերջացավ նրանով, որ նա տիրեց քաղաքին» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 11):

³⁵⁷⁹ «Հայոց 561 թվականին թուրք զորքերի ձեռքով Ռուբենի որդի Լևոնի երկրում սպանվեցին երկու մեծ իշխաններ՝ Տիգրանն ու Ալլախաթը, որոնք Վասիլի զինվորներից էին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «ժամանակագրություն», մաս 3):

³⁵⁸⁰ «Հայոց 561 թվականին չի և արյունարբու զագա Մամառուը (Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդը - Մ.Ֆ.), նորից գորահավաք անելով, շարժվեց, եկավ Ուռհա քաղաքի վրա: Այդ պահին քաղաքը նրան դիմադրելու և ոչ մի նախապատրաստություն չէր տեսել: Մամառուը գատիկ հաջորդ օրը՝ մեռելոցին, անակնկալ հարձակվեց քաղաքի վրա: Մահիկ ասնի սկիզբն էր: Նա եկավ, հասավ Կուսին և իր ողջ զորքի գլուխն անցած իջավ Ուռհա քաղաքի դարպասի վրա: Ուր օր մնալով՝ նա գնաց Սասունի լեռը, որտեղից էլ՝ պարսպի մոտ գտնվող Սուրբ Վկաները: Քրիստոսի հաղթող զինվոր ճուլինը (Թվալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.), վերցնելով 100 հեծյալ և 100 հետևակ, մտավ Սրուճ քաղաքը: Դրա վրա թուրքերի զորքը՝ 1.500 հեծյալ, Եդիայի շաբաթ օրը արշավեց Սրուճի վրա: Ծոսիկը հարձակվեց թուրքերի վրա, նրանցից 150 հոգի սպանեց, գերի վերցրեց 5 հրամանատար և գրավեց նրանց բոլոր բեռները: Մնացածները, փախուստի դիմելով, գնացին Ուռհա քաղաքը՝ Մամառուի մոտ: Մամառուը, լսելով տեղի ունեցածի մասին, զորքերով արշավեց դեպի Սրուճ քաղաքը՝ ճուլինի դեմ: Այդ նույն միջոցին ճուլինը թաքուն եկավ, մտավ Ուռհա քաղաքը: Մամառուը Սրուճում մնաց յոթ օր և նորից հարձակվեց Ուռհայի վրա, բայց մի բանից նեղ մարդիկ դիմեցին նրան և ճանապարհին ասացին. «Դու մեզ գթա, իսկ մենք հենց այսօր Ուռհան բեզ կհանձնենք»: Մամառուը մեծ գոհունակությամբ կատարեց նրանց բոլոր ցանկությունները, իսկ նրանք սովահար էին և սովամահության վտանգի առաջ չգիտակցեցին իրենց արածը: Նրանք գիշերով Մամառուին և այլ ինչպե՜ս հոգու բերեցին ու բազմամբոխ Ուռհա քաղաքը դրեցին թուրքի ձեռքը: Նրանք քաղաքի արևելյան կողմում գտնվող և ողջ քաղաքի վրա իշխող բուրգը տվեցին նրանց, որոնք 100 հոգի հաստատեցին այնտեղ: Նրանք գրավեցին երկու ուրիշ բուրգեր էլ և շատացան, բայց աստված, որ չի ցանկանում հավատացյալների կործանումը, Ուռհա քաղաքի օգնության համար վաղորդե ֆրանկների ճուլինին էր բերել: Աստծո քաջ զինվոր ճուլինը, լսելով դեպքերի մասին, Ուռհայի Պաղտիկի և ֆրանկների մյուս զորքերի հետ միասին հասավ քաղաքի պարիսպներին՝ թուրք զորքերին մարտ տալու: Նա բրգի դեմ արիթաբար մարտնչեց, համառ մարտում թուրք զինվորների ողջ բազմությունը պարսպից ցած գլորեց և հանձնողներն էլ, ստացողներն էլ միասին սատկեցին: Այդ օրն, ահա, Ուռհա քաղաքը ճուլինի և քաղաքացիների բոլոր զորքերի քաջությամբ փրկվեց, սակայն, ճուլինը, սրտի զայրույթից և չարախոսների դրդմամբ, բազմաթիվ անմեղ քաղաքացիների արյուն թափեց: Սպանելով և կրակի վրա այրելով՝ նա դառն պատիժների եկեղաբլեց շատերին, որն աստվածահաճո գործ չէր: Մամառուը եկավ, գնաց Թվոզ և խայտառակված ու անարգված վերադարձավ հորասան» (Մատթեոս Ուռհայեցի «ժամանակագրություն», մաս 3):

«Հայոց 561 թվականին Մավրուդը (Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդը - Մ.Ֆ.) իր զորքով հարձակվեց Ուռհայի վրա ու պաշարեց այն: Քաղաքի դուքս ժուլինը (Թվալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եդեսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.), վերցնելով 100 հեծյալներ և այդքան էլ հետևակայիններ, գնաց Սրուճի վրա՝ Եդիշեի գաղտնաբանը: Այլազգիները, թվով 1.500 հեծյալ, հարձակվեցին Սրուճի վրա: Ժուլինը հարձակվեց նրանց վրա, կտորեց 150 հոգու

և բռնեց նրանց 10 գլխավորներին, իսկ այլք էլ փախան ու միացան հիմնական բանակին: Մավրուդը կրկին ու արդեն իր ողջ զորքով հարձակվեց Սրուճի վրա: Այդ ժամանակ ժուլիներ մտավ Ուռհա, որտեղ ինչ-որ մարդիկ, գաղտնի հանդիպելով նրա հետ, խնդրեցին պարզև այն բանի համար, որ կհանձնեն բաղաբը: Ժուլիներ կատարեց նրանց խնդրանքը, իսկ երբ Մավրուդը իր զորքով մտավ բաղաբ, նա Պաղտիկի (Եղեւսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնի - Մ.Ֆ.) հետ միասին իրենց զորքերի գլուխն անցած ամրացավ ամրություն պարիսպների վրա և սկսեց այնտեղից բաջարար հետ մղել անհավատեցիկին: Նրանցից շատերին նրանք ցած նետեցին պարիսպներից և մաթթեցին բաղաբն այլազգիներից: Դրանից հետո Պաղտիկը շատ բաղաբացիների տանջալից մահվան ենթարկեց, իսկ Մավրուդն էլ խայտառակված վերադարձա խորասան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ մեծ բռնավոր Էմիր Մամուրը (Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդը - Մ.Ֆ.) անհուն զորքով եկավ Ուռհայի վրա, որից հետո Երուսաղեմի թագավորն (Եղեւսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնի - Մ.Ֆ.) ու ճուլիներ (Թլապաշարի իշխանության իշխան, Եղեւսիայի կոմսության նախնին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եղեւսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.) շարժվեցին բաղաբն օգնության: Այդ ժամանակ Մամուրը սաստկացրեց պատերազմը և փորձեց իր նշանակը հաստատել բաղաբի բուրգի պատին: Այդ տեսնելով՝ բաջ զորավար ճուլիներ, հազնելով գրահը և դնելով սաղավարտը գլխին, եկավ պարսպի վրա, որտեղից, ինչպես դարբինը սալի մոտ, սկսեց մեծամեծ բարեր նետել թշնամիների վրա: Թշնամիների գործը, սակայն, չնայած դրան, ելավ պարսպի վրա, հեղեղեց այն և լցվեց բաղաբ: Այդ ժամանակ այլազգիների թագավորն արդեն պատրաստվում էր փաթիկ բաժանել ընկալել, սակայն ճուլիներ մենամարտով ելավ նրա գործի դեմ, հաղթեց, սպանեց նրանց Զրիստոսի զորությամբ ու հետ շարժեց» (Անանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Այդ ժամանակ մի բանի նենգամիտ հայեր, տեսնելով, որ թուրքերը ամայացնում են Եղեւսիայի շրջանը և հասել են արդեն պարիսպներին, թուրքերին օժանդակություն ցույց տվեցին և ներս թողեցին նրանց աշտարակներից մեկը: Հայերը ենթադրում էին, որ թուրքերն ամեն դեպքում կտիրեին բաղաբին, բանից իրենց առանց դեկավար են մնացել, սակայն կատված իր ողորմածությանը այնպես արեց, որ նույն այդ ժամանակ մոտեցավ ժուլիներ (Թլապաշարի իշխանության իշխան, Եղեւսիայի կոմսության նախնին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եղեւսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.) և տեսավ թուրքերին, որոնք արդեն աշտարակի վրա էին: Նա միայնակ, պատված գրահով ու սաղավարտը ծածկած ձիու թամբով, որպեսզի բարերով իրեն չվիրավորեն, այդ կողմը գնաց: Եվ այսպես, չնայած վերոնից նետվող բարերին, նա վեր բարձրացավ ու սպանեց 30 ռազմիկի, իսկ մյուսները ներքև նետվեցին: Նա թողավ կտրեց պարսպն աստիճանը և նրանք, որոնք դրանով վեր էին մագլցում, ընկան ու շարդվեցին: Ահա այս կերպ նա փրկեց բաղաբը վտանգից: Դրանից քիչ ժամանակ առաջ խորասանից ելավ զորավար Մավրուդը 7.000 ռազմիկների հետ միասին: Նա մի բանի ամսվա ընթացքում պաշարեց Եղեւսիան, իսկ երբ ֆրանկները միավորվեցին, որպեսզի ելնեն նրա դեմ, թուրքերը փախան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 10):

«Հաջորդ տարի հնձի ժամանակ Անտոնոսի տիրակալ Մավրուդը զորագլուխը (Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդը - Մ.Ֆ.), անհամար զորքերի հետ միասին ոտքի կանգնելով, երկրորդ անգամ ուղղվեց դեպի Ուռհա և եկավ ու պաշարեց բաղաբը: Թուրքերը կերան ու փչացրին երկիրն ու բերքը և կտրատեցին մնացած այգիներն ու պարտեզները: Մավրուդը շրջափակեց բաղաբն ու նեղ դրության մեջ դրեց նրան, ապա սկսեց ուժգին հարձակումներ գործել և կատարի մարտեր մղել նրա դեմ: Կռիվը տևեց ողջ ամառը և ներսում եղողների նեղությունը պարենի պակասի պատճառով սաստկացավ: Նրանց մարմինները խիստ հյուծվեցին, բանի որ տարեցտարի ցանում ու չարչարում էին, բայց բերք չէին հավաքում: Մավրուդը նրանց լուր ուղարկեց և շատ բաներ խոստովանեց՝ ասելով. «Ինչո՞ւ էք այդքան չարչարանքներ կրում, ինձ հանձնեցե՞ք բաղաբը և դուք շատ բարիքներ կտեսնեք»: Ուռհայեցիները հաշտության պատահան, չուլին, սակայն հայերից ոմանք, մոտ 20 մարդ, բաղաբը հանձնելու խնդրում գաղտնի համաձայնության եկան Մավրուդի հետ՝ և նախապատրաստեցին այդ գործը: Դրանից հետո Մավրուդը վերացրեց բաղաբի պաշարումը և գնաց ու շրջապատեց Սրուճը, որպեսզի ուռհայեցիները կարծեն, թե նա հեռանում է, և թուլացնեն պարսպի հսկողությունը: Քիչ ժամանակ անց՝ կիրակի օրվա լուսաբացին, կեսգիշերից հետո, թուրքերն արագորեն եկան արևելյան կողմի պարտեզներից ցանկապատերի արանքով, որպեսզի չնկատվեն: Իրենցից ընտրելով բաջմարտիկ պատերազմողների՝ նրանք պայմանավորված տեղում ոտքով մոտեցան բաղաբի պարսպին: Այն գտնվում էր բաղաբի արևելյան կողմում՝ ներքին կամրից ներս, ու զգված էր ցրով լիքը խրամի վրա: Դա գործողության համար հարմար մի անկյուն էր՝ ընդարձակ տարածությամբ: Այնտեղ կար անկյունավոր մի մեծ բուրգ, որին հսկում էր Կուրեշ անունով մի անվանի մարդ՝ բաղաբի մեծամեծներից: Թուրքերն, այդ, ինչպես պայմանավորվել էին, հավաքվեցին այնտեղ: Դավաճանները դրսում եղողների պարսպները իջեցնելով, բաջեցին մետաքսյա սանդուղքները և ամրացրին պարսպին: Երբ նրանք սկսեցին մագլցել, նույն պահին պահապանները նկատեցին և աղաղակ բարձրացրին: Հետո զույժ տարածվեց, թե. «Թշնամիները պարսպի վրա են», իսկ դրսում գտնվող թշնամիները աղուկ հանեցին բաղաբի արևմտյան կողմից թմբկահարելով ու շեփոխներ հնչեցնելով, որպեսզի բաղաբացիները կարծեն, թե կռիվն այնտեղ է, և բոլորը այն կողմ ուղղվեն, իսկ դավաճանները հանգիստ կերպով կարողանան թուրքերի բազմությունը պարիսպ բարձրացնել: Ով հայտնվում էր այն կողմում և անձնատուր չէր լինում, նրան սպանում էին, իսկ Կուրեշը, հակառակ իր կամքի, վախից լռեց և թողեց, որ նրանք կատարեն իրենց գործը: Երբ մոտավորապես 60 հոգի բարձրացան բուրգը, լուսացավ և բոլորը թուրքերին տեսան պարսպի վրա: Թուրքերը սկսեցին ցրվել այս ու այն կողմ: Ֆրանկներն ու նրանց առաջնորդները, տեսնելով, որ բաղաբում դավաճաններ են հայտնվել, դրսում կանգնած են թշնամիները, պարիսպը լցված է թուրքերով, իսկ մարդիկ փախչելով ապաստան են որոնում իրենց տանը և ընտանիքում, խուճապի մատնվեցին, սակայն ժուլին կոմսը՝ Թլապաշարի տերը (Թլապաշարի իշխանության իշխան, Եղեւսիայի կոմսության նախնին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եղեւսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.), որը գտնվում էր Ուռհայում, խիզախորեն ռզեղնված բարձրացավ այդ կողմի պարիսպը և մոտեցավ թշնամիներին: Երբ նրան տեսան, բոլորը հավաքվեցին մեծ բուրգի վրա և, կանգնելով ամենաբարձր հարթակին, սկսեցին նրա վրա բազում նետեր ու բարեր արձակել: Համարձակորեն մտնելով այդ բուրգը, որի հարթակին նրանք կանգնած էին, ժուլիները հանեց իր սուրը պարսպի մեջ բացված պատուհանից, որտեղից պատերազմի ժամանակ նետեր են արձակում, և կտրեց սանդուղքը: Նրա վրա կային բազմաթիվ մարդիկ, որ մագլցում էին, բոլորն էլ ընկան ու ջախջախվեցին: Այդ տեսնելով վերնում եղողները հուսահատվեցին և սրտակոտոր եղան, իսկ ժուլիները դեպի հարթակ տանող ելքով խիզախորեն բարձրացավ թուրքերի մոտ: Վերոնից նրան բարկոծեցին ու կոտորեցին նրա վահանը: Նա բարձրացավ երկրորդ անգամ ու նրան լորից բարկոծեցին: Նրա վահանն ամբողջովին ջարդվեց: Նա կրկին ռզեղնվեց և, վերցնելով հարդուր լիքը մի պարիկ, որի վրա բնում էին պահապանները, որեց գլխին ու կատաղած բարձրացավ նրանց մոտ: Նրանք փախուստի դիմեցին և ժուլին իր ձեռքում բռնած սրով կոտորեց շատերին, իսկ մյուսները նետվեցին այս ու այն կողմ և ընկնելով ջախջախվեցին: Այսպես ձախողվեց այդ ծրագիրն ու գլուխ չեկավ և Մավրուդը ելավ գնաց իր երկիրը: Մավրուդի գնալուց հետո ֆրանկները փնտրեցին դավաճաններին և, ձերբակալելով մեղավոր ու անմեղ շատ մարդկանց, կտրեցին նրանց ձեռքերն ու թթևները և կուրացրին աչքերը: Շատերը տանջամահ եղան, շատերին էլ սպանեցին» (Անանուն Եղեւսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 270):

«Նույն այդ տարում լուր եկավ այն մասին, որ Չուլբադա ամսին Մոսուլի կառավարիչ Էմիր Շարաֆ-է-Դին Մավրուդը (Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդը - Մ.Ֆ.) իր ասկարով եկավ ալ-Դուխա, այնտեղ ճամբար զարկեց և որպես անասնակեր վերցրեց դեռևս կանաչ բերքը: Նա այնտեղ մնաց մինչև Դիցրի 506 թվականի Մուհառամ ամիսը: Դրանից հետո նա մեկնեց Սրուճ, որտեղ իր ձիերին բաց թողեց արածելու դաշտերում՝ չհոգալով պահպանության մասին և որևէ միջոց չձեռնարկելով, որպեսզի ապահով լինի թշնամական թալանչիներից ու անվտանգի մահմեդականներին: Եվ ահա, երբ նրա ձիերը ցրվեցին արտերում, Թլապաշարի տիրակալ ժուլիներ (Թլապաշարի իշխանության իշխան, Եղեւսիայի կոմսության նախնին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության ապագա իշխան, Եղեւսիայի կոմսության ապագա ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.) իր ֆրանկ ասպետների հետ միասին Սրուճի մոտակայքում նրանց վրա հարձակվեց, բռնեց իր կողմնակիցների հետ ոչինչ չկալածող Մավրուդին, շատերին սպանեց, այդ թվում որոշ առաջնորդների, և մեծ բանակի կենդանիներ տարավ: Ուշքի գալով՝ մահմեդականները պատրաստվեցին մարտնչել թշնամու դեմ, սակայն սա արդեն վերադարձել էր Սրուճ» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁵⁸¹ «Կուրտիկի մոտ մնացին Բեթ-Հիսան ու Կալա-Դումայթան և ֆրանկները ոչ մի կերպ չէին կարողանում գրավել դրանք: Այդ ժամանակ նրանք գնացին խորամանկության և նրան Կալամարի անունով մի ֆրանկ կին նվիրեցին, որը և թունավորեց նրան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 11):

³⁵⁸² «Անտիոքի արքա Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) պատերազմ սկսեց Բիշուսի դեմ և այն վարեց երկու տարվա ընթացքում՝ կարողանալով տիրել վերջինիս միայն մեծ դժվարությամբ: Այդ ժամանակ այնտեղ էր Կուրտիկը, որը շատ խորամանկ էր և ֆրանկները ոչ մի կերպ չէին կարողանում վերջնականապես ճնշել նրա դիմադրությունը: Դրա համար էլ նրանք այսպիսի մի բան մտածեցին: Նրանք մի ֆրանկ կին ուղարկեցին, ինչպես փոշտացիները արեցին Սամոսի պարագայում, և այն կինը, որի անունը Կալամարի էր, Կուրտիկին թունավորեց ու սպանեց» (Բար-Յերեմու «Ալեքսանդրի պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի Ջումադա Բ ամսի առաջին օրը Տանկրեդը (Տիբերիայի իշխանության իշխան, Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրեդ Տերենտացին - Մ.Ֆ.) լեցեց Անտիոքը և մեկնեց Կիր Վասիլի երկիր, որը վերջերս մահացած հայերի առաջնորդն էր՝ ցանկանալով գրավել

նրա հողերը, սակայն նա ճանապարհին հիվանդացավ և ստիպված եղավ վերադառնալ Աստիոք, որտեղ էլ նրա հիվանդությունը սրվեց և Ջուսադա Բ ամսի 18-ի, չորեքշաբթի օրը, նա մահացավ» (իբև ալ-Կալանսիսի «Համասկոսի տարեգրություն»):

«Այդ տարի մեռավ կիրճերի տեր հայազգի Վասիլը, որի տիրությունները գտնվում էր իբև Լևոնի երկրում: Աստիոքի տեր Թանքերը (**Տիբերիայի իշխանության իշխան, Աստիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) Ջուսադա Բ ամսի 1-ին եկավ նրա երկիրը՝ սիրելու ցանկությամբ, սակայն ճանապարհին հիվանդացավ, վերադարձավ Աստիոք և մեռավ Ջուսադա Բ ամսի 8-ին: Երբ վախճանվեց Յայոց թագավորներից մեկը, որի անունն էր Գող Վասիլ և նա Մարաշի, Եստուլի, Ռաբակի ու այլ վայրերի տերն էր, նրա իշխանությանը տիրացավ կինը և պաշտպանվեց ֆրանկներից» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 506 թվականին մահացավ Վասիլ հայր՝ Յայոց երկրի իշխանը: Նրա վրա հարձակվեց Աստիոքի ֆրանկ իշխանը (**Տիբերիայի իշխանության իշխան, Աստիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), որպեսզի տիրի Յայոց երկրին, որ այսօր ծանոթ է Սսի երկրի անվամբ, բայց նա ճանապարհին մահացավ» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³⁵⁸³ «Նա Ապիրատ էր կոչվում և «Մագիստրոս» մականվանակալ մեծն Գրիգորի թոռն էր: Արմատացած բարի այս տունկը, սակայն, իսմայելյան հողմի կողմից խլվեց: Իրոք, մեր մեղքերի պատճառով իսմայելացիները մեր դեմ ելան և, որպեսզի արմատախիլ անեն հայերին, արևելյան կողմից առաջացան ու սփռվեցին ամենուր՝ հասնելով արևմուտք: Եվ ահա նրանցից ոմանք եկան, հասան մեզ և մեր այն ամրությունը պաշարեցին: Նրանք կուռ վահանավորներ շարեցին, ինքավավորներ պատրաստեցին և մեքենաներից պատնեշ կանգնեցրին, ինչից հետո միմյանքին սկսեցին անընդհատ հոսել: Նրանք, սակայն, չկարողացան սասանել թաք այն այրի ընկության վայրը, որը վերին նախասացությամբ մեր հայրն էր: Այնպես ստացվեց, սակայն, որ մինչև մարտը իր վախճանն էր գտնում և թշնամին հալածվում էր, այնտեղ մի շինական գտնվեց, որը չարի հաղթանակի գործակալը դարձավ: Այս շինականը, մղված այլաստեղծներից ոմանցից, հաղթության ձայն բարբառեց և այդ ժամանակ մեր այն վեժը, թողնելով վահանափակի պարփակումը, բաց տեղ դուրս եկավ, բանգի ուզեցավ նայել, թե ինչ է կատարվում՝ դրանով իսկ սեփական նահատակությունը խրախուսելով: Եվ ահա մի հազարացի, որ դարձանակալ այնտեղ էր գտնվում, բաշեց իր լավալիճն ու աչքի առավ վեժին՝ նշան թնդելով: Արդյունքում, երբ վեժը հեռացավ վահանով ծածկված տեղից և բացվեց, երեթևյա եռաթույն նետը հանկարծակի հարվածեց նրան: Դա պատահեց Ծովի մոտ և տեսարանը ծովացավ: Աշտարակը ընկավ և բախումից տապալվեց, կարծես մի մեծ արձան թավալվեց և հաղթանդամ այն այրը ջրախցաված ներքև ընկավ» (Աբու-Ֆիդա «Զափածո գործեր»):

³⁵⁸⁴ «Զրիստոսի 1114 թվականին թուրքերը հավաքվեցին և անցան Եփրատը, որպեսզի գնան Երուսաղեմի վրա ու ոչնչացնեն բոլոր քրիստոնյաներին: Այսպիսով, մի կողմ թողնելով Աստիոքի Աստիոքը և Ապամիան, նրանք թողեցին նաև Համասկոսը ու Տյուրոսի և Ֆիլիպյան Կեսարիայի հատվածում, որը կոչվում է Փանաս Ներիսուժեցին Պաղեստին՝ հույս ունենալով անակնկալի բերել Բալդուինին (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացուն – Մ.Ֆ.**): Իմանալով թշնամիների առաջխաղացման մասին՝ արքան հավաքեց իր բանակը և, թողնելով Պտղոմայիոքը, որը նաև Աքբա էր կոչվում, ելավ թշնամիների դեմ, ինչպես խորհուրդ էին տալիս նրան գործերին ոչ այլքան լավ տեղյակ մարդիկ: Եվ ահա արքան, կոնկրետ չիմանալով, թե թշնամին որտեղ է, սկսեց առաջանալ դեպի Գալիլեյան ծովի... որտեղ, փակված երկու գետերի միջատարածքում, ճամբարել էին թուրքերը: Այս դիրքը, որ զբաղեցվել էր թշնամիների կողմից, շատ հարմար էր, բանգի մուտքը նեղ էր և միայն երկու փոքր կամուրջներ կային: Եվ այսպես, ավարտելով վրաններ խլիճելու գործը, անհավատները ոտքի հանեցին 2.000 հոգու, որպեսզի սրանք անցնեին կամուրջներից մեկով և դարան դնեին մեր մարդկանց դեմ, որոնք շուտով պետք է երևային մյուս կողմից: Իրոք, շուտով հայտնվեց մեր արքան, որն ուզում էր Տիբերիայի հասնել: Այդ ժամանակ էր, որ հայտնվեցին 500 թուրքեր, որոնք, հիմնական մասը դարձան զարանում դրած, ձևացրին, թե հարձակում են գործում մեզ վրա, իսկ հետո, արագորեն նահանջելով, քրիստոնյաներին բաշեցին իրենց հետևից: Այդ ժամանակ քրիստոնյաներից շատերը անգզուշորեն առաջացան և ընկնելով թուրքերի վրա, նրանցից ոմանց սպանեցին: Այնուհանդերձ թուրքերը, շարունակելով նահանջել, ի վերջո հասան այն բանին, որ քրիստոնյաներին դրեցին այն 2.000 հոգու հարվածների տակ, որից հետո թշնամիները քրիստոնյաներից երեք անգամ ավելի շատ մարդ կոտորեց, բան իրենք էին կորցրել՝ փախուստի մատնելով ու ցրելով մնացածին: Ով ամոթ, ով խայտառակություն, որ մեր մեղքերի պատճառով եկավ մեր գլխին այդ օրը, բանգի արքան ինքն էլ, կորցնելով դրոշը, գեղեցիկ վրանը և շատ հարստություններ ու արծաթեղեն, դիմեց փախուստի՝ հետը վերցնելով այնտեղ գտնվող պատրիարքին: Այս պարտությունը արժանացավ մեր 30 լավագույն ասպետների, ինչպես նաև 12 հարյուրյակ այլ հեծելազորի ու հետևակայինների կյանք...: Բարեբախտաբար արքայի դեմուս ողջ գործը չէր, որ հավաքվել էր այդ վայրում և ահա շուտով ժամանեց Ռիչարդի որդի, Աստիոքի իշխան Ռոջերը (**Աստիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին (1112-1119) – Մ.Ֆ.**), որը Բալդուինի խնդրանքով շտապում էր մասնակցություն բերել այդ գործին հանուն Աստծու և արքայի տաճած սիրո: Արքային էր միացել նաև Տրիպոլիսի բանակի մի մասը: Սրանք բոլորը ևս տուժվել էին, իսկ այժմ, մեղադրելով արքային իր իր մեծամիտ գոռոզության համար, պնդում էին կրկին իրենց մարտի տանելու գաղափարի վրա, թեև արքան համառեց և արգելեց մարդկանց այլևս անխուհեմ կերպով թուրքերի վրա հարձակվել: Եվ այսպես քրիստոնյաները, բանգի առաջ՝ չէին կարող վրաս հասցնել անհաղթելի թուրքերին, ճամբար զարկեցին նրանց մոտ և երկու բանակները սկսեցին այդ օրվա ընթացքում դիտարկել մեկը մյուսին: Թշնամիների գլուխ էին կանգնած Սալերնացի (**Մոսուլի կառավարիչ Սալերնացի – Մ.Ֆ.**), որը օգնության է կանչել Թալբեթին անունով Համասկոսի արքային (**Բուլունների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեգինի – Մ.Ֆ.**): Սա իրոք եկել էր և հետը բերել էր իր հսկողության տակ գտնվող Աստիոքի շրջաններից հավաքած մի մեծաթանկալ զորք: Եվ այսպես, թուրքերը ճամբար էին զարկել հարթավայրում, իսկ ֆրանկները՝ բլրի վրա, ընդ որում քրիստոնյաները այժմ վախճանում էին լքել իրենց դիրքերը և առաջանալ և դա ճիշտ որոշում էր: Շուտով, սակայն, թշնամիները սկսեցին իրկիզել շրջակայքը և դրա դեմն առնելու որևէ հնար չկար: Այդ ժամանակ նրանք, որոնք մեզ հետ չէին, խոսեցին վերադառնալու մասին, ընդ որում դա այն ժամանակ, երբ մենք պատված էինք թշնամիների կողմից, որոնք մեզ շրջափակել էին ինչպես բանտարկյալների՝ միաժամանակ չդադարեցնելով ամալացնել շրջակայքը ու իրենց ձեռքը գցելով առկա ողջ պատրաստվածքը: Բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ թուրքերը սարակիոսների օգնությամբ գրավեցին ու ավերեցին Սիցիա բաղաբը, որ մենք Անապոլիս եկե կոչում, իսկ թուրքերն ու սարակիոսների մի խումբ էլ օտերից մի օր հայտնվեց Երուսաղեմի շրջակայքում, երբ մարդիկ զբաղված էին բերքահավաքով՝ աղեղների հարվածներով վնասելով քրիստոնյաներից ոմանց: Այդ ժամանակ մերոնցից ոմանք ուզում էին դուրս գալ բաղաբի պարիսպներից և հարվածել հակառակորդին, սակայն խիստ իրավան կար դարպասները փակ պահել, որպեսզի փորձանք չլինի, բանի որ բաղաբում շատ բիշ գնված մարդ կար: Ի վերջո, հուրախություն մեզ, հաջորդ օրը թշնամին նահանջեց, թեև մենք վախճանում էինք, որ նրանք մեզ այդպես շրջափակած կպահեն դեռ երկար ժամանակ, իսկ այդ պարագայում մարդիկ փակված կմնային իրենց տեղերում, բերքը կմնար դաշտերում և կփչանար: Իրոք, այդ տարի բերքը շատ առատ էր և մարդիկ հույս ունեին լավ բաժին ունենալ, երբ ծովը փոթորկալից կլիներ ու ձկնորսությունը հնարավոր չէր լինի: Հենց այդ ժամանակ էր, որ երկու անգամ՝ հուլիսի 18-ին և օգոստոսի 9-ին, հողի ուժեղ ցնցումներ եղան, առաջինը գիշերվա կեսին, իսկ երկրորդը՝ օրվա երրորդ ժամին: Եվ այսպես թուրքերը, որ երկու ամիս այստեղ էին և ուզում էին ոչնչացնել մեզ, ի վերջո ընդունելով, որ հաջողության չեն կարող հասնել, հեռացան, իսկ դրա պատճառը նախ նորամուտ ուխտավորների հաշվին օրըստօր ուժեղացող մեր բանակի, որի հետո արդեն Աստիոքի մարդիկ, որոնք որևէ մտադրություն չունեին լքել մեզ: Եվ այսպես անհավատները վերադարձան Համասկոս, իսկ Բալդուին արքան էլ յուրայինների հետ գնաց Պտղոմայիոք» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 41):

«/9/ Երբ բացվեց թորանս շունչը, Սալերնացի, որը հուրասանի ամենահզոր իշխաններից մեկն էր (**Մոսուլի կառավարիչ Սալերնացի – Մ.Ֆ.**), 30.000 հոգուց կազմված թուրքական մի ուժեղ բանակով որոշեց ամենից առաջ գնալ Համասկոսի վրա, որպեսզի միանա Համասկոսի իշխան Դոկիանի (**Բուլունների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեգինի – Մ.Ֆ.**) հետ, միավորի թուրքերի ուժերը և հետո գա ու պաշարի Բալդուին արքայի (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացուն – Մ.Ֆ.**) բաղաբը՝ գրավելով այն ու բշտելով այնտեղից բոլոր քրիստոնյաներին: Հենց որ Եդեսիա երկրում լսեցին այդ մասին, անմիջապես ել հայտնի հայ սուրհանդակներ ուղարկվեցին Բալդուին արքայի մոտ, որպեսզի հայտնեն նրան պատերազմի այդ բոլոր պատրաստությունների մասին և զգուշացնեն, որ նա միջոցներ ձեռք առնի հակառակորդին դիմադրելու ուղղությամբ: Իր հերթին արքան, երբ լսեց այս լուրը, մի պատվիրակություն ուղարկեց Աստիոք՝ Ռոջերի (**Աստիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացուն – Մ.Ֆ.**) մոտ, սա մի երիտասարդ ու եռանդուն ասպետ էր, Տանկրետի (**Տիբերիայի իշխանության իշխան, Աստիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Տանկրետ Տերենտացուն – Մ.Ֆ.**) մոր հորեղբորդու որդին, որը հաջողվել էր իր նրան, որպեսզի սա անմիջապես գնեն ու զորք պատրաստեն և անմիջապես օգնության գա Սուրբ բաղաբին, բանգի, ինչպես ասվեց սկզբում, քրիստոնյաները պարտավորվել էին մշտապես օգնել մեկը մյուսին: Իրոք, Ռոջերը, հենց որ ստացավ արքայի այս ուղերձը, ի մի բերեց 700 ասպետների ու 500 հետևակայինների և ոտքի ելավ, սակայն որոշակի հապաղում եղավ գնեթերի հավաքման հարցում: Այդ ընթացքում թուրքերը, շարունակելով իրենց երթը Համասկոսից, տեղակայվեցին Գալիլեյան ծովի ափին, որտեղ պաշարեցին Տիբերիա ամրոցը, զբաղեցրին Թաբոր լեռը և բոլոր միջոցները ձեռք առան, որպեսզի ոչնչացնեն քրիստոնյաներին: Այսպես շարունակվեց երեք ամիս, երբ նրանք ներում էին քրիստոնյաներին, ամայացնում էրկիրը և ավարտառոթաբար զբաղվում՝ օր ու գիշեր հարձակում գործելով Տիբերիայի կայազորի վրա և բոլոր միջոցներով ձգտելով տիրել նրան... /11/ Եվ այսպես Բալդուինը, տեսնելով, որ թուրքերի հանդգնությունը օրըստօրե աճում է, ի վերջո համբերությունը կորցրած, կանչեց Երուսաղեմի ու հարակից բաղաբների գեներալներ ունակ բոլոր մարդկանց և, հավաքելով 700 ասպետների ու 4.000 այլոց, հայտարարեց բանակին և երգվեց, որ ինքը այլևս չի սպասի

Ռոջերին ու քրիստոնյա այլ իշխաններին, քանզի այլևս ի վիճակի չէ համակերպվել թուրքերի ասպատակությունների և ավարառության հետ: Եվ ահա արքան ելավ Աբբա ու, միավորելով նաև այնտեղ գտնվող Նոր ուխտավորներին և այլոց, սուրբ առաքյալներ Պետրոսի ու Պողոսի տոնի օրը ուղղություն բռնեց դեպի Հորդանան, որտեղ թուրքերը ճամբարել էին գեղեցիկ դաշտերում ու մարգագետիններում: Թուրքերը, սակայն, որ իրենց հետախույզների միջոցով ուշադիր հետևում էին ամեն ինչին, իմացան այդ մասին, վերցրին ճամբարը և հեռացան Թաբոր լեռ՝ կարծես վախենում էին արքայից ու ձգտում էին խուսափել ճակատամարտից: Հազիվ էին, սակայն, քրիստոնյաները զարկել իրենց վրաները, երբ վրա տվեցին Մալղուկն ու Ղուկիան՝ հետևելով ծովի ափագի նման մեծաքանակ մի բանակ: Եվ ահա սրանք իջան Թաբոր լեռան վրայից ու եռանդով հարձակվեցին արքայի ու նրա մարդկանց վրա՝ նետերի հարվածների տակ առնելով քրիստոնյաների ողջ բանակը: Այդ ժամանակ արքան ու նրա կողմակիցները, չկարողանալով կարգի գցել բազում հազարավոր մարդկանց ու ասնձել նրանց պատած վախն ու խուճապը, իրենք էլ փախուստի դիմեցին՝ կորցնելով 1.500 հոգու, որոնց թվում նաև 30 ասպետներ:... /12/ Արքան մեծ դժվարությամբ փախավ ու պոկվեց հակառակորդից, իսկ թուրքերը կրկին տեր դարձան այդ մարգագետիններին ու դաշտերին և միայն հաջորդ օրն էր, որ տեղ հասավ Տանկրեդի մոր հորեղբորորդու որդի Ռոջերը, որը հաջորդել էր նրան Անտիոքում: Սա եկավ 400-ից 600 ասպետների ու հետևակայիների ուղեկցությամբ՝ շատ տխրելով, որ ուշացել է երեկվա մարտից: Եկավ նաև Տրիպոլիի կոմսը (**Տրիպոլիի կոմսության Պոնա Տուլուզցին (1112-1137) – Մ.Ֆ.**)՝ տիրած այն բանից, որ թույլ է տվել հակառակորդին առավելության հասնել: Դրանից հետո իրար հետևից սկսեցին ժամանել նաև քրիստոնյաների այլ ուժեր, ընդ որում ծովով ու ցամաքով հավաքված այս մարդկանց ընդհանուր թիվը ի վերջո կազմեց 16.000 հոգի: Այդ ժամանակ արքան արագորեն ոտքի հանեց սրանց բոլորին, որպեսզի կրկին հարձակվի Հորդանանի շրջակայքում գտնվող թուրքերի վրա և վրժիլներով լինի բոլոր չարիքների համար, քանզի այդտեղ էին հավաքվել քրիստոնյաների բոլոր ուժերը, սակայն թուրքերը, իմանալով արքայի այս արշավանքի ու քրիստոնյաների ծրագրերի մասին, թողեցին Հորդանանը, հեռացան Ռոմանիա և սկսեցին պայքարել իույների դեմ» (Ալբերտ Ախենցի «Երուսաղեմի պատմությունը», գիրք 12, գլուխ 9, 11, 12):

«/19/ Հաջորդ տարի ամռանը Պարսկաստանը, կարծես մի կեղտոտ շատրվան, որը երբեմն հայտնվում է, որ աղտոտի խմելու ջուրը, հերթական անգամ մեզ վրա նետեց հսկայական քանակի անհավատների, որոնք առաջացան շատ տոհմիկ և հզոր մի իշխանի գլխավորության, որի անունը Մենդուկ էր (**Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդը – Մ.Ֆ.**): Սա իր հետ բերել էր մեծ բանակի ռազմիկներ, որոնց ոչ ճշգրիտ թիվն էր հնարավոր իմանալ, ոչ էլ անգիրն ու վերջն էր երևում: Սրանք կտրեցին, անցան կենտրոնական շրջանները և ժամանեցին Եփրատի ափ, որից հետո որոշեցին գործել ըստ Նոր մի ծրագրի: Այսպես, նրանցից նրանք, որոնք այստեղ էին եղել Նախորդ արշավանքների ժամանակ, որպես կանոն ամենից առաջ ուժերը փորձում էին Անտիոքի շրջակայքում, սակայն հիմա, երբ կային արդեն Նոր մարդիկ, որոշվեց այլ կերպ վարվել: Եվ ահա սրանք բոլոր կտրեցին, անցան Կոլոսերիան, Դամասկոսը թողեցին ձախում և այնտեղից ուղղվեցին ուղիղ դեպի Գալիլեա, որպեսզի բանակ դնեն Լիբանանի ու ծովի միջև, այն կամրջի մոտ, որը գցված է Հորդանան գետի վրա: Արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլունացին – Մ.Ֆ.**), հենց որ լսեց այս ամենի մասին և իմացավ, որ թշնամին, հույսը դրած իր հսկայական բանակության վրա, գործում է ինքնավատահ, անմիջապես օգնության կանչեց Անտիոքի տեր Ռոջերին (**Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացուն – Մ.Ֆ.**) և Տրիպոլիի կոմսին (**Տրիպոլիի կոմսության Պոնա Տուլուզցին – Մ.Ֆ.**), սակայն, մինչ սրանք կմիանային իրեն, նա ինքն իր սեփական զորքերով առաջացավ և ծամբար զարկեց թշնամիների մոտակայքում: Սրանք, հենց որ իմացան այս մասին, արդարացիորեն դատեցին, թե պետք չէ հնարավորություն տալ հակառակորդին հավաքել բոլոր ուժերը, այլ պետք է գործել մինչ այդ: Դատելով այսպես՝ նրանք օրերից մի օր առանձնացրին 2.000 հեծյալների, որոնցից 1.500 հոգու դրան դրեցին, իսկ մնացած 500 հոգուն էլ հրամայեցին անցնել կամուրջը, մարտի մեջ մտնել Երուսաղեմի արքայի դեմ և այնպես անել, որ սա սկսի հետապնդել իրենց: Դրանից հետո նրանք պետք է քրիստոնյաներին դարանը բաշեին և գցեն մյուս 1.500 հոգու հարվածի տակ: Այդպես էլ եղավ: Թուրքերը հարձակվեցին Բալդուին արքայի վրա, իսկ սա թեթևամտորեն ոտքի հանեց իր մարդկանց, որ հետապնդեն հակառակորդին: Եվ այսպես քրիստոնյաները ելան թշնամու դեմ և վերջինիս կարծես փախուստի մատնեցին, որից հետո սկսեցին հետապնդել և անխուհեմաբար հայտնվեցին իրենց համար նախատեսված դարանում: Անհավատները, ելնելով իրենց թաքստոցներից և ստանալով բանակական առավելություն, միացան այն 500 հոգու հետ և, առաջ շարժվելով ողջ ամբոխով, նետվեցին մեր մարդկանց վրա: Քրիստոնյաները սկզբում դիմադրեցին և գործի դրեցին թերը, սակայն հետո թշնամու բանակական առավելությունն իր գործն արեց և արդյունքում մերոնք, որպեսզի խուսափեն իրենց սպառնացող վտանգից, դիմեցին մի իսկական փախուստի, փոխանակ գոնե անհանչին: Այդ ժամանակ շատերը սպանվեցին, իսկ արքան ինքն էլ, վախճանը ձեռքին և Արնուլֆ պապի արքայից հետ միասին, որը մի բիչ հետ էր մտնում, թագավորության այլ իշխանների ուղեկցությամբ թողեց ճամբարը, փախավ ու մեծ դժվարությամբ փրկվեց: Թշնամին տիրեց քրիստոնյաների ճամբարին, իսկ մեր մարդիկ էլ պատիժ ստացան իրենց մեղքերի համար: Իրոք, մեղավորը մեր արքան էր, որը, չցանկանալով սպասել օգնությանը, փոքաքանակ ուժերով ելել էր հակառակորդի դեմ և, վստահ սեփական քաջությանը, չէր սպասել ոչ հեռու գտնվող Անտիոքի Ռոջերին և Տրիպոլիի կոմսին, որոնք այդ կամ հաջորդ օրը ահա-ահա պետք է ժամանեին: Արդյունքում քրիստոնյաների բանակը կորցրեց 300 հեծյալներ ու 1.200 հետևակայիներ: Այս անհաջողությունից հետո ոտքի ելան բոլոր խոշոր ու մանր իշխանները և սկսեցին մեղադրել արքային այդ ամենի համար, որից հետո, հավաքելով բոլոր ուժերը մեկ բռունցքում, նրանք արագացրին բայլերը, որպեսզի բանակ զարկեն մոտակա լեռներում, որտեղից կկարողանային հետևել իրավունք բանակած թշնամու ճամբարին: Անհավատները, սակայն, լավ իմանալով, որ թագավորության մյուս մասերը մնացել են առանց պաշտպանների, ջոկատներ ուղարկեցին տարբեր կողմեր և սկսեցին ոտնատակ տալ երկիրը՝ հարձակվելով ու սպանելով բոլոր նրանց, ում համդիպում էին ճանապարհին՝ արելով ու բռնելով տները, գերեզմաններով մարդկանց և վայելելով լիակատար ազատությունը, կարծես այդ երկրի իսկական տերերն էին: Այսպիսով՝ մեր մարդիկ հատկապես գյուղական վայրերում ծանր կորուստներ կրեցին, ընդ որում թշնամին հիմալի կերպով հասկացավ մեր երկրի իրական վիճակը և լիուլի օգտվեց դրանից: Եվ այսպես անհավատները, ավերելով ու ոտնատակ տալով բոլոր գյուղերն ու ավանները, մեծաքանակ գերիներով հետ դարձան: Այսպիսով՝ թագավորությունը մի իսկական կողոպուտի գոհ դարձավ, իսկ նրանք էլ, որ բաղաբներում էին, Նուվիսկ թեմերի իսկ չէին համարձակվում դուրս հանել այդտեղից:... /20/ Այս ամենից վատ բան էլ, սակայն, եղավ, որն ավելացրեց մարդկանց սարսափը, քանզի Ասկալոնի բնակիչները, որոնք մշտապես անհանգիստ էին, ինչպես իսկական որդեր, իմանալով, որ արքան իր թագավորության ողջ ուժերով փակված է Տիբերիա լեռան վրա, իսկ նրա հակառակորդներն էլ տիրել են մնացած բոլոր տարածքներին, ուղղվեցին դեպի Երուսաղեմ, որը գրեթե գրկված էր կայազորից: Այդ ժամանակ բաղաբն բնակիչներից ոմանք սպանվեցին կամ գերվեցին, իսկ բաղաբի ողջ շրջակայքն էլ կրակի մատնվեց և իրկիզվեց: Մնալով այստեղ մի բանի օր ու տեսնելով, որ բաղաբն բնակիչները, փոխանակ դուրս ելնելու, մտնում են պարիսպներից ներս, ինչպես նաև վախենալով արքայի վերադարձից, ասկալոնցիները հետ դարձան իրենց բաղաբ: Ամառն արդեն փոխարինում էր աշնան և, ինչպես սովորաբար լինում էր, եկան Նավեր, որոնք բերում էին Նոր ուխտավորներ: Սրանք, երբ ափ իջան ու պարզեցին, որ արքան ու քրիստոնյաները բացառիկ ծանր դրության մեջ են, շտապ առաջացան և ինչպես հեծյալ, այնպես էլ հետևակ վիճակում սկսեցին համալրել թագավորության բանակի շարքերը: Այդ ժամանակ թշնամիների առաջնորդները, իմանալով այս մասին, սկսեցին վախենալ, որ քրիստոնյաները, ստանալով Նոր ուժեր, հանկարծ վրժիլներգության ուղին կբռնեն իրենց իրականացրած չարիքների համար, դրա համար էլ ուժերը հետ բաշեցին դեպի Դամասկոս: Այսպիսով՝ իրենց տեղերը դարձան նաև քրիստոնյաները» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 19, 20):

«Հայոց 562 թվականին անհավատ և արյունարբու գազան Մամուտոս Եմիրը՝ պարսից սպասալարը (**Մոսուլի կառավարիչ Մավրուդը – Մ.Ֆ.**), անհամար զորքով շարժվեց, եկավ ֆրանկների դեմ և հասավ խառն կոչվող բաղաբը: Ուռնայի Պաղտինն (**Երեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլոզցին – Մ.Ֆ.**) այն ժամանակ զորքերով հանդերձ գտնվում Թալաշար բաղաբում, բայց ֆրանկներից մի բանի չարանեղծ և ստոր մարդիկ խռովության ու մատուության լուր են հասցնում կոմսին և ասում, թե. «Շատերը համաձայնության են եկել Ուռնա բաղաբը թուրքին տալու վերաբերյալ»: Եվ ահա նա, հավանալով անօրեն գրապարտիչների տուտ չարախոսությանը, դաժան վճիռ կայացրեց: Նա Սուրճի Պայենին հրամայեց անմիջապես գնալ և Ուռնա բաղաբից տեղահան անել բոլոր բաղաբացիներին, որ բաղաբում չմտն և ոչ մի մարդ: Չարաղեմ ֆրանկները այդ օրը որոշեցին և ցանկացան ողջ բաղաբն ընդհանրապես սրի բաշել, նրանք համաձայնեցին թափել անպարտ և անմեղ մարդկանց արյունը, որոնք ոչ մի հանցանք չէին գործել, թեև ֆրանկներն իրենց ազգին բնորոշ չարատարությամբ կարծում էին, թե բոլորն էլ չարաբարոն են: Սահմի ասնին՝ կիրակի օրը, ճաշի ժամին Ուռնա բաղաբի գլխին այնպիսի դաժն արեւն ու փորձությունն եկավ, որ հայրն ուրացավ իր որդուն, որդին էլ հորը: Լացն ու կոծը, աղմուկ-աղաղակը բռնել էր ողջ բաղաբը: Ամեն մի տնից արտասվալից, վշտահար և ցավաբեկ զոյուն էր լսվում, որովհետև բաղաբը տնահան անելով բշեցին, իսկ տներում թաքնվածներին էլ հրամայեցին ողջակեղ անել: Բաղաբում ոչ ոք չմնաց, բացի 80 տղամարդուց, որոնց Նույն երեկոյան հավաքեցին բերդի Սուրբ Թորոս եկեղեցում և պահում էին զինվորների հսկողության տակ: Այդ օրը ֆրանկները Ուռնայի գլխին մեծ փորձանք բերեցին, ամեն մեկը իրեն վայ էր տալիս: Չմնաց և ոչ մի վատուկան, որ ֆրանկները չանեին Ուռնայի բնակիչներին: Այս տեղ է, որ իրականացան կանխագուշակությունները, թե. «Վայ է եկել Աբգարի տան գլխին»: Ուռնայի բոլոր բաղաբացիները Սամուտա գնացին, Ուռնա մայրաքաղաքը դատարկվեց և նստեց, որպես այդի մի կին: Նա, ով անցյալում մայր էր բոլոր արարածների համար ու իր շարքն էր հավաքում աշխարհով մեկ բոլոր ցովածներին, նա, ով անցյալում խաչով էր ընդառաջ գնացել ֆրանկներին, երբ նրանք մուրադուն էին գալիս, այս բոլոր բարիքների դիմաց այսպես վարվեցին նրա հետ ու բոլոր

հավատացյալներին չար հատուցեցի: Այն ժամանակ խառնաձուլ գտնվող թուրքական զորքը, գետնանցելով Եփրատը, որը բազմությամբ շարժվեց, գնաց Երուսաղեմ սուրբ բաղաբը՝ ֆրանկների դեմ: Պաղտինը, լսելով, որ Մամտուտը եկավ, հասավ Երուսաղեմի գավառ, անաչեց իր գործած վատության համար և, նաևս գրելով Ուռհա, կարգադրեց թույլ տալ բաղաբացիներին վերադառնալ: Երեք օր անց ամեն մեկը հետ եկավ իր տունը: Այն ժամանակ այլազգիների զորքն իջավ, բանակեց Տապար կոչվող բաղաբում: Տիբեթական ծովի մոտ: Երուսաղեմի թագավորը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) Աստիոք լուր ուղարկեց և կանչեց ֆրանկների Ռոմերին (Աստիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոքեր Սալերնացուն – Մ.Ֆ.), ֆրանկների բովանդակ զորքը, ինչպես և Տրապոլսի կոմսին (Տրիպոլիսի կոմսության Պոնս Տուլուզցուն – Մ.Ֆ.): Չնձիկի (Տուլուզի կոմս Ռայմոնդ Տուլուզցու – Մ.Ֆ.) որդուն: Բոլորը միահամուռ կերպով նրա կոչին ընդառաջ գնացին: Երուսաղեմի զորքը, սակայն, մեծամտացած, միայնակ պատերազմի ելավ թուրք զորքերի դեմ՝ ուզենալով անտիոքիներից առաջ տեղ հասնել, որպեսզի վերջիններս չլինեն բացի համբավին արժանացողները: Նրանց գոռոզատուությունը, սակայն, աստծուն դուր չեկավ, այլ աստված նրանց ամբարտաւանության համար խայտառակ արեց, բանգի, երբ նրանք ընդհարվեցին միմյանց, թուրքերի զորքերը հաղթեցին ֆրանկների զորքերին և փախուստի մատնեցին: Նրանք անվանի մարդկանց սպանեցին, իսկ հետևակին էլ գլխովին կոտորեցին: Թուրք գլխավորներից մի քաջ մարդ հասավ Երուսաղեմի թագավորին և երկաթե լախտով խփեց նրա թիկունքին: Տեղը, սակայն, թագավորին նեցուկ կանգնեց և փրկեց, բանգի հենց այդ պահին հասան Աստիոքի և Տրապոլսի զորքերը: Աստիոքի Ռոմերը (Աստիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոքեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.), տեսնելով կատարվածը, առյուծի պես գոչեց, փութանակի տեղ հասավ և, թուրքերի զորքերին փախուստի մատնելով, փրկեց թագավորին ու Երուսաղեմի բոլոր գլխավորներին: Այլազգիների զորքը բանակեց լեռան մի լանջին՝ Տապարի և Երիթրոմի միջև, իսկ ֆրանկների զորքը բանակեց լեռան մյուս լանջին: Նրանք այլևս չմարտնչեցին միմյանց դեմ և Մամտուտը, մի քանի օր մնալով, վերադարձավ Դամասկոս բաղաբը, իսկ ֆրանկների գլխավորները հետ եկան իրենց բաղաբները» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Յայդ 562 թվականին անօրեն Եփր Սավորուրը (Մոսուլի կառավարիչ Սավորուրը – Մ.Ֆ.) շարժվեց խառնակ վրա: Այդ ժամանակ դուք ժուլին (Թլապաշարի իշխանության նախկին իշխան, փաստացի տիրակալ, Տիբեթիայի իշխանության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) Թլապաշարում էին: Նրանք ստացան այն սև լուրը, թե իբր բաղաբացիները կանչել են Սավորուրին, իսկ հավատացին դրան: Դրա համար էլ Ուռհա ուղարկեցին Սրուժի դուք Պայենին և հրամայեցին բաղաբի բնակիչներին, որ նրանք լքեն այն, իսկ բաղաբն էլ կրակի մատնեն: Բնակչությունը, չցանկանալով լքել հայրենի տները, սկսեց որբալ, սակայն նրանց ստիպեցին այդպես վարվել: Եվ ահա նրանք բոլորը թալանեցին բաղաբն ու հեռացան Սամուստ: Այդ ժամանակ Սավորուրը խառնակ միջով ուղղվեց դեպի Երուսաղեմ, որպեսզի մարտնչի այդ երկրի արքայի դեմ: Իմանալով այդ մասին՝ Ուռհայի տեր Պաղտինը զոջաց իր գործողությունների համար և հրամայեց բնակիչներին իրենց տները վերադարձնել: Սավորուրը գնաց և տեղակայվեց Տապարի մոտ: Երուսաղեմի արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) օգնության համար դիմեցի Աստիոքի տիրակալ Ռոքերին (Աստիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոքեր Սալերնացուն – Մ.Ֆ.) և Տրիպոլիսի դքսին (Տրիպոլիսի կոմսության Պոնս Տուլուզցուն – Մ.Ֆ.), որոնք պատրաստակամորեն արձագանքեցին: Այնուհանդերձ Երուսաղեմցիներն իրենք էին ցանկանում հաղթանակի հասնել թուրքերի նկատմամբ առանց որևէ մեկի օգնության, սակայն աստված ասնձեց նրանց գոռոզությունը, քանի որ թուրքերը հաղթանակ տարան, ընդ որում նրանցից մեկը քաջաբար հետապնդեց արքային՝ մտրակելով նրա թիկունքը երկաթյա մտրակով: Ի վերջո, օգնության հասնողները տեսան, որ արքային ծեծում են և շտապեցին օգնել: Այդ ժամանակ քաջաբար Ռոքերը հարձակվեց այդ հանդուգն թուրքի վրա և խոցեց նրան նիզակով, ինչից հետո քրիստոնյաները ոգևորվեցին ու սկսեցին ոչնչացնել թուրքերին: Նրանք ոչնչացրին 1.000 հոգու, իսկ մնացածին էլ փախուստի մատնեցին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»): «Քրիստոսի 1113 թվականին Պաղտին թագավորը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) չորրորդ անգամ հաղթեց Սարա հեծելազորին Տաբարիայի մոտ» (Յեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Սավորուրը (Մոսուլի կառավարիչ Սավորուրը – Մ.Ֆ.) իր հետ գտնվող 7.000 հեծյալների հետ միասին մարտում հանդիպեց Բալդուինին (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացուն – Մ.Ֆ.) ու ժուլինին (Թլապաշարի իշխանության նախկին իշխան, Երեմիայի կոմսության նախկին իշխան, Երեմիայի կոմսության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), որոնց հետ 2.000 հետևակայիններ և մի քանի ֆրանկ հեծյալներ կային: Դա տեղի ունեցավ Տիբեթիայի ծովի մոտակայքում, որտեղ ֆրանկները պարտություն կրեցին և հետևակայիններից 1.300 հոգի սպանվեցին: Այդ ժամանակ ֆրանկներին Տրիպոլիսից օգնության հասան Սմիթը (Տրիպոլիսի կոմսության Պոնս Տուլուզցին – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև իր բանակով մոտեցավ Աստիոքի արքա Ռոքերը (Աստիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոքեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.): Ֆրանկները մոտեցան այն լեռանը, որի մոտ տեղակայված էին արաբները, որից հետո կողմերը առանց կռվելու 26 օր կանգնած մնացին իրար դեմ հանդիման: Եվ ահա ֆրանկները եկան Զորդանան գետի մոտ, որից հետո արաբները, որոնք սկսել էին տանջվել սովից և հեռու էին իրենց բաղաբներից, հեռացան ու տեղակայվեցին Դամասկոսի շրջակայքում» (Բար-Յեթեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դրանից հետո նա (Մոսուլի կառավարիչ Սավորուրը – Մ.Ֆ.) զորք հավաքեց թուրքերից, բորբերից և ընդհանրապես, բոլոր նրանցից, ում կարողացավ հավաքել, և, ուղղություն բռնելով դեպի Աստիոք, այդ տարվա 2ուլացարա ամսին անցավ Եփրատը: Երբ այդ մասին լուրը հասավ Բալդուին արքային (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացուն – Մ.Ֆ.), նա շատ անհանգստացավ և նյարդացավ: Այդ ժամանակ Թլապաշարի կառավարիչ ժուլինը (Թլապաշարի իշխանության նախկին իշխան, Երեմիայի կոմսության նախկին իշխան, Երեմիայի կոմսության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) գտնվել էր իր բեռի Բալդուին Փոթի (Երեմիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացուն – Մ.Ֆ.) հետ, որը ալ-Ռուխայի կառավարիչն էր, և միացավ Երուսաղեմի կառավարիչ Բալդուինին, որը նրան հետազգայում որպես տիրույթ հանձնեց Տիբեթիան: Նրանց միջև որոշվեց, որ ժուլինը մի նամակ պետք է գրի աթաբեկ 2ահիր-Էդ-Դիսին (Բուլանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Ռեզգին – Մ.Ֆ.)՝ առաջարկելով բարեկամություն, ինչպես նաև բարեկամական ու խաղաղ հարաբերությունների հաստատում, որի համար պետք է նրան հանձնվեր Թամանին ամրոցը... (տեքստում բացթողում է - Մ.Ֆ.) մոտակայքում, ինչպես նաև Տաբալ-Ամիր՝ փոխարենը ստանալով Սավորուրի գտնվող 3աբաթ նույն Սավորուրի կեսի հետ միասին՝ խոստանալով ազնվորեն կատարել բոլոր պայմանները, պահպանել բարեկամությունը և որևէ հարձակում չգործել Դամասկոսի շրջանի վրա: Միաժամանակ պայման դրվեց, որ իր կողմից էլ աթաբեկը հարձակում չի գործի ֆրանկների շրջանների վրա: 2ահիր-Էդ-Դիսը, սակայն, մերժեց այդ առաջարկը և իր զորքով ելավ Դամասկոսից, որպեսզի սրբազան պատերազմ մղելու համար միանա Եփր Սավորուրին: Նրանք միավորվեցին Սար-Սալամիայում և, որոշելով հարձակում գործել Բալդուինի վրա, արդեն առաջ գնացին միասին: Աթաբեկի հետ էին Զեմին, Զանալի ու Ռաֆանիայի բոլոր զորքերը: Չոհաբերության օրը նրանք ճամբար գարկեցին Զադասի մոտ, իսկ հետո էլ Այն ալ-Ջարի, Բեջայի ու Վադիլ Թալի միջով ուղղվեցին դեպի Բանիաս: Այստեղից բանակի մի մասն անցավ Թամանիի շրջան, սակայն չկարողացավ իրականացնել իր առջև դրված խնդիրը ու վերադարձավ: Այդ պահին էլ հենց Բալդուինը ելավ նրանց դեմ: Զականալով, որ աթաբեկի հետ խաղաղություն կկնքվու իր փորձը չի ստացվում, նա շարունակեց հարձակումներն ու Աստիոքի թալանը այնքան ժամանակ, մինչև որ սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սկզբում համալրիան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարի – Մ.Ֆ.) բանակը չմտավ նրա սեփական տարածք: Աթաբեկը ամեն տեսակի հարձակն ու պատիվ էր ցույց տալիս Եփր Սավորուրին, նրան հանդերձներ էր նվիրում, ինչպես նաև մթերքներ ու ձիեր էր տալիս ինչպես նրան, այնպես էլ նրա զորքի եփրներին ու ջափաճի անդամներին: Եվ ահա նրանք շարունակեցին արշավանքը՝ հրաման ստանալով ճամբար գարկել ալ-Կուխլայի մոտ: Այդ ժամանակ Բալդուինին միացավ Աստիոքի տիրակալ սեր Ռոքերը (Աստիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոքեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.) և Տարաբուլյասի կառավարիչը (Տրիպոլիսի կոմսության Պոնս Տուլուզցին – Մ.Ֆ.), որից հետո նրանք որոշեցին միասնական ճամբար գարկել ալ-Սանաբարի մոտ, այնտեղից անցնել ալ-Կուխլան և դիմադրած կանգնել մահմեդականներին: Նրանք իրենց բեռներն արդեն մահմեդականներից գաղտնի անցկացրել էին մյուս կողմ, սրանք իրոք չգիտեին, որ ֆրանկները զուգահեռ ուղղությամբ գալիս են դեպի այդ ճամբար, և ահա նրանց ջոկատներից մեկը ճամբար գարկեց ալ-Կուխլայի մոտ, որից հետո մի քանի թուրք ռազմիկներ, անասնակեր ու ցորեն փնտրելու նպատակով, անցան կամուրջը: Միա հենց այստեղ էր, որ նրանք հայտնաբերեցին, որ ֆրանկներն արդեն խփել են իրենց կամուրջը, Բալդուինը առաջ է անցել, որպեսզի ճամբար գարկի, իսկ Աստիոքի ու Տարաբուլյասի տերերն էլ ճամբար են գարկել նրանից հետո: Դրանից հետո արդեն տեղի ունեցավ ընդհարում պարեն ձեռք բերելու նպատակով ելած այս մարդկանց ու ֆրանկների միջև: Ըսվեցին աղաղակներ, ռազմիկները նետվեցին դեպի գեներալն ու անցան կամուրջը՝ կարծելով, թե դա ժուլինն է, քանի որ նա այդ ժամանակ հանդիսանում էր Տիբեթիայի կառավարիչը: Աթաբեկը դիպե գրավեց կամուրջի մոտ, իսկ նրա զորքի մի խոշոր ջոկատ էլ հապճեպ անցավ այն ու հայտնվեց մյուս ափին: Նրանք թվում, որոնք անցել էին, Եփր Թամարիբեկ իբև Ալուսանաշն էր՝ իր զորքից առանձնացրած մի ուժեղ ջոկատով: Երկու կողմերն էլ մարտը սկսեցին առանց որևէ պատրաստության, ոչ վրան զարկելով, ոչ ճամբար կառուցելով, ոչ էլ առանց նախնական փոխադարձ նետահարվածների: Երկու զորքն էլ միանգամից իրար եկան ձեռնամարտում և առատաձեռն Ալլահը, փառք նրան, երեք հարձակումներից հետո հաղթանակը տվեց մահմեդականներին: Ֆրանկների կողմից այդ ճակատամարտում սպանվեցին մոտավորապես 2.000 հոգի՝ հրամանատարներից ու ռազմիկներից, իսկ մահմեդականները տիրեցին նրանց վրաններին, որոնք սրանք այդպես էլ չէին հասցնել դնել, ինչպես

նաև հանրահայտ արշավային մատուռին: Բալդուինին հաջողվեց փրկվել գերությունից միայն զենքը նետելուց հետո: Կենդանիները, ինչպես նաև հետևակայինների ունեցվածքը գրավեց, իսկ նրանց մեծ բանակություն էլ խեղդվեց լճում: Այս լճի ջրերն այն աստիճան էին արյունով ներծծվել, որ զորքը մի բանի օր չխանց ջուր այդ ջրից, մինչև որ այն կրկին ջինջ տեսք ընդունեց: Այն ֆրանկները, որոնց հաջողվեց փրկվել, ապաստան գտան Տիբերիայում, ընդ որում նրանց մեծ մասը վիրավորված էր: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ Ռիդի 507 թվականի Մուհամադ ամսի 2-ին, շաբաթ օրը: Երբ ամեն ինչ ավարտվեց, հայտնվեցին Տանկերի և իբն Սեն-ժիլի զորքերը: Նրանք սկսեցին Բալդուինին շտապողականության մեջ մեղադրել, բնակարաններից նրա ծագրերը և իրենց ձեռքում մնացած վրանները խիտեցին Տիբերիայի վրա: Այդ ճակատամարտից մեկ օր անց թուրքերի ջոկատը մոտեցավ Տիբերիային և, տեղակայվելով նրա շրջակայքում, որոշեց հարձակում գործել ու ոչնչացնել նրանց: Ֆրանկները վախ էին զգում նրանցից և գիտակցում էին իրենց գլխին գալիքը, սակայն թուրքերը, մեկ ողջ օր կանգնած մնալով բլրի վրա, վերադարձան իրենց ճամբար: Այդ ժամանակ արդեն ֆրանկները բարձրացան բլրի վրա և ամրացան այնտեղ, բանի որ այն հարձակվողների համար դժվարամատչելի էր: Բլուրը գտնվում էր Տիբերիայից արևմուտք և նրա վրա ջուր չկար: Մահմեդականները լի էին վճռականությամբ բարձրանալ այդ բլուրը և հարձակում գործել թշնամու վրա: Այդ ժամանակ աթաբեկը կանչեց արաբներին Թայի, Կիլաբ և հաֆաիա ցեղերից, որոնք մեծ բանակությամբ եկան մեծ ու փոքր ջրի տիկերով, որոնք լի էին ջրով, ինչպես նաև ջրերի պաշար բարձած ուղտերի բարավանով: Դյուսիսից բարձրանալով բլրի վրա՝ հետախույզները պարզեցին, որ նրա վրա մարտնչելը դժվար է ինչպես հեծյալ, այնպես էլ հետևակ ռազմիկների համար: Այդ ժամանակ, ահա, մահմեդականները, տեսնելով իրենց հաղթանակի բոլոր նշաններն ու վկայությունները, ոգին զգած ու կոտորված հակառակորդին և, իմանալով այն մասին, որ իսլամի գնդերն արդեն ներթափանցել են երուսաղեմի ու Չաֆայի շրջակայքը, իրենց հետ այդ տարածքներ տանելով բառս և ավերածություն, տանելով կենդանիներին ու թալանելով ամեն պատահած, ահա ուրեմն, այս պայմաններում նրանք հետաձգեցին բլրի գրոհը և այս վիճակը շարունակվեց մինչև Սաֆար ամիս վերջը: Այդ ամենից հետո Դալեմից որպես օժանդակություն Ֆախր ալ-Մուլք Ռուդվանի (**Դալեմի Եմիրության Եմիր Ռիդվանի – Մ.3.**) զորքից եկավ հեծյալների մի հայրուրյակ, որը վկայում էր նրա պարտավորվածությունների որոշակի խախտման մասին: Աթաբեկ Զախիդ-դ-Դինը և Շարաֆ-դ-Դին Մավդուդը, զարմանալով այն բանի վրա, որ սա որևէ այլ ավել բան չի արել, հրաժարվեցին իրենց սկզբնական մտադրությունից օժանդակել նրան և իրենց բարձրագույն տիրակալ ճանաչել, իսկ դա տեղի ունեցավ Ռիդի 507 թվականի Ռաբիա Ա ամսի 1-ին: Նրանք սուրիական ուղարկեցին Սպահան սուլթան Դիյաս-դ-Դին ալ-Դունայի մոտ հաղթանակի մասին լավ լուրերով, ինչպես նաև նրան ուղարկեցին սպանված ֆրանկներ, սպանվածների գլուխներ, ձիեր, վահաններ, վրաններ և տարբեր տեսակի զենքեր: Այն բանից հետո, երբ նրանց զորքը հեռացավ Վադի Մաթրուի ճամբարից, ֆրանկները իբն բլրից իրենց ճամբար և պաշտպանական դիրքեր գրավեցին արդեն այստեղի բարձունքներում, որտեղ էլ հենց հավաքվում էին պարենամթերքը, գումարները և նրանց տարածքների բոլոր մասերից հոսող օժանդակ ուժերը: Զորքի թուրք ռազմիկները, թվով մի քիչ ավել 10 զնդից, իրենց ճամբարից վերադարձան առանց գումակի, որպեսզի մարտի մեջ մտնեն թշնամու դեմ: Մի բանի օրվա ընթացքում նրանք սպասում էին այն հույսով, որ ֆրանկները կմարտնչեն նրանց դեմ, սակայն սրանք չէին լսում իրենց պարտությունները և մնում էին մի վայրում, բոլորը, հեծյալ ու հետևակ, և նրանցից ոչ մեկը դուրս չէր գալիս: Այդ ժամանակ թուրքերը սկսեցին հարձակում գործել նրանց վրա, նետահարել բոլոր նրանց, ուղեք մոտենում էին: Նրանք ավերում էին նրանց պարենամթերքը և անասնակեր հասցնելու բոլոր ուղիները՝ շրջապատելով, ինչպես լիալուսինը և ապարանջանը: Ֆրանկների դրությունը աստիճանաբար ծայրահեղ դարձավ և նրանք սկսեցին ելնել ճամբարից՝ օրական անցնելով 3 մղոն: Գիշերը վրա հասնելուն պես, սակայն, նրանք վերադարձան նույն այդ բլուրը, որպեսզի ապաստան գտնեն ու պաշտպանվեն այնտեղ: Մահմեդականները համառորեն հետապնդում էին նրանց, ձգտելով գերիները ու ռազմավար ձեռք գցել, որոնք կորել էին նրանց ձեռքից իրենց երկարատև բացակայության ընթացքում, սակայն զորքի հրամանատարները թույլ չէին տալիս ռազմիկներին հաաշտապ գործողությունների դիմել և հարձակում գործել ֆրանկների վրա իրենց ճամբարում՝ խոստանալով, որ նրանց համար շուտով հնարավորություն կլինի մարտնչել թշնամու դեմ: Այն բանից հետո, սակայն, երբ սպասողական վիճակը շատ երկարեց, Մավդուդի զորքը սկսեց կորցնել համբերությունը և, բանի որ տևից հեռու էր գտնվում, սկսեց վերադարձնել մի անընդհատ հետաձգվում էր և նրանց ոչ մի կերպ չէր հաջողվում անցնել իրենց նպատակին, ահա ուրեմն, այս ամենի պատճառով ռազմիկների մի մասը ցրվեց ու վերադարձավ իրենց սեփական հողեր, իսկ մյուսներն էլ իրենց հերթին վերադարձի թույլտվություն խնդրեցին ու ստացան այն: Մավդուդը որոշեց մնալ Անդրիքում, սպասելով սուլթանի հրամանին և պատասխանին իր նամակին, որով նա տեղեկացրել էր նրան կատարվածի մասին ու բացատրել իրերի վիճակը, որպեսզի հետագայում գործի ըստ նրա հրահանգների: Ֆրանկների հոգում չմնաց ոչ մի մահմեդական, որը չէր խնդրել աթաբեկի իրենց անվտանգությանն ապահովել, երաշխիք կանգնել իրենց սեփականությանը և նույնիսկ Նաբուսի եկամուտները մի մասը նրան բերվեց: Մինչ ֆրանկները այդ բլրի վրա շրջափակված վիճակում էին մնում, Բայսանը թալանվեց և Աբբասի ու Երուսաղեմի միջև չմնաց ոչ մի մշակված կալվածք: Այս ամենից հետո որոշվեց, որ աթաբեկն ու Մավդուդը պետք է Նահանգեն և ահա նրանք միասին վերադարձան Դամասկոս Ռիդի 507 թվականի Ռաբիա Ա ամսի 21-ին: Մավդուդը հաստատվեց Կանաչ Մայրուսում, իսկ աթաբեկն էլ նրան մեծ հարգանք ու պատիվ էր ցույց տալիս՝ ամեն կերպ արտահայտելով նրա նկատմամբ իր տրամադրվածությունը, որի արդյունքում նրանց բարեկամությունն ու փոխադարձ կապվածությունն ավելի ամրապնդվեցին» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁵⁸⁵ «4/ Ընտրված տեղեկություն է հասնում 50.000 հոգանոց թուրքական զորքի հարձակման մասին, որը հավաքվել էր բոլոր արևելյան երկրամասերից և այդ թվում Խորասանից...: /5/ Առափնյայան նրան (**Բուլանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ին – Մ.3.**) ներկայացավ ներքինի սենեկապետը և հայտնեց կայսեր Նիկիայի վրա թուրքերի հարձակման մասին՝ ցույց տալով նաև Եվստաթիոս Կամիցայի, այն ժամանակ Նիկիայի կառավարիչ, նամակը այդ հարձակման մասին: Եվ ահա ինքնակալը, առանց որևէ հապաղման ու սպասումի և մոռանալով իրեն տանջող ցավի մասին, մարտակառքի վրա տեղավորված ուղղվեց դեպի Նիկիա՝ աջ ձեռքում պահելով մտրակը: Ռազմիկները ընթանում էին նրա կողքից ըստ ջոկատների՝ Նիգակները ձեռքերին առաջանալով մարտակառքի կողքերով: Նրանցից ոմանք վազում էին կողքից, մյուսները առաջից էին գնում, երրորդները՝ հետևելով: Նրանք ուրախանում էին բարբարոսների դեմ կայսեր ելույթի համար, սակայն տխրում էին, որ ցավը խանգարում է նրան հեծյալ ընթանալ: Ալեքսեյը գվարթացնում էր նրանց գլխի շարժումով և խուճեղով՝ սիրալիք ծպտում էր ու խոսում հետևելով: Երեք օր անց նա ժամանեց Եգիպտի կղզիով տեղը: Տեսնելով, որ շտապում է անցումի հարցով՝ ավզուստան հրաժեշտ տվեց նրան և հետ գնաց արքայանիստ բաղաբ: Երբ ինքնակալը հասավ Կիլիկիա, նրան ներկայացավ մի մարդ տեղեկությունով, որ գլխավոր սատրապները իրենց մեջ բաժանել են 40.000 ռազմիկներին, հարձակման են անցել Նիկիայի ու նրա հարևան երկրամասերի ուղղությամբ, իսկ Մոնոլիկն ու... (**տեսքողումը բացթողում է - Մ.3.**) ամապացնում են ծովափը: Այն թուրքերը, որոնք ամապացրել էին Նիկիական լճի ափերն ու Բորսան, թալանել են նաև Ապոլոնիան, որտեղ էլ իրենց ճամբար են զարկել և ամեն կողմից այդտեղ հավաքել ավարը, որից հետո շարժվել էին Պոլագիոս ու հարևան գյուղեր: Նրանք մոտեցել էին հենց բուն Կիզիկոսին, ծովից հարձակվել նրա վրա ու հենց ընթացքից էլ գրավել այն, բանից այդ բաղաբի տիրակալը ոչ միայն նրանց որևէ դիմադրություն ցույց չէր տվել, այլև վախկոտաբար փախել էր բաղաբից: Եվ ահա Գյուլթողմիշը և Եմիր Մուհամմեդը՝ հզոր արիստատրապներ, մեծ ավարով ու մեծաթիվ գերիներով՝ կանանցով, երեխաներով ու տղամարդկանցով, որոնց խնայել էր գնելը, ուղղվել էին Լենտիոսիայի միջով դեպի Պիմանիոն, այն դեպքում, երբ Մոնոլիկը անցել է Վարիոս կղզիով գետը, որը հոսում է Իբիդ կղզիով լեռից, նրանից նաև այլ գետեր են սկիզբ առնում՝ Սկամանդոսը, Անգեղոմոսիոսը և Եմայոլոսը, ուղղվել էր դեպի Պարիա ու Աբիդոս, որը գտնվում է Դեյեսպոնոսում, և իր բոլոր գերիներով առանց մարտերի անցել են Ադրամենտաս ու Խլիարա: Ստանալով այդ հաղորդումը՝ ինքնակալը նամակով հրամայեց Կամիցային, որն այդ ժամանակ Նիկիայի դքսի պաշտոնն էր վարում, 500 ռազմիկներով հետապնդել բարբարոսներին, գրավոր տեղյակ պահել իրեն իր գործողությունների մասին, սակայն խուսափել թուրքերի հետ ընդհարումից: Կամիցան ելավ Նիկիայից, Ադրատայի մոտ հասավ Գյուլթողմիշին, Եմիր Մուհամմեդին և այլ բարբարոսների և, մոռանալով կայսեր հրամանը, անմիջապես հարձակման անցավ: Թուրքերը, որոնք սպասում էին ինքնակալին, որոշեցին, թե հենց նա է հարձակվել իրենց վրա, վախճան ու թիկունք դարձրին: Դրանից հետո, բռնելով ու հարցաքննելով մի սկյուֆի, նրանք իմացան, որ իրենց վրա է հարձակվել Կամիցան: Դրանից հետո նրանք անցան լեռների միջով և, կրկին արիություն ձեռք բերելով, թմրկներով արժուկով ու արդյունավետ սկսեցին հավաքել ցեղակիցներին ամեն կողմից: Նրանք, լսելով ազդանշանը, հավաքվեցին իրար գլուխ: Դրանից հետո նրանք վերադարձան Ադրատայի մոտ գտնվող հարթավայր և կենտրոնացան այնտեղ, իսկ Կամիցան, բարբարոսներից խլելով ողջ ավարը, չցանկացավ շարունակել ուղին դեպի Պիմանիոն, որտեղ կարող էր հարմար տեղավորվել, դա մի լավ ամրացված ավան էր, այլ մնաց Ադրատայում և այդ կերպ, ինքն էլ այդ չնկատելով, ընկավ փորձանքի մեջ, բանից բարբարոսները, հայտնվելով անվտանգության մեջ, որևէ կերպ չմոռացան Կամիցայի մասին այլ, ընդհակառակը, նրանք ամեն վայրկյան թակարդներ էին լարում նրա դեմ: Իմանալով, որ Կամիցան դեռ գտնվում է Ադրատայում և զբաղված է ավարի ու գերիների հարցով՝ նրանք անմիջապես զորքը շարեցին ջոկատներով և վաղ առափնյայան հարձակվեցին նրա վրա: Կամիցայի շատ ռազմիկներ, տեսնելով թշնամիների մեծաթվությունը, շտապեցին իրենց փրկել փախուստով, սակայն ինքը՝ Կամիցան, սկյուֆների, կելտերի և ռուսներից առավել բաշ ռազմիկների հետ արիաբար ընդդիմեցին մարտը: Նրանց մեծ մասը ընկավ մարտում, սակայն Կամիցան և ողջ մնացածները շարունակեցին մարտնչել: Նրա ձին, մահացու վերք ստանալով, գետին տապալվեց: Կատարողոն անունով Կամիցայի զարմիկը ներքև ցատկեց իր ձիուց ու տվեց այն բռնու, սակայն Կամիցային, մի մարմնեղ ու բարձր մարդու, հեշտ չէր ցատկել ձիու վրա: Դրա համար էլ նա մի քիչ հետ բաշվեց, հենվեց ծառին, մերկացրեց կարճ թուրը և արդեն առանց որևէ հույսի առ փրկություն, հարվածների հեղեղ թափեց իրեն շրջապատած այն բարբարոսների սաղավարտներին, ուսերին ու ձեռքերին, որոնք համարձակվել էին մարտնչել իր հետ:

Բարբարոսները տեսնում էին, թե ինչ աստիճանի համառությամբ է դիմադրում Կամիցան, ինչքան ռազմիկների է սպանում և վիրավորում և, զարմացած բացությանը ու հիացած այդ այրի խիզախությանը, որոշեցին պահպանել նրա կյանքը: Մուհամմեդ անունով արխիսատպը, որը առաջ էլ ծանոթ էր Կամիցայի հետ, կանգնեցրեց մարտնչողներին, ցած թռավ ծիուց, իր մարդկանց հետ միասին մոտեցավ նրան ու ասաց. «Մի գերադասիր մահը կյանքից, ձեռքդ տուր ինձ և փրկիր թեզ»³⁵⁸⁶, իսկ Կամիցան, տեսնելով, որ ինքը շրջապատված է մեծաթիվ թշնամիների կողմից և այլևս ուժ չունի դիմադրելու, մեկնեց ձեռքը Մուհամմեդին: Սա Կամիցային նստեցրեց ծիու վրա և կապեց նրա ոտքերը, որ չփախչի: Ահա թե ինչ եղավ Եվստաթիոսի հետ» (Ամնա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 14, մաս 5):

³⁵⁸⁶ «Ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.), գլխի ընկնելով, թե որ ճանապարհով պետք է անցնեն բարբարոսները, ճանապարհի ընկավ մեկ այլ ճանապարհով, անցավ Նիկիայի, Սալազիկայի ու այսպես կոչված Վասիլիկի միջով, դա մի դաշտավայր է ու դժվարանցանելի կատար, որը գտնվում է Օլիմպոսի վրա, իջավ Ալիֆինա ու ժամանեց Ակրոկա: Ալեքսեյը շտապում էր առաջ անցնել թուրքերից, որպեսզի նրանց վրա հարձակվի ճակատից ու համար մարտ սկսի, իսկ թուրքերը, բացարձակապես մոռանալով հոռմեական զորքի մասին, հասան եղեգնություններին, որոնք գտնվում էին հարթավայրում, ու այնտեղ հանգստի տեղավորվեցին: Երբ ինքնակալը ելավ բարբարոսների դեմ, լուր եկավ, թե թուրքերը մոտեցել են հարթավայրի ներքևի մասին: Դրա համար էլ նա շարեց զորքը մարտական կարգով թշնամու ճամբարատեղիից զգալի հեռավորության վրա, առջևում դրեց Կոնստանդին Գալարասին ու Մոնաստրային, երկու թևերում ռազմիկներին տեղաբաշխեց ըստ ջոկատների, իսկ վերջապահն էլ հանձնեց Ֆիլոտրելային և Աբելեին՝ մարդկանց, որոնք մեծ ու վաղուցվա ռազմական փորձ ունեին: Իր վրա վերցնելով կենտրոնի ղեկավարումը՝ Ալեքսեյը, ինչպես կայծակ, հարձակվեց թուրքերի վրա, նրանց չփոթի մատնեց բոլոր թևերում ու համար մարտի մեջ մտավ բարբարոսների դեմ: Սկիզբ առած համար ծռնամարտում շատ բարբարոսներ սպանվեցին ու շատերն էլ գերի ընկան, իսկ նրանք, որոնք թաքնվեցին եղեգնությունում, որոշ ժամանակ խուսափեցին վտանգից: Փայլուն հաղթանակ տանելով թշնամու նկատմամբ, սակայն, ինքնակալը ուղղություն բռնեց դեպի եղեգնությունները՝ ուզենալով վտարել այնտեղից թուրքերին: Ռազմիկները, սակայն, դժվարին իրավիճակում հայտնվեցին, բանից ճահճուտ տեղանքը և խիտ եղեգնները թույլ չէին տալիս նրանց առաջ գալ: Այդ ժամանակ կայսրը հրամայեց շրջապատել եղեգնությունը և մի կողմից այրել: Հրամանը կատարվեց և հսկայական կրակը վեր խոլացավ: Այնտեղ թաքնվողները, փրկվելով կրակից, ընկան ինքնակալի ռազմիկների ձեռքը: Նրանցից ոմանք թերի զոհ դարձան, մյուսներն էլ բերվեցին ինքնակալի մոտ» (Ամնա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 14, մաս 5):

³⁵⁸⁷ «Այդ ընթացքում Եսիր Մուհամմեդը իմացավ Կարմայի մահմեդականների գլխին եկած դժբախտության մասին, միացավ Ասիայում ապրող թուրքոմանների ու այլ ցեղերի հետ և անմիջապես էլ ընկավ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.) հետևից, որի արդյունքում այնպես ստացվեց, որ Նույն մարդը միաժամանակ ինքն էլ էր հետապնդում, իրեն էլ էին հետապնդում: Մուհամմեդի բարբարոսները կրկնակրիս հետապնդում էին ինքնակալին, իսկ նա շարժվում էր Կարմայի թուրքերի հետևից և արդյունքում նա հայտնվեց սրանց ու նրանց միջև: Առաջինների նկատմամբ նա արդեն հաղթանակ էր տարել, սակայն նրանց հետապնդողները դեռևս վտանգից դուրս էին մնում: Անպակալ կերպով հարձակվելով ինքնակալի վերջապահի վրա՝ Մուհամմեդը ամենից առաջ հանդիպեց Աբելայի հետ: Սա, ընդհանուր առմամբ մի արիական այր, կայսեր տեսադաշտում էր և նաև այդ պատճառով ավելի բացառություն ձեռք բերեց ու ավելի մեծ արիությամբ շարժվեց Մուհամմեդի վրա՝ Նույնիսկ մի պահ իսկ չապառելով իր ռազմիկներին, որպեսզի նրանց հետ միասին մարտական կարգով հանդիպի թուրքերին: Աբելային հետևեց Միալուրեը: Երբ նրանք հասան ամրոցի մի կողմից և մնացած ռազմիկները դեռևս չէին հասցրել նրանց հասնել, տեղ հասավ համար ռազմիկ Մուհամմեդը: Նա նետով խոցեց ոչ թե հեծելի, այլ ծիու, և գետին տապալեց Աբելային: Տեսնելով այդ թուրքերը շրջապատեցին Աբելային ու սպանեցին նրան: Դրանից հետո, տեսնելով Ֆիլոտրելային, որը անվախ կերպով սուրում էր իրենց վրա, թուրքերը հարվածներ տեղացին ծիու վրա, որով սա ընթանում էր, ցած նետեցին ծիուց և թրատեցին իրենց թերթով: Այդ ընթացքում վերջապահի ռազմիկները, ում պարտականությունն էր պաշտպանել ծիերին ու հոգած ռազմիկներին, հսկել հանդերձանքի վրա և ըստ ինտրակորիս հետ մղել հարձակվող թշնամիներին, տեսան թուրքերին, հարձակվեցին նրանց վրա և խուճապահար փախուստի մատնեցին» (Ամնա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 14, մաս 5):

³⁵⁸⁸ «Ուռհայի Պադոսինը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնի – Մ.Ֆ.) խորտակեց և Կարկառի տեղ Կոնստանդինին, որը Սամոսատի բերդում կապանքների մեջ տանջամահ եղավ: Երկրաշարժի գեշերը նրան գտան Եփրատ գետի ափին, նա բերդից ցած էր գլորվել: Բերդում նա գտնված էր Մջնի սյանը և նա սյան հետ գլորվել էր ցած ու մեռել» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Պադոսինը (Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնի – Մ.Ֆ.) վերցնում է նաև Կարկառի տեղ Կոնստանդինին, որին մեռցնում է կիճում»՝ Սամոսատ բերդում» (Վարդան Արևելցի «Տիգրեական պատմություն», գլուխ 67):

³⁵⁸⁹ «Հայոց 563 թվականին պարսից սուլթան Տափարը (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարը – Մ.Ֆ.)՝ Մելիք-Շահի (Սելջուկյան սուլթանության Մելիք-Շահի – Մ.Ֆ.) որդին, զորահավաք կատարեց և սպարապետ Նշանակեց մեծ Եսիրին, որի անունը Բարսուխ էր (Մոսուլի կառավարիչ Բարսուխը (1113-1115) – Մ.Ֆ.): Վերջինս, իր հետ վերցնելով սուլթանի դեռ պատանի որդուն, մեծաթիվ զորքով շարժվեց, եկավ Ուռհա բաղաթի վրա: Սահմի ամսի 24-ին, ուրբաթ օրը, նա հասավ Ուռհա բաղաթի դուռը: Նա 30 օր մնաց, համար պատերազմ մղեց, ապա գնաց, իջավ Եփրատ գետը և ավերեց բովանդակ գավառի գետեզրյա շրջանը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Հայոց 563 թվականին պարսից սուլթան Տափարը (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարը – Մ.Ֆ.) իր զորքերի գլխավոր հրամանատար Նշանակեց Բարսուխին (Մոսուլի կառավարիչ Բարսուխին – Մ.Ֆ.) և սեփական որդու ուղեկցությամբ ուղարկեց Ուռհա: Նրանք այնտեղ մնացին մի բանի օր, որից հետո հարձակվեցին Դոմկկայի վրա, իսկ ճանապարհին էլ անարջատի բոլոր շրջանները» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Անորեստան ուղարկվեց Բարսուխ անունով մի զորագլուխ և կուսակալ (Մոսուլի կառավարիչ Բարսուխ – Մ.Ֆ.): Նա բազում զորքով արշավանքի ելավ ու նախ և առաջ եկավ պաշարեց Ուռհան՝ բանդելով նրա այգիներն ու բազում ոճիրներ գործելով երկրում: Ապա՝ անցնելով Եփրատը, նա գնաց, պաշարեց Դալեայի գավառը, որքան կարող էր վնաս պատճառեց քրիստոնյա երկրներին ու վերադարձավ Անորեստան» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 274):

«Երբ Եսիր Մավրոդուն (Մոսուլի կառավարիչ Մավրոդը – Մ.Ֆ.) մահացավ, զորահրամանատար եկավ Եսիր ԱղՍոնկուր Բարսուխին (Մոսուլի կառավարիչ Բարսուխը – Մ.Ֆ.), և իր հետ ունենալով 15.000 հոգի, երկու ամիս շարունակ պաշարեց Եդեսիան: Արաբների 508 թվականին ֆրանկները Եդեսիայից ելան և սպանեցին արաբներին, իսկ մի անգամ էլ բռնեցին 11 արաբների, նրանց բարաք բերեցին, հանեցին պարսիկների վրա և թուրքերի աչքի առաջ կտրեցին նրանց ձեռքերն ու ոտքերը: Այդ ժամանակ ԱղՍոնկուրը, զայրացած այդ ամենից, բերել տվեց 50 ֆրանկ գերիների և սպանեց նրանց» (Բար-Յերեմոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Երբ Եսիր Մավրոդուն (Մոսուլի կառավարիչ Մավրոդը – Մ.Ֆ.) սպանվեց, սուլթան Մուհամմադը (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարը – Մ.Ֆ.) Մոսուլի և այլ բաղաթների կառավարումը հանձնեց Եսիր Ջուլուշ-բեկին, նրա հետ Մոսուլ ուղարկելով իր որդուն Մասուդին: Ապա՝ սպառնալից էր զորքը և ԱղՍոնկուր Բարսուկիի (Մոսուլի ապագա կառավարիչ Բարսուխի – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ ուղարկեց ֆրանկների դեմ: Նա դրեց Մոսուլի և այլ բաղաթների զորքերին, որ ենթարկվեն նրա հրամանատարությանը: Դրանց մեջ էր Իսադ-Էդ-Դին Չանգին (Չանգյանների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.), որին պարսկական զորքերը կոչում էին Չանգի ալ-Շամի: Երբ զորքերը հավաքվեցին Բուրսուկիի մոտ, նա 15.000 ծիվորներով շարժվեց դեպի Եդեսիա, պաշարեց այն և կռվեց այնտեղ գտնվող ֆրանկների ու հայերի դեմ, սակայն զորքի պարենը խիստ պակասեց և նա դիմեց Սամոսատ» (Իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

³⁵⁹⁰ «Թուրքերը, սակայն, արդեն չափով տանջվում էին սովից, դրա համար էլ նրանք թողեցին Եդեսիան և գնացին Սամոսատի վրա, որտեղ իշխում էր Գող Վասիլ Հայի կինը՝ իր իշխանության տակ ունենալով նաև Սարաշը, Քիշումը և Ռաբանը: Այս կնոջ ամուսինը մահացել էր, սակայն նա շարունակում էր մեծ իմաստությանը կառավարել վերջինիս տիրույթները, ընդ որում, հավաքելով հեծյալ ու հետևակ մեծ զորք, նա ամեն ամիս 12 ոսկեդրամ էր վճարում հեծյալին, իսկ 3 դինար էլ՝ հետևակայինին...: Եվ ահա Գող Վասիլի կինը, երբ տեսավ, որ իր երկիր ներխուժած զորքերն անապատում են այն, Աղսոնկուրի (Մոսուլի ապագա կառավարիչ ալ-Բարսուկի – Մ.Ֆ.) մոտ ուղարկեց խաբարի Եսիրին ու նրան սեր և օժանդակություն խոստացավ...: Գող Վասիլի կինը բազմել էր մի գահի վրա, իսկ նրա շուրջ գեղեցիկ հանդերձների մեջ շարված էին ծառաներն ու աղայիները: Եվ ահա Աղսոնկուրը, երբ ներս մտավ, նա մի գահավորակ դրեց իր առաջ և սկսեց խորամանկորեն զրույց վարել վերջինիս հետ արաբներենով: Այդ ժամանակ Աղսոնկուրի թուրքերը վրանները զարկել էին բաղաթից դուրս և ահա այդ կինն ասաց. «Զո մարդկանց բաղաթ բեր և թույլ մի տուր դուրս գալ նրա ասանաններից, բանի որ իմ հետախույզները հայտնել են ինձ, որ ֆրանկները պարտասույթում են հարձակվել նրանց վրա»: Աղսոնկուրը, սակայն, գոռոզությամբ ուշադրություն չդարձրեց դրա վրա, որի հետևանքով 700 ֆրանկ հեծյալներ եկան, հաղթվեցին թուրքերից և նրանցից միայն շատ քչերը կարողացան փրկվել: Այդ ժամանակ այն կինը նոր նվերներ ուղարկեց Աղսոնկուրին այն Եսիրի հետ և նա վերջնականապես հեռացավ իր երկրից» (Բար-Յերեմոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Չորքի պարտերը խիստ պակասեց և նա դիմեց Սամուսատ, որը նույնպես ֆրանկներին էր պատկանում՝ բանդելով դրա բաղաբային մասը առանց միջնաբերդի...: Այդ բաղաբայում իշխող կինը, որ գիտնորներին լավ էր վերաբերվում, նամակ դրեց Աբսոնկուր ալ-Բուրսուկիին (Մոսուլի ապագա կառավարիչ ալ-Բարսուկիին – Մ.Ֆ.), որը պաշարել էր Եդեսիան, ու հրավիրեց նրա մերձավորներից հրամանատարներից մեկին, որպեսզի նրան ենթարկվի: Սա ուղարկեց հաքարի տիրոջը՝ Էմիր Սոնկուր Դագդարին, որին, երբ եկավ, նա կինը հարգեց ու մեծ նվերներ տվեց: Նրա այստեղ գտնվելու ժամանակ, ֆրանկների մի զորամաս եկավ ու բախվեց վերջինիս զորքի հետ, որը բաղկացած էր մոտավորապես 100 ձիավորից: Խիստ ընդհարում տեղի ունեցավ, սակայն մահմեդականները հաղթեցին ֆրանկներին ու մեծ մասին կոտորեցին, իսկ Սոնկուր Դագդարը վերադարձավ՝ այն կնոջ կողմից նվերներ տանելով Մելիք-Մասուդին և ալ-Բուրսուկիին, որոնց այդ կինը հպատակություն հայտնեց: Երբ ֆրանկները իմացան այդ բանը, շատերը, որոնք այդ կնոջ մոտ էին ծառայում, վերադարձան Անտիոք» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁵⁹¹ «Նա (Մոսուլի ապագա կառավարիչ ալ-Բարսուկիին – Մ.Ֆ.) ... դիմեց Սարուջի վրա և բանդեց դրա բաղաբային մասը՝ առանց միջնաբերդի: Դրանից հետո նա վերադարձավ Շաբախտան և բանդեց ամեն ինչ, որ ֆրանկներին էր պատկանում» (իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

«Դրանից հետո նրանք գնացին Սերուջի վրա և հինգ օր շարունակ մարտնչեցին վերջինիս դեմ, ընդ որում զորքը սնվում էր բանջարեղենով և զարդերով» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁵⁹² «Այս նա (Մոսուլի կառավարիչ Բարսուկի – Մ.Ֆ.) եկավ, իջավ Եփրատ գետի ափին գտնվող Պիր կոչվող բաղաբայի վրա: Ֆրանկների բոլոր զորքերը հավաքվեցին Եփրատ գետի մյուս ափին, բաց ոչ մի կողմն էլ չհամարձակվեց գետն անցնել: Բարսուկը վերադարձավ Ուռհա բաղաբայ, այնտեղից էլ գնաց տաջկաց Սծրին բաղաբայ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Դրանից հետո նրանք մոտեցան Պիրին, իսկ ֆրանկներն էլ անցան մյուս ափ: Բարսուկը չհամարձակվեց հետապնդել նրանց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս ժամանակ Բիրթան թալանվեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

«Թողնելով նաև այս բաղաբայ՝ նրանք ոտնատակ տվեցին Շաբախտանի շրջակայքը, այնտեղ մեծ խնջույք կազմակերպեցին և հեռացան» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁵⁹³ «Քրիստոսի 1114 թվականին սուլթան Դիյասեդինը (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարի – Մ.Ֆ.) իր որդի Աբուլ Կուլթ Մասուդի և Ջափիդեղույա իբն Ադնակուրի (Մոսուլի ապագա կառավարիչ ալ-Բարսուկիին – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ ֆրանկների դեմ զորք ուղարկեց: Երբ նրանք հասան Մոսուլին, նրանց դիմավորեցին Թամրի-Արսլանն ու Չանգի իբն-Ադնակուրը (Չանգյանների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.), որոնք մտան նրանց ծառայության տակ և բոլորով մեկնեցին Ջազիրա: Այստեղ էին նրանք, որոնց հաստատել էր Մավդուդը (Մոսուլի կառավարիչ Մավդուդը – Մ.Ֆ.): Դրանից հետո նրանք մոտեցան Նիսիբիսին և պայանապահ կնքեցին, իսկ երբ հասան Մարդինին, Նաջմլին Իլ-Ղազին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Էլդազին – Մ.Ֆ.) ևս եկավ սուլթանի որդու ծառայությանը ու 300 հեծյալների հետ միասին վերջինիս մոտ ուղարկեց իր որդի Այազին: Այնուհետև նրանք մոտեցան Շաբախտանին և Նաջմլինը մարդ ուղարկեց ֆրանկներին գտնելու ու նրանց ոգևորելու: Այդ հանգամանքը, սակայն, հայտնի դարձավ սուլթանի որդուն, որը բռնեց նրա որդուն և շղթայեց: Դրանից հետո նրանք ամայացրին նրա տիրույթները և պաշարեցին Դարան: Նաջմլինը հեռացավ դեպի Շեհիդգոր, որտեղ մեծաքանակ զորք հավաքեց: Միաժամանակ նրա եղբայրեր Բուբեդեղինը և Բալայ իբն Բահրանը (Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության Էմիր Բալայը – Մ.Ֆ.), զորահավաք անելով, համառ մարտում հաղթեցին Բարսուկիին և նրան փախուստի մատնեցին, իսկ սուլթանի որդին էլ գնաց նրան միանալու: Նրանք մեծաքանակ հետևազոր հավաքեցին ու գնացին սուլթանի որդուն ընդառաջ, որպեսզի ազատեն Նաջմլինի որդուն: Եվ ահա, երբ նրանք մոտեցան Քուրդիսին, որը գտնվում էր Դարայի մոտ, տեսան սուլթանի որդու ռազմիկներին, որոնք ծամբարել էին առանց որևէ պահպանության: Տեսնելով այդ՝ Նաջմլինի ռազմիկները հարձակվեցին նրանց վրա ու բռնեցին նրանց: Բռնվողների մեջ էր նաև Շնջարի տեր Թամրին, ինչպես նաև Նիսիբիսի ու Մաթիսանի տերերը: Երբ սուլթանի որդին իմացավ, որ իր ռազմիկները ջարդված են, նա լքեց Դարան ու հեռացավ դեպի Նիսիբիս, իսկ Նաջմլինը եկավ ու զրավեց նրա վրանները մեջք եղածի հետ միասին: Իր հերթին Նաջմլինի որդին, տեսնելով, որ բոլորը հապճեպ հեռանում են, վրա է հասնում գիշերը և ոչ-ոք իր վրա ուշադրություն չի դարձնում, հենց շղթայված վիճակում էլ ներքև ցատկեց ջրույց ու լաթնվեց սինազոգում: Ոմն թուրք հայտնեց այդ մասին նրա հորը և նա, ուղարկելով 10 հոգու, գտավ որդուն ու բերեց իր մոտ: Սա մեծ ուրախություն եղավ Արտուխի տոհմի համար» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 14):

«Այդ ժամանակ եկավ սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարի – Մ.Ֆ.) որդի Մելիք Մասուդը, որը մնացել էր խառնաձուլ և Մավդուդի (Մոսուլի կառավարիչ Մավդուդի – Մ.Ֆ.) հետ միասին չէր անցել Եփրատը: Այդ ժամանակ նա բռնեց Իլդազի իբն Արսլանի (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Էլդազին – Մ.Ֆ.) որդի Այազին, որը տիրում էր Մարդինին, և ոտնատակ տվեց այս բաղաբայի շրջակայքը» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Բարսուկը (Մոսուլի կառավարիչ Բարսուկը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Ուռհա բաղաբայ, այնտեղից էլ գնաց տաջկաց Սծրին բաղաբայ: Խազի Էմիրը (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Էլդազին – Մ.Ֆ.), ինչպես և Պալայը (Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության Էմիր Բալայը – Մ.Ֆ.), զորահավաք անելով, համառ մարտում հաղթեցին Բարսուկին, նրան փախուստի մատնեցին, իսկ սուլթանի որդուն գերի վերցրին, որին, սակայն հետո ազատ արձակեցին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Դրանից հետո նրանք մոտեցան Պիրին, իսկ ֆրանկներն էլ անցան մյուս ափ: Բարսուկը (Մոսուլի կառավարիչ Բարսուկը – Մ.Ֆ.) չհամարձակվեց հետապնդել նրանց: Թողնելով Բարսուկին՝ սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարը – Մ.Ֆ.) որդին ուղղվեց դեպի Նեպալին և մարտ սկսեց Դազի (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր Էմիր Էլդազին – Մ.Ֆ.) ու Բալայի (Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության Էմիր Բալային – Մ.Ֆ.) հետ, որոնցից, սակայն, պարտություն կրեց և մատնվեց փախուստի: Թշնամիները բռնեցին սուլթանի որդուն, սակայն հետո բաց թողեցին և նա մեկնեց իր երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁵⁹⁴ «Չէր անցել իսկ մեկ տարի, երբ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի – Մ.Ֆ.) լուր հասավ Իստրոսի վրայով կուճանների անցի մասին: Ութերորդ ինդիկտոնի արդեն նոյեմբերին՝ աշնան սկզբներին, նա ելավ բաղաբայնային և, կանչելով իր ողջ զորքը, տեղակայեց այն Ֆիլիպուպոլսում, Պետրի ու Տրիպոլից բաղաբայներում, Նիջ բաղաբայներում և ավելի այն կողմ՝ մինչև Բոսանիզա՝ Իստրոսի ափին: Ալեքսեյը հրամայեց մեծ հոգածություն ցուցաբերել ձիերի նկատմամբ, որպեսզի նրանք բուժվեն չլինեն և կարողանան մարտի ժամանակ հեծյալին կրել իրենց վրա: Ինքը գտնվում էր Ֆիլիպուպոլսում, սա մի բաղաբայ է Թրակիայի կենտրոնում: Այդ իրադարձությունների ժամանակ էլ, երբ մանիքեցիների հետ վեճը թեժ ընթացքի մեջ էր, մի մարդ ժամանեց Իստրոսի ափերից և հայտնեց կուճանների գետնանցման մասին: Կայսրն իր հետ եղած ռազմիկների հետ առանց հապաղելու մեկնեց Դանուբի: Ժամանելով Վիդին ու չհանդիպելով այնտեղ բարբարոսներին, իմանալով ինքնապաշտի մոտենալու մասին, նրանք հետ էին վերադարձել՝ կայսրը անմիջապես ընտրեց քաջարի ռազմիկներ և հրամայեց նրանց հետապնդել բարբարոսներին: Անցնելով Իստրոսը՝ նրանք անմիջապես հետևեցին բարբարոսներին, հետապնդեցին նրանց երեք օրվա ընթացքում, սակայն տեսնելով, որ կուճանները կաշվե տիկերով, որոնք կրում էին իրենց հետ, անցել են Դանուբից այն կողմ գտնվող մեկ այլ գետով, դատարկ ձեռքերով վերադարձան ինքնակալի մոտ» (Ամնա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 14, մաս 8):

«Այդ ժամանակ դիֆախները հնազանդվեցին հույներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

³⁵⁹⁵ «Այդ ժամանակ Դիսն-Չեյդի թուրքական սպասալարը ապստամբություն բարձրացրեց, այդ շրջանից գերիներ վերցրեց և ստրկության վաճառեց նրանց...: Շուտով այն թուրքը, որը գտնվում էր Դիսն-Չեյդում, սկսեց անհանգստություն գգավ ու դրա համար էլ բաղաբայ փոխանցեց Մելիտեի սուլթանին՝ փոխարենը ստանալով ոսկի և որոշ վայրեր, սակայն, երբ Մելիտեի սուլթանի ուղարկած անձիք մտան Դիսն-Չեյդ, անակալիկալ հետ բերած մեծ զորքով հայտնվեց խորասանի սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարի – Մ.Ֆ.) որդին: Ահա այդ պատճառով էլ առանց դիմադրության Դիսն-Չեյդը տրվեց խորասանի սուլթանի որդուն և ամեն ինչ խաղաղվեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

«Դրանից քիչ ժամանակ անց սուլթան Մուհամմեդի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարի – Մ.Ֆ.) որդին խորասանից եկավ ու Մելիտեի սուլթանից գրավեց Չիադ ամրոցը» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁵⁹⁶ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

³⁵⁹⁷ «Քրիստոսի 1114 թվականի հունիսին թուրքերը, վերադառնելով իրենց սովորական եռանդն ու հանդգնությունը, ոտքի ելան և, զարոնի անցնելով Եփրատը, մտան Անտիոք՝ տեղակայվելով Դամասկոսի ու Անտիոքի միջատարածքում՝ Շեյքար բաղաբայի շրջակայքում, որի պատերի տակ, ինչպես արդեն ասել եմ, սրանք եղել էին չորս տարի առաջ: Դամասկոսի արքան (Բուլղանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուդ-Թեզինը – Մ.Ֆ.), սակայն, գիտեր, որ թուրքերը, ինչպես մյուս քրիստոնյաները, առում են իրեն, բանի որ, ինչպես ասել եմ, հենց այս բաղաբայում էր, որ նախորդ տարիներից մեկում սպանվել էր թուրքերի բանակի գլխավոր հրամանատարը (Մոսուլի կառավարիչ Մավդուդը – Մ.Ֆ.): Դաշվի անունով այս՝ նա

խաղաղությունն էր կնքել Բալդուինի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) և Անտիոքի իշխան Ռոջերի (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացու – Մ.Ֆ.) հետ՝ հուլիսով, որ, երեքով միավորելով ուժերը, իրենք կկարողանան հետ մղել թուրքերին։ Իրոք, այս մարտը վախճեցում էր, որ, եթե միայնակ մնա, կկորի ու կկործանվի։ Եվ ահա Բալդուին արքան, տեղի տալով անհրաժեշտությանը, Անտիոքի մարդկանց հետ միավորեց ուժերը և ելավ մարտի, որ թվում էր անխուսափելի։ Թուրքերը, սակայն, որոնք արդեն երեք ամիս է սպասում էին, երբ իմացան, որ Անտիոքի ու Դամասկոսի զորքերը ուժերով միավորած իրենց վրա են գալիս, վախեցան և որևէ կերպ չցանկանալով իրենց հաստատ մահվան վտանգի ենթարկել, բանգի, թեև իրենք էլ էին մեծաքանակ, սակայն չուզեցան ոչ պակաս մեծաքանակ այդ ուժերի դեմ պայքարի մեջ մտնել։ Եվ ահա թուրքերը նահանջեցին, բայց ոչ շատ հեռու։ Եվ այսպես, երբ թշնամին կարծես թե չքացավ, արքան և մյուս առաջնորդները վստահությամբ համակվեցին, որ թշնամին կարծես թե հեռացել է, որից հետո մենք բոլորս, թողնելով այդ շրջանները, վերադարձանք Տրիպոլիս։ Թուրքերը, սակայն, երբ իմացան, որ մեր բանակը վերադարձել է իր տեղը, վերադարձան նախկին դիրքերին, ներխուժեցին Անտիոք և տիրեցին բոլոր ամրություններին ու կալվածքներին՝ ձեռք գցելով մեծ ավար և գերիներ։ Այն բանից հետո, սակայն, երբ այս լուրը հասավ Անտիոք, այն է, արդեն հեռացող մարդիկ դանդաղեցրին քայլերը և հետ դարձան՝ շփոթելով թուրքերի դեմ։ Եվ ահա Անտիոքի բանակը սկսեց մոտենալ հակառակորդին և, երբ արդեն երևում էին թշնամիների վրանները, քրիստոնյաների զորքը մարտի նետվեց՝ սլանալով դեպի հարթավայր ու գնալով Սարսիթ ամրության մոտ տեղակայված թշնամու վրա։ Թուրքերը, երբ տեսան այդ, զինվեցին աղեղներով և պարտատվեցին դիմադրել։ Ֆրանկները, սակայն, որ հարվածում էին անկասելի կատաղությամբ, գերադասելով կամ պարտվել ու կորել, կամ էլ Աստծո օգնությամբ հաղթել, բանգի այդ սրիկաները ամեն տարի իրենց արշավանքներով տանջում էին մարդկանց և նրանց մեծ տառապանքներ պատճառում, անհավատալի ուժով նետվեցին թուրքերի մարտակարգերի հենց խորքերը։ Այդ ժամանակ թուրքերը որոշ ժամանակ դիմադրեցին, սակայն հետո շտապեցին թիկունք դարձնել ու փախչել թշնամիներից՝ որոնք հետապնդում և անխնա կոտորում էին նրանց։ Այդ մարտում ընկան 3.000 հեթանոսներ, ընդ որում նրանցից շատերը, որոնք ուզում էին փրկվել փախուստով, գերվեցին։ Քրիստոնյաների ձեռքն ընկավ հակառակորդի ճամբարը, որտեղ նրանք մեծ բանակի արծաթյա իրեր գտան, որոնք գնահատվեցին 300.000 հունական ոսկի։ Եվ ահա ֆրանկները, փախուստի մատնելով թուրքերին, ազատեցին նաև ասորիքցիների կանանց, ինչպես նաև տիրեցին մեծաքանակ ուղտերի ու ջորիների, որոնք, երբ հաշվեցին, պարզվեց, որ կազմում են մի բանի հազար գլուխ» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 43)։

«Չաջողո՞ւ տարի թուրքերի հզոր սատարապ Բուրսեխիցը (Մոսուլի կառավարիչ Բարսուխը – Մ.Ֆ.) իր ժողովրդից կրկին իսկայական բանակի մարդկանց հավաքեց և մտավ Անտիոքի տարածք։ Նա կյրեց անցավ այս երկիրը և ճամբար գարկեց Չայեայի ու Դամասկոսի միջև՝ սպասելով հարմար առիթի, որպեսզի ներխուժի այս կամ այն երկիր։ Դուլդեբինը, սակայն, որ Դամասկոսի արքան էր (Բուդյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուդ-Թեգինը – Մ.Ֆ.), չէր կարող չանհանգստանալ թուրքերի այս արշավանքից, բանգի նա կասկածում ու վախճեցում էր, թե այդ բանակը հավաքվել է իր վրա հարձակվելու նպատակով, որպեսզի ամենից առաջ ստուգի իենց իր ուժը, այլ ոչ թե անհանգստացնի քրիստոնյաներին։ Նրա կասկածներն ու անհանգստություններն իրոք իմիջեցրեցին, բանգի թուրքերը մեղադրում էին նրա այն բանում, որ իենց ինքն է կազմակերպել այն հայտնի առաջնորդի (Մոսուլի կառավարիչ Մավդուդի – Մ.Ֆ.) սպանությունը Դամասկոսում, որ տեղի էր ունեցել դրանից առաջ։ Եվ այսպես, իմանալով այս բանակի գալստյան մասին և ավելի հաստատվելով իր կասկածներում՝ Դուլդեբինը հիմնալի նվերների հետ միասին պատգամավորներ ուղարկեց Երուսաղեմի արքայի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) և Անտիոքի իշխանի (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացու – Մ.Ֆ.) մոտ՝ նրանցից ամենամակնեղ և աղաչանքներով որոշակի ժամանակի համար խաղաղություն խնդրելով։ Տալով երդումներ և ներկայացնելով նույնիսկ պատանդներ, որպեսզի ցույց տա իր անկեղծությունը, նա պարտավորվեց լինել քրիստոնյաների հավատարիմ դաշնակիցը և աջակցել Երուսաղեմին ու Անտիոքին, ինչպես կալամանակովը։ Այդ ընթացքում Անտիոքի իշխանը, տեսնելով, որ թուրքերն ամրանում են իր երկրի հարևանությամբ և ըստ հետախուզական տվյալների պատրաստվում են հարձակվել իր տարածքի վրա, բայցից խնդրեց իր օգնության հասնել, ընդ որում կանչեց նաև Դուլդեբինին, որ սա դաշնակցային պայմանավորվածության համաձայն ինքը ևս իր մասնակցությունը բերի այդ գործողությանը։ Երուսաղեմի արքան, որը միշտ ձգտում էր տեղ կանգնել սեփական երկրին, անմիջապես հավաքեց իր ասպետներին և ոտքի ելավ, ընդ որում նա իրեն միացրեց նաև Տրիպոլիսի Պոնսին (Տրիպոլիսի կոստյան Պոնս Տուլուզցուն – Մ.Ֆ.)։ Այսպիսով՝ նրանց միացյալ ուժերը մի բանի օրում հասան Անտիոքի իշխանին, ընդ որում Դուլդեբինը, որ ավելի մոտ էր, ևս հավաքեց իր զորքերը և, որպես քրիստոնյաների հավատարիմ դաշնակից, եկավ նրանց հետ։ Այսպիսով՝ տարաբեղ այս ուժերը միավորվեցին մեկ բանակում ու ճամբարեցին Շեյզար քաղաքի մոտ, որտեղ հավաքվել էին նաև թշնամիների։ Թուրքերը, սակայն, համարելով, որ այս բանակի կողմից հարձակման ենթարկվելիս մեծ վտանգի մեջ կհայտնվեն, դիմեցին կեղծ նահանջի, կարծես այլևս չէին վերադառնալու, և հեռացան։ Այդ ժամանակ դաշնակից բանակը ևս բաժանվեց և ամեն մեկը վերադարձավ իր տեղը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 24)։

«Չայոց 564 թվականին պարսից սպարապետ Բարսուխ Եմիրը (Մոսուլի կառավարիչ Բարսուխը – Մ.Ֆ.) նորից գործադավաբ արեց և եկավ հասավ Ուռնայի դուռը։ Մի բանի օր մնալով՝ նա անցավ Եփրատ գետը, եկավ Չայեայ քաղաքը, այնտեղից էլ գնաց ու զրավեց տաջկաջ Շիզար քաղաքը։ Նա վճռեց ասպատակել Թալաշարը և Անտիոքի բովանդակ գավառը։ Այն ժամանակ բոլոր ֆրանկները հավաքվեցին Անտիոքում՝ Ռոժերի (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացու – Մ.Ֆ.) մոտ, եկան Երուսաղեմի թագավորը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին I Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), Ուռնայի Պաղտինը (Եփեսոսի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) և իրար միացան Շիզար գավառում։ Ռոժերի մոտ ֆրանկների ճամբար բազմաթիվ զորքերով եկավ պարսից մեծ Եմիր Խազին (Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Էլդազի – Մ.Ֆ.)՝ Արտուխի (Արտուխյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Արտուխ իբն Աբասի – Մ.Ֆ.) որդին, բանի որ Բարսուխի կատաղի թշնամին էր, նրանց մոտ եկավ և Դամասկոսի Եմիրը, որ Տուղտիկին է կոչվում (Բուդյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուդ-Թեգինը – Մ.Ֆ.)։ Խազին և Տուղտիկինը, միանալով ֆրանկներին, մեծամեծ երդումներով դաշինք կնքեցին և բարեկամություն հաստատեցին։ Ֆրանկների զորքին միացավ նաև Չայեայի Եմիրը (Չայեայի Եմիրության Եմիր Ռիդվանը – Մ.Ֆ.)։ Այլազգիների և ֆրանկների զորքերը չորս ամիս դեմ դիմաց էին կանգնել։ Թուրք զորքերը չհամարձակվեցին մարտ տալ և Բարսուխը թաքուն, ֆրանկների զորքերին ապակողմորդելով, նահանջեց։ Երբ ֆրանկները իմացան Բարսուխի նահանջի մասին, Երուսաղեմի թագավորը և Տրապոլիսի կոմսը վերադարձան, վերադարձան նաև Խազին, ու Տուղտիկինը և Չայեայի Եմիրները ու գնացին իրենց գավառները» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3)։

«12/ Այդ ժամանակ Իբրահիմը գերիներ վերցրեց Արքայի շրջանից և Սելիտեն լցվեց շրթայվածներով, իսկ ուղղափառները իսկական հավատ դրսևորեցին և ազատեցին նրանց... 14/ Սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տաիսի – Մ.Ֆ.) զորքը նեխուժեց ֆրանկների տիրույթները թալանի համար, սակայն ֆրանկները ելան նրանց դեմ ու ոչնչացրին։ Ասում են, որ նրանք այրեցին թուրքերի 3.000 դիակներ» (Միքայել Անդի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12, 14)։

«Չաջողո՞ւ տարի նա (Մոսուլի կառավարիչ Բարսուխը – Մ.Ֆ.) նորից ելավ և, ինչպես սովորությունն էր, եկավ Ուռնա՝ ավերելով երկիրն ու փչացնելով բերքը» (Մանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 274)։

«Այդ ժամանակ նա (Չայեայի Եմիրության փաստացի տիրակալ, աթաբեկ Լուլուն (1114-1117-ը – Մ.Ֆ.) գրեց սուլթանին (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տաիսի – Մ.Ֆ.), ոչ անկեղծ խոստում տալով հանձնել նրան Չայեայի իր գանձերի հետ միասին, գանձեր, որոնք թողել էին Ռիդվանը (Չայեայի Եմիրության Եմիր Ռիդվանը – Մ.Ֆ.) ու նրա ժառանգորդ Ալի-Արսլանը (Չայեայի Եմիրության Եմիր Ալի-Արսլանը (1113-1114) – Մ.Ֆ.)՝ պահանջելով զորք ուղարկել իր մոտ։ Սուլթանի հրամանով դեպի Չայեայ ուղղություն վերցրին զորքի առաջնորդ Բարսուխը (Մոսուլի կառավարիչ Բարսուխը – Մ.Ֆ.), Բաբարբասանը և սուլթանի այլ Եմիրներ ու դա եղավ Չիքրի 509 թվականին։ Ներքին Լուլուն մտադրությունները ի համեմատ այն բանի, ինչի մասին նա գրել էր սուլթանին, սակայն փոխվեցին և նա դիմեց աթաբեկ Ռուլդեգինին (Բուդյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուդ-Թեգինը – Մ.Ֆ.)՝ այս անգամ արդեն նրան օգնության կանչելով և խոստանալով նրան հանձնել Չայեայ, եթե նա փոխարենը մի ինչ-որ շրջան տա իրեն Դամասկոսի մոտակայքում։ Թուրքեզինը այդ հարցով առաջ անցավ սուլթանից, բանգի ժամանեց Չայեայ այն ժամանակ, երբ սուլթանական զորքերը դեռևս գտնվում էին Բալիստում։ Այնտեղից նրանք հասան ալ-Մաառա և միայն այստեղ իմացան, որ Նուլն այդ օրը աթաբեկին արդեն ժամանել է Չայեայ։ Իմանալով այդ՝ նրանք հրաժարվեցին զնալ Չայեայ, ուղղվեցին դեպի Դամաս ու զրավեցին այն։ Նրանք նաև խլեցին Ռաֆայիանի Ալի Եմիրի եղբայրներից ևս հանձնեցին խիար-հասուն իբն Զարաջին։ Իր հեղթին Թուրքեզինը սկսեց անհանգստանալ, որ սուլթանի զորքերը կողոպտեն Դամասկոս, դրա համար էլ նա վերցրեց Չայեայի, Շանս ալ-Չավաի և Իլ-Ղազի իբն Արտուխի (Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Էլդազի – Մ.Ֆ.) զորքերը և միաժամանակ սկսեց օգնություն խնդրել Անտիոքի տիրակալ Ռոջերից (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացու – Մ.Ֆ.) ու այլ ֆրանկ տիրակալներից, որից հետո նրանք բոլորը ճամբար գարկեցին Աֆամեայի մոտ։ Սուլթանի զորքն այդ ժամանակ գտնվում էր Շեյզարի մոտ։ Աթաբեկը, սակայն, հետ էր պահում ֆրանկներին ընդհարվել սուլթանի զորքի հետ՝ վախճելով, որ նրանք կքարոզեն նրանց ու կզոհվեն ողջ Անտիոքը, կամ էլ պարտություն կկրեն և այդ ժամանակ արդեն սուլթանական զորքը կրկին իրենց սեփական բոլոր տիրույթներից։ Ֆրանկները ևս անհանգստություն էին զգում, սակայն սուլթանական զորքի Եմիրները ևս ինքն էին կրած դժվարություններից։ Եվ ահա սուլթանի զորքը շարժվեց

և ճամբար զարկեց Հիսն-ալ-Ակրադի մոտ՝ պատրաստվելով վերցնել այն: Իրենց հերթին աթաբեկն ու ֆրանկները համաձայնության եկան, որ բոլորը պետք է վերադառնան իրենց տիրույթները և նրանք այդպես էլ արեցին» (Քեմալ-է-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

³⁵⁹⁸ «Արբայի (**Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարի - Մ.Ֆ.**) Մուխրանիում գտնվելու ժամանակ Գեորգի Ճղոնդիդեյին գրավեց Ռուսթավին» («Զարթոյի-Ցխովդեբա», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Դավիթ Շինող թագավորը (**Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարի - Մ.Ֆ.**) գրավեց Ռուսթավը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթոյի պատմությունը»):

³⁵⁹⁹ «Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Բորսեխինը (**Մոսուլի կառավարիչ Բարսուխը - Մ.Ֆ.**), որի մասին արդեն ասել եմ, որ կեղծ նահանջ ու փախուստ էր ձևացրել, երբ տեսել էր արքայի (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բայրուին I Բուլունացու - Մ.Ֆ.**) ու նրա իշխանների առաջնապետ, կրկին հավաքեց ուժերը Ամսիոքի մոտակայքում այն բանից հետո, երբ տեսավ, որ արքան, Ամսիոքի տերը (**Ամսիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին - Մ.Ֆ.**) և Դոլդեթինն (**Բուլյանների աթաբեկության ինսամադի աթաբեկ Տուլ-Թեգին - Մ.Ֆ.**) ամեն մեկը վերադարձան իրենց տեղերը: Եվ այսպես, կարծելով, թե արևելք հազիվ թե կրկին հավաքվեն միասնական գործողությունների համար, նա սկսեց անալյացնել Ամսիոքի շրջակայքը՝ պտտվելով երկրով, այրելով գյուղական վայրերն ու բաղաբանները տարածքները և տանելով այն ամենը, ինչ հնարավոր էր գտնել ամրություններից դուրս: Դրանից հետո նա կրկին բաժանեց ուժերը և ցրեց դրանց տարբեր ուղղություններում, որպեսզի սրանք կոտորեին կամ գերեվարեին բոլոր բրիտանյաններին, որոնց կհանդիպեին ճանապարհին կամ դաշտերում: Սրանք տիրեցին անալյարիսայ բոլոր բնակավայրերին, ընդ որում, երբեմն, փորձ էին կատարում տիրել նաև պարսպապատներին: Այսպես, նրանք գրավեցին Մառա և Ֆարաթա բաղաբանները և սպանեցին ու գերեցին սրանց ողջ բնակչությանը՝ հողին հավասարեցնելով այս երկու բաղաբանները: Մի խոսքով, նրանք ամեն օր զբաղված էին սպանություններով ու գերեվարություններով: Այս պայմաններում Ամսիոքի իշխանը, օգնության կանչելով Եդեսիայի կոմսին, սեպտեմբերի 12-ին եկավ տեղից և իր զորքերի հետ միասին հապճեպ եկավ Ռուզհա կոչվող վայրը: Դրանից հետո նա անմիջապես հետահայեցրեց ուղարկվեց, որպեսզի պարզի հակառակորդի գտնվելու վայրը, որից հետո, հոգալով սեփական զորքի մասին, այն բաժանեց ջոկատների և եռանդով իրականացրեց բոլոր անհրաժեշտ պատրաստությունները: Մինչ ռազմական արվեստի բոլոր կանոնների համաձայն նա Եդեսիայի կոմսի (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բայրուին II Բուրգոն - Մ.Ֆ.**) հետ միասին զբաղված էր այս հարցերը կարգավորելով՝ հապճեպ ժամանեց հետահայեցներից սկսել և հայտնեց, որ թշնամին տեղակայված է Սարմանդի հարթավայրում: Ողջ բանակը ուրախությամբ ընդունեց այս լուրը, կարծես մարդիկ արդեն վստահ էին հաղթանակում: Այս ընթացքում Բորսեխինը, իմանալով թշնամիների գալու մասին, ըստ ջոկատների կարգավորեց իր զորքը և բոլորին կոչ արեց եռանդով գնել վերցնել: Այդ ժամանակ, ցանկանալով հոգալ նաև սեփական անվտանգության մասին, նա եղբոր և որդի այլ մոտիկների հետ միասին զբաղեցրեց մոտակայքում գտնվող Դանիս լեռը, մինչ բրիտանյանների ուժերը տեղ կհասնեին: Այս վայրը բարձր էր և այնտեղից հարմար էր հետևել մարտադաշտին, հրամաններ տալ ու զորքեր տեղաշարժել ինչպես հարկն է: Մինչ Բորսեխինը զբաղված էր այս ամենով, մեր բանակը, փողփողացնելով դրոշները, երևաց մարտադաշտում: Մերոնք անմիջապես նկատեցին թշնամուն և Բայրուինը, որի ուժերը գտնվում էին առաջապահում, իր ուժերով անմիջապես նետվեց հակառակորդի վրա՝ մտադիր լինելով առաջին իսկ հարվածի ուժով ջախջախել հակառակորդի բանակին: Այդ ժամանակ մեր բանակի մյուս մասը, որ հետևում էր այս ամենին, ինչն էլ հետևեց Եդեսիայի կոմսի օրինակին և, գործի դնելով թերը, սկսեց, ինչպես պետք է, վրձնել լուծել բոլոր այն չարիքների համար, որ այդ անօրենների ձեռքից կրել էին հասարակ մարդիկ ու գյուղացիները: Անհավատները, որոնք հույս ունեին դիմանալ այդ առաջին հարվածին, անում էին հնարավոր ամեն բանը, սակայն բրիտանյանների արմատականության ու ուժը այն աստիճանի էր, որ նրանք ի վերջո չդիմանալով ու տեղի տալով, դիմեցին փախուստի: Բորսեխինը, իր զբաղեցրած սարի վրայից, որտեղ նա գտնվում էր եղբոր ու այլ յուրայինների հետ, տեսնելով սեփական զորքերի պարտությունը և մերոնց հաջողությունը, շուտով լքեց իր դիրքը, գումակն ու ողջ ճամբարը և գլխավորապես փախավ, որպեսզի գտնի իր փրկությունը: Այդ ընթացքում մերոնք, ճեղքելով հակառակորդի շարքերը, երկու մղոն երկարությամբ խորը մարտնչեցին և մեծ բանակի թշնամիների սպանեցին, իսկ այլոց էլ մատնեցին փախուստի: Ամսիոքի հաղթանակը իշխանը մնաց մարտի դաշտում և յուրայինների հետ միասին երկու օր պահեց այն, որպեսզի հավաքի բոլոր նրանց, որոնք վերադառնում էին տարբեր ուղղություններով հակառակորդին հետապնդելուց հետո: Եվ ահա, երբ սրանք բոլորը վերադարձան, նա հրամայեց հավաքել ավարը և արդարացիորեն բաժանել այն բոլոր նրանց միջև, ովքեր իրենց մասնակցությունն էին բերել այդ հաղթանակին: Իրոք, թշնամիները, որոնք թողել էին ճամբարը ու փախել, այստեղ ամենաանարդար տիպի հարստություններ էին թողել և ահա մեր մարդիկ, հավաքելով այդ բոլոր բարիքները, դրանք իրենց տներն ուղարկեցին՝ ուրախություն բերելով իրենց կանանց ու երեխաներին և այնտեղ տանելով մեծ բանակի անասուններ: Ասում էին, թե այդ մարտում թշնամիները կորցրել են 3.000 հոգու: Այսպես հաջող կերպով ավարտելով գործը՝ Ամսիոքի իշխանը, առաջ ուղարկելով ձիերին, ջորիներին և բոլոր գերիներին ու ավարը, որ ինքն էր ձեռք գցել, ուրախության աղաղակների և ողջ բնակչության ցնծության ուղեկցությամբ մտավ Ամսիոք» (Գիյոմ Տյուրացի «Անթրոնյան երկրների պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 25):

«Բարսուխը (**Մոսուլի կառավարիչ Բարսուխը - Մ.Ֆ.**), իմանալով ֆրանկ զորքերի հեռանալու մասին, շարժվեց Ամսիոքի վրա՝ կամենալով գավառն ավարի առնել: Ամսիոքում գտնվող Ուռհայի կոմսը (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բայրուին II Բուրգոն - Մ.Ֆ.**), լսելով այդ մասին, վերցրեց Ռոճերին (**Ամսիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացուն - Մ.Ֆ.**) 700 հեծյալներով և դիմեց Բարսուխի դեմ՝ Հայեայի գավառը: Նրան անապատառստ գտնելով՝ նա մեծ ուժով հարձակման անցավ, հաղթեց և փախուստի տանեց նրան: Ֆրանկները գերեցին անվանի հրամանատարների և ձեռք բերեցին մեծ ավար: Նրանք թալանեցին ողջ ճամբարը: Փրկված այլազգիները անթափար հեռացան» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Հայոց 564 թվականին Բարսուխը (**Մոսուլի կառավարիչ Բարսուխը - Մ.Ֆ.**) մեծ զորքով պաշարեց Եդիլը, որը գտնվում էր ֆրանկների ձեռքին: Նա նաև տիրեց Եդեզային՝ ցանկանալով անալյացնել Ամսիոքի շրջակայքը: Այդ ժամանակ ֆրանկները հավաքվեցին Ամսիոքի դքսության դուբա Ռոջերի (**Ամսիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացու - Մ.Ֆ.**) մոտ, եկավ նաև Երուսաղեմի արքա Պադիկը (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բայրուին II Բուրգոն - Մ.Ֆ.**): Բրիտանյաններին միացան նաև ոմանք՝ Դագի իբն Արտուխը (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության ինսամադի Եմիր Էլդագիի - Մ.Ֆ.**) Դամասկոսի տեր Թուդթեգինի (**Բուլյանների աթաբեկության ինսամադի աթաբեկ Տուլ-Թեգինի - Մ.Ֆ.**) հետ, ինչպես նաև Հայեայի Եմիրը (**Հայեայի Եմիրության փաստացի տիրակալ, աթաբեկ Լույուն - Մ.Ֆ.**): Միացյալ ուժերով նրանք զորք հանեցին, իսկ Բարսուխը չհամարձակվեց մարտի մեջ մտնել, որի արդյունքում բոլորն իրենց տեղերը գնացին: Ռոջերի հետ միասին Պադիկը մտավ Ամսիոք, իսկ Բարսուխը, տեսնելով, որ նրանք ցրվեցին, հետ դարձավ՝ մտադիր լինելով անալյացնել Ամսիոքի երկիրը: Երբ Պադիկը իմացավ այդ մասին՝ նա Ամսիոքի 8.000 հեծյալից բաղկացած զորքին հրամայեց գիշերով անանկալ հարձակվել Բարսուխի վրա: Այդպես էլ եղավ և, թշնամիներին անակնկալի բերելով, նրանք կոտորեցին 50.000 հոգու, մնացածներին փախուստի մատնեցին, իսկ 80 էմիրներ էլ գերեցին: Նրանք ձեռք գցեցին նաև անթիվ ավար, ձիեր և ջորիներ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս (**Մոսուլի կառավարիչ Բարսուխը - Մ.Ֆ.**) գնաց Հայեայ և պատրաստվեց պատերազմել ֆրանկների դեմ: Ֆրանկները նույնպես հավաքեցին իրենց զորքերը և բանակ դրին Հայեայի ու Ամսիոքի միջև ընկած մի վայրում: Կռվի պատրաստություն տեսնելուց հետո, Դունաց 1427 թվականին նրանք մարտակարգ կազմեցին, ինչեցիկ շեփոխներն ու խիեցիկ թվուկները և աստված ֆրանկներին հաղթություն տվեց: Թուրքերը պարտվեցին և սրի բաշվեցին, նրանց ճամբարը ավարի մատնվեց, իսկ Բարսուխը բերի հետ փախուստի դիմեց» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 274):

«Հուլյանի 1427 և արաբների 509 թվականին Ամսիոքի տեր Ռոջերը (**Ամսիոքի դքսության ինսամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին - Մ.Ֆ.**) 500 հեծյալներով Հայեայի և Մառայի մոտակայքում եկավ ԱղՍոնկուր (**Մոսուլի կառավարիչ Բարսուխի - Մ.Ֆ.**) Եմիրի դեմ: Այդ ժամանակ 2անգին և նրա եղբայրը փախան ու հասան մինչ Խիլա, իսկ ֆրանկները, սպանելով թուրք գինիորների, թալանեցին նրանց հետ գտնվող վաճառականներին և գումակը: Մի կերպ փախավ և եղբոր ու փոքրագից հետ միասին փրկվեց նաև ԱղՍոնկուր, իսկ ֆրանկները մոտ մեկ փարսախս հետապնդեցին նրանց, սակայն չհասան: Եվ ահա ֆրանկները վերադարձան և գերեցին մոտ 3.000 թուրքերի, որից հետո ոտնատակ տվեցին թշնամու ճամբարը և ամեն ինչ այրեցին, ընդ որում նրանք սպանեցին փոքր երեխաներին և ծերերին, որոնք անօգուտ էին աշխատանքի համար, իսկ այլոց էլ շղթայակապ տեղափոխեցին Ամսիոք» (Բար-Յերբեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եվ ահա արաբները (**Բուլյանների աթաբեկության ինսամադի աթաբեկ Տուլ-Թեգինի - Մ.Ֆ.**) ուղղություն բռնեց դեպի Դամասկոս, իսկ Հայեայի զորքը և Շամս ալ-Հավաթը ուղղվեցին դեպի Հայեայ, որտեղ Լույուն (**Հայեայի Եմիրության փաստացի տիրակալ, աթաբեկ Լույուն - Մ.Ֆ.**) բռնեց նրան և բանտարկեց: Այդ ժամանակ սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիշխան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափափ - Մ.Ֆ.**) զորքը վերադարձավ Հիսն ալ-Ակրադից և ուղղություն բռնեց դեպի Զաֆարթաբ: Չորրեք պաշարեց ամրոցը, որը ամրոցի էր վերածվել մզկիթի ամրացնելու հետևանքով, գրավեց այն և կոտորեց այնտեղ գտնվողներին, որից հետո ուղղվեց դեպի Մառատ ան-Մոման: Թուրքերն այժմ անվտանգության մեջ էին ու դրա համար էլ նրանք ցրվեցին ալ-Մադի շրջանում՝ հանձնվելով հարեբեցողությանն ու թալանին: Արդյունքում նրանց զորքը սկսեց բալթայվել: Այդ ժամանակ սուրհանդակ եկավ Բուզայից, որն ուղարկված էր Շամս ալ-Հավաթի կողմից, և նա խնդրում էր իր մոտ որևէ մեկին ուղարկել, որպեսզի նա հայտարարի Բուզայի եղբայրական մասին: Նա միաժամանակ հայտնեց, որ Լույուն Շամս

այլ-Յավախին բանտարկել է այրտեղ: Լույուն տեղեկացվեց սուլթանի գործերի գործողությունների մասին և այդ մասին տեղյակ պահեց ֆրանկներին, իսկ այդ ընթացքում Բարսուխն (**Մոսուլի կառավարիչ Բարսուխը – Մ.Ֆ.**) ու առ-Ռահբայի կառավարիչ Ջամարն ուղղվեցին դեպի Դանիս՝ նախատեսելով այնտեղից շարժվել դեպի Գալես: Ջամարը կանգ առավ գյուղերից մեկում: Բարսուխն իր գործով Դանիս ժամանեց Ռաբիա Բ ամսի 23-ին: Ֆրանկները ամեն ժամ լուրեր էին ստանում նրանց մասին: Նրանք ի վերջո հասան նրանց և իրենց գործը տեղակայեցին Ջաբալ Մամսաբա վայրում, այն դեպքում, երբ մահմեդականների գործը նրանց համեմատ ավելի վտանգավոր վիճակում էր գտնվում՝ դրանք ցրված էին ու տարանջատված: Նրանց ուժեր չունեին ֆրանկների դեմ և քարոյ կրեցին Դանիսից մինչև Թեյլ Սուլթանիա տարածվող հարթավայրում: Մարդիկ այդ գործից թաքնվում էին գյուղերում և ֆեյլախները նրանց բաց էին թողնում միայն թալանելուց հետո: Գյուղերի բնակիչները անթիվ բանակությամբ ձեռք բերեցին այն ամենը, ինչ տրանք դեն էին նետել այդ պարտության ժամանակ: Եվ հնարավոր չէր նկարագրել, թե ինչեր ձեռք բերեցին այդ ստահակները՝ պարենասթերե, վրաններ, եղջերավոր անասուններ ու տարբեր տեսակի այլ առարկաներ, որոնք հնարավոր չէ թվել: Այդ օրը ֆրանկներից չգոհվեց ոչ մի հրամանատար կամ այլ հայտնի անձ, իսկ մահմեդականներից սպանվեց մոտ 500 հոգի և մոտավորապես այդքանն էլ գերվեց» (Զեմալ-եղ-Դին «Գալեսի պատմության հատընտիր»):

«Եվիր աս-Սեյիդ աշ-Շերիֆը սպանվեց բազմաթիվ մահմեդականների հետ միասին» (իբն Մունկիզ «Խորհուրդների գիրք»):

³⁶⁰⁰ «Գայոց 564 թվականին Ուռհայի Պադիշահը (**Երեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնի – Մ.Ֆ.**) պատերազմ հայտարարեց Գոդ Վասիլի իշխանությունը ժառանգած Գայոց իշխան Վասիլին: Այդ օրերին Պադիշահը գործերով գնաց Ռաբան անառիկ բերդաբաղաբի վրա: Նա բազում օրեր պատերազմ մղեց, բայց ոչ մի հաջողություն չունեցավ, միայն պաշարման մեջ պահեց այն: Այն ժամանակները Վասիլը գնաց Գայոց մեծ իշխան Լևոնի՝ Ռուբենի որդի Կոստանոնի որդու՝ Թորոսի եղբոր մոտ: Լևոնի եղբայր Թորոսը իր մոտ էր հրավիրել Վասիլ Տղային, բայց, նեղությանը ձերբակալելով, նրան հանձնեց Ուռհայի Պադիշահին ձեռքը, որը զազանաբար խոշտանգեց այդ քաջ մարդուն և հզոր պատերազմողին, նրա ողջ գավառի վրա բռնատիրեց ու այդ շրջանում վերացրեց հայկական իշխանությունը: Վասիլը գնաց իր անեղը՝ Լևոնի մոտ, այնտեղից էլ Կոստանոնուպոլիս: Դռնվոց կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) նրան և նրա բոլոր զինվորներին փառավոր ընդունելություն կազմակերպեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Գայոց 565 թվականին Ուռհայի դուքս Պադիշահը (**Երեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնի – Մ.Ֆ.**) պատերազմ սկսեց Տղա Վասիլի դեմ: Նա հարձակում սկսեց Ռաբան ամրոցի վրա՝ գրավելով այն: Տղա Վասիլն ուղղվեց իր աներ Լևոնի՝ Կոնստանդինի որդու, մոտ, սակայն Թորոսը բռնեց նրան և ուղարկեց Պադիշահի մոտ: Վերջինս, նրան պաշարվելով ծանր մեղքներով, ուժով տիրեց նրա բոլոր երկրներին և այդ ժամանակից վերացավ հայերի իշխանությունն այդ շրջանների վրա: Տղա Վասիլը կրկին գնաց իր աներ Լևոնի մոտ, իսկ այնտեղից էլ մեկնեց Կոստանոնուպոլիս՝ հունաց կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**), մոտ, որը մեծ պատիվներով ընդունեց նրան ու նրա ռազմիկներին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Գայոց 555 թվականին Կոստանդինի որդի և Լևոնի եղբայր Թորոսը, բռնելով երեսի Վասիլին, նրան տալիս է Ուռհայի կոմս Պադիշահին (**Երեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգոնի – Մ.Ֆ.**), որ տանջելով նրան, գրավում է նրա ողջ երկիրը: Այդպիսով այդ երկրամասը անջատվում է Գայաստանից, իսկ Վասիլը գնում է Կիլիկիա՝ իր աներ Լևոնի մոտ, այնտեղից էլ՝ Կոստանոնուպոլիս, որտեղ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**) պատվի է արժանացնում նրան իր ավագանու հետ միասին» (Վարդան Արևելացի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 67):

³⁶⁰¹ «Թորոսը ահագին տխրել էին Ռուսթավիի գրավումից և նրանք սկսեցին խուսափել ձմեռոցներում մնալուց, քանի որ արքան (**Զարթովի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.**), հետախուզելով ու պարզելով նրանց առկայությունը, անակնկալ հարձակումներ էր գործում և կոտորում էր նրանց, ընդ որում դա մեկ, երկու կամ երեք անգամ չեղավ, այլ կրկնվեց շատ անգամներ, իսկ այժմ ես կպատմեմ միայն մեկ դեպքի մասին: Այսպես ուրեմն, թուրքերը բազմաթիվ վրաններով ճամբարել էին Տայբում՝ վստահ լինելով խիստ ձմռան ու լեռների անանցանելիության վրա: Եվ ահա արքան այսպես խորհրդակցեց՝ նա հրամայեց Զարթովի գործերին, սակայն խիստ անպատաս լինել, իսկ ինքը մեկնեց Զուբայիսի, ինչով բթացրեց թուրքերի զգուշությունը, սակայն փետրվար ամսին իմաց տվեց Զարթովի ու Սծխեթի գործին, որպեսզի նրանք սպասեն Կղարքի պայմանավորված վայրում: Դրանից հետո ինքն իր մշտական գործով խոփեց առաջացավ ճորդիսի հունով: Եվ ահա, միանալով իրար՝ նրանք անակնկալ հարձակվեցին թուրքերի վրա, որոնք առանց վախի ու հանգիստ տեղակայված էին Բասենից մինչև Կորնիֆոր: Անթիվ բանակությանը թուրքեր կոտորվեցին, նրանց ընտանիքները գերեզմանվեցին, ձիերը, ոչխարները, ուղտերն ու ողջ գույքը վերցվեցին և ողջ թագավորությունը լցվեց ամենայն բարիքով» («Զարթովի-Ցիսուրբա», Անանուս «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Դավիթ թագավորը (**Զարթովի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.**) Տայբում հարձակվեց թուրքերի վրա, որոնց կոտորեց մինչև Բասեն ու Կորնիֆորա տուն ու տեղով և բերեց ավար, որով լցրեց ողջ Կրաստանը: Դա եղավ 1116 թվականին» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթովի պատմությունը»):

«Նման խառնությունների ժամանակ թուրքերի մեծ բանակություն, որը Իբերիա էր տեղափոխվել ընտանիքներով, բնակություն հաստատեց Կուր, Ալազանի և Իորի գետերի ափերին: Դենց այս եկվորներն էին, որ գազանություններով և ավագանությամբ սկսեցին անհանգստացնել իբերներին, սակայն Դավիթ արքան (**Զարթովի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.**), ինքնան էլ որ հյուժված լինեին ժողովրդի ուժերը, որոնք սարսափելի աղետներ էին կրել ու այս ամենի արդյունքում բացել էին, դեռևս ուժ էին գտնում պահպանել իրենց տիրույթները: Եվ ահա նա ոչնչացրեց այս օտարականների մեծ մասին, որոնք հաստատվել էին Իբերիայում, իսկ մնացածներին էլ վախճեցրեց ու փախցրեց» (Դավիթ Բագրատունի «Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 95):

³⁶⁰² «Դրանից հետո բարբարոսները նրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.**) համար մեկ այլ դառը խմբեց պատրաստեցին: Սուլթան Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սեյիթ-Շահը – Մ.Ֆ.**) մտադրվեց մատնացնել Ասիան ու դրա համար էլ գործեր կանչեց խորասանից ու Գալեսից այն դեպքի համար, եթե ինքը ստիպված լինի հանդիպել ինքնակալի ուժեր ղեկավարությանը: Երբ Սուլեյմանի մտադրությունը մինչև վերջ պարզ դարձավ կայսրը, վերջինս որոշեց գործով մոտենալ Իկոնիային և դաժան մարտի մեջ մտնել սուլթանի դեմ, քանզի այդտեղ էր հենց գտնվում Խիթ-Արսլանի սուլթանիս: Ալեքսեյը ռազմիկներ կանչեց բոլոր օտար երկրներից, կանչեց մեծ թվով վարձակներ և ամեն տեղից ռազմիկներ հավաքեց: Այն ժամանակ, երբ երկու գորավարներն էլ իրար վրա հարձակվելու ծրագրեր էին մշակում, ինքնակալի ուժերին ծանր հիվանդությունը պատուհանեց: Բոլոր կողմերից հավաքվում էին ռազմիկներ, սակայն ոչ միաժամանակ, այլ կայծի-կայծի, քանզի նրանք հեռու երկրներից էին գալիս: Զիվանդությունը, սակայն, ոչ միայն թույլ չէր տալիս Ալեքսեյին իր մտադրությունների իրականացմանն անցնել, այլ նույնիսկ խանգարում էր քայլել: Ի վերջո, երբ ցավը մի քիչ անցավ, նա բռնեց որոշված ուղին: Կայսրը անցավ Դամալիս, կտրեց Կիվոտի և Եգիլիայի միջև գտնվող նեղուցը, հասավ Կիվոտին ու այնտեղից, սպասելով ջոկատներին և նախապես կանչված վարձակ գործին, մեկնեց Լուպադիս: Երբ բոլորը հավաքվեցին, նա իր գործով ելավ այնտեղից ու ժամանեց Կիր Գորդիոսի ամրոցը, որը գտնվում էր Նիկիական լճի հարևանությամբ, իսկ այնտեղից էլ եկավ Նիկիա, որից հեռու երեք օր անց վերադարձավ Լուպադիս կամրջի մոտ ու ճամբար գարկեց Կարիկա կոչվող աղբյուրի հարևանությամբ: Կայսրը մտադրությունը կայանում էր նրանում, որպեսզի այդ կամրջով սկզբում անցկացնի գործը, որը մի հարմար վայրում վրաններ կգարի, իսկ հետո էլ այդ կամրջով անցնի արդեն ինքը ու կայսերական վրանը խփի գործի ճամբարատեղում: Նեղ գոլորտը, սակայն, որոնք թալանում էին Լանտիանի ստորոտում գտնվող հարթավայրը՝ այսպես կոչված Կոտիլիկոսը, իմացան ինքնակալի հարձակման մասին, վախեցան և անմիջապես էլ շատ խարույկներ վառեցին, որպեսզի տպավորություն ստեղծեն, թե մեծ գործ կա: Խարույկները լուսավորում էին օդը և վախեցնում անկողմ մարդկանց, սակայն ինքնակալի վրա դրանք չազդեցին: Դրանից հետո թուրքերը ողջ ավարով ու գերիներով գնացին այնտեղից: Առավոտյան կայսրը շտապեց արդեն իսկ հիշատակված հարթավայրը, ձգտելով բռնել թշնամուն, սակայն բաց թողեց ավարը: Գտնելով շատ ռուսների դեռևս կյանքի նշաններով, իսկ շատերին էլ արդեն մահացած, նա բնակալաբար տիրույթները պատվեց և ցանկացավ հետապնդել թուրքերին: Որպեսզի բաց չթողնի ավարը, սակայն, բանզի գործը ի վիճակի չէր արագորեն հասնել փախստականներին, նա ճամբար գարկեց Պիանիոնի մոտ, անմիջապես ընտրեց թեթև զինված ռազմիկներին, հրամայեց նրանց հետապնդել բարբարոսներին և ցույց տվեց, թե որ ճանապարհով պետք է գնալ այդ քարագործների հետևից: Ռազմիկները հասան բարբարոսներին նրանց ավարի հետ միասին մի վայրում, որը տեղաբնիկները Կեյիս են կոչում, ինչպես նաև նետվեցին նրանց վրա և մեծ մասի հետ հաշիվ տեսան թերթով, իսկ ոմանք էլ գերեցին, իսկ ինքն ողջ ավարը և մեծ հաղթանակի բաց չթողնի ավարը, սակայն, բանզի գործը ի վիճակի չէր արագորեն նրանց, իմացավ թշնամիների լիակատար պարտության մասին և վերադարձավ Լուպադիս: Այնտեղ նա ողջ երեք ամիս անցկացրեց մասամբ այն հողերում քրի պակասի պատճառով, որոնցով նա պետք է անցներ, բանը ամռանն էր տեղի ունենում և մասունքի շոգ էր, մասամբ էր սպասելով վարձակ նոր ջոկատների: Երբ բոլորը հավաքվեցին, նա ելավ ճամբարից, գործը տեղակայեց Օլիսիսի գագաթներին և նույնիսկ զբաղեցրեց Աերը, որը գտնվում էր այսպես կոչված Մայագինայի մոտ» (Աննա Կոմնենոս «Ալեքսիական», գիրք 15, մաս 1):

³⁶⁰³ «Այդ ընթացքում ինքնակալը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.**) ազգակիցներին ու իր տրամադրության տակ եղած ռազմիկներին հետ գնվում էր: Ցատկելով ձիերի վրա՝ նրանք բոլոր միասին արշավեցին դեպի Նիկիա, սակայն բարբարոսները բռնեցին մի պլանի, նրանից իմացան կայսրը հարձակման մասին և հետ փախան այն արահետներով, որոնցով եկել էին: Այդ ժամանակ Ստրավոպոլիսը և Միթայել

Ստիպիտորը, լսելով որա ազգանունը, չկարծեք, թե դա կիսաբարբարոս մեկն է, այն մեկ Ստիպիտորը, որին ես նկատի ունեմ, գնված ստորուկ էր և հետագայում նվիրվել էր կայսեր, իսկ այս մեկը հայտնի տոհմից էր, ուրեմն ահա, այս երկուսը, հնուց ի վեր հայտնի այրեր, զբաղեցնում էին Գերմիական անցումները և հսկում էին լեռնային կիրճերը՝ հույսով, որ բարբարոսները, ինչպես վայրի զազաններ, կընկնեն իրենց ցանցը: Իմանալով նրանց մոտենալու մասին, նրանք ժամանեցին... (տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.) կոչվող հարթավայրը, մարտ սկսեցին թուրքերի հետ և դաժան կռվում նրանց գլխովին ջարդեցին: Կայսրը արդեն ժամանել էր մեր կողմից ոչ մեկ անգամ հիշատակված Գերոգիոսի ամրոցը, իսկ այնտեղից էլ տեղիակների կողմից Սագոդա կոչվող գյուղակը, սակայն ոչ մի տեղ թուրքեր չէր հանդիպում: Իմանալով այն պարտության մասին, որը այդ բաջարի այրերը կազմակերպել էին թուրքերի գլխին, ես նկատի ունեմ Ստիպիտոսին և Ստրավոկասիլիին, նա հավանություն տվեց նրանց բնածին բաջարիությանը, գովեց հռոմեացիների հաղթանակը և ծամբար զարկեց այդ ամրոցի մոտակայքում» (Ամնա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 15, մաս 2):

³⁶⁰⁴ «Այս կերպ շարելով գործը՝ Ալեքսեյը ժամանեց Սանտավարիս: Տեղակայելով բոլոր հրամանատարներին՝ նա Կամիցային ուղարկեց Պոլիստի և Կեդրեայի դեմ, վերջինս մի լավ ամրացված բաղաբ էր, որը գտնվում էր Պուհե անունով մի սուլթանի տիրապետության տակ, իսկ Ստիպիտոսին... (տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.) ելնել Ամորիոսում գտնվող բարբարոսների դեմ: Իմանալով նրա որոշման մասին՝ երկու սկյութներ անցան Պուհեի կողմը և հայտնեցին նրան Կամիցայի հարձակման ու ինքնակալի մոտենալու մասին: Պատված սարսափով՝ Պուհեն հենց այդ ժամանակ էլ գիշերապահակի կեսին լեռք բաղաբ և իր ցեղակիցների հետ հեռացավ: Լուսաբացին Կամիցան ժամանեց բաղաբ, սակայն այնտեղ չգտավ ոչ Պուհեին, ոչ էլ ընդհանրապես թուրքերի: Զարթուրած, ես նկատի ունեմ Կեդրեն, գտնելով ոչ քիչ բարիք, նա այնուհանդերձ չգայթակղվեց դրանով, այլ շատ տխրեց, ինչպես մի որսորդ, որի ձեռքից ավարը փախել է: Չհապաղելով այնտեղ՝ Կամիցան շուռ տվեց ձին դեպի Պոլիստ, անակնկալ հարձակվեց թշնամու վրա, սպանեց անթիվ բանակությանը բարբարոսներ, ավար ու գերիներ վերցրեց, այդ վայրում ծամբար զարկեց և սկսեց սպասել ինքնակալի ժամանմանը» (Ամնա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 15, մաս 4):

³⁶⁰⁵ «Ստիպիտորը, ժամանելով Պիսանիոն, նույն բանն արեց, հարթեց թշնամուն ու վերադարձավ ինքնակալի (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) մոտ» (Ամնա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 15, մաս 4):

³⁶⁰⁶ «Ինքնակալը (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) մայրամուտին հասավ Կեդրեա: Ամիցապես էլ նրան ներկայացան մի բանի ռազմիկներ՝ հայտնելով, որ միտակալ ավաններում, երբեմն հանրահայտ Բուրցեսների տիրությունում, անթիվ բանակությանը բարբարոսներ են գտնվում: Լսելով այդ լուրը՝ կայսրը անմիջապես պատրաստվեց գործել: Նա անմիջապես իր մոտ կանգնեց Կարդաս անունով Բուրցեսին, Գերոգիոս Լևոնին և մի սկյութի, որը սկյութական լեզվով կոչվում է Պիտիկա՝ իր ռազմիկների հետ միասին: Սրանցից մի ռազմունակ ջոկատ կազմելով՝ նա նրանց բարբարոսների դեմ ուղարկեց՝ հրամանով տեղ ժամանելուն պես ռազմիկներին արշավանքի ուղարկել, ամայացնել հարևան բնակավայրերը, իսկ բնակիչներին էլ բերել իր մոտ: Նրանք անմիջապես ճանաչեցին իրենց...: Այդ ընթացքում Կարդաս Բուրցեսը, բռնելով արդեն իսկ հիշատակված ճանապարհը, տեսավ, թե ինչպես է մի մեծ բանակ շտապում անցնել Յոմպոսի կամրջով ու միանալ Մոնոլիկին: Կարդասը անմիջապես գիտվեց, Ամորիոսի հարթավայրում նրա դեմ մարտի մեջ մտան ու գլխովին ջարդեց» (Ամնա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 15, մաս 4):

³⁶⁰⁷ «Մյուս թուրքերը, սակայն, որոնք մեկնում էին Մոնոլիկի մոտ արևելյան կողմերից, հանդիպեցին Բուրցեսի ճամբարին, երբ նա դեռ չէր վերադարձել, և զավթեցին այնտեղ գտնվող եղջերավոր անասուններին ու ռազմիկների հանդերձանը: Բուրցեսը հարուստ ավարով հաղթանակություն հետդարձի ճանապարհը բռնեց, սակայն ճանապարհին հանդիպեց մի մարդու, որը գալիս էր ծամբարից, և նրանից իմանալով, որ թուրքերը թալանել են ծամբարը և ավարով հեռացել, սկսեց մտածել, թե ինչ պետք է ինքը հիմա անի: Նա ուզում էր հետապնդման մեկնել բարբարոսների հետևից, սակայն չէր կարող այդ անել, բանի որ թուրքերը շատ արագ էին շարժվում, իսկ իրենց ձիերը հոգնած էին: Դրա համար էլ, որպեսզի փորձանք չպատահի, նա հրաժարվեց հետապնդումից և, դանդաղորեն ու լիակատար կերպով պահպանելով կարգը, շարունակեց ճանապարհը, առավելապես ժամանեց Բուրցեսի հիշատակված ավանները և այնտեղից տարահանեց բոլոր բնակիչներին: Նա գերիներ վերցրեց, զավթեց բարբարոսների ունեցած պարենամթերքը, թույլ տվեց իրեն ու իր ռազմիկներին կարճատև հանգիստ մի հարմար վայրում, իսկ արեգակը ծագելուն պես էլ ճանապարհ ընկավ դեպի ինքնակալը» (Ամնա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 15, մաս 4):

³⁶⁰⁸ «Ճանապարհին նրան հանդիպեց մեկ այլ թուրքական ջոկատ, որն անմիջապես հարձակման անցավ և արդյունքում մեծ ճակատամարտ բռնկվեց: Թուրքերը երկար ժամանակի ընթացքում դիմացան մարտին, սակայն հետո խնդրեցին իրենց տալ գերիներին և գրավված ավարը՝ խոստանալով, որ, եթե իրենց պահանջները բավարարվեն, կթողնեն ռուսների վրա հարձակման միտքը ու տուն կդառնան: Բուրցեսը, սակայն, չգնաց թուրքերի պահանջներին ընդառաջ և բաջարա շարունակեց մարտը: Նախորդ օրվանից հաշված մարտնչողների բերանում ջրի մի կույտ էլ չէր եղել և, մոտենալով գետի ափին, նրանք սկսեցին հազցնել ծարավը ու կրկին վերադառնալ մարտի դաշտ: Այն ժամանակ, երբ ոմանք շարունակում էին մարտը, մյուսները, որոնք հոգնում էին, թաքնակցում էին իրենց ջրով, իսկ Բուրցեսը, տրամում թշնամիների բանակություններ և տեսնելով բարբարոսների բացթողումը՝ հուսահատության գիրկն ընկավ և կայսր (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) լուր ուղարկեց տեղի ունեցողի մասին ոչ թե ինչ-որ հասարակ ռազմիկի, այլ Գերոգիոս Լևոնի հետ մասին: Չգտնելով թուրքական հորդաններից ազատ մի ճանապարհ՝ Գերոգիոսը հուսահատ բացթողման միջոցով թշնամիների շարքերը, դուրս պրծավ այնտեղից և բարեհաջող ժամանեց կայսր մոտ: Կեդրեն, ստանալով այդ լուրը, ճշգրտորեն պարզեց թուրքերի բանակությունը և, հասկանալով, որ Բուրցեսը ռազմիկների և աջակցության մեծ կարիք ունի, գիտեց գործը ու ինքն էլ գիտվեց: Չորքը շարելով ըստ ջոկատների՝ նա օրինակելի կարգով ելավ բարբարոսների դեմ: Առաջապահը գլխավորում էր կայսրը, աջ թևը՝ Բրիեննոսը, ձախը՝ Կոնստանտին Գավրասը, իսկ վերջապահը՝ Միթայել Կեկավմենոսը: Զանի դեռ թուրքերը հեռվում սպասում էին ռուսների մոտենալուն, կայսրը եղբորորդի Նիկեփորը՝ մի կրակոտ և մարտի ծարավ երիտասարդ, մարտակարգից առաջ եկավ, իր հետևից հրապուրեց Արեսի մի բանի այլ վահանակիրների, մարտի մեջ մտավ իրեն հանդիպածներից առաջին իսկ մարդու հետ, հարված ստացավ ծնկին ու նիզակով կրծքից վիրավորեց իրեն վիրավորողին: Տեսնելով այդ՝ հետևում կանգնած բարբարոսները հռոմեացիներին թիկունք դարձրին: Կայսրը ուրախությամբ ընդունեց այդ բաջարի ռազմիկին, նրան գովեստներով ողորդեց, իսկ ինքն էլ ուղղվեց Ֆիլոմիլիա» (Ամնա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 15, մաս 4):

³⁶⁰⁹ «Նա (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) հասավ Զառասուն նահատակների լճին և հաջորդ օրը ժամանեց այսպես կոչված Մեսանկուրա: Ելնելով այնտեղից՝ նա հենց ընթացքից տիրեց Ֆիլոմիլիային: Դրանից հետո նա բաջարի հրամանատարների հրամանատարության տակ գործից տարբեր տեսակի ջոկատներ առանձնացրեց և ուղարկեց Իկոնիայի շրջակայքի բոլոր բնակավայրերը՝ հրամանով ամայացնել դրանք ու բարբարոսների ձեռքից ազատել գերիներին: Ինչպես վայրի զազանների ոհմակ՝ այդ ռազմիկները ցրվեցին տարբեր կողմեր և կայսրը բերեցին բարբարոսներից ազատված գերիներին, որոնց բռնել էին իրենց ունեցածի հետ միասին: Նրանց հետ կամավոր կերպով գալիս էին նաև այդ տեղերի բնակիչները՝ ռուսներ, որոնք փախչում էին բարբարոսների իշխանությունից՝ կանայք մանուկների հետ, տղամարդիկ ու երեխաներ: Նրանք բոլորը նետվեցին դեպի ինքնակալը, ինչպես մի փրկարար ապաստանի: Ալեքսեյը կրկին շարեց գործը նոր կարգով, կենտրոնում տեղակայեց գերիներին կանանց ու երեխաների հետ միասին և հետ գնաց նույն այն ճանապարհով, որով եկել էր առաջ: Որտեղով որ Ալեքսեյը անցներ, նա ամեն տեղ նախազգուշական միջոցառումներ էր ձեռնարկում: Տեսնելով այդ տեսարանը՝ կարելի էր կարծել, թե աշտարակներով պաշտպանված մի բաղաբ է կյանքի կոչվել և շարժվում է այդ նոր կարգով» (Ամնա Կոմենտո «Ալեքսիական», գիրք 15, մաս 4):

³⁶¹⁰ «/5/ Կայսրը (Բուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ի - Մ.Ֆ.) երթի ժամանակ բարբարոսները չէին երևում, սակայն Մոնոլիկի մեծ բանակությանը ռազմիկներ, թաքնվելով դարաններում, հետևում էին նրա երկու կողմերից, իսկ երբ կայսրը անցնում էին Պոլիստի ու արդեն իսկ հիշատակված լճի միջև ձգվող հարթավայրով, բարբարոսների մի խումբ, բոլորը բաջարի ռազմիկներ, թեթև գինված ու թեթևորեն շարժվող, որոնք գործի երկու կողմերում դարաններ էին դրել, անակնկալ հայտնվեցին հռոմեացիների դիմացի բարձունքներում: Արիստատրաս Մոնոլիկը, մի ծերունի, որը պատերազմի ու մարտակարգերի մեծ փորձ ունեցող, առաջին անգամ տեսնելով նման մարտակարգ, զարմացած ու ազդված էր գործը շարելու այդ նոր կարգից և սկսեց պարզել դրա հեղինակին: Նա գլխի ընկավ, որ ջոկատներին ու այդ նոր մարտակարգին գլխավորում է ոչ այլ ոք, բան ինքնակալ Ալեքսեյը և, չնայած ցանկությանը, չհամարձակվեց հարձակվել նրա վրա: Այնուհանդերձ Մոնոլիկը հրամայեց ռազմական կանչ արձակել՝ ձգտելով հռոմեացիների մոտ տպավորություն ստեղծել, թե նրանց վրա մեծ գործ է շարժվում: Միաժամանակ նա ստիպեց իր ռազմիկների վազել ոչ թե կոռ շարքերով, այլ՝ առանձին ջոկատներով ու անկանոն, նրանց մարտակարգը ես վերևում նկարագրել եմ, որպեսզի տեսարանի անսպասելիությունով և արշավող հեծելազորի գվկոցով շլացնի ռուսներին: Ինքնակալը շարժվում էր մարտակարգի առջևից և նման էր մի աշտարակի, կրակե սյան կամ էլ աստվածային, երկնային մի երևույթ: Նա ոգևորում էր ջոկատներին, կոչ անում պահպանել մարտակարգը և ռազմիկներին արիության կոչ էր անում: «Ինձ համար չէ», - ասում էր նա, - «որ ես այս ծանր աշխատանքին եմ լծվել, այլ համուն հռոմեական տերության փառքի ու պատվի է: Երբ ես ամեն պահի պատրաստ եմ մահ ընդունել: Ռազմիկները լցվեցին արիության, ամեն մեկը պատվում էր իր տեղը, հանգիստ շարունակում ճանապարհը և բարբարոսներին թվում էր, թե մարտակարգը ընդհանրապես անշարժ է: Ամբողջ օրը առանց որևէ հաջողության թուրքերը հարձակում գործեցին հռոմեական գործի վրա, սակայն չկարողացավ ոչ նրա, ոչ էլ գոնե մի մասի ճակատը ծեղքել: Դրանից հետո նրանք, ոչնչի չհասնելով, վերադարձան բլուրների վրա, մեծաթիվ հարույկներ վառեցին և ողջ գիշեր գայլերի նման ոռնում էին՝ ծիծաղելով

նունների վրա, բանգի նրանց մեջ որոշ կիսաբարբարոսներ կային, որոնք խոսում էին հուններեն: Լուսաբացին Սոնոլիկը թուրքերին հրամայեց կրկնել նախկին զորաշարժը, իսկ այդ ընթացքում եկավ սուլթան Խյիծ-Արսլանը (**Խյուսիայի սուլթանության ապագա սուլթան Խյիծ-Շահը – Մ.Ֆ.**) և, տեսնելով հռոմեական զորքի հիմնալի կարգը, զարմացավ, սակայն երիտասարդների սովորական ոգով սկսեց ծաղրել ծերունի Սոնոլիկին, որը դանդաղում էր ինքնակալի դեմ մարտի մեջ մտնել: Սոնոլիկը պատասխանեց. «Ուրեմն ծերության կամ էլ վախի պատճառով էի, հա՛, ես միջև հիմա հետաձգում ձեռնամարտը կայսեր հետ: Դե, եթե դու այդքան քաջ ես, գնա, փորձիր բախտդ և գործը ցույց կտա, թե ով է ճիշտը»: Խյիծ-Արսլանը անմիջապես հարձակվեց վերջապահի վրա, որոշ ավագ սատրապների հրամայեց հարձակում գործել ինքնակալի վրա ճակատից, մյուսներին էլ՝ երկու թևերից: Աջ թևի դեպակար, կեսար Նիկեփոր Բրիեննոսը, տեսնելով վերջապահում սկսված մարտը, այդպեղ ռազմիկներին օգնելու ցանկությունից, որոնք փակվում էին եղբ, սակայն, չխախտելով կարգը, նա շարունակեց ծանապարհը: Զանի որ բարբարոսները համառորեն մարտնչում էին, ձախ թևի հրամանատարը, իմ սիրելի եղբայրը, ծիրանածին Անդրոնիկոսը շուտ տվեց ձին և իր ջոկատով ողջ ուժով նետվեց բարբարոսների վրա...: /6/ Տեսնելով, որ բանը հասել է ձեռնամարտի՝ Նիկեփորը, վախժեալով պարտությունից, շուտ տվեց ձին և իր ջոկատով օգնության եկավ: Բարբարոսները հետ դարձան և սուլթան Խյիծ-Արսլանի հետ միասին նետվեցին դեպի բլուրները: Այդ ժամանակ շատ թուրքեր ընկան մարտում, իսկ ավելի շատ էլ գերվեցին: Նրանք, ում հաջողվեց փրկվել, ցրվեցին տարբեր կողմեր, իսկ ինքը՝ սուլթանը, հուսահատվելով փրկվել, միայն մեկ մատուցակի ուղեցնությամբ փախավ դեպի բլրի կատարին կառուցված տաճարը, որի կողքին հսկայական բարդիներ կային: Դալածվելով իրեն հետապնդող սկյուռներ և Ուզի որդու կողմից՝ նա բարձրացավ բլրի վրա, հետո մի քիչ մի կողմ անցավ և փրկվեց այն բանի շնորհիվ միայն, որ հետապնդողները նրան դեմքով չէին ճանաչում, իսկ այն մատուցակը բռնվեց սկյուռների կողմից և որպես մեծագույն մի նվեր մատուցվեց ինքնակալին: Վերջինս ուրախացավ այդքան փառահեղ հաղթանակի առթիվ, որը տարվել էր թշնամու նկատմամբ, բայց միաժամանակ էլ տխրեց, որ սուլթանը չէր ընկել իր ձեռքը, չնայած, ինչպես ասում էին, հազիվ էր գլուխը արձագրել: Երեկոն վրա հասնելուն պես կայսրը ճամբար զարկեց, իսկ կենդանի մնացած բարբարոսները բարձրացան բլուրների վրա, մեծաթիվ խառնուկներ վառեցին ու ողջ գիշեր շան նման հաչացին հռոմեացիների վրա: Մի սկյուռ փախավ հռոմեական զորքից, ներկայացավ սուլթանին և նրան հետևյալն ասաց. «Մարտի մեջ մի մտիր ինքնակալի հետ ցերեկը, դրանից ոչ մի լավ բան չի ստացվի: Զանի որ հաղթավայրը նեղ է, կայսրը վրաններն իրար մոտիկ է դրել՝ իրար կպած, ու դրա համար էլ թող քո թեթև զինված նետածիգները իջնեն բլրի լանջերից և ողջ գիշեր հռոմեական ճամբարը նետերի հեղեղով պատեն: Դա ոչ քիչ կարուստ կպատճառի հռոմեական զորքին»: Այդ ժամանակ էլ հենց մի կիսաբարբարոս թուրքերից ժամանեց կայսեր մոտ և նրան հայտնեց այն ամենը, ինչ ասել էր այն դասալիք սկյուռը և տեղեկացրեց, որ սա միտքով ասածն է հռոմեական զորքի ծրագրերի մասին: Իմանալով այդ մասին՝ ինքնակալը զորքը երկու մասի բաժանեց: Մի մասին նա հրամայեց մնալ ճամբարում, արթուն և ուշադիր լինել, իսկ մնացածին՝ զինվել, դուրս գալ ճամբարի սահմաններից դուրս, հանդիպել իրենց վրա եկող թուրքերին ու մարտ սկսել: Ողջ գիշերվա ընթացքում բարբարոսները, բոլոր կողմերից շրջապատելով ճամբարը, մի շարք հարձակումներ գործեցին բլրի ստորոտից և նետերի հեղեղ թափեցին, սակայն ռուսները, հենդակով կայտը հրամանին, շարքերը չխառնելով պաշտպանվում էին: Լուսաբացին նրանք էլան և նույն կարգով ճանկալ ընկան՝ կենտրոնում տեղակայելով ավարը, ողջ հանդերձանը, գերիների, կանանց և երեխաների հետ, և ճանապարհ բռնեցին դեպի Ամբա: Այդ պահին էլ հենց ծանր ու դաժան մարտ սկսվեց: Սուլթանը կրկին հավաքեց իր ուժերը, բոլոր կողմերից շրջապատեց զորքը և համառ մարտ սկսեց: Նա, սակայն, չկարողացավ ձեռքից հռոմեական մարտակարգի կրու շարքերը և, կարծես հանդիպելով մի պողպատյա պարսպի, ստիպված եղավ դատարկաձեռն հետ դառնալ: Վշտացած ու հուսահատված՝ նա ողջ հաջորդ գիշեր խորհրդակցեց Սոնոլիկի և մնացած սատրապների հետ, իսկ լուսաբացին էլ բոլոր բարբարոսների համաձայնությամբ ինքնակալին խնդրեց. Ինքնակալը չներժեց և ընդունեց նրա խնդրանքը: Նա անմիջապես էլ հրամայեց հավաք շեփորահարել, հրամայեց բոլորին հանգստություն պահպանել, նույն կարգը պահել, չիջնել ձիերից, սանձերը չհանել կենդանիների վրայից և, ինչպես առաջ, ողջ ճանապարհի ընթացքում իրենց վրա պաշտպանության համար ունենալ վահաններ, սաղավարտներ ու նիզակներ: Նման հրահանգ ինքնակալի կողմից տրվեց միակ նպատակով, որպեսզի մարտակարգը խառնաշփոթի մեջ չծեղվի և բոլորը թշնամու ավարը չդառնան: Տեսնելով թուրքերի մեծաթիվ հորդան, որը բոլոր կողմերից հարձակվում է հռոմեական զորքի վրա, կայսրը անհանգստություն էր

զգում: Կանգ առնելով մի հարմար վայրում՝ կայսրը երկու կողմերից տեղակայեց ազգականներին ու մեծաթիվ ընտիր ռազմիկներ, իսկ ինքը, նրանց գլուխին անցած, աջից ու ձախից գտնվում էին ազգականներն ու համակալները, իսկ հենց նրանցից հետո՝ հեծյալ կատաֆրակտոսներին ընտիր ջոկատ: Շեքի փայլն արեգակի ճառագայթներից ուժեղ էր և հատում էր օդը: Այդ պահին իր սատրապների հետ միասին, որոնց գլուխին անցած գալիս էր Սոնոլիկը, մոտեցավ սուլթանը, որը գերազանցում էր բոլոր ասիական սատրապներին իր տարիքով, արիությամբ և փորձով: Սուլթանը խոսքեր հանդիպեց Ավգուստոպոլիսի և Ակրոնի միջև ձգվող հարթավայրում...» (Ամսա Կոմսենոս «Ալեքսիական», գիրք 15, մաս 5, 6):

³⁶¹¹ «Նա (**Զարթիլի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.**) իր որդի Դեմետրեին (**Զարթիլի թագավորության ապագա արքա Դեմետրե I-ին – Մ.Ֆ.**) ուժեղ զորքով մարտնչելու ուղարկեց Շիրվան: Վերջինս այնտեղ զարմանալի մարտեր տվեց, որոնք զարնանում էին ոչ միայն ականատեսներին, այլև՝ որանց մասին բոլոր լսողներին: Եվ ահա նա գրավեց Զալածորը և հաղթականորեն վերադարձավ հոր մոտ՝ անթիվ ավարով ու գերիներով» («Զարթիլ-Ցիսլոյեթա», Ամսանոն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Մեծն Դավիթը (**Զարթիլի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.**) իր որդուն՝ արքայազն Դեմետրեին (**Զարթիլի թագավորության ապագա արքա Դեմետրե I-ին – Մ.Ֆ.**), ուղարկեց Շիրվան և սա իր անմիջական մասնակցությունը բերեց բոլոր մարտերի ու ճակատամարտերին: Ականատեսները զարնացած էին մնացել՝ տեսնելով, թե նա ինչպես գրավեց Զալածոր ավարը՝ ձեռք բերելով անթիվ գերիներ ու գանձեր և իրենց կողմնակիցների հետ միասին փախուստի մատնելով պարսիկներին» («Զարթիլ-Ցիսլոյեթա», Ամսանոն «Դեմետրեի, Գեորգիի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

³⁶¹² «Ուռնայի Պաղտինը (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին – Մ.Ֆ.**) տապալեց Նան Դայոց մյուս իշխան Բագրատին՝ մի քաջ մարդու: Նա բռնադատեց նրա ողջ գավառի և Բագրատի նստավայր Արևանդանի վրա, որ գտնվում է Կուրիսի մոտ» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Պաղտունը (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին – Մ.Ֆ.**) վերցնում է Նան մյուս իշխանին՝ Բագրատին, որը բնակվում էր Արևանդանում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 67):

³⁶¹³ «Դայոց 566 թվականին Ուռնայի Պաղտինը (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին – Մ.Ֆ.**) և Արուճի Կալարանը զորահավաք արեցին և գնացին Աբղարիբ կոչվող Դայոց իշխանի դեմ: Նա և իր եղբայր Լիկոսը Վասակի որդիներն էին՝ քաջարի և կռվող տղամարդիկ: Նրանք իրենց քաջությամբ Թալաշարի նախկին տիրոջ ձեռքից խլել էին Նսեպինը, իսկ պարսիկների ձեռքից էլ՝ բազում շրջաններ: Սրանք, մեծ ուժ գործադրելով, գրավել էին Պիրը և դարձրել այն իրենց նստավայր: Նրանք քաջ և անվանի կռվողներ էին և ունեին 1.000 զինվոր: Ծանրանալով նրանց գավառին՝ կոմսի սիրտը լցվեց մեծ և անբող նախանձով, դրա համար էլ նա, զորահավաք անելով, շարժվեց Պիրի վրա ու թուրքից շատ փորձանք պատճառեց բրիտանյաններին: Նա մեկ տարի պաշարման մեջ պահեց Դայոց իշխան Աբղարիբին և սաստիկ ու բազմապիսի նեղություններ պատճառեց նրան: Աբղարիբը, վտանգից և տառապանքներից ծարահատյալ, Պիրն ողջ գավառով հանդերձ Պաղտինին հանձնեց և թողեց, գնաց Անավարզա՝ Դայոց իշխան Թորոսի՝ Ռուբենի որդու, մոտ: Կոմսը Պիրն ողջ գավառով տվեց ֆրանկների Կալարան իշխանին: Պաղտինը մեկ առ մեկ ոչնչացրեց Դայոց բոլոր իշխանությունները, ավելի հետևողականորեն, քան պարսիկները, նա հալածական դարձրեց հայոց այն իշխաններին, որոնք կարողացել էին իրենց գոյությունը պահպանել թուրքերի կատաղած ազգի ձեռքից: Բոլորին մեծ վիշտ պատճառելով՝ նա տարագիր արեց նրանց, խորտակեց Գող Վասիլի բովանդակ իշխանությունը և նրա բոլոր ազատներին փախստական արեց Կոստանդնուպոլիս» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Դայոց 566 թվականին Աստիոթի դստության դուքս Պաղտինը (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին – Մ.Ֆ.**) ու Կալարան Սրուճիցի որդեցին հարձակվել Դայոց իշխան, Վասակի որդի և Լիկոսի եղբայր Աբղարիբի վրա: Այս քաջարի ու արիական իշխանը տիրում էր Նսեպինին ու Պիրին, որոնք նա խլել էր պարսից իշխաններից: Պաղտինի ու Կալարանի կողմից հայերն այնքան անախորժություններ տեսան, որ ի վերջո Աբղարիբը իր տիրույթները տվեց Պաղտինին, իսկ ինքը մեկնեց Անարգաթա՝ Թորոսի մոտ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Պիր կոչվող անառիկ ավրոցի տիրում էր Աբղարիբ անունով մի հայ: Ուռնայի տեր Բաղդուինը (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին – Մ.Ֆ.**) իր ազգականներից մեկին՝ Գալեան անունով փառահեղ պատանու, և բազում ֆրանկ զինվորների հետ եկավ, պաշարեց այդ ավրոցը: Պաշարումը երկար տևեց, քանի որ այն հնարավոր չէր կռվով գրավել, այլ միայն՝ շրջապատելով: Երբ, ինչպես ասացինք, պաշարումը երկարաձգվեց, Աբղարիբը նեղն ընկավ, որովհետև տեսավ, որ օգնության հասնող չկա: Ապա նա հանձնեց ավրոցը Բաղդուինին՝ պայմանով, որ Գալեանը կնուրթան կանոնի իր դատերը: Ամրոցը դարձավ նրա առջև օժիտը և այսպես Պիրը հանձնվեց ֆրանկների ձեռքը» (Ամսանոն Եդեսիայի «Ժամանակագրություն», գլուխ 275):

«Դետագա տարիներից մեկում Պաղտունը (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բալդուին II Բուրգին – Մ.Ֆ.**) գնում է Նգեա՝ Դայոց իշխան Վասակի որդի Աբղարիբի և նրա եղբայր Լիկոսի վրա, որոնք 1.000 զինվորների տերեր էին: Նրանք սկզբում

տիրում էին Թլապաշարին ու Պիրին, որոնք մեծ բաջություններ գրավել էին թուրքերից: Շրջապատելով մեկ տարի՝ Պաղտունը նրանից խլում է ամբողջը, իսկ Աբդուրհոթը գնում է Թորոսի մոտ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 67):

³⁶¹⁴ «Երիտասարդի 1117 թվականին Նաջմեդինը (Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Էդազին - Մ.Ֆ.) գրավեց Նիսիբիսը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 14):

³⁶¹⁵ «Երիտասարդի 1118 թվականին Ադար ամսի 15-ին Կեսանի տեր Եմիր Մանգուզը (Մանկուզյանների Եմիրության Եմիր Մանկուզյանը (մոտ 1090-1120) - Մ.Ֆ.) ապստամբեց Մեխիտի շրջանը: Այդ պատճառով էլ Մեխիտի խաչոնը շուտով ժայիկ եղեմիսացու (Թլապաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիսի կոմսության նախնին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախնին իշխան, Եղեմիսի կոմսության ժայիկ Կուրտունեացու (1118-1131) - Մ.Ֆ.) հետևից մարդ ուղարկեց և նրա հետ խաղաղություն կնքեց, որ նա իրեն օգնության գա» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

³⁶¹⁶ «Յաջորդ տարի Մեծ կիրակին արքան (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.) Կանուխից ելավ Արաքս գետի ուղղությամբ և գաղտնի տոնեց Նախիջևանում: Այստեղ նրան գեկուցեցին թուրքերի կողմից Բեշքեն Ջակելու սպանության մասին, որը տեղի էր ունեցել Ջակախյանում» («Քարթլի-Ցխովրեթ», Անանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

³⁶¹⁷ «Թուրքերի կողմից Բեշքեն Ջակելու սպանությունը հաշվի առնելով՝ դիդերուկները փորձում էին հետ համոզել արքային (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարին - Մ.Ֆ.) լինելուց, սակայն նա բացարձակապես չստացավ նրանց, այլ ելավ, հարձակվեց Արաքս գետի մոտ տեղակայված թուրքերի վրա և նրանցից մեծ բանակություն կոտորեց՝ վերցնելով գերիներ և անթիվ ավար» («Քարթլի-Ցխովրեթ», Անանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Թագավորը (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.) երասխի ափին հարձակվեց թուրքերի վրա, շատերին կոտորեց և հետո գերիների բազմություն ու մեծ ավար բերեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

³⁶¹⁸ «Յայոց 567 թվականին... երբ մեծավ Տափար կոչվող տուլթանը (Սելջուկյան տուլթանության սկզբում համալիսան, իսկ հետո միանձնյա տուլթան Մուհամմեդ Տափարը - Մ.Ֆ.), Իսմայելի անօրեն ազգը, որը կոչվում է թուրքմեն և որի մականունն էր «հարամներ», եկավ գեղապան՝ Վասպուրականի վրա, բանգի սա վարդը էր իր մեջ կատարություն որջացրել խաչապաշտների նկատմամբ, որոնք նորոգել էին Տոսպ գավառը: Եվ ահա նրանք շատերին անողորմաբար կոտորեցին ու կոտորեցին նաև եկեղեցու սպասավորներին, բայց նրանց, որոնք Իսմայելի ազգից էին, ձեռք չտվեցին» (Յովհաննես Մարմարի «Յիշատակարան 1113 թվականի»):

³⁶¹⁹ «Երբ Բաղդուխը (Եղեմիսի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Բաղդուխ II Բուրզգին - Մ.Ֆ.) գնաց Երուսաղեմ արդթելու, Ուռնայի կառավարումը հանձնարարեց Պիրի տիրոջը՝ Գալեռանին: Սա որքան կարող էր գործը հավաքեց և անսպասելիորեն գնաց ու հարձակվեց թուրքմենական վրաների վրա, որոնք գտնվում էին Ուռնայից արևելք՝ Յեսմի լեռան հարթավայրում, Արտուխի որդի Դագիի (Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Էդազին - Մ.Ֆ.) սահմանների մոտ: Շուրջ 5.000 իռան՝ տղամարդկանց, կանանց ու երեխաների, նա գերի վարեց, ինչպես նաև ավարի մասունք 1.200 ձի, եզներ, ուղտեր և 100.000 ոչխար: Բազմունակ մարդկանցից շատերին սպանելուց հետո ավարը նա բերեց Ուռնա և դա չարիքների պատճառ դարձավ» (Անանուն Եղեմիսի «Ժամանակագրություն», գլուխ 278):

³⁶²⁰ «Յայոց 567 թվականին ֆրանկների մեծ Ռոմերը՝ Անտիոքի բաղաբի տերը (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին - Մ.Ֆ.), զորահավաք արեց և գնաց Յալեպ բաղաբի մոտ գտնվող տաջկազ Ազազ կոչվող բաղաբի դեմ: Նրա մոտ եկավ Յայոց իշխան Լևոնը՝ Ռուբենի որդի Կոստանդինի որդին, և իր զորքերով դիմեց այլազգիների վրա: Ռոմերը Ազազի դեմ 30 օր պատերազմ սկսեց, բայց, չկարողանալով բաղաբի կայազորին հաղթահարել, պատերազմը շարունակելու գործը թողեց Յայոց զորքերին: Կամենալով նրանց փորձել՝ նա կանգեց Լևոնին և ասաց. «Վաղ առավոտյան թո գործով գնա պատերազմի»: Յայոց մեծ իշխանը կոչով դիմեց ծամբարում գտնվող բոլոր հայ զինվորներին, որոնք հավաքվեցին Երիտասարդի բաջ զինվոր Լևոնի շուրջը: Նա սկսեց մեկ առ մեկ բաջալերել նրանց: Վաղ առավոտյան այլազգիների զորքը դուրս եկավ ֆրանկ զորքերի դեմ: Յայոց իշխան Լևոնը հայ զինվորներին նախապատրաստել էր մարտի ընդդեմ տաջկազ զինվորների: Չինվորները նրա կոչով հարձակվեցին այլազգիների զորքի ճակատամասի վրա: Լևոնը առյուծի նման ուժգին գոչեց, իր զինվորներով բախվեց նրանց, փախուստի մատնեց, սրով նրանց հայաձական արեց և միևնույն բաղաբի դուռը չարդ տվեց, մնացածներին էլ ստիպեց փակվել բաղաբում և նրանք այլևս պատերազմի դուրս չեկան: Այդ օրը Յայոց իշխան Լևոնը բաջի համբավ վաստակեց ու փառաբանվեց ֆրանկ զինվորներից: Այդ օրից Ռոմերը սկսեց սիրեց հայ զինվորներին: Այսպիսի կոչվողներով, ահա, նա նեղ վիճակի մեջ գցեց Ազազ բաղաբը և համար պատերազմով ստիպեց նրա բնակիչներին հպատակություն հայտնել՝ խաղաղ ճանապարհով տիրելով բաղաբին: Նա ոչ-ոքի ձեռք չտվեց և բնակիչներին անվնաս ազատ արձակեց» (Մարթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այս Լևոնը նա էր, որի անունն ու համբավը տարածվեց, սբանկացրեց բրինձին (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին - Մ.Ֆ.) և սա աղաչելով նրան իրար հետ դաշնակցելով մարտնչելու հրավիրեց: Եվ ահա նրանք միաբանվելով Ազազ եկան ու բաջը մարտերով առաջ անցավ: Արդյունքում Լևոնը հաղթեց այլազգիներին, սուր սրով մաշեցրեց նրանց ու տիրեց վերջիններիս ամրոցին: Այս ամենից թշնամիները խիստ զարմացան ու, նրա արիական արարքները տեսնելով, նրան Նոր Աժդահակ կոչեցին և նրա փառքը տարածվեց» (Վահրամ Դաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Այդ տարի Անտիոքի տեր Ռոջերը (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին - Մ.Ֆ.) հարձակվեց Ազազ բաղաբի վրա, որի դեմ իր զորքի հետ միասին ելավ նաև Յայոց իշխան Լևոնը՝ Կոստանդինի որդին և Ռուբենի թոռը: Ծակատամարտը շարունակվեց 30 օրվա ընթացքում, սակայն Ռոջերը չկարողացավ հաղթանակ տանել: Այդ ժամանակ Դուբեն ասաց Լևոնին. «Վաղը կմարտնչեք դուք»: Լևոնը համաձայնեց և, կոչ անելով իր ռազմիկներին, նրանց մարտի տարավ: Յայոց իշխանները Լևոնի գլխավորությամբ ոչնչացրին թշնամիներին և մտան բաղաբ: Այդ օրվանից Լևոնը բաջի համբավ ստացավ, որից հետո Ռոջերը սիրեց հայերին և, երբ հետագայում գրավեց բաղաբը, նրանց որևէ վնաս չուրեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս Լևոնը աջակցեց ֆրանկներին պատերազմի հարցով և բաջի անուն վաստակեց» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Յալեպում գտնվող Ի-Դագին (Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Էդազին - Մ.Ֆ.) տառապում էր կենդանիների կերի պակասից և Յալեպը կործանման եզրին էր: Ահա թե ինչու նրանք, որոնք գտնվում էին Ազազում, երբ իմացան այդ մասին, հուսահատվեցին ֆրանկներին հետ մղելու հարցում և նրանց հանձնեցին Ազազը» (Բենավ-Է-Դին «Յալեպի պատմության հատրված»):

³⁶²¹ «Նույն այդ տարում նա (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.) Յայեում գրավեց Լոռի ամրոցը, իսկ հաջորդ օրը լուսաբացին, կրկին նույն այդ հուլիս ամսին, վերցրեց Ազարանին» («Քարթլի-Ցխովրեթ», Անանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Քրոնիկոսի 337 թվականին Դավիթ Շինարարը (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.) թաթարներից խլեց Լոռի ամրոցը» («Քարթլի-Ցխովրեթ», Անանուն «Վրաց համառոտ պատմություն»):

«Սրանից հետո նա (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.) գրավեց Լոռվա բերդն ու Ազարանները» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

«Դավթի (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարի - Մ.Ֆ.) թագավորության շրջանում Օրբելյան Իվանե մեծ սպասալարը ռազմականապես շատ ուժեղացավ ու ընդարձակեց Կրաստանի սահմանները՝ պատերազմ մղելով թուրքերի դեմ: Սրանցից հետ վերցրեց Լոռին...: Այդ պատճառով էլ նա թագավորի կողմից շատ սիրվեց ու հարգվեց: Ի հավելումս իրենց տիրույթների՝ թագավորի կողմից նրան տրվեց Լոռեն իր գավառով, Ազարանը՝ որպես ապարանքի տեղ, ինչպես նաև Շամշուղեն, որ իրենց սեփականությունն էր, այն իրենց վերստին տրվեց՝ գավառով հանդերձ: Եվ այս ամենը արքունական կնիքով կնքված մեծ հրամանագրով հաստատվեց որպես սրանց սեփական ժառանգություն» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Այդ ժամանակ Դավթին և Աբաբը, նենգաբար խաբված լինելով վրացիներից, լքեցին իրենց հայրենի տունն ու գնացին պարսիկների մոտ: Նրանք նրանցից որպես սեփականություն ստացան Տավուշն ու Մածնաբերդը, ինչպես նաև այլ վայրեր» (Վիրապոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 2):

«Դավթը (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.) ... գրավում է Լոռեն...: Եվ ահա Աբասն ու Դավթը, հետապնդվելով վրացիների կողմից, գնացին Առանի տերերի մոտ և, իրենցից ամեն մեկի համար ուզելով մեկ ամրություն, մեծ կարիքի մեջ մնացին այնտեղ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 68):

«Այդ ժամանակ Կյուրիկի որդիները հայրենագրվեցին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1111 կամ Յայոց 560 թվականին Կյուրիկի որդիները հայրենագրվեցին» (Մխիթար Արքիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Փրկչական 1115 կամ Յայոց 562 թվականին Կյուրիկի որդիները հայրենագրվեցին» (Անանուն Երուսաղեմի «Ժամանակագրություն»):

³⁶²² «Յալեպի թուլության և օգնության բացակայության պատճառով ուժեղացավ ֆրանկների ձգտումը տիրել այս բաղաբին: Նրանք նենգություն գործեցին, խախտեցին խաղաղությունը և հարձակում գործեցին Յալեպի շրջանի վրա՝ վերցնելով այնքան գույք, ինչքան ոչ-ոք հաշվել ի վիճակի չէ, բացառությամբ Ալախի: Յալեպի բնակչությունը օգնություն խնդրեց աթաբեկ Թուրթազինից (Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ

Տուղ-Թեգիկից – Մ.Ֆ.) և նա խոստացավ այն ուղարկել, սակայն ժողովին **(Թալաշարի իշխանության իշխան, Եղեհայի կոնստանտինյան նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիգրանի իշխանության նախկին իշխան, Եղեհայի կոնստանտինյան ժողովի Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.)** ու ֆրանկների գործը ջարդեցին նրան: Ֆրանկները աթաբեկի դեմ տված հաղթական ճակատամարտից հետո տեղակայվեցին Չալեայի մոտ և սկսեցին ճնշել նրա բնակչությանը՝ պատրաստվելով վերցնել բաղաթը: Եվ կոտորվեցին հալեպցիների սրտերը, բանգի նրանք որևէ այլ տեղից օգնություն սպասել չէին կարող, բան Ազազից» (Թեմալ-Էդ-Ռին «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

³⁶²³ «Նույն այդ տարվա շեբաթ ամսում ֆրանկները ասպատակեցին Մելիտեի շրջակայքը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

«Նույն այդ տարվա շեբաթ ամսում ֆրանկները ասպատակեցին Մելիտեի շրջակայքը» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁶²⁴ «Նույն այդ տարվա շեբաթ ամսում թուրքերը ասպատակեցին Կարկառի շրջակայքը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

«Նույն այդ տարվա շեբաթ ամսում թուրքերը ասպատակեցին Կարկառի շրջակայքը» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁶²⁵ «Նույն այդ տարվա շեբաթ ամսում Մելիտեի սուլթանն **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուղ (կոճառ՝ Մաստուղ) (1117-1155) – Մ.Ֆ.)** ու նրա աթաբեկ Բալակը **(Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.)** ասպատակեցին Կասախի շրջանը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

³⁶²⁶ «Նույն այդ տարվա շեբաթ ամսում Մելիտեի սուլթանը **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուղ – Մ.Ֆ.)** իրեն ենթարկեցրեց Ջահանի ու Ալալաթենայի շրջանը, իսկ խաթիյան անցավ Մելիտեին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

«Նույն այդ տարում Մելիտեի սուլթանը **(Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուղ – Մ.Ֆ.)** իրեն ենթարկեցրեց Ջահանի ու Ալալաթենայի շրջանը, իսկ խաթիյան անցավ Մելիտեին» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁶²⁷ «Չալեայի բնակիչները դիմեցին ֆրանկներին, ցանկանալով վերականգնել խաղաղության պայմանագիրը, որը նրանց միջև կնքված էր առաջ և Ալլահի ողորմածությամբ նրանք դրա վերաբերյալ ստացան ֆրանկների համաձայնությունը՝ պայմանով, որ կհանձնեն նրան Թեյլ խարակը և 4 ամսվա ընթացքում կմոծեն Չալեայի համար սահմանված հարկը, իսկ դա կազմում էր 1.000 դինար: Ֆրանկներն իրենց իշխանությունը տարածեցին Չալեայից հյուսիս և արևմուտք ընկած տարածքների վրա: Նրանք արագան Ազազի շրջանում և ֆեյլախներն այնտեղ ամրացրին դիրքերը, որից հետո վերադարձան Անտիոք: Չալեայ սկսեց անիրաժեշտ պարենամթերք մատակարարվել, իսկ այդ ընթացքում Իլ-Ղազին **(Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էլզազին – Մ.Ֆ.)** գործը հավաքելու համար մեկնեց արևելք ու դրանց հետ միասին վերադարձավ Չալեայ: Նրա մոտ եկավ աթաբեկ Թուրթեգինը **(Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուղ-Թեգիկից – Մ.Ֆ.)** ու նրանք հանդիպեցին Ղաուսարը... Իր-Ղազին ուղղություն բռնեց դեպի Մարդին, իսկ նրա հետ էին նաև ներկայացուցիչներ մահմեդականների ու թուրքմենների մոտիկ և հեռու գոյություն: Արդյունքում հսկայական գործը հավաքվեց և Իլ-Ղազին Չիջրի 513 թվականին ավելի քան 40.000 հոգանոց զորքով առաջ եկավ: Նա հասնեց Եփրատը Բաղայա ու Սանջատի գետանցումների մոտ, որից հետո ցրեց զորքը Թալաշար և Թեյլ խալիդա մարզերում ու շրջակայքում՝ սպանելով, գերեզմարելով և ավարտելով այն ամենը, ինչ հնարավոր էր: Չալեայի որոշ ներկայացուցիչներ դրոշմ էին Իլ-Ղազինի մշտական հարձակումներ գործել ֆրանկների վրա այլ-Աթաբիի կողմից, որի բնակչությունը հուսահատության մատնվեց: Եվ նրանք ուղղվեցին դեպի Մարջ Դաբի, հետո՝ ալ-Մուսլիմիա, հետո էլ՝ Կինեսարին ու դա Չիջրի 513 թվականին Սաֆար ամսին էր: Նրա ջոկատները հայտնվեցին առ-Ռուզի շրջանում: Այդ ընթացքում ֆրանկները գերեզմարում էին և գրավեցին առ-Ռուզի մոտ գտնվող Կաստունը» (Թեմալ-Էդ-Ռին «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

«Չալոց 568 թվականի սկզբին Արդուխի **(Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Արտուխ իբն Աբսաթի – Մ.Ֆ.)** որդի խազի էմիրը **(Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էլզազին – Մ.Ֆ.)** հսկայական զորահավաք արեց: Ջանի որ նա իր տոհմով թուրքերի նահապետն էր համարվում, ուստիև բոլորը ընդառաջեցին նրա կոչին: Այդ տարին նա մեծաթիվ զորքով շարժվեց Անտիոքի Ռոճերի **(Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոճեր Սալեռնացին – Մ.Ֆ.)** վրա և 80.000 հոգանոց բանակով դուրս եկավ ֆրանկների դեմ: Ահա այսպիսի բազմությանը նա հասավ Ուռնա բաղաթի դուռը: Չորս օր մնալով այնտեղ և բաղաթին ոչ մի վնաս չհասցնելով՝ նա գետնացեց Եփրատը» (Մատթեոս Ուռնացի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Չալոց 568 թվականին էմիր Ղազի իբն Արտուխը **(Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էլզազին – Մ.Ֆ.)**, որ տիրում էր Չալեային, մեծ զորք հավաքեց և, բանի որ նա թուրքական ցեղերի նահապետն էր, շատերը արձագանքեցին նրա կոչին ու հարձակման անցան Ուռնայի ուղղությամբ: Նա ճանապարհին սպանեց ու գերեզմարեց բոլորին, որից հետո բանակեց Պազիի մոտ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այնուհետև Ղազին՝ Մարդինի տիրակալը **(Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էլզազին – Մ.Ֆ.)**, որ այդ ժամանակ Արտուխյանների պատվավոր առաջնորդն էր, զայրացավ և անսահման մեծ բազմություն հավաքած, հնձի օրերին եկավ, բանակեց Ուռնայի մոտակայքում՝ բաղաթի ցանքերից ու բերքից հեռու: Չալոցության բանակցություններ վարելով՝ նա հետ ստացավ գերված թուրքմենների մնացորդներին և, առանց վնաս տալու, հեռացավ բաղաթից ու գնաց դեպի Խառնո: Տիրելով նրան՝ նա կտրեց, անցավ Եփրատն ու նվաճեց նաև Չալեայն իր զավաղով: Բոլոր թուրքը հրամանատարների շարքում ևս այլևս հզորացավ ու զորեղացավ, որ նույնիսկ Արտեստանի և Արևելքի գորագույնները հնազանդվեցին նրան: Այնուհետև, անթիվ բազմություն հավաքելով, նա մտավ Անտիոքի երկիրը» (Անանուն Եղեհացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 279):

«Այդ տարի Իլզազին **(Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էլզազին – Մ.Ֆ.)** այրեց բերքը Եղեհայի շրջակայքում և ոտնատակ տվեց Անտիոքի շրջակայքը» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁶²⁸ «Քրիստոսի 1119 թվականին մահացավ Յոռմի Գելասիոս պապը... և մենք անպայման կխոսեինք այս մասին, եթե կարիք չլիներ անդրադառնալ այն իրադարձություններին, որ այդ տարի տեղի ունեցան Անտիոք բաղաթում, երբ այդ բաղաթի իշխան Ռոճերը **(Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոճեր Սալեռնացին – Մ.Ֆ.)** մեծ զորք գլուխն անցած ելավ թուրքերի դեմ պատերազմի և Անտիոքից 7 մղոն հեռավորության վրա գտնվող Աթրիս բաղաթի մոտակայքում իր ողջ զորքով կորավ, ընդ որում թուրքերը 20 հոգի էլ չկորցրին» (Ֆովստ Ծարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 47):

«Բալուդինը **(Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալուդին II Բուլունացին (1118-1131) – Մ.Ֆ.)** իր ձեռքը վերցրեց Անտիոքը այն բանից հետո, երբ Ռիչարդի որդի Ռոճերը **(Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոճեր Սալեռնացին – Մ.Ֆ.)** սպանվեց...: Ռիչարդի որդի Ռոճերը, չնայած ձգտում էր նախկինների փառքին, սակայն իր վրա ժառանգության խալաթություններ բերեց, ինչ հետևանքով ռազմիկները խուսափում էին նրանից, իսկ երբ թուրքերը հարձակվեցին նրա վրա, նրա հետ քիչ զինվորներ կային՝ միայն իր մոտիկներն էին: Այնուհանդերձ Ռոճերին հաջողվեց վրեժխնդիր լինել սեփական մահվան համար, բանգի, լինելով առանց զրահի ու շրջապատված թուրքերի կողմից, Ռոճերը հրաժարվեց հանձնվել որևէ մեկին, բացառությամբ թշնամու հրամանատարի, բանգի այդպես ավելի արժանապատիվ կլինեք: Եվ այսպես, երբ այդ դժբախտը մոտ եկավ, նա խաբեց նրան բարի խոսքերով, համոզեց հանել սաղավարտը, իսկ երբ վերջինս մեկնեց ձեռքը, որ ստանա Ռոճերի թուրք, սա, զայրանալով ու հավաքելով ողջ ուժերը, կաշառկանային հարվածով գլխատեց այդ թուրքին, թեև իրեն էլ անմիջապես սպանեցին: Այսպիսով՝ Ռոճերը խուսափեց ստրկության խալաթառնությունից և արիության մի իսկական օրինակ տվեց» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«9/ Այդ տարի անհավատների մի շատ հզոր և ուժեղ իշխան, որ ազգությամբ թուրքմեն էր ու կոչվում էր Ղազի **(Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էլզազին – Մ.Ֆ.)**, մտավ Անտիոքի տարածք՝ գլխավորելով իր ազգակիցների մի մեծ բազմություն ու բանակ դնելով Չալեայի մոտ: Այդ ժամանակ Ղաուսարի արքա Ղուրեթինը **(Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուղ-Թեգիկից – Մ.Ֆ.)** և Դուբայը **(Մազիարյանների էմիրության էմիր Դուբայը (1108, 1118-1135) – Մ.Ֆ.)**, վերջինս արաբների մի հզոր իշխան էր, հանդիպեցին նրան ու միավորեցին իրենց զգալի ուժերը վերջինիս հետ: Անտիոքի իշխան Ռոճերը **(Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոճեր Սալեռնացին – Մ.Ֆ.)**, որ Երուսաղեմի արքայի **(Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալուդին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.)** վնոջ եղբայրն էր, իմացավ իր հարևան այս իշխանների հապճեպ ժամանման մասին և անմիջապես իմաց տվեց քրիստոնյա իշխաններին՝ Եղեհայի ժողովին **(Թալաշարի իշխանության իշխան, Եղեհայի կոնստանտինյան նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիգրանի իշխանության նախկին իշխան, Եղեհայի կոնստանտինյան ժողովի Կուրտունեացուն – Մ.Ֆ.)** և Տրիպոլիի Պոնտի **(Տրիպոլիի կոնստանտինյան Պոնտ Տուլուզցուն – Մ.Ֆ.)**, ինչպես նաև ինեց իրեն՝ Երուսաղեմի արքային: Դիմելով հիշատակված անձանց՝ նա նկարագրեց արանց բոլորին իր վտանգավոր դրությունը և խնդրեց ոչ մի պահ չհապաղելով իրեն օգնության գալ: Արքան, հապճեպ հավաքելով զորքերը, ինչպես թույլ էր տալիս ժամանակը, մեկնեց Տրիպոլիս և, հրկուցա չհանդիպելով այստեղի կոմսին, միավորեց իր ուժերը վերջինիս ուժերի հետ և նրանք առաջացան արդեն միասնաբար: Անտիոքի իշխանը, սակայն, ինչպես տղամարդկանց մեծ մասը, որոնք այրվում են անհամբերությունից, չպատկերացնելով այն, ինչ գալու էր իր գլխին, թողեց մայրաքաղաքը և

ճամբար զարկեց Արտեմիա քաղաքի մոտ: Սա մի հարմար վայր էր և բանակը կարող էր այստեղ տեղակայվել ամենայն հարմարությամբ, բանգի հեշտ ու հանգիստ կարող էր կապ ունենալ քրիստոնյաների տարածքների հետ: Արդյունքում բանակը առատորեն ուներ ամենայն անհրաժեշտը և ինչ պետք էր, ինչպես քաղաքում: Դրանից հետո, չնայած պատրիարքի և մի բանի իշխանների եռանդուն հորդորներին, որ պետք է սպասել արքայի ու Տրիպոլիսի կոմսի գալստյանը, Անտիոքի իշխանը ոտքի հանեց իր ուժերը՝ չսպասելով օժանդակ բանակի ժամանմանը: Բանն այն էր, որ Ռոջերը տեղի տվեց իր մի բանի այլ իշխանների հորդորներին, որոնց հողերը ենթարկվել էին թշնամու հարձակմանը և որոնք այդ իսկ պատճառով ուզում էին հնարավորինս շուտ բանակը ոտքի հանել, որ ազատեն նաև իրենց ունեցածը: Այս հանգամանքը բոլորի կործանման դուռը բացեց: Եվ այսպես, թողնելով նախապես զբաղեցրած իր դիրքը՝ Անտիոքի իշխանը հրամայեց ճամբարը փոխադրել մեկ այլ վայր, որը կոչվում էր Արյան հովիտ: Այստեղ նա գորատես իրականացրեց և պարզեց, որ առկա են 700 ասպետներ և 3.000 հետևակայիններ՝ չհաշված առևտրականներին ու այլ անձանց, որոնք մշտապես հետևում էին բանակին: Թշնամիներն իմացան այս ամենի մասին և պատրաստվեցին գաղտնի հարձակման, ընդ որում այդ նպատակով նրանք աննկատ առաջացան Թերեմի քաղաքի ուղղությամբ, ուր հասան գիշերը և աննկատ ծամբարեցին: Հաջորդ օրն իշխանը հետախույզներ ուղարկեց՝ ցանկանալով պարզել թշնամու մտադրությունները և որոշել իր հետագա անելիքները, իսկ ինքը մնաց ճամբարում և սկսեց նախապատրաստվել ապագա գործողություններին: Շուտով, սակայն, հապճեպ հետ վերադարձան նրա ուղարկած մարդիկ և հայտնեցին, որ թշնամին առաջանում է երեք ջոկատների կազմով, որոնցից յուրաքանչյուրը 20.000-ական ուժով հեծյալներ կան, որոնք ահա-սահա տեղ կհասնեն: Այդ ժամանակ իշխանն անմիջապես իր ուժերը բաժանեց չորս մասի, իսկ ինքը, ցատկելով իր կայտառ նժույգի վրա, առաջ անցավ շարքերից և սկսեց իրավիճակին հարկի խոսքերով ոգևորել ռազմիկներին: Մինչև նա զբաղված էր այս ամենով՝ հայտնվեցին թշնամու ջոկատները, որոնք, փողփողացնելով դրոշները, սկսեցին մոտենալ մերոնց: Այդ ժամանակ երկու կողմից էլ մեծ եռանդով մարտ մեջ մտան, սակայն ի վերջո թշնամիները առավելություն ստացան և քրիստոնյաները պատիժ կրեցին իրենց մեղքերի համար: Այսպիսով՝ քրիստոնյաների բանակի առաջին երկու ջոկատները, որոնց ղեկավարում էին երկու քաջարի և խիզախ այրեր ի դեմս վանական Յոֆորուայի և Դյուզո Ֆրեմելի, որոնք հրաման ունեին ռազմական արվեստի բոլոր կանոնների պահպանմամբ հարձակվել թշնամու վրա ու քախջախել վերջինիս, իրոք շարժվեցին թշնամու վրա ինչպես հարկն էր և առաջին իսկ հարվածով թշնամուն հետ շարտեցին, սակայն այն մյուս՝ երրորդ ջոկատը, որ գտնվում էր Ռոբերտ Սեն-Լոյի հրամանի տակ և պետք է աջակցեր առաջին երկուսին ու իր հերթին ամենայն եռանդով նետվեց հակառակորդի վրա, իրեն վատ պահեց և անհավատները նրան փախուստի մատնեցին: Այս հանգամանքը հնարավորություն տվեց անհավատներին ժամանակ շահել, վերականգնել շարքերը, արհեստավոր և հարվածել քրիստոնյաներին: Բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ հարվածի տակ ընկավ նաև իշխանն ինքը իր անձնական ջոկատով և ահա այս ամենի արդյունքում այլևս հնարավոր չէրավ ոչ որևէ տեղից օգնություն ստանալ, ոչ էլ վերադասավորել ուժերը: Հարկ է հիշատակել նաև այս ճակատամարտի ժամանակ տեղի ունեցած այլ իրադարձություններ ևս, բանգի այդ ժամանակ իրոք մի այնպիսի փոշեխառն բանի բարձրացավ, որ հողին ու ավազը նետում էր ուղիղ մեր մարդկանց երեսին և հնարավոր չէր ոչինչ տեսնել, իսկ ամենուր էլ ոռնում էր մրրկահողմը ու փոշու պուլսերը բարձրացնում, որոնք, պատելով սենյ ինչ, կուրացնում էին քրիստոնյան ռազմիկներին և հնարավոր չէր լինում որևէ բան տեսնել: Այսպիսով՝ թշնամին, օգտվելով այս բոլոր փորձանքներից, որ եկավ մեր զորքի գլխին, ջարդ տվեց վերջինիս և մեր քրիստոնյա ռազմիկների մեծ մասը սրի գոհ գնաց՝ կործանվելով այդ անհավատների ձեռքով:... /10/ Անտիոքի իշխանը, որ մի քաջարի և խիզախ ռազմիկ էր, իր մի բանի յուրայինների հետ շարունակում էր մարտնչել և նա նույնիսկ միջոցվեց թշնամու շարքերի մեջ, սակայն այդ ամենն իզուր էր և այդպես էլ հնարավոր չէրավ փրկել դրությունը, ընդ որում նա ինքն ի վերջո ընկավ՝ խոցված հազարավոր հարվածներից: Քրիստոնյաներից նրանք, որոնք մնացել էին գումակային սալերի մոտ, փախան մոտակա լեռները և, մի կերպ կարողանալով պոկվել թշնամու բռնուն հետապնդումից, հավաքվեցին այդ բարձր վայրերում՝ որտեղ հույս ունեին գտնել իրենց աջակցողներին և միանալ նրանց: Այդ ժամանակ թշնամիները, վերջնականապես լուծելով հարթավայրում մարտնչող մեր ռազմիկների հարցերը, իրենց ջանքերն ուղղեցին արդեն սրանց ուղղությամբ, որպեսզի ոչնչացնեն նաև սրանց: Եվ ահա Ռենո Մոնկուրը, որն այդ երկրի հզոր իշխաններից մեկն էր, մի բանի այլ իշխանների հետ միասին պատսպարվեց հարևան քաղաքի ամրություններից մեկում, քաղաք, որ կոչվում էր Սարմանդ: Թուրքերի իշխանը, սակայն, իմանալով այս մասին, հարձակվեց այդ ամրության վրա և պաշտպանվողները շուտով ստիպված եղան հանձնվել հակառակորդի ողորմածությանը: Արդյունքում հազարավոր մարդիկ, որոնք հետևում էին Անտիոքի իշխանին, այդ ճակատագրական օրը գոհվեցին, ընդ որում, որպես պատիժ մեր մեղքերի համար, կենդանի մնաց նրանցից միայն մեկը, որին փրկված էր գուժով այդ աղետի մասին: Հարկ է նշել, որ թշնամիները կամ ոչ մեկին չկորցրին, կամ էլ առավելագույնը չնչին բանակի կորուստ կրեցին» (Գիլյոմ Տյուրպացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 12, գլուխ 9, 10):

«Չորս օր մնալով այնտեղ և քաղաքին ոչ մի վնաս չհասցնելով՝ նա (Մարդինի Արտուկյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Էդագին – Մ.Ֆ.) գետնանցեց Եփրատը և, թառակալուով ծիու պես պանայով, իր անցած ճանապարհին ասպատակեց ու ավերեց բազում վայրեր, բանգի ֆրանկների տիրապետության տակ գտնվող բոլոր շրջանները անպատրաստ վիճակում էին գտնվում: Նա բերդեր, ագարակներ և վանքեր ձեռք բերեց ու բոլորին կոտորեց՝ չխնայելով ծերերին և երեխաներին: Հասնելով Դգահ՝ նա ճամբար կախեց: Իսկ Անտիոքի Ռոժերը (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոժեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.), որ անվանի և հպարտ մարդ էր, մեծամտացած իր հզորությամբ, ոչ մի նախապատրաստություն չէր տեսել: Իր ժողովրդին բնորոշ ամբարտաճանությամբ նա բանի տեղ չդրեց թուրքերին, չմտածեց նախապատրաստական միջոցներ ձեռք առնելու մասին, իր զորքերը մի տեղ չկենտրոնացրեց, ուրիշ ֆրանկ զորքերի օգնության չդիմեց և 600 ֆրանկ հեծյալներով անխոհեմաբար պատերազմի ելավ թուրք զորքերի դեմ: Նա իր տրամադրության տակ ուներ նաև 500 հայ հեծյալ և 400 հետևակ, ինչպես և 10.000 հոգանոց խառնիճաղան մի ամբողջ: Իրենց հերթին թուրքերը, ամեն տեսակետից նախապատրաստություն տեսած, բազմաթիվ տեղերում դարաններ դրեցին: Դա տեղի ունեցավ Թերեմի կոչված քաղաքի սահմաններում: Ահավոր համառ պատերազմ բռնկվեց և թուրք զորքերը իրենց բազմաթիվությամբ հնարավորություն ստացան շրջապատել բոլոր քրիստոնյա զինվորներին, որոնք փախչելու և ոչ մի ելք չէին գտնում: Հավատացյալները գլխովին սրի բաշվեցին, սպանվեց նաև ֆրանկների մեծ Ռոժերը՝ իր զինվորներով հանդերձ: Շատ փոքր մասը միայն փրկվեց: Խազինն ասպատակեց Եփրատ գետից մինչև Օվկիանոսն ընկած բոլանդակ շրջանը, արյամբ ու գորգությամբ ողողեց բոլոր գավառները, ֆրանկների ողջ բանակը սրի բաշվեց: Դա տեղի ունեցավ Քաղոց ամսի 6-ին, բարեկենդանի վարդավառի շաբաթ օրը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Ռոջերը (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոժեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.), հուլիսը դրած իր վրա, չհավաքեց իր բոլոր ռազմիկներին և ոչ-որքան Անտիոքի չխնայեց, այլ միայն ֆրանկներից վերցրեց 1.000 հեծյալ, հայերից էլ հավաքեց 500 ձիավոր ու 400 հետևակ և, իր ժողովրդից հավաքած 1.000 այլ հոգու հետ միասին շարժվեց նրա վրա: Թուրքերը շրջապատեցին ու ոչնչացրին նրանց, ընդ որում սպանվեց նաև Ռոջերը: Թուրքերը ամայացրին բոլոր քրիստոնեական շրջանները՝ ամեն ինչ հրի ու սրի մատնելով» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Երիտասույի 1121 և 3-րդ 568 թվականին սաստիկ պատերազմ եղավ Կարմիր հովտում և ահա իր իշխանների անօրինության պատճառով պարտվեց ֆրանկների ու 3-րդ զորքը: Անտիոքի տեր Ռոջերն (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.) ու բազում զորք կոտորվեցին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Էդագին անունով մի ոմն պարսիկ (Մարդինի Արտուկյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Էդագին – Մ.Ֆ.) ելավ ու գնաց Անտիոք քաղաքի վրա, որտեղ տիրում էր ոմն Ռոժեյ (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.): Նա հարթեց Անտիոքի զորքին» (Անանուն «Պատմություն Սյրբո»):

«Այս Ռոջերը (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.) հաղթվեց 3-րդ զորքից և սպանվեց Սերմիայի մոտակայքում» (Քեթում Պատմիչ «Անտիոքի պրինցների ազգաբանությունը»):

«Երիտասույի 1119 թվականի Ահար ամսին Էմիր Իյ-Ղազին (Մարդինի Արտուկյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Էդագին – Մ.Ֆ.) 7.000 թուրքերի հետ ներխուժեց Անտիոքի շրջան: Անտիոքի տիրակալ Ռոջերը (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.) մեծաբանակ հետևակով ելավ նրան ընդառաջ: Թուրքերը դարան դրեցին և, երբ ֆրանկները հայտնվեցին դրա մեջ, շրջապատեցին նրանց: Ռոջերն ու շատ այլք գոհվեցին, որից հետո թուրքերը առանց որևէ խոչընդոտի ամայացրին նրանց շրջանները: Նրանք հարձակվում էին ամրությունների վրա, ինչպես նաև Սև լեռան վրա սպանեցին շատ վանականներ:... Դրանից հետո Նաջմէդինը մեկնեց 3-րդ, որպեսզի խաղաղություն կնքի ֆրանկների հետ, սակայն նրանք համաձայնության չեկան: Արդյունքում նա հսկայական բանակի թուրքերի հավաքեց նրանցից, որոնք ընդունում էին իր իշխանությունը, ընդ որում ասում էին, որ փորձեցին նրանց հաշվարկել, սակայն չկարողացան այդ անել և միայն պարզեցին, որ զուտ միայն Էմիրները 1.000 հոգի են: Երբ նրանք սկսեցին ճակատամարտը, այդ ժամանակ Անտիոքի տերը, որը մարտի մեջ մտավ մինչև արքայի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) տեղ հասնելը, սրատվեց ու Նաջմէդինը հաջողության հասավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

«Անտիոքի տեր Ռոջերը (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.), լսելով, որ Ղազին (Մարդինի Արտուկյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Էդագին – Մ.Ֆ.) մտել է իր երկիրը, նրան դիմադրելու համար ելավ Անտիոքից, իսկ Երուսաղեմի թագավոր Բաղդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) պատրաստվեց օգնության հասնել Ռոջերին: Նույն

արեց նաև Գալերանն Ուռնայից, բայց Ռոջերը՝ մեծամիտ ու ինքնավստահ այդ երիտասարդը, չհամբերեց մինչև թագավորի գալուստը և կարծեց, թե կարող է միայնակ պարտության մատնել թուրքերին ու հաղթանակ և փառք շահել: Նա հանդուգն կերպով մոտեցավ մահմեդականների բանակին, մի բան, որ թուրքերի սրտովն էր, բանի դեմ ֆրանկները չէին եկել: Թուրքերն արագորեն շրջապատման օղակի մեջ առան Ռոջերին և նրա բանակի վրա կարկուտի ամպերի նման նետեր տեղացին: Տերը բարկացավ ֆրանկների վրա և երես թեթեց չարագործ ու ամբարտաժան Ռոջերից, որն անհետ կորավ այդ կռվում և չգտնվեց ոչ սպանվածների, ոչ էլ գերիների մեջ: Թուրքերն ավարի մատնեցին ֆրանկների բռնները և այն ամենը, ինչ որ գտան նրանց մոտ» (Ամանունն եղեմիսից «Ժամանակագրություն», գլուխ 280):

«Կարծ ժամանակ անց Անտիոքի տեր Ռոջերը (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.) ևս սպանվեց...: Այդ տարի՝ 301-ների 1430 թվականին, չնայած այն բանին, որ 3այետի տերը շատ ոսկի էր տվել, Անտիոքի տեր Ռոջերը ի վիճակի եղավ պահել խաղաղությունը միայն չորս ամիս՝ այնքան, որ հերիք լինել հավաքել բերքը և այն ամբարներ փոխադրել: Եվ ահա Ռոջերը ելավ ու պաշարեց 3այետը, իսկ 3այետի տեր, Մարդինի տիրակալի որդի Իդրազի իբն Ալթուբի (Մարդինի Արտուկյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդազիի – Մ.Ֆ.) որդին էլ քաղաքացիների հետ ամրացավ ներսում: Այդ ժամանակ 7.000 թուրքեր ելան ու ֆրանկներին մարտ տվեցին, ջարդեցին նրանց և Ռոջեր արքան մարտում սպանվեց: Փրկված ֆրանկները փախան Անտիոք, իսկ թուրքերը ոտնատակ տվեցին Անտիոք երկիրը և սպանեցին Սև Մարդյան վանքի շատ վանականներին» (Բար-Յերբեռն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Անտիոքի կառավարիչ Ռոջերը (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.) հավաքեց ֆրանկներին, հայեցին և այլոց ու ելավ Ջիսար ալ-հադիդի մոտ, իսկ հետո առաջ շարժվեց և տեղակայվեց ալ-Բալաթում՝ երկու լեռների միջև, Մարմադ լեռնանցքի մոտ, որը ալ-Աթարիբից հյուսիս էր: Դա Ռաբիա Ա ամսի 9-ին էր, ուրբաթ օրը: Էմիրներին հոգնեցրեց երկար հապաղումը, սակայն Ի-Ղազին (Մարդինի Արտուկյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդազիի – Մ.Ֆ.) սպասում էր աթաբեկ Թուրթեգինին (Բուլդանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեգինին – Մ.Ֆ.), որպեսզի նրա հետ վերջնական համաձայնության գա անելիքի վերաբերյալ: Ի վերջո, նրանք հանդիպեցին, այն դեպքում, երբ Էմիրները մշտապես դրդում էին Ի-Ղազինի պայթյալ սկսել թշնամիների դեմ: Վերջինս նոր երդում վերցրեց Էմիրներից ու առաջնորդներից այն մասին, որ նրանք չըջահայց ու համառ կլինեն թշնամու դեմ պայթյալում, աննահանջ կլինեն և պատրաստ կլինեն կյանքները զոհել սրբազան պատերազմում: Նրանք մաթուր սրտով երդվեցին: Եվ ահա մահմեդական ջոկատները առաջ շարժվեցին և վրանները զարկեցին Կինսալանքի մոտ, իսկ դա Ռաբիա Ա ամսի 16-ին էր: Նրանք գիշերն անցկացրին ֆրանկների մոտ՝ աստիճանաբար զբաղեցնելով Թեյ Աֆրանի մոտի գերիշխող դիրքերը, իսկ ֆրանկները կարծում էին, որ մահմեդականները հաստատվել են ալ-Աթարիբում և Չարդանայում: Մինչև առավոտ նրանք չգիտեին, որ մահմեդական ջոկատներն արդեն տեղ են հասել և բոլոր կողմերից շրջապատել են իրենց: Այդ ժամանակ կադի Աբու-Փատուն իբն ալ-Ռաշաբ, Նատաժ ծիու վրա և Լիզակը ձեռքին, ելավ ու սկսեց կոչ անել մարդկանց պայթարելու: Նրան տեսավ ռազմիկներից մեկը և սկսեց ծիծաղել նրա վրա, ասելով, թե. «Մի՞թե մենք պետք էր երկրներից ելել, հասել էք այստեղ, որ ենթարկվեք այս չալմա կորոդին»: Կադին, սակայն, մոտեցավ մարդկանց և գեղեցիկ բարոյ կարողաց, որում համբերության կոչ արեց, և շարքում գտնվողների ոգին բարձրացրեց: Նա մարդկանց աչքերին արցունքներ բերեց և վեր հանեց նրանց աչքերում: Եվ ահա Թուրան իբն Դամալացի ֆրանկների թիկունքն անցավ և շրջապատեց նրանց վրանները: Նա սկսեց սպանել և գերեվարել բոլոր այնտեղ գտնվողներին ու Ալլահը հաղթություն տվեց մահմեդականներին, իսկ ֆրանկները պարտություն կրեցին և մահն այցելեց նրանց վրանները: Թուրքերը միացյալ հարձակում գործեցին բոլոր կողմերից ու նետերը, ինչպես մորեխներ, խոցում էին ձիերի ամբոխին և ահա այս կերպ հեծյալները պարտվեցին: Դրանից հետո մահմեդականները նետերով խոցեցին հետևակայիներին, ծառաներին ու զուլկարներին և գերեվարեցին նրանց բոլորին: Ռոջերն այդ մարտում սպանվեց, իսկ մահմեդականներից էլ սպանվեցին միայն 20 հոգի, որոնց թվում Մուլեյման իբն Մուբարաթ իբն Շիրը: Ֆրանկներից փրկվեցին ոչ ավել, քան 20 հոգի: Ազնվականներից ոմանք ևս փախան: Այդ մարտում սպանվեցին մոտ 15.000 ֆրանկներ, իսկ ճակատամարտը տեղի ունեցավ շաբաթ օրը՝ կեսօրին: 3այետ ժամանեց հաղթանակի ավետաբերը, իսկ մարդիկ կանգնած էին նրա շուրջը և կեսօրյա աղոթքն էին անում 3այետի մզկիթում, երբ հանկարծ արևմտյան կողմից բարձր աղաղակ լսեցին: Չորեք ոչ-որ այստեղ կեսօրյա աղոթքին չհասավ: Շրջակա գյուղերի բնակիչները այրեցին սպանված ֆրանկներին և այդ ժամանակ մի այրվածի ասպետի մոխրի մեջ նետի 40 ծայրակալ գտան: Դրանից հետո մահմեդականների զորքը ցրվեց Անտիոքի ու Մուետիայի շրջաններում և այլ վայրերում՝ սպանելով, թալանելով ու գերեվարելով: Շատ վայրեր դեռ հանգիստ էին, բանգի այդ հարձակման մասին լուրը նրանց դեռ չէր հասել: Մահմեդականները անթիվ բանակույթներ գերիներ, ավար ու հեծելու կենդանիներ վերցրին և չմաց մի որևէ թուրք, որի ձեռքերը լիքը չլինեին ավարով ու որը գերիներ չունենար: Բալդուին առաջնորդի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) իբն Սեն-ժիլի կոմսը (Տրիպոլի կոմսության Դոնա Տուլուգոն – Մ.Ֆ.) որոշ ջոկատներ հանդիպեցին նրանց հեծելազորին Չաբալային մոտ, բանգի նրանք շարժվում էին Անտիոքի կառավարիչ Ռոջերին օգնության: Եվ ահա թուրքերը հարձակվեցին նաև նրանց վրա, ոմանց ջարդեցին ու թալանեցին ինչ կարողացան: Բալդուինն ու իբն Սեն-ժիլը ջարդվեցին ու դիմեցին փախուստի՝ կաշեղով սանձերին: Ի-Ղազին ուղղվեց դեպի Արտաբ, իսկ Բալդուինը շտապեց դեպի Անտիոք, որը հանձնեց Ռոջերի այրուն՝ իր բորոջ, բաղաթ գանձարանի և գուժարների հետ միասին: Նա իրենց վերցրեց սպանվածների փողերն ու նրանց տները և այրիների մահմեդացրեց նրանց հետ, ովքեր մնացել էին քաղաքում: Նա նոր հեծելազոր ստեղծեց, ամրացավ Անտիոքում և ահա, եթե Ի-Ղազին նրանից առաջ անցնել, ապա կհանգարեր նրան մոտել Անտիոք: Աթաբերը եկավ Նաքմ-է-Դինի մոտ Արթաբ և նրանք միացյալ ուժերով մոտեցան ալ-Աթարիբին: Ի-Ղազին հարձակվեց քաղաքի մատույցների վրա, թալանեց այն և կոտորեց ուժ կարողացավ: Այդ ժամանակ 3այետի ահոցարը ելավ ու միացավ նրան: Ի-Ղազին հարձակվեց ալ-Աթարիբի ամրոցի վրա և պաշարվածները անվտանգության երաշխիքներ պահանջեցին: Նա դրանք տվեց նրանց, հենց որ տիրեց ալ-Աթարիբին, և նրանց ուղարկեց այն վայրերը, որոնք սրանք ընտրել էին որպես ապաստարան» (Զեմալ-է-Դին «3այետի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի լուր եկավ Անտիոքի դքսի (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.) մահվան մասին...: Երբ աթաբեկ Չահիր-է-Դինը (Բուլդանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեգինին – Մ.Ֆ.) ժամանեց 3այետ, որպեսզի սահմանված ժամանակահատվածի անցումը և իրենց միջև նախապես ձեռք բերված համաձայնության համաձայն միավորվի Նաքմ-է-Դինի (Մարդինի Արտուկյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդազիի – Մ.Ֆ.) հետ, ահա ուրեմն, այդ ժամանակ էլ հայտնաբերեց, որ թուրքմեններն արդեն բոլոր կողմերից մեծ բանակությամբ հավաքվել են այնտեղ և, ինչպես առյուծները գոհի նկատմամբ կամ գիշանցողները, որոնք պտտվում են գոհի վրա, իրենց ուժն են ցույց տալիս: Նրանց լուր էր հասել, որ Անտիոքի տիրակալ Ռոջերը իր քաղաքից ելել է մի բանակով, որը հավաքել էր հետևակային ֆրանկ ռազմիկներից, ինչպես նաև բոլոր մարգերի ու շրջանների հայերից, և նրանց թիվը գերազանցում էր 20.000 հեծյալն ու հետևակայինը, չհաշված դեռ ճամբարային ծառաներին: Դա իրոք մի հակալական բանակ էր, որը լիովին հանդերձավորված էր և լավ զինված, և այդ բանակը ճամբար զարկեց Սարմանդ կոչվող վայրում, իսկ այլք էլ ասում էին, թե դա Դանիթ ալ-Բաթալում էր՝ Անտիոքի և 3այետի միջև...: Երբ մահմեդականներն իմացան այդ մասին, նրանք կարծես թե՛ ավերակած սլացան այդ կողմը, կարծես պաշտպանելիս լինեին իրենց բները ինչպես արծիվներ, և չէին հանցրել դեռ աչքերը թարթել, երբ երկու կողմն էլ մարտում իրար եկավ: Մահմեդականներն թշնամիների վրա, բոլոր կողմերից շրջապատեցին նրանց և սկսեցին թրերի հարված հասցնել ու նետերի ամպեր բաց թողնել: Եվ ահա այդ տարաբախտ ավազակախմբի նկատմամբ Բարձրյալ Ալլահը, որին մենք բոլորս մեր գովեստներն ենք հղում, հաղթանակ շնորհեց իսլամի կողմնակիցներին դեռ մինչև 3իջրի 513 թվականի Ռաբիա Ա ամսի 7-ի լուսաբացը: Ֆրանկները իրար խառնված հեծյալ ու հետևակ իրենց ձիերով ու գնեթերով գետին տապալկվեցին և նրանցից ոչ մեկը չփրկվեց, որպեսզի հետագայում պատմի այդ մասին: Նրանց առաջնորդին գտան գետինի փռված մահացածների մեջ: Ոմանք, որոնք վրա էին եղել այդ ճակատամարտին, պատմում էին, որ նրանք պտտվել են այդ վայրի շուրջը մի փառահեղ նշան գտնելու հույսով, նշան, որը թողնվել էր փառահեղ Ալլահի կողմից: Եվ ահա նրանք տեսան մի բանի ձիերի, որոնք գետնին էին փռված ու նետերով էին ծածկված այն աստիճան, որ նման էին ոգիների: Դա մեծագույն հաղթանակներից մեկն էր և նախորդ դարերից հաշված երբեք այլևս իսլամին նման աստվածային օգնություն ցույց չէր տրվել: Կորցնելով իր հավատարիմ ռազմիկներին՝ Անտիոքը անապաշտպան մնաց ավարի ձգտողի և հնարավորություն փնտրողի հարձակման համար» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Նման մի բան էլ ինձ հետ տեղի ունեցավ Ապամեայի մոտ: Նաքմ-է-Դին Ի-Ղազին իբն Օրթուխը (Մարդինի Արտուկյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդազիի – Մ.Ֆ.), թող ողորմա նրան Ալլահը, ջարդեց ֆրանկներին ալ-Բալաթի մոտ: Դա տեղի ունեցավ 3իջրի 513 թվականի Ջուժադա Ա ամսի 5-ին, ուրբաթ օրը: Նա գլխովին ոչնչացրեց նրանց, իսկ Անտիոքի տիրակալ Ռոջերը (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.) իր բոլոր ասպետների հետ միասին սպանվեց...: Մեծն Ալլահը կանխորոշեց, որ Նաքմ-է-Դին Ի-Ղազի իբն Օրթուխը, թող ողորմա նրան Ալլահը, հանդիպի Ռոջերին Բաղանիսի մոտ 3իջրի 513 թվականի Ջուժադա Ա ամսի 5-ին: Նա սպանեց նրան, կոտորեց նրա ողջ զորքը և Անտիոք նրա ռազմիկներից մտան ոչ ավել, քան 20 հոգի: Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) մեկնեց նրա քաղաք և տիրեց նրան» (Իբն Մունկիչ «Խորհուրդների գիրք»):

³⁶²⁹ «Եվ ահա արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) ... ի վերջո ժամանեց Անտիոք, որտեղ պատրիարք, հոգևորականությունը և ողջ ժողովուրդը անհամբերությամբ սպասում էին նրան և դիմավորեցին մեծ ուրախությամբ: Ստեղծված իրավիճակը արքան բնաթրեց իր բանակի ղեկավարների, ինչպես նաև այն առաջին մարտից փրկվածների հետ և որոշեց այդ վտանգավոր իրավիճակում քրիստոնյաների անելիքը: Այս ընթացքում իշխան Դազին (Մարդինի Արտուկյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդազիի – Մ.Ֆ.), մի կողմ

թողնելով Համան և Արտեսիա բաղաբները, առաջվա նման հաստատվեց Թերեւի շրջակայքում՝ գտնվելով ավելի մեծ ինքնավարականության մեջ, բանգի, ըստ նրա այդ բաղաբի իշխան Ամենը իր ասպետների հետ միասին մեկնել էր Անտիոք և բաղաբը մնացել էր անապատական: Այդ ժամանակ թուրք իշխանը բոլոր կողմերից հողափորներ նշանակեց, որոնք պետք է փորեին բաղաբի այն հողաթմբի տակ, որի վրա տեղակայված էին բաղաբի պարիսպները, ինչպես նաև մարդիկ նշանակեց, որոնք պետք է հարվածեին պարիսպներին, աշտարակներին ու այլ ամրություններին և, աջակցելով հողափորներին, փլեղին դրանք: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները, վախենալով, որ այս ջանքերն իրոք արդյունք կապահովեն, իրենց կյանքը խնայելով և ազատորեն յուրայինների մոտ հեռանալով պայմանով հանձնվեցին: Թերեւի մոտից իշխան Ղազին իր ուժերը շարժեց դեպի Մարդուհա կոչվող ամրությունը, որը պատեց բոլոր կողմերից, իսկ նրա բնակչությունն էր, ինչպես Թերեւի պարագայում, նույն պայմաններով հանձնվեց: Դրանից հետո ավելի անհամբեր դառնալով ամեն մի հապաղման հարցով՝ Ղազին արդեն լիովին վստահ դարձավ, որ ոչ-ոք իրեն չի դիմադրի և ինքը կարող է այդ երկրում անել ինչ ցանկանա: Սրան հակառակ՝ քրիստոնյաները գտնվում էին տագնապի մեջ և իրոք հայտնվել էին անհավատների իշխանության տակ» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 12, գլուխ 11):

«Այնտեղից Իւ-Ղազին (Մարդինի Արտուկյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Էղազիին – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Չարդանա, որի ամրությունները ամրացվել էին և այն անառիկ էր դարձվել: Ֆրանկները մարտնչեցին նրանց դեմ և նրանք սկսեցին անվտանգության երաշխիքներ պահանջել: Նա այդ տվեց նրանց և նրանք բաց թողեցին նրանց Անտիոք, սակայն ճանապարհին նրանց հանդիպեց թուրքներն մի խումբ, սպանեց նրանցից ոմանց և հեռացավ իր ընտանիքների մոտ» (Զեմալ-Է-Դին «Հայկաի պատմության հատվածներ»),

«Այդ տարի Նաջմ-Է-Դինը (Մարդինի Արտուկյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Էղազիին – Մ.Ֆ.) ավերեց Չարանդա ամրոցը» (իբն ալ-Կալանիսի «Համասկուսի տարեգրություն»):

³⁶³⁰ «Արբան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) և Տրիպոլիսի կոմսը (Տրիպոլիսի կոմսության Պոնս Տուլուզցին – Մ.Ֆ.) շարունակում էին առաջնալ և ի վերջո հասան Սև լեռներ կոչվող վայրին: Այդ ժամանակ իշխան Ղազին, իմանալով այս մասին, իր բանակից ընտրեց 10.000 ընտիր հեծյալների և ուղարկեց նրանց քրիստոնյաներին դիմադրելու, իսկ եթե հնարավոր է, նրանց կորուստներ պատճառելու: Սրանք բաժանվեցին երեք մասի, որոնցից մեկ ուղղվեց դեպի ծովափին գտնվող Սուրբ Սիմոն նավահանգիստը, իսկ մյուս երկուս տարբեր ճանապարհով սկսեցին առաջնալ արքային ընդառաջ: Այս ջոկատներից մեկը իրոք հասավ քրիստոնյաներին, սակայն Աստծո աջակցությամբ արքան հարձակում գործեց վերջինիս վրա, շատերին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ փախուստի մատնեց» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 12, գլուխ 11):

³⁶³¹ «Իրոք, Անտիոքի այդ ժողովրդի կոտորածը մի ծանր պարտություն էր: Ահա ուրեմն, հիշատակված Ռոջերը (Անտիոքի դքսության իմանակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացին – Մ.Ֆ.) իրոք մինչ այդ մարդիկ էր ուղարկել Երուսաղեմ, որ հապճեպ իրեն օգնության գան թուրքերի դեմ, որոնք հարձակվել էին անգլիկ մեծաբանակ ուժերով: Այդ ժամանակ արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) պատրիարքի հետ միասին, որ հետևերն ունեին Կենտրոն խաչը, արշավանքի էր պատրաստվում Համասկուսի երկրի ուղղությամբ՝ Դորդանիայի կողմից, սակայն, երբ իմացավ Անտիոքի կողմից թուրքերի առաջնալու մասին, հրաժարվեց այդ մտքից և նետվեց Ռոջերի ուղղությամբ: Արբան հետը վերցրել էր նաև Կենտրոնի եպիսկոպոսին, որը մարտերում միշտ նետվում էր հակառակորդի վրա, Սուրբ խաչը և Տրիպոլիսի կոմսին (Տրիպոլիսի կոմսության Պոնս Տուլուզցու – Մ.Ֆ.)՝ որի արդյունքում նրա զորքը կազմված էր 250 ասպետներից: Եվ ահա, մոտենալով Անտիոքին, արքան տեղյակ պահեց նաև Եդեսիա բաղաբ, որպեսզի գան ու իրեն հետ միասին հարձակվեն թուրքերի վրա: Եվ այսպես, երբ Եդեսիայի բանակը միացավ արքայի զորքին, ինչպես նաև այնտեղ եկան վերջերս կազմավորված մեկ մաս և պարսկերեն իմացող մեր թարգմանի միջոցով այս պատգամավորը հայտնեց...: Հաջորդ օրը երկու կողմերի միջև սկիզբ առավ մի սարսափելի ճակատամարտ, որի ընթացքում հաղթանակի նժարը երկար ժամանակ այս կողմից այն կողմը տատանվեց, սակայն ի վերջո Բարձրյալը ստիպեց թուրքերին փախչել՝ քրիստոնյաների առաջ հերթական անգամ ի ցույց դնելով իր հրաշագործ ուժը: Արդյունքում անհավատները սկսեցին մանր ջոկատների բաժանված փախչել, իսկ քրիստոնյաներն էլ, հարձակվելով նրանց վրա, կոտորեցին հետապնդեցին մինչև Անտիոքի պարիսպները՝ որպես վրեժ մինչ այդ տեղի ունեցածի համար: Այդ ժամանակ Աստծո աջակցությամբ ցրված այդ անհավատների մի մասը վերադարձավ Պարսկաստան, իսկ մյուս մասն էլ ապաստանեց Հայկալում...: Եվ ահա Բալդուին արքան, երկու օր մնալով մարտի դաշտում ու այլևս չտեսնելով անհավատներին..., բռնեց Անտիոքի ճանապարհը» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 48):

«Արբան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) և Տրիպոլիսի կոմսը (Տրիպոլիսի կոմսության Պոնս Տուլուզցին – Մ.Ֆ.) իրենց բոլոր ասպետներով, որոնց կարողացան հավաքել, ելան Անտիոքից և ուղղվեցին Ռուզիա կոչվող վայրը, բանգի հույս ունեին գտնել հակառակորդին Թերեւի շրջակայքում: Հասնելով տեղ՝ քրիստոնյաները բանակեցին Ղանիս կոչվող լեռան վրա: Այն բանից հետո, երբ Ղազին (Մարդինի Արտուկյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Էղազիին – Մ.Ֆ.) իմացավ քրիստոնյաների առաջնալու մասին, հավաքեց իր բոլոր հրամանատարներին և մահվան սպառնալիքի տակ հրահանգեց ողջ գիշերն անքուն անցկացնել՝ եռանդով նախապատրաստելով գեներն ու ծիծերն, որպեսզի հաջորդ օրը լուսաբացի հետ միասին անակնկալ հարձակվեն քրիստոնյաների բանակի վրա, երբ սրանք դեռ քնած կլինեին: Այս կերպ, ահա, Ղազին ուզում էր ոչնչացնել քրիստոնյաներին, որ նրանցից ոչ մեկը կենդանի չմնա: Աստված, սակայն, այլ կերպ ողորմեց, բանգի արքան ևս այդ գիշեր ոտքի վրա անցկացրեց՝ ամեն կեպ նախապատրաստվելով մարտի և կյանքի կոչելով բոլոր անհրաժեշտ միջոցառումները, ընդ որում այդ լեռան վրա արքայի հետ միասին գտնվում էր նաև Կենտրոն խաչը, ինչը ոգևորում էր քրիստոնյաներին: Եվ այսպես քրիստոնյաները, փնելով լավ գինված ու պատրաստ մարտի, վաղ առավոտից սկսած սկսեցին սպասել թշնամիների երևալուն: Այդ ժամանակ արքայի հրամանով, որի ձեռքի տակ, ասում են, 700 ասպետներ կային, ռազմական արվեստի բոլոր կանոնների համաձայն ստեղծվեցին ինը ջոկատներ, որոնք տեղակայվեցին ամենահարմար վայրերում՝ հույսը դրած Աստծո վրա: Հարկ էլքել, որ այս ջոկատներից երեքին հրամայվել էր առաջապահում լինել, Տրիպոլիսի կոմսը իր վրա վերցրեց աջ թևի ղեկավարությունը, Անտիոքի իշխանը տեղակայվեցին ձախ թևում, իսկ մնացած ուժերն էլ տեղակայվեցին կենտրոնում: Իր հերթին արքան մնացած ջոկատներով տեղակայվեց պահեստազորում՝ պատրաստ օգնության հասնել ցանկացած վայրի, երբ դրա կարիքը կլիներ: Այսպիսով՝ քրիստոնյաները լավ մարտակարգ ընդունեցին և սկսեցին սպասել հակառակորդին, որն անակնկալ հայտնվեց և սարսափելի ուժով ու աղաղակներով նետվեց նրանց վրա՝ ուղեկցվելով թմբուկների ու շփոթների բարձր ծայերով: Թշնամիները առաջանում էին ինքնավարա, սակայն քրիստոնյաներն էլ հույսները դրել էին հաղթական խաչի և իրենց իսկական հավատքի վրա: Եվ ահա հակառակորդ շարքերն իրար եկան, զորքը բախվեցին միմյանց և մարդիկ, ինչպես իսկական վայրի գազաններ, սկսեցին ձեռնամարտում կոտորել միմյանց՝ և քրիստոնյաները, և թուրքերը: Հարկ է նշել, որ քրիստոնյաները մարտնչում էին անկարողաբերելի եռանդով և մեծ անտելությամբ, սակայն թշնամին ևս, որ ծանոթ էր մեր ուժին, ջանք ու եռանդ չէր խնայում հաղթանակի հասնելու և մերոնց ոչնչացնելու համար: Աստված, սակայն, ողորմած եղավ և անհավատներից շատերին սրի մատնեց, բանգի արդյունքում արքան, տեսնելով, որ մարտը եռում է ողջ ճակատով ու իր օգնության կարիքը կա, հարձակման տարավ իր ուժերը, հզոր հարված հասցրեց հակառակորդի ջոկատներին, ջարդեց նրանց, սրահարեց և սեղվելով կոտորեց: Այդ ժամանակ ոգի առան նաև արդեն իսկ մարտնչող քրիստոնյաները և, տեսնելով իրենց ընկերներին, նոր ուժով գնացին հակառակորդի վրա՝ խնդրելով երկնային աջակցությունը: Եվ ահա աստվածային ողորմածությունն իրոք իջավ քրիստոնյաների վրա ու նրանց աղոթքներին արձագանք եղավ, բանգի մեծ բանակի թուրքեր սպանվեցին, իսկ այլը էլ դիմեցին փախուստի: Ասում են, որ մեկ այդ օրը կորցրել էին 700 հետևակայինների և 100 ասպետների, իսկ հակառակորդի կորուստները հասնում էին 4.000 հոգու, ընդ որում դա դեռ չհաշված նրանց, որոնք մահացու վերքեր էին ստացել և հետո մահացան, ինչպես նաև գերիներին: Ղազին Համասկուսի արքա Դուրդեմինի (Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեզին – Մ.Ֆ.) և արաբների իշխան Դուբայի (Մագհարյանների Էմիրության Էմիր Դուբայի – Մ.Ֆ.) հետ միասին փախավ՝ թողնելով, որ իր բանակը կոտորվի: Քրիստոնյաները սկսեցին հետապնդել փախչողներին և, տարբեր կողմերից առաջանալով, տիրեցին նրանց ճամբարին, որտեղ մնացին ողջ գիշերը: Պարենամթերքի պակաս էր գագգվում, դրա համար էլ ի վերջո մարդիկ հեռացան հարևան բաղաբ, որպեսզի ճամբարի գտնեն, սակայն հաջորդ օրը նրանք վերադարձան այդ չարազորների ճամբարը, որից հետո արքան հրամայեց անսնունդ հայտարարել այդ մեծագույն հաղթանակի մասին...: Արքան թշնամու ճամբարում մնաց այդ օրը ևս մինչև երեկ, որ համոզվի, որ թշնամին այլևս չի վերադառնա, իսկ հետո, հավաքելով իր բոլոր ցրված մարդկանց, վերադարձավ Անտիոք...: Այս հաղթանակը տեղի ունեցավ Քրիստոսի 1120 թվականի օգոստոս ամսին՝ Սուրբ կույս Մարիամ Աստվածամոր տոնի հենց խախորդ օրը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 12, գլուխ 12):

«Վարդավառի կիրակի օրը Երուսաղեմի թագավոր Պաղտինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) ժամանեց Անտիոք բաղաբը, նա հավաքեց ֆրանկների մնացյալ զորքը և Մարաց ամսի 25-ին կամ օգոստոսի 16-ին շարժվեց թուրք զորքերի դեմ: Ծակառամարտը տեղի ունեցավ հենց նույն տեղում: Պաղտինը, թեև թուրք գիկվորներից շատերին կոտորեց, այնուամենայնիվ, երկու կողմն էլ

դիմեցին փախուստի, ոչ հաղթող եղավ և ոչ էլ պարտվող, բանգի երկու զորքերն էլ բանակապես նվազեցին: Այդ օրը այլազգիները կորցրին 5.000 հոգի, որոնցից ոչ բոլորը սրի գոհ դարձան, մի մասը շոգից հեղձամահ եղավ: Ֆրանկների թագավորից ծեծված՝ հազին (**Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր էղազին – Մ.Ֆ.**) գնաց իր երկիրը, իրենց երկիրը գնացին նաև ֆրանկների բոլոր զորքերը, իսկ Պաղտին թագավորն էլ եկավ իր երուսաղեմ բաղաբը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Երուսաղեմի արքա Պաղտինը (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Աուլոնացին – Մ.Ֆ.**), հավաքելով բրիտանական մնացած զորքը, հրամայեց հարձակում սկսեց թուրքերի դեմ: Տեղի ունեցավ ճակատամարտ և երկու կողմից էլ մեծ կորուստներ եղան, ինչի պատճառով երկու կողմերն էլ հետ դարձան: Այլազգիները կորցրին ավելի քան 10.000 հոգի միայն սպանված, ընդ որում կային նաև շոգից խեղդվածներ, քանի որ ամառային ժամանակ էր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս թուրքերը մնացի այդ շրջանում և այնտեղ դաժան բաներ արեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ Երուսաղեմի արքա Բալդուինը (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Աուլոնացին – Մ.Ֆ.**) չիմացավ այդ մասին և չեկավ: Լսելով այս մասին՝ թուրքերը կրկին թակարդ դրեցին: Եվ ահա, երբ արքան մոտեցավ թուրքերին և ընկավ նրանց հետևից, կարծես արդեն հաղթանակ տարած, նրանք, որոնք գտնվում էին դարանում, թիկունքից ելան ու սկսեց ոչնչացնել հետևական այնքան ժամանակ, մինչև որ արքան գլխի չընկավ, թե ինչու՞մն է բանը: Այդ ժամանակ նա հետ դարձավ ու փոփին ոչնչացրեց դարանը, որից հետո կրկին ընկավ Իլ-Ղազիի հետևից: Թուրքերից ոմանք փախան Գալեա, իսկ այլք՝ Իլ-Ղազիի (**Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր էղազին – Մ.Ֆ.**) հետ: Այդ օրը թուրքերին կործանիչ հարված հասցվեց, իսկ այն ֆրանկները, որոնք խուսափել էին Ռոջերի (**Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացու – Մ.Ֆ.**) հետ մահից և գերվել էին, այժմ ազատություն ձեռք բերեցին և արքայի հետ Անտիոք գնացին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

«Ռոջերի (**Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացու – Մ.Ֆ.**) ջախջախումից ու կործանումից հետո բազում զորքերով տեղ հասան Երուսաղեմի թագավոր Բալդուինը (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Աուլոնացին – Մ.Ֆ.**), Տրիպոլիի կոմսը (**Տրիպոլիի կոմսության Պոնս Տուլուզցին – Մ.Ֆ.**) և Գալերանս Ուռհայեցի» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այնտեղ նա իշխանությունը վերցրեց իր ձեռքը, հավաքեց եղած զորքերը և գնաց դիմադրելու Ղազիին (**Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր էղազին – Մ.Ֆ.**): Նրանց միջև ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Տեղը բարկացավ թուրքերի վրա և Ղազին պարտվեց: Նրա զինվորների շատերը սրի մատնվեցին, իսկ ինքը քչերի հետ հազիվ փրկություն գտավ Գալեայում» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 281):

«Դրանից հետո Երուսաղեմի Բալդուին արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Աուլոնացին – Մ.Ֆ.**), երբ լսեց, թե ինչ է կատարվել, սկսեց հետապնդել թուրքերին: Եվ ահա ֆրանկ հետևակայինները, իմանալով թուրքերի դարանի մասին, ոտնատակ տվեցին այն, հաղթանակ տարան ու բոլորի վերջը տվեցին, որից հետո հետապնդեցին Իղազիին (**Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր էղազին – Մ.Ֆ.**) և, խլելով ավարը թուրքերի ձեռքից, հեռացան Անտիոք» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Զարդանայի տիրակալը, երբ իմացավ մահադատվածների ժամանելու մասին, սկսեց ձգտել իր կողմը գրավել Բալդուինին (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Աուլոնացին – Մ.Ֆ.**) և այլ ֆրանկներին ի օգնություն իրեն: Նրանք արդեն իմացել էին, որ թուրքներն են ցրվել էին ավարի համար ու վերադառնում էին իրենց ընտանիքները, ինչպես նաև այն մասին, որ Իլ-Ղազիի (**Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր էղազին – Մ.Ֆ.**) մոտ քիչ ռազմիկներ են մնացել: Երբ այս ամենի մասին լուրերը հասան Իլ-Ղազիին, նա վերսկսեց պայքարը ֆրանկների դեմ, մինչև որ չբազմացրեց Զարդանան, ինչպես այդ մասին ասվեց: Նա այնտեղ իր կայազորը թողեց և, նրանց հետ, ուժեր մնացել էին աթաբեկի (**Բուդյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուդ-Թեգին – Մ.Ֆ.**) ու Թուդան Արսլան իբն Դամալաի զորքից, ուղղություն բռնեց դեպի Դանիս, այն բանից հետո, երբ վրաններն ու մնացած զույգը ուղարկեցին Կինևարին: Իլ-Ղազին ժամանեց Դանիս նույն այդ օրը և հայտնաբերեց, որ ֆրանկներն արդեն ամրացել են այնտեղ, դա տեղի էր ունեցել Զարդանայի գրավման օրը: Նրանք 200 վրաններն ու շատ մարդիկ ունեին և սառն էին, որ նրանք 400 հեծյալներ էին կազմում, չհաշված հետևազորը: Դա եղավ Ջուսմաղ և ամսին: Նրանք իրար ելան ու այդ ժամանակ Զարդանայի կառավարիչը ու հեծյալ ֆրանկների մեծ բանակություն հարձակվեցին Դամասկոսի և Դեսիի զորքի վրա, սակայն մի թուրքմենական ջոկատ ջարդեց նրանց ու փախուստի մատնեց: Զարդանայի կառավարիչը որոշեց շտկել իրավիճակը և տիրել թշնամու գումակին ու վրաններին: Նա գիտեր, որ Զարդանան մահադատվածների ձեռքում էր գտնվում և նրանք մնացած իրերն ուղարկել են Կինևարին, դրա համար էլ նա բռնեց այդ ուղղությունը: Մնացած մահադատվածները հարձակվեցին Բալդուինի և նրա ջոկատների վրա, ջարդեցին դրանց ու մատնեցին փախուստի: Նույն այդ ժամանակ Իլ-Ղազին, Թուդթեգինը, Թուդան Արսլանը և նրանք, ուժեր մնացել էին, ջարդեցին ու ոչնչացրին ֆրանկների հետևազորի մեծ մասին որոշ հեծյալների հետ միասին ու հետապնդեցին նրանց, մինչև որ չմտան հաբ ամրոց ու զավթեցին շատ բաներ այն ամենից, ինչ այնտեղ նրանք ունեին: Եվ ահա Նաջմ-է-Դինը, Թուդթեգինը և Թուդան Արսլանը վերադարձան Դանիս, որտեղ հայտնաբերեցին, որ Զարդանայի կառավարիչն ու ֆրանկները արդեն վերադարձել են այնտեղ այն բանից հետո, երբ փախել էին մահադատվածներից և իմացել, որ նրանք գրավել են Զարդանան: Մահադատվածները հանդիպեցին նրանց և շատ ֆրանկների կոտորեցին, իսկ մեծաթիվ ֆրանկներ էլ փախան հաբ: Թուրքերը հաղթանակով ու ավարով հետ դարձան, իսկ երբ մահադատվածները, որոնք գտնվում էին Կինևարինում, իմացան Զարդանայի կառավարչի կողմից մահադատվածների պարտության մատնելու մասին և ապաստան գտան Գալեայում: Գալեայի բնակիչները շատ անհանգստացած էին, սակայն երկու ժամ անց նրանց մեկ այլ լուր եկավ ու նրանց տիրությունը փոխվեց ուրախությամբ, իսկ անհանգստությունը՝ ցնծությամբ: Մնացին լուրը այն մասին, որ Զարդանայի կառավարիչը պարտության է մատնել մահադատվածներին, տարածվեց ֆրանկների քաղաքներով և նրանք զարդարեցին իրենց բաղաբները և ուրախություն և գոհություն հայտնեցին, սակայն, այն բանից հետո, երբ եկավ իբն Սեն-ժիլը (**Տրիպոլիի կոմսության Պոնս Տուլուզցու – Մ.Ֆ.**) պարտության լուրով, որը կրել էին ֆրանկները, նրանց ուրախությունը տիրությամբ փոխվեց, իսկ անդորը՝ անհանգստությամբ ու թախիծով: Զարդանայի տիրակալը Ռոջեր անունով մի բորոտությամբ վարակված վիկոնտ էր: Նա ընկավ ծիռը, Ջաբալ Սոմաթայի մարդիկ հասան նրան, բռնեցին և ուղարկեցին Իլ-Ղազիի մոտ Գալեա, իսկ սա էլ նրան ուղարկեց Թուդթեգինի մոտ, որը անմիջապես էլ առանց երկնելու սպանեց նրան: Դրանից հետո Իլ-Ղազին եկավ Գալեա և բերեց գերիներին: Նա նրանցից առանձնացրեց ամրոցների կառավարիչներին ու առաջնորդներին, Անտիոքի կառավարիչ Բոհեմունդի որդուն, ռումեների տիրակալի դեսպանին, ինչպես նաև մարդկանց մի փոքր խմբի, որոնք փող ունեին: Նա նրանցից փրկագին վերցրեց և բաց թողեց: Գերիներից մնացել էին դեռ 30-ից ավել հոգի: Նրանք Իլ-Ղազիին որպես փրկագին գումար առաջարկեցին, որը նրան բավարար չթվաց և նա կոտորեց նրանց բոլորին: Դրանից հետո Դիջի 513 թվականի Ջուսմաղ և ամսին նա Գալեայից մեկնեց Մարդին, որպեսզի հավաքի այն թուրքներին, որոնք պետք է իր հետ վերադառնալիս Գալեայի շրջան, իսկ այս բաղաբը ծանր էր տանում նրանց ներկայությունը» (Եդեսի-է-Դին «Գալեայի պատմության հատվածներ»):

«40 օր անց նա (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Աուլոնացին – Մ.Ֆ.**) մարտ տվեց Նաջմ-է-Դինին (**Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր էղազին – Մ.Ֆ.**), երբ վերջինս գնին էր խալե, իսկ նրա խուսափությունը 20 օր էր տևում: Նա սկսել էր խալե այն բանից հետո, երբ ջարդել էր ֆրանկներին ու կոտորել նրանց և ահա այժմ նա խուսափության վիճակում էր ու չկարողացավ խելիք գալ ավելի շուտ, քան Բալդուին արքայազնը մոտեցավ Անտիոքին իր զորքով: Շուտով նրանց միջև տեղի ունեցավ երկրորդ ճակատամարտը՝ հավասար հաջողությամբ: Ֆրանկների ջոկատները ջարդեցին մահադատվածների ջոկատներին, իսկ սրանք էլ ջարդեցին ֆրանկների ջոկատներին: Եվ այս, և այն կողմից շատ սպանվածներ կային: Մահադատվածները գերեցին Սեյիանի, Բայատունուսի և հարակից շրջանների տեղ Թոբերտին: Սա այդ ժամանակ Դամասկոսի տեղ, աթաբեկ Թուդթեգինի (**Բուդյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուդ-Թեգին – Մ.Ֆ.**) ընկերն էր և նրա հետ միասին էր գործում դեռ այն ժամանակից, երբ նա Ալամեայում միացել էր ֆրանկների զորքին, երբ արևելյան զորքն առաջխաղացել էր Բարսուխի (**Մոսուլի կառավարիչ Բարսուխի – Մ.Ֆ.**) հրամանատարության տակ: Ռոբերտ Բորտոնը այդ ժամանակ ասել էր Թուդթեգինին. «Զգիտեմ ինչպես բեզ հյուրընկալություն ցուցաբերեմ: Ահա, ես բեզ եմ հանձնում իմ երկիրը, ուղարկիր քո հեծյալներին ու թող նրանք այնտեղ վերցնեն այն ամենը, ինչ կտանես, միայն պայմանով, որ չգերեվարեն մարդկանց և չապանեն եղջերավար կառավարիչներին, իսկ գումարներն ու բերքը թող նրանցը լինի և նրանք թող իմ թույլտվությամբ վերցնեն այն»: Երբ Ռոբերտը գերվեց, աթաբեկ Թուդթեգինը մասնակցում էր այդ ճակատամարտին՝ օգնելով Իլ-Ղազիին: Ռոբերտը ինքը իր համար փրկագին Նշանակեց 10.000 դինարի չափով: «Տարեք նրան աթաբեկի մոտ», - հրամայեց Նաջմ-է-Դինը, - «հնարավոր է ու եկվախեցնի սրան և նա ավելի մեծ փրկագին կկեսանալի»: Ռոբերտին տարան աթաբեկի մոտ, որը նստած էր իր վրանում և խմում էր: Տեսնելով մոտեցող Ռոբերտին, նա վեր կացավ, հագուստի փեշերը հավաքեց գոտու տակ, վերցրեց թուրը և, մոտենալով Ռոբերտին, գլխատեց նրան: Իլ-Ղազին նրա մոտ սուրհանդակ ուղարկեց, հանդիմանելով դրա համար և ասելով. «Մենք յուրաքանչյուր դիմարի կարիքն ունենք թուրքմեններին վճարելու համար, իսկ սա իր համար 10.000 դինար փրկագին էր Նշանակել: Ես նրան ուղարկեցի բեզ մոտ, կարծելով, թե դու կվախեցնես նրան և նա կմեծացնի փրկագինը, սակայն դու սպանեցիր նրան»: «Իսկ ես չեմ կարող սրանից ավելի լավ ձևով վախեցնել», - պատասխանեց նրան աթաբեկը» (Իբն Սունկիզ «Խորհուրդների գիրք»):

³⁶³² «Ժուլինը (**Թվաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տրեքիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության Ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**) երկու անգամ գիշերով մեկնեց Վադի Բուբան, ինչպես նաև Անտիոքի կողմից Եփրատին հարող մասեր և այնտեղ սպանեց ու գերեվարեց մոտ 1.000 հոգու: Ժուլինը նաև հարձակում գործեց Սամթիքի, ան-Նուբարայի և

Հայեային արևելյան մասերի վրա՝ վերցնելով այն ամենը, ինչ աչքին ընկնում էր հեծնելու կենդանիներից, ինչպես նաև տանելով տղամարդկանց ու կանանց» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեային պատմության հատընտիր»):

³⁶³³ «Մի անգամ գիշերը նա (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եղեսիայի կոմսության նախկին իսմանակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) մեկնեց առ-Ռավանդան, հետապնդելով թուրքմենների մի ջոկատը, որն անցել էր Եփրատը: Տեղի ունեցավ ճակատամարտ, ֆրանկները ջարդվեցին և նրանց որոշ բանակայություն սպանվեց» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեային պատմության հատընտիր»):

³⁶³⁴ «Արքան (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարին – Մ.Ֆ.) հաճախ այսպես էր վարվում՝ նա դիտավորյալ մեկնում էր Աբխազիա և այդ խաբեությանը հրապարտում թուրքմեններին ձմեռոցները, բանգի սրանց հետախույզները ամենտուր հետևում էին արքային և ուսումնասիրում նրա ուղին: Եվ ահա արքան մեկնեց Գեղուտի, իսկ այնտեղից էլ՝ Խուլպատի, որի արդյունքում նրանք վստահ եղան իրենց անվտանգությանը: Իմանալով, որ արքան հեռու է, նրանք իջան Բոտորա և մեծ բանակայությամբ տեղավորվեցին ձմեռելու: Արքան, սակայն, անգործ չմնաց, այլ արագորեն շարժվեց և փետրվարի 14-ին, կարծես թաղուհի թևերով առաջանալով, անակնկալ հարձակվեց նրանց վրա: Արդյունքում միայն չքերը, գտնելով ձիեր, կարողացան փախուստով փրկվել և անթիվ բանակի գերիներ ու ավար ձեռք բերեցին» («Զարթոյի-Ցիտվերթա», Անանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանք»):

³⁶³⁵ «Վերադարձան Գառուխի: Նույն այդ շաբաթում պատի սկզբի օրը արքան (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.) Շիրվանում գրավեց Կարալու բաղաբը՝ լցնելով իր թագավորությունը ոսկով, արծաթով և այլ հարստություններով» («Զարթոյի-Ցիտվերթա», Անանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանք»):

³⁶³⁶ «Վերադարձան Զարթոյի և, արագորեն զորք հավաքելով, մայիսի 7-ին իջան Շիրվան, ամալացրին երկիրը Լիժատից մինչև Կուրդեվան ու խիշտալանտա, որից հետո լիքը ավարով հետ դարձան» («Զարթոյի-Ցիտվերթա», Անանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանք»):

³⁶³⁷ «Այդ պահին ճուլիներ (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եղեսիայի կոմսության նախկին իսմանակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) գտնվում էր Ռապան բերդաբաղաբի սահմաններում: Գալով Զետուն և Պետսիկ՝ նա գործերը գումարեց և առավոտյան շարժվեց թուրքի դեմ: Հարձակվելով նրա վրա՝ նա 1.000 հոգի կոտորեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այդ ժամանակ ժուլիներ (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եղեսիայի կոմսության նախկին իսմանակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) գտնվում էր Զահանում, որտեղ էլ հենց հավաքեց իր զորքերը և հարձակվեց թուրքերի վրա՝ կոտորելով 4.000 հոգի» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հիջրի 514 թվականի Սաֆար ամսին ընդհարում տեղի ունեցավ ալ-Աթարիբի կառավարիչ, Նաջմ-Էդ-Դին Իլ-Ղազիի (Մարդինի Արտուխյանների Եփրոսյան հիմնադիր Էմիր Էղազին – Մ.Ֆ.) կողմնակից Բալակ իբն Իսհակի ու ֆրանկների միջև: Սա գիշերով ելել էր ալ-Աթարիբից Հայեայի մի ջոկատով և ուղղվել դեպի Անտիոք: Այնտեղ նրան էր հանդիպել Անտիոքի մի ջոկատ և ջարդել: Դրանից հետո նա հետ էր դարձել, սակայն ֆրանկները հետապնդել էին նրան: Նրանց հանդիպումը տեղ էր ունեցել Թուրմանիկի ու Թելլ Աղդիի մոտ՝ Լեյլունի հովտում» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեային պատմության հատընտիր»):

³⁶³⁸ «Հիջրի 514 թվականի Սաֆար ամսին ընդհարում տեղի ունեցավ ալ-Աթարիբի կառավարիչ, Նաջմ-Էդ-Դին Իլ-Ղազիի (Մարդինի Արտուխյանների Եփրոսյան հիմնադիր Էմիր Էղազին – Մ.Ֆ.) կողմնակից Բալակ իբն Իսհակի ու ֆրանկների միջև: Սա գիշերով ելել էր ալ-Աթարիբից Հայեայի մի ջոկատով և ուղղվել դեպի Անտիոք: Այնտեղ նրան էր հանդիպել Անտիոքի մի ջոկատ և ջարդել: Դրանից հետո նա հետ էր դարձել, սակայն ֆրանկները հետապնդել էին նրան: Նրանց հանդիպումը տեղ էր ունեցել Թուրմանիկի ու Թելլ Աղդիի մոտ՝ Լեյլունի հովտում» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեային պատմության հատընտիր»):

³⁶³⁹ «Զորիստոսի 1120 թվականին, այն բանից հետո, երբ արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) Երուսաղեմում անցկացրեց այդ տարվա առաջին վեց ամիսները, Անտիոքից սուրհանդակներ եկան և արքային ու նրա հետ գտնվող բոլոր մարդկանց տեղեկացրին, որ թուրքերը, ինչպես վարվել են անցյալ տարի, այս տարի ևս անցել են Եփրատը, ներխուժել են Անտիոքի ու վնաս են հասցնում մարդկանց: Այսպիսով՝ արքան խորհուրդ գումարեց, ինչպես հարկն էր այդ պարագայում, որից հետո որոշվեց հավաքել առկա բոլոր ուժերը, հետևելով վերցնել պարտիսիանի ու Կենարար խաչը և օգնել վտանգի մեջ հայտնված հայրենակիցներին, ընդ որում, բանի որ ուղիք էին հանվել բազում հազար մարդիկ ու քրիստոնյաների հետ էր նաև Կենարար խաչը, բոլոր հույսերը կային, որ այդ գործը հաջողությամբ կավարտվի...: Դա հուսիս ամիսն էր: Եվ ահա մեր մարդիկ գնացին ուղիղ դեպի Անտիոք, ընդ որում թուրքերն այդ ժամանակ արդեն այնքան էին մոտեցել բաղաբի պարիսպներին, որ բոլոր քրիստոնյաներին փակել էին ներսում: Անհավատները, սակայն, իմանալով, որ արքան եկել է ու բաղաբի դիմաց և, ուղղվեցին դեպի Հայեա, որտեղ իրենց կարծիքով ավելի անվտանգ էր, ընդ որում Դամասկոսից ժամանած 3.000 ռազմիկները նրանց հետ էին: Այդ ժամանակ Բալդուինը, սակայն, արագ երթով ընկավ թշնամիների հետևից՝ մտադիր լինելով մարտ տալ: Մեր մարդիկ արագ սլանում էին Ու, թեև, ոմանք ընկան սպանված կամ վիրավոր, սակայն թուրքերը առաջվա պես խուսափում էին վճռական ճակատամարտից: Եվ այսպես, չհասնելով որևէ արդյունքի ու տիրելով՝ մեր մարդիկ վերադարձան Անտիոք, իսկ թուրքերն էլ գնացին Պարսկաստան: Այդ ժամանակ արքան Կենարար խաչն ուղարկեց Երուսաղեմ, իսկ ինքը անվտանգության նկատառումներով որոշ ժամանակ մնաց տեղում» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 49):

«Հաջորդ տարի Ղազին (Մարդինի Արտուխյանների Եփրոսյան հիմնադիր Էմիր Էղազին – Մ.Ֆ.)՝ Զրիստոսի հավատքի այդ հավերժական ու անկուշտ հալածողը, ինչպես մի օձ, որ մշտապես գալարվում է և հնար է փնտրում վնաս հասցնելու, ցանկանալով օգտվել արքայի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացու – Մ.Ֆ.) բացակայությունից, հավաքեց իր զորքերը և փորձ կատարեց հարձակվել մեր մարդկությանի վրա: Արքան, հենց որ լսեց թշնամու առաջնադասման մասին, հնարավոր արագությամբ առաջացավ, ընդ որում նա ոչ միայն իր հետ էր վերցրել Կենարար խաչն ու ասպետների մի բաժնակալին ուժեղ ջոկատ, այլև կանչել էր նաև Եղեսիայի ժուլինին (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եղեսիայի կոմսության նախկին իսմանակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացուն – Մ.Ֆ.) և Անտիոքի գլխավոր իշխանության՝ անընդհատ առաջանալով թուրք իշխանի ճամբարի ուղղությամբ: Երբ նա տեղ հասավ ու պատրաստ էր նորանոր մարտերի, Աստծո ձեռքը պատճեց թուրք իշխանին և նրան կարճակ ուղղվող հիվանդությունն ուղարկեց, որի արդյունքում նրա բանակի մեծ մասը, զրկված առաջնորդից, խելացի կերպով որոշեց խուսափել մարտից և, վերցնելով իրենց կիսամեռ իշխանին, հեռանալ Հայեա» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 12, գլուխ 14):

«Հայոց 569 թվականի սկզբներին խազի Էմիրը (Մարդինի Արտուխյանների Եփրոսյան հիմնադիր Էմիր Էղազին – Մ.Ֆ.) նորից զորահավաք արեց, կազմեց 133.000 հոգանոց մի զորաբանակ և գնաց ֆրանկներին դեմ: Նա փութանալով հասավ Ուռհա բաղաբի դարպասներին և բովանդակ դաշտը ողողեց զինվորներով: Մնալով այնտեղ չորս օր՝ նա իր անթիվ զինվորներով ամբողջությամբ փչացրեց արտերը, ապա շարժվեց, գնաց դեպի Սրուժ բաղաբը: Նա իր զորաբանակի մեծ մասը գաղտագողի անցկացրեց Եփրատի մյուս ափը և Թլպաշարից մինչև Զետուն ընկած շրջանի տղամարդկանց ու կանանց ամբողջությամբ գերեվարեց: Թուրքերն անգթաբար սրի բաշեցին բոլոր երեխաներին, անհամար բազմություն ողջակեց արեցին: Երբ խազին իր բանակով անցնում էր Եփրատը, բազում գյուղեր սրի բաշեցին, բախաններն ու վանականները սրով ու հրով սպանվեցին...: Խազի Էմիրը ուղեով գնաց, բանակեց Ազգաի մոտ: Այդ ժամանակ Երուսաղեմի թագավորը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) ֆրանկների բովանդակ զորքով հասավ Ազգա՝ թուրք զորքերին պատերազմ տալու: Զուլինն (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եղեսիայի կոմսության նախկին իսմանակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) իր զորքերով գնաց Անտիոք և միացավ թագավորին: Թուրքերի ու ֆրանկների զինվորները բազում օրեր կանգնել էին դեմ-դիմաց, բայց մարտ չուղեցին, իսկ հետո խազին զորքերով թողեց, գնաց Մելիտենի Կարսիան կոչվող շրջանը, թագավորը վերադարձավ Երուսաղեմ, Զուլինն էլ գնաց իր բաղաբ՝ Ուռհա» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Հայոց 569 թվականին Ղազին (Մարդինի Արտուխյանների Եփրոսյան հիմնադիր Էմիր Էղազին – Մ.Ֆ.) իր զորքերով անցավ Եփրատը և, սկսած Թլպաշարից մինչև Զետուն, անողորմ կերպով սպանեց, այրեց ու գերեվարեց բոլորին: Այդ ժամանակ ժուլիներ (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եղեսիայի կոմսության նախկին իսմանակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) գտնվում էր Զահանում, որտեղ էլ հենց հավաքեց իր զորքերը և հարձակվեց թուրքերի վրա՝ կոտորելով 4.000 հոգի: Ղազին հետ դարձավ ու հարձակվեց Ազգաի վրա: Այդ ժամանակ օգնության հասավ նաև Երուսաղեմի արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), որին միանալու ուղղվեց նաև ժուլիներ, սակայն մարտ այդպես էլ տեղի չունեցավ, բանի որ և թուրքերը, և ֆրանկները գնացին իրենց տեղերը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Իլ-Ղազին (Մարդինի Արտուխյանների Եփրոսյան հիմնադիր Էմիր Էղազին – Մ.Ֆ.) կրկին հավաքեց իր ռազմիկներին և ներխուժեց Եղեսիայի շրջան, որտեղ այդքան բերք: Չհանդիպելով դիմադրության՝ նա թափանցեց Անտիոքի շրջան, որտեղ գերիներ վերցրեց և եկավ իր տեղը» (Միքայել Անտիոքի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

«**Նրա (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եղեհայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեհայի կոմսության ժուպին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.)** համբավը տարածվեց ողջ Միջագետքի երկրներում, վախը համակեց բոլոր հարևան թուրքերին: Թուրքմենները, որոնց մի մասը գերության էր մատնվել, գնացին, ապաստան գտան Ղազին՝ Մարդինի տիրոջ (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Էղազին – Մ.Ֆ.**) մոտ, համոզելով նրան արշավել դեպի Ուռուհա և առնել իրենց վրեժը: Վերջինս բազմաթիվ ու անհամար զանգվածներ հավաքեց և եկավ պաշարեց Ուռուհան: Երջապատելով այն՝ նա հափշտակեց նրա բերքը, կտրատեց ու փչացրեց պարտեզները և գնաց» (Անանուն Եղեհացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 282):

«Այդ տարի թուրքմենների մեծ բանակությամբ եկավ Իլ-Ղազին (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Էղազին – Մ.Ֆ.**) և Սաֆար ամսի 25-ին անցավ Եփրատը: Նա ուղղություն բռնեց դեպի Թալաշար և մնաց այնտեղ մի քանի օր՝ չմտնելով մարտի մեջ: Դրանից հետո նա ուղղվեց դեպի Ազազ, ցանկանալով գրավել այն՝ միաժամանակ նաև թույլ չտալով թուրքմեններին ցրվել շրջակայքում: Այստեղից նա մեկնեց Անտիոքի կողմը և մնաց այնտեղ մեկ օր, իսկ հետո էլ որոշ ժամանակ անցկացրեց առ-Ռուջի շրջակայքում: Այս ամենից հետո նա շարժվեց դեպի Կիննասարին, իսկ այդ ժամանակ թուրքմենների սրտերը սևացան, բանի որ նրանք, ինչպես նախորդ տարի, հույս ունեին ապարի, սակայն փոխարենը այժմ իրենք ստիպված էին մարտնչել ամրոցների դեմ և գերծ մնալ ավարառությանից: Նրանք վաճառեցին գերիներին, որոնց վերցրել էին առաջին պահերին, որից հետո վերադարձան իրենց երկրամասեր՝ կուտակված ողջ շարությանը թափելով մահմեդականների վրա՝ սպանելով և գերեզմարելով նրանց: Նաքս-Էդ-Ղինն իր հերթին որոշակի նեղություն պատճառեց թուրքմեններին այն բանի համար, ինչը չէր սիրում նրանց մեջ, սակայն նա չափի անցավ իր հալածանքներում, բանգի հրամայեց սասիղել նրանց մորուքները և պոկել գլխաշորերը: Վիրավորված դրանից՝ ռազմիկները ցրվեցին և նրանց միայն փոքր բանակություն մնաց Դալեայի շրջանում, այն էլ ցրվեց այնտեղ: Ֆրանկները սկսեցին ձգտել օգուտ քաղել այդ վիճակից և ելան դեպի Դանիս: Այն բանից հետո, երբ Թուրքեզին (**Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուդ-Թեզինը – Մ.Ֆ.**) և Դամասկոսի գործը եկան ու Իլ-Ղազինի հետ մեկ գործում միավորվեցին ֆրանկներին դիմադարձելու համար, նրանք ուղղություն բռնեցին դեպի Ֆրանկները, որոնք կազմում էին 1.000 հեծյալ և շատ համաճար: Թուրքերը շրջապատեցին նրանց, սակայն նրանցից և ոչ մեկը չնահանջեց՝ վախենալով, որ նահանջը կընկավի որպես փախուստ: Նրանք ուղղություն բռնեցին դեպի Մաառատ Միսրին, ընդ որում հիմնական գործից չառանձնացավ ոչ մի հեծյալ կամ հետևակային: Թուրքերն արդեն մոտ էին այն բանին, որ հաղթահարեին նրանց, նրանք սպանում էին նրանց, ուժեր ելուն էին բաղաբից կամ ում ձին կանգնում էր և նա առանց ձիու էր մնում, ֆրանկները չէին կարողանում իրենց ջրով ապահովել և գտնվում էին կործանարար դրության մեջ, բայց Իլ-Ղազին ու Թուրքեզին էլ էին իրենց ռազմիկների միայն զինավորվածություն էին ստիպում մարտնչել: Թուրքերը տեղավորվեցին Մաառատ Միսրինի կողքը, որտեղ ֆրանկներն էին, բայց հետո այնտեղից վերադարձան Դալեա, իսկ ֆրանկներն էլ՝ Անտիոք» (Ենմալ-Էդ-Ղին «Դալեայի պատմության հասրնետիր»):

³⁶⁴⁰ «Դենց այդ ժամանակ էլ մարտնչեցին Շիրվանի և Դերբենդի տիրակալները (**համապատասխանաբար Շիրվանշահների Եմիրության Եմիր Աֆրիդունի (1118-1120) և Դերբենդի Եմիրության Եմիր Սուխանները (1120-1140) – Մ.Ֆ.**), սակայն Աֆրիդունին սպանեցին, իսկ շիրվանցիներին էլ կոտորեցին» («Զարթիս-Ցիսլիբեթա», Անանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

³⁶⁴¹ «Բալակի (**Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Բալակի – Մ.Ֆ.**) տիրույթները անողորմ կերպով ասպատակվում էին Կարկառի հայերի կողմից» (Միքայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

«/277/ Կարկառի երկրում այդ ժամանակ իշխում էր Միքայել որդի Կոստանդին անունով մի հայ, որը Մարաշի ավերիչ երկրաշարժի օրերին գտնվում էր Սամոսատի բանտում: Այս Միքայելը մի հեծմախո պատանի էր և մեծ վնաս էր պատճառում բոլորին՝ կողոպուտի և ավազակությունների մատնելով ողջ շրջակա վայրերը: Այդ ժամանակ Անձիսի երկրում և Դին շխարում իշխում էր Արտուխի սերունդներից Բալակ թուրքը (**Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Բալակը – Մ.Ֆ.**), որը մի ժամանակ տիրում էր Սրուհին: Նա անընդհատ լուր էր ուղարկում այս Միքայելին և համոզում, որ ձեռք բաշի այդ չարագործություններից ու թույլ չտա, որ իր ավազակները վնասեն վաճառականներին և ճանաչարհորդներին, բայց նա չէր համոզվում և մարդիկ միշտ զանգաստվում էին Միքայելից Բալակի մոտ... /299/ Նրանց հոռուականները շարունակ գնում, ավազակություններ էին գործում նրա սահմաններում, ինչպես անում էին նրանց եղբայրակից Կարկառի հայերը Բալակի երկրում» (Անանուն Եղեհացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 277, 299):

«Այդ ժամանակ Կարկառի հայերը գաղտնի հարձակումներով անընդհատ ոտնատակ էին տալիս Չիադի, Բալուի և Մեյխտեի շրջակայքը: Իմանալով այդ մասին՝ թուրք Եմիր Բալակը (**Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Բալակի – Մ.Ֆ.**) Կարկառի հայազգի տիրակալ Միքայելի մոտ մարդ ուղարկեց և հայտնեց, որ նա նրան ամեն տարի 1.000 բեռ ցորեն կտա և կհանձնի իր երկրում գտնվող երեք գյուղեր, եթե նա զսպի իր ավազակներին: Միքայելը մի քանի անգամ երդումով հավաստիացրեց Բալակին, որ հենց այդպես էլ կվարվի, սակայն չպահեց երդումը, այլ, վերցնելով իրենց ուղարկված ցորենը և տիրելով իրեն տրված գյուղերին, շարունակեց հարձակումները Անձիսի վրա» (Բար-Յեբրեթու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁶⁴² «Կամախի տեր իբն Մանգուզը (**Մանկուչականների Եմիրության Եմիր Իսհակ իբն Մանկուչակը (1120)– Մ.Ֆ.**) փախավ Տրապիզոն և սկսեց հույների օգնությունը փնտրել: Նրա հետ գնաց Գալիասը: Այդ ժամանակ Բալակը (**Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Բալակը – Մ.Ֆ.**) և Մեյխտեի սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.**) դաշինքի մեջ մտան Իլ-Ղազինի (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Էղազին – Մ.Ֆ.**) հետ և, երբ սկսվեց ճակատամարտը, հույները պարտություն կրեցին, իսկ Գալիասն ու իբն Մանգուզը գերվեցին: Գալիասին փրկագնեցին 30.000 դինարի դիմաց, իսկ իբն Մանգուզին Իլ-Ղազին բաց թողեց հենց այնպես, բանի որ նա նրա փեսան էր: Դրա պատճառով էլ հենց թշնամություն ընկավ մի կողմից սուլթանի ու Բալակի, մյուս կողմից էլ Իլ-Ղազինի միջև» (Միքայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

«Այդ տարի Կամախի տերը (**Մանկուչականների Եմիրության Եմիր Իսհակ իբն Մանկուչակը – Մ.Ֆ.**) պատասպարվեց Տրապիզոնի հույնի մոտ, որից հետո Գալիասի հետ միասին առաջացավ: Այդ ժամանակ սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.**) և Բալակը (**Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Բալակը – Մ.Ֆ.**) նրանց դեմ ելան մարտում ու հաղթեցին, Գալիասը գերվեց, սակայն հետո ինքն իրեն փրկագնեց 30.000 դինարով և հեռացավ իր երկիր» (Բար-Յեբրեթու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նա (**Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Բալակը – Մ.Ֆ.**) գնաց Կամախի վրա և սրա տեր Մանկուչակը (**Մանկուչականների Եմիրության Եմիր Իսհակ իբն Մանկուչակը – Մ.Ֆ.**) փախավ Տրապիզոն՝ ապաստանելով հույների մոտ, որոնք օգնեցին նրանց և ելան Բալակի վրա: Դույների գործը, սակայն, պատվեց, բռնեցին Մանկուչակին ու Գալիասին և վաճառեցին 30.000 դահեկանով» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այդ տարի ... Եմիր Բալակ իբն Օրթուխը (**Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Բալակը – Մ.Ֆ.**) Սիրման ամրոցի մոտ հաղթանակ տարավ Գալիաս Դույնի նկատմամբ, որը Արգինջանի հողում է՝ սպանելով մոտ 5.000 ռազմիկների և գերելով նրանց հրամանատար Գալիասին» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁶⁴³ «Նոյեմբեր ամսին արքան (**Զարթիսի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.**) մեկնեց Աշորնիս և հարձակվեց թուրքմենների վրա: Նա կոտորեց նրանց և ավար ձեռք բերեց վերցնելով դրա անթիվ բանակություն: Վերադարձին արքան հրկեացս հարձակվեց Սևգեյմաշայի թուրքմենների վրա և նա ու նույնիսկ վրաններում սզացողների չթողեց» («Զարթիս-Ցիսլիբեթա», Անանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

³⁶⁴⁴ «Այդ ժամանակ Բալակը (**Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Բալակը – Մ.Ֆ.**) հրամայեց փոխանցել Միքայել Կարկառեցուն, որ ամեն տարի նրան 1.000 բեռ ցորեն կտա, եթե վերջինս զսպի իր ավազակներին: Նա նաև նրան երեք գյուղ փոխանցեց իր տիրույթներից: Միքայելը ոչ մեկ անգամ երդվեց Բալակին միջոցներ ձեռք առնել, սակայն իր այդ խոսքը ոչ մի անգամ չպահեց: Մի անգամ, երբ ցորենն արդեն Կարկառ էր հասցվել, նույն իսկ գիշերը ավազակները Անձիսում երկու գյուղ այրեցին: Նրանք ամայացրին նաև այլ վայրեր և սպանեցին թուրքերին, որոնք ճամբար էին գարել տանց նահազգուչական միջոցներ ձեռք առնելու, բանի որ Եմարտընում էին, թե տիրակալների միջև խաղաղություն է տիրում, իսկ ցորենն էլ արդեն ուղարկվել է» (Միքայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

³⁶⁴⁵ «Չաշտության կնքումից հետո ֆրանկները ելան ու սկսեցին գերեզմարել ֆելախ-մահմեդականներին, որոնք ապրում էին նրանց իշխանության տակ գտնվող տարածքներում: Նրանք հետապնդում էին նրանց, խլում նրանց ունեցվածքը, գույքն ու պարենամթերքը, որպեսզի ամրացնեին իրենց դիրքերը: Ինչ վերաբերվում է այն գյուղերին, որոնք ըստ կնքած հաշտության համաձայնության մահմեդականների ձեռքն էին անցել, այսպես նրանք շարունակում էին հանգիստ ապրել: Անիծյալ ժուպինը (**Թալաշարի իշխանության իշխան, Եղեհայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեհայի կոմսության ժուպին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**), սակայն, նենգորեն վարվեց, նա ելավ ու հարձակում գործեց ան-Նուբարայի և ալ-Ախսի վրա: Որպես իր արդարացում նա հայտարարեց, որ Մանքիցի կառավարիչը գերել է իր սարկանիցից մեկին, նա դրա համար բացատրություն Է պահանջել, սակայն բավարարում չի ստացել: Դա տեղի ունեցավ Շալալ ամսին: Ժուպինը սպանեց, գերեզմարեց և այրեց այն ամենը, ինչ կար ան-Նուբարայում և ալ-Ախսում: Այնտեղից նա գնաց ալ-Վադիի վրա և ամապարեց նաև այն: Դրանից հետո նա ուղղություն բռնեց դեպի Թալաշար, բայց հետո կրկին վերադարձավ, նոր գործ հավաքեց, ելավ ու նույն կերպ վարվեց: Իր այդ հարձակման ժամանակ նա ամենից առաջ բռնում էր ծերունիներին ու հիվանդներին, նրանց վրայից պոկում շորերը, մերկ վիճակում թողնում

նրանց ցրտին և նրանք բոլորը այս կերպ գոհվեցին: Հայեպի կառավարիչը գրեց Բալդուինին (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) այդ կապակցությամբ, թե. «Իրոք Նաթ-Էդ-Դինը (Մարդիկի Արտուխյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Էդազի – Մ.Ֆ.) այս մարզը առանց զորք չէր թողնի, եթե վստահ չլիներ պայմանավորվածությանը», բայց սա պատասխանեց, թե. «Դա իմ գործը չէ, այլ ժալիկնի»: Դրան հաջորդեցին ժալիկի մեծաթիվ հարձակումները: Այդ ամենից հետո ֆրանկները ելան Անտիոքից և հարձակում գործեցին Շեղարի շրջանի վրա՝ ձեռք գցելով անհաշիվ ավար ու գերիներ: Նրանք մութթան էին պահանջում, որը սովորություն ունեին հավաքել այդ հարձակումից առաջ, իբրև Մունկիզը խոստացավ նրանց դա վճարել, եթե նրանք վերադարձնեն այն ամենը, ինչ վերցրել էին մինչ այդ: Նրանք չհամաձայնեցին, ի վերջո նա ստիպված եղավ վճարել նրանց պահանջածը և նրանց հետ այդ տարվա վերջին հաշտություն կնքեց» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի... լուր եկավ, որ ժալիկը (Թլաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժալիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) հարձակում է գործել արաբներ ու թուրքմենների վրա, որոնք ապրում են Սիֆֆինում, գերել է նրանցից ոմանց և Եփրատի ափից ձեռք է գցել մեծ քանակի անասուններ, իսկ հետդարձի ճանապարհին էլ ավերել է Բուզան» (իբրև ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Թագավորելով Ուռնայում՝ ժալիկը (Թլաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժալիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) զորք հավաքեց, գնաց, նվաճեց թուրքմենների վրանները և նրանցից շատ գերիներ վերցրեց» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 282):

³⁶⁴⁶ «Երբ Բալակին (Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Բալակին – Մ.Ֆ.) հայտնեցին կատարվածի մասին, նա զայրացավ և որոշեց հետապնդել հայերին, որպեսզի ոչնչացնի նրանց: Խիստ ձմռանը, երբ լեռներում շատ ծյուն էր եկել և այդ պատճառով էլ Կարկառի բնակչությունը իրեն անվտանգ էր գտնում, չունենալով պահպանություն, Բալակը սառույցի վրայով անցավ Եփրատը և ուղղվեց Բեթ-Գուրոսի կողմը՝ կարծես հեռանալով Կարկառից, որպեսզի խաբի նրա բնակչությանը: Բացի այդ նրանք Կարիուն անառիկ լեռան ուղղությամբ բաց թողեցին նաև 1.000 թամբազերձ ձիեր: Արդյունքում ծյունը տորովեց, ռազմիկները անցան և օրերից մի օր հասան Բար-Սումայի վանքին: Նրանք անցան Կարկառ լեռը և լուսաբացին նետվեցին այդ դժբախտ շրջանի վրա: Խղայ ամսի առաջին օրը շրջանը գրավվեց և չկարողացավ ազատվել թուրքերից: Բալակը ձեռք գցեց և տարավ այնտեղից բնակչությանը, անասուններին և այն ամենը, ինչ կար: Շրջանը վերածվեց անապատի, սակայն Բալակը ողորմած եղավ և ոչ մի բնակիչ թույլ չտվեց մահանալ ու ոչ-ոք չստրկացվեց: Ավելին, նա վերադարձրեց նրանց անասունները և այն ամենը, ինչին նրանք տիրում էին մինչ այդ: Նա նրանց գյուղեր հասկացրեց Անձիթի իր տիրույթներում, սակայն ստիպեց երդվել, որ նրանք չեն վերադառնա Կարկառ, ընդ որում ինքը ևս երդվեց, որ նրանց, ով կփախչի Կարկառ, ինքը կբռնի ու կստրկացնի: Ահա թե բանն ինչպես եղավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

«Վերջինս (Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Բալակը – Մ.Ֆ.) չհամբերելով՝ խստաշունչ դեկտեմբեր ամսին հավաքեց թուրքմենների մի մեծ թաղության՝ Կարկառի բարեշեն երկիրն ասպատակելու նպատակով: Տիրոջ կամքը զորավիգ եղավ նրան, օգնեց ու առաջնորդեց՝ նրա առջև սառեցնելով ահռելի Եփրատ գետը: Մի ժամվա ընթացքում նա և բոլոր թուրքմեն գինվորները անցան մյուս կողմը: Եթե ստիպված լինեին շարժվել ծանծաղուտով, հինգ օրում չէին կարողանա անցնել: Երեկոյան հասան երկրի սահմանները և նրա գինվորները դարձանակալեցին տեղի դժվարանցանելի լեռներում: Այդ գիշեր ծյուն եկավ և ոչ ոք նրանց չնկատեց: Տեղը զայրացավ երկրի բնակիչների վրա: Ով դուրս էր գալիս գյուղից լեռներով կամ Կարկառից անցնելու համար, թուրքմենները ծյան վրա թողած նրա հետքերով գնում էին նրա հետևից և, գտնելով նրան, սպանում կամ գերի էին բռնում: Այնուհետև, ցրվելով երկում, նրանք ամբողջովին ավերեցին այն, այրեցին տներն ու գյուղերը և մեծամեծ ոճիրներ գործեցին» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 277):

«Երբ Բալակին (Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Բալակին – Մ.Ֆ.) հայտնեցին կատարվածի մասին, նա զայրացավ և որոշեց հետապնդել հայերին, որպեսզի ոչնչացնի նրանց: Եվ ահա շեբեթ ամսին, երբ լեռներում շատ ծյուն էր եկել, Բալակը սառույցի վրայով անցավ Եփրատը և ուղղվեց Գուրոսի կողմը: Բացի այդ նրանք Կարիուն անառիկ լեռան ուղղությամբ բաց թողեցին նաև 1.000 թամբազերձ ձիեր: Արդյունքում ծյունը տորովեց, ռազմիկները անցան և օրերից մի օր հասան Բար-Սումայի վանքին: Նրանք անցան Կարկառ լեռը և լուսաբացին նետվեցին այդ դժբախտ շրջանի վրա: Եվ ահա կանոն ամսի սկզբում շրջանը գրավվեց, իսկ դա եղավ Հուլյաների 1430 թվականին: Բալակը ձեռք գցեց և տարավ այնտեղից բնակչությանը, անասուններին և այն ամենը, ինչ կար: Շրջանը վերածվեց անապատի, սակայն Բալակը ողորմած եղավ և ոչ մի քրիստոնյա գինվորի թույլ չտվեց սպանել ու ոչ-ոք չստրկացվեց: Ավելին, նա վերադարձրեց նրանց անասունները և այն ամենը, ինչին նրանք տիրում էին մինչ այդ: Նա նրանց գյուղեր հասկացրեց Անձիթի իր տիրույթներում, սակայն ստիպեց երդվել, որ նրանք չեն վերադառնա Կարկառ, ընդ որում ինքը ևս երդվեց, որ նրանց, ով կփախչի Կարկառ, ինքը կբռնի ու կստրկացնի» (Բար-Յեբեթուս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Սա (Խարբերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Բալակը – Մ.Ֆ.) խորհեց ավերել Կարկառի երկիրը» (Անանուն «Պատմություն Սրբոց»):

³⁶⁴⁷ «Նույն ձմեռ էլ մեկնելով Աբխազիա՝ արքան (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.) ժամանեց Բիչվինտու և, կարգի գցելով այնտեղի գործերը, արժանիներին պարգևատրեց, իսկ մեղավորներին էլ բռնեց ու պատժեց: Ձմեռը խիստ էր, իսկ ծյունը՝ խորը, և ահա, իմանալով, որ արքան հեռու է, թուրքերը հանգիստ իջան ու տեղակալվեցին Ստկավարիի ափին: Այն վարպետ առյուծը, սակայն, երբ անհրաժեշտություն էր առաջանում մարտ մղել, ոչ այլապես էր և ոչ էլ ուղտի կանխում էր բան և ու այդ հարցում նրան հետ պահողներից ոչ-ոք հաջողություն չէր ունենում: Եվ ահա արքան խորը ծյան վրայով հապճեպ մեկնեց Աբխազիայից՝ ստիպելով Լիխի լեռան վրայով, որտեղ ծյան բարձրությունը հասնում էր մինչև երեք մետրի, անցում բացել: Չորքը նրան պատրաստ վիճակում դիմավորեց և, չսպասելով Զարթոյից եկող լուրերին, հարձակվեց Հունանի վրա: Չորքը պատեց Ստկավարիից ու Գագիից մինչև Բերդուցի ձգվող ողջ տարածությանը և արդյունքում սրի մատնեցին նրանց բոլորին՝ չթողնելով և ոչ մեկին, որը նույնիսկ պատին կոխմեր կամ կպատմեր այդ ամենի մասին: Մարտ ամիսն էր» («Զարթոյի-Ցխուվերա», Անանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Հայոց 570 թվականին տեղի ունեցավ հետևյալը: Գանձակ գավառից ոմն Եփր, անունը խազի՝ արյունարբու, անպատկառ ու թալանող մի մարդ, որ լինելով Վրաստանի հարևան, հոժար կամքով ենթարկվում էր վրաց Դավիթ թագավորին (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.), մի վատ միտք հղացավ: Եվ ահա նա 3 բյուր թուրք գինվորների գլուխն անցած մտավ Վրաստան, նրա բնակչության մի մասին գերեվարեց և Վրաստանից տեղահանանելով, վերադարձավ ու բանակեց իր տեղը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Հայոց 570 թվականին Եմիր Դագին Գանձակի շրջանից, որ պատկանում էր իրեն և սահմանակից էր Վրաստանի հետ, ներխուժեց Վրաստան: Նա նվաճեց երկրի մի մասը, սակայն Դավիթ արքան (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.) գաղտնի ելավ թշնամու դեմ և կոտորեց ավելի քան 40.000 հոգի՝ նրանց ողջ գույքը, ընտանիքներն ու երեխաներն էլ բռնելով իր երկիր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁶⁴⁸ «Ժալիկը (Թլաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժալիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) հարձակում գործեց Սիֆֆինի վրա՝ գերեվարելով արաբներին ու թուրքմեններին: Նա մոտեցավ Բուզային, հարձակվեց նրա վրա և այրեց պարիսպների մեծ մասը, բայց ի վերջո, ինչ-որ քանակությամբ զուլառ ստանալուց հետո, հեռացավ իր երկիր» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատընտիր»):

³⁶⁴⁹ «Դրանից հետո Սաֆար ամսին ֆրանկները հարձակվեցին ալ-Աթարիի վրա, կոտորեցին նրա բնակիչներից ոմանց, այրեցին այն ու գերեվարեցին բոլոր նրանց, ովքեր չէին կարողացել ապաստանել ամրոցում» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատընտիր»):

³⁶⁵⁰ «Դրանից հետո Ռաբիա Բ ամսին նրանք հաստատվեցին Նավագում և երկրորդ անգամ հարձակվեցին ալ-Աթարիի վրա՝ այրելով նրա տներն ու ցորենը» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատընտիր»):

³⁶⁵¹ «Պարսկեր Ստկավարիի ջրերը բարձրացան՝ չտեղավորվելով հունում: Հուլյսը դրած դրա վրա՝ թուրքմենները հանգիստ սրտով տեղավորվեցին Պարսկում: Այդ ժամանակ արքան (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.), հետախուզության շնորհիվ պարզելով նրանց առկայությունը, կոտորեց թուրքերին և ամայացրեց Պարսկում: Նա երկու օր անցկացրեց այնտեղ և գոհացած ու մեծ ավարով վերադարձավ տուն: Հունիս ամիսն էր» («Զարթոյի-Ցխուվերա», Անանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Վրաց Դավիթ թագավորը (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.), լսելով այդ մասին, նրա դեմ ուղարկեց Վրաստանի զորքերին, որոնք, տեղ հասնելով, անսպասելիորեն հարձակվեցին թուրք գինվորների վրա, նրանցից 30.000 գինվոր սպանեցին, նրանց բոլոր կանանց ու երեխաներին Վրաստան գերեվարեցին, նրանց ոչխարների անհամար հոտերը բռնեցին և տարան, ձեռք բերեցին հսկայական ու անհամար քանակությամբ ավար» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այդ տարի նաև լուր եկավ այն մասին, որ վրացիները հայտնվել են Դուրուբայում, ինչպես նաև հայտնի եղավ Տուրքի Եմիրի տարածքի վրա նրանց հարձակման մասին» (իբրև ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

3652 «Զրիստոսի 1121 թվականին ժուլին (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եղեսիայի կոմսության նախկին իսկանակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) ամայացրեց Գուբոսայի շրջանը» (Միբայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

«Այդ ժամանակ ժուլին (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եղեսիայի կոմսության նախկին իսկանակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) ամայացրեց Գուբոսայի շրջանը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Իսկ Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) ելավ և հարձակում գործեց Յալեայի մոտ գտնվող Խաղիթի վրա՝ բռնելով մարդկանց և կենդանիների, որոնք գտնվում էին Յալեայում, ինչպես նաև նրանից դուրս՝ այլ-ձանադակիայում: Նա այնքան անասուններ վերցրեց, ինչքան կարող էր, ինչպես նաև մոտ 50 գերիների տարավ, սակայն այդ ժամանակ մարտակոչ ինչեք և մահմեդականների զորքից փոքր քանակի մարդիկ էլան ու հետ խլեցին անասունները, որից հետո ֆրանկները վերադարձան իրենց երկիր: Դրանից հետո ֆրանկները ուղղվեցին Յալեայի դարպասների ուղղությամբ՝ ճանապարհին զավթելով Խաղիթ Տայն ու այլ վայրեր: Նրանց մոտ ելավ Չաջիբ Նասիրն իր զորքով և ջարդեց նրանց, իսկ ոմանց էլ սպանեց, իսկ Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) ելավ Տոմադա Բ ամսին ու պայթարեց Խանասիրայի համար, վերցրեց այն, ավերեց ու դարպասները փոխադրեց Անտիոք: Նա տեղակայվեց Բուրջ Մինայի մոտ և նրա հետ նույն այն բանն արեց, ինչ արել էր ան-Նուբայի և այլ-Ախսայի հետ՝ գերեվարեց, այրեց ու թալանեց: Բալդուինը վերադարձավ ու տեղակարգվեց Սիդրայի մոտ, որը Զուլվեյթ գետի վրա է» (Թեմալ-Էդ-Ղին «Յալեայի պատմության հատվածներ»):

3653 «Տիրած նման փորձանքներից՝ թուրքմենները, իսկ նրանց հետ էլ նաև վաճառականները Գանձայից, Տիդիսից և Դմանիսից մեկնեցին սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Սանջարի (1119-1157) – Մ.Ֆ.) մոտ և բոլոր նրանք, հասնելով Պարսկաստան, սևով պատվեցին: Որը սևով պատեց միայն դեմքը, որը՝ ձեռքերը, իսկ ոմանք էլ՝ ողջ մարմինը, և այս կերպ տեղյակ պահեցին նրան իրենց գլխին եկած դժբախտությունների մասին, ինչով էլ վերջինիցս ողորմածություն կորցրեցին: Նրանք բոլորը ուժեղ սգում էին և այդ ժամանակ սուլթանը կանչեց արաբների արքա Դուրբեգ իբն Սադակին (Մագհադյանների Էմիրության Էմիր Դուբայթ – Մ.Ֆ.) և, սրան օգնական տալով իր որդի Մալիքին ու իր ողջ զորքը, սպասալար նշանակեց Իլ-Ղազի իբն Արտուխին (Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Էդգադին – Մ.Ֆ.)՝ մի քաջ ու խորամանկամիտ մարդու, որից հետո կոչ ուղղեց բոլոր մարտունակ թուրքմեններին, որտեղ էլ որ նրանք լինեին՝ բոլոր-բոլորին Յալեայից ու Դանակոսից սկսած, իսկ նրանց հետ էլ նաև Գանձակի աթաբեկին իր զորքի և Յալեայի բոլոր էմիրների հետ միասին: Յալեայից սրանք բոլորը, խոսքերը մեկ արին և, ամուր կերպով խմբվելով ու մեծաթիվ, ինչպես ծովի ավազը, օգոստոսի 20-ին եկան Թեռքը, Մանգլիսի և Դիդգորի, ընդ որում նրանք այնքան շատ էին, որ կանգնողներին այդ տեղերը նեղ էին գալիս: Պետք է ասել նաև այն մասին, թե ինչպես անվախ ու սրտով ամուր Դավիթը (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.) շարեց իր զորքը, ինչ հիմնալի ու կանխամտածված կերպով կարգի գցեց բոլոր գործերը, ամեն ինչում որսնորդելով հանգստություն ու ոչ շտապողականություն, որսնորդելով փորձառություն ու իմաստություն: Չիշենք նաև, թե ինչպես նա բարձրադիր օգնությամբ առաջին իսկ ճակատամարտում ցրեց նրանց զորքն և փախուստի մատնեց, ինչպես ոչնչացրեց Արաբիայի փառապանծ ռազմիկներին և ինչպես խորամանկորեն ու աննկատ հետապնդում իրականացրեց՝ ոչնչացնելով փախչողներին և լցնելով լեռնալանջերը, դաշտերը, լեռներն ու հարթավայրերը նրանց դիպկներով: Պետք է պատմել նաև այն մասին, թե ինչպես նա իր զորքն առանց կորստի պահեց, բանգի այդ մասին ոչ միայն ես, այլև ողջ աշխարհի իմաստունները ևս ի վիճակի չեն լինի ճշտորեն պատմել, նրանց լեզուները անհաջողության կմատնվեն և նրանք չեն կարողանա արժանի կերպով վարել պատումը: Բանն այն է, որ Բարձրալիի ձեռքը օգնեց նրան, իսկ վերին ուժն էլ պաշտպանեց: Սուրբ Գևորգը ակնհայտորեն առաջնորդում էր նրան՝ իր ձեռքով կոտորելով հարձակված այդ հեթանոսներին, ինչում նրանք ինքներն էլ, լինելով անհավատ և մուգ, խոստովանեցին մեզ՝ պատմելով մեծանահապառակ Գեորգիի հրաշագործության մասին, իսկ նկարագրել այն, թե ինչպես հարստացան մեր զորքերը, իսկ ավելի շատ էլ նաև թագավորությունը, ցույց տալ ոսկու, արծաթի, արաբական ձիերի, ասորական ջորիների, վրանների ու փռված գորգերի, իսկ ավելի շատ էլ նաև անթիվ ռազմական սարքերի, տարաբնույթ արվեստների, բարանետների, խնջույքի, լվացվելու և խոհանոցի համար նախատեսված պարագաների առատությունը, ապա ոչ մի թուղթ ու թանաք չեն հերիքի այդ ամենը նկարագրելու համար: Դուք ուղղակի պետք է տեսնեիք, թե ինչպես են գյուղացիները բշում արաբական արքաներին և այլ ոյուցագույնների ու կարիք չկա այդ մասին որևէ բան ասելու: Իմ պատումում հասնելով այս վայրին՝ ես ենթադրում եմ, որ պարսավանքի են արժանի այնպիսի մեծագույն պատումողներ, ինչպիսիք են Յոմերոսը, Արիստոբոլոսն ու Իրեա Յոմեսիցը, բանգի նրանցից առաջինը գունդեղ կերպով նկարագրեց տրոյացիների և աթեացիների ընդհարումը, ցույց տալով, թե ինչպես էին մարտնչում Ագամեմնոն ու Պրիամոսը, Աքիլլեսն ու Դեկտորը, իսկ հետո էլ նաև՝ Ռոխմասն ու Օրեստեսը և ով ում հաղթեց, երկրորդը պատմեց Ալեքսանդրի (Յունաստեղծական տեղության արքա Ալեքսանդր III Մեծը – Մ.Ֆ.) հաղթականության մասին, իսկ երրորդն էլ նկարագրեց այն աղետները, որոնք իր ազգականների գլխին բերեցին Տիտոսն ու Վեսպասիանոսը (Յունի կայսր Վեսպասիանոսը և ապագա կայսր Տիտոսը – Մ.Ֆ.), սակայն նրանք, իրենց պատումի համար չունենալով բավարար տեղեկություններ, որոնք կվերաբերվեին տեղի ունեցածի հանգամանքներին, իրենց հռետորական արվեստով ուռձացրել են ամեն ինչ, ինչպես այդ մասին ասել է նույն Ալեքսանդրը, թե. «Աքիլլես, դու մեծ չեիր լինի, թե չհանդիպեիր մեծն զովերոզը Յոմերոսին»: Իրոք, այն ութ տարվա ընթացքում, երբ շարունակվում էր տրոյական պատերազմը, զովերոզն ոչ մի արժանի բան չէր եղել, իսկ ահա Դավիթ արքայի ճակատամարտը արքան թշնամիների դեմ շարունակվեց մինչև երեք ժամ և նրանք չկարողացան դիմանալ նույնիսկ առաջին հարձակմանը: Այսպիսով, եթե ահա մեր այս իմաստունների պատումի առարկան լիներ Դավիթ գործունեությունը, ապա նրանք կկարողանային այն նկարագրել այնպես, ինչպես արժանի կլինի նրանց ճարտասանությամբ և միայն այդ ժամանակ նրանք արժանի կլինեին համապատասխան գովեստի, սակայն հերիք է այդ մասին» («Զարթոյի-Տիտոսի», Ամսուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Մելիթ-Շաիդ, իմանալով թուրքերի կրած կորուստների մասին, որոնք սրանք կրել էին իբերական տիրույթներում, 200.000 հոգանոց զորքի հետ միասին ուղարկեց իր զորավար Սարանգին, որպեսզի բնաջնջեն իբերական ժողովուրդին: Սարանգի գլխավորությամբ գործող այս թուրքերը անբացատրելի կատաղությամբ և զազանային վրեժխնդրությամբ մոտեցան Իբերիայի սահմաններին, սակայն Դավիթ արքան (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.) անխուց կերպով դիմադրում է այս մեծաքանակ հակառակորդներին: Ծակատամարտում, որտեղ սերը հայրենիքի հանդեպ բոլոր ջանքերը ներդրեց, որպեսզի դեմ էլին զավթիչներին, թուրքերը մեծագույն կորուստներ կրեցին և, լինելով ցրված, դիմեցին փախուստի: Այս կերպ Դավիթ արքան փրկեց Իբերիան վերջնական կործանումից» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 95):

«Նախնորից ազատված թուրք գնվորները պատառոտեցին իրենց հագուստները, իրենց գլուխը հողեցին և, սևեր հագած, գլխաբաց գնացին, բոթը հասցրին Գանձակ բաղաբ՝ իրենց սուլթան Մելեթ իբն Տափարին: Նրանք ողբազին գանգատվեցին իրենց գլխին եկած փորձանքի համար: Նրանց մի մասն էլ գնաց, հասավ արաբների զավառը՝ Կարմիր շրջանի՝ Արտուխյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Արտուխ իբն Աբասի (Մ.Ֆ.) որդի Խազի Էմիրի (Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Սուլեյման իբն Արտուխի – Մ.Ֆ.) մոտ, և աղիողորմ նրան պատմեց իրենց գլխին եկածի մասին: Խազին, սեփական հզորությամբ ամբարտավանացած, հրամայեց իր մեծաթիվ զորքերի բոլոր թուրքերի զորահավաք կատարել՝ հունաց երկրից սկսած մինչև արևելք՝ համայն Կարմիրը: Նա 150.000 հոգանոց զորք գումարեց, ապա դիմեց հարավ՝ արաբների երկիրը, և արաբների թագավոր Տուպայիսի (Մագհադյանների Էմիրության Էմիր Սադակայի (1086-1108) – Մ.Ֆ.) որդուն, որի անունը Սալա էր (Մագհադյանների Էմիրության Էմիր Դուբայթ – Մ.Ֆ.), կոչ արեց իրեն միանալ: Վերջինս 10.000 հոգանոց զորքով եկավ նրա մոտ: Սա քաջ և կռվող մարդ էր, գերեվարել էր Բաղդադ բաղաբի բնակչությունը և երեք անգամ պատերազմել էր պարսից սուլթան Տափարի (Սելջուկյան սուլթանության սկզբում համիդյան, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմեդ Տափարի – Մ.Ֆ.) դեմ, հաղթել էր նրան և պարտվել նրանից: Ծագումով նա Դավադյան էր՝ Մահմեդին և մահմեդականությունն անարգող: Սա վրաններ էր խլել և բանակել Եթովպիայի ու Յնդկաստանի միջև ընկած շրջանում: Այս ժամանակներում էր, ահա, որ նա գնացել, փետայացել էր պարսից Էմիր Խազգին: Ահա, այդ տարում էլ հենց Խազգի բազում զորքերով շարժվեց, հասավ Գանձակի շրջանը և գնաց դեպի Վրաստան: Այն ժամանակ Գանձակի սուլթան Մելեթը 400.000 քաջ հեծյալներից բաղկացած հսկա զորքով մտավ Վրաստան՝ Տիդիս բաղաբի ուղղությամբ՝ դեպի Դեկոր կոչվող լեռը: Վրաց Դավիթ թագավորը (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.) Բագրատի (Զարթոյի թագավորության արքա Բագրատ II-ի – Մ.Ֆ.) որդի Գորգիի (Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի II-ի – Մ.Ֆ.) որդին, լսելով այդ մասին, 40.000 բաջարն ու լավ կռվող զինվորներով պատերազմի դուրս եկավ թուրք զինվորների դեմ: Նա ուներ դիֆախների թագավորից ստացած 15.000 քաջ և ընտիր զինվորներ, ինչպես նաև 500 այլև և 100 ֆրանկ ռազմիկներ: Օգոստոս ամսի 13-ին՝ Աստվածածնի պատեքի հինգշաբթի օրը, երկու լեռների միջև կատաղի պատերազմ տեղի ունեցավ, երբ լեռները թնդում էին զորքերի բարձրացրած սարսափելի ժխորից: Աստված վրաց զորքերին նեղուկ կանգնեց և նրանք մարտում ողջ թուրք զորքը փախուստի մատնեցին: Այդ օրը տեղի ունեցավ թուրք զորքերի մեծ ու սարսափելի մի ջարդ, կոտորվեց 40 բոլոր զինվոր, գերի ընկան 30.000 հոգի: Գետերն ու ձորերը, ինչպես նաև բոլոր լեռնալանջերը դիպկներով ծածկվեցին, բովանդակ դաշտերը երկվարների դիպկներով և թափված գեղեթրով պատվեցին: Դիֆախ և վրաց զինվորները մինչև Անի բաղաբի սահմանները ութ օր շարունակ թուրքերին հալածական արեցին: Պարսից սուլթան Մելեթը և Խազգին

մագապուրծ փախուստով ամոթահար վերադարձան իրենց երկիրը, երբ հազարից հարյուրն անգամ կենդանի չմնաց» (Մատթեոս Ուռուխյեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Կենդանի մնացածները փախան պարսից սուլթան Մելիք-իբն Տաբարի մոտ և պատմեցին նրան իրենց դժբախտությունների մասին: Այդ ժամանակ սա հրամայեց իր տիրություններից զորք հավաքել, ընդ որում հրամայեց նաև Կարմանիս՝ արաբների սուլթանին, որի անունը Սալա էր (Սագիադյանների էմիրության էմիր Դուբայսը – Մ.Ֆ.), ևս իր մասնակցությունը բերել այդ արշավանքին: Հավաքվեցին 150.000 հոգի և գնացին Տիգրիսի վրա: Կրաց արքա Դավիթը (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.)... հավաքեց իր զորքը, օգնության կանչեց նաև 40.000 դիպախների, 18.000 ալանների, 10.000 հայերի և 500 ֆրանկների՝ բաց ու ռազմունակ մարդկանց: Ահա սրանց բոլորի գլուխն անցած ևս մարտի մեջ մտավ և մի սարսափելի ճակատամարտ բռնկվեց, որի արդյունքում աստվածային աջակցությամբ հաղթեցին քրիստոնյաները՝ ոչնչացնելով ավելի քան 40 բյուր ու գերելով 50.000 հոգի: Սուլթան Մելեքն ու Դագին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդրագին – Մ.Ֆ.) ամոթով դիմեցին փախուստի, իսկ Դավիթն էլ հաղթականորեն և ուրախ սրտով վերադարձավ իր տեղը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա նույն այդ էլիագին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդրագին – Մ.Ֆ.) ցանկացավ նաև Կրաց թագավորությունը գրավել, սակայն Դավիթ թագավորը (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.) նրան դեմ ելավ, թույլ չտվեց ներս մտնել, գրավեց կապանները և սուր տուներով մաշեց նրանց բոլորին» (Անանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Իբերիայի արքա Դավիթը (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարի – Մ.Ֆ.) հաղթեց Էլ-Ղազին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդրագին – Մ.Ֆ.) ու Մելիքին» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Քրիստոսի 1122 թվականին Կրաց թագավորը (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարի – Մ.Ֆ.) հաղթեց Էլիագին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդրագին – Մ.Ֆ.) ու Մելիք Տուրքիին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1121 թվականին խորասանի սուլթանը (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Սանջարը – Մ.Ֆ.) զորագլխի հետ միասին 100.000 ռազմիկների ուղարկեց: Սրանք ներխուժեցին Իբերիա, որպեսզի հաստատվեն այնտեղ, սակայն իբերների արքան (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարար – Մ.Ֆ.) զբաղեցրեց անցումները նրանց թիկունքում և բոլորին սրակոտոր արեց» (Մխիթար Այրի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

«Ղազին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդրագին – Մ.Ֆ.), որի մասին խոսեցինք, զորեղացավ, հզորացավ և ամբարտավանեց, քանի որ նրա, ինչպես նաև նրա Սուբան անունով եղբոր (Արտուխյանների էմիրության էմիր Սուբան իբն Արտուխի – Մ.Ֆ.) և Դատուր անունով եղբոր որդու (Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Դատուրի (1108-1143) – Մ.Ֆ.) տերությունը տարածվել էր մինչև Անտրեստան ու Հայաստան, մինչև Կրաց սահմանները: Ողջ Հայաստանում, այդպիսով, տիրում էին իր ցեղակիցները: Շուտով, սակայն, նրա ու իբերների, այսինքն վրացիների թագավորի միջև, որը Դավիթ (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարար – Մ.Ֆ.) էր կոչվում, տարաձայնություն ծագեց: Ղազին հավաքեց տարբեր ժողովուրդների մեջ ապրող իր ցեղակիցներին և հանդգնեց մտնել իբերների երկիրը: Այդ լսելով՝ իբերների Դավիթ թագավորը զորահավաք կատարեց և եկավ դիմադրելու նրան: Նրանց միջև ճակատամարտ տեղի ունեցավ և Ղազին պարտվեց: Իբերները, հալածելով թուրքերին, կոտորեցին նրանց մեծամասնությանն և ավարի մասնեցին նրանց ողջ ունեցվածքը: Ահա այսպես Ղազին ամոթով դուրս եկավ իբերների երկրից և փրկություն գտավ իր աշխարհում: Զիչ ժամանակ անց Ղազին հիվանդացավ ու մեռավ» (Անանուն եղեմյացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 283):

«Հուլյների 1430 թվականին սուլթան Մահմուդը մի մեծ բանակ ուղղեց իբերների երկիր, սակայն, երբ նրանք եկան, իբերների արքան (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարար – Մ.Ֆ.) զբաղեցրեց անցումները նրանց թիկունքում և նրանցից շատ շատերին ոչնչացրեց» (Բար-Չերեքոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հիջրի 515 թվականին Թաֆլիսի ժողովուրդը իրավորեց Նաջմ-Էդ-Դին Իլգազուն (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդրագին – Մ.Ֆ.), որպեսզի Թաֆլիսը նրան հանձնի, իսկ Նախապես բառատուն տարի այն նրա ժողովուրդի ձեռքում էր գտնվում: Այնտեղ երկու հարյուր տարի իշխում էր դրա ժողովուրդից մի ընտանիք, որը կոչվում էր Բանու Ջաֆար, որը հետո բայբայվեց: Ապա նրա ժողովուրդը վերցրեց իշխանությունը և ամեն ամիս մեկն էր իշխում: Կրաց և Աբխազաց թագավոր Դատուրը (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.) շատ նեղեց բայբայը և ահա ժողովուրդը լուր ուղարկեց սուլթան Տուրքիին, որը Ջանգիում ու Անանուն էր: Սա օգնության ուղարկեց, սակայն Կրաց թագավորի ճնշումը շարունակվում էր, դրա համար էլ նրանք համաձայնեցին, որ ամեն տարի նրան կտան տասը հազար դինար ու կունենան միայն տասը հեծյալից բաղկացած մի ջոկատ: Ապա իրավորեցին Նաջմ-Էդ-Դինին և նրա հետ եկավ Սալա՝ ալ-Դատուր Դուբայս իբն Սադակա ալ-Սագիադին (Սագիադյանների էմիրության էմիր Դուբայսը – Մ.Ֆ.), որը Նաջմ-Էդ-Դինի փեսան էր՝ ամուսնացած նրա աղջիկ Զուհար խաթունի հետ և այդ տարի էր նրա մոտ եկել: Նա զորքերի հետ գնաց, իսկ նրան ուղեկցում էր կարի Էլ-Էդ-Դին իբն ալ-Ջաբրը ու սրա որդի Աբու-Ֆաթիմը, որը իմնա Մարդինի կադին է, ինչպես նաև Թաֆլիս իբն Աբդուն վեզիրը: Նրանք հասան Արգան ալ-Ռուս, որտեղ կադինն ու վեզիրը հետ մնացին: Նա զորքով գնաց Կարս և Տարիալիսի ճանապարհով առաջ անցավ: Շատ զորք հավաքեց և Ջանգիի կողմից եկավ նաև սուլթան Տուրքիին, իսկ Ֆախր-Էդ-Դին Թուրան Արսլան ալ-Անդաբն (Արզնի էմիրության էմիր Թուրան-Արսլանը (1104-1138) – Մ.Ֆ.) իր հերթին առաջացավ Դավիթի կողմից: Առաջ գնաց զորքը, մինչև որ նրա ու Թաֆլիսի լեռան միջև կես օրվա ճանապարհ մնաց: Դատուր թագավորը դուրս եկավ արևմտյան կողմից և նրա որդին Դիմիթրի (Քարթլիի թագավորության ապագա արքա Դեմետրի Իդ – Մ.Ֆ.) լեռան կատարից հարձակվեց, մինչ նրանք լեռան ստորոտում էին: Այդտեղ մեծ ճակատամարտ եղավ և մահմեդականները անհաջիվ բանակությամբ սպանվեցին ու պարտվեցին: Մահմեդականներն ու արաբները անհաջիվ բանակությամբ գերի ընկան և նրանցից մեծ ավար վերցրին այնպես, որ մինչև այժմ էլ նրանց մոտ գերիներ են մնում: Ինքս եմ տեսել մարտի դաշտը, երբ Հիջրի 548 թվականին եկել էի Տիֆլիս...: Երբ մահմեդականները պարտվեցին, Նաջմ-Էդ-Դինը Դուբայսի հետ միասին 20 ծիսավորով դուրս եկավ, գնաց իր երկիրը և ողջ կազմով վերադարձավ Մայաֆարիկին» (իբն ալ-Աբուալ ալ-Ֆարիկի «Մայիարիկի պատմություն»):

«Այդ տարի վրացիք, որոնք ալ-Ջուրգ է են կոչվում, հարձակվեցին իսլամի երկրի վրա: Նրանք հնում ևս ասպատակություններ էին կատարել, սակայն դարարել էին այդպես վարվել Մայիքալի (Սեջունկյան սուլթանության սուլթան Մելիք-Շահի – Մ.Ֆ.) ժամանակ, մինչև սուլթան Մուհամմադի (Սեջունկյան սուլթանության սկզբում համախիսն, իսկ հետո միանձնյա սուլթան Մուհամմադ Տաֆարի – Մ.Ֆ.) իշխանության վերջը: Այդ տարի նրանք հարձակվեցին և նրանց հետ կային նաև դիպախներ և դրացի այլ ժողովուրդներ: Նրանց հարևան մահմեդական երկրների էմիրները իրար գրեցին ու հավաքվեցին: Նրանց մեջ էր էմիր Իլդագին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդրագին – Մ.Ֆ.), Դուբայս իբն Սադական (Սագիադյանների էմիրության էմիր Դուբայսը – Մ.Ֆ.), որը նրա մոտ էր, Մելիք-Տուրքիին իբն Մուհամմադը և նրա աջաբեկ Քինտուրդին: Տուրքիին էին պատկանում Առան երկիրը և Նախճավանը՝ մինչև Արաքս: Նրանք հավաքվեցին ու դիմեցին վրացիների կողմը, իսկ երբ մոտեցան Տիգրիսին, մահմեդականների զորքն արդեն բազմաանարդ էր՝ 30.000 հոգի: Նրանք հանդիպեցին իրար և երկու կողմում էլ դասավորվեցին պատերազմի: Դիպախներից 200 մարդ դուրս եկավ և մահմեդականները կարծելով, թե ուզում են հանձնվել, չզգուշացան նրանցից: Նրանք մտան նրանց մեջ, սկսեցին նետահարել և մահմեդականների շարքերում շփոթություն ընկավ: Հեռու կանգնածները, կարծելով թե նախանջը է սկսվել, փախուստի դիմեցին և մարդիկ իրար հետևելով փախան: Իրարանցման ասպտակությունից նրանք իրար էին խփում ու մեծ թվով սպանվեցին: Անհավատները տասը փարսախ հետևեցին նրանց՝ կոտորելով ու գերեվարելով: Մահմեդականների մեծ մասը սպանվեց, իսկ 4.000 հոգի էլ գերի ընկավ: Մելիք-Տուրքիին, Իլդագին և Դուբայսը ազատվեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Մելիք-Տուրքիին օգնություն հայցեց Իլ-Ղազի իբն Արտուխից (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդրագին – Մ.Ֆ.) վրացիների ու նրանց տիրակալ Դավթի (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարի – Մ.Ֆ.) դեմ և վերջինս մեծաթիվ մարդկանց, ինչպես նաև Դուբայս իբն Սադակայի (Սագիադյանների էմիրության էմիր Դուբայսի – Մ.Ֆ.) հետ միասին շարժվեց նրա ուղղությամբ: Եվ ահա ջարդեցին մահմեդականները նրանց ու նրանց հետևից մտան կիրճը, որտեղ, սակայն, վրացիները հարձակվեցին մահմեդականների վրա ու ջարդեցին նրանց՝ հետապնդելով, սպանելով ու գերեվարելով: Դուբայսի գույքը 300.000 դինարի չափով թալանվեց, սակայն ինքը Նաջմ-Էդ-Դինի հետ միասին անվնաս ժամանեց Մարդին» (Թեմալ-Էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատընտիր»):

«Վերջինս օգնություն խնդրեց Հայեպի տիրակալ, էմիր Նաջմ-Էդ-Դին Իլ-Ղազի իբն Օրթուխից (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդրագին – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև թուրքմեններից և էմիր Դուբայս իբն Սադակայի իբն Սագիադի (Սագիադյանների էմիրության էմիր Դուբայսից – Մ.Ֆ.): Նրանք արձագանքեցին նրա խնդրանքին և մեծ զորքի գլուխն անցած օգնության ելան: Վրացիների բանակը խուճապահար փախավ, մահմեդականները հետապնդեցին նրանց և պաշարեցին Դուրուրը, սակայն այստեղ վրացիները հարձակվում գործեցին մահմեդականների վրա, նրանց փախուստի մատուցել և շատերին սպանեցին» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Հիջրի 515 թվականին Թաֆլիսի ժողովուրդը իրավորեց Նաջմ-Էդ-Դին Իլգազուն (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդրագին – Մ.Ֆ.), որպեսզի Թաֆլիսը նրան հանձնի, իսկ Նախապես բառատուն տարի այն նրա ժողովուրդի ձեռքում էր գտնվում: Այնտեղ երկու հարյուր տարի իշխում էր դրա ժողովուրդից մի ընտանիք, որը կոչվում էր Բանու Ջաֆար, որը հետո բայբայվեց: Ապա նրա ժողովուրդը վերցրեց իշխանությունը և ամեն ամիս մեկն էր իշխում: Կրաց և Աբխազաց թագավոր Դատուրը (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.) շատ նեղեց

բաղաբեր և ահա ժողովուրդը լուր ուղարկեց սուլթան Տուրքիյին, որը Ջանգիում ու Առանում էր: Սա օգնություն ուղարկեց, սակայն Վրաց թագավորի ճնշումը շարունակվում էր, որա համար էլ նրանք համաձայնեցին, որ ամեն տարի նրան կտան տասը հազար դինար ու կունենան միայն տասը հեծյալից բաղկացած մի ջոկատ: Այս հրավիրեցին Նաջմ-էդ-Դինին և նրա հետ եկավ Սայֆ ալ-Դաուլա Դուբայս իբն Սադակա ալ-Մագհարին (**Մագհարյանների էմիրության էմիր Դուբայը - Մ.Ֆ.**), որը Նաջմ-էդ-Դինի փեսան էր՝ ամուսնացած նրա աղջիկ Զուհար խաթունի հետ և այդ տարի էլ նրա մոտ եկել: Նա զորքերի հետ գնաց, իսկ նրան ուղեկցում էր կադի էյմ-էդ-Դին իբն ալ-Ջաբրը ու սրա որդի Աբուլ-Ֆաթիմը, որը հիմա Մարդինի կադին է, ինչպես նաև Թամամ իբն Աբդուն վեզիրը: Նրանք հասան Արզան ալ-Ռում, որտեղ կադին ու վեզիրը հետ մնացին: Նա զորքով գնաց Կարս և Տարիայիսի ճանապարհով առաջ անցավ: Շատ զորք հավաքեց և Ջանգիի կողմից եկավ նաև սուլթան Տուրքիյը, իսկ Ֆախր-էդ-Դին Թուրան Արսլան ալ-Ահդարն (**Արզնի էմիրության էմիր Թուրան-Արսլանը - Մ.Ֆ.**) իր հերթին առաջացավ Դավիդի կողմից: Առաջ գնաց զորքը, մինչև որ նրա ու Թաֆիսի լեռան միջև կես օրվա ճանապարհ մնաց: Դառու թագավորը դուրս եկավ արևմտյան կողմից և նրա որդին Դիմիթրի (**Զարթիի թագավորության սպազա արքա Դեմետրե II - Մ.Ֆ.**) լեռան կատարից հարձակվեց, մինչ նրանք լեռան ստորոտում էին: Այդտեղ մեծ ճակատամարտ եղավ և մահմեդականները անհաջիվ բանակությամբ սպանվեցին ու պարտվեցին: Մահմեդականներն ու արաբները անհաջիվ բանակությամբ գերի ընկան և նրանցից մեծ ավար վերցրին այնպես, որ մինչև այժմ էլ նրանց մոտ գերիներ են մնում: Ինքս եմ տեսել մարտի դաշտը, երբ Դիցրի 548 թվականին եկել էր Տիֆլիս...: Երբ մահմեդականները պարտվեցին, Նաջմ-էդ-Դինը Դուբայիսի հետ միասին 20 ձիավորով դուրս եկավ, գնաց իր երկիրը և ողջ կազմով վերադարձավ Մայաֆարիկին» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁶⁵⁴ «Տարվա վերջում Բալակը (**Տարթերի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակը - Մ.Ֆ.**)՝ կրկին գնաց Կարկառ և ստրկացրեց բոլոր նրանց, ում գտավ այնտեղ: Նա այրեց գյուղերը, խաղողի այգիները և ձիթենիները» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

³⁶⁵⁵ «Բալակի (**Տարթերի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակը - Մ.Ֆ.**) դեմ եկավ ժուլինը (**Թյալաշարի իշխանության իշխան, Երեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տրեդիայի իշխանության նախկին իշխան, Երեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունացին - Մ.Ֆ.**) և Բալակը հեռացավ լեռները, իսկ ֆրանկացիները, ոչինչ չկորսողանալով անել, հետ դարձան: Այդ ժամանակ վերադարձավ նաև Բալակը» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 12):

«Այդ ժամանակ Բալուդին արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալուդին II Բուլունացին - Մ.Ֆ.**) պարտության մատնեց Միքայել Կարկառեցուն և գրավեց նրա երկիրը» (Բար-Յերբեու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁶⁵⁶ «Չաջորդ տարի արքան (**Զարթիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.**) առաջին իսկ մարտից հետո վերցրեց Տիդիսը, որը 400 տարի գտնվում էր պարսիկների տիրապետության տակ: Նա այն հաստատեց իր հետնորդների համար որպես մի գանձարան և հավերժական բնակավայր...: Տիդիս քաղաքը, երբ այն դեռևս ամբողջովին ենթարկված չէր նրա իշխանությանը, լի էր քրիստոնյաների արյունով: Երբեմն, խռովություն բարձրացնելով, տիդիսցիք առանց որևէ պատճառի ոչնչացնում էին բոլոր այն քրիստոնյաներին, որոնց գտնում էին, իսկ երբեմն էլ բարակաձուլ ժամանով ժամանակներին էին տալիս քաղաք մտնող կամ դուրս եկող քրիստոնյաներին՝ նրանց մատնելով գերեզմանության կամ մահվան: Եվ այս կերպ երկար ժամանակ ամալացվում էր երկիրը ու դա շատ ծանր էր Դավթի հոգու համար: Այնպես պատահեց, որ մի անգամ քաղաք մտավ Գանձայից ժամանած մի մեծ բարավան և այնտեղ շատ թուրքեր կային: Իմանալով այդ մասին՝ արքան իր ծառաներից 15 ընտրյալ հեծյալներ ուղարկեց, որպեսզի նրանք բռնեն, տանեն քաղաքի հոտերը, որոնք արածում էին մոտակայքում՝ Լիջնի կղզիով վայրում: Նա հույս ուներ կոտորել թուրքերին, երբ նրանք կսկսեն հետապնդում: Եվ ահա նա ինքը 300 հեծյալներով թաքնվեց Ավճալայի հովիտներից մեկում: Չվստահելով իր դիտարկումներից ոչ մեկին՝ նա անձամբ անգնե՝ գինված միայն թուրով, իր վրա վերցրեց այդ գործը: Նա հետո վերցրել էր աստվածաբանի գիրքը և հրամայել էր ռազմիկներին չարժեղ տեղից մինչև իր կողմից նշան տալը: Ինչ վերաբերվում է ծառաներին, ապա սրանք, ինչպես և իրենց հրամայված էր, բռնեցին, տարան հուղը: Թուրքերը հասան նրանց, մոտ 100 հոգի, և ուժեղ մարտից հետո, տապալելով ծառաներին գետին, կոտորեցին նրանց ձեռքեր, թեև սրանք հետևակ վիճակում էլ այնուհանդերձ շարունակում էին քաջաբար մարտնչել: Այդ ընթացքում արքան, ինչնելով ծիուց ու չլուսածելով, որ թուրքերն այդքան շուտ կգան, որոշեց ինչ-որ բանով զբաղվել և նրա միտքն այնքան մարդկած դրանով, որ նա ընդհանրապես մոռացավ առաջիկա գործի մասին, մինչև որ չլսեց աղաղակները: Ամսիջապես էլ, թողնելով գիրքը հենց այնտեղ և ցատկելով ծիու վրա, նա մեկնեց այնտեղ, որտեղից լսվում էր աղմուկը: Այս կերպ նա հասավ իր ծառաներին, որոնք մարտնչում էին հետևակ վիճակում: Նա հեռու էր իր ռազմիկներից, ժամանակ չկար գնալ դրանց մոտ և տեղյակ պահել, բանից այդ ընթացքում նրա ծառաները կարող էին կոտորվել: Դրա համար էլ նա արժիկի նման սլացավ ու ցրեց դրանց ինչպես աղավիհների: Ամսիջապես էլ, ոչնչացնելով այնքան մարդու, որ նրանց ձեռքը հերիքեցին ծառաների համար, սրանք ցատկեցին դրանց վրա և դրանից հետո այնքանիս կոտորեցին, որ միայն բռնեց կարողացան փախչել ու թաքնվել քաղաքում: Ծանապարհները լի էին դիակներով, բայց արքայի թուրն, հոգնելով շատ հարվածներից, այնուհանդերձ պատյանը չէր դրվում: Դրանից հետո նա վերադարձավ իր ռազմիկների մոտ, որոնք նրան ահագին հանդիմանեցին: Արդ իմացեք իմ կողմից, թե ինչպես, այդքան գործերով էլ պատվելու և չունենալով ազատ ժամանակ, այս մարդը գիտական գրքերը իր կարդում և այդ համարում էր ամենագրավիչ գործը: Սակայն հերիք է այս մասին» («Զարթիս-Յիսուվեբա», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Մինչ այն ժամանակը, երբ մեծն Դավիթը (**Զարթիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.**) գրավեց Տիդիսը, Դեռն ու Կախեթին, բնակչություն կար միայն բերդերում ու քաղաքներում» («Զարթիս-Յիսուվեբա», Ամանուն «Դեմետրեի, Գեորգիի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Յայց 570 թվականին վրաց Դավիթ թագավորը (**Զարթիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.**) պարսիկների ձեռքից գրավեց Տիդիս քաղաքը, այնտեղ մեծ ջարդ կազմակերպեց, իսկ 500 հոգու էլ ցից հանելով տանջամահ արեց» (Մատթեոս Ուռնայեցի «ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այդ նույն տարում Դավիթը (**Զարթիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.**) պարսիկներից մարտով ազատագրեց Տիդիսը և այնտեղ տարսպինի ջարդ իրականացրեց, իսկ 500 հոգի էլ կախաղան հանկեցին» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1124 և Յայց 571 թվականին Դավիթ թագավորը (**Զարթիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.**) գրավեց Տիդիսը» (Սամվել Անեցի «ժամանակագրություն»):

«Յայց 571 թվականին Դավիթ արքան (**Զարթիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.**) գրավեց Տիդիսը» (Յովհաննես Երեց «ժամանակագրություն»):

«Յայց 571 թվականին Դավիթ արքան (**Զարթիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.**) գրավեց Տիդիսը» (Ամանուն «ժամանակագրություն 1258 թվականի»):

«Այն ժամանակ իզորանում է Վրաց Դավիթ թագավորը (**Զարթիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.**)՝ Բագարատի (**Զարթիի թագավորության արքա Բագրատ II-ի - Մ.Ֆ.**) որդի Գեորգիի (**Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի II-ի - Մ.Ֆ.**) որդին, որը պարսիկներից խլում է Տիդիսը... և 500 մարդու Տիդիս քաղաքում բարձրացնում է ցցերի» (Վարդան Արևելացի «Տեգեդական պատմություն», գլուխ 68):

«Դավթի (**Զարթիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարի - Մ.Ֆ.**) թագավորության շրջանում Օրբելյան Իվանե մեծ սպասալարը ռազմականապես շատ ուժեղացավ ու ընդարձակեց Վրաստանի սահմանները՝ պատերազմ մղելով թուրքերի դեմ: Մրանցից հետ վերցրեց Տիդիսը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Յայց 571 թվականին Դավիթ թագավորը (**Զարթիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.**) գրավեց Տիդիսը» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Յայց 571 թվականին Դավիթ թագավորը (**Զարթիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.**) գրավեց Տիդիսը» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Մահմեդական զորքերի պարտությունից հետո Աբխազաց թագավորը (**Զարթիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.**) վերադարձավ ու պաշարեց Թաֆիսը, ապա սրով գրավեց այն և ներս մտավ Դիցրի 515 տարվա վերջում: Կողոպտեց, մեծ մասը վառեց, ապա երաշխիք տվեց, բնակչությանը լավ վերաբերվեց և պայմանագիր կնքեց ըստ նրանց ընտրած պայմանների: Պայման դրեց, որ մահմեդականների ապրած կողմը խոց չտանեն կամ չմորթեն նրանց մեջ, դիրիստ կորեց նրանց համար, որի վրա խալիֆայի ու սուլթանի անունները կային, իրավունք տվեց բացահայտ կերպով ազատ և աղոթք անելու, որոշեց, որ ոչ մի վրացի, իրեն կամ հայ չնոսրի Իսմայիլի բաղնիքը, ուրբաթ օրը մզվիթի միևնաբերից հիշեն խալիֆային ու սուլթանին և ոչ թե իրեն: Նա պայման դրեց, որ վրացու ծառայությունը արժի տարեկան հինգ դինար, իրեայինը՝ չորս դինար, մահմեդականինը՝ երեք դինար, իսկ ով որ որևէ մահմեդականի նեղեր, ապա նրա արյունը պետք է թափվեր: Մահմեդականներին ծայր աստիճան բարոյացական վերաբերվեց, իսկ կրոնավորներին, գիտուններին և սուֆիներին այնպիսի հարգանք ու պատիվ ցույց տվեց, որպիսին նրանք չունեին մահմեդականների մոտ: Ես տեսել եմ, թե ինչպես այս պայմանները մահմեդականները վայելում են մինչև այն օրը, երբ մտա նրանց մոտ Դիցրի 548 թվականին» (իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարաբի «Մայաֆարիկի պատմություն»):

«Մահմեդական զորքերի պարտությունից հետո Աբխազաց թագավորը (**Զարթիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը - Մ.Ֆ.**) վերադարձավ ու պաշարեց Թաֆիսը, ապա սրով գրավեց այն և ներս մտավ Դիցրի 515 տարվա վերջում: Կողոպտեց, մեծ մասը վառեց, ապա

երաշխիք տվեց, բնակչությանը լավ վերաբերվեց և պայմանագիր կնքեց ըստ նրանց ընտրած պայմանների: Պայման դրեց, որ մահմեդականների հարած կողմը խոց չտանեն կամ չմորթեն նրանց մեջ, դիրիմ կտրեց նրանց համար, որի վրա խալիֆայի ու սուլթանի անունները կային, իրավունք տվեց բացահայտ կերպով ազան ու աղոթք անելու, որոշեց, որ ոչ մի վրացի, հրեա կամ հայ չմտնի Իսմայիլի բաղնիքը, ուրբաթ օրը մզկիթի մինարից հիշեն խալիֆային ու սուլթանին և ոչ թե իրեն: Նա պայման դրեց, որ վրացու ծառայությունը արժի տարեկան հինգ դինար, հրեայինը՝ չորս դինար, մահմեդականինը՝ երեք դինար, իսկ ով որ որևէ մահմեդականի նեղեր, ապա նրա արյունը պետք է թափվեր: Մահմեդականներին ծայր սաստիճան բարոյացանկավ վերաբերվեց, իսկ կողակտերին, գիտուններին ու սուֆիներին այնպիսի հարգանք ու պատիվ ցույց տվեց, որպիսին նրանք չունեին մահմեդականների մոտ» (Մյունենջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

«Վրացիք դարձյալ կողոպտեցին իսլամի երկիրը և պաշարեցին Տիֆլիս քաղաքը: Կոիվը սաստկացավ նրանում եղած զորքի դեմ, դրությունը լրջացավ և բնակիչները ծանր վիճակի մատնվեցին: Պաշարումը տևեց մինչև Յիջրի 515 թվականը և նրանք բռնի ուժով գրավեցին քաղաքը: Երբ բնակիչները զգացին իրենց անհուսալի վիճակը, դատավորին և խաթեբին ուղարկեցին վրացիների մոտ՝ երաշխավորագիր խնդրելով: Վրացիք, սակայն, կարևորություն չտվեցին նրանց խնդրանքին, հայիոյեցին նրանց և բռնի ուժով մտան քաղաք, բանդեցին ու կողոպտեցին: Մահմեդական փախստականները հասան Բաղդադ Յիջրի 516 թվականին՝ օգնություն և պաշտպանություն խնդրելով: Նրանք լսեցին, որ սուլթան Մահմուդը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մահմուդ իբն Մուհամմեդ (1118-1119) – Մ.Ֆ.) Յամադանում է և դիմեցին օգնություն խնդրելու: Սա գնաց Ատրպատական ու Ռաստադան մասին կանգ առավ Ղալբեթում և զորք ուղարկեց վրացիների դեմ, որի հետ կատարվածի մասին հիշատակվելու է, եթե Ալլահը կամենա» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Վրացիք գրավեցին Տիֆլիսը Յիջրի 515 թվականին, երբ սուլթանը էր Մահմուդ իբն Մուհամմադ իբն Մեյիթ-Շահ ալ-Սալջուկը, որն ամենամեծ դիրքի տեր սուլթաններից էր՝ ամենաընդարձակ թագավորությամբ և ամենաշատ զորքերով: Այսուհանդերձ նա, հակառակ իր երկրի ընդարձակության, բանգի նրան էին պատկանում Ռեյը իր գավառներով, Ջաբալը, Ֆարսը, Խուզիստանը, Իրաքը, Ատրպատականը, Առանը, Յայաստանը, Դիար Բաքը, Ջագիրան, Մոսուլը և այլ երկրներ, իսկ նրա հորեղբայր սուլթան Մինջալը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Սանջաղ – Մ.Ֆ.) ուներ Խորասանն ու Մավարանահը, չկարողացավ հետ մղել նրանց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Թիֆլիսը մահմեդականների ձեռքում մնաց և բնակիչները իսլամ ընդունեցին մինչև Յիջրի 515 թվականը, երբ մերձակա Աբխազ կոչված լեռներից Զուրը կոչված քրիստոնյա մի ցեղ մեծ բազմությամբ դուրս գալով արշավեց շրջակայքի մուսուլմանական երկրների վրա: Զաղաթի կառավարիչները, որոնք սելջուկ թագավորների կողմից էին նշանակված, թուլացած էին այդ թագավորների ներքին հակամարտությունների և գահի շուրջը հաճախադեպ կռիվների հետևանքով: Այդ տարի հակառակություն էր ծագել Մեյիթ-Շահի գավառների՝ Մահմուդի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մահմուդ իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) ու Մասուդի միջև և այդ հակառակություններից օգտվում էին Եվրոպացիները՝ մերթ մեկ և մերթ մյուս կողմը հակելով ու լքել էին սահմանագլխային գործերը: Արմինիայում հաստատված Եվրոպացիները դեմ կռիվ մղելով՝ բուրջերը վերջնականապես հաղթական դուրս եկան, փախուստի մատնեցին մահմեդականներին և պաշարելով գրավեցին Թիֆլիսը՝ քարոզելով այնտեղի բազմաթիվ մահմեդականներին: Թիֆլիսի մեջ հաստատվելուց հետո նրանք քաղցրությամբ վերաբերվեցին ժողովրդի հետ և նրան հպատակ դարձրին...: Սրանք այդտեղ հավաքվեցին և շարժվեցին Թիֆլիսի վրա, որտեղից հեռացրին մահմեդականներին և տիրեցին նրան Յիջրի 515 թվականին...: Զուրջերը տիրացան Թիֆլիսին Յիջրի 515 թվականին» (Յակուտ ալ-Ռամադի «Աշխարհագրական բառագիր»):

«Այժմ Տիֆլիսը վրացիների ձեռքում է, որոնք գրավեցին այն Յիջրի 500-ական թվականների առաջին տասնամյակում: Վրաց թագավորը, թեև անհիմա էր, սակայն հոգատար է ժողովրդի նկատմամբ և արգելում է վնաս հասցնել, իսլամի կոչը ողջովի նշանը մնում է այնպես, ինչպես եղել էր: Մայր մզկիթը գերծ է ամեն պղծումից, ինքը՝ թագավորը, միմ և կանթեղ է վառում և ինչ որ պետք է, անում է: Բոլոր մզկիթներում կոչը մինարներից ազատ կերպով հնչում է, ոչ ոք վնաս չի հասցնում և այժմ մահմեդականն ու վրացին խառնվել են» (իբն Յակուբի Շարունակով «Երկրի պատկերը», Շամ):

«Ղալբեթը հետո նրանք գնացին Տիֆլիսի վրա, մարտով գրավեցին այն ու սպանեցին նրա բնակիչներին» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Յիջրի 514 թվականին վրացիները արշավեցին իսլամական երկրների վրա և սրի ուժով տիրեցին Թիֆլիսին» (Աբու-Ֆիդա «Յամադան պատմություն մարդկանց ցեղի»):

«Ղալբեթ (Զաղաթի թագավորության արքա Ղալիթ I Ընարարի – Մ.Ֆ.) չարդեց սուլթան Մեյիթին և գրավեց Տիֆլիսը» (Միսթար Այրիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Ղալիթ Ընար թագավորը (Զաղաթի թագավորության արքա Ղալիթ I Ընարարի – Մ.Ֆ.) գրավեց Տիֆլիսը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զաղաթի պատմություն»):

«Մասուդ իբն Մուհամմեդը ևս պատկազմ էր մղում իր եղբայր Մահմուդի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մահմուդ իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) դեմ և այդ միջադեպի պայմաններում պայքարը բախվեց պետությունը, որից օգտվելով էլ վրացիները տիրեցին Տիֆլիսին ու նրա շրջակայքին» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

³⁶⁵⁷ «Այդ տարի Իլդազի (Մարդինի Արտուխյանների Եվրոպայի Եվրոպայի – Մ.Ֆ.) եղբորորդին Բալակ իբն Բահրամը (Խարբերդի Արտուխյանների Եվրոպայի Բալակ – Մ.Ֆ.) շարժվեց Եդեսիա քաղաքի դեմ ու պաշարեց, իսկ այն պատկանում էր ֆրանկներին: Նա որոշ ժամանակ պաշարեց, սակայն չկարողանալով հաղթել և հեռացավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁶⁵⁸ «Զրիստոսի 1122 թվականին... հապշտապ սուրհանդակներ եկան Անտիոքից և կրկին սկսեցին աղաչել փրկել այդ քաղաքը: Իրոք, անհավատները ամայացնում էին երկիրը, որն առանց առաջնորդ էր մնացել: Ստանալով այս լուրը՝ Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) անմիջապես ելավ թշնամիների դեմ՝ հետն ունենալով 300 մանրագին ընտրության ենթարկված զինված մարդկանց, ինչպես նաև 400 հետևակայինների, որոնք վարձվել էին և կրկին փորձված արիության տեր մարդիկ էին: Որոշվեց, որ մնացած բանակը պետք է այդ ընթացքում հավաքվի: Եվ այսպես, երբ արքան հասավ այն վայրին մոտ, որտեղ հավաքված էին թուրքերը, դա Սարդինում կոչվող վայրն էր, նրանք պաշարեցին թուրքերին և ուժեղ ճնշում գործադրեցին հակառակորդի վրա, որն ի վերջո նահանջեց: Երբ Բալդուինը լսեց թշնամու հեռանալու լուրը, ինքն էլ իր հերթին հեռացավ Անտիոք: Այդ ժամանակ թուրքերը վերադարձան նույն տեղը և վերսկսեցին իրենց գործողությունները: Լսելով այդ՝ արքան կրկին ցատկեց ծիու վրա և նետվեց հակառակորդի վրա, սակայն այս իրող կարծես պարզական մի պատերազմ լինեք, բանգի այս անգամ թշնամին ևս, թիկունք դարձնելով քրիստոնյաներին, գլխապատառ փախուստի դիմեց՝ անակնկալ հարվածներ հասցնելով հետապնդողներին: Այս ժամանակ, սակայն, անհավատներն իրոք վերջնական պարտություն կրեցին և սկսեցին հեռանալ ինչպես պարտվածներ: Այսպիսով՝ Կենարար խաչը կրկին իր գործը տեսավ ու փրկեց հավատացյալներին, պաշտպանելով ու պահպանելով նրանց, բանգի քրիստոնյաները կարողացան հաջողության հասնել և առանց որևէ կորստի հետ դառնալ՝ հետ մղելով հակառակորդին: Իրոք, այնտեղ 10.000 թուրքեր էին հավաքվել, այն դեպքում, երբ մենք հազիվ կազմում էինք 1.200 հոգի՝ չհաշված հետևակայիններին» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 51):

«Այդ ժամանակ արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) կրկին կանգնեց Անտիոքի բնակչության կողմից, որոնք հայտնվել էին անմիջական վտանգի մեջ: Արդյունքում Բալդուին արքան առաջացավ դեպի այդ քաղաք, բանգի թուրքերի հոգը և ուժեղ մի իշխան, որի անունը Բալակ էր (Խարբերդի Արտուխյանների Եվրոպայի Բալակ – Մ.Ֆ.), անվերջ ներխուժումներով շարունակում էր տանջել այդ երկրին, իսկ մինչ այդ էլ անակնկալ հարձակումով գերել էր Եդեսիայի ժուլիսին (Թյալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իշխանական, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլիս Կուրտունեացուն – Մ.Ֆ.) ու նրա զարմիկ Գալերանին: Երբ Բալակը, սակայն, տեղեկացավ արքայի գալու մասին, նա դադարեցրեց ակտիվ գործողությունները և սկսեց ամեն կերպ խուսափել նրանից, բանի որ գիտեր, որ արքան անսովոր կերպով հաջող է մարտերում և հեշտ չէ նրա հետ ընդհարվելը: Այնուհանդերձ, իր ընտիր ուժերի գլուխն անցած շարունակելով պատվել մոտակայքում, Բալակը հարմար պահի էր սպասում հարձակման համար: Եվ ահա արքան իր ասպետներով անցավ Եդեսիայի կոմսության տարածք, որպեսզի կարգի բերի այնտեղի մարդկանց, որոնք զրկվել էին առաջնորդից: Արքան պատվով էր կոմսությունում և հոգում բոլոր ամրությունների մասին, որ ամրապնդի դրանց պաշտպանականությունը, նա դրանցում տեղակայում էր հեծյալներ ու հետևակայիններ անհրաժեշտ պարտքերի և պարենամթերքի հետ ու հոգում էր ամեն ինչի մասին, ինչ պետք էր» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 12, գլուխ 17):

«Յայոց 571 թվականին պարսից սպասալար խազին (Մարդինի Արտուխյանների Եվրոպայի Եվրոպայի – Մ.Ֆ.) նորից գորահավաք արեց և գնաց ֆրանկ զորքերի դեմ: Նա իջավ Յալեթ քաղաքը, այնտեղից էլ գնաց, բանակեց տաջիկների Շիզար քաղաքում: Նրա դեմ դուրս եկավ Երուսաղեմի թագավոր Պադուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), որին միացավ և Ուռնացի ծոխիներ (Թյալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իշխանական, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլիս Կուրտունեացուն – Մ.Ֆ.): Երկուսի միասին շարժվեցին թուրք զորքերի դեմ: Ամբողջ ամառը նրանք մարտ չուղեցին, այլ հանգիստ կանգնել էին դեմ առ դեմ: Սեպտեմբեր ամսին, առանց պատերազմ տալու, երկու կողմերն էլ վերադարձան և վերադարձան

իրենց բաղաբերը: Խազի Էմիրը մտավ Հայեայ, իսկ Պալակ Էմիրը (Խարբերդի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Բալակի – Մ.Ֆ.)՝ Խազեի բռնորդին՝ մի բաջ և լավ պատերազմող մարդ, թաքուն վերադարձավ, գնաց Անձիտ գավառը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Իւ-Ղազին (Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Էղզազին – Մ.Ֆ.) հասավ Չարդանային և Ջումադա Ա մասի 20-ին պաշարեց այն մի բանի օր՝ տիրելով նրա մատույցներին: Չարդանայի կառավարիչը Իւ-Ղազիի դռնու Եփրատն անցնելու ժամանակ էր լսել, որ նա պատրաստվում է ծախքար գարկել իր ամրոցի տակ, դրա համար էլ նա հավաքեց իր կողմնակիցներին, որպեսզի նրանք համբերատար սպասեն իրեն 15 օրվա ընթացքում՝ երդվելով, որ նրանց օգնության կհասնի: Դրանից հետո նա մեկնեց զորք հավաքելու: Երբ այդ ժամկետն անցավ և նա չէկավ նրանց մոտ, նա, կարծես գնելով նրանց արյունը, ասաց. «Երդվում եմ աստծո, եթե ձեզ, հավատի համար պայքարողներին, ես չկարողանամ ազատել, ապա ձեզ ազատություն կգա աստծուց»: Ահա ուրեմն, Չարդանայի տիրակալը շտապում էր դեպի Անտիոքի տիրակալ Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացի – Մ.Ֆ.), որն այդ ժամանակ Տրիպոլիսի հողում էր և զբաղված էր իր ու Տրիպոլիսի տիրակալի (Տրիպոլիսի կոմսության Պոնս Տուլուզցու – Մ.Ֆ.) միջև իշխանությունը բաժանելու հարցով: Նրան հայտնեցին Եփրատի վրայով Իւ-Ղազիի անցման և այն մասին, թե ինչ մտադրություններ նա ունի Չարդանայի հարցով: Լսելով այդ՝ Բալդուինը պատասխանեց. «Մենք ոչնչով չենք խախտել Իւ-Ղազիի հետ կնքած պայմանավորվածությունը և, երբ նա բացակայում էր, հաշվի ենք առել նրա ձեռքբերումները: Ես արդեն ծեր եմ, որոշակի փորձ ունեմ ու չեմ կարծում, որ նա նենգության կդիմի: Յնարավոր է, որ նա ուղղություն է բռնել դեպի Տրիպոլիս կամ Երուսաղեմ՝ իմ տիրույթների այն մասի դեմ, որը չի հիշատակվել տեղ պայմանավորվածությունում, բանից այնտեղ հիշատակվում էր միայն Անտիոքն ու նրա շրջանը: Զեզ անհրաժեշտ է վերադառնալ Աֆամեա ու Բաֆարտաք՝ տեղի ունեցողի նկատմամբ հետագա դիտարկումն իրականացնելու նպատակով»: Չարդանայի տիրակալը վերադարձավ և սկսեց դիտարկել իրադարձությունների զարգացումը: Դրանից հետո նա սուրիանդակ ուղարկեց Բալդուինի մոտ և հայտնեց նրան, որ Իւ-Ղազին այնուհանդերձ պաշարել է Չարդանան: Այդ ժամանակ Բալդուինը խաղաղություն կնքեց Տրիպոլիսի տիրակալի հետ, պայմանով, որ նրա զորքերը կմիանան իրեն, որից հետո ուղղություն բռնեց դեպի Անտիոք՝ կոչ անելով Ժուլիին (Թլապաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տրեբիսիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության Ժուլին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) միանալ իրեն: Այդ ժամանակ մահմեդականները Չարդանայի մոտ 4 պաշարողական մեծենաներ էին տեղադրել և արդեն տիրել էին նրա առաջին պարսպին: 14 օր քաշարումն իրականացնելուց հետո ի վերջո այստեղ ժամանեցին ֆրանկները և տեղակայվեցին վանքի մոտ: Իմանալով այդ մասին՝ Իւ-Ղազին թողեց Չարդանան և շարժվեց նրանց ընդառաջ: Նա տեղակայվեց Նավազում և ձգտում էր այն բանին հասնել, որ ֆրանկները ելնեն իրենց ավելի բարենպաստ ու նեղ տեղերից դեպի բաց տարածության, սակայն նրանք չեկան: Այդ ժամանակ Իւ-Ղազին աթաբեկ Թուրթեզին (Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեզին – Մ.Ֆ.) հետ միասին ուղղվեց դեպի Անտիոք-Սուլայան: Երբ նա հեռացավ, ֆրանկները լքեցին իրենց դիրքերը և հարձակվեցին ալ-Կարիբի մատույցների վրա՝ այրելով պարիսպը և ամբարը: Սրա կառավարիչ Յուսուֆ իբն Միքիանը պատասխանեց ամրոցում, իսկ ֆրանկները հասան Աբախային, հետո՝ Դանիսին ու մնացին այնտեղ որոշ ժամանակ, սակայն ոչ-ոք նրանց դեմ չեկավ ու նրանք հետ դարձան իրենց երկիր: Իւ-Ղազին վերադարձավ ու տեղակայվեց Չարդանայի մոտ՝ սկսելով նրա երկրորդ ամրության գրոհը և կոտորելով որոշ թվով ֆրանկներին: Ֆրանկներն իրենց հերթին վերադարձան և կրկին տեղակայվեցին վանքի մոտ: Այդ ժամանակ Իւ-Ղազին ուղղություն բռնեց դեպի Նավազ ու մնաց այնտեղ երեք օր՝ հարձակում գործելով ֆրանկների վրա, որոնք այդպես էլ բաց տարածք դուրս չեկան: Եվ այնպես ստացվեց, որ Իւ-Ղազին շատ չորացած միս, կանաչ կաղին, ձմերուկ ու մրգեր էր կերել, որի հետևանքով նրա փորն ուռեց և նա սկսեց իրեն վատ զգալ: Նրա վիճակը վատացավ և նա մեկնեց Հայեայ, որտեղ նրա հիվանդությունն ավելի ուժեղացավ: Թուրթեզինը ուղղություն բռնեց դեպի Դամասկոս, իսկ Բալակ Ղազին (Խարբերդի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.)՝ սեփական տիրույթները» (Թեմալ-Էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Անում էին, որ Էմիր Նաջմ-Էդ-Դին իբն Օրթուխը (Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Էղզազին – Մ.Ֆ.) իր բանակով ելել է Հայեայից և, անցնելով Եփրատը, հողիպեղ է ֆրանկներին, սակայն սրանք նրա դեմ մարտի մեջ չեն մտել և այդ ժամանակ, թալանելով այն ամենը, ինչին հասավ ձեռքը նրանց տարածքներում, նա վերադարձավ ալ-Ֆունդայթ, որը Հայեայի մոտակայքում էր» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

3659 «Խազի Էմիրը (Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Էղզազին – Մ.Ֆ.) մտավ Հայեայ, իսկ Պալակ Էմիրը (Խարբերդի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Բալակի – Մ.Ֆ.)՝ Խազեի բռնորդին, մի բաջ և լավ պատերազմող մարդ, թաքուն վերադարձավ և գնաց Անձիտ գավառը: Ծոսլինն (Թլապաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տրեբիսիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության Ժուլին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) ու Կալարանը, լսելով այդ մասին, զորքերով հետապնդեցին Բալակին, որին հասան Ուռնա գավառում՝ Տափթիլ կոչվող գյուղում: Ծոսլինը 100 ձիավորով դիմեց նրա դեմ: Պալակը 800 հեծյալներով բանակել էր և դիրքեր գրավել գետազնաց և խիտ անտառներով շրջապատված մի վայրում: Ֆրանկ գինկորները հիմարաբար հարձակվեցին նրանց վրա, բայց էին կարողանում խրամատի վրայով անցնել: Պալակը և նրա բոլոր գինկորները դիմադրակցեցին նրանց, նետահար արեցին նրանց բոլոր ձիերին, ջարդ տվեցին և փախուստի մատնեցին բոլոր ֆրանկ գինկորներին: Նրանք գերի վերցրին ֆրանկների երկու կոմսերին՝ Ծոսլինին և Կալարանին, որոնց շղթայակապ տարան Խարբերդ և բանտ նետեցին, իսկ 25 ֆրանկների էլ Բալուն տարան: Այդ բոլորը մեծ վիշտ պատճառեց բրիտանիաներին, նրանք մեծ ահ ու դողի մեջ էին: Դա տեղի ունեցավ սեպտեմբեր ամսի 13-ին» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Հայոց 571 թվականին Ղազին (Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության հիմնադիր Էմիր Էղզազին – Մ.Ֆ.) հարձակում սկսեց ֆրանկների վրա և կանգ առավ Ծեյգարում: Այդ ժամանակ Երուսաղեմի արքա Պաղտիկը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացի – Մ.Ֆ.) դուքս Ժուլիին (Թլապաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տրեբիսիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության Ժուլին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) հետ միասին եկան ու տեղակայվեցին թշնամու դեմ: Շատ օրեր նրանք այսպես ամուսնացավ Անտիոքի իշխան Ռոջերի (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացու – Մ.Ֆ.) առջև հետ, որի հետ միասին մեկնեց Եդեսիա: Իսկ Բալակը դարան դրեց ճանապարհին, բռնեց նրան և տարավ Պաղա» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 13):

«Ուռնայի Ժուլինը (Թլապաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տրեբիսիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության Ժուլին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) ելավ պատերազմելու նրա (Խարբերդի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Բալակի – Մ.Ֆ.) դեմ, նա գերեց կոսլին» (Անանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Քրիստոսի 1123 թվականին Էմիր Բալակը (Խարբերդի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.) ներխուժեց Անտիոքի շրջան: Ֆրանկները միավորվեցին նրա դեմ և չորս ամսվա ընթացքում նրանց ճամբարները հառնել էին միմյանց դեմ: Դրանից հետո նրանք առանց մարտի հեռացան իրարից: Ժուլինի (Թլապաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տրեբիսիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության Ժուլին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) կինը մահացավ և նա երկրորդ անգամ ամուսնացավ Անտիոքի իշխան Ռոջերի (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացու – Մ.Ֆ.) առջև հետ, որի հետ միասին մեկնեց Եդեսիա: Իսկ Բալակը դարան դրեց ճանապարհին, բռնեց նրան և տարավ Պաղա» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 13):

«Ուռնայի Ժուլինը (Թլապաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տրեբիսիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության Ժուլին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) ամուսնացավ Անտիոքի տիրոջ Ռոջերի (Անտիոքի դքսության խնամակալ, փաստացի տիրակալ Ռոջեր Սալերնացու – Մ.Ֆ.) դստեր հետ՝ որպես օժիտ ստանալով Ազազ ամրոցը: Երբ գնում էր նրան Ուռնա բերելու, անցավ Եփրատը և գիշերեց Պիր ամրոցում: Նույն գիշերը Մերիբայից, Ուսկայից և Պիրի շրջակայքից մարդիկ եկան ու հայտնեցին, որ այդ երեկո թուրքերը հարձակվել և ավերել են մատնել երկրում եղած ամեն ինչ: Դր վերջը հիշված Բալակ Էմիրի (Խարբերդի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Բալակի – Մ.Ֆ.)՝ Անձիտի երկրի և Հիսու-Հարաի մեծ տիրակալի, գրքեր էր: Մոտ 4.000 թուրք ձիավորները հետ անցնելով Հայեայով, ունակ նա ուղարկել էր այս ու այն կողմ երկիրն ասպատակելու համար, իսկ ինքը եկել, դադար էր առել Ուռնայի գավառում՝ մի աղբյուրի մոտ, որ կոչվում էր Հայիդ, այսինքն կանքի աղբյուր, և որտեղ գտնվում էր մի նշանավոր բերդ՝ Ռեշ-Զեֆա երկրի դիմաց: Երբ լուրը տարածվեց ֆրանկների մեջ, նրանք վճռեցին հալածել իրոսակներին՝ չնկատելով, որ Բալակը երկիր էր մտել իր ողջ զորքով: Ժուլինին այդ քայլին էր մղում ու դրդում հատկապես Գալերանը՝ մտածողված իր երկրի բախտով: Նույն գիշերը Գալերանն ու Ժուլինը ֆրանկների հետ միասին փութով հեծան արագավազ ձիերով և արշավեցին նրանց հետևից՝ հուսալով, որ Ռեշ-Զեֆայում կհասնեն նրանց: Գալով այն վայրերը, որտեղով անցել էին թշնամիները, նրանք հայտնաբերեցին վերջիններիս երթուղիները և հետապնդեցին նրանց: Գիշերվանից մինչև կեսօր նրանք արշավեցին այդ հետքերով՝ տողորմելով ծարավից, փոշուց և ջրափ: Եվ այսպես հետապնդելով՝ նրանք հասան այն մեծ ճամբարին, որտեղ բանակ էր դրել Բալակը: Հայացք գցելով՝ նրանք

տեսան մի մեծ բազմություն, մինչդեռ իրենք փոքրաթիվ էին և ճանապարհի վազքից ու հոգնությունից թուլացած: Ակատվելով թուրքերից՝ նրանք չկարողացան հետ դառնալ և, երբ եկան քրեու ձիերը, թուրքերը արդեն ձեռքերին շարվեցին ավին: Ֆրանկներից ով որ մոտենում էր, նրան ու ձիուն նետահարում էին: Թուրքերը բոլոր կողմերից շրջապատեցին նրանց, շատերին կոտորեցին, իսկ մնացածներին էլ ողջ-ողջ բռնեցին: Ձերբակալեցին նաև ժուլիկին, Գալերանին ու նրանց հետ եղած մեծամեծներին: Երբ նրանց բերին Բալակի մոտ, սա դեռևս չէր հավատում, այլ կարծում էր, թե երազ է, որ այսպիսի թագավորները մի ժամում դարձան իր գերիները: Այսպես անսպասելի կերպով բռնվեցին ու գերվեցին այդ երկու անկախ իշխանները: Բալակը ժուլիկին ու Գալերանին առած եկավ Ռոհայի դուռը, որպեսզի բաղաբը հանձնեն իրեն, սակայն ուռնայեցիները նրան ծաղրեցին ու համաձայնություն չտվին: Հեռանալով այնտեղից՝ նա գերիներին տարավ իր հետ ու պահեց Հիսն-Չիլարում» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 286):

«Այդ ժամանակ ժուլիկն (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) ու Գալերանը ողջ ամառ նախապատրաստվեցին, որպեսզի թուրքերին ճակատամարտ տան, սակայն, երբ Յալուլ ամսին մարտի մեջ մատան, պարտություն կրեցին, ընդ որում ժուլիկն ու Գալերանը խաչի տոնի օրը լուսաբացին գերվեցին՝ բանտարկվելով Չիլար ամրոցում» (Բար-Յերբեռն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Եդեսիայի ժուլիկը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իսլամական, փաստացի տիրակալ, Տիբեթիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) ընկավ Եփրատի (Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Բալակը – Մ.Ֆ.) կազմակերպած դարանը և, կորցնելով ոչ պակաս, քան 100 հոգի, իր զարմիկ Գալերանի հետ միասին գերի ընկավ» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 51):

«Այդ ժամանակ Բալաքի տեր Բալակը (Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Բալակը – Մ.Ֆ.), որն ամուսնացել էր Հալեայի տեր Ռիդվանի (Հալեայի Եփրոսյան Եփր Ռիդվանի – Մ.Ֆ.) աղջկա հետ, եռանդուն պայքար սկսեց բրիտանյանների դեմ: Նա պաշարեց Մեմիքը, իսկ այդ ժամանակ արքա Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.), ժուլիկը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իսլամական, փաստացի տիրակալ, Տիբեթիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) և մի քանի այլ իշխաններ որոշել էին մեկնել այդ կողմերը և տոնել զատիկը: Բալակը, իմանալով այս մասին, զայտնի թողեց բաղաբի պաշարումը և 40.000 հոգով ելավ նրանց ընդառաջ: Դրանից հետո հենց Աստվածահայտնության օրը նա գերեց ժուլիկին ու Գալերանին, որից հետո առաջ անցավ» (Օրդերիկ Վիտալիս «Լորմանների պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 13):

«Այդ ժամանակ... թուրքերի հզոր և ուժեղ մի իշխան, որի անունը Բալակ էր (Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Բալակը – Մ.Ֆ.) ..., անակնկալ հարձակումով գերել էր Եդեսիայի ժուլիկին (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իսլամական, փաստացի տիրակալ, Տիբեթիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) ու նրա զարմիկ Գալերանին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 12, գլուխ 17):

«Այդ տարի Ռեջեբ ամսին Բալակ Ղազին (Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Բալակը – Մ.Ֆ.) Սրուճի մոտ հաղթեց այն սատանա ժուլեին (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իսլամական, փաստացի տիրակալ, Տիբեթիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) ու նրա բորջորդի Գալերանին ու գերեց նրանց: Լեյունում տեղի ունեցած ընդհարումում նա գերեց նաև ժուլիկի բորջորդի Տանկերդին, սակայն սա փրկագնվեց 1.000 դիևարով: Գերի ընկան 60 հեծյալներ: Եվ ահա Իլ-Ղազին (Մարդինի Արտուխյանների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Էղազին – Մ.Ֆ.) ժուլիկից ու Գալերանից պահանջեց, որ նրանց իրեն հանձնեն այն ամրոցները, որոնք գտնվում էին նրանց ձեռքում, սակայն նրանք այդ չարեցին ու ասացին. «Մենք այդ մարզերի հետ այնպես ենք, ինչպես ուղտն ու իր սապատը, որը կրում է այն մինչև վերջ, քանից այն, ինչ մեզ հետ է, միայն մեզից հետո կանցնի ուրիշների ձեռքը»: Իլ-Ղազին նրանց փակեց իր ամրոցում և մեկնեց սեփական երկիր» (Զեմալ-Էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի լուր եկավ այն մասին, որ Եփր Եդ-Դին Բալակ իբն Օրթուկը (Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Բալակի – Մ.Ֆ.) իր զորքով Ռեջեբ ամսին արշավի ելավ ֆրանկների դեմ, մոտեցավ ալ-Ռուխային, մարտի մեջ մտավ բաղաբի դեմ և հաղթանակ տարավ նրան նկատմամբ Սրուճի մոտ: Նա Գալերանի հետ միասին գերեց նրանց հրամանատար ժուլիկին (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իսլամական, փաստացի տիրակալ, Տիբեթիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.), սա նա մորաքոջ որդին էր, ինչպես նաև մի շարք այլ առաջնորդների» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Նրա (Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Բալակի – Մ.Ֆ.) մոտ եկավ մի թուրքմեն ու հայտնեց, որ Եդեսիայի ու Սարուջի տեր Ջուլիկը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իսլամական, փաստացի տիրակալ, Տիբեթիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) ի մի է հավաքել իր ձեռքի տակ եղած զորքերը և որոշել է հանկարծակի նրա վրա հարձակվել: Բալակի զորքերն այդ ժամանակ ցրված էին և մնացել էր միայն 400 ձիավոր, սակայն նա պատրաստվեց պատերազմի: Շուտով եկան ֆրանկները: Բարեբախտաբար ֆրանկները հասան մի այնպիսի տեղ, ուր հողը նոր էր քրված և նրանց ձիերը ցեխի մեջ խրվեցին, ասպետները իրենց գեներ ծանրության պատճառով չկարողացան աճապարել ու վազել, իսկ Բալակի մարդիկ նրանց վրա նետերի տարափ տեղացին: Ոչ ոք չկարողացավ փախչել և Ջուլիկը գերի ընկավ: Նրան որդեցին ուղտի մորթու մեջ և այն վրան կարեցին: Բալակը նրանից պահանջեց Եդեսիան հանձնել, իսկ սա մերժեց և փոխարենն առաջարկեց հսկայական գումար տալ ու մեծ թվով մահմեդական գերիներին ազատ արձակել: Բալակն այդ առաջարկը մերժեց, նրան տարավ Խարբերդ ու բանտարկեց: Նրա հետ գերի էր ընկել նաև նրա մորաքոջը որդին, որի անունն էր Գիյոմ: Սա Ջուլիկը անհավատների ռազմիկներից էր: Բալակը գերել էր նաև նրա նշանավոր ասպետներին ու բանտարկել» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁶⁶⁰ «Դրանից հետո Շաբան ամսին ֆրանկները եկան Թալաշարից և զավթեցին Թելկունը, որի կառավարիչը իր մարդկանց հետ ելավ Բուգա: Ֆրանկները հանդիպեցին մահմեդականներին, որոնք ջարդ կրեցին ու կորցրին 90 հոգի» (Զեմալ-Էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

³⁶⁶¹ «Երբ Անտիոքի տիրակալը (հեղինակը Նկատի ունի Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) լսեց նրա (Մարդինի Արտուխյանների Եփրոսյան հիմնադիր Եփր Էղազին – Մ.Ֆ.) մահվան մասին, հավաքեց իր զորքը, ինչպես նաև որոշ բանակի հայերի, և տեղակայվեց Բուգայի հովտում: Նա անօրենություններ գործեց այնտեղ և չարիք պատճառեց ինչքան կարողացավ, իսկ ալ-Բաթի բնակիչները նրան այդ հովտից հարկ հասցրին և ենթարկվեցին նրան» (Զեմալ-Էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

³⁶⁶² «Նա (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) մեկնեց Բալիս և այնտեղ պաշարողական մեքենաների կիրառմամբ մարտնչեց: Իբն Մեյիթի հետ միասին նա հարկ սահմանեց Բալիսի համար, որը նրան հասցվեց: Նա բաժանեց այն ըստ անհրաժեշտության, բայց այստեղ թուրքմենների սի խուլը կար և այստեղ էր գտնվում հալեայան հեծելազորի մի մասը: Եվ ահա այս բաղաբի բնակիչներն ու հիշատակված հեծելազորը ելան, սկսեցին մարտնչել և սպանեցին ֆրանկների մի քանի առաջնորդներ: Մահմեդականները փառահեղ հաղթանակ տարան» (Զեմալ-Էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

³⁶⁶³ «Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) մեկնեց հովիտ, սակայն այստեղ հայտնվեց Սուլեյման իբն Իլ-Ղազին (Հալեայի Եփրոսյան Եփր Սուլեյման իբն Էղազին (1117-1123, 1124-1125) – Մ.Ֆ.), պաշարեց ալ-Բիդան և, ստանալով այս ամրոցը նրա բնակիչների կյանքները պահպանելու պայմանով, վերցրեց նրանց ու նրանց հետ միասին շարժվեց դեպի Անտիոք» (Զեմալ-Էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

³⁶⁶⁴ «Դրան հետևեց ֆրանկների հարձակումը Հալեայի շրջանի վրա, որը տևեց մինչև Դիցի 516 թվականի ավարտ, իսկ արդեն 517 թվականի Սաֆար ամսի 10-ին Հալեայի տիրակալ Բադր-Էդ-Ղուլայի (Հալեայի Եփրոսյան Եփր Սուլեյման իբն Էղազին – Մ.Ֆ.) և Անտիոքի տիրակալ Բալդուինի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) միջև հաշտություն կնքվեց, պայմանով, որ Բադր-Էդ-Ղուլան կհանձնի Բալդուինին ալ-Աթարի ամրոցը, ինչը և կատարվեց» (Զեմալ-Էդ-Դին «Հալեայի պատմության հատընտիր»):

«Հալեայից լուր եկավ այն մասին, որ Հալեայի կառավարիչ Եփր Բադր-Էդ-Ղուլա իբն Աբդալ-Ջաբբար իբն Օրթուկի (Հալեայի Եփրոսյան Եփր Սուլեյման իբն Էղազին – Մ.Ֆ.) և ֆրանկների միջև Աթարի ամրոցը ֆրանկներին հանձնելու պայմանով խաղաղություն է կնքվել: Ամրոցը հանձնվեց և նրանք տիրեցին նրան: Այս պայմաններով խաղաղ հարաբերությունները պահպանվում էին, երկու կողմերից էլ շրջանները ծաղկում էին և նրանց միջև ճանապարհները ճանապարհորդների համար անվտանգ դարձան: Դա տեղի ունեցավ այդ տարվա Սաֆար ամսին» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁶⁶⁵ «Երբ Միթայելն (Կարկառի ռազմական պետության ղեկավար Միթայել Կարկառեցին – Մ.Ֆ.), ինչպես ասացինք, հանձնեց Կարկառի բերդը՝ պահելով իրեն Տյուբ գավառը, և Բադդուին թագավորը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) գնաց Անտիոք, Բալակը (Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Բալակը – Մ.Ֆ.) նորից սկսեց նեղություն տալ Կարկառի երկրին: Նա իր ողջ զորքով շարունակ ասպատակում էր Կարկառի, Սամոսատի, Զյախթայի և Հիսն Սանսուրի երկրները» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 288):

Եփրատի վրա գտնվող իր այն ամրությունը, որը կոչվում էր Խարտաբերդ և որտեղ արդեն գտնվում էին ժայիսն ու Գալերանը, որոնց մասին առաջ ասեց ես» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 12, գլուխ 17):

«Սաֆար ամսի 19-ին Անտիոքի տիրակալ Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) մեկնեց մարտնչելու Նուր-Էդ-Ղուլա Բալակ իբն Բահրամ իբն Արտուխի (Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոթյան Եփր Բալակը – Մ.Ֆ.) դեմ: Կարկառ ամրոցը պաշարվեց և ահա նրանք հանդիպեցին Ալիաշ կոչված վայրում, որը Սանջաուուի մոտ է: Նուր-Էդ-Ղուլա Բալակը ջարդեց նրան, գերեց և կոտորեց նրա զորքի ու առաջնորդների մեծ մասին՝ թալանելով նրա վրանը» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Նույն այդ տարում լուր եկավ այն մասին, որ ֆրանկների արքա Բալդուինն (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) իր բանակով Սաֆար ամսի 9-րդ օրը ժամանեց Է Հայեայի մարզ՝ Կարկառ ամրոցը պաշարած Եփր Բալակ իբն Օրթուխի (Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոթյան Եփր Բալակի – Մ.Ֆ.) վրա հարձակում գործելու նպատակով: Բալակը ելավ նրան ընդառաջ և երկու բանակներն իրար եկան Սանգարի մոտակայքում: Բալդուինը պարտություն կրեց և Բալակի կողմից գերվեց իր մի քանի այլ գլխավոր ասպետների հետ միասին: Նա նրանց բանտարկեց Խարտաբերդ ամրոցում, որտեղ արդեն գտնվում էին ժայիսն ու ֆրանկների այլ առաջնորդներ» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Բալակ իբն Բահրամ իբն Ուրտուկը (Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոթյան Եփր Բալակը – Մ.Ֆ.), որը Խարբերդի տերն էր, պաշարեց Զարբար ամրոցը, որը Խարբերդի մոտ էր: Արտիքի ֆրանկները այս բանը լսեցին և ֆրանկների թագավոր Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) գործով եկավ նրան դուրս բերելու այդտեղից՝ վախճանելով, որ թշնամին, նրան տիրելով, կարող է ուժեղանալ: Երբ Բալակը լսեց նրա մոտիկ գտնվելը, գնաց նրա դեմ: Նրանք ընդհարվեցին Սաֆար ամսին, կռվեցին, ֆրանկները նահանջեցին, ու նրանց թագավորը մի խումբ մեծամեծ ասպետների հետ միասին գերի ընկավ: Նրանց բանտարկեցին Խարբերդի ամրոցում» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁶⁶⁸ «Դրանից հետո նա (Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոթյան Եփր Բալակը – Մ.Ֆ.) ուղղություն բռնեց դեպի ալ-Բիրա, հարձակվեց նրա վրա, գերեց այնտեղ գտնվող եպիսկոպոսին, շրթայեց և նրա վրա մի պահակ նշանակեց» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի Ռաբիա և ամսվա առաջին 10 օրը Եփր Բալակ իբն Օրթուխը (Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոթյան Եփր Բալակը – Մ.Ֆ.) գրավեց ալ-Բարի ամրոցը և գերեց նրա եպիսկոպոսին» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁶⁶⁹ «Բալակն (Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոթյան Եփր Բալակը – Մ.Ֆ.) այդ տարի նորից հավաքեց իր զորքը և եկավ, պաշարեց Ուռհան: Փչացնելով բերքն ու պարտեզները և ավերելով երկիրը՝ նա ելավ այնտեղից ու գնաց Խառան, որը հանձնվեց նրան: Ապա եկավ Հայեայ և այն նույնպես հանձնվեց նրան: Այնուհետև նա մտավ ֆրանկների երկրները՝ Ալեքսյաց բլուր, Տյուբ և Ագագ: Հեղեղի նման ավարի մատնեց, կողոպտեց, թալանեց գյուղերը և ուղարկեց իր երկիրը: Նա գրավեց Հիսն Սանսուրն ու Զատիան և մի տարի մեծամեծ ոճիրներ գործեց ֆրանկների հողերում» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 289):

«Ինքը (Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոթյան Եփր Բալակը – Մ.Ֆ.) մեկնեց դեպի Զաֆարթաբ, սակայն այն պահակը, որը նշանակված էր ալ-Բիրայի եպիսկոպոսին հսկելու համար, ուշադիր չէր և ու փախավ Զաֆարթաբ: Նաև հենց դրա համար էր նա ձգտում տիրել այդ ամրոցին, որ վերադարձնի նրան» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

³⁶⁷⁰ «Նույն այդ օրերին արթունական գործերը ջարդեցին Առանի աթաբեկ Աղսունդուրին (Ամենդայիների Եփրոթյան Եփր Աղ-Սոնկուր ալ-Ամենդային (1116-1133) – Մ.Ֆ.), որը մեծաթիվ գործով՝ մոտ 4.000 հոգով, ուղղվում էր դեպի սուլթանը» («Զարթիս-Ցիսվոյեթա», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Հայոց 572 թվականին վրաց Դավիթ թագավորը (Զարթիսի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.) 60.000 պարսիկ կոտորեց: Գանձակի սուլթանը բազմաթիվ զորքերով եկել էր և, Կուր գետի վրա նավերից կամուրջ կապելով, 60.000 հոգի արխազների երկիրն էր անցկացրել: Վրաց թագավորը, իմանալով այդ մասին, զորքեր ուղարկեց, բանդեց կամուրջը և մյուս ափն անցած բոլոր զինվորներին խալառ կոտորեց: Սուլթանը փախավ Պարսկաստան և մտավ Ալզկան բաղաբը՝ իր հորեղբոր (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Սանջարի – Մ.Ֆ.) մոտ» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այդ տարի մեծ գործով եկավ Գանձակի սուլթանը և, կամուրջ կառուցելով, Կուր գետի վրայով 6 բլուր մարդ անցկացրեց արխազների երկիրը: Դավիթ արքան ուղարկեց իր բանակը և այրեց այդ կամուրջը: Բոլոր նրանք, որ անցել էին կամուրջով, ոչնչացվեցին, իսկ սուլթանն էլ խայտառակված փախավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Վրաց Դավիթ թագավորը (Զարթիսի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.) ծանր հարվածներ է հասցնում Գանձակի սուլթան Սելիքին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 68):

«Այսպիսով, իսլամի երկրների մեծամասնությունը նրանց (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Սանջարի և նրա եղբորդիների– Մ.Ֆ.) ձեռքում էր, սակայն դրանով հանդերձ վրացիների կողմից Տիգրիսը գրավելուց հետո, երբ սուլթանը Հիջրի 519 թվականին զորք հավաքեց ու շարժվեց նրանց դեմ, չկարողացավ հաղթել» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁶⁷¹ «Երկրորդ տարին սուլթանը եկավ Շիրվան, գերեց Շիրվանշահին (Շիրվանշահների Եփրոթյան Եփր Արու-Մուզաֆար Միհունդիր իբն Աֆրիդունի (1120-1150) – Մ.Ֆ.), գրավեց Շամախը և արքային (Զարթիսի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարին – Մ.Ֆ.) մի ծաղրայից նամակ ուղարկեց, որտեղ գրեց. «Դու, ով անտառների տիրակալ, երբեք չես կարող ինձ դեմ բաց դաշտ դուրս գալ: Ահա, ես գերել եմ Շիրվանշահին և բեզնից խաղաչ եմ պահանջում ինձ համար: Եթե դու ուզում ես, ապա ինձ անհրաժեշտ նվերներն ուղարկիր և, ելնելով ձեր ապաստարաններից, տեսակցիր ինձ հետ»: Երբ, սակայն, արքան լսեց այդ, նա հապճեպ կանչեց իր ողջ զորքը: Չէր հասցրել դեռ նա բերանը բացել, երբ անսխալապես էլ նրա մոտ հավաքվեց ողջ զորքը իր ողջ թագավորությունից, որից հետո նա ելավ սուլթանի դեմ: Միայն դիպախները, երբ հաշվեցին, պարզվեց, որ 50.000 հոգի էին: Եվ ահա, երբ սուլթանին գեկուցեցին նրա հարձակման, հզորության և զորքի մեծաքանակության մասին, նա վախեցավ, ելավ այն դաշտից, որտեղ զարկել էր իր ճամբարը, և պատսպարվեց բաղաբում՝ մի կողմից իրեն պաշտպանելով փայտյա պարսպով ու խանդակով, իսկ մյուս կողմից էլ՝ Շամախի բաղաբային պարսպով: Իմանալով այդ մասին՝ արքան փախստականի վրա հարձակումը համարեց իրեն ոչ հարկի գործ և ահա, ընկնելով գետին և շնորհակալություն հայտնելով աստծուն՝ այդ իրաշարժից, մարդասերին ու բարերարին, նա մնաց տեղում: Այդ ժամանակ սուլթանը, այնտեղ շատ օրերի ընթացքում տանջվելով սովից ու ծարավից, այլևս չսկսեց նրանից նվերներ պահանջել կամ մարտի կանչել, այլ, ինչպես մի տառապալա ստրուկ կամ տխրած ստրուկ, հնազանդ կերպով գլուխը կախելով, լրիվ այլ կերպ, բան հարկի է սուլթանին, նվերներով բանակցությունների համար դեսպաններ ուղարկեց՝ խնդրելով Դավիթ արքային և հավատացնելով նրան իր հնազանդության մեջ: Խոցմանից կոչ ուղղելով նրան՝ նա իր համար նահանգի ճանապարհի բացեց...: Աղսունդուրը (Ամենդայիների Եփրոթյան Եփր Աղ-Սոնկուր ալ-Ամենդային – Մ.Ֆ.), փրկվելով փախուստով, հագիվ-հագ առավ սուլթանին և ահա ես, երբ, տեսավ այդ, նույն այդ գիշեր էլ, գաղտնի ելնելով աղտոլիցությունները բաղաբից դուրս հանելու համար նախատեսված վայրից, փախավ և ուղղվեց իր երկրի մեկ այլ բաղաբ: Եվ ահա արքան, հաղթական և շնորհակալական խոսքեր հղելով առ աստված, մեկ այլ ճանապարհով վերադարձավ իր երկիր» (Զարթիս-Ցիսվոյեթա», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Այդ տարի աստուկացան վրաց չարագործությունները իսլամի երկրում և մարդկանց դրությունը վատացավ, մանավանդ Դարբանդ-Շիրվանի ժողովրդի, որոնց մեծամեծների մի բազմամարդ խումբ գնաց սուլթանի մոտ՝ բողոքելու նրանց ձեռքից իրենց բաշածի մասին: Նրանք պատմեցին իրենց անգործության և երկիրը պաշտպանելու մեջ անկարող լինելու մասին: Սա եկավ վրացիների դեմ, երբ նրանք հասել էին Շամախի: Սուլթանը կանգ առավ մի այգում, իսկ վրացիները շարժվեցին նրա դեմ: Սուլթանի զորքը սաստիկ վախեցավ և վեգիր Շամա ալ-Մուլե Օսման իբն Նիզամ ալ-Մուլե խորհուրդ տվեց սուլթանին այստեղից հեռ գնալ, սակայն Շիրվանի ժողովուրդը, երբ այս բանը լսեց, դիմեց սուլթանին ու ասաց. «Մենք կկռվենք, բանի որ մեզ հետ ես, իսկ եթե հեռանա, մահմադականների ոգին կբռնվի և կկոչվեն»: Նա ընդունեց նրանց խոսքն ու մնաց իր տեղում՝ գիշերն անցկացնելով լարված տրամադրությամբ ու կռվի վճռականությամբ: Եվ ահա Ալլահը հաջողություն բերեց նրանց՝ վրացիների ու դիպախների միջև վեճ ու թշնամություն սերմանելով: Նրանք այդ գիշեր կռվեցին, փախստականների նման հեռացան և այսպիսով. «Ալլահը հավանաբար նրանց ազատեց այդ պատերազմից» (Մեքրեթունը Ղուրանից – Մ.Ֆ.): Սուլթանը որոշ ժամանակ մնաց Շիրվանում, ապա վերադարձավ Համադան և տեղ հասավ Ջուհանդա Բ ամսին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁶⁷² «Հաջորդ ամսի հունիսին արքան (Զարթիսի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.) կրկին մեկնեց Շիրվան և սարսափելի շոգին գրավեց Գոլաստանը՝ Շիրվանի տիրակալի (Շիրվանշահների Եփրոթյան Եփր Արու-Մուզաֆար Միհունդիր իբն Աֆրիդունի – Մ.Ֆ.) նստավայրը՝ միացնելով Շիրվանը իր թագավորությանը և շատ նվերներ տալով իր կամքին բոլոր հնազանդվողներին» («Զարթիս-Ցիսվոյեթա», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

³⁶⁷³ «Այդ տարվա օգոստոսի կեսերին Բարձրայի կամբով Երուսաղեմի արքա Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) ելավ բանտից ու ազատություն ստացավ, բանտ, որտեղ նրան փակված պահում էր Բալակը (Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոթյան Եփր Բալակը – Մ.Ֆ.) և բանտ, որն իր դիրքի պատճառով շատ անառիկ էր: Հենց այստեղ էր, որ մինչ այդ բանտարկված էին Եդեսիայի

ժողովին (Թալաշարի իշխանության իշխան, Երեսխայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Երեսխայի կոմսության ժուպին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) ու Չալերանը այլ գերիների հետ միասին: Արքայի ազատման պատմությունը մի քիչ երկար է, սակայն հիշարժան է և արժե, որ այստեղ այն հիշենք, բանգի այդ գործում ակնհայտ էր Երկնային աջակցությունը, որը շատ հրաշքներ գործեց: Եվ այսպես քրիստոնյաները, փակված այդ խորը զննանում, սկսեցին հազարավոր միջոցներ հնարել կրկին ազատություն ձեռք բերելու ուղղությամբ և ի վերջո հավանաբար սուրհանդակների միջոցով մարդիկ ուղարկեցին դրսում գտնվող իրենց բարեկամների մոտ: Արդյունքում մի բանի հայեր, որոնք ապրում էին այդ բանտի շրջակայքում, սկսեցին ջանալ դուրս բաշել քրիստոնյաներին այնտեղից և օգնել փախչել՝ գործելով դրսից գործող կողմնակիցների հետ միասին: Եվ ահա նվերներով ու խոստումներով ի վերջո վերջնական պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց, որից հետո կողմերը երդումով հաստատեցին այդ: Դրանից հետո բանտարկյալների ազատելու նպատակով Երեսխայից ելան մոտ 50 ռազմիկներ, որոնք ծալված էին որպես բանվորներ: Այս ռազմիկները, հազված ինչպես չքավորներ և ուներին ունենալով բեռներ, որոնք կարծես նախատեսված էին վաճառքի համար, հարմար պահը որսալով ամրության դռներից ներս մտան: Այդ ժամանակ անխոնձ պահակներից մեկը շահմատ էր խաղում այդ ամենին տեղյակ մեր մարդկանցից մեկի հետ և ահա այն ռազմիկները որպես խնդրատուներ մոտեցան այս պահակին ու սկսեցին ինչ որ բան ասել: Այս վախի ու անվճռականության պահին, ահա, նրանք ի վերջո դուրս բաշեցին պահած դաշույնները և սպանեցին այդ պահակին, որից հետո անկեղբայրորեն ճանկեցին սրա նիզակն ու սպանեցին մյուսին: Դրանից հետո, խլելով արդեն սրանց գեները, նրանք սկսեցին ոչնչացնել մնացած պահակայիններին: Ուժեղ աղաղակ բարձրացավ և ներսում, և դրսում, սակայն քրիստոնյաները շատ արագ գործեցին և շուտով արդեն մոտ 100 թուրքեր սպանված էին, իսկ դարպասները՝ ներսից փակված: Արբան և մյուս գերիները անմիջապես դուրս հանվեցին բանտից, որտեղ շատերը շղթայակալ վիճակում էին, որից հետո բարձր աշտարակներից մեկի վրա անմիջապես էլ սկսեց ծածանվել քրիստոնյաների դրոշը՝ դրանով իսկ կարծես հայտարարելով բոլորին, թե ինչ է պատահել: Այդ ամրությունում էր գտնվում Բալակի կանանցից մեկը, որին սա գերադասում էր մնացածներից: Եվ ահա թուրքերը սկսեցին հապճեպ շրջապատել ամրությունը ու պատել այն բոլոր կողմերից՝ բերելով սայլեր ու լցնելով դրանք դռների առաջ, որպեսզի փակվեց ամեն մի ելք ներսից դեպի դուրս: Ասում են, թե ես մեծ հավատում, որ այդ ժամանակ Բալակը երազում տեսած է լինում, որ իր գլխին մի ինչ որ վատ բան պետք է գա: Կարծում եմ նա ժուպինի հետ կապված ինչ որ բան էր տեսել և ահա, երբ արթնացավ, անմիջապես իմաց տվեց մարդկանց այդ մասին և պահանջեց մեկնաբանել: Այդ ժամանակ մարդիկ ասացին, որ, հայտնի չէ թե ինչ է լինելու, սակայն դա հաստատ կապված է ժուպինի հետ: Լսելով այդ՝ Բալակը անմիջապես մարդ ուղարկեց այն ամրություն, որ սպանեց ժուպինին, որպես այդ փորձանքների հետ կապված մի մարդու, սակայն, փառք Աստծո, մինչ դաիծը տեղ կհասներ, ժուպինն արդեն ազատության մեջ էր: Այդ ժամանակ Բալուդին ու մնացածները խորհրդակցում էին հետագա անելիքների մասին՝ մտածելով, թե ինչպես դուրս պրծնեն այդտեղից: Եվ ահա ժուպինը, որը չվախեցավ իրեն հազար տեղերից սպառնացող հաստատ վտանգների ենթարկել, այդ գործն իր վրա վերցրեց ու երեք ծառաների օգնությամբ հազարավոր վախերով, այլ ոչ թե բաշխությամբ պատված, թողեց ամրությունը՝ ուղեկցվելով լուսնի լույսով ու անցնելով հակառակորդի շարքերի միջով: Եվ այսպես, հայտնվելով ամեն մի անվտանգ դրության մեջ, նա անմիջապես արթալ աստանիով առաջ ուղարկեց ծառաներից մեկին, որպեսզի սա ընթանա իրենցից առաջ ու տեղյակ պահի այդ ամենի մասին: Դրանից հետո, որ ու գիշեր թաքնվելով, քթբոված կոշիկներով ու կարծես թափառականներ, ժուպինն ու իր ուղեկցները հասան Եփրատ գետին, սակայն այստեղ ոչ մի նավակ չկար, որի միջոցով նրանք կկարողանային մյուս ափն անցնել, ընդ որում այդ ուղղությամբ բայլեր ձեռնարկել էլ չէր եր վտանգներով: Եվ ահա այս մարդիկ, փչելով իրենց հետ վերցրած տիկերը, մի կերպ կանգնեցին դրանց վրա և անցան գետը, ընդ որում լողալ իմացող օգնում էր չլիացողին: Այսպես նրանք հասան մյուս ափին՝ իոզան, տանջված ու տառապած: Այնուհանդերձ այս մարդկանցից և ոչ ոք չէր տեսնում հանգստի մասին և նրանք, միայն մի պահ հանգստացան ծառերի տակ, որն աճել էր գետափին: Եվ ահա ժուպինը հրամայեց իր երկու ծառաներին հայտնել այս ամենի մասին այդ երկրի բնակիչներից ոմանց, որոնցից արագելով կամ այլ կերպ պետք էր հացի գոնե մի կտոր ձեռք բերվեր, բանգի նրանք շատ սոված էին: Այն ծառան ելավ ու դաշտում հանդիպեց աշխատանքներով զբաղված որոշ հայ գյուղացիների, որոնց էլ, հետևելով գզուշորեն գրողներին ու պարզելով նրանց տրամադրությունները, բերեց, հասցրեց իր տիրոջ մոտ: Գյուղացիները մոտեցան, ի դեմս այդ տվախար մարդու անմիջապես ճանաչեցին ժուպինին և ընկան նրա ոտքերը: Վերջինս, սակայն, սկսեց եռանդով ժխտել իր ուժ լինելը..., սակայն ի վերջո, երբ գյուղացիները պնդեցին, որ հաստատ ճանաչել են կոմսին և նա ստիպված ընդունեց, որ, այո, ինքը ժուպինն է: Այդ ժամանակ գյուղացիները պարտավորվեցին ամեն կերպ աջակցել կոմսին՝ ասելով...: Եվ ահա, ինչպես որոշվեց, գյուղացիները մեկը գնաց և շուտով վերադարձավ իր ընտանիքի և կենդանիների հետ: Այդ ժամանակ կոմսին նստեցին ջրուր վրա և ձեռքը տվեցին ծծկեր երեսխային, որին նա պետք է պահեր իր որդու նման, ինչպես իսկական ծնող, որից հետո ճանապարհ ընկան: Այդ ժամանակ, սակայն, երեսխան կաթի պակասից սկսեց լաց լինել, իսկ ժուպինն էլ որևէ կերպ չկարողացավ նրան հանգստացնել: Արդյունքում, որպեսզի ուշադրություն չգրավի, ժուպինն ուզում էր միայնակ շարունակել ճանապարհը, սակայն, զգալով, որ դա կարող էր գյուղացիների դժգոհությունը հարուցել, շարունակեց առաջանալ այդ կերպ և նրանք ի վերջո հասան Մեծարքայի ամրոցին: Այդ ժամանակ կոմսին այդ իսկական ուրբայն ընդունելություն կազմակերպեցին, նրա կինը, ծառաները և մնացած բոլորը մեծապես ցնծալով տեսնելով նրա վերադարձը: Ինչ վերաբերվում է այն գյուղացիներին՝ ապա նրանք միայն համեստ մի վարձատրություն ստացան իրենց նվիրվածության համար՝ մեկ ջրուր փոխարեն ունենալով երկուսը: Կոմսը, սակայն, ի վիճակի չէր երկար մնալ այդ ամրոցում, դրա համար էլ նա մեկնեց Անտիոք, իսկ հետո՝ Երուսաղեմ...: Երեք օր մնալով Սուրբ քաղաքում՝ ժուպինն անցավ Տրիպոլիս՝ բոլոր միջոցներով ձգտելով բանակ հավաքել, որ օգնության հասնի արքային ու Բալակի բանտում փակված նրա կողմնակիցներին...: Իրոք, չտեսնված մի բան էր եղել, երբ նման մի արքա հայտնվել էր շղթաների մեջ... և ահա Երուսաղեմում հավաքված մարդիկ մեկնեցին Անտիոք, իսկ այնտեղից էլ եկան Թուրքասե, որպեսզի օգնեն յուրաքանչյուրին: Այստեղ էր, սակայն, որ քրիստոնյաներին հայտնի դարձավ, որ այն ամրությունը իր մեջը եղած մարդկանց հետ միասին կրկին ընկել է Բալակի ձեռքը: Արդյունքում մարդիկ որոշեցին հետ դառնալ...: Իսկ այժմ լավ կլինի, որ ամենք, թե ինչ եղավ հարստացում մնացած մարդկանց հետ: Եվ այսպես, մինչ կոմսը փախավ բանտից և նման գործողություններով էր զբաղված, Բալակը, լի կատաղությամբ, գնաց այդ ամրության վրա, որպեսզի հետ բերի այն: Նա փափակ խոսքերով բանակցություններ սկսեց արքայի հետ ու խոստումներ նրան ապահով թույլ տալ հետանալ Երեսխան կամ Անտիոք, ընդ որում որպես անվտանգության երաշխավորներ տալով պատանդներ և հակառակ դեպքերում սպառնալով, որ առանց կասկածի, վաղ թե ուշ կգրավի ամրությունը և խստորեն կպատժի ներսում գտնվող բոլորին: Միաժամանակ Բալակը հրամայեց փորել այն բլուրի հիմքը, որի վրա կառուցված էր ամրությունը, որն իրոք, կարծես կախված էր օդում: Այդպես էլ վարվեցին, որից հետո թունելում գերաններ դրեցին և դրանք կրակ տվեցին: Եվ այսպես, երբ գերանները մոխրացան, թունելը փլվեց, իր հետ փլեց նաև մոտակա աշտարակը և մեծ ծուխ ու փոշի բարձրացավ: Այս անակնկալ փորձանքը տեսնելով արքան կարծես քարացավ և լրիվ հուսահատվեց, որովհետև այդ աշտարակի կործանումը շատ էր ազդել նրա վրա: Կորցնելով արիությունն ու հույսը՝ արքան ու նրա կողմնակիցները հանձնվեցին Բալակի ողորմածությանը՝ այլ բան չսպասելով իրենց արարքների համար, բան խիստ մի պատիժ: Դեռանալով, սակայն, ներքե արքային ու կյանք պարգևեց ինչպես նրան, այնպես էլ Չալերանին, իսկ ինչ վերաբերվում է այն հայերին, որոնք օգնել էին արքային, ապա նա ունակ կախեց, այլոց տանջանքների ենթարկեց, բզկոտեց և ի վերջո արահայեց: Արքայի փոխարեն նա պահանջեց երեք ամրություն և հրամայեց մեկնել հառան քաղաք: Այս ամենը, որ եղավ, հեռու էր իմ գտնվելու վայրից և ես միայն մոտավորապես գիտեմ, թե ինչն ինչպես եղավ, սակայն գրեցի այս ամենը ըստ մարդկանց պատմությունների հնարավորինս մեծ ճշգրտությամբ՝ այս ամենը մտնելով իմ սեփական պատումի մեջ» (Ֆուլխեր Ծարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 53):

«1/3/ Եվ ահա Բալակը (խաբրերդի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Բալակը – Մ.Ֆ.), ցնծալով իր ձեռք բերած այդ մեծ հաջողության կապակցությամբ և մեծապես գոռոզացած դրանից, արքային (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալուդին II Բուլունացու – Մ.Ֆ.) ու նրա ասպետներին գերելուց հետո նրանց շղթայակալ ուղարկեց հառան, իսկ հետո էլ փոխադրեց խաբրերդ: Դեռ այս վերջին քաղաքում էր, որ մի ամուր ու մեծ բերդ կար, որը այդ շրջանի տիրակալի համար որպես ամրություն ու բանտ էր ծառայում: Եվ ահա Բալուդինը, ժուպինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Երեսխայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Երեսխայի կոմսության ժուպին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.), Չալերանը, փկոնտ Դոնսը, երիտասարդ ժերվեն և Ալենի որդի Բրետուն 32 այլ ասպետներին հետ միասին այնտեղ բանտարկվեցին, ընդ որում այնտեղ էին նաև 40 քրիստոնյաներ Դայաստանից ու Անտիոքից, որոնց բանտարկել էին մինչ այդ: Բալակը այս 35 ասպետներին հանձնեց բերդի պահպանությանը, հանձնարարելով ներել արքային, մինչև որ նա չի հանձնի իր ամրությունները, ինչն այդ բարբարոսը ցանկանում էր ամենից առաջ, իսկ ինքն էլ, անցած մեծ գրքի գլուխ հապճեպ գնաց քրիստոնյաների վրա, բանի որ կարծում էր, որ սրանք, մնալով առանց արքայի, հեշտորեն տեղի կտան...: Բալակը հանձնարարեց իր տարբեր աշխատանքներում կիրառել բանտարկյալներին և ահա նրանք ամեն օր Եփրատ գետից դեպի ամրություն ջուր էին կրում՝ միաժամանակ զբաղվելով նաև այլ գործերով, որոնցում մեծ եռանդ էին դրսևորում: Չէին աշխատեցնում միայն Բալուդինին և ժուպինին, որոնց պահում էին մեծ զգուշությամբ: Այդ ժամանակ Բալուդինը հնար գտավ և, կաշառելով բանտապահներին, այնպես արեց, որ ոչ միայն իր, այլև իր ուղեկիցների առատ ուտելիքներով ապահովվեց, ընդ որում այդպես վարվեց նաև այն 40 գերիների նկատմամբ, որոնք այդտեղ էին մինչ այդ: Եվ ահա բանտապահները, հակառակ Բալակի հրամանների, սկսեցին լավ նայել բանտարկյալներին: Վիճակը, սակայն, փոխվեց, երբ եկավ Եփր Զալոմբար՝ Բալակի աները, որը վերացրեց այս ամենը, ընդ որում քրիստոնյա ասպետների համար որպես պատիժ սահմանվեց վիճակահանությամբ մահապատիժը: Ասպետ Դիեռ Առոյին կապեցին մի ցցից և խաչառառակ կերպով սպանեցին: Գերիները շատ տխրեցին այդ ամենից, սակայն հեթանոսների այս դաժանությունը նրանց

իսկ դեմ խաղաց, քանզի քրիստոնյաները հավաքվեցին իրար գլխի ու որոշեցին, որ ավելի լավ է մեռնել ազատության փորձ կատարելիս, քան նման կյանք վարել: Եվ ահա մի անգամ, երբ բանտապահները հարբած ընած էին, ֆրանկները տիրեցին նրանց գեներին և Հայաստանի ու Ասորիքի այն 40 բանտարկյալների հետ միասին սպանեցին բոլոր թուրքերին, մահվան գիրկը նետեցին Բալակի այդ ծառաներին և տիրեցին ամրությանը: Ավելին, ջգտվարավելով դրանով, քրիստոնյաները հաջորդ օրը հզոր հարձակում գործեցին արդեն բուն քաղաքի վրա և, սպանելով հազարավոր հեթանոսների, մեծ ավարով միջևաբերող վերադարձան՝ նախատեսելով այդ ամուր կայրում դիմանալ մինչև ութ ամիս: Երբ այս գործն էլ հաջողությամբ ավարտվեց, նրանք ութի հանեցին ժողովին և Գողֆորդին, որ նրանք մեկնեն ու քրիստոնյաներից օգնություն բերեն: Մոտավորապես հենց այդ ժամանակ էր նաև, որ Երուսաղեմի թագուհին, որը մի հայուհի էր, իր ամուսնուն օգնելու ուղարկեց 100 հավատարիմ հայերի, որոնք զինված էին թուրքերի նման ու նրանց պես էլ հանդերձավորված: Սրանք, հասնելով հայրերը, մեծապես օգնեցին ընդհանուր գործին, քանի որ լավ գիտեին թուրքերի լեզուն ու ծանոթ էին նրանց վարքուբարքին: Ինչ վերաբերվում է ժողովին ու Գողֆորդին, ապա նրանք, այդ երկրում իրենց զգալով ինչպես մի թշնամական վայրում և առաջնալույով մեծ զգուշությամբ, ի վերջո հանդիպեցին մի գյուղացու, որը իր կնոջ հետ միասին Միջագետքից Ասորիք էր մեկնում: Երբ նրանք խոսքի բռնվեցին, այդ գյուղացին ծայնից միանգամից ճանաչեց ժողովին...: Ժողովը և իր ուղեկիցը, իմանալով, որ գյուղացին պատրաստ է օգնել իրենց, միանգամից փոխեցին շորերը վերջինիս հետ, որից հետո, ծալվելով որպես այդ մարդու ստրուկներ, որպես տիրոջ էին վերաբերվում այդ մարդուն: Այսպես, կարծես ստրուկներ, երկու քրիստոնյա իշխանները ճանաչալի ընկան և, հասնելով իրենց քաղաքները, մեծ ուրախություն պատճառեցին այնտեղ գտնվող մարդկանց: Իսկ այժմ դառնալիս այն մարդկանց, որոնք մնացին հայրերից: Եվ այսպես, այդ ամրոցում երեք կանաթ կային, որոնց գոյությունը մասին քրիստոնյաները չգիտեին: Դրանցից մեկը Մարաստանի արքա Ալիի աղջիկն էր, որն աչքի էր ընկնում իր գեղեցկությամբ և ուժով, մյուս Հայեայի էմիր Ռիդվանի (**Հայեայի Էմիրության Էմիր Ռիդվանի – Մ.Ֆ.**) աղջիկն էր, իսկ երրորդն էլ էմիր Սալիմբադի աղջիկը: Եվ ահա Ռիդվանի աղջիկը նաևս գրեց իր ամուսնուն, այն կապեց աղավառ վզին և ուղարկեց՝ հայտնելով, այն ամենի մասին, ինչ տեղի է ունեցել: Այդ ժամանակ Բալակը 100.000 հոգու գլուխն անցած պաշարել էր շարդանան և արդեն գնում էր պաշարման ութերորդ ամիսը, սակայն, երբ նա լսեց, թե ինչ է տեղի ունեցել, հապճեպ վերադարձավ հայրերը: Դա արդեն այն ժամանակ էր, երբ ժողովն ու նրա ընկերակիցը հաջողությամբ անցել էին թշնամական երկրներով և իրենց տեղերը հասել...: Եվ ահա Բալակը մեծ գործով պաշարեց հայրերը, սակայն Բալդուինն ու նրա կողմնակիցները իմանալի պաշտպանություն կազմակերպեցին, ընդ որում այդ միջևաբերող ոչ միայն հիմնալի ամրացված էր, այլև այնտեղ մեծ հարստություններ կային, ինչպես նաև հսկայական քանակությամբ կուտակված հաց ու մի պարենամթերք: Զաղաթի կողքով հոսում էր նաև Եփրատ գետը, որի հետ ստորգետնյա ջրի առու կար կապված, մի խոսքով, բոլոր պայմանները կային, որ քրիստոնյաները հաջող դիմադրեին, մինչև ժողովը կվերադառնար: Եվ ահա Բալակը, քանի որ հայտնվել էր շատ բարդ իրավիճակում, սուրհանդակ ուղարկեց Բալդուինի մոտ և նրա հետ բանակցություններ սկսեց...: /14/ Այդ ժամանակ Բալդուինը հավաքեց բոլոր նրանց, որոնք ամրոցում էին, որպեսզի իմանա նրանց կարծիք...: Միև տեղի էր ունենում այս ամենը, ժողովը դեսպաններ ուղեց կայսր Հովհաննեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ի (1118-1143) – Մ.Ֆ.**), հույների ու հայերի մոտ և ութ ամիս շարունակ մի հսկայական բանակ էր հավաքում, որպեսզի ազատի արքային ու ապաշրջափակի Բալդուինին հայրերից: Այդ ժամանակ, սակայն, ամրությունը պաշարող Բալակը արքայի մոտ ուղարկեց իր եղբորորդի Ղազինին, ինչպես նաև երիտասարդ Բուրիեդինին, որոնց միջոցով երդումով հավաստեց, որ, եթե ուզում են միջևաբերող խաղաղությամբ հանձնել, ապա նա քրիստոնյաներին ազատություն կտա, որ նրանք հեռանան՝ հետները տանելով ինչ ցանկանում են: Այդ ժամանակ Բալդուինը, որ հոգնել էր այդտեղ իրենց երկար մնալուց, թեև վստահ էր հեթանոսների նեղ խորամանկության վրա, չնայած քրիստոնյաների բուն դիմադրությանը և, հուրախություն թշնամիների, հանձնեց այն: Եվ այսպես արքան հանձնվեց և Բալակը նրա չորս ատամները քաշեց, որից հետո փորեց հանեց Գալերանի ձախ աչքը և կտրեց նրա աջ ձեռքը, որ սա չկարողանա նիզակ գործածել, և ահա Գալերանը վերջերից մահացավ: Բալակը նաև հրամայեց գլխատել արքայի բոլոր ընկերներին և այդպես էլ արեցին: Դրանից հետո արքան գերության մեջ մնաց և չորս տարի՝ ավելի վատ վիճակում, բան մինչ այդ էր: Ինչ վերաբերվում է մնացածին, ապա նա գլխատեց 24 ասպետների, ինչպես նաև 140 ասորիների և հայերի: Սրանք բոլորն այժմ Զրիստոսի հետ են, դա է միջոցառում: Ինչ վերաբերվում է ժողովին, ապա սա, իմանալով արքայի գլխին եկած դժբախտության մասին, կանգնեցրեց քրիստոնեական բանակի առաջնապետին, որի ռազմիկները տուն դառան: Այս դժբախտ դեպքերի մասին լուրերը մեծ ուրախություն պատճառեցին անհավատներին և ցավ բերեցին քրիստոնյաներին» (Օրոգրիկ Կիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 13, 14):

«Ի վերջո այն վայրը, որտեղ արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**) պահվում էր գերության մեջ, հայտնի դարձավ և մի քանի ասպետներ, գործելով ավելի քան բաջությամբ, հանդերձավորվեցին որպես վաճառականներ և, թաքցնելով գեները հանդերձների տակ, մտան քաղաք ու փրկեցին իրենց արքային այդ վտանգից» (Վիլյամ Մալմսբերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Երբ արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**) շրթայակապ հասցվեց այն ամրությունը, որտեղ արդեն իսկ գտնվում էր Եդեսիայի կոմսը (**Թյազարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին իմամական, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժողովն Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**), մի քանի հայեր, որոնք ապրում էին ժողովի երկրում, որոշեցին ազատել այս բարձրաստիճան անձնավորություններին, թեպետ նրանց այս գործողությունը կապված էր մեծ վտանգի հետ և անհավատալի ջանքեր էր պահանջում: Որոշ մարդիկ, սակայն, պնդում են, թե այս հայերը տեղեկացվել էին հենց իր՝ ժողովի, կողմից և համաձայնել էին այդ գործին մեծ պարգևների դիմաց: Այսպես թե այնպես, բայց հայերից հավաքվեցին 50 հոգի, որոնք, երդումով կապվելով միմյանց հետ, ծրագրեցին հասնել այդ ամրությանը և բոլոր ջանքերը գործադրել, որպեսզի ազատեն այնտեղ պահվող բանտարկյալներին՝ չնայած բոլոր վտանգներին, այդ աստիճան, որ քաջ էին նրանք: Եվ ահա այս մարդիկ, ծալվելով որպես վանականներ, վանականի սքեմի տակ թաքցրին դաշույններ և մոտեցան միջևաբերողին՝ կարծես իրենց վանքի հետ կապված գործերի պատճառով: Հասնելով տեղ՝ նրանք, խոճալից տուն տալով իրենց ծայնին և հառաչելով, կարծես մարդիկ, որ հենց նոր ծանապարհին հարձակման ու բռնությունների էին ենթարկվել, սկսեցին հոգեցնել հանել և լաց լինել՝ պահանջելով թույլ տալ իրենց տեսնել այդ երկրի իշխանին, որպեսզի սա, որ պատասխանատու էր այդ երկրում կարգ ու կանոն պահպանելու համար, գտնի ու պատժի ավազակներին: Որոշ մարդիկ, սակայն, ասում են, թե այս մարդիկ քաղաք էին մտել առանձնահատուկ զին ունեցող ապրանքներ վաճառողների անվան տակ: Այսպես թե այնպես, սակայն այս մարդիկ ի վերջո թույլտվություն ստացան ներս մտնել, որից հետո, մերկացնելով դաշույնները, սպանեցին իրենց դեմ ելած բոլոր պահակախմբերին: Մի ակնթարթում ավարտվելով այս գործը՝ հայերը տիրեցին միջևաբերողին, ազատեցին արքային ու կոմսին և անմիջապես նախապատրաստեցին ամրությունը պաշտպանության համար: Արքան, սակայն, որոշեց ժողովին ուղարկել իր տիրոջ օգնություն բերելու, իսկ մինչ այդ որոշեց մնացած քրիստոնյաների հետ տիրացած մնալ այդ ամրությանը, քանզի նրան թվում էր, թե իրենք արդեն ազատության մեջ են: Այդ ընթացքում թուրքերը, որոնք ապրում էին քաղաքի մոտակայքում, իմանալով, որ նման խորամանկ միջոցառման շնորհիվ են հայերը ներս են մտել ու տիրել միջևաբերողին, գեներ ձեռքերին շրջապատեցին ամրությունը՝ առժամանակ՝ մինչև կգար իրենց տերը, զերծ մնալով ակտիվ գործողություններից: Ժողովը, հենց վերցած երեք հոգու, որոնցից մեկը անմիջապես ուղարկվեց Երուսաղեմ, իսկ երկուսը մնացին իր հետ, հազարավոր վտանգներից խուսափելով աննկատ անցավ թշնամու երկրով, քանզի, ունենալով Աստծո ողորմածությունը, նա իր օգնականների հետ միասին ոչ միայն կարողացավ անցնել միջևաբերող շրջապատող թուրքերի շարքերով, այլև՝ ողջ երկրով: Այս ընթացքում արքան և նրա հետ եղողները ամեն կերպ ամրացնում էին միջևաբերող...: Նույն գիշեր, երբ տեղի ունեցավ այս ամենը, Բալակը (**հայրերից Լիտուիյանների Էմիրության Էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.**) մի սարսափելի երազ տեսավ, որում ժողովը, զայլով իր վրա, մատնեց իր հանում էր իր սկզբում մեկ, հետո մյուս աչքերը: Առավոտյան, դեռևս գտնվելով երազի ազդեցության տակ, Բալակը շտապեց մարդիկ ուղարկել միջևաբերող՝ հրամայելով առանց որևէ հապաղման գլխատել ժողովին: Այս մարդիկ, սակայն, երբ եկան, որ մտնեն միջևաբերող, տեսան, որ այն անցել է իրենց թշնամիների ձեռքը: Այս պայմաններում նրանք անմիջապես հետ դարձան և անհապաղ հայտնեցին Բալակին այն ամենի մասին, ինչ եղել էր: Այս ժամանակ Բալակը, բոլոր կողմերից հավաքելով զորքերը, հապճեպ եկավ հարստեղծի մոտ: Տեղ հասնելուն պես Բալակը մարդիկ ուղարկեց և առաջարկեց առանց դիմադրության իրեն հանձնել միջևաբերող՝ ձևականորեն խոստանալով ազատ արձակել արքային բոլոր նրանց հետ միասին, որոնք գտնվում էին ներսում, և թույլ տալ նրանց ամպտանգ հասնել Եդեսիա: Արքան, սակայն, որ հույսը դրել էր միջևաբերողի ամրությանը, ինչպես նաև իր հետ գտնվող մարդկանց ուժի վրա, հույս ունենալով ժամանակին օգնություն ստանալ, արհամարհանելով մերժեց այդ առաջարկը: Այդ ժամանակ Բալակը, ծայրահեղ կատաղած այդ ամենից, կանգնեց բանվորների և հրամայեց ամեն տեսակի մեթեններ կառուցել, որոնք նման դեպքերում կիրառվում էին պաշարողական գործողությունների ընթացքում: Դրանից հետո նա գործի դրեց նաև այլ աշխատողների և սկսեց պատերազմական ամեն տեսակի ինստրուկտորներ գործադրել պաշարողների դեմ: Հարկ է նշել, որ միջևաբերող տեղակայված էր մի բլրի վրա, որի հիմքը հեշտ էր փորել: Եվ ահա Բալակը, իմանալով այդ մասին, անմիջապես էլ հողավորների ուղարկեց և հրամայեց նրանց փորել պարիսպների տակ, իսկ երբ սրանք ավարտեցին այդ գործը, նա գերաններ դրեց, արեց դրանք և, երբ գերանները մոխրացան, աշտարակներից մեկն ու հարակից պարիսպը փլվեցին և մեծ աղմուկով գետին տապալկվեցին: Այդ ժամանակ արքան, ահաբեկված այդ ամենից, առանց որևէ նախապայմանի դադարեցրեց դիմադրությունը և հանձնվեց Բալակին: Եվ ահա թուրք իշխանը, մտնելով միջևաբերող, ինչպես արքայի, նրա քողորդում և Գալերանի կյանքները, որոնց կապվեց և փորձարդեց խառան՝ մի քաղաք, որ գտնվում էր Եդեսիային շատ

մոտ՝ հրամայելով հսկել նրանց ինչպես պետքն է, բայց փոխարենը այն քաջարի ու հավատարիմ հայերին, որոնք իրենց հազարավոր վտանգների էին ենթարկել հանուն իրենց տերերի և արքայի, ենթարկվեց ամենատարբեր կոտորածների ու սպանեց, բանգի նրանցից ոմանց կենդանի մաշկազերծ արեցին, այլոց մասերի բաժանեցին, երրորդներին կենդանի թաղեցին, իսկ մնացածներին էլ տվեցին փոքր երեխաներին, որ սրանք նետահարության իրենց վարժությունների ժամանակ կիրառեն նրանց որպես թիրախներ: Այսպիսով, թեև այս մարդիկ նման կերպ զոհվեցին, սակայն հավիտենական կյանքի արժանացան և իրենց պարգևը կատարան մյուս կյանքում...: Ինչ վերաբերվում է ժուլիսին, որի սիրտը լի էր հազարավոր վախերով, ապա նա, առաջանալով իր ուղեկիցների հետ միասին, ուներ շատ քիչ ուստիք և միայն երկու տիկ ջուր: Այսպես նրանք, հասնելով Եփրատ մեծ գետին, սկսեցին բննարկել այն անցնելու ամենահարմար եղանակները և ի վերջո եկան այն մտքին, որ պետք է փչել եղած տիկերը, դրանք կապել իրար և, տեղավորվելով աջ ու ձախ կողմերում, լողալով անցնել գետը՝ հույսը դրած Աստծո օգնության վրա: Այդպես էլ արեցին, սակայն դա նրանց փորձությունների վերջը չեղավ, բանգի, երբ Աստծո օգնությամբ նրանք անհավատալի ջանքերից հետո հասան մյուս ափ, շատ տանջվեցին, մինչև հասան Թուրքաստ: Այս պահից սկսած, լի ամեն կերպ արքային ու նրա հետ եղած մարդկանց օգնության հասնելու ձգտումով, ժուլիսը անմիջապես մեկնեց Անտիոք, որտեղից էլ Բեռնարը պատրիարքի խորհրդով գնաց Երուսաղեմ: Նա հասավ քաղաք, տեսակցեց բոլոր իշխանների հետ, պատմեց նրանց ամեն ինչ և խնդրեց անհապաղ պատրաստվել ու գործ հանել, որ օգնության հասնեն արքային՝ հայտարարելով, որ պետք է գործել առանց որևէ հապաղման և ծայրահեղ արագության: Կոսիս այս խոսքերից հետո ողջ թագավորությունը մեկ մարդու նման ոտքի ելավ, բոլորը վերցրին Կենարա խաչը և ուղղվեցին Անտիոք, որը նրանց ճանապարհին էր: Այդ ժամանակ սրանց միացան նաև Անտիոքի ժողովուրդը և նրանք միացյալ ուժերով եկան Թուրքաստ, սակայն հենց այստեղ էլ իմացան, թե ինչ է եղել արքայի հետ: Ստեղծված պայմաններում անօգուտ համարելով իրենց հետագա առաջանալը՝ նրանք թողեցին ամեն ինչ և համընդհանուր համաձայնության վերադարձան իրենց տեղերը» (Գիլյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 12, գլուխ 18-20):

«Յայոց 572 թվականին՝ այդ դեպքերից հինգ ամիս անց, մի տարօրինակ բան կատարվեց, որը աղետի պատճառ դարձավ: Պետքի անառիկ բերդում 15 հոգի մի խիզախ որոշում կայացրին և մի անմահ արարք գործեցին: Նրանք եկան գնացին Անձիտ գավառը և դիտարկեցին արեցին խարբերդի անառիկ բերդը, որտեղ բանտարկված էին ֆրանկների թագավորը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.), ճուլիսը (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլիս Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) և Կալարանը: Տեսնելով բերդի սակավաթիվ և անապառաջ պահպանվածություն՝ իրենք, խենթ ու կրակ կերպարանալ առած, որպես բողոքավոր գնացին բերդի մուտքը: Նրանց մի գործակալը էլ բերդի ներսում էր գտնվում: Փոքր անց նրանք ներս մտան, նախ և առաջ սպանեցին դռան առջև կանգնած պահակներին, ապա փակեցին դուռը և մեծ աղմուկ-աղաղակով քաջաբար գնացին, հասան բանտը, որտեղ արգելափակված էին թագավորը, ճուլիսը, Կալարանը և այլ իշխաններ՝ բոլորը նրանց մեծ ուրախությամբ այնտեղից դուրս հանելով: Նրանք ազատեցին և այլ մարդկանց, ովքեր երկար ժամանակ կապանքների մեջ էին: Տեղացիներից ոմանք էլ՝ տղամարդիկ և կանայք, նրանց հետ մտան բանտ՝ թագավորին, ճուլիսին և այլ կալանավորներին ազատելու նպատակով: Թագավորը և բոլոր բանտարկյալները, բանտից դուրս գալով, գրավեցին բերդը և տիրացան Պալակի բովանդակ տիրույթներին: Գավառում գտնվող այլազգիների գործը, տեղեկանալով կատարվածի մասին, փախուստի դիմեց այլ երկիր: Լույս չորեքշաբթի օրվա գիշերը ճուլիսը մեկ հետևակ զինվորով թաքուն գնաց Բեռնոս, այնտեղից էլ՝ Անտիոք՝ գործ հավաքելու և թագավորին ու մյուս կալանավորներին օգնության հասնելու նպատակով: Այն ժամանակ ֆրանկ գործի հրամանատարն էր Ծոփը՝ քաջ, հզոր և անչափ հավատացյալ մի անձնավորության: Նա, մեծ ջանքեր գործադրելով, բոլոր միջոցներով թուրքերի հարձակումներից արհաբար պաշտպանում էր ֆրանկներն համայն տիրապետությունը՝ Երուսաղեմը, Անտիոքը և Ուռհան: Այս դեպքերի ժամանակ թուրքերի էմիր Պալակը (խարբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.) Յալեպ քաղաքում էր գտնվում: Լսելով կատարվածի մասին, թե խորամանկությամբ գրավեցին խարբերդը, նա, արժիկ նման սպանալով, 15 օրում տեղ հասավ և համառ պատերազմ մղեց բերդի դեմ: Նա գործի դրեց քաղաքավեր մեքենա, տակից փորելով փլցրեց ամրոցի մեծ բուրգը, ինչը պաշտպանների սարսափահար արեց: Դրանից հետո Կալարանն անարբեղված գնաց Պալակի մոտ ու նրան հանձնեց խարբերդը: Պալակն այդ օրը բոլոր կալանավորներին՝ շուրջ 60 հոգի, կոտորեց, 80 գեղադեմ կանանց էլ բերդի բարձունքից ցած գլորեց: Նա զազազած նորից երկաթե կապանքների մեջ առավ և բանտ նետեց թագավորին, Կալարանին և թագավորի բեռնորդուն: Ճուլիսը, որ ֆրանկ գործով դիմեց օգնության, ինչպես նաև Ծոփին, լսելով կատարվածի մասին, շատ ափսոսացին և վշտահար գնացին իրենց գավառը: Թագավորը, Կալարանը և թագավորի բեռնորդին մնացին բանտարկված» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այդ ժամանակ մի զարմանալի բան տեղի ունեցավ: Բեռնուիում 15 հոգի իրար եկան ու գնացին խարբերդ: Նրանք անսկստ պարզեցին գեղազնների տեղը, որից հետո նկատեցին, որ պահակազորը փոքրաքանակ է և անփույթ: Դրանից հետո նրանք փոխեցին շորերը և, ներկայանալով որպես դատավորներ, մոտեցան ամրության դարպասին: Այդ ժամանակ այնտեղ նրանց մի կողմնակից կար և ահա նրանք, չվախենալով մահից, սպանեցին պահակազորի անդամներին, փակեցին դարպասները, աղմուկ-աղաղակով մտան բանտ և ազատեցին գերյալներին, ընդ որում ազատվեցին նաև շատ այլ մարդիկ, որոնք, ելնելով այնտեղից, տիրեցին Բալակի (խարբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.) տանն ու ամրությանը: Ժուլիսը (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլիս Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) գիշերով մի փոքրիկ հետևակայինների ջոկատով մեկնեց Բեռնոս, իսկ այնտեղից էլ՝ Անտիոք, որպեսզի ուժեր հավաքի և օգնության գա արքային (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.), ընդ որում այդ ժամանակ ֆրանկների դուքսն էր ամենաքաջ Ջոֆրին: Իր հերթին էմիր Բալակը, որը գտնվում էր Յալեպում, երբ լսեց այդ մասին, հապճեպ 15 օրում հասավ խարբերդ, խոյ դրեց ու տապալեց ամրության աշտարակը, որի արդյունքում ամրության ներսում եղողները հանձնվեցին: Բալակը սպանեց բոլոր ձեռքակալվածներին 65 հոգու կազմով, 80 գեղեցիկ կանանց ներքև նետեց ամրոցի պարսպից, իսկ կրկին շրթայած Պաղտիսին ու Կալարանին էլ բանտ դրեց: Այդ ժամանակ արքային օգնության եկան ժուլիսն ու Ջոֆրին, սակայն, լսելով տեղի ունեցածի մասին, սարսափելի տխրեցին և ամղաբախտ հետ դարձան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Բալակը (խարբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.) փակեց արքային (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.), ժուլիսին (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլիս Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) ու մնացած ֆրանկներին Դիս-Չեյրում, իսկ ինքը պատրաստվեց մեկնել հասան և Յալեպ, որ վերջին այն թուրքերից, ինչպես նաև վերջին Թլպաշարն ու Լա երեք այլ ամրոցներ ֆրանկները: Այդ ժամանակ, սակայն, նրա դեմ Դիս-Չեյրում խռովություն բռնկվեց, բանգի ամրոցում էին գտնվում ինչ-որ աշխատանքներ կատարող հայեր: Սրանք գիտեին, որ ամրոցը հուսալի է, սակայն այնտեղ ռազմիկներ չկան, դրա համար էլ նրանք հավաքվեցին դարպասների մոտ, կարծես բողոքելով իրենց աշխատավարձից, իսկ հետո հանկարծակի նետվեցին պահակների վրա, տիրեցին այնտեղ եղած գեղեցիկներին, սպանեցին երեք պահակի, որոնք պահպանում էին դարպասները, որից հետո ազատեցին արքային, ժուլիսին ու մնացածներին: Միավորելով ուժերը՝ նրանք տիրեցին ամրոցին: Զաղաթի բնակիչները հավաքվեցին ու հարձակվեցին նրանց վրա, իսկ այդ ժամանակ ժուլիսը մի խորամանկությամբ գործեց: Գիշերը նա հայերից մեկի հետ հեռացավ՝ խոստանալով արքային վերադառնալ ու հետո ամրոցի պաշտպանության համար ռազմիկներ բերել, իսկ եթե դա չստացվի, ապա՝ հետը վերցնել արքային ու հեռանալ: Երբ ժուլիսը հեռացավ, սակայն, եկավ Բալակը, որը չորս քարանետ դրեց: Արդյունքում ամրության պարիսպները փլվեցին ու այդ ժամանակ ֆրանկները հանձնվեցին: Դաժան տանջանքներից հետո նա նրանցից սպանեց 70 հոգու, իսկ այնուհետև արքայի ու Գալերանի հետ միասին շտապ ելավ այնտեղից, որպեսզի ամալացնի շրջակայքը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 13):

«Նույն տարում՝ 1435 թվականի օգոստոս ամսի լիալուսնի օրերին, հայ զինվորներից ոմանք, մոտ 20 հոգի, որոնք ծառայում էին Բեռնուի լեռան Պեհեսի կոչվող անառիկ բերդում, պատրաստվեցին և երկրի կուսակալ ժոֆրուս Կանակակի ու թագուհու հետ դավադրություն կազմակերպեցին: Նրանք ջգտվոր գյուղացիների տեսքով եկան և գնացին Դիս-Չիար: 10 հոգին խաղող, պտուղներ և հավեր բարձած, բարձրացան Դիս-Չիար մեծ բերդը՝ ձևացնելով, թե շրջակայքի գյուղերից են և եկել են բողոքելու իրենց կառավարչի դեմ, որ ճնշում ու ներում է իրենց: Մյուսները մնացին հետևում՝ գործը սկսվելուն պես նրանց միանալու պատրաստությամբ: Նրանք, որ կրում էին բեռները, բարձրացան մինչև բերդի վերին դարպասը: Երբ դռնապաններին հայտնեցին իրենց գալու պատճառը, թե գանգատ ունեն իրենց կառավարչից, նրանց մտքին դարպասների միջանցքը, որպեսզի բերդապետին տեղայն պահեն նրանց ժամանակն մասին, իսկ բերդապետն այդ օրը խնջույք էր կազմակերպել և, հավաքած մեծամեծներին, զվարճանում էր: Գիսին արդեն ազդել էր նրանց վրա: Պահապանների մեծ մասը գտնվում էր այնտեղ, իսկ դարպասի մոտ, դռնապանի ձեռքի տակ մնացել էին երկու-երեք հոգի: Երբ ուղարկվածը գնաց ներս, բերդապետին հայտնելու ելողների մասին, սրանք թռան, խլեցին դարպասների միջանցքում կախված սրերը և, ծնկի բերելով պահապաններին ու բոլոր պատահողներին, սպանեցին նրանց: Ապա ծայն տվեցին իրենց մյուս ընկերներին, որոնք միանալով նրանց՝ մի ջոկատ կազմեցին: Հետո փակեցին դարպասները, հարձակվեցին խնջույքի հրավիրվածների վրա և մի ժամում բոլորին կոտորեցին ու ոչնչացրին: Այնուհետև բացեցին բանտի դռները և բանտարկվածներին ազատ արձակեցին: Այդպիսով նրանք գրավեցին բերդը և տիրեցին նրան: Զաղաթից հայեր, ովքեր կարողացան մտնել ներս, հավաքվեցին նրանց մոտ: Այդ ժամանակ տագնապը տարածվեց քաղաքում և շտապ լուր ուղարկեցին Բալակին (խարբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակը –

Մ.Ֆ.), որը գտնվում էր Հայեպոլս: Թուրքերը շրջապատեցին բերդը և բոլոր կողմերից գիշեր-ցերեկ սկսեցին հավաքվել նրա շուրջը: Այն առան օղակի մեջ և ոչ ոք չէր կարող ոչ մտնել, ոչ ելնել: Ժողովը (Թուրքաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեմիայի կոմսության Ժողովի Կուրտունեացիներ - Մ.Ֆ.), սակայն, առաջին իսկ գիշերը պատրաստվեց ու հանդգնեց դուրս գալ՝ երդվելով թագավորին, որ չի հանձնատանա, մինչև չի ստանի Երուսաղեմ, գործ չհավաքի ու հետ չդառնա: Նա իր հետ վերցրեց ուրիշ երկու հոգու և, ոտքով դուրս գալով, ճեղքեց բերդը շրջապատող բազմությունն ու աստծու կամքով փրկվեց: Նախ գնաց Եստուն, ապա՝ Ալեքսանդր քյուր և Եստիոթ, իսկ ի վերջո հասավ Երուսաղեմ: Բոլորն ուրախանում էին, թե շուտով Բաղդադին թագավորն (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բաղդադի II Բուլունացի - Մ.Ֆ.) ու Գալերանը կփրկվեն ստանալով Հիսն-Հիադում կուտակված հարստությունը: Բալակը, երբ լսեց այդ դեպքը, կատարված իր անառիկ բերդում, որ թագավորության աթոռահատն ու իր հարստության գանձարանն էր, նույն ժամին փութով ոտքի կանգնեց, վերցրեց իր զորքերը և չորս օրում Հաթայ հասավ Հիսն-Հիադ՝ դեպքից տաս օր հետո: Կատարի հարձակում ծավալելով՝ նա բերդի դեմ ուղղեց բազմաթիվ բաբաններ, որոնք անընդհատ ու անդադար կործանում էին նրա պարիսպները: Կռիվը չէին դադարեցնում նույնիսկ մեկ րոպեով՝ վախճնալով, թե ուր որ է ֆրանկները վրա կհասնեն: Մի բանի օրում նրանք բանդեցին պարիսպը և նրա մեջ մեծ ճեղքվածք բացեցին: Բալակը պաշարվածներին համոզում էր հանձնել դիրքերը և փրկել իրենց կյանքը, բանի որ չէր կամենում բերդը գրավել սրով ու նսեմացնել նրա արժանիքը: Այնտեղ՝ աղբերակույթից վեր, կար մի մեծ բուրգ, որն անընդհատ հարվածներից գետնին հավասարվեց: Երբ այն կործանվեց, ներսում եղողները ձեռնաթափ և հուսակտուր եղան: Գալերանն անձամբ իջավ Բալակի մոտ և նրանից երաշխիքներ ու երդում խնդրեց իրենց կյանքի և ապահովության մասին: Բալակը երդվեց պատվով պահել նրանց, ինչպես նախկինում: Եվ բերդը հանձնվեց: Ներս մտնելով՝ նա բռնեց դավադիր հայերին, խստագույնս տանջանքների ենթարկեց և ի վերջո ողջ-ողջ մորթազերծ արեց, իսկ թագավորին, Գալերանին ու նրանց հետ եղողներին էլ վերադարձրեց իրենց նախկին բանտարկության վայրը» (Ամանուն Եղեմիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 290):

«Դրանից հետո հայազգի բանվորները, որոնք գտնվում էին Հիադ բաղաբում, իմանալով, որ միջնաբերդում գնվածները Հաթայ քիչ են, կարծես իրենց աշխատավարձի կապակցությամբ բողոքելով հավաքվեցին դարպասների մոտ, որից հետո անակնկալ վրա տվեցին, ճանկեցին այնտեղ գտնվող թերերը և սպանեցին թուրք պահապաններին: Նրանք նետվեցին դեպի բանտը, Ժողովին (Թուրքաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեմիայի կոմսության Ժողովի Կուրտունեացիներ - Մ.Ֆ.) Գալերանի ու Բալակի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բաղդադի II Բուլունացի - Մ.Ֆ.) հետ միասին դուրս հանեցին, սպանեցին արաբներին և իրենց իշխանությունը հաստատեցին Հիադ, այսինքն հարստաբերդ բաղաբի նկատմամբ: Այդ ժամանակ Ժողովը մի ծրագիր կազմեց և գիշերը հայերից մեկի հետ դուրս եկավ, որպեսզի, եթե այդ հնարավոր լիքի, բերդի ֆրանկների բանակը, իսկ մյուսները մնացին հսկելու ամրությունը, որ պահեն այն արքայի համար: Ժողովին գնալուց հետո Բալակը (Խաբերդի Կրտուկյանների Եմիրության Եմիր Բալակը - Մ.Ֆ.) ռազմական մեքենաներ մոտեցրեց ամրությանը և գրավեց այն՝ սպանելով 70 ֆրանկների ու հայերի, ինչպես նաև գերելով Բաղդադի արքային և նրա բողոքողի Գալերանին» (Բաղ-Յեթեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Զումադա Բ ամսի 12-ին, երեքշաբթի օրը նրա (Խաբերդի Կրտուկյանների Եմիրության Եմիր Բալակի - Մ.Ֆ.) մոտ ժամանեց մի մարդ և հայտնեց, որ տիրակալ Բաղդադի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բաղդադի II Բուլունացի - Մ.Ֆ.), Գալերանը, Ժողովը (Թուրքաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեմիայի կոմսության Ժողովի Կուրտունեացիներ - Մ.Ֆ.), նրա բողոքողի Տանկերը, Բաղդադի բողոքողին ու այլ գերիներ, որոնք գտնվում էին Խաբերդի գնդանում, հարաբերությունների մեջ են մտել Խաբերդում ծառայողների հետ և սրանք դուրս են թողել նրանց: Դրանից հետո նրանք հարձակվել են ամրոցի վրա, տիրել նրան և ձեռք գցել ողջ այն զույգը, որը գտնվում էր այնտեղ ու պատկանում էր Նուր-Էդ-Դուլային: Եվ Ժողովն ասաց. «Մեկը այժմ խուսափեցին կործանումից և ազատվեցին, արդ՝ ավելի խելացի կլինի հեռանալ ու հետևելու տանել այն ամենը, ինչ հնարավոր է», սակայն Բաղդադի իր համար հնարավոր չիմարեց լքել ամրոցն ու հեռանալ այնտեղից: Եվ ահա նրանք որոշեցին, որ կհեռանան Ժողովը՝ միաժամանակ, սակայն, ստիպելով նրան երդվել, որ նա չի փոխի իր շորերը, միս չի ուտի և գինի չի խմի, բացի հաղորդությունից, մինչև որ չի հավաքի ֆրանկներին, նրանց հետ միասին Խաբերդ չի գա ու չի ազատի գերիներին: Ինչ վերաբերվում է Բալակին, ապա նա Հաբիբեյն այնքան ժամանակ, մինչև որ չեկավ Խաբերդի մոտ ու սրի ուժով չտիրեց նրան Ռեջեբ ամսի 23-ին: Նա սպանեց նրանց, որոնք այնտեղ իր կողմնակիցներից նրանց հետ էին և անընդհատ կալ էին դուրս եկել, ինչպես նաև ֆրանկներից նրանց, որոնք այնտեղ կային: Նա չիմարեց ոչ մեկի, բացառությամբ Բաղդադի, Գալերանի և Բաղդադի բողոքողի, որոնց ուղարկեց Խառան և այնտեղ բանտարկեց» (Զեմալ-Էդ-Դին «Հայեպոլսի պատմության հատընտիր»):

«Նույն այդ տարում Խաբերդից լուր եկավ այն մասին, որ Բաղդադի Փոքր արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բաղդադի II Բուլունացի - Մ.Ֆ.) և ֆրանկների առաջնորդ Ժողովը (Թուրքաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեմիայի կոմսության Ժողովի Կուրտունեացիներ - Մ.Ֆ.) Եմիր Բալակի (Խաբերդի Կրտուկյանների Եմիրության Եմիր Բալակի - Մ.Ֆ.) այլ գերիների հետ միասին, որոնք փակված էին հարստաբերդի ամրոցում, իրար մեջ պայմանավորվեցին, գրավեցին ամրոցը և հետո փախան... (տեքստում բացթողում է - Մ.Ֆ.): Բաղդադի արքային (հեղինակը նկատի ունի Երուսաղեմի թագավորության արքա Բաղդադի II Բուլունացի, սակայն իրականում հեռացավ կոմսության Ժողովի Կուրտունեացիներ - Մ.Ֆ.) և նրան հաջորդեց փրկվել ու նրանց չբռնեցին: Նույն այդ օրն էլ հաջորդեց փախչել նաև ալ-Բադայի եպիսկոպոսը: Նույն այդ ամիս Եմիր Նուր-Էդ-Դին Բալակը իր զորքով մեկնեց հարստաբերդ, պաշարեց նրա միջնաբերդը և խլեց այն ֆրանկներից, որոնց հաջորդել էր անակնկալ կերպով գավթել Բալ: Եվ ահա նա այդ ամրոցի պահպանության և պաշտպանության համար այնտեղ կայազոր նշանակեց» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Այդ ամրոցում էին նաև Եղեմիայի տեր Զուլիլը (Թուրքաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեմիայի կոմսության Ժողովի Կուրտունեացիներ - Մ.Ֆ.) և ֆրանկ առաջնորդներից ուրիշներ, որոնց նա գերել էր Հիջրի 515 թվականին: Բալակը (Խաբերդի Կրտուկյանների Եմիրության Եմիր Բալակի - Մ.Ֆ.) Ռաբիա և ամսին հարաբերվեց գնաց Խառան և գրավեց այն: Ֆրանկները խորամանկություն գործադրեցին: Նրանք, սիրաշահելով որոշ մահմեդական գնվածների և հաղթելով, գրավեցին ամրոցը, իսկ Բաղդադի թագավորը (հեղինակը նկատի ունի Երուսաղեմի թագավորության արքա Բաղդադի II Բուլունացի, սակայն իրականում հեռացավ կոմսության Ժողովի Կուրտունեացիներ - Մ.Ֆ.) գիշերը ուղտի վրա հեռացավ իր երկիրը: Լուրը հասավ ամրոցի տեր Բալակին, որը կրկին եկավ իր զորքով, պաշարեց, նեղեց բերդում եղածներին և, ֆրանկների ձեռքից գրավելով, այնտեղ պաշտպանության համար գնվածները նշանակեց, իսկ ինքը վերադարձավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 517 թվականին ֆրանկները տիրեցին Խաբերդին, որտեղ բանտարկված էին Զուլիլը (Թուրքաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեմիայի կոմսության Ժողովի Կուրտունեացիներ - Մ.Ֆ.) և ուրիշ ֆրանկներ, և նրանց ազատեցին Խաբերդից: Խաբերդը պատկանում էր Բալակին (Խաբերդի Կրտուկյանների Եմիրության Եմիր Բալակի - Մ.Ֆ.), որը շուտով հետ վերցրեց այն ֆրանկներից» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային գեղի»):

³⁶⁷⁴ «Ինչ վերաբերվում է Ժողովին (Թուրքաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեմիայի կոմսության Ժողովի Կուրտունեացիներ - Մ.Ֆ.), ապա նա ուղղվեց դեպի Երուսաղեմ և այնտեղ ֆրանկների օգնությանը դիմեց: Այն բանից հետո, երբ նա վերադարձավ Թուրքաշար և իմացավ լուրը, որ Խաբերդը վերցվել է Բալակի (Խաբերդի Կրտուկյանների Եմիրության Եմիր Բալակի - Մ.Ֆ.) կողմից, նա ուղղվեց դեպի ալ-Վադի, հարձակվեց Բազայի վրա և այնտեղ նրա պարիսպներից մեկը: Դրանից հետո նա այնտեղ դարպասները, կտրեց ծառերը և այնտեղ այն ամենը, ինչ կար ալ-Վադիում: Դրանից հետո նա տեղակայվեց խիլանում, որից հետո հյուսիսային կողմից մոտեցավ Հալեպին, այն կողմից, որտեղ գտնվում էր Մաշխադ ալ-Տաֆի: Նա ավերեց այդ դավաբարանը, հասցացրեց ալիները և ան-Լուբայի ալիների մոտ պարտության մատնեց Հալեպի ջոկատներին՝ սպանելով ու գերեզմարելով 20 հոգու: Դրանից հետո նա Հաբիբեյն և տեղակայվեց Բաբաթ աս-Սուդայի արևմտյան կողմում, Հալեպի հարավային կողմում ավերեց գերեզմաններն ու ալիները: Նա փորեց Մաշխադ ալ-Ռիկայիում գտնվող գերեզմանը, սակայն այնտեղ ոչինչ չգտավ, փոխարեն այնտեղից լույս ծառագեց: Հալեպի բնակիչները ամեն օր նրա հետ դաժան քնդհարումների մեջ էին մտնում և ի վերջո նա կորուստներ կրելով նահանջեց: Ռամադան ամսի սկզբին, երեքշաբթի օրը Ժողովը ժամանեց աս-Սուդ և կտրեց այնտեղի բոլոր ծառերը: Դրանից հետո ֆրանկները բաժանվեցին նրանից և ամեն մեկն իր մարդը վերադարձավ: Նրանց կանգառի վայրում ավելի բան 40 սատրապ ձիեր հայտնաբերվեցին և արտաշիրիվեցին ալ բանի սպանված մարդիկ: Նուր-Էդ-Դուլա Բալակը Հալեպից հեռացավ իր տիրույթները: Ռամադան ամսի 19-ին: Ժողովը հարձակում գործեց ալ-Վադիի, ալ-Լուբայի և ալ-Միսի վրա ու վերցրեց ավելի բան 500 ձիեր, որոնք գտնվում էին ալ-Նաբիթում, այնպես որ Հալեպում հեծելազորից ձի ունեցողները մնացին 50 հոգի: Այլ կենդանիներից, ցլերից ու ուղտերից նա վերցրեց անթիվ բանակություն, վերցրեց նաև ոչխարներ, գերեզմարեց և ավարեց ինչ հնարավոր էր, որից հետո վերադարձավ Թուրքաշար: Դրանից հետո նա անցավ Եփրատը, եկավ Ընթախտուն և դիմեց բողոքի ու թուրքների դեմ: Նա վերցրեց ավելի բան 1.000 ոչխար ու ձի, գերեզմարելով ու սպանելով նաև բնակչությանը, իսկ Հալեպի հեծելազորից նրանք, որոնք պահպանել էին իրենց ձիերը, ավագանիների հետ միասին հարձակում գործեցին ֆրանկների երկրի վրա և ամեն անգամ գերիներ էին բերում: Դրանից հետո Ժողովը հարձակում գործեց ալ-Տաբուլի ու նրա շրջակայքի վրա, գավթելով մեծաթիվ անասուններ, որից հետո ուղղություն բռնեց դեպի Դեյր Յաֆար՝ ծիսով խելդելով

բարայրներում ապաստանած նրա բնակիչներին: Նա փորում էր գերեզմանները և հափշտակում մահացածների սավանները» (Զեմալ-էդ-Դին «Հալեթայի պատմության հատընտիր»):

«ժուլինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեմիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Յ.) հարձակվեց առ-Ռաբբայի և Ջաբարի վրա և զբաղեցրեց այն վայրերը, որոնք սրանց հարակից էին: Նա գերիներ բռնեց և մեծ բանակությամբ անասունների հոտեր ձեռք գցեց, որից հետո տեղակայվեց ամրոցի դիմաց, որից նրան բաժանում էր Եփրատը» (Իբն Օմեկկա «Խորհուրդների գիրք»):

«Արդյունքում մարդիկ որոշեցին հետ դառնալ և, լսելով եղջերավորի ձայնը, նետվեցին Հալեթ բաղաթի վրա: Նրանք ամայացրին ու ոչնչացրին նրա պարիսպներից դուրս գտնվող ամեն ինչ: Եվ այսպես, մնալով Հալեթի մոտ 4 օր և հասկանալով, որ այլ բան այդ պահին անել հնարավոր չէ, նրանք որոշեցին արագորեն տուն դառնալ, բանի որ արդեն պարենասթերքի պակաս էր զգացվում» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 53):

«Ստեղծված պայմաններում ժուլինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեմիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Յ.) որ գոնե մի ինչ որ բան արած լինի, կազմակերպեց իր ուժերը և գնաց Հալեթի վրա՝ հնարավորություն փնտրելով որևէ կերպ վնաս հասցնել ու վրեժ լուծել թշնամիներից ամեն ինչի համար: Նա այս գործում հաջողեց, բանգի, երբ գնաց Հալեթի վրա, այս բաղաթի բնակիչները ելան, որ հարձակվեն նրանց վրա, սակայն քրիստոնյաները ստիպեցին նրանց դառնալ իրենց տեղերը, որից հետո չորս օր շարունակ թշնամիների աչքի առաջ մնացին այդ վայրերում» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 12, գլուխ 20):

«ժուլինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եղեմիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եղեմիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Յ.) հասնելով Երուսաղեմ, զորք հավաքեց և եկավ, երեք օրով բանակեց Հալեթի շուրջը՝ նրա արևմտյան դարպասի դիմաց գտնվող Գոշան լեռան վրա: Այստեղացիներից հարկ վերցնելով, կամեցավ մեկնել և հասնել Հիսն-Չիար, սակայն նրան լուր հասավ, որ Բալակն (Խաբեթրոյի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Բալակը – Մ.Յ.) արդեն գրավել է բերդը և կոտորել այնտեղ գտնվող հայերին: Այդ պատճառով ժուլինը բարոյաբանորդ արեց իր բանակած լեռան վրա գտնվող մզկիթները, որոնցից մեկը կոչվում էր Ղաթթա, իսկ մյուսը շինվել էր Ռիֆայն թագավորի (Հալեթի Էմիրության Էմիր Ռիֆայն – Մ.Յ.) կողմից: Հետո նա կորստեց պարտեզներն ու ծառերը և գնաց» (Ամանուն Եղեմիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 291):

³⁶⁷⁵ «Դրանից հետո Էմիր Նուր-էդ-Ղուլա Բալակը (Խաբեթրոյի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Բալակը – Մ.Յ.) զորք հավաքեց և Դամասկոսի զորքով նրա մոտ եկավ նաև աթաբեկ Թուրթեգինը (Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուդ-Թեգինի – Մ.Յ.), ինչպես նաև Ադ-Սոնկուր ալ-Բարուսիին (Մոսուլի կառավարիչ ալ-Բարուսիին (1115-1125) – Մ.Յ.): Նրանք բոլորը ելան ու տեղակայվեցին Ազազի մոտ՝ պաշարելով այն ու փորձելով պարսպի տակ, ինչը կիշտացներ նրանց գործը: Ֆրանկներն իրենց հերթին հավաքվեցին՝ ձգտելով հետ մղել մահմեդականներին: Եվ ահա երկու զորքերը հանդիպեցին և մահմեդականները ջարդվեցին ու ցրվեցին այն բանից հետո, երբ նա, ով պետք է սպանվեր, սպանվեց, իսկ ով պետք է գերվեր՝ գերվեց» (Զեմալ-էդ-Դին «Հալեթի պատմության հատընտիր»):

³⁶⁷⁶ «Մարտին արբան (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Ընկարարը – Մ.Յ.) վերադարձավ Զարթոյի և գրավեց Դմանիս բաղաթը» (Զարթոյա-Ցիսվոյեթա», Ամանուն «Դավիթ արթալից-արթալի կյանքը»):

«Դավիթ թագավորը (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Ընկարարը – Մ.Յ.) գրավեց Դմանիս բաղաթը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Դավիթ թագավորը (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Ընկարարը – Մ.Յ.) գրավեց Դմանիս բաղաթը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁶⁷⁷ «Նա (Խաբեթրոյի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Բալակը – Մ.Յ.) Բալդուինին (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Յ.) և նրանց, որոնք նրա հետ էին, խառանի բանտից տեղափոխեց Հալեթի ամրոց, որից հետո Սաֆար ամսին իր կողմնակից թուրքերի մի ջոկատ ուղղեց Ազազի շրջան: Այնտեղ նրա ու ֆրանկների միջև Մաշիայի մոտ ընդհարում տեղի ունեցավ, որի արդյունքում թուրքերը հաղթեցին և նրանցից 40 հեծյալներ ու հետևակայիններ սպանեցին, ինչպես նաև ավար վերցրին: Մնացած թուրքերը հասան Ազազ և բոլոր նրանք մի բանի վերադարձան» (Զեմալ-էդ-Դին «Հալեթի պատմության հատընտիր»):

³⁶⁷⁸ «Ապրիլին Շաբուրանում հարձակվեցին Դերբենդի տիրակալի (Դերբենդի Էմիրության Էմիր Սուհամնեդ իբն Խալիֆի (մոտ 1120-1140)– Մ.Յ.) վրա և կոտորեցին քրդերին ու լեզգիներին, ինչպես նաև դիպսիներին, որոնք ծառայում էին վերջինիս, որից հետո գրավեցին չիրվանյան Հասան ու խոզառնոյ ամրոցները, ինչպես նաև հարակից երկրները» (Զարթոյա-Ցիսվոյեթա», Ամանուն «Դավիթ արթալից-արթալի կյանքը»):

³⁶⁷⁹ «Դավիթ թագավորը (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Ընկարարը – Մ.Յ.) գրավեց Շամբորը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Դավիթ թագավորը (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Ընկարարը – Մ.Յ.) գրավեց Շամբորը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 574 թվականին Դավիթ թագավորը (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Ընկարարը – Մ.Յ.) գրավեց Գագն ու Տերունականը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դավիթը (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Ընկարարը – Մ.Յ.) գրավում է..., Գագը, Տերունականը, Տավուշը, Կայանը, Կայծոնը, Տաշիրը և Մահկանաբերդը՝ Կյուրիկեի ու Աբասի հայկական ողջ իշխանությունը» (Վարդան Արևելացի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 68):

«Կյուրիկե արքայի որդիները վտարվեցին իրենց երկրից...: Իբերիայի արքա Դավիթը (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Ընկարարը – Մ.Յ.) գրավեց Գագն ու Տերունականը» (Մխիթար Արիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Դավթի (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Ընկարարը – Մ.Յ.) թագավորության շրջանում Օրբելյան Իվանե մեծ սպասալարը ռադմականապետ շատ ուժեղացավ ու ընդարձակեց Կրաստանի սահմանները՝ պատերազմ մղելով թուրքերի դեմ: Սրանցից հետ վերցրեց Գագը և Տերունականը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Հայոց 573 թվականին Դավիթ արքան (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Ընկարարը – Մ.Յ.) գրավեց Գագը» (Յովհաննես Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Եվ սավառնելով իբրև արծիվ՝ Դավիթ թագավորը (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Ընկարարը – Մ.Յ.) նույն թվի մայիսին վերցրեց Հայքի բերդը Գագը, Տերունականը, Զավազինները, Նորաբերդը, Մանասագոմերը և Ղալանջիբարը» (Զարթոյա-Ցիսվոյեթա», Ամանուն «Դավիթ արթալից-արթալի կյանքը»):

«(Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Ընկարարը – Մ.Յ.) գրավեց Հայքի բերդը Գագը, Տերունականը, Զավազինները, Նորաբերդը, Մանասագոմերը և Ղալանջիբարը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթոյի պատմությունը»):

³⁶⁸⁰ «/293/ Այդ ժամանակ, 1435 թվականին, երբ տեղի ունեցավ Հիսն-Չիարի դեպքը, վենետիկցի կոչվող մարդիկ, որոնք ֆրանկների ցեղից էին, պատրաստություն տեսան և մեծ բազմությամբ ոտքի ելան: Նրանք պատրաստեցին բազմաթիվ նավեր և իրենց թագավորի հետ միասին, որի անունը Դոջ (Նկատի է ունեցվում Վենետիկի հանրապետության դոժ Դոմինիկո Միքելլեն (1118-1129) – Մ.Յ.) էր, ծով իջան՝ դեպի Պաղեստին լողալու համար: Հասնելով Տյուրոսի և Սիդոնի ափը՝ նավերն ու մակույկները շրջափակեցին ողջ ծովափը: Երբ ֆրանկները լսեցին նրանց արշավանքի մասին, Երուսաղեմի ֆրանկ պատրիարքը եկավ նրանց մոտ, բանի որ Բաղդուին թագավորը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բաղդուին II Բուլունացին – Մ.Յ.) գերության մեջ էր: Նրանք պաշարեցին Տյուրոս բաղաթը, որը դեռևս գտնվում էր մահմեդականների ձեռքում և բավականին բազմամարդ էր, որովհետև, ովքեր որ փրկվել էին մահմեդականների կորցրած երկրներից, եկել էին այնտեղ: Այդ բաղաթի, ահա, պաշարեցին արշավանքի ելած ֆրանկները և ծովից ու ցամաքից կատաղի հարձակումներ գործեցին նրա վրա: Ծուրջը տեղադրեցին տարբեր տեսակի պաշարողական մեքենաներ՝ ահռելի բաբաններ ու բազմաթիվ բարարձաններ, որոնք գիշեր-ցերեկ բախում ու հարվածում էին: Այնուհետև շինեցին երկու փայտյա հզոր բերդեր՝ բաղկացած յոթական հարկից՝ յուրաքանչյուրը տաս արմուկ բարձրությամբ: Դրանք զինեցին, ծածկեցին թաց կալոնեցիայով ամուր տափառակներով, որպեսզի կոպտը նրանց վրա չազդի, և ավարտելով մոտեցրին պարսպին, որտեղ ոչ թե մեկ, այլ երեք պարիսպ, ինչպես նաև երկու արտաքին պատ: Բոլոր պարիսպների արանքում կային խոր խրամներ: Պարիսպները լավ ամրացված էին և նրանց վրա զինյալների մի խիզախ բազմություն կար: Տյուրոսցիները կռվում էին բաջաբար և կռիվը տևեց մոտ յոթ ամիս: Պարիսպները ձեռքով էին և բազմաթիվ աշտարակներ էին բանդվել բաբաններից, բայց պաշարվածները դրանից չէին ընկճվում, բանի դեռ պարեն ունեին, սակայն, երբ պարենը սկսեց պակասել, նրանք մեծ նեղության մեջ ընկան: Հոյս չունեցող բաղաթի տերերի՝ եգիպտացիների, վրա՝ նրանք դիմեցին Դամասկոսի տիրակալին (Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուդ-Թեգինի – Մ.Յ.), որպեսզի օգնի իրենց և տիրություն անի: Թղթակցությունը տեղի էր ունենում թաշունների միջոցով, բանի որ ոչ ոք չէր կարող մտնել կամ դուրս գալ: Դամասկոսի Էմիրը օգնության գալու համար մեծ զորք հավաքեց և աղավառ միջոցով նրանց հաղորդեց. «Այսինչ օրը բազմաբանակ զորքով ես կհասնեմ ձեզ մոտ: Բաջալեղվեք,

սրտասպնդվեք և մի վիատվեք»։ Աստծու կամքով աղափնին եկավ, իբրև ֆրանկների ճամբարը։ Երբ կարողացին նամակը, նրա փոխարեն կազմեցին մի ուրիշը, որի մեջ գրված էր հետևյալը. «Տյուրոսցիներ, դուք գրել էիք, որ օգնության գանք ձեզ, սակայն հայտնում ենք, որ չենք կարող, որովհետև չունենք մի այնպիսի բանակ, որն ի վիճակի լիներ դիմագրավել ձեր դեմ հավաքված բազմությանը։ Մեզ վրա հույս մի դրեք, այլ երաշխիքներ խնդրեցեք ձեր կյանքի ապահովության մասին և հանձնեցեք բաղաբեր։ Նամակն ամրացրին աղափնուն և բաց թողեցին նրան։ Երբ նամակը տեղ հասավ և կարողացան այն, թուրքերն իրենց կյանքից ձեռք բերեցին, մանավանդ որ նրանց պարենը բոլորովին սպառվել էր։ /294/ Այնուհետև տյուրոսցիները իրենց պատվարով մարդկանցից ունան ուղարկեցին ֆրանկների շրջանում առաջնորդի և նրանց պարտիսիպի մոտ՝ երաշխիքներ խնդրելով իրենց կյանքի ապահովության մասին։ Նրանք պայմանավորվեցին, որ ցանկացողը կարող է մնալ բաղաբերում կամ իր ընտանիքով, երեխաներով և ունեցվածքով մեկնել խաղաղությանը ուր որ կամենա։ Նրանց թույլ կտրվի հանգիստ ու ապահով անցնել գնալ։ Այնուհետև բացեցին բաղաբեր դարպասները և ֆրանկները մտան ու տիրեցին նրան» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 293, 294)։

«Այդ տարի Տյուրոս նավահանգիստը հանձնվեց ֆրանկներին։ Արդեն պատմվել է այն մասին, թե ինչ պատճառներով բաղաբերը հեռացվեց Եփր և Եփ-Էր-Ռուլա Մասուդը, երբ նավատորմը նրան Եգիպտոս տարավ և կարիք չկա կրկնել այդ։ Եվ ահա, երբ սրա փոխարեն Եգիպտոսից բաղաբեր եկավ մի նոր կառավարիչ, նա, ապահովելով բաղաբերների աջակցությունը, գրեց Չահիր-Էր-Ռիսին և բացատրեց նրան իրավիճակը։ Վերջինս պատահականեց, որ այդ գործի համար պատասխանատվությունը կրում են նրանք, ովքեր բռնել են այդ գործը, իսկ կառավարիչն էլ պետք աջակցի այդ ծրագրերին և միջոցներ ձեռք առնի։ Այնպես պատահեց, որ, երբ ֆրանկներն իմացան գործերի նման վիճակի մասին և այն մասին, որ Մասուդը հեռացվել է Տյուրոսի կառավարումից, նրանք կրկին այրվեցին այդ հնարավորությունից օգտվելու ցանկությամբ, որպեսզի զավթեն բաղաբերը։ Եվ ահա նրանք սկսեցին ուժեր հավաքել և պատրաստվել Տյուրոսի գրավմանը։ Երբ այս բաղաբերի տիրակալին հայտնեցին պատրաստվող հարձակման մասին, նա, հասկանալով, որ չի կարող դիմադրել ֆրանկներին, իսկ բաղաբեր էլ չի դիմանա պաշարմանը գործի ու պաշարի պակասի պատճառով, այդ մասի գրեց Եգիպտոսի կառավարիչ ալ-Ամիրին (**Ծաղրկյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ամիրին - Մ.3.**)։ Արդյունքում որոշեցին ընդունվեց բաղաբեր կրկին հանձնել Չահիր-Էր-Ռիսին աթաբեկի (**Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեգինի - Մ.3.**) իշխանությանը, որպեսզի նա կազմակերպի նրա պաշտպանությունը և հետ մղի ֆրանկներին, ինչպես նա ուզում էր։ Համապատասխան պաշտոնական հրամանագիրը գրվեց նրա անունով և բաղաբեր գահի վրա նա փոխեց այն մարդկանց, որոնք ոչ հնարավորություններ ունեին, ոչ կարողություններ, ոչ էլ բազմություն։ Նրա նախորդների կառավարման ժամանակ բաղաբեր գործերը բաղաբեր էին և ֆրանկները նպատակ ունեցին դիրքի դնել նրան։ Նրանք ճամբար գարկեցին և պատրաստվեցին բաղաբեր շրջափակմանը՝ տեղակայվելով նրա սահմաններից անդին այդ տարվա Ռաբիա ամսին։ Ֆրանկները բաղաբեր պահեցին շրջափակման մեջ այնքան ժամանակ, մինչև որ այնտեղ սննդամթերքի պաշարները չսպառվեցին։ Որպեսզի պաշտպանի Տյուրոսը, Չահիր-Էր-Ռիսին իր գործով արշավի ելավ դեպի Բանիս։ Բաղաբերն օգնության հասնելու խնդրանքով անվերջ անմակնել էին ուղարկվում Եգիպտոս, սակայն օրերն անցում էին իրար հետևից և բաղաբեր բնակչության հույսերը հալվում էին։ Արդյունքում նրանք հայտնվեցին արեւոյի եզրին։ Չահիր-Էր-Ռիսին, իմանալով գործերի իրական վիճակի մասին, հնարավորություն չունենալով շտկել իրավիճակը բաղաբերում և հուսահատվելով օգնություն ստանալ՝ բանակցություններ սկսեց ֆրանկների հետ ու այնքան ժամանակ խորամանկեց, սպառնաց, շողորթեց և յուրեղեց նրանց, մինչև որ ի վերջո համաձայնության կորգեց նրանցից, որ բաղաբեր կհանձնվի, սակայն նրա բաղաբերների ու ներսում գտնվող բոլոր մարդկանց կյանքը կերաշխավորվի, իսկ այն գործերն և բաղաբերները, որոնք կցանկանան լքել բաղաբեր, կկարողանան այդ անել իրենց ողջ զույգով, իսկ ով էլ կցանկանա մնալ, նա կմնա։ Աթաբեկի գործը դիրքեր գրավեց ֆրանկների դեմ, բաղաբեր դարպասները բացվեցին և մարդիկ թույլտվություն ստացան հեռանալ։ Ամեն մի մարդ տանում էր այնքան, ինչքան կարողանում էր տանել, իսկ մնացածը թողնվեց բաղաբերում։ Մարդիկ գնում էին ռազմիկների երկու շարքերի արանքով և ֆրանկներից և ոչ մեկը նրանց ձեռք չտվեց, մինչև որ բոլոր բաղաբերներն ու գործը լքեցին բաղաբեր, որում ամացին միայն նրանք, որոնք ուժ չունեին հեռանալ։ Մարդիկ ցրվեցին ողջ երկրով, իսկ ոմանք էլ ուղղվեցին դեպի Ղամաշկուս։ Բաղաբեր հանձնվեց Տուրաթ և ամսի 23-ին» (Իբն ալ-Ասկալանի «Ղամաշկուսի տարեգրություն»)։

³⁶⁸¹ «Մինչ Տյուրոսի մոտ տեղի էր ունենում այս ամենը, Բալակը (**Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Բալակը - Մ.3.**) չէր դադարում անհանգստացնել բրիտանականներին՝ կատաղած լինելով մեզ վրա և մեծ բանակ հավաքելով։ Եվ ահա մայիսի վերջին նա Հալեպ բաղաբերում կենտրոնացրեց 5.000 հեծյալ և 7.000 հետևակային, որից հետո գնաց Հիերոպոլիս վրա, որը սովորաբար կոչում են Մալբեք։ Բանն այն էր, որ այս բաղաբերի տեղը չէր ցանկանում այն Բալակին տալ և ահա, երբ վերջինս եկավ նրա մոտ, նա գլխատեց Մալբեքի տիրոջը և սկսեց բաղաբեր պաշարումը։ Ժուլինը (**Թալաբարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության Նախկին իմամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության Նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության Ժուլին Կուրտունեացին - Մ.3.**), որն այդ ժամանակ Անտիոքում էր, իր մոտ ուղարկված մարդկանցից իմացավ այս պաշարման մասին և շտապեց Անտիոքից օգնության հասնել, ընդ որում, չնայած իր հետ քիչ ռազմիկներ կային, սակայն այդ ուժերով էլ նա չկարողացավ ելնել անհավատների դեմ։ Անմիջապես էլ սկիզբ առավ մի դաժան մարտ, երբ Աստծո օգնությամբ թուրքերին երեք անգամ խուճապի մատնեցին և երեք անգամ էլ նրանք բաղաբար վերսկսեցին մարտը։ Ի վերջո, Բալակը, մահացու վերք ստացած մարտում, վերջին ուժերը հավաքելով, գնաց այլ կողմ, որպեսզի այնտեղ մահանա։ Այսպիսով՝ թշնամիները անկանոն հետ շարժվեցին, նրանց շատերը սպանվեցին, իսկ մնացածներն էլ նետվեցին փախուստի, թեև սրանցից շատերն այդպես էլ չկարողացան իրենց գլուխն ազատել։ Ասում էին, որ սպանվեց նրանցից 3.000 հոգի, որ հեծյալներ էին, իսկ ընկած հետևակայինների թիվն անհայտ է։ Մերոնից այստեղ ընկան 30 ասպետներ սպանված, իսկ հետևակ սեփականությունից՝ համարյա 60-ը» (Իվուլիք Շարտրաք «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 53)։

«Եվ ահա Բալակը (**Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Բալակը - Մ.3.**), հասնելով այն ամենին, ինչին ցանկանում էր, հաշվի առնելով, որ Անտիոքի և Պաղեստինի բրիտանականների դիմադրությունը շարունակվում էր, այլևս չհոգալով արքայի մասին, մարդիկ ուղարկեց և հավաքեց շրջակայքի բոլոր իշխաններին և Եփրոսներին, որից հետո, ի մի բերելով ուժերը, պաշարեց Սոնբեք բաղաբեր։ Ժուլինը (**Թալաբարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության Նախկին իմամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության Նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության Ժուլին Կուրտունեացին - Մ.3.**) և բրիտանականները, լսելով այդ մասին, ուրախացան և պատրաստակամորեն մարտի նետվեցին նրանց դեմ...։ Մեմբեքի և Թեյ-Խալիդի միջև տարածվող լայնատարած դաշտավայրում մեծագույն ճակատամարտ բռնկվեց։ Մուսկին, նրա եղբայր Խերոնը և շատ այլ Եփրոսներ պատնջում էին Բալակի հետ միասին և ողջ ուժով ջանում էին կործանել բրիտանականներին։ Այստեղ Բալակը խնդրեց Ժոֆրուա Վանալանիին՝ Մարաշի կոմսին, իրենց որպես նվեր ընդունել իսկով բարձած երկու էլ և լքել մարտի դաշտը՝ վախճալով, որ այդ օրը նրանք երկուսն էլ կզոհվեն մարտում։ Բալակի թույլը, որ փորձառու գուշակ էր, աստղերով կարողացել էր, որ Ժոֆրուան և Բալակն այդ օրը կսպանեն մեկ-մեկու և, լաց լինելով, զգուշացրել էր եղբորը, որ նա միջոցներ ձեռնարկի, սակայն պատվախիսդի կոմսը անտեսեց բռնակալի նվերները, որպես թրիք, և խոստովանեց իր ցանկությունը երջանիկ կերպով իրեն գոհելու հանուն Աստծո։ Կրեմիսդի լինելով շատ սրբերի արյան համար, նա սպանեց Բալակին և ինքն էլ գոհվեց փառավոր կերպով՝ անձնուրաց կերպով մարտնչելով հանուն Երիտուսի։ Նրա որոշը գտան Բալակի մարմին վրա, որի մահը բրիտանականների ազատեց մի ծանր և դաժան փորձանքից։ Այստեղ այդ ժամանակ 900 բրիտանական ասպետներ մարտնչեցին 300.000 հեթանոսների դեմ և հաղթեցին նրանց՝ ամենակարող խրախուսական Աստծու հզոր օգնությամբ։ Երիտանականներից ընկան 6 ասպետներ և 11 հետևակայիններ, իսկ հեթանոսներից ոչնչացան 13.000 հոգի, որոնց անունները գրվել ու մտցվել էին Բալակի ցուցակը» (Օրդերիկ Վիտալիս «Արտուխյանների պատմությունը», գիրք 11, գլուխ 14)։

«Մինչ Տյուրոսի մոտ տեղի էր ունենում այս ամենը, թուրքերի այն հզոր իշխան Բալակը (**Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Բալակի - Մ.3.**), որը երուսաղեմի արքային (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացուն - Մ.3.**) պահում էր շղթայակապ վիճակում, գնաց պաշարելու Հիերոպոլիսը։ Պաշարողական գործողությունների այլևայլ միջոցառումների շարքում նա նաև խաղաղության կեղծ խոսքերով իր մոտ կանչեց այդ բաղաբերի տիրոջը, որից հետո, երբ այս պարզամիտ ու դուրսաբալատ մարդը հանգիստ նրա մոտ եկավ, անմիջապես էլ հաշիվ տեսավ նրա հետ՝ զրկելով իշխանությունից ու գլխատելով։ Այս ընթացքում Եդեսիայի Ժուլինը (**Թալաբարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության Նախկին իմամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության Նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության Ժուլին Կուրտունեացին - Մ.3.**), իմանալով, որ թուրք իշխանը պաշարել է բաղաբեր և վախճալով, որ, երբ նա տիրի այս բաղաբեր, ավելի կուժեղանա, Անտիոքից կանչեց շատ ասպետներ, շատերին էլ հավաքեց իր շրջաններից և ելավ Բալակի դեմ։ Հենց որ բանակներն իրար մոտեցան, Ժուլինը լավ ռազմական կարգով շարժեց իր ուժերը, որից հետո անսպասելի նետվեց թշնամու վրա։ Նա անմիջապես փախուստի մատնեց հակառակորդին, ընդ որում այնպես ստացվեց, որ մարտի թողնողներն դեմ ելավ նաև ինքն իրեն՝ Բալակին։ Բաց չթողնելով ձեռքից այդ առիթը՝ Ժուլինը թրախար արեց այս թուրք իշխանին և սպանեց, որից հետո գլխատեց՝ չիմանալով հանդերձ, թե ում է սպանել։ Ահա այդպես կյանքի կոչվեց Բալակի այն երազը, բանգի իրոք կարելի է ասել, որ Բալակը սեփական ձեռքերով կուրացրեց նրան՝ գրկելով և իշխանությունից և կյանքից» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրոնովյան երկրների պատմությունը», գիրք 13, գլուխ 11)։

«Հայոց 573 թվականին Պալակ Եփրոն (**Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Բալակը - Մ.3.**), զորահավաք անելով, շարժվեց ֆրանկ գործերի դեմ։ Նա հասավ Հալեպ բաղաբեր, իսկ մի քանի օր անց արշավեց տաջիկների Մսբեք կոչվող բաղաբեր վրա։ Նա բերդի դեմ բաբաններ կանգնեցրեց և, համար պատերազմ մղելով, բնակիչներին շատ դժվարին դրության մեջ ձգեց։ Բերդում գտնվող Եփրոն օգնություն խնդրեց

Ֆրանկների ճոսին (*Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժույին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.*) և ճուրի կոմսերի՝ դրա դիմաց խոստանալով ճույնին տալ բաղաբը: Վերջինս հավաքեց ֆրանկների մնացած զորքերը և ճուրիի հետ դիմեց նրան օգնության: Օգնության հասավ նաև Մահին Տլուքցին, Այնթապի և Ռասայանի կոմսը: Պալալը, լսելով այդ մասին, Մերեմ բաղաբի մոտակայքում նրանց պատերազմ տվեց: Տեղի ունեցավ կատաղի մարտամարտ: Այլազգիների զորքը մեծաթիվ էր, իսկ ֆրանկներին՝ լիքորաթիվ: Հակառակ դրան, ֆրանկների զորքը թուրքերին պարտության մատնեց և նրանց մի թվը փախուստի մատնեց: Ճույնից, չարդ տալով, փախուստի մատնեց թուրք զորքի մյուս թվը, բայց երրորդ թվը շրջապատեց Մարաշի կոմսին ու բազմաթիվ այլ կտրիճների, այդ թվում և ճույնի հեծյալների հրամանատարին, սրախողխող արեց ու նահատակեց նրանց: Ճույնից, լսելով այդ մասին, լեցեց ռազմի դաշտը, փախավ ու հաջորդ առավոտյան մտավ ու ապաստանեց իր Թլպաշար բաղաբում: Այդ օրը հավատացյալների համար ահեղ էր և սոսկալի, շատ ֆրանկ իշխաններ զոհվեցին: Դա տեղի ունեցավ Մահի մասին 10-ին, այն է՝ մայիս ամսի 4-ին: Բալակը մեծ հաղթանակով ճանկա ընկավ և հարձակվեց Մերեմ բաղաբի վրա: Նա մարտի կոչեց իր զորքերին: Անսահման ուրախությունից նա հանեց իր երկաթապատ զրահը, բայց հենց այդ պահին էլ բերդում գտնվող մի արևաապշտ նրա թիկունքին նետ արձակեց և մահացու վերք հասցրեց: Պալալը կանչեց Տիմուրաշ իբն Խազիին (*Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Թեմուրաշին (1124-1152) – Մ.Ֆ.*), նրան հանձնեց իր իշխանությունը և իր տիրապետությունը, որից հետո իսկույն սատակեց: Նրա զորքերը, տեղեկանալով Բալակի մահվան մասին, ցրվեցին» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Հայոց 573 թվականին Բալակը (*Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.*) մեծաքանակ զորքով հարձակման անցավ Մապեմ բաղաբի ուղղությամբ: Դնելով պաշարողական մեքենաներ՝ նա սկսեց բաղաբի պաշարումը: Էմիրը, որը գտնվում էր ամրոցում, օգնության խնդրանքով դիմեց ֆրանկների դքսերին՝ խոստանալով նրանց զիջել բաղաբը: Դքսերը հապճեպ հավաքեցին իրենց զորքը և եկան օգնության: Նրանց մեջ էին Թուրխի դուքս Մախը և Թլպաշարի ու Ռաբանի դուքս Յերին: Բալակը ելավ նրանց դեմ: Ֆրանկները պարտություն կրեցին և դիմեցին փախուստի: Սպանվեցին 60 հեծյալներ, դքսեր փախան ու թաքնվեցին Թլպաշարում: Բալակը մեծ ուրախությամբ հարձակում սկսեց Մապեմի ուղղությամբ և սկսեց ճնշել քնակիչներին: Դրանից հետո նա հանեց իր վրայից գնեթ ու զրահը և սկսեց ճաշել: Այդ ժամանակ հանկարծ նրան հարվածեց մի նետ և սպանեց: Մահից առաջ նա կանչեց Թեմուրաշ իբն Դազիին (*Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Թեմուրաշին – Մ.Ֆ.*) և նրան հանձնեց իշխանությունը: Բալակի զորքը ցրվեց, իսկ նրա մահն էլ մեծ ուրախություն պատճառեց բրիտանյաններին» (Մմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Երբ Բալակը (*Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.*) պաշարեց Մաբոզը, նրա բնակչությունը դիմեց ժույնին (*Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժույին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.*)՝ խնդրելով փրկել իրենց Բալակից և խոստանալով փոխարենը նրան հարկ վճարել: Ժույնը ժամանեց և ճակատամարտը շարունակվեց ողջ օրը: Սպանվեց Բետունի տեր Ժոֆրուա Վանակյանը: Նա վանակյանի աստիճանով ժամանել էր Դոմից, երուսաղեմում մի շարք հեղոսություններ էր գործել մարտերում և նշանակվել էր զորավար: Եվ երբ արբան (*Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.*) ճանապարհ ընկավ, որպեսզի պաշտպանի իր տիրույթները, նա վերցրեց իր հետ նրան և սկսեց Բետունը, Ռաբանը և Մարաշը: Այս բաշարի այդ սպանվեց այդ մարտում...: Առավոտյան Բալակը վաղ արթնացավ և ուղղվեց դեպի պարսիկները, որպեսզի տեղ ընտրի բալիստների համար: Եվ հենց նրանց մոտ էլ նա խոցվեց և սպանվեց նետով, որը բաց էր թողնվել պարսիկից: Նրա զորքը փախավ Հայեա» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 13):

«Բալակ (*Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.*) զորագլուխը, լսելով, որ ժույնը (*Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժույին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.*) զորք է հավաքել Հայեա պաշարելու նպատակով, փութով զորահավաք կատարեց, եկավ, բանակ դրեց Մաբուզի մոտակայքում և սկսեց ներդաշնան պատճառով երկրին, որն իրեն չէր ենթարկվել: Ժույնը, որի հետ էին նաև Ժոֆրուա Վանակյանը, մի ուրիշ ժոֆրուա և Մահին, հավաքելով իր զորքը, պատրաստվեց ճակատամարտ տալ նրան: Բալակին նա հանդիպեց Մաբուզի մոտակայքում և նրանց միջև ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Գնդերը բախվեցին իրար, Բալակը պարտվեց և նրա զորքերի մեծ մասը ոչնչացավ: Նա դարձավ դեպի Մաբուզ՝ կամենալով վրեժ լուծել նրանից, որ իրեն օգնության չէր հասել: Եվ ահա, մինչ նա կատաղի հարձակումներ էր գործում Մաբուզի վրա, խոցվեց պարսիկից արձակված նետով և ավանդեց հոգին: Նրան բերին Հայեա և Արտուխյանները թաղեցին նրան բաղաբից դուրս» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 292):

«Դրանից հետո Բալակը (*Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.*) գնաց և ծամբար գալիցեց Մաբուզի մոտ, սակայն, մինչ նա պայքար էր մղում այս բաղաբի դեմ, նետի հարված ստացավ պարսիկ վրայից և մահացավ, իսկ նրա զորքն էլ փախավ Հայեա» (Բար-Յեբրետս «Աշխարհի պատմություն», գիրք 10):

«Եվ գրեց Իսան ժույնին. «Եթե դու գաս ու առավելության հասնես Բալակի (*Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.*) զորքի նկատմամբ, ես կհանձնեմ բեզ Մամբիջը»: Ասում էին նույնիսկ, թե նա ժույնի անուն էր հռչակել Մամբիջում: Դրանից հետո ժույնը մեկնեց Երուսաղեմ և Տիբարիա, անցավ ֆրանկների բոլոր շրջաններով ու հավաքեց 10.000 հեծյալների ու հետևակայինների, որից հետո ուղղություն բռնեց դեպի Մամբիջ, որպեսզի հեռու վանի այնտեղից Բալակին: Երբ ֆրանկները մոտեցան Մամբիջին, եկավ նաև Բալակը: Նրանք հանդիպեցին Ռաբիա Ա մամի 18-ին: Ընդհարվեցին բանակները, ֆրանկները պարտություն կրեցին, մեծ վնաս ունեցան և նրանց հետապնդեցին մինչև օրվա վերջը: Այդ մարտում Բալակը, շուրջ բոլորը մահ տարածելով, 50 անգամ ներխուժեց թերի և նիզակների անտառի խորքը, հարվածեց թրով, ծակեց նիզակով, բայց նույնիսկ թեթև չվիրավորվեց: Վերադառնալով Մեմբիջ՝ նա գիշերն անցկացրեց աղոթքներով, գոհություն հայտնելով Ալլահին, որն ընտրել էր իրեն, մահնեղականներին հաղթանակ բերելու համար: Ռաբիա Ա մամվա 19-ի առավոտյան, երեքշաբթի օրը նա հրամայեց մահապատժի ենթարկել բոլոր գերիներին, որոնք վերցվել էին մարտում: Դրանից հետո նա ուղղվեց դեպի ամրոց, հազնեով սաղապարտ և ձեռքը վերցնելով վահանը, որպեսզի հարմար տեղ ընտրի քարանետների տեղադրման համար...: Մինչ նա հրամաններ էր տալիս, պարսիկից մի նետ արձակվեց, որոշ մարդիկ սատմ են, թե նետն արձակել էր հենց Իսան, որը կպավ կրծքավանդակին: Նա դուրս բաշեց նետը, թեց և արհամարհանքով գոռաց. «Սա կպորձանի բոլոր մահնեղականներին», որից հետո հոգին փչեց: Այլ հաղորդման համաձայն, նա ապրեց ևս մի քանի ժամ» (Բետմա-Էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Տեղի ունեցած ճակատամարտում ֆրանկները պարտություն կրեցին և նրանցից ոմանք զոհվեցին: Դրանից հետո Բալակը (*Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակը – Մ.Ֆ.*) վերադարձավ Մեմբիջի մոտ և հարձակում գործեց նրան վրա նոր ուժերով: Հանկարծ մի նետ, բաց թողնված չգիտես որտեղից, խոցեց ու սպանեց նրան: Միանգամից էլ նրա բանակում անկարգություն սկսվեց և զորքը ցրվեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁶⁸² «Այդ ժամանակ Սևապերակի բնակիչները պատերազմ սկսեցին Միքայելի դեմ և նա ասպատակեց նրանց գյուղերն ու թալանեց ունեցվածքը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 8):

³⁶⁸³ «Պողոսակը իր հերթին մշտապես թալանում էր և գերեվարում Կարկառի շրջակայքը: Տեսնելով, որ ֆրանկները թուլացել են, նա թուրքերի վարձեց և թալանի համար մեկնեց Կարկառի շրջան: Ողջ շրջակայքում, սակայն բավարար գումար չգտնվեց, որպեսզի փրկագին տրվի թուրքերին, որոնց նա վարձել էր, բանգի շրջանը ամայացված էր: Այդ ժամանակ նրանք իրենց հայացքը հառեցին դեպի վանքերը, որտեղ էլ հույս ունեին գտնել անհրաժեշտը իրենց ծախսերը փակելու համար» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 8):

«Այդ ժամանակ Սևապերակի էմիր Պողոս Հայը, որ Իսայի սերունդներից էր և կոչվում էր Սավկուտ, գնաց Բաղդադ, դարձավ մահնեղական և զորք հավաքեց, որպեսզի թալանի Կարկառ երկիրը: Եվ ահա նա, երբ տեսավ, որ երկիրն արդեն ամայացված է, մտադրվեց հարձակվեց վանքերի վրա» (Բար-Յեբրետս «Աշխարհի պատմություն», գիրք 10):

³⁶⁸⁴ «Ռաբիա անսվա վերջին օրերը ժույնի (*Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժույին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.*) կառավարիչը ելավ առ-Ռուխայից և արշավանք իրականացրեց Զաբախտանի վրա: Նա թալանեց այն և այդ ժամանակ նրա դեմ ելավ Թեմուրաշի (*Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Թեմուրաշի – Մ.Ֆ.*) կառավարիչ Օմար ալ-Խասը, որը ոչ միայն կառավարիչ էր, այլև նրա հոր (*Մարդինի Արտուխյանների էմիրության իմամադի էմիր Էլդազիի – Մ.Ֆ.*) դայակն էր եղել: Նա 300 հեծյալներով մեկնեց առ-Ռուխայի կառավարիչի հետևից մինչև Մարջ Ակսա, որտեղ նրա դեմ մարտի մեջ մտավ և նրան պարտության մատնեց: Նա սպանեց նրան և ոչնչացրեց նրա հետ եղած ֆրանկների մեծ մասին՝ ավարով հետ դառնալով: Նա նրանց գլուխները, ինչպես նաև այն, ինչ ձեռք էր բերել որպես ավար, ուղարկեց Հայեա՝ Թեմուրաշին» (Բետմա-Էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

³⁶⁸⁵ «Հավիթը (*Զաբախի թագավորության արքա Հավիթ I Ընիարադը – Մ.Ֆ.*), ընդարձակելով Կրաստանի սահմանները, գրավում է Ուխտիքն ու նրա սահմանները» (Աարթան Արևելցի «Տիգրեական պատմություն», գլուխ 68):

«Հունիսին նա (**Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Յ.**) զորքով արշավի ելավ, անցավ Զավախք, Կողը, Կորնիֆորը, Բասենը և հասավ մինչև Սպեր: Բոլոր թուրքներին, որոնք հանդիպեցին նրա ծանապարհին, նա կոտորեց կամ գերեզմանեց և, անցնելով Բույթակուրը, կրակի մատնեց Օլթիսին ու մեծագույն հաղթանակով վերադարձավ Թեղք: Անցան շատ օրեր և ամեն մեկը վերադարձավ իր մոտ» («Զարթոյի-Ցխովերքա», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Հունիսին նա (**Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Յ.**) գրավեց Զավախքը, Կողը, Կարնիֆորան, Բասենը մինչև Սպեր և բնաջնջ արեց թուրքները, իսկ ում էլ գտնում էր, գերի էր վերցնում...: Ապա նա իրի ենթարկեց Օլթիսը և հաղթական եկավ Թեղք» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթոյի պատմությունը»):

³⁶⁸⁶ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

³⁶⁸⁷ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

³⁶⁸⁸ «Հայոց 573 թվականին վրաց թագավոր Դավիթը նորից մեծ ջարդ տվեց պարսից զորքերին: Կոտորելով շուրջ 2 բյուր մարդ՝ նա գրավեց Հայոց թագավորանիստ Անի քաղաքը, իսկ Մանուկի (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Մանուկ էրն Շավուրը – Մ.Յ.**) որդիներին (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուր էրն Մանուկին (1118-1124) և նրա եղբայրներին – Մ.Յ.**) էլ, հանելով Անիից, տարավ Տփղիս: Վաթուռասյա ստրկությունից ազատվեց Անի թագավորանիստ քաղաքը: Դավիթը Անիի Սուրբ Կաթողիկե հրաշափառ և մեծ եկեղեցուն, որ մզկիթ էր վերածվել, հավաքեց Հայոց աշխարհի եպիսկոպոսներին, քահանաներին ու վանականներին և մեծ հանդիսավորությամբ օրհնեց Սուրբ Կաթողիկեն: Համայն հայությունը ցնծության մեջ էր, քանզի Սուրբ Կաթողիկեն ստրկությունից ազատված տեսավ» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այն բոլոր ավերներից ու իսպառ բնաջնջումից հետո, որ մեր աշխարհում ասպատակելով մի ժամանակ իրականացրին սկյութները, այն անհնարին նեղությունից հետո, որ բաժին հասավ Անիին և Շիրակի գավառի բնակչությանը, ի վերջո մարդիկ եկան այն մտքին, որ պետք է երկիրը հանձնել վրաց արքա Դավթին (**Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարին – Մ.Յ.**): Եվ ահա նրանք նենգեցին Աբուսավուր էմիրին (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուր էրն Մանուկին – Մ.Յ.**)՝ Մանուկի (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Մանուկ էրն Շավուրի – Մ.Յ.**) որդուն, որը իր հոր մահից հետո տիրում էր քաղաքին, և քաղաք թողնեցին Դավթ արքային՝ բանալով քաղաքի դռները, սակայն վնաս չտալով ոչ մեկին: Այնուհանդերձ նրանք գերեցին Աբուսավուրին իր որդիների հետ միասին և խաղաղությամբ տարան վրաց երկիր, որտեղ մի մահաբեր տեղում բնակվելով էլ նա իր երկու հարեցող որդիների հետ միասին մահացավ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Մեռավ Անիի Մանուկ էմիրը (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Մանուկ էրն Շավուրը – Մ.Յ.**) և նրա որդի Աբուսավուրն (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուր էրն Մանուկին – Մ.Յ.**)՝ որ տիրում էին Երևանի մարզի մի մասը, որ կամեցավ 60.000 դահեկանի դիմաց Անիին վաճառել Կարսի էմիրին (**Կարսի էմիրության էմիր Ահմեդ Ուղուղիանին (մոտ 1080-1125) – Մ.Յ.**): Սա նա էր, որ խլաթից բերել տվեց խիստ ծանր ու բարձր մի նալ և դրեց կաթողիկեի գլխին: Ահա հենց դրա համար էլ զայրացած բրիտանական զորքերը կանչում են Դավթին, տալիս են Անի քաղաքը, զցում են նալը և կաթողիկեի գլխին կանգնեցնում են խաչը, այն խաչը, որ 60 տարի առաջ գցել էին պարսիկները: Նրանք ժամհար կարգեցին խաչի առաջ և ուրախ էին» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավազ մատյան», Հավելված):

«Այդ ժամանակ, քանի որ մեռել էր Անիի էմիր Մանուկն (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Մանուկ էրն Շավուրը – Մ.Յ.**), քաղաքին տիրում է նրա որդի Աբուսավուրը (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուր էրն Մանուկին – Մ.Յ.**)՝ վախկոտ ու վնասվող մի մարդ, որը ցանկանում էր 60.000 դիմարով Անիին վաճառել Կարսի էմիրին (**Կարսի էմիրության էմիր Ահմեդ Ուղուղիանին – Մ.Յ.**): Նա հրամայում է խլաթից բերել ծանր ու բարձր նալ ու դնել կաթողիկեի գլխին՝ վրա փոխելով առաջինների դրածը: Բրիտանական զորքերը, դրանից նեղանալով, կանչում են Դավթին (**Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարի – Մ.Յ.**) և նրան հանձնում Անի քաղաքը: Եվ ահա, ատելի գեղերը գցելով կաթողիկեի պատվական գլխից, որը վաթսու տարի մնում էր մեր մեղքերի պատճառով, նրանք դնում են զարդապսակն ու Հիսուսի թագը և Պողոսի պարծանքը, մեր փրկության արեգակը՝ աստվածը նալ խաչը: Եվ խաչին զանգակ ամրացնելով՝ նրանք դավանում են հավատացյալների փրկության համար խաչված Աստծուն: Եվ ահա թագավորը, Աբուլթեփն և նրա որդի Իվանեն թողնելով Անիում, վերադառնում է իր երկիրը՝ հետո տանելով Աբուսավուրին և նրա որդիներին, որոնք այլևս չեն վերադառնում, այլ այնտեղ էլ մեռնում են» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 68):

«Այդ նույն տարում վրաց արքա Դավիթը (**Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Յ.**), ոչնչացնելով շատ մահմեդականների, գրավեց Հայաստանի մայրաքաղաք Անին, որը արդեն 60 տարի գտնվում էր այլազգիների ձեռքում: Նա բռնեց Մանուկի (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Մանուկ էրն Շավուրի – Մ.Յ.**) որդուն (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուր էրն Մանուկին – Մ.Յ.**) ու բերեց Տփղիս: Եպիսկոպոսներն ու քահանաները կրկին օծեցին սուրբ Կաթողիկե եկեղեցին, որը մահմեդականները մզկիթ էին վերածել: Սա մեծ ուրախություն եղավ բոլոր բրիտանականների համար» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Իբերիայի արքա Դավիթը (**Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Յ.**) գրավեց Անին...: Աբուսավուրը (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուր էրն Մանուկին – Մ.Յ.**) խլաթից մի ոսկյա նալ էր բերել տվել ու ամրացրել էր այն Անիի մայր եկեղեցու կառավարին: Դրա արդյունքում քաղաքի բնակչությունը կանցեց իբերիայի արքա Դավթին ու բաց արեց նրա առաջ քաղաքի դռները: Դավիթ բռնեց Աբուսավուրին և որդու հետ աքսորեց Սոնեթ, որից հետո մայր եկեղեցու վրայից ներքև գցեց այն նալը ու փոխարենը խաչ դրեց» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Դավթ (**Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Յ.**) թագավորության շրջանում Օրբելյան Իվանն մեծ սպասալարը ռադականապես շատ ուժեղացավ ու ընդարձակեց Վրաստանի սահմանները՝ պատերազմ մղելով թուրքերի դեմ: Սրանցից հետո վերցրեց Անին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Հայոց 573 թվականին Դավթ արքան (**Զարթոյի թագավորության արքա Դավթ I Շինարարը – Մ.Յ.**) գրավեց Անին» (Յովհաննես Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Օգոստոսի 20-ին Բոժանոս աղբյուրների մոտ կանգնած Դավթ թագավորի (**Զարթոյի թագավորության արքա Դավթ I Շինարարի – Մ.Յ.**) մոտ նամակով եկան անեցի դիվանադարձները և հայտնեցին քաղաքն ու բերդերը նրան հանձնելու մասին: Այդ ժամանակ արքան շտապ կերպով հրավերագրեց ուղարկեց բոլորին և երրորդ օրը նրա առաջ կանգնած էր 60.000 հեծյալ: Նա ուղևորվեց և երրորդ օրը հեշտությամբ գրավեց Անի քաղաքը և նրա բերդերը, գյուղերն ու գավառները: Նա հանեց Անիից Բուլասավուրին (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուր էրն Մանուկին – Մ.Յ.**) իր ութն որդիներով, կանանցով և հարսերով հանդերձ, և նրանց ուղարկեց Բանագի: Նա Անիի պահապան թողեց մեխիցի ազատներին, իսկ ինքը վերադարձավ Զարթոյի» («Զարթոյի-Ցխովերքա», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Երոնիկոսի 343 թվականին նույն Դավթ Շինարարը (**Զարթոյի թագավորության արքա Դավթ I Շինարարը – Մ.Յ.**) Անի քաղաքը խլեց Արիստակից (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուր էրն Մանուկին – Մ.Յ.**) և կոտորեց նրանց, որոնք Անիի մեծ կաթողիկեն մզկիթ էին վերածել ու բրիտանական արյանը նույն կաթողիկեն և քաղաքը ողորդել: Աստվածասեր Դավթ Շինարարը արժանին հատուցեց նրանց և ահա նա մոլլաների ու դարինաների արյամբ ողորդեց այն և նորից օծեց այն կաթողիկեն, որ կառուցել էր հունաց թագավորի դուստր Կատրամիդե թագուհին՝ նույն տեղը թաղված: Ապա թագավորն և կաթողիկոսը, եպիսկոպոսներն ու միացյալ զորքն եկան թագուհու գերեզմանի մոտ, նորից այն օրհնեցին և թագավորն ինքը երեք անգամ ձայն տվեց գերեզմանին. «Ուրախացի՛ր, թագուհի, քանի որ աստված ազատեց թո կաթողիկեն անօրենների ձեռքերից»: Ի պատասխան տրա՝ հանդուցյալ գերեզմանից ձայն հանեց և գոհացավ ասածուն: Թագավորն ու միացյալ ժողովուրդը զարնացան» («Զարթոյի-Ցխովերքա», Ամանուն «Վրաց մահառան պատմություն»):

«Օգոստոսի 20-ին Բոժանոսյան գտնվող թագավորին (**Զարթոյի թագավորության արքա Դավթ I Շինարարին – Մ.Յ.**) դիմեցին Անի քաղաքը գրավելու համար: Թագավորն իսկույն գործ ուղարկեց և ինքն էլ ուղևորվեց: Հասնելով այնտեղ՝ նա երեք օրում գրավեց քաղաքը, բերդը և գյուղերն ու առանց դժվարության կալանավորեց և կոտորեց Ալիստակյաններին, որոնք մզկիթ էին վերածել Անիի եկեղեցին, որ հունաց թագավորի դուստր Կատրամիդեն էր կառուցել: Թագավորը ժողովեց կաթողիկոս-եպիսկոպոսներին և ծոնմբով այն նորոգեց: Ապա՝ թագավորը ձայն տվեց Կատրամիդեի գերեզմանին. «Ուրախ եղի՛ր, թագուհի, քանի որ աստված փրկեց թո եկեղեցին հազարացիների ձեռքից», իսկ նա գերեզմանից բացականցեց. «Փառք ասածո՛ւ»: Եվ լսողները զարնանում էին: Թագավորն Անիի ազնվականներին հանձնեց, իսկ այնտեղից էլ բերեց Աբուսավուրին (**Շարդարյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուր էրն Մանուկին – Մ.Յ.**) իր 8 որդիներով, հարսերով ու աղախիներով և նրանց Աբիսագիս ուղարկեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթոյի պատմությունը»):

«Հայոց 573 թվականին Դավթ թագավորը (**Զարթոյի թագավորության արքա Դավթ I Շինարարը – Մ.Յ.**) տաջիկներից գրավեց Անին» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Հայոց 573 թվականին Դավիթ թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.**) տաքիկներից գրավեց Անին» (Ամանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

³⁶⁸⁹ «Այն պատճառով, որ Հիսն-Չեյրի ու Մեյխտենի տերերի միջև հակառակություններ առաջացան, Սեբաստիայի Էմիր Ղազի իբն Դանիշմանը (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազիի – Մ.Ֆ.**) առիթ ստացավ գրավելու Մեյխտեն: Նա պայմանավորվեց իր փեսա սուլթան Մասուդի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդի – Մ.Ֆ.**) հետ և, իրար բերելով մեծաքանակ զորքը, Քրիստոսի 1124 թվականի հունիսի 13-ին, ուրբաթ օրը, նետվեց Մեյխտեն վրա: Նրանք թալանեցին ողջ շրջանը և մեկ ամիս շարունակ պաշարեցին քաղաքը: Դրանից հետո Ղազին հեռացավ՝ Սաման գյուղում, որը Մեյխտենի մոտ է, մեծաքանակ զորքով թողնելով իր որդի Մուհամմեդին (**Դանիշմանյանների Էմիրության ապագա Էմիր Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.**) և հրամայելով նրան ամեն օր մոտենալ քաղաքի պարիսպներին ու թույլ չտալ որևէ մեկին դուրս կամ ներս անել: Այդ ժամանակ քաղաքացիները մեծ զրկանքներ կրեցին, քանի որ ուժեղ սով սկսվեց, երբ մեր քաֆեզ ցորենի գինը հասավ 36 դինարի: Ի վերջո, պարենամթերքը վերջացավ և նրանք սկսեցին սնվել երիտասարդ արմատիքով ու ծառերի տերևներով, ընդ որում, երբ գտնում էին կատուններ կամ էշեր, նույնիսկ սատկած, դրանց էլ էին ուտում: Նրանք արյուն էին խմում և ազահաբար կոչ էին տալիս չմշակված կաշին, ինչպես նաև ուտում էին վահանների ու նմանատիպ այլ բաների վրայի կաշիները: Երեք դաժան չարիք հարվածեց այդ դժբախտ քաղաքին՝ դրսից սուրը, որը խոցում էր յուրաքանչյուր մեկին, որը դուրս էր գալիս քաղաքից, իսկ ներսից էլ՝ անտանելի սովը, որը սպանում էր, բայց սպանում էին նաև վատ տիրակալները, որոնք փակել էին բանտում քաղաքացիներին ու տանջում էին նրանց, որպեսզի տիրեն նրանց ոսկիներին: Դա իրոք տխուր մի տեսարան էր, բանգի երեխաները սովից կտորոկում էին իրենց ծնողների աչքի առաջ, ընդ որում ծնողներն էլ վիճակի չէին ոչ միայն օգնել վերջիններին, այլև ուժ էլ չունեին սգալ նրանց, վերցնել ու թաղել: Երեխաներին քարերի նման դուրս էին նետում և նրանք թափառում էին փողոցում՝ ուռած ու փտող: Նրանք հազիվ էին մնում ոտքերի վրա, նրանց ձայնը հանգում էր և չկար մեկը, որը կօգներ նրանց կամ գոնե ջուր տար: Ո՛վ կարող է առանց արցունքների պատմել այն մասին, ինչ եղավ այդ ժամանակ: Մեյխտենի տերը գիշերով ելավ ու գնաց, որ վարձի 30.000 ֆրանկների: Սրանք խոստացան, սակայն հետո չեկան, քանի որ զբաղված էին Դալեպը պաշարելով: Այդ ժամանակ քաղաքի տիրակալի մայրը՝ Սյուս Իզաբելյան, բռնեց և բանտում փակեց բոլոր երևելիներին ու նրանց, որոնք ինչ-որ բան ունեին: Նա անողորմ կերպով տանջում էր նրանց, որ ոսկի ստանա: Թուրքերը պատրաստվում էին ոչնչացնել քրիստոնյա ժողովրդին ու քաղաքը անապատի վերածել, լքելով այն: Եվ ահա կորավ ամեն մի հույսը փրկության, սակայն ի վերջո Քրիստոսի 1125 թվականի դեկտեմբերի 10-ին թուրքերին անակնկալ սարսափ պատեց: Խաթունը իր որդուն և թուրքերի հետ լքեց քաղաքը ու Ղազին ներս մտավ: Տեսնելով, որ քաղաքը մահացել է, իսկ նրանք էլ, որ կենդանի են մնացել, նման են այն աշխարհից եկածներին, նա ոգևորեց նրանց՝ ազատություն տալով բոլորին ու թույլ տալով վերադառնալ հեռացածներին: Նա հողագործներին ցորեն տվեց ցանքսի համար, կովեր ու ոգխարներ բաժանեց, որից հետո քաղաքը կրկին ծաղկեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 1):

«Վերջինս (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.**) սաստիկ հզորացավ, շարժվեց դեպի Մեյխտեն ու մեծ ջանք թափեց քաղաքը գրավելու և նրա կառավարչին ձերբակալելու ուղղությամբ՝ պատրվակ բերելով, թե ուզում է ամանանալ նրա դստեր հետ: Չկարողանալով, սակայն, նրան նենգության բռնել, նա մատնեց իր մտադրությունը: Չորեք հալաքած նա եկավ, պաշարեց Մեյխտեն և խիստ նեղության մեջ գցեց նրան: Պարենի պակասից այնտեղ սաստիկ սով առաջացավ և համաճարակ ծագեց: Դրա շնորհիվ Ղազի իբն Դանիշմանը (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.**) Հուլիսի 1434 թվականին գրավեց քաղաքը և տիրեց նրան: Այսպիսով՝ Ղազիի՝ Կապադոկիայի Էմիրի և Մեյխտենի ու մինչև հյուսիսի խազարական ծովն ընկած բոլոր քաղաքների տիրոջ, իշխանությունը հզորացավ, ամրապնդվեց և տարածվեց: Նա շարունակ մտնում էր հունիսը սահմանները և կողոպտում նրանց գավառները, այսինքն՝ Գաղատիան և Կողոնիան՝ մինչև Դերալլես» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 285):

«Հուլիսի 1435 թվականի հազիրան ամսի 13-րդ օրը, որն ուրբաթ էր, Սեբաստիայի տեր Ամիր-Ղազի իբն Դանիշմանը (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.**) ելավ Մեյխտեն դեմ: Նա ոտնատակ տվեց ողջ երկիրը և մեկ ողջ ամիս տառապանքներ պատճառեց քաղաքին: Դրանից հետո նա հաստատվեց Սաման կղզիով մեծ գյուղում, որտեղ ոչ մեծ բանակի հետ միասին թողեց իր որդի Մուհամմեդին (**Դանիշմանյանների Էմիրության ապագա Էմիր Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.**) և հրամայեց ամեն օր անընդհատ հարձակումներ գործել քաղաքի դարպասների վրա ու թույլ չտալ, որ այնտեղից որևէ մեկը ելնի կամ ներս մտնի: Այդպես էլ արեցին, այնպես որ Դանիշմանը, գործելով ավազակի նման, նեղեց ողջ քաղաքը: Արդյունքում քաղաքում հացի սուր պակաս զգացվեց և սով սկսվեց..., որից հետո մարդիկ, սպառնելով բոլոր տեսակի ուտելիքները, սկսեցին ուտել ջրի մեջ փափկեցված կաշի, գրգռել կապներ ու կոշիկներ, որոնք եփում և ուտում էին: Ինչ վերաբերվում է շներին ու կատուներին կամ նույնիսկ սատկած էշերին, ապա դրանք գտնել վաղուց արդեն հնարավոր չէր: Երեք դաժան չարիք հարվածեցին այդ դժբախտ քաղաքին՝ դրսից սուրը, որը խոցում էր յուրաքանչյուր մեկին, որը դուրս էր գալիս քաղաքից, իսկ ներսից էլ անտանելի սովը, որը սպանում էր, բայց սպանում էին նաև վատ տիրակալները, խոսքն այդ կնոջ մասին է, որը, կարծես երկրորդ Իզաբելյան, ամեն բայից դիմում էր՝ նույնիսկ սպանելով ազատ մարդկանց որդիներին հանուն ոսկու, որ թալանի բոլորին և փախչի: Նա պատրաստ էր կործանել ողջ բնակչությանը: Դեռ այդ ժամանակ էր, որ երկնքից մի աստղ ընկավ և այդ ժամանակ Աստված ողորմաց մարդկանց, բանգի Հուլիսի 1436 թվականի կանոն ամսվա տասին, շաբաթվա չորրորդ օրվա լուսաբացին այդ անիծյալ կինն ու նրա որդին ելան, իսկ Ղազին էլ քաղաք մտավ: Նա կարծես մի դամբարան էր մտել, սակայն Էմիրն անմիջապես էլ հանգստացրեց բոլորին: Եվ ահա նա գյուղացիներին ցանելու համար ցորեն տվեց, ինչպես նաև տրամադրեց ոգխարներ և խոշոր եղջերավոր անասուններ, որից հետո քաղաքը կրկին ծաղկեց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հայոց 573 թվականին Սեբաստիայի Էմիր Էմիր Ղազին (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.**)՝ Դանիշմանի (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազիի – Մ.Ֆ.**) որդին, հարձակվեց Մեյխտենի վրա և համառ պատերազմներով քաղաքը վեց ամիս պահեց պաշարման մեջ, մինչև որ սաստիկ սովից քաղաքը սկսեց նեղվել: Սովի սաստկանալու հետևանքով շատերը սովամահ եղան: Պարենի չգոյության պատճառով քաղաքացիները սկսեցին դուրս գալ դեպի թշնամու բանակը: Մեծ տազնապից ճարահատյալ՝ քաղաքացիները քաղաքը հանձնեցին իսազինի: Քաղաքի տեր Խլիճ-Ասլանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Ասլանի – Մ.Ֆ.**) կինը թողեց, գնաց Մշար» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Դանիշմանը (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.**) եկավ, գրավեց Մեյխտեն և նրան տիրություն արեց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 23):

«Այդ նույն տարում Ղազին (**Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.**) հարձակվեց Մեյխտեն վրա և վեցամյա պաշարումից հետո գրավեց այս քաղաքը՝ ոչ մի վնաս չպատճառելով բնակչությունը, իսկ քաղաքի տիրուհին էլ՝ Խլիճ-Ասլանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Ասլանի – Մ.Ֆ.**) կինը, փախավ Մարաշ՝ քրիստոնյաների մոտ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁶⁹⁰ «Հայոց 573 թվականին Կարկառը աստծո օգնությամբ գրավվեց թուրքերի ձեռքից: Կարկառի տեր իշխան Միքայելը՝ Կոնստանդնի որդին, հավաքելով 50 հոգի, համառ պայքարով բերդում գտնվող թուրքերին դժվարին դրության մեջ դրեց: Բերդին ոչ-ոք օգնության չհասավ: Ծարախատյալ նրանք համաձայնեցին Կարկառը Միքայելին հանձնել: Նույն ձևով և ջանքերով թուրքերի ձեռքից առան նաև Պեպու բերդը և քրիստոնյաները ցնծության մեջ էին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Այդ նույն տարում Հայոց իշխան Միքայելը պաշարեց ու գրավեց Կարկառը, հետո գրավեց նաև Պեպուն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դեռևս Բալակի (**Խաթբերդի Արտուկյանների Էմիրության Էմիր Բալակի – Մ.Ֆ.**) օրոք Միքայել Հայը հեռացել էր ու լքել Կարկառ ամրոցը, սակայն Բալակի մահից հետո նա եկավ, կրկին տիրեց ամրոցին և հաստատվեց այնտեղ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 8):

³⁶⁹¹ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

³⁶⁹² «Արքան (**Քարթլի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.**) իր գործերին մի քանի օր հանգիստ տվեց, որից հետո մեկնեց Շիրվան: Գրավելով Շամախի քաղաքն, ինչպես նաև Բիրիթ ամրոցը և ողջ Շիրվանը, նա ամրոցներում ու քաղաքներում ուժեղ կայազոր թողեց՝ կազմված էր երից և կախերից: Այնտեղի գործերի բոլոր ղեկավարներին ու տնօրինողներին նա նշանակեց իր սցզղնորաթուխուցեսին՝ արքեպիսկոպոս Չկոնդիդի Սիմոնին, որն այդ ժամանակ Բեդյան ու Ալավերդյան եպիսկոպոսն էր՝ ամեն ինչում նման իր մորեղբայր Գեորգիին, ամեն ինչում կատարյալ և իմաստուն: Արքան կարգի գցեց Շիրվանի բոլոր գործերը՝ առատաձեռն կերպով նվերներ բաշխելով բորդերին, լեյքերին ու տարասներին: Պատվելով Քարթլիում՝ նա դիպախների համար ձեռռոցներ, պարենամթերք և իսկողներ սահմանեց» («Քարթլի-Ցխովրեթ», Ամանուն «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը»):

«Դավիթ թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Շիրվանը և Շաքին» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Դավիթ թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Շիրվանը և Շաքին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

3693 «Բայրուհինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բայրուհին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) ելավ Արտաքից ու կանգ առավ Զուլեյք գետի մոտ՝ ամապանելով այդ շրջանը: Դրանից հետո նա շարունակեց ճանապարհը և Շաբանի 26-ին, իսկ դա համապատասխանում էր թիշոհի առաջին ամսվան, տեղակայվեց Յալեայի դարպասների մոտ: Ելան Դուբայսն (Մագհադյանների Եսիրության Եսիր Դուբայսը – Մ.Ֆ.) ու ժուլինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոստույան նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբեթիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոստույան ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) Թալաշարից և ուղղվեցին ալ-Վադի շրջան՝ վրասելով բամբակի, գարու ու այլ բաների դաշտերը, մի խոսքով, այն ամենը, ինչ այնտեղ կար, և այդ ամենը գնահատվեց 100-000 դինարով: Դրանից հետո նրանք եկան ու Բայրուհինի հետ միասին տեղակայվեցին Յալեայի մոտ: Նրանց մոտ եկավ նաև Մեյիբ-Սուլթան-Շահ իբն Ռիդվանը (Յալեայի Եսիրության Եսիր Սուլթան-Շահը (1114-1118) – Մ.Ֆ.): Ֆրանկների առաջնորդ Բայրուհինը ծամբար գարկեց արևմտյան կողմից՝ ալ-Խուլբայուն, իսկ ժուլինը՝ նրա կողքին՝ Ազագի ճանապարհին՝ աջ ու ձախ կողմից: Դուբայսն (Մագհադյանների Եսիրության Եսիր Դուբայսը – Մ.Ֆ.) ու Սուլթան-Շահ իբն Ռիդվանը ծամբար գարկեցին ժուլինի մոտ՝ արևելյան կողմից: Դուբայսի հետ էր նաև Իսա իբն Սալամ իբն Մեյիբը, իսկ Յագի-Սյան իբն Աբդ ալ-Ջաբար իբն Խրոուխը, որը Բայրուհին կառավարիչն էր, մնաց Դուբայսի հետ արևելյան կողմից: Այնտեղ կային 300 վրաններ՝ 200-ը՝ ֆրանկների, 100-ը՝ մահմեդականների: Եվ այսպես, տեղակայվելով Յալեայի մոտ՝ ֆրանկները սկսեցին հարձակումներ գործել նրա վրա: Նրանք կտրեցին ծառերը, թալանեցին բազմաթիվ դամբարաններ, փորեցին մահացած մահմեդականների գերեզմանները և իրենց վրաններ տարան նրանց դագաղները՝ դրանք օգտագործելով պարենամթերքի պահպանման համար: Նրանք պոկում էին սավանները և, եթե հայտնաբերում էին չվնասված հողերով մեռյալների, նրանց ոտքերը կապում էին պարաններով և ի ցույց դնում մահմեդականների, այդ ընթացքում սանելով, թե սա ձեր Մուհամմեդ մարգարեն է կամ՝ սա ձեզ: Նրանք վերցնում էին Դուբայսի էջերը դամբարաններից, որոնք գտնվում էին Յալեայից անդին, և ասում. «Յե, մահմեդականները, նայե՛ք ձեր գրեխն», որից հետո թելերով կապում էին այն անասունների պոչի տակ և, երբ ձին նրա վրա թրջում էր ու ֆրանկը դա նկատում էր, նա հարվածում էր թերթին ձեռքով՝ զարմացած ու պարծենկոտ ծիծաղելով: Ամեն անգամ, երբ ֆրանկները հաղթանակ էին տանում մահմեդականին նկատմամբ, նրանք կտրում էին նրա ձեռքերն ու ջիլերը և հանձնում մահմեդականներին, որոնք նույն կերպ էին վարվում գերված ֆրանկների հետ, իսկ երբեմն էլ կախում էին նրանցից ոմանց: Դուբայս էին գալիս ռազմիկները իրաքյան դարպասներից և առևանգում ֆրանկներին իրենց ծամբարից, իսկ այլ դեպքերում էլ փակում էին նրանց ճանապարհը, սպանում կամ գերելարում: Մահմեդականները պարսպի վրայից գոռում էին Դուբայսին. «Ով Դուբայս, ով դժբախտ»: Նրանց միջև խաղաղության առաջարկով դեսպանորդներ էին գնում ու գալիս, սակայն պայմանավորվածություն ձեռք չբերվեց այլևս ժամանակ, մինչև որ մահմեդականների վիճակը ծայրահեղություն աստիճան չվատացավ, իսկ Յալեայում էին գտնվում Բադր-Էդ-Դուլա Սուլեյման իբն Աբդ ալ-Ջաբարը (Յալեայի Եսիրության Եսիր Սուլեյման իբն Էդագին – Մ.Ֆ.) և Յաջիբ Օմար ալ-Խասը, որն իր հետ ուներ 500 հեծյալներ: Նրանց ղեկավարում և ուղղություն էր տալիս ռալիս Աբու-Փատուն իբն ալ-Յաջիբը, որն էլ հենց ղեկավարում էր բաղաթի պաշտպանությունը և բաժանում պարենամթերքն ու գումարները... (այնուհետև մանրամասն պատմվում է, թե ինչպես է Յալեայի պատվիրակությունը եղել բաղաթից և օգնության համար սկզբում դիմել Արտուխյանների Եսիրությանը, որտեղ անհաջողության մասնակցություն հետո՝ Մոսուլի կառավարիչն, որը որոշել է օգնել – Մ.Ֆ.): Ալ-Բարսուխին (Մոսուլի կառավարիչ ալ-Բարսուխին – Մ.Ֆ.) մի բանի օր մնաց Մոսուլում, մինչև որ գործը չպատրաստվեց, որից հետո վերադարձավ, թող բարեհաճ լինի Ալլահը նրա նկատմամբ, ու ժամանեց առ-Ռահբա: Նա նամակագրական կապ հաստատեց աթաբեկ Թուրթեգինի (Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեգինի – Մ.Ֆ.) հետ, որն իշխում էր Դամասկոսում, ինչպես նաև Դեսին տիրակալ Սամսա-Էդ-Դին խալիֆ իսն իբն Զարաֆի հետ: Նա եկավ Բալիս, որտեղից էլ ուղղություն բռնեց դեպի Յալեայ և տեղ հասավ Չուլիիցա ամսվան մնացած 8-րդ օրը: Երբ նա սկսեց մոտենալ Յալեային, Դուբայսը, շուտ տալով իր սպիտակ դրոշները, նահանգեց ֆրանկների մոտ և ծամբար գարկեց Յալեայի շրջակայքի գյուղերից մեկում, իսկ դրանից հետո արդեն ֆրանկները նրա հետ միասին նահանգեցին դեպի Ջաուշան լեռը: Պաշարյալ բնակիչները ելան Յալեայից, մտան նրանց ծամբար, թալանեցին այն ու վերցրին ինչ ուզում էին: Նրանք ելան ու հանդիպեցին Կասիմ-Էդ-Դուլային սրա ժամանելուն պես, իսկ նա ուղղվեց ֆրանկների կողմը: Սրանք, տեսնելով նրան, փախան նաև Ջաուշան լեռից: Նա սկսեց հետապնդել նրանց, բայց արդեն ուշ էր, բանի որ նրանք շատ էին հեռացել բաղաթից: Այդ ժամանակ նա հետևակայիններ ուղարկեց և հրամայեց, որ այն գործը, որն ուղարկվել էր ֆրանկներին հետապնդելու համար, հետ դառնա: Կադի իբն ալ-Յաջարը սկսեց նրան ասել. «Ով տեր մեդ, եթե գործը հետապնդի ֆրանկներին, ապա լիովին կջարդի նրանց, բանի որ նրանք արդեն նետվել են փախչելու և բոլոր կողմերից շրջապատված են մահմեդականների կողմից»: Եվ ասաց նրան ալ-Բարսուխին. «Ով կադի, գիտե՛ս դու արդյոք, որ բաղաթը միակ ապաստարանն է բեդ ու իմ գործի համար և, եթե մեզ փնտրված է ջարդված լինել, ապա ի՛նչը մեզ կփրկի»: «Ոչ», – պատասխանեց կադին և այդ ժամանակ ալ-Բարսուխին ասաց. «Որտե՛ղ մենք անվտանգություն կգտնենք, եթե նրանք վերադառնան և ջարդեն մեզ՝ կործանում բերելով մահմեդականներին: Ես արդեն եմ Ալլահին գերծ պահել մեզ չար մտադրությունների: Այժմ մեզ պետք է մտնել բաղաթ, ամրացնել այն և այնպես անել, որ այն ի փնտրի լինի պաշտպանվել: Դրանից հետո, եթե Ալլահը ցանկանա, մենք կեղևներ թշնամիներդ դեմ»:... Ինչ վերաբերվում է ֆրանկներին, ապա նրանք գնացին ալ-Լթարիի ու վերադարձան Աստիթ» (Եմալ-Էդ-Դին «Յալեայի պատմության հատընտիր»): «Այդ տարի լուր եկավ այն մասին, որ ֆրանկները, հավաքվելով իրենց շրջաններից, հարձակվել են Յալեայի վրա, պաշարել են բաղաթը և սկսել մարտնչել նրա բնակչության դեմ: Պաշարումը շարունակվեց այնքան ժամանակ, բանի դեռ բաղաթում պարենի պաշարները չսպառվեցին, իսկ նրա բնակիչներն էլ աղետի եզրին չհայտնվեցին: Երբ բնակչության բանակությունը վտանգավոր չափով կրճատվեց և դիմադրության բոլոր հնարավորությունները սպառվեցին, նրանք գրեցին Եսիր Մեյիբ-Էդ-Դին Ալ-Սոնկուր ալ-Բարսուխին, որը Մոսուլի կառավարիչն էր (Մոսուլի կառավարիչ ալ-Բարսուխին – Մ.Ֆ.)՝ այդ նամակում նկարագրելով իրենց գլխին եղած աղետը, իրենց դրությունը և օգնության խնդրելով ֆրանկների դեմ պայքարում, որպեսզի սա փրկի իրենց անհավատների ձեռքից: Վերջինս վշտացավ այդ լուրից և, բանի որ հանգիստը կորցրեց, սկսեց պատրաստություն տեսնել անհապաղ օգնության հասնելու, որպեսզի բջի թշնամիներին: Ալ-Սոնկուրը մոտեցավ բաղաթին այդ տարվա Չուլիիցա ամսին և ֆրանկները, իմնալով նրա մոտենալու մասին ու տեղեկանալով նրա բանակի հզորության մասին, խուճապահար փախան: Նրա հեծելազորի առաջապահը հետապնդեց նրանց՝ բռնելով բոլոր նրանց, ով իրենց ձեռքն էր ընկնում թշնամական զորքերից, և նահանգողներից ոչ մեկը նույնիսկ փորձ չէր անում որևէ այլ տեղ թաքնվել, մինչև որ բոլոր ֆրանկները ապաստան չգտան Աստիթում: Իրենց ծամբարում նրանք տներ և հյուրաններ էին կառուցել, որպեսզի պաշտպանվեն ցրտից ու շոգից, բանի որ մտադրված էին մնալ ու շարունակել պաշարումը: Փառք, սակայն, բարձրյալ Ալլահին, որը խղճաց Յալեայի բնակչությանը և նրանցից հեռու տարավ փորձանքը, երբ նրանք արդեն կործանման եզրին էին: Իր այդ բարի արարքի համար Ալ-Սոնկուր ալ-Բարսուխին լայն ճանաչում և ընդունելություն գտավ» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Յայոց 573 թվականին Երուսաղեմի թագավոր Պարտիկն (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բայրուհին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) ու ժուլինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոստույան նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբեթիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոստույան ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.), ֆրանկների բովանդակ գործը հավաքելով, գնացին Յալեայ բաղաթի վրա: Այդ պահին ժուլինի մոտ եկավ արաբների թագավոր Սալեմ (Մագհադյանների Եսիրության Եսիր Դուբայսը – Մ.Ֆ.)՝ Տուլայիսի (Մագհադյանների Եսիրության Եսիր Սադակայի – Մ.Ֆ.) որդին և Խագիի (Մարդինի Արտուխյանների Եսիրության հիմնադիր Եսիր Էդագին – Մ.Ֆ.) փեսան: Նա նրա հետ բարեկամություն հաստատեց, դաշնակցեց նրան իր գործերով և եկավ նրան օգնության: Ժուլինի մոտ եկան նաև Դոդուլ սուլթանի (Դամասկոսի Եսիրության Եսիր Տուտուշի – Մ.Ֆ.) թոռն ու Մեյիտենի սուլթանը՝ Խիթ-Ալլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիթ-Արլանի – Մ.Ֆ.) որդին: Յալեայ բաղաթի դեմ մի մեծ բանակ գումարվեց, որը, բազում օրեր մարտ տալով, բաղաթի համար տվի վտանգ առաջացրեց: Զաղաթացիները, դիմելով Մոսուլ բաղաթում գտնվող Բարսուխ սպասալարին (Մոսուլի կառավարիչ ալ-Բարսուխին – Մ.Ֆ.), նրան օգնության կանչեցին: Վերջինս, բազում զորքեր հավաքելով, 6 ամիս անց հասավ Յալեայ բաղաթը և փախուստի մատնեց ֆրանկ զորքերին: Յալեայը փրկվեց, ֆրանկ զինվորները, առանց որևէ վնաս կրելու վերադարձան իրենց տեղը, իսկ արաբների թագավորը գնաց ու ասպատակեց Մոսուլը և Բարսուխին ենթակա բովանդակ երկիրը: Բարսուխը, մի բանի օր Յալեայում մնալով, գնաց Դամասկոս և Դամասկոսի Եսիր Տուրթեգինի (Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեգինի – Մ.Ֆ.) հետ հաշտություն կնքեց» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3): «Այդ նույն տարում Երուսաղեմի արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բայրուհին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.) և Ուռհայի դուքս ժուլինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոստույան նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբեթիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոստույան ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) իրենց բանակով հարձակվեցին Յալեայի վրա: Ժուլինի օգնության եկան արաբական զորքերի առաջնորդները, Դոդուլի (Դամասկոսի Եսիրության Եսիր Տուտուշի – Մ.Ֆ.) թոռը, ինչպես նաև Մեյիտենի տերը՝ Խիթ-Արլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիթ-Արլանի – Մ.Ֆ.) որդին: Յակայական բանակը շարժվեց դեպի Յալեայ՝ մեծ տանջանքներ պատճառելով բնակչությանը, որը օգնության համար դիմեց պարսից սպասալար Բարսուխին (Մոսուլի կառավարիչ ալ-Բարսուխին – Մ.Ֆ.): Վերջինս իր զորքով առաջացավ և 6 ամսում հասավ Յալեային: Նա բռնեց այնտեղից նրանց և բոլորը ցրվեցին՝ որևէ վնաս չպատճառելով մեկը մյուսին» (Ամբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ ֆրանկների Բադրուհին թագավորը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բայրուհին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.), Տիբիալիի Սենժիլ կոնսը (Տիբիալիի կոստույան Պոնս Տուրուզցին – Մ.Ֆ.) և Ուռհայի ժուլին կոնսը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոստույան նախկին

խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուպին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.) հավաք գումարեցին: Նրանց հետ նախապատրաստություն տեսավ նաև մի մահմեդական էմիր՝ Ղուբայս անունով (Մագդաղայանների էմիրության էմիր Ղուբայսը - Մ.Ֆ.), որը եղել էր Հիլայի և Իրաքի տիրակալը, բայց, այնտեղից հալածվելով՝ եկել էր Անտիոք ու հնազանդություն հայտնել ֆրանկներին: Բազում զորքերով նրանք եկան պաշարեցին Հայեպ քաղաքը և ողջ ինն ամիս բոլոր կողմերից հարձակումներ գործեցին նրա վրա: Ներսուս եղող մարդիկ այնքան նեղվեցին պարենի պակասից, որ նույնիսկ պիղծ կենդանիներ կերան: Ինը ամիս հետո, երբ նրանք արդեն պատրաստվում էին հանձնել քաղաքը, լուր հասավ, թե Անդրեստանի տիրակալ Բարսուխը (Մոսուլի կառավարիչ ալ-Բարսուխին - Մ.Ֆ.) գալիս է նրան օգնության: Հիշյալ Ղուբայս արաբը ֆրանկներին խորհուրդ տվեց՝ ասելով. «Ինձ զորք տվեք, որպեսզի գնամ Եփրատ և, խանգարելով Բարսուխի գետանցը, ուշացնեմ նրա գալուստը, մինչև որ դուք գրավեք քաղաքը»: Հաստակող ֆրանկները, սակայն, չընդունեցին նրա խորհուրդը: Բարսուխ, անցնելով Եփրատը, եկավ գիշերով և համարձակ մտալ Հայեպ: Առավոտյան հալեպցիները բացեցին քաղաք դռները և, Բարսուխի հետ միասին դուրս գալով, սուկայի ճակատամարտ տվին ֆրանկներին: Ֆրանկները, հեռանալով քաղաքից, բանակ դրին Գոշան լեռան վրա, իսկ տաս օր հետո մեկնեցին Անտիոք: Թուրքերը Բարսուխի գլխավորությամբ մինչև Աթաբիբ հետապնդեցին նրանց՝ ավազակություններ և կողոպուտներ գործելով նրանց թիկունքում: Ապա Բարսուխը մեծ ուրախությամբ վերադարձավ Հայեպ» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 296):

«Զրիստոսի 1125 թվականին Երուսաղեմի արքան իր կողմնակիցների հետ միասին 5 ամիս պաշարեց Հայեպը, սակայն այդպես էլ չկարողացավ որևէ վնաս հասցնել այս քաղաքին կամ որևէ օգուտ ստանալ, ընդ որում թուրքերը, որոնք տեղեկացվել էին այս ամենի մասին, մեծ պատրաստակամությամբ առաջացան դեպի Հայեպ, երբ մեր մարդիկ դեռ այդ քաղաքի դիմաց էին: Իրոք, թուրքերը շատ էին շտապում, բանգի վախճնում էին քաղաքի համար: Թուրքերի բանակը կազմված էր 7.000 հեծյալներից, ընդ որում նրանց հետ նաև գրեթե 4.000 ուղտեր կային, որոնք բարձրված էին ցորենով և այլ տեսակի պարենամթերքներով: Մերոնք ի վիճակի չէին դիմադրել սրանց և հաջորդ օրը նահանջեցին իրենց պատկանող Թարեպ կղզիից քաղաքը: Այդ ժամանակ թուրքերը եկան մեր հետևից, սակայն կորցրին իրենց բազարի քաղաքակցից երկուսին, որոնք տապալկվեցին Նույզանից և սպանվեցին: Ինչ վերաբերվում է մեզ, ապա մենք կորցրինք 1 հոգու, ինչպես նաև 6 վրաններ: Այս ամենը եղավ հունվարի 30-ին...: Եվ ահա արքան ու ժուպինը հեռացան Անտիոք» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 59):

«Մեյխոտե տերը գիշերով ելավ գնաց, որ վարձի 30.000 ֆրանկների: Սրանք խոստացան, սակայն հետո չեկան, բանի որ զբաղված էին Հայեպը պաշարելով» (Միթայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 1):

³⁶⁹⁴ Այս իրադարձության մասին նշվել է այն հիմնավորմամբ, որ, համաձայն «Զարթիս-Ցիսլոմբեա»-ում պարունակվող Ամանուն հեղինակի գրչին պատկանող «Դավիթ արքայից-արքայի կյանքը» պատումի, քաղաքը գրավվել է դեռ 1124 թ-ի մարտին, սակայն նույն «Զարթիս-Ցիսլոմբեա»-ում պարունակվող մեկ այլ Ամանուն հեղինակի գրչին պատկանող «Վրաց համառոտ պատմություն» Ղեմստեր 1-ը հոր մահից հետո ստիպված է եղել կրկին գրավել քաղաքը՝ հետագայում շախչախելով Կարսի Եմիրության բանակին: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը հավանական է համարել, որ 1124 թ-ի մարտից հետո Կարսի Եմիրության բանակը գրավել է քաղաքը՝ ըստ երևույթին փորձելով օգտվել 1125 թ-ի հունվարի 24-ին տեղի ունեցած դավիթ I Շինարարի մահվան հանգամանքից:

³⁶⁹⁵ «Արուստակուրի (Ճաղղաղայանների էմիրության էմիր Արուս-Ասկար Շավուր իրն Սանուգի - Մ.Ֆ.) ավագ որդի Փատուլը (Ճաղղաղայանների էմիրության էմիր Փատուլը իրն Շավուրը (1124-1128) - Մ.Ֆ.) գնաց Խորասանի առաջին էմիրի (Մեջուկյան սուլթանության սուլթան Սանջարի - Մ.Ֆ.) - Մ.Ֆ.) մոտ, հայտնեց նրան այս ամենի մասին և այնտեղից շտապ եկավ մեր երկիրը: Նրանք տիրեցին քաղաքի իշխող վայրերին և պաշարեցին այն: Պաշարումը տևեց մեկ տարուց ավել և քաղաքում ուժեղացավ սովը: Դրանից հետո քաղաքացիները գիշերը մի կողմից դուրս եկան և, դարանակալ հարված հասցնելով, կոտորեցին թշնամու զորքերը, երբ թշնամու ռազմիկների արյունն ու ոսկորները ծածկեցին երկիրը, իսկ նրանց կանանց և երեխաներին էլ գերեցին ու վաճառեցին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

³⁶⁹⁶ «Եմիր Ղազին (Դանիշնականների էմիրության էմիր Եմիր Ղազին - Մ.Ֆ.) մենկեց գրավելու նաև Մայիարկինը, սակայն, բանի որ Արտուխի ցեղից էմիր Դաուդը (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Դաուդը - Մ.Ֆ.) նրանից առաջ անցավ, Ղազին ասպատակեց Անձիթիայի շրջանը, ինչպես նաև գերիներ վերցրեց Մեյխոտե շրջակայքից» (Միթայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 1):

³⁶⁹⁷ «Դրանից հետո էմիր Ղազին (Դանիշնականների էմիրության էմիր Եմիր Ղազին - Մ.Ֆ.) կրկին եկավ, վերցրեց այն ամենը, ինչ մնացել էր, և տիրեց Մասարա ամրոցին» (Միթայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 1):

³⁶⁹⁸ «Իր հերթին Դաուդը (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Դաուդը - Մ.Ֆ.) ելավ ճակատամարտի համար, սակայն, հասկանալով, որ բավարար ուժ չունի Ղազինի (Դանիշնականների էմիրության էմիր Եմիր Ղազին - Մ.Ֆ.) դեմ ճակատելու համար՝ շրջանի գյուղերը կրակի մատնելով դիմեց փախուստի» (Միթայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 1):

³⁶⁹⁹ «60/ Եվ ահա արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին - Մ.Ֆ.) կրկին շտապեց դեպի Անտիոք, բանգի Բորսեբին (Մոսուլի աթաբեկ ալ-Բարսուխին - Մ.Ֆ.) անունով մի թուրք 6.000 հեծյալների գլուխն անցած ամայացնում էր այդ երկիրը...: /62/ Բորսեբինի բանակը, շարունակելով գործել անայացումներ և ասպատակություններ, ամեն օրվա հետ մեծանում էր և ահա նրանք մոտեցան Զաֆարթ քաղաքին և գրավեցին այն, բանգի որևէ կերպ այն պաշտպանել իրոք արդեն հնարավոր չէր...: Եվ ահա Բորսեբինը, հասնելով այս հաջողությանը, շարունակեց ունտանակ այն Անտիոքը և այս անգամ արդեն պաշարեց Անտիախիան՝ չկարողանալով, սակայն, գրավել այն: Դրանից հետո նա անցավ Հասարթ կղզիից ամրոցին՝ սկսելով վերջինիս պաշարելով մեծ ուժով ու կիրառելով պաշարողական և ռազմական ամենատարբեր մեթոդներ: Այդ ժամանակ այս ամրությունն արդեն կործանման եզրին էր, ընդ որում Բորսեբինին էր միացել նաև Դամասկոսի արքան

(Բուրյանների աթաբեկության հիսմադիր աթաբեկ Տուդ-Թեգինին - Մ.Ֆ.): Այնուհանդերձ, ստանալով մեր մոտենալու լուրը, Բորսեբինը մեծ ահով պատվեց և անմիջապես հետ ուղարկեց իր գումակն ու գույքը: Այս ընթացքում, կոչ անելով ամրությանը շարունակել դիմադրությունը, արքան կարգի բերեց 13 ջոկատներից կազմված իր բանակը: Ար թուրմ կանգնած էին Անտիոքի մարդիկ, իսկ ծախում՝ Տրիպոլի և Եդեսիայի կոմսերը (համապատասխանաբար Տրիպոլի կոմսության Պոնս Տուլուզցին և Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին ինամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուպին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.): Արքան զբաղեցնում էր երրորդ ու վերջին օրկատը, որը բոլոր ջոկատներից ամենամեծն էր: Թուրքական բանակը, որը նա չափազանց մեծաբանակ էր, բաժանված էր 21 մասերի: Այն նման էր ձկնված աղեղի, իսկ թշնամու ռազմիկները սրաների սպառում էին մեզ հետ մարտնչելուն: Եվ այսպես, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, արքան անմիջապես մարտակոչ հղեց, որից հետո «Աստված օգնական» կոչը շեփորների հնչողության տակ տարածվեց բանակում: Դրանից հետո, առանց սպասելու արքայի հրամանին, բրիտանյանների բանակի առաջին շարքերը գնացին թշնամու վրա և, ուղեկցվելով շեփորների ու եղջերափողների հնչողությամբ, սարսափելի ջարդ իրականացրին թշնամու առաջին շարքերում, բանգի նրանց օժանդակում էր Աստված, երբ թուրքերի եռանդուն պաշտպանությունը ջարդ ոչ մի օգուտ չբերեց: Եվ ահա մի սարսափելի նախճիր եղավ, երբ ողջ մնացածները հաղթված մի կերպ փախան...: Այս ճակատամարտը տեղի ունեցավ հունիսի 11-ին, երբ շատ շոգ էր...: /63/ Ինչ վերաբերվում է սպանվածներին ու վիրավորներին, ապա ոչ այս ու ոչ էլ որևէ այլ ճակատամարտում այդ հարցով չի կարելի որևէ որոշակի բան ասել: Իրոք, հաճախ տարբեր հեղինակներ աղճատում են ճշմարտությունը, որպեսզի շոյեն հաղթողների ինքնասիրությունը և ստորացնեն պարտվողներին, դրա համար էլ նրանք լուռն են սեփական կորուստների մասին կամ քիչ են ներկայացնում դրանք՝ հակառակ կերպով վարվելով հակառակորդ կողմի նկատմամբ: Այնուհանդերձ հայտնենք, հիմք ընդունելով այդ մարտին մասնակցած մարդկանց խոսքերը, որոնք հաստատվեցին նաև գերված թուրքերից ստացված տեղեկություններով, որ արդյունքում ընկել էին 2.000 թուրք հեծյալներ: Պետք է ասել, սակայն, որ շատ շոգ էր և երկու կողմից էլ շատ ձիեր ընկան, իսկ դա մի կատաղի ճակատամարտ էր, երբ մեկը հարվածում էր, մյուսը՝ ընկնում, երրորդը փախչում ու ամեն ինչ մարտի դաշտում իրար էր խառնված: Չոհվածների արյունից մարտադաշտը լրիվ կարմրել էր, ամենուր ընկած էին զոհաներ, փայլող սաղավարտներ, լքված վահաններ, նետեր ու աղեղներ: Բորսեբինը դժվարությամբ փրկվեց, Թալաշարը նույնպես մի կերպ ընկավ Դամասկոս: Թուրքերը կորցրին 15 իշխանների, իսկ ինչ վերաբերվում է մեզ, ապա մենք կորցրինք ընդամենը 20 հոգու, այդ թվում 5 ասպետների, ընդ որում մեր բանակը կազմված էր ասպետների 11 հարյուրյալներից, այն դեպքում, երբ թուրքերն ունեին 15.000 հեծյալներ: Ասեմ նաև, որ մեզ հետ 2.000 հետևակայիններ կային...: /64/ Եվ այսպես, այս ամենից հետո կարճ ժամանակ անց Բորսեբինը անցավ Եփրատը և տուն դարձավ՝ իր երկիր տանելով ոչ թե փառք, այլ ճակ, այլ ճակ ու տառապանք» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 60, 62-64):

«Երբ արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլոնացին - Մ.Ֆ.) դեռ Երուսաղեմում էր, պատգամավորներ եկան նրա մոտ ու հայտնեցին, որ Արևելքի ամենահզոր իշխաններից մեկը, որի անունը Բորսեբին էր (Մոսուլի կառավարիչ ալ-Բարսուխը - Մ.Ֆ.), բոլոր կողմերից հսկայական մի զորք է հավաքել, անցել է Եփրատը և ժամանել Անտիոքի իշխանության տարածք: Այստեղ, վարվելով ինչպես ցանկանում է և ոչ ոքի կողմից խոչընդոտի չհանդիպելով, Բորսեբինն այրել էր այն ամենը, ինչ գտնվում էր քաղաքների ու ամրացված կենտրոնի սահմաններից դուրս և թալանել էր ողջ երկիրը: Հայտնվում էր նաև, որ Անտիոքի իշխանները փորձել էին դիմադրություն ցույց տալ, սակայն, մի բանի անհաջող փորձերից հետո տեսնելով, որ հաջողության հասնել հնարավոր չէ, մարդիկ էին ուղարկել արքայի մոտ և խնդրում էին նրան միջոցներ ձեռնարկել իրենց պաշտպանելու ուղղությամբ՝ անկեղծորեն աղաչելով օգնության հասնել...: Եվ այսպես, ցանկանալով արժանի լինել իր զբաղեցրած դիրքին, արքան

արագորեն հավաքեց բոլոր ասպետներին ու մեկնեց Աստիոք: Այդ ժամանակ Բորսեխինը, որը շատ փորձառու էր պատերազմական հարցերում, իրեն օգնական էր վերցրել Դամասկոսի արքա Դյոդեքսինին (**Բուդյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուդ-Թեգինի – Մ.Ֆ.**) և, հասնելով Աստիոքի մոտ գտնվող Զաֆարթա կոչվող մի ամրության ու արագորեն դասավորելով ուժերը, հարձակման էր անցել: Արդյունքում նա ստիպեց պաշտպանվողներին հանձնվել՝ պայմանով, որ իրենց թույլ տրվի հեռանալ: Նույն կերպ նա պաշարեց նաև Մարդանան, որի մոտ մնաց մի բանի օր, սակայն այդպես էլ չկարողացավ հասնել հաջողության: Թողնելով այս ամրությունը՝ Բորսեխինը անցավ Դասաթեք բաղաբնի, որն ավելի թույլ էր պաշտպանված, բան նախորդը, և սկսեց սրա պաշարումը: Եվ այսպես, մինչ Բորսեխինը զբաղված էր պաշարողական գործերով ու պաշարողական մեքենաներ պատրաստելով՝ արքան, իր հետ ունենալով Տրիպոլիսի և Եդեսիայի կոմսերին (**Տրիպոլիսի կոմսության Պոնա Տուլուզցին և Թյալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին ինսամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժույին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**), որը զորքի գլուխն անցած տեղ հասավ ու պատրաստվեց Աստծու օգնությամբ մարդկանց թեթևացում բերել: Հասնելով թշնամուն՝ արքան իր բանակը բաժանեց երեք մասի, ընդ որում աջ թևը հիմնականում կազմվեց անտիոքիներից, իսկ մյուս թևում ու կենտրոնում էլ տեղակայվեցին մնացած զորքերը: Բանակում կար 1.100 ասպետ և 2.000 հետևակային: Բորսեխինը, տեսնելով, որ յուրաքանչյուրը անվճարականության մեջ են, եռանդով ձեռք զարկեց մարտի՝ հայտարարելով, որ դրանից հրաժարվելը մեծ խայտառակություն և ամոթ կլինի: Եվ այսպես նա դասավորեց իր բանակը, որի կազմում, ինչպես ասում էին, 15.000 հեծյալ կար: Երկու բանակներն այսպես լավ կազմակերպված և շարքերով շարված իրար վրա եկան և ընդհարվեցին մի դաժան մարտում, ընդ որում այն ավելի թեժ եղավ, բան սովորաբար լինում էր: Երկաթը երկաթին էր գալիս և երկու կողմերում էլ մեծ ջարդ էր իրականացվում, ընդ որում այս ընթացքում մարդկանց ոգևորում էր կրոնական եռանդն և հակառակորդի իրականացված անօրինություններն ու սրբապղծությունները, որի արդյունքում փոխադարձ ատելությունն և թշնամանքն ավելի մեծ չափերի էր հասնում ու հազարավոր տեսք ընդունում: Պետք է հիշել նաև, որ մարտն ընթանում էր տարբեր հավատք ու սովորություններ ունեցող մարդկանց միջև, իսկ այդ պարագայում ամեն ինչ ավելի դաժան տեսք է ունենում, բան սովորաբար լինում է նույն հավատքին պատկանող և նմանատիպ սովորություններ ունեցող մարդկանց միջև ընթացող ընդհարումներում: Եվ այսպես երկու բանակները մեծ եռանդով իրար էին ոչնչացնում, սակայն ի վերջո Աստծո ողորմածությամբ քրիստոնյաներին հաջողվեց հաղթանակ տանել գերակշիռ թշնամու դեմ, երբ, ինչպես ասվում է, մեկը փախուստի է մատնում հազարին, իսկ երկուսը՝ տաս հազարին: Ահա այսպես մերոն առավելության հասան, թշնամին ջախջախվեց և երկխոսին ուժերը հաղթանակը մեզ թողեցին: Ասում էին, թե Եդեսիայի այդ ճակատամարտում կորցրել են 2.000 հոգի, այն դեպքում, երբ քրիստոնյաները՝ միայն 24 հոգի: Ինչ վերաբերվում է Բորսեխինին, ապա սա, ահաբեկված ու չփրկված, երբ մեծ ուրախությունից ընկնում են խորը վշտի մեջ, փախավ ու գնաց իր երկիր: Արքան հակառակորդից խլած ավարից մեծ գումարներ ձեռք բերեց, ընդ որում դրան գումարվեցին նաև նրա ընկերների ու բարեկամների նվերները: Արդյունքում նա այս ամենն օգտագործեց, որպեսզի փրկագին իր աղջկան, որը 5 տարեկան էր և որին թողել էր որպես պատանդ իր փոխարեն» (Գիյոմ Տյուրաքի «Անդրծովյան երկրների պատմություն», գիրք 13, գլուխ 16):

«Հայոց 574 թվականին պարսից սպասալար Բարսուխը (**Մոսուլի կառավարիչ ալ-Բարսուխին – Մ.Ֆ.**) պարսից ողբ բանակից ընտրված 40.000 զինվորներից բաղկացած հսկայական զորքով Տուրքոսիին (**Բուդյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուդ-Թեգինի – Մ.Ֆ.**) հետ եկավ և մեծ զորությամբ հարձակվեց ֆրանկների Ազազ կոչվող անառիկ բերդի վրա՝ համառ պատերազմ մղեց նրա դեմ: Իր հսկայական ուժի վրա հույսը դրած՝ նա հոխորտում էր գրավել այն: Նա հեշտությամբ ճգնեց ֆրանկների ուժը, բերդի դեմ 12 բաբան կանգնեցրեց և փցրեց բերդի երկու պարիսպները: Ազազը մեծ վտանգի մեջ էր, կայազորը հուսաբեկ էր եղել: Երուսաղեմի թագավորը (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.**), լսելով, որ Բարսուխը Հայեյ է վերադարձել, շուտափույթ ելավ, եկավ Աստիոք: Ֆրանկ զորքերին ուղղված թագավորի կոչին մեծ պատրաստակամությամբ արձագանքեց ճոխինը (**Թյալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին ինսամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժույին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**), եկան նաև Տրապիզիտի կոմսը (**Տրիպոլիսի կոմսության Պոնա Տուլուզցին – Մ.Ֆ.**)՝ Չնոխի (**Տրիպոլիսի կոմսության Ռայմոնդ Տուլուզցու – Մ.Ֆ.**) որդին, և Տյուբե Մահին: Հավաքվեց 1.300 ֆրանկ հեծյալ, բացի այդ, կար և 500 հայ, ապա նաև 4.000 հոգանոց հետևակ: Երուսաղեմի թագավորը ելավ, եկավ Կուրիս: Պարսից սպասալարը, լսելով այդ մասին, իր զորքերով գնաց, բանակեց Հայեյի մոտ: Այն ժամանակ ֆրանկ զինվորները, Կուրիսում թողնելով իրենց ողբ գումակը, կազմ ու պատրաստ գնացին Ազազ, որը գտան կործանված և ավերված, քիչ էր մնացել, որ այն ընկնի թշնամու ձեռքը: Այդ պահին պարսից զորքերը հետ եկան ֆրանկ զորքերի դեմ և նրանց երեք օր պաշարման օղակի մեջ առան: Ֆրանկները մեծ նեղության ու տազանայի մեջ էին, նրանց պարենը սպառվել էր և, ապրելու հույսը կորցրած, նրանք մահի փրկություն էին համարում: Թուրք զինվորները հոխորտայով գոռում ու ճշում էին պաշարվածների վրա, ֆրանկ զինվորների վրա հարձակում էին գործում այնպես, ինչպես արծիվն է խոյանում աղավախների երանների վրա: Քրիստոնյա զինվորները, ծայրաստիճան ճարահատված ու սարսափած, մահամերձ վիճակում էին, նրանք մեռնել էին ուզում: Երբ նրանք նման անել դրության մեջ էին, թագավորը մի լավ միտք հղացավ և, դիմելով իր զորահրամանատարներին, ասաց. «Եկե՛ք ջրջվենք դեպի Թերեյ, թուրք զինվորների մոտ թող այն տպավորությունը ստեղծենք, թե փախուստի ենք դիմում, և այդպիսով նրանք, ովքեր դրանք են մտել, դուրս կգան և կհետևակվեն մեզ: Ահա այդ ժամանակ էլ մենք շուտ կանք և կմարտնչենք նրանց դեմ, մինչև որ տեսնենք, թե ինչպես կվարվի մեզ հետ Քրիստոնյա»։ Ազազ բերդում գտնվողներին նա հետևյալ կարգադրությունն արեց. «Երբ թուրքերը մոտենան մեզ, դուք բերդի վրայից ծիտվ նշան արեք»։ Թագավորն, ահա, ողբ զորքով շարժվեց դեպի Թերեյ: Բարսուխ սպասալարը, կարծելով, թե թագավորը փախուստի է դիմում, կոչ արեց իր զինվորներին և բոլորը միասին հետևակնդեցին ֆրանկներին, այնպես, ինչպես գայլերը՝ ոչխարներին: Նրանք մեծ փութաշանտությամբ շարժվեցին ֆրանկ զորքերի վրա՝ սարսափելի աղմուկ-աղաղակ բարձրացնելով: Երկու մղոն ճանապարհ կտրելով՝ այլազգիների զորքերը մոտեցան քրիստոնյաների զորքերին: Այն ժամանակ Ազազ բերդում ծիտվ նշան արեցին և Երուսաղեմի թագավորն ու բոլոր զորահրամանատարները, տեսնելով դա, բարձրացան դիմեցին աստծուն: Ողբալով և կուրծքը ծեծելով՝ նրանք բարձրաձայն պաղատեցին, որ նա իր փոթորաթիվ հոտին օգնության հասնի: Թագավորը հրաման տվեց ինչեցնել պատերազմական շեփորը և քրիստոնյա զինվորները ինչ մարդու պես հարձակվեցին այլազգիների վրա: Ապավինելով աստծո օգնությանը՝ նրանք արիության լցվեցին: Տերը ականջ դրեց նրանց թախանձանքին: Հավանացյալ զինվորները մեծ ցատկով թուրքին փախուստի մատնեցին և, սրերը գործի դնելով, դաշտերի երեսին նրանց ցիրուցան արեցին: Ճոխինը, անչափ գագազած, եզների հետևից մռնչացող առյուծի նման հայածում էր այլազգի զինվորներին՝ նրանց արյամբ հազուրդ ստանալով: Անհավատներին հալածեցին նաև թագավորն ու Քրիստոսի բոլոր զինվորները և մինչև Հայեյ բաղաբն նախնա կոտորեցին: Կոտորվածների թիվը հասավ 7.000-ի: Պարսից սպասալարը և Տուրքոսիինը խայտառակ եղած գնացին, բանից պատերազմում 15 էվր սպանվեց: Քրիստոնյա զինվորները մեծ ուրախությամբ և անթիվ ավարով վերադարձան: Այդ օրը բոլոր քրիստոնյաների համար ցնծության օր եղավ: Դա տեղի ունեցավ Տրե ամսի 24-ին՝ հինգշաբթի օրը» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Հայոց 574 թվականին պարսից սպասալար Բարսուխը (**Մոսուլի կառավարիչ ալ-Բարսուխին – Մ.Ֆ.**) մեծաքանակ զորքով հարձակվեց Ազազի վրա՝ ուշադրություն չդարձնելով քրիստոնյաների զորքին: Նա 12 բաբան որեց և ավերեց երկու շարք պարիսպները: Այդ ժամանակ 30.000 հոգանոց զորքով օգնության հասավ Երուսաղեմի արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.**): Նա իջավ Կյուրոս և զորքի ուղեկցությամբ մտավ Ազազ, իսկ Բարսուխն էլ այդ ընթացքում վերադարձավ իր զորքերի մոտ և հետո կրկին պաշարեց բաղաբն, որը հայտնվեց վտանգի մեջ: Տեսնելով այդ՝ արքան խորհրդակցեց իր իշխանների հետ ասելով. «Եկե՛ք հեռանանք դեպի Թերեյ, ձևացնենք, թե հեռանում ենք, սակայն մեր զորքի մի մասը թողնենք դարանում և, երբ մերոնք թիկունքից կհարձակվեն թշնամու վրա, ծիտվ ազդանշան կտանք և աստծո օգնությամբ մենք էլ մարտը կսկսենք»։ Եվ ահա արքան իր զորքի հետ միասին իջավ Թերեյ: Մոտձելով, թե նրանք փախչում են, թշնամին նետվեց նրանց հետքերով և այդ ժամանակ նրանք, որոնք դարանում էին, ծիտվ ազդանշան տվեցին: Դրանից հետո ողբ զորքը աստվածային աջակցությամբ հարձակվեց թուրքերի վրա և փախուստի մատնեց նրանց՝ կոտորելով 35.000 հոգու ու մեծ ավարով հասնելով Կյուրոս: Բարսուխն ու Թուրթեգինը (**Բուդյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուդ-Թեգինի – Մ.Ֆ.**) մեծ ամոթով փախան, իսկ քրիստոնյա հավատացյալները ուրախացան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1126 թվականին եղավ մարցիների հինգերորդ պարտվելը Երուսաղեմի թագավոր Պաղտինի (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացու – Մ.Ֆ.**) կողմից» (Դեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Հայեյից ֆրանկների հեռանալուց հետո Բարսուխը (**Մոսուլի կառավարիչ ալ-Բարսուխին – Մ.Ֆ.**) գնաց, պաշարեց Ազազ ամրոցը և կատաղի հարձակումներ գործեց նրա վրա՝ օգտագործելով բաբաններ, որոնք գիշեր-ցերեկ հարվածում էին նրա պարիսպներին: Մինչև պարիսպը նա փորեց նաև մի գետնուղի և այդպիսով խիստ նեղության մեջ պահեց ամրոցը: Երբ ֆրանկները լսեցին այդ, Երուսաղեմի Բաղդուին թագավորն (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.**) ու Ուռհայի տեր ժույինը (**Թյալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին ինսամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժույին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**) հանդիպեցին Աստիոքում, բայց թուրքական զորքի բազմությունից վախճան օգնության զնալ Ազազին: Երբ պաշարվածները շատ նեղվեցին և ոչ ոք չէր կարողանում մտնել կամ դուրս գալ, մի եռանդուն մարդ ոգևորված ասաց. «Աստծու վրա հույս դրած՝ ես կգնամ և մեր նեղության մասին լուր կտանեմ թագավորին՝ արագացնելով նրա գալուստը»։ Նրան խոստացան ողջ-առողջ վերադառնալու դեպքում զանազան բարիքների արժանացնել: Մարդը գոտեպնդված հեծավ մի ուժեղ ձի, ձեռքը սուր վերցրեց, իսկ ծոցը մի աղավախ դրեց և, կայծակի նման

հանկարծակի դուրս թոշնուլ դարպասից, նետվեց հետևակային զորքերի վրա, որոնք խուճը-խուճը պահակություն էին անում: Այդ վայրի շուրջը մի խոր խրամ էր փորված, սակայն ծին թափով թռավ նրա վրայից և անցավ մյուս կողմը: Երբ թշնամիները տեսան նրան, բոլոր կողմերից հարձակվեցին նրա վրա, բայց չկարողացան բռնել: Գայով Անտիոք՝ նա թագավորին պատմեց այն նեղության մասին, որի մեջ ընկել էին Ազազի բնակիչները: Ֆրանկները գոտեպնդվեցին և, աստծու վրա հույս դրած, ճանապարհի ընկան նրանց միանալու համար: Նրանք աղափլու միջոցով մի նամակ ուղարկեցին, թե. «Այսինչ օրը կհասնենք ձեզ մոտ, քաջալերվեցե՛ք և մի վիսաղեք»: Աղավախ, սակայն, եկավ, իջավ թուրքերի ճամբարը: Կարդալով այն՝ վերջիններս նրա փոխարեն ժողովին անունից գրեցին. «Մեզ վրա հույս մի դրեք, բանի որ թագավորը զբաղված է իրեն շրջապատած եգիպտացի թշնամիներով: Երաշխիքներ խնդրեցե՛ք ձեր կյանքի համար և հանձնեցե՛ք բերդը»: Երբ պաշարվածները կարողացին նամակը, կասկածեցին նրա վրա և ասացին. «Մի քիչ էլ համբերե՛ք, որպեսզի մեզ հետ չպատահի Տյուրուսի աղափլու դեպքը և նամակը կեղծ դուրս չգա»: Նրանք պատրաստվեցին դիմանալ որթան կարող են և մեռնել, բայց չհանձնվեց: Թուրքերը, տեսնելով, որ այդ խորամանկությունը չօգնեց, սկսեցին իրենց մոտ գտնվող բեռներն ուղարկել Չալեպ, բանի դեռ ֆրանկները չէին հասել: Ապա լրտեսներ ուղարկեցին մինչև Անտիոք, որպեսզի իրենց տեղեկացնեն ֆրանկների առաջխաղացման մասին: Մի բանի օրից լրտեսները եկան և հայտնեցին, որ ֆրանկները ճանապարհ են ընկել: Թուրքերն իրենց բոլոր ինքը վերադարձրին Չալեպ, իսկ բաբաններն ու քարաբանները իրի մատնեցին, սակայն ռազմունակ զինվորները մնացին տեղում՝ զինվելով և պատրաստվելով կռվի: Ֆրանկները, հասնելով Կուրուս իրենց բեռները թողեցին այնտեղ և Քիլիս գյուղի վրա իշխող սարիք իջան ընդարձակ դաշտը: Թուրքերը, նկատելով ֆրանկների ժամանումը, շարժվեցին իրենց տեղից և ուղղվեցին վեր ու վար՝ հայտնվելով ֆրանկների ծախից և աջից: Ֆրանկներն, առանց կռվի մեջ մտնելու, անցան նրանց արանքից և ամրացան թուրքերի ճամբարի տեղում: Նրանք չափազանց փոքրաթիվ էին: Թուրքերը, տեսնելով, որ նրանք քիչ են, քաջալերվեցին ու մտածեցին. «Եթե մնան այստեղ, մենք կփակենք նրանց ճանապարհները և նրանք կոչնչանան պարենի պակասից, իսկ եթե հեռանան, դա նրանց վախկոտության նշանը կլինի»: Ֆրանկները խորհրդակցեցին և, իրենցից բավականին թվով մարդկանց բերդ մտցնելով, ասացին նրանց. «Մենք կզնաքե՛ք մի փոքր դեպի արևմուտք այսինչ գյուղը և կհանգստանանք այնտեղ մեր ձիերի հետ, հագեցնելով մեր ծարավն ու պաշար վերցնելով, բանի որ Ազազում ջուր չկա: Եթե թշնամիները հետապնդեն մեզ, ուշադրություն դարձրե՛ք, թե երբ են դուրս գալու բոլոր դարանակալած զորքերը ու միասնաբար ուղղվելու դեպի մեր կողմը: Բերդի գլխից մեզ ծխի ազդանշան տվե՛ք: Եվ ինչ որ Տերը կամենում է, թող կատարվի: Եթե Տերը թույլ տա, մենք կհաղթենք, իսկ եթե կորստյան մատնվենք, դուք ամուր մնացե՛ք, բանի որ որոշ ժամանակ դեռ կարող եք դիմադրել»: Բերդապետը միաբանի, բայց ուժեղ և քաջ մի ֆրանկ էր՝ Փրոպա անունով: Ֆրանկների զորքերը առափնյայն մեկնեցին՝ ճանապարհ ընկնելով դեպի Անտիոք: Թշնամիները, տեսնելով այդ, հեծան ձիերը ու հետապնդեցին նրանց: Վերջիններս փախուստ ձևացրին և, դրանից ոգևորված, թուրքերի բոլոր դարանակալած զինվորները վեր թռան ու սկսեցին ողջ ուժով հետապնդել նրանց: Երբ բերդից տեսան, որ այլևս դարանակալներ չմնացին, պայմանավորվածության համաձայն ծխի ազդանշան տվեցին: Տեսնելով ծուխը՝ ֆրանկները թագավորի հրամանով ինչեցրին շեփոխներ և թագավորական զինանշանները հետ շրջեցին: Տերը զարթույց թուրքերի վրա, նրանք փախուստի դիմեցին և սրի բերան ընկան: Թուրքերի կողմից սպանվածների թիվը հասավ մոտ 2.000-ի: Փրոպան միայն Բուրսախը՝ քչերի հետ միասին, որոնք հալածվեցին մինչև Չալեպ: Այսպիսի դառը վախճան ունեցավ Բարսուխի ձեռնարկած արշավանքն Անդրեստանից: Նա ճանապարհի ընկավ Մոսուլ գնալու համար, բայց մեռավ Ռախբայամ, Եփրատի ափին» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 297):

«Չալեպի տիրակալ ալ-Բարսուխին (Մոսուլի աթաբեկ ալ-Բարսուխին - Մ.Ֆ.) զորք հավաքեց ֆրանկների դեմ, դրա համար էլ սրանք վերադարձան իրենց տիրույթները, իսկ նա ինքը վերադարձավ Չալեպ և ամրացավ այնտեղ: Ենթադրելով, թե ինքը հաղթել է ֆրանկներին՝ ալ-Բարսուխին մեկնեց Ազազը գրավելու, սակայն Երուսաղեմի աթաբեկ (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին - Մ.Ֆ.) եկավ ու հավաքեց ֆրանկներին: Նրանք սկսեցին ծակատառարտը, արթան հաղթեց և ջարդեց նրանց զորքի մեծ մասը, իսկ ալ-Բարսուխին էլ մի բանի ռազմիկների հետ փախավ Չալեպ» (Միքայել Անտի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 1):

«Եվ ժամանեց ալ-Բարսուխին (Մոսուլի աթաբեկ ալ-Բարսուխին - Մ.Ֆ.) Ազազ ու մարտնեց այնտեղ՝ թունել փորելով քաղաքի պարիսպների տակ: Ֆրանկները ուղղվեցին նրանց ուղղությամբ և Ռաբիա Բ ամսի 16-ին հանդիպեցին նրանց: Ալ-Բարսուխին մեծ պարտություն կրեց և ցածր խալեթից և հասարակ ժողովրդից որոշ բանակի մահմեդականներ ընկան, սակայն Եփրոսից ու առաջնորդներից չսպանվեց ոչ մեկը: Ալ-Բարսուխին դրանից հետո անվաճ ժամանեց Չալեպ այն բանից հետո, երբ մի բանի օր մնաց Կիննասրինում» (Զենալ-Էդ-Դին «Չալեպի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի դժբախտություն փլվեց Բուրյանների աթաբեկ Չահիր-Էդ-Դինի (Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեզին - Մ.Ֆ.) ու Սեֆ-Էդ-Դին Ադ-Սոնկուր ալ-Բարսուխի (Մոսուլի աթաբեկ ալ-Բարսուխին - Մ.Ֆ.) զորքերի վրա, որոնք միավորել էին ուժերը և հարձակվել Չալեպի շրջանում գտնվող Ազազի վրա: Նրանք պաշարեցին քաղաքն ու հարձակում գործեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ նրա գրավումը հասարակ մի բանի չվերածվեց, սակայն ֆրանկները բոլոր կողմերից հավաքվեցին և փորձեցին հեռու մղել այդ զորքին քաղաքից: Երկու բանակները հանդիպեցին և մահմեդականների բանակը ցնցվեց ու դիմեց փախուստի՝ շատ մարդկանց կորցնելով որպես սպանվածների ու գերեվարվածների: Չահիր-Էդ-Դինը վերադարձավ Դամասկոս այդ տարվա Ձուլմադա և մասին» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁷⁰⁰ «Ալ-Բարսուխին (Մոսուլի կառավարիչ ալ-Բարսուխին - Մ.Ֆ.) հավաքեց զորքն ու աշխարհագորդ և բռնեց Անտիոքի ուղղությամբ, որպեսզի պայքարի ֆրանկների դեմ: Նա տեղ հասավ Ռաբիա Բ ամսի վերջին և նույն ամսում էլ շարժվեց դեպի ան-Նուբար, որը ան-Նուբար երկրամասում էր: Նա մի բանի օր մնաց այնտեղ և ֆրանկները նամակագրության կապ հաստատեցին նրա հետ: Եվ ահա ժողովին (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժոպին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.) առաջարկեց, որ նրանք հավասար կիսեն Ազազի ու Չալեպի միջև գտնվող գյուղերը, իսկ մնացած վիճախարույց հարցերն էլ լուծեն գնեք ձեռքին: Ադ-Սոնկուրը համաձայնեց դրան, իսկ Բադր-Էդ-Դուլա Սուլեյման իբն Աբդ ալ-Ջաբարը և Ծախրիյար-բեկը՝ նրա խորթ եղբայրը, թուրքմենների մի խմբով ուղղվեցին դեպի ալ-Մառա ու այնտեղ ընդհարվեցին ֆրանկների զորքի հետ, երբ մահմեդականները նրանցից սպանեցին 150 հոգու ու գերեցին ժոֆրուա Բլանկին, որը Բասարթուսի կառավարիչն էր Բանու Ուլայմ լեռներում՝ նրան փակելով Չալեպի բանտում» (Զենալ-Էդ-Դին «Չալեպի պատմության հատընտիր»):

«Այդ ժամանակ ալ-Բարսուխին (Մոսուլի կառավարիչ ալ-Բարսուխին - Մ.Ֆ.) կրկին ելավ ֆրանկների դեմ, սակայն անհաջողության մատնվեց ու փախավ» (Միքայել Անտի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 2):

³⁷⁰¹ «Նույն քրոնիկոնի 345 թվականին նա (Զարթոյի թագավորության արքա Դենետրե Իդ (1125-1155, 1156) - Մ.Ֆ.) գրավեց Դմակիսի բերդը» (Զարթոյի-Ցիսլիբեթա), Անանուն «Վրաց համառոտ պատմություն»):

«Քրիստոսի 1130 և Չայոց 577 թվականին Աբուլեցին ու նրա որդին գրավեցին Դմակիսը, իսկ նույն տարում էլ Իվանեն ու Սմբատը գրավել էին Խունանը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Թագն առնում է Դավթի (Զարթոյի թագավորության արքա Դավթ Ի Շինարարը - Մ.Ֆ.) որդի Դենետրեն (Զարթոյի թագավորության արքա Դենետրե Իդ - Մ.Ֆ.), որը նույնպես պահում է իր իշխանությունը և ավելացնում Դմակիսն ու Խունանը՝ դրանք խլելով Պարսկաստանից» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 68):

«Աբուլեթը գրավեց Դմակիսն ու Դունանը» (Միքայել Այրիվանցի «Չայոց պատմություն», մաս 3):

«Դենետրեի (Զարթոյի թագավորության արքա Դենետրե Ի - Մ.Ֆ.) օրոք Իվանեն ու Սմբատը վերցրեցին Խունանը, որը շատ տարիներ գտնվում էր թուրքերի ձեռքում: Այն նույնպես հաստատվեց նրանց սեփական ժառանգություն՝ Չայոց 577 թվականին...: Դարձյալ՝ մյուս Իվանեն՝ Աբուլեթի որդին, վերցնում է Դմակիսը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

³⁷⁰² «Նույն քրոնիկոնի 345 թվականին նա (Զարթոյի թագավորության արքա Դենետրե Իդ - Մ.Ֆ.) ... Կարսում կոտորեց Ուղուղիանին (Կարսի Եփրոսյան Եփր Լիսեղ Ուղուղիանին - Մ.Ֆ.)» (Զարթոյի-Ցիսլիբեթա), Անանուն «Վրաց համառոտ պատմություն»):

³⁷⁰³ «Դրանից հետո նրանք տեղյակ պահեցին Վրաց աշխարհը և եկան ընտիր և անվանի այրերը քաջագոտի Աբուլեթի որդի Իվանեի գլխավորությամբ, որոնք բազում արիություն ցուցաբերեցին և ասպատակելով կոտորեցին թշնամիներին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Չայոց 574 թվականին պարսից զորահրամանատարը՝ արևելից Եփրը, որ Աբրահամ իբն Սուլեյման է կոչվում (Շահարմենների Եփրության Եփր Իբրահիմը (1111-1127) - Մ.Ֆ.), ապա Անձիսի Եփրը, որ Տավուշ իբն Սուլեյման իբն Արդուխ է կոչվում (Յիս-Զեֆի Արտուխյանների Եփրության Եփր Դաուդը - Մ.Ֆ.), այլ բազմաթիվ Եփրոսների հետ միասին իսկայական զորահավաք անելով, շարժվեցին ու զնացին Կրաստան: Նրանց վրա հարձակվեց վրաց թագավորը (Զարթոյի թագավորության արքա Դենետրե Իդ - Մ.Ֆ.) և, մեծ ջարդ տալով, փախուստի մատնեց: Նա նախորդ անգամից ավելի թույլ կոտորեց՝ ինչպե՛ս որ հալածելով նրանց, այդամբ ողորդեց դաշտերն ու լեռները: Դիակների զարշառհոտությունը բռնել էր ողջ երկիրը» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Նույն այդ տարում պարսից Եփր Իբրահիմ իբն Սուլեյմանը (Շահարմենների Եփրության Եփր Իբրահիմը - Մ.Ֆ.) 80.000 հոգու կազմով մեծ զորք հավաքեց և հարձակվեց Վրաց երկրի վրա, սակայն Դավիթ արքան (Իեդիսանը նկատի ունի Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ Ի-ին, սակայն

այս ժամանակ **Քարթլիի թագավորության արքան էր արդեն Դեմետրե I-ը – Մ.Ֆ.)** ոչնչացրեց նրանց ավելի մեծ բանակությամբ, բան այն առաջին անգամն էր» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Սայրուխեն (Սայրուխյանների էմիրության էմիր Ալի իբն Աբու-Կասիմը (1102-1153) – Մ.Ֆ.) եկավ Անի քաղաք: Դեմետրե թագավորն (Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե I-ը – Մ.Ֆ.) էլ այստեղից գնաց այնտեղ ու կռվեցին: Աստծո կամքով թագավորը հաղթեց, կոտորեց և բնաջինջ արեց նրան» («Քարթլի-Ցխովրեթա», Անանուս «Վրաց համառոտ պատմություն»):

«Դեմետրե թագավորի (Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե I-ը – Մ.Ֆ.) օրոք Սայրուխ խանը (Սայրուխյանների էմիրության էմիր Ալի իբն Աբու-Կասիմը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Անի քաղաքի վրա և պաշարեց այն: Լսելով այս՝ Դեմետրե թագավորն իր գործով հարձակվեց նրա վրա: Տեղի ունեցավ սաստիկ ծակատամարտ և Սայրուխն ու նրա զորքը փախուստի դիմեցին: Դեմետրեն շատերին հրի ու սրի ենթարկեց, ձեռք գցեց մեծ ավար և հաղթությամբ վերադարձավ» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

³⁷⁰⁴ «Քրիստոսի 1126 թվականին, Լշելով Սուրբ ծննդյան տոները երուսաղեմում, արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բաղդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) հավաքեց բանակը և արշավանք սկսեց Դամասկոսի դեմ՝ այդ նպատակով հավաքելով բոլոր ասպետներին, հետևակայիններին ու սրանց սպասարկող անձանց...: Եվ ահա մարդիկ իրար գլուխ հավաքվեցին և, հանգստանալով վրաններում, առաջացան Դորդանանի միջով: Եղանակը հանգիստ էր, պարզ, իսկ երկինքն էլ անամպ, այնպես որ երևում էր լուսինը: Լուսաբացին շեփորը հայտարարում էր ճամբարը թողնելու մասին, հետո հավաքում էին վրանները և մեկնում՝ ամեն ինչ բարձրելով ուղտերի, ջորիների, Էշերի և այլ կենդանիների վրա՝ սրանց խառնաշփոթ կուտակված ու աղմուկի ուղեկցությամբ: Դրանից հետո հետախույզները սկսում էին ուսումնասիրել մեր ուղին, որից հետո, երբ շեփորը կոկիչն էր հնչում, մենք առաջանում էինք ամենալավ ճանապարհով: Եվ այսպես, երբ բրիստոնյաները մտան հակառակորդի տարածքի խորքերը, նրանք ավելի մեծացրին նախագզուշական միջոցառումները՝ մշտապես լինելով գրահներում և գեղքն էլ պահելով ձեռքերին, որպեսզի պատրաստ լինեն ցանկացած անակնկալի: Եվ այսպես բրիստոնյաների բանակը մոտեցավ Ռոբի քարայրներին, որից հետո մտավ Դամասկոս և երկու օր հանգստացավ Մեդա գետի մոտ, որը թափվում էր Քալիլեյան ծոցը, հասնում Սկյութապոլիս ու լցվում Դորդանանը: Այդ ժամանակ բրիստոնյաները ոչնչացրին իրենց դեմ ելած ամրությունը, որից հետո մոտեցան Աղուտ կոչվող մի վայրի, երբ Ասորիքի բրիստոնյաները դիմավորում էին արքային և ողջունում նրան: Այս ամենից հետո բրիստոնյաների բանակը մտավ Մարքիսուֆար կոչվող հարթավայրը, որի անվանումը թարգմանաբար նշանակում էր «կայսերական նստավայր»՝ մնալով այստեղ երկու օր...: Եվ ահա հենց դրանից հետո էր, որ նրանք տեսան Դամասկոսի բանակի վրանները, որոնք սպասում էին մեր գալուստ...: Թաղիեթի արքայի (Բուլունների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուդ-Թեգինին – Մ.Ֆ.) որդին (Բուլունների աթաբեկության ապագա աթաբեկ Թաջ ալ-Մուլե Բուլուն – Մ.Ֆ.), այն բանի ազդեցության տակ, որ իր հետ 3.000 հեծյալներ կային, դիմեց հորը, որ մարտ տա, ընդ որում նրան միացան իր հայրենակիցները, որոնք միացյալ ուժերով մարտի ելան: Մեր բանակը բաժանված էր 21 մասերի, որոնցում հավասարապես տեղաբաշխված էին ասպետներն ու հետևակայինները, այնպես, որ առիթի դեպքում նրանք օժանդակեին մեկը մյուսին: Եվ ահա մերենք, համեստ անելով սրբազան հացն ու լսելով պատարագը, անցան գործի: Բռնկվեց երկկողմանի մարտ և մարդիկ, բարձր աղաղակելով «Աստված օգնական», սկսեցին մարտնչել: Թուրքերը, սակայն, իրենց հերթին ևս բարձր աղաղակում էին և մեծ եռանդով մարտնչում, ընդ որում նրանք այդ այն աստիճան լավ էին անում, որ գրեթե արդեն հաղթում էին: Ի վերջո, սակայն, արիություն լեցեց սարակինոսներին, նրանք պատվեցին վախով ու սկսեցին մտածել փախուստի մասին: Սկզբում փախավ Թալիեթին, իսկ հետո՝ նրա որդին: Դարկ է Լշել, որ, թեև թշնամիները մեր կողմից ավելի ու ավելի արհաբար էին ծնվում, սակայն նրանք իրենց ուժով և քաջարի դրսևորեցին: Լշեմ նաև, որ այդ թշնամի բրիստոնյաները նետերի այնպիսի մի ուժեղ հարվածի տակ ընկան, որ մարդկանց մարմինների շատ մասեր ծանր վնասվածքներ ստացան: Դրանից ավելի թեժ ու սարսափելի մարտ մենք երբեք չէինք տեսել, բանգի աղմուկ-աղաղակը, տարաբնույթ ռազմիկները և գեղքերի շայրուքը ամբողջովին իրար էին խառնվել, իսկ օդն էլ ցնցվում էր շեփորների ու եղջերափողների ձայներից: Այդ ժամանակ էր, որ մերոնք, բոլոր կողմերից պատվելով թուրքերի կողմից, սկզբում կարծես թե փախան, սակայն հետո, պատված մարտական եռանդով, կոկիչն հետ դարձան ու վերսկսեցին մարտը: Դա կոչվի համար արքազան մի օր էր՝ Պողոսի դարձի օրը, ու հենց այն էր, որ Աստծո կողմից ընտրվեց մեր կամար, որ մարտի մեջ մտնեինք: Ծակատամարտը, որ սկսվել էր օրվա երրորդ ժամին, ի վերջո օրվա վերջում ավարտվեց մեր հաղթանակով: Դա մի վտանգավոր մարտ էր, երբ փախելը ամոթ էր, այլ պետք էր մնալ այնտեղ կամ համայնել հավերժների շարքերը: Ահա թե ինչու այնպես եղավ, որ թուրքերը գերադասեցին փախչել ու փրկել իրենց կյանքը: Արդյունքում ավելի բան 2.000 թուրք հեծյալներ մնացին մարտի դաշտում, իսկ թե ինչքան հետևակայինները սպանվեցին թշնամու կողմից, ոչ-ոք չի կարող ասել: Ինչ վերաբերվում է մեզ, ապա մենք կորցրինք 14 ասպետներ և 80 հետևակայինները, ընդ որում և մեր արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բաղդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.), և ասպետները, և այլք իրենց այդ օրը հիմանալի դրսևորեցին: Ասորիքի արքան փախավ և մյուսները հետևեցին նրան, իսկ արքան էլ հաղթականորեն վերադարձավ Երուսաղեմ» (Ֆուլխեր Շարտրացի «Երուսաղեմի պատմությունը», գլուխ 60):

«Զեքորը տարվա հունվար ամսին, երբ Բաղդուինի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բաղդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) թագավորության ութերորդ տարին էր, արքան հրամայեց իշխաններին հավաքել թագավորության բոլոր մարդկանց՝ մեծից մինչև փոքր: Մուսուլմանները այս հրամանը հայտարարեցին բոլոր գյուղերում ու քաղաքներում և ահա որոշ ժամանակ անց թագավորության ուժերը, մեկ մարդու նման հավաքվելով իրար գլուխ Տիբերիա քաղաքի մոտ, պատրաստվեցին մտնել Դամասկոսի տարածք: Եվ ահա առաջխաղացման նշանը տրվել էր գործը, վերցնելով գունակը և ընդունելով երթային կարգ, կտրեց Դեկապոլիսը ու մտավ թշնամու տարածք: Կտրելով Ռոսավ կոչվող նեղ հովիտը՝ նրանք ժամանեցին Մարաս, որը բոլոր կողմերից բաց մի հովիտ է, իսկ նրա միջով էլ հոսում է մի գետ, որը հետո լցվում է Դորդանանը...: Այստեղ մինչև այժմ էլ բրիստոնյաներ էին բնակվում ու նրանք մեր մարդկանց լավ վերաբերվեցին: Այստեղից բրիստոնյաների բանակը առաջացավ Մարքասուֆար կոչվող վայրի ուղղությամբ, ընդ որում բանակը գտնվում էր լավ վիճակում և ասպետներն ունեին այն ամենը, ինչ պետք էր...: Իրոք, կարծես երկնային կամքով էր, որ հավատացյալների բանակը հենց այդ ժամանակ մտավ այդ վայրը...: Եվ ահա հավատացյալները, ի մի բերելով ուժերը, սկսեցին կարճ անցումներով առաջանալ Դամասկոսի ուղղությամբ: Երրորդ օրը, երբ բանակը առաջանում էր, բոլոր կողմերից անվտանգության մեծագույն միջոցառումներ ձեռնարկվեցին, բանգի ի վերջո երևաց թշնամու բանակը, որը առաջանում էր փոշու ամպեր բարձրացնելով: Ամառացյալ էր մարտ բռնկվեց, սակայն ուժերը հավասար էին և հաղթանակի հարցը երկար ժամանակ մնում էր անորոշ: Այդ ժամանակ արքան, մարտունակ ուղղելով հակառակորդին և գործելով իր սովորական խիզախությամբ, անուն առ անուն կանչեց իր գործի քաջարի ռազմիկներին, ոգևորեց նրանց պատշաճ խոսքերով ու, կոչ անելով կրկնապատկել եռանդը, նրանց հաղթանակի խոստացավ: Եվ ահա սրանք բոլորը մերկացրած թերթով շտապեցին թշնամիների վրա, որպեսզի վրժե լուծեն բոլոր այն վիրավորանքների ու զրկանքների համար, որ բրիստոնյաները կրել էին այդ անհավատների ձեռքից, ընդ որում արքայի խոսքերը նրանց լրացուցիչ ոգևորություն էր հաղորդել: Դուրեթիկը (Բուլունների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուդ-Թեգինին – Մ.Ֆ.) ևս իր հերթին ոգևորում էր սեփական գործին՝ խոստանալով նրանց հաղթանակ և հիշեցնելով, որ նրանք մարտնչում են իրենց հայրենիքի համար, իսկ հետևում էլ կանայք ու երեխաներն են, որոնց նրանք պաշտպանում են ավազակներից: Ոգևորված այս ու նմանատիպ այլ խոսքերից՝ թուրքերը մեծ եռանդ էին ցուցաբերում և ամուր կերպով դիմանում էին: Այդ ժամանակ բրիստոնյաների մի ջոկատ, որը գլխավորվում էր արքայի և ընտրյալ այլ ասպետների կողմից, անցավ հարձակման և սրընթաց հարվածեց հակառակորդին: Իրենց դեմ ելած թուրքերին նրանք կոտորում էին, սրատում, տապալում էին գետին և զրկում փախչելու ու փրկվելու հնարավորությունից: Դարկ է Լշել, որ բրիստոնյաներից նրանք, որոնք գետին էին տապալվել, վնասում էին թշնամիների ձիերի ուղեքները և դա հատկապես մեծ վնաս տվեց հակառակորդին ու օգնեց բրիստոնյաների հարձակմանը, բանգի թշնամին չփոքրվեց, ինչից էլ օգտվելով, բրիստոնյա ասպետները կատաղած առյուծների նման ամենուր մահ էին սփռում: Արդյունքում նրանք այնպիսի մի կոտորած արեցին, որ դա ցնցեց նույնիսկ հաղթողներին: Դատմական մատյաններում կարդում ենք, որ այդ օրը երկար ու վտանգավոր մարտ տեղի ունեցավ, որը ձգվեց օրվա երրորդ ժամից մինչև տասներորդ ժամը, երբ դեռ վերջնականապես պարզ չէր, թե ում կողմում է հաղթանակը: Ի վերջո, սակայն, շնորհիվ Աստծո ողորմության և փառահեղ իրեշտականների միջնորդության, թշնամիները, կրելով զգալի կորուստներ, դիմեցին փախուստի: Անում է, որ նրանք մարտի դաշտում կորցրին ավելի բան 2.000 հոգի, իսկ երբ բրիստոնյաների բանակը հաշվեց շարքում գտնվողներին, ապա պարզվեց, որ պակասում են 80 ասպետներ և հետևակայիններ: Եվ այսպես երկինքը արքային մի փառահեղ հաղթանակ նվիրեց, երբ մարտի դաշտը մնաց նրան: Այդ ժամանակ արքան, լի ուրախությամբ և շնորհակալության զգացմունքներով, հավաքեց իր բանակը և վերադարձավ սեփական սահմաններ, ընդ որում ճանապարհին նա մի ամրություն հանդիպեց, որտեղ պատսպարվել էին 96 թուրքեր՝ հույս ունենալով այդտեղ հուսալի ապաստարան գտնել: Ահա ուրեմն, արքան ուժով գրավեց այս ամրությունը և կոտորեց բոլոր նրանց, որ ներսում էին: Դրանից հետո նա տիրեց ևս մեկ ամրություն, սակայն ազատ արձակեց այնտեղ գտնվող 20 թուրքերին, բանի որ սրանք հանձնվել էին առանց դիմադրության: Եվ այսպես, արքան հրամայեց ավելել այդ ամրությունները և սրանց փլատակները կարծես վկայեցին թշնամու կրած մեծ պարտության մասին: Այսպիսով՝ բրիստոնյաները ամենակալ ուրախությամբ տուն դարձան՝ եռակի պարտության մատնելով հակառակորդին, որը կհիշվի հավետ» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 13, գլուխ 18):

«Երուսաղեմի արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բաղդուին II Բուլունացին – Մ.Ֆ.) մեկնեց Տյուրոսը պաշարող վենետիկցիներին օգնության, դրա համար էլ եգիպտացիները այս քաղաքը հանձնեցին Դամասկոսի տիրակալ Թուրթեգինին (Բուլունների աթաբեկության

հիմնադիր աթաբեկ Տուղ-Թեզինին – Մ.Ֆ.): Սա մեկնեց ֆրանկների դեմ ճակատամարտի, որոնք նրա դեմ ելան Մարջ ալ-Սոֆարում, որը նշանակում է «Բրոնզե մարգագետին»։ Արդյունքում ֆրանկները հաղթեցին Թուղթեզինի զորքին, իսկ ինքն էլ ռազմիկների մի փոքրիկ խմբով հեռացավ Դամասկոս։ Իրենց հերթին ֆրանկներն ուժեղացրին քաղաքի պաշարումը ցամաքից ու ծովից և ի վերջո գրավեցին այն» (Միքայել Անտրի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 2)։

«Զրիստոսի 1126 թվականին եղավ մարցինների վեցերորդ պարտվելը Երուսաղեմի թագավոր Պաղտինի (Երուսաղեմի թագավորության արքա **Բալդուին II Բուլոնացու – Մ.Ֆ.)** կողմից» (Յեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»)։

«Այդ տարի ֆրանկների տիրույթներից լուր եկավ այն մասին, որ նրանց արքա Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա **Բալդուին II Բուլոնացին – Մ.Ֆ.**), որը Երուսաղեմի կառավարիչն էր, զորք է հավաքում և պատրաստվում է հարձակվել Դամասկոսի իշխանության տակ գտնվող Դավրանի վրա, որպեսզի թալանի և ամայացնի այն։ Ըստ նրա հրամանի բանակային ուժերը սկսեցին հավաքվել Դամասկոսի մոտիկ շրջաններում՝ պահելով դրանք մշտական լարվածության մեջ և դարձնելով հարձակումներ գործելով ճանապարհորդների վրա ճանապարհների վրա։ Ստանալով այդ տեղեկատվության հավաստումը՝ 2ահիր-է-Դիլը (**Բուլոնների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուղ-Թեզին – Մ.Ֆ.**) սկսեց պատրաստվել թշնամու հետ հանդիպման և դաշնակիցներ հավաքել սրբազան պատերազմ մղելու համար։ Նա նամակներ հղեց էմիրներին, առաջնորդներին և թուրքմենների ցեղապետներին, հայտնեց նրանց գործերի դրության մասին ու օգնություն խնդրեց ֆրանկների դեմ՝ խոստանալով լավ վերաբերմունք և պարգևատրում։ Այդ ընթացքում, լուր ստանալով այն մասին, որ ֆրանկները գտնվում են Տիրերիայի մոտ և պատրաստվում են առաջանալ Մարջ-աս-Սոֆայի ու Շարիուքի միջով դեպի Դամասկոսի մոտակա մատույցներ, նա հանեց իր ասկարն և ճամբար գարկեց Մարջ-աս-Սոֆայում՝ գրելով շրջանների կառավարիչներին, որ նրանք իրեն աջակցություն ուղարկեն հետևակ ռազմիկներ։ Այդ ժամանակ եկան նաև 2.000 հեծյալներ կազմող թուրքմենները՝ մեծագույն ռազմիկներ, որոնք պատրաստ էին սրբազան պատերազմ վարել ու մարտի նետվել, և նրան օգնության հավաքվեց հսկայական զորք։ Իմանալով, որ աթաբեկն իր ճամբարով կանգ է առել Մարջ-աս-Սոֆայում, ֆրանկները մոտեցան նրան և իրենց վրանները զարկեցին նրա դիմաց։ Երկու բանակները կանգնեցին իրար դիմաց և երկու կողմերից էլ փոխադարձ ընդհանրություններին մասնակից եղան։ Եվ ահա այդ տարվա 2ուլիից ամսի 27-րդ օրը իմաստուն Ալլահի անդիմադրելի կամքով հսկայական զորք հավաքվեց, որը կազմված էր Դամասկոսի ասորացի, Գուտայի, Մարջայի և շրջակա շրջանների բնակիչներից, ինչպես նաև բատախիտների զինված ավազակախմբերից, որոնք հայտնի էին իրենց քաջության ու խիզախությամբ։ Մրանք Զեմսից ու այլ վայրերից էին, ինչպես նաև ալ-Աբբասից, Կասր ալ-Ղաթաբից և ալ-Շուգրայից՝ հեծյալ ու հետևակ ռազմիկներ, որոնք լավ էին զինված, ինչպես նաև ռազմիկներ, որոնք կամավոր հանվել էին դեպի նրանք ու աջակցում էին այդ կրոնական ուղղվածությանը։ Ծակատամարտը սկսվելուց առաջ նրանք սկսեցին զբաղվել իրենց շարքերի միացյալ կարգավորմամբ և ասեմուր լուրեր տարածվեցին իսլամի այդ բանակի ուժի ու բանակության մասին, այն մասին, որ այն գերազանցում էի ֆրանկների բանակին և նրա ուժերը գերազանցում են։ Ոչ-ոք նույնիսկ չէր էլ կասկածում, որ այդ օրը ֆրանկները դատապարտված են պարտության և մահադատվանքի հեշտ ավարդ կրառնալ։ Եվ ահա այնպես պատահեց, որ թուրքմենական զորքի ուժեղ ջոկատները հարձակում գործեցին ֆրանկների թևերի վրա ու հաղթանակ տարան։ Այդ ժամանակ ֆրանկները, պատված վախով և իմանալով, որ ոչինչ չեն կարողանա անել այդ մեծաթիվ զորքի հետ, հասկացան իրենց պարտությունը ու ողջ կազմով թողեցին այն ճամբարը, որը զբաղեցրել էին։ Նրանք խուճապահար վերադարձան իրենց շրջանները՝ խայտառակ եղած ու լցված վախով։ Թուրքմենների ջոկատը մարտի մեջ մտավ դեռևս երթի մեջ գտնվող ֆրանկների դեմ և հարուստ ավար ձեռք գցեց, գումակ ու կենդանիներ, ինչպես նաև հանրահայտ արշավային մատուռը, որը ճամբարի տարածքում էր։ Ահա հենց այդ ժամանակ էլ արդեն ողջ բանակը հարվածեց ֆրանկներին և սրանք սկսեցին փախչել իրենց հետապնդողներից նույնիսկ շուռ չգալով ու չսպասելով էլ փախչողներին, այնքան, որ վախով էին պատված։ Մահմեդականները հարձակվեցին նրանց վրա և այնպես անողորմ սկսեցին ոչնչացնել նրանց, որ ի վերջո ֆրանկները ստիպված եղան դիմադրություն ցույց տալ հետապնդողներին։ Հավասարեցնելով շարքերը՝ նրանք հարձակում գործեցին մահմեդական հեծելազորի վրա, նրա վրա ուղղելով իրենց հայտնի հարվածը, ջարդեցին այն ու փախուստի մատնեցին՝ սպանելով բոլոր հետ մնացողներին, վախով պատվածներին կամ ճակատադրի կողմից խաբվածներին։ 2որդի խախնջը անկասուն տեսք ընդունեց և ֆրանկներն արդեն հարձակում գործեցին հետևակ ռազմիկների վրա, որոնք զորքի մեծաթիվ մասն էին կազմում, և թրով նրանց վերջը տվին։ Նրանք հետապնդում և սպանում էին փրկվել փորձողներին այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասան Շուխուռի կիրճին և չմոտեցան քաղաքին Շարիուքի կողմից՝ ուշադրություն չդարձնելով ձիերի հոգնածության և հսկայական տարածքի վա։ Աթաբեկ 2ահիր-է-Դիլը իր ասկարով հասավ Դամասկոս նույն օրվա վերջում և որդյուն ընդունեց հաջորդի իր օրն անվտանգ հարձակվել ֆրանկների վրա, որպեսզի նրանց վճռական պարտության մատնի, սակայն այստեղ պարզվեց, որ թշնամի ռազմիկներն արդեն մեկնել են իրենց տները՝ վախենալով մահմեդականների կողմից վճռական հետապնդումից։ Ալլահն ավելի լավ գիտի» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»)։

³⁷⁰⁵ «Խաղաղությունը, սակայն, պահպանվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ ֆրանկները չպաշարեցին Ռաֆանիան։ Նրա կառավարիչ Շամս ալ-Հավաթը մեկնեց օգնություն խնդրելու Ալ-Սունկուր ալ-Բարսուխից (**Մոսուլի կառավարիչ ալ-Բարսուխից – Մ.Ֆ.**), իսկ նրա որդին, որը մնացել էր այնտեղ, հանձնեց քաղաքը ֆրանկներին Դիլի 520 թվականի Սաֆար ամսի վերջին, որից հետո նրանք ուղղվեցին դեպի Զեմս և ցրվեցին նրանում» (Թեմալ-է-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»)։

«Այդ տարի ֆրանկները մոտեցան Ռաֆանիային և պաշարումից հետո խլեցին այդ քաղաքը մահմեդականներից» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»)։

³⁷⁰⁶ «Եվ ահա սրանք, կրկին զորածողով անելով, Փատլունի (**Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատլուն իբն Շավուրի – Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ բազում հեծելազորով քաղաքի վրա եկան։ Իվանեն սակավ ռազմիկներով զորակից եղավ քաղաքին ու սկսեց պայքարել նրա փրկության համար։ Այդ ժամանակ պարիսպների վրա մղված մարտերում աչքի ընկավ մի կին, որը շարունակում էր քարեր նետել թշնամիների վրա՝ ուշադրություն չդարձնելով նետից ստացված վերքին և շարունակելով գործել նույն եռանդով։ Մրան իր արագության համար Այծեմիլի էին ասում։ Այնուհանդերձ, քանի որ Կրաջ թագավորությունը դեռևս կայուն չէր և ամեն տեղ չէ, որ հաստատվել էր, բացի այդ նաև տվ էր, այդ պատճառով էլ ի վերջո դաշինք կնքվեց Փատլունի հետ և նրանից երդում պահանջվեց, որ նա չի փորձի վրեժ լուծել, սակայն խախկինի պես կտրիի քաղաքին ու խաղաղությամբ և իր տիրապետության տակ կունենա ողջ երկիրը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»)։

«Հայոց 574 թվականին վախճանվեց Վրաստանի բարեպաշտ և սուրբ թագավոր Դավիթը (**Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.**), նրա գահին նստեցրին իր որդուն՝ Դեմետրեին (**Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե I-ին – Մ.Ֆ.**)՝ բայց և աստվածասեր մի մարդու, որն իր հոր նման բարեգործ էր։ Դեմետրեին, Մանուչեի (**Շարդադյանների էմիրության էմիր Մանուչե իբն Շավուրի – Մ.Ֆ.**) որդիներից (**Շարդադյանների էմիրության ապագա էմիր Փատլուն իբն Շավուրից ու նրա եղբայրներից – Մ.Ֆ.**), ցմահ հպատակության մասին բազում երդումներ առնելով, թույլ տվեց նրանց վերադառնալ Անի՝ քաղաքը նրանց հանձնելով։ Անին Դավիթ մահից հետո ծարսից զորքից բազում նեղություններ էր կրել և ահա հայ Անիցից ծնված վրաց թագավոր Դեմետրեի վրա պատերազմական հոգսերից բացի ծարսացան նաև գավառների կառավարման հոգսերը։ Մանուչեի որդիները սարսափելի երդում տվեցին, որ Անիի Սուրբ Կաթողիկեն առհավետ հայերին է պատկանելու, որ անտեղ մուտք չի գործելու և ոչ մի տաքիկ կամ մուսուլման» (Մատթեոս Ուռնայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3)։

«Դեմետրեին (**Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե I-ին – Մ.Ֆ.**) Մանուչեի (**Շարդադյանների էմիրության էմիր Մանուչե իբն Շավուրի – Մ.Ֆ.**) որդուն (**Շարդադյանների էմիրության ապագա էմիր Փատլուն իբն Շավուրին – Մ.Ֆ.**) վերադարձրեց Անի քաղաքը և մեծագույն երդումով նրան իր հպատակը ընդունեց, ընդ որում երդումով հաստատվեց նաև, որ Կաթողիկեն եկեղեցին հավերժ հայկական կլինի» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

«Այն ժամանակ Ապստամբի (**հեռինալը նկատի ունի Դվինի Շարդադյանների էմիրության էմիր Արուս-Ասվար Շավուրին, սակայն իրականում խոսքը Շարդադյանների էմիրության էմիր Մանուչե իբն Շավուրի մասին է – Մ.Ֆ.**) մի որդին (**Շարդադյանների էմիրության ապագա էմիր Փատլուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.**), որ գտնվում էր Խորասանում, երբ լսում է հոր և եղբայրների հետ կատարված ու Դավթի (**Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.**) մահը, գալիս է ստանալու իր հայրենի Անի քաղաքը աղերսանքով խնդրելով այն Արուսից ու քաղաքի ավազներից։ Եվ, որովհետև քաղաքին մեծ վտանգ էր սպառնում թուրքերի կողմից, Արուսից այն տալիս է նրան՝ խնայելով քրիստոնյաներին, առավել ևս իր որդի Իվանեին, որպեսզի նա չկորչի հաճախակի մղվող մարտերում, և ինքն անցնում, գնում է իր տունը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 69)։

«Արուսավորի (**Շարդադյանների էմիրության էմիր Արուս-Ասվար Շավուրի – Մ.Ֆ.**) որդի Պաղտունը (**Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատլուն իբն Շավուրը – Մ.Ֆ.**) կրկին գրավեց Անին» (Միխայր Արիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3)։

³⁷⁰⁷ «Ալ-Բարսուխին (**Մոսուլի կառավարիչ ալ-Բարսուխից – Մ.Ֆ.**) արդեն ուղարկել էր իր որդի Իզ-է-Դին Մասուդին (**Մոսուլի ապագա կառավարիչ Մասուդը – Մ.Ֆ.**) Զեմսի կառավարիչն օգնության և ահա ֆրանկները հեռու վանվեցին քաղաքից, իսկ նա էլ վերադարձավ հոր մոտ ու նա նրան թողեց Դավեարմը։ Բաբական նա հանեց պաշտոնից և քաղաքի կառավարիչ նշանակեց ներքինի Կաֆուրին, իսկ սա մնաց այդ պաշտոնում այնքան ժամանակ, մինչև որ ալ-Բարսուխին տեսավ, որ սա անկախ է կառավարում։ Եվ ահա Ջուսուդա Բ ամսի 8-ին Կասիմ-է-Դուլան ուղղվեց դեպի ալ-Աբարի, իսկ Բաբակ իբն Թալմասին էլ զորքի ուժեղ ջոկատով և սանրավորներով ուղարկեց ալ-Դայր ամրոցի ուղղությամբ, որը դրանից կարճ

ժամանակ առաջ ըստ համաձայնության կառուցվել էր Սարմաղի մոտ: Դրանից հետո հեծյալներից սպանվեցին 50 հոգի ու զորքը թալանեց ֆելլախների բերքը ողջ երկրամասում, որտեղ կարողացավ հարձակվել, և ողջ ցորենը հասցվեց Հայեա: Նրանք հարձակվեցին այ-Աթարիքի վրա ու, թեև ավերեցին նրա պարիսպները, սակայն տիրել նրան չկարողացան: Այդ ժամանակ ֆրանկների բանակի հետ միասին Երուսաղեմից եկավ Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Յ.) և նրան միացավ ժուլինը (Թլալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին ինսամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Յ.): Նրանք հասան Իսմա և Արթաթ և առաջարկով դիմեցին այ-Բարսուխին, որպեսզի խաղաղություն կնքեն: Այդ հաղորդման մեջ ասվում էր. «Եթե դու հեռանաս այս վայրից, այնտեղ ամեն ինչ թողնելով այնպես, ինչպես նախորդ տարի էր, ապա կվերադարձնենք Ռաֆանիս», սակայն մահմեդականները խուսափեցին հետագա պայքարից՝ վախենալով, որ բանը իրենց համար կավարտվի մի պարտությամբ, այնպիսին, ինչպիսին եղավ Ազագի մոտ: Դրա համար էլ այս պայմաններում ֆրանկների հետ հաշտություն կնքվեց» (Ըենալ-էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատրնտիր»):

«Արթան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Յ.) գտնվում էր Տյուրոսում, երբ ճեպընթաց սուրիանդակի միջոցով նամակ ստացավ, ինչպես նաև բանավոր հաղորդում այն մասին, որ քրիստոնեական հավատքի դաժան թշնամիները մեծ զորքով մտել են Կելեսարիա, պաշարել են քաղաքները և բոլոր ուղղություններով ամայացնում են գյուղական վայրերը, գերիներ են վերցրել և նրանց հսկիտենական ստրկության դատապարտել իրենց կանանց ու երեխաների համար: Այդ ժամանակ արթան հիմքեր ուներ վախենալու եգիպտացիների առաջիկա առաջխաղացումից, որոնք այդ վայրում շարժի մեջ էին դրել ծովային մեծ ուժեր, բայց այնուհանդերձ, ինչպես մի ինսամուռն բժիշկ, որը շտապում է բուժել առավել վտանգավոր վերքը, որտեղ հիվանդությունն առավել վտանգավոր տեսք է ստացած լինում, նա մի կողմ դրեց իր այդ վախերը և գնաց Անտիոքի օգնության, որպեսզի ամենից առաջ առնի առավել վտանգավոր վտանգի դեմը: Բորսեբին (Մոսուլի կառավարիչ այ-Բարսուխը – Մ.Յ.) այդ ժամանակ արդեն պաշարել էր Թերեպ քաղաքը և մեծ եռանդով գործում էր, սակայն, հենց որ իմացավ արթանի արշավանքի մասին, թողեց ամեն ինչ ու վերադարձավ իր տարածքներ: Այդ ժամանակ, սակայն, նա արդեն կարողացել էր մի փոքրիկ վայր գրավել, որտեղ կային որոշ թվով կանայք և երեխաներ, ընդ որում տղամարդիկ, գերադասելով իրենց ենթարկել հազարավոր վտանգների ու դժվարությունների, թողել և փախել էին՝ լքելով իրենց կանանց ու երեխաներին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 13, գլուխ 20):

«Հետո նա (Մոսուլի կառավարիչ այ-Բարսուխը – Մ.Յ.) երրորդ անգամ ելավ ու այդ ժամանակ կոմսության Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացին – Մ.Յ.) ելավ նրա դեմ, աստված նրան հաղթություն տվեց և նա կոտորեց 12.000 թշնամիների» (Միքայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 2):

³⁷⁰⁸ «Հայոց 575 թվականին եկավ Եմիր Հարունը և բնաջնջեց Կապանի տունն ու Արևիք գավառը, գրավեց Կաթավաբերդն և Բաղակոթաբը, իսկ վերջինս մի վանք էր, որտեղ հավաքված կային բազմաթիվ սրբություններ՝ խաչեր, նահատակների մատույններ, ոսկի, արծաթ ու կտավարաններ, որոնք փոխադրվել էին գավառներից: Այս բոլորը գերություն մատուցեցին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 61):

³⁷⁰⁹ «Դրանից կարճ ժամանակ անց լուրջ գծություն առաջացավ Անտիոքի երիտասարդ իշխանի (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու (1111-1131) – Մ.Յ.) և ժուլինի (Թլալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին ինսամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Յ.) միջև, որի պատճառը, սակայն, համեմայն դեպք մեզ համար, անհայտ է մնում, թեև բուն գծության փաստը չի դադարում մերժելի լինել Աստծո համար: Իրոք, բանը հասավ նրան, որ ժուլինը, որ գործում էր մեր ժամանակի բոլոր օրենքներին հակառակ և սերունդներին կործանարար վարքագծի մի օրինակ թողեց, կանչեց անհավատ թուրքերի հորդաներ, որոնց օգնությամբ հրով ու սրով ամայացրեց Անտիոքի շրջանը, իսկ նրա բնակիչ քրիստոնյաներին էլ բռնեց ստրկության շթթաները» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 13, գլուխ 23):

«Հուլյանի 1438 թվականին Բոհեմունդի (Տերենտի իշխան, Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացու – Մ.Յ.) որդի Բոհեմունդը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Յ.) ելավ Հոռնից, եկավ Անտիոք և իր ձեռքը վերցրեց իշխանությունը: Նա վեճի մեջ մտավ ֆրանկների ու ժուլինի (Թլալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին ինսամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Յ.) հետ, որը ասպատակեց Անտիոք երկիրը: Այդ ժամանակ պատրիարքը զայրացավ և փակեց եկեղեցու դռները, ինչպես նաև իր իսկ ձեռքերով կանգնեցրեց ժամահարությունն ու վերացրեց աղոթքները ժուլինի համար այնքան ժամանակ, մինչև որ սա չվերադարձրեց ողջ թալանածը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁷¹⁰ «Մասուրն (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուրը – Մ.Յ.) ու Ղազին (Ղանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Եմիր Ղազին – Մ.Յ.) միացյալ ուժերով ելան Արաբի դեմ: Վերջինս փախավ հայազգի Թորոսի մոտ Կիլիկիա և ահա Զրիստոսի 1127 թ-ի ամռանը Արաբը զորք հավաքեց հայերից ու թուրքերից, դարան դրեց ու բռնեց Մուհամմեդ իբն Ղազինի (Ղանիշմանյանների Եմիրության ապագա Եմիր Մուհամմեդին – Մ.Յ.)» (Միքայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 2):

³⁷¹¹ «Եմիր Յուլուսը գնաց Արաբի դեմ, սակայն վերջինս հաղթեց նրան, բռնեց ու շտապ շարժվեց Ղազին (Ղանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Եմիր Ղազին – Մ.Յ.) դեմ» (Միքայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 2):

³⁷¹² «Երբ Արաբն ու Ղազին (Ղանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Եմիր Ղազին – Մ.Յ.) հանդիպեցին, Ղազին սկզբում անհաջողության մատնվեց, սակայն հետո, բարձրանալով մի բարձրադիր վայր, այնտեղ իր ճամբարը զարկեց և հրամայեց հաղթական շեփորներ փչել, կարծես հաղթել էր հենց ինքը ու Արաբը պարտվել էր: Ետևում այդ ծայրերը և տեսնելով վրանը՝ զորքերը կրկին հավաքվեցին: Այդ ժամանակ թանձր մշուշ իջավ և Արաբի ռազմիկները ցրվեցին, իսկ Ղազին սկսեց հետապնդել նրանց ու ձեռք գցեց նրանց վրաններն ու ձիերը: Նա հասավ Կոմանային և Անկարային ու այնքան ժամանակ ճակատեց, մինչև որ գրավեց այդ քաղաքները և ազատեց իր որդի Մուհամմեդին (Ղանիշմանյանների Եմիրության ապագա Եմիր Մուհամմեդին – Մ.Յ.)» (Միքայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 2):

«Արաբը փախավ Կիլիկիային կառավարիչ Թորոս Հայի մոտ....: Եվ ահա Հուլյանի 1438 թվականին Ղազին (Ղանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Եմիր Ղազին – Մ.Յ.) ու Արաբը կրկին մարտում իրար եկան և Արաբը պարտություն կրեց՝ թալանելով նրա վրանները: Այդ ժամանակ, իսկ Ղազին սկսեց հետապնդել նրանց ու ձեռք գցեց նրանց վրաններն ու ձիերը: Նա հասավ Կոմանային ու Անկարային և այնքան ժամանակ ճակատեց, մինչև որ գրավեց այդ քաղաքները և ազատեց իր որդի Մուհամմեդին (Ղանիշմանյանների Եմիրության ապագա Եմիր Մուհամմեդին – Մ.Յ.)» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁷¹³ «Դրանից հետո Արաբը կրկին զորք հավաքեց, հարձակվեց ու գրավեց որոշ հողեր: Տիրելով ամրությանը՝ նա այնտեղ գտավ Ղազի-Յազանի որդիներից մեկին ու սպանեց նրան: Այդ ժամանակ Ղազին (Ղանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Եմիր Ղազին – Մ.Յ.) զորք հավաքեց և կրկին գնաց Արաբի դեմ: Այդ անգամ ջարդված Արաբը փախավ, իսկ Եմիր Ղազին անողորմ կերպով թալանեց նրա քաղաքները և գյուղերը: Արաբը կրկին հավաքեց իր ռազմիկներին ու ելավ նրա դեմ, սակայն նա մեկ անգամ ջարդվեց ու փախավ ծովի կողմը, որտեղ էլ զոհվեց» (Միքայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 2):

³⁷¹⁴ «Այդ ժամանակ սուլթանը, որն առաջ նստում էր Մելիտեում, հարձակում գործեց և թալանեց քաղաքի սահմանային շրջանները, իսկ հետո հեռացավ ու այլևս չերևաց» (Միքայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 2):

³⁷¹⁵ «Նույն տարվա օգոստոսին անիծյալ թուրքերը թալանեցին Մելիտեի շրջակայքը, սակայն Դաուդը (Հիսն-Բեֆի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Դաուդը – Մ.Յ.), առաջանալով Հիսն-Չեյդից, հասավ նրանց, հաղթեց և ազատեց գերիներին, որոնց բաց թողեց» (Միքայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 2):

«Այդ տարի Արսլան-Տուրքիդը, որից վերցրել էին Մելիտեն, ներխուժեց այդ երկիր, ոտնատակ արեց քաղաքից դուրս գտնվող որոշ տարածքներ, հետո հեռացավ ու նրա մասին այլևս ոչ-ոք չսեց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁷¹⁶ «Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը՝ Հայեային մոտեցան Անտիոքի տիրակալն (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Յ.) ու ժուլինը (Թլալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին ինսամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Յ.): Նրանք պաշարեցին ամրոցը, այրեցին պալատն ու հեռացան՝ ստանալով փրկագին» (Ըենալ-էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատրնտիր»):

«Հուլյանի 1439 թվականին ժուլինը (Թլալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին ինսամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Յ.) սարսափ տարածելով հարձակվեց Հայեայի արաբների վրա, որի արդյունքում նրանց վրա տարեկան 12.000 դինար սահմանեց, որ դադարեցնի հարձակումները» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁷¹⁷ «Ապա (Չանգանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին (1127-1146) – Մ.Յ.) շարժվեց դեպի Մծբին և գրավեց այն» (իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության):

3718 «Իսկ Ապստմուրի (Շարդադյանների էմիրության էմիր Աբու-Ասվար Շավուր իբն Մանուչեի - Մ.Ֆ.) որդի Փատուլունը (Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատուլուն իբն Շավուրը - Մ.Ֆ.), բարոյութ հոգ տանելով բաղաբի ու բոլոր սահմանների համար և արիաքար ջանալով, խաղաղություն է հաստատում, որից հետո գրավում է Դվինը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 69):

3719 «Քրիստոսի 1130 և 3այոց 577 թվականին Դեմետրե արքան (Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե I-ի - Մ.Ֆ.) Նոր բերդի մոտ հաղթեց բազում զորքերով եկած Ղարասնդուր աթաբեկին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

3720 «Դեմետրե (Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե I-ի - Մ.Ֆ.) արքան Նորաբերդի մոտ ջարդեց Ղարասնդուր աթաբեկին» (Մխիթար Այրիվանցի «3այոց պատմություն», մաս 3):

3720 «Փատուլունը (Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատուլուն իբն Շավուրը - Մ.Ֆ.) գրավում է Նան Գանձակը ու դառնում է անվանի մարդ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 69):

3721 «Երբ թուրքերը ներխուժել էին Եդեսիայի շրջան իր (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժույին Կուրտունեացու - Մ.Ֆ.):՝ Անտիոքում գտնվելու ժամանակ, Ամիդի գործը ևս նրանց էր միացել» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 2):

3722 «Քրիստոսի 1128 թվականի ժույինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժույին Կուրտունեացու - Մ.Ֆ.) ներխուժեց Ամիդի շրջան և ցրեց Աշումա լեռան շրջակայքի թուրքերին ու բողոքին: Նա թալանեց նրանց գյուղեր մինչև բաղաբի դարպասները, բանի որ, երբ թուրքերը ներխուժել էին Եդեսիայի շրջան իր 'Անտիոքում գտնվելու ժամանակ, Ամիդի գործը ևս նրանց էր միացել» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 2):

3722 «Հուլյանի 1440 թվականին ժույինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժույին Կուրտունեացու - Մ.Ֆ.) գնաց Ամիդ երկրի վրա, Ամիդի մոտ գտնվող Աշումա լեռան վրա թալանեց թուրքմեններին ու բողոքին և թալանեց մինչև բաղաբի դարպասներ ձգվող տարածությունը» (Բար-Յեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

3723 «Չնայած այս ամենին՝ որոշ ժամանակ անց հոները պաշարեցին Բուսիլը ու զբաղեցրին այն: Նրանում եղած հոռմեացիներից ոմանց նրանք կոտորեցին, իսկ մյուսներին էլ գերեցին: Նրանց շարքերում կային նաև այնպիսիները, որոնք փորձեցին փրկվել փախուստով: Դրանից զայրացած՝ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.) Կուրտինյին մեղադրեց դավաճանության մեջ և հրամայեց նրա թիկունքին շատ հարվածներ հասցնել, չնայած որ սա իջել էր պարսիկների վրայից միայն այն բանից հետո, երբ թշնամիներն արդեն բաղաբ էին ներխուժել ու սկսել էին այրել այն» (Հովհաննես Կիսամոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 4):

3724 «Այսպես (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.) գրավեց Ջազիր իբն Օմարը» (իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

3725 «3այոց 579 թվականին Կուզնի (Արզնի էմիրության էմիր Թողան-Արվանի - Մ.Ֆ.) որդի Խուրթին (Արզնի էմիրության ապագա էմիր Հուսամ-Եր-Դին Խուրթը - Մ.Ֆ.) գալիս է Դվին և տիրում նրան: Պատերազմում նա վիրավորում է Փատուլունին (Շարդադյանների էմիրության էմիր Փատուլուն իբն Աբու-Ասվարին - Մ.Ֆ.), որին նենգ մարդիկ խեղդում են՝ մահվան պատժառ համարելով ստացած վերքը, որը մահացու չէր» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 71):

3726 «Այդ տարի հույների աստրապը, որի անունը Կասիանոս էր, ելավ Եմիր Ղազի իբն Դանիշմանի (Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Եմիր Ղազիի - Մ.Ֆ.) մոտից և տիրեց Պոնտոս երկրի ամրություններին, ինչպես նաև ողջ Կապադոկիային» (Բար-Յեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

3727 «Այդ ժամանակ Ռուբենի սերնդի հայերը, որոնք իշխում էին Կիլիկիայի գավառներում ու երկրի բերդերում, գլուխ բարձրացրին Դանիշմանի որդի Ղազիի՝ Կապադոկիայի ու Մեդիտենի մեծ տիրակալի (Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Եմիր Ղազիի - Մ.Ֆ.) դեմ: Նրանց հրոսակախմբերը շարունակ գնում, ավազակություններ էին գործում նրա սահմաններում, ինչպես անում էին նրանց եղբայրակից Կարկառի հայերը Բայանի (Խաղբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բայակի - Մ.Ֆ.) երկրում» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 299):

3728 «Քրոնիկոնի 350 թվականին պարսկական զորքի բոլոր առաջնորդները կոտորվեցին, գանձարանը լցվեց, իսկ զորքն էլ պարզաւորովեց» (Քարթլի-Յիսուկերթս, Ամանուն «Դեմետրեի, Գեորգիի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմություն»):

3728 «Այդ ժամանակ Գագ դաշտը լցվում է անօրեն զագերից հավաքված անթիվ, անհամար հեծյալներով, որոնք ուզում էին այրել այն սուրբ խաչը, որը զորավար սուրբ Սարգսի անունով էր: Եվ Տիրոջ բարկությունից խելացնորված կոտորում են միմյանց: Այդ դեպքից օգտվելով՝ Դեմետրե (Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե I-ը - Մ.Ֆ.) գնում ու հեշտությամբ խլում է նրանց ունեցվածքը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 71):

3729 Այս մասին ամենայն հավանականությամբ հայտնում է Մակրիգին:

3730 «3աջորդ տարի Երուսաղեմ վերադարձան Տաճարականների օրդենի մեծ մագիստրոս Յուզո Դ'Բոլյին ու մի բանի այլ հոգևորականներ, որոնք արքայի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II Բուլունացու - Մ.Ֆ.) և թագավորության այլ այրերի կողմից ուղարկվել էին Արևմուտքի իշխանների մոտ, որպեսզի որդեն սրանց մեզ օգնության հասնել և, մասնավորապես ուժեղ աջակցության ցույց տալ Դամասկոսի գրավման հարցում: Նրանք իրենց հետ բերել էին շատ ազնվատոհմիկ մարդկանց, որոնք, ավանց կախելով նրանց հորդորներին, հավաքվեցին թագավորությունում: Եվ այսպես, հույս դրած նրանց բոլորի վրա, Արևելքի բրիտանյա իշխանները կրկին իրար գլուխ հավաքվեցին: Այնտեղ էին Բալդուին արքան, Ամուդի տեր և ապագա արքա Ֆուկը (Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Ֆուկ Ամուդացին - Մ.Ֆ.), Տրիպոլիսի կոմսը (Տրիպոլիսի կոմսության Պոնտ Տուլուզցին - Մ.Ֆ.), Անտիոքի երիտասարդ իշխան Բոհեմունը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմուն Տերենտացին - Մ.Ֆ.) և Եդեսիայի ժույինը (Թալաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժույին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.), որոնք բոլորն իրար գլուխ եկան ու նստեցին խորհրդակցության: Եվ ահա քրիստոնյա իշխանները հավաքեցին բոլոր ասպետներին և այլ օժանդակ ուժերին ու շտապ պատրաստություններ տեսավ: Որպեսզի առաջանան և պաշարեն փառապանծ Դամասկոսը բաղաբը՝ ուժով կամ համոզելով ստիպելով վերջինիս հանձնվել: Աստվածային նախախնամությունը, սակայն, ունի իր գաղտնիքները և այն այդ գործողության հաջողության հարցում այլ կերպ դառեց: Եվ այսպես Աստծո առաջնորդությամբ առաջացող քրիստոնյաների այս բանակը առանց որևէ խոչընդոտի և հաջողությամբ մտավ Դամասկոսի տարածք, սակայն, երբ նրանք հասան Սարգիսուֆար կղզվող վայրին, հասարակները թողեցին բանակի հիմնական ուժերը և առանձնացան: Բանն այն էր, որ այս մարդիկ պատերազմը որպես առիթ էին օգտագործում, որպեսզի թափառեն գյուղական վայրերում և ավարառության հարստություն կուտակեն, ինչպես նաև միջոցներ հայթայթեն բանակի մարդկանց ու կենդանիների կարիքների համար: Եվ այսպես սրանք Վիլիելմ Բյուրի գլխավորությամբ 1.000 հեծյալներից կազմված մի ջոկատ կազմեցին և, ինչպես իրենց սովորությունն էր, անզգույշ կերպով ցրվեցին երկրով մեկ, ընդ որում նրանցից ամեն մեկը ձգտում էր առանձին առաջանալ, որպեսզի, եթե մի որևէ բան ձեռք գցի, այն ամենից առաջ իրենով անի, հետո նոր միայն կիսվի կողքինի հետ: Եվ այսպես, մինչ սրանք անզգույշ շտապողականությամբ գյուղական վայրերում նման գործի էին տրվել և փորձում էին հարուստ ավար ձեռք գցել, որպեսզի հետո այն ճամբար հասցնեն, այդ ընթացքում, սակայն, ոտնատակ տալով ռազմական կարգապահությունը, Դամասկոսի իշխան Դուրդեբը (հեղինակը նկատի ունի Բուդյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեգինը, սակայն, փնտրվող ժամանակ արդեն աթաբեկ էր նրա որդի Թաջ ալ-Մուլե Բուդին (1128-1132) - Մ.Ֆ.), որը գործին շատ գիտակ մարդ էր, եկավ այս մարդկանց խմբերի վրա, որոնք, ինչպես ասացի, ցրվել էին գյուղական վայրերում, և անակնկալ հարձակում գործելու նախապատրաստություններ տեսավ: Եվ այսպես, նա իր բանակից ընտրեց արագաշարժ ռազմիկների, որոնք վարպետ էին նման գործերում, որից հետո անակնկալ հարձակում գործեց հարթավայրում ցրված քրիստոնյաների վրա: Արդյունքում, մինչ վերջիններս զբաղված էին վերը նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվելով այս ու այն կողմեր և փախչելով դաշտեր՝ քրիստոնյաներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում Դուրդեբինը որակից հետո էլ չդադարեցրեց հարձակումը ու հարվածեց արդեն այն ջոկատին, որը կոչված էր ապահովել այս մարդկանց անվտանգությունը: Այս ջոկատը, որի կազմում շատ էին ռազմական մարդիկ, զենք վերցրեց, որպեսզի հետ մղի այդ հանդուգն հարձակումը և վրեժխնդիր լինի քրիստոնյաների համար, ընդ որում մարդիկ գործում էին մեծ նկարագրված գործողություններով, Դուրդեբին ուժեղ անակնկալ հարվածեցին նրանց և մատնեցին փախուստի: Ցրվ

համար, քրիստոնյաներն ի վերջո հասկացան, որ պետք է հրաժարվել իրենց նախնական ծրագրերից: Արդեն նոր իրադրությունում, երբ մինչ այդ քրիստոնյաներն իրենք էին հակառակորդին վախ ներշնչում, այժմ պետք է մտածեին սեփական փրկության մասին, ընդ որում թշնամին չէր երևում, սակայն առավելություն էր ստացել: Արդյունքում, բոլորը եկան այն մտքին, որ ավելի լավ կլինի ու այդ միակ էլքն է՝ հետ դառնալ սեփական երկիր: Սա տեղի ունեցավ Զրիստոսի 1130 թվականի դեկտեմբերի 5-ին՝ Բաղդադի արքայի թագավորության տասներկուերորդ տարում և հենց այն վայրում, որտեղ դրանից չորս տարի առաջ արքան այն մեծ ու ամսոռնակալի հաղթանակն էր ձեռք բերել Նույն այդ թշնամիների նկատմամբ» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 13, գլուխ 26):

«Զրիստոսի 1128 թվականին ֆրանկները միավորեցին ուժերը և պաշարեցին Դամասկոսը, բանի որ այդ քաղաքի տիրակալ Թուրթեգինը (Բուրյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Տուր-Թեգինը – Մ.Ֆ.), որին մեծարում էին իր ընդունակությունների համար, մահացել էր և նրան հաջորդել էր նրա որդի Բուրի Թաջադուլան (Բուրյանների աթաբեկության աթաբեկ Թաջ ալ-Մուլլե Բուրին – Մ.Ֆ.) որը Նշանակում է «արքաների թագ»: Յաշվի առնելով այն հանգամանակը, որ թուրքերը գրավել էին կիրճի մոտերը և կտրել պարենամթերքի մատակարարումը, ֆրանկները 1.000 հետևակային ու հեծյալ ուղարկեցին պարենամթերք տեղ հասցնելու համար, սակայն թուրքերը ճանապարհի դարան դրեցին ու ցրեցին հետևակայիններին: Ֆրանկները բավականին ուժասպառ էին եղել, դրա համար էլ նրանք համաձայնեցին խաղաղության, Դամասկոսի տիրոջից 20.000 դինար ու ամենամյա հարկ վճարելու խոստում ստացան և վերադարձան իրենց տեղերը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 3):

«Այդ տարի ֆրանկները եկան իսմայելցիների դեմ մարտում, որի արդյունքում նրանցից մոտ 10.000 հոգու սպանեցին և շատ ամրությունների տիրեցին, որ Փյունիկիայում էր: Այդ ժամանակ Ասորիքում գտնվող բոլոր ֆրանկները սկսեցին դողալ ֆրանկների առաջ: Դրանից հետո ֆրանկները եկան ու գնացին Դամասկոսի դեմ՝ մեծ եռանդով պաշարելով այն: Եվ ահա նրանք սահմանեցին, որ քաղաքն ամեն տարի պետք է 20.000 դինար վճարի, որից հետո ինճացան» (Բար-Յեբրեու «Աշխարհիկ պատմությունը», գիրք 10):

«Երբ ֆրանկներն իմացան բառապատկերին պատուհասած դժբախտության մասին, իսկ Բանիաս ամրոցն էլ հայտնվեց նրանց ձեռքում, նրանց սրտում նենգ ցանկություն առաջացավ տիրել Դամասկոսին նրա շրջանների հետ միասին: Յարգի երկար բնարկումից հետո նրանք իրենց ներկայացուցիչներին ուղարկեցին շրջաններ, որպեսզի հավաքեն ռազմիկներին, վարձկաններին, ինչպես նաև բոլոր նրանց, որոնք գտնվում էին ալ-Ռուխայում, Անտիոքում, Տարապուլոսում և հարակից հողերում՝ կոչ անելով բոլորին միասին իրենց: Նրանք նաև ծովով օժանդակություն ստացան այն արքայից (Երուսաղեմի թագավորության ապագա արքա Յուլի Ամուսացու – Մ.Ֆ.), որը զբաղեցնելու էր Բաղդադի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բաղդուին II Բուլունացու – Մ.Ֆ.) տեղը ֆրանկների մեջ, երբ սա մահանար, և նա իր հետ մեծ զորք ուներ: Յավաբելով իրենց ուժերը՝ նրանք կանգ առան Բանիասի մոտ, որտեղ ճամբար զարկեցին և սկսեցին պարենամթերք ու պաշարներ հավաքել այնտեղ լինելու համար: Նրանց շարժի մասին հաղորդումները գալիս էին տարբեր մարդկանցից, որոնք տեսել էին նրանց, և, ըստ նրանց գնահատականի, ֆրանկների թիվը անցնում էր 60.000 հեծյալ ու հետևակ ռազմիկներից, որոնց մեծ մասը հետևակայիններ էին: Երբ Թաջ ալ-Մուլլե (Բուրյանների աթաբեկության աթաբեկ Թաջ ալ-Մուլլե Բուրին – Մ.Ֆ.) իմացավ նրանց մտադրության մասին, նա սկսեց պատրաստվել նրանց հետ հանդիպմանը և գլխավոր ուշադրությունը նվիրեց ռազմական հանդերձանքի պաշարների, զենքի ու պարենամթերքի հավաքմանը, որոնք անհրաժեշտ էին լինելու դժվարությունների հաղթահարման համար: Նա նամակներ ուղարկեց թուրքմենների մոտ մարդկանց հետ, որոնք հայտնի էին օգնություն և օժանդակություն խնդրելու իրենց ունակությամբ: Նա նրանց մեծ բանակի գումար և ցորեն խոստացավ, ինչը ստիպեց նրանց շտապել նրա կոչին անտեղանելու հարցում: Նրան միացան բոլոր բաջարի և ունակ ռազմիկները տարբեր ցեղերից, որոնք ցանկանում էին իրենց պարտքը կատարել սրբազան պատերազմում և այրվում էին անհավատ հակառակորդների վրա հարձակում գործելու մարմաջից, իսկ նա էլ պարտավորվեց նրանց տրամադրել ամենայն անհրաժեշտը գործի կերակրման ու ձիերին պահելու համար: Անիծյալները եկան Բանիասից և մարտական կարգով սկսեցին դանդաղ ուղղվել դեպի Դամասկոս... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.): Դիցի 523 թվականի Չուլբադա ամսին նրանք կանգ առան Փայտե կամրջի մոտ և նրա կողքին գտնվող հայտնի հարթավայրում ճամբար զարկեցին: Այդ առավոտ սակարկել էլավ Դամասկոսից և նրան իրենց ճամբարից, որը քաղաքի մոտ էր տեղակայված, միացան թուրքերը, ինչպես նաև Էմիր Մուռա իբն Ռաբիան՝ իր արաբական օժանդակ ուժերով: Նրանք բաժանվեցին խմբերի, բոլոր կողմերից շրջապատեցին ֆրանկներին և նրանց դիմաց դիրքեր գրավեցին, հույսով, որ ֆրանկների ջոկատները կլեկեն հարձակվելու իրենց վրա, իսկ այդ ժամանակ էլ արդեն իրենք հապճեպ կլեկեն նրանց դեմ ու մարտի մեջ կմտնեն: Ոչ մի ասպետ և ոչ մի հետևակային, սակայն, չհայտնվեցին, այլ, ընդհակառակը, նրանք խոստցին իրենց ճամբարում: Մահմեդականները այս դիրքերում մնացին մի քանի օր, սպասելով, որ թշնամին կուղղվի դեպի քաղաք, բայց հնարավոր եղավ տեսնել միայն այն, թե ինչպես են ֆրանկները հավաքվում ճամբարում ու տեղաշարժվում և ինչպես են փայլում նրանց զենքերն ու հանդերձաքը: Փորձեր կատարվեցին պարզել, թե ինչ են նրանք անում և ինչու են ձգձգում հարձակումն ու մտում տեղում: Արդյունքում սկսեցին խոսել, որ նրանք իրենց ամենաբաջարի հեծյալներին և ամենաառողջ հետևակայիններին ջորիների հետ ուղարկել են Յավան, որպեսզի ցորենի ու այլ պաշարների պատրաստություն տեսնեն այդ տեղերում երկար մնալու և պաշարման համար, դրա համար էլ չեն կարող, իսկ գուցե նաև ուժ չունեն շարժվել այդ վայրից մինչև այդ մարդկանց հետ վերադառնալը: Իսմայելով գործերի նման վիճակի մասին՝ Թաջ ալ-Մուլլեը հապճեպ հավաքեց զորքը, որը կազմված էր Դամասկոսի ամենաբաջարի թուրքերից, թուրքմեն դաշնակիցներից և Էմիր Մուռայի հետ եկած արաբներից, դրանց գումարեց Էմիր Սեյֆ-էդ-Դուլա Սավարի հետ Դամասկոսի ժամանած ասկարը ու նրանց հրամայեց երեկոյան ելնել և ինչպես ուժ ունեին արշավել ողջ գիշեր, որպեսզի առավոտյան հասնեն Բարաբի շրջան, բանի որ ըստ հաշվարկների անիծյալները Յավարկից հետ գալու ճանապարհից հենց շտապել պետք էր այդ տեղով պետք է անցնեին: Նրանք շտապեցին կատարել այդ հրամանը և իրենց հսկայական ուժերով առավոտյան հասան այդ վայրին, բանի որ նրանց հետ էր նաև ասկարի զուսակը՝ անթիվ բանակի մարդկանցով: Մահմեդականները անիծյալներ էլ հարձակվան անցան ֆրանկների ուղղությամբ, որոնցից շատերը ընկան նետերից դեռ չհասցրած էլ հեծնել թամբերին: Դրանից հետո նրանք մարտական կարգ ձևավորեցին և կուռ շարքով շարվեցին: Մահմեդականները հարձակում գործեցին նրանց վրա: Ֆրանկները դիմացան, սակայն խլամի բանակի մի քանի կրկնալի հարձակումներից և իրենց կրած մեծ կորուստներից հետո նրանք տեղի տվեցին, գցեցին ոգին ու հասկացան, թե ինչ է իրենց վիճակված: Նրանց առաջնորդն ու հերոս Գիյոմը շուր եկավ ու մի քանի ասպետների հետ փախուստի դիմեց և այդ ժամանակ թուրքերն ու արաբները լցվեցին նրանց վրա, շրջապատեցին մնացած ռազմիկներին և սկսեցին ջարդել նրանց թրերով, կիզակներով ու նետերով: Չէր հասցրել դեռ օրն ավարտվել, երբ նրանք բոլորը փռված էին գետնին՝ ծածկված ձիերի սնթակների տակից ելնող զորով: Դաղթողները մեծ ծաղաղ ձեռք գցեցին, այդ ժամին նաև ձիեր, զենքեր, գեղիներ, ծանր հեծյալի հանդերձանքներ և ջորիներ ու այս ամենը անթիվ բանակությամբ: Ֆրանկներից ոչ մեկին չհաջողվեց փախչել իրենց ճամբար, բացի մի քանի ասպետներից, որոնք փրկվեցին իրենց արագ ու կերակրված ձիերի վրա: Թուրքերն ու արաբները վերադարձան Դամասկոս Նույն օրվա մայրամուտին՝ ուրախ, հաղթական ու ծանրացած ավարով: Ժողովուրդն այդ հիմնալի օրը ուրախացավ փառավոր հաղթանակից, ոգի առավ և ուղղեց ուսերը: Կալարը պատրաստ էր հարձակում գործել թշնամու ճամբարի վրա հաջորդ իսկ առավոտ, հենց որ տեղ կհասնեն մնացած ջոկատները: Դեծյալների մի ուժեղ ջոկատ առաջ շարժվեց նրանց վրա հարձակում գործելու նպատակով, եկադրելով, որ ֆրանկները դեռևս գտնվում են ճամբարում, ինչի մասին կարելի էր դատել մեծաթիվ կրակներից ու վեր բարձրացող ծխի սյուներից, սակայն, հենց որ նրանք մոտեցան, պարզեցին, որ գիշերվա վերջից ֆրանկները հեռացել են, այն բանից հետո, երբ նրանց էին հասել լուրերը Բարաբի մոտ տեղի ունեցած դժբախտության մասին: Նրանք այրել էին իրենց ողջ գույքը, ռազմական հանդերձանքներն ու զենքերը, բանի որ նրանց մոտ այլևս չէին մնացել կենդանիներ, որոնց վրա կարելի էր դրանք բարձել: Ֆրանկները հասկացել էին, որ այլևս չեն կարող պահել իրենց դիրքերը, բանի որ թուրքերի զորքը գերազանցում էր իրենց բանակով և նրանք ի վիճակի չէին հետ մղել նրանց հարձակումը: Եվ այսպես նրանց այլ ընտրություն չուներ իրենց ֆրանկների ճամբարը և մեծ բանակի գույք ու պաշար հավաքեց որպես ռազմավար: Նրանք այնտեղ հայտնաբերեցին նաև մարտում մեծ բանակի վիրավորվածների, որոնք մահացել էին դեռ մինչև իրենց գալը և թաղվել էին հենց այդտեղ, իսկ նրանց ձիերն էլ, լրիվ վիրավորված, այդտեղ էին: Նահանջողների վերջապահը եկաթրկվեց ասկարի հարձակմանը և հիմնական ուժերից հետ մնացած շատերը սպանվեցին: Վախենալով մահմեդականների հարձակումից՝ ֆրանկները շարունակում էին արագորեն նահանջել: Չգալով իրենց անվտանգ՝ մարդիկ ելնում էին քաղաքից և մեկնում իրենց հողազորական աշխատանքներին ու աշխատանքի վայրերը: Նրանք այլևս վախ ու տխրություն չէին զգում՝ վայելելով Ալլահի կողմից ուղարկված այդ չտեսնված բարիքը: Իրենց արդյունքներում նրանք շորհակալություն էին հայտնում նրան այդ նեղի ու հովանավորության համար ու թող տարիների հետ շատանա նրանից ուղարկվող այդ ողորմածությունն ու առատաձեռնությունը: Թուրքմենները տուն դարձան առատ ավարով և պատվավոր հանդերձներով, այն ժամանակ, երբ անհավատների զորքը ցրվեց իրենց դույակներով խոճալի վիճակում և ստորացված՝ կորցնելով ոչ միայն այդքան քաջարի ռազմիկներ, այլև վստահությունը վաղվա օրվա նկատմամբ: Այդ ժամանակ էլ, ահա, սարսափը լքեց մահմեդականների սրտերը և այն փոխարինվեց վստահությամբ վաղվա օրվա նկատմամբ, երբ բոլոր մարդիկ դրանից հետո հավատացին, որ անհավատներն այլևս չեն կարող կրկին ուժեր հավաքել, երբ նրանց այդքան ասպետներ և հսկայական բանակությամբ մարդիկ զոհվել են և այդքան գույք է կորստի մատնվել» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

3731 «Իբն Արտուխը (**Մարդիկ Արտուխյանների Էմիրության ապագա Էմիր Նաջմ-է-Դինին – Մ.Ֆ.**), որը պապի կողմից մեծատոհմիկ Արտուխից էր սերում, լինելով մարտում փառապանկած մի զորավար, ժամանակին փախուստի էր մատնել հայտնի Իվանե Աբուլեթսիձեղին» («Զարթիս-Ցխովրեթ», Անանու «Թագավորների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 4):

«Յայոց 580 թվականին Կուզ Էմիրը (**Արզնի Էմիրության ապագա Էմիր Պուսամ-է-Դին Խուրթը – Մ.Ֆ.**) հաղթեց Աբուլեթին և Իվանեին» (Սամվել Անեցի «ժամանակագրություն»):

«Յայոց 580 թվականին Աբուլեթի որդի Իվանեն ասպատակում է Գանին, բայց նրա զորքը հաղթվում է Խուրթի (**Արզնի Էմիրության ապագա Էմիր Պուսամ-է-Դին Խուրթի – Մ.Ֆ.**) կողմից, որը հրամայում է նրանց գլուխները կտրել, եփել թանով, իսկ գանգերը դնել բարձր մինարեթի բարորմի շարքերում» (Կարդան Արևելցի «Տեղեկական պատմություն», գլուխ 71):

3732 «Զրիստոսի 1131 թվականին Մելիտեի թուրքերը ներխուժեցին ֆրանկների տիրույթներ, ասպատակեցին դրանք ու հետ դարձան» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 6):

3733 «Իր հերթին Լևոնը զբաղեցրեց լեռնանցքը ու ևս ոչնչացրեց շատ ֆրանկներ» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 3):

«Իր հերթին Լևոնը զբաղեցրեց լեռնանցքը ու ևս ոչնչացրեց շատ ֆրանկներ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

3734 «Այդ թվականին մահացավ Կիլիկիայի տեր, հայազգի Թորոսը և նրան հաջորդեց իր եղբայր Լևոնը, իսկ Աստիոքի տեր Բոհեմունդը (**Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) էլ պատերազմ սկսեց նրա դեմ... Էմիր Ղազին (**Ղանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.**) ռազմական առավելություն ուներ, դրա համար էլ նա, լսելով Թորոսի մահվան մասին, իր ռազմիկներին Կիլիկիա ուղարկեց։ Այն ժամանակ, երբ թուրքերը Կիլիկիա հասան, Բոհեմունդն ու ֆրանկներն էլ նույն երկիրն էին մտել մյուս կողմից, ընդ որում նրանք չգիտին մեկը մյուսի մասին և երկուսն էլ հանդիպում էին փնտրում հայերի հետ։ Յասնեղով Արագարթայի հարթավայրին՝ թուրքերը տեսան Բոհեմունդին մի քանի հեծյալների հետ, ծանալեցին նրանց և ճակատամարտ սկսեցին։ Բազում կորուստներից հետո ուժասպառ ֆրանկները բարձրացան մի լեռան վրա, որտեղ թուրքերը շրջապատեցին և ոչնչացրին նրանց, ընդ որում մարտի ընդմիջում, այդպես էլ չճանաչելով, նրանք սպանեցին նաև Բոհեմունդին, վերցրեցին նրա գլուխն ու ֆրանկների գեղերը և հեռացան... Իսկ թուրքերը վերադարձան Էմիր Ղազինի մոտ և Բոհեմունդի գլուխն այլ գանձերի հետ միասին ուղարկեցին Բաղդադի խալիֆին (**Արագարթյան խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթարշիդին (1118-1135) – Մ.Ֆ.**), որն իր հերթին պարգևատրեց նրանց» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 3):

«(299/ Իսկ Ղազին (**Ղանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.**), որը չափազանց հզոր ու ահարկու էր և, մարտնչելով Ռումի թագավորների հետ, ավերում ու կործանում էր ողջ ռումաց աշխարհը, խիստ զայրացավ այդ հայերի վրա և պատրաստվեց մտնել ու ավարի մատնել նրանց երկիրը։ Աստիոքի իշխան Բոհմունդը (**Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) նույնպես, զայրացած հայերի վրա, պատրաստվում էր մտնել և ավերել Կիլիկիո երկիրը։ /300/ Երբ Բոհեմունդի իշխան Բոհեմունդն իր գործերով մտավ Կիլիկիո երկիրը, մյուս կողմից մտավ նաև Ղազին։ Ֆրանկն և թուրք զորքերը, որ էկել էին կործանելու երկիրը, հանկարծ հանդիպեցին իրար։ Թուրքական զորքերը շրջապատեցին Բոհեմունդին ու կոտորեցին նրա զինվորներին, որոնցից ոչ մեկը չփրկվեց։ Սպանվեց ու գլխատվեց նաև Բոհեմունդը՝ այդ հրաշալի երիտասարդը, ընդ որում նրա հոյակապ մագերի պատճառով հետո բերթեցին նրա գանգը և ուրիշ թանկարժեք իրերի՝ ֆրանկական վահանների, նիզակների ու թամբերի հետ միասին գլխամաշկն ուղարկեցին ինքնակալին՝ Սպահանի մեծ սուլթանին (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Սանջարին – Մ.Ֆ.**)՝ որպես հաղթանակի պարգևներ ու նվերներ։ Այսպիսով՝ այդ թագավորները կոտորեցին իրար, իսկ հայերը փրկվեցին» (Անանու Եղեղնացի «ժամանակագրություն», գլուխ 299, 300):

«Ղազինից հետո Էմիր Ղազին իբն Ղանիշմանը (**Ղանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.**) շատ զորք հավաքեց և թալանելու համար գնաց Կիլիկիայի վրա։ Այդ ժամանակ այնպես ստացվեց, սակայն, որ նույն օրը Աստիոքի տեր Բոհեմունդը (**Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) ևս մյուս կողմից Կիլիկիա էր մտել՝ չիմանալով Էմիր Ղազինի մասին։ Եվ ահա Լևոն Յայոց երկուսի հետ էլ խուսափեց մարտից, որից հետո թուրքերն ու ֆրանկները մարտում իրար եկան։ Արդյունքում թուրքերը հաղթեցին ֆրանկներին և սպանեցին Բոհեմունդին, քանի որ չգիտեին, որ նա Աստիոքի տերն էր» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակվա արժանաշիշատակ իրադարձություններից էր նաև այն վեճը, որն առաջացավ բարձրատոհմիկ երկու իշխանների՝ Բոհեմունդի (**Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) և Յայաստանի իշխան Լևոնի միջև՝ մի անիծյալ վեճ, որի արդյունքում տեղի ունեցավ հավառացյալների արյան հեղուկ, իսկ հեթանոսներն էլ ուրախացան։ Այս Լևոնը Բոհեմունդին մորական կողմից ազգական էր գալիս, սակայն, քանի որ որոշ հարցերում հակառակվում էր վերջինիս, երիտասարդ իշխանը զորք հավաքեց, որպեսզի իսկական թշնամու նման հարձակվի նրա վրա։ Եվ ահա, երբ Բոհեմունդը գտնվում էր Եփրատի ափին գտնվող իր բանակի ճամբարում, լուր ստացավ, որ թուրքերի հսկայական մի բանակի գլուխն անցած մոտենում է Էմիր Ղազին (**հեղինակը նկատի ունի Ղազնյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Ղազին, սակայն այս իրադարձություններին իրականում մասնակցել է Ղանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին և ըստ երևույթին այստեղ գործ ունեցել հետադիմական սխալի հետ – Մ.Ֆ.**), որը նպատակ ունի ներխուժում իրականացնել դեպի քրիստոնյաների երկիր։ Բոհեմունդը սկզբում չհավատաց այդ հաղորդմանը, սակայն հետո, որպեսզի ճշտի տեղեկությունները, թողեց իր հիմնական բանակը և 200 երիտասարդների գլուխն անցած ելավ մի բարձր լեռան գագաթը, որտեղ նկատեց պարենամթերք հավաքելով զբաղված թշնամու յոթ ջոկատներ։ Ղազինից հետո Բոհեմունդն իր ձեռքի տակ եղած ուժերով մոտեցավ սրանց և եռանդուն հարձակման անցավ՝ ոչնչացնելով գրեթե բոլոր հակառակորդներին, ընդ որում նա ինքը կորցրեց միայն 12 ասպետներ։ Այդ ժամանակ, սակայն, մոտեցավ Էմիրի անթիվ բանակը և, երբ Բոհեմունդը կողմնակիցները տեսան հարձակման անցած այդ հսկայական զորքը, սկսեցին աղաչել երիտասարդ աթաբեկին ողջամիտ լինել և նահանջել սեփական երկիր, սակայն Բոհեմունդը չհամաձայնեց՝ գերադասելով վրեժ լուծել իր ընկած ընկերների համար, քան թե նահանջել։ Ահա այսպես այդ անմորոս երիտասարդը հանուն Զրիստոսի անվան ելավ անթիվ թշնամիների դեմ և այդտեղ էլ ավարտեց իր կյանքը, քանի մի քանի քրիստոնյաներ, որոնք կարողացան այնուհանդերձ փախչել, ծանծաղուտ վայրերում անցան Եփրատը, միացան իրենց ընկերներին ու պատմեցին այդ տխուր պատմության և իրենց դժբախտ մահվան մասին։ Այդ ժամանակ բոլորը դիմեցին փախուստի, ամրացան երկրի ամուր վայրերում և պատրաստվեցին դիմադրել թշնամու» (Օրդերիկ Վիտալիս «Նորմանների պատմությունը», գիրք 12, գլուխ 15):

«Այն բանից հետո, երբ արաբորդի և Աստիոքի իշխան Բոհեմունդը (**Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**) Ղանակոսի արշավանքից վերադարձավ իր երկիր, Յայեայի այն զգվելի իշխան Ռոզվանի որդին (**հեղինակը նկատի ունի Յայեայի Էմիրության Էմիր Ռիզվանի որդիներից մեկին, սակայն այս իրադարձություններին իրականում մասնակցել է Ղանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.**), որը թուրքերի ամենահզոր տիրակալներից մեկն էր, մտավ նրա իշխանության տարածք։ Այդ ժամանակ Բոհեմունդը արշավանքի ելավ նրա դեմ, որպեսզի դուրս բերի իր տարածքներից և այդ նպատակով, ունենալով կոնկրետ ռազմական ծրագրեր, մտավ Կիլիկիայի տարածք։ Ճամբար գործելով մի լայնարձակ հարթավայրի կենտրոնում բարձրացող բլրի վրա, սակայն՝ նա անակնկալ հարձակման ինքարկվեց մեծաքանակ թշնամիների կողմից, ընդ որում նրա ջբախտի մարդիկ լքեցին իրենց իշխանին և վերջինս, խոցված հազարավոր հարվածներից, զոհվեց» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 13, գլուխ 27):

«Այդ ժամանակ չարաբար ֆրանկները գնացին Լևոնի վրա ու ամայացրին նրա երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Ղազինից հետո եկավ երկրորդ պրինցը (**Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Տերենտացին – Մ.Ֆ.**), որը սպանվեց պատերազմում» (Յեբրեոս Պատմիչ «Աստիոքի պրինցների ազգաբանությունը»):

«Այդ տարի Մալաթիայի տեր Ղանիշմանը (**Ղանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.**) հաղթեց Ասորիքում գտնվող ֆրանկներին և նրանցից շատերին կոտորեց ու գերեվարեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

3735 «Այդ ժամանակից էլ հենց սկսվեց հռոմեացիների պատերազմը իսապրիացիների դեմ։ Յայազգի Լևոնը վերցրեց հռոմեացիներին ենթակա մեծաթիվ իսապրիական բաղաբերք» (Ռովիանենտ Կիսամոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 7):

«Ղազինից հետո արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II – Մ.Ֆ.**) արշավանք հայտարարեց դեպի Կիլիկիա՝ ցանկանալով վրեժ լուծել Լևոնից այն բանի համար, որ նա տիրել է հռոմեացիներին ենթակա մի քանի բաղաբերք» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Յովհաննես Կոմնենոս», բաժին 6):

«Լևոնը ելավ ու Մամեստիային տիրեց» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբինյաց պատմություն»):

«Յայոց 581 թվականին Կոնստանդինի որդի Լևոնը գրավեց Կիլիկիայի բաղաբերք՝ Մսիսը» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Այս Լևոնը տիրեց Մամեստիային» (Վնորգ Սկևռացի «ժամանակագրություն»):

«Լևոնը, գրավելով եղբոր տեղը, անչափ զորացավ ու տիրեց միջև Կիլիկիայի մայրաքաղաք Մսիս» (Յեբրեոս Պատմիչ «Ռուբինյաց ազգի պատմություն»):

«Այս Լևոնը գրավեց Մամեստիան» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Լևոնը հոխորտաց ֆրանկների վրա և, մտնելով Տագրա անունը կրող ծովափնյա շրջանները..., գրավեց Մսիսը» (Անանու Եղեղնացի «ժամանակագրություն», գլուխ 309):

3736 «Զանի դեռ ֆրանկները կանգնած էին Աստիոքի մոտ, Մոսուլի տեր Չանգին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.) ելավ և ամայացրեց թլպաշարի ու Աստիոքի շրջանները, որից հետո ներխուժեց նրանց այլ տիրույթներ, շատերին սպանեց և տիրեց երկու ամրոցներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 4):

3737 «Այդ ժամանակ Եդեսիայի ժուլինը (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) ծանր հիվանդությամբ պատված կիսամեռ ու մահվան սպասելով պատկած էր մահծում, բանգի նախորդ տարի, երբ նա Չայեայի շրջանում էր եղել, աղյուսներին կառուցված մի աշտարակ փլվել էր նրա վրա: Բանն այն էր, որ այդ ամրությունը գրավելու համար նա հրամայել էր թունել փորել, հետո անձամբ էր այնտեղ իջել, որ ստուգի կատարված աշխատանքները, և թունելում փուլգում էր եղել, ընդ որում նրա մարդիկ հազիվ էին կոտորված վերջույթներով իրենց իշխանին հանել այնտեղից» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 14, գլուխ 3):

«Ժուլինը (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) մեկնեց դեպի այն ամրոցը, որը տեղակայված էր Չայեայի ու Մաբուգի միջև և որտեղ ամրացած արաբները ամայացնում էին նրա տիրույթները: Փորեցին պարսպի տակ և ժուլինը գնաց փորվածքը նայելու, սակայն հանկարծ փորվածքը փլվեց և իր տակ թողեց նրան: Ժուլինին հազիվ կենդանի դուրս հանեցին ու տարան Թլպաշար» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 5):

«Ուռնայի տեր ժուլինն (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) այդ ժամանակ արդեն ծեր էր և տարիքով առաջացած, սակայն դեռևս չէր հանգստանում կոփվելներից: Չայեայի և Մաբուգի արանքում Թեյարան անունով մի բերդ կար, որտեղ այդ ժամանակ ավազակներ էին ապրում և մշտապես կողոպտում շրջակա երկրները: Ժուլինը գործ հավաքեց և գնաց բանդելու այդ բերդը: Նրա տակ գետնուղիներ փորել տալով՝ կոմսն անձամբ իջավ տեսնելու դրանք, սակայն հանկարծ մի հողագունը փլվեց ու ծածկեց նրան: Երբ նրան շտապ դուրս հանեցին, գտան վերջին շնչով: Նրան վերցրին ու բերին Ալեքսյաց բլուր» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 302):

3738 «Եդեսիայի ժուլինը (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.), սակայն, չէր ընկնում իր ծանր վիճակից, երբ վերջին շնչով իսկ պայքարում էր մահվան դեմ: Եվ ահա, երբ կոմսին լուր հասավ, որ Իկոնիայի սուլթանը (հեղինակը նկատի էր ունի Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդին, սակայն իրականում խոսքը Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին մասին է – Մ.Ֆ.) առաջացել է ու պաշարել իր ամրություններից մեկը, որ կոչվում էր Զետուն, կրկին ոգի և նախկին արիությունը դրսևորեց: Եվ այսպես, աչքաթող անելով իր մարմնի բացարձակ թուլությունն ու անօգնականությունը՝ նա կանչեց որդուն (Եդեսիայի կոմսության ապագա կոմս ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.), հավաքեց կոմսության բոլոր ասպետներին և եռանդով ելավ, որպեսզի հանդիպի թշնամուն ու մի վերջին ծառայությունը մատուցի որդուն: Չնայած այն բանին, որ որդին այնտեղ էր, թե սուլթանը առաջացել էր հակապակաս բանակի թուրքերով, իսկ իրենց հետ էլ միայն փոքրաքանակ մարդիկ կան՝ ժուլինը, պախարակելով որդու փոքրոգությունը, նրան պետք եղած պատասխանը տվեց, որից հետո հավաքեց բոլոր ասպետներին և երկրի բնակչությանը: Հենց որ նախապատրաստական այս գործողություններն ավարտվեցին, նա հրամայեց իրենց դնել պատգարակի վրա և, մոռանալով իր թուլության մասին, ելավ թշնամուն ընդառաջ: Բանակի հրամանատար ժուլինը նշանակեց իր երկրի խոշոր իշխաններից մեկին՝ Ժոֆորուս Վանականին, որն ի վերջո եկավ նրա մոտ և հայտնեց, որ սուլթանը, լսելով քրիստոնյաների արշավանքի մասին, թողել է Զետունը և անմիջապես իր տիրույթներն է վերադարձել: Այս լուրը ստանալուն պես կոմսը հրամայեց իր պատգարակը գետին դնել, որից հետո, ձեռքերը երկնիք պարզելով և հառաչելով ու արցունքն աչքերին, գոհունակություն հայտնեց Աստծուն այդ լավ ողորմածության համար, որն իրենց մեծ օգուտ տվեց» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 14, գլուխ 3):

«Թլպաշարում ժուլինը (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) իմացավ, որ Էմիր Ղազին (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.) հավաքել է սեփական ռազմիկներին, որպեսզի ներխուժում իրականացնի իր տիրույթներ: Եվ ահա ժուլինի հրահանգով ֆրանկները հավաքվեցին և, վերցնելով նրան պատգարակի վրա, ելան թուրքերին ընդառաջ, սակայն, երբ հասան Եդեսիային, ժուլինը մահացավ և նրան փոխարինեց իր որդի ժուլինը (Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին (1131-1150) – Մ.Ֆ.): Իմանալով ժուլինի մահվան մասին՝ Ղազին ընդհատեց մարտական գործողությունները և ֆրանկներին հայտնեց. «Ես ցավակցում եմ ձեզ և, ինչ էլ որ ասեն, բայց ես հակված չեմ ճակատել ձեր դեմ: Դուք այժմ առաջնորդ չունեք և ես հեշտորեն կարող եմ հաղթել ձեր զորքին, սակայն դուք մի անհանգստացեք և հանգիստ վարեք ձեր գործերը, ըստ ձեր սովորության նոր առաջնորդ ընտրեք և հանգիստ մնացեք ձեր հողերում՝ չանհանգստանալով իմ ռազմիկներից» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 5):

«Նա (Թլպաշարի իշխանության իշխան, Եդեսիայի կոմսության նախկին խնամակալ, փաստացի տիրակալ, Տիբերիայի իշխանության նախկին իշխան, Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) խիստ հիվանդացավ, բանի որ մարմինը ջախջախված էր: Եվ մինչդեռ նա հիվանդ էր, Ղազին (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.) հավաքեց իր զորքերը՝ Ռուբինյան հայերի երկրները մտնելու համար: Լսելով այդ՝ ժուլինը հրամայեց գորհավալք կատարել և, հիվանդի մահծում պատկած, գնաց Ղազին դեմ: Երբ վերջինս լսեց, որ ժուլինը դեռ ողջ է, վերադարձավ իր երկիրը, իսկ ժուլինը հասավ Տյուք, այդ բաղադրում գտավ իր վախճանը և թաղվեց Տյուքի եկեղեցում: Իրենից հետո թագավորեց որդին, մի անխելք պատանի, որի անունը նույնպես ժուլին էր (Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.)» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 302):

3739 «Հիջրի 526 թվականին սպանվեց Աբու Ալի իբն Աֆդալ իբն Բադր ալ-Ֆամալին (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աբու Ալի իբն Աֆդալ Չայը (1131) – Մ.Ֆ.), ալիական խալիֆ Ռաֆիգ Լիդին Ալլահի (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ռաֆիգի (1130-1149) – Մ.Ֆ.) վեզիրը: Հիջլալ Աբու Ալին բանտարկել էր Ռաֆիգին, դադարեցրել նրա անվան հիշատակումը բարոգում և փոխարեն իր անունն էր հիշատակել տալիս: «Աղանեից» էլ վերցրել էր «Եկեք բարիք գործելու» բանաձևը և այդպիսով շիաների սրտերը սառեցրել էր նրանցից: Նրա վրա հարձակվեցին մի խումբ մասկուբներ, երբ նա զբաղված էր գնդախաղով, և սպանեցին նրան ու նրա պալատն էլ ավարդի մատնեցին: Ռաֆիգն էլ բանտից դուրս եկավ և սպանվողի գույքերի մնացած մասը փոխարեց իր պալատը: Աբու Ալիի սպանության օրն իսկ Ռաֆիգը կրկին բարձրացավ խալիֆական գահը և վեզիրության պաշտոնին կանչեց Աբու-Ֆաթի Յանիս ալ-Ռաֆիգին (Ֆաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Աբու Ֆաթի Յանիս Չայը (1131-1132) – Մ.Ֆ.): Այդ Յանիսը, կարճ ժամանակ մնալով հիշատակված պաշտոնում, մահացավ» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

3740 «Իվանին հաջորդ տարի գալու ժամանակ նեղությունը սպանվում է Դեմետրի (Զարդոսի թագավորության արքա Դեմետրի Ի – Մ.Ֆ.) կողմից, որի որդի Թիբեաշը գնում է Շահի Արմեն ամիրապետի (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Սուբան իբն Իբրահիմ (1128-1185) – Մ.Ֆ.) մոտ ու, նրանից առնելով Արշարունիքը, մեծ բաջությամբ ավերում է Վրաստանը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 71):

3741 «Այնտեղից նա (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.) մեկնեց Կիլիկիա Լևոն հայի դեմ, հարձակվեց և գրավեց ամրությունները: Այդ ժամանակ Լևոնը հնազանդություն հայտնեց և երդվեց այլևս երբեք չմտնել Էմիր Ղազինի տիրույթները, ինչպես նաև նրան ամենամյա հարկ վճարել: Ղազին հավատաց նրա երդումին, թողեց նրան ու վերադարձավ, սակայն Լևոնը խաբեց նրան և այդպես էլ ոչինչ չտվեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 4):

«Այնտեղից նա (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.) մեկնեց Կիլիկիա Լևոն հայի դեմ, հարձակվեց և գրավեց ամրությունները: Այդ ժամանակ Լևոնը հնազանդություն հայտնեց և երդվեց այլևս երբեք չմտնել Էմիր Ղազինի տիրույթները, ինչպես նաև նրան ամենամյա հարկ վճարել: Ղազին հավատաց նրա երդումին, թողեց նրան ու վերադարձավ, սակայն Լևոնը խաբեց նրան և այդպես էլ ոչինչ չտվեց» (Բար-Յեթրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Լևոնի ու ֆրանկների միջև վեճ առաջացավ: Լևոնն ու նրա մոր կողմից խորթ եղբայրը (Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) մի կողմում էին, իսկ Երուսաղեմի արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Յուլյ Ամսուացին (1131-1142) – Մ.Ֆ.) ու Աստիոքի հեծելազորը՝ մյուս, ընդ որում սրանց կողմում էին նաև անօրենները, որոնք ամայացրին Կիլիկիա երկիրը և թուրքերին շատ գերիններ բաժին հասան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

3742 «Այդ ժամանակ Մոսուլի տեր Չանգին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.) զորքերը հասան Եդեսիային, սակայն ֆրանկները ելան, հաղթեցին նրանց ու փախուստի մատնեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 5):

3743 «Այս Շահի Արմենը (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Սուբան իբն Իբրահիմ – Մ.Ֆ.), գնալով Սասուն, պարծնում էր մի գյուղում: Եվ այդ բանը լսելով՝ երկրի տեր Վիգենը մի գիշեր գնում ու շրջապատում է այն տունը, որտեղ գտնվում էր Շահի Արմենը: Եվ, երբ մեկը կատակով հարցնում է. «Այ Վիգեն, որտե՞ղ ես»: Նա երդիկից պատասխանում է ու ասում. «Ահա, Աստծո շնորհիվ այստեղ եմ»: Դրանից հետո, բռնելով Շահի

Արմենին, նա նրան տանում է իր ամրոցը և օրեր անց բաց է թողնում՝ սիրո երդմամբ ու դաշինքով» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 72):

³⁷⁴⁴ «Այդ ժամանակ էմիր Շամս ալ-Ֆադիր Մուհամմեդը, որը Արտուկի ցեղից էր ու ատում էր քրիստոնյաներին, ֆրանկների դեմ պայքարելու նպատակով Մարդինի տիրակալ Ռուսամ-է-դ-Դիկից (Մարդինի Արտուկյանների Էմիրության Էմիր Թեմուրտաշից – Մ.Ֆ.) պահանջեց իրեն զիջել Շաբախտանը: Նա անվերջ ներխուժում և ամայացնում էր Եդեսիայի շրջանը և ահա այդ ժամանակ 600 ֆրանկ հեծյալներ մեկնեցին, սպանեցին 1.000 թուրքերի, իսկ նրան էլ բռնեցին և հենց բաղաբի առաջ պայքեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 5):

«Այդ տարի Չալեպից հյուսիս ընկած մի վայրում ընդհարում եղավ ժուլիկի (Եդեսիայի կոմսության ժուլիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) ու Մուվարի միջև, երբ ժուլիկը հաղթանակ տարավ և շատ մահաբերականներ սպանվեցին» (Թեմալ-է-Դին «Չալեպի պատմության հատընտիր»):

³⁷⁴⁵ «Դրանից հետո ժուլիկը (Եդեսիայի կոմսության ժուլիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) գրավեց ու հիմնովին ավերեց Շաբախտան ամրոցը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 5):

«Դրանից հետո ժուլիկը (Եդեսիայի կոմսության ժուլիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) գրավեց ու հիմնովին ավերեց Շաբախտան ամրոցը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁷⁴⁶ «Չույների 1443 թվականին Չանգին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.), իր զորքերով արշավանքի ելնելով, եկավ Ուռուհայի մոտակայքը և պաշարեց բաղաբից արևելք գտնվող մի բերդ, որը ժամանակին ֆրանկները խլել էին Մուսի իբն Ուտայր անունով մի արաբից: Չանգին գրավեց Շեմալ անունով այդ բերդը և մոտեցավ Ուռուհայի բաղաբին: Այգա պատգամավորներ ուղարկեց Ուռուհայեցիներին, թե միտք չունի պատերազմել ֆրանկների դեմ, միայն թե իր հետ համաձայնության գան: Բաղաբից նրա համար թանկարժեք իրեր, նվերներ, ուտելիք ու ըմպելիք բերեցին և նա, անցնելով այնտեղից, գնաց Չալեպ» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 304):

³⁷⁴⁷ «Այդ տարի թուրքմենների ջոկատը հանդիպեց Չարդանայի կառավարչի ու նրա հեծյալգործի հետ և նրանց պարտության մատնեց՝ սպանելով նրա ուղեկիցներին ու զավթելով նրանց բոլոր ձիերն և կենդանիները» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁷⁴⁸ «Չայոց 582 թվականին՝ Զրիստոսի ծննդյան ութերորդ օրը, Չայոց զորքերը ներխուժեցին Եգիպտոս» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին ամենայն հավանականությամբ հայտնում է նաև Մակրիգին:

³⁷⁴⁹ «Այդ ժամանակից էլ հենց սկսվեց հռոմեացիների պատերազմը իսավրիացիների դեմ: Չայագի Լևոնը վերցրեց հռոմեացիներին ենթակա մեծաթիվ իսավրիական բաղաբներ» (Ռովհաննես Կիլևանու «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 7):

«Դրանից հետո արբան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) արշավանք հայտարարեց դեպի Կիլիկիա՝ ցանկանալով վրեժ լուծել Լևոնից այն բանի համար, որ նա տիրել է հռոմեացիներին ենթակա մի բանի բաղաբների» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Ռովհաննես Կոմենենոս», բաժին 6):

«Յետո Խասիակը մեկնեց Լևոնի մոտ և սա նրա որդուն կնության տվեց իր աղջկան, որպես օժիտ տալով նաև Մոպսուեստիա ու Ադանա բաղաբները, սակայն, այն բանից հետո, երբ նրանք վիճեցին, Լևոնը հետ վերցրեց դրանք հույներից և Խասիակը հեռացավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 4):

«Լևոնը հոխորտաց ֆրանկների վրա և, մտնելով Տագրա անունը կրող ծովափնյա շրջանները..., գրավեց Տարսունը» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 309):

«Լևոնը Մեծն Տարսունին հասավ» (Վահրամ Բարունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Չայոց 581 թվականին Կոնստանդինի որդի Լևոնը գրավեց Կիլիկիայի բաղաբները...՝ Ադանան և Տարսունը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս Լևոնը տիրեց Տարսունի» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Լևոնը, գրավելով եղբոր տեղը, անչափ զորացավ ու տիրեց մինչև... Տարսուն» (Յեթում Պատմիչ «Ռուբիկյաց ազգի պատմություն»):

«Այս Լևոնը գրավեց Տարսունը» (Ավետիք Տղարանկերտցի «Գիրք պատմության»):

³⁷⁵⁰ «Դրանից հետո որոշ ժամանակ անց արբան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) մեկնեց Ասիա՝ նպատակ ունենալով գրավել Պաֆագոնիայի մոտ գտնվող բաղաբ Կաստամունը: Պարսիկները, սպրելով այդ բաղաբում, այնտեղից հարձակումներ էին գործում մոտակա և տիրակալին ենթակա երկրների վրա ու չարիք պատճառում հռոմեացիներին: Եվ ահա, պատրաստելով մեծ միջոցներ պատերազմի համար, նա խոցեց պարսիկներին՝ ստիպելով նրանց հռոմեացիներին հանձնել և բաղաբը, և իրենց: Դրանից հետո վերադառնալով Բյուզանդիոն՝ նա փայլուն հաղթահանեց իրականացրեց» (Ռովհաննես Կիլևանու «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 5):

«Երբ այս կերպ արևմուտքի ժողովուրդների հետ խաղաղություն հաստատվեց, նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) զորքը անցկացրեց արևելք ու որոշեց հարձակվել պարսկաշայերի վրա, որոնք տիրում էին Կաստամունին: Այդ նպատակով նա, անցնելով Բյուզանդիան ու Պաֆագոնիան, եկավ այդ վայրը և մեծաթիվ ասորիների ու բաղաբի շուրջ դրած պաշարողական մեքենաների օգնությամբ տիրեց Կաստամունին, իսկ նրա կառավարիչ պարսկաշային (Ղանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.) ստիպեց հուսահատ փախուստի դիմել: Այնտեղից մեծաթիվ պարսիկ գերիներ վերցնելով՝ նա վերադառնում է Բյուզանդիոն՝ այդ կապակցությամբ հաղթահանեց Նշանակելուի» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Ռովհաննես Կոմենենոս», բաժին 5):

«Յուռաց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) մեկնեց թուրքերի ու հայերի դեմ: Նա սպանեց մեծ բանակի թուրքեր Նրանցից, որոնք գտնվում էին ծովի ափին, և գրավեց երկու ամրոցներ: Ազնվականները, սակայն, կրկին դավադրություն կազմեցին կայսեր դեմ և մարդ ուղարկեցին նրա եղբոր հետևից, որին ուզում էին գահ բարձրացնել, դրա համար էլ կայսրը շտապեց վերադառնալ մայրաքաղաք» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 5):

«Յուռաց թագավոր Ռովհաննեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) խաղաղորեն գրավեց Կաստամունը ու ևս երկու բերդեր, բայց այս անգամ մարտով, դրա համար էլ նա ոչնչացրեց դրանք» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Յուռաց թագավոր Ռովհաննեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կաստամունը ու երկու բերդեր» (Խասիակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 23):

«Նաև խոսում էին, թե իբն-Ղանիշմանը (Ղանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.) հաղթել էր Կոստանդնուպոլսից եկած մի զգալի ջոկատի ու սպանել հույներին ու նրանց հետ եկող բոլոր մարդկանց» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁷⁵¹ «Այդ ժամանակ թուրքերը հավաքվեցին Չալեպում և ժուլիկը (Եդեսիայի կոմսության ժուլիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) եկավ նրանց դեմ: Թուրքերը, սակայն, վախենալով հարձակումից, հեռացան դեպի Թլպաշարի ու ամայացրին այս շրջանը: 70 ֆրանկ հեծյալներ, որոնք թողնվել էին ձուր տեղանքի պահպանության համար, ելան նրանց դեմ, սակայն թուրքերը դարան դրեցին ու բռնեցին նրանց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 5):

«Ջումադա Բ մասի 17-րդ օրը միջ Մավարը իր հեծյալգործի Չալեպից հարձակում գործեց Թլպաշարի վրա: Ֆրանկ ասպետները, որոնք գտնվում էին բաղաբում, ելան նրան ընդառաջ: Նրանցից մոտ 1.000 հոգի՝ հեծյալ ու հետևակ, սպանվեցին ու նրանց գլուխներն ուղարկվեցին Չալեպ» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁷⁵² «Մավարը լուր ստացավ առ-Ռուխայից ֆրանկների հեծյալգործի տեղաշարժի մասին: Իմանալով այդ մասին, նա ու Յասան ալ-Բաալբեկին ելան նրանց դեմ հյուսիսային տարածքներ և բոլոր նրանց մինչև վերջին մարդը կոտորեցին՝ գերեզմարելով նրանց, ովքեր ընկան իրենց ձեռք կենդանի: Դրանից հետո նրանք անվնաս ու հաղթական վերադարձան Չալեպ՝ հետևելով բերելով գերիներ և սպանվածների գլուխները» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Դրանից հետո թուրքերը կրկին ներխուժեցին ֆրանկների տիրույթներ և, չհանդիպելով որևէ դիմադրության, բանի որ ֆրանկների մոտ այդ ժամանակ վեճեր կային, զբաղվեց թալանով» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 5):

³⁷⁵³ «Շահի Ամենը (Շահարմենների Էմիրության Էմիր Սուբան իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.) Վիգենից խլում է Սասունը իր բոլոր վանքերի հետ միասին և 60 տարի պահում իր խաղաղության մեջ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 72):

³⁷⁵⁴ «Իսկ Թեմուրտաշը (Մարդինի Արտուկյանների Էմիրության Էմիր Թեմուրտաշը – Մ.Ֆ.) ժամանեց աթաբեկ Չանգիին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.) ծառայության և նրա հետ միասին շարժվեց Դաուդ իբն Սուբան իբն Արտուկիին (Յիսն-Զեֆի Արտուկյանների Էմիրության Էմիր Դաուդին – Մ.Ֆ.) ընդառաջ, որին աթաբեկը հանդիպեց Ամիրի դարպասների դիմաց: Եվ հաղթվեց Դաուդը, նրա որդին գերվեց, իսկ որոշ բանակի կողմնակիցներ սպանվեցին: Դա տեղի ունեցավ Ջումադա Բ ամսվա անցած ուրբաթ օրը: Եվ ահա աթաբեկը կրկին հարձակվեց Ամիրի վրա, պաշարեց այն, կտրեց ծառերը նրա շրջակայքում, ու այդ ժամանակ նրա շրջակայքից սկսեց ձգտել փրկագնվել» (Թեմալ-է-Դին «Չալեպի պատմության հատընտիր»):

«Նույն այդ տարում լուր եկավ այն մասին, որ Էմիր ու աթաբեկ Իմադ-Էդ-Դին Չանգին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.) և Էմիր Թեմուրտաշ իբն Իլ-Ղազի իբն Օրթուխը (Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Թեմուրտաշ – Մ.Ֆ.) միացյալ ուժերով հարձակվել են Դաուդ իբն Սուբան իբն Օրթուխի (Ֆիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Դաուդին – Մ.Ֆ.) տարածքի վրա: Դավիթը ելել է նրանց դեմ իր բանակով և երկու բանակները հանդիպել են Ամիրի դարպասների մոտ: Դաուդը ստիպված է եղել նահանջել, նրա ասկարը ցրվել է, նրա երեխաներից մի թանհար գերելով են, իսկ շատ Էմիրներ էլ՝ սպանվել: Դա տեղի ունեցավ Ջումադա Բ ամսի վերջին օրը: Իմադ-Էդ-Դինը ճամբար գտրվեց Ամիրի մոտ, պաշարեց բաղաբը, կտրեց նրա շրջակայքի բոլոր ծառերը, սակայն, այդպես էլ հաջողության չհասնելով, նահանջեց» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Այդ տարի աթաբեկ Չանգին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.) և Մարդինի տեր Տիմուրտաշը (Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Թեմուրտաշ – Մ.Ֆ.) հավաքվեցին, դիմեցին Ամիր քաղաքն ու պաշարեցին այն: Նրա տերը լուր ուղարկեց Ֆիսն Զայիի տիրոջը՝ Դաուդ իբն Սուբանին (Ֆիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Դաուդին – Մ.Ֆ.), օգնության կանչելով: Սա հավաքեց իր և այլոց զորքն ու գնաց Ամիր, որպեսզի նրանց դուրս բերի: Նրանք հանդիպեցին Ամիրի դռան մոտ ու ճակատամարտը տեղի ունեցավ Ջումադա Բ ամսին: Կռվեցին, և Դաուդը պարտվեց ու փախուստի դիմեց, իսկ զորքի մի մասը կոտորվեց: Չանգին և Տիմուրտաշը շարունակեցին Ամիրը պաշարել, շրջակա ծառերը կտրատեցին, երկիրը ապականեցին և այնտեղից վերադարձան առանց արդյունքի հասնելու» (մեջբերումը Դուրանից – Մ.Ֆ.):» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁷⁵⁵ «Ես ներկա էի առ-Սափուր ամրոցի պաշարմանը Էմիրների արքա աթաբեկ Չանգիի (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.) հետ միասին, թող ողորման նրան Ալլահը, Էմիրի, որի մասին առաջ էլ հիշատակել եմ: Այդ ամրոցի... կայագորը կազմված էր նետածիգներից: Դա տեղի ունեցավ այն բանից հետո, երբ Չանգին անհաջողության էր մատնվել Ամիրի մոտ: Դեռևս որ վրանները դրեցին, աթաբեկը իր մարդկանցից մեկին ուղարկեց և սա ամրոցի տակ գրեց: «Նետածիգներ: Աթաբեկը ձեզ առում է: «Երդվում եմ սուլթանի ողորմածությանը, եթե իմ ընկերներից թեկուզ մեկը սպանվի ձեր նետով, ես կիրամայեմ կտրել ձեր ձեռքերը»»: Ամրոցին մոտեցրին պարսպապար մեքենաներ և դրանք ավերեցին մի կողմը, սակայն պարիսպները դեռևս այնքան չէին, որ դրանց վրա գային հետևակայիները, երբ աթաբեկի ռազմիկներից մեկը, սա Դալեայի բնակիչներից էր իբն ալ-Ուրեյկ անունով, մտավ այդ ճեղքվածքը: Նա սկսեց թրով մարտնչել թշնամիների դեմ, սակայն սրանք մի բանի վերքեր հասցրին նրան և ցած նետեցին խանդակ: Մեր մարդիկ մեծ քանակությամբ անցան այդ ճեղքվածքով և տիրեցին ամրոցին: Աթաբեկի լիազորները բարձրացան ամրոց, աթաբեկը վերցրեց նրա բանակիներն և ուղարկեց Թեմուրտաշ իբն Իլ-Ղազիին (Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Թեմուրտաշին – Մ.Ֆ.):» Նրան հանձնելով ամրոցը: Այնպես պատահեց, որ ինչ-որ նետածիգ նետ դիպել էր խորասանյան ռազմիկի ծնկին, խոցել այն ու մնացել երակում, որի արդյունքում սա մահացել էր: Դեռևս որ աթաբեկը տիրեց ամրոցին, նա իր մոտ կանչեց այդ նետածիգներին, որոնք 9 հոգի էին: Սրանք եկան՝ ուսերին ունենալով լարված աղեղներ: Նա հրամայեց արմատից կտրել նրանց մեծ մատները, նրանց ձեռքերը թուլացան և ուժը կորավ, իսկ իբն ալ-Ուրեյկը բուժվեց իր վերքերից, թեև մահվան շեմին էր: Դա մի քաջարի մարդ էր և հաճախ էր վտանգի ենթարկվում» (իբն Մունկիզ «Խորհուրդների գիրք»):

«Իսկ աթաբեկը (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.) այնտեղից ուղղվեց առ-Սուր ամրոցի ուղղությամբ և նվաճեց այն» (Թեմալ-Էդ-Դին «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

«Հայտնում էին նաև, որ աթաբեկ Իմադ-Էդ-Դին Չանգին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.) իր ճամբարը գտրվել է ալ-Սուր կղզվորդ ամրոցի մոտ և այդ տարվա Ռեջեբ ամսին պաշարումով գրավել է այն» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Չանգին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.) գնաց ու պաշարեց Սուր բերդը, որը Դիար Բաբրում է, նեղեց և նրա զորքը գրավեց այն այդ տարվա Ռեջեբ ամսին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁷⁵⁶ «Այն ժամանակ, երբ հռոմեացիների մոտ տեղի էր ունենում այդ ամենը, Կապադովկիայի կառավարիչ Տանիսմանը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.) իր զորքով շրջապատեց Կաստամունը և սկսեց այն պաշարման մեջ պահել: Դրա համար էլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) կրկին պատերազմի պատրաստվեց, սակայն նրան խանգարեց դժբախտությունը, բանգի մահացավ նրա կին Իրինան, իսկ ինքն էլ հիվանդացավ և վերադարձավ Բյուզանդիոն: Եվ ահա, Տանիսմանը սկզբում կաստամունցիներին սկսեց տանջել բաղժով, իսկ հետո էլ հարձակում գործեց բաղաբի վրա և գրավեց այն» (Դովհաննես Կիլիմոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 6):

«Այդ ժամանակ կապադովկյան երկրին տիրող պարսկահայ Տիսամանը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.): Հարձակվելով այդ քաղաքի վրա մեծ զորքով՝ նա այն ուժով գրավեց այն ու հռոմեական կայագորը սրի մատնեց» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Դովհաննես Կոմենենոս», բաժին 5):

«Մեյիթ-Ղազին (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.) մեկնեց և ուժով գրավեց Կաստամունը՝ սպանելով հույներին, որ այնտեղ էին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 5):

«Եկավ Մեյիթ-Ղազին (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.) և հետ գրավեց Կաստամունն ու երկու բերդերը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 23):

³⁷⁵⁷ «Նա (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.) նվաճեց ալ-Բարիան, Ջաբալջուրն ու Չուլկարայնը և նվիրեց դրանք Թեմուրտաշին (Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Թեմուրտաշին – Մ.Ֆ.): Նա նվաճեց նաև Թանգան, սակայն այն իրեն պահեց» (Թեմալ-Էդ-Դին «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

«Նա (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.) գրավեց Դարա քաղաքը... և Ջամային» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 410):

«Մեյիթ-Ղազին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգիի մասին է – Մ.Ֆ.) ուժով գրավեց ալ-Բարիան, այրեց, իսկ բնակչությանն էլ ստրկացրեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 5):

³⁷⁵⁸ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առաջիմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

³⁷⁵⁹ «Քրիստոսի 1134 թվականին թուրքերը կրկին ներխուժեցին Անտիոքի շրջան, սակայն ժուլիկը (Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) նրանց դեմ ելավ, շատերին ոչնչացրեց և հետո նրանք խաղաղություն կնքեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 5):

³⁷⁶⁰ «Այդ ամենը շատ տխրեցրեց արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովհաննես II-ին – Մ.Ֆ.): Դրանից հետո ինչ-որ պատճառով Տանիսմանը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.) մահացավ, իսկ նրան փոխարինած Մուհամմեդը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Մուհամմեդը (1134-1142) – Մ.Ֆ.) գժտվեց Իկոնիա քաղաքի ֆիլարքոսի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդի – Մ.Ֆ.) հետ, որին պարսիկները բոլորից բարձր են դասում և կոչում են սուլթան: Օգտվելով դրանից՝ արքան Իկոնիա դեսպաններ ուղարկեց, ձեռք բերեց սուլթանի բարեկամությունը և համոզեց նրան դաշինքի մեջ մտնել հռոմեացիների հետ ընդդեմ Մուհամմեդի: Դրա արդյունքում շուտով նրանից զորքով ժամանեց կարևոր պաշտոնյաներից մեկը, որպես երաշխավոր ու դաշնակից գորավար, ու արքան հիշատակված զորքով, որոնք կուտակվել էին Չանգրայի մոտ, հաջորդ տարի պատրաստվեց գրոհի անցնել: Այդ ժամանակ Մուհամմեդը, իմանալով, որ ի վիճակի չէ դիմադրել արքային, հարկ համարեց բարեկամանալ սուլթանի հետ, որին էլ, բացի այդ, ազգական էր գալիս: Եվ ահա իրոք նրանք երկուսն էլ, դադարեցնելով թշնամությունը, պայմանավորվեցին միասնաբար գործել հռոմեացիներին դեմ և արդյունքում սուլթանի կողմից ուղարկված դաշնակից զորքիկները մի գիշեր փախան հռոմեական ճամբարից: Իմանալով այդ նեղ արարքի մասին՝ արքան մեծ տխրության մատնվեց և արդեն ուզում էր ճամբարը հավաքելու հրաման տալ, սակայն այնտեղ ճամբարավոր գտնվող որոշ պատահական վանականներ հետ համոզեցին նրան այդ մտադրությունից՝ դրդելով վճռական լինել ու գրավել Չանգրան: Լսելով նրանց՝ արքան մի բանի օր անց հարձակվեց քաղաքի ամրությունների վրա, սակայն հետ մղվեց և, անցնելով Ռինդակեսը, ողջ զորքով տեղավորվեց ձմեռոցներում» (Դովհաննես Կիլիմոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 6):

«Բայց երկար ժամանակ չանցավ դրանից հետո, այնպես որ հազիվ էր նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) հասցրել երևալ հպատակների աչքին ու վայելել տեսարաններ, դե իսկ գինյորներն էլ երկարատև բացակայությունից հետո հազիվ էին հասցրել իրենց տներում լինել, ձիերին հանգիստ տալ ու նիզակները սրել, երբ կրկին Կաստամունի դեմ արշավանքի ելավ...: Տեղ հասնելով՝ արքան իմացավ, որ Տանիսմանը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին – Մ.Ֆ.) արդեն կենդանի չէ, իսկ Կաստամունը կառավարում է ոսն Մուհամմեդ (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.), որը թշնամական հարաբերությունների մեջ է գտնվում Իկոնիա քաղաքի կառավարիչ Մասուդի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդի – Մ.Ֆ.) հետ: Օգտվելով իր ուժերը մեծացնելուն նպաստող այդ բարեկամատ հանգամանքից՝ նա Մասուդի հետ դաշինք կնքեց և, նրանից օժանդակ գործ ստանալով, հարձակվեց Մուհամմեդի վրա: Այդ ժամանակ վերջինս, տեսնելով, որ ի վիճակի չէ մարտնչել միանգամից երկու զորքի դեմ, գաղտնի հարաբերությունների մեջ է մտնում իր ցեղակից Մասուդի հետ և,

մոռանալով թշնամությունը, ինչպես նաև շատ այլ փաստարկներ բերելով, որոնք նա շարադրեց նամակում ու հատկապես այն, որ պարսիկների գործերը վատ վիճակում կհայտնվեն, եթե նրանք իրար հետ չհաշտվեն և Մասուդը դաշինքը պահպանի հռոմեական արքայի հետ, ի վերջո համոզեց Իկոնիացի Մասուդին միանալ իրեն և օգնություն ցույց տալ։ Այդ ամենի արդյունքում որոշ ժամանակ անց պարսիկները, որոնք սուլթանի կողմից ուղարկվել էին արքային օգնության, իրոք զիջեցին հեռացան նրանից և հռոմեացիների այդ արշավանքը հաջողություն չբերեց։ Դրա համար էլ արքան նահանջեց այնտեղից ու ճամբար գարկեց քաղաքում, որը նրա իսկ կողմից կառուցվել էր Ռիկոակես գետի մոտ» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Հովհաննես Կոմնենոս», բաժին 5):

³⁷⁶¹ «Զրիստոսի 1134 թվականի հոկտեմբերին գահակալելով՝ Մելիք-Մուհամմեդը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.) մեկնեց Մելիտե։ Զաղաբացիները սպասում էին նրան, բանի որ նա խոստացել էին բացել հարկերը, որը սահմանել էր դեռ նրա հայրը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին - Մ.Ֆ.): Նոյեմբերին, սակայն, նա լքեց քաղաքը, բանի որ սուլթան Մասուդը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդ - Մ.Ֆ.) վախեցրեց նրան հունաց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.) մասին լուրով։ Ահա այդպես նա ոչ մի լավ բան չարեց Մելիտեի բնակչության համար, այլ փոխարենը նույնիսկ իր հետ հայտնի մարդկանց որպես պատանդ տարավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 6):

³⁷⁶² «Այդ ժամանակ նրա (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.) երկու եղբայրներ Յազան (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների Էմիրության ապագա Էմիր Յուդի-Բասանը - Մ.Ֆ.) ու Դուլան (Մելիտեի Դանիշմանյանների Էմիրության ապագա Էմիր Այն-Էդ-Դին - Մ.Ֆ.) ապստամբեցին նրա դեմ։ Յազանը սպանվեց (հեղինակը սխալվում է - Մ.Ֆ.), իսկ Դուլան թալանեց Մելիտեի շրջակայքը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 6):

³⁷⁶³ «Զրիստոսի 1134 թվականին թուրքերը կրկին ներխուժեցին Աստիղի շրջան, սակայն ժուլինը (Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեսցին - Մ.Ֆ.) նրանց դեմ ելավ, շատերին ոչնչացրեց և հետո նրանք խաղաղություն կնքեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 5):

³⁷⁶⁴ «Դրանից հետո Երուսաղեմ արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Ֆուկ Ամուսացին - Մ.Ֆ.) գնաց Իմմա ամրոցի վրա, որտեղ մեծ բանակությամբ, կարծես մորեխներ, հավաքվել էին թուրքերը։ Արքան ահաբեկվեց և երգվեց ժուլինին (Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեսցին - Մ.Ֆ.), որը վախենում էր նրա հետ հանդիպելուց, որ նրան որևէ վնաս չի պատճառի և այդ ժամանակ ժուլինը գնաց նրան օգնության։ Երբ ճակատամարտը սկսվեց, ֆրանկները կեղծ փախուստի դիմեցին, թուրքերին բաց դաշտ բաշեցին, և, բանի որ մինչ այդ երեսներն իրար էին դարձրել ու ներել էին իրար գծությունների համար, որ առաջ ունեցել էին, Աստված օգնեց նրանք և նրանք, սարսափելի պարտության մատնելով թուրքերին, սկսեցին հետապնդել նրանց։ Երբ արքան ավարտեց ճակատամարտը և շեփոխները հայտնեցին այդ մասին, սկսեցին փնտրել ժուլինին, սակայն չգտան։ Դա մեծ տխրություն պատճառեց ժողովրդին ու արքային, բայց հետո ժուլինը հայտնվեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 5):

³⁷⁶⁵ «Այդ վայրում հռոմեացիները բավականին երկար մնացին և, բանի որ ձմռանը ոչ մի տեղից հնարավորություն չկար ուտելիք ձեռք բերել, նրանք ստիպված եղան սովի դժվարությունները կրել։ Դրա համար էլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.), ելնելով այնտեղից, եկավ Կաստամուն և, պայմանով տիրելով նրան, անցավ Գանգարային» (Հովհաննես Կիսամոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 6):

«Հետո նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.) կրկին մեծ զորքով հարձակվեց Մուհամմեդի (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.) վրա և, վերադարձնելով Կաստամունը, անցավ առաջ» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Հովհաննես Կոմնենոս», բաժին 5):

«Հունաց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.) կրկին մեկնեց ու առանց պայքարի տիրեց Կաստամունին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 5):

³⁷⁶⁶ «Դրա համար էլ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.), ելնելով այնտեղից, եկավ Կաստամուն և, պայմանով տիրելով նրան, անցավ Գանգարային։ Այդ քաղաքը զբաղեցնող պարսիկները, սակայն, իմանալով, որ Ռիկոակես գետի մոտ կրկին իրենց գործ է հավաքվում և հույս ունենալով շուտով օգնություն ստանալ, սկզբում չէին ուզում հանձնել քաղաքը արքային, սակայն, այն բանից հետո, երբ հիշատակված գործը, չհասցնելով հավաքվել, կրկին ցրվեց, բանի որ ձմռանը, ինչպես արդեն ասել եմ, մարտնչել հնարավոր չէր, այդ ժամանակ էլ հենց, դրոշմելով կարիքից, հանձնվեցին նրան՝ պայմանով, որ Տանիսմանի (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին - Մ.Ֆ.) դեմ պատերազմում բոլոր գերվածները կազատվեն հռոմեացիների ձեռքից։ Չնայած դրան, սակայն, իրենց առաջարկվող ազատությունից պարսիկներն իրենք գերադասեցին ստրկությունը, դրա համար արքայական բարեհաճությանն արժանացան և հռոմեական զորքի ոչ քիչ ուժեղացմանը նպաստեցին» (Հովհաննես Կիսամոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 6):

«/ 5/ Հետո նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.) կրկին մեծ զորքով հարձակվեց Մուհամմեդի (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.) վրա և, վերադարձնելով Կաստամունը, ցանկացավ տիրել նաև Գանգարային՝ Պոնտոսի ամենահայտնի ու մեծագույն քաղաքներից մեկին, որը վերջերս էր ընկել պարսիկների տիրապետության տակ։ /6/ Այդ նպատակով, գեղքի ուժով սկզբում իրեն ներթափեցնելով հարևան քաղաքները, դրանից հետո նա ամրացված ճամբար գարկեց հենց քաղաքի դիմաց։ Զաղաքում գտնվող պարսիկները, սակայն, իրենց մասին շատ բարձր կարծիք ունեին և ոչ մի պայմանով չէին համաձայնվում արքային քաղաք թողնել։ Այդ պատճառով էլ զորքը շրջապատեց քաղաքային պարիսպները և պարսպափաղ մեքենաներով սկսեց հարվածել այն վայրերում, որոնցով հնարավոր էր տիրել քաղաքին։ Երբ այդ ջանքերը ապարդյուն անցան պաշտպանական կառույցների ամրության, ինչպես նաև պաշարային արհեստի պատճառով, որոնց հետ պաշարողները ստիպված էին մարտի մեջ մտնել, արքան հրահանգ տվեց, թողնելով պարիսպները, բարեր նետել այն տների վրա, որոնք երևում էին արտաքին բարձունքներից, որոնց վրա տարածվում էր հռոմեական ճամբարը։ Այդ ժամանակ մեքենաները կառավարողները, օգտվելով տեղանքի բաց լինելուց, սկսեցին խոշոր ու մանր բարեր նետել ինչպես հնարավոր է հեռու, այնպես, որ թվում էր, թե բարերը թռչում են իրենք իրենց, այլ ոչ թե նետվում են մեքենաներից։ Արդյունքում տները սկսեցին փլվել, տանիքները քանդվում էին ու փլվում բնակիչների վրա և այդ ամենի հետևանքով և փողոցներում բայլելը փտանգավոր դարձավ, և տանը մնալով։ Մասամբ դրա, իսկ մասամբ համառ պաշարման, բայց ավելի շուտ այն բանի պատճառով, որ Գագարայի վրա հրամանատարություն անող Տանիսմանը (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Էմիր Ղազին - Մ.Ֆ.) մահացել էր՝ քաղաքացիները հանձնվեցին ու քաղաքը հանձնեցին կայսր։ Այդ ժամանակ արքան մտավ քաղաք, այնտեղից շատ պարսիկներ հանեց, 2.000 հռոմեացիներից կազմված կայազոր թողեց ու վերադարձավ մայրաքաղաք» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Հովհաննես Կոմնենոս», բաժին 5, 6):

«Հունաց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.) գրավեց նաև երկու այլ ամրություններ, որոնք դիմադրություն էին ցույց տվել ու այդ պատճառով թալանվեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 5):

³⁷⁶⁷ «Հայոց 584 թվականին Լևոնը տիրեց Սարվանդիքարին և նրա ու ֆրանկների միջև վեճ առաջացավ...։ Հայոց 585 թվականին Ռուբենի որդի Լևոնը վիճեց Սարաշի տեր Պադոսիի հետ և երեք ամիս անց Աստիղի իշխան Բոհեմունը (Հեղինակը շփոթում է Աստիղի դքսության դուքս Բոհեմունը Տերեմուտացուն Աստիղի դքսության դուքս Ռայմունդ Պուատիեցու (1135-1149) հետ - Մ.Ֆ.) բռնեց նրան...։ Երկու ամիս անց Բոհեմունը որպես պատանդ վերցրեց Լևոնի որդիներին, Միսիսի, Ադանայի և Սարվանդիքարի հետ միասին 60.000 դահեկան փրկագին ստացավ, որից հետո միայն ազատեց Լևոնին ու նրան տուն թողեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»)։

«Լևոնը հաղթեց Սարաշի տեր Բայդուսին, որից հետո Աստիղի տեր Պետրիկը (Աստիղի դքսության դուքս Ռայմունդ Պուատիեցին - Մ.Ֆ.) բռնեց նրան։ Դրանից երկու ամիս հետո, որպեսզի ազատեն Լևոնին պատանդությունից, նրա որդիները տվեցին Մսիսը, Ադանան և Սարվանդիքարը, ինչպես նաև 60.000 դահեկան, որից հետո Լևոնին ազատ արձակեցին» (Սամվել Մեղեց «Ժամանակագրություն»)։

«Հունաց կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ի - Մ.Ֆ.) արշավանքի ժամանակ Պուատիկը (Աստիղի դքսության դուքս Ռայմունդ Պուատիեցին - Մ.Ֆ.) տույնապես զորք հավաքեց և մտավ կորդպետելու Կիլիկիո երկիրը։ Լևոնը պատրաստվեց ճակատամարտ տալ նրան, սակայն աննկատելիորեն ընկավ զինակների պատրաստած ծուղակը և բռնվեց» (Ամառուս Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 309):

«Այդ ժամանակ Տրա Կասիլը գնաց Կիլիկիայում գտնվող Լևոնի մոտ և դարձավ նրա որդեգիրը։ Դրանից հետո նա հավաքեց հայերին և պատերազմի մեջ մտավ Զեմիար-Չամանում գտնվող ֆրանկների դեմ, երբ հայերից շատերը սպանվեցին» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եվ ահա, բանից ելած այդ մարդուց, որը բռնվել էր պատերազմում ու պահվում էր կալանքի տակ, նրանք երդում վերցրին, որ նա իրենց քաղաքական ու դաշնակիցը կլինի» (Հովհաննես Կիսամոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 7):

³⁷⁶⁸ «Այդ տարի Սուլվարը արշավանք գործեց ալ-Ջազր և Չարդանա ամրոցի ուղղությամբ։ Նա հարիսի մոտ հարձակվեց ֆրանկների վրա և ներխուժեց ալ-Մասարաթայի շրջանը, որից հետո ավարով վերադարձավ Հայես» (Եմալ-Էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատընտիր»)։

3769 «Յոյնների 1447 և արաբների 530 թվականի Միքայել Յայը, որը Բալակի (Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բալակի - Մ.Յ.) ժամանակներում Կարկար ամրոցը տվել էր ֆրանկներին և հեռացել այնտեղից, վերադարձավ ու հետ գրավեց այն» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

3770 «Միքայել Յայը պատերազմ սկսեց նրանց դեմ և թալանեց նրանց գյուղերը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

3771 «Սևավերայի բնակիչները պատերազմ սկսեցին Միքայելի դեմ և նա ասպատակեց նրանց գյուղերն ու թալանեց ունեցվածքը: Այդ ժամանակ թուրքերը հավաքվեցին Չիգուսնայի մոտ, որը Եփրատի ափին էր, շրջապատեցին նրան և նա չկարողացավ փախչել: Միքայելը, սակայն, բարձր ժայռից օդազրահը հազած և վահանը ձեռքին գետը նետվեց, սուզվեց մինչև գետի հատակը, որից հետո ցամաքով բայլեց ու փրկվեց: Դրանից հետո Միքայելը Կարկարը հանձնեց ժայռիկին (Եղեմիայի կոնստանտինյան ժայռի կոնստանտինյան - Մ.Յ.)՝ փոխարենը ստանալով Ստեփանոսը: Իր հերթին ժայռիկը Կարկարը 500 դիևարով վաճառեց Վասիլին՝ Յայոց կաթողիկոսի եղբորը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 8):

«Մի անգամ թուրքերը Չիգուսի շրջակայքում, որը գտնվում էր Եփրատի ափին, շրջապատեցին Միքայելին: Եվ ահա, այն բանից հետո, երբ նրանք բոլոր կողմերից շրջապատել էին նրան, նա, հազած երկաթյա օդազրահը, ժայռի կատարից գետը նետվեց: Այս վիճակում, ահա, նա սուզվեց մինչև գետի հատակը, հետո դուրս լուրջաց, դիմեց փախուստի և հեռացավ, ընդ որում ասում էին, թե նա նույնիսկ բաց թողնեց ձեռքում գտնվող վահանը: Դրանից հետո այս Միքայելը Կարկարը տվեց ժայռիկին (Եղեմիայի կոնստանտինյան ժայռի կոնստանտինյան - Մ.Յ.) և նրանից ստացավ Սուպրոսը, իսկ ժայռիկն էլ Կարկարը հանձնեց Յայոց կաթողիկոսի եղբայր Վասիլին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

3772 «Այդ ժամանակ Եգիպտոսում արաբական արքան (Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ռաֆիգը (1131-1149) - Մ.Յ.) եր իշխում, որի որդին հոր դեմ դավադրություն կազմեց՝ ցանկանալով սպանել նրան և իշխել: Տեսնելով, որ արաբները որդու կողմն են, արքան դիմեց Եգիպտոսում եղած հայերին, որոնք այնտեղ ապրում էին այն ժամանակից ի վեր, երբ եկել էին Ասորիքից: Նրանք մեծաքանակ էին և Եգիպտոսում իրենց կաթողիկոսն ու եպիսկոպոսն ունեին: Այս կաթողիկոսը Վահրամ անունով մի եղբայր ուներ, որն էլ գլխավորեց հայերին: Եվ ահա հայերը, հավաքվելով արքայի մոտ, մարտի մեջ մտան նրա որդու կողմն անցած արաբների դեմ և, նետեր արձակելով արաբների ուղղությամբ, մի բանի հազար հոգու սպանեցին, բռնեցին արքայի որդուն և հոր թուլությունով սպանեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 7):

«Երբ Յասսադ մեռավ, Ռաֆիգը (Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ռաֆիգը - Մ.Յ.) վեզիր Նշանակեց Եմիր Տաջ ալ-Ղաուլա Վահրամին (Ճաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր գործարարամասնատիր Վահրամ Ղալիսկունուն (1135-1140) - Մ.Յ.) որը քրիստոնյա էր: Սա իշխանության տեր դարձավ և հայերին պաշտոնների նշանակեց, իսկ մահմեդականները արհամարհվեցին: Այդ մասին հիշելու ենք Յիջրի 531 թվականին, եթե բարձրյալն Ալլահը կամենա» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

3773 «Այդ ժամանակ Մոսուլի տիրակալ Իմամ-Էդ-Դին Չանգին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Յ.) պատերազմում էր Արտուխյանների էմիրիկոսի՝ Մարդինի ու Յիսն-Էմեֆի տերեր թեմուրտաշի (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր թեմուրտաշի - Մ.Յ.) ու Դաուդի (Յիսն-Էմեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Դաուդի - Մ.Յ.) հետ: Յիսամեդդին թեմուրտաշը գտնվում էր Դարայի ու Նիսիբիսի մեջ գտնվող մի վայրում, որ կոչվում էր Մարգա: Այստեղ նրան միացավ նրա խորթ եղբայր Ռուբենդրդուլան և նրանք իրար հետ շրջապատեցին Չանգինին: Վերջինս վախճում էր, թե չի կարողանա հաղթել նրանց, ու դրա համար էլ հրամայեց իր ռազմիկներին օդազրահներ հազնել և, հանելով սրերը պատյաններից, մնալ իր վրանի մոտ՝ կարծես մի երկաթյա պարիսպ կազմելով: Ահա այս կերպ նրանք կանգնել էին վաղ առավոտից մինչև երեկո, երբ հանկարծ Յիսամ-Էդ-Դինն ու Դաուդը վիճեցին, որի արդյունքում վերջինս վերցրեց իր ռազմիկներին և հեռացավ դեպի լեռները: Այս կերպ թշնամու ռազմիկների մեծ մասը ցրվեց: Դրանից էլ օգտվելով՝ ոգի առած Չանգին ընկավ Յիսամ-Էդ-Դինի հետևից, որի հեծյալները փախան Մարդին, սակայն հետևագործ զգալի մասը գոհվեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 7):

3774 «Այնտեղ նրանք իմացան, որ Նիսիբիսի տիրակալը ապստամբել է Չանգինի (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգինի - Մ.Յ.) դեմ՝ համաձայնության գալով Մարդինի տիրակալ Յիսամ-Էդ-Դինի (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր թեմուրտաշի - Մ.Յ.) հետ: Եվ ահա Չանգին Բաղդադի խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ առ-Ռաշիդի (1135-1136) - Մ.Յ.) ու սուլթան Դաուդի հետ մեկնեց դեպի Նիսիբիս, հնազանդեցրեց նրան և վերադարձավ Մոսուլ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 7):

3775 «Այդ ժամանակից էլ ինքն սկսվեց հռոմեացիների պատերազմը իսալիդիացիների դեմ: Յայագգի Լևոնը, վերցնելով հռոմեացիներից ենթակա մեծաթիվ իսալիդիական բաղաբեր, որոշեց պաշարել Սելևկիան» (Յովհաննես Կիլևանու «Յամառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 7):

«Դրանից հետո արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը - Մ.Յ.) արշավանք հայտարարեց դեպի Կիլիկիա՝ ցանկանալով վրեժ լուծել Լևոնից այն բանի համար, որ նա ոչ միայն տիրել է հռոմեացիներին ենթակա մի բանի բաղաբերի, այլև ձեռք է բարձրացրել Սելևկիայի վրա» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Յովհաննես Կոմնենոս», բաժին 6):

«Լևոնը արշավանք ավագանություններ էր գործում նաև հունաց սահմաններում, այդ պատճառով Յիսամ կայսրը (Բյուզանդական կայսր Յովհաննես II-ը - Մ.Յ.) խիստ զայրացած էր նրա վրա» (Ամանուն Եղեմիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 309):

3776 «Այդ ժամանակ Միքայելը զոջաց իր արարքի համար և մտադրվեց կրկին տիրել Բաղաբին, սակայն, բանի որ ժայռիկը թույլ չտվեց, նա զորք հավաքեց և ամայացրեց Եստունի շրջակայքը: Ֆրանկները ելան նրա դեմ և նա պատահաբար սպանվեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 8):

«Դրանից հետո Միքայելը զորք հավաքեց և ելավ Քիշում երկրի վրա, սակայն ֆրանկները դարան դրեցին և սպանեցին նրան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

3777 «/3/ Իսկ դու, ով թագավոր, Պամփուլիայի Տեսպեի վրայով, որտեղով անցալում Ալեքսանդրը (Հունամակեդոնական տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծը - Մ.Յ.) բարբարոսների վրա արշավեց, կիլիկիացիների վրա ձիավարեցիր: Դու, ինչպես բարձրից սավառնող արծիվ, լեռնազագաթներից արընթաց Կիլիկիան Տավրոսն էիր իջնում՝ տեղի բարբարոսների վրա հայելով ինչպես եղևիկների ու նապաստակների: Այնտեղ դու վրա հասար արքայիկ Լևոնին, այդպես եմ ես անվանում նրա թագավորությունը, բանգի դու իրոք իժի նման այդ արքայիկին ճգնեցիր, տրորեցիր առյուծին և ապստամբած բոլոր վիշապներին: Դու այդպես վարվեցիր, իսկ համբավը Կոստանդնուպոլիս հասավ թռչուններից արագ, որից հետո այդ մասին ազդարարեց կայսերական նամակը: Այդ լուրի վրա ամեն ինչ իրար անցավ, հորդեց մարդկանց պերճամիտությունը, հոտեցին բազմությունները, մարդկանց հոգիները զմայլված էին, օրը լսելում էր ուռանալու և մենք ամենքս հոգով հրճվում էինք՝ և յոթըները, և պատմողներս: Ահա թե ինչպես ես դու գնեցով հնազանդեցնում բարբարոսներին՝ զարմանալի գործերով գերելով թո հպատակներին: Այդ, ի՞նչ կոչեմ քեզ, ով բարբարոսս հայ, որ ծիշտ լինի: Ով Դիոսկորոսի հետևորդ և Սևերոսի ուղեկից: Դու, թագավոր՝ Զեզ դիադեման, քեզ սանալանդիր: Մի՞թե չէիր հասկանում, որ, այդպես վարվելով, քեզ վրա ես հրավիրում կայսեր շանթերը: Զո ամբարտապանությունը ավելի մեծ է, քան Իքսիոնիկը, գործածո լալիշչությունը ավելի մեծ է, քան Տանտալոնիկը, ով դու իսկական Սալմոնեք: Բայց նախքան այս բռնատիրոջների և ապստամբների վրա արշավելը, ով կայսր, դու թո զորքի համար ճանապարհ էիր հարթում, երբ լեռներ էին բրվում, ըստ մարգարեի խոսքի... /4/ Դու նրանց դեմ արշավելիս նավերը լեռների վրայով չէիր ուղարկում, ոչ էլ ծովով՝ հեծելագործ, կամենալով Աթոսով նավարկել և Դելեսպոնտոսով ձիավարել, ճանապարհին անձամուր լինելով, ինչպես պարսիկները վարվեցին, գործելով ընդդեմ բնության տարրերի: Դու, աստծու հրեշտակը լինելով և նրա կողմից առաջնորդվելով, դու էիր զորքի առջևից գնում և պատրաստում ճանապարհը ընդդեմ թշնամիների: Բարբարոսները նախ մի բանում են համոզվում, որ իզուր են իրենց հույսը լեռնազագաթների հետ կապում, բանգի դու դրանք էլ ես գրոհով վերցնում՝ բռնելով բոլոր Տեսպեները և բարձր լեռները դաշտերին հավասարեցնելով: Դու տեղաշարժեցիր բարբարոսներին ու լեռները, ապացուցեցիր, որ թո աջը ավելի հզոր է լեռների ընձեռած ապահովությունից: Լեռները ամուր նստած են, բայց թո կամքը նրանցից էլ հզոր է: Աստված կարող է երկուշարժով երկիրը սասանել, իսկ թագավորը հնարեցնելով է այն տեղաշարժում... /5/ Այնտեղից դու արշավեցիր կոռնիկոսի Տյուփոնների վրա, որոնց շանթաբար արեցիր թո նետներով, նրանց գլխին բարեղի տարալի թափեցիր, ով թագավոր, և ոչնչացիր: Ո՞վ կարող է պատմել այնտեղ վարած թո մարտերի մասին, ո՞ր մուսան, ո՞ր Դոմեոսը: Ո՞վ կարող է պատմել Լամոս գետի մոտ թո հանած հեծյալ գնդերի մասին, Ասկորայում արձակած դիպուկ նետերի, այնտեղ գերի բռնածների, Կիլիկիայում ձեռք բերած առաջին ավարի ու կողոպուտի մասին: Այնտեղից դու, ամեն ինչ սասանող ու ցնցող սարսափելի սիրիկի նման, անցար դեպի Կիլիկիա՝ բարբարոսներին քշելով, ինչպես նավերը փորձանքները հորձանալու: Ո՞վ չի ապշի այնտեղ գործածո սխարվերների վրա, որոնցով ի սգբանե անտի հռոմեացիների պատկանող և անցալում նրանցից հափշտակված բաղաբերը ազատագրեցիր: Կարծես դու ինչ-որ աստված էիր, որ եկար նրանց բազմությունը գերությունից ազատագրելու» (Միքայել Իսալիկուս «Ներքոդական Յովհաննես կայսեր», գլուխ 3-5):

«Այդ տարի լուր եկավ այն մասին, որ հույների արքա Կիսիանին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը - Մ.Յ.) ելել է Կոստանդնուպոլիսից Յիջրի 530 թ-ի Չուլբադա ամսին կամ էլ, ըստ այլ հաղորդման՝ Յիջրի 531 թվականի Մուհառամ ամսի 1-ին: Նա հասավ Անթաթիա կղզուն և մնաց այնտեղ, մինչև օր ապրիլի 10-ին չեկան նրա նավերը, որոնք բեռնված էին պարենամթերքով, փողերով ու ռազմական հանդերձանքով: Դրանից հետո նա պաշարեց Նիկիան ու գրավեց այդ քաղաքը, թեև, ըստ այլ պատմածների, բնակչությունն ինքն էր պայմանավորվել նրա հետ» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Նախապես ասվեց, որ ֆրանկները Կոստանդնուպոլսի թագավորին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ին – Մ.Ֆ.**) լուր ուղարկեցին՝ օգնության կանչելով և հիշեցնելով, թե ինչ էր արել Չանգին (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.**): Նրանք համոզում էին նրան օգնության հասնել այս երկրին, բանի դեռ ուրիշները չէին տիրել և դեռ ավելորդ չէր նրա գալը: Սա պատրաստվեց և ջանասիրությամբ ճանապարհի ընկալ: Սկզբում ծովի վրա նավ նստեց և եկավ Անտալիա, որը նախապես նրան էր՝ ծովի ափին: Այստեղ խարխիս գցեց և մնաց, սպասելով նավերի գալույթանը, որոնց մեջ էին իր բեռները և գեներ: Երբ հասան, նա այդտեղից գնաց Նիկիա (**կարելի է կարծել, որ խոսքը Սեկանդրի մասին է – Մ.Ֆ.**), որը պաշարեց, ու նրա տները դրամական հարկ վճարելու պայմանով հաշտություն կնքեցին: Ասվում է նաև, որ նա նվաճեց այն առանց պայմանի» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁷⁷⁸ «Այդ բաղաբեր ա.ս. սակայն, երկար չմնաց Կոստանդնուպոլսի ձեռքում նրան ենթակա այլ բաղաբերի շարքում, բանգի պարսիկները ավելի մեծ, բան նախկինում էր, բանակությամբ և ավելի գերակշիռ ուժերով, հարձակվեցին նրա վրա, պաշարեցին և սովով ստիպեցին հանձնվել այն ժամանակ, երբ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.**) այլ կարևորագույն գործերով էր զբաղված ու դրա վրա ուշադրություն չէր դարձնում» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Յովհաննես Կոմնենոս», բաժին 6):

³⁷⁷⁹ «Յետապնդելով Դաուդին, որը ապաստանել էր Յայաստանում, Մասուդը այնտեղից գերիներ վերցրեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 7):

³⁷⁸⁰ «Յայտց 585 թվականին եկավ սուլթան Մահմուտ իբն Դանիշման իբն Եմիր Խազին (**Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**): Նա բազմաթիվ զորքերով եկավ Մարաշ գավառը, հարձակվեց Զետուն բաղաբերի վրա և այգեկույթի ժամանակ կրակի տվեց գյուղերի տներն ու վանքերը: Նա վեց օր բաղաբեր պաշարման մեջ պահեց, սակայն նրա դեմ չկանգնեցրեց ոչ պատեմ, ոչ էլ բաղաբեր մեքենաներ, նետաձգությամբ էլ չզբաղվեց, միայն կորեց գետի ջուրը, կտրատեց այգեստանները, չորս կողմն ասպատակ սփռեց և ավար կուտակեց: Այդ ժամանակ բաղաբերի ներսում գտնվողները, իրենց աչքի առաջ ունենալով մոտալուտ փորձրիկն ու արյունահեղությունը՝ բաղաբերի գրավումը, այն աստիճան հուսաբեկ եղան, որ մի գիշեր լքեցին արտաքին պարիսպը: Հոգևոր առաջնորդները և բանակները սրտապնդում ու հորդորում էին բաղաբերից հեռանալը, Տիրոջ էին պաղատում և նրանից մահ աղերսում, որպեսզի չընկնեն անհավատների ձեռքը ու հեթանոսների ծաղր և ծանակի առարկա չդառնան: Նրանք գիշեր-ցերեկ առանձին կամ ընտանյոք խաչերով, բազկատարած աղոթելով աստծուն, պատարագ էին մատուցում: Գթառաստ և ողորմած աստված, սակայն, մեր մեղքերը նկատի առնելով հանդերձ չուզեց թշնամու ձեռքը հանձնել մեզ, նա ափսոսաց իր սիրելի որդու՝ մեր Տիրոջ, Դիտուս Զրիստոսի արյան գինը: Մահմուտը իրական չուզեց զինվորներին մարտնչել բաղաբերի դեմ և ուրբաթ օրը՝ մեր Փրկչի չարչարվելու օրը, Զետուն բաղաբեր փրկվեց: Մահմուտը հորդեհեց աղոթատունը՝ Կարմիր վանքը, վանականների խրճիթները, ջարդուփշուր արեց տերունական բարե և փայտյա խաչերը, թալանեց պղնձյա և երկաթյա սպասեղներ, խորտակեց հաղորդության սուրբ սեղանը, ջարդեց գեղեցկաիտուս փորագրություններ ունեցող դուռը ու մնացածն էլ վերցրեց, տարավ իրենց երկիրը՝ հարձերին և ամբոխին ցույց տալու, ինչպես այն բարեկամի: Այստեղ էր, որ իրականություն դարձավ մարդեղությունը, թե. «Եվ Սիոնի դուռերը լքվեց Ե ալոյ մի խրճիթի նման, մրգապղծի հյուղակի պես, նմանվելու է զուլգից գրկված սգավոր տառորակի, սյան վրա թառած գարշելի ագռավի»: Եվ ահա Մահմուտը, ինչպես ասացինք, ուրբաթ օրը շուտափույթ հեռացավ, որովհետև նրան հայտնել էին, որ ռուսոյց կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.**), ընդառաջելով մեր իշխան Պաղտիկի պաղատագին խնդրանքին, գալիս է պաշարված Զետուն բաղաբեր օգնության» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3): «Թուրքերը, տեսնելով, որ ֆրանկներն ու հայերը զբաղված են պատերազմով, ուղարկեց մի դաժան այրի՝ Աֆշինին, որը ամայացրեց Զետունի շրջակայքը՝ որևէ դիմադրության չհանդիպելով: Այս կերպ ամայացնելով էլ նա հասավ մինչև Անտիոք» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 8):

³⁷⁸¹ «Դանիշ իեստո նա (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.**) գրավեց Չարդանան» (Բենավ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

³⁷⁸² «Զրիստոսի 1133 և Յայոց 579 թվականին Լևոնը գրավեց Կիլիկիայի Սսիս, Ադանա և Տարսոս բաղաբերը, բանգի Անտիոքի տերը (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցին – Մ.Ֆ.**), նենգորեն գերելով իրեն, մինչ այդ տիրել էր այդ ամենին: Յայոց 580 թվականին Լևոնը գրավեց Մարվադիթալը և վեճ առաջացավ նրա ու ֆրանկների միջև» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի, որը համապատասխանում էր հուլյան 1448 թվականին, հուլյան արքա Յովհաննեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.**) գայրացած եկավ Լևոն Յայի դեմ և գրավեց Տարսոնը, Ադանան ու Մուպուսեստիան» (Բար-Յերեմեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁷⁸³ «Կարկառի տերը, հեռացվելով իր տիրույթներից ֆրանկների կողմից, մեկնեց Լևոն Յայի մոտ, որը Կիլիկիայում էր, ու դարձավ նրա փեսան: Մինչ այդ նա հավաքեց հայերին և եկավ, որպեսզի Պարգմանի մոտ հարձակվի ֆրանկների վրա, սակայն այնտեղ հայերի մեծ մասը կոտորվեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 8):

³⁷⁸⁴ «Այդ ժամանակ Շահի Արմենի (**Շահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեյման իբն Իբրահիմ – Մ.Ֆ.**) վրա է հարձակվում Պարսից զորավար Էլտուկուզը (**Էլտուկուզյանների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Էլտուկուզ – Մ.Ֆ.**), որը պարտվելով վերադառնում է ամիթով» (Վարդան Արևելցի «Տիգրեական պատմություն», գլուխ 72):

³⁷⁸⁵ «Լևոնն ու իր բոլորորդին (**Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**) մի կողմ եղան, իսկ թագավորն (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Յուլի Ամառացին – Մ.Ֆ.**) ու Անտիոքի զորքը՝ մյուս: Եվ ահա ավերեցին Կիլիկիայի աշխարհը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

³⁷⁸⁶ «Այդ ժամանակ եկավ նաև իսմայելցիների անօրեն ազգն ու, բրիստոնյաներից անհամար բազմություն գերի տանելով, ավերեց Կիլիկիա աշխարհը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

³⁷⁸⁷ «Այդ թվականին ալ-Հաֆիզը (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Հաֆիզը – Մ.Ֆ.**) պաշտոնից ազատեց իր վեզիր բրիստոնյա հայ Վահրամիսին (**Ճաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Վահրամ Պահլավունուն – Մ.Ֆ.**) այն պատճառով, որ նա մոսուլմանների պաշտոններում հայերին էր նշանակում և այդպես ստորացնում էր նրանց: Այդ բանից դժգոհեց Ռիդվան իբն ալ-Վալախշի անունով մեկը, որ մեծաբանակ զորք հավաքեց և գնաց Վահրամի դեմ: Վահրամը փախավ ալ-Սալիդ, բայց հետո հետ դարձավ: Ալ-Հաֆիզը բռնեց նրան և կալանավորեց պալատում: Հետո, սակայն, հիշյալ Վահրամը կրոնավոր դարձավ և ալ-Հաֆիզը նրան ազատություն շնորհեց» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդ տարի Ջուսադա Ա ամսին Եգիպտոսի տեր ալ-Հաֆիզ Լիդինիլլահ ալալիի (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Հաֆիզը – Մ.Ֆ.**) վեզիր Տաջ ալ-Հաուլա Վահրամը (**Ճաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Վահրամ Պահլավունուն – Մ.Ֆ.**) փախավ: Նրան վեզիր էր նշանակել իր որդու՝ Հասանի, սպանությունից հետո Յիջրի 529 թվականին: Սա հայ բրիստոնյա էր, որը կարողացավ երկիրը իր իշխանության տակ առնել, հայերին պաշտոնի նշանակեց, իսկ մահմեդականներին էլ հեռացրեց: Նա և իր նշանակած հայերը վատ վերաբերվեցին, արհամարհեցին մահմեդականներին և փափագեցին նրանց պաշտոնները: Եգիպտոսի ժողովրդի մեջ այդ բանից խորեց Ռիդուան իբն ալ-Ռիհինին, որը գայրախալով և անհանգստանալով մեծ զորք հավաքեց ու քայլեց Կահիրեի վրա: Վահրամը լսելով, առանց կռվի ու պատերազմի փախավ Սալիդ» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հաֆիզ խալիֆը (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Հաֆիզը – Մ.Ֆ.**) պաշտոնագրվեց հայազգի բրիստոնյա վեզիր Վահրամին (**Ճաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Վահրամ Պահլավունուն – Մ.Ֆ.**), որովհետև նա հայերին կարևոր պաշտոններ էր տալիս: Վահրամը այնուհետև կրոնական կարգ մտավ» (իբև ալ-Վարդի «Պատմություն»):

³⁷⁸⁸ Այս մասին ամենայն հավանականությամբ հայտնում է Սալիդգին:

³⁷⁸⁹ «Հաֆիզը (**Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Հաֆիզը – Մ.Ֆ.**) պաշտոնագրվեց հայազգի բրիստոնյա վեզիր Վահրամին, որովհետև նա հայերին էր տալիս կարևոր պաշտոնները: Վահրամը այնուհետև կրոնական կարգ մտավ» (իբև ալ-Վարդի «Պատմություն»):

³⁷⁹⁰ «Շահի Արմենը (**Շահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեյման իբն Իբրահիմ – Մ.Ֆ.**) խենթենկից խլում է Ամյուկը» (Վարդան Արևելցի «Տիգրեական պատմություն», գլուխ 72):

«Աթաբեկ Էլտուկուզը (**Էլտուկուզյանների աթաբեկության ապագա հիմնադիր աթաբեկ Էլտուկուզ – Մ.Ֆ.**) գրավեց Ամյուկը խալիթներից» (Միքայել Արևելցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

³⁷⁹¹ «Աթաբեկ Էլտուկուզը (**Էլտուկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էլտուկուզ – Մ.Ֆ.**) գրավեց Սանասունքը Վիրգենից» (Միքայել Արևելցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

³⁷⁹² «/6/ Տարսոսն այլևս թող Տարսոս չկոչվի, այնտեղ թռած ինչ-որ Պեգասոսի սմբակից, ոչ էլ Պերսևսի՝ այնտեղ սայթաքած որդի Տարսոսից, Կիլիկիան էլ՝ Կիլիքից: Ով թագավորները, այդ վայրերը ձեր անուններով կոչեք, բանգի այդտեղ ձեր գործած հրաշքները նրանց գործածներից շատ ավելի մեծ են: Դու (**Ինդիանը դիմում է Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ին – Մ.Ֆ.**) այդ կերպ կիլիկիացիներին սարսափով էիր պատում, կեղտերին սահմնեցնում, Տարսոնը գրավում, Ադանա ներխուժում, Մուպուսեստիան գեներով առնում: Այդ առթիվ մենք ծափահարում ենք, չենք լռում, երգվում են, հանուն քո Կիդոնտում տված մարտերի և Սարոսում բարբարոսներին գերելարելու իրողության, այլ լայնաբերան

ներքողում ենք, պատմում այնտեղի կելտերի գլխին բերածը փորձանքների մասին: Այնուհետև Կիլիկիայի այդ բաղաբերից դու գնացիր Կիլիկիայի այլ բաղաբերի վրա, կելտ բարբարոսներից՝ հայ բարբարոսների վրա, Տարսուղի՝ Ամավարգա, լայնարձակ դաշտերից՝ լեռները, որ ուղծով հնարավոր չէ անցնել...: /8/ Դու նրանց բաղաբերը գրոհով էիր վերցնում, նրանց վրա խուժելով ինչպես փոթորիկ, ջարդելով ամեն մի դիմադրություն և ապշեցնելով Ասորիքի ու Կիլիկիայի բոլոր բնակիչներին» (Միքայել Իստաիկոս «Ներքողական Յովհաննես կայսեր», գլուխ 6, 8): «Իմանալով այդ մասին՝ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.) գործ հավաքեց ու մեծագույն շտապողականությամբ գնաց նրա դեմ: Այդ նպատակով և մեկ այլ պատճառով, որի մասին ես հիմն կատեմ, նա ուղղվեց Կիլիկիա: Բանն այն էր, որ, երբ Ասորիքի տիրակալ Բոհեմոնը (Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնը Տերենտացին - Մ.Ֆ.) մահացավ, այդ երկրի ղեկավարները դեսպանորդների միջով հայտնեցին արքային, որ, եթե նրան դա ընդունելի է, թող Բոհեմոնի աղջկան կին վերցնի իր փոքր արքայորդի Մանուիլի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.Ֆ.): համար և դրանից հետո ողջ իշխանությունը Աստիոքի նկատմամբ անմիջապես կպատկանի իրեն: Չէր հասցրել դեռ նա մտնել Կիլիկիա, սակայն, երբ անտիոքացի, փոխելով իրենց մտադրությունները, ընկերների ու բարեկամների փոխարեն վերածվեցին նրա երդվյալ թշնամիների: Տեսնելով, սակայն, որ չեն կարող դիմարդել հռոմեական զորքին, նրանք պետք համարեցին իրենց միացնել Լևոնին: Եվ ահա, բանտից ելած այդ մարդուց, որը բռնվել էր պատերազմում ու պահվում էր կալանքի տակ, նրանք երդում վերցրին, որ նա իրենց բարեկամն ու դաշնակիցը կլինի արքայի դեմ, որից հետո նրան բաց թողեցին: Այդ ընթացքում Կիլիկիա ժամանած արքան զբաղեցրեց Մուրասեստիան, տիրեց նաև Տարսուղին ու Ադանան» (Յովհաննես Կիլիկիացի «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 7): «Հավաքելով արդեն իսկ եղած զորքը, նրանց միացնելով նոր հավաքվածները և երկարատև արշավանքի համար հետը վերցնելով բավարար բանակությամբ պարենամթերք՝ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.) ժամանեց Կիլիկիայի դարպասներ և, առանց մարտի անցնելով դրանք, զբաղեցրեց Ադանան ու տիրեց Տարսուղին: Չբավարարվելով, սակայն, դրանով՝ նա պայքար սկսեց ողջ Հայաստանի համար և, այն բանից հետո, երբ կարևորագույն ամրոցներից ոմանց տիրեց պայմանագրով, իսկ մյուսներն էլ հնազանդեցրեց ուժով, իրոք դարձավ ողջ երկրի տերը» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Յովհաննես Կոմնենոս», բաժին 6): «Այդ ժամանակ շատ հաղորդուններից հայտնի դարձավ, որ Կոստանդնուպոլսի կայսր Յովհաննեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.)՝ Ալեքսեյ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի - Մ.Ֆ.) որդին, իր կայսրության բոլոր ծայրերից ժողովուրդներ է հավաքել, որոնք խոսում էին տարբեր լեզուներով, և իսկապես բանակի պատրաստություններով ու գումակով, ինչպես նաև հեծելազորի անհաշիվ ջոկատներով առաջանում էր Ասորիքի ուղղությամբ: Հետագայում պարզվեց, որ այս հաղորդումները իրոք անհիմն չէին, բանի որ, այն բանից հետո, երբ Աստիոքի ժողովուրդը կանչեց երիտասարդ Ռայմոնդին (Աստիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցուն - Մ.Ֆ.) և նրան կնության տվեց Բեռնոնուհի (Աստիոքի դքսության դուքս Բոհեմոնը Տերենտացու - Մ.Ֆ.) աղջկան, կայսրը, զայրացած այն բանից, որ այդ հարցում իր կարծիքը չեն հարցրել ու խախտել են ամեն մի կարգ, որոշեց բաղաբերից դուրս բերել բոլոր օտարականներին և իր իշխանությունը հաստատել այնտեղ: Եվ այսպես, զանկանալով տիրել ոչ միայն Աստիոքին, այլև՝ հարակից շրջաններին՝ նա ձեռք գտրվեց այդ արշավանքին...: Եվ այսպես կայսրը, պատռամալորներ ուղարկելով իր տերության բոլոր կողմերը, մի իսկական կայսերական շքեղությամբ սկսեց այդ արշավանքը, ընդ որում նրա բանակի սայլերը, Նոսրգներ ու այլ հանդերձանքը հնարավոր չէր հաշվել, գնահատել կամ չափել, երբ զորքն իրոք անհաշիվ բանակություն էր կազմում: Եվ այսպես, կայսրն անցավ Հելեսպոնտոսը, կարեց ծովը, որ սովորաբար կոչվում է Մուր Գևորգի Նեղոց, և ուղղություն բռնեց դեպի Աստիոք՝ հետև ունենալով զորքի անհաշիվ մի մեծություն: Անցնելով հարակից մարզերը՝ կայսրն ու իր զորքը հասան Կիլիկիա և կանգ առան այնտեղ, որպեսզի պաշարեն Տարսուղը՝ Կիլիկիայի այդ մեծ մայրաքաղաքը: Արդյունքում, գրավելով Տարսուղը՝ կայսրը վտարեց այնտեղից Աստիոքի իշխանության ներկայացուցիչներին և բաղաբեր առավ իր իշխանության տակ: Դրանից կարճ ժամանակ անց նա գրավեց նաև այդ երկրի Ադանա ու Մամիստրա քաղաքները» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 14, գլուխ 24): «Այդ ժամանակ հունաց արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.) տիրեց Տարսուղին և Կիլիկիայի այլ բաղաբերի» (Սամվել Սկևռացի «Ժամանակագրություն»): «586 թվականին հունաց կայսր Ծիրանածինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.) գրավեց Կիլիկիան» (Յեթում II «Տարեգրություն»): «Հունաց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ի - Մ.Ֆ.) գրավեց Տարսուղը, Մսիսը և Ադանան» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 309): «Այստեղից նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.) գնաց Ադանա և Մամեստիա քաղաքները, որոնք կիրճերի ամրոցների տեր, հայազգի Լևոնի ձեռքում էին: Նա երկուսն էլ պաշարեց ու գրավեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Քրիստոսի 1137 թվականին կայսր Յովհաննեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.), որը դժգոհ էր Լևոն Հայից, ներխուժեց Կիլիկիա և տիրեց Տարսուղ, Ադանա, Մուպսուեստիա և այլ քաղաքների» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 8): «Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.) շարունակեց արշավանքը և տիրեց Ադանային, ալ-Մասիսային և այլ վայրերի» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»): ³⁷⁹³ «/5/ Այդ փեվածները իսկույն պարիսպների հետևում ապաստանեցին և փակեցին թ (հեղինակը դիմում է Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ին - Մ.Ֆ.) մուտքը, բայց դու թ գինկորներով ու բաղաբեր գրավելու պատերազմական կոչով թ գինկորներին բաղաբեր ու արդյունքին ներառվեցիր, կարելի է ասել՝ ինչպես Աթենսը Դիոմեդեսի և կամ Ալեքսանդր (Հունամակեդոնական տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծը - Մ.Ֆ.) Մարական պատերազմում մակեդոնացիներին: Նրանք իսկույն, կարծես ատամներով, պարիսպներն էին ճարակում: Շարունակությունը թող լրացնի ողբերգակ Յոմերոսը: Նրանք տղամարդկանց են կոտորում, բաղաբեր իր ճարակ են դարձնում, ինչպես մյուս գրաված քաղաքներում, դրա գլխին փորձանքներ են թափում: Եթե ողբերգության հիմքում ընկած են ողբն ու հրաշքը, ինչպես ասում են խոսքի վարպետները, ապա այստեղ բարբարոսների համար ողբը փորձանքն էր, իսկ ամենամարդասիրական հրաշքը՝ կայսրը կարեցանքը դեպի անհաշտ թշնամիները: Սրանց համար փրկության վերջին խարիսխը միջնաբերդն էր, բայց ակամա դրանից էլ են զրկվում, նրանց վրա կարծես անսպասելի մրդիկ տեղաց, բանգի թ հարազատ որդին՝ մեր թագավորը, նրանց դեմ կանգնեցրեց ավերիչ բաբալը: Ով թագավոր, դու, որպես ահարկու գրոհողի, նրան ուղարկեցիր բարբարոսների դեմ: Նրան դաստիարակողը ինչ-որ պարծենկոտ հիպպոկլեստալոս չէր, որից ծիպադարձություն ու գիտելիքներ տիրեցրեց, առաքելություններ որդին հորից ի բնե ժառանգեց: Ով անսիրտներից ու անպարտելիներից: Ասում են, որ Յերակլեսն անգամ ի վիճակի չէ երկուսի դեմ կռվել, եթե համայն Ասիան չկարողացավ դիմանալ մեկ կայսր, նրանք ինչ կարող են անել, երբ Յերակլեսին օգնության է հասնում Իոլայոսը: Բազմազուլիս ո՞ր հիդրաները կարող են ձեզ դիմանալ: Դու, ով կայսր, ինքդ պիտի կտրես հիդրայի գլուխները, և դու, ով թագավոր, պիտի այրես կորված տեղերը, միայն այդպիսով կհաղթահարվի ողջ երկրը...: Իսկ ես, ինձ համակած գայլույթի ազդեցությամբ, շեղվեցի խոսքից: Այժմ վերադառնում եմ սկսածս պատմությանը շարադրանքին: Արշավունիքների տոհմը ամենազորավորն է, ամեն մի ցեղից ավելի անհաշտ, նրանց զորքը՝ մարտական, որ բազմիցս ընդդիմակալեց պարսիկներին ու հռոմեացիներին, Պոմպեոսին (Հռոմի առաջին եռապետության եռապետ Պոմպեոսին - Մ.Ֆ.) կատարյալ կործանման դուռը հասցրեց, բայց, հակառակ դրան, թ նիզակից նրանք խայտառակ պարտություն կրեցին: Ամեն ինչից հույսերը կտրած՝ նրանք որոշեցին դիմել մրակին և սկսեցին թ բարաններին հարվածել յուրօրինակ շանթերով՝ բարերի փոխարեն շահեր արձակելով: Նրանք, սակայն, իրենց հաշիվների մեջ սխալվեցին, բանգի փորձեցին պանտարթ բարի վրա կրակ թափել, որովհետև դու, կայսր, իսկույն հանգցրիր նրանց արձակած շահերը, այն էլ՝ ոչ ջրով, այլ հնարամտությամբ՝ նրանց հրաձգությամբ աղյուսե պարիսպ հակադրելով, որպեսզի բարբարոսների կրակը, աղյուսները թրծելով, բեզ ծառայած լինի: Երբ նրանք տեսան, որ հրաձգությամբ արդյունքի չեն հասնում, իրենք իրենց դեմ գայլացած, դաշնակից հուրը սեփական բաղաբերի դեմ են օգտագործում և պարսավում են իրի անզորությունը՝ ասելով. «Ով անպիտան տարր, միայն կայսրը համար սառը: Բանի որ, ով հուր, դու ևս նրանից պարտվեցիր, եկ, մեզ ցույց տուր թ զորությունը, կրակի ճարպի դարձրու բաղաբեր բնակարանները, որպեսզի կայսրն իմանա, որ մեր կրակի դեմ էլ է նա կռվում»: Այդպես ասելով՝ նրանք բաղաբեր կրակի տվեցին և նա իսկույն ամեն կողմից ամբողջությամբ բոցավառվեց: Այդ հրաշքները դու գործեցիր, ով թագավոր՝ բաղաբերների կրակը բաղաբերների դեմ շրջելով: Նրանք բաղաբեր փութանակի գնում են միջնաբերդը, միառժամանակ դառնալով պաշարյալներ ու փախստականներ, բայց դու նրանց այնտեղից էլ են դուրս հանում և վերստին պարտության մատնում նրանց, ովքեր կրակով իսկ չկարողացան գեթ մեկ անգամ հաղթել: Դու նրանց վրա էլ էիր գոչում, ով թագավոր. «Ես Պոմպեոս չեմ, ով Լևոն Ռուբինյանի բարբարոս ստորկներ, ոչ էլ ձեր երկու կողմում գտնվող կելտն ու Իսմայիլը, այլ Կոմնենոս կայսրն եմ՝ թագավորական ծիրանի ամենահարաշայի մարմալորումը»: Այդ դու թիկունք շրջելով ո՞ր ես փախչում, ապստամբ ու բռնակալ, ով ստատանոն թագավոր, թեև ծիշտ ես անում, բանգի, ով ամբարիշտ, ավետարան, բոլոր աստվածներն անգոսած, հալածական լինելով, նրա մի աստված միայն հիշեցիր...: /7/ Այդ իմացիր, որ սուրացող կայսրից չես փախչի: Լեռների գագաթները պիտի բարձրանան: Ինչ ես ասում: Եթե թաղուն անգամ դառնաս, նա բեզ կհասնի: Կայսրը այսպես ժամանակ ձեր կողմից հափշտակված քաղաքներն և պահանջում, որոնք դեռ հնուց հռոմեացիներին հարկատու էին: Ձեր հույսը մի դեմք վայրերի դժվարամատչելիության վրա: Այն վայրերով, որոնք ուղծով դժվար է գնալ, նա ձիով կգնա: Դու միայն մի բան ես շահում, այն, որ իսկույն չես գեղվում, բայց թ ամենասիրելիներն արդեն գեղվել են և, նախքան թ գեղվելը, թ գավակների ավար տարվելով գեղվեցիր: Կարծում ես, որ եթե՝

պաշարային, օգնության կզան Զրիստոսի բարոյական մասունքները: Հոյսոյ կտրի, նրանց հոգիները մեր դաշնակիցներն էին, այժմ մերը եղան նրանց մասունքները, որոնք մեծապէս պարտական են կայսեր, բանի որ ամբարշտների ձեռքից, ինչպէս տապալը, փոխվեցին: Մեկ է, դրանցից հետո, դու այնուհանդերձ ծոծրակը կխոնարհես, կհափկացնես քո ամենակարծի պարտանոցը, նրան, որին չճանաչեցիր որպէս լույս, կճանաչես որպէս հոյս» (Միքայել Իսայիկոս «Ներքողական Յովհաննէս կայսեր», գլուխ 5, 7):

«Այդ ընթացքում Կիլիկիա ժամանած արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննէս II-ը – Մ.Ֆ.) զբաղեցրեց Մոպուսեստիան, տիրեց նաև Տարսուսին ու Ադանային և պաշարեց մնալագրան...: Նա համառորէն պաշարման մէջ էր պահում մնալագրան, սակայն ներսում գտնվողները հնարավորություն գտան հողին հավասարեցնելու նրա ջանքերը: Բավարար կերպով շիկացնելով երկաթածողերը՝ նրանք նետում էին դրանք պարսպափայտ մեքենաների վրա և դրանք, խրվելով մեքենաների փայտյա մասերի մէջ, այրում էին այդ մեքենաները: Նման անհաջողությունների հաճախակի կրկնությունը ի վերջո թուլացրեց արքայի արհուրթությունը, սակայն այդ ժամանակ տրտմած հոր մոտ եկավ Իսահակն ու ասաց. «Հայր իմ, հրամայիր, որ փայտյա մասերը կալով պատեն»: Հենց որ դա արվեց՝ պաշարյալներն արդեն ի վիճակի չեղան դիմարդել այդ մեքենաների հաճախակի գործածությանը և ընդունեցին հռոմեական հրամանատարին» (Յովհաննէս Կիսամոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 7):

«Ոչ միայն Վահկա ամրոցի գրավման ժամանակ, սակայն, արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննէս II-ը – Մ.Ֆ.) դժվարությունների հանդիպեց, այլ ավելի շուտ էլ նրան բավականին ջանքեր արժեցավ մնալագրայի գրավումը: Այդ բաղաբը ինքն իրենով բազմամարդ էր, պատված էր ամուր պարիսպներով և տեղակայված էր ժայռոտ լեռներում, իսկ այն ժամանակ էլ այն ավելի էր ուժեղացվել, բանի որ, ինչպէս մի անվտանգ ապաստանում, այնտեղ էին պատսպարվել լիովին զինված ու մեծապէս էլ թաքարի մարդիկ, որոնց միացել էին նաև նոր ժամանածները և այն ամրացրել էին տարաբնույթ մեքենաներով: Մինչ այդ արքան այդ բաղաբ էր ուղարկել իր զորքի մի մասը՝ հենց այն մասը, որ կազմված էր պարսկական ջոկատներից, որոնք նա առաջ էր վերցրել իր բանակ Գանգրայի գրավման ժամանակ՝ նպատակ ունենալով այդ միջոցով պարզել հայերի տեղաբաշխվածությունը և ճշգրտորեն պարզել, թե ինչը ունի: Սրանք, սակայն, հենց միայն տեսան պարսիկներին, նրանց դէմ զայրույթով լցվեցին և, վստահ լինելով, որ արքան անմիջապէս կկործանվեն ու չեն դիմադրում իրենց առաջին իսկ հարձակումները, ելան նրանց դէմ: Դրան հաջորդած մարտում նրանք իրոք հաղթեցին պարսիկներին և նրանց փախուստի մատնեցին՝ երկար տարածության հետապնդելով, սակայն, այն բանից հետո, երբ փախուստի դիմած պարսիկները որոշ ժամանակ անց կանգ առան ու հետ դարձան, բանի որ արդեն հռոմեական ուժերն էլ էին նրանց օգնության հասել, այդ ժամանակ մարտը հակառակ տեսք ստացավ և հայերը իրենց կամքից անկախ փակվեցին պարիսպների մէջ: Դրանից հետո շուտով պարիսպներին են մոտեցնում պաշարողական մեքենաները և դրանցից նետվող կորակներն քարերով սկսում են հարվածել աշտարակներին: Բարբարոսները ևս, սակայն, այդ ընթացքում անգործության չէին մատնված ու նրանք ևս, ամրություններում մեքենաներ տեղադրելով, զորքի վրա ծանր քարեր էին նետում ու արձակում շիկացած երկաթածողեր: Այս հարցում նրանք հռոմեացիների նկատմամբ վճռական առավելություն ունեին, այնպէս որ սկզբում նրանցից շատերը վիրավորվեցին: Դրանից հետո, գործազնալով այդ ամենից, հայերը ելան ամրոցից և անակնկալ ու սրընթաց հարձակում գործելով, այրեցին պաշարողական մեքենաները՝ իշխողներին իրկազելով ժողովրդից հյուսված ցանցերը և ծածկոցները, որոնցով ծածկված էին այդ մեքենաները: Թշնամիների կողմից բարձր ծիծաղ բարձրացավ ու նրանք սկսեցին ուրախ շարժումներով բազում անգամ ծաղրել հռոմեացիներին՝ վիրավորական խոսքեր ասելով արքայի հասցեին և շարունակելով շաղկապատությունը: Այդ ամենը, սակայն, երկար չկատարեց ռաւական գործողությունները և չդադարեցրեց պայքարը: Հռոմեացիները արագորեն կարգի գցեցին քարանձառները, դրանք ծածկելի տակ առան, այդ ծածկերը կալից ու արդուից պատրաստված շաղկապով պատեցին և հաջորդ օրը կրկին վերսկսեցին պարիսպներին հարվածելը: Զանի որ այժմ հայերի կողմից արձակվող շիկացած երկաթածողներն արդեն վնաս էին հասցնում մեքենաներին, թշնամիների բոլոր ջանքերն իզուր անցան, անարդյունք մնացին և նրանց նախկին ուրախությունն ու հռիճոցը վերածվեց լացի, բանից շիկացած երկաթածողերը, որոնք նետվում էին բաղաբից, չնայած որ սրընթաց ընկնում էին և հզոր հարված էին հասցնում, սակայն, հանդիպելով փափուկ, կավե ու խոնավ ծածկին, որն էլ հետևանք չէին թողնում: Նրանց հարվածի ուժը աստիճանաբար թուլանում էր, հուրը՝ հանգուժում, ու դրա համար էլ դրանք չէին հասնում այն նպատակին, ինչ նպատակով որ նետվում էին: Երբ բաղաբային պարիսպը այս կերպ շատ տեղերում բանդվեց և մուտքը բաղաբ հարմար եղավ՝ մեծաթիվ թշնամիները, որոնք առաջ հանդուգն էին ու գնեք էին ճոճում, խոնարհվեցին արքայի առաջ, ընդ որում ավելի շուտ կարիքի բերումով, բան՝ կամավոր: Նրանք հանձնեցին մնալագրա բաղաբը, բայց այն էլ ոչ միանգամից, այլ պաշտպանվելու երկրորդ փորձը անելուց, ոչ մեկանգամյա մարտերից ու այն բանից հետո միայն, երբ անցան հարակից պարսպի վրա և այստեղից էլ, ինչպէս նախորդ պարսպից, ոչ առանց արյուն թափելու հետ մղեցին հռոմեացիներին» (Կիլիկիա խոնիացի «Պատմություն», «Յովհաննէս Կոմնենոս», բաժին 7):

«Հայոց 586 թվականին ռումից նույն կայսրը, այն է Ալեքսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.) որդին, որի անունը Պերփերոյեն էր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննէս II-ը – Մ.Ֆ.), մեծ ցատկով եկավ մնալագրա բաղաբը: Ամառ ժամանակ էր՝ հուլիս ամիսը: Նա երեսունհինգ օր պաշարեց բաղաբը և, բաբան գործի դնելով, սպառնալի փնակ ստեղծեց: Զաղաբացիները վտանգից որովհետև բաղաբը հանձնեցին Պերփերոյեն կայսեր, որն ամեն ինչ ձեռք գցեց: Նա գերեց Հայոց իշխան Լևոնին, նրա որդիներին և կնոջը: Նա առավ ու Կոստանդնուպոլիս տարավ աստվածածնի սուրբ պատկերը: Հայոց մեծ իշխան Լևոնը՝ Ռուբենի որդի Կոստանդին որդին, վախճանվեց Կոստանդնուպոլիս» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Պերփերոյենը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննէս II-ը – Մ.Ֆ.) գերեց Լևոնին...: Հայոց 581 թվականին Պերփերոյենը եկավ ու գրավեց Կիլիկիայի լեռնային և դաշտային մասերն ու ամրությունները: Նա բռնեց Լևոնին իր կնոջ և երկու որդիների՝ Թորոսի ու Ռուբենի, հետ միասին, շղթայեց նրանց և ուղարկեց մայրաքաղաք: Լևոնի մյուս երկու որդիները, սակայն՝ Ստեփաննէս ու Մլեհը, որոնք իրենց հոր բռնվելու ժամանակ այնտեղ չէին, գնացին Ուռհայի կոմսի (Եդեսիայի կոմսության ժուպին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) մոտ, որը նրանց հորաքերը որդին էր: Կայսրը ողջ Կիլիկիան գրավեց և Հայոց գործողությունը հիմնովին վերացրեց...: Լևոնը, որ տիրել էր ողջ Կիլիկիային, Հայոց 586 թվականին գերվեց Պերփերոյենի կողմից, որը գերեց ու տարավ նրան իր երկու որդիներին Ռուբենի և Թորոսի, հետ, իսկ հետո Լևոնն ու Ռուբենը Կոստանդնուպոլիսում մահացան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Սա գրվեց այն ժամանակ, երբ... ռումիաց թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննէս II-ը – Մ.Ֆ.) հարձակվել էր Կիլիկիա աշխարհի վրա ու գերել նրա իշխան Լևոնին, որը ըստ ազգի ու հավատի հայ էր: Սա ավերեց բազում վանքեր ու եկեղեցիներ, տերունական նշանները խորտակեց և քիչաբար անհնարին հարվածներ հասցրեց մեր ազգին: Սա եղավ Հայոց 586 թվականին» (Ներսէս Կլայեցի «Հիշատակարան 1143 թվականի»):

«Պերփերոյենը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննէս II-ը – Մ.Ֆ.) ... եկավ Լևոնի երկրի վրա, որին բռնեց սակավ զորքով և գերեց՝ իր որդիներ Թորոսի ու Ռուբենի հետ միասին» (Անանուս «Պատմություն Սրբոց»):

«Այդ ժամանակ ռումիաց կայսրը, որին կոչում էին Պերփերոյենը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննէս II-ը – Մ.Ֆ.), լսելով Լևոնի գործերի մասին, մեծ բարկությամբ լցվեց և, բազում զորքերով շարժվելով, եկավ ու Կիլիկիա մտավ: Նա բազում զորքերով շրջապատեց Լևոնին ու բռնեց, բանից վերջինս ոչ թե ամրացված դրակում էր, այլ լեռան վրա էր թաքնվել: Եվ ահա արագորեն բռնեցին նրան ու կապկապված կայսեր մոտ բերեցին, թեև ոմանք էլ ասում են, թե կայսրը երդում էր տվել Լևոնին ու խաբելով էլ իր մոտ բերել: Հոր հետ կապկապված բռնվեցին նաև նրա երկու որդիները, որոնց բոլորին Կոստանդնուպոլիս տարան ու այնտեղ բանտարկեցին» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբինյաց պատմություն»):

«Պերփերոյենը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննէս II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց... մնալագրան... բռնեց Լևոնի, ինչպէս նաև նրա կնոջն ու երեխաներին, որից հետո Լևոնն ինքը ներկայացավ կայսեր: Վերջինս Լևոնին շղթայակապ արեց և Սուրբ Աստվածածնի պատկերի ու ողջ նրա ընտանիքի հետ միասին ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս Լևոնը հզոր կերպով ու առաքինի վարքով տիրեց իշխանությանն այնքան ժամանակ, մինչև որ հունաց թագավոր Փեռսիեռոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննէս II-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Կիլիկիա, պատեց Լևոնին ու բռնելով կապեց նրան իր որդիներ Թորոսի ու Ռուբենի հետ, սակայն ձեռք չտվեց Մլեհին ու Ստեփաննէսին, որոնք Ուռհա էին հեռացել իրենց բեռու (Եդեսիայի կոմսության ժուպին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) մոտ» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 590 թվականին Փերփերոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննէս II-ը – Մ.Ֆ.), գրավելով Կիլիկիան, տնով ու որդիներով Կոստանդնուպոլիս է տանում Թորոսի եղբայր Լևոնին, ինչպէս նաև Տիրամիդ արձանը, և այնտեղ էլ մեռնում է Լևոնը՝ Կոստանդին որդին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 73):

«Այդ ժամանակ հունաց թագավոր ու կայսր Պարֆուրոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննէս II-ը – Մ.Ֆ.) զորքով եկավ Կիլիկիա, բռնի գերեվարեց հայերին, իսկ պարոն Լևոնին էլ, որ տիրում էր երկրին, իր երկու որդիներին հետ կալանավորեց ու, տանելով Կոստանդնուպոլիս, բանտարկեց: Սա եղավ Հայոց 586 և Զրիստոսի 1137 թվականին» (Ներսէս Պալիենց «Ժամանակագրություն»): «Այս Լևոնի օրոք Պարֆուրոսն կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննէս II-ը – Մ.Ֆ.) և մի ոմն Անիեղ տաջիկ Էմիր (Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) գրավեցին Կիլիկիան» (Ներսէս Պալիենց «Հայոց իշխանների ու թագավորների պատմություն»):

«Այդ ժամանակ հունաց Պարֆուրոսեն Կալաթանը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Կիլիկիա և գերեց Լևոնին իր երկու որդիների՝ Թորոսի ու Ռուբենի հետ միասին՝ տանելով նրանց Կոստանդնուպոլիս» (Յեթում Պատմիչ «Ռուբիկյաց ազգի պատմություն»):

«Հայոց 586 թվականին Լևոնին ընտանիքով հանդերձ գերեցին և ուղարկեցին Կոստանդնուպոլիս, որտեղ Լևոնը մեռավ» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ Յուլիանի կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) գերեց Հայոց պարոն Լևոնին և Կիլիկիային 11 տարով դարձյալ տիրեցին հույները» (Վասիլ Դալի «Ժամանակագրություն»):

«Զաջ պարոն Թորոսի մահից հետո իշխանությանը հինգ տարի տիրում է նրա եղբայրը՝ պարոն Լևոնը: Այդ ժամանակ Կոստանդնուպոլսում թագավորում էր Պերսիդուսեն անունով մի կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.), որը մտածում էր, թե ինչպես և ինչ ձևով կարող է նվաճել ստորին Հայաստանը, որը կորցրել էին նրա նախնիները: Եվ ահա, համաձայնելով մի թուրք մեծ զորավարի հետ, որին կոչում էին Հայեմակ Մելեք (Հանիշմանյանների եմիրության եմիր Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.), երկուսով շատ մեծ զորքով մտնում են ստորին Հայաստան, կարծ ժամանակում տիրում են նրան, բաժանում երկու մասի և յուրաքանչյուրն ստանում է իր մասը: Նրանք ձեռքբերակալում են պարոն Լևոնին ու նրա երկու որդիներին՝ պարոն Թորոսին ու Ռուբենին, երկուսին էլ տանում են Կոստանդնուպոլիս ու բանտ գցում, որտեղ նրանք մնում են երեք տարի» (Յուլիանոս Դարդել «Ժամանակագրություն Հայոց», գլուխ 10):

«Այդ ժամանակ կայսր Բերեքոնդենը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) Ամսեդ եմիրի (Հանիշմանյանների եմիրության եմիր Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) հետ միասին եկավ Կիլիկիա, իր որդիների հետ բռնեց Լևոնին և տարավ Կոստանդնուպոլիս» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Իրեն ենթարկեցնելով այդ շրջանը՝ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) բռնեց հենց իրեն՝ Լևոնին, նրա կնոջը ու երեխաներին, որոնց բոլորին ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս: Կիլիկիան հնազանդեցնելուց և Լևոնին Կոստանդնուպոլիս ուղարկելուց հետո Հունաց կայսրը հարձակվեց Անտիոքի վրա: Զանի որ նա չկարողացավ տիրել քաղաքին, ժալին (Եղեմիայի կոնտրադան ժալին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) կայսեր խաղաղություն առաջարկեց այն պայմանով, որ կայսրը կնվաճի Անտիոքի հողերը, այսինքն՝ Հայեմակ ու մնացածը, և դրանք կտրամադրի ֆրանկներին, իսկ նրանք էլ փոխարենը նրան կտան Անտիոքը, ինչպես խոստացել էին դեռևս կայսեր հորը՝ Ալեքսանդրին: Կնքված համաձայնագրի համաձայն Անտիոքի տիրապետ Ռայմոնդը (Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցին – Մ.Ֆ.) մեկնեց կայսր Յուլիանոսի մոտ և սա մտավ Անտիոք: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նա հասկացավ, որ իրեն փորձում են խաբել, նա զայրացած վերադարձավ Կիլիկիա» (Միքայել Անտի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 8):

«Հունաց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ի – Մ.Ֆ.) պաշարեց ու գրոհով նվաճեց Նաև Անարգաբան...: Երբ Անտիոքի իշխան Պուատիլինը (Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցին – Մ.Ֆ.) վերադարձավ իր քաղաքը, ազատ արձակեց Լևոն հային, որը գնաց իր երկիրը: Լևոնը եկավ և աղերսանքով ներկայացավ հունաց կայսրին, սակայն վերջինս չըթալեց նրան և երեխաների ու հարազատների հետ միասին ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս» (Անանուս Եղեմիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 309):

«Հույների արքա Յուլիանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) գերեց Լևոնին ու նրա որդիներին և Կոստանդնուպոլիս տարավ» (Բար-Յեթում «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հրաման կարճ ժամանակ անց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Նաև Անարգաբան, որը իր մեծությամբ Կիլիկիայի երկրորդ հայտնի քաղաքն էր» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 14, գլուխ 24):

«Այդ տարի Կոստանդնուպոլսից իր զորքով եկավ Ռուսի կայսր Կիսիանին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) և մտավ Անտիոք, ինչին ֆրանկները բարձրյալ Ալյաիի ողորմածությամբ ընդդիմանում էին: Նա այնտեղ մնաց այնքան ժամանակ, մինչև որ չժամանեց իր նավատորմը՝ պարենամթերքով ու գումարով: Լևոն իբն Ռուբենը, որը սահմանային շրջանի կառավարիչն էր, կայսեր զայրույթն էր հարուցել իր մեծամասշտաբ նվաճումներով: Այդ ժամանակ Հայեմակի բնակիչները վախեցան նրանից և շտապեցին ամրացնել իրենց քաղաքն ու վերականգնել խանդակները: Այդ ընթացքում կայսրը մտավ Լևոնի երկիր ու այն ծայրից ծայր նվաճեց: Լևոնը չփորձեց հառնեց նրա առաջ, իսկ նա ասաց նրան. «Դու գտնվում ես ֆրանկների ու թուրքերի միջև և դա քեզ հարկի վիճակ չէ», որից հետո նրա ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս՝ այդ ընթացքում ինքը որը ձեռն մնալով Այնզարբում, Ադանայում ու սահմանների վրա» (Եսեմ-Էդ-Դին «Հայեմակի պատմության հատընտիր»):

«Նույն կերպ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) պաշարումից հետո ուժով տիրեց Անզարբային» (Իբն ալ-Կալանիսի «Համասկուսի տարեգրություն»):

«Ապա նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) գնաց Անարգաբան, պաշարեց ու բռնի ուժով գրավեց այն...: Մենք Հիջրի 531 թվականի տակ հիշեցինք Ռուսի թագավորի իր երկրից դուրս գալու և ֆրանկների ու Լևոնի հետ ընդհարվելու մասին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հույների թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) բանակներով դուրս էր եկել իր երկրից Հիջրի 531 թվականին և կռվել հայերի, Անտիոքի և այլ վայրերի ֆրանկների դեմ» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.), Լևոնի վրա զայրացած լինելով, Եմիր Ամսեդ Դանիշմանին (Հանիշմանյանների եմիրության եմիր Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) գնդակորներ տալով նրա վրա ուղարկեց: Լևոնի դեմ մղած կռվում Եմիրը նրան գերի վերցրեց և ուղարկեց կայսրին» (Մյուսեղջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁷⁹⁴ «Հայոց 585 թվականին հունաց կայսրը Պերսիդուսենը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) գնաց Կիլիկիայի վրա և գրավեց Խալիջը, Անարգաբան, Վահկան, Ամոյեկը, Ցախուտն ու մի բանի այլ ամրություններ և» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Ապա նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Անտիոքի խորին հարթավայրը: Նրանց զորքերը լեռներում և դաշտերում ցրվեցին այս ու այն կողմ և բազում չարիքներ գործեցին քրիստոնյաների գյուղերում» (Անանուս Եղեմիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 309):

³⁷⁹⁵ «Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) Նաև տիրեց Տեյլ Համտունին, որի տիրակալը իբն Հայթամ հայն էր, և նրա բնակչությանը փոխարենը Կիպրոս» (Իբն ալ-Կալանիսի «Համասկուսի տարեգրություն»):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) տիրեց Տալլ Համրունին և ժողովրդին տեղափոխեց Կիպրոս կղզին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁷⁹⁶ «/9/ Այնուհետև դու՝ ահաբեկու աշուճը (հեղինակը դիմում է Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ին – Մ.Ֆ.), բարբարոսներին ցույց տվիր և կորոյունին, թե ինչպիսի մագիլներ ունի նա, ուղարկեց իր նրա այլ քաղաքների դեմ: Եվ նա, առանց հապաղման, իսկույն անցավ նրանց պաշարմանը: Փութանակի, սալասնակի և ամալացնելով՝ նա ցույց տվեց իր անձանքի մեծագործությունները...: /10/ Արդեն անցնում ենք անտիոքացիներին, պատմում նրանց նկատմամբ գործված հրաշքերի մասին՝ այդ առթիվ տոնելով գեղեցիկ սիրահարների հետ միասին: Սրանց, անտիոքացի ասելով, են նկատի ունեն Անտիոքի կելտերին, բանգի ժամանակի ընթացքում այդ անունն արմատացավ, ինչպես որ ուրիշ կելտերի մենք իբերներ ենք անվանում: Սրանք անցյալում իրենց հսկա էին կարծում, մատի ծայրերին էին բայլում, սարսափելի ամբարտաճանցել էին, նրանց խելահեղությունն անպերից վեր էր բարձրացել, բայց, երբ դու հեզությունը մի կողմ թողած, նրանց համար մորիկ դարձար, նրանց վրա արձակեցիր իրենց շանքերը: Արդյունքում, պատերազմի արիավիրներից կարծես կայծակնահար, յուրաքանչյուրը փախուստի դիմեց՝ մի ծակ ու որը փնտրելով: Նրանք, ովքեր գլխով ուժգին երկնքին էին հարվածում և սպառնում նիզակով երկիրը կործանել, գնեքերին ու նիզակներին բարի ճանապարհ մարդելով, նիզակների և թրերի փոխարեն խաչի նշանը բարձրացրած, ողորմելի տեսք ընդունած, եղելի ինչ-որ խոսքեր էին ասում: Բայց ով կելտեր, սա Հռենոսը չէ, ոչ էլ երկրաշարժ կամ ալեկոծ ծով, որոնց դեմ բարկացած գնեք էր կապել և ուզում էր երկրի ու ծովի դեմ նիզակ բարձրացնել, ձեր խելահեղությամբ ասեն ինչ տակնուվրա անել և խոնվել: Սա ոչ էլ հարևան Իսմայիլն է, մեկ հաղթում է, մեկ պարտվում, այլ անպարտելի թագավորն է՝ միշտ անհաղթելի զորավարը» (Միքայել Իսախիկուս «Ներքողական Յուլիանոս կայսեր», գլուխ 9, 10):

«Այս կերպ Անզարբան հնազանդվեց հռոմեացիներին: Այդ ընթացքում Ռայմոնդը (Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցին – Մ.Ֆ.) և Բալդուինը, որն այդ ժամանակ տիրում էր Սորաբիսիային, բանի դեմ փորձանք աքեի առաջ չէր, բավական զորք հավաքելով մեկնել էին Պադեստին, որպեսզի այնտեղի արքային (Երուսաղեմի թագավորության արքա Ծովլ Ամուսացուն – Մ.Ֆ.) փրկել վտանգից, բանի որ Պադեստինի հարևան սարակինոսները, նրան նկատմամբ հաղթանակ տանելով, պաշարել էին նրան Մոնտեֆերասայում, որտեղ էլ նա փակվել է: Եվ ահա արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոս II-ը – Մ.Ֆ.), տիրելով Անզարբային, գնաց Վակա ամրոցի ուղղությամբ, սակայն, երբ Անտիոքի մասին անհանգստացողները սկսեցին հավաքվել այդ քաղաքում, հռոմեական զորքը, հետաձգելով Վահկայի պաշարումը, ճամբար զարկեց Անտիոքի միջով հոսող գետի ափին: Անտիոքացիները, իսկույն իրենց պարիսպների ամրությունն և անվտանգությունն այլ երաշխիքների վրա, սկզբում անվախ էին: Ու այն բանի պատճառով, որ երկարատև պաշարման ժամանակ որոշ զորակներ, դա մեծ զորքի հետ հաճախ է պատահում, սկսեցին սողոսկել մոտակա քաղաքների ալեկոծ ու արկել պտուղներ, ահա ուրեմն, օգտվելով դրանից, սրանք դուրս էին վազում քաղաքից և շատերին սպանում, իսկ երբ հռոմեական զինվորները հաաշտապ օգնության էին հասնում, նրանք արագորեն վազում էին

դարպասներից ներս՝ այդ ընթացքում լքելով իրենց շատ ընկերների: Դետո, սակայն, տեսնելով, որ հռոմեացիները պատրաստվում են գրոհի, նրանք մեծագույն վախկոտություն դրսևորեցին, այնպես որ Ռայմոնդը ինքն էր հաճախ գալիս արքայի մոտ ու ձանձրացնում նրան քաղաքը հանձնելու պահանջով, որպեսզի արքան նրա տերը կոչվի, իսկ ինքը՝ միայն կառավարիչ՝ արքային անունից: Նման առաջարկներ անելով՝ նա սկզբում հրաժարումներ էր ստանում և վերադառնում առանց բավարարում ստանալու, իսկ հետո, մի քանի օր անց, երբ այդ հարցով հռոմեացիների մոտ խորհրդակցություն եղավ, նա թույլ տրվեց այդ բանին, որի մասին ասվեց, և լատինական գործերը այսպես կոչված եղբայրությունների ու մարզային բնակիչների հետ միասին միացան արքային: Ահա թե ինչ եղավ այդտեղ» (Րովիանենտ Կինամոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 8):

«6/ Այդ ժամանակ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովիանենտ II-ը – Մ.Ֆ.), իմիջիայլոց, մոտեցավ բարձունքի վրա թառած Վահկա անունով մի ամրոցի և, քանի որ նրա բնակիչները ոչ միայն ողորմածություն չխնդրեցին, այլ նույնիսկ չհամաձայնեցին խաղաղության պայմանագիր կնքել, նա, հողաթմբով ամրանալով, իր զորքով շրջապատեց ամրոցը ու վճռականորեն հայտարարեց, որ չի նահանջի այդտեղից, քանի դեռ չի դարձել այդ քաղաքի տերը, նույնիսկ եթե ինքը ստիպված լինի սպիտակել դրա պարիսպների տակ և շատ անգամ էլ ձյունով ծածկվել: Միաժամանակ նաև նա մի կողմից պաշարյալներին ներկայացնում էր, թե իրենից ինչքան բարեհաճություններ նրանք կստանան, եթե հանձնվեն և իրեն փոխանցեն ամրությունը, մյուս կողմից էլ ասում էր, թե ինչքան վատ կլինի նրանց համար, եթե նվաճվեն գեղքի ուժով ու ականատես դառնան քաղաք ներխուժած զորքին: Դարզվեց, սակայն, որ նա երգում է ասպիդների համար, որոնք հատուկ փակում են ականները, որ չսեն նրա իմայությունները...: Բոլոր նրանք ընդհանրապես, ում հանձնված էր Վահկա ամրոցի պահպանությունը, չէին վախճում ամրոցի ու հատկապես Կոնստանդին անունով մեկը կար, որը հայտնի էր հայերի մեջ ու գերազանցում էր շատերին իր ուժով և բաջությամբ: Այդ մարդը ոչ միայն գրգռում ու ոգևորում էր բնակիչներին առ հռոմեացիների դեմ պատերազմ, այլև ինքն էր հաճախ ելնում ամրոցից և, զինված վիճակում կանգնելով մի բլրի վրա, որը բնությունը առանձնացրել էր ժայռով, իսկ մարդկային արվեստն էլ ամրացրել պարիսպներով, արքայի հասցեին հունարեն լեզվով փրոպոլորանքներ էր նետում՝ լկտի կերպով ծաղրելով նրա կնոջն ու աղջիկներին: Արքան շատ էր ուզում բռնել ու պատժել այդ հայիոյոց բարբարոսին, քանի որ նա շատ էր հույսը դնում իր ուժի վրա, չափից շատ էր պարծենում իր մկանների ամրությամբ և ծիծաղում արքայական զորքի վրա՝ հանդուգն կերպով մարտի հրավիրելով արքայական ռազմիկներից ցանկացածին: Այս ամենը հաշվի առնելով՝ արքան անմիջապես հրամայում է տաքսիարքոսներին ընտրել մի որևէ ուժեղ ռազմիկ, որը կկարողանա մենամարտել այդ հայի դեմ: Եվ ահա մակեդոնական ջոկատից ընտրվեց ուն Եվսթրատիոսը, որին մարդու հասակին հավասար մի վախճ տվեցին և հանձնեցին իր սրված թուր: Չինվելով այս կերպ՝ Եվսթրատիոսը առանձնացավ հռոմեական ջոկատներից և, կանգնելով բլրի ստորոտում, հրավիրեց այդ հային մի քիչ ներքև իջնել, որպեսզի նրանք կարողանան մարտնչել հարթ վայրում, եթե իհարկե նա իրոք ուզում է մենամարտի ելնել, այլ ոչ թե իզուր ու իր ծայրահեղ հիմարության պատճառով է, որ չափից դուրս պարծենում է իրենով: Կոնստանդինը, լինելով հսկայական հասակի տեր մի ռազմիկ ու ոգով էլ արի, մակեդոնացու այդ խոսքերը որպես անձնական վիրավորանք ընդունեց: Ծածկվելով մի սպիտակ ու բառակուսի վահանով, իր կենտրոնում խաչ էր նշանակում, նա, ինչպես ընկնող մի կայծակ կամ լեռնային հեղեղ, որը բխում է թափուներից, նետվեց Եվսթրատիոսի վրա: Նա, բարձրացնելով թրով զինված ձեռքը, անընդհատ ու առանց հոգնելու լայնքով ու երկայնքով հարվածներ էր հասցնում մակեդոնացու վահանին, այնպես որ բոլոր սպասում էի, թե ահա-ահա, նա մի ծանր հարված կհասցնի: Արքան ևս իր կողմից ոչ միայն կորցրեց հաջողության հասնելու հույսը, այլև բացահայտորեն ասաց, որ մակեդոնացին ողջ չի մնա: Չնայած նրան, սակայն, որ Կոնստանդինը այդ կերպ սրընթաց հարձակվում էր, հռոմեացիներն էլ աղաղակներով ոգևորում էին Եվսթրատիոսին և կոչ էին անում նրան իր հերթին խոցել հակառակորդին, իսկ նա էլ, չնայած շատ անգամ բարձրացնում էր ձեռքը և ստիպում մտածել, որ ահա հիմա նա կհարվածի հակառակորդին, ահա ուրեմն, չնայած այդ ամենին, հակառակ բոլոր սպասումների, նա ամեն անգամ էլ իջեցնում էր ձեռքը՝ կարծես մի ինչ-որ կախարհ էր բաշտում նրա հարվածի ու գալում նրանց, երբ նա արդեն պատրաստ էր խոցել: Ի վերջո, թրի երկարատև պտտումից հետո մակեդոնացին այնպիսի մի հարված հասցրեց, որ փրչեց Կոնստանդինի հսկայական ու իրոք հեկտորական վահանը, ընդ որում հռոմեացիները մեծագույն զարմանքով աղաղակ բարձրացրին: Այդ ժամանակ այդ հայը, այդպես անակնկալ կերպով կորցնելով պաշտպանական գեղքը և այլևս հնարավորություն չունենալով հետագայում մնալ մարտի վայրում, փրկություն գտավ փախուստում և անչափ շտապողականությամբ, կարծես վտանգ սպառնալիս լինել իր կյանքին, բարձրացավ բլրի վրա: Այդ ժամանակից սկսած արդեն մնալով ամրոցում՝ նա արդեն չէր հոխորտում հռոմեացիների վրա ու իր հանդուգն շրջուններից, կարծես աղեղից, արքայի ու նրա տոհմի վրա այլևս իր վիրավորական խոսքերի նետեր չէր արձակում, իսկ երբ արքան հարցրեց այդ մակեդոնացուն, թե ինչի համար ու ինչ նպատակով էր, որ նա մի քանի անգամ բարձրացրեց ձեռքը, կարծես նպատակադրվելով խոցել հակառակորդին, նա պատասխանեց, որ ինքը նպատակ ուներ թրի մի հարվածով հասնել և վահանը, և վահանակրին, սակայն, քանի որ չէր կարողանում այդ անել, քանի որ հակառակորդի վահանը պահում էր իրենից հեռու, և որոշեց իզուր ժամանակ չկորցնել և սկզբում վճռական հարվածով ջախջախել վահանը ու հետո միայն հարձակվել թշնամու վրա, երբ նա առանց վահան մնացած կլինի: Արքան զարմացավ այդ հոսքերի վրա ու Եվսթրատիոսին ահագին մեծ պարգևներ տվեց: 17/ Բիչ օրեր անց այդ ամրոցը ստիպված եղավ հանձնվել արքային: Այդ ժամանակ նաև Կոնստանդինը գերի վերցվեց, շղթայվեց ու նստեցվեց մի նավ, որը որոշ ժամանակ անց պետք է բարձրացներ խարիսխը ու բանտարկային Բյուզանդիոն հասցներ: Այդ հայը, սակայն, լինելով հանդուգն ու բաջարի մի մարդ, գիշերը հարձակվեց պահակների վրա, շատ շատերին սպանեց և, իր հետ եղած ծառաների օգնությամբ հանելով շղթաները, փախուստով փրկվեց: Չնայած դրան՝ մինչև նոր գործի կանցներ, նա կրկին բռնվեց ու հանձնվեց արքային: Այս կերպ հնազանդեցնելով նաև այդ ամրոցի մոտ գտնվող քաղաքները՝ արքան մեկնեց Կեեսարիա ու մտավ հիմալիկ Անտիոք քաղաքը, որի միջով հոսում էր Օրոնտեսը և որը վախում էր ծովից փչող արևմտյան բամուռ: Այստեղ նա գրկաբաց ընդունելության արժանացավ Ռայմոնդ իշխանի (Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուստիեցու – Մ.Ֆ.) ու քաղաքի բոլոր բնակիչների կողմից» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Հովիանենտ Կոմենտոս», բաժին 6, 7):

«24/ Դրանից կարճ ժամանակ անց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովիանենտ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև... այլ քաղաքներ ու վայրեր, որոնք նույն Կիլիկիա մարզում էին: 130/ Այսպիսով կայսրն իր կայսրությանը, հակառակ ամեն մի արդարության և իրավունքի, միացրեց ողջ Կիլիկիա մարզը, որը դրանից առաջ 40 տարի լիակատար իրավունքով պատկանում էր Անտիոքի իշխանին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 14, գլուխ 24, 30):

«Այդ օրերում Դուսնաց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովիանենտ II-ը – Մ.Ֆ.), ավարտելով Տաճկաստանը, մոտեցավ Անտիոքին, վերացրեց մեր իշխան Լևոնի իշխանությունը, գրավեց քաղաքներ և անասիկ բերդեր, իսկ Լևոնին էլ տարավ հունաց երկիրը՝ ծովի մյուս կողմը՝ Ասիայի սահմաններում» (Մատթեոս Ուռհայեցի «Ժամանակագրություն», մաս 3):

«Դերիոլոսներ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովիանենտ II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Վահկան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովիանենտ II-ը – Մ.Ֆ.) նաև վերականգնեց ալ-Խաթանդերիա նավահանգիստը, որից հետո ուղղություն բռնեց դեպի Անտիոք» (Իբն ալ-Կալանիսի «Համասկոսի տարեգրություն»):

«Ապա Ալեքսանդրեկ նավահանգստից անցնելով՝ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովիանենտ II-ը – Մ.Ֆ.) դուրս եկավ Անտիոք և Չուլքադա ամսին պաշարեց Անտիոքը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 531 թվականին հույների թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովիանենտ II-ը – Մ.Ֆ.) բանակներով դուրս էր եկել իր երկրից և կռվել հայերի, ինչպես նաև Անտիոքի և այլ վայրերի ֆրանկների դեմ» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³⁷⁹⁷ «Մեծ ավար ձեռք գցելով՝ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովիանենտ II-ը – Մ.Ֆ.) մեծաթիվ գերիների հետ միասին այն փոխադրեց Անտիոք ու այս բոլորի դեկավարումը հանձնեց թովմային՝ մի անհայտ ծագման տեր մարդու, որը, սակայն, կարծես արքայական գրագիրների թվին էր պատկանում: Դրանից հետո նա առաջ անցավ ու գնաց հիմալիոց ու շատ կարևոր Բերիա քաղաքի վրա, սակայն թովման, իր ուղու հենց սկզբում անակնկալ հանդիպելով թշնամուն, ոչ միայն լքեց իր կողմից ուղեկցվող ավարն ու գերիների ամբոխը, այլև հազիվ խուսափեց վտանգից» (Հովիանենտ Կինամոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 8):

«Անտիոքից իր վերադառնալուց հետո նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովիանենտ II-ը – Մ.Ֆ.) եղավ Բաղրասի շրջանում Չուլիիջա ամսի 22-ին և իր դեսպանին ուղարկեց Չանգիի (Չանգանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգիին – Մ.Ֆ.) մոտ: Այդ ընթացքում Սուվարը հաղթանակ տարավ կայսեր մեծաքանակ մի ջոկատի դեմ և շատերին գերեց, որից հետո գերիների հետ մտավ Հալեպ: Եվ ահա դեսպանը ներկայացավ Չանգիին, որն այդ ժամանակ դեպի հարավ էր ուղղվել, իսկ սա բաց թողեց նրան ու Ռումի կայսերն ուղղված նվերներով՝ ընձառնյալներ, հանդերձներ ու բազմներ, նրա հետ ուղարկեց Հաջիբ Հասանին: Հասանը կայսեր կողմից ուղարկված դեսպանի հետ վերադարձավ աթաբեկի մոտ, որը հայտնեց, որ կայսրը զբաղված է Լևոնի երկրի նվաճմամբ» (Թեմալ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Չուլքադա ամսին լուր եկավ, որ հույների կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովիանենտ II-ը – Մ.Ֆ.) իր բանակով թողել է Անտիոքը և ուղղություն բռնել դեպի Բագրի, որը Անտիոքի շրջանում էր: Այդ ամսվա 24-ին նա իր դեսպանորդին ուղարկեց աթաբեկ Իմադ-Էդ-Դինի մոտ: Եվիդ Սավարը, որը աթաբեկի ներկայացուցիչն էր Հալեպում, մի խոշոր ջոկատով բռնացրեց հունական զորքի ջոկատները, ոմանց սպանեց, մյուսներին էլ գերի վերցրեց ու բերեց Հալեպ: Հենց այդ տարում էլ Հալեպի մարդիկ սկսեցին ամրացնել իրենց քաղաքն ու խանդակներ փորել, որպեսզի

թշնամիների հարձակմանը: Յետո, սակայն, երբ մոտերքում երևաց արթան, նրա գործը կրկին մարտի մեջ մտավ թշնամիների դեմ և սրանք, չփխմանալով հռոմեացիների հարձակմանը, ստիպված եղան թաքնվել պարիսպների հետևում, որտեղից արդեն համառորեն որոշեցին դուրս չգալ: Այդ քաղաքը կրկնակի պարիսպներ ուներ և մասամբ շրջապատված էր խորը խանդակով, մասամբ էլ՝ դիպե որ բնական ժայռով, սակայն աշտարակներից շատերը, չփխմանալով քարերի կարկտիս, փլվեցին և հազարացիները կորցրին քաջությունը: Հանդուգն ու գոռոզ՝ հիմա արդեն, երբ ամրությունները նրանց անվտանգություն չէին խոստանում, նրանք դիմեցին արթան, իրենց համար կյանք խնդրեցին ու գնեցին այն սեփական գույքով» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Հովհաննես Կոմնենոս», բաժին 7):

«Դրանից հետո Հովհաննես արթան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.), ոչ մի կերպ չցանկանալով ձեռքից բաց թողնել արթան հարևար հանգամանքները ու կորցնել օգուտը, հիշատակված գործերով շարժվեց դեպի Վերին Ասորիք ու պատերազմի իրավունքով այնտեղ գրավեց Պիզա ամրոցը» (Հովհաննես Կիևամոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 8):

«Դերփոխյուն կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) եկավ և բռնությամբ տիրացավ Պզահ բերդին...: Ամռան ավարտին, սուրբ զատիկից հետո, երբ դեռ կայսրը տաջկաց Պզահ բերդի դեմ էր, կռվում Բեսուն բաղաբի տեր Պաղտիկը իր հետևակներով և հեծյալներով, ինչպես և բաղաբի բնակիչները, նրա մոտ գնացին: Բաղաբը դատարկվեց տղամարդկանցից» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) տիրեց Բուզա ամրոցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 8):

«Երբ ծնունդ անցավ և եկավ գարունը, հունաց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) պատրաստվեց մտնել ասորոց երկրները: Նա լուր ուղարկեց ֆրանկ իշխաններին, որպեսզի հավաքվեն իր մոտ: Ապա եկավ, գնաց Մարաշ, Տյուբ, Այնթապ ու Թյաթաշար և ի վերջո եկավ Սաբրուզ: Այնուհետև, վերցնելով Ուռհայի տեր Ժուլիսին (Եդեսիայի կոմսության ժուլիս Կուրտունեացուն – Մ.Ֆ.), նրան ստիպեց պաշարել Սաբրուզի և Չայեսի միջև գտնվող Բուզա անունով բերդը: Գրավելով բերդը՝ կայսրն այն կողոպուտի մատնեց, իսկ հետո, նրա տերերին գերեվարելով, բերդը հանձնեց Ժուլիսին» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 402):

«Եվ ահա հույներն ու ֆրանկները... գրավեցին Բուզա ամրոցը» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Քրիստոնյաների մեծ պատի օրը ռուսների կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) անակնկալ հայտնվեց Բալթյա բաղաբի կողմից: Կիրակի օրը, որը քրիստոնյաների համար տոնակյան օր էր, դա Ռեքեր անսին էր, երբ նա ճամբար զարկեց Բուզա ամրոցի մոտակայքում: Նրա հեծելազորը սրընթաց կերպով տարածվեց Բուզայի շրջակայքում, սակայն Ալլահը ողորմած եղավ մահմեդականների նկատմամբ, քանի որ նրանց մոտ ժամանեց անհավատ թուրքերից մեկը մի ջոկատով, որոնք ծառայում էին կայսր գործերում և մոլորվել էին: Այս կերպ ահա թուրքերն իրենց նվիրվածությունը վկայեցին իսլամի և զգուշացրին Չայեսի բնակիչներին ռուսների հարձակման մասին: Արդյունքում մարդիկ զգուշացված եղան և անհրաժեշտ նախազգուշական միջոցներ ձեռք առան՝ գրելով նաև աթաբեկ Չանգիի (Չանգիաների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգիին – Մ.Ֆ.): Սա այդ լուրը ստացավ, երբ գտնվում էր Չայեսում: Ամսիցապես էլ եմիր Սեյֆ-էդ-Դուլին Մուվարին հալեայից հետևակայինների, 500 հեծյալների ու 4 եմիր գորավարների հետ, որոնց մեջ էր նաև Հին-էդ-Դին Այի Զուլուկը, հետ ուղարկեց, ինչ բարձրագույն հալեայիցների ոգին: Այս օժանդակություն Չայես ժամանեց Ռեքեր ամսի 27-ին: Ինչ վերաբերվում է ռուսներին, ապա նրանք պաշարեցին Բուզան և նրա համար ամրություններ յոթ օր, երբ մահմեդականները ոգին գցեցին: Ամրոցն այդ ժամանակ գտնվում էր մի կնոջ տիրապետության տակ և նա հանձնեց այն ռուսներին՝ ստանալով անվտանգության երաշխիքներ ու երդումներ, թեև նրանք խաբեցին նրանց և գերեվարեցին Բուզայի ավելի քան 6.000 բնակիչների: Կայսրը 10 օր մնաց ալ-Վադի շրջանում: Նա ծխախեղդ էր անում ալ-Բաբի բարանձավները, որտեղ պատասխարվել էին շրջակայքի բնակիչներն, ու նրանք բոլորը ծխից մահացան» (Թեմալ-էդ-Դին «Չայեսի պատմության հատվածներ»):

«Լուր եկավ այն մասին, որ հույները գրավել են Բուզա ամրոցը, որը հանձնվեց Ռեքեր ամսի 25-ին՝ պաշարումից, ինչպես նաև մանգիլիկներից հարվածներ ստանալուց հետո: Բաղաբը հանձնվեց նրան կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) նենգաբար վարվեց նրա բնակչության հետ՝ խախտելով մինչ այդ իր տված խոստումը: Նա հավաքեց այնտեղ եղած մարդկանց և հաշվեց նրանց: Ամում էին, թե եղավ 5.300 հոգի: Բուզայի կադին շատ հարգարժան բաղաբացիների և այլոց հետ՝ թվով 400 հոգի, քրիստոնեություն ընդունեց: Կայսրը մնաց այդ վայրում տաս օր՝ ծխախեղդ անելով մի բանի բարանձավներ, որոնցում մարդիկ էին թաքնված՝ գրավելով դրանք և ստիպելով մարդկանց ելնել այնտեղից» (իբև ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Իսկ այս տարում նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) հասավ Ասորիք և մարդիկ շատ վախեցան: Նա դիմեց Բուզա, պաշարեց այն, իսկ սա գերեցին բաղաբ էր՝ Չայեսից վեց փարսանգ հեռավորության վրա» (իբև ալ-Ասիդի «Լիակատար պատմություն»):

³⁸⁰⁴ «Այստեղից արթան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) գործի մի մասը ուղարկեց Եփրատից այն կողմ գտնվող բաղաբների ու ամրոցների դեմ և մեծ ավար ձեռք բերեց: Դրանից հետո, Պիզան նվիրելով կոմսության կոմսին (Եդեսիայի կոմսության ժուլիս Կուրտունեացուն – Մ.Ֆ.) և մի կողմ թողնելով Բենալեցը, որպես մի բաղաբ, որը դժվար չէր նվաճել, քանի որ այն հարթ վայրում էր գտնվում, նա անտիոքի իշխանի (Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցուն – Մ.Ֆ.) խնդրանքով, որը այդ արշավանքում ևս նրա հետ էր, եկավ Չայեսի ու Թերեսի դեմ: Մոտենալով Չայեսին, որը հնում Բերիա էր կոչվում, նա տեսավ, որ դա մի մարդաշատ բաղաբ է ու բավականին շատ գործ ունի, որը, հենց որ տեսավ հռոմեացիներին, անսիցապես էլ եկավ պարիսպներից դուրս ու հարձակվեց արթանյան գործերի վրա, սակայն, պարտություն կրելով, պատասխարվեց պարիսպների հետևում: Եվ ոչ միայն այդ ժամանակ, այլև դրանից հետո մի բանի անգամ ևս թշնամին արտագրոհներ իրականացրեց, թեև դրանցից և ոչ մեկը հաջողություն չունեցավ: Մի անգամ, երբ արթան շրջում էր բաղաբի շուրջը և գնում պարիսպներ, նրա դեմ զադտնի հեռահար մեքենաներ գործի դրեցին, սակայն այդ հարցում ևս հաջողություն չունեցան: Այս անգամ, սակայն, արթան ևս ոչինչ չկարողացավ անել բաղաբի հետ մասամբ ամրությունների պինդ լինելու, մասամբ էլ իր հետ եղած հեծյալ ու հետևակ գործի մեծաթվության, բայց դրանցից ոչ բիջ՝ կենսամեքենաների, ինչպես նաև փայտի ու ջրի պակասի պատճառով: Ելնելով այնտեղից՝ նա առաջին իսկ հարձակումով տիրեց Թերեսին ու, նվիրելով այն Անտիոքի մի կոմսի, մեկ այլ ճանապարհով առաջ գնաց տեղացիների կողմից Կաֆարտա կոչվող վայրը, որը մի ընդարձակ երկրամասի գլխավորն էր ու նրա շրջակայքում ոչ բիջ կարևորություն ունեցող ամրոցներ կային և այն հայտնի էր իր պարիսպների ամրությամբ» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Հովհաննես Կոմնենոս», բաժին 7):

«Դու (Եդեսիայից դիմում Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ին – Մ.Ֆ.), ծիուդ սանձերն այնտեղից շրջելով, Չայեսից, այս անունը ես հաճախ եմ տալիս, քանզի արեգակն այստեղ շատ ժամանակ է, ինչ չի տեսել հռոմեացիների մականը, զորքն ուղղեցիր Սեգերի վրա՝ որի անունը հունականացնելով Լարիսա պիտի կոչես: Դա Կասիոտիս երկրի ամենահզոր բաղաբն է: Դու, զայրացած լինելով Չայես բաղաբի դեմ, այնուհետև չգտար չգտար այն պաշարել և նրա վրա գրոհել, քանզի շրջակայքում ամեն ինչ ոչնչացվել էր, ոչ ջուր կար, ոչ կրակ, ոչ զինվորների համար պարեն, իսկ ձերի համար՝ կեր: Այդ բոլորը պատճառ դարձան պաշարման չիղմարի և ահա, այդ մեկի փոխարեն, դու արարների բազում բաղաբներ ասպատակեցիր» (Միքայել Իտալիկոս «Ներքողական Հովհաննես կայսեր», գլուխ 12):

«Ֆրանկները հետևեցին Կիլիկիա հեռացած կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) և նրա հետ կրկին համաձայնություն կնքեցին, որից հետո կայսրը գնաց նրանց հետ ու նրանք պաշարեցին Չայեսը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 8):

«Դրանից հետո հույների արթա Հովհաննեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) գնաց Անտիոքի վրա, սակայն չկարողացավ գրավել այդ: Այդ ժամանակ ժուլիսը (Եդեսիայի կոմսության ժուլիս Կուրտունեացուն – Մ.Ֆ.) եկավ ու համաձայնություն ձեռք բերեց Հովհաննեսի հետ, ըստ որի նրանք պետք է մեկնեին Չայեսի և Ասորիքի այլ բաղաբների վրա, որպեսզի գրավեն այն ու հանձնեն Անտիոքին: Այս պարտով նրանք համաձայնության եկան: Եվ ահա հույներն ու ֆրանկները ճամբար զարկեցին Չայեսի դեմ» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դերփոխյունը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) Կիլիկիայում մնաց կես տարի, հետո հասավ Չայեսին..., սակայն ոչ մի բան գործ չարեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) ճամփա եկավ և Շաբան անվա 5-ին ժամանեց ան-Նաուրայի երկիր, իսկ հաջորդ օրը եկավ այնտեղից ու նրա հետ էին Անտիոքի իշխան Ռայմոնդ (Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցուն – Մ.Ֆ.) և իբև Ժուլիսը (Եդեսիայի կոմսության ժուլիս Կուրտունեացուն – Մ.Ֆ.): Նրանք ժամանեցին Չայես և ճամբար զարկեցին բաղաբից հարավ հոսող Զուլեյթ գետի մոտ՝ առ-Մադի վայրում: Նրանք բաղաբի վրա հարձակվեցին ալ-Համա աշտարակի կողմից: ռուսների դեմ եկավ Չայեսի աշխարհազորը, ամրությունց նրանց դեմ և հաղթեց նրան: ռուսները սպանվեց նրանց զորավարներից մեկը ու նրանք իրենց ճամբար դարձան առանց որևէ հաջողության: Շաբան ամսի 8-ին, չորեքշաբթի օրը նրանք ելան իրենց ճամբարից և ուղղվեցին դեպի Սիլլա: Մահմեդական կայազորը, որը գտնվում էր ալ-Աթարիբում, ահաբեկեց նա, այրելով սեփական պահեստարանները, հաջորդ իսկ օրը փախավ այնտեղից: Այդ մասին իմացան ռուսները և անսիցապես էլ որոշ թվով ֆրանկներից ու գերյալներից կազմված մի ջոկատ ուղարկեցին, այդ գերյալները բռնվել էին Բուզայի մոտ ու ալ-Վադում, և տիրեցին ամրոցին՝ գերիների տեղակայելով փոսերում ու բակերում: Նրանցից ոմանք, սակայն, փախան Չայես և

իմաց տվեցին Սեյֆ-Էդ-Դին Սուվարո իբն Այազգինի, իսկ այդ ժամանակ ռուսները հեռացան ալ-Աթարիբից: Սուվարո գործի մի մասով ելավ նրանց դեմ և վաղ առավոտյան հասավ թշնամիներին, որոնք արևը ծագելուն պես ցրվել էին: Նա հարվածեց նրանց և ազատեց բոլոր գերիներին, բացառությամբ նրանց քիչ մասի, իսկ նրանց, որոնք թուլացել էին, նա դրեց իր հեծյալների հետևում, ընդ որում նա ինքը հետը վերցրեց երեխաների և նստեցրեց նրանց իրենից առաջ ու հետ: Նա նրանց հետ ժամանեց Չալեայ, իսկ գերության մեջ բերված մնացին: Ուրախացան հայեպիցները մեծ ուրախությամբ: Աթաբեկը Զենսից մեկնեց Զամնա, իսկ հետո՝ Սալամիա» (Բենալ-Էդ-Դին «Չալեայ պատմության հատվածներ»):

«Չուլսերի ու նրանք հարածների մասին պատմելուց առաջ, թերևս արժե պատմել նաև նրանց հարձակման սկզբի մասին: Սկզբում նրանք հայտնվեցին ալ-Բալաթ քաղաքի ճանապարհով նրանց պատի մեծ հինգշաբթի օրը և անակնկալ ճամբար զարկեցին Վադիում գտնվող Բուզա ամրոցի դիմաց՝ նրանց իսկ տոնի կիրակի օրը: Նրանց հեծելագործ Զամնայի շրջաններ արշավանք իրականացրեց Ռեջեբ ամսի 19-րդ օրը: Շատ անհավատ թուրքեր փախուստի դիմեցին և, փրկվելով նրանցից Չալեայում, զգուշացրին քաղաքի բնակչությանը հույներին մոտենալու մասին: Օգտվելով այդ նախազգուշացումից, քաղաքացիները հանեցին իրենց արտաքին հսկիչ կետերը, դիտարկումներ դրեցին, ինքնապաշտպանության միջոցներ ձեռնարկեցին, ամեն ինչ պատրաստեցին ու պատրաստ սպասեցին հարձակմանը դրա նախորդ իսկ գիշերը: Փախչողների այդ նախազգուշացումը Ալլահի օրհնյալ նվերն էր: Դրանից հետո անվտանգության ու պաշտպանության միջոցներ ձեռնարկվեցին, իսկ հույներն էլ իրենց սովորական սովորության համաձայն մեծ բանակի մարդկանց բռնեցին Չալեայից ու նրա մերձակայքից: Քաղաքի բնակիչները իրենց հայտնի մարդկանց մի խումբ ուղարկեցին աթաբեկ Իմամ-Էդ-Դին Զանգին (**Զանգյանների աթաբեկության հիմնադիր Էմիր Զանգին - Մ.Ֆ.**) մոտ՝ Զենսի մոտ գտնվող նրա ճամբար՝ խնդրելով օգնություն: Նա նրանց, ինչպես կարող էր և որոշակի բանակությանը հանդերձանքով, օգնություն ուղարկեց իր հեծյալներին, հետևակայիններին ու նետածիզներին: Նրանց ջոկատը Չալեայ հասավ Ռեջեբ ամսվա 27-ին...: Շաբան ամսի 5-րդ օրը, որը կիրակի էր, հույները հարձակվեցին ալ-Նուրա շրջանի վրա, իսկ այնտեղից էլ երկուշաբթի օրը, ամսի 6-ին, արշավի ելան դեպի Չալեայ՝ ուղեկցությամբ Անտիոքի և իբն-ժալիյի (**Երեսնայի կոմսության ժալիյ Կուրտունեացու - Մ.Ֆ.**) բանակի: Նրանք ճամբար զարկեցին Չալեայի դիմաց՝ իրենց վրանները խփելով Զուլեյթ գետի ափին և ալ-Սաադի հողում: Զաջորդ օրը կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Չովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.**) հեծելագործի ու հետևակի ուժերով հարձակում գործեց քաղաքի հարավային և արևմտյան կողմից՝ Բուրջ ալ-Ղանմ աշտարակի կողմից: Նրա դեմ ելան Չալեայի քաղաքային աշխարհագրորդի զգալի ուժեր, մարտնչեցին թշնամու դեմ և հաղթանակ տարան՝ սպանելով ու վիրավորելով նրանցից շատերին: Չուլսերը Չալեայում մնացից մի բանի օր և Շաբան ամսի 8-ին՝ չորեքշաբթի օրը, նահանջեցին Չալիի ուղղությամբ: Ալ-Աթարիբ ամրոցի կառավարող Շաբան ամսի 9-ին՝ հինգշաբթի օրը, դիմեց խուճապահար փախուստի՝ նախապես կրակի մատնելով ուսելիքներին պաշարները: Դա հայտնի դարձավ հույներին գերիներից, որոնց նրանք բռնել էին Բուզա ամրոցում և առաջ էին մղել դեպի ալ-Աթարիբի խանդակները: Էմիր Սալարը՝ Չալեայի տիրակալի ներկայացուցիչը, իմանալով այդ մասին և այն մասին, որ հույները նահանջում են Չալեայից, իր գործով ելավ Չալեայից, նրանց հանդիպելով ալ-Աթարիբի մոտ և, ջախջախիչ պարտության մատնելով նրանց, ազատեց գերիներին՝ այդ ընթացքում կորցնելով միայն մի բանի հոգին: Դա տեղի ունեցավ Շաբան ամսի 11-ին՝ կիրակի օրը, և Չալեայի մարդիկ շատ ուրախացան այդ հաղթանակից» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Եվ ահա Չալեայի մեծամեծների մի խումբ դիմեց աթաբեկ Զանգին (**Զանգյանների աթաբեկության հիմնադիր Էմիր Զանգին - Մ.Ֆ.**), որը պաշարել էր Եմեսան, և նրանից օգնություն ու պաշտպանություն խնդրեց: Սա նրանց բազմաթիվ գործեր ուղարկեց, որոնք մտան Չալեայ այն պաշարյալներու ռուսների պաշարումից» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁸⁰⁵ «Այդ ընթացքում արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Չովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.**) որը մոտեցել էր Բերիային և հայտնաբերել, որ նրա շրջակայքը բացարձակապես անջուր է, մի կողմ թողեց այն ու տիրեց Զամնա ու Չալարդու ամրոցներին, որից հետո մոտեցավ հարուստ ու բազմամարդ Սեսար քաղաքին: Բուն քաղաքը նա գրավեց գրոհով, սակայն նրա միջնաբերդից հետ մղվեց, իսկ երբ պատրաստվեց երկրորդ գրոհը գործել, նրա մոտ եկան դեսպաններ ու առաջարկեցին ոչ միայն այդ պահին գուժար վճարել, այլև ապագայում ամեն տարին հոռոմեացիներին որոշակի հարկ վճարել: Այսպիսի էր այդ դեսպանության նպատակը, սակայն արքան այդ անգամ մերժեց նրանց առաջարկությունը՝ հուսալով գրավել միջնաբերդը գեներ ուժով, սակայն, այն բանից հետո, երբ բազմում փորձերից հետո տեսավ դրանց անօգուտ լինելը, ընդունեց դեսպանությունը և համաձայնեց նրանց պահանջներին: Այդ ժամանակ սեսարիները նրան մեծ գումար բերեցին և տվեցին արվեստի շքեղ մի գործ հանդիսացող խաչ՝ արքային վայել նվեր...: Եվ ահա, հետագա հարկերի վերաբերյալ վերցնելով գրավոր պարտավորագիր քաղաքացիներից՝ արքան կրկին Կիլիկիայի ուղին բռնեց» (Չովհաննես Կիլիսմու «Զամնառու պատմություն», գիրք 1, մաս 8):

«Կարծ ժամանակում տիրելով այդ քաղաքին՝ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Չովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.**) առաջ գնաց և, ուղղությամբ բռնելով դեպի Սեզար, ճամբար զարկեց Իստրիա քաղաքի մոտ, որը Միջագետքի մի քաղաք է՝ ոչ հեռու գտնվող Սեզարից և ամեն ինչով ավելի բան հարմար էր պարենավորման տեսանկյունից: Իմիջիայուց ավերելով այդ քաղաքը և այն իր զինվորներին տալով թալանի համար, հատկապես այն սկյուրական ջոկատներին, որոնց նա վերցրել էր իր հետ՝ նա ելավ այնտեղից ու մոտեցավ Սեզարին, իսկ այդ քաղաքի բնակիչները բավականին շատ զինված մարտիկներ էին կենտրոնացել, բանի որ այստեղ էին հավաքվել բոլոր հարևան սատրապները: Միավորելով գործը և մեկ ռազմական դաշինք կնքելով՝ նրանք, անցնելով այնտեղ հոսող գետը, ելան հռոմեացիներին ընդառաջ՝ ճոճելով եղեգյա նիզակները ու իրենց արագընթաց ձիերով հարձակվելով արքայական ջոկատների վրա: Բազում անգամ ընդհարվելով, սակայն, արքան հաղթանակ տարավ և այդ ժամանակ թշնամիներից ոմանք խեղդվեցին ջրում, իսկ մյուսներն էլ՝ խոցված նիզակներով, բանի որ իրենց նետած եղեգյա նիզակները որևէ օգուտ չբերեցին, դրանք շատ թույլ, չկնի, մի խոսքով, եղեգի օգուտ տվեցին: Այդ ժամանակից սկսված, թաթևվելով պարիսպների հետևում, նրանք արդեն արտագրոհներ չէին իրականացնում, այլ, երևալով հողե տանիքներ վրա, որը այդ գործում նրանց մեծ օգուտ էր ցույց տալիս, գործում էին հռոմեացիների դեմ՝ միաժամանակ, սակայն, թույլ տալով նրանց ամայացնել ողջ երկիրը և գրավել ամրությունները: Եվ մինչ հռոմեացիները այս կերպ էին վարվում, արքան, զննելով ջոկատները և դրանք ըստ ազգերի ու ցեղերի բաժանելով այնպես, որ ազգակիցները փոխօգնության հասնեն ազգակիցներին, նրանց մի մասը կազմում է մակեդոնացիներից, մյուսը՝ այսպես կոչված «ընտրյալ»-ներից, երրորդը՝ սկյուրներից, իսկ ևս մեկ մասը՝ պարսիկներից, որոնք անցել էին հռոմեացիների կողմը նախկին պատերազմների ժամանակ: Ցեղակիցների այդ միավորումը և շատ մասերի ու ջոկատների բաժանված գործը, որը զինված էր տարաբնույթ գեներով, ավելի ահաբեկեց թշնամիներին և նրանք, մի կողմ թողնելով համառ դիմադրության գաղափարը, արտաքին պարիսպներից անցան ներքին պարիսպներ: Այստեղ շատ օրերի ընթացքում մոտիկ տարածության վրա ընդհարվեցին, մարտեր և իսկական ճակատամարտեր ու բաջերի մեծամարտեր էին տեղի ունենում, փախուստներ, նահանջներ և երկկողմանի հետապնդումներ: Չնայած, որ առավելությունը միշտ հռոմեացիների կողմում էր մնում, բայց նաև թշնամիները, չնայած այն բանին, որ մեծ բանակությամբ ընկնում էին թերից, մահացու բնով բնում էին նետերից և մասերի բաժանվում բարերից, որոնք նետվում էին մեթենաներից, չնայած այն բանին, որ քաղաքային պարիսպները ավերվում ու փլվում էին, ահա ուրեմն, չնայած այս ամենին նրանք անդդովելի էին մնում, բանի որ նրանք այնտեղ անթիվ բանակությամբ էին, ընդ որում մարտնչում էին իրենց կյանքերի, կյանքի ու երեխաների և, բացի դրանից՝ մեծաթիվ տարաբնույթ հարստությունների համար: Զավանակյալ է, սակայն, որ այդ բազալը ևս կգրավվեր ու կկորցներ իր հարստությունները և հռոմեացիները նախկինից ավելի կփառավորվեին, որ տիրել են դրան, եթե վատ լուրեր չգային ու չստիպեին արքային ելնել այնտեղից, իսկ այդ լուրերն ասում էին, որ Երեսնան շրջապատվել է պարսիկների կողմից և դաժան ստառապանների վտանգի տակ կփախվի, եթե արքան կարճ ժամանակում նրան օգնության չհասնի: Դրա համար էլ, պաշարյալներից ստանալով հիմնալի նվերներ և թանկարժեք առարկաներ, հիմնալի ազնվացեղ ձիեր, մետաքսե կտորներ, որոնք ասեղնագործված էին ոսկով, արժանահիշատակ մի սեղան ու բացի այդ նաև՝ հիմնալի և անսովոր մի խաչ, որը ստեղծվել էր թանկարժեք քարից, նրա վրա աննկարագրելի գեղեցկությամբ կենդանի կերպով փորագրված էր աստվածային պատկերը, այն աստիճան, որ նայել էլ չէր լինում, արքան թողեց պաշարումը և մեկնեց Անտիոք: Սեզարական սարակինոսներն ասում էին, որ արքային որպես նվեր մատուցված այդ ճաճանչափայլ խաչը, ինչպես նաև թանկարժեք սեղանը դեռ վաղուց են նրանց նախնիների կողմից ձեռք բերվել պատերազմի դաշտում, դեռ այն ժամանակ, երբ նրանք գերել էին ինքնակալ Ռուսնոս Դիոգենեսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռուսնոս IV-ին - Մ.Ֆ.**), թալանել նրա վրանը և, տիրելով ճամբարին, այնտեղի եղածը իրենց մեջ բաժանել: Նահանգի ժամանակ բաժու պես արագընթաց ձիերի վրա հռոմեացիների վրա հարձակվեցին Զանսի (**Զանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Զանգին - Մ.Ֆ.**) ու մի բանի այլ հայտնի առաջնորդների պարսկական գործերը, որոնք իրենց առաջից արդեն հաղթող էին հանարում և բարբարոսական հիմար գոռոզությամբ հռոմեացիներին բավականին ցածր էին դասում: Նրանք, սակայն, խաբվեցին իրենց հույսերում և ոչ միայն ոչ մի փառաշեղ բան չարեցին, այլև իրենց պարծենկոտության և գոռոզության պատճառով աստվածային արդարադատությունից արժանի պատիժ ստացան ու ամեն ինչից զատ որպես գերիներ կորցրին երկու առաջնորդների, որոնցից մեկը Աթաբեկի որդին էր, իսկ մյուսը՝ Էմիր Սամուխի հարազատ եղբայրը: Երբ արքան մոտենում էր հայտնի Անտիոք քաղաքին՝ նրան հանդիպման դուրս եկան քաղաքային բոլոր բնակիչները, որոնք նույնիսկ հապճեպ կերպով նրան մոտենալ պայծառ տոնախմբություն կազմակերպեցին՝ արքան ևս պատկերներով ու փողոցների հիմանի վարդարվածությամբ: Անտիոքից, ուղեկցվելով բարեհաճ բարեմադրանքներով ու զովեստներով՝ նա ժամանեց Կիլիկիայի սահմաններ, իսկ հետո էլ ճանկալ ընկավ դեպի Բյուզանդիոն» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Չովհաննես Կոմնենոս», բաժին 8):

«Ահա այդ մեկի փոխարեն դու (հեղինակը դիմում է Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ին – Մ.Ֆ.) արաբների բազում բաղաբներ ասպատակեցիր, ողջ 100 բաղաբ գրավեցիր, որոնցից լավագույնը կասիտական բերդն էր: Դարձյալ արձակած շակերը, դարձյալ բարեկր տարափը: Զաղաթի առաջին սատրապը փորձանքը կանխելու համար ողորմաճություն էր հայցում: Բարբարոսի հույսերը իրականացան, բանգի նա մարդասիրության ամբողջական գետերով ողողվեց: Կայսեր դիմադրությունն ցուցաբերողները ճանաչեցին նրան որպես շանթակիր, որպես շանթահարող ու մրրկի, պաղատելիս նրա մեջ տեսան Փրկչին, բարեկամին և ողորմածին, հունական աստվածների ածականները նրանք շատ ավելի շոշափելի ձևով բո անձից էին իմանում, բանգի ժամանակն ու իրերի դրությունը փոփոխության ենթարկեցին այդ ածականները: Բարբարոսին գերի վերցնելով՝ նրան իսկույն ազատ արձակեցիր, նմանվելով Ալեքսանդրին (Յուզանդական տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծին – Մ.Ֆ.), տարածո հաղթանակից հետո բաղաբը պարտվածներին նվիրեցիր, հաղթանակիդ արդյունքը ոչ թե վերադարձիր, այլ այն հենց նվիրեցիր բարբարոսներին» (Միքայել Իսախիկյան «Ներքողական Յովհաննես կայսեր», գլուխ 12):

«/1/ Կայսերական բանակը ձմեռային ժամանակներն անցկացրեց Կիլիկիայում, իսկ երբ գարնան գալով եկան լավ եղանակներ, կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) մունեղիկներ ուղարկեց բոլոր կողմեր և հրաման արձակեց, ըստ որի նշանակվում էին գլխավոր հրամանատարներ, հարյուրապետներ, լեգեոնների հիսնապետներ և պաշարողական մեքենաների հրամանատարներ, երբ ողջ ժողովուրդը պետք է գեղե վերցներ: Միաժամանակ մարդիկ ուղարկվեցին նաև Անտիոքի իշխանի (Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուադիեցու – Մ.Ֆ.), Եդեսիայի կոմսի (Եդեսիայի կոմսության ժուլի Կուրտուսեացու – Մ.Ֆ.) և այդ երկրների բոլոր գլխավոր իշխանների հետևից, որոնց կայսրը հրապարակում էր պատրաստվել ու իր հետ միասին պատերազմի մեկնել: Այսպիսով, հավաքելով բոլոր մարդկանց՝ կայսրը ցանկանում էր կյանքի կոչել Անտիոքի իշխանի հետ ձեռք բերած համաձայնությունը և ահա հենց այդ նպատակով ապրիլի սկզբին թմրակահարությանը ազդանշան տրվեց ու բանակը ոտքի ելավ՝ ուղղվելով դեպի Շեյքարիս: Մի բանի օր անց բանակը մտավ թշնամու երկիր և ճամբար զարկեց իրշատակված բաղաթի պատերի տակ: Ինչ վերաբերվում է Անտիոքի իշխանին և Եդեսիայի կոմսին, ապա սրանք, ստանալով առաջին իսկ հրավերը մասնակցելու այդ գործին, բոլոր կողմերից գործել կանչեցին և անհապաղ միացան այդ պատերազմին: Եվ այսպես, փյուն էին բաղաթի բնակիչների տները, որոնք ստիպված էին մնալ դրսում, այն բանից հետո, երբ մի բանի խոշոր բարեր փլեցին տներից որոշները և մարդիկ մնացին դրանց փախստիկների տակ: Կայսրը, դրսևորելով ամենայն արհուրություն, մարտնչում էր լիակատար եռանդով, ընդ որում նա պարզվեց սահմանեց երիտասարդության և քաջության գործերի համար, որպեսզի գործն ավելի թեթևացնի: Ինչ վերաբերվում է իրեն, ապա, հազած գրահը և գլխին ունենալով ողկա սաղավարտ, նա, երբեմն, օրինակ էր ծառայում այլոց համար, երբ ամեն Աստուծո օր շնտում էր և գործում ինչպես հասարակը: Այսպիսով, դրսևորելով մեծ մարտական եռանդ, կայսրն ամեն կերպ աջակցում էր պատերազմական գործողություններին՝ առանց հոգնելու գործելով օրվա առաջին ժամից մինչև վերջինը: Հաճախ մոռանալով հանգստի և սննդի մասին՝ նա գնում էր պաշարողական մեքենաները, որպեսզի դրանք առանց տարապետ գործեն, իսկ երբեմն էլ այցելում էր նրանց, որոնք պատերազմի ծանրություններն էին տարել, և ոգևորում էր նրանց: Նա նաև մշտապես հսկում էր մարտական գործողություններին մասնակցող զորքերին և, երբ կարիք էր լինում, դրանք փոխարինում էր թարմ ուժերով: Եվ այսպես, մինչ կայսերական բանակը կայսր գլխավորությանը նման եռանդուն գործունեություն էր ծավալում, Անտիոքի իշխանն ու Եդեսիայի կոմսը, դեռևս լինելով երիտասարդ և գործելով թեթևամտորեն, իրենց տարիքին ընդողջ կրքերի ազդեցության տակ, գերծ էին մնում այդ ամենից և, ինչպես ասում էին, ճան էին խաղում: Մեծ վնաս հասցնելով իրենց գործին և մի կողմ թողնելով պատերազմական հոգսերը՝ նրանք վատ օրինակ էին հանդիսանում յուրաքանչյուրի համար, բանգի, տեսնելով այդ, նրանց շատ ռազմիկներ ևս շեղվում էին պատերազմական գործերից: Կայսրը, որ լսել էր այդ մասին, ծայրահեղ զոգոն էր նման վերաբաժնի և մի բանի անգամ փորձեց խելիք բերել այդ երիտասարդներին՝ բացահայտ ու զաղտնի հորդորներով և որպես օրինակ բերելով իրեն, երբ ինքը, լինելով ամենահզոր տիրակալներից մեկը, հաճախ գործում է որպես հասարակ ռազմիկ և անում ամենաճանր աշխատանքները՝ անտեսելով հոգնածությունը: Այսպես շարունակվեց մի բանի օր, երբ հաճախակի հարձակումներ էին իրականացվում, իսկ կայսրն էլ զայրանում էր, որ նման մի փոքր բաղաբ այդպիսի դիմադրություն է ցույց տալիս: Դրա համար էլ նա հարձակում էր գործում նորանոր և ավելի մեծաքանակ ուժերով, ընդ որում, տեսնելով անհաջողությունը, նա իր ռազմիկներին էր մեղադրում այն բանում, որ բավարար ուժ ու եռանդ չեն դրսևորում: Ի վերջո, այնպես եղավ, որ մի բանի հարձակումներից հետո բաղաթի արվարձանը, որ տեղակայված էր հիմնական ամրություններից ներքև, գրավվեց և նրա բոլոր բնակիչները սպանվեցին, բացառությամբ նրանց, որոնք իրենց հագուստով, լեզվով կամ այլ կերպ կարողացան հասկացնել, որ իրենք պատկանում են քրիստոնեական հավատքին, բանգի իրոք այդ բաղաթում շատ քրիստոնյաներ կային, որոնք, գտնվելով անհավատների ծառայության մեջ, գտնվում էին ստրկական դրության մեջ... Այն բանից հետո, երբ բաղաթի մի մասը գրավվեց, սրա բնակիչությունը հավաքվեց միջնաբերդում, որտեղ բերվեցին նաև կանայք ու երեխաները: Այս վտանգավոր վիճակում ի վերջո որոշվեց խաղաղության բանակցություններ սկսել և անմիջապես այդպես էլ արեցին: Այդ ժամանակ բաղաթին տիրում էր Սաբերդու անունով մի արաբ իշխան, որը պատգամավորներ ուղարկեց կայսեր մոտ: Սրանք, հնազանդ ու խաղաղ գալով կայսեր ոտքը, սկսեցին համոզել վերջինիս խաղաղություն կնքել ու փրկել բաղաթը՝ միաժամանակ առաջարկելով մեծ մի գումար: Կայսրը, որ առանց այդ էլ զայրացած էր Անտիոքի իշխանի և Եդեսիայի կոմսի վերաբաժնի և անմոռությունից, բանգի նրանց իրենց այդ ընթացքում շատ վատ էին դրսևորել, վնասելով ընդհանուր գործին, համաձայնեց այդ առաջարկին, բանգի տեսնելով, թե ինչ կերպ են գործում իր դաշնակիցները, իսկ մյուս կողմից էլ ականատես լինելով թշնամիների ուժեղ դիմադրությանը և կրած կորուստներին, ինքն էլ առիթ էր փնտրում վերջացնել գործը ու հեռանալ սեփական տիրույթներ: Այսպիսով՝ նա ստացավ խոստացված գումարը և դրանից հետո հրամայեց մունեղիկներին հայտարարել, որ ինքը բաղաթ բնակչությանը խաղաղություն է շնորհում, իսկ զորքին էլ հրամայում էր պատրաստվել ելույթի: Եվ այսպես ողջ բանակը ոտքի ելավ և ուղղվեց Անտիոք, ընդ որում զոջման ուղին բռնած Անտիոքի դուքսն ու Եդեսիայի կոմսը, որ նոր էին միայն հասկացել, թե ինչ է եղել, փորձեցին հետ համոզել կայսեր, սակայն որևէ արդյունքի չհասան: Անում էին, որ ողջ այդ պատմության մեջ հատկապես մեծ էր Եդեսիայի կոմսի մեղքը, որը, տեսնելով, որ Անտիոքի իշխանը անսիրտ մի երիտասարդ էր, ամեն կերպ շարքից հանում էր նրան, որպեսզի խոչընդոտի վերջինիս հետագա հզորացմանը և նրա փառքի և պատիվի գալուցը» (Գիյոմ Տյուրպացի «Անտիոքական երկրների պատմությունը», գիրք 15, գլուխ 1, 2):

«Դա մի ամուր բերդ էր, կառուցված բարձր լեռան գագաթին, որի հետևում լեռան լանջերով մի գետ էր հոսում: Նրան արաբներից տիրում էին պատվական մարդիկ՝ Մունկիդի որդիներ կոչվողները: Սրանք ցեղակիցներն էին Կալաթ-Չաբարի տիրոջ, որի երաշխավորությամբ, ինչպես վերը նշեցինք, Մոսուլից փրկվանվել էր Բաղդադի իշխանը: Բնակչությանը նրանք բարի ու օտարասեր մարդիկ էին և միշտ էլ լավ միջնորդներ էին հանդիսանում: Չանգին (Չանգանիայի աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.), որ այդ ժամանակ գտնվում էր Դալեմանդ, տեսնելով հույների ու ֆրանկների ձախողող բայը, խիստ ուրախացավ, բանի որ նախ նա գիտեր, որ նրանք ճիշտ չեն վարվում, և երկրորդ՝ որպեսզի պատերազմն առժամանակ հեռացվի իրենից: Եվ, մինչդեռ նրանք պաշարել էին Շիզար բերդը, Չանգին քաջաբար հսկում էր իր սահմանները և մոտենում հույների ճամբարին: Երբ հույները, հարձակվելով բերդի վրա, ոչինչ չկարողացան անել, նրանց զորքերը սկսեցին նեղվել պարենի պակասից, բանի որ նրանց մոտ մի անհամար բազմություն էր հավաքվել, իսկ Չանգին խելամտորեն խանգարում և հսկում էր, որ նրանք ոչինչ չտանան: Երբ կարիքը բանակում սաստկացավ, ժամանակը ձգձգվեց և հնար չգտան բերդը գրոհով գրավելու, կայսրը հասկացավ ֆրանկների նենգությունը, որ նրանք իր ժամանակը վատնելու համար են իրեն բերել ու պաշարել տվել այդ բերդը: Ներսիսներն իրենց հերթին պատգամավորներ ուղարկեցին Չունաց կայսեր մոտ և ասացին. «Ֆրանկները բեզ խիստ մոլորեցրել են, ով արքա՝ բերելով և պաշարել տալով այս բերդը: Մենք ոչ-ոքի վնաս չենք պատճառում և չենք վշտացնում քրիստոնյաներին»: Բացի այդ նրանք նրան ուղարկեցին նվերներ ու պարգևներ, ոսկուց և արծաթից պատրաստված եկեղեցական անոթներ, ինչպես նաև ոսկեղեն խաչեր, որ հույն թագավորների դեմ իրենց նախնիների տարած հաղթանակների ժամանակներից պահում էին իրենց մոտ: Կայսրը մեկնեց Շիզարից ու եկավ Անտիոք, իսկ այնտեղից էլ գնաց Անարգաբա՝ վշտացած այն բանից, որ ողջ ամառը ոչինչ չէր արել» (Ամալուս Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 403):

«Եվ ահա հույներն ու ֆրանկները... ռազմիկներ հանեցին Շեյքարի դեմ...: Երբ Յովհաննես արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.), լսեց այս ամենի մասին, նա այրեց պատերազմի մեքենաները, վերադարձավ Կիլիկիա և, խաղաղություն հաստատելով Իկոնիայի սուլթան Մասուդի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդի – Մ.Ֆ.) հետ, մեկնեց Կոստանդնուպոլիս» (Բար-Յեբեքես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ֆրանկները, հաբելով նրան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ին – Մ.Ֆ.), տարան Շեզար կոչվող բաղաթը, այնտեղից էլ նա եկավ Անտիոք» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Դերիսուրժները (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) Կիլիկիայում մնաց կես տարի, հետո հասավ... Շեյքարին, սակայն ոչ մի բաջ գործ չարեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Ռուսների կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) ուղղություն բռնեց դեպի Մառաշտ ան-Նուման, իսկ այնտեղից էլ Շաքան ամսի 13-ին՝ երկուշաբթի օրը՝ դեպի Շեյգար: Նրա գործը տեղակայվեց Զաֆարթաթի մոտ և սկսեց գործել պաշարողական մեթոդների օգնությամբ: Արդյունքում Շաքան ամսվա կեսերին բնակիչները հանձնեցին այն: Այ-Ջիսարի բնակիչները փախան ու այն դատարկ թողեցին: Եվ ահա ռուսները ժամանեցին այդ կողմ և տեղակայվեցին նրանում, իսկ այնտեղից էլ Շաքան ամսվա 16-ին՝ հինգշաբթի օրը, ուղղվեցին դեպի Շեյգար: Նրանց բանակը կազմված էր 100.000 հեծյալներից և 100.000 հետևակայիններից ու նրանց հետ այնքան պարենամթերք և գնեք կար, որ հաշվել չէր կարող ոչ-ոք, Ալլահից բացի: Նրանք տեղակայվեցին առ-Ռաբիայում, որը գերիշխում էր Շեյգարի նկատմամբ, և այնտեղ անցկացրին օրվա մնացած մասն ու ուրբաթ օրն ամբողջությամբ: Երբ ռուսները ցատկեցին ձիերի վրա ու հարձակվեցին բաղաթի վրա, սրա բնակիչները սկսեցին դիմարդել նրանց: Այդ ժամանակ վիրավորվեց Աբու Մուրթաբ Նասր իբն Մուսթեֆան ու Ռամադանին մահացավ իր այդ վերքից: Այնուհանդերձ ռուսները պարտություն կրեցին և հեռացան: Աստիոթի տիրակալը (Աստիոթի դքսության ղուբա Ռայմոնդ Պուստիեցին – Մ.Ֆ.) տեղակայվել էր Սամանուս մզկիթում, իսկ ժուլիլը (Երեսիայի կոստույթյան ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.)՝ աղոթարանում: Շաքաթ օրը կայսրը բարձրացավ սարի վրա, որը հառնում էր Շեյգարի ամրոցի դիմաց և կոչվում էր Ջիրդիս: Նա այդ սարի վրա 18 պաշարողական մեթոդներ դրեց, ամրոցի դիմաց տեղակայեց 4 այլ մեթոդներ և փակեց Շեյգարի բնակչության ելքը դեպի ջուրը: Ծակատամարտը շարունակվեց 10 օր և Շեյգարի բնակիչները մեծագույն տառապանք կրեցին: Դրանից հետո ռուսները սահմանափակվեցին պաշարողական մեթոդներից հեռահար հարվածներ հասցնելով, բայց մնացին այնտեղ մինչև Ռամադան ամսի 9-ը: Ի վերջո, երբ նրանց հայտնի դարձավ, որ Ղարա-Արսլան Ղաուր իբն Սուբան իբն Արտուխը (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Ղաուրը – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով, որի թիվն անցնում էր 50.000 թուրքմեններից և այլոցից, անցել է Եփրատը, նրանք այրեցին իրենց պաշարողական մեթոդներն ու հեռացան Շեյգարից, թեև խոշոր նետողական մեթոդները այդպես էլ չվաճակվեցին և աթաբեկը փոխարդեց դրանք ու դրեց Յալեայի ամրոցում: Այս կերպ ռուսները հեռացան այն բանից հետո, երբ հարձակվեցին Շեյգարի մատույցների վրա, իսկ մահմեդականները բռնեցին նրանց այդտեղից: Այդ ամսվա 9-ին Համամայից եկավ Շալահ-Էդ-Դինը և նրան լուր հասավ, որ Ֆրանկները փախել են Զաֆարթաթից: Նա մեկնեց այնտեղ ու տիրեց նրան: Աթաբեկ Չանգին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.) եկավ այդ ամսվա 10-ին և երկուշաբթի օրը ուղղվեց դեպի ալ-Ջիսար՝ հայտնաբերելով, որ ֆրանկները կենդիւնեին փախել են այնտեղից: Այդ վայրի բնակիչները, որոնք թշնամու հայտնվելու ժամանակ փախել էին, Աբու Կուլեյսից իջան այդտեղ, սակայն նրանց թույլ չտվեց մնալ այնտեղ: Այնտեղից ռուսների կայսրը Աֆամեայի լեռնածորանով շարժվեց Աստիոթի ուղղությամբ և պահանջեց ֆրանկներից այն իրեն հանձնել, սակայն նրանք չհանձնեցին բաղաթը և նա այնտեղից հեռացավ իր երկրի: Աթաբեկը նրա հետքերով նրանց վրա հարձակվելու նպատակով մի ջոկատ ուղարկեց» (Թեմալ-Էդ-Դին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ ամիս նաև լուր եկավ հյուսիսից հույների կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.)՝ իր բանակով Շեյգարի վրա հարձակվելու մասին, որը նպատակ ուներ բաղաթը պաշարման մեջ առնել ու շրջափակել: Նա մի բանի մանջակիցները դրեց բաղաթի մոտ և նրա բանակի ու բաղաթի կայսրարդի միջև թեծ մարտեր սկսվեցին: Ըստ մահմեդականներ սպանվեցին և բաղաթը հայտնվեց կործանման եզրին՝ չնայած էմիր, աթաբեկ Իսմա-Էդ-Դին Չանգին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր էմիր Չանգին – Մ.Ֆ.) հուսահատ ջանքերին օգնել նրան ռազմիկներով, գնեթով ու ռազմական միջոցներով, երբ նա դիրքեր գրավեց հույների դիրքերի դիմաց, իսկ նրա հեծելազորն էլ գործում էր թևեռում՝ սպանելով բոլոր նրանց, ովքեր իր ձեռքն էին ընկնում: Երկու կողմերն էլ մնացին իրենց դիրքերում, մինչև որ հույների ուժերը չսպառվեցին և նրանք չհուսահատվեցին հասնել իրենց նպատակին: Հայտնվում էր, որ Շեյգարից նրանք սկսեց են նահանջել Աստիոթի ուղղությամբ և մարդիկ ուրախացան էին, որ նրանք գնում էին դատարկ ձեռքերով, առանց որևէ վնասի՝ փառք Ալլահին իր այդ անսպառ առատածեռնության համար...: Ամսի 9-ին՝ հինգշաբթի օրը, Իսմա-Էդ-Դին Չանգին Համամայից եկավ դեպի Սալամիա՝ նախապես իր գույքը տանող բարավանն ուղարկելով ալ-Ռաբբա ու ինքը մնալով միայն հեծելազորով և թեթև ջոկատներով: Երկուշաբթի օրը հույների կայսրը թողեց ալ-Մառաշն և բոլոր տեղական զորքերը, որոնք դիրքեր էին գրավել Զաֆար-Թաթի մոտ, իրենց կյանքի համար վախ գգալով, փախան: Մի բանի իրար հաստատելու լուրեր եկան այն մասին, որ թուրքմենների բանակը անցել է Եփրատը և էմիր Ղաուր Օրթուխի (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Ղաուրը – Մ.Ֆ.) որդու (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության ապագա էմիր Ղարա-Արսլանի – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ ուղղվել է դեպի Յալեա՝ նպատակ ունենալով գործողություն սկսել հույների դեմ: Նրանք ճամբար էին գաղկել Մաջմ ալ-Մուրուջի մոտ: Ըստ աթաբեկ Իսմա-Էդ-Դին Չանգինի հրամանի՝ Համասկոսի սակարի մի խոշոր ջոկատ ևս ելել էր, որպեսզի միանա այդ գործողությանը: Շեյգարից հույների նահանջի պատճառն այն էր, որ նրանք լուր էին ստացել թուրքմենների ժամանելու և երկու բանակների միավորման մասին: Եվ ահա, կենդանիվ բաղաթի տակ 23 օր, կայսրը բռնեց հետդարձի ճանապարհը և Ռամադան ամսի 8-ին՝ կիրակի օրը, ժամանեց Աստիոթ: Ավելի ուշ ոչ մեկ անգամ լուր եկավ այն մասին, որ հույները նահանջել են իրենց տարածքներ և շատ մարդկանց սրտերին հանգստություն եկավ՝ փոխարինելով շփոթվածությանն ու վախին» (Իբն ալ-Կալանիսի «Համասկոսի տարեգրություն»):

«Դրանից հետո Ֆիքրի 532 թվականին հռոմեացի արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) եկավ մեր երկրի դեմ: Նա համաձայնություն էր կնքել ֆրանկների հետ, թող լքի նրանց Ալլահը, և նրանք համաձայնել էին շարժվել Շեյգարի վրա ու պաշարել այն...: Ես հեծնեցին ձիս և մեկնեցի Շեյգար: Այն, ինչ բացվեց իմ հայացքի առաջ, խորապես տխրեցրեց ինձ: Որդիս բաջաբար մարտնչում էր, իսկ հետո իջավ ձիուց և մտավ տուն: Նա այնտեղից, ինչքան հնարավորությունը թույլ էր տալիս, վերցրեց վրաններ, գնեթեր, թամբեր և ընդհանրապես, սկսեց հոգալ մերոնց մասին: Իմ ընկերները անվերջ շարունակում էին մարտը և դա մի սարսափելի, ահաբեկող դժբախտություն էր...: Երբ ռուսների արքան Ֆիքրի 532 թվականին պաշարել էր Շեյգարը, այնտեղից մի բանի հետևակայիններ ելան, որպեսզի մարտնչեն նրանց դեմ: Ռուսները ջարդեցին նրանց և մի մասին կոտորեցին, իսկ մի մասին էլ գերեցին...: Երբ ռուսները Ֆիքրի 532 թվականին մոտեցան Շեյգարին, նրանք բաղաթին մոտեցրին սարսափելի պարսպափար մեթոդներ, որոնք իրենց երկրից բերել էին հետները: Այդ մեթոդները բարդ էին նետում, որոնք թռչում էին ավելի հեռու, քան նետերը, իսկ բարդերը իրենց բաշով հասնում էին 25 միլայի: Մի անգամ նրանք նման մի բարդ նետեցին իմ ընկերներից մեկի՝ Յուսուֆ իբն Աբու-Ղարիբի, տան վրա, թող ողորմա նրան Ալլահը, և տան կտորը չդիպցավ ու տունը վերևից ներքև մի բարդ ավիոնով: Էմիրի տան աշտարակի վրա մի նիզակ էր ցցված, որին դրոշ էր կապված, իսկ դեպի ամրոց տանող ճանապարհը անցնում էր հենց տան տակով: Նետված բարդ կապավ նիզակափայտին և այն մեջտեղից կիսեց: Նիզակափայտի այն մասը, որի վրա սուր ծայրն էր, շուռ եկավ ու ընկավ ճանապարհի վրա, որով հենց այդ պահին անցնում էր իմ ընկերներից մեկը: Նիզակափայտի այդ կեսը, սուր մասով ընկնելով նման բարձրությունից, հարվածեց այդ մարդու ուսին, անցավ նրա մարմնով և գետին ընկավ՝ սպանելով նրան: Խուլությունը՝ հորս ստրուկը, թող ողորմա նրան Ալլահը, ինձ պատճեց հետևյալը. «Մի անգամ մենք ռուսների կողմից պաշարված նստած էին ամրոցի անցումում՝ թրերով ու նիզակներով: Հանկարծ մեզ մոտեցավ շեյխերից մեկը և գոռաց. «Յե, մահմեդականներ, հարամ ռուսները մեզ մոտ են խուժել»: Մենք ճանկեցին թրերը, դուրս թանաք և տեսանք, որ ռուսները ներս են տողոսվել պարսպի ճեղքվածքով, որն առաջացրել էր պարսպափար մեթոդն: Մենք սկսեցինք հարվածել նրանց թրերով, դուրս արեցինք բաղաթից և հետապնդեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ չբռնեցին նրանց գործը: Մենք վերադարձանք և ցրված գնում էինք: Ես հայտնվեցի այն ծերունու կողքին, որը մեզ օգնության էր կանչել: Նա կանգ առավ և դեմքով շուռ եկավ դեպի պատը, որպեսզի միզի: Ես հեռացա նրանից, սակայն հանկարծ ընկնելու ծայն լսեցին: Ես շուռ եկա ու պարզվեց, որ բարդերից մեկը, որն արձակվել է այդ մեթոդներից, հարվածել է այդ ծերունու հենց գլխին, փչել է այն և կարծես գամել պատին, այնպես որ այդ ծերունու ուղեղը դուրս էր ծորում այնտեղից: Ես բարձրացրին նրա մարմինը, մենք աղոթեցինք նաև վրա և թաղեցինք հենց այդ վայրում, թող ողորմա նրան Ալլահը»: Մի անգամ էլ նետված բարդ կապավ հենց մեր ընկերներից մեկին և կտրեց նրա ոտը: Նրան տարան իմ հորեղբոր մոտ, որը նստած էր ամրոցի անցումներից մեկում: «Այստեղ բերեք ոսկորների ուղղողին», - հրամայեց հորեղբայրս: Շեյգարում Յահա անունով նման մի վարպետ մարդ կար, որը հիմնադր ուղղում էր ոսկորները: Սա եկավ և, նստած ամրոցի դարպասների մոտ գտնվող ծածկի տակ, սկսեց ուղղել ոտը: Յեց այդ ժամանակ բարդ հարվածեց այդ վիրավոր մարդու գլխին և փչեց այն: Ոսկորներն ուղղողը վերադարձավ ամրոցի միջանցք և այդ ժամանակ հորեղբայրս հարցրեց նրան. «Ինչպե՞ս այդքան արագ ուղղեցիր նրա ոտը»: «Ով էմիր», - պատասխանեց սա, - «նրան կապավ երկրորդ բարդ և ուղղելու կարիք արդեն չեղավ»» (Իբն Մուսկիկ «Խորհուրդների գիրք»):

«Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) ռազմիկներին Շեյգար տարավ: Այդ ժամանակ սուլթան Մասուդը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.) եկավ Կոնիայից ու ներխուժեց Կիլիկիա: Ծակատամարտից հետո նա տիրեց Ադանային, գերեզմարեց նրա ողջ բնակչությանը եպիսկոպոսի հետ միասին ու տարավ Մեյխու: Իսմաիլով այդ մասին՝ կայսրն այրեց բաբանները և, խաղաղություն կնքելով սուլթանի հետ, վերադարձավ Կիլիկիա, որտեղից էլ զնաց մայրաքաղաք» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 8):

³⁸⁰⁶ «Թեոուն անմարդ դարձավ, մնացին միայն մի բանի իշխաններ և բաղաթի ղուբա, որ Կահրամ էր կոչվում՝ հետևակներից բաղաթացած մի փոքր կայսրացողով: Իսկ Ես՝ նվաաստ Գրիգոր Երեց, սրտապնդում էի նրանց աշայրջորեն պահպանել բաղաթը, որպեսզի հանկարծ թշնամին չգա, կրակի չտա մեր բաղաթը, ինչը որ, սակայն, տեղի ունեցավ: Երբ հունաց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) վերոնստ դարձավ Կոստանդնուպոլիս, Տավուզի (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Ղաուրին – Մ.Ֆ.) որդին, որ հարամ-Ասլան էր կոչվում (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության ապագա էմիր Ղարա-Արսլանը – Մ.Ֆ.), բազմաթիվ զորքերով վերադարձավ Տաճկաստանից և

կայսրից հալածական եղածի կերպարանքով եկավ Ռապան քաղաքը: Զետուն քաղաքում գտնվող տղամարդիկ, կարծելով, որ դա Մելեք Մահմադն է (Ղանիշմանյանների էմիրության էմիր Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.), սարսափած երեկոյան լեռնի քաղաքը, իսկ հաջորդ առափնյայում փոքրաթիվ թուրքեր, գալով լեռնակողմը, մի տեղացու բռնեցին և նրանից իմացան, որ քաղաքում մարդ չի մնացել: Դրա վրա 30 հոգի եկան, մտան Զետուն քաղաքը, կրակի տվեցին այն, ինչպես և քաղաքի դռները: Նրանք հրդեհեցին նաև Դայոց մեծ իշխան Գող Վասիլի կառուցած բարձրահարկ ապարանքները, ինչպես նաև քաղաքի այլ հոյակապ շենքերը, որից հետո փախան, հասան ու միացան իրենց մյուս ընկերներին: Քաղաքի բնակիչները հաջորդ օրը վերադարձան իրենց տները» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ սուլթան Մաստուդը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուդը – Մ.Ֆ.) կրկին ներխուժեց Զետունի շրջան, ամայացրեց այն, գերիներ վերցրեց և վերադարձավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 8):

«Այդ ժամանակ Իկոնիայի տեր Մաստուդը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուդը – Մ.Ֆ.) հարձակում գործեց Զիշունի վրա և գրավեց և այրեց նրա գյուղերը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸⁰⁷ «Այդ տարի Մարդինի տեր Դուսամ-Էդ-Դին Տիմուրտաշ Իլդազին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Թեմուրտաշը – Մ.Ֆ.) գրավեց Դատտախ բերդը Դիար Բաթրում: Այն գրավվեց Մարուանի տոհմից ինչ-որ մեկից, որի տոհմը ողջ Դիար Բաթրի տերն էր: Սա նրանց վերջին մնացորդներն էր» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դիջրի 532 թվականի Մարդինի իշխան Դուսամադին Թեմուրթաշ իբն Իլդազին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Թեմուրտաշը – Մ.Ֆ.), տիրացավ Ալ-Դինախ բերդին Դիարբաթրում: Նա այդ քաղաքը գրավեց Դիարբաթրի իշխան Բանու-Մրվանների վերջին շահավորից» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդ ժամանակ Արթախ ամրոցին, որը մի ժամանակ պատկանում էր թուրքերին, տիրում էր Բանու Մրվան ցեղից մի մարդ, իսկ այս ցեղը առաջ մելիքի տիտղոս ուներ ու նրա նստավայրը Մայիարկինն էր: Այս ամրոցի տիրակալների մեջ վեճ առաջացավ և Դուսամ-Էդ-Դինը (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Թեմուրտաշը – Մ.Ֆ.), իմանալով, որ բողոքող ոչ մի օգնական չունենա և վիճում են իրար մեջ, մեկ տարվա ու չորս ամսվա ընթացքում պաշարեց նրան: Այդ ժամանակ Ահմեդը բանակցություններ սկսեց, Թեմուրտաշը նրան ոսկի և իր տիրույթներում գյուղեր տվեց ու տիրեց այդ ամրոցին: Այս բոլորը հետո զոջաց ու սկսեց փնտրել Ամրոցի տիրոջ (Դին-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Դաուդի – Մ.Ֆ.) օգնությունը, իր վերադարձին ամրոցը, սակայն որևէ արդյունքի չհասավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 3):

«Այդ ժամանակ Թեմուրտաշը (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Թեմուրտաշը – Մ.Ֆ.) ազգությամբ թուրք մեկից գրավեց Դաթաթա ամրոցը այն բանից հետո, երբ կանգնեց նրա դեմ մեկ տարի: Նա այս ամրոցը գրավեց երդումով, ինչպես նաև այն բանի շնորհիվ, որ ոսկի ու գյուղեր տվեց տիրելու այդ բողոքին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸⁰⁸ «Երիտասարդ 1139 թվականին Մուհամմեդը (Ղանիշմանյանների էմիրության էմիր Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.) հավաքեց իր ռազմիկներին և գնաց Կիլիկիայի շրջանի վրա, որտեղ հույներից գրավեց երկու ամրոցներ՝ Վահկան ու Չաբնուպիրտը, որից հետո հետ դարձավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 9):

«Դույների 1450 թվականին Մելիտեի տեր Մուհամմեդը (Ղանիշմանյանների էմիրության էմիր Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.) հավաքեց իր ռազմիկներին և գնաց Կիլիկիայի շրջանի վրա, որտեղ հույներից գրավեց երկու ամրոցներ՝ Վահկան ու Չաբնուպիրտը, որից հետո հետ դարձավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դայոց 587 թվականին Մելեք Ահմեդը (Ղանիշմանյանների էմիրության էմիր Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.) եկավ Կիլիկիա ու հույներից խլեց Լևոնի քաղաքները՝ Դոմսկան, Վահկան, Կապանը և այլն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁸⁰⁹ «Այս կերպ մարտական կարգով առաջ շարժվելով և հետևելով իր նախնական ծրագրերին՝ Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովիաննես II-ը – Մ.Ֆ.) առաջ է ուղարկում զորքի մի մասը իկոնիական պարսիկների դեմ, բանի որ սրանք այն ժամանակ, երբ արբան մտել էր Ասորիք, օգտվել էին առիթից ու հարձակվել հռոմեացիների վրա: Դադառելով նաև այդ թշնամական ամբոխին՝ Նա ամայացրեց թշնամական երկիրը՝ գերելով շատ մարդկանց և տարաբնույթ անասուններ, որոնք պիտանի էին և աշխատանքի և, հեծնելու համար: Ահա այսպիսին էին այդ ինքնակալի կողմից Արևելքում կատարած գործերը մեկ արշավանքի ընթացքում, որը տևեց երեք տարի, ստիպեց բոլորին իր մասին խոսել ու համընդհանուր ուշադրության արժանացավ» (Սիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Դովիաննես Կոմմենտոս», բաժին 8):

«Դնազանդեցնելով ուժեղ ամրոցներ Վակաս ու Կասպիսկերտը՝ Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դովիաննես II-ը – Մ.Ֆ.) կանգ առավ այդ երկրում և, առանձնացնելով զորքի մի մասը, այն արշավանքի ուղարկեց տարբեր կողմեր այլ ամրությունների վրա: Այդ գործողությունների մակրամասն նկարագրությունը, սակայն, դուրս է իմ մտադրություններից, բանի ամենասկզբում էլ հենց ես ենթադրում էին խոսել միայն այն ժամանակվա դեպքերի մասին, որոնց ներկա եմ եղել, իսկ այն, ինչ անձամբ չեմ տեսել կամ ինչի մասին հաստատ չգիտեմ՝ փոխանցել ընդհանուր խոսքերով: Ամեն դեպքում, ինչ էլ լինի այդ գործերը՝ բարենպաստ պայմաններում, թվում է, դրանք կյանքի կոչվեցին երկու տարում» (Դովիաննես Կիսամոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 8):

³⁸¹⁰ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

³⁸¹¹ «6825 թվականի հոկտեմբեր ամսվա 2-ին Բայրամ-բեկը թալանեց անասնանոցը» (Միքայել Պանարետոս «Տրապիզոնյան ժամանակագրություն», մաս 5):

³⁸¹² «Դիջրի 534 թվականին Իմադ-Էդ-Դինը (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.) արշավանքի ելավ դեպի Երզրստան ու Դիաբեքի, նվաճեց Բաղեշը, Ջազիրան, Աշուտը, Ակրուն և այլ շրջաններ, ավերեց Աշուք ամրոցը ու նրա տեղը իր անունով մեկ այլ ամրություն հիմնեց, կոչելով Իմադիա: Այս ամրոցը հիմա այդ փլայթելի կենտրոնն է» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 4, բաժին 2):

«Երբ Նա (Ճաթիմյանների խալիֆության վեզիր, գլխավոր զորահրամանատար Վախրամ Պահլավունին – Մ.Ֆ.) չկարողացավ Ասուան մտնել, լուր ուղարկեց Դաֆիզին (Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Ռաֆիզին – Մ.Ֆ.)՝ երաշխավորագիր խնդրելով: Սա տվեց և Նա վերադարձավ Կահիրե ու բանտարկվեց պալատում: Որոշ ժամանակ մնալուց հետո Նա վանական դարձավ ու դուրս եկավ բանտից» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁸¹⁴ «Այդ տարի Ռամադան ամսին ուժեղացան տարածայնությունները աթաբեկի (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.) և Թեմուրտաշի (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Թեմուրտաշին – Մ.Ֆ.) միջև: Աթաբեկ Չանգին ծամբար զարկեց Դարայի մոտ, պաշարեց այն ու Շավալ ամսին գրավեց: Նա գրավեց նաև Ռաշ ալ-Այնը, Ջարալջուրն ու Չուկկարայնը: Շավալ-թեգին ալ-Քուրդին այդ ժամանակ հառաժան մահացավ և աթաբեկ Չանգին զորք ուղարկեց ու գրավեց նաև այդ քաղաքը» (Թեմալ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Նա (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.) գրավեց Դարա քաղաքը... և Ջամալին» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 410):

³⁸¹⁵ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

³⁸¹⁶ «Նույն այդ օրերին, երբ տեղի ունեցավ երկրաշարժը, Վրաց արքան, որին կոչում էին Դեմետրե (Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե I-ը – Մ.Ֆ.), սա Դավիթ արքայի (Քարթլիի թագավորության արքա Դավիթ I Շինարարի – Մ.Ֆ.) որդին էր, իր զորքով ելավ ու եկավ Առանի երկիր: Նա իր սպասալար Իվանի հետ միասին հասավ մայրաքաղաք Գանձակին և նրանք շատ անողորմ ու վատ վարվեցին՝ հարձակվելով կենդանի մնացածների վրա, նրանց սրի մատնելով և սորկության բռնելով: Չնայած այն բանին, որ նրանք տեսնում էին քաղաքի վիճակը, մի հայտնի քաղաք, որը շատ անակնկալ կերպով դժոխքի բաժին էր դարձել, իսկ ոսկու ու մարդկային նշխարների մնացորդներն էլ կույտերով դարսված էին, և այսպես, չնայած դրան, նրանք անողորմ եղան քաղաքի նկատմամբ՝ փորձելով ու հանելով, իսկ հետո արդեն տանելով ոսկալ և արծաթյա գանձերը ու իրենց տարաբնույթ տանջանքներով ավելի շատ տանջելով քաղաքի բնակչությանը, բան երկրաշարժն էր» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

«Դայոց 588 թվականին սաստիկ երկրաշարժ եղավ և կործանվեց Գանձակ քաղաքը, երբ նրա մեջ գտնված շենքերը փլվեցին իրենց բնակիչների վրա: Դավթի (Քարթլիի թագավորության ապագա արքա Դավթ II-ի – Մ.Ֆ.) ու Գիորգի (Քարթլիի թագավորության ապագա արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.) հայր, վրաց Դեմետրե թագավորը (Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե I-ը – Մ.Ֆ.) եկավ ու քաղաքի դռները տարավ իր երկիրը...: Եկավ վրաց թագավոր Դեմետրեն, ավարեց ամեն ունեցվածք և իր երկիրը տարավ նաև քաղաքի դռները» (Կիրակոս Գանձակեցի «Դայոց պատմություն», գլուխ 1, 10):

«Անել են, որ Դիջրի 516 թվականին Գանգի քաղաքում երկրաշարժ եղավ և նրա մի մասը չորեց, իսկ պարսիկները կործանվեցին: Եկավ Դաուդ թագավորը (Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե I-ը – Մ.Ֆ.) կողոպտեց ժողովրդին, գերեց, շատերին գերեվարեց և կառքերի վրա դրած ոգխարների նման տարավ: Ինչ որ կար կողոպտեց ու բերեց Թաֆլիս: Ժողովուրդը դրանց մեծ մասին գնեց ու ազատ արձակեց» (Իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիկի «Մայիարկինի պատմություն»):

«Անել են, որ Հիջրի 516 թվականին Գանգի քաղաքում երկրաշարժ եղավ և նրա մի մասը չոքեց, իսկ պարիսպները կործանվեցին: Եկավ Ղառոջ թագավորը (**Զարթոյի թագավորության արքա Դենետրե Ի-ը – Մ.Ֆ.**) կողոպտեց ժողովրդին, գերեց, շատերին գերեվարեց և կառքերի վրա դրած ողխարների նման տարավ: Ինչ որ կար կողոպտեց ու բերեց Թաֆիխ: Ժողովուրդը դրանց մեծ մասին գնեց ու ազատ արձակեց» (Մյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁸¹⁷ «Երբ անցավ մի բանի օր, Ղարա-Սոնկուր անունով տաջիկ էմիրներից մեկը, որը պարսից լեզվով ասած կրում էր «Տիեզերակալ» տիտղոսը, եկավ Պարսից երկրից և ժամանեց Առանի երկիր, որտեղ սկսեց վերականգնել ու ամրացնել այդ երկիրը՝ վերականգնելով Գանձակ քաղաքի ավերված պարիսպները և խաղաղություն հաստատելով սահմաններում: Դրանից հետո նա ուղղվեց դեպի վրաց արքայի իշխանության տակ եղած հողերը՝ վրեժ լուծելով նրանց իսկ ձեռքով մինչ այդ ավերված այս մարզի համար, բանգի Գանձակն ու նրա սահմանները կարծես նախապես կանխորոշված էին, որ պետք է ընկնեին նրա իշխանության տակ: Ահա այս կերպ առաջին անգամ նա շարժվեց դեպի Վրաստան» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

³⁸¹⁸ «Որոշ ժամանակ անց, երբ թագուհին իր շքախմբով եկավ քաղաք, նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.**) ամրություն կառուցեց՝ պատերազմից ազատ ժամանակը հռոմեացիների համար օգտավետ գործի վրա ծախսելով: Ենթադրելով այդ վայրերում երկար մնալ՝ նա հրամայեց ամեն կողմից գործեր հավաքել: Ըստ հրամանի արքայական բանակը իրոք սկսեց հավաքվել, սակայն, դրա պատճառով ռազմիկները ավելի շատ, բան երբևէ, դա համարում էին անխիղճ մի բան, գտնում էին, որ արքան արշավանքների չափն անցել է և ընդհանրապես չի մտածում այն մասին, որ հռոմեացիները մինչ այդ 3 տարի անցկացրել են արևելյան պատերազմում: Չորրից կողմից նրա նկատմամբ տածվող այդ հակակրակները ավելի ուժեղացավ այն բանից, երբ նրա հետ միասին Ասորիքում եղած ռազմիկներից շատերը, որոնք հետ էին մնացել հիվանդություններից, պարենամթերքի պակասի կամ ձիեր չունենալու պատճառով, այդպես էլ չհասցրեցին հանդիպել տնեցիների հետ և ստիպված եղան ուղիղ ոչ թե իրենց հայրենիք գնալ, այլ այնտեղ, որտեղ գտնվում էր արքան՝ ստիպված լինելով այդ անել այն մարկանց կողմից հարկադրվելով, որոնք ուշադիր հսկում էին ճանապարհներն ու ծովալիքն ուղիները: Արքան չէր կարող չիմանալ այդ դժգոհության պատճառը, սակայն ձևացնում էր, թե չգիտի և մազաչափ իսկ ուշադրություն չի դարձնում դրա վրա: Նա գործին թույլ էր տալիս դատարկ խոսքեր ասել, իսկ ինքը ամուր կերպով հետևում էր իր որոշմանը՝ ասելով, որ ուզում է մի գործ ունենալ, որը կմրցի իր հետ, այլ ոչ թե կոծկարանա ու կտիրի երկարատև արշավանքներից: Ենթադրելով պատժել բարբառներին, որոնք զաղտյի կերպով ներխուժել էին Արմենիականի երկրամաս, իսկ դրա հետ միասին էլ բռնել նաև Կոնստանդին Գալիբասին, որը վաղուց արդեն իրեն էր ենթարկել Տրապիզոնի և բռնակալի կարգավիճակով տիրում էր նրան, նա պաշլագոնյան հարթավայրով արշավանքի եկավ, որպեսզի առաջ ընթանա Պոնտոսի մոտիկ վայրերով: Դա նա արեց երկու պատճառով, նախ այն բանի համար, որ գործին պարենամթերքը հասցվի իր տարածքներից, իսկ հետո էլ՝ որ մարտի պարագայում թշնամին կարողանա սպառնալ իրեն միայն մեկ կողմից, այլ չկարողանա հարձակվել երկու կողմերից ու շրջապատել իրեն: Հարկ է նշել, որ այս ամենից նա իրոք հիմքեր ուներ անհանգստանալու, բանի որ Կեսարիային այդ ժամանակ տիրում էր Մուհամմեդը (**Դանիշմանյանների տիրության Եմիր Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**), որի մասին վերևում ասվեց՝ մի անգամ ուժեղ մարդ, որն իրեն էր ենթարկել Իբերիայի մի մասը և նույնիսկ որոշ վայրեր Միջագետքում: Իր հեռու նախնիների թվում նա փառաբանում էր Արշակունիներին, իսկ մոտիկ նախնիները սերում էին Տանիսիաններից, իսկ դրանք բոլոր քաջ ու խիզախ մարդիկ էին և այդ ժամանակ, հռոմեական արևելյան քաղաքներին տիրողների թվից՝ հատկապես հզոր ու լկտի: Ահա այս կերպ արքան, ելնելով Լուպատիայից, երբ գարունն արդեն ավարտին էր մոտենում, և արշավանքի վրա ծախսելով ողջ ամառն ու աշունը, ձմեռային գիշերահավասարի ժամանակ ճամբար զարկեց պոնտական Կինտե քաղաքում: Այստեղից ներխուժելով թշնամական երկիր՝ նա շատ կարողություններ տարավ: Կապարովկիական երկիրն ինքն իրենով սառն է, նրա բնությունը խիստ է, բանիները՝ միջաթափանց, իսկ այդ ժամանակ էլ հակառակի պես խիստ ձմեռ եղավ: Այդ պատճառով արքան պետք է մարտնչեր տարաբնույթ դժվարությունների դեմ: Նրա պարենամթերքի բոլոր պաշարները սպառվեցին, իսկ ձիերը, ինչպես բեռնակիր, այնպես էլ հեծելու, կոտորվեցին: Այդ ընթացքում թշնամին, որն այդ ամենից ավելի համարձակ էր դարձել, բանի որ ոչ մի գաղտնի ու զաղտնախորհուրդ բան չկա, որը լեզունից ցատրածն, սկսեց հաճախ ու անակնկալ հարձակվել նրա վրա: Գաղտնի հարձակվելով ավազակների նման, իսկ երբեմն էլ բաց մարտի մեջ մտնելով՝ նրանք մշտապես վնասներ էին հասցնում հռոմեական բանակին, բանի որ, հարձակվելով անակնկալ, ինչպես մի մուլ՝ ամալ և հույսը դրած իրենց ձիերի արագավազության վրա, նրանք կորում էին մարտի դաշտից ինչպես քամուց բջվող ամալ: Որպեսզի փոխհատուցի հեծելազորի կորուստները՝ արքան իր կողմից ողջ գործից հավաքում էր ձիեր ու բաժանում դրանք մասամբ հռոմեացիներին, որոնք կարողանում էին մարտնչել ձիերի վրա, բայց չէին մասսամ էլ յատիկացվել, որոնք վարպետորեն տիրապետում էին նիզակներին՝ դրանց դիմադարձ հանելով թշնամիներին ու հանձնարարելով նրանց արհաբար հետ մղել նրանց: Թշնամիները իրոք չէին դիմանում այդ նիզակակիրների հարձակմանը և փախուստի էին դիմում: Ահա այդ կերպ, իսկ նաև այն բանի շնորհիվ, որ հետևած գործից շատերը վեր էին տնկում որոշները այն բանը ցուցադրելու համար, թե իրենք շատ հեծելազոր ունեն, արքան բավականին պարահովարեց իրեն պարսկական հորդանքի կողմից կատարվող հարձակումներից և այդ կերպ հասավ Նեոկեսարիային: Այստեղ, սակայն, ևս պարսիկներն ու հռոմեացիները միջև շատ ընդհարումներ եղան: Մի անգամ Մանուիլ անունով արքայի փոքր որդին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մանուիլ Ի-ը – Մ.Ֆ.**), վերցնելով նիզակը և բավականին առաջ անցնելով, առանց հորը տեղյակ պահելու հարձակվեց թշնամիների վրա: Այդ արարքով երիտասարդը ստիպեց գրեթե ողջ գործին անհավասար մարտի մեջ մտնել, բանի որ ունակ չափից ավելի տարվեցին այդ մրցույթով, իսկ մյուսներն էլ անհանգստանում էին երիտասարդի համար և ուզում էին ծառայած լինել տիրակալին, որ իրենց միջամտության շնորհիվ այդ երիտասարդը որևէ վնաս չկրի: Բոլորի աչքի առաջ արքան գուցե որդուն, սակայն հետո, երբ նրանք վրան մտան, նա կնքացրեց նրան և թեթևակի պատժեց այն բանի համար, որ ոչ միայն այդքան քաջ, այլ հանդուգն ու հատկապես առանց հրամանի է, որ նա մարտի մեջ է մտել թշնամիների դեմ: Այնուհանդերձ, արքան գուցե և տիրել Նեոկեսարիային, եթե անակնկալ մի հանգամանք չխանգարեր նրան, իսկ այդ հանգամանքը նրա եղբորորդուն անխուհեմ և համառ հպարտությունն ու անզուսպ բնավորությունն էր: Խոսքը Յովհաննեսի՝ սեվաստոլոստոր Իսահակի որդու, մասին է: Մի անգամ, պարսիկների հետ մարտից առաջ, արքան ստեպալ, որ մի հայտնի խոսքով անեցավ ձի չունի և հրամայեց իրենից ոչ հեռու կանգնած եղբորորդի Յովհաննեսին իջնել արաբական Նեոկի վրայից և տալ այն խոսքացուն՝ իմանալով, որ սա ձիերի պակաս չունի: Յովհաննեսը, սակայն, լինելով անչափ գոռոզ ու ինքնասեր մի մարդ, դեմ եկավ արքայական հրամանին՝ տալով շատ կոպիտ, եթե չասեմք՝ հանդուգն պատասխան: Գործի արժեք իսկ չտալով լատիներուն՝ նա նրան մենամարտի հրավիրեց, որպեսզի դրանում հաղթողը ըստ իրավունքի ստանա ձին և այն մաս հաղթողին: Այնուհանդերձ, հնարավորություն չունենալով ավելի երկար հակաճառել հորեղբորն ու արքային, բանի որ նա նկատեց, որ սա սկսում է զայրանալ, նա չուզեց նախ չուզեց ձին: Դրանից հետո զայրացած ու նեղված վիճակում նա լստեց մեկ այլ ձի և, առաջ մեկնելով նիզակը, նետվեց հակառակորդի մարտակարգի դեմ, սակայն, երբ նա մի քիչ առաջ անցավ, հետ գցեց նիզակը, որեց այն ուսին, զլիխից հանեց սաղավարտը և անցավ պարսիկների կողմը: Բարբառները ուրախությամբ ընդունեցին և պատարաստակամորեն դիմապարհեցին Յովհաննեսին, բանի որ նրանք առաջ է գիտեին նրան, երբ նա դեռ իր հոր հետ միասին թափառում էր նրանց մոտ: Այժմ ահա արդեն, նրանք հույս ունեին, որ իր ներկայությամբ նա կօժանդակի գործին: Ինքը՝ Յովհաննեսը, որոշ ժամանակ դրանից հետո ուրացավ քրիստոնեական հավատը և ամուսնացավ իկոնիական պարսիկի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուդի – Մ.Ֆ.**) աղջկա հետ: Այդ հանգամանքը ծայրահեղ անհանգստացրեց արքային և նա սկսեց վախենալ վատ հետևանքներից: Նա գիտեր, որ իր եղբորորդին չի լռի հռոմեական գործի նեղված վիճակի մասին, այլ անպայման և շուտով կպատմի ձիերի կորստի, պարենամթերքի պակասի և այլ պակասների մասին: Դրա համար էլ, ցանկանալով բողարկել իր նահանգը, նա սկսեց աստիճանաբար կարծես հեռանալ այնտեղից, սակայն այդ նահանգը լիովին զաղտնի չմնաց թշնամուց: Միանք, հասնելով գործի վերջի շարքերին, բավականին տարածության հետապնդեցին նրան ու մշտապես անհանգստացնում էին: Այդ պատճառով էլ հենց նա ուղղորդվեց բռնեց դեպի ծովափ և իրեն անվտանգ դրության մեջ դրեց, իսկ թշնամիներն էլ, այլևս հնարավորություն չունենալով հարձակվել նրա վրա, հետ դարձան» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Յովհաննես Կոմնենոս», բաժին 8):

«Եվ ահա, Անիայում տրված մարտերը Յովհաննես արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.**) համար հաջող ընթացք ունեցան, բացառությամբ միայն Նեոկեսարիայի հետ կապված գործից, որը ընթացավ ոչ ըստ նրա ցանկության: Ժամանակն արդեն աշնանային գիշերահավասարի կողմերում էր, երբ արքան ծամբար զարկեց այդ քաղաքից ոչ հեռու ու մտադրվեց պաշարել այն, սակայն, բանի որ մի կողմից քաղաքը պաշտասլուող պարսիկները ուժեղ անհանգստացնում էին նրան իրենց հարձակումներով, իսկ մյուս կողմից էլ անսովոր խիստ ձմեռը հյուսժում էր գործը, նա, թողնելով պաշարումը, հարձակվեց հարևան պարսկական երկրի վրա, այնտեղ մեծ ավար ձեռք գցեց և հռոմեական տերությանը մեծաթիվ բնակիչներ վերադարձրեց, որոնք վաղուց ի վեր տառապում էին պարսկական լծի տակ: Այդ ազգական գործողությունների ժամանակ, ես բնականաբար նկատի ունեմ պաշարման հետ կապված դեպքերը, այսինքն՝ այն ժամանակ, երբ Նեոկեսարիայի պաշարումը դեռ շարունակվում էր, մի պատմելու ու լսելու բան եղավ: Երբ մի անգամ հռոմեացիների ու պարսիկների միջև ուժեղ ընդհարում տեղի ունեցավ և պարսիկները ինչ-որ պատճառով սկսեցին հաղթանակ տանել, Մանուիլը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մանուիլ Ի-ը – Մ.Ֆ.**), որն ինչպես արդեն ասվեց, Յովհաննես արքայի փոքր որդին էր, նկատելով այդ, իրեն շրջապատող ռազմիկների վերցրեց և առանց հորը տեղյակ պահելու միտքով թշնամիների շարքերի խորքերը, հետ մղեց նրանց ու ոգի տվեց արդեն շփոթվող հռոմեական գործին: Արքան, սակայն, արդարացիորեն դժգոհ մնաց այդ արարքից, բանի որ նման քաջությունը վտանգավոր էր համարում, թեև իր մեջ զարմացավ դրանից ու անչափ

հիացավ այն բանից, որ երիտասարդը, որը դեռ չէր հասել տասնութամյա տարիքի, հանդգնել է նման վտանգների ենթարկվել ու դրա համար էլ բոլոր մոտ նրան հռոմեական զորքի փրկիչ հայտարարեց: Ահա այսպիսի բաներ, բազմաթիվ միշտ չէ, որ կախված է տարիքից: Այդ պատերազմից հռոմեացիներից ու ոչ հռոմեացիներից ոչ մեկը ծիու վրա չվերադարձավ» (Հովհաննես Կիսմոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 9):

«Քրիստոսի 1141 թվականին հունաց կայսր Հովհաննեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.**) պատերազմ սկսեց թուրքերի դեմ և մեյիք Մուհամմեդը (**Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) ելավ նրան ընդառաջ: 6 ամսվա ընթացքում նրանց զորքերը իրար դեմ ճամբարած կանգնած մնացին, իսկ երբ կայսրը հարձակվեց Նեոկեսարիայի վրա, թուրքերն ուժեղացրին բրիտանյանների հետապնդումը իրենց տիրույթներում, ընդ որում յուրաքանչյուր մեկը, որը կհիշատակեր կայսեր անունը, մահվան էր արժանանում, իսկ նրա երեխաներն ու տունը անցնում էին թուրքերին: Այս պատճառով Մեյիստեմը և այլ տեղերում շատերը տուժվեցին, մինչև որ կայսրը անակնկալ կերպով չիռնացավ իր տիրույթները՝ ոչ դադարեցնելով պատերազմը, ոչ էլ խաղաղություն կնքելով» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 9):

«Այդ ժամանակ կայսր Հովհաննեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.**) պատերազմ սկսեց թուրքերի դեմ և մեյիք Մուհամմեդը (**Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) ելավ նրան ընդառաջ: 6 ամսվա ընթացքում նրանց զորքերը իրար դեմ ճամբարած կանգնած մնացին, իսկ երբ կայսրը հարձակվեց Նեոկեսարիայի վրա, թուրքերն ուժեղացրին բրիտանյանների հետապնդումը իրենց տիրույթներում, ընդ որում յուրաքանչյուր մեկը, որը կհիշատակեր կայսեր անունը, մահվան էր արժանանում, իսկ նրա երեխաներն ու տունը անցնում էին թուրքերին: Այս պատճառով Մեյիստեմը և այլ տեղերում շատերը տուժվեցին, մինչև որ կայսրը անակնկալ կերպով չիռնացավ իր տիրույթները՝ ոչ դադարեցնելով պատերազմը, ոչ էլ խաղաղություն կնքելով» (Բար-Յեքոնտ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հայոց 589 թվականին Պերսիստեմը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.**) ելավ Պոնտոս ու Կապարովկիա: Տավրոսի բնակչությունը հույսեր էր կապել նրա հետ ու դրա համար էլ ապստամբեց թուրքերի դեմ, լքելով այդ քաղաքները, սակայն, երբ նրանք առանց աջակցության մնացին, ցրվեցին ու հեռացան, իսկ ԼԼոնի երկրի վերածվեց անապատի» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁸¹⁹ «Հետո Ղարա-Մոնկուրը արդեն երկրորդ անգամ շարժվեց դեպի Վրաստան և, սարսափի մատնելով նրանց ու ստիպելով դողալ, գրավեց նրանց ամրությունները, հնազանդեցրեց նրանց և լեռնային ճանապարհներով վերադարձավ Գեղամա երկիր: Դրանից հետո նա անցավ Արաքս գետը և, հասնելով Ատրպատականի սահմաններին, Հայոց 589 թվականին հենց այնտեղ էլ թողեց այս աշխարհը» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

³⁸²⁰ «Այդ տարի Ռեքեբ ամսին Մալաթիայի և այլ վայրերի տեր Դանիշմանը (**Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) ռումների մի խմբի հաղթեց, որոնց կոտորեց ու ավարի տվեց ունեցվածքը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁸²¹ «Քրիստոսի 1141 թվականին հոկտեմբերին Մեյիստեմ թուրքերը հարձակվում գործեցին Չոբարի շրջանի վանքերի վրա, դա Բեթ-Կենանան է, ամայացրին դրանք ու հեռացան՝ ոչ մի դիմադրության չհանդիպելով» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 9):

«Արաքսերի 535 և Հունյերի 1452 թվականի թեշրին ամսին Մեյիստեմ թուրքերը հարձակվում գործեցին Չոբարի շրջանի վանքերի վրա, դա Բեթ-Կենանան է, ամայացրին դրանք ու հեռացան՝ ոչ մի դիմադրության չհանդիպելով» (Բար-Յեքոնտ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸²² «Այդ տարի մահացավ Կամախ ամրոցի տերը և այնտեղ հաստատվեց մեյիք Մուհամմեդը (**Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**)» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 10):

³⁸²³ «Նույն տարվա մայիսի ֆրանկները մեկնեցին, որպեսզի վրեժխնդիր լինեն Մեյիստեմի բնակչությունից վանքերը թալանելու համար: Նրանք հասան Չուբատարային և Նույնիսկ Արբային, սակայն չհանդիպեցին թուրքերին, այլ նեղեցին բրիտանյաններին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 9):

«Նույն տարվա մայիսի ֆրանկները մեկնեցին, որպեսզի վրեժխնդիր լինեն Մեյիստեմի բնակչությունից վանքերը թալանելու համար: Նրանք հասան Չուբատարային և Նույնիսկ Արբային, սակայն չհանդիպեցին թուրքերին, այլ սպանեցին ու գերեցին բրիտանյանների շատ կանանց ու երեխաների» (Բար-Յեքոնտ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸²⁴ «Հետո, երբ ֆրանկները հետ դարձան, թուրքերը գնացին նրանց հետևից, ամայացումներ արեցին և հեռացան: Ահա այս կերպ բրիտանյանները թալանվեցին և սրանց, և նրանց կողմից» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 9):

«Դրանից հետո թուրքերը մեծ հապճեպությամբ ելան Անձիտ երկրից ու ներխուժեցին ֆրանկների երկիր, որտեղ հանդիպեցին Կալիսուրա անունով մի սուրբ ամրոցու, երբ սա անցնում էր Արդահար լեռան մոտով: Եվ ահա նրանք բռնեցին նրան, ինչպես նաև բոլոր նրանց, որ նրա հետ էր, որ սպանեց, սակայն այդ ժամանակ ֆրանկները հանկարծակի աղմուկ-աղաղակով հարձակվեցին նրանց վրա և նրանք, թողնելով վանականներին, փախան: Այդ ժամանակ ֆրանկները ազատեցին վանականների շրջաններից» (Բար-Յեքոնտ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸²⁵ «Խուլբուլը անունով Գանձակ քաղաքի շահապը, որը Ղարա-Մոնկուրի ենթականերից մեկն էր, ապստամբեց սուլթանի (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Սանջարի – Մ.Ֆ.**) դեմ, իրեն սկսեց անպատկառ պահել և հանդուգն հարձակման անցավ իր իշխանության սահմաններից դուրս: Նա մի մեծ բանակի գլուխն անցած ելավ Գանձակից և շարժվեց դեպի լեռնային Հադահեր շրջանը, որը կոչվում էր Կաթողիկոսաբար, իսկ հետո էլ մոտեցավ Կարապետաբար կոչվող մյուս ամրությանը: Այս երկու ամրոցները նա շատ օրեր պաշարեց և, մեծագույն դժվարություններով գրավելով դրանք, ավերեց ու կրակի մատնեց, իսկ սուրբ եկեղեցիները անհավատների ոտքերի կոխան դարձան այնքան ժամանակ, մինչև որ Կաթողիկոսաբարը վերջնականապես չավերվեց ու հողին չհավասարվեց, իսկ դա եղավ Հայոց 591 թվականին» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

³⁸²⁶ «Ֆրանկները կրկին ներխուժեցին Ապլասթայի շրջան և խլեցին բրիտանյանների գույքը: Ինչ վերաբերվում է թուրքերին, որոնց նրանք հանդիպեցին, ապա մի մասին ոչնչացրին, այլոց էլ ստրկացրին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 9):

³⁸²⁷ «Թուրքերը հապճեպ ելան Անձիթից, որպեսզի ներխուժեն ֆրանկների տիրույթները, սակայն նրանք բոլորը ընկան ֆրանկների սրերից, որոնք այդ ժամանակ առավելության հասան, բանի որ միասնական էին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 9):

³⁸²⁸ «Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.**) առաջ անցավ, դեպի Ասորիք՝ իր փոքր որդի Մանուիլի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.**) ուղեկցությամբ: Այդ արշավանքի հայտարարված նպատակը Հայաստանում գործերը կարգի գցելն էր և քաղաքների ու ամրոցների, որոնք նվաճվել էին նախկին արշավանքների ժամանակ՝ հավատարմության պահովումը: Իրական նպատակը, սակայն, որը չէր հայտարարվել զորքին, այլ գաղտնի էր պահվում և գզուշորեն իսկույն էր, հետևյալն էր: Նա մտապետեց ու կրակող կերպով ցանկանում էր Կոստանտնուպոլսին միավորել Անտիոքը և այնտեղից այցելել աստվածային ոտքերը տեսած վայրերը՝ նվերներով այցելել կենսաբեր աստվածային դաճարին ու ազատագրել նրա շրջակայքը բարբարոսներից: Դրա համար էլ նա բոլոր միջոցները ձեռք էր առնում, որ որևէ մեկը լատինացիներին համոզի կամավոր կերպով իրեն զիջել իշխանությունը Անտիոքի նկատմամբ կամ էլ, եթե չհամաձայնեց, քանի որ նա հույս չէր դնում հպարտ ու գոռոզ լատինացիների վրա, զոնե իր կողմը գրավի կիլիկիացիներին ու սիրիացիներին: Այդ նպատակը նա չհասկացեց այդ արշավանքի ժամանակ նմանակ գրել անտիոքցիներին ու նախապես հայտնել նրանց իր գալու մասին, այնպես որ, երբ նա մտավ Անտիոքի կողմերը, նա արդեն առաջ էր ուղարկել դեսպանություն, որը իրեն ապագայի լավ հույսեր էր ներշնչում: Երբ նա մոտեցավ Անտիոքին, սակայն, ի դեմս իտալացիների հանդիպեց լիով այլ մտքերի ու տրամադրվածության, քանի որ նրա գաղտնի պահվող ու լավ իսկություն մտադրությունների մասին լուրը արդեն տարածվել էր: Նա Անտիոք մուտք չգտավ հեշտ ու ինչպես սպասում էր, այլ, ընդհակառակը, տեսավ, որ իրեն թույլ է տրվում ներս մտնել միայն երդում տալուց հետո, որ, մտնելով քաղաք, կմնա այնտեղ մի քանի օր, կընդունի իրեն հասանելի շնորհավորանքներն ու պատիվները և հետո կրկին կելնի քաղաքից, որևէ նորարարություն քաղաքային կառավարման հարցում չանելով ու չփոխելով նախկին կարգերը, մի խոսքով, ոչ այնպես, ինչպես ինքն էր ենթադրում: Չայրացած այն բանից, որ իր սպասումները չիրականացան՝ նա, չնայած պետքական չհամարեց քաղաք մտնել ուժով, բանի որ ծայրահեղ զգվանք էր տածում բրիտանյանների դեմ մղվող պատերազմից, այնուհանդերձ, տեղակայվելով քաղաքի մատույցներում, թույլ տվեց զորքի ամայացնել դրանք ու վերցնել ինչ ուզում է: Այդ հրամանի արդյունքում, որը տրվել էր իբր անհրաժեշտի պարենի պակասի առիթով, Նույնիսկ մրգատու ծառերը անվնաս չմնացին, այլ կերակուր եփելու համար դրանք էլ այրվեցին: Այս կերպ գաղտնիքն վրեժ լուծելով իր նկատմամբ դրսևորած արհամարհանքի համար՝ արքան հեռացավ Կիլիկիայի կողմերը և ճամբար գալիս մի լայնարձակ հարթավայրում, որի մոտ դեպի երկինք են բարձրանում այսպես կոչված, ինչպես ասում են, «Ագռավների բներ»-ը» (Նիկիտա Խոնիպացի «Պատմություն», «Հովհաննես Կոմմենտոս», բաժին 11):

«Արդեն չորս տարի էր անցել այն բանից ի վեր, երբ կայսր Հովհաննեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.**) հեռացել էր Կիլիկիայի Տարսոն քաղաքից և Ասորիքից, դրա համար էլ Անտիոքի իշխանն (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցուն – Մ.Ֆ.**) ու ժողովուրդը նրա մոտ բազում դեսպաններ ուղարկեցին՝ խնդրելով կրկին գալ իրենց կողմերը: Եվ ահա կայսրը, վերականգնակերպելով իր ուժերը, հավաքեց սեփական ջոկատները և նոր արշավանքի ելավ Անտիոքի ուղղությամբ՝ լի վստահության, առաջ մղելով իսկական գանձերով բարձրված սայլեր ու անթիվ մի զորք և ցանկանալով հասնել Անտիոքի երկիր: Եվ այսպես, անցնելով Բոսֆորը, որը սահման է հանդիսանում Եվրոպայի ու Ասիայի միջև, նա եկավ Արբայի, որը Պամֆիլիայի մարզի ծովափնյա մի մեծ քաղաք է...: Եվ այսպես, հետը վերցնելով չորրորդ և վերջին որդի Մանուելին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մանուիլ I-ին – Մ.Ֆ.**), կայսրը շարունակեց իր ճանապարհը, կտրեց անցավ Իսափրիան ու

մտավ Կիլիկիա, որտեղ կանգ չառավ և, հագիվ էին հայտարարել նրա ժամանման մասին, երբ նա արդեն Եդեսիայի տարածքում էր, որտեղ էլ ողջ զորքով անենասանակնալ կերպով կանգ առավ Թուրքաստեյի պարիսպների տակ, որը մի ուժեղ ու անառիկ ամրություն էր և Եփրատի ափից գտնվում էր 24 մղոն կամ մի քիչ ավել հեռավորության վրա: Հասնելով այս ամրոցի մոտ՝ կայսրը մարդ ուղարկեց Եդեսիայի երիտասարդ ժայիկնի (**Եդեսիայի կոմսության ժայիկնի Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.**) հետևից, որպեսզի սա պատանդներ ուղարկի: Անակնկալի եկած նման ներխուժումից և տեսնելով, որ սեղմված է մի հսկայական բանակի կողմից, երբ իր հողերի թուլության պատճառով ինքը դիմադրության ոչ մի հնարավորություն չուներ, ժայիկը կայսրը մոտ ուղարկեց Իզաբելլա անունով իր աղջիկներից մեկին՝ փորձելով այդ ծանր դրությունից գոնե մի օգուտ քաղել: Կայսրը, ընդունելով այս պատանդին և դրանով իսկ ապահովելով Եդեսիայի կոմսի հետագա հավատարմությունը, ուղղվեց դեպի Անտիոք և արդյունքում, առաջնապետ իր ողջ բանակով, այդ թաղաքի պատերի տակ հայտնվեց նույն տարվա սեպտեմբերի 24-ին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրոմյան երկրների պատմությունը», գիրք 15, գլուխ 19):

«Այդ ընթացքում նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ի – Մ.Ֆ.**) իմացավ, որ Անտիոքի տիրակալ Ռայմունդը պատամրություն է նշանակում ու դրա համար էլ մեկնեց Կիլիկիա՝ նպատակ ունենալով Կիլիկիան Անտիոքի, Աթալիայի ու Կիպրոսի հետ միասին որպես ժառանգություն հանձնել Մանուիլին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մանուիլ I-ին – Մ.Ֆ.**)» (Հովհաննես Կիլիման «Համառոտ պատմություն», գիրք 1, մաս 10):

«Իսկ նույն արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ի – Մ.Ֆ.**) երկրորդ գալը եղավ Հայոց 592 թվականին» (Ներսես Կլայեցի «Հիշատակարան 1143 թվականին»):

«Եվ ահա կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.**) բազում զորքով շարժվեց և դիմեց բրինձին (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմունդ Պուատիեցուն – Մ.Ֆ.**) օգնության, որին տաքիկները խիստ նեղում էին: Նա ժամանեց Անարգաթա» (Կահրամ Բաբունի «Ռուբիկայաց պատմություն»):

«Այդ տարի նաև լուր եկավ, որ հույների կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.**) կրկին հայտնվել է սահմանային շրջաններում: Անտիոքի տիրակալը (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմունդ Պուատիեցուն – Մ.Ֆ.**) ելավ նրան ընդառաջ, ողջունեց նրան, որոշ ժամանակ մնաց նրա մոտ և, հանգստացնելով կայսրը, հետ եկավ Անտիոք» (Իբն ալ-Կալանիսի «Համասկոսի տարեգրություն»):

³⁸²⁹ «Մեյիթը (**Հանիշանյանների Եմիրության Եմիր Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.**) գնաց Մարաշի վրա, ամայացրեց նրա շրջակայքը և վերադարձավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 9):

³⁸³⁰ «Նա (**Հանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Հանգին – Մ.Ֆ.**) գրավեց ողջ Շաբաթսանը» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 410):

³⁸³¹ «Այդ տարի Մոսուլի տեր Հանգին (**Հանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Հանգին – Մ.Ֆ.**) համաձայնություն կնքեց Հուսամ-Էդ-Դինի (**Մարոնի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Թեմուրտաշի – Մ.Ֆ.**) հետ, որը գտնվում էր Մարոնիում, և ահա, երբ Հանգին եկավ, Հուսամ-Էդ-Դինը ելավ ու նրանք հանդիպեցին Սարգայում: Առաջինը ձիուց իջավ Հանգին, իսկ հետո՝ Հուսամ-Էդ-Դինը, որոնք որոշակի պայմաններով համաձայնություն հաստատեցին և պատրաստվեցին հարձակվել Հիսն-Էնֆի տեր Դաուդի (**Հիսն-Էնֆի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Դաուդի – Մ.Ֆ.**) վրա: Նրանք գնացին նրա ետևից ու գտան նրա ճամբարը Ամիրի մոտ: Չգուշացված լինելով նրանց գալու մասին՝ Դաուդը պատասպարվեց թաղաքի պարիսպների հետևում: Երկու տիրակալներն էլ, ճամբար զարկելով թաղաքի հարավային կողմում, մարտի ելան ու այն տևեց լուսաբացից մինչև արևամուտ: Օրվա վերջին Դաուդը ջարդվեց ու փախավ, նրան ռազմիկների մի մասը կործանվեց, մյուսը գերի ընկավ, իսկ երրորդ մասն էլ դիմեց փախուստի: Գերի ընկավ նաև Դաուդի որդի Սուլեյմանը, որին Հանգին բռնեց ու փոխանցեց Հուսամ-Էդ-Դինին, որն էլ անմիջապես նրան ուղարկեց Մարոնի» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 9):

³⁸³² «Երկու տիրակալներն (**Հանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Հանգին և Մարոնի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Թեմուրտաշը – Մ.Ֆ.**) էլ հեռացան Ամիրի դարպասներից և պաշարեցին Սուրա ամրոցը, որը գտնվում էր Մարոնիից ոչ հեռու և պատկանում էր Դաուդին (**Հիսն-Էնֆի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Դաուդին – Մ.Ֆ.**): Նրանք երեք բաբաններ դրեցին և, ճեղք բացելով պարսպի մեջ, սկսեցին ճակատամարտը: Պաշարյալները ուժազրկվեցին և խնդրեցին իրենց աման տալ, սակայն պաշարողները չհամաձայնեցին: Նրանք ուժով տիրեցին ամրոցին և սպանեցին ինչպես կայսագորի հրամանատարին, այնպես էլ Դաուդի բոլոր ծառաներին: Հանգին այդ ամրոցը, ինչպես նաև Սարգուն, Դուլկարիկը և Սաբանը տվեց Հուսամ-Էդ-Դինին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 9):

³⁸³³ «Այնտեղից նրանք (**Հանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Հանգին և Մարոնի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Թեմուրտաշը – Մ.Ֆ.**) ուղղվեցին դեպի Բարա ամրոցը: Երբ այս ամրոցի կայսագորի հրամանատարը այդ մասին լուր ստացավ, նա շատ անհանգստացավ ու դրա համար էլ այն հանձնեց Ամիրի տիրոջը (**Հիսն-Էնֆի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Դաուդին – Մ.Ֆ.**): Եվ ահա, երբ նրանք մոտեցան, պարզեցին իրավիճակը և հասկացան, որ այստեղ իրենք շատ ռազմիկներ կկորցնեն: Դրա համար էլ նրանք ամրոցը հանգիստ թողեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 9):

³⁸³⁴ «Բարու ամրոցից նրանք (**Հանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Հանգին և Մարոնի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Թեմուրտաշը – Մ.Ֆ.**) կրկին մեկնեցին Ամիրը պաշարելու: Նրանք սկսեցին սպանել լիովին ավերել թաղաքը և ահա վերջինիս տիրակալն (**Հիսն-Էնֆի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Դաուդը – Մ.Ֆ.**) ի վերջո ստիպված եղավ այն Հուսամ-Էդ-Դինին փոխանցել, որից հետո նրանք վերադարձան իրենց տեղերը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 9):

«Հանգի Եմիրը (**Հանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Հանգին – Մ.Ֆ.**) պատերազմեց ընդդեմ Արթուխյանների ու հնազանդեց նրանց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 23):

³⁸³⁵ «Եկավ հանդուցյալի (**Հանիշանյանների Եմիրության Եմիր Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.**) մյուս եղբայրը՝ Այնեդինը (**Մեյիտեի Հանիշանյանների Եմիրության ապագա Եմիր Այն-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**), և համաձայնություն կնքեց Մասարայի տեր Յունուսի հետ: Նրանք երկուսով մեկնեցին Մեյիտե, սակայն նրանց թաղաք չթողեցին: Արդյունքում, բանի որ նրանք բավականին ուժեղ չէին հարձակման համար, նահանջեցին Արբա» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 10):

«Եկավ հանդուցյալի (**Հանիշանյանների Եմիրության Եմիր Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.**) մյուս եղբայր Այնեդինը (**Մեյիտեի Հանիշանյանների Եմիրության ապագա Եմիր Այն-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) և համաձայնություն կնքեց Մասարայի տեր Յունուսի հետ: Նրանք երկուսով մեկնեցին Մեյիտե, սակայն նրանց թաղաք չթողեցին: Արդյունքում, բանի որ նրանք բավականին ուժեղ չէին հարձակման համար, նահանջեցին Արբա» (Բար-Նեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸³⁶ «Հետագայում հուլիսից, շարունակելով խռովությունը, մի բանի ամիս ևս տիրեց: Հետո, սակայն, Պարսկաստանից եկավ Ջավայի անունով մի զորավար և, իր հրամանատարության տակ եղած բանակով առաջնապետ մինչև Քանձակի դարպասները, որտեղ պատասպարվել էր այդ հուլիսից, մեկ ամիս պաշարեց թաղաքն ու ի վերջո գրավեց այն՝ գերելով հուլիսիցի և հանելով նրա աչքերը: Հայոց 592 թվականին Ջավային բոլորին իրեն ենթարկեցրեց» (Միքայել Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

³⁸³⁷ «Ջավային երկրորդ անգամ գնաց Խաչենի, Տանձիկի ու Արախայի վրա, բանգի այդ ամրոցները, որոնք գրավվել էին դեռևս առաջին հարձակման ժամանակ, չէին մնացել նրա ձեռքում, որովհետև դրանց գրավումից կարճ ժամանակ անց տեղի մեծատոհմիկներից ոմանք, որոնք թաքնվել էին անտառային կիրճերում, վերադարձրել էին իրենց այդ ամրոցները և կրկին ապստամբել տաքիկների դեմ» (Միքայել Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

³⁸³⁸ «Այդ ժամանակ մեյիթ Մուհամմեդի (**Հանիշանյանների Եմիրության Եմիր Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.**) այրին Սեբաստիայից ուղարկեց 2.000 ռազմիկների, որպեսզի պաշտպանեն Մեյիտեն, սակայն թաղաքում գտնվող թուրքերը սկսեցին վախենալ, որ սրանք հրաման ունեն իրենց և իրենց ռազմիկներին փառել թաղաքից ու զբաղեցնել իրենց տեղերը, դրա համար էլ գնվեցին և փակեցին նրանց ճանապարհը: Այդ ժամանակ քրիստոնեական բնակչությանը մեծ սարսափ համակեց և բոլորը սկսեցին թաքնվել ջրհորներում ու այլ գաղտնարաններում՝ չիմանալով, թե ինչ կարող է լինել: Դա տեղի ունեցավ Պառի առաջին շաբաթվա կեսին՝ փետրվարի 17-ին: Թաղաքում գտնվող թուրքերը հավաքվեցին միջնաբերդի մոտ և սկսեցին կայսագորի հրամանատարներից թաղաքային դարպասների բանալիները պահանջել, որպեսզի ելնեն ու ճակատեն եկվորների դեմ: Հրամանատարը, սակայն, մերժեց և այդ ժամանակ նրանք՝ հեծյալ ու հետևակ, ելան ու կործանեցին Բարյանի դարպասը, որն իր անունը հենց դրանից էլ ստացավ՝ այդ դարպասը կոտորողի անունից: Հենց նա էր կանգնած նրանց գլխին, որոնք պետք է մեկնեին թշնամիների դեմ, այն դեպքում, երբ այլք պետք է պահպանեին դարպասները: Նրանք ելան թաղաքից ու հենց նույն օրն էլ բերեցին Այնեդինին (**Մեյիտեի Հանիշանյանների Եմիրության Եմիր Այն-Էդ-Դինին (1143-1150) – Մ.Ֆ.**): Իմանալով այդ մասին՝ Սեբաստիայից եկած ռազմիկները փախան, իսկ կայսագորի հրամանատարը ելավ ու ողջունեց Այնեդինին, որը հաստատվեց թաղաքում և այն խաղաղվեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 10):

«Դրանից հետո խաթունը 2.000 ռազմիկների հետ միասին ուղարկեց Արպան-Յաղուբին, որպեսզի սրանք գան ու պաշտպանեն թաղաքը, իսկ այնտեղ գտնվողներին էլ հրամայեց մեկնել Սեբաստիա: Թաղաքում գտնվող թուրքերը հավաքվեցին միջնաբերդի մոտ և սկսեցին կայսագորի

հրամանատարներից բաղաբաշխի դարպասների բանալիները պահանջել, որպեսզի ելնեն ու ճակատեն եկվորների դեմ: Հրամանատարը, սակայն, մեղքեց և այդ ժամանակ նրանք՝ հեծյալ ու հետևակ, ելան ու կոտորեցին Բուրյանի դարպասը, որն իր անունը հենց դրանից էլ ստացավ՝ այդ դարպասը կոտորողի անունից: Հենց նա էր կանգնած նրանց գլխին, որոնք պետք է մեկնեին թշնամիների դեմ, այն դեպքում, երբ այլք պետք է պահպանեին դարպասները: Նրանք ելան բաղաբաշխ ու հենց նույն օրն էլ վտարեցին Դավային (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եմիրության եմիր Չուն-Նունի (1142, 1168-1176)՝ Մ.Ֆ.) և Այնեղինի (Սեյիտեի Դանիշմանյանների եմիրության եմիր Այն-Էդ-Դինին - Մ.Ֆ.) Սեյիտեի տիրակալ դարձրին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸³⁹ «Դրանից հետո Իկոնիայի սուլթան Մասուդը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը - Մ.Ֆ.) ելավ Սեբաստիայի դեմ, գրավեց այն և ավերեց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸⁴⁰ «Նա (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.) Մարդինի շրջանում գրավեց ֆրանկների ձեռքում եղած Համզին, ալ-Մաուզիր, Տալլ Մաուզիր և այլ բերդեր, որոնք Ջուլիսին (Եդեսիայի կոմսության ժուպին Կուրտուկնեացուն - Մ.Ֆ.) էին պատկանում» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁸⁴¹ «Տավային, դառնալով գոռոզ, շուտ եկավ խաչենի երկրի դեմ և, գրավելով նրա բոլոր ամրությունները, ավերեց եկեղեցիները և մոխրի վերածեց վանքերը: Նա իր ձեռքը գցեց հայտնի մարդկանց, գերեց ռազմիկներին և տարբեր կերպ ամեն ինչ սրի ու գերեվարության մատնեց, որից հետո հեռացավ Դարսից երկիր» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1145 և Հայոց 592 թվականին Չոլի եմիրը խաբեության մեջ և երդումով գրավեց խաչենի անառիկ լեռները և տիրեց իշխանների սրտերին: Նա մաշեց երկիրը սրով և գերության, երբ բախանաներ, կրոնավորներն ու սուրբ կտակարանները ոտքի կոխան դարձան անօրենների կողմից» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

³⁸⁴² «Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը (1143-1180) - Մ.Ֆ.) հռոմեացիներին վերադարձրեց փոքրիկ Պռակա բաղաբաշխ, որը հիմնադրվել էր Սելևկիայի հարևանությամբ և թալանվել պարսիկների կողմից» (Լիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմենենոս», գիրք 1, մաս 1):

³⁸⁴³ «Որոշ ժամանակ անց Այնեղինը (Սեյիտեի Դանիշմանյանների եմիրության եմիր Յուլի-Բասանի (1142-1164) - Մ.Ֆ.) մոտ, նրանք միավորեցին ուժերը և մտադրվեցին նվաճել Ալայասթան ու հաստատվել Ջահանում: Իմանալով այդ մասին՝ սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը - Մ.Ֆ.) շտապեց ելնել Յագի-Բասանի դեմ, որը, վախենալով դրանից, փախավ լեռները: Սուլթանը թալանեց Սեբաստիայի շրջանը» (Մխիթար Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 10):

³⁸⁴⁴ «Դրանից հետո սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը - Մ.Ֆ.) վերադարձավ և պահանջեց, որ Այնեղինը (Սեյիտեի Դանիշմանյանների եմիրության եմիր Այն-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) գա ու հպատակություն հայտնի իրեն, իսկ փոխարենը խոստացավ մեծացնել նրա տիրույթները: Այնեղինը ուղարկեց իր կնոջը, որը սուլթանի եղբոր աղջիկն էր, սակայն սուլթանը չընդունեց կնոջ երդումը և հունիսի 17-ին պաշարեց Սեյիտեն: Դնելով պաշարողական մեքենաներ, սակայն, նա անգամ վիճակում հայտնվեց, ինչի պատճառով էլ ի վիճակի չէրավ սկսել ճակատամարտը: Այնուամենայնիվ, թե դա կախարդանքի պատճառով եղավ: Այդ ժամանակ Այնեղինը սկսեց թալանել բաղաբաշխի բնակչությանը, հատկապես տոհմիկներին՝ նրանց վրա հարկեր դնելով հոգևոր իր ռազմիկների: Պաշարման սկզբից երեք ամիս անց, սակայն, լուսաբացին՝ խաչի օրը, այսինքն՝ սեպտեմբերի 14-ին սուլթանն այրեց բաղաբաշխը և հեռացավ, ինչը մեծ թեթևություն եղավ բաղաբաշխների համար» (Մխիթար Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 10):

«Դրանից հետո Իկոնիայի սուլթան Մասուդը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը - Մ.Ֆ.) ելավ Սեյիտեի դեմ և ճամբար զարկեց այս բաղաբաշխի պարսպների տակ Նիսան ամսի 17-րդ օրը: Նա ռազմական մեքենաներ կառուցեց և մարտական գործողություններ սկսեց: Այդ ժամանակ Դավան (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եմիրության Նախին և ապագա եմիր Չուն-Նունի - Մ.Ֆ.) ծանր կերպով ամենուր նեղեց բրիտանյաններին՝ նրանցից խլելով այդ ամենը գեներ ուժով: Եվ ահա երեք օր անց լուսաբացին՝ իլուլ ամսի խաչի տոնի օրը, սուլթանը այրեց մեքենաները, հեռացավ, և Սեյիտեի վիճակը թեթևացավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸⁴⁵ «Սուլթան Մասուդը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը - Մ.Ֆ.) մեկնեց ու տիրեց Ալայասթային ու Ջահանի շրջանին» (Մխիթար Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 1):

«Ասորիների 1470 և Հայոց 592 թվականին խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան խլիճ-Արսլանը - Մ.Ֆ.) ուժեղացավ և Դանիշմանի որդի Դանուն Եմիրի (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եմիրության Նախին և ապագա եմիր Չուն-Նունի - Մ.Ֆ.) ձեռքից գրավեց Կատուկյանը, Պլասթան ու Տարանդան» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

³⁸⁴⁶ «Այդ տարում աթաբեկ Չանգին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Դիար Բաքր և մի բանի բաղաբաշխ ու բերդեր գրավեց: Դրանցից էին Թանգա բաղաբաշխ, ապա Աղեդր ու Հիզան բաղաբաշխը և ալ-Դուկ, Մաթիս, Բանիսբա, Չուլ-Կարնայն ամրոցները և ուրիշ վայրեր, ուր իրենից առաջ ուրիշները չէին հասել...: Նա բոլորի դրությունը կարգավորեց և պահպանության համար զորք նշանակեց: Ապա դիմեց Ալ-Ասիր ու Հանի բաղաբաշխը և պաշարեց: Նա մնաց այդ կողմերում, կարգի բերելով իր նվաճած վայրերը, և պաշարեց չվանճվածները» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Հիջրի 538 թվականին Նահատակը (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Դիար Բաքր, այն պաշարելու ու նվաճելու նպատակով: Բազմաթիվ բաղաբաշխներ նվաճեց, ինչպես Թանգան, Աղեդրը և Հիզանը, ապա գրավեց ալ-Մադան բաղաբաշխ, որտեղ մշակվում է Հայաստանում հանված աղինձը, ալ-Չուլ, Ֆաթիս, Բաթասա և Չուլ-Կարնայն բերդերը: Գրավեց նաև Մարդինի գավառներից շատ բնակավայրեր, կարգ հաստատեց և կայազորներ նշանակեց իր հեռանալուց հետո այդ վայրերը պահպանելու համար: Նա դիմեց Ալ-Ասիր և Հանի բաղաբաշխներ, երկուսն էլ պաշարեց: Տիրեց Հանի բաղաբաշխ, իսկ Ալ-Ասիր շրջակայքը նվաճեց և շարունակեց պաշարել Ալ-Սիդը, սակայն նրա հիմնական նպատակն էր տեղեկություններ հավաքել Եդեսիայի մասին: Նա մի գործարար ուղարկեց նաև Անա բաղաբաշխ դեմ, որը նվաճվեց» (իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

«Այդ տարի լուր եկավ աթաբեկ Իմամ-Էդ-Դին Չանգին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.) կողմից Հիզան ամրոցի գրավման մասին» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Նա (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.) գրավեց Հանինը և... Խամիլիթան» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 410):

³⁸⁴⁷ «Այդ տարի ուժեղ տարածայնություն առաջացավ աթաբեկ Չանգին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.) և Ղարա-Արսլան իբն Դաուդ իբն Սուբանի (Հիսն-Բեֆի Արտուխյանների եմիրության եմիր Ղարա-Արսլանի (1144-1167) - Մ.Ֆ.) միջև Բահմարո շրջանի պատճառով: Նրանք հանդիպեցին և աթաբեկը շարժեց Ղարա-Արսլանին, գրավեց Բահմարոն ու վերադարձավ Ջագիրա, իսկ հետո՝ Մոսուլ, որտեղ էլ ձմեռեց: Նույն տարում էլ խաղաղության կնքվեց աթաբեկի և Արտուխյանների միջև ու վերջիններիս երեխաները եկան ծառայելու Չանգինին, իսկ հետո՝ վերադարձան» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

³⁸⁴⁸ «Այսպիսին էր նրա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի - Մ.Ֆ.) թագավորության սկիզբը: Շուտով դրանից հետո, նպատակ ունենալով հաստիքել Աստիոքի տիրակալ Ռայմոնդին (Աստիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցուն - Մ.Ֆ.) իր հոր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ի - Մ.Ֆ.) առաջ մեղքեր գործելու համար՝ իր հայր Հովհաննեսի, որին մահը խանգարեց պետք եղած կերպով պատժել նրան, նա նրա դեմ ցամաքային զորքեր ու նավատորմ ուղարկեց: Առաջինը Անդրոնիկոսի և Հովհաննեսի ղեկավարության տակ էր, որոնք սերում էին Կոնստանտինոպոլսի տոհմից, ինչպես նաև Պրոսպիոն, որը հիմնադրվել էր ռազմական գործը, իսկ վերջինին հրամայվում էր «Բրանաս» մականվանալ Դիմոսիորոսը: Պրոսպիոն և երկու Կոնստանտինոպոլսից, գալով Կիլիկիայի սահմանները, շուտով ազատագրեցին անտիրոքիների կողմից հռոմեացիներից խլված ամրությունները և, մարտնչելով Ռայմոնդի դեմ, նրան փախուստի մատնեցին...: Այդ ընթացքում Դիմոսիորոսը իր նավատորմով անայացնում էր ծովափը և առափնյա շրջանները, գերի վերցնում բնիկների ամբոխներ և այրում այնտեղից բնակիչներին պատկանող նավերը, որոնք կանգնած էին ափի մոտ: Գերիների թվում հայտնվեց նաև պետական հարկեր հավաքողը: Լսելով այդ մասին և մեծ զայրույթով լցվելով՝ Ռայմոնդը ուղում էր ահա արդեն հարձակվել թշնամական նավատորմի վրա, սակայն իմանալով, որ հռոմեական նավերն արդեն կեռացել են ափերից, առանց որևէ հաջողության վերադարձավ: Այդ ժամանակ հռոմեացիները, որոնք հապաղել էին ընթացքում պատճառով, 10 օր շարունակ լուրում էին այդ երկրամասի մոտ և ահա նրանք, խմելու ջրի պակաս ունենալով, կրկին մոտեցան ափին ու փախուստի մատնեցին թշնամիներին: Նրանք անայացրին երկու ծովափնյա ամրոցներ, որից հետո, առատորեն ապահովելով նավերը գինով ու գետալիս ջրով, բարենպաստ բանույթ օգտվելով հասան Կիպրոս: Այդ դեպքը ստիպեց Ռայմոնդին մեկնել Բյուզանդիոն, սակայն, երբ նա եկավ այնտեղ, աթաբեկ ընդունեց նրա ոչ շուտ, բան սա վերադարձավ իր հոր վերաբարակից, որտեղ ստիպված եղավ ընդունել իր մեղքերը և երդում տալ, որ ապագայում հավատարիմ կլինի» (Հովհաննես Կիսիմոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 2, մաս 3):

«Իր պարտքը համարելով վրեժ լուծել Աստիոքի իշխան Ռայմոնդից (Աստիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցուն - Մ.Ֆ.) այն բանի համար, որ նա հարձակումներ էր գործում հռոմեացիների նկատմամբ Կիլիկիայի բաղաբաշխների վրա՝ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը -

Մ.Ֆ.), գարմիկներ Յովհաննես և Անդրոնիկոս Կոնտոստեփանոսների, ինչպես նաև ոմն Պրոտոնիսի գլխավորությամբ, որը փորձառու էր ռազմական գործում, նրա դեմ գործ ուղարկեց: Նրանց հետ միասին նա Ղաթրիոս Բրանսայի գլխավորությամբ նաև երկար նավեր ուղարկեց: Յենց որ այնտեղի ամրոցներն ու բաղաբները պետք եղած կարգով անվտանգության մեջ հայտնվեցին, նա որոշեց պատերազմի ելնել պարսիկների դեմ» (Լիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմենեսոս», գիրք 1, մաս 2):

«Յայց 591 թվականին հունաց Պերիերոյեն կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ի - Մ.Ֆ.)** եկավ և ջանաց Անտիոքի պրիմիցից (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ - Մ.Ֆ.)** գնել Անտիոքը: Կայսրից ստանալով դրամ և դիպակներ՝ պրիմցը թույլատրեց նրան բաղաբ մտնել» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Ռումի մեծ գործ եկավ Անտիոք ու պաշարեց ֆրանկներին Անտիոքում: Դուրս եկավ նրա տերը (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցին - Մ.Ֆ.)**, հանդիպեց Ռումի թագավորին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին - Մ.Ֆ.)**, իրենց հարաբերությունները բարելավեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակաուտար պատմություն»):

³⁸⁴⁹ «Մասուրը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուրը - Մ.Ֆ.)** մեկնեց Պլասթայի շրջան և Ջահանի կողմերը: Դրանից հետո սուլթանը վերադարձավ, որպեսզի պաշարի Մեյիտեն, և իր հետ բերեց Ղարա-Արսլանին (**Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Ղարա-Արսլանին - Մ.Ֆ.)**, որը փախել էր նրա մոտ և աջակցություն էր խնդրում իր վրա հարձակված Չանգիի (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգիի - Մ.Ֆ.)** դեմ: Սուլթանը նրան 20.000 հեծյալներ տվեց և նա ելավ Չանգիի դեմ, որը, իմանալով ուղարկված բանակի մասին, հրաժարվեց իր մտադրությունից և վերադարձավ իր տիրույթները, իսկ Ղարա-Արսլանն էլ վերադառնալով իր տիրույթները: Ահա այսպես սուլթանը, երբեք ասին կանգնելով Մեյիտեի մոտ, այդպես էլ չսկսեց մարտը և օգոստոսի կեսերին հրամայեց իր ռազմիկներին վերցնել այն ամենը, ինչ օգտակար կլինի, և առավոտյան հեռացավ՝ գերեվարելով շրջանի բնակչության մեծ մասին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 1):

«Յույների 1455 թվականին Չիար ամրոցի տիրակալ Ղաուրը (**Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Ղաուրը - Մ.Ֆ.)** մահացավ և նրան հաջորդեց իր փոքր որդի Ղարա-Արսլանը (**Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Ղարա-Արսլանը - Մ.Ֆ.)**: Այդ ժամանակ Արսլան-Թողմիշը (**Խարբերդի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Արսլան-Թողմիշին (1144-1167) - Մ.Ֆ.)**, որ Ղաուրի ավագ որդին էր ու Մոսուլի տիրակալ Չանգիի (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգիի - Մ.Ֆ.)** հետ էր, եկան, որպեսզի վտարեն Ղարա-Արսլանին ու իշխանության դեմին հաստատեն Արսլան-Թողմիշին: Այդ ժամանակ Ղարա-Արսլանը գնաց և ապաստանեց Իկոնիայի տեր սուլթան Մասուրը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուրը - Մ.Ֆ.)** մոտ, որից հետո, նրանց վերցնելով 20.000 հեծյալ, ելավ Չանգիի դեմ: Չանգին, երբ լսեց այս մասին, վերադարձավ իր երկիր, իսկ Իկոնիայի տեր Մասուրը, պաշարելով Մեյիտեն երեք ամսվա ընթացքում, ի վերջո ամեն ինչ թողեց և հեռացավ» (Բար-Յերեմեոս «Ալեքսանդրի պատմություն», գիրք 10):

³⁸⁵⁰ «Յաջորդ տարի Ջակային կրկին եկավ Առանի երկիր ու գնաց Տավուշ ամրոցի վրա, որտեղ ամրացել էր Աբաս արքան: Նա մեծագույն ջանքեր գործադրելով երկար ժամանակ պաշարեց այդ ամրոցը և ի վերջո գրավեց այն, սակայն Աբաս արքան Յայց 594 թվականին կարողացավ ապաստանել վրացիների մոտ» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

«Երիստոսի 1147 և Յայց 594 թվականին Չոյի ամիրապետն եկավ ու պաշարեց Տավուշը՝ 40 օրում գրավելով այն և առանց վնաս հասցնելու հեռացնելով այնտեղից Աբաս թագավորին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այսպե միառժամանակ հետո պարսիկները դարձյալ Ղալիթից ու Աբասից առնում են Տավուշը, իսկ նրանք բնակվում են Մաժնաբերդում ու մահվաճք փոխարդիվում են այս աշխարհից» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայց պատմություն», գլուխ 2):

³⁸⁵¹ «Յայց 592 թվականին տարեվերջին՝ դեկտեմբեր ամսի 23-ին, երեքշաբթի օրը՝ սուրբ Ստեփանոս Նախավկայի տոնին, Չանգի իբն Ադ-Մնգուրը (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.)**, գնեք ուժով գրավեց Ուռնան: Այլազգիները Երիստոսին հավատալու համար բազում մարդկանց անկախ կոտորեցին, թող Երիստոսն իր սրբերի դասին հետևեց և լուսավորի, ամեն: Այսպիսով՝ բարոյի աչքից ընկած Ուռնա բաղաբ ըռնի ուժով գրավվեց հազարի որդիների կողմից, որոնց պարագլուխը Չանգի էր կոչվում: Նա անգործն արդյուն էր տեսնել, և չիմանալով, ինչու էր իրենց հարգաբարձան ծերունիներին և չխղճաց զանազան երեխաներին: Բաղաբացիները, սրից սարսափահար, փախան դեպի իրենց ապաստարանը, որ Մանիակի բերդ էին կոչում: Ոչ եղբայրը եղբոր մասին էր հոգում, ոչ հայրը՝ որդու, ոչ գթասեր մայրը իր դստեր, մեծավոր բարեկամ ուշադրության չէր դարձնում իր սիրելիների վրա: Այդ ծանր և դառն օրը, սակայն, փախստականներին չհաջողվեց մուտք գործել իրենց բերդը և ամրոցի դռան առջև մոտ 2.000 հոգի խեղդամահ եղան: Ամբոխի մեջ խեղդամահ եղավ նաև ֆրանկների պապիոսը: Բռնակալը, տեսնելով դա, զոջաց և հրամայեց վերջ տալ ճանկամիջում մարդկանց՝ անասունների նման անխնայ և անգույք կոտորելուն: Նա հրամայեց գերի ընկած ֆրանկներին իր առջև սրահողիտող անել, իսկ նրանց կանանց և երեխաներին՝ բռնել գերության: Այն քրիստոնյաներն էլ, ովքեր փախուստի դիմելով կարողացել էին ամրոց մտնել, երկար չդիմացան, բանգի ջուր չունեին: Ահա այդ ամրոցն էլ գրավեցին առանց կռվի: Կյանքի ապահովության մասին երդում տալով՝ այդ ամբարտաճակը, կանանցով խաղաղեցնել բաղաբը, կարգադրեց այլևս քրիստոնյաներին վատություն չանել, բանգի բոլորն էլ արդեն հազարըդ էին ստացել և արյամբ, և զանձով» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Այդ օրերին Յառնիի տեր Չանգին հավաքեց զորքերը և, օգտվելով ժուլիկի բացակայությունից, պաշարեց Ուռնա բաղաբը: Նա բարանետներ դրեց և սկսեց ճնշել բնակիչներին, սակայն վերջիններս, ոգևորելով իրար, դիմադրում էին և թշնամին չէր կարողանում տիրել բաղաբին: Այդ ժամանակ թշնամիները սկսեցին թունել փորել, պարսպից դուրս հանել բարերը և ղնել գերաններ, որից հետո դրանք այրեցին դրանք, ուժեղ կրակը պատեց ողջ պարիսպը և այն հորդեցից փլվեց: Թշնամին մտավ բաղաբ, սակայն բաղաբացիները կասեցրին նրանց առաջխաղացումը: Թշնամական զորքերի մի մասը աննկատ անցավ ամրության մյուս կողմը, որտեղ նրանք, բարձրանալով պարիսպների վրա, իջան բաղաբ և սկսեցին ոչնչացնել բնակիչներին: Իմանալով այդ մասին՝ ժողովուրդը շփոթված սկսեց փախչել միջնաբերդի ուղղությամբ, սակայն վերջինիս վատաբարո հրամանատարը փակեց դարպասները և ոչ-ոքի ներս չէր թողնում: Այլազգիները սկսեցին ոչնչացնել բնակչությանը և ոչ-ոք չի կարող պատմել այն տանջանքների մասին, որոնց ենթարկվեց Ուռնայի բնակչությունը: Սուրբ պատրիարք Ներսեսը իր ողբերգական պրեմում նկարագրեց և այն սարսափներն ու տանջանքները, որոնց ենթարկվեցին Ուռնայի բնակիչները սեպտեմբերի 3-ին, շաբաթ օրը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նույն այդ ժամանակներում Մոսուլի Եփր Չանգին (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.)** բազում զորքով պաշարեց Ուռնան: Այդ ժամանակ բաղաբի բնակիչները հույսը դրեցին Տիրոջ և Ազգար արքայի վրա, ինչպես ասվում էր, թե. «Այս բաղաբը օրինյալ է և թշնամին երբեք ներս չի մտնի», այն դեպքում, սակայն, երբ նրանք բազում չարիք էին գործել և չգիտեին, որ իրենց Նիկվեի բախտն է վիճակված» (Ամանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Յայց 572 թվականին Չանգին (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.)** ժուլիկից (**Եդեսիայի կոմսության ժուլիկ Կուրտունեացուն - Մ.Ֆ.)** գրավեց Ուռնան» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 24):

«Յայց 594 թվականին Չանգի Եփրը (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.)** առնում է Ուռնան» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 73):

«Յույների 1455 թվականին թուրքերը գրավեցին փառափեղ Եդեսիա բաղաբը: Ծառ քրիստոնյաների սրի բաշելով, իսկ կենդանի մնացածներին էլ ստրկացնելով՝ նրանք հաստատվեցին բաղաբում» (Մար Սիմոն «Յիշատակարան 1149 թվականի»):

«2/ Եդեսիայի առաջին գրավումը, որը թուրքերը իրականացրին, խլելով բաղաբ ֆրանկներից, եղավ հետևյալ կերպ: Բաղաբ բնակիչները հնուց ի վեր ճնշվում էին թուրքերի կողմից և ուժազրկվում էին: Դրա համար էլ բաղաբի տիրակալ ժուլիկը (**Եդեսիայի կոմսության ժուլիկ Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.)**, անակնկալ կերպով պատերազմ սկսեց Մոսուլի տիրակալ Չանգիի (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգիի - Մ.Ֆ.)** դեմ: Բացի այդ Չանգին հետապնդում էր Հիսն-Զեֆի տիրոջը (**Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Ղարա-Արսլանին - Մ.Ֆ.)** և վերջինս աջակցություն էր գտել ժուլիկի մոտ, որին փոխադրել էր Բեթ-Բուլա ամրոցը, որպեսզի ապահովի նրա աջակցությունը այն բանից հետո, երբ սուլթան Մասուրը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուրը - Մ.Ֆ.)** կհեռանա: Ժուլիկը չէր հասկանում, որ դա իրեն օգտակար չէ, որ նա պայքարում է թուրքերի օգտին թուրքերի դեմ, ու դրա համար էլ գործ ուղարկեց Ղարա-Արսլանին օգնության: Յենց դա էլ պատճառ հանդիսացավ ամեն ինչի: Յենց որ ժուլիկը մեկնեց Անտիոք ու հեռացավ, խառնաբխ բնակչությունը այդ մասին տեղյակ պահեցին Չանգիին, որ Եդեսիան գրկված է ռազմիկներից: Եվ ահա Չանգին անթիվ գործ հավաքեց և Երիստոսի 1144 թվականի նոյեմբերի 28-ին, երեքշաբթի օրը, սկսվեց Եդեսիայի պաշարումը: Նա իր ճամբարը գրկվեց ժամանակի դարպասների դիմաց՝ խոստովանողների եկեղեցու մոտ, որից հետո բաղաբի բնակչությանը առաջարկեց. «Հանձնվե՛ք, որպեսզի փրկվե՛ք, բանգի այլ փրկություն չունե՛ք»: Պաշարյալների գլխավորը ֆրանկների պապիոսն էր, որը պատասխանեց. «Մենք չենք հանձնվի», բանգի հույս ուներ այն սուրիանդակների վրա, որոնք ուղարկել էր Անտիոք ու Երուսաղեմ, որպեսզի շտապեցին օգնության հարցը և ազատի այդ հիմալի բաղաբը: Դեկտեմբերի 1-ին Չանգին հրամայեց սկսել համընդհանուր գրոհը: Յոթ բաբաններ սկսեցին բարդը նետել, իսկ ռազմիկները նետերի անձրև թափեցին: Բաղաբացիները՝ ծեր ու երիտասարդ, կին ու տղամարդ, բոլորը, այդ թվում նաև Լեռան վանականները, պարիսպների վրա էին և մարտնչում էին: Երբ Չանգին տեսավ, որ այդ դժբախտ ժողովուրդը արիաբար դիմադրում է, հրամայեց փորել պարսպի տակը: Նա խորը թունել փորեց և հասավ պարսպին: Իրենց կողմից փորեցին նաև պաշարյալները և

հարձակվեցին նրանց վրա: Դրանից հետո պաշարյալները որոշեցին մի նոր պարիսպ կառուցել այն վայրի դիմաց, որտեղ պետք է թունելի ելքը լիներ: Պաշարյալները փորեցին նաև երկու աշտարակների տակ, դրանք ամրացրին ամրաններով ու նույն կերպ վարվեցին նաև երկու աշտարակների միջև գտնվող պարսպահատվածի հետ: Աթաբեկ Չանգին առաջարկեց. «Մենք ձեր մոտ մերոնցից երկուսին կուղարկենք, որոնք կմտնեն բաղաբ, իսկ դուք ուղարկեք ձերոնցից երկուսին, որպեսզի տեսնեն, թե ինչ է փորված պարսպի տակ: Ես ուզում եմ, որ դուք փրկվեք»: Պաշտպանվողները, սակայն, հույսները դրած պարսպի վրա, որը կառուցել էին թունելի մուտքի մոտ, ինչպես նաև հույս ունենալով ֆրանկների գալու վրա, չէին համաձայնում, աջաթող արեցին այդ խոսքերը ու սկսեցին ծիծաղել նրա վրա: Այդ ժամանակ պաշարողները այլեցին փայտյա հիմքերը և լույսը բացվելուն պես մարտը ավելի դաժան տեսք ընդունեց: Օղը սևացավ ծխից, իսկ ծնկներն ու սրտերն էլ դողում էին շեփոխների, ինչպես նաև գրոհի նետված անձանց ձայներից: Երբ փայտն այրվեց, պարիսպն ու երկու աշտարակները փլվեցին ու երևաց ներսից կառուցված նոր պարիսպը: Թուրքերը շփոթվեցին, սակայն հետո անցում նկատեցին հին ու նոր պարիսպների միջև: Այդ ժամանակ ռազմիկները կենտրոնացան ձեռքման համար, իսկ բաղաբացիները հավաքվեցին պարսիկի ու եպիսկոպոսների մոտ, որպեսզի դիմադրեն հարձակմանը: Զանի դեռ ժողովուրդը այստեղ զբաղված էր մարտով և պարիսպները մնացել էին անպաշտպան, թուրքերը հենեցին դրանց աստիճանները ու վեր մագլցեցին: Մի ոմն թուրք առաջինը ելավ ու, հասնելով պարսպի գագաթին, սկսեց մարդկանց վրա բարեդ նետել: Երբ նրանք, տեսան այդ, նրանք ձեռքերը թուլացան, նրանց պատեց սարսափը և նրանք թիկունք դարձրին, որպեսզի փախչեն դեպի միջնաբերդ: Ո՛վ կարող է առանց ցնցվելու և ամուր ձեռքով նկարագրել այն աղետները, որոնք տեղի ունեցան Երիստոսի 1144 թվականի դեկտեմբերի 23-ին, շաբաթ օրը: Թուրքերը մտնողացրած դաշույններով և սրերով ներս խուժեցին ու սկսեցին արյուն ծաղալով հագեցնել ծերերի և երեխաների, տղամարդկանց ու կանանց, բահանների և երեցների, անապատականների ու վանականների, միանձնուհիների և աղջիկների, նորածինների, նորապսակների ու հարսների արցունքով: Անորեստանյան գագաթը առավելության հասավ ու սկսեց լափել գեղեցիկ ծաղկեփունջ, ինչ վշտալից պատմություն: Աբադիր՝ Երիստոսի բարեկամի, բաղաբը մեր մեղքերի պատճառով ուղի կորսան եղավ, բահանները սպանվեցին, երեցները զրկվեցին կյանքից, փոխդեղները բզկտվեցին, վալսերը թալանվեցին, իսկ գոհասեղաններն էլ տապալվեցին: Ինչ դժբախտություն: Հայրերը հրաժարվեցին երեխաներից, իսկ մայրերը մոռացան սերը առ իրենց երեխաներ: Զանի դեռ սուրը ոչնչացնում էր, բոլորը փախան դեպի լեռը, ընդ որում ոմանք հավաքեցին իրենց երեխաներին, ինչպես ճտերին, ու սկսեցին սպասել մահվան՝ սրից կամ գերության: Դեպի դարպասները փախածներից, սակայն, ֆրանկները ոչ մեկին թույլ չտվեցին ներս մտնել, բանի որ պապիոսը արգելեց էր նրանց բացել դարպասները, մինչև անձամբ իրեն չտեսնեն, իսկ, բանի որ նա ինքը չէր շտապում զայ առաջինների շարքերում, այդ պատճառով էլ հազարավոր մարդիկ ունակ էին ու այդպես էլ մնացին դարպասների դիմաց: Այն բանից հետո, սակայն, երբ պապիոսը ժամանեց, կրկին չէին կարողանում ներս մտնել, բանի որ դարպասների դիմացը լցված էր դիակներով: Պապիոսը ամեն կերպ փորձում էր ներս մտնել, սակայն ընկավ մահացածների դիակների վրա և մի ոմն թուրք հարվածեց ու սպանեց նրան: Երբ Չանգին տեսավ, թե ինչ է կատարվում, նա արգելեց հետագա սպանությունները...: Այդ ժամանակ մոնետիկը ելավ ու հայտարարեց. «Նրանք, որոնք խուսափել են մահից, կարող են վերադառնալ իրենց տները»: Երկու օր անց միջնաբերդում գտնվողները աման ստացան ու հունձնվեցին: Թուրքերը խնայում էին բոլոր նրանց, ովքեր իրենց ձեռքն էին ընկնում մեր ժողովուրդից, հայերից կամ հույներից, սակայն սպանում էին իրենց ձեռքն ընկած բոլոր ֆրանկներին...: /7/ Ժուլիան օրոք գրավեցին Երուսաղեմը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 2, 7):

«/411/ Այդ ժամանակ Ուռհայի տեր Ժուլիանը (Երեսիայի կոմսության Ժուլիան Կուրտունեացին – Մ.Յ.) հավաքեց իր բոլոր զորքերը և գնաց ավազակություններ գործելու Եփրատի առափնյա շրջաններում՝ Բալիսի և Ռակկայի մոտ: Խառանի վերոհիշյալ կառավարիչը (խառանում գործող Չանգյանների աթաբեկության հետախուզության ղեկավար Ֆադլալլահ իբն-Ջաֆարը – Մ.Յ.) շտապ լուր ուղարկեց Չանգիին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգիին – Մ.Յ.), որը պաշարել էր Ամիդը (հեղինակը սխալվել է, Չանգյանները գրավել էին Ամիդը դեռևս 1142 թ-ի աշնանը – Մ.Յ.), և հայտնեց նրան, որ բաղաբը դատարկվել է զորքերից: Իր գինվորներից ամենաարտունակներին՝ վերոհիշյալ Սալահ-Էդ-Դին անունով խիզախ մարդու, գլխավորությամբ, Չանգիին անմիջապես ուղարկեց Ուռհա՝ այն գրավելու հույսով, իսկ եթե դա չհաջողվեր, նրանք պետք է պաշարեին բաղաբը և ստուգեին նրա ուժը: Եթե հանդիպեին նրա կորովին զորությանը, պետք է հետ դառնային, իսկ եթե ոչ՝ պետք է նրա շուրջը հսկիչներ կարգեին և իրեն լուր տային, որ գալ: Երբ ուղարկվածները ճանապարհ ընկան, Չանգիին նույնպես հետևեց նրանց: Ողջ այդ օրը և հաջորդ գիշերը նրանք բալույն էին արագությանը: Եվ եթե նույն գիշերը տեղ հասնեին, կարող էին գրավել բաղաբը, բանի որ ուռհացիները դեռևս բանից անտեղյակ էին, սակայն երեկոյան հորդ անձրևը սկսվեց և խավար տիրեց: Հասնելով բաղաբի մտակայքին՝ զորքերը մտորվեցին և, երբ լույսը բացվեց, նրանք գտնվում էին խառանի ճանապարհին: Հետ դառնալով՝ նրանք այլևս չկարողացան օգտվել անակնկալից: Զաղաթի վրա նրանք հարձակվում սկսեցին 1455 թվականի նոյեմբերի 28-ի երեքշաբթի՝ օրվա առավոտյան: Երբ հասան բաղաբի գերեզմանատանը, պարիսպների արանքում նրանք սպանեցին մի բանի հոգու և, տեսնելով բաղաբի թուլությունը, Չանգիի մոտ աղավախեցին արձակեցին, որպեսզի արագացնի իր ժամանակը: Եվ ահա հինգշաբթի օրվա առավոտյան Չանգիին հասավ նրանց և նրա հետ միասին երկնքի աստղերի չափ զորքեր հայտնվեցին՝ լցնելով բաղաբի շրջակա ողջ հարթությունը: Նրանք խմբերով շրջապատեցին բաղաբը և իրենց վրանները՝ խփեցին նրա շուրջը: Շատ փորձեցին վրաններ խփել նաև արտաքին պարսպից ներս: Չանգիին իր վրանը խփեց բաղաբի հյուսիսային կողմում ժամացույցի կոչվող դարպասի դիմաց, հստատվանողաց տաճարից վեր գտնվող բարձունքի վրա: Նրանից դեպի արևելք խփեցին մեծ արքայազնի՝ վերը հիշատակված սուլթանի որդու, վրանը, իսկ դեպի հյուսիս դրվեց Ջամալ-Էդ-Դին անունը կրող մի խելացի պարսկի վրանը, որը Չանգիի պետության վեզիրն էր և հարկերի ու եկամուտների վերահսկիչը: Կերցինա, այդպիսով, հաստատվեց դիտակետերի բարձունքի վրա, իսկ Սալահ-Էդ-Դին մեծ զորավարն ու իմաստուն առաջնորդը, որ Չանգիի բոլոր զորքերի հրամանատարն էր, իր վրանը խփեց բաղաբի արևմտյան կողմում՝ Աղբյուրի դարպասի դիմաց, գերեզմանոցի բլրի վրա, որտեղ գտնվում է սուրբ Եփրեմի գերեզմանը: Սալահ-Էդ-Դինից վեր՝ Սողոմոնի հովտի եզրին, Բարսուլայի անունը կրող ցանկավազների դիմաց հաստատվել էր Արթեմիայի և Շարգորի տիրակալ Չեյն-Էդ-Դին Ալի Զուլկարնը (Բեզեթգինյանների Եփրոսյան հիմնադիր Էմիր Չեյն-Էդ-Դինը (1146-1167) – Մ.Յ.): Զաղաթի դարպասի արևելյան կողմից բանակել էր Դուբայա անունով մեծ Եմիրը՝ Բաբելոնի դիմաց փռված ստորին երկրների տիրակալը, որը, ինչպես նշել էինք վերը, մի ժամանակ պախել և ապաստան էր գտել ֆրանկների մոտ (հեղինակը նկատի ունի Մագիարյանների Եմիրության Էմիր Դուբային, բայց 1144 թ-ին Մագիարյանների Եմիրության Էմիրը արդեն Մուհամմեդը (1138-1145) – Մ.Յ.): Նրանից հյուսիս՝ Բուզանի ալգուն, բանակ էր դրել Ջաֆարին և Արկնիի Եմիր Աբուալին: Հյուսիս-արևելքում հաստատվել էին Մողոսակի սերունդների՝ Սևերեյի և Եփրատի ափերի տերերը: Քասանի դարպասի հարավում բանակել էր Ալմուրդուսլան՝ Ծաբաթսունի տերը, Նրանից էլ հարավ՝ թուրքմենների զանազան ցեղեր: Դեպի խառան նայող հարավային դարպասի մոտ տեղավորվել էին քրդական բազմաթիվ ցեղեր, իսկ նրանցից վեր՝ մեծ թվով արաբ և հալեպցի աշխարհագրոյալիներ: Արևմտյան կողմից, բերդի դիմաց, ճամբար էր խփել Մաբրուգի Էմիր Հասանը, իսկ բաղաբը շատ թույլ էր: Այնտեղ գինվորներ չկային, այլ միայն կռվակարներ, ջուլիակներ, մետաքսագործներ, դերձակներ, բահանները ու սարկավազները էին: Կար նաև երեք եպիսկոպոս, մեկը ֆրանկ, որ կոչվում էր Դափիոս և վարում էր բաղաբի գործերը, մեկն՝ ասորի, այն է՝ Բարսեղ բար-Շումանան, որը նույն բաղաբից էր, իսկ մյուսը՝ հայ, որի անունն էր Հովհաննես: Խիզախաբար կռվի մեջ մտնելով, բաղաբացիները դիմադրում էին, որքան կարող էին: Դրսում եղողները բաբաններ տեղադրեցին և Եմիրներից ամեն մեկը բարարձակներ հաստատեց, որոնք ուժգնորեն թակում էին պարիսպը: Ապա բաղաբի հյուսիսային մասից սկսեցին գետնուղիներ փորել պարսպի և ժամացույցի դարպասի մյուս կողմում գտնվող կամրից տակ: Փորելով նրանք հասան մինչև պարսպի հիմքը: Կռիվը դեռևս չէր դադարում: Չանգիին շարունակ խոսք էր բացում հաշտության մասին, բայց պաշարվածները չէին համոզվում: Նա շատ էր ուզում խաղաղությամբ նվաճել բաղաբը, որպեսզի այն չավերվի և բնակչությունը չոչնչանա: Նա ասում էր. «Ով թշվառականներ, տեսնում եք, որ արդեն ձեր կյանքը փրկելու հույս չկա: Խնայեցե՛ք ուրեմն ձեզ և ձեր որդիներին, դուստներին, կանանց ու հարազատներին, ինչպես նաև ձեր բաղաբը, որպեսզի այն չավերվի ու չամայանա»: Այն պատճառով, սակայն, որ բաղաբում չկար մի դեկավար, որի խոսքը վճռական լիներ և ամեն մեկն ուզում էր իր կամքով շարժվել, դրա համար նրանց գործը ձախողվեց ու վատ վախճան ունեցավ: Նրանք Չանգիին պատախաժանեցին խիստ խոսքերով, ծաղրածուականով և չափից դուրս անմիտ վիրավորանքներով: Անորոց վերոհիշյալ եպիսկոպոսը, սակայն, մտածեց ու խորհուրդ տվեց ֆրանկ եպիսկոպոսին՝ նամակ դրել Չանգիին և նրանից մի բանի օր խնդրել, մինչև իրենց օգնության հասնելը: Այդ բանը վերջինիս ընդունելի թվաց: Խոսելով նաև մյուս խորհրդականների հետ՝ նրանք, որպեսզի ձգձգեն գործը և կարողանան շույն բաշել, գրեցին այդ նամակը և կարողացին բազմության առջև: Երեսիացիները հուսահատվել էին կյանքից, հոգեկն, մաշվել ու ջլատվել էին գետնուղիների դեմ շինարարները կառուցելուց: Կանայք, աղջիկներն ու տղաները անմիտ չափով հուժկվել էին արհեստավորներին և շինարարներին բար, ջուր ու այլ անհրաժեշտ բաներ մատուցելուց, մանավանդ որ դրսից էլ նրանց հարվածում էին մանգոլներից արձակված բարերը: Մահան չկար այն դառն չափարանքին որին դատապարտվել էին այդ թշվառները: Միայն թե ինչու եպիսկոպոսը որոշեց դադար խնդրել՝ հուսալով շույն բաշել և մի փոքր հետաձգել իրենց սպասնացող վտանգը: Նրանք իրենց աչքերով տեսնում էին բաբանների հարվածներից ամենինս ճաթճված պարիսպը, ինչպես նաև հյուսիսային կողմից փորված գետնուղին, որի միջոցով բանդել էին պարսպի հիմքերը, տեղը փայտի և քրդի կտորուտանքներ լցրել ու արանքները կուլալ, ճարպ և ծծումբ ցողել, որպեսզի կրակը հեշտությամբ բոցավառվեր ու պարիսպը կործանվեր: Մի անկիրթ մետաքսագործ, սակայն, որի անունը Հասանում էր, ձգելով ձեռքը՝ վերցրեց նամակը և պատռեց այն, ապա խառնվեցին իրար, և այդ հրաշալի մտահաղացումը ձախողվեց: Չանգիին նրանց շարունակ ասում էր. «Եթե մի բանի օր

ժամկետ եք խնդրում, կհամբերեմք, գուցե ձեզ օգնություն հասնի, իսկ եթե ոչ՝ հանձնվեցե՞ք ու ապրեցե՞ք»։ Նա ամենևին չէր ուզում ոչնչացնել նրանց, սակայն տեսավ, որ համոզվել չի օգնում, բանի որ, ինչպես ասված է Սուրբ Գրքում. «Տերը խառնացրեց փարավոնի սիրտը»։ Նրան կործանելու համար։ /412/ Այնուհետև Չանգիի կարգադրությամբ պարսպի տակ կրակ տվին, երբ Աստված հրաման արձակեց կորստյան մատնել ու կործանել Ուռհան։ Գուժկանները ճամբարում ազդարարեցին, որ պատրաստվեն հարձակման և, պարսպի փվելու հետ մեկտեղ, բացվածքով նետվե՞ն բաղաբ։ Բաղաբը Չանգիին երեք օրով հանձնեց նրանց կողովատելու։ Նախ բոցավառվեցին կուպրոն ու ծծումբը, ապա փայտերը, իսկ ճարպն սկսեց եռալ նրանց վրա։ Յուրսից բանի փչեց և ծուխը բլեց ուռհայեցիների կողմը։ Պարիսպը երեքաց ու փվեց։ Երբ այն փվեց, պարզվեց, որ ուռհայեցիների կողմից ներսում նրա դիմաց շինված կառույցը երկու կողմից էլ կարճ էր, որովհետև փվածքն ավելի մեծ էր, բան շինությունը։ Ծննդյան տոնի նախօրյակին՝ դեկտեմբերի 21-ի շաբաթ օրվա առավոտից մինչև ցերեկվա ժամը երեքը, ուռհայեցիները կռվեցին երկու ճեղքվածքների մոտ։ Այդ բացվածքում գոհվեցին շատերը և թուրքերը ներխուժեցին բաղաբ։ Տերը գայրացավ նրա բնակիչների վրա, և սկսեցին նրանց սրի բաշել՝ չինայելով ոչ մեկին։ Այդ օրը կոտորվեց մոտ 6.000 մարդ։ /413/ Երբ թուրքերը բաղաբ մտան, կանայք, երեխաներն ու պատանիները սկսեցին վազել դեպի բաղաբի Վերին բերդը՝ թշնամիներից ազատվելու և սրից թաքնվելու համար, սակայն տեսան, որ ֆրանկներն իրենց վատ սովորության համաձայն փակել էին դուռը։ Ֆրանկ եպիսկոպոսը նրանց հրամայել էր. «Մինչև չտեսնեք իմ դեմքը, դուռը չբացե՞ք»։ Այսպիսով՝ բազմությունը խառնվեց իրար և կոտորածի ու գերության վախից՝ մի խումբը ուռհաստակ անելով մյուսին, բարձրացավ նրա վրա։ Դա մի ողբալի և ահավոր տեսարան էր։ Նրանք խեղդվում, ջարդուխուրդ էին լինում և ճգնում իրար։ Սոսկայի շնչահեղձության գոհ դարձավ մոտ 5.000 մարդ, գուցե և ավելի, իսկ 10.000-ի չափ տղաներ ու աղջիկներ էլ գերի բռնվեցին։ Երբ Չանգին, բաղաբ մտնելով, հասավ բերդի մոտակայքին ու տեսավ այդ սարսափեղի հրմշտողը, շատ տխրեց և անմիջապես հրամայեց դադարեցնել կոտորածը։ Բերդի ճանապարհին սպանվեց ֆրանկների եպիսկոպոսը, նա գլխին տապալի հարված ստացավ ու մեռավ։ Կոտորածին զոհ գնացին նաև բազմաթիվ բախաններ, սարկավազներ, վանականներ ու կրոնավորներ։ /414/ Հասնելով Վերին բերդի դռանը, Չանգին հաշտություն առաջարկեց՝ երաշխավորելով պաշարվածների կյանքը։ Նրա մոտ իջան մի բանի հոգի՝ բերդում պատսպարված ֆրանկների համար երաշխիքներ և երդումներ խնդրելու նպատակով։ Չանգիին այցելողներից մեկը՝ մի անաստված բախան էր, որ կոչվում էր Բարսումա Իսմայելի։ Թող նրա անունը ջնջվի կենաց դարույթունից, ինչպես և եղավ, բանի որ նրա բռնած ուղին միշտ խոտոր էր և նրա համար ասածու դատաստան կամ աստվածավախություն գոյություն չունեք։ Նա ոչ աստծուց էր վախճում, ոչ էլ մարդկանցից պատկառում, ոչ կանոններն էր հարգում, ոչ էլ օրենքին ենթարկվում, ոչ Երիստոսին էր ճանաչում, ոչ էլ առաքյալներին ընդունում, ոչ մահն էր հիշում, ոչ էլ դատաստանի երկուդուն, ոչ գեհենից էր դողում, ոչ էլ հարությանը հավատ ընծայում։ Խոսքը, սակայն, երկարեց այդ մարդու մասին, որը, դժբախտաբար, նույնպես գտնվում էր բերդում։ Այդ, երդումներ ստանալով Չանգիից, պաշարյալները բաղաբի գրավումից երկու օր հետո հանձնեցին բերդը։ Մյուս օրը Չանգին հրամայեց բոլոր վրաններից հավաքել գերիներին, սակայն, ուժեղ բռնվել էին սկզբում և հեռու տարվել, գերության բռնվեցին։ Ապա՝ բաղաբը հսկելու համար պահապաններ կարգեցին, որպեսզի թուրքերը չանհանգստանան բաղաբացիներին։ Պահապաններ դրեցին նաև բաղաբի դարպասի մոտ, որպեսզի ոչ մի զինվոր բաղաբ չմտնի։ Այսպես ուռհայեցիները հաստատվեցին իրենց տեղերում և Չանգին բավարարեց նրանց բոլոր կարիքները հացահատիկով և այլ բաներով։ Նրանց սիրտը բացվեց, և ամեն մարդ բնակվեց իր տանը։ /415/ Ավելացնելով նաև թուրքերի ձեռքն անցնելուց հետո բաղաբի բերդում գտնվողների հետ պատահած դեպքերի նկարագրությունը։ Ինչպես վերը ցույց տվեցինք, մի մեծ բազմություն ոչնչացավ և մոտ 2.000 կին ու երեխա գերի բռնվեցին։ Բերդի առաջ կոտորածից ու շնչահեղձությունից զոհվեց մոտ 6.000 մարդ, գուցե և ավելի։ Չորագույնը զինվորների ձեռքից ազատեց մոտ 10.000 հոգու։ Փրկվեցին նաև նրանք, ովքեր թաքնվել էին գետնի տակ և երկու բերդերում։ Երբ, ինչպես ասացինք, Վերին բերդի ուները բացվեցին և պաշարյալները երաշխիքներ ստացան իրենց կյանքի համար, Չանգին բերել տվեց վերոհիշյալ տեր Բարսեղ մետրոպոլիտին, որը գտնվում էր մի զորախմբի հսկողության տակ։ Ապա՝ սկսեցին դուրս թողնել բերդում գտնվող ժողովրդին և ֆրանկներին՝ իրենց կանանց, երեխաների, բախանների ու սարկավազների հետ, բազմաբանակ ոսկով, արծաթյա և նրբներով և հագուստեղենով։ Շատ բաղաբացիներ հետևեցին նրանց, որպեսզի գնան նրանց հետ, որովհետև Չանգին երդվել էր անցկացնել նրանց Եփրատի մյուս ափը, որ գնան, որ կամենում են։ Սալահեդին անունով Եմիրը, մտնելով բերդ, բռնեց մետրոպոլիտի ձեռքը և սկսեց խոսել նրա հետ՝ ասելով. «Սրբազան, խնդրում եմք երդվես խաչով ու ավետարանով, որ մեզ հավատարիմ կմնա։ Դու շատ լավ գիտես, որ բոլորդ էլ մահապալտ եք, բանի որ ընդգեցե՞ք մեր Եմիրի դեմ ու ծաղրեցե՞ք մեր մարգարեն։ Մենք այժմ պատրաստ ենք ձեզ լավություն անել։ Մենք ազատ արձակեցինք ձեր բոլոր գերիներին։ Շատ լավ գիտես նաև, որ այս բաղաբը, մահուդականների կողմից նվաճվելուց հետո երկու հարյուր տարի մնալով նրանց տիրապետության տակ, բարձրացանում էր մայրաքաղաքի նման, իսկ ահա հիսուն տարի է, որ ֆրանկները տիրում են նրան և, ինչպես տեսնում եք, ավերել ու ամայացրել են երկիրը։ Եմիրը, թող ապրած կենա, հոժար է ձեզ լավություն անել։ Ապրեցե՞ք խաղաղությամբ, մտե՞ք նրա իշխանության հովանու տակ և աղոթեցե՞ք նրա կյանքի համար»։ Դրանից հետո բերդից դուրս թողեցին բոլոր տարիի և հայ բաղաբացիներին, որոնք գնացին իրենց տները։ Ինչ վերաբերում է ֆրանկներին, ապա նրանց ողջ ունեցվածքը ոսկին, արծաթեղենը, եկեղեցական սպասքները, արծաթյա բաժակներն ու գավաթները, խաչերը և բազմաբանակ զարդեղենը կողոպուտի մատնեցին։ Այնուհետև, նրանցից անցատվելով բախաններին, ազնվականներին ու ալվազներին, մերկացրին նրանց հանդերձները և գերի վարեցին Դալեայ։ Անջատեցին նաև արհեստավորներին և որպես գերիներ պահեցին իրենց մոտ, որպեսզի յուրաքանչյուրը զբաղվի իր արհեստով։ Մնացած մարդկանց մոտ, 100 հոգու, տանջանքները ենթարկեցին։ Մի մասին նետաձգության թիրախ դարձրին, մյուսներին սրի բերան մատնեցին և այսպես կոտորեցին բոլորին» (Ամանուն Եփեսացի «ժամանակագրություն», գլուխ 411-415)։

«Դուրսդին 1456 թվականին, հենց որ ժայիկը (Եդեսիայի կոմսության ժայիկ Կուրտունացին – Մ.Ֆ.) մեկնեց Անտիոք ու հեռացավ, հառաքի բնակչությունը այդ մասին տեղյակ պահեցին Չանգիին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգիին – Մ.Ֆ.), որ Եդեսիան զրկված է ռազմիկներից։ Եվ ահա Չանգին զորք հավաքեց և թեշրին ամսի 28-ին, շաբաթվա երրորդ օրը եկավ Եդեսիայի վրա։ Նա իր ճամբարը զարկեց ժամանակի դարպասների դիմաց։ Նա յոթ բարաններ կառուցեց, իսկ ռազմիկները նետերի անձրև թափեցին։ Բաղաբացիները՝ ծեր և երիտասարդ, կին ու տղամարդ, այդ թվում նաև Լեռան վանականները, պարիսպների վրա էին և մարտնչում էին։ Այդ կերպ իսկ զարկում նաև կանայք, որոնք պարսպի վրայից բարեր էին նետում և ուռելիք և ջուր հասցնում մարտնչողներին։ Երբ Չանգին տեսավ, որ այդ դժբախտ ժողովուրդը արիաբար դիմարում է, հրամայեց փորել պարսպի տակը։ Նա խորը թունել փորեց և հասավ պարսպին։ Իրենց կողմից փորեցին նաև պաշարյալները, հարձակվեցին նրանց վրա և սպանեցին բոլոր նրանց, որ թունելներում էին։ Դրանից հետո պաշարյալները որոշեցին մի նոր պարիսպ կառուցել այն վայրի դիմաց, որտեղ պետք է թունելի ելքը լիներ։ Պաշարյալները փորեցին նաև երկու աշտարակների տակ, դրանք ամրացրին ամրակներով ու նույն կերպ վարվեցին նաև երկու աշտարակների միջև գտնվող պարսպահատվածի հետ։ Աթաբեկ Չանգին առաջարկեց. «Մենք Ձեր մոտ մեղոնցից երկուսին կուղարկեմք, որոնք կմտնեն բաղաբ, իսկ դուք ուղարկե՞ք ձերոնցից երկուսին, որպեսզի տեսնեն, թե ինչ է փորված պարսպի տակ։ Ես ուզում եմ, որ դուք փրկվե՞ք»։ Պապիոսը, սակայն, որ ֆրանկների առաջնորդն էր, բանի որ վստահ էր, որ ժայիկն ու երուսաղեմի արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ը (1142-1162) – Մ.Ֆ.) չուտով կգան, որ օգնեն իրենց, չհամաձայնեց, աչքաթող արեց այդ խոսքերը ու սկսեց ծիծաղել նրա վրա։ Այդ ժամանակ պաշարողները արեցին փայտյա հիմքերը և լույսը բացվելուն պես մարտը ավելի դաժան տեսք ընդունեց։ Երբ փայտն այրվեց, պարիսպն և երկու աշտարակները փլվեցին ու երևաց ներսից կառուցված նոր պարիսպը։ Թուրքերը շփոթվեցին, սակայն հետո անցում նկատեցին հին ու նոր պարիսպների միջև։ Այդ ժամանակ ռազմիկները ճեղքման նպատակով կենտրոնացան, իսկ բաղաբացիները հավաքվեցին պապիոսի ու եպիսկոպոսների մոտ, որպեսզի դիմադրեն հարձակմանը։ Զանի դեմ ժողովուրդը այստեղ զբաղված էր մարտով և պարիսպները մնացել էին անպաշտպան, թուրքերը հենեցին դրանց աստիճանները ու վեր մագլցեցին։ Երբ նրանք, տեսնա այդ, նրանք ձեռքերը թուլացան, նրանց պատեց սարսափը և նրանք թիկունք դարձրին, որպեսզի փախչեն դեպի միջնաբերդ։ Ո՛վ կարող է առանց ցնցվելու և ամուր ձեռքով նկարագրել այն աղետները, որոնք տեղի ունեցան Երիստոսի 1144 թվականի դեկտեմբերի 23-ին, շաբաթ օրը։ Թուրքերը մերկացրած դաշույններով և սերով Ներս խուժեցին ու սկսեցին արյան ծարավը հագցնել ծերերի և երեխաների, տղամարդկանց ու կանանց, բախանների և երեցների, անապատականների ու վանականների, միանձնուհիների, միաթիվների, նորապասկների ու հարսների արյունով։ Ասորեստանյան գազանը առավելության հասավ ու սկսեց լափել գեղեցիկ ծաղկեփունջը, ինչ վշտայից պատմություն։ Աբգարի՝ Երիստոսի բարեկամի, բաղաբը մեր մեղքերի պատճառով ուղքի կդրան եղավ, բախանները սպանվեցին, երեցները զրկվեցին կյանքից, փոխերեցները բզկտվեցին, վանքերը թալանվեցին, իսկ գոհաստեղաններն էլ տապալվեցին։ Ինչ դժբախտություն։ Հայրերը հրաժարվեցին երեխաներից, իսկ մայրերը մոռացան սերը առ իրենց երեխաները։ Զանի դեմ տուրք ոչնչացնում էր, բոլորը փախան դեպի Լեռը, ընդ որում ոմանք հավաքեցին իրենց երեխաներին, ինչպես ծտերին, ու սկսեցին սպասել մահվան սրից կամ գերության։ Դեպի դարպասները փախածներից, սակայն, ֆրանկները ոչ մեկին թույլ չտվեցին ներս մտնել, բանի որ պապիոսը արգելել էր նրանց բացել դարպասները, մինչև անձամբ իրեն չտեսնեն, իսկ, բանի որ նա ինքը չէր շտապում գալ առաջինների շարքերում, այդ պատճառով էլ հազարավոր մարդիկ ուռնակոխ եղան ու այդպես էլ մնացին դարպասների դիմաց։ Այն բանից հետո, սակայն, երբ պապիոսը ժամանեց, կրկին չէին կարողանում ներս մտնել, բանի որ դարպասների դիմացը լցված էր դիակներով։ Պապիոսը ամեն կերպ փորձում էր ներս մտնել, սակայն ընկավ մահացածների դիակների վրա և մի ոմն թուրք նետահարեց ու սպանեց նրան։ Երբ Չանգին տեսավ, թե ինչ է կատարվում, նա արգելեց հետագա սպանությունները» (Բար-Յերբետու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

«/4/ 2անգի անունով մի անօրեն մարդ կար (**2անգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ 2անգին - Մ.Ֆ.**), որը արևելյան թուրքերից ամենահզորն էր: Մրա մայրաքաղաքն էր Մոսուլը, որն առաջ հայտնի էր որպես Նիսվե և այն Ասորեստանի մայրաքաղաքն էր: Եվ ահա այս 2անգին, լինելով այդ վայրերի տերն ու տիրակալը, հենց այս ժամանակ պաշարեց Եդեսիա կոչվող քաղաքը, որը կոչվում էր Նաև Ռուհա և Մարաստանի ամենահիմնական քաղաքներից մեկն էր: 2անգին դիմեց այս բայլին՝ հիմնվելով իր բանակի մեծաքանակության և ուժի վրա, ընդ որում իրավիճակն առավել վտանգավոր տեսք ստացավ այն գծողության պատճառով, որը հենց այդ ժամանակ առաջացավ Աստիոքի իշխան Ռայմոնի (**Աստիոքի դքսության դուքս Ռայմոնը Պուստիեցու - Մ.Ֆ.**) և կոմսության ժուլիին (**Եդեսիայի կոմսության ժուլիին Վուրտունեսցուն - Մ.Ֆ.**) միջև: Եդեսիա քաղաքը գտնվում է Եփրատից անդին՝ գետից մեկօրյա ճանապարհի հեռավորության վրա: Յիշատակված կոմսության կոմսը, հակառակ իր նախնիների սովորության, դադարել էր բնակվել այդ քաղաքում և իր մշտական բնակավայրն էր դարձրել Թուրքասե կոչվող վայրը: Նա այդ արել էր մի կողմից հիշատակված վայրի շքեղության, մյուս կողմից էլ սեփական ծուկության պատճառով, բանգի այստեղ, հեռու ամեն ինչից ու ազատ թշնամիներից, նա կարող էր իր հաճույքի համար ապրել, միաժամանակ, սակայն, հոգ չտանելով այն լավ բաղադրի մասին: Ինչ վերաբերվում է Եդեսիայի բնակչությանը, ապա այն կազմված էր առնաձգմունակ մարդկանցից՝ խալդեացիներից ու հայերից, որոնք, զբաղվելով առևտրով, հագիվ էին ծանոթ գների գործածության հարցերին: Ըննարկվող ժամանակահատվածում լատինացիները հազվադեպ էին լինում քաղաքում, ավելի ջգերն էին, որ այնտեղ բնակություն էին հաստատում, իսկ քաղաքի պահպանությունը լիովին վստահված էր վարձկանների, սակայն սրանք ժամանակին իրենց վարձը չէին ստանում և այդ պատճառով հաճախ էին ընդվզում: Իրոք, լինում էր ժամանակ, երբ նրանք մեկ տարի կամ դրանից ավել չէին վճարվում և արդյունքում շատ դժգոհ էին մնում: Պետք է ասել, որ երկու Բայլուհիները (**Եդեսիայի կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության արքա Բայլուհին I Բուլունգին և կոմսության կոմս, Երուսաղեմի թագավորության արքա Բայլուհին II Բուրգին - Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև ժուլիներ Ավագը (**Եդեսիայի կոմսության ժուլիին Վուրտունեսցուն - Մ.Ֆ.**), որոնք տեղ էին դարձել այդ շրջանին, մշտապես բնակության էին հաստատվել հենց Եդեսիայում և ամեն կերպ հոգում էին քաղաքի մասին՝ այն ապահովելով պարենամթերքով, գներով ու մոտակա վայրերից բերվող այս անհրաժեշտ բաներով: Այսպիսով՝ նրանք կարողանում էին ոչ միայն քաղաքը անվտանգության մեջ պահել, այլև՝ իրենց ուժով ահաբեկել հարևաններին: Այժմ, սակայն, ինչպես ասվեց, ամեն ինչ այլ ընթացք ստացավ, իսկ իրավիճակն էլ բարդացավ ժուլիին ու Աստիոքի իշխանի միջև առաջացած գծողության պատճառով, որը ոչ միայն գաղտնի չմնաց, այլև բացահայտ բնույթ ստացավ: Այս պատճառով, ահա, հիշատակված իշխաններից ոչ մեկն էլ իր վրա պարտավորություն չէր վերցնում հոգավոր մյուսի մասին, եթե վերջինիս վրա հարձակում լիներ կամ այլ վատ բան պատահեր, ավելին, նրանք ավելի շուտ ուրախանում էին մեկը մյուսի դժբախտությունների վրա և, ինչպես կարողանում էին, իրար վատություններ էին անում: Եվ ահա, ինչպես ասվեց, այս ամենից որոշեց օգտվել հիշատակված հզոր իշխան 2անգին, որը, հավաքելով հեծելազորային անհամար ուժեր, ինչպես նաև ուժեր Եդեսիային հարակից քաղաքներից, նշանակված օրը սրանց հետ միասին եկավ ու պաշարեց քաղաքը: Դրանից հետո գրեթե անմիջապես էլ 2անգին փակեց դեպի քաղաք ողջ մուտքն ու ելքը, որի արդյունքում նրանք, որոնք ուզում էին ներս մտնել, գրկվեցին այդ հնարավորությունից: Արդյունքում քաղաքում պարենամթերքի պակաս առաջացավ, որը շատ տառապանքներ պատճառեց պաշարայինների: Չարկ է լեշել, սակայն, որ Եդեսիա քաղաքը հզոր մի պարսպով էր շրջապատված, որի վրա բարձրանում էր լավ ամրացված աշտարակներով միջնաբերդը, ընդ որում ներքևում տարածվող քաղաքից բնակչությունը կարող էր առիթի դեպքում այդ վայրը տեղափոխվել և պաշտպանվել: Իր հերթին քաղաքի բնակչությունը ձեռք առավ պաշտպանության համար անհրաժեշտ բոլոր միջոցները, բանգի տղամարդիկ հասկացան, որ պայքարում են իրենց ու իրենց մոտիկների ազատության համար և այդ պատճառով էլ տրամադրված էին շատ վճռական: Իրոք, պաշտպանությունն առանց այս մարդկանց անհնարին կլիներ և լավ էր, որ նրանք կային ու պատրաստ էին ծառայելու, բանգի պարզ էր, որ նույնիսկ ամենահզոր աշտարակներն էլ անօգուտ են պաշտպանության համար, եթե չկան մարդիկ, որոնք պատրաստ կլինեն դրանց վրա պայքարելու: Իր հերթին 2անգին վերջնականապես շրջափակեց քաղաքը, որից հետո իր բանակի հրամանատարներից ամեն մեկին նշանակեց մի հատվածի ղեկավար, որպեսզի սրանք ղեկավարեն նետողական մեթեանները և հողափորական աշխատանքները՝ ամեն կերպ վնասելով քաղաքի մարդկություններին: Չարկ է լեշել, որ անվերջ նետածգոլությունը և հոգվեցումը էր բաղաժանցիներին, և նրանց ոչ մի պահ հանգիստ առնելու հնարավորություն չէր տալիս: Այդ ժամանակ արդեն տարածվել էր լուրը, որ հավատացյալների մի փոքրիկ խումբ պաշարվել է անհավատների կողմից ու տառապանքներ է կրում հանուն հավատքի, ինչը շատ ու շատ մարդկանց սրտեր էր շարժել և շատ շատերն էին, որ ձեռք էին մեկնում գնեթին, որպեսզի օգնեն այդ դժբախտներին: Կոմսն ինքն էլ անհանգստացած էր և եռանդով զբաղված էր ուժեր հավաքելով: /5/ Այդ ժամանակ լսելով խնդրանք ուղղեց իր բոլոր բարեկամներին և նույնիսկ սկսեց սուրհանդակներից միջոցով հեղադնել Աստիոքի իշխանին՝ ամեն կերպ ձգտելով հասնել նրան, որ իր այդ դժվարին վիճակում իրեն օգնության հասնեն ու ազատեն Եդեսիան ապագա ստրկությունից: Քաղաքի պաշարման մասին լուրը հասել էր նույնիսկ Երուսաղեմի թագավորության ու այստեղ ևս անհանգստացած էին, դրա համար էլ թագուհին (**Երուսաղեմի թագավորության իսմանակալ, փաստացի տիրակալ Մեյիսանդան - Մ.Ֆ.**), հավաքելով իշխանների խորհուրդը, սկսեց մտածել իր անելիքը: Ի վերջո, նրանք եկան այն մտքին, որ պետք է թագուհու ազգական Մանասիային, աղբյակյան կոմսուհու Ֆիլիպա Նաբուսին և Ելիսեյ Տիբերիացուն մեծ բանակի ռազմիկների հետ միասին Եդեսիայի կողմն ուղարկել, որպեսզի նրանք կարողանային որևէ կերպ օգնել կոմսին ու մեղմել քաղաքացիների տառապանքները: Աստիոքի իշխանը, սակայն, ուրախանում էր Եդեսիայի գլխին պայթած այդ փորձանքի համար և աջաթաղ էր անում իր պարտականությունները՝ այն, ինչ պարտավոր էր անել հանուն համընդհանուր բարիքի, նա միայն հոգում էր այն մասին, որ հազարոդ տա իր անձնական ատելությանը, բայց նաև մտածում էր, որ շատ վնաս չիսացնի իրեն շատ չսեղանդներ: Այս պատճառով, ահա, նա անընդհատ հետաձգում էր օգնության հարցը և ի վերջո բանը վատ ավարտ ունեցավ...: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, 2անգին անընդհատ հարձակումներ էր գործում քաղաքի վրա: Նա ձեռնարկում էր բառացիորեն ամեն ինչ, որպեսզի գրկի քաղաքացիներին հետագա դիմադրությունը շարունակելու հնարավորությունից: Իրոք, նա թունելներ փորել տվեց և դրանց մեջ մարդիկ լցրեց, որպեսզի սրանք փլեն պարիսպները, իսկ, երբ սրանք արեցին անհրաժեշտ գործը, նա այնտեղ գերաններ դրեց ու դրանք այրել տվեց: Արդյունքում պարիսպների մի մեծ հատված փլվեց և առաջացավ արեցի բան 100 արմկաչափ լայնություն ու ճեղքվածք, որով թշնամին քաղաք մտավ: Եվ ահա թշնամին քաղաք ներխուժեց և մարտը սկսեց ընթանալ արդեն քաղաքի ներսում, ընդ որում թշնամին սկսեց կոտորել՝ հաշվի չառնելով ոչ մարդկանց տարիքը, ոչ սեռը, ոչ էլ վիճակը...: Այսպիսով՝ քաղաքը գրավվեց, իսկ նրա բնակչությունը սրի բաշվեց կամ գերեվարվեց: Միաժամանակ առավել փորձառու և խելացի քաղաքացիները նետվեցին դեպի միջնաբերդ, որը, ինչպես ասացինք, առկա էր քաղաքում, բանգի այս կերպ նրանք ուզում էին գնել կարճ ժամանակով պահպանել իրենց, իրենց կանանց ու երեխաների կյանքները: Արդյունքում, սակայն միջնաբերդի դարպասների մոտ ներս մտնել փորձող մարդկանց այնպիսի մի հրմշտոց առաջացավ, որ շատերը խեղդվեցին կամ մահացու ճգնվեցին: Սրանց մեջ էր նաև սրբազան Յուզուն՝ քաղաքի արքեպիսկոպոսը: Անում էին, որ նա այդ հրմշտոցի մեջ խեղդվել ու ճգնվել էր իր մի բանի հոգևորականների հետ միասին, ընդ որում ներկաներից շատերը հենց նրան էին մեղադրում այդ ողբալի վերջաբանի համար, բանգի, ինչպես ասում էին, նա հսկայական գումարներ էր հավաքել, սակայն չէր օգտագործել դրանք ռազմիկներ ձեռք բերելու վրա, որը օգտակար կլիներ քաղաքի համար, այլ, ինչպես մի իսկական ժպտության մարմնացում, դրանք հորել էր և այժմ նրա աչքի առաջ մարդիկ մահանում էին: Արդյունքում, ահա, այնպես եղավ, որ արքեպիսկոպոսը ազատության համար իր պատիժը լիովին ստացավ՝ զոհվելով իր մարդկանց հետ միասին...: Այսպիսով, մինչ Աստիոքի իշխանը, չկարողանալով հաղթահարել իր հիմար ատելությունը, անվերջ հետաձգում էր սեփական եղբայրներին օգնության հասնելու հարցը և անընդհատ օգնության էր սպասում դրսից, հինավուրց Եդեսիա քաղաքը, որը բրիտանական էր առաքյալների ժամանակից իր վեր և ազատվել էր դատարկ սևորակաշտություններից թաղևոս առաքյալի ձեռքով, ընկավ անարժան ստրկության շղթաների մեջ» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 16, գլուխ 4, 5):

«Այդ տարի 2ուսմարա Բ ամսին աթաբեկ Իմադ-է-Դին 2անգի իբն ԱկՍոկկուրը (**2անգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ 2անգին - Մ.Ֆ.**) ֆրանկներից գրավեց Եդեսիա քաղաքը, ինչպես նաև նրանց այլ բերդերը Ջազիրայում: Նրանց վնասը համակել էր ողջ Ջազիրան և չարիքը տարածվել, նրանց ապապատակությունները հասել էին ամենահեռավոր անկյունները, մինչև Ամիդ, Սժեհ, Ռասա ալ-Այն և ալ-Անադոլի: Նրանց թագավորությունը այդ երկրում տարածվում էր Սարդինի մոտից մինչև Եփրատ, ինչպես Սարուզ, ալ-Բիրա, Մինն իբն Աբիյա, Յամին, ալ-Մաուդիդ և Կարագի ու այլ վայրեր: Այս շրջանները, ինչպես նաև Եփրատից արևմուտք ընկած այլ վայրեր պատկանում էին Ջուլիին (**Եդեսիայի կոմսության ժուլիին Վուրտունեսցուն - Մ.Ֆ.**), որը մեծ հեղինակություն էր ֆրանկների մեջ և նրանց գրիքի հրամանատարն էր, բանգի բայ էր ու խորամանկ: Աթաբեկը գիտեր, որ եթե զկալ այն պաշարելու, այնտեղ կհավաքվեին պաշտպան ֆրանկները և անկարելի կլիներ գրավել այն անառիկության պատճառով, ուստի զբաղվեց Դիար Բաբրով, որպեսզի այն տպավորությունը թողնի, թե ժամանակ չունի նրանց երկիրը արշավելու: Երբ ֆրանկները տեսան, որ նա անկարող է Դիար Բաբրի Ուրտուկիյա տոհմի և այլ տերերի հետ կռիվը կես թողնելու, հանգստացան և Ջուլիին թողեց Եդեսիան ու անցավ Եփրատը՝ դեպի արևմտյան կողմերը: Եկան աթաբեկի լուտեններն ու տեղեկացրին կատարվածի մասին: Նա երթի կոչ արեց իր զորքին՝ հրամայելով, որ մյուս օրը Եդեսիայի կռիվի ոչ-ոք հետ չմնա: Եմիրներին իր մոտ հավաքեց ու ասաց. «Ճաշը մատուցեք», որից հետո ավելացրեց, թե. «Իմ սեղանի վրա իմ հետ թող ուտի միայն նա, ով իմ հետ կլիցղվի Եդեսիայի դռան մոտ»: Միայն մի Եմիր մտնեցավ նրան, ինչպես նաև մի տղա, որի համարձակության և բաջության մասին չգիտեին, մինչդեռ ոչ ոք չէր կարող նրան հավասարվել պատերազմում: Եմիրն ասաց տղային. «Ի՞նչ գործ ունես դու այստեղ»: Աթաբեկն ասաց. «Թող նրան, Ալլաիդ վկա, ես տեսնում եմ մի մարդ, որն ինձանից հետ չի մնալու»:

Նրանք գործի հետ շարժվեցին առաջ և հասան Եդեսիա: Նա առաջինն էր, որ հարձակվեց և տղան էլ նրա հետ: Ֆրանկների հեծելազորից մի ասպետ հարձակվեց աթաբեկի վրա, իսկ հիշյալ Եմիրը նրա առաջը կտրեց և խոցեց ու սպանեց՝ փրկելով շահիրդին: Աթաբեկը 28 օր պաշարեց քաղաքը, կռվեց և բազում հարձակումներ գործեց: Եկան բանորդները և քաղաքի պարիսպը ծակեցին: Նա շտապում էր կռվի մեջ, բանգի վախճանում էր, որ ֆրանկները կհավաքվեն, կհարձակվեն և կստիպեն թողնել քաղաքը: Եվ ահա փլվեց այն մասը, որ բանորդները ծակում էին և նա բռնի ուժով գրավեց քաղաքը: Նա պաշարեց միջնաբերդը և այն էլ գրավեց: Ապա կողոպտեցին մարդկանց ունեցվածքը, գերեզմարեցին երեխաներին և կոտորեցին ռազմիկներին, սակայն, երբ աթաբեկը դիտեց քաղաքը, այն նրան դուր եկավ և մտածեց, որ նման քաղաքի կործանումը խելոք քաղաքականություն է: Նա հրամայեց իր գործին հետ տանել գերված տղամարդկանց, կանանց ու երեխաներին իրենց տները, վերադարձնել ավարը, կահ-կարասի և այլ պիտույքներ: Ամեն ինչ վերադարձվեց և ոչ ոք ոչինչ չկորցրեց, բացի չնչին բաներից, որ զինվորները մոռացել էին: Քաղաքը վերստացավ իր նախկին վիճակը և նա գործ թողեց այն պաշտպանելու» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Չիջրի 539 թվականի Ջումարա և ամսին Նահատակ Չանգին գրավեց Եդեսիան ֆրանկներից: Սա պատկանում էր Ջուլիին, որը ֆրանկների հերոսն էր՝ ոգևորող սատանան, նրանց հետևակի ու հեծելազորի հրամանատարը: Ֆրանկները բոլորը, շատ քաջարի լինելով հանդերձ, նրան հնազանդվում էին և կամքը կատարում: Պաշարումը տևեց 28 օր, այդ քաղաքը նորից ընկավ մահմեդականների տիրապետության տակ և նրանում գործադրվեցին հավատացյալների օրենքները: Եդեսիան քրիստոնյաների համար ամենապատվական և ամենակարևոր քաղաքներից էր, նրանց եպիսկոպոսական աթոռներից: Ֆրանկների ամենապատվական քաղաքը Երուսաղեմն էր, ապա Մնտիդը, Դոմը, Կոստանդնուպոլիսը և Եդեսիան: Սա իրոք նվաճումների նվաճումն էր և ակնհայտսեների վկայությամբ այն կարելի էր նմանեցնել Բաղրի ճակատամարտին: Չանգին ամենահաստատ ձևով ջիհադ մղեց: Եթե Թալի ցեղի մարդը այս օրերում ապրեր, պիտի ընդուներ, որ Չանգին իրենից ավելի մեծ իրավունք ուներ ասելու «Սուրն ավելի հաստու է, քան գրեթե» (մեջբերումը **Ղուրանից է - Մ.3.**): Այս քաղաքի ֆրանկները մեծ աղետ էին դարձել դրացի մահմեդականների համար և անսահման էր նրանց հասցրած չարիքը: Եդեսիան Ջազիրայի աչքն էր և մահմեդական երկրների անառիկ ամրոցը: Այս քաղաքից բացի ֆրանկները տիրել էին բազմաթիվ քաղաքների, նրանց թագավորությունը ընդարձակվել էր և նրանց տիրապետության տակ ճնշվում էր բնակչությունը: Նրանք տիրում էին Մարդինի կողմերից մինչև Եփրատ, Շաբուխտանից անցնող ճանապարհի գծի վրա ունեին մեծ թվով բերդեր, ինչպես Մարուջը, ալ-Բիրան, Ջումուլայնը, ալ-Մուազզիրը, ալ-Կուրադին, Սինն իբն Ութայրը և այլն: Նրանց ասպատակությունները հասնում էին մինչև Ամիր քաղաքը՝ Դիար Բաքրում, մինչև Մարդին, Սծբին, Ռաս-այն և Ռակկա, իսկ խառնան անվերջ նվաստացման վիճակում էր՝ միշտ արշավանքների ենթակա լինելով: Երբ Նահատակը տեսավ այս վիճակը, իր իշխանության պատիվը բարձր պահելու համար որոշեց այլևս չհանդուրժել, որ Եդեսիայում հաստատված անհավատները ասպատակեն մահմեդական երկրները, սակայն նա լավ գիտեր, որ ոչ մի նպատակի չի հասնի և չի կարողանա անհավատներից ոչնչացնել, բանի այնտեղ կան Ջուլիին ու նրա ծխավոր ասպետները՝ նրա զինվորներն ու օգնականները: Գիտեր, որ եթե գնար ու պաշարեր Եդեսիան, ֆրանկներն ամեն կողմից պիտի հայտնվեին այն պաշտպանելու, ուստի խորամանկության դիմեց, բանգի այս պարագային հնարամտությունն ավելի գործել էր, քան ճակատամարտը և խելացիությունն ավելի ազդու, քան քաջությունը: Իսելացիությունն առաջին տեղում էր, իսկ քաջությունը՝ երկրորդ տեղում: Ուստի, փոխանակ հարձակվելու, նա դիմեց դեպի Դիար Բաքրի քաղաքները, որոնք Եդեսիային մերձակա էին, ինչպես Դանին, Ճապարդուրը և Ամիրը, ինչպես արդեն պատմել ենք: Այնտեղ նա դանդաղորդությամբ էր կռվում, բանգի մտքում այլ նպատակ ուներ: Նա նման էր այն մարդուն, որ սիրաբանում էր մի գեղեցկուհու, բայց ձգտում էր ուրիշին, փաղաքում էր մեկին, բայց կամենում էր մյուսին: Նա պահակներ էր նշանակել Եդեսիայի շրջակայքում, որոնք պարտավոր էին նրան տեղեկացնել, հենց որ Ջուլիին անդունները որսի դուրս գային և բերդը մնար առանց գործի ու պաշտպանների, իսկ Ջուլիին, տեսնելով, որ Նահատակը զբաղված էր Դիար Բաքրի մարդկանց դեմ կռվելով և կարծելով, թե չի կարող իր վրա հարձակվել, հեռացավ Եդեսիայից դեպի Ամորիթում ունեցած իր տիրույթները՝ ստուգելու իր կալվածքները, ինչպես նաև իր գանձերն ու ունեցվածքը: Նահատակն, իր լուսնների միջոցով տեղեկանալով, որ Ջուլիին իր գործով և յուրայիններով հեռացել ու քաղաքը գուրկ է պաշտպաններից, հրամայեց իր գործերին ազդանշան ուղարկել, շտապ արշավանքի պարտատվել և արագ շարժվել՝ սպառնալով հետ մացողներին: Նա հայտարարեց, որ ուշացողներին ոչ մի պատճառաբանություն չի ընդունի: Աղեղից արձակված նետի արագությամբ նա հորդացող հեղեղի թափով առաջ սլացավ, իսկ գործերը խուճ-խուճ էին հետևում էին նրան՝ մասնակցելով կրոնական պատերազմին, ավելի շատ հավատից դրդված, քան որպես պարտականություն: Նրանք հարավային բամբուկ մղված ամպի նման միահամուռ առաջացան և արագագին իրենց ձիերի ընթացքը: Երբ քաղաքում գտնվող թշնամիները իմացան, որ Նահատակը մոտենում է, նրանց սրտները ահով լցվեց, երկուրդ պրտորդեց նրանց արյունը, հուսալքություն պատեց նրանց և տեսան, որ կորստյան են դատապարտված: Նրանք ասացին. «Եթե մեր Տերը մեզ չգթա և թների, մենք կկորչենք» (մեջբերումը **Ղուրանից է - Մ.3.**), սակայն Ալլահը մերժեց նրանց արդար, բանգի կամենում էր վրեժխնդիր լինել Նահատակի սրով և գեղեցկում հավաքել նրանց ներկաներին ու բացականերին, որպես հատուցում նրանց կատարած սարսափելի չարագործությունների և ահավոր կոտորածների: Ալլահը նրանց վրա ուղարկեց Նահատակին, որպես տանջանք ու պատիժ: Ապա «Երկրին, ինչքան որ խնդրեմք է, նրանց համար խիստ փոքր էր» (մեջբերումը **Ղուրանից է - Մ.3.**): Նրանց հոգիները թուլացան, գլուխները խոնարհվեցին նրա ահի դիմաց: Նա եռանդուն մոտեցավ քաղաքին՝ սպառնալով իր միշտ խանդավառ, զինավառ, համախմբված գնդերով և ծածանվող դրոշմերով: Իր գնդերով նա գրոհեց դեպի քաղաքը, երկուրդ տարածելով և քաջաբար առաջ խաղալով, երկիրը կարծես դողում էր, իսկ ցեղերը գիշերվա խավարով մթնում էր: Ֆրանկները, թեև գիտակցում էին, որ դեպի մահ գնում, առաջ էին նետվում կռվի, ինչպես գիշերային թիթեռնիկները նետվում են կրակի մեջ, կամ ինչպես բանաստեղծն ասել է. «Իմ կյանքը փրկելու համար ես հետ էի բաշվել, սակայն գտա, որ լավագույնն առաջ գնալն է»: Քաղաքի մոտ հասնելով ու տեսնելով, թե ինչ գեղեցիկ ու ամրակուռ է այն, նա գրեց բնակիչներին, որ իրեն հանձնվեն երաշխավորագրի դիմաց, ապահով լինելով, որ իրենց պարիսպները չեն բանդվի և տները չեն դատարկվի, նա ափսոսում էր, որ այդպիսի քաղաքը հողին հավասարվի ու բարուբանդ լինի: Նրանք, սակայն, չընդունեցին երաշխավորագիրը և մերժեցին հպատակվել: Այն ժամանակ բարձրյալն իր դատաստանին դիմեց, իր քաջարի ռազմիկներին առաջ քշեց, բարանետ մեքենաներ գրեց, պարիսպ բանդողների ուղարկեց և կատաղի կռիվ սկսեց: Նա վախճանում էր, որ ֆրանկներն իր մի կիսկալեք իրենց գնդերը և կզրոհեն, ստիպելու նրան, որ Նահանջի, և կփրկեն քաղաքը: Երբ ֆրանկները լսեցին, կրակ ու բոց դարձած էլան, ոտքի կանգնեցին, կազմակերպեցին իրենց հեծելազորն և հետևակը, երիտասարդներին ու ծերերին, ամենքին ստիպեցին աճապարել՝ վախճանալով, որ կուշանան և քաղաքը ծեղից կկորցնեն: Ջուլիին, լուրն առնելով, անցավ Եփրատի ձախ ափը՝ հուսալով, թե կկարողանա հասնել կռվի դաշտը կամ օգնություն կհասցնի նրանց, սակայն դժկարությունները խանգարեցին նրան: Եվ ինչպե՞ս կհասնի այդ նպատակին, երբ իր փոխարեն Նահատակն էր: Վերջինս անընդհատ հարձակումներ գործեց, մինչև որ պարիսպ բանդողները հասան պարսպի տակը, հիմքերը բանդեցին ու հրկիզեցին: Նա հրով ու սրով գրավեց քաղաքը և բնակիչներին ամեն տեսակ նեղություն ու չարիք պատճառեց: Գրավելուց հետո նա բնակիչներին կոորդատեց, ստորացրեց, խաչերը տասպալեց, կոտորեց բախաններին և վանականներին, սպանեց քաջերին ու ձիավոր ասպետներին: Նրա առջև միայն մեռյալներ ու գերյալներ կային, փրկարկորներ ու խեղդակոտներ: Նրա զինվորները վերցրին ավար ու գերիներ, ամեն տեսակ թանկարժեք իրեր, սիրուն տղաներ, եղինիկ նման աղջիկներ, որոնց ամենքին գերեզմարեցին: Երբ Նահատակը, սակայն, քաղաք մտավ, նրան դուր եկավ տեսարանը, նա տեսավ նրա առավելությունները և ափսոսաց, որ նման քաղաքը ավերվի ու իր իշխանության օրոք այնտեղ իշխի մահն և ավերածությունը: Նա համոզվեց, որ սխալ է ավերել և բնակիչներին արտաքսել, ուստի հրամայեց վերադարձնել ամեն ինչ, որ վերցրել էին՝ կահկարասի, ունեցվածք, գերյալ կանայք ու տղամարդիկ, մատաղ աղջիկներ և տղաներ: Ամեն ինչ վերադարձվեց և միայն չնչին կորուստներ եղան: Քաղաքը նորեն շենացավ, այն դեպքում, երբ կորստյան էր մատակցելու: Այն լցվեց բնակիչներով ու ապահով դարձավ, այն դեպքում, երբ արդեն գայլերի ու բորենիների որջ էր դառնալու» (իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

«Աթաբեկը (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.3.**) չէր դադարում մտածել առ-Ռուխայի նվաճման մասին և ձգտում էր դրան: Մի անգամ նա իմացավ, որ այդ քաղաքի կառավարիչ ժուլիինը (**Եդեսիայի կոստույան ժուլիին Կուրունեսեցուն – Մ.3.**) իր գործի մեծ մասով էր անհետաձգելի գործով ելել Ե այնտեղից, իսկ դա Չիջրի 539 թվականին էր: Եվ ահա նա շտապեց մեծ գործով ճամբար զարկել այդ քաղաքի դիմաց ու գրեց թուրքմեններին՝ կանչելով նրանց իր մոտ: Նրանք մեծ բանակությամբ եկան նրա մոտ: Մահմեդականները առ-Ռուխան շրջապատեցին բոլոր կողմերից և խոչընդոտեցին այնտեղ պարենամթերք ու այլ բաները հասցնելը: Նրանք նաև պաշարողական մեքենաներ դրեցին: Չալեպիները սկսեցին գործն իմացողի վարպետությամբ մի բանի վայրերում պարսպի տակը փորել, մինչև որ հասան նրա հիմքին: Նրանք այդ փորվածքն ամրացրին փայտի կտորներով և սկսեցին թույլություններ խնդրել աթաբեկից այրել դրանք: Նա անձամբ իջավ ռուկներն ու զննեց ամեն ինչ, որից հետո միայն տվեց թույլությունը և նրանք այրեցին փայտը: Արդյունքում պարիսպն անմիջապես ընկավ: Մահմեդականները ներխուժեցին քաղաք և տիրեցին նրան Ջումարա Բ ամսի 16-ին: Նրանք սկսեցին սպանել, թալանել ու գերեզմարել՝ մեծ ավար ձեռք գցելով: Այդ ամենից հետո աթաբեկը հրամայեց դադարեցնել առ-Ռուխայի բնակչության կոտորածը բաց թողնել գերիներին և մահմեդականներին էլ կոչ արեց լավ վարվել նրա բնակչության հետ: Եվ ահա սկսեցին վերականգնել այն, ինչ ավերվել էր» (Թեմալ-Էդ-Դին «Չալեպի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի հյուսիսից լուր եկավ այն մասին, որ Եմիր աթաբեկ Իմադ-Էդ-Դին Չանգին (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.3.**) գնեքի ուժով գրավել է ալ-Ռուխա քաղաքը, չնայած սրա հզորությանն ու անառիկությանը, ինչպես նաև հնարավորությանը մարտնչել և

պաշտպանել իրեն հզոր բանակների հարձակումներից, իսկ դա եղավ այսպես: Էմիր, աթաբեկ Իմադ-է-Դին Չանգին վաղուց էր ցանկանում, ձգտում տիրել այդ բաղաբնիկ և հնարավորության էր սպասում հարձակում գործել նրա վրա: Այդ միտքը անվերջ հետապնդում էր նրան և նրան փառասիրական մտքեր ներշնչում: Ի վերջո, նա իմացավ, որ այս բաղաբնիկ կառավարիչ ժողովնը (**Երեսփայի կոմսության ժողովն Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**) ծանրագեն հեծյալների, բաղաբնիկ ավագ հրամանատարների և բաղաբնիկ ռազմիկների հետ լքել է այն ու դա նրա համար եղավ, որ վերնից կանխորոշված էր նրա բացակայությունը: Հենց որ Իմադ-է-Դինը ստացավ այդ լուրի հաստատումը, նա հապճեպ արշավել էր այդ կողմ և իր մեծաթիվ բանակով այնտեղ ծամբար գաղթեց, որպեսզի շրջափակի բաղաբնիկ ու ճնշում գործադրի նրա բնակչության վրա: Նա գրեց թուրքմենական ցեղերին՝ կոչ անելով նրանց իրեն օգնություն ու օժանդակություն ցույց տալ և դրանով իսկ իրականացնել իրենց պարտավորությունն առ սրբազան պատերազմը: Թուրքմենների հսկայական զորքը միացավ նրան և նրանք բոլոր կողմերից պաշարեցին բաղաբնիկ՝ թույլ չտալով ոչ-քիչ այնտեղ պարենամթերք կամ պաշար հասցնել: Նույնիսկ թուրքմեն էլ չէր կարող թույլ տալ այնտեղով, վտանգի չենթարկվելով կորցնել կյանքը մշտադառն ռազմիկների նետերից, որոնք պաշարել էին բաղաբնիկ: Իմադ-է-Դինը բաղաբնիկ պարիսպների մոտ մանջակիկների դրեց և անվերջ հարվածում էր նրան՝ չդադարեցնելով մարտը նրա պաշտպանների հետ: Խորասանցի և Հայեայից մարդիկ, որոնք ծանոթ էին պարիսպների տակ փորելու արվեստին և բավականին բաշ էին, որպեսզի իրականացնեն այն, ձեռք զարկեցին այդ գործին և մի քանի տեղերում, որոնք հարմար համարեցին, թունելներ փորեցին: Նրանք շարունակեցին թունել փորել հողի տակ այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասան պարսիկ ամրություններին: Դրանից հետո նրանք թունելը լցրին մեծ գերաններով ու հատուկ նյութերով և, երբ ամեն ինչ ավարտեցին, մնաց միայն այդ ամենը այրելը: Այդ ժամանակ նրանք հետագա ցուցումներ խնդրեցին աթաբեկ Իմադ-է-Դինից, որը անձամբ մտավ թունել, դիտարկեց այն ամենն, ինչ արվել էր, իր գոհունակությունը հայտնեց և անհրաժեշտ հրահանգը տվեց: Երբ ռազմիկներն այրեցին գերանները, հիմքերը այրվեցին, ամեն ինչ փլվեց ու պարիսպն էլ դրանց հետ: Մահմեդականները ներխուժեցին բաղաբնիկ այն բանից հետո, երբ երկու կողմերից, մարտնչելով փառասիրության վրա, սպանվեցին հսկայական թվով ռազմիկներ: Ծառ ֆրանկներ ու հայեր սպանվեցին կամ փրկվեցին կամ փրկվեցին, որից հետո նրանք ստիպված եղան թողնել բաղաբնիկ և մահմեդականները տիրեցին նրան գեներ Ռուսուդա Բ ամսի 26-ին: Չորքը սկսեց սպանել, թալանել, գերեվարել և կողոպտել այնքան ժամանակ, մինչև բոլորի ձեռքերը այնպիսի բանակի փողով, գույքով, կենդանիներով, ավարով ու գերիներով լցվեց, որ մարդու հոգին ցնձում էր, իսկ սիրտը՝ ուրախանում: Աթաբեկ Իմադ-է-Դինը հրաման տվեց դադարեցնել սպանություններն ու թալանը և սկսեց զբաղվել ավերվածի վերականգնմամբ ու վնասվածի վերանորոգմամբ: Նա ընտիր ուժեր առանձնացրեց բոլոր գործերի նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու, բաղաբնիկ պաշտպանության և նրա շահերի պահպանության, ինչպես նաև այն բանի համար, որպեսզի հանգստացնի բաղաբնիկներին՝ խոստանալով նրանց լավ վերաբերմունք և արդարության վերականգնում բոլորի՝ մոտիկների և հեռուների, համար» (իբն ալ-Կալանիսի «Համասկուսի տարեգրություն»):

«Հիջրի 539 թվականին Իմադ-է-Դինը (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.**) բռնի ուժով գրավեց Ուռհան ֆրանկներից, որոնք 28 օր պաշարումից հետո հանձնվեցին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Հիջրի 539 թվականի Ջուսուդալ Կ ամսի 25-ին, շաբաթ օրը գրավեց Ուռհան, որը պատկանում էր հայազգի Ջուսիկին (**Երեսփայի կոմսության ժողովն Կուրտունեացուն – Մ.Ֆ.**)» (իբն Խալիբան)

Այս հանրահայտ իրադարձության աղբյուր է հանդիսանում նաև Ներսես Շնորհալու «Ողբ Եդեսիո»-ն: Միաժամանակ պետք է նշել սակայն, որ, հաշվի առնելով վերջինիս յուրօրինակ, գեղարվեստական և հայտնի բնույթը, ինչպես նաև փոքր իմֆորմատիվությունը՝ ես այն այստեղ չարադրել հարկ չեմ համարում:

³⁸⁵² «Ուռհայի նվաճումից 40 օր հետո Չանգին (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.**) իր զորքերն ուղարկեց Սրուճ, որտեղից քրիստոնյաները փախան Պիր: Թուրքերը գրավեցին Սրուճը» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 417):

«Դրանից հետո Սարուջի բնակիչները ևս լքեցին իրենց բաղաբնիկ, փախան և թուրքերը բաղաբնիկ մտան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 3):

«Նա (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.**) գրավեց Սարուջը և Եփրատից արևելք ֆրանկների ունեցած այլ վայրերը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Չանգին, բաղաբնիկ կայսրը Նշանակելուց հետո, գնաց նվաճելու ֆրանկների ձեռքում գտնված ամեն ինչ՝ բաղաբնիկ, բերդեր, գյուղեր, ինչպես, օրինակ, Սարուջը: Ամբողջ Ջազիրան ազատեց ֆրանկների ձեռքում գտնվելու դժբախտությունից և նրանց չարիքից: Բնակիչներին հանգստացրեց նրանց դավերից և արդյունքից ու վախի փոխարեն տիրեց ապահովությունը և մարդիկ հանգստացան ապահով անկողիների վրա: Սա այնպիսի մեծ հաղթանակ էր, որի նմանը մահմեդականները երբեք չէին չափել: Լուրջ տարածվեց ամեն կողմ բուրմունքը սիրով և բոլոր հավաքությունների խոսակցության նյութ դարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

«Դրանից հետո նա (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.**) մեկնեց Սրուճ, գրավեց այն ու ֆրանկները փախան այնտեղից» (Եմալ-է-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Դրանից հետո նա (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.**) արշավանքի ելավ դեպի Սրուճ, որը լքվել էր ֆրանկների կողմից, և գրավեց այն: Եվ ընդհանրապես բոլոր վայրերը, որոնց կողքով նա անցնում էր և որոնց մոտ ծամբար էր դնում, անցնում էին նրա տիրապետության տակ» (իբն ալ-Կալանիսի «Համասկուսի տարեգրություն»):

«Այնուհետև հանձնվեց Սրուճ բաղաբնիկ» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³⁸⁵³ «Չանգին (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.**) պաշարեց Պիրը և ժողովնը (**Երեսփայի կոմսության ժողովն Կուրտունեացուն – Մ.Ֆ.**) զորքի հետևից մեկնեց Երուսաղեմ: Այդ ընթացքում Մոսուլում անկարգություններ սկսվեցին...: Բնակալով այդ մասին՝ Չանգին թողեց Պիրը, մեկնեց Հայեայ և խաղաղություն կնքեց ֆրանկների հետ, որի արդյունքում Պիրը ազատվեց նրանից» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 3):

«Եդեսիայի գրավումից հետո Չանգին (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.**) գնաց Բիռայի վրա, որը փակում էր ելքը դեպի Եփրատ: Այդ ժամանակ, սակայն, նրան հայտնեցին, որ Մոսուլում իր տեղակալ Նաիր-է-Դինը սպանվել է, դրա համար էլ նա թողեց Բիռան ու վերադարձավ Մոսուլ» (Բար-Շեբեռես «Ալֆարիհի պատմություն», գիրք 10):

«418/ Թուրքերը գրավեցին Սրուճը, ապա, մեկնելով այնտեղից, Հունաբ 1455 թվականի մարտ ամսի լիալունի օրերին պաշարեցին Պիրը: Չանգին (**Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին – Մ.Ֆ.**) իր զորքերով անձամբ եկավ ու պաշարեց այն, ապա, նրա շուրջը տասը բաբան տեղադրելով, թափով հարձակվեց վրան: Չասույի հինգշաբթի օրվանից մինչև հարության կիրակի օրվա երեկոն նա պատերազմեց բերդի դեմ և կռիվը չդադարեցնելու նպատակով մեկ ժամով: Բոլորովին բանտրվել արտաքին պարիսպը՝ թուրքերը կրկին հարձակում գործեցին նրա վրա, հետո ոգևորված նետվեցին դեպի պարիսպները և գրավեցին արտաքին բերդը: Գետնի պատռվելու նման տակայի աղաղակ բարձրացավ, սակայն ներսում եղողները սրտաավերվեցին և, բաշելով իրենց սրերը, նետվեցին թուրքերի վրա ու վանեցին նրանց: Վերջիններս շրջեցին իրենց երեսները և, թիկունք դարձնելով, փախուստի դիմեցին...: Մինչդեռ նրանք շարունակում էին մարտը, կոմսի (**Տիրիպուսի կոմսության Ռայմունդ Տուլուզցին – Մ.Ֆ.**) զորավարներից ու զորահրամանատարներից մեկը, որի անունն էր Ռոբերտ Յակա, նույնպես Ռոբերտ անունով մի ուրիշ զորավարի հետ, որոնք երկուսն էլ խիզախ և մարտերում փորձված մարդիկ էին, 200 հոգով եկան Հոռուկա, որը գտնվում է Եփրատի ափին՝ Պիրից մի օրվա ճանապարհի կամ մի փոքր քիչ հեռավորության վրա: Նրանք բարձրացան երկու նավ և խիստ զինվեցին: Նավերը նրանք ծածկեցին լայն տախտակներով ու ամուր վահաններով, վերցրին պարեն ու զենք, որքան պահանջվում էր, և ընթացան գետով: Հասնելով բերդի մոտակայքին՝ նրանք մի փախ գործեցին՝ հնչեցրին փողերը: Երբ թուրքերը լսեցին շեփոխների ձայնը, զինվորների մեջ խլրտում առաջացավ և նրանք փոխացին բոլոր կողմերից: Նկատելով դեպի պաշարվածներն ընթացող նավերը՝ նրանք գետի երկու ափերից և նրա մեջտեղում գտնվող մակուկներից սկսեցին մարտնչել նրանց դեմ, իսկ պաշարյալները չգիտեին, թե ինչ է պատահել, և վախը պատել էր նրանց: Լսելով շեփոխների ձայնը՝ նրանք կարծել էին, թե դրանք թշնամիներն են, որ եկել են կռվի: Այդ պատճառով, երբ նավերը մոտեցան գետափին, ոչ ոք չկար, որին կարողանային պարան կամ նիզակ մեկնել՝ նավը կանգնեցնելու համար: Նրանք սկսեցին մեկ առ մեկ ցատկել ցրի մեջ և մեծ սարսափով դուրս լողալ: Մի մասը հաղթվեց ջրերից և, ցած թռչելով, բռնվեց թշնամիների կողմից, մի մասն էլ ջրահեղձ եղավ, իսկ այն նավը, որի վրա էր Ռոբերտ Յակա, պղծվելով իր տեղից՝ բերդի առջևից, թռչեց թշնամիների մեջտեղը, բռնի որ չկար մեկը, որ այն կանգնեցնեց: Ծանրորդ հուսահատված նետվեցին ջրին ու խեղդվեցին, իսկ ուժեղ մնացին նավերի վրա, թուրքերը եկան և կոտորեցին նրանց: Ինչ վերաբերում է Ռոբերտ Յակային, ապա նա նետվեց գետը և, շարժվելով տիղմի միջով, հասավ մի գյուղ, որ գտնվում էր գետից արևմուտք, բայց, քանի որ նա բոկոտն ու ծանրամարմին էր, չկարողացավ երկար բալլել: Նա մտավ ու թաքնվեց մի տան մեջ, որտեղ լիքը հարյ կար: Նույն օրը թուրքերը եկան այդ գյուղը հարյ հայթայթելու համար: Նրան հայտնաբերեցին այդ տանը և, բռնելով, բերին մեծ զորավար Չանգիի մոտ, որը նրան գերիների հետ Հայեայ ուղարկեց: Ինչ վերաբերում է մյուս Ռոբերտին, ապա նա փոքրաթիվ փրկյալների հետ բերդ մտավ, սակայն բերդի դեմ ձեռնարկված մի հարձակման ժամանակ նա նետով հարված ստացավ աչքին և անմիջապես մեռավ: Այսպես, 40 օր կռիվ մղվեց բերդի դեմ: 419/ Մինչդեռ Չանգին, պաշարելով Պիրը, կատաղի կռիվ էր մղում նրա դեմ, զիջելով մերկի նման սուրացող ուղտ հեծած մի սուրիանդակ հասավ նրան և ասաց. «Զո փոխանորդ Նաբերդինը սպանվել է Մոսուլում

և Ասորեստանում մեծ խռովություն է ընկել: Ես շտապ ելա այնտեղից և չգիտեմ, թե ինչ է տեղի ունենում քաղաքում»: Լսելով այդ բաները՝ Չանգին ապշեց ու երկյուղի մեջ ընկավ, բանի որ կարծեց, թե այնտեղ իշխանության գլուխ է անցել սուլթանի պատանի որդին, որը կարող էր հափշտակել իր ողջ տերությունը: Նա վախենում էր մանավանդ նրա մոտ եղած զորքերից: Այդ պատճառով անմիջապես կանչեց Չեյնեդինին՝ Արբելայի տիրոջը (Բեգթեգինյանների Եմիրության հիմնադիր Եմիր Չեյնեդ-Դինին - Մ.Ֆ.), որին նշանակել էր Ուշայում, և շտապ կերպով նրան ուղարկեց Մոսուլ, որպեսզի զբաղեցնի Նասրեդինի տեղը, իսկ ինքը՝ Չանգին, նույն գիշեր էլ հենց Պիրից մեկնեց Չայեա՝ վախենալով, որ այնտեղ էլ խռովություն չծագի: Երբ բացվեց առավոտը, ծամբարում ոչինչ չէր մնացել՝ ոչ վրան, ոչ մարդ: Բերդից նկատեցին այդ և մեծապես զարմացան, որ հորը շրջանցեց իրենց: Այդպես Պիրն ազատվեց Չանգիից, որը 40 օր պատերազմեց նրա դեմ» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 418, 419):

«Նա (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.) գրավեց Սարուջը և Եփրատից արևելք ֆրանկների ունեցած այլ վայրերը, բացի Եփրատի ափին գտնվող ալ-Բիրայից, որն ամուր էր ու անտափ: Նա գնաց ու պաշարեց այն, սակայն բաղադր շատ մթերք և զորք ուներ, որի շնորհիվ պաշարված դիմացավ, մինչև որ նա հեռացավ այնտեղից, ինչպես պատմելու ենք, եթե Ալլահը կամենա» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նա (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.) գրավեց նաև Եփրատի արևելյան կողմն ընկած այն վայրերը, որոնք ֆրանկների ձեռքում էին, իսկ ինչ վերաբերում է Բիրային, ապա նա պաշարեց այն, բայց թողեց ու վերադարձավ՝ Մոսուլում իր տեղակալի սպանության պատճառով, որը Նասիր-է-Դին Տուկայնի էր» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդտեղ հասնելով ալ-Բիրա ամրոցին, որը հայտնի էր իր անառիկությամբ և համարվում էր հարձակում գործելու տեսակետից դժվարին, Իմադ-է-Դինը (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.) կանգ առավ նրա մոտ, ծամբար դրեց, պաշարեց և սկսեց հարձակումներ գործել՝ կտրելով բոլոր նրանցից, որոնք կփորձեին դեպի ներս մթերքներ կամ պաշարներ տանել, օգնություն կամ աջակցություն ցույց տալ: Այս կերպ նա շարունակեց պաշարումը, հարձակումը և շրջափակումն այնքան ժամանակ, մինչև որ ամրոցում պաշարները չապառվեցին: Իմադ-է-Դինն արդեն մտադիր էր տիրել նրան, սակայն նրան անհանգստացրեց լուրն այն մասին, որ Մոսուլում իր փոխարինող Եմիր Ջաֆար իբն Յադուբը հարձակման է ենթարկվել ու սպանվել է: Դա ստիպեց նրան Չուլբադա անսի 8-ին թողնել պաշարումը և նահանջել Մոսուլ, որպեսզի թնկի ստեղծված իրադրությունը» (իբն ալ-Կալանիսի «Համասկուսի տարեգրություն»):

«Դրանից հետո նա (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.) ելավ և այդ տարի պաշարեց ալ-Բիրան» (Թեմալ-է-Դին «Չայեայի պատմության հատընտիր»):

³⁸⁵⁴ «Եդեսիայի գրավումից հետո Ալի-Արսլան իբն Դաուդը (Խաթերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Արսլան-Թուլմիշը - Մ.Ֆ.) լքեց Չանգիին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.) և պաշարեց Թեյ-Արսանիսը: Նա պահանջեց քաղաքը հանձնել, սակայն պաշարյալները մերժեցին, բանի որ նրանց երեխաները պատանդ էին հիսն-Չեյրում: Նրանք չմտածեցին այն մասին, ինչ եկել էր Եդեսիացիների գլխին, որոնք մարտնչում էին առանց աջակցության: Պաշարողները մտադիր էին ստրկացնել բնակչության միայն մի մասին, սակայն ցույց տրված դիմադրության պատճառով Եմիրը հրամայեց ստրկացնել բոլորին: Ասում էին, թե այնտեղ մոտ 15.000 հոգի կար, որոնց մի մասը դրսից էր եկել, և նրանք ոլորդ իրենց եպիսկոպոս Տիմոթեոսի հետ միասին ստրկացվեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 3):

«Այդ ժամանակ Թեյ-Արսլանը, որ գտնվում է Եփրատի մեջ թափվող Արածանի գետի ափին, տիրում էին Արտուքյան Դաուդ Եմիրի (Հիսն-Բեֆի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Դաուդի - Մ.Ֆ.) որդիները: Իրենց հոր մահից հետո նրանց միջև երկպառակություն ծագեց: Նրանցից ամենագործերը եկան և մի բանի օրվա պաշարումից հետո սրով նվաճելով այդ վայրը, մոտ 5.000 ասորի բրիտանյանների գերության բռնեցին, կողոպտեցին ու հափշտակեցին, ինչ-որ գտան, և հեռացան» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 435):

«Եդեսիայի գրավումից հետո Ալի-Արսլան իբն Դաուդը (Խաթերդի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Արսլան-Թուլմիշը - Մ.Ֆ.) լքեց Չանգիին (Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.) և պաշարեց Թեյ-Արսանիսը: Նա պահանջեց քաղաքը հանձնել, սակայն պաշարյալները մերժեցին, բանի որ նրանց երեխաները պատանդ էին հիսն-Չեյրում: Նրանք չմտածեցին այն մասին, ինչ եկել էր Եդեսիացիների գլխին, որոնք մարտնչում էին առանց աջակցության: Պաշարողները մտադիր էին ստրկացնել բնակչության միայն մի մասին, սակայն ցույց տրված դիմադրության պատճառով Եմիրը հրամայեց ստրկացնել բոլորին: Ասում էին, թե այնտեղ մոտ 15.000 հոգի կար, որոնց մի մասը դրսից էր եկել, և նրանք ոլորդ իրենց եպիսկոպոս Տիմոթեոսի հետ միասին ստրկացվեցին» (Բար-Շեբեռն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸⁵⁵ «Պարսիկները, խախտելով մինչ այդ հռոմեացիների հետ կնքած պայմանավորվածությունը, ամայացրել էին շրջակայքն ու գրավել իսավրիական Պռականա քաղաքը՝ հռոմեացիներին նաև այլ վնասներ հասցնելով» (Ռովհաննես Կիսամոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 2, մաս 5):

³⁸⁵⁶ «Այդ ժամանակ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.) գթաց և Թորոսին ազատեց բանտից: Նա նրան թողեց իր պալատում՝ մի մեծաշուք այրի հսկողության տակ՝ պատված արքայի շնորհներով...: Եվ ահա Թորոսը, որ մարաթադաբում էր մնացել, ազատվեց, թեև այս մասին պատմագիրների կարծիքները տարբեր են: Բանն այն է, որ ունակ ասում են, թե Թորոսը եկել ու Ամսիոք է եկել, որտեղից էլ մտել է Կիլիկիա: Նա այստեղ գտել է Ստեփաննին, որի հետ էլ միավորվելով, նրանք տիրել են սկզբում Ամուտային, հետո՝ այլ ամրոցների: Ըստ այլոց էլ՝ Թորոսը մնացել էր Հունաց աշխարհում մինչև կայսրի հետ գալը, սակայն հետո, երբ մի ղեկավար սիրահարվել է նրան, Թորոսին բազում գանձեր է տվել ու բերել, հասցրել է լեռնական կողմերը: Այստեղ Թորոսը գտել է մի քահանայի, որին էլ գաղտնի հայտնել է, որ ինքը Լևոնի որդին է: Քահանան ցնծության մեջ է ընկել և լծվել է Թորոսի գործին: Նա հավաքել է լեռան մոտ բնակվող բոլոր հայերին, որոնք նեղվում էին հունական ազգից ու ցանկանում էին ընձյուղել իրենց տերերին: Քահանան հայտնեց նրանց Թորոսի գալու մասին, նրանք փութով միաբանվեցին և, վերցնելով Թորոսին, նախ Վահկային տիրեցին, իսկ հետո էլ՝ այլ բերդերի: Եվ ահա Աստծո կամքով նա բանտից ելավ ու հայրենյալ իշխանությունը վերազգավ՝ խլելով այն հույներից ու վանելով նրանց» (Վահրամ Դաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Թորոսը գրավեց Ամուտան, Անյուծաբերդը, Վահկան և Կիլիկիայի ողջ աշխարհը...: Հայոց 583 թվականին Կիլիկիայի տեր պարոն Թորոսը ազատվեց գերությունից և, իր հոր մահվանից հետո, որին թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.) գերել էր ու տարել Կոստանդնուպոլիս, ուղբով եկավ հակոբիկներին Աթանաս պատրիարքի մոտ, որը նրան ձի և այլ անիրաժեշտ բաները տվեց, իսկ հետո էլ նա գրավեց Ամուտան ու դարձավ տիրեց բոլոր երկրներին: Եվ այսպես այդ տարի Թորոսը՝ Լևոնի որդին, Զրիստոսի առաջնորդությամբ գրավեց Կիլիկիան, ինչպես վերևում գրեցինք: Ոմանք ասում են, սակայն, թե նա նավով էր եկել Ամսիոք, իսկ այդ ժամանակ նրա եղբայր Ստեփաննես արդեն մի ինչ-որ հնարքով գրաված է եղել Ամուտան, հետո նոր՝ մնացած տեղերը: Եվ վերջապես այլ էլ ասում են, թե դեռ Կոստանդնուպոլսում մի հայտնի տիկին փրեց Թորոսին և, տալով նրան բազում գանձեր, Կիլիկիա ուղարկեց, որտեղ նա ամենից առաջ եկավ Վահկային, որից հետո տեղի քահանային ասաց իր ու լինելը, իսկ սա էլ ուրախացած կարգի գցեց նրա գործերը: Դրանից հետո այն հայերը, որոնք մնացել էին լեռնային շրջաններում, շտապ միավորվեցին Թորոսի հետ և նախ Վահկային տիրեցին, ապա՝ ողջ Կիլիկիային՝ իսպառ վերացնելով հույների իշխանությունը...: Եվ ահա եկավ մեծ Թորոսը գերությունից և տիրեց ողջ Կիլիկիային՝ ընդհուպ մինչև Ասորիք» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 594 թվականին Թորոս անունով մի երիտասարդ՝ Ռուբենի որդի Կոստանդինի որդի Լևոնի տղան, որին կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.) իր ընտանիքի ու երեխաների հետ միասին բռնել էր ու տարել Կոստանդնուպոլիս, փախավ գերությունից և գնաց դեպի Տավրոսի լեռնաշղթա՝ Վահկայի շրջանը, ոչ-ոքի չասելով, թե ով է ինքը: Շուտով այդ երիտասարդը հավաքեց բոլոր նրանց, որոնք ազդեցություն ունեին ինչպես հոգևորականության, այնպես էլ աշխարհիկների մեջ, բանցիկ նա գեղեցիկ էր, զգուշ, գիտեր սրբազան գիրքը և վարպետ էր ռազմական գործում: Սևաչ, բարձրահասակ, գանգուր մազերով, սակայն խիստ՝ նա լի էր հանդիսավոր գեղեցկությամբ: Կարճ ժամանակում այդ երիտասարդը Աստծո օգնությամբ հետ խլեց իր ժառանգական տիրույթը: Նա խլեց Վահկան, Ամուտան, Սիմանկալան, Անյուծաբերդը և այլ շրջաններ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Լևոնի որդի Թորոսը հետ եկավ իր երկիրը, գտավ մտերիմ մի ծառա և, գործելով նրա օգնությամբ, տիրեց սկզբում մի բերդի, հետո արդեն նաև բազում այլ բերդերի՝ վերատիրելով իր և բազում այլ երկրներին» (Ամանուն «Պատմություն Սյրբոց»):

«Իսկ Թորոսի որդի Լևոնն այն ժամանակ մնաց Կիլիկիայում և չգնաց որպես կայսր (Բյուզանդական կայսր Հովհաննես II-ի - Մ.Ֆ.) զորավար, այլ, ուղղվելով դեպի Վահկայի սահմանները, ոչ-ոքի չհայտնեց իր ու լինելը, բացի մի պատվական հայ քահանայից, որին ասաց, որ ինքը Լևոնի որդին է: Եվ ահա այդ երեցը իմաստությունավոր գաղտնի պահեց այդ, բանի որ հույները կարող էին վնասել նրան, իսկ հետո աստիճանաբար հավաքեց իր հոռը և բազմացրեց ուժեր: Դրանից հետո քիչ ու հավատարիմ մարդկանց հայտնեցին Թորոսի ու լինելը և ահա նրանք մի խորամանկ հնարով մեծն Վահկան գրավեցին հույների ձեռքից: Եվ ահա Թորոսը գորացավ ու հույների ձեռքից բազում գավառներ խլեց» (Յեթում Պատմիչ «Ռուբիկյաց ազգի պատմություն»):

«Դրանից հետո մեռնում է պարոն Լևոնը և կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը - Մ.Ֆ.), կապանքներից ազատելով նրա որդիներին, նրանց Կոստանդնուպոլիս քաղաքում թողնում է ազատության մեջ: Փայտուտի համար հարմար պահ գտնելով՝ նրանք փախչում,

գնում են Հայաստան և, զորք հավաքելով, գեներալ Ռուսլան Գրաբովը են Վահկա ամրոցը, որը երբեմն նրանց նախնիները գցել էին իրենց իշխանության տակ» (Հովհաննես Դարդել «Ժամանակագրություն Հայոց», գլուխ 10):

«Լինելով քաջարի պատերազմող՝ Թորոսը ոչ միայն վերստին տիրացավ իր հայրենի ժառանգությանը, այլև իր նախնիների ունեցածից շատ ավելի բերդերի և բաղաբների տեր դարձավ» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Լևոնի մեծ որդի Թորոսը, ազատվելով գերությունից, վերադարձավ Կիլիկիա, որն այդ ժամանակ հույների ձեռքում էր: Եվ ահա մեծն Թորոսը Աստծո ավագությանը և Հայոց ազգի ձեռնադրությանը տիրեց Տավրոսի լեռնալողմին, որը անտեր էր մնացել: Նա նախ գրավեց Վահկան և Փռյուզիայի բոլոր կողմերը, իսկ քիչ ժամանակ անց տիրեց Անարզաբային և Դաշտային ողջ Կիլիկիային» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Լևոնը բանտում մեռավ, իսկ նրա որդի Թորոսը յոթ տարի անց ազատվեց բանտից, եկավ Կիլիկիա ու ավագակությամբ տիրեց Վահկա բերդին» (Ներսես Պալիեց «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 593 թվականին Լևոնի որդի Թորոսը եկավ Կոստանդնուպոլիսից, գրավեց Վահկան և վերականգնեց Հայոց իշխանությունը» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Հայոց 593 թվականին Լևոնի որդի Թորոսը եկավ Կոստանդնուպոլիսից և գրավեց Վահկան» (Յեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Հայոց Կիլիկիայում պարոն եղավ Լևոնի որդի Թորոսը, որն ազատվել էր Կոստանդնուպոլիսի բանտարկությունից» (Վասիլ Դպիր «Ժամանակագրություն»):

«Փրկական 1127 կամ Հայոց 574 թվականին Կիլիկիայի տեր պարոն Թորոսը ազատվեց գերությունից այն բանից հետո, երբ իր հայր Լևոնը մահացավ Ստամբուլի թագավորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.) գերության մեջ: Նա ուղղվելով Եվրոպայի կողմ, հաջորդեց իր հորը և նրա հետ իր ժամանակներից հայտնի բոլոր երկրներին» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ այս Թորոսը, փրկվելով գերությունից, ուղղվելով Եվրոպայի կողմ, հաջորդեց իր հորը և նրա հետ իր ժամանակներից հայտնի բոլոր երկրներին» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Գիրք պատմության»):

«Երբ հայազգի Լևոնը հույների կայսր Հովհաննեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) կողմից գերվեց ու տարվեց Կոստանդնուպոլիս, ինչպես արդեն ասացինք, Կիլիկիայի մի մասը բաժնի հարստի համար՝ Դրանից հետո Հովհաննես և Լևոնը մահացան, իսկ Լևոնի որդիներից մեկը՝ Թորոսը, գաղտնի փախավ Կոստանդնուպոլիսից ու հեռացավ: Նա ոչինչ չուներ ու դրա համար էլ ուղղվեց Գալատիայի եպիսկոպոս Մար-Աթանասիոսի մոտ, բանձի վստահում էր նրան դեմևս իր հոր ժամանակներից: Նա խնդրեց նրան աղոթել Աստծուն, որ իր հորենական տիրությունները հետ ստանա, իսկ եպիսկոպոսը հարուստ կերպով հանդերձեց նրան՝ տալով գումար և ձի: Երբ Թորոսը ձի ստացավ, նրան միացան 12 այլեր ու նրանք ուղղվեցին դեպի Ամուսա համրը: Իմանալով իրենց նախնի տիրակալի որդու գալու մասին՝ տեղի բնակիչները բռնեցին ամրոցում գտնվող հույներին ու բացեցին նրա դռները Թորոսի առջև: Երբ այս ամենը հայտնի դարձավ, հույներին և թուրքերին վախ պատեց: Եվ ահա Թորոսը շուտով հաստատվեց շատ վայրերում ու նրա մոտ հավաքվեցին մեծ թվով հայեր և ֆրանկներ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 8):

«Կիլիկիայի տեր Լևոն հայն այդ ժամանակ Կոստանդնուպոլիսում մահացել էր, իսկ նրա որդին փախել էր և, ինչպես մի աղքատ, հասել Կիլիկիա: Տեղ հասնելով՝ նա գնաց Կապադոկիայի մոտ և օգնության համար դիմեց նրան, որ նա հանուն Աստծո վերականգնի իրեն իր հորենական ժառանգության վրա: Եվ ահա այս աղաչանքների արդյունքում նա նվեր ստացավ մեկ նժույգ, իսկ նրան էլ միացան 12 հայեր: Դրանից հետո նրանք հարձակվեցին Ամուսա կոչվող ամրության վրա, իսկ երբ սրա բնակչությունը տեսավ, որ տեղը դուրսում է, նրանք արագորեն հանձնեցին ամրությունը, մտան ներս և սպանեցին բոլոր հույներին, որ այնտեղ էին: Այդ ժամանակ մի իսկական սարսափ պատեց մահացած ամրություններում գտնվող հույների, որի արդյունքում դրանցից շատերը առանց դժվարության գրավվեցին» (Բար-Յեթում «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այստեղ հիշատակված Անդրոնիկոսին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Անդրոնիկոս I-ին – Մ.Ֆ.), նրան լիակատար ազատություն տալով պատերազմի հարցում, այն ժամանակ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Կիլիկիա ու Իսապիրիա՝ բանձի Թերոզիոսը, բախտի մի ակնհայտ սիրելի, ծագումով հայ, որ ինչ-որ կերպ դեռ վաղուց, Իսապիրիայում մարտական գործողությունների ժամանակ գերվել էր Հովհաննես արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ին – Մ.Ֆ.) կողմից, հետո փախել էր Բյուզանդիոնից, ժամանել Կիլիկիա և, դավաճանություն նյութելով, համոզում էր այնտեղի բաղաբներին թողնել հռոմեական իշխանությունը» (Հովհաննես Կիլևանու «Համառոտ պատմություն», գիրք 3, մաս 14):

«Թորոսը իր հոր և եղբոր վրեժը լուծելու համար բազմաթիվ հույների սպանեց և շատ բաղաբներ գրավեց» (Մյունստեր-Բաշի «Պատմություն»):

³⁸⁵⁷ «Ջավալին գնաց Խաչենի, Տանձիկի և Արախայի վրա երկրորդ անգամ, բանձի այդ ամրոցները, որոնք գրավվել էին դեռևս առաջին հարձակման ժամանակ, չէին մնացել նրա ձեռքում, որովհետև դրանց գրավումից կարճ ժամանակ անց տեղի մեծատոհմիկներից ոմանք, որոնք թաքնվել էին անտառային կիրճերում, վերադարձրել էին իրենց այդ ամրոցները ու կրկին ապստամբել տաջիկների դեմ: Եվ ահա, զայրացած դրանից, Ջավալին շարժվեց նրանց դեմ՝ ցանկանալով վրեժ լուծել: Այս անգամ, սակայն, նա չկարողացավ նվաճել այդ ամրոցները, թեև ամբողջովին նախադրեց ողջ երկրամասը: Նա նաև միտրապոլիսի վերածեց Դադիվան կոչվող սուրբ մենաստանը, որը հիմնադրվել էր առաքյալի կողմից, որից հետո միայն հեռացավ մարերի երկիր, որտեղ ապստամբեց սուլթանի (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Սանջարի – Մ.Ֆ.) դեմ և Հայոց 595 թվականին Չանչան բաղաբի մոտ տանջամահ արվեց» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

³⁸⁵⁸ «Չոլջանդուրը խաբեությանը տիրեց Խաչենի ամրոցներին» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Այս Թորոսը իշխանը և իր եղբայր Ստեփանեն... իրենց սահմանները բաջությունը ընդարձակեցին՝ տիրելով Կիլիկիայի, Ասորիքի և ուրիշ շատ երկրների բազմաթիվ գավառների ու բաղաբների: Նրանք գրավեցին Կիլիկիայի անվանի բաղաբներ Տարսունը... ու սրա շուրջ գտնվող գավառներն ու բաղաբները» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Թորոսը գրավեց Տարսունը և իր իշխանությունը հասցրեց մինչև Ասորիք՝ սկսած ծովից՝ տիրելով երկրին ծայրից ծայր...: Երեսուցի 1153 և Հայոց 600 թվականին պարոն Թորոսը դարձյալ գրավեց Անարզաբան, Թիլը... և Տարսունը՝ հասնելով մինչև Ասորիքի գլուխ ու ծայրից ծայր տիրելով Կիլիկիային» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Թորոսը իջավ դաշտավայր և գրավեց Անարզաբա բերդը: Այսպիսով՝ նա տիրեց Կիլիկիային և այնտեղ հաստատեց իր իշխանությունը» (Ներսես Պալիեց «Ժամանակագրություն»):

«Թորոսը իր ձեռքն է գցում Տարսուն բաղաբը» (Հովհաննես Դարդել «Ժամանակագրություն Հայոց», գլուխ 8):

«Թորոսը մեկնեց Ռաբանի տեղ, ֆրանկ Սիմոնի մոտ, որի աղջկա հետ պետք է ամուսնանար: Այնպես ստացվեց, սակայն, որ հենց նրա գալու օրը թուրքերը թալանի համար ներխուժեցին այդ շրջան: Եվ ահա Թորոսը հարձակվեց նրանց վրա, մոտ 3.000 հոգու սպանեց, ազատեց գերիներին ու փրկեց ողջ շրջանը: Ահա թե ինչու նա հայտնի դարձավ, իսկ երբ վերադարձավ Կիլիկիա, ապա բոլոր հույներն ու թուրքերը, լքելով բաղաբներն ու ամրությունները, փախան: Արդյունքում Թորոսը տիրեց Անարզաբային և Կիլիկիայի այլ բաղաբներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 8):

«Այնուհետև այերն ու հույները միավորվեցին և, մարտում դեմ դուրս գալով թուրքերին, ոչնչացրին նրանցից մոտ 3.000 հոգու: Դրանից հետո նա թագավորեց նաև Անարզաբայի և այլ բաղաբների վրա» (Բար-Յեթում «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«/16/ Թորոսը, որի մասին հիշատակվել է, հռոմեացիներից Կիլիկիայի շատ բաղաբներ էր գրավել...: Այս պայմաններում արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.)... որոշեց անձամբ արշավել Կիլիկիա...: /17/ Դրանից հետո արքան ելավ Թորոսի դեմ: Երբ նա, ինչպես ասել ենք, զբաղված էր արևմտյան գործերով, այդ բաղաբները, բռնելով հարմար պահը, տիրել էր Կիլիկիայի գրեթե բոլոր բաղաբներին» (Հովհաննես Կիլևանու «Համառոտ պատմություն», գիրք 4, մաս 16, 17):

«Իսկ երբ Արևմուտքում պայմանավորվածությունների և համաձայնությունների արդյունքում թշնամիները մի քիչ հանգստացան և այս կողմից առաջվա ինչ-որ փոփոխություններ չկար, արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.) արշավանք հռչակեց Հայաստանի դեմ: Սելջուկի Տարսուն՝ նա հասավ Արախային և մնացած բաղաբներին, որոնք հարավից են Նեղիին Հայաստանին, ազատեց նրանց տառապանքներից, որոնք նրանք կրում էին Թորոսից, և ապահովեց դրանք պետական ապահովությամբ: Իր հայտնվելով սարսափ տարածելով այդ հայի վրա, որը մի ոչ ուղիղ և փակ մարդ էր՝ խորամանկ էր ու նենգամիտ, արքան, սակայն առաջ չգնաց և իր հոր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ի – Մ.Ֆ.) օրինակով չսկսեց մարտնչել ողջ Հայաստանին տիրելու համար: Նույնիսկ այն ամրոցները, որոնք սա գրավել էր ուժով, նա հետ չպահանջեց ու չվերցրեց հայերի տիրակալի ձեռքից, ինչպես հովիվն է գալիս երախից խլում երկկապի կտորները: հարավ՝ Թորոսի խորամանկ և նենգամիտ խոսքերից ու հրապուրված դաշնադրության պայմաններով՝ նա ժամանեց Ասորիք՝ Ասորիքի ամենահիմնադիր ու գլխավոր այդ բաղաբը» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմնենոս», գիրք 3, մաս 1):

«Թորոքը տիրել էր նաև Կիլիկիայի իր մեծությամբ երկրորդը հանդիսացող Անադարա բաղաձի» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 18, գլուխ 23):

³⁸⁵⁹ «Յենց որ նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.**) առողջացավ, եկավ Բյուզանդիոն, իսկ հետո որոշ ժամանակ անց արդեն գտնվում էր ռիտարկյան գետահովտում, որտեղ Յովհաննես արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.**) մի ամբողջ էր կառուցել, որը կոչվում էր Լուպարիոն: Նա այնտեղ գործ հավաքեց և մտադրվեց մտնել Դարսկաստան այն պատճառով, որ պարսիկները, խախտելով միևնույն այդ հռոմեացիների հետ կնքած պայմանավորվածությունը, ամայացրել էին շրջակայքը ու գրավել խավիրիական Դանակաս բաղաձի՝ հռոմեացիներին նաև այլ վնասներ հասցնելով: Եվ ահա, հիմաևի պատրաստվելով պատերազմին, նա հաաշտապ շարժվեց այնտեղից և առաջ գնաց՝ Նպատակ ունենալով անակնկալ հարձակվել անպատրաստ թշնամիների վրա, որպեսզի ոչնչացնի նրա բնակչության ծաղիկը, բայց այնքան էլ չհասավ իր նպատակին, չնայած այդ մարտի համար ինքն էլ առանձնապես ջանք չէր թափում: Արագորեն անցնելով միսիական Օլիմպ սարը և հասնելով Պիթիկիային՝ նա այնտեղ ուժեղ մի արվող կառուցեց և գիշերով անցավ այնտեղի անչափ բարբարոս և անտառածածկ սարերը, սակայն այստեղ թփուտներից ելնող գոլորշիները այնպես ծանրացրին նրա գլուխը, որ նա հանկարծ ընկավ և, չկարողանալով ելնել տեղից, մինչև կեսգիշեր մնաց առանց գիտակցության: Դրանից հետո, մի քիչ խելի գալով, հաջորդ օրը նա ավելի թուլացավ և, առանձնացնելով գործի զգալի մասը, այն գործի ուղարկեց գորավարների հետ, որոնք, ոչ հեռու տարածության վրա հանդիպելով թշնամական ուժերին, մարտում ջարդեցին նրանց և, մեծ ավար վերցնելով, այնտեղից ռազմավարով հետ դարձան» (Յովհաննես Կիլիմոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 2, մաս 5):

³⁸⁶⁰ «Այսպիսին էին արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.**) գործերը, իսկ այդ ընթացքում պարսիկները, պատրաստվելով մարտի, մեծաթիվ զորքով մտան թրակեսոնիցիների երկիրը և, ոչ մի տեղ թշնամու չհանդիպելով, բանն այն էր, որ Թեոդորոսը՝ կոչված Կոնտոտեփանոս, որն ուղարկվել էր արքայի կողմից, հավաքելով զորքը, դեռ չէր հասցրել այնտեղ գալ, պարենամթերք ձեռք բերելու համար հասան մինչև ծովից ոչ հեռու գտնվող Կելվինա ամրոցը և, մեծ ավար ձեռք գցելով, հետ գնացին: Լսելով այդ մասին՝ արքան այլևս չկարողացավ դիմանալ, այլ ողջ զորքի գլուխն անցած հաաշտապ շարժվեց դեպի Իկոնիա՝ Նախապես սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդին – Մ.Ֆ.**) հետևյալ բովանդակությունն ունեցող հրովարտակով սպառնալով. «Մենք ուզում ենք բեզ իմաց տալ, որ քո դեմ մեր արշավանքը հենց քո իսկ արաբներով է պայմանավորված: Դու վերցրել ես բեզ չպատկանող Դանականը և, բացի այդ, վերջերս հարձակվել ես հռոմեական երկրի վրա: Դու չես դադարում անհանգստացնել հռոմեական դաշնակից Յագուսկասանին (**Սեբաստիայի Դանիշմալյանների էմիրության էմիր Յադի-Բասանին – Մ.Ֆ.**) և այնտեղի մնացած ցեղային առաջնորդներին: Որպես խելոք մարդ՝ դու պետք է հասկանայիր, որ հռոմեացիները անխորժ չեն մնա այդ ամենից և դրա հետ կապված դու Աստծուց բազմաթիվ պատիժներ կստանաս: Եվ ահա ուրեմն, կամ գերծ մնա անարդարություններից, կամ էլ պատրաստ եղիր անմիջապես դիմադրել հռոմեացիներին»: Այսպես էր ասվում այդ ուղերձում: Կարդալով այն՝ սուլթանը պատասխանեց հետևյալ նամակով. «Ստացանք մենք թո՛ղ հրովարտակը, ով մեծ տիրակալ, և պատրաստվեցինք, ինչպես հրամայել էս: Այժմ քո գործն է շտապել ժամանակն հարցով ու չբարեցնել մեզ երկարատև հաղորդակցությունը: Մնացածը կախված է Աստծուց և մեր ջանքերից: Մեր հանդիպման վայրը թող լինի Ֆիլոմելիոնը, որտեղ այս պահին մենք ճամբար ենք զարկել»: Արքային գրելով այդ հպարտ ուղերձը՝ սուլթանն ինքը պարսկական զորքի մեծ մասով մնաց Ֆիլոմելիոնում, որտեղ առաջ էլ ճամբար էր զարկել, իսկ որոշ մասը առանձնացրեց և ուղարկեց հարձակվող հռոմեացիներին ընդառաջ: Այդ զորքը շուտով Ակրուն բաղաձի մոտ, այն վայրում, որը հայտնի է որպես Կարգերիի բլուր, արքայի դեմ մարտի մեջ մտավ, սակայն, իսկական պարտություն կրեց և փախավ սուլթանի մոտ: Այդ մարտում հռոմեական սրի գոյը այլ անձանց թվում դարձավ նաև պարսիկների մոտ խելիս անունով հայտնի մի մարդ» (Յովհաննես Կիլիմոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 2, մաս 5):

³⁸⁶¹ «Ոգին կորցնելով պարտությունից՝ սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդին – Մ.Ֆ.**) առանց որևէ պատրաստության և տեղում չմնալով նույնիսկ անհրաժեշտը անելու համար, դիմեց փախուստի և գնաց այնտեղից: Իմանալով այդ մասին և ցանկանալով ամոթանք տալ սուլթանին նրա ու սրա, այսինքն՝ Նախորդ հանդգնության և հետագա անսահման վախկոտության համար՝ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) գրեց նրան այսպես. «Դու պետք է լավ իմանայիր, բաջարի այդ, որ ինքին վախկոտությունը այնքան ամոթալի չէ, բան վախկոտությունը, որը ուղեկցվում է հանդգնությամբ, որը, սակայն, նույնիսկ լուրջ պատերազմի մասին տանել չի կարողանում: Ահա և հիմա, դու ըստ քո սովորության մոռանում ես Նախկին հանդգնությունը և, մի գործ իսկ չգնահատելով մեզ ուղարկած քո Նախկին նամակը, փախչում ես հայտնի չէ թե ուր: Մենք հիշեցնում ենք բեզ այդ, իսկ եթե դու ուզում ես սպասել մեր ժամանակնը Ֆիլոմելիոնում, որտեղ ինքը էլ մեզ հրավիրել էիր, ապա ի՞նչու ես և ենթադրել, որ արիությանն ու մեծահոգությանը բեզ մոտ փոխարինել են ծայրահեղ վախկոտությանը և սուրկամտությանը»: Ահա այսպիսին էր այդ հրովարտակի բովանդակությունը: Գալով Ֆիլոմելիոն՝ արքան այն ուժով գրավեց և ամբողջովին այրեց, իսկ այնտեղ վաղուց ի վեր կապանքի տակ պահվող հռոմեացիներին էլ ազատեց կապանքներից և դժբախտներին ազատություն պարգևեց, բանի որ պարսիկները, սկզբում հույսնելով դնելով ուժի վրա և ենթադրելով, որ արքան դեռ երկար ճանապարհի ունի անցնելու, նրանց այլ վայր փոխադրելու մասին չէին հոգացել, իսկ երբ նրանց վախը պատեց, այդ ժամանակ նրանք յուրաքանչյուրի մասին իսկ չէին մտածում, ուր մնաց՝ օտարների» (Յովհաննես Կիլիմոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 2, մաս 5):

«Յենց որ այնտեղի ամրոցներն ու բաղաձիները պետք եղած կարգով անվտանգության մեջ հայտնվեցին, նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) որոշեց պատերազմի ելնել պարսիկների դեմ, բանի որ սրանք ձեռք էին մեկնել պիթիկյան ամրություններին և ներխուժել էին թրակեսոնիցիների երկիր՝ իրենց ճանապարհին ամեն ինչ սապատակելով: Այդ նպատակով նա անցավ Լիդիան և, մոտենալով բաղաձիներին, որոնք տեղակայված էին Մեմաևորոս գետի վրա Փոյուզգիսում, դրանք ազատեց իրենց սպառնացող վտանգներից՝ բջջելով վախեցած պարսիկներին: Դասնելով Ֆիլոմելիոն՝ նա այստեղ ևս ընդհարում ունեցավ թուրքերի հետ և ոտքի թաթից վիրավորվեց մի պարսիկի կողմից: Արքան սրան գետին էր տապալել նիզակի հարվածով, սակայն սա ընկնելիս նրա կրկնիկն նետ էր արձակել» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմնենոս», գիրք 1, մաս 2):

³⁸⁶² «Հրովարտակը հասցվեց սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդին – Մ.Ֆ.**) և, ամոթը նրա վրա ազդեց, թե որևէ այլ բան եղավ, սակայն նա հետ դարձավ և մոտեցավ մի վայրի, որը պարսկերեն Անդրամահոն է կոչվում, որտեղ էլ ճամբար զարկեց: Լսելով այդ մասին՝ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) անմիջապես շարեց զորքը և, անցնելով Ադրիանապոլիս բաղաձի, բանգի այդ անունը անցել էր Լիկոնիայից, հանգստի տեղավորվեց մի վայրում, որը կոչվում էր Գափիա: Զետո հաջորդ օրը, բանի որ երկու գործերի վրաններն էլ իրարից ոչ հեռու էին կանգնած, զինվեցին և, ավելի մոտենալով, պարսիկների դեմ մարտի մասն: Դարսկաստան չհիմնադրվող նույնիսկ առաջին հարձակմանը, սկսեցին նահանջել, իսկ հռոմեացիները, հետապնդելով նրանց թիկունքից, ոմանց սպանեցին, ոմանց էլ գերեցին» (Յովհաննես Կիլիմոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 2, մաս 5):

³⁸⁶³ «/5/ Ինչ վերաբերվում է սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդին – Մ.Ֆ.**), ապա նա չդադարեց փախչել մինչև այն պահը, երբ հախքեկված մտավ Իկոնիա ու փակվեց նրա պարիսպներում: Այս կերպ իրեն անվտանգ դրության մեջ դնելով՝ նա հետևյալ ծրագիր մտածեց՝ բաղաձի մեջ մնալով նրան բաջություն չէր ավելացնում ու դա այն պատճառով, որ, եթե հռոմեացիները պաշարեին բաղաձի, ինքը այլ ելք արդեն չէր ունենա: Կարծես գուշակելով պատերազմի ելքը և հասկանալով, թե ինչ ճակատագիր էր իրեն վիճակված՝ նա օգտակար չհամարեց մնալ նրա նեղ սահմաններում: Դրա համար էլ գործի մի մասին նա հրամայեց պահպանել Իկոնիան, իսկ մյուսը բաժանեց երկու ջոկատի և դրանցից մեկը ուղարկեց բաղաձի թիկունք մյուս կողմից, իսկ մյուսով իր անձնական գլխավորությամբ տեղակայվեց աջ կողմում գտնվող մի բարձր սարի վրա, որը ձգվում է Իկոնիայից Կավալա ամրոց: /6/ Այս կերպ էր տեղակայված պարսից զորքը, իսկ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**), կանգ առնելով Կավալայի մոտ, ինչ-որ անհասկանալի դրդումից մղվելով ուժեղ կերպով ցանկանում էր շարժվել սուլթանի վրա, սակայն չէր կարողանում գլխի ընկնել, թե որտեղ է նա գտնվում ու դրա համար էլ կարճ ժամանակով դադարեցրեց առաջխաղացումը: Դրանից հետո, սակայն, ռազմական փորձառությունը օգնեց նրան պարզել այդ, բանից նման դեպքերում նա բոլորից խելացի էր, և նա հասկացավ, որ սուլթանական ջոկատը կանգնած է բաղաձից աջ: Դրանից հետո նա անմիջապես, դրոշակակրին բռնելով գոտից, ուղղեց նրան այդ կողմ: Տեսնելով այդ արարքը՝ հռոմեական զորքը զարմացած էր ու անչափ ապշած, թե ինչպես արքան անխոհեմ կերպով նետվեց դեպի վտանգը, դեպի այդ աստիճան անհաղթ ուժը: Չորքը հապաղում էր, բանից թշնամական զորքը ոչ մի տեղ չէր երևում ու դրա համար էլ մտածում էին, թե սուլթանի հետ եղողները միայն առաջապահին են կազմում ողջ բանակի, իսկ այն թաքնվում է ինչ-որ տեղ բլուրների հետևում: Տեսնելով նրանց զարմանքը՝ նա թողնելով ծիսաց և ասաց. «Հռոմեացի այրեր, բարբարոսների խորամանկությունը չպետք է ձեր ոգին խռովի: Այն բանից, որ թշնամական զորքի դրոշները չեն երևում, հետևություն մի արեք, թե դրանք զորքի հետ միասին մի ուղիք տեղում են գտնվում: Ես կարծում եմ, որ պարսիկները այլ ուժ չունեն և իրենց դրոշները թփուտներում են պահում, որպեսզի մեզ վախեցնեն իրենց մեծաթվությանը: Ահա ուրեմն, մի հանձնվեք վախին, ի՞նչ բարբարոսները մեծաթիվ են, ավելի լավ է արհամարհեք նրանց թուլությունը, բանի որ ճշմարտությունը գունազարդման կարիք չունի: Ես գնում եմ մարտնչելու առկա թշնամիների դեմ, իսկ դուք էլ մնացած զորքի հետ պետք է հետևեք ինձ, որպեսզի չխաբվենք թշնամիներից՝ հնարքներից»: Ասելով այդ՝ ինքնակալը գնաց թշնամիների վրա և ինքը, դիդո զբաղեցնելով աջ թևում, սեփական բանակի կենտրոնը դիմադարձ հանեց թշնամու բանակի այն մասին, որը կազմված էր հիմաևի ջոկատներից: Այդ ժամանակ պարսիկները, որոնք բաջությունից զրկվել էին դեռ Նախկին մարտերում, տեսնելով հռոմեական թերթի փայլը, սկսեցին թողնել շարքը և առանց որևէ կարգի նահանջել՝ փորձելով իրարից առաջ

անցնել այդ վայրը թողնելու հարցում: Ասում են, որ այդ փախստականների շարքերում էր գտնվում նաև սուլթանը: Տարվելով հետապնդումով՝ հռոմեացիները շատ ժամանակ կորցին: Այդ վայրում այդ կերպ եղավ, իսկ հռոմեական մեկ այլ զորք, որն ինչպես ասվեց ընթանում էր թիկունքում, անակնկալ հանդիպեց դարանների ու, թեև սկզբում տատանվեց, բայց հետո, թիկունքից անհանգստություն կրելով նաև այն թշնամիների կողմից, որոնք կազմում էին Իկոնիայի կայազորը, բանգի, նկատելով, որ հետապնդումը ինքնակալի Իկոնիայից հեռու է տարել, նրանք անմիջապես ոգևորվեցին ու արտագրոհ իրականացրին, ինչպես նաև հարվածներ ստանալով ճակատում տեղակայված թշնամիներից, սրանք ինչպես արդեն ասվեց, բաղաբեց անդին էին տեղակայված, սկսեց շփոթի մատնվել: Լսելով այդ մասին՝ արքան ինքնա ինքնա ինքնա ինքնա էր արագությամբ իր հետ եղած զորքի մի մասը Պիրոդեոդոնիսի գլխավորությամբ, սա մի եռանդուն մարդ էր, որը հետագայում պրինսիփիալի սանին արժանացավ, ինչպես նաև Յուրյունի առաջնորդությամբ, որը արքայական նախարարների ու ծիրանածին պաշտոնյաների թվին էր դասվում, ուղարկեց նրանց դեմ: Նրանց օգնությամբ, սակայն, չէր կարող վերականգնել հոգևած զորքը և հետ պահել նրան շփոթից: Այդ ժամանակ արքան, որը կարիքի մեջ հնարամիտ ու դիպուկ գործող այդ էր ու գիտեր, թե ինչ պետք է անել, հասկացավ, որ այդ պարագայում ավելի շուտ աջաբացություն, բան ուժ է պետք կիրառել: Դրա համար էլ, անմիջապես իր մոտ կանչելով Բենքիցիոտ անունով մի ռազմիկի, որը ծագումով Ադրիանուպոլիսից էր, հրամայեց նրան գլխից հանել սաղավարտը և, ձեռքով այն վեր պարզելով, ամեն տեղ վազել ու բարձրաձայն զորքին հայտարարել սուլթանի գերության մասին: Երբ այդ արվեց, հռոմեական զորքը հանկարծ ոգևորվեց և, ուժեղ հարվածելով հակառակորդին հետ մղեց նրան: Ահա այսպես երբեմն մեկ իմաստուն հրահանգը ավելի ուժեղ է մեծաթիվ ձեռքերից ու մեկ մարդու արիությանը ամուր է բազմաթիվ վահաններից: Այդ ժամանակ, սակայն, զիջելն ընդհատեց մարտը և արքան զիջեցեց ճակատամարտի դաշտում: Առավոտյան նա այնտեղից ուղղվեց դեպի Իկոնիա ու ծամբար գարկեց, սակայն, պատվելով բաղաբեց շուրջ, տեսավ, որ նրան մոտենալով դժվար էր, ընդ որում ամեն օր լուրերը շատանում էին, որ արևմտյան ժողովուրդները, թողնելով հայրենի վայրերը, իրենց ավերակներով սպառնում էին հռոմեական սահմաններին: Դրա համար էլ նա ստիպված էր հրաժարվել պաշարումից՝ ենթադրելով, որ դրա համար պետք կլինի անհրաժեշտ բանակի ժամանակ և ավելի մեծ պատրաստություն, բան ինքն է արել: Եվ ահա, ամապսնելով ու ողնացնելով ամեն ինչ, ինչ ուղիք տակ էր ընկնում, նա նահանջեց այնտեղից: Ասում են, որ հռոմեացիներն այդ ժամանակ շատ ծաղրեցին պարսիկների մեծաբաղաբային գերեզմանները և փորեցին ու հանեցին բազմաթիվ դիակներ, սակայն արքան ինքը, որ ռազմիկների գայլույթի այդ օրերին էլ չէր դադարում մեծահոգի լինել, հրամայեց չալոծել սուլթանի ծնողների դամբարանը և ասաց, թե նա, ով գոնե մի քիչ ողջանություն ունի, կհարգի դժբախտությունը՝ ուղեկցելով այն մեծահոգությանը: Նաև նամակով, որը գրեց ու ուղարկեց սուլթանի կնոջը, նա ոչ քիչ ցավակցություն արտահայտեց: Այդ նամակը այս բովանդակությունն ուներ, թե. «Ուզում եմ հասցնել թո՛ւ ականջին, որ մեր արքայազնը մեծության ստորակ սուլթանը կենդանի է ու փրկվել է պատերազմի ձեռքից»: Կարդալով այդ՝ նա ցանկացավ արքային նվիրել մոտ 2.000 ոչխար և մեծ բանակությամբ ցլեր ու ուտելիքներ, սակայն, երբ հռոմեական զորքը սկսեց, ինչպես ասվեց, կրակով ամապսնել մեծաբաղաբային վայրերը, այդ նվերը նպատակին չհասավ: Այսպես էին գնում գործերը: Սկսելով նահանջել՝ արքան կրկին գրեց սուլթանին և նրա նամակի բովանդակությունը հետևյալն էր. «Շատ ու հաճախ մեծե փնտրեցիք բեզ, սակայն դեռ չեք գտել: Դու միշտ փախչում ու խուսափում ես մեզից, ինչպես սովոր: Ահա ուրեմն, որպեսզի չմարտնչեք սովորի հետ, մենք հիմա հետ ենք վերադառնում, սակայն զարնանը մենք մեծ միջոցներով կրկին կգանք: Այդ հոգա այն մասին, որ չտրվես այլևս բեզ անարժան փախուստի և չթաքնվես մեզից»: Այսպիսին էին այդ նամակների բովանդակությունը» (Յուլիանոս Կիսամոս «Յամառոտ պատմություն», գիրք 2, մաս 5, 6):

«Զանի որ թշնամիները նրան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին – Մ.Բ.) գործի մեջ սարսափելի մի մարդ էին համարում՝ վճռական ու ավելի բազ, բան իր հայր Յուլիանոսն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուլիանոսի II-ը – Մ.Բ.) էր, այդ պատճառով էլ նա չէր ուզում հետ դառնալ և չէր լսում այն մարդկանց, որոնք խորհուրդ էին տալիս տուն դառնալ, որպեսզի պարսիկները, ի վերջո հուսահատության հասած փնտրվում ի մի հավաքվելով, չարիք չպատճառեին նրա գործին: Ահա ուրեմն, այս կերպ նա շարժվեց Իկոնիայի վրա: Այդ ժամանակ ինքը Մաստուրը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուրը – Մ.Բ.), ելնելով բաղաբեց, ծամբար գարկեց Տաքսարթներում, որոնք առաջ կոչվում էին Կոլոնիս, իսկ նրա աղջիկները մեկը, որ ասում են, ամուսնացած էր արքայի խորթ եղբայրներից մեկին՝ սեվաստոկրատոր Իսահակի որդի Յուլիանոսի Կոմենիոսի հետ, սա մի փոքրիկ փրավորանքի պատճառով փախել էր իր հորեղբայր և արքա Յուլիանոսի մոտից ու ապաստանել Մաստուրի մոտ, կանգնած պարսիկների վրա՝ այդ կապակցությամբ համոզիչ խոսքով դիմեց իր հորը և սուլթանին: Այդ ընթացքում արքան մոտենում էր Իկոնիայի ամրություններին: Նա պաշտեց բաղաբեց պարսիկները գործով, երիտասարդների թույլ տվեց նետեր արձակել ամրոցի ուղղությամբ՝ թույլ չտալով սակայն պղծել մահացածների գերեզմանները: Այս ամենից հետո, սակայն, նա այնուհանդերձ ստիպված եղավ նահանջել այնտեղից ու հետ դառնալ» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմենիոս», գիրք 1, մաս 2):

³⁸⁶⁴ «/7/ Այդ ընթացքում, սակայն, պարսիկների մեծաթիվ ուժեր, որոնք Տակիսմանի (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների Եմիրության Նախկին և ասպագա Եմիր Զուլ-Նուլի – Մ.Բ.) ղեկավարության տակ գտնվում էին Իկոնիայից վեր, օգնության եկան սուլթանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուրին – Մ.Բ.) և միացան նրա հետ: Գոռոզանալով այդ գործով՝ սուլթանը այժմ չէր ուզում, ինչպես առաջ, փախչել և, շարժելով իր բանակը, մտադրվեց հարձակվել հռոմեացիների վրա, որոնք կանգ էին առել բարբարոսների լեզվով Չիլիրիիցմանի կոչվող վայրում: Այդ վայրը անառիկ էր, բան որևէ այլ վայր, և դժվար անցանելի ոչ միայն ռազմական կարգով շարժվողների, այլև ճանապարհորդների փոքր բանակի համար: Այստեղ, ահա, հռոմեացիների մի ջոկատ աշխատում էր ծամբարի պարսիկ կառուցման վրա, իսկ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Բ.), առաջ մղվելով երիտասարդական ավունով ու ցանկանալով ամուսնանալուց քիչ ժամանակ առաջ ըստ սովորության մարտում որևէ մի հերոսություն գործել, բանգի լատինացու կողմից, որը նոր է տուն կին բերել, իր արիությունը ջոկացարկել ոչ քիչ ամոթ էր համարվում, ահա ուրեմն, նա երկու կիրճերում դարաններ դրեց: Մեկում գտնվում էին մարդիկ, որոնք մոտ էին նրան արյամբ ու նրանց թվում կային նաև իր քրոջ ամուսնու ազգականները, իսկ մյուսում տեղավորվեցին երկու ռազմական ջոկատներ, որոնց ղեկավարում էր Նիկողայոսը Անգեղ կոչեցյալ՝ ուժեղ ձեռքով և աներեր բաղաբեցան տեր մի մարդ: Նրանց բոլորին արքան հրամայեց հանգիստ մնալ, բանի դեռ չեն տեսնի իրենց վրա սացող թշնամիներին, իսկ ինքը, միայն իր եղբայր Իսահակի ու արևելյան սխուրթի դուստտիկու Յուլիանոսի հետ, որոնք հագվի կարողացան համոզել նրան իրենց էլ վերցնել իր հետ, ելավ դաշտ ու, այնտեղ, պաշար հավաքող մի բանի հռոմեացիների տեսնելով, թաքցրեց իր զինվածությունը, որպեսզի պարսիկների կողմից չճանաչվի: Այսպես նա սկսեց սպասել, թե երբ պարսիկները ամենայն հավանականությամբ կհարձակվեն այդ պաշար հավաքողների վրա, սակայն, բանի որ պարսիկները ոչ մի տեղ չէին երևում, արքան, իր մոտ կանչելով Պուլպակ անունով մի ռազմիկի, որը ծագումով ևս պարսիկ էր, չնայած դրան սա մի բաղաբեց ու խիզախ ստեղծ էր, հրամայեց առաջ ընթանալ և ուշադիր դիտարկել, թե չի՞ հարձակվում արդյոք թշնամին որևէ տեղից: Պուլպակը գնաց և շուտով հետ դարձավ լուրով, որ տեսել է պարսիկների, սակայն ոչ ավել, բան 8 հոգի: Դրանից հետո արքան, թողնելով մյուսներին, ինչպես ասվեց, դարաններում, ինքը եղբոր ու դուստտիկի հետ արագորեն գնաց այդ ուղեկցորդ Պուլպակի հետևից այն դեպքում, երբ արքայական ազգականները, իրենց անտեսված զգալով, այնքան զայրացան դրանից, որ առանձին-առանձին ու բոլորը միասին երդվեցին սարսափելի երդումներով այլևս արքայի հետ մարտի չգնալ, նույնիսկ թե՛ նա ինքը հրամայի այդ: Այդ ընթացքում արքան դեռ չէր հասցրել հանդիպել Պուլպակի կողմից տեսած պարսիկներին, երբ նրանք թիվը հասավ 18-ի: Չնայած դրան՝ նա այրվում էր ցանկությունից հարձակվել նրանց վրա՝ վախենալով միայն, որ տարածության պատճառով նրանք, թեթև լինելով փախուստի հարցում, չեն գա ու կխուսափի իր հետ ընդհարվելուց: Դրա համար էլ նա մտածեց հետևյալը: Նա հրամայեց Պուլպակին, որը ամենից մոտ էր պարսիկներին, որ նա, հենց որ նկատի նրանց հարձակումը, փախուստի դիմի և ինքնա ուժ ունի սուրա, մինչև չի հասնի արքային: Պուլպակն այդպես էլ վարվեց և, երբ բարբարոսները սկսեցին հետապնդել նրան, նա նետվեց փախուստի, ընդ որում այնքան էլ չէր արագացնում վազքը, այնպես, որ պարսիկներին միշտ հույս էր թողնում բռնել իրեն: Այդ կերպ նա նրանց տարավ մինչև արքայի մոտ, սակայն դրանով արքան էլ իր նպատակին չհասավ, բանի որ պարսիկները, հենց միայն տեսան նրան, առաջին իսկ պահին փախան, բայց հետո, միանալով ուրիշ մի 50 հոգանոց խմբի հետ, որը հետևից էլ գալիս, իրենց մեծաթիվության մոեքից բաջացան և սկսեցին մտածել հարձակվող արքային դիմադրելու մասին: Այդ պահին արքային շրջապատողները այնքան էլ չէին ողջունում նրա մտադրությունը, բանի որ ասում էին, որ առանց այդ էլ նրանք արդեն հեռու են թողել սեփական գործը, սակայն արքան, ոչ մի պահ չկորցնելով, բառատուրդի սուրաց թշնամու հետևից: Մինչև մի պահ նրա կողքից սուրում էր սեվաստոկրատորը, սակայն ի վերջո, հապաղելով ծիու հոգնածության պատճառով, նա արդեն չէր կարողանում նրան հետևել ու դրա համար էլ, հույսը կորցնելով փրկությունից, սկսեց խնդրել եղբորը հոգալ իր կնոջ ու երեխաների մասին: Արքան, սակայն, նրանց դիտողություն արեց և, մեղադրելով փոքրոգության մեջ, ասաց. «Դու այնպես ես կարծում, սիրելի եղբայր, թե բանի ես կենդանի եմ, թույլ կտամ թշնամիներին բեզ վրա ձեռք բարձրացնել: Ոչ, այդպես չկարծես և ինձ այդքան անարժան խոսքեր չասես»: Եվ, երբ նա ավելացրեց, թե. «Սպասի՛ր միայն ինձ, ես կհետևեմ բեզ բարբարոսների դեմ», արքան պատասխանեց. «Մարտից հետո ես, աստված տա, կգամ բեզ մոտ, իսկ այժմ մի բան է իմ մտքում, ինձ տիրել է իմ արիությունը ցուցարարելու մոլովը»: Այդ ասելով եղբորը՝ նա նետվեց թշնամիների վրա: Այսպես էր այստեղ բանը արքայի հետ: Այդ ընթացքում, ինչպես ասացի, դարաններում գտնվողները իրենց շարքերից անմիջապես Գոդերձ կոչվող մի պաշտոնյայի ուղարկեցին, որպեսզի իմանան, թե ինչպես են գնում գործերը, սակայն արքան, ոչ մի տուրհանարակին անմիջապես նրան ուղարկողների մոտ ուղարկեց՝ հրամայելով, որպեսզի նրանք հնարավոր արագությամբ իր մոտ գան: Դրանից հետո մոտական բլրի մոտ նա իրեն հանգիստ տվեց և հանդիպեց մի ողջ պարսկական ջոկատի, որը կազմված էր 500 հոգուց և որի հետևում քիչ տարածության վրա ողջ զորքով գալիս էր սուլթանը: Դեռ նա նաև տեսավ այդ թշնամիների՝ անմիջապես էլ նիզակին ուղղած նետվեց նրանց վրա և

շատերին գետին տապալեց, իսկ մյուսներն էլ քարացան ու այդպես մնացին կանգնած: Այն ժամանակ, երբ տեղի էր ունենում այս ամենը, մոտակայքում, հայտնվեցին հռոմեացիների զորքերը, որոնք առաջ, ինչպես սավեց, դարաններում էին, իսկ այժմ գնում էին արքայի մոտ ըստ նրա ցանկության: Նկատելով այդ՝ պարսիկները իրենց զորքից մի ջոկատ առանձնացրին և հրամայեցին նրան արքայի թիկունք ելնել, որպեսզի թույլ չտալին հռոմեացիների առաջխաղացումը, բանգի կարծում էին, որ նրանք իրենց ցանցն են ընկել: Այսպես էին գործում պարսիկները, իսկ արքան, հենվելով գետին խրած նիզակի վրա, Պուպակին, որն իր մոտ էր գտնվում, հրաման տվեց հետևել, որ պարսիկներին հանկարծ իրոք չհաջողվի կտրել հռոմեացիներին մոտակա բլրից և անելանելի դրության մեջ դնել: Պուպակը, սակայն, խորհուրդ տալով անել հակառակը այն բանին, ինչ ուզում էր արքան, ասաց. «Չեիրք Է չափից դուրս արիությունը, արքա: Չե՞ս տեսնում, թե ինչ փորձանքի մեջ մենք կարող ենք ընկնել: Ի վերջո, մտածիր սեփական փրկության մասին»: Ասելով նման մի բան ու դրանից էլ դեռ ավել՝ նա, սակայն, չկարողացավ համոզել արքային ու մեկնեց նրա հրամանը կատարելու, իսկ արքան այդ ընթացքում, բանի որ իրեն փախչել չէր կարելի ավելի շուտ, բան կապահովի այդ փախուստը: Եվ ահա Պուպակի խորհուրդներին հակառակ նա կրկին հարձակվեց թշնամիների վրա և, սպանելով նրանցից ոմանց ու մյուսների վրա էլ վախ տարածելով, օգտվեց պահից և բարձրացավ մի բլրակի վրա, ուր հասան նաև մի քանի այլ հռոմեացիներ, որոնցից առաջ ընթանում էր Յովհաննեսը, որին, որպես եղբոր տղա, հետագայում նա պատվեց պրոտոսեվաստոսի պատվով: Այս կերպ փրկվելով՝ նա ընդհատեց հետագա հարձակումները, մանավանդ որ նրա ձին արդեն փրկվել է լրիվ հալից ընկել էր: Ինչ վերաբերվում է դոմեստիկոս Յովհաննեսին, ապա ողջ այն ժամանակահատվածում, բանի դեռ արքան մարտնչում էր թշնամիների դեմ, նա հետևում էր մտում՝ վախճանալով, որ տարբեր կողմերից մեծ քանակությամբ թշնամիների հարձակման պայմաններում նա առանց որևէ օգնության չմաս ու չընկնի նրանց ձեռքը: Իր անձնական անվտանգության մասին հոգալով՝ նա հորինեց բարեպատեհ մի բան, ասելով, թե այն տեղը, որտեղ նա կանգնած է, օգտակար է ամենից շատ և արքային օգնության եկող զորքերը պետք է հավաքվեն հենց այդտեղ: Այս կերպ հետ պահելով ոչ քիչ բանակությամբ ռազմիկներ, որոնք ճամբարից շտապում էին արքայի օգնության՝ նա նրանց պահպանության տակ անվտանգ էր մնում: Այստեղ արդեն հռոմեացիներին ու մնացած հռոմեացիները սկսեցին մեղադրել արքային ու այդ մեղադրանքները մինչև հանդգնության հասցրին, իսկ ես, ամեն անգամ, երբ մտածում եմ այդ մասին, զարմանում եմ, թե ինչպե՞ս պատահեց, որ արքան այդ օրը այդքան վտանգների մեջ ոչ սպանվեց և ոչ էլ նույնիսկ վիրավորվեց: Նրա համա՛ր էր արդյոք նա բարբարոսներին այդքան անհաղթելի թվում, որ, ինչպես նախկինում տեղի ունեցած հերոսական ընդհարումներում նրանց իր արիության օրինակներն էր տալիս, թե՛ նրանց պահպանում էր աստվածային նախախնամությունը, որը միայն իրեն հայտնի եղանակներով անում էր այդ, ես չեմ ուզում որոշել այդ հարցը: Կասեմ միայն իմ կողմից մի բան, որ նման արարքների հավանությունն ես չեմ տալիս: Այս կերպ ես չեմ կարող հավանություն տալ նաև Ալեքսանդրի (Յուլիանոսի) տեղության արքա Ալեքսանդր III Մեծը – Մ.Յ.) ծայրահեղ քաջությանը, երբ նրա հաջողությունը դիտարկում եմ պատահականություններից անկախ ու տեսնում եմ նրա երիտասարդական տարիքի պոթենցիալները: Երիտասարդությունը, սակայն, մի անհաղթահարելի բան է, իսկ երբ դրան միավորվում են նաև ուժն ու ամրությունը, այն ընդհանրապես անհաղթահարելի է դառնում, բայց այդ մասին թող քան մեկն ասի ու մտածի ինչպե՞ս ուզում է: Եվ այսպես, երբ արքային շրջապատողները նրան հանդիմանում էին, նա ասաց. «Այժմ բանն այդ չէ: Այս պահին մեզ պետք է մտածել, թե ինչպես անենք, որ այս օրը մեծ քանակության հռոմեացիների համար կործանարար չլինի, բանգի թշնամիները շատով են գալիս ու բոլորն էլ մեր հետևում են»: Ասելով այդ՝ նա հարմար գտավ, որ ռազմիկների մի մասը դարան մտնի մոտակա կիրճում հետևից եկող հռոմեացիներին օգնելու նպատակով, իսկ մյուսներն էլ դանդաղ բայով դեպի ճամբար մեկնեն: Այդպես էլ արվեց: Այդ ժամանակ արքան իր մոտ գտնվող փոքրաթիվ բանակի մարդկանցով առաջ գնաց, իսկ Նիկողայոսը, որի մասին արդեն ասել եմ, մնաց հետևում՝ դարան մտնելով երկու ջոկատներով, որոնք իրեն էին տրվել պարսիկների առաջխաղացումից դեռ առաջ: Արքան, սակայն, այնքան էլ առաջ չգնաց, երբ հանկարծ, անցնելով մի կիրճի մոտով, տեսավ իր վրա հարձակվող պարսիկներին և հետևյալ հրահանգը տվեց: Ինքը փոքրաթիվ բանակությամբ մարդկանցով մնաց կիրճի այս կողմում, իսկ մյուսներին հրամայեց անցնել այն և հասցնալ նետով թշնամիների վրա: Հազիվ էին սրանք հանդիպել բարբարոսներին, երբ սկսվող գործի մասին իմացան նաև դարանում գտնվողները և օգնության շտապեցին: Այստեղ Նիկողայոսը, որ մասին ասվեց, որ պարսիկի հարվածից նիզակով, սակայն չկարողացավ նրան տապալել թամբից, բանի որ հարվածը, անհաջող դիրքից հասցվելով՝ ներքևից, այնքան էլ ուժեղ չեղավ: Յետո, որպեսզի երկար չզբաղվի թշնամիներին հետ մղելով, արքան հրամայեց իրեն շրջապատողներին ինչքան ուժ ունեին պանային դեպի կիրճը, սակայն ներս չմտնեին, այնպես որ պարսիկները, տեսնելով նրանց, աննկատ նահանջեին: Այդ ժամանակ արքային հասան նաև Գորդոնի կողմից առաջնորդվող նետածիվները, որոնց նա, ինչպես ասվեց, օգնության էր ուղարկել հետ մնացող հռոմեացիներին: Այդ նետածիվների հետ միասին արքան կրկին նետով թշնամիների վրա, սակայն սրանք, հակառակ սպասումների, հետ շրջեցին ձիերին և սկսեցին փախչել: Այդ ժամանակ, նայելով այդ փախչողներին, նա շրջապատողներին ասաց. «Չվարդությունը մի կողմից, բանգի ճամբարից մեզ օգնության են գալիս» և, բանի որ ոմանք չհավատացին նրա խոսքերին, ավելացրեց. «Պարսիկները այս աստիճան հաաչաքս մեզ թիկունք ցույց տվեցին ոչ այն պատճառով, որ նրանց վախն է բռնում: Մինչ այս մենք թույլ էինք նրանցից, բայց իման նրանք փախչում են, կարծում են, այն պատճառով, որ տեսնում են այն, ինչ մենք դեռ չենք տեսնում»: Եվ այդ կանխագուշակությունը ճշգրիտ կերպով հաստատվեց, բանգի ճամբար զարկած հռոմեացիները, իմանալով, որ արքան դժվարին վիճակում է, արագորեն եկան նրան օգնության: Ասում են, որ այդ ժամանակ արքայական հորեղբայր, սեվաստոկրատոս Իսահակը, որը գտնվում էր ճամբարում, իմանալով ինքնակալի դրության մասին, այսինքն այն մասին, որ նա ծայրահեղ վտանգի մեջ է գտնվում, վազելով եկավ արքայական վրանի մոտ և, ներս մտնելով այնտեղ վարագույրներից կառուցված արշավային մատուռը, սկսեց սպասել, թե ինչով կավարտվի գործը, բանի որ մոտով պատրաստվում էր թագավորել: Այդ միտքը, ինչպես ասվեց է, վաղուց էր տիրում նրան: Սրա մասին, սակայն, առջևում այդ մասին՝ /8/ Արքան, ես կրկին վերադառնում եմ այն բանին, որի վրա կանգ առավ իմ խոսքը, այն բանից հետո, երբ ճամբարում գտնվող զորքը տեղ հասավ, ոգևորված նրա մեծաթիվությունից, անմիջապես սուրաց թշնամիների վրա և արիության շատ գործեր կատարեց, որից հետո կուռ շարքերով վերադարձավ ճամբար: Առավոտյան, նա ճանապարհ ընկավ: Այդ ընթացքում պարսիկները, որոնք ինչ-որ տեղ հեռում ճամբար էին գարկել, տեսնելով, որ հռոմեական զորքը տեղադրված է վատ մի վայրում, երկու կողմից հարձակվեցին նրա վրա և ծանր պարտության մատնեցին, այնպես որ հռոմեացիների կողմից շատ հետևակայիններ ընկան, որի պատճառը հետևյալն էր: Հռոմեական ճամբարում Կրիոտոպոս անունով հիանալի ռազմական ունակությունների տեր մի մարդ կար, որը այդ ժամանակ ղեկավարում էր հետևակայիններին: Առանձնանալով ճամբարից՝ նա մտածեց մարտի մեջ մտնել կրկնակուսի հետապնդող պարսիկների դեմ, սակայն, հաղթելով թշնամիների մեծաթիվությանը, ստիպված եղավ անապշտապ փախուստի դիմել և, գրկվելով իր ռազմիկների ոչ քիչ բանակությունից, հազիվ փրկվեց: Իմանալով այդ մասին՝ ինքնակալը իր ջոկատը հանձնեց եղբորը իր մյուս մոտիկների հետ միասին, իսկ ինքը փոքրաթիվ ռազմիկների գլուխն անցած, շտապեց օժանդակել զորքի տուժված մասին: Կանգնելով կենտրոնում՝ նա նրանց արիության կոչ արեց ու տարավ պարսիկների դեմ, սակայն սրանք, նկատելով այդ, խուսափեցին հռոմեացիների դեմ մարտից: Չնայած դրան՝ արքային ուժեղ կերպով հուզում էր այն միտքը, թե ինչպես ու ինչ միջոցներով բարոնացնի հռոմեական զորքի ոգին, բանի որ հետևակի հետ տեղի ունեցած այդ դեպքը աստիճանաբար սկսել էր թուլացնել այն: Իրոք, ոչ մի բան չի կարող ավելի կոտրել ոգին, բանի որ հետևորդները թափվող հայրենակիցներին արյունը: Ի վերջո, նա մեջքից՝ գոտկատեղից, հանում է մագաղաթը, որի վրա անուններով գրված էին բոլոր զնդերը, և նրանց հրահանգ է ուղարկում, թե ինչ պետք է անեն նրանք նման արեւոտայի դեպքերում, բանգի այդ ժամանակ հաստիքային ռազմիկների զգալի մասը, որոնք հրաժարվում էր ամեն օր մարտի մեջ մտնել թշնամիների դեմ, թողել էր շարքերը և, չմտածելով արքայի մեծաթիվ ցուցումների մասին, անցել բանակային գլուխակի շարքեր: Չնայած այդ օրը նրանցից շատերը դրա համար մարմնական պատիժներ կրեցին, սակայն մյուսներին դա որևէ կերպ հետ չպահեց այդ արարքը կրկնելուց: Հայտնի է, որ ով չափից շատ է կապված կյանքից, նա միշտ մոռանում է արիության մասին: Երբ այս կերպ հետևի շարքը կազմողները մշտապես գնում էին ու միանում նրանց, ովքեր առջևից էին ընթանում, մարտի ողջ ժամկետում ընկավ արքայի վրա և ճնշեց նրան, չնայած որ իր զինվորական փորձառությամբ նա հասցնում էր հետ մղել թշնամիներին և անվտանգ էր մնում: Յետո ոմանց թվաք, թե ավելի լավ է այդտեղ ճամբար զարկել և առաջ չգնալ, սակայն արքային այդ միտքը ընդհանրապես դուր չեկավ, բանի որ այդ պահին, երբ զորքի մեջ դեռևս հառնաշփոթ ու խռովություն կար, հռոմեացիների ավելի օգտակար կլինեք մարտնչել, բան մի քիչ սպասելուց հետո և նույնիսկ մյուս տարի, երբ նրանք հնարավոր է ավելի դժվար վիճակում հայտնվեին: Նա ասում էր, որ այդ պահին ավելի հարմար է հարձակողական պատերազմ վարել, բանի որ, եթե իրենց հաջողվի բշել թշնամուն, նրանք իրենց ուզած վայրը կընտրեն ճամբարի համար, այլ ոչ թե ինչ-որ մի նեղ տեղերում կանգ կառնեն: Ասելով այդ, չնայած ու տեսնում էր, որ բոլորը չէ, որ ընդունում են իր խոսքերը, բայց այնուհանդերձ, ճամբարին հետևելու համար թողնելով Չինկանդիային ու միսիսիային, ինչպես նաև Կրիոտոպոսին և շատ այլ հրամանատարների, ինքը ճանկեց արքայական դրոշը և իրեն շրջապատողների հետ միասին ինչքան ուժ ունեք նետվեց թշնամիների վրա: Նա զարնացրեց նրանց իր համառությամբ և ստիպեց փախուստի դիմել: Այստեղ էլ հենց սկսվեց փայլուն հետապնդումը: Կրկնակուսի հետապնդելով թշնամիներին՝ հռոմեացիները շատերին հենց տեղում պառնկեցին, իսկ մյուսներին էլ գերեցին, որոնց թվում նաև Փարկուսի՝ մի հայտնի պարսիկի, որը սեղանի շուրջը գավաթ էր մատուցում սուրբանին: Բարբարոսների զորքում գտնվում էր նաև ոմն Գալիան, որը սերում էր հռոմեացիներից, սակայն մեծացել ու դաստիարակվել էր Պարսկաստանում և հետո ինչ-որ կերպ այդ ժամանակ սատրապություն էր ստացել: Այդ օրը հռոմեացիները նրան ևս կյանքից զրկեցին և նույնիսկ ճամբար դարձան նրա կտրված գլխով, սակայն, բանի որ արդեն ուշ գիշեր էր, նա թողեց հետագա հետապնդումը և ավարով ճամբար վերադարձավ, որտեղ գտավ հռոմեացիների շփոթված և մեծ անկարգության մեջ,

մասամբ այն պատճառով, որ գումարը դեռևս եղբերավոր անասունների վրա էր գտնվում: Հետո նա արագորեն պտուղեց ճամբարում և ամեն մի գնդի իր համար տեղ հաստկացրեց: Ընդ որում շատ ռազմիկներ ստիպված եղան թևեղ ծիծերի վրա, բանի որ տեղի նեղության պատճառով որևէ հնար չկար իջնել դրանցից: Այսպես նրանք անցկացրին այդ գիշերը, իսկ երբ արեգակը նայեց երկրին, արբան գորթի մեջտեղն եկավ և, զորք դեկավարող զորավարների սովորության համաձայն, ասաց. «Զաջարի ռազմիկներ, ես կոչ եմ անում ձեզ արհուրյան ոչ թե այն պատճառով, որ ձեզ մոտ վախկոտություն կամ փոքրզորություն եմ նկատում: Հռոմեացիներ իր արդյոք պետք է այդքան ընկնեն ու գետին գզվեն հայրերի փառք: Ոչ, ես միայն հրամանատարի պարտականությունն եմ կատարում և ուզում եմ ապագայում ձեզ անվտանգության մեջ դնել, բանզի անարդար կերպով վրա հասնող աղետը կարող է խռովել նույնիսկ արիական բնույթը: Եվ ահա ուրեմն, ընկերներ, իմացեք, որ այս օրը մենք պետք նախկինի մի ավելի կարևոր մարտի մեջ մտնենք: Դա կլինի վերջին ու ավարտական մարտը: Դրա համար էլ մեզ պետք է լավ պաշտպանվել, ինչպես հանուն նախկին սխրագործությունների, այնպես էլ այն բանի, որ գետին չգցենք մեր արհուրյունը, որն արդեն ապացուցված է մեր գործերով, և լինենք մեղավորը մեր մեծ օգուտի, բանզի նախկին անհաջողությունը սովորաբար ուղղվում է հաջորդող հաջող գործով: Դրա համար էլ, որպեսզի այնպիսի մի բան չլինի, սիրելիներս, բանզից յուրաքանչյուրին պետք է ըստ հնարավորինս կարգը պահել՝ լավ իմանալով, որ, երբ մարտավարության կանոնները մեր կողմից կպահպանվեն խիստ կերպով և ամեն մեկը կօգնի մյուսին, մեզ կմնա միայն հաղթելը, մեր փառքը կամրապնդվի և անպատճառ կանցնի սերունդներին, իսկ եթե ընդհակառակը, մեր շարքերում փոխադարձ անհավաստություն և բաժնում կլինի, վստահ եղեք, որ թշնամիները հեշտությանը կհարձակվեն մեզ, բանզի, եթե փլեք պարսպի մի մասը, թշնամիները առանց դժվարության ներս կմտնեն, նույնը կարելի է ասել նաև ճամբարի մասին: Ոչ առանց նպատակի է, սակայն, որ հները հորինեն եմ դարաններ և գնդի կարգեր, առաջապահ մասեր, աջ ու ձախ թևեր, շարքերի հավասարություն և զինվորական ջոկատների միաձև զինվածություն, բանզի ճամբարը դա նույն բաղաբն է ու այստեղ ևս պետք են դարպասներ, պարիսպներ, խանդակներ և քաղաքին պետքական այլ բաներ: Այդ մեզ այժմ ևս պետք է դրանցով զինվել, մանավանդ որ մենք հիմա թշնամական հողերում ենք և հռոմեական սահմաններից հեռու ենք թափառում»: Անելով այդ՝ արբան շարքե իր գորթը և այն ուղիղ դեպի լիճը տարավ, որը հնում կոչվում էր Սկլերոս, իսկ այժմն հայտնի է Պունգուիս «Համառոտ պատմություն», գիրք 2, մաս 7, 8):

«Այդ նահանգի ժամանակ, բանի որ թշնամիները դարաններ էին դրել և սկզբից զբաղեցրել էին նեղ անցումները, ավելի ուժեղ ընդհարումներ տեղի ունեցան, բան առաջ, սակայն նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.3.**) հաղթահարեց այդ դժվարությունները, չնայած ոչ առանց դժվարության, և վերադարձավ արբայանիստ բաղաբն» (Սիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմնենոս», գիրք 1, մաս 2):

³⁸⁶⁵ «/9/ Հասնելով մի վայրի, որտեղից սկիզբ է առնում Մենաղորդը և կարծելով, թե գտնվում է արդեն հակառակորդի գործողություններից դուրս վայրում, իսկ տեղանքը լիքն էր ջրերով ու իրենից մարդու հայացքի համար անտեսելի տեսարան էր ներկայացնում, արբան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.3.**) ցանկացավ իր դժվարությունները բաղցրացնել որսով: Հրադելով դրանով՝ հեռվում՝ անտառի մոտ, նա նկատեց ինչ-որ մի շարժում, սակայն տարածության մեծության պատճառով չկարողացավ հասկանալ, թե ինչ է այդ, մինչև որ նա շքախմբից ոմանք չիմացան ու չլսեցին, որ այնտեղ մեծ տարածության վրա շատ մարդներ են խփված և աղմուկը ծիրերից է գալիս, որոնք ազահաբար խոտ են պոկում, իսկ այդ ծիրերը պատկանում էին մարդկանց, որոնք նստած էին վախկոտներում: Այստեղ արբան անմիջապես հասկացավ, որ դրանք պարսիկներ էին, և կոչեց նրանց ցեղը՝ ավելացնելով, որ այդ ցեղի ղեկավարը ոմն Ռաման է և նրանք, ըստ սովորության, հարձակվել են հարևան հռոմեացիների վրա, իսկ այժմ էլ, թալանից հետո ծանրացած ավարով, վերադառնում են իրենց տեղերը: Դրա համար էլ, իր ռազմիկներից առանձնացնելով բավարար բանակությանը մարդկանց, նա նրանց անմիջապես հետապնդման ուղարկեց՝ ինքը բարձրանալով մի բարձրադիր վայր ու կանգ բռնելով այնտեղ փոքրաթիվ մարդկանց հետ միասին, որպեսզի դիտի այդ տեսարանը: Այդ ընթացքում պարսիկները պատրաստվելով ճանապարհի ընկան, սակայն, հենց որ նրանք տեսան, որ հռոմեացիները սկսում են հասնել իրենց և ցրված առաջ են գալիս, անմիջապես էլ դեմքով շուռ եկան դեպի նրանց ու կանգ առան, իսկ երբ առաջինները հարձակման անցան, նրանք թիկունք դարձրին: Այդ ամենը կրկնվեց շատ անգամներ և հռոմեացիները ի վերջո հոգնեցին՝ թողնելով հետապնդումը և մտադրվելով հետ դառնալ: Հասնելով այդ՝ արբան, որը, ինչպես ասացի, կանգնած էր բարձրադիր վայրում ու դիտում էր տեսարանը, անմիջապես, առանց զրահի և ինքան ուժ ունեն, առաջ նետվեց, իսկ պարսիկները, տեսնելով, որ հռոմեացիները արշավանքից մեծապես թուլացել են և ցրվել են, իսկ մնացածներն էլ քիչ են, սկսեցին շրջապատել նրանց և, իհարկե, ծայրահեղ պարտության կմատնեին, եթե արբան իր հայտնվելով նրանց անակնկալ չազատեր վտանգից: Առանց կանգ առնելու հետապնդելով պարսիկներին, սակայն՝ նա շատ ժամանակ վատնեց ու դրա համար էլ, նկատելով իր ծիւ ուղեկցությունը, կանգ առավ և սկսեց սպասել, մինչև իրեն մեկ այլ ծի կբերին, որը ավելի լավն էր վազքի հարցում և իր արագության համար Ագրիմոն էր կոչվում: Միաժամանակ հռոմեացիներին, որոնք առանձին-առանձին ու ցրված հետևում էին նրան, նա հրամայեց ավելի արագ առաջ սլանալ ու չթուլացնել եռանդը, սակայն նրանցից ոմանք, երկարատև հետապնդումից հետո տեսնելով, որ այն անարդյունք և որ տեղանքը, ուր նրանք հասել են, դատարկ ու անանցանելի է, հետ դարձան: Այդ ընթացքում արբան հանդիպեց իր եղբորորդի Անդրոնիկոսին (**Բյուզանդական կայսրության ասպազա կայսր Անդրոնիկոս I-ին – Մ.3.**), որի մասին շատ անգամ է ասվել վերևում և որը այժմ սլանում էր թշնամիների վրա: Հանդիպելով նրան՝ նա նրանից ուժով խլեց ծիւ և, ցատկոցով նրա վրա, հրամայեց, որ Անդրոնիկոսը մնա տեղում ու սպասի ինչպես կանգնած Ագրիմոնի, որպեսզի շուտով բերի այն, վերցնի ու նրա վրա հեծած մարտի սլանա, իսկ ինքն էլ նետվեց հակառակորդի վրա: Այդ ընթացքում պարսկական զորքը բաժանվեց երկու մասի: Մի մասը՝ առաջնայինը, կազմված էր հեծելազորից, որում, սակայն, հեծյալները ծիրերի վրա չէին, այլ հետևում էին դրանց ամբողջով, իսկ մյուսը նրանց էր հետևում ու պատրաստ էր դիմադարձ կանգնել հռոմեացիների հարձակմանը: Հաշվի առնելով, սակայն, որ հռոմեացիներից ոչ մեկը ոչ մի տեղ չէր երևում, պարսիկները ուրախացան, խառնվեցին իրար մեջ և մտածեցին հետևից ընթացող հեծելազորի հետ մի ամբողջում խառնվել: Այդ պահին նրանք հանկարծ տեսան, որ իրենց վրա է սլանում արբան՝ հռոմեացիներից միակը, որը զրահավորված չէր, և ամբոխով դարձան նրա դեմ՝ լարելով աղեղները և ոգևորելով մեկ-մեկու: Արբան, սակայն, հերոսի կերպար ընդունեց ամեն մի արհուրյունից ավել ու հասկանալով, որ թշնամիները չեն կարող շրջապատել իրեն, բանի որ մարտի վայրը երկու կողմից էլ փակված էր խիտ բուսականությամբ, որը խանգարում էր նրանց այդպես վարվել, ընդհարվեց նրանց հետ և շատերին խոցեց թորով, իսկ մյուսներին էլ փախուստի մատնեց: Այդ բարբարոսությունից մեկը, չհամարձակվելով բացահայտել նկնել արբանի դեմ, ընկավ գետին և կարծես կպավ հողին, բայց, հենց որ նկատեց, որ արբան առաջ սլացավ, հետևից նրա վրա նետ արձակեց ու կպավ ոտքի այն մասին, որտեղ թաթից դեպի ազդր բնական դուրսցցվածություն կա: Նա պատրաստվում էր մեկ այլ նետ ևս արձակել, սակայն արբան, կանխելով այդ, ծանկեց նրան մագերից և կենդանի ճամբար քաղչ տվեց: Ծանապարհին նա հանդիպեց Անդրոնիկոսին, որը, երբ նրան բերեցին արբայական ծիւ, հեծնեց այն ու սլացավ պարսիկներին վրա: Զանի որ նա զինված չէր, արբան երկար համոզում էր նրան առաջ չանցնել, սակայն, չկարողանալով համոզել նրան, բանի որ սա ևս աննախադեպ բազմություն էր տիրապետում և ապրում էր մարտերով, հիմնադիր գործում էր նիզակով ու վահանով, չնայած և այս, և մյուսը իրենք չէին, այլ հայտնի անձանցից էին վերցված, նրան բաց թողեց, իսկ ինքը շարունակեց հետադարձ ծանկան ու միացավ հռոմեական մնացած զորքին: Այստեղ նրանք սկսեցին հարցնել, թե ինչ եղավ մարտի ժամանակ, երբ նա միայնակ ելավ բարբարոսների դեմ, ուզում էին իմանալ թշնամիների պարտության մասին, այն հակառակորդների մասին, որոնք, ինչպես ասվեց, նա տեղում պառկեցրել էր, սակայն արբան, փարատելով չնչին ինքնագովի մասին կասկածները, ոչ մի բան չպատասխանեց, բանզի բանը տեղի էր ունեցել բոլորի աչքի առաջ և, լաված լինելով ոչ այնքան բարենպաստ տրամադրված անձանց կողմից, կարող էր այլ կերպ մեկնաբանվել: Փոխարենը նա անմիջապես հրամայեց իր վերքը բուժել, որպեսզի բորբոքում չլինի ու իր հետ որևէ վատ բան չպատահի: Ընդ որում՝ ինչպատկության արժանի մի բան եղավ: Զանի որ այդտեղ արբանի բուժելու համար ոչ մի հարմար բան չկար, ասպա ռազմիկներից մեկը բաշեց դանակը և արդեն ուզում էր մարմնի մի մասը կտրել, դրանով ծածկել դեռ տաք վերքը ու այդ կերպ առնել բորբոքման եմը, սակայն արբան, այդ մարտի շնորհակալություն հայտնելով, արգելեց այդ անել, այլ հրամայեց վազքից հոգնած մի ծիւ ուղե մի շերտ կտրել ու դնել վերքի վրա: Այստեղից նա շարունակեց երկար ճանապարհը և կենդանի ճամբար ժամանեց, որը տեղակայված էր Մենաղորդի ակունքներում, որտեղ սարի ստորոտում գտնվող բարերից, կարծես նախկին երանկներից, արդուներով հարուստ մի վայրից ջուր էր հոսում և, լցվելով հարակից վայրը, սկզբում լիճ էր առաջացնում, իսկ հետո, խորը հունը լցվելով, գետ դառնում: Այդ ընթացքում Անդրոնիկոսը, ինչպես վերևում ասվեց, առաջ տուրալով ոչ մի բան չարեց, այլ միայն մեծաթիվ ծիր բռնեց, որոնք պատկանում էին այն թշնամիներին, որոնք սպանվել էին արբանի կողմից: Այդ ամենն այդպես եղավ: Դրանից հետո արբան ուղղվեց դեպի Բյուզանդիոն և, ժամանելով Բյուզանդիա, այնտեղ բնակեցրեց, ինչպես վերևում ասվեց, Ֆիլոմելիոնում ազատված հռոմեացիներին, որոնց համար հող խնդրեց վանքերից և նույն այդ վայրում Պյուղե կոչվող ամրոցը կառուցեց...: /11/ Որոշ ժամանակ անց դրանից հետո արբան

կրկին արշավանք ձեռնարկեց պարսիկների դեմ և, հասնելով Ռինդակեց գետին, սկսեց պատրաստվել Իկոնիայի պաշարմանն ու շրջակայքի ամայացմանը, սակայն, չէր հասցրել դեռ նա շարժել զորքը այդ վայրից, երբ նրա մոտ խաղաղության խնդրանքով եկան սուլթանական դեսպանները: Այդ դեսպանախմբի ղեկավար Նշանակված էր Սոլիման անունով մի մարդ, որը պարսիկների մեջ մեծ ազդեցություն ուներ, որը փորձված էր շատ պատերազմներում և վաղուց ի վեր իր տիրակալների կամակատարն էր, դեռ այն ժամանակներից, երբ, ինչպես պատմել են, ընդհարվելով հռոմեացիների հետ, գլխովին ջարդվել էր Կալոգրիեյան բլուրների մոտ: Այդ դեսպանախմբի առաջարկը կայանում էր հետևյալում: Պարսիկները հռոմեացիներին էին տալիս Պռակսան և այն ամենը, ինչ վերջերս վերցրել էին նրանցից ու դրանով իսկ խաղաղություն է կնքվում պարսիկների ու հռոմեացիների միջև: Այդ պայմաններում արքան չեղյալ հայտարարեց պատերազմը և վերադարձավ Բյուզանդիոն» (Ռովիանես Կիսամոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 2, մաս 9, 11):

³⁸⁶⁶ «Սա Ջագիրաթ իբն Օմարին մերձակա բերդ է և մինչև օրս պատկանում է Բաշնավի բորդերին: Հիշքի 540 թվականին այթաբեյը (**Չանգյանների այթաբեյություն հիմնադիր այթաբեյ Չանգին – Մ.Ֆ.**) իրավայել էր Չան-Էդ-Ղինին գորք ուղարկել այս բերդը պաշարելու: Երբ նահատակը սպանվեց, պաշարումը վերացավ և պաշտպանները նեղությունից ազատվեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի այթաբեյների պետության):

«Արաբների 540 թվականին Չանգին (**Չանգյանների այթաբեյության հիմնադիր այթաբեյ Չանգին – Մ.Ֆ.**) բանակ ուղարկեց Փանակ բերդի դեմ, որը Ջագիրայի Կարդուլում էր և կոչվում էր իբն Օմար: Այս ամրությունը, որ Տիգրիսի վրա էր, զբաղեցվել էր Բաշնավի բորդերի կողմից, որոնք տիրում էին նրան 300 տարվա ընթացքում» (Բար-Յերեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸⁶⁷ «Հիսն-Էնֆի տիրակալ Ղարա-Արսլանը (**Հիսն-Էնֆի Արտուկյանների էմիրության էմիր Ղարա-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) ներխուժեց Տուշարդին, որը մի ժամանակ պատկանում էր նրա հորը (**Հիսն-Էնֆի Արտուկյանների էմիրության էմիր Ղարա-Մուսին – Մ.Ֆ.**), սակայն վերջինս տիրել էր Չանգին (**Չանգյանների այթաբեյության հիմնադիր այթաբեյ Չանգին – Մ.Ֆ.**): Եվ ահա այժմ մեծաթիվ զոհերից հետո նա հաստատվեց այնտեղ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 4):

³⁸⁶⁸ «Իսկ հետո ահա թե ինչ եղավ այդ օրը: Գիշերը ֆրանկները եկան ու անկապտ մազլցեցին բաղաբի պարիսպներով վեր: Երբ մահմեդականները լսեցին շեփորների ձայները, նրանք հասկացան, որ ֆրանկները տիրել են պարիսպներին և նրանց սարսափ պատեց: Դրանից հետո նրանք նետվեցին փրկություն որոնելու աշտարակներում և բաղաբի ամրություններում՝ միաժամանակ օգնության խնդրանքով սուրիանդակ ուղարկելով տիրակալի (**Չանգյանների այթաբեյության հիմնադիր այթաբեյ Չանգին – Մ.Ֆ.**) մոտ: Արդյունքում բոլոր կողմերից հսկայական բանակությամբ ռազմական հավաքվեցին, որի արդյունքում ֆրանկները կարողացան բաղաբում մնալ միայն 5 օր: Երբ նրանք տեսան, թե թուրքերի ինչ մեծ բանակություն է հավաքվել, նրանք ահաբեկվեցին և պատրաստվեցին փախուստի: Իրենց հերթին բաղաբի բրիտանյանները, երբ տեսան իրերի նման դրությունը, ևս մահմեդականների նկատմամբ վախով լցվեցին և ելան, որպեսզի փախչեն բաղաբից: Հենց որ նրանք բոլորը դուրս եկան, սրեկան, թուրք ռազմիկները տեսան նրանց և հապճեպ շրջապատեցին: Մարտերը, որ սկիզբ առան դրանից հետո, շարունակվեցին շաբաթ երեկոյից մինչև կիրակի օրվա երրորդ ժամը: Արդյունքում ֆրանկները պարտություն կրեցին և դիմեցին փախուստի: Ինչ վերաբերվում է տեղական բրիտանյաններին, ապա այս օրվանից սկսած մինչև այժմ նրանք գտնվում են գերության մեջ, ընդ որում նրանց ներկա վիճակն ավելի ծանր է, քան այն վիճակը, որում նրանք գտնվում էին մինչև այս ամենը» (Մար Սիմոն «Հիշատակարան 1149 թվականի»):

«5/ Իմանալով, որ Չանգին (**Չանգյանների այթաբեյության հիմնադիր այթաբեյ Չանգին – Մ.Ֆ.**) սպանված է, ֆրանկները հավաքվեցին և Երիստոսի 1146 թվականին հոկտեմբերին ժուլինի (**Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.**) ու Եստունի տեր Բալդուինի գլխավորությամբ ելան Եդեսիայի դեմ: Ընդհիվ մի բանի հայերի հետ պայմանավորվածության, որոնք պահպանում էին պարիսպը, գիշերը հետևակայինները աստիճանների օգնությամբ վեր մազլցեցին ու գրավեցին երկու աշտարակներ: Այդ ժամանակ թուրքերը պատսպարվեցին միջնաբերդում, իսկ առաջվոյան կողմ դարպասները բացեցին և ժուլինը մտավ բաղաբ: Իրենց հերթին թուրքերը մարդ ուղարկեցին Չայեպ և Մոսուլ: Ֆրանկները, որ բաղաբ էին մտել հոկտեմբերի 26-ին՝ երկուշաբթի օրը, 6 օրվա ընթացքում որոշում էին, թե ինչպես տիրեն միջնաբերդին, դրա համար էլ թուրքերը կարողացան տարբեր տեղերից մորեղի նման անթիվ գորք հավաքել: Տեսնելով նրանց՝ ֆրանկները անհանգստացան, վախեցան և, լինելով անօգնական, վատ բան մտածեցին: Նրանք հավաքեցին այդ դժբախտ բաղաբի բոլոր բնակիչներին և ուժով ստիպեցին գալ իրենց հետ՝ ենթադրելով, թե կկարողանան խուսափել անթիվ թուրքերից, որոնք շրջապատել էին իրենց: Նրանք չէին էլ մտածում, թե ի՞նչ կերպ պետք է դիմադրեն թուրքերին բաց դաշտում, եթե ուժ չունենին այդ անել նույնիսկ պարիսպների հետևում: Նրանք ուժով հանեցին դժբախտ բնակիչներին և, կեսգիշերվա երկրորդ ժամին ելնելով դարպասներից, կրակի էին եկեղեցի տները: Տեսնելով այդ՝ դժբախտ ժողովուրդը սկսեց արդյո՞ք և երջանիկ համարել նրանց, ովքեր մինչ այդ մահացել էին և չէին կարող տեսնել ոչ ֆրանկական կրակը, որը լափում էր իրենց տներն ու գույքը, ոչ էլ իրենց վրա կախված թուրքական սուրը: Երբ նրանք հասան բաղաբի դարպասներին, սեղմվեցին ֆրանկ ռազմիկների կողմից և Եդեսիայի բնակչության մի մեծ մասն ու նրանց կենդանիները ճգմվեցին՝ մեծացնելով գոհվածների թիվը: Իրենց հերթին թուրքերը միջնաբերդից հարձակվեցին նրանց վրա, որոնք ծերության կամ այլ պատճառով մնացել էին եկեղեցիներում և այլ վայրերում ու սպանեցին նրանց: Նրանք, ովքեր խուսափեցին այս ամենից, ֆրանկների հետ ելան, սակայն շրջապատվեցին թուրքերի կողմից, որոնք նրանց վրա բարակ նետերի իսկական մի կարկուտ տեղացին՝ մահացու խոցելով: Ծակատամարտից հետո, որը տևեց մինչև երեկոյան ժամը 6-ը, նրանք առաջացան ճանապարհով, որը ծիփում էր արյունից: Այդ ժամանակ այն արգահատելի ֆրանկ հեծյալները, հասկանալով, որ չեն կարող փրկել բնակչությանը, դիմեցին հապճեպ փախուստի, իսկ թուրքերը հետապնդեցին նրանց: Հետևակայինները մտադրվեցին պատսպարվել մոտակա մի ավերված ամրությունում և դժբախտ բնակիչները գնացին նրանց հետ: Այդ ժամանակ երկիրը ցնցվեց տեղի ունեցած նախճիրի սարսափից, բանգի, ինչպես մանգաղը կամ կրակն է ուտում հարդը, այնպես էլ սուրն ընկավ բրիտանյանների վրա: Զահանաների, երեցների, վանականների, երևելի ու սովորական մարդկանց դիակները պառկած էին իրար կողքի, բայց, եթե նրանց մահը սարսափելի էր, ապա դա այնուհանդերձ ազատում էր նրանց այն տանջանքներից, որոնք բաժին հասան կենսական մնացածներին այն բանից հետո, երբ սրանք կենդանի ընկան թուրքերի ձեռքը, բանգի սրանք, հանելով մարդկանց շորերն ու կոշիկները, ստիպում էին կանանց ու տղամարդկանց մերկ վիճակում և ձեռքերը մեքենների հետևում վազել իրենց ձիերի կողքից, իսկ դրանից հետո էլ նրանք սպանում էին բոլոր նրանց ու թողնում ճանապարհին, ովքեր հոգնած այլևս չէին կարողանում գնալ: Ահա այս կերպ այս մարդիկ վայրի զազանների կերակուր դարձան ու կործանվեցին, նրանք դարձան վայրի թռչունների կեր ու տանջանահ եղան: Օղը աղտոտված էր դիակների հոտով, իսկ Ասորեստանն էլ լցվեց գերիներով: Ֆրանկ հեծյալների զգալի մասը գոհվեց, սակայն այդպես էլ չգտան Եստունի տեր Բալդուինի մարմինը: Իր հերթին դժբախտ ժուլինը պատսպարվեց Ասամոսում, եպիսկոպոս Վասիլը փրկվեց փախուստով, իսկ հայ եպիսկոպոսը այլոց հետ միասին բռնվեց: Ֆրանկների մի մասը հասավ մինչև Զոքեբա ավերված ամրոցին և, որպեսզի փրկի կյանքը, մարտի մեջ մտավ հետապնդող թուրքերի դեմ, իսկ երբ երեկոն իջավ, թուրքերը հետ դարձան, որպեսզի թալանեն: Բանը նրանում էր, որ ողջ դաշտավայրը լցված էր ավարով՝ ոսկով ու այլ բարիքով, որը դժբախտ բաղաբում կուտակվել էր բազում սերունդների կողմից, իսկ այժմ էլ, ելնելով ֆրանկների հետ միասին, մարդիկ ամեն ինչ իրենց հետ էին վերցրել, բայց հետո, սրի սպառնալիքի տակ, լքել էին դրանք: Երբ թուրքերը հեռացան, այն ավերված ամրոցում պատսպարվածները գիշերով ելան ու փախան Սամոսատ: Այդ ժամանակ մոտ 30.000 հոգի գոհվեց, ինչպես առաջին, այնպես էլ երկրորդ պաշարման ժամանակ, 16.000 հոգի գերվեց ու փրկվեցին միայն 1.000 հոգի: Ոչ մի կին կամ երեխա չփրկվեցին, բանգի նրանք կամ սպանվեցին, կամ էլ գերեզմարվեցին: Եդեսիան սկսեց նմանվել անապատի...: /7/ Չանգիի սպանությունից հետո Երիստոսի 1147 թվականին Եդեսիան լրիվ ամայացավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 5, 7):

«/427/ Ֆրանկներից ամեն մեկը նստել էր իր երկրում և հանգիստ ապրում էր, իսկ Ռոմիայի տեր ժուլին կոմսը (**Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.**) տանջվում էր Ռոմիայի համար, բայց չէր կարողանում որևէ բան անել: Երբ նա լսեց Չանգիի (**Չանգյանների այթաբեյության հիմնադիր այթաբեյ Չանգիի – Մ.Ֆ.**) սպանության մասին, շատ ուրախացավ, կարծելով, թե մահմեդական կուսակալների և գործադրականատարների միջև պառակտումն ու խռովությունն կառաջանա, և նրանք հոգ չեն տանի Ռոմիայի մասին: Նա օգնության համաձայնություն ստացավ Եստունի և Սարաշի տեր Բադդուինից, որը պատրաստություն տեսավ նրա հետ և խոստացավ օժանդակել ու օգնել նրան: Անտիոքի իշխան Պուատվինը (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցին – Մ.Ֆ.**), սակայն, դժգոհ էր երկուսից էլ և խիստ զայրացած էր նրանց վրա, որովհետև իրեն չէին հնազանդվում, այդ պատճառով էլ նա իրաժարվեց նրանց օգնել: Չանգիի սպանությունից հետո բառատուն օրում Բադդուինն ու ժուլինը գործի անցան և, իրենց գործերը հավաքելով Տյուբ բաղաբում, պատրաստվեցին արշավել դեպի Ռոմիա: Նրանք կարծում էին, թե գիշերով հավանաբար կկարողանան գրավել այն: Երբ Հայեղում գտնվող գորագույնները լսեցին նրանց հավաքի մասին, Ռոմիայի կառավարիչների մոտ սուրհանդակներ ուղարկեցին՝ ասելով. «Ահա, ֆրանկները հավաքվել են, բայց թե որ կողմ են պատրաստվում դիմել, չգիտենք: Մենք էլ ենք հավաքում մեր զորքերը և, եթե ուղղվեն ձեր կողմը, մենք նույնպես արագորեն կգանք: Ուշադիր եղեք և պահպանեցեք բաղաբը: Երդվեցրեք բրիտանյաններին և նրանցից պատանդներ վերցրեք»: Ստանալով իրամանը՝ բրիտանյաններից մոտ 50 հոգու՝ ճարտարապետների, արհեստավորների ու դարբինների, պատանդ վերցրին և բաղաբի բերդերում նրանց համար պատրաստեցին բոլոր անհրաժեշտ բաները: Առաջին գրավման երկրորդ տարվա հոկտեմբեր ամսի 27-ի կիրակի օրը օրինյալ ֆրանկները անսպասելիորեն հայտնվեցին և մինչև երեկ թաթնվեցին մի հովտում: Երբ մույժն ընկավ, բազմաթիվ խիզախ հետևակայիններ պատրաստվեցին և արևմտյան կողմից մոտեցան բաղաբի մատույցներին: Ընտրելով մի անկյուն, որտեղ պահպաններ չկային, նրանք անմիջապես մազլցեցին պարսպով և, պարաններ կախելով,

վեր բաշեցին սանտուզներն ու բարձրացրին իրենց ընկերներին: Նկատելով այդ, պահապանները մոտեցան տեսնելու, թե ովքեր են: Վերջիններս, ձեռքերը երկարելով ու բռնելով թուրքերից մի բանիսին, նրանց սպանեցին և պարսպից դուրս նետեցին: Ողբի ձայներից մեծ աղմուկ առաջացավ, իսկ ֆրանկները պարսպի վրա մեծածայն գոչյուն բարձրացրին և փառք տվին աստծուն: Հեռվում դարանակալած զինվորները կռահեցին և, ցատկելով տեղից, հեղեղի նման հորդեցին ու հասան քաղաք: զիջերվա ժամը երեքն էր՝ առաջին զիջերապահը: Նրանք իջան և բացեցին քաղաքի արևմտյան դարպասը, որ գտնվում է աղբյուրից վեր: Ֆրանկ հեծյալներն ու նրանց հետ եղող հետևակալիները ներս մտան: Ներխուժումից հետո այդ անմիտ թշվառները դադարեցին կռվել ու քաղաքը պաշտպանել բերդերում գտնվող մահմեդականներից՝ անցնելով տների կողողալուց և ունեցվածքների հափշտակմանը: Նույն զիջերը նրանք սկսեցին ջարդել լավ և վատ մարդկանց, մահմեդականների և քրիստոնյաների խառնությունից ու տների դռները՝ կողոպտելով եղած ամեն ինչ: Քաղաքում գտնվող մահմեդականները, տեսնելով հանկարծակի վրա հասած եղեռնագործությանը, շտապ վազեցին դեպի բերդերը, իսկ ովքեր գտնվում էին բերդերում, բացեցին դռները և նրանց հանգիստ ներս առան՝ երեխաների ու ունեցվածքի հետ միասին: Նրանք չկրկնեցին ֆրանկների վատ արարքը, որոնք առաջին գրավման ժամանակ փակեցին դռները՝ տեղիք տալով սոսկալի շնչահեղձության ու եղեռնի: Շատ մահմեդականներ էլ զիջերն իջան պարսպից և փրկություն գտան խառնում, որովհետև նրանց հետապնդող չկար: Երբ լուսացավ, կոմսը բերել տվեց ասորիների մետրոպոլիտին և պահանջեց, որ նա բաբաններ պատրաստի բերդերի մոտ տեղադրելու համար: Բաբանները բերին և տեղադրեցին: Ֆրանկները մոտեցան ներքին բերդին և թափով հարձակվեցին նրա վրա, բայց ոչինչ չկարողացան անել, որովհետև այն շատ բարձր ու ամուր էր, իսկ Վերին բերդի վրա չկարողացան հարձակվել, բանի որ այնտեղ մեծ ու հզոր բազմաթիւն էր հավաքվել: Եվ այսպես թշվառ քաղաքը վեց օր մնաց այս փորձանքի մեջ: Երբ ֆրանկները տեսան, որ քաղաքի բերդերից ոչ մեկը չեն կարողանում գրավել, իսկ թշնամիները շատանում և բոլոր կողմերից հավաքվում են, ընկան մեծ մտահոգության և վախի մեջ: Ուռհանցիները թուրքերի վախից ասեն երեկո հավաքվում էին ֆրանկների մոտ՝ Աբգարի վանքի շուրջը, որտեղ նրանք բանակ էին դրել: Շաբաթ օրը թշնամիների մոտից մի լրտես եկավ և ասաց ժուլիսին. «Հոգ տար բո անձի և բեզ հետ եղողների մասին: Ահա Հայեայի և Մաբուզի զինվորները, բազմաթիվ թուրքներն են ու զանազան ցեղերը, հասել և դարձան են մտել լեռներում: Վաղը նրանք ձեզ շրջապատման օղակի մեջ կառնեն: Նրանք պատրաստվում են ձեզ ընկնել քաղաքի ներսում և բոլորիդ կորստյան մատնել»: Երբ ժուլիսը լսեց այս բաները, նրա սիրտը վախ ընկավ: Նա գլուխը կորցրեց և չգիտեր ինչ աներ, բանի որ բազմաբանակ թուրք զորքերը հասել և բռնել էին հարավային դաշտն ու լեռները: Ֆրանկները որոշեցին զիջերով թաթուն դուրս գալ քաղաքից, որպեսզի բերդերում նստած մահմեդականները և հարավային դաշտում ու լեռներում գտնվող թուրքերը չկնատեն իրենց, սակայն ինչպե՞ս կարող էին բազմահազար մարդիկ, ձիերն ու անասունները առանց նկատվելու դուրս գալ մեկ դռնով: Եթե ցերեկով դուրս գային, իրենց վրա ուշադրություն կհրավիրեին: Այդ պատճառով էլ, սպասելով մոտավորապես մինչև զիջերվա ժամը երեքը, նրանք բացեցին քաղաքի հյուսիսային դարպասը, որ կոչվում է Ժամացուցի, և զինվորները սկսեցին դուրս գալ: Երբ ուռհանցիները, որոնք իրենց կանանցով ու երեխաներով հավաքված էին այնտեղ, նկատեցին այդ և տեսան, որ ֆրանկները մեկնում են՝ իրենց թողնելով լայնատես հայածիչների ձեռքում, սոսկացին, տագնապեցին և ընկան ահուդողի մեջ: Բաղաբում մեծ սուգ տիրեց՝ կանանց ու երեխաների լացով կոծով և դառն հառաչանքներով: Մայրը կանչում էր իր երեխաներին և նրան չէին արձագանքում, երեխաները գոռում էին, ընկնում այս ու այն կողմ՝ դառնալով լացով փնտրելով իրենց մայրերին, բայց նրանց չէին գտնում, նետվում էին դեռուղեն՝ մարդկանց, ձիերի և անասունների արանքը, տորոպելով, հրմշտվելով ու ջախջախվելով ձիերի և գրաստների սմբակների տակ, բայց ոչ ոք նրանց չէր բարձրացնում: Խավար և անկույս զիջեր էր: Բոլորը վազում էին դեպի Ժամացուցի դարպասը տանող փողոցով: Հինվորներն և զինակիրները, ձիերն ու գրաստները, տղաները, կանայք և երեխաները խառնախուռն առաջ էին շարժվում՝ հրմշտվելով ու անգթաբար ծգմելով միմյանց: Ընկնում էին անասունները, ջորիներն և գրաստները, որոնք կրում էին ֆրանկների կողմից քաղաքում կողոպտված ծանր բեռներն ու բազմաբանակ զարդեղենը: Երբ նրանք ընկնում էին, ոչ ոք ի վիճակի չէր կանգ առնել՝ նրանց բարձրացնելու կամ բեռներն արձակելու համար: Երեխաները ծգվում էին նրանց արանքում, տանջվում և ողբերգաբար հրաժեշտ տալիս կյանքին: Բոլոր փողոցներում բազմաթիվ ընկածներ կային՝ տղամարդիկ, անասուններ, կանայք, մանուկներ, ծնվերներ, որոնք անխղճաբար ոտակոխ էին լինում: Դե ոչ չկար, որ խղճար նրանց և ձեռք մեկներ: Այսպես տեղի ունեցավ նրանց տիրապետչական մեկնումը՝ թողած բարիքի առջև ու ինչեով լի տները, բաց դռները, վառվող ճրագներն ու հարդարված անկողինները: /428/ Երբ ֆրանկ զորքերը և նրանց հետ հեռացող բազմությունը ելան քաղաքից, հավաքվեցին խոստովանողաց տաճարի առջև գտնվող բուրգի, այսինքն՝ Ծգնավորների սյան շուրջը: Թուրքերը շրջապատման օղակի մեջ առան նրանց և, անձրևի տարափի պես նետեր արձակելով, սոսկալի կերպով խոցոտեցին շատերին: Ապա խառնվեցին ժողովրդին և մագործների նման սկսեցին կտորել նրան: Կացիների ձայն էր լսվում, կարծես անտառ էին հատում: Նախճիդ տեղի էր ունենում զիջերվա մթության մեջ, երբ քրիստոնյան թուրքից չէր ջոկվում, ֆրանկ զինվորները խառնվել էին ժողովրդին և նրանցից յուրաքանչյուրը վախից թաքցնում էր իր անձն ու խցկվում բազմության կենտրոնը: Ֆրանկ իշխաններն ու գործարհմանատարները կոչեցին հետևակալիներին և ողորմագին աղաղակեցին. «Հանուն Տիրոջ, դուրս եկեք ամբոխից և վանեցեք հակառակորդի ճշուճը»: Հեծյալները, իջնելով ձիերից, շրջապատեցին ժողովրդին և մացինն այրպեք: Վաղ լուսաբացին Բաղդուինն ու ժուլիսը ձի հեծան և դասավորություններ կատարեցին: Բաղդուինն անցավ ժողովրդի առջև, ժուլիսն սկսեց ընթանալ թուրքից, իսկ բոլոր հետևակալիները՝ բազմության աջից և ձախից: Նրանք մեկնեցին սուրբ Գևորգի տոնին՝ Նոյեմբերի 3-ի այդ չարագուշակ կիրակիի արշալույսին, և դանդաղորեն շարժվեցին Սամոսատի ճանապարհով, իսկ թշնամիները հազարներով ու անհամար բյուրերով միտում էին նրանց շուրջը: Ժողովրդից և զինվորներից շատերը վիրավորվեցին, սակայն հետևակալիները, որոնց շարքերում կային բազմաթիվ խիզախ նետածիզներ, հերոսաբար կանգնած, թույլ չէին տալիս, որ թուրքերը մոտենան ժողովրդին: Այսպես նրանք տառապալենով և մեծ վտանգի ենթակա առաջ էին շարժվում: Ո՛չ կարող է նկարագրել Ուռհայի խուճապահար ժողովրդի ցավագին և չափազանց ողբալի տեսքը: Արագ-արագ և բոքիկ ոտքերով բոլորը վազում էին քարերի, փշերի, տատասկների ու սրածայր մուխոտների վրայով: Նրանց ոտքերը ասես կտրատվում էին դանակներով և արյունն առատորեն հոսում էր նրանցից: Նրանք խռնվում ու հրմշտում էին իրար, սայթաքում և ընկնում էին, կոխկրտսում ու ծգվում էին մեկը մյուսին և իրենց վրա արձակվող բազմաթիվ նետերի վախից թաքնվում էին միմյանց թիկնակում: Մեկը վիրավորվում և ընկնում էր, մյուսը սրտապնդվում և վազում էր՝ փրկվելու հույսով: Մի ուրիշը ընկնում և փռվում էր՝ հայաքցն ուղղած դեպի արևելք, իսկ հետապնդողները վրա էին հասնում ու ոչխարի պես մորթում: Ոտաքոքիկ երեխաներն ու մանուկները տանջահար վազում էին տատասկների վրիժով և նրանց փափրիկ ոտքերը արյունոտվում ու ծակծկվում էին սուր փշերից: Նրանց լեզուները ծարավից կախ էին ընկել, երանները դառնացել էին հալվելի նման, իսկ ատամները՝ սևացել, ինչպես ածուխ: Նրանք հրմշտվում ու տորոպում էին բազմության մեջ, կոխկրտսում ձիերի սմբակների տակ, ջախջախվում ու չարաչար կրծածվում: Այս բոլոր տառապանքներից ու դառն չարչարանքներից բացի, նրանք ընթանալով էին անտանելի ճանապարհով: Այն հովտում, որտեղով նրանք անցնում էին, շատ խռիվ ու մացառ կար: Թշնամիները կրակ տվեցին, և նրանց առջևն ու շուրջը բոցավառվեց: Այլ կողմ շրջվելու հնարավորություն չկար, այդ պատճառով, մեծ վտանգի ենթարկվելով, նրանք քայլեցին կրակի վրայով և այրեցին իրենց ոտքերը: Այսպես նրանք տառապեցին մինչև օրվա իններորդ ժամը: Նրանց շրջապատող թշնամիները, որոնք նույնպես հոգնած էին ողջ այդ զիջերվա ու ցերեկվա ղեկարի մարտերից և արագ վազեցի, պատրաստվեցին հետ դառնալ: Նրանք վախենում էին, որ ֆրանկները կարող են ժողովրդին տեղավորել մի բերդում և շրջվել իրենց վրա: Բացի այդ, նրանք ցանկանում էին մասնակցել քաղաքի կողոպուտին, բանի որ նրանց հետ եղած բազմաթիվ հետևակալիները մնացել էին քաղաքում, իսկ ովքեր գտնվում էին բերդերում, նույնպես դուրս էին եկել և սկսել կողոպտել ու հափշտակել քաղաքի հարստությունն և ունեցվածքը: Երբ թշնամիները հավաքվեցին և պատրաստվեցին հետ դառնալ, ժողովրդի շուրջը մնացին փոքրաթիվ թուրքեր, հավաքագրված թուրքմեններից: /429/ Այնուհետև ֆրանկները մի չար և կործանարար միտք հղացան: Նրանք իրար հետ պայմանավորվեցին նետվել և հարձակվել իրենց շուրջը մնացած թուրքերի վրա: Չախտող նախաձեռնությամբ ժուլիսն կոմսն ու իր կողմնակիցները, որոնք գտնվում էին բազմության հետևում, հարձակվեցին իրենցից ձախ, արևմտյան կողմում կանգնած թշնամիների վրա, իսկ Զետունի տեր Բաղդուինը, տեսնելով, որ կոմսը պոկվեց տեղից և շեփորները հնչեցին, իր հերթին թռավ ու արշավեց դեպի հարավ: Այսպես խառնախուռն և անկանոն կերպով ֆրանկ հեծյալները սկսեցին արշավել: Թուրքերը մի փոքր ցրվեցին այս ու այն կողմ, մինչև առաջինեղը թափվել անցան, որից հետո հարձակվելով հետևից և ջախջախեցին նրանց: Ֆրանկներն այլևս չկայեցին ոչ ժողովրդի, ոչ էլ իրար վրա: Ամեն մեկը դարձավ իր աչքը կտրած կողմը և ամոթալի փախուստի դիմեց: Նրանք նետեցին նիզակներն և վահանները, շարտեցին գրահներն ու իրենց կրած բոլոր զենքերը, վախից դեն գցեցին նույնիսկ ձեռքերում պահած սրերը, սակայն հետևակն անկորուստ հասավ ձախ կողմում գտնվող մի բերդ, որը տեղադրված էր Արծվի բլրի վրա: Այնտեղ ապաստանեց մոտ 2.000 հոգի՝ ուռհանցի քաջափրոտ պատանիներ ու երիտասարդներ: Կանայք, երեխաները և մանուկները գերի բռնեցին, իսկ ողջ հարստությունը ավարի մատնեց, ժուլիսը նետով վիրավորվեց ազդրից և ահուդողով փրկություն գտավ Սամոսատ քաղաքում, իսկ Բաղդուինը՝ այդ փառահեղ ու գեղեցկատես երիտասարդը, որ մի ողջ գլուխ բարձր էր իր ժամանակի բոլոր մարդկանցից և հայտնի պատերազմող էր, զոհ գնաց այդ նախճիին ու սպանվեց նետահարումներից և սրերի հարվածներից, բանի որ այդ պահին չիմացան, թե ով է նա: Ջարդին զոհ գնացին նաև բազմաթիվ քահանաներ, սարկավազներ ու վանականներ, որոնք փրկվել էին առաջին կտորածից: Թուրքերն ավարի մատնեցին ողջ քաղաքը՝ ժուլիսին, Բաղդուինի և բոլոր քաղաքացիների անհամար բեռներն ու ինչքը...: Թուրքերն ու զանազան այլ ցեղերը, ներխուժելով այդ նշանավոր քաղաքը, տիրեցին նրան: Սելևկիոսի (Սելևկյանների թագավորության թագաւ Սելևկոս I Նիկիատորի - Մ.3.) օրոք հիմնադրվելու ժամանակներից ի վեր 1460 տարի այն կողոպուտի չէր ենթարկվել: Առաջին պատերազմի ժամանակ, երբ Ուռհան գրավվեց, միայն երկու օր ավարի մատնվեց: Մեծահզոր Չանգիի հրամանով քաղաքն անմիջապես պաշտպանության տակ առան և

դադարեցրին ու արգելեցին կոտորածն և կողոպուտը, սակայն այս վերջնական կործանման ժամանակ ոչ թե երկու օր, այլ մի ողջ տարի շրջում էին քաղաքում և, փորփրելով ու խուզարկելով պատերի և ձեղնահարկերի թաքստոցները, բազում գանձեր էին գտնում՝ պահված հայրերի ու նախնիների վաղեմի ժամանակներից: Գտնվեցին նույնիսկ բազմաթիվ գանձեր էլ, որոնց մասին քաղաքի բնակիչներն անգամ գաղափար չունեին: /430/ Այսպես Ուռհան կործանվեց, նրա բնակիչները ցրվեցին ողջ աշխարհում և վաճառվեցին գանազան երկրներում» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 427-430):

«Յուդեայի 1458 թվականի թիշրին առաջին ամսին ֆրանկները ժուլինի (**Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.**) ու Բեսունի տեր Բալդուինի գլխավորությամբ ելան Եդեսիայի դեմ: Շնորհիվ մի բանի հայերի հետ պայմանավորվածության, որոնք պահպանում էին պարիսպը, գիշերը հետևակայինները աստիճանների օգնությամբ վեր մագլցեցին ու գրավեցին երկու աշտարակներ: Այդ ժամանակ թուրքերը պատսպարվեցին միջնաբերդում, իսկ առավոտյան կողմ դարպասները բացեցին և ժուլինը մտավ քաղաք: Ֆրանկները Եդեսիայում մնացին 6 օր: Այդ ժամանակ Լուրերին Մահմուդը 10.000 թուրքերով մոտեցավ նրանց: Դրանից հետո ժուլինը ուժով հանեց դժբախտ բնակիչներին՝ կանանց, երեխաներին և աղջիկներին՝ կեղծախեղձաբերդով ժամին ելնելով դարպասներից: Երբ լույսը բացվեց, թուրքերը հասան հեռացողներին և նրանց վրա բարակ նետերի իսկական մի կարկուտ տեղացին՝ մահացու խոցելով: Վայ նրանց, բանգի հաջորդ օրը նրանք առանց որևէ ողորմածության կոտորվեցին, բայց վայ նաև գիշերվան, երբ իսկական դժոխք էր: Այդ քաղաքի բնակիչները առավոտյան այսիսի բախտի արժանացան, որ մեռյալները նրանց նախանձում էին: Այդ ժամանակ ֆրանկ հեծյալները, չկարողանալով դիմադրել թուրքերին, ձախ գնացին ու թաքնվեցին, իսկ հետևակայիները, բանի որ չէին կարող դիմադրել, իրենց հայացքներն ուղղեցին դեպի Աստղ կոչվող մոտակա ամրությունը և գնացին այդ կողմը: Եվ ահա դժբախտ մարդիկ հայտնվեցին ամենածանր դրության մեջ և թուրքերի սուրը սկսեց ճարակել նրանց այնպես, ինչպես կրակն է ճարակում հարդը: Դրանից հետո նրանք հանեցին այդ դժբախտ տղամարդկանց և կանանց հագուստները ու կոշիկները, ձեռքերը կապեցին պարաններով և ստիպեցին մերկ փնձաղով վազել նտյգների հետևից: Այդ ժամանակ մոտ 30.000 հոգի զոհվեց, ինչպես առաջին, այնպես էլ երկրորդ պաշարման ժամանակ, 16.000 հոգի գերվեց ու փրկվեցին միայն 1.000 հոգի: Ոչ այլ կին կամ երեխա չփրկվեցին, բանգի նրանք կամ սպանվեցին, կամ էլ գերեվարվեցին: Եդեսիան սկսեց նմանվել անապատի» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«/14/ Մինչ տեղ էր ունենում այս ամենը, Եդեսիայում նոր ողբալի իրադարձություններ տեղի ունեցան, որոնք արժեն հիշատակման, սակայն որպեսզի ամեն ինչ հասկանալի լինի, պետք է մի քիչ հետ գնալ և հեռվից սկսել: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ շանգին (**Շանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ շանգին – Մ.Ֆ.**)՝ բրիտանական հավատքի այդ մեծագույն թշնամի, մահացավ, նրան հաջորդեց Լորադին անունով նրա որդին (**Չալեսի Շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Լոր-Էդ-Դինը (1146-1174) – Մ.Ֆ.**), որը մեկնեց Մոսուլ և, ինչպես իր հայրը, որոշ ժամանակ մնաց այնտեղ: Այդ ժամանակ Եդեսիայի բնակիչները, տեսնելով, որ Լորադինը լքել է քաղաքը և այնտեղ քիչ մարդիկ է թողել, որոնք քիչ էին բավարար ծառայություն իրականացնելու ու ողջ քաղաքը հսկելու համար, ինչպես նաև հաշվի առնելով, որ բնակչության ճնշող մեծամասնությունը բրիտանական չէ, շտապեցին մարդիկ ուղարկել ժուլինի (**Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.**) մոտ, որպեսզի հայտնեն նրան, որ քաղաքը գրեթե անպաշտպան է և այնտեղ քիչ բանակի թուրքեր կան: Իրոք, այն պահից ի վեր, երբ բրիտանությունը հաստատվեց, այս քաղաքի բնակիչները առանց բացառության կազմված էին բրիտանականներից և այստեղ որևէ այլ կրոն չէին դավանում: Եվ այսպես Եդեսիացիները խնդրանքով դիմեցին կոմսին, որպեսզի նա հավաքի իր ասպետներին և, առանց որևէ պահ կորցնելու, հապճեպ գա՝ խոստանալով քաղաքը նրան հանձնել առանց որևէ դժվարության և վտանգավոր գործերի մեջ մտնելու: Կոմսն, իրոք, անմիջապես հետը վերցնելով Բալդուինի Մարաշի անունով մի հզոր ու ազնվասիրտ այրի, հավաքեց իր երկրի բոլոր ասպետներին և, աննկատ կորելով գետը, անակնկալ հայտնվեց քաղաքի պարիսպների տակ: Գիշերվա կեսին, երբ պահակայինները քնած էին, նա լռության մեջ հարձակման անցավ, ընդ որում քաղաքի բնակիչներից ոմանք, որոնք տեղյակ էին բրիտանականների այս գործողության մասին, վերևից պարաններ կախեցին և աստիճաններ իջեցրին, որի միջոցով ժուլինի ռազմիկներին քաղաք բարձրացրին: Ահա այս կերպ ներս մտնելով՝ բրիտանականները տարածվեցին քաղաքի տարբեր մասերում, սրահար արեցին թշնամիներին և բացեցին դարպասները, թեև թշնամիներից ոմանք կարողացան փրկվել և ամրանալ միջնաբերդում: Եվ այսպես կարճ ժամանակում բրիտանականների բանակը տիրեց քաղաքին, սակայն միջնաբերդի ամրություններին այն տիրել չկարողացավ, բանգի վերջինս շատ անառիկ էր և կարող էր երկար դիմադրություն ցույց տալ՝ համալրված գնեթով, ռազմական հանդերձանքով ու ռազմիկներով, այն դեպքում, երբ աննկատ քաղաք մտած բրիտանականները ոչ միայն իրենց հետ համապատասխան պաշարողական մեքենաներ չունեին, այլև չունեին նաև անհրաժեշտ շինանյութ, որ տեղում պարտաստեին դրանք: /15/ Եվ այսպես Եդեսիայի կոմսը հրամայեց ամենուր հայտարարել իր հաջողության մասին՝ միաժամանակ կանչելով շտապ իրեն օգնության գալ, որպեսզի վերջնականապես տիրեն քաղաքին, ամրանան այնտեղ և այն պահեն բրիտանականների ձեռքում ու Աստծո իշխանության տակ: Այս լուրը մեծ ուրախություն պատճառեց բրիտանականներին և մի քիչ մեղմացրեց քաղաքի առաջին կորստից առաջացած ցավը՝ մխիթարելով բոլոր ուխտալիկներին, սակայն ուրախությունը շուտով փոխվեց տխրության, բանգի մարդիկ այդ պահին դեռ չգիտեին, թե ինչ հսկայական աղետներ են գալու իրենց գլխին: Իրոք, հենց որ Լորադինը լքեց, որ Եդեսիացիները քաղաքը հանձնել են ժուլինին, անմիջապես գործ հավաքեց ողջ Արևելքից և, կանչելով նաև հարևան քաղաքների տիրակալներին, մի հսկայական բանակ կազմեց, որից հետո անակնկալ հայտնվեց քաղաքի պարիսպների տակ ու մուներիկների աղաղակների ուղեկցությամբ լիովին պատեց այն: /16/ Այս դաժան պայմաններում, չհմանալով ինչ անել, բրիտանականները սկսեցին փրկության հազարավոր հնարներ առաջարկել, սակայն բոլորից էլ ի վերջո հրաժարվեցին, բանգի հասկացան, որ ոչ մի պարագայում էլ իրենք հաջողության չեն հասնի: Ի վերջո, նրանք կանգ առան փախուստի տարբերակի վրա, չնայած որ դա կազմված էր բազմաթիվ վտանգների հետ: Եվ այսպես, ընտրելով այս տարբերակը, որն, ինչպես արդեն ասվեց, շատ վտանգավոր էր, նրանք որոշեցին այն տեղն ու ժամը, երբ հնարավոր կլիներ կյանքի կոչել այդ ծրագիրը: Իրոք, ստեղծված փնձակում այլ ելք չկար, բան, իրենց ենթարկելով վտանգների, ամեն գնով դուրս գալ քաղաքից, ինչ էլ, որ այդ արժենար, ընդ որում նրանք գերադասում էին ուժով իրենց համար ճանապարհ բացել թշնամիների շարքերի միջով և հեռանալ, բան թե մնալ ու դիմանալ պաշարմանը, բանգի այդ պարագայում բոլոր բրիտանականները, առանց որևէ խորակամության, սրի գոհ կլանալային, դե իսկ պարենամթերքի պակասը ևս իրենց կցցեր թշնամիների ձեռքը, ինչը ցանկացած մահից ավելի դաժան կլիներ: Եվ այսպես, երբ այս ծրագիրն ընդունվեց, մարդիկ եկան այն մտքին, որ ստեղծված փնձակում դա բոլոր չարիքներից ամենաբարձր վտանգավորն էր, սակայն իրականում ամեն ինչ շատ ավելի ծանր տեսք ստացավ: Բանն այն է, որ քաղաքի մարդիկ, որոնք առաջ ջանք ու եռանդ էին թափել ժուլինին ու նրա մարդկանց քաղաք բերելու համար, այժմ, վախճանալով պատժից, չէին ուզում նրանց հեռանալուց հետո քաղաքում մնալ, այլ ուզում էին, վերցրած իրենց կանանց և երեխաներին, բրիտանականների բանակի հետ միասին ելնել ու հեռանալ, բանգի դա իրենց համար առավել գերադասելի կլիներ, երբ նրանք կկիսեին իրենց եղբայրակիցների ճակատագիրը, այլ չէին մնա քաղաքում և հազարավոր սարսափելի տանջանքների չէին ենթարկվի...: Այսպիսով՝ մերոնք բացեցին քաղաքի դարպասները և բոլորը միասին նետվեցին դուրս գալու, բանգի դրանում էին տեսնում իրենց միակ փրկությունը, ընդ որում նրանք գիտեին, որ չեն կարող ուժով ճանապարհ բացել թշնամիների շարքերի միջով ու հեռանալ կարելի է միայն գաղտնիության շնորհիվ: Թշնամիներից ոմանք, սակայն, որ գտնվում էին քաղաքի ներսում, թիկունքից հզոր հարձակում գործեցին հեռացողների վրա և խուճապի մատնեցին նրանց, ընդ որում միաժամանակ էլ դրսում գտնվող թուրքերը իմացան այս ամենի մասին ու ելան իրենց ընկերակիցներին օգնության՝ դիմադրելով գաղափարների դեմ դիմադ: Եվ այսպես շուտով զգալի բանակի թուրք ռազմիկներ հավաքվեցին, որոնք ելան բրիտանականների դեմ: Այս ամենի արդյունքում նեղ տարածության վրա մարտի պես մի բան սկսվեց, որը վտանգավոր եղավ երկու կողմի համար էլ, սակայն ի վերջո բրիտանականները, նեղվելով թիկունքից ճնշող հակառակորդի կողմից և այդ դժվարին իրավիճակում նոր ուժ ու եռանդ ստանալով, հաղթահարեցին իրենց դիմաց գտնվող թշնամու դիմադրությունը և, չնայած այն բանին, որ շատ մարդ կորցրին, արդյունքում ուժով իրենց համար ճանապարհ բացեցին ու դուրս եկան հաղթավայր: Այնուհանդերձ դա մի ողբալի տեսարան էր, արժանի ամենայն արցունքների, բանգի անգնե մարդիկ, որոնք պատերազմի որևէ փորձ չունեին, ծերեր, երեխաներ, կանայք և աղջիկներ, մեծ ու փոքր երեխաներ, ինչպես նաև ծծկերներ լցված էին դարպասների անցումներում, ընդ որում ոմանք տրորվել էին ձեռքի կողմից, այլք, սեղմված բոլոր կողմերից, խեղդվել էին, իսկ մնացածներն էլ ընկել էին թշնամիների սրերից: Բնակչության մնացած մասը, որ իրավունք ստացավ հետևել հեռացող բանակին, այդ թվում նաև տղամարդիկ ու կանայք, սպանվեցին Դեյեսլեյ կոչվող վայրում, երբ փրկվեցին միայն ամենաուժեղները և նրանք, որոնց ձեռքը թույլ էին տալիս հետևել բանակի ընթացքին: Իր հերթին Լորադինը, տեսնելով, որ բրիտանականները լի են ուղին շարունակելու վճռականությամբ, անմիջապես կանչեց իր ուժերը, համալրեց դրանք, նոր ջոկատներ կազմեց և, ամենայն մանրամասնությամբ կազմակերպվելով մարտը, հրամայեց լուրպիկներին իրականացնել հետապնդում ու ոչնչացնել բոլորին: Բրիտանականները ուղի էին բռնել դեպի Եփրատ, որը հոսում էր քաղաքից 14 մղոն հեռավորության վրա, ընդ որում ճանապարհի ողջ այս երկայնքով կոմսն ու նրա բանակը մարտնչում էին, երբեմն հետ մղելով հակառակորդի զգալի ուժերի հարձակումներ, երբ իրենք շատ փոքրաքանակ էին, սակայն թշնամին գալիս էր բոլոր կողմերից: Յենց այդտեղ էր, որ զոհվեց այն ճաջարի և ազնիվ Բալդուին Մարաշցի, որը իսկական ռազմական սիրագործության օրինակներ ցույց տվեց: Այնտեղ հերոսանալով զոհվեցին նաև շատ այլ մարդիկ, որոնց անունները հայտնի չեն, սակայն որոնք հավերժական հիշողության են արժանի, բանգի նրանց գործերը, որոնք իրականացվեցին անուն բրիտանական հավատքի, հաստատ նկատվեցին ու գնահատվեցին երկնքում: Եվ այսպես ի վերջո կոմսը, կորցրած իր ուղեկցների մեծ մասին, փրկվեց փախուստով և, ազատվելով թշնամու հարձակումներից, անցավ Եփրատը ու պատսպարվեց Սամոսատ քաղաքում: Ինչ վերաբերում է

այլ փոքրաթիվ ողջ մնացածներին, ապա սրանք, հրաժարվելով իրենց ողջ գույքից և ցրվելով տարբեր կողմեր, փրկվեցին միայն մեծ դժվարությամբ» (Գիլոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 16, գլուխ 14-16):

«Երկու տարի անց Ուռհա բաղաթի ֆրանկ ճոսիկը (**Եդեսիայի կոմսության ժոսիկն Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**), զորահավաք անելով և իր հետ վերցնելով մեծ իշխան Պաղտիկին, որը երկու զավառների՝ Գերմանիկայի ու Զեսունի, տերն էր, եկավ Ուռհա բաղաթը և խորամանկությամբ գիշեր ժամանակ տիրացավ բաղաթին: Գործը, թեև հաջողվեց, բայց բարի վախճան չունեցավ, որովհետև աստվածամարտները հավաքվելով, հինգ օր հետո բռնի ուժով վերագրավեցին բաղաթը: Քրիստոսի մեծ և հաղթող զինվոր Պաղտիկը, բազում սխրանքներ գործելով, ընկավ մարտում՝ իր զավառի բնակչության մեջ մեծ սուգ տարածելով: Նա ավելի շատ հայերին էր սիրում, քան ֆրանկներին» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Ուռհայի տեր ժոսիկը (**Եդեսիայի կոմսության ժոսիկն Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**), լսելով Զանգիի (**Զանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Զանգիի – Մ.Ֆ.**) մահվան մասին, վերցրեց իր ժողովրդին և գիշերը Ուռհա մտավ՝ գրավելով այն: Իմացան այդ մասին թուրքերը, ձայն տվեցին միմյանց ու պաշարեցին բաղաթը: Այդ ժամանակ ֆրանկները ահաբեկվեցին նրանցից և, ի կործանումն Ուռհայի, մի բան մտածեցին, բանգի բռնությամբ հանեցին քրիստոնյաներին բաղաթից, որ անցկացնեն Եփրատի այն կողմը: Այդ ժամանակ, սակայն, թուրքերը գնացին նրանց վրա ու նրանցից 30.000 հոգի սպանեցին, 16.000 հոգի էլ գերեցին: Այս մասին Հայոց պատմիչներն էլ են գրում» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 24):

«Հայոց 596 թվականին Ուռհայի դուքս ժոսիկը (**Եդեսիայի կոմսության ժոսիկն Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**), իր հետ վերցնելով Մարաշի տեր Պաղտիկին, գաղտնի ներխուժեց Ուռհայի շրջան: Նրանք գիշերով ներխուժեցին բաղաթ, սակայն 5 օր անց այլազգիները, զորք հավաքելով, հարձակվեցին բաղաթի վրա: Նրանք սպանեցին Մարաշի տեր Պաղտիկին, իսկ ժոսիկն ու այլք էլ փախուստով փրկվեցին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 596 թվականին, այդ ամենից երկու տարի անց, ժոսիկը (**Եդեսիայի կոմսության ժոսիկն Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**) խլում է Եդեսիան Զանգի Էմիրից (**Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Զանգին – Մ.Ֆ.**): Յոթանասուն օր անց նա սպանվում թուրքերի կողմից, որոնք գալիս ու վերստին գրավում են բաղաթը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 73):

«Եդեսիայի նախկին տեր Ջոսիկն Ֆրանկը (**Եդեսիայի կոմսության ժոսիկն Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**) իր տիրույթներից, այսինքն Տեղ Բաշիրից և դրացի վայրերից, նամակ գրեց Եդեսիայի բնակիչներին, որոնք ընդհանրապես հայեր էին, համոզեց նրանց ըմբոստանալու, մերժելու մահմեդականների տիրապետությունը և բաղաթն իրեն հանձնելու: Նրանք համաձայնեցին և նա նշանակեց այն օրը, երբ ինքը կհասներ նրանց մոտ: Նա իր զորքով գնաց Եդեսիա և գրավեց բաղաթը, սակայն միջաբերդում գտնվող մահմեդականները դիմադրեցին, և նա կռվեց նրանց հետ: Լուրը հասավ Նուր-Էդ-Դին Մահմուդ իբն Զանգիին (**Հայեայի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինին – Մ.Ֆ.**), որը Հայեպում էր, և սա իր զորքով ածապարսնոք հասավ: Երբ սա մոտեցավ, Ջոսիկը դուրս եկավ և փախավ՝ վերադառնալով իր տիրույթները: Նուր-Էդ-Դինը մտավ բաղաթ, կողոպտեց ու գերեզմաններ ժողովրդին և այս անգամ արդեն բաղաթը կողոպտվեց ու դատարկվեց իր բնակչությանից, երբ քչերը մնացին: Այսուհանդերձ, շատերը կարծում են, թե բաղաթը կողոպտվեց այն ժամանակ, երբ վերոհիշյալ նահատակը գրավեց բաղաթը, սակայն սա ճիշտ չէ: Եդեսիայի ապստամբության լուրը հասել էր Սայֆ-Էդ-Դին Ղազինին (**Մոսուլի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Սեյֆ-Էդ-Դին Ղազինին (1146-1149) – Մ.Ֆ.**), որը զորք ուղարկեց, սակայն նրան կանխել էր եղբայրը՝ ալ-Մելիք-Նուր-Էդ-Դինը, որը մտել էր բաղաթ ու կողոպտել, իսկ վերջիններս, որոնք դեռ ճանապարհին էին, հետ դարձան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակալտար պատմություն»): «Երբ նահատակը (**Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Զանգին – Մ.Ֆ.**) սպանվեց, Եդեսիայի նախկին տեր ֆրանկ Ջոսիկը գտնվում էր Եփրատից արևմուտք ընկած իր տիրույթներում՝ Տեղ Բաշիրում և հարևան հողերում: Նա նամակ գրեց Եդեսիայի բնակիչներին, որոնք ընդհանրապես հայեր էին, և խոստացավ, որ մի հարմար օր գալու է նրանց մոտ: Սրանք հավանություն տվեցին և Ջոսիկը իր զորքով եկավ ու տիրեց բաղաթին, սակայն միջաբերդում եղած մահմեդականները դիմադրեցին, վրձվեցին և նա ևս համառորեն կռվեց: Լուրը հասավ Նուր-Էդ-Դինին, որն իր հոր սպանությունից հետո իշխում էր Հայեպում, և ահա նա իր մոտ եղած զորքով շարժվեց դեպի Եդեսիա: Ջոսիկը, երբ լսեց նրա գալուստը, դուրս եկավ Եդեսիայից դեպի իր տիրույթները, իսկ Նուր-Էդ-Դինը մտավ բաղաթ, կողոպտեց, գերեզմաններ ժողովրդին և այս անգամ արդեն կողոպտվեց ու կործանվեց, բնակչությունից ամապացավ բաղաթը և միայն քչերը մնացին: Սա Եդեսիայի երկրորդ նվաճումն էր և այն մնաց Նուր-Էդ-Դինի ձեռքում, իսկ եղբայրը Սայֆ-Էդ-Դինը չառարկեց նրան» (Իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

«Այդ քննազույմ Ջոսիկը Բ ամսին լուր եկավ, թե իբն ժոսիկը (**Եդեսիայի կոմսության ժոսիկն Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**) իր երկրի բոլոր ծայրերից ֆրանկներ է հավաքել և անակնկալ հարձակվել ալ-Ռուխա բաղաթի վրա: Նա այնտեղ ապրող քրիստոնյաների աջակցությամբ մտավ բաղաթ, տիրեց նրան և սպանեց բոլոր մահմեդականների, որոնց գտավ այնտեղ: Մարդկանց սրտերում գայրույթ բարձրացավ, երբ նրանք իմացան նման տխուր իրադարձությունների մասին: Դրանից հետո լուր եկավ այն մասին, որ, իմանալով այդ մասին, Հայեայի տիրակալ, Էմիր Նուր-Էդ-Դինը (**Հայեայի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) իր զորքով ելել է Սեյֆ-Էդ-Դուլա Սավարի հետևից: Նրան միավորվեցին նաև բոլոր կողմերից ժամանած թուրքմենները և նրանք հսկայական զորք կազմեցին՝ մոտավորապես 10.000 հեծյալի կազմով: Նրանք հնարավորինս մեծ արագությամբ օր ու գիշեր արշավում էին, վաղ առավոտից սկսած, այնպես որ արշավից հյուժված ձիերը հյուժվածությունից ընկնում էին ճանապարհի կողքերին: Եվ ահա նրանք ի վերջո հասան բաղաթին այն բանից հետո, երբ իբն ժոսիկին կողմնակիցները զբաղեցրել էին այն: Մահմեդականները հարձակում գործեցին և թերթով կտորեցին նրանց, շատ հայեր ու քրիստոնյաներ սպանվեցին և ի վերջո բաղաթի պահապանները քչվեցին Ջրային անունը կրող աշտարակ, որտեղ գտնվում էին ժոսիկը ու նրա մոտ 20 ամենաբաց ասպետները: Մահմեդականները բոլոր կողմերից շրջապատեցին նրանց և սկսեցին, ավելի արագ, քան հնարավոր է պատմել այդ մասին, փորել ամրության տակ, երբ ի վերջո այն փլվեց նրանց վրա: Իբն ժոսիկին հաջողվեց զարտնդորեն լքել ամրությունը և իր ուղեկիցների հետ թաքնվել, սակայն նրա ուղեկիցների բռնվեցին և թուրք առ-Ռուխայի բոլոր քրիստոնյաների վերջը տվեց, բոլոր նրանց, որոնք ընկել էին մահմեդականների ձեռքը: Գերված մահմեդականները ազատվեցին և բաղաթում մեծ, հսկայական բանակության հարստություն, բարիք ու գերիներ ձեռք բերվեցին: Այդ հաղթանակի շնորհիվ մարդիկ երկար վշտերից ու ստորացումներից հետո ոգի առան: Մարդկանց սրտերում հուսահատությունն ու վախը փոխարինվեց վճռականությամբ: Մահմեդականները ավարով ու գերիներով վերադարձան Հայեայ և այլ վայրեր» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ ժոսիկն Ֆրանկը (**Եդեսիայի կոմսության ժոսիկն Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**) դրոժում էր առ-Ռուխայի բնակչությանը, այդ թվում նաև հայերին, ապստամբել և իրեն հանձնել բաղաթը: Նրանք համաձայնեցին դրան և համաձայնեցին իրենց գործողությունները նրա ժամանակն հետ: Նա եկավ այնտեղ և տիրեց բաղաթին, սակայն միջաբերդը շարունակում էր դիմադրել և նա պայքար սկսեց նրա դեմ: Կատարվածի մասին լուրը հասավ Նուր-Էդ-Դին Մահմուդ իբն Զանգիին (**Հայեայի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինին – Մ.Ֆ.**), որն այդ ժամանակ Հայեպում էր: Նա իր զորքով ժամանեց առ-Ռուխա, իսկ ժոսիկը փախավ սեփական տիրույթներ: Նուր-Էդ-Դինը մտավ առ-Ռուխա, թալանեց այն և գերեզմանեց նրա գրեթե ողջ բնակչությանը՝ բացառությամբ փոքր մի մասի, որը մնաց բաղաթում» (Զեմալ-Էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

³⁸⁶⁹ «Խլիճ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդը – Մ.Ֆ.**)՝ Կոնիայի տիրակալ Մասուդի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.**) որդին, Ջահանի շրջանից եկավ ու ամապացրեց Մարաշը: Թուրքերը ներխուժեցին Զեսունի շրջան, որտեղ նրանց դեմ ելավ Ռեյնալդը, որը տիրում էր այս բաղաթին իր եղբայր Բալդուինի զոհվելուց հետո: Այդ ժամանակ հունաց կայսր Մանուիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ Իդ – Մ.Ֆ.**) ելել էր սուլթան Մասուդի դեմ, իսկ սա էլ հավաքել էր թուրք Էմիրներին ու ռազմիկներին Բաղդադից, Համադանից և այլ տեղերից: Երբ նրանք պատրաստվեցին մարտի, հանկարծ հայտնվեցին ֆրանկները և երկու բանակներին էլ անհանգստություն պատեց: Արդյունքում նրանք խաղաղություն կնքեցին և հունաց կայսրը հետ դարձավ, որպեսզի պաշտպանի իր, իսկ սուլթանն էլ՝ իր տիրույթները» (Միքայել Անդրի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 6):

«Այդ ժամանակ Մելիտենի Էմիրը, որ կռվում էր Դաուլա իբն Ղազի իբն Դանիշման (**Մելիտեի Դանիշմանյանների Էմիրության Էմիր Ալն-Էդ-Դին – Մ.Ֆ.**), երբ լսեց ժոսիկին (**Եդեսիայի կոմսության ժոսիկն Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**) և Ուռհայի բնակչության հետ պատահած չարիքի մասին և հավաստիացավ, որ Զեսունի տեր Բաղդուինը, որի իշխանությունը տարածվում էր Չուբարա կոչվող վանքերի և մինչև Մելիտենի սահմանը ձգվող լեռան վրա, զոհվել է, բազում զորք հավաքեց ու եկավ Նշված վանքերը, որոնք պատկանում էին հայերին: Դրանք էին Գուբարի մեծ վանքը և Տագնեբար, Շամանոզ և Շիբբար վանքերը: Երեք օրում նա գրավեց դրանք և շրջապատի մյուս վանքերն ու գյուղակները, չնայած նրանք խիստ ամրացված էին: Դրանք բարգավաճող, բարիքներով լեցուն և բերքառատ վայրեր էին, որովհետև վաղ ժամանակներից թշնամին երբեք չէր տիրել նրանց: Նա գերի վարեց այնտեղի բնակիչներին՝ 7.400 հոգու, և նրանց ողջ ունեցվածքը ավարի մատնեց: Նույնիսկ կողոպտիչներն ու հափշտակիչները զարմացան իրենց ձեռք բերածի առատությունից, այդուհանդերձ նրանք չխնայեցին անգամ կարիքավորներին ու նեղյալներին: Ամեն ինչ կողոպտելուց և ժողովրդին գերելուց հետո նրանք այդ վայրերը կրակի մատնեցին ու այրեցին: Այնտեղ անչափ զինի, չափի, թուզ, ընկույզ, հացահատիկ և բանջարեղեն ոչնչացավ՝ բազում ու բազմատեսակ գրքերի հետ: Նույն ժամանակ թուրքերը գրավեցին Սամուսատից վեր գտնվող մի բերդ, որ կոչվում էր Թել-Էրնան կամ Ազնադալ: Այնտեղ եղած բոլոր տղամարդկանց սրի բերան մատնեցին, կանանց ու երեխաների մեծ

բազմությունը գերի վարեցին, իսկ բերդն այրեցին ու ավերակի վերածեցին: Թուրքերը Թալաշարի երկրում գրավեցին նաև մի ուրիշ բերդ, որ կոչվում էր Շիրգադ: Այստեղ էլ տղամարդկանց կոտորեցին, կանանց ու երեխաներին գերեցին և բերդն ավերեցին» (Անանուն Դեմսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 435):

³⁸⁷⁰ «Յետո եկավ ուն մի երգիչ, որն առանց սուլթանի հրամանի նպատակադրվել էր իրենով անել Գանձակը: Զաղաթի ավազները, սակայն, իմացան այդ մասին ու ներս չթողեցին նրան, իսկ նա էլ իր հերթին, զայրացած նման անհարգալից վերաբերմունքից, ելավ լեռնային շրջանները և, հավաքելով նրանց, որոնք ապստամբելով ոտքի էին հանել թուրքմենների, սրանց օգնությամբ լեռնային շրջաններում շատ ավերածություններ կատարեց ու երկիրը նրանց միջև բաժանեց, սակայն քաղաքին ոչ մի վնաս չտվեց՝ ցանկանալով ահա այս կերպ տիրել վերջինիս: Զաղաթի բնակիչները, սակայն, կանչեցին Վրաց արքային (**Քաղաքի թագավորության արքա Դեմետրե Ի-ին – Մ.Ֆ.**) իրենց օգնական: Սրան կոչում էին Դեմետրե և, բանի որ նրա աղջիկ Ռուսուդանը նշանված էր սուլթանի հետ, որպես դալիմ սուլթանը տվել էր Գանձակը ու ահա հենց այդ պատճառով էր, որ Վրաց արքան բանակ ուղարկեց: Արդյունքում երգիչը, մատնվելով փախուստի, վերադարձավ Պարսից սահմաններ» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

³⁸⁷¹ «Քրիստոսի 1147 թվականին Մարդինի տեր Թեմուրտաշը (**Մարդինի Արտուխյանների եկիրության եկիր Թեմուրտաշը – Մ.Ֆ.**) ելավ ու տիրեց Դարային» (Միքայել Աստրի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 6):

³⁸⁷² «Եկոստեղիայից շտոդ երեք տարբեր հեռավորության և որակի ճանապարհներ կային, որ տանում էին դեպի Անտիոք: Ձախ ճանապարհը, որը բոլորից կարճ էր, եթե որևէ խոչընդոտ չլիներ հնարավոր էր անցնել երեք շաբաթում, սակայն 12 օր ընթանալուց հետո այն հասնում էր շատ ամուր Կոնիա քաղաքին, որից հետո, երբ առաջանաս ևս հինգ օր, կհասնես Ֆրանկների երկրներին: Ուժեղ բանակը, որը ամրապնդված էր հավատքով ու կարգով, կկարողանար հաղթահարել այդ խոչընդոտները և կկարողանար անցնել այդ ճանապարհով, եթե միայն ձմռանը ծյուռապատ լեռներով անցնելիս խոչընդոտների չհանդիպեր: Այժմ ճանապարհը, որն ավելի խաղաղ ու լավ էր ապահովված, բան մյուսները, ձգվում էր ծովափով, որտեղ, սակայն, ճանապարհորդների առաջ կտրում էին գետերն ու վտակները, որոնք սարսափելի էին հատկապես ձմռանը՝ ծյունի, ինչպես նաև այնտեղ գործող թուրքերի պատճառով: Միջին ճանապարհը ևս դժվար էր անցնել նույնիսկ թրծված մարդկանց համար, այն ավելի անվտանգ էր, բան կարճ ճանապարհը, նաև ավելի կարճ ու անվտանգ էր, բան մյուսը, բայց դրանց հակառակ՝ ավելի աղքատ: Գերմանացիները, որոնք նախորդել էին մեզ, այս ամենի պատճառով ընկան անհասանելիության գիրկը: Արդյունքում նրանցից շատերը, ուղեկցվելով վատ կանխանշանով, կայսեր (**Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Կոնրադ III-ի (1138-1152) – Մ.Ֆ.**) հետ միասին բռնեցին ձախ ճանապարհը իսկ մյուսները կայսերը եղբոր դեկավարությամբ ուղղվեցին դեպի աջ՝ մի ճանապարհ, որը դժվար էր բոլոր առումներով: Միջին ճանապարհը բաժին էր հասել մեզ, որը, սակայն, շատ թրծված մարդկանց կարիք ուներ...: Եվ ահա գերմանացիներին սկսեցին հարցնել նման մեծագույն մի դժբախտության պատճառների ու հանգամանքների մասին, թե ինչու և ինչ կերպ այդ եղավ, բայց թերևս այդ հարցերը անհաջող էին տրված, բանից իրականում անկասկածության մեջ կարգ չկա, մոլորության մեջ՝ համակարգ, իսկ անխոհեմության մեջ էլ՝ պատճառ: Այնուհանդերձ ամեն մի չարիք ունի իր նախապայմանն ու վերջը, ինչպես ասում էին նրանք, ում հաջողվել էր փրկվել այդ աղետից: Եվ այսպես, ամենից առաջ նրանք մեղադրում էին իրենք իրենց, ընդ որում ոչ առանց արդարացի հիմքի, բանից շատ էին հյուսները որոշ սեփական ուժերի վրա և զայրացնում էին Աստծուն ավելի շատ, բան սովորաբար էր: Յետո, նրանք անիծում էին Կոստանդնուպոլսի կուռքին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուել Ի-ին – Մ.Ֆ.**), որը, նրանց որպես ուղեկցորդ տալով մի դավաճանի, ասեն ինչ, ինչ իր ուժերում էր, արեց, որպեսզի ստորագլի բրիտանոնական հավատքը, ամենալուրի հեթանոսականը, ոգևորի վախճանը հեթանոսներին և սառեցնի մեր եռանդը: Բանն այն էր, որ Նիկիա ժամանած գերմանացիները, հույս ունենալով այդ ընթացքում հասնել Իկոնիա, միայն 8 օրվա պաշար հավաքեցին, իսկ երբ օրերն անցան ու պաշարները սպառվեցին, նրանք որոշեցին, որ, ահա, իրենց ճանապարհը կավարտվի, սակայն, շրջապատված լեռներով ու ժայռերով, նրանք միայն ենթադրել կարող էին ճանապարհի անվերջ երկարության մասին: Այսպիսով, մոլորության մեջ հայտնվելով իրենց ուղեկցի կամ, ավելի ճիշտն ասած, իրենց դավաճանի կողմից, նրանք այդ ու հաջորդ, ինչպես նաև երրորդ օրը, ինչպես որ իրապետն էին ճանապարհագրուկ լեռներով, այնպես ավելի էին տանջվում: Ի վերջո, այն դավաճանը, ենթադրելով, որ բանակն արդեն կենդանի թաղված է, գիշերը միայն իրեն հայտնի կարճ ճանապարհով փախավ ու մեծաքանակ թուրքերին բերեց ավարի վրա: Եվ ահա հաջորդ օրը լուսաբացին, երբ դողալակիորդ սովորաբար փնտրում էր ուղեկցին և, չգտնելով վերջինիս, արդեն զայրանում էր, թուրքերը հանկարծ զբաղեցրեցին լեռնազագաթները, ընդ որում զայրացուցիչ էր հատկապես այն, որ նա, ում իրենք փնտրում էին, թաքնված առանց իր հանցագործությունների համար պետք եղած պատիժը ստանալու: Այս հայտնի դրոշմով կայսեր իր մարդկանց վերադառնալու, ինչպես նաև արևի խավարման պատճառով: Եվ ահա այդ վճռական պահին կայսրը դիմեց իր խորհրդականներին, սակայն արդեն ուշ էր, բանից ընտրությունն արդեն ոչ թե բարոյ և չարի, այլ երկու չարիքներից փոքրագույնի միջև էր: Պետք էր առաջ գնալ կամ նահանջել, սակայն սովն ու թշնամին, ինչպես նաև լեռների լաբիրինթոսաբանությունը խանգարում էին առաջ գնալուն, իսկ սովն ու անապատության հանդեպ վախն էլ՝ նահանջելուն: Այնուհանդերձ նահանջի պարագայում, թեկուզ և խայտառակությանը, դեռևս փրկության որոշ հույս կար, իսկ մյուս ուղին բերելու էր անօգուտ և անփառունակ մահվան, բանից ինչ քաջություն կա սովմահի լինելու մեջ: Պետք էր հանուն Աստծուն ծառայելու հետ ուղիք ընտրել, եթե հանուն թեզ այդ չես անում, բանից առաջ գնալով անմիջապես կգոհվես, իսկ հետ դառնալու պարագայում նրանք դեռ կկարողանային ծառայել Աստծուն: Եվ ահա նրանք, իհարկե, կգերադասեին փառահեղ մահը կյանքից, սակայն, բանի որ երկուսն էլ մեկ էր, որոշեցին, չնայած ոչ առանց մեղադրվելու, այնուհանդերձ ամոթայի փրկության ուղին բռնել: Այս կերպ խորհելով՝ գերմանացիները, թեև ինչպես և մենք, իրենք էլ սովոր չէին նահանջելու, այնուհանդերձ իրենց մեղադրելով նահանջեցին՝ հույսով, որ ժամանակը կողողի այդ դժբախտությունը, ընդ որում նրանք վարվեցին այնպես, ինչպես կարողացան՝ անելով այն, ինչ պետք էր» (Օրոն Դեյլացի «Դեպի արևելք Լուի արքայի ճամփորդության մասին», գիրք 5):

«Եվ ահա այս սրբակրոն այրը, չգիտնե՞լ թե ինչ ներշնչմամբ դրդված, սկսեց համոզել տիրակալներին և այլ բարեպաշտ մարդկանց, որ նրանք մեկնեն Երուսաղեմ ու հնազանդեցնել Արևելքի հեթանոսական ժողովուրդներին, ենթարկելով նրանց բրիտանոնական օրենքներին, ընդ որում նա պնդում էր, որ եկել է ժամանակը, երբ բոլոր ժողովուրդները պետք է ճշմարիտ հավատքի գան և արդյունքում՝ ողջ Իսրայելը պետք է փրկվի: Եվ իրոք դժվար էր հավատալ, թե այս կրակոտ կոչերից հետո ինչ մեծաքանակ ժողովուրդներ ոտքի էլան ու իրենց նվիրեցին այդ արշավանքին: Սրանց թվում ամենից առաջ պետք է լըել Կոնրադ արքային (**Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Կոնրադ III-ը – Մ.Ֆ.**), Ավսի դուքս Ֆրեդերիկին, որը հետո արքա դարձավ, (**Շվաբիայի դուքս (1147-1152), Հռոմեական Սրբազան կայսրության ապագա կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուհին – Մ.Ֆ.**), դուքս Վեյֆին, ինչպես նաև այլ եպիսկոպոսների և իշխանների: Ինչ վերաբերվում է բուն զորքին, ապա այն կազմված էին ինչպես ազնվազարմ մարդկանցից, այնպես էլ ոչ ազնվազարմներից ու հասարակ ժողովրդից, ընդ որում նրա բանակությունը գերազանցում էր բոլոր սպասելիքները: Ինչ կարելի է ասել տևտոնյան զորքի մասին, եթե հենց միայն Փարիզի արքա Լյուդովիկոսն (**Ֆրանսիական թագավորության արքա Լյուդովիկոս VII-ը (1137-1180) – Մ.Ֆ.**) ու ամենաազնվազարմները Ֆրանսիացիներից ձգտում էին դեպի այն: Մեր ժամանակներում հայտնի չէ, դե իսկ նաև աշխարհի արարություն ի վեր էլ չի լսվել, որ հավաքվի այդպիսի մի զորք, զորք, որը, ասեմ ձեզ, անչափ էր մեծաքանակ էր, ընդ որում բոլորը հազարասունների ու գնեթերի վրա խաչի նշան ունեին: Այդ ժամանակ, ահա, արշավանքի առաջնորդները եկան այն մտքի, որ պետք է զորքի մի մասն ուղարկել Արևելքի երկրներ, մյուս մասը՝ Իսպանիա, իսկ երրորդ մասն էլ՝ մեզ մոտ բնակվող սլավոնների վրա...: Եվ այսպես առաջին և ամենամեծ զորքը գերմանական արքա Կոնրադի, ֆրանսիական արքա Լյուդովիկոսի և երկու պետությունների այլ առաջատար իշխանների հետ միասին ցամաքային ճանապարհով արշավանքի ելավ...: Այն բանից հետո, երբ մի բանի օրվա ընթացքում զորքը հանգիստ առավ Կոստանդնուպոլսում և վերականգնեց ուժերը, ուխտավորները մոտեցան ծովի նեղուցին, որը հասարակ ժողովրդի կողմից կոչվում է սուրբ Գևորգի նեղուց: Այստեղ էլ հենց Հունաստանի արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ Ի-ը – Մ.Ֆ.**) նրանց տրամադրեց նախապես պատրաստված նավերը, որպեսզի զորքն անցնի մյուս ափ, ընդ որում նա նաև նշանակեց հատուկ նոտարներ, որոնք պետք է պարզեին ռազմիկների բանակությունը: Դրանից հետո, ծանոթանալով նոտարների ներկայացրած ցուցակին, նա ծանր հոգոց հանեց և ասաց. «Աստված իմ, ինչո՞ւ ես դու իրենց տեղերից ոտքի հանել այս չափ մեծաքանակ ժողովուրդներ, իրոք, որպեսզի նրանք տեսնեն Ավետյաց երկիրը, նրանք անպայման թո աջակցության կարիք կունենան»: Եվ այսպես, անցնելով ծովը, Ֆրանսիայի արքա Լյուդովիկոսը ուղղություն բռնեց դեպի Երուսաղեմ և այնտեղ հեթանոսների դեմ մարտերում կորցրեց իր ողջ զորքը, սակայն ի՞նչ ասեմ ես գերմանական արքայի և նրանց մասին, որ նրա հետ էին, բանից նրանք բոլորը սովից ու ծարավից կործանվեցին, որովհետև հունական արքայի նենգամիտ դեսպանը, որին հանձնարարված էր այս մարդկանց հասցնել Պարսկաստանի սահմանները, նրանց տարավ ուղիղ դեպի մի անապատ վայր: Եվ այսպես, անապատում հայտնված ուխտավորները սովից ու ծարավից այն աստիճան թուլացան, որ կամավոր կերպով իրենց վզները դեմ արեցին հենց այդ ժամանակ իրենց վրա հարձակված հեթանոսներին, թեև, ինչ վերաբերվում է արքային ու նրա իշխաններին, ապա սրանց այնուհանդերձ հաջողվեց փրկվել կործանումից և հետ դառնալ Հունաստան: Ով բարձրյալ արդարադատություն, այնքան մեծ էր այդ զորքի պարտությունը և այնքան աննկարագրելի էր նրա գլխին եկած փորձանքը, որ մինչև օրս էլ մարդիկ այդ զորքի գլխին եկած աղետների պատճառով դառը արցունքներ են թափում» (Հելմուլդ Բուսաուեցի «Սլավոնական ժամանակագրություն», գիրք 1, գլուխ 59, 60):

«Եվ այսպես, երբ արշավանքի մասին լուրը ոտքի հանեց անթիվ ժողովուրդներ և ցեղերի ոչ միայն Հռոմեական կայսրությունում, այլ նաև արևմուտքում՝ Ֆրանսիայում ու Անգլիայում, ինչպես նաև Պանոնիայում, երբ ողջ Արևմուտքը միանգամից խաղաղվեց, երբ ոչ միայն ոչ մի

պատերազմ չեղավ, այլևս նույնիսկ վատ համարվեց բացահայտորեն գեներ կրելը...: Եվ այսպես, երբ ծնունդն իսկապես ժամանակն անցավ և մեղմ գարունը հողի երես հանեց ծաղիկներին ու մրջյուններին, իսկ ծաղկած մարգագետիններն էլ պատեցին երկիրը և ժպտացին արեգակին, Կոնրադ արքան (**Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Կոնրադ III-ը – Մ.Ֆ.**) ելավ... Նրա հետևից մարդկանց այնքան մեծ բանակություն էր ընթանում, որ գետերը հագիվ էին հերիքում լողալու, իսկ դրանց ափերը՝ առաջխաղանալու համար: Զիջ անց նրան միացավ նաև ֆրանկների արքա Լյուդովիկոսը (**Ֆրանսիական թագավորության արքա Լյուդովիկոս VII-ը – Մ.Ֆ.**), որն իր հետևից մեր մարդկանց թվից տանում էր լորթախնդցիներին, որոնց իշխաններին և առաջնորդներին էին Ստեփան Մեցցին և Յենրիխ Տուլցին, երկու էպիսկոպոսներ Բեգիսլադ Մունցունցին և Յուլգո Վերմունդցին, իսկ Իտալիայից էլ ելան Ամադեուս Տուրինացին ու նրա եղբայր, Մոնտե-Ֆեռատոյի մարկգրաֆ Վիլհելմը, արքայի եղբայրը և շատ ուրիշներ: Բոլորին, սակայն, հայտնի է, թե ինչ տխուր ավարտ ունեցավ այդ արշավանքը, իսկ ես, որ ինձ վրա խնդիր եմ վերցրել զրել ոչ թե ողբերգություն, այլ հաճելի մի պատմություն, կթողնեմ ուրիշներին պատմել այդ մասին...: Բանի որ եկեղեցու փոքրոգի հոգևորականներից ոմանք, հաշվի առնելով այդ արշավանքի գործում մեր ներդրած ջանքերը, որի արդյունքում այն այդքան լավ սկիզբ ունեցավ, հետո զարմանում են և աաշած մնում նրա այդքան ստորադասիցի և վատ վերջաբանից, կասեմ...» (Օտտոն Ֆրայզինգեցի «Ֆրիդրիխի կյանքը», գիրք 1, գլուխ 42, 44, 50):

«/19/ Բրիտանոսի 1147 թվականին, կարգի գցելով իրենց թագավորությունների կառավարման հարցերը, նրանք (**Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Կոնրադ III-ը և Ֆրանսիական թագավորության արքա Լյուդովիկոս VII-ը – Մ.Ֆ.**) հավաքեցին բոլոր ուխտավորներին և նույն այդ եռանդով պատրաստվեցին ճանապարհ ընկնել...: /20/ Կոստանդնուպոլիս կայսր Կիր Մանուիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) որոշ մասնավոր զրույցներ ունեցավ նրանց հետ և նրանք որոշ ժամանակ մնացին նրա մոտ, որպեսզի ձեռք բերեն բանակին երկարատև ճանապարհորդության համար անհրաժեշտ հանդերձանքը, ինչպես նաև հանգստանան: Դրանից հետո նրանք անցան Դելեսպոնտոսը, որը ողողում է Կոստանդնուպոլսի պարիսպները և գտնվում է Եվրոպայի ու Ասիայի սահմաններին: Առաջին մարզը, որ նրանք ոտք դրեցին ու որը գտնվում էր Ասիայում, Բյուզանդիան էր, ընդ որում նրանք բանակեցին Բաղկերտի շրջապատում՝ ինչպես և առաջ՝ իրենց աչքի առաջ ունենալով այն քաղաքը, որը հենց նոր լքել էին...: Այդ ընթացքում Իկոնիայի սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդ – Մ.Ֆ.**), որին նախապես հայտնեցին այս փառահեղ տիրակալների արշավանքի մասին, ահաբեկվելով նրանց գալուց՝ կոչով դիմեց Արևելքի նույնիսկ ամենահեռավոր անկյունները, ընդ որում, միաժամանակ էլ, ձգտելով բոլոր միջոցները ներդնել իրեն սպառնացող վտանգի դեմն առնելու համար, նա ուժեղացրեց սեփական քաղաքների պաշտպանությունը, բարձրացրեց դրանց պարիսպները և սկսեց հարևան ժողովուրդներին աղաչել իրեն օգնության հասնել: Իրոք, նա շատ էր անհանգստացած այս ամենից՝ ամեն պահ սպասելով իր պետության սահմաններից ներս տեսնել այդ նոր եկվորներին, որոնք կամայացնին իր երկիրը և սրի կբաշեին իր հպատակներին: Հարկ է նշել, սակայն, որ, այս իշխանի անհանգստությունը բոլոր հիմքերն ուներ, բանի որ զորքը, որ ժամանել էր, այնքան մեծաքանակ էր, ինչքան որ նախորդ դարերում երբեք չէր եղել, երբ միայն հեծելազորն էր փծակի էր փակել երկրի ողջ երեսը, իսկ նույնիսկ ամենախոշոր գետերն ու ամենաբերքառատ երկրներն էլ ի փծակի չէին սրանց բավարար սնունդ ապահովել: Իրոք, չնայած որ լուրերն այլեի էին մեծացնում այս բանակի բանակությունը, սակայն մյուս կողմից փաստեր իրենք էլ այնքան ակնհայտ էին, որ ամենաիսկական սարսափ ներշնչեցին արևելյան նույնիսկ ամենափառահեղ իշխանների սրտերը՝ իշխաններ, որոնք երբեք չէին հետևել քրիստոնեական հավատքին: Նրանք, որոնք աննահանջ կերպով իրենց մասնակցությունն էին բերել ողջ այդ արշավանքին, կարծում էին, որ հենց միայն կայսեր բանակում 70.000 ծանրազեն հեծյալներ կային՝ չհաշված հետևակայիններին, կանանց, երեխաներին ու թեթևազեն հեծյալներին: Նույն այս մարդիկ պնդում էին նաև, որ Ֆրանսիայի տեր արքայի բանակում ևս հնարավոր էր հաշվել 70.000 ուժեղ և զրահապատ այրերի՝ այս անգամ ևս հաշվի չառած երկրորդական մարդկանց: Իրոք, կասկած իսկ չիկնէ չէր կարող, որ, եթե Աստված բարեհաճ լիներ այդ արշավանքին և այն ուղեկցեր իր ողորմածություններով ու բարերարություններով, ապա այս զորքը կկարողանար հաղթահարել ոչ միայն սուլթանին, այլև, ի փառս քրիստոնեական հավատքի՝ տիրել Արևելքի բոլոր երկրներին: Աստված, սակայն, որն իր գաղտնիքներն ու արդարադատության իր պատկերացումներն ունի, աչքաթող արեց այս մարդկանց բոլոր ջանքերը, բանի որ այս մարդկանց կողմից իր համար թափված ջանքերը թափվում էին անսթորած ձեռքերի կողմից...: Եվ այսպես, երբ բոլոր զորքերն անցան Բուսֆորդ, կայսր Կոնրադը, որը փոքրաքանակ իշխաններից հետ միասին մնացել էր քաղաքի իր նստավայրում, հրաժեշտ տվեց Կոստանդնուպոլսի կայսեր և ինքն էլ անցավ մյուս ափը: Ափ ելնելուն պես նա ամեն մի ջոկատի համար համապատասխան հրամանատար նշանակեց և ամեն ինչ կարգավորեց, որից հետո այս բանակը ոտքի ելավ ու, ձախ կողմում թողնելով Գալաթիան, Պաֆագանիան և Պոնտոսի գույգ մարզերը, իսկ աջ կողմում՝ Փոնոպիան, Լյուդիան ու Փոքր Ասիան, Բյուզանդիայի մայրաքաղաք Եփեսոսից հեռացավ և անցավ անցնելով աջ կողմում թողնեց նաև Լիկիան...: Այնտեղից բանակը, ընտրելով ամենաուղիղ ճանապարհը և առաջանալով մարտական լավ կարգով, մտավ արքայանիստ Իկոնիա քաղաքին պատկանող Լիկոնիայի շրջաններ: Այս ընթացքում այդ երկրի տեր սուլթանը, հավաքելով իր բոլոր զորքերը, ի մի բերեց նաև բոլոր հարևան երկրներից կանչված մեծաքանակ թուրքերին, երբ, անցած սրանց բոլորի գլուխ, սկսեց սպասել հարմար ժամի, որպեսզի ամենահարմար մի վայրում ելնի քրիստոնյաների դեմ և անհաղթահարելի խոչընդոտ հանդիսանա նրանց առաջխաղանալու ճանապարհին: Եվ այսպես, գործի դնելով աղաչանքները և ծախսելով զանձերը՝ նա մեր եղբայրակիցների դեմ հանեց արքաներ, առաջնորդներ և իշխաններ բոլոր-բոլոր երկրներից և նույնիսկ Արևելքի ամենահեռավոր շրջաններից՝ այդ ընթացքում իր դեսպանորդների միջոցով ողջ Արևելքով մեկ հայտարարելով, որ, եթե ինքը ազատ անցում տա հիմնալի կերպով զինված մարդկանց այդ հսկայական բանակությանը, ապա դրանք կտիրեն ողջ Արևելքին: Եվ ահա սուլթանի հրամանով ոտքի ելան երկու շայատանները, Կալադոլկիան, Իսավրիան, Կիլիկիան, Մարաստանը և ողջ Պարթևստանը, երբ մարդիկ անթիվ բանակությանը հավաքվում էին ջոկատներում, ընդ որում սուլթանը, միայն այս միջոցը տեսնելով փրկության հարցում, քրիստոնյաների գրեթե հավասար հսկայական ուժեր հավաքեց, որից հետո հայտարարեց արշավանքի մասին: Հարկ է նշել, որ, հռոմեացիների կայսեր հատուկ խնդրանքին ի պատասխան, Կոստանդնուպոլսի կայսրը դեռ մինչև ուխտավորների մեկնելը վերջինիս հատուկ մարդիկ էր տրամադրել, որոնք լավ գիտեին այդ երկրները և պետք է մեր բանակին որպեսզ ուղեկցորդներ ծառայեին, սակայն, թե մի կողմից այս մարդիկ իրոք շատ լավ գիտեին այդ երկրները, ապա մյուս կողմից էլ նրանք իրենցից մի մեծ վտանգ էին ներկայացնում: Իրոք, թվում էր, թե բոլոր այս մարդիկ տրվել էին քրիստոնեական բանակին, որպեսզի որպես ուղեկցորդներ ծառայեն նրանց, որ ուխտավորները անխոհեմ քայլերի չդիմեն կամ էլ անծանոթ երկրներ չմտնեն ու չմնան առանց պարենամթերքի, սակայն իրականությունը այլ եղավ: Եվ այսպես, հենց որ ուխտավորները ոտք դրեցին հսկառակորդի տարածքները, այս ուղեկցորդները կոչ արեցին բանակի դեպի դեպաներին պարենամթերք վերցնել միայն մի բանի օրվա երթարշավի համար, բանից այդ ընթացքում իրենք ամենակարճ ճանապարհով պետք է դուրս ելնեին այդ անապատ տարածքներից և մոտենային հայտնի Իկոնիա քաղաքին, որտեղ էլ հենց ամենայն առատությամբ պետք է գտնեին ամեն տեսակի պարենամթերք: Իրենց հերթին բանակի առաջնորդները, հեշտությամբ հավատալով այս հավաստիացումներին, համապատասխան չափի էլ պարենամթերք և անասնակեր վերցրին մարդկանց ու կենդանիների համար, որից հետո դրանք բարձեցին սայլերի վրա և պատրաստակամորեն ոտք դրեցին այն ճանապարհին, որն իրենց ցույց էին տվել այդ մարդիկ: Այդ ժամանակ հույները, սակայն, հայտնի չէ, տեղի տալով իրենց ընկալած մեղսավորությանը և մեր մարդկանց նկատմամբ տաժաժ անելությանը, իրենց տիրակալից համապատասխան հրաման ստացած, թե կաշառված լինելով թշնամու կողմից, նախկինի պես առաջանալով, սակայն մոլորեցնելով իրենց քայլերը, ուխտավորներին հասցրին մի վայր, որտեղ թշնամիները կարողացան ամենայն հեշտությամբ և բոլոր առավելություններին տիրելով հարձակում գործել նրանց վրա՝ հասցնելով հսկայական վնասներ: /21/ Եվ այսպես հույների կողմից նշված օրերի բանակությունն անցավ, սակայն բանակը դեռևս չէր հասել այն վայրին, որը համապատասխանում էր իր նպատակներին, որպեսզի նրա համար էլ կայսրը կանչեց հույներին և սեփական իշխանների ներկայությամբ սկսեց նրանց հարցաքննել՝ հարցնելով, թե ինչպե՞ս է այնպես ստացվել, որ նրանց նշած օրերի բանակությունն անցնելուց հետո բանակը դեռ տեղ չի հասել, իսկ հույները, գործի դնելով իրենց սովորական ստախոսությունը, պատասխանեցին, որ, եթե բանակը այդ կերպ առանց խոչընդոտների առաջանա ևս երեք օր, ապա Աստծո հաջողությամբ զորքերը կհասնեն Իկոնիային: Կայսրը, առանց իրեն կասկածի նշույլի համոզվելով այդ խոսքերով, սասց հույներին, թե ինքը համբերատար կլինի ու կդիմանա ևս երեք օր՝ հավատալով տրված խոստումներին: Եվ ահա հաջորդ իսկ երեկոյան, երբ ըստ սովորության ծամբար դրվեց և հոգնեցուցիչ երթից հետո բոլորը հանգստանում էին, այն անիծյալ հույները, տրվելով փախուստի, հեռացան՝ լքելով այն մարդկանց, որոնք իրենց հավատացել էին: Հաջորդ օրը այս մարդկանցից ոչ մի լուր չկար, իսկ երբ եկավ ժամանակը, որ նրանք պետք է հայտնվեին, մենք նրանց, որոնք մինչ այդ շարժվում էին զորքի գլուխն անցած, այդպես էլ ոչ մի տեղ չգտանք: Այդ ժամանակ կայսրն ու նրա իշխանները ի վերջո հասու եղան դավաճանությանը և բոլորն իմացան, թե ինչ հսկայական մի մեղք է գործվել: Իսկ այդ ընթացքում այն չարի որդիները, որպեսզի մեծացնեն իրենց ապօրինությունները ու մեղքը մեղքի վրա բարդեն, հասան ֆրանսիացիների արքայի բանակ և հայտարարեցին, որ ոչ հեռու գտնվող հռոմեացիների կայսրը ամեն տեսակի հաջողությունների է հասել և, վճռական հաղթանակ տանելով թշնամիների նկատմամբ, արդեն ոտնատակ է տալիս Իկոնիայի շրջակայքը: Ես բոլոր հիմքերն ունեմ ենթադրելու, որ այս սրտով նրանք նպատակ ունեին շտապեցնել ֆրանսիացիների արքային ու գցել նրան նույն վտանգավոր դրության մեջ, որպեսզի նա կամ ընտրի այն վտանգավոր ուղին, ինչ նախորդները, կամ էլ գերծ մառ եղբայրակիցներից օգնության հասնելու զարգայիրից՝ ենթադրելով, որ նրանք արդեն հասել են իրենց նպատակներին: Հնարավոր է նաև, իհարկե, որ սրանք հորդիներին այդ ամենը, որպեսզի խուսափեն պատժից, որը կարող էին կրել որպես դավաճաններ ու դատալիքներ այն պարագայում, եթե հայտնեին ճշմարտությունը առկա անբարենպաստ դրության մասին: Այսպես թե այնպես, ինչպիսին էլ լինեին նրանց դրդապատճառները, սակայն, ես կարծում եմ, որ բանակն այն վտանգավոր դրության մեջ թողնել ու

հեռանալով այնպես, ինչպես նրանք վարվեցին, երբ բանակը արդյունքում կործանվեց, մի իսկական դավաճանություն էր: Ինչ վերաբերվում է կայսեր, ապա նա, կորցնելով ուղեկիցներին, իշխաններին խորհրդի հրավիրեց և սկսեց թևարկել հետագա անելիքները: Այդ ժամանակ ոմանք սկսեցին առաջարկել հետ դառնալ, սակայն կային նաև այնպիսիները, որ առաջարկում էին առաջ ընթանալ: /22/ Եվ այսպես, մինչ արանք այսպես անորոշության մեջ մի կարծիքից մյուսին էին անցնում, լինելով անհանգիստ և բացառականապես տեղյակ չլինելով տեղանքի դասավորության մասին, հաշվի առնելով, որ ինչպես պարենամթերքը, այնպես էլ անասնակները սպառվում էր, իսկ բանակը, ինչպես հայտնի էր, մի իսկական քանակություն էր կազմում, որը ճամբարով մեկ տարածվեց լուրն այն մասին, թե ինչ է կատարվել: Այդ ժամանակ քրիստոնյաները մի անցողի անապատում էին, ընդ որում դա հանդիսանում էր հենց այն ուղեկիցների ջանքերի արդյունքը, որոնց մասին խոսվեց: Իրոք ուխտավորները, աջ կողմում թողնելով Լիկոնիան իր բերքառատ դաշտերի հետ միասին, որտեղ հեշտությամբ կգտնեին ամենայն անհրաժեշտը, իսկ իրենց նպատակակետին էլ ավելի կարծ ժամանակում կհասնեին, միաժամանակ մշտապես ունենալով ամենայն անհրաժեշտը, այդ ուղեկիցների ջանքերով հասել էին Կապարովկիայի անապատներ՝ Իկոնիայից ոչ հեռու: Այդ ժամանակ էր հենց, որ սկսեցին բացահայտորեն խոսել, որ այս վտանգավոր վայրը բանակը հասել է հենց հույների արքայի հրամանով, որը նախանձում էր մեր զորքերի հաջողություններին, քանի որ հայտնի բան է՝ հույները վախեցել և մինչև այժմ էլ վախենում էր Արևմուտքի ու հատկապես Տևտոնյան կայսրության հզորությունից, որին մշտապես էլ դիտարկում են որպես իրենց մրցակից: Իրոք, հույները դժգոհ էին մնում այն բանից, որ գերմանացիների արքային կոչում են հռոմեացիների կայսր, քանզի նրանց թվում էր, թե այդ կոչումը ստորացնում է իրենց կայսեր, որին նրանք կոչում էին միապետ և համարում, որ միայն նա է հռոմեացիների իսկական տիրակալը ու միայն նա իրավունք ունի տիրել բոլոր իշխաններին...: Եվ այսպես, մինչ կայսերական բանակը, անձանոթ լինելով տեղանքին, սովից, անձանոթ ճանապարհներից, անասնակների պակասից ու սեփական գումանկի հսկայական մեծությունից անչափ հոգնած վիճակում էր, թուրքերի բոլոր սատրապների հրամանատարը հավաքեց իր զորքը և ոտքի ելավ՝ որպեսզի հարվածի քրիստոնյաներին: Այդ ժամանակ մեր զորքերը, բանի որ անակնկալի եկան, մեծապես անհանգստացան: Իրոք, թուրքերը, գործելով սրընթաց նժույգների վրա և զինված լինելով թեթև, բանզի ունեին միայն այն, ինչ պետք էր նետահիզվելների, այսինքն՝ կապարծ, սկսեցին արշավել ճամբարի մոտակայքում և մեծ աղմուկ-աղաղակով, բայց միաժամանակ նաև իրենց սովորական ճարպկությամբ, հարձակումներ գործել մինչև ատամները զինված այրերի վրա: Իրենց հերթին քրիստոնյաները, գտնվելով զրահների ու սրնակների մեջ, ունենալով վահաններ և գործելով սովից ու դժվար ճանապարհից հոգնած նժույգների վրա, ի վիճակի չէին որևէ արտագրոհ իրականացնել: Իրոք, չնայած, որ քրիստոնյաների մարմնական ուժն և գեղքին տիրապետելու հմտությունը կարող էր նրանց իրական առավելություն ապահովել թշնամիների նկատմամբ, այնուհանդերձ կայսերական բանակի ռազմիկները չէին ցանկանում թողնել ճամբարը, դուրս գալ և թուրքերին մարտ տալ: Սրան հակառակ թուրքերը մասսայականորեն հսկայական քանակի նետեր էին արձակում, որոնք, կարկտի պես թափվելով, վերքեր էին հասցնում մարդկանց ու նժույգներին՝ անմիջապես էլ հեռու պանալով բոլոր նրանցից, որոնք նժույգների վրա դուրս էին գալիս, որպեսզի թերթով մարտնչեն իրենց դեմ: Այսպիսով՝ մեր ողջ բանակը բոլոր կողմերից շրջապատվեց և սկսեց անվերջ տանջալիքներ կրել բոլոր կողմերից թափվող նետերից՝ նույնիսկ մի վիճակի էին չլինելով վրեժխնդիր լինել հակառակորդից և փաստորեն առանց դիմադրության որևէ միջոցի անվերջ ենթարկվելով հակառակորդի հարվածներին: Իրոք, թշնամիների գնդերի ուղղությամբ հարձակման անցնելու քրիստոնյաների ամեն մի փորձի պարագայում սրանք անմիջապես ցրվում էին տարբեր ուղղություններով ու այդ ջանքերն իզուր էին անցնում, իսկ, այն բանից հետո, երբ մերոնք վերադառնում էին ճամբար, թշնամիների գնդերը կրկին ի մի էին գալիս, պատում մեր բանակը և, մշտապես անհանգստացնելով, նրան պահում մի իսկական պաշարման մեջ: Այսպիսով, բանի որ Աստծո ուղիներն անթևելի են, այդ մեծագույն բանակը իր փառահեղ իշխանների հետ միասին, բանակ, որն իրենցից առաջ եղած ոչ մի բանակի հետ համեմատելի չէր ոչ իր բանակությամբ, ոչ ուժով, ոչ էլ արիությանը և խիզախությանը, շուտով, հյուժված անվերջ հարվածներից ու պատերազմից, աստիճանաբար այնպես բայթալվեց և կորավ, որ նույնիսկ հիշողություն իսկ չմնաց նրա նախնի փառքի և հզորության մասին, իսկ ի սկզբանե առկա հսկայական ուժից էլ իր հերթին ոչինչ չմնաց, բանզի մարդիկ, որոնք ներկա են եղել այդ իրադարձություններին, վստահեցնում են, որ 70.000 զորահասակառ հեծյալներից ու այլ մարդկանցից կազմված այդ բանակը ոչնչացավ գրեթե գլխովին, երբ տասից մեկը հարված գլուխն ազատեց, այն դեպքում, երբ մնացածը զոհ գնացին սրին և սովին, իսկ այլք էլ գերին ընկան ու շրթալվեցին: Ինչ վերաբերվում է տեղ կայսեր, ապա նա որոշ իշխանների հետ միասին փախավ և, մի բանի օր արշավելուց հետո այն ամենը, ինչ մնացել էր իր ձեռքում, առանց Նոր դժվարությունների և արկածների հասցրեց Նիկիա: Այդ ժամանակ թշնամիները, որոնք տեղ էին դարձել նման մի հաղթանակ, ծանրաբեռնված քրիստոնյաներից խլված անհաշիվ հարստությանը, նժույգներով, պարենամթերքով և գեղքերով, վերադարձան իրենց ամրացված լորենքեր ու ապաստարանները, ինչպես մարդիկ, որոնք հիմաևս ծանոթ էին այդ վայրերին և անհանգիստ կեպով սպասում են ֆրանսիացիների առաջխաղացմանը, քանզի նրանց հայտնի էր ֆրանսիացիների արքայի մտադրությունը՝ արշավել Նույն այդ ուղղությամբ: Միաժամանակ, այն բանից հետո, երբ նրանք ոչնչացրել էին հռոմեացիների կայսեր զորքը, նրանք հույս ունեին, որ այս անգամ ավելի հեշտ կլինի հասնել ցանկալի հաջողությանը, բանի որ ֆրանսիայի արքայի հետ համեմատաբար ավելի քիչ բանակի զորք կար, ընդ որում նրանք այդպես էլ չուստիաբավեցին: Հարկ է լնել, որ անակնկալ ձեռք բերված այս հաղթանակին և այդ մեծագույն գործողություններին սուլթանը որևէ մասնակցություն չբերեց, իսկ թուրքերի այդ անսպասելի հաջողությունը ձեռք բերվեց Աստծո թողովությամբ և քրիստոնյաների մեղքերի պատճառով, ընդ որում այս հաղթանակը շահեց Փարսմե անունով սուլթանի զորքերի հրամանատարը, որ մի հայտնի և ուժեղ սատրապ էր» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 16, գլուխ 19-22):

«/12/ Հենց որ նրանք մոտեցան Դանուբին, արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) նրանց գետնացման համար ամենայն անհրաժեշտ ուղարկեց և հրամայեց գրագիրներին, մեծ բանակության, կանգնելով գետի այս ու այն ափերին, գրանցել բոլոր նավերի բեռները: Սակայն գրագիրները, հաշվելով մինչև 90 բյուր, հետագայում բաշխել այլևս չկարողացան...: /16/ Այդ ընթացքում արքան, ցանկանալով ավելի հնազանդ դարձնել նրանց, հետևյալ կերպ վարվեց: Նա մի բանի հռոմեացիների ուղարկեց վերջապահում ընթացող այլեմանների հետևից՝ նպատակ ունենալով դրանով հրապուրելով խափանել նրանց լավ տրամադրվածությունը: Կոնրադի (**Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Կոնրադ III-ի – Մ.Ֆ.**) նկատմամբ: Լսելով այդ՝ Կոնրադն այլևս այն գոռոզությունը չէր ցուցաբերում, ինչ առաջ, այլ արքայի մոտ դեսպաններ ուղարկեց ու խնդրեց որևէ մի հռոմեացու ուղարկել, որը ուղեկցորդ կհանդիսանա ու անվտանգ առաջ կտանի իր զորքը: Դրա համար էլ ուղարկվեց ակրուֆի պաշտոնը զբաղեցնող մի մարդ, որին հանձնարարվել էր Կոնրադի հետ մտքեր փոխանակել դաշնակցության մասին: Հռոմեացիներին ու այլեմաններին փոխադարձ ջոկանքության մեջ գտնվելով մարտնչելը բավականին օգտակար էր, նա կօգնե արքային, իսկ սա էլ ավելի կօգնե Կոնրադին, եթե նա միայն ուզենար պարսիկների դեմ մարտնչել արքայի հետ միասին: Եվ ահա Ստեփանոսը այդ ամենը ասաց Կոնրադին, սակայն սա, խորհրդակցելով յուրաքանչյուրի հետ, հրաժարվեց դաշինքից և բռնեց Ֆիլոսոֆիոսի ճանապարհը: Մինչև Սեբաստիոս ու Դորիլեոն թաղաք այլեմանների հետ ոչ մի վատ բան չեղավ, սակայն, երբ նրանք պարտել էին գտնվում, Մամլայան անունով մի ոմն պարսիկ փոքր զորքով հարձակվեց նրանց առաջապահ ջոկանքների վրա՝ նպատակ ունենալով ստուգել հակառակորդի ուժն ու մարտնչելու եղանակը: Այլեմանները պարսիկների առաջին իսկ հայտնվելուն պես առանց որևէ կարգի ու մեծ աղմուկով առաջ գնացին և եռանդով նետվեցին նրանց վրա, իսկ պարսիկները, բանի դեռ այլեմանները հեռանում էին իրենց ճամբարից, թիկունք դարձին և կեղծ փախուստի դիմեցին, սակայն, այն բանից հետո, երբ այլեմանների ձիերը հոգնեցին, իսկ իրենք էլ հեռու հայտնվեցին ճամբարից, հետ ուղղությունը բռնեցին ու կոտորեցին ինչպես նրանց ձիերին, այնպես էլ իենց իրենց: Բազում անգամներ կրկնված այդ հնարքը այլեմաններին անչափ վախ պատճառեց: Ահա հենց այստեղ էլ պետք էր տեսնել երեկվա քաջերին ու հանրուզներին, որոնք զազանների անկարգ ամբոխի պես էին, այն դեպքում, երբ այժմ այլեման անվճռական էին ու ներքև էին ընկել, որ չէին կարողանում ոչ որևէ մի բան անել, ոչ էլ նույնիսկ մտածել: Իր հերթին, երբ պարսիկների վրա սլացավ ինքը՝ Կոնրադը, բանզի պատերազմի ժամանակ սա բաց էր, ապա այդտեղ էլ հենց կորցրեց իր բոլոր արագընթաց ձիերին, որոնք արքան էր նրան նվիրել, և հազիվ չգերվեց բարբարոսների կողմից» (Հովհաննես Կիլիմանոս «Համառոտ պատմությունը», գիրք 2, մաս 12, 16):

«/5/ Արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) հրամայեց գրանցել այդ հսկայական զորքի թիվը, որպես հաշվողներ ամեն մի անցումի մոտ հատուկ մարդկանց նշանակելով այն հաշվարկով, որ նրանք բաց չթողնեն ոչ մի անցող մարդու, սակայն զորքի բանակն այնքան անթիվ էր, որ այդ գործը ի վերջո թողնեցին և, հույսը կորցնելով որևէ հաջողության հասնելուց, վերադարձան իրենց բանին...: /6/ Նույն կերպ այլեմանների հետ մտածեցին վարվել նաև թուրքերը՝ լինելով գրգռված ու պատերազմի դրված Մանուիլի նամակով: Բաժիկ գետի մոտ ոմն Դաբլանի դեկավարությանը նրանք այլեմանների նկատմամբ նույնիսկ հաղթանակ տարան և շատերին էլ ոչնչացրին, սակայն, այն բանից հետո, երբ հարձակման անցավ Թրակիայով անցնող զորքի մյուս մասը, նրանք միավաճեցին իրենց հաշվարկներում և իրենց գլխին կործանում բերեցին՝ անխուսժեղ կերպով վտանգի ենթարկվելով, որը նրանցից հեռու էր, ու ընկնելով սեփական ձեռքերով փորած փոսը: Նրանց պետք չէր նեղացնել մարդկանց, որոնք իրենց որևէ չարիք չէին պատճառել, արթնացնել կատաղի զազանին, բանի դեռ նա բնած էր, ու ստիպել սպանություններ գործել: Ահա ուրեմն, նրանք, խիտ շարքեր կազմելով ու զբաղեցնելով գետի ափը, դա Մենանդրոս գետն էր, վճռականորեն թույլ չեղանք լատինացիների անցնել այն: Այդ գետը, որը միշտ չէ բոլոր վայրերում անցանելի, իրենցից մեծաթիվ ջրապտույտներ ու հորձաններ է ներկայացնում, իսկ այն ժամանակ էլ բացարձակապես անանցանելի էր: Ահա հենց այստեղ էլ արևմտյան զորքը իր գործով ապացուցեց, որ միայն իր ողորմածության շնորհիվ է, որ հռոմեական ջոկատները չեն ոչնչացվել, նրանք թաղաքները չեն ավերվել ու թաղաքացիները չեն սպանվել ինչպես մնացու անասուն:

Երբ արքան (**Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Կոնրադ III-ը – Մ.Ֆ.**) մոտեցավ գետի ափին՝ նա այստեղ ոչ գետային նավակներ գտավ, ոչ էլ գետնանցումի համար կամուրջ, իսկ այդ ընթացքում թուրքերը՝ հեծյալ, և հետևակ, որոնք հայտնվել էին հակառակ ափին, սկսեցին նետեր արձակել ու դրանք, թռչելով գետի վրայով, ընկնում էին առաջին շարքերի մեջ։ Դրա համար էլ արքան մի քիչ նահանջեց ափից և ճամբարում տեղավորվեց այնպես, որպեսզի արձակվող նետերի հարվածներից հեռու լինի, որից հետո հրամայեց բոլորին ամրանալ ուտելիքով, մարտի պատրաստել ձիերին և զննել զենքը, որպեսզի հաջորդ օրը առավոտյան մարտի մեջ մտնեն թուրքերի դեմ։ Եվ իրոք, երբ դեռ մուգ էր ու արևը դեռ չէր հեծնել ձիեր լծված մարտավարձին, նա ելավ ու մարտի համար անձամբ զինված ինչպես պետք էր, ընդ որում նրա զորքը ևս մարտի պատրաստվեց։ Նույն արեցին նաև բարբարոսները, նրանք ևս շարվեցին՝ նետաձիգներին տեղակայեցին ափի մոտ, ինչպես պետքն էր տեղավորեցին նաև հեծյալներին, որից հետո անմիջապես սկսեցին նետեր արձակել, երբ խուպացիներն արդեն մոտենում էին ափին։ Այդ ընթացքում արքան, շրջելով ջրկատներում և ցանկանալով ոգևորել իր ռազմիկներին, նրանց ասաց հետևյալը...։ Ասելով այդ և Նշան տալով սկսել մարտը՝ արքան անձամբ, խթանելով ձի, սրընթաց նետովեց գետը, իսկ նրա հետևից էլ խիտ շարքով ուրիշները, ընդ որում կաշեյով ձիերին ու աղոթք ասելով, դրանցից հետո միայն նրանք իրենց սովորական աղաղակներով բռնեցին այդ ուղղությամբ։ Այդ ամենից գետի ջուրը ձիերի սնթակներից մասամբ ափ մղվեց, իսկ մասամբ էլ դադարեցրեց հետագա ընթացքը, կարծես մի գերբնական ուժ հետ էր դարձրել այն դեպի ակունքը և կասեցրել էր վերևում։ Ալեմանները, անցնելով ջրով ինչպես ցամաքով, անակնկալ հարձակվեցին պարսիկների վրա։ Այդ ժամանակ բարբարոսները, չնայած նրանց սրընթաց ձիերին, որոնք գրեթե ծառերի կատարներով էին գնում, չկարողացան ոչ փախուստով փրկվել, բանի որ նրանց հետապնդում ու բռնում էին, ոչ էլ այն ժամանակին դիմարդել ձեռնամարտում։ Տարբեր կերպ սպանվելով՝ նրանք, ինչպես հասկեր, ընկնում էին իրար վրա կամ էլ հատասպտոններով պես կենդանի արյուն էին թողնում՝ ծզմվելով նիզակակիրների կողմից։ Ոմանք խոցվեցին նիզակներով, մյուսները հենց վազքի ընթացքում կիսվեցին երկար թերթով, հատկապես զորքի թեթև զինված մասը, իսկ երրորդներն էլ մոտիկ տարածությունից խոցվեցին դաշույններով, որոնք թափում էին նրանց փորը, այնպես որ պարսիկները իրենց դիակներով լրիվ ծածկվեցին այնտեղի հարթավայրերը և ցողեցին մարգագետիններն իրենց արյամբ։ Ինչ վերաբերվում է խուպացիներին, ապա, չնայած նրանցից շատերը վիրավորվել էին նետերով, սակայն սպանված ընկան միայն քչերը։ Ընկածների մեծության մասին մինչև հիմա էլ վկայում են ոսկորների մեծ կույտերը, որոնք բլուրների նման վեր են հառնում և զարմացնում են բոլորին, որոնք անցնում են այնտեղով, ինչպես և զարմացրել են այս տողերը գրողին։ Ինչքան էլ մեծ լինի պատի մեծությունը, որը կիսվածների ոսկորներից կառուցվեց մետաղական խաղողի այգիների մոտ, երբ Մարիուսը՝ հռոմեական այդ զորավարը, ջախջախեց այդ բարբարոսներին, որի մասին, իհարկե, մարդիկ կարող էին ծիշտն իմանալ, բանի որ տեսել էին այդ անսովոր տեսարանն իրենց աչքով ու պատմել այդ մասին մյուսներին, սակայն այս գործը, անկասկած, դրանից ավելի մեծ էր, այն բանից, ինչ վերաբերվում է կիսվածներին, ու այն պատմական չափազանցություն չէ, թեև դուրս է բնական սահմաններից ու ավելի շուտ հորինվածք է հիշեցնում։ Դրանից հետո այն ժամանակները իրենց ճանապարհորդ շարունակեցին առանց մարտերի, իսկ բարբարոսներից էլ ոչ մեկը չէր երևում նրանց ճանապարհին ու խոչընդոտներ հարուցում» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմենենոս», գիրք 1, մաս 5, 6)։

«Եդեսիայի անկումը պատճառ դարձավ, որ լատինական արքաներն (**Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Կոնրադ III-ը և Ֆրանսիական թագավորության արքա Լյուդովիկոս VII-ը – Մ.Ֆ.**) իրենց բանակներով էլնեն թուրքերի դեմ, հատկապես այն բանից հետո, երբ նրանք իմացան, որ Եդեսիայի գրավումից հետո քրիստոնյաները հայտնվել են գերության մեջ։ Եվ ահա, լցվելով եռանդով առ Աստված, նրանք հանուն քրիստոնյաների և Զորիստի գործի լեցին իրենց երկրները, որպեսզի վրեժ լուծեն իրենց հավատակցի քրիստոնյաների ու Եդեսիայի կորստի համար, ինչպես նաև հետ նվաճեն և խուպացիների և պարսիկների, որոնք պղծվել էին թուրքերի կողմից, հատկապես Սուրբ դագաղը և այլ սուրբ վայրեր չորաստելի շրջակայքում։ Այս լատինացիները երկու հզոր ու մեծ թագավորություններից էին, մեկը մի հզոր արքա էր, որ զբաղեցնում էր Դոմոսի գահը, Արևմուտքում բարձր էր բոլորից և կոչվում էր արքաների-արքա, իսկ մյուսը Դոմոսի ենթակայության տակ գտնվող այն ժամանակների տիրակալն էր, ընդ որում այս ժողովուրդը Աստծո կողմից երբևէ ստեղծված ժողովուրդներից ամենադասն է։ Առաջինն ուներ 930.000, երկրորդը՝ 600.000 ռազմիկ։ Երբ նրանք հասան Կոստանդնուպոլիս, հունաց կայսրն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուել I-ը – Մ.Ֆ.**) ու նրա զորքը անապեկվեցին նրանցից և նենգորեն մտածեցին հեռացնել նրանց իրենց հողերից՝ առաջ ուղարկելով այն ճանապարհներով, որոնք տանում էին անսարգաքանակ ու անբերրի հողերով։ Այս պատճառով էլ ճամփա ելածներից շատերը սովից ու ծարավից մահացան, իսկ երբ թուրքերն իմացան այդ շրջաններ նրանց գալու մասին, հարձակվեցին նրանց վրա ու նրանցից այնքան մարդ սպանեցին, ինչքան ցանկացան՝ միաժամանակ գերեզմարելով ու ստրկացնելով ինչքան ուզում էին։ Արդյունքում նրանք, որոնք փրկվեցին, վերադարձան իրենց տները՝ կեղծքվելով խորը հուսախաբությամբ, երբ կորցրել էին և իրենց ոսկին ու արծաթը, և ձիերին» (Մար Սիմոն «Հիշատակարան 1149 թվականին»)։

«Երբ Իտալիայի արքաները իմացան այն դժբախտության մասին, որը բաժին էր հասել Եդեսիային, այդ ժամանակ անհաշիվ ամբոխները, ինչպես նաև երկու մեծ արքաներ (**Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Կոնրադ III-ը և Ֆրանսիական թագավորության արքա Լյուդովիկոս VII-ը – Մ.Ֆ.**)՝ **(Մ.Ֆ.)**, և մեծաքանակ կոմերդ ելան ու ճամփա ելան։ Կլամսի արքան 9.000 հոգով հետ էր, իսկ ֆրանկներինը՝ 5.000, սակայն կային նաև այլք՝ այլալեզուներից։ Դոմոսի կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուել I-ը – Մ.Ֆ.**) վախճանում էր, որ այն բանից հետո, երբ սրանք կանցնեն ծովը և կհաստատվեն տեղում, հույների թագավորությունը հանգիստ չեն թողնի, դրա համար էլ նա դաշինք կնքեց թուրքերի հետ և երկու տարվա ընթացքում սկսեց խոչընդոտներ հարուցել ֆրանկներին։ Ահա թե ինչու սրանք Զորիստոսի 1148 թվականին հարձակվեցին Կոստանդնուպոլիսի վրա։ Այդ ժամանակ, ահա, հունաց կայսրը նրանց ոսկի տվեց և խաչի վրա բոլոր սրբություններով երոզվեց, որ առանց խաբեության նրանց բոլորին Փոքր Ասիա կտեղավորին։ Նրանք նրա հավատացին ու խաղաղություն կնքեցին նրա հետը, սակայն կայսրը ցանկացած դեպքում խաբեց, բանգի նրանց ուղեկիցներ տվեց, որոնք վերջիններիս անցկացրին դժվարանցանելի լեռները, իսկ հնգօրյա անջուր առաջխաղացումից հետո էլ, թողնելով բոլորին աղետի մեջ, փախան։ Այդ ժամանակ սովից ու ծարավից շատերը մահացան։ Դասկանալով, որ խաբվել են, ֆրանկները հետ դարձան ու գնացին հույների վրա, իսկ թուրքերը, հանդիպելով թուլացած ֆրանկների բզկտած ուժերին, որոնք թափառում էին ուտելու որևէ բան գտնելու նպատակով, նրանց մեծ բանակությամբ ոչնչացրին։ Թուրքական տիրույթները այն ատենան էին լի ֆրանկական հարստություններով ու ոսկով, որ Մելիտոնում ոսկու և արծճի գինը հավասարվեց, իսկ թուրքական ավարը հասավ մինչև Դարսկաստան։ Իր հեղթին այն ֆրանկներին, որոնք վերադարձան ծովափ, հույները վաճառեցին ալյուր, որին կիր էր խառնված, և ահա, երբ նրանք կերան այն, գետին տապալվեցին, որից հետո շատերը մահացան։ Չարմանալի ու պատմելու արժանի բան էր դա, թե ինչպես անթիվ ժողովուրդը կործանվեց ոչ թե ճակատամարտում, այլ նեղության արդյունքում։ Իրենց հեղթին ֆրանկները հույներից կարողացան գրավել միայն մեկ ամրություն և, կատաղած այդ ամենից, այնտեղ եղող բոլոր մարդկանց սպանեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 6)։

«Այս ամենաց թագավորը (**Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Կոնրադ III-ը – Մ.Ֆ.**) արշավի ելավ 395.000 ֆրանկների ուղեկցությամբ։ Նրա հետ էր նաև մեկ այլ ֆրանկ թագավոր (**Ֆրանսիական թագավորության արքա Լյուդովիկոս VII-ը – Մ.Ֆ.**)՝ 100.000 հոգով։ Նրանք եկան մինչև Կոստանդնուպոլիս և հունաց կայսրից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուել I-ից – Մ.Ֆ.**) ուղեկիցներ խնդրեցին, որպեսզի դրանք իրենց առաջնորդեն ցամաքային ճանապարհով, սակայն կայսրը, հույների վատ սովորության համաձայն, թեև նրանց հետ մարդիկ ուղարկեց, սակայն հրամայեց դրանց, որ նրանց մոլորեցնեն ամառի ճանապարհներում։ Ավելին, դրանից հետո կայսրը լուր ուղարկեց Կապադովկիայի թուրքերին, որպեսզի կորստյան մատնեն նրանց։ Եվ ահա ուղեկցելով նրանց և տաս օր քայլելով առջևներից՝ այդ առաջնորդողները ֆրանկներին բերին մի անբնակ անապատ ու հետ դարձան։ Այստեղ կարիքը սկսեց նեղել դժբախտ ֆրանկներին, երբ չկար մի քաղաք կամ վայր, որտեղ նրանք կարողանային որևէ բան զննել ու դիմանալ։ Նրանք թուլացան քաղցից և տոչորվեցին ծարավից։ Ապա՝ վրա հասան թուրքական զորքերը և հնձիրների նման ընկան նրանց վրա։ Թագավորները փոքրաթիվ զորքերի հետ կարողացան փրկվել և ծովով գնալ Իտալիա, որտեղից նավով եկան Անտիոք։ Թուրքերը ոսկու և արծաթի անսպառ հարստություն խլեցին և բազմաթիվ գերիներ ձեռք բերին։ Ահա թե հույների նենգության պատճառով ինչպիսի դաժը վախճան ունեցավ այդ օրինյալ թագավորների արշավախմբը» (Մանուս Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 433)։

«Եվ ահա ֆրանկները, որոնք լսել էին այն աղետի մասին, որ եկել էր Եդեսիայի գլխին, անհանգստացան և զգալի բանակով Գերմանիայի արքայի (**Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Կոնրադ III-ի – Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ ելան Իտալիայից։ Նրանց հետ 90.000 հեծյալներ կային, բայց այնտեղ էր նաև այն ֆրանկը, որին արաբները կոչում էին Լոխ (**Ֆրանսիական թագավորության արքա Լյուդովիկոս VII – Մ.Ֆ.**), իսկ նրա հետ էլ 50.000 հեծյալներ և անհաշիվ քանակի հետևակայիններ կային։ Եվ ահա Դույների 1459 թվականին նրանք պատերազմ մղեցին Կոստանդնուպոլիսի դեմ, բանի որ վստահ էին հույների դավաճանության մեջ։ Այդ ժամանակ, ահա, հունաց արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուել I-ը – Մ.Ֆ.**) նրանց ոսկի տվեց և խաչի վրա բոլոր սրբություններով երոզվեց, որ առանց խաբեության նրանց բոլորին կտեղավորին։ Նրանք, սակայն, ցանկացած դեպքում խաբեց, բանգի նրանց ուղեկիցներ տվեց, որոնք վերջիններիս անցկացրին դժվարանցանելի լեռները, իսկ հնգօրյա անջուր առաջխաղացումից հետո էլ, թողնելով բոլորին աղետի մեջ, փախան։ Այդ ժամանակ սովից ու ծարավից շատերը մահացան։ Դասկանալով, որ խաբվել են, ֆրանկները հետ դարձան ու գնացին հույների վրա, իսկ թուրքերը, հանդիպելով թուլացած ֆրանկների բզկտած ուժերին, որոնք թափառում էին ուտելու որևէ բան գտնելու նպատակով, նրանց մեծ բանակությամբ ոչնչացրին։ Թուրքական տիրույթները այն

աստիճան էին լի ֆրանկական հարստություններով ու ոսկով, որ Մելիտեում ոսկու և արծճի գինը հավասարվեց, իսկ թուրքական ավարը հասավ մինչև Պարսկաստան: Իր հերթին այն ֆրանկներին, որոնք վերադառնան ծովափ, հույները վաճառեցին այլուր, որին կիր էր խառնված և ահա, երբ նրանք վերան այն, գետին տապալվեցին, որից հետո շատերը մահացան» (Բար-Յերբոտ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այս ժամանակներում հռոմեացիների ազգը գորածողով արեց և նրանք Օվկիանոսով դիմեցին Թրակիա, ինչպես նրանցից առաջ էին անցել նրանք Յայոց 546 թվականին: Նրանք մոռացան, սակայն, այն անհնարին ներդրությունը, որ նրանց պատճառով էր Բելիարի որդի Ալեքսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.**)՝ մտահան անելով նրա խաղողախ խաբեությունը: Եվ ահա այս անգամ նրանք ևս հունաց արքային (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուել I-ը – Մ.Ֆ.**) իրենց հավատակից ու Զրիստոսին պաշտող համարեցին՝ չհիշելով այն աղետն ու խաբեությունը, որը կրկնեց նրա թոռը՝ Նեոի անվանակիցը, որը ուզում էր Զրիստոսի տեղը գրավել, այդ Մանուի կոչեցյալը: Դրա համար էլ և սրանք այստեղ, որովհետև չհիշեցին աղետալի անցքը, ավելի խաբվեցին ու մոլորվեցին նրա թոռից, որի անունը, ըստ Նեոի, Մանուի էր: Սա ևս դավեց հույներին մահաբեր կերակուրներով ու ընկեցիներով» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ, երբ ֆրանկների քաջարի ժողովուրդը երրորդ անգամ դուրս եկավ քրիստոնյաների փրկության համար, հունաց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուել I-ի – Մ.Ֆ.**) դավաճանությամբ և նենգությամբ թուրքերից պարտություն կրեց և կործանվեց: Այդ բանը մենք մեր աչքով տեսնեք» (Գրիգոր երեց «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ ելավ հռոմեացիների գործը, որ ժամանել էր Ալմանների արքայի (**Հռոմեական Սիբազան կայսրության կայսր Կոնրադ III-ի – Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ, սակայն նրանք մոլորվեցին, նրանց առաջնորդեցին անցրդի ու թունավորված ջրերով ճանապարհներով, այնպես որ նրանք կորան և վերջացան: Այդ ժամանակ, ահա, ելավ այլազգիների Մատուղ թագավորը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մատուղ – Մ.Ֆ.**), ինչպես ասվում է. «Անաբեցին թեզ բազում գորբերով»: Եվ ահա սրանք եկան, ու անթիվ բանակությամբ կոտորեցին ու գերեվարեցին» (Ամանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Այդ Յայոց 598 թվականին հռոմեացիները, գումարելով բյուր-բյուրավոր մարդիկ, դիմում են Օվկիանոսի այս կողմը՝ նույն Թրակիա, առաջին այն ուղով, որը լքեցին Յայոց 546 թվականի վերաբերյալ, բանգի նրանք մոռացան այն անասելի ներդրությունները, որը նրանց այն ժամանակ պատճառեց սաղայելի որդի Ալեքսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ը – Մ.Ֆ.**), նրանք չհմացան նրա նենգ խաբեությունը՝ համարելով նրան հավատակից և Զրիստոսի սպասավոր: Դրա համար էլ և սրանք այստեղ, որովհետև չհիշեցին աղետալի անցքը, ավելի խաբվեցին ու մոլորվեցին նրա թոռից, որի անունը, ըստ Նեոի, Մանուի էր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուել I-ից – Մ.Ֆ.**): Սա ևս դավեց հույներին մահաբեր կերակուրներով ու ընկեցիներով» (Վիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 2):

«Ֆրանկները կրկին անթիվ բանակությամբ Թրակիայով եկան քրիստոնյաներին օգնության, սակայն Մանուիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուել I-ը – Մ.Ֆ.**) Ալեքսեի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.**) նման նրանց հետ նենգորեն վարվեց և այդ պատճառով էլ նրանք հաջողություն չունեցին» (Մխիթար Այրիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Խաչակիրների երկրորդ ելքը եղավ, երբ նրանց առաջնորդում էին ալմանների բրուր Զոնտադն (**Հռոմեական Սիբազան կայսրության կայսր Կոնրադ III-ը – Մ.Ֆ.**) ու ֆրանկների տեր Լուիսը (**Ֆրանսիական թագավորության արքա Լյուդովիկոս VII-ը – Մ.Ֆ.**)» (Գեթում II «Տարեգրություն»):

«Այդ տարի մի շարք լուրեր եկան Կոստանդնուպոլսից, ֆրանկների տարածքներից, Անատոլիայից և հարակից այլ վայրերից, որ ֆրանկների արքան (**Ֆրանսիական թագավորության արքա Լյուդովիկոս VII -ը – Մ.Ֆ.**) Է գալիս, իր շքախմբում ունենալով Ալման իբն Ալֆոնսին (**Հռոմեական Սիբազան կայսրության կայսր Կոնրադ III-ը – Մ.Ֆ.**), իսկ նրանց հետ էլ անթիվ բանակի ազնվականներ ու անհամար զույգ կա: Անում էին, որ նա մեկնում է դեպի իսլամի երկիր և կոչ է արել իր բոլոր տիրույթների ու ամրացրած վայրերի հպատակներին մեկնել իսլամի երկիր՝ թողնելով սեփական տարածքները ու բաղաբները դատարկության մեջ՝ զրկված պաշտպաններից: Նրանք իրենց հետ անթիվ բանակի գումար, հարստություն և զենքեր էին բերել: Ոմանք ասում էին, թե նրանց թիվը հասնում էր 1.000.000 հեծյալի ու հետևակի, իսկ սյուսներն էլ ավելի մեծ թվեր էին մատնադրում: Ֆրանկները գրավեցին Կոստանդնուպոլսի ենթակա տարածքները և նրա կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուել I-ը – Մ.Ֆ.**) ստիպված էր սիրաշահել նրանց, հետները խաղաղություն պահպանել ու կատարել նրանց կամքը: Երբ թշնամու մոտենալը հայտնի դարձավ և նրանց նպատակի մասին լուրերը տարածվեցին շրջակայքում՝ մոտակա հողերի և իսլամական տարածքների տերերը, որոնք այնտեղ էին, սկսեցին ուժեր հավաքել նրանց դեմ սրբազան պատերազմ վարելու համար: Մահմեդականները մեկնեցին դեպի լեռնային անցումներն և կիճերը, որպեսզի դժվարացնեն թշնամու առաջխաղացումը դեպի իսլամի երկիր ու կատարի հարձակումները գործեն նրանց թևերի վրա: Մահն ու սպանությունները ուղեկցում էին ֆրանկներին այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանց կարիքը առ պարենամթերք, անասնակեր և այլ անհրաժեշտ բաներ կամ դրա բարձր գինը, եթե ընդհանրապես ինչ-որ բան հնարավոր էր ձեռք բերել, բերեց նրան, որ շատերը մահացան սովից կամ հիվանդությունից: Նրանց կորուստների և բանակության քցանալու մասին թարմ լուրերը գալիս էին մինչև Յիջրի 542 թվականը, որի արդյունքում մարդիկ որոշակիորեն հանգստացան՝ հավանադրյալ այդ ձեռնարկի անհաջողությանը: Շփոթվածություն ու վախը, չնայած ֆրանկների գործունեության մասին շարունակվող լուրերի, աստիճանաբար սկսեցին անցնել» (Իբն ալ-Կալանիսի «Պատմական տարեգրություն»):

³⁸⁷³ «Դրանից հետո սուլթան Մատուղ ուղարկեց Ռովադի անունով մեկ այլ Էմիրի, որ սա դառնա Գանձակի շահապ: Այն բանից հետո, երբ սա եկավ, նպատակադրվեց վրեժխնդիր լինել թուրքմենների ավերածությունների համար, սակայն այդպես էլ չկարողացավ հնազանդեցնել նրանց, բանգի ոչ հայտնի տոհմի էլ, ոչ էլ ուժ ուներ, որի պատճառով թուրքմենները արհամարհում էին նրան և նրա դեմ շատ ասպատաբություններ էին բարձրացնում, ընդ որում շատ անորոշություններ այդպես էլ չենթարկվեցին նրան: Այդ ամենը տեսնելով՝ Ռովադին պաշարեց անհաճախների ամրոցները, սակայն դրանցից և ոչ մեկը չկարողացավ գրավել: Իրենց հերթին թուրքմենները մեծ տարածության վրա ամայացրին դաշտավայր ու լեռնային վայրերը, որի հետևանքով Ռովադին ավելի զայրացավ ու թուրքմեններից մեծ բանակի բարիքներ խլեց, թեև արդյունքում նրանք ավելի թշնամացան: Ի վերջո, սակայն, նրանք հաշտություն կնքեցին ու բարեկամացան, իսկ Ռովադին էլ թուրքմեններից մի կին վերցրեց՝ սեփական քրոջն էլ որպես կին տալով Յերբան բերդի տիրակալ Իգ-Էդ-Դինին: Ահա այս կերպ այդ վայրերում խաղաղություն եղավ» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

³⁸⁷⁴ «Դրանից հետո նրանք հավաքեցին բոլոր վանականներին, փակեցին նրանց եկեղեցում ու դիմեցին ավագներին նախատնիքով. «Դուք գիտե՞ք Մելիտեի շրջան մեր գալու ու թուրքերին բռնելու մասին», իսկ նրան պատասխանեցին. «Դե, չգիտեմք»: Ժողովրդը (**Եդեսիայի կոմսության Ժուլին Կուրտունեացի – Մ.Ֆ.**), սակայն, ասաց. «Եթե դա իրոք այդպես է, ապա հանձնեք ինձ այն ամենը, ինչ պահպանության համար թուրքական տիրույթներից տրվել է վանքին: Ես գիտեմ, որ այստեղ թուրքերի շատ զույգ կա, կան նաև շատ թուրքեր: Արդարացի կլինի, եթե այդ ամենը բաժին հասնի քրիստոնյաներին, որոնք վրեժ են լուծել Չոբար լեռան շրջակայքում գտնվող վանքերն ասպատակած թուրքերից»...: Ժողովը մարդ ուղարկեց Էմիր Դուլայի (**Մելիտեի Դանիշանյանների Էմիրության Էմիր Ալն-Էդ-Դինի – Մ.Ֆ.**) մոտ հայտնելու. «Դու գալիս ես ու ամայացրին ինձ ասպատակող Չոբարի վանքը»...» (Մխիթար Անուրի «Պատմականագրություն», գիրք 17, գլուխ 9):

³⁸⁷⁵ «Զրիստոսի 1148 թվականի հունիսի 18-ին, շաբաթ օրը, Ժուլինը (**Եդեսիայի կոմսության Ժուլին Կուրտունեացի – Մ.Ֆ.**) անակնկալ կերպով հայտնվեց Բար Սումայի վանքի մոտ: Վանականները ուրախացան, բանգի ենթադրում էին, որ նա եկել է աղոթելու համար ու իր հետ ոսկի է բերել, իսկ Ժուլինն էլ իր հերթին մտածում էր, որ հենց այստեղ շատ ոսկի կգտնվի: Վանականները վերցրին խաչն ու ավետարանը և ելան նրան դիմավորելու հարավային դարպասների մոտ: Տեսնելով խաչը՝ Ժուլինը կեղծավոր կերպով իջավ ձիուց և իրեն հնազանդի տեղ դրեց, մինչև որ ներս չեւտավ ու չհաստատվեց ներսում: Այդ ժամանակ նա բացահայտեց իր նենգամիտ ծրագիրը սեփական ռազմիկներին, որոնք իրենց մասնակցությունը բերեցին այդ ամենին: Նրանք գնացին գնելու վանքը և այդ ժամանակ որոշ վանականներ վատ բան կանխագագացին, սակայն ոչինչ չարեցին, իսկ 5 ռազմիկները ներս մտան ու բռնեցին այնտեղ գտնվող ծեր վանականին ու երկու աջխառնողների: Դրանից հետո նրանք հավաքեցին բոլոր վանականներին, փակեցին նրանց եկեղեցում ու դիմեցին ավագներին նախատնիքով. «Դուք գիտե՞ք Մելիտեի շրջան մեր գալու ու թուրքերին բռնելու մասին», իսկ նրան պատասխանեցին. «Դե, չգիտեմք»: Ժողովը, սակայն, ասաց. «Եթե դա իրոք այդպես է, ապա հանձնեք ինձ այն ամենը, ինչ պահպանության համար թուրքական տիրույթներից տրվել է վանքին: Ես գիտեմ, որ այստեղ թուրքերի շատ զույգ կա, կան նաև շատ թուրքեր: Արդարացի կլինի, եթե այդ ամենը բաժին հասնի քրիստոնյաներին, որոնք վրեժ են լուծել Չոբար լեռան շրջակայքում գտնվող վանքերն ասպատակած թուրքերից»: Նրան պատասխանեցին. «Եթե մենք այդպես վարվեք, ապա կկարողանա՞նք հետո մնալ այստեղ»: Այդ ժամանակ Ժուլինը կատաղեց և հրամայեց դուրս անել բոլորին վանքից և նույն օրն իսկ փակել Կանում: Նա ուղարկեց ֆրանկ հոգևորականներին, որոնք տաճարից դուրս տարան այն ամենը, ինչ գտան՝ արծաթյա սպասքեր, անոթներ, խաչեր, այլ բաներ, չոր ու գորգեր, տարան նույնիսկ խորանի ծածկոցները: Այդ ժամանակ ֆրանկներից մի բանի ֆրեները, այսինքն՝ եղբայրներ, որոնք նրա հետ էին, ասացին. «Մենք թո հետևից եկանք, որպեսզի մարտնչենք թուրքերի դեմ և օգնենք քրիստոնյաներին, այլ ոչ թե այն բանի համար, որ թալանեցնեք եկեղեցիներ ու վանքեր»: Այս պատճառով նրանք թողեցին Ժուլինին ու հեռացան: Ողջ շաբաթ օրը նրանք զբաղվեցին թալանով, իսկ հետո հավաքեցին այդ ամենը, բարձրեցին ու հեռացան: Երեկոյան, կիրակի օրվանից առաջ, նրանք դուրս արեցին վանքից բոլոր վանականներին և ստիպեցին մեկնել իրենց հետ: Գիշերը նրանք եկան գետի մոտ գտնվող «Փղային» կոչվող խաղողի այգու մոտ, իսկ վանքում մնացին միայն մի բանի ֆրանկ պահակայիններ և մեծ թվով հայեր՝ ստահակներ ու ավագակներ: Վիրակի օրը, սակայն, անմաքուրը նրան միտք ներշնչեց և այն դժբախտոր նորից վանք եկավ:

Կրկին սկսվեցին թալանն ու խուզարկությունը, կրկին սկսեցին խուզարկել վանքի բոլոր անկյունները, բարձրացան ժայռի վրա, ներխուժեցին ամեն տեղ ու վերցրին ինչ ձեռքերն ընկավ: Դրանից հետո հավաքեցին այդ ամենը, բարձեցին ուղտերի ու ջորիների վրա՝ եկեղեցու հարստությունները, այդ թվում նաև բրոնզյա և այլ իրեր, ընդ որում թալանի մեջ էր նաև ոսկյա խաչը, որն այդ ժամինը կոտրեց, մասերի բաժանեց ու տվեց յուրայիններին: Նա վերցրեց նաև վանքի 20 ջորիներին, իր հետ տարավ նաև 50 վանականներին, որոնք դեռևս այնտեղ էին: Հայտնի օրը նա ճամփա ելավ ու երկուշաբթի օրը հասավ Բյախթա, իսկ վանականներն էլ երեքշաբթի օրը հասան Հիսն-Մանսուր: Զորատույնային այդ ամենը հայտնի դարձավ ու նրանք սարսափեցին և բարացան: Երկու ֆրանկներ խորհուրդ տվեցին ժայռի վանականներին վանք վերադարձնել, որպեսզի այն չգրադեցնեն թուրքերը, դրա համար էլ նա հայտարարեց, որ, եթե վանականները իրեն 10.000 դինար տան, նա կվերադարձնի վանքը: Վանականներից ոմանք մեկնեցին ու նրան բերեցին չորս վանեթի՝ Մար-Աբադայի, Մարգաի, Մարիկի ու Հարսաֆաթի, հարստությունները, որոնք պահպանվում էին այնտեղ: Վանականների ու աշխատողներ մի մասը մնաց վանքում, իսկ նրանց ավագը Աբրահամ Մոդայն էր: Իր հերթին ժայռից ամրությունում թողեց 20 հայ ռազմիկներին ու մի բանի այլոց՝ շարունակելով վերցնել այն ամենը, ինչ դեռ մնացել էր՝ ցորենը, գինին, յուղը, մեղրը, հազուստը և այլ բաներ: Վանականների մի մասին տարան Թալաշար, որտեղ ֆրանկներից, ասորիներից ու հայերից ոմանք նրանց համար որպես փրկագին ոսկի տվեցին: Նրանց թվում, որոնք մնացել էին վանքում, Դավիթն էր, Հակոբը, Մարգիսն ու այլք, որոնք վանք վերադարձան օգոստոսին: Նրանք բջեցին վանքից հայերին, իրենց վրա էլ ավագ դրեցին Ղազարին ու Կոստանդինին: Այդ ժամանակ ռազմիկները, որոնք թվով 150 հոգին էին, նրանցից երրորդ պահանջեցին, որ, եթե հանկարծ ժայռից կամ նրա որդին վերադառնան, նրանք նրանց դեմ դռները չեն փակի ու վանականները ստիպված երթվեցին: Ֆրանկներն ու հայերը վանքը զբաղեցրեցին 70 օր» (Միթայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 9):

«1459 թվականին, ուռհայեցիների ողբայի և վերջնական գերեվարությանից մի տարի հետո, սաստան մի չար միտք հուշեց Ուռհայի ժայռի վանքի (Երեսխայի կոմսության ժայռի Կուրտունեացի - Մ.Ֆ.): Վերջինս լուր տարածեց, թե ուզում է գնալ և ավարի մատնել Մեյխտենի ու Կողդիայի երկրները, սակայն, երբ հասավ Սպիտակ լեռանը՝ Դիզա կոչվող գետի ակունքին, որ գտնվում է Կողդիայի ծայր արևմուտքում, պատրված բռնեց, թե երկրի մարդիկ նկատել են իրեն: Նա իր ճանապարհը շրջեց դեպի Սուրբ Բարսուռայի վանքը՝ իբրև թե աղոթելու, չնայած դա կոնսուլացիներ իր ընթացքը: Հունիսի 28-ի շաբաթ օրը ժայռից սուրհանդակ ուղարկեց վանք հաղորդելու, որ գալիս է: Վանականները շատ ուրախացան, որ քրիստոնյա մի թագավոր գալիս է աղոթելու իրենց վանքում: Բոլորը խաչերով ու ավետարաններով ընդառաջ ելան նրան մինչև վանքի վրա իշխող աղոթարանը: Նեղավախոր ծաղրանքով իջավ ջրուղ: Երբ վանք մտավ, նրա ողջ զորքը լույսալուստ ներս խուժեց: Նրա հետ էին նաև ծովի մյուս կողմից Նոր ժամանած ֆրանկներ: Վանականները նրանց չխանգարեցին ներս մտնել իրենց գեներալով, թեև, համաձայն կարգի, գեներալ մտնելն արգելված էր: Նրանց գիտակցությունն այդ պահին բթացել էր, թերևս կարծում էին, թե ֆրանկներից շատ ոսկի և նվերներ կստանան: Այդ պատճառով նրանք զարդարել էին վանքը և, հանելով սրբության տուփը, դրել էին բազմոցին, որպեսզի ֆրանկները օրհնություն ստանան նրանից: Սրբի առջև աղոթելուց հետո այդ նեղավախոր մի թուղթ դրեց պատարագի սեղանի վրա: Ապա, ելնելով տաճարից՝ նստեց եկեղեցուց դուրս գտնվող գավառում և, հավաքելով վանականներին, ասաց. «Իմ հորեղբորորդին, որ ահա եկել է Հռոմից, ուզում է տեսնել վանքի վերին ծայրում գտնվող բուրգը»: Կարգադրեց թույլատրել: Երբ այդ գորագույնը և իր հետ եղող մարդիկ մտան բերդը, կոմսի հրամանով հետևակայինները փակեցին բուրգի դարպասը և շարվեցին պարսպի վրա: Ժայռից վանականներին ասաց. «Ես ուզում եմ այստեղ պահապաններ թողնել, որպեսզի նրանք մտնեն Մեյխտենի երկիրը և պատժեն նրա տիրոջը Զուբարի վանքերում գործած ավերումների և գերեվարումների համար: Ես լսել եմ, որ ձեզ մոտ են պահվում թուրքերից խլված հարստությունները և երկրի մեծամեծները ձեզ մոտ են թաքցնում իրենց ունեցվածքը: Մինչդեռ ինքս կարիքի մեջ եմ»: Երբ նա նեղեց նրանց, վերջիններս բերին, ինչ-որ պահվում էր տաճարում, և դրին նրա առաջ: Ապա նա վանականներին փակեց Նախասարահում, այսինքն խոհանոցում, և մի ֆրանկ բախանալի ու նրա հետ եղած մարդկանց ուղարկեց հանելու եկեղեցու ողջ սպասքները՝ գավաթները, սկիհները, խաչերն ու ավետարանները: Տաճարում եղած ամեն ինչ վերցնելուց հետո ձեռք ձգեցին վանականների խցերին և մեկ առ մեկ խուզարկեցին դրանք: Ոճրագործները յուրացրին ու հափշտակեցին ամեն ինչ: Երբ ժայռից խլեց վանքի ողջ ունեցվածքը, բարձեց այն ուղտերին ու վանքին պատկանող տասներկու ջորիներին, որից հետո պահանջեց, որ իրեն տան 10.000 դինար, որպեսզի դուրս գա վանքից: Նրան պատասխանեցին. «Ինչ որ ունենիք, արդեն վերցրիք, մեկ քանակ օգնիչ չունենիք, որտեղի՞ց տանք թեզ»: Այնժամ նա վանքում երկու կառավարիչ Նշանակեց, իսկ բերդում ավագներ ու մարդիկ թողեց՝ վանքը հսկելու և նրա հացահատիկը, պաշարը, գինին ու մնացած բաները խճճելու համար: Ապա վերցրեց Սուրբ Բարսուռա վանքի վանականներին և մեկնեց Զլախթայի կողմ: Այնտեղից նա եկավ Հիսն-Մանսուր, իսկ հետո մեկնեց Ավետյաց բլուր: Թալաշարի քրիստոնյաները նրան խնդրեցին վանքը վերադարձնել վանականներին: Այնտեղ գտնվող ուռհայեցի մարդկանց երաշխավորությամբ նրանց համար սահմանեցին 10.000 դինար և հինգ ծերունի վանականների պատանդ թողին նրա մոտ: Ժայռից, իր մոտ պահելով նաև սրբի աջը, մյուս վանականներին բաց թողեց, որպեսզի գնան իրենց վանքը: Նրանք վանք եկան այդ տարվա օգոստոս ամսին Զետունի մետրոպոլիտ, սրբազան տեր Հովհաննեսի՝ Եղիա Շաքեթյան, ուղեկցությամբ: Հասնելով վանք՝ նրանք տեսան, որ խցերն ու խորանները հնամյա ավերակների նման քայրոքանդ են արված: Նրանք շինեցին, վերանորոգեցին ու կարգի բերեցին վանքը և իրենց վանահայր ընտրեցին Ղազարոս ծերունուն: Ապա նվիրակները, շրջելով, հավատացյալներից հավաքեցին 5.000 դինար և 1461 թվականի Զանուն ամսի սկզբին բերին, տվին ժայռի: Նա վերադարձրեց սրբի աջը և սաստեց նրանց: Վերջիններս երաշխիքներ տվին, որ կբերեն նաև մյուս 5.000-ը և, վերցնելով սուրբ աջը, բերին վանք» (Ամանուն Երեսխայի «Ժամանակագրություն», գլուխ 436):

«Նույն ժամանակներում ժայռից (Երեսխայի կոմսության ժայռի Կուրտունեացի - Մ.Ֆ.) գնաց Մար Բարսուռայի վանքը և ելան նրան ընդառաջ բախանները խաչով ու ավետարանով՝ տանելով նրան եկեղեցի: Ժայռից, սակայն, գրավեց վանքի ամրությունները և այնտեղ պահապան գործ թողեց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

³⁸⁷⁶ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առայժմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

³⁸⁷⁷ «Վասակի որդի Գրիգոր իշխանի եղբայր Սմբատը Հասանի կողմից սպանվել էր մի անարդյունք ճակատամարտում, որը բռնկվել էր այն պատճառով, որ նրանք իրենց աղջիկներին ամուսնության էին տվել այլազգիներին» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

³⁸⁷⁸ «Այդ ժամանակ Հիսն-Զեֆի տեր Ղարա-Արսլանը (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Եփրոսյան Եմիր Ղարա-Արսլան - Մ.Ֆ.) ներխուժեց Ամրի շրջան՝ Նախապես պայմանավորվելով ոմանց հետ, որոնք այնտեղ էին գտնվում, որ բաղաձայն իրեն փանձեն: Ղազարությունը, սակայն, անհաջողություն կրեց և նա գերիներ վերցրեց այդ շրջանից: Երբ նա տանում էր գերիներին, սակայն, նրան խղճահարություն պատեց, քանի որ նա տեսավ, թե ինչպես են տրանք տանջվում ծյուկից ու ցրտից: Դրա համար էլ ասելով. «Ի՜նչ վատ բան են արել մեզ այս մարդիկ», նա հրամայեց նրանց բոլորին բաց թողնել ու նրանք վերադարձան իրենց տները» (Միթայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 10):

³⁸⁷⁹ «Ժայռից (Երեսխայի կոմսության ժայռի Կուրտունեացի - Մ.Ֆ.) զորք հավաքեց ու մեկնեց ասպատակելու Երեսխայի ու Խառանի շրջանները, սակայն թուրքերը վերադարձան, ներխուժեցին նրա տիրույթները և, հարվածելով դարանից, ողնացրեցին նրա շատ ռազմիկների» (Միթայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 10):

³⁸⁸⁰ «Այն արյունաբեր Նորադինը (Ղալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.), որի մասին առիթ ունեցա խոսելու, Արևելքից անթիվ բանակի թուրքեր հավաքեց և ավելի կատաղորեն, քան երբևէ, սկսեց գործել Անտիոքի շրջակայքում: Եվ այսպես, տեսնելով, որ լատինական իշխաններից ոչ-ոք ի փնձակի չէ օգնության հասնել բաղաձայն, նա մեկնեց պաշարելու Նեպա կոչվող ուժեղ ամրությունը: Այդ ժամանակ Անտիոքի իշխան Ռայմոնդը (Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցի - Մ.Ֆ.), լսելով այս մասին, համաձայն իր անհամբեր ու քաջարի բնավորության, որը թույլ չէր տալիս լսել որևէ մեկի խորհուրդները և Նույնիսկ չապասել իրեն կից իշխանների խորհրդի կարծիքին, հրամայեց հավաքել սեփական ասպետներին ու անտորեն և փորաբանակ մարդկանցով ելավ թշնամու դեմ: Նա Նորադինին գտավ հիշատակված ամրությունը պաշարելիս, ընդ որում սա, որ իմացել էր քրիստոնյա իշխանի գալու մասին, վախճանվելով, որ վերջինիս հետ մեծ զորք կլինի և չցանկանալով ընդհարվել նրա հետ, թողեց պաշարումը ու անվտանգ վայրեր հեռացավ, որպեսզի ժամանակ շահի և տարբեր տեղեր մարդիկ ուղարկելով լրացուցիչ ուժեր բերի: Ոգևորված այդ առաջին հաջողությունից և վստահանալով, որ կարող է ավելիին հասնել՝ Անտիոքի իշխանը շուտով համախառնապիսի միջոցառումներ ձեռնարկեց, որպեսզի ապահովի այլ ամրությունների անվտանգությունը ու նրանց ապահովի անվտանգ անհրաժեշտով: Չբարձրած այս գործով՝ իշխանը անմտորեն կանգնած մնաց բոլոր կողմերից բաց մի հարթավայրում՝ համարելով, որ այդ ամրության կլինի իր համար, եթե ինքը տրվի վախճան և գոնե մի պահ նահանգի: Ահա այս պատճառով նա կանգնած մնաց բազում վտանգների մեջ: Նույն այդ գիշեր Նորադինը, տեսնելով, որ իշխանը ոչ մի օժանդակություն չի ստանում, մտածեց հեշտ մի հաղթանակի հասնել և ահա նա, իր ջոկատները շարելով շուրջանակի, դրանք առաջ տարավ Ռայմոնդի գտնվելու վայրի ուղղությամբ, որից հետո շրջափակեց նրան: Արդյունքում մյուս առավոտ Ռայմոնդը շուրջանակ բազմաթիվ թշնամիների շրջապատման մեջ, սակայն արդեն չափից դուրս ուշ էր, որ իր սուր զորվոր սեփական ուժերի վրա, երբ հաջողությունը կանգնած լիներ, էվ այսպես, կարգավորելով իր բանակի շարքերը, նա դասավորեց ասպետներին և տվեց մարտնչելու անհրաժեշտ հրահանգներ, որից հետո մարտը սկսվեց: Քրիստոնյաները, սակայն, չափից դուրս քիչ էին և հակառակորդը թվաբանակով չափից շատ էր գերազանցում, դրա համար էլ մարդիկ, լքելով այդ անհավասար մարտը, դիմեցին փախուստի՝ հակառակորդի շարքերում թողնելով

սեփական տիրակալին: Իր հերթին Ռայմոնդը, որպես մի մարդ, որ լի էր արիության և հսկայական խիզախությամբ, թշնամիների շարքերում քաջաբար մարտնչեց, սակայն ի վերջո, հաղթված հոգևածությունից ու ստացած բազում վերքերից, երբ ձեռքերը հոգնեցին հարվածելուց, ընկավ, իսկ նրա բզկտված մարմինն էլ, այլ մարդկանց դիակների հետ միասին, որոնք զոհվել էին այդ օրը, մնաց մարտի դաշտում: Այդ օրը զոհված արժանահիշատակ այրերի մեջ էր նաև մեկ այլ հզոր ասպետ՝ Ռենոն, որին Եդեսիայի կոմսը (**Եդեսիայի կոմսության ժույին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**) կնության էր տվել իր աղջկան: Մենք կորցրինք նաև մի բանի այլ ասպետների, որոնց անուններն անհայտ են...: Սա տեղի ունեցավ Երիստոսի 1148 թվականի հունիսի 27-ին... ընդ որում իշխանի մարմինը, որ ճանաչվեց իրեն բնորոշ սպիկներից, գտնվեց սպանվածների մեջ, հասցվեց Ամսոիք և հանդիսավորությամբ թաղվեց առաքյալների եկեղեցու դամբարանում՝ իր նախորդների կողքին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 17, գլուխ 9):

«Այս ամենի պատճառով Նուրեդին տիրակալը (**Յալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) գայրազավ ու ռազմիկներ հավաքեց, սակայն ֆրանկները իրենց գոռոզության, իսկ ավելի ծիշոն՝ Բարձրայի թողտվության, պատճառով, որը գայրացել էր նրանց վատ արարքներից, ոչինչ չձեռնարկեցին, չնայած գիտեին, որ թուրքերը հավաքվել են անթիվ բանակությամբ, ինչպես մորեխը: Բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ ֆրանկները աչակցեցին իրենց թշնամիներին՝ լքելով գյուղերը, որոնք նմանվում էին առանց պարսպի խաղողանոցի կամ տան՝ առանց դռան՝ մեկնելով արաբների շրջաններ ու նմանվելով թակարդոն ընկած եղևիկին կամ վիթին, որը կատաղած վիճակում ուշադրություն չի դարձնում նետերի վրա: Ֆրանկների հետ մի արաբ-խմայելյան կար, որը, տեսնելով նրանց՝ խեղագար կերպով դեպի թշնամիները ընթանալը, ասաց Ռայմոնդին (**Ամսոիքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցին – Մ.Ֆ.**) . «Այս ուր չգնում, իշխան: Թշնամիները հավաքվել են բոլոր կողմերից, մնա քո տիրույթներում և պաշտպանիր այն, բանի դեռ նրանք չեն ցրվել: Եթե թշնամիները ներխուժեն քո տիրույթներ, այդ ժամանակ միայն նրանց դեմ դուրս արի»: Ռայմոնդը, սակայն, չստեց նրան ու չհետևեց նրա խորհրդին, այլ անմիտ կերպով հայտնվեց թուրքերի մեջ: Այդ ժամանակ թուրքերը գիշերով հավաքվեցին տարբեր տեղերից և ելան դժբախտ ֆրանկների դեմ: Այն խմայելյանը կրկին եկավ Ռայմոնդի մոտ և ասաց. «Դու չեսգիր մեզ և մենք կգոհվենք: Չնայած վրեժի միայն քչերը փրկվեն, բանի ուր մենք շրջապատված ենք մեծ զորքով: Եթե մենք մնանք այստեղ մինչև լույսը բացվելը, նրանք լիովին կոչնչացնեն մեզ»: Այն դժբախտը, սակայն, կրկին չհամաձայնեց, իսկ առավոտյան, երբ դեռ հազիվ նոր էր փայլել լուսաբացը, թուրքերը, կարծես հորդահոս հեղեղ, վրա տվեցին նրանց՝ կոտորելով մեծ ու փոքրին և ցրելով նրանց դաշտավայրում, ինչպես գերաններ: Ամսոիքի տեղ արինք Ռայմոնդը՝ այդ հզոր առյուծը, ինչպես նաև Էստևոնի տերը՝ երիտասարդ Երեյան Ռեյնալը, սպանվեցին: Մի խոսքով, չփրկվեց և ոչ մեկը, որ նրանիսկ լուր տանեմ, բոլոր վերածվեցին դիակների կոտոր: Այդ օրը դժբախտ օր եղավ քրիստոնյաների համար, իսկ Ամսոիքի բնակիչները ոչինչ չիմացան այնքան ժամանակ, մինչև որ թուրքերը չհեղեղեցին ողջ շրջանը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 10):

«Թուրքերի վերը նկարագրված պարտությունից երեք ամիս հետո Նուրեդինը (**Յալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) հավաքեց իր զորքերը և եկավ պաշարեց Ինաբ անունը կոող բերդը: Լսելով այդ, Ամսոիքի տեր Պուատիեցին (**Ամսոիքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցին – Մ.Ֆ.**) ելավ, առավ իր զորքերը և եկավ ճակատամարտ տալու նրան: Նուրեդինը, երբ լսեց ֆրանկների գալուստը, հեռացավ բերդից և բարձրացավ լեռը: Ֆրանկները եկան և բանակեցին Թելլայի Ինաբի միջև գտնվող դաշտում: Երբ Նուրեդինը լրտեսների միջոցով իմացավ, որ ֆրանկները փոքրաթիվ են, զինեց իր զինվորներին, որոնք, ինչեցնելով շեփոկները, հարձակվեցին ֆրանկների վրա: Տերը բարկացավ ֆրանկների վրա, նրանք թիկունք դարձրին ու պարտվեցին: Սպանվեց ժոֆրուան՝ Մարաշի տերը, ինչպես նաև Ալի իբն Վաֆա արաբը: Ֆրանկ գինվորներից շատերը սրի բաշվեցին: Դուքսի երկիրը ավարի մասով և քարոքալով եղավ: Գրավվեցին Խարիմը, Իմը, Արտալը և Խարիմ բերդի շուրջը գտնվող բոլոր գյուղերը: Այս ճակատամարտում զոհվեց նաև Ամսոիքի տերը: Դա մի սոսկալի պարտություն էր: Թուրքերը անսահման թվով սարուկներ, գերիներ, ծիծեր ու ինչք ձեռք բերին: Ինչ վերաբերում է Ժույինին՝ Ունիայի կոմսին ու կառավարչին (**Եդեսիայի կոմսության ժույին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**), ապա նա այդ ժամանակ գտնվում էր Ազազում: Երբ նա լսեց, որ Ամսոիքի տերն սպանվել է, փոքրաթիվ մարդկանց հետ դուրս եկավ Ազազից ու ճանապարհ ընկավ՝ Ամսոիք գնալու և այնտեղ թագավորելու նպատակով: Սակայն, երբ հասավ Կուրուսին և ուզեց անցնել Շիխ, ծառերի արանքից վրա թռան թուրքմենները: Բռնվելով՝ Ժույինն ասաց. «Ինձ տարեք Ազազ և ես ձեզ կտամ ինչ որ ուզեք»: Նրան վերցրին և բերին մի գյուղ, որի անունը Շիխ-Ադդե էր, սակայն չգիտեին, թե ով է նա: Տեղի քրիստոնյաները ճանաչեցին նրան և, առաջարկելով 60 դինար, ուզեցին փրկագնել նրան թուրքերից, սակայն աստված կամեցավ լքել նրան, մի բան, որին նա արժանի էր: Ոմն հրեա ներկայորոշ գյուղում անցնելիս ճանաչեց նրան և թուրքմենների հայտնվել: Այդ օր ժույինն էր: Թուրքմենները նրան վերցրին և բերեցին Յալեա: Նուրեդինը հրամայեց կուրացնել նրա աչքերը և ծանր շղթաներով բանտ նետել: Բանտում նա մնաց ինը տարի և այնտեղ էլ մեռավ» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 438):

«Մի փոքրիկ ամրոց կա Յալեայից ոչ հեռու, որը անտիոքիների համար հարկերի հավաքման վայր է ծառայում: Այդ կողմերում ապրող բարբարոսները, իմանալով, որ այն ներդրության մեջ է և անիրաժեշտ ուտելիքեղենի պակաս ունի, մտածեցին պաշարել այն: Ռայմոնդը (**Ամսոիքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցին – Մ.Ֆ.**), որը բոլորից շատ էր պատրաստ ռազմական գործողությունների, լսելով այդ մասին, իր հետ եղած զորքով բավականին հապճեպ եկավ դրա մոտ: Յակառակորդները ի վիճակի չէին դիմարդել նրան և նա, ապահովելով ամրոցը ամենայն անհրաժեշտով, հետ դարձավ: Արդեն երեկո էր իջնում, սակայն նա ուզում էր առաջ գնալ, բանի որ հարմար մի վայր չկար, որտեղ հնարավոր կլիներ անվտանգ կանգ առնել գիշերելու համար: Սրան հակառակ, սակայն, նրան շրջապատողները, հոգնածություն զգալով ճանապարհորդությունից, ցանկանում էին վրաները դնել այդ վայրում ինչ-որ տեղ և այդ նպատակով մի վայր ցույց տվեցին, որը մեծ մասամբ ծաղիմներով էր շրջապատված, իսկ մի կողմից էլ փակ էր բլրակներով ու անտառածածկ բարձունքներով: Ռայմոնդը շարունակում էր համառել և, ցույց տալով թիփուսները, ասում էր. «Վախենում եմ, որ թշնամին գիշերը հանկարծ չհարձակվի մեզ վրա այդ կողմից և չգրկի մեզ նահանջելու հնարավորությունից, բանգի այդ ժամանակ մենք փարախում փակված ոչխարների պես կզոհվենք ու ի վիճակի չենք լինի պաշտպանվել»: Ռայմոնդին շրջապատողներից մեկը, սակայն՝ մի հանդուգն մարդ, սկսեց հանդիմանել նրան խոսքերով և ասաց, որ դա վանկություն է, այլ ոչ թե ողջամտություն: Այդ ժամանակ Ռայմոնդը, գայրազավ դրա վրա, նրան ասաց. «Իմացիր, սիրելիս, որ, եթե մենք գնանք այստեղից, դու երբեք չես դադարի մեղադրել ինձ: Լավ, մենք ըստ քո ցանկության կտեղաբաշխենք զորքը այստեղ, միայն տես, պատրաստ եղիր մեզ քո այն քաջությունը ցույց տալու, որի մասին առանց որևէ առիթի բարձրաձայնում ես, պատրաստ եղիր ցուցադրել այն, երբ թշնամական զորքը կհարձակվի մեզ վրա իմ ցույց տված վայրից ու մեր գլխի՝ փորձանք կրելով»: Լսելով այդ՝ Ռայմոնդը տեղակայվեց հենց այն վայրում, որտեղ էլ նրան վիճակված էր հավերժ մնալ: Վրա հասավ խորը գիշեր և պարսիկները, հենց այն վայրից, որի մասին ասվեց, հարձակվեցին քրիստոնյաների վրա, նրանց ու նրանց ձիերին կոտորեցին և ոչ-ոք չկարողացավ ոչ պաշտպանվել, ոչ էլ փրկվել» (Յովհաննես Կիսմանոս «Յամառոտ պատմություն», գիրք 3, մաս 14):

«Նուր-է-Դին Մահմուդ իբն Չանգին (**Յալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) արշավանքներ էր գործում ֆրանկների երկիր՝ Ամսոիք շրջան: Նա ուղղություն բռնեց դեպի Խարիմ ամրոց, որն այդ ժամանակ գտնվում էր ֆրանկների ձեռքում, պաշարեց այն ու սկսեց ներսույնել նրա մաստույցներում՝ թալանելով շրջակայքը: Դրանից հետո նա ուղղվեց դեպի Անաբ ամրոցը ու այն ևս պաշարեց: Ֆրանկները միացան Ամսոիքի, Խարիմի և այդ վայրերի տիրակալ Ալֆոնսի (**Ամսոիքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեցին – Մ.Ֆ.**) հետ և ուղղվեցին դեպի Նուր-է-Դինը, որպեսզի հեռու վանեն նրան Անաբից: Նա հանդիպեց նրանց Յիջրի 544 թվականի Սաֆար ամսի 21-ին՝ չորեքշաբթի օրը: Նրանք ընդհարվեցին մահացու մարտում և Նուր-է-Դինը այդ օրը շահեց ճակատամարտը, իսկ ֆրանկները սարսափելի պարտություն կրեցին: Նրանցից մեծ բանակություն սպանվեց, այդքան էլ գերդեց: Նրանց մեջ էր, որոնք այդ օրը սպանվեցին, գտնվում նաև Ամսոիքի տիրակալ Ալֆոնսը, որը տոհմիկ ֆրանկներից էր և ամենաուժեղը նրանց մեջ: Պատմում են, որ նա ձեռք էր վերցնում երկաթյա սանձը և ճգնում այն մեկ ձեռքով, իսկ մի անգամ էլ, երբ ուժեղ ծիծով անցնում էր կամարի տակով, որի տակ շրջանակի կամ դրա նման մի բան էր ցցված, որից հնարավոր էր կառնել, նա ձեռքով ու իր ափով բռնեց այն և այնպես սեղմեց ծիծուն, որ այն ի վիճակի չէր լինել շարժվել» (Եսմալ-է-Դին «Յալեայի պատմության հատընտիր»):

«Այդ տարի Յալեայի կառավարիչ Նուր-է-Դինը (**Յալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) բարի լուր եկավ Ալահից մեզ ուղարկած բարիքի մասին, փառք նրան, որը հաղթանակ էր շնորհել մեզ ֆրանկների մոլորյալ ու ջարդված զորքի նկատմամբ, զորք, որից միայն քչերին հաջողվեց փրկվել, որպեսզի շրջակայքում տարածեն իրենց անակնկալ պարտության և կործանման լուրը: Երբ Նուր-է-Դինին օգնության եկավ հեծելազորը, որը նա որպես օգնություն խնդրել էր մոտակա շրջանների թուրքմեններից, ինչպես նաև Դամասկոսի ասկարից, որը նրան օգնության էր եկել Եմրի Մուհե-է-Դին Բուզանի գլխավորությամբ, նրա զորքի թիվը մեծացավ, հարվածային ուժը գայի դարձավ և նրա ոգին ամրացավ: Նա մեկնեց դեպի ֆրանկների դիրքերը, որոնք Ամսոիքի շրջանում էին, մի բանակով, որը հաշվվում էր 6.000 հեծյալ, չհաշված ուղեկցող զուսմալը, այն ժամանակ, երբ ֆրանկների բանակը կազմում էր 4.000 հեծյալ ռազմիկ, որոնք զինված էին ինքնակերպով, և 1.000 հետևակայիներ՝ չհաշված ուղեկցողներին: Երբ նրանք ժամանեցին Ինաբ կղզիով վայրը, Նուր-է-Դինը իր հաղթական զորքով եկավ նրանց դեմ: Երբ նրանք դեմ առ դեմ իրար եկան, անհավանական իրենց հայտնի հարվածող հասցրին մահեղանակների, սակայն սրանք երկուսն ասար բաժանվեցին և լցվեցին նրանց վրա՝ հակառակորդին հարվածելով տարբեր կողմերից: Երկուսն զորքն էլ, շրջապատված փրշու խիտ ամպերով, ձեռնամարտի անցան, սակայն այդ մարտում վերջին խոսքն այնուհանդերձ մնաց իսլամի սյուններին: Երբ մուշը ցրվեց, Ալլահը, որին մեր աղոթքներում մենք փառաբանում ենք, մահմեդականներին հաղթանակ շնորհեց բազմաապավածների նկատմամբ, որոնք փրկված մնացին փրշով

ծածկված գետնին՝ գրկված իրենց ռազմարշալի պտուղներին: Նրանց թվից փրկվեցին միայն քչերը, որոնց ճակատագիրը հետաձգում տվեց, կամ էլ որոնց վախճանը արտերը թևեր ձեռք բերեցին, որպեսզի իրենց պարտության և ոչնչացման մասին լուրը տարածեն: Մահվանականները սկսեցին ավար հավաքել և նրանց գումակը գրավել, որի արդյունքում նրանց ձեռքերը ծանրացան գույքով ու կենդանիներով, որոնք խլվել էին ֆրանկներից: Նրանց առաջնորդ անիծյալ արքայազնը (**Ամստերդամի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուստիեցին – Մ.Ֆ.**) հենց այնտեղ էլ գտնվեց փռված գետնին՝ իր պահապաններին ու սասլիկներին մեջ: Նա ճանաչվեց ու գլխատվեց, իսկ նրա գլուխն ուղարկվեցին Նուր-է-Հինին, որը այդ նվիրատուին լավ նվեր տվեց: Այդ անիծյալը ֆրանկների այն սասլիկներից էր, որը հատին էր իր բաշտությանը, խորամանկությանը և հզոր կազմակերպիչ: Նա առանձնահատուկ վարկ ուներ և բոլորին վախ էր պատճառում իր կատաղությանը և դաժանությանը: Այդ մարտը տեղի ունեցավ Ֆիքրի 544 թվականի Սաֆար ամսի 21-ին» (իբն ալ-Կալանիսի «Համանակագրություն»):

«Չայոց 598 թվականի սկզբում սպանվեց պրինցը՝ **Ամստերդամի տերը (Ամստերդամի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուստիեցին – Մ.Ֆ.)** և Պադուիայի անխելե եղբայրը, իսկ դա եղավ իր ամբարտապանության երեխից: Նրանք ինքնահավանորեն կամեցան միայնակ պատերազմելու թշնամիների դեմ, չուզեցին միանալ բրիտանյա առկա զորքերին և այդ պատճառով ոչ միայն իրենք՝ այնպիսի զորահրամանատարներ, խորտակվեցին, ոչնչացան, այլև՝ բազում բրիտանյաններ» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Չայոց 597 թվականին Ամստերդամի դուքս Բոհեմունդը (**Ամստերդամի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուստիեցին – Մ.Ֆ.**) իր գործողության պատճառով սպանվեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Սա (**Ամստերդամի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուստիեցին – Մ.Ֆ.**) 13 տարի իշխելուց հետո սպանվեց Չայեայի տեր Նորդիկի (**Չայեայի շահյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինից – Մ.Ֆ.**) դեմ պատերազմում» (Յեթում Պատմիչ «Ամստերդամի պրինցների ազգաբանություն»):

Robert. De Monte

³⁸⁸¹ «Չայոց 598 թվականին Սուրբ խաչի տոնին խմայելացվից թագավորը, որի անունն էր Մասուտ (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուտը – Մ.Ֆ.**), եկավ և կարծատն պաշարումից հետո գրավեց Մարաշ քաղաքը, բանգի բերդում կայազոր չկար» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Խլիճ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Խլիճ-Արսլան իբն Մասուտից – Մ.Ֆ.**) մարդ ուղարկեց իր հոր (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուտի – Մ.Ֆ.**) հետևից ու նրանք պաշարեցին Մարաշը՝ մինչ այդ թալանելով ողջ շրջակայքը: Նրանք համառորեն պաշարում էին քաղաքը և նրա բնակչությունն ի վերջո աման խնդրեց: Այս կերպ, ահա, սուլթանը տիրեց Մարաշին և, համաձայն իր խոսքի, թույլ տվեց այնտեղ գտնվող ֆրանկներին, այսինքն հեծյալներին, եպիսկոպոսին ու բախանաներին, հեռանալ Ամստից, թեև հետո ուղարկեց թուրքերին, որոնք ճանապարհին ոչնչացրին նրանց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 10):

«Խլիճ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Խլիճ-Արսլան իբն Մասուտից – Մ.Ֆ.**) մարդ ուղարկեց իր հոր (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուտի – Մ.Ֆ.**) հետևից ու նրանք պաշարեցին Մարաշը՝ մինչ այդ թալանելով ողջ շրջակայքը: Նրանք համառորեն պաշարում էին քաղաքը և նրա բնակչությունն ի վերջո աման խնդրեց: Այս կերպ, ահա, սուլթանը տիրեց Մարաշին և, համաձայն իր խոսքի, թույլ տվեց այնտեղ գտնվող ֆրանկներին, այսինքն հեծյալներին, եպիսկոպոսին ու բախանաներին, հեռանալ Ամստից, թեև հետո ուղարկեց թուրքերին, որոնք ճանապարհին ոչնչացրին նրանց» (Բար-Յեթրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Չայոց 598 թվականի սեպտեմբեր ամսին Կոնիայի սուլթան Մասուտը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուտը – Մ.Ֆ.**) եկավ Մարաշ քաղաք և, գտնելով այն առանց պահպանության, հարձակվեց ու գրավեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Մահմեդականները նվաճեցին Մարաշը Ռուսի տեր Մասուդ իբն Խլիճ-Արսլանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուտի – Մ.Ֆ.**) ձեռքով Ֆիքրի 545 թվականին և այն այժմ մնում է մահմեդականների ձեռքում» (իբն Ջաուկալի Շարունակող «Երկրի պատկեր», Շամ):

«Երբ սա (**Եղեմիայի կոմսության ժույին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**) գերի ընկավ, Նուր-է-Հինը (**Չայեայի շահյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.**) եկավ ու կարճ ժամանակում գրավեց նրա բերդերը... Մարաշ...» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Զուլիխն (**Եղեմիայի կոմսության ժույին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.**) գերի ընկնելուց ֆրանկների քաղաքների ու բերդերի մեծ մասի նվաճումը, ինչպես, օրինակ... Մարաշը...» (իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

³⁸⁸² «Թուրքմենական առաջնորդ Գուբուգան ու նրա հետ եղած Թուրքականը բռնեցին Նաև Ջահր-Հահին և վերջինին Գանձակ քաղաքում հանձնեցին Ռուդիին, որտեղ, նրան համարելով դավաճան ու ստախոսի մեկը, ծաղրի ենթարկեցին ու բաց թողեցին: Դրանից հետո Ռուդին մեկնեց թուրքմենների մոտ, որոնց առաջ թալանել էր, և նրանք ուրախանալով հավաքեցին բոլոր թուրքերին Գեղամա լեռներում՝ մեծարելով վերջինիս որպես արքան: Իսկ Ռուդին բանակ հանեց, եկավ ու բաժանեց բոլոր լեռնային շրջանները նրանց միջև» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

³⁸⁸³ «Ռուդին առաջանալով պաշարեց Գանձակը և մարդ ուղարկեց Կրաց արքայի (**Զարթոյի թագավորության արքա Դեմետրե Ի – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ նրանից ռազմական օգնություն խնդրելով: Կրաց արքան մեծ բանակ ուղարկեց, իսկ Ջահր-Հահին էլ փախավ դեպի հարավ՝ Պերդապատի կողմերը, որն այժմ կոչվում է Պարտավ՝ ապաստանելով ապստամբած թուրքմենների մոտ» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

³⁸⁸⁴ «/6/ Արքային (**Բուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ Ի – Մ.Ֆ.**) հայտնվեց, որ ալեմանները, դալմատներն ու պեոնացիները, իմանալով Սիցիլիայի դեմ պատերազմի իր պատրաստությունների մասին, իրար մեջ պայմանավորվել են հարձակվել հռոմեացիների վրա արևմտալեռքի, իսկ պարսկական ֆիլարթոս Յագուբասան (**Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եմիրության եմիր Յադի-Բասանը – Մ.Ֆ.**) էլ սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուտի – Մ.Ֆ.**) հետ միասին մտադրել է թալանել Ասիան: Իմանալով այդ մասին՝ արքան անձամբ շարժվեց դալմատների դեմ՝ նպատակ ունենալով հնարավորինս արագ պատժել արիստոկրատիան (**Սեբաստիայի իշխանության համիշխան, իսկ հետո միանձնյա իշխան Ուրոշ Ի-ին (1141-1151, 1151-1156՝ միանձնյա) – Մ.Ֆ.**), որը ռազմական գործողություններ էր սկսել, իսկ նախատորմ էլ հանձնեց արևմտյան ու արևելյան սխուղերի դոմեստիկոս Դովհաննեսին՝ հրամայելով նրան ուղղություն բռնել դեպի Անկոնա, բանից սա մի խուսապան ծովափնյա քաղաք է և այնտեղից, ինչպես մի միջանկյալ վայրից, մտնել Իտալիա... Այդ ընթացքում արքան, հարձակում գործելով Դալմացիայի վրա, ավերեց Ռասոն ամրոցը և ամայացրեց ճանապարհին հանդիպող ամեն ինչ: Գերի վերցնելով անթիվ բանակությանը ժողովուրդ՝ նա իր փոխարեն զորքի հետ թողեց Անգեղոս կղզված Կոնստանդին անունով սեվաստոսներից ակագին, իսկ ինքն առաջ անցավ ու, զբաղեցնելով Նիկիալու կղզվող շրջանը, որը և արիստոկրատի իշխանության տակ էր գտնվում, առանց որևէ դժվարության գրավեց բոլոր այն ամրությունները, որ կային այնտեղ: Չանելով Գալիքի՝ նա տեսավ, որ այնտեղի բարբարոսները, հույները դրած իրենց մեծաթվիթյան ու տեղաբնիկության վրա, չէին ուզում իրեն ապաստան տալ: Դրա համար էլ, այստեղ ճամբար զարկելով, նա հրամայեց այլևս ժամանակ չկորցնելով նետեր արձակել ու պարաստիկներից բարեր նետել արտաքին ամրությունների վրա և այդ կերպ երրորդը օրը ուժով գրավեց ամրոցը: Այստեղ հանդիպելով մեծաթիվ բարբարոսների, որոնց մի մասը ռազմական գործի մարդիկ էին, իսկ մյուսներն էլ անասնապահության էին զբաղվում, նա նրանց տարավ այնտեղից ու վերադարձավ Ռասոն, որից հետո գերիներին բնակության համար ուղարկեց Ասորիկա և հռոմեական այլ տարածքներ: Դրանից հետո, լուր ստացած լինելով Անգեղոսի, որ ժուլանը, օգտվելով իր հեռանալուց, սկսել է հարձակվել հռոմեացիների վրա և արդեն իսկ մեկ մարտ տվել է, արքան արագորեն շարժվեց այդ կողմ՝ ձգտելով բռնել նրան, սակայն ժուլանը, լսելով հռոմեացիների հարձակման մասին, փախավ սարերի կատարները և այդ կերպ փրկվեց մոտակա վտանգից: Այդ ժամանակ արքան անցավ այդ երկրով և, բանի որ ոչ-ոք նրան չէր դիմադրում, կրակի մատնեց արիստոկրատիան պատկանող կառույցները: /7/ Ի վերջո, երբ ձեռքը վրա հասավ, այնպես, որ շատ կենդանիների ծայրանդամներ, տաքության՝ սրտի հատվածում կենտրոնանալու պատճառով սկսեցին տառապել, այդ ժամանակ միայն արքան ինքն Բուզանդիոնի մասին» (Դովհաննես Կիևմոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 3, մաս 6, 7):

«Այստեղ կարգի գցելով գործերը, ինչպես նրան (**Բուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ Ի – Մ.Ֆ.**) թվաց ավելի լավ, նա որոշեց իր ուժերով դիմել սերբերի դեմ, բանգի դրանք, բանի դեռ ինքնակալի թագավորության մեջ ամեն ինչ հանգիստ էր, բարեմիտ տրամադրվածություն էին ձևացնում և խոսքեր էին շրայելով, որոնք չէին համապատասխանում նրանց սրտում եղած զաղտնի մտադրություններին, իսկ երբ ցամաքում ու ծովում եղավ այն ամենը, ինչի մասին ես համառոտ պատմեցի, օգտվելով այդ ամենից, նրանք անսովոր կերպով ակտիվացան, գեղեցիկ բարձրացրին հռոմեացիների դեմ և թշնամաբար հարձակվեցին ասիանական շրջանների վրա: Եվ ահա արքան, վերցնելով զորքի հիմնալի գնված մասը և թողնելով այն ամենը, ինչ կարող էր դանդաղեցնել իր շարժումը, մտավ Սերբիա: Սերբական սատրապից (**Սերբական իշխանության համիշխան, իսկ հետո միանձնյա իշխան Ուրոշ Ի-ից – Մ.Ֆ.**) գաղտնի չմաց կայսեր՝ իր վրա գալը, չնայած որ վերջինս ձգտում էր այդ զաղտնի անել: Դիմանալով ինչ անել և գիտակցելով, որ ի վիճակի չէ մարտնչել հռոմեական լեգեոնների դեմ՝ նա թողեց հարթավայրերը և նետվեց լեռներ՝ հույս ունենալով այնտեղ փրկություն գտնել, իսկ իր հպատակներին էլ, ինչպես անասունների մի հոտ, որը արածում է մարգագետնում, թողեց թշնամու ոչնչացման ու թալանի՝ ըստ էության ամեն մեկի փրկության հոգը թողնելով իրեն: Մինչ, սակայն, Սերբիայի տիրակալն այսպես էր գործում ու մտածում, ինչպես նաև խորհուրդներ տալիս իր հպատակներին՝ արքան, ինչպես մի առյուծ, որը վստահ է իր ուժերին, ցրեց բարբարոսների հորդանքերը ինչպես ցլերի կամ այծերի հոտ, այրեց նրանց պատկանող գույքը, ձեռք գցեց ոչ քիչ բանակությանը ստրուկներ և հետո, ելնելով այնտեղից, անսխալապես հրովարտակ արձակեց, որը քաղաքի բնակիչներին տեղյակ էր պահում այդ նոր հաջողությունների մասին: Այդ հրովարտակը տեղ

հասցրեց մեծ դոմեստիկուր, իսկ որոշ ժամանակ անց մայրաքաղաք ժամանեց նաև հենց ինքը՝ այդ հերոսությունների մեղավորը, որը փայլուն հաղթահարեց տվեց» (Լիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուկ Կոմենտոս», գիրք 2, մաս 6):

³⁸⁸⁵ «Սկզբում Ռովադը կանգնել էր Գուրուգայի՝ թուրքմենական այդ առաջնորդի, աներոջ դեմ, որին Թավիսանը սուլթանին հնազանդվելու կոչ էր ուղղել՝ նրան ու նրա հետ եղած թուրքականքին: Սրանք երկուսն էլ, սակայն, ամրացել էին Դիվախոր լեռան վրա և չէին հնազանդվում նրան: Արդյունքում սկիզբ առավ պատերազմ, Թավիսանի բանակը պարտվեց, իսկ նա ինքն էլ սպանվեց: Նրանք սպանվեցին նաև Գրիգորին ու նրա հետ նաև այլ մեծատոհմիկները: Տեղաբնիկ քրիստոնյաները սկզբում թաղեցին նրանց այնտեղ, սակայն մեկ տարի անց նրանց Նշխարքները տեղափոխեցին Գանձասար, որը Գրիգորի նախնիների տոհմական հանգստարանն էր» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

³⁸⁸⁶ «Նույն այդ տարում Դիսն-Բեֆի տիրակալ, Եփր Դարա-Արսյանը (Դիսն-Բեֆի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Դարա-Արսյանը - Մ.Ֆ.) արեց այն, ինչ մնացած թուրքերը, որոնք ներխուժել էին ֆրանկների տիրույթներ ու գրավում էի դրանք: Նա ռազմիկներ ուղարկեց Եփրատի վրա գտնվող Բեթ-Բուլա, ինչի մասին լսելով, Կարկառի շրջանի բնակչությունը սարսափի մատնվեց ու փախավ, որպեսզի ապաստանի Բար Սումայի վանքում: Վանքում ու վանքի մոտ իրենց գույքի հետ միասին շատ տղամարդիկ, կանայք ու երեխաներ հավաքվեցին: Երբ թուրքերը ներխուժեցին Կարկառի շրջան և տեսան մարդագուրկ գյուղերը, հասկացան, որ բոլորը գտնվում են Մար Բար Սումայի վանքում ու ուղղվեցին այդ կողմ: Կիրակի առավոտյան՝ օգոստոսի 15-ին, թուրքերը բոլոր կողմերից անակնկալ վրա տվեցին և տարան մարդկանց ու անասուններին: Սպանվեցին 3 բանվորներ և 2 թուրքեր: Դրանից հետո թուրքերը մարդ ուղարկեցին հայտնելու: «Մենք հարգում ենք այս սրբին և, ի պատիվ նրա, վանքի վնաս չենք տա: Մենք եկել ենք այստեղ հավաքված Կարկառի բնակիչների համար, եթե նրանց մեզ հանձնեք, ապա մենք կվերադարձնենք այն ամենը, ինչ վերցրել ենք, չենք գերեվարի և կվերցնենք միայն այն, ինչ արդեն իսկ վերցրել ենք նրանցից»: Դրա համար էլ վանքում գտնվողները երկու մասի բաժանվեցին: Մի մասն ասում էր. «Պետք է նրանց հանձնել», իսկ մյուս մասը դրան դեմ էր: Նրանք, այն է, արդեն ձեռքերը մեկնում էին գեյքերին, սակայն այդ ժամանակ ծերունիներից մեկը, ձեռքերը պարզելով Աստծուն, հանգստացրեց նրանց ողջամտությամբ: Նա իր հետ վերցրեց երկու խմբերից էլ մի բանի հոգու, մեկնեց թուրքերի մոտ և ասաց. «Եթե դուք իրոք չեք ուզում այս մարդկանց ստրկության մատնել, թող ձեր պատվավորները մեզ հետ միասին գան Դիսն-Բեֆի Եփրի մոտ ու մենք կլքենք մեր պայմանագիրը»: Թուրքերը, սակայն, բերաններից թոցրին, որ ուզում են բոլորին ստրկացնել: Երբ դա հայտնի դարձավ, վանքի բոլոր բնակիչները աղաղակեցին. «Ո՛ր մեկին չենք հանձնի, Նույնիսկ եթե մահվան մատնվենք»: Այդ ժամանակ թուրքերը վանքի ողջ շրջակայքը այրեցին՝ տները, ամբարները և խաղողանոցները: Նրանք վերցրին խոշոր և մանր եղջերավոր անասուններին ու գեղիններին և հեռացան: Վանականները ևս մեկնեցին Դիսն-Բեֆ և մի բանի տեղական հավատացյալների աջակցությամբ կանգնեցին Եփրի դիմաց: Եվ ահա սրբի աղոթքների շնորհիվ Աստված Եփր Դարա-Արսյանի սրտում ողորմածություն դրեց և նա ասեմ ինչ վերադարձրեց, ինչը մեծ ուրախություն եղավ այդ շրջանի բնակչության համար» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 10):

«Նույն այդ տարում Դիսն-Բեֆի տիրակալ, Եփր Դարա-Արսյանը (Դիսն-Բեֆի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Դարա-Արսյանը - Մ.Ֆ.) արեց այն, ինչ մնացած թուրքերը, որոնք ներխուժել էին ֆրանկների տիրույթներ ու գրավում էի դրանք: Նա ռազմիկներ ուղարկեց Եփրատի վրա գտնվող Բեթ-Բուլա, ինչի մասին լսելով, Կարկառի շրջանի բնակչությունը սարսափի մատնվեց ու փախավ, որպեսզի ապաստանի Բար Սումայի վանքում: Վանքում ու վանքի մոտ իրենց գույքի հետ միասին շատ տղամարդիկ, կանայք ու երեխաներ հավաքվեցին: Երբ թուրքերը ներխուժեցին Կարկառի շրջան և տեսան մարդագուրկ գյուղերը, հասկացան, որ բոլորը գտնվում են Մար Բար Սումայի վանքում ու ուղղվեցին այդ կողմ: Կիրակի առավոտյան՝ օգոստոսի 15-ին, թուրքերը բոլոր կողմերից անակնկալ վրա տվեցին և տարան մարդկանց ու անասուններին: Սպանվեցին 3 բանվորներ և 2 թուրքեր: Դրանից հետո թուրքերը մարդ ուղարկեցին հայտնելու: «Մենք հարգում ենք այս սրբին և, ի պատիվ նրա, վանքի վնաս չենք տա: Մենք եկել ենք այստեղ հավաքված Կարկառի բնակիչների համար, եթե նրանց մեզ հանձնեք, ապա մենք կվերադարձնենք այն ամենը, ինչ վերցրել ենք, չենք գերեվարի և կվերցնենք միայն այն, ինչ արդեն իսկ վերցրել ենք նրանցից»: Դրա համար էլ վանքում գտնվողները երկու մասի բաժանվեցին: Մի մասն ասում էր. «Պետք է նրանց հանձնել», իսկ մյուս մասը դրան դեմ էր: Նրանք, այն է, արդեն ձեռքերը մեկնում էին գեյքերին, սակայն այդ ժամանակ ծերունիներից մեկը, ձեռքերը պարզելով Աստծուն, հանգստացրեց նրանց ողջամտությամբ: Նա իր հետ վերցրեց երկու խմբերից էլ մի բանի հոգու, մեկնեց թուրքերի մոտ և ասաց. «Եթե դուք իրոք չեք ուզում այս մարդկանց ստրկության մատնել, թող ձեր պատվավորները մեզ հետ միասին գան Դիսն-Բեֆի Եփրի մոտ ու մենք կլքենք մեր պայմանագիրը»: Թուրքերը, սակայն, բերաններից թոցրին, որ ուզում են բոլորին ստրկացնել: Երբ դա հայտնի դարձավ, վանքի բոլոր բնակիչները աղաղակեցին. «Ո՛ր մեկին չենք հանձնի, Նույնիսկ եթե մահվան մատնվենք»: Այդ ժամանակ թուրքերը վանքի ողջ շրջակայքը այրեցին՝ տները, ամբարները և խաղողանոցները: Նրանք վերցրին խոշոր և մանր եղջերավոր անասուններին ու գեղիններին և հեռացան: Վանականները ևս մեկնեցին Դիսն-Բեֆ և մի բանի տեղական հավատացյալների աջակցությամբ կանգնեցին Եփրի դիմաց: Եվ ահա սրբի աղոթքների շնորհիվ Աստված Եփր Դարա-Արսյանի սրտում ողորմածություն դրեց և նա ասեմ ինչ վերադարձրեց, ինչը մեծ ուրախություն եղավ այդ շրջանի բնակչության համար» (Բար-Յեքոնտ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸⁸⁷ «Դրանից հետո Սևանց անունով Թավիսանի մի ոմս ծառա, որը տիրում էր Չարեք կոչվող բերդում, Նախկին Իրադարձությունների համար դժգոհություն տածելով Ռովադի դեմ, երբ նա իր սեփական բերդում պաշարվել էր վերջինիս կողմից, գանձակցի մի բանի մարդկանց հետ դաշնակցած մեկնեց Էյսկուզի (Էյսկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսկուզի (1136-1175) - Մ.Ֆ.) մոտ, որը Նախիջևան քաղաքի ու այդ շրջանի կառավարիչն էր: Նա կանչեց նրան և բերեց իր հետ: Նրանք պաշարեցին Գանձակը և մեկ ամսից՝ Տիրոջ ծննդի ու կնքման օրը, քաղաքի բնակչության աջակցությամբ գրավեցին քաղաքը: Այդ ժամանակ Ռովադը, լսելով քաղաքի բնակչության կամքի այդ արտահայտության մասին, կամավոր հրաժարվեց քաղաքից և հանձնեց այն: Այն բանից հետո, սակայն, երբ Էյսկուզը ոտք դրեց քաղաքի շենին, քաղաքացիները նրան ասացին. «Եթե դու չօգնեցես մեր թշնամին Ջահր-Շահին, մենք բեզ չենք հնազանդվի»: Այդ պատճառով էլ Էյսկուզը անմիջապես մեկնեց, բռնեց Ջահր-Շահին, կախեց նրան մի ծառից, իսկ հետո վերադարձավ և, ինչպես արդեն ասացինք, տիրեց քաղաքին: Ինչ վերաբերվում է Ռովադին, ապա նա վերադարձավ իր հայրենի վայրերը՝ Բելպատա քաղաքի շրջակայքը» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

³⁸⁸⁸ «Զրիստոսի 1150 թվականին Դիսն-Բեֆի տիրակալ Դարա-Արսյանը (Դիսն-Բեֆի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Դարա-Արսյանը - Մ.Ֆ.) ուղարկեց իր երևելիներից մեկին՝ Էր-Դիին, որը ծավալաբար գաղթեց Կարկառի մոտակայքում, իսկ մի անգամ գիշերն էլ անակնկալ հարձակվեց Բար Սումայի վանքից ոչ հեռու գտնվող Տանկը ամրոցի վրա և գրավեց այն: Գերվեցին և ստրկացվեցին 500 հոգի» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 11):

«Երբ ժուլինը (Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.) գերվեց, թուրքերը համարձակություն ձեռք բերեցին և գնացին ֆրանկների շատ վայրերի՝ ... այդ թվում նաև Տանկերի վրա, որը վանքի մոտ էր» (Բար-Յեքոնտ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸⁸⁹ «Երբ ժուլինը (Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.) գերվեց, թուրքերը համարձակություն ձեռք բերեցին և գնացին ֆրանկների շատ վայրերի վրա՝ Կարկառի, Զյախայի, ինչպես նաև Դիսն-Բեֆի... վրա» (Բար-Յեքոնտ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸⁹⁰ «Ասպատակ ախեռելով Թիլ Ավետյաց կոչվող գավառում, որն այժմ Թլապար է անվանվում, բովանդակ շրջանում հանդիպածին նա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը - Մ.Ֆ.) սրի բաշեց: Բազմաթիվ էին այն քրիստոնյաները, որոնց, մեծ աստծո անվամբ ապահովության մասին տուտ երդում տալով, իջեցնում էր ամրոցներից և բոլորին գերի բռնում: Գավառի տեր ժուլինը (Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին՝ (1150-1151) - Մ.Ֆ.) Թլապար քաղաքում էր գտնվում և ահա Նուրեդինը չկարողացավ հաղթահարել նրան և այնտեղից շարժվեց դեպի իր երկիրը՝ հետը տանելով վերցրած գեղիններին» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Թլապարում Մասուդը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը - Մ.Ֆ.) շատ արյուն թափեց, գերեվարեց բնակչությանը և ավերեց քաղաքը: Ժուլինն (Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.) այդ ժամանակ գտնվում էր Թլապարում և ոչինչ չկարողացավ ձեռնարկել, դրա համար էլ Մասուդը առանց խոչընդոտի հեռացավ իր երկիր» (Մմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ, Վերինի ներշնչմամբ, սուլթան Մասուդը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը - Մ.Ֆ.) հավաքեց անթիվ բանակի թուրքեր և որոշեց ներխուժել դժբախտ ֆրանկների տիրույթներ, որոնք վախով պատվեցին: Տեսնելով, որ թուրքերը շրջապատել են իրեն և նա փակված է Թլապարում, ժուլինը ևս վախով պատվեց: Դալեպի տեր Նուրեդինը (Դալեպի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էր-Դիլը - Մ.Ֆ.), որի հետ նա պայմանագիր ու երդում ուներ, իր հերթին ևս ներխուժեց նրա տիրույթներ, սպանեց բնակչության մի մասին, մյուսներին գերի տարավ ու տիրեց երկու ամրոցներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 11):

«Եվ ահա Իկոնիայի սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը - Մ.Ֆ.) գնաց պաշարելու Թուրքասել ամրոցը, որտեղ գտնվում էր Եդեսիայի կոմսն (Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.) իր կնոջ ու երեխաների հետ...: Այս պայմաններում կոմսը հաշտություն կլքեց սուլթանի հետ, որ տիրել էր իր երկրին, և նրան 12 ասպետական զորահներ տվեց» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 17, գլուխ 10):

«Լսելով Թլապարի պաշարման մասին՝ Վասիլ առավ իր զորքը և իր եղբայր Շահանի հետ, որ Չորավար էր կոչվում, փութանակի գնաց օգնության ժուլինին (Եդեսիայի կոմսության ժուլին Կուրտունեացին - Մ.Ֆ.): Եվ ահա մոտեցան քաղաքին երկու կորովի եղբայրները ու տեսան թշնամու

գործի բազմությունը, որից հետո հանկարծակի ընկան նրանց վրա և մեծ քաջագործություններ արեցին, մինչև զարմացրին նրանց իշխաններին» (Միքայել Չամչյան «Հայոց պատմություն», գիրք 3):

«Այդ տարի Նուր-է-Դին Մահմուդը (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.) իր զորքը հավաքեց ու գնաց Ջուլիսի Ֆրանկի (Եղեխայի կոմսության ժուլիս Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) երկիրը, որը Հայեայի հյուսիսում էր: Նրանում էին Տայլ Բաշիրը, Այնթապը, Ագազը և այլ վայրեր: Նա որոշեց պաշարել ու գրավել այն: Ջուլիսը, Ալլահի անձեքը նրա վրա, ֆրանկների անպարտելի ասպետն էր, թե քաջ, թե խելոք: Սա, երբ իմացավ այդ մասին, շատ ֆրանկների հավաքեց ու գնաց Նուր-է-Դինի դեմ: Նրանք բախվեցին ու ընդհարվեցին: Մահմեդականները պարտվեցին, կոտորվեցին, և մեծ բազմություն գերի տարվեց: Գերի ընկածների մեջ էր Նուր-է-Դինի զինակիրը: Ջուլիսը վերցրեց նրան ու Նուր-է-Դինի գեները և ուղարկեց Իկոնիայի և Ակսարայի տեր ալ-Մեյիթ-Մասուդ իբն խլիժ-Արսլանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդին – Մ.Ֆ.), ասելով. «Սա քո փեսայի գեներն են և հետագայում սրանից ավելին էլ է գալու» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Հիջրի 546 թվականին Նուր-է-Դինն ասպատակեց Ջուլիսի երկիրը, որն ընդգրկում էր Հայեայից հյուսիս ընկած բերդերը, ինչպես Տեյլ Բաշիրը, Այնթապը, Ագազը և այլ բերդեր: Ֆրանկ Ջուլիսը ձիավոր ու հետիոտն զորք հավաքեց և շարժվեց Նուր-է-Դինի դեմ: Մաստիկ կոթվ տեղի ունեցավ, որը վերջացավ մահմեդականների պարտությամբ և ֆրանկների հաղթանակով: Ջուլիսը Նուր-է-Դինի զինակիրն գերի բռնեց և, նրանից վերցնելով բոլոր գեները, ուղարկեց Իկոնիայի, Ակսարայի և այլ վայրերի սուլթան Մասուդ իբն խլիժ-Արսլան ալ-Մեյիթյանին, որի աղջկա հետ Նուր-է-Դինն ամուսնացել էր: Շեքերի հետ խամակ էր ուղարկել, որի մեջ գրում էր. «Ուղարկում եմ քո փեսայի գեները և սրանից հետո ուրիշ էլ կուղարկեմ»: Նուր-է-Դինը մեծապես վիրավորվեց և, ինչպես կտեսնեք, հնարամտության գործադրելով Ջուլիսին գերի բռնեց» (իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

«Նաև հայտնվում էր, որ Էմիր Մասուդը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.) իր զորքով եկել է, որպեսզի հարձակվի Անտիոքի վրա: Նա ծամբար զարկեց Թալաշարի մոտ և պաշարեց այն Մուհառաբ ամսի օրերից մեկում...: Եվ ահա Ռաբիա Բ ամսի 1-ին, ուրբաթ օրը, լուր եկավ այն մասին, որ բաղաթի պաշարումից և նրա վրա հարձակումներ գործելուց հետո որդակի պատճառներով, որոնք նրան ստիպել են այդպես վարվել, Մասուդը թողել է բաղաթի պաշարումը և նրա պաշտպանների մեծ մասը հետագայում վերադարձել են բաղաթ» (իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁸⁹¹ «Պատերազմը, սակայն, Կրաց արքայի (Քարթլի թագավորության արքա Դեմետրե I-ին – Մ.Ֆ.) ու իսաչենի իշխանների դեմ իր վերջը չգտավ, բանգի վերջիններս, հարմար պահ ընտրելով, աննկատ հարձակվեցին ու գրավեցին Հարու ամրոցը՝ բոլորին սրի մատնելով» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

³⁸⁹² «Արաբների 544 թվականին Մոսուլի տեր Սեյֆեդին Չանգին (Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Սեյֆ-է-Դին Ղազին – Մ.Ֆ.) Մարդինի տեր Թեմուրտաշից (Մարդինի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Թեմուրտաշից – Մ.Ֆ.) գրավեց Դարա բաղաթը» (Բար-Յերբեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸⁹³ «Այդ ժամանակ Մոսուլի տեր Ղազին իբն Չանգին (Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Սեյֆ-է-Դին Ղազին – Մ.Ֆ.) ելավ ու ասպատակեց Մարդինի շրջակայքը: Դրանից հետո կողմերը պատրաստվեցին ճակատամարտի՝ պայմանով, որ բաղաթը կհասնի հաղթողին, սակայն մի բանի կարգին երկուսը եղան, որի արդյունքում Մոսուլի տերը վերադարձրեց գերիներին և հաստատեց իր իշխանությունը բաղաթի նկատմամբ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 6):

³⁸⁹⁴ «Ունիայի կոմսը (Եղեխայի կոմսության ժուլիս Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) Նորից չմտածեց թշնամիների մասին, չհոգաց հեծելազորի մասին և, կարծես որևէ մեկի դեմ հաղթանակ տարած, իր մնացած զինվորներին պարենով հանդերձ դեպի Կարկառ ուղարկեց՝ բարի և հավատացյալ իշխան Վասիլին, որ կաթողիկոսի եղբայրն էր և Կարկառի տերը: Իսմայելացիք, սակայն, նախօրոք իմացան այդ մասին, նրանց գլխավորի անունը Խարա-Արսլան էր, Անձիտի և այլ բազում գավառների տերը (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Ղարա-Արսլանը – Մ.Ֆ.), և ահա նա, քրիստոնյա զինվորների վրա հարձակվելով, բոլորին՝ շուրջ 400 հոգի, գերեց, այդ թվում և Վասիլին՝ կաթողիկոսի եղբորը, որոնց տարան Կարկառ բերդի հանդիման, բանգի այնտեղ էին գտնվում Վասիլի կինն ու երեխաները: Վասիլը գերի վերցրած քրիստոնյա զինվորների կյանքի անվտանգության մասին Էմիրից երդում առնելով, թե խաղաղությամբ, առանց նրանց անձին որևէ վնաս հասցնելու, կտարվեն իրենց՝ գերյալների, երկիրը, համաձայնվեց հանձնել Կարկառը: Բռնակալը, որ մեծ ցանկություն ուներ տիրելու ավանին, անհապաղ երդում տվեց և բոլոր գերիներին իրեն հավատարմի գնվորների առաջնորդությամբ տարավ մինչև Սամուսատ, իսկ Վասիլ իշխանին էլ մեծ պատիվներով իր երկիրն ուղարկեց, ընդ որում, որպես սիրելի եղբոր, Էմիրը նրան մի գավառ նվիրեց» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց իշխան, Տեր-Գրիգորի եղբայր Վասիլը ցանկանում էր պարենով ապահովել Կարկառ բաղաթը և քարավանը ուղեկցելու համար ժուլիսից 400 հոգանոց պահակազոր խնդրեց: Երբ նրանք մոտեցան Կարկառին, Անձիտի տեր խլիժ-Արսլանը (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Ղարա-Արսլանը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց նրանց վրա և բոլորին ձերբակալեց: Դրանից հետո նա պաշարեց ամրոցը և իրավապես հանձնվել: Վասիլի կինը և նրա երեխաները նրանից անվտանգության երդում խնդրեցին ու հանձնեցին ամրոցը, իսկ սուլթանն էր իր վստահելի անձանց հետ առանց վնաս պատճառելու և մեծ պատվով նրանց Սամուսատ ուղարկեց ու տվեց նրանց աղ երկիրն, ինչպես սիրելի եղբորը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Հուլյանն ու ֆրանկները փորձ կատարեցին օգնել Կարկառում մնացածներին: Նրանք հավաքվեցին Կարկառի տեր Վասիլի մոտ Հիսն-Մանսուրից, Զեսունից, Զյախյայից և այլ վայրերից: Հավաքվեց մոտ 500 հեծյալ, կային նաև մեծաքանակ հետևակայիններ, որոնք, հետևելով վերցնելով ցորենի բեռներ, փորձեցին ճեղքելով մտնել ամրոց: Երբ նրանք մոտեցան ամրոցին ու տեսան, որ թուրքերը ծամբար են զարկած և իրենց չեն նկատում, որոշեցին մի անմիտ բան անել: Դաշտում թողնելով ցորենի բեռները՝ նրանք հարձակվեցին թուրքերի ծամբարի վրա՝ հույս ունենալով առավելության հասնել: Եվ ահա, շնայած այն բանին, որ նրանք թվով շատ էին թուրքերից, Աստված այնպես արեց, որ ֆրանկները պարտվեցին: Շատերը զոհվեցին, իսկ գերի ընկան Կարկառի տեր Վասիլը, Զյախյայի տեր Գրիգորը և Զեսունի տեր, ֆրանկ Սահին: Հեծյալներից ոչ մեկը չկարողացավ հեռանալ, իսկ ցորենն էլ ընկավ թշնամու ձեռքը: Նման մեծ հաղթանակ տանելով՝ Էմիր Ղարա-Արսլանը (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների Էմիրության Էմիր Ղարա-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ողորմած եղավ՝ նա ազատեց գերիներին և նրանց իրենց տներն ուղարկեց, իսկ ամրոցների տիրակալներին էլ նրանց ամրոցների փոխարեն իր տիրույթներում այլ ամրոցներ տվեց: Վասիլը Կարկառի փոխարեն ստացավ Աբդահիրը և Սամսիի շրջանը, Գրիգորն էլ Զյախյայի փոխարեն ստացավ Սազամանը: Այս կերպ, ահա, թուրքերը հաստատվեցին Կարկառում, Զյախյայում և Հիսն-Մանսուրում» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 11):

³⁸⁹⁵ «10/ Իկոնիայի սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.), իմանալով Անտիոքի իշխանի (Անտիոքի դքսության դուքս Ղայմունդ Պուստիեցու – Մ.Ֆ.) մահվան մասին, մեծաքանակ զորքով գնաց Անտիոքի վրա և շատ բաղաթներ ու մեծաքանակ ամրոցներ գրավեց...: 15/ Իրոք, ճիշտ էր այդպես վարվել, բանգի թուրքերի հզոր իշխանը՝ Իկոնիայի սուլթանը, անթիվ հեծելազորով այդ երկիր էր եկել և տիրել էր կոմսության գրեթե ողջ տարածքին, ընդ որում այդ վայրերի բնակիչները, այլևս հնարավոր չհամարելով դիմարդել, իրենց բաղաթներն ու գյուղերը հանձնել էին սուլթանին՝ պայմանով, որ փրկություն գտնեն և կարողանան կանանց ու երեխաների հետ միասին անվտանգ հեռանալ Թուրքաստը՝ մի վայր, որն ավելի խիտ բնակչություն ուներ և ավելի ամուր էր, բան այլ վայրեր, և որտեղ, ինչպես թվում էր, դեռ հնարավոր կլինեք դիմանալ: Այսպիսով՝ ողջ այդ երկիրն ընկավ սուլթանի իշխանության տակ՝ բացառությամբ թերևս մի բանի ամրությունների: Դրանից հետո սուլթանը այլ կարևոր գործեր պատճառով հեռացավ» (Գիյոմ Տյուրաքցի «Անդրոմուլյան երկրների պատմությունը», գիրք 17, գլուխ 10, 15):

«Իմանալով ժուլիսի (Եղեխայի կոմսության ժուլիս Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) կործանման մասին՝ սուլթան Մասուդը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.) կրկին ելավ ու պաշարեց Զեսունը, որտեղ առաջ գտնվում էր ֆրանկ Ռեյնալդը: Թալաշարում հաստատվել էր ժուլիսի փոքրահասակ որդին, որին ևս ժուլիս էին կոչում (Եղեխայի կոմսության ժուլիս Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.): Եվ այսպես, տեսնելով թշնամու անհամար ուժերը, Զեսունի բնակիչները թիկունք դարձրին և ուղարկեցին եպիսկոպոս Ղովհանիս՝ սուլթանից երդում ստանալով, որ այն ֆրանկները, որոնք կցանկանան, կարող են հեռանալ Այնթապ: Ահա այսպես սուլթանը հաստատվեց Զեսունում, Բեթ-Յեսենում, Ռաբանում և Պարզմանում» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 12):

«Հուլյանի 1461 թվականին, երբ Քիշունի մարդիկ տեսան թուրքերի անող ուժը, նրանք սուրբ մարդ Մար-Յովհաննեսին ուղարկեցին Իկոնիայի սուլթան Մասուդի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.) մոտ և իրենց հետ եղած ֆրանկների հետ միասին խոստում ստացան, որ կարող են խաղաղորեն հեռանալ Այնթապ: Այդպես էլ եղավ, որից հետո Իկոնիայի սուլթանը իշխեց Քիշունի, Պարզմանի և Մարաշի վրա...: Դրանից հետո, սակայն, Նուրեդինը (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.) սկսեց պատերազմով հետապնդել հունաց արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.) մարդկանց և նրանք խաղաղորեն նրան տվեցին Այնթապն ու Ագազը» (Բար-Յերբեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հայոց 598 թվականին մեծ պենտեկոստեի օրը, երբ բոլոր մարդիկ սպասում էին աստծո հոգու գալստյանը, վերոհիշյալ Մասուտ կոչվող սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.) ելավ ահագին բազմությամբ: Մենք՝ Զեսուն բաղաթում գտնվող բոլոր մարդիկ, զանգակների ղողակեցից, տուներների արձակած կայծերից և հոծ նիզակների ծոծուկից ահ ու դողի մեջ ընկանք: Ահաբեկված բնակիչներն իսկույն հանձնեցին

Քետուն բաղաբեր՝ Մասուտից և նրա որդուց ապահովության երդում ստանալով: Նա ութ օր անց գրավեց անմատույց և անառիկ Պիտենին, իսկ չորս օր հետո՝ Լքանավոր Ռապանը, որից հետո թողեց, գնաց Թլպաշար գավառը» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 599 թվականին Կոնիայի սուլթան Մասուդը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.) կրկին եկավ և առանց մարտի գրավեց Բեհեսենին: Դրանից հետո նա գրավեց Քետունը, Ռաբանը և Պարզանը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նա (Հայեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.) նվաճեց... Թեյ-խալիդը, Այնթաբը... ու գրավեց Նան Կուրոսը, առ-Ռավանդանը, Բուրջ առ-Ռուստը, ինչպես նաև ալ-Բիրա, Կաֆարսուղ և Նաիր ալ-Ջուզա ամրոցները...: Նուր-է-Հինը ուղղվեց դեպի ժուլիկ (Եդեսիայի կոնստանտինյան ժուլիկ Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) ամրոցները և պաշարումից հետո Յիջրի 545 թվականի Ռաբիա Ա ամսի 18-ին գրավեց Ազազը» (Զեմալ-է-Հին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Համասկոս վերադառնալուց և ժուլիկին Հայեայի բանտում փակելուց հետո Նուր-է-Հինը (Հայեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.) իր զորքով մեկնեց դեպի Ազազ ամրոց, որը իբև ժուլիկի (Եդեսիայի կոնստանտինյան ժուլիկ Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) բաղաբերից էր: Նա նրա դիմաց ծամբար զարկեց, պաշարեց և հարձակում գործեց այնքան ժամանակ, մինչև որ Ալլահը, չնայած սրա բացառիկ անառիկությանը, նրան մոտենալու ղեկավարությանը և բարձր տեղադրությանը, թույլ չտվեց նրան տիրել բաղաբերի հանձնվելու միջոցով: Գրավելով բաղաբեր և այնտեղ հուսալի կայազոր հաստատելով՝ նա Ռաբիա Ա ամսին հետ գնաց Հայեայ: Նա (Հայեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.) նաև գրավեց խալիդ ամրոցը, որը հարձակման ենթարկվեց պաշարումից հետո» (իբև ալ-Կալանիսի «Համասկոսի տարեգրություն»):

«Երբ սա (Եդեսիայի կոնստանտինյան ժուլիկ Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) գերի ընկավ, Նուր-է-Հինը (Հայեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.) եկավ ու կարճ ժամանակում գրավեց նրա բերդերը՝ Կուրուս, Այնթաբ, Ազազ, Տալ խալիդ, ալ-Ռավանդան, Բուրջ ալ-Ռուսաս, Հիսն ալ-Բարա, Զաֆր Սուղ, Զաֆր Լասա, Նահիր ալ-Ջաուզ և նրա կալվածքներում այլ վայրեր: Ամեն անգամ, որ Նուր-է-Հինը մի բերդ էր գրավում, այնտեղ էր տանում տաս տարվա բերդի համար անխորժեշտ ամեն ինչ: Սա էր նրա սովորությունը, բանգի վախճանում էր, որ Ֆրանկների կողմից որևէ չարիք կհասնի մահմեդականներին և երկիրը անպաշտպան կմարա թշնամու դիմաց» (իբև ալ-Ասիիր «Լիանկատար պատմություն»): «Ջուլիկի գերի ընկնելը հեշտացրեց ֆրանկների բաղաբերի ու բերդերի մեծ մասի նվաճումը, ինչպես, օրինակ, Այնթաբը, Ազազը, Կուրոսը, Ռավանդանը, Հիսն Բարան, Տեյլ խալիդը, Զաֆր Լասան, Զաֆր Սուղը, Հիսն Բիսիրֆուսը, որը Բանի Ալիմի լեռներում էր..., Նահիր ալ-Ջաուզը, Բուրջ ալ-Ռասասը և այլ վայրեր» (իբև ալ-Ասիիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

«Մահմեդականները Ռուսիի տեր Մասուդ իբև խիճ-Արսլան ալ-Սեջուկի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդին – Մ.Ֆ.) ձեռքով Յիջրի 545 թվականին նվաճեցին Հադասը և այժմ այն մտնում է մահմեդականների ձեռքում» (իբև Հաուկալի Շարունակող «Երկրի պատկերը», Շամ):

³⁸⁹⁶ «Ֆրանկները միավորվեցին ու շարժվեցին Նուր-է-Հինի (Հայեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.) վրա, իսկ սա գտնվում էր ժուլիկի (Եդեսիայի կոնստանտինյան ժուլիկ Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) հողերում, որպեսզի խանգարեց նրան գրավել այդ ու դա եղավ 547 թվականին: Երբ նրանք մոտեցան նրան, նա շուտ եկավ նրանց վրա ու հանդիպեց նրանց՝ Դուբեյ մոտ: Նրանք մարտ տվեցին ու ֆրանկները ջարդվեցին: Նրանցից շատերը սպանվեցին ու գերի վերցվեցին» (Զեմալ-է-Հին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Երբ Նուր-է-Հինը (Հայեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.) Ջուլիկի (Եդեսիայի կոնստանտինյան ժուլիկ Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) բերդերը նվաճելու նպատակով հարձակվեց, մի մասին տիրեց, իսկ որոշ բերդեր էլ մնացին: Ֆրանկները հավաքվեցին ու գնացին այդ բերդերի կողմը դրանք պաշտպանելու համար և կարծում էին, թե Նուր-է-Հինը, տեսնելով իրենց հավաքված բազմությունը, կիրառարկի հարձակվելու մտադրությունից, մանավանդ որ այդ բերդերը գտնվում էին իրենց տիրույթների խորքում: Երբ Նուր-է-Հինը իմացավ այդ մասին, սակայն, առաջ խաղաց՝ որոշած լինելով անապանի բախվել նրանց հետ: Նրանք իրար հանդիպեցին Տյուբում, կռվեցին և երկու կողմերի միջև այնպիսի կատաղի պատերազմ եղավ, որը տեսնելուց եդեսիայի մագեր կարող էին ապրապից սպիտակել: Ալլահը, սակայն, հաղթանակը պարզեց մահմեդականներին, իսկ ֆրանկներն իրենց մեջքը դարձրին և այնպիսի փախուստի մատնվեցին, որ շատերը կոտորվեցին, իսկ ողջ մնացածներն էլ հազիվ փրկվեցին: Նուր-է-Հինը գրավեց Տյուբը և այլ վայրեր» (իբև ալ-Ասիիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

³⁸⁹⁷ «Նա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.) գնաց Թլպաշար գավառը, որը նախորդ տարին բարոբանդ էր արել: Նա այստեղ բազում օրեր մնաց, բայց չկարողացավ բնակիչներին հաղթել, հակառակ, որ գործի դրեց ամեն միջոցներ ու մեքենաներ: Բանն այն էր, որ կոնսի որդին ժուլիկը (Եդեսիայի կոնստանտինյան ժուլիկ Կուրտունեացու որդի ժուլիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) բաղաբեր էր գտնվում և ահա նա, իր հոր զորքերը ամուր պահած, երբ տեղացի բնակչությանն էլ էր նրան միացել և սիրտ առած արիացել, ի պաշտպանություն իրենց հավատքի, կարողացավ հաջողությամբ դիմադրել: Դրանից հետո, ահա, ուժասպառ եղած և բաղաբեր գրավել չկարողանալու պատճառով վշտաբեկ, Մասուդը վերադարձավ իր երկիրը: Նա թրիստոնյաներից նվաճած գավառները տվեց իր որդուն, որ իր սուլթանության տեղապահն էր և կռվում էր խիճ-Ասլան (Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան խիճ-Արսլան իբև Մասուդ – Մ.Ֆ.):» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո նա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.) պաշարեց Թլպաշարը, սակայն չկարողացավ գրավել այն, բանգի դեպի որդին (Եդեսիայի կոնստանտինյան ժուլիկ Կուրտունեացու որդի ժուլիկ Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) գտնվում էր այնտեղ և իր մոտ բավարար բանակությամբ ռազմիկներ ուներ: Մասուդը անայացրեց երկիրը, թալանեց և հեռացավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.) պաշարեց Թլպաշարը: Այդ ժամանակ Հայեայի տեր Նուրեդինը (Հայեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.) մեկնեց նրա մոտ և սուլթանը նրան որպես կին տվեց իր աղջկան, որը, չնայած որ Նշանվաճ էր հունաց կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.) եղբորորդու հետ, բաժին հասավ Հայեայի տիրոջը, որին էլ սուլթանը թողեց Թլպաշարը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 12):

«Դրանից հետո նա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.) պաշարեց Թլպաշարը և Նուրեդին իբև շանգին (Հայեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.) եկավ նրա մոտ, որին սուլթանը կին տվեց իր աղջկան: Դրանից հետո, ահա, նրանք թողեցին Թլպաշարը և հեռացան, բանի որ ի վիճակի չէին գրավել այն» (Բար-Յեբրեստ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁸⁹⁸ «Դրանից հետո սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.) այլ կարևոր գործեր պատճառով հեռացավ, սակայն այս հանգամանակը թեթևացում չբերեց այդ երկրի բնակչությանը, բանգի դրանից հետո էլ Նույն ցավն ու անհանգստությունները եղան, որովհետև արդեն մեկ այլ հզոր իշխան՝ Նորադին էր (Հայեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.), որը մեր ժողովրդի մեծ թշնամին էր, որ սկսեց բզկտել այս երկիրը՝ բացարձակապես զոնելով մարդկանց ամրություններից դուրս գալու որևէ հնարավորությունից: Եվ այսպես երկու իշխանությունները, զրկված իրենց առաջնորդներից, թշնամիների ոտքի կոխան էին դառնում և ոչ մի հնարավորություն չկար առնել դրա դեմը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անրոժովյան երկրների պատմությունը», գիրք 17, գլուխ 15):

³⁸⁹⁹ «/15/ Դրանից հետո սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.) այլ կարևոր գործեր պատճառով հեռացավ, սակայն այս հանգամանակը թեթևացում չբերեց այդ երկրի բնակչությանը, բանգի դրանից հետո էլ Նույն ցավն ու անհանգստությունները եղան, որովհետև արդեն մեկ այլ հզոր իշխան՝ Նորադին էր (Հայեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.), որը մեր ժողովրդի մեծ թշնամին էր, որ սկսեց բզկտել այս երկիրը՝ բացարձակապես զոնելով մարդկանց ամրություններից դուրս գալու որևէ հնարավորությունից: Եվ այսպես երկու իշխանությունները, զրկված իրենց առաջնորդներից, թշնամիների ոտքի կոխան էին դառնում և ոչ մի հնարավորություն չկար առնել դրա դեմը...: Կոստանդնուպոլսի կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով այս երկրների գլխին եկած փորձանքների մասին, իր մարդկանցից մեկին հրամայեց մեծ զորք վերցնել և կոնստանտին ու նրա երեխաներին տարեկան միջոցներ հատկացնել, որպեսզի ապահովի նրանց արժանապատիվ գոյությունը, ինչպես նաև փոխհատուցի նրանց կրած վնասները, որոնք սրանք կրել էին վերջին ժամանակներս: Միաժամանակ կայսրը խոստացավ, եթե մարդը լիովին իրեն հանձնվի, գործի դնելով իր պետության հսկայական հարստությունները, ապահովել երկրի անվտանգությունը՝ թուրքերից և նույնիսկ վերականգնել այն, ինչ արդեն կորսվել էր: Երուսաղեմի արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին II-ը – Մ.Ֆ.) ժամանեց Անտիոք, իմացավ այս առաջարկների մասին և այդ հարցը դրեց բնակարան: Այդ ժամանակ վեճ առաջացավ, բանգի ոմանք ասում էին, որ վիճակն այդքան ծանր չէ, որ հանձնեն այդ տարածքները, սակայն այլը էլ պնդում էին, թե պետք է համաձայնել այդ առաջարկին մինչ այդ տարածքները կրկնվեն թշնամիների ձեռքը: Այս անորոշությունների մեջ արքան ի վերջո կանգնեց այն մտքի վրա, որ այդ երկիրը ի վիճակի չէր երկար դիմանալ, բանգի իր թագավորության գործերն իրեն հնարավորություն չեն տալիս երկար ժամանակ մնալ այդ կողմում, ու իսկ իրենք տարածքներն էլ, որոնք տեղափոխված են միմյանցից 15 օրվա բայլքի հեռավորության վրա, հնարավորություն չունեն պաշտպանել իրենք իրենց, Անտիոքը, որը զրկված է իշխանից ու հազիվ էր իրեն պաշտպանում, ղեկավար թե կարողանար օգնության հասնել մյուս տարածքներին և, վերջապես, արքան չէր հավատում, որ հույները կկարողանային ամուր կերպով տիրել այդ տարածքներին, իսկ այդ պարագայում, ըստ նրա, եթե այդ դժբախտությունն այնուհանդերձ տեղի ունենար, ապա նրանք հետո զուցե կկարողանային այդ տարածքները հետ բերել և կրկնել ժողովրդին կործանումից: Այս պայմաններում արքան ի վերջո համաձայնություն տվեց և որոշված պայմաններով պայմանագիր կնքվեց, ըստ որի հույները տեղ դարձան այդ հողերին, որոնք նրանք տրվեցին և որոնք նրանք կկարողանային տիրել, ընդ որում այս պայմանավորվածությանը համաձայնություն տվեցին նաև կոնստանտին ու նրա երեխաները: Եվ այսպես պայմանագիր ստացավ բոլոր կողմերի հավանությունը և հենց նույն օրն էլ արքան, վերցնելով բոլոր ասպետներին, կայսրը մարդկանց հետ եկավ, որ նրանց տեղակայի դեռևս մեր

տիրապետության տակ գտնվող ամրացված կետերում: Եվ ահա արքան Տրիպուսի կոմսի (**Տրիպուսի կոմսության Ռայմունդ Տուլուզցու (1137-1151) – Մ.Ֆ.**), Անտիոքի իշխանների և հույների հետ միասին ուղղվեցին կոմսության տարածք և ժամանեցին Թուրքաստ: Իր պաշտպանության տակ վերցնելով կոմսուհուն և նրա երեխաներին, ինչպես նաև երկու սեռի հայերին ու լատինացիներին, որոնք ցանկություն հայտնեցին հեռանալ, արքան հեռացավ՝ երկիրը թողնելով թուրքերին: Այն վայրերը, որ այդ երկրում դեռևս մեր ձեռքում էին հետևյալներն էին՝ Թուրքաստը, Չաթաքը, Ռենտալը, Բիլը, Սամսատը և, հնարավոր է, մի քանի այլ վայրեր: Եվ այսպես, հիշատակված տարածքները գիշերվել հույներին՝ արքան միջոցներ ձեռնարկեց և, հավաքելով մարդկանց ունեցած-չունեցածը, ծամիւս ընկավ, ընդ որում շատ մարդիկ եղան, որ չէին ուզում այլևս այդ երկրում մնալ ու, վերցրած իրենց գույքը միացան հեռացողների շարայանը... /16/ Նորադիլը (**Չալեսի Չալեսյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հիսն – Մ.Ֆ.**), որին հայտնի դարձավ, թե ինչ է արել արքան կոմսության հաշվով և իմանալով, որ այդ բոլոր տարածքներն ընկել են փափկակենցաղ ու թուլամորթ հույների տիրապետության տակ, հավաքեց իր, ինչպես նաև հարևան երկրների բոլոր ուժերը և հապճեպ ոտքի ելավ, որպեսզի արշավանք սկսի արքայի ու նրա մարդկանց դեմ, բանի դեռ նրանք ծաղրաբեռնված էին մարդկանց մեծ բազմությամբ և զուսմակով, ընդ որում, օգտվելով այդ իրավիճակից, նա հույսն ուներ առավելության հասնել: Արքան, որ Նուր էր ժամանել Թերեփ քաղաք, որը գտնվում էր Թուրքաստից 5 կմ 6 մղոն հեռավորության վրա, հարձակման եկթարկվեց Նորադիլի անթիվ ուժերի կողմից: Դա տեղի ունեցավ Չաթաք ամրոցին շատ մոտ, որի դիմացով էլ պետք է անցնեին քրիստոնյաները: Մինչ այդ վերջիններս, սակայն, զգալով թշնամու կողմից ստեղծվող վտանգավոր վիճակը, կարգի բերեցին իրենց ուժերը և պատրաստվեցին հակառակորդի հետ հարստև առճակատման: Թուրքերը ևս ավարտեցին նախապատրաստությունները և, վստահ հաղթանակի վրա, սկսեցին անհամբեր սպասել քրիստոնյաների երևալուն: Աստվածային պաշտպանությունը, սակայն, քրիստոնյաների հետ եղավ, բանգի մարդիկ ու կենդանիները, որոնք առաջանում էին ծանր գույքով բեռնված, դանդաղ էին ընթանում, օրը վերջացավ և ահա բանակի դեպի արևելքը Նստեցին խորհրդակցության հաջորդ օրվա անելքի վերաբերյալ: Այդ ժամանակ արքայի շրջապատից ոմանք սկսեցին խնդրել շարժվել դեպի Չաթաք, հույս ունենալով Աստծո աջակցությամբ և իրենց բազկի շնորհիվ պաշտպանվել այնտեղ թուրքերի հարձակումից: Այս մարդկանց մեջ էր նաև Դոնֆրի Դ՝Տորնը՝ արքայի գլխավոր հրամանատարը և մեծ փառքի տեր մի մարդ, ինչպես նաև Անտիոքի իշխանությունի մի հզոր և ազնվատոհմիկ մարդ Բոբերտ Սուրդևալ անունով: Արքան, սակայն, տեսնելով, որ իրենցից ոչ-ոք այնքան ուժ և իշխանություն չունի, որ կանքի կոչի այդ ծրագրերը, մերժեց այդ առաջարկները, որպես անօգուտ բաներ, ու շարունակեց մնալ այն մտքին, որ, ինչպես և պայմանավորվել էր, այդ ամրությունը պետք է հույներին հանձնել ու արագորեն հեռանալ: Այդպես էլ արեցին: Ես ինքս եմ տեսել ողջ այդ երթը, թե անվատոհմիկ այրերը, տոհմիկ կանաք, բարձրաստիճան օրիորդները և ազնվածիկ երեխաները, բոլորի հետ միասին, թողնելով հարազատ ու իրենց նախնիներին պատկանող վայրերը, ինչպես էին հառաչում և ողորմ, երբ այդ ամենը լսելի էր մեծ հեռավորությունից: Ոչ մի սիրտ չէր կարող անտարբեր մնալ և չհուզվել այս մարդկանց վշտից, այնպես, որ մի ծանր տեսարան էր այդ: Եվ ահա հաջորդ օրը, հավաքելով գույքը, քրիստոնյաները կրկին ճանապարհ ընկան: Այդ ժամանակ թշնամիները, կազմակերպելով իրենց ուժերը, դրանք բաժանեցին երկու մասին և սկսեցին մեր շարայանց գուգահեռե երկու կողմերից առաջանալ՝ պատրաստ ցանկացած պահի հարձակման անցնել: Մեր իշխանները, սակայն, տեսնելով թուրքերին, որոնք զգալի թիվ էին կազմում, առկա 500 ասպետները անմիջապես մի ուժեղ զուգուտ կազմեցին և անցան պաշտպանության: Արքան ընթանում էր առաջապահում և կարգավորում էր երթը, իր հետ ունենալով հետևակայիններին, իսկ Տրիպուսի կոմսին ու Դոնֆրի Դ՝Տորնին էլ հրամայեց մնալ վերջապահում և հետ մղել թշնամուն՝ իրենց ունենալով ամենափոքր ու փառահեղ ասպետներին: Ինչ վերաբերվում է Անտիոքի իշխաններին, ապա նրանք տեղակայվեցին շարայան աջ ու ձախ կողմերում և անվերջ հետ էին մղում հակառակորդի հարվածները: Ահա այս կերպ մենք առաջացանք միջև արեգակը մայր մտնելը, երբ ամեն տեսակի նեղություններ և հաճախակի գործերը հետ մղեցին՝ գրեթե անվերջ նահանջելով: Այդ ժամանակ մեր բանակի վրա նետերի մի իսկական հեղեղ էր թափվում, որոնք, կարծես արձակված լինելով նետոդակալան մեթեաններից, խոցում էին ամեն ինչ: Այդ օրը նաև շատ շոգ էր և փոքու հսկայական ամպեր էին բարձրանում, բանգի օգոստոս ամսին էր և մարդիկ շատ էին տառապում շոգից ու ծարավից: Ի վերջո, երբ արեգակը թեքվեց դեպի Արևմուտք, թուրքերը, որոնք խառնել էին կարգը և կորցրել իրենց մի բանի հայտնի իշխանների, նահանգի հրաման տվեցին ու հեռացան՝ հիմալով քրիստոնյաների ամրությունը և համառությամբ: Այդ ժամանակ գլխավոր հրամանատար Դոնֆրիկն սկսեց հետապնդել հակառակորդին ու նա արդեն բավականին հեռու էր հիմնական բանակից, երբ նրան մոտեցավ թշնամու մի հեծյալ և, պարզելով ձեռքերն ու դրանք իրար հետևից աջ ու ձախ տանելով, ցույց տվեց, որ խաղաղության է եկել: Դա Դոնֆրիկին ծանոթ մի թուրք իշխանին ծառան էր, որի տերը բարեկամական հարաբերություններ ուներ նրա հետ և նրանք իրար հետ շատ էին կապված: Եվ ահա այս մարդը հայտնեց, որ Նորադիլը պատրաստվում է տուն դառնալ հաջորդ գիշերվա ընթացքում՝ հետը վերցնելով իր բոլոր յուրայիններին, բանգի նրանց ծամբարում սպառվել էր պարենամթերքը, իսկ քրիստոնյաներն էլ ամուր էին դիմադրում: Դրանից հետո թուրքը հեռացավ, իսկ Դոնֆրիկն էլ անմիջապես վերադարձավ և հայտնեց արքային այդ ամենի մասին: Գիշերն անցավ և մեր մարդիկ հասան Յոհա կոչվող մի վայր: Դաջորդ օրերին նրանք առանց որևէ խոչընդոտի անցան Մարիս կոչվող անտառները և ի վերջո հասան քրիստոնյաների տիրապետության տակ գտնվող տարածքներ: Դրանից հետո արքան մեկնեց Անտիոք» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 17, գլուխ 15, 16):

«Այն բանից հետո, երբ սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդ – Մ.Ֆ.**) թողեց Թալաշարը և վերադարձավ իր տիրույթները, ժամանեց Երուսաղեմի արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ը – Մ.Ֆ.**) և այնտեղից Երուսաղեմ տարավ Ժուլիսի (**Երեսիայի կոմսության Ժուլիս Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.**) կնոջը, նրա երեխաներին ու բոլոր ֆրանկներին՝ ամրոցում թողնելով միայն հունաց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) մարդկանց: Դեռ, որ հույները մտան Թալաշար, Այլթապ և Ազգա, թուրքերը նրանց պաշարեցին ու սկսեցին բոլոր միջոցներով ճնշել: Պաշտպանվողների շարքերում սով առաջացավ և նրանք ի վերջո ամրությունները հանձնեցին Նուրեդինին (**Չալեսի Չալեսյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հիսն – Մ.Ֆ.**)» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 12):

«Դրանից հետո Երուսաղեմի արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ը – Մ.Ֆ.**) դուրս հանեց Ժուլիսի (**Երեսիայի կոմսության Ժուլիս Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.**) կնոջը, նրա երեխաներին և բոլոր ֆրանկներին ու տեղափոխեց նրանց Երուսաղեմ, իսկ Թալաշարն էլ տվեց հույների արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) որոշ մարդկանց, որոնք սկսեցին իշխել նաև Այլթապում և Ազգաում» (Բար-Չեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁹⁰⁰ «Ապա, երբ լրացավ Դայոց 600 թվականը և սկսվեց առաջին տարին, թուրքերի ճարպիկ ցեղը կողոպտեց Շլորուտ բերդը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 61):

³⁹⁰¹ Այս մասին հայտնող աղբյուրները առաջիմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

³⁹⁰² Այս մասին հայտնող աղբյուրները առաջիմ ինձ անհասանելի են և տեղեկատվությունը վերցված է ժամանակակից գիտական գրականությունից:

³⁹⁰³ «Դայոց 600 թվականին Խյիծ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Մասուդ – Մ.Ֆ.**) Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Դագիի – Մ.Ֆ.) որդիներից (**Մելիսեդ Դանիշմանյանների էմիրության Այն-է-Հիսնից և Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Յադի-Բասանից – Մ.Ֆ.**) գրավեց Կեսարիան ու Ծամնդավը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

³⁹⁰⁴ «Անդրոնիկոս անունով մի Ռում (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Անդրոնիկոս I-ը – Մ.Ֆ.**), տեսնելով դա, այն աստիճան կլանվեց չար նախանձով, որ չէր ուզում հայ իշխանի անունն անգամ լսել: Դուռաց կայսր Կյուր Մանուիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) այս Ռումին նշանակել էր Տարսոն մեծ քաղաքի և Մսիսի նահանգապետ և նա շարունակ դժվարությամբ էր վերաբերում աստծո նախախնամությանը Թորոսի բոլորը համախմբված հայերին և մաքառում էր նրանց դեմ» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Նույն այդ տարում Թորոսը հույների ձեռքից խլեց Թիլը և գերեց Թումաս դքսին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁹⁰⁵ «/16/ Թորոսը, որի մասին հիշատակվել է, հռոմեացիներից Կիլիկիայի շատ քաղաքներ էր գրավել...: Այս պայմաններում արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**)... որոշեց անձամբ արշավել Կիլիկիա...: /17/ Դրանից հետո արքան ելավ Թորոսի դեմ: Երբ նա, ինչպես ասել ենք, զբաղված էր արևմտյան գործերով, այդ բարբարոսը, բռնելով հարմար պահը, տիրել էր Կիլիկիայի գրեթե բոլոր քաղաքներին» (Ռովանենտ Կիսանոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 4, մաս 16, 17):

«Նույնիսկ այն ամրոցները, որոնք սա գրավել էր ուժով, նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) հետ չպահանջեց ու չվերցրեց հայերի տիրակալի ձեռքից, ինչպես հովիվն է գալլի երախից խլում երկկամի կտորները» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմնենոս», գիրք 3, մաս 1):

«Մսիսը Թորոսը գեղքի ուժով վերցրել էր այնտեղ նստող հունաց կառավարչի ձեռքից» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Երիտուսի 1153 և Դայոց 600 թվականին պարոն Թորոսը դարձավ գրավեց... Մսիսը...՝ հասնելով մինչև Անտիոքի գլուխ և ծայրից ծայր տիրելով Կիլիկիային...: Թորոսը գրավեց Ադանան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այս Թորոսը գրավեց Մսիսը» (Անանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Այս Թորոս իշխանը և իր եղբայր Ստեփաննեն... իրենց սահմանները քաջությամբ ընդարձակեցին՝ տիրելով Կիլիկիայի, Ասորիքի և ուրիշ շատ երկրների բազմաթիվ գավառների ու բաղաբների: Նրանք գրավեցին Կիլիկիայի անվանի բաղաբներ... Ադանան... և սրա շուրջ գտնվող գավառներն ու բաղաբները» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Նույն այդ տարում Թորոսը հույների ձեռքից խլեց Մսիսը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս Թորոսը նաև գնաց Մամեստիս ու տիրեց նրան՝ մեծապես ընդարձակելով իր իշխանությունը» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Թորոսը իջավ Կահկայից և գրավեց Մսիսը» (Յեթում Պատմիչ «Ռուբիկայաց ազգի պատմություն»):

«Թորոսը իր ձեռքն է գցում Ադանդենես բաղաբ» (Յովհաննես Դարդել «Ժամանակագրություն Հայոց», գլուխ 8):

«Թորոսը տիրել էր նաև մի բանի այլ բաղաբների ևս՝ Ադանային, Մամեստային և Միսին, որտեղից վտարել էր կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Մանուի 1-ը – Մ.Ֆ.) նշանակած կառավարիչներին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անրոթոմյան երկրների պատմությունը», գիրք 18, գլուխ 23):

³⁹⁰⁶ «Նորադիմը (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.), սակայն, տեսնելով, որ Եդեսիայի նախկին կոմսության տարածքն արդեն լատինացիներին չի պատկանում, հույսը դրած դրանց տիրած հույների թուլության վրա, ավելի հասնառ հարձակումների անցավ: Արդյունքում հույներն իրոք չկարողացան դիմադրել և երկրի վիճակն ավելի բարդացավ: Ի վերջո, Նորադիմը մեծ ուժերով առաջացավ և տիրեց ու պաշարեց բոլոր վայրերին, որտեղից հույները մեկ տարվա ընթացքում վտարվեցին ու Նորադիմը տիրեց երկրին: Այսպիսով՝ այդ հարուստ մարզը, որը զարդարված էր գետերով, անտառներով ու արոտավայրերով և, ունենալով հարուստ հող, ի վիճակի էր ապահովել 500 ասպետների ու ոչ քիչ եկամուտ տալ սրանց, որպես պատիժ մեր մեղքերի, ընկավ թշնամիների ձեռքը և այդ օրվանից ի վեր մեզ համար կորսվեց» (Գիյոմ Տյուրացի «Անրոթոմյան երկրների պատմությունը», գիրք 17, գլուխ 16):

«Արդյունքում Հայեայի տերը (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.) հաստատվեց Թալաշարում, Այնթապում, Ազազում և այդ բաղաբների միջև ընկած հողերում, իսկ սուլթանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդին – Մ.Ֆ.) էլ բաժին հասան Մարաշը, Պարզմանը, Ռաբանը, Զետունը ու Բեթ-Յետեն, այն դեպքում, երբ Նարա-Արսլանը (Հիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Ղարա-Արսլանը – Մ.Ֆ.) ձեռք գցեց Բաբուլան, Կարկառը, Զյախթան և Հիսն-Մանսուրը: Իր հերթին Մարդինի տիրակալ Թեմուրտաշը (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Թեմուրտաշը – Մ.Ֆ.) տիրեց Բիհային, Սամոսատին, Կուրիսին և Զեֆարտունին: Ահա այս կերպ թուրքերը հաստատվեցին բոլոր այդ վայրերում» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 12):

«Այդ ժամանակ Մարդինի տեր Թեմուրտաշին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Թեմուրտաշը – Մ.Ֆ.) հասան Բիրան, Սամոսատը, Կյուրոսը և Զեֆարտունը» (Բար-Յեթրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Թալաշարի գիւնդրակներն ու բաղաբացիներն տարիուկ տարի համբարներով դիմացան նեղություններին: Դրա վրա, սակայն, իբն Չանգին, որ Հայեայի տերն էր (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.), հաջորդ տարին, որ Հայոց 600 թվականն էր, իր գործերով եկավ նրանց դեմ: Այն պատճառով, որ Թալաշարի գործն ու բաղաբացիները ոչ մի տեղից օգնություն ստանալու հույս չունեին, ապահովության մասին երդում առնելով, Թալաշար բերդը կամավոր հանձնեցին՝ պալանտով, որ այնտեղ գտնվող ֆրանկ կամ հայ բրիտանյաններից ովքեր որ ցանկություն ունենային գնալ Անտիոք կամ որևէ այլ տեղ, Նուրեդինի կարգադրությամբ առանց որևէ խոչընդոտի կարող էին հեռանալ: Նուրեդինը հարգեց իր խոստումը: Մատուտ սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդի – Մ.Ֆ.) և նրա որդի Մելեքի (Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Խյիմ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.Ֆ.) այդպես վարվելու պատճառը ոչ թե բրիտանյանների հանդեպ տածած ինչ-որ վստահությունն էր կամ սերը, այլ՝ այդ գավառներին տիրանալու ցանկությունը, այս կերպ նրանք դյուրությամբ գրավեցին դրանք բրիտանյաններից» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 600 թվականին Հայեայի տեր Նուրեդինը (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.) կրկին եկավ ու պաշարեց Թալաշար բաղաբը, որի բնակիչները, հույս չունենալով օգնություն ստանալ, թույլտվություն խնդրեցին անվտանգ հեռանալ Անտիոք: Նուրեդինը համաձայնեց, նրանք հանձնեցին բաղաբը և խաղաղությամբ հեռացան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Ռեշեք ամսին Նուր-է-Դինից (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.) լուր եկավ ֆրանկների բանակի նկատմամբ տարած հաղթանակի մասին, որը բանակ էր զարկած եղել Թալաշարի մոտ: Թշնամիները հսկայական կորուստներ էին կրել, իսկ մահմեդականների ձեռքերն էլ լցվել էին ավարով ու գերիներով» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

«Ինչ վերաբերվում է Թալաշարին, ապա ֆրանկները հանձնեցին այն Նուր-է-Դինին (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինին – Մ.Ֆ.) այն բանից հետո, երբ սա տիրեց Դամասկոսին, բանգի, երբ ֆրանկներն իմացան, որ նա տիրել է այդ բաղաբին և գալիս է իրենց վրա, իսկ իրենց դիմադրելու համար ուժ չունեին, ինչեցին նրան ուղղորդվել և առաջարկեցին հանձնել նրան Թալաշարը: Սա ֆրանկների մոտ ուղարկեց էմիր Հասանին, սա Մամեքից կառավարիչն էր ու գտնվում էր նրանց մոտիկ, և նա ընդունեց նրանցից Թալաշարն ու ամրացրեց այն՝ տիրելով այս բաղաբին...: Եվ ահա Նուր-է-Դինը նկատեց... առ-Դավանդանը..., ինչպես նաև ալ-Բիրան» (Էմմալ-Է-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Երբ սա (Եդեսիայի կոմսության ժուպին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.) գերի ընկավ, Նուր-է-Դինը (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.) եկավ ու կարճ ժամանակում գրավեց նրա բերդերը՝ Տալ Բաշիրը..., ալ-Դավանդանը... և Հիսն ալ-Բարան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Ջոսիին (Եդեսիայի կոմսության ժուպին Կուրտունեացու – Մ.Ֆ.) գերի ընկնելը հեշտացրեց ֆրանկների բաղաբների ու բերդերի մեծ մասի նվաճումը, ինչպես, օրինակ Տեյլ Բաշիրը ...: և այլ վայրեր: Ամեն անգամ, երբ Նուր-է-Դինը (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.) մի բերդ էր գրավում, չէր հեռանում, մինչև որ կայագոր էր նշանակում տաս տարվա պարենի հետ միասին: Բանն այն էր, որ նա վախեցնում էր, թե բրիտանյաններից ինչ-որ ձևով կրկին հանկարծակի կհարձակվեն մահմեդականների վրա, ուստի նրա բերդերը միշտ պետք է պատրաստ վիճակում լինեին և ոչ մի բանի կարոտություն չպետք է ունենային» (Իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

³⁹⁰⁷ «Քրիստոսի 1152 թվականի հունիսի 12-ին՝ հինգշաբթի օրը, մահացավ Մելիտեի տեր Դուլան (Մելիտեի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Այն-է-Դինը – Մ.Ֆ.) ու նույն օրն էլ իշխեց նրա որդի Չուլ-Կարնայը (Մելիտեի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Չուլ-Կարնայը (1152-1162) – Մ.Ֆ.): Մեծ վախ ու սարսափ պատեց բոլոր բրիտանյաններին այն աստիճան, որ նրանք սկսեցին մեղքերի թողություն խնդրել: Երբ նոր էմիրի հորեղբայր Յագի-Բասանը (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Յագի-Բասանը – Մ.Ֆ.) ավարտեց սուգը, նա նոր էմիրին ու նրա մորը ցավակցություններ ուղարկեց և հրամայեց պահպանել բաղաբն ու չենթարկվել սուլթանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդին – Մ.Ֆ.): Նրանք համաձայնեցին և որոշեցին ռազմիկներ ուղարկել իրենց հողերը պաշտպանելու համար: Իմանալով, որ նրանք որոշել են չենթարկվել իրեն, սուլթանը Յագի-Բասանի դեմ գործ ուղարկեց և վերջինս հնազանդվեց՝ խոստանալով այլևս չօգնել իր եղբորորդուն» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 14):

³⁹⁰⁸ «Թորոսի ձեռք բերած այս մեծ հաղթանակից և հարստությունից հետո բանասեր ու աստանան սկսեց մեծամեծներին դրդել հայ գիւնդրների դեմ և հույները չէին դադարում իրենց կեսարի (Բուզանդական կայսրության ապագա կայսր Անդրոնիկոս 1-ի – Մ.Ֆ.) համար վրիժառու լինելու մտքից: Եվ ահա նրանք բազում դրամ ուղարկեցին Մատուտ սուլթանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդին – Մ.Ֆ.), որ բոլոր մահմեդականների պարագլուխն էր: Հույների սուլթան բազմաթիվ նվերներից խաբված՝ նա վիթխարի բանակով առաջինը մուտք գործեց Թորոսի երկիրը՝ հայերի մեջ երկուղ ափռելով: Հայոց գիւնդրները, սակայն, Բրիտանիայի բարեհաճությամբ հզորացած, եկան լեռան ստորոտը: Թշնամիները գտնվում էին լեռան մյուս լանջին՝ իրենց երկրի սահմաններում, իսկ հայերը՝ լեռան այս լանջին՝ իրենց երկրում: Նրանք հանգիստ էին և այլազգիների մեծաթիվ գործը բանի տեղ չէին դնում: Այլազգիները, տեսնելով բրիտանիայի գիւնդրների համարձակությունը, զարնացած ու ապշած ասացին. «Ինչ է, նրանք իրենց կյանքից հրաժարվել են, որ մեր դեմ պատերազմի են դուրս գալիս»: Երբ թուրքերն այդպես տարակուսանքի մեջ էին, հանկարծակի նախախնամությունից դրդված, թուրքերի սուլթանը Հայոց զորավար Թորոսի մոտ պատգամավոր ուղարկեց և ասաց. «Մենք եկել ենք ձեր երկիրը ոչ այն պարբերու մտադրությամբ: Դու հնազանդվիր մեզ, բռնությամբ գրավածի հողերը վերադարձրու հունաց կայսր (Բուզանդական կայսրության կայսր Մանուի 1-ին – Մ.Ֆ.) և դարձիր մեր տիրելի որդի»: Հայերը, լսելով դա, լցվեցին ցնծությամբ, փառաբանեցին ամենակալին, որ այն աստիճան մեղմացրեց այդ ամեհի և ամբարտապան մարդկանց բնությունը, որ հայ գիւնդրներից, կարծես լավագույն ընկերոջից, հաշտության դաշինք էին խնդրում: Հայերը, պատգամավորների բազում օրեր պահելուց հետո, նրանց հետևից դեսպան ուղարկեցին և ասացին այսպես. «Մենք հոժար կամբոյվ հնազանդվում ենք թե՛ք որպես թագավորի, թանգի դու մեր առաջնապետության առթիվ չզայրացար և երկրում ավերածություններ չգործեցիր, այլ միայն ուզեցիր, որ մեզ պատկանած Դուսին վերադարձրե՛ք: Դա, սակայն, անհնարին է»: Սուլթանը, լսելով դա, Թորոսի վրա մեղում չգործեց, այլ երդումով հաստատված բարեկամական դաշինքի գիր կազմեց և սուլթան իր դեսպանին, որ անձնապես տանի, տա հայ գիւնդրներին: Այդպիսով նա ծաղր ու ծանակի ենթարկեց հունաց կայսր և նրա դրամները ու, ոչ մեկին վնաս չհասցնելով, վերադարձավ իր երկիրը: Դա տեղի ունեցավ Հայոց 602 թվականին» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

անթիվ մարդկանց կոտորեց, իսկ այլոց էլ փախստական դարձրեց՝ գերելով Լամբրոնի տեր Օշինին, որին բաց թողեց միայն նրանից բազում գանձեր վերցնելուց հետո» (Յեթում Պատմիչ «Ռուբիկյաց ազգի պատմություն»):

«Հայոց 600 թվականին գալիս են Լևոնի որդիները՝ Թորոսն ու Ստեփանեն, և մեծ իմաստությամբ ու քաջությամբ տիրում իրենց հայրենի Կիլիկիային՝ կոտորելով Հունաստանի զորագլուխ Անդրոնիկոսին **Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Անդրոնիկոս Ի-ին – Մ.Ֆ.**, որը 12.000 հոգանոց զորքով գտնվում էր այնտեղ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 73):

«Եվ ահա, մինչ Թորոսն անհոգ մնում էր այնտեղ, հունական ազգից մի դուկ (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Անդրոնիկոս Ի-ը – Մ.Ֆ.**), որին կայսրն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ Ի-ը – Մ.Ֆ.**) էր նշանակել, հավաքեց իր զորքը, ընդ որում հայերից նա կանչեց նաև Նաթանայելյաններին՝ Անկուռասյի տերերին, ինչպես նաև Լամբրոնի տեր Յեթումին, քանզի սրանք դրանից առաջ, խույս տալով արևելքի իսմայելացիներից, եկել էին և հաստատվել այստեղ՝ հնազանդվելով հունաց կայսրեր։ Եվ ահա սրանք իրենց բոլոր զորքերով ու զորապետներով եկան Մամեստիա՝ Թորոսի վրա։ Վերջինս, այդ ժամանակ իր հետ քիչ մարդիկ ուներ, անգնեց ու անպատրաստ էր, բայց այնուհանդերձ երեկոյան ժամին նա հարձակվեց հակառակորդի բյուրական զորքի վրա, շատերին սպանեց, իսկ այն հայերին էլ բռնեց ու հետո ազատեց» (Վևորդ Ավանագի «Ժամանակագրություն»):

«/14/ Այստեղ հիշատակված Անդրոնիկոսին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Անդրոնիկոս Ի-ին – Մ.Ֆ.**) արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ Ի-ը – Մ.Ֆ.**) այն ժամանակ ուղարկեց Կիլիկիա ու Իսապոլիա՝ նրան լիակատար ազատություն տալով պատերազմի հարցում, քանզի Թերոզիոսը՝ բախտի մի ակնհայտ սիրելի այդ ծագումով հայը, ինչ-որ կերպ դեռ վաղուց, Իսապոլիայում մարտական գործողությունների ժամանակ գերել էր Յովհաննես արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յովհաննես II-ին – Մ.Ֆ.**) կողմից, սակայն հետո փախել էր Բյուզանդիոսից, ժամանել էր Կիլիկիա և, դավաճանություն նյութելով, համոզում էր այնտեղի քաղաքներին թողնել հռոմեական իշխանությունը... /15/ Այդ ընթացքում Անդրոնիկոսը ժամանեց Կիլիկիա և, քանի որ Թերոզիոսը որպես նստավայր ուներ Մոպսուեստիան, իր զորքով ձեռնամուխ եղավ այդ քաղաքի պաշարմանը։ Հնարավոր է նա ինչ-որ մի լավ բան կաներ էլ ու հեշտությամբ կգերեր այդ դավաճանին, եթե միայն չտրվեր ալարկոտությանը և թատերական խաղերին ու դրանով իսկ չփչացներ հռոմեացիների գործերը։ Իրոք, Թերոզիոսը, իմանալով Անդրոնիկոսի փախկանցության և այն մասին, որ նրան անպետք մի կիրք է տիրել, ընտրեց մի անյուսին գիշեր և, երբ հորդառատ անձրև էր գալիս, շատ վայրերում բանդեց մոպսուեստական պարիսպները, իր հետ մեծաթիվ զորք հանեց և, անակնկալ հարձակվելով հռոմեացիների վրա, նրանց գլխովին ցարդեց։ Իմանալով այդ մասին չափազանց ուշ՝ Անդրոնիկոսը, որն աչքի էր ընկնում, ինչպես ասեցի, անչափ քաջությամբ, նստեց ձին և, արշավելով Նիզակը ձեռքին, սեփական ձեռքով զարմանքի արժանի բաներ արեց, քանզի, ինչպես բազում անգամներ ասվել է բարձրագույն խոսքերով, նա ոչ մեկին չէր զիջում արիությանը։ Այնուհանդերձ, սակայն, նա ոչինչ չկարողացավ անել և, հազիվ խուսափելով վտանգից, ապաստանեց Անտիոքում։ Այդ ծակատամարտում կյանքից զրկվեց Թերոզիոս Կոնստանտինոսը, որը սեքսատոսի աստիճան ուներ, քանզի, երբ ձին նրա տակ ընկավ նետերի հարվածներից, հռոմեական կարճակտեղից մեկը, նրա նկատմամբ անձնական ատելություն տածելով, գլխատեց նրան։ Ասում են, թե դրանից շատ առաջ Թերոզիոսը, ի կործանումն իրեն, դուռն էր արել դրան արքայական պալատից» (Յովհաննես Կիևմոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 3, մաս 14, 15):

³⁹¹¹ «Կիլիկիայում Թորոս անունով մի հզոր հայ իշխան կար, սրա մասին ես մեկ անգամ ևս ասել եմ։ Նա, տեղակայվելով լեռներում, որտեղ մի քանի շատ ուժեղ ամրացված կետեր ուներ, տիրում էր այդ երկրին և ձեռքի տակ նաև փոքր գյուղեր ուներ։ Հաշվի առնելով հարթավայրում տեղակայված քաղաքների նշանակությունը, սակայն, նա ի՞նչ էր լեռներից և տիրել Կիլիկիայի գլխավոր քաղաք հանդիսացող Տարսուսին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրոնիկոս երկրների պատմությունը», գիրք 18, գլուխ 23):

«Դրանից հետո Թորոսը գնաց Տարսուսի վրա ու գրավեց այն» (Վևորդ Ավանագի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Թորոսը գնաց Տարսուսի վրա ու գրավեց այն» (Յեթում Պատմիչ «Ռուբիկյաց ազգի պատմություն»):

«Այս Թորոսը եկավ Կոստանդնուպոլիսից և գրավեց Տարսուսը» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմություն»):

³⁹¹² «Նուր-է-Դինը (**Հայկաի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.**), ըստ Ալլահի կամքի և նրա օգնության, հենց Նոր գեղքի ուժով գրավել էր Ֆրիջիա անունով հայտնի ամրոցը՝ չնայած նրա չափից ավել բնական ամրությանը և ամրոցի ամրությունների հզորությանը։ Այնտեղ գտնվող ֆրանկներն և հայերը սպանվեցին, իսկ զորքը մեծ բանակի գումար ու գերիներ ձեռք գցեց» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁹¹³ «Այդ տարի Հայաստանում վրացիների և Կարևո քաղաքի տեր Սալդուխի (**Սալդուխյանների էմիրության էմիր Սալդուխի (1153-1165) – Մ.Ֆ.**) միջև սաստիկ պատերազմ եղավ։ Սալդուխը պարտվեց։ Վրացիները նրան գերեցին և ապա ազատ արձակեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Անիի տեր Ֆախր-է-Դին Շարդադը (**Շարդադյանների էմիրության էմիր Շարդադը (1150-1155) – Մ.Ֆ.**) մարդ ուղարկեց Արզան Ալ-Ռումի տեր Իզ-է-Դին Սալդուխի (**Սալդուխյանների էմիրության էմիր Սալդուխի – Մ.Ֆ.**) առջև ձեռքը խնդրելու։ Որոշ ժամանակ անց հայրը նրան ամուսնացրեց Անիի տիրոջ հետ։ Ապա Շարդադը լուր ուղարկեց Սալդուխին ասելով. «Իմ իշխանությունը Անիում թուլացել է, ուստի արի ու զինիր այն ինձանից, ես չեմ կարող դիմադրել վրացիներին և չեմ կարող հետ պահել նրանց։ Ես քո ծառայության մեջ կմտնեմ և քեզ հպատակ կլինեմ»։ Երբ Սալդուխը հասավ, սակայն, Շարդադը, նրա դեմ ոխ ունենալով, լուր ուղարկեց Աբխազաց ու Վրաց թագավոր Դիմիթրիին (**Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե Ի-ին – Մ.Ֆ.**), որն այդ ժամանակ Բազվել լեռան մոտ էր՝ Անիից մեկ օր կամ մի քիչ ավելի հեռավորության վրա՝ տեղեկացնելով Սալդուխի գալստյան մասին։ Եվ ահա Դիմիթրիին եկավ վրաց զորքով ու առաջնության նա արդեն Անիում էր։ Նա հարձակվեց Սալդուխի մարդկանց վրա և մեծ թվով սպանեց նրանց։ Իզ-է-Դին Սալդուխը շատ մարդկանց հետ միասին գերի բռնվեց ու նաև անհամար մահմեդականներ գերի ընկան։ Սա մի անմոռանալի տխուր օր էր մահմեդականների համար։ Դիար Ռաբիայի ու Ատրիքի թագավորները միջնորդության համար դեսպաններ ուղարկեցին Աբխազաց թագավորին և Իզ-է-Դինի համար փրկագին որոշվեց 100.000 դինար։ Նա արձակվեց ու վերադարձավ իր երկիրը։ Բացի այդ նրա երկրից նաև մի հսկայական գումար ուղարկվեց՝ փրկելու համար այն գերիներին, որոնք Սալդուխի հետ բռնվել էին» (Իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիհի «Մայիսարիկի պատմություն»):

«Անիի տեր Ֆախր-է-Դին Շարդադը (**Շարդադյանների էմիրության էմիր Շարդադը – Մ.Ֆ.**) մարդ ուղարկեց Արզան Ալ-Ռումի տեր Իզ-է-Դին Սալդուխի (**Սալդուխյանների էմիրության էմիր Սալդուխի – Մ.Ֆ.**) առջև ձեռքը խնդրելու։ Որոշ ժամանակ անց հայրը նրան ամուսնացրեց Անիի տիրոջ հետ։ Ապա Շարդադը լուր ուղարկեց Սալդուխին ասելով. «Իմ իշխանությունը Անիում թուլացել է, ուստի արի ու զինիր այն ինձանից, ես չեմ կարող դիմադրել վրացիներին և չեմ կարող հետ պահել նրանց։ Ես քո ծառայության մեջ կմտնեմ և քեզ հպատակ կլինեմ»։ Երբ Սալդուխը հասավ, սակայն, Շարդադը, նրա դեմ ոխ ունենալով, լուր ուղարկեց Աբխազաց ու Վրաց թագավոր Դիմիթրիին (**Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե Ի-ին – Մ.Ֆ.**), որն այդ ժամանակ Բազվել լեռան մոտ էր՝ Անիից մեկ օր կամ մի քիչ ավելի հեռավորության վրա՝ տեղեկացնելով Սալդուխի գալստյան մասին։ Եվ ահա Դիմիթրիին եկավ վրաց զորքով ու առաջնության նա արդեն Անիում էր։ Նա հարձակվեց Սալդուխի մարդկանց վրա և մեծ թվով սպանեց նրանց։ Իզ-է-Դին Սալդուխը շատ մարդկանց հետ միասին գերի բռնվեց ու նաև անհամար մահմեդականներ գերի ընկան։ Սա մի անմոռանալի տխուր օր էր մահմեդականների համար։ Դիար Ռաբիայի ու Ատրիքի թագավորները միջնորդության համար դեսպաններ ուղարկեցին Աբխազաց թագավորին և Իզ-է-Դինի համար փրկագին որոշվեց 100.000 դինար։ Նա արձակվեց ու վերադարձավ իր երկիրը։ Բացի այդ նրա երկրից նաև մի հսկայական գումար ուղարկվեց՝ փրկելու համար այն գերիներին, որոնք Սալդուխի հետ բռնվել էին» (Մյուսնեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

«Հիջրի 559 թվականին վրացիների հետ ծագած մեծ պատերազմում նա (**Սալդուխյանների էմիրության էմիր Սալդուխը – Մ.Ֆ.**) իր երևելիների հետ միասին գերի ընկավ» (Քարթլի Զեյթի «Աշխարհի հայելի», գլուխ 41):

«Մեծն ու փառահեղ Դեմետրե (**Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե Ի-ը – Մ.Ֆ.**)՝ մի դյուցազուն, որը նման էր Գորգասալին (**Իբերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալին – Մ.Ֆ.**), մի ժամանակ միայն մեծ դժվարությամբ գերեց ու իր մոտ բերեց Մուրաֆորադիի պապ Սալդուխ-Եգորին (**Սալդուխյանների էմիրության էմիր Սալդուխին – Մ.Ֆ.**), իսկ ահա նա, Նույնիսկ մեկ խոսք իսկ չասելով, բերեց նրան իր մոտ որպես ստրուկ և հարկատու» («Քարթլի-Յիսուպեթ», Անանուս «Թագավորների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 22):

«Երբ Սալդուխը (**Սալդուխյանների էմիրության էմիր Սալդուխը – Մ.Ֆ.**) պարտվել էր վրաց բանակից Անի քաղաքը պաշարելու ժամանակ ու հասցվել Վրաց Դեմետրե արքայի (**Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե Ի-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ Տիդլիս, հենց Վասակն էր, որ նրան շատ օգնեց» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1156 և Հայոց 603 թվականին Սալդուխը (**Սալդուխյանների էմիրության էմիր Սալդուխը – Մ.Ֆ.**) եկավ Անիի դուռն ու վրացիները բռնեցին նրան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դեմետրե (**Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե Ի-ը – Մ.Ֆ.**) Անիի դարպասների մոտ բռնեց Սալդուխին (**Սալդուխյանների էմիրության էմիր Սալդուխին – Մ.Ֆ.**)» (Մխիթար Արիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Հայոց 603 թվականին Աբխազաց արքա Դեմետրեն (**Քարթլիի թագավորության արքա Դեմետրե I-ը – Մ.Ֆ.**) Անի քաղաքի դռան մոտ հաղթեց Կարինի տեր Սալուդիսին (**Սալուդիսյանների էմիրության էմիր Սալուդիսին – Մ.Ֆ.**) և գերեց» (Յովհաննես Երեց «Ժամանակագրություն»):

³⁹¹⁴ «Դրանից հետո, երբ սկսվեց 603 թվականը, կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուդին – Մ.Ֆ.**) որպես նվեր նախորդ անգամից շատ ավելի ոսկի և արծաթ ուղարկեց՝ ասելով այսպես. «Գնա, Հայոց դեմ բողբոջված իմ սիրտը հովաքրու, ավերի նրանք բերդերը, կրակի տուր նրանց եկեղեցիները ու հրամայիր բոլորին հրո ճարակ դարձնել, որպեսզի թեթևանա իմ գայրացած սիրտը»: Սուլթանը, ստանալով բազմաթիվ գանձեր, հակայական և նախորդ գերագանցող բազմությանը շարժվեց, եկավ Մսիս, այնտեղից էլ՝ Անավարզա՝ չկարողանալով, սակայն, այնտեղ գլուխ բերել իր ծրագիրը» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 603 թվականին հունաց կայսրը Մանուիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) կրկին ուղիք հանեց Մաստուդին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուդին – Մ.Ֆ.**) և, տալով նրան կրկնակի ավել գանձեր, դրոշեց գնալ ու հայերից վրեժխնդիր լինել իր համար՝ ոչնչացնելով նրանց ամրությունները: Սուլթանը հակայական զորքով շարժվեց դեպի Անավարզա, սակայն ոչինչ չկարողացավ անել...: Երբ այդ մասին լուրը հասավ սուլթանի բանակին, բոլորը շատ վախեցան, ընդ որում, բացի դրանից, նրանց վրա նաև աստվածային պատիժն էր հասել, բանի որ նրանց ձիերը սկսեցին անկում ապրել դաբաղից: Ռազմիկները շփոթվեցին ու ցրվեցին, այնպես որ Սուլթանի եղբայրը եղբորը չէր սպասում: Ժատերը սպանեցին իրենց ձիերին և դժվարանցանելի տեղերում սկսեցին ուղիղ ընթանալ՝ կարծես իրար հետապնդելով: Դա տեղի ունեցավ այն ժամանակ, երբ թորոսը երկրում չէր, նա Տեցում էր: Եվ ահա, երբ թորոսը վերադարձավ, նա տեսավ այդ և բոլորը շնորհակալ էին Աստծուց, որ առանց արյունահեղության ազատվեցին թշնամիներից» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ բանը լսելով՝ Մանուիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) մեկ-երկու անգամ վարձում է Մաստու սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուդին – Մ.Ֆ.**)՝ թորոսից վրեժ լուծելու համար» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 73):

«Այս թորոսը գրավեց Մսիսը» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Եվ ահա Իկոնիայի սուլթան Մաստուդը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուդին – Մ.Ֆ.**) իր աղջկան կնության տվեց Արսլան-Յադուբին (**Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Յադուբ-Բասանին – Մ.Ֆ.**) և նրանք համաձայնեցին միասնական ուժերով ներխուժել Կիլիկիա, սակայն, բանի որ այս երկրի ամրությունները հայերն ուժեղ պաշտպանում էին, թուրքերը ամոթահար հետ դարձան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 1):

«Եվ ահա Իկոնիայի սուլթան Մաստուդը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուդին – Մ.Ֆ.**) իր աղջկան կնության տվեց Արսլան-Յադուբին (**Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Յադուբ-Բասանին – Մ.Ֆ.**) և նրանք համաձայնեցին միասնական ուժերով ներխուժել Կիլիկիա, սակայն, բանի որ այս երկրի ամրությունները հայերն ուժեղ պաշտպանում էին, թուրքերը ամոթահար հետ դարձան» (Բար-Յեքերես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁹¹⁵ «Իսկանալով, որ Կիլիկիայի (**Սիցիլիական թագավորության արքա Կիլիկի I-ի (1154-1166) – Մ.Ֆ.**) նավատորմը վերադառնում է Եգիպտոսից՝ Նեղոս գետի մոտերից և, որ այն լի է ավարով ու այնտեղի հարստություններով, Անգեղոսը մտածեց մի ինչ-որ մեծ բան անել: Եվ ահա, չսպասելով Բյուզանդիոնից եկող մնացած նավատորմին, նա շտապեց խաբիսիսը վերցնել և սուրաց հակառակորդի դեմ, չնայած արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) բազում անգամներ նրան արգելել էր այդ անել ու գրավոր համոզել էր նման փորձաթիվ ուժերով չելնել ավելի մեծ ուժերի դեմ, բանգի, ասում էր նա, ոչինչ չի խանգարի բարբարոսների Անգեղոսի գերի բռնել, այնպես որ, ինչպես ասում են, Սուլթանի մի հրեշտակ էլ մարտի վայրից լուր չէր բերի: Նա, սակայն, չսեց այդ խոսքերը և մարտի մեջ մտավ արդեն հայտնված Սիցիլիական նավատորմի դեմ: Սիցիլիացիները, սկզբում նավահանգիստները շուրջ տվին ու կարգով նախախնդեցին, իսկ հետո, երբ իմացան հռոմեացիների անկարգ հարձակման մասին և երբ արդեն պարզ եղավ նրանց փոքրթվությունը, անակնակալ կերպով շուրջ եկան ու սուրացին թշնամու նավատորմի դեմ, ընդ որում բանին, որը սկզբում հռոմեական նավերի հետևից էր փչում, այժմ սկսեց լիքել նրանց թից: Այս կերպ որոշ հռոմեական նավեր, որոնք գտնվում էին գլխավոր առաջնորդի եղբայր Անգեղոսի հրամանատարության տակ, որոնք սակայն թիչ էին, փրկվեցին անփառունակ փախուստով, սակայն Կոնստանդինը, որը թողնվել էր թշնամիների մեջ, գերի ընկավ ու դրանով հատուցեց իր անխոհեմության համար» (Յովհաննես Կինամոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 3, մաս 13):

«Բայց նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) թույլ բնավորության տեր չէր և փորձանքների մեջ իրեն չէր կորցնում ու բացի այդ չափից դուրս չէր տարվում գործերի լավ ընթացքով ու չէր կոտրվում դժբախտությունների հարվածներից: Այդպես էլ հիմա, նա արիաբար պայքարի մեջ մտավ ճակատագրի հարուցած դժվարությունների դեմ, նավատորմ կազմեց և այն հանձնեց Կոնստանդին Անգեղոսին: Սա սերում էր Ֆիլաղեյ-Ֆիլայից, հասարակ ու ռե բարձրատոհմիկ ծնողների զավակ էր, սակայն հիմնային հասակ ու գեղեցիկ արտաքին ուներ և այդ ամենի պատճառով էլ ասուխանցել էր ինքնեց արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ I-ի – Մ.Ֆ.**)՝ Մանուիլի պապի, աղքիկ Թեոդորայի հետ...: Ի վերջո, Անգեղոսը արքայի էլավ՝ ուղեկցվելով աստղերի բարենպաստ դասավորությամբ, սակայն այդ ամենն այնքան օգուտ տվեց հռոմեացիների գործերի հաջող ընթացքին, այնքան ուղղեց նախկին հրամանատարների սխալները և պարզևատրեց կրած անհաջողությունների համար, որ Կոնստանդինը անմիջապես էլ ընկավ թշնամիների ձեռքը: Իրոք, այն ժամանակ, երբ նա առանց որևէ նախազգուշական միջոցներ ձեռք առնելու լողում էր դեպի Սիցիլիա, նրան բռնեցին Սիցիլիական գաղակային տիրապետները և գերի վիճակում բերեցին արքայի (**Սիցիլիական թագավորության արքա Կիլիկի I-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ, իսկ վերջիս, ասվելով նրանց, որոնք այդ սխալի ավար էին ձեռք գցել ու այն կոչելով հիմնալիներից հիմնային, նրան շղթայակապ պահեց փակի տակ» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմենենոս», գիրք 2, մաս 7):

³⁹¹⁶ «Չկարողանալով այնտեղ գլուխ բերել իր ծրագիրը՝ նա (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուդին – Մ.Ֆ.**) մեծամեծները մեկին, որին Աղուպ էին անվանում՝ մի դաժան և չարասիրտ մարդու, շուրջ 3.000 հոգանոց զորքով ուղարկեց Անտիոք գավառն ասպատակելու: Երբ անցան Դուռն Կոչվող վայրից, բրիտոսասեր ֆրոնտների զինվորները և սպարապետի եղբայր Ստեփանեն, կարծես ի վերուստ ուղարկված լինեին, հանկարծակի նրանց վրա խոյացան ու բոլորին կոտորեցին, նրանց հրամանատար Աղուպի յարդին էլ նիզակ խրեցին և նա դառնազին աղաղակով իր չար հոգին ավանդեց: Երբ այդ բանի լուրը ճամբար հասավ, բոլորը սարսափի մեջ ընկան: Երկնային գորույթները նրանց ձիերի վեջ հիվանդությունն տարածեց, որին իրենք «տապախ» են կոչում, և ձիերի մեծ մասը աստակոց է: Թուրքերի մեծամեծները, տեսնելով այդ, գլխավոր փախուստի դիմեցին, ոչ ընկնելով ու ուզում ընկերորդ սպասել, ոչ էլ եղբայրը՝ եղբոր: Նրանցից շատերը կտրում էին ձիերի և ջորիների ջիւերը ու փախուստի ժամանակ գցում իրենց գեները, իսկ իրենք էլ, մացառոտ ճորտն ու վտանգավոր վայրերը կտրելով անցնելով, գնում էին սիսիս ճանապարհով: Երևելի հեծուկներ և բազմաթիվ սցանկացավեր դեպի բարձրալն ունեցած վախից ուղիղ էին գնում, բանգի այլևս վախ չուներին մարդուց» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Եվ (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուդը – Մ.Ֆ.**) ցանկացավ մտնել Կիլիկիա, սակայն այդպես էլ չհասանակվեց սուտք գործել, բանգի հայերը դարանակալ հարձակում էին գործել երկրի մուտքերի մոտ: Ահա այսպես նա ամոթահար վերադարձավ» (Խահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Նա (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուդին – Մ.Ֆ.**) Յադուբ անունով իր իշխաններից մեկին ուղարկեց Անտիոքը ասպատակելուն և ահա, երբ նա հասավ Դարպասներին, աստվածային կամքով պատահաբար ելան օրդենների ղեկավարները, հանդիպեցին նրանց մուտքի մոտ, բոլորին կոտորեցին և սպանեցին նաև նրանց զորավարներին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նրանց զորագլուխ Աղուպը 3.000 հոգով Անավարզայից ուզում էր գնալ Անտիոքի կողմերը, սակայն նրա վրա է հարձակվում Թորոսի եղբայր Ստեփանեն և կոտորում բոլորին: Այդ գույժի ծայրը բանակում լսելիս՝ բոլորն առհասարակ դողում են և նրանցում շուրջ ու գորույթն չի մնում: Եվ հազիվ ազատվելով՝ սուլթանն (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մաստուդը – Մ.Ֆ.**) ընկնում է իր որդե և մեռնում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 73):

«Այդ ժամանակ հայերը, ներքև իջնելով լեռներից, սպանեցին նրանց այնքան ժամանակ, մինչև որ չսպառնեցին» (Բար-Յեքերես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) անձար մնալով, դաշինք կնքեց Կոնիայի փառիշտի խիճ Արսլանի (**Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան խիճ-Արսլան իբն Մաստուդի – Մ.Ֆ.**) հետ և, նրան որոշ բանակությամբ զինվոր տալով, Թորոսի վրա ուղարկեց: Սա էլ, սակայն, չկարողացավ նրան հաղթել» (Սյունեցի-Բաշի «Պատմություն»):

³⁹¹⁷ «Մտաւորապէս այդ ժամանակ... Եգիպտոսի ազդեցիկ մարդկանցից մեկը, որը սուլթանի (**Ճաթիսյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Մանսուր Իսմայիլ ազ-Չաֆիրի (1149-1154) – Մ.Ֆ.**) գլխավոր պաշտպաններից մեկն էր, ընդ որում եգիպտացիները սովոր էին սուլթանին պաշտել Աստծուն համապար, գնաց և, մտնելով սուլթանի մոտ նրա հանգստարանը, դավաճանաբար սպանեց նրան: Անում էին, որ նա այդ հանցագործությանը գնաց այն պատճառով, որ գահին բազմեցին իր որդի Հուսրեդինին, որպեսզի հետագայում, որպես ղեկավար ունենալով որդուն, հանգիստ կառավարի: Միաժամանակ, սակայն, մարդասպանը սուլթանի մահն առժամանակ գաղտնի պահեց, որպեսզի հնարավորություն ընձեռնի յուրայիններին գրավել քաղաքի բոլոր ամրացված կետերը և մեծ պալատը՝ ձեռք գցելով նաև գանձարանը: Այս սպանությունը, սակայն

հնարավոր չեղավ երկար ժամանակ գաղտնի պահել և ահա մարդիկ, տեղեկանալով այդ հանցագործության մասին, գայրացան ու պաշարեցին սուլթանական պալատը՝ միաձայն պահանջելով պատժել մարդասպանին ու նրան անորոշ ժամանակով կերպով հատուցել: Բանը հասավ նրան, որ մարդիկ սկսեցին վեր մագցել և նույնիսկ ներս խուժել պատուհաններից: Այդ ժամանակ մարդասպանը, զգալով վիճակի վտանգավորությունը, սկսեց գանձարանից դուրս նետել թանկարժեք իրեր և դրամներ՝ այն հաշվարկով, որ հարձակողները շեղվեն դրանց վրա, իսկ ինքը յուրայինների հետ կարողանա դուրս գալ ու փրկվել: Իրոք, այդպես էլ եղավ և ահա նա, վերցնելով յուրայիններին ու որդուն, դուրս եկավ ու շարժվեց Դամասկոսի ուղղությամբ: Եզդիպացիները, սակայն, կրկին խնայել գալով և իմանալով, որ մարդասպանը փախել է, սկսեցին հետապնդել նրան, ընդ որում փախստականները ճանապարհի ողջ երկայնքով մեկ թողնում էին թանկարժեք իրեր, հագուստներ և դրամներ, որպեսզի հետապնդողները, կրկին շեղվելով դրանց վրա, հավաքելով դրանք կամ էլ վիճելով ավարի համար, հետ մնան իրենցից: Այդպես էլ եղավ և հետապնդողներն ի վերջո կորցրին փախստականների հետքը, որոնք հայտնվեցին քրիստոնյաների տարածքներում» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 18, գլուխ 9):

«Աբբասը չդադարեց շարունակել իր ծառայությունը, մինչև Թալայի իբն Ռուզբիք անունով էմիրը նեղությանը չվարկեց նրա նկատմամբ: Այս էմիրը Սալիդի շրջաններից ալ-Բահնասայի և ալ-Աշմունայնայի վայրն էր: Ամրոցի կանայք նրան ուղարկեցին իրենց մագերը, նա վերցրեց դրանք, որեց նիզակների վրա, սև դորշներ կազմեց, հետևակ ու հեծյալ մի մեծ ջոկատ հավաքեց և Ռաբիա և ամսի տասնյոթներորդ օրը հասավ Կահիրե: Այդ ժամանակ Աբբասը և Նասրը՝ նրա որդին, մի խումբ ուղեկցիների հետ հեռացան: Աբբասը ջորիների, ուղտերի և ձիերի վրա բարձեց այն ամենը, ինչ ուներ ու այն ամենը, ինչ թալանել էր ամրոցից: Ահա այսպես նա հեռացավ Կահիրեից՝ ձգտելով հասնել Ասորիք: Այդ ժամանակ, սակայն, ֆրանկներն ու բերվիները միավորվեցին նրա դեմ և ձեռք գցեցին այն ամենը, ինչ նա ուներ: Ավելին, նրանք չդադարեցին հարձակվել նրա և իր որդու վրա նաև դրանից հետո, երբ Աբբասը կոպեց մինչև սպանվելը, իսկ որդին գերվեց» (Անանուններ «Ալեքսանդրիայի պատմության երկրների պատմությունը»):

«Այս ժամանակ մեռավ Եգիպտոսի խալիֆը (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Մանսուր Իսմայիլ ազ-Չաֆիր - Մ.Ֆ.) և նրա որդեգիր որդին, որի անունը Աբբաս էր, կամեցավ գրավել հոր տեղը, սակայն, բանի որ Եգիպտոսի իշխանները չցանկացան այդ, նա վերցրեց խալիֆության բոլոր գանձերը, հավաքեց 3.000 հայազգի ծառաներին, նրանցից գործ կազմեց և գիշերով բռնեց Պտղոմայիդի ուղին՝ ցանկանալով միանալ Նուբեդին (Ֆալեյի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հին - Մ.Ֆ.): Չաֆիր օրը, սակայն Եգիպտոսի հետապնդող զորքերը հասան նրանց, սակայն հայ ծառաները հարվածեցին թշնամիներին, մեծ վնաս հասցրին նրանց, իսկ մնացածներին էլ փախցրեցին, որից հետո գնացի Պտղոմայիդ ու միացան ֆրանկների ազգին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Այդ ժամանակ Եգիպտոսի խալիֆ Ֆաթիմի որդի Թալիֆը (Ֆաթիմյանների խալիֆության խալիֆ Աբու-Մանսուր Իսմայիլ ազ-Չաֆիր - Մ.Ֆ.) մահացավ և նրա որդի Իսան, որ ընդամենը երեք տարեկան մի երեխա էր, նրանից հետո արքա դարձավ՝ կոչվելով Փալիզ, իսկ Աբբաս անունով մի մարդ էլ դարձավ նրա վեզիրը: Մեծ էմիր Փարիսեդինը, սակայն, գայրացավ և ելավ Աբբասի դեմ, որը սկսել էր գործել առանց նրա կարծիքը հարցնելու: Այդ ժամանակ Աբբասը սկսեց վախենալ և իր 3.000 հայազգի ծառաների հետ միասին, որ գտնվում էին իր ծառայության մեջ, փախավ՝ ապաստանելու Նուբեդին Մահմուդի (Ֆալեյի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հին - Մ.Ֆ.) մոտ: Այդ ժամանակ Եգիպտոսիները սկսեցին հետապնդել հայերին, հասան նրանց և նրանց մեծ մասին սպանեցին: Եվ ահա Աբբաս իր հետ եղողների հետ միասին փախավ անապատ ու մի բանի օր շատ խոճալից դրության մեջ մնաց սովից և ծարավից, բանի որ տեղը պատժեց նրան, ինչպես մի ժամանակ Յուլիանոս Ուրադոյին (Հոռնի կայսր Յուլիանոսին - Մ.Ֆ.): Եվ ահա ի վերջո նրանք ելան Ասկալոնի մոտ, որտեղ ֆրանկները ելան նրանց դեմ: Այդ ժամանակ հայերը, հենց որ տեսան ֆրանկներին նիզակների վրա կապված նրանց խաչերի հետ միասին, նետեցին գնեքերը և խառնվեցին ֆրանկներին, որից հետո հարձակվեցին հետապնդողների վրա: Այդ օրը սպանվեցին մոտ 5.000 արաբներ, իսկ Աբբաս ինքն էլ բռնվեց Եգիպտացիների կողմից, որոնք սպանեցին նրան» (Բար-Յեբրեոս «Ալփարիիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁹¹⁸ «Նա (Ֆալեյի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հին - Մ.Ֆ.) գրավեց ինչ որ կարողացավ՝ անառիկ Այնթափը, Փարզմանը և բոլոր գյուղերը...: Չայոց 604 թվականի սկզբին նա, առանց հապաղելու, բազմաթիվ զորքերով եկավ հռչակավոր և մեծ Այնթափը: Նրանք փորելով փլեցին պարիսպը և, ներս մտնելով, սրի բաշեցին բազում այլազգիների ու քրիստոնյաների: Բնակչության մի մասը նրանք գերի վերցրին, մի մասն էլ կոտորեցին: Դրանից հետո Չանգի որդին պատռանավորներ ուղարկեց՝ Ռապանի և Կիսոնի կուսակալին առաջարկելով առանց պատերազմի հանձնել գավառը, բայց նրանք սուլթանի վախից մերժեցին» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Նուբեդինը (Ֆալեյի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հին - Մ.Ֆ.) եկավ ու գրավեց Պարզմանն ու Այնթափը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Յուլիների 1466 թվականին Նուբեդին Մահմուդը (Ֆալեյի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հին - Մ.Ֆ.) հարձակվեց Պարզմանի և Այնթափի վրա ու առանց մարտի տիրեց դրանց» (Բար-Յեբրեոս «Ալփարիիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁹¹⁹ «Այդ բոլորը դուր չեկավ մեծ էմիր Ադուալ Ասկանին (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Յադի-Բասանին - Մ.Ֆ.), որ էմիր հազգիի (Դանիշմանյանների էմիրության էմիր էմիր Ղազիի - Մ.Ֆ.) որդին էր և Սեբաստիայի ու Գամիթի տեղը: Չորսհավաք անելով մեծաթիվ հեծելազորը՝ նա եկավ Լիկանդոս գավառը և քրիստոնյաներին սիրով տարավ իր երկիրը: Նա գրավեց նաև Լարիսա ամրոցը: Նա այդպես վարվեց, որովհետև իր եղբորորդու (Մեյսոնի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Չուլ-Կարնային - Մ.Ֆ.) նկատմամբ թշնամություն էր տածում: Իմանալով այդ մասին՝ խիճ-Ասկանը (Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Խիճ-Ասկան իբն Մասուդը - Մ.Ֆ.) հավաքեց իր հոր (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդի - Մ.Ֆ.) զորքերը, ինչպես նաև այլ մեծաթիվ հեծելազոր, և եկավ նրա դեմ: Նրանք երկար ժամանակ իրար դեմ ճակատ կազմած կանգնեցին, բայց իրենց խոտոր մոլաների միջնորդությունը չթողեց միմյանց դեմ պատերազմել: Նրանք ժամանակավորապես առեղծ տեղում հաշտվեցին և վերադարձան իրենց տիրապետությունները: Այս պիճակը, որ ոչ հաշտության, պայմանագրով էր հաստատված, ոչ էլ պատերազմով վերջացած, տևեց երկու տարի» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Յադուր-Արսլան իբն Ղազին (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Յադի-Բասանը - Մ.Ֆ.), որը Սեբաստիայի ու Չալեյ երկրի տիրակալն էր, դժգոհ մնաց այս ամենից ու ելավ նրա (Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Խիճ-Ասկան իբն Մասուդի - Մ.Ֆ.) դեմ: Նա նվաճեց Լիկանտոնը և ոչնչացրեց այդ երկրի բնակչությանը, սակայն պատրաստակամորեն իր երկրի տեղափոխեց քրիստոնյաներին: Խիճ-Արսլանը, իմանալով այդ մասին, պատերազմով գնաց նրա վրա: Երկու բանակներն իրար դեմ կանգնեցին, սակայն, շնորհիվ ճակատանարտից առաջ նրանց դանիշմանների միջնորդության, այն տեղի չունեցավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁹²⁰ «Այդ ժամանակ հունաց թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.Ֆ.) լսեց Միջագետքում Մասուդ սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդի - Մ.Ֆ.) հաջողությունները մասին և պատգամավորներ ուղարկեց նրա մոտ, որ սա իր ողջ ուժով ելնի Կիլիկիայում գտնվող իր թշնամի Թորոսի վրա: Իսկ հայերը իմաստություն բխյալ տվեցին նրանցից: Չայոց ողջ գործը, ամրացավ լեռներով, իսկ սուլթանն էլ իջավ Թեյ ձամդուն, սակայն հարվածեց նրան Տեր Աստված ու փրկեց քրիստոնյաներին, ընդ որում ոչ թե հրեղեն գնեթով, ինչպես Սենեբերիսի գործին, կամ կնոջ միջոցով, ինչպես Յոդենմիեռնեսի դեպքում, այլ՝ ճանձնելով ու մժեղներով, որոնք բազում էին, ինչպես փարավոնի ժամանակներում, բանգի ամառային եղանակ էր, և մեռան մարդ ու անասուն: Արդյունքում նրանք դիմեցին փախուստի, իսկ Չայոց զորքերն էլ իջան լեռներից, հետապնդեցին և կոտորեցին նրանց զգալի մասը՝ անօրեններից ձեռք բերելով մեծ ավար, լցնելով իրենց տները և գոհանալով Մատոնց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Երբ Մանուիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.Ֆ.) լսեց այս ամենի մասին, լցվեց տրտմությամբ և, անկարող լինելով ինքը որևէ կերպ չարիք գործել, իմաց տվեց Իկոնիայի սուլթան Խիճ-Արսլան կոչվածին (Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Խիճ-Արսլան իբն Մասուդի - Մ.Ֆ.): և նրան բազում գանձեր տվեց, որ վերցնի բռնի Թորոսին ու հիշեցնի նրա իսկ տված երդումը, որից հրաժարվել էր՝ մտնելով հարկի տակ: Եվ ահա սուլթանը բազում զորք ժողովեց և Կիլիկիա հասավ: Նա իջավ Անարզաբայի դաշտը և պաշարեց Թիլ ամրոցը, բայց այդ ժամանակ Աստված շարժվեց և պատուհասեց նրան, բանգի նրա վրա առաքեց ճանձ ու պիծակ, ինչպես նաև չարաչար ժանտախտ: Դրանից գատ նաև Թորոսն ապապտակեց սուլթանի երկրին և գերեվարեց՝ բազում գանձերով իր տեղը դառնալով ու պարզև հղելով Խիճ-Արսլանին: Վերցինս գարիուրեց այս ամենից և, վտանգ զգալով, նահանջեց ու իր աշխարհը գնաց» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Չկարողանալով այնտեղ գլուխ բերել իր ծրագիրը՝ նա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը - Մ.Ֆ.) եկավ Թիլ, որը Յանտունի Թիլ են կոչում: Բազում օրեր մնալով, սակայն, նրան չհաջողվեց որևէ վնաս հասցնել հակառակորդին» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Չայոց 596 թվականին Մանուիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի - Մ.Ֆ.) դրոյումով Կիլիկիա եկավ Կոնիայի սուլթան Խիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Խիճ-Արսլան իբն Մասուդը - Մ.Ֆ.)՝ իջնելով Անարզաբայի դաշտը և պաշարելով Թիլ Յանտունը: Բարձրյալ Աստծո կողմից, սակայն, նրանց վրա պատուհաս եկավ, բանգի ճանձներն ու մոծակները, ինչպես նաև ծանր ժանտախտը պատեց նրանց զորքին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Նույն այդ տարում Կոնիայի սուլթան Մասուդը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը - Մ.Ֆ.) կրկին հարձակվեց Թորոսի երկրի վրա և ճամբար գարկեց Թիլի մոտ, սակայն նրան պատուհասեց աստվածային պատիժը, բանգի, չնայած այն բանին, որ անառ էր, սարսափելի կայծակ ու

որոտ բռնկվեց, որն այն աստիճանի հասավ, որ ծառերն էր արմատախիլ անում: Բոլորը սարսափահար հույսները աստծո վրա էին դնում և միայն երեք օր անց էր, որ երկինքն ու երկիրը հանգստացան, իսկ սուլթան Մասուդն էլ ամոթով իր տեղը վերադարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո, երբ մեծն Թորոսի բարության ու բաջության համբավը կրկին տարածվեց և հասավ կայսր Մանուիլին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին – Մ.Ֆ.**), սա կրկին չկարողացավ զսպել իր նախանձն ու սկսեց կաշառք գործել Իկոնիայի սուլթան խիյծ-Արսլանին (**Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան խիյծ-Արսլան իբն Մասուդ – Մ.Ֆ.**) գնալ Թորոսի վրա: Եվ ահա վերջինս բազում զորքով եկավ Կիլիկիա, պաշարեց Թիլ ավանը, սակայն տերը ախտով ու ցավով պատուհասեց նրան, քանզի նրա զորքի ձիերը շնամանձերից սպառվեցին» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդ – Մ.Ֆ.**) երկրորդ մոտքի ժամանակ նրանց պատում է Տիրոջ ահը և նրանք փախչում են՝ առհասարակ կոտորելով միմյանց ու այնտեղ թողնելով իրենց ողջ ունեցվածքը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 73):

«Իկոնիայի սուլթան Մասուդը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդ – Մ.Ֆ.**) ներխուժեց Կիլիկիա, սակայն աստված պատժեց նրան շնամանձերի հարձակումով» (Սմբատ Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Կոնիայի սուլթան խիյծ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան խիյծ-Արսլան իբն Մասուդ – Մ.Ֆ.**), որը չար Արփասյանի (**Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Ալի-Արսլան – Մ.Ֆ.**) սերնդից էր, եկավ այս Թորոսի վրա և ամոթով հետ դարձավ» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Հուլյների 1465 թվականին Իկոնիայի տիրակալ Մասուդը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդ – Մ.Ֆ.**) թուրքերի մեծաքանակ բանակով ներխուժեց Կիլիկիա: Նա պաշարեց Թեյ-Համդուն ամրոցը և պատերազմ սկսեց նրա դեմ, սակայն աստված նրան պատժեց մոծակների և ճանձների պարսով, որոնք նման էին Մովսես Մեծի ժամանակ եղածներին: Այդ ժամանակ օդը, որ նրանք շնչում էին, սկսեց վատ հոտով լցվել և նրանց նժույգները հիվանդացան: Թուրքերը, հենց որ տեսան, որ իրենց շարքերում համաճարակ է տարածվում, թողեցին գանձերը և փախան: Եվ ահա հայերը հարձակվեցին հեռացողների վրա և անդադար կերպով այնքան սպանեցին նրանց, մինչև որ չիղճեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 3):

«Հուլյների 1465 թվականին Իկոնիայի տիրակալ Մասուդը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդ – Մ.Ֆ.**) թուրքերի մեծաքանակ բանակով ներխուժեց Կիլիկիա: Նա պաշարեց Թեյ-Համդուն ամրոցը և պատերազմ սկսեց նրա դեմ, սակայն աստված նրան պատժեց մոծակների և ճանձների պարսով, որոնք նման էին Մովսես Մեծի ժամանակ եղածներին: Այդ ժամանակ օդը, որ նրանք շնչում էին, սկսեց վատ հոտով լցվել և նրանց նժույգները հիվանդացան: Եվ ահա թուրքերը, հենց որ տեսան, որ իրենց շարքերում համաճարակ է տարածվում, թողեցին գանձերը և փախան» (Բար-Յեբրեդ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) ստիպված եղավ միջնորդության ուղին բռնել և գեղեցիկ խոստումներով նրան իր կողմը գրավել: Որոշ ժամանակ նրանց հարաբերությունները լավ ընթացք ունեցան, բայց հետո Թորոսը դարձյալ կայսրից երես դարձրեց և հարձակվեց նրա երկրի վրա: Կայսրը այս անգամ ավելի մեծ նվերներ ուղարկեց խիյծ Արսլանին (**Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան խիյծ-Արսլան իբն Մասուդ – Մ.Ֆ.**) և խնդրեց ու աղաչեց, որ նորից հարձակվի Թորոսի վրա: խիյծ Արսլանը, զորքեր հավաքելով, պաշարեց Միսի բերդերից Թեյնավանը» (Մյունենցիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁹²¹ «Հայոց զորքը գնացել էր այլազգիների երկիրն ասպատակելու և իր երկիրը վերադարձավ մեծ ավարով: Երբ վերադարձան, ականատես եղան աներևակայելի հաջողությանը՝ աստծո սարսափ թուրքերին կրկնակի փախուստի էր մատնել, ամոթալի պարտության մատնել և խայտառակել՝ ինչպես թույլ աղվեսը արթալյանին առյուծից: Ահա այդպես սարսափած և ահ ու դողի մեջ ընկած էին նրանք փախչում կարծելով, թե, մեծ ջարդ տալով, իրենց մեծաթիվ հեծելազոր է հալածում, այդպես էին կարծում այդ փախստականները» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից զատ նաև Թորոսն ասպատակեց սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդ – Մ.Ֆ.**) երկրին ու գերեվարեց՝ բազում գանձերով իր տեղը դառնալով ու պարգև հղելով խիյծ-Արսլանին (**Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան խիյծ-Արսլան իբն Մասուդ – Մ.Ֆ.**): Վերջինս զարհուրեց այս ամենից և, վտանգ զգալով, նահանջեց ու իր աշխարհը գնաց» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկայաց պատմություն»):

«Այդ ժամանակ պարոն Թորոսը ինքն էլ ելավ ու մտավ ռում՝ սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդ – Մ.Ֆ.**) երկիրը, որն ավերեց և բազում ավարով ու գերիներով հետ դարձավ: Խիյծ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան խիյծ-Արսլան իբն Մասուդ – Մ.Ֆ.**) սեփական երկրի գլխին եկած այդ փորձանքից զարհուրեց և, տեսնելով իր աշխարհը վտանգված, գնաց այնտեղ և սիրո դաշինք կապեց Թորոսի հետ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Բացի դրանից մեծն Թորոսը ասպատակեց Իկոնիայի աշխարհը, ավերեց այն ու վերցրած ավարը տեղափոխեց Կիլիկիա: Այդ ժամանակ խիյծ-Արսլան (**Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան խիյծ-Արսլան իբն Մասուդ – Մ.Ֆ.**), ներկած նաև Աստծուց, ամոթով դարձավ իր աշխարհը՝ երդումս սեր հաստատելով մեծն Թորոսի հետ: Դրանից հետո նա այլևս չիղապուրվեց Մանուիլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.**) բաներով» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Թորոսը զարթացավ, ելավ, գնաց ու ասպատակ սիռեց Կոնիա երկրի մոտակայքում, որին բաջությամբ տիրեց ու դրա համար էլ կոչվեց «Պառավախեղ» Թորոս» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Այդ ժամանակ հայերը նաև հարձակվեցին Դավույին (**Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության նախկին և ապագա էմիր Չուն-Նունի – Մ.Ֆ.**) պատկանող Կապադոկիայի վրա, թալանեցին թուրքերին և հետ դարձան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 3)

«Այդ ժամանակ հայերը նաև հարձակվեցին Դավույին (**Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության նախկին և ապագա էմիր Չուն-Նունի – Մ.Ֆ.**) պատկանող Կապադոկիայի վրա, թալանեցին թուրքերին և հետ դարձան» (Բար-Յեբրեդ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Իսկ Թորոսը մեկ այլ ծանապարհով գնաց և կողոպտեց Կոնիայի շրջակայքը: Եվ ահա խիյծ Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան խիյծ-Արսլան իբն Մասուդ – Մ.Ֆ.**) ստիպված եղավ հաշտություն կնքել և իր երկիրը բաշխել» (Մյունենցիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁹²² «Կիլիկիայում սկզբում հրամանատար ընտրվեց Միքայել Բրանսադ, իսկ հետո էլ՝ Անդրոնիկոս Թորվիոս կոչված, որը, ինչպես արդեն ասվեց, արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.**) զարմին էր: Արքային ևս, սակայն, ոչ մի աչքի ընկնող բան չարեց ու իսպաղիացնելի գործերը սկսեցին դեպի անկում գնալ» (Յուլիանոս Կլավադոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 6, մաս 11):

³⁹²³ «Այդ տարի Ամի բաղաթում Հայոց կրոնավորները ապստամբեցին և, գրավելով այն էմիր Շադդադից (**Շադդադյանների էմիրության էմիր Շադդադից – Մ.Ֆ.**), հանձնեցին եղբորը՝ Փատուլունին (**Շադդադյանների էմիրության էմիր Փատուլունին (1155-1164) – Մ.Ֆ.**)» (իբն ալ-Ասիր «Լիակալատար պատմություն»):

«Կրոնավորները ապստամբեցին Ամիում, գրավեցին այն Ֆախր-էդ-Դին Շադդադ իբն Մահմուդ իբն Մանուչիհի (**Շադդադյանների էմիրության էմիր Շադդադի – Մ.Ֆ.**) ձեռքից և բաղաթը հանձնվեց նրա եղբորը՝ Փատուլունին (**Շադդադյանների էմիրության էմիր Փատուլունին – Մ.Ֆ.**)» (իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիկի «Մայփարիկի պատմություն»):

«Կրոնավորները ապստամբեցին Ամիում, գրավեցին այն Ֆախր-էդ-Դին Շադդադ իբն Մահմուդ իբն Մանուչիհի (**Շադդադյանների էմիրության էմիր Շադդադի – Մ.Ֆ.**) ձեռքից և բաղաթը հանձնվեց նրա եղբորը՝ Փատուլունին (**Շադդադյանների էմիրության էմիր Փատուլունին – Մ.Ֆ.**)» (Մյունենցիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁹²⁴ «Այդ ժամանակ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին – Մ.Ֆ.**) նավատորմ ուղարկեց Իտալիա մասագետների, գերմանացիների ու նրանց հետ նաև հռոմեական հեծյալների հետ միասին: Մասագետներին ղեկավարում էր Հովհաննիսյան, որին կոչում էին Կրիտոպոլ, գերմանացիներին՝ Ալեքսանդր՝ ծագումով լանգոբարդ և հռոմեացիներին նվիրված մի մարդ, որը հայտնի էր արքային, իսկ այս բոլորի վրա ղեկավար էր կարգված «Անգել» կոչված Հովհաննիսյանը: Իմանալիս այն մասին, որ հռոմեական զորքը գալիս է իր դեմ Անտոքը պաշարելու ու այնտեղի հողերը գրավելու նպատակով՝ Վիլիելմի (**Սիցիլիական թագավորության արքա Վիլիելմ I-ի – Մ.Ֆ.**) զորավարը այնտեղից գնաց բավականին անվտանգ Սալֆետա բաղաթ, իսկ հռոմեացիները որոշեցին այդ Ռիչարդին պատկանող մի ամուր դղյակ հնազանդեցնել՝ Բոսկ անունով մի ամուր և ընդհանրապես ոչ հեշտ հասանելի դղյակ: Այդ դղյակում Ռիչարդը, իր անչափ պարծենկոտության պատճառով, ամեն մեկի համար հատուկ պատրաստված տեղում պահում էր տարբերակ լյենդանիների, որպեսզի առանց ղեկավարության, երբ ցանկանա, որսով բազում: Եվ ահա Դուկասը մի քանի յուրայինների հետ մեկնեց դիտարկելու այդ դղյակը և, երբ նրա մոտ էր, ներսում գտնվողներից ոմանք արհաբար ելան դղյակից, ստան նրա ջուկատի մեջ և չորս ռազմիկների վիրավորեցին, չնայած որ տեղում թողեցին իրենցից երկուսին: Բանն արդեն հասնում էր ձեռնամարտի, սակայն հռոմեացիները, իրենց բնորոշ բաջությամբ գործելով միասնաբար, հետ մղեցին թշնամիներին: Այդ գործում աչքի ընկան շատ հռոմեացիներ և երկու մասագետներ ու ընդհարումը դառնով էլ վերացավ: Դրանից հետո Դուկասը, երբ ժամանեց նաև մագած զորքը, այն ճամբարում տեղադրեց և ամրացրեց պարսպով, իսկ առաջնություն էլ մարտակարգ ընդունեց և ջոկատներ կազմած դուքս ելավ: Գրոհի ժամանակ հռոմեացիները ուժեղ անհանգստացնում էին ներսում գտնվողներին նետերով ու քարերով, որոնք նետում էին քարանետներից, սակայն պարիսպների վրա գտնվողները արհաբար դիմադրում էին: Այդ ժամանակ մի զարմանալի բան եղավ: Դուկասի երկու զինակիներ, տեսնելով, որ

դոյակը քարերի հարվածներից չի հնազանդվում, գլուխները փակեցին վահաններով, մյուս ձեռքերում էլ ջահեր վերցրին և մոտեցան դարպասներին, որպեսզի այրեն դրանք, սակայն, բանի որ դարպասները այրվող նյութից չէին, նրանք ձեռնուռնային հետ դարձան ու, հավառակ բոլոր սպասուներին, խուսափեցին իրենց վրա կարկտի պես թափվող նետերից: Այդ ժամանակ հռոմեացիները, տեսնելով, որ իրենց ջանքերը հաջողության չեն հասնում, չնայած որ մարտը ձգվեց լուսաբացից մինչև մայրամուտ, վերադարձան ճամբար: Լսելով այդ մասին՝ Վիլհելմի գորավարները խորհրդի հավաքվեցին և սկսեցին խորհել, թե ինչպես գնան հռոմեացիների վրա: Արդյունքում նրանք որոշեցին, վերցնելով գորթը և հարձակվել հռոմեական ճամբարի վրա: Իմանալով այդ՝ հռոմեացիները սկսեցին պատրաստվել դիմարության: Իտալացիների գլխավորում էին 9 առաջնորդներ, իսկ նրանց բոլորի վրա գլխավոր հրամանատարը կանցեյարոսն էր: Ողջ զորքը պետք եղածի պես զինված էր, նստած էր հպարտ ձիերի վրա և ձեռքերին պահած ուներ երկար նիզակներ: Այդ ամենից հռոմեական զորքը շփոթի և վախի մատնվեց այն պատճառով, թե ինչպե՞ն կարող է ինքը իր փոքրաթվության պատճառով մարտի մեջ մտնել նման մեծաթիվ ու լավ զինված զորքի դեմ: Այնուհանդերձ շարվելով՝ հռոմեացիները տեղավորվեցին դարաններում և գորավարը երկար համոզում էր նրանց պահպանել արիությունը: Մինչև մի պահ ոչ այս ու ոչ էլ այն զորքը մարտը չէր սկսում, սակայն, երբ այս ու այն կողմից շեփորի ձայներ հնչեցին և մարտը սկսելու ազդանշան տրվեց, բոլորը եռանդով մարտի նետվեցին: Այստեղ, կարելի է ասել, աչքի համար կորան և արևը, և օրը, բանի որ մշուշը պատեց բոլորին և փոշին սյունով վերև ելավ: Այստեղ լավում էր շառաչյուն և խուլ գվկոց էր գալիս: Մարտը հավասար պայմաններում ընթացավ մինչև կեսօր, սակայն այդ ժամանակ իտալացիները, իրենց կողմում ունենալով թվական գերակշռություն, սկսեցին հետ մղել Դուկասի ռազմիկներին: Վերջինս, անմիջապես նկատելով մարտի նման շրջադարձը, իր ջոկատը բռնեց թշնամիների կենտրոնի մեջ և, աչ ու ձախ թաքստելով, հրամայեց հռոմեական զորքին հետևել իրեն: Այս ժամանակ զորքը կրկին իրար եկավ և մարտը երկարեց մինչև այն ժամանակ, երբ հռոմեացիները իրենց բաջությամբ թշնամուն փախուստի մատնեցին: Այդ փախուստի ժամանակ թշնամիների հեծյալներից ընկան մինչև 300 հոգի, իսկ հետևակայիններից՝ անթիվ բանակություն, այն դեպքում, երբ մնացածները հեռացան: Անելով այդ՝ հռոմեացիները կրկին ուղղվեցին դեպի այն դոյակը և, տիրելով նրան, այստեղ առատ պարենամթերք գտան, շատ բարիք հավաքեցին ու գնացին Բարի» (Յովհաննես Կիլևանոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 4, մաս 6):

³⁹²⁵ «Իսկ Դուկասը, վերցնելով գորթը, անմիջապես բռնեց Բրիտոնիայի ուղղությունը և այդ ընթացքում համոզեց իրեն միանալ Բագիվալին, որը մինչ այդ առանձին էր գործում...: Տեսնելով նրան իր հետ՝ Դուկասը ողջ զորքով գնաց Մազավարայի վրա: Այդ ճանապարհին նրա դեմ ելավ Ռոյիսիլիա քաղաքը և այնպես ստացվեց, որ այնտեղ էր գտնվում Ֆլամինգ անունով Վիլհելմի (Միցիլիական թագավորության արքա Վիլհելմ I-ի – Մ.Գ.) գորավարը: Իմանալով, որ հռոմեական զորքը գալիս է՝ Ֆլամինգը ելավ այնտեղից ու ժամանեց Տերենտ, իսկ հռոմեացիները, անաչառելով հարակից դաշտերը, ապահովեցին իրենց ճամբարը անհրաժեշտ մթերքներով: Այնտեղից նրանք անցան Մոլիսիա քաղաք, որը տեղակայված էր մի հարթ բարձրավանդակում, ամրացված էր ու պաշտպանված աշտարակներով: Մի կողմից ձգվում էր ժայռոտ կիրճը, իսկ մյուս կողմից էլ՝ նավթնթափ գետը: Չորքին, սակայն, որը լողում է համընթաց բաժու ուղեկցությամբ, ոչինչ չի կարող դիմադրել և, չնայած Մոլիսիա ամեն կողմից զրահավորված էր, այնուհանդերձ հռոմեացիները առանց մեծ ջանքերի տիրեցին նրան: Տե կպատմեն, թե դա ինչպես տեղի ունեցավ: Ոգևորված նախկին հաջողություններով՝ հռոմեացիները, հենց որ տեսան, որ քաղաքի բնակիչները, հույները դրած բնական ամրությունների վրա, դուրս են թափվում դարպասներից, վազբով նետվեցին սարի վրա այն կողմից, որտեղից առավել հարմար էր վերցնել քաղաքը: Այդ ժամանակ, զարմացած նրանց բաջությունից, քաղաքացիները սկսեցին կուտակվել դարպասների մոտ, սակայն չհասցրին փակել դրանք, բանի որ ներխուժած հռոմեական զորքը ուժով գրավեց դրանք» (Յովհաննես Կիլևանոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 4, մաս 8):

³⁹²⁶ «Իրականացնելով այդ՝ հռոմեացիները շարժվեցին այդտեղից: Նրանք դեռ քիչ էին անցել, երբ հանդիպեցին Ֆլամինգի մեծ բանակին: Հռոմեական զնդերից ոմանք սրընթաց նետվեցին թշնամիների վրա և աչքի ընկան զարմանալի սխրագործություններով, սակայն, լինելով թշնամուց փոքրաքանակ, ստիպված եղան նահանջել: Այդ ժամանակ Ֆլամինգը իր ողջ ուժերով առաջ եկավ և Դուկասը, փախուստի մատնելով նրան, ժամանեց Մազավար: Տիրելով նրան առաջին կիլ գրոհի արդյունքում՝ նա միջնաբերդում աննկարագրելի հարստություններ, շատ գնեք ու ոչ պակաս, բան 200 ծի գտավ» (Յովհաննես Կիլևանոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 4, մաս 8):

³⁹²⁷ «Տեսնելով այդ՝ տերենտացիները իրենց հավաքներում ու ժողովրդական ժողովներում սկսեցին բացահայտորեն վատաբանել Ֆլամինգին՝ նրան մեղադրելով այն բանում, որ նրա վախկոտությունը սնել է հռոմեացիների բաջությունը: Ի վիճակի չլինելով տանել այդ՝ նա կրկին վերգրեց զորքը և սկսեց սպասել հռոմեական բանակին: Հագիվ էր, սակայն, նա կատաղ վերջինիս, երբ անմիջապես կորցրեց ոգին ու նույնիսկ չտաճեց էլ արիության մասին: Այստեղ մի բանի հռոմեացիները, հարձակվելով փախչողների վրա, նրանցից ոմանց սպանեցին: Հետո, մոտենալով արդեն Տերենտին ու հասկանալով, որ այդ քաղաքը հնարավոր չէ գրավել, հռոմեացիները նահանջեցին ու որոշեցին գնալ դեպի Մոնուպիա: Այդ ընթացքում, զգալով պարսպափար մեքենաների պակաս, նրանք գրավոր սկսեցին պահանջել, որ Բարիի մոտ կանգնած նավատորմը ինչքան հնարավոր է շուտ տեղ հասցնի դրանք» (Յովհաննես Կիլևանոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 4, մաս 8):

³⁹²⁸ «Երբ հինգերորդ օրը հռոմեացիները մոտեցան Մոնուպիային, նրանց դեմ ոչ-ոք դուրս չեկավ, բանի որ լուրը, նախապես անհանգստացնելով քաղաքացիներին, նրանց պարիսպների մեջ էր բռնեց: Փոխարենը, սակայն, պարիսպների վրա կանգնած մոնուպիացիները զինված էին ու պատրաստ էին պաշտպանվել, եթե հարձակում լիներ պարիսպների ուղղությամբ: Դրա համար էլ հռոմեացիները քաղաքից ոչ հեռու մի հարմար վայրում պարիսպ կառուցեցին ու կանգ առան, իսկ այդ ընթացքում, պաշարողական մեքենաներ բերելով, ժամանեց Բարիից կանչված նավատորմը: Միայն դրանից հետո նրանք ողջ ուժով մոտեցան քաղաքի պարիսպներին, սակայն մոնուպիացիները, վերելք թշնամու վրա նետեր արձակելով, խոցում էին մոտեցող հռոմեացիներին և ոմանց սպանեցին: Պայքարը, որը սկսվեց առավոտյան, ավարտվեց գիշերով, իսկ երբ մթնեց, հռոմեացիները վերադարձան իրենց ճամբար: Մոնուպիացիները աշտարակների վրա պահում էին մշտապես փոխվող պահակազոր՝ վախենալով, որ հռոմեացիները ոտնձգություն կանեն քաղաքի նկատմամբ գիշերով: Բացի այդ երկու կողմից էլ շատ կրակներ վառվեցին և շվիների ու ֆլեյտաների ձայներ էին լսվում: Հետո, երբ արևը հագիվ էր հասել արևելյան հորիզոնին ու այնտեղից նայել երկրին, ինչպես հռոմեացիները, որոնք ելան պատնեշի հետևին ու գործի անցան, այնպես էլ մոնուպիացիները վազբով ելան պարիսպների վրա ու ձեռք մեկնեցին գնդի: Կրկին սարսափելի մարտ սկսվեց: Հռոմեացիները նետվեցին մազլցելու պարսպի վրա, իսկ մոնուպիացիները հետ էին մղում նրանց: Այսպես գործը շարունակվեց մինչև որոշ ժամանակ, երբ ի վերջո հռոմեական զորքը ներխուժեց մոնուպիական նավահանգստ, այդտեղ մնացած նավերն ու մեծ իրդեն առաջացրեց: Իկնատ անունով հռոմեական ռազմիկներից մեկը այդ ժամանակ մի բան արեց, որը արժե պատմել ու լսել: Մոնուպիոյը շրջապատված է երկու պարիսպներով, սակայն ներքին ավելի բարձր էր արտաքինից և ընդհանրապես անհասանելի էր թշնամական նետերի համար, իսկ մյուսը, եռակի անգամ ցածր լինելով, տարածվում է նախորդի հիմքի բարձրությամբ: Այդ արտաքին պարսպի վրա բարձրացան երկու մոնուպիացիներ և, նետահարելով անձամբ, դողում էին նույնը անել նաև ուրիշներին: Տեսնելով այդ՝ Իկնատը նիզակով նետվեց այդ ուղղությամբ ու կպավ հիշատակված ռազմիկների մեկին: Սա հանկարծ հետ ընկավ, իսկ հռոմեական զորքի շարքերում այնպիսի աղաղակ ու ծափահարություն բարձրացավ, որ որևէ այլ բան հնարավոր չէր լսել: Չարմացած դրանից՝ աշտարակների վրա կանգնած ռազմիկներից որոշեցին, որ քաղաքը գրավված է և, թողնելով աշտարակները, իջան քաղաքի կենտրոն: Ու եթե այդ ժամանակ նրանք չնկատեին իրենց սխալը ու հետ չբարձրանալիս պարիսպների վրա, քաղաքը կվերցվեր հռոմեացիների կողմից: Ահա այսպես ավարտվեց Մոնուպիայի երկրորդ գրոհը: Իրենց գտնելով նեղված վիճակում՝ մոնուպիացիները նամակ գրեցին Ֆլամինգին և խնդրեցին նրան շուտ գալ: Ֆլամինգը պատասխանեց, որ նա կգա նրանց մոտ մի քիչ հետո և մեծ զորքի ուժով կզգնի հռոմեացիներին, սակայն ինքը ներքևապես վախճում էր և անսահման ակնճռակալության գիրկն էր ընկնում, երբ պատկերացնում էր, թե ում դեմ պետք է մարտնչի ու պատերազմ մղի: Եվ ահա անցել էր արդեն յոթերորդ օրը, իսկ Ֆլամինգը ոչ մի տեղ չէր երևում: Այդ ժամանակ մոնուպիացիները, վերջնականապես հուսահատվելով օգնություն ստանալ, հռոմեական ճամբար դեսպան ուղարկեցին՝ նպատակ ունենալով և քաղաքը, և իրենց անձը հանձնել մեծ արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին – Մ.Գ.), սակայն Դուկասը պատասխանեց, որ կընդունի նրանց առաջարկը անկեղծ, եթե նրանք թույլ տան քաղաքում կայազոր տեղակայել: Մոնուպիացիները համաձայնեցին դրան և նշանակվեց երդում տալու օրը, սակայն մոնուպիայական քաղաքացիներից ոմանք, բանգի կային և այնպիսիները, որոնց մտքերի նման ընթացքը դուր չէր գալիս, գաղտնի այդ մասին հայտնեցին Ֆլամինգին: Անհանգստանալով այդ լուրից՝ Ֆլամինգը իր մոտ եղած զորքից ընտրեց թվով 100-ից պակաս զրահ հագած ռազմիկների և նրանց անմիջապես ուղարկեց՝ խոստանալով քիչ ժամանակ անց գալ նաև անձամբ՝ ուժեղ ջոկատով: Այդ գործին մասնակցածները հեծյալների պատասխում էին գիշերում և, երբ անձրևը թափվում էր կարծես դոյակներից, նրանց մի դռնով քաղաք թողնեցին ու մտածեցին գնեքի դիմել: Հենց որ այդ լուրը հասավ Դուկասին, նա ենթադրեց, որ մոնուպիացիների դեսպանությունը խաբեություն էր և անմիջապես էլ պատնեշից նրանց դեմ զորք հանեց, սակայն քաղաքացիները, իրենց համար ուղարկված օժանդակությունը 100 հեծյալի չափով անբավարար համարելով և կանխատեսելով, որ հռոմեական զորքը այժմ ավելի մեծ եռանդով կսկսի մարտնչել, բան առաջ, կրկին մարդ ուղարկեցին խնդրելու հրամանատար նշանակել քաղաքում և ողջ մեղքը բարդեցին մի բանի համաքաղաքացիների վրա, որոնք այդ բային էին դիմել առանց իրենց համաձայնության: Դուկասը սկզբում հրաժարվեց և ուժեղ տատանվում էր անվստահության մի կասկածանքով, որը և այն է, արդեն հրամայում էր բանը մարտով վերջացնել, սակայն, այն բանից հետո, երբ քաղաքացիները սկսեցին ավելի ուժեղ համառել ու աղաչել ողորմալ ու ներել իրենց արարքը, նա վերջապես զիջեց նրանց ու զորք մոցրեց քաղաք» (Յովհաննես Կիլևանոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 4, մաս 9):

3929 «Յազգիվ էին հռոմեացիները զբաղեցրել բաղաբը, երբ լուր տարածվեց, թե Ֆլամինգը գտնվում է բաղաբից 12 ասպարեզ հեռավորության վրա: Իմանալով այդ մասին՝ Դուկասը ընտրեց իր մոտ եղած հեծյալների ամենածաղիկը և ուղարկեց Ֆլամինգի դեմ, իսկ ինքը մնաց տիրություն անելու բաղաբի գործերին: Ֆլամինգը, սակայն, հենց որ հեծվից նկատեց, որ Մոնոպոլայի աշտարակներին ծածանվում են արդեն արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.**) դրոշները, ավելի վաղ, քան հասցրեց ընդհարվել հռոմեական հեծյալների հետ, որոնք արդեն հեռու էին, հետ գնաց: Այդ ժամանակ հռոմեացիները, կրկնակիոր հետապնդելով նրան, նրա ռազմիկներից շատերը սպանեցին և բացի այդ գերի բռնեցին ռաբից գլուխ գինված ավելի քան 100 հեծյալների: Հեռու չէր նաև Ֆլամինգի գերությունը, բայց ծիու արագությունը փրկեց նրան: Իրականացնելով այդ սխրագործությունը՝ հռոմեացիները վերադարձան Մոնոպոլ» (Յովհաննես Կիլիսիան «Համառոտ պատմություն», գիրք 4, մաս 9):

3930 «Այդ բերդերը թորոսը գրավել էր հույներից» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

3931 «Եվ այսպես Կիլիկիա մարզում, ինչպես նաև Տարսուսում և հարակից այլ շրջաններում մի հզոր հայ իշխան կար, որի անունը թորոս էր: Վերջինս իր անհնազանդությամբ և փոփոխականությամբ հաճախ էր կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.**) զայրույթը հարցում, բայց այնուհանդերձ իրեն շատ ինքնավստահ էր զգում, քանի որ կայսրը հեռու էր իր բնակության վայրից: Այս թորոսը հաճախ լեռներից իջնում էր հարթավայր տեղեր և մեծ վստասներ պատճառում կայսրությանն ու նրա դաշնակիցներին, որտեղ էլ որ նրանք լինեին: Այդ ժամանակ կայսրը տեղյակ պահեց Ռեյնոյին (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շառլոնացուն (1152-1160) – Մ.Ֆ.**) ու կանչեց նրա սպասեղներին, որպեսզի սա հեռու բքի թորոսին ու ապահովի Կիլիկիայի անվտանգությունը: Ասում էին նաև, որ այդ գործի համար կայսրը Ռոնեյին մեծ գանձեր էր խոստացել, որոնք, սակայն, ժամանակին չուղարկվեցին: Եվ այսպես, ենթարկվելով կայսեր իրողորդներին, Ռեյնոն հավաքեց իր սպասեղներին և մեկնեց Կիլիկիա՝ թորոսի վրա՝ պարտության մատնելով ու ցրելով վերջինիս բանակը: Այդ ժամանակ նա դեռ հույս ուներ, որ կայսրն իրեն բավարար հատուցում կտա, սակայն հատուցում անվերջ ուշանում էր և հենց այդ պատճառով էլ Ռեյնոն որոշեց հարձակվել Կիլիկիայի վրա» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 18, գլուխ 10):

«Այդ ժամանակ Ռեյնալդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շառլոնացուն – Մ.Ֆ.**), որը Անտիոքի պրինցն էր, կռվեց թորոսի հետ այն բերդերի համար, որ հույները գրավել էին ֆրերներից, իսկ թորոսն էլ գրավել էր հույներից: Պրինցն ասում էր, թե այդ բերդերը պետք է վերադարձվեն, ինչը բերեց ճակատամարտի, որը տեղի ունեցավ Մուկրատունում: Երկու կողմերից էլ բազում մարդիկ ընկան և ահա Ռեյնալդը ամոթով հետ դարձավ, թեև հետո թորոսը իր կամքով այդ բերդերը տվեց ֆրերներին, որոնք Մեծն Անտիոքում էին, իսկ նրանք էլ երդվեցին օգնել հայերին ինչքան կարող էին՝ ընդհուպ մինչև ի մահ ապրել հայերի ցավով» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Հույների 1467 թվականին Անտիոքի տեր Պրինցը (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շառլոնացուն – Մ.Ֆ.**) պատերազմի մեջ մտավ Կիլիկիայի տիրակալ թորոսի դեմ, քանի որ ֆրանկները պահանջում էին հույներից հայերի գրաված ամրությունները, որոնք, իբր թե, պատկանում էին եղբայրներին, քանի որ հույները դրանք ժամանակին հենց սրանցից էին գրավել: Հայերը չհամաձայնեցին և ահա կողմերը մարտի մեջ մտան Մունկրատուն կողմից վայրում, որտեղ հայերը պարտվեցին, իսկ թորոսը՝ փախավ: Դրանից հետո նրանք հաշտություն կնքեցին և թորոսը այդ ամրությունները տվեց եղբայրներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 4):

«Հույների 1467 թվականին Անտիոքի տեր Պրինցը (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շառլոնացուն – Մ.Ֆ.**) պատերազմի մեջ մտավ Կիլիկիայի տիրակալ թորոսի դեմ, քանի որ ֆրանկները պահանջում էին հույներից հայերի գրաված ամրությունները, որոնք, իբր թե, պատկանում էին եղբայրներին, քանի որ հույները դրանք ժամանակին հենց սրանցից էին գրավել: Հայերը չհամաձայնեցին և ահա կողմերը մարտի մեջ մտան Մունկրատուն կողմից վայրում, որտեղ հայերը պարտվեցին, իսկ թորոսը՝ փախավ: Դրանից հետո նրանք հաշտություն կնքեցին և թորոսը այդ ամրությունները տվեց եղբայրներին» (Բար-Յերբեդյան «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

3932 «Այնուհետև սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլան իբն Մատուրը (1156-1192) – Մ.Ֆ.**) կրկին անգամ եկավ, սակայն այս անգամ էլ ամոթով հետ դարձավ՝ երրորդով երդվելով ու այդ բաջին սիրով իրեն կապելով» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկայա պատմություն»):

3933 «10/ Դուկասը, սակայն, չնայած տեսնում էր, որ հաղթողությունը մշտապես ժպտում է հռոմեացիներին, այնուհանդերձ ոչ ամբողջությամբ էր վստահում նրան՝ առանց հիմքեր չունենալու ենթադրելով, որ այն անհուսալի ուղեկից է և կթողնի իրենց ճանապարհի կեսին: Դրա համար էլ նա նամակ գրեց արքային (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին – Մ.Ֆ.**), որի բովանդակությունը հետևյալն էր. «Չնայած Իտալիայում մեր պատերազմը դեռ ոչ մի անհաջողության չի հանդիպել, ով ինքնակալ տիրակալ, չնայած մենք ոչ գործի, ոչ էլ այլ բանի պակաս չունենք, դու գիտես, որ մինչև վերջին օրը մեզ ամեն ինչ հաջողվել է և գրեթե բոլոր բաղաբները, որ մեզ հանդիպել են Իտալիայում ու Հունիական ծոցի ափերին, հնազանդեցվել ու վերցվել են պատերազմի իրավունքով ի փառս քո թագավորության և հռոմեական ժողովրդի, սակայն մեզ առջևում մեծ ճակատամարտ է սպասվում: Վիլիելմը (**Միջիկիական թագավորության արքա Վիլիելմ I-ը – Մ.Ֆ.**), որը ավագակությամբ է զբաղված Միջիկիայում, բնականաբար տխրելով իր տիրույթների կորստից, ամեն տեղից գործ է հավաքում և ծովի վրա էլ արդեն մեծաթիվ նավատորմ է կուտակել՝ նպատակ ունենալով հարձակվել մեզ վրա ցամաքից ու ծովից: Մեզ պետք է աջաթող անել կղզիաբնակի պատրաստությունները կամ էլ ձգձգել պատերազմը, որպեսզի մեր իրական փառքը անպատվության չվերածվի: Իհարկե, փոքր ուժերով մեծ գործեր անելը ավելի փառահետ է, քան մեծ ուժերով, բայց փոխարենը սխալ անելը բացարձակ ամոթ է, քանի որ պարտություն կրածներին, բացի նրանից, որ նրանք պարտվել են, նաև մեղադրում են ռազմական արվեստը չիմանալու մեջ, ինչպես դա մեզ ատել է քո մեծությունը: Եվ ահա ուրեմն, որպեսզի մեզ հետ նման որևէ բան չլինի, պետք է այստեղ ունենալ և ցամաքային, և ծովային ուժ գործի: Ահա թե ինչ բովանդակություն ուներ նամակը: Այդ ընթացքում, լավ կարգավորելով Մոնոպոլայի գործերը, Դուկասը գործով ելավ այնտեղից և, գլխավորապես բանակցությունների միջոցով, տիրեց Օստունս ամրացված բաղաբին, որից հետո արդեն գնաց մեկ այլ բաղաբ՝ Բոունդուգիայի, վրա, որը հնում կոչվում էր Տեմեսիա, բանգի փոփոխվող դարերը այլ բաների թվում փոխում են նաև անունները, մեկ նման նախկինին, մեկ ընդհանրապես՝ ոչ նման: Հասնելով այդ բաղաբին՝ հռոմեացիները որոշ ժամանակ հանգիստ մացին, քանի որ բրիտանյաների մոտ շատին կը սկսվե, սակայն բաղաբի բնակիչները, դա որպես վախիտություն նրանց ընդունելով, հաճախ ելնում էին դուրս և առաջանում մինչև հռոմեական խրամատները, մինչև որ հռոմեական որսորդները չհարձակվեցին նրանց վրա: Հեռու բջելով այդ բրունդուգիացիներին՝ նրանք ուղղվեցին դեպի իրենց ճամբար, իսկ մյուս հռոմեացիները առաջվա նման պահում էին տոնական օրերի սրբությունը...: Ի վերջո, հռոմեացիներ մոտ տոնական օրերն անցան և նրանք շարվելով մոտեցան բաղաբին: Բազում փորձերից հետո, սակայն, փշրել պարիսպները բարանետ մեքենաներով, նրանք տեսան, որ դա անհնար է, բանգի հները, ընդհանրապես հոգալով իրենց գործերի մասին, հատուկ խաբել էին թափում բարաբներ կառուցելու վրա: Դրա համար էլ նրանք թողեցին իրենց նախնական մտադրությունը և սկսեցին քարեր նետել պարիսպներից անդին, որպեսզի դրանք ընկնեն բաղաբի մեջ: Նոր էր միայն արձակվել առաջին քարը, երբ բաղաբում եռանդով ընթացող մի կին հարված ստացավ նրանից, այնպես որ այն փշրեց նրա գլուխը և մարմնի բոլոր ոսկորները ջարդեց: Այստեղ աղաղակ բարձրացավ, կարծես բաղաբը գրավվել էր, և բնակիչներից ոչ մեկը չէր համարձակվում ելնել նայելու այդ դժբախտ կնոջը, իսկ երբ հռոմեացիները նետեցին նաև մեկ այլ քար ու սկսեցին դա հաճախ անել, բաղաբացիները սարսափի մատնվեցին: Ամեն մեկը պատկերասրահներ էր, որ իր գլխի վրայով է բարդ թռչում, սակայն ոչ այնպես, այլ թանթալայի մասին պատմվող լեգենդների պես: Դրա համար էլ բաղաբացիները սկսեցին խորհրդակցել հռոմեացիներին բաղաբ թողնելու մասին, իսկ աշտարակների վրա գտնվող գործն ու պահակագործն էլ, իմանալով այդ մասին, վազբով նետվեցին դեպի միջնաբերդ: Ի վերջո, ժողովուրդը ջարդեց դարպասները և ներս թողեց հռոմեական գործը: Այս կերպ վերցնելով այդ բաղաբը՝ Դուկասը գործը բաժանեց երկու մասի: Մեկը թողեց իր մոտ միջնաբերդի պաշարման համար, մյուսն էլ ուղարկեց պարենամթերք ձեռք բերելու: Այսպես էին գնում գործերը: Այդ ժամանակ բազմամարդ ու բերդառատ Ալիցիա կոչվող երկրամասը, գիտակցելով, թե ինչ եղավ Բոունդուգիայի հետ, միացավ արքային: Հենց այդ ժամանակ էլ թշնամու մի փոքր գործ, դրանք կելտեր էին, դարան մտնելով թափուներում հռոմեական հեծելազորի ձիապահներին հարվածելու համար, նկատելով, որ այդ ձիապահները թնուլ են տարվել, փախցրեց նրանց ձիերը: Լսելով այդ մասին հետ վերադարձած հռոմեացիներից՝ նրանք հաաշտապ սկսեցին հետապնդել նրանց և հետ վերցրին ոչ միայն բոլոր ձիերը, այլև շատերին էլ գերեցին, ընդ որում պատահեց այնպես, որ գերի ընկավ Սիլիեր անունով մի մեծատոհմիկ իտալացի, սակայն ավելի շուտ, քան հայտնի դարձավ նրա ով լինելը, նա փրկագնվեց ոսկով: /11/ Կարճ ժամանակ անց հռոմեացիներին լուր հասավ, որ նրանց վրա մեծ ուժերով զայիս է Վիլիելմը: Դրա համար էլ նրանք ինչքան կարողացան պատրաստվեցին և սկսեցին հանգիստ սպասել նրան: Չէր անցել դեռ հինգ օր դրանից հետո, երբ թշնամու գործից մի դասայից հայտնեց հռոմեացիներին, որ Վիլիելմը հեռու չէ և ուզում է բռնել նրանց իր ցանցերում: Լսելով այդ մասին՝ հռոմեական զորհրդամասնատարները գործը բաժանեցին երկու մասի: Բազիլիկիս ու Հովհաննես Անգելոն, որոնք իրենց իրամասնատարության տակ ունեին վարձկան գործը, ինչպես նաև նրանց, որոնք արքային էին միացել Իտալիայում, հանձնարարված էր հարձակմանը դիմադարձել ցամաքում, իսկ Դուկասին՝ պաթարի մեջ մտնել ծովային ուժերով: Այսպիսով նրանք, պատկերավոր ասված, ինչպես ասում էին, կօգնեին իրար: Եվ ահա Դուկասը լուսաբացին զրահ հագած հեծյալների հետ անձայն ուղղություն վերցրեց դեպի ափ, աչքի առաջ ունենալով հակառակ կողմից մոտեցող նավերը, իսկ մյուսները շարքով գնացին՝ պատրաստվելով ցամաքային մարտի: Միջիկիական նավերը, գտնվելով արդեն բաղաբի մոտ, չէին կարողանում նավահանգիստ մտնել բոլորը միասին, քանի որ այն, լինելով ներսում բավականին լայն, ելքի մոտ զգալիորեն նեղանում էր: Դրա համար էլ նրանք տասնյակների բաժանվեցին և հետևեցին իրար: Ընդ որում՝ ասում են, որ Դուկասը, տեսնելով, որ հռոմեական նավատորմը իր փոքրաթվության պատճառով, այն կազմված էր ընդամենը 14 նավից, վախենում էր դուրս գալ հակառակորդի մեծ նավատորմի դեմ, մտածեց

հետևյալը: Նա առաջ բերեց ու բոլոր ռազմիկներին ցույց տվեց մի նամակ, որը իբր վերջերս էր ստացվել արքայից: Այն տեղեկացնում էր, որ մոտավորապես կեսօրին իրենց ցամաքից և ծովից ուժեր կմտնեն: Երբ ռազմիկները հույսով ոգևորվեցին, նա ասաց. «Ընկերներ, շտապե՛ք առաջ անցնել հաղթանակով, որպեսզի մեզ, որ մեր վրա ենք տարել պատերազմի ողջ ծանրությունը, բախտ չփիճակվի կիսվել դրա պտուղներով նրանց հետո, որոնք տեղ են հասել մեզանից հետո»: Այդ խոսքերից հետո գորավարը, տեսնելով, որ թշնամական նավերը մոտել են արդեն բուն նավահանգիստ, հրամայեց սկսել գործը: Ծովային մարտի բացվելուն պես սիցիլիացիները, չդիմանալով ցամաքից ու ծովից արձակվող հռոմեական նետերին և խոցվելով երկու կողմից, սկսեցին նահանջել: Դետապոնելով նրանց՝ հռոմեացիները շատերին սպանեցին, իսկ չորս սկզբ էլ, որոնք խույթերի վրա նստեցին, իրենց անձնակազմերի հետ միասին գերեցին: Իրոք, թիակներով առաջ գնալով ավելի արագ, բան պետք էր, այդ նավերը խույթերի վրա հայտնվեցին ափին մոտ և ցամաքային զորքի բաժնիք դարձան: Այդ գործում թշնամիներից ընկավ ավելի քան 2.000 հոգի, իսկ հռոմեացիներին էլ հաջողվեց աչքի ընկնել նաև շատ այլ բաներում, բայց առավել աչքի ընկավ Դուկասի ջոկատից Սկարամանկա անունով մի քաջ ռազմիկ: Երբ թշնամիները սկսել էին արդեն փախչել, նա խթանեց իր ձիւն և, մի ձեռքով կառչելով նավախելից, ոչ մի կերպ այն բաց չէր թողնում ձեռքից, ինչքան էլ նավը փորձում էր հեռանալ: Այդ քաջը փաստորեն կրկնեց բոլորի կողմից փառաբանվող հայտնի Կինեզիոսի սխրանքը: Չնայած որ, ստանալով հարվածներ նավի վրա գտնվողներից, նա ի վերջո ստիպված եղավ թողնել այն, բայց փոխարենը նա արդեն մի որոշ չափով դանդաղեցրել էր նրա ընթացքը և դա էլ իենց հնարավորություն տվեց այլ մոտեցող հռոմեացիներին տիրել նավին: Նման սխրանքներ գործելով՝ հռոմեացիները վերադարձան Բրունդուզիա և, իրենց մոտ ունենալով մի մեքենա, որը սովորաբար կոչվում է «կրիա», մոտեցրին այն միջնաբերդին: Նայելով դրան՝ պարիսպների վրա կանգնածները սկսեցին բարձրաձայն ծիծաղել հռոմեացիների մտադրության վրա բանդել պարիսպը, բանի որ նրանց կարծիքով դա վճռականորեն անկատարելի էր: Զարեքը իրար վրա էին դրված այն կերպ, որ պարիսպը, թվում էր, մի ամբողջական քարից էր կազմված, սակայն հռոմեացիները, մեքենան մոտեցնելով պարսպին ու նրան մոտենալով գիշերը, սկսեցին փորփրել ամրոցի հիմքերի և հողը հանել մյուս կողմից այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասան վերջին քարերին հիմքի մոտ ու նրանից ներքև գտնվող հողին: Այդ ժամանակ, փորելով այն, նրանք պարսպի տակ դատարկ տարածություն ստեղծեցին և, այնտեղ դնելով գերաններ, լցրին դրանցով դատարկությունը այն կերպ, որ, օդում կախված պարիսպը պահվում էր միայն դրանցով: Ի վերջո՝ տեսնելով, որ ներսում գտնվողները շարունակում են համառել, նրանք այրեցին գերանները, որոնք շուտով խժռեցին փայտանյութը և արդյունքում պարիսպը հիմքից սկսած գետին տապալվեց՝ իր հետ տանելով նաև վերևում կանգնած շատ ռազմիկների: Չնայած դրան, սակայն, բարբարոսները փախան ներքևի պարսպից անդին և շարունակեցին դիմադրել: /12/ Այդ վիճակում էին հռոմեացիների գործերը, երբ արքան, հավաքելով նավատորմը, այն ցամաքային զորքերի հետ միասին ուղարկեց: Ինչպես առաջիններին, այնպես էլ վերջիններին հրամայում էր Ալեքսանդր՝ Ալեքսեյ արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ Ին - Մ.3.) թոռը աղջկա կողմից, որն այդ ժամանակ մեծ դքսի պատիվն ուներ: Նրան արքայի կողմից համեմարարվել էր հավաքել նաև այլ զորքեր ու նրանց հետ միասին մեկնել Իտալիա, սակայն նա, ժամանելով Բրունդուզիա, ոչինչ չարեց, բանի որ շատերը վախճնում էին նման վտանգավոր գործի անցնել ու բացի այդ վախճնում էին, որ հանկարծ փորձանքի չհանդիպել հակառակորդի կողմից: Այդ ժամանակից սկսած ճակատագիրը սկսեց ակնհայտորեն նախանձել հռոմեացիներին: Դոբերտը, որը մինչ այդ կռվում էր նրանց հետ ուսուսի տված, լսելով, որ Վիլիելմը գալիս է մեծ ուժերով ու տեսնելով, որ հռոմեացիները բրունդուզիական միջնաբերդը դեռ չեն գրավել, հեռացավ այն պատճառաբանությամբ, թե մեկնում է զորք հավաքելու, որը անհրաժեշտ է այդտեղի գործերի համար: Մարկա քաղաքի հեծյալները սկսեցին ապագայի համար կրկնակի վարձ պահանջել իրեն ջանքերի համար և, չստանալով պահանջածը, իրենք ևս հեռացան: Իմանալով այդ մասին՝ Վիլիելմը վերցրեց զորքը և անմիջապես գնաց հռոմեացիների վրա: Այդ ժամանակ նրանք խորհրդակցության նստեցին, թե ինչպես վարվել պատերազմի պարագայում, որի ընթացքում ոմանց ավելի լավ թվաց գնալ Բարի և այնտեղ ամրանալ խրամատներում, իսկ մյուսներին էլ այս խորհուրդը դուր չէկավ, բանից նրանք ասում էին, որ բավականին վտանգավոր է իրենց հետևում թողնել այն, ինչն արդեն իսկ իրենց ձեռքում է: Կանգ առնելով վերջին կարծիքի վրա՝ նրանք, որպեսզի ժամանակին իզուր չկատեն, կրկին գործի անցան պարսպի ուղղությամբ և նրա մեծ մասը ավերեցին քարանձավ մեքենաներով, սակայն բարբարոսներին այնտեղից չէլե այնտեղից չէլե այնտեղից չէլե չկարողացան, այն, ընդհակառակը, սրանք նախկին բացության վրա հռոմեացիների դեմ և, հարձակվելով ողջ ուժերով, կրկին թաքնվեցին պարիսպների հետևում: Չնայած դրան, սակայն, եթե ճակատագիրը օժանդակեր հռոմեացիներին, նրանք այդ ժամանակ կտիրեին Բրունդուզիային, բանի որ արդեն բարձրացել էին պարիսպների վրա և մարտնչում էին ներքևում գտնվողների հետ աշտարակների վրա կանգնած, սակայն, բանի որ այդ աշտարակները, ստեղծված լինելով համախառն հարավածներից, ի վերջո փլվեցին՝ իրենց հետ հռոմեացիներին: Ահա այդ պատճառով էլ իենց նրանք վերադարձան՝ չհասնելով իրենց նպատակին: Դրանից հետո սիցիլիացիները, բանի որ Վիլիելմը դեռ չէր գալիս, սկսեցին խորհրդակցել, թե պետք չէ՝ արդյոք իրենց ամրոցը պայմանով հռոմեացիներին հանձնել, սակայն հաջողությունը, կարծես, որոշակի ժամկետ էր տվել միայն հռոմեացիներին և, տեսնելով, որ այն ավարտվել է, թողեց նրանց քաղաքի կենտրոնում ու հեռացավ: Բանի դեռ շարունակվում էր սիցիլիացիների խորհրդակցությունը՝ լուր չկալ, թե Վիլիելմը մեծ զորքով արդեն մոտիկ է: Լսելով այդ՝ նրանք գերծ մնացին մտածածից և, ելնելով պարիսպների վրա, անվերջ ծափահարում էին և օրը տոնական կերպով անցկացնում, կարծես հռոմեացիներն արդեն բռնված էին: /13/ Ահա թե ինչ էր այնտեղ կատարվում: Այդ ընթացքում Վիլիելմը, իր զորքով ելնելով Միզիայից, մոտեցավ Բրունդուզիային, իսկ նրա նավատորմը խարխիս ձգեց մի կողմ մոտ, որը մի բանի ասպարեզ էր հեռու Բրունդուզիայից, բանի որ որոշվել էր հռոմեացիների վրա հարձակում գործել երկու կողմից: Սիցիլիացիներին տալ ծովային մարտ մինչև կհայտնվեր Վիլիելմը, դրա համար հռոմեացիների խելքը չհերիքեց, կարծես արդեն իսկ որոշված էր, որ նրանք պետք է փորձանքի գալին: Թույլ տալով հարձակում իրենց վրա երկու կողմից՝ հռոմեացիները կործանեցին արքայի գործը: Չափից ավելի հույսը դնելով այն բանի վրա, որ Բյուզանդիոսից զորք է գալիս, նրանք, սպասելով մոտակա այդ ժամանակը, հետաձգում էին հարձակումը թշնամիների վրա, իսկ երբ արդեն լուր ստացան, որ Վիլիելմը մոտիկ է, այդ ժամանակ արդեն ստիպված եղան իրենց կազմից անկախ ընդունել մարտը, ընդ որում՝ երկու կողմից: Եվ այսպես, ընտրելով ռազմական գործում փորձառու երկու մարդկանց՝ Դուկանիսիկա Կրիտոպոլիսի և Պերսիանո՝ ծագումով պարսիկ, նրանք նրանց ինքնաշարժների հետ միասին ուղարկեցին հեռավար տվելու: Սրանք, անմիջապես ընդհարվելով թշնամիների հետ, որոնք ճամբար էին գտնվել 45 ասպարեզ հեռավորության վրա և հույսները դրել էին նահանգի հեշտ ճանապարհի վրա, անցան նրանց թիկունք, շատ մարդ կոտորեցին նրանց վերջապահում, այնտեղից շատ եղջերավոր անասուններ տարան և, խլելով դորշը, վերադարձան Բրունդուզիա: Սիցիլիացիները, սակայն, քիչ էին հոգում այդ մասին, բանի որ իրենց բանակի մեծաթվության պատճառով այդ կորուստները եական չէին: Նրանք միայն հեռացրեցին հռոմեացիներից իրենց ճամբարը, որպեսզի իրար մեջ հովիվները չընդհարվեց երկու կողմից, որից հետո սկսեցին պատրաստվել մարտի: Նավահանգստից ոչ հեռու կանգնած էր նրանց նավատորմը: Այդ վիճակում էին սիցիլիացիների գործերը: Ինչ վերաբերվում է հռոմեացիներին, ապա նրանք դեռ առաջ փոքրաթիվ էին հակառակորդի զորքից, իսկ հիմա էլ նրանց ուժերը ավելի էին բացվել: Նրանցից առանձնացել էին բավականին թվով դաշնակիցներ, հատկապես կելտերի ոչ փոքր գունդը, որը գումարի դիմաց ծառայում էր հռոմեացիներին և այժմ անցել էր Վիլիելմի կողմը: Տեսնելով այդ՝ Վիլիելմը որոշեց օգտվել բարեպատեհ առիթից, բանի դեռ ոչ Դոբերտն էր հռոմեացիներին օգնության հասել, բանի որ, լսելով այս ամենի մասին, նա վերադառնում էր մեծ զորքով, ոչ էլ նրանց արքայի կողմից ուղարկված որևէ մի ցամաքային կամ ծովային ուժ էր օժանդակել: Չնայած Դոբերտի դիտավորյալ կամ պատահական ուշացմանը՝ հռոմեացիները ևս, ինչքան կարող էին լավ, շարվեցին թշնամիների դեմ: Մարտափելի էր նայել այդ մի բուռն հռոմեացիներին, որոնք մարտի էին պատրաստվում սիցիլիացիների ողջ ուժերի դեմ: Մինչև մի որոշ ժամանակ ոչ այս ու ոչ էլ այն կողմը չէին սկսում մարտը, բայց հետո վարձկան հեծյալ ռազմիկներից մեկը հռոմեական մարտաշարքից ելավ դաշտի կենտրոն և ցանկացողին մեղամարտի հրավիրեց: Դրանով էլ մարտը երկու կողմից սկիզբ առավ: Սկսվելով առավոտվանից՝ այն երկար ժամանակ անորոշ էր մնում, բանի որ հռոմեացիները բավականին արիությամբ էին մարտնչում, սակայն հետո սիցիլիացիները, հարվածելով ողջ ուժով, նրանց փախուստի մատնեցին: Փախչողներից շատերն ընկան, մյուսները գերի վերցվեցին, իսկ երրորդներն էլ, հրմշտվելով ու մեծ ջանքերով, իրենց քաղաք գցեցին: Դրանք թվում էր նաև գորավար Ալեքսանդր, իսկ Դուկասը, որը մնացել էր պարիսպներից դուրս, ոչ վաղ դադարեց մարտնչել, հարվածելու տալ ու ստանալ, բան այն բանից հետո, երբ շրջապատվեց թշնամիների կողմից: Նա գերի դարձավ միայն երկարատև սխրագործություններից հետո: Նրան գերի վերցնելով՝ սիցիլիացիները արդեն առանց դժվարության, կարծես ցանցում հայտնված վիճակում, գերեցին քաղաքում գտնվողներին: Ահա թե ինչ ավարտի հանգեցրեց հռոմեական նախկին փառք Կոմենտոսների և Դուկասների անխոհեմությունը: Ահա այսպես մեր ժամանակակիցներից ոմանք, ընդհանրապես չիմանալով ռազմական և պետական գործերը վտանգի են ենթարկում, իսկ մյուսները, չնայած որ այն մի քիչ գիտեն, սակայն մեծամասամբ սխալվում են, իսկ ռազմական գործը դա ևս արվեստ է և նրան, ով նրանով զբաղվում է, պետք է ճկուն լինել ու ճարպիկ, որպեսզի ժամանակին փոխվի՝ նրա փոփոխություններին համահունչ: Կարելի է, երբեմն, առանց որևէ ամոթի փախչել, կարելի է և անընդհատ հետապնդել, նայած ինչ է պետք, իսկ երբ անհրաժեշտություն է առաջանում ոչ այնքան ձեռքի, որքան ուղեղի գործի, վտանգի մեջ գտնվողին պետք է բոլորից էլ խորհուրդ հարցնել: Եթե շատ տարբեր գործողություններ նույն նպատակին՝ հաղթանակին, են տալիս, ապա նույնն է, թե որ նպատակով այն ձեռք կերվի: Ահա և հռոմեացիներին, Ալեքսեյի հետ զորք չստանալով, որը արքան հրամայել էր բերել, և իրենց մոտ բավարար ուժ չունենալով մարտնչել սիցիլիացիների դեմ, պետք էր ամենից առաջ մարտի բռնվել նրանց նավատորմի հետ և այդ դեպքում նրանք հավանաբար կհաղթեին նրան ու ցամաքային իրենց նահանգը կպսակեին ծովային հաղթանակով, որից հետո միայն, պայմանավորված հանգամանքների դասավորությունով, կկարողանային կրկին ցամաքային գործերին անդրադառնալ և մեծ ուժերով

կշարունակեին պատերազմը Իտալիայում: Նրանք, սակայն, կարծում էին, որ անպատվաբեր մի բան է թողնել ցամաքը, որի համար էլ վճարակա պարտություն կրեցին և իրենց անփառունակությամբ պատեցին» (Հովհաննես Կիլևանու «Համառոտ պատմություն», գիրք 4, մաս 10-13):

³⁹³⁴ «Հայոց 584 թվականին ելավ պարոն Թորոսի եղբայր պարոն Ստեփանեն և եկավ Մարաշ: Նա ու իր զինվորները մի բախանայի աջակցությամբ գիշերով մտան քրիստոնյաների տները, իսկ յուրը բացվելուն պես էլ գրավեցին բաղաբն ու կոտորեցին այնտեղ եղող թուրք պահապաններին, բայց հետո հայրատացան այդ ամենից ու սկսեցին նախատել կենդանի մնացած թուրքերին և շնանալ կանանց հետ: Այդ պատճառով էլ հենց տերը զայրացավ նրանց վրա ու նրանց չկարողացան գրավել բերդը: Այդ ժամանակ նրանք քրիստոնյաներին վերցրեցին իրենց հետ ու գնացին իրենց երկիր, իսկ այն երեցը, որը կամակից էր եղել նրանց այդ գործում, բռնվեց բաղաբնի էսիրի կողմից ու ողջակիզվեց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Իսկ Թորոսի եղբայր Ստեփանեն, որի մասին վերևում ասացինք, իր մեծ եղբոր նման եղավ ու Սև լեռանը տիրեց՝ բաշտությամբ ամեն ինչ իրենով անելով: Նա Գերմանիկին էլ տիրեց ու շրջապատեց այն իր զորքերով» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկայաց պատմություն»):

«Իսկ Ստեփանեն իր եղբայր Թորոսի ձեռնադրությամբ գնաց Սև լեռան կողմը և տիրեց բոլոր այդ կողմերին: Նա գրավեց Մարաշը» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 595 թվականին Լևոն թագավորի հայր Ստեփանեն գրավեց Մարաշը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Մարաշի տերը պատերազմ սկսեց հայերի բնակավայրերի դեմ: Այդ ժամանակ Թորոսի եղբայր Ստեփանեն, հավաքելով հայերին, գիշերով եկավ ու թաքնվեց բաղաբնի հայերի տներում, իսկ առավոտյան, երբ դարպասները բացվեցին, նրանք դուրս եկան, հարձակվեցին և գրավեցին արտաքին դարպասները՝ հարձակումներ սկսելով նաև նրանց դեմ, որոնք ներսում էին: Հանկարծ, սակայն, հայերին տարտապի պատեց, քանի որ լուր տարածվեց, թե Էսիրն է գալիս մեծաքանակ թուրքերի հետ միասին: Եվ այսպես հայերը, վախենալով, որ իրենք փակված կմնան երկու ուժերի միջև, երբ ստիպված կլինեն մարտնչել և նրանց դեմ, որոնք ներսում էին, և նրանց դեմ, որոնք դրսում էին, թալանեցին բաղաբնը, այրեցին տներն ու այն ամենը, ինչ չէին կարող տանել, վերցրին բոլոր մարդկանց և թաքնվեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 4):

«Այդ տարի Մարաշի տերը պատերազմ սկսեց հայերի բնակավայրերի դեմ: Այդ ժամանակ Թորոսի եղբայր Ստեփանեն, հավաքելով հայերին, գիշերով եկավ ու թաքնվեց բաղաբնի հայերի տներում, իսկ առավոտյան, երբ դարպասները բացվեցին, նրանք դուրս եկան, հարձակվեցին և գրավեցին արտաքին դարպասները՝ հարձակումներ սկսելով նաև նրանց դեմ, որոնք ներսում էին: Հանկարծ, սակայն, հայերին տարտապի պատեց, քանի որ լուր տարածվեց, թե Էսիրն է գալիս մեծաքանակ թուրքերի հետ միասին: Եվ այսպես հայերը, վախենալով, որ իրենք փակված կմնան երկու ուժերի միջև, երբ ստիպված կլինեն մարտնչել և նրանց դեմ, որոնք ներսում էին, և նրանց դեմ, որոնք դրսում էին, թալանեցին բաղաբնը, այրեցին տներն ու այն ամենը, ինչ չէին կարող տանել, վերցրին բոլոր մարդկանց և թաքնվեցին» (Բար-Յերեմես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁹³⁵ «Հունաց թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.) բարկացավ Թորոսի վրա, բանգի սա հույների ձեռքից գրավել էր ողջ երկիրը, դրա համար էլ ծանր ամբոխով նրան վրա առաքեց Անդրոնիկոս զորագլխին: Մեծն Թորոսը հավաքեց իր զորքը և գնաց նրան ընդառաջ: Նրանք իրար հանդիպեցին Տարսուսի մոտակայքում, կռվեցին և օգնեց Աստված հայերին, բանգի հույները պարտություն կրեցին նրանցից ու կորցրին 3.000 հոգու, ընդ որում գերի ընկան նաև պատվավորներից շատերը, որոնց բանտարկեցին, հետագայում վաճառեցին, իսկ ձեռք բերված գումարն էլ Թորոսը բաժանեց իր բանակին՝ ինքը գոհ մնալով Տիրոջից, որ աջակցեց իրեն թշնամիներից վրեժ լուծելու գործում» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Կիլիկիայում սկզբում հրամանատար ընտրվեց Միքայել Բրանասը, իսկ հետո էլ՝ Անդրոնիկոսը Թորովիտս կոչված, որը, ինչպես արդեն ասվեց, արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.) զարմիկն էր: Վերջինս ևս, սակայն, ոչ մի աչքի ընկնող բան չարեց ու իսպառնիկների գործերը սկսեցին դեպի անկում գնալ» (Հովհաննես Կիլևանու «Համառոտ պատմություն», գիրք 6, մաս 11):

«Այդ ժամանակ հույների արքա Մանուիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.) կատաղությունից պայթեց և ուղարկեց իր զորավար Անդրոնիկոսին, որը պատկանում էր արքայական ընտանիքին, որպեսզի սա ներխուժի Կիլիկիա: Այդ ժամանակ հայերն ու հույները հավաքվեցին և Տարսուսի մոտ մարտով հույների դեմ ելան: Արդյունքում հույները ջարդվեցին, նրանցից մոտ 3.000 հոգի սպանվեցին, իսկ այլք էլ փախան ծովի ուղղությամբ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 1):

«Այդ ժամանակ հույների արքա Մանուիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.) կատաղությունից պայթեց և ուղարկեց իր զորավար Անդրոնիկոսին, որը պատկանում էր արքայական ընտանիքին, որպեսզի սա ներխուժի Կիլիկիա: Այդ ժամանակ հայերն ու հույները հավաքվեցին և Տարսուսի մոտ մարտով հույների դեմ ելան: Արդյունքում հույները ջարդվեցին, նրանցից մոտ 3.000 հոգի սպանվեցին, իսկ այլք էլ փախան ծովի ուղղությամբ» (Բար-Յերեմես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁹³⁶ «Հայոց 584 թվականին Թորոսի օգնությամբ և ցանկությամբ Ռեյնալդը (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատիոնացին – Մ.Ֆ.) եկավ Կիպրոս կղզին ու գրավեց այն՝ հենց ծովափին կոտորելով մարդ ու անասունի և տանելով ամեն ինչ: Նա գերեց նաև եպիսկոպոսներին ու քահանաներին և նրանց փրկագնով ազատեց, իսկ այս ամենի պատճառը նախ այն էր, որ այնտեղի հույները ներում էին այնտեղից ֆրանկներին, իսկ մյուս կողմից էլ հույները դրոշմ էին թուրքերին կործանել հայերին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Սրանից առաջ Թորոսի դրոշմաբե գործով ու նավադորոնդով նա (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատիոնացին – Մ.Ֆ.) գնացել էր Կիպրոս կղզին և, նրա բնակիչներից անկազմ ու անպատրաստ գտնելով, տիրել նրանց: Կարծես այլազգիներ լինեին՝ նրանք ավերեցին բաղաբները, ամայացրին գյուղերը, թալանեցին և քարուքանդ արեցին տները, իսկ հույն հոգևորականներից շատերին էլ խոշտանգեցին՝ նրանց քիթն ու ականջը կտրելով: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.) և նրա մեծամեծները, իմանալով այդ մասին, շատ տխրեցին, բայց կայսրը միառժամանակ ոչինչ չկարողացավ անել» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Զաջարի Թորոսը այլ սխրագործություններ ևս կատարեց: Այսպես, նա Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդի (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատիոնացու – Մ.Ֆ.) հետ միասին նավեր հանդերձավորեց և ափ իջեցրեց Կիպրոս կղզում: Այնտեղ նրանք ավերեցին բաղաբները, գյուղերից տարան հոտերը և խլեցին գույքը: Դաժանորեն պատժելով՝ նրանք շատ հայտնի մարդկանց և քահանաների ձեռքերը, ոտքերը ու թթերը կտրեցին և հեռացան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Պարոն Թորոսը ստորին Հայաստանում մեծ թագավորություն հաստատելուց հետո դաշինք է կնքում Անտիոքի իշխանի հետ, որի անունը Առնոլդ (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատիոնացի – Մ.Ֆ.) էր: Եվ նրա հետ հավաքելով բազում նավեր ու կռվող մարդիկ՝ նրանք անցնում, գնում են Կիպրոս կղզի, որը հռոմեական Մանվել կայսրի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.) ձեռքին էր, և այն հիմնահատակ բանդում ու տապալում են: Այդ կղզին ավերվում ու կործանվում է Տիրոջ 1157 թվականին» (Հովհաննես Դարդեղ «Ժամանակագրություն Հայոց», գլուխ 9):

«Հիշատակված Ռեյնալդը (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատիոնացին – Մ.Ֆ.), բանի որ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.) նրան իր մոտ չէր թողնում խնդրանքով, այլ, ընդհակառակը, սպառնում էր շատ սպառնալիքներով, հասկացավ, որ իրեն փող է պետք և հետևյալ կերպ վարվեց: Կառուցելով նավեր՝ նա լողաց դեպի Կիպրոս և, ինչպես ծովափին թալան իրականացնելով այնտեղ, այս կերպ մեծ հարստության տեր դարձավ: Այդ երկրի կառավարիչ, Հովհաննես արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հովհաննես II-ի – Մ.Ֆ.) զարմիկ Միքայել Բրանասը մյուսների հետ միասին, որոնց հանձնված էր կղզու պահպանությունը, սկզբում բռնեցին նրան ու ջարդեցին, սակայն հետո Բրանասը ավելի, քան պետք էր սրընթացությամբ հետապնդեց նրանց մինչև Լևկոսիա և, երբ նրա հետ միասին ընթանում էր նաև Հովհաննեսը, նրանք երկուսն էլ հայտնվեցին Ռեյնալդի գերության մեջ» (Հովհաննես Կիլևանու «Համառոտ պատմություն», գիրք 4, մաս 18):

«Այդ տարի Անտիոք իշխան Ռենո Դ՝Շատիոնը (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատիոնացին – Մ.Ֆ.), տեղի տալով վատ մարդկանց հորդորներին, որոնք նրա վրա մեծ ազդեցություն ունեին, մի նոր հանցագործություն իրականացրեց, որը մեծ բավության է արժանի, բանգի, կանգնած իր ջոկատների գլուխ, նա հարձակվեց մեր թագավորությանը հարևան Կիպրոսի վրա՝ հույս ունենալով ուժով տիրել նրան և մեծ ավար ձեռք գցել: Հարկ եմ համարում շարադրել, թե ինչպես եղավ այդ ներխուժումը...: Ահա հենց այս պատճառով էլ Ռենոն որոշեց հարձակվել Կիպրոսի վրա: Այդ ժամանակ մերոնցից ոմանք Կիպրոսի բնակչությանը զգուշացրին իրենց գլխին կախված փորձանքի մասին, սակայն Ռենոն ավելի արագ գործեց և, հավաքելով իր բանակը, մտավ կղզի ու վերջինս այն աստիճանի իրեն ենթարկեցրեց, որ ոչ մի մարդ չէր համարձակվում ձեռք իսկ բարձրացնել նրա դեմ: Այսպես Անտիոքի իշխանը տիրեց ամեն ինչի, որից հետո իր ուժերը ցրեց կղզով մեկ և, իրեն զգալով լիակատար ազատության մեջ, ավերեց ամրությունները, թալանեց բաղաբները, ինչպես նաև տղամարդկանց ու կանանց վանքերը, իսկ կրոնավոր օրիորդներին էլ զվարճանալու համար հանձնեց սեփական զինվորներին: Ռենոն ու իր մարդիկ ձեռք գցեցին իսկական բանակի ոսկի, արծաթ ու թանկարժեք հագուստներ, սակայն այդ ամենը և նույնիսկ հասարակական բարոյականության դեմ ուղղված բացահայտ արարքները ոչինչ էին այդ մարդու համար: Մի քանի օրվա ընթացքում ողջ կղզում այսպես վարվելով՝ նրանք ավելի սանձարձակ դարձան՝ չխնայելով արդեն ոչ սեռ ու ոչ էլ տարիք և ոչ էլ ցանկանալով որևէ համաձայնության գալ: Ի վերջո, հավաքած ամեն տեսակի հարստություններ, նրանք ծով ելան ու հասան Անտիոք» (Գիյոմ Տյուրաքի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 18, գլուխ 10):

«Հուլյաների 1468 թվականին Անտիոքի տեր Պրինցը (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատիոնացին – Մ.Ֆ.**) գնաց Կիպրոսի վրա, որը պատկանում էր հուլյներին, զոավեց կղզին ու ձեռք գցեց բոլոր մարդկանց, ինչպես նաև ոչխարներին, գոմեշներին, ձիերին և ողջ նրա հարստությունները: Նրանք այս ամենը կուտակեցին ծովի ափին և կիպրացիները այս ամենի փոխարեն ոսկով մեծ փրկագին առաջարկեցին, որից հետո ֆրանկները հետ տվեցին այդ ամենը, սակայն գանձերը տարան: Նրանք նաև որպես պատանդներ Անտիոք տարան եպիսկոպոսներին, այլ հոգևորականների և ժողովրդի մեջ հայտնի այլ մարդկանց, որոնց ազատեցին միայն ոսկի ստանալուց հետո» (Միքայել Անրի «ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 5):

«Հուլյաների 1468 թվականին Անտիոքի տեր Պրինցը (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատիոնացին – Մ.Ֆ.**) գնաց Կիպրոսի վրա, որը պատկանում էր հուլյներին, զոավեց կղզին ու ձեռք գցեց բոլոր մարդկանց, ինչպես նաև ոչխարներին, գոմեշներին, ձիերին և ողջ նրա հարստությունները: Նրանք այս ամենը կուտակեցին ծովի ափին և կիպրացիները այս ամենի փոխարեն ոսկով մեծ փրկագին առաջարկեցին, որից հետո ֆրանկները հետ տվեցին այդ ամենը, սակայն գանձերը տարան: Նրանք նաև որպես պատանդներ Անտիոք տարան եպիսկոպոսներին, այլ հոգևորականների և ժողովրդի մեջ հայտնի այլ մարդկանց, որոնց ազատեցին միայն ոսկի ստանալուց հետո» (Բար-Յեքոբոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁹³⁷ «Այնուհետև Աղուայ Ասլանը (**Սեբաստիայի Դանիշանյանների էմիրության էմիր Յադի-Քասանը – Մ.Ֆ.**) շարժվեց և ծածուկ եկավ Ջեիհուն գավառի Ասլապթա մայրաքաղաքը: Այնքանով, որ մարդու չարամտությունը մանկությունից է գալիս, նա մոռացավ հայրենաստեղ սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մասուդը – Մ.Ֆ.**) գույքը: Սուլթանը, լսելով այդ մասին, նախանձախնդրությամբ և հոխորտալով եկավ իր սեփական երկրի վրեժն առնելու: Աղուայ Ասլանը, իմանալով նրա գալստյան մասին, տեղահան արեց ողջ բնակչությունը՝ շուրջ 70.000 հոգի, և տարավ իր երկիրը, բայց ոչ որպես գերի: Սուլթանը չգտավ նրան իր երկրում, բանգի քրիստոնյաների հետ միասին նա գնացել էր կողմնակի ճանապարհով» (Գրիգոր Երեց «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 605 թվականին Յադուր-Արսլանը (**Սեբաստիայի Դանիշանյանների էմիրության էմիր Յադի-Քասանը – Մ.Ֆ.**) գաղտնի ներխուժեց Ջահանի շրջան և ձեռք գցեց Ասլապթան քաղաքը: Այս քաղաքի բնակչությանը նա սիրալիք կերպով գաղթեցրեց ու տեղավորեց իր երկրում, ինչի համար Խյիժ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մասուդը – Մ.Ֆ.**) զորքով շարժվեց նրա վրա: Երկու բանակները տեղակայվեցին իրար դեմ հանդիման, սակայն մահմեդականները իրենց կրոնավորի միջնորդության պատճառով կրկին չմարտնչեցին՝ խաղաղություն և բարեկամություն կնքելով» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

³⁹³⁸ «Պարոն Ստեփանեն եկավ Բերդուսի վրա և այնքան նեղեց այնտեղ գտնվողներին, մինչև որ նրանք նրանից երդում խնդրեցին, որ իրենց կենդանի կթողնի, որից հետո թողեցին նրան բերդի ու խաղաղությամբ հեռացան: Դրանից հետո, սակայն, Ստեփանեն ասացին, որ, եթե թուրքերն այսպես ելնեն ու գնան իրենց երկիրը, ապա այնտեղ թշնամություն կտարածեն քրիստոնյաների նկատմամբ: Դրա համար էլ նա կոտորեց նրանց բոլորին, որով ոչ միայն խախտեց իր երդումը, այլև թուրքերի մոտ հայերի նկատմամբ մեծ թշնամություն առաջացրեց» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Երբ տիրոջ կամքին հակառակ քրիստոնյաների երկիրը այլազգիների կողմից նվաճվում էր, Ստեփանեն, տգետ և բութ մարդկանց դրոմամբ, առանց իր երբոր թորոսի օգնության գործի էր անցել: Այդ ժամանակ բազում քրիստոնյաներ սրախողխող արեցին միմյանց, իրենց ազգակիցների ինչքն և ունեցվածքը թալանեցին ու կողոպտեցին, նրանք վարվեցին քրիստոնյաներին ոչ վայել ձևով և հոգատար չեղան միմյանց հանդեպ, ինչպես սովորեցնում են սուրբ գրքերը: Ահա դրա համար սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մասուդը – Մ.Ֆ.**) ստիպված եկավ Քեսուն գավառը, որ դեռ իր հայրն (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Մասուդը – Մ.Ֆ.**) էր գրավել» (Գրիգոր Երեց «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 606 թվականին Թորոսի եղբայր ու Լևոնի որդի Ստեփանեն չար մարդկանց դրոմումով և առանց իր եղբայր Թորոսին տեղյակ պահելու վերցրեց իր ջոկատը ու նվաճեց Կոկիսն և Բերդուս քաղաքները» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Իսկ Ստեփանեն իր եղբայր Թորոսի ծեռնատվությանը գնաց Սև լեռան կողմը և տիրեց բոլոր այդ կողմերին: Նա գրավեց... Բեհեսլին» (Գևորգ Սկևռացի «ժամանակագրություն»):

³⁹³⁹ «Խյիժ-Արսլանն (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մասուդը – Մ.Ֆ.**) ու Սեբաստիայի տեր Դարա-Արսլանը (**Սեբաստիայի Դանիշանյանների էմիրության էմիր Յադի-Քասանը – Մ.Ֆ.**) թշնամություն էին անում միմյանց հետ, դրա համար էլ Ստեփանեն եկավ ու ավերեց նրանց երկրները» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 25):

³⁹⁴⁰ «Սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մասուդը – Մ.Ֆ.**) մտավ Լիկանդոս գավառը: Գավառի բնակիչները, հոգնած և տարսափած սուլթանի պատճառած նեղությունից, հոժար կամքով հանձնվեցին՝ նրանից երդում առնելով, որ նա հանձնվողներին գերի չի բռնի: Աղուայ Ասլանը (**Սեբաստիայի Դանիշանյանների էմիրության էմիր Յադի-Քասանը – Մ.Ֆ.**), իր երկիրը տարածներին պատսպարելով, եկավ ու բանակեց սուլթանի դեմ հանդիման, բայց նրանց հոգևոր առաջնորդները միջամտելով, էին թողնում, որ միմյանց դեմ պատերազմում: Բազում օրեր անց զազազած սուլթանը մեծ զորքով հարձակվեց Աղուայ Ասլանի վրա, բայց հոգևոր առաջնորդները դարձյալ ընկան սուլթանի ոտքերը և պաղատագին ասացին. «Մահմեդականների երկիրը մի արա անայր»: Սուլթանը տեղի տվեց նրանց թախանձանքին, կետ առ կետ հաշտության պայմանագիր կնքեց և համաձայնեց, որ Աղուայ Ասլանը իր տարած քրիստոնյաներին չվերադարձնի: Սուլթանն այդ պայմանին ընդառաջ գնաց, որովհետև հանդես էր եկել ոմն Ստեփանե՝ Թորոս Սևաստոսի եղբայրը» (Գրիգոր Երեց «ժամանակագրություն»):

³⁹⁴¹ «Ասլապթալան մնացած քրիստոնյաները, լսելով նրա գալստյան մասին, փախուստի դիմեցին այնպիսի վայրեր, որտեղից էլին բերվել: Սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մասուդը – Մ.Ֆ.**) եկավ և առանց պատերազմի վերստին նվաճեց ու իրեն հնազանդեցրեց գավառը և բարեկամություն հաստատեց ինչպես Երուսաղեմի թագավորի (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բաղդուխն III-ը – Մ.Ֆ.**) ու Անտիոքի տիրոջ (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատիոնացի – Մ.Ֆ.**), այնպես էլ հաղթող Թորոսի հետ, որից հետո խաղաղությամբ վերադարձավ իր մայրաքաղաքը: Հայոց 606 թվականին օգոստոս ամսի սկզբին նա եկավ Բերդուս, որը Թորոսը բռնությամբ ու նենգությամբ խլել էր իր եղբայր Ստեփանեի ձեռքից և, իր եղբոր կամքին հակառակ, որպես բարեկամության գրավական, տվել էր սուլթանին: Վերջինս Թորոսի՝ իրեն հպատակություն հայտնելու և բերդը հանձնելու դիմաց բոլոր բերդականներին՝ հեծյալ թե հետևակ, ազատ արձակեց: Ես համառոտալի կպատմեմ նաև Պիեսնի ավանի և նրա անառիկ բերդի մասին: Երբ Ստեփանեն անպետք զորքով և, հակառակ իր եղբոր կամքին, եկավ Քեսուն դեմ, նրան ինքան ոմանք, որոնք իրենք Զյարման էին կոչում: Թորոս Սևաստոս վերջիններիս խորհուրդ տվեց բերդի գրավումը գլուխ չբերել: Այդ ժամանակ աստծո նախախնամության դրոմում էր, թե դեպի իր եղբայրը Ստեփանեն տաճած չարականությունը, մենք չգիտենք, սակայն բերդատերը՝ այն դաժան և անբարտապան բռնակալը, որի անունը արժանի չգտա գրի առնել, հակառակ իր սուլթանի կարգադրության՝ բաղժոց աչքով նայել քրիստոնյաներին, սկսեց ավելի շատ նեղել և պատուհասել պատվարժան բախաններին, սարկավազներին ու պիտանի տանտերներին: Նա անխորի չարչարում էր նաև հասարակ քրիստոնյաներին և ծանկթալով Պիեսնի ավանի բնակիչների հալածի բերդը: Դրա համար թող ոչ-ոք չվեղարկեք բնակիչներին, դաժան բռնակալի պատճառով էր, որ նրանք իրենց կյանքի գնով կանչեցին Ստեփանենին՝ ամառելով, թե կկարողանան դիմադրել բռնակալի դեմ դավ նյութել: Նրանց, սակայն, չհաջողվեց այդ բարի նպատակը գլուխ բերել, բանգի քրիստոնյաներից մեկը, դավաճանելով, դրժեց միմյանց տված երդումը, գնաց և այդ նենգավորին զգուշացրեց՝ չգնալ բաղնիս, որտեղ ծրագրված էր նրա դեմ մահափորձ կատարել: Եվ նա, հավատալով իր չար կյանքը իրեն ընձեռողի խորհուրդին, տնից դուրս չեկավ: Ամառների արյամբ հարբածի նման մռնչալով՝ նա հրամայեց հանդիպածի ձեռքն ու ոտքը կտրել և բարձր ժայռից ցած գլորել: Քրիստոնյաները, տեսնելով նրա չարագործության ծավալումը և հիշելով Ուռհա քաղաքի գլխին եկած մեծ փորձանքը՝ դիմեցին իրենց օգնության ժամանածին, որ զորքերի գլուխն անցած բերդի դեմ էր եկել ու ականատես է եղել դժբախտությանը, որի առաջն առնել, սակայն, չէր կարողացել: Եվ ահա Ստեփանեն, վերցնելով բոլորին՝ տղամարդկանց, կանանց, ծերերին և երեխաներին, որոնք հոժար կամքով լքեցին գույքն ու ունեցվածք, հայրենի երկիրը, որի վրա հնուց ի վեր՝ հորից որդի, ծնվել և մեծացել էին, բարեպաշտ իշխանների կողմից պաշտպանվել որպես սիրելի որդիները, այդ փափկալյալ ու փափկասեր մարդկանց տարավ, բնակեցրեց մի անդուր և խռովահույզ վայրում, մինչև որ սուլթանը, տեղեկանալով Պիեսնի աստվածապահ բերդի ավերման և քրիստոնյաների տառապանքների մասին, իր իմաստությամբ կարգադրեց դարձրեցնել ավանի ավերումը: Դրանից հետո, ահա, տեղի բնակիչները սուլթանի բարոյականից դրդված սկսեցին աստիճանաբար վերադառնալ և բնակիչներից դատարկված ողջ քաղաքը նորից լցվեց: Ինչ պատմեմ և Կիսուն քաղաքի մասին, որ թարգմանաբար նշանակում է «գեղեցիկ»: Կայսրից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ II-ը – Մ.Ֆ.**) վերականգն և կառավարիչ նշանակված քաղաքի տերը չկարողացավ դիմադրել և հետ տվել իրենց վրա հարձակվողներին: Նա և իր բոլոր յուրայինները չար նպատակով քաղաքից դուրս հանեցին պատվարժան բախաններին, հարուստ ու պիտանի տանտերներին և առհասարակ բոլոր տղամարդկանց, երբ բաղաբուն չմնաց ոչ մի տղամարդ, այլ միայն կանայք ու երեխաներ: Իշխանը միայն մի լավ բան կատարեց, այն, որ նա կարգադրեց սրբություն և ապականվ կերպով պահպանել քաղաքից դուրս եկած տղամարդկանց ընտանիքներին: Դուրս եկածները իրենց բարձրախաղիկ ղյուկների և տների փոխարեն բնակվեցին գյուղերում ու վանքերում: Նրանք, որոնք ի վիճակի չեղան հեռանալ, բարձր էին գալիս ծառերի կամ պատերի սուվերի տակ՝ լուռ ու անգործ սպասելով մահվան կամ գերության, որոնց սարսափից մոռացել էին իրենց տարագիր և անհանգիստ կյանք: Այս մեծ չարչարանները տևեցին մարերի ամսից մինչև հուլիս ամիսը: Մեծ սուլթանի Բերդուս գալով, սակայն, խաղաղվեց

գավառը և մարդիկ բնակվեցին իրենց տներում: Մեծ Թորոսի հրամանով, որպես բարեկամության գրավական, Բերդուսը տրվեց սուլթանին՝ հակառակ Ստեփանեի կամքին, որը գեղքի ուժով էր այն գրավել դաժան և բրիտտասառյալ թուրքից, որն էլ ի վերջո Ստեփանեից սպանվեց» (Գրիգոր Երեց «ժամանակագրություն»):

«Սուլթան Խյիժ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մաստուղ – Մ.Ֆ.) և Թորոսը բարեկամություն ունեին հաստատած և, երբ Ստեփանեի, ինչպես վերևում ասվեց, առանց Թորոսի իմացության նվաճեց այդ բաղաբները, Խյիժ-Արսլանը եկավ Կոնիստն և հնազանդեցրեց բոլորին՝ որևէ վրաս չպատճառելով բնակչությանը: Այստեղից նա գնաց Բերդուս: Թորոսը, հանուն սուլթանի հետ բարեկամության, վերցրեց Բերդուսը եղբոր ձեռքից ու տվեց սուլթանին: Հանուն Թորոսի սիրո սուլթանը ձեռք չտվեց բնակչությանը և ազատեց նրանց» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

³⁹⁴² «Սուլթան Մուհամմադ իբն Մահմուդ իբն Մուհամմադ Տապար իբն Մելիք-Շահ իբն Ալի-Արսլանը (Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Մուհամմադ իբն Մահմուդ (1157-1159) – Մ.Ֆ.) ելավ Համադանից՝ հաշտվելով Եփր Իսանջի հետ: Նա Իսանջին հաստատեց որպես Ռեյի տիրակալ, իր մոտ նրան ծառայության կանչեց և շարժվեց դեպի Ադրբայջան: Երկու զորքերն իրար հանդիպեցին Արաքսի հովտում՝ Նախիջևանի մոտ: Բանակները նետվեցին ճակատամարտի և սկսեցին մարտնչել այնպիսի դաժանությամբ, որ ընդհարման ժամանակ թերեղ փշովում էին և երկինքը ցնցվում էր թափված արյունից: Թերեղ սկսեցին իշխանություն ձեռք բերել մարտիկների նկատմամբ, իսկ նիզակները՝ հերոսների սրտերի...: Ճակատամարտը թեժացավ սուր թերեղի հարվածներից, տափաստանը փորձեցին դարձնել ձիերի սմբակների հարվածներից, թերեղ ձգտում էին դեպի ռազմիկները այնպես, որ ձեռքերն ի վիճակում չէին պահել դրանք, չէին կարողանում կանգնեցնել նիզակները, որոնք ձգտում էին խոցել մարտնչողների երկվամները: Չորքը, կարծես, ուտելիք էր հավաքում արծիվների ու գիշանգոների համար, լեշեր՝ շնագայլերի ու գայլերի: Այսպես նրանք մարտնչեցին այնքան ժամանակ, մինչև մարտի դաշտը չցվեց սպանվածների մարմիններով և գերիների վրա շղթաներ չդրվեցին: Սուլթան Մուհամմադն ու նրա կողմնակիցները պատրաստ էին համառ ու ամուր կանգնել, դրա համար էլ նրանց մտադրություններ ու նպատակները դարձան հաղթանակի նշաններով նշված: Եթե այդ դիմանում է տառապանքների կսկծին, ապա նա կկարողանա համոտես անել բարենպաստ ավարտը: Այլա՛հը տեսավ սուլթան Մուհամմադի կայունությանն ու դիմացկունության մեծությունը և նրան հաղթանակի ուրախությամբ պարգևեց: Աթաբեյ Շամս-է-Դին Ի-Դեմիզն (Էլտուգլանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեյ Էլտուգլ – Մ.Ֆ.) ու զորքը, որ կար նրա հետ, ջախջախվեց, ցրվեց և սկսեց թափառել դաշտերով ու հարթավայրերով: Սուլթան Մուհամմադը նրանցից հսկայական ավար ձեռք գցեց՝ մեծ գանձեր և շատ զուսմար: Սուլթանը որոշ ժամանակ մնաց Նախիջևանում: Վրացիները նրա մոտ դեսպաններ ուղարկեցին, ինչորոշով խաղաղություն, և նա նրանց տվեց այն: Նա կանգ առավ Առանում այնքան ժամանակ, մինչև որ աթաբեյ Շամս-է-Դին Ի-Դեմիզնից հաղորդում եկավ, որտեղ նա գրում էր. «Ես թո ստորուն եմ և այս տան մամլոյը: Զո հորեղբայր Սուլեյման-Շահը ինձ միացել էր ավելի վաղ, քան թո հաղթական դորշը: Ես այս կերպ վարվեցի՝ վախենալով ինձ վրա խայտառակություն բերել՝ թողնելով նրան առանց օգնության, քանզի մարդիկ կսկսեին ասել, թե Սուլեյման-Շահը, իմ տիրակալ Մասուդ սուլթանի եղբայրը, թող թեթևակցի Ալլահի նրան իր ներողամտությանը, թողնել է բախտի բնաժառանգին: Հիմա, սակայն, արդեն պարզ է, որ սուլթանը մեկ է, դրա համար էլ ես հենց նրան եմ հանձնում երկրի կառավարման ասանձը: Ես առաջինը կլինեմ նրանցից, որոնք կհնազանդվեն քեզ և կսխառնան թո կողմից գլխավորվող հանրությանը»: Սուլթանն ընդունեց նրա ներողությունը այն բանից հետո, երբ նրանից պարտավորություններ և երդում վերցրեց, որ չի դիմադրի իրեն ու կգործի իր հետ համաձայնեցված: Դրանից հետո նա նրա նշանակեց Առանի կառավարիչ, իսկ վերջինս էլ ընդունեց բոլոր պայմանները» (Սադր-է-Դին ալ-Հուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 36):

³⁹⁴³ «Հայոց 606 թվականին թուրքերի ճարպիկ ցեղը Մեդրին էլ հափշտակեց» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 61):

³⁹⁴⁴ «Արքան (Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի III-ը (1156-1184) – Մ.Ֆ.), ընդունելով արթաշական պատկը, որը լուսավորում էր 7 թագավորություններ, իսկ վրայից էլ պատվելով ծիրանիով և թագով, զինեց իր մարդկանց, որպեսզի ոչնչացնի ու կործանի Երիստունի հավատքի թշնամիներին՝ հազարացիներին, համալիացիներին և մահմեդականներին: Ողորածություններով պատելով ամերեցիների և իսերեցիների՝ Վերին ու Ներքին Զարթոյի բնակիչներին, դիդերուկներին և ազնաուրներին, սպասալարներին ու սպարապետներին, ներքին յուրայիններին և արտաքին օտարներին՝ Գեորգի արքան, կենտրոնանալով ու ամրանալով Կարզվան բաղաբում, ավերեց Աշոտիքի բոլոր ժայռոտ ձորերն ու բաղաբները, որոնք Հայոց թագավոր կոչված Շահարմենի (Շահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեյման իբն Իբրահիմ – Մ.Ֆ.) ձեռքում էին» («Զարթոյի-Ցխուրեթա», Առանում «Թագավորների պատմությունն ու զովասանքը», գլուխ 3):

³⁹⁴⁵ «Ստեփանեն ուզում էր գրավել Մարաշը, սակայն չկարողացավ» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

³⁹⁴⁶ «1470 թվականին ֆրանկ թագավորների ցեղից մի նշանավոր մարդ, որի անունն էր Կոնդֆլանգ (Վերին Էլզասի և Ֆլանդրիայի կոմս Թերի Էլզասի (1128-1168) – Մ.Ֆ.) բազում զորքով եկավ Երուսաղեմ և ֆրանկներին հավաքեց ծովափում: Դրանց մեջ էին Երուսաղեմի թագավորը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ը – Մ.Ֆ.), Տրիպոլիի կոմսը (Տրիպոլիի կոմսության Ռայմունդ Տուլուզցի (1151-1187) – Մ.Ֆ.) և Թորոս հայը՝ Կիլիկիայի իշխանը: Նրանք մեծ բանակ կազմեցին, գնացին պաշարեցին Շիգար բերդը և ավարի մատուցեցին ողջ երկիրը: Գրավելով բերդը՝ նրանք կողոպտեցին ու հափշտակեցին այնտեղ եղած ամեն ինչ, սպանեցին մեծ թվով մարդկանց, մոտ 5.000 հոգի կանանց ու երեխաների գերի բռնեցին և անհամար ոսկի ու արծաթ ձեռք բերեցին: Ապա, մեկնելով այնտեղից, նրանք եկան և պաշարեցին Խարիմ բերդն ու խաղաղ ճանապարհով տիրեցին նրան: Տեղի մահմեդականները գնացին Հայեպ» (Առանում Եփեսիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 441):

«Երուսաղեմի արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Անտիոք, որից հետո, վերցնելով նաև Հայոց զորքը, գրավեց Հարիմն ու ավերեց մինչև Հայեպ» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 25):

³⁹⁴⁷ «Այդ տարում Նուրեդինը (Հայեպի Չանգլանների աթաբեկության աթաբեյ Նուր-է-Դին – Մ.Ֆ.) եկավ ու գրավեց Այնթապը: Նա այնտեղից հանձնվելու պահանջներ ուղարկեց նաև Ռավաթ, սակայն սրա բնակիչները, վախենալով Խյիժ-Արսլանից (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մաստուղ – Մ.Ֆ.), չհամաձայնեցին, որից հետո Նուրեդինը անորոշ ժամանակով հրաժարվեց իր այս պահանջից» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

³⁹⁴⁸ «ժամանելով Փոքր Փռյուզից, հանդիպելով այնտեղ ապրող պարսիկներին և հաղթելով նրանց մարտում ու մեծ կոտորած անելով՝ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին – Մ.Ֆ.) հետո իջավ Փռյուզիային հարևան պարսկական մարզերը և ուղղություն բռնեց դեպի Կիլիկիա, այն դեպքում, երբ ցույց էր տալիս, թե ի՞նչ գնում է պարսիկների դեմ պատերազմի: Այդ միջոցով նա հույս ուներ հարձակվել Թորոսի վրա, երբ վերջինս նույնիսկ կասկածելիս էլ չի լինի այդ մասին: Ահա ուրեմն, որպեսզի անակնկալ հայտնվի նրա դեմ, նա վարվեց հետևյալ կերպ: Նա հրամայեց Ալեքսեյ Կասախանոսին, որն այդ ժամանակ կառավարում էր Սելեկիան, տեղաբնիկներից զորք հավաքել ու այն պատրաստ պահել, որից հետո արդեն, ընտրելով իր ռազմիկներից լավագույններին, շտապեց դեպի Սելեկիա, իսկ հռոմեական մնացած զորքին էլ հրամայեց մնալ Ալեպիայի մոտ և հոգ տանել ձիերի մասին, քանզի դրանց մոտ ութերկի ծայրաստիկներին այն հիվանդությունից էր հայտնվել, որը ուժեղ տանջում է ձիերին ու սովորաբար լինում է նրանց մոտ: Արքան արդեն ժամանել էր Սելեկիայի դաշտ, իսկ զորքը, հակառակ հրամանի, դեռ հավաքված չէր, քանի որ Ալեքսեյը չէր հոգացել այդ մասին: Այդ ժամանակ, ուժեղ կերպով ցանկանալով ճանկել Թորոսին, նա այլ միջոցի դիմեց: Ալեքսեյին առաջ ուղարկեց մարդկանց հետ, որպեսզի սրանք Թորոսի հետ մարտ սկսեն ու դրանով նրան տեղում պահեն, իսկ ինքը նրա թիկունք անցնի՝ հետը վերցնելով ոչ ավել, քան 500 ծանր զինված ռազմիկների: Այդ միջոցով բռնակալը իրոք կբռնվեր ու կընկներ հռոմեացիների ձեռքը, եթե միայն, հակառակ սպասումների, նրան չգիրկեր մի պատահար: Այն աղբառներից մեկը, որոնք լատինական երկրներից մեծ բանակությամբ գալիս են Պաղեստին, անցնում են այնտեղի լեռներով և անտառներով ու ոչ մի տեղ չեն թողնում, որ չանցնեն ամբողջով: Եվ ահա մեկը այդ աղբառներից, հանդիպելով արքային և նրանից որպես նվեր ստանալով ոսկու ստացիոր, ինչքան հնարավոր էր արագ եկավ Թորոսի մոտ ու հայտնեց նրան արքայի շտապ գալու մասին: Սելեկիայ այդ՝ նա, ինչպես և պետք էր պատեց, սարսափի մատնվեց և, ստացված լուրը չհայտնելով ոչ մեկին, բացի իրեն նվիրված մարդկանցից՝ Թովմային ու Գորգային, սկսեց տեղից տեղ փախչել և թափառել տարբեր վայրերում: Հաջորդ օրը տեղեկով Կիլիկիա՝ արքան նրան ոչ մի տեղ չգտավ և սկզբում առանց մարտի տիրեց Լամաս ամրոցին, հետո վերցրեց Կիստարում ու հայտնի Անագարա բաղաբը: Դրանից հետո առաջ շարժվելով՝ նա հարձակվեց Լուգնիկիսարայի վրա և այն շրջակայքի հետ ձեռքում հավաքեց: Այստեղից էլ արքան գնաց դեպի Տարսուս, որտեղ մարդիկ կենտրոնացան էր, և գրավեց այն առաջին իսկ գրոհի արդյունքում: Չորքի մի մասը ուղարկելով բավականին ամուր Թիլ ամրոցի ուղղությամբ՝ նա հռոմեացիներին հնազանդեցրեց նաև այն: Ինչպես նա մեկ օրում տիրեց Տարսուսին, որը հեշտ չէր վերցնել բազում տասնյակ հազարավոր զորքի համար: Ես կբացատրեմ, թե դա ինչպես եղավ: Իմանալով, որ այն դժվար էր գրավել՝ արքան չէր ուզում իզուր ժամանակ վատնել, այլ, ինքը դիմելով դեպի այլ բաղաբներ, Տարսուսը պաշարելու ուղարկեց իր բոլոր կողմից փեսային՝ «Բատացաս» կոչված Թեոդորոսին: Չէր հասցրել դեռ Թեոդորոսը մոտենալ այդ բաղաբին, սակայն, երբ նրա պարիսպների վրա եղած ռազմիկները, մտածելով, թե այդ արքան է գալիս իրենց վրա, անչափ ահաբեկության մեջ հայտնվելով նետվեցին աշտարակներից ներքև ու այդ կերպ այդ դժբախտները սպանեցին իրենց իրենց: Արդյունքում այդ բաղաբը անմիջապես էլ գրավվեց» (Հովհաննես Կիրմանոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 4, մաս 17):

«Իսկ երբ Արևմուտքում պայմանավորվածությունների և համաձայնությունների արդյունքում թշնամիները մի քիչ հանգստացան և այս կողմից առաջվմ ոչ մի վտանգավոր հակառակորդ չկար, արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.) արշավանք ուղարկեց Հայաստանի

դեմ: Մեկնելով Տարսու՝ նա հասավ Աղանային և մնացած քաղաքներին, որոնք հարակից են Ներքին Հայաստանին, ազատեց նրանց տառապանքներից, որոնք նրանք կրում էին Թորոսից, և ապահովեց դրանք պետական ապահովությամբ: Իր հայտնվելով տարսափ տարածելով այդ հայի վրա, որը մի ոչ ուղիղ, փակ, խորամանկ ու նեղամիտ մարդ էր, արքան, սակայն առաջ չգնաց և իր հոր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուլիանտես II-ի – Մ.Ֆ.**) օրինակով չսկսեց մարտնչել ողջ Հայաստանին տիրելու համար: Նույնիսկ այն ամրոցները, որոնք սա գրավել էր ուժով, նա հետ չպահանջեց ու չվերցրեց հայերի տիրակալի ձեռքից, ինչպես հուլիմ է գայի՝ երախյաց խլու՜մ երկկամի կտորները: Խաբված Թորոսի խորամանկ ու նեղամիտ խոսքերից ու հրապուրված դաշնադրության պայմաններով՝ նա ժամանեց Անտիոք՝ Անտիոքի ամենահիմնադիր ու գլխավոր այդ քաղաքը» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմնենոս», գիրք 3, մաս 1):

«Հայոց 608 թվականին Մանուիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) հավաքեց 80.000 հոգանոց մի զորք, եկավ Կիլիկիա երկիր և տեղակայվեց Սսիս քաղաքում, որտեղ որոշեց ձևեռել: Լևոնի որդի Թորոսը, վախենալով նրանից, իր կնոջը, երեխաներին ու զանձները թաքցրեց Տաշկեքարում, իսկ ինքը զորքի գլուխն անցած սկսեց պտտվել Տավրոսի թավուտներում և անտառներում: Նա սպասում էր Երուսաղեմի արքային (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ին – Մ.Ֆ.**)՝ հույսով, որ նրա միջնորդությամբ հնարավոր կլինի հաշտվել հունաց կայսեր հետ: Նա վախենում էր, որ կայսրը վրեժխնդիր կլինի այն բանի համար, ինչ նա արել էր Կիպրոսում Անտիոքի պրիմիցի (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատիոնացու – Մ.Ֆ.**) հետ միասին, բանգի սա մինչ այդ արդեն եղել էր կայսեր մոտ և ողջ պատասխանատվությունը գցել էր Թորոսի վրա: Այդ ժամանակ Երուսաղեմի արքան ու օրդենների ղեկավարները, ինչպես նաև բոլոր բրիտանիկները եկան կայսր մոտ և աղաչեցին նրան հաշտվել Լևոնի որդի Թորոսի հետ: Նրանք գովում էին Թորոսին կայսեր առաջ ու նշում նրա կրթվածությունը, խմաստությունը, քաջությունը պատերազմներում, խիզախությունը և կատարելությունն ամեն ինչում: Կայսրը հանուն նրանց ներեց Թորոսին նրա բոլոր մեղքերը և ցանկացավ տեսնել նրան: Այդ ժամանակ նա սուրիանդակ ուղարկեց Թորոսի մոտ, որպեսզի նա գա իր մոտ: Երբ սուրիանդակը տեսավ Թորոսին՝ հրճվեց նրա գեղեցկությունից: Նա լավ կերպով ներկայացրեց Թորոսին կայսեր մոտ, իսկ վերջինս էլ դատապարտեց այն մարդկանց, որոնք զրպարտում էին նրան: Թորոսը եղավ կայսեր մոտ մի բանի օր, իսկ հետո կայսրը Թորոսին հրամայեց գնալ տուն: Եվ ահա Թորոսը վերադարձավ, որպեսզի պարենամթերք պատրաստի կայսեր բանակի համար՝ ոչխարներ, գոմեշներ, հավեր, խոզեր ու լավ ձիեր՝ այդ ամենը բերելով կայսեր մոտ: Կայսրը գոհ մնաց Թորոսից և բոլորի աչքի առաջ անկեղծորեն գովեց նրան՝ ներելով վերջինիս բոլոր մեղքերը, որ նա ուներ հույների առաջ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա Անարզաբան, որ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) Թորոսից գրավել էր, ինչպես նաև այլ երկրներ ևս նա ոսկյա բուլով Թորոսին շնորհեց...: Այնուհետև Թորոսը դարձյալ զորք ժողովեց ու Տարսուձ գրավեց՝ հասնելով Իսապիրիայի գահին ու մինչև ծով իրենով անելով: Նա տիրեց Կիլիկիայի ողջ երկրին՝ ծագից ծագ՝ սկսած Իսապիրիայից» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Մանուիլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) ժամանակ գտավ և հունաց ուժերով եկավ Կիլիկիա՝ Թորոսի երկիրը, բանգի ֆրանկները զբաղված էին արդյունավետներից դեմ կռվով: Թորոսը, սակայն, խույս տվեց նրանից և իր զորքերով ամրացավ լեռնային շրջաններում» (Իսահակ երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Այդ տարի Կոստանդնուպոլսի տեր կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**), կանչելով իր հեծյալներին, կայսերական բանակի ողջ շքեղությամբ և լայնարձակ կայսրության ողջ ուժերով մի հսկայական բանակի գլուխ անցած, բանակ, որի ռազմիկները հավաքված էին տարբեր ժողովուրդներից ու ցեղերից և խոսում էին տարբեր լեզուներով, կտրեց Հելեսպոնտոսը, շտապ անցավ միջանկյալ տարածքներ և ողջ այդ հզորությանը դեպիտեմբեր ասվակ սկզբին մտավ Կիլիկիա, ընդ որում այդ ամենն այնպես անակնկալ եղավ, որ տեղի բնակիչները տառաջհորներ չէին կարողանում իրենց աչքերին հավատալ: Պետք է մի բանի խոսք ասել նաև այս ամենի սկզբնապատճառի մասին...: Ահա հենց այս պատճառով էր, որ կայսրը արշավանքի ելավ, ընդ որում այդ արեց գաղտնի, որպեսզի անակնկալ բերի հայերին: Մրանից գառ կայսրը լսել էր նաև դժբախտ կիպրացիների գլխին եկած աղետների մասին և, ցանկանալով պաշտպանել նրանց, ուզում էր նաև պատժել Անտիոքի իշխանին (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատիոնացու – Մ.Ֆ.**), որն, ինչպես ասել են, անմարդկային արարքներ էր գործել և իրեն պահել էր ինչպես մի հայկազ մի հայկազ բռնակալ ու դավաճան: Եվ այսպես կայսերական բանակն անակնկալ առաջացավ, ընդ որում Թորոսը, որ Տարսուում էր, հագիվ կարողացավ փրկվել՝ դիմելով փախուստի և պատսպարվելով մոտակային լեռներում՝ մինչ կայսերական ջոկատները ներխուժեցին հարթավայր ու տիրեցին այն ծայրից ծայր» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 18, գլուխ 23):

«Հույների 1470 թվականին հույների արքա Մանուիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց Կիլիկիայի վրա և Թորոսը հայր փախավ: Եվ ահա արքան այլ քաղաքների հետ միասին գրավեց նաև Տարսուսն ու Անարզաբան՝ այնտեղ մնալով ողջ ձմեռ: Այդ ժամանակ Երուսաղեմի արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ը – Մ.Ֆ.**) և Անտիոքի տերը (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատիոնացին – Մ.Ֆ.**) ֆրանկների պատրիարքի հետ միասին եկան նրա մոտ և համաձայնության հասան, որից հետո համաձայնություն ձեռք բերեցին նաև Թորոսի համար, որը հույների անունից սկսեց տիրել ծովափին գտնվող բոլոր քաղաքներին» (Միքայել Անտի «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 6):

«Հույների 1470 թվականին հույների արքա Մանուիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց Կիլիկիայի վրա և Թորոսը հայր փախավ: Եվ ահա արքան այլ քաղաքների հետ միասին գրավեց նաև Տարսուսն ու Անարզաբան՝ այնտեղ մնալով ողջ ձմեռ: Այդ ժամանակ Երուսաղեմի արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ը – Մ.Ֆ.**) և Անտիոքի տերը (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատիոնացին – Մ.Ֆ.**) ֆրանկների պատրիարքի հետ միասին եկան նրա մոտ և համաձայնության հասան, որից հետո համաձայնություն ձեռք բերեցին նաև Թորոսի համար, որը հույների անունից սկսեց տիրել ծովափին գտնվող բոլոր քաղաքներին» (Բար-Յերեմուս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դա տեղի ունեցավ այն բանից հետո, երբ հույների կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) այդ տարածքներում հայերի արքա իբն Լևոնից մի բանի բերդեր ու ամրոցներ գրավեց» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁹⁴⁹ «Իսկ Մանուել կոչվող բարեներ ու հույժ անվանի կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) զորք գումարեց ու ծովով ելավ ֆրանկներին օգնության, բանի որ տաքիկները շատ է նեղում նրանց: Նա եկավ Կիլիկիա և, լսելով Թորոսի գործերի մասին, որ հույների չարչարել ու տիրել է աշխարհին, լի բազում սրտմտությամբ բովանդակ զորք հղեց, որպեսզի Թորոսին կապկպեն, ինչպես ինքը հույս ուներ: Թորոսը, սակայն, ելավ Բարձրաբերդ կոչվող դղյակը, փակեց կիրճերը և դրանք հետևակ զորքով լցրեց: Եվ ահա, երբ հունաց զորքը եկավ, նա արագորեն նրան պարտության մատնեց և ձեռքալեզեց բոլոր նրանց, որոնք իրենք էին եկել Թորոսին կապկպելու: Երբ Մանուելը լսեց այդ մասին, մեծ տրտմությամբ լցվեց ու բազում գանձ ուղարկեց՝ իր մեծամեծներին հետ գնելու համար, իսկ Թորոսը, վերցնելով այն, դրանք իր հետևակ զորքին բաժանեց: Երբ սևաստները այդ տեսան, խոսեցին նրա հետ, թե ինչո՞ւ նա այդ չափ բանակի փող այդ անարգ մարդկանց մեջ ցրեց, որին Թորոսը պատասխանեց, թե անմիտ բան է դրա մասին մտածելը, բանգի ինքը նրանց՝ սևաստներին, նորից կռվի ու ոսկի ձեռք կբերի: Եվ ահա նրանք, որ արքայի մոտ գնացին, պատմեցին այդ ամենի մասին նրան և նա շատ զարմացավ՝ ի վերջո հաշտության կոչ անելով Թորոսին: Եկավ նաև Անտիոքի բրինձը (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատիոնացին – Մ.Ֆ.**) և միջնորդ եղավ: Եվ ահա Անարզաբան, որ կայսրը Թորոսից գրավել էր ու այլ երկրներ ևս նա ոսկյա բուլով Թորոսին շնորհեց» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Թորոսի այս քաջագործությունների լուրը հասավ Փռնիեռոմեն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուլիանտես II – Մ.Ֆ.**) կայսեր որդի Մանուիլին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**), որը մռնառ ճաշում էր նման և բազում զորքով եկավ Կիլիկիա, որպեսզի բռնի Թորոսին: Նա պաշարեց Բարձրաբերդ կոչվող դղյակը, սակայն այդ ժամանակ քաջ Թորոսը հարձակվեց հունաց զորքի վրա, շատերին սպանեցին, իսկ մի շարք սեբաստոսների էլ գերի տարավ իր դղյակը: Մրանց նա հետո ոսկով վաճառեց Մանուիլին, իսկ գանձը բաժանեց իր հետևակայիններին: Այս քաջությունից ու առատամտությունից զարմացած՝ կայսրը որդեգրեց Թորոսին և, թողթվ տալով նրան Կիլիկիան ու բազում ոսկի և այլ գանձեր հանձնելով նրան, ինքը գնաց Կոստանդնուպոլիս» (Փլուրգ Սկլուացի «Ժամանակագրություն»):

«Այս Մանուիլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) բազում զորք ժողովեց և եկավ Կիլիկիա, որպեսզի օգնության գնա ֆրանկների ազգին, որ Երուսաղեմում էր: Եվ ահա լսեց նա Թորոսի արած գործերի մասին, որ հույների ուժով ծնշում է, ու արձակեց յուրայիններին բոլոր լեռնակողմերը, որպեսզի բռնեն նրան: Թորոսը, սակայն, ամրացավ Բարձրաբերդի մոտ: Նա այնտեղ իր մոտ հավաքեց բազում հետևակայիններ, որոնք, ամրացած ամուր դիրքերում, կայսեր զորակազմներից շատերին վնասեցին, իսկ անձամեծներից էլ շատերին կապելով տարան Թորոսի մոտ: Այդ ժամանակ կայսրը, երբ լսեց Թորոսի այս առաքինի քաջության մասին, մարդ ուղարկեց նրա մոտ՝ կոչ անելով հաշտության: Եվ ահա Անտիոքի պրիմիցի (**Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատիոնացու – Մ.Ֆ.**) միջնորդությամբ հաշտություն կնքվեց և կայսրն իրեն վերցրեց միայն Անարզաբան, իսկ մնացածը պարգևեց Թորոսի մշտնջենական տիրապետությանը» (Հեթում Պատմիչ «Ռուբիկյաց ազգի պատմություն»):

«Հայոց 608 թվականի կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) 50 բյուր զորքով փոքանակի եկավ Թորոսի երկիրը՝ Սսիս, որը նա գեղեցիկ ուժով վերցրել էր այնտեղ նստող հունաց կառավարչի ձեռքից: Թորոսը, իմանալով կայսեր գալստյան մասին, առավ իր կնոջն ու երեխաներին, բազմաթիվ գանձեր, ինչպես նաև իր իշխաններին ու փախավ, եկավ իր երկիրը՝ Տաճն կոչվող քաղ, մի տեղ, որ վաղուց ի վեր

անմարդաբանակ էր համարվում և պատասպարվելու ոչ պիտանի: Նա մտացել էր իմաստունի խորհուրդը, թե «Զեզանից ուժեղին մի հակառակվիր»: Նա իր հեծելազորով անկերը դեգորում էր և թափառում դժվարանցանելի ու մացառուտ վայրերում՝ անկկալելով աստծո ողորմածությունը և հուսալով, որ Երուսաղեմի թագավորը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ը – Մ.Ֆ.) կմիջնորդի հուսաց կայսեր առջև իր և տեղապահ Նշանակված Անտիոքի տիրոջ (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատինհացու – Մ.Ֆ.) համար...: Երբ կայսրը եկավ Սսիս և տիրեց ողջ գավառին, Նոյեմբեր ամսի սկիզբն էր, սակայն նա գավառի բնակիչներից և ոչ-ոքի ձեռք չտվեց, բանի որ սպասում էր Երուսաղեմի թագավորի գալուստին, որպեսզի միասին միջոցներ մտածեն, թե ինչպես հաղթեն չարափառ ժողովուրդներին և ազատեն եկեղեցին, թեև իրականում նա ամենևին էլ նպատակ չուներ գերայանքին փրկելու: Դրանից հետո ժամանեցին Երուսաղեմի թագավորը և Զրիստոսի զինվորները ֆրեները: Անտիոքի տերը վաղորդ էր ժամանել կայսեր մոտ և Կիպրոսի վրա կատարած արշավանքի համար թողություն էր ստացել: Ահա ասածիս պես՝ քրիստոնյաները հավաքվեցին հուսաց կայսեր մոտ և շատ խնդրեցին ներողամիտ լինել Թորոսի նկատմամբ: Հույները, թեև դեպի հայերը անելություն են տածում, սակայն, Երուսաղեմի թագավորի և ֆրեներին միջնորդությանը ու երաշխավորությանը կայսրը առեղծ տրեց: Թորոսը հուսաց կայսեր մոտ առաջին անգամ եկավ դատարկ ձեռքով, բայց տիրոջ նախախնամությանը իր արտաքինը հուսաց կայսեր դուր եկավ և հաճելի թվաց ու իրեն վատաբանողներին նա բազում մեղադրանքներ ներկայացրեց: Թորոսը, մի բանի օր մնալով այնտեղ, ցանկություն հայտնեց տուն գնալ: Կայսրը թույլ տվեց գնալ և փութանակի վերադառնալ ճամբար: Թորոսը, լինելով խոհեմ մարդ, գիտեր, թե զինվորներն ինչի կարիքն են գզում: Վերադարձին նա բերեց բազմաթիվ ոչխարներ, արջառներ, գոմեշներ և արաբական ձիեր, վերստին ներկայացավ կայսրը և հարմար առիթով բերած նվերները հանձնեց: Կայսրը շատ զարմացավ այդ մեծ նվերի վրա և Ռուս մեծամեծների ու Թորոսի թշնամիների ներկայությամբ դրվատեց Թորոսի խոհեմությունն և ճարտար լեզուն, որից հետո կայսեր վայել նվերներ տվեց՝ ոսկու ու արծաթի գանձեր, ինչպես նաև հանդերձներ: Նա անկեղծորեն ներեց նրան կայսրերին անհնազանդ լինելու և նրանց չեղարկվելու նրա բոլոր հանգանքները, իսկ Թորոսն էլ իր հերթին խոստացավ բացարձակապես հյուսիս հնազանդ լինել կայսրերի հրամաններին և նա իր խոսքի տերը եղավ» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Մանկը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.) գալիս է Կիլիկիա, սիրով նվաճում է Թորոսին և, վերցնելով նրան ու ֆրանկները գողթը, գնում է Հայեայի վրա: Հետո, սակայն, ստանալով աթոռի մասին լուրը, նա վերադառնում է տուն» (Կարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 73):

«Այսպիսով՝ ավարտելով Ռեյնալդի (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատինհացու – Մ.Ֆ.) գործը՝ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին – Մ.Ֆ.) հրամայեց գնալ Թորոսի դեմ: Սա սկզբում փախավ ամառի վայրեր ու Տավրոսի լեռներ, իսկ հետո, երբ Բալդուինը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ը – Մ.Ֆ.) սկսեց արքային խնդրել նրա համար, խղճով խնդրատուի տեսքով ժամանեց հռոմեական ճամբար: Ընդունելով նրան՝ արքան նրան դասեց հռոմեական հպատակների շարքը և ի վերջո ավարտեց պատերազմը» (Ռուփանենտ Կիսամոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 4, մաս 20):

³⁹⁵⁰ «Ահա սրանից հետո ժուլոց (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.) և Երուսաղեմի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ը – Մ.Ֆ.) թագավորները, ֆրեներին անպարտելի գողթը, Անտիոքի տերն (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատինհացու – Մ.Ֆ.) ու Թորոսը բարի որոշում կայացրին: Արդյունքում բոլոր քրիստոնյա ժողովուրդները միահամուռ կերպով, հավատով և ջերմեանքով սրտով որոշեցին միանալ ու կամ մեռնել և կամ Հայեայ ու Համասկոս արյունաշեն բաղաբներից ազատել վաղուց ի վեր գերվածներին: Կայսրը մեծաթիվ գործով շարժվեց և եկավ, մտավ Անտիոք բաղաբը, կարծես իր տունը, նա չէր հավատում, որ նրանք այդպես հանգիստ կենթարկվեն հունաց կայսրը: Կայսրը բաղաբացիներից որպես պատանդ պահանջեց մեծամեծների երեխաներին և նրանք նրա բոլոր պահանջները սիրով կատարեցին՝ վախենալով, որ նա հանկարծ կհրաժարվի Երուսաղեմի թագավորին իրեն փեսայացնելու առթիվ տված խոստումից՝ օգնության հասնել Փրկչի Գերեզմանին և Երուսաղեմի թագավորին: Հսկայական գործով բոլորը միասին, առյուծների նման մեկնեցին, կաբալների երասների մեջ ինչպես արծիվներ պանալով, ահա այդպես բաղաբի, նրանք շտապում էին արշավել և ասպատակ սփռել սկյուրթացոց երկրում: Նրանք հասան մինչև Պալանե կոչվող վայրը՝ Հայեայի սահմաններից մեկ օր հեռավորության վրա: Քրիստոնյա համայն ժողովուրդը՝ մերձավորներ և հեռավորներ, լսելով այլազգիների կործանման, ինչպես նաև իր սուրբ և պատվական արյամբ մարդկանցով փրկած Քրիստոսի եկեղեցու դաժան և ծանր ստրկությունից ազատելու համար հավատացյալների միաբանության մասին, մեծ ցնծություն էր ապրում: Անհավատները, լսելով Տաճկաստանի սահմանների թագավորի և քրիստոնյա գողթի մոտենալու մասին այդ լուրը, երկուդից բոլորն էլ արասպիսիաբ եղան ու իրար անցան: Նուրեդինը՝ Հայեայի և Համասկոսի տերը (Հայեայի շահյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.), դեսպաններ ուղարկեց կայսեր և խոստացավ անգթաբար խոշտանգվող քրիստոնյա գերիներից 10.000 հոգի տալ, որոնց նա նախապես լողացրել էր ու հագցրել: Թագավորներին ուղարկելով նրանց՝ նա խնդրում էր ընդունել իր հպատակությունը և խոստանում դառնալ նրանց մի ծառան: Նրանք, սակայն, մերժեցին և պատգամավորներին միջոցով առաջարկեցին իրենց կամքին ընդառաջելով դուրս գալ երկրից, հակառակ դեպքում սպառնացին բոլորին, անգամ իրենց երեխաներին, սրի բաշել: Ահա այսպես ինքնակառույց էին հավատացյալների զինվորները և ուրախ, ինչպես հարսանիքում: Երբ այսպիսի մեծ խոհերի մեջ էին, հանկարծ չար ոգու ազդեցությամբ թագավորանիստ բաղաբից գրություն հասավ գահակալական կոչվելի կամ էլ այլ կախարդական դեպքերի մասին: Մենք ճշգրիտ չկարողացանք իմանալ, թե ինչպես կատարվեց սաղայելական այդ գործը, բայց և այնպես ստույգ է, որ կայսրը բավարարվեց արինցին հնազանդեցնելով և Թորոսից խլած շրջանների վրա վերստին տիրելով, այդ բանը նա հաղթանակ համարեց: Մենք դեռ չենք ժամանակներից, ինչպես նաև ժամանակագիրներից գիտենք, որ հունաց կայսրերը քրիստոնյաների փրկության համար ոչինչ չեն արել, նրանք միայն բաղաբներ և գավառներ գիտեն խլել և թալանել: Նրանք էին պատճառ, որ հայերը հեռացան իրենց երկրներից, որ այլազգիները հզորացան և եկան տիրեցին ամեն ինչին...: Եթե կայսրն իսկապես քրիստոնյաների փրկության համար էր եկել, ապա նա յոթ ամիս ժամակաճառ չէր լինի Սսիսում...: Ասածը բավական է իմանալու ժուլոց կայսրերի նպատակների և հայ ժողովրդի նկատմամբ նրանց տաճած ատելության մասին: Հիմունց կլատ ժողովուրդը, ահա, խորհրդակցելով ասաց կայսրը: «Ուշադրություն մի դարձրու ֆրանկների և հայերի վրա: շտապել վերադառնալ քո գահին և, եթե ցանկանաս, Նորից կգաս»: Լսելով այդ բանը՝ ժուլների գնալու առթիվ ուղղափառների ուրախությունը անմխիթար սգի վերածվեց: Նրանք բազմիցս աղաչեցին և պաղատեցին կասեր զոհե երեք օր էլ մնալ Հայեայի դեմ կռվելու համար, բայց չկարողացան նրան հետ պահել: Նա չուզեց ականջ դնել այդ բարի խնդրանքին և բարեխաճության դաշինք կնքելու առաջարկով դեսպաններ ուղարկեց Հայեայի տիրոջ մոտ, նրանց՝ ուժեղ քրիստոնյաների արասպիսից ահաբեկ էին եղել: Լսելով դեսպանի առաջարկը՝ նրանք մեծ ուրախությունից ապրուշ կորեցին և չէին կարողանում պատշաճ պատասխան տալ՝ կարծելով, թե դեսպանը լրտեսելու նպատակով է եկել: Այս, երկրներից հավաստիանալով՝ խոսք տվեցին կատարել կայսեր հրամանը, երգվեցին իրենց ստապատիր երգումներով և, իբրև թե մարդասիրությունից դողված, չար կայսեր ուղարկեցին նրա խնդրած հիսուն երևելի ֆրանկ գերիներին՝ անհամար ժողովուրդին թողնելով բախտի բմահաճությին, ժողովուրդ, որին Զրիստոսը թուրքերի ձեռքը էր մատնել: Քրիստոսը, որին ժուլները կիսատ-պատռ են պաշտում, իսկ մեզ էլ իրենց հատուկ նախանձոտությանը և չարականությանը՝ զրպարտում և դատապարտում: Առանց որևէ մոտեւմանի մահ պատժառելու՝ նրանք անհամար բազմությամբ որպես տկար աղվես վերադարձան, փոխանակ հզոր առյուծի և փախստականի նման լինելին, եկան և հասան սուլթան Խյիծ-Ալալի տիրապետությունները: Իսկ Խյիծ-Ալալը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Ալալն իբն Մասուդը – Մ.Ֆ.) վրեժ առավ նրանցից, հասկանալի է, սակայն, ոչ թե հանուն Զրիստոսի, բանից ժուլների գլխին եկած փորձանքի պատճառն ուղղափառներից նրանց ստացած անեծքներն ու պարսավանքն էին՝ եկեղեցուն և գերայելների օգնության չհասնելու առթիվ: Եվ ահա թուրքոմանների վատթար և մթին ժողովուրդը հարձակվեց փախստականի նմանվող ժուլների վրա և 12.000 հոգի կոտորեց: Նրանք սպանեցին նաև կայսեր աներոջը, ավար վերցրին 20.000 ձի և ջորի» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Երուսաղեմի արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ը – Մ.Ֆ.), Անտոքի արինքը (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեյնալդ Շատինհացու – Մ.Ֆ.), սեբաստոս Թորոսը և օրդենների առաջնորդները որոշում ընդունեցին քրիստոնյաների փրկության համար: Նրանք շարժվեցին ողջ բանակով և, առաջանալով, ճամբար զարկեցին Անտիոքի դիմաց: Այնտեղ Երուսաղեմի արքան ու իշխանները համոզում էին հուսաց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին – Մ.Ֆ.) իրենց ռազմական օգնություն ցույց տալ քրիստոնյաների փրկության համար ու նա իր կեղծ համաձայնությունը տվեց: Նա չէր մտածում, որ Անտիոքի փրկության մասին, այլ ուզում էր միայն բավարարել իր կիրքը կանանց նկատմամբ՝ լինելով այնտեղ...: Հայեայ մեծ էմիր Նուրեդինի իբն շահին (Հայեայի շահյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.), երբ իմացավ այն մասին, որ քրիստոնյա արքաներն իրար գլուխ են հավաքվել, վախից իրեն կորցրեց, հավաքեց իր կողմակիցներին և սկսեց պատերազմի պատրաստություն տեսնել: Նա բոլոր տեղերում գորավարներ Նշանակեց, իսկ իր հարստությունը և ողջ ավարն էլ փոխարդեց Եփրատ գետի ուղղությամբ: Մի բանի օր անց արքան Նուրեդինին մոտ դեսպան ուղարկեց՝ պահանջելով ազատել Անտիոքի և Եդեսիայի բոլոր այն շրջանները, որոնք խլվել էին քրիստոնյաների ձեռքից, ինչպես նաև պահանջեց ազատել քրիստոնյա այն առաջնորդներին, որոնք գերության մեջ էին: Հայեայի մեծ էմիրը, տեսնելով արքայի հրամանով ժամանած դեսպաններին, հանգստացավ և մոռացավ վախերն ու անհանգստությունները, որոնք պատել էին իրեն մինչ այդ, բանի որ իմաստուն և խելացի մարդ էր: Բանն այն էր, որ նա գիտեր կայսեր ռազմական հզորությունը, սակայն, բանի որ նա այդ ամենը պահանջում էր ոչ թե սրով ու նիզակով, այլ՝ խաղաղ միջոցներով, ինչը չէր վկայում նրա մեծ հզորության մասին,

պատասխանեց. «Մենք չենք կատարի նրա պահանջները, իսկ եթե ուզում է, թող ուժով հասնի այդ ամենին»: Հունաց կայսրը, ստանալով նման պատասխան, խորհրդի հավաքեց իր բոլոր մտոկներին, որպեսզի բնակարկի իրավիճակն ու պատասխանի: Այդ ժամանակ երուսաղեմի արքան, Անտիոքի տիրակալը և բոլոր մյուս իշխանները նետվեցին կայսեր ոտքերը՝ ասելով. «Ով կայսր, մեր նման ուրախությունը մի վերածիր սգի, բանգի Զրիստոսի թշնամիները մեր միասնության պատճառով չարամուտ են և վախեցած են մեզից: Եվ եթե դու առանց պատերազմի ուզում ես խաղաղություն հաստատել, ապա նրանք անմիջապես կնջեն քրիստոնեության անունն իսկ երկրի երեսից ու բոլոր կսկսեն արհամարհել քրիստոնյաների ցեղը, մենք էլ կարա՛նք անհավատների ծիծաղի առարկան»: Կայսրը, սակայն, տարբեր պատճառներ էր բերում, հորինում էր, որ ինքը վատ լուր է ստացել կայսրությունից ու այդ պատճառով ստիպված է վերադառնալ և այլն: Բոլորը սկսեցին աղաչել կայսեր, որ նա գոնե երեքօրյա արշավանք իրականացնի Հայեայի ուղղությամբ, իսկ հետո, եթե ուզենա, խաղաղություն ու բարեկամություն կնքի: Մանուելը, սակայն, ուշադրություն չդարձրեց նրանց աղաչանքների վրա և չցանկացավ լավ բան անել քրիստոնյաների համար, այլ փոխարենը դեսպաններ ուղարկեց Նուրեդինի մոտ և նրա հետ խաղաղություն ու բարեկամություն կնքեց: Երբ այլազանքներ իմացան այդ մասին, նրանք նման անակնկալից ցնծության մեջ ընկան, բանի որ իրենց արդեն կորած էին համարում, իսկ այժմ տեսան, որ առանց արյունահեղության և պատերազմի փրկվել են հաստատ կործանումից: Նրանք ուրախացել էին և չէին հավատում, որ դա այդպես է՝ չգիտենալով, թե ինչ պատասխան տալ դեսպաններին, բանգի սրանց նրանք սկզբում հետախույզների տեղ էին ընդունել: Ստուգելով և համոզվելով, սակայն, որ ամեն ինչ այդպես է, նրանք մեծ գանձեր ու արժեքավոր նվերներ, ինչպես նաև ձիեր, ջորիներ ու 50 գերի քրիստոնյաներ ուղարկեցին կայսեր մոտ: Եվ ահա այն բարի հունական կայսր Մանուելը, որը հզոր արծաթի նման ելել էր, հեռացավ ինչպես մի ողորմելի մի աղվես, նա, նման ռազմիկների հակադրական բանակություն ունենալով հանդերձ, փախստականի նման հեռացավ: Կայսրը հասավ հիժ-Արսլանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան հիժ-Արսլան իբն Մասուդի - Մ.3.**) երկիրը: Այդ ժամանակ թուրքմենները 12.000 ռազմիկներով ելան նրա դեմ, որի պատճառով սուլթանի ու կայսեր միջև մեծ լարվածություն առաջացավ: Թողորս հանգիստ մնաց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին - Մ.3.**) Անտիոք ուղղվեց ու Մեծն Թորոսին էլ իր հետ վերցրեց, որն այնտեղ բաշխության գործեր ցույց տվեց, այնպես, որ բոլորին հիացրեց: Այնուհետև կայսրը վերադարձավ Կիլիկիա ու գնաց իր երկիրը, սակայն, մինչ նա բանակ էր դրել Անարգաբայի մոտ, Թորոսը գիշերով ելավ նրա ճամբարից և թաքուն Վահկա գետ, ընդ որում նա դա արեց կամ այն պատճառով, որ արքան չար միտք ուներ ու նրան իմաց էին տվել այդ մասին, կամ էլ ինքը ուղղակի վախեցավ և հեռացավ» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Մանուիլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.3.**) գրավեց դաշտային շրջանները, գնաց մինչև Անտիոք և ցանկացավ առաջանալ Հայեայի վրա, սակայն այդ ժամանակ գույժ ստացավ, թե իշխաններից ոմանք ուզում են ուրիշին թագավորեցնել, դրա համար էլ հետ դարձավ՝ հնազանդության երաշխիքներ ստանալով Թորոսից: Վերադարձին, սակայն, թուրքերը շատ նեղեցին նրան, անընդհատ հարձակվելով զորքի վրա, և այդ պատճառով էլ Մանուիլի զորքերը ավերեցին հիժ-Արսլանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան հիժ-Արսլան իբն Մասուդի - Մ.3.**) երկիրը ու դրա անհաշտ պատերազմ առաջացրեց նրանց միջև» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Դրանից հետո Մանուիլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.3.**) գնաց Անտիոք և Թորոսը նրա հետ էր, բայց հետո, երբ նա կամեցավ գնալ Կոստանդնուպոլիս, Թորոսը չհետևեց նրան, այլ խույս տալով հեռացավ Վահկա» (Զեթում Պատմիչ «Ռուբիկյաց ազգի պատմություն»):

«Եվ ստանալով աթոռի մասին լուրը՝ նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.3.**) վերադառնում է տուն, բայց ճանապարհին թուրքերը նրանցից 12.000 հոգու գլխատում են» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 73):

«24/ Արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ը - Մ.3.**), որպես մի խելացի և ամենայն իմաստությամբ լցված մարդ, եկավ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի - Մ.3.**) մոտ, որը գտնվում էր Կիլիկիայում ու պատրաստվում էր մարտական գործողություններ սկսել Թորոսի դեմ: Եվ ահա նա ի վերջո հասավ նրան, որ կայսեր և հայ իշխանի բարեկամական հարաբերությունները վերականգնվեցին... 25/ Եվ այսպես, երբ արքան առողջացավ, կայսրը ոտքի հանեց մունեսիկներին և հրամայեց հայտարարել բոլոր հրամանատարներին, որ բանակը արշավանք է սկսում Հայեայի դեմ, ընդ որում նաև օր նշանակվեց, ինչպես նաև վերցվեցին պաշարողական մեքենաներ և այլ պարագաներ: Դրանից հետո կայսրը արքայի և այլ իշխանների հետ միասին թաքունների ու շեփորների հնչեղության ուղեկցությամբ, ծածանելով արտոսական դրոշները, ելավ բաղաբեց և ողջ բանակով անեղ արշավանք սկսեց հակառակորդի դեմ: Անմիջապես էլ, սակայն, նա մարդ ուղարկեց Նորադինի (**Հայեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դին - Մ.3.**) մոտ և, առաջարկելով նրան գերությունից ազատել Բերտրանին՝ Սեն-ժիլի որդուն, ինչպես նաև մի բանի այլ գերիների, ինչից հետո էլ արդեն որոշ ժամանակ անց հիշեց իր այլ գործերի մասին և վերադարձավ սեփական երկիր, իսկ արքան էլ վերադարձավ իր տեղը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 18, գլուխ 24, 25):

«Դրանից հետո բոլոր քրիստոնյաները միավորեցին ուժերը և հույները, ֆրանկներն ու հայերը միասին գնացին Անտիոք՝ Հայեայի և Դամասկոսի վրա հարձակվելու համար: Այդ ժամանակ, սակայն, Կոստանդնուպոլսից լուր եկավ, թե իբր ինչ-որ մեկը ցանկանում էր իրեն արքա հռչակել, դրա համար էլ Մանուիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.3.**) հապճեպ վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս և նրանց բոլոր ծրագրեր խափանվեցին» (Միքայել Անտի «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 6):

«Դրանից հետո բոլոր քրիստոնյաները միավորեցին ուժերը և հույները, ֆրանկներն ու հայերը միասին գնացին Անտիոք՝ Հայեայի և Դամասկոսի վրա հարձակվելու համար: Այդ ժամանակ, սակայն, Կոստանդնուպոլսից լուր եկավ, թե իբր ինչ-որ մեկը ցանկանում էր իրեն արքա հռչակել, դրա համար էլ Մանուիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.3.**) հապճեպ վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս և նրանց բոլոր ծրագրեր խափանվեցին» (Բար-Յերեմուս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի Չուլիչյա ամսին Կոստանդնուպոլսից մի շարք հավաստի լուրեր ստացվեցին այն մասին, որ հսկայական զորքով և մեծ շքախմբով հայտնվել է հույների կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.3.**), որպեսզի հարձակում գործի իսլամի բաղաբեկների ու ամրոցների վրա: Նա ժամանեց Մարդ ալ-Դաբիկ և այնտեղ ծավալաբար գաղթեց, որպեսզի իր ջոկատները հարձակում ուղարկի Անտիոքի և մոտակա շրջանների վրա, իսկ թուրքմենների ջոկատն էլ հաղթանակ տարավ նրա ջոկատներից մեկի նկատմամբ» (Իբն ալ-Կալանիսի «Դամասկոսի տարեգրություն»):

³⁹⁵¹ «Նուր-է-Դինը (**Հայեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը - Մ.3.**) իր ծառայության մեջ օգտագործում էր Հայաստանի կառավարիչ Մելի իբն Լևոնին: Նա նրան իսլամի հողերում իբրեւ տվեց: Նա նրա հետ միասին բազմաթիվ ռազմական արշավանքներ իրականացրեց և օժանդակում էր նրան իր զորքի ցուկատով: Եվ ահա Մելիքը մտավ Ադանա, Տարսուս ու Մսիս՝ հետ գրավելով դրանք ռումների տիրակալից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.3.**): Նա Նուր-է-Դինին ուղարկեց իր ավարի մեծ մասը և 30 հոգի գերիների ազնվականներից» (Զեմալ-է-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Երբ Մանուելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.3.**) այնտեղից հեռացավ, Թորոսը ոչ թե անվիրավ մնաց, այլ, բաջաբար անցնելով հարձակման, կրկին տիրեց Մեծն Մամեստիային ու նրա հարակից շատ ավաններին» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Այդ ընթացքում իրար խառնվեցին Կիլիկիայի գործերը, բանգի Թորոսի մահից հետո երկրի վրա իշխանության տեղ դարձած նրա եղբայր Մելիքը, որը սկսեց ավելի քիչ վնաս չհասցնել հռոմեացիներին, բան Թորոսը» (Յովհաննես Կիսման «Համառոտ պատմություն», գիրք 6, մաս 11):

³⁹⁵² «Հայեայի տիրակալ Նուրեդինը (**Հայեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը - Մ.3.**), որը մինչ այդ հառաջը հանձնել էր իր եղբայր Միհրանին (**Մոսուլի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Մելի-է-Դին Դազիին - Մ.3.**), շատ գանձեր ուղարկեց և նրա հետ չորս ամսով հաշտություն կնքեց: Դրանից հետո Նուրեդինը զորքով ելավ երթուր վրա, պաշարեց հառաջը և երկամսյա մարտերից հետո գրավեց այն: Նա տիրեց նաև Ուռնային ու Ռաբբային և միացրեց դրանք իր տիրույթներին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

³⁹⁵³ «Նա (**Հայեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը - Մ.3.**) եկավ Ռապան գավառը, որը սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան հիժ-Արսլան իբն Մասուդի - Մ.3.**) էր պատկանում, և բռնի ուժով գրավեց: Նա գնաց նաև դեպի Մարաշ ու այն ևս առավ: Եսիրը՝ Զեթունի տերը, իմացավ բռնակալի ճեղք բերած հաղթանակի մասին և, վախենալով, որ իր բարաբը կգրավվի, անցավ սուլթանի կողմը, հնազանդություն հայտնեց և ներկայացավ նրան, երբ վերջինս Ռապանում էր գտնվում, որից հետո երկուսը միասին եկան Մարաշի ու Պիեսնիի վրա: Պիեսնիի բնակիչները, մնալով անօգնական, սարսափահար էին եղել և սուլթանը, խարխուլելով պարիսպը, Պիեսնին ևս գրավեց: Այս գավառների ավերման պատճառը սուլթանի՝ Երուսաղեմի թագավորին (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ի - Մ.3.**) երեխայի նման խաբելով բարեկամական դաշինք կնքելն էր» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Իմացավ այդ ամենի մասին Նուրեդինը (**Հայեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը - Մ.3.**) և գնաց ասպատակելու հիժ-Արսլանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան հիժ-Արսլան իբն Մասուդի - Մ.3.**) երկիրը՝ շտապ գրավելով Եփրատի կողմերը, ինչպես նաև

Բեհեստին, Ռաբանը, Մարաշը և այլն: Դրանից հետո, սակայն, նրանք հաշտվեցին սուլթանի հետ և նա հետ տվեց գրավածը» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Յետո նա (Ջալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Խյիճ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիճ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.Ֆ.) երկրի վրա և գրավեց Ռաբանը, Պարզմանը, Զեսունը, Բեհեստին ու Մարաշը՝ պատրաստվելով գրավել նաև Դոմուկյան: Մինչ այդ, սակայն, նա Դամասկոսից լուր ստացավ այն մասին, որ նրա ու ֆրանկների դաշինքի ժամանակը լրացել է և օրդենները ամայացնում են իր երկիրը, դրա համար էլ նա վերադարձավ Դամասկոս» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Նորադինը (Ջալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.), որ մեծ ուրախություն ապրեց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.) հեռանալու պատճառով, երբ ազատվեց իրեն պատած բոլոր վախերից, մտադրվեց ավելի մեծացնել իր պետության սահմանները, բանգի սեփական երկիր էր վերադարձել նաև Երուսաղեմի արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ը – Մ.Ֆ.), իսկ դա նոր հնարավորություններ էր առաջացնում, որին նա երկար էր սպասել: Եվ ահա Նորադինը անմիջապես հավաքեց իր իշխանության տակ գտնվող հեծյալներին և մտավ Իկոնիայի սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիճ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.Ֆ.) այն տարածքները, որոնք սահմանակից էին իրեն՝ գրավելով Մարաշը, ինչպես նաև երկու այլ քաղաքներ՝ Զեսուն ու Բեթեստեն: Այդ ժամանակ սուլթանը հեռու էր և չկարողացավ փրկել իր հպատակներին և հենց այդ հանգամանքն էր, որ դրդեց Նորդինին հարձակվել մի ավելի ուժեղ հակառակորդի վրա, բան ինքն էր» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 18, գլուխ 27):

«Այսպես (Ջալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.) պաշարեց նաև Պեհեստին...: Նույն տարի Նուրեդինը եկավ, սրի ուժով գրավեց Այնթապը՝ քարուքանդ անելով, ինչ որ գտավ այնտեղ: Նա չինայեց որևէ մեկին, գերիներ ու ավար վերցրեց և բերեց Ջալեայ» (Ամանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 440):

3954 «Շուտով Անտիոքի իշխան Ռեշուն (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեշալոյ Շառիոնացին – Մ.Ֆ.) իր հետախույզներից իմացավ, որ այն երկրում, որ մի ժամանակ պատկանում էր Եդեսիայի կոմսերին, իսկ այժմ գտնվում էր որևէ պաշտպանությունից, Մարաշի և Թերեփի միջատարածքում մեծ բանակի խոշոր ու մանր եղջերավոր անասուններ կան, ընդ որում այդ վայրի բնակչությունը սովոր չէ պատերազմի և լավ հնարավորություն կար հարուստ ավար ձեռք գցել: Չափից դուրս դյուրահավատությամբ ականջ կախելով այս հաղորդմանը՝ Ռեշուն անմիջապես շատ ասպետների հավաքեց և դրանց գլուխն անցած գնաց իր կործանմանն ընդառաջ: Հասնելով Նշված վայրը՝ նա իրոք տեսավ, որ հաշվարկը ճիշտ էր, բանգի այնտեղ գտավ անթիվ բանակի անասունների հոտեր, թեև դրանք բոլորը պատկանում էին քրիստոնյաներին, ընդ որում թուրքերը միայն ամրություններում էին և շատ քիչ էին՝ բավարարվելով միայն գյուղաբնակ քրիստոնյաներից հարկեր հավաքելով, քրիստոնյաներ, որոնք կազմված էին հայերից ու ասորիներից և զբաղված էին գյուղատնտեսական աշխատանքներով» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 18, գլուխ 28):

«Բանն այն է, որ Անտիոքի տեր Ռեշալոյը (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեշալոյ Շառիոնացին – Մ.Ֆ.) 125 հեծյալներով ու հետևակայիններով ներխուժել էր Ջալեայի շրջակայքը, որտեղ նրանք մեծ սխրագործություններ իրականացրին, մինչև որ չբռնվեցին» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 8):

«Մինևույն տարվա մեջ Անտիոքի իշխան Ռալմոնը (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեշալոյ Շառիոնացին – Մ.Ֆ.) և ժուլիսի որդի ժուլինը (Եդեսիայի կոմսության Նախինի ժուլին Կուրտունեացին – Մ.Ֆ.), որը տիրում էր Խարիմին, եկան ավարի մատնելու Ջալեայի գավառը: Նրանք կողոպտեցին ու հափշտակեցին, ինչ կամեցան, և ողջ-առողջ հետ դարձան: Ռալմոնը գնաց Անտիոք, իսկ ժուլինը, նստած մի գյուղում, վերոստում էր անում, սակայն վրա հասան թուրքական զորքերը, բռնեցին նրան այդ գյուղում և, բերելով Ջալեայ, շղթայակապ պահեցին իր հոր տեղում» (Ամանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 441):

3955 «Անտիոքի իշխանը (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեշալոյ Շառիոնացին – Մ.Ֆ.), բոլոր կողմերից հավաքելով ավարը և չհանդիպելով ոչ մի դիմադրության, ավարով ծանրաբեռնված և հարստացած սկսեց հետ դառնալ, երբ Մեջեդինը, որը Նորադինի (Ջալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինի – Մ.Ֆ.) կողմից Նշանակվել էր Ջալեայի կառավարիչ և հանդիսանում էր նրա հավատարիմ ծառան ու բարեկամը, իմացավ այդ մասին: Եվ ահա Մեջեդինը հավաքեց իր ամենահզոր և քաջարի հեծյալներին, որպեսզի հենց երթի ժամանակ հարձակվի քրիստոնյաների վրա և կամ խլի նրանց ավարը, կամ էլ գոնե հետ շարտի նրանց: Ամեն ինչ հենց այդպես էլ եղավ, ինչպես Նախատեսել էր այդ իմաստուն Մեջեդինը, բանգի նրա հետախույզներն անմիջապես էլ հայտնեցին, թե որտեղ է ծավալվում գարկել Անտիոքի իշխանը՝ հետևելով իսկված ավարը: Այս մասին իմացավ նաև Ռեշուն, որից հետո, հավաքելով իր մարդկանց, նրանք սկսեցին բնարկել այն հարցը, թե ինչպե՞ս է ճիշտ վարվել՝ թողնել ավարն ու հեռանալ, թե՛ մնալ՝ փորձելով պահել ավարը և հետ շարտել թշնամուն: Ի վերջո, քրիստոնյաները ընտրեցին երկրորդ տարբերակը: Երբ օրը բացվեց, հակառակորդ բանակներն իրար եկան և սկիզբ առավ մարտը, ընդ որում թշնամիները, գործի դնելով սրեր ու աղեղներ, կռվում էին մեծ ուժով: Սկզբում դեռևս հնարավորություն կար դիմադրություն ցույց տալ, բայց հետո, ցնցված իրենց պատած սարսափից, քրիստոնյաները, թողնելով ավարը, թիկունք դարձրին ու նենգվեցին փախուստի, իսկ Անտիոքի իշխանն էլ, որպես պատիժ ու քափույթ այն մեղքերի համար, որ ուներ, գերվեց և շղթայակապ ու խայտառակ կերպով Ջալեայ տարվեց, որտեղ իր հետ գերի ընկած այլ մարդկանց հետ միասին հառնեց անհավատների առաջ: Այս դեպքը տեղի ունեցավ Բալդուինի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ի – Մ.Ֆ.) թագավորության 18-րդ տարվա նոյեմբեր ամսին՝ Զեսունի ու Մարաշի միջև տարածվող մի վայրում, որ կոչվում էր Զոմմի» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 18, գլուխ 28):

«Անտիոքի տերը, որ պրինց Է կոչվում, անունը՝ սիր Ռեշալոյ (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեշալոյ Շառիոնացին – Մ.Ֆ.), աշնան ժամանակ եկավ Տյուրք գավառը՝ կաթողիկոսի բերդը, որ Ծովք էր կոչվում, և ասպատակ սփռեց շրջակա երկրում: Նա ավարառեց և գերեվարեց այդ սահմաններում հանդիպած թուրքմեններին: Նա ուներ 1.000 զինվոր, հեծյալ, գունակին հետևող և հետևակ: Իսկ Մեմուդի՝ Նուրեդինի (Ջալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինի – Մ.Ֆ.) երկրորդ մարդը, նախօրոք 10.000 խոզի էր հավաքել և դարան լարել: Անդրաժեշտ պատրաստությունը տեսած՝ նրանք հարձակվեցին ֆրանկների վրա, բոլորին գերեցին և կոտորեցին, իսկ Անտիոքի տեր պրինցին ու 30 ձիավորի էլ ձերբակալեցին: Այդ օրը 400 խոզի սպանվեց» (Գրիգոր Երեց «ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Անտիոքի տեր պրինց Ռեշալոյը (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեշալոյ Շառիոնացին – Մ.Ֆ.) վերցրեց 1.000 հեծյալների և հետևակայինների ու շարժվեց դեպի Թիֆլիս շրջան, որտեղ Ծովք ամրոցի իր նստավայրում գտնվում էր Չայոց պատրիարքը: Նա գերեվարեց ու թալանեց թուրքմեն բնակիչներին և այդ ժամանակ նրա դեմ ելավ Ալշմասինը՝ Արևանդանի տերը, որը Նուր-է-Դինից (Ջալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինից – Մ.Ֆ.) հետո երկրորդն էր: Նա մինչ այդ հավաքել էր 10.000 ռազմիկների և ահա այժմ, դարան դնելով, տեղ հասնելուն պես բոլորին ոչնչացրեց ու 30 հեծյալների հետ միասին բռնեց նաև պրինցին՝ մեծապես տանջելով նրան հասցնելով Ջալեայ» (Սմբատ Սպարապետ «ժամանակագրություն»):

«Որոշ ժամանակ անց, նույն տարվա մեջ, Անտիոքի իշխան Ռեշալոյը (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեշալոյ Շառիոնացին – Մ.Ֆ.) դուրս եկավ ասպատակելու Ջալեայի շրջակայքը: Երբ նա ավար առած հետ էր դառնում, թուրքական զորքերը Սև գետի մոտ վրա հասան և կոտորեցին նրա բանակը, ապա, բռնելով նրան, տարան ու շղթայեցին» (Ամանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 441):

«Այդ ժամանակ Անտիոքի տեր Ռեշալոյը (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեշալոյ Շառիոնացին – Մ.Ֆ.) գերվեց Նուրեդինի (Ջալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինի – Մ.Ֆ.) զորքերի կողմից...: Թուրքերը, սակայն, բանի որ բանակապես շատ էին գերազանցում, դարան դրեցին և բռնեցին նրանց, այնպես որ ոչ-ոք չկարողացավ փրկվել: Եվ ահա բոլոր գերիներին տարան Նուրեդինի մոտ՝ Ջալեայ» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 8):

«Այդ տարի Պրինցը (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեշալոյ Շառիոնացին – Մ.Ֆ.) բռնվեց և փակվեց Ջալեայում» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ֆրանկները հարձակում գործեցին Այնթապի շրջանի վրա ու գերեվարեցին թուրքմեններին՝ տանելով նրանց ոչխարները: Դրանից հետո նրանք ուղղություն բռնեցին դեպի Անտիոք, սակայն ելավ նրանց դեմ Մաշ-է-Դինն ու հանդիպեց նրանց այ-ձումում: Նա ջարդեց նրանց, սպանեց նրանց մեծ բանակություն և իր շրջապատի հետ միասին գերի վերցրեց երկրորդ Ալֆոնսին (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեշալոյ Շառիոնացին – Մ.Ֆ.): Նրանց հետ միասին նա վերադարձավ Ջալեայ Յիջրի 556 թվականի 2ուկտեմբեր ամսի օրգին» (Թեմալ-է-Դին «Ջալեայի պատմության հատընտիր»):

3956 «Նա (Ջալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը – Մ.Ֆ.) վախենում էր նաև Երուսաղեմի թագավորից (Երուսաղեմի թագավորության արքա Բալդուին III-ից – Մ.Ֆ.), բանգի այդ օրերին նա անձամբ էր Անտիոք եկել, որտեղ ժամանել էր նաև Ռուբենի որդի Թորոսը և այլ Ռուս զորք» (Գրիգոր Երեց «ժամանակագրություն»):

«Ռեշալոյի (Անտիոքի դքսության դուքս Ռեշալոյ Շառիոնացին – Մ.Ֆ.) գերվելուց հետո Թորոսը զորքով մտավ Անտիոք ու պրինց կարգեց նրա որդի Բոհեմունդին (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացին (1161-1201) – Մ.Ֆ.), ոչ, սակայն, վերջինիս մոր կամքին համաձայն» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Դրանից հետո բնակչությունը ելավ Պրինցի (Անտիոքի դքսության դուքս Ռենյադի Շատինազուն – Մ.Ֆ.) որդու (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհենունդ Պուաստիեացու – Մ.Ֆ.) դեմ, բանի որ նրանք չէին ցանկանում, որ նա իշխի: Այդ ժամանակ սա, զայրացած այդ բանից, իմաց տվեց իրեն որդեգրած հունաց արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին – Մ.Ֆ.), որ սա գա և Անտիոքն իրեն տա: Եվ ահա պատրիարքն ու անտիոքեցիները ևս գործեցին ու Կիլիկիայից կանչեցին Թորոսին, որը եկավ Անտիոք, մտավ բաղաթի, հասավ թագուհու մոտ և ամեն ինչ կարգավորեց՝ հաստատելով նրա որդուն իշխանության ղեկին» (Բար-Շեքետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁹⁵⁷ «Նրանք գնացին Անտիոք և նույն ձևի վնասարարություն ծովում ու ցամաքում սկսեցին գործել Պարթևի մոտակայքում: Իմացավ այդ մասին պրինցը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհենունդ Պուաստիեացու – Մ.Ֆ.) և հալածեց նրանց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25): «Զրիստոսի 1151 թվականին Սալիդի տեր Ժիլարդենը, որը գաղտնի կոտորում էր քրիստոնյաներին, բռնվեց ու չարը գլխատվեց» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

³⁹⁵⁸ «Այդ տարի վրացիների և Կարնո բաղաթի տեր ալ-Մելիբ-Սալուդիս իբն Ալիի (Սալուդիյանների էմիրության էմիր Սալուդիսի – Մ.Ֆ.) միջև կռիվ ու պատերազմ տեղի ունեցավ, որի մեջ Սալուդիսը և իր զորքը պարտվեցին, իսկ ինքը գերի ընկավ: Նրա Շահ Բանուար քոռոց հետ ամուսնացել էր խլաթի տեր Շահ Արման իբն Սուբման իբն Իբրահիմ իբն Սուբմանը (Շահարունների էմիրության էմիր Սուբման իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.): Սա մի անկարգությամբ նվեր ուղարկեց վրաց թագավորին (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ին – Մ.Ֆ.), խնդրելով նրանից ազատել իր եղբորը: Թագավորը ազատ արձակեց և սա վերադարձավ իր երկիրը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակադար պատմություն»):

«Նա (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) գերեց Սալուդիսին (Սալուդիյանների էմիրության էմիր Սալուդիսին – Մ.Ֆ.) և ոչնչացրեց նրա զորքը՝ ստիպելով նրան անթիվ գանձեր ու հարստություններ բերել: Եվ ահա նրա թագավորությունը լիովին լցվեց դրանցով և զորքը լիովին պարգևատրվեց» («Զաթլի-Ցիտվերթա», Անանուն «Դեմետրի, Գեորգի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Նույն այդ տարիում Կրաց Գեորգի արքան (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) հաղթեց Սալուդիս էմիրին (Սալուդիյանների էմիրության էմիր Սալուդիսին – Մ.Ֆ.), որը նստում էր Կարին բաղաթում, գերեց նրան և փրկագնով ազատեց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

³⁹⁵⁹ «Այդ տարի Անա բաղաթում կրոնավորներն ապստամբեցին նրա տիրոջ էմիր Ֆադլուն իբն Մինաջիի (Շադդադյանների էմիրության էմիր Փատուլունի – Մ.Ֆ.) դեմ, որը պարտվեց ու գնաց Սուրմարիի մոտ գտնվող Զարան կոչված ամրոցը: Զահաններն Անան հանձնեցին Աբխազաց թագավոր Զարբարին (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ին – Մ.Ֆ.): Նրա զորքը եկավ, տիրեց, մեծ հարստություն կողոպտեց և գերեվարեց Շադդադի ու Ֆադլունի (Շադդադյանների էմիրության էմիրներ Շադդադի և Փատուլունի – Մ.Ֆ.) ողջ տունը: Ջուսադա Ա ամուսն Աբխազաց թագավորը այնտեղ կառավարիչ նշանակեց իր Յաջիբ Սադունին և վերադարձավ Թաֆլիս» (Իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիկի «Մայիփարկիսի պատմություն»):

«Այդ տարի Անա բաղաթում կրոնավորներն ապստամբեցին նրա տիրոջ էմիր Ֆադլուն իբն Մինաջիի (Շադդադյանների էմիրության էմիր Փատուլունի – Մ.Ֆ.) դեմ, որը պարտվեց ու գնաց Սուրմարիի մոտ գտնվող Զարան կոչված ամրոցը: Զահաններն Անան հանձնեցին Աբխազաց թագավոր Զարբարին (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ին – Մ.Ֆ.): Նրա զորքը եկավ, տիրեց, մեծ հարստություն կողոպտեց և գերեվարեց Շադդադի ու Ֆադլունի (Շադդադյանների էմիրության էմիրներ Շադդադի և Փատուլունի – Մ.Ֆ.) ողջ տունը: Ջուսադա Ա ամուսն Աբխազաց թագավորը այնտեղ կառավարիչ նշանակեց իր Յաջիբ Սադունին և վերադարձավ Թաֆլիս» (Մյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

«Յայոց 610 թվականին վրաց թագավոր Գորգեն՝ Դավթի (Զաթլիի թագավորության արքա Դավթ I Շինարարի – Մ.Ֆ.) որդի Դեմետրի (Զաթլիի թագավորության արքա Դեմետրե I-ի – Մ.Ֆ.) որդին, ամառ ժամանակ՝ երկուշաբթի օրը, եկավ թագավորանիստ Անի մեծ բաղաթի վրա, գիշերեց, իսկ հաջորդ առափույտյան գրոհով վերցրեց այն, կոտորեց 1.000 հոգի՝ քրիստոնյա և այլազգի: 2.000 հոգուց բաղկացած ընտիր կայազոր հաստատելով՝ ինքը փայլուն հաղթանակ տարած վերադարձավ իր տիրապետությունը» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 610 թվականին Կրաց արքա Գեորգին (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Անի բաղաթի վրա և, մեկ օրում հայերից ու թուրքերից կոտորելով 1.000 հոգի ու գրավելով բաղաթը, այնտեղ 2.000 հոգանոց մի կայազոր թողեց և գնաց իր երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ թե ինչպես գրավեց Անին այլազգիներից, այժմ կգրենք բարերար Աստծո շնորհիվ: Չորացավ վրաց թագավոր Դեմետրի (Զաթլիի թագավորության արքա Դեմետրե I-ի – Մ.Ֆ.) որդի Դավթի (Զաթլիի թագավորության արքա Դավթ II-ի – Մ.Ֆ.) որդին (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը, որը, սակայն, Դավթ II-ի եղբայրն էր – Մ.Ֆ.) և Յայոց 610 թվականի ամռան օրերին եկավ թագավորաբնակ Անի բաղաթի վրա: Նաև աստվածաբնակ եմ ասում և չեմ ամաչում: Եվ մի օր պաշարելով բաղաթը, մյուս օրը գրավեց բոլորությամբ՝ այնտեղ կոտորելով 1.000 մարդ՝ քրիստոնյա և այլազգի, 2.000 մարդ պահապաններ դրեց և դարձավ իր տունն ու թագավորությունը» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», Յավելված):

³⁹⁶⁰ «Յայոց 609 թվականի հոկտեմբեր ամսին Միրան անունով մի էմիր՝ իբն Սուբման և իբն Աբրեհիմի կոչվող, որ բազում բաղաթների և գավառների՝ խլաթի, Արծեշի, Մուշի, Տոդատափի ու Մանազկերտի տերն էր (Շահարունների էմիրության էմիր Սուբման իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.), բազմաթիվ զորքերով Կրաստան ուղարկեց իր աներոջը, որի անունը Ատրատին էր: Կրաց թագավոր Գորգիի (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.) զորքն իր հերթին ուզում էր գնալ և ասպատակել թուրքերի երկիրը: Մրանը միմյանց հանդիպեցին Օխթիս կոչվող գավառում և կատաղի մարտ տվեցին: Հաղթեցին վրացիները, նրանց փախուստի մատնեցին, շատերին կոտորեցին և թուրք մեծամեծներից 300 հոգի գերեցին, թեև թուրքերն էլ նետով խոցեցին նրա հեծելազորի հրամանատարի ձեռքը, երբ նա ձիուց ցած իջավ: Թուրք զորքից հետ էին մնացել Մրվանի որդիները, ովքեր Կրաստանից էին և թուրքերի մոտ էին եկել վրաց ուրաջող Կասակի հետևից: Նրանք թուրքական զորքի առաջնորդները դարձան և, անակնկալ կերպով հանդիպելով ձիուց ցած իջած վրաց հեծելազորի հրամանատարին, երբ իր զինվորները նրա վերքին ղեղ էին դնում, նրան ձեռքակալեցին և տարան Շահի Արմեն կոչվող էմիրի մոտ: Սա միակ գերված վրացին էր, վրաց այն հրամանատարը, որին Կաղ էին անվանում» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Երբ Գեորգին (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) կայուն թագավորեց, նա շատ բաջազորություններ կատարեց, մարտերով շատ երկրներ նվաճեց ու ավերեց: Նա գրավեց նաև Անի բաղաթը, ընդ որում ինչպես այդ, այնպես էլ մյուս անգամ դա եղավ բաղաթի Բարսեղ եպիսկոպոսի ու նրա եղբայրների՝ Մազախտոս Դասանի որդիների կողմից» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

«Յայոց 610 թվականի հունիս ամսին վրաց թագավոր Գեորգին (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Անին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յայոց 610 թվականին Գեորգի արքան (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Անին» (Յովհաննես Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի խլաթի, Մուշի, Տոդատափի և Մանազկերտի, Մուշի, Տոդատափի ու Մանազկերտի տիրակալ Միրան իբն Պրեյմանը (Շահարունների էմիրության էմիր Սուբման իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.) իր որդուն մեծ բանակով ուղարկեց Կրաստան՝ Կրաց Գեորգի արքայի (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.) դեմ պատերազմելու համար: Սա զորքի գլխավորությամբ նրան խլաթից ուղարկեց Ուղթի, որտեղ էլ հենց տեղի ունեցավ ճակատամարտը: Հաղթանակը մնաց վրացիներին, որոնք թշնամիներին փախուստի մատնեցին: Թուրքերից կոտորվեց 10.000 հոգի, գերվեցին նաև նրանց 300 հրամանատարները: Մարտում զոհվեց Կրաց սպարապետը, սակայն այլև ցնծությամբ հետ դարձան» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Գեորգիի (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.) տիրապետության օրոք թագավորությունը շատ ընդարձակվեց: Հենց ինքն անձամբ բազում պատերազմներում ղեկավարեց զորքերին: Նա իր բաջարի Իվանե սպասալարի միջոցով սարսափեցրեց պարսիկներին, արաբներին ու թուրքերին: Այս նույն Գեորգին Յայոց 610 թվականին մահմետականներից վերցրեց Անին ու Շիրակի ամբողջ գավառը և հանձնեց Կրաստանի ամիրսպասալար մեծ Իվանեին՝ Սմբատ Օրբելյանի որդուն: Դրանք դարձան նրա սեփական տիրույթը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Յայոց 610 թվականին Կրաց Գեորգիի թագավորը (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) Անին խլում է Փատուլուն Էմիրից (Շադդադյանների էմիրության էմիր Փատուլունից – Մ.Ֆ.), որը փոխարինել էր Շատատ անունով իր եղբորը (Շադդադյանների էմիրության էմիր Շադդադին – Մ.Ֆ.):» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 74):

«Զորիկյունի 380 թվականին նա (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) վերցրեց Անիսին, որը գտնվում էր թուրքերի ձեռքում» («Զաթլի-Ցիտվերթա», Անանուն «Դեմետրի, Գեորգի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Անպ Գեորգի թագավորը (Զաթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) կանեցավ զորք ժողովել և արշավել մեծ բաղաթ Անիի վրա, որը մի ժամանակ հունաց թագավորի տունն ու աթոռանիստն էր և ուր մինչ այսօր հազար ու մի եկեղեցի կա: Այն, հույներից ժամանակի ընթացքում անցնելով, այդ ժամանակ ոմն մեծագահ Շադդադյանների կողմից նշանակված վարիչների ձեռքում էր: Նրանք զգուշանում էր հույներից, բայց ահա հիմա, սրանց վրա հանկարծակի հարձակվելով, Գեորգի թագավորը նրեք օրվա ընթացքում բազում պատերազմներ մղեց և հեծելազորային

հարձակումներ իրականացրեց, մինչև որ խոսքով ու գործով ի վերջո կայծակի ճայթյունի նման չջարդեց Շարդադյանների համառությունը: Նրանք կայծակի արագությամբ փախուստի դիմեցին և Գեորգի թագավորը, համաձայն իր կամքի, ձեռքը գցեց բաղաբը: Զաղաբը նրան դուր եկավ ու դրա համար էլ, մտադիր չլինելով այն հետ վերադարձնել, նա այնտեղ թողեց Իվանե Օրբելյան մանդատուրուխուցեսին և ամիրսպասալարին՝ նրան օգնական տալով Սարգիս Երկանսարագուկին և տարբեր մարզերի մեծ ազնաւորներին, որից հետո ինքը վերադարձավ իր խաղերին, զվարճանքներին ու որսին» («Զարթիւս-Յիւովբեա», Անանուն «Թագակիրների պատմությունն ու զովասանքը», գլուխ 3):

«Ողջամտությունը, արիությունը, բարությունն ու արդարամտությունը զարդարում էին Իբերիայի գահը Գեորգիի (Զարթիւի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ: Նա տիրեց բոլոր այն երկրներին, որոնք ձգվում էին Սև և Կասպից ծովերի միջև, Անի քաղաքն ու Երևանը նրա իշխանության տակ էին, իսկ հայերն էլ կազմում էին նրա հպատակների մի մասը» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 97):

«Այդ տարի Շարան ամսին վրացիները հավաքվեցին իրենց թագավորի (Զարթիւի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.) շուրջ ու շարժվեցին դեպի Արման երկրում գտնվող Անի քաղաքը, գրավեցին այն ու շատերին կոտորեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

³⁹⁶¹ «Այս հանգամանքը վրդովմունք առաջացրեց գոռոզ հագարացիների ու իսմայելացիների մեջ և ահա Շահիարմենը (Շահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.), որն իրեն սուլթան էր կոչում, օգնության կանչեց ողջ Ասորիքը, Միջագետքն ու Դիարբեքիդը՝ Գարսիանի թուրքերով հանդերձ, ինչպես նաև իբն Արտուխին (Մարդիկի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Նաջմ-Էդ-Դինին (1152-1179) – Մ.Ֆ.), որը պապի կողմից մեծատոնիկի Արտուխից էր սերում և, լինելով մարտում փառասանված մի զորավար, ժամանակի փախուստի էր մատնել հայտնի Իվանե Աբուլեթսիձեին: Նա կանչեց Պարսից բազում տերերով և փաղիշահներով հանդերձ նաև Սալդուխ Սեջուկյանին (Սալդուխյանների Եմիրության Եմիր Սալդուխը – Մ.Ֆ.) և նրանք բոլորը, գազանների նման ատամները կրծնացնելով, մեծ ու անհամար զորքով եկան, մոտեցան ու պաշարեցին Անին: Փայլեցնելով գնեթերը և կանգնեցնելով ձիերը հետևի ուղեղի վրա՝ Շահիարմենն ամեն օր մարտ էր սկսում քաղաքի դարպասների մոտ: Գեորգի արքայից-արքան (Զարթիւի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.), այդ ուժեղ այրն ու քաջարի և իր հավասարը չունեցող մարտիկը, գունդ-գունդ կանչեց զորքերը, ու միավորեց դրանք՝ հեծյալ և հետևակ: Ուշադրություն չդարձնելով հյուսիսից ու արևելքից հավաքված իր հակառակորդների անկախ առավելության վրա՝ նա, ինչպես ասում են. «Մի իսկական հերոսի նման, որը ծանապարհ է ելնում, պատրաստվեց, շտապեց և գերակշռեց»: Նա ուշադրություն չդարձրեց իր զորքի փոքրաքանակության վրա և չսկսեց սպասել իր անվանի դյուցազուններին Լիխյան լեռների ոչ այս ու ոչ էլ այն կողմից: Դուրսը դրած ամենանախատակ Գեորգիի պալատ, ինչպես ասում է Ալեքսանդր Մակեդոնացու (Հունամակեդոնական տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծի – Մ.Ֆ.) պատմությունը, նա, օգնության կանչելով երկնքում տիրող ուժերին, չէր հաշվում իրեն շրջապատող թշնամիներին: Զաթեկվելով թշնամական սրերի փայլից և անցնելով լեռները՝ նա լեռներով անցավ դեպի Շիրակ՝ Իվանե դարապետի և Սմբատ-Սիմեոնի ուղեկցությամբ: Հաշվի առնելով իրենց զորքի փոքրաքանակությունը՝ վերջինս խորհուրդ էր տալիս չմոտենալ թշնամիներին, սակայն արիական հսկաների հսկան իրոք կրում էր առաջնասահմանական Գեորգիի պալատը, քանզի, թեթև առ հաղթել էր միայն վիշապին, ապա այս անհաղթ ռազմիկը՝ նրա անվանակարգը, ոչ միայն ուժով, այլև խելքով խոցեց բազմաթիվ զաթերի ու սատանաների: Տեսնելով սարակինսների զորքը՝ Գեորգին, աղոթքն ուղղելով երկինք, ուղղվեց նրանց դեմ: Նա ինքը գնեթի դիմեց, իսկ Իվանեին էլ հանձնեց փրկարար խաչն ու հանձնարարեց այն առջևից տանել: Այրվելով սրտով ու ոգևորելով միմյանց՝ նրանք, հեծած ձիերը, կարծես ծնված էին կյանքի համար, բայց չէին խնայում իրենց նաև մահվան պարագայում: Արքան, հեծած ձին, խոսքովյան ծայնով գոչեց և կոչով դիմեց ռազմիկների սրտերին, որոնք կատաղել էին գազանների նման...: Անելով աղոթքի վերջին խոսքերը՝ նա իր մոտ կանչեց ամիրսպասալար Լիպարիտ Սումբաթսիձեին, Բեթա Սուրամեցուն և Կիրիկ Վրուլեթսիձեին: Ռազմական ուժերի ղեկավարը ժպիտով ու ծիծաղով կատակում էր. «Ասպետներ, մեր միջից ամենապալով նա կլինի, ով ակնթարթորեն կհարվածի դրոշակակրին, որպեսզի խոցի Նավայի զորքին Ամոնում, գործ, որը եկել է Կիդարկյան լեռներից»: Գովերգվելով նման խոսքերով և հույսը դրած սատոն վրա՝ նա պատվեց ինչպես առանձին գևերով, այնպես էլ ողջ զորքով՝ Փերիդուկի նման կարծես սրելով իր նրանք՝ բազմաթիվ անգամ փոխելով ցուլատները: Նա հարվածում էր, կոտորում և խոցում, ընդ որում նրա հսկաները օժանդակում էին նրան: Նրանք խրախուսական ժողովրդի նման տեսնում էին, որ արեգակը կանգ է առել, ինչպես եղել է Հիսուս Նավինի (Իրեաների առաջնորդ Հիսուս Նավինի – Մ.Ֆ.) ժամանակ, և ահա վերջինիս նման նրանք ևս չէին կասեցնում իրենց մարտակառքերի ընթացքը ու հետապնդում էին այնքան ժամանակ, մինչև արեգակը դեպի մայրամուտ թեքվեց: Միայն այդ ժամանակ նրանք հետ դարձան: Նրանք գտան շատ խոցված ու տապալված տիրակալների ու մեծատոնիկի անձանց, ազնաւորների, դյուցազուն ասպետների, անթիվ բանակի զորաներ և արքայական հանգստարաններ, թանկարժեք քարերի մեծ առանաւություն՝ մարգարիտներ, ոսկու ձուլակտորներ ու առարկաներ, մեծաթիվ ուղտեր, ձիեր, ջորիներ, ամեն տեսակի հարստություններ ողջ այս աշխարհից, մի խոսքով՝ ավար, որը հնարավոր չէր հաշվել: Օգնություն ցույց տալով կենդանի մնացածների հսկայական բանակությանը՝ նա հոգաց նաև 4 գոհվածների մասին, սակայն միաժամանակ նաև հրաման եկավ հոգալ նաև հազար-հազարավոր նույն վիճակում գտնվողների մասին, որոնց սկսեցին փոսերի մոտ հավաքել, ինչպես գազանների...: Երեք օր քաղաքի դարպասների մոտ մալույց հետո, անելով անհորատեշտ կարգադրությունները քաղաքի վերաբերյալ և այնտեղ նշանակելով Եմիրի՝ նա հանեց իր զորքը ու, գնեթի և գանձարանի հետ միասին վերցնելով նաև տիրակալների, մեծատոնիկիների, ազնվականներին ու ստրուկներին՝ լուր ուղարկեց փրկիստիկաներին և պատրիարքին, որն աղոթքներով օժանդակում էր նրան» («Զարթիւս-Յիւովբեա», Անանուն «Թագակիրների պատմությունն ու զովասանքը», գլուխ 4):

«Նա (Զարթիւի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) ընդհանրապես չէր վախենում Գանձակի (Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկից – Մ.Ֆ.) ու Խլաթի (Շահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմից – Մ.Ֆ.) սուլթաններից, իսկ Ասորիքի ու Միջագետքի սուլթաններին, ինչպես նաև Սալդուխին (Սալդուխյանների Եմիրության Եմիր Սալդուխին – Մ.Ֆ.) և իբն Արտուխին (Մարդիկի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Նաջմ-Էդ-Դինին – Մ.Ֆ.) էլ նա փախուստի մատնեց, վրա հասավ ու ոչնչացրեց» («Զարթիւս-Յիւովբեա», Անանուն «Դեմետրիքի, Գեորգիի, Թամարի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Ապա նա (Զարթիւի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) արշավեց դեպի Անիի դուռը, բանի որ այն Շարդադյանների օրոք անջատվել էր Վրաստանից, մոտեցավ նրան և քաղաքը Շարդադյանների հետ միասին իր ձեռքը գցեց: Նա կարգի հրավիրեց տեղացիներին և նշանակեց այնտեղ Իվանե Օրբելուն, իսկ ինքը որսի գնաց» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիւի պատմությունը»):

«Շարիերը (Շահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.), որը տիրում էր Պարսկաստանին, իր ագահության մագիկներն ուղղեց դեպի իբերական սահմաններ և նրա զորավար Ալգուսը մեծաքանակ զորքի գլուխն անցած մտավ Հայաստան՝ տիրելով Անի քաղաքին: Գեորգի արքան (Զարթիւի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) ելավ իր հպատակներին պաշտպանելու համար, հաղթեց Ալգուսին և ազատեց Անի քաղաքը արյունարբու այդ թշնամիների բռնություններից» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 97):

«Խլաթի տերը, որին Շահի Արմեն են անվանում (Շահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.), հավաքելով 80.000 զինվոր, եկավ և պաշարեց Անի քաղաքը: Վրաց թագավորը (Զարթիւի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.), լսելով այդ մասին, ելավ նրանց դեմ և կոտորեց ու փախուստի մատնեց: Այդ օրը նա սպանեց 7.000 հոգի և գերի վերցրեց 2.500 հոգու, այդ թվում 150 հոգի նրանց երևելիներից ու մեծամեծ Եմիրներից: Նա ավար վերցրեց անթիվ-անհամար բանակությանը ձի և ջորի, վրան, զրահ ու այլ գնեթեր՝ այնքան շատ, որ ընտիր զրահը վաճառում էին երկու գանգով: Նա բռնեց, տարավ նաև բազմաթիվ ոչխարներ: Անի քաղաքը ողողվել էր ամեն տեսակի բարիքներով, նրա բնակիչները ձեռք բերեցին արկածախաղի, բան կորցրել էին բաղաբը փացիների կողմից գրավվելու ժամանակ: Դրանցից դեռ շատ օրեր անց էլ Անիի բնակիչները գնում էին ճակատամարտի վայրը, խոտերի մեջ գտնում բազմաթիվ գրահներ ու բերում: Թագավորը Անի քաղաքին արեց հետևյալ լավությունը՝ քաղաքը գրավելուց հետո նա 40.000 դահեկան տվեց և հեծելազորից գնեց Անիում գերվածներին՝ քրիստոնյա թե այլազգի: Երբ Անին գրավվեց, դա տեղի ունեցած սուրբ Գրիգորի պատեթին՝ ամանա աղուհացից պատեթի մեջտեղում, իսկ Միրան Եմիրին, որ Շահի Արմենն էր, ջարդվեցին օգոստոս ամսին» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Խլաթի տեր շահի Արմենը (Շահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.), երբ լսեց, 80.000 հեծյալով եկավ ու պաշարեց Անին: Վրաց Գորգունե թագավորին (Զարթիւի թագավորության արքա Գեորգի III-ին – Մ.Ֆ.) լուր տվեցին, նա եկավ նրանց վրա և կոտորեց նրանց, իսկ մնացածներին փախստական արավ: Նրանցից մեռավ 70.000 մարդ, նրանց գլխավորներից առան 2.700 գերիներ, ձիեր, ջորիներ, գնեթ ու զրահ, սապար և աղեղ, անհամար ոսկի, արծաթ, նաև ոչխարներ ու պախլաններ: Եվ Անի քաղաքը լիովին լցվեց ավարով, այն, որ նա սկսեցով կորցրել էր Վրաց և այլոց հարձակումներից, այժմ լցվեց հարստությամբ: Իրոք, մարդիկ օրեր շարունակ քաղաքից դուրս էին ելնում և, շրջելով դաշտով, գտնում էին գրահներ, թերե, այլ իրեր ու հագուրդ էին առնում: Եվ թագավորը 40.000 ոսկի տվեց Անիի քաղաքացիներին, որոնք պարսիկներից ազատեցին գերյալներին» (Մխիթար Ամեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», Հավելված):

«Յայտց 610 թվականի օգոստոս ամսին կոտորվեցին Հահարմենները, որոնք 80.000 հոգուց կորցրին 70.000 հոգի, դրան ականատես եղանք մենք, ընդ որում արևացից գատ 30.000 հոգի գերվեցին: Սպանվածների դիակները ծածկեցին մեր անդատանները» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Եվս մեկ անգամ թուրքերը ժողովվեցին անթիվ բազմությանը և եկան Գեորգիի (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի III-ին – Մ.Ֆ.) վրա, սակայն նա կոտորեց նրանց զորքից հազարների ու բյուրերի» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Խլաթի տեր Հահարմենը (Հահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ – Մ.Ֆ.) հավաքեց 80.000 հոգի, եկավ ու պաշարեց Անի: Գեորգի արքան (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով այդ մասին, զայրացավ, հարձակվեց նրանց վրա, բոլորին կոտորեց և գերեց նրանց 6.000 իշխանների: Փախուստով փրկվեցին 10.000 հոգի, իսկ Գեորգին էլ, իր երկիրը լցնելով ավարով, ցնծությամբ հետ դարձավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Յայտց 610 թվականին թագավորեց մեծ Գորգին (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) և ուժգին պատերազմով ջարդեց Հահ Արմենին (Հահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ – Մ.Ֆ.)» (Անանուս «Թագաւորների դուրս գալը»):

«Եվ 50 օր անց Հահի Արմենը (Հահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով գալիս է սվանների կողմից պատժված ու վնասված թաղաքի վրա: Այդ բանը լսելով՝ Գեորգին (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) այնտեղից վերադառնում և սրի է բաշտում նրանց, որոնց բանակը ոչ-ոք չէր կարող իմանալ, բայց ձերբակալվածները 20.000 էին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 74):

«Այս Իվանեն մի անգամ Անիի դարպասների մոտ ջարդեց Հահի Արմենին (Հահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ – Մ.Ֆ.), որը 40.000 հոգանոց զորքով եկել էր թաղաքի վրա: Իրոք, թեև Գեորգի թագավորն օգնության էր եկել ու ներկա էր, բայց մարտը վարողը Իվանեն էր» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Յայտց 610 թվականին Գեորգին (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) Անի թաղաքի դիմաց հաղթեց խլաթի տեր Հահարմենին (Հահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ – Մ.Ֆ.)» (Հովհաննես Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Յայտց 610 թվականին թագավորեց մեծ Գորգին (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) և ուժգին պատերազմով ջարդեց Հահ Արմենին (Հահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ – Մ.Ֆ.)» (Առաքել Դավիթբեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Իսկ Նույն տարվա Ռեջեր ամսում հավաքվեցին բոլոր զորքերը՝ շահ-Արմանը (Հահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ – Մ.Ֆ.), Իգ-Էդ-Դին Սալուրիւը (Սալուրիւյանների Եմիրության Եմիր Սալուրիւ – Մ.Ֆ.), Արզնի տեր Ֆախր-Էդ-Դին Դաուլատ շահը (Արզնի Եմիրության Եմիր Ֆախր-Էդ-Դինը (1148-1180) – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Կարսի տերն ու Սուրմարոյի տերը (Սուրմարոյի Եմիրության Իմամադին Եմիր Իբրահիմը (1160 – մոտ 1190) – Մ.Ֆ.), որոնք բոլորը միասին դիմեցին դեպի Արաս գետը: Նրանց միանալու համար դուրս եկավ նաև Եմիր Նաջմ-Էդ-Դին Ալփի իբն Տիմուրտաշը (Մարոնիի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Նաջմ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.): Այդ տարվա Շաբան ամսում նրանք իջան Անիի մոտ և պաշարեցին այն: Նրանց դեմ դուրս եկավ Աբխազաց թագավոր Զարբուլը (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի III-ին – Մ.Ֆ.) և Անայի դարպասի մոտ ջարդեց նրանց: Երբ զորքն ու թագավորը հասան, Սալուրիւ Եմիրը նահանջեց և անջատվեց մահմեդականներից, բանգի ինչպես հիշել ենք, երբ Աբխազաց թագավոր Դիմիթրիոն (Զարթովի թագավորության արքա Դեմետրե I-ը – Մ.Ֆ.) նրան գերել ու ազատ էր արձակել, որից հետո երդվեցրել էր, որ, բանի կենդանի էր, նրա կամ նրա որդիների դեմ սուր չբարձրացնի և նրանց դեմ զորք չի ուղարկի: Սալուրիւն վերցրեց իր ձին և, երբ հեռացավ, մահմեդական զորքը պարտվեց ու կոտորվեց և մեծ թվով մարդիկ սպանվեցին: Հահ Արմանը Անայի դարպասի մոտ պարտվեց, իսկ Արզնի տերը իր ձիով փախավ: Մահմեդականները անհամար գերիներ տվեցին: Կողոպտվեց Հահ-Արմանի ուղտերի երամակը և նրա բարեխմաների մեծ մասն սպանվեց, փրկվողներից էր Մասուրը: 9.000 ձիավոր ու հետիոտն մահմեդականներ՝ Սուլեմանի տան մեծամեծներից և ուրիշներ, գերի բռնվեցին: Գերի ընկավ նաև Բադր-Էդ-Դինը՝ խլաթի տիրուհի Խաթունի եղբայրը մոր կողմից՝ նրա հետ նաև՝ անհամար ժողովուրդը: Պարտության լուրը հասավ Եմիր Նաջմ-Էդ-Դինին, որը հասել էր Մանազկետուի գավառը և նա, առանց միանալու շահ Արմանին կամ ճակատամարտին մասնակցելու, վերադարձավ Մայաֆարիկին: Մոսուլի վեզիր Ջամալ-Էդ-Դինը սուրհանդակ ուղարկեց Աբխազաց թագավորին բարեխոսելու Իսթաթիդի տիրոջ, Եմիր Յալդրի ալ-Կրկոնուգի համար, որը շահ Արմանի մերձավորներից էր և ճակատամարտում գերի էր ընկել: Թագավորը ազատ արձակեց նրան: Վեզիրը ուղարկեց նաև 1.000 դիևար, որով գնեց այնպիսի մահմեդականների, որոնք ոչ ոք չունեին՝ ոչ ընտանիք, ոչ էլ դրամ: Այսպիսով, գնեց ինչպեզցիների մի խումբ, որոնք այդ ճակատամարտում գերվել էր» (Իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիկի «Մայիարկինի պատմություն»):

«Երբ խլաթի տեր Հահ Արման իբն Իբրահիմ իբն Սուլեմանը (Հահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ – Մ.Ֆ.) տեղեկացավ այդ մասին, հավաքեց զորքը և նրա հետ հավաքվեցին նաև մեծ թվով կամավորներ: Նա եկավ նրանց դեմ, հանդիպեց նրանց ու կռվեցին: Մահմեդականները պարտվեցին, նրանց մեծ մասն սպանվեց, շատերը գերի ընկան, իսկ Հահ Արմանը պարտված հեռացավ և նրա հետ իր զորքից վերադարձավ միայն 400 ձիավոր» (Իբն ալ-Ասիր «Լիսակաուար պատմություն»):

«Յիջրի 556 թվականին Եմիր Սալիհ իբն Ալի իբն Կասիմի (Սալուրիւյանների Եմիրության Եմիր Սալուրիւ – Մ.Ֆ.) և Վրաստանի տիրակալի (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.) միջև դաժան նախճիր եղավ ու իր զորքի անվանի դյուցազունների հետ միասին նա գերի ընկավ վրացիների ձեռքը, սակայն, բանի որ նրա բույրը Հահարմենի (Հահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ – Մ.Ֆ.) բույրն էր, ապա սա նվերներ ուղարկեց Վրաստան, դրանք համեմեց ինդրանքներով ու ազատեց նրան գերության կապալներից» (Շարաֆ Խան Բիլիսի «Պատմություն», գիրք 3, բաժին 1, գլուխ 1):

«Իսկ Նույն տարվա Ռեջեր ամսում հավաքվեցին բոլոր զորքերը՝ ամեն կողմերից՝ շահ-Արմանը (Հահարմենների Եմիրության Եմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ – Մ.Ֆ.), Իգ-Էդ-Դին Սալուրիւը (Սալուրիւյանների Եմիրության Եմիր Սալուրիւ – Մ.Ֆ.), Արզնի տեր Ֆախր-Էդ-Դին Դաուլատ շահը (Արզնի Եմիրության Եմիր Ֆախր-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Կարսի տերն ու Սուրմարոյի տերը (Սուրմարոյի Եմիրության Իմամադին Եմիր Իբրահիմ – Մ.Ֆ.), որոնք բոլորը միասին դիմեցին դեպի Արաս գետը: Նրանց միանալու համար դուրս եկավ նաև Եմիր Նաջմ-Էդ-Դին Ալփի իբն Տիմուրտաշը (Մարոնիի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Նաջմ-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.): Այդ տարվա Շաբան ամսում նրանք իջան Անիի մոտ և պաշարեցին այն: Նրանց դեմ դուրս եկավ Աբխազաց թագավոր Զարբուլը (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի III-ին – Մ.Ֆ.) և Անայի դարպասի մոտ ջարդեց նրանց: Երբ զորքն ու թագավորը հասան, Սալուրիւ Եմիրը նահանջեց և անջատվեց մահմեդականներից, բանգի ինչպես հիշել ենք, երբ Աբխազաց թագավոր Դիմիթրիոն (Զարթովի թագավորության արքա Դեմետրե I-ը – Մ.Ֆ.) նրան գերել ու ազատ էր արձակել, որից հետո երդվեցրել էր, որ, բանի կենդանի էր, նրա կամ նրա որդիների դեմ սուր չբարձրացնի և նրանց դեմ զորք չի ուղարկի: Սալուրիւն վերցրեց իր ձին և, երբ հեռացավ, մահմեդական զորքը պարտվեց ու կոտորվեց և մեծ թվով մարդիկ սպանվեցին: Հահ Արմանը Անայի դարպասի մոտ պարտվեց, իսկ Արզնի տերը իր ձիով փախավ: Մահմեդականները անհամար գերիներ տվեցին: Կողոպտվեց Հահ-Արմանի ուղտերի երամակը և նրա բարեխմաների մեծ մասն սպանվեց, փրկվողներից էր Մասուրը: 9.000 ձիավոր ու հետիոտն մահմեդականներ՝ Սուլեմանի տան մեծամեծներից և ուրիշներ, գերի բռնվեցին: Գերի ընկավ նաև Բադր-Էդ-Դինը՝ խլաթի տիրուհի Խաթունի եղբայրը մոր կողմից՝ նրա հետ նաև՝ անհամար ժողովուրդ: Պարտության լուրը հասավ Եմիր Նաջմ-Էդ-Դինին, որը հասել էր Մանազկետուի գավառը և նա, առանց միանալու շահ Արմանին կամ ճակատամարտին մասնակցելու, վերադարձավ Մայաֆարիկին: Մոսուլի վեզիր Ջամալ-Էդ-Դինը սուրհանդակ ուղարկեց Աբխազաց թագավորին բարեխոսելու Իսթաթիդի տիրոջ, Եմիր Յալդրի ալ-Կրկոնուգի համար, որը շահ Արմանի մերձավորներից էր և ճակատամարտում գերի էր ընկել: Թագավորը ազատ արձակեց նրան: Վեզիրը ուղարկեց նաև 1.000 դիևար, որով գնեց այնպիսի մահմեդականների, որոնք ոչ ոք չունեին՝ ոչ ընտանիք, ոչ էլ դրամ: Այսպիսով, գնեց ինչպեզցիների մի խումբ, որոնք այդ ճակատամարտում գերվել էր» (Սյունեցիի-Բաշի «Պատմություն»):

³⁹⁶² «Թագավորը (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) Անիում թողնում է Սարուն իշխանին, որի մասին կարծիք կար, թե նա ապստամբություն է նախապատրաստվում թաղաքի պարիսպները խնամքով ամրացնելու պատճառով: Այդ բանն իմանալով թագավորը նրան զրկում է պաշտոնից: Եվ նա, սրտակոտոր լինելով, գաղթում, ուզում է գնալ Ելտկուգի (Ելտկուգյանների աթաբեկության իմամադին աթաբեկ Էլտկուգը – Մ.Ֆ.) մոտ, սակայն, Շաբեի Էրիսթավը, խաբեությանը բռնելով, այնտեղից նրան բերում է արքայի մոտ և նրան սպանում են, իսկ նրա տեղը դնում են իշխան Սարգիս Չաբարյանին: Չնայած Ելտկուգը զայրանում է, բայց ի վիճակի չի լինում ինչ-որ բան անելու, որովհետև 4.000 պարսիկ էր գոհվել Սարունի հետ միաբանի» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 74):

³⁹⁶³ «Յուլների 1474 թվականին Յիսն-Չիյադի տեր Դարա-Արսլանը (Յիսն-Քեֆիի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Դարա-Արսլանը – Մ.Ֆ.) եկավ Անիի դեմ և ամեն կերպ սկսեց պաշարել այդ թաղաքը: Նա բալիստներ դրեց, ինչպես նաև կառուցեց երկաթապատ մի աշտարակ: Դարա-Արսլանը օր ու դարձար չտալով անընդհատ հարվածների տակ էր պահում թաղաքը և այնտեղ շատ մարդիկ գոհվեցին: Զաղաքում Արտուխյանների ցեղից մի թուրք Եմիր կար (Ինայանների Եմիրության Եմիր Մահմուդը (1142-1183) – Մ.Ֆ.), իսկ գորավարությունն իրականացնում էին իբն-Նիսան Զեմալեդինը, որը մի հնարագետ տիրոջ էր և իր լիակատար իշխանության տակ էր պահում բոլոր պարիսպները, դարպասները, մարտի վայրերը, զորքերը և թաղաքի բնակիչներին, ամեն ինչ նրա ձեռքում էր, այդ թվում նաև բոլոր հարստություններն ու գանձերը: Այնտեղ էր նաև Եմիր Ջամալեդինը, որը մի ազնիվ ծերունի էր և ամեն ինչում օգնում էր իբն-Նիսանին՝ վերջինիս մատակարարելով պարենամթերք: Այս մարդը գործում

եր մեծ եռանդով և սիրալիր խոսքերով, նվերներով ու ամեն տեսակի գովեստներով ներսից նա իրար դեմ էր հանում դրսից բաղաձայն պաշարող մարդկանց՝ միաժամանակ պարիսպների վրա եռանդուն կերպով պայքար կազմակերպելով թշնամիների դեմ: Իր հերթին դրսից գործող նետողական մեքենաների դեմ նա ներսում ավելի մեծ մեքենաներ կառուցեց, որոնք բարեր էին նետում: Սրանից զատ այս մարդը նաև յուրայինների մի խումբ ուղարկեց, որոնք գիշերով ելան ու այրեցին հակառակորդի պատերազմական մեքենաները: Եվրո Ջամայեդինը եռանդով պաշտպանում էր նաև արտաքին աշտարակները, որոնք ենթակա էին հարձակումների՝ անվերջ բարերի հարվածներ հասցնելով: Այսպիսով՝ բաղաձայն ներսում եռանդուն պաշտպանվում էին, բայց միաժամանակ նաև Ֆենսլեյթինը չէր մոռանում անվերջ մարդիկ ուղարկել իր դեմ գործող թշնամիների դեմ, որպեսզի սրանք ելնեն իրար դեմ: Նա ուզում էր իր թշնամիներին իրար հետ թշնամացնել և դարձնել իր բարեկամ: Այդ ժամանակ, ահա, նա հակառակորդի շարքերում գտավ Կասպարովկայի իշխան Յաղուբ-Ալայանին (**Մեքաստիայի Դանիշմանյանների Էմիրության Եմիր Յաղի-Բասանին – Մ.Ֆ.**), որը, չնայած այն բանին, որ Ղարա-Արսլանի աներն էր, սակայն, երբ ստացավ հիշատակված նամակները, սկսեց գործել նրա դեմ: Այսպիսով, ցանկանալով մեծ նվերներ ստանալ և գայթակղվելով շռայլ խոստումներից՝ նա (**Մեքաստիայի Դանիշմանյանների Էմիրության Եմիր Յաղի-Բասանին – Մ.Ֆ.**) թողեց Ղարա-Արսլանին (**Ֆիսն-Բեֆֆի Արտուկյանների Էմիրության Եմիր Ղարա-Արսլանին – Մ.Ֆ.**) և, ոտնատակ տալով Մեյխտեի շրջակայքը, գերիներով ու ավարով հեռացավ իր երկիրը: Այս պայմաններում Ղարա-Արսլանը, լքված բոլորի կողմից, 5 ամիս ծակը պաշարում կազմակերպելուց և ամեն տեսակի նեղություններ տանելուց հետո վերադարձավ սեփական երկիր: Դրանից հետո Յաղուբ-Արսլանը նրան առաջարկեց խաղաղություն կնքել, սակայն նա, սրտով լինելով շատ զայրացած, հրաժարվեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 8):

«Հուլիների 1474 թվականին 2իադի տեր Ղարա-Արսլանը (**Ֆիսն-Բեֆֆի Արտուկյանների Էմիրության Եմիր Ղարա-Արսլանը – Մ.Ֆ.**) պաշարեց Ամիդը և դաժան պայքար մղեց նրա դեմ: Այդ ժամանակ, սակայն, նրա զորքերի մեջ խռովություն սկսվեց և նա, թողնելով ամեն ինչ, հեռացավ» (Բար-Քեբեռոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

3964 «Այսպիսով, ցանկանալով մեծ նվերներ ստանալ և գայթակղվելով շռայլ խոստումներից՝ նա (**Մեքաստիայի Դանիշմանյանների Էմիրության Եմիր Յաղի-Բասանին – Մ.Ֆ.**) թողեց Ղարա-Արսլանին (**Ֆիսն-Բեֆֆի Արտուկյանների Էմիրության Եմիր Ղարա-Արսլանին – Մ.Ֆ.**) և, ոտնատակ տալով Մեյխտեի շրջակայքը, գերիներով ու ավարով հեռացավ իր երկիրը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 8):

3965 «Հայոց 611 թվականին վրաց թագավոր Գրգին (**Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**), այլազգիների փախուստի դիմող զորքի հետևից ներխուժելով հռչակավոր Դվին քաղաքը, գրավեց այն: Այլազգիները բաղաձայն դուրս էին եկել նրա դեմ պատերազմելու, իսկ նա փախուստի մատնեց և կոտորեց նրանց: Կենդանի մնացածները փախան դեպի քաղաք, իսկ վրացիները, բաղաձայն դիմող մեկ մարդու պես ներս խուժելով, բոլորին անխնա կոտորեցին, գերեցին և, նրանց բնակարանները իրո ճարակ դարձնելով, մեծ ավարով ու գերիներով վերադարձան իրենց երկիրը» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Վրաց արքա Գեորգին (**Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Դվինը, սպանեց այնտեղ եղող պարսիկներին և բանդեց քաղաքում եղած այն միևնույն, որը շինված էր քրիստոնյաների ոսկորներից» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Հայոց 611 թվականին օգոստոս ամսի 11-ին Գեորգին (**Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Դվին քաղաքը և գերեց 70.000 հոգի՝ բանդելով նրանց աղոթարանները» (Մամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Վրաց արքա Գեորգին (**Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) իր զորքի զուլխն անցած շարժվեց Դվին քաղաքի վրա, որ բնակչությունը ելավ նրա դեմ, սակայն ջախջախվեց Գեորգիի կողմից և հետ փախավ քաղաք: Գեորգիի զորքը հետապնդեց նրանց, ոչնչացրեց բոլորին, այրեց քաղաքը և հեռացավ» (Մմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Վրաց թագավորը (**Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) իր մոտ է հավաքում կովկասյան զորքը և գալիս, վերցնում է Դվինը՝ բնակիչներին սրով ու հրով խտրազգյան կոտորելով, բացի այնտեղի քրիստոնյաներից: Նա հրամայում է միևնույնից իջեցնել թանկ մեջ եկած գանգերը, զարդարել ոսկեթել հանդերձանքով, դնել դազաղների մեջ, բարձել մահմեդական կրոնավորների ուսերին և բոկոտ տանել մինչև Տիգրիս՝ իր միազանց մարդաբաղաձայն, որը եղավ Հայոց 612 թվականին» (Վարդան Անիեցի «Տիգրեական պատմություն», գլուխ 74):

«Գեորգի արքան (**Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Դվինը» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Հայոց 611 թվականին գրավեցին Դվինը» (Անանուս «Ժամանակագրություն 1338 թվականի»):

«Սրանից հետո, նորից ժողովելով իր զորքը, նա (**Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) դիմեց դեպի հռչակավոր և մեծ քաղաք Դվինը, որը գտնվում էր Արարատի փեշին՝ Հայքի և Աղբազանի սահմանին, որ և հայրենիք էր Տրդատ դյուցազնի, որը մի ժամանակ խոզի վերածվեց Գրիգոր Պարթևի պատճառով: Պատրաստ ճակատամարտի և սպասելով դրան՝ Գեորգին, լինելով բոլորից առաջ, նետվեց մարտի: Դրանից հետո նա կոչ հղեց իր զորքին և գրավեց քաղաքը, ընդ որում գերիների և գանձերի այնպիսի բազմություն ընկավ նրա ձեռքը, որ այն ծածկեց դաշտերի ու լեռների երեսը և նույնիսկ արքայախիստ քաղաք Տիգրիսն ընկղմվեց ավարով այն աստիճան, որ այստեղ մեկ գերին գնում էին մեկ դրահմայով կամ փայտյա դոռուշով» («Զարթի-Յուսուպեթ»): Անանուս «Թագավորների պատմություն և գովասանք», գլուխ 3):

«Գեորգի թագավորը (**Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**), ստանձնելով իր թագավորությունը սկսած Սպերի ծոցից մինչև Կասպից ծովը, հազարացոց դեմ գնալու նպատակով գինվեց: Նա դիմեց Կաղզվան քաղաքը և ավերեց ժայռոտ ճորդը, ինչպես նաև Շահարմեն կոչված Հայոց թագավորի քաղաքը: Ապա նա գնաց Արարատի փեշին գտնվող քաղաքը, կռվով գրավեց այն, ավերեց և բազմաթիվ գերիներ ու ավար վերցրեց, այնքան, որ Տիգրիսում գերին մի դրամով էր ծախվում» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմություն»):

«Հիջրի 557 տարվա Շաբան ամսում վրացիները արշավեցին Դվին քաղաքը, մտան և ամեն ինչ կողոպտեցին: Մեծ թվով կոտորեցին և մահմեդականներից անհամար գերեվարեցին: Զանդեցին այն աշտարակը, որը սարքել էր Կուրտի իբն ալ-Ահդաբը (**Արզնի Էմիրության Եմիր Ֆուադ-Էդ-Դին խուրթը (1138-1144) – Մ.Ֆ.**) վրացիների գանգերից՝ նրանց կռվում հաղթելուց հետո: Նրանք կործանեցին մզկիթները և տների մեծ մասը ու վերադարձան Թաֆլիս» (Իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիկի «Մայիարիկի պատմություն»):

«Այդ տարի Շաբան ամսին վրացիները հավաքվեցին մեծ բազմությամբ՝ 30.000 ռազմիկ, մտան մահմեդականների երկիրը և դիմեցին Ատրպատականում գտնվող Դվին քաղաքը: Գրավեցին այն, կողոպտեցին և նրա ու շրջակայքի բնակիչներից 10.000 մարդ կոտորեցին, նրանց կանանց հալիչտակեցին ու շատերին գերեվարեցին: Կանանց մերկացրին և բոքիկ ու մերկ բալլեղ տվեցին՝ վառելով նաև գլխավոր մզկիթը և այլ մզկիթներ: Երբ իրենց երկիրը հասան, վրացի կանայք դատապարտեցին մահմեդականների կանանց նկատմամբ արածը, ասելով. «Դուք մահմեդականներին ստիպում եք մեր նկատմամբ անել այն, ինչ որ դուք արել եք նրանց կանանց», որից հետո նրանք հազգրեցին նրանց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Աթաբեկ Իլ-Դենիզը (**Էլտուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էլտուկը – Մ.Ֆ.**) որոշեց վերադառնալ Աղբազան ու Առոան, բանի որ լսել էր, որ վրացիները գայթակղվել են իսլամի երկիր ներխուժելու մտադրությամբ և արդեն թալանել են Դվինը՝ բռնելով բոլոր նրանց, որոնք գտնվում էին այնտեղ: Եվ ահա, նա վերադարձավ Աղբազան» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Ֆուսեյխի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 38):

«Դվինը մի մեծ քաղաք է՝ հարուստ բարիքներով, պարտեզներով, մրգատու ծառերով, ցանքատարածություններով և ունի կավե պարիսպ: Նրանում կան քրի աղբյուրներ և հոսող ջրեր: Հիմնականում ցանում են բրինձ ու բամբակ: Այս ժամանակներում, վրացիների հարևան լինելու պատճառով, նրա բնակիչների վիճակը վատացավ, բանգի վերջիններս կողոպտեցին քաղաքը, հրկիզեցին և ամեն առթիվ արշավանքներ էին կատարում» (Իբն Զաուկալի Շարունակող «Երկրի պատկերը», Շամ):

«Հիջրի 557 թվականի Շաբան ամսին Վրաստանից Աղբազանի շրջանին պատկանող Դվին քաղաք ժամանեցին 1.000 հոգի: Նրանք կոտորեցին ավելի բան 10.000 հոգի, շատ գերիների տարան և այրեցին քաղաքային մզկիթը» (Դաշիղ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 2):

«Հիջրի 557 թվականին վրացիները մեծ բազմությամբ եկան, մտան իսլամի երկիրը և գրավեցին Դվինը, որն Ատրպատականի կողմերից էր, և կողոպտեցին այն» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Հիջրի 557 թվականի Շաբան ամսում վրացիները արշավեցին Դվին քաղաքը, մտան և ամեն ինչ կողոպտեցին: Մեծ թվով կոտորեցին և մահմեդականներից անհամար գերեվարեցին: Նրանք բռնեցին այն աշտարակը, որը սարքել էր Կուրտի իբն ալ-Ահդաբը (**Արզնի Էմիրության Եմիր Ֆուադ-Էդ-Դին խուրթը – Մ.Ֆ.**) վրացիների գանգերից՝ նրանց կռվում հաղթելուց հետո: Նրանք կործանեցին մզկիթները և տների մեծ մասը ու վերադարձան Թաֆլիս» (Սյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

3966 «Միաժամանակ մնալուց հետո նրանք դուրս եկան ու շարժվեցին դեպի Ջանգի քաղաքը, կողոպտեցին, ժողովրդին գերեվարեցին, ապա վերադարձան Թաֆլիս՝ բռնակառքերի վրա դնելով գերիներին և անսահման կողոպուտ տանելով» (Իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիկի «Մայիարիկի պատմություն»):

«Միաժամանակ մնալուց հետո նրանք դուրս եկան ու շարժվեցին դեպի Ջանգի քաղաքը, կողոպտեցին, ժողովրդին գերեվարեցին, ապա վերադարձան Թաֆլիս՝ բռնակառքերի վրա դնելով գերիներին և անսահման կողոպուտ տանելով» (Սյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁹⁶⁷ «Երբ Ասորիքի, Միջագետքի, Հայոց և Արգուրի գործերի, տիրակալների և մեծամեծների ընտանիքներն իրար հասավ հավարասանի և Սեջուկյան սուլթանին (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլի (1160-1176) – Մ.Ֆ.) ու խալիֆին (Արսլանյան խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթամսիդին (1160-1170) – Մ.Ֆ.)՝ ինքնակալին մեծ Բաբելոնի և սարակինոսների կեղծ օրենսդրին, ինչպես նաև էյսուկուզ պարսից աթաբեկին (էյսուկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ էյսուկուզ – Մ.Ֆ.), այդ ժամանակ նրանք, կանչելով իսմայելացիներին և, իմիջիպալոց, հիշելով ու հավաքելով նաև կրակում այրված Չրադաշտի ոսկերները, որը պարսիկների առաջին արքան և աստղագուշակն էր, սասացին. «Քանի դեռ տրանք մեզ հետ են, մեր թագավորությունը չի թուլանա»։ Նրանք հավաքվեցին Առանում, դիմեցին դեպի Հայոց երկիրը և մոտենալով Գագ բերդին, գրավեցին այն, որից հետո ավերեցին նրա ողջ սահմանները» («Բարթիս-Յիսուկերա», Անանու «Թագակիրների պատմությունն ու զովասանք», գլուխ 5)։

«Այս պատճառով գլուխ բարձրացրին հազարացի իսմայելացիները և Շահրիեր սուլթան կոչվող Իսաը։ Սա զորք հավաքեց Ասորիքում և Դիարբեքիր-Գարմահանացոց թուրքերի մեջ ու սրանք բոլորը առամները սրելով շարժվեցին և մոտեցան Անիին։ Լսելով այս՝ Նաճարմարտելում գտնվող Գեորգի թագավորը (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) զորաշարքերը կարգի բերեց... և շտապով եկավ Շիրակ...։ Իսմայելացիները շարժվեցին և մոտեցան Հայքին, վերցրին Գագը և ավերեցին նրա շրջակայքը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»)։

³⁹⁶⁸ «Հենց որ հռչակավոր և անհաղթ զորավար ու անզուգական երիտասարդ Գեորգի արքան (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) իմացավ այս, իսկույն ժողովեց իր յոթ թագավորությունների գործը Իսերից ու Ամերից, կանչեց նաև օսյաներին, ինչպես նաև շատ ուրիշ ժողովուրդների, և ելավ սուլթանի (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլի – Մ.Ֆ.) դեմ, որն իր տրամադրության տակ ընտիր ու փառահեղ գործի մեծ բանակություն ուներ։ Երբ սուլթանը, աթաբեկը (էյսուկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ էյսուկուզ – Մ.Ֆ.) և նրանց ազնվականները իմացան այդ մասի, նրանք ասացին. «Այսօր երկրի վրա չկա մի մարդ, որն ի վիճակի կլինի մրցել Գեորգիի ու նրա զորքի հետ, դրա համար էլ եկե՛ք հետ բաշվենք ու կորենք»։ Նրանք լեցին իրենց ողջ հանդերձանքը, հատկապես Գագում գտնվող մարդ, և անցան էյկեցի գետը, սակայն այստեղ ստիպված եղան հապաղել, որպեսզի հապճեպ իրար գլուխ հավաքվեն։ Հենց այդ ժամանակ էլ նրանց հասան վրաց բանակի առաջապահ ուժերը և սկսեցին կոտորել։ Երբ արքան՝ այդ Աբիլեքը, տեսավ այդ, ամենահաջողակ ձեռքով ու հրապուրիչ սրտով պատված այդ այրը գազակի նման նետվեց նրանց վրա, սակայն հաղթանակի պատրաստություններն իզուր անցան, բանի որ ազնաւորներից ոմանք և հատկապես Վարդան Կոյունլեյիսիձին՝ Հեթիկ այդ ժամանակվա երիտասարդ, օրերի տակ վթած մի մարդ՝ փորձառու և ուժեղ մարտերում, սկսեցին հակադարձել նրան ու ի վերջո նրանք հասան Լույնիսկ այն բանին, որ պահում էին նրա ձիու սանձերը, իսկ այդ ամենը արվում էր չարության և Նախանձի պատճառով, բանգի Լույնիսկ լավ ու կատարյալ բանը կարող է ի դերև ելնել ուժերի թերազնահատման կամ Նախանձի պատճառով...։ Ի վերջո, իմաստասացույն արքան, որը միաժամանակ նաև գիշող էր, լսեց նրանց և, ցրելով զորքը, տրվեց ուրախությունների, հաճույքների և որսին» («Զարթիս-Յիսուկերա», Անանու «Թագակիրների պատմությունն ու զովասանք», գլուխ 5)։

«Ապա նրանք Գագից շարժվեցին ու հեռացան։ Երբ նրանք էյկեցի գետով էին անցնում, նրանց դիմադրեց թագավորի (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.) զորքը, հազարացիներից շատերին ջուրը գցեցին ու սպանեցին» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»)։

«Իսկ էյսուկուզը (էյսուկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ էյսուկուզ – Մ.Ֆ.), որը իշխանության էր հասել ողջ Պարսկաստանի նկատմամբ, տեսնելով Գեորգիի (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.) այս ուժը, Նախապես իր բանակը հանեց ու ծամբար զարկեց Գագ ամրոցի մոտ տարածվող հարթավայրում, սակայն, բանի որ նա իրկիզել էր սուրը Սարգսի վանքը, նրա բանակի վրա մեծ փորձանք եկավ ու նրա շատ ռազմիկներ օժերի կողմից սպանվեցին։ Գեորգի արքան շատ զորք հավաքեց, տեղակայվեց էյսուկուզի դեմ և պատրաստվեց ճակատամարտի։ Նրա սպասարար Իվանեն, սակայն, որը Սմբատ Հայագուցյանի որդին էր, գաղտնի կերպով աթաբեկին ու սուլթանին (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլի – Մ.Ֆ.) հայտնեց այդ մասին, բանգի նա դաշնակցում էր նրանց հետ ու կուրացած էր կաշառքով։ Եվ ահա ճակատամարտի Նախորդ գիշերը նրանք իմացան այդ ամենը և իրենց փրկված լեցին դեռևս մինչև ճակատամարտը, թեև հետո այդպես էլ չիրաժարվեցին բրիստոնյաների հանդեպ իրենց մտադրություններից» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»)։

«Քրիստոսի 1166 և Հայոց 612 թվականին էյսուկուզ աթաբեկը (էյսուկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ էյսուկուզ – Մ.Ֆ.) զորքի բազմությամբ եկավ Գագի դաշտը, որտեղ ցանկացավ գրավել Գագի սուրբ Սարգսի խաչը, սակայն վերինի գործությամբ նրա բանակի մեջ լցվեցին թունավոր օձերն ու կարիճները, իսկ հետո էլ իր զորքով եկավ Գեորգի արքան (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) և հարվածներ հասցրեց նրանց՝ մատնելով փախուստի» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»)։

«Էյսուկուզը (էյսուկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ էյսուկուզ – Մ.Ֆ.) վերադառնում է Գագի դաշտը և հրամայում է այրել հռչակավոր խաչը, որի պատճառով Տիրոջ բարկությունից նրանք գիշեր-ցերեկ պատժվում են թունավոր օձերի կողմից։ Հետո, ահաբեկվելով Վրաց թագավորից (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի III-ից – Մ.Ֆ.), նա փախչում է՝ այնտեղ թողնելով ունեցվածքն ու գերիներին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 74)։

«Մի անգամ էլ այս Իվանեն Գագի դաշտում փախուստի մատնեց էյսուկուզ մեծ աթաբեկին, որը 100.000 հոգանոց զորքով եկել էր Գեորգիի (Զարթիի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.) դեմ և կամենում էր կոտորել բոլոր վրացիներին, թագավորին էլ բռնել։ Իվանեն նրա զորքերին մեծ հնարանքներով և բազադործություններով այնպես նեղը գցեց, որ գիշերը, թողնելով իրենց վրանները, զենքերը, մեծ բանակությամբ գույս և բաշրջ ուժը, փախան ու մի կերպ ազատվեցին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66)։

«Ապա Իլդիգուզը (էյսուկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ էյսուկուզ – Մ.Ֆ.) իշխեց Ջաբալ, Ռեյ, Ատրպատական և Առան երկրներում, նրան եկաթակվեցին Խյաթի, Ֆարսի և Խուզիստանի տերերը։ Նա զորք հավաքեց, սպառնալից, սակայն կռվում հազիվ ազատվեց վրացիներից» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

³⁹⁶⁹ «Ըսվում էր իր մոտ հավաքեց Ալ-Հարթիայի գիւնդորներին և նրա արաբներին Բանի Սիսից։ Նա հազիվ երեք օր էր մնացել այնտեղ, երբ արդեն իր հետ ուներ գիւնդորներից և բեդվիկներից կազմված մի բանակ՝ մոտ 10.000 ձիավոր։ Նա գիւնդորներին ավագակության հանեց և նրանց, ինչպես նաև բեդվիկներին հրամայեց թալանել այն, ինչ պատկանում էր Բանի Ռուզգիներին սրանց ցեղի տարածքում՝ Ներառյալ բերքի ամբարները, ձիթանները և անասունները։ Նա բոլոր արադկանց տվեց այն, ինչ ուրախացնում էր նրանց սրտերը։ Նա ծանապարհորդեց այնքան, մինչև իջավ Մասգիդ ալ-Խիրը, որտեղից էլ շրջվեց դեպի Կահիրեի ծայրամասերը։ Եվ ահա, երբ նրա գլուխ մասին լուրը հասավ Մագդ ալ-Խուլամ իբն ալ-Սալիհին՝ այն ժամանակվա վեզիրին, և իմացվեց, որ Շավուրը մոտ էր Կահիրեին, իբն ալ-Սալիհին ու Բանի Ռուզգիի զորքը որպես փախստական կեզգիշերին հեռացան Կահիրեից։ Սրանցից մի խումբ հետո պատմեց, որ լսել են անորոշ ձայներ, երբ բոլոր կողմերից իրենց հետևից գոռում էին. «Դուրս եկե՛ք, դուրս եկե՛ք»։ Հետո կսեցին փնտրել գոռացողներին, բայց ոչ ոք չգտան և հասկացան, որ Աստծո հրամանով այդ հրեշտակներն են ստիպել իրենց դուրս գալ։ Եվ ահա նրանցից յուրաքանչյուրն ինքնուրույն փախավ Կահիրեի դարպասներից։ Նրանք թողեցին իրենց փողերը, տները և ընտանիքները։ Սուրանցիները թալանեցին նրանց և նրանք արդի պես լուծվեցին։ Ինչ վերաբերում է Մագդ ալ-Խուլամ Ռուզգիի վեզիրին, ապա նա վերցրեց մի փոքրիկ թամբի տոպրակ, դրա մի կողմում դրեց զարդեր, հակիկներ, զմրուխտներ և այս տեսակի շատ բաներ, ինչն արժեք Եգիպտոսի երկրի հողի հարկին մեկ տարվա համար։ Մյուս կողմը նա լցրեց դիմարներով պարկերով և դրանք դրեց ձիու վրա, որը հավասար էր իր ձիերի հազար դիմարին։ Նա նստեց դրա վրա և միայնակ դուրս եկավ Կահիրեի ալ-Չուբեյդա դարպասով։ Ոչ ոք նրան չուղեկցեց և նա չգիտեր, թե ուր է գնում։ Ահա այսպես նա միայնակ ծանապարհորդում էր Կահիրեից հարավ, երբ հանդիպեց արաբների մի ջոկատի, որի առաջնորդը կոչվում էր Յակով իբն ալ-Բիդ։ Եվ ահա վերջինիս ծառաները բռնեցին նրան, մերկացրին և վերցրին ձին ու այն ամենը, ինչ նրա վրա էր, ինչից հետո թողեցին նրան և հեռացան։ Ահա այսպես նա մենակ մնաց անապատում՝ մերկ ու անութխած։ Չմեռ էր և սաստիկ ցուրտ՝ Թուրքաի ամիսն էր։ Այդ ժամանակ նա հեռվից կրակ տեսավ, գնաց դեպի այն և, երբ մոտեցավ նրան, ոհմակում հավաքված շները խուժեցին նրա վրա։ Այդ ժամանակ նա նստեց գետնին և սողաց ձեռքերով ոչ ոստերով, մինչև բռնեց շներից մեկի պոչը, որը նրա տարավ կրակի մոտ։ Այդ ժամանակ նա մոխրի մեջ քնած մի շուն գտավ, պառկեց նրա կողքին և գրկեց նրան, մինչև որ տաքացավ» (Անանուներ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»)։

³⁹⁷⁰ «Այդ բանը լսելով՝ էյսուկուզը (էյսուկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ էյսուկուզ – Մ.Ֆ.) գալիս է այրված ու բախված Դվին, իսկ այնտեղից էլ, խոցոտված ու մորմուքված սրտով, իբրև կատաղի գազան, գնում է Սրեն և այնտեղ այրում է ամրոցը, որտեղ հանուն Քրիստոսի ողբակցվում է մոտավորապես 4.000 հոգի» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 74)։

³⁹⁷¹ «Անանկալ կերպով գալով Անիի սահմանները՝ աթաբեկն (էյսուկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ էյսուկուզ – Մ.Ֆ.) ու սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլ – Մ.Ֆ.) տիրեցին Աշնակ և Թալին գյուղերին, վերցրին այնտեղի ամրությունները ու այրեցին դրանցում բոլոր կանանց, երեխաներին և տղամարդկանց։ Նրանք բռնեցին շատ մարդկանց ու լաքատության վաճառեցին հեռավոր ցեղերին» (Մխիթար Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»)։

«Հայոց 611 թվականին չարասիրտ էյսուկուզը (էյսուկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ էյսուկուզ – Մ.Ֆ.) 50.000 հոգանոց զորքով այրեց Աշնակ մեծ ավանը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»)։

3972 «Երբ աթաբեկը (**Էլտուկզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էլտուկզ - Մ.Ֆ.**) ժամանեց Ադրբայջան, վրացիները նրան մի նամակ ուղարկեցին, որտեղ հետևյալն էին շարադրել. «Պանծակից ու Բայլակակից հավաքվող գլխահարկը, որն ամեն տարի մուծվում է արքայական գանձարան, մեզ է հասնում, սակայն ահա արդեն մի բանի տարի է, որ դա դադարել է և մենք ցանկանում ենք, որ դու մուծես այդ գումարը»։ Այս նամակին նա հետևյալ պատասխանը տվեց. «Ես լքել եմ Իրաքն ու եկել այս երկրի միայն այն բանի համար, որ գործ հավաքեմ, շարժվեմ Տիզիզ վրա և անընդհատ պաշարեմ այն այնքան ժամանակ, մինչև այն չվերցվի։ Եթե դուք ուժեղ ունեք, մեջտեղ հանեք դրանք, բանգի ես ներխուժում եմ ձեր երկիրը։ Ես ձեզ մոտ եմ եկել այնպիսի մի բանակով, որից ձեզ չի փրկի, բացառությամբ թերեք ու նիզակաճալրերի հարվածների»։ Սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլը (**Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլ - Մ.Ֆ.**) այդ ժամանակ գտնվում էր Յամադանում, իսկ Իրաքի գործի վիճակն էլ ավելի լավն էր դարձել, բան Մասուդ սուլթանի ժամանակում էր, և դրա համար էլ աթաբեկ Իլ-Ղենիզը մարդ ուղարկեց սուլթանի մոտ, տեղեկացրեց նրան վրացիների նամակի և այն մասին, թե ինչ կերպ է նրանց պատասխանել՝ բացատրելով նրան նամակի ու իր պատասխանի իմաստն այդ նամակին։ Նա խնդրեց սուլթանին գալ իր մոտ և սուլթան Արսլան իբն Տուղրիլը գործով շարժվեց Իրաքից, այնպիսի գործով, որը ուրախացնում էր հայացքը և հիացնում սիրտը։ Ամեն մի ռազմիկ առանձին վերցված հավասար էր հազարի, իսկ ունակ էլ նրանցից՝ ավելի։ Նրանք դաստիարակվել էին պատերազմների ծիրերի վրա և սնված էին փորձության հյուսթերով։ Իրաքում ոչ-ոք չէր լսել նման զորքի մասին, որը հավաքված էր ընտրյալ մարդկանցից, ինչպես նաև զորքի այնպիսի տարբեր տեսակների մասին, որից կազմված էր այդ բանակը։ Սուլթանը առաջ շարժվեց, մինչև, որ Նախիջևնում չմիացավ աթաբեկ Իլ-Ղենիզին։ Այստեղից սուլթանը առաջ շարժվեց և հասավ Պանծակին, որտեղ մի բանի օր կանգ առավ։ Երբ վրացիների արքան (**Զարթիկ թագավորության արքա Գեորգի III-ը - Մ.Ֆ.**) լսեց, որ նա ժամանել է և ձգտում է իր հետ ճակատամարտի, նա նրա մոտ դեսպան ուղարկեց և սկսեց խնդրել սուլթանին. «Ես հրաժարվում եմ այն ամենից, ինչ պահանջել եմ քեզից։ Ես այլևս ոչ մի բան չեմ անի, ինչը քեզ չարիք կպատճառի։ Ես համաձայն եմ այն ամենին, ինչ քեզ հաճո է, և պատրաստ եմ կատարել այն ամենը, ինչ ցանկանաս։ Սուլթանական զորքին միացել էր Շահ-արսեն Սուլթան իբն Իբրահիմը (**Շահարսենների Էմիրության Էմիր Սուլթան իբն Իբրահիմ - Մ.Ֆ.**), որպեսզի հնարավորություն ստանա ներկա լինել սուլթանական ծառայության և աչքի ընկնել զորքի մեծաթիվության և ուժեղության ու գեներալների բազմազանությանը։ Ներկայանալով սուլթանական ծառայության՝ նա հարգանքի և պատվի, հիացմունքի ու զովեստի արժանացավ։ Սուլթանը դիմում էր նրան՝ կոչելով մեծ եղբայր։ Երբ վրացիները դեսպանները ներկայացան Իլ-Ղենիզին, նա նրանց մասին հայտնեց սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլին։ Սուլթանն իր մոտ կանչեց բոլոր Էմիրներին, ինչպես նաև Շահ-Արսենին։ Ներկա էր նաև աթաբեկ Իլ-Ղենիզը։ Նրանք սկսեցին խորհրդակցել վրաց արքայի պատասխանի շուրջը, որից հետո բոլորը դիմեցին աթաբեկ Իլ-Ղենիզին. «Որոշումը բռն է, դու մյուսներից լավ գիտես քո երկրները, ինչ ես մտածում այս մասին»։ Նրանց թվաց, թե նա հակվում է դեպի խաղաղությունը և այդ ժամանակ Իրաքի Էմիրները ելան ու, դիմելով սուլթանին որպես նրա ծառաներ, ասացին. «Մենք մեր միջոցները ծախսել են զորքի ու մարդկանց հանդերձավորման վրա և այնպիսի մի բանակ ենք հավաքել, որին տարածությանը նեղ է գալիս ու նրանց փոշին իսկ ստիպում է ամեն մեկին մի կողմ թափվել։ Այս ամենով մենք եկել ենք այստեղ և, ինչ է, պետք մենք պետք է վերադառնալ՝ չհանդիպելով իսլամի թշնամուն ու այդպես էլ ցույց բերելով նրան վրեժի աղբյուրներից հավաքված մեր արժեքի ուժ, ուժ, որը կբերի հնազանդության և ստորացման, հզորությունը, որը նրան հետ կկարծեցնի ազատությունից, և կամք, որը նրա սիրտը սարսափում ու տխրությամբ կհասակնի»։ Այս խոսքերի հետ համաձայնեց նաև Շահ-Արսենն ու ասաց. «Իսլամի թշնամիները դաժանացրել են իրենց սրտերը մահմեդականների դեմ։ Ինչ արեցին նրանք երեկ, թալանելով Դվինը ու գերի վարելով նրա շատ բնակիչները։ Այդ ամենը հիմա էլ իմ հայացքի առաջ է։ Ես գիտեմ, որ մենք այստեղ հավաքվել ենք, որպեսզի հանդիպենք թշնամուն և հետ մղենք նրա չարիքն ու դժբախտությունը։ Եթե թշնամին տեսի, որ մենք ցույց ենք առնում մարտի իր հետ, առանց պայքարի վերադառնում ենք, չընդհարվելով նրա հետ և չմտնելով պատերազմի մեջ այն բանից հետո, երբ այնպիսի ծախսեր ենք արել, ինչպիսին արել ենք ու հավաքել ենք այնքան զորք, ինչքան կարողացել ենք, ապա նրա ազատությունը բնականաբար կաճի։ Եվ երբ սուլթանը, թող հավետ դարձնի Ալլահը նրա իշխանությունը, վերադառնա Իրաք, թշնամին իր բոլոր ուժերով և բանակով կեղևի իսլամի երկրի դեմ, բանգի այն ազատ կլինի իր պաշտպաններից, իրեն դիմադրած եղողներից ու հետ մղողներից։ Ահա այդ ժամանակ էլ հենց մահմեդականների գլխի կթափվի նրա անպատվության ողջ ծանրությունը և նրա ազնվականներն ու հասարակ մարդիկ կտարածեն իրենց չարիքը»։ Երբ աթաբեկ Իլ-Ղենիզը լսեց նման խոսքեր և պարզեց, որ մարդիկ պնդում են թշնամուն հանդիպելու տարբերակի վրա, նա մոտեցավ յուրաքանչյուր Էմիրի առանձին-առանձին և, գրելով ու համբուրելով ամեն մեկի դեմքը, ասաց. «Ես հասկացա, որ դուք սրբազան պատերազմի եք ձգտում և պնդում եք Ալլահի թշնամիների հետ պատերազմի գործի վրա։ Առաջ, դեպի անհավատները։ Ձեր հոգին տվեք հանուն ջիհադի և հոգր Ալլահի»։ Դրանցից հետո նա հետ ուղարկեց վրաց արքայի դեսպանին, որը եկել էր խաղաղության խոսքերով, և անմիջապես էլ ելան այն տեղից, որտեղ գտնվում էին։ Սուլթանի մոտ մեծաթիվ թուրքներն հավաքվեցին, այնքան շատ, որ ոչ-ոք չէր կարող պարզել նրանց թիվը, ու նրանց հետ շարժվեցին վրացիների երկրի վրա։ Երբ վրացիների արքան իմացավ այն մասին, որ նրանք ներխուժել են իր երկիր, նա շտապեց նրանց ընդառաջ։ Նա պատրաստվեց, գնվեց, հավաքեց իր ցույցած ու այս ամենը գտնվող զորքը և հսկայական զորքով ու գումակով ոռոգել ելավ։ Անհավատների ոչ մի բանակ երբեք չէր հավաքել այդ բանակը և այնպիսի ու շահարկազորի մարդկանց, գեներալ, եռասնից նիզակներ, ազնվացեղ նծույզներ և հիանալի ջորիներ, ինչպիսիք ուներ այդ զորքը։ Երկու կողմն էլ մոտեցան իրար։ Աթաբեկ Իլ-Ղենիզը զորքը բաժանեց երեք մասի։ Մասերից մեկը պետք է պատրաստ լիներ հանդիպել արքային ու նրա բանակին, երկրորդ մասում գտնվում էին Իրաքի Էմիրների զորքերը և սրանց նա հրամայեց դարձնել սպասել այնքան ժամանակ, քանի դեռ հեծյալները հեծյալների ու հետևակայինները հետևակայինների հետ չէին խառնվել։ Ահա հենց այդ ժամանակ էլ տուներակիր մարդիկ և նիզակակիցները պետք է օգնության գալին, որպեսզի ամրացնեն մահմեդականների և թուլացնեն անհավատների սրտերը, երբ սրանք կտեսնեն այդ ամենը։ Ինչը միաց զորքի երրորդ մասը կազմող իր զույգաների ու ծառաների հետ, մարդիկ, որոնք փորձված էին պատերազմում և շատ անգամ էին մասնակցել ճակատամարտերի։ Նրանք տարբեր իրավիճակներում էին եղել և գիտեին պատերազմական գործը՝ հայտնի ու անհայտ։ Արքան ժամանեց և շարժեց իր զորքը՝ աջ ու ձախ թևեր, կենտրոն և երկու թևեր։ Նրանց դիմաց կանգնած էր մահմեդականների զորքը։ Վրացիները անցան հարձակման մահմեդականների վրա, սակայն սրանք շատ ամուր էին մնում և նրանց միջև եռաց պատերազմի կայսրան։ Գլուխները անջատվում էին մարմիններից կայծակի նման փայլող թերթով, իսկ ուսերն էլ հատվում էին սրերի հարվածներից։ Երբ մարտնչողներին պատեց պատերազմի կրակը և մահվան դառը բաժակը անցավ ռազմիկների շարքերով, վրացիները ամբողջ նետվեց մահմեդականների վրա։ Սրանց կարողացավ վախճել միայն մահմեդականների երկրորդ մասը, որը կազմված էր իրաքյան Էմիրներից։ Նրանք իրենց հեծյալազորով, կարծես գիշերային խափար կամ սրընթաց հեղեղ, պատեցին նրանց և, փառաբանելով Ալլահին, առաջ նետվեցին՝ միասնաբար և մարտնչելու պատրաստակամությամբ։ Նրանք միավորվեցին իրենց եղբայր մահմեդականների հետ և գնացին Ալլահի թշնամիների վրա՝ շարդելով նրանց ջոկատները, ստիպելով քաշերին փախչել ու նրանց տեղից տեղ քշելով իրենց պաշտպանության շարքերում։ Այնուհանդերձ, չնայած սրան, նրանք իրենց արքայի ներկայությամբ համառորեն պաշտպանվում էին։ Այսպես շարունակվեց, մինչև, որ վրա հասավ կեսօրը և հենց այդ ժամանակ էլ իր թուրքերի հետ միասին նրանց դեմ ելավ աթաբեկ Իլ-Ղենիզը, որը, նման միօք գիշերվա, իր մարդկանցով ու գեներալ ծածկեց նրանց դիմացի ողջ տարածությանը։ Երբ վրացիների արքան տեսավ այդ զորքի մեծաթիվությունը և այն օժանդակությունը, որը ջոկատներով իրար հետևեց մոտենում էր, նա ու իր զորքը թողեցին իրենց դիրքերը և այդ ժամանակ էլ հենց հետևից ու առաջից նրանց հասան թերթը։ Ալլահի կողմնակիցների՝ մահմեդականների, բանակությունը սկսեց գերազանցել անհավատ անաստվածների ամբոխին և արել նրանց կրակի նման՝ ստիպելով ցնցվել ու ցատկել։ Կեսօրը դեռ վրա չէր հասել, երբ մահմեդականները Ալլահի ջախջախված թշնամիների նկատմամբ հաղթանակի հասան։ Նրանք սրի ճարակ դարձրին նրանց մոտ 10.000 հերոսներ ու դյուցազուններ և թողեցին նրանց դաշտում որպես վայրի զազանների ու գիշատիչ թռչունների կեր։ Անաստվածների ազնվականների մի խումբ շրջապատվեց և գերի վերցվեց։ Կարծես հանցագործների, որոնք դատապարտված էին ողջակիզման, նրանց ուժով տարան այն վայրը, որտեղ գտնվում էին սուլթանն ու աթաբեկ Իլ-Ղենիզը։ Նրանց դեմքին երևում էր անաստվածության փոշին և պարտության ծանրությունը։ Նրանցից ոմանք գնում էին հետևում կապված ձեռքերով, մյուսները՝ պարանի հետևից, որը կապված էր նրանց վզերին, իսկ շատերն էլ փրավորված ու ջարդված էին։ Ինչ վերաբերվում է վրացիների արքային, ապա նա փրկեց իր հոգին փախուստով և գոհ էր այն բանից, որ առանց ավարի է վերադարձել, իսկ հաղթանակի փոխարեն էլ պարտություն է կրել։ Մահմեդականները այնպիսի ավարի տիրեցին, ինչպիսին երբեք չէր տիրել ոչ նրանցից որևէ մեկը, ոչ նման մի զորք։ Դազմիկները ծանրաքանակ ավարով, ձիերով, մեծաթիվ գույքով, հիանալի վրաններով ու կուսական, կարծես մարգարիտ, ստրուկներով։ Արքայի մոտ գտնված և գրավված առարկաների թվում կային նաև արծաթյա դուլեր, որոնցով ջուր էին խմեցնում ձիերին, ինչպես նաև ուտելիք պատրաստելու համար նախատեսված սպասարկողներ՝ սեղաններ, աթոռներ, սպասք, մատուցարաններ և սափորներ, բոլորն էլ ոսկուց։ Նրա գանձարանում գտան մեծ քանակությամբ թանկարժեք քարեր, ոսկի, մարգարիտներ ու կորալներ, այնպիսին, ինչպիսին հիշատակում է Ալլահը, փառքը նրա՝ խոստանալով դրանք դրախտի բնակիչներին։ Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ Գիջրի 556 թվականին» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Ղուսեյնի «Յադդոդումներ Սեջուկյան պետության մասին», գլուխ 38)։

«Գիջրի 558 թվականի Շաբան ամսի 9-ին՝ չորեքշաբթի օրը, Շահ Արմանը (**Շահարսենների Էմիրության Էմիր Սուլթան իբն Իբրահիմ - Մ.Ֆ.**), սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլ-բեկը (**Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլ - Մ.Ֆ.**), Շան-Էդ-Դին Իլդիգուզը (**Էլտուկզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էլտուկզ - Մ.Ֆ.**) և Արզնի տեղ ֆախր-Էդ-Դինը (**Արզնի Էմիրության Էմիր ֆախր-Էդ-Դին - Մ.Ֆ.**)

Մ.Ֆ.) մեծ ջարդ տվեցին Աբխազաց ու Վրաց թագավորին (**Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի III-ին – Մ.Ֆ.)**: Նրանք մտան Զարթովի ամրոցը, որտեղ ճակատամարտ տեղի ունեցավ և վրացիները խիստ պարտություն կրեցին: Նրանցից այնքան կողոպուտ վերցվեց, որ ոչ կարելի է նկարագրել, ոչ էլ հաշվել: Ավարի տրվեց թագավորի ախոռը, որի մուտքները արծաթեց էին, իր մեջ եղածներով վերցվեց թագավորի գինարբուքի սենյակը, որոնց մեջ կային արծաթե կարասներ: Կարասներից մեկը տարվեց սուլթանի մոտ: Կարասը և նրան ընկերակցողին մի կառք հագնվ էր տանում: Սուլթանը պալատ ուղարկեց այն և ավարից երկու հազար դինար ուղարկեց ծախսերի համար, իսկ ոսկե ու արծաթե գինու թասերը բոլորն ուղարկեց Դամասկոսի սկզիթը, որպեսզի մարդիկ դրանցով ջուր խմեն: Մի ուրիշ կարաս վերցրին թուրքմենները և կտոր-կտոր արեցին: Մեծ կողոպուտ վերցրին ու շատ ժողովուրդ կոտորեցին: Աբխազաց թագավորը փախավ մի ընդարձակ սոճու անտառ, ուր երեք օրվա հեռավորության վրա արևի լույսը մարդ հագնվ էր տեսնում: Ծակատամարտի վայրը այդ անտառում ետ տեսել են, երբ 3-րդի 549 թվականին Աբխազաց թագավորի ծառայության մեջ էի գտնվում: Ըստ Արմանը վերցրեց երեք բեռ, որոնցից առաջինի մեջ կային ոսկե և արծաթե ամաններ, երկրորդի մեջ թագավորի մատուռն էր, որտեղ կային տարբեր տեսակի գոհարներով ընդելուզված ոսկե ու արծաթե խաչեր, ինչպես նաև ոսկով նկարազարդված ավետարաններ՝ գոհարներով ընդելուզված, որոնց արժեքը ոչ ոք չգիտեր և նմանը ոչ մի տեղ չկար: Երրորդ բեռն մեջ կար թագավորի գանձարանը, ոսկով, արծաթով ու գոհարեղեններով, որոնք շատության պատճառով հնարավոր չէր գնահատել ու նույնիսկ ասվում է, որ խլաթի դիվանի գրագիրները, երբ գրանցել են Ըստ Արմանի բաժինը, գտել են, որ դա երեսուն անգամ ավելի էր, քան այն, որը Անիի դարպասների մոտ նրանից խլել էին պարտության ժամանակ: Այս բանը լսեցի խլաթի շատ մարդկանցից, որոնք ճակատամարտին մասնակցել էին, իսկ ես այդ ժամանակ Բաղլիսում էի: Երբ ավետաբերը խլաթ հասավ, ես խլաթում էի, որտեղ փախստականների մի խումբ կար: Սա մի մեծ օր էր, այնպես որ երկու օրում 300 գլուխ տավար մորթվեց և միջը բաժանվեց աղբատներին ու խեղճերին: Մի քանի օր հետո Ըստ Արմանը խլաթ հասավ և այնտեղ ցուցադրեցին նմանը չտեսնված հարստություն ու զարդեղեն: Բաղլիսի տեղը նույնպես տեղ հասավ և նրա գալստյան առթիվ քաղաքը զարդարվեց: Դա Ռամադան ամսի մեկին էր, երբ ես Բաղլիսում էի» (իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիկի «Մայիսի արկունի պատմություն»):

«Երբ լուրը հասավ Անդալուսական, Զաբայի ու Սպահանի տեր Ծամս-Էդ-Դին Իլդիզգուզին (**Էլտուլուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էլտուլուզ – Մ.Ֆ.**), նա հավաքեց իր զորքն ու կուտակեց: Նրան միացավ խլաթի տեր Ըստ Արման իբն Սուլթան ալ-Կուրթին (**Ըստարմենների Էմիրության Էմիր Սուլթան իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.**), Մարաղայի տեր իբն Ալ-Սոնկուրը (**Անմեդալիների Էմիրության Էմիր Արսլան Աբան (1133-1168) – Մ.Ֆ.**) և ուրիշներ: Դավաբեց մի մեծ զորք, որի թիվը 50.000 ռազմիկից ավելի էր, և 3-րդի 558 թ-ի Սաֆար ամսին շարժվեց դեպի վրաց երկիրը: Նրանք կողոպուտեցին, հալիչտակեցին կանանց ու երեխաներին, գերեվարեցին տղամարդկանց: Վրացիները նրանց դեմ էլան և սաստիկ ճակատամարտ եղավ, որի ընթացքում երկու կողմերն էլ դիմացան ու նրանց միջև պատերազմը մեկ ամսից ավելի տևեց: Մահմեդականները հաղթեցին, իսկ վրացիները փախուստի դիմեցին և շատերը սպանվեցին, ինչպես նաև գերի ընկան: Պարտության պատճառն այն էր, որ վրացիներից մեկը եկավ Իլդիզգուզի մոտ, ընդունեց մահմեդականությունը և ասաց. «Տուր ինձ զորք, որ ես իմ իմացած ճանապարհով տանեմ ու հետևի կողմից եկացնեմ նրանց ճամբարը այն այնպես, որ նրանք այդ բանը չկրահեն»: Իլդիզգուզը վստահեց նրան, զորք տվեց և նշանակեց վրաց ճամբարը հասնելու օրը: Երբ այդ օրը հասավ, մահմեդականները հարձակվեցին վրացիների վրա և, երբ կռվում էին, գործի հետ միասին հասավ մահմեդականացած վրացին: Գոռացին. «Ալլահ աբբար» և թիկունքից հարձակվեցին վրացիների վրա: Սրանք պարտվեցին ու շատերը կոտորվեցին, իսկ մահմեդականները նրանց ունեցվածքից անհաշիվ ավար տարան, բանգի սրացիք, հույս դնելով իրենց թվի վրա, վստահ էին սեփական հաղթանակին, սակայն Ալլահը հուսահար արեց նրանց: Մահմեդականները երեք օր ու գիշեր հետապնդում, կոտորում ու գերեվարում էին նրանց, որից հետո հաղթական վերադարձան» (իբն ալ-Անի «Լիակաուար պատմություն»):

«Երբ աթաբեկ Ծամս-Էդ-Դին Իլդիզգուզը (**Էլտուլուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էլտուլուզ – Մ.Ֆ.**) Թալիզգուզ լսեց այդ մասին, նա 50.000 հեծյալի կազմով մեծաթիվ զորք հավաքեց և այն մեկեղեց Ախլաթի տիրակալ Ըստ-Արմեն Սուլթան Զուրթին (**Ըստարմենների Էմիրության Էմիր Սուլթան իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Մարաղայի տիրակալ իբն Աղտոնկուրին (**Անմեդալիների Էմիրության Էմիր Արսլան Աբային – Մ.Ֆ.**) օգնության, որպեսզի վրժվ լուծի: 3-րդի 558 թվականի Սաֆար ամսին նա ժամանեց Վրաստան և մեկ ողջ ամիս մարտնչեց: Ի վերջո, խլամի զորքը հաղթանակ տարավ: Նրանք մեծ կոտորած արեցին և իրենց հետ մեծաթիվ ռազմավար բերեցին» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 2):

«Ապա Անդալուսականի տերը Էլտուլուզը (**Էլտուլուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էլտուլուզ – Մ.Ֆ.**) մեծ բազմությամբ հարձակվեց և հաղթեց վրացիներին» (Աբուլ-Ֆիդա «Դամասոս պատմություն մարդկային ցեղի»):

«3-րդի 558 թվականի Ըաբան ամսի 9-ին՝ չորեքշաբթի օրը, Ըստ Արմանը (**Ըստարմենների Էմիրության Էմիր Սուլթան իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.**), սուլթան Արսլան-Ըստ իբն Տուրդի-բեկը (**Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Ըստ իբն Տուրդիը – Մ.Ֆ.**), Ծամս-Էդ-Դին Իլդիզգուզը (**Էլտուլուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էլտուլուզ – Մ.Ֆ.**) և Արզնի տեր Զախր-Էդ-Դինը (**Արզնի Էմիրության Էմիր Զախր-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) մեծ ջարդ տվեցին Աբխազաց ու Վրաց թագավորին ու Վրաց թագավորին կրեցին: Նրանցից այնքան կողոպուտ վերցվեց, որ ոչ կարելի է նկարագրել, ոչ էլ հաշվել: Ավարի տրվեց թագավորի ախոռը, որի մուտքները արծաթեց էին, իր մեջ եղածներով վերցվեց թագավորի գինարբուքի սենյակը, որոնց մեջ կային արծաթե կարասներ: Կարասներից մեկը տարվեց սուլթանի մոտ: Կարասը և նրան ընկերակցողին մի կառք հագնվ էր տանում: Սուլթանը պալատ ուղարկեց այն և ավարից երկու հազար դինար ուղարկեց ծախսերի համար, իսկ ոսկե ու արծաթե գինու թասերը բոլորն ուղարկեց Դամասկոսի սկզիթը, որպեսզի մարդիկ դրանցով ջուր խմեն: Մի ուրիշ կարաս վերցրին թուրքմենները և կտոր-կտոր արեցին: Մեծ կողոպուտ վերցրին ու շատ ժողովուրդ կոտորեցին: Աբխազաց թագավորը փախավ մի ընդարձակ սոճու անտառ, ուր երեք օրվա հեռավորության վրա արևի լույսը մարդ հագնվ էր տեսնում: Ծակատամարտի վայրը այդ անտառում ետ տեսել են, երբ 3-րդի 549 թվականին Աբխազաց թագավորի ծառայության մեջ էի գտնվում: Ըստ Արմանը վերցրեց երեք բեռ, որոնցից առաջինի մեջ կային ոսկե և արծաթե ամաններ, երկրորդի մեջ թագավորի մատուռն էր, որտեղ կային տարբեր տեսակի գոհարներով ընդելուզված ոսկե ու արծաթե խաչեր, ինչպես նաև ոսկով նկարազարդված ավետարաններ՝ գոհարներով ընդելուզված, որոնց արժեքը ոչ ոք չգիտեր և նմանը ոչ մի տեղ չկար: Երրորդ բեռն մեջ կար թագավորի գանձարանը, ոսկով, արծաթով ու գոհարեղեններով, որոնք շատության պատճառով հնարավոր չէր գնահատել ու նույնիսկ ասվում է, որ խլաթի դիվանի գրագիրները, երբ գրանցել են Ըստ Արմանի բաժինը, գտել են, որ դա երեսուն անգամ ավելի էր, քան այն, որը Անիի դարպասների մոտ նրանից խլել էին պարտության ժամանակ: Այս բանը լսեցի խլաթի շատ մարդկանցից, որոնք ճակատամարտին մասնակցել էին, իսկ ես այդ ժամանակ Բաղլիսում էի: Երբ ավետաբերը խլաթ հասավ, ես խլաթում էի, որտեղ փախստականների մի խումբ կար: Սա մի մեծ օր էր, այնպես որ երկու օրում 300 գլուխ տավար մորթվեց և միջը բաժանվեց աղբատներին ու խեղճերին: Մի քանի օր հետո Ըստ Արմանը խլաթ հասավ և այնտեղ ցուցադրեցին նմանը չտեսնված հարստություն ու զարդեղեն: Բաղլիսի տեղը նույնպես տեղ հասավ և նրա գալստյան առթիվ քաղաքը զարդարվեց: Դա Ռամադան ամսի մեկին էր, երբ ես Բաղլիսում էի» (Մյունցզիմ-Բաշի «Պատմություն»):

«Ապա սուլթանն (**Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Ըստ իբն Տուրդիը – Մ.Ֆ.**) ու աթաբեկն (**Էլտուլուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էլտուլուզ – Մ.Ֆ.**) իրենց ողջ զորքով և ուժով բարձրացան դեպի Գեղարքունիք, որտեղից, մեծացնելով իր ուժերը, արագորեն մոտեցան Անիին, ընդ որում նրանց հետ էր նաև վերոհիշյալ Ըստարմենը (**Ըստարմենների Էմիրության Էմիր Սուլթան իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.**)՝ արաբների բոլոր իշխանավորների հետ միասին: Այդ ժամանակ Անիում հաստատված էր մեծ և հռչակավոր գորավար Թորթիլն: Շրջակա երկրները քարոթված անողն ու ավերորդ սկսեց պատրաստել պատերազմական մեքենաներ: Այդ մասին լուրը հասավ մեր երկրին ու մեր արքային (**Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**), որը փոքրաթիվ մի ջոկատով գվարձանում էր Լոռիի և Դանիսիի լեռներում՝ զբաղվելով որսորդությամբ: Նրա մոտ ժամանեց սուլթանի դեսպանորդը՝ մի խորամանկ ու նենգամիտ մարդ, որը լավ գիտեր իր գործը և նպատակ ունեւ հետախուզել գործերի դասավորվածությունը: Նման բլի և ազգամյ մասին առակին Զախիլի ու Դիմնայի մասին հնդկական գրքից՝ նա, պարզելով ասել ինչ, ազգամյ նման ուղղեց իր թևերը, բարձր ծախեց և հառնեց սուլթանին ու աթաբեկին դիմաց՝ ասելով նրանց. «Անիա մեր վրիժառույթյան ժամը, թե՛ այժմ չօգտվեք դրանից, այլ հնարավորություն այլևս չենք գտնի»: Տեսնելով, որ այդ ուրախ, քաջարի, հզոր և ճակատագրով վեր հառնված արքան աննշան ջոկատով ծամբարած է, նրանք, առաջանալով ողջ գիշեր, լուսաբացին հարձակվեցին քաղաքի վրա, ընդ որում այնքան անակնկալ, որ արքան հագնվ հասցրեց հագնել գրահները և հեծնել ձին: Երիտպասարար Իվանեն և այլ ազնաւորներ գերու նման ծանկեցին նրան և ասացին. «Ով արքա, մի ժամանակ նույնիսկ Ալեքսանդր (**Ռուսականերական տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծը – Մ.Ֆ.**) է հաղթել նրանցից, ինչպես և Սասնը Դալիլայի կամ Սողոմոնը Սիվիլիայի կողմից»: Նրանք բերեցին նաև հաղթված տիրակալների այլ օրինակներ՝ ասելով. «Մի՞թե մենք որևէ կերպ զարագրել ենք նրան, որը, պահպանելով թո թագավորությունը, հայրաքաղ պատժում է թե՛, որը վեր է հառնել, ինչպես իր որդի Դավթին (**Իսրայել-Յուդայի թագավորության արքա Դավթին – Մ.Ֆ.**), բանգի այս արքան ու մարգարեն ևս, լինելով աստուծու ընտրյալ, հալածվում էր Սալուդի (**Իսրայել-Յուդայի թագավորության արքա Սալուդի (մ.թ.ա. 1040-1012) – Մ.Ֆ.**) կողմից: Այդ եկեք այս պատիժը ընդունեք և հետ դառնանք՝ հույսով, որ հաղթելու ուժ ունեցողը կրկին կպարգևատրի մեզ, ինչպես իր սովորությունն է, հաղթանակով»: Արքան, չնայած որ բռնի կերպով էր ծանկվել, սակայն նրան ու նրա ասպետներին այնուհանդերձ ոչ-ոք չտեսավ փախչող և հակառակորդի կողմից կոտորվող զորքի շարքերում: Ընդհանուրանալը, նրանք այնպիսի արդյունք ու վարպետություն էին ցուցաբերում, որ ոչ մի դիվերսի, ազնաւորի կամ իրենց ենթակա

մարդու, որը պիտանի էր ու որևէ կերպ հայտնի, չկորցրին մարտում, բացառությամբ թերևս միայն մեկ քիչ օգտակար ազնաւորի և խաչը կրողի, ընդ որում վերջինիս խաչը բարեհաջող դուրս հանվեց: Ով զարմանալի արիություն, քաջություն և ով աստծու ձեռք, հին կամ նոր ժամանակների, ինչ մարտում էր կարելի նման բան տեսնել, որ անակնկալ հարձակման ենթարկվածները մարտից այդ աստիճան անվնաս դուրս պրծած լինեին: Դրանից հետո իսլամի հետևորդների ձեռքից անակնկալ դուրս պրծածների մասին նրանք ասում էին և այսպես արտահայտվում. «Եթե, անակնկալ հարձակվելով մեզ չսպառողների վրա, մենք չկարողացանք բռնել նրան, ապա կկարողանանք արդյոք մենք հարձակվել նրա վրա, երբ նա սպասելի կլինի դրան: Սա ոչ այլ ինչ էր, քան ստվերի ու քանոնի հետապնդում: Դրա համար էլ եկեք հետ դառնանք մեր երկիրը և շնորհակալ լինենք աստծուց այն բանի համար, ինչ-որ նա մեզ շնորհեց»: Յուրաքանչյուր ոք, ով կարդում է այս և ձգտում է հասկանալ, թող հիշի. Դու սահման դրեցիր, որը չեն անցնի»...: Իրոք, եթե բարձրալի կամքը թույլ տար արքային հետապնդել փախուստի դիմած սուլթանին, ապա կտապալվեին սարակինոյան բարձուկները, բանգի, եթե արքայի ու նրա զորքի առաջ զգացած վախը նրանց փախուստի չնստնեին, ապա կգերելարվեին մեր շքեղ վայրերը և սահմանները» («Զարթոյիս-Յիսուկերա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու զովասանք», գլուխ 6):

«Ապա հորաասանի սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլը – Մ.Ֆ.) գաղտագողի և աղվեսաբար հաղթեց Գեորգի արքային (Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի III-ին – Մ.Ֆ.), ավարտեց նրա ունեցածը և դարձավ իր տերը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

³⁹⁷³ «Մի բանի որ հանգստանալուց հետո զորքը մտավ վրացիների երկիր, այն հարձակման ենթարկեց և այնտեղ կործանում ու թալան բերեց՝ գերեվարելով մարդկանց ու ավերելով բնակավայրերը: Նրանք լքեցին երկիրը այնպես ավերելով այն, որ կարծես դեռ երեկ այդ երկիրը ծաղկուն վիճակում չէր: Չորքը, ծանրացած ավարով, հեռացավ՝ հարստացած այնպես, ինչպես կարելի էր միայն երագել: Սուլթանն (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլը (1160-1176) – Մ.Ֆ.) ու աթաբեկ Իլ-Դենիզը (Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկը – Մ.Ֆ.) վերադարձան Գանձակ, իսկ Շահ-արմենը (Շահարմենների Էյսուկյան Էմիր Սուլթան իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.)՝ սեփական տիրույթները: Աթաբեկ Իլ-Դենիզը Գանձակում մի փոխարինող թողեց, որը պետք է կարգը պահպաներ բաղաբուն և հպաշտականը այն թշնամուց, որը կարող էր հարձակվել բաղաբի կամ նրա շրջանի վրա, իսկ ինք մեկնեց Նախիջևան և մնաց այնտեղ որոշ ժամանակ՝ ծառայելով սուլթանին: Դրանից հետո նա մեկնեց Ջանդարան և ավարով անվնաս տեղ հասավ՝ որևէ վնաս չկրելով և իրականացնելով իր հույսերը» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Ջուսեյնի «Հաղորդումներ Սեջուկյան պետության մասին», գլուխ 38):

³⁹⁷⁴ «Հուլիների 1474 թվականին Սեբաստիայի տիրակալ Ադրու Արսլանը (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների Էյսուկյան Էմիր Յադի-Բասանը – Մ.Ֆ.) մտավ Կամախի երկիրը, ասպատակեց այն ու դուրս եկավ» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 442):

«Այդ տարում Յադուր-Ասլանը (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների Էյսուկյան Էմիր Յադի-Բասանը – Մ.Ֆ.) գնաց Կամախի, այսինքն՝ Կամախի, սպանեց այնտեղի ասպտամբ Էմիրին և հետ դարձավ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

³⁹⁷⁵ «Ապա սուլթանն (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլը – Մ.Ֆ.) ու աթաբեկ (Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկը – Մ.Ֆ.) իրենց ողջ զորքով և ուժով բարձրացան դեպի Գեղարքունիք, որտեղից, մեծացնելով իր ուժերը, արագորեն մոտեցան Անիին, ընդ որում նրանց հետ էր նաև վերոհիշյալ Շահարմենը (Շահարմենների Էյսուկյան Էմիր Սուլթան իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.)՝ արաբների բոլոր իշխանավորների հետ միասին: Այդ ժամանակ Անիում հաստատված էր մեծ և հռչակավոր գորավար Թորթեկին: Շրջակա երկրները բարուբանդ անողն ու ավերողը սկսեց պատրաստել պատերազմական մեքենաներ...: Դրանից հետո արքան Անիսին տվեց նրա Նախկին տիրույթների ազգակալին (Շարդադյանների Էյսուկյան Էմիր Շահնշահին (1164-1175) – Մ.Ֆ.), որին դարձեց իր հպաշտանը: Աթաբեկ Էյսուկը սուլթանի և վրացիների միջև միջնորդ դարձավ և խաղաղություն խնդրեց: Մյուս կողմից էլ ելավ արքայի բույրը, որը սուլթանի կինն էր՝ Ռուստանը, որից հետո որոշ ժամանակ հանգստություն և խաղաղություն տիրեց» («Զարթոյիս-Յիսուկերա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու զովասանք», գլուխ 6):

«Իսլամացիները բարձրացան դեպի Գեղարքունիք և այնտեղից սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլը – Մ.Ֆ.), աթաբեկը (Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկը – Մ.Ֆ.) ու արաբները Անիի դռանը մոտեցան, իսկ Անին ամրացնում էր մեծն Թորթեկին՝ պես-պես հնարագործություններով: Թագավորը (Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) կանգ էր առել Շավշեթում և սուլթանի դեսպանը խաղաղություն հաստատելու նպատակով թագավորի մոտ էր գտնվում...: Ապա խմայելացիք շտապ վերադարձան Անիից և գնացին իրենց երկիրը, իսկ թագավորը շնորհեց Անիի իր հայրենացին» (Կախուրի Բագրատունի «Զարթոյիս-Յիսուկերա»):

«Ապա Զրիստոսի 1162 թվականին հորասանի սուլթանը (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլը – Մ.Ֆ.) գորածողով արեց և անթիվ բազմությամբ եկավ Անիի դուռը, որի բնակչությունը ահաբեկվեց» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Էյսուկը (Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկը – Մ.Ֆ.), սակայն, զրգռում է Շուվիզ սուլթանին՝ Մահմուդի որդի Ասլանին (Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլը – Մ.Ֆ.), և բերում է Անի: Նա չորս տարի բաղաբը պահում է տագնապի ու ներդառանքի մեջ, մինչև, որ Կրաջ թագավոր Գեորգին (Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.), ողորմելով բնակիչներին, իր մոտ է կանչում սուլթանին և Անիի տալիս է նրան, որովհետև նա այլևս ի վիճակի չէր անօրենների բազմությունից պաշտպանել բաղաբը» (Կարդան Արևելացի «Տիգրեական պատմություն», գլուխ 74):

«Այսպես Զրիստոսի շնորհիվ ազատվեց Անի բաղաբը և յուրաքանչյուր ոք իր որդիով ու թգնիկով հանդերձ խրախճանք էր անում: Օրըստորե սկսեցին շունչ առնել և ապահովվանալ, մինչև նրանց դարձյալ պատերազմ դրդելը, բանգի Ջայոց 610 թվականից մինչև 635 թվականը խաղաղ էին, իսկ սույն թվականին, որպես վայրի գավթողական և անկրթական երից, դրդեցին, զրգռվեցին Նախկին չաղարաններից ու բախվեցին Անիի բաղաբացիների գործին» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», Հավելված):

«Ջայոց 612 թվականին Էյսուկը Աթաբեկը (Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկը – Մ.Ֆ.) եկավ Անի և Մեծ Գորգիից (Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի III-ից – Մ.Ֆ.), գրավեց այն» (Ամանուն «Թագավորների դուրս գալը»):

«Ջայոց 612 թվականին Էյսուկը Աթաբեկը (Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկը – Մ.Ֆ.) եկավ Անի և Մեծ Գորգիից (Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի III-ից – Մ.Ֆ.), գրավեց այն» (Առաքել Դավրիժեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Հիջրի 559 թվականի Ջուլմադա Ա ամսին վրացիները մտան Անի բաղաբը, ապա հեռացան: Եկավ Շամս-Էդ-Դին Իլդիգուզը (Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկը – Մ.Ֆ.), տիրեց և այնտեղ մնաց մի բանի օր: Անի վերադարձան այնտեղից հեռացածներից ոմանք և սկսեցին վերականգնել այն, իսկ Շամս-Էդ-Դին Իլդիգուզը գնաց Ջանգի բաղաբը և որոշեց հանդիպել վրացիներին...: Տարվա վերջում Շամս-Էդ-Դին Իլդիգուզը Անիի հանձնեց Էմիր Շահնշահին (Շարդադյանների Էյսուկյան Էմիր Շահնշահին – Մ.Ֆ.)՝ Շարդադ և Ֆադլուն Էմիրների (Շարդադյանների Էյսուկյան Էմիրներ Շարդադի և Փադլունի – Մ.Ֆ.) եղբորը, որոնք Միսուցիի (Անիի Շարդադյանների Էյսուկյան Սանույե իբն Շավուրի – Մ.Ֆ.) որդիներն էին և բաղաբի տերերը» (իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիհի «Մայիսիկինի պատմություն»):

«Հիջրի 559 թվականի Ջուլմադա Ա ամսին վրացիները մտան Անի բաղաբը, ապա հեռացան: Եկավ Շամս-Էդ-Դին Իլդիգուզը (Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկը – Մ.Ֆ.), տիրեց և այնտեղ մնաց մի բանի օր: Անի վերադարձան այնտեղից հեռացածներից ոմանք և սկսեցին վերականգնել այն, իսկ Շամս-Էդ-Դին Իլդիգուզը գնաց Ջանգի բաղաբը և որոշեց հանդիպել վրացիներին...: Տարվա վերջում Շամս-Էդ-Դին Իլդիգուզը Անիի հանձնեց Էմիր Շահնշահին (Շարդադյանների Էյսուկյան Էմիր Շահնշահին – Մ.Ֆ.)՝ Շարդադ և Ֆադլուն Էմիրների (Շարդադյանների Էյսուկյան Էմիրներ Շարդադի և Փադլունի – Մ.Ֆ.) եղբորը, որոնք Միսուցիի (Անիի Շարդադյանների Էյսուկյան Սանույե իբն Շավուրի – Մ.Ֆ.) որդիներն էին և բաղաբի տերերը» (Մյուսեմջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

³⁹⁷⁶ «Էմիր Ֆախր-Էդ-Դին Ղարա-Արսլան իբն Սուլթան իբն Օրթուկը (Դիս-Էն-Ֆի Արտուկյանների Էյսուկյան Էմիր Ղարա-Արսլանը – Մ.Ֆ.), թող որդրան նրան Ալլաիդ, մի բանի անգամ գործողություններ սկսեց Անիի դեմ, երբ ես նրա մոտ ծառայության մեջ էի, սակայն չհասավ իր նպատակին: Վերջին գործողությունը, որը նա իրականացրեց, այսպես եղավ: Նրա հետ հարաբերություններ էր հաստատել քրդերից մի Էմիր, որը զորք էր հավաքագրում Անիում և նրա հետ շատ կողմնակիցներ կային: Որոշվեց, որ նշանակված գիշերը Ֆախր-Էդ-Դինի զորքը կմոտենա բաղաբին, այդ Էմիրը պարաններով վերև կբարձրացնի ռազմիկներին և Ֆախր-Էդ-Դինը կտիրի բաղաբին: Վերջինս, սակայն, այդ գործը հանձնարարել էր իր մոտ ծառայող մի ֆրանկի, որին կոչում էին Յարուք: Ողջ զորքը ատում էր այս ծառային և զգվանք էր տածում նրա նկատմամբ նրա անտանկի բնավորության պատճառով: Յարուքը զորքի մի մասի հետ առաջ անցավ, իսկ նրան էլ հետևեցին մնացած Էմիրները: Յարուքը հապաղեց իր առաջխաղացման մեջ, իսկ այդ ընթացքում Էմիրները առաջ անցան նրանց և եկան Անիի մոտ: Քուրդ Էմիրը իր կողմնակիցների հետ աշտարակից տեսավ այս զորքը: Նրանց համար պարաններ իջեցրին և ասացին. «Բարձրացեք», սակայն նրանցից ոչ մեկը չեկավ: Այդ ժամանակ նրանք իջան աշտարակներից, կտրեցին դարպասների փակվածները և ասացին ռազմիկներին. «Մտեք», սակայն կրկին ոչ-ոք չմտավ: Այդ ամենը տեղի ունեցավ այն պատճառով, որ Ֆախր-Էդ-Դինը նման կարևոր գործը վստահել էր մի հիմար պատանու և ոչ թե տարիքով Էմիրներին: Այս ամենի մասին իմացան Էմիր Էնմալ-Էդ-Դին իբն Նիսանը, բաղաբի բնակիչներն ու նրա զորքը: Նրանք նետվեցին Ֆախր-Էդ-Դինի կողմն անցած ռազմիկների վրա, նրանց մի մասին կոտորեցին, մյուսները իրենք նետվեցին անդունդը, իսկ մի մասին էլ գերի վերցրին: Նրանցից մեկը, որը նետվել էր անդունդը, առաջ մեկնեց ձեռքը, թաչելով օդում, կարծես ցանկանալով մի բանից բռնվել, և այդ ժամանակ նրա ձեռքում հայտնվեց ներքև

կախված պարաններից մեկը, որով ոչ-ոք չէր բարձրացել: Նա կախվեց նրա վրա ու փրկվեց, միակը բոլոր ընկերներից, որ փրկվեցին, թեև նրա ձեռքի կաշին պղկվեց: Այդ ամենը տեղի ունեցավ իմ՝ այնտեղ եղած ժամանակ: Առավոտյան Ամիդի տիրակալը նետովեց հետապնդելու նրանց, որոնք գործում էին նրա դեմ, և կոտորեց բոլորին: Այն ռազմիկը միակը եղավ, որը փրկվեց» (իբն Մունկիզ «Խորհուրդների գիրք»):

«Այդ տարում Ղարա-Արսլանը Օրդուխը (Խաղբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Արսլան-Թուղմիշ - Մ.Ֆ.) եկավ Ամիդ, սակայն չկարողացավ գրավել այն ու հետ դարձավ Յասն-Զեֆ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Այդ տարի Չիադ ամրոցի տեր Ղարա-Արսլանը (Խաղբերդի Արտուխյանների էմիրության էմիր Արսլան-Թուղմիշ - Մ.Ֆ.) եկավ Ամիդի դեմ և դավաճանության շնորհիվ տիրեց երկու աշտարակների: Նրանք, սակայն, որոնք ներսում էին, սկսեցին սպանել բոլոր նրանց, որոնք բարձրանում էին աշտարակներն ի վեր: Այդ ժամանակ Ղարա-Արսլանը ամոթահար վերադարձավ իր երկիր՝ տիտուր ու վշտահար» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁹⁷⁷ «Այդ տարում Ղարա-Արսլանը (Յիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Ղարա-Արսլանին - Մ.Ֆ.) Յաղուբ-Արսլանին (Մեքաստիայի Ղանիշանյանների էմիրության էմիր Յաղի-Ասասին - Մ.Ֆ.) հրավիրեց իր մոտ, սակայն սա նենգություն կարծեց, դրա համար էլ եկավ մեծ զորքով, մտավ նրա երկիրը, գերեց 10.000 հոգու, այդ թվում նաև երկու եպիսկոպոսներ Իգնատիոսին և Դիոնիսիոսին, ու տարավ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Այդ տարի Յաղուբ-Արսլանը (Մեքաստիայի Ղանիշանյանների էմիրության էմիր Յաղի-Ասասին - Մ.Ֆ.) եկավ իր երկրից և հարձակվեց Չմշիկ ամրոցի վրա, որտեղ գերեց մոտ 100.000 հոգու՝ ամեն ինչ ամայացնելով: Այդ ժամանակ գերի տարվեցին նաև Իգնատիոս Թեյ-Արսենիացին, որին տարան Կամախ, սակայն նրան ազատեցին և նա եկավ Մեյխտ: Սրբին տարել էին Չիադ, սակայն երկու օր անց առանց փրկագնի բաց էին թողել» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 8):

«Այդ տարի Յաղուբ-Արսլանը (Մեքաստիայի Ղանիշանյանների էմիրության էմիր Յաղի-Ասասին - Մ.Ֆ.) եկավ իր երկրից և հարձակվեց Չմշիկ ամրոցի վրա, որտեղ գերեց մոտ 100.000 հոգու՝ ամեն ինչ ամայացնելով: Այդ ժամանակ գերի տարվեցին նաև Իգնատիոս Թեյ-Արսենիացին, որին տարան Կամախ, սակայն նրան ազատեցին և նա եկավ Մեյխտ: Սրբին տարել էին Չիադ, սակայն երկու օր անց առանց փրկագնի բաց էին թողել» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁹⁷⁸ «Նուր-Էդ-Դինը (Չալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) այդ ժամանակ արշավանքի մեջ էր ֆրանկների շրջաններում: Նա ժամանեց Չալեայ ու գործ հավաքեց, որից հետո դիմեց իր եղբորը՝ Մոսուլի կառավարիչ Զուբ-Էդ-Դինին (Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Զուբ-Էդ-Դինին (1149-1170) - Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Յիսն-Զեֆի կառավարիչ Ֆախր-Էդ-Դին Ղարա-Արսլանին (Յիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Ղարա-Արսլանին - Մ.Ֆ.), Մարդինի կառավարիչ Նաջմ-Էդ-Դին Ալֆին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Նաջմ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) ու ծայրաստանային այլ տիրակալների՝ հայցելով նրանց օժանդակությունը: Զուբ-Էդ-Դինը եկավ, իսկ նրա զորքերի առաջնորդը Չին-Էդ-Դին Ալի Զուլուկին էր (Բեգթեգինյանների էմիրության իմամադի էմիր Չեյն-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.): Նաև գործ ուղարկեց Մարդինի տիրակալը: Ինչ վերաբերյալում է Յիսն-Զեֆի տիրոջը, ապա նրա ընկերներն ու մոտիկները հարցրին նրան. «Ինչի՞ ես դու ձգտում», իսկ նա պատասխանեց. «Ես ձգտում եմ տանը մնալ, բանգի Նուր-Էդ-Դինը ուժասպառ է եղել մեծաթիվ պատերից ու աղոթքներից և իրեն ու նրանց, ով իր հետ է, վտանգավոր գործի մեջ է բաշել»: Այնուհանդերձ հաջորդ օրը նա հրաման տվեց զորքին արշավի ելնել և, երբ մարդիկ նրան հարցրեցին պատճառը, նա հրաժարվեց իր նախնական որոշումից և ասաց. «Եթե ես օգնություն ցույց չտամ Նուր-Էդ-Դինին, իմ երկրամասը կգնա ձեռքիցս, բանգի նա շփվում է անասպատականների ու այս աշխարհից հեռացածների հետ՝ աղոթքներով նրանցից օգնություն խնդրելով և արշավանքի դրդելով մահմեդականների: Նրանցից յուրաքանչյուրը նստած է իր տեղում, կարողում է նրա ուղերձներն և հուզվում է: Ահա ուրեմն, ես վախճում եմ, որ նրանք կանխօծեն ինձ, այլ ոչ թե կաղոթեն ինձ համար»: Դրանից հետո նա հանդեսավորվեց ու շարժվեց: Երբ զորքերն այդեն հավաքվել էին, Նուր-Էդ-Դինը մեկնեց դեպի հարթիկ: Նա պաշարեց այն, պաշարողական մեքենաներ դրեց և հարձակում սկսեց ամրոցի վրա: Այդ ժամանակ ելան Ալֆինս Բոհեմունդը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացին - Մ.Ֆ.), Տրիպոլիսի կառավարիչ կոմսը (Տրիպոլիսի կոմսության Ռայմոնդ Տուլուզցու - Մ.Ֆ.), իբն ժուլինը (Եդեսիայի կոմսության կոմս ժուլին Կուրտուկեացին - Մ.Ֆ.), այն դուքսը, որը ռումների գլխավոր հրամանատարն էր (Ղաշալայի Կիլիկիայի բյուզանդական կառավարիչ Կոնստանդին Կուրմասուր - Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Չալաստանի կառավարիչ իբն Լևոնը: Դավաբեցին նաև ծովափին մնացած բոլոր ֆրանկները և ուղղվեցին դեպի Նուր-Էդ-Դինը: Վերջինս ուղղորդեց ռմեց դեպի Արթախ՝ հույս ունենալով, որ ֆրանկները կհետևեն իրեն ու կհեռանան բաղաբեց, որպեսզի հանդիպեն իրեն: Նա իր զույգն ուղարկեց Թիգրիս, իսկ ֆրանկները շարունակեցին առաջանալ և եկան աս-Սաֆիֆի մոտ, որից հետո վերադարձան հարթիկ: Նուր-Էդ-Դինը մարտական պատրաստության վիճակում հետևում էր նրանց և, երբ մահմեդականները մոտեցան ֆրանկներին, շարվեցին մարտի համար: Ֆրանկները հարձակվեցին մահմեդականների աջ թևի վրա, որտեղ գտնվում էին Չալեայի ու նրա կառավարիչ զորքերը: Մահմեդականները շարվեցին ավելի շուտ, բան հասան պարիսպներին, իսկ այդ ընթացքում Նուր-Էդ-Դինը կանգնած էր բլրի վրա և բաց գլխով կոչ էր անում Ալլահին: Ֆրանկների հետևակայինները մնացին իմամի մոտ, որը հարյուր է հարիսին աս-Սաֆիֆի կողմից, ու այդ ժամանակ Չին-Էդ-Դին Ալին Զուլուկը Մոսուլի զորքով դարձավ նրանց վրա: Նուր-Էդ-Դինը, որպեսզի ապահովվի նրա հաջողությունը, ալ-Ամլի կողմից փչե թփուտների մեջ դարան դրեց ու մինչև վերջին մարդը կոտորեց ֆրանկներին: Ֆրանկական հեծելազորը վերադարձավ՝ վախճնալով, որ մահմեդականները կհետևեն հետևակայիններին: Հարձակվեցին մահմեդականները հետևակի վրա, մարտնչեցին ինչպես ուժ ունեին և այդ ժամանակ հետևակայինների շարքերում սպանվածների ու վիրավորների հայտնվեցին: Նուր-Էդ-Դինը սկսեց հետապնդել նրանց այն մահմեդականների հետ միասին, որոնք դրանից առաջ փախուստի էին մատնվել: Նրանք բոլոր կողմերից շրջապատեցին ֆրանկներին, մարտը բոլորեցվեց, ֆրանկների կողմից մեծացավ սպանվածների թիվը և նրանք հաղթվեցին: Մահմեդականները մեծահոգություն դրսևորեցին գերիների նկատմամբ, որոնց մեջ էին Անտիոքի կառավարիչ Տրիպոլիսի կառավարիչը, ռումների առաջնորդ դուքս և իբն ժուլինը: Չփրկվեց ոչ-ոք, բացառությամբ Մլեի իբն Լևոնի: Ասում էին, թե Յաղուբի թուրքները բաց էին թողել նրան, բանգի նա նրանց ազգական էր գալիս, ինչի պարունում նա կարողացել էր դիմել փախուստի: Սպանվածների թիվն անցավ 10.000-ը: Այդ ժամանակ Նուր-Էդ-Դինը դիմեց դեպի հարթիկ և այդ տարվա Ռամադան ամսին տիրեց նրան» (Զեմալ-Էդ-Դին «Չալեայի պատմության հատընտիր»):

«Նորադինը (Չալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.), որ շատ էր զայրացած այդ ամենից և ցանկանում էր ամեն կերպ սրբել իրեն բաժնի հասած վիրավորանքի ամոքը, վրեժ լուծելով իր և իր մտերիմների համար, դիմեց իր բոլոր ընկերներին ու բարեկամներին, կոչ հղեց Կոնստանդի բոլոր իշխանական նաև, ծախսելով մեծաթանկյի գանձեր՝ մեծ ջանքեր գործադրեց ու անկախակն օժանդակ ուժեր հավաքեց: Եվ այսպես, հավաքելով մի մեծ զորք և գլխավորելով մի բանի հազար ռազմիկների՝ նա մեկնեց քրիստոնյաներին պատկանող և Չարենց կոչվող բաղաբեց պաշարելուն, որը տեղակայված էր Անտիոքի մոտակայքում: Դրանից հետո, տեղադրելով պաշարողական մեքենաներ, նրանք առանց շույշ բաշելու սկսեցին հարձակումները բաղաբեց վրա: Քրիստոնյա իշխանները, հենց որ իմացան այս մասին, հավաքվեցին իրար գլուխ: Այնտեղ էին Անտիոքի տեր Բոհեմունդը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացին - Մ.Ֆ.), որ Ռայմոնդի (Անտիոքի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեացու - Մ.Ֆ.) երրորդ որդին էր և նոր էր կանգնել իշխանության գլուխ, Տրիպոլիսի երիտասարդ և Ռայմոնդի կոմսի (Տրիպոլիսի կոմսության Ռայմոնդ Տուլուզցու - Մ.Ֆ.) որդի Ռայմոնդ կոմսը (Տրիպոլիսի կոմսության Ռայմոնդ Տուլուզցին - Մ.Ֆ.), Կիլիկիայի կառավարիչ Կալանանը, որ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի - Մ.Ֆ.) ազգական էր և վերջինս հենց նրան էր հանձնել այդ մարզի կառավարումը, ինչպես նաև հայերի շատ հզոր իշխան Թորոսը: Եվ այսպես քրիստոնյաները բոլոր կողմերից հավաքեցին ասպետներին ու զինակիրներին և, կազմելով ջոկատներ ու բանակ, հապճեպ ոտքի ելան, որպեսզի ազատեն բաղաբեց պաշարումից: Այդ ժամանակ պարսիկների առաջնորդ Նորադինը, իմանալով այս մասին, եկավ այն մտքի, որ ավելի անվտանգ կլինի թողնել պաշարումը և հեռանալ, բան թե անխոհեմ կերպով մարտի մեջ մտնել թշնամիների դեմ՝ միաժամանակ ուշադիր հետևելով նրանց ու պատրաստ լինելով ցանկացած գործողության: Իրենց հերթին քրիստոնյաները, տեսնելով, որ հակառակորդը հեռանում է, անխոհեմ կերպով, չհետևելով ռազմական որևէ կանոնի ու խախտելով մարտականքը, սկսեցին հետապնդումը մի անձանկոք երկրում: Թուրքները, սակայն, վերադառնելով իրենց ուժն ու արիությանը, արագորեն հետ դարձան ու եկան նրանց վրա՝ հասցնելով մի հզոր հարված, ընդ որում նրանք, որ հենց նոր արշավում էին ուրախ ու հաղթական, այժմ շփոթի մեջ ընկան և խայտառակ եղան: Եվ այսպես, բոլոր կողմերից շարվելով ու ձգմվելով՝ քրիստոնյաները խայտառակ կերպով գոհ էին գնում հակառակորդի սրին, ընդ որում ոչ-ոք այլևս չէր հիշում իր կամ իր նախնիների փառքն ու անունը, այլ բոլորը փորձում էին ամեն կերպ հնարավորինս շուտ դուրս պրծնել այդ նախփորձից և ազատվել: Եվ այսպես քրիստոնյաները, մոռացած իրենց, ինչպես նաև երկրի պատուի մասին, նետվեցին խայտառակ փախուստի, որպեսզի փրկեն իրենց կյանքը՝ հրաժարվելով բաղաբեց մարտնչելու և սերունդներին ռազմական սխրագործության իսկական օրինակ տալու մասին: Այդ ժամանակ այն հայազգի Թորոսը, տեսնելով թշնամու լիակատար առավելությունը և այն, որ մեր բանակը շրջապատվել է վերջինիս կողմից ու ոչնչացվել է, թողեց մարտի դաշտը և ինքն էլ փրկություն գտավ փախուստով՝ հրաժարվելով մերձակառի խառնաշփոթից: Բանն այն էր, որ այս իշխանը սկզբից ի վեր ձգձգել էր այն բանից, որ քրիստոնյաները սկսել են հակառակորդին հետապնդել անմիջապես այն բանից հետո, երբ վերադարձվել էին բաղաբեց պաշարումը, ընդ որում նա նույնիսկ փորձ կատարեց դրա դեմ ելնել ու հետ համոզել բանակի առաջնորդներին, բանգի ինքն ավելի լավ էր պատկերացնում իրավիճակը, սակայն որևէ հաջողության չհասավ: Այդ ժամանակ Անտիոքի իշխան Բոհեմունդը, Տրիպոլիսի Ռայմոնդը, Կիլիկիայի կառավարիչ Կալանանը, Դուլգո Դ՝Լուսինյանը, որոնց մասին արդեն ասել են,

Եդեսիայի երկրորդ ժոպլին (Եդեսիայի կոնստանտինյան ժոպլին Կոստանտինացու – Մ.Ֆ.) որդի ժոպլինը, ինչպես նաև շատ այլ տոհմիկ այրեր, ամոթալի կերպով ձգտելով փրկել իրենց կյանքները, հանձնվեցին հակառակորդին և շղթայակապ ու մեծ խայտառակությամբ, ինչպես արգահատելի ստրուկներ, տարվեցին Չալեպ, որտեղ, այն բանից հետո, երբ ներկայացվեցին անհավատներին, բանտ նետվեցին: Ոգևորված այս անակնկալ հաջողությունից ու թեև առած դրանից՝ Նորադինը և նրա հետ եղողները կրկին վերադարձան այն բաղաձի պաշարմանը, որի վրա հարձակվել էին մինչ այդ, շրջապատեցին այն և մի բանի օրից ուժի կիրառմամբ գրավեցին: Սա տեղի ունեցավ Բրիստոսի 1165 թվականին՝ Ամրոյի արքայի (Երուսաղեմի թագավորության արքա Ամրոյի (1163-1174) – Մ.Ֆ.) թագավորության երկրորդ տարվա օգոստոս ամսի 4-ին, երբ արքան դեռ Եգիպտոսում էր» (Փյոմ Տյուրացի «Ամրոյծության երկրների պատմությունը», գիրք 19, գլուխ 9):

«1475 թվականին Նուրեդինը (Չալեպի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-դինը – Մ.Ֆ.) գորահավաք կատարեց: Նա կանչել տվեց իր Կուստեղին անունով եղբորը (Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Եուրթ-է-դինը – Մ.Ֆ.), որը տիրում էր Ասորեստանում ու Մոսուլում, ինչպես նաև՝ Արբելայի Չենեդին երկրին (Բեգթեգինյանների երկրության հիմնադիր էին Չեն-է-դինը – Մ.Ֆ.), Սինջարի երկրին (Շենարի Չանգյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Իսադ-է-դին Չանգին (մոտ 1160 – ուղ. 1198) – Մ.Ֆ.), Ամսիտի երկրում գտնվող Չիս-Բեֆայի Ֆախրեդին երկրին (Չիս-Բեֆի Արտուխյանների երկրության էին այս ժամանակ Ղարա-Արսլանը և, ենթադրաբար, հեղինակը վերջինս չփորձել է Արզնի երկրության էին Ֆախր-է-դինը հետ – Մ.Ֆ.), Մարդինի խուսամեղին երկրին (հեղինակը նկատում ունի Մարդինի Արտուխյանների երկրության էին Թեմուրաշին, սակայն բնաթվով ժամանակաշրջանում վերջինս արդեն փոխարինել էր Նաբ-է-դինը (1152-1179) – Մ.Ֆ.), Չեզվայի և Պիրի Շիհաբեդին երկրին, նրա Մաջդեդին անունով հորեղբորորդուն, ինչպես նաև Մաքբուզ և Ուռհայի Սեյֆեդին երկրին: Երբ գործերը հավաքվեցին, եկան, պաշարեցին Խարիմի բերդը: Չալվելով իրենց գործերը՝ թուրքերը տեսան, որ 60.000 հեծյալ և 40.000 հետևակ ունեն: Նրանք մանգոլիկների օգնությամբ կատարող հարձակումներ գործեցին բերդի վրա: Բերդին այդ ժամանակ տիրություն էր անում Ռենալոյ անունով մի ֆրանկ, որը բաջասիրտ մարդ լինելով, ուժեղ դիմադրություն ցույց տվեց թուրքերին: Ֆրանկները Տրիպոլիի կոմսի (Տրիպոլի կոնստանտինյան Ռայմոնդ – Մ.Ֆ.), Ամրոյի տիրոջ (Ամրոյի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացու – Մ.Ֆ.) և Թորոս Ղայի գլխավորությամբ հավաքեցին մոտ 600 հեծյալ ու մոտ 6.000 հոգանոց հետևակ և, դուրս գալով Ամրոյից, ուղղվեցին դեպի Խարիմ: Երբ թուրքերն իմացան, որ ֆրանկները ելել են Ամրոյից և գալիս են դեպի իրենց, հեռացան բերդից ու եկան Իմվ գյուղը, որը մի փոքր հեռու էր բերդից: Ֆրանկները, ժամանելով, ծամբար խիստեցին բերդի շուրջը, որտեղ նախատես բանակել էին թուրքերը: Թորոս հայը՝ Կիլիկիայի իշխանը, նրանց ասաց. «Բալարարվեք այն սիրտներով, որ նրանց վնասեցին բերդից: Այժմ եկեք դուրս հանկյալ բերդում գտնվող թուրքերին և այնտեղ տեղավորեք մարտունակ ու բազ մարդկանց, բալարար անդամներով, իսկ մենք վերադառնանք Ամրոյի, մինչև երոստաղեմի թագավորը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Ամրոյի – Մ.Ֆ.) հետ գա Եգիպտոսիցների երկրից»: Ի դեպ, Երուսաղեմի թագավորն իր գործերով մտել էր Եգիպտոսի երկիրը, որ ստորև ցույց կտանք Տիրոջ օգնականությամբ: Տրիպոլիի կոմսը չանասց այդ խորհրդին, այլ ասաց. «Եկեք հարձակվեք թուրքերի վրա և չախջախեք նրանց, այլապես մեզ ի՞նչ կհամարեն, եթե ոչ շներ»: Նրանք մեկնեցին Խարիմից ու եկան Իմվ: Երբ տեսան, և թուրքերը լեռներից տեսան, որ նրանք սակավաթիվ են, ինչեցին շեփոկները, հարձակվեցին նրանց վրա և, շրջապատման օղակի մեջ առնելով, ծանր հարվածներ հասցրին նրանց: Կոմսն ու Թորոսը ճողպարեցին, հույների դուրը բռնվեց, իսկ ողջ հետևակը սրի բերան մատնվեց: Գերի ընկան նաև Ամրոյի տերը և ֆրանկ հեծյալների մեծ մասը: Այդ տարվա օգոստոս ամսին շատերը կորստյան մատնվեցին՝ ձիերի և անասնանց գույքի հետ միասին: Ֆրանկների չախջախումից հետո թուրքերը եկան, պաշարեցին Խարիմ բերդը և վերջինս խաղաղությամբ հանձնվեց նրանց: Գրավելով բերդը՝ նրանք մտան դուրի երկիրը և ափսոսանքով տեսան, որ նրանք անունը կորցրեցին մեծ վնասը, որտեղ հույն վանականներ էին բնակվում, և կողոպտեցին, ինչ որ գտան նրանց մոտ՝ ոսկեղեն, արծաթեղեն, թանկարժեք իրեր ու գրքեր, ինչպես նաև սկիհներ, գավաթներ, խաչեր, բուրվառներ, ոսկուց և արծաթից պատրաստված սրբապատկերներ, բարձրարժեք սփռոցներ ու վանականների ողջ ունեցվածքը: Բոլոր վանականներին, որպես գերի, բերին Չալեպ: Խարիմի պարտության ժամանակ գոհված ֆրանկների թիվը անցավ 10.000-ից: Դրանից էլ ափսոսանք տարվեց (Ամրոյի Նուրեդինը «Ժամանակագրություն», գլուխ 441):

«Չույների 1475 թվականին Նուրեդին Մահմուդը (Չալեպի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-դինը – Մ.Ֆ.) պաշարեց Խարիմը: Այդ ժամանակ հավաքվեցին ինչք տիրակալներ՝ Ամրոյի տեր Պիրիսը (Ամրոյի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացու – Մ.Ֆ.), Տրիպոլիի կոմսը (Տրիպոլի կոնստանտինյան Ռայմոնդ Տուրուզու – Մ.Ֆ.), Թորոս Կիլիկիացին, ինչպես նաև Տարսուսի և Մամեստրայի հույն կառավարիչը: Եկան նաև եղբայրները: Ընդհանուր առմամբ նրանք ունեին 13.000 հեծյալներ և հետևակայիններ: Եվ ահա սրանք բոլոր եկան ու մարտի մեջ մտան Նուրեդինի դեմ, սակայն ֆրանկները գլխովին չախջախվեցին: Արդյունքում կոմսը, դուքսը և Պիրիսը գերվեցին ու նրանց տարան Չալեպ, եղբայրները ընաջնջվեցին, իսկ Թորոսն էլ փախավ Ամրոյի» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 10):

«Չույների 1475 թվականին Նուրեդին Մահմուդը (Չալեպի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-դինը – Մ.Ֆ.) պաշարեց Խարիմը: Այդ ժամանակ հավաքվեցին ինչք տիրակալներ՝ Ամրոյի տեր Պիրիսը (Ամրոյի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացու – Մ.Ֆ.), Տրիպոլիի կոմսը (Տրիպոլի կոնստանտինյան Ռայմոնդ Տուրուզու – Մ.Ֆ.), Թորոս Կիլիկիացին, ինչպես նաև Տարսուսի և Մամեստրայի հույն կառավարիչը: Եկան նաև եղբայրները: Ընդհանուր առմամբ նրանք ունեին 13.000 հեծյալներ և հետևակայիններ: Եվ ահա սրանք բոլոր եկան ու մարտի մեջ մտան Նուրեդինի դեմ, սակայն ֆրանկները գլխովին չախջախվեցին: Արդյունքում կոմսը, դուքսը և Պիրիսը գերվեցին ու նրանց տարան Չալեպ, եղբայրները ընաջնջվեցին, իսկ Թորոսն էլ փախավ Ամրոյի» (Բար-Շեքրեու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նուրեդինը (Չալեպի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-դինը – Մ.Ֆ.), որը տիրում էր Ամրոյի Բերիա ու Ղամասկոս հայտնի բաղաձիներին, իրեն ժպտացող բարեմիտ հաջողության պարագայում իր իշխանությանը ենթարկեցրեց նաև շատ այլ բաղաձիներ, որոնք տարածվում էին Եփրատի մոտ: Նա գրավեց շատ այլ ոչ անկարևոր երկրներ, մարտնչեց այնտեղի շատ սատրապների դեմ և մյուսներին էլ գերեց, որոնց թվում էին նաև Եդեսիայի տիրակալ Ջոսեդինը (Եդեսիայի կոնստանտինյան ժոպլին Կոստանտինացու – Մ.Ֆ.), մյուսներին էլ սպանեց պատերազմում, ինչպիսիք էին Ռայմոնդ Պուատիեացին (Ամրոյի դքսության դուքս Ռայմոնդ Պուատիեացու – Մ.Ֆ.), որի մասին մենք բավարարող իշխանակեցին նախորդ գրքերում, իր ուժով ու հզորությամբ փառաբանված Ֆերալիսի հետ հավասար, ինչպես նաև Բալդուինի՝ Մարաշի տիրոջը (Բեսունի սելյուկյան սելյուկ Բալդուին Բեսունցուն – Մ.Ֆ.): Չալվելով առաջ՝ նա մարտի մեջ մտավ արդեն Կոնստանտինի՝ Կիլիկիայի դքսի դեմ, որը կոչվում էր Կալյան և մի գեղեցիկ ու ռազմական գործում վարպետ երիտասարդ էր: Այստեղ, առաջին անգամ հաղթված այդ երիտասարդի կողմից, նա անսպասելի փորձաքննություն տեսավ, սակայն հետո ինչ-որ կերպ սրան և գերի վերցրեց, նրա հետ միասին էլ նաև՝ Ամրոյի իշխան Ռեյնալդին ու ֆյունիկյան Տրիպոլիի կառավարիչին: Այդ հաղթանակի պատճառն այն էր, որ, հաղթանակ տանելով, Կոնստանտինը կանգ չառավ, այլ, տարվելով անխտեն բաջությամբ և առանց որևէ օգուտի հետապնդման նետվեցով, ինքը գերի ընկավ ու կործանեց հռոմեացիների գործը: Մարտում հաղթելով նաև Թորոսին՝ Նուրեդինը սկսեց հույս տաձել շուտով հարձակվել նաև Ամրոյի վրա» (Ռուֆիմսեն Կիսամոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 5, մաս 6):

«Այդ ժամանակ երոստաղեմի թագավորը (Երուսաղեմի թագավորության արքա Ամրոյի – Մ.Ֆ.) ... լուր ստացավ, թե Նուրեդինը (Չալեպի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-դինը – Մ.Ֆ.) պաշարել է Չարիմն ու ցանկանում է գրավել այն: Եվ ահա նա գրեց Չարիմ, որ չելեն բաղաձի ու սպասեն, մինչև ինքը գա, սակայն, երբ եկավ, թուրքերը խույս տվեցին նրանից ու հեռացան: Ֆրանկները տեղավորվեցին բաղաձի մոտ, իսկ թուրքերը հանդգնորեն վրա տվեցին, կոտորեցին նրանց, գրավեցին բաղաձի ու գերեցին Ամրոյի պրինցի և այլ առաջնորդների» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

³⁹⁷⁹ «Այդ տարի Սուրմարիի տեր էին Իբրահիմը (Սուրմարիի երկրության հիմնադիր էին Իբրահիմը – Մ.Ֆ.) վրացիների հետ ուժեղ բախում ունեցավ, մեծ թվով կոտորեց ու մեծամեծներին գերեց» (Իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիկի «Մայիսիսիկի պատմություն»):

«Այդ տարի Սուրմարիի տեր էին Իբրահիմը (Սուրմարիի երկրության հիմնադիր էին Իբրահիմը – Մ.Ֆ.) վրացիների հետ ուժեղ բախում ունեցավ, մեծ թվով կոտորեց ու մեծամեծներին գերեց» (Մյունցին-Բաշի «Պատմություն»):

³⁹⁸⁰ «Այդ տարի թշնամություն ընկավ Իկոնիայի և Ռուֆի երկրից իրեն հարևան հողերի տեր ալ-Մելիք-Խլիմ-Արսլան իբն Մաստուլ իբն Խլիմ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիմ-Արսլան իբն Մաստուլի – Մ.Ֆ.) և Մալաթիայի ու Ռուֆի այլ մասերի տեր Յադի Արսլան իբն Ղանիշանի (Սեբաստիայի Ղանիշանյանների երկրության էին Յադի-Ասասին – Մ.Ֆ.) միջև, երբ սաստիկ պատերազմ տեղի ունեցավ: Բանն այն է, որ Խլիմ-Արսլանը ամուսնացել էր ալ-Մելիք-Սալդուխ իբն Ալի իբն Աբու-Կասիմի (Մալդուխյանների երկրության էին Սալդուխ – Մ.Ֆ.) դստեր հետ: Չարսը տարվեց Խլիմ-Արսլանի մոտ մեծ օժիտով, որի արժեքը չգիտենք: Մալաթիայի տեր Յադին, սակայն, հարձակվեց նրա վրա, իր ողջ ունեցվածքով հափշտակեց հարսին և կամեցավ ամուսնացնել նրան իր եղբորորդու՝ Չու-Նուլ իբն Մուհամմադ իբն Ղանիշանի (Մելիքի Ղանիշանյանների երկրության էին Չու-Կարսլի – Մ.Ֆ.) հետ: Նա հրամայեց հարսին հրաժարվել մահմեդականությունից և ամուսնացրեց նրան իր եղբորորդու հետ: Խլիմ-Արսլանը հավաքեց իր զորքը և շարժվեց իբն Ղանիշանի դեմ: Նրանք իրար հանդիպեցին, պատերազմեցին ու Խլիմ-Արսլանը պարտվեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալիստար պատմություն»):

«Չիջրի 560 թվականին Իկոնիայի և Ռուֆի երկրում նրա շրջակայքի բաղաձիների թագավորի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիմ-Արսլան իբն Մաստուլի – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև Մալաթիայի ու Ռուֆի երկրում նրա շրջակայքի թագավոր Ղանիշանի որդի Բադի Արսլանի (Սեբաստիայի

Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Յադի-Քասանի – Մ.Ֆ.) միջև բուռն պատերազմ տեղի ունեցավ, որից փախուստի մատնվեց խլիճ-Արսլանը: Այդ ժամանակ, սակայն, Բադի Արսլանը մեռավ և Սալաթիային տիրեց Նրա եղբորորդի Իբրահիմը (**Մեքաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Իսմայիլը (1164-1168) – Մ.Ֆ.)**» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

³⁹⁸¹ «Այդ տարի պարոն Թորոսը դեսպան ուղարկեց Հայեպ և խնդրեց ազատել այնտեղ գտնվող գերիներին, սակայն, ստանալով մերժողական պատասխան, եկավ, այդտեղ և ավերեց Սարաշի երկիրը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 26):

«Այդ ժամանակ Թորոս հայր թալանեց Սարաշի շրջակայքը և գերեց 400 թուրքերի: Դրանից հետո նա մարդ ուղարկեց Նուրեդին Մահմուդի (**Հայեպի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.)** մոտ և ասաց. «Եթե դու չվաճառես թո՛ւ ձեռքում հայտնված քրիստոնյա առաջնորդներին, ես սրանց բոլորին կրակում կայրեմ»: Այդ ժամանակ Նուրեդին Մահմուդը տիպված եղավ վաճառել բոլոր նրանց, որ իր ձեռքում էին, այդ թվում նաև երիտասարդ Պրինցին (**Անտիոքի դեսուքյան ղուբա Բոհեմունը Պուասիեացուն – Մ.Ֆ.)**, որի համար սահմանեց 100.000 դինար» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 11):

«Այդ ժամանակ Թորոս հայր թալանեց Սարաշի շրջակայքը և գերեց 400 թուրքերի: Դրանից հետո նա մարդ ուղարկեց Նուրեդին Մահմուդի (**Հայեպի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.)** մոտ և ասաց. «Եթե դու չվաճառես թո՛ւ ձեռքում հայտնված քրիստոնյա առաջնորդներին, ես սրանց բոլորին կրակում կայրեմ»: Այդ ժամանակ Նուրեդին Մահմուդը տիպված եղավ վաճառել բոլոր նրանց, որ իր ձեռքում էին, այդ թվում նաև երիտասարդ Պրինցին (**Անտիոքի դեսուքյան ղուբա Բոհեմունը Պուասիեացուն – Մ.Ֆ.)**, որի համար սահմանեց 100.000 դինար» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁹⁸² «Նուրեդինը (**Հայեպի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.)** գորբ ուղարկեց Թորոսի վրա, սակայն նա հաղթեց այս գորբին ու շատերին գերեց, որից հետո արդեն Նուրեդինը մարդ ուղարկեց Նրա մոտ և խնդրեց գերիների փոխանակություն իրականացնել» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 26):

«Քրիստոսի 1156 և Հայոց 603 թվականին պարոն Թորոսը գնաց Սարաշի վրա ու կոտորեց անթիվ տաջիկներ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

³⁹⁸³ «Հայոց 611 թվականին անտրեն դուկի նենգությամբ և դավով սպանվեց Ստեփանեն՝ մեծ Թորոս Սևաստոսի եղբայրը, Լևոնի որդին: Նա խեղդամահ արեց քրիստոնյաների այդպիսի քաջ և անվանի զինվորականին: Ստեփանեի եղբայրները, սակայն, սրա արյան վրեժը հույներից հազարապատիկ առան, որի համար աստծո առջև թող պարտական լինի այդ ոճորագործ դուկը» (Գրիգոր Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Կիլիկիայում իշխող հույն իշխան Անդրոնիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Անդրոնիկոս I-ը – Մ.Ֆ.)** Մանուիլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.)** հրամանով պարոն Ստեփանեն ծաշի կանչեց և, դարանակալ կերպով բռնելով նրան, գաղտնի սպանեց: Այդ ժամանակ պարոն Թորոսը զայրացած գործով գնաց հույների վրա և նրանցից 10.000 հոգի կոտորեց: Իր հերթին Անդրոնիկոսն արդալեց Երուսաղեմի թագավորին (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Անդրիին – Մ.Ֆ.)** գալ ու հաշտեցնել իրեն՝ խոստանալով Կոստանդնուպոլսից բերած բազում ոսկի տալ և իրեն անտեղ ներկայացնելով ողջ այդ գործում: Եվ ահա եկավ Երուսաղեմի թագավորը, մեծ աղաչանքով խաղաղության հասավ ու դադարեցին կոտորել հույներին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 25):

«Քրիստոսի 1153 և Հայոց 600 թվականին պարոն Թորոսը բարկությամբ շարժվեց հույների վրա և նրանցից 10.000 հոգի սպանեց, քանզի հույները ձերբակալել ու եռացող ջրով լի կաթսայի մեջ էին գցել Ստեփանենին՝ այս կերպ սպանելով նրան: Իսկ Անդրոնիկոսը երդվեց, թե. «Ես տեղյակ չեմ Ստեփանեի մահից» և աղաչանք իղեց Երուսաղեմի թագավորին (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Անդրիին – Մ.Ֆ.)**: Նա Կոստանդնուպոլսից բերած բազում ոսկի ուղարկեց նրան և ի վերջո արքան նրանց մեջ խաղաղություն արարեց» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 614 թվականին Լևոնի որդի և Թորոս պարոնի եղբայր Ստեփանեն Դուռնուսի մոտ դավաճանաբար սպանվեց Կիլիկիայի հույն դեսի կողմից: Նրան կանչել էին բարեկամության պատրվակով, սակայն հետո բռնեցին ու ետեցին կաթսայում: Անաստված հույները չինայեցին նման քաջարի գորավարի: Ստեփանեն իրենից հետո երկու որդիներ թողեց՝ Ռուբենին և Լևոնին, իսկ նրա եղբայրներ Թորոսն ու Մլեհը, եղբոր սպանության համար վրեժ լուծելով հազարապատիկ շատ, վրեժ լուծեցին հույներից և ողջ այս արյունահեղության մեղավորը դուբար եղավ» (Սմբատ Սարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այս Թորոս իշխանը ու իր եղբայր Ստեփանեն... իրենց սահմանները բացությամբ ընդարձակեցին՝ տիրելով Կիլիկիայի, Անտիոքի և ուրիշ շատ երկրների բազմաթիվ գավառների ու քաղաքների: Նրանք գրավեցին Կիլիկիայի անվանի քաղաքներ..., Սիսը ու սրա շուրջ գտնվող գավառներն ու քաղաքները...: Այս լսելով՝ հունական Ալեքս կոչված կայսրը (**Խուսրո Ալեքսեյ պրոտոնոտարիոսի մասին Է – Մ.Ֆ.)** մեծ գործով Հայոց իշխաններ Ստեփանեի ու Թորոսի վրա է ուղարկում Անդրոնիկոսին: Սա, խաբեությամբ Ստեփանենին բռնելով, սպանել է տալիս, իսկ Թորոսը, վերցնելով իր եղբորորդիներ Ռուբենին ու Լևոնին, դնում է մի ամուր բերդի մեջ, ապա այն հունացիներից, որ բնակված էին Կիլիկիայում, առնում է իր եղբոր արյան վրեժը: Նա բռնաձեռքին կոտորում է, սկյուռներին դուրս է բռնում երկրից, իսկ ինքը մեծ ուժով տիրում է բոլոր գավառներին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Երբ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.)** գնաց իր աշխարհը, Թորոսը իջավ Վահկայից և գրավեց Անարզաբան...: Դրանից հետո Թորոսը տիրեց ողջ Կիլիկիային և նույնիսկ Իսավրիայի մի մասին: Նրա եղբայր Ստեփանեն, սակայն, մահացել էր դրանից առաջ, քանզի հույները նենգությամբ բռնել էին նրան Դուռնուսի մոտ և խաչել էին» (Դեթում Պատմիչ «Ռուբիկյաց ազգի պատմություն»):

«Ապա հույները բռնեցին Ստեփանենին ու եռացող կաթսայի մեջ գցեցին, որտեղ էլ նա իր վախճանը գտավ» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Հետո, սակայն, Ստեփանեն դավադրաբար սպանվեց եռացող կաթսայի մեջ» (Հովհաննես Դարդել «Ժամանակագրություն Հայոց», գլուխ 8):

«Այս Թորոսը գրավեց Իսավրիան և Փոյուզիան» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Դրա համար էլ այդ երկրի պահպանության համար արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.)** Կիլիկիա բավարար գորբ ուղարկեց...: Ալեքսեյին՝ դուստրիկոսի որդուն, որը արդեն բազմիցս է հիշատակվել ու որը պրոտոնոտարիոսի պաշտոն էր վարում, նա զգալի ուժերով ուղարկեց Կիլիկիա ու այդ պատերազմում գլխավոր հրամանատար կարգեց, բանի որ բերիական սատարալ Նուրեդինը (**Հայեպի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.)** գոռոզանայով իր նախկին հաղթանակներով, սկսեց հույս տաճել շուտով տիրել նաև Անտիոքին: Այդ ժամանակ հայերի վրա տիրող Թորոսն իր հերթին նենգորեն զավթել էր արքային պատկանող շատ իսավրիական քաղաքներ ու այդ արել էր արքայական գալմիկ Անդրոնիկոս Թերմիոսի նկատմամբ ատելության պատճառով, որը այդ ժամանակ կառավարում էր Կիլիկիայում գտնվող գորբը և որին Թորոսը մեղադրում էր շատ բաների ու հատկապես իր եղբայր Ստեփանոսի մահվան մեջ: Այսպիսին էին գործերը այդ երկրում» (Հովհաննես Կիլիկոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 5, մաս 9):

«Այդ ժամանակ Կիլիկիայի տեր Թորոսի եղբայր Ստեփանեն խնջույքի հրավիրվեց Տարսուսի հույն կառավարիչ Անդրոնիկոսի կողմից, սակայն նրան բռնեցին և քաղաքի դարպասների մոտ սպանեցին: Եվ ահա Թորոսը շատ չարացավ հույների վրա և նրանցից ավելի քան 10.000 հոգու սպանեց, թեև հետո Երուսաղեմի արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Անդրիին – Մ.Ֆ.)** հայերի ու հույների մեջ հաշտություն ձեռք բերեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 8):

«Թորոսը ավելացրեց իր հզորությունը և վերջնականապես տիրեց այն ամրություններին, որ մնացել էին հույների ձեռքին...: Այդ ժամանակ Կիլիկիայի տեր Թորոսի եղբայր Ստեփանեն խնջույքի հրավիրվեց Տարսուսի հույն կառավարիչ Անդրոնիկոսի կողմից, սակայն նրան բռնեցին և քաղաքի դարպասների մոտ սպանեցին: Թորոսը շատ չարացավ հույների վրա և նրանցից ավելի քան 10.000 հոգու սպանեց, թեև հետո Երուսաղեմի արքան (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Անդրիին – Մ.Ֆ.)** հայերի ու հույների մեջ հաշտություն ձեռք բերեց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁹⁸⁴ «Դա, ինչպես ասացի, եղավ այն ժամանակ, երբ պեռնացիները, խախտելով խաղաղության պայմանագրերը, ամայացրին հռոմեացիներին պատկանող մերձդանուբյան երկրամասերը: Բարբարոսները նույնիսկ մարտի մեջ մտան Միքայել Գավրասի ու Միքայել Բրանասի դեմ և, ստիպելով նրանց փախչել, իսկապական ավարի տեր դարձան» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմնենոս», գիրք 4, մաս 3):

«Այդ մասին լսելով՝ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.)** զգալի գորբ ուղարկեց Սիրմիա, մասամբ այն բանի համար, որ իր տիրապետության տակ պահի երկիրը, բանի որ նա շատ էր անհանգստանում, որ հունները կրկին որևէ նոր բան կանեն, մասամբ էլ իր հպատակների անվտանգությունն ապահովելու ու Ստեփանոսի փրկության համար: Այդ ջոկատը գլխավորում էր «Գավրաս» կոչված Միքայելը, որը ամուսնացած էր արքայի զարմուհու հետ և խալուֆայի հետ միասին պատվվել էր սեբաստոսի կոչումով» (Հովհաննես Կիլիկոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 5, մաս 8):

³⁹⁸⁵ «Նա (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մասուդը – Մ.Ֆ.)** օգնություն խնդրեց Ռումի թագավորից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ից – Մ.Ֆ.)**, որը մեծ գորբ ուղարկեց նրան: Այդ օրերին մեռավ Յադի Արսլան իբն Դանիշմանյանը (**Մեքաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Յադի-Քասանը – Մ.Ֆ.)** և խլիճ-Արսլանը տիրեց նրա երկրի մի մասին: Նա հաշտվեց Մելիթ-Իբրահիմ իբն

Մուհամմադ իբն Դանիշմանդի (*Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Իսմայիլի – Մ.Ֆ.*) հետ, որը տիրացել էր երկրին հորեղբայր Յադի Արսլանի մահվանից հետո» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ մարդը (*Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Մասուդը – Մ.Ֆ.*), սակայն՝ կեղծավոր ու վճռական և երբեք չիմանալով, թե ինչ է հավատարմությունը խոստումներին, հենց որ ժամանեց Իկոնիա, մոռացավ պայմանների մասին և, ամայացնելով Սեբաստիան, գրավեց նաև Նրան հարակից երկրները ու իր սեփական դարձրեց» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմնենոս», գիրք 3, մաս 6):

«Յուլյների 1476 թվականին Իկոնիայի սուլթան Խյիծ-Արսլանը (*Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Մասուդը – Մ.Ֆ.*) իր իշխանությունը տարածեց Կատուկի, Ալպաթայի և Տերենտի նկատմամբ՝ սկսելով հալածել Դանիշմանի որդիներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 11):

«Յուլյների 1476 թվականին Իկոնիայի սուլթան Խյիծ-Արսլանը (*Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Մասուդը – Մ.Ֆ.*) իր իշխանությունը տարածեց Կատուկի, Ալպաթայի և Տերենտի նկատմամբ՝ սկսելով հալածել Դանիշմանի որդիներին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁹⁸⁶ «/14/ Յենց որ արքան (*Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.*) ստացավ լուրը այդ մասին, անմիջապես էլ, չնայած այդ ժամանակ թագուհու ծանր հիվանդությանը, իրեն բնորոշ զարմանալի եռանդով նետվեց առ պատերազմ ու, ժամանելով Իլիրիայի Մարդիկա, սկսեց այնտեղ զորք հավաքել: Ելնելով այնտեղից հուլիսի վերջին՝ նա եկավ Դանուբի մոտ և, նպատակադրվելով անցնել այն, տեղակորվեց հետևյալ կերպ: Այն ամենը լավագույնից, որ նրա բանակում կար գիտական հանդերձանքից ու ռազմական միջոցներից, նա թողեց հունական և իտալական թաղաքի մոտ, ցույց տալով, թե մտադրված է հենց այդտեղ գետնանցում իրականացնել և, այն բանից հետո, երբ տեսավ, որ մյուս կողմում տեղակայվել է հունական զորքը, լուսաբացին անակնկալ այնտեղից դեպի Բելգրադ լողաց: Այս կերպ թշնամիները, որպեսզի դիմագրավեն հռոմեական զորքի այս ու այն մասին, ստիպված եղան բաժանվել, բայց դե հռոմեացիներին էլ անչափ անվճռականորեն սկսեցին գետնանցումը: Նկատելով այդ՝ արքան նստեց նավակը և, լողալով բոլորից առաջ, ինչին մեկ անգամ չէր արդեն, որ հանդգնել էր, անցավ մյուս ափ, իսկ նրա հետևից էլ, ամաչած նրա վճռականությունից, նավերի վրա ելավ նաև հռոմեական բանակը: Տեսնելով, որ արքան անցել է, հոները խառնեցին իրենց մարտակարգը և նահանջեցին: Այդ ժամանակ պատահեց, որ արքան, մտնելով թշնամու հողը, ցատկեց ավելի հեռու, քան պետք էր, քանզի ծանծաղուտը թույլ չէր տալիս նավակին մոտենալ ափին, և վնասեց մի ոտքը ու իրեն վատ զգաց: Նույնիսկ այս պայմաններում էլ, սակայն, նա չամսձեց իր եռանդը, այլ ողջ օրը անցկացրեց աշխատանքում, փորձելով մի կողմ մղել գետի ընթացքը, մինչև, որ ոտքի վնասված մասը չսկսեց ուռել: Այդ ընթացքում Չևգմիլը պաշտպանող բարբարոսները, մեծ քանակությամբ ելնելով պարիսպներից դուրս, պատրաստվեցին դիմադարձ կանգնել հռոմեացիներին, սակայն, հենց որ տեսան արքային, անմիջապես էլ անկաստն ու շփոթված հրշտեղով իրար, փախան դեպի քաղաք ու այլևս այնտեղից չկարողացան ելնալ: Դրանից հետո հռոմեացիները սկսեցին պատրաստվել գրոհի և դրանից հետո երրորդ օրը գրոհի անցան: Մարտնելով պարիսպների վրայից՝ բարբարոսները օրը լցնում էին աղաղակներով և ոչինչ չնշանակող ոռնոցներով՝ անընդհատ գետը արձակելով և իրենց հերթին լինելով խոցված դրանցով: Այդ բանի վրա անցավ այդ ու հաջորդ օրը, սակայն ոչ հռոմեացիները ու ոչ էլ հոները որևէ հաջողություն չունեցան: Այդ պաշարման ժամանակ շատ դեպքեր իմ զարմանքը հարուցեցին, սակայն արքայի խիզախությունը այդ օրերին այնպիսին էր, որ ես, եթե չլիներ դրանց ականատես վկան, դժվարությամբ կհավատային դրանց մասին պատմություններին: Հռոմեացիները փայտյա աշտարակ կառուցեցին և մտադրվեցին դրա միջոցով մտնել քաղաք, որպեսզի ձեռնամարտի մեջ մտնեն պարիսպների վրա գտնվող բարբարոսների դեմ: Արքան ցանկացավ բոլորից առաջ անձամբ բարձրանալ այդ աշտարակի վրա ու սասաց. «Հռոմեացիները, դուք ինձ իմ անձի նկատմամբ լավ վերաբերմունքի մեծագույն օրինակը տված կլինեիք, եթե չխանգարեիք ինձ վերև մագլցել», սակայն նրա ցանկությունը չիրականացավ, քանի որ նրան շրջապատող զորավարներից գլխավորները ուժեղ կերպով հակառակվեցին դրան: Այդ ժամանակ, պտտվելով պարիսպների շուրջը, նա ընտրեց այն վայրը, որտեղ ամենից հարմար էր հարձակում գործել, և հրամայեց քաղաքը շրջապատող բազիլիկանին խորը և լայն խանդակը, ձեռքի տակ չունենալով ցախեր ու քարեր, լցնել քարերով, որպեսզի հետո առաջ իրեն տեքենաները: Քաղաքի գրավման համար, սակայն, դա բավարար չէր: Հոները չնայած որ զգալիորեն տուժվել էին հռոմեական ռազմիկներից, նախկինից ավելի բարձր էին երգեր երգում ու իրենց հույսով սնուցում, որ շուտով նրանց մոտ կգա հունական մեկ այլ զորք: /15/ Երբ գործերը այս վիճակում էին գտնվում, եկան հռոմեական հետախույզները և հայտնեցին իրենց մտեցողը հունական հսկայական զորքի մասին, քանի որ նկատել էին հեռվից դեպի երկինք հառնող փոշու հսկայական ամպը: Ընդ որում՝ Վասսակ անունով մեծատիկնի հոներից մեկը, որն անցել էր հռոմեացիների կողմը, պնդում էր, որ պետական արքան (*Հունգարական թագավորության արքա Իշտվան III-ը (1162-1173) – Մ.Ֆ.*) պատրաստություններ է տեսնում ոչ հեռվում ու, բացի այլ մեծաթիվ զորքից, իր հետ բերում է նաև սկյութներին և տավրոսկյութներին, նրանց հետ միասին էլ նաև չեխերի կառավարչին (*Չեխական թագավորության արքա Վադիսլավ II-ին (1140-1173) – Մ.Ֆ.*): Ելնելով այդ՝ արքան խորհրդակցեց իր ազնվականների հետ, թե ինչպես վարվել այդ իրավիճակում...: Եվ ահա նա հրամայեց, որ զորքի փոքր մասը և ծառայողները զինվեն ու մասն քաղաքի մոտ մի քանի ոչ այնքան հայտնի հրամանատարների ղեկավարության տակ, իսկ մնացած բոլորը իր հետ միասին մեկնեն հոների դեմ մարտնչելու: Երբ այդ կարծիքը գերակշռեց, հռոմեացիները պատրաստվեցին հաջորդ օրը ելնել այնտեղից, սակայն, որևէ ճշգրիտ տեղեկատվություն չստանալով, առավոտյան զինվեցին ու արդեն երրորդ անգամ գրոհ կազմակերպեցին քաղաքի վրա: Կրկին մարտ սկսվեց: Հոները պարիսպների վրայից հռոմեական զորքի վրա քարեր էին նետում ու նետեր արձակում, նրանք նրանց վրա նետում էին ինչ պատահի, իսկ հռոմեացիները, նախկինից ավելի եռանդով, փորում էին հիմքերը և նետողական մեքենաների միջոցով հակառակորդի վրա քարեր էին լցնում: Այս ու այն կողմից լվում էին ավերել ոգևորող կոչեր, ոռնոցներ ու տնքոցներ, խուլ գվկոց էր գալիս: Նկատելով, որ հռոմեացիները ցնցում են հիմքերը՝ հոները որոշեցին հետևյալն անել: Պարսպի ներսում մի հսկայական մեծությամբ քար կար: Նրա տակ գերաններ դնելով ու կապելով այն պարաններով՝ նրանք փորձում էին այն բաշել փայտյա նախապարսպային միջանցքի վրա, որը նրանց մոտ կառուցված էր պարսպի ողջ երկայնքով, որից հետո այն պետք է իջեցնեին հռոմեացիներ վրա: Հազիվ է, սակայն, քաղաք բարձրացվել աշտարակի վրա, երբ այն, չդիմադրելով սեփական ծանրությանը, քանի որ այն անչափ մեծ էր, հանկարծ բազմաթիվ հոների հետ միասին գետին ընկավ, այնպես որ նրանցից ոչ մեկը փորձանքից չխուսափեց: Այստեղ կրկին աղմուկ բարձրացավ և մարտը ավելի ուժեղ շարունակվեց, ընդ որում պատմում էին, որ արքան, նկատելով, որ հռոմեացիներից մեկը անվերջ ենթարկվում է նետերի հարվածի, մտնեցավ նրան և, նրա վրա վահան դնելով, պահպանեց նետերը: /16/ Ի վերջո հոները, տեսնելով, որ վիճակը շատ բարդ է, մարդ ուղարկեցին խնդրելու արքային, որ քաղաքը հանձնելուց հետո նա թույլ տա իրենց անհատն աշտարակը: Արքան, սակայն, սասաց, որ ավելի վաղ չու չի անի, քան այն ժամանակ, երբ Գրիգորիոսը և նրա հետ եղած մյուս ժուպանները կներկայանան իրեն պարանը վզներին զգած, բոկոտն ու չժածկված գլուխներով: Ընդ որում, մինչ նա պատասխան ուղարկեց, ավելի տաքացած հռոմեացիները գրավեցին քաղաքը: Երբ այն գրավվեց, Գրիգորիոսը և նրա մոտ եղած հոների հրամանատարներն անպատվությամբ և լացով հառնեցին արքայի առջև՝ մեր կողմից իիշատակվող տեսքով ու խորճուկ հանդերձանքով: Արքան որոշ ժամանակ նրանց ուշադրության չէր արժանացնում, սակայն ավելի ուշ, Բելայի (*Հունգարական թագավորության արքա Բելա II-ի – Մ.Ֆ.*) ուժգին միջնորդությունների արդյունքում, վերացրեց մահապատիժն ու նրանց բանտ ուղարկեց: Այդ ընթացքում քաղաք մտած հռոմեացիները դաժանորեն սպանում էին այնտեղի մարդկանց, ինչպես ոչխարների: Այդ ժամանակ խորհելով մարդկային կյանքի մասին, ես ստիպված լաց եղա այն պատճառով, թե ինչ փորձանքների իր կասից անկախ ենթարկվեց այդ դժբախտ քաղաքը: Ռազմիկները տառում էին գանձեր, հագուստներ, արծաթեղեն, թալանում էին ամեն մի բարիք, ամեն մեկը վերցնում էր նույնիսկ թշնամիների գեղեքերը՝ այդ տուժվածներին ու անգեն ռազմիկների գեղեքերը: Այնտեղ գտնվեց նաև մի դժբախտ կին՝ մարմնի հետևի մատում խրված նետով: Ինչպես դա նրա հետ եղավ, ես հիմա կասեմ: Հիշատակված այդ կինը, քանի դեռ քաղաքը չէր գրավվել, կանգնում էր պարսպի վրա և փոշի շաղ տալիս: Այդ ժամանակ, առանց որևէ ամոթի բարձրացնելով շորը, նա շուռ էր գալիս և հռոմեական զորքին ցույց տալիս մարմնի հետևի մասը, որի ընթացքում անվերջ ինչ-որ դատարկ խոսքեր էր արտասանում՝ մտադիր լինելով սատանայական հմայությանը կաշկանդել հռոմեացիներին: Ռազմիկներից մեկը, սակայն, արձակելով նետը, կապլ այդ դժբախտի վրա մասին, որը բնութագրում նախատեսել է աղտողեությունների արձակման համար: Այնտեղ մի կեղտոտ ու մռայլ բանտում գտնվեց նաև մի դժբախտ հռոմեացի բանտարկյալ, որը փակվել էր հետևյալ պատճառով: Հոները, գերի վերցնելով նրան, ստիպում էին, որպես վարպետ նետաձգի, պարիսպներից նետեր արձակել հռոմեացիների վրա, իսկ սա էլ, չնայած չուզեցնելով այդ, հաճախ նետեր էր արձակում, բայց ամեն անգամ վրիպվել: Նկատելով այդ՝ հոները բազմիցս ստրակահարեցին նրան ու հետո էլ այդ բանտում պահում էին հսկողության տակ: Այս կերպ Չևգմիլը վերցվեց երրորդ անգամ: Այդ ժամանակ այլուց թույլ չվում, որոնք իիշատակման արժանի բաներ արեցին և որոնք արժանի էին քաջարիության պատվի, ոչ պակաս աչքի ընկավ նաև Անդրոնիկոս Դուկասը: Այսպես, տեսնելով, որ հռոմեացիները մագլցում են պարիսպներն ի վեր, նա եկավ արքայի եղբորորդի Անդրոնիկոսի (*Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Անդրոնիկոս I-ի – Մ.Ֆ.*) մոտ, որի ղեկավարության տակ էր ծառայում այն բանից հետո, երբ վերջինս վերադարձավ Տավրոսկյայից, արքայից ներում ստացավ, ու խնդրեց նրան, որ իրեն թույլ տրվի և բարձրանալ պարսպի վրա: Ստանալով այդ թույլտվությունները՝ Դուկասը մեծագույն եռանդով այդ գործին կապավ: Լատինացիներից ոմանք, որոնք անվաճում էին նրանից հետո, կարծես մրցույթում փորձում էին առաջ անցնել նրանից, քանի որ ոչ-ոք չէր ուզում նրան այդ պատիվը զիջել: Այն ժամանակ, երբ այդ ամենը տեղի էր ունենում, աստիճանը գետին ընկավ ու կոտորվեց,

սակայն Անդրոնիկոսը, վերադառնալով իր նախկին քաջությանը, քանի որ տեսավ, որ ոմանք կրկին վեր են մագլցում այլ աստիճանով, վազքով նրա վրայով բարձրացավ և ինքը: Ահա թե ինչ էր այստեղ կատարվում» (Հովհաննես Կիսմոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 5, մաս 14-16):

«Այդ ընթացքում արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**), շտապելով հռոմեացիներին վերադարձնել Չևզմինը և վրեժ լուծել Ստեփանոսի (**Հունգարական թագավորության համբիշխան արքա, Բյուզանդական կայսրության օգտին գահակալական պայքար մղող Իշտվան IV-ի (1163-1165) – Մ.Ֆ.**) մահվան ու անարգան համար, զորքով այդ կողմերը մտավ: Բարբարոսները, տեղակայվելով Դանուբ գետի բարձունքների վրա, պատրաստվեցին մարտի ու փորձում էին խանգարել հռոմեացիների գետանցին՝ ամեն տեսակի նետեր արձակելով ու սկզբից ևեթ զբաղեցնելով բոլոր անցումները, սակայն որևէ հաջողության չհասան: Հռոմեական նետածիզները, վարպետ հեռահար նետածության գործում, ինչպես նաև ծանրագետ զորքը հետ շարժեցին ու դուրս մղեցին նրանց ափամերձ վայրերից: Այդ ժամանակ արքան, իր զորքով ժամանելով Չևզմինի մոտ, այնտեղ ճամբար գարկեց: Չևզմինը հարավից անառիկ էր, քանի որ այդ կողմից այն պաշտպանված էր մոտակա բլուրներով և գետի հունով: Արքան հույս ուներ առանց մարտի տիրել այդ քաղաքին՝ հույսը դնելով այն բանի վրա, որ իր առաջին իսկ հայտնվելուն պես կբացեն դարպասները ու իրեն բաղաբ կթողնեն, սակայն, երբ նրանք վճռականորեն փակեցին բոլոր մուտքերը, պարիսպները ուժեղացրին ամեն տեսակի զենքերով ու նետողական սարքերով, իսկ իրենք էլ, հայտնվելով վերևում, օժերի պես լեզուներն էին սրում, ոչ միայն մահացու նետեր արձակելով, այլև խայտառակ խուսեր տանելով, այդ ժամանակ հռոմեացիները ևս սկսեցին ոչ դատարկ ձեռքերով մոտենալ նրանց: Հռոմեացիները, որպես կանացի մի գործ մի կողմ թողնելով զազոսախոսությունը, մեծապես գործում էին թերթով: Կայսրը, որպեսզի նմանակության միջոցով իր հպատակների մեջ եռանդ առաջացնի, առաջինը մոտեցրեց զորքային և նրա կենտրոնում ցցեց իր ինզակը: Դրանից հետո, խանդավառ քարերի բացակայության պատճառով լցնելով աղբով և շրջանակի դնելով քարանետ մեքենաներ, դրանք չորս էին, նա հրամայեց ավերել պարիսպները: Մեքենաները հաջողությամբ էին գործում և նրանցից նետվող հսկայական քարերը թուլացնում էին պարսպի կապերը: Հատկապես դրանցից մեկը, որը կառուցվել էր Անդրոնիկոսի կողմից, նա ինքն էր անձամբ ամրացրել նրա գոտին, բռնակն ու անիվը, առանձնահատուկ ուժով էր ցնցում երկու պաշտպանների միջև գտնվող պարսպահատվածը, որի վրա հսկայական քարեր էին ընկնում և որի տակ էլ, ընդ որում, թունել էր փորվել: Ահա ուրեմն, այդ պարիսպն արդեն ցնցվում ու մի կողմ էր թեքվում: Այդ բանի կապակցությամբ պետական ազնվականներից ոմանք մի գիշեր մտան պարսպին կպցրած ու դեպի նրա արտաքին կողմը տառաջ աշտարակները, որը սովորական լեզվով կոչվում էր արկա, որից հետո, մերկացնելով թերթը և պատնելով դրանք, մեծագույն պարծենկոտությամբ սպառնում էին հռոմեացիներին, իսկ մինչ այդ, հնարավորություն չունենալով իրենց թերթը տաքացնել նրանց արյամբ, պետք եղածի պես օղն էին տատանում գոռոռոցներով՝ գոռալով ինչքան ուժ ունեին: Կրեժը, սակայն, կրկնակի էր ընկել էր նրանց հետքերով: Անդրոնիկոսը, նետողական սարքը ուղղելով դրանց պահող աշտարակի դեմ, նրանից հարված հասցրեց այն աստիճան հաջող, որ այդ փայտյա կառույցը, դրսից լինելով ամրացված պարսպին, անմիջապես էլ դրա հետ միասին առանձնացավ նրանից ու դրանք ներքև թռան դեպի դժոխքային մուտք՝ գլխավոր ներքև ընկնելով, խոճալի կերպով պտտվելով ու լողալով Ափերոնը: Քիչ ժամանակ անց տապալվեց նաև պարիսպը: Հռոմեացիները նրա վրա բարձրացան աստիճաններով ու մտան քաղաք: Այդ ժամանակ շատերը ընկան թերթից, թեև ոչ քիչ բանակությունն էլ փրկվեց՝ հնազանդվելով հաղթողներին: Կային և այնպիսիները, որոնք փրկություն գտան փախուստով: Զաղաթի բնակիչներից մեկը, որը չէր պատկանում ամբոխին ու ստորին խավերին, այլ պատկանում էր իր հարստության ու տոհմիկության հայտնի մի տոհմի, մի գեղեցկատես ու բավականին գեղեցիկ կին ուներ, որը նրա հպարտության առարկան էր: Տեսնելով, որ մի հռոմեացի նրան բռնի ուժով տանում է պատկազրվելու և հնարավորություն չունենալով պաշտպանել նրան բռնությունից կամ էլ ուժով պաշտպանել անպատիվ այդ սիրելիակնից, նա մի բանի դիմեց, որն այնքան ազնվածիկ էր ու հարյուր իրավիճակին, ինչքան էլ ապօրինի ու հանդուգն: Նա իր սիրելի կնոջ սիրտը խոցեց մուտք եղած կարծ սրով: Այս կերպ հանցավոր սիրելիանը, որը առաջ էր մղվում խենթ կրթով, հանգցրեց իր կրթու ցանկությունը, քանի որ արդեն չկար նրա կրթի առարկան, իսկ իրոք դժբախտ սիրուհին էլ արդեն լույսը չտեսավ...: Չևզմինը հնազանդեցնել հռոմեացիներին օգնեցին նաև այնտեղի բնակիչներից ոմանք, որոնք օժանդակում էին հռոմեացիներին և ըստ հնարավորության ոգևորում նրանց: Նրանք նամակներ էին կապում նետներով, սակայն դրանք ոչ թե երկաթի, այլ թղթե ծայրակալներ ունեին, գիշերը դրանք նետում էին հռոմեական ճամբար և այդ կերպ հայտնում զորքի ուժի մասին...: Այս կերպ, ինչքան ես կարողացա կարճ ասել, չնմոտելով մանրամասնությունների մեջ, Չևզմինը գրավեց: Արքան ելավ այնտեղից ու մեկնեց հռոմեական սահմաններ, իսկ իր քեռի Կոնստանտին Ամգեղ Ֆիլարեյֆացուն ու նրա հետ միասին էլ նաև Կասիո Տրիպլիսիին թողեց տեղում՝ Չևզմինը վերականգնելու և ամրացնելու համար: Սրանք, կատարելով իրենց տրված հանձնարարությունը, ոչ միայն վերականգնեցին Չևզմինը, վերականգնելով նրա աշտարակները ու այն պահպանության համար ամենայն անհրաժեշտով ապահովելով, այլև հատուկ եռանդով հոգացին Բելեգրադյան այլ քաղաքների մասին: Նրանք նաև Նիսը պարսպով պատեցին, Բրանցիվան ևս բնակեցրեցին ու, այստեղ ամեն ինչ պետք եղած կերպով կարգավորելով, վերադարձան արքայի մոտ» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմնենոս», գիրք 4, մաս 3):

³⁹⁸⁷ «Հիսն-Քալիբ, հայտնի բերդ է Հիսն-Քեֆայի մոտ, որտեղ գտնվում էին այ-Ջուբիա կոչված բերդերը: Սրանց Հիջրի 560 թվականից հետո հաղթեց Հիսն-Քալիբի տեր Ղարա-Արսլան իբն Դաուդ իբն Սուբմանը (**Հիսն-Քեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Ղարա-Արսլանի – Մ.Ֆ.**)» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիր»):

³⁹⁸⁸ «Մանուիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) մի տեսակ շատ էր հոգ տանում կլիկյան բաղաբների ու ամրոցների մասի, որոնց շարքում գլխավոր տեղը, որպես մայրաքաղաք, զբաղեցնում էր հայտնի ու փառահեղ Տարսոն քաղաքը: Դրա համար էլ բազմաթիվ ու ազնվատոհմիկ անձանցից հետո, որոնք այնտեղ եղան կառավարիչներ, ի վերջո նշանակվեց Անդրոնիկոս Կոմնենոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Անդրոնիկոս I-ը – Մ.Ֆ.**), ինչպես ծննդով, այնպես էլ քաջությամբ հայտնի մի մարդ: Եվ, որպեսզի լինի մի բան, որով հնարավոր կլիներ ծածկել այնտեղի ծախսերը, նրան իրավունք տրվեց հավաքել Կիպրոս կղզուց վճարվող հարկերը: Ժամանելով այնտեղ և թշնամիք տածելով թորոսի նկատմամբ, նույն կերպ նաև նրանից ատելություն կրելով՝ նա նրա հետ հաճախ էր պայքարի մեջ մտնում ու պատերազմ հայտարարում, սակայն այդպես էլ որևէ փառահեղ բան չարեց, չարեց նույնիսկ իր բազմատեսակ ռազմական փորձառությանն այն արվեստին հարյուր մի բան, որով աչքի էր ընկնում: Ի վերջո, երբ թորոսը ջարդեց նրան և առավելության հասավ նրա նկատմամբ, նա մի հուսահատորեն հանդուգն գործ ձեռնարկեց, որի մասին հիմա կկատմենք: Այն ժամանակ, երբ նրանք երկուսն էլ մարտնչում էին իրար դեմ, Անդրոնիկոսը իր զորքերն այնպես դասավորեց, որպես նմանվում էր կենդանու, ուներ գլուխ արջ, ինչպես նաև ամրամի այլ մասեր, իսկ թորոսն էլ իր բանակը բաժանեց մի բանի առանձին մասերի, փոքր ջոկատներ ու հատվածներ, որոնք տեղակայվեցին դարձանով: Երբ զորքերը իրար ելան ու մարտի մեջ մտան, հաղթանակը, ընդ որում՝ փայլուն, կրկին հասավ թորոսին: Անդրոնիկոսի ջոկատները չփխսացան հայերին, որոնք, մշտապես աստիճանաբար դուրս գալով դարաններից, թարմ համալրումներ էին ստանում, և ամրոցային փախուստի դիմեցին: Դա ծայրահեղ տխրեցրեց Անդրոնիկոսին և նա, չիմանալով ինչով պարզևատրել իրեն պարտության համար ու նաև ցանկանալով գոնե հիմա ինչ-որ բանով վրեժ լուծել արդեն հաղթանակող հակառակորդից, անհնարին արեց: Տեսնելով, որ թորոսը, շրջապատված իր թիկնապալեցին դարձանով, դեռևս նախած է ձիու վրա, սպասելով իր ռազմիկների վերադարձին, որոնք ուղարկվել էին հակառակորդին հետապնդելու, Անդրոնիկոսը, բաց թողնելով ձին ինչքան ուժ ուներ, նրա վրա է նետում ինզակը և, հարվածելով վահանին, ցած գցում թորոսին ձիուց, որից հետո, ճեղքելով անցնելով իրեն շրջապատած ընտիր ռազմիկների շարքերը, որպեսզի մի թևավոր հեծյալ կամ լարծու ձուկ, ճողպարում է նրանց ձեռքից: Միայն դրանում էլ, սակայն, կայացավ Անդրոնիկոսը արարքի արժանիությունը, քանի որ հետագա վտանգից թորոսին պաշտպանեցին երկաթյա գրահը, որոնք նա կրում էր իր վրա, ինչպես նաև երկար վահանը, որով նա փակված էր կողքից՝ ձիու մի կողմից» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմնենոս», գիրք 4, մաս 4):

«Տավրոսկյութիայից Անդրոնիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Անդրոնիկոս I-ը – Մ.Ֆ.**) վերադառնալուց հետո, ինչպես ասվեց, արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) ոչ միայն նրան արժանացրեց բարեկամության, այլև առաւորներ պարզևատրեց և, առաւորները ունի նվիրելով, ուղարկեց Կիլիկիա, որպեսզի այն կարգի բերի այնտեղի գործերը: Մեծ ծախսերի փակման համար նա նրա օգտին հրամայեց հավաքագրել Կիպրոսից հավաքվող հարկերը: Այնուհանդերձ Անդրոնիկոսը իր նշանակման վայրում կարճ մնաց» (Հովհաննես Կիսմոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 6, մաս 1):

³⁹⁸⁹ «Այն ժամանակ մեր սաստիկ մեղքերի պատճառով այլազգիները գրավում են Կասպանի մնացած դոյակներ Գրիանը, Գեղին և Կաթավաբերդը» (Կարդան Արևելի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 75):

³⁹⁹⁰ «Քանի որ դիդերուկներն ու ասպետներն առանց գործի էին մնացել, նրանք համարձակություն ձեռք բերեցին և ասացին նրան (**Զարթիկ թագավորության արքա Գեորգի III-ին – Մ.Ֆ.**) «Այլևս ուժ չունենք մնալ առանց արշավների ու հարձակումների»: Եվ ահա արքան, իր հպատակներից հավանաբարությունը ապահովելով երդումով, սկսեց պատրաստվել արշավանքի: Գտնվելով Անդրոնիկոսի երկրում՝ նա որոշեց պատերազմ սկսել և, նշանակելով որոշակի մի օր, հրամայեց սկսել հարձակումները, ընդ որում տայեցիկներին, կղարջիքին ու շալչեցիկներին նա հրամայեց հարձակվել Օլթիի և Բանդի, իսկ մեսիսներին ու թորեյիներին էլ՝ Կարսի ու Աշորիայի վրա» («Զարթիկ-Ցիլիկ-Ցիլիկ», Անանուն «Թագավորների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 7):

«Թագավորի (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.) զորականները նորից խնդրեցին ուղարկել իրենց արշավանքի: Լսելով նրանց՝ թագավորը մի օր որոշեց հրամայել տայեցի-կղարեցի-շավեթեցիներին պաշարել Օլթին, մեխերին և թորեցիներին էլ՝ Կարսն ու Աշտիկը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթովի պատմությունը»):

³⁹⁹¹ «Ամիրապատկարին ու հայաստանցիների հարձակման համար նա (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) նախատեսեց Կուրի ափերը մինչև Գանձակ, ընտիր խմբերեցիներին ու վրացիներին էլ՝ Գանձակից ներքև այս ու այն կողմերը մինչև Խլաթ: Ինչ վերաբերվում է Էներին ու կախերին, ապա նրանց համար էլ Նշանակեց Ալազանի ակունքը՝ մինչև Շիրվան: Նման արշավանք երբեք չէր եղել» («Զարթովի-Տիսուկերա», Անանուն «Թագավորների պատմությունն ու գովասանք», գլուխ 7):

«Թագավորի (Զարթովի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.) զորականները նորից խնդրեցին ուղարկել իրենց արշավանքի: Լսելով նրանց՝ թագավորը մի օր որոշեց հրամայել... ամիրապատկարին պաշարել Յայոց երկիրը Կուր գետի հարավում մինչև Գանձակ, հեր-կախերին՝ Ալազան և Կուր գետերի միախառնման տեղից մինչև Շիրվան, իսկ ինքը՝ թագավորը, գնաց Գեղարքունիքի-Մասիսի այս ու այն կողմերը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթովի պատմությունը»):

«Այդ տարի վրացիները մեծ զորքով դուրս եկան և ասպատակեցին տարբեր գավառներ, մինչև որ հասան Գանձակ, կոտորեցին, գերեցին, շատերին գերեվարեցին և անհաշիվ կողորպտեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիսակատար պատմություն»):

³⁹⁹² «Բայց Մանուելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.) ևս դրանից հետո հանգիստ չմնաց, այլ սկզբում Ցիկանդիլաս Գուդեդիայի, իսկ հետո էլ Միքայել Անգելի միջոցով հարձակվեց այն թուրքերի վրա, որոնք, հարուստ լինելով կենդանիների հոտերով և կարիք ունենալով մարգագետինների ու արոտատեղիների, թողնում էին իրենց բնակավայրերը և ընտանիքներով անցնում հոռմեական սահմաններ: Այդ առաջնորդները, վերցնելով թեթև զորքը և այն բաժանելով ջոկատների, ելան թուրքերի դեմ: Գիշերը ավելի հարմար ժամանակ համարելով թշնամիների վրա հարձակվելու համար՝ նրանք զորքին պայմանաբաժնե բաժանեցին՝ հրամայելով թուրքերի դեմ գիշերային մարտի ժամանակ գոռալ «կրակ», որպեսզի այդ կերպ հնարավոր լիներ ըստ այդ խոսքի ճանաչել և բաց թողնել հայրենակիցներին ու սպանել այն օտարականներին, որոնք լուռ էին անցնում: Այդ պայմանաբաժնե, որը հնչում էր որչա մարտի ընթացքում, տարբերակում էր ժողովուրդներին և, ինչպես ասում է Դավիթը, խոցում պարսիկների հոգին: Ի վերջո, երկարատև արյունահեղությունից հետո թուրքերը, հասկանալով հոռմեացիների կողմից արտաբերվող բառի իմաստը, նրանց հետ միասին սկսեցին գոռալ այն մինչև այն ժամանակ, երբ վրա հասած լուսաբացը չքաժանեց զորքերին» (Նիկիտա խոնիացի «Պատմություն», «Մատմություն», գիրք 3, մաս 6):

³⁹⁹³ «Այդ ընթացքում հոների արքան (Բուզանդական թագավորության արքա Իշտան III-ը – Մ.Ֆ.) կրկին խախտեց պայմանավորվածությունը և մեծ զորքով ուղարկեց իր մոտիկ հայտնի անձանցից մեկին՝ Դիոնիսիոսին, մի մարդու, որը իր փորձառությունը շատ պատերազմներում էր ապացուցել՝ հրամայելով նրան կրկին զբաղեցնել Սիրիսիումը: Տեղեկացված լինելով այդ մասին՝ հոռմեական առաջնորդները խորհուրդ գումարեցին: Խորհուրդը, սակայն, անցավ որևէ օգուտ չբերելով հոռմեացիներին, բանի որ խորհրդի նստածները նկատի ունեին միայն իրար խաբելը: Նրանցից գլխավորները երկու Միքայելներն էին, որոնցից մեկին կոչում էին Նան Գալիաս ու սա այդ երկրի դուքս էր, իսկ մյուսին՝ Բրանաս, որը արդեն ղեկավարում էր բուն զորքը: Նրանք երկուսն էլ բավականին ռազմունակ էին, սակայն Բրանասը գերազանցում էր առաջինին: Ի վերջո, համաձայնելով հարձակվել Դիոնիսիոսի վրա գիշերով, նրանք առաջ շարժվեցին, սակայն, ժամանելով այն վայրը, որտեղ Դիոնիսիոսը պետք է ծամբար զարկած լիներ ու գտնելով այդ ծամբարը բացարձակապես լքված, նրանք սկսեցին վախենալ, բանգի ոչինչ չի կարող ընկնել ռազմիկի ոգին այնպես, ինչպես դատարկ տարածությանը և անտարբեր վիճակի թշնամական երկրում: Այնուհանդերձ, սակայն, նրանք շարունակեցին հակառակորդի փնտրտուքը և հնարավոր է ինչ-որ բան էլ կանեին, եթե միայն ավելի շուտ հարձակված լիներին հոների վրա, սակայն, բանի որ արդեն լուսանում էր, հոները, նկատելով հոռմեացիներին, սկսեցին ծամբար բշտել ծիծեր, բանի որ սրանք արոտատեղիում էին, ամեն մեկը նստել իր ձիու վրա, որն ըստ սովորության գտնվում էր վրանի մոտ, և մարտակարգ կազմել: Դրանից հետո, հոներով, որ հոռմեացիները սլանում են մեծ անկարողությանը, բանգի շատերն, հոների վրա սլանալով, երբ սրանք ծամբար էին բշտել ծիծեր, տեսնելով էին, հարձակվեցին նրանց վրա, փախուստի մատնեցին և հասցրեցին բշտել մինչև հոռմեական մարտակարգը, որը հետևում էր գտնվում: Վախեցած դրանից՝ հոռմեացիները սկսեցին նահանջել, իսկ հետո էլ փախան ինչպես ուժ ունեին՝ մտածելով, որ հարձակվողներն ավելի շատ են, բան իրենք տեսնում են: Նման դեպքերում շատ քիչ մարդիկ են, որ ի վիճակի են տեսնել ճշմարտությունը և դատել այդ մասին: Այն ժամանակ, սակայն, երբ բոլորը հապճեպ ցրվում էին, իրենց որոշելով ու չբախտվելով հետ որոշ ժամանակ տեղում էին մնում միայն մեկուկ մեկուկ կարծելով, որ հոռմեացիները ևս կանգ կառնեն: Տեսնելով, սակայն, որ ոչ-ոք ոչ մի տեղից իրենց չի միանում, ի վերջո նրանք իրենք էլ թիկունք դարձրին: Բրանասը, համենայն դեպս, գոնե մեկ անգամ հետ դարձավ ու նիզակով խոցեց թշնամիներից մեկին, իսկ այն մրուսը առանց հետ նայելու էր փախչում: Այդ ժամանակ էլ հենց պարզվեց այն, ինչի պատճառով նրանք վիճել էին խորհրդի ժամանակ: Կրկին հասնելով փախչող Գալիասին՝ Բրանասը սկսեց ուժեղ ծիծաղել նրա վրա և, գվարձանալով այդ առթիվ, ասաց, «Դու այստեղ էիր արդյոք, ով սքաստոս, երբ ես մի անգամ ելա թշնամիների հետ ու նրանց հարվածեցի նիզակով»: Ու դրանից պատասխանը լսելով նա ավելացրեց, «Իսկ այ թե՛ք, երգվում են արքայի գլխով, ես տեսա միայն փախչելիս»: Ահա այսպես, ներկայիս հոռմեացիներին ոչ մեկը ոչինչ չի անում համընդհանուր օգուտի համար, ամեն մեկը ջանում է միայն, որ ինքը լավ ու բաջարի երևա: Դետապնդելով փախչողներին՝ հոները շատ քչերին սպանեցին, իսկ նույնբան էլ գերեցին, բանի որ իրենք էլ վախեցած էին: Այդ մասին կարելի է դատել թեկուզ այն բանից, որ հոռմեական մի հետևականից գուրդ, ոչ մի անգամ չենթարկվելով հոռմեացիների հետապնդմանը, այնպես ուշադիր էր զետեղ, վազեց մինչև Չևգվին, ընդ որում Դիոնիսիոսը, որպեսզի առավել կարևորություն տա իր սլաքագործությանը, հավաքեց ընկածների փոքրաթիվ դիակները և, դրանց վրա հնարավորինս շատ հող լցրեց, որպեսզի այդ մեծությամբ իբր կարծիք կազմեն ընկածների բանակի մասին» (Յովհաննես Կիսամոս «Դամառոտ պատմություն», գիրք 6, մաս 3):

³⁹⁹⁴ «Այն ժամանակ, երբ տեղի էր ունենում այս ամենը, արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.) զայրացավ և ուզում էր արդեն անձամբ գնալ հոների երկիր՝ նպատակ ունենալով թշնամիներին հատկապես զգացնել տալ հոռմեացիների ուժը: Այդ նպատակով նա Դանուբ ուղարկեց Ալեքսանդրին, որն այդ ժամանակ Նշանված էր իր աղքատ հետ, ու նրան մեծաթիվ զորք հանձնեց, որին Ալեքսանդր ղեկավարում էր որպես պրոտոստատոր: Նա պետք է հոներին ցույց տար, թե ուզում է կրկին հոների վրա հարձակվել նախկին ու սովորական ռազմական կետերից: Նույն այդ նպատակով էլ, սակայն, նա հրամայեց «Բառապետ» մականվաճալ Լևոնին մտնել մեկ այլ կողմից և, առաջնորդելով մեկ այլ ու կրկին զգալի զորք, վախճանների գնդերի հետ միասին, սրանց մեծարում էին որպես Իտալիայից հնում ելածներ, ներխուժել հոների երկիր այսպես կոչված Եվբսիկյան Պոնտոսի մոտերից, որտեղից առաջ երբեք ոչ-ոք, սկսած առաջին դարերից, չէր հարձակվել նրանց վրա: Եվ ահա Ալեքսանդր հոռմեական մի զորքի հետ եկավ Դանուբ ու կարծես պատրաստվեց այստեղ գետանցում իրականացնել, որով հոներին վախ ազդեց, իսկ Բառապետը հոների երկիր ներխուժեց հիշատակված վայրից և, անգույն կերպով ամայացնելով ու ավերելով ամեն ինչ, սպանեց մեծաթիվ մարդկանց ու ոչ քիչ բայախություն էլ գերեց: Բացի դրանից նա այլևս չէր ծիծեր ծիծերից, ծիծերի փառքով ծիծերից հոռմեական թշնամիներ և վերադարձավ արքայի մոտ: Արքան, սակայն, ցանկանալով թշնամիներին երկրորդ հարվածը հասցնել, կրկին ուղարկեց զորքը նրանց դեմ և հրամայեց լեռնավանդակներից հարձակվել հոներին պատկանող Տավրոսկյուրայի վրա: Այդ զորք ղեկավարում էին Անդրոնիկոս Լամպարոսը, Նիկեդիոս Դետրալիոսը և ուրիշներ: Բոլորի վրա ղեկավար կարգվեց Յովհաննես Դուկասը, որի մասին ես շատ եմ հիշատակել: Նրանք, կարծ ժամանակում անանցանելի ու անմարդաբնակ վայրերով անցնելով մի բանի տասնյակ մղոն, ներխուժեցին հոների երկիր և, հարձակվելով շատ բազմամարդ գյուղերի վրա, մեծ բանակի ավար ձեռք գցեցին, սպանեցին շատ ժողովուրդ ու ավելի շատ էլ գերեցին: Պատրաստվելով հետևալ այնտեղից՝ նրանք այնտեղ մի պղնձե խաչ դրեցին ու նրա վրա հետևյալ գրությունը փորագրեցին. «Այստեղ պանոնիական ցեղերի մեծաթիվ տոհմերը ոչնչացվեցին ահել Մարսի կողմից ու Ամսոնիոսի ձեռքով այն ժամանակ, երբ Դանուբի տիրում էր աստվածային Մանուիլը: Փառք ու պատիվ վայսերական Կոնստանտինին» (Յովհաննես Կիսամոս «Դամառոտ պատմություն», գիրք 6, մաս 3):

³⁹⁹⁵ «Այդ ընթացքում արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.) Սիրիայի ուղղությամբ իմանալով հոռմեական զորքի ելույթի մասին, այնտեղ ուժեր ուղարկեց, որոնց առաջնորդում էր արքայական այլ զորավարների թվում նաև նրա զարմիկ, «Կոնստանտինոս» կոչված Անդրոնիկոսը, որը արքայի կողմից Նշանակվել էր այդ պատերազմի լիակատար տիրակալ: Նրան, կարծես նկատում, նկարագրվեց պատկերը, թե ինչպես շարվի պատերազմի համար և ինչ կերպ տեղաբաշխի բանակը, սակայն Անդրոնիկոսը, որն անցել էր Սավան և արդեն հեռու չէր հոռմեական ծամբարից, արեց հետևյալը: Նա անօգուտ համարեց թշնամիներն ծամբար ուղարկել դիտարկումների և հետախույզումների, ինչպես դա սովորաբար արվում է, այլ հրամայեց մի բանի հոռմեացիների ելնել ծամբարից, փորձել բռնել թշնամիներից որևէ մեկին ու կենդանի բերել իր մոտ: Սրանք, համաձայն հրամանի գործեցին և վերադարձան՝ ձեռքում ունենալով մի թշնամու: Անդրոնիկոսը հայրցրեց նրան, թե ի՞նչ ուժով են եկել հոները և ի՞նչ են մտադիր անել: Գերին ամեն ինչ ճշմարտացիորեն պատմեց. «Այս զորքին հրամայում են», - ասաց նա, - «37 մեր առաջնորդներ, սակայն նրանց նկատմամբ բարձրագույն իշխանությունը պատկանում է Դիոնիսիոսին: Չորքը կազմված է 15000 զրահավորներից, հեծյալներից, նետածիգներից ու նիզակակալներից, իսկ նրանց բաշխությունն էլ այնպես է, որ, ըստ իրենց համոզվածության, հոռմեացիները չեն դիմանա նրանց նույնիսկ առաջին իսկ հարձակմանը»: Լսելով այդ՝ Անդրոնիկոսը բաց թողեց նրան և հրամայեց հայտարարել Դիոնիսիոսին, որ. «Արքան ի վիճակի չէ այլևս համոզուել այն ամենը, ինչով նրանք մեղավոր են դարձել հոռմեացիների առաջ, և արդեն մոտիկ է նա, ով ամեն ինչի համար

պետք եղած պատիժը կտա»։ Դրանից հետո, զինելով հռոմեական զորքը, նա հանեց այն ճամբարի պատկերից անդին և շարքեց հետևյալ կերպ։ Անջևհատ նա պարսիկների մեծ մասի հետ և փոքրաթիվ հեծյալների ուղեկցությամբ, որոնք մարտնչում էին նիզակներով հրամայեց ընթանալ սկյութներին, սրանց հետևում էին հռոմեացիների երկու ջոկատներ Գողգասիի ու Թիդոկալոսի, ինչպես նաև Թաթիկի և, ինչպես նրան կոչում են, Ասպետի հրամանատարության տակ։ Սրանց թիկունքում ընթանում էին գրահակիրները, խառնված նետածիկների հետ, որոնց հետ էր գտնվում նաև ծանր զինված պարսկական ջոկատը։ Բոլոր սրանց հետևելու գալիս էին Դոմսի Բրիեննոսը և Գեորգիոս Բրանսարը, ինչպես նաև վերջինիս եղբայր Դենետրիոսը ու Կոնստանդին Ապետ սեբաստոսը։ Այնուհետև գալիս էր «Լամպարոս» մակամվանյալ Անդրոնիկոսը, որն այդ ժամանակ արքայի խարտուղարոսն էր, ընտրյալ հռոմեացիների, ալեմանների ու պարսիկների հետ, իսկ այս բոլորին էլ բազմաթիվ հայտնի այրերի հետ միասին, որոնք սովորաբար գտնվում էին արքայի մոտ, երբ նա պատերազմի էր մեկնում, հետևում էր գորավար Անդրոնիկոսը՝ հետք բերելով վարձկան խառնակների և սերբերի, որոնք հետևում էին նրան՝ զինված նիզակներով ու երկար վահաններով։ Դենց այս կարգով էլ հռոմեացիները արշավանքի ելան։ Մոտենալով այն դամբարանաբլուրին, որտեղ Դիոնիսիոսը գերեզմանաբլուր էր սարքել տվել, նրանք իջան ձիերից և ուժգին լաց եղան՝ մեկը մյուսին խոստանալով մեռնել հանուն հայրենակիցների ու բարեկամների։ Այդ ընթացքում Դիոնիսիոսը, իմանալով հռոմեացիների մոտենալու մասին, անչափ հանդուգն դարձավ և սուր ծաղրալիքով հրամայեց հոներին բաժակ վերցնել ու խմել հռոմեացիների առողջության համար։ Սրանք սկսեցին եռանդով խմել, իսկ հետո էլ գեղեցկ վերցրին ու շարվեցին իրենց սովորական կարգով։ Նրանք մշտապես սովորություն ունեն առաջապահ ջոկատը կազմել ընտրյալ ուժերից։ Վաղուց իմանալով այդ՝ արքան հայտնաբերել էր Անդրոնիկոսին շարվել հակառակ կերպ։ Դրա համար էլ, երբ գործերն արդեն իրար մոտիկ էին գտնվում, Անդրոնիկոսը հրամայեց իր առաջապահ ջոկատներին հոների վրա նետերի հեղեղ թափել և, հենց որ տեսնեն, որ նրանք գալիս են իրենց վրա, անմիջապես փախչել հետ, բայց ոչ թե հռոմեական զորքի ուղղությամբ, այլ մի քիչ այլ կողմ, որպեսզի այս կերպ մասերի բաժանված հոները իրենց մարտակարգի կենտրոնը դատարկ թողնեն։ Նրանք, սակայն, հոների առաջին իսկ հարձակման արդյունքում ինչպես ուժ ունեին փախուստի դիմեցին, մինչև որ չհայտնվեցին Սավա գետում։ Հռոմեացիներից անշարժ մնացին միայն երկու ջոկատներ՝ ձախ թևում։ Գողգասիի ու Թաթիկի հրամանատարությամբ։ Դենետրիոս Բրանսարը, որի հետ եղողները ևս ցովեցին, երբ նրա հետ մնացել էր միայն 80 հոգի, նետվեց թշնամիների շարքերի մեջ և, հերոսաբար մարտնչելով, մահացու հարված ստացավ դեմքին ու, գերի վերցվելով, տարվեց հռոմեացիների ճամբար, իսկ նրա եղբայր Գեորգիոսը, ահաբեկվելով թշնամիների մեծաթվությունից, չմտավ մարտի մեջ։ Այս կերպ հռոմեացիների ձախ թևը հավելեց նահանջի, իսկ այդ ընթացքում աչ թևը, հարձակվելով հոների ձախ թևի վրա, փայլուն կերպով զարդեց նրան։ Տեսնելով այդ՝ Դիոնիսիոսը ուզում էր հարձակվել նրանց վրա, որոնք շրջապատել էին Անդրոնիկոս գորավարին, սակայն հարձակվողներին շատերը սկսեցին վախենալ և ի վերջո իրենց օգնության կանչեցին հեծելազորը։ Տեսնելով այդ՝ Դիոնիսիոսը սկսեց կշտամբել նրանց վախկոտության համար և ու միաժամանակ էլ խնդրեց մնալ իր հետ, որպեսզի հռոմեացիների առաջ վախ չցուցարարեն։ Այդ ընթացքում Անդրոնիկոսը Լամպարոսը, տեսնելով թե ինչ է կատարվում և վախենալով, որ Դիոնիսիոսի մեծաթիվ ջոկատը իր հեռանալու պարագայում կհարձակվի Անդրոնիկոս գորավարի վրա, հարկ համարեց մարտի մեջ մտնել Դիոնիսիոսի դեմ։ Երբ նրանք իրար եկան՝ սարսափելի ծայրերով բարձրացավ, ամեն տեղից շառաչյուն էր լսվում, նիզակները ջարդվում էին վահանների վրա ու գետին ընկնում։ Հռոմեացիները, չնայած այն բանին, որ տեղ հասավ նաև մեկ այլ ջոկատ մյուս Բրանսարի՝ Գեորգիոսի, հրամանատարությամբ, սկսեցին հոգնել։ Չորավար Անդրոնիկոսը, նկատելով այդ և վախենալով, որ Լամպարոսի ջոկատի պարտության դեպքում ողջ ծանրությունը կընկնի իր վրա, իր հերթին ևս նետվեց թշնամիների վրա։ Այստեղ էլ հենց համառ մարտ սկսվեց, այնպես որ առաջին իսկ ընդհարման ժամանակ հռոմեացիներից ընկան 80 հոգի, իսկ բարբարոսներից՝ ավելի շատ, սակայն հռոմեացիները դիմացան այդ անխնայ ինչ-որ աննկարագրելի կայունությամբ և ի վերջո, շնորհիվ իրենց արիության, հոների փախուստի մատնեցին։ Դրան հետևեց բարբարոսների կոտորածը, այնպես որ այնտեղի հարթավայրը գրեթե լիովին լցվեց նրանց դիակներով, բանի որ, երբ նիզակները կտրվեցին ու թերեղ փշրվեցին, դժբախտներին սկսեցին ջարդել լախտերով։ Այդ ժամանակ էլ հենց գրավեց զորքը, որը, իր զգալի մեծության պատճառով, այդ բարբարոսները տանում էին սայլի վրա։ Գրավվեց նաև Դիոնիսիոսի ձին, իսկ ինքը՝ Դիոնիսիոսը, չեմ կարող սատի ինչ կերպ, հազիվ փրկվեց վտանգից։ Բարբարոսներից նրանք, որոնք նրանցին փախչել մարտի դաշտին ու եկան գետի մոտ, արդեն այստեղ բռնվեցին հռոմեական նավատորմի կողմից։ Այս կերպ գորավարներից, որոնց իրենք իսկ ծուպաններ են կոչում, գերի վերցվեցին 5 հոգի, իսկ ռազմիկներից՝ մոտավորապես 800-ը՝ այդ թվում ազնվատոհմիկ ու նույնիսկ հայտնի մարդկանցից։ Այդ ճակատամարտում զոհվեց շատ հազարներ։ Չկար ոչ մի հռոմեացի, որը այդ ժամանակ անձամբ մեծ սխրագործություններ արած չլիներ, բայց բոլորից շատ հերոսություններ արեցին Դոմիանեն Կոնստանտինոսն ու Անդրոնիկոս Լամպարոսը։ Հաջորդական անելով այդ ամենը՝ հռոմեական բանակը, երբ արդեն կեսգիշեր էր, հեռացավ իր ճամբար և հետք վերցրեց նաև գերիներին մինչև 2.000 հոգու կազմով, իսկ սաղավարտները, վահանները ու թրերը, որոնք բաժին հասան նրանց, ոչ-ոք չէր կարող նույնիսկ հաշվել։ Եվ այսպես հռոմեացիները զիջեցին անցկացրին այստեղ, իսկ երբ օրը բացվեց, նրանք գնացին հոների ճամբար, բայց, բանի որ այստեղ մարդկանց չգտան, ավերեցին այն ու հետ դարձան։ Այսպիսին էր հոների դեմ պատերազմի արդյունքը» (Րովմանենե Կիկլանոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 6, մաս 7)։

«Զանի որ պեռնացիները կրկին խախտեցին իրենց երդումը, նրանց դեմ կրկին պատերազմ սկսվեց ու այժմ այդ պատերազմը, որը մի պահ կարծես դադարել էր ու լրիվ հանգել, անձեց ինչպես երջանիկ հարուստի բերքառատ մի ուռնեի, որը հատկապես եռանդուն ջանքերի է արժանանում։ Դենց որ ժամանակը եկավ, որը հարմար համարվեց արշավանքի համար, արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.Ֆ.) մեկնեց Սարդիկա, որտեղ էլ հրամայված էր հավաքվել զորքերին, որոնք նշանակված էին պեռնացիների դեմ արշավանքի համար։ Երբ զորքը հավաքվեց, արքան բնակրման դրեց այն հարցը, թե պե՞տք է արդյոք պեռնացիների դեմ արշավանքին իր մասնակցությունը, թե՞ ավելի լավ է զորքի նկատմամբ դեկավարությունը հանձնել մի որևէ առաջնորդի և այդ կերպ վրեժխնդիր լինել թշնամուց։ Բոլորը կարծիք հայտնեցին, որ ավելի լավ է արքան մնա Սարդիկայում՝ պատերազմի գլխավոր հրամանատարությունը հանձնելով իր ազգականներից ընտրված առաջնորդներին, որպեսզի գործի անհայտ ելքի դեպքում պարտության ամիթը ավելի քիչ գալիս լինի, իսկ հաղթանակն էլ մի բան ավել ու փայլուն լինի, բանի որ և այս, և այն եղած կլինեն կայսեր բացակայությամբ։ Դրա արդյունքում զորքի առաջնորդ նշանակվեց նավատորմի ղեկավար Անդրոնիկոս Կոնստանտինոսը։ Երբ զորքը պատրաստվում էր ելնել Սարդիկայից, արքան, կանգնելով մի տեղ, որտեղից նրան հարմար կլինեց լսել, գեղեցիկ, ուժեղ և համոզիչ խոսքով դիմեց նրան։ Կոնստանտինոսին նա ոգևորում էր իրեն վերապահված գորավարական պաշտոնին հարկի սխրագործությունների կոչ անելով ու այդ նպատակով նա շարադրեց ոչ միայն մարտավարության կանոնները, այլև նշեց նաև հարձակման ժամանակը, գեներալի տեսակները ու մարտավարի ձևերը։ Երկրորդական հրամանատարներին, խիպարոսներին ու ընդհանրապես ողջ զորքին նա ոգեկոչեց մարտի՝ հիշեցնելով նախկին հերոսությունները և համոզելով արիաբար մեկնել առաջիկա վտանգին ընդառաջ, բոլոր ջանքերը դնել գործի համար ու աստվածային աջակցությամբ փայլուն ավարով վերադառնալ, իսկ այն բանի համար, որ նրանք այդ կերպ փառաբանում էին նրան, չնայած իր բացակայությանը, և իրեն բարբարոսների նկատմամբ հաղթանակ կպարգևեն, նա խոստացավ շնայություն վարձատրել նրանց։ Այդ ժամանակ արդեն զորքը, երբ խոսում էր կայսրը, իր ուշադրությամբ և լուռությամբ ցույց էր տալիս, որ հաճույքով է ընդունում նրա խոսքերը, իսկ երբ նա դադարեց խոսել, այն ավելի պարզ կերպով արտահայտեց իր սրտագին տրամադրվածությունը և հոգեկան հիացվածությունը նրա խոսքերից ու թվում էր, թե բացարձակապես մոռացավ բոլոր այն դժվարությունների մասին, որոնց հիշողությունը կար։ Չորքը ողջունեց կայսեր հիացական կոչերով, պատրաստակամություն հայտնեց բոլոր ջանքերը գործարդել ու բարձրձայն աղաղակեց, որ առաջնորդը, որևէ կերպ չհանդարտելով, իրեն տանի թշնամիների դեմ...։ Այսպիսով՝ արքան մնաց տեղում և մեր տեր Փրկիչ Աստծուն սկսեց աղաչել, որ նա լինի իր զորքի առաջնորդը, իսկ Անդրոնիկոսը, ընդունելով զորքի ղեկավարությունը, բոլոր ուժերով ելավ այնտեղից և, մի բանի օրից անցնելով Սավան ու Դանուբը, մտավ Չևգմին։ Պեռնացիները, սակայն, չվախեցան դրանից։ Կանչելով իրենց ջոկատները և հարևան ժողովուրդներից էլ ոչ քիչ օժանդակ զորք բերելով ու նույնիսկ, ինչպես լավեց՝ ալեմաններից, նրանք որպես զորք վրա լիակատար իրավունքներ ունեցող առաջնորդ նշանակեցին Դիոնիսիոսին՝ որպես մի քաջ և թշնամական ջոկատները ոչ մեկ անգամ ջարդած անձի։ Դրանից հետո նրանք ինքնավստահությամբ ու պարծենկոտությամբ արշավանքի ելան, իսկ Դիոնիսիոսը, գոռոզացած նախկին հաղթանակներից, որոնք նա տարել էր հռոմեացիների նկատմամբ, հենց որ լսեց, որ հռոմեական զորքը անցել է Դանուբը, մեծամտորեն սկսեց ասել, որ նա կրկին պատերազմում ընկած հռոմեացիների ոսկորներից բլուր կսարքի և հաղթականաբար կկանգնեցին, բանի որ ինքը իրոք, որպես բարբարոս, նման մի բան արել էր. երբ հաղթանակ էր տարել Գավրասի ու Բրանսայի նկատմամբ, որի մասին արդեն ասվել է։ Երբ Պրոկոպիոս նահատակի հիշատակման օրը եկավ, Կոնստանտինոսը զորքը հանեց մարտի։ Ինքը հազանելով զրահ և լինելով լիակատար զինվածության մեջ՝ նա հրամայեց նույն անել նաև ուրիշներին։ Այդ ժամանակ յուրաքանչյուրը հանեց իր ջոկատը և շարքեց այն մարտական կարգով։ Չորքի ղեկավարումը նա վերցրեց իր վրա, աչ թևը զբաղեցրեց Անդրոնիկոս Լամպարոսը, իսկ ձախը՝ այն տաբախարթոսները, որոնց նա վերցրել էր իր հետ պատերազմի։ Այս ու այն թևերից ոչ մեծ հեռավորության վրա նա մարտական կարգով շարքեց նաև մյուս ջոկատները, որպեսզի նրանք կարողանան օգնության հասնել հոգնած ուժերին։ Այն ընթացքում, սակայն, երբ Անդրոնիկոսը այս կերպ տեղաբաշխում էր իր զորքը և պատրաստում այն մարտի, հանկարծ հայտնվեց արքայի կողմից ուղարկված տուրիանդակը մի հրամանագրով, որում հրամայվում էր այդ օրը, որպես ռազմական գործերի համար մի վտանգավոր օր, հետաձգել մարտը և այն փոխարդել մեկ այլ օրվա, որը նշված էր հրամանագրում։ Վերցնելով հրամանագիրը՝ առաջնորդը այն որոշ գոտիի հետևում՝ մեջքի կողմից, և նրա վրա որևէ ուշադրություն չդարձրեց, չնայեց, թե ինչ է գրված այնտեղ ու իր հետ եղող հրամանատարներին էլ չառաջ տրված հրահանգների մասին, այլ վարպետորեն նրանց

խաբեց՝ խոսելով այլ բաների մասին: Հարկ է լնել, որ Նշանակված օրը, որպես դժբախտություն բերող և վճռականորեն վնասակար մարտի համար, փոխադրվում էր, բանի որ Մատուցող, բոլոր մեծ ու կարևոր գործերը, որոնցում հաջող էլքը կախված էր Աստուծոց, չգիտեմ ինչու, կախվածության մեջ էր դնում աստուծոց փոխադարձ դասավորվածությունից, նրանց հայտնի դիրքերից, շարժումից, և աստղագուշակների խոսքերը որպես կանխագուշակություն էր ընդունում: Եվ ահա Անդրոնիկոսը որևէ կերպ ուշադրություն չդարձրեց այդ հրահանգի վրա և իմանալով, թե մարտիկին ինչքան օգուտ էր տվել Նույնիսկ փոքրիկ ոգևորումը թեկուզ այն մարտու իրավիճակում, որը նրան յուրում է, որպեսզի ոգևորի զորքին ի մարտ, դիմեց նրան հետևյալ խոսքով...: Ասելով այդ՝ Անդրոնիկոսը զորքը հանեց բաց դաշտ: Նրա դեմ ուրախ դեմքով իր զորքով ելևում է Դիոնիսիոսը, ծափերով ու ծիծաղով, կարծես խաղի էր գնում, բայց նա Նույնիսկ չգիտեր, թե ինչ պետք է անի, նա չէր բաժանել իր բանակը աջ ու ձախ թևերի ու չէր տեղաբաշխել ջոկատները թևերում, չէր ձգել մարտակարգը մեկ ընդհանուր գծով, որը կուռ պարսպի նման ամուր կլիներ, այլ առաջ էր գալիս մի սև ամպի նման՝ լիքը հանդուգն գոռոզությամբ: Նրա դրոշը, որն ամրացված էր մի հաստ ու բարձր գերանին, տանում էին անիվների վրա դրված սայլը բաշտող չորս զույգ ջորիկներ և այն բարձր ծածանվում էր օդում: Թշնամիների այդ ընդհանուր ամբողջությունը, բոլորը հեծյալ ու զինված նիզակներով, իրոք սարսափելի և վախեցնալու տեսարան էր ներկայացնում, ընդ որում ոչ միայն մարդիկ էին ոտքից զուլիս զինված, այլև հենց ձիերի վրա նստած էլ դրանց գլուխներին պսակներ էին երևում, իսկ հեծյալների վրա էլ ուսերին կավե փոկեր կային, կրքեակալներ ու զրահաթեփուկներ, որոնք պաշտպանում էին նետերից: Երբ զորքեր սկսեց մոտենալ, ձիերի խրխիջը և արևի տակ փայլող գեները այնպիսի ուժեղ ազդեցություն էին գործում, որ վախ ու զարմանք էին առաջացնում երկու զորքի շարքերում էլ: Մոտավորապես կեսօրին զորքերը հանդիպեցին գրեթե կենտրոնում: Ժամը մարտի համար հարմար էր թվում և Կոնստանդինոսը մոտակա ջոկատներին աջ ու ձախ թևերից նշան տվեց հարվածել թշնամիների շարքերին, իսկ հատկապես հեծյալ նետածիգներին էլ հրամայեց մշտապես նետերի հեղեղ թափել հակառակորդի վրա: Դրանով նա մտադիր էր սասանել և խառնել պետնացիների կուռ շարքերը, բանի որ հիմա, ինչպես հռոմեոսյան շարքերի պարագայում, «վահանը վահանի էր գալիս, սաղավարտը՝ սաղավարտի, այրն էլ՝ այրի»: Այդ ժամանակ տեգահարությամբ սկիզբ առավ մահացու մի մարտ և զորքը սկսեց տրոփել, ինչպես թեփուկավոր ու շարժվող մի վիշապ, սակայն Դիոնիսիոսը, որպես մի անսասան պատ, առաջ էր գնում, տեգեր նետելով Նույնիսկ Կոնստանդինոսի ու նրան մոտիկ գտնվող զորքի ուղղությամբ, իսկ երբ հռոմեացիները հանդիպեցին նրան, ապա սկզբում մարտը շարունակվեց նիզակներով, որի ընթացքում և այս, և այն կողմից իրար հետ էին մղում: Դրանից հետո, երբ նիզակները կոտրվեցին և զորքերի միջատարածքում կոտրված նիզակների մնացորդներից կարծես մի պատենշի նման բան ստեղծվեց, երկու կողմերից մերկացրեցին թերեք և կրկին մարտի նետվեցին՝ շարունակելով հարվածել իրար: Այն բանից հետո, երբ այդ գեներն էլ բոռացան, բանի որ և այս, և այն զորքը ամբողջովին պղնձի ու երկաթի մեջ էր, պետնացիները, մնալով առանց որևէ պաշտպանության միջոցի, ոչ մի կերպ չէին ենթադրում, թե հռոմեացիները իրենց վրա նոր հարձակում կձեռնարկեն, սակայն սրանք, ճանկելով երկաթյա գավազանները, որոնք նրանք իրենց հետ սովորաբար վերցնում էին պատերազմի համար, սկսեցին խոցել պետնացիներին: Եվ այդ հարվածները, որոնք հասցվում էին գլուխներին ու դեմքերին, շատ հաջող էին: Շատերը, շշմած դրանցից, ընկնում էին ձիերից և ստացած վերքերից արյունաքամ լինում: Այս կերպ այն կուռ շարքը ի վերջո ճեղքվեց և այդ ժամանակ չկար և ոչ մի հռոմեացի, որը չէր խոցի պետնացուն ու նրան գետին չէր տալիս, չէր տիրի նրա հանդերձանքին կամ էլ չէր հեծնի ձիու վրա, որի հեծյալին նոր սպանել էր: Երբ օրն արդեն երեկոյին էր մոտենում, լսվեցին շեփոփ բարձր ձայներ, որոնք պայմանավորված նահանգի Նշանն էին տալիս: Օդում բարձր ծածանվող Դիոնիսիոսի դրոշը կործանվեց, Դանուբ մտան տրանստուպրոպոլիս նավեր ու զորքը սկսեց անցնել մյուս ափ: Դրա պատճառը այն եղավ, որ հռոմեական ճամբարում գորավարին անհանգստացնող լուր տարածվեց, թե պետնացիները մյուս օրը իրենց զգալի համալրում են սպասում: Այդ լուրի պատճառով, որը տարածվեց ոչ առանց հիմնավորվածության, Անդրոնիկոսը մարտի ավարտից անմիջապես հետո ելավ այնտեղից: Այս կերպ հաղթվեցին պետնացիները» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմնենոս», գիրք 5, մաս 1):

³⁹⁹⁶ «Հուլիսի 1480 թվականին Իկոնիայի սուլթան Խյիժ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մատուր - Մ.Ֆ.) Դանիշմանի որդիներից գրավեց Կապադոկիայի Կեսարիան և Շամաղավը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁹⁹⁷ «Այդ տարի թուրքները տիրեցին նաև Սասն լեռանը, որը գտնվում է Լիդիոսից վեր: Նրանք այնտեղից դուրս բռնեցին հայերին, որոնք վաղնջական ժամանակներից պահպանում էին իրենց ինքնուրույնությունն այդ լեռներում: Ասում են, որ Սենեթերիսի (Ասորեստանի թագավորության արքա Սենեթերիսի - Մ.Ֆ.), որդի Ասարիադոնի (Ասորեստանի թագավորության արքա Ասարիադոնի - Մ.Ֆ.) օրերից մինչև Նշված ժամանակները հայերն ինքնագլուխ էին այդ լեռներում, որոնք կոչվում են Սասուն և մտնում են Կորդվաց երկրի մեջ: Նրանք չէին ենթարկվում ոչ մի թուրքական իշխանության, որոնք բոլոր կողմերից շրջապատել էին իրենց: Այդ ժամանակ հայերը ինչպե՞ս տարուց ի վեր բախման մեջ էին Լիդիոսի ու Մարդինի թուրքների հետ: Երբ նրանց թշնամությունը խորացավ, Մարդինի Եմիրը (Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Նաջմ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) սկսեց անընդհատ մարդիկ ուղարկել նրանց երկիրը կողոպտելու համար: Հայերը մերթ պարտվում, մերթ էլ հաղթում էին» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 455)

³⁹⁹⁸ «Այդ ժամանակ Մլեիք գևաց Նուրեդինի (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինի - Մ.Ֆ.) մոտ, նրանից մեծ ուժ ու բազում զորքեր վերցրեց, որից հետո եկավ ու ավերեց երկիրը» (Ամանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Նա, որին Մլեի էին կոչում, գևաց Հայեայի սուլթանի (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինի - Մ.Ֆ.) մոտ ու շատ օրեր նրա մոտ մնաց, իսկ հետո, երբ լսեց իր եղբոր մահվան լուրը, վերցրեց սուլթանի հեծելազորը և Հայոց երկիրը մտավ: Նա բազում չարիքներ գործեց, սակայն տիրել չկարողացավ ու Հայեայ վերադարձավ» (Վահրամ Բարունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Թորոսի մյուս եղբայր Մլեիք, որ բազում զորքով փախել ու ապաստանել էր Հայեայի սուլթանի (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինի - Մ.Ֆ.) մոտ, երբ լսեց եղբոր մահվան մասին, Հայեայի սուլթանի ավագությամբ կամեցավ տիրել այս աշխարհին, սակայն չկարողացավ ու հետ դարձավ Հայեայ» (Յեբրեոս «Պատմություն» «Ռուբիկյաց ազգի պատմություն»):

«Այդ ժամանակ չարագործ Մլեիք գևաց Նուրեդինի (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինի - Մ.Ֆ.) մոտ և նրանից թուրքերի մի բանակ ստացավ, որից հետո հարձակվեց Կիլիկիայի վրա: Նա գերեց 16.000 տղաների ու աղջիկների, ինչպես նաև կանանց, տղամարդկանց, վանականների և եպիսկոպոսների՝ նրանց բոլորին տանելով Հայեայ, այստեղ վաճառելով ու վճարելով իր հետ գտնված թուրքերին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

³⁹⁹⁹ «Այդ ժամանակ ալ-Մուեիք ան-Նասիր Սալահ-Էդ-Դինին (Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան Սալահ-Էդ-Դինին - Մ.Ֆ.) լուր հասավ խալիֆի (Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթաֆիդին (1160-1170) - Մ.Ֆ.) մեծավոր ամենավորության՝ ալ-Ադիդի պառնապետ Փաուհարի, մասին, որ նա Կահիրեից գնացել է ալ-Հարկակիա, որը նրա տիրույթն էր՝ մտնելով իրեն պատկանող դիտաշտարակը, որը նայում էր դեպի այգին: Նա առաջարկեց մնալ այնտեղ մինչև կեցզիշեր, հետո արաբների հետ ճամփա ելնել և գնալ ֆրանկների մոտ՝ խնդրելու նրանց օգնությունը, որպեսզի նրանց բերեն Կահիրե՝ կռվելու ալ-Մալիք ան-Նասիրի դեմ և նրան դուրս հանելու համար այնտեղից: Իրոք, բանի որ Սալահ-Էդ-Դինը ամուր հաստատվել էր թագավորությունում, խալիֆը և այլք վայելեցան նրանից ու ոտքի հանեցին այս մարդուն, որպեսզի նա համոզի ֆրանկներին և բերի նրանց: Եվ ահա Սալահ-Էդ-Դինը ոտքի հանեց ներքինի Կարակուսին ու նրա հետ ուղարկեց 100 ձիավոր: Կարակուսը եկավ խալիֆայության վստահելի մոտ և կանչեց նրան, որ նա ցած իջնի, սակայն նա այդպես չկարվեց, այլ նրա դեմ փակեց դուռը՝ հրամայելով ընկերներին պայթարել Կարակուսի դեմ: Այդ ժամանակ Կարակուսը պաշարեց նրան, կռվեց նրա դեմ և սպանեց նրան: Նա կորեց նրա գլուխը և հրամայեց այրել դիտաշտարակը, ինչից հետո վերադարձավ Կահիրե» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատմության թվականները»):

⁴⁰⁰⁰ «Այդ ժամանակ սուղանցիները, երբ լսեցին խալիֆայության հոգաբարձու Փաուհարի սպանության մասին, հավաքվեցին և ճանապարհ ընկան՝ Կահիրեի ներսում Սալահ-Էդ-Դինի (Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան Սալահ-Էդ-Դինի - Մ.Ֆ.) դեմ կռվելու: Աստված, սակայն, Սալահ-Էդ-Դինին աջակցեց նրանց դեմ և օգնեց հաղթել նրանց: Սալահ-Էդ-Դինը, սակայն, նրանցից ոչ մեկին չսպանեց, այլ ասաց, որ նրանց վրա ոչ մի մեղք չկա, բանի որ նրանք կռվել են իրենց տիրոջ և իրենց խալիֆի համար: Ահա այդպես նա խնայեց նրանց, բայց հրամայեց, որ նրանք չման խալիֆի (Ճաթիմյանների խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթաֆիդին - Մ.Ֆ.) հետ Կահիրեում և ապրեն որտեղ կամենան՝ Ռիֆից կամ Սալիդից բացի այլ երկրներում, բայց, ցանկացած դեպքում, նրանք չպետք է մնան խալիֆի հետ Կահիրեում: Եվ ահա սուղանցիները դուրս եկան Կահիրեից ու, թողնելով Ռիֆան և Սալիդը, ցրվեցին Եգիպտոսի բոլոր բնակչության վայրերում՝ Դամիետայի աշտարակից մինչև Ասուանի աշտարակը: Այդ ժամանակ ալ-Նաբիհայի շրջաններում ապրում էին արաբների բազմաթիվ ջոկատներ, որոնցից մի ցեղ կոչվում էր Բանի Շալաս, որն ավելի բան 10.000 ձիավոր ուներ: Նրանք երեսպաշտությամբ գործեցին և փակեցին ճանապարհները, երբ նրանց իր զորքով օգնություն եկավ նաև Նշանավոր Տաթի-Էդ-Դինը: Նա հաղթեց սուղանցիներին, գերեց ու խլեց նրանց կանանց, երեխաներին և ունեցվածքը: Նրանցից ոչ մի մարդ չմնաց, որ Նույնիսկ վրան ունենար» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատմության թվականները»):

⁴⁰⁰¹ «Այս Մլեիք, երբ լսեց իր եղբայր Թորոսի մահվան լուրը, բազում զորքեր վերցրեց Նորադինի սուլթանից (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինից - Մ.Ֆ.) և եկավ տերություն անելու Հայոց վրա: Նա բազում չարիքներ պատճառեց կիլիկիացիների աշխարհին և, երբ բնակիչներն ու իշխանները նեղվեցին այդ ամենից, իրենց կամքով նրան հանձնվեցին, իսկ թուսասն էլ փախավ Ամսիդը, որտեղից եկել էր: Այդ ժամանակ որոշ ամբարիշտներ բռնեցին Թորոսի որդուն, կալանավորեցին ու սպանեցին, իսկ Մլեիք սկսեց տիրություն անել ինչպես կամենում էր» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ այլազգիները բազում մարդկանց գերեցին, այդ արեցին շատ անգամ և ի վերջո Նուրեդինի (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինի – Մ.Ֆ.) օգնությամբ Մեհր տիրեց երկրին» (Անանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Այս Մեհր մյուս անգամ ևս Հայեայի սուլթանից (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինից – Մ.Ֆ.) բազում զորք խնդրեց ու դարձավ բրիտանականների վրա: Նա ավերեց աշխարհը, որպեսզի ավագությանը ու անօրեն կերպով ինքը տիրի: Այդ ժամանակ Հայոց իշխանները, երբ լսեցին նրա գալը, մարդ ուղարկեցին նրա մոտ և առաջարկեցին սիրով տիրել աշխարհին ու չվնասել բրիտանականների անօրենների զորքով: Մեհր լսեց այդ, մեծ շնորհակալությամբ հետ դարձրեց անօրենների զորքը սուլթանին և տիրեց» (Յեթում Պատմիչ «Ռուբիկյաց ազգի պատմություն»):

«Դրանից հետո այդ Մեհր այլ բազում զորքեր էլ ժողովեց և կրկին անգամ եկավ: Այդ ժամանակ Հայոց իշխանները նրա մոտ մարդ ուղարկեցին և սիրով պարոն կոչեցին, որից հետո նա հետ դարձրեց տաջիկներին և տիրեց երկրին» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբիկյաց պատմություն»):

«Այն ազնվապիտո և հիմնադիր իշխան Թորոսը՝ հայերի այդ փառահեղ իշխանը, որի մասին մի քանի անգամ առիթ եղավ խոսելու, հենց այդ ժամանակ մահացավ, որից հետո նրա եղբայր Մեհրը, ցանկանալով տեր դառնալ հայերի իշխանությանը, եկավ Նորադինի (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինի – Մ.Ֆ.) մոտ ու, հսկայական ջանքեր ներդնելով, սկսեց համոզել նրան իրեն հեծելազոր տալ, որպեսզի նա վերադառնա և ուժով տեր դառնա եղբոր իշխանությանը: Հարկ է կշռել, որ Թորոսի մահից հետո հայերի մոտ իշխանության ղեկին հաջորդել էր նրա փոքրահասակ որդին, որին խնամակալ էր կարգվել Թունուս անունով նրա հորաբարձր որդին, որը, սակայն, հավանաբար լատինացի էր, անգղյուզ էր և ի փնձակի չէր ամուր ձեռքով իշխել իր հպատակներին ու գործերը վարել ինչպես կարգն է: Եվ ահա Մեհրը, Նորադինին առաջարկելով ամենաշատը նախապայմաններ, որպեսզի կարողանա համոզել, ի վերջո հասավ իր ուզածին և, վերցնելով մեծ քանակի հեծելազոր ու անցնելով բարձրադիր վայրերը, ձեռք գարկեց իր նախնիների իշխանության տիրելու գործին: Եվ այսպես մի մեծ գործով Մեհրը մտավ եղբոր իշխանության տարածք և, հեռացնելով իշխանությունից եղբորորդուն, տիրեց ողջ երկրին» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 20, գլուխ 28):

«Այդ դատապարտեց մարդ ուղարկեցին Մեհի մոտ, կանչեցին նրան և ղարկեցին երկրի կեսը, ընդ որում նա երդվեց, որ մյուս կես պետք է մնա այն երիտասարդի իշխանության տակ, թեև հետո Մեհր խախտեց երդումը և տիրեց ամեն ինչի» (Բար-Յեթրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁰⁰² «Եվ ահա այն, ինչ տեղի ունեցավ, թշնամության նոր պատճառ դարձավ և Մեհրը պատերազմով ու սովով գնաց նրանց վրա» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁰⁰³ «Այնուհետև Իսմայելի այդ անիծյալ և գիշակեր մարդը խաբեական խոսքերով խաբեց աչաղվացի պարզամիտ բրիտանյա մարդկանց ու նրանց միջոցով նախ գրավեց Կլոց բարը, ապա գիշերը նույն մարդկանց միջոցով հափշտակեց նաև Բաղաբերդը, որը գրավելով սաստիկ կոտորած կատարեց: Եվ, քանի որ այն անհաղթահարելի ամրության ուներ, բոլոր վանքերից այնտեղ էին կուտակել սրբությունները, գրքերը, եկեղեցական սպասքները, առավելապես Տաթևի փարթևս ու հարուստ աթոռի անհամար, անմահ սրբություններն ու եկեղեցական սպասքները, ոսկե և արծաթե խաչերը, իշխանականի իրերը զարդարած անգին ակնեղեններով և անհամար մարգարիտներով: Այնտեղ ամբարկած էին շատ կտակարաններ՝ թվով ավելի քան 10.000, նրանք բոլորն էլ գերի տարվեցին և ցիր ու ցան եղան երկրի երեսին: Մենք խղճահարության ու կարեկցանքի ենք արժանի, որովհետև մեր կորուստն ու ավերածությունը առավել եղան, քան Երուսաղեմինը՝ Նաբուխոդոնոսոր արքայից (Բաբելոնի թագավորության արքա Նաբուխոդոնոսոր II-ից – Մ.Ֆ.), չէ՞ որ սա մի ժամանակ դարձ ու նորոգում ունեցավ Կյուրոսի (Աբենեսյան տերության արքա Կյուրոս II Մեծի – Մ.Ֆ.) կողմից, իսկ մեզ համակեց վերջին թշվառությունը՝ անդառնալիորեն ու հավիտենապես: Ապա, մինչ տերը մեզ դատապարտեց ու կամեցավ որ օրեցօր ոչնչացնել, սկսեց բերդերն ու ամրոցներն ինքնակամ հանձնվեցին էտոկոզ աթաբեկին (Էտոկոզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էտոկոզին – Մ.Ֆ.) և ամենուրեք տիրեց տաջիկը: Վրա հասավ դառն ու դժուր ժամանակը, ընդհանրապես երկիրն և բնակչության վայրերը ավերվեցին ու անմարդաբնակ դարձան: Գրիգորը, սակայն, որ իշխում էր Բաղբուս, իսպանի իշխաններից բերել տվեց գեղաբարեցի Հասան անունով մի կոնիքի, իր դուստր Կատային նրան վնդության տվեց ու դարձրեց սեփական թագավորության ժառանգ: Ինքն ու իր եղբայր Սմբատն մեծել էին բերդի գրավումից առաջ՝ Հայոց 615 թվականին: Հետո, երբ թուրքերն ուզեցին բերդը գրավել, Հասանը բերդապահներ նշանակեց, ինքն էլ վերցրեց կնոջն ու ընտանիքի մյուս անդամներին, գիշերը բերդից դուրս եկավ և անցավ, գնաց իսպանի՝ իր գավառն ու տունը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 61):

⁴⁰⁰⁴ «Հիջրի 566 թվականի Մուհամադ ամսին Նուր-է-Հինը (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինի – Մ.Ֆ.) գրավեց Ռաբբա բաղաբը, իսկ հետո, նույն ամսվա վերջին, գրավեց Նիսիբիսը» (Բահա-է-Հին իբն Շադդադ «Սալահ-է-Հինի պատմությունը»):

⁴⁰⁰⁵ «Պարոն Թորոսի եղբայրը՝ Մեհրը, որ մի չարաբար ու վայրենամիտ անձնավորություն էր, ամենին էլ ոչ հավատացյալ, ինչպես Թորոսը, եկավ և Նուրեդինի (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինի – Մ.Ֆ.) աջակցությամբ գրավեց Կյուրոս ամրոցը՝ բազում չարչարաններ տատանելով բրիտանականներին ու կոտորելով նրանց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 26):

«Դրանից հետո այդ անհավատ Մեհրը, արդեն լրիվ մոռացած աստվածային օրենքների մասին, սկսեց բրիտանականներին ամեն տեսակի վնաս պատճառել կամ մարտում, կամ էլ այլ կերպ, երբ որևէ վայրում ուժով իր իշխանության տակ հայտնված բրիտանականներին շղթայակալ էր անում և անցկացնում հակառակորդի տարածք, որպեսզի այնտեղ վաճառի» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 20, գլուխ 28):

⁴⁰⁰⁶ Այս մասին ուղղակի հաղորդումը սկզբնաղբյուրներում բացակայում է, սակայն, հաշվի առնելով, որ հարվածի տակ էին ընկել տաճարականները, ինչ հավանական է կարծել, որ հիվանդախամների հաջողվել էր խուսափել տաճարականների բախտից:

⁴⁰⁰⁷ «Եվ այսպես, ինչ այդ չարագործ Մեհրը տիրեց իշխանությանը, նա Կիլիկիայից վտարեց Տաճարականների ասպետներին, որոնք հաստատված էին այնտեղ: Այս Մեհրն առաջ ինքն էլ նրանց շարքերից էր եղել, սակայն այժմ գործում էր ի կատարումն Նորադինի (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինի – Մ.Ֆ.) հետ ձեռք բերած պայմանավորվածության՝ հալածելով եղբայրներին ու խլելով նրանց ամրությունները» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 20, գլուխ 28):

⁴⁰⁰⁸ «Եվ ահա Անտիոքի իշխանը (Անտիոքի դեպության ղուբս Բոհեմունը՝ Պուստիեցին – Մ.Ֆ.) և այդ երկրի մյուս առաջնորդները, տեսնելով, որ այդ անօրեն մարդը ավելի մեծ եռանդով է հալածում բրիտանականներին, քան որևէ մեկ այլ թշնամին, գենք վերցրին, որպեսզի ելնեն դրա դեմ, սակայն դա մի վտանգավոր օրինակ էր, քանզի գենքն ուղղվում էր հալատականների դեմ և կարծես քաղաքացիական պատերազմի նման մի բան էր առաջ գալիս: Այնուհանդերձ, այլևս չցանկանալով ստառալել ու համբերատար կերպով համակերպվել իրենց եղբայրակիցների կրած վնասների հետ, նրանք պատերազմ հայտարարեցին Մեհրին: Արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Անտիոք – Մ.Ֆ.), հենց որ իմացավ այս նոր գծության մասին, ցանկանալով վերականգնել բարիդրացիական հարաբերությունները և խաղաղությունը: Դրա համար էլ նա արագ ելքով գնաց Անտիոք և այնտեղից ծառաներին ուղարկեց Աստծուն մոռացած այդ Մեհրի մոտ՝ կոչ անելով նրան նշանակված տեղում ու վայրում գալ և հանդիպել: Մեհրն արտաքինից ուրախությամբ դիմավորեց այդ լուրը, սակայն իրականում նրա մտքին այլ բան էր և նա անընդհատ ձգձգում էր հանդիպումը: Այսպես արքան երեք կամ չորս անգամ մարդիկ ուղարկեց, սակայն ամեն անգամ էլ այդ խորատակ մարդը խաբում էր և ձգձգում: Ի վերջո, արքան հասկացավ, որ Մեհրից որևէ լավ բան սպասել չի կարելի, դրա համար էլ, հավաքելով բոլոր մարզերի ասպետներին և կենտրոնացնելով բրիտանականների բանակը, մտավ Մեհրի տարածք: Այստեղ նրանք տարածվեցին հարթավայրերում, քանզի պարզվեց, որ շատ դժվար էր բարձրանալ լեռները, իսկ փոխարենը հարթավայրերում տարածվող դաշտերին ու այգիներին վնասելը հեշտ էր: Եվ այսպես, մինչ բարձրադիր վայրերին տիրելու փորձեր էին արվում, սուրհանդակներ եկան արքայի մոտ և հայտնեցին, որ հաստատ իմացել են՝ Նորադինը (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.) պաշարել է Արաբիայի երկրորդ մայրաքաղաք Պետրան: Այս պայմաններում արքան շատ անհանգստացավ, դրա համար էլ հրաժեշտ տվեց Անտիոքի իշխանին և իր զորքով հապճեպ հեռացավ» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 20, գլուխ 28):

«Այդ տարի Երուսաղեմի արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Անտիոք – Մ.Ֆ.) խնամալով, որ Կիլիկիայի տիրակալ Մեհրը ամենուր չարիք է պատճառում բրիտանականներին, ելավ նրա դեմ: Մեհրը կրկին դիմեց թուրքերին և նրանց օգնության կանչեց: Տեղի ունեցավ ծակատառարտ և Աստված, ըստ իր բարի կամքի, օժանդակեց արքայի հաղթանակին: Թուրքերը փախան, իսկ Մեհրը ամրացավ մի ամրոցում: Այդ ժամանակ արքան պաշարեց այդ ամրոցը, գրոհներ գործեց և ահա հուսահատ փնձակում հայտնված Մեհրը ներողություն խնդրեց և խոստացավ հնազանդ լինել արքային» (Միքայել Անտի «Ժամանակագրություն», գիրք 19, գլուխ 6):

«Հուլիսի 1481 թվականին, երբ Երուսաղեմի արքան (Երուսաղեմի թագավորության արքա Անտիոք – Մ.Ֆ.) լսեց այն չար գործերի մասին, որ Կիլիկիայի կառավարիչ Մեհրը հայր անում էր բրիտանականներին գլխին, լցվեց զայրությամբ և, հարձակվելով նրա վրա, փակեց մի ամրոցում: Այդ ժամանակ Մեհրը, որը շատ նեղվեց, սկսեց մեղա զալ՝ հաստատելով, որ ինքը կենթարկվի արքային և չի ենթարկվի թուրքերին: Այդ ժամանակ, ահա, Մեհրին թողեցին և հեռացան» (Բար-Յեթրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նուր-է-Հինը (Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Հինը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Թալաշար, երբ Չուլիիցա ամսին նրան հասավ Մոսուլում իշխող իր եղբայր Զուբ-է-Հինի (Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Զուբ-է-Հինի – Մ.Ֆ.) մահվան լուրը» (Եթեմալ-է-Հին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

4009 «Զրիստոսի 1172 թվականին սուլթան Խյիժ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մաստուղ - Մ.Ֆ.) իմացավ, թե ինչ վիճակում է Սեյիտեն այստեղ իշխող Եվրիի (Սեյիտեի Դանիշմանյանների էմիրության Եվրի Աֆրիդունի (1172-1175) - Մ.Ֆ.) երիտասարդության պատճառով, դրա համար էլ պատրաստվեց ելնել այդ քաղաքի դեմ: Զաղաքացիները և նրանք, որոնք նրանց հետ միակամ էին, Սադեդին ներքինի հետևեց, որը մի խելացի ու կառավարման գործում փորձառու մարդ էր, մարդ ուղարկեցին Դիսն-Չեյը: Սա եկավ, ամրացրեց, ոգևորեց, բոլորին համաձայնեցրեց և միակամ դարձրեց: Նա հաստատեց իր տիրոջ (Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության Եվրի Իմամ-Էդ-Դինի (մոտ 1167-1185) - Մ.Ֆ.) առջև ամուսնությունը երիտասարդ Եվրիի հետ և դրա համար էլ, երբ սուլթանը եկավ, չկարողացավ տիրել քաղաքին ու հետ դարձավ՝ հետը տանելով այդ շրջանի 12.000 բնակիչներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 19, գլուխ 9):

«Դյույների 1482 թվականին Իկոնիայի սուլթան Խյիժ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մաստուղ - Մ.Ֆ.) գործը հավաքեց ու գնաց Սեյիտեի վրա, սակայն, ի վիճակի չլինելով գրավել այն, գերեվարեց ողջ երկիրը և հետ դարձավ Կեսարիա» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4010 «Նուրեդինը (Ջալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) համաձայնեցրեց բոլոր Եվրիներին ի մի բերել իրենց ռազմական ուժերն ու ելնել սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մաստուղ - Մ.Ֆ.) դեմ: Եվ ահա Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Սեյֆ-Էդ-Դինը (1170-1181) - Մ.Ֆ.), Մարդինի (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության Եվրի Նաջմ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.), Դիսն-Չեյի (Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության Եվրի Իմամ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) Եվրիներն ու Դայոց տիրակալները հավաքվեցին Սեբաստիայում՝ Իսմայելի (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության Եվրի Իսմայիլի - Մ.Ֆ.) մոտ, իսկ ձմռանը ելան ու մոտեցան Կեսարիայի դարպասներին, սակայն սուլթանը դուրս չեկավ ճակատամարտի համար: Նրանք պահանջեցին, որ սուլթանը վերադարձնի Սեյիտեի շրջանի բնակչությանը, ինչպես նաև այն հողերը, որոնք խլել էր իր եղբայր Շահնշահից և Դիուլ-Նունից (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության այդ ժամանակ արդեն գործող Եվրի Չուն-Նունից - Մ.Ֆ.), ինչպես նաև ազատի եղբորը, որին պահում էր բանտարկության մեջ: Սուլթանը ազատեց Սեյիտեի բնակչությանը, իսկ եղբոր համար տարեկան 10.000 դինար վարձ նշանակեց, սակայն ոչ մի թիզ հող հետ չտվեց, իսկ իր եղբորորդիների նկատմամբ էլ դաժան եղավ: Արդյունքում թուրքերը ահաբեկվեցին և, կնքելով խաղաղություն, բոլորն իրենց տեղերը գնացին, բանդի ձմեռ էր և բոլորը վախենում էին իրենց տիրույթների համար» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 19, գլուխ 9):

«Եվ ահա Նուրեդինը (Ջալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.), Մարդինի և Չիադի տերերը (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության Եվրի Նաջմ-Էդ-Դինը և Խարբերդի Արտուխյանների էմիրության Եվրի Իմամ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.), Կիլիկիայի հայերը ու Սեբաստիայի տեր Դանիշմանը (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության Եվրի Չուն-Նունից - Մ.Ֆ.) համաձայնության եկան և հավաքվեցին Սեբաստիայի մոտ, որպեսզի պատերազմ սկսեց Խյիժ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մաստուղ - Մ.Ֆ.) դեմ: Նրանք առաջացան մինչև Կեսարիայի սահմաններ և այդ ժամանակ Խյիժ-Արսլանը, խուսափելով պատերազմից, այնուհանդերձ խաղաղություն չխնդրեց և չվերադարձրեց Սեյիտեից տարած մարդկանց: Այդ ժամանակ նրանք Խյիժ-Արսլանից պահանջեցին նրա եղբորորդիներին, որոնք նրա կողմից բանտ էին դրվել, սակայն Խյիժ-Արսլանը սպանեց եղբորորդիներից մեկին, խորովեց նրան և այդ տեսքով ուղարկեց հորը՝ երդվելով, որ նույն կերպ կվարվի նաև մյուսների հետ, եթե նրանց հանկարծ իրենից պահանջեն: Այսպիսով՝ նրանք թողեցին Խյիժ-Արսլանին և հեռացան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նուրեդինը (Ջալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.), աջակցելով Իսմայել Դանիշմանյանին (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության Եվրի Իսմայիլին - Մ.Ֆ.) ու Խյիժ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մաստուղ - Մ.Ֆ.) եղբայր Շահնշահին, ինչպես նաև այլ Եվրիների, գնաց Կեսարիա, սակայն սուլթանը չկամեցավ կռվել նրա դեմ, թեև Նուրեդինը մարդ ուղարկեց նրա մոտ և ասաց, որ նա իր իշխանության կեսը տա Շահնշահին: Խյիժ-Արսլանը, սակայն բռնեց Շահնշահի 7 որդիներին, նրանցից մեկին խորովեց ու, առաքելով իր հորը, ասաց, որ պատրաստվում է այս կերպ վարվել նաև մյուսների հետ: Այս տեսնելով նրանք լաց ու կոծ բարձրացրին, ահաբեկվեցին և հեռացան» (Իսմայիլ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 27):

4011 «Երբ տարածվեց կեղծ լուրը Նուրեդինի (Ջալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինի - Մ.Ֆ.) մահվան մասին, արաբներն ու թուրքերը ելան իրար դեմ: Նրանք հազարներ էին կազմում, սպանում էին իրար և իրենք էլ տապալվում: Սարսափը պատեց քրիստոնյաներին, որոնք վախենում էին ջարդերից, դրա համար էլ ողջ Ասորիքում, Միջագետքում և Ասորեստանում գյուղերը դատարկվեցին, իսկ ճանապարհներին էլ դադարեց շարժը: Դիվյաններին, երբ ռազմիկները հեռացան Կապարովկայից ու գնացին իրենց տեղերը, Նուրեդինը առողջացավ ու բոլորն իմացան այդ մասին: Այդ ժամանակ խաղաղությունը ոտնահարողները ցրվեցին, նրանց այլևս ոչ-ոք չտեսավ ու ամեն ինչ խաղաղվեց: Այդ ընթացքում Զեսունի շրջանից մոտ 10.000 հոգի գերի տարվեց, սակայն Սեյիտենի բնակիչները նրանց փրկագնեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 19, գլուխ 9):

4012 «Ժամանելով Տարսոս՝ Կալամանը պատերազմի մեջ մտավ հռոմեացիներին թշնամական հայերի հետ, սակայն, այն բանից հետո, երբ թշնամիները ողջ ուժով հարձակման անցան, նա գերի վերցվեց և շղթայվեց: Արբան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.Ֆ.) ազատեց նրան՝ տալով զգալի փրկագին» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմնենոս», գիրք 4, մաս 5):

«Ծիշտ է, Կիլիկիայում շատ հրամանատարներ փոխվեցին նաև Անդրոնիկոսից (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Անդրոնիկոս I-ից - Մ.Ֆ.) հետո ու նրանց մեջ էր նաև Կոնստանդինը, որին կոչում էին Կալոմանոս, սակայն որևէ հաջողություն չեղավ: Կալոմանոսը Դայաստանին շատ վրաս հասցրեց, բայց ինքը ավելի շատ կորցրեց» (Ռովիանեն Կիլիմանոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 6, մաս 11):

«Այդ թվականին Կոլոմանը բախվեց Մալիի իբն Լավոնի հետ: Արդյունքում Կոլոմանը ջախջախվեց, իսկ նրա զորքի մեծ մասը սպանվեց» (ալ-Խաֆահանի «Ուղեգրների հավաքածու»):

«Այդ տարի Ջուսնադա Ա ամսին Ջալեային հարևան լեռնանցքների երկրի տեր հայազգի Լևոնի որդի Սլեիդ հաղթեց Կոստանդնուպոլսի Ռուսի գործին: Բանն այն է, որ հիշյալ Սլեիդ ենթակա էր Նուր-Էդ-Դինին (Ջալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինին - Մ.Ֆ.), որը նրան ավատական ընդարձակ տիրույթներ էր տվել և միաժամանակ Նուր-Էդ-Դինի ծառայության մեջ էր, ֆրանկների դեմ նրա պատերազմների կազմակերպիչն ու ընկերակիցը: Նուր-Էդ-Դինի այս վերաբերմունքը հետևանք էր խելացիության: Երբ Նուր-Էդ-Դինին ասացին, թե ի՞նչ իմաստ ունի նրան ծառայության ընդունելը և Ասորիքում տիրույթներ շնորհելը, նա պատասխանեց. «Նրան օգտագործում են իր կրոնի մարդկանց դեմ պայքարելու համար և այդ մեղքով իմ զինվորների մի մասը ազատում եմ դրանց երկրների վրա հարձակվելու պարտականությունից»: Սլեիդ էլ իր հերթին, սակայն, հենվում էր Նուր-Էդ-Դինի վրա դրացի հայերի և ռուսների դեմ պայքարելու համար: Աղանա, Մամեստիա (Մամեստիան գրավվել էր դեռ 1164 թ-ին - Մ.Ֆ.) և Տարսոս քաղաքները Կոստանդնուպոլսի տիրոջ՝ Ռուսի թագավորի, ձեռքում էին, իսկ Սլեիդ վերցրեց նրանից, որովհետև դրանք իր երկրին հարևան էին: Ռուսի թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.Ֆ.) գործը ուղարկեց նրա դեմ՝ հրամանատար Նշանակելով իրեն ազգական մի բանի հայտնի պատրիկների: Սլեիդ Նուր-Էդ-Դինի զորքերի հետ նրանց դեմ պատերազմի դուրս եկավ և համառ կռվից հետո ռուսները պարտվեցին, շատերը սպանվեցին ու գերի ընկան: Սլեիդի ուժն ավելացավ, իսկ ռուսները իրենց հույսը կորցրեցին այդ երկրից: Սլեիդ Նուր-Էդ-Դինին ուղարկեց իր ավարի զգալի մասը և ռուսների նշանավոր ու երևելի մարդկանցից 30 քառ: Նուր-Էդ-Դինը սրա մի մասը ուղարկեց ալ-Մուստադի Բիսմ-իլլահի խալիֆային (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթադիին (1170-1180) - Մ.Ֆ.) և գրեց նրանք հպարտանալով ձեռք բերված հաղթանակով որպես իրենց ներկայացնելով, բանի որ իր զինվորներն էլ էին այն իրագործել» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այս տունը Լևոնի, այսինքն թաթարների տունն է: Այս երկիրը մի ժամանակ գտնվում էր ռուսների իշխողի պահպանության տակ, ով իր բանակով պաշտպանում էր այն: Դետո, սակայն, այն գրավվեց Մալիի իբն Լևոնի կողմից: Այդպես պատահեց, որովհետև Նախատակ սուլթան Նուր-Էդ-Դին Մահմուդ իբն Չանգին (Ջալեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.), Ալլահն օրհնի նրան, հենվում էր նրա վրա և ինքն էլ իր հերթին աջակցում էր նրան: Նա որոնում նկատառում ուներ՝ անհավատներին իշխանություն տալով պայքարել այլ անօրինաց դեմ: Մալիիդ հզորացավ երկրում, ինչը զայրացրեց ռուսների իշխողին, ով ռուսների գործով նրա դեմ ուղարկեց իր ազգա-կան Անդրոնիկոսին: Մալիիդ ջարդեց նրան և գերի վերցրեց նրա զորապետերից 30 հոգու: Այս բախումը տեղի է ունեցել Դիլի 568 թվականի Ռաբիա Ա ամսի վերջին՝ կիրակի օրը: Երբ այս նորությունը նախատակ Նուր-Էդ-Դինին հասավ, նա լավ վերաբերմունքի արժանացրեց նրան և պատվով հանդերձներ ընծայեց, ապա նամակ գրեց Բաղդադ՝ նրան գովասանքի արժանացնելով և շնորհելով, որ այդ Մալիի Դայոց, որ իր ենթականերից է, ջարդել է ռուսներին՝ այդ կերպ ցանկանալով հաճոյանալ Բաղդադի ժողովրդին: Այդ ժամանակից ի վեր թաթարների տան ոտքն ամրապնդվեց այս երկրում՝ միայն թե որպես Նուր ալ-Դին ալ-Շահիդի կառավարիչներ, թեև նրանք հետագայում ևս շարունակեցին իշխել» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

4013 «Խյիժ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մաստուղ - Մ.Ֆ.) հարձակվել էր Մալաթիայի ու Սեբաստիայի տեր Չուն-Նունի իբն Դանիշմանի (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության Եվրի Չուն-Նունի - Մ.Ֆ.) վրա, գրավել նրա երկիրը և բռնեց նրան՝ թողնելով վտարված ու միայնակ վիճակում» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Բանն այն է, որ Խյիժ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մաստուղ - Մ.Ֆ.) հարձակվել էր Մալաթիայի ու Սեբաստիայի և այդ երկրի այլ մասերի տեր Չուն-Նունի իբն Դանիշմանի

(Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի – Մ.Ֆ.) վրա, գրավել նրա երկիրը, հեռացրել նրան ու դարձրել վտարանդի թափառական» (իբև ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

«Խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց Սեյիտեի և Սիվասի կառավարիչ Զուլ-Նուն իբև այդ-Դանիշմանի (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի – Մ.Ֆ.) կողմը, գրավեց նրան երկրները, իսկ նրան էլ վտարեց» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատընտիր»):

«Ռուժում Կոնիայի, Սիվասի և Կայսարիայի պետության գործեր ղեկավարում էր սուլթան Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդ իբև Խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդը – Մ.Ֆ.): Նրա և Սեյիտեի տիրակալ Զուն-Նուն իբև Դանիշմանի (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի – Մ.Ֆ.) միջև վեճ առաջացավ և Խլիճ-Արսլանը տիրեց նրա շրջանին» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 2):

«Նուրադինը (Հալեպի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) համաձայնվեց այն պայմանով միայն, որ Մալաթիան վերադարձնի Դանիշմանի որդի Զուլնուրին (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի – Մ.Ֆ.), որից Խլիճ-Արսլանը գրավել էր այդ բաղաբը» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Նա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդը – Մ.Ֆ.) հանգիստ չթողեց նաև Սեյիտեն, սակայն, հնարավորություն չունենալով տապալել նրա եփրին (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի – Մ.Ֆ.), չնայած այն բանին, որ այդ մարդը իր հետ Նույն կրոնին էր պատկանում ու իրեն ոչ մի վատ բան չէր արել, անամոթ կերպով նրա դեմ մեղադրանքներ հորինեց ու վտարեց Սեյիտեից» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմնենոս», գիրք 3, մաս 6):

«Այդ տարի, որը համապատասխանում է Արաբների 566 թվականին, Խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդը – Մ.Ֆ.) տիրեց Դանիշմանի որդիների (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի և Սեյիտեի եփրության եփր Աֆրիդունի – Մ.Ֆ.) բոլոր երկրներին» (Բար-Յեբրեսու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁰¹⁴ «Խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդի – Մ.Ֆ.) հարձակվել էր Մալաթիայի ու Սեբաստիայի տեր Զուլ-Նուն իբև Դանիշմանի (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի – Մ.Ֆ.) վրա, գրավել նրա երկիրը և բռնել նրան՝ թողնելով վտարված ու միայնակ վիճակում» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Բանն այն է, որ Խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդը – Մ.Ֆ.) հարձակվել էր Մալաթիայի ու Սեբաստիայի և այդ երկրի այլ մասերի տեր Զուլ-Նուն իբև Դանիշմանի (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի – Մ.Ֆ.) վրա, գրավել նրա երկիրը, հեռացրել նրան ու դարձրել վտարանդի թափառական» (իբև ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

«Խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց Սեյիտեի և Սիվասի կառավարիչ Զուլ-Նուն իբև այդ-Դանիշմանի (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի – Մ.Ֆ.) կողմը, գրավեց նրան երկրները, իսկ նրան էլ վտարեց» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայեպի պատմության հատընտիր»):

«Ռուժում Կոնիայի, Սիվասի և Կայսարիայի պետության գործեր ղեկավարում էր սուլթան Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդ իբև Խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդը – Մ.Ֆ.): Նրա և Սեյիտեի տիրակալ Զուն-Նուն իբև Դանիշմանի (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի – Մ.Ֆ.) միջև վեճ առաջացավ և Խլիճ-Արսլանը տիրեց նրա շրջանին» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 2):

«Նուրադինը (Հալեպի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) համաձայնվեց այն պայմանով միայն, որ Մալաթիան վերադարձնի Դանիշմանի որդի Զուլնուրին (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի – Մ.Ֆ.), որից Խլիճ-Արսլանը գրավել էր այդ բաղաբը» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Նա (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդը – Մ.Ֆ.) հանգիստ չթողեց նաև Սեյիտեն, սակայն, հնարավորություն չունենալով տապալել նրա եփրին (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի – Մ.Ֆ.), նա, չնայած այն բանին, որ այդ մարդը իր հետ Նույն կրոնին էր պատկանում ու իրեն ոչ մի վատ բան չէր արել, անամոթ կերպով նրա դեմ մեղադրանքներ հորինեց ու վտարեց Սեյիտեից» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմնենոս», գիրք 3, մաս 6):

«Այդ տարի, որը համապատասխանում է Արաբների 566 թվականին, Խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդը – Մ.Ֆ.) տիրեց Դանիշմանի որդիների (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի և Սեյիտեի եփրության եփր Աֆրիդունի – Մ.Ֆ.) բոլոր երկրներին» (Բար-Յեբրեսու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁰¹⁵ «Այդ տարի Նուր-Էդ-Դին Մահմուդ իբև Զանգին (Հալեպի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Իզ-Էդ-Դին Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդ իբև Խլիճ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդի – Մ.Ֆ.) թագավորությունը, որի մեջ են Մալաթիա, Սեբաստիա, Ակսարա և այլ վայրեր՝ պատերազմելով գրավելու նպատակով: Բանն այն էր, որ Խլիճ-Արսլանը հարձակվել էր Մալաթիայի ու Սեբաստիայի տեր Զուլ-Նուն իբև Դանիշմանի (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի – Մ.Ֆ.) վրա, գրավել նրա երկիրը և բռնել նրան՝ թողնելով վտարված ու միայնակ վիճակում: Սա եկավ, ապաստանեց Նուր-Էդ-Դինին և օգնություն խնդրեց նրանից: Նուր-Էդ-Դինը հյուրընկալեց նրան, լավ վերաբերվեց և, արքայապալել պատիվներ ցույց տալով, օժանդակություն ու օգնություն խոստացավ՝ նրա իշխանությունը վերականգնելու համար: Ապա նա լուր ուղարկեց Խլիճ-Արսլանին՝ միջնորդելով, որ վերադարձնի իբև Դանիշմանի թագավորությունը, բայց պատասխան չստացավ և շարժվեց նրա դեմ: Նա սկսեց Զեսունի, Բահասնիի, Մարաշի ու Մարգուբանի և նրանց միջև ընկած վայրերի նվաճումով: Մարաշը գրավեց Զուլբադա ամսի սկզբին, իսկ ապա մնացածը: Դրանից հետո իր զորքի մի մասը ուղարկեց Սեբաստիա, որը նվաճեց: Երբ Նուր-Էդ-Դինը այդ երկիրն էր մտել, Խլիճ-Արսլանը Ասորիք տանող ճանապարհներից հետ բաշխելով, գնացել էր իր երկրի միջին մասը և այնտեղից նամակ ուղարկեց Նուր-Էդ-Դինին՝ սիրաշահելով և հաշտություն խնդրելով: Նուր-Էդ-Դինը կանգ առավ և, համուն այս խնդրի առանց պատերազմի կարգավորման, հրաժարվեց իր նպատակից: Այդ ժամանակ անհանգստացնող լուրեր եկան ֆրանկների կողմից և նա համաձայնեց հաշտություն կնքել՝ պայմանով, որ Խլիճ-Արսլանը պատերազմի համար օգնական զորք տալ: Նուր-Էդ-Դինը սասց նրան. «Դու դրացի ես ռուսներին և չես հարձակվում դրանց վրա, մինչդեռ քո ձեռքում է գտնվում խլամի երկրի մի ընդարձակ մասը, ուստի պետք է ինձ հետ մասնակցես այս արշավանքին»: Վերջինս ընդառաջեց նրան, իսկ Սեբաստիան մնաց Նուր-Էդ-Դինի սերնդակալների ձեռքում, որպես Զուլ-Նունին ենթակա բաղաբ, ընդ որում զորքը նույնպես մնաց Զուլ-Նունի ծառայության մեջ, մինչև Նուր-Էդ-Դինի մահը...: Երբ Նուր-Էդ-Դինն այս արշավանքից վերադարձավ, Բարդաղից նրա մոտ եկավ Զամալ-Էդ-Դին Աբու-Փատուրուն Մուհամմադ իբև Աբդալլահ իբև ալ-Շահիդզուրիի դեսպանը՝ բերելով խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթադիլ – Մ.Ֆ.) հրովարտակը նրան պարգևելու Մոսալը, Զագիդան, Արեսան, Խալաթ, Ասորիք, Խլիճ-Արսլանի երկիրը և Եգիպտոսը» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Հիշելի 568 թվականին Նուր-Էդ-Դինը (Հալեպի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի մալիք Իզ-Էդ-Դին Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդ իբև Խլիճ-Արսլան իբև Սուլեյման ալ-Սեյիդունի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդի – Մ.Ֆ.) երկիրը՝ Մալաթիա, Սեբաստիա, Իկոնիա և Ակսարա, նպատակ ունենալով պատերազմել ու գրավել նրա երկիրը: Սա մինչ այդ հարձակվել էր Մալաթիայի, Սեբաստիայի և այդ երկրի այլ մասերի տեր Զուլ-Նուն իբև Դանիշմանի (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի – Մ.Ֆ.) վրա, գրավել էր նրա երկիրը, հեռացրել էր նրան ու դարձրել վտարանդի թափառական: Վերջինս դիմել էր Նուր-Էդ-Դինին՝ օգնություն խնդրելով և նրա հովանավորությանն ապաստանելով: Նուր-Էդ-Դինը սիրալիք ընդունել էր նրան, բարյացակամություն ցուցաբերել և արքայապալել ընծաներ նվիրել՝ միաժամանակ խոստանալով օգնել նրան և օժանդակել իր թագավորությունը վերականգնելու համար: Նուր-Էդ-Դինը սովորություն ուներ որևէ մահմեդական երկրի չներխուժել, եթե դա անհրաժեշտություն չէր ֆրանկների դեմ պայքարի կամ էլ այդ երկիրը ֆրանկներից պաշտպանելու համար, ինչպես արեց Դամասկոսում, Եգիպտոսում և այլուր, ուստի, երբ Զուլ-Նունը եկավ նրա մոտ, ինքը նման կզեց Խլիճ-Արսլանի և առաջարկեց, որ գրաված երկրամասերը վերադարձնի, սակայն վերջինս չպատասխանեց: Նուր-Էդ-Դինը շարժվեց նրա կողմը ու գրավեց Զեսունը, Բեհեսնին, Մարաշը, Մարգվանը, ինչպես նաև նրանց միջև ընկած բերդերը և, իր զորքից մի մաս ուղարկելով, գրավեց Նույնիսկ Սեբաստիան: Երբ Խլիճ-Արսլանը լսեց, թե Նուր-Էդ-Դինը մտել է իր երկիրը, Ասորիքին սահմանակից գավառներից հեռացավ իր երկրի կենտրոնը և, խիստ վախենալով նրանից, նամակ գրեց՝ սիրոն առնելով հաշտություն խնդրելով ու ներողություն հայցելով: Նուր-Էդ-Դինը, կանխադրված հարցը լուծել առանց պատերազմի, մանավանդ անհանգստացնող լուրեր էր ստացել ֆրանկների գործունեության մասին, դադարեց առաջ խաղալուց, մտահոգվեց և ընդառաջեց նրա հաշտության առաջարկին: Հաշտությունը կնքվեց և Նուր-Էդ-Դինը հեռացավ՝ զորք թողնելով Սեբաստիայում և Ֆախր-Էդ-Դին Աբդ ալ-Մասիհին դարձնելով Զուլ-Նունին ենթակա» (իբև ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

«Սա (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների եփրության եփր Զուն-Նունի – Մ.Ֆ.) խնդրեց Նուր-Էդ-Դինի (Հալեպի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-Էդ-Դինի – Մ.Ֆ.) պաշտպանությունը և ժամանեց նրա մոտ: Նա հարգանքով ընդունեց նրան և Խլիճ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Արսլան իբև Մասուդի – Մ.Ֆ.) մոտ մարդ ուղարկեց՝ խնդրելով նրան վերադարձնել այդ հողերը, սակայն սա չարեց այդ: Եվ անհա այդ տարի Նուր-Էդ-Դինը եկավ նրա դեմ՝ սկսելով մարտական գործողությունները Զեսունում, Բահասնայում, Մառաշում,

Մարզվանում և նրա հարակից երկրամասերում: Նա Չուլբաղա ամսի սկզբին տիրեց Մարաշին, իսկ մնացածներին՝ դրանից հետո: Նա իր զորքի մի ջոկատ ուղարկեց Սեբաստիա ու տիրեց նաև նրան, որից հետո **Խյիծ-Արսլանը** նրա հետ խաղաղության շուրջ բանակցություններ սկսեց: Ահա հենց այստեղ էր, որ **Նուր-էդ-Դին** լուր հասավ ֆրանկների մասին և նա, անհանգստանալով դրանից, խաղաղություն կնքեց: Նա տվեց Սիվասը **Չու-Լուսին** ու նրա հետ էլ իր զորքի մի ջոկատ ուղարկեց՝ **Խյիծ Արսլանի** համար պայման սահմանելով, որ նա իր զորքով զգևորված վերջինիս արշավանքի ընթացքում» (Թեմալ-էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

«Այ-Մարգարանը միջնաբերդ ունի, որ փլվել է և ավերվել: Այն նաև մեծ շեն ունի, որի բնակչությունը հայեր են՝ գիմմիներ: Այն **Խյիծ Արսլան** իբև Մասուդ իբև **Խյիծ Արսլան** սելջուկի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արսլան իբև Մասուդի - Մ.Ֆ.**) ձեռքում էր, բայց հետո **Նուր-էդ-Դին** Մահմուդ իբև **Չանգին** (**Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) գրավեց այն և խլեց նրա ձեռքից: Սրա պատճառն այն էր, որ **Խյիծ Արսլանը** ծնել էր ու գերիշխել **Չու ալ-Նուս** **Դանիշման** անունով արքային (**Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Չուս-Նուսին - Մ.Ֆ.**), որի ձեռքում էին Սալաթիան, Սիվասը և այլն, ու նրա տիրույթները խլել նրանից: **Նուր-էդ-Դին** Մահմուդ իբև **Չանգին** նրա մոտ ուղղվեց և նրան միացավ: **Չու ալ-Նուսը** վերջինիս պատվի արժանացրեց. **Նուր-էդ-Դինը** նրա համար միջնորդեց **Խյիծ Արսլանի** առաջ, բայց վերջինս չընդունեց նրա միջնորդությունը: Այդ ժամանակ **Նուր-էդ-Դինը** նրա երկիր մտավ և գրավեց նրա ասորիքյան տիրույթները՝ ալ-Մարգարանը, Բեսունը, Մարաշը և Բեհեսնան: **Խյիծ Արսլանը** թույլ էր նրան դիմադրելու համար, բայց, երբ ֆրանկները շարժվեցին **Հեսի** կողմերը, **Նուր-էդ-Դինը** նրանց պատճառով վերադարձավ» (Իզ-էդ-Դին իբև Շադդադ «Ասորիքի և Ջազիրայի իշխանների մասին»):

«Այ-Մարգարանը միջնաբերդ ունի, որ փլվել է և ավերվել: Այն նաև մեծ շեն ունի, որի բնակչությունը հայեր են՝ գիմմիներ: Այն **Խյիծ Արսլան** իբև Մասուդ իբև **Խյիծ Արսլան** սելջուկի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արսլան իբև Մասուդի - Մ.Ֆ.**) ձեռքում էր, բայց հետո **Նուր-էդ-Դին** Մահմուդ իբև **Չանգին** (**Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) գրավեց այն և խլեց նրա ձեռքից: Սրա պատճառն այն էր, որ **Խյիծ Արսլանը** ծնել էր ու գերիշխել **Չու ալ-Նուս** **Դանիշման** անունով արքային (**Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Չուս-Նուսին - Մ.Ֆ.**), որի ձեռքում էին Սալաթիան, Սիվասը և այլն, ու նրա տիրույթները խլել նրանից: **Նուր-էդ-Դին** Մահմուդ իբև **Չանգին** նրա մոտ ուղղվեց և նրան միացավ: **Չու ալ-Նուսը** վերջինիս պատվի արժանացրեց. **Նուր-էդ-Դինը** նրա համար միջնորդեց **Խյիծ Արսլանի** առաջ, բայց վերջինս չընդունեց նրա միջնորդությունը: Այդ ժամանակ **Նուր-էդ-Դինը** նրա երկիր մտավ և գրավեց նրա ասորիքյան տիրույթները՝ ալ-Մարգարանը, Բեսունը, Մարաշը և Բեհեսնան: **Խյիծ Արսլանը** թույլ էր նրան դիմադրելու համար, բայց, երբ ֆրանկները շարժվեցին **Հեսի** կողմերը, **Նուր-էդ-Դինը** նրանց պատճառով վերադարձավ» (Իբև ալ-Շիհին «Հին և նորի պատմություն»):

«Հիջրի 568 թվականին **Նուրադին Մահմուդը** (**Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**)՝ **Չանգին** (**Չանգյանների աթաբեկության իմամադի աթաբեկ Չանգին - Մ.Ֆ.**) որդին, հարձակվեց **Խյիծ-Արսլանի** որդի, Մասուդի որդի **Խյիծ-Արսլանի** (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արսլան իբև Մասուդի - Մ.Ֆ.**) վրա և տիրեց Մարաշին, Բեհեսնին, Մարգվանին և Սկազին: **Խյիծ-Արսլանը** մարդ ուղարկեց նրա մոտ՝ հայտնելով բարեկամություն և խնդրելով հաշտություն: **Նուրադինը** համաձայնվեց այն պայմանով միայն, որ Սալաթիան վերադարձնի **Դանիշման**ի որդի **Չուս-Նուսին** (**Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Չուս-Նուսին - Մ.Ֆ.**), որից **Խյիծ-Արսլանը** գրավել էր այդ բարաքը» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Հիջրի 568 թվականի Չուլբաղա ամսին **Նուր-էդ-Դինը** (**Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) գրավեց Մարաշը իսկ հաջորդ ամիս էլ տապալեց **Բեհեսնին**» (Բահա-էդ-Դին իբև Շադդադ «Սալախ-էդ-Դինի պատմությունը»):

«**Չուս-Նուսը** (**Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Չուս-Նուսին - Մ.Ֆ.**) փախավ Հայեայի աթաբեկ **Նուր-էդ-Դինին** (**Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) մոտ, որը նրան օգնության շարժեց իր զորքը: Նա գրավեց Սիվասը, Մարաշ ամրոցը և սրան ելքակա այլ վայրեր: **Խյիծ-Արսլանը** դեսպաններ ուղարկեց և միջնորդեց այդ վայրերի վերադարձի վերաբերյալ, սակայն **Նուր-էդ-Դինը** ականջ չխաղեց դրան: Այդ ժամանակ, սակայն, հանկարծ լուր եկավ, որ ֆրանկները արշավի են ելել և ահա արդեն **Նուր-էդ-Դինը** համաձայնեց խաղաղություն կնքել: Նա **Չուս-Նուսին** զորք թողեց, որպեսզի այն մնա նրա մոտ» (Ռաշիդ-էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 2):

«Հետո հայտնվեց **Նուրեդինը** (**Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**), որին համարում էին մեռած, և նա մեկնեց սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արսլան իբև Մասուդի - Մ.Ֆ.**) դեմ պատերազմի: Նրա հետ էր սուլթանի բեռնի՝ Բեսունի էմիր **Գոզ-Արսլանը**, որը լքել էր այս քաղաքն ու հեռացել **Նուրեդինի** մոտ այն բանից հետո, երբ խնայել էր, որ սուլթանը գայրանում էր իր վրա: Երբ **Չուս-Նուսը** (**Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Չուս-Նուսին - Մ.Ֆ.**) հաստատվեց **Կապարովկիայում**, սուլթանը գնաց նրա դեմ, իսկ **Չուս-Նուսն** էլ հավաքվեց ու ելավ, որպեսզի տիրի **Բեսունի**, **Բեթ-Հեսնային** ու **Մարաշին**: Նա ներխուժեց նաև **Ջահանի** շրջան, որա համար էլ սուլթանը հանգիստ թողեց Սեբաստիան ու շտապեց գեղքը խաչել **Նուրեդինի** հետ: Նրանք իրար դեմ ճամբար զարկած մնացին **Ջահանի** շրջանում, սակայն, վախենալով իրարից, բանի որ երկու կողմերն էլ բավականին մեծաբանակ էին, որը կարող էր կործանական բերել պարենամթերքի պակասի պատճառով, ոչինչ չձեռնարկեցին: Այդ պատճառով էլ գործին մասնակցեցին միջնորդներ և նրանց համաձայնություն բերեցին, ըստ որի **Նուրեդինը** վերադարձնում էր **Բեսունն** ու այն հողերը, որոնք նա խլել էր սուլթանից, իսկ վերջինս էլ թողնում էր **Չուս-Նուսին** **Կապարովկիայում**՝ **Նուրեդինի** հովանու տակ: Այս կերպ, ահա, խաղաղություն կնքվեց և ամեն մեկը վերադարձավ իր տեղը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 19, գլուխ 9):

«**Նուրեդինը** (**Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.**) զորք հավաքեց, եկավ Սեբաստիա, տեղում հաստատեց **Դանուսին** (**Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Չուս-Նուսին - Մ.Ֆ.**) և սպառնաց սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արսլան իբև Մասուդի - Մ.Ֆ.**): Նա կռվեց նրա դեմ, հետ դարձավ ու գրավեց **Բեհեսնին**, **Բեսունը** և **Մարաշը**: Լսեց այդ մասին սուլթանը և գնաց նրա վրա: Եվ ահա նրանք Ջեդիուն գետի մոտ ճամբար զարկեցին միմյանց դեմ, սակայն սով ընկավ երկուսի բանակներում և նրանք իրար հետ խաղաղությամբ խոսեցին: Այդպիսով սուլթանը համաձայնեց, որ **Դանուսը** իշխի **Նուրեդինին** հնազանդ վիճակում և կողմերը դարձան իրենց տեղերը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 27):

⁴⁰¹⁶ «Երբ Մարաղայի տեր Արսունյուրը (**Ամսեդայիների էմիրության էմիր Այա-էդ-Դինը (1168-1173) - Մ.Ֆ.**) մահացավ, նրան փոխարինեց որդին՝ **Փալախ-էդ-Դինը** (**Ամսեդայիների էմիրության էմիր Ֆալախ-էդ-Դինը (1173-1205) - Մ.Ֆ.**): Այդ ժամանակ էլ, ահա, **Ջահան-Փալախը** (**Էլտուկյանների սուլթանության ապագա աթաբեկ Ջահան-Փալախը - Մ.Ֆ.**), այն բանի պատճառով, որ սա տիրել էր Թավրիզին, շարժեց իր զորքը և պաշարեց **Ֆալախ-էդ-Դինին** Ռևանդուզ ամրոցում, իսկ իր եղբայր **Ղզի-Արսլանին** (**Էլտուկյանների աթաբեկության ապագա աթաբեկ, հետագայում Էլտուկյանների սուլթանության սուլթան Ղզի-Արսլանին - Մ.Ֆ.**) էլ ուղարկեց պաշարելու Թավրիզը: Մարաղայի կայսրը նրա մարդկանցից երկու հոգու բռնեց և տարավ քաղաք, որտեղ կազդի Մարդ-էդ-Դինը, նրանց պատվավոր խալաթներով նվիրելով, ուղարկեց **Ջահան-Փալախին** մոտ: Սրան դա շատ դուր եկավ: Եվ ահա կադիի առաջարկով նրանք խաղաղություն կնքեցին այն պայմանով, որ **Ջեդիուն** **Փալախին** հանձնում են Թավրիզը, իսկ **Մարաղան** մնում է **Ֆալախ-էդ-Դինին**» (Ռաշիդ-էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 2):

⁴⁰¹⁷ «Ամսեդայեցի դրանից հետո նա (**Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Սեյֆ-էդ-Դին Ղազին (1170-1181) - Մ.Ֆ.**) գնաց **Նիսիքա**, որտեղ ամեն ջանք գործադրեց իր զորքերը իրար բերելու և դրանց վճարելու համար: Այնուհետև նա արշավեց դեպի Եփրատ, որը նա անցավ ալ-Բիրայի մոտով: Անցնելով **Ասորիքի** ափին՝ նա բանագնացներ ուղարկեց **Գուսիդիլիկին** և **Ալ-Սեյիթ** աս-Սալեհի (**Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Իսմայիլի (1174-1181) - Մ.Ֆ.**) մոտ՝ առաջարկելով պայմանագրի պայմաններ, որով նրանք կարող էին միանալ իրենց: **Գուսիդիլիկը** ժամանեց իր ճամբարը և մտավ բանակցությունների մեջ, որոնք ընդհատվեցին ու վերսկսվեցին այլևայն, որ **Սեյֆ-էդ-Դինը** համախ ծրագրում էր տուն վերադառնալ: Ի վերջո, որոշվեց, որ նա պետք է հանդիպի **Ալ-Սեյիթ** աս-Սալեհի հետ և նա գնաց Հայեայ: Երբ նա մոտեցավ քաղաքին, երիտասարդ իշխանը անձամբ դուրս եկավ ողջունելու նրան և հանդիպումը տեղի ունեցավ բերդի մոտ: **Սեյֆ-էդ-Դինը** գրկեց նրան, վերցրեց իր գիրկը և սկսեց լաց լինել: Ապա նրան հետ ուղարկեց բերդ և ճամբար դրեց **Ալ-Մոքարակա** կոչվող աղբյուրի մոտ, որտեղ որոշ ժամանակ մնաց և որտեղ ամեն օր Հայեայի կայսրը գալիս էր նրան հարգանքի տուրք մատուցելու: Նա իր ծխախոտների մի ջոկատի ուղեկցությամբ այցելեց բերդ և հաց կերավ այնտեղ: Դրանից հետո նա վերցրեց իր ճամբարը և գնաց Թել Էս-Սուլթան՝ Դիարբեքիից եկած զորքերի և մեծ թվով մարդկանց ուղեկցությամբ» (Բահա-էդ-Դին իբև Շադդադ «Սալախ-էդ-Դինի պատմություն»):

«**Մոսուլի** տիրակալ **Սեյֆեդին Ղազին** (**Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Սեյֆ-էդ-Դին Ղազին - Մ.Ֆ.**), որը **Նուրեդինի** (**Հայեայի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-էդ-Դինի - Մ.Ֆ.**) եղբորորդին էր, լսելով իր հորեղբոր մահը, դուրս եկավ **Մոսուլից** և եկավ, պաշարեց **Սեբեդին**: Մի բանի օրից նա գրավեց այն և վերականգնեց հորեղբոր վերադարձ հարկերն ու տուրքերը: Նա թույլ տվեց բազմապատկերել գինի խմել և վերցրեց ու շարդեց մզվիթի դռան վերևում գրված բարե տախտակը, որի վրա **Նուրեդինի** կողմից նշվելներով ու լուստանքներով գրված էր, որ անվերապահորեն կատարվեն իր հրամանները: Նա լուր ուղարկեց և իր մոտ կանչեց բոլոր հարևան կուսակալներին: Դրանց թվում էին **Մարդինի** և **Հիսն-Բեֆայի** տերերը, որոնք դաշինք կնքեցին նրա հետ: Բազում զորք հավաքելով՝ նա եկավ, պաշարեց **Խառան** և մի բանի օրից գրավեց այն: Ապա այնտեղից անցավ և պաշարեց **Ռուհան**: Եվ եթե ուռնայեցիներն իրենց կյանքը փրկելու համար չտապ չընդունեին հաշտության առաջարկը ու

չհանձնեին բաղադր, իսպառ կորստյան կմատնվեին: Այնուհետև նա գնաց, գրավեց Սրուճն ու Եփրատի շրջակայքի բոլոր երկրները և ուղղվեց դեպի Քալեայ ու Ղանասկո: Տեղի մարդիկ սասանվեցին նրա առջև և, արերտող պատգամավորներ ուղարկելով, հաշտություն կնքեցին նրա հետ: Նա վերադարձավ Մոսուլ՝ իր մայրաքաղաքը» (Ամանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 453):

«2/ Նուրեդինի (Քալեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինի - Մ.Ֆ.) մահվանից հետո նրա եղբորորդին (Մոսուլի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Սեյֆ-է-Դին Ղազին - Մ.Ֆ.) ելավ Մոսուլից ու գրավեց Նիսիբիսը... 3/ Դրանից հետո նա տիրեց Սրուճին ու Կալիսիկային... իսկ հետո էլ խլեց խառն և Ռուհան» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 20, գլուխ 2, 3):

«Նուրեդինի (Քալեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինի - Մ.Ֆ.) եղբայր Սեյֆ-է-Դինը (Մոսուլի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Սեյֆ-է-Դին Ղազին - Մ.Ֆ.) ելավ Մոսուլից ու գրավեց Սծբինը, Ռաբբան ու խառնա՝ հնազանդեցնելով իր եղբորորդի Սեյիբ-Սալեհին (Քալեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Իսմայիլի - Մ.Ֆ.)» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 27):

4018 «Դրանից հետո նրա (Քալեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Իսմայիլի - Մ.Ֆ.) զորքը հետ դարձավ և խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մասուդը - Մ.Ֆ.), նորից գալով, տիրացավ Սեբաստիային և այն նրա որդիների ձեռքում մնում է մինչև օրս՝ Դիցրի 622 թվականը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): «Նուր-է-Դինի (Քալեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինի - Մ.Ֆ.) մահվանից հետո այս զորքը հեռացավ Սեբաստիայից և խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մասուդը - Մ.Ֆ.) կրկին տիրացավ նրան» (իբն ալ-Ասիր «Պատմություն Մոսուլի աթաբեկների պետության»):

«Սիվադը մնաց նրա (Սեբաստիայի Ղանիշմանյանների էմիրության էմիր Չուն-Նունի - Մ.Ֆ.) տիրապետության տակ մինչև Նուր-է-Դինի (Քալեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինի - Մ.Ֆ.) մահը, որից հետո խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մասուդը - Մ.Ֆ.) կրկին այն իր իշխանությանը ենթարկեց» (Ռաշիդ-է-Դին «ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 2):

«Երբ Կոնիայի սուլթան խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մասուդը - Մ.Ֆ.) իմացավ Նուրեդինի (Քալեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինի - Մ.Ֆ.) մահվան մասին, որը աջակցում էր Ղանիշմանյաններին, այդ ժամանակ էլ հենց Զրիստոսի 1174 թվականի ամռանը հապճեպ ներխուժեց նրանց երկիրը և ամայացրեց այն: Նա տիրեց Սեբաստիային, Նեոկեսարիային, Կոմանային և Կապադոկիայի այլ բաղաբներին ու ամրություններին: Ահա այս կերպ խլիճ-Արսլանը ուժեղացավ և բարձրացավ, որի պատճառով էլ Ղանիշմանյան էմիրները փախչում, որ թաքնվեին ու փրկվեին: Նրանցից ավագը ապաստան գտավ հունաց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի - Մ.Ֆ.) մոտ, սակայն նրանից ոչ մի օգնություն չստացավ: Ահա այս կերպ Ղանիշմանյանների իշխանության վերջը եկավ» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 20, գլուխ 1):

«Երբ խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մասուդը - Մ.Ֆ.) լսեց Նուրեդինի (Քալեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինի - Մ.Ֆ.) մահվան լուրը, եկավ Սեբաստիա, գրավեց այն, իսկ հետո էլ Նույն կերպ գրավեց Նաև Կոմանան ու Նեոկեսարիան: Եվ այսպես կորսավ Ղանիշմանյանների տոհմը, որը իշխել էր 122 տարի՝ իրար հաջորդող վեց իշխաններով» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 27):

«Այն բանից հետո, երբ Իկոնիայի սուլթան խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մասուդը - Մ.Ֆ.) լսեց, որ Դուվլու իբն Ղանիշմանյան (Սեբաստիայի Ղանիշմանյանների էմիրության էմիր Չուն-Նունի - Մ.Ֆ.) հովանավորող Նուրեդինը (Քալեայի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Նուր-է-Դինը - Մ.Ֆ.) մահացել է, նա գնաց սրա երկրների վրա և տեր դարձավ Սեբաստիային, Նեոկեսարիային և Կոմանային, որից հետո Ղազվուն փախավ Կոստանդնուպոլիս և ապաստան խնդրեց հույներից: Այսպիսով՝ նրանց իշխանությունը, որ գոյություն էր ունեցել 120 տարի իր վերջը գտավ» (Բար-Շեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4019 «Մի բանի սերունդների ընթացքում Սասունի լեռների ամրոցներին տիրում էին հայերը, սակայն այդ տարի թուրքերը գրավեցին դրանք: Բանն այն էր, որ Մայփարկիսի Մուրդ սկսեց ճնշել նրանց և նրանց, նեղված սովից, իրենք հանձնեցին ամրոցները խլաթի տեր Շահարմենին (Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլեման իբն Իբրահիմի - Մ.Ֆ.)» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 20, գլուխ 2):

«Այսպես իհի՞վ տարի հայերը ենթարկվեցին թուրքերի ճնշմանը և ի վերջո ընկճվեցին: Նեղվելով նաև սովից՝ նրանք իրենց բերդերը հանձնեցին Դայաստանի մեծ տիրակալին՝ խլաթի տիրոջը, որ Շահարմենն էր (Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլեման իբն Իբրահիմը - Մ.Ֆ.): Այդ ժամանակ հայերն ունեին մի իշխան, որն այդ լեռան և բերդերի տերն էր և կոչվում էր Վիգեն: Նրան իր երկրում մի բանի գյուղ թողին ապրուստի համար: Դետո այդ Վիգենը որևէ բերդ ստանալու նպատակով հազարացավ, այսինքն՝ մահմեդական դարձավ, բայց դա նրան չօգնեց» (Ամանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 455):

«Այդ ժամանակ Բեթ-Սասանի հայերը, որ հոգնել էր Մայփարկերտի էմիրից, մարդ ուղարկեցին խլաթի տեր Շահարմենի (Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլեման իբն Իբրահիմի - Մ.Ֆ.) մոտ և նրան հանձնեցին իրենց բոլոր ամրությունները» (Բար-Շեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ Սասունի ամրոցներին զորքով տիրում էին հայերը, սակայն հետո, նեղված Մուփարկիսի ամրիայի կողմից, տվեցին այն խլաթի Շահարմեն էմիրին (Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլեման իբն Իբրահիմի - Մ.Ֆ.)» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 27):

4020 Այս մասին հայտնում է դեպքերի ժամանակակից, պարսիկ պոետ Խաթեմի Շիրվանին:

4021 «Մի ժամանակ նրա (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը - Մ.Ֆ.) մոտ իր գեղեցիկ ու սպիտակամաշկ կնոջ և երեխաների հետ միասին եկել էր Անդրոնիկոս Կոմենենոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Անդրոնիկոս I-ը - Մ.Ֆ.)՝ նրա հորաքրոջ որդին ու արևմուտքի և Դուսաստանի մեծ կեսար Մանուիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի - Մ.Ֆ.) եղբորորդին: Շնորհակալություն հայտնելով աստծուն՝ նա ընդունեց նրան ինչպես հարկ էր և վերջինիս իր ազգակցական կապերին հարկի պատվի արժանացրեց՝ բավարար չափով զոհաճնելով բաղաբներով ու ամրոցներով և նրա գահը դնելով իր գահի մոտ՝ Աղսարթանի (Շիրվանշահների էմիրության էմիր Սաֆադ-է-Դին Աղսարթանի (1150-1196) - Մ.Ֆ.) գահի կողքին, որը Շիրվանի արքան էր Դերբենդի ծովափից մինչև Խաղիսաղ, ինչպես նա և իր բորջորդին էր: Վերջինիս արքան համարում էր իր որդին և իր դիզեռուկներից մեկը: Այս Շիրվանշահը, մի ժամանակ նեղվելով Դերբենդի խազարներից, օգնության խնդրանքով դիմել էր նրան և ահա այժմ արքան հավաքեց իր զորքը Իսերից ու Ամերից, հետը վերցրեց հունական արքայի եղբորորդի Անդրոնիկոսին և մոտեցավ Դերբենդի դարպասներին: Նա ամայացրեց մազբույներին ու շարաբամյան հողերը և վերցրեց Շարուրան բաղաբը, ընդ որում այդ բաղաբի դարպասների դիմաց Անդրոնիկոսն այնպիսի արիություն գործեց, որ դա անչափ դուր եկավ արքային, որը հետևում էր այդ մենամարտին, ինչպես նաև նրա զորքին: Բաղաբը արքան հանձնեց իր բորջորդի Շիրվանշահին, որից հետո, հաղթականորեն տուն դառնալով, նա ուրախանում և գվարճանում էր» (Քարթլի-Ցիսովկերթա, Ամանուն «Թագավորների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 8):

4022 «Գեորգի թագավորը (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը - Մ.Ֆ.) գնաց, ավերեց Բասենը և հաղթական վերադարձավ» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

4023 «Դետագայում, սակայն բաղաբի Բարսեղ եպիսկոպոսի ու նրա եղբայրների՝ Մագիստրոս Դասանի որդիները, դեմ ելան նրան ու այլևս չուզեցին, որ Գեորգին (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը - Մ.Ֆ.) տիրի բաղաբին: Այդ ժամանակ Գեորգին ուժով տիրեց բաղաբին ու հրամայեց թալանի ենթարկել այն: Նա մերկացրեց գեղը վերջում բաղաբի բոլոր տղամարդկանց ու կանանց, բախաններին ու վանականներին և այդ կերպ դիմադրության համար խայտառակեց նրանց: Դրանից հետո նա որոշեց սատրապ ու ղեկավար ընտրել բաղաբի համար՝ տալով վերջինիս նաև բանակ, ընդ որում նրանք, որ շատ էին տուժել նախորդ հարձակումներից, խնդրում էին, որ բաղաբը չտրվի գոնե նախկին տիրակալին, որը ծագումով պարսիկ էր: Ահա այսպես, մի տիրակալից անցնելով մյուսի ձեռքը, բաղաբն ու նրա հարակից շրջանները հանգստություն չունեին: Ի վերջո, բաղաբը հանձնվեց արքայի սպասալար Իվանեին, սակայն այդպես էլ խաղաղություն չեղավ այնքան ժամանակ, մինչև որ բաղաբը բաժին չհասավ իր բնիկ տերերին» (Միքայել Գոշ «Աղվանից ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Գեորգին (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը - Մ.Ֆ.) Իվանեի հորդորանքով երկրորդ անգամ գրավեց Անին: Այսպես Գեորգի արքան Անին վերադարձրեց իր տերերին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Դայոց 623 թվականին Գեորգը (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը - Մ.Ֆ.) Իվանե ամիրապատարի հորդորանքով երկրորդ անգամ գրավում է Անին, որպեսզի ինքը նստի Անիում և բրիտանյաններին գերությունից ազատի: Շահնշահ էմիրին (Շաղադյանների էմիրության էմիր Շահնշահին - Մ.Ֆ.) արքան տանում է իր հետ և նա այլևս չի վերադառնում այնտեղից» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 76):

«Դայոց 623 թվականին արխագազ Գորգի թագավորը (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը - Մ.Ֆ.) կրկին գրավեց Անին ու տվեց այն Իվանեին» (Ամանուն «ժամանակագրություն 1175 թվականի»):

«Նույն այդ տարում իբերների արքան (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի III-ը - Մ.Ֆ.) պարսիկներից նվաճեց Անի բաղաբը» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի իբրեւոր թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Յայոց երկրի մեծ քաղաքը, որ կոչվում էր Անի: Նրա բնակիչներին նա փրկեց մահապատիժների դաժան լծից, որովհետև այն ամբողջությամբ բնակեցված էր քրիստոնյա հայերով» (Ամանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», գլուխ 455):

«Այդ ժամանակ Իբերիայի արքան (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) ևս եկավ ու գրավեց Անի քաղաքը պարսիկներից» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Յիջրի 570 թվականի Ռաբիա Ա ամսին վրացիները դիմեցին Անի, օրերով պաշարեցին այն և գրավեցին Շաղղաղի (**Շաղղաղյանների էմիրության էմիրներ Շաղղաղի – Մ.Ֆ.**) եղբոր էմիր Շահանշահի (**Շաղղաղյանների էմիրության էմիր Շահանշահին – Մ.Ֆ.**) ձեռքից: Նրանք կողոպտեցին և ավարի տվեցին ամեն ինչ, որ այնտեղ կար, իրենց կողմից այնտեղ նշանակեցին մի կառավարչի ու քաղաքը վրաց տիրույթների մեջ մտավ» (Իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիկի «Մայիսիկի պատմություն»):

«Յիջրի 570 թվականի Ռաբիա Ա ամսին վրացիները դիմեցին Անի, օրերով պաշարեցին այն և գրավեցին Շաղղաղի (**Շաղղաղյանների էմիրության էմիրներ Շաղղաղի – Մ.Ֆ.**) եղբոր էմիր Շահանշահի (**Շաղղաղյանների էմիրության էմիր Շահանշահին – Մ.Ֆ.**) ձեռքից: Նրանք կողոպտեցին և ավարի տվեցին ամեն ինչ, որ այնտեղ կար, իրենց կողմից այնտեղ նշանակեցին մի կառավարչի ու քաղաքը վրաց տիրույթների մեջ մտավ» (Սյունեցի-Բաշի «Պատմություն»):

⁴⁰²⁴ «Աթաբեկը (**Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկուզ – Մ.Ֆ.**) որոշ ժամանակ մնաց, ապա մեծաթիվ զորք հավաքեց և գնաց նրանց դեմ: Նրանք հանդիպեցին Ղվինի դաշտում, սակայն ոչ իրար խառնվեցին և ոչ էլ կռիվ տեղի ունեցավ: Վրացիները վերադարձան առանց որևէ բան ձեռք բերելու, իսկ աթաբեկ Իլդիգուզը մտավ Նախջավան քաղաքը, զորք հավաքեց և լուր ուղարկեց խալիֆի տիրոջը (**Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլեյման իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.**) ու մի խումբ այլ էմիրների, որպեսզի հավաքվեն իր մոտ՝ վրացիների հետ բախվելու և Ալլահի օգնությամբ նրանց չարագործությունները վերացնելու համար» (Իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիկի «Մայիսիկի պատմություն»):

«Այս տարում է թուրքմենները սապատակեցին Չամադանի գավառները և կողոպտեցին Ղինավարը: Նրանք կանանց գերեվարեցին, իսկ Իլդիգուզը (**Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկուզ – Մ.Ֆ.**), որն այդ ժամանակ իր զորքով Նախճավանում էր, շտապ հարձակվեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Աթաբեկը (**Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկուզ – Մ.Ֆ.**) որոշ ժամանակ մնաց, ապա մեծաթիվ զորք հավաքեց և գնաց նրանց դեմ: Նրանք հանդիպեցին Ղվինի դաշտում, սակայն ոչ իրար խառնվեցին և ոչ էլ կռիվ տեղի ունեցավ: Վրացիները վերադարձան առանց որևէ բան ձեռք բերելու, իսկ աթաբեկ Իլդիգուզը մտավ Նախջավան քաղաքը, զորք հավաքեց և լուր ուղարկեց խալիֆի տիրոջը (**Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլեյման իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.**) ու մի խումբ այլ էմիրների, որպեսզի հավաքվեն իր մոտ՝ վրացիների հետ բախվելու և Ալլահի օգնությամբ նրանց չարագործությունները վերացնելու համար» (Սյունեցի-Բաշի «Պատմություն»):

«Նա (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) զորք ու իր սպասալարներին ուղարկեց, որոնք հասան մինչև Նախջևանի դարպասներին և Մասիսին» («Քարթլի-Ցխովերա», Ամանուն «Թագավորների պատմություն և գովասանք», գլուխ 8):

«Գեորգի արքան (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**), սակայն, փոքրաթիվ զորքով անակնկալ ժամանեց Ղվին քաղաք և երկար ժամանակ մնաց պարսիկների տարածքում: Նա շատ ավար ձեռք գցեց ու վերացրեց նաև գահատոհմը... (**տեքստը ընդհատվում է – Մ.Ֆ.**)» (Միսիթր Գոշ «Աղվաճիկ ժամանակագրություն»):

⁴⁰²⁵ «Նա (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) զորք ու իր սպասալարներին ուղարկեց, որոնք հասան մինչև... Գեղամին, Բարդախին ու Բայլականին: Այս հաղթանակների ու հաջողությունների մեջ նա մեծացրեց գանձարանը» («Քարթլի-Ցխովերա», Ամանուն «Թագավորների պատմություն և գովասանք», գլուխ 8):

«Ապա ժամանակ առ ժամանակ նա (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) զորք էր ուղարկում մինչև Նախիջևան, Կարս-Մասիս, Ղազվե, Պարտավ և զորք հաղթանակներ վերադառնում էր» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլի պատմություն»):

⁴⁰²⁶ «Այդ բանը լսելով՝ ի մի են հավաքվում բոլոր թուրքաստանցիները և, իրենց հետ վերցնելով Ալիսայան կոչեցյալ սուլթանին (**Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլ – Մ.Ֆ.**), գալիս են Անի ու ավերում Շիրակի տունը: Այդ ժամանակ Իվանեն ուզում էր քաղաքը թուրքերին տալ, բայց դա նրան չի հաջողվում, որովհետև քաղաքացիները նախօրոք իմանում են և զգուշանում: Սուլթանն ու աթաբեկը (**Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկուզ – Մ.Ֆ.**) սրտակոտոր վերադառնում են և մի տարում երկուսն էլ մեռնում են» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 76):

«Յայոց 624 թվականին եկավ Էյսուկուզ աթաբեկը (**Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկուզ – Մ.Ֆ.**) և պաշարեց Անին: Նա բանդեց Շիրակի բազում եկեղեցիները, ավերեց Արսլանյան ու Ջավախքը և, առժամանակ դառնալով Ղվին, ինքն իր սուլթանի (**Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլ – Մ.Ֆ.**) և բազում մեծածնների հետ միասին սատկեց...: Չետո, սակայն, արհազագ թագավորը Անին տվեց իր տերերին» (Ամանուն «ժամանակագրություն 1175 թվականի»):

«Յայոց 624 թվականին աթաբեկ Էյսուկուզը (**Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկուզ – Մ.Ֆ.**) պաշարեց Անին և Շիրակ գավառում բազմաթիվ եկեղեցիներ ավերեց: Նա սուլթան արեց նաև Ջավախքում, որից հետո իջավ Ղվին, որտեղ էլ սատկեցին և ինքը, և սուլթանը (**Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլ – Մ.Ֆ.**) և մեծամեծներից շատ այլք» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Յիջրի 571 թվականի Մուհառամ ամսին աթաբեկ Իլդիգուզը (**Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկուզ – Մ.Ֆ.**), սուլթան Արսլան-Շահը (**Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլ – Մ.Ֆ.**) և խալիֆ տեր Շահ Արմանը (**Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլեյման իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.**), Ղիարբաքի զորքերը և Իլդիգուզի որդին Փախլանը (**Էյսուկյանների աթաբեկության ապագա աթաբեկ Ջահան-Փախլանը – Մ.Ֆ.**), որի հետ կային Ատրպատականի և Չամադանի անթիվ զորքեր, դիմեցին Կրաց երկիրը: Նրանք հասան Լուռի ու Դումանիսի դաշտի մերձակայքը, ապա դուրս եկան Ալ-Շահիր, որը ընկած է Ախալբալաքի և Տարյալիսի դաշտի միջև: Նրանք կողոպտեցին այդ նահանգը, ավերեցին շեները, գերեվարեցին ում որ գտան և ոչնչացրին ցանկատարածությունները, այնպես, որ ոչ մի շենություն չմնաց այդ կողմերում: Թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) նստեց անտառի իր նստավայրում: Նրան հասնելու ոչ մի ճանապարհ չկար և ոչ էլ նա կարող էր դուրս գալ նրանց դեմ: Մի բանի օր մնալուց հետո բոլորը վերադարձան..., սուլթանը՝ Ղվին, իսկ Շահ Արմանը և իր զորքը՝ Ղիարբաք ու խալիֆ: Նրանք հասան Ռաբիա Ա ամսի առաջին տասնամյակում և, մտնելով խալիֆ, քաղաքը զարդարեցին: Սա մի հիշատակելի օր էր: խալիֆ ժողովուրդը այնքան փող ծախսեց ու զարդարանքներ ցույց տվեց, որի նմանը չէր տեսնվել այլ երկրում, իսկ զարդարանքները երեք օր մնացին խալիֆում» (Իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիկի «Մայիսիկի պատմություն»):

«Յիջրի 571 թվականի Մուհառամ ամսին աթաբեկ Իլդիգուզը (**Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկուզ – Մ.Ֆ.**), սուլթան Արսլան-Շահը (**Սեջուկյան սուլթանության սուլթան Արսլան-Շահ իբն Տուղրիլ – Մ.Ֆ.**) և խալիֆ տեր Շահ Արմանը (**Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլեյման իբն Իբրահիմը – Մ.Ֆ.**), Ղիարբաքի զորքերը և Իլդիգուզի որդին Փախլանը (**Էյսուկյանների աթաբեկության ապագա աթաբեկ Ջահան-Փախլանը – Մ.Ֆ.**), որի հետ կային Ատրպատականի և Չամադանի անթիվ զորքեր, դիմեցին Կրաց երկիրը: Նրանք հասան Լուռի ու Դումանիսի դաշտի մերձակայքը, ապա դուրս եկան Ալ-Շահիր, որը ընկած է Ախալբալաքի և Տարյալիսի դաշտի միջև: Նրանք կողոպտեցին այդ նահանգը, ավերեցին շեները, գերեվարեցին ում որ գտան և ոչնչացրին ցանկատարածությունները, այնպես, որ ոչ մի շենություն չմնաց այդ կողմերում: Թագավորը (**Քարթլի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) նստեց անտառի իր նստավայրում: Նրան հասնելու ոչ մի ճանապարհ չկար և ոչ էլ նա կարող էր դուրս գալ նրանց դեմ: Մի բանի օր մնալուց հետո բոլորը վերադարձան..., սուլթանը՝ Ղվին, իսկ Շահ Արմանը և իր զորքը՝ Ղիարբաք ու խալիֆ: Նրանք հասան Ռաբիա Ա ամսի առաջին տասնամյակում և, մտնելով խալիֆ, քաղաքը զարդարեցին: Սա մի հիշատակելի օր էր: խալիֆ ժողովուրդը այնքան փող ծախսեց ու զարդարանքներ ցույց տվեց, որի նմանը չէր տեսնվել այլ երկրում, իսկ զարդարանքները երեք օր մնացին խալիֆում» (Սյունեցի-Բաշի «Պատմություն»):

⁴⁰²⁷ «Այդ օրերի ընթացքում Կեչորի Ղարաչա էմիրի հրամանով ավագանիներից առնվում է Ծառաբաքը, որը նա մեծաթանակ ունի և վաճառում է հազարապետին (**Էյսուկյանների աթաբեկության ապագա աթաբեկ, հետագայում Էյսուկյանների սուլթանության սուլթան Ղզի-Արսլանին – Մ.Ֆ.**): Նա այնտեղ բնակեցնում է վստակարար մարդկանց, որոնք գիշեր-ցերեկ չեն դադարեցնում արյունահեղությունը, մինչև անգամ քրիստոնյաներին զգուշ էին խավար անդունդը և մեռնում սովով ու առաջուց մեռածների գարշահոտությամբ, ընդ որում հինգ անվանի կրոնավորների էլ նրանք, դառնականորեն վերաբերվում ծաղրի ենթարկելով և դանակները խաչանիշ խփելով, սպանում են» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 76):

⁴⁰²⁸ «Նույն տարում լուր ստացվեց, որ աթաբեկ Իլդիգուզը (**Էյսուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյսուկուզ – Մ.Ֆ.**) գնաց վրացիների դեմ և մեծ ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Մահմեդականները պարտվեցին, շատերը կոտորվեցին, իսկ ուրիշներ գերի ընկան և մահմեդականներից մեծ կողոպուտ վերցվեց» (Իբն ալ-Ազրակ ալ-Ֆարիկի «Մայիսիկի պատմություն»):

«Ապա Իլդիգուզը (Էշտկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էշտկուզը – Մ.Ֆ.) իշխեց Զաքալ, Ռեյ, Ատրպատական և Առան երկրներում, նրան ենթարկվեցին Խյաթի, Ֆարսի և Խուզիստանի տերերը: Նա զորք հավաքեց, սպառազինեց, սակայն կոչվում հազիվ ազատվեց վրացիներից» (Իբն ալ-Ասիր «Էփակատար պատմություն»):

«Նույն տարում լուր ստացվեց, որ աթաբեկ Իլդիգուզը (Էշտկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էշտկուզը – Մ.Ֆ.) գնաց վրացիների դեմ և մեծ ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Մահմեդականները պարտվեցին, շատերը կոտորվեցին, իսկ ուրիշներ գերի ընկան և մահմեդականներից մեծ կորուստ կրեցվեց» (Սյունեցիի-Բաշի «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ պարսկական մեծ զորքի գլուխն անցած եկավ Էշտկուզը (Էշտկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էշտկուզը – Մ.Ֆ.): Նա ամայացրեց Շալվեթն ու Կրարջը, սակայն արքան (Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.) այնպես ոչնչացրեց նրա զորքն, որ մարդ չմնաց նույնիսկ, որ լուր տանի կատարվածի մասին» («Զարթոյի-Ցխուլբեք», Անանուն «Դեմետրեի, Գեորգիի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Ղզիլ-Արսլանը (Էշտկուզյանների աթաբեկության ապագա աթաբեկ, հետագայում Էշտկուզյանների սուլթանության սուլթան Ղզիլ-Արսլանը – Մ.Ֆ.), որին հայ պատմիչները կոչում են Շուվիզ, իսկ Անկիթիեյը՝ Կիլի-Արսլան, ավարտելով հաջող պատերազմը հույների դեմ, 80.000 հոգանոց զորքով եկավ Իբերիայի սահմանները, որպեսզի գցի այս երկրները իր բռնակալական իշխանության տակ: Գեորգի արքան (Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.), անուր մտադրության մեջ դեմ ելնել հակառակորդին և ոչնչացնել նրա կործանարար մտադրությունները, անմիջապես հավաքեց իր զորքը և դիմեց այս պարսիկի վրա: Նա ցրեց թշնամիներին մի ճակատամարտում, որը նկարագրված է հայ պատմիչ Միքայել Չամչյանի կողմից: Պարտություն կրելով՝ Ղզիլ-Արսլանը իր զորքերի մնացորդներով վերադարձավ Պարսկաստան» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 97):

4029 «1/ Արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.) դրա վրա զայրացավ և ցանկացավ անմիջապես մարտի մեջ մտնել, սակայն, բանի որ հանգամանքները նրա օգտին չէին դասավորվում, բանզի արդեն անցել էր ռազմական գործողությունների համար հարմար գարնանային ժամանակը, ընդ որում նա այժմ կարող էր զբաղվել հռոմեացիների համար օգտակար այլ գործերով՝ թարմացնել բաղաբները, ահա ուրեմն, բանի որ հանգամանքները նրա օգտին չէին դասավորվում ու բացի այդ արևելյան Ամասիա բաղաբը համաձայնել էր նրա կողմ անցնել ու մինչև բացառապես պատրաստվել, ըստ երևույթին, պատրաստ էր հանձնվել հռոմեացիներին, նա արեց հետևյալը: «Գալիասը՝ կոչված Միքայելին՝ մի մարդու, որը, ինչպես հաճախ ասել են, հասել էր սեբաստոսի աստիճանի և բավականին փորձառու էր ռազմական հարցերում, նա ուղարկում է Պաֆլագոնիա՝ մասամբ այնտեղ գտնվող պատրաստի զորքը բերելու, մասամբ էլ տեղում զորք հավաքելու ու Տրապիզոնի ու Դիստոնի՝ պոնտական այդ բաղաբների, մոտ կանգնած ջոկատները միավորելու համար: Այդ բոլոր զորքերով նա նրան հրամայում է արշավել Ամասիա...: 2/ Միքայելին, ինչպես ասացինք, արքան ուղարկեց Ամասիա: Անցնելով Դամայան նեղուցը՝ նա ուղղվեց ուղիղ դեպի Մելանգիա և այստեղ, Բյուզանդիայի ու Ռինդանեսի շրջակայքում բավարար զորք հավաքելով, մեկնեց որդիներին հայրենիք, որպեսզի շարունակվող խաղաղության պայմաններում հռոմեական ամրոցները անհրաժեշտ պաշարով ապահովվի, սուլթանին ատողների մոտ պելլի ուժեղացին ատելությունը և վերականգնի Դորիլեոնը...: Այդ ընթացքում Միքայել Գալիասը զորքով ժամանեց Ամասիա ու, կանչված լինելով բաղաբագլխի կողմից անմիջապես մտնել բաղաբ, ոչ մի կերպ չէր համաձայնում այդ անել, մանավանդ որ նույն այդ նպատակով Խլիճարսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիճ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.Ֆ.) կողմից ուղարկված զորքը ծավալել էր զարկել բաղաբից ոչ հեռու: Նա ուժեղ կասկածում էր, թե արդյոք ներսում գտնվողները չեն մտադրվել դավաճանել իրեն: Զաղաթի բնակիչները լույսիսկ մտադիր էին պատանդներ տալ ու արդեն միջնաբերդը հանձնել էին հռոմեացիների իշխանությանը, բայց ինչ-որ մի վախ բացարձակապես տիրել էր այդ մարդուն և ստիպում էր նրան մի կասկածից մյուսին անցնել, մինչև այն ժամանակ, երբ բաղաբային խորհրդատուները, վախճալով, որ հանկարծ հռոմեական առաջնորդի երկարատև դանդաղությունը պատճառով բաղաբը չգրավվի Խլիճարսլանի կողմից և իրենք չենթարկվեն իրենց ապագա տիրոջ հավերժական ատելությանը, առանց իրենց հրամանատարի գիտության հանձնեցին բաղաբը նրան: Այդ ժամանակ Միքայելը, թողնելով ծավալը, այնտեղից գնաց հռոմեական սահմանները՝ ոչ մի խոսքով չզգուշացնելով հռոմեացիներին, որոնք ինչպես ես ասացի միջնաբերդում էին, ոչ էլ մյուսներին, որոնք բաղաբում էին: Այսպես ավարտվեց Ամասիայի գործը...: 3/ Նույն այդ ժամանակ արքան դատի կանչեց Գալիասին և, այն բանից հետո, երբ նրա նկատմամբ վճիռ արձակվեց, այն կայանում էր նրանում, որ ինքն իր նկատմամբ պատիժ Նշանակի, կապեց նրա ոտքերը շղթաներով ու որոշ ժամանակ փակեց պալատի մոտ գտնվող բանտերից մեկում, իսկ հետո ազատեց և վերադարձրեց Նախկին պատիվները» (Յովհաննես Կիսևան «Յամառոտ պատմություն», գիրք 7, մաս 1-3):

4030 «Յայոց 626 թվականին Վրաստանի պետության մեջ կոչվ ու շփոթություն ընկավ և Օրբելյան տոհմը բնաջնջվեց: Գևորգի թագավորի (Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.) տիրապետության բաժանվելուց տարում, երբ Դեմնան լրիվ հասուն երիտասարդ էր դարձել, մի անգամ Ագարակի իր պալատում եղբայրների ու որդիների հետ խրախուժակ անելու ժամանակ Իվանի մոտ եկան մեծաներ և վարձվեցին մի բանիչը, ինչպես նաև Դեմնան, ու նրան ասացին. «Իվանե, ինչիդ քո խոստումն ու երդումը, որ տվեցիր Դավիթ թագավորին (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ II-ին – Մ.Ֆ.), և խոստմնազանց մի լինիր, բանզի արդեն հասել է այս երիտասարդ Դեմնային թագավոր դարձնելու ժամանակը: Գեորգին սակավաթիվ մարդկանցով գտնվում է թագավորական սենյակում և մենք բոլորս հավատարիմ ենք մնում այն երդմանը, որ տվեցինք այս Դեմնայի հորը»: Իվանեն պատասխանում է. «Մեքե բնավ էլ չենք մտադրվի սպանել օժիմ թագավորին, այլ միայն մեր խոստումն ու երդումը պահելու համար կբռնենք Գեորգիին, մինչև որ թագավոր դարձնենք Դեմնային, որից հետո նրանից խոստում, երդում ու ստորագրություն կվերցնենք, որ հնազանդ լինի ու մնա միայն հոր կողմից իրեն ժառանգություն տրված բաժնում»: Բոլորն էլ հավանություն տվեցին այս ասածին և արագ կերպով սկսեցին զորք գումարել: Մի շատ անարգ գիւնվորական, սակայն, իմանալով այս նախաձեռնության մասին, գիշերը գնում և տեղեկացնում է թագավորին, իսկ սա, ձի հեծնելով, արագ կերպով փախչում, ընկնում է Տիդիս ու ամրանում է այնտեղ: Իվանեն, դրան անտեղյակ լինելով, շարունակում էր հեծյալներ հավաքել և զորք կազմել: Վրաստանի բոլոր մեծամեծերն ու ազատները միաբանված էին Իվանի հետ և համախմբված նրա մոտ՝ Ագարակ կալվածքում: Այստեղ էին եկել բոլորն էլ՝ Զարթոյի երիտասարդները, դորդորացիները, ջավախուրները, կախացին իր որդիներով, մեծ Կամրագելը, Ջակելի Մեմնան, ինչպես նաև տաշրացիները՝ կայեղեցի Դասանը և անեցի Գրիգոր Ակիլիարայանը, որոնց զորքերը թվով կազմում էին ավելի քան 30.000 զինվոր, ընդ որում Գեորգի թագավորը միայնակ և առանց զորքի գտնվում էր Տիդիսում: Նա կանչեց իր մոտ Խուլապար անունով մի ուղիղ ծեռ բերեց մոտավորապես 5.000 մարդ, ուրիշ օգնական զորք նա չուներ: Երբ նրանք իմացան, որ արքան մտել է Տիդիս ու ամրացել այնտեղ, նրա դեմ չգնացին, այլ սպասում էին այնտեղից ելնելուն» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Այդ ժամանակ Վրաց աշխարհը երկվեղծվեց և դրան հետևեց ապստամբությունը, բանզի զորքը վաղուց ի վեր դժգոհ էր և հարմար պահի էր սպասում չարախոհության համար: Եվ ահա Ուրբելյանները՝ Իվանե սպասալարն ու նրա եղբայր Լիպարիտը, վերցնելով Նախկին թագավորի (Զարթոյի թագավորության արքա Դավիթ II-ի – Մ.Ֆ.) որդուն, իրենց որդիներով ու ազգականներով եկան Ագարակ դղյակն ու նրան այնտեղ թագավորեցին...: Դուստրով իրենց ամուր դղյակների ու ընտանեկան ամրությունների վրա՝ նրանք յուրայիների մեծ ուժեր հավաքեցին և, տեղի բնակչության համաձայնությամբ, տիրեցին անառիկ Կայանին ու Կայծոհին: Դրանից հետո նրանք ձեռք մեկնեցին Շաբին, Ջերթին և Կախեթին ու սրանց իշխաններին դաշնակից դարձրին, որից հետո միջոցներ ձեռնարկեցին սահմանակից գավառներից հեռու վանել թագավորին (Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի III-ին – Մ.Ֆ.), մինչդեռ թագավորն ինքը, գործելով հապճեպ, հավաքել էր իր մոտ բոլոր խորհրդականներին ու քննարկում էր անելիքը: Եվ ահա թագավորը, բանի որ դեռևս իր ձեռքում ուներ բաղաբն և իր թագավորության սեպուհական ամրոցները, ինչպես նաև արքունի գանձարանը, հավաքեց իր մարդկանց ու մեկնեց դեպի մեծ շահաստան Տիդիս, որտեղ միաբանության խորհուրդ արեց և ոսկու ու արծաթե գանձեր, ինչպես նաև պատվական հանդերձներ բաշխեց ովալեցիներին խառնիճադանը հետևազորին, որոնք Զարթոյի սահմանային գավառներում էին» (Դավիթ Բեքարյան «Յիշատակարան 1178 թվականի»):

«Այդ պահին Իվանեն դրսևորում է իր չարությունը: Իրենց թագավորի (Զարթոյի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.) եղբորորդի Դեմնային և ազատներից շատերին իր կողմը գրավելով՝ նա որոշում է սպանել թագավորին, որը ապահովության մեջ գտնվում էր Սախատայում: Մի մարդուց այդ մասին իմանալով, սակայն թագավորը փախչում է Տիդիս, որովհետև քիչ ամրոցիկ ուներ: Այնտեղ նրա շուրջ հավաքվում են շատերը՝ թողնելով իրենց չար մտադրությունը» (Վարդան Արևելցի «Տիգրեական պատմություն», գլուխ 76):

«Այդ տարի վրաց զորքը երկպառակտվեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Դրա նման էլ հենց սատանան մտավ Դեմետրեի սիրտն ու հոգին: Դեմ վերջինիս միջոցով էլ աստված զայրացավ Օրբելյանների, նրանց հետևորդների և հավատարիմ սամցիեցիների, երեքի, կախերի ու սրանց հնազանդ այլ մարդկանց և ազգականների վրա, որից հետո սկիզբ առան դավաճանությունը, ընդհարումները, սպանությունները, արյունահեղությունը ու անայացումը» («Զարթոյի-Ցխուլբեք», Անանուն «Թագավորների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 9):

«Զրոնիկոնի 397 թվականին Օրբելիները ապստամբեցին» («Զարթոյի-Ցխուլբեք», Անանուն «Դեմետրեի, Գեորգիի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Օրբեյանները, տայեցիները, սամցիեցիները և հեր-կախեթցիները սկսեցին ավերել ու գրավել երկրներ» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիլի պատմությունը»):

⁴⁰³¹ «Դրանից հետո նրանք ուղղվեցին դեպի սպարապետի հայրենի գավառը և սկսեցին հրակեզ անել այն՝ խաղալով ու հասնելով մինչև ապատամբը: Իր հերթին վերջինս դիմեց փախուստի և ամրացավ իր տեղում: Եվ ահա սպարապետ Իվանեն իր որդիներով, կանանցով ու բոլոր ազգականներով մտավ անառիկ Լոռի, իսկ նրա եղբայր Լիպարիտն էլ, յուրայիններով ու արտաբուստ միաբանվածներով, վերցնելով Դեմա թագավորին, դիմեցին դեպի անևաստույց Կայան: Այդ ժամանակ Տփղիսի Եմիր Զուրդը, թագավորի (**Զարթիլի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.**) հրամանով հետապնդելով նրանց, վերջիններս հասավ իր սեփական Մահկանաբերդ գավառի մի կիրճում, որտեղ ավազափող պատերազմի մեջ մտավ նրանց դեմ ու փախուստի մատնեց՝ ստիպելով կրոնկ դարձնել դեպի Լոռի դղյակ և ձեռք գցելով նրանց կայքն ու կարասին: Այսպես բոլոր ապստամբները մի տեղ հավաքվեցին» (Դավիթ Զորայրեցի «Հիշատակարան 1178 թվականի»):

«Ապա Գեորգի թագավորը (**Զարթիլի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**), զորք ժողովելով Տփղիս քաղաքում, ուղևորվեց դեպի Հայաստանի լեռները, ուր սաստիկ հարվածեց և փախուստի ենթարկեց Դեմետրիին ու նրա կողմնակիցներին, որոնք ապաստան գտան Լոռի քաղաքում և բերդում: Նա գրավեց նրան բոլոր ամրոցներն ու բերդերը: Ապա Դեմետրիից հեռացան Օրբեյանների սիրելի Սարգիս երկայնաբազուն իր որդով և եղբորորդով հանդերձ, որին թագավորը շատ սիրեց ու վստահելիություն շնորհեց՝ համաձայն նրա վստմության» (Զարթիլի-Յիսուկերա», Անանուն «Թագավորների պատմությունն ու զովասանքը», գլուխ 9):

«Տեղեկանալով սրա մասին՝ Տփղիսում գտնվող Գեորգի թագավորը (**Զարթիլի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) զորք ժողովեց և պատերազմի ելավ Դեմետրիի դեմ, երբ աստծո դատաստանը փախուստի ենթարկեց Դեմետրիին, որը ապաստան գտավ Լոռվա բերդում, իսկ թագավորը, գրաված տեղերում գերելով բոլորին և տանելով այնտեղից, ինքը կանգ առավ Ագարակներում: Այստեղ նրա հետ միացան Սարգիս երկայնաբազուն իր եղբորորդով, ինչպես նաև սիրեցյալ Ռոբերտին» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիլի պատմությունը»):

«Զարթիլի արքան **Զարթիլի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**, բոլոր բարի միջոցները գործարդեց իր եղբորորդու հետ հաշտվելու համար և, չունենալով արական ժառանգ, իր հետնորդ հռչակեց վերջինիս, սակայն Զարթիլի իշխանների կործանարար մղումները Դեմետրիին շեղեցրին իր հորեղբոր բարեհար ու արդարացի կոչերից: Համառելով իր մղումներում՝ Դեմետրեն Զարթիլում, Ախալցխայում և Լեզգիական շրջաններում զինեց ոչ քիչ թվով մարդկանց ու սրանց միջոցով բացահայտեց Գեորգի արքային գահընկեց անելու իր մտադրությունները, սակայն նրա այս խռովարար ստեղծողը ոչնչացվեցին: Հետո, սակայն, արքայի դեմ տրված ճակատամարտում նա հաղթվեց» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 97):

⁴⁰³² «Այս տեսնելով՝ Կայենում ամրացածները իրենց բոլոր սահմանակիցների հետ միասին հնազանդվեցին թագավորին (**Զարթիլի թագավորության արքա Գեորգի III-ին – Մ.Ֆ.**), իսկ վերջինս, հեզույթյամբ գործելով, բազում անգամ պատգամներ հղելով աղաչեց խաղաղություն կնքելու մասին, սակայն մեծամեծ ստացավ...: Այսպես նա երկու ամիս ու կես Նստեց Ագարակ դղյակի մոտ: Այդ ժամանակ այնտեղ մեքենաներով աստիճանաբար խարխուլեցին պարիսպներն ու դարպասները և նեղեցին ներսում եղող պատերազմի մարդկանց, բանգի մարդկանց ու անասունների դիակների ժանտահոտությունը, ծարավն ու ջրի պակասը ասեփին անհնար էր դարձնում դիմարդել: Դրա համար էլ նրանք ակամա ներքև իջան ու հանձնվեցին» (Դավիթ Զորայրեցի «Հիշատակարան 1178 թվականի»):

«Ապա ավերելով Տաշիրն ու Լոռին մինչև Կարս՝ արքան (**Զարթիլի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) հաստատվեց Ագարայում» (Զարթիլի-Յիսուկերա», Անանուն «Թագավորների պատմությունն ու զովասանքը», գլուխ 9):

⁴⁰³³ «Ապա նա (**Զարթիլի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) զորք ուղարկեց նրանցից, որոնք հավատարիմ էին մնացել իրեն՝ ընտրյալ մեհյանից, թորեցիներից, վրացիներից ու հայերից, ինչպես նաև իրեն դաստիարակած մեքենիքետուխուցես ճիաբերիին: Սրանք բոլորը ժամանեցին Հերթ: Այնտեղ նրանց դեմ ելավ Հերթի Երիսթավր բոլոր Էրերի, լեզգիների և Կովկասյան լեռան բնակիչների հետ միասին: Դաժան և ծանր մարտ սկսվեց, բանգի մարտնչում էին փորձառու ու աղյուծանման դյուցազուններ, սակայն դատ ու դատաստան իրականացնող աստված հաղթեց և փախուստի մատնեց Էներին՝ գերեվարության մատնելով շատ հայտնի Երիսթավրների ու լեզգիների: Մարտում վիրավորված Ագատի որդի Գրիգորը, որի տակ պալանեցին ծիուկ, այնտեղ էլ կորավ: Բռնեցին Վարդանի որդի Իվանեն, որի մասին ասում էին, թե նա հենց ինքն է փորում արքայի տակը, իսկ նրա հետ էլ նաև՝ Արտավազդի որդի Շոթային: Սրանց, որպես գերի ընկած գիտակցված դավաճանների, բերեցին հաղթական արքայի մոտ» (Զարթիլի-Յիսուկերա», Անանուն «Թագավորների պատմությունն ու զովասանքը», գլուխ 9):

«Իսկ Դեմետրեն գանձարանապահին ուղարկեց և զորք ժողովեց հեր-կախեթից, լեզգիներից և կովկասցիներից, որոնք, սակայն, փախուստի մատնվեցին թշնամու» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիլի պատմությունը»):

⁴⁰³⁴ «Եվ մինչ գործն այսպես ձգձգվում էր, համաձայն մարդկային փոփոխական բնավորության, մեծ Կամրագեղը դուրս եկավ իշխանների այդ միաբանվածությունից և գաղտնի կերպով գնաց Գեորգիի (**Զարթիլի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ: Այդ իմանալով Գրիգոր Մաժիստրյանը ևս գնաց Գեորգիի մոտ: Նույն ձևով ուրիշներն էլ սկսեցին մեկ առ մեկ բաշվել ու զաղտագողի գնալ թագավորի մոտ: Եվ այնուհետև Գեորգիի կողմն սկսեց ուժեղանալ, իսկ Դեմալինը՝ թուլանալ: Չէ՞ որ Գեորգին իր մոտ գնացողներին մեծ պատվով էր ընտրում ու անչափ պարգևներով ուրախացնում՝ խոստանալով նրանց տալ Օրբեյանների ամբողջ տիրույթներն ու հարստությունը: Գեորգին, տեսնելով գործերի ավելանալն, իր կողմի ուժեղանալը և եղբորորդու ու Իվանեի կողմի թուլանալը, մեծ պատրաստությամբ գնաց նրանց դեմ: Այդ իմանալով՝ Իվանեն իր ողջ ունեցվածքը արագ կերպով լցրեց Շամշուղե բերդը, որտեղ դեռ իրեն ժամանակներից գտնվում էր նրանց հանրահայտ թագավորների գանձատունը՝ իր անբավ հարստությամբ: Գլխավոր մարդկանցից նա այնտեղ բերդապահներ նշանակեց, իսկ ինքը, վերցնելով զորքն ու իր մոտ եղած մեծ իշխաններին, Դեմալինի հետ միասին գնաց Լոռե ու խիստ ամրացավ: Միաժամանակ նա իր եղբայր Լիպարիտին երկու որդիներով ուղարկեց Էտկուզ աթաբեկի (**Էտկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էտկուզի – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ նրանից զորք բերելու օգնության: Գեորգի թագավորը եկավ և Շամշուղեում նրանց չտավ, ապա, 25 օր պաշարելով բերդը, այն գրավեց, կոտորեց պահակազորը, կողոպտեց այնտեղի բազմաթիվ գանձերն ու ողջ ունեցվածքը, որից հետո եկավ և բանակ դրեց Լոռեի շուրջ» (Ստեփանոս Օրբեյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

⁴⁰³⁵ «Զանի որ Իվանեն Հրոտից ամսի 13-ին մտավ Լոռե ու մնաց մինչև Մեհեկի ամսի 5-ը, այդ պատճառով բերդում գտնվողները նեղվում էին: Եվ ահա ազատները սկսեցին գիշերը մեկ առ մեկ պարաններով պարսպից իջնել ու անցնել թագավորի (**Զարթիլի թագավորության արքա Գեորգի III-ի – Մ.Ֆ.**) կողմը: Ապա՝ այն մեծամեծները, որոնք Իվանեի սիրելիներն ու համախոհներն էին եղել, սկսեցին ծածուկ կերպով գրել խրատագրեր ու նետերով Իվանեի մոտ բերդը գցել՝ համոզման ու հնազանդեցման նպատակով, որովհետև երկուսը էին կրում Էտկուզ աթաբեկի (**Էտկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էտկուզի – Մ.Ֆ.**) զայրուստից...: Իմանալով, որ Իվանեի կամքն անկտրում է՝ պաշարողները մարտը սաստկացրին: Այդ ժամանակ Դեման, փոքրոգներն երկուսը կրելով, գիշերը վեր կացավ, պարսպից կախվելով իջավ, գնաց հորեղբոր մոտ և, ընկնելով նրա տեղերը, խնդրեց միայն իր կյանքը խնայել: Թագավորը, երբ այդ տեսավ, շատ ուրախացավ և պատվիրակներ ուղարկեց Իվանեի մոտ՝ ասելով. «Ո՛ւմ համար որ դու մարտնչում էիր ու վրեժխնդիր էիր լինում, նա եկել է ինձ մոտ, այժմ ինչո՞ւ ես պաշարում»: Իվանեն էլ պատասխանում է. «Իրավացի է նա այդ առաջարկով, բայց թող ինձ երգվի, որ չի վնասի ու ժառանգական տիրույթներից չի զրկի, ես կգամ իր մոտ»: Եվ Գեորգին երգվեց ու նրա հետ մեծ-մեծ պայմաններով պայմանագիր կնքեց, ուստի Իվանեն, դրանից համարձակություն ստանալով, գնաց թագավորի մոտ» (Ստեփանոս Օրբեյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Այս ամենից հետո թագավորը (**Զարթիլի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**) հավաքեց իր զորքերը և եկավ ու Նստեց Լոռու ապստամբների վրա՝ կրկին սիրո և միաբանության պատգամ ուղարկելով, որ հանձնեն իր եղբորորդուն ու անհոգության մեջ մնա: Նա սա արեց շատ անգամ և ոչ մեկ, սակայն արդյունք չստացավ: Իր հերթին սպարապետն իր Լիպարիտ եղբորը երեք որդիներով սեփական կրտսեր որդու հետ միասին ուղարկեց Իր պարսից զորավար Խզի (**Էտկուզյանների աթաբեկության ապագա աթաբեկ, հետագայում Էտկուզյանների սուլթանության սուլթան Դզի-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) մոտ, որ սա զորքով օգնության գա և օգնի գրավել տերությունը: Այդ ժամանակ Խզը հավաքեց բազում զորքեր և մոտեցավ թագավորի սահմաններին, սակայն հետո, տեսնելով արքայի զորքերի բազմությունը, նրանք հետ դարձան: Այդ ընթացքում թագավորի զորքերը ասպատակեցին Չորագետի ամրությունները, բռնությամբ դրանցից շատերին տիրեցին, ավարառեցին և ի վերջո ստիպեցին անվերապաներին, իրենց կամքին հակառակ, հնազանդության գալ ու հանձնել ամրոցներն և դղյակները: Այդ ժամանակ ազնվականության հույսը բոլոր կողմերից սպառնեց և նրանք, ուրանալով իրենց ազգը, հնազանդության գնացին թագավորին, որը ասում էր, որ ապավինել է Աստծուն և աղոթում էր սրբերին: Ապա և ինքը, նեղվելով ու վատ վիճակի մեջ ընկնելով, ելման միջնորդագիր ստացավ ու դուրս եկավ՝ սկսազգեստ զայրվ թագավորի ոտքը, բանգի թագավորի այն որդին դեռ դրանից առաջ զաղտագողի իջել էր պարսպից և ներկայացել թագավորին» (Դավիթ Զորայրեցի «Հիշատակարան 1178 թվականի»):

«Ապա Գեորգի թագավորը (**Զարթիլի թագավորության արքա Գեորգի III-ը – Մ.Ֆ.**), որը Ագարակում էր գտնվում, հույսը դրած հաղթանակ պարգևող աստծու վրա, առանց հապաղելու ելավ տեղից և մոտեցավ Լոռի քաղաքին ու բերդին: Այս ժամանակ Պարսկաստան ուղարկվեցին Զարթիլի իշխան Սմբատի որդի Լիպարիտը՝ այնուռապես Զարթիլը՝ Իվանեի որդին, որոնք Նույն Գեորգիի կողմից էին կարգված իշխանության, ինչպես նաև

Անսահա Ղվինեցին՝ ոմանք Շահիարմենից (Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլեման իբն Իբրահիմից - Մ.Ֆ.), ոմանք էլ էտկուզից (էտկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ էտկուզից - Մ.Ֆ.) օգնություն խնդրելու համար: Մինչ այս ուժաապառ եղան Լոռիի բերդում գտնվողները, իսկ Դեմետրի, տեսնելով, որ անօգնական վիճակի մեջ և գտնվում, պարանով կապելով իրեն, իջավ բերդից և դիմեց իր հորեղբայր Գեորգի թագավորին: Դրանից հետո ամիրսպասալարին և բոլոր նրանց, որոնք մնացին բերդում, անվթար հանեցին բերդից և բերին թագավորի մոտ, որը նրանց ըստ արժանապատվության մատուցեց: Այսպես նա գրավեց Լոռին: Արքան գրավեց Լոռին և այն իրեն պահեց» («Քարթլիս-Ցխովրեթա», Անանուհ «Թագավորների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 9):

«Այս Դավթից (Քարթլիի թագավորության արքա Դավթի II-ից (1155-1156) - Մ.Ֆ.) մնացել էր Դեմետրե անունով մի որդի, որը Գեորգիին (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի II-ին - Մ.Ֆ.) եղբորորդի էր գալիս: Երբ Օրբելյանները անջատվեցին Գեորգի արքայից, նրանք իրենց հետ վերցրին Դեմետրեին ու նրա հետ միասին ամրացան Լոռի ամրոցում, որտեղից, սակայն, արքայի կողմից դուրս բաշվեցին, բռնվեցին ու սպանվեցին: Դեմետրեին փակեցին Կյոնկարիում, իսկ այնուհետև այրեցին նրա աչքերն ու դրանից հետո նա մահացավ՝ թաղվելով Մեծխեթում» («Քարթլիս-Ցխովրեթա», Անանուհ «Դեմետրեի, Գեորգիի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Այս թագավորը (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի II-ը - Մ.Ֆ.) ելավ Ագարակից և մոտեցավ Լոռվա բերդին: Այդ ժամանակ Դեմետրեն իշխան Լիպարիտի որդի Սմբատին և Իվանի որդի Զավթարին ուղարկեց Շահարմենի (Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլեման իբն Իբրահիմի - Մ.Ֆ.) և էրկուզի (էտկուզյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ էտկուզի - Մ.Ֆ.) մոտ՝ խնդրելու օգնություն: Սրանք խոստանալով օգնություն հասցնել, սակայն աստված չթողեց սրանց, բանի որ բերդապահներն անգոր էին դիմադրելու և նեղ տեղն էին ընկել: Այսպիսի հանգամանքներում Դեմետրեն պարան կապեց, իջավ բերդից ու իր հորեղբորը դիմեց: Սրանից հետո շատ ուրիշների ևս դուրս բերեցին, թագավորը գրավեց բերդը, որին և տիրեց, իսկ Օրբելյանին բնաջինջ արեց, մնացած հանցավորներին էլ այլևայլ երկրներ աքսորեց» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

«Դեմետրեն հեռացավ Լոռի ամրոց և, ամեն կերպ պաշտպանելով այն, գերվեց, որից հետո, որպես ժողովրդական հանգստության ոտնահարող և որպես նման կործանարար գաղափարների կրող, զրկվեց աչքերից» (Դավթի Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 97):

«Եվ երբ հզորանում է թագավորի (Քարթլիի թագավորության արքա Գեորգի II-ը - Մ.Ֆ.) կողմը, նա ցանկանում է գնալ այն ապստամբների վրա, որոնք Սախատայից էին, փախել էին իրենց ամրոցները և ապա մտել Լոռե, բացի Լիպարիտից, որն իր երկու որդիների հետ մեկնել էր Պարսկաստանի կողմը: Թագավորը խլում է Օրբելյանների ողջ գանձը և բոլորն ընկնում են թագավորի ուսերը՝ իր եղբորորդիին, նաև ուրիշները, մինչև անգամ ինքը Իվանեն, որի աչքերը նա կուրացրեց և սպանեց նրա կրտսեր որդուն՝ Զավթարին, ինչպես նաև Լիպարիտի որդի Ինեին: Եվ այդպիսով չքանում են բոլոր չար խորհուրդները, որը եղավ 3այոց 626 թվականին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 76):

⁴⁰³⁶ «Իսկ երբ նրան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին - Մ.Ֆ.) միացավ նաև Նեոկեսարիան, նա զորքով այնտեղ ուղարկեց իր բորջորդի Անդրոնիկոս Բատացեիին ու հրամայեց նրան առաջ շարժվել Պաֆլագոնիայի հողով» (Հովհաննես Կիսամոս «Յամառոտ պատմություն», գիրք 7, մաս 3):

«Թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.Ֆ.) 50.000 հոգանոց զորքի հետ միասին Նեոկեսարիայի վրա ուղարկեց Դանիշմանի որդուն (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Չուն-Նունի - Մ.Ֆ.), որոնք գնացին ու պաշարեցին այս քաղաքը: Թուրքը, սակայն, որ իշխում էր քաղաքում, խորամանկությամբ վարվեց: Նա քաղաքի բրիտանյանների անունից մի նամակ գրեց, թե Դանիշմանյանները, որոնք եղել են զորքի առաջնորդ, ուզում են բոլորին մատնել թուրքերի ձեռքը և հարմար առիթի են սպասում, որից հետո այս նամակը նետեցին քաղաքից դուրս: Տեսնելով այդ՝ քաղաքը պաշարող զորքերը հավատացին այդ ամենին ու դիմեցին փախուստի, իսկ թուրքերը, որոնք պաշտպանում էին քաղաքը, ընկան նրանց հետևից ու բազում մարդկանց կոտորեցին, այդ թվում նաև արքայի բորջորդուն» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 27):

«3այոց 625 թվականին Կոնստանդնուպոլսի խիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլան իբն Մասուդը - Մ.Ֆ.) հաղթեց կայսր Կիր Մանուելին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին - Մ.Ֆ.) Մելիտե և Կալետոս կոչվող ամրոցի դիմաց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.Ֆ.) Չունունի (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Չուն-Նունի - Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ 30.000 ռազմիկներ ուղարկեց, որպեսզի նրանք գրավեն Նեոկեսարիան: Երբ վերջիններս պաշարել էին այդ քաղաքը, այնտեղ գտնվողները խորամանկություն գործեցին և քաղաքի բրիտանյանների անունից լուր ուղարկեցին հունաց զորավարին, որում ասվում է. «Էմիր Չունունը, որի հետ եկել եք, նեղամիտ է ու տրամադրված է ձեր դեմ: Նա կապված է թուրքերի՝ իր ցեղակիցների, հետ և նրանք մտադիր են միացյալ ուժերով ձեզ ոչնչացնել»: Կապելով այս լուրը պարունակող նամակը նետին՝ նրանք այն նետեցին հույների ճամբար: Արդյունքում հույներին վախ պատեց և նրանք փախան: Այդ ժամանակ քաղաքում գտնվող թուրքերը ելան ու սկսեցին հետապնդել նրանց՝ աղաղակելով, թե կայսր Մանուելը մահացած է: Նրանք ոչնչացրին հույներից շատերին, իսկ հունաց հրամանատարը, որը կայսրը եղբորորդի էր գալիս, զոհվեց: Չունունը փախավ հյուսիսային կողմեր, սակայն հետո նրան բռնեցին ու ներկայացրին կայսրը դատին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 20, գլուխ 4):

«Այդ ժամանակ հունաց կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.Ֆ.) իր բորջորդուն և Դանիշմանյան Չանուն անունով էմիրին (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Չուն-Նունի - Մ.Ֆ.) մոտ 30.000 հոգանոց բանակով իր բնակավայրից ուղարկեց պաշարելու Նեոկեսարիա քաղաքը, իսկ ինքը զբաղված էր երեք ավերված քաղաքների վերակառուցմամբ, որոնք բռնկվել էին շատ ժամանակներ առաջ: Պաշարելով Նեոկեսարիան՝ հույները տասներկու օր կատաղի հարձակումներ գործեցին նրա վրա, որն արդեն քիչ էր մնում ընկնել նրանց ձեռքը, սակայն թուրքերը, որոնք փակված էին ներսում, հնար գտան և քաղաքի բրիտանյանների անունից հունարեն գրով մի նամակ գրեցին դրսում եղող հույներին, որտեղ ասված էր. «Այդ Դանուն թուրքը, որ ձեզ առաջնորդ է այստեղ, նեղամիտ է և կոտորում ներսի իր ցեղակիցների հետ՝ ձեզ ոչնչացնելու նպատակով»: Նամակն արձակեցին նետով: Երբ անմիտ հույները կարդացին այն, սկսեցին կանանց նման դողալ և Տերը նրանց զրկեց հաղթանակից: Նրանք ահուդողի մեջ ընկան և փախուստի դիմեցին: Թուրքերը դուրս եկան քաղաքից և, հետապնդելով նրանց, ավելի քան 1.000 հոգու սրի մատնեցին՝ խլելով նրանց ողջ ունեցվածքը: Հունաց կայսրը բորջորդին սպանվեց, իսկ Դանունը բռնվեց և տանջանքներով ու չարադրանքներով շղթաներով դատապարտվեց» (Անանուհ Եղեցիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 467):

«Հույների 1478 թվականին հույների արքա Մանուիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.Ֆ.) թուրքերի հետ սահմանում կառուցված երկու քաղաքներում զորքեր տեղավորեց, որոնք սկսեցին ուժեղ նեղել խիճ-Արսլանին (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլան իբն Մասուդին - Մ.Ֆ.), բանի որ արքան պահանջում էր խիճ-Արսլանից վերականգնել Դանիշմանի տան իշխանությունը, սակայն սա չէր համաձայնվում: Եվ ահա արքան Դանիշմանի որդի Դավթին թուրքի (Սեբաստիայի Դանիշմանյանների էմիրության էմիր Չուն-Նունի - Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ ուղարկեց 30.000 հեծյալների, որոնք տեղավորվեցին Նեոկեսարիայի մոտ: Դրանից հետո, սակայն, ներսում գտնվող թուրքերը հունարեն քաղաքի բրիտանյանների անունից մի նամակ ուղարկեցին հակառակորդի ճամբար, որում ասվում էր. «Դուք չպետք է հավատաք Դավթյանին, որը ձեզ հետ է, բանի որ նա կաշառված է թուրքերի կողմից, որոնք ներսում են, և խորամանկությամբ ուզում է կործանել ձեզ բոլորիդ»: Այս պատճառով, ահա, բրիտանյանների ճամբարում շփոթ սկսվեց, նրանք հեռացան Նեոկեսարիայից, իսկ թուրքերը հետապնդեցին նրանց և սպանեցին արքայի բորջորդուն» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁰³⁷ «/1/ Քիչ ժամանակ էր դեռ անցել, երբ արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.Ֆ.) ու սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլան իբն Մասուդին - Մ.Ֆ.) միջև կրկին թշնամանք բորբոքվեց: Նրանք իրար մեղադրում ու հանդիմանում էին: Արքան սուլթանին անշնորհակալություն էր վերագրում իր բարերարի հանդեպ: Նա ասում էր, որ սուլթանը մոռացել է իրեն ցուցադրված բարերարությունը և իր կողմից ցույց տրված ամեն տեսակի օգնությունը սեփական ցեղակիցների նկատմամբ իշխանության հասնելու գործում, իսկ սուլթանն էլ մեղադրում էր արքային նախկին պայմանագրերի թերաճամիտ անտեսման մեջ, պատրաստակամության մեջ մշտապես խախտել բարեկամությունը, հենց նոր իսկ վնաս խաղաղության խախտման, ինչպես նաև այն բանի մեջ, որ նա շատ անգամ խոստացել էր առատ նվերներ, ամրագրելով այդ խոստումները արքայական հրամանագրերով, սակայն քիչ էր տվել: Դրա համար էլ արքան սկսեց հավաքել իր տրամադրության տակ նախկինում եղած զորքերը ու հավաքել նորերը: Միաժամանակ նա հավաքեց նաև ոչ քիչ բանակության օտարացեղ զորք՝ առավելագույն լատինացիներից ու սկյութներից, որոնք բնակվում են Դանուբի մոտ: Չորքը հասցնելով հսկայական բանակության՝ նա այնպես էր պատրաստվում պատերազմի, կարծես ուզում էր ոչնչացնել պարսկական ողջ ժողովրդին, իր պարիսպների հետ միասին ոչնչացնել Իկոնիան, իրեն ենթարկեցնել սուլթանին, նրանց վզին ոտք դնել և այն կիրառել ոտքի տակ դրվող աթոռակի փոխարեն: Եվ երբ ամեն ինչ պատրաստ էր արշավանքի համար, նա մտավ մեծ եկեղեցին, որը աստվածային անհասանելի նախախաճախության անունն էր կրում, և աստվածային օգնություն ու հաղթանակ խնդրել, սակայն, ինչպես պատերազմի էլքը ցույց տվեց, նա չստացավ այն: Աստվածային անքննելի ճակատագրի կամքով այն նվիրվել էր թշնամուն: Դրանից հետո, ելնելով արքայանիստ քաղաքից և անցնելով Թրակիան ու Լաոդիկեան, նա ժամանեց Խոնեա՝ հինավուրց Կոլասա, մի հինավուրց քաղաք, որտեղ ծնվել էր նա՝ այս տողերիս հեղինակը: Այստեղ այցելելով հրեշտակապետի եկեղեցին, որը իր լայնարձակությամբ մեծագույնն է և գեղեցկագույնը

գեղեցիկներից, որտեղ ամեն ինչ մարդկային ձեռքի հրաշքի արդյունքն էր, նա, ելնելով այստեղից, ժամանեց Լամպասկ ու Կելենա բաղաք, որը գտնվում է Մենանդրոսի ակունքի մոտ և որտեղից հոսում է Մարսիաս գետը, որը թափվում է Մենանդրոս... Այստեղից արբան մեկնեց հունեա և կանգ առավ Մյուրիկեաֆոնում: Դա մի հինավուրց ու անմարդաբնակ ամրոց է, որը ինչպես կարծում եմ, իր անվանումը ստացել է այն բանից կամ էլ արդարացրել է իր անվանումը՝ նրանով, որ նրա մոտ մահից գետին էր տապալել տասնյակ հռոմեական զորիկներ, ինչպես այդ մասին շուտով կասեմ: Արշավանքի ընթացքում արբան մշտապես պահպանում էր խիստ ռազմական կարգը, կանգառների ժամանակ ամրացնում էր ճամբարը հողաթվերով ու ճամփա էր ելունով զգուշությամբ՝ համաձայն ռազմավարության կանոնների: Նա, թեև առաջ էր գնում, բայց այդ անում էր բավականին դանդաղ, որի պատճառը կենդանիներն էին, որոնք տանում էին մեքենաները, ինչպես նաև դրանց կցված մարդիկ, որոնք մարտի ի վիճակի չէին: Պարսիկները ևս, հայտնվելով մեկ այստեղ, մեկ այնտեղ, մշտապես անհանգստացնում էին նրան մանր մարտերով և, առաջ անցնելով, ճանապարհի երկայնքով ոչնչացնում խոտը, որպեսզի հռոմեական ձիերը կեր չունենան: Նրանք նաև փչացնում էին ջուրը, որպեսզի հռոմեացիները մաքուր ջուր չխմեն: Իրենք՝ հռոմեացիները, դաժանորեն տառապում էին ստամոքսի հիվանդությունից և այն ուժեղ կործանում էր գործը: /2/ Այդ ընթացքում սուլթանը, չնայած որ պատերազմի միջոցներ էր տեսել և իրեն բավարար դաշնակիցների էր գտել Միջագետքի իր ազգակից այլ բարբարոսների թվից, այնուհանդերձ արբայի մոտ դեսպաններ ուղարկեց և խաղաղություն խնդրեց՝ համաձայնելով կատարել նրա բոլոր ցանկությունները, ինչպիսիք էլ որ դրանք լինեն: Դրա համար էլ բոլոր նրանք, ովքեր փորձառու չէին պատերազմի ու հատկապես պարսիկների հետ պատերազմի հարցում, ինչպես նաև նրանք, որոնք տարիքով ավելի մեծ էին, աղաչում էին Մանուկին ուրախությամբ ընդունել պարսիկների դեսպանությունը և ամեն ինչ չհանձնել պատերազմի բախտին: Նրանք նրա ուշադրությունն էին հրավիրում դժվարանցանելի վայրերում պայքարելու դժվարությունների վրա, որտեղ թշնամին առաջուց դարաններ էր դրել, ուշադրություն էին հրավիրում թուրքական հեծելազորի ծաղկուն վիճակի վրա, մատնացույց էին անում նաև հունական գործը բզկտող հիվանդությունը: Արբան, սակայն, ուշադրություն չդարձրեց հարգարանն ավազարդի խոսքերին և իր ողջ խողովոթունը բացեց սեփական ազգականների ու հատկապես նրանց համար, ովքեր առաջ երթեք չէին լսել ռազմական շեփորի ձայնը՝ գեղեցիկ մագերով այդ ուրախ մարդկանց համար, որոնք վզներին ոսկե շղթաներ և թանկարժեք քարերով պատված ու թանկարժեք զարդարված փայլուն ապարանջաններ էին կրում ձեռքերին, մարդկանց, որոնց լսելով էլ նա դեսպաններին դատարկածոն հետ դարձրեց: Այնուհանդերձ նույնիսկ դրանից հետո էլ սուլթանը չէր դադարում խոսել խաղաղության մասին, սակայն, երբ տեսավ, որ խաղաղության առաջարկները հաջողություն չեն կարող ունենալ և արբան նույնիսկ պարծենում է, որ կպատասխանի իրեն Իկոնիայում, շտապեց զբաղեցնել նեղ անցումները, որոնք կոչվում են Իբրիցիկան շրջադարձներ, և որոնցով էլ հռոմեացիները պետք է անցնեին՝ ելնելով Մյուրիկեաֆոնից: Նա այստեղ աննկատ տեղադրեց իր ջոկատները այն հաշվարկով, որ նրանք հարձակվեին հռոմեացիների վրա, երբ տրանք այդտեղով անցնելիս կլինեին: Դա մի երկարավուն հարթավայր էր, որը տարածվում էր բարձր լեռների միջև ու հյուսիսային կողմից կտրտված է լայն կիրճերով, իսկ մյուս կողմից էլ սահմանափակվում էր դիք ժայռերով ու լրիվ ծածկված է կտրուկ բարձունքներով: Նպատակադրվելով ընթացել այդ ուղով՝ արբան նախապես չհոգաց ոչ մի բանի մասին, որը կարող էր հեշտապես իր գործի համար ճանապարհի դժվարությունները: Նա զբաղատվեց մեծ գումակից, մի կողմ չթողեց սայլերը, որոնց վրա տարվում էին պարսպաքար մեքենաները, չփորձեց թեթև ջոկատներով նախապես դուրս բերել պարսիկներին այդ լայնարձակ լեռնածերպերից և այդ կերպ մաքրել գործի անցման ուղին: Ընդհակառակը, ինչպես նա ընթանում էր հարթավայրով, այդպես էլ մտադրվեց ընթանալ այդ լեռնածերպերով, չնայած նախապես լսել էր, իսկ կարճ ժամանակ անց էլ, սեփական աչքով տեսնելով համոզվեց, որ բարբարոսները, զբաղեցնելով սարերի զազաթները, որոշել էին դատարկել բոլոր կապարձները, արձակել բոլոր նետերը ու ընդհանրապես կիրառել բոլոր միջոցները, որպեսզի կանգնեցնեն հռոմեացիներին ու թույլ չտան նրանց առաջ անցնել: Երբ արդեն սեպտեմբեր ամիսն էր, արբան ջոկատները առաջ էր մղում հետևյալ կարգով: Չորրորդ առջևից իրենց ջոկատներով ընթանում էին Կոնստանդին Անգելոսի երկու որդիները՝ Դովիանները և Անդրոնիկոսը, նրանց հետևում էին Կոնստանդին Մակրոդոքսը և Անդրոնիկոսը Լապարդիոսը: Դրանից հետո առ թվեց զբաղեցնում էր արբայական կնոջ եղբայր Բալդուինը, իսկ ձախը՝ Թեոդորոս Մակրոսոսը: Դետո գալիս էր գումակը՝ բանակային ծառայողների ու պաշտոնական մեքենաների հետ մասին: Սրանց բոլորին իր ընտրյալ ջոկատով հետևում էր արբան, իսկ բոլորից հետո էլ գալիս էր վերջապահի հրամանատար Անդրոնիկոս Կոնտոստենիանոսը: Երբ գործը դժվարին այդ ճանապարհը բռնեց, Անգելոսի որդիների, ինչպես նաև Մակրոդոքսի և Լապարդիոսի զնդերը բարեհաջող ընթացան, բանի որ հետևանք, որը առաջ նետվեց, հետ չարտեց բարբարոսներին, որոնք մարտնչում էին սարերից սկսվող բլուրների վրա կանգնած: Սրանց հետ շարտվեցին դեպի արև: Եվ ահա, հնարավոր է նրանց հետևող հռոմեական գործը ևս անվստահ կանցնել պարսկական դարանների մոտով, եթե հռոմեացիները, կուռ շարքերով գործելով, անխիտապես էլ հետևեին առջևից գնացող գործերին, ոչ մի չափով չառանձնանային նրանցից և նետածիգների ուժերով հետ մղեին իրենց վրա եկող պարսիկներին: Սրանք, սակայն, չհոգացին փոխադարձ անխզելի կապի մասին, իսկ այդ ընթացքում պարսիկները, հարթավայրին հարող բլուրների վերևից կրկին ներքև իջնելով, մեծ բանակությամբ հարձակվեցին նրանց վրա, համարձակորեն նրանց հետ մարտի մեջ մտան և, մասնատելով նրանց շարքերը, փախուստի մատնեցին Բալդուինի գործը, շատերին էլ վիրավորեցին կամ սպանեցին: Այդ ժամանակ Բալդուինը, տեսնելով, որ իր գործերը վատ վիճակում են և գործք մի մասը ի վիճակի չէ ճեղքել ու անցնել թշնամիների շարքերի միջով, ինչպես նաև ճնշվելով ամեն կողմից, վերցրեց մի բանի հեծյալներ և ներխուժեց պարսկական ջոկատների մեջ: Նա, սակայն, շրջապատված թշնամիներով, և ինքը սպանվեց, և նրա հետ գտնվողները ընկան՝ արիական գործեր անելով ու քաջության օրինակներ ցույց տալով: Այս ամենը, սակայն, ավելի ոգևորեց բարբարոսներին և նրանք, հռոմեացիներին համար փակելով բոլոր ուղիները և կանգնելով կուռ շարքերով, թույլ չէին տալիս նրանց անցնել, իսկ հռոմեացիները, բռնված մի նեղ տեղում ու խառնված իրար, ոչ միայն չէին կարողանում թշնամիներին որևէ վնաս հասցնել, այլև իրենցով փակում էին նոր ժամանողների ճանապարհը և զրկում հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում ոչ օգնություն ստանալ հետևից եկող զորքերից, ոչ էլ նահանջել կամ մի կողմ անցնել: Սայլերը, որոնք ընթանում էին կենտրոնում, զրկում էին հետ դանախուր և ավելի օգտակար երկրով վերախմբավորվելու ամեն մի հնարավորությունից, իսկ ինքնակալ գործերին էլ արգելում էին առաջ անցնել՝ նրանց դեմ հառնելով ինչպես մի պարիսպ: Եվ այսպես ջորիներն ընկան պարսկական նետերից, իսկ նրանց շուրջն էլ հոգիներն էին փչում դրանք բռնողները: Դեծյալներն ու ձիերը գետին էին տապալվում, դաշտերը լցվեցին դիակներով, թփուտներն էլ հագեցան ընկածների դիակներից: Այնուհետև հոսում էին արյան գետակներ, արյունը խառնվում էր արյան հետ, մարդկանց արյունն էլ՝ կենդանիների: Սարսափելի էին ու նկարագրության հնարավորությունից օգնության հասնել: Դրա համար էլ թշնամիները հեշտությամբ կյանքից զրկում էին նրանց և սրանք չէին կարողանում

թշնամիների ձեռքով: Այդ անցումը կորտված էր յոթ հարակից կիրճերով, որոնք նման էին իջվածքների, և մեկ մի քիչ լայնանում էին, մեկ՝ նեղանում: Ու բոլոր այդ կիրճերը մասնազանգի կերպով հսկվում էին այնտեղ նշանակված թուրքերի կողմից, բայց դե մնացած տարածությանը ևս ազատ չէր թշնամիներից, այլ ամբողջովին լցված էր նրանցով: Այստեղ էլ հենց պատահեց, որ մարտի ժամանակ բամբակի փչեց և, այդտեղի ավազե գետնից վեր հանելով մեծաթիվ ավազահատիկներ, կատաղորեն նետեց այն մարտնչողների վրա: Սուրպյով իրար դեմ՝ զորքերը, ինչպես գիշերային մի ճակատամարտում, մարտնչում էին լիակատար խալարի մեջ ու թշնամիների հետ միասին սպանում էին նաև բարեկամներին: Հնարավոր չէր ցերեկացին ցեղակից տարբերակել: Եվ ինչպես հռոմեացիները, այնպես էլ պարսիկները այդ խառնաշփոթում մերկացնում էին թորերը նաև արյունակիցների դեմ ու սպանում ինչպես թշնամիներին, այնպես էլ ամեն մի պատահողի: Արդյունքում այդ կիրճը մի ընդհանուր ու խառը գերեզման դարձավ ու վերջին հաճախման ինչպես հռոմեացիների, այնպես էլ բարբարոսների համար, ինչպես ձիերի, այնպես էլ ցլերի ու էշերի համար, որոնք բեռներ էին կրում: Այնուհանդերձ հռոմեացիներից ավելի շատ մարդ ընկավ, բնական թշնամիներից: Արքայական ազգականներից շատերը զոհվեցին, ընդ որում ամենահայտնիներից: Երբ փոշին նստեց և խավարն ու մութը ցրվեցին, մարդկանց տեսան, ով ասորափեղի պատկեր ու տեսարան, որոնք մինչև գոտկատեղերն ու վզները լցված էին դիակներով, մեկնում էին ձեռքերը և խղճալից շարժումներով օգնություն աղերսում, սակայն չէին կարողանում գտնել մեկին, որը կօգներ ու կփրկեր իրենց: Բոլորը, նրանց տառապանքներով չափելով սեփական աղետալի վիճակը, փախչում էին կյանքին սպառնացող վտանգից՝ իրենց կամքից անկախ լինելով անխիղճ, և փորձում էին ինչքան հնարավոր էր շուտ փրկել իրենց անձը: Այդ ընթացքում Մանուիլը տեղավորվեց մի տանձնուռ հովի տակ, պատսպարվելու, թողափելու հոգնածությունը և ուժ հավաքելու համար, ընդ որում իր մոտ նա չուներ ոչ վահանակի, ոչ խալկակի, ոչ էլ թիկնապալաններ: Նրան այստեղ տեսավ հեծյալ ջոկատի կազմում գտնվող մեկը անհայտ ու հասարակ հռոմեացիներից և խղճալով, սեփական կամքով ու ուզածով, մոտեցավ նրան և իր ծառայություններն առաջարկեց: Նա, ինչպես պետք էր, նրա գլխին հագցրեց նաև սաղավարտը, որը մի կողմ էր թեքվել: Երբ արթան, ինչպես ասացինք, կանգնել էր ծառի տակ, մոտ վազեց մի պարսիկ և, հետևից բաշեց սանձից տարվող ձին, բանի որ չկար մեկը, որը կկարողանար խոչընդոտել դրան, սակայն արթան, հարձակվելով նրան նիզակի կտորով, որը դեռ մոտ էր ձեռքում, գետնի տապալեց: Զիչ ժամանակ անց հարձակվեցին նաև այլ պարսիկներ, ցանկանալով նրան կենդանի գերել, սակայն սրանց էլ արթան հեշտությամբ փախուստի մատնեց: Իր մոտ գտնվող հեծյալից վերցնելով նիզակը՝ նա դրանով խոցեց հարձակողներից մեկին, այնպես որ սա զոհվեց կյանքից, իսկ այն մյուս հեծյալը, մերկացնելով թուրը կտրեց մյուսի գլուխը: Դրանից հետո արքայի մոտ հավաքվեցին մոտ 10 այլ զինված հռոմեացիներ և նրանք հեռացան այնտեղից՝ ցանկանալով միանալ առաջ գնացած զորքին, սակայն, երբ նա փոքր տարածության անցավ, թուրքերը կրկին սկսեցին նրա հետագա ուղին խոչընդոտել, բայց դրանից ոչ պակաս խանգարում էին նաև ընկածների դիակները, որոնք թափված էին կույտերով ու փակում էին ճանապարհը: /4/ Ի վերջո, դժվարությամբ անցնելով անցման համար դժվար վայրերով և անցնելով մոտիկից հոսող գետը, ընդ որում որոշ տեղերում նա ստիպված եղավ բայել դիակների վրայով, արթան հավաքեց նրա հայտնվելուց արդեն իսկ փախուստի դիմել պատրաստվող հռոմեացիների մի ջոկատ: Այդ ժամանակ էլ հենց նա սեփական աչքերով տեսավ, թե ինչպես իր զարմուռու ամուսին Հովհաննիսը Կանոնակոզետում միայնակ մարտնչում է և հարձակվում թշնամիների հետ, միաժամանակ նաև հայացքով օգնություն փնտրելով, բայց որոշ ժամանակ հետո նա ընկավ ու թալանվեց, բանի որ ոչ-ոք չէկավ նրան օգնության: Ավելին, դրանից հետո նրան սպանած պարսիկները, հենց որ տեսան ինքնակալի հայտնվելը, նա չէր կարող թաքնվել, միավորվեցին մի ջոկատում և սպացան նրա հետևից որպես մի հարուստ ավարի՝ հույս ունենալով անմիջապես կամ նրան գերի վերցնել, կամ սպանել: Նրանք բոլորը նստած էին արարական ձիերի վրա և, դատելով արտաքինից, հասարակ մարդկանցից չէին: Նրանք հիմնալի գնեքեր ունեին, նրանց ձիերի բաշերը զարդարված էին, իսկ պղեղն էլ, որոնք բավականին ձեռքև էին իջնում, զարդարված էին զանազակներով: Արթան, ամուսնավորելով իրեն շրջապատողների սրտերը, հեշտությամբ հետ մղեց թշնամիները հարձակումը և հետո աստիճանաբար շարունակեց առաջ գնալ՝ մեկ իր համար ճանապարհ բացելով ըստ պատերազմի կանոնների, մեկ անցնելով պարսիկների կողքից առանց արյուն թափելու, պարսիկների, որոնք անընդհատ հայտնվում էին իրար հետևից ու փորձում բռնել նրան: Ի վերջո, նա ժամանեց առաջ անցած զորքին շարքերը և ընդունվեց նրանց կողմից մեծազույն ուրախության ու հաճության ու հաճությամբ, բանի որ նրանք անհավաստանում էին, որ նա չի հայտնվում և տիրում էին իրենց բաժին հասածից: Մինչ նրանց միանալը, սակայն, և դեռ այն ժամանակ, երբ նա, ինչպես ասացի, գտնվում էր այնտեղ ու անցնում էր հոսող գետը, նա ծարավ զգաց ու հրամայեց իր մոտ գտնվողներից մեկին մի աման ջուր տալ իրեն խմելու: Խմելով ջուրը միայն այնքան, որ հագիվ բերանը թոքեց, նա մնացածը թափեց, բանի որ կոկորդը չուգեցնալով էր այն ընդունում: Նայելով ջրին և նկատելով, որ այն խառնված է արյուն հետ, արթան լաց եղավ և ասաց, թե դժբախտություն է ունեցել թրիստոնական արյուն ճաշակել: Այդ ժամանակ այդտեղ եղած մարդկանցից մեկը, սակայն, ականատեսներն մի վրիթի ու հանդուգն մարդ, որը իր դաժանությամբ գերազանցում էր այդ իսկ ժամանակը, անամոթաբար նկատեց. «Սակայն ոչ, արթա, դա ճիշտ չէ: Ոչ հիմա և ոչ առաջին անգամ, այլ վաղուց է ու հաճախ, որ դու մինչև արբենալը ու առանց որևէ այլ բանի խառնելու խմում ես քրիստոնյաների արյունը՝ թալանելով ու կողոպտելով հպատակներին, որոնք դաշտերն են մշակում ու խաղողի այգիներին հետևում»: Արթան այդ հանդիմանանքը և այդ մարդու կողմից ստացած վիրավորանքը այնպես անվիրավորաբար, կարծես նույնիսկ չէր էլ լսել, որ իրեն վիրավորել են: Տեսնելով, որ պարսիկները պատռում են փողերով լի պարկերը և ոսկին ու արծաթը, որամի տեսք ստացած, թափվում և գետնին և թալանվում, արթան սկսեց համոզվել իր հետ եղող հռոմեացիներին հարձակվել բարբարոսների վրա ու իրենց վերցնել փողերը, որոնց նկատմամբ նրանք ավելի շատ իրավունքներ ունեին, բնական պարսիկները, սակայն հենց այդ պահին էլ այն խելագար դատարկախոսը կրկին սկսեց անամոթաբար հանդիմանել արքային նման հրամանի համար: «Ավելի լավ կլիներ», - ասում էր նա, - «կամավոր ու ավելի շուտ տալիս այդ փողը հռոմեացիներին, այլ ոչ թե հիմա, երբ այն ձեռք բերելը դժվար է ու արյունահեղության հետ և կապված: Եթե արթան բաշ մարդ է, ինչպես պարծենում է, կամ էլ, վերջին հաշվով, եթե ինքը տաքան է կրում, ապա թող անձամբ մարտնչի այդ կողոպտիչ պարսիկների դեմ և, արիաբար ջարդելով նրանց, խիթ թալանվածը ու այն վերադարձնի հռոմեացիներին»: Արթան լռեց նաև այդ խոսքերին ի պատասխան և ոչ փնթիկացա թո՛ւ տակ, ոչ էլ ատամների արանքից, այլ, տարավ վիրավորողի խոսքերը, ինչպես Դավիթը ժամանակին տարել էր Սեմեոնի խոսքերը: Ի վերջո, անվստահ վիճակում ժամանեց նաև Անդրոնիկոս Կոնստանտինոպոլսի, որ դեկավարներ էր վերջապահ գնդերը, հավաքվեցին նաև այլ մարդիկ, որոնք հատկապես հայտնի էին Մանուիլի մոտ ու ևս փրկվել էին վերքերից: Երբ գիշերն ու խավարը վրա հասավ՝ օրվա հաջորդը, մարտը ընդհատվեց ու բոլորը տխուր նստած էին՝ գլուխները հակած ձեռքերին, պատկերացնելով մոտակա վտանգը և հանելով իրենց կենդանիների թվից: Հռոմեացիներին հատկապես վախեցնում էր այն, որ բարբարոսները, պատվելով ճափարի շուրջը, բարձրաձայն կոչ էին անում իրենց ցեղակիցներին, որոնք դեռ վաղուց հանում օգուտի կամ էլ հավաքախոսության պատճառով անցել էին հռոմեացիների կողմը՝ համոզվելով նրանց հենց այդ իսկ վերջին ելքով ճամփաից, բանի որ լույսը բացվելուն պես նրանք բոլորը կկործանվեն: Դա համար էլ հռոմեացիները գիշերն անցկացրին ընկերական խմբերում հավաքված՝ ցեղակիցները ցեղակիցները հետ՝ վախից գունատ, ինչպես գունագրկվում են ծառերի տերևները, երբ թափվում են: /5/ Այդ ժամանակ ինքը՝ տիրակալը, մտածեց հետևյալը: Նա մտածեց զաղտնի փախչել ու գերության և մահվան մատնել այդքան հոգով: Իր այդ մտադրությունը բարձրաձայնելով հետը եղածներին՝ նա ասորական մատնեց լողղներին ու հատկապես Կոնստանտինոպոլսին, ինչպես մի մարդ, որը խելագար ու ակնհայտ խելացի բաներ էր ասում: Եվ ոչ միայն մարդիկ, որոնք խորհրդակցության հավաքվեցին այդ առթիվ, թե ինչ պետք է անել այժմ, տխրեցին այդ խոսքերից, այլև մի անհայտ ու հասարակ ռազմիկ, որ կանգնած էր վրանից դուրս, հենց որ լսեց այդ միտքը, ձայնը բարձրացնելով բարձրաձայն հառաչեց. «Այս ի՞նչ միտք է եկել արքայի գլուխը»: Դրանից հետո, դիմելով նրան, նա ասաց. «Այդ դու չէի՞ր, որ մեզ մղեցիր այս դատարկ ու նեղ տեղը և հասցրիր կործանման դուռը կամ, ավելի ճիշտն ասած, իրեցիր մեզ իրար հակվող այս ժայռերի արանքը, որոնք պատրաստ են ծնվել մեզ: Ի՞նչ գործ ունեիք մենք այս լացի հովտի հետ և մեզ պատուհասած այդ դժոխային խայթոցի, ու ինչո՞ւ մենք գնացինք անհարթ և ժայռոտ արահետներով: Եվ ինչո՞ւ մենք պետք է առանձնահատուկ մեղադրենք բարբարոսներին, եթե նրանք, զբաղեցնելով նեղ ու կորտված տեղերը, բռնեցին մեզ իրենց ցանցում: Եվ ո՞նց ես դու հիմա մեզ դավաճանորեն հանձնում թշնամիներին, ինչպես դիսպոնի, որոնք նշանակված են սպանողի համար»: Փափկված կամ, ավելի ճիշտն ասած, խոցված այդ խոսքերից մինչև հոգու ամենախորքը, արթան փոխեց իր մտադրությունը և որոշեց գնալ այն ուղով, որը ցույց էր տալիս իրեն ներկա վիճակը: Բարբարոսաբար վիճակը պարսիկների տիրակալին շեղեց պատշաճ կերպով գործելու հնարավորությունից: Ենթարկվելով իր մեծատոհմիկների համոզումներին, որոնք խաղաղ ժամանակ երկու ձեռքով փող էին հավաքում արքայից՝ սուլթանը, դեսպանություն ուղարկելով, արքային կրկին խաղաղություն առաջարկեց, ինչպես առաջ, ու խնդրեց պայմանագիր կնքել: Նա կարծես սեփական խաղաղություն կնքելու վերաբերյալ կամքով դիմեց արքային, բայց իրականում նրան այդ անելը դրդեց Ամենագործը: Եվ, բանի որ պարսիկներին դեռ հայտնի չէր սուլթանի մտադրությունը, նրանք լույսը բացվելուն պես սուրացին դեպի հռոմեական ճամբար, որպեսզի շրջապատեն հռոմեացիներին և, մեկ անգամից, ինչպես վայրի գազաններ, նրանց իրենց կերակուրը դարձնեն, կամ էլ թալանեն լքված բնի ձվերը: Շրջապատելով ճամբարը՝ նրանք նետերով խժռում էին ներսում գտնվողներին, սուրում շրջանակի ու բարբարոսաբար աղաղակում: Արթան հրամայեց Հովհաննեսին՝ Կոնստանտին Անգեղոսի որդուն, իր հետ եղած ուժերով հարձակվել պարսիկների վրա: Վերջինս արքայի հրամանի համաձայն իրենց բշտ թուրքներին, սակայն, որևէ փառավոր բան չարած, հետ դարձավ: Դրանից հետո իր զորքն Է դուրս հանում Կոնստանտին Մակրոդոքսը, նրա զորքը կազմված էր արևելյան լեգեոններից, սակայն նա ևս, կարծառես երևելով դրսում, հետ վերադարձավ ճամբար: Այդ ընթացքում սուլթանը արքայի մոտ Է ուղարկում Գավրասին՝ առաջին ու սեփական սատրապներին մեջ ամենահարգված մեկին: Այդ ժամանակ թուրքերը, ըստ նրա հրամանի դադարեցրին հարձակումները ճամբարի վրա, իսկ հռոմեացիները սկսեցին աստիճանաբար լքել այն: Ներկայանալով

արթային՝ Գավրիսը, ըստ բարբարոսական սովորության նրան խորը խոնարհվելով պատիվ տվեց ու միաժամանակ էլ որպես նվեր մատուցեց նիսիական մի լավ ձի նրանցից, որոնք հատուկ պահում են հանդիսավոր դեպքերի համար, ինչպես նաև երկար ու երկայնքա մի թուր: Դրանից հետո նա խոսք բացեց խաղաղություն կնքելու մասին և, շողոքորթա խոսքերով մեղմելով արթայի վիշտը, կարծես տխրած կրած պարտությունից, թեթևացրեց նրա տառապանքները կարծես հնայախոսության խոսքերով, որոնք նա շշխմեց նրա ականքին: Տեսնելով, որ արթայի շորը զրափի վրայից ոսկեգծով մի հատվածով շողում է, նա ասաց. «Այդ գույնը, արթա, վատ նշան է և պատերազմի ժամանակ շատ կհասնազարի հաջողությանը»: Արթայ ինքնակամ ու բռնազորակ ծիծաղեց այդ խոսքերի վրա, հանեց զրափի տակի շորը, որը կարված է ծիրանիով ու ոսկով, և տվեց այն Գավրիսին: Ընդունելով ձիուն և թուրը՝ նա հրամայեց գրի առնել խաղաղության պայմանները և ձեռքը դրեց դրա վրա: Պայմանագրում, այլ պայմանների թվում, որոնք ժամանակը թույլ չէր տալիս մանրամասն ուսումնասիրել, գտնվում էին նաև այն պայմանները, ըստ որոնց Դորիլենդը և Մուվլենտը պետք է ավիրվեին: Այս կերպ համոզվելով, որ բարբարոսը անկեղծորեն է խոսում խաղաղության մասին և չարիք ու խաբեություն չի կրող, արթան որոշեց տուն դառնալ մեկ այլ ուղով, ոչ թե այն ուղով, որով եկել էր, որպեսզի չտեսնի ընկածներին, սակայն ուղեկցորդները ինչ-որ պատճառով հատկապես ջանացին նրանց տանել նախկին ուղով, որպեսզի նա իր աչքով տեսնի տխուր պատկերը, քանզի տեսարանն իրոք արցունքի արժանի էր, կամ էլ, ավելի ծիջտն ասած, իր ողբերգականությանը նույնիսկ արցունք էլ չէր բերում: Խորը ձորակները ընկածների մեծաթիվ բանակությունից հարթվել էին, հարթ տեղերում բլուրներ էին առաջացել, իսկ անտառուտներն էլ պատված էին դիակներով: Բոլորի, ովքեր այդտեղ գտնվում էին, գլխամաշկերը հանված էին, իսկ շատերի մոտ էլ կորված էին նաև մարմնի մանկածին մասերը: Դարսիկները այդ արել էին, ասում էին, այն բանի համար, որպեսզի թվապես չտարբերվի ոչ թվապես չտարբերվի ոչ թվապես չտարբերվի ոչ թվապես չտարբերվի: Դարսիկները, քանի որ երկու կողմի զորքերից էլ շատերն էին ընկել: Այդ ամենի պատճառով ոչ-ոք այդտեղից առանց արցունքների չէր անցնում, այլ բոլորը բարձրաձայն լաց էին լինում՝ անուղիղ կոչելով իրենց բարեկամներին ու ընկերներին...: /6/ Երբ հռոմեացիներն անցան լեռնածորանը, պարսիկները, որոնք հայտնվեցին նրանց հետևից, սկսեցին հարձակվել նրանց վրա: Ասում են, թե պարսիկներին զգուշ պատեց, որ նրանք բաց են թողել իրենց ձեռքում հայտնված ավարը ու դրա համար էլ սուլյանը թույլ տվեց յուրաքանչյուրին հետապնդել հռոմեացիներին և նրանց հետ անել այն, ինչ կարելի էր անել մինչև խաղաղություն կնքելը: Այնուհանդերձ թուրքերը հետապնդում էին հռոմեացիներին ոչ թե ողջ կազմով, ինչպես այն ժամանակ էր, երբ հռոմեացիները անցնում էին այդ դժվար վայրերը, այլ առանձին ջոկատներով, քանզի շատերն ու լավագույնները նրանցից, ծանրաբեռնված ավարով, մեկնել էին տները: Սրանք, սակայն, ևս հետապնդում և սպանում էին շատերին, հատկապես վիրավորածներին ու մարտնչերին անկարողներին, չնայած որ արթան վերջապահում նշանակել էր ռազմական և բացարձակ մարդկանց: Ժամանելով հունիա՝ հռոմեացիները այստեղ ուրախությամբ կանգ առան հույսով, որ արդեն չեն տեսնի թշնամիներին, իսկ արթան հոգաց այն մասին, որպեսզի ամեն մի հիվանդի մի արծաթադրամ տա բուժվելու համար: Այստեղից մեկնելով Ֆիլադելֆիա՝ նա այստեղ մի քանի օր անցկացրեց և բուժեց ռազմական աշխատանքներով ու վերքերով բայթալված առողջությունը, որից հետո, առաջ ուղարկելով սուրհանդակներ, հայտնեց կոստանդնուպոլսեցիներին կատարվածի մասին: Մեկ ևս ասում էր, թե եղավ այնպես, ինչպես Ռոմանոս Դիոգենեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռոմանոս IV-ի – Մ.Ֆ.) հետ, քանզի այդ արթան ևս, պատերազմի մեջ մտնելով թուրքերի դեմ, շատ զորք կորցրեց և ինքն էլ գերի տարվեց, մեկ գյուղում էր սուլյանի հետ ձեռք բերած պայմանավորվածությունը ու պարծենում այն բանով, որ, չնայած իր անհաջողությանը, հասցրեց կնքել այդ պայմանավորվածությունը, իսկ զորքն էլ անվախ նայում էր թշնամու դեմքին և նրա վրա վախ ու դող բերում: Այնուհանդերձ, սակայն, անցնելով Մուվլենտի կողքով, նա ավերեց այն ըստ սուլյանի կամքի, սակայն Դորիլենդը բացարձակապես ամբողջական թողեց» (Եփեսոսի հունիացի «Դատություն», «Մանուիլ Կոմենենոս», գիրք 6, մաս 1-6):

«Այդ ընթացքում հիլիսարյանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիթ-Արսլան իբն Մատուղ – Մ.Ֆ.), իմանալով արթայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.) մտադրությունների ու Դորիլենտի մոտ տեղի ունեցածի մասին, քանզի վերջին հանգամանքը հատկապես շատ էր նրա հոգին անհանգստացնում, Բյուզանդիա ուղարկեց Գավրիս անունով իր ամենաուժեղ մարդկանցից մեկին ու խնդրեց արթային, որ նա վերցնի իր իրեն հարմար է ամրոցներից և դադարի գայլախալ: Արթան, սակայն, չընդունեց այդ առաջարկը և դեպքումներին հետ ուղարկեց, իսկ ինքը, սերբերից ու հուններից զգալի բանակ կազմելով, սկսեց մեծ եռանդով պատերազմի պատրաստվել: Եվ, որպեսզի նրա մարդիկ պարենամթերքի ոչ մի պակաս չզգան, նա հրամայեց Թրակիայից անթիվ բանակությամբ ցրել բերել, ինչպես նաև ավելի քան 3.000 սալեր: Երբ այդ ամենը պատրաստ էր, նա գարնանը անցավ Ասիա և, ըստ սովորության, հավաքեց զորքը Դիոնակեն գետի ափին: Դաշնակից հուններ և հռոմեապատան թուրքերը, սակայն, ժամանակին չեկան ու այդ հանգամանքը ձգեց պատերազմը մինչև ամառային ժամանակ և հենց դա էր հատկապես այն ժամանակվա անհաջողության պատճառը, քանզի պատերազմի հարցում պետք է միշտ ուշադրություն դարձնել ժամանակին: Եվ ահա, արթան իր արշավանքն ուղղեց դեպի Լաոդիկեա և Մենանդրոսի մոտ գտնվող հողերը՝ նկատի ունենալով իր բանակով պաշարել Իկոնիան» (Ռովմանես Կիսանոս «Համառոտ պատմություն», գիրք 7, մաս 3):

«Ստանալով Նեոկեսարիայի դարպասների մոտ իր զարմիկի գոհվելու մասին լուրը՝ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.) զայրացած ելավ վրեժխնդիր լինելու թուրքերից: Սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիթ-Արսլան իբն Մատուղ – Մ.Ֆ.), սակայն, հրամայեց իր ռազմիկներին խուսափել ճակատամարտից և առանձին ջոկատներով հարձակվել կայսեր վրա մեկ աջից, մեկ ձախից ու մեկ էլ թիկունքից, այդել գլուղներ և այն ամենը, ինչ կարող էր մարդկանց կամ կենդանիների կերակրելու համար ծառայել, թունավորել ջրհորները, արդյուրներն ու ջրամբարները՝ այնտեղ նետելով մարդկանց և կենդանիների, ինչպես նաև Էջերի դիակներ ու ամեն տեսակի կենդանի և աղտոտողություն: Նա հրամայեց նույն անել նաև ամրություններում գտնվողներին՝ հարձակվել, այլ, ինչքան հնարավոր է, պաշտպանվել, իսկ հետո, երբ ուժերը սպառված կլինեն, ամեն ինչ այդել և հեռանալ: Սուլթանն ինքը հեռացավ դժվարահասանելի լեռները և այնտեղ սկսեց մի տեղից մեկ այլ տեղ տեղափոխվել: Այս ամենի պատճառով կայսրը կարողացավ հնգօրյա ճանապարհի հեռավորության վրա արագորեն խորանալ թուրքերի տիրույթներում, սակայն այդ ժամանակ թուրքներն էլ, անթիվ ինչպես մորեխներ, տեսնելով այդ ամենը, սկսեցին հավաքվել ոչ այն է 5, ոչ այն է 10.000 հոգանոց խմբերով ու սկսեցին այդել, թալանել և սպանել բոլոր նրանց, ում հանդիպում էին հույների ճամբարից դուրս: Հույները գտնվում էին Կոնիայից մեկօրյա երթի հեռավորության և սուլթանի գտնվելու վայրից երեք ժամկա ճանապարհի հեռավորության վրա, սակայն նրանք միջոցներ և մտան մի կիժ, որտեղ ջուր չկար՝ հետևում թողնելով պարենամթերքով ու անասնակերով բարձած 5.000 սալերը, ինչպես նաև մանջանիկները, ոսկին, արշավային խորանը և այլ գույք: Տեսնելով, որ կայսրն ու իր ռազմիկները հեռու են գտնվում ճամբարից ու գուժակից՝ թուրքներն էլ հավաքվեցին մոտ 50.000 հոգու չափով և գրավեցին ու սկսեցին թալանել ճամբարը: Երբ կայսրն ու նրա զորքն իմացան, որ իրենց գուժակն ու պարենամթերքը, որի վրա նրանք հույս ունեին, ընկել է թշնամիների ձեռքը, վախով պատվեցին: Թուրքերն իրենց հերթին գլխի ընկան նրանց վրձնակի մասին և այդ ժամանակ սկսեցին լեռների վրայից վրա գլորել քարերի մեծ բեկորներ, որոնք ոչնչացնում էին մարդկանց ու կենդանիներին: Ռազմիկների ողջ ամբողջը, որն իրար էր գալիս այդ նեղ կիրճում, ընկավ ծանր դրության մեջ՝ դողալով և վախենալով ելնել այնտեղից թուրքերի պատճառով, որոնք այնքան մոտ էին գտնվում, որ մույթն ընկնելուն պես կարող էին նրանց ոչնչացնել նետերով: Այդ ժամանակ, ահա, կայսրն արդեն գիշերով խաղաղության առաջարկով մի պատճառավոր ուղարկեց սուլթանի մոտ, իսկ սուլթանը, որն ինքն էլ անհանգստություն էր զգում, անմիջապես համաձայնեց: Ողջ գիշերը ջահերի լույսի տակ միջնորդները գնում-գալիս էին երկու ուղղություններով և ահա ի վերջո կայսրը սուլթանին գիշեց վերջերս կառուցած իր երկու բաղաբները: Լույսը բացվելուն պես հայտարարեցին խաղաղության մասին, ընդ որում թուրքերը վիրավորում էին սուլթանին ու նրան անհավատ կոչում, քանի որ նա համաձայնել էր խաղաղ ելքին: Այս ամենի հետևանքով կայսրին կցեցին երեք սուլթանական էմիրներ, որպեսզի զսպեն թուրքներներին, սակայն սրանք չէին հանգստանում և, երբ հույների ճամբարը ելավ հեռանալու, թուրքներն սկսեցին բոլոր կողմերից հարձակվել ու ոչնչացնել հույն ռազմիկներին: Կայսրը պահանջեց իրենց ուղեկցողներից միջոցներ ձեռնարկել, սակայն նրանք պատասխանեցին, որ թուրքներներն անկախ են: Այդ ժամանակ կայսրը դարան դրեց և կոտորեց այդ թուրքներները մոտ 20.000 հոգու» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 20, գլուխ 5):

«Մանուիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.), լսելով պատմաբանի մասին, զայրացած վեր կացավ իր բանակած տեղից և հինգ օրվա ճանապարհ թափանցեց թուրքերի երկրի խորքը: Սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խիթ-Արսլան իբն Մատուղ – Մ.Ֆ.) փախավ նրա առջևից և բարձրացավ լեռը: Թուրքներները, սակայն, որոնք ծովափի ավազի նման լցված էին այդ երկրում, տեսնելով, որ հունաց կայսրը սնուլ է իրենց բնակության վայրերը, իսկ սուլթանից էլ որևէ օգնություն չի սպասվում, հավաքվեցին բոլոր կողմերից և շրջապատեցին կայսրի բանակը՝ ուսմե լեռներից, ուսմե դաշտերից, ուսմե ու ձախից: Ովքեր ընկանում էին առջևից, այրում էին գլուղներ, խոտը, հարողը, հացահատիկն ու մնացած ամեն ինչ, ինչպես նաև պղծում էին ջրերը, իսկ ովքեր գալիս էին հետևից, հսկում էին ճանապարհները, որպեսզի նրանցով պարեն չստանալարավի: Հինգ օր պարեն չստանալով՝ հույները, քանի որ հսկայական բազմություն էին կազմում, բացից ու ծարավից իրենց ձիերի հետ միասին թուլացան: Տիրոջ բարոյությունը երես էր թեթել նրանցից: Թեև նրանք 300.000 հոգի էին, սակայն նույնիսկ տաս մարդ դուրս չեկան ճամբարից որևէ բան հայթաթելու կամ իրենց մատակարարումն արգելակող թուրքերին վանելու համար: Նրանք թուլամորթների նման կուտակվել էին ճամբարի ներսում, ինչպես ուլերը՝ փարախում: Հիմնալով, թե ինչ պիտի անեն, և հալումաշ եղած, նրանք սկսեցին վազել Իկոնիա քաղաքի կողմը: Երբ թուրքերը զգացին նրանց թուլությունը, համարձակություն ստացած՝ թիկունքից ծանր հարված հասցրին նրանց: Նրանք խլեցին նրանց երիկները, երանակները, եզներն և ձիերը, ինչպես նաև հետևից փոխադրվող անհասար բեռներն ու գույքերը: Կայսրը

ուղեկցում էր հիսուն բեռ ոսկե դիմարի արծողությամբ մի հարստություն, թուրքերը հարձակվեցին և զավթեցին այն: Յույները ծարաված, քաղցած ու սպառնալից առաջ էին շարժվում, բայց Իկոնիան դեռ հեռու էր: Եվ, միևնույն ժամանակ գտնվում էին այդ լեռներում, թուրքերը հարձակվեցին նրանց վրա և, շրջապատելով, սկսեցին զազանների պես զազազել նրանց վրա: Այսպիսով լուր ուղարկեցին սուլթանին, որն, առջևում բազմաթիվ ջախեր պարզած, գիշերով միացավ նրանց: Երբ հույները լսեցին թմբուկների ու շեփոխների ձայնը, ինչպես նաև ամբոխի ու զորքի աղաղակը, սարսափելի ահուդողի մեջ ընկան: Նրանց ձեռքերն ու ոտքերը դողացին, և նրանք սկսեցին աղաչել կայսրին. «Ով արքա, թո միտ եղած ոսկին նետիր թուրքերին, որ ձեռք բաշեն մեկուկ»։ Կայսրը, սակայն, գիտակցելով, որ դա ոչինչ չի օգնի, հնար գտավ և սուլթանին ուղարկեց հետևյալ լուրը. «Յիշիր իմ և թո միջև եղած նախկին բարեկամությունը: Ես իմ կամքով չեմ, որ եկել եմ այս երկիրը, ինձ խաբելով այստեղ բերին քո գեղակիցները: Արդ, բարությանը հաշտություն կնքիր և ես բեզ կնվիրեմ իմ վերականգնած երեք քաղաքները, ինչպես նաև ուրիշ վայրեր»։ Սուլթանը համաձայնեց և, կայսեր մեծամեծների ու ազգականների միջից ընտրելով հիսուն պատանի, նրան օգնության ուղարկեց մի զորագունդ: Թուրքները, սակայն, չհանդուրժեցին դա և, աղաղակելով հափշտակելով ու գոփելով, մինչև մայրաքաղաք հետևեցին նրանց: Այսպես եղավ Մանուելի արշավանքի դժբախտ վախճանը» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 468):

«Այդ ժամանակ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**), երբ որ լսեց, որ իր բորջորդին սպանված է, մեծ զորք հավաքեց և ելավ թուրքական սահմանի կողմը: Նա հետ թողեց ծակը հանդերձանքով և պարենամթերքով բարձած սայլերը, որից հետո հույները, թալանելով և այրելով թուրքերի գյուղերը, առաջացան՝ ոչնչացնելով բնակչության ապրուստի միջոցները: Այդ ժամանակ թուրքերը և հատկապես նրանց շարքերում գտնվող հետևակայիները, անցնելով լեռներով ու Բեթ-Թովմայի խորը կիրճերով, հասան ծակը հանդերձանքով բեռնավորված հույների ճամբար ու թալանեցին այն՝ այրելով սայլերը: Սրա հետևանքով, ահա, հույները շրջապատվեցին թուրքերի կողմից և նրանց նկատմամբ իշխանություն ստացան: Նրանք նաև լեռների կատարներից բարձր էին գլորում թուրքերի վրա և արդյունքում շփոթ առաջացրին ռազմիկների ու ձիերի մեջ: Եվ ահա արքան արդեն գիշերով մարդ ուղարկեց սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.Ֆ.**) մոտ և նրանից խաղաղություն խնդրեց, իսկ սա, բանի որ ինքն էլ էր հայտնի ծակը դրույթան և մեջ, անմիջապես համաձայնեց: Այդ ժամանակ սուլթանը ընտրեց երեք թուրք էմիրների և նրանք մտան արքայի ծառայության մեջ այնքան ժամանակ, մինչև որ նա չլքեց իրենց սահմանները: Դրանից հետո հույների սահմաններում շատ եկեղեցիների և վանքեր ավերվեցին, ընդ որում թշնամու ձեռքն ընկավ նաև սուրբ խաչի կտորը, որը վերադարձնելու համար արքան սուլթանին շատ ոսկի տվեց» (Բար-Երեբուն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Մոտավորապես այդ ժամանակ Կոստանդնուպոլիս տեղ Մանուիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին – Մ.Ֆ.**), հաղթելով Յիսուս Զրիստոսի հիշատակը, ցանկանալով աշխարհով մեկ շրջապատել փառաբանել վերջինիս և, առաջ մղվելով բրիստոնեական հավատքը տարածելու գովելի ցանկությամբ, պատերազմ սկսեց թուրքերի և նրանց առաջնորդի՝ Իկոնիայի իշխանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.Ֆ.**) դեմ: Դեռ այդ նույն Իկոնիայի մոտ էլ, սակայն, նա մի խոշոր պարտություն կրեց և կորցրեց իր ծառաներից և կայսերական զորքից շատ շատերին, ընդ որում այնքան մեծ բանակությամբ, որ ճգրիտ թիվը չէր նկարագրել: Այդ ժամանակ գովելի շատ հայտնի ու տոմարիկ աղբյուրի՝ որոնք հալիստենական կորստի դատաւարություն էին և նրանց շատ սգացին, ընդ որում սրանց մեջ էր նաև նրա եղբորորդի Յովհաննեսը՝ մի հիմնալի մարդ, որի աղջիկ Մարին ամուսնացել էր մեր արքա Ամորիի (**Երուսաղեմի թագավորության արքա Ամորիի – Մ.Ֆ.**) հետ: Վերջինս բաջաբար մարտնչել ու դեմ էր ելել թշնամիներին, բայց ի վերջո, ստանալով բազում վերքեր, զոհվել էր: Դարկ է լքել, որ կայսրն ինքը, կորցնելով իր զորքերից շատ շատերին, հազիվ էր փրկվել այդ աղետից և մի կերպ հեռացել սեփական տարածքներ: Ողջ այդ փորձանքը եկավ բրիստոնյաների բանակի առաջնորդների անփութությունից, որոնք, ղեկավարելով հակառակորդին բանակապես գերազանցող ուժեր, սակայն մի կողմ թողնելով լայնարձակ տեղերն ու դաշտավայրերը, որտեղ ոչ միայն հնարավոր էին կյանք ավելի լավ կիրառել իրենց գերակշռությունը, այլև՝ շարժել գումակային միջոցները, զորքը մտցրել էին նեղ լեռնաձորներ ու կիրճեր, որտեղ, դրան գումարած էլ արդեն, թշնամին արդեն լավ դիրքեր էր գրավել: Այս պայմաններում, ահա, թուրքերը, բրիստոնյաների դեմ ելան և մեծ առավելության հասան» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմություն», գիրք 21, գլուխ 9):

«Այս ամենից շատ տխրեց թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) և արդեն ինքը զորքով գնաց Կոնիայի վրա, սակայն մի կիրճում, որը շրջապատված էր դժվարանցանելի բլուրներով, հանդիպեց թուրքերին, որոնք ուժեղ կերպով պաշարեցին նրանց, մեծամեծ բարե գլուխներն ունեցող վրա և հարձակվեցին նրանց վրա ու հարվածում էին տարբեր կողմերից, այդ թվում նաև գիշերը: Նրանք խլեցին նաև բանակի գումանի ու գրաստը, ինչպես նաև նրանց ռոմիկները՝ 500 բեռ ապրանք, որի արդյունքում հունաց զորքը շատ վախեցան: Այդ ժամանակ թագավորը մարդ ուղարկեց սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.Ֆ.**) մոտ և ասաց, որ համաձայն է նրան տալ վերջերս կառուցած իր երեք քաղաքները, եթե եկի այդ նեղությունից, որից հետո իրենք սեր ու խաղաղություն կհաստատեն միմյանց հետ: Սուլթանը ուրախությամբ համաձայնեց և հեծելազորի հետ միասին երեք էմիրների ուղարկեց, որ գնան ու կայսրը դուրս հանեն այնտեղից, սակայն թուրքերն իրենք սկսեցին հարձակվել սուլթանին, բանգի կորցնում էին իրենց ձեռքում գտնվող ապարն ու իրենց աշխատակիցների արդյունքը: Այս ամենի հետևանքով թուրքերը աստիճանաբար սկսեցին կրկին հարվածել հեռացողներին՝ խլելով նրան հանդերձները, գեները, ձիերը և նետերի ու պարսատիկների հարվածներով սպանելով շատերին: Յույները դիմեցին իրենց հետ եղող էմիրին, որ վերջ տա այդ ամենին, սակայն նա ասաց, որ դրանք անհնազանդ ու վայրենաբար մարդիկ են, որոնք չեն նեթարկվում իրենց: Այդ ժամանակ հույները դարան դրեցին և Մանուելը նրանցից 20.000 հոգի կտորեց ու իր նստրացած ուժերով այնպես մտավ քաղաք, կարծես հաղթել էր աշխարհի երևելի մի պատերազմով: Ահա այս կերպ ուղղափառ եկեղեցու այդ հետևորդը անհաջողություն կրեց երկու պատերազմներում» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 27):

«Զրիստոսի 1178 և Դայոց 625 թվականին հունաց կայսր Մանուելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) Կոնիայի մոտակայքում հաղթվեց Խյիժ-Արսլան սուլթանից (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.Ֆ.**)» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Դայոց 625 թվականին Կոնիայի սուլթան Խյիժ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.Ֆ.**) հաղթեց կայսր Կիր Մանուելին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին – Մ.Ֆ.**) Մելիտեն և Կալեստոս կոչվող ամրոցների դիմաց, գերեց կայսր, իսկ հետո, երբ նրանք բարենամության խոսք կնքեցին, նրան բաց թողեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Դայոց 625 թվականին Դունաց կայսր Մանուելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) Կոնիայի մոտակայքում պարտություն կրեց Խյիժ-Արսլանից (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.Ֆ.**)» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Դայոց 625 թվականին Դունաց կայսր Մանուելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) Կոնիայի մոտակայքում հաղթվեց Խյիժ-Արսլանից (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիժ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.Ֆ.**)» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

⁴⁰³⁸ «Արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը – Մ.Ֆ.**), լսելով այդ մասին, շատ այլ միջոցներ կիրառեց թշնամիներին սանձահարելու համար, սակայն դրա հետ միասին էլ վրանից ելավ առանց շեփոխի ու եղբերափոխի. «Այժմ», - ասաց նա, - «ոչ թե տրանք են պետք, այլ իզգակներ ու նետեր, որպեսզի հռոմեական մարզերից դուրս մղենք մեզ ատողներին, որոնք, ինչպես Դավթի պարագայում, աղվալում ու զուլխ են բարձրացնում» Զնայած դրան, ինքը ողջամտորեն չգնաց թշնամիների դեմ, այլ ուղարկեց իր բորջորդի Յովհաննես Բատացուն՝ մի քաջարի և զգույշ մարդու, ինչպես նաև Կոստանդին Դուկասին, որի մորուքը ինչպես բերաժողով մի բույս, որը խոտատում էր ժամանակին լավ բերք տալ, նոր էր աճել՝ Միքայել Ասպետի հետ միասին: Արքան շատ էր համոզում նրանց բոլոր դեպքերում խելամիտ գործել և, ինչպես պետք է, չհարձակվել բարբարոսների վրա առանց ճգրիտ իմանալու նախապես նրանց բանակությունը, որպեսզի մարտի պարագայում հաղթանակ տանեն: Այդ ընթացքում պարսիկները, ծովը իրենց արշավանքի սահմանը համարելով, հսկայական ավարով հետ էին դառնում՝ ասպատակելով ճանապարհին այն ամենը, ինչը նախկինում ձեռք չէին տվել, և ահա Բատացուն ու նրա հետ եղած առաջնորդները բոլոր ուժերով, ինչպիսիք ունեին ու որոնք հավաքել էին ճանապարհին, ուղղվեցին ուղիղ դեպի փոքր քաղաքներ հանդիսացող Գիելիա և Լիմոսիոն, որտեղ Մենանդրոս գետի վրայով կամուրջ կար: Երբ դիտարկվեցին, որոնք Բատացուն դրել էր բոլոր գլխավոր ճանապարհների վրա, նրան իմաց տվեցին, որ թուրքերը հետ են գալիս ու հեռու չեն գտնվում, նա, բաժանելով զորքը երկու մասի, մեծ մասը դարան դրեց ճանապարհի կողքերում, որոնցով պետք է անցնեք թշնամին, իսկ մնացած մասին հրամայեց, ցրվելով գետի մյուս ափին՝ իհն կամրջի մոտ, սպասել, երբ կանցնի թուրքերի մի մասը գետից իր հետ միասին, ու այդ ժամանակ առանց որևէ վախի ու ողջ քաջությամբ հարձակվի նրա վրա: Այսպես նա տնօրինեց զորքը՝ նման տեղաբաշխումը ամենալավագույնը համարելով: Թուրքերը սկսեցին անցնում, սակայն, վերևից խոցվելով նետերով, անկասկած ամբողջ վերածված նետվեցին դեպի գետը ու խեղդվեցին: Այդ տեսնելով Աթապակը, իր հետ եղած ընտիր ռազմիկներին շարելով կուռ շարքերով, արիաբար մարտի մեջ մտավ հռոմեացիների դեմ: Այդ կերպ նա ուզում էր թշնամիներին վնաս հասցնել ու յուրաքանչյուրին հնարավորություն տալ հանգիստ անցել գետը, որպեսզի, երբ նուրբանայուրը ձգտում էր առաջնորդ դա անել, անցումը չձգձգվի և ծանծաղուտում կուռակվածները սարսափելի կործանման չենթարկվեն: Բավականին երկար նա քաջաբար մարտնչում և հերոսություններ էր գործում, որոնք վկայում էին նրա արտի արիության ու ձեռքի արիության մասին, սակայն, իմանալով, որ հռոմեացիները կանգնած են նաև գետի մյուս ափին և անցնողներին սպանում են, կորցրեց ոգու արիությունը ու, զրկվելով նախկին քաջությունից, սկսեց մտածել փախուստի մասին: Նա թողեց նախկին ուղին և գնաց գետով դեպի վեր, փնտրելով մեկ այլ անցում, սակայն, այն բանից հետո, երբ նա անցման համար ոչ մի հարմար վայր չգտավ, այդ ժամանակ, վախենալով

հետապնդումից, ցրի վրա դրեց վահանը և, որպես նավակ օգտագործելով այն, արհաբար դիմադրած դարձրեց այն ճակատագրի դաժանությանը: Ձախ ձեռքով նա պահում էր ձին, որը լողում էր նրա մոտով, իսկ աջում մերկացրած պահում էր թուրը, այն այդ պարագայում որպես դեկ օգտագործելով: Այդ կերպ նա առաջ գնաց ու անցավ գետի խորը մասերը, սակայն այնուհանդերձ նա ի վերջո չհուսալիեց մահից, բանգի, երբ նա արդեն մյուս ափին էր ու բարձրացավ բլրի վրա, բարձր ու մեծագույն պարծենկոտությամբ հայտարարելով, թե ով է ինքը, որպեսզի մտոյ հավաքի նաև մյուս թուրքերին, նրան երկսայր սրով սպանեց ոչ թե հայտնի հռոմեացիներից մեկը, այլ՝ մի անհայտ պալան, որը նրա ուղղությանը վազել էր կամրջով՝ ցանկանալով առնել նրա գետնանցան ղեմը: Դրանից հետո բոլոր պարսիկները անկանոն փախուստի դիմեցին ու նրանցից շատերին ընդունեց Մենանդրոս գետը, այնպես որ այդքան հազարներից փրկվեցին միայն շատ քչերը: Այդ դեպքը ավելի բան ուղղեց հռոմեացիները գործերը և սանձեց պարսիկների գոռոզությունը, բանի որ նրանք հաղթականորեն գալիս էին հռոմեացիների վրա, ենթադրելով որ սրանք չեն դիմանա իրենց հարձակմանը՝ հույս ունենալով անայացնել գրեթե ողջ Փռյուգիան, որով, միևնույն ժողով թափվելը, հոսում է մասերի բաժանվող Մենանդրոսը: Այդ մարտում ընկավ Ասպետը ու դա եղավ հետևյալ կերպ: Մի պարսիկ, որը նրա հետ մենամարտի մեջ մտավ, հնարավորություն չունենալով խոցել նրան, բանի որ վերջինս ամուր գրախ ու վահան ուներ, որը ձգվում էր միևնույն ուղեքը, կտրուկ նետովեց Ասպետի ձիու վրա: Ծանր հարված տանալով գլխին՝ ձին հետ ընկավ, կանգնեց հետևի ոտքերի վրա ու հեծյալին գցեց գետը» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմենենոս», գիրք 6, մաս 7):

⁴⁰³⁹ «Յուլիների 1488 թվականին Իկոնիայի սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Մաստըր - Մ.Ֆ.**), որ գավթել էր Սեբաստիայի շրջակայքն ու Դանիշմանի ցեղի բոլոր տիրույթները և, ինչպես վերը տեսանք, հաղթանակ էր տարել հույների նկատմամբ ու ջախջախել Մանուել կայսրին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ին - Մ.Ֆ.**), մեկնելով իր երկրից, եկավ ու պաշարեց Մելիտեն քաղաքը: Նրա նպատակն էր ձեռք գցել Դանիշմանի ցեղի շահավորող հանդիսացող մի Եմիրի (**Մելիտեի Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Մուհամմեդ իբն Չուկ-Կարնայն (1175-1178) - Մ.Ֆ.**)՝ հատկապես այն պատճառով, որ այդ թշվառականը հանդգնել էր անգթաբար սպանել իր իսկ եղբորը, ուստի նա նույնպես պետք է մատնվեր չարաչար պատմի: Մելիտենի բնակիչները, որոնք չէին սպառնալիք խորհեց ընկալն ընկալն բազմաթիվ փորձանքներից, լսելով բռնակալի գալուստը, ցրվեցին Միջագետքի երկրներում, և խեղճերը, օրվա հացի կարոտ, կոտորվեցին այդ նեղ տարում, իսկ ուլբեր մնացել էին ներսում, անասելիորեն տառապեցին սովահարությունից: Շրջապատելով քաղաքը՝ զորքերը չորս ամիս և հինգ օր ուժեղ աքցանի մեջ պահեցին այն՝ սկսած այդ տարվա հունիսի 19-ից մինչև 1489 թվականի հոկտեմբերի 25-ը: Ներսում եղող Եմիրը ողորմաճաբար էր վարվում բաղաբացիների հետ, սակայն, երբ տագնապն ու վայնասունը փողոցներում սաստկացան, կառավարիչը խորհեց իր մոլեմը, թե, մի փոքր ևս, և հացը կվերջանա, որից հետո զինվորները կսպանեն իրեն ու կհանձնեն քաղաքը: Այդ պատճառով նա ծածուկ կերպով և զինվորներից աննկատ՝ լուր ուղարկեց ու իր կյանքի ապահովության երաշխիք խնդրեց: Նրան տվին Քետուն իր շրջակայքով, ինչպես նաև 1.000 դիմաք: Նա ահուդողովող դուրս եկավ և գնաց Դիսն-Չիար, իսկ սուլթանը չորեքշաբթի օրը մտավ քաղաք և այնտեղ լիակատար խաղաղություն հաստատվեց» (Մանուիլ Կոմենենոս «ժամանակագրություն», գլուխ 470):

«Այն բանից հետո, երբ սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Մաստըր - Մ.Ֆ.**) խաղաղություն կնքեց հունաց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի - Մ.Ֆ.**) հետ, պաշարեց Մելիտեն: Այս քաղաքում էր գտնվում իր եղբորը (**Մելիտեի Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Աֆրիդունիս - Մ.Ֆ.**) սպանած Դանիշմանյան Եմիրը (**Մելիտեի Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Մուհամմեդ իբն Չուկ-Կարնայն - Մ.Ֆ.**), որը վատ էր վարվում սեփական ռազմիկների հետ, իսկ բրիստոնյանների մեծ մասն էլ լքել էր քաղաքը ու ցրվել՝ այնտեղ ու այլ տեղերում բռնկված սովի պատճառով: Դարկ է նշել, որ քաղաքում գտնվողները տառապում էին ոչ միայն սովից, այլև՝ բանտից և այլ նեղություններից: Եմիրը գիտեր, որ թուրքերը ատում են իրեն և, երբ սովը ուժեղանա, կսպանեն իրեն ու քաղաքը կհանձնեն, դրա համար էլ նա գաղտնի պատգամավոր ուղարկեց սուլթանի մոտ, աման ստացավ ու հեռացավ Դիսն-Մելար: Եվ ահա Քրիստոսի 1178 թվականի հոկտեմբերի 25-ին սուլթանը քաղաք մտավ ու դա փրկություն եղավ բոլորի համար, բանգի քաղաք արդեն չորս ամիս էր, որ գտնվում էր պաշարման մեջ» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 20, գլուխ 6):

«Այն բանից հետո, երբ սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Մաստըր - Մ.Ֆ.**) խաղաղություն կնքեց հունաց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի - Մ.Ֆ.**) հետ, նա պաշարեց Մելիտեն՝ չորս ամիս շարունակ ճամբար զարկած մնալով քաղաքի դեմ: Նա երբեք չէր դադարեցնում պատերազմներն ու զորաշարժերը, բայց նաև միաժամանակ հրաման տվեց զորքին աղյուսից բնակարաններ կառուցել, բանի որ ինքը պատրաստվում էր ձմեռն անցկացնել այդտեղ: Այս քաղաքում գտնվող Դանիշմանյան Եմիրը (**Մելիտեի Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Մուհամմեդ իբն Չուկ-Կարնայն - Մ.Ֆ.**) վատ էր վարվում սեփական ռազմիկների հետ, իսկ բրիստոնյանների մեծ մասն էլ լքել էր քաղաքը ու ցրվել՝ այնտեղ ու այլ տեղերում բռնկված սովի պատճառով: Միաժամանակ քաղաքում գտնվողները տառապում էին ոչ միայն սովից, այլև՝ բանտից ու այլ նեղություններից: Եմիրը գիտեր, որ թուրքերը ատում են իրեն և, երբ սովը ուժեղանա, կսպանեն իրեն ու քաղաքը կհանձնեն, դրա համար էլ նա գաղտնի պատգամավոր ուղարկեց սուլթանի մոտ, աման ստացավ ու հեռացավ Դիսն: Դիսն-Մելար: Եվ ահա Քրիստոսի 1178 թվականի հոկտեմբերի 25-ին՝ շաբաթվա չորրորդ օրը, սուլթանը քաղաք մտավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակներում Մելիտեում գտնվող բրիստոնյանները շատ նեղություններ էին կրում մի կողմից իրենց Եմիրի (**Մելիտեի Դանիշմանյանների Եմիրության Եմիր Մուհամմեդ իբն Չուկ-Կարնայն - Մ.Ֆ.**), մյուս կողմից էլ հացի սղության պատճառով: Եվ ահա քաղաքը նրանց եկելեցին..., լսեց ժողովուրդը այդ պատվերը և Տերը պահպանեց նրանց, բանգի Եմիրի սիրտը ցավեց, նրա մոտ խիղճ արթնացավ ու նա մարդ ուղարկեց սուլթանի մոտ՝ պալամանով, որ ինքը հեռանա խաղաղորդ, իսկ քաղաքն էլ հանձնվի սուլթանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խյիծ-Արսլան իբն Մաստըր - Մ.Ֆ.**): Դրանից հետո քաղաքը թեթևացավ, հացի առատություն եղավ ու մարդիկ փառավորեցին Աստծուն շնորհակալությամբ» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 27):

⁴⁰⁴⁰ «Նաև մի դեպք եղավ, երբ նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.Ֆ.**) հարձակում գործեց թուրքերի դեմ՝ նրանց դեմ ուղարկելով Անդրոնիկոս Անգեղոսին, չնայած որ այս անգամ ամեն ինչ այդքան էլ հաջող տեսք չունեցավ: Հանձնելով վերջինիս արևելյան ուժերի լավագույն մասը և որպես ընկերակից Նշանակելով Մանուիլ Կանտակուզենոսին՝ ռազմական գործում մի վարպետ ու քաջարի մարդու, ինչպես նաև այլ հայտնի հռոմեացիների, արքան ուղարկեց նրանց թուրքերի դեմ, որոնք բնակվում էին Խարաբսում: Այդ Խարաբսը ընկած է Լամպակի ու Գրաոսգալայի միջև: Անդրոնիկոսը, ընդունելով զորքը, սկզբում ելավ Գրաոսգալայի դեմ, այն հետո, այստեղ թողնելով եղբորավոր անաստունները ու մնացած ողջ գլխով, Խարաբսին մոտեցավ միայն թեթև զինված զորքով: Այդպես մեծաթիվ զորքին, որը կար իր տրամադրության տակ, արժանի ու փառահեղ ոչ մի բան չարած և իր սխրագործությունները սահմանափակելով միայն անաստուններ ձեռք բերելով ու մի բանի թուրքական հովիվների գերելով՝ նա մեծագույն վախով հետ դարձավ: Երբ բարբարոսները գիշերով հայտնվեցին նրա հետևում, նա, չմտածելով սկզբում գոնե հետախուզել թշնամիների բանակությունը ու ռազմիկներին էլ մարտական կարգով շարել, ինչքան ուժ ուներ բաց թողեց արագընթաց ձին և, նրան առաջ մղելով ձեռքները, ոտքերով ու ձյունով, ուղղություն բռնեց ոչ թե դեպի ծամբար, այլ ուղիղ դեպի հունիս քաղաք: Տեսնելով, որ ձին առաջ է վազում՝ նա կանգ չառավ նաև այստեղ, այլ ամենայն արագությամբ սլացավ դեպի Թրակիական Լաոդիկեա: Այդ ժամանակ զորքը, ահաբեկված առաջնորդի անակնկալ անհետացումից, թողեց մարտակարգը և անկանոն փախուստի դիմեց՝ թողնելով կենդանիներին ու գերիներին: Հնարավոր էր նույնիսկ, որ հռոմեացիները սկսեին իրար դեմ մարտնչել, բանի որ դեռ գիշեր էր, եթե Մանուիլ Կանտակուզենոսը, ելնելով նրանց դեմ, մերկացնելով թուրը և հարվածելով փախստականներին նրա տափակ կողմով, չասեր. «Կանգ առե՛ք, ո՞ր եք փախչում, երբ ձեզ ոչ-որ չի հետապնդում»: Այս կերպ նա աստիճանաբար կանգնեցրեց այդ անխմատ նահանգն ու սրընթաց փախուստը լեռներով ու բլուրներով: Արքան, ուժեղ գայլանալով Անդրոնիկոսի վրա այդ անփառունակ փախուստի համար, հազիվ չէր հրամայել նրան քաղաքի փողոցներով տանել կնոջ շորերը հագցրած, սակայն հետո, ի սեր յուրաքանչյուրի և մշտապես ներողամիտ լինելով ազգականների նկատմամբ, թողեց իր այդ մտադրությունը, մազգանդ երբ իմացավ, որ հռոմեացիներից շատ քչերն են ընկել» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Մանուիլ Կոմենենոս», գիրք 6, մաս 8):

⁴⁰⁴¹ «Այդ ժամանակ Խարիսիոսը նստող թուրքերի առաջնորդը, լուր ստանալով այն մասին, որ Դալեպի տիրակալը (**Անդրոնիկոս I-ը**), դիմեց ֆրանկներին և այդ ժամանակ պրինցը (**Աստիդի դեսպոտի դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացին - Մ.Ֆ.**) երդում տվեց, որ չի վտարի նրան իր ամրոցից, այլ կպահի տեղում ու կաջակցի: Հավատարմով այս երդումին՝ Խարիսիոս կառավարիչը հնազանդություն հայտնեց ֆրանկներին և բացահայտ թշնամական վերաբերմունք դրսևորեց թուրքերի նկատմամբ: Այդ ժամանակ ֆրանկները խախտեցին իրենց տված խոսքը, երուսաղեմի ու ծովափով եկան Տրիպոլիս կոմսը (**Տրիպոլիս կոմսության Ռայմոնդ Տուլուզցին - Մ.Ֆ.**) և Ֆլանդի կոմսը (**Վերմուդի և Ֆլանդրիայի կոմս Ֆիլիպ էլզասցին (1168-1191) - Մ.Ֆ.**), իսկ Կրիկիայից էլ ժամանեց Ռուբենը: Նրանք բոլորը պրինցի ու մեծաբանակ ռազմիկների հետ մեկնեցին և չորս ամսվա ընթացքում պաշարեցին Խարիսիոսը: Նրանք տարաբնույթ ռազմական միջոցներ կիրառեցին, ինչպես նաև շրջակա ու քաղաքը հյուժեցին հարկերով: Շատ մարդիկ ընկան մարտերում, սակայն ֆրանկները այդպես էլ հաջողության չհասան, բանգի հույս ունեին ուժով, փախուստով երրումը, որ տվել էին խաչի ու ավետարանի վրա, որովհետև հաջողության: Թուլացած թուրքերը մարդ ուղարկեցին Դալեպ, բավարար երաշխիքներ ստացան այս քաղաքի տիրակալից և Խարիսիոսը նրանց հանձնեցին, իսկ սա էլ պրինցին 20.000 դիմաք տվեց ու նա հեռացավ Աստիդե: Ահա, բանն այդպես եղավ» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 20, գլուխ 7):

«Այդ ժամանակ ուն կոմս, որի անունն էր Կոնդֆլանդ (**Վերմուտի և Ֆլանդրիայի Ֆիլիպ Էդուարդ – Մ.Ֆ.**), ծովով օգնության եկավ քրիստոնյաներին: Նա հավաքեց բոլոր ֆրանկներին, որոնք մի հսկայական և միջև այդ չտեսնված բազմություն դարձան: Դրանց մեջ էին երրուստեղյակ և առափնյա երկրի զորքերը, Տրիպոլիի կոմսը (**Տրիպոլի կոմսության Ռայմոնդ Տուկուզգին – Մ.Ֆ.**), Անտիոքի պրինցը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Դուաստիեացին – Մ.Ֆ.**), Կիլիկիայի իշխան Ռուբեն հայը և ինքը՝ Կոնդֆլանդը (**Վերմուտի և Ֆլանդրիայի Ֆիլիպ Էդուարդ – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև բազմաթիվ աշխարհագրորդներ, որոնց թիվը հասնում էր 30.000 հոգու: Թշվառական ֆրանկները թափով առաջ շարժվեցին և եկան, պաշարեցին այդ բաղաբը, այսինքն՝ հարիմի բերդը՝ մնալով այնտեղ դեկտեմբերի սկզբից մինչև մարտի վերջը: Նրանք նեղ դրության մեջ դրին այդ երկրի և ողջ լեռան, ինչպես նաև Իմ և Արթախ գավառների գյուղացիներին: Պարեն հայթայթելու նպատակով նրանք զանազան տուրքերով և հարկարանքներով բռնադատեցին նաև Անտիոքի բնակիչներին, որն անհրաժեշտ էր իրենց և իրենց անասուններին ու զրաստներին: Չբավորներն անգամ տուժեցին այդ նեղությունից, սակայն աստված, որ տնօրինում է ամեն ինչ և հաղթանակ տալիս ուժ կամենում է, գայլաբաց ֆրանկների վրա և չօգնեց նրանց: Նա աշակերտություն ցույց տվեց բերդում գտնվող թուրքերին, որոնք փոքրաթիվ էին, բայց կարողացան պահպանել իրենց անձը, չնայած ֆրանկները քարեր արձակող մանգոլիների և բազմազան պատերազմական մեքենաների օգնությամբ կատաղի մարտեր էին մղում նրանց դեմ: Շատ ֆրանկներ զոհվեցին ներսից արձակված քարերից ու նետերից, ինչպես նաև կուարից, որն այրում էր նրանց: Երկու կողմերն էլ, այսինքն՝ և պաշարվածները, և պաշարողները, թուլացան ու հոգնեցին կռվից: Երբ բերդի թուրքերը, ընկճված և ի վիճակի չլինելով այլևս պաշարվածներ, ըստ ամենայնի պատրաստվում էին հանձնվել, մտածեցին ու խորհրդակցեցին իրար հետ, որ ավելի լավ է հանձնվել իրենց դավաճանից թուրքերին, բան թե՛ ֆրանկներին: Նրանք լուր ուղարկեցին Չալեսի (**Չալեսի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Խամալիյին – Մ.Ֆ.**) որդի Մելիք-Սալիհի (**Չալեսի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Խամալիյին – Մ.Ֆ.**) մոտ, որ եթե նա իրենց փրկի ֆրանկներից, բերդը կհանձնեն նրան: Այդ պատահին ֆրանկների մոտ մի պատգամավոր ուղարկեց, որն առանձին-առանձին հանդիպելով բոլոր նրանց մեծամեծներին, երկպառակություն սերմանեց նրանց միջև: Դա վերաբերում էր հատկապես Անտիոքի տիրոջը, որին խոստացան հիսուն հազար դինար և բերդապատկանի գյուղերի կեսը: Երբ Անտիոքի տերն իր զորքերով հեռացավ, մյուսները նույնպես ամիթով հետ բաշխեցին՝ դառնալով ամենթի ծաղրուծանակի առարկան» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 473):

«Այդ ժամանակ Չարիմում գտնվող էմիրը, տեսնելով ֆրանկների հաջողությունները, երես դարձրեց թուրքերից, անցավ Անտիոքի կողմը և երդում պահանջեց պրինցից (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Դուաստիեացու – Մ.Ֆ.**), որ սա իրեն կթողի իր բերդը: Պրինցը, տալով երդումն ու հետը վերցնելով Կիլիկիայի իշխան Ռուբենի, գնաց Չարիմ, սակայն Տերը բերդը նրա ձեռքը չհանձնեց, բանգի նա խախտել էր երդումը, իսկ այն էմիրը էլ հնազանդվել էր Չալեսին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 27):

«Ֆրանկները ելան Անտիոքից՝ պահանջելու Չարիմի հանձնումը, իսկ ալ-Մելիք աս-Սալիհը (**Չալեսի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Խամալիյ – Մ.Ֆ.**) հրաման ուղարկեց խեղդամահ անել Սաադ-է-դ-Ղին Կուռուշտակիին: Այս էմիրը խեղդամահ արվեց աղելով լարով: Նրա ուղեկիցները տեսան այդ, բայց նրան փրկելու համար ոչինչ չկարողացան անել: Նրանք կոտորեցին Կուռուշտակիին ձեռքերն ու պարանոցը, իսկ հետո զգեցին Չարիմի խրամատը: Երբ ֆրանկները լսեցին այս լուրը, գնացին Շալգար: Ալ-Մելիք աս-Սալիհը վերադարձավ Չալեսի՝ բանակ թողնելով Ամման և Ջաշիր երկրում՝ Չարիմի շրջակայքում, որպեսզի կանխի ֆրանկների կողմից այդ վայրում իշխանության հասնելու փորձը: Ֆրանկներն ամեն օր գալիս էին Չարիմ և պահանջում էին հանձնվել: Չարիմի բանակի հրամանատարն էր Թուման իբն-Ղազին՝ մեծագույն միրներից մեկը: Ֆրանկները վերադարձան Չամմա և պաշարեցին այն, բայց այն գրավելն անհնար էր: Նրանք նախատեսում էին Չարիմում բարձրացնել Կուռուշտակիի զորքերի սպասարկությունը, բանգի կարծում էին, թե ալ-Մելիք աս-Սալիհը պարզապես երեխա է, նրա բանակը փոքր է, իսկ ալ-Մելիք ան-Նասիրն (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-դ-Ղին (1174-1193) – Մ.Ֆ.**) էլ եզրիպտոսում է և չի կարող օգնել ալ-Մելիք աս-Սալիհին: Եվ ահա նրանք ճամբար դրեցին այս վայրի դիմաց և նրանց մեջ կար մի կոմս, որը ֆրանկների մեջ նշանավոր մարդ էր ու ծովով եկավ Սահե: Նրա անունը կոմս Կոնդֆլանդ էր և նա գերմանացի էր (**Վերմուտի և Ֆլանդրիայի Ֆիլիպ Էդուարդ – Մ.Ֆ.**): Նրանց հետ էին նաև իբն Լուռ իշխանը, ինչպես նաև Տարաբոլայի տեր Կոնդ (**Տրիպոլի կոմսության Ռայմոնդ Տուկուզգին – Մ.Ֆ.**): Սարդիկ, ովքեր Չարիմում էին, զոհացին այն ալ-Մելիք աս-Սալիհին չհանձնելու համար: Ֆրանկները պաշարեցին այս բաղաբը և ավերեցին այն ինչպես հարկն է՝ հարվածելով նրան իրենց մեքենաներով և սանդուղքներ դնելով նրա պատերին, որպեսզի հարձակում սկսեն: Նրանք, ովքեր այնտեղ էին, քրալում էին. «Սալահ-է-դ-Ղին, ով հաղթական»։ Այդ ժամանակ ֆրանկները բերեցին Սալահ-է-դ-Ղինի վրանը, դա նրանցից մեկն էր, որ նրանք խլել էին նրանից նույն թվականին Ռամլայի պարտության ժամանակ, և այդպիսով նրանք տեղեկացրին Սալահ-է-դ-Ղինի պարտության մասին, որպեսզի վերացնեն նրանց հույսերը: Այնուհետև Չալեսի բանակը ելավ Ամման Թիգրիսից: Ֆրանկները ակտիվորեն պաշարում էին Չարիմը: Ինչպես հարավային, այնպես էլ հյուսիսային կողմից նրանք թունելներ էին փորում այն բլրի վրա, որի վրա կառուցված էր միջնաբերդը, բայց արդյունքում այն փլուզվեց նրա տակ գտնվողների վրա: Այնտեղ պարսիցի մի ցզված անկյուն կար, որը վերակառուցվել էր սուլթան ալ-Մելիք ալ-Թափիի կողմից, թող Ալլահը սրբացնի նրա հոգին: Չորքերը հրաժարեցին կռվել այս վայրում՝ վախճանալով, որ նորից ինչ-որ բան կփլուզվի: Մահմեդականներն իրենց մարդկանցից մեկին ուղարկեցին Թումանի մոտ՝ խնդրելու, որ դիմի ալ-Մելիք-աս-Սալիհին ներել և օգնել իրենց: Թումանը բանազնաց ուղարկեց ալ-Մելիք աս-Սալիհի մոտ՝ նրան տեղեկացնելու այս իրադարձությունների մասին: Այդ ժամանակ այս իշխանը Չալեսից ընտրեց ուժեղ մարդկանց, նրանց մեծ զուավոր տվեց և ասաց. «Ես ուզում եմ, որ դուք մտնեք Չարիմի միջնաբերդը»։ Այս մարդիկ տեղ հասան գիշերը, երբ ֆրանկները շրջապատել էին բաղաբը: Նրանք անցան ճամբարով, կտրեցին այն, իսկ հետո բացականչեցին: «Ալլահը մեծ է, չկա աստված, բացի Ալլահից»։ Նրանք մտան միջնաբերդ և զինվորները նոր եռանդ ձեռք բերեցին այն բանից հետո, երբ այնտեղ սպանվել էին Չալեսի բանակի բազմաթիվ մահմեդականներ: Ֆրանկները հեծելազորը և ուղեբեռի գումակը թողել էին Դեյր Սիմյանում: Մահմեդականները ֆրանկներից վերցրեցին այն ամենը, ինչ կարող էին, ինչից հետո շարունակեցին ուղիս դեպի բաղաբ: Բանակը շարժվեց դեպի Դեյր Ամման և այնտեղ հանդիպեց ֆրանկներին: Մահմեդականները հարձակվեցին նրանց վրա և ջախջախեցին նրանց, երբ մեծ թվով ֆրանկներ սպանվեցին կամ գերվեցին: Ֆրանկների կողմից Չարիմի պաշարումը տևեց չորս ամիս, որից հետո ալ-Մելիք աս-Սալիհը իրար ուղարկեց նրանց մոտ՝ ասելու. «Թող այնպես լինի, որ դու դառնաս իմ հարևանը»։ Նա նրանց զուավոր տվեց պաշարման ընթացքում նրանց ծախսածին համարժեք չափով, խաղաղություն կնքվեց և ֆրանկները նահանջեցին: Այնուհետև ալ-Մելիք աս-Սալիհը հեռացավ և ճամբար դրեց Չարիմի դիմաց: Կուռուշտակիի զինվորները նրան վերադարձրեցին բաղաբը և ալ-Մելիք աս-Սալիհը ներեց նրանց կատարած հանցանքը» (Զեմալ-է-դ-Ղին «Չալեսի պատմության հատըրընտիր»)։

«Դառնալով էլ-Սալիք Էլ-Սալեհին (**Չալեսի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Խամալիյին – Մ.Ֆ.**)։ Այս իշխանի գործերը խառնվեցին և նա ձեռքբալակեց Գուսիշտիկիին, որը փաստացի տիրակալ էր ամբողջ երկրին: Նա հրամայեց Գուսիշտիկիին հանձնել հարիմ ամրոցը և, երբ նա հրաժարվեց դա անել, մահապատժի ենթարկեց նրան: Ֆրանկները, լսելով, որ այդ առաջնորդը մահացել է, պաշարեցին հարիմը՝ հույս ունենալով վերցնել այն: Դա տեղի ունեցավ Դիցրի 573 թվականի Ջուլմադա Բ ամսին: Կայազորը, որը մի կողմից հարձակման էր ենթարկվել ֆրանկների կողմից, իսկ մյուս կողմից էլ ենթակա էր ալ-Մելիք աս-Սալեհի բանակ սպառնալիքներին, ի վերջո Ռամադան ամսվա վերջին տասնութներով այդ վայրը հանձնեց աս-Սալեհին, ինչից հետո ֆրանկները նահանջեցին իրենց տարածքներ, իսկ աս-Սալեհն էլ վերադարձրեց Չալեսի» (Բահա-է-դ-Ղին իբն Շադդադ «Սալահ-է-դ-Ղինի պատմությունը»)։

«Դրանից հետո ֆրանկները գնացին պաշարելու Չարիմը և չորս ամիս պաշարեցին այն, որից հետո վերադարձան տուն» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուլայան սուլթանների»)։

⁴⁰⁴² «Նա (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Էդազին (1179-1185) – Մ.Ֆ.**) ստիպված եղավ մարտնչել իր հորեղբայրների հետ, սակայն կարողացավ հաղթել նրանց և Մոսուլի (**Մոսուլի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Սեյֆ-է-դ-Ղին Ղազին – Մ.Ֆ.**) ու Գիսն-Էնֆի (**Գիսն-Էնֆի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Մուհամմեդի (1165-1185) – Մ.Ֆ.**) տիրակալների միջնորդությամբ վերջիններս ճանաչեցին նրա առաջնությունը, ինչպես՝ իր հորը (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Նաքս-է-դ-Ղինին – Մ.Ֆ.**)։ Դրանք Զանիի ու Դարայի տերերն էին, որոնք եկան ու մտան Մարդին ամրոց, որտեղ հնազանդության երդում տվեցին, որից հետո խաղաղությունը վերականգնվեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 20, գլուխ 4)։

«Նա (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Էդազին – Մ.Ֆ.**) ստիպված եղավ մարտնչել իր հորեղբայրների հետ, սակայն կարողացավ հաղթել նրանց և Մոսուլի (**Մոսուլի Զանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Սեյֆ-է-դ-Ղին Ղազին – Մ.Ֆ.**) ու Գիսն-Էնֆի (**Գիսն-Էնֆի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.**) տիրակալների միջնորդությամբ վերջիններս ճանաչեցին նրա առաջնությունը, ինչպես՝ իր հորը (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Նաքս-է-դ-Ղինին – Մ.Ֆ.**)։ Դրանք Զանիի ու Դարայի տերերն էին, որոնք եկան ու մտան Մարդին ամրոց, որտեղ հնազանդության երդում տվեցին, որից հետո խաղաղությունը վերականգնվեց» (Բար-Յերեսու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

⁴⁰⁴³ «Այդ տարի 20.000 մարդու գլուխն անցած եկավ Ռուսի երկրի իշխան Արսլանը (**Իկնիայի սուլթանության սուլթան Խյնձ-Արսլան իբն Մասուդը – Մ.Ֆ.**)։ Զամանի իշխան Տաքի-է-դ-Ղինը և Սեյֆ-է-դ-Ղին ալ-Մաշթուրը, սակայն, 1.000 ձիավորների գլուխն անցած արշավեցին նրա դեմ, շրջապատեցին ու հաղթեցին ռուսներին» (Իբն Թաղիթի իբն Աբու ալ-Մահասին «Եգիպտոսի և Կափիրի փայլուն պատմություն»)։

⁴⁰⁴⁴ «Շուտով լուր տարածվեց Զուբ-է-դ-Ղինի (**Մարդինի Արտուխյանների Եմիրության Եմիր Էդազին – Մ.Ֆ.**) մահվան մասին ու նրա տիրությունները հարձակման վնասն ահապատեցին, սակայն նա միայն իմպանդ էր և, երբ առնչեց, ոչնչացրեց մի բանի հազար արաբներ ու ձեռք գցեց

12.000 ուղտեր, իսկ մնացած արաքները փախան և նրա տիրույթները կրկին խաղաղվեցին» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 20, գլուխ 4):

«Շուտով լուր տարածվեց Զուր-Էդ-Դինի (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Էդազի - Մ.Ֆ.) մահվան մասին ու նրա տիրույթները հարձակման վտանգի ենթարկվեցին, սակայն նա միայն հիվանդ էր և, երբ առողջացավ, ոչնչացրեց մի քանի հազար արաքների ու ձեռք գցեց 12.000 ուղտեր, իսկ մնացած արաքները փախան և նրա տիրույթները կրկին խաղաղվեցին» (Բար-Յեբրեու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁰⁴⁵ «Յիսն-Զեֆի տիրակալ Նուր-Էդ-Դին-Մուհամմադ իբն Ղարա-Արսլան իբն Սուլեյման (Յիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Մուհամմադ (1167-1185) - Մ.Ֆ.) ամուսնացած էր Ռուսի երկրի սուլթան Իզ-Էդ-Դին խիվ-Արսլան իբն Մասուդ ալ-Սեյդունիի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիվ-Արսլան իբն Մասուդի - Մ.Ֆ.) աղջկա հետ: Այս արքայադուստրը որոշ ժամանակ մնաց նրա մոտ, հետո Նուր-Էդ-Դինը սիրահարվեց մի երգչուհու և վերջերք նրան որպես օրինական կին: Այս կինը դարձավ ամենագործ երկրում և, իր հայեցողությամբ տնօրինելով գանձարանը, բոլորովին խլեց դրանք Իզ-Էդ-Դին խիվ-Արսլանի դստեր ձեռքից: Սեյդունյան սուլթանը, իմանալով այդ մասին, որոշեց հարձակվել իր փեսայի՝ Յիսն-Զեֆի տիրակալի, վրա՝ գահազրկելով նրան: Նուր-Էդ-Դին իբն Ղարա-Արսլան իբն Սուլեյմանը, սակայն, օգնության խնդրանքով դիմեց սուլթան Սալահ-Էդ-Դինին (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինին - Մ.Ֆ.): Եգիպտոսի սուլթանը դեսպան ուղարկեց խիվ Արսլանի մոտ, լուծելու համար այս հակամարտությունը, սակայն սեյդունյան սահմանափակվեց նրան տալով հետևյալ պատասխանը. «Երբ Նուր-Էդ-Դին-Մուհամմադ իբն Ղարա-Արսլանը ամուսնացավ իմ աղջկա հետ, ես նրա տվեցի իմ տերության որոշ ամրացված կետեր, որոնք սահմանակից էին նրա տիրույթներին: Նա իմ տիրույթների մի մասի հարևանն է և, քանի որ նա ինձ հետ այդքան վատ վարվեց, ես ուզում եմ, որ նա ինձ հասուցի ինձնից ստացածի համար»: Երկու տիրակալների միջև մի քանի դեսպաններ փոխանակվեցին, բայց ապարդյուն: Յետո սուլթան Սալահ-Էդ-Դինը հաշտություն կնքեց ֆրանկների հետ և իր զորքերով արշավի ելավ: Այս լուրը ստանալուն պես Յալեպուս իշխող ալ-Մալիք ալ-Մալիի իբն Նուր-Էդ-Դինը անմիջապես թողեց իր մայրաքաղաքը և գնաց Թեյ-Բաշիի ու Ռահբան, որտեղ նրան միացավ Յիսն-Զեֆի իշխան Նուր-Էդ-Դին իբն Ղարա-Արսլանը: Երբ խիվ-Արսլան իմացավ, որ Սալահ-Էդ-Դինը շատ մոտ է իրեն, նա որպես դեսպան ուղարկեց իր ամենամեծ էմիրին՝ ասելու նրան, թե. «Ո՛վ ես, ի՞նչ ես ուզում»: Երբ դեսպանն այս ուղերձը փոխանցեց սուլթանին, վերջինս շատ զայրացավ և բացակայեց. «Եթե նա չիրաժարվի իր ձեռնարկից, ես անպայման կգնամ Սալաթիա, որտեղից ընդամենը երկու օր քայլի հեռավորության վրա եմ: Ես իմ ձիուց չեմ իջնի, մինչև այդ քաղաքում չլինեմ, ապա ես կհարձակվեմ Իզ-Էդ-Դինի տերության վրա և կկլեմ այն նրանից»: Էմիրը տեսավ, որ իրավիճակը հուսադատ է, քանի որ Սալահ-Էդ-Դինի բանակը շատ մեծ էր և առատորեն ապահովված էր անիրաժեշտ ամեն ինչով: Ահա այդպես Ռուսի երկրի սուլթանի բանակը չկարողացավ դիմակայել նրան» (իբն Կասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Յիջրի 576 թվականին սուլթան Սալահադինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) հարձակվեց Ռուսի երկրի տեր խիվ-Արսլան իբն Մասուդ իբն խիվ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիվ-Արսլան իբն Մասուդի - Մ.Ֆ.) վրա: Նա հասավ մինչև Ռաբան, սակայն հաշտություն կնքվեց» (Աբու-Ֆիդա «Յամառու պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդ տարի սուլթանը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) մեկնեց պատերազմելու Իկոնիայի տիրակալ Իզ-Էդ-Դին խիվ-Արսլան Մասուդ իբն խիվ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիվ-Արսլան իբն Մասուդի - Մ.Ֆ.) դեմ, սակայն հետ վերադարձավ՝ չպատերազմելով նրա հետ» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուկյան սուլթանների»):

«Յուլյների 1479 թվականին սուլթան խիվ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիվ-Արսլան իբն Մասուդ - Մ.Ֆ.) բանակ ուղարկեց Ռաբանի դեմ, սակայն Ղամասկոսի բանակը ևս ելավ և կապարդովկացիները փախան, քանի որ նրանց թշնամիները շատ ուժեղ էին ու փորձառու, ինչին հասել էին ֆրանկների դեմ պատերազմներում» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 1):

«Յուլյների 1479 թվականին սուլթան խիվ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիվ-Արսլան իբն Մասուդ - Մ.Ֆ.) բանակ ուղարկեց Ռաբանի դեմ, սակայն Ղամասկոսի բանակը ևս ելավ և կապարդովկացիները փախան, քանի որ նրանց թշնամիները շատ ուժեղ էին ու փորձառու, ինչին հասել էին ֆրանկների դեմ պատերազմներում» (Բար-Յեբրեու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁰⁴⁶ «Յուլյների 1492 թվականին վեճ առաջացավ սուլթան խիվ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիվ-Արսլան իբն Մասուդի - Մ.Ֆ.) ու նրա փեսա Նուրեդինի (Յիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Մուհամմադի - Մ.Ֆ.) միջև, որովհետև սա հետ էր կանգնել սուլթանի աղջկանից և, զայրացվելով սատանայի կողմից, նրան մեղադրեց էր հեշտասիրության մեջ: Այդ ժամանակ ոսթի ելավ նաև Սալահինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) և եկավ, որպեսզի հարձակվի սուլթանի վրա ու փրկի Նուրեդինին: Այսպիսով՝ Սալահինը ելավ սուլթանի դեմ, ավերեց Զետունի պարիսպները և գերեվարեց նրա բնակչությանը: Այդ ժամանակ Նուրեդինը եկավ Սալահինի մոտ և նրան միացավ Սալահ գետի մոտ: Այդ ժամանակ երկիրն իրոք կախիլվեց, եթե Աստված ողորմած չլիներ ու չխոճար իր հոտին, քանզի սուլթանի կողմից Սալահինի մոտ ուղարկվեց շատ անուշով մեկը, որը խաղաղություն գնեց և վերջ տվեց պատերազմին: Այդ ժամանակ սուլթանը վերադարձավ Մեխիտեց և վերականգնեց Զետունի պարիսպները, իսկ Սալահինն էլ վերադարձավ Եգիպտոս» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 2):

«Յուլյների 1492 և Արաքների 576 թվականին Սալահինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) պատերազմի մեջ մտավ սուլթան խիվ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիվ-Արսլան իբն Մասուդի - Մ.Ֆ.) դեմ Նուրեդին իբն Ղարա-Արսլան իբն Ղաուդ իբն Արթուրի (Յիսն-Զեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Մուհամմադի - Մ.Ֆ.) պատճառով, որը տիրում էր Զեֆա ամրոցում: Բանն այն էր, որ վերջինս մեծ հիմարություն գործեց խիվ-Արսլանի աղջկա հետ և նրան հեշտասիրության մեջ մեղադրեց, իսկ երբ սուլթանը սկսեց սպառնալ, նա վախեցավ և ապաստանեց Սալահինի մոտ: Այդ ժամանակ Սալահինը մարդ ուղարկեց սուլթանի մոտ և սկսեց աղաչել նրան ներել իր փեսային, սակայն, այն բանից հետո, երբ խիվ-Արսլանը չհամաձայնեց, Սալահինը բարեկամություն հաստատեց ֆրանկների ծովային հետ, հավաքեց իր զորքերը և գնաց Յալեպ, որտեղ տեղակայվեց Ղարա-Յեբրեու կղզիով մարգագետնում, այնտեղ, որտեղ գետը հոսում է ամրության ու Մանսուր ամրոցի միջև: Այստեղից, ահա, Սալահինը ելավ և ծամբար զարկեց Լուղասու գետի ափին, որտեղ էլ Նուրեդին իբն Ղարա-Արսլանը եկավ նրա մոտ ու պատվավոր ընդունելության արժանացավ: Այդ ժամանակ Աստված խաղաղություն բերեց սուլթան խիվ-Արսլանի սրտին և նա դեսպան ուղարկեց Սալահինի մոտ: Այսպիսով՝ աներ ու փեսա հաշտվեցին, որից հետո փեսան երդվեց, որ ըստ արժանավայելի կվարվի իր կնոջ հետ և կենթարկվի աներոջ, ինչպես իր որդը» (Բար-Յեբրեու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁰⁴⁷ «Այդ տարի Սալահ-Էդ-Դինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.), խիվ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիվ-Արսլան իբն Մասուդի - Մ.Ֆ.) հետ գործը վերջացնելուց հետո, հարձակվեց հայազգի իբն Լևոնի երկրի վրա: Բանն այն է, որ տեղի արքան մի խուլբ թուրքմենների հրավիրել էր իր երկիրը, դրամական նվերներ տվել ու իրամայել, որ իրենց հոտերը արածացնեն իր երկրում: Նրա երկիրը ամրակում էր, ավերողովին ծածկված անառիկ բերդերով և այնտեղ մոնեղ դժվար էր, քանզի շրջապատված էր լեռնաշղթաներով ու անանցանելի լեռներով: Յետո, սակայն, նա դավաճանեց նրանց, կանանց գերեվարեց, ունեցվածքը խլեց, իսկ տղամարդկանց և տարիքավորներին կոտորելուց հետո էլ մի մասին գերեվարեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Թագավորը դրժել էր իր խոստում խաշնարածների նկատմամբ, որոնց թուլատրել էր մոտեն իր երկիրը հոտերն արածելու համար, բայց հետո նրանց գերի էր վերցրեց» (Աբու Շամա «Երկու գահատոհմերի պատմությունը»):

«Այդ ժամանակ Սալահինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) ելավ իր տեղից և ծամբար զարկեց Սև գետի ափին, իսկ նրա բանակն էլ մեկնեց թալանելու Կիլիկիան, քանի որ սրա կառավարիչ Ռուբենը սպանել էր շատ թուրքմենների, որոնք իր երկրում էին՝ գերեվարելով նրանց կանանց ու երեխաներին և թալանելով գույքը: Եվ ահա Ռուբենը հնազանդության ու հպատակության խոսքեր ուղարկեց Սալահինին, նրան շատ ոսկի տվեց և առանց որևէ փրկագնի ազատեց թուրք բանտարկյալներին, որից հետո Սալահինը խաղաղություն կնքեց ու հեռացավ» (Բար-Յեբրեու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁰⁴⁸ «Նույն թվականին խիվ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիվ-Արսլան իբն Մասուդի - Մ.Ֆ.) Յայոց թագավորի դեմ օգնություն խնդրեց Սալահադինից (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինից - Մ.Ֆ.): Սալահադինը մեկնեց Եգիպտոսից և իր ուժերը կենտրոնացրեց Նաիր ալ-Ազրակի վրա՝ Բեհեսնիի և Յիսն Սանսուրի միջև, որից հետո ուղղվեց դեպի Նաիր ալ-Ազրակը ու զրավեց մի բերդ, որը քանդեց: Թագավորը խոստացավ վերադարձնել գերիներին և խաղաղություն խնդրեց, բայց Սալահադինը մերժեց: Միևնույն ժամանակ խիվ-Արսլանը հոժարեց խաղաղություն կնքել նրա հետ, Սալահադինը մտավ Կիլիկիա...: Յայեղ տեղի տվեցին և վախից այրեցին Մենաքի կղզված բարձր բերդը: Մահմեդականները, այնտեղ գտնվող զինամթերքն ու հացահատիկը շտապ վերցնելուց հետո, ավարտեցին բերդի քանդումը: Այնտեղ նրանք գտան մի քրիոր, լիքը շատ պղնձայ, արծաթյա ու ոսկյա իրերով: Յայոց թագավորը առաջարկեց սուլթանին, որ իրեն թողնի այդ գանձի մի մասը, որի փոխարեն նա խոստանում էր ազատ արձակել իր մոտ գտնվող բոլոր մուսուլման գերիներին: Սուլթանը մերժեց այդ առաջարկը և պահանջեց մի ավելի խոշոր գումար՝ միաժամանակ վերազնելով 500 գերի մուսուլմանների: Թագավորը հավանեց և պատանդներ տվեց» (Աբու Շամա «Երկու գահատոհմերի պատմությունը»):

«Այդ տարի Սալահ-էդ-Դինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) խլիճ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մաստուդի – Մ.Ֆ.) հետ գործը վերջացնելուց հետո հարձակվեց հայազգի իբն Լևոնի երկրի վրա ...: Սալահ-էդ-Դինը իջավ Սև գետի մոտ և սկսեց նրա երկիրը ասպատակել: Իբն Լևոնը անհաճատացավ լեռան գլխին գտնվող իր մի բերդի համար՝ վախճանալով, թե այն կգրավվի, ուստի բանդեց և հրկիզեց այն: Երբ Սալահ-էդ-Դինը այդ մասին լսեց, շտապեց նրա մոտ և հասավ՝ նախքան նա կհասցնեք գանձերն ու պարենը տեղափոխել: Նա կողոպտեց և մահմեդականները ավար վերցրեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ սուրիանդակ եկավ խլիճ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մաստուդի – Մ.Ֆ.) կողմից, որը թախանձում էր դաշինք և առաջարկում էր սուլթանին (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) իր հետ համաձայնություն կնքել՝ միաժամանակ գանձատվելով հայերից: Սուլթանը խլիճ-Արսլանին օգնելու համար արշավեց դեպի իբն Լևոնի երկիրը, հասավ Կարահիսար և, ըստ դաշնագրով եղած համաձայնության, ծառայության առավ Դայեյի բանակները: Բանակները միացան Նահիր ալ-Ազրակի մոտ՝ Բեհեսնիի և Դիսն Մանսուրի միջև: Գետից անցնելով՝ նրանք գնացին դեպի Նահիր Մոսադը, որը Կիլիկիայի սահմանն է կազմում, և գրավեցին մի բերդ, որը բանդեցին, իսկ բնակիչներին էլ տրի բաշեցին» (Բահա-էդ-Դին իբն Շադդադ «Սալահ-էդ-Դինի պատմությունը»):

«Այդ պահին հասավ հունական երկրների տեր խլիճ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մաստուդի – Մ.Ֆ.) պատգամավորը, որը, հաշտություն խնդրելով, միաժամանակ գանձատվեց հայերի դեմ: խլիճ-Արսլանին օգնելու համար Սալահադինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) մտադրվեց արշավել Կիլիկիա երկրի վրա: Դեպի վերոնշյալ վայրը ծանփա ելնելով՝ Սալահադինը կանգնեց տվեց Դայեյի բանակը, որովհետև հաշտության պայմանագիրը տրամադրում էր, որ այդ բանակը կանգնվելու դեպքում պետք է նրա հրամանին ենթարկվեր: Մտնելով Կիլիկիա երկիրը՝ նա ճանապարհի վրա մի բերդ գրավեց, որը բանդեց, և բանի որ նրանից հաշտության խնդրանք կար, նա հաշտություն կնքեց ու հետ վերադարձավ» (իբն իսախբան):

⁴⁰⁴⁹ «Կիլիկիայի տիրակալը լուր ուղարկեց, խոստանալով ազատ արձակել իր մոտ եղած գերիներին, գերեվարած կանանց և վերադարձնել հողերը՝ պայմանով, որ հեռանալին այդ երկրից: Սալահ-էդ-Դինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) ընդունեց և դրությունը կարգավորվեց: Գերիներն արձակվեցին, ունեցվածքը վերադարձվեց, իսկ Սալահ-էդ-Դինն էլ այնտեղից հեռացավ Ջուժադա Բ ամսին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այնուհետև Սալահադինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) արշավեց Կիլիկիա երկրի վրա և ասպատակ սփռեց: Կիլիկիայի տիրակալը հաշտություն խնդրեց՝ դրամական սուգանք վճարելով և գերիներ վերադարձնելով» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Թշնամին վերադարձեց գերիներին՝ հաշտություն խնդրելով: Երբ հաշտություն կնքվեց, սուլթանը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) այնտեղից վերադարձավ: Նա իրեն փոխանորդ կարգեց խլիճ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մաստուդի – Մ.Ֆ.), որպեսզի նա դաշնագիր կնքի դեպիանների հետ: Սալահ-էդ-Դինը համաձայնեց դրան և երկուք կատարել այդ պայմանագրի պայմանները, որը վերաբերում էր ինչպես Խիլի-Արսլանին, այնպես էլ ինչպես Մոսուլի և Դիարբեքի բնակիչներին: Դա տեղի ունեցավ Սաբխա-Սանջա գետի վրա, որը թափվում է Եփրատի մեջ, Դիբրի 576 թվականի Ջուժադա Ա ամսի 10-ին: Այնտեղից սուլթանը գնաց Դանասկուի կողմը» (Բահա-էդ-Դին իբն Շադդադ «Սալահ-էդ-Դինի պատմությունը»):

«Ինչ վերաբերում է սուլթանին (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինին – Մ.Ֆ.), ապա նա արագորեն շարժվեց դեպի Դայաստան, որպեսզի հնազանդեցին այդ երկրի թագավորին: Թագավորը ենթարկվեց նրան: Սուլթանը թափանցեց մինչև Բահասնա և վերադարձավ իր տիրույթներ՝ այրելով Բահասնայի միջնաբերդը և ավերելով այն» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Սա (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.), լողալով անցնելով Եփրատ գետը, եկավ Սուրբ լեռան ստորոտով ու գրավեց այն, որից հետո ելավ Դայոց սպարապետ Ռուբենի դեմ: Խստագույն պատասխան լսելով նրանից՝ նա ցանկանում էր մտնել բրիստոնյաների աշխարհ, սակայն չկարողացավ, բանի բրիստոնյաները գուժող էին ժողովել նրա դեմ և, մահը սրտերում, պատրաստ էին ամեն ինչի՝ զորավիճ ունենալով սուրբ Լշանը, ամենասրբուհի Աստվածածին և բրիստոնյաների բոլոր սրբությունները, որոնք օգնության էին կանչել» (Դավիթ Միլիցեցի «Հիշատակարան 1185 թվականի»):

«Սա (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) նա էր, որ, այնտեղի մարդկանց անարի ու թույլ կարծելով, իր չարությանը ցանկացավ մտնել Կիլիկիա աշխարհը, սակայն նա եկավ զորավոր առյուծի նման և տկար աղվեսի նման էլ հետ դարձավ» (Ամանուն Պավլոսականցի «Հիշատակարան 1193 թվականի»):

«Այնուհետև Սալահադինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) եկավ Անտիոք, պաշարեց այն և վերջրեց մեկ տարվա հարկը, ինչից հետո իր ողջ զորությունն ուղարկեց Տարսուսի վրա՝ Լևոն թագավորի ուղղությամբ, որը Ռուբենի եղբայրն էր և Ստեփանի որդին, ինչպես նաև եղբորորդին էր Դայոց մեծ իշխան Թորոսի: Վերջինս, սակայն, հույսը դրած առ Աստված և ապավինելով սրբերին, որոնք ամրապնդում էին իր իշխանության ու ուժեղացումը իրեն, ամենայն պատրաստության ելավ նրանց դեմ, որպեսզի կործանի նրանց, թեև նրանք 80.000 հոգին էին, և նույնիսկ կրոնավորներն էին ուրախությամբ ելել մարտի, ինչպես սուրբ Վարդանանց երանելի բահանները» (Սամվել Անեցու Ծարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁰⁵⁰ «Իսկ երբ Անդրոնիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Անդրոնիկոս I-ը – Մ.Ֆ.) մոտեցավ Տարսուսին ու Նիկոմիդացիների մեծ մասը անցավ նրա կողմը, բավարար ուժերով ուղարկվեց Անդրոնիկոս Անգեղոսը, որի որդիներ Իսահակը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Իսահակ II-ը – Մ.Ֆ.) և Ալեքսանդր (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսանդր III-ը – Մ.Ֆ.) հետագայում Անդրոնիկոսից հետո զբաղեցրին գահը: Անգեղոսը, մարտի մեջ մտնելով թշնամիների դեմ փոքրի խարաբս ամրոցի մոտ, փայլուն ջարդ կրեց, թեև գործ ուներ ոչ թե ռազմական հակառակորդի հետ, այլ մարտնչում էր ինչ-որ ներքինու դեմ, որը սեփական բանակում հավաքել էր բոլոր գյուղացիների ու, բացի դրանից, հետը բերել էր պաճաճողական ռազմիկների մի մասին» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Ալեքսանդր Ծիրանածին», մաս 9):

⁴⁰⁵¹ «Այդ ժամանակ առաջագույն վիշապները երկուսն էին: Սրանցից մեկը սուլթան խլիճ-Արսլանն էր (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մաստուդի – Մ.Ֆ.), որը գրավեց Սելևկիա մայրաքաղաքը, ավերեց նրա ամրությունները և դաշինք հաստատեց Պալատին գետին մոտեցած Դայոց սպարապետ Ռուբենի հետ՝ բանը վերջացնելով սիրով» (Դավիթ Միլիցեցի «Հիշատակարան 1185 թվականի»):

«Այս Թորոս իշխանն է իր եղբայր Ստեփանեն... բաշտությանը նվիրվածներից իրենց սահմանները՝ տիրելով Կիլիկիայի, Ամորիի և ուրիշ շատ երկրների բազմաթիվ գավառների ու բաղաբների: Նրանք գրավեցին Կիլիկիայի անվանի բաղաբներ...՝ Սելևկիային ու սրա շուրջ գտնվող գավառներին ու բաղաբներին» (Վիրապոս Գանձակեցի «Դայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Իսահակ անունով մի մարդ կար, ոչ Անգեղոսը, այլ մեկ ուրիշը՝ սեփաստորկատոր Իսահակի, որի մասին մենք ասել ենք մեր պատմության մեջ, որ նա կայսր Մանուիլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ի – Մ.Ֆ.) եղբայրն էր, աղքատ որդին: Այս Իսահակը, իր պապից և Մանուիլ Կոմնենոսից իշխանություն ստանալով կառավարել Դայաստանը և իշխել Տարսուսի ու հարակից երկրների վրա, պատերազմ սկսեց թշնամական հայերի դեմ, գերի վերցվեց և բանտարկվեց, ինչը տեղի ունեցավ արդեն Մանուիլի մահվանից հետո: Նա շատ տարիներ անցկացրեց բանտարկության մեջ, սակայն ի վերջո փրկագնվեց երուսաղեմցիների կողմից, որոնք կոչվում են ֆրիերներ» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Անդրոնիկոս Կոմնենոս», գիրք 1, մաս 5):

⁴⁰⁵² «Երբ Ռուբենը ամրացավ իշխանության դեպին, նա գնաց Լամբրոնի վրա և պաշարեց այն: Երեք տարվա ընթացքում Ռուբենը շրջափակված պահեց այդ քաղաքը՝ բնակչությանը նեղելով իրենց նախնիների միջև առաջ եղած թշնամության համար, սակայն գրավել Լամբրոնը այդպես էլ չկարողացավ» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Ռուբենը Լամբրոնի դոյակը պաշարեց և նեղության մեջ գցեց...: Ռուբենի եղբայր Լևոնն ու զորքը արհացել էին ու պինդ պահում էին իշխանությունը՝ ուժեղացնելով նաև Լամբրոնի պաշարումը: Դրանից հետո նրանք երկիր ու գանձ տվեցին և Ռուբենին ազատեցին» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբինյաց պատմություն»):

«Այդ ժամանակ, սակայն, Լամբրոնի տերերը նեղվեցին, բանից Ռուբենը պաշարել էր նրանց» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

⁴⁰⁵³ «Անդրոնիկոսը (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, ինքնակալ, ապագա կայսր Անդրոնիկոս I-ը – Մ.Ֆ.) որոշեց զգալի զորքով Բաստացի դեմ ուղարկել Անդրոնիկոս Լապարիոսին՝ անշուք արտաքինով, սակայն մեծ ունակությունների տեր մեկին, իսկ Դովանես Կոմնենոսը (նույն Դովանես Բաստացին է, որը մորական կողմից Կոմնենոս էր – Մ.Ֆ.), որն այդ ժամանակ ինքնավար էր ու ծանրաբ էր զարկել Ֆիլադելֆիայի մոտ, Լապարիոսի դեմ հանեց իր երկու որդիներ՝ Մանուիլին և Ալեքսանդրին: Քանի որ պատերազմը փոփոխակի հաջողությամբ էր ընթանում և երկու կողմից միջադատական պայքարում շատ մարդիկ էին զոհվում, Բաստացը այդ պատճառով խորապես վշտանում էր ու ցավում, որ սեփական անձին պատմությանս հիվանդությունը հնարավորություն չի տալիս իրեն գործել և ժամանակացի շուտ գաժել է անկողնու, այն դեպքում, երբ ինքը պետք է լիներ բոլորի առաջ և ի ջույգ դներ իր ռազմական խիզախությունը, արևելյան քաղաքներից լսել հաղթանակի սովորական կոչերը և գործով ցույց տալ, թե ում դեմ է պայքարում թույլի առաջնորդ Անդրոնիկոսը: Այնուհանդերձ նա գործով ցույց տվեց, որ եռանդը ուղիք է հանում նաև մեղայեղներին և սրտի մղումից ուժեղ բան չկա: Դրա համար էլ նա հրամայեց իրեն դնել հասարակ պատգարակի

վրա և հանել մի բլրի վրա, որտեղից ինքը կկարողանա նայել մարտադաշտին: Երբ դա կատարվեց, նա հրամայեց իր որդիներին զորքը հայտնի կարգով շարել և արդյունքում փայլու հաղթանակը եղավ նրա կողմում, իսկ Լապարդիոսը թիկունք դարձրեց, հետապնդվեց ու խոցվեց: Կարճ ժամանակ անցա Բատացեւր մահացավ» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Ալեքսեյ Ծիրանածին», մաս 16):

⁴⁰⁵⁴ «Երբ Սալահ-է-Դինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) նվաճեց Մծքինը, իր մոտ խորհրդակցելու հավաքեց Եփրեդեհին, թե ո՞ր երկրից սկսի և ո՞րի վրա հարձակվի, Մոսուլի՞, Սինջարի՞, թե՞ Տազարի: Նրանց միջև տարախոսքության եղավ, Մուզաֆֆար-է-Դին Զաուբար իբն Չալահ-է-Դինն (Բեգթեգինյանների Եփրոսյան Եփր Մուսաֆա-է-Դինը (1168-1233) - Մ.Ֆ.) ասաց. «Պետք է սկսել Մոսուլից, քանի որ դա մեր ձեռքում է և արգելող չկա, իսկ Իզ-է-Դինն (Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Իզ-է-Դինը (1177-1193) - Մ.Ֆ.) և Մուջահիդ-է-Դինն էլ, երբ լսեն մեր գալալայան մասին, կթողնեն այն ու կհեռանան լեռնային ամրոցները: Նրա ասածը հաստատեց Սալահ-է-Դինի հորեղբայր Ծիրեուհի որդի Նասիր-է-Դին Մուհամմադը: Սա մեծ նվերներ էր տվել Սալահ-է-Դինին, որպեսզի Մոսուլը գրավելուց հետո իրեն պարգևի որպես տիրույթ, իսկ Սալահ-է-Դինը ընդունել էր, քանի որ համակրում էր նրան: Եվ ահա Սալահ-է-Դինը շարժվեց դեպի Մոսուլ, իսկ նրա տեր Իզ-է-Դինը և տեղակալ Մուջահիդ-է-Դինը մեծ զորք էին հավաքել Մոսուլում: Չաշտության համար սուրիանդակներ ուղարկվեցին Իզ-է-Դինին և Մուջահիդ-է-Դինին: Իզ-է-Դինը պահանջեց վերադարձնել այն հողերը, որ նրանից գրավել էին, իսկ Սալահ-է-Դինը պատասխանեց, որ այդ դեպքում պետք է Չալեյը իրեն տրվի: Իզ-է-Դինը և Մուջահիդ-է-Դինը հրաժարվեցին: Ապա Սալահ-է-Դինը զիջեց և համաձայնեց վերադարձնել իր գրաված հողերը՝ պայմանով, որ Մոսուլի տերը հրաժարվի Չալեյի տիրոջ օգնելուց, սակայն այս ևս չընդունվեց և Իզ-է-Դինը ասաց. «Նա իմ եղբայրն է և ինձ հետ դաշնագրեր ու պայմանագրեր ունի, որոնք չեմ կարող խախտել»: Նույն այս առթիվ սուրիանդակներ ուղարկեցին նաև Ատրպատականի տեր Խյիծ-Արսլանը (Էլտուգյանների աթաբեկության ապագա աթաբեկ, հետագայում Էլտուգյանների սուլթանության սուլթան Դզի-Արսլանը - Մ.Ֆ.) և Խալաթի տեր Շահ Արմանը (Շահարմենների Եփրոսյան Եփր Մուբան իբն Իբրահիմը - Մ.Ֆ.), սակայն գործերը չկարգավորվեցին ու հաշտություն չկայացավ: Երբ Սալահ-է-Դինը տեսավ, որ Մոսուլում ոչ մի արդյունքի չի հասնում և, բացի նեղոթյունից ու հոգնությունից, ոչինչ չի ստանում, իսկ Սինջարում գտնվող մոսուլական զորքերն էլ իր զորքի ու մարդկանց ծանապարհն են փակում, Մոսուլից այնտեղ դիմեց...: Այդ տարվա Չուլիջա ամսին Մոսուլի տեր, աթաբեկ Իզ-է-Դինը և Խալաթի տեր Շահ Արմանը միացան Սալահ-է-Դինի դեմ պայքարի համար: Բանն այն էր, որ Իզ-է-Դինի սուրիանդակները Սալահ-է-Դինի դեմ օգնություն և օժանդակություն խնդրելու համար եկել էին Շահ Արմանի մոտ: Շահ Արմանը մի քանի սուրիանդակներ ուղարկեց Սալահ-է-Դինին՝ միջնորդելու համար, որ նա հրաժարվի Մոսուլից և, ընդհանրապես, Իզ-է-Դինին հանգիստ թողնի, սակայն Սալահ-է-Դինը դրական պատասխան չտվեց և նույնիսկ կոպտեց նրան: Վերջին անգամ Շահ Արմանը նրա մոտ ուղարկեց իր մամուլը Սալահ-է-Դին Բաթտամուրին (Շահարմենների Եփրոսյան ապագա Եփր Բեգ-Թեմուրին - Մ.Ֆ.), որը հետագայում՝ Շահ Արմանից հետո, տիրեց Խալաթին: Սա եկավ Սալահ-է-Դինի մոտ, երբ նա պաշարում էր Սինջարը, և պահանջեց նրանից, որ թողնի պաշարումը և հեռանա: Շահ Արմանը ասել էր, որ նա առաջարկի հեռանալ, այլապես պետք է սպառնա, որ կհարձակվի ու կպատանդազի: Բաթտամուրը այս առաջարկը հաղորդեց Սալահ-է-Դինին, բայց սա ձգձգեց պատասխանը՝ հույս ունենալով, որ շուտով կգրավի Սինջարը: Երբ Բաթտամուրը այս տեսավ, հաղորդեց նրան սպառնալի առաջարկը և զայրացած հեռացավ՝ չընդունելով նրա նվիրած զգեստները կամ ընծաները: Նա տեղեկացրեց իր տիրոջը և վախեցրեց, որ վատ կլինի, եթե ինքը անհոգ ու անտարբեր գտնվի Սալահ-է-Դինի նկատմամբ: Շահ Արմանը շարժվեց Խալաթից, որի դրսում իր վրաններն էր խախել, և գնաց Մարդին, իսկ սրա տերն էր Զուբե-է-Դին իբն Նաջմ-է-Դին Ալբին (Մարդինի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Էղազին - Մ.Ֆ.), որը Շահ Արմանի բեռնորդին էր և Իզ-է-Դինի բեռն ուղղին ու միաժամանակ նաև նրա աներն էր, քանի որ Իզ-է-Դինը ամուսնացել էր Զուբե-է-Դինի դստեր հետ: Շահ Արմանի հետ եկել էր նաև Բաղեշի և Արզանի տեր Դաուլատ Շահը (Արզանի Եփրոսյան Եփր Ֆախր-է-Դինը - Մ.Ֆ.), իսկ աթաբեկ Իզ-է-Դինն էլ Մոսուլից եկավ իր զորքով՝ առանց բեռների: Այդ ժամանակ Սալահ-է-Դինը արդեն գրավել էր Սինջարը, այնտեղից գնացել էր Խառան և ցրել իր զորքերը: Երբ նա լսեց նրանց միավորման մասին, լուր ուղարկեց իր եղբորորդի Տաթ-է-Դինին, որը Չամալում էր՝ հրավիրելով նրան: Սա արագ հասավ ու խորհուրդ տվեց հեռանալ, սակայն ուրիշներ գովազդեցին այդ բանից: Սալահ-է-Դինը ցանկություն ուներ հեռանալ և նա գնաց Ռաս-Ալին: Երբ լսեցին նրա հեռանալը, բաժանվեցին՝ Շահ Արմանը վերադարձավ Խալաթ, պատճառաբանելով, թե ուզում է զորք հավաքել ու նորից գալ, Իզ-է-Դինը վերադարձավ Մոսուլ, իսկ Զուբե-է-Դինը մնաց Մարդինում: Սալահ-է-Դինը մի քանի օր կանգ առավ Տաուգամում՝ Մարդինից ոչ հեռու» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այս անգամ սուլթանը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) Մոսուլ ժամանեց Դիցրի 578 թվականի Ռեջեբի ամսի 11-ին, հինգշաբթի օրը: Զանի որ ես այն ժամանակ այս քաղաքում էի, մի քանի օր առաջ ինձ ուղարկեցին Բաղդադ՝ խալիֆից (Արաբական խալիֆության խալիֆ ան-Նասիրից (1180-1225) - Մ.Ֆ.) օգնություն խնդրելու: Ես այնքան արագ իջա Տիգրիսը, որ երկու օր ու երկու ժամում հասա Բաղդադ: Այն ամենը, ինչ ես կարող էի ստանալ Բաղդադի կառավարությունից, սակայն, այն էր, որ նրանք ուղարկեն շեյխերի շեյխին, որն այն ժամանակ սուլթանի մոտ եկավ որպես խալիֆի կողմից հավատարմագրված դեսպան: Նա նամակ էր բերում, որը նրան պատվիրում էր հանդիպել սուլթանի հետ և փորձել համաձայնության հասնել նրա ու մոսուլցիների միջև: Այդ ժամանակ մոսուլցիներն արդեն դեսպան էին ուղարկել Փաիլավանի (Էլտուգյանների աթաբեկության աթաբեկ Տահան-Փաիլավանի - Մ.Ֆ.) մոտ՝ նրանից օգնություն խնդրելու համար, սակայն նրանից ստացած պատասխանն ավելի ցավալի էր, քան պատերազմը սուլթանի հետ: Սալահ-է-Դինը մի քանի օր մնաց Մոսուլում և այդ ժամանակ տեսավ, որ ոչ մի առավելություն չի ստացվի այս կերպ պաշարելով նման մեծ քաղաքը և, եթե նա վերցնի այն, ապա պետք է տիրի նաև ամրոցին և շրջակա տարածքին, իսկ ինքն էլ կթուլանա երկար ուշադրումով: Ուստի սուլթանը հետ բաժնեց իր ճամբարը և Շաբան ամսի 16-ին դիրք բռնեց Սինջարի դեմ, որը որոշ թվով մարդկանց հետ գրավեց Ծերեֆ աղ-Դին իբն Զուբե-է-Դինը: Վերջինս այնքան ամուր սեղմեց այս քաղաքը, որ Ռամադան ամսի 2-ին նա գրավեց այն: Ծերեֆ-է-Դինը թողեց այն և իր մարդկանց ուղեկցեց Մոսուլ: Սուլթանը Սինջարը տվեց իր եղբորորդի Թալի աղ-Դինին և գնաց Նիսիբա: Մոսուլի կառավարությունը օգնություն կանչեց Շահ Արմանին (Շահարմենների Եփրոսյան Եփր Մուբան իբն Իբրահիմը - Մ.Ֆ.) և ընկալալայ իշխանի գլխից, ուստի սա որոշեց դուրս գալ Խալաթից՝ նրանց օգնություն բերելու համար: Նա իր ճամբարը կանգնեցրեց Խալաթում և սուրիանդակ ուղարկեց Մոսուլի տիրակալ Իզ-է-Դինի (Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Իզ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) մոտ, որպեսզի տեղեկացնի նրան իր ժամանելու մասին: Վերջինս Շավալ ամսի 25-ին դուրս եկավ քաղաքից և գնաց նրան ընդառաջ: Ժամանելուց հետո նա հայտնաբերեց, որ Մարդինի տիրակալը (Մարդինի Արտուխյանների Եփրոսյան Եփր Էղազին - Մ.Ֆ.) Շահ Արմանի հետ է: Նրանց էր միացել նաև Դալեյում տեղակայված բանակին պատկանող զորքերի մի ջոկատը: Նրանց հանդիպումն նպաստելով սուլթանի ուժերին հավաքվելու էր: Շահ Արմանը Բեթթիմուրին (Շահարմենների Եփրոսյան ապագա Եփր Բեգ-Թեմուրին - Մ.Ֆ.) ուղարկեց Սալահ-է-Դինի մոտ, շեյխերի շեյխի միջամտությամբ խաղաղության բանակցություններ վարելու համար, սակայն այս բայը ոչ մի արդյունք չտվեց: Դեռ, երբ Շահ Արմանը լսեց, որ սուլթանը առաջ է գնում իրենց վրա, նահանջեց իր երկիրը: Իզ-է-Դինը վերադարձավ իր տիրույթը և դաշինքը լուծարվեց» (Բահա-է-Դին իբն Շադադ «Սալահ-է-Դինի պատմություն»):

«Այնուհետև Սալահ-է-Դինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) գնաց հարձակվելու Նիսիբի վրա, որը գրավեց: Ապա նա արշավեց դեպի Մոսուլ, որտեղ զգալի բանակ կար: Նա կատաղի կռիվ տվեց նրա դեմ, բայց չկարողացավ գրավել այդ քաղաքը: Այնուհետև նա նահանջեց և շարժվեց դեպի Սինջար: Մուջահիդ-է-Դինը բանակ ուղարկեց այս վայր, բայց ալ-Մեյիբ ան-Նասիրի թույլ չտվեց մոտենալ այս վայրին և շրջապատեց Սինջարը: Զուրդ Եփր Չարգարիան, ով գտնվում էր աշտարակներից մեկում, այս աշտարակը հանձնեց սուլթանին, իսկ դրա հետ միասին էլ հանձնեց նաև ճակատային պարիսպը, որը շրջապատում էր այն: Զաղաթի հրամանատար Իզ-է-Դինի եղբայրը խորապես հուսահատվեց և այդ տարվա Ռամադան ամսվա երկրորդ օրը հանձնվեց Սալահ-է-Դինին: Դեռ Սալահ-է-Դինը վերադարձավ Խառան՝ լուծելով նաև այդ քաղաքի գործերը...: Բակվիշը պաշտպանություն խնդրեց ալ-Մեյիբ ան-Նասիրից, քանի որ նրա գործերը մեծ դժվարության մեջ էին և նա որոշել էր վերացնել զինվորների վարձատրությունը ու նույն կերպ կրճատել էր նաև իր կենցաղային ծախսերը: Ինչ վերաբերում է ալ-Մեյիբ ան-Նասիրին, ապա նա թողեց Խառանը և ճամբար դրեց Խալաթում՝ Մարդինի միջնաբերդի տակ: Այս քաղաքը, սակայն, չգրգռեց նրա ցանկությունը, ուստի Չուլիջա ամսին նա գնաց Ամիր...: Դրանից հետո ալ-Մեյիբ ան-Նասիրը հատեց Եփրատը՝ Ատրիք գետով համարձակվեց (Բեմալ-է-Դին «Չալեյի պատմության հասրեկություն»):

«Երբ սուլթանը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) թողեց Մոսուլի պաշարումը և շարժվեց դեպի Սինջար, նա իր ճանապարհին հանդիպեց մի բանակի, որը բաղկացած էր Մոսուլի զորքերից, որոնք գնալիս էին դեպի իրեն: Նա շրջապատեց այս զորքը, վերցրեց ձիերը, բայց ժողովորդին հնարավորություն տվեց տուն վերադառնալ: Դրանից հետո նա կրկին գնաց Սինջար՝ խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ան-Նասիրի - Մ.Ֆ.) բանազնացների ուղեկցությամբ: Սինջարն այն ժամանակ կառավարում էր Եփրիսիմի իբն Մավրուդ իբն Չեմգին, ով ներկայացնում էր իր եղբայր Իզ-է-Դինին (Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Իզ-է-Դինը - Մ.Ֆ.): Սուլթան Սալահ-է-Դինը պաշարեց այս քաղաքը և ամսվա ընթացքում հարվածեց նրան: Այն բանից հետո, երբ միջնաբերդի պարսպի մի լայն մասը փլուզվեց, նա գրավեց այն և գերեց ողջ կայազորին» (Իբն Վասիլ «Սալիհյան պատմություն»):

«Սուլթանը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը - Մ.Ֆ.) թողեց Դամասկոսը և արշավեց դեպի Դալեյ: Նա բանակեց այս քաղաքի առջև կիրառի օրը՝ Տումադա Ա ամսի տասնութերորդ օրը, և պաշարեց այն երեք օր: Այնուհետև նա գնաց Եփրատ և բանակեց գետի

արևմտյան ափին՝ ալ-Բիրում, որի կամուրջը կրկնապատկեց: Այնտեղից նա գրեց տարբեր երկրների իշխաններին և արշավեց դեպի առ-Ռոհա, որը գրավեց: Ապա նա թողեց այս բաղաբը և գնաց առ-Ռաբբա, որը շրջակա տարածքի հետ միասին նվաճեց: Այնտեղից նա գնաց պաշարելու Նիսիբիսը և վերջինիս միջնաբերդի հետ միասին գրավեց այն: Այդ ժամանակ լուր հասավ, որ ֆրանկները շարժվում են դեպի Ղազարաթ և կողոպտում են այդ ուղղությամբ գտնվող գյուղերը: Սուլթանը թողեց Նիսիբիսը և գնաց պաշարելու Մոսուլը, իսկ դա եղավ հինգշաբթի, Ռեջեբ ամսվա տասներեկերորդ օրը: Նա ամեն ինչ արեց այն գրավելու համար այս բաղաբը, բայց նրա բոլոր ջանքերն ապարդյուն էին: Ապա նա թողեց Մոսուլի պաշարումը և գնաց պաշարելու Սեջարը, իսկ դա եղավ չորեքշաբթի, Շաբան ամսվա թասնվեցերորդ օրը: Եկավ Ռամադան ամիսը, սուլթան դադարեցրեց կռիվը և բաղաբը հանձնվեց հինգշաբթի, այդ ամսվա երկրորդ օրը: Սալահ-էդ-Դինը այս բաղաբը տվեց ալ-Մալիք ալ-Մոլիաֆար Տաթի-էդ-Դինին, իսկ հետո վերադարձավ Նիսիբիս, որտեղ էլ մնաց՝ սաստիկ ցրտի պատճառով: (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուլթյան սուլթանների»):

«Այդ տարի խառանի ու Եդեսիայի էմիրները ապստամբեցին Մոսուլի դեմ և դիմեցին Սալահիդինին, իսկ նրա միջոցով էլ՝ Սալադինին (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.), ընդ որում Միջագետքի տիրակալ Նուրեդինը (Հիսն-Էնֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Մուհամեդը – Մ.Ֆ.) միացավ նրանց: Այդ ժամանակ Մոսուլի (Մոսուլի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Իզ-էդ-Դինի – Մ.Ֆ.), Մարդինի (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Էղազին – Մ.Ֆ.) և Ամիդի տերը, վերջինս Յալաստանում է, միավորեցին ուժերը, որպեսզի դիմադրեն եգիպտացիներին, սակայն, այդպես էլ մարտի մեջ չմտնելով, նրանք դողողացին ու ցրվեցին: Այսպիսով՝ Եգիպտոսի արքան գնաց Մոսուլի դեմ և պաշարեց այդ բաղաբը, սակայն իր հերթին, կամ անձրևների պատճառով, որոնք բավականին շատ էին, կամ էլ մեկ այլ պատճառով նա թողեց Մոսուլը և հետ դարձավ: Այդ ժամանակ Մարդինն ու Սինգարան հնազանդվեցին նրան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 2):

«Այդ բանի օր այնտեղ հանգստանալուց հետո նա (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) իր զորքերն ուղարկեց պաշարելու Ուռհան: 1494 թվականին Սալահիդինը և խառանի տեր վերոհիշյալ Մուլաֆֆարեդինը (Բեզբեզիկյանների էմիրության էմիր Մուսաֆար-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) իրենց զորքերով եկան և պաշարեցին Ուռհան: Զաղաթի կառավարիչն էր Ֆախրեդինը, որին հիշեցինք վերևում, իսկ վերին բերդում նստում էր Համամ անունով արևելցի մի էմիր՝ նշանակված Մոսուլի տիրակալ Իզգեդինի (Մոսուլի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Իզ-էդ-Դինի – Մ.Ֆ.) ձեռքով: Երբ բաղաբի հարավային կողմից հարձակումը սկսվեց, էմիրը 10.000 ոսկով դավաճանաբար վաճառեց այդ բերդը: Ֆախրեդինը, նկատելով դավաճանությունը, ինքը նույնպես հանուն իր անձի փրկության հաշտություն կնքեց և հանձնեց բաղաբը: Այսպես Սալահիդինը տիրեց նրան» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 478):

«Արաբների 578 թվականին Սալադինը (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) ելավ Եգիպտոսից, հասավ Ղազարաթ, իսկ այնտեղից էլ անցավ Հայեյ՝ մտադիր լինելով պատերազմ սկսել: Այդ ժամանակ նրա իշխաններից մեկը խորհուրդ տվեց անցնել Եփրատը և առաջին հերթին տիրել Բեթ-Նահիրին ու հարակից երկրներին, որից հետո կարելի էր անմիջապես Ղազարաթ վերադառնալ: Ընդունելով այս խորհուրդը՝ Սալադինն անցավ Եփրատը, հասավ Եդեսիա, որից հետո մտավ հառան:..., իսկ այնտեղից էլ գնաց Նիսիբիսի վրա: Այս բաղաբի տիրակալները, սակայն, պարզվեց, որ պատրաստ են պատերազմի, սակայն Սալադինը չէր ցանկանում պատերազմ վարել նրանց դեմ: Եվ ահա նա գործի մի ցուպտ տեղակայեց բաղաբի մոտ, որպեսզի արգելի նրա բնակչությանը դուրս ու ներս անել, որից հետո գնաց այլ կողմ՝ հույսով, որ Նիսիբիսցիները շուտով բաղաբը կհանձնեն: Եվ ահա Սալադինը եկավ Մոսուլ ու պատեց այն՝ բոլոր կողմերից հարձակման նետելով իր բանակը: Այդ ժամանակ Իզգեդինը (Մոսուլի շանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Իզ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) մարդ ուղարկեց խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ան-Նասիրի – Մ.Ֆ.) մոտ և աղաչեց միջնորդել Սալադինի մոտ: Եվ ահա խալիֆը մի դեսպան ուղարկեց, որը համաձայնություն ձեռք բերեց, ըստ որի մոսուլցիները պետք է ոսկով հատուցեին Սալադինին կրած այն ծախսերը, որ սա տեսել էր այդ բաղաբին հասնելու համար, իսկ նա էլ պետք է հեռանար Հայեյ: Մոսուլի մարդիկ, սակայն, ասացին. «Մենք ոսկի չունենք, որպեսզի տանք նրան, իսկ ինչ վերաբերվում է Հայեյին, ապա այն մեկ ուրիշ տեղ ունի և նրա անունը Իմամեդին է: Ինչպե՞ս կարող ենք մենք մեր էրկիրը նրան տալ»: Այդ ժամանակ Սալադինը, տեսնելով, որ ի վիճակի չէր հնազանդեցնել Մոսուլը, թողեց այն ու գնաց Շնջարի վրա: Նա պատերազմ մղեց այս բաղաբի դեմ և գրավեց այն տիրոջ՝ Կուլթ-էդ-Դին Մալիուդի որդի Շարաֆեդին ձեռքից: Այնտեղից Սալադինը հետ եկավ ու մոտեցավ Դարա բաղաբին: Այս բաղաբի տիրակալ Շամադին Բիհրամը, որը Կուլթի ցեղից էր, եկավ և ծառայեց Սալադինին՝ հնազանդ ու որպես հպատակ: Այս ամենի արդյունքում Սալադինը բաղաբը թողեց վերջինիս, որից հետո վերադարձավ խառան, որտեղ ցրեց իր զորքերը, որպեսզի ամեն մեկն իր տեղը գնա, բայց իր արդեն ծանախված ժամանակներ էին, ընդ որում ինքը միայն թիկնապահների փոքր խմբով մնաց խառանում: Այդ ժամանակ մոսուլցիները, վախենալով, որ նա զարնանը կվերադառնա և Մոսուլի գլխին կբերի նույն այն փորձանքները, որոնք բերել էր Շնջարի գլխին, մարդ ուղարկեցին խալիֆի տեղ Շահաբունին (Շահաբունների էմիրության էմիր Սուլեյման իբն Իզրահիմի – Մ.Ֆ.) մոտ ու նրանից օգնություն խնդրեցին: Այդ ժամանակ Շահաբունը պատասխանեց, որ նա հաճույքով կկարգավորի այդ գործը, որից հետո մարդ ուղարկեց Կուլթ-էդ-Դին իբն Ալիի իբն Թեմուրտաշի մոտ, որ Մարդինի տերն էր (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Էղազին – Մ.Ֆ.), ինչպես նաև նրա հորեղբայր և Մոսուլի տեր Իզգեդինի մոտ: Այդ ժամանակ Մարդինի և Մոսուլի բոլոր մարդիկ Շահաբունին կողմնակիցների հետ միասին հավաքվեցին Բարայանի մոտ, որից հետո 1.700 հեծյալներ առաջացան Հայեյի ուղղությամբ՝ պատրաստվելով մարտի մեջ մտնել Սալադինի դեմ: Սալադինը, երբ լսեց, որ իր թշնամիները հավաքվել են, դողաց և մարդ ուղարկեց, որպեսզի արագորեն կրկին հավաքեն իր զորքերը: Եվ ահա ութ օրվա ընթացքում Հեմսից, Բեթ-Նահիրից և այլ վայրերից զորքերը հավաքվեցին, ընդ որում եկավ նաև Կիրա բերդի տեր Դարա-Արսլանը: Այդ ժամանակ Շահաբունը, տեսնելով Սալադինի զորքի արագությունը, ինչպես նաև սեփական ռազմիկների վարանքը, Մոսուլի և Մարդինի տերերին ասաց. «Արդեն ձեռք է գալիս և պատերազմի ժամանակը անցնում է, եկեք ցրենք ուժերը, իսկ հետո մի բան կանենք»: Այդ ժամանակ Սալադինը մարդ ուղարկեց խալիֆի դեմ և հայտնեց, թե ինչ է եղել ու ինչպես են բոլորը տրամադրվել իր դեմ, որից հետո ստացավ խալիֆի համաձայնությունը պատերազմ սկսել Ամիդի դեմ» (Բար-Ֆերբետու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ուռհայի ու խառանի էմիրը ապստամբեց Մոսուլի դեմ և Սալահիդինը (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) գրավեց այս բաղաբները: Դրանից հետո Սալահիդինը (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) եկավ ու գրավեց Սքիքը, դրանից հետո գնաց Մոսուլի վրա, սակայն չկարողացավ գրավել այն: Այնուհանդերձ նա պաշարելով շատ նեղություն պատճառեց բաղաբին և նրանք նրան հնազանդություն խոստացան՝ խոստանալով զորք տալ նրան ծառայելու համար: Վերցնելով այս երդումը՝ Սալահիդինը գնաց Մուհարակին, այնտեղից էլ անցավ Ղազարաթ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 27):

«Այս Սալադինը (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) անցավ Եփրատը և տիրեց Միջագետքին՝ մինչև Մոսուլի և Մարդինի դռները» (Ամանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Վիշապներից հաջորդը, որը փքվել էր մեկ այլ կողմում, անօրեն ու պիղծ Բեթայի որդի Սալահիդինն էր (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.), որը բռնությամբ տիրել էր Ղազարաթին և Եդեսիային, որն այժմ կոչվում է Ուռհա» (Դավիթ Սիմեցի «Հիշատակարան 1185 թվականի»):

«Այնուհետև Սալահ-էդ-Դինը (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) անցավ Եփրատ գետը և նվաճեց Սեջարը, Մանբիջը, խառանը, Նիսիբիսը ու շատ բաղաբներ Մոսուլի երկրում: Եվ նա իջավ Մոսուլ բաղաբը ու պաշարեց այն՝ նրա առաջ մնալով հինգ ամիս մնաց: Հետո նա թողեց այն և գնաց Ամիդ ու Մալաֆարիկին» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատմության և պատմությունը»):

⁴⁰⁵⁵ «Երբ ալ-Մելիք ան-Նասիրը (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) արշավեց Արևելքի բաղաբների դեմ, Իմադ-էդ-Դինը մտածեց, թե Հայեյ բաղաբը շրջապատող բերդերը պետք է բաժնվեն: Այդ նպատակով նա հեծելագորային զորքեր ուղարկեց Եփրատի ափեր: Այսպես ավերվեց Բալիսի միջնաբերդը, ինչից հետո զորքը եկավ պաշարելու Զուլայաթ Նադիրի միջնաբերդը: Նա գրավեց այն և ավերեց: Այնուհետև զորքը գնաց հարձակվելու գետի ափին գտնվող բնակավայրերի վրա և ավերեց դրանք՝ գրավելով հոտորը ու իրվիզելով Զաբարա միջնաբերդի կամուրջը: Այնուհետև հիշատակված զորքը մոտեցավ Մեմբիցին և հարձակվեց նրա վրա: Այն թալանեց այս բաղաբի տարածքը և նրա արշավանքները տարածվեցին մինչև Նաջիսի միջնաբերդը: Դրանից հետո զորքը Նորից անցավ Եփրատը և արշավանք կատարեց Մարուջի դեմ, ինչից հետո վերադարձավ Հայեյ, բայց շուտով հեռացավ այնտեղից ու գնաց ալ-Զարգին բերդը կործանելու: Ջուռադա Բ ամսին այս զորքը կողոպտեց Բիզան և Լգավ մարդները, ինչպես նաև ավերեց Կաֆուլառու բերդը՝ խլելով այն այնտեղ իշխող Բակմիշից: Բակմիշը պաշտպանություն խնդրեց ալ-Մելիք ան-Նասիրից, բանի որ նրա գործերը մեծ դժվարության մեջ էին և նա որոշել էր վերացնել զինվորների վարձատրությունը ու նույն կերպ կրճատել էր նաև իր նեկցարային ծախսերը» (Բեմալ-էդ-Դին «Հայեյի պատմության հատընտիր»):

⁴⁰⁵⁶ «Ապա նա (Եյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) եկավ և պաշարեց Ամիդը, որտեղ այդ ժամանակ տիրում էր Հասանի ցեղի մարդկանցից մեկը (Ինայյանների էմիրության էմիր Մահմուդը – Մ.Ֆ.): Դրանք արարել էին, որոնք հաջորդելով մեկը մյուսին, պահում էին բաղաբը: Մահմեդական շատ թագավորներ բազում անգամ պաշարել էին այն, բայց չէին կարողացել նվաճել: Սալահիդինը, գալով և կատաղի հարձակում գործելով նրա վրա, մի բանի օրից գնեքի ուժով գրավեց այն: Նա կողոպտեց երկար տարիների ընթացքում այնտեղ կուտակված ողջ հարստությունն ու ունեցվածքը, սակայն բաղաբացիներին որևէ անհանգստություն չպատճառեց: Զաղաբը նա տվեց Նուրեդին իբն Դարա-Արսլան

իբն Դաուդին (**Հիսն-Բեֆի Արտուկյանների էփրոփյան էփր Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.**), որը Տիմուրաշի (**Մարդինի Արտուկյանների էփրոփյան էփր Նաջմ-էդ-Դինի – Մ.Ֆ.**) տոհմից էր» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 482):

«Դրանից հետո Սալադինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) ելավ ու պաշարեց Ամիդը, ընդ որում Նուրեդինը (**Հիսն-Բեֆի Արտուկյանների էփրոփյան էփր Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) ելադարկվեց նրան: Եվ ահա կիրակի օրը Սալադինը գրոհի անցավ, մեկ վայրում անընդհատ հարվածեց պարսպին և մի բանի օրից ձեռքեց այն: Այդ ժամանակ դժբախտ իբն Լիսանը նրան տվեց Ամիդը և հնազանդվեց» (Միքայել Անդրի «Ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 2):

«Արաբների 579 և հույների 1494 թվականի իյար, այսինքն՝ առաջին ամսին Սալադինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Ամիդը այն բանից հետո, երբ կործանարար պատերազմ մղեց քաղաքի դեմ: Այդ ժամանակ Ամիդի տերն էր Բար-Նիսան Ռիսանան արիաբար մարտնչեց բոլոր նրանց դեմ, որ պարիսպներից դուրս էին, սակայն նրա հետ եղողները երես թեթեցին նրանից: Մարտի ժամանակ Սալադինի մարդկանցից ոմանք ներխուժեցին երկու պարիսպների միջև գտնվող միջատարածքը, սակայն ամիդցիները փակեցին նրանց այդտեղ և սպանեցին: Եվ ահա Սալադինը լուրջ սպառնալիք ուղղեց Ամիդի տիրոջը, որից հետո սպառնալից երդվեց նրան և նետածիզներին, որ չի հեռանա քաղաքից այնքան ժամանակ, մինչև չգրավի այն ու կրակի չխառնի, իսկ նա այդպես կկարմի այն պարագայում, եթե չհանձնվեն: Այդ ժամանակ նրանք, որ ներսում էին, շատ վախեցան և նրանց ձեռքերը անուժությունից կախվեցին: Բար-Նիսանը ևս շատ վախեցավ և ի վերջո ընդունեց անվտանգության այն երաշխիքները, որ տրվել էին իր, իր ընտանիքի ու գույքի նկատմամբ: Այդ ժամանակ սուլթանը թույլ տվեց պալատից դուրս հանել այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ էր, ու դրա համար սահմանեց երեք օր: Ահա այս կերպ Սալադինը տիրեց քաղաքին: Չարկ է նշել, սակայն, որ այդ երեք օրում էլ Բար-Նիսանը իր բոլոր պալատներից կարողացավ դուրս հանել ու տանել իր գույքի միայն տասներորդ մասը՝ ոսկին, արծաթը, թանկարժեք քարերն ու կահույքը, սակայն նրա գույքի մեծ մասը մնաց Ամիդում: Եվ ահա Սալադինը քաղաքը տվեց Նուրեդին իբն Դաուդ-Արսլանին (**Հիսն-Բեֆի Արտուկյանների էփրոփյան էփր Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.**), որը նրա հետ էր և օգնում էր նրան: Այդ ժամանակ էր, որ որոշ Սալադինի սատանին Սալադինին. «Դու խոստացար նրան տալ քաղաքը, սակայն ոչ այն ամենը, ինչ կա այնտեղ, իսկ այնտեղ հազարավոր ինկարների գույք կա»: Սալադինը, սակայն, պատասխանեց. «Այդ հարիդ չէ ինձ բարեկամին դատարկ քաղաքը տալ»: Ասում էին, որ այդ քաղաքում 100.000 միայն մոմեր են գտնվել և այն էլ միայն աշտարակներից մեկում, իսկ քաղաքի գրադարանից էլ գտնվել է 140.000 հատոր գիրք, որոնք Սալադինը վերցրեց ու տվեց իր կադի ալ-Ֆիդային, որը մի հիսնամյա դատարկ էր և գրիչ: Եվ ահա Սալադինը երդումով հաստատեց, որ այս քաղաքը իբն Դաուդինին է» (Բար-Յեբես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Սալահեդինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) եկավ Ամիդի վրա, գրավեց այն և կրկին տվեց Նուրեդինին (**Հիսն-Բեֆի Արտուկյանների էփրոփյան էփր Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.**), բանզի այդպես էր նրան խոստացել» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 27):

«Սա (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) բռնությամբ տիրել էր նաև Ամիդին» (Դավիթ Միհեցի «Հիշատակարան 1185 թվականին»):

«Այս Սալադինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինի – Մ.Ֆ.**) տիրեց նաև սրբերի Ամիդին՝ քաղաքի դեմ մի հզոր ամրոց կառուցելով և իր նպատակին հասնելով 15 օրում» (Ամանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Այնուհետև Սալահ-էդ-Դինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) թողեց Մոսուլը և գնաց Ամիդ ու Մայաֆարիկին: Նա գրավեց դրանք և տվեց Ռուսլան իբն Լիլիդին (**Հիսն-Բեֆի Արտուկյանների էփրոփյան էփր Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.**)» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

«Այնուհետև Սալահ-էդ-Դինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) արշավեց Ամիդի դեմ և ութ օր տևած պաշարումից հետո գրավեց քաղաքը: Նա տեղի ունեցավ Ֆիջրի 579 թվականի Մուհամմադ ամսի առաջին տասնօրյակում: Նա Ամիդը տվեց Նուր ադ-Դին իբն Դաուդ-Արսլանին (**Հիսն-Բեֆի Արտուկյանների էփրոփյան էփր Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.**), իսկ նա իբն Լիլիդին էլ տրամադրեց քաղաքի ողջ փողոց ու շարժական գույքը: Ապա սուլթանը վերադարձավ Ասորիք՝ իր երթն ուղղելով դեպի Ֆայեպ» (Բահա-էդ-Դին իբն Շադդադ «Սալահ-էդ-Դինի պատմությունը»):

«Ինչ վերաբերում է ալ-Մելիք ան-Նասիրին (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինին – Մ.Ֆ.**), ապա նա թողեց հառանդ և ճամբար դրեց հարգաձևում՝ Մարդինի միջնաբերդի տակ: Այս քաղաքը, սակայն, չգրգռեց նրա ցանկությունը, ուստի Չուլիիջա ամսին նա գնաց Ամիդ: Նուր-էդ-Դին-Մուհամմադ իբն Դաուդ-Արսլանին (**Հիսն-Բեֆի Արտուկյանների էփրոփյան էփր Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.**) նա խոստացավ վերցնել այս քաղաքը իբն-Լիսանից և հանձնել նրան: Նա երդվեց նրան դա անել և այդ երդումը տվեց Ֆիջրի 579 թվականի Մուհամմադ ամսվա առաջին տասնօրյակում: Այս վայրում կային մեծ գուևարներ, որոնք նա տիրեց քաղաքի հետ միաժամանակ: Նրան առաջարկեցին գումարը պահել իրեն և Նուր-էդ-Դինին հանձնել միայն քաղաքը, բայց նա պատասխանեց. «Քանի որ ես տալիս եմ բունը, ես չեմ ուզում ծյուղերն ինձ համար պահել»» (Բենալ-էդ-Դին «Ֆայեպի պատմության հատընտիր»):

«Ֆիջրի 579 թվականին Սալահադին սուլթանը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) Մուհամմադ ամսի առաջին տասնօրյակին երկար պաշարելուց և կռիվներ մղելուց հետո տիրեց Ամիդի բերդին ու այն հանձնեց Հիսն-Բալֆի տիրոջը՝ Նուրադին Մուհամմադ իբն Դաուդ-Արսլանին իբն Դաուդ իբն Մուքման իբն Օրտուկին (**Հիսն-Բեֆի Արտուկյանների էփրոփյան էփր Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.**)» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Որոշ ժամանակ անց սուլթանը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) մեկնեց հառան, ապա գնաց Ամիդ, երբ տասներեք օր էր մնացել Չուլիիջա ամսվա ավարտին...: Սուլթանը մնաց Ամիդի մոտ, որը նա գրավեց Մուհամմադ ամսի առաջին օրերին: Այդ ժամանակ նա ընդունեց տարբեր դեսպանների, որոնք եկել էին նրան տեսուհյան» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴⁰⁵⁷ «Առանց կռիվ գրավելով ծխաշաքար, Այյուբյան ու նրանց աջակցներին պատմությունը տարածությունները՝ Սալահեդինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) եկավ ու պաշարեց Ազազ ամրոցը՝ ուժեղ գրոհ ձեռնարկելով նրա դեմ» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 465):

«Եվ ահա Սալադինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) անցավ Եփրատը, գնաց Այյուբայի դեմ և նրա տեր Նասեդին իբն Գուվաթեզինը հանձնվեց նրան: Դրանից հետո Սալադինը նահանջեց Ֆայեպի ուղղությամբ, հետո կտրեց Եփրատը և ընդունեց Եդեսիան նրա տեր Մուֆարեդին իբն Չեյնեդինից, որից հետո գնաց Այյուբան ու Դարա» (Բար-Յեբես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դրանից հետո ալ-Մելիք ան-Նասիրը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) հատեց Եփրատը՝ Ասորիք գնալու համար: Նա հասավ Թեյ-Խալիդ, պաշարեց այդ վայրը և տեղի բնակչությունը Մուհամմադ ամսին այն հանձնեց նրան: Այնուհետև նա գնաց Այյուբայ, որտեղ պարուն էր Ենյիս Իսմայիլ Խազինդարի եղբայր Նասիր-էդ-Դին Մուհամմեդը: Նա հնազանդվեց նրան և ալ-Մելիք ան-Նասիրը թողեց նրան...: Նա թողեց Այյուբայը այս քաղաքի իշխանին, իսկ Թեյ-Խալիդն էլ տվեց Բադր-էդ-Դին Դիլդերիսին» (Բենալ-էդ-Դին «Ֆայեպի պատմության հատընտիր»):

«Սուլթանը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) թողեց Ամիդը և անցավ Եփրատը՝ շարժվելով դեպի Ֆայեպ: Ծանապարհին, սակայն, նա գրավեց Այյուբայը և այլ քաղաքներ» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴⁰⁵⁸ «Այդ տարի Կարակում և Զուրբակում ապրող ֆրանկները որոշեցին գնալ Ալլահի մարգարեի քաղաքը՝ փորելու նրա գերեզմանը, վերցնելու նրա ազնվական մարմինը, տեղափոխելու իրենց երկիր և թաղելու իրենց մեջ, որպեսզի մահերգականների չթողնեն ու նրանք չկարողանան ուխտազանացության գնալ նրա մոտ՝ առանց իրենց գումար վճարելու: Արքայազն Առնաթը (**Աստիոքի դքսության Նախկին դուքս Ռեյնալդ Շատրոնացին – Մ.Ֆ.**) նալ կառուցեց, տարավ այն Կուզուսի ծով և գինվորներ նստեցրեց դրա մեջ: Ֆրանկները ճանապարհ ընկան՝ նպատակ ունենալով գնալ սուրբ քաղաք: Սուլթան Սալահ-էդ-Դինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.**) այդ ժամանակ գտնվում էր հառանում: Իմանալով այս լուրը՝ նա մարդ ուղարկեց՝ հրամայելու Միսրայում գտնվող իր նախիք Սեյֆ-էդ-Դուլա-իբն-Մուսկիիզին ֆրանկներին հետապնդելու համար ուղարկել Եփր Յուսաֆ-էդ-Դին-Լուլու ալ-Ֆաջիբին: Վերջինս պատրաստվեց այս արշավին, ելավ հետապնդելու և հասավ նրանց, երբ նրանց ու մարգարեի ազնվական քաղաքի միջև մնաց ընդամենը մեկ օր էր մնացել, ընդ որում նրանց միացել էին մի բանի հավատարմաց արաբները» (Մուքիդ-էդ-Դին «Երուսաղեմի և Զեվրոնի պատմությունը»):

⁴⁰⁵⁹ «Ելիկումը, որակնից հետո կարճ ժամանակ արդելով, աթաբեկի (**Էյուկուկյանների աթաբեկության հիմնադիր աթաբեկ Էյուկուզի – Մ.Ֆ.**) որդու (**Էյուկուզյանների աթաբեկության աթաբեկ Զահան-Փախլանի (1175-1186) – Մ.Ֆ.**) հետ գնաց Գանձակ պատերազմելու և այնտեղ էլ սպանվեց» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

⁴⁰⁶⁰ «Չվարճանալով ձիարշավներով ու թափերական ներկայացումներով՝ զարնան գալուս պես նա (**Բուզանդական կայսրության կայսր Անդրոնիկոս 1-ը (1183-1185) – Մ.Ֆ.**) հավաքեց այն զորքերը, որոնք ինչպես արևմուտքում, այնպես էլ արևելքում մնացել էին նրան հավատարիմ, և անձամբ գնաց ուղիղ Լիկիայի վրա, իսկ Ալեքսեյ Բուխասին էլ Բուսինգոլայի մոտակայքից զորքով ուղարկեց լույսացիների դեմ, բանի որ նրանք ևս իրենց հարևան Լիկիացիների ու բրուսացիների պես անջատվել էին իրենից: Բուսասը հաջողությամբ իրականացրեց իր արշավանքը և, հաջող

կերպով ավարտելով պատերազմը, Լուսադիայից ելավ ու ժամանեց Նիկիա՝ միանալով Անդրոնիկոսին» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Անդրոնիկոս Կոմենենոս», գիրք 1, մաս 2):

4061 «/2/ Չվարճանալով ծիարչալներով ու թատերական ներկայացումներով՝ զարնան գալուն պես նա **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Անդրոնիկոս I-ը – Մ.Ֆ.)** հավաքեց այն զորքերը, որոնք ինչպես արևմուտքում, այնպես էլ արևելքում մնացել էին նրան հավատարիմ, և անձամբ գնաց ուղիղ Նիկիայի վրա, իսկ Ալեքսեյ Բրանասին էլ Բրանիցովայի մոտակայքից զորքով ուղարկեց լուսադիցիների դեմ, բանի որ նրանք ևս իրենց հարձակ Նիկիացիների ու բրուսացիների պես անջատվել էին իրենցից: Բրանասը հաջողությամբ իրականացրեց իր արշավանքը և, հաջող կերպով ավարտելով պատերազմը, Լուսադիայից ելավ ու ժամանեց Նիկիա՝ միանալով Անդրոնիկոսին: Երբ երկու զորքը մեկ դարձավ, Անդրոնիկոսը որոշեց հարձակվում գործել բաղաբի վրա, սակայն Նիկիայի բնակիչները չէին վախենում Անդրոնիկոսից, երբ նա չկար, չվախեցան նաև հիմա, երբ հայտնվեց: Երևալով պարիսպների վրա՝ նրանք ամեն տեսակի զենքով հետ էին մղում նրան և այսպես կեղտոտ խոսքերով՝ չննայելով ոչինչ՝ ոչ հարվածներ, ոչ խոսքեր: Բաղաբային դարպասները փակ էին պինդ ամրացված փականներով, իսկ լեզուները, որոնց համար դուռ հանդիսացող շրթունքները բաց էին, Անդրոնիկոսի հասցեին հայողյանքներ էին արտաբերում: Ուժեղ խցկված այդ զենքից՝ Անդրոնիկոսը գայլույթի կրակ էր շնչում ու շնչում էր հենց Տիֆոնի նման, բանի որ չէր կարողանում հոգեկան խռովք սանձել: Նիկիա բաղաբը իր պարիսպների ամրությամբ անհաղթահարելի կամ էլ ծայրահեղ դեպքում դժվարահաղթահարելի էր համարվում, բանի որ կառուցված էր թրծված արյունից, իսկ այդ ժամանակ էլ պաշտպանությունը առավել ևս հաջողություն էր խոստանում պաշտպանվողներին, բանի որ այնտեղ էին հարվաքվել էին բոլոր այն ռազմիկները, որոնք ատում էին Անդրոնիկոսին՝ և Իսահակ Անգեղոսը **(Բյուզանդական կայսրության սպագա կայսր Իսահակ I-ը – Մ.Ֆ.)**, որը Անդրոնիկոսի տապալումից հետո թագավորեց հռոմեացիների վրա, ինչպես նաև Թեոդորոս Կանտակուզենոսը, ընդ որում այնտեղ էին նաև պարսիկները, որոնք օգնության էին կանչվել: Շատ օրեր Անդրոնիկոսը շրջեց բաղաբի մոտ, սակայն ոչ մի բան չարեց և անկախորդեն նման էր մի մարդու, որը հարձակվում է դիք սարի վրա, խեղճորեն մարտնչում է բարեղեն ծայրերի դեմ, պաշարում է Արբելայի ու Շամիրամի պարիսպները, կամ էլ նետ է արձակում երկինք: Պաշարյալները բազմաթիվ մարտնչում էին գեղեցիկ ձեռքերին և հետ մղում հարձակումները, իսկ մեքենաների շնորհիվ էլ բարանետները բացարձակապես անվնաս դարձան, այն մեքենաները, որոնք պատրաստել էր Անդրոնիկոսը: Բանի որ վերջինս շատ էր պարծենում բաղաբներ գրավելու իր շնորհով, ապա, որպեսզի տարբերվի շրջապատողներից, անձամբ տեղադրեց պարսպահար մեքենաները և հնարեց բարանետներ, ինչպես նաև կազմակերպեց թունելներ փորելու և, ընդհանրապես, պարսպի ավերման համար կիրառում էր բոլոր միջոցները: Բանի դեռ նա կառուցում էր պաշարողական մեքենաներ, սակայն, դնում նետողական սարքեր, ամրացնում անվանները ու բռնակները կամ գինում էր խոյերը երկաթով, Նիկեացիները, ելնելով բաղաբի գաղտնի փոքր դարպասներից, այրում ու կոտորում էին դրանք կամ էլ գործողության ժամանակ վնասում դրանց, ինչպես սարդոստյանը, այլ նետողական սարքերով: Երբ Անդրոնիկոսը տեսավ, որ իր բոլոր հնարքները անարդյունք են ավարտվում, նա մի անմարդկային միջոցի դիմեց, որը նախկին ժամանակներում էլ քչերն էին կիրառել, ինչպես պաշարողներից, այնպես էլ պաշարյալներից: Հրամայելով Բյուզանդիոնից բերել Իսահակ Անգեղոսի մայր Եվթրոսիային՝ նա նրան վախանի փոխարեն դնում էր պաշարողական մեքենաների դիմաց, կամ նստեցնում խոյի վրա, ինչպես սայլակի, և այդ վիճակում սարքը մոտեցնում պարսպին: Այդ ժամանակ մի տեսարան էր բացվում, որը կամքից անկախ նույն ժամանակ և արցունքներ էր առաջացնում, և զարմանք: Կրցունքներ՝ իր անսովորությամբ և զայրացած մարդու կատարողությամբ, որը պատրաստ էր ամեն ինչի և չէր խորշում ոչ մի անվտի ու մարդկային բնույթին ոչ հարկի միջոցից, զարմանք էլ, բանի որ այդ կինը չնահացավ վախից՝ նստած բաղաբի պարիսպների վրա շարժվող մեքենայի վրա: Առաջին անգամ հիմա միայն մարդիկ, տեսան, թե ինչպես է կանացի նուրբ մարմինը նշանակվել երկաթյա պաշտպանելու համար, թույլ մարդկային մարմինը, փոխված ու անօրեն կարգով, դրվել է ամուր մեքենաների դիմաց, որպեսզի խանգարի թշնամիներին իրենց զենքով հետ մղել այն, իսկ երկաթն էլ պաշտպանվում էր մարդկային մարմնով: Պաշարյալները, սակայն, նախկին նման պարիսպներից նետող էին արձակում, թեև դրանք այն աստիճան վարպետորեն էին թողնում, որ վախեցնում ու խոցում էին հարձակվողներին, սակայն այդ բարձրատեխնիկ կնոջը որևէ վնաս չէին տալիս, կարծես նա ձեռքերով ու շարժումներով դրանք հետ էր մղում իրենց և ուղղում թշնամիների սրտերին: Այս կերպ այդ անմարդկային հնարքը Անդրոնիկոսին որևէ օգուտ չբերեց, բայց թիչ էր այդ, բանից, գիշերով ելնելով բաղաբից, Նիկիացիները և մեքենաները այրեցին, և Եվթրոսիային պարանով բաղաբ բաշեցին՝ հարսիայի նման տանելով Անդրոնիկոսի ձեռքից ու թողնելով, որ նա հանձնվի գայլույթի սովին Թիֆետի նման: Այդ բանի շնորհիվ նաև թշնամիների շարքերում մեծ հարգանք ձեռք բերելով առ իրենց արիություն՝ Նիկիացիները ավելի ոգևորվեցին և ավելի բազմաթիվ շարունակեցին պայքարը: Նրանք ոչ միայն երևում էին պարիսպների վրա, հանրահայտ հեղոթություններ գործելով ու Անդրոնիկոսի վրա հայիողյանքների հեղեղ թափելով, մեկ կոչելով նրան մագործ, մեկ՝ արյունարբու շուն, հոտած ծերուկ, անսևա չարիք, մարդկային դահիճ, այլասերված, Տիֆոնից ծեր Պրիպպոս ու նման այլ ամենասամոթալի անուններով, այլև ելնում էին, ինչպես սավեց, դարպասներից: Իր գունատ դեմքով, հաճախ զգգված ու երկարազանգուր իր մորուքով էլ սա իր հերթին ցույց էր տալիս, որ այրվում էր գայլույթից ու նոր հնարքներ է մտածում Նիկիացիների դեմ: Ի վիճակի չլինելով տանել պաշարյալների հանդուգնությունը և հնարավորություն չունենալով հազցնել իր գայլույթի սովը՝ նա, ինչպես մի սոված շուն, օրվա մեջ մի բանի անգամ կատաղած էր արջի պես տեղից տեղ էր անցնում, բողոքում լեգեոններից ու մեղադրում զորավարներին այն բանի մեջ, թե իբր նրանք անփույթ են վարում պատերազմը և խուսափում են մարտից: /3/ Մի անգամ, երբ Անդրոնիկոս արբան զորքի մեծ ջոկատով ընտրյալ հեծյալների ուղեկցությամբ պտտվում էր բաղաբի մոտ, նրան տեսավ Թեոդորոս Կանտակուզենոսը, մի բաշարի և երիտասարդ ու տարիքի պատճառով բռնկուն մարդ, բռնկուն ինչպես հենց նոր բաշած գինին: Եվ ահա նա, տարվելով խիզախության անսովոր պողթևումով, փոքրաթիվ ուղեկցությունից հետ միասին ողջ շտապողականությամբ ելավ բաղաբի արևելյան դարպասներից ու, անցնելով ռազմիկների առաջին շարքերը, Նիզակն ուղղեց Անդրոնիկոսի վրա: Նա, սակայն, չափից շատ էր խթանել իր ձին, ակնհայտորեն ստիպելով նրան թռչել, այլ ոչ թե վազել այն արագությամբ, ինչ թույլ են տալիս ոտքերը, ու դրա համար էլ անանկկալ կերպով կործանեց իրեն: Նրա ձին սայթաքեց և, խցկված նետով, ընկավ ծնկի վրա, իսկ ինքը, նետված թամբից, գլխով հարվածեց գետնին, վնասեց մեջքի վանքները և, առանց որևէ բան գգալու, փռվեց գետնին: Անդրոնիկոսի տեսնելիքները նրան ու նրան ընտրել իրենց առաջնորդ, սակայն նա, լինելով Էնետի նման անվճռական մի մարդ, խուսափեց պատերազմից հնարավոր էր այն պատճառով, որ տեսնում էր ապագան և երագում էր արքայական պատվի մասին, ինչպես Էնետն էր երագում իր տոհմի փառահեղության մասին և այնքան էլ չէր ձգտում առաջնորդի պատվի: Դրա համար էլ զորքը, աստիճանաբար գցելով ոգին, ուզում էր բանակցությունների մեջ մտնել և նրա նախկին ազնվածին արիությունն ու անսովոր ոգևորությունը կրկի կորսել: Սկսեցին հավաքույթներ կազմել, որոնցում պաշարյալները, հավաքվելով խմբերով, պատմում և ամենայն մանրամասնությամբ նկարագրում էին այն աղետները, որոնք իրենք տանում են՝ գտնվելով պաշարման մեջ: Պատկերացնելով Անդրոնիկոսի կարծրասրտությունը և մտքում ունենալով հնարավոր փորձանքները, որին իրենք կենթարկվեն, եթե բաղաբը վերցվի գեղեցիկ ուժով, նրանք նապաստակների նման դողում էին...: /3/ Նրանց մեջ արդեն չկար մի մարդ, որն իր այրող բաշությամբ կոզնորեր նրանց արիությունը: Կանտակուզենոսի մահից հետո կարծես բոլորի բաշությունը մահացավ և նրանք կորցրին մարտի ցանկությունը: Մտածելով այդ մասին՝ այն ժամանակվա Նիկիայի եպիսկոպոս Նիկողայոսը որոշեց անխուսափելիության գործին գոնե պատվավոր տեսք տալ: Հավաքելով ժողովրդին՝ նա առաջարկեց նրան ենթարկվել հանգամանքներին և, բանի դեռ բաղաբը չի խեղդվել պատերազմի ալիքներում, կամավոր հանձնվել Անդրոնիկոսին...» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Անդրոնիկոս Կոմենենոս», գիրք 1, մաս 2, 3):

4062 «Ճամբար զարկելով և ամրանալով բաղաբի հարավային կողմում, բանի որ այդ կողմից, ի համեմատ այլ մասերի, որտեղ այն բարձրանում է բարձրադիր, կլոր և բավականին դիք պարսպի վրա, տեղանքի հարթության պատճառով բաղաբային պարիսպը ավելի հասանելի էր թվում՝ Անդրոնիկոսը հաջորդ իսկ օրը սկսեց պաշարումը: Եվ մեքենաները, և մարդիկ պարսպ չէին մտնում, այլ անում էին ինչ պետք էր, իսկ ինքը՝ Անդրոնիկոսը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Անդրոնիկոս I-ը – Մ.Ֆ.)**, գրություններ էր գրում և, ամրացնելով դրանք նետի ներքևի մասին, նետում էր բաղաբ: Օրով ուղարկվող այդ նամակներն ու բրուսացիների կոչ էր անում մտքափոխ լինել և համընդհանուր ներում էր խոստանում, թեք նրանք բացեն դարպասները և իրեն բաղաբ թողնեն, իսկ Թեոդորոս Անգեղոսին, շրջմարդի Լափրասային և հիմար Սինեստրին էլ, ես օգտագործում եմ նրա իսկ սեփական արտահայտությունները, իրենց իսկ կողմնակիցների հետ միասին բռնեն ու մահվան մատնեն: Նա դա արեց բավականին երկար, բանի որ Բուրսայի պարսպի տակ ծագած այդ պատերազմը ոչ մի չափով չէր գիշում Նիկիականին ոչ ռազմիկների բաշության տեսակետից, որոնք մարտի մեջ էին մտնում արքայական լեգեոնների դեմ, ոչ էլ Անդրոնիկոսի նկատմամբ տաժած ատելության առումով, որը պատերազմի պատճառ էր դարձել: Դե իսկ բուն Բուրսա բաղաբն էլ բոլոր կողմերից լավ աշտարակների ու նետի ամրա պարիսպ, իսկ հարավային կողմից էլ այն նույնիսկ երկտակ էր: Այստեղ մեկ անգամ չէր, որ արտագրոհներ եղան, զորքերը նետվում էին իրար վրա և երկու կողմից էլ շատերն էին ընկնում, սակայն այդ բաղաբին ևս վիճակված էր հնազանդվել Անդրոնիկոսին և այնտեղ շատ բան գրավվեց ու նրանք սարսափելի տանջանքներ կրեցին: Պարսպահար մեքենաների հարվածների տակ այն մի վայրում փլվեց, իսկ հետո էլ նույն վայրում իսկ ընկավ փայտյա

սակայն, ներդրություն խնդրելով այս կանանցից իրենց հետ այդպես վարվելու համար, հետ ուղարկեց նրանց՝ մտածելով, որ, եթե Իգ-Էդ-Դինն ուղարկել է նրանց, ապա չի կարողանա պաշտպանել Մոսուլը: Նա մի բանի փարսախ հետ բաշվեց Մոսուլից և երկու բանակների միջև ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Մոսուլի բնակիչները, գայրացած, որ Սալահ-Էդ-Դինն այդ կերպ մերժեց իշխանական կանանց, առաջարկեցին, որ իրենք մասնակցեն ճակատամարտին, իսկ սուլթանն էլ զոջաց, որ այդպես է վարվել: Նա գրավեց Թեյ-Աֆարը և այդ տեղը որպես տիրույթ տվեց Սինջարի իշխան Էմադ-Էդ-Դինին: Նա երկու ամիս շարունակ պաշարեց Մոսուլը, բայց հետո, իմանալով խլաթի տիրակալ Շահ-Արմենի (Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ - Մ.Ֆ.), մահվան մասին, վերադրեց պաշարումը: Բանն այն է, որ խլաթի բնակչության մի մասը գրեց նրան՝ խնդրելով իրեն ընդունել գահը: Եվ ահա նա թողեց Մոսուլն ու ուղղվեց դեպի խլաթ, սակայն այդ բաղաբի բնակչությունն այդ ժամանակ հաշտություն կնքեց Աղարաբական իշխան Փաիլվանի (Էլտուլզանների աթաբեկության աթաբեկ Ջահան-Փաիլվանի - Մ.Ֆ.) հետ» (Թեմալ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Սուլթանը (Էլուրյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինն - Մ.Ֆ.) որոշեց գրավել Մոսուլ և արդեն սկսել էր պաշարողական գործողությունները, երբ իմացավ, որ խլաթ բաղաբի կառավարիչ Շահ-ի-Արմեն Սուլեմանը (Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ - Մ.Ֆ.) Դաբիա Ա ամսվա իններորդ օրը մահացել է: Եվ ահա նույն ամսվա վերջին նա հեռացավ Մոսուլից և շարժվեց դեպի խլաթ, բայց չկարողացավ գրավել այն և ստիպված էր հետ վերադառնալ» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուլթյան սուլթանների»):

«Դրանից հետո նա (Էլուրյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) գործել գնաց խլաթի դեմ, բանի որ լսել էր, որ դրա տիրակալ Շահ Արմենը (Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ - Մ.Ֆ.) մահացել է և Բեկ-Թեմուրը (Շահարմենների էմիրության էմիր-բեկ-Թեմուրը - Մ.Ֆ.) փոխարինում է նրան: Այստեղ նա լսեց, որ Պարսկաստանի տիրակալ Փաիլվան իբն Էլդիգհը (Էլտուլզանների աթաբեկության աթաբեկ Ջահան-Փաիլվանը - Մ.Ֆ.) իր դեմ է գալիս, որ օգնի խլաթի վերջը տալու: Սալադինը, երբ հասավ խլաթի հողերը, ցանկացավ հանդիպել Բեկ-Թեմուրին, բայց նա պաշտպանվում էր իր բաղաբում և դուրս չեկավ նրա մոտ: Այդ ժամանակ Շամադին Փաիլվանը եկավ Պարսկաստանից, ամրացավ խլաթի մյուս կողմում և սկսեց պատրաստվել բաղաբի պաշարմանը, սակայն Բեկ-Թեմուրը հաղորդեց նրան. «Եթե դու ստիպես ինձ խլաթը հանձնել Սալադինին, ապա նրա հարևանությամբ հանգստություն չես ունենա»: Այդ պատճառով, ահա, Փաիլվանը գնաց Բեկ-Թեմուրի մոտ և հանգստացրեց նրան՝ վերջինս իր տոհմից մի կնոջ տալով, որից հետո թողեց ու գնաց: Սալադինը, երբ տեսավ, որ պարսիկներն ու խլաթցիները համաձայնության եկան, շուտ եկավ ու հեռացավ» (Բար-Շեքրետ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁰⁶⁵ «Իլդրազին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Էդրազին - Մ.Ֆ.) վերցրեց այն և մնաց նրա ու նրա որդիների ձեռքում, մինչև որ Դիջրի 580 թվականին Սալահ-Էդ-Դին Յուսուֆ իբն Էլուրը (Էլուրյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) այն գրավեց, ինչպես ինչեղու ենք, եթե Ալադի կամենա...: Երբ Սալահ-Էդ-Դինը գալիս էր խլաթ, իր ճանապարհը թեքեց դեպի Ադիլեթ, ցանկանալով գրավել այն, բանգի նրա տերը՝ Մարդինի տեր Զուբ-Էդ-Դինը (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Էդրազին - Մ.Ֆ.), ինչպես ինչեղիս, մահացել էր և իշխան էր նրա մանկահասակ որդին (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բուլակ-Արսլանը - Մ.Ֆ.): Այս երկիրը Շահ Արմենի (Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ - Մ.Ֆ.) ու նրա զորքի իշխանության տակ էր և, երբ վերջինս մահացավ, Սալահ-Էդ-Դինը ցանկություն ունեցավ գրավել այն: Երբ նա տեղ հասավ, տեսավ, որ բաղաբը լի է ռազմիկներով և այնտեղ էր հանգուցյալ Զուբ-Էդ-Դինի կինը իր աղջիկների հետ միասին, իսկ սա Դինն Զալֆի տեր Նուր-Էդ-Դին Մուհամմադի (Դին-Բեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Մուհամմադի - Մ.Ֆ.) թույլն էր: Սալահ-Էդ-Դինը պաշարեց այն Ջումադա Ա ամսի: Դիմադրող զորքի հրամանատարն էր մի ամիր, որի անունն էր Բուլունկուլ, իսկ ամրակառույց՝ Ասադ-Էդ-Դին: Նա բաղաբի էր և լավ էր պաշտպանում բաղաբը: Կռիվը սաստկացավ, զործի դրվեցին բարանետ ու խորտակիչ մեքենաներ, սակայն Սալահ-Էդ-Դինը իր նպատակին չհասավ: Երբ այս տեսավ, հրաժարվեց բռնի ուժից ու պատերազմից և դիմեց խորամանկության: Նա նամակ ուղարկեց Զուբ-Էդ-Դինի կնոջը, որ բաղաբում էր, ասելով. «Ասադ-Էդ-Դին Բուլունկուլը համաձայնել է բաղաբը մեզ հանձնել, իսկ մենք կձանաչենք բեզ որպես եղբորդ՝ Նուր-Էդ-Դինի, իրավունքների ժառանգորդ նրա մահվանից հետո և կուզենանք, որ դու բաժնի ունենաս այդ գործում: Ես եմ աղջիկների կամուսնացնել իմ որդիների հետ և, այսպիսով, Ադիլեթում և մյուս վայրերը կմնան բո իշխանության տակ»: Նա միաժամանակ գրեց նաև Ասադին՝ իմաց տալով, որ բաղաբի տիրուհին արդեն հակված է մերձենալու սուլթանին, իսկ խլաթի մեծամեծները գրել են իրեն, թե պատրաստ են հանձնվելու, ուստի, ասաց նա, լավ մտածիր: Պատահաբար այդ ժամանակ խլաթից սուրհանդակ հասավ՝ տեղեկացնելով, թե պատրաստ են հպատակվելու և հրավիրում էին Սալահ-Էդ-Դինին, ինչպես մի ժամանակ արել էին: Սալահ-Էդ-Դինը հրամանեց սուրհանդակին մտնել Ադիլեթ: Վերջինս ասաց Ասադին. «Դու ո՞ւմ համար ես կոչում, ահա ես եկել եմ խլաթը հանձնելու Սալահ-Էդ-Դինին»: Սրա ուժերը թուլացան և նա մարդ ուղարկեց Սալահ-Էդ-Դինին՝ առաջարկելով իր կալվածքները և հարստությունը: Նա ընդունեց և բաղաբը Ջումադա Ա ամսին հանձնվեց: Նրա որդիներից մի բանիսը ամուսնացան տիրուհու մի բանի աղջիկների հետ, իսկ նրան էլ տրվեց Դատախա մարոցը, որպեսզի ինքը և մնացած աղջիկները այնտեղ ապրեն» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դիջրի 581 թվականին մահացավ Դինի և Ամիրի տեր Նուրադին Մահմուդ իբն Ղարա-Արսլան իբն Դաուդը (Դին-Բեֆի Արտուխյանների էմիրության էմիր Սուլեման իբն Մահմուդ (1185-1201) - Մ.Ֆ.), որը կոչվեց Կուբարդին: Նա փոքր էր տարիքով և գործերի վարիչ նշանակվեց Ալուվիմ իբն Սամակա Սդեռոցին (Շամադդինյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Ալուվիմ իբն Սամական (մոտ 1185-1190) - Մ.Ֆ.): Սուլեմանը գնաց Սալահադին սուլթանի (Էլուրյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինի - Մ.Ֆ.) մոտ, որը Մուֆարդինի մոտ էր գտնվում, նա նրան հաստատեց իր հոր՝ Նուրադին Մահմուդի, ալաուի վրա՝ ընկերակցելով նրան հոր բարեկամներից մի էմիրի: Երբ սուլթանը Մոսուլից գնաց խլաթ, նա ճանապարհից ուղղեց դեպի Մուֆարդին, որը պատկանում էր Մարդինի նոր մահացած տիրոջը (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության հիմնադիր էմիր Էդրազին - Մ.Ֆ.), իսկ այնտեղ գտնվում էր մի տեղապահ՝ նշանակված խլաթի մահացած տեր Շահարմենի (Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլեման իբն Իբրահիմ - Մ.Ֆ.) կողմից: Սուլթանը պաշարեց Մուֆարդինը և գրավեց այն Ջումադա Ա ամսի վերջում: Ապա՝ սուլթանը, հրաժարվելով խլաթի վրա արշավելուց, վերադարձավ Մոսուլ» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդ ժամանակ սուլթանը (Էլուրյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) արդեն Նստել էր Միաֆարեբին առաջ և պաշարել էր այն՝ մեծ ճակատամարտում կռվելով ու նրա դեմ դնելով իր բալիստերին: Միաֆարեբինում Ասադ անունով մի մարդ կար, ով անգործ չէր մնացել բաղաբը պաշտպանելու հարցում, բայց նրա ջանքերը չկարողացան հաղթահարել ճակատագիրը: Բաղաբը հանձնվեց սուլթանին Ջումադա Ա ամսի 29-ին: Այդ ժամանակ էլ հենց, կորցնելով խլաթին տիրանալու բոլոր հույսերը, Սալահ ադ-Դինը նահանջեց և երրորդ անգամ դիրք բռնեց Մոսուլի առջև՝ ճամբարելով Բեֆի Չեմնարում՝ ոչ հեռու բաղաբից» (Բահա-Էդ-Դին իբն Շադդադ «Սալահ-Էդ-Դինի պատմությունը»):

«Սուլթանը (Էլուրյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) ճամբար դրեց Մաֆարդինում, որի իշխանն էր Բուլակ-Արսլանը (Մարդինի Արտուխյանների էմիրության էմիր Բուլակ-Արսլանը - Մ.Ֆ.): Այս իշխանը դեռ երիտասարդ էր և սուլթանը ծրագրում էր գրավել բաղաբը: Նա պաշարեց այն և բաղաբը դեկավարող էմիրը համաձայնության եկավ նրա հետ ու հանձնվեց: Ապա Սալահ-Էդ-Դինն իր որդիներից մեկին ամուսնացրեց Ղարա-Արսլանի դուստր խաթունի դստեր հետ, ինչից հետո, հուսահատվելով խլաթը գրավելու հարցում, վերադարձավ Մոսուլ: Դիջրի 581 թվականի Շաբան ամսին նա ժամանեց Զաֆր-Չամնար, որոշ ժամանակ այնտեղ մնաց և դեսպաններ փոխանակեց Իգ-Էդ-Դինի հետ» (Թեմալ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Հարկ է իմանալ, որ Զորդատանը և, մասնավորապես Բիթլիսի ամրությունը, ավելի բան չորս տասնամյակ մնացին սելջուկյան աթաբեկների տիրապետության տակ, մինչև սուլթան Սալահադինի իբն Նուրադինի իբն. Սելջադդին Ղազի աթաբեկը (Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Սելջ-Էդ-Դին Ղազիի - Մ.Ֆ.) Դիջրի 576 թվականին փախավ՝ պարտություն կրելով Եգիպտացիների դեմ մարտում: Դրանից հետո արևի երեսին նրանց գործության նշանները և լուսնի կշռում նրանց մեծության հետագծերը խուլանացան: Եվ ահա Ռոժակի աշիրաթի մարդիկ, որ երկար տարիներ թաքնված էին տառապանքի ամպերի հետևում և, ինչպես վայրի կենդանիներ, թափառում էին լեռներում ու անտառներում, պահը հարմար գտան և, ինչպես վագրերն ու զագանացած առյուծները, իջան լեռներից, ու ոչնչացրին աթաբեկների զորքը մնացորդները: Եվ ահա բարձրորակ կործանիչ սրով նրանք մաքրեցին իրենց դաշտերն ու լեռները օտարների փոշուց: Եվ ահա նա, ով իշխում էր Բիթլիսում ու այդ շրջաններում որպես նրանց կառավարիչ, Բիթլիս և խլաթ բաղաբներում թողեց բազմաթիվ բարեգործական շինություններ» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 4, ժամ 2):

«Դիջրի 581 թվականին նա (Էլուրյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) գրավեց Մաֆարդինը և փորձեց գրավել Մոսուլը, սակայն այդ նրան չհաջողվեց» (Ռաշիդ-Էդ-Դին «Ժամանակագրությունների հավաքածու», հատոր 1, գիրք 2, մաս 2, հատված 2):

«Դրանից հետո սուլթանը (Էլուրյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) տիրեց Մաֆարդինին, ինչից հետո կրկին շարժվեց դեպի Մոսուլ» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուլթյան սուլթանների»):

«Այդ տարի Սալադինը (Էլուրյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) եկավ Մոսուլի դեմ, սակայն, բանի որ չկարողացավ գրավել այն, վերադարձավ ու պաշարեց Մաֆարդինը: Այն բանից հետո, երբ նա երկարատև պայքար մղեց, ի վերջո գնեց բաղաբը ոսկու միջոցով և հաստատվեց այնտեղ: Դրանից հետո Սալադինը կրկին վերադարձավ Մոսուլի մոտ և երկարատև պայքարից հետո Մոսուլի տերը (Մոսուլի Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Իգ-Էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) համաձայնեց ենթարկվել նրան ու զորք ուղարկել: Նույն կերպ վարվեցին նաև Դինն-

Զեփի տերն (Հիսն-Զեփի Արտուկյանների էփրոպյան էփր Սուբման իբն Մահմուդ - Մ.Ֆ.) ու Մարդինի տերը (Մարդինի Արտուկյանների էփրոպյան էփր Բուլակ-Արսլանը - Մ.Ֆ.): Այսպիսով՝ խաղաղություն կնքվեց» (Միջայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 3):

«Եվ ահա Սալադինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.), երբ տեսավ, որ պարսիկներն ու խաչազինները համաձայնության եկան, շուտ եկավ և գնաց Սալահարկինի վրա, բանի որ նրա տեր Կույթ-էդ-Դինը (Մարդինի Արտուկյանների էփրոպյան հիմնադիր էփր Էդազին - Մ.Ֆ.), որ իշխում էր Մարդինում, մահացել էր և իշխանության գահին էր նստել նրա որդին, որը, սակայն, մի փոքրիկ տղա էր (Մարդինի Արտուկյանների էփրոպյան էփր Բուլակ-Արսլանը - Մ.Ֆ.): Եվ այսպես Սալադինը պատերազմ սկսեց բաղաբի դեմ: Այդ ժամանակ բաղաբում տիրում էր Ասադեդին Բրիկասն ու մահացածի այրին, ընդ որում այնտեղ էին նաև նրա աղջիկները, ինչպես նաև ռազմիկներ: Եվ ահա այս ռազմիկներին կոչ հղվեց և նրանք ուժեղ մարտնչեցին: Արդյունքում պատերազմը ձգձգվեց, որի հետևանքով Սալադինը ի վերջո համոզեց այդ կնոջը, որ նրանք կտա Դաթթախ ամրոցը: Եվ ահա այս կինը թողեց Սալահարդին և հեռացավ Դաթթախ: Այդ ժամանակ Սալադինի մոտ եկավ Կույթ-էդ-Դին Սուբման իբն Նուրեդին իբն Ղարա-Արսլանը, որը Ամիրի տերն էր (Հիսն-Զեփի Արտուկյանների էփրոպյան էփր Սուբման իբն Մահմուդ - Մ.Ֆ.): Սալադինը նրան լավ ընդունեց և նա իր բաղաբ վերադարձավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն»):

«1495 թվականին Սալահեդինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) նորից շարժվեց իր գործերով և, ուղղվելով դեպի Նիկիկերտ, պաշարեց ու գրավեց այն» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 482):

«Այս Սալադինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինի - Մ.Ֆ.) տիրեց նաև սրբերի բաղաբ Նիկիկերտին» (Ամանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Այնուհետև Սալահ-էդ-Դինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը - Մ.Ֆ.) գրավեց Մայաֆարիկին... և տվեց այն Ռուսլան իբն Խիլիզուդին (Հիսն-Զեփի Արտուկյանների էփրոպյան էփր Մուհամմեդին - Մ.Ֆ.)» (Ամանուններ «Ավբեսանդրիայի պատրիարքների պատմություն»):

⁴⁰⁶⁶ «Այդ ժամանակ թուրքերի ազգը առհասարակ միաբանվեց և պատերազմի գնաց պարթևական ազգի վրա, որին թուրք էին կոչում, բանգի իրենց այդ գործի համար պայմանները հարմար գտան, իսկ ժամանակն էլ՝ պատշաճ: Նրանք ամենուր հարձակվեցին քրիստոնյա ազգի վրա և, սուր տուներով հարվածելով, տղամարդկանց, կանանց ու մանուկներին գերության տարան: Նրանք բանդեցին բազում եկեղեցիների, հալածակցելով սուրբ կտակարանները, ինչպես նաև ավերեցին տներ, որում մարդիկ էին բնակվում: Նրանք ամենուր և ամեն ինչ առհասարակ այրեցին, իսկ արտ ու անդառնալով էլ անխնայ կերպով կտրեցին իրենց հոտերին և անասուններին, բանգի հնձի ժամանակն էր: Ահա այսպես նրանք ամեն ինչ մաշեցին սովով, սրով և գերությամբ: Թուրքերի ազգը ավերեց նաև բազում վանքեր, իսկ նրանց մեջ էլ նաև՝ սուրբ Կարապետի հռչակավոր և հոյակապ ուխտատեղին, որտեղ գտնվում էր սուրբ Գրիգորի Նշխարը...: Շատ կրոնավորների մեջ սպանվեցին նաև սուրբ Ստեփանոս կոչվող մեծ եպիսկոպոսը՝ Երեսխյայի որդին, իսկ սպանությունների այս գործերը Վարդավառի օրերին եղան: Այդ օրերին գրավվեցին նաև Ասորուց բերդը, որ այժմ կոչվում է Կարճկոնից, ինչպես նաև Դանդերձաբերդ կոչվածը: Սրանք, թեև ամուր էին, սակայն չար ազգի հնարագիտությամբ ընկան և սուր տուներով մաշվեցին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 634 թվականին անգամակ մեռնում է Շահի Արմենը (Շահարմենների էփրոպյան էփր Սուբման իբն Իբրահիմը - Մ.Ֆ.) և նրա երկրում շրջակա ցեղերի կողմից շատանում են ավերածությունը, կոտորածն ու գերությունը: Եվ, որովհետև Վիգենի թոռ Շահնշահը՝ կաթողիկոս տեր Գրիգորի բորոքորդին, շահի մահվան ժամանակ նրա մոտ էր գտնվում, վերցնելով իր մարդկանց, նա գալիս, հասնում է Սասուն, որտեղ նրա ձեռքն է ընկնում Բեկթաշուրը (Շահարմենների էփրոպյան էփր-բեկ-Թեմուրը - Մ.Ֆ.), որը շահի ողջ տան իշխանն էր: Նրանից վերցնում է այն բերդը, որ Թոռձյան էր կոչվում և ուխտով նրան բաց է թողնում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 78):

⁴⁰⁶⁷ «Թշվառության լույն այդ տարում Կարին բաղաբի բռնակալը (Սալարդյանների էփրոպյան էփր Մելիք-Շահը (1184-1194) - Մ.Ֆ.) առաջացավ Օխթիթ անունով անառիկ բերդի վրա և սուրբ Աստվածածնի տունին գրավեց այն» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁰⁶⁸ «Եվ ահա, հազիվ էին մարդիկ մի փոքր խաղաղվել թշվառությունից... երբ աշխարհում կրկին հաստատվեց բռնակալության աթոռը, բանգի մահացել էր Շահի Արմենը (Շահարմենների էփրոպյան էփր Սուբման իբն Իբրահիմը - Մ.Ֆ.), որը ժառանգ չէր թողել, ու յուրաքանչյուր մեկն իրեն ազատ էր համարում բազում սպանություններ գործելու գիպրում՝ կրկին անգամ գալով սուրբ Կարապետի սպասավորների վրա, իսկ դա եղավ Սուրբ Խաչի տոնի օրը: Եվ այսպես, նրանք հալածական արեցին մնացածներին ու սպանեցին բազմաթիվներին, երբ բոլորը ցրվեցին ու տեղանքը անբնակ մնաց: Եվ միայն երրորդ ամսում էր, որ ամեն ինչ մի փոքր խաղաղվեց, թեև հետոն Աստված գիտի» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁰⁶⁹ «Եվ ահա, երբ եկան աշնանային օրերը՝ խաչի Գյուտի տոնի ժամանակ, Բեկթեմուրը (Շահարմենների էփրոպյան էփր-բեկ-Թեմուրը - Մ.Ֆ.), որ Շահի Արմենի (Շահարմենների էփրոպյան էփր Սուբման իբն Իբրահիմի - Մ.Ֆ.) աթոռի կրող էր դարձել, բանգի նրա գորապետն էր, մեծ զորք հավաքեց և եկավ Կարինի դուռը՝ խնդրելով Օխթիթը հետ տալ իր բնիկ տերերին: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նա մերժում ստացավ, ողջ երկիրը ավարի տվեց, բաղաբի մի մասն էլ այրեց և երկու տեղերից էլ գերության տարավ 8.000 հոգի: Դրանց մի մասին հետո գտան ու հետ գնեցին, իսկ այլք էլ սպանվեցին կամ կորան» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴⁰⁷⁰ «Ինչ-որ տեղ մոտակայքում նկատվելով անփույթ բարբարոսների՝ հռոմեական հրամանատար Բրանասը մի անգամ իր զորքով հարձակվեց նրանց վրա: Սկզբում նա հազիվ կարողացավ համոզել իր զինվորներին մի քիչ դուրս գալ սարերից բաց դաշտ, բայց հետո, երբ առաջին հարձակումը որոշակի հաջողությամբ տեղի ունեցավ ու թշնամու ջոկատը փախուստի դիմեց, նրանք իրենցով արդարացրին փորձիկների մասին հեթաթը, որոնք, վերածվելով բաշերի՝ անզուսպ կերպով հետապնդում էին փախուստով փրկվողներին: Այնպես պատահեց, որ հռոմեացիները հետապնդումը հասցրին մինչև Մոսիստապոլիս և, ճանապարհին հաջողությամբ ջարդելով թշնամու ևս մի ջոկատ, որոշեցին հարձակվել բաղաբի ներսում գտնվողների վրա: Բաղաբային դարպասները պաշտպանվում էին թշնամիների կողմից, որոնց վախ ու դող էր պատել, սակայն, չնայած դրան, նրանք ներխուժեցին բաղաբ ու հազեցան սպանություններով՝ վաղուց ծաշակած չլինելով Արեսի բաղաբակները» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսահակ Անգեղոս», գիրք 1, մաս 2):

⁴⁰⁷¹ «Իսկ երբ նրանք, փախուստի մատնելով դրանց, կշտացան ու հազեցան նաև ավարով, սկսեցին մտածել նաև Ամֆիպոլյան ջոկատի մասին՝ ձեռք բերած հաղթանակը լուցնելով երրորդ օրը ձեռք գցած հաղթանակով, ինչպես իրիկնահացով» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսահակ Անգեղոս», գիրք 1, մաս 2):

⁴⁰⁷² «Այս կերպ, ամրապնդվելով թշնամիների գեներով ու ձիերով, նրանք, ինչպես աստվածային մի զորք, կամ էլ առյուծային մի բանակ, շարժվեցին թշնամիների մյուս մասի վրա, որը դեռ ճամբար էր զարկած Ստրիմոնի մոտ: Եվ ահա աստվածային կամքով վիճակը փոխվեց: Նրանք, որոնք դեռ վերքերու հպարտ էին, պարծենկոտ ու հազիվ չէին պարծենում, որ կարող են իրենց խիզակներով շարժել ու տեղաշարժել սարեր, մոսիստապոլյան ճակատամարտի մասին լուրերից խոցվելով ու շշմելով, ինչպես կայծակի հարվածից, կամ էլ որոտի ձայնից, սկսեցին խուսափել մարտից՝ չուզենալով շարք կանգնել: Եվ հակառակը, հռոմեացիները, ուշքի գալով շփոթությունից, կարծես որսի ելած երկնային արծիվներ, սուրում էին այդ թաղուների հետևից և ավելի արագ, բան թևածելով կլիներ, ձգտում էին հանդիպել նրանց հետ, որոնք առաջ վատաբանում էին իրենց խոսքերով: Երբ երկու զորքերը մի լայն դաշտում իրար եկան, դա Դիմիտրիցայի մոտ էր, սիցիլիացիները ավելի շատ ցույց տվեցին իրենց պատած վախը, սկսեցին խաղաղության պայմաններ առաջարկել ու այդ նպատակով Բրանասի հետ բանակցությունների մեջ մտան: Սկզբում հռոմեացիները համաձայնեցին նրանց առաջարկներին, սակայն որոշ ժամանակ անց փոխեցին իրենց որոշումը՝ կասկածելով, թե թշնամիները խաբեություն են նյութել կամ էլ, եթե դա էլ չկար, անկասկած վախով են պատված: Եվ ահա, չտալով պատերազմի ոչ մի նշան, ոչ շեփոհաարություն, ոչ էլ որևէ մի այլ հրահանգ, որ նման դեպքում մարտի համար տրվում է գորավարների կողմից, նրանք մերկացրած թերթով նետվեցին թշնամիների վրա: Մինչև մի որոշ ժամանակ սիցիլիացիները առնույզ կերպով ու արիաբար դիմադրում էին հռոմեացիների հարձակմանը և մարտ ոչ քիչ տասնամյակներ ու ընթացքի փոփոխություն ունեցավ, բայց ի վերջո, զիջելով հռոմեական զորքի անչափ ոգևորությանը, լատինացիները թիկունք դարձրին և անկանոն փախուստի դիմեցին: Օգտվելով հաղթանակից՝ հռոմեացիները կոտորում էին նրանց, գերի էին վերցնում, զցում Ստրիմոն գետը և, լիանալով ավարով, հանում սպանվածների գրախները: Դա նյութեր էր ամսի 7-ին էր և օրն արդեն դեպի երեսուր էր թեքվում, երբ սկսվեց հետապնդումը: Այլոց թվում գերի վերցվեցին նաև երկու թշնամական հրամանատարները՝ Ռիչարդը՝ Տանկրեդի (Սիցիլիայի թագավորության ապագա արքա Տանկրեդի - Մ.Ֆ.) կնոջ եղբայրը, որ ղեկավարում էր սիցիլիական նվաճողները և Ալդրին Կոնտեպը՝ մի ցածր ծագման և անհայտ տոհմի ամրոց, որը, սակայն, նրանց մեջ մեծ հարգանք էր վայելում իր ռազմական վարպետության համար և այդ ժամանակ կրում էր գորթի գլխավոր առաջնորդի տիտղոսը» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսահակ Անգեղոս», գիրք 1, մաս 2):

⁴⁰⁷³ «Եվ ահա Առաջավորի պառիքի օրերին Օխթիթ կոչվող բաղաբի բնակիչները, այս մասին մինչ այս ասել եմ, ապստամբեցին՝ կամենալով իրենց նախնի տերերի կողմն անցնել: Գարինի էփրը (Սալարդյանների էփրոպյան էփր Մելիք-Շահը - Մ.Ֆ.), սակայն, բազմաթիվ զորքով հարձակվեց նրանց վրա, գերության տարավ և, հալածակցելով ապստամբների գույքը, բաղաբն ու բերդը գցեց իր իշխանության տակ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

4074 «Այդ ժամանակ նրանց դեմ ելավ Իսահակը (Բուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ը (1185-1195, 1203) – Մ.Ֆ.): Անմիջապես զբաղեցնելով անանցանելի ու անառիկ վայրերը լեռներում՝ բարձրադիրքերով երկար դիմադրեցին: Ի վերջո՝ Աստված, որը մուրթ օգտագործում է որպես իր կամակատար, անակնկալ խավար ուղարկեց, որը պատեց լեռները, որոնք պահպանվում էին դրա քարանձավներում թաքնված բարձրադիրքների կողմից, և այն աստիճան, որ հռոմեացիները կարողացան մոտենալ նրանց և այդ կերպ ցրել նրանց՝ սարսափ ազդելով: Չարիքի մեղավորները և ապստամբ զորքի առաջնորդները, այսինքն Պետրոսն (Բուզանդական թագավորության արքա Պետրոս II-ը (1185-1197) – Մ.Ֆ.) ու Անանը, իրենց ողջ դավաճանական զորքի հետ միասին, ինչպես Աստվածաշնչում հիշատակվող խոզերի բոլորը, որը ծովը նետվեց, նետվեցին դեպի Իստրոս և, անցնելով այն, միացան սկյութներին: Դժբախտաբար արքան, ամեն մի դիմադրության բացարձակ բացակայության պայմաններում հնարավորություն ունենալով անցնել ողջ Մեգիան ու կայսրությունը դնել այնտեղի բաղաթնքում, որոնցից շատերը տարածվում են Էմալի երկայնքով ու նրանց մեծ մասը և նույնիսկ բոլորը կառուցված են դիպ ժայռերի վրա ու ճահճոտ տեղանքում, ոչ մի նման բան չարեց, այլ, կրակի մատնելով հացահատկի ամբարները և գայթակղվելով իրեն ներկայացած վայախների կեղծ ապաշխարանքով, անմիջապես հետդարձի ճանապարհը բռնեց՝ այնտեղի գործերը թողնելով ամենևին էլ ոչ ավարտուն վիճակում: Արդյունքում նա բարձրադիրքների մոտ ավելի մեծ արհամարհանք առաջացրեց հռոմեացիների նկատմամբ և ավելի ուժեղ ոգևորեց նրանց» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսահակ Անագեղոս», գիրք 1, մաս 5):

4075 «6/ Այժմ Նրա մտադրությունների իրականացման համար ժամանակը ավելի բան հարմար եղավ և նա, որոշում ընդունելով, որոշեց գործը ավարտելու հասցնել: Իր մեծաթիվ ու հզոր զաղափարակիցների՝ արդիանուպոլսցիների, աջակցությամբ, որոնք ազգակցական կապեր ունեին իր հետ, նա ռազմական գործողությունների թատերաբեմից անցավ իր հայրենի Ադրիանապոլիս քաղաք և, զորքի կողմից արդեն իսկ կայսր հռչակված լինելով, շարժվեց մայրաքաղաքի վրա ու ծամբար գարկեց այսպես կոչված արտաքին Ֆիլոպատիոնի մոտ: Երեկոյան, Նստած չալպտուրիկ մի ձիու վրա, որը լուսնի նման մի սպիտակ նշան ուներ ճակատին, հիմալի գինված ջոկատի ուղեկցությամբ Բրանասը մոտեցավ քաղաքի պարիսպներին և դիմեց արքայական զորքին, որը զբաղեցրել էր քաղաքի պարիսպները, ինչպես նաև քաղաքացիներին, որոնք պարիսպների բարձրությունից հետաքրքրությամբ հետևում էին կատարվողին: Նրա խոսքը միաժամանակ և սպառնալից էր, և տեղեկացնող: Նա բարիքներ էր խոստատում յուրաքանչյուրին, ով կանցնի իր կողմը, և ասում էր, որ, եթե քաղաքացիները կամավոր բացեն դարպասները ու ընդունեն իրեն, ապա կգտնեն բարերարի և փրկիչ, իսկ եթե սկսեն դիմադրել ու դիմադարձ կանգնել իրեն, մի մարդու, երբ նա ուզում է մտնել դռնով և չի ցանկանում առաջանալ որևէ այլ ճանապարհով, ապա, զայով արդեն որպես գող ու տիրելով արքայական իշխանությանը ինչպես ավագակ, նա անխուսափելիորեն նրանց հետ հենց այդպես էլ կվարվի, կվարվի այնպես, ինչպես վարվում են վայրի զազանները ոչխարների հոտի հետ, երբ ցրում են հովիվներին կամ բակ են մտնում ոչ թե դռներով, այլ մեկ ուրիշ ճանապարհով: Այս ու այլ ոչ պակաս պարծենկոտ խոսքերից հետո նա մարտական կարգով շարեց իր ջոկատը և վերադարձավ սեփական ճամբար: Դաջորդ օրը, հազիվ էր արևը լուսավորել արևելքը, երբ Բրանասը արդեն մոտեցել էր քաղաքի պարիսպներին և շարժ գործը հարսիական կոչվող ցամաքային դարպասների դիմաց: Նա զորքը բաժանել էր երկու թևերի՝ աջ ու ձախ, և, դեկավարելով կենտրոնական ջոկատը, ելավ քաղաքից առաջխաղացող ջոկատների դեմ, բանի իր արքան (Բուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ը – Մ.Ֆ.) ոչ միայն իր ջոկատը տեղաբաշխել էր քաղաքային դարպասներից ներս ու պարիսպների վրա էր տեղակայել նրա մի մասը, այլև մի բանի հատուկ ջոկատների էլ ուղարկել էր քաղաքի սահմաններից անդին՝ հրամայելով նրանց ինչպես հնարավոր է խանդավառ այն կողմ անցնել և ուժերը ներածին չափով հարձակվել թշնամիների վրա, իսկ, եթե վերջիններս սկսեն ծնել իրենց և առավելության հասնեն, կրկին նահանջել պարիսպների պաշտպանության տակ, որպեսզի ամրություններից նրանց հնարավոր լինի օգնության հասնել: Մինչև կեսօր այս կերպ երկու կողմից փոխադարձ հեռամարտը շարունակվում էր և այդ ընթացքում Բրանասի զորքերը, որպես ռազմական գործերում առավել փորձառու, հազվադեպ, բայց փոքրիկ առավելության էին հասնում արքայական զորքի նկատմամբ: Դատկապես հաջող էր գործում մի ջոկատ, որը կազմված էր լատինական հետևազորի մասցորդներից, բանի որ արքան, շղթասերից ու բանտից ազատելով նրանց, որոնք գերել էին սիցիլիական զորքից և դեռ կենդանի էին, նա նրանց Բրանասի հրամանատարությանը արշավանքի էր ուղարկել Էմալի վրա ու հիմա հենց նրանք էին նրա զորքի լավագույն հետևակային ջոկատը կազմում, պաշտպանվելով իրենց հսկայական երկար վահաններով, տապարներով և նիզակներով, իսկ երբ Բրանասի հեծելազորն էլ լատինական հետևազորին օգնության հասավ, նրանք այնպիսի ուժով փախուստի մատնեցին քաղաքային զորքին, որ սրա ռազմիկները իրար խառնված ու անկանոն վիճակում ստիպված եղան անցնել խանդավառ և պատասպարվել պարիսպների հետևում: Պարիսպների վրայից, սակայն, սրանց օգնության հասան և դրանով էլ ավարտվեցին այդ օրվա դեպքերը: Իր ուժերին հնգօրյա հանգիստ տալուց հետո բռնակալը կրկին գործի անցավ՝ ցանկանալով տիրել քաղաքի պարիսպներին և մի կողմից վախեցնել քաղաքացիներին իր ռազմական պատրաստություններով, իսկ մյուս կողմից էլ փորձելով նրանց մեջ ներքին երկպառակտություն ու դավաճանություն առաջացնել: Այդ ընթացքում նա իր զորքի մի մասը առանձնացրեց և ուղարկեց քաղաքից հյուսիս տարածվող մասի դեմ, որն առանձնացված էր նեղուցով ու կոչվում էր Բոսպոր: Այստեղից պարզ երևում էր ծովափը, որը տարածվում էր դեպի Վլախեյանյան պալատ՝ քաղաքի հյուսիսային մասում: Կատարելով այդ հրամանը՝ այս ջոկատը զբաղեցրեց այնտեղ տարբեր տեղում գտնվող բլուրները և սկսեց ծածկել դրոշները: Արևը լուսավորում էր ողջ այդ պատկերը՝ զինվորների հարթ ու մաքուր զրահները, որոնք, լինելով ողողված լույսի շողերով, դրանց անդրադարձման պատճառով փայլում էին կայծակների նման, այնպես որ ամեն կողմից հավաքվում էին քաղաքացիներ, որպեսզի իրանան այդ անսովոր տեսարանով: Դրանից հետո ապստամբները իրենց կողմը գրավեցին Պրոպոնտիդան: Սրա բնակիչները, ոչ բոլորն էր, որ լավ զինվորներ էին, բայց ընդհանրապես հիմալի նավատիրեր ու թիավարներ էին: Նրանք ձկնորսության համար նախատեսված իրենց նավակները ամրացրին փայտյա տախտակներով և, այդ կերպ դրանց ռազմականների տեսք տալով, զինվեցին որը պարսատիկով, որը նետով ու կապարձով: Այս կերպ համեստ ձկնորսներից վերածվելով քաղաքի ռազմիկների՝ պրոպոնտացիները որոշեցին հարձակման անցնել և մոտեցան արքայական տորիերներին, որոնք, գտնվելով քաղաքի մոտ, հետևում էին Բրանասի զորքի հարձակողական գործողություններից և պահպանում էին նեղուցը՝ վախենալով, որ բռնակալը, հույսը կորցնելով քաղաք մտնել ցամաքի կողմից, ներս կտողոսի ծովային դարպասներով: Նավատիրերը, որոնք դեկավարում էին նավերը, գլխի ընկնելով, որ օրորվող և իրենց նավակների վրա հազիվ լողացող այդ մարդիկ իրենց վրա են գալիս հարձակման նպատակով, սկզբում մտածեցին, որ սրանք ուղղակի խելքները լրիվ թռցրել են: Այնուհանդերձ պետք էր պաշտպանվել կամ հարձակվել և այդ պատճառով արքայական տորիերները ի վերջո առաջ անցան՝ ինչեցնելով շեփուներ ու ծնծղաններ, ի վերջո, երբ ձկնորսական նավակների վրա բար յուրաքանչյուր էր տիրում և միայն թիավարներն էին, աշխատելով թերթով, կատաղի հնում: Ի վերջո՝ հակառակորդները իրար եկան և պրոպոնտացիները առավելության հասան արքայական հսկայական նավերի նկատմամբ՝ սեղմելով դրանք ափին: Իրոք, տորիերները, լինելով չափից ավելի երկար ու ծանրաշարժ, չէին կարողանում անմիջապես վնասել հակառակորդներին, այն դեպքում, երբ սրանք, մոտենալով խմբերով ու միաժամանակ մեծ թվով շրջապատելով ամեն մի տորիերան, միաժամանակ հարձակվում էին և նավախելից, և նավաթթից, և երկու կողմից, ու այս կերպ նեղ տեղում կարողանում էին առավելության հասնել և իրանակի հաղթանակներ կազմակերպել: Այնուհանդերձ նավատիրերը, երկար չտանելով պարտության մատթը, ի վերջո հետ մղեցին ձկնորսական նավակներին և, հնարավոր է չուսումնառելով, ինչպես անհաջողակ էր իրանակի կրակը՝ ու, եթե սրանց օգնության չգար մոտեցրեց գտնվող Բրանասի ջոկատը, որը զբաղեցրել էր այդ օժանդակ նավատորմի թևերում գտնվող բլուրները: 17/ Դավաճանը, տեսնելով, որ հնարավորություն չունի գաղտնի կերպով առաջանալ, իր մտադրությունները չեն իրականանում և ոչ նենգամիտ գործողությունները քաղաքում իրեն չեն մոտեցնում նպատակին, ոչ էլ հաջողություն է բերում պաշարումը ցամաքային կողմից, որոշեց այլ ճանապարհով՝ սովոր, ստիպել արքայանիստ քաղաքի հանձնվել՝ նրա նկատմամբ կիրառելով ամենամեծ ու հզորագույն պաշարողական մեթոդն՝ պարենամթերքի պակասը, բանգի և արևելյան, և արևմտյան մարզերը արդեն հնազանդվել էին նրան և ոչ մի հացով բեռնված նավ չէին թողնում Բուզանդիոն, կամ էլ տիրել նրան հզոր ու մեծաթիվ նավատորմով: Նա իր մտքում, սակայն, որել էր մի բան, որը աստված թույլ չուրեց իրականանալ: Իսահակ արքան, համոզվելով, որ քաղաքի բնակչությունը նվիրված է իրեն և ոչ միայն չի ցանկանում Բրանասի թագավորները, այլև նրան ամեն տեսակ անձեռնելով է հեղեղում, քաղաքային պարիսպների վրա տեղակայեց անհաղթ մի ամրություն և չփվող մի պարիսպ՝ Աստվածամոր պատկերը, որը Օռիգիյան վանքի անունով, որին պատկանում էր, կոչվում է Օռիգիյան: Դրանից հետո նա որոշեց գործողություններ սկսել, մասամբ, իհարկե, զգալով, որ քաղաքի ներսում երկար ժամանակ փակվելն իրեն որևէ օգուտ չի բերի, ամրապի և ու ամեն օրվա հետ նոր դժվարություններ է հարուցում, բայց ավելի շատ զիջելով կեսար Կոնրադի պահանջներին...: Սա էր միայն, որ ոչ մի վայրկյան նրան հանգիստ չէր տալիս, ինչպես խիտնվող իր պատրասին, և դրդում, առաջ էր մղում ու խնդրում էր նրան հույսը չդնել միայն այդ կարիքավորների վրա, այլ իր հերթին ձեռք մեկնել զորքին և խռովարարի դեմ զինված ջոկատներ հանել, որպեսզի հնարավոր լինի թշնամական հարձակումը հետ մղել ոչ միայն վերինի ուժով, այսինքն՝ սուրբ այրերի միջնորդությամբ, այլ թերթով ու գրահներով զինված անձանց միջոցով: Նա նրան կոչ էր անում չինալել դրամը և նույնիսկ ծախսել այն զորք հավաքելու վրա, բանի իր արքայի ազգականներից ու Կոստանդնուպոլսի բնակիչներից բացի բոլորը խոնարհվում էին Բրանասին ու մայրաքաղաքից դուրս հնարավոր չէր զորք հավաքել: Անհաճատացած կեսարի նման խոսքերով, որոնք կարծես մշտապես բզում էին նրան սուր փայտի կտորի հարվածով, արքան ի վերջո արթնացավ մահացու բնից, իր վրայից թողափեց անհոգությունը և որոշեց կողմնակիցների հավաքագրել: Բողոքելով գումարի պակասից՝ նա արքայական գանձարանից հետը վերցրեց արծաթյա անոթներ, դրանք գրավ դրեց կենդեղում, որոնք հարուստ էին ոսկով, և այնտեղից ձեռք բերած փողերը ծախսեց զորք հավաքելու վրա, բայց հետո, երբ հաղթեց,

չվերադարձոյն դրանք, իսկ գրավադրած իրերն էլ հետ վերցրեց: Կարճ ժամանակում Կոնրադը բաղաբաժնի գտնվող լատինացիներից հավաքագրեց 250 հեծյալներին՝ ընտրյալ բազմերի, ինչպես նաև, որանց կրկնակի չափով՝ հետևակայինների: Մրանցից գալիս նա զինվորագրեց նաև զգալի քանակությամբ իսմայելցիների, ինչպես նաև արևելյան իբերացիների, որոնք արքայախոս բաղաբաժնի էին եկել առևտրական գործերով: Ի վերջո, հավաքվեց նաև մինչև 1.000 հոգի ազնվականներից, որոնք կազմում էին արքայական շքախումբը կամ էլ գոնե գտնվում էին արքայական պալատի մոտ...: Այս կերպ հավաքվելով գործը, ինչպես թույլ էին տալիս հանգամանքները, արքան որոշեց այլևս չդաժնադրել և չսպասել էլի ինչ-որ բանի, նստելով տան տանիքի տակ, այլ իր հերթին ևս զինված կերպով ներկայանալ դավաճանին: Եվ ահա, զինված կանգնելով բաղաբաժնի ամրության ներսում, որը կառուցել էր դեռևս Մանուիլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մանուիլ I-ը - Մ.Ֆ.**) վաթերյան պալատի պաշտպանության համար, նա իր կողմնակիցներին և մտակալներին կանգնած գործին ոգևորելու համար հետևյալն ասաց...: /8/ Երբ եկավ ճակատամարտի ժամը և զեկուցվեց, որ ապստամբը իր ուժերը առաջ է շարժել, բաղաբաժնի դարպասները բացվեցին և գործը դուրս եկավ: Ձախ թև դեկավարում էր պրոտոստրատոր Մանուիլ Կամիցան, որին արքան այն ժամանակ շատ փող էր տվել, որ նա աշխարհագրադասիներ հավաքի: Լինելով Բրանսի երդյալ թշնամին և իր համար ոչ մի բարի բան չսպասելով սրա հաղթանակի պարագայում՝ նա արքայի համար բացել էր նաև իր ունեցվածքը և հնարավորություն տվել նրան այնտեղից վերցնել ինչպես ուզում է՝ հույսը դրած այն բանի վրա, որ ավելի լավ է եղածը ծախսի հաճույքն արքայի, ընկերոջ ու բարեկամի, ու հետո, երբ սա հաղթի, ամեն ինչ հետ ստանա շնորհակալությամբ ու ավելի մեծ բանակությամբ, բան թե ունեցածը տա մի օտար, ընդ որում իրենց թշնամի մարդու և չարիք կամեցողի: Այն թևը իր դեկավարության տակ վերցրեց անձամբ Իսահակ արքան և այստեղ հավաքվեց գործի ամենալավ մասը՝ ամենահայտնիներից ու փայլուններից: Կենտրոնը զբաղեցրեց կեսար Կոնրադը իր վարձկան լատինացիների՝ հեծյալների ու հետևակայինների, հետ միասին: Հակառակ ճամբարում գործի կենտրոնը, որտեղ հավաքված էին Բրանսի բոլոր ազգականներն ու ընկերները, բոլոր տոհմիկ ու բազմաթիվ նրա կողմնակիցները, դեկավարում էր անձամբ Բրանսը, իսկ մյուս թևերում կանգնած գնդերին այլ փորձառու առաջնորդների հետ միասին դեկավարում էր սկյուր Եղապոսյանը: Մինչև կեսօր այս ու ան կողմից շարունակվում էր հետևաբար ու երկու գործի միջև փոխադարձ մտնող ընդհարումներն էին տեղի ունենում: Առաջ էին գալիս նաև հետևակայինների ջոկատները՝ փորձելով սկսել ճակատամարտը: Երբ արևն արդեն սկսեց այրել հենց գլուխը և ճակատամարտը սկսելու նշան տրվեց, առաջինը զինված եկավ Կոնրադը, ինչպես նաև ելան իր հետ եղած լատինացիները՝ կարմիր խաչով: Նա մարտնչում էր առանց վախճանի և զրահների փոխարեն կրում էր մի բանի շարք իրար վրա դրված ու հյուսված շորեր, որոնք ցողված էին ուժեղ գինու խառնուրդով: Ամրացված աղով ու գինով՝ այդ շորը այնքան պինդ էր, որ ոչ մի հետ չէր կարողանում խոցել այն: Այն 18 և նույնիսկ 21 հեծյալներ էր կազմակերպել: Մոտենալով հակառակորդի գործին քիչ հեռավորության վրա՝ Կոնրադը կրկին որոշ ժամանակ կանգ առավ, սակայն, այն բանից հետո, երբ հետևակը մարտի համար բարձրացրեց նիզակները, ուս նախ տալով կուռ շարքերով և վախճանը հայելով վախճանի, ու նաև հեծելագործ ծիծերը խթանելով ու նիզակներն ուղղած առաջ սլացավ և այդ ընթացքում նրանց հետևեց նաև արքայական գունդը, Բրանսի գործի կենտրոնը, չդիմանալով Կոնրադի հետևակի այդ առաջին հարձակման, ինչպես նաև՝ հեծելագործի հարվածին, թիկունս դարձրեց ու ցրվեց, իսկ նրան էլ հետևեցին նաև մյուս գնդերը, որոնք կազմում էին աջ ու ձախ թևերը: Բրանսը բարձր ու գոնգուն գոռաց. «Հռոմեացիներ, կանգ առե՛ք: Մենք շատ ենք, մի՞թե մենք չենք կարողանա հաղթահարել այս մի բուռ մարդկանց: Ես առաջինը կենտրոն թշնամիների վրա, առաջ, բոլորդ իմ հետևից»: Ասելով այս՝ նա իրոք առաջ նետվեց, սակայն ոչ մի մարդու չկարողացավ տանել իր հետևից: Ի վերջո, նա նիզակն ուղղեց առանց սաղավարտի մարտնչող Կոնրադի վրա, սակայն վրիպեց, որի արդյունքում այն միայն սահեց կեսարի ուսի վրայով ու դուրս սահեց ձեռքից: Այդ ընթացքում կեսարը, վերցնելով իր նիզակի կտորը, երկու ձեռքով հարվածեց Բրանսի ուղիղ թշնմ, շվեցրեց նրան և գլխիվայր ներթև տապալեց ծիծեր: Կեսարի գլխակիցները բոլոր կողմերից շրջապատեցին Բրանսին ու զրկեցին կյանքից: Երբ Բրանսը խոցվեց Կոնրադի կողմից և, սրտատրոփ կանխատեսելով մահը, սկսեց խնդրել խնայել իր կյանքը, Կոնրադը պատասխանեց, որ նա ոչինչ չուի վախճանելու, բանի որ իրեն ոչ մի վատ բան չեն անի, միայն կզրկատեն: Խոստացված ողորմածությունը անմիջապես իրականացվեց: Ապստամբների փախուստը ուղեկցվեց սարսափելի արյունահեղությամբ, թեև դա եղավ միայն պարտության սկզբում, բայց ոչ հետո, բանի որ հռոմեացիները խնայում էին ազգակիցներին արյունը, իսկ հետապնդողներն էլ փախչում էին ինչպես ուժ ունեին՝ փրկելով իրենց կյանքը: Թշնամու ճամբարը թալանվեց և դարձավ ոչ միայն արքայական գործերի թալանի ծառայական, այլև՝ բաղաբաժնի վաճառքի եկած բաղաբաժնիների» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսահակ Անգեղոս», գիրք 1, մաս 6-8):

⁴⁰⁷⁶ «Այս Ռուբենի նկատմամբ ատելություն ուներ Անտիոքի տերը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացին - Մ.Ֆ.**), որը նախանձում էր նրա հզորությանը, ճոխությանը ու փառքին: Եվ ահա նա մտադրվեց հաղթահարել նրան՝ ձեռքից խլելով իր ողջ երկիրը: Եվ այսպես, լսելով, որ Սալադինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դին - Մ.Ֆ.**) պատրաստվում է գալ Անտիոքի վրա, Անտիոքի պրինցը ժողովեց երուսաղեմի ու ծովեզերքի բրիտանիաների բոլոր գործերը, որպեսզի պատերազմի: Միաժամանակ նա կոչ ուղղեց նաև Ռուբենին, որ նա իր իշխանների հետ գա և միանա իրենց: Ռուբենն այդպես էլ արեց և, մտքով լինելով անմեղ, հրամայեց իր իշխաններին ու գործերին, որ հանդերձավորվեն և պատրաստվեն արշավանքի: Ինչ վերաբերվում է իրեն, այսպես նա հեծեց ուղեկցված իր նծույթը, հետը վերցրեց իր խորան ու մեծ վրանը, որը պատշաճ էր իսկական մի թագավորի, և ելավ: Նա իր հետ ուներ նաև սեղանի ոսկե ու արծաթե պարագաներ, նույն կերպ նաև՝ նրա իշխանները: Եվ ահա նրանք բոլորով հասան ու բանակեցին Անտիոքի դռան դիմաց, որից հետո մեկնեցին թագավորական պալատ, որտեղ խնջույք էր կազմակերպվում ու թագավորական ճաշ էր տրվում: Այդ ժամանակ Ռուբենին ու նրա իշխաններին բազում գանձեր ու պարգևներ բաշխվեցին, իսկ նա էլ, փառավորվելով այդ ամենից, սկսեց պատուհաններ հղել Սալադինին ու սպառնալ՝ ամենուր նախանձ առաջացնելով: Միաժամանակ Անտիոքի տերը Սալադինի հետ խաղաղությամբ խոսեց, որը խորհրդի կարգով ասաց Անտիոքի տիրոջը. «Ինչո՞ւ ես թույլ տալիս այդ իշխանին այդքան զորանալ և արհամարհել քեզ, բռնիք նրան ու գրավիր նրա աշխարհը, այդ պարագայում ես ևս քեզ բազում գանձեր կտամ»: Իրոք, Սալադինը սովոր էր նման բազում խորամանկություններով պատակտել բրիտանիաներին ու այդպես վարվեց նաև այս անգամ: Եվ ահա պրինցը ականջ կախեց այս չարախոսությանը և Ռուբենին մի անգամ էլ ճաշի հրավիրեց: Այդ ընթացքում, երբ նրանք արդեն գինովցել էին, պրինցը, կյանքի կոչելով ստացված խորհուրդը, բռնեց Ռուբենին և նրան բանտում փակեց, որից հետո կողոպտեցին նրա ունեցվածքն ու ողջ բանակը: Դրանից հետո պրինցը բանտում Ռուբենին սովոր ու ծարավով այնքան ժամանակ պահեց, մինչև որ նրանից ստացավ Սիսը, Թիլ-Յամտունն ու Սարվանդիթարը՝ այդ ամենն ընդգրկելով Անտիոքի սահմանների մեջ: Միաժամանակ նա Ռուբենի ազատության դիմաց պահանջեց նա 40.000 դահեկան ստացավ» (Անանյան «Պատմություն Սրբոց»):

«Հայոց 634 թվականին Անտիոքի պրինցը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացին - Մ.Ֆ.**), որդկվելով Լամբրոնի իշխանի կողմից, բռնեց Ստեփանեի որդի Ռուբենին՝ Կիլիկիայի տիրոջը: Նա կանչել էր նրան ճաշի ու խաբեությամբ ձերբակալել՝ փակելով Անտիոքում: Դրանից հետո նա վստահությամբ առաջացավ մինչև Թիլ Յամտուն՝ կարծելով, թե Կիլիկիան արդեն իր ձեռքում է, սակայն ոչինչ չկարողացավ անել, բանգի Ռուբենի եղբայր Լևոնը բազմությամբ վարեց իշխանությունը՝ իր եղբոր ազատության համար տալով Սիսը, Սարվանդիթարն ու Թիլ Յամտունը» (Մամեկ Անեցու Շարունակությունը «Ժամանակագրություն»):

«Այս ժամանակ Անտիոքի պրինցը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացին - Մ.Ֆ.**), ցանկանալով շահել Սալահեդինի (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դին - Մ.Ֆ.**) սիրտը, բռնեց Կիլիկիայի տեր Ռուբենին, փակեց նրան բանտում, մտավ նրա երկիրը, սակայն այդպես էլ ոչ մի վնաս հասցնել չկարողացավ, բանգի Ռուբենի եղբայր Լևոնը խնայողությամբ կերպով դիմադրում էր նրան և հոգ էր տանում իր աշխարհի դիրքի ու շենության մասին: Արդյունքում Պրինցը անիթով գնաց իր տեղը, իսկ Լևոնը, հանուն իր եղբոր սիրտ, տվեց Ադանան ու Թիլը և հանեց Ռուբենին բանտից» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 27):

«Այդ ժամանակ բրինձը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացին - Մ.Ֆ.**) հրապուրեց Ռուբենին, որպեսզի Լամբրոնը փրկի նրանից, և իր մոտ խաբեությամբ ճաշի կանչեց: Ռուբենը գնաց այնտեղ ու նրան Անտիոքում բանտարկեցին: Բրինձը վստահ էր, որ այժմ կտիրի Կիլիկիային, սակայն Ռուբենի եղբայր Լևոնն և գործը արհացել էին ու պինդ պահում էին իշխանությունը՝ ուժեղացնելով նաև Լամբրոնի պաշարումը: Դրանից հետո նրանք երկիր ու գանձ տվեցին և Ռուբենին ազատեցին» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբենիյաց պատմություն»):

«Դրանից հետո Ռուբենը տրվեց ամեն տեսակի այլասերվածության, ժամանեց Անտիոք ու սկսեց այնտեղ ժամանակն անցկացնել պոռնիկ կանանց շրջապատում, ինչի պատճառով էլ իշխան Բոհեմունդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացին - Մ.Ֆ.**) բռնեց նրան ու բանտարկեց: Ռուբենին ուղեկցող իշխանները փախան և տուն դարձան: Դա եղավ Հայոց 634 թվականին: Եվ ահա Ռուբենը մարդիկ ուղարկեց իր բեռի Բակուրանի մոտ, որը պետք է պատանդներ ուղարկեր, որպեսզի ինքը կարողանա ազատվել բանտից ու որպեսզի իր համար փրկագին մուծվի: Բակուրանը մի բանի ազգականների հետ ուղարկեց իր բորոք և Ռուբենի մորը: Ռուբենը որպես փրկագին գումար սահմանեց իր կալվածքներ Սարվանդիթարը, Թիլը, Ճկերը, ինչպես նաև 1.000 ոսկեդրամ: Եվ այսպես Ռուբենը տուն դարձավ, որտեղ կատարեց իր խոստումը և ազատեց պատանդներին» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա, Լամբրոնի տերերը իմաց տվեցին Անտիոքի պրինցին (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացին - Մ.Ֆ.**), որ օգնի իրենց, իսկ սա խաբեությամբ ճաշի կանչեց Ռուբենին և փակեց նրան Անտիոքում՝ վստահ, որ կկարողանա Կիլիկիան գրավել: Ռուբենը, սակայն, իմաց տվեց իր եղբայր Լևոնին, որպեսզի սա զբաղեցնի գահը և պահի երկիրը՝ ուժեղացնելով Լամբրոնի պաշարումը: Լևոնն այդպես էլ արեց: Եվ ահա

պրինցը, երբ տեսավ, որ ոչինչ չի շահում այդ ամենից, որոշեց վաճառել Ռուբենին: Այդ ժամանակ Լևոնն ու նրա իշխանները բազում գանձ ու երկիր տվեցին և ազատեցին նրան» (Գևորգ Սկևռացի «ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Անտիոքի տեր Պրինցը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհենունդ Պուատիեացին – Մ.Յ.) խաղաղություն կնքեց Սալադինի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դիին – Մ.Յ.) հետ և դավաճանաբար բռնեց Կիլիկիայի տիրակալ Ռուբենին, որին երկայայտ շղթաներով շղթայեց ու բանտ դրեց: Եվ ահա Անտիոքի տեր Պրինցը զորք հավաքեց ու ներխուժեց Կիլիկիա, սակայն Լևոնը եռանդուն դիմադրություն ցույց տվեց և Պրինցը ամոթահար հետ դարձավ: Դրանից հետո հայերը վճարեցին 30.000 դինար, տվեցին Մուպտեստիան ու Ադանան և ազատեցին Ռուբենին...: Այդ ժամանակ էր, որ Պրինցը ոտնատակ տվեց Կիլիկիան» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 4):

«Այդ ժամանակ Անտիոքի տեր Պրինցը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհենունդ Պուատիեացին – Մ.Յ.) խաղաղություն կնքեց Սալադինի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դիին – Մ.Յ.) հետ և դավաճանաբար բռնեց Կիլիկիայի տիրակալ Ռուբենին, որին երկայայտ շղթաներով շղթայեց ու բանտ դրեց: Եվ ահա Անտիոքի տեր Պրինցը զորք հավաքեց ու ներխուժեց Կիլիկիա, սակայն Լևոնը եռանդուն դիմադրություն ցույց տվեց և Պրինցը ամոթահար հետ դարձավ: Դրանից հետո հայերը վճարեցին 30.000 դինար, տվեցին Մուպտեստիան ու Ադանան և ազատեցին Ռուբենին» (Բար-Յեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁰⁷⁷ «Եվ ահա Տեր-Գրիգորի բրնձրորդիները, երբ տեսան կաթողիկոսարանը նման փարթա՜վ վիճակում, կամեցան իրենք թագավորել, սակայն մեծ կաթողիկոսը հետ մղեց նրանց և դեմ ելավ նրանց կամքին» (Ամանուն «Պատմություն Սրբոց»):

⁴⁰⁷⁸ «Վրաց զորքն արշավեց Կարսի և Կառնիկոռի վրա, զորականներն ավերեցին այն կողմերը և հաղթական վերադարձան» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիկի պատմությունը»):

⁴⁰⁷⁹ «Նույն այդ տարի Բեկթեմուրը (Շահարմենների էմիրության էմիր-բեկ-թեմուրը – Մ.Յ.) եկավ Վանի, Ուստանի և Բաղեշի վրա: Նա ողջ աշխարհն այրեց այնքան ժամանակ, մինչև որ լիովին հնազանդեցրեց իր իշխանությանը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

⁴⁰⁸⁰ «Ռուբենին ազատելուց հետո, հայերը հետ գրավեցին այն բոլոր տեղերը, որ առաջ իրենցն էր» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 27):

«Ռուբենի ազատվելուց հետո, սակայն, Լևոնը հետ վերցրեց Մսիսն ու մնացած այլ տեղերը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Երբ Ռուբենը փրկագնվեց, նա հետ վերցրեց այն վայրերը, որ զիջել էր» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 4):

«Երբ Ռուբենը փրկագնվեց, նա հետ վերցրեց այն վայրերը, որ զիջել էր» (Բար-Յեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁰⁸¹ «Այդ ժամանակ Պրինցը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհենունդ Պուատիեացին – Մ.Յ.) ոտնատակ տվեց Կիլիկիան» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 4):

«Այդ ժամանակ Պրինցը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհենունդ Պուատիեացին – Մ.Յ.) հարձակումներ գործեց Կիլիկիա երկրի վրա» (Բար-Յեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴⁰⁸² «Մինչ այդ առանկան զորքերը և Գեղարքունիքի թուրքերը հեղեղեցին այն երկրները, որոնք հայտնի էին Պալկացիա և Ջիղանի կիրճ անուններով: Նրանց դեմ ելավ Կախախճե Գամրեկեյին, լուսավորված Թամարայի (Զարթիկի թագավորության թագուհի Թամարայի (1184-1213) – Մ.Յ.) հաջորդականությամբ, և արդյունքում փոքրաբանակները հաղթեցին մեծաբանակներին: Նրանք փախուստի մատնեցին նրանց, կոտորեցին և ինքնակալուհուն որպես նվեր հարուստ ավար բերեցին» («Զարթիկ-Ցխովբեա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 18):

«Իսկ թուրքերը եկան Գեղարքունիք և ավերեցին Պալկացի և Ջաղիսխեյի կոչված երկիրը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիկի պատմությունը»):

⁴⁰⁸³ «Նույն այդ ժամանակ շալվեթյան և կղարջեյան երկրները հեղեղվեցին Կարինից, ինչպես նաև Ասորիքից և օտարերկրյա թուրքերից կազմված հեծյալ ու հետևակ զորքերով: Այս կողմից իր զորքով ելավ Գուգան Արուստամիսիսի Զայթից, ինչպես նաև Բոցոն իր ուղեկիցների հետ: Հասան նաև մեսիները: Եվ ահա նրանք բոլորը մարտնչեցին այդ թափառական կողոպտիչների հետ: Թամարայի (Զարթիկի թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.Յ.) հաջորդականությամբ նրանք նրանց փախուստի մատնեցին և ոչնչացրին: Այնտեղից նրանք աստվածընտրյալին և օրջստորե փթթող թագուհուն որպես ավար հասցրին անթիվ քանակությամբ մարդիկ ու ձիեր» («Զարթիկ-Ցխովբեա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 18):

«Այս ժամանակներում կարևորապես ցանցները, ասորիքցիները և զարմիացիները ձիավոր ու հետիոտն եկան և տիրեցին շալվ-կղարջեյներին: Գուգան Տայեցին ժողովեց իր երկրի զորքը, սրանց կցվեցին մեսիներն և նրանք բոլորը փախուստի ենթարկեցին թուրքերին, շատերին կոտորեցին, գերիներ բերեցին ու ներկայացրին ինքնակալին (Զարթիկի թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.Յ.)» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիկի պատմությունը»):

⁴⁰⁸⁴ «Դրանից հետո վրացիները սկսեցին արշավանքների պատրաստվել: Եվ ահա ռուսների և աբխազների արքան (Զարթիկի թագավորության կառույտ արքա Յուրի Առգալացին (1186-1189) – Մ.Յ.) ելավ Տիգրիսից: Պարզեցին արշավանքի հաջողակ դրոշմը և, առաջնորդվելով կենարար իրադրություն ու պաշտպանվելով արքայական գայիսունով, ամենից առաջ արշավեցին Կարսի երկիրն ու Կարնիկոռ, որը ավերեցին մինչև Բասեն, որից հետո, հաղթական և ամեն ինչով լի, վերադարձան Տիգրիս» («Զարթիկ-Ցխովբեա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 18):

⁴⁰⁸⁵ «Անեցիները գնացին այն ամուր բերդի վրա, որը Ծառաբար էր անվանվում և որը բնիկ սեփական ժառանգությունն էր տեր Բարսեղ կաթողիկոսի հայրերի ու եղբայրների: Նրանք բռնեցին այն և, ում գտան, կոտորեցին՝ բացի կանանցից ու երեխաներից: Եվ այս լսելով՝ Դվինի էմիր Ալիշերը (Սուրմարուի էմիրության հիմնադիր էմիր Իբրահիմը – Մ.Յ.) պոկում է մորուքը և սև է հագնում, բանգի նույն բերդում էին նրա կինը ու որդիները: Նրանք, սակայն, չմեղակեցին, այլ միայն զորք կոտորեցին, ինչքը ու կարասները հափշտակեցին և տիրեցին բերդին՝ օրհնելով Աստծուն: Այս լսելով՝ այլազգիները ապշեցին, բեկվեց նրանց բազկի զորությունը և նրանք չկարողացան ծիգ արձակել, իսկ բրիստոնյաները աշխարհի բոլոր կողմերից լսելով փառավորում էին ամենասուրբ երրորդությունը» (Մխիթար Անեցի «Հանգիստարանների աշխարհավեպ մատյան», Հավելված):

«Հայոց 635 թվականին անեցիները վերցնում են Ծառաբարը՝ տեր Բարսեղի հայրենիքը, անխնա կոտորելով այնտեղ եղողներին, բացի կանանցից ու մանուկներից: Այդ բանը լսելով՝ Դվինի Ալիշեր էմիրը (Սուրմարուի էմիրության հիմնադիր էմիր Իբրահիմը – Մ.Յ.) փետում է մորուքը և սև հագնում այնտեղ գնվող իր կնոջ, որդիների ու կոտորված զորքի համար, իսկ բրիստոնյաները փառավորում էին սուրբ երրորդությունը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 78):

⁴⁰⁸⁶ «Եվ, որովհետև Վիգենի թոռ Շահնշահը՝ կաթողիկոս տեր Գրիգորի բրնձրորդին, շահի մահվան ժամանակ նրա մոտ էր գտնվում, վերցնելով իր մարդկանց, նա գալիս, հասնում է Սասուն, որտեղ նրա ձեռքն է ընկնում Բեկթեմուրը (Շահարմենների էմիրության էմիր-բեկ-թեմուրը – Մ.Յ.), որը շահի ողջ տան իշխանն էր: Նրանից վերցնում է այն բերդը, որ Թոռնյան էր կոչվում և ուխտով նրան բաց է թողնում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 78):

⁴⁰⁸⁷ «Այդ ժամանակ Շահին Արմենը մեծ իշխան Վիգենին հանեց Սանատունից» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ, ահա, էլանցիները ազգը, որ թուրքերն էին, ավար առան մեր աշխարհը ավերմամբ» (Ամանուն «Պատմություն Սրբոց»):

«Բայց Բեկթեմուրը (Շահարմենների էմիրության էմիր-բեկ-թեմուրը – Մ.Յ.) շահի աթոռին տիրելուց հետո դրժում է ուխտը և Շահնշահից խլում է ինչպես Թոռնյանը, այնպես էլ ողջ Սասունը ու հարկ է դնում վանքերի ու եկեղեցիների վրա» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 78):

«Այս Բեթթեմուրը (Շահարմենների էմիրության էմիր-բեկ-թեմուրը – Մ.Յ.) գնաց լեռնային Սասունի վրա, որտեղ հանդիպեց հայերի կաթողիկոսի բրնձրորդուն, որը հեռացել էր Ղալաթ-Ռումից: Եվ ահա Բեթթեմուրը այնքան ճնշեց նրան, մինչև որ ստիպեց իրեն հանձնել Բաբյան ամրոցը» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 4):

«Այդ բերդերը ըստ պայմանագրի հայերն իրենց ձեռքում պահեցին ինքնուրույն կերպով, մինչև Հիջրի 580 թվականը, երբ մահմեդականները գրավեցին այդ բերդերը և նրանց դուրս բերեցին այնտեղից, ինչպես իշխելու ենք կամքն Ալլահի» (Իբն ալ-Ասիր «Իլալատար պատմություն»):

⁴⁰⁸⁸ «Այդ ժամանակ Եդեսիայի էմիրը, գործելով Եգիպտոսի սուլթանի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դիին – Մ.Յ.) հրամանի համաձայն, գրավեց Շարաֆիստան ամրոցը» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 4):

⁴⁰⁸⁹ «Մարդիկ տեղը (Մարդիկ Արտուկյանների էմիրության էմիր Բուլակ-Արալան – Մ.Յ.), իմանալով այդ մասին, հարձակվեց եդեսիացիների վրա, սակայն պարտություն կրեց» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 4):

4090 «Նույն այդ ժամանակ խոռովությունը բարձրացրեց նաև ֆիլադելֆիացի Թեոդորոս Մանկաթոսը: Սկզբում նա իր կողմը գրավեց բազմամարդ ֆիլադելֆիա բաղադրի բռնկումն ու անկայուն տակալեքին և ամրապնդեց նրան երդումներով, հետո արքայական անուն վերցրեց ու, աստիճանաբար այդ գործի մեջ բաշխելով բոլոր լիդիացիներին, սկսեց փորձ կատարել իր կողմը գրավել նաև հարևան մարզերի բնակիչներին և սեփական կնիքով արծաթադրամներ հատեց: Երբ այս կերպ խոռովությունը աստիճանաբար զարգանում էր և, սկզբում լինելով ծիծաղի առարկա, ի վերջո ծանր հարվածով իջավ հենց արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ը – Մ.Ֆ.**) վրա, վերջինս անհրաժեշտ համարեց այլևս չդանդաղել և գեներով ելնել ապստամբի դեմ: Մոտենալով ֆիլադելֆիային՝ նա Մանկաթոսին կամ Մորո-Թեոդորոսին, ինչպես հետագայում նրա անմիտ գործողությունների համար նրան կկոչեն, փակեց ֆիլադելֆիայում: Չնայած երկարատև պաշարմանը, սակայն, արքան չկարողացավ հնազանդեցնել ֆիլադելֆիացիներին: Նա ստիպված եղավ դիմել բանակցությունների և նրանց հետ հաշտություն կնքել այն պայմանով, որ Թեոդորոսը, հանելով վրայից արքայական նշանները, կվերադառնա մասնավոր անձի իր նախկին կյանքին, իսկ բաղադրի բնակիչներն էլ իրենց վրա կրկին կընդունեն նրա իշխանությունը, ով մինչ այդ թագավորել է նրանց վրա: Իր ընտրությամբ նրանցից մի բանի երիտասարդներ վերցնելով որպես պատանդներ՝ արքան վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս, բայց այնուհանդերձ այդ խոռովությունը պետությանը շատ հիանալի ու բաշարի մարդկանց կյանք արժեցավ» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսահակ Անգեղոս», գիրք 2, մաս 2):

4091 «Յուլյանի 1496 թվականին թուրքերի ցեղին պատկանող մարդկանց կողմից մեծ ավերածություններ իրականացվեցին և դրանք տևեցին ութ տարի, երբ սպանում ու ոչնչացում էին Յայաստանում, Անտրեստանում, Միջագետքում, Անտրիքում ու Կապադովկիայում: Այս ամայացումների և ավերածությունների պատճառն այն էր, որ թուրքերի առաջնորդները, որոնք ապրում էին վրաններում, ձմռանը ներքև էին իջնում ու շարժվում դեպի Անտրիքի հարավային կողմերը, որտեղ ծյուն չէր լինում, ցուրտ չէր և արոտավայրեր կային, իսկ գարնանը հետ էին վերադառնում հյուսիսային շրջաններ, որտեղ կրկին հանդիպում էին արոտավայրերի: Այս տեղաշարժերի ժամանակ նրանք իրենց հետ տանում էին նաև իրենց մեծաքանակ հոտերը: Զրոգերը, որոնք սովոր էին թալանի, այս ընթացքում հարձակվում էին նրանց վրա, տանում ոչխարները, բքում անասնահոտերը, հափշտակում էին ուղտերը և նույնիսկ սպանում էին մարդկանց: Այս պայմաններում թուրքերն աստիճանաբար սկսեցին միջոցներ ձեռնարկել, որպեսզի ապահովեն իրենց անվտանգությունը այդ տեղաշարժերի ժամանակ: Եվ ահա մի անգամ Շարախթան երկրում, որ Մարդինի սահմաններում է, բրդերի երկու հարյուրյակ դարան էին դրել թուրքերի նկատմամբ, սակայն թուրքերը բռնեցին նրանց և բոլորին սպանեցին: Այդ ժամանակ մի համընդհանուր թշնամություն առաջացավ բրդերի ու թուրքերի միջև: Սկզբում բրդերը, հավաքվելով տասնյակ հազարավոր մարդկանց բանակույթամբ, թվական առավելություն ձեռք բերեցին և հարձակվան անցան, սակայն թուրքմենները ևս իրենց հեղինակ նույնաքանակ ուժեր հավաքեցին ու մտան մարտի մեջ: Արդյունքում երկու կողմից էլ մոտ 10.000 հոգի սպանվեցին, որից հետո նրանց միջև զայրույթն ու թշնամությունը ավելի մեծ չափերի հասավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 5):

«Այդ ժամանակ բրդերն ու թուրքմենները իրար դեմ պայքարի մեջ մտան Տագիրայում ու Նիսիբիսի մոտակայքում, բանի որ թուրքմեններից ոմանք գնացել և կանանց էին տարել բրդերից, որին ի պատասխան բրդերը Տավազան երկրում հյուր էին գնացել թուրքմենների հարսանիքներից մեկին և պահանջել էին անասնակցել խնջույքին: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ թուրքմենները դիմադրեցին, բրդերը հաղթեցին նրանց, տարան հարսին և մոտեցան թուրքմենների ամրությունը: Այս պատճառով, ահա, մի մեծ պատերազմ սկսվեց, ճանապարհները փակվեցին և քարավաններ թալանվեցին, ընդ որում երկու կողմից էլ մոտ 10.000-ական մարդ սպանվեց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Յայոց 636 թվականին պատերազմեցին միմյանց դեմ մարդեցիները, այսինքն մարերը, ինչպես նաև թուրքերը, որոնք Թորգոմյան ազգից էին, և երկարեց նրանց կռիվը ութ ամիս, իսկ դրա պատճառով հետևյալն էր: Թուրքերի ազգը, որ բացօթյա շրջում էին ողջ ձմռան խորշակին, ձմեռային եղանակներին գնում էին դեպի հարավային կողմերը, որտեղ եղանակը ավելի մեղմ էր, իսկ ամառը գալիս էին դեպի հյուսիսային լեռները, որտեղ քրի ազատություն ու օդի զովություն կար: Այս ընթացքում, սակայն, նրանք իրենց աղքատությունը ձգտում էին վերացնել այլոց թալանելով, ընդ որում նրանք առավելապես զբաղված էին անասուններ գողանալով: Եվ ահա նրանք մտան բրդերի Շադոթ երկիրը, գողացան սրանց անասունները և սպանեցին մարդկանց: Այդ ժամանակ բրդերը հավաքվեցին 10.000 հոգու կազմով, իսկ թուրքերն էլ եկան նրանց դեմ: Արդյունքում թուրքերը փախուստի մատնեցին բրդերին և իսպառ կոտորեցին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 27):

«Այդ տարի Տագիրայում, Մոսուլում, Դիար Բաթրում, Նյաթում, Անտրիքում, Շահրգուրում և Անտրպատականում խոռովություն սկսեց թուրքմեններն ու բրդերի միջև: Անհաշիվ մարդ սպանվեց, դա մի բանի տարի տևեց, ճանապարհները կտրվեցին, մարդկանց ունեցվածքը կորույստվեց և արյուն հոսեց: Բանն այն է, որ մի թուրքմեն ամուսնացել էր մի թուրքմեն կնոջ հետ և իր տան ճանապարհին անցնում էր Անձազիքի բրդերի մի ամբողջ մոտով: Եկան բնակիչները և թուրքմեններից պահանջեցին, որ իրենք ևս մասնակցեն հարսանեկան խնջույքին, սակայն սրանք չընդունեցին: Նրանք սկսեցին վիճել և բանը հասավ կռիվ: Բերդի տեղը իջավ և սպանեց փեսային: Սկսվեց խոռովությունը, թուրքմենները կռվի ելան և բրդերից մեծ բազմություն կոտորեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Երբ աթաբեկների հզորության արեգակն և նրանց մեծության լուսնի վրա խավարման նշաններ հայտնվեցին, Ռոժակի աշիրայթի մարդիկ, որոնք երկար տարիներ թաքնվում էին լեռների ամպերի հետևում ու վայրի զազանների նման թափառում լեռներում և անտառներում, համառորեն հարմար առիթի սպասելով, այժմ վազրերի ու կատաղի առյուծների նման իջան լեռներից և ընկան աթաբեկների գործի մնացորդի վրա: Արդյունքում նրանք հիանալի կերպով փայլեցված թոթով օտարականների փոշուց ազատեցին լեռներն ու տափաստանները» (Շարաֆ Խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 4, բաժին 2):

4092 «Նյաթի տեր Բաթումուրը (**Շահարմենների Եսիրության Եսիր-բեկ-Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) Յուսամ-է-Դինի (**Արզնի Եսիրության Եսիր Յուսամ-է-Դին Խուրթի – Մ.Ֆ.**) հորեղբոր (**Արզնի Եսիրության Եսիր Ֆախր-է-Դինի – Մ.Ֆ.**) ձեռքից վերցրել էր Բաղեշը: Բանն այն էր, որ վերջինս համակիր էր Սալահ-է-Դին իբն Եուզին (**Ելույանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինին – Մ.Ֆ.**) և այդ պատճառով Բաթումուրը հարձակվել էր նրա վրա» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

4093 «(Թուրքմենները աննահանջ հետապնդում էին բրդերին՝ սպանելով նույնիսկ նրանց կանանց և երեխաներին: Նրանք խլում էին բրդերի գույլն և ունեցվածքը, այնպես որ բրդերի հետքը կորավ Անտրիքից ու Միջագետքից: Թուրքմենները, սակայն, դրանով էլ չբավարարվեցին, այլ տարածվեցին լեռներում և լեռնադաշտերում, որտեղ, հենց որ որևէ բրդի էին հանդիպում, առանց որևէ պատճառի ու անողորմ կերպով սպանում էին: Պետք է սասել, որ թուրքմենների հարվածների տակ էին ընկնում նաև բրիստոնյաները, իսկ դա եղավ այն պատճառով, որ, նախ, շատ փախչող բրդեր ապաստան էին գտնում բրիստոնյաների գյուղերում և հետո թուրքմենները, տարվելով ավարառությամբ ու կոտորածներով, աստիճանաբար դադարեցին ենթարկվել իրենց իշխաններին՝ ոտնձգելով Մեծ Յայաստանի բրիստոնյա բնակչության նկատմամբ: Այսպիսով, սպանելով բրդերին, թուրքմենները հարկատու դարձրին նաև այս հայերին: Նրանք գերեցին ու ստրկության վաճառեցին 26.000 հոգու, այրեցին գյուղեր և բանը հասցրին նույնիսկ նրան, որ իրո ճարակ դարձրին նաև հարբեղի մեծ վանքը՝ սպանելով բոլոր վանականներին: Նրանք թալանեցին այդ վանքը և տարան այն ամենն, ինչ կար այնտեղ, այդ թվում նաև գրքերը: Այդ ժամանակ էր նաև, որ գրավվեց Աթարիք ամրոցը, որ Շարախթանի մոտակայքում էր, որտեղ նրանք ստրկացրին ու վաճառեցին տեղի ողջ բնակչությանը: Նրանք նաև 170 հոգու սպանեցին Թեյ-Բասմա գյուղում և շատ այլ վայրերում...: Իշխանները, տեսնելով երկրի ամայացումն ու մարդազրկումը, ամեն մեկն իր շրջանում մարտի ելավ թուրքմենների դեմ: Կապադովկիայով մեկ ու Մեյխոնի շրջակայքում վերսկսվեցին մարտական գործողությունները և մասսայական սպանությունները: Այդ ժամանակ էր, որ թուրքմենները, որ ներխուժել էին Կլավդիայի շրջան, այնտեղ դիմադրության հանդիպեցին տեղի իշխանի կողմից, որը այդ նպատակով զինեց շրջակա գյուղերի 200 երիտասարդների, որոնք բոլորը սպանվեցին, իսկ դրանից հետո ոտքի տակ գնաց նաև ողջ այդ երկիրը: Ուղղակի հնարավոր չէ պատմել բոլոր այն սպանությունների մասին, որոնք տեղի ունեցան այդ վայրերում ութ ամսվա ընթացքում, բանի որ չկան մի բանից մեծագույն մի հրդեհ բռնկվեց, որը տասնյակ հազարավոր մարդկանց այրեց: Եվ ահա մի կերպ այդ փոթորիկը խաղաղվեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 5):

«Այն բանից հետո, երբ թուրքմենները ողջ Անտրիքում ու Բեթ-Նահրինում լուծեցին բրդերի հարցերը, նրանք ներխուժեցին Յայաստան և գերեցին 26.000 հայերի՝ ստրկացնելով նրանց ու վաճառելով: Նրանք նաև այրեցին հարբեղի մոտի վանքը և սպանեցին վանականներին, ինչպես նաև սպանեցին Մարդինի մոտ գտնվող Բեսմի վանքի 170 վանականներին: Այդ ժամանակ սպանվեցին նաև զենք կրող մեր 200 երիտասարդներ, որոնք Մեյխոնի մոտ գտնվող Կլավդիա երկրի Անրոն գյուղում էին: Այսպիսով՝ ողջ Կապադովկիայում և Մեյխոնի երկրում դաժան պատերազմներ և նախճիդ տեղի ունեցավ, երբ արաբներն ու իսմայելցիները իրար դեմ ելան և շատ շատերը սպանվեցին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

4094 «Այդ ընթացքում Ասանը իր բարբարոսների ամբոխով անցավ Խսորոսը և, միանալով սկյութների հետ, ըստ անհրաժեշտության մեծաթիվ դաշնակից գողը հավաքեց ու կրկին վերադարձավ իր հայրենիք Մեգհա: Այն գտնվելով հռոմեական գործերից բացարձակապես մաքրված ու թողնված փնձակում՝ բարբարոսները մեծ աղմուկով ներխուժեցին այնպես, կարծես Ակյուբիայից իրենց հետ սատանաների ամբողջական լեգեոններ էին բերել: Այժմ նրանք արդեն չէին բավարարվում նրանով, որ պահպանեին սեփական անվտանգությունը և իրենց իշխանության տակ պահեն Մեգհան, այլ որոշեցին ինչպես հնարավոր է շատ վնաս հասցնել հռոմեացիներին և Մեգհան ու Բուլղարիան միավորել մեկ տիրապետության տակ, ինչպես որ մի ժամանակ էր: Այնուհանդերձ հնարավոր է գործը այս դեպքում ևս բարեհաջող ավարտ ունենար, եթե արքան

(**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ը – Մ.Ֆ.**) անձամբ ելնել ասպատակների դեմ: Դժբախտաբար, սակայն, նա հետաձգեց իր անձնական մասնակցությունը նրանց դեմ ելնելու գործին մեկ այլ ժամանակի և գործի վրա հրամանատարությունը հանձնեց հորեղբորը՝ սեվաստոկրատոր Դովհանեսին: Ես չեմ ուզում ասել, որ սեվաստոկրատորը քիչ էր հասկանում ռազմական գործից, նա գործը ղեկավարում էր նույնիսկ ավելի մեծ փառքով և ուժեղ հետ էր մղում թշնամիներին, կենտրոնացնելով ուժերը ու իջնելով հեծելագործի համար հարմար հարթավայր, բայց այնուհանդերձ քիչ ժամանակ անց նրան ստիպեցին հրաժարվել ղեկավարությունից, քանի որ կասկած կար, որ նա կարող է ձեռք մեկնել արքայական իշխանությանը» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսահակ Անգեղոս», գիրք 1, մաս 5):

⁴⁰⁹⁵ «/2. 1/ Եվ այսպես արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ը – Մ.Ֆ.**), հետը վերցնելով 2.000 ընտիր ռազմիկների, որոնք լավ զինված էին և գործում էին ընտիր նժույգների վրա, ելավ Տավրոկոսայից և միայնակ դուրս եկավ հակառակորդի դեմ՝ հրամայելով գումակին ու ծառաներին իր հետևից ժամանել Ադրիանապոլիս: Այդ ժամանակ հետախույզները հայտնեցին, որ թշնամին ամայացնում է Լարդեայի հարակից գյուղերը և, կոտորելով տեղի բնակչությանը մեծ բանակությամբ, ոչ պակաս բանակությամբ նաև գերելարելով ու ավարտելով, նրանք ենթադրաբար հետդարձի ճանապարհին են բռնել: Դրա համար էլ արքան գիշերով շեփոխների հնչյունի տակ ձի հեծնեց և ընկավ նրանց հետևից՝ ցանկանալով կտրել նրանց ճանապարհը: Հասնելով Վասթերնա կոչվող վայրին՝ նա այստեղ գորատես արեց, քանի որ թշնամին դեռ չէր երևում: Դրանից հետո, սպասելով երեք օր, նա վաղ առավոտյան շարժվեց այստեղից և ուղղվեց ուղիղ դեպի Բերիա, սակայն, չէր անցել նա դեռ չորս փարսախ, երբ մոտակա վտանգի մասին լուրով ժամանեց հետախույզը և շեշտապահ հայտնեց, որ թշնամին մոտակայքում է, ընդ որում վերջինս, ծանրաբեռնված ավարով, առաջանում է դանդաղ: Իրոք թշնամին այդպես էր վարվում, քանի որ մի կողմից չէր սպասում որևէ դիմադրության, իսկ մյուս կողմից էլ՝ քանի որ ծանրաբեռնված էր մեծ ավարով: Անմիջապես էլ բաժանելով գործը ջոկատների և մարտական կարգով շարժելով այն՝ արքան բռնեց այն ճանապարհը, որով, ինչպես հայտնվեց, շարժվում է հակառակորդը: Ի վերջո, մեկ քաղաքից հեռավոր թշնամական բանակը, ես ինքն էլ այնտեղ էի և արքայի մոտ էի կրտսեր քարտուղարի պաշտոնում: Սկյութներն ու վալախները, անմիջապես էլ ավարը հանձնելով առանձին մի ջոկատի այն հաշվարկով, որ վերջինս անմիջապես էլ ամենակարճ ճանապարհով առաջանա դեպի մոտակա լեռները, շարքերն իրար բերեցին և խիզախորեն դեմ ելան հռոմեական հեծելագործի հարվածին՝ մարտնչելով իրենց հայրենական ձևերով ու միջոցներով: Սովորաբար նրանք անմիջապես նետվում են հակառակորդի վրա, նրանց վրա են լցնում հազարավոր նետեր և հարվածում են նիզակներով, սակայն որոշ ժամանակ անց այլ կերպ են գործում ու, դիմելով փախուստի, սկսում են հակառակորդին գայթակղել իրենց հետևից: Դրանից հետո նրանք հանկարծակի թշուրմունքից արագ, որոնք ճեղքում են օդը, դեմքով շուռ են գալիս թշնամու վրա և կրկին մարտի մեջ են մտնում՝ ամեն անգամ նոր արիությանը և նախորդը գերազանցող խիզախությամբ: Կրկնելով այդ հնարքը շատ անգամներ, այնպես, որ հռոմեացիներն արդեն կարծես թուլացել էին, նրանք թողնեցին այս հնարքը և, արդեն մերկացնելով թորերը, սարսափելի ռազմական աղաղակներով ու մտքից արագ, նետվեցին հռոմեացիների վրա՝ առանց խորհուրդի և կոտորելով և դիմադրողներին, և փախչողներին: Դատելով ըստ ամենայնի սկյութները, մեծ փառքով պատվելով, այդ օրը իրոք կծիծաղեին մեզ վրա և մենք այդ գիշատիչ ժողովրդի խայտառակությանը կտրվեինք, թե՛ արքան ինքը, որը հետը բացարձակապես թաքնում էր ֆալանգ ուներ, ժամանակին օգնության չհասնելով մեզ և նրա այդ ջոկատի շեփոխների բարձր ձայները ու պղնձե եղջյուրների աղմուկը, որը տարածվեց մարտադաշտի վրա, ինչպես նաև վիշապանման նկարների տեսքը, որոնք փայտերի վրա կազմված ծածանվում էին, իրենց սարսափազդու անակնկալով հակառակորդի բորբոքված երևակայության մեջ չմեծացնեին մեր գործի բանակությունը: Այս կերպ, ահա, խլելով հակառակորդին բաժին հասած ավարի գոնե մի որևէ մասը, կարծես խլած լինել այն գիշատիչի երախից, արքան այդ ճակատամարտից հետո վերադարձավ Ադրիանապոլիս՝ թողնելով այն ճանապարհը, որով պետք է առաջանալ: /3.2/ Նույն կերպ նա վարվեց նաև Կոնստանդին Ասպետի հետ, որը վալախների դեմ պատերազմի ժամանակ միջնորդել էր իր հրամանատարության տակ գտնվող գործի համար և ասել, որ նա ի վիճակի չէ միաժամանակ մարտնչել երկու հակառակորդների՝ թշնամու ու սովի դեմ և պետք է նրան վճարել մեկ ողջ տարվա համար պարտք մնացած պարենագումարները: Չայրույթի անզուպելի պոռթկման մեջ նա հրամայեց բռնել այդ մարդուն, անմիջապես պաշտոնազրկել և զրկել տնտղությունից, որ իբր թե նա խռովություն չբարձրացնի ողջ գործի մեջ» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսահակ Անգեղոս», գիրք 2, մաս 1, գիրք 3, մաս 2):

«Անցնելով մոտ 50 ասպարեզ՝ ես (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ը – Մ.Ֆ.**) հանդիպեցի բարբարոսական գործին, որը տեղակայվել էր մեկ վայրում՝ շրջապատված ավարով: Միայն գերիները 12.000 էին, իսկ կենդանիներն այնքան շատ էին, ինչքան աստղերը երկնքում: Երբ մենք դեմ առ դեմ ելանք՝ կոմսաների մի մասը առաջ ուղարկեց ավարը, իսկ մյուս մեր դեմ մարտի մեջ մտավ: Նրանք հենց սուրայիս հարձակում են գործում, այդպիսին է մարտնչելու նրանց սովորությունը: Սակայն շուտով, փախուստի մատնվելով, նրանք հետապնդվեցին ու ջարդվեցին 60 ասպարեզ տարածության վրա: Երբ մերոնք հետապնդվեցին ցրվեցին՝ բարբարոսներին անակնկալ օգնության հասավ 1.000 կամ էլ դրանից ավել հոգի: Իմ արքայության գործերը, ահաբեկված թշնամիների աղաղակներից, դիմեցին փախուստի: Բարբարոսները նետվեցին նրանց հետևից և սպանեցին հետ մնացողներին: Բանը կարող էր մեծագույն դժբախտությանը ավարտվել, թե՛ ես չհրամայեի գոռալ բլերին, որոնք հետևում էին ինձ, և չվախեցնեի բարբարոսներին վահանների աղմուկով: Նկատելով արքայական դրոշը և իմանալով իմ ներկայության մասին՝ նրանք չդիմացան մեր հարձակմանը և դիմեցին անկանոն փախուստի՝ ցրվելով տարբեր կողմեր ու դառնալով մեր հեծյալների գոհը» (Եվստաթիոս Սոլունացի «Պատմություն»):

⁴⁰⁹⁶ «Եվ ահա բորդեր մոտ 30.000 հոգով կազմով հավաքվեցին Նուսայրիին և Տուռ-Աբդինի շրջակայքում, իսկ թուրքմենները՝ Խաբուրի շրջանում: Երբ նրանք մարտի մեջ մտան, բորդերը պարտություն կրեցին և նրանց դիակները փռված մնացին Խաբուրից մինչև Նիսիբիս ձգվող տարածության ողջ երկայնքով» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 5):

«Այդ ժամանակ 30.000 բորդեր հավաքվեցին և թուրքմենների դեմ մարտի ելան Խաբուրի մոտակայքում, որի արդյունքում բորդերից ոմանք սպանվեցին և լցվեցին Նիսիբիսի մոտ գտնվող Խաբուր գետը» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այս մասին լսեցին Միջագետքում ապրող բորդերը, ձայն տվեցին միմյանց, 30.000 հոգով հավաքվեցին Սժբինում, սակայն զայրացան նաև թուրքերը և եկան նրանց վրա: Ինչպես և առաջին անգամ, այս անգամ ևս բորդերը պարտվեցին և նրանց 30.000 հոգին իսպառ բնաջնջվեց: Այդ ժամանակ թուրքերը գնացին նրանց բանակատեղը և բնակության վայրերը ու բռնեցին նրանց կանանց, տղաներին և ձեռք գցեցին նրանց գույքը, որից հետո դարձան իրենց տեղերը: Ահա այսպես բորդերի ազգը սակավացավ ու քչացավ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 27):

«Ոտքի ելան բորդերը և նրանք ևս թուրքմեններին կոտորեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիախատար պատմություն»):

⁴⁰⁹⁷ «Դրանից հետո Մոսուլի շրջակայքում թուրքմենների ու բորդերի միջև ևս երկու ճակատամարտեր եղան, որտեղ բորդերը պարտություն կրեցին...: Այսպես շարունակվեց երկար ժամանակ, բորդերը ամենուր պարտություն կրեցին թուրքմեններից և աստիճանաբար փախան՝ անվտանգության որոնումներում՝ հասնելով մինչև Կիլիկիայի սահմաններ ու պատսպարվելով հայերի մոտ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 5):

«Նրանք ևս մեկ անգամ հանդիպեցին Մոսուլի մոտակայքում ու այս անգամ ևս բորդերը պարտվեցին: Թուրքմենները մի քանի անգամ պարտության մատնեցին բորդերին նաև Ասորիքում, որից հետո հետապնդեցին նրանց մինչև Կիլիկիա՝ սպանելով նրանց կանանց ու երեխաներին» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ահա այսպես բորդերի ազգը սակավացավ ու քչացավ, քանզի ողջ մնացածները գնացին Կիլիկիա և այնտեղ խնդրեցի ողորմալ իրենց: Այս ընթացքում, սակայն, թուրքերը հարձակվեցին նաև հավատացյալների վրա, քանզի սրանք խոճավով իրենց մոտ էին պահել որոշ բորդեր: Եվ ահա նրանք գրավեցին Արաբաթիլն ու Թալսնեն, կոտորելով ու վաճառելով նաև բրիստոնյաներին, ընդ որում բարկացան նաև շրջակա էմիրները, որոնք այնուհետև ամեն կերպ ճնշում էին իրենց ձեռքում հայտնված բրիստոնյաներին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 27):

«Չարիքը տարածվեց ու շարունակվեց: Վերջապես, Մուշահիդ-Էր-Դին Կայմազն իր մոտ հրավիրեց բորդերի ու թուրքմենների գլխավորներին, հաշտեցրեց, պատվական պատմահաններ, զգեստներ և այլ բաներ վիրից և շատ դրամ պարգևեց: Այսպիսով, վերջ գտավ խռովությունը, Ալլահն ազատեց երկիրն այդ չարիքից և վերստին տիրեց վստահությունն ու ապահովությունը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիախատար պատմություն»):

⁴⁰⁹⁸ «Այդ ժամանակ Սալարիցը (**Երուսաղիմի սուլթանության սուլթան Սալահ-Էր-Դինին – Մ.Ֆ.**) եկավ, որ գրավի Սարդիսը, սակայն չկարողացավ տիրել քաղաքին և մարդիկնցներին իր հպատակները դարձրեց միայն խոստումների և սիրալիրությունների միջոցով: Այսպիսով՝ խաղաղություն կնքվեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 4):

⁴⁰⁹⁹ «Դրանից հետո Սարգիս և Վահրամ Երկայնաբազուկների որդիները՝ հիմալիի այդ երիտասարդները՝ ավազներից երկուսն էլ Չաբաբե անունով, որոնք պաշտոնապես ընդունված էին պալատում, ինչպես նաև կրտսերներ Իվանեն ու Սարգիսը, որոնք դեռևս ընդունված չէին այնտեղ, արշավանք ձեռնարկեցին դեպի Դվինի երկիր: Այն բանից հետո, երբ նրանք, հաղթանակ տանելով, ձեռք բերած ավարով հետ էին դառնում, նրանց հասան դվինյան և տուրանյան զորքերը, սակայն դաժան ընդհարումից հետո, որը նմանվում էր առյուծների ընդհարման, այդ զորքերը փախուստի մատնվեցին: Եվ ահա հաղթական ու փառալուրդված՝ նրանք հարուստ ավարով հառնեցին արքաները (**Զարթիկ թագավորության թագուհի Թամարայի և կրտսեր արքա Ցուրի Սուզդալցու – Մ.Ֆ.**) դիմաց, որոնք ողորմած կերպով ընդունեցին նրանց» («Զարթիկ-Ցիսլովեբա», Ամանուն «Թագավորների պատմությունն ու զովասանքը», գլուխ 19):

«Ապա Երկայնաքաղուկ Սարգսի որդին արշավեց դեպի Դվին, շատերին կոտորեց ու ավարով վերադարձավ: Սրանց հետապնդեցին դվինեցի և սուրմալեցի զորքերը, որոնց հետ տեղի ունեցավ սաստիկ պատերազմ: Ապա՝ փախուստի մատնեցին նրանց, շատերին կոտորեցին և հաղթական վերադարձան» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

⁴¹⁰⁰ «Իսկ Լևոնը բացաքավ ու առավելապես իմաստնացավ՝ տիրելով բազում գավառների: Երբ մի քիչ օրեր անցան, Իսմայելի ազգը շարժվեց ու Ռոստոմը կոչված մեկի գլխավորությամբ նրա վրա եկավ: Լևոնը, սակայն, չբռնկվեց ու ոչ էլ զարհուրեց թշնամիների բազմությունից, այլ, հույսը դնելով Աստծո վրա, ինչպես Սենեբերինը, քիչ մարդկանցով ելավ նրանց դեմ ու հաղթեց այդ բազմությանը: Եվ ահա, բանի որ Ռոստոմը ասպատակել էր շրջակայքը, նա Գեորգ սրբի ուժով խոցեց նրան, հազարացիների զորքն էլ ցրեց, որից հետո խայոց զորքը հետապնդեց նրանց ու բազում ավար վերցրեց՝ փարթամանալով դրանով» (Վահրամ Բաբունի «Ռուբինյաց պատմություն»):

«Այդ տարի ոմն թուրքմեն, որի անունը Ռոստոմ էր, հավաքելով շատ թուրքմենների, ներխուժեց Կիլիկիայի շրջան՝ հպարտորեն հայտարարելով, որ կոչվաքցի բրիստոնեությունը: Նա հասավ Միսին և ծամբար զարկեց Ռավին բաղաքի դիմաց՝ իր մեծաքանակ բանակով ծածկելով ողջ երկրի երեսը: Այդ ժամանակ ամենագոր Լևոնը մեծաքանակ ջոկատով ու 30 հոգու ուղեկցությամբ աստվածային աջակցությամբ սկզբում տասպալեց Ռոստոմին, իսկ հետո էլ փախուստի մատնեց նրա զորքին: Եվ ահա Լևոնը, հետապնդելով նրանց ոչնչացրեց ու այսպես շարունակվեց մինչև Սարվանդիքա: Ասում էին, թե մարդիկ իրենց աչքով են տեսել, թե ինչպես երկու ռազմիկներ իջան Միսի ամրոցից ու ոչնչացրին թշնամիներին, որոնցից մեկը սուրբ Գևորգն էր, մյուսը՝ սուրբ Թորոսը» (Մկրտ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1192 թվականին իսմայելի ողջ ազգը գործողով արեց և գործով եկավ Կիլիկիայի երկիրը, իսկ նրանց զորագլխին Ռոստոմ էին կոչում: Լևոնը, սակայն, չզարհուրեց թշնամու զորքի բազմությունից, այլ, գալով այն բերդի մոտ, որտեղ կանգ էր առել վերջինս, Աստծուն ապավինած ու կանչելով Գեորգին, փոթորալով այրելով ելավ նրանց բազմության դեմ և հաղթանակ տարավ: Գեորգին կոչելով՝ նա խոցեց Ռոստոմին և աստվեցրեց, իսկ նրա ողջ զորքն էլ ցրեց: Լևոնը իր սակավաթիվ զորքով հետապնդեց թշնամիների փախչող բազմությունը, կոտորեց և ջնջեց նրանց՝ ձեռք գցելով բազում ու անթիվ ավար, որով նրա զորքը հույժ հարստացավ: Այդ Ռոստոմ Թուրքմենը Կիլիկիա էր մտել և Լևոնը սպանեց ինչպես նրան, այնպես էլ նրա 10.000 հոգուն» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Լևոնն ընդարձակեց իր եղբոր թողած տերությունը ավելի շատ չափով, բան առաջ էր: Ու, մինչ նա բացությամբ ու բարությանբ այս գործով էր զբաղված, իսմայելացիների ազգից Ռոստոմ անունով մեկը անթիվ զորքով նրա վրա եկավ, սակայն Աստծո օգնությամբ սա խորտակվեց մեծն Լևոնի առաջ, իսկ մնացյալներն էր փախստական եղան» (Գևորգ Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Լևոնը... հաղթեց ազգով իսմայելից Ռոստամին» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Այդ ժամանակներում թուրքմենների առաջնորդներից մեկը, որին կոչում էին Ռոստամ, թուրքմեններից հավաքեց 5.000 հեծյալների և մեծ բանակի հետևակայինների, որից հետո երկիրը թալանելու և ամայացնելու նպատակով ներխուժեց Կիլիկիա: Եվ ահա Կիլիկիայի կառավարիչ Լևոնը, իմանալով այս մասին, Մարաշի մոտ նրա դեմ փակեց անցումները և նրանց բոլորին սրահար արեց» (Բար-Յերեմես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴¹⁰¹ «Ապա ամենուր պատերազմներ սկսեցին՝ վերնինները՝ վերևում, մեջտեղի մասում գտնվողները՝ մեջտեղում, իսկ ներքևինները՝ ներքևում: Արքան (Քարթլիի թագավորության կոստե արքա Յուրի Սուզդալցին – Մ.Ֆ.), հավաքելով զորքերը, ըստ Թամարայի (Քարթլիի թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.Ֆ.) հրամանի, մեկնեց պարթևների երկիրն ամայացնելու: Տիրելով այդ երկրի բաղաբներին և հետը վերցնելով գերիներ ու զանձեր՝ նա վերադարձավ կատարյալ ու փայլուն Թամարայի մոտ» («Քարթլիս-Ցխովրեբա», Անանուս «Թագավորների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 19):

«Ապա տիրակալը (Քարթլիի թագավորության թագուհի Թամարան – Մ.Ֆ.) զորք հավաքեց և ուղարկեց Դվին: Չորքն ավերեց Պարսից երկիրն ու գրավեց բաղաբներ, իսկ գորակակները մեծ զանձեր երկրի ու մատուցեցին Թամարային» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

⁴¹⁰² «Դրանից հետո մեծաթիվ զորքով նրանք մեկնեցին Գեղարքունիքի դեմ, որի հետ շփվար էր գործ ունենալ այստեղ գտնվող և ծովի ավազի պես մեծաթիվ թուրքմենների պատճառով: Այնուհանդերձ նրանք տիրեցին շրջանին, կոտորեցին բնակչությանը և մեծ ավար ու գերիներ ձեռք գցեցին: Երբ նրանք վերադառնում էին, ասորիքյան իշխաններ Ռոստոմի և Յալգուզ-Ալֆեդի գլխավորությամբ նրանց հասան գեղարքունյան թուրքմենները, որոնց իր մոտ էր պահում Դզիլ-Արսլանը (Էտուկուզյանների աթաբեկ, հետագայում Էտուկուզյանների սուլթանության սուլթան Դզիլ-Արսլանը (1186-1191) – Մ.Ֆ.): Երբ երկու կողմերն էլ մարտի համար շարվեցին, ծակատամարտ սկսվեց և Թամարայի ռազմիկներն իրենց սովորականի պես դրսևորեցին՝ ծերերը առաջ էին անցնում երիտասարդներից՝ սրանք՝ ծերերից, ղեկավարը՝ ենթակայից ու ենթական՝ ղեկավարից: Թշնամիներին փախուստի մատնելով՝ նրանք կոտորում ու ոչնչացնում էին նրանց: Դրանից հետո նրանք վերադարձան իրենց թագավորություն՝ բոլոր կողմերից հառնելով թագուհու առաջ՝ արևելքից, արևմուտքից, հարավից ու հյուսիսից» («Քարթլիս-Ցխովրեբա», Անանուս «Թագավորների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 20):

«Ապա թագավորը (Քարթլիի թագավորության թագուհի Թամարան – Մ.Ֆ.) զորք ժողովեց և ուղարկեց Գեղարքունիք, որտեղ կոտորեցին թուրքերին ու բազմաթիվ գերիներ բերեցին» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

⁴¹⁰³ «Եվ ահա Բալիանը վերադարձավ Երուսաղեմ և մարդիկ, տեսնելով նրան, շատ ուրախացան ...: Բաղաբում, սակայն, նախորդ ծակատամարտից իրական միայն երկու ասպետներ կային, որոնց էլ Բալիանը գումարեց բաղաբացիներից հավաքագրված 50 հոգու: Փոխարենը, սակայն, բաղաբը լի էր կանանցով ու երեխաներով, որոնք, լսելով սարակիստների արքայի (Էտուկուզյանների սուլթանության սուլթան Սալա-Է-Դին – Մ.Ֆ.) հարձակման լուրը, փախել և պատսպարվել էին այստեղ...: Այս պայմաններում Բալիան Դ'Իբելինը և պատրիարքը որոշեցին ծուլել Աստծո տաճարում առկա ողջ արժաթեղները ու դրամ հատել, որպեսզի շրջակայքից հավաքագրեն ասպետների, սերժանտների և այլ վարձկանների: Արդյունքում բաղաբում աստիճանաբար սկսեցին հավաքվել զինված մարդիկ, բանակ սպասվում էր, որ պաշարումը խիստ է լինելու...: Եվ ահա Սալադինը, գրավելով Ասկալոնը, հաջորդ օրը մոտեցավ Երուսաղեմին, որից հետո մարդիկ ուղարկեց և պահանջեց հանձնել բաղաբը: Օրն ուրբաթ էր, երբ բաղաբը պաշարվեց: Դեռ այդ օրն էր, որ արևի խավարում եղավ...: Եվ ահա Սալադինը մարդ ուղարկեց հայտնելու, որ ինքը գրավել է Ասորիքի բոլոր թագավորությունները, բացառությամբ Տյուրոսի ու Երուսաղեմի, և, եթե բաղաբի բնակչությունը խելացի լինի, ապա կդադարեցնի դիմադրությունն ու կհանձնվի...: Այս այսպես հինգշաբթի օրվա գիշերը Սալադինը պաշարեց Սուրբ բաղաբը... և պահանջեց, որ այն հանձնվի, ինչպես մինչ այդ հանձնվել էր Ասկալոնը: Բաղաբացիները, սակայն, մերժեցին այդ պահանջը և պատրաստվեցին դիմադրության՝ ծեննարկելով բաղաբի պաշտպանության համար անհրաժեշտ բոլոր միջոցները: Այդ ժամանակ իր մարդկանց զինեց նաև Սալադինը և անցավ պատերազմական գործողությունների: Սալադինի բանակը առաջնության անցավ հարձակման, սակայն դա երկար չտևեց, բանի որ առավոտ էր և արևը ծակում էր մարդկանց աչքերը: Դրա համար էլ նրանք ի վերջո նահանջեցին, սակայն երեկոյան ևս մեկ գրոհ իրականացրին ու կռվեցին մինչև գիշեր: Այս կերպ, ահա, Սալադինը բաղաբը գրոհեց ոչ օրվա ընթացքում, սակայն սարակիստներն այդպես էլ չկարողացան որևէ հաջողության հասնել, ընդ որում բաղաբացիները նույնիսկ դարպասների մոտ երբեմն արտագրոհներ էին իրականացնում և իսկ շարունակ թշնամիներին մինչև իրենց ծամբար: Լավն այն էր, որ սարակիստները չէին կարողանում հարձակվել մինչև օրվա իններորդ ժամը և հարձակվում էին, երբ արևը իրենց թիկունքում էր փնում, սակայն այդ պարագայում էլ նրանք շատ էին նեղվում օրը պատած հողից ու փոշուց, որը կուրացնում էր աչքերը: Եվ այսպես, երբ սարակիստները տեսան, որ այս կողմից ոչ մի կերպ չեն կարողանում հաջողության հասնել, նրանք փոխեցին հարձակման ուղղությունը և սկսեցին գրոհել Սեն-Էտյենի դարպասից ու Դոսաֆաթից մինչև Երուսաղեմի լեռն ընկած տարածքում՝ վերջնականապես փակելով մարդկանց բաղաբում: Դա եղավ ուրբաթ օրը, երբ բաղաբը վերջնականապես շրջափակվեց: Միաժամանակ այս հատվածում բաղաբի պարսպին հզոր հարվածներ էին հասցվում նաև բարանետներից, որի արդյունքում արդեն գիշերվա կողմերը պարսպի մի հատվածը փլուզվեց: Կային 12 բարանետներ, որոնք անվերջ հարվածում էին: Դրանից հետո առաջնության Սալադինը, իր ուժերը բաժանելով երեք մասի, վերսկսեց բաղաբի գրոհը: Այդ ժամանակ պարիսպների վրա շատ վտանգավոր էր, բանի որ նետածիզները նետերի տարափ էին բախվում, սակայն բաղաբացիները, ի մի բերելով բոլոր ուժերը, այնուհանդերձ հետ մղեցին նաև այդ գրոհը: Դրանից հետո Սալադինը հրամայեց փորել պարսպի տակ: Այդպես էլ արեցին, մի թունել փորեցին և այնտեղ գերանների դրեցին, իսկ հետո այրեցին: Արդյունքում երկու օրվա ընթացքում պարսպի 15 սաժենանոց մի հատված ևս փլուզվեց: Այս հնարքի դեմ բրիստոնյաները որևէ կերպ առնել չկարողացան, բանի որ բարանետները, ինչպես նաև աղեղնավորները անվերջ հարվածում էին: Ստեղծված պայմաններում բրիստոնյաները եկան պատրիարքի ու Բալիան Դ'Իբելինի մոտ և հայտնեցին, որ ուզում են գիշերային արտագրոհ իրականացնել՝ ավելի լավ համարելով պատվով մեռնել մարտում, քան տեսնել Սուրբ բաղաբի անկումը: Բանն այն է, որ նրանք տեսնում էին, որ բաղաբի հետագա պաշտպանությունն անհնար է և ուզում էին մահ ընդունել այնպես, ինչպես Քրիստոսն էր մահ ընդունել մարդկանց համար: Եվ այսպես բոլոր ռազմիկներն ու ասպետները համաձայն էին այդ մտքին, սակայն պատրիարքը, հետ համոզելով նրանց, սասց...: Նրանք համաձայնեցին պատրիարքի հետ և, դիմելով Բալիանին, խնդրեցին նրան մեկնել Սալադինի մոտ և որևէ կերպ համաձայնության գալ: Մինչ այս կերպ խորհուրդկցում էին, թուրքերը հերթական հարձակումը գործեցին՝ հենելով աստիճանները խորտակված պարիսպներին: Այս ընթացքում կիրառվում էին նաև 10 կամ 12 խոյեր և աշտարակներ, որոնք մոտեցվում էին պարիսպներին ու սրանց միջոցով կամ պարիսպներն էին փլուզվում, կամ էլ սարակիստներն էին հայտնվում դրանց գագաթին: Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, Բալիանն արդեն Սալադինի մոտ էր,

որը, տեսնելով Բայիանին, ասաց. «Ինչո՞ւ եք դուք հիմա, հենց այս պահին խոսում քաղաքը հանձնելու մասին, երբ իմ մարդիկ արդեն քաղաքը գրավելու վրա են, ինչո՞ւ առաջ այդպես չարեցիք»։ Այդ ժամանակ, սակայն, Աստված այնպիսի ուժ ու բազմություն հաղորդեց քրիստոնյաներին, որ նրանք, Նետվելով պարիսպների ուղղությամբ, հետ շարտեցին սարակինոսներին, ցած թափեցին նրանց պարիսպներից և լցրին խանդակը։ Սալադինը, տեսնելով այդ, շատ տխրեց ու վշտացավ, դրա համար էլ, ոչինչ չասելով Բայիանին, նրան հետ ուղարկեց՝ պալմանով, որ նա իրեն ներկայանա հաջորդ օրը։ Հենց այդ գիշեր էր, որ փլվեց պարսպի ևս մեկ հատված, ընդ որում մի հսկայական աղմուկ բարձրացավ, որը սարսափի մտանցեց և բաղաբի ներսում, և որոնում գտնվողներին, բանի որ առաջինները կարծեցին, թե այդ սարակինոսներն են բաղաբ մտել, իսկ երկրորդներին էլ թվաց, թե ճամբարի վրա հարձակում է եղել։ Ողջ գիշեր քաղաքում հոգևոր արարողություններ իրականացվեցին... և ահա ի վերջո որոշվեց, որ առավոտյան Բայիանը պետք է մեկնի Սալադինի մոտ և համաձայնության գա նրա հետ քաղաքը հանձնելու հարցում...։ Այս անգամ, տեսնելով Բայիանին, Սալադինն ասաց, որ կմտածի նրա առաջարկների մասին և թող Բայիանը ներկայանա հաջորդ օրը...։ Եվ այսպես Բայիանն ու Սալադինը համաձայնության եկան նաև փրկագին հարցով... որից հետո ի վերջո Սալադինին ուղարկեցին քաղաքի դարպասների բանալիները» (Էրնոլդ «Ժամանակագրություն»)։

«Ահա հենց այդ ժամանակ էլ բոլոր սարակինոսներին և թուրքերի առաջնորդ Սալադինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.3.**) նվաճեց Երուսաղեմ քաղաքը և ողջ թագավորությունը» (Ամանուն Սոուսոնցի «Երուսաղեմի երկրի մասին»)։

«Դրանից հետո Սալադինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.3.**) ելավ Երուսաղեմի և հարակից երկրների դեմ։ Նրանք մի բանի օր մարտնչեցին և հյուսիսային կողմում վնասեցին պարսպի մի հատվածը։ Այդ ժամանակ, բանի որ փրկության որևէ հնար չէր մնացել, համաձայնեցին, որ ամեն մի մարդ վճարի տաս դինար և հեռանա։ Այսպիսով՝ բոլոր նրանք, որոնք ի վիճակի էին վճարել, ադիոհղորմ արցունքներ թափելով, որոնք ի վիճակի էին ճաքեցնել քարերը, թողեցին ու գնացին, իսկ նրանք է, որը չէին կարող վճարել 20.000 կին ու տղամարդ, ստրկացվեցին։ Միաժամանակ Սալադինը ազատություն շնորհեց 4 բյուր ծերերի ու երիտասարդների, իսկ 6 բյուր մարդու էլ որպես ստորակ բաժանեց իր զորքին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 6)։

«Նույն տարվա սեպտեմբեր ամսին Սալահ-էդ-Դինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.3.**) իր զորքերով մեկնեց Ասկալոնից և եկավ պաշարեց Երուսաղեմ քաղաքը։ Նա կատաղի հարձակում ձեռնարկեց նրա դեմ, որովհետև այնտեղ էին հավաքվել ամեն կողմից փախած բոլոր փրկյալները, սակայն, բանի որ նրանք փրկություն չունեին և որևէ տեղից օգնություն չէին սպասում, նեղ դրության մեջ ընկան և, երաշխիքներ ստանալով, հանձնեցին քաղաքը։ Ֆրանկները դուրս եկան և նրանց թուլատրվեց գնալ, ուր ուզում էն, սակայն, մինչ նրանք հիսունական կամ հարյուրական հոգով հեռանում էին, մահմեդականները հարձակվում ու կոտորում էին նրանց՝ կողոպտելով նրանց ունեցվածքը։ Ինչ վերաբերում է քաղաքում մնացած մյուս բնակիչներին՝ հայերին, ռուսներին և ասորիներին, ապա նրանցից պահանջվեց, որ տղամարդիկ վճարեն տասական, իսկ կանայք՝ հինգական դինար, և ելնեն գնան, ուր ուզում են։ Խեղճներն արժանի էին լացի ու ողբի, որովհետև նրանք չէին գնալով թափում էին իրենց ունեցվածքը, բայց գնող չկար» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 484)։

«Այնտեղից Սալադինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.3.**) մեկնեց Երուսաղեմ և պաշարեց այն։ Նա հյուսիսային կողմից հզոր պատերազմական մեթեաներ դրեց պարիսպների դեմ, բանգի այդ կողմն ավելի հարմար էր մարտական գործողությունների համար, որից հետո երեք օր անընդհատ պատերազմ մղեց քաղաքի դեմ։ Այդ ժամանակ, սակայն, առավելությունը մնաց ֆրանկների կողմում, որոնք ներսում ունեին 16.000 հեծյալներ ու հետևակայիններ։ Ֆրանկները արտագրոհ իրականացրին և սպանեցին արաբներից շատերին։ Այդ օրը սպանվեցին Իգեդին Իսան, որը Նալաթ-Տարքի տերն էր, ինչպես նաև այլ հայտնի մարդիկ։ Դրանից հետո արաբները, համատարած ձևով հարվածելով աղեղներից, վերսկսեցին հարձակումները պարիսպների ուղղությամբ և դա շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ հայեցյալները չկարողացան մոտենալ պարսպին, այնտեղից հանել որոշ քարեր և ցույց տալ իրենց վարպետությունը։ Միաժամանակ նրանք նաև գերաններ դրեցին, կրակի տրվեցին և, երբ դրանք մոխրացան, պարիսպը գետնի տապալկեց։ Այդ ժամանակ ֆրանկները, բանի որ հուսահատվեցին որևէ տեղից օգնություն ստանալու հարցով, երկու հոգու ուղարկեցին Սալադինի մոտ և նրանից իրենց կյանքի ապահովության երաշխիք խնդրեցին։ Եվ ահա Սալադինն ասաց. «Ես սրով ճանապարհ կբացեմ դեպի քաղաք և կանեմ այնտեղ այն ամենը, ինչ դուք արեցիք արաբների գլխին, երբ գրավեցիք այն, երբ սպանեցիք բոլոր բոլորին և Նույնիսկ գերիներին»։ Այդ ժամանակ այն ֆրանկներից մեկն ասաց Սալադինին. «Մենք մի խոսք ունենք ասելու սուլթանին, եթե սուլթանը խոստանա, որ չի զայրանա։ Սուլթանը պատասխանեց. «Ասա ինչ ուզում ես, ես չեմ զայրանա»։ Եվ ահա ֆրանկն ասաց. «Եթե մենք ծանոթ չլինեինք սուլթանի մեծահոգությանը, որը նա որսկորում է նրանց հանդեպ, որոնք ցած են տանում գեղերը և նրան են ներկայանում, ապա մենք չէինք գա այստեղ՝ նրա մոտ։ Արդ հիմա, երբ մենք եկել ենք, ողորմած եղիր մեր նկատմամբ և մենք կզնանք ու կհանգստացնենք մեր ռազմիկներին, որոնք զայրացած են իսկ եթե այդպես չարվի, ապա մենք ամենից առաջ կսպանենք մեզ մոտ եղած արաբ գերիներին, հետո կայրենք Մեծ մզկիթը, որից հետո կավերենք նաև եկեղեցիները և այլ կառույցները, կոչնչացնենք նաև գույքն ու մնացած ամեն ինչ։ Ավարտելով այդ՝ մենք կապանենք մեր կանանց ու երեխաներին մեր իսկ ձեռքով, որ դուք ձեր կյանքը չբախարարեք գույքից հետո, իսկ դրանից հետո արդեն մենք մահացու մարտի կլնենք՝ ցանկացած դեպքում մեզ հետ այն աշխարհի մեկ կամ երկու արաբ տանելով»։ Երբ ֆրանկն այսպես ասաց, սուլթանը շատ զարմացավ նրա խոսքերից, որից հետո նրանց դուրս հրավիրեց իր վրանից, կանչեց սեփական իշխաններին և նրանց հետո խորհրդի նստեց։ Այդ ժամանակ բոլորը մեկ մարդու նման ասացին. «Այն ամենը, ինչ ասաց այդ ֆրանկը, կարվի, կարվի Նույնիսկ ավելին, արդ եկեք հարցը խաղաղությանը լուծենք»։ Եվ ահա սուլթանը կանչեց այն ֆրանկներին և ասաց. «Ես ընդունում եմ ձեր միջնորդությունը, սակայն այդ անհնարին մի բան է, որ բոլոր մարդիկ քաղաքից ելնեն հենց այսպես։ Եվիդները ոսկի են ուզում, բանգի նրանք շատ են տանջվել և շատ միջոցներ են ներդրել այս պատերազմի համար։ Արդ ամեն մի մարդ, որ կելնի քաղաքից, պետք է տա 1 դինար, կանայք պետք է վճարեն 5 դինար, իսկ երեխաները՝ երկուսը։ Այդպես պետք է արվի»։ Ահա այսպես գործը կարգավորվեց, երբ պետք է այս կերպ վճարում իրականացվեր և բոլոր մարդիկ իրենց ունեցվածքով սկսեցին դուրս ելնել, իսկ նրանց համար էլ, որոնք ի վիճակի չէին նման վճարում անել, հարուստները վճարեցին ու սրանք ևս ելան։ Այդ ժամանակ ստրկացվեցին միայն մոտ 5.000 երիտասարդներ, որոնք ընդհանրապես ոչ մի բան չունեին, որոնց համար արաբները հետագայում ստացան մեկական դինար կամ մի քիչ ավել և ազատեցին, իսկ Սուդաֆարեդին իբն Չեյնեդին էլ ծրի բաց թողեց հազար հայերի ու ասորիների, ասելով, թե. «Մրանք Եդեսիացիներ են, իմ ժողովրդից»։ Նույն կերպ վարվեց նաև Բիրայի տեր Բար-Շահաբեդինը» (Բար-Յեբերեսու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

«Այնուհետև Սալահ-էդ-Դինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.3.**) չորեքշաբթի, այդ տարվա Ռեբեբ ամսի 11-ին երեսը թեքեց դեպի Երուսաղեմ։ Հինգշաբթի օրը նա Սիլվամի ավազանի շրջանից Երուսաղեմ իջավ, որպեսզի զորքերը կարողանան դրա մոտ ջուր գտնել։ Նա բոլոր կողմերից զորքեր դրեց քաղաքի շուրջը։ Մահմեդականները ուրբաթ օրը արդեցին քաղաքի շուրջը գտնվող լեռան վրա, ինչից հետո շարժվեցին մարտի։ Բայան Իբեյինը մեծ և ուժեղ մի ասպետ էր՝ ֆրանկների այն ասպետներից, ով ապրում էր Երուսաղեմ քաղաքում, ու նրա տիրույթը Ռամլա քաղաքն էր։ Նա այդ օրը մտավ Երուսաղեմ քաղաք և հենց նա էր, ով գլխավորեց պատերազմն ու ծակախանարտը սուլթանի հետ, և նա լավ կռվեց։ Այդ ժամանակ սուլթանը մարդ ուղարկեց նրա մոտ, որպեսզի նա ըստ պայմանավորվածության քաղաքը հանձնի, բայց նա դա չարեց։ Այդ ժամանակ մելքիթներից կար Յուսիֆ ալ-Բաթիթ անունով մի քրիստոնյա և նա Երուսաղեմի բնակիչներից էր, որը գաղթել էր Դամասկոս ու ապրում էր այնտեղ։ Նա ճանաչում էր Սալահ-էդ-Դինին և նրա եղբայրներին Նախթան սուլթանի դառնալով ու այս գործերից դեռ առաջ էլ, նա ճանաչում էր սուլթանի հորը և նրա հորեղբայր Ասադ-էդ-Դին Շիրեուհին, երբ նրանք Դամասկոսում էին ու ծառայում էին Սուր-էդ-Դին Մահմուդ իբն Չանգիին (**Հայեցի Չանգյանների թաթարության թաթարել Սուր-էդ-Դինին – Մ.3.**), Նախթան նրանք տիրեցին Եգիպտոսին։ Երբ սուլթանը կառավարում էր Եգիպտոսի երկիրը Յուսիֆ ալ-Բաթիթը եկավ նրանց մոտ, որպեսզի նրանք կարողանան պաշտպանել իրեն, և Սալահ-էդ-Դինը եղբայր ալ-Ադիլ Աբու Բաթթը (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Ադիլը – Մ.3.**) վերցրեց նրան իր մոտ։ Նա հովանավորում էր նրան և թողեց նրան ապրելու խալիֆի ամրոցում՝ Կահիրեում գտնվող Արևելյան ամրոցի Ոսկե դարպասի տարածում։ Սալահ-էդ-Դինը նրան որպես միջնորդ ուղարկել էր ֆրանկների թագավորներին մոտ այս գործերից դեռ առաջ և նա տեղյակ էր նրանց երկրի պայմաններին ու գիտեր նրանց գլխավոր ասպետներին։ Եվ ահա, երբ սուլթանը տեսավ, որ կռիվը կատաղի է ու նա չի տիրել Սուրբ քաղաքին, կանչեց Յուսիֆ ալ-Բաթիթին և նա համաձայնեց նրա հետ, որ գնա քրիստոնյա մելքիթների մոտ՝ խոստանալով նրանց բոլոր լավ բաները։ Ավել նաև, որ նա պետք է խանգարի մելքիթների օգնել ֆրանկներին ճակատամարտում, երբ նրանք պետք է քաղաքը հանձնեն Սալահ-էդ-Դինին։ Այս առումով նա շատ բան հանձնարարեց և այդ գործի համար գումար տվեց։ Եվ ահա, երբ այդ լուրը հասավ Բայան Իբեյինին, նա վախեցավ, որ նրանք կհանձնեն քաղաքը ու բոլոր ֆրանկները կկործանվեն սրով, բանի որ քաղաքում ավելի շատ մելքիթներ կային, բան ֆրանկներ։ Այդ ժամանակ նա տեղի տվեց բանականությանը ու փրկագին սահմանեց բոլոր նրանց համար, ովքեր գտնվում էին ֆրանկների քաղաքում։ Դա, սակայն, բարկացրեց մելքիթներին, որովհետև եթե նա նրանցից փրկագին սահմանելու հարցում առաջ չանցնեք, նրանք կհանձնեն քաղաքը և տեղ կդառնան իրականություն, իսկ բոլոր ֆրանկներն էլ, որ գտնվում էին քաղաքում, կգերվեին։ Ինչ վերաբերում է փրկագնին, որը Բայան Իբեյինը սահմանեց սուլթանի հետ, ապա այն կազմում էր տասը դինար յուրաքանչյուր տղամարդու, հինգ դինար յուրաքանչյուր կնոջ համար և մեկ դինար՝ յուրաքանչյուր տղայի կամ աղջկա համար, որը չափափառ չէր դարձել...։ Եվ երբ Սալահ-էդ-Դինը գրավեց Երուսաղեմը, գրեց Եգիպտոսի տիրակալներին՝ հայտնելով նրանց այս մասին։ Նա գրեց նաև Եվրոպայի խոշոր իբն Բաիբեյինին...։ Ահա սուլթանի նամակի պատճենը

նրան՝ Երուսաղեմի գրավման մասին: «Ալլահի անունով, ողորմած և գթասիրտ: Մեր նամակը ուղղված է նշանավոր Եմիրին, մեծ սալարին, Նասիր-Էդ-Հիսին, իսլամի հպարտությանը սուրբ պատերազմում կռվողների պոևրին, հավատարիմներին Եմիր փոխանորդին, թող Ալլահը շարունակի իր ողորմությունը նրան և բարձրացնի նրա դիրքը, առատաձեռնորեն շնորհի նրան իր բարի պարգևներից ու սրի նրա վճռականությունը: Մեր դրոշները բարձրացվել են Երուսաղեմի պարիսպների վրա, թող Ալլահը պահպանի այն, մեր հրամաններն են կատարվում այդ բաղաբում: Անաստված թշնամու օրերն անցել են և մեր օրերն են եկել, նրա բայերը չկան և Աստծո օգնությամբ մեր բայերն են հաստատվել: Զաղաթի պաշարման ժամկետը տասներեք օր էր, իսկ երես առ երես կռվի օրերը՝ յոթ օր: Մանգոնեները նետեցին արկերն այնքան, մինչև որ ավերեցին, ջարդուփշուր արեցին և բանդեցին պարիսպները՝ փլելով դրանք: Եվ հաստատվեց միասնության խոսքն ու նրա զորությունը և դրսևորվեցին հակաֆինների կրոնի ծեսերն ու նրանց մեծությունը: Եվ ինչպե՞ս կարող է փոքրիկ բարդ դիմակայել մեծ լեռան բղավոցին, ինչպե՞ս կարող է սուտը կանգնել ճշմարտության դեմ կամ ինչպե՞ս կարող են բեղվին կանայք իրենց թևերով պայքարել բաջարի տղամարդկանց վճռականության դեմ: Պաշարման օրվանից մինչև հանձնվելու օրը անհավատները չէին դադարում լինել դժբախտության, վշտի, հիասթափության և տառապանքի մեջ: Նրանք ոչ մի օր չեն անցկացրել առանց գերիների, վիրավորների, սպանվածների ու տապալվածների կողոտխի: Եվ ահա, երբ նրանք նայեցին այս ամենին, նրանց ոգևորության բոցը մարեց ու նրանց հաշվարկների հաստատականությունը թուլացավ, նրանց բաղաթի պարիսպը կոտրվեց, նրանց աշտարակների թևերը աստուիկ ցնցվեցին, նրանց բերդի զագաթը և նրանց աշտարակների ծանրությունը բալիստների արկերով փլվեցին ու նրանց նետերի լարերը կտրվեցին: Նրանք տեսան, որ իրենց համար առյուծի ծանկերից փրկիչ չկար և այդ սխալը ծածկված կլինի ճշմարտությամբ ու բանականությամբ նշանով: Նրանք հասկացան, որ իրենց թագավորության ժամանակաշրջանն անցել է, իսկ Աստծո հրամանները հասել են իրենց նպատակին: Նրանք տեսան, որ բաղաթների բնակիչները բոլոր կողմերից եկել են նրանց մոտ և իրենք սովի ու շրջափակման մեջ բանտարկյալներ են: Նրանք կասկածում էին, բայց հետո համոզվեցին, որ բաղաթը նրանց կհանձնեն Աստծո ընկերները և նրանք իրենց վրա սրի ու կրակի դատաստանը կկատարեն: Այ-Աբսա մզկիթը զարդարված էր ուրախության և բարի լուրի զարդերով ու այն վանեց այս նվաստացումն և ամոթը: Իսլամի գործերը բավարար էին, հանդերձանքը՝ ևս, և Աստծո բարեհաճությունները մահմեդականների պայմանների վերաբերյալ պարզ էին ու անթաթույց: Հաղթական գործերի համար մեծ չափի և բավարար բանակությամբ օգուտներ կային: Եվ, երբ հինգաբթին եկավ՝ կռվի վեցերորդ օրը, որ Ռեջեբ ամսի բանվեցն էր, մահը ամեն կողմից հասավ նրանց, իսկ նվաստացումն ու ամոթն էլ պատեց նրանց: Այդ ժամանակ մահմեդականները սկսեցին հարձակումը և նրանք, ովքեր հավատում էին միասնությանը, առաջ գնացին: Նրանք ամուր բռնեցին ճակատամարտերի ճակատից և նրանց համար կար պաշտպանված առաջխաղացում, նրանց ձեռքում էին մահիկն ու կործանման բաժակները: Իրոք, լեռները կարծես շարժվում էին, ծովերը գայլաբանում էին և մահվան ջրաղացաբարդ պտտվում էր նրանց վերևում: Արդյունքում, նրանք պաշտպանություն փնտրեցին պայմանագրով և մնացին անոթով: Նրանք ուղարկեցին իրենց ներկայացուցչին և պատվիրեցին իրենց առաջնորդին՝ խնդրելու փրկագին սահմանել ու ընդունել այն, ինչ իրենց դժկամ հոգիներն ընդունեցին հնազանդորեն և հասակերպված, իսկ այն, ինչ առատաձեռնորեն տրամադրվեց գանձերից, նախկինում արգելված էր ու անհասանելի: Եվ նրանք իրենց ապահովության համար ընդունեցին ուղղափառ կշեռքի որոշումը՝ վախճնալով սրի դատաստանից ու նրա տանջանքներից: Եվ հաստատվեցին գործեր, որոնք կհաճեցնեն Սարգարեի աչքերը, թող Ալլահի աղոթքները լինեն նրա վրա իր գերեզմանում, ու ճիշտ կարծիքի լեզուն գերեզմանից դատողություն արեց: Պարսկական արժանի էր դրան և այն իր օգուտն եղավ: Եվ ահա տղամարդու համար տասը դինար որոշվեց, կնոջ համար՝ հինգ, իսկ մեծահասակ չհասած տղայի ու աղքատ համար՝ մեկ դինար: Զաղաթում եղողների թիվը կազմում էր մոտ 100.000 հոգի կամ ավել: Եվ նրանք, ովքեր ոչինչ չկարողացան վճարել, դրանք 7.000 մարդ էին, տվեցին երեսուն հազար դինար՝ իրենց հրամանատարների առաջ ներկայացնելով այն որպես ողորմություն ու որպես տուրք բնակիչների անունից: Եվ փառք Ալլահին, ով լռեցրեց նրանց աղոթքները, ծածկեց նրանց պնդումները ու ան-Նասիրի սրերով արմատախիլ արեց նրանց մոլորությունը և նրանց, ովքեր մոլորեցրին նրանց»» (Անաուններ «Ալեքսանդրիայի պատմության վերաբերյալ»):

«Այդ տարի անօրենները հաղթեցին Երուսաղեմի Կի թագավորին (Երուսաղեմի թագավորության արքա, Կիպրոսի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գվի Լուսինյանին (1186-1187) – Մ.Ֆ.) և տիրեցին նրա երկրին...: Երիստոսի 1189 թվականին Սալահեդինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Հինը – Մ.Ֆ.) գրավեց Երուսաղեմը...: Հայոց 639 թվականին Եգիպտոսի իշխանը հավաքեց իր իշխանության տակ գտնվող տաջիկների ողջ զորքը, իրար բերեց և գնաց սուրբ բաղաթ Երուսաղեմի վրա՝ պաշարելով այն: Նա ֆրանկ իշխանների նեղությունը գրավեց բաղաթը, բանգի սրանք անունով էին միայն բրիտանյա, բայց իրականում թողել էին միաբանություն իրենց թագավորի հետ, դաշինք էին կնքել այդ եկվորների հետ և կաշառվել էին Սալահեդինի կոչեցյալի կողմից: Ահա այսպես թագավորական տունն քակվեց ալլազգիների ձեռքը...: Ահա ուրեմն, անօրեն Սալահեդինը, որ այն ժամանակ պաշարեց Երուսաղեմը, 25 օր շարունակ նեղեց բնակիչներին, որոնք ի վերջո անձնատուր եղան՝ ամեն անձի համար տալով 10 դահեկան: Անհավատներին բաժին հասան անհամար գանձեր և նրանք Երիստոսի շատ զորականներ գերեցին, սակայն նրանք չբավարարվեցին դրանցով, այլ, լինելով նրանց արյան ծարավ, ողջ երկրով տանջեցին ու չարաչարեցին բրիտանյաններին, որպեսզի սրանք նահապետվեին Երիստոսի: Այդ ժամանակ միայն ֆրեդերիկ գործ կոչված էր, որ աննահանջ եղավ, բայց նրան էլ սուր տուներով մաշեցին: Սպանեցին նաև Ռնալդ կոչված մեծ բրիտանյան (Անտիոքի դքսության նախկին դուքս Ռեյնալդ Ծառիկնազուն – Մ.Ֆ.), բանգի, երբ նրա առաջ դրեցին Երիստոսին ուրանալու հարցը, նա թեքեց նրանց վրա, իսկ, բանի որ նրան գերության էր վերցրել Սալահեդինը և հենց վերջինս եկավ այդ կրկին առաջարկելու, բայց նա թեքեց նաև Սալահեդինի վրա և բազում հայրույթներ ասաց նրա ու իրենց սուտ վարդապետ Մահմեդի հասցեին՝ երկրպագելով Երիստոսին: Ահա հենց այդ ժամանակ էլ նրան սպանեցին և հանեցին փրկության փայտին, ինչպես Երիստոսի հետ եղավ» (Ամսվել Ամեցու Ծարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Սալահեդինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Հինը – Մ.Ֆ.), տանելով այդ մեծ հաղթանակը, լի խնդությամբ եկավ սուրբ Երուսաղեմի վրա և որոշ ժամանակ պաշարեց այն, իսկ բաղաթացիները, բանի որ ոչ մի տեղից հույս չունեին, համաձայնեցին բաղաթը տալ ու իրենց անձերը հանձնել հեթանոսներին: Սալահեդինը, սակայն, որոշեց նրանցից յուրաքանչյուրից որպես փրկագին տասական դինար վերցնել, նրանք տվեցին այն և հեռացան՝ ողբալով ու լալով իրենց բախտը, այնպես, որ ժայռեղեն սիրտն անգամ կցնցվեր: Ինչ վերաբերվում է տեղում մնացածներին, ապա Սալահեդինը նրանցից 4.000 ծերերի ու պառավների ազատեց, ևս 7.000 տղաների ու աղքիկների բաժանեց իր զորքին, իսկ 5.000 հոգու էլ հողագործական աշխատանքների համար տեղափոխեց Եգիպտոս, որ աշխատեն պալատների ու ապրանքների վրա» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Թուրքերը գրավում են ծովեզրյա բոլոր բաղաթները և ապա Երուսաղեմը, որի բնակիչներին Սալահեդինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Հինը – Մ.Ֆ.) չի թողնում կոտորել, այլ հրամայում է վաճառել՝ տղամարդկանց համար գին նշանակելով տասը դահեկան, կանանց համար՝ հինգ, որ հետո նրանք վերցնեն իրենց ողջ ունեցվածքը և գնան, ուր որ կկամենան: Նրանք այդպես էլ անում են» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 80):

«Գրվեցին աստվածական բաղաթ Երուսաղեմն ու նրա սահմանները» (Ներսես Լամբրոնեցի «Հիշատակարան 1187 թվականին»):

«Այդ ժամանակ մեր գործերի սակավության ու մեր մեղքերի բազմաճանաչում պատճառով Սալահեդին կոչված բռնավորը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Հինը – Մ.Ֆ.) գրավեց Երուսաղեմը» (Մխիթար Գոշ «Հիշատակարան 1188 թվականին»):

«Այս օրերին ըստ մեր մեղքերի ալլազգիները գրավեցին սուրբ բաղաթ Երուսաղեմը» (Ամսվել Սկևռացի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 636 թվականին գրավվեց Երուսաղեմը» (Վարդան Մաշկևորցի «Հիշատակարան 1192 թվականին»):

«Դրանից քիչ օրեր անց նա (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Հինը – Մ.Ֆ.) գնաց ու գրավեց Երուսաղեմը» (Անաուն «Հիշատակարան 1193 թվականին»):

«Նա (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Հինը – Մ.Ֆ.) բռնակալով տիրեց սուրբ բաղաթ Երուսաղեմին» (Անաուն Պավլոսականցի «Հիշատակարան 1193 թվականին»):

«Իրենք շարժվեցին Երուսաղեմի վրա, գրավեցին այն և նրա շուրջը գտնված բաղաթները և բոլորին կոտորեցին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 2):

«Դա կարծես թե Երուսաղեմի ավերումն էր անիծյալ Եգիպտացի Սալահեդինի սուլթանի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Հինը – Մ.Ֆ.) կողմից, երբ Պաղեստինի ժողովուրդը սուր տուներով անվեց» (Ստեփանոս Կաղզվանցի «Հիշատակարան 1288 թվականին»):

«Հայոց 636 թվականին թուրքերը գրավեցին Երուսաղեմը» (Ռուփանեան Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Սուլթան Սալահեդինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Հինը – Մ.Ֆ.) գրավեց Երուսաղեմն իր շրջակա շրջանների հետ...: Հայոց 638 թվականին սուլթան Սալահեդինը գրավեց Երուսաղեմը բրիտանյանների ձեռքից» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Սալահինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Հինը – Մ.Ֆ.) գրավեց Երուսաղեմը» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Սալահինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Հինը – Մ.Ֆ.) Երուսաղեմի շրջակայքում ոչնչացրեց բրիտանյաններին ու, գերեց Գի արքային (Երուսաղեմի թագավորության արքա, Կիպրոսի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Գվի Լուսինյանին – Մ.Ֆ.) ...: Նրանք տվեցին

Սալադինին Ակկան, Ասկայունը և Նույն տարում էլ Սալադինը գրավեց Երուսաղեմը և ողջ ծովափը, Տիրից և Տրիպոլից բացի» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Սրա ժամանակ եղավ Երուսաղեմի և Սուրբ խաչի կորուստը» (Յեթում Պատմիչ «Երուսաղեմի և Կիպրոսի թագավորների ազգաբանությունը»): «Այդ տարվա հոկտեմբերի 2-ին Սալադինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) գրավեց Երուսաղեմը» (Յեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»): «Նա պարտության մատնեց Երուսաղեմի թագավորին (Երուսաղեմի թագավորության արքա, Կիպրոսի թագավորության ապագա հիմնադիր արքա Փփի Լուսինյանին – Մ.Ֆ.), գրավեց Երուսաղեմը և բրիտանյանների պատկանող այլ տարածքներ ևս, ինչի մասին վկայում է Սուրբ Երկրի նվաճման պատմությունը» (Յեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 4, գլուխ 6):

«Հայոց 636 թվականին Սալահեդինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) գրավեց Երուսաղեմը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 633 թվականին տաջիկները գրավեցին Երուսաղեմը» (Ամանուն «Ժամանակագրություն 1338 թվականի»):

«Զրիստոսի 1187 և Հայոց 633 թվականին Սալահ-էդ-Դինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) գրավեց Երուսաղեմը» (Սարգիս Սեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 636 թվականին Սալահեդինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) գրավեց Երուսաղեմը» (Յեթում Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 633 թվականին Սարգի Սալադինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) գրավեց Երուսաղեմը» (Կիրակոս Ռշտունի «Ժամանակագրություն»):

«Զրիստոսի 1180 թվականին Եգիպտոսի սուլթանը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) գրավեց Երուսաղեմը» (Ամանուն Լիվոնացի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 636 թվականին Սալահեդինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) գրավեց Երուսաղեմը և 140.000 հոգու գերեց» (Գրիգոր Կամախեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 636 թվականին Սարա սուլթան Սալահեդինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) ֆրանկներից գրավեց Երուսաղեմը» (Առաքել Դավիթեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Զրիստոսի 1192 թվականին գրավեցին սուրբ բաղաբ Երուսաղեմը» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1189 կամ Հայոց 636 թվականին Սարա սուլթան Սալահեդինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) ֆրանկներից գրավեց Երուսաղեմը» (Ամանուն Երուսաղեմցի «Ժամանակագրություն»):

«Գրավելով Ասկայունը և Երուսաղեմի շրջակա տարածքները՝ սուլթանը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) իր բոլոր ուժերն ուղղեց Երուսաղեմի դեմ արշավի նպատակով ստեղծելու: Նա հավաքեց իր բանակի զանազան ջոկատները, որոնք ցրված էին ծովափնյա շրջաններում և վերադառնում էին կողոպուտով ու թալանով, և այնուհետև արշավեց դեպի Երուսաղեմ՝ ուժեղ հույսով, որ Աստված կաջակցի ու կառաջնորդի իրեն: Նա ձգտում էր առավելագույնս օգտագործել իր հնարավորությունները, երբ հաջողության դուռը բացվեց իր համար, հետևելով Սուրբ Մարգարեի խորհրդին, որն ասում է, թե. «Որովհետև նա չգիտի, թե երբ կարող է դուռը փակվել իր վրա»: Հիշքի 583 թվականի Ռեջեբ ամսվա 15-ի կիրակի օրն էր, երբ նա դիրք գրավեց բաղաբից արևմուտք: Տեղը լի էր զինվորներով՝ հեծյալ ու հետևակային, և նրանց թիվը, ըստ լավագույն տվյալների, անցնում էր 60.000 հոգուց՝ չհաշված կանանց ու երեխաներին: Հետո սուլթանը իր դիրքը տեղափոխեց բաղաբից հյուսիս՝ մտածելով, որ դա լավագույն տեղն է, ինչից հետո իր մանգոնեղներն ուղղեց պարիսպներին: Կազմակերպելով ուժեղ նետածություն՝ նա մշտական հարձակումներով և բախումներով այնքան ամուր նեղեց այդ վայրը, որ նրա հանքափորները կարողացան փլել պարսպի հյուսիսային անկյուններից մեկը, որը նայում էր Վադի Ջեհենում: Այդ ժամանակ աստուծո թշնամիները տեսան, որ իրենց սպառնում է աղետ, որից նրանք չեն կարողանա խուսափել, և տարբեր լեռաներով նրանց բացահայտվեց, որ բաղաբը կանցնի մահմեդականների ձեռքը: Նրանց սրտերը լցված էր ահով, երբ մտածում էին իրենց ամենաբազմ մարտիկների սպանության կամ գերեվարման մասին, իրենց ամրոցների ավերման կամ մահմեդականների կողմից գրավելու մասին: Եվ ահա, ակնկալելով, որ նրանք կարժանանան Նույն ճակատագրին, ինչ իրենց եղբայրները, և կմահանան Նույն սրով, որը սպանել էր նրանց, նրանք ընդունեցին միակ այլընտրանք ու խնդրեցին պայմանագիր կնքել, որպեսզի իրենց կյանքը խնայել: Երկու կողմերի միջև մի քանի անգամ բանաձևեր անցնելուց հետո պայմանագիր կնքվեց և Երուսաղեմը սուլթանին տրվեց, իսկ դա եղավ ուրբաթ, Ռեջեբ ամսվա 27-ին, Սուրբ Մարգարեի երկինք հասնելու օրը: Ինչ հրաշալի զուգահեռություն, աստված թույլ տվեց մահմեդականներին գրավել բաղաբը՝ ի պատիվ իրենց սուրբ մարգարեի կեցողության ճանապարհորդության տարեդարձի: Իսկապես, սա Նշան էր, որ այս գործը հաճելի էր ամենակարող աստծուն և այս մեծ նվաճումը կայում էին հավաքի շատ մարդիկ՝ գիտուններին, դերվիշներին և ֆաքիրներին, որոնք բերվել էին այնտեղ ծովափնյա երկրներում սուլթանի հաղթանակների ու հաջողությունների մասին լուրերով, և այն հաղորդագրությամբ, որ նա այստեղ աստված էր արշավանք ձեռնարկել Երուսաղեմի դեմ: Իրոք, բոլոր մարդիկ, ովքեր գիտակ էին օրենքին, եկան միանալու սուլթանին, ինչպես Եգիպտոսից, այնպես էլ Ասորիից: Չկար մի հայտնի բժիշկ, ով չգար ճամբար: Ամեն մի ծայն բարձրանում էր աղաղակներով՝ կանչելով աստծուն և հռչակելով նրա միասնությունն ու գործությունը: Հենց գրավման օրը բաղաբում հանդիսավոր կերպով կատարվեց ուրբաթօրյա աղոթքը և խափառվեց բարոյ կարոյաց: Հսկայական խաչը, որը բարձրանում էր Սահրայի գմբեթի վրա, ցած նետվեց: Այսպիսով, աստված սուլթանի միջոցով իսլամին շքեղ արձագանք պարգևեց: Պայմանագրով ամրագրված հիմնական պայմանն այն էր, որ յուրաքանչյուր մարդ որպես փրկագին պետք է վճարեր տասն տիրական դինար, յուրաքանչյուր կին՝ հինգ, երեխաները՝ և տղաները, և՛ աղջիկները՝ միայն մեկ դինար: Յուրաքանչյուր մեկին, ով վճարում էր այս փրկագինը, պետք է տրվեր իր ազատությունը: Աստված իր ողորմությամբ ազատեց բաղաբում գերի պահված մահմեդական գերիներին, որոնց թիվը գերազանցում էր 3.000 հոգին: Սուլթանը տիրեց ողջ ավարին և բաժանեց այն իր եմիրների ու զինվորների միջև: Նա մասնաբաժին հատկացրեց նաև ճամբար եկած իրավաբաններին, իրավաբանության վարպետներին, դերվիշներին և այլ մարդկանց: Նրա հրամանով փրկագին վճարողներին տարան իրենց ապաստանը, այսինքն՝ Տյուրոս բաղաբը: Ինձ ասացին, որ երբ սուլթանը հեռացավ Երուսաղեմից, այս բոլոր գանձերից նա իր համար ոչինչ չպահեց, թեև դրանք կազմում էին գրեթե երկու հարյուր բասն հազար դինար: Նա բաղաբից հեռացավ ուրբաթ օրը, Շաբան ամսվա 25-ին» (Բահա-էդ-Դին իբն Շադդադ «Սալահ-էդ-Դինի պատմությունը»):

«Այս ժամանակաշրջանի ամենաշատ գրավ և զարմանալի իրադարձություններից էր Երուսաղեմի գրավումը՝ Հիշքի 583 թվականի Ռեջեբ ամսին...: Եվ այսպես, Սալահ-էդ-Դինն (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց դեպի Երուսաղեմ ու եկավ այն պաշարելու կիրակի, Հիշքի 583 թվականի Ռեջեբ ամսվա, տասնհինգերորդ օրը: Նա բանակեց բաղաբի արևմտյան կողմում: Բաղաբը լի էր կռվողներով՝ հեծյալ և հետևակ: Այնտեղ ավելի քան 60.000 մարտիկներ կային՝ չհաշված կանանց ու երեխաներին: Այնուհետև նա շարժվեց դեպի հյուսիս և դա արեց ուրբաթ, Նույն ամսվա բասնին: Նա իր պաշարողական գործիքները դրեց բաղաբի դեմ: Նա անընդհատ հարձակումներով ու կռիվներով ճնշում էր բաղաբը, ընդ որում նա ճնշում էր նրան նաև իր նետանիզներին բանակով: Այսպես այնքան շարունակվեց, մինչև նա սկսեց բանդել պարիսպը, որը գտնվում էր Դժոխքի կիրճի մոտ՝ բաղաբի հյուսիսային կողմում: Երբ պաշարվածները տեսան դա և երբ հասկացան, որ փրկության հույս չունեն, իսկ իրենց ողջ երկիրն էլ կարծես այն Նույն ճակատագրին, ինչ նրանց ճակատագիրը, ովքեր հաղթվել էին սուլթանի կողմից, բաղաբի պաշտպաններն ուզեցին հանձնել Երուսաղեմը: Իբն Բալիսը թողեց բաղաբը և մոտեցավ սուլթանին, որպեսզի այն վերադարձնի իրեն ու բարեխոսի իր հպատակների համար: Սալահ-էդ-Դինի հետ պայմանավորվեցին, որ ֆրանկներն իրենց հարստությամբ և իրենց ընտանիքներով կհեռանան Երուսաղեմից, իսկ յուրաքանչյուր տղամարդուց էլ տաս, կնոջից հինգ, իսկ անչափահաս երեխայից էլ երկու դինար կվերցվի: Յուրաքանչյուր ոք, ով չէր կարողանա վճարել այդ գումարը, պետք է տարվեր գերության: Այսպիսով բաղաբից հեռացածներից վերցված գումարը կազմում էր երկու հարյուր վաթսուս հազար տիրական դինար, իսկ մոտ 16.000 ֆրանկ էլ ստրկացվեց: Սուլթանը յուրաքանչյուր դարպասի մոտ դրեց մեկ եմիր, որի վրա նա վստահ էր, որպեսզի նա ֆրանկներից վերցնի նրանց վրա դրված գումարը, բայց նրանք խափանեցին այս հսկողությունը և չտվեցին խոստացվածը: Անկասկած, բնակիչների թիվը եղել էր այնքան, ինչքան Նշեցինք: Իր հերթին իբն Բալիսն ազատեց 18.000 արքատ մարդկանց, որոնց համար վճարեց երեսուն հազար դինար: Սալահ-էդ-Դինը գրավեց Երուսաղեմը ուրբաթ, Ռեջեբ ամսվա բասնյոթերորդ օրը, իսկ ուրբաթօրյա աղոթքներն էլ այնտեղ կատարվեցին հաջորդ ուրբաթ, Շաբան ամսվա չորրորդ օրը» (Բենավ-էդ-Դին «Հալեպի պատմություն»):

«Երուսաղեմը գրավելու համար իր շուրջ զորքեր հավաքվելուց հետո սուլթանը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դինը – Մ.Ֆ.) նորից ճանապարհ ընկավ: Նա պաշարեց այն կիրակի՝ Ռաբիա ամսվա տասնհինգերորդ օրը: Այս վայրում տեղակայված էին մեծ թվով ֆրանկական զորքեր: Մահմեդականները զորք ուղարկեցին բաղաբի դեմ և երկու կողմից կատաղի կռիվ սկսվեց, որի ժամանակ որոշ թվով մահմեդականներ սպանվեցին, բայց Ալլահը նրանց օգնության եկավ ու նրանք գրավեցին բաղաբի պարիսպը և ավերեցին այն: Մահմեդականները պատրաստվում էին գրավել Երուսաղեմը, երբ հենց այդ ժամանակ ֆրանկներից հաշտություն խնդրեցին: Եվ ահա մեծ խնդրանքներից հետո սուլթանը տվեց նրանց այն, ինչ նրանք խնդրում էին՝ պայմանով, որ յուրաքանչյուր տղամարդ իր փրկագին համար վճարի տասը եգիպտական դինար, լինի նա հարուստ, թե աղքատ, յուրաքանչյուր կին վճարի հինգ դինար, իսկ յուրաքանչյուր երեխա էլ, տղա թե աղջիկ՝ երկու դինար: Հետո

որոշվեց, որ բոլոր աղբատները կվերագտնեն իրենց ազատությունը՝ վճարելով ընդհանուր երեսուն հազար դինար: Մահմեդականները տիրեցին Երուսաղեմին ուրբաթ, Ռեջեբ ամսվա քսանյոթերորդ օրը, ինչից հետո այնտեղի վտարեցին ֆրանկներին, որոնք այնտեղ էին մոտ վաթսուս հազար հոգու կազմով, ընդ որում այդ արեցին այն բանից հետո, երբ գերի վերցրին մոտ տասնվեց հազար տղամարդկանց, կանանց և երեխաներին, ովքեր չէին կարողացել վճարել հաստատված փողագինը: Մահմեդականները ֆրանկներից որպես փրկագին վերցրին երեք հարյուր հազար միսրիս դինար՝ չհաշված այն գումարները, որոնք հավաքել էին եմիրները և այն, ինչը խարդախության արդյունքում չհայտնվեց գանձարանում» (Մակրիդի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթաններին»):

«Դրանից հետո Սալահ-էդ-Դիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դիլը – Մ.Ֆ.**) զորքը տարավ Երուսաղեմի վրա և կանգ առավ այդ բաղաժի արևմտյան կողմում: Մի բանի օր անց նա արևելյան կողմից ևս զբաղեցրեց բաղաժի մատուցները և ձեռք գտնեց պաշարմանը ու ռազմական գործողություններին: Այդ ժամանակ բաղաժում ապրում էին ավելի քան 60.000 քրիստոնյաներ և նրանք բոլորը ջանք ու ռաշաղ չինայեցին դիմադրելու և մահմեդականներին հետ մղելու համար: Հիշատակված տարվա Ռեջեբ ամսի 27-րդ օրը Սալահ-էդ-Դիլին հաջողվեց կատարյալությամբ հարվածներով քրիստոնյաներին անելանելի դրության մեջ դնել և այդ ժամանակ էլ հենց իսլամի դրոշմերի վրա հայտնվեցին հաղթանակի ու հանդիսավորության նշանները, բանգի անհավատության և աստվածամարգության կողմնակիցների սրտերը պատվեց վախով ու սարսափով և մինչև աստուրի բարձրացան իրենց խնայելու վերաբերյալ նրանց աղաչանքները: Սալահ-էդ-Դիլը ֆրանկներին կյանք ու ազատությունը խնայեց» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 5):

«Ապա, ըստ Գրիգորի որդի Ազատի հրավերի, նրանք մեծ և փառահեղ արշավանք ձեռնարկեցին Գանձակից ներքև գտնվող երկրների վրա՝ ընդհուպ մինչև Բայլակյան» («Զարթիս-Ցիսկյեթա», Ամանուն «Թագավորների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 20):

«Ապա վրացիները մեծ արշավանք կազմակերպեցին դեպի Գանձակ՝ Բաղդուկից ցած, իսկ հետո էլ՝ Երասխի եզերքով դեպի վեր՝ մինչև Մասիս: Դա արեցին Վարդան Դադիանին, չորս երկայնաբազուկները և մեծամեծներ-ազնվականները, որոնք հույժ հաղթական ու մեծ ավարով վերադարձան» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիսի պատմությունը»):

«Դրանից հետո ասպատակեցին Արաբսից վեր ընկած շրջանները, որոնք ձգվում էին մինչև Մասիս: Այստեղ ևս թշնամու մեծաքանակ զորքի դեմ ռազմիկներն իրենց փառքով պատեցին: Վարդան Դադիանի մահախորհուրդները, երկայնաբազուկների բառակը և այլ դիդերուկներ ու ազնաուրներ արբայի (**Զարթիսի թագավորության կրոստեր արքա Յուրի Սուրգալու – Մ.Ֆ.**) աչքի առաջ մի մեծ ու փառահեղ մարտ տվեցին և արդյունքում, փախուստի մատնելով հակառակորդին, հաղթանակով տուն դարձան» («Զարթիս-Ցիսկյեթա», Ամանուն «Թագավորների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 20):

«Երբ սուլթան անվանված թուրք ու մահմեդական բռնակալները տեսան Լևոնի հաջողությունը, Հայեայի ու Դամասկոսի իշխող սուլթանը անհամար զորքով ու զենքով եկավ նրա վրա: Իշխանաց իշխան Լևոնը, լսելով այլազգիի իր վրա գալու մասին, աճապարեց հավաքեց իր զորքերը ու հանկարծակի հարձակվեց նրանց վրա, ինչպես որ արժին է խոյանալ թուրքների երամակները ջարդեց նրանց: Այն սուլթանը, որ խորհուստնեով գալիս էր նրա դեմ, փախավ ու նրանից մազապուրծ եղավ, իսկ Լևոնը, նրա վրա հարկեր դնելով, հարկատու դարձրեց: Արաբական շրջակա ազգերը, տեսնելով նրա այս բաջազորությունը, սարսափում են նրանից ու հարկ են տալիս: Այսպես նա տիրեց բոլորին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 3):

«Գարնան գալուն պես նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ը – Մ.Ֆ.**) կրկին արշավանքի ելավ ու գնաց միսիացիների վրա, սակայն կրկին, երեք ամիս ծախսելով ու շատ ջանքեր գործադրելով Լուկից ամրոցի գրավման վրա, ի վերջո անավարտ թողեց այդ ձեռնարկը, վերցրեց ծամբարն ու վերադարձավ արբայանիստ բաղաժ» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսահակ Անգեղոս», գիրք 2, մաս 1):

«Հայոց 637 թվականին բաջարի ասպետ սիր Պաղտիս Գունդստաբլը սպանվեց Պռական ամրոցի մոտ, երբ մեկնել էր այն գրավելու» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Երկու ամիս անց Լևոնը անակնկալ հարձակվեց Պռականի վրա և գերեց նրա հրամանատար Էմիր Թիպլին, որը սպանել էր Պաղտիսին՝ դրա հետ միասին էլ սպանելով նաև 200 թուրքերի» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Լևոնը, տիրելով 72 բերդերի, հզորանում է Հունաստանի ու Դարսկաստանի նկատմամբ և հարկի տակ է դնում միջերկրային սուլթան խլիճ-Արսլանին (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մասուդին – Մ.Ֆ.**)» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 78):

«Լևոնը տիրեց 72 բերդերի» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Լևոնը տիրեց 72 բերդերի» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Գիրք պատմության»):

«Ինչ վերաբերում է Տուրքիին (**Սելջուկյան սուլթանության սուլթան Տուրքի իբն Արսլան-Շահին (1176-1194) – Մ.Ֆ.**), ապա նա Սպահանից մեկնեց Ադրբայջան, որտեղ միացավ Իզ-էդ-Դին Հասանի իր Ղիչախի հետ և նրանց զորքի բանակը մեծացավ: Նրա հետ 50.000 թուրքմեններ կային, որոնք հարձակում գործեցին Ուշնուի, Ուրմիայի, Խոյի և Սիլաստի վրա, թալանեցին երկիրը ու նրան վնաս հասցրին» (Սադր-էդ-Դին ալ-Հուսեյնի «Հայորդուներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 39):

«Հուլիսի 1500 թվականին վեճ առաջացավ խլիճ-Արսլանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Նախկին խլիճ-Արսլանի – Մ.Ֆ.**) և Սեբաստիայում բնակվող նրա ավագ որդու միջև, որի արդյունքում սուլթանի որդու հետ գտնվող 4.000 թուրքմեններ սպանվեցին: Այդ ժամանակ Էմիր Բիհրամ-Շահը (**Մանկուպականների եմիրության Էմիր Վահրամ-Շահը (մոտ 1155-1218) – Մ.Ֆ.**), որը սուլթանի որդեգիրն էր, խաղաղության հասավ նրանց միջև և սուլթանը հեռացավ» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի մահացավ Իկոնիայի իշխան խլիճ-Արսլան իբն խլիճ-Արսլան իբն Սուլեյմանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Նախկին խլիճ-Արսլան – Մ.Ֆ.**), ընդ որում դրանից շատ քիչ առաջ Սիվասի և Ադսարայի իշխանը հաղթել էր նրան» (Մակրիդի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթաններին»):

«Այս իրադարձությունը լայնորեն ներկայացված է աղբյուրներում, որոնք լայնորեն լուսաբանում են ժամանակակիցների վրա խոշոր տպավորություն թողած և ռազմաքաղաքական հսկայական նշանակություն ունեցած այս իրադարձությունը: Միաժամանակ, հաշվի առնելով դաշնակցային պատերազմների հետ կապված սկզբնաղբյուրները միայն իմ ուզած խորությամբ ներկայացնելու ձգտումը, ինչպես նաև այն հանգամանքը, որ Հայաստանի հետ անմիջականորեն չկապված լայնածավալ ռազմական գործողությունների աղբյուրագիտական ներկայացումը մեծ հաշվով միայն ավելորդ կերպով կծանրաբեռնի աշխատանքս, առաջիկա բավարարվում եմ միայն այն հաղորդմամբ փոխանցմամբ, որը տեղեկացնում է բուն հայերի՝ կոնկրետ դեպքում Լուլու ալ-Հաջիբի, գործողությունների մասին: Եվ այսպես.

«Հիջրի 585 թվականին մահմեդական նավատորմը Հունաստանի Լուկի հրամանատարությամբ ծովից հասավ և, պարտության մատնելով ֆրանկներին, մուտք գործեց Աթեն» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

Այս մասին հայտնում են նաև Մակրիդի և ալ-Մունդարին:

«Այնուհետև Սալահ-էդ-Դիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դիլը – Մ.Ֆ.**) տեղափոխվեց Երկաթե կամուրջ, որտեղ մնաց մի քանի օր, իսկ հետո գնաց Դերբեսալ: Ռեջեբ ամսի 18-ի, ուրբաթ օրն էր, երբ նա հասավ այս բերդին, որը գտնվում է Անտիոքի մոտ: Նա իր բալիստներով վճռականորեն հարձակվեց դրա վրա՝ սահմանելով շատ խիստ շրջափակում: Նա այնպիսի հաջողությամբ հարվածեց աշտարակներից մեկին, որ այն փլուզվեց: Պաշարվածները մարդկանց տեղափոխեցին ճեղքում՝ մուտքը կանխելու համար, իսկ նրանց մարտիկներից ոմանք էլ կանգնեցին հենց ճեղքում՝ թույլ չտալու համար մեր ժողովրդին այդ դիրքը գրավել: Ես ինքս տեսա նրանց ու նկատեցի, որ ամեն անգամ, երբ նրանցից մեկին սպանում էին, մեկ ուրիշն էր առաջ գալիս ու զբաղեցնում նրա տեղը: Նրանք կանգնած էին նույնքան անշարժ, ինչպես պատը, առանց որևէ պաշտպանության: Ի վերջո նրանք, հիմալայի տեսնելով այն ծայրահեղությունները, որոնց հասել էին, թույլտվություն խնդրեցին հանձնվելու, ինչից հետո թույլտվություն ստացան անցնել Անտիոք: Պայմանագրի պայմաններից մեկն այն էր, որ բերդից հեռանալիս նրանք իրենց հետ ոչինչ չվերցնեին, բացի իրենց հագած հագուստից: Ռեջեբ ամսի 22-ին ամրոցի վրա տեղադրվեց մահմեդական դրոշ: Հաջորդ օրը սուլթանը հեռացավ՝ այս վայրը որպես տիրույթ տալով Սուլեյման իբն Ջենդերին» (Բահա-էդ-Դին իբն Շադդադ «Սալահ-էդ-Դիլի պատմությունը»):

«Ապա սուլթանը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դիլը – Մ.Ֆ.**) ելավ և բանակեց Դարբասկում ուրբաթ, այդ տարվա Ռեջեբ ամսվա ութերորդ օրը: Նա մանգոնեղների օգնությամբ կատաղի հարձակվեց այդ վայրի վրա և սկսեց բանդել բերդի տակի պարիսպն այնպես, որ պարիսպը փլուզվեց: Ֆրանկները այնտեղ զորքեր տեղակայեցին, որպեսզի որևէ մեկը չբարձրանա այնտեղ: Ամեն անգամ, երբ նրանցից մեկին սպանում էին, մյուսին դնում էին պարսպի նրա տեղը: Ի վերջո, ֆրանկները խնդրեցին հանձնվել այն պայմանով, որ նրանք ապահով հեռանան՝ իրենց հետ վերցնել իրենց հագուստները, բայց ոչ ավելին: Այսպիսով, սուլթանը բաղաժը գրավեց ուրբաթ, Ռեջեբ ամսվա քսաներկուերորդ օրը, ինչից հետո այն տվեց Ալամ-էդ-Դին Սուլեյման իբն Հայդարին» (Բեհա-էդ-Դին «Հայեայի պատմության հատընտրություն»):

«Ապա Սալահ-էդ-Դիլը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-էդ-Դիլը – Մ.Ֆ.**) գնաց Դարբաս: Այդ ժամանակ ամրոցի դարպասը բացվեց ու դուրս եկավ մի մարդ, որը երաշխավորագիր էր խնդրում: Նրան ընդառաջեցին և թույլ տրվեց մոտենալ: Նա մոտենավ ու խնդրեց բերդում գտնվողներին երաշխավորագիր տալ, մինչև որ բերդը հանձնեն այնտեղ եղած ամեն ինչով՝ ըստ Դարբասի անձնատվության պայմանների» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Բաղրասի հետ միասին գրավվեց նաև Դարպասկ, որոնք միասին հանձնվեցին Ալամ-է-Դին Սանջար իբն Ջանդարին» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

⁴¹¹⁴ «Ապա Սալահ-է-Դինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) Դարբասքից գնաց Բաղրաս բերդը և պաշարեց: Այն պաշարելու մասին տարբեր կարծիքներ կային իր զորականների մեջ: Ոմանք համաձայն էին, իսկ ոմանք էլ դեմ: Վերջիններս ասում էին, թե ամուր բերդ է և անառիկ ամրոց, մոտ է Անտիոքին և տարբերություն չկա, սա կամ Անտիոքը պաշարելու մեջ: Բոլոր դեպքերում անհրաժեշտ է, որ զորքերի մեծամասնությունը լինի Անտիոքի դիմաց հսկողի դերում և բանի որ այդպիսին է դրությունը, ապա քիչ կլինի կռիվների իջվել և անկարելի կլինի այնտեղ հասնել: Անտիոքով ապավինելով բարձրալիքին, սակայն, Սալահ-է-Դինը շարժվեց և զորքերի մեծ մասը դարձրեց հսկող՝ Անտիոքի դիմաց: Նրանք ասպատակում էին շրջակա գավառները, սակայն զգուշ էին, վախճնալով Անտիոքի բնակիչներին, բանի որ շատ մոտ էր: Սալահ-է-Դինը մի խումբ ձիավորների հետ կռվում էր Բաղրաս ամրոցի առջև: Նա բարանետ մեքենաներ դրեց, սակայն չկարողացավ վնասել, բանի որ բերդը շատ բարձր էր: Երբ բերդի գրավումն ունացավ, գերակշռեց այն տեսակետը, թե գրավելը անկարելի է ու մահմեդականները նեղվեցին իրենց մոտ ջրի պակասությունից, սակայն Սալահ-է-Դինը հրամայեց ջրավազաններ կառուցել, ջուրը բերել, լցնել և այսպիսով՝ նրանց գործը թեթևացավ: Այսպիսին էր դրությունը, երբ ամրոցի դարպասը բացվեց և դուրս եկավ մի մարդ, որը երաշխավորագիր էր խնդրում: Նրան ընդառաջեցին և թույլ տրվեց մոտենալ: Նա մոտեցավ ու խնդրեց բերդում գտնվողներին երաշխավորագիր տալ, մինչև որ բերդը հանձնեն այնտեղ եղած ամեն ինչով՝ ըստ Դարբասքի անձնատվության պայմանների: Սալահ-է-Դինը համաձայնեց, իսկ պատգամավորը վերադարձավ՝ իր հետ տանելով մահմեդական դրոշները, որոնք բարձրացվեցին ամրոցի կատարին: Ներսում եղածները իջան, իսկ մահմեդականները ստանձնեցին բերդը նրանում եղած գանձերով, հարստությանը ու գնեցով: Սալահ-է-Դինը հրամայեց բանդել բերդը և իրոք բանդեցին, իսկ սա մեծ վնաս էր մահմեդականներին, բանդի Դայոց տեր Լևոնը, որը սահմանակից էր, իր երկրից եկավ, և որոշեց նրա կառուցվածքը, կատարելագործեց և այնտեղ նշանակեց իր զինվորների մի խումբ, որն այնտեղից ասպատակում էր դրացի երկիրը և սրանից շատ տուժեց Դալեայի շրջակայքի ժողովուրդը: Այն մինչև օրս հիշվում էր: Երբ Սալահ-է-Դինը գրավեց Բաղրասը, որոշեց գնալ Անտիոք և պաշարել այն: Նրա տեր Բոհեմունդը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացին – Մ.Ֆ.**) վախճնավ այդ բանից, մարդ ուղարկեց Սալահ-է-Դինի մոտ և հաշտություն խնդրեց՝ խոստանալով իր մոտ եղած բոլոր մահմեդական գերիներին արձակել: Սալահ-է-Դինը իր մեծամեծների հետ խորհրդակցեց և մեծ մասը խորհուրդ տվեց համաձայնել, որպեսզի զինվորները վերադառնային, հանգստանային ու կարգավորեին իրենց գործերը: Նա համաձայնեց և ութ ամսվա համար հաշտություն կնքեց, որի սկիզբը Տիշրին և ամսի մեկն էր, իսկ վերջը Այսր ամսի վերջին օրը: Նա իր պատգամավորին ուղարկեց Անտիոքի տիրող մոտ, որպեսզի նրան երդվել տա և նրա մոտ եղած գերիներին ազատի: Այդ ժամանակ Անտիոքի տերը ֆրանկների մոտ ամենաբարձր հեղինակություն և ամենամեծ տիրույթներն ուներ: Ֆրանկները Կոմսի (**Տրիպոլիսի կոմսության Ռայմոնդ Տուլուզցու – Մ.Ֆ.**) մահվանից հետո նրան էին հանձնել Տրիպոլիսը իր բոլոր գավառներով, բացի այդքան ունեցածից, բանդի կոմսը տղա զավակ չուներ, և երբ Բոհեմունդին հանձնեցին Տրիպոլիսը, սա իր ավագ որդուն այնտեղ տեղակալ նշանակեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիպակատար պատմություն»):

«Բաղրասը մի ամուր ամրոց էր, որը գտնվում էր Անտիոքին ավելի մոտ, բան Դերբեսակը: Այն լավ զինված էր և ապահովված էր և մեծ բանակով: Չորքը բանակատեղի դրեց հարակից հարթավայրում և թեթև զինված զինվորներից մի բանի ջոկատներ առաջ ուղարկվեցին՝ շրջապատելու այդ վայրը: Մինևնույն ժամանակ մենք ստիպված եղանք առաջապահներ առանձնացնել Անտիոքի ուղղությամբ՝ պաշտպանելու մեզ հարձակումից, որպեսզի այդ բաղաբի բնակիչները հանկարծակի չհարձակվեն մեզ վրա: Այս ջոկատը այնքան մոտ էր տեղավորվել Անտիոքի դարպասներին, որ առանց նրանց իմացության ոչինչ չէր կարող հեռանալ բաղաբից: Ես գնացի նրանց հետ և մի բանի օր մնացի այնտեղ՝ բաղաբն ուսումնասիրելու և այնտեղ թաղված սուրբ մարդու՝ Դաբիբ ան-Նաջարի գերեզմանը այցելելու համար: Բաղրասն այնքան խելամտորեն վարվեց, որ Անտիոքի կառավարության թուլությունը վերջինիս կայացրեց հանձնվեց, իսկ Շաբան ամսվա 2-ին էլ աշտարակներին ծածանվեց մահմեդականների դրոշմը» (Բահա-է-Դին իբն Շադդադ «Սալահ-է-Դինի պատմություն»):

«Նույն օր ամսի բաններեքերորդ օրը, շաբաթ օրը լուսաղետին սուլթանը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) հեռացավ այդ վայրից և ճամբար դրեց Մարջ Բաղրասի դիմաց: Բանակի մի ջոկատ շրջապատել էր Բաղրասը, իսկ մյուսը հսկում էր Անտիոքի դարպասները, որպեսզի ոչ ոք չկարողանա ելնել բաղաբից: Բանակը դաժանորեն հարձակվեց Բաղրասի վրա և պաշտպանները խնդրեցին հանձնվել: Որոշվեց, որ նրանք կստանան նույն պայմանները, ինչ Անտիոքը: Սուլթանը տիրեց Բաղրասին այդ տարվա Շաբան ամսի երկրորդ օրը» (Թեմալ-է-Դին «Դալեայի պատմություն»):

«Նահատակ սուլթան Սալահ-է-Դինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**), Ալլահն օրհնի նրան, պաշարեց Բաղրասը 3-րդ 584 թվականի Շաբան ամսի 2-ին և ապահովության երաշխիքով գրավեց այն» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»): «Երբ սուլթանը գրավեց Բաղրաս բաղաբը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**), Անտիոքի իշխանը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացին – Մ.Ֆ.**) խաղաղություն խնդրելու համար նրա մոտ մարդ ուղարկեց սուլթանը համաձայնեց դրան՝ պայմանով, որ վերջինս կազատի գերի մահմեդականներին, որոնք գտնվում էին իր երկրում և որոնց թիվը հասնում էր հազար հոգու» (Մակրիդի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

«Զաղաբը գտնվում էր ֆրանկների ձեռքում, բայց Սալահադին Յուսուֆ իբն Էյուբը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) գրավեց այն 3-րդ 584 թվականին» (Յակուտ ալ-Ջամալի «Աշխարհագրական բառագիր»):

«Դրանից հետո նրանք մոտեցան անմատչելի Պաղրասին՝ մի անհավատալիորեն ամուր բերդ, որից հետո նստեցին այդ գարմանայի քարի մոտ...: Եվ ահա նրանք գնացին ու ճամբարեցին մի ընդարձակ հարթավայրում՝ մի լճի մոտ, որ գտնվում էր այդ վայրերում, որից հետո շրջապատեցին այն բերդամրոցը, որն անվանում են Սարա: Դրանց հետո նրանք չտեսնված մեքենաներ կառուցեցին, մի մանգրիոն, որով բարձր էին նետում, ինչպես նաև լայնալիճ մի աղեղ, այնպես որ կարողացան այդ քարի նույնիսկ ամենավերնում գտնվողներին հարվածել: Ի վերջո, հազարացիները տապալկեցին պարիսպը և գրավեցին այդ անառիկ ամրությունը: Դրանից հետո նրանք դարձան մյուս ամրության դեմ, որը Սեմի կապան էր կոչվում, այն ևս գրավեցին ու ավերեցին, ինչպես և Նախորդը» (Գրիգոր Տղա «Ողբ Երուսաղեմի»):

«Այնտեղից սուլթանը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) գնաց Անտիոքի գավառը, որտեղ վերցրեց Լառիկիան, Բաղրասը և բազմաթիվ այլ բերդեր: Ապա նա եկավ պաշարելու Մառաքիա բերդը և որոշ ժամանակ մնաց այս տեղի դիմաց: Ալլահը թույլ տվեց նրան վերցնել այն» (Ամանուսներ «Ալեքսանդրիայի պատմության թվագրություն»):

⁴¹¹⁵ «Այդ ժամանակ Սալադինը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**) Նախագծողների ուղարկեց, որոնք պետք է Նախագծեին ավերված Պաղրաս ամրոցը և վերականգնեին այն: Նրանք ելան, սակայն հազիվ չկորան, բանի որ Կիլիկիայի կառավարիչ Լևոնը ելել էր, որ բռնի նրանց, ու նրանք փախան» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴¹¹⁶ «Այդ ժամանակ Անտիոքում լսեցին այս ամենի մասին, դրա համար էլ զորք ուղարկեցին Պաղրաս, որի միջնաբերդում գտան 12.000 մաքուր ցորեն, որը տարան Անտիոք և թեթևացրին իրավիճակը, բանի որ այնտեղ մեծ սով էր» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴¹¹⁷ «Մի բանի օրից Լևոնը, իմանալով այս մասին, գերիշխանության հասավ ֆրանկների նկատմամբ և վերջնականապես տիրեց Պաղրասին» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴¹¹⁸ «Այդ ընթացքում պրոտոստատար, ենթարկվելով արքայական (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ի – Մ.Ֆ.**) հրահանգներին, առանց ուշադրության թողեց արքայական (**Հռոմեական Սիբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկարդուսի (1152-1190) – Մ.Ֆ.**) ուղերձը և ամբողջովին տրվեց այն բանին, որ հետևի պարենամթերք ձեռք բերելու համար դուրս եկող այեմաններին: Եվ ահա մի անգամ, հետը վերցնելով 2.000 ընտիր հեծյալներ, նա նպատակադրվեց գիշերով մոտենալ Ֆիլիպպոպոլսին, այնտեղի տեղակալվել բյուրների հետևում, իսկ առավոտյան էլ հարձակվել պարենամթերք ձեռք բերելու համար դուրս եկողների վրա: Ձեռք գարկելով այդ գործին՝ նա գումակին, գումակային ծառաներին ու մնացած զորքին, կարծես աստվածային կամքով, հրամայեց հեռանալ այդտեղից: Իրոք, մինչ օրը կրացվեց, այեմանները, պրոպիական ամրությունում, որտեղ էլ հենց կանգնած էր արքայական զորքը, գտնվող հայերից իմանալով պրոտոստատարի մտադրության մասին, նույն իսկ գիշեր բոլորը երկաթով պատված 5.000 հոգու կազմով ելան Ֆիլիպպոպոլսից և անմիջապես էլ շարժվեցին մեզ վրա: Նրանք չնկատվեցին ոչ դիտարկումներին, ոչ էլ պահակների կողմից, որոնք մենք դրել էին, ոչ էլ հանդիպեցին պրոտոստատարի ընտրյալ զորքին, բանի որ նա առաջանում էր լեռների մոտիկ տեղանքով, որտեղ պարենամթերքով լի բնակավայրեր կային՝ ձգտելով թաքնվել բարձունքների հետևում, որպեսզի գոյը չնկատի իրենց: Ահա ուրեմն, այեմանները համարձակորեն առաջացան ճանապարհով ու հարձակվեցին հռոմեական ճամբարի վրա: Ծամբարում ոչ մի մարդ չգտնելով և իմանալով, որ բանակային գումակը դեռ վաղ երեկոյից է ելել այդտեղից, իսկ ընտրյալ մի ջոկատ էր գնացել է իրենց ազգակիցների վրա հարձակվելու համար, որոնք ելել են հացի հետևից՝ թշնամիները, չսպասելով նոր լուրի, շուտ տվեցին ձիերը, որպեսզի կտնեին նրանց, ուժեղ փնտրում էին իրենց: Դազիվ էին նրանց հասցնել ինչել պրոպիական ամրության բլրակից, երբ հանկարծ լիովին անակնկալ կերպով ընդհարվեցին մերոնց հետ, որոնք հենց այդ բլրակի մոտ էլ տեղակայվել էին: Սկսվեց մարտ: Այնքան, որոնք Ալեքսեյ Բրանասի որդի Թեոդորոսի հրամանատարության տակ էին գործում, գրեթե բոլորն ընկան, բանի որ առաջինը մարտի մեջ մտան այեմանների հետ, այն էլ միայնակ, իսկ հռոմեացիները ամրության փախուստի դիմեցին՝ նույնիսկ ի վիճակի էլ չլինելով դիտարկել իրենց թշնամիներին: Ինքը՝

պարտութեամբ տարածուող, ճողոպտելով մեկ այլ ճանապարհով, դրանից հետո երեք օր էր երևում և, ինչ-որ կերպ խուսափելով թշնամիների ձեռքից, հագիլ տեղ հասավ՝ կարծես նախահանգստին էր հասել երկարատև լողալուց հետո ու դեռևս աղաջուր էր թթում պարտությունից: Նա գզում էր, թե ինչպես են ականջներում գրնգում ալեմանների ձայները, որոնք պահանջում էին բռնել իրեն: Շատերը ծամբար վերադարձան առանց գնեքերի և ձիերի՝ հապճեպ փախուստի ընթացքում կորցնելով իրենց սայլերը: Դրանից հետո հռոմեացիները և ալեմանները սկսեցին իրարից ընդհանրապես այնպիսի լուրջ հեռավորության վրա տեղակայվել, որ նրանց բաժանում էր ավելի քան 60 ասպարեզ: Նրանք նախկինի պես մնացին Ֆրիպուլոյում, իսկ մենք հանգստանալու համար նահանջեցին Ալիոդիա՝ հողալուծ միայն այն մասին, որ փրկվեք գլուխներու և, ավելացնել կերակրվելու նպատակով թալանելով սեփական հողը» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսահակ Անգեղոս», գիրք 2, մաս 5):

«(Ինդիկակը մեջբերում է Բուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ի նամակից՝ ուղղված Սալահ-է-Դինին – Մ.Ֆ.). «Ես չեմ կարող հավատալ, որ ձերը գերազանցությունը ականջ կկախի չարամիտ լուրերին այն մասին, թե գերմանացիներն իբր արշավել են իմ տիրույթների միջով: Չարմանալի չէ, որ իմ թշնամիները ստեր են տարածում՝ դրանք իրենց նպատակներին ծառայելու համար: Եթե ուզում ես իմանալ ճշմարտությունը, ես քեզ կասեմ: Ահա ուրեմն, նրանք իրենք ավելի շատ դժվարություններ ու հոգնածություն են կրել, քան իմ գյուղացի բնակչությունը: Դրանական, ձիերի և մարդկանց կորուստները զգալի էին: Նրանք կորցրին մեծ թվով զինվորներ և նրանց համար շատ դժվար էր փախչել իմ քաջ զորքերից: Նրանք այնքան էլիս հյուժվել, որ չէին կարող հասնել ձեր տարածքներ և, եթե նույնիսկ նրանց հաջողվեր էլ հասնել դրանց, նրանք չէին կարողանա օգնել իրենց ընկերներին և չէին կարող որևէ վնաս հասցնել ձեր գերազանցությանը» (Բահա-է-Դին իբն Շադդադ «Սալահ-է-Դինի պատմությունը»):

⁴¹¹⁹ «Շարունակելով իրենց ճանկորդությունը՝ ալեմանները թուրքերի մեջ ևս տրամադրվածություն չգտան իրենց նկատմամբ: Նույն կերպ սրանք ևս, խուսափելով ուղիղ մարտից, հարձակվում էին, հենց ի փնտրել էին լինում, չնայած նույն կերպ, ինչ-որ հռոմեացիները, համաձայնել էին իրենց հողերով նրանց ճանապարհի տալ առանց մարտի և ճանապարհի համար ամենայն անհրաժեշտ տրամադրել: Եւ, իհարկե, նրանց համար էլ վատ էր լինի, եթե նրանք պահեին բոլոր այդ պայմանները: Փոխարենը, սակայն, հույսը դնելով դատարկ բաների վրա, նրանք ի վերջո համարձակվեցին նույնիսկ բաց պատերազմի: Այս կերպ արբայի (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսի – Մ.Ֆ.) ու Իկոնիայի սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության նախկին սուլթան խիվ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) որդիների միջև, որոնք այդ ժամանակ արդեն հասցրել էին իրենց հորը գրկել գահից, վտարել Իկոնիայից ու նախկին բարեկեցիկ այս մարդու կյանքը վերածել չքավորության ծեր տարիքում, ահա ուրեմն, արբայի ու սրանց միջև տեղի ունեցավ ճակատամարտ նախ Ֆիլոմենի և Խորդի մոտ: Արդյունքում արբան, հեշտությամբ նրանց փախուստի մատնելով, պաշարեց Ֆիլոմենի ու այրեց այն» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսահակ Անգեղոս», գիրք 2, մաս 6):

«Եվ ահա ալեմանների արբան (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսը – Մ.Ֆ.) ելավ Կոստանդնուպոլսից ու, թեև իրյները թույլ չէին տալիս նրան առաջանալ, սակայն նա պայքարեց նրանց դեմ, հաղթահարեց, որից հետո անցավ ծովը և մտավ խիվ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության նախկին սուլթան խիվ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) երկիր» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի ալեմանների թագավորը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսը – Մ.Ֆ.) դուրս եկավ իր երկրից: Սրանք ֆրանկների մի տեսակ են՝ ամենաբազմամարդը և ամենաուժեղը նրանց մեջ: Նրան հուզում էր մահմեդականների Սուրբ քաղաքը գրավել: Նա հավաքեց իր զորքը, կարիքները ապահովեց և իր երկրից շարժվեց դեպի Կոստանդնուպոլիս: Ռումի թագավորը (Բուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ը – Մ.Ֆ.) սուրհանդակ ուղարկեց Սալահ-է-Դինին (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինին – Մ.Ֆ.) իմաց տալով և լքելով, որ ինքը ալեմանների թագավորին չի թողնելու, որ իր երկրից անցնի: Երբ ալեմանների թագավորը հասավ Կոստանդնուպոլիս, սակայն, սրա թագավորը չկարողացավ արգելել նրան անցնելու, բանի որ ալեմանները մեծ բազմությամբ էին: Նա այնուհանդերձ արգելեց նրանց պարեն տալ և թույլ չտվեց, որ իր հպատակներից որևէ մեկը նրանց ուզածը տա: Սրանք պարենի ու մթերքի մեծ պակաս ունեցան, մինչև որ անցան Կոստանդնուպոլիսի ծոցը և մտան խալսի երկիրը, որը խիվ-Արսլան իբն Մասուդ իբն խիվ-Արսլան իբն Կուտուբիջ իբն Սալուկի (Իկոնիայի սուլթանության նախկին սուլթան խիվ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) թագավորությունն էր: Երբ նրա սահմանը հասան, նրանց դեմ դուրս եկան թուրքների զորքերը և հետապնդում ու կոտորում էին նրանց, հենց որ միայնակ էին գտնում, կողոպտում էին, ինչքան որ կարող են: Ժամանակը ձմեռ էր և ցուրտը այս երկրի շատ խիստ է լինում, իսկ ձյունը կուտակվում է: Ցուրտը, անոթությունը և թուրքմենները կոտորեցին նրանց և թիվը պակասեց» (իբն ալ-Եսիր «Լիակատար պատմություն»):

«Քիչ անցած լուր հաղորդեցին, թե Ալմանների թագավորը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսը – Մ.Ֆ.) ժամանել է խիվ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության նախկին սուլթան խիվ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) երկիրը և այս վերջինը նրան դիմադրելու համար թուրքմեններից շատ մարդկանց էր հավաքել ու գնացել էր արգելելու նրա անցումը դեպի այս կողմ, բայց անկարողության է մատնվել թշնամու թվի առավելության, ինչպես նաև առաջնորդ չունենալու պատճառով: Թեև խիվ-Արսլանը դիմադրություն էր ցույց տվել, բայց նա նաև մտադրվել էր համաձայնվել նրանց հետ, ուստի, երբ նրանք գտնից անցնելով մտան իր երկիրը, նա համաձայնություն կլքեց և հանձն առավ օգնել նրանք ու ճանապարհի ցույց տալ, որպեսզի, անցնելով իր երկիրը, մտնեն Կիլիկիա: Նա ուղարկեց նաև ուղեցույցներ: Այդ ընթացքում սուլթանը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) մի նամակ ստացավ Հայոց առաջնորդ կաթողիկոսից, որը Եփրատի կողմը գտնվող Հոմսկայի տերն էր: Ահա այդ նամակի ընդօրինակության թարգմանությունը. «Կաթողիկոսը ամենաանկեղծ մաղթանքներ է անում և հաղորդում հետևյալ տեղեկությունները ողորմած սուլթանի տերությանը, նա, որ հավատացյալների պեսն է, նա որ բարձր է բռնում արդարության ու բարեգործության դրոշմը, որը ինքնին խորաշուքության հաստատումն է Աշխարհի և կրոնի, սուլթանը մահմեդականության և մահմեդականների, թող աստված տևական դարձնի իր բարգավաճումը, կրկնապատկի իր վեհությունը ու հաջողությամբ պսակի իր բոլոր հույսերն և նպատակները, պահի նրան ճոխության ու կատարելության մեջ: Խնդիրը վերաբերում է ալեմանների թագավորին (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսին – Մ.Ֆ.) և այն ամենին, ինչ պատահեց նրան ճանապարհի ընթացքում: Մեկնելով իր երկրից՝ նա բռնության մտավ հունգարացիների երկիրը և ստիպեց հունգարացիների թագավորին (Հունգարական թագավորության արքա Բեյա II-ին (1172-1196) – Մ.Ֆ.), որ իրեն հնազանդվի և մտնի իր գերիշխանության ներքո, նրանից գրավեց դրամ ու վերցրեց մարդկանց, որքան որ ուզում էր: Հետո նա մտավ հույների թագավորի (Բուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ի – Մ.Ֆ.) երկիրը, գրավեց բազմաթիվ քաղաքներ, կողոպտեց, տեղավորվեց այնտեղ և նրանից այնքան երկրներ գրավեց, մինչև որ ստիպեց հպատակություն հայտնել ու իբրև ավանդ նրանից վերցրեց նրա որդուն, եղբորը ու բառատուն մեծամեծների: Հույները նա գրավեց նաև հիսուն կենդինար ոսկի, հիսուն կենդինար արծաթ և առյուծի կերպասեղաններ՝ անսահման արժեքով: Բռնագրավեց նաև նրա բոլոր նավերը և նրանցով իր բանակները անցկացրեց դեպի այն եզերքը, ընդ որում նա իր հետ առած պատանդներին չարձակեց, մինչև որ ոտք դրեց խիվ-Արսլանի երկրի վրա: Նա շարունակեց իր առաջխաղացումը երեք օր, որի ընթացքում ալ-Ավդի ցեղի թուրքմենները սկզբում նրան դիմադրելով հայաթյաթեցին դիմարներ, կովեր, ձիեր և ապրանքներ, հետո, խորհելով, թե մի գուցե կարող լինեն գերազանցել նրա ուժերին, հավաքվեցին ու ամեն կողմից բազմաթիվ խմբերով հարձակվեցին նրա վրա: Թուրքմենների և նրա միջև կռիվներ տեղի ունեցան, սակայն թուրքմենները չդադարեցին նրան իր ճակտի վրա հալածելուց 33 օր շարունակ» (Բահա-է-Դին իբն Շադդադ «Սալահ-է-Դինի պատմությունը»):

⁴¹²⁰ «Հետո նա (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսը – Մ.Ֆ.) մարտնչեց նրանց (Իկոնիայի սուլթանության տարբեր մասերում իշխող սուլթաններ խիվ-Արսլանի և նրա որդիների – Մ.Ֆ.) դեմ Հինկյարիայի մոտ ու կրկին առավելության հասավ: Բանն այն էր, որ թուրքերը, զբաղեցնելով լեռնածոթերը, այնտեղ սպասում էին ալեմանների առաջխաղացմանը, սակայն արբան, իմանալով թշնամու մտադրության մասին, ճամբարը թողեց մոտակա հարթավայրում և, զորքը բաժանելով երկու մասի, մի մասին հրամայեց մնալ վրաններում, իսկ մյուսին՝ հաջորդ օրը լույսը բացվելուն պես կարծես մեկ այլ ճանապարհ գտնելու նպատակով կեղծ արշավի ելնել: Ընդունելով այդ խորամանկությունը ճշմարտության տեղ՝ պարսիկները դուրս թափվեցին լեռնածոթներից, իջան հարթավայր և վրա առանց որևէ զգուշավորության ցնծության մեջ նետվեցին ալեմանական ճամբարի, թե իբր իրենց է սպասում մեծ ու հարուստ ավար, բանի որ ամեն մի բարբարոս ազգաի է եկամտի նկատմամբ կամ, որ ավելի ճիշտն է ասել, ամեն ինչ անում է և խոսում է միայն արծաթի համար: Այդ ընթացքում արշավողները վերադարձան ու վրաններում գտնվողների հետ միասին նրանց ընդառաջ ելան, որի արդյունքում բոլոր կողմերից շրջապատված պարսիկներին մնաց միայն մեկ ելք՝ մեռնել» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսահակ Անգեղոս», գիրք 2, մաս 6):

«Այդ ժամանակ սուլթանի (Իկոնիայի սուլթանության նախկին սուլթան խիվ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) որդի Կուրթ-է-Դին Մելիք-Շահը (Իկոնիայի սուլթանության Արարայում իշխող սուլթան Զուրթ-է-Դին Մելիք-Շահը – Մ.Ֆ.) հավաքեց թուրքմենների բանակը և նրանք մարտում ելան ալեմանների դեմ, սակայն պարտություն կրեցին և դիմեցին փախուստի» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«(Ինդիկակը մեջբերում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գրիգոր IV Տղայի (1173-1193) նամակից՝ ուղղված Սալահ-է-Դինին – Մ.Ֆ.). «Երբ նա (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսը – Մ.Ֆ.) մոտեցավ Կոնիային, Կուրթարդին իբն խիվ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Զուրթ-է-Դինը – Մ.Ֆ.) հավաքեց իր զինքը և նրա դեմ ելավ: Նրանց միջև սատարի ճակատամարտ տեղի ունեցավ և ալեմանների թագավորը, հաղթելով նրան, գերի բռնեց, Կոնիայի բանակներին փախուստի մատնեց և առաջացավ դեպի Կոնիա»» (Բահա-է-Դին իբն Շադդադ «Սալահ-է-Դինի պատմությունը»):

«Այդ ընթացքում ֆրանկները համալրումներ էին ստանում և ահա Հայեայ լուրեր հասան, որ Գերմանիայի կայսրը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Հիլֆմորուդ – Մ.Ֆ.) ավելի բան մեկ միջոցն մարդ կազմող անթիվ բանակի գլխավորությամբ լքել է Կոստանդնուպոլիսը և, որ այդ գործերը ուղարկվում են իսլամի երկրներ: Այս լուրը հուսահատության մեջ գցեց սուլթանին (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դին – Մ.Ֆ.) և նրա շրջապատի մահմեդականներին: Գերմանիայի կայսրը հասավ իսլամի երկրների սահմաններին, սակայն մեծ թվով նրա զինվորները արդեն մահացել էին: Սեյուրկ սուլթան Իզ-է-Դին խլիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Նախին խլիճ-Արսլանը – Մ.Ֆ.) նրանց ճակատամարտ տվեց, բայց պարտվեց և ստիպված ապաստան գտավ Կոնիայում» (Մակրիգի «Պատմություն Եգիպտոսի մավրեյան սուլթանների»):

⁴¹²¹ Այս մասին հայտնում է Միլասայի դուքս և անագաթնու Թեոդորոս Պեպագենոնի ծառայության մեջ գտնված Նիկոլայ-Կուրտիկի հեղինակությամբ կազմված և հատվածաբար պահպանված մի փաստաթուղթ, որը կազմվել է 6-րդ ինդիկտոնի ապրիլից հետո: Մեզ հասած հատվածում խոսք է գնում վանքի ամայացման մասին, ինչը տեղի է ունեցել «անհավատ իսմայելցիների» հարձակման հետևանքով, որոնք, սակայն, փաստաթուղթը գրվելու պահին, ըստ փաստաթղթի «կայսեր շնորհիվ հետ են մղվել»: Ամենայն հավանականությամբ նույն դեպքի մասին է վկայում Նաև Իսահակ II-ի օրոք Միլասայի և Մելանդուիայի կառավարիչ Միքայել Դուկասի մեզ հասած իրամանագրերից մեկը, ըստ որի իրամանագիրը գրելու պահին «Աստծո անհարթախարելի կամքը» վերադարձրել է վանքին իրեն փառքը: Հավանական է համարվում, որ հիշատակված հարձակումը տեղի է ունեցել 1188 թվականին, իսկ կայսեր հաղթանակն էլ՝ 1190 թվականին (մանրամասները տես՝ Каздан А. П. «Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в 11-12 вв», Ереван 1975, էջ 17):

⁴¹²² «Քանի որ այդ ընթացքում արևմուտքում գործերը ավելի ու ավելի վատ ընթացք էին ստանում և վալախները կոմանների հետ միացած մշտապես ավերիչ արշավանքներ էին կատարում հռոմեական մարզերի վրա, արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ը – Մ.Ֆ.) որոշեց կրկին արշավանք իրականացնել նրանց դեմ: Իրոք, անցնելով Աքիլոսի կողքով, նա թևանցումով մտավ էմ, սակայն շուտով համոզվեց, որ ի վիճակի չէ որևէ արժանի գործ անել, գործ, որը հարկի կլիներ իր ներկայությանը գործում, դրա համար էլ որոշեց ավարտել արշավանքը երկու ամսում: Իրոք, տեղում նա հայտնաբերեց, որ այնտեղի ամրությունները ու ավանները նախկինից ավելի ուժեղ են պաշտպանված և օղակված են նորակառույց պարիսպներով, որոնք տեղ-տեղ պատված էին աշտարակներով, իսկ նրանց պաշտպաններն էլ նույնիսկ համարձակվում էին հայտնվել դրանցից անդին՝ եղնիկավարի ցատկերով բարձր ու դիք բարձրությունների վրայով ինչպես վայրի այծեր ու վճռակալորեն խուսափելով ձեռնամարտից: Բացի դրանից սկյուրների կողմից հարձակման վտանգը, բանի որ ժամանակը նրանց դեռ թույլ էր տալիս այդպես վարվել, նույնպես դրոշմ էր կայսեր շուտափույթ այնտեղից հետ դառնալ: Դժբախտաբար նա չցանկացավ հետ դառնալ նույն այն ճանապարհով, որով եկել էր, այլ սկսեց փնտրել մեկ այլ ու ավելի կարճ ճանապարհ՝ հաշվարկելով այնտեղից իջնել ուղիղ դեպի բերիական հարթավայր: Այդ պատճառով էլ նա կործանեց իր գործի մեծ մասը ու, եթե Աստված ինքը նրան հետ չլիներ, ապա ինքն էլ կհայտնվեր դժոխքում: Այն բանի փոխարեն, որ գնա լայն տեղանքով, որը թույլ կտար առիթի դեպքում ծավալել հեծելազորը, նա իրեն ու իր զորքին փակեց անցանցների կիրճում ու լեռնաձորերով՝ որոնց խորքերից գետակ էր հոսում: Այսպիսով՝ առջևից ընթանում էին պրոտոստրատորոսը, Սանուիլ Կամիցան ու Իսահակ Կոմնենոսը՝ աղջկա կողմից Ալեքսեյի՝ հետագայում կայսեր դարձածի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ալեքսեյ II-ը – Մ.Ֆ.) փեսան, վերջապահում սեվաստոկրատոր Հովհաննես Դուկասն էր՝ արքայի հորեղբայրը, իսկ կենտրոնը, որի դիմացից շարժվում էր գումակը և հաստիքային գործից դուրս գտնվող ծառայողի մասը, զբաղեցնում էր արքան ու նրա հարազատ եղբայր, սեվաստոկրատոր Ալեքսեյը: Այդ ընթացքում բարբարոսները հայտնվում էին նեղ անցանի երկու կողմում, որով շարժվում էր մեկ զորքը, և անկոնիայոսի ամեն պահի սպառնում էին հարձակմամբ, սակայն առաջապահը բարեհաջող անցավ լեռնաձորերը, վալախների որևէ դիմադրության չհանդիպելով, բանի որ սրանք, անկասկած, այն բանին էին ձգտում, որ ավելի լավ կլինի թույլ տալ գործի առաջապահ ջոկատներին առանց արյունահեղության անցնել բարձրադիր վայրերով ու միայն դրանից հետո հարվածել հենց կենտրոնին, հենց այն տեղին, որտեղ գտնվում էին արքան, նրա շքախումբը, ինչպես նաև պահապան գործը: Պետք է ասել, որ նրանք չսխալվեցին իրենց հաշվարկներում: Հազիվ էր կայսրը վերջնականապես մուտք գործել այդ նեղ կիրճը, որում փախչելու ոչ մի տեղ չկար, երբ բարբարոսները ակնթարթորեն ողջ ուժով հարվածեցին նրան: Այնուհանդերձ հռոմեական հետևազորը միանգամից չէր, որ կորցրեց իրեն: Լարելով բոլոր ուժերը, որպեսզի շրջապատման մեջ չհայտնվեն, հռոմեացիները արագորեն սկսեցին շարժվել դեպի կիրճի վերին մասը և սկզբում, թեև մեծ կորուստներով, բայց հետ մղեցին բարբարոսներին, սակայն հետո, տեղի տալով թշնամու մեծաթվաթյանը և վերևից իրենց վրա թափվող բարդի կրկնություն, նրանք սկսեցին նահանջել՝ անշտապ, կարգով ու կարծես իրենց հետևից հետևում բաշելու մտադրությամբ: Միայն դրանից հետո էր, որ, բանի որ թշնամիները ավելի ու ավելի էին առավելության հասնում, վրա տալով և ճնշելով իրենց բանակով, գործը վերջնականապես բայթալվեց: Սարսափելի հրմշտոցում, երբ ամեն մեկը հոգում էր սեփական փրկության մասին, թշնամիները խոցում էին յուրաքանչյուրին, ում հասնում էին և ով ընկնում էր նրանց ձեռքը՝ ինչպես սպանողանցում փակված անասունների: Չկար մեկը, որ պաշտպաներ ու ոչ-ոք չէր էլ կարողանում պաշտպանվել: Ինքը՝ արքան, ընկած ցանցի մեջ, շատ անգամ փորձեց հետ մղել իր վրա եկող բարբարոսների հարձակումը, սակայն ոչինչ չկարողացավ անել և նույնիսկ կորցրեց գլխի սաղավարտը: Նրա մոտ մեծ բանակով կուտակվեցին բոլոր ազնվականները, որպեսզի նրան ելքի համար ճանապարհ բացեն, և այդ ժամանակ ստիպված գոհ գնացին ոչ միայն մեծաթիվ ձիեր, այլև, ինչպես ասում էին, նաև հռոմեական զինվորները, որոնք հավաքվել էին կիրճի մուտքի մոտ: Այս կերպ շատ ժողովուրդ կոտորվեց, որպեսզի փրկվի միայն մեկը, որը ի վերջո միացավ առաջապահ զորքին՝ կարծես աստվածային հովանավորություն վայելող մի Հավիթ, որը լուսապսակ էր պահում նրա գլխին մարտի ժամանակ: Այդ ընթացքում սեվաստոկրատոր Դուկասը, տեսնելով, որ հնարավոր չէ ուղիղ ընթանալ, գնաց այդ ճանապարհով և, հաջողությամբ գտնելով մի ուղեցույց, որին հակառակորդի գործից բռնել էր Լիտուսոս անունով նրա ջոկատի մի ռազմիկ, այդ ուղով անցավ առանց որևէ խոչընդոտի: Հիշատակված գետակի հունով հասնելով մինչև Բերիա՝ արքան իմացավ, որ իր զորքի առաջապահ ջոկատը առանց որևէ վնասի անցել է կիրճը, բայց իր ճակատագրի մասին ամենավատ լուրերն են պատվում, ասում էին, թե գործի մնացորդի հետ նա ևս գոհվել է: Դրա համար էլ վտանգավոր լուրերի վերաբերյալ համար նա այնտեղ տարբեր տեղերում մնաց մի բանի օր և միայն հետո վերադարձավ արթայանիստ քաղաք» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսահակ Անգեղոս», գիրք 3, մաս 3):

«Այդ ժամանակ ապստամբեց ոմն Ասան և իրեն հայտարարեց այդ երկրի արքա՝ իրենց ենթարկեցնելով Հենայով գտնվող ողջ երկիրն ու նույնիսկ մինչև Իստորոսի ակունքը: Այդ ամենը հռոմեացիների համար ուղեկցվեց ոչ անկարևոր հետևանքներով, բանից բուլղարները, որպես դաշնակիցներ ունենալով սկյուրների, շատ վնասներ հասցրին հռոմեական տիրույթներին: Դրա համար էլ Իսահակ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ը – Մ.Ֆ.) ստիպված եղավ հռոմեացիների բոլոր ուժերը հավաքել մեկ գործի մեջ և ուղարկել նրանց դեմ: Ծովափնյա ճանապարհով անցնելով Մեսեմիդիա քաղաքի միջով՝ նա ժամանեց Գենայի շրջակայք, իսկ բանի որ Ասանը իր զորքի հետ միասին փակվել էր ամրոցի ներսում, որը կոչվում էր Ստրինովա, Իսահակը հենց այդտեղ էլ ճամբար զարկեց և պաշարեց բուլղարներին, սակայն խաբվեց նրանց կողմից: Մի բուլղար դասայիքի անվան տակ եկավ կայսեր մոտ և հայտնեց նրան, որ նրա վրա հարձակում է նախապատրաստվում սկյուրների կողմից: Ազդված այդ լուրից՝ հաջորդ հսկ օրը կայսրը նահանջեց ամրոցից, որն արդեն պատրաստ էր հանձնվել, ընդ որում նա ընտրեց ոչ այն ճանապարհը, որով եկել էր, այլ մեկ ուրիշ ճանապարհ, որը նրան խորհուրդ էր տվել ընտրել նույն այդ բուլղարը՝ որպես Բուլղարիայից ելնող ամենակարճ ուղի: Մի նեղ տեղով անցնելիս, սակայն, բուլղարները հարձակվեցին նրա վրա, ցրեցին նրա զորքը և գրավեցին ոչ միայն գործի բոլոր պաշարները, այլև շրջապատեցին հենց իրեն՝ կայսեր: Այդ ժամանակ շատ հռոմեացիներ ընկան ու կայսեր հետ միասին փրկվեցին միայն շատ քչերը, այն էլ մերկանդամ» (Գեորգիոս Ակրոպոլիցի «Ժամանակագրություն», մաս 11):

⁴¹²³ «Բայց դե միայն այդ երկու ճակատամարտերով չէր, որ արքան (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Հիլֆմորուդ – Մ.Ֆ.) հայտնի ու սարսափելի դարձավ արևելյան ժողովուրդների մոտ, այլ նաև նմանատիպ մեկ այլ պարտությամբ, որը նա թուրքերին պատճառեց բուն Իկոնիայում: Սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության նախին սուլթան խլիճ-Արսլան – Մ.Ֆ.), որը փախել էր Տաքսարա, արդարապես էր նրանով, որ ոչինչ չգտնեց այն ժամին մասին, ինչ անում են որդիները, բանի որ նրանցից մեկի՝ Կոպտուրիկի (Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Զուլթ-է-Դին – Մ.Ֆ.), կողմից նա գրկվել է իշխանությունից: Այդ ընթացքում թուրքերը, ամրանալով այգիների փոսերի ու առուների մեջ, որոնք անվերջ շրթալով տարածվում են Իկոնիայի շուրջը, ինչպես նաև տեղավորվելով նույն այդ այգիների բարձր պարիսպների վրա, ինչպես պատի հետևում, հույս ունեին այնամաների մուտքը դեպի Իկոնիա խոչընդոտել՝ մի տեղում կուտակելով լավագույն նետաձիգներին ու իրենց զինվածության թեթևազանց հաշվին նեղ ու կորտուժած տեղանքում առավելագույն ստանալով ծանր գնդակներ և հեծելազորներ: Այդ անգամ, սակայն, ևս նրանց ջանքերը որևէ արդյունքի չբերեցին: Տեսնելով, որ թուրքերը թաքնվում են այգիների պարիսպների հետևում ու այնտեղից հարվածում են կարծես ամրությունից՝ այնամաները հետևյալ միջոցը գործարդեցին: Ամեն մի հեծյալ իր ձիու վրա վերցրեց մեկական զինված հետևակային և, բանի դեմ հետևակայինները, ձիերի վրա կանգնած, ինչպես աստիճանների, մազցում էին պատերի վրա, որոնց հետևում խիտ շարքերով հավաքվել էին թուրքերը, ու նրանց հետ մարտ էին սկսում, հեծյալները հասցնեցին նրանց օգնության հասնել արահետներով: Այս կերպ այստեղ հավաքված թուրքերը մեծ մասամբ ինչպես չար չարքեր ոչնչացան և միայն քչերը կարողացան փրկվել՝ ցրվելով տարբեր կողմեր: Ի հավաստումն այն բանի, որ ընկածներն այն ժամանակ իրոք հսկայական թիվ էին կազմում, ես կրեմն հենց իր՝ թշնամիների, վկայությունը: Եվ այսպես, իսմայելցիներից մեկը, որը մասնակցել էր այդ մարտին և հետո անցել էր հռոմեական արքայի իրականավորության տակ

Կոստանդնուպոլիս, իր հավատքով երդվում էր, որ 200 արծաթե ստատրա է վճարել դիակների հավաքման համար, այն դիակների, որոնք պառչած մնացել էին իր այգում: Տիրելով Իկոնիային՝ այնտեղ գտնվող ներս, այլ տեղավորվեցին այսպես կոչված արտաքին բաղաթում՝ խիզելով վրանները տների տանիքների վրա: Հետո էլ, սակայն, նրանք շարունակեցին ճանապարհը՝ ոչինչ չվերցնելով նրա բնակիչներից՝ բացառությամբ կյանքի համար ամենամանրամասնությամբ (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսաիակ Անգեղոս», գիրք 2, մաս 6):

«Դրանից հետո ելավ այնտեղից թագավորն (Հռոմեական Արքայան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսը – Մ.3.) ու գնաց Կոստանդնուպոլիս, որոշ ժամանակ կռվեց նրա դեմ, բայց հետո, բանի որ գործը երկարեց, սեր ու միաբանություն հաստատեցին և նա անցավ ծովը: Հայերը, սակայն, նրան նենգորեն առաջնորդեցին անջուր, առապառու և քարքարոտ վայրերով, որտեղ մարդու ոտը չէր կպել, ու նրանք օրըստօրե սկսեցին պակասել: Վնասում էին նաև թուրքերը՝ գաղտնի ու բացահայտ: Ի վերջո, նրանք հասան Կոնիա և թուրքերից շատ մարդ կոտորեցին, որից հետո սուլթանը (Իկոնիայի սուլթանության նախկին սուլթան խիճ-Արսլանը – Մ.3.) ընդունեց նրանց ու համաձայնեց ճանապարհ տալ և առաջնորդներ տրամադրել» (Իսաիակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Այդ տարի գերմանական կայսրը (Հռոմեական Արքայան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսը – Մ.3.) մեծաքանակ զորքով եկավ Կոստանդնուպոլիս և այնտեղից հարձակվեց Կոնիայի վրա: Նա գրավեց այն և ոչնչացրեց խիճ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության նախկին սուլթան խիճ-Արսլանի – Մ.3.) զորքը, իսկ վերջինս կայսեր որպես պատանդներ տվեց 30 իշխանների և 100.000 դահեկան՝ նրա հետ կնքելով խաղաղություն» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1194 և Հայոց 641 թվականին ֆրանկների ողջ տունը շարժվեց դեպի Երուսաղեմ ու ճանապարհին հունգարացիների հետ միասին Կոնիայում կոտորած արեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ խիճ-Արսլանի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.3.) որդիները, չսելով իրենց հորը, ուժեղ թուրքերի օգնությամբ պատերազմում են թշնամիների զորքերի դեմ՝ 33 օր չհեռանալով նրանցից, մինչև, որ կոտորվում են իրենց թշնամիների կողմից: Նրանք այնքան են տոկած մոտ, որ 18 օր հողի բերքից բերանները բան չեն դնում: Կոնիում մինչև անգամ 60.000 ձի են ուտում, սակայն, այնուհետև գրավելով Կոնը, կոտորում է բոլորին ու այնտեղ նստում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 80):

«Այդ տուր ժամանակ Ալանների թագավորը (Հռոմեական Արքայան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսը – Մ.3.) նույնպես պատրաստություն տեսավ և ելավ օգնության հասնելու քրիստոնյաներին: Նա շարժվեց ցամաքով և հասավ Կոստանդնուպոլիս: Ապա՝ մտավ ռուսից երկիրը և, հասնելով Իկոնիա, գրավեց այն՝ կողոպտելով ու կոտորելով շատերին» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 485):

«Գերմանացիները մտան Իկոնիա բաղաթ և այնտեղ շատ մարդ սպանեցին: Եվ ահա խիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլան իբն Մասուդ – Մ.3.), որ փակվել էր Իկոնիայի միջնաբերդում, նվերներ ուղարկեց այնտեղից և նրանց հետ խաղաղություն կնքեց» (Բար-Շեքրեմ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եվ պատերազմը նրանց միջև դադարեց, մինչև, որ գերմանացիների թագավորը (Հռոմեական Արքայան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսը – Մ.3.) 600.000 խզակ հավաքեց ու եկավ ադ-Դարունդան: Սա մի կիրճ է, որտեղից հնարավոր է մտնել Իկոնիան այլ վայրեր, իսկ դա Մասուդ թագավորի (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խիճ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.3.) երկիրն էր: Սա թուրքերի թագավորների թվից էր, ընդ որում նրա հպատակները ցանկանում էին նրա մոտ իրենց տունն ունենալ՝ նրա արդարության և նրանց հանդեպ նրա վարքի բարության պատճառով: Այնուհետև գերմանացիների թագավորը իրենց ամացավ Մասուդ թագավորի, Հայոց արքա իբն Լևոն ալ-Արմանիի և բազմաթիվ այլ թագավորների երկրներով: Նա շատ մարդիկ և հարստություն ուներ, իսկ նրա ունեցվածքն ու զորքերի պաշարները տեղափոխվում էին սայլերով, որոնք ձիեր, ջորիներ, եզերներ և այլ կենդանիներ էին բաշտում: Նա մնաց Հայոց թագավորի երկրում, մինչև, որ հասավ Անտիոք՝ արշավելով մեկ ամբողջ տարի: Նրա զորքերից այդ ժամանակ ներկա ոմանց հետո մեզ պատմեցին, որ երբ գերմանացիների թագավորը կանգնում էր ծովով անցնել Կոստանդնուպոլիս, հռոմեացիների թագավորը հավաքեց իր զորքերը և թույլ չտվեց նրան անցնել: Այդ ժամանակ նա այդ երկրում գտավ ավերված մի բաղաթ: Նրանք նշում էին, որ հին ժամանակներում այն կոչվել է Կոստանդնուպոլիս և, երբ այս նորը կառուցվել է, այն ավերվել է: Այնուհետև գերմանացիների թագավորը իջավ այնտեղ, վերականգնեց այն և այնտեղ մնաց մեկ ամբողջ տարի՝ կռվելով հռոմեացիների թագավորի դեմ: Նա հաղթեց նրան, արշավեց դեպի նա և պաշարեց նրան իր բաղաթ Կոստանդնուպոլիսում: Նա հավաքեց իր, ինչպես նաև իր ու մնացած բոլոր բաղաթների հարկերը: Այդ տարի նա վերցրեց իր պաշարները և զորացավ դրանցով» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

«Երբ Իկոնիա բաղաթին մերձեցան, նրանց դեմ դուրս եկավ Զուբ-Էդ-Դին Մալիքզադե իբն խիճ-Արսլան թագավորը (Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Զուբ-Էդ-Դինը – Մ.3.), որ կանգնեցին նրանց, սակայն չկարողացավ ու վերադարձավ Իկոնիա՝ հոր (Իկոնիայի սուլթանության նախկին սուլթան խիճ-Արսլանի – Մ.3.) մոտ: Այս որդին իր հորը չեզոքացրել էր իշխանությունից և իրենց հոր որդիները տարածվեցին երկրում ու ամեն մեկը մի կողմի տիրացավ: Երբ Զուբ-Էդ-Դինը վերադարձավ նրանց մոտից, վերջիններս նրա հետևից եկան, հասան Իկոնիա և բանակ դրեցին: Նրանք նվեր ուղարկեցին խիճ-Արսլանին և ասացին նրան. «Մենք քո երկիրը չէ, որ եկել ենք և այն չէ, որ ցանկանում ենք, այլ մեր նպատակն է գնալ Սուրբ բաղաթը»: Նրանք խնդրեցին, որ թույլ տա իր հպատակներին, որ դուրս բերեն ինչ որ իրենց պետք է՝ ուտեստներ և այլ բաներ: խիճ-Արսլանը թույլատրեց և նրանք ստացան ինչ որ կամենում էին, կշտացան, պաշար հավաքեցին և շարժվեցին առաջ: Նրանք պահանջեցին Զուբ-Էդ-Դինից, որ իր հպատակներին հրամայի իրենց չհետապնդել, ինչպես նաև որպես պատուհան իրենց հանձնել որոշ եմիրների: Սա վախճանվում նրանցից, հանձնեց բանակից ավելի Եմիրների, որոնց ատում էր, և նրանք տարան: Ավազակները և ուրիշներ, սակայն, չհրաժարվեցին նրանց հետապնդելուց ու նեղելուց, իսկ այնտեղից թագավորն էլ բռնեց նրանց ու շղթայեց, երբ ոմանք մեռան գերության մեջ, ոմանք էլ փրկագնում ազատվեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«(Իտիդիկոն մեջբերվում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գրիգոր IV Տղայի նամակից՝ ուղղված Սալախ-Էդ-Դինին – Մ.3.) «Այնտեղ նրա (Հռոմեական Արքայան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսի – Մ.3.) դեմ կռվելու դուրս եկան բազմաթիվ մահմեդականներ, բայց նա հետ մղեց նրանց հարձակումները և, սրի ուժով մտնելով բաղաթ, ջարդեց մեծ թվով մահմեդականների ու պարսիկների՝ այնտեղ մնալով ինչ օր: խիճ-Արսլանը (Իկոնիայի սուլթանության նախկին սուլթան խիճ-Արսլան – Մ.3.) նրանից հաշտություն խնդրեց, թագավորը հաշտություն շնորհեց ու հաստատեց պայտանություն պայմանագիր: Թագավորը երկրի ավազները նրանից վերցրեց բնակ պատանդ և նա թագավորին խորհուրդ տվեց գնալ Տարսուսի ու Սսիսի ճանապարհով: Նա այդպես էլ արեց» (Բահա-Էդ-Դին իբն Շադդադ «Սալախ-Էդ-Դինի պատմությունը»):

«Գերմանացիները հարձակվեցին Կոնիայի վրա և այրեցին նրա շուկաները» (Մակրիգի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքայան սուլթանների»):
⁴¹²⁴ «/7/ Ասում են իսմայելացիները, վախճանվում այն բանից, որ արքան (Հռոմեական Արքայան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսը – Մ.3.), որն իրենց նկատմամբ այդքան հաղթանակներ էր տարել, երկար կմնա իրենց երկրում, նրա նկատմամբ կեղծ բարեմտություն էին ցուցաբերում՝ ձգտելով սիրտը շահել: Իր կողմից արքան, նրանց շարքերում եղած առավել հայտնիների երեխաներից պատանդներ վերցնելով և ստանալով մեծ քանակի ուղեցույցներ, այս կերպ անցավ նրանց սահմանները ու որոշ ժամանակ անց հասավ Հայաստանին, որտեղ ուղեցույցների ու պատանդների մի մասին մահապատժի ենթարկեց, իսկ մյուսներին էլ հետ ուղարկեց: /8/ Հայերի կողմից ընդունված լինելով պատվով ու մնալով այնտեղ բավականին երկար՝ նա ի վերջո մեկնեց Անտիոք՝ մշտապես ավելի ու ավելի ավելացնելով իր փառքը խելքով, սեփական զորքի անհաղթելիությանը ու ճանապարհին այլևս և ոչ մի հակառակորդի չհանդիպելով: Ինչպիսին է, սակայն, պատահականությունը կամ, ավելի լավ է ասել, ինչ անմեկնելի են Աստուծո ուղիները, անցնելով մի գետի միջով՝ նա խեղդվեց նրա ալիքներում» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսաիակ Անգեղոս», գիրք 2, մաս 7, 8):

«Այդ ժամանակ այնպես պատահեց, որ կայսր Ֆրիդրիխը (Հռոմեական Արքայան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսը – Մ.3.) գրեթե 100.000 հոգանոց իր զորքով, սպանելով ու գիւնակիրներով կտրեց, անցավ Հունգարիան, Հունաստանը և սուրբ Գևորգի նեղուցը, ինչպես նաև թուրքական հողի զգալի մասը: Նրանք մեծաքանակ ընդհարումներում հաղթեցին շատ թշնամիների և, անցնելով բազմաթիվ վտանգների միջով, գրեթե հասան իրենց նպատակին: Այդ ժամանակ նրանք որոշեցին լողանալ գետերից մեկում, սակայն մեր Տիրոջ անկանխատեսելի որոշմամբ, որը տիրություն է անում մեր կյանքին, հենց այդ գետում էլ կայսրը խեղդվեց: Դրանից հետո բոլորը՝ և տոհմիկ ասպետները, և հասարակ մարդիկ, պարենամթերքի պակասի պատճառով սկսեցին երկար ժամանակների ընթացքում սարսափելի սով զգալ, իսկ տասնիներորդ օրն էլ շատերը սկսեցին մահանալ: Եվ ահա միայն մեծ դժվարությամբ կայսր Ֆրիդրիխի որդու գլխավորությամբ նրանք բոլորը հասան Ակրա» (Ամանուն Սուրունցի «Երուսաղեմի երկրի մասին»):

«Եվ ահա գերմանացիները, երբ եկան թուրքերի երկիր և հասան Իկոնիային, սկսեցին խել գյուղացիների հացը, որոնք էլ, տեսնելով այդ, այն վերցրին և հեռացան: Այդ ժամանակ գերմանացիները մնացին առանց հացի, սկսեցին նեղվել նաև նրանց նժույգները և այս վիճակում նրանք ժամանեցին Հայաստան: Այս ժամանակ նրանց թիվն արդեն կես էր ընկել՝ համեմատած նրանց սկզբնական թվի հետ: Եվ ահա մի անգամ կայսրը (Հռոմեական Արքայան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուսը – Մ.3.), ցանկանալով լողանալ Հայաստանի գետերից մեկում, խեղդվեց» (Երևույթ «Ժամանակագրություն»):

«Թուրքերի տրամադրած ուղեկիցները բերեցին սրանց, հասցրին Սելևկիա և, մինչ այնտեղ էին, թագավորը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուռը – Մ.Ֆ.) կամեցավ լողանալ գետում, սակայն չարի հանկարծահաս կամքով անցավ ջրի տակ, խեղդվեց ու կորավ այնտեղ: Նրա մարմինը տարան Անտիոք և թաղեցին՝ ինչպես պետք է ողբալով նրա վրա, իսկ գործն էլ, որ մնաց առանց գլխավորի, շփոթվեց: Դրանցից հետո Կիլիկիայի իշխան, Ռուբենի եղբայր Լևոնը շատ մարդասիրություն դրսևորեց նրանց նկատմամբ, անցկացրեց իր երկրով, կերակրեց ու ձմեռային ժամանակ ինքնանց, մինչև որ եկան նրանց առաջնորդներն ու տարան նրանց Աթթա» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Այդ ժամանակ Հռոմի արքան (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուռը – Մ.Ֆ.) ևս բյուրերով եկավ, սակայն այստեղ մահացավ» (Ներսես Լամբրոնեցի «Հիշատակարան 1187 թվականի»):

«Հայոց 639 թվականին Ալեմանը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուռը – Մ.Ֆ.) եկավ Ֆրանկից և խեղդվեց» (Վարդան Մաշկևորդի «Հիշատակարան 1192 թվականի»):

«Այս Կիլիկիայի սահմաններին մոտեցավ Ալեման կոչեցյալը, սակայն արիության ոչ մի գործ ցույց չտվեց, այլ մահվամբ գետասույզ եղավ, իսկ նրա գործն էլ ցրվեց ու բաժանվեց» (Անանուհի Պալոդոսականցի «Հիշատակարան 1193 թվականի»):

«Դրանից հետո կայսրը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուռը – Մ.Ֆ.) մեկնեց Սելևկիա: Ամառ էր և սարսափելի շոգ: Կայսրը մտավ ջուրը, որպեսզի լողանա, սակայն, քանի որ ծեր տարիքում էր, չկարողացավ դիմարդել ջրի հոսքին և խեղդվեց: Ասում են, որ մինչ այդ նրան կանխատեսել էին, որ կխեղդվի ջրում, դրա համար էլ ցամաքային նման երկար ճանապարհ էր անցել: Նրա որդին շարունակեց ուղին և հասավ Աթթային, որտեղ 6 ամիս անց մահացավ, իսկ նրա գործն էլ ցրվեց» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Նրանք եկան Սելևկիա, սակայն այնտեղ նրանց թագավորը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուռը – Մ.Ֆ.) գետում լողանալիս խեղդվեց» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Ալեմանների արքան (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուռը – Մ.Ֆ.) խեղդվեց Պատարիսե գետում» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Գերմանացիների կայսր Ֆրիդրիխը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուռը – Մ.Ֆ.) խեղդվեց Սելեֆ գետում և թաղվեց Անտիոքում» (Յեթում II «Տարեգրություն»):

«Զորհատուի 1190 թվականին ալեմանների կայսր Ֆրիդրիխը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուռը – Մ.Ֆ.) խեղդվեց Սելեֆ գետում և թաղվեց Անտիոքում» (Յեթում II Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 639 թվականին ալեմանների կայսր Ֆրիդրիխը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուռը – Մ.Ֆ.) խեղդվեց Սելեֆ գետում և թաղվեց Անտիոքում» (Յեթում II Ախտեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ կայսր եղավ Ֆրիդրիխը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուռը – Մ.Ֆ.), որ հետո խեղդվեց Սելևկիա գետում» (Վասիլ Դալար «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ այնտեղից նա (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուռը – Մ.Ֆ.) չարաբաստիկ կերպով մտավ Կիլիկիա երկիրը: Եթե ներխուժեր մահմեդականների երկրները, գուցե կարողանար որևէ օգուտ տալ, քանի որ հողը դոլորում էր նրա առջև և ողջ Անտիոքի մահմեդականները ահուկորի մեջ էին ընկել նրա գայլու պատճառով, սակայն նա եկավ Կիլիկիա երկիրը և, երբ մի անգամ մտավ լողանալու երկրի լճերից մեկում, խեղդվեց: Նրա գործերը ոչնչացան: Ոմանք մեռան հիվանդություններից, ոմանք էլ ձեռնունայն եկան Անտիոք: Եվ այսպես, առանց որևէ օգուտ տալու, նրանք ցրվեցին» (Անանուհի Եղեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 485):

«Եվ ահա Խլիծ-Արսյանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Խլիծ-Արսյան իբն Մաստուդը – Մ.Ֆ.), որ փակվել էր Իկոնիայի միջնաբերդում, նվերներ ուղարկեց ալեմաններին և նրանց հետ խաղաղություն կնքեց, որից հետո նրանց ազատ անցում տվեց և նրանք անցան Կիլիկիա երկիր: Այդ ժամանակ Ստեփանիստի որդի Լևոնը, որ Կիլիկիայի կառավարիչն էր, եկավ Տարսուս և ազվարտեց պատրաստվեց դիմավորել նրանց, սակայն ալեմանների արքան (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուռը – Մ.Ֆ.), որ մտել էր գետը լողանալու, իսկ այդ օրը շատ ցուրտ էր, հիվանդացավ և հենց այնտեղ էլ մահացավ, որից հետո նրա որդին նրա դիակը Անտիոք բերեց: Եվ ահա ալեմանները անցան Տյուրոս և, մեծ տանքանքներ կրելով այդ ընթացքում, հասան Աթթա, սակայն այդ ընթացքում Կիլիկիայում նրանցից շատերը հիվանդություններից մահացան» (Բար-Նեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եվ ահա նա (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուռը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց Երուսաղեմ փնտրելով սուրբ պատերազմ: Նա բռնի ուժով անցավ ռումների, հայերի, մահմեդականների և ֆրանկների բոլոր թագավորների երկրներով ու բոլոր թագավորներից ողջ աշխարհում ոչ ոք չկարողացավ դիմադրել նրան: Երբ նա մոտեցավ Անտիոքին, սուլթանի ճամբարից ալ-Մելիք Մուզաֆար Թաթի-Էդ-Դիևը և Մուզաֆար-Էդ-Դիև իբն Չեյն-Էդ-Դիևը (Բեգլեգինյանների եմիրության եմիր Մուսաֆար-Էդ-Դիևը – Մ.Ֆ.) գնացին Հայեա՝ գերմանացիների թագավորի մասին լուրեր իմանալու համար: Եվ ահա, երբ նրանց հայտնի դարձավ, որ նա իջել է Անտիոք, նրանք փակեցին գետի ջուրը այն ճանապարհի վրա, որով նա ուզում էր գնալ դեպի Հայեա, Դամասկոս ու այլ վայրեր: Այդ գետը կոչվում էր Շան գետ և արդյունքում գերմանացիների թագավորը խեղդվեց դրանում: ... Ահա այսպես մահացավ գերմանացիների թագավորը, իսկ նրա որդին մահացավ նրանից հետո, ընդ որում վերջինիս ուղեկիցների մեծ մասը ջրի և օդի փոփոխության պատճառով ևս մահացան: Մնացին միայն ոմանք, որոնք խառնվեցին ֆրանկների գործերին» (Անանուհի «Ալեքսանդրիայի պատմություն» պատմություն»):

«Ճանապարհին նրանք ենթարկվեցին սաստիկ սովի, այն աստիճան, որ գցեցին իրենց կերպասեղենի մի մասը: Ինչպես տեղեկացրին մեզ, և Ալլահը գիտի, թե ճիշտ է, նրանք, անկարող լինելով կրել իրենց գնեքերը, սաղավարտներն ու զրահները, հավաքեցին ու այրեցին դրանք՝ թողնելով երկաթների մի կույտ, որպեսզի նրանցից ոչ մի հատը գործածելի չլի: Այդ վիճակում նրանք շարունակեցին ճանապարհը և հասան այն երկիրը, որը կոչվում էր Տարսուս, և անցնելու համար կանգ առան մի գետի մոտ: Այդ ժամանակ իրենց թագավորը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Շիկամորուռը – Մ.Ֆ.) ցանկացավ լողանալ, բայց ջուրը չափազանց սառն էր և այդ պատճառով նա սաստիկ հիվանդացավ ու մահացավ: Երբ նա իմացավ, թե ինչ դժբախտություն էր պատահելու իրեն, հաջորդ լշանակեց որդուն, որն ընկերացել էր իրեն: Խորհուրդ գումարեցին և որոշեցին նրա մարմինը բացախի մեջ եռացնել, որից հետո իր ոսկորները մի պարկի մեջ հավաքեցին, որպեսզի փոխադրեն Երուսաղեմ, որի վրա Ալլահի հովանին թող անապական լինի, և նրան թաղեն Երուսաղեմում: Նրա զինակիցները որդուն լշանակեցին իբրև հաջորդ, մինչդեռ անդրանիկ որդին (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Հենրիխ VI-ը (1190-1197) – Մ.Ֆ.) փոխանորդում էր նրան իր երկրում: Չինվորների մեջ կային այնպիսիք, որոնք կողմնակից էին նրան ընկերացող այս որդուն և նրան էլ հաստատեցին իբրև պետ, որպեսզի առաջնորդի բանակները: Երբ իբն Լևոնը լսեց, թե ինչ պատահեց նրանց, այսինքն՝ նրանք թագավորի մահը և այդ բանի հետևանքով նրանց կրած բռնու տառապանքները բաղդի, մահվան և հիվանդությունների շնորհիվ, չուզեց գնալ նրանց մոտ, որովհետև նախ, որ չգիտեր, թե դեպքերն ինչ ընթացք կստանալին, և երկրորդ, քանի որ նրանք ֆրանկ էին, իսկ ինքը՝ հայ: Եվ ահա նա բաշվեց իր անառիկ բերդերից մեկը: (Հեղինակը մեղքեցում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գրիգոր IV Տրայի նամակից՝ ուղղված Սալախ-Էդ-Դիևին – Մ.Ֆ.)» (Նախքան այդ երկիրը մտնելը ալմանների թագավորն իր դեսպանն ուղարկեց մի նամակով, որի մեջ հայտնում էր իր նպատակը: Այդ ժամանակ հարկ եղավ իբրև պատասխան պատվիրակ Յեթում Մամլուքին ուղարկել և նրան բազմաթիվ բարձրատիճան անձնիք ընկերացան, որոնք պետք է հանձնեին նամակի պատասխանը ու ջանալին համոզել ալմանների թագավորին, որ հետ դառնա դեպի Խլիծ-Արսյանի (Իկոնիայի սուլթանության նախկին սուլթան Խլիծ-Արսյանի – Մ.Ֆ.) երկիրը: Թագավորը իր ավագներով ժողով գումարեց և տեղեկացավ հանձնված նամակի մասին, որն իրեն թելադրում էր վերադառնալ: Այդ ժամանակ նա հավաքեց զինվորներին, իջավ գետափ և այնտեղ ճաշեց: Մի քիչ նիդիելուց հետո նա փափագ ունեցավ լողանալ առաջ ջրի մեջ, որը և կատարեց, բայց ջրից դուրս գալուց հետո, աստճու կամքով, ջրի սառնության հետևանքով նրա վրա ծանր հիվանդություն եկավ ու, մի քանի օր տառապանքներ հետո, նա մեռավ: Մինչ այդ իբն Լևոնը ծանախ էր եղել թագավորին հանդիպելու համար, բայց այդ պատահարի վրա նա չէր դեսպանը, որ փախուստ էր տվել բանակից, վերադարձավ ու լուր տվեց նրան դրության մասին, ինչից հետո էլ իբն Լևոնն ամրացավ իր բերդերից մեկում: Ալեմանների թագավորի որդին, որն ընկերացել էր հորը, նրա կողմից լշանակված էր գահի հաջորդ: Երբ նրանք մոտեցան մեր սահմաններին և նա լսեց իբն Լևոնի դեսպանների փախուստի մասին, նրանց հետապնդել տվեց ու բռնելով հետ տարավ: Նա խոսեց նրանց հետ այսպես. «Իմ հայրը ծերունի մարդ էր և ոչ մի այլ բան չէր մղում նրան գրավելու այս երկրները, բացի սուրբ վայրերից ու խաչափառից: Այժմ ես եմ, որ վայրում եմ իշխանությունը, ես, որ այսքան տառապեցի այս ճանապարհի վրա: Ով որ ինձ կհնազանդի, լավ կանի, եթե ոչ՝ ես կարշավեմ նրա երկրի վրա»: Իբն Լևոնը հարկարկվեց տեղի տալ և գնալ դիմավորել թագավորին: Իրոք, ալեմանների թագավորի որդին կանգնած էր մի մեծաթիվ բանակի գլուխը, որը հավաքել էր արշավանքի համար: Այդ բանակը բաղկացած էր 40.000 հեծյալներից և անթիվ հետևակագործի՝ հավաքված այլազգի ժողովուրդներից: Նրանք կատարյալ հնազանդ էին իրենց պետերին և այն աստիճանի խիստ էր կարգապահությունը, որ, երբ նրանցից մեկը մի հանցանք գործեր, նրան պատժում էին՝ ոչխարի նման խողովորելով: Ասում էին, թե իրենց պետերից մեկը չափից ավելի էր խոշտանգել իր ծառային՝ ծեծելով նրան և բախանները մի ժողով գումարեցին նրան դատելու համար, ինչից հետո նա միաձայն մահվան դատապարտվեց: Շատերը միջամտեցին նրա համար թագավորի մոտ, բայց նա բոլորովին տեղի չտվեց և հանցապարտը պատժեց: Այս մարդիկ իրենց զրկել էին ամեն

հաճույթից և, երբ լավում էր, որ նրանցից մեկը թույլ է տվել որևէ հաճույթ, նա իր ընկերների կողմից հանդիմանության էր արժանանում ու բոլորը լքում էին նրան: Այս ամենը արդյունք էր այն խորը վշտի, որ նրանք զգում էին՝ տեսնելով Սուրբ երկրի վիճակը: Վստահեցնում էին, թե նրանցից շատերը երկար ժամանակ կամուկին իրենց զրկել էին զգեստից և երկաթ են հագել, թեև այդ բանը արգելվեց իրենց պետի կողմից: Նրանք համբերությամբ կրում էին ամենածանր տառապանքները՝ տեղություն և հոգնություն: Մեր խոնարհ ծառան սրանով վիճակի մասին տեղեկացնում է ձեզ և, եթե տրանցից հետո մի նոր բան պատահի, բարձրյալն աստծո կամքով կտեղեկացնի դարձյալ: Սա էր նրանակ կայթողիկոսի և այս բառը նշանակում է խալիֆա: Նրանակի հեղինակի անունն էր Բար Գրիգոր իբև Կասի» (Բահա-է-Հիլի իբև Շադդադ «Սալա-է-Հիլի պատմությունը»):

«Նույն այդ ժամանակ մենք իմացանք այնտեղի թագավորի (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Ընկալմորուը - Մ.Ֆ.) Կոստանդնուպոլիս ժամանման մասին, որը կանգնած էր 600.000 մարդու գլուխ, որոնց թվում էին 300.000 մարտիկ և 300.000 բանակի ծառայողներ՝ սպասարկող մարդիկ կամ արհեստավորներ: Ասում էին, թե նրա բանակում կար 25.000 ցուլ, որոնք գնեք ու անասնակեր էին կրում: Մահմեդականները կորցրեցին ողջ բաջուրությունը և սարսափեցին: Նրանք այլ հույս չունեին, բան տեսնել Ուշի ցեղին և Խլիճ-Արյանին (Իկոնիայի սուլթանության նախկին սուլթան Խլիճ-Արյանը - Մ.Ֆ.), որոնք կհակեին այս զավթիչների ճանապարհը: Այս կանխատեսումներից և ոչ մեկը, սակայն, չիրականացավ, բանգի այնտեղի արքան առաջ շարժվեց ու սրանց տարածքով արշավեց մինչև Մասիս: Այդ ընթացքում Ալլահը ֆրանկներին սարսափեցի ժանտախտ, մեծ շոգ և սով ուղարկեց: Նրանք ստիպված էին զոհաբերել իրենց զագաններին և սպանել իրենց սայլերը՝ բաշող եզներին: Ամեն օր 1.000 մարդ էր մահանում, իսկ ֆրանկները սպանում էին հենց նոր սատկած բեռնակիր անասուններին: Արդյունքում, երբ նրանք հասան Անտիոք, նրանք բանակի տասներորդ մասն էլ չմնաց: Մահացածների թվում էր նաև նրանց թագավորը, որը գալիս էր Անտիոք՝ պաշարելու Դամասկոսը: Նա խեղդվեց Տարսուսի ալ-Ֆաթիթ գետում: Իրոք, այս տիրակալը մտավ գետը, լողաց և խեղդվեց: Ասում էին նաև, որ նա սկսել է լողալ այնտեղ և, բանի որ ջուրը շատ սառն է եղել, հիվանդացել է ու մահացել: Նրա մարմինը եփեցին քաջախի մեջ, իսկ ոսկորները հավաքեցին՝ Երուսաղեմում թաղելու համար: Նա իր որդուն նշանակել էր որպես ժառանգ և նրա մահից հետո բոլորը համաձայնեցին հաստատել այդ ընտրությունը: Այս իշխանն էլ, սակայն ալ-Թախաթուն հիվանդացավ: Նա մնաց այս վայրում, իսկ իր գործի գլխին դրեց լեզվի և կոմսին և ուղարկեց Անտիոք: Այդ կոմսն իրոք գնաց Անտիոք, բայց նա էլ այնտեղ մահացավ: Անտիոքի իշխանն (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պաալիսեացին - Մ.Ֆ.) իր հեղթին թողեց քաղաքը, գնաց թագավորի մոտ և աղաչեց, որ նա իր մոտ գա, բանգի նա հույս ուներ, որ նա այնտեղ կսենթ և ինքը կկարողանա խել վերցնիս ունեցվածքը» (Ընմալ-է-Հիլի «Հալեպի պատմության հատընտիր»):

«Առաջ խաղաղ այնտեղի թագավորը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Ընկալմորուը - Մ.Ֆ.), մինչև որ հասավ Չայոց երկիրը, որի տերն էր Լևոնի իբև Ստեփանե իբև Լևոնը: Սա պարենավորեց նրանց մթերքով և անասնակերով, իր երկրում տեղ տվեց ու հպատակություն հայտնեց: Ապա շարժվեցին դեպի Անտիոք և նրանց ճանապարհին կար մի գետ, որի մոտ նրանք իջան: Թագավորը մտավ գետը լողանալու և խեղդվեց այնպիսի տեղում, ուր ջուրը մարդու մեջքին չի հասնի, և Ալլահը ազատեց մեզ նրա չարիքից: Նրա մոտ էր որդին, որը դարձավ թագավոր» (Իբև ալ-Մսիթ «Լիակատար պատմությունը»):

«Չիջրի 586 թվականին մահմեդականներին լուր հասավ, թե Ալամանների թագավորը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Ընկալմորուը - Մ.Ֆ.) իր երկրից, որը Կոստանդնուպոլսից այն կողմն է գտնվում, 100.000 ռազմիկներով դուրս է եկել և շարժվում է մահմեդականներին ջախջախելու համար: Դամասկոսում հուսահատություն տիրեց, բայց Ալլահը հարվածեց թշնամիներին ծարավով և ժանտախտով ու նրանք մեծ մասը մահացավ ճանապարհին, իսկ երբ նրանց թագավորը հասավ Չայոց երկիրը, իջավ գետը լողանալու, խեղդվեց ու նրան փոխարինեց իր որդին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այնտեղից գերմանացիները շարժվեցին դեպի Տարսուս՝ Երուսաղեմ գնալու և իրենցից սուլթանի (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Հիլի - Մ.Ֆ.) խլած քաղաքն ու բերդերը վերագրավելու մտադրությամբ, բայց նրանց կայսրը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ I Ընկալմորուը - Մ.Ֆ.) մահացավ այս քաղաքում» (Մակրիզի «Դատմության Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴¹²⁵ «Դրանից հետո թագուհու (Զարթիկի թագավորության թագուհի Թամարայի - Մ.Ֆ.), որը գտնվում էր խաղաղության մեջ և հաղթում էր թշնամիներին, ականջին հասավ, որ այն դժբախտ ռուս իշխանը (Զարթիկի թագավորության նախկին կոստեր արքա Յուրի Սուզդալցին - Մ.Ֆ.) Կոստանդնուպոլսից ելել է և ժամանել Երզնկայի շրջան՝ Կարին քաղաք: Այդ ժամանակ մեյուրիչեռուխուցեսի տեղակալը, որը հավատքով բարբարոս էր, իսկ վարքով էլ՝ արժանի ընկնելու դժոխք, ոգևորված իր բարի ու սիրալի տերերի կվերաբերմունքից, ժամանեց այնտեղ, որտեղ էլ նրա մոտ եկավ ռուս իշխանը: Նրանք, որոնք ցանկանում էին ռուս իշխանի վերադարձը արթալայան պալատ, նրա մոտ դեսպան ուղարկեցին: Այդ մասին իմացան մեր թագավորությունից ոմանք, բայց գլխավորապես հենց սատանան, որը մշտապես դիմադրում էր մեր գործերին...: Առաջինը ռուս իշխանի կողմն անցավ Կոլարջի ու Շալվեթի տիրակալ Գուգանը, որին իր տերը մի ժամանակ նշանակել էր Տայթի հին արքաների փոխարեն: Այս կողմից մեխերի այլ դիդերուկների ու ազնաուրների հետ միասին, բացառությամբ միայն Իվանե Ցիխիս-Տվարեյի, որն այլ կերպ կոչվում էր Կյուրիկե, նրան միացավ Բոցոն՝ չափից ավելի շնորհների արժանացած այդ սամցխեական սպասալոր: Սա, ինչպես իր նախին Սուլայի հավատարմությունը Բագրատին (Զարթիկի թագավորության արքա Բագրատ II-ին - Մ.Ֆ.) Բաղավշների օրոք, ամրացավ իր տիրույթներում: Այնուհետև ռուս իշխանի կողմ անցավ մախուրթուխուցես Վարդան Դադիանին, որին էր պատկանում Լիխյան լեռներից այս կողմ գտնվող տարածքը Օրբեթի ու Կայեթի հետ միասին, իսկ այն կողմում էլ՝ տարածքները մինչև Լիկոպսիս, և որը մտում էր ուժեղ ու թշնամիների համար անառիկ Զվեշ ամրոցում: Վարդանը, կարծես թե թագուհու համաձայնությամբ, մի ինչ-որ չնչին առիթով մեկնեց Գեղուդի: Նա հավաքեց ողջ Ավանեթին, Աբխազիան ու Եգեթը՝ Գուրիայի, Սամկալկերի ու Ռաֆ-Թակվերիի ու Ռազվեթիի հետ միասին: Իրեն միացնելով սանիզներին և կաշագներին՝ նա ստիպեց այդ հողերի դիդերուկներին ու զինվորականներին երդում տալ ռուս իշխանին՝ ջանքեր թափելով հենց նրան բարձրացնել գահին: Վարդանը այս երկրներից զորք ուղարկեց Գուգանի մոտ: Ռուս իշխանն իր կողմակիցների հետ մեկնեց Սամցխե: Նրանց դիմավորեց Բոցոն իր կողմակիցների հետ միասին: Անցնելով լեռները՝ նրանք իջան Գեղուդի...: Թամարան, ազգված նման անտեղի ու անառիթ իրադարձություններից, վերադարձավ Տփլիս: Իր սովորական համաձայն բարձրագույն օգնությունը հայցելով՝ նա հրամայեց իրեն հավատարմ մնացածներին հավաքել դիդերուկներին և սպասալորներին Չերթից, Կախեթից, Զարթիկից, Չայթից ու Սամցխեից: Տիրած տեղի ունեցածից՝ նրանք երդումով հավատարմացնում էին նրան, որ այդ ամենը տեղի է ունեցել առանց իրենց գիտության և հավանության, քնդ որում նրանք երդումով իրենց հավատարմությունն էին հայտնում նրան մինչև ի մահ: Ինչ վերաբերվում է Թամարային, ապա նա ցածր ու նեղտարանաման ձայնով հարցնում էր ազդեցիկ մարդկանց տեղի ունեցածի վերաբերյալ, իսկ հենց էլ պատճառն իմանալու համար նույնիսկ մարդ ուղարկեց պատրիարք Թեոդոր-Անտոնիոս Զուբայեցու մոտ, որը, առանց իր արյունը թափելու, հավատարմ էր մնացել նրան Լիխյան լեռներից այն կողմ: Նա դիմեց նաև այլ եպիսկոպոսներին, իսկ երբեմն էլ նույնիսկ պալատական հաջիբին, սակայն սրանց բոլորի միջոցով նա ոչինչ չկարողացավ իմանալ: Այդ ժամանակ աստծո կողմից մերժված ամբողջ հավաքվել և, ձեռք մեկնելով թերթին ու Նիգակներին, ելավ աստվածընտրյալ թագուհու դեմ: Այս ամբողջ կեցող, առաջնորդվելով իր արքայի կողմից, անցավ Լիխյան լեռները և, ամալացնելով Զարթիկին, հասավ մինչև Գորի և Նաչարանգե: Մյուս մասը, գտնվելով Դադիանի առաջնորդության տակ, անցավ «Երկաթյա խաչ»-ը և, իջնելով Ցիխիս-Տվարին, այրեց Օձրեխե քաղաքը: Այնտեղ հավաքվեցին Բոցոն և նրա կողմակիցները մեխերից: Ձեռք զարկելով մի գործի, որի վերաբերյալ աստծու համաձայնություն չէին հարցրել՝ նրանք որոշեցին սկզբում զրավել Ջավախք և Ախալքալաք, իսկ հետո՝ Թեոդոն ու Չայթը, բանգի, սկսած Զուրդվաճառից, անջատվել էր ողջ Չայթը՝ Գագի տիրակալ, Վարդանի որդի Իվանեն, Կայծուրի տեր Մաբան, հենց Վարդանին պատկանող Կայենն ու մի բանի այլ ազնաուրներ ու նրանց երեխաներ: Նրանց մեջ միայն Վահրամի որդի Չաբարեն էր՝ մի փորձառու ռազմիկ, որ հավատարմ էր մնացել թագուհուն: Եվ ահա նրանք որոշեցին ուժերը միավորել Ագարնայում և վերին քարթլիցիների հետ միասին հասնել այն քաղաքի դարպասներին, որտեղ այդ ժամանակ գտնվում էր Թամարան...: Այդ ժամանակ թագուհին հրամայեց ամիրապատյալ Գամրեկելին և Երկալաբազուկների քառյակին, ինչպես նաև վերին ու ներքին թորեցիներին մեկնել ու հանդիպել նրանց Ջավախքի երկրում, որպեսզի պարզեն նրանց ուժն ու հատկապես աստվածային արդարադատությունը: Նրանք մոտեցան Կուրին, որտեղ և գտնվում էին նաև թշնամիները: Այնտեղ էլ հենց նրանց միացան հավատարմ մնացած մեխերը: Հակառակորդ կողմերը, այս ու այն կողմից մոտենալով Կուրին, իրար եկան կամրջի վրա, որտեղ էլ մարտ սկսվեց, որն ընդունեց փոխարարձ նետաձգության տեսքը: Այդ օրը նրանք բաժանվեցին մթնշաղ փրա հասնելուն պես, իսկ գիշերը թշնամիները հավաքվեցին և ասացին. «Մենք տեսնում ենք նրանց գործի խիզախությունը և, բանի որ ուժ չունենք մարտնչելու նրանց դեմ, եկեք նահանջեք դեպի ամրոց և այնտեղից արտագոհներ իրականացնենք, որպեսզի հաղթենք նրանց»: Աստված, սակայն, որը բաջություն է տալիս մարդկանց, խելք հուշեց Թամարի գործին և վերջինս սկսեց առանց հապաղելու մարտնչելու թշնամու դեմ և հետապնդել վերջինիս: Թշնամիները անցան կամուրջը և ուղղվեցին Թռնածախ կոչվող լեռան կողմը՝ ենթադրելով ամրանալ այնտեղ, սակայն, բանի որ այնտեղ ևս ապաստան չգտան, հետացան ու եկան խենգրի գետի մոտ գտնվող Լիխյան իովին: Թմուկվի ու Էրուշեթիի մոտ կրկին մարտ սկսվեց, որն արժանի էր իմերթյան ու անբայան ընտրյալ դյուցազուններին և ինչեցնում էր ինկալից հսկաների ու գողիաթների ընդհարումը: Հետևանքայինները գործի դրեցին սրածառի և սրված նետերը, թերթն ու Նիգակները և ահա Թամարայի ռազմիկները, փախուստի մատնելով հակառակորդին, սկսեցին ոչնչացնել ու գերեվարել թշնամու բանակի ռազմիկներին: Իրենք ոչ մի կորուստ չկրեցին ոչ սպանվածների և ոչ էլ վիրավորների տեսքով, թերևս վիրավորվեց միայն Սարգսի որդի Իվանեն: Դրանից հետո նրանք ուրախ ու եղանակի հետ դարձան: Գերիներին ոչ մի վնաս չպատճառեցին, ընդհակառակը, նրանց, այն

բանից հետո, երբ նրանք խոստացան որևէ վնաս չպատճառել տիրուհուն, բաց թողեցին: Հաղթողները ներկայացան օրինյալ թագուհուն, որը, շնորհակալություն հայտնելով ասածուն, փայլող դեմքով գորատես իրականացրեց՝ գորովակից աչքերով ու հանգիստ սրտով» («Զարթիս-Ցխովրեք», Անանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 24):

«Այդ ժամանակ մի փոքրիկ ապստամբություն ծեռնարկեցին խեղդեցիկներն ու սվանները՝ ըստ իրենց բնորոշ ապօրինության: Նրանք իրենց հետ բերեցին այն ռուսին (**Զարթիս թագավորության նախկին կրտսեր արքա Յուրի Սուզդալցուն – Մ.Ֆ.**), որպեսզի թագավորեցնեն նրան: Մեխերին ևս նրանք դրոշմ էին միանալ իրենց, որին չկարողացան հասնել, այլ, ընդհակառակը, ավելի տրամադրեցին իրենց դեմ: Ապստամբներին փախուստի մատնեցին և նրանք խայտառակված հեռացան իրենց տեղերը, բանի որ աստված հոգում էր Թամարայի (**Զարթիս թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.Ֆ.**) մասին» («Զարթիս-Ցխովրեք», Վասիլ Էդուարդովի «Թագուհիների թագուհի Թամարայի կյանքը»):

«Չայրացած այս ամենից՝ Գեորգի արքան (**Զարթիս թագավորության նախկին կրտսեր արքա Յուրի Սուզդալցուն – Մ.Ֆ.**) եկավ հունական պալատ և, օգնություն ստանալով, Խեղդեցիկայի կողմից մտավ Իբերական տիրույթներ, սակայն նրա ջանքերն ի դերն ելան» (Դավիթ Բագրատունի «Կրասնանի պատմությունը», գլուխ 98):

⁴¹²⁶ «Դեռ մինչ այն, երբ իմացան հաղթանակի մասին ու մինչ թագուհու մոտ կգար Վահրամի որդի Սարգիսը և կբերեր այդ հաղթանակի ավետիքը, Տփղիսում գտնվողները խորհուրդ գումարեցին: Ճիաբեր մանդատուխորթուխուցեք, էրեն և կախերը, դիդերուկներն ու ազնաւորները, ինչպես նաև ուխտախները և նրանց միացած Զարթիսի այլ երիտասարդներ և դիդերուկներ Դավիթ արքայի (**Զարթիս թագավորության կրտսեր արքա Դավիթ III-ի (1191-1207) – Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ ելան Զարթիսում գործող թշնամիների դեմ, որոնց միացել էին նաև մեծաթիվ կովկասյան լեռնակառններ: Երբ լուր ստացվեց թշնամու գործի պարտության և փախուստի մասին, բոլոր նրանք հավաքվեցին թագուհու (**Զարթիս թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.Ֆ.**) մոտ և թույլտվություն խնդրեցին նրանց ելնել Հայքից և ուղղվել ապստամբների ու ուրացյալների դեմ: Տփղիսին, որը սովոր էր աստվածային ողորմածությանը, դրան համաձայնություն տվեց...: Երբ դավաճանները իրենց աչքով տեսան վրաները կախված աստվածային զայրույթը՝ նրանցից ոմանք լեցին ամրություններն ու բերդերը՝ ինչպես և առաջ Թամարայի նկատմամբ դրսևորելով ոչ գեղեցիկ վարքագիծ և ուրացյալ լինելով: Արդյունքում նրանցից ոմանք վզները կապած նրա մոտ եկան, իսկ այլք էլ եկան միայն այն բանից հետո, երբ կոտորեցին նրանց մեծերին: Այստեղ մենք կրկին ականատես ենք լինում սովորական հաջողությանը: Վերադառնալով հաղթանակից՝ նրանք կանգ առան Ագարայի հովտում՝ տրվելով խնդրյալներին ուրախությանը հավատարիմ ու նվիրված հպատակների հետ: Վահրամի որդի Չաբարեն տվեցին Գագն և Զուրդվաճառը ընդհուպ մինչև Գանձակ՝ շատ այլ բաղաբերի, ամրոցների ու բնակավայրերի հետ միասին կամ որպես լիակատար, կամ որպես կիսատ տիրապետություն, Սարգսի որդի Իվանին տվեցին մասխորթուխուցեցի պատվավոր պաշտոնը, ինչպես նաև Կայեն և Կայծղը՝ Գեղարքունիքի ու այլ ամրոցների և բաղաբերի հետ միասին, որոնք հարկեր էին վճարում: Դարգաներ բաշխեցին նաև շատ այլ դիդերուկների, որից հետո վերադարձան Նաչարմագավի: Անդրդիխյան Զարթիսի դիդերուկները գոջացին իրենց հանցագործության համար և սկսեցին ներում աղաչել: Նրանք աղաչում էին միջոցառել Դուստուհան թագուհուն, կաթողիկոսին, այլ եպիսկոպոսներին ու պալատական պաշտոնյաներին: Հայտնվեցին դիդերուկներն ու պաշտոնյաները և բերեցին նախկին արքային՝ ռուս իշխանին (**Զարթիս թագավորության նախկին կրտսեր արքա Յուրի Սուզդալցուն – Մ.Ֆ.**): Թագուհին նրանց վստահեցրեց, որ ռուսին բաց կթողնի առանց վնաս հասցնելու և չի հիշի նրա հանցագործության մասին: Նրանք հառնեցին նրա դիմաց Նաչարմագավում: Ռուս իշխանը Իվանի հետ միասին, որին վստահում էր, մեկնեց իր դժբախտ ուղով: Վրա հասավ խաղաղություն և միասնություն, որի նմանը ոչ մեկը չէր տեսել» («Զարթիս-Ցխովրեք», Անանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 24):

⁴¹²⁷ «Ալեմանների կայսեր որդին էլ, որը հաջորդեց իր հորը, նույնպես հիվանդացավ և այդ պատճառով մնաց Կիլիկիայի մի վայրում: Նրա հետ այնտեղ մնացին 25 ասպետներ ու 30 Տաճարակներ: Բանակը ուղղվեց դեպի Անտիոքի կողմերը՝ ճանապարհը կտրելու նպատակով: Չինվորների թվի մեծության պատճառով բանակը բաժանվեց երեք զորաբաժինների: Առաջին զորաբաժինը, Բաղրասի բերդի ներքևից ավելելով հունձները, շարժվեց առաջ: Բաղրասի պահակազորը, որը բաղկացած էր մեր լավագույն զինվորներից, անակալատես հարձակում գործեց և փախցրեց նրանց, իսկ 200 մարդ էլ գերեց և կողոպտեց, որովհետև նրանց մի մասը տկարացած էր հիվանդության ու բեռնատար ձիերի և զինակազմ գործիքների անբավարարության պատճառով» (Բահա-Էդ-Դին իբն Շադդադ «Սալահ-Էդ-Դինի պատմությունը»):

«Չինվորների մեծ բանակության պատճառով ալեմանների թագավորի որդին իր բանակը բաժանեց երեք մասի: Բաղրասի մոտով անցնում էր առաջին մասը հենց հիշված կոմսի հրամանատարությամբ, երբ Հայկաի բանակը հարձակվեց նրա վրա և 200 գերի վերցրեց» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայկաի պատմության հատընտիր»):

«Ալեմանների թագավորի որդու ընկերակցողները, սակայն, այլևս նրան չէին ենթարկվում: Ոմանք նախընտրեցին վերադառնալ իրենց երկիրը և թողեցին նրան, ոմանք կամեցան նրա եղբորը թագավորեցնել և նույնպես վերադարձան, իսկ ովքեր էլ, որ նրան կողմնակից էին, նրանց թիվը 40.000 հոգուց չափ էր: Սրանց մեջ էլ, սակայն համաճարակ ու մահ տարածվեց և, երբ նրանք Անտիոք հասան, կարծես գերեզմանից դուրս եկած լինեին: Անտիոքի տերը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պաառիեացին – Մ.Ֆ.**) ներկեց նրանցից և հեշտացրեց նրանց երթը դեպի Ակրան պաշարող ֆրանկներ: Նրանք անցան Ջաբալա, Լառդիկե և այլ վայրերից, որոնք մահմեդականները գրավել էին: Նրանց դեմ դուրս եկան Հայկաի և այլ վայրերի զորքեր և շատերին գերեցին, որոնց մեծ մասը մեռավ: Նրանք հասան Տփղիսի և մի բանի օր մնացին, սակայն մահացումներն այնքան շատացան, որ միայն մոտավորապես 1.000 մարդ մնաց: Այսպիսով ծովի ճամփով նրանք գնացին Ակրայում գտնվող ֆրանկների մոտ: Երբ հասան, իմացան, թե վերջիններս ինչ փորձանքներից էին անցել ճանապարհին և ինչպիսի տարակարծությունների մեջ էին, դրա համար էլ իրենք ևս վերադարձան իրենց երկիրը, սակայն նրանց նավերը խորտակվեցին և ոչ ոք չփրկվեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Չինվորների մի մասը այդ պատճառով (**Ֆրիդրիխ I Շիլլարդուսի խեղդվելու – Մ.Ֆ.**) վերադարձավ իրենց երկիրը, մի խումբ էլ, հավառակելով նոր թագավորին լեցին նրան և իրենք էլ վերադարձան իրենց երկիրը: Ալեմանների թագավորի որդու հետ Աբբասի ֆրանկների մոտ հասան միայն 1.000 ռազմիկ» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

⁴¹²⁸ «Երբ այս լուրը պատգամավորների միջոցով Անտիոք հասավ, այնտեղից օգնության փութացին գնդեր, որպեսզի հետապնդեն թշնամուն: Այդ զինվորները հանդիպեցին բազմաթիվ մարդկանց, որոնք բերդից դուրս էին եկել իրենց ձիերին խոտ ծաղելու համար և, նրանց վրա ուժգնորեն հարձակվելով, ջարդեցին ու գերիներ վերցրին, որքան որ կարող էին: Ըստ լուրերների տված տեղեկությունների՝ սպանվածների և գերիների թիվը շուրջ 500 էր: Այդ ժամանակ կաթողիկոսի կողմից սուլթանի (**Էլյուզանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինի – Մ.Ֆ.**) մոտ հասավ մի երկրորդ պատմիրակություն և տվեց տեղեկություններ, ասելով, թե նրանց թիվը շատ մեծ է, բայց շատ են տկարացած, քիչ ձիեր ու պաշար ունեն և իրենց գույքերի մեծ մասը Էջերի վրա էին փոխադրում: Նա ասաց. «Ես կանգնեցի մի կամրի վրա, որի վրայով նրանք պետք է անցնեին, որպեսզի կարողանում դիտել նրանց, տեսա, որ քչերը միայն գնեց կամ նիզակ ունեին, և, երբ նրանց հարցում տվեցի, թե ինչ է դրա պատճառը, պատասխանեցին, թե երկար օրեր վատառողջ վայրում մնացած լինելով, առանց ուտեստի ու վառելիքային, շատերը ցանացել են ծայր աստիճան թշվառությունից: Արդյունքում իրենք ստիպված են եղել մորթել ձիերը և ուտել, այրել են նիզակները ու գնեքերի փայտերը, իսկ այն առաջապահները, որոնք մինչև Անտիոք են հասել, մեռել են»: Պատմիրակությունը պատմեց, թե իբն Լևոնը, երբ տեղեկացավ նրանց այսպես տկար լինելու մասին, օգտվելով թագավորի տկարությունից ու հիվանդությունից և հետևորդների սակավությունից, որոշեց գրավել նրա ունեցվածքը: Անտիոքի իշխանը (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պաառիեացին – Մ.Ֆ.**), երբ լսեց այդ բանը, ալմանների թագավորի որդու մոտ մարդ ուղարկեց՝ հրավիրելով Անտիոք, որպեսզի թագավորը իր մոտ մեռնի և ինքը յուրացնի նրա ունեցվածքը: Այդ ժամանակ Թշնամու մասին լուրերը շարունակվում էին և մենք լսում էինք, որ նրանց մեջ համաճարակ է մոլեգնում և ավելի ու ավելի է թուլացնում նրանց» (Բահա-Էդ-Դին իբն Շադդադ «Սալահ-Էդ-Դինի պատմությունը»):

«Հայկաի նույն բանակը հարձակվեց նաև ֆրանկական բանակի մեծ մասի վրա, որը դուրս էր եկել անասնակեր գտնելու: Արդյունքում մեծ թվով ֆրանկներ սպանվեցին, իսկ մահմեդականներն էլ մոտ 500 գերի վերցրին: Երբ ալեմանների արքայի որդին հասավ Անտիոք, նա վերցրեց այս բաղաբեր այնտեղ տիրող իշխանից (**Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պաառիեացուն – Մ.Ֆ.**) և այնտեղ դրեց իր գանձերը: Չորեքշաբթի, Յիբրի 586 թվականի Ռեջեբ ամսի թաանիինգին նա ուղղություն վերցրեց դեպի Աբբաս: Ֆրանկներն այնպիսի համաճարակ էին ենթարկվել, որ տասը տղամարդուց հազիվ մեկը ողջ մնաց, երբ նրանք ավելի շուտ ոչ թե հեռացան Անտիոքից, այլ՝ լցրին այն իրենց գերեզմաններով: Նրանց թագավորը մոտ 1.000 ձիավորների գլխավորությամբ հասավ Սարաբլուս և 100 մահմեդականները բավական կլինեին, որ բոլորին գերեզմաններին: Այսպիսով նրանք հասան Աբբաս՝ ուժասպառ և անգոր՝ առանց որևէ լավ բան անելու: Յիբրի 586 թվականի Չուլիիցա ամսին ալեմանների թագավորի որդին հենց այս բաղաբեր էլ մահացավ» (Բեմալ-Էդ-Դին «Հայկաի պատմության հատընտիր»):

⁴¹²⁹ «Այդ տարի Սաֆար ամսին Տաբի-Էդ-Դինը Անտիոքից գնաց Ջաղիրայի հառան և Եդեսիա բաղաբերներ, որոնք իր հորեղբայր Սալահ-Էդ-Դինը Սուզաֆար-Էդ-Դինից (**Բեգեզգիլանների Եփրոսյան տիրության Սուզաֆար-Էդ-Դինից – Մ.Ֆ.**) անուելուց հետո որպես տիրույթ պարգևել էր նրան, բացի այն տիրույթներից, որ արդեն ունէր Անտիոքում: Նա Սալահ-Էդ-Դինի (**Էլյուզանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինի – Մ.Ֆ.**) հետ որոշեց, որ երկիրը ավատ տրվի ռազմիկներին և նրանք իր հետ վերադառնան, որպեսզի նրանց միջոցով կարողանա ճնշել ֆրանկներին: Երբ անցավ Եփրատը և երկրի վիճակը կարգավորվեց, նա գնաց Նիդնեռ, որն իրեն էր, սակայն, երբ այնտեղ հասավ, իր մեջ նորից ցանկություն առաջացավ

դրացի երկրները ևս նվաճելու: Նա գնաց Դանի քաղաքը, որը Դիար Բաքի մեջ էր, պաշարեց այն 700 ձիավորներով և տիրեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 587 թվականին Մելիթ-Մուզաֆֆար Թակիադին Օմար իբն Շահնշահ իբն Եյուբը առաջացել էր դեպի այն երկրները, որոնք հետ էր դարձրել Զուբբուդին (**Բեզբեզիյանների Էսիրության Էսիր Մուսաֆար-է-Դինին – Մ.Ֆ.**) և որոնք իրեն ավատ էր տվել իր հորեղբայր սուլթանը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը – Մ.Ֆ.**), այսինքն՝ Եփրատից այն կողմում գտնվող երկրները՝ Խառանը այլ վայրերով: Մելիթ-Մուզաֆֆարը, ցանկացավ յուրացնել նաև շրջակայքի մյուս վայրերը: Այսպես նա գրավեց... Դանին» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

⁴¹³⁰ «Երբ Խալթի տեր Սալ-է-Դին Բաթումուրը (**Շահարմենների Էսիրության Էսիր-բեկ-Թեմուրը – Մ.Ֆ.**) լսեց Տաթի-է-Դինի կողմից Դանին գրավելու մասին, զորք հավաքեց ու գնաց նրա դեմ: Նրա զորքը հասավ 4.000 ձիավորի, սակայն, երբ ընդհարվեցին, Խալթի զորքը չդիմացավ Տաթի-է-Դինի զորքերին և փախուստի դիմեց, իսկ Տաթի-է-Դինը հետապնդեց նրան ու մտավ նրա երկիրը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Թակիադին..., այրալվելով Խալթի տեր Բեկթեմուրի (**Շահարմենների Էսիրության Էսիր-բեկ-Թեմուրի – Մ.Ֆ.**) վրա, հաղթեց... նրան» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

⁴¹³¹ «Գուզանը, որն ի սկզբանե կործանել էր իրեն, գրավեց Տայոց-Քարը, Վոչլուանին և այլ ամրությունների ու մեկնեց Շահարմենի (**Շահարմենների Էսիրության Էսիր-բեկ-Թեմուրի – Մ.Ֆ.**) մոտ: Նրա հետ մեկնեցին նաև Սամհիվարին և ազնաուրների այլ որդիներ, որոնց մեջ էր նաև մեզվիլթեխուցեթը, որն իրեն համարում էր Կոլարջ-Շավշեթի ժառանգորդը: Սրանք հասան Կոդ, որտեղ հանդիպեցին Չաքարիա Փանասկերտցուն, ձինգիներին ու կամախեցիներին, որոնք մի ժամանակ փառաշեղ կերպով ողորմածության արժանացած հպատակներ էին: Դավաբելով իրար գլուխ՝ նրանք իմացան, որ Շահարմենի զորքի հետ միասին իրենց մոտ է եկել Գուզանը, որպեսզի այնտեղից հանի իր ընտանիքը և ամրություններ մտցնի թուրքերի գործը: Եվ ահա, չնայած որ այնտեղ շատ զորք կար, որը կանգնած էր 12 դրոշների տակ, Թամարայի (**Քարթլիի թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.Ֆ.**) աննշան ուժերը, հավատարիմ Զրիստոսի հավատքին և իրենց տիրուհուն, այնուհանդերձ դրոշեցին մարտնչել նրանց դեմ: Թշնամու զապվածության և մեծաթվության պատճառով մարտնչելը դժվար եղավ, սակայն ի վերջո նրանք նրանց փախուստի մատնեցին և գերեցին Գուզանի ընտանիքին: Հաղթողները վերադարձան իրենց հայրենի երկրի բոլոր ամրություններին ու ամրոցները: Երբ նրանք հառնեցին Թամարայի դիմաց, նա նրանց վրա ողորմածության հեղեղ թափեց և շնորհակալության հայտնեց արած գործի համար: Այս կերպ ոյուցագուները անուն հանեցին, իսկ տերերը՝ օգուտ ստացան» («Քարթլի-Ցխովրեթ», Անանուն «Թագավորների պատմությունն ու զովասանքը», գլուխ 26):

⁴¹³² «Աշնանային շրջադարձերի ժամանակ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ը – Մ.Ֆ.**) կրկին անձամբ ելավ ու մտավ Ֆիլիպուպոլյան մարզ, հետը վերցնելով իր պալատի կանաչի մասին: Նա, ինչքան հնարավոր է, հետ մղեց վալախների ու սկյութների հարձակումը: Ավելին, նա շարժվեց սերբական ժուպանի (**Սերբական իշխանության իշխան Ստեփան Նեմանյանի (1168-1196) – Մ.Ֆ.**) դեմ, որը, շարունակելով իր չարագործությունները, ամայացնում էր Սկոպիեն: Չորեքը հանդիպեցին Մորավա գետի մոտ, բարբարոսները չդիմացան և, երբ սկսվեց հետապնդումը, նրանք զգալի կորուստներ տվեցին՝ ջրում խեղդվածներ ու սպանվածներ: Անցնելով Նիշը՝ նա Սավա գետի մոտ միացավ իր աներոջ՝ հունգարական արքա Բելայի (**Հունգարական թագավորության արքա Բելա III-ի – Մ.Ֆ.**), հետ, այնտեղ մնաց բավականին ժամանակ, որից հետո վերադարձավ Ֆիլիպուպոլիս ու այնտեղից էլ՝ մայրաքաղաք՝ Խուսափելով Դեմա տանող ճանապարհներից» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսահակ Անգեղոս», գիրք 3, մաս 4):

⁴¹³³ «Դրանից հետո, ցանկանալով Ֆիլիպուպոլյան հարթավայրին նոր կառավարում տալ, քանի որ նրա բնակչությունը հատկապես էր տառապում մշտական հարձակումներից, արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ը – Մ.Ֆ.**) այնտեղ ռազմական զորավարի պաշտոնով ուղարկեց իր խորհրդ Երբայր Կոնստանդինին՝ միաժամանակ նաև նրան նշանակելով նավատորմի ղուբս: Կոնստանդինը, որը հազիվ էր հասել երիտասարդական տարիքի, կարծես մի երիտասարդ կորյուն լիներ, նա ուներ հպարտ հայացք, գեղեցիկ մազեր և սուր մազիկներ: Այդ ամենով նա այն աստիճան էր կարողանում սարսափելի երևալ և այն աստիճան էր սովորեցրել զորքին հնազանդության ու վախի, որ բավական էր նրան հոնքերի լիկելով կամ ձեռքով ցույց տալ, և զորքը պատրաստակամորեն նետվում էր նրա հրամանները կատարելու: Նա կարծես ծնված էր զորավար լինելու համար և լավ էր տիրապետում ռազմական գործին: Ու, եթե երբեմն էլ երիտասարդական պրոթյունները նրան հեռու էին տանում պարտքից, ապա նրա մոտ եղած օգնականները թույլ չէին տալիս նրան անցնել օրինականության սահմանները: Այդ ամենի հետևանքով ապստամբ վալախները վախեցնում էին նրանից այնքան, ինչքան չէին վախենում Լույնիսկ հենց արքայից: Մի քանի անգամ Պետրոսն (**Բուլղարական թագավորության արքա Պետրոս II-ը – Մ.Ֆ.**) ու Ասանը պատրաստվեցին թալանել Ֆիլիպուպոլիս կամ Բերիայի շրջակայքը, բայց Կոնստանդինը իմացավ նրանց ծրագրերի մասին, հասավ նրանց, գլխովին ջարդեց և սրընթացորեն հետապնդեց նրանց ջուլխատներին, այնպես որ սրանք ի վերջո սկսեցին ոչ այնքան հաճախ ասպատակություններ գործել: Թոխանակ այդ գործերը հայրենիքի փոկության օգտին դարձնի և բարիք քաղի իրեն ենթակա քաղաքների համար, սակայն, Կոնստանդինը գնաց հակառակ ծանապարհով: Երիտասարդական թեթևաստության պատճառով գոռոզանալով իր փոքրիկ հաղթանակներից՝ նա հետը գտնվող զորահրամանատարների ու Լույնիսկ այն զինվորների հետ, որոնք հայտնի էին բարձր ծագումով, սկսվեց կիսվել սեփական ծրագրերով: Այս կերպ նա կարճ ժամանակում կարողացավ նրանց հանել դեպի իր մտադրության իրականացմանը և հետո, զորավարի հազուստի փոխարեն հազնելով կայսերական շորեք, որպես արքայական իշխանության նշան հազավ նաև կարմիր կոշիկներ՝ միաժամանակ գրավոր տեղեկացնելով կատարված փոփոխության մասին քրոջ ամուսնուն՝ Արևմուտքի մեծ դոմեստիկոս Վասիլ Բատագեսին, որն այդ ժամանակ ապրում էր Ադրիանուպոլսում: Այս վերջինս, սակայն, քիչ էր, որ հավանություն չտվեց նրա մտադրություններին և չգայթակսեց նրա մանկական վճռակամության կամ ինքնավստահ նամակով, այլ՝ ընդհակառակը, վշտայից ծիծաղելով նրա անժամանակ ու անմիտ փառասիրության վրա, նախապես սկսեց սգալ նրա կործանումը, որն իրոք պիտի հասավ կարճ ժամանակ անց: Եվ իրոք, երբ Կոնստանդինը Ֆիլիպուպոլիսից տեղափոխվեց Ադրիանուպոլիս, նպատակ ունենալով իր գործի համար կողմնակից դարձնել Բատագեսին, ահա ուրեմն, հազիվ էր նա հասել Նեուֆիլին, դա երկու եպարքոսությունների՝ ադրիանուպոլյան ու Ֆիլիպուպոլյան, միջև գտնվող սահման էր, երբ նրան ճանկեցին ու արքայի մոտ բերեցին հենց նրանք, որոնք դրոշմ էին նրան ապստամբել և կայսր էին հռչակել: Դրա հետ միասին այդ մարդիկ, որպեսզի արդարացնեն իրենց գործողությունները ու դրանք լավ կողմից ներկայացնեն արքային, հայտարարեցին, որ նրանք որևէ այլ մղումով չեն անցել խռովարարի կողմը, այլ միայն մի պատճառով՝ զիջելով ժամանակին ու հանգամանքներին, իբր, տեսե՛ք-տեսե՛ք, նրանց համար անվտանգ չէր դիմարթո՞ծ կանգնել Կոնստանդինի մտադրություններին, բանգի նա բոլոր զորավարներից ամենազայրացկոտն էր և անմիջապես սուր էր մերկացնում ցանկացած մեկի դեմ, ով դիմադրվում էր իր հրամաններին: Ահա ուրեմն, նրանք այնպես ներկայացրին, որ իրենց այս արարքը լավ կողմից Է խոսում սեփական գործողությունների մասին, բանի որ իրենք, հենց հնարավորություն են ստացել, անվտանգապես էլ ապացուցել են սեփական անխախտ հավատարմությունը արքային: Չնայած արքան պարզորեն հասկանում էր բերված այդ պատճառաբանությունների ողջ հնարավորությունն ու խորամանկությունը, սակայն նա այնուհանդերձ հավանություն տվեց նրանց արարքներին որպես իր համար օգտակար մի բանի և Կոնստանդինի համախոսներից ոչ մեկին ոչնչով չպատժեց, այլ միայն Կոնստանդինին կուրացրեց: Այդ ընթացքում վալախները ու հատկապես Պետրոսն ու Ասանը, այն աստիճան էին ուրախացել Կոնստանդինին բաժին հասած ճակատագրից, կարծես սա արքայական իշխանության էր ձգտում իրենց երկրի նկատմամբ: «Արքան ի վիճակի չէր», - ասում էին նրանք, - «ավելի մեծ բարիք գործել մեր երկրի համար, քան Կոնստանդինին կուրացնելն էր», - այսպես էին նրանք սրամտում հռոմեացիների հաշվով, որոնց գործերը աստիճանաբար ներթուփ էին գլորվում ու ավելի ու ավելի վատ ընթացք էին ստանում: Նույն այդ ժամանակ Անգեղների տոհմին, որը տիրում էր հռոմեական տերությանը, նրանք ցանկանում էին թագավորել շատ տարիներ ու խնդրում էին ճակատագրին, որպեսզի վերջինս, եթե հնարավոր է, երբեք չկորի ու չկորցնի արքայական իշխանությունը, որպես պատճառ նշելով այն, չգիտեմ արդեն, ով էր ինչ կերպ դա նրանց հասկացրել, անիծյալ լինեն դրանք, որ սրանց թագավորության ընթացքում վալախների վիճակը մշտապես ավելի ու ավելի կլավանա և նրանք Լույնիսկ կլայնացնեն իրենց տիրույթները ուրիշների երկրների ու քաղաքների հաշվին: Եվ իրոք, այդ ժամանակից սկսած նրանք չէին դադարում հարձակումներ գործել սկյութական զորքի գլուխն անցած՝ նպատակ ունենալով ավելել որևէ մի ամրություն, թալանել մի բանի գյուղեր կամ ամայացնել հայտնի քաղաքներն ու այն ամենը, ինչ իրենց ճանապարհին հանդիպում էր: Նրանք մեկ հարձակումով էին Ֆիլիպուպոլիս վրա, մեկ պաշարում Սարդիսում, իսկ երբեմն էլ մոտենում էին Ադրիանուպոլիսին: Իրենց կողմից էլ հռոմեացիները նրանց ավելի ու ավելի թույլ էին հետ մղում, իսկ եթե երբեմն էլ դիմարդում էին կամ մարտի մեջ էին մտնում, ապա թշնամուն շատ քիչ վնաս էին հասցնում» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Իսահակ Անգեղոս», գիրք 3, մաս 4):

⁴¹³⁴ «Այս Թադիադին Օմարը հարձակվեց Սևերեյի Էսիրների՝ Պողոսակի սերունդների, վրա, և նրանց վտարեց իրենց բերդերից» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 7):

«Այդ տարի Ամիդի տերը զայրացավ Սևավերակի տիրոջ վրա և, բռնելով ու բանտարկելով նրան, գրավեց նրա բոլոր տիրույթները» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 500):

«Մինչ այդ Բաբտամուրը (**Շահարմենների էմիրության էմիր-բեկ-թեմուրը - Մ.3.**) բռնել էր իր տեր Շահ Արմանի (**Շահարմենների էմիրության էմիր Սուլթան իբն Իբրահիմի - Մ.3.**) վեզիր Մաջդ-է-Դին իբն Ռաշիկին ու բանտարկել մի բերդում, սակայն, երբ պարտվեց, գրեց բերդապահին՝ հրամայելով սպանել իբն Ռաշիկին: Սուրհանդակը հասավ այն ժամանակ, երբ Տաթի-է-Դինը պաշարել էր բերդը: Վերջինս վերցրեց նամակը, տիրեց բերդին և ազատ արձակեց իբն Ռաշիկին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 587 թվականին Մելիք-Մուզաֆֆար Թակիադին Օմար իբն Շահնշահ իբն էյուբը առաջացել էր դեպի այն երկրները, որոնք հետ էր դարձրել Զուլբերդին (**Բեգթեգինյանների էմիրության էմիր Սուաաֆ-է-Դինին - Մ.3.**) և որոնք իրեն ավատ էր տվել իր հորեղբայր սուլթանը (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը - Մ.3.**), այսինքն՝ Եփրատից այն կողմում գտնվող երկրները՝ Խառանը այլ վայրերով: Մելիք-Մուզաֆֆարը, ցանկացավ յուրացնել նաև շրջակայքի մյուս վայրերը: Այսպես նա գրավեց Սուայրան» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

⁴¹³⁵ «Երկու տարի այնտեղ մնալուց հետո վերջինս Տաթի-է-Դինը գնաց պատերազմելու խլաթ երկրի դեմ և պաշարեց Արզունը: Սակայն այնտեղ նա գտավ իր օրիսին և մեռավ» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 487):

⁴¹³⁶ «Այդ ժամանակ Սալահադին (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինը - Մ.3.**) գլխավոր անձանցից մեկը գալիս է Մանժկերտի վրա և պաշարում այն, բայց ոչ մի բան չի կարողանում անել, որովհետև նրանց վրա ամառվա մեջ անսովոր ձյուն է տեղում և նա վերադառնում ու մեռնում է ճանապարհին: Եվ ահա Բեկթեմուրը (**Շահարմենների էմիրության էմիր-բեկ-թեմուրը - Մ.3.**), շնորհակալ լինելով քրիստոնյաներից, դրանից հետո սիրում ու պատվում է քրիստոնյաներին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 81):

«Թադիադին Օմարը Հայաստանի այս շրջաններում մնաց հինգ ամիս՝ թալանելով, գերեվարելով ու անողորմ կերպով սպանելով հատկապես քրիստոնյաներին, սակայն հետո, բարեբախտաբար, Աստված նրան հարվածեց, նա մեռավ և քրիստոնյաները փրկվեցին» (Միքայել Ասրի «Ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 7):

«Այդ ժամանակ ալ-Մելիք Մուզաֆֆար Թաթի-է-Դինը գրավեց խլաթ քաղաքը: Նա վերցրեց այն Բակտիմուրից (**Շահարմենների էմիրության էմիր-բեկ-թեմուրից - Մ.3.**), բայց հետո ինքը մահացավ» (Անանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

«Ապա Տաթի-է-Դինը գնաց խլաթ ու պաշարեց, սակայն, բավարար բազմությանը զորք չունենալով, չկարողացավ իր նպատակին հասնել և դարձավ դեպի Մանազկերտ, որը պաշարեց, բնակիչներին նեղեց ու երկար մնաց: Երբ բնակիչները նեղվեցին, նրանից մի քանի օր ժամկետ խնդրեցին և նա համաձայնեց, սակայն Տաթի-է-Դինը հիվանդացավ ու մեռավ նախքան ժամկետի լրանալը՝ երկու օր առաջ, իսկ նրա զորքը ցրվեց: Նրա որդին ու մերձավորները նրան մեռած վիճակում տարան Նիդկերտ, իսկ Բաբտամուրը (**Շահարմենների էմիրության էմիր-բեկ-թեմուրը - Մ.3.**) վերականգնեց իր դիրքը, ուժեղացավ և նրա իշխանությունը կայունացավ, մինչդեռ ոչնչացման սպառնալիքի առջև էր: Այս այն պարագան էր, երբ ասվում է. «Թեթևացում դառնությունից հետո», բանգի իբն Ռաշիկը մահվանից ազատվեց, իսկ Բաբտամուրը գերի ընկնելուց փրկվեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մելիք-Մուզաֆֆար Թակիադին Օմար իբն Շահնշահ իբն էյուբը, արշավելով խլաթի տեր Բեկթեմուրի (**Շահարմենների էմիրության էմիր-բեկ-թեմուրի - Մ.3.**) վրա, հաղթեց ու պաշարեց նրան խլաթում, գրավեց շրջակայքը, ապա վերադարձավ այնտեղից, գնաց Մանազկերտի վրա, որը Բեկթեմուրին էր պատկանում, և պաշարեց այն: Նրան ընկերանում էր որդին՝ Մելիք-Մանսուր իբն ալ-Մալիք ալ-Մուզաֆֆար Օմարը: Այդ միջոցին Մելիք-Մուզաֆֆարը հիվանդացավ և, վիճակը ծանրանալով, այդ տարվա Ռամադան ամսի վերջից 11 օր առաջ, ուրբաթ օրը մահացավ: Նրա որդի Մելիք-Մանսուրը գաղտնի պահեց իր մահը և նրա մարմինը Մանազկերտից տարավ Համան, որտեղ էլ թաղեց նրան» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այս տարի ալ-Մալիք-ալ-Մուզաֆֆար-Թաթի-է-Դինը, որ պաշարել էր Մանազկերտը, մահացավ: Դա եղավ այն բանից հետո, երբ նա Նշանվեց խլաթի կառավարիչ և հաղթեց խլաթի իշխան Բեթթիմուրին **Շահարմենների էմիրության էմիր-բեկ-թեմուրին - Մ.3.**» (Զեմալ-է-Դին «Հալեպի պատմություն հաղորդում»):

«Տաթի-է-Դինը մահացավ խլաթից Մանազկերտ վերադառնալիս» (Բահա-է-Դին իբն Շադդադ «Սալահ-է-Դինի պատմությունը»):

⁴¹³⁷ «Այդ տարի Ռուսի տեր Սուլի-է-Դին Կայսար Շահ իբն խլիճ-Արսլանը Ռամադան ամսին եկավ Սալահ-է-Դինի (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինի - Մ.3.**) մոտ: Նրա գալուստյան պատճառն այն էր, որ հայրը՝ Իզդ-է-Դին խլիճ-Արսլանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մասուդը - Մ.3.**), իր թագավորությունը որդիների միջև բաժանելիս, այս որդուն տվել էր Սալահադին, իսկ Զուլբ-է-Դին Մելիք-Շահ որդուն (**Իկոնիայի սուլթանության ապագա սուլթան Զուլբ-է-Դինին - Մ.3.**)՝ Սեբաստիան: Հետո, սակայն, Զուլբ-է-Դինը հարձակվել էր հոր վրա, ձերբակալել էր նրան, խեղաքար հայտարարել ու խլել էր նրա իշխանությունը: Դրանից հետո նա որոշել էր ստիպել հորը վերցնել Սալահադին իր եղբորից և հանձնել իրեն: Սուլի-է-Դինը վախեցած գնաց Սալահ-է-Դինի մոտ՝ ապավինելով ու ապաստանելով նրան: Սալահ-է-Դինը նրան պատվեց և ամուսնացրեց իր եղբայր ալ-Մելիք-ալ-Ադիլի (**Էյուբյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Ադիլի - Մ.3.**) աղջկա հետ: Այն ժամանակ Զուլբ-է-Դինը հրաժարվեց իր ծրագրից, իսկ Սուլի-է-Դինը Չուլբադա ամսին վերադարձավ Սալահադին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ օրերին Սալահի (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-է-Դինի - Մ.3.**) մոտ եկավ Մելիտեի տեր Մուզիեդինը՝ բողոքելով իր հայր խլիճ-Արսլան սուլթանի (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մասուդը - Մ.3.**) և սեփական եղբայրների դեմ, որոնք ուզում էին խլել նրանից Մելիտեն: Սալահիը հարգանքով ու պատվով ընդունեց նրան՝ վնասներ տալով Մելիք-Ադիլի (**Էյուբյանների սուլթանության սուլթան ալ-Ադիլի - Մ.3.**) աղջկա հետ: Այն ժամանակ Զուլբ-է-Դինը հրաժարվեց իր ծրագրից, իսկ Սուլի-է-Դինը Չուլբադա ամսին վերադարձավ Սալահադին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն», գիրք 10):

⁴¹³⁸ «Չաբարեն վրաց ու Հայոց զորքերի զորավարն էր, որոնք ենթարկվում էին վրաց թագավորին (**Զարթլիի թագավորության թագուհի Թամարին - Մ.3.**), իսկ Իվանեն ուներ աթաբեկության տիրույթ: Սրանք բազմաթիվ հեղոսական մարտեր մղեցին: Սրանք պարսիկների և արաբների կողմից գրավված Հայոց շատ երկրամասեր խլեցին նրանցից իրենց համար և գրավեցին Գեղարքունյաց ծովի շուրջ գտնվող գավառները՝ Տաշիրը» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 4):

«Այս առթիվ այնպիսի մի արշավանք ձեռնարկվեց, որի նմանը ոչ մի Բագրատունի երբեք չէր իրականացրել: Հավաքվելով Լաշայի (**Զարթլիի թագավորության ապագա արքա Գեորգի IV Լաշայի - Մ.3.**) ուրախության առիթով, իսկ նրա այս անունը նշանակում էր «Տիեզերքի պայծառություն», նրանք սկզբում մեկնեցին հինավուրց և մեծ Պարտավ քաղաք: Մեծաթիվ մարտերով, որոնք նման էին հինավուրց Նեբրովթի մարտերին, ամայացնելով Առանը՝ նրանք ազատագրեցին Հայկի եղբայր Բարդուխ տիրույթները, ընդ որում Նվաճողների ձեռքն ընկան անթիվ գանձեր ու մեծաթիվ գերիներ, որոնցից 3.000 հոգի ազատ արձակվեց փառա թամարայի (**Զարթլիի թագավորության թագուհի Թամարայի - Մ.3.**) և նրա որդուն» («Զարթլի-Ցիսովրեթա», Անանուն «Թագավորների պատմությունն ու զովասանքը», գլուխ 28)

⁴¹³⁹ «Հիջրի 588 թվականին Իկոնիայի Իզդադին խլիճ-Արսլան իբն Մասուդ սուլթանը (**Իկոնիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մասուդը - Մ.3.**) մեռավ: Նա երկիրը կտակեց իր որդիներին, որոնցից մեկ՝ Կոթբադին Մելիքշահը, որն իր հորից արդեն ավատ էր ստացել Սվազը, ցանկացավ ձերբակալել իր հորն ու եղբայրներին և տիրանալ սուլթանական գահին, ընդ որում այդ ծրագրի գործադրության համար նրան օգնեց Երզնկայի տերը (**Մանկուչականների էմիրության էմիր Վահրամ-Շահը - Մ.3.**)» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

⁴¹⁴⁰ «Այդ արշավանքից վերադառնալուց հետո, չհանգստանալով մեկ ամիս իսկ, նրանք սկսեցին մարտնչել Արզունի շրջակայքում՝ Կարին քաղաքի դարպասների մոտ: Այստեղ հզոր մարտեր տեղի ունեցան, երբ ձիերը կանգնում էին հետևի ոտքերի վրա և զրահներ էին ձեռք բերում: Թշնամիներին օգնում էին սուրմարեցիներն ու կարտեցիները, ինչպես նաև իբն Նաթ-է-Դին իբն Սալուխը (**Սալուխյանների էմիրության էմիր Մելիք-Շահը - Մ.3.**) իր երկու որդիներն և անթիվ բանակության հետևակ ու հեծյալ զորքի հետ միասին: Ճակատամարտը, որը սկսվել էր լուսաբացին, դադարեց միայն գիշերը վրա հասնելու պես: Երբ վրա հասավ գիշերը, զորքը հարուստ ալար հավաքեց: Քաղաքի ներսում գտնվողները կոճուղացնում էին ատամները և փետտում մորուքները՝ տեսնելով իրենց կանանց ու երեխաների գերեվարումը, ինչպես նաև կենդանիների հոտերի և ձիերի երամակների կորուստը: Նրանք ողբալով հարցնում էին. «Որտեղի՞ց մեր գլխին ընկավ այս դժբախտությունը, մեկ երեք մեր բնակության այս վայրերում քրիստոնյաներ չենք տեսել»: Երբ լույսը սկսեց բացվել, խիտեցին թաբուկները, փչեցին շեփորները և բաղաբան ուժեղ շփոթ սկսվեց, որը տեղայն էր պահում այդուհանդերձան սկզբի ամսին: Թշնամիները եվան քաղաքի դարպասներից, շարքով լքեցին հեծյալ ու հետևան ռազմիկներին, իսկ տների կտորներին և փողոցներում էլ հայտնվեցին քարեր ու նետեր արձակողները: Երբ Դավիթն (**Զարթլիի թագավորության կրտսեր արքա Դավիթ III-ը - Մ.3.**) ու նրա զորքը համոզվեցին թշնամու վճռականության մեջ, գեներալները և, վերցնելով նիզակը ձեռքերը, հեծնեցին ձիերը: Առաջին իսկ հայտնվելուց նրանք որոտի նման ընկան նրանց վրա և հարվածեցին: Թշնամական զորքը, որը բլվեց քաղաք, սկսեց տրորել իբն իրեն: Ամրոցապար եղած իրենց կանանց կողմից և բախարկված ու ծաղրված հարգարժան կանանց և ներքինների կողմից՝ սրանք անխժուժ էին իրենց իսկ մահմեդական հավաքը, իսկ արքան ու նրա զորքը հաղթականորեն վերադարձան իրենց տեղերը» («Զարթլի-Ցիսովրեթա», Անանուն «Թագավորների պատմությունն ու զովասանքը», գլուխ 28):

«Վրաց գործն արշավեց Կարնոքաղաքի վրա, իսկ սրանց օգնության ելան սուրմալեցիները, կարսեցիները, սպերացիները և Սալրուխի որդի Նարեդինն (Սալրուխյանների էմիրության էմիր Սելիբ-Շահը - Մ.Ֆ.) իր երկու եղբայրներով» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

⁴¹⁴¹ «Մի անգամ հավաքվելով՝ նրանք ելան Գեղարքունիք, անցան Խաչիանին, հասան Կարկրաց երկիրը մինչև Բաղունի, ամայացրին Արագի շրջակայքն ու հետո բարձրացան մինչև Գանձակի դարպասները: Այստեղ ուժեղ մարտ եղավ, թշնամիները փախուստի մատակցեցին ու բշտեցին թաղաբ: Կարկրաշի մինչև Շամբոր մեր գործեր ընթացան վեց օր, ընդ որում օր էր անցնում, որ, հասնելով թշնամուն, նրանք չընդհարվեին վերջինիս հետ: Ամենուր հաղթանակ տանելով՝ նրանք վերադարձան և հառնեցին համայն աշխարհի ուրախության առջև (Քարթլիի թագավորության թագուհի Թամարայի - Մ.Ֆ.):» («Քարթլի-Ցխովրեթա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 29):

⁴¹⁴² Այս մասին ամենայն հավանականությամբ հայտնում է իբև Բիբին:

⁴¹⁴³ «Յենց որ նրանք Ղուպուդ-Ինաջը և նրա եղբայր էմիր էմիրը Օմարը այստեղ հավաքեցին այնքան ռազմիկներ, ինչքան ուզում էին, նրանք շարժվեցին Արու-Բաբրի (Էյտկուզյանների սուլթանության սուլթան Արու-Բաբրի (1191-1210) - Մ.Ֆ.) դեմ, որը գտնվում էր Նախիջևանում: Սա ելավ նրանց ընդառաջ և նրանք ընդհարվեցին մի ծակատամարտում, որտեղ կոտորվում էին թերեք և ջախջախվում Նիզակներ: Նրանցից ամեն մեկն ուզում էր համառորեն դիմադարձել մյուսին, մինչև որ վրա չհասավ կեսօրը: Այդ ժամանակ Արու-Բաբրը հարձակում գործեց Ինաջի գործի վրա և սա ամոթալի կերպով փախուստի դիմեց նրանցից: Նա հետապնդեց նրանց ամրոխիս այնքան ժամանակ, մինչև որ չգերեց նրանց մի ողջ ամբոխ, սակայն նրա երկու եղբայրներն էլ խույս տվեցին նրանցից» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Ջուսեյնի «Չաղորդումներ Սելջուկյան փառապանքի մասին», գլուխ 39):

«Այդ ժամանակ մոլիորների կողմից սպանվեց հենց նոր սուլթան դարձած աթաբեկ Ղզի-Արսլանը (Էյտկուզյանների աթաբեկության աթաբեկ, հետագայում Էյտկուզյանների սուլթանության սուլթան Ղզի-Արսլանը - Մ.Ֆ.): Նրանից հետո ողջ Պարսկաստանին տիրելու մնացին նրա երեք որդի փախկանները, որոնց համար դեռևս իրենց հայրն ու հորեղբայրը (Էյտկուզյանների աթաբեկության աթաբեկ Ջահան-Փախկանը - Մ.Ֆ.) երկիրը հետևյալ կերպ էին բաժանել՝ Կուպու-Ինաջին բաժին էր հասել Իրաքից մինչև Խորասան ու Բաքեյուն, մյուսին՝ Ամիր-Բուրքարին (Էյտկուզյանների սուլթանության սուլթան Արու-Բաբրին - Մ.Ֆ.):» Աղբրազանը մինչև Չայաստան, իսկ փոքրին՝ Ամիր-Միրմանին՝ Գուրգանի ծովից մինչև Գեղարքունիք ձգվող հողերը: Այնուհանդերձ, ինչպես լինում է բազմիշխանության պարագայում, նրանց միջև Նախանձություն ու պայթյալ առաջացավ: Եվ ահա Ամիր-Բուրքարը հաղթեց ու փախուստի մատնեց ավագ եղբորը՝ դառնալով աթաբեկ» («Քարթլի-Ցխովրեթա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 33):

⁴¹⁴⁴ «Փոքր եղբայր Ամիր-Միրմանը դարձավ Շիրվանշահի (Շիրվանշահների էմիրության էմիր Սաֆադ-Էդ-Դին Աղաթթանի - Մ.Ֆ.) փեսան և ահա Արու-Բաբրը (Էյտկուզյանների սուլթանության սուլթան Արու-Բաբրը - Մ.Ֆ.) Բայլականի դարպասների մոտ հարձակվեց նրա ու Շիրվանշահի վրա, բռնեց նրանց Առանից, իսկ ինքն էլ, առժամանակ վեր հառնելով, գոռոզացավ» («Քարթլի-Ցխովրեթա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 33):

⁴¹⁴⁵ «Երբ նյաթի տեր Բեթթեմուրը (Շահարմենների էմիրության էմիր-բեկ-Թեմուրը - Մ.Ֆ.) լսեց, որ Սալադինը (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինի - Մ.Ֆ.) մահացած է, նա շատ ուրախացավ, որից հետո հավաքեց իր զորքերը և մեկնեց Մայիարդոն: Այդ ժամանակ նա, որի անունը Չագարդինարի էր (Շահարմենների էմիրության ապագա էմիր Չագարդինարին - Մ.Ֆ.) ու նա ևս Շահարմենի (Շահարմենների էմիրության էմիր Սուբանի իբև Իբրահիմի - Մ.Ֆ.) ստորկնեղից էր, ելավ ու սպանեց Բեթթեմուրին՝ գրավելով նրա տեղը: Այս պատճառով, սակայն, որ նա ու Բեթթեմուրը խորթ եղբայրներ էին, նա չսպանեց նրա որդուն, որի անունը Մահմեդ էր (Շահարմենների էմիրության ապագա էմիր Մահմուդին - Մ.Ֆ.), այլ բերեց և պահեց իր սեփական երեխայի նման» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴¹⁴⁶ «Չայոց 642 թվականին պրինցը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացուն - Մ.Ֆ.) վերադարձավ Սալահ-Էդ-Դինին (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինի - Մ.Ֆ.) մոտից և սկսեց խորհրդակցել կնոջ հետ Լևոնին բռնելու հարցում, սակայն նրա կինը պատահաբանեց. «Չանցագործությունն մի գործի, բանգի Լևոնը ցանկացած պահի բեզ օգնության կգա, նա պետք է բեզ պատերազմներուն»: Պրինցը, սակայն, չիրաժարվեց իր չար մտադրություններից և, սուրհանդակներ ուղարկելով Լևոնի մոտ, նրան իր մոտ հրավիրեց: Լևոնը եկավ Պաղրաս քաղաք, որտեղ պրինցի կինը գաղտնի տեղյակ պահեց նրան ամուսնու չար մտադրության մասին: Այդ ժամանակ Լևոնը ինքը պրինցին խնդրեց իր արքայադստեր հետ միասին գալ Պաղրաս, որպեսզի այնտեղ հյուրասիրի նրան, որից հետո նրանք արդեն իրար հետ պետք է մեկնեն Լևոնի: Նրանք պատրաստակամորեն եկան: Լևոնը ելավ նրանց ընդառաջ, հարգանքով և պատվով եկավ Պաղրաս ու ծերակալեց պրինցին՝ նրան իր հետ Միս տանելով և փակելով բանտում, որտեղ նրան սկսեցին ուշադիր հսկել» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարում Չայոց մեծ իշխան Լևոնը ծերակալեց Անտիոքի պրինցին (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացուն - Մ.Ֆ.), փոխարենն այն չարչարանքի, որ սա արել էր իր եղբայր Ռուբենի գլխին, սակայն այդ ժամանակ եկան Անտիոքի կոմսերը և աղաչեցին ազատել նրան, ընդ որում նրանց մեջ էր նաև խաղաղասեր ու բարի մի մարդ, որի անունն էր Յեռի: Այսպես՝ Լևոնը տիրեց 72 թերի» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Չայոց 643 թվականին Չայոց պարոն Լևոնը բռնեց Անտիոքի պրինց Բոհեմունդին (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացուն - Մ.Ֆ.) և Միսում փակեց բանտում: Չաջորդ տարին նա ազատվեց բանտից և խնամախոսավ պարոն Լևոնի հետ» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Չայոց 643 թվականին Լևոնը բռնեց Անտիոքի իշխան Բոհեմունդին (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացուն - Մ.Ֆ.) և փակեց Միսի բերդում: 644 թվականին Բոհեմունդը ազատվեց..., որից հետո Լևոնի ու նրա միջև խնամախան կապեր հաստատվեցին» (Յեբրեոս II «Տարեգրություն»):

«Եվ ահա Անտիոքի տերը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացուն - Մ.Ֆ.) կանչեց Չայաստանի առաջին արքային, որպեսզի նա հետ բանակցություններ վարի: Չայոց արքան, սակայն, հրաժարվեց ներկայանալ, բանի որ դրանից առաջ մի անգամ, երբ Անտիոքի տերը այդ կերպ կանչել էր նրա եղբայր Ռուբենին, բռնել էր նրան ու բանտարկել: Ահա այս պատճառով էր, որ նա հրաժարվեց ներկայանալ բանակցությունների: Այդ ժամանակ Անտիոքի տերն ասաց, որ նա կարող է առանց վախենալու ներկայանալ, բանի որ իր հետ միայն 10 հոգի մարդիկ կլինեն: Այդ ժամանակ Չայաստանի տերը համաձայնեց, սակայն մեկնեց բանակցությունների ահա թե ինչպես: Ահա ուրեմն, Չայաստանի տերը Նախապարտադրեց 200 զինված ամրոկանց, որպեսզի արևել լինեն ծիծերի վրա ու պատրաստ, որից հետո արանց դրեց դարանում այն վայրի մոտ, որտեղ պետք է լինեք հանդիպումը, ընդ որում նա նրանց զգուշացրեց, որ, երբ լսեն եղբերափողի ձայն, ելնեն, բանգի այլ կերպ Անտիոքի պրինցին բռնել հնարավոր չէր: Եվ ահա Չայաստանի տերը մեկնեց իշխանի հետ հանդիպման՝ հետը վերցրեց 3 հոգու, ընդ որում ընդ որում եղբերափողով զինված նրա սենեկապետը մնաց թիկունքում, իսկ նրան հանձնարարված էր իշխանին տեսնելուն պես փչել եղբերափողը: Եվ ահա Չայաստանի տերն ու իշխանը հանդիպեցին ու սկսեցին զրուցել: Այդ ժամանակ Անտիոքի տերը, տեսնելով, որ Չայաստանի տերը հետ միայն երեք հոգի կան, հրամայեց իր 10 ասպետներին բռնել նրան: Այն սենեկապետը, սակայն, տեսնելով այդ, փչեց եղբերափողը և Նախապես դարանում տեղակայված 200 հոգի ելան ու միացան իրենց տիրոջը: Արդյունքում հենց նրանք գերեցին Անտիոքի իշխանին ու նրա ասպետներին, որոնց դրեցին բանտում» (Երնուկ «Ժամանակագրություն»):

«Յուլների 1504 թվականին Կիլիկիայի տեր Լևոնը բռնեց Պրինց Բոհեմունդին՝ Անտիոքի տիրոջը (Անտիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուատիեացուն - Մ.Ֆ.): Ես արդեն ասել եմ, որ Պաղրաս անցել էր Լևոնին, իսկ արաբներն էլ, թողնելով ամեն ինչ, դիմել էին փախուստի: Եվ ահա Լևոնը ասաց Պաղրասի կառավարչին, որ նա, ձևացնելով, թե իբր ասպտամբել է իր դեմ, մարդ ուղարկի Պրինցի մոտ և Պրինցին հրավիրի Պաղրասի ամրություն: Այդպես էլ արեցին, ընդ որում Պրինցին խոստացվեց, որ Պաղրասը նրան կհանձնվի: Պրինցը համաձայնեց, որից հետո միայնակ ելավ՝ հետը վերցնելով որդուն ու կնոջը: Եվ ահա, երբ նրանք եկան ու ճամբար զարկեցին Պաղրասի մոտի ջրհորի մոտ, Պաղրասի կառավարիչը նրանց զինի և ուռնեի մատակարարեց, որից հետո ասաց. «Ցերեկը հնարավոր բան չէ, որ դուք բարձրանաք միջնաբերդ, սակայն, երբ մուրթ կընկնի, ես կբացեմ դարպասները և դուք գաղտնի ներս կմտնեք: Ձեզ հետ հեծյալներ չբերեք, որպեսզի պահակազորը ոչինչ չկասկածի և գաղտնիքը չբացվի»: Պրինցը այս անգամ ևս համոզվեց, որից հետո ձևացրեց, թե պատրաստվում է Անտիոք վերադառնալ՝ տեղավորվելով ջրհորի մոտ: Եվ ահա, երբ երեկոն իջավ, նա, նրա կինը, տղան, ինչպես նաև նրանց սպասող ծառա տղաները ելան ու մոտեցան դարպասներին, որպեսզի բացեն և իրենց ուրախ սրտով ներս մտնեն: Այդ ժամանակ ամրոցի կառավարիչն ասաց. «Պառնեք և հանգստանեք մինչև լուսաբաց, որպեսզի մենք կարողանանք ամեն ինչ պետք եղած ձևով կարգավորել, ինչպես նաև կանչել հեծյալներից ոմանց, որպեսզի կարողանանք միացյալ հարվածով գրավել ամրությունը»: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ սրանք պառնեցին հանգստանալու, ամրոցի կառավարիչը մարդ ուղարկեց Լևոնի մոտ, որը մոտակայքում էր, սա մեծ բանակի հայերի հետ եկավ, մտավ Պաղրաս, բռնեց Պրինցին ու նրան կնոջ և որդու հետ միասին երկաթյա շղթաներով կապեց: Նա Պրինցին շատ տանջեց և սա հատուցեց այն ամենի համար, ինչ արել էր Լևոնի եղբայր Ռուբենի հետ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ Կիլիկիայի իշխան Լևոնը բռնեց Ամսիոքի տիրոջը (Ամսիոքի դքսության դուքս Բոհեմունդ Պուադիեացուն – Մ.Ֆ.) և դաժան կտտանքներով հետ վերցրեց այն ամենը, ինչ ժամանակին տվել էր Լևոնի եղբայր Ռուբենը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 8):

⁴¹⁴⁷ «Հայաստանի տերը, պատրաստվելով ներխուժել Ամսիոք, հավաքեց իր բանակը: Եվ ահա նա իր բանակով մտավ Ամսիոք երկիր, դաժանորեն ասպատակեց այն և զբաղեցրեց բաղաձայններն ու ամրությունները» (Էրևուկ «Ժամանակագրություն»):

«Լևոնը Մեծը գրավեց Ամսիոքը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

⁴¹⁴⁸ «Այնուհետև Սարգսի որդի երկու եղբայրները՝ ամիրսպասալար Չաբարեն և մսախորթուհուցե Իվանեն, ելան Լոռիից, որպեսզի հարձակում գործեն Արաբսի ափերի վրա: Ինչպես պարզվեց, այնտեղից ելել էին դվինյան, բիչինյան ու ամբերդյան զորքերը, որպեսզի ավագակություններ գործեն ու բարավաններ բռնեն: Մերոնք չգիտեին այս մասին և ահա, կես ճանապարհի հանդիպելով դրանց, նրանք հարձակվեցին դրան վրա: Մերոնց խիզախությունը բուն մարտից ու ճակատամարտից էլ գովելի էր և ահա, ձեռք գցելով մեծաքանակ ավար, նրանք մեծ փառքով վերադարձան աստծով եղջանիկ Դավթի (Զարթոյի թագավորության կրտսեր արքա Դավիթ III-ի – Մ.Ֆ.) և աստծու կողմից ցանկալի Թամարայի (Զարթոյի թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.Ֆ.) մոտ» («Զարթոյի-Յիսուկերա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 29):

⁴¹⁴⁹ «Դրանից հետո Կայենի տեր, մսախորթուհուցե Իվանեն հրավիրեց Դավթին (Զարթոյի թագավորության կրտսեր արքա Դավիթ III-ին – Մ.Ֆ.) մի մեծ գործ սկսել՝ հարձակվել Գեղարթունիքի, Սպարսի-Բազարի ու Գոռադայի վրա: Դավիթը հետևեց նրան ու հարձակման արդյունքում նրանք ձեռք գցեցին ծովի ավազի նման մեծաթիվ գերիներ, ոչխարների հոտեր, խոշոր եղջերավոր անասուններ և ուղտեր, իսկ եթե նրանց ճանապարհին էլ հանդիպում էին թշնամական զորքեր, ապա նրանք ոչնչացնում և սպանում էին դրանց: Տիրելով Սպարսի-Բազարին՝ նրանք սուլթանի հրապարակում այնպիսի հնարքներ գործեցին, որպիսիք երբեք առաջ ոչ մեկին չէր հաջողվել անել» («Զարթոյի-Յիսուկերա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 29):

«Վրացիները դարձյալ համախմբվեցին և ելան դեպի Գեղարթունիք, անցան խաչենը, իջան Ղարաբաղ ու հասան Բարդուռ: Նրանք ավերեցին և գերեցին տեղացիներին, ապա դարձան հետ՝ պտտվելով Գանձակի դռնով... Ապա տերը Դավթին (Զարթոյի թագավորության կրտսեր արքա Դավիթ III-ին – Մ.Ֆ.) արժանացրեց ավերել Գեղարթունիքը, Պարսից-Բազարը Գոլարաույը... Հրի ու սրի ենթարկեցին այդ տեղերը և անհամար գերիներ և ավար գցեցին ձեռքերը, ապա եկան Թամարի (Զարթոյի թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.Ֆ.) մոտ» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթոյի պատմությունը»):

⁴¹⁵⁰ «Կլիթ-Արսլանի (Իդնիայի սուլթանության սուլթան Կլիթ-Արսլան իբն Մասուդի – Մ.Ֆ.) մահից հետո այս Լևոնը շատ ուժեղացավ՝ գրավելով 72 ամրություններ՝ ոմանք թուրքերից, ոմանք՝ հույներից: Նա բոլոր պատերազներում հաղթող էր» (Բար-Յեբրեու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

⁴¹⁵¹ «Այն ռուս իշխանը, որը վտարվեց մեր կողմերից, մարդասպանը Կայենի նման, բայց ոչ թե իր եղբոր, այլ՝ ինքը (Զարթոյի թագավորության նախկին կրտսեր արքա Յուրի Սուզդալցին – Մ.Ֆ.) արժանի չհամարվեց մեկ այլ դրախտ Կոստանդնուպոլսում մնալու, այլ, կորցնելով ոչ թե թշնամիներին, այլ՝ առաքատները, եկավ աթաբեկի (Էլտուղյանների սուլթանության սուլթան Աբու-Բաթրի – Մ.Ֆ.) մոտ և Առանում իր համար նրանից ըստ իր արժանիքի մնալու տեղ խնդրեց: Այնտեղից, անցած գանձակյան ու առանյան զորքերի գլուխը, նա հայտնվեց Կամբեճանի երկրում և, ամալացնելով երկրի ներսի դաշտերը, շատ գերիներ վերցրեց և ավար ձեռք գցեց: Խոռոպուցիի տեր Սագիր Մախարեշխիձեն, իմանալով այդ մասին, մի փոքր զորք հավաքեց և, հաստատ մտադրությամբ դնել իր ու երեք որդիների գլուխները, հասավ նրան: Չնայած այն բանին, որ մեկին վիճակվեց գործ ունենալ ոչ թե երկուսի, այլ տասի, իսկ երկուսին էլ՝ քսանի, Թամարայի (Զարթոյի թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.Ֆ.) հաջողությունն և ծիշող սարսույթ տարածեցին թշնամիների վրա, ինչպես Գեղեռնի օրոք, երբ սրա աննշան ուժերը փախուստի մատնեցին թշնամիներին, և ահա նրանք, փախուստի մատնելով թշնամիներին, հասան ու գետին տապալելով ոչնչացրին: Ռուս իշխանին հազիվ հաջողվեց փախչել» («Զարթոյի-Յիսուկերա», Ամանուն «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 30):

«Հենց որ հույները հրաժարվեցին օժանդակել Գեորգիին (Զարթոյի թագավորության նախկին կրտսեր արքա Յուրի Սուզդալցին – Մ.Ֆ.), սա գնաց Նորադիլի (Էլտուղյանների սուլթանության սուլթան Աբու-Բաթրի – Մ.Ֆ.) մոտ և այս պարսիկ տիրակալը մոտեցավ Իբերիային: Պարսիկները, սակայն, կորոտանալով երկրի թողելու գեորգիին թագուհու իշխանության տակ, որը, քանի որ բարի հատկանիշներ ուներ, նրա հետ մարդասիրաբար վարվեց և առիթ տվեց առանց խոչընդոտի հեռանալ Իբերիայից» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 98):

«Ապա աքսորված Ռուսը (Զարթոյի թագավորության նախկին կրտսեր արքա Յուրի Սուզդալցին – Մ.Ֆ.) Կոստանդնուպոլսից եկավ պարսից աթաբեկի մոտ ու նրանից ստացավ Ռանիի երկիրը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթոյի պատմությունը»):

⁴¹⁵² «Դաշինք կազմելով Իսլադ-Էդ-Դինի և Մարդինի տիրակալի (Մարդինի կրտսերանների Էմիրության Էմիր Բուլակ-Արսլանի – Մ.Ֆ.) հետ՝ այդ տարվա Ռաբիա Բ ամսին ոտքի ելավ Մոսուլի տիրակալ Իզ-Էդ-Դինը (Չանգյանների աթաբեկության աթաբեկ Իզ-Էդ-Դին – Մ.Ֆ.)՝ ալ-Մելիք ալ-Ադիլից գրավելու համար Խառանն ու առ-Ռոհան: Նա կանգ առավ Դոնեյսի դռնում: Ալ-Մելիք ալ-Ադիլը (Էլուրյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Ադիլը – Մ.Ֆ.) ճամբար դրեց Խառանում և ալ-Մելիք ալ-Թախիրին և ալ-Մելիք-ալ-Աֆղալին խնդրեց օգնել իրեն՝ ուղարկելով իրենց զորքերը: Ալ-Մալիք ալ-Թախիրը ուղարկեց իր բանակը ալ-Մելիք ալ-Մանսուր իբն Թաթի-Էդ-Դինի հրամանատարությամբ: Ալ-Մելիք ալ-Ադիլը մոտեցավ Սարուզի դիմաց գտնվող ճամբարին ու զբաղեցրեց այն: Ինչ վերադառնալով Իզ-Էդ-Դինին, ապա նա իրվանդացավ և վերադարձավ Մոսուլ՝ չհանդիպելով թշնամուն: Հետո ալ-Մելիք-ալ-Ադիլը եկավ, բանակեց Ռաբբայի դիմաց և գրավեց այն: Նա այդ տեղը զիջեց իր եղբորորդի ալ-Մելիք աթ-Սաֆիիրին, որից հետո իր զորքով գնաց Նիսիբիս և որպես տիրույթ վերջինիս տվեց նաև ալ-Խաբուր ու Կաննա բաղաձայնները: Խաղաղությունը կնքվեց Շաբան ամսին» (Զեմալ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմությունն ու հատման տիր»):

«Մելիք-ալ-Ադիլը (Էլուրյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Ադիլը – Մ.Ֆ.) գնաց և հասավ մինչև Մծբին՝ մտադրվելով շարժվել դեպի Մոսուլ ու պաշարել այն, սակայն այնտեղ հաշտություն կնքեցին նրա հետ: Նա ստացավ Ռակկան և Սրուճը, որոնք պատկանում էին Սինջարի տիրոջը» (Ամանուն Եղեմիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 488):

⁴¹⁵³ «Շիրվանշահի (Շիրվանշահի Էմիրության Էմիր Սաֆադ-Էդ-Դին Աղաթաանը – Մ.Ֆ.) ու Ամիր-Միրմանը հայտնվեցին անօգնական դրության մեջ, բանգի հենց այդ ժամանակ էլ Շիրվանի տիրույթներից աստծու զայրույթը պատուհասեց... և երկրի ցնցումն ավերեց Շանախի բաղաձայն պարիսպներն ու ամրությունները, ընդ որում բոլոր նրանք, որ այնտեղ կային, կորան, իսկ նրանց մեջ էին նաև Շիրվանշահին կինն ու երեխաները: Իմանալով այդ մասին՝ նրանք լաց ու կոծ անելով սկսեցին իրենց շուրջը նայել, սակայն ոչ մի օգնականի և փրկիչ չգտան բացի աստծուց ու վերջինիս կողմից աստվածացված Թամարայից (Զարթոյի թագավորության թագուհի Թամարայի – Մ.Ֆ.) ու Դավթից (Զարթոյի թագավորության կրտսեր արքա Դավիթ III-ից – Մ.Ֆ.): Եվ ահա նրանք իրան յաթիվ նվերներով, թանկարժեք բարերով ու անգին մարգարիտներով դեսմաններ ուղարկեցին և խնդրեցին. «Քանի որ ձեր հզորությունն ու խոհեմ հեռատեսությունը, ինչպես նաև Ալեքսանդրի (Հունամակեդոնական տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծի – Մ.Ֆ.) հաջողականությունը հիշեցնող Թամարայի հաջողականությունը, ինչպես նաև Դավթի ու ողջ ձեր զորքի խիզախությունն ի վիճակի է տիրել ողջ Պարսկաստանին, այդ ձեր աղջկան՝ ձեր իմաստության և ճանաչափայության պտղին, դրեք տիրուհի ողջ Պարսկաստանի վրա»: Հարձականալով, սակայն, նրանց խնամախառնությունը պատվին, Թամարան այնուհանդերձ վերջիններիս օգնության և օժանդակության հույս տվեց, բանգի հրաման արձակեց և տրոհանդակներ ուղարկեց, որպեսզի հավաքի Իմերի ու Ամերի զորքերը: Այդ ժամանակ այնտեղ ծառայության գործերով գտնվում էր նաև դիչախական արքա Սեվենցի եղբայր Սալավատը: Մեծ զորք հավաքվեց, որը, բաժանվելով ըստ ջոկատների, տեղակայվեց չորս գետերի ափերին՝ Կուրի, Ալգետի, Կցանի և Զուրդվանդի՝ ձգվելով Տիդիսից մինչև Զարագաշ... Այն ժամանակ, երբ այստեղ տրվում էին ուրախության և ցնծությանը, նրանք, որոնք որոշել էին մարտնչել, պատրաստվում ու գինավում էին: Աթաբեկին (Էլտուղյանների սուլթանության սուլթան Աբու-Բաթրի – Մ.Ֆ.), որը Նախիջևանից սկսած հավաքել էր Պարսկաստանի բոլոր ուժերը և ժամանել էր Առան, իմաց տվեցին, որ խալիֆը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ան-Նասիրը – Մ.Ֆ.) նրան օգնության է ուղարկել զորքեր, հանձնել է իր դրոշը, ինչպես նաև խալիֆական 1.000 ոսկերի: Այդ ժամանակ Թամարայի դիմաց հավաքվեցին բոլոր պետական այրերն ու սպասալարները, ընդ որում հայտնվեց նաև Շիրվանշահը, և ահա նրանք որոշեցին դիմադարձ ելնել թշնամուն: Այդ պատճառով էլ հրաման ուղարկեցին բոլոր ամրոցներ՝ հավաքելու զորքերը: Շիրվանշահը և Ամիր-Միրմանը այդ կապակցությամբ առաջինը խնդրեցին համեստ, հաղթական ու հաջողակ թագուհու խոսքը: Դավիթը կենարար խաչի ուղեկցությամբ արշավանքի ելավ, պատված հաջողակ Բագրատունիների, իսկ ավելի ճիշտն ասած՝ Գորգասալյանների դրոշով, իսկ նրա զորքը տեղակայվեց Էլիցի գետի ափին՝ հազար-հազարյակների ու բյուր-բյուրերի բաժանված, թվով մեծաթիվ ինչպես ծովի ավազն ու մորեխը և ձգվելով Շաբաթից մինչև Շոթի, Վարդանաշատ և Գանձակի դարպասն իսկ: Դրանից հետո, ելնելով այնտեղից, նրանք հունիսի 1-ին՝ հինգաբարից ուրբաթ, մտան Շաբաթի երկիր հենց այն օրը, երբ մեր տեղ Հիսուս Քրիստոսը ոչնչացրեց թշնամու ուժն ու ոտնառակ տվեց երկգլխյան իվիշապին: Արքան և նրա զորավարները, ինչպես նաև Շիրվանշահն ու Ամիր-Միրմանը իրենց զորքով ուրախացան՝ շնորհակալություն հայտնելով աստծուն այն բանի համար, որ գտան թշնամուն մոտակայքում, ընդ որում նրանք շատ զարմացան, երբ իմացան, որ թշնամիները, լքելով Գանձակը և Առանի հարթավայրերը ու դրանով իսկ իրենց զոհվելով լեռների պաշտպանությունից, հապճեպ զայիս են իրենց

վրա: Իրականում, սակայն, թշնամիները դիտավորյալ էին այդ արեւ՝ հույս դնելով նախ իրենց մեծաթվության, իսկ հետո էլ արդեն՝ կիրճերի ու ամրությունների վրա: Այդ ժամանակ Ղափիթ արքան գինվեց, հազավ գրահները և հեծնեց չալպտուրիկ ձին, որը, ինչպես մի տեսակ հայտնի բան, նա ձեռք էր բերել Վախթանգ հաչեցնուց՝ դրա փոխարեն վերջինիս տալով այն ամրությունն ու բնակավայրը, որը հայտնի է Գարդման անունով: Էմիր-Միրման դյուցազունը, վերցնելով նիզակը, գոտևորվեց թորով ու կապարժով, ինչպես Մոսիմախը՝ այդ դիպուկ նետածիգը, որին դաստիարակել էր Կենտավորսը: Այդ ժամանակ այնտեղ էին գտնվում նաև մցիգնաբարթուխուցես Աստուխոսը, որը և իր տեսքով, և ծագումով մի իսկական դյուցազուն էր: Հենց սրան էլ հանձնարարվեց կրել կենարար խաչը, որը հանդիսանում էր բոլոր արքաների գալիսուն ու գրահի: Ոգևորելով միմյանց և հիշելով հանուն իրենց Քրիստոսի կրած տառապանքները՝ նրանք հայացքները հառում էին դեպի աստված և եռանդով աղոթում՝ հանձնելով վերջինիս իրենց հոգին ու մարմինը: Նրանք իրար հիշեցնում էին իրենց հայրերի խիզախությունն ու ռազմական հաջողությունները: Հիշում էին նաև այն, թե ինչպես մի ժամանակ հերոսներ Ղափիթ (Զարթիի թագավորության արքա Ղափիթ I Շինարարը – Մ.Ֆ.) և կամ էլ Վախթանգի (Իրեթիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալի – Մ.Ֆ.) գործը մարտնչում էին և հաղթում օտարազգեղների, երբ Ղափիթ արքայի գործերը երուսաղեմում միավորվեցին Ղափիթ մարգարեի (Խարայե-Հուրայի թագավորության արքա Ղափիթ – Մ.Ֆ.) գործերի հետ, իսկ այժմ էլ, ահա, Թամարան է, որը, ըստ թվի հանդիսանում է ութանասունմեկերորդ օծյալը նրա ցեղում: Սպասարարներն ասում էին. «Եթե առաջ կային փառք փնտրողներ, որոնք պատարաստ էին դնել իրենց գլուխները և որոնք գովեստի են արժանացել պատմության կողմից, ապա հիմա արդեն մենք կիսենք նրանց գովքը և կստիպենք մոռանալ հիշողությունները նրանց մարտերի մասին: Հիշենք նրանց, որոնք հանուն Քրիստոսի հավատքի ու հավատարմության դեմ էին ելնում դաժան տառապանքների: Եվ, եթե այն ժամանակ իսկա դյուցազունները հանուն նրա աչք էին փակում մահվան վրա, կամ էլ անխիղճ կերպով բզկտում էին իրենց հոգին և մարմինը, ապա հիմա էլ եկեք մենք թրերը ձեռքերս վերցնենք ու հոգիներս հանձնենք աստծուն»: Այդ ժամանակ հնչեցին շեփոխները, իրար անցան, ըստ կարգի շարեցին գորթը, իսկ ջուկատների ծայրերն էլ աջից և ձախից իրար բերեցին: Նրանք մեկնեցին և, մոտենալով Շամբորի, շրջապատեցին այն: Արքան ինքը, ջուկատները աջից թողնելով Շամբորի ոտը, շտապեց անցնել գետը և ահա այդ ժամանակ չնչին ուժերով նա մարտ սկսեց բաղաթի դարպասների դիմաց, որտեղ կանուղջն էր: Այլը, արիաբար առաջանալով դժվարանցանելի և անհարմար ճանապարհով, ելան խմայելական գորթի դեմ, որի ոռնոցը սարսափելի էր խողովան համար՝ իսկ քանակությունը՝ անընդգրկելի տեսողության համար: Սկսվեցին մարտերն ու ընդհարումները, սակայն ոչ թե ողջ գորթի, այլ միայն առաջապահ ջուկատների, որոնք դիպիսներն կոչվում էին «չալաշ» և «դասանդուշա»: Մարտերը երկարեցին, իսկ գնդերն ուռանում էին ճանապարհների ջրաբերակներ և բարբարոս լինելու պատճառով: Վախրամի որդի Չաբարեի տակ սպանեցին ձիուն, իսկ մեծ բանակի այլ դիպիսներն էլ վիրավորեցին: Իմանալով այդ մասին՝ Սարգիս Երկայնաբազուկի որդի ամիրսպասալար Չաբարեն և մահախորթուխուցես Իվանեն, ինչպես թեևավոր հովազներ, շտապեցին օգնության և հասան այն պահին, երբ դժվարության մեջ հայտնված ջուկատները արդեն ահա-ահա նահանջում էին: Անուիհանդերձ, նայելով հեռուն և տեսնելով արքայի՝ իր գնդերի ու Գորգասալի դրոշի հետ մոտենալը, դրոշ, որը փառաբանված էր դեռևս Սինդ կատարված արշավանքների ժամանակ և ամեն կերպ հովանավորվում էր երկրակալ կամբով, նրանք, որոնք առաջ էին եկել, ջարդեցին թշնամու գնդերի կեղծ, թեև, մինչ արքան տեղ հասավ, աթաթելի ջուկատները հասցրին իսկական ջուկատները: Երբ նրանք տեսան արքային, այդ ժամանակ էլ հենց նրանց վրա թափվեցին աստվածային գայլույթը, ինչպես նաև արքայի թրերն ու նիզակները, որոնք սկսեցին ոչնչացնել նրանց ջուկատները: Թշնամիները դիմեցին փախուստի, ընդ որում նետերը արբենում էր արյունից, իսկ թրերն էլ խժռում էին թշնամիների միջը: Արքան գործում էր Լիբլիսի նման: Հետապնդողները մի կողմից հասան գանձակյան լեռների, իսկ մյուս կողմից էլ՝ գեղարթուն ինքնաշարժներին: Եվ երևում էր, որ մեկը փախուստի է մատնում հազարին, իսկ երկուսը՝ տաս հազարին, այն դեպքում, երբ մեկը գերում էր հազարին, իսկ մյուսը գերում էր տաս հազար տիրակալների ու ազնվականների: Մեկ ստրուկի հետ միասին հաջողվեց փրկվել միայն աթաթելին: Եվ ահա սանձեցին երեք բաղաթները, ինչպես սարակինոյան գորթերն էին վարկում բաղաթների ու նրանց հարստությունների հետ: Այս բաղաթներից մեկը պատկանում էր աթաթելին, մյուսը՝ աթաթելի որդի Բեքեն Զաքին, իսկ երրորդը՝ Եզդինի որդի Սաթանգին, որին իր հոր շառյուղյան պատճառով կոչում էին նաև «Հաթեն Տայեցի»: Որպես անհաղթելիության նշան՝ խլեցին նաև խալիֆի կողմից օրհնված դրոշը: Հաղորդներն ուրախանում էին գործի հաջող ելքի համար: Երկարատև հետապնդումից հետո արքան հետ դարձավ: Նրան դիմավորեց մցիգնաբարթուխուցես Աստուխոսը, որը, ձեռքերը վեր պարզած փառաբանում էր աստծուն և ծանոթացած էր աթաթելի գանձարանով ու գանձերով: Լինելով վանական՝ սա թուր էր մերկացրել, սակայն իր 2 դյուցազունների հետ միասին խլել էր 300 ջորիներ և ուղտեր: Մոտեցան մնացած դիպիսներն ու սպասարարները, ինքը՝ Շիրվանշահը և Ամիր-Միրմանը: Ուրախացած՝ նրանք իջան ձիերից, խոնարհվեցին արքաների դյուցազունների առաջ և փառաբանեցին նրանց: Նրանք զիջեցին տեղակայվեցին թշնամիների ճամբարներում, մզկիթների փոխարեն եկեղեցիներ կառուցեցին և ահա մուեզինների փոխարեն սկսեցին գանձահարել, իսկ մոլաների ծայրին էլ փոխարինեց բաժանաների ծայրերը: Առավոտյան հայտնվեցին շաբոթացիները և հանձնեցին բաղաթի բանալիները: Վերցնելով Շամբորն ու հարակից ամրությունները՝ արքան դրանք հանձնեց Էմիր-Միրմանին, որը հավատարմության երդում տվեց նրան: Ինքը՝ Ղափիթը, մեկնեց Գանձակ և, երբ մոտեցավ բաղաթին, նրան ընդառաջ ելան տոհմիկ բաղաթացիները, կաղիներն ու օրենսդիրները: Խոնարհելով ծնկերը՝ նրանք խոնարհվեցին Ղափիթին և, գովերգելով նրան, արցունքներն աչքերին նրանց հանձնեցին իրենց ու իրենց երեխաներին: Արքայի դիմաց բացեցին բաղաթային դարպասները և ընդհուպ մինչև սուլթանական դարպասները թանկարժեք շորեր, ոսկի, արծաթ, դիմարներ ու դրահմաններ փռեցին: Մտնելով պալատ՝ նա բազմեց սուլթանի գահին» («Զարթիս-Ցիսուրեթա», Անանուս «Թագավորների պատմությունն ու գործնականը», գլուխ 32, 34):

«Եվ ահա վրացիները սկսեցին բոլոր կողմերից ամայացնել Պարսկաստանը և այնտեղ զարմանալի հաղթանակներ տանել, բանգի ամրությունների տերերը հենց միայն նրանց հրամանով լուր էին դրանք: Բոլորը հարստացան գերիներով ու ռազմավարով, իսկ թշնամիներից նրանք էլ, որոնք փրկվեցին, ինչպես աղվեսներ թաքնվում էին իրենց բերրում կամ խլուրդների նման հողի մեջ էին մտնում: Պարսիկները բոլոր կողմերից ծնվեցին, անուշությունը պատեց նրանց և միայն մեկ հույս մնաց՝ մահով փրկվել այդ ամենից: Դրա համար էլ նրանք, խոսքերը մեկ անելով, հավաքվեցին և, ներկայով հագուստներն ու դեմքերը, եկան խալիֆի (Արաբական խալիֆուլեյի խալիֆ ան-Նաֆիրի – Մ.Ֆ.) մոտ և, իմաց տալով նրան իրենց գլխին եկած փորձանքի մասին, խնդրեցին հրամայել ողջ Պարսկաստանին օգնել իրենց: Խալիֆն այդպես էլ վարվեց՝ նա բացեց իր գանձարանի դռները և գաղտնի կերպով մարդիկ ուղարկեց ողջ Պարսկաստան՝ սրանց տալով անթիվ բանակի ոսկի, որպեսզի Պարսկաստանի բոլոր ծայրերից ինչքան հնարավոր է շատ մարդկանց հավաքեն: Նա նաև հրամայեց, որպեսզի, եթե Պարսկաստանի մի որևէ իշխանությունը ջուկատներ չլինեին, ապա հարձակվեն ու անմայացնեն այն: Դա այդպես էլ արվեց և ահա սկսեցին հավաքվել գորթերը՝ ներքևից հոսնելով վերև: Դոմգուրից ու Հնդկաստանից, ինչպես նաև ավելի հեռուներից՝ Սամարղանդից և Դերբենդից: Նրանցից այնքան մարդ հավաքվեց, որ ոչ թիվ ունեին, ոչ էլ մի որևէ երկիր հնարավորություն ուներ տեղավորել դրանց: Նրանք հավաքվեցին Աղարբազանում և այդ ժամանակ պարզվեցին նրանց թշնամական մտադրությունները: Այդ ամենի մասին լուր հասավ Թամարային (Զարթիի թագավորության թագուհի Թամարային – Մ.Ֆ.) ... և նա խոսքով ու գործով գործի անցավ: Տասն օրվա ընթացքում բազմեցին երամները նման նրա մոտ էին հավաքվում ռազմիկներ բոլոր կողմերից՝ լցված ուրախությամբ, բանգի հազիվ էին իրենց զսպում: Հավաքվեցին Հայկուն, եկավ նաև Թամարան և զորատուն իրականացրեց: Նա մնաց մի քանի օր, որպեսզի մասնակցություն բերի աղոթքներին, որից հետո ասաց նրանց... Աղոթեցին և թագուհին հանձնեց նրանց աստծու ձեռքը՝ որպես հոգևոր առաջնորդ կենարար խաչի հետ միասին ուղարկելով Աստուխոս Ծղոնդելին: Ինքը՝ թագուհին, հանեց կոշիկները և ոտաբերիկ եկավ Մենտիսի Աստվածամոր տաճարը, որտեղ, ընկնելով սրբապատկերի առաջ, չէր դադարում արցունքն աչքերին աղոթել այնքան ժամանակ, մինչև աստված չկատարեց նրա խնդրանքը, բանգի քիչ օրեր անց Սարգիս Երկայնաբազուկ-Թմոզվելիից սուրիանդակ եկավ և հայտնեց մեր գորթերի հաղթանակի ուրախալի լուրը և տեղեկացրեց այն մասին, որ գորթը ոչ մի վնաս չի կրել: Պետք է շարադրել, սակայն, նաև, թե ինչ օգնություն ստացավ մեր գորթը Թամարայի արցունքներից, բանգի, երբ մերոնք մտան նրանց երկրները և ականատես եղան թշնամիների ուժերի քանակությանը, որոնք տեղակայված էին Գանձակի ու Շամբորի միջև և գերազանցում էին ամեն մի հաշիվը, անմիջապես էլ բոլորն իջան ձիերից, խոնարհվեցին աստծուն, աղոթեցին սուրբ խաչի առաջ ու արցունքն աչքերին արծիվների կամ վագրերի նման հարվածեցին հավառակողորին: Առաջին իսկ ընդհարման ժամանակ նրանք ջարդեցին տասն անգամ իրենց գերազանցող թշնամու ջուկատը, խառնեցին նրա շարքերը և, գործի դնելով աստվածային ուժը, մկների կամ հավերի նման ոչնչացնում ու գերեվարում էին մեծն Էմիրներին ի դեմս բաղաթյան, մոսուլյան, աֆրիկանյան, իրաքյան, աղբաբազանյան, իրանյան և այլ տեղերից եկած Էմիրների, բոլոր այն վայրերից, որտեղից հակառակորդ օժանդակ ուժեր էր ստացել, ինչպես օրինակ դահիճների այն ջուկատը Հնդկաստանից: Բռնած մորուքներից՝ դրանք բոլորին բերեցին Ղափիթ արքայի մոտ: Հենց այդտեղ էլ սկսեց երևալ մեծագույն, անչափ ու զարմանալի աստվածային օգնությունը, բանգի թշնամիներն իրենք էին ներկայացնում իրենց բարիքները, իրենք էին բշտում բերում բարձրված ուղտերն ու ջորիները և հսկողություն իրականացնում իրենցից իսկ խլված գերիների ու ավարի նկատմամբ: Ինչ վերաբերվում է աթաթելի Աբուբեքրին (Էտկուզյանների սուլթանության սուլթան Աբու-Բաքրին – Մ.Ֆ.), որը փառաբանում էր միայն իր ձիուն և նրա հզորությունը, ապա սա, հասնելով մի ինչ-որ փոքր դաշտի, իրեն հոռի մեջ թաղեց: Այս կերպ, պատված աստվածային ողորմածություններով, նրանք հասան Գանձակ: Նրանց դեմ ելան բաղաթացիները և սկսեցին խաղաղություն խնդրել իրենց համար՝ սեփական կամքով հանձնելով բաղաթը: Ղափիթ արքային (Զարթիի թագավորության կրտսեր արքա Ղափիթ III-ին – Մ.Ֆ.) մոցրին պալատ, նստեցրին սուլթանների համար նախատեսված գահի վրա և, հարկաժեղով սուլթանական փանջային ու կերակրվելով խոզի մսով, խնջույք արեցին: Բոլոր գանձակցիները մեկ

մարդու նման հարուստ նվերներ տվեցին ու հարկեր մուծեցին, իսկ վրացիները բացեցին նրանց գանձարանները և իրենց հետ շատ շքեղ ամաններ վերցրին՝ այլ մեծաթիվ գանձերի հետ միասին: Եվ ահա երկար օրերի ընթացքում նրանք ճամբար զարկած մնացի թաղաքից դուրս, բանի որ ցանկանում էին բռնել աթաբեկին, թեև այդպես էլ չհաջողեցին այդ գործում: Նույն կերպ խաղաղություն և հովանավորություն խնդրեցին նաև շամքորացիները» («Քարթլիս-Ցխուլդեբա», Վասիլ Էդոմոնդովարի «Թագուհիների թագուհի Թամարայի կյանքը»):

«Եվ ահա ստիպեցին փախչել Գանձակի աթաբեկին (**Էլտկուզյանների սուլթանության սուլթան Աբու-Բաբրին – Մ.Ֆ.**), դա Զորնիկոնի 408 թվականին էր, երբ թագավորություն լցվեց գերիներով ու ավարով» («Քարթլիս-Ցխուլդեբա», Անանուն «Դեմետրի, Գեորգիի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«1193 թվականի հունիս ամսին Դավիթը (**Քարթլիի թագավորության կոտսեր պրեա Դավիթ II-ը – Մ.Ֆ.**) հասավ Եկլիցին, ուր նրան դիմավորեց հետախույզը, որն ասաց. «Անթիվ գործ կա կանգնած Շաբորտից մինչև Շուփիի լեռը և Վարդանաշատից մինչև Գանձակի դուռը»...: Չաբարիա ամիրսպասապարն իր եղբայր Իվանի հետ միասին շտապեց օգնության, հասան մինչև Գանձակի դուռն ու Գեղարքունիք, ուր և, իբրև հավերի, գերեցին մեծ էմիրներին» (Վախուշտի Բագրատունի «Քարթլիի պատմությունը»):

«Իբերական թագավորության նման ուժեղացումը զայրացրեց պարսից պարծենկոտ սուլթան Նուկրադինին (**Էլտկուզյանների սուլթանության սուլթան Աբու-Բաբրին – Մ.Ֆ.**), որը եմիրական պատմիչների մոտ կոչվում է Նորադին: Չորավար Օթաբեկ-Սարգիսը մեծաթիվ գործերով մոտեցավ Իբերիայի սահմաններին, որպեսզի կյանքի կոչի այս երկիրը Ռաժան լծի տակ գցելու իր տիրակալի հրամանը, սակայն, լինելով պարտված Թամարա թագուհու (**Քարթլիի թագավորության թագուհի Թամարան – Մ.Ֆ.**) զորավարների կողմից, իր ուժերի փոքրաթիվ մնացորդներով փախավ Պարսկաստան» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 98):

«Այսպես էլ Չաբարե անունով մյուս իշխանը, սրա եղբայր Սարգիսը, Շալվերի ու Իվանի հայր մյուս Սարգիսը և մեծ իշխանների ազգականները նրանց օժանդակությամբ գրավեցին պարսից բազմաթիվ գավառներ և ամուր բերդեր՝ Գարդմանը, Զարիերձը, Երգելանքը, Տավուշը, Կածարեթը, Տերունականը, Գազը, իսկ Շամկեր թաղաքը պաշարեց ու հետո գրավեց նրա որդի Վահրամը՝ Աղբուղի հայրը՝ Վահրամի, Չաբարեի ու Իվանի պապը» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 4):

«Չաբարեն և Իվանեն գրավեցին Չարեթը...: Եվ մեծն Իվանեն, աչքի ընկնելով արիությանը, գրավում է Չարեթն ու նրա ողջ շրջակայքը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 82):

«Յայոց 643 թվականին Թամարան (**Քարթլիի թագավորության թագուհի Թամարան – Մ.Ֆ.**) Շամբորի մոտ ուժեղ ջարդ տվեց թուրքերին» (Յովհաննես Երեց «ժամանակագրություն»):

«Չաբարեն և Իվանեն գրավեցին Գարդմանը, Չարեթը և Պարտավը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Յայոց 652 թվականին գրավեցին Տավուշը» (Անանուն «ժամանակագրություն 1338 թվականի»):

«Այդ տարի Թամարան (**Քարթլիի թագավորության թագուհի Թամարան – Մ.Ֆ.**) Շամբորի մոտ ուժեղ կոտորեց թուրքերին» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «ժամանակագրություն»):

«Փրկչական 1190 կամ Յայոց 637 թվականին Թամարը (**Քարթլիի թագավորության թագուհի Թամարան – Մ.Ֆ.**) հույժ սաստիկ կոտորեց թուրքերին Շամբորի դռան մոտ» (Անանուն Երուսաղեմցի «ժամանակագրություն»):

«Ամիր Էմիրը Օմարը մեկնեց Շիրվան: Այստեղ նրան դիմավորեց Շիրվանշահը (**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Սաֆադ-է-Դին Աղասթանը – Մ.Ֆ.**), նրան հարգանք ու պատիվ տվեց, նրա հետ ամուսնացրեց իր աղջկան, նրան գումար տվեց ու նվիրեց մոտ 100 նոսր, գինական հանդերձանք և այն ամենը, ինչ նրան անհրաժեշտ էր: Նա նրան հանդերձավորեց և նա մեկնեց վրաց թագուհու մոտ, այդ ժամանակ նրանց մոտ կին էր իշխում (**Քարթլիի թագավորության թագուհի Թամարան – Մ.Ֆ.**): Վերցնես իր էմիրներին և զորքին հրամայեց, որ նրանք անհրաժեշտ օժանդակություն ցուցաբերեն էմիր Էմիրը Օմարի շքախմբին և կատարեն նրա ցանկությունները: Նրան լավ դիմավորեցին, նրա հետ վարվեցին ըստ նրա նախնիների պատվի, նրա նկատմամբ անհրաժեշտ հարգանք ու պատիվ ցուցաբերեցին ու նրան հասցրին այն ամենը, ինչ կարիք, որ ուներ՝ պարենամթերք, գումար, հանդերձներ և այլն: Ի վերջո, նրանք նրան հարցրեցին նրա գալու պատճառի մասին և նա պատասխանեց. «Իմ եղբայր, էմիր Աբու-Բաբրը (**Էլտկուզյանների աթաբեկության ապագա աթաբեկ Աբու-Բաբրը – Մ.Ֆ.**) մեր մասին հոգ չի տանում այնպես, ինչպես մեր իրավունքն է: Այն ժամանակ, երբ մենք նահանջելով կանգ էինք առել նրա հողերում և նրա մոտ ապաստան էինք որոնում, չնայած պաշտպանության և ազգականության պարտքը պարտավորեցնում էր նրան ապահովել մեր անձեռնմխելիությունն ու մեզ հետ միասին մեր թշնամու դեմ պայքարի մոտեցող, որպեսզի հետ մղի նրան, նա խլեց մեր տիրույթները մեզնից և մեզ դուրս արեց Իրաք՝ ինքը հանգիստ դրության մեջ մնալով Արթուրականում և Նույնիսկ հարձակվելով էլ մեզ վրա: Մենք աստիճանաբար թուլանալով թափառում էինք երկրում և ի վերջո ստիպված եղանք հեռանալ օտար երկրներ՝ լքելով մեր երկիրը: Եվ ահա ես եկել եմ ձեր երկիր, որպեսզի դուք օգնեք ինձ մարդկանցով և ինձ հետ գործ ուղարկեք: Այդ դեպքում ես կկարողանամ լքել նրա դեմ, հանդիպել նրան, նրա դեմ մարտի մեջ մտնել և հաղթել նրան: Եթե ես հաղթեմ նրան տանեմ և թշնմ նրան նրա երկրից, ահա ուրեմն, այն կլինի ձեր առաջ ու վերցրեք այնտեղից ինչ ուզում եք, չե՞՞ որ դուք հակառակորդներ չեք ունենա այնտեղ»: Նրանք ընդունեցին նրա առաջարկությունն և սկսեցին զորք հավաքել ու հանդերձավորել այն: Նրանք գրեցին Շիրվանշահին

(**Շիրվանշահների էմիրության էմիր Սաֆադ-է-Դին Աղասթանին – Մ.Ֆ.**), իսկ սա դեռ դրանից առաջ էր նրանց հպատակվել ու նրանց գլխահարկ էլ վճարում, որպեսզի նա ևս ելի նրանց հետ: Էմիր Էմիրը Օմարին միացավ Առանից հավաքված զորքը նրանց թվից, որոնք այրվում էին ցանկությանը նրա հետ գնալ հենց միայն այն պատճառով, որ նրա մոտ մոտիկի և բարձրատիպի պաշտոններ զբաղեցնեին: Հավաքվեց նաև թուրքմենների մի խումբ և միացավ նրան: Բոլոր նրանք իրար խառնված գնացին էմիր ի՝ աթաբեկ Սուհամմեդ Փադլանի (**Էլտկուզյանների աթաբեկության աթաբեկ Ջահան-Փադլանին – Մ.Ֆ.**) որդի Աբու-Բաբրի վրա մի գործով, որից հոդը կծկվում էր, իսկ օդը կարծես հետ էր բաշխվում ու ճանապարհ տալիս նրանց: Այդ բանակի դրվյալներից հոդը ցնցվում էր, իսկ նրա բարձրացած փոշուց երկինքն էր պատռվում: Երբ նրանք մոտեցան Բայլակարին, նրանց դեմ ելավ էմիր Աբու-Բաբրը: Նա զորք կազմաբեց, կանգնեց նրանց դիմաց և պատրաստվեց ճակատամարտի: Երբ երկու զորքերը իրար եկան ու բաշերի աղաղակը երկինք բարձրացավ, իսկ մի զորքն էլ խառնվեց մյուսին, այդ ժամանակ, հետևակ ռազմիկները Աբու-Բաբրի վրա այնպես սրբաբաժնե հարձակում գործեցին, որ նա ստիպված եղավ նահանջել իր դիրքերից: Նրանք նրա հերոսների ու ընտրյալ ռազմիկների մի մասին տապալկված ու նաշունչ գետին փռված թողեցին: Էմիրն ուզում էր հետ բաշվել ճակատամարտից, սակայն չկարողացավ անել այդ, բանի որ բոլոր կողմերից շրջապատված էր: Նա համարորեն դիմադրում էր և դիմադրում էին նաև նրա բոլոր զույլամները, որոնք պաշտպանվում էին նրա շուրջը և պաշտպանում նրա անձը, սակայն նրանք ի վիճակի չէին որևէ բան անել: Նրանցից շատերը սպանվեցին և միայն փոքր մասը կարողացավ նահանջել: Էմիր Աբու-Բաբրը ընկած մնաց սպանվածների մեջ: Նրա վրա նետվեց նրա եղբոր զույլամներից մեկը և ցանկանում էր սպանել: Նա չճանաչեց էմիրին, սակայն Աբու-Բաբրը ճանաչեց նրա և ասաց. «Ես եմ»: Գուլյամն իջավ ձիուց և նրան իր փոխարեն նստեցրեց, իսկ ինքը հեծնեց մեկ այլ ձի: Բոլոր նրանք, որոնք մտնում էին նրան, մտածում էին, թե նա գերու է տանում իր տիրոջ մոտ, իսկ երբ նա ելավ մարտից, նրան ավելին ու ավելի հեռու տարավ, մինչև որ չհասցրեց Բայլակար: Այստեղ նրանք մնացին այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանց մոտ չհավաքվեցին նրանք, ովքեր փրկվել էին այդ պարտությունից, և Աբու-Բաբրը հաղթված հեռացավ Նախիջևան: Ինչ վերաբերվում է նրա եղբայր էմիր Էմիրը Օմարին, ապա նա վերադարձավ վրացական գործի ու մահմեդականների հետ: Նրանք հասան Գանձակին, կանգ առան նրա մոտ և պահանջեցին, որպեսզի թաղաքը հանձնվի էմիրին: Զաղաթից պատասխանեցին. «Եթե դու մեզ մոտ միայնակ գայիր, մենք կհանձնեինք քեզ թաղաքը, սակայն դու եկել ես անհավատների մեծ խմբի հետ և մենք չենք կարող քեզ հանձնել այս թաղաքը՝ վախենալով, որ անհավատները կդավաճանեն քեզ և կտիրեն նրան: Այդ ժամանակ մենք ու մեր երեխաները կգերեվարվենք, իսկ մեր տղամարդիկ ու մեր ընտանիքները կկոտորվեն: Եթե թույլ տրվի նման մի բան, իսկա մի երկրի Սահմանային շրջանում չի մնա ոչ մի թաղաք, որ չընկնի նրանց ձեռքը: Այդ ժամանակ իսլամի հիմքերը կկիվեն և կկորեն խավարի մեջ, այն բանից հետո, երբ դրանց վրա արևն էր լուսավորում»: Նրանք չհանձնեցին նրան թաղաքը: Նահանգի ժամանակ Գանձակում ապաստանել էր էմիրների մի խումբ, որը պարտություն էր կրել, և վրացիները հասկացան, որ նրանք չեն կարողանա դրա բնակիչների կամքին հակառակ գավթել թաղաքը ու ի վիճակի չեն լինի տիրել նրան մարտով: Դրա համար էլ էմիրը մի նամակ ուղարկեց, որում գրեց. «Հանձնեք ինձ թաղաքը, ես ներս կմտնեմ և կազատեմ ձեզ թշնամուց»: Նրանք պատասխանեցին. «Մենք հնազանդվում ենք դրան և թուղում ենք տրամադրված»: Նա հայտնեց վրացիներին, թե ինչի մասին է խոսվել իր ու թաղաքացիների միջև և ասաց նրանց. «Եթե ես տնտես Գանձակ, այնտեղ ձեր գերիշխանությունը կհաստատվի և այնտեղից ձեզ խաղաղ կհասցվի, դուք կստանաք այդ թաղաքի եկամուտները, իսկ եթե մենք չկարողանանք գրավել թաղաքը սրի ուժով և նահանջենք այնտեղից, նրանք կկանգնեն իմ եղբորը և թաղաքը կհանձնեն նրան: Եթե այնտեղ ես լինեմ, դա ձեզ համար ավելի լավ կլինի, բան եթե այնտեղ հայտնվի իմ եղբայրը»: Նրանք ասացին նրան. «Մեր պահանջը հետևյալը կլինի: Քեզ հետ միասին թաղաք կմտնի մեր էմիրներից մեկը, որը քեզ կնստեցնի սուլթանական գահի վրա»: Նա հայտնեց բնակիչներին այն մասին, թե ինչ են պահանջում վրացիները և նրանք պատասխանեցին. «Փորձանք չի լինի, եթե քեզ հետ լինեն մի բանի հոգի նրանցից, որոնց նենգության մեջ մենք նախապես տեղակի ենք և չարիքից նախապես զգուշանում ենք»: Երբ եկավ այն օրը, որը խոստացված էր թաղաքի հանձնման համար, նա հեծնեց իր ձին: Նրա մոտ էին զույլամներ ու էմիրներ իր զորքից: Նրա հետ միասին թաղաք մտան երեք վրացական էմիրներ՝ իրենց մոտիկներով շրջապատված: Նրանք նրա հետ միասին եկան սուլթանի պալատ և նստեցրին նրան

սուլթանի գահին: Այն բանից հետո, երբ դա կատարվեց, նրանք հավատարմության երդում տվեցին նրան, որ նրա դեմ որևէ զադունի կամ բացահայտ խաբեություն չեն նյութի և բոլոր պայմանագրերի մասին կհայտնեն նրան, ինչպես նաև չեն վարվի այն բանին հակառակ, ինչ նա կառաջարկի: Իր հերթին ևս նա երդվեց և նրանք էլան բաղաբե: Զադաթ մտնելու երկրորդ օրը նա ծի հեծնեց և գնաց նրանց մոտ: Վրացական զորքը հեռացավ Փանծակից» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 39):

⁴¹⁵⁴ «Եվ ահա նախկին աթաբեկ Բուբբարը (Էյսուկուզյանների սուլթանության սուլթան Աբու-Բաբբը - Մ.Ֆ.), հեռանալով Նախիջևան և ինչ-որ մեկին շատ ուկի խոստանալով, ներշնչում է վերջինիս թունավորել իր եղբայր Ամիր-Միրմանին: Արդյունքում սրան մահացու թույն են տալիս և նա մահանում է: Դրանից հետո սուրհանդակ գնաց, որը, պատված մեծագույն վախով ու սարսափով, ասպինդի նման սուր ատամներով մեծ դժվարությամբ հասավ Կասպիական լեռներին, որոնք Փանծակի մոտակայքում են, և համոզվեց, որ նա իրոք մահացել է: Եվ ահա Բուբբարը հայտնվեց Փանծակում ու, թեև Ամիր-Միրմանի մարտիկները մարտնչեցին նրա դեմ, սակայն մասամբ կոտորվեցին, իսկ մասամբ էլ փախուստի մատնվեցին: Բուբբարը ստիպեց գանձակցիներին իրեն հավատարմության երդում տալ և ամրացավ այստեղ, թեև, վախճնալով երկար մնալ այնտեղ, շուտով հեռացավ բաղաբե» («Զարթիս-Ցիսվերթա», Անանու «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 36):

«Այստեղ Չաբարեն և Իվանեն անհաջողության մատնվեցին մի հարցում ու դա նրանց լիակատար հաղթանակի թերևս միակ թերությունն էր: Կայր Միրմիրան անունով մի պարսիկ, որը Շիրվանշահի (Շիրվանշահների Էմիրության Էմիր Սաֆադ-Էդ-Դին Աղաթթանի - Մ.Ֆ.) փեսան էր: Սա ապաստան էր գտել ու գտնվում էր Թամարայի (Զարթիյի թագավորության թագուհի Թամարայի - Մ.Ֆ.) մոտ՝ մի ինչ-որ խնդրանք ունենալով: Այդ ժամանակ նա գտնվում էր Դավիթի (Զարթիյի թագավորության կրտսեր արքա Դավիթ III-ի - Մ.Ֆ.) ծառայության մեջ և ահա սա իր համար խնդրեց Փանծակը, մինչ այդ մասին տեղյակ կպահեին Թամարային: Տվեցին նրան Փանծակը, որ պահպանի, սակայն Աբուբաբբը (Էյսուկուզյանների սուլթանության սուլթան Աբու-Բաբբը - Մ.Ֆ.), հենց իմացավ մեր զորքերի վերադարձի մասին, հայտնվեց այդ բաղաբեի մոտ և գանձակցիները նրան հանձնեցին իրենք բաղաբե, թեև, վախճնալով վրիժառույթունից, Միրմիրանին կենդանի բաց թողեցին» («Զարթիս-Ցիսվերթա», Կասիլ Եգոմինոզվարի «Թագուհիների թագուհի Թամարայի կյանքը»):

«Չաբարեն և Իվանեն գրավեցին Փանծակը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

«Նրանց հեռանալուց հետո, սակայն, նա ապրեց 22 օր և մահացավ: Փանծակի բնակիչները տիրեցին բաղաբեի և լուր ուղարկեցին Էմիր Աբու-Բաբբին (Էյսուկուզյանների սուլթանության սուլթան Աբու-Բաբբին - Մ.Ֆ.), թե. «Արի մեզ մոտ և մենք կհանձնենք բեզ բաղաբե, բանի որ թո եղբայրը մահացել է»: Նա ելավ Նախիջևանից և շտապողականության թևերի վրա թռավ այդ կողմ: Նրանք հանձնեցին նրան բաղաբե, նա կարգի գցեց բաղաբային գործերը, հանձնեց այն իր որդի Էմիր... (բնագրում բացթողում է - Մ.Ֆ.) -ին և վերադարձավ Նախիջևան...: Ինչպես արդեն հիշատակեցինք, վրացիները տիրեցին Շամբորին և Բալլականին, որոնք Առանի երկրին էին պատկանում» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Յուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 39):

⁴¹⁵⁵ «Այնուհետև Մեյիթ-ալ-Ահիլը (Էյսուկուզյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Ահիլը - Մ.Ֆ.), պատրաստություն տեսնելով, դիմեց դեպի Խալաթ: Նա այնտեղ մնաց միևնույն աշուն և ավերեց, կործանեց ու կողոպտեց երկրի մեծ մասը, սակայն երբ ծյուն իջավ, նա վերադարձավ այնտեղից» (Անանու Երեսիացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 488):

«Քրիստոսի 1196 և Զայոց 643 թվականին մեյիթ Ահիլը (Էյսուկուզյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Ահիլը - Մ.Ֆ.) գնաց Խալաթի վրա, բայց չկարողացավ գրավել այն» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 1196 և Զայոց 643 թվականին մեյիթ Ահիլը (Էյսուկուզյանների սուլթանության ապագա սուլթան ալ-Ահիլը - Մ.Ֆ.) եկավ Խալաթի վրա, պաշարեց, բայց չկարողացավ գրավել այն» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»):

⁴¹⁵⁶ «Եվ ահա, ցանկանալով դարձրեցնել հարձակումներն ու վալախների կողմից իրականացվող թալանը, վալախների, որոնք գործում էին սկյուդների հետ դաշնակցած, ինչպես նաև, լինելով խորապես ցնցված այն բանից, որ Ալեքսեյ Գիդոսն ու Վասիլ Բատացեցը, որոնցից առաջինը արևելյան զորքերի իրամանաստարն էր, իսկ երկրորդը՝ արևմտյան, Ադրիանապոլիս բաղաբի մոտակայքում թշնամու ու մարտնչելով ոչ միայն որևէ առավելության չեն հասել, այլև Գիդոսը հազիվ էր փրկվել ամոթային փախուստով, կորցնելով զորքի լավագույն մասը, իսկ Բատացեսն էլ զոհվել է ողջ բանակի հետ միասին, նա (Բուզանդական կայսրության կայսր Իսահակ II-ը - Մ.Ֆ.)...» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Ալեքսեյ Անգեղոսի» Իսահակ Անգեղոսի եղբոր թագավորությունը», գիրք 2, մաս 8):

⁴¹⁵⁷ «Լևոնի մահից հետո իսկ իրենցինքն նաև խլիճ-Արսլանի (Խլիճիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մաստուդի - Մ.Ֆ.) որդիները, բանգի սա տկարացավ և բաժանեց իր իշխանությունը բազում մասերի» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

«Կոնիայի սուլթան խլիճ-Արսլանի (Խլիճիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մաստուդի - Մ.Ֆ.) որդիները ապավինեցին այս Լևոնին» (Ավետիք Տիգրանակերտցի «Փիրք պատմության»):

Այս մասին մանրամասն տեղեկություններ է հայտնում իբն Բիբին:

⁴¹⁵⁸ «Լևոնը պատերազմ մղեց նաև խլիճ-Արսլանի (Խլիճիայի սուլթանության սուլթան խլիճ-Արսլան իբն Մաստուդի - Մ.Ֆ.) որդիների դեմ, որոնք տիրում էին Ռումում: Լևոնը տիրեց նրանց ամրություններին և, գերեվարելով, ամայացրեց երկիրը» (Սմբատ Սպարապետ «Ժամանակագրություն»):

«Զուլեյսերի 1506 թվականին կանոն ամսին Աբլաստային տեր իշխանը գնաց Լևոնի մոտ և հանձնվեց նրա ձեռքը: Այդ ժամանակ Լևոնը ելավ Կեսարիայի տիրոջ դեմ և հաղթեց նրան, որից հետո ուժեղ ամրություններ ձեռք գցեց Կեսարիայի մոտակայքում» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 21, գլուխ 8):

⁴¹⁵⁹ «Արիական Իվանե երկայնաբազուկը անհաղթ էր արշավախմբերում: Եվ ահա նա աննշան ուժերով ելավ Գեդարբունիքից ու դարանակալեց, ինչպես մի առյուծ...: ընդ որում նա իր հետ չէր վերցրել ոչ մի պալատական դյուցազունի: Նստած դարանում՝ Իվանեն հեռվից տեսավ իր ուժերին տան անգամ գերազանցող բանակով մի զորք, որը գալիս էր Փանծակից ու ուղղություն ուներ բռնած Սուրմալիի երկիր: Այս զորքը անցնում էր Մասիսի և Վիրասիի մոտով, իսկ նրա ղեկավարն էր աթաբեկ Էյկուզի (Էյսուկուզյանների աթաբեկության աթաբեկ Էյսուկուզի - Մ.Ֆ.) կողմից դաստիարակված Վալաշանի ինքը՝ որը մի առյուծանման դյուցազուն էր, տիրում էր Դվինին և Սուրմալիի տիրոջ (Սուրմալիի Էմիրության Էմիր Շարաֆ-Էդ-Դինի (մոտ 1190-1225) - Մ.Ֆ.) եղբայրն էր: Նրա հետ սուրմալյան զորքով գալիս էր նաև Ալիշեր Շամեցին՝ մի մեծ և հաղթական այր: Զանի որ Իվանեն անվախ սիրտ ուներ, նա, ուշադրություն չդարձնելով իր զորքի փոքրաքանակության և թշնամու գերազանցության վրա, անմիջապես էլ ելավ: Նա ցրեց ու ցրիվ տվեց նրանց ինչպես բազեն աղավախների կամ առյուծը վայրի ձիերի երամակին: Նա ոչնչացրեց նրանց ու նրանց գլխին թափեց աստվածային պատիժը՝ գերելով Վալաշին, նրա ասպետներին, որոնք և 4 կենդանի մնացած ռազմիկներին: Ինքնակալները (Զարթիյի թագավորության թագուհի Թամարան և կրտսեր արքա Դավիթ III-ը - Մ.Ֆ.), բնական է, շատ ուրախացան և աստծուն պատշաճ շնորհակալություն հայտնեցին» («Զարթիս-Ցիսվերթա», Անանու «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 36):

⁴¹⁶⁰ «Դավիթը (Զարթիյի թագավորության կրտսեր արքա Դավիթ III-ը - Մ.Ֆ.) որոշ ժամանակ տեղյակ չէր Ամիր-Միրմանի մահվան մասին, իսկ երբ իմացավ, ուշադրություն չդարձնելով իր զորքի փոքրաքանակության վրա, մեկնեց ու հասավ Շամբոր: Այստեղ նրան հանդիպեց Ամիր-Միրմանի ազնվականները, որոնք գլուխներին մոխիր ցանելով և լաց ու կրծով ասացին նրան. «Նա արդեն չկա, ամրոցները վերցված են և երկրի վրա այլևս այլ հնարավորություն չի մնացել դիմադրել Բուբբարին»: Այդ ժամանակ արքան դիմադրողների հետ վերադարձավ, հառնեց թագուհի Թամարայի (Զարթիյի թագավորության թագուհի Թամարայի - Մ.Ֆ.) առջև, իսկ սա... ամբողջովին սև հագնված առատ արցունքներով լաց ելավ նրա համար: Էմիր-Միրմանի ազնվականներին, պալատականներին ու ստրուկներին մեծ հարգանքով ու սիրով պատեցին...: Արքան խմբային ու ամբողջ զորքի հետ ուղղվեց դեպի Փանծակի երկիր, իսկ Թամարան հասավ մինչև Դվին, որտեղ նրան ծառայելու համար ներկայացավ Շիրվանշահի (Շիրվանշահների Էմիրության Էմիր Սաֆադ-Էդ-Դին Աղաթթանը - Մ.Ֆ.): Ուղարկելով զորք՝ թագուհին հետ դարձավ և մեծ փառքով ու պատվով տեղակարգվեց Ագարնայում: Չորքը մոտեցավ Փանծակի դարպասներին: Վայրի ոչխարների նման ոչնչացնելով ու վերացնելով թշնամիներին՝ նրանք բաղաբե դարպասների մոտ մնացին 25 օր, այն դեպքում, երբ մասխուրթուխուցեց Իվանեն, շատ գերիների ու ավար ուղարկելով երկիր ներս, միաժամանակ Թամարային ներկայացրեց նաև իսպանի երևելիներին: Եվ ահա Առանի հաղթողը, հարկ սահմանելով Փանծակի վրա, հաղթանակորեն վերադարձավ իր թագավորություն՝ հետը բերելով Շիրվանշահին, որին պատվեցին առատ նվերներով, լավ հագրին և պատվով տուն ուղարկեցին» («Զարթիս-Ցիսվերթա», Անանու «Թագակիրների պատմությունն ու գովասանքը», գլուխ 36, 37):

«Թամարայի (Զարթիյի թագավորության թագուհի Թամարայի - Մ.Ֆ.) թագավորության իններորդ տարում, երբ քրոնիկոնի 413 թվականն էր, երկայնաբազուկներ Չաբարիս մանդատությունցեսն սպասալարը և նրա եղբայր Իվանե աթաբեկը գրավեցին Դվինը» («Զարթիս-Ցիսվերթա», Անանու «Դեմետրեի, Գեորգիի, Թամարայի և Գեորգի Լաշայի պատմությունը»):

«Զայոց 633 թվականին Սուլայը (Զարթիյի թագավորության կրտսեր արքա Դավիթ III-ը - Մ.Ֆ.) առնում է Դվին բաղաբե» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 78):

«Չաբարեն և Իվանեն աստծո օգնությամբ տաքիկներից իրար հետևից խլեցին Կայենից Բաղաբերը, ինչպես նաև Շամշուկեից Վաղարշակերտ ձգվող երկրները» (Մխիթար Այրիվանցի «Զայոց պատմություն», մաս 3):

«Վրացիները, հենց որ լսեցին, որ Ամր Էմիրը Օմար իբն Մուհամմեդ Փահլավնը մահացել է և քաղաքին տիրել է նրա եղբայր Աբու-Բաթրը (Էլտուրգլանների տալթախության տալթախ Աբու-Բաթրի – Մ.Ֆ.), զորք կազմեցին և ելան: Նրանք հասան Գանձակին և կանգ առան նրա շրջակայքում: Էմիր... (ընագրում բացթողում է - Մ.Ֆ.) -ը քաղաքից ելավ նրանց դեմ, նրանց հարված հասցրեց այն ժամանակ, երբ նրանք դեռ նոր միայն տեղավորվում էին և չէին սպասում հարձակման: Նաև նրանց թվից 300 հոգի կոտորեց և վերադարձավ քաղաք» (Սադր-Էդ-Դին ալ-Ռուսեյնի «Հաղորդումներ Սելջուկյան պետության մասին», գլուխ 39):

⁴¹⁶¹ «Այն ժամանակ, երբ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ը (1195-1203) – Մ.Ֆ.) գտնվում էր արևելքում, նրանք (Բուլղարական թագավորության արքա Պետրոս II-ը և նրա եղբայր Ասանը – Մ.Ֆ.) հարձակվեցին Սերեսի մոտ գտնվող բուլղարական շրջանների վրա, ջարդեցին այստեղ կանգնած հռոմեական ջոկատը, ոչնչացրին նրա մեծ մասին, իսկ Ալեքսեյ Ասպետին էլ, որը այս ջոկատի հրամանատարն էր, գերի վերցրին: Դրանից հետո նրանք տիրեցին այնտեղի ամրոցների մեծամասնությանը և ավելի ամրացրին դրանք, որից հետո մեծ ավարով տուն դարձան» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Ալեքսեյ Անգելոսի» Իսահակ Անգելոսի եղբոր թագավորությունը», գիրք 1, մաս 4):

⁴¹⁶² «Ինքնակալները (Քարթլի թագավորության թագուհի Թամար և կրտսեր արքա Դավիթ III-ը – Մ.Ֆ.) մեկնեցին անդրլիխյան Խերիա: Տեղ հասնելով՝ նրանք սկսեցին հոգալ մերձպոնտյան երկրների մասին և լավ զինվեցին, բանի որ Արթանայի ու Չադիսյան կիճի երկրները, ինչպես նաև Պալակացիոն թուրքերի ձեռքին էին: Թամար և ինքնուր Նաև ողջամիտ, չէր մոռանում Քելկականի պատգամների մասին: Եվ ահա, ամառացնելով ամեն ինչ իրենց ճանապարհին, զորքը հասավ մինչև Բասեն ու Կուրաբերք՝ ճամբար զարկելով մի վայրում, որը կոչվում է «Արյունափոր»։ Այդ վայրը այժմ ևս արժանի էր իր անվան, ինչպես հիմում էր» («Քարթլի-Ցխովրեթ», Անանուն «Թագավորների պատմություն»-ում գովասանքը», գլուխ 37):

⁴¹⁶³ «Հայոց 645 թվականին Չաբարեն և Իվանեն գրավեցին Ամբերդը, իսկ 650 թվականին՝ Բջինը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 82):

«Հայոց 645 թվականին Չաբարեն և Իվանեն գրավեցին Ամբերդը, իսկ 650 թվականին՝ Բջինը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»)։ «Չաբարեն վրաց ու հայ զորքերի զորավարն էր, որոնք զորքերը ենթարկվում էին վրաց թագավորին (Քարթլի թագավորության թագուհի Թամարին – Մ.Ֆ.), իսկ Իվանեն ուներ աթաբեկության տիտղոս։ Մյուսը բազմաթիվ հեռոսական մարտեր մղեցին, որովհետև իրենց համար պարսիկների ու արաբների կողմից գրավված Հայոց շատ երկրամասեր խլեցին նրանցից, գրավեցին Գեղարքունյաց ծովի շուրջ գտնվող գավառները՝ ... Բջին քաղաքը և Ամբերդը» (Վիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 4):

«Հայոց 650 թվականին գրավեցին Բջինը» (Անանուն «Ժամանակագրություն 1338 թվականի»)։

«Հայոց 647 թվականին մեծն Սարգսի որդիներ Չաբարեն և Իվանեն գրավեցին Ամբերդը» (Ռովիանեն Երեց «Ժամանակագրություն»)։

«Հայոց 645 թվականին վրաց մեծ սպարապետները՝ Սարգսի որդիներ Չաբարեն և Իվանեն, տաքիկներից գրավեցին անառիկ բերդեր Ամբերդն ու Բջինը» (Սամվել Անեցու Շարունակողներ «Ժամանակագրություն»)։

«Հայոց 645 թվականին վրաց մեծ սպարապետները՝ Սարգսի որդիներ Չաբարեն և Իվանեն, տաքիկներից գրավեցին անառիկ բերդեր Ամբերդն ու Բջինը» (Ստեփանոս Եպիսկոպոս «Ժամանակագրություն»)։

«Չաբարեն և Իվանեն գրավեցին Ամբերդը և Բջինը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 66):

⁴¹⁶⁴ «Այդ ժամանակ եղավ այնպես, որ Մարաշի տիրակալը Ներսիսոս Դաբան քաղաքի տարածք, ինչից հետո իր զորքն ուղարկեց նաև դեպի Այնթապ։ Այս քաղաքի իշխան Ռուսամ-Էդ-Դին իբն Նասիր-Էդ-Դինին վայր պատեց և նա գոլջորեն պահպանում էր միջնաբերդը։ Մարաշի տիրակալի բանակը ճամբար դրեց քաղաքի ծայրամասում, որպեսզի երևա, որ այն գալիս է ոչ թե միջնաբերդը պաշարելու, այլ այդպես է վարվել ուժեղ կարկուտի և ծյան պատճառով։ Դրանից հետո Մարաշի տիրակալը մարդ ուղարկեց ալ-Մելիք ալ-Թահիրի մոտ՝ ներողություն խնդրելու։ Նա իրեն նրան հպատակ ճանաչեց և հավատարմության երդում տվեց» (Բենմալ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»)։

⁴¹⁶⁵ «Միջ Սեյֆ-Էդ-Դինի հետ տեղի էր ունենում այս ամենը, երբ նա Հալեպի իր տանը հիվանդ պառկած էր, ալ-Մելիք ալ-Թահիրը ուզեց Ազազ մտնել, Սեյֆ-Էդ-Դինի ենթակաները նրան ներս չթողեցին և ալ-Մելիք ալ-Թահիրը Ազազ մտավ միայն այն բանից հետո, երբ հետ եկավ Հալեպ, հրամայեց պատգարակների վրա դնել Սեյֆ-Էդ-Դինին ու տանել Ազազի մոտ, ինչից հետո միայն նրան ներս թողեցին և ալ-Մելիք ալ-Թահիրը Ազազում հաստատեց իր մարդկանց, իսկ Սեյֆ-Էդ-Դինին էլ հետ ուղարկեց Հալեպ, ահա ուրեմն, մինչ Սեյֆ-Էդ-Դինի հետ տեղի էր ունենում այս ամենը, նրա իշխանության տակ էր գտնվում Դարբաս քաղաքը, որտեղ էին նրա հարստությունն ու օգնականները։ Այս վայրում նաև շատ ֆրանկ բանտարկյալներ կային։ Եվ ահա նրանց հաջողվեց խորամանկությամբ կոտորել իրենց շղթաները, ինչից հետո նրանք գրավեցին զինանոցը, հազան մահմեդականների գեղերն ու կանգնեցին միջնաբերդում։ Իր հեղթին տեղի տիրակալը զինվորների ջոկատով ամրացավ մոտակայքում և սկսեց կռվել այդ գերիների դեմ։ Երբ ալ-Մալիք ալ-Թահիրը լսեց, թե ինչ է կատարվում, շտապ ելավ և շարժվեց դեպի Դարբաս, բայց, մինչ նա տեղ կհասնի, պարզվեց, որ տեղի տիրակալը հաղթել է բանտարկյալներին ու սպանել է նրանց բոլորին» (Բենմալ-Էդ-Դին «Հալեպի պատմության հատընտիր»)։

⁴¹⁶⁶ «Հայոց ոչ միայն հյուսիսային բարբարոսներն էին, որ մեր դեմ պատերազմելով մշտապես առավելության էին հասնում, այնպես, որ մենք Նույնիսկ չէինք էլ համարձակվում նայել նրանց վրա, այլևս լրիվ Նույն կերպ նաև արևելքում էին հռոմեական մարզերը դառնում պարսիկների անպաշտպան գոհներ։ Խաղաղություն չկնքելով Գալաթական Անկարայի տիրակալ պարսիկի հետ և, մի կողմից չգնահատելով դաշնակցությունը նրա հետ, կարծես նա ի վիճակի չէր վնասել հռոմեացիներին, սյուս կողմից էլ ժլատություն անելով տալ նրան այն գումարը, որը սա համաձայնեցում էր խաղաղության պայմանագրի դիմաց, արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ալեքսեյ III-ը – Մ.Ֆ.) նրա հետ թշնամական հարաբերությունները պահեց տարի ու վեց ամիս։ Դրա արդյունքը, բացի նրանից, ինչ արեց Ալեքսեյ Վիլիկիացին, որի մասին մենք արդեն պատմել ենք, բանի որ սա աջակցություն էր ստացել Անկարայի տիրակալի կողմից, ահա ուրեմն, բացի դրանից դրա արդյունքը եղավ նաև այն, որ ընկավ ու պարսիկներին ենթարկվեց նաև Դադիկարաս քաղաքը։ Հենց այդպես ուրեմն, իր ուժերով առաջ գալով ու ճամբար զարկելով այդ քաղաքի մոտ՝ պարսիկը սկսեց զբաղվել նրա պաշարմամբ։ Ժամանակն անցնում էր, պաշարումը շարունակվում էր արդեն չորս ամիս և այդ ընթացքում դադիկարասցիներին ոչ մի տեղից օգնություն չէր գալիս, բանի որ արքան, չնայած որ կոչ էր անում նրանց ամուր մնալ դեսպանությունների միջոցով և հաստատ կերպով խոստացել էր օգնության հասնել, ամեն կերպ դանդաղում ու հետաձգում էր այդ գործը, իսկ հարևան պաֆլագոնացիներն էլ վճռակամորեն չէին համաձայնում օգնության գալ և ինչ-որ կերպ աջակցել։ Պաշարյալները, ընկնելով հուսահատության գիրկը, արդեն կորցրել էին օգնություն ստանալու որևէ հույս և, ակնհայտորեն հյուժվելով սովի ճիրաններում, ինչպես նաև տեսնելով քարանձավ մեքենաների հասցրած սարսափելի վնասը, բանի որ թշնամին դրանց կիրառմամբ ոչ միայն ավերում էր տները, հարևան բլուրներից քարեր նետելով քաղաքի հենց կենտրոն, այլև ոչնչացնում էր ջրամբարները և դրանք անպետք դարձնում օգտագործման համար՝ գրկելով դրանց շարժից ու լցնելով մարդու համար վնասակար ամենատարբեր դիտումով էին այդ տեսարանը՝ միաժամանակ նա համոզում էր նրանց իրենց հանձնել այդ քաղաքի կառավարումը՝ չսպասելով այն բանին, որ պատերազմի փոթորիկը վերջնականապես կկործանի նրանց իր ալիքների տակ, բանի որ մի կողմից նրանց արդեն որևէ հույս չէր մնացել փրկության համար, սյուս կողմից էլ՝ նա ոչ մի օր չի նահանջի քաղաքից, բանի դեռ չի դարձել նրա տերը։ Վերջնականապես խոցված այդ վշտային տեսարանից, որը ուղեկցվում էր համոզմունքից հետո՝ դադիկարացիները հակվեցին դեպի առաջարկվող պայմանները, որոնք ինքնին իրենց որևէ օգուտ չէին տալու, սակայն նրանք ստիպված էին այդպես վարվել ստեղծված ծայրահեղ նեղ ու բարդ իրավիճակում։ Նրանք համաձայնեցին լրիվ թողնել քաղաքը՝ պայմանով, որ ամեն մեկը կարողանա անարգել հետը տանել այն ամենը, ինչ իր համար թանկ է և ողջ գույքով մեկնի ուր ուզում է, բանի որ բարբարոսը ոչ մի պայմանով չէր ուզում թողլ տալ նրանց մնալ իրենց հարազատ երկրում, չնայած որ նրանք խոստանում էին նրան վճարել բոլոր այն հարկերը, որը նա կպահանջի։ Երդումով հաստատելով այդ պայմանավորվածությունը՝ պարսիկը զբաղեցրեց այդ քաղաքը և բնակության համար այն տվեց իր ցեղակիցներին, իսկ դադիկարացիները, վտարված այդտեղից, ցրվեցին տարբեր քաղաքներում ու գյուղերում։ Նրանցից ոմանք, սակայն, ի տրտե սիրելով իրենց հայրենիքը՝ ր կապված լինելով նրա հետ քաղցր հուշերով, պարսիկի թույլտվությամբ իրենց համար հյուղակներ պատրաստեցին հայրենի քաղաքի մոտակայքում ու մնացին այստեղ ապրելու՝ ենթարկվելով ստրկության։ Եվ այսպես, ահա թե ինչպիսի վերջ ունեցավ Դադիկարաս քաղաքը։ Դրանից հետո արքան պարսիկի հետ խաղաղություն կնքեց և պատրաստակամորեն նրան հանձնեց այն գումարը, որը սա պահանջել էր մինչև Դադիկարացի գրավելը, կարծես նրա աչքից հանկվեց Նախկին Այալի կոտորը և նա հանկարծ տեսավ, որ խաղաղության նման գնման մեջ ոչ մի անողթն բան չկա» (Նիկիտա Խոնիացի «Պատմություն», «Ալեքսեյ Անգելոսի» Իսահակ Անգելոսի եղբոր թագավորությունը», գիրք 1, մաս 7)։

⁴¹⁶⁷ «Եվ ահա Թոթատի իշխան Ռուբենեդին Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը (1197-1204) – Մ.Ֆ.) իր զորքերն ուղղեց Սվլասի վրա և գրավեց այն: Արդյունքում նա իր թուրք եղբայրներից ամենաուժեղը դարձավ, քանի որ տեր եղավ Թոթատին, Սվլասին, Կեսարային և Ադսարային» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Վակասի իշխան Ռուբեն-Էդ-Դին Սուլեյմանը (Իկոնիայի սուլթանության սուլթան Սուլեյման-Շահը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Զուլթ-Էդ-Դինի (հեղինակը նկատի ունի Իկոնիայի սուլթանության նախկին սուլթան Զուլթ-Էդ-Դինին (1192-1197), որն այդ ժամանակ, սակայն, արդեն մահացած էր – Մ.Ֆ.) վրա և գրավեց Սիվասը, Ադսարայն ու Կեսարիան» (Մակրիզի «Պատմություն Եգիպտոսի մամլուքյան սուլթանների»):

⁴¹⁶⁸ «Այդ ժամանակ Ռաբանում տիրող Սարբակը ապստամբեց ալ-Մելիք-ալ-Թահիրի դեմ: Այս քաղաքը Սարբակին տրվել էր Զարիսի դիմաց, իսկ նա ինքն էլ ալ-Մելիք-ալ-Թահիրի հոր (Էյուբյանների սուլթանության սուլթան Սալահ-Էդ-Դինի – Մ.Ֆ.) ամենաքաջարի մամլուքներից էր: Լսելով այդ մասին՝ ալ-Մելիք-ալ-Թահիրը շփոթված ձևացավ և իբր արշավի ելավ դեպի Կիննասրին, բայց հետո, առանց որևէ մեկին դա նկատելու տալու, մի փոքր թեթեց իր երթուղին ու վերջապես հասավ Ռաբան: Նա բանակեց այս վայրի դիմաց և մի քանի օր մնաց առանց հարձակվելու: Այս իրադարձությունները տեղի ունեցան Զիջրի 593 թվականի Ռամադան ամսին: Սուլթանը հնձել տվեց այդ երկրի ողջ բերքը, ինչից հետո Սարբակը զինվեց, նստեց ծին և, զրահապատ մի քանի մարդկանց ուղեկցությամբ բացելով ամրության դարպասները, մոտեցավ սուլթանին ու ներողություն խնդրեց նրանից: Ալ-Մելիք-ալ-Թահիրը ներեց նրան և Ռաբանը վերադարձրեց նրան: Այնուհետև նա գնաց Զալեպ և մնաց այդ քաղաքում մինչև Զիջրի 593 թվականի Չուլիջա ամսի առաջին օրերը» (Զեմալ-Էդ-Դին «Զալեպի պատմության հատընտիր»):

⁴¹⁶⁹ «Զիջրի 594 թվականին մահացավ խլաթի իշխանը Բարդադին Ալ-Սոնկուր Զազարդինարին (Շահարմենների էմիրության էմիր Ադ-Սոնկուր (1193-1197) – Մ.Ֆ.), որը ինչպես նախապես հիշատակեցինք, խլաթի վրա իշխան դարձավ Զիջրի 589 թվականին: Երբ Զազարդինարին մեռավ, նրանից հետո խլաթի վրա իշխեց խեշտաշահ Կուլթուղը (Շահարմենների էմիրության էմիր Դուլթուղը (1197) – Մ.Ֆ.), որը մի հայազգի մասլուք էր՝ ծագումով Սանասնայից: Նա իշխեց շուրջ յոթն օր, երբ նրա վրա հարձակվեց ժողովուրդը, նրան իջեցրին բերդից ու սպանեցին: Երբ Կուլթուղը սպանվեց, պետության մեծամեծները խորհրդակցեցին և բերդից իջեցրին Մահմեդ իբն Բեկթիմուրին (Շահարմենների էմիրության էմիր Մահմուդին (1197-1206) – Մ.Ֆ.), որը այնտեղ բանտարկված էր և որի անունը Արզաս էր: Նրան կարգեցին խլաթի իշխան և անվանեցին Մելիք-Մանսուր: Պետության գործերի վարիչ նշանակվեց Շուջադին Կուլթուղ Դավադարը, այդ Կուլթուղը ազգով դիչախ էր, իսկ դավադար նշանակվեց Շահրիմանը՝ Սուլեման իբն Իբրահիմի ծառաներից: Այս կերպով իբն Բեկթիմուրը հաստատվեց գահի վրա մինչև Զիջրի 602 թվականը» (Աբուլ-Ֆիդա «Յամառուտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

Միեր Յակոբյան
Հայ ժողովրդի ռազմական
Տարեգիրք
Հատոր III

Խմբագիր՝ Թ. Յակոբյան
Ձևավորում՝ Ա. Գրիգորյան
Սրբագրիչ՝ Մ. Սմբատյան

Հեղինակային Հրատարակություն
Երևան 2026
Չափսը՝ 70x100 1/16:
Թուղթը՝ օֆսեթ: Տպագրությունը՝ օֆսեթ
22 տպ. մամուլ
Տպաքանակը՝ 100:
Հեռ.՝ (093) 45-80-04
e-mail Lion1700@yandex.ru